MEYDAN - LAROUSSE

6

BÜYÜK LÛGAT ve ANSİKLOPEDİ

altıncı cilt

MEYDAN YAYINEVİ

Cağaloğlu, Sultanmektebi sokak, 23-25, İstanbul

renkli resimler ve haritalar

renkli yaprakların arasında bulunduğu sayfalar

112-113 IRAK-ISPARTA

192-193 İÇ ANADOLU-İÇEL

320-321 İNGİLİZ sanatı

384-385 İNDONEZYA, CAVA-İRAN

416-417 İSKANDİNAVYA

432-433 İSLÂM sanatı-İSLÂM tarihi (2 yaprak)

440-441 İSLÂM sanatı

448-449 İSKANDİNAV sanatı-İSPANYA ve PORTEKİZ (2 yaprak)

464-465 İSPANYA

496-947 İSTANBUL (2 yaprak)

544-545 İSTANBUL-İSVİÇRE (2 yaprak)

592-953 İTALYA (2 yaprak)

624-625 İZLENİMCİLİK (2 yaprak)

632-633 İZMİR

640-641 İZNİK-YENİ İZLENİMCİLİK

672-673 JAPONYA-JEOLOJİ (2 yaprak)

728-729 HAC ve KÂBE-KABUKLULAR

816-817 KALP ameliyatı-HEMATOLOJİ

848-849 KANADA-KARADENİZ (2 yaprak)

928-929 KARAGÖZ

© 1960, Librairie Larousse, Paris
© 1971, MEYDAN Gazetecilik ve Neşriyat Ltd. Şti.

1960, fransızca Grand Larousse Encyclopédique'in, 1971 türkçe Büyük Lûgat ve Ansiklopedi'nin bu cildinin fasikül halinde basım ve yayım tarihidir. Herhangi bir muafiyete başlangıç teşkil etmemekle beraber, kanun gereğince belirtilmiştir. Her ciltte tekrarlanan bu tarihlerin, ciltlerin gerçek baskı tarihleriyle ilgisi yoktur.

BÜYÜK LÛGAT ve ANSİKLOPEDİ'nin (Meydan-Larousse) adı, muhtevası, resim ve haritaları, sayfa ve cilt şekil ve düzenleriyle ilgili her çeşit hak, Meydan Gazetecilik ve Neşriyat Ltd. Şti. ne aittir.

Meydan-Larousse'u yayımlayanlar

Safa KILIÇLIOĞLU, Nezihe ARAZ, Hakkı DEVRİM

yayıma katılanlar

DANIŞMA KURULU

Ord. Prof. Şükrü BABAN, Ord. Prof. Dr. Besim DARKOT, Prof. Dr. Nihat ERİM, Burhan FELEK, Prof. Dr. Macit GÖKBERK, Prof. Dr. Mehmet KAPLAN, Prof. Dr. Sabri Esat SİYAVUŞGİL (öl. 1968), Prof. Dr. Şahabettin TEKİNDAĞ, Prof. Dr. Faruk TİMURTAŞ

MERKEZ YAYIN KURULU

Hakkı DEVRİM, *genel yayın müdürü*
Nezihe ARAZ, *telif servisi şefi;* Doç. Dr. Adnan BENK, *tercüme servisi şefi;* Doç. Dr. Berke VARDAR, *lûgat servisi şefi*

YAYIN KURULU YARDIMCILARI

Oktay AKBAL, Ece AYHAN, Faik BAYSAL, İsmet Zeki EYÜBOĞLU, Tanju GÖKÇÖL, Vedat GÜNYOL, Selâhattin HİLAV, Keyise İDALI, Oya KAMACIOĞLU, Afif OBAY, Fahir ONGER (öl. 1971), İsa ÖZTÜRK, Hülya POTUOĞLU, Galip ÜSTÜN.

Birgül AKKOCA, Teoman AKTÜREL, Ateş ARALP, Güngör ARSLAN, Filiz AYMERGEN, Mustafa BURÇAK, Mustafa CEVAHİRCİOĞLU, Fuat ÇELEBİ, A. Atılgan ÇİLİNGİROĞLU, Yusuf ÇOTUKSÖKEN, Emel DENİZ, Lütfiye DOĞANAY, Aysel DUYAR, Gürel ERGEV, Emin ERSOY, Konur ERTOP, Sema GÜNEYSU, Metin GÜNGÖR, Ayşe GÜVEN, Kâmil GÜVEN, Mehmet GÜZELŞEN, Merih HASER, Senih İNAL, Bürçin İNAN, Talât KIRCAN, Zeynep KIRCAN, Sinan KOCAPINAR, Babür KUZUCU, Sevinç MESTÇİ, Taner MUTLU, Nihat ÖZBEK, Çiğdem ÖZEN, Aynur ÖZHAN, Adalet SEVİN, Veli Sevin, Hüseyin SEZER, Turhan TAN, Afşar TİMUÇİN, Erdoğan TOKMAKÇIOĞLU, Teoman TUNÇDOĞAN, Seyfettin TURHAN, Silva TÜCCARYAN, Şükrü TÜRKER, Gülden ÜSTÜNSOY, İsmail YILDIZHAN

TASHİH

Abdülkadir ÇAKIR, *şef*
Nihat EMENLİ, Orhan SEÇİLEN, Hulki AKTUNÇ, Hüsamettin YILMAZ, Aydın KURTAR, Nurettin KARAKURT, Hasan UZUNTAŞ

RESİMLEME

Nurettin ERKILIÇ, *fotoğraf;* Nejat GÖNENÇ, *resim;* Bekir PEKTEN, *hat;* Zeki BAŞAR, Mansus TETİK, *harita.* (Fotoğrafları kullanılan sanatçılar ve arşivlerinden faydalanılan kuruluş ve şahıslar ayrı ayrı belirtilmiştir.)

ARŞİV

İbrahim HOYİ, *şef*
Necdet GÖKALP, Osman GÖKALP, Mustafa ŞAHİN, Efsun ÇAĞIRGAN

TEKNİK SERVİSLER

Müeddep ERKMEN, *şef*
Tahir CİMTAY, Feridun CİMTAY, Ethem GÜRDİL, Ömer EKEN, Sabri ŞEBER, Ziya ÜSTÜNGÜLER, Yavuz ESEN, *dizgi-tertip;* Akın KAMACIOĞLU, *sayfa düzeni;* Hakkı TEZER, Mustafa GÜLBAY, Akıner GÖREN, Atila KUTSAL, Miray YÜZGEÇ, Nihat KISKAÇ, *filim-montaj;* Hüsnü TOPAÇ, Hikmet AYAYDIN, Ahmet BULUT, Sırrı ÖZEL, Saim GÜRDİL, *baskı;* Hasan GÜRKAN, Çungarya KALKAN, *kırma katlama*

İDARE-MUHASEBE

Hâmit TURAN, *şef*
Ayten AKÇAY, *muhasebe;* Rıdvan SELÖZ, *abonman-sevkiyat*

yazarlar ve mütercimler

ACEMOĞLU (Dr. Kevork), ***İstanbul üniversitesinde doçent***
hukuk

AĞAOĞLU (Samet), ***yazar, eski bakan***
biyografi

AKERSON (Fatoş), ***ingilizce mütercimi***
genel konular

ALANGOYA (Dr. Yavuz), ***İstanbul üniversitesinde asistan***
hukuk

ALKIM (Dr. U. Bahadır), ***İstanbul üniversitesinde profesör***
arkeoloji

ALNIAK (İlhan), ***İstanbul üniversitesinde asistan***
hukuk

ALPARSLAN (Dr. Ali), ***İstanbul üniversitesinde doçent***
güzel sanatlar

ALTIN (Ara), ***uzman***
sanat tarihi

ALTINLI (Dr. Enver), ***İstanbul üniversitesinde profesör***
jeoloji

AND (Metin), ***Ankara üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya fakültesinde öğretim görevlisi***
temaşa sanatları, tiyatro

ANGIN (Ahmet), ***mütercim***
genel konular

ARAR (İsmail), ***Adalet bakanı***
Cumhuriyet tarihi

ARIPINAR (Erdoğan), ***gazeteci***
spor

ARSEVEN (Rıza), ***eskrim uzmanı***
folklor

ARSEVEN (Veysel), ***musiki öğretmeni***
folklor

ARTUK (İbrahim), ***İstanbul Arkeoloji müzesinde nümismat***
nümismatik

ARTÜZ (İlham), ***Hidrobiyoloji Araştırma Enstitüsü Deniz kısmı şefi***
balıkçılık

ASAF (Özdemir), ***şair ve yazar***
edebiyat, biyografi

ATABEK (Dr. Erdal), ***Türk Tabipler Birliği merkez konsey başkanı***
tıp

ATABEYOĞLU (Cem), ***gazeteci, spor yazarı***
spor

AYKON (Nil), ***sanat tarihi uzmanı***
sanat tarihi

BAÇ (Nurettin), ***İstanbul Eğitim enstitüsünde öğretmen***
kimya

BARIN (Emin), ***Güzel Sanatlar akademisinde öğretim üyesi***
ciltçilik

BARUTÇU (Şinasi), ***mütercim***
fotoğrafçılık

BAŞARAN (Ekrem), ***mütercim***
genel konular

BAYKURT (Şerif), ***folklor uzmanı***
folklor

BAYSUN (Dr. Cavit), ***İstanbul üniversitesinde ordinaryüs profesör (öl. 1968)***
tarih

BAZOĞLU (Ali İzgan), ***mütercim***
genel konular

BERK (Nurullah), ***İstanbul Güzel Sanatlar akademisi üyesi***
güzel sanatlar

BESBELLİ (Saim), ***emekli deniz albayı***
ordu ve askerlik

BEYAZIT (Mehmet), ***yüksek mühendis, İstanbul Teknik üniversitesinde öğretim görevlisi***
teknoloji

BİL (Selim), ***saatçilik uzmanı***
saatçilik

BİRÖN (Dr. Cemal), ***İstanbul üniversitesinde doçent***
madencilik

BOZKURT (Ali Rıza), ***emekli kurmay albay***
ordu ve askerlik

BOZOK (Hüsamettin), ***yazar***
tiyatro, opera

BOZOK (Salih), ***mütercim***
iktisat

BURAN (Halûk), ***yüksek elektrik mühendisi***
radyoteknik, televizyon

BÜYÜKTİMKİN (Nadir), ***mütercim***
eczacılık

CAFEROĞLU (Dr. Ahmet), ***İstanbul üniversitesinde profesör***
edebiyat tarihi

CANBERK (Osman), ***emekli kurmay binbaşı, Harp akademileri fransızca öğretmeni***
ordu ve askerlik

CUMBUR (Müjgân), ***Millî kütüphane genel müdürü***
kütüphanecilik

ÇALIK (İsmet), ***İstanbul üniversitesinde okutman***
latince

ÇAYLIGIL (Şadan), ***mütercim***
müzik

ÇELTİKÇİ (Fikret), ***Türkiye Sınaî Kalkınma bankasında müşavir***
motor

ÇIĞRI (İsmail), ***Sanat enstitüsü öğretmeni***
teknoloji

ÇOGULU (Dr. Ersen), ***İstanbul üniversitesinde doçent***
mineroloji

DEMİRİZ (Dr. Yıldız), ***İstanbul üniversitesinde asistan***
sanat tarihi

DERİN (Çetin), ***İstanbul üniversitesi öğretim üyesi***
tarih

DEVRİM (Gülseren), ***avukat, mütercim***
genel konular

DİAMANDİ (Atina), ***İstanbul üniversitesinde asistan***
hukuk

DİKER (Mümtaz), ***kaptan***
denizcilik

DİZER (Dr. Muammer), ***Kandilli rasathanesinde doçent***
astronomi

DUBOİS (Pierre), ***St. Louis kilisesi başpapazı, Galatasaray lisesinde felsefe öğretmeni***
Hıristiyanlık

DURAL (Dr. Mustafa), ***İstanbul üniversitesinde asistan***
hukuk

EBUZZİYA (Ziyad), ***gazeteci, mütercim***
genel konular

ELİF NACİ, ***ressam, yazar***
güzel sanatlar

ERBEN (Dr. Reyan H.), ***avukat, mütercim***
Masonluk

ERBUDAK (Prof. Macit), ***İDMMA öğretim görevlisi***
geodezi, topoğrafya

ERGÜVEN (Rıza), ***Tekel enstitüleri müdürü***
içki sanayii

ERÜNSAL (İsmail), ***edebiyat öğretmeni***
edebiyat, bibliyografya

ERYATAĞAN (Mehmet Ali), ***mütercim***
demiryolu

EVRENOS (Abdullah), ***emekli öğretmen***
fizik

EVRİM (Dr. Selmin), ***İstanbul üniversitesinde doçent***
psikoloji

EYİCE (Dr. Semavi), *İstanbul üniversitesinde profesör*
sanat tarihi

FIRTINA (Bahattin), *öğretmen*
biyoloji

GÖKCAN (Muzaffer), *Kurbağa Adamlar kulübü asbaşkanı*
sualtı sporları

GÖKDENİZ (Sermet), *Emekli kurmay albay, Denizcilik bankası eski genel müdürü*
askerlik, denizcilik

GÖKMEN (İsmail), *matematik öğretmeni*
astronomi

GÖKMEN (Prof. Dr. Muharrem), *Gençlik ve Spor Bakanlığı İstanbul dağcılık ajanı*
dağcılık

GÖNENLİ (Dr. Attila), *İstanbul üniversitesinde doçent*
işletme, muhasebe

GÖYÜNÇ (Dr. Nejat), *İstanbul üniversitesinde doçent*
tarih

GÜNKUT (Ahmet), *mütercim*
genel konular

GÜRESİN (Ecvet), *gazeteci, yazar*
yakın tarih

GÜRKAN (Dr. Kâzım İsmail), *İstanbul üniversitesinde ordinaryüs profesör*
tıp

GÜRKAN (Dr. Suat İsmail), *İstanbul üniversitesinde profesör*
tıp

GÜVENÇ (Lütfü), *emekli general*
ordu ve askerlik

HATEMİ (Dr. Hüseyin), *İstanbul üniversitesinde asistan*
hukuk

HIZAL (Ali Rıza), *yüksek mühendis, İstanbul Yeşilköy havaalanı teknik müdürü*
elektronik

IRGAT (Mustafa), *mütercim*
güzel sanatlar

İNSEL (Rıfat), *tıp doktoru, mütercim*
tıp

İPEKKAYA (Çetin), *İstanbul Belediye konservatuvarı tiyatro öğretmeni*
tiyatro

İŞGÜVEN (Hazım), *emekli kurmay albay*
ordu ve askerlik

KARAHAN (Dr. Abdülkadir), *İstanbul üniversitesinde profesör*
edebiyat

KARLIDAĞ (M. Fazıl), *emekli albay*
ordu ve askerlik

KAZANCI (Aydın), *avukat*
hukuk

KERİMOĞLU (Dr. Sabahattin), *İstanbul üniversitesinde profesör*
tıp

KİRYAZİS (Kiriaki), *yunanca mütercimi*
genel konular

KOCAYUSUFPAŞAOĞLU (Dr. Necip), *İstanbul üniversitesinde profesör*
hukuk

KORAP (Ali Rıza), *İstanbul Üsküdar Türk Kız koleji müdürü*
islâm tarihi

KÖKNAR (Ergun), *İstanbul Şehir tiyatrolarında aktör*
tiyatro

MORAN (Tulya), *mütercim*
genel konular

MOROĞLU (Dr. Erdoğan), *İstanbul üniversitesinde asistan*
hukuk

MUSA (Abdullah), *uzakdoğu dilleri uzmanı, çince mütercimi*
genel konular

NECATİGİL (Behçet), *şair, yazar, İstanbul Eğitim enstitüsünde öğretmen*
çağdaş türk edebiyatı

NOVOVİTCH (Michel), *Cudo federasyonu teknik direktörü, 4. Dan*
cudo

NUTKU (Dr. Özdemir), *Ankara üniversitesinde doçent*
tiyatro

OYVER (İsmail Hakkı), *profesör, Milletlerarası Seramik akademisi ikinci başkanı*
seramik

ÖLÇEN (Süleyman), *İstanbul Eğitim enstitüsünde öğretmen*
matematik

ÖNCEL (Rafet), *mütercim*
zıraat

ÖNDER (Erol), *İst. Turizm Bölge müdürlüğü memuru*
turizm

ÖNDER (Mehmet), *Millî Eğitim bakanlığı kültür müsteşarı*
müzecilik

ÖNOL (Nihal), *avukat, mütercim*
genel konular

ÖVÜNÇ (Turgut), *yüksek mühendis mimar, İstanbul Teknik okulda öğretmen*
mimarî, inşaat

ÖZBARAN (Dr. Salih), *İstanbul üniversitesinde asistan*
tarih

ÖZBEL (Dr. Kenan), *İstanbul üniversitesinde profesör*
halk sanatları

ÖZÇELEBİ (Yaşar), *italyanca mütercimi*
genel konular

ÖZERDİM (Dr. Sami), *yazar*
kitaplar

ÖZÖN (Nijat), *tenkitçi, mütercim*
sinema

ÖZTELLİ (Cahit), *folklor uzmanı*
folklor

ÖZTUNA (Yılmaz), *Hayat «Tarih» mecmuası neşriyat müdürü, milletvekili*
musiki

PEKMAN (Dr. Adnan), *İstanbul üniversitesinde profesör*
eskiçağ tarihi

SAĞLIK (Timurhan), *mimar*
mimarî

SAV (Ömer Attilâ), *avukat, Çalışma bakanı*
tiyatro

SEVİN (Ömür), *Devlet Planlama teşkilâtında uzman*
idare

SÖZER (Önay), *İstanbul üniversitesinde asistan*
felsefe

STERN (Robert), *ispanyolca mütercimi*
genel konular

SUN (Selim), *emekli general*
ordu ve askerlik

SÜER (Hikmet), *emekli general*
askerlik, havacılık

ŞENER (Dr. Sevda), *Ankara üniversitesinde doçent*
tiyatro

TARHAN (Taner), *İstanbul üniversitesinde asistan*
arkeoloji

TEKİL (Firuzan), *spor yöneticisi, yazar*
spor

TEREM (Dr. Haldun M.), *İstanbul üniversitesinde profesör*
kimya

TİKVEŞ (Dr. Özkan), *İstanbul üniversitesinde asistan*
hukuk

TOKER (Metin), *gazeteci, yazar*
biyografi

TOPUZ (Gazanfer), *mütercim*
iktisat

TÖMEK (Fikret), *İstanbul Atom Reaktörü Radyo-İsotop üretimi bölüm şefi*
nükleer fizik

TULGAR (Dr. Erman H.), *Teknik üniversitede doçent*
metalürji

TUNAY (M. İhsan), *İstanbul Arkeoloji müzesinde asistan*
arkeoloji

TUNCAY (Dr. Can), *İstanbul üniversitesinde asistan*
iş hukuku

TUNCEL (Dr. Metin), *İstanbul üniversitesinde asistan*
coğrafya

TUNCER (Dr. Talât), *İstanbul üniversitesinde asistan*
matematik, fizik, mekanik

TURHAN (Dr. Vahit), *İstanbul üniversitesinde profesör*
ingiliz edebiyatı

TÜREL (Mukdim), *yüksek elektrik mühendisi*
elektrik

TÜTER (Cemaliye), *İstanbul Cağaloğlu Kız enstitüsünde öğretmen*
ev ekonomisi

URAL (Dr. Kenan), *İstanbul üniversitesinde doçent*
istatistik

UYKUCU (Ekrem), *İstanbul Eğitim enstitüsünde öğretim üyesi*
tarih

ÜYEPAZARCI (Erol), *makine mühendisi*
mekanik

YADA (Sait), *İstanbul Tatbikî Güzel Sanatlar okulu eski öğretmeni (öl. 1968)*
ciltçilik, matbaacılık

YALIN (Nail), *yüksek mühendis, İstanbul Tekstil okulu öğretim görevlisi*
tekstil

YAŞA (Dr. Memduh), *İstanbul üniversitesinde profesör*
iktisat, maliye

YAZICI (Dr. Tahsin), *İstanbul üniversitesinde profesör*
arapça

YILDIZ (Dr. Hakkı D.), *İstanbul üniversitesinde asistan*
tarih

YILDIZ (Ömer), *Sultanahmet Sanat okulu atelye şefi*
marangozluk

YUM (Argun Fuat), *mütercim*
güzel sanatlar

YURTCAN (Erdener), *İstanbul üniversitesinde asistan*
hukuk

YÜCEL (Dr. M. Nadir), *yüksek mühendis*
sibernetik

ZADİL (Dr. Ekmel), *İstanbul üniversitesinde öğretim görevlisi*
kooperatifçilik

GRAND LAROUSSE ENCYCLOPÉDIQUE'i YAYIMLAYANLAR ve HAZIRLAYANLARIN BAŞLICALARI

YAYIMLAYANLAR

Etienne GİLLON, Jacques HOLLİER-LAROUSSE, Jean İBOS-AUGÉ, Claude MOREAU, Jean-Louis MOREAU

BAŞLICA YAZARLAR

Claude DUBOİS, *genel yayın müdürü.*

Antoine ADAM, Eugène AİSBERG, Joseph ANGELLOZ, Gérald ANTOİNE, Jeannine AUBOYER, Pierre AUGER, Wilfrid BAUMGARTNER, Germain BAZİN, Marcelle BENOİT, Roger BLAİS, Marc BOEGNER, Jacqueline BOUCHOTSAUPİQUE, Jacques BOURNEUF, Jean BOUSQUET, Yves BRAYER, Clément BRESSOU, Paul BULLİER, Jérôme CARCOPİNO, René CASSİN, Norbert CASTERET, R.-E. Jeanne CHANCRİN, André CHASTEL, Jasques CHASTENET, André CHOLLEY, Georges COEDÈS, Jean-Gaston CORDİER, Paul COUDERC, Jacques-Yves COUSTEAU, Jacques DALBANNE, Léon DAUM, Georges DAUX, Madeleine Paul-DAVİD, Christiane DESROCHES-NOBLECOURT, Joseph DHEİLLY, André DOMART, Ludomir DONTCHEFF, Jean DRESCH, Claude DUBOİS, Jean DUBOURG, Norbert DUFOURCQ, Pierre DUFOURCQ, Georges DUHAMEL, Béatrice DUSSANE, Jacques FAUVET, Jean FRANCO, André FRANÇOİS-PONCET, Henri FRİEDEL, Maximilien GAUTHİER, Pierre GAXOTTE, Lucien de GENNES, Pierre GEORGE, André GİLLON, Jacques GLANDARD, Ferdinand GONSETH, Jean GUİTTON, Georges GURVİTCH, Raoul HARTWEG, Roger HEİM, Jean HYPPOLİTE, Robert JACQUET, Bernard JACROT, Guillaume JANNEAU, Eugène JARRY, Frédéric JOLİOT-CURİE, Jacob KAPLAN, Roger KLİNG, Louis KOELTZ, René LABAT, Sylvain LABOUREUR, Joseph LAİSSUS, Gustave LANCTOT, Madeleine LE BRAS, Léon LEJEALLE, Monique LE NOAN-VİZİOZ, Louis LEPRİNCE-RİNGUET, Jean-Jacques LEVALLOİS, François LHERMİTTE, Roland MANE, Jean MARCHAL, André MARÉCHAL, Henri MASSÉ, Robert MAUGE, André MAUROİS, Henri MİCHEL, Pierre MONBEİG, Pierre MOREAU, Gérard MORİSSET, Georges NİOBEY, Louis PASTEUR VALLERY-RADOT, Pierre PATİN, Henri PİÉRON, Pierre PİERRARD, Maurice PİRON, Pierre PRADEL, Charles PRÉVOST, Jules ROMAİNS, Jean ROSTAND, Camille ROUGERON, Alfred SAUVY, André SCHAEFFNER, Evry SCHATZMAN, Eugène SÉGUY, Maurice SÉRULLAZ, Raymond SUBES, Pierre TARDİ, Haroun TAZİEFF, Jean TERRİEN, Raymond TESSİER, Andrée TÉTRY, Raymond TOUREN, Jean TRİCART, Elsa TRİOLET, Nicolas UNTERSTELLER, Auguste VİATTE, Maxime WEYGAND, Jean WYART, Jean YOYOTTE, Przemyslaw ZWOLİNSKİ.

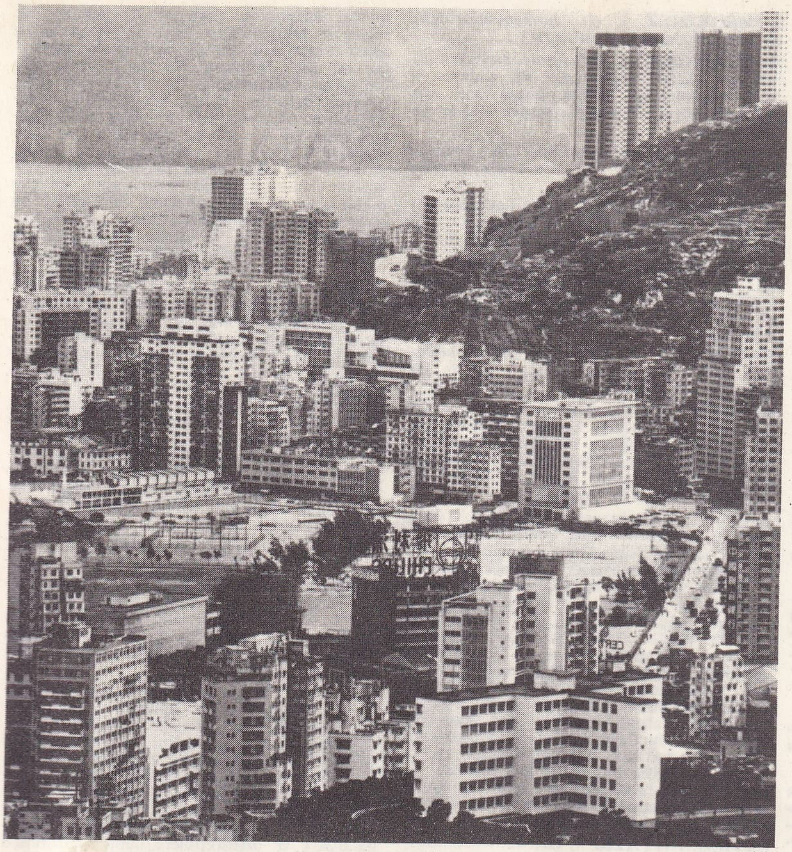

HONG KONG, modern kesimi

HOM

HOM i. İranlıların kutsal saydıkları bitki; bunun fındık yapraklı psoralea olduğu sanılıyor. (Herodotos bu bitkiye *triphyllon* [üç yapraklı] adını verir.) Bk. HAOMA.
— ANSİKL. *Hom,* Batı'nın Ortaçağdan itibaren Doğu'dan örnek aldığı ilk süs motiflerinden biridir. Aynı bitkinin şekline asur dikilitaşlarında, sasanî dokumalarında rastlanır; oradan müslümanlara geçen bu motifler «cennet ağacı» olarak nitelenmiştir. Batı'da yüz yüze veya sırt sırta yapışık hayvan şekillerine çok rastlanır. (L)

HOMA. Coğ. Bk. GÜMÜŞSU.

HOMALANTHUS i. Sütleğengillerden ağaç cinsi; yirmi kadar türü vardır; *Homalanthus populifolius* (avustralya kavağı) bazen bahçelerde yetiştirilir. (L)

HOMALATO i. Bir çeşit kulağakaçan böceği; gübreliklerde ve her çeşit süprüntülerde yaşar; bazen akşam üstü sürüler halinde uçar. (Kınkanatlıların *staphylinidae* familyasından.) [L]

HOMALİSUS i. Uzun, dar ve çok yassı gövdeli böcek; rengi genellikle siyah, elitraları kırmızıdır. (İlmî adı *Homalius suturalis.* Kınkanatlılardan *homalisidae* familyasının örnek tipi.) [L]

HOMALİUM i. Enli, basık gövdeli küçük böcek (3 mm); elitraları oldukça uzun, rengi esmer veya kızıldır, gübrelerin altında çok olur. (İlmî adı *Homazium rivular.* Ilıman bölgelerde çok çeşitli türleri görülür. Kınkanatlıların, *staphylinidae* familyasından.) [L]

HOMAL (O)—, yunanca *homalos,* tek düzenli'den alınan ve bazı kelimelerin yapısına giren önek. (L)

HOMALODONTOTHERİUM i. Notongula takımından subfosil memeli hayvan; Güney Amerika'da (Patagonya) bulunan bu hayvanların soyu bugün tamamen tükenmiştir. (Homalodontotherium, diş düzeni tam, azı dişleri gergedanınki gibi, ayakları beş parmaklı, tabanına basarak yürüyen iri bir hayvandı.) [L]

HOMALOMENA veya **HOMALONEMA** i. Otsu bitki; yaprakları temrensi erkek ve dişi çiçekleri bitişik, meyvesi etlidir. (Yılanyastığıgillerden.) [L]

HOMALONİX i. Karındanbacaklı akciğerli yumşakça; sümüklüböceğe benzer. (Homalonix'in kavkısı kulak biçiminde ve saydamdır; kısmen örteneği gömülü bulunur. Güney Amerika ve Antiller'de yaşar.) [L]

HOMALONOTUS i. Silüryen ve Devonyen devrine ait, büyük boylu trilobit. (Trilobasyon silindiği için *calimenes*'lerden çok farklıdır. *Calymenidae* familyasından.) [L]

HOMATROPİN i. (fr. *homatropine*'den). Atropin'den türeyen alkaloit. (Homatropin, tropin'in fenilglikolik eteridir. Atropin'e benzeyen bu bileşik, *bromhidrat* halinde, 10 gr su için 0,02 - 0,05 gr'lık dozlarda göz ilâcı [gözbebeğini genişletici] olarak kullanılır.) [L]

HOMBERG, Almanya'da (Batı Almanya Rheinland - Westfalen) şehir, Ren kıyısında, Ruhr havzasının ağzında; 32 000 nüf. Kömür nakledilen ırmak limanı. Maden kömürü. Çelik sanayii. Kadmiyum metalürjisi. Dokuma ve kimya sanayii. (L)

HOMBERG (Wilhelm veya Guillaume), hollandalı kimyacı ve doktor (Batavia, Vava 1652 - Paris 1715). Avrupa'nın başlıca şehirlerini dolaştıktan sonra, Colbert'in çağrısı üzerine Paris'e gitti (1682). Sonra Roma'da hekimlik yaptı, gene Paris'e döndü (1691) ve Fransız Bilimler akademisine üye seçildi. 1702'de Orléans dükü, onu kimya hocası olarak tuttu. Tahtın vârisi ve oğlu anî olarak ölünce, müstakbel naip yani Louis XIV'ün yeğeni, ikisini de zehirletmekle suçlandı. Homberg de zan altında kaldıysa da bütün şüpheler kısa bir süre sonra dağıldı. Homberg'in, hava yoğunluğunu ilk ölçen kimse olduğu sanılmaktadır. Bir tuzun, bir baz üzerine asit etkisiyle elde edildiğini gösterdi ve fosforun değişik şekillerinin kimyasal bakımdan birbirinden farksız olduğunu ortaya koydu. Bundan başka, kokulu bitkisel yağlarla borik asidi (*Homberg'in müsekkin tuzu*) inceledi. (L)

HOMBOURG-HAUT, Fransa'da Moselle idare bölgesinde (Forbach idare çevresi) komün, Saint - Avold ormanının güneydoğu kenarında; 10 111 nüf. Metz piskoposlarının eski kalesi olan komünde, XIII. yy.-dan kalma bir kilise vardır. XVII. yy.dan kalma sur yıkıntıları. (L)

HOMBURG, Batı Almanya'da (Hessen ili) şehir, Frankfurt am Main'in 13 km kuzeyinde; 32 000 nüf. Kaplıcalar. Makine, optik âletler ve elektrikli eşya yapımı. Yakınında Saalburg'da bulunan Roma kalesi XIX. yy.da onarılmıştır. (L)

HOMBURG, Almanya'da (Saar) şehir, Blies ırmağının kolu olan Er kıyısında, Zwibrücken'in kuzeyinde; 24 000 nüf. Demiryolu merkezi. Metalürji. Makine yapımı. Saar üniversitesi. (L)

HOMBURG VOR DER HÖHE (BAD). Bk. BAD HOMBURG VOR DER HÖHE.

HOME (Daniel Dunglas), iskoçya medyumu (Edinburgh 1833-Auteuil, Fransa 1886). Dokuz yaşındayken Amerika'ya gitti, daha

Foto. Histoire de l'Humanité

yirmi yaşına basmadan annesi öldü; bunun üzerine kendini ruh çağırmaya verdi. 1885'te medyum olarak önce İngiltere'ye gitti, daha sonra bütün Avrupa'yı gezdi. İki kere evlendi, halk kendisini tutmakla birlikte hakkında çeşitli dedikodular dolaştı. İki kitap yayımladı: ***İncidants in My Life*** (Hayatımdaki Rastlantılar) ve ***Lights and Shadows of Spritualism*** (İspritizmacılığın Aydınlık ve Karanlık Yanları). Yaşlı bir kadından para aldığı gerekçesiyle mahkemeye verildi ve davayı kaybetti. Home'un gösterileri arasında ağır masaları kaldırmak, müzik âletlerini kendi kendine çaldırmak gibi numaralar vardı. Başka medyumların hileleri açıklandığı halde Home'un numaralarının sırrı çözülemedi. Güvenilir birçok tanığa göre Home havada durabiliyor, kapalı bir pencereden çıkarak yan odanın kapalı penceresinden tekrar içeri girebiliyordu. Yaptığı numaralar arasında en ilgiçekici olanı sir William Crookes'un basınç ölçme cihazından 1 m kadar uzakta olduğu halde âletin ibresini basınç işaretlerini gösterecek şekilde hareket ettirebilmesiydi. (L)

HOME (Henry), lord **Kames.** Bk. KAMES.

HOME (John), iskoç şairi (Leith 1722 - Merchiston Bank, Edinburgh yakınında 1808). Bazen kendisine İSKOÇYA'NIN SHAKESPEARE'i denirdi. Millî bir konuyu işleyen başlıca piyesi *Douglas,* 1756'da Edinburgh'da çok beğenildi. (L)

HOMÉCOURT, Fransa'da Meurthe-et-Moselle idare bölgesinde (Briey idare çevresi) komün, Orne ırmağı kıyısında, Briey'in güneydoğusunda; 10 159 nüf. Kok fabrikası. önemli metalürji sanayii merkezi: haddeleme ve tel çekme atelyeleri; çelik fabrikaları v.b. Et konserveciliği. (L)

Home Fleet, Birleşik krallığın yakın savunmasıyle görevli donanmaya İngilizlerin verdiği ad. (L)

Home Guard, 1940'ta Büyük Britanya'da askere alınmayanlar arasından gönüllü olarak toplanan kişilerden kurulan kara muhafızları birliklerinin tümü. Elizabeth I devrinin «self-defence» (kendi kendini savunma) geleneğinden alınan ilhamla kurulan bu teşkilât millî toprakların istilâsı halinde muntazam ordu birliklerine yardımla görevliydi. Home Guard'ın 1945'te 1 000'i aşkın taburu vardı (1 700 000 erkek, 30 000 kadın). Bunun yeniden kurulmasına 1952'de Churchill hükûmeti tarafından karar verildi. Home Guard'ın üyeleri üç ayda bir eğitim kursları görürler. (L)

HOMEL. Bk. GOMEL.

HOMEO—, yunanca *homoios,* benzer'den alınan ve bazı kelimelerin yapısına giren önek. (L)

Home Office, ingiliz İçişleri bakanlığı. Çağdaş şekliyle 1801 yılında düzenlenmişti. Birleşik krallığın Home Office'inin yargılama alanı yalnız İngiltere'yi ve Galler ülkesini kapsar. (L)

HOMEOKİNEZ i. (fr. *homéocinèse*'den). Biyol. MİTOZ'un eşanlamlısı. (L)

HOMEOMORF sıf. (fr. *homéomorphe*'tan). Billûrbil. Billûr ağlarında ve dolayısıyle billûr biçimlerinde büyük benzerlikler gösteren cisimler: *İzomorf cisimler daima homeomorftur.*

— Mat. Bir homeomorfizma ile birbirine bağlı olan ölçümlü iki uzay için kullanılır. (L)

HOMEOMORFİZMA i. (fr. *homéomorphisme*'den). Billûrbil. Bazı bileşiklerin billûr biçimleri arasındaki benzerlikle ilgili olay.

— Mat. Topolojik iki uzay arasında birebir ve karşılıklı* sürekli dönüşüm. (Homeomorfizma ile, iç bileşim kanunlarıyle ilgili bir özellik olan biçimdeşliği karıştırmamak gerekir.) [L]

HOMEOPAT sıf. ve i. (fr. *homéopathe*'tan). Tıp. Homeopati taraftarı ve bu metodu uygulayan hekim. (L)

HOMEOPATİ i. (fr. *homéopathie*'den). Tıp. Bir hasta da görülen hastalık belirtilerinin, aynı belirtileri sağlam bir insanda meydana getirebilecek ilâçları (benzerlik kanunu) çok düşük dozda vererek tedavi edilebileceğini öne süren öğreti. *Zt.* ALLOPATİ.

— ANSİKL. Hippokrates'in inceleyerek doğru bulduğu, Hahnemann'ın kendi üzerinde ve istekli sağlam kimselerde sistematik olarak denediği benzerlik kanunu; sonraları birçok insan ve hayvan üzerinde denenerek ün kazandı. Bu metodun ikinci ilkesi çok küçük dozlarda ilâç kullanılmasıdır. Bu suretle *dinamizasyon* ile çeşitlendirilmiş ve kertelenmiş olan bu ilâçların etki derinliği artmakta ve her zaman zehirsiz hale gelmektedir. Benzerlik, organizmanın kendini savunmak için başvurduğu tepkilere (ateş, dışarı atma) destekleyici bir etki eder. Aynı ilke, öteden beri ugulanmakta olan duyusuzlaştırma, serum tedavisi, otohemoterapi, aşı tedavisi v.b. gibi tedavi usullerinde de yer alır. Bu gibi tabiî tepkileri baskı altına almayı, yok etmeyi öngören zıt görüşler *allopati* çerçevesine girer. (L)

HOMEOSİNİYATRİ i. (fr. *homéosiniatrie*'den). Homeopati ile akupunkturu birlikte kullanmayı öngören hekimlik.

— ANSİKL. 1929'da Dr. Ferreyrolles ile G. Soulié de Morant bazı akupunktur noktaları arasında yer ve belirti benzerliği bulunduğuna dikkati çektiler. Dr. R. de Fuye 1934'te *homeosiniyatri* kelimesini öne sürdü, homeopati ile akupunktur arasındaki pek çok ortak noktayı ortaya çıkardı ve bu iki hekimlik arasındaki derin ilişkiyi gösterdi. (L)

HOMEOSTAT i. (fr. *homéostat*'tan). Sibern. Ross Ashby tarafından yapılan ve kendi haline bırakılan karmaşık bir sistemin önceden belirlenmiş bir denge durumunu nasıl bulmağa çalıştığını inceleyen âlet.

— ANSİKL. *Homeostat,* birbirlerine bağlanmış dört benzer elemandan meydana gelir. Her elemanda, aldığı konuma göre bu elemanın durumunu gösteren 25 noktalı bir seçici ve homeostatın diğer üç elemanından gelen akımların geçtiği bobinlerle saptırılan bir ibre bulunur. Bu ibre, içinde sulu bir ortam bulunan bir kanalda hareket eder; kanalın uçlarına belirli bir gerilim farkı uygulanır. İbre ayrıca, bir yükseltecin parçası olan bir elektronik lambanın kumanda ızgarasına bağlıdır; yükseltecin çıkışında, seçiciye etki eden akım meydana gelir: diğer üç elemanın aldığı akıma göre, bu elemanlardan birincisi düzenini değiştirir; bu durum diğer elemanların düzeninde de değişmelere yolaçar ve işlem böylece devam eder. Deneyden anlaşıldığına göre, elemanların bütünü birkaç dakika ile birkaç saat arasında değişen bir süre içinde son denge durumuna ulaşır. Homeostatik mekanizmanın incelenmesi, bağlantı halindeki sistemlerin dengesini incelemekte, dolayısıyle diğer sistemlere bağlı olarak bir sonuca varmakta teorik bir yarar sağlar. Sanayi bakımından da bu tekniğin yararları vardır. Gerçekten de homeostatik montajın tipik örneği olarak, aynı dalga uzunluğunda aynı programı yayımlamak zorunda olan birçok radyo yayın istasyonu aralarındaki bağlantı gösterilebilir: homeostatik bağlantıyle kurulmuş istasyonlardan birinin dalga boyu hafifçe değişecek olursa, genel bir tepki meydana gelir ve bu tepki sonucu bütün istasyonlar yeni bir ortak dalga boyuna göre kendilerini ayarlar. (L)

HOMEOSTAZİ i. (fr. *homéostasie*'den). Fizyol. ve Deneysel psikol. Canlılarda bazı fizyolojik değişmezleri (vücut sıcaklığı, kanın bileşimi v.b.) sabit tutma veya boğulduğu zaman yeniden yerine getirme eğilimi. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Fonksiyonların normal çalışması, iç ortamın, yani hücreleri saran sıvı ortamın, kimyasal ve fizik kimyasal bakımdan daima aynı kalmasını veya hiç değilse değişikliklerin çok sınırlı olmasına bağlıdır. Sıvı ortamın bileşimi ve nitelikleri hücrelerin madde alış verişini, dolayısıyle hücrelerin çalışmasını ayarlar. Üstün yapılı omurgasızlarla soğukkanlı omurgalılarda daha esnek ve değişikliklere daha az dirençli olan bu ayarlama işi, sıcakkanlı hayvanlarda en yüksek noktasına ulaşır, ayarlamayı birçok mekanizma ortaklaşa sağlar. *Homeostazi* kavramı, fizyolojiye Cannon (1926) tarafından sokulmuş, sonraları gerek Lorenz, Tinbergen'in (1937) etoloji okulu tarafından, gerek Hull'in öğrenme üzerindeki çalışmalarıyle güdülenmenin esas süresi sayılmıştır. Lorenz ve Tinbergen'e göre homeostatik dengenin bozulması, bir ihtiyaç yaratır. Bu da, ihtiyacı azaltabilecek yönde bir içgüdüsel davranışa yolaçar. Öte yandan, dış çevrenin bazı şartları gerçekleşmişse, davranışın durması, bu dengenin yeniden kurulması sonucunda meydana gelir. Organizmadaki, hormonlara veya sinirlere ait iç şartlara göre, hayvanın güdümlü davranışı az veya çok kuvvetli olur ve içgüdüye dayanan faaliyetler sunî uyarımla, deneysel olarak, az veya çok kolaylıkla meydana getirilebilir. Bununla beraber, bir ihtiyaçtan doğan herhangi bir faaliyetin bu ihtiyaç tatmin edilmeksizin durması halinde homeostazi dengesinin kurulmaması sebebiyle böyle bir dengenin rolü şüpheyle karşılanmıştır. Meselâ Bellows (1939) yemek borusunda bir fistül bulunan susamış bir köpeğin, bir miktar su içtikten sonra, su mideye gitmediği ve dolayısıyle, homeostazik dengesi yeniden kurulmadığı halde daha fazla su içmediğini göstermiştir. Miller ve yardımcıları (1952), bu susama davranışının durmasını, ağız ve yemek borusundaki alıcının uyarılmasına bağlarlar. Nuttin de, fazla olarak, hayvanın, belli süreli bir uyarımla bir doyma durumunu çağrışımla bileştirdiğini ileri sürerek, hayvanda bir önceden kestirme davranışının varlığını kabul eder. (L)

HOMEOTERMİ i. (fr. *homeothermie*'den). Fizyol. Çevre sıcaklığı ne olursa olsun iç sıcaklığı değişmeyen canlı varlıkların durumu. *Eşanl.* DEĞİŞMEZ ISILILIK.

— ANSİKL. Organizmadaki canlı hücrelere değişmez ısılı bir «ortam» sağlayan *homeotermi,* kimyasal tepkimelerin, dış sıcaklığa bağlı olmayan bir hızla olup bitmesine imkân verir; bu durum sıcakkanlı hayvanlara hayat mücadelesinde değerli olan bir davranış serbestliği, tepki ve hareket ça-

Winslow HOMER «Sekiz Çan» (1886)

Foto. Encyclopedia Americana

bukluğu sağlar. Homeotermi yalnız üstün yapılı omurgalılarda (kuşlar, memeliler) görülür. Homeotermi, özel duyu yollarını, sinir merkezlerini (arabeyin ve beyin sapındaki merkezler), ısı yapmayı ve salmayı ayarlayan araçları (kan dolaşımında, oksidasyonda, akciğer ve deri yoluyle buharlaşmada değişiklikler) kapsayan ısı ayarlayıcı karmaşık mekanizmalara ihtiyaç gösterir. Bu alanlardan herhangi birinde meydana gelen bozukluk, sıcaklığın anormalleşmesine (ateş veya hipotermi) yahut iç sıcaklığın dış sıcaklıkla bir olmasına yolaçan bir ayarlama yokluğuna (büsbütün yokluk veya yetersizlik) sebeb olur. (L)

HOMER (Winslow), amerikalı ressam (Boston 1835-Prout's Neck 1910). Kendi kendini yetiştirdi, Boston'da bir litografyacının yanına çırak olarak girdi. 21 Yaşında, Boston'da çıkan *Ballou's Pictorial* ve New York'ta çıkan *Harper's Weekly* dergilerinin ressamı olarak ün yaptı. Homer ilk tablolarını 1862'de yapmağa başladı. Savaştan sonra resimlerinin konusunu köy hayatından aldı. Sanat hayatının dönüm noktası, 1881-1882 yıllarında İngiltere'de, Kuzey denizinde bir balıkçı köyü olan Tynemouth yakınlarında yaşadığı döneme rastlar. Bu arada suluboya ile çalıştı ve konuları da deniz ve balıkçılardan aldı.

1883'te Prout's Neck'e yerleşti. Hayatının sonuna kadar burada yalnız yaşadı. Köy hayatı, kadınlar ve çocuklar resimlerinden silindi ve konuları deniz, ormanlar, dağlar ve açık yerlerde çalışan işçilerin çetin hayatı oldu. Homer her şeyden önce natüralisttir. Fakat konularını köy hayatından aldığı ilk resimlerinde bir romantizm sezilir ve zaman zaman izlenimciliğe kaçar. Başlıca tabloları: *Hayat Çizgisi* (1884), *Sekiz Çan* (1886); *Sisin İhtarı* (1885) ve yağlıboya eserleri içinde en tanınmış eseri, *Golfstrim* (1899). [L]

HOMEREION i. (yun. k.). Bronz para; Roma imparatorluğu zamanında veya biraz daha önce Homeros'un doğduğu şehir olarak kabul edilen İzmir'de basıldı; üzerinde Homeros'un resmi vardır. (L)

HOMERIA i. Süsengillerden soğanlı bitki; çiçekleri sarı veya kırmızı olur, Güney Afrika'da yaşar. (*Homeria collina* türü soğuk limonluklarda yetişir.) [L]

HOMERIDES i. (yun. k.). Homeros'un şiirlerini okuyan şair. ‖ Homeros taklitçisi. ‖ Homeros soyundan olduklarını iddia eden ve Homeros'un şiirlerine zilyet olan Khios'lu bir aile veya aile grubu. (Bu anlamda kullanıldığında kelime büyük harfle başlar.)

— ANSİKL. Homeros'un soyundan gelenlerin bir kısmını hiç değilse ismen biliyoruz: *Delos'lu Apollon'a Şiir*'in yazarı olduğu sanılan Kynaethos, Parthenios, Thestor v.b. Pisistrates ve Hipparkos, şüphesiz İlyada ve Odysseus'un resmî metinlerini Homeros soyundan gelenlerden almışlardır. (L)

HOMEROS, eserleri günümüze kadar gelen ilk ve en büyük yunan destan şairi. Hayatı hakkında kesin bir bilgi yoktur. Memleketi olarak yedi ayrı şehir gösterilir. Kör olduğu söylenirse de bunun efsane unsuru olması mümkündür. İona'lı idi, İzmir'de doğmuş, Sakız'da (Khios) yaşamış, İos'ta ölmüş olması muhtemeldir. Herodotos'a göre M.Ö. 850'ye doğru yaşadı. Bunun doğru olmadığını gösteren tarihî bir çelişme yoktur. *İlyada* ve *Odysseia* adlı destanların yazarı olarak bilinir. Bu eserlerin ikisi birarada 27 800 mısradır. Homeros'un olduğu söylenen *Homerikoi Hymnoi* ve *Batrakhomyomakhia* (Kurbağalarla Farelerin Savaşı) ondan oldukça sonraki bir çağa aittir.

Homeros'un hem kişiliği hem de eseri hakkında tam çözülememiş bir «Homeros meselesi» gene de vardır. 1664'te papaz d'Aubignac, Homeros hakkındaki bilgilerimizin yetersizliği üstünde durmuş ve *İlyada*'da bulduğu kopukluklara dayanarak, Homeros diye birinin hiç yaşamamış olduğunu, destanın da, saz şairlerinin yazdığı birçok şiirin birbirine eklenmesinden meydana geldiği sonucuna varmıştı. Aynı tez daha ilmî bir biçimde, 1795'te alman bilgini Fr. A. Wolf tarafından *Prolegomena ad Homerum* (Homeros Üstüne Hazırlayıcı Bilgiler) adlı eserde ele alındı. Bu aşırı iddiadan günümüzde vaz geçilmiştir. Ama bugün de Homeros üstüne, yaşayıp yaşamadığı konusunda olmasa bile, yine bazı şüpheler vardır: *İlyada* ve *Odysseia* destanlarının ikiside mi onundur? Yoksa sadece biri mi? Bu gibi sorular zihinleri hâlâ kurcalamaktadır. İleri sürülen tezler şunlardır: **1.** bu şiirlerin bugün okuduğumuz biçimde tasarlanıp yazılmadıkları açıktır. Bunların ilk şeklinin bozulduğunu ve yeniden gözden geçirildiğini gösteren açık deliller vardır. Derinlemesine incelendiğinde destanların bir ana çekirdek etrafında toplanan şiirlerden oluştuğu, ama bu şiirlerin ne aynı çağa ne de aynı şaire ait olduğu görülür. Böyle olunca, bazıları Homeros adını, *İlyada*'da «Menis Tu Akhileos» (Akhilleus'un Öfkesi) ve *Odisseia*'da «Epistrophe Tu Odysseos» (Odysseus'un Dönüşü) ana temalarını bulan dâhi şaire veriyor. Bazıları ise aynı adı, eski çağlardaki birbirinden ayrı şiirleri biraraya getirip onları düzenleyerek, *İlyada* ve *Odysseia* destanlarını meydana getiren şaire yakıştırıyor;

2. ortada başka bir mesele daha vardır: acaba *İlyada*'nın şairi *Odysseia*'nın da şairi midir? İki destan arasında inkâr edilemeyecek anlayış, üslûp, şiir tekniği farklılıkları vardır. Bu yüzden bazı bilginler iki destanın aynı şaire ait olmadığı kanısındadır. Diğer bazıları ise, bu farkların o kadar önemli olmadığı görüşündedir ve bu farklılığın sebebini destanlardan birini şairin, şiir yazmağa başladığı yıllarda, ötekini de son zamanlarında yazmasında bulur. Başka görüşler de ileri sürülmüştür. Tartışma henüz bir sonuca varmamıştır ve galiba da varmayacaktır. Homeros'un şöhreti büyük oldu. Hiç bir şair bu kadar ısrarlı ve ateşli bir hayranlıkla anılmamıştır. Daha M.Ö. VII. yy.da destanları bütün yunan dünyasında tanınıyordu. M.Ö. VI. yy.da Atina'da, Panathena şenliklerinde bu destanlardan parçalar okunurdu. Homeros'un sadece edebiyat (özellikle trajedi) değil, kişiler üstünde de büyük etkisi oldu. Çünkü bütün Yunanistan için en büyük sairdi ve Helenizm çağının sonuna kadar Yunanistan'da insanların eğitiminde önemli bir rol oynadı. Homeros destanlarının metni önce İskenderiye'li gramerciler (Zenodotos, bizanslı Aristophanes, Aristarkhos) ve Bergama gramercisi (Mallos'lu Krates), daha sonra da bizanslı bilgin ve gramerciler (Photios, Tzatzes, Eustathios) tarafından özlü bir şekilde incelendi ve tefsir edildi. Homeros destanlarının yunan dünyasında ne kadar yayıldığı hakkında bir fikir vermek için, bu şiirlerin Marsilya, Sinop, Sakız, Argos, Kıbrıs ve Girit'te karşılaştırmalı baskılarına rastlandığını söylemek yeter. Homeros şiirlerinin kazandığı itibarı gösteren küçük bir tarihî olay da şudur: Aristoteles'in veya Strabon'un iddiasına göre, Kalisthenes ile Anaksarkhos'un birlikte hazırladığı bir *İlyada* ve *Odysseia* nüshasını, Büyük İskender, Dara'dan elde ettiği ganimetlerden biri olan değerli bir sandıkta saklamıştır. Homeros, Batı'da rönesans ile ün kazandı ve bu ün etkisinden hiç bir sey kaybetmeden günümüze kadar devam etti.

— İkonogr. Birçok yaşlı adam büstü Homeros'un büstü olarak kabul edilmistir. Roma'da, Napoli'de, Louvre müzesinde, Londra'da bunlardan çok vardır. Hepsi de helenistik veya roma eserleridir.

Homeros'un Tanrılaştırılması M.Ö. II. yy.a aittir (kopyası Londra'dadır). Daha sonraki çağlarda sanatçılar Homeros'u sık sık canlandırdılar: *Nazianzob'lu Gregorios'un Homelialari*'nın minyatürcüleri (IX. yy. Milano): Rembrandt (La Haye); hevkeltıraş Roland (Louvre): ressam Gérard (*Kör Homeros, Homeros Sakız Adasında*); ressam Granger (*Homeros ile Çoban Glaukos*. Dijon); İngres (*Homeros'un Tanrılaştırılması*); Delacroix (*Homeros'un Dantey'yi Cennette Karşılayışı*, Luxembourg sarayı); Puvis de Chavannes (*Homeros, Aiskhylos ve Vergilius*, Boston). [L]

HOMEROS, trajedi yazarı, Anadolu'da Kazia bölgesinde Hiezapolis şehrinde doğdu; Andromokhos ile kadın şair Moira'nın oğlu. M.Ö. 280 yıllarında tanındı. 40'tan fazla trajedi yazmış olan Homeros, yeni Pleias şairleri arasında yer alır. (L)

Homeros dili, Homeros'un şiirlerinde kullandığı yapma dil. Homeros dili, herhangi bir devirde konuşulmuş lehçelerden hiç birine tekabül etmeyen bir edebiyat dilidir. Hâkim İon lehçesine, Aka ve Aiolis dili morfoloji unsurları (datif çoğulun *-essi* ile yapılması; *-oio* ile biten mastar, genetif sonekleri) karışır; bazen yeni attike yazısının izleri de hissedilir; nihayet, Homeros dilinde, nazım sanatının zorlamalarından doğan bütünüyle yapma biçimler görülür; bu biçimler o kadar çoktur ki, Homeros destan dilinin heksametron mısralardan doğduğu bile söylenebilir. Bu lehçeler karışımı, ancak epik geleneğin çok eski olmasıyle açıklanabilir. Akalılar devrinden beri ve Küçük Asya'ya yerleşmelerinden itibaren Aiolis'li ozanlar, eski biçimleriyle aldıkları geleneksel formülleri kullanmağa devam ettiler. Şiir faaliyeti, Aiolis'ten İonia'ya geçince İonia'lı şairler, ionia dilindeki şiirlerine önceki şairlerden kalma aiolis deyimlerini kattılar; destan kesin biçimini alınca, attike alfabesinin özellik ve telaffuzunun etkisiyle yeni nitelikler kazandı; bu durum, destan türünün karmaşıklığını artırdı. Homeros dilinde yalnız dor lehçesinden yapılan aktarmalara rastlanmaz.

Hesiodos'un didaktik şiirlerinde kullandığı Homeros dili, bütün Eskiçağ boyunca Yunanistan'da destan dili olarak kaldıktan başka, Rodos'lu Apollenios tarafından *Argonautika* adlı eserde de kullanıldı. Ayrıca Homeros dili en iyi şiir dili olarak kabul edildi; bu yüzden bütün şiir türlerinde Homeros'çulağa rastlanır: koro lirizmi, trajedi v.b. (L)

Homeros felsefesi, Homeros'un eserlerini yorumlayan bazı eski filozofların sistemi; bu filozoflar Homeros'un eserlerinde üstün bir felsefenin ilkelerini bulurlardı. (L)

Homeros İlâhileri, bir tanrıya yakarma biçiminde olan otuz dört destana verilen ad. Bu parçalardan beşi gerçek destan kuruluşundadır; öbürleri destana pek benzemez. Hiç birinin litürjik özelliği yoktur. Başlıcaları şunlardır: *Delos'lu Apollon'a; Pyhion'lu Apollon'a; Hermes'e; Afrodit'e; Demeter'e; Dionysos'a* v.b. Bugün bu şiirlerin *İlyada* ve *Odysseia*'yı yazan aynı yazara ait olmadığı konusunda bir fikir birliğine varılmıştır. Bunların birçoğu çok eskidir, hepsi de ya büyük destan geleneğine ya da Hesiodos geleneğine göre yazılmıştır. (L)

Homeros'un Tanrılaştırılması, J.D. İngres'in 1827'de yaptığı ve Louvre müzesinde bulunan tablosu (3,86 m × 5,15 m). Bu tabloda şairin ayakları dibinde *İlyada* ve *Odysseia*'nın kişileri, etrafında da eski ve klasik çağların en ünlü yazarlarıyle sanatçıları yer almıştır. 1826'da Louvre'da Charles X müzesinin 9. salonunun tavanını süslemek için ısmarlanan tablo sonradan düşey doğrultuda sergilenmek üzere tavandan indirilmiştir. İlk bulunduğu yerde şimdi bir kopyası vardır. (L)

Home Rule (*home*, kendi evi ve *rule*, idare'den «muhtariyet» anlamında ing. k.ler). İrlandalıların 1870 - 1914 arasında ülkeleri için istedikleri muhtariyet rejimine verilen ad.

— ANSİKL. «Home Rulers» partisi resmen 1870 yılında ortaya çıktı fakat, kökleri çok daha eskiye dayanır. Daha önceleri, O'Connel'in yönettiği «Çağrı partisi» de aynı amaçları güdüyordu. Home Ruler'lar, 1873'te mükemmel biçimde teşkilâtlanmışlardı. İlk liderleri İsaac Butt idi. Ama asıl Parnell'in kişiliği ve Biggar'dan ilham alarak uyguladığı engelleme taktiği sayesinde büyük etki gösterdiler. Sonunda Gladstone onların görüşünü benimsedi ve 1886'da bir *Home Rule* tasarısını meclise sundu. Liberal partideki bölünmeden dolayı, tasarı, parlamentoda reddedildi. Genel seçimlerde ülke halkı çoğunlukla İrlanda'nın muhtariyetine karşı çıktı. Bununla birlikte 1892'de 81 İrlandalının seçimi kazandığını gören Gladstone, *Home Rule* tasarısını parlamentodan yeniden geçirmek için teşebbüste bulundu. Tasarı Avam kamarasında kabul edildi, Lordlar kamarasında ise reddedildi (1893). 1910 Seçimlerinden sonra, İrlandalıların parlamentoya fiilen hâkim olmalarıyle *Home Rule* tasarısı, Avam kamarasında kabul edildi (kasım 1912). Bunun üzerine Ulster protestanları ayaklandı. Ni-

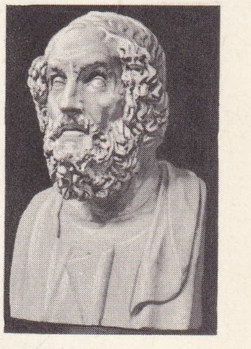

HOMEROS
antik büst
Napoli müzesi

Fo.o. Alinari (*LAROUSSE*)

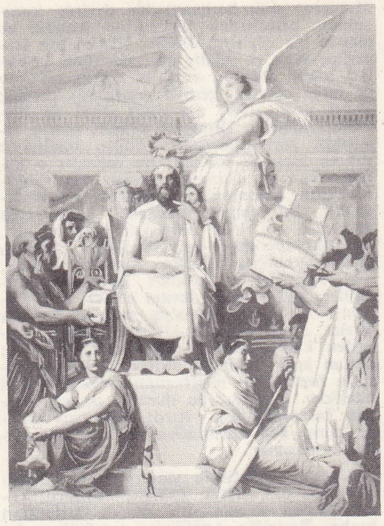

«Homeros'un Tanrılaştırılması» detay

hayet 1914'te, kuzeydoğudaki altı kontluk dışında, ülkeye muhtariyet tanıyan (mahallî meselelerde yetkili iki meclisten kurulu bir parlamento, genel meseleler için de Westminster'de bir temsilciliğin bulundurulması) ve uygulanması savaş dolayısıyle çarpışmaların bitimine bırakılan bir kanun kabul edildi. Bunun üzerine, hayal kırıklığına uğrayan İrlanda, muhtariyet istemekten vaz geçti ve biri Belfast diğeri Dublin'de olmak üzere iki parlamento öngören yeni bir *Home Rule* rejiminin kabul edilmesine rağmen (aralık 1920) bağımsızlık istemeğe başladı. (L)

HOME RULER [hom rulır] i. (ing. k.ler). *Home Rule* taraftarı. (L)

HOME-TRAİNER [homtreynır] i. (ing. *home,* ev ve *trainer,* antreman âletinden). Evin içinde antrenman yapabilmek imkânı veren ve tekerlekler üzerine oturtulmuş bir bisikletten meydana gelen spor âleti. (L)

HOMİLİT i. (fr. *homilite*'ten). Miner. Tabiî kalsiyum ve demir borosilikat. (L)

HOMİNG [homing] i. (ing. k.). Havc. Sürekli olarak belirli bir radyofara doğru seyretme metodu. || *Homingle alçalma,* âletli inişin safhalarından biri; görüş şartları kötü olduğu zaman pilot, zemini görünceye kadar uçağın idaresini radara bırakır. (L)

HOMİNİDAE çoğl. i. Zool. Bk. İNSANGİLLER.

HOMMEL (Fritz), alman şarkiyatçısı (Ansbach 1854 - Münih 1936). Münih üniversitesi samî dilleri profesörü, asur medeniyeti üstüne birçok hipotezi vardır. 1885-1889 Yılları arasında Babil ve Asur tarihi ile Eski Doğu etnolojisi ve coğrafyası üstüne birçok inceleme yayımladı. (L)

Hommes de Bonne Volonté (LES) [*İyi Niyetli İnsanlar*], Jules Romains'in 27 ciltlik roman dizisi. Yazar eserinde XX. yy.ın 1908 ile 1933 arasındaki 25 yıllık dönemini dile getirir. Bu tarihlerin seçilişi tesadüfî değildir. Bu iki yıl, yirmi beş yıl ara ile, iki dünya savaşını hazırlayan sebeplerin olgunlaştığı yıllardır. Romanın başlıca temalarından biri iyi niyetin, olaylar karşısında düştüğü güçsüzlüktür. Roman tek bir kahramanın çevresinde gelişmemiş, birçok insanın kaderi yakından izlenmiştir. Çerçevesi bütün Avrupa'yı içine alacak boyutlara ulaşan eserde, yazarın dikkat çekici tablolarını verdiği Paris, aynı zamanda romanın başlıca kahramanlarından biri gibidir. Eser doruğuna Birinci Dünya savaşına ayrılmış iki cildiyle ulaşır: *Prélude à Verdun* (Verdun Öncesi) ve *Verdun.* Eser, bütünüyle insan dostluğunun geniş bir destanıdır. Jules Romains, burada «ünanimizm» anlayışını romana uygular. (L)

HOMO i. («insan» anlamında lat. k.). Antropol. ve Zool. Zoolojik sınıflandırmada şimdiki ve fosil insanların cins adı: *Zamanımızda «homo sapiens» (insan), «homo» cinsinin biricik türüdür.* (L)

HOMO—. Kim. Bir maddenin başka bir maddeyle homolog olduğunu gösteren önek. (L)

HOMO (Leon), fransız tarihçisi (Epernay 1872 - Lyon 1957). Önce ders görevlisi, sonra Lyon üniversitesinde profesör oldu (1912-1940), özellikle Roma şehri ve Roma imparatorları tarihini inceledi: *L'Empire Romain* (Roma İmparatorluğu) [1925]; *L'İtalie Primitive et les Débuts de L'İmpérialisme Romain* (İlkel İtalya ve Roma Emperyalizminin Başlangıçları) [1925]; *İnstitutions Politiques Romaines: de la Cité à L'Etat* (Roma Siyasî Kurumları: Site'den Devlet'e) [1927]; *De la Rome Païenne a la Rome Chrétienne* (Pagan Roma'dan Hıristiyan Roma'ya) [1950]; *Rome İmpériale et L'Urbanisme dans L'Antiquité* (İmparatorluk Roma'sı ve Eski Çağlarda Şehircilik) [1951] v.b. (L)

HOMOCOELA çoğl. i. Kalkerli süngerler altsınıfı; iç boşluğu baştan başa yakalı kamçılı hücrelerle kaplıdır. (L)

HOMODESMİK sıf. (fr. *homodesmique*'ten). Atomları arasında aynı cinsten bağlar (msl. iyon bağları) bulunan billûrlar için kullanılır. (L)

HOMODONT sıf. (fr. *homodonte*'tan). Dişleri benzer olan. (L)

HOMODROM sıf. ve i. (fr. *homodrome*'dan). Mekan. Direncin ve kuvvetin, dayanak noktasının aynı tarafına uygulandığı bir manivela kolu için kullanılır. (L)

HOMŒOSAURUS i. Rhynchocephales takımından fosil sürüngen; bugünkü *hatteria*'ya yakındır. (L)

Homo faber («imal eden insan», anlamında lat. k. ler). Tabiat ortasında kendi hayatını sürdürmek amacıyle gereken maddî araçları kendisi imal etmek zorunda kalan ilkel insanı belirtmek için Bergson'un kullandığı terim. İnsanın bu faaliyeti, Bergson'a göre, zekâyı geliştiren asıl kaynaktır; bu bakımdan zekâ, aslında, faydacı bir yetidir, yapısındaki katılık ve kuruluk da bundan ileri gelir. (L)

HOMOFANİ i. (fr. *homophanie*'den). Biyol. Gündüzün aydınlık bir yerde duran hayvanın aynı açık rengi alması veya güpegündüz siyah bir yere konduğunda renginin kararması şeklindeki kamuflaj çeşidi. (L)

HOMOFİTİZM i. (fr. *homophytisme*'den). Biyol. Sporlu bitki evresinde, bütün tetrasporları ikieşeyli gametlibitki veya bir kısmı erkek gametlibitki, bir kısmı dişi gametlibitki veren bitkinin özelliği. (L)

HOMOFLÜORESSEİN i. (fr. *homoflüorescéine*'den). Kim. Trimetilflüoressein. (L)

HOMOFON sıf. ve i. (fr. *homophone*'dan). Akus. Bk. SESDEŞ.

HOMOFTALİK sıf. (fr. *homophtalique*'ten). Ftalik asitlerin homologları olan, $CO_2H—C_6H_4—CH_2—CO_2H$ formülündeki üç asit için için kullanılır. *Eşanl.* KARBOKSİFENİLASETİK.

— ANSİKL. Hint zamkının potasyum hidroksitle eritilmesinden elde edilen *orto* izomeri, 170°C'a doğru erir ve 140°C'ta eriyen bir anhidrit verir. (L)

HOMOFTALİMİT i. (fr. *homophtalimide*'den). Ortohomoftalit asidin imid'i. Amonyum homoflatın ısıtılmasıyle elde edilir ve 233°C'ta erir. || Azotta ornatılmış ftalimit. (L)

HOMOGAM sıf. (fr. *homogame*'dan). Bot. Hep aynı cins çiçeklerden ibaret bileşik çiçeklere denir. (L)

HOMOGAMETLİ sıf. Biyol. Aynı çeşit gametler meydana getiren erkek veya dişiye verilen sıfat (msl. *İnsanlarda kadınlar, kuşlarda horozlar homogametlidir*). *Zt.* HETEROGAMETLİ. (L)

HOMOGAMETLİK i. Biyol. Erkek veya dişi cinsin, hepsi birbirine benzer tek çeşit gamet yapması.

— ANSİKL. Kadında meydana gelen yumurtaların hepsinde aynı cinsiyet kromozomu (X kromozomu) bulunur; erkeğin spermatozoitleri ise iki çeşittir, bir kısmında X kromozomu vardır, bir kısmında yoktur. Döllenme X kromozomlu bir spermatozoitle olursa kız doğacak, yoksa erkek olacaktır. Kuşlarda ise durum aynı değildir: horozun spermatozoitlerinin hepsinde Z kromozomu bulunur; oysa bu kromozom tavuğun yumartalarının ancak yarısında vardır. (L)

HOMOGAMİ i. (fr. *homogamie*). Biyol. Benzer çeşitlerin birbiriyle çiftleşme eğilimi.

— Bot. Homogen çiçekli bitkilerin durumu.

— ANSİKL. Biyol. Çok çeşidi olan bir tür içinde çiftleşme gerektiği zaman erkekler kendilerine benzer dişileri seçer; türler içindeki eşeysel ayrılık böyle başlamış olsa gerektir. Meselâ kap pengueni kara veya ak başlıları ve tüm beyazları hiç istemez. (L)

HOMOGEN sıf. (yun. *homoios,* benzer ve *genos,* soy > lat. *homogenus* > fr. *homogène*'den). Bütün elemanları aynı yapıda veya aynı nitelikte olan: *Homogen madde.* (TÜRDEŞ de denir.) *Zt.* HETEROGEN.

— Mat. *Homogen koordinatlar,* düzlemin değişken bir P noktasının kartezyen koordinatları x ve y olduğuna göre, $x = \frac{X}{Z}$ ve $y = \frac{Y}{Z}$ bağıntılarını sağlayan X, Y, Z sayıları. || *Homogen fonksiyon.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Mat. *Homogen koordinatlar.* Aynı P noktasını göstermek şartıyle, bu koordinatlar aynı ϱ çarpanıyle çarpılabilir. x, y sisteminde bir doğrunun $ax + by + c = 0$ şeklinde yazılan denklemi, X, Y, Z sisteminde $aX + bY + cZ = 0$ olur; bu homogen bir denklemdir. Daha genel olarak, bütün cebirsel eğrilerin denklemi homogen hale getirilebilir. Düzlemde bir karşılaştırma üçgenine dayanarak homogen bir koordinat sistemi tanımlanabilir. Hareketli P noktasının bu üçgenin kenarlarından uzaklıkları X, Y, Z ise, henüz bu uzaklıklar homogen koordinatlar değildir; bunlar arasında

$$l_1X + l_2Y + l_3Z = 2S$$

bağıntısı vardır; burada S, karşılaştırma üçgeninin alanını gösterir. l_1, l_2, l_3 kenarların uzunluklarıdır ve herhangi bir o çarpanı ile çarpılarak homogen koordinatlara geçirilir. Bir karşılaştırma üçgenine ve kendisine eşit üç koordinatı verilen dördüncü bir noktaya dayanarak x_1, x_2, x_3 homogen izdüşümsel bir koordinat sistemi tanımlanabilir. x_1, x_2, x_3 noktası bir izdüşümsel dönüşüme uğrarsa, bu koordinatlar P'nin dönüşmüş P′ koordinatları gibidir. Bu koordinat sistemi izdüşümsel geometrinin analitik metotlarla gelişimine özel olarak uymaktadır. Tamamen benzer biçimde, homogen koordinatlar herhangi boyutlu bir uzayda ve herhangi çizgisel değişim için tanımlanabilir; msl. üç boyutlu bir uzayda bir doğrunun en elverişli koordinat sayısı altıdır ve bundan dolayı hem homogen hem de yeterlidir.

● *Homogen fonksiyon.* Bir $f(a, b, c)$ fonksiyonunda a, b, c yerine ta, tb, tc konulduğu zaman $f(ta, tb, tc) = t^m f(a, b, c)$ elde edilirse, bu fonksiyon a, b, c'ye göre homogendir; pozitif veya negatif herhangi bir sayı olan m, fonksiyonun homogenlik derecesidir. Böylece

$$Ax^2 + 2Bxy + Cy^2 + 2Dxz + Fz^2$$

çokterimlisi, x, y, z'ye göre ikinci dereceden homogen olur. Bir $f(x, y, z)$ fonksiyonu, Euler özdeşliği denilen

$$xf'x + yf'y + zf'z \equiv mf(x, y, z)$$

özdeşliği gerçeklerse, x, y, z'ye göre m'inci dereceden homogen bir fonksiyonun x, y, z'ye göre parça türevleri, $m—1$'inci dereceden homogen fonksiyonlardır. Bundan

$$x^2f''x'^2 + y^2f''y'^2 + z^2f''z'^2 + 2xyf''xy' + 2xzf''x'z' + 2yzf''y'z' \equiv m(m-l)f(x, y, z)$$

özdeşliği çıkarılır. Bu özdeşliğin birinci yanı $(xf'x + yf'y + zf'z)^2$ dönmesi ile gösterilir; buna $xf'x + yf'y + zf'z$'nin sembolik karesi adı verilir ve böylece genel formülü

$$(xf'x + yf'y + zf'z)^p = m(m—1\ (m—2)\ldots(m—p + 1)\ f(x, y, z)$$

olan bir dizi özdeşlik elde edilir.

Euler özdeşliği, bir fonksiyonun homogen olması için gerekli ve yeterli şartı verir.

Analitik geometride homogen bir fonksiyonu sıfıra eşit kılarak elde edilen iki değişkenli $f(x, y) = 0$ denklemi, başlangıçtan geçen bir doğru demetini gösterir. Üç değişkenli $f(x, y, z) = 0$ homogen denklemi, tepesi başlangıçta olan bir konik yüzey belirler. $f(x, y)$ ve $\varphi(x, y)$, m'inci dereceden homogen fonksiyonlar olmak üzere,

$f(x, y)\,dx + \varphi(x, y)\,dy = 0$ diferansiyel

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

denklemine «homogen» adı verilir. Bunun integralinin alınmasıyle bir çözüme varılır. (L)

HOMOGENETİK sıf. (fr. *homogénétique*'-ten). Homogeneti'ye ilişkin. (L)

HOMOGENEZİ i. (yun. *homoios*, özdeş ve *genesis*, oluşum'dan fr. *homogénésie*). Antropol. Broca'ya göre, değişik türden bireyler arasındaki cinsî yakınlık derecesi. ‖ Laumonier'ye göre, değişik insan ırkları arasındaki birleşmelerden doğanların benzerlik derecesi.

— ANSİKL. A.de Quatrefages gibi bazı bilginler sabit melez ırklar bulunduğunu sandılar. Daha sonra, melezlerden doğanların kendilerini oluşturan tiplerden birine döneceği düşünülerek melez ırklar bulunmadığı, fakat melezler bulunduğu savunuldu. Laumonier, çoğu durumlarda melezin, kendi atasının yaşadığı ortamda aynı ata tipine döneceğini ispatladığını öne sürdü. Meselâ bir fransızla Çinhindi halkından birinden doğan melez, cinsiyeti ne olursa olsun, ana ve babası Fransa'da yaşıyorsa fransız, Çinhindi'nde yaşıyorsa Çinhindi halkına benzeyecektir. Bu benzerliğin derecesi, yani homogenetik derecesi Fransa'da doğan melezlerde yüzde 75, Çinhindi'nde doğanlarda yüzde 80 olacaktır. Gerçekten bazı ırkların, meselâ sarı ırkla sâmi ırkın, diğer ırklara göre daha üstün homogenezisi, yani iz bırakma gücü vardır. Aslında bu çeşit teoriler aldatıcı görünüşler üstüne kurulmuştur. Bunlar hiç bir biyolojik veriye dayanmadığı gibi hiç bir bilimsel ispata da dayanmamaktadır. (L)

HOMOGENLEŞTİRİCİ sıf. ve i. (*homogen'*-yarayan bir âlet için kullanılır. (L)
den *homogen-leş-tir-ici*). Homogenleştirmeğe

HOMOGENLEŞTİRME i. (*homogenleştirmek*'ten *homogenleştir-me*). Homogen özellikle de süt gibi bazı sıvılar durularak bileşenlerine ayrılmasınlar diye özel bir işlemden geçirme. (Bk. ANSİKL.) — Bakteriyol. Mikropların araştırılmasını kolaylaştırmak amacıyle elde patolojik madde içindeki mikropları çoğaltmak için yapılan işlem. (Çok az miktarda bulunduğu zaman balgamda tüberküloz basilini araştırmak için homogenleştirmeye başvurulur.)

— ANSİKL. Zır. sanay. Sütü *homogenleştirme* işlemi önce süt macunu ve katı kaymak yapımında, sonra içilecek sütlerin hazırlanmasında kullanılır. Homogenleştirmenin amacı, sütte normal olarak 1-18 mikron büyüklüğünde bulunan yağ taneciklerinin çapını önlemektir. Homogenleştirme süt proteinlerini de etkiler: homogenleştirilmiş süt, normal süte göre daha çabuk pıhtılaşır. İlk homogenleştirme âletini fransız Gaulin yaptı. Bu âlet sütü şiddetli bir basınç altında çok küçük deliklerden geçirme esasına dayanır. Homogenleştirme, pastörizasyondan önce veya sonra, 55°C-65°C sıcaklıkta, 130-200 atmosfer basınç altında yapılır. (L)

HOMOGENLİK i. (*homogen*'den *homogenlik*). Homogen olma özelliği.

— ANSİKL. Mat. Somut büyüklükler arasında var olan bağıntılar kurulduğu zaman, çeşitli uzay büyüklüklerinden her birinin, onlara özgü olmayan ve mutlak şekilde keyfî kalan birimlerle ölçüldüğü tasarlanır. Bu büyüklüklerin ölçüleri *a, b, c, ...* ile gösterilirse, bu sayılar arasında bir $f(a, b, c, \ldots) = 0$ bağıntısının *a,b,c*'ye göre homogen olduğu sonucu çıkar.

Bu genel kanuna *homogenlik kanunu* denir. Legendre, Eukleides postülatını ispatlamak için bu kanundan yararlanmıştır; gerçekten bu kanun, ölçülen uzayın bir Eukleides uzayı olduğu varsayımıyle aynı anlamdadır. Bir dik üçgenin hipotenüsü ile dik kenarlarını gösteren *a, b, c* sayıları arasında, *a, b, c*'ye göre homogen olan $a^2 = b^2 + c^2$ bağıntısı vardır. (L)

HOMOGRAD sıf. (fr. *homograde*'dan). İstat. *Nitel bölümleme*. Bk. BÖLÜMLEME. (L)

HOMOGRAFİ i. (fr. *homographie*'den). Bütün çizgisel çeşitlilikleri yine çizgisel bir çeşitlilik üzerine uyguladığında, bir uzayı kendi üzerine veya başka bir uzay üzerine uygulayan dönüşüm. *Eşanl.* İZDÜŞÜMSEL DÖNÜŞÜM, TERABÜL.

— ANSİKL. Analitik olarak *homografi*, iki uzayın homogen ve izdüşümsel koordinatları arasında çizgisel bir denklem sistemiyle ifade edilir. Uzay üç boyutlu ise ve homografi onu kendi üzerine uygularsa, dönüşmüşleriyle çakışan genellikle dört nokta vardır. *n* boyutlu bir uzay için $n + 1$ kadar sabit nokta bulunur.

Homografi, cebirsel çeşitlilikler basamağını ve sınıfını değiştirme; aynı şekilde, bir doğru üzerindeki dört nokta, bir demetin dört doğrusu, dört düzlemi v.b.'nin iki çifte oranını da değiştirmez. Homografik dönüşüm, özel hal olarak perspektifi, homolojiyi, homotetiyi, benzerliği ve simetriyi kapsar. Charles, Poncelet'nin homoloji üzerine araştırmalarını genelleştirerek homografi teorisini kurmuştur: bunun en önemli uygulaması, koniklerin ve ikinci derecede yüzeylerin geometrik teorisiyle ilgilidir. (L)

HOMOGRAFİK sıf. (fr. *homographique*'-ten). Mat. Aralarında homografi bulunan iki şekil için kullanılır. ‖ *Homografik fonksiyon*, *a* elemanı sıfırdan farklı olan $\frac{ax + b}{a'x + b'}$ şeklindeki fonksiyon. ‖ *Homografik demet*. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Homografik bölüm*ler. Bir D doğrusu üzerinde *a, b, c* gibi üç nokta ve bir D' doğrusu üzerinde de *a', b', c'* gibi herhangi üç nokta verildiğine göre, D doğrusunun her M noktasına, D' doğrusunun bir M' noktası, (*a, b, c, m*) ve (*a', b', c', m'*) çifte oranları birbirine eşit olacak şekilde karşılık düşerse, bu noktalar D ve D tabanlı «homografik bölümler» denen iki bölüm meydana getirir. İki homografik bölümde, ikişer ikişer birbiriyle homolog dört noktadan oluşan iki grubun çifte oranı aynıdır. Bu bölümün sonsuzdaki bir noktasına, diğerinin genellikle sonlu uzaklıktaki bir noktası karşılık gelir. İki bölüm üzerinde sonsuzdaki iki nokta birbirine karşılık gelirse, bunlara benzer bölümler adı verilir: bu durumda, iki nokta ve homologları ile belirli iki doğru parçasının oranı sabittir. İki homografik bölümün tabanı aynı ise gerçek veya sanal iki çift nokta, yani homologları ile çakışan iki nokta vardır.

Homografik demetler. İki doğru üzerindeki iki noktanın homografik olarak birbirine karşılık getirilmesine benzer şekilde, bir düzlemin, iki noktasından geçen iki doğrusu veya uzayın iki doğrusundan geçen iki düzlemi birbirine karşılık getirilebilir. Bu durumda, köşeleri göz önüne alınmış iki nokta olan homografik doğrular demeti ve ayrıtları iki doğru olan homografik düzlemler demeti elde edilir. (L)

HOMOGYNE i. Değirmi yapraklı, kırmızımsı çiçekli bitki; 1 200-3 000 m yükseklikerde, pınarların dolaylarında yetişir. (Bileşikgillerden.) [L]

Homo habilis, profesör Leakey tarafından Tanzalya'da Olduvai'nin derin tabakalarında 1963 yılında keşfedilen yeni bir fosil insan türüne verilen ad. (Bu insan iki ayak üzerinde yürüyebilecek ve âlet yapabilecek yapıda küçük boylu bir yaratıktır. Aynı tabakada bulunan bundan 2 300 000 yıl öncesine ait kaba âletleri yapanlar, hiç şüphesiz, bazılarının sandığı gibi Zinjanthropuslar değil, bunlardır.) [L]

Homo homini lupus («insan insanın kurdudur» anlamında lat. k.ler). Plautus'un (*Asinaria*, 495'e doğr.) ileri sürdüğü bu görüşü sonraları Bacon ve Hobbes ele aldı. Bu deyim insan tabiatının amansız bencilliğini belirtmek için kullanılır. (L)

HOMOİOMERES'LER çoğl. i. (yun. k.). Anaksagoras'ın, maddeyi meydana getiren temel unsurlara verdiği ad; bunlar, meydana getirdikleri bütünlere ve birbirlerine benzerdir. (L)

HOMOİYONİK sıf. (fr. *homo-ionique*'ten). Kim. Ortak bir iyonu bulunan elektrolitler için kullanılır. (L)

HOMOJEN sıf. Bk. HOMOGEN.

HOMOJENA i. (fr. *homogénat*'dan). Bir canlı doku parçasındaki hücre çeperlerinin bozulmasıyle elde edilen homogen görünüşte madde. (Homojenalar, santrfüjleme yoluyle, sitoplazmanın çeşitli bileşenlerini ölçülü miktarda ortaya çıkarmakta işe yarar.) [L]

HOMOKAMFORİK sıf. (fr. *homocamphorique*'ten). Kim. *Kamforik asit*'ten elde edilen bir diasit için kullanılır. Asitteki metil kökünden en uzakta bulunan — CO_2H grubunun yerine, — CH_2 — CO_2H grubunun geçmesiyle türer. (Homokamforik asidin kalsiyum tuzunun yüksek sıcaklıklarda kızdırılması, kâfuru sentezinin son basamağını meydana getirir.) [L]

HOMOKİNETİK sıf. (fr. *homocinétique*'-ten). Mekan. Aynı doğrultuda olmasalar bile, döndüren mil ile döndürülen milin hızları daima eşit ve düzgün olan iki mil arasındaki bir kavrama geçidi için kullanılır. (Önden çekişli bir otomobilin ön tekerlek kumandası üzerine yerleştirilmiş homokinetik bağlantılar, en büyük çevirme açısı [40° kadar] için bile düzgün bir hareket iletimi sağlar.)

— Fiz. Aynı hızda olan tanecikler için kullanılır: *Homokinetik elektronlar*. (L)

HOMOKREATİN i. (fr. *homocréatine*'-den). Kim. Kreatin'in, derişik siyanamit ve metilamin çözeltilerinin karştırılmasıyle elde edilen homoloğu. (L)

HOMOKROMİ i. (fr. *homochromie*'den). Biyol. Bk. RENKTEŞLİK.

HOMOKRON sıf. (fr. *homochrone*'dan). Biyol. *Homokron kalıtım*, soydan geçme bazı karakterlerin ana veya babada belirdiği yaşta çocuklarda da belirmesi olayına Darwin'in verdiği ad. (Msl. Huntigton koresinde durum böyledir: başat hastalık yirmi beş - otuz beş yaş arasında başlar.) [L]

HOMOLATERAL sıf. (fr. *homolatéral*'den). Anat. Fizyol. ve Patol. Vücudun aynı tarafında bulunan veya aynı tarafında meydana gelen. (L)

HOMOLESİTİK i. Biyol. (fr. *homolécithique*'ten). *Homolesitik yumurta*, vitellüsü her tarafında eşit bulunan yumurta. (L)

HOMOLİTİK sıf. (fr. *homolytique*'ten). Kim. Bir moleküldeki kovalent bir bağın kopmasından söz ederken kullanılır; ayrılan parçaların her ikisinde de, etkinleşmelerine yolaçan bir elektron bulunur, buna karşılık elektrik yükü taşımazlar. (Bu tepkime, özellikle gaz ortamda, polar olmayan bağlantılarda görülür.) [L]

HOMOLJE, Doğu Sırbistan'da büyük kısmı kalker yapılı dağ kütlesi, Pek ırmağı ile kolları tarafından aşılır; 940 km. Ekonomi bakımından ilkel, yoksul bir bölgedir. (L)

HOMOLOG sıf. (*homo* öneki ve yun. *logos*, ilişki > fr. *homologue*'dan). Anat. Karşılaştırmalı anatomide değişik türlerde birbirine tekabül eden vücut parçalarına denir. ‖ Eskiden sağlam dokulara benzer sayılan hasta dokulara denirdi.

— Biyol. *Homolog kromozomlar*, biri babadan, diğeri anadan gelen çift kromozomlar.

— Kim. *Homolog maddeler* veya *homologlar*, bileşimlerinde aynı fonksiyon grupları bulunan ve aynı başkalaşım kanunlarına uyan organik maddeler. Bk. ANSİKL.

— Mat. Benzer şekillerde birbirine tekabül eden elemanlar için kullanılır: *Benzer iki üçgende, homolog iki kenar eşit açılar karşısında bulunur*.

— ANSİKL. *Homolog bileşikler* deyimi, ilk defa Gerhardt tarafından, birbirlerinden *n* defa CH_2 farklılığı gösteren ve fiziksel, kimyasal özellikleri yönünden birbirlerine çok benzeyen organik bileşikler için kullanıldı.

$$CH_3 — OH,\ C_2H_5 — OH,\ C_3H_7 — OH, \ldots.$$

$C_nH_{2n+1}OH$ homolog bir seridir. CH_3 kökünün bir hidrojen atomuyle yer değiştirmesi sonucu bir bileşikten diğerine geçilir. Yer değiştirme molekülün fonksiyon grubunda değil, etkin olmayan halka veya zincir kısmında olmalıdır: asetik asit C_nH_{zn} OH homolog bir seridir. CH_3 COOH — CH_3 değil, propiyonik asidin CH_3CH_2 COOH homoloğudur. Yer değiştirmede, etkin olmayan bölümde bile homologluk özellikleri korunmalıdır; CH_3 — CH_2—COOH ile CH_3 — CH_2CH_2 — COOH bir homolog seridir, fakat bunun izomeri olan CH_3 — CH (CH_3) — COOH ile homolog bir seri meydana getirmez. Aromatik seride, kapalı çekirdeklere bağlı gruplar üzerinde homologluk olabilir:

$$C_6H_5 — CH_3,\ C_6H_5 — CH_2 — CH_3.$$

Sınırlı olan bu tanımlama, çok fonksiyonlu moleküllere de uyar; ancak yukarıda ve-

rilen örneklerdeki gibi, H ile CH_3'ün *yer değiştirmesi* yerine, CH_2 grubunun, fonksiyonlarla ilgisi olmayan *iki atom arasına girmesi* gerekir. Bu anlamda, HOCO — $(CH_2)_8$ — COOH asidi

$$HOCO - (CH_2)_7 - COOH$$

asidinin homoloğudur. Gösterilen bütün örneklerde, homologlar aynı tip kimyasal şekli gösterir ve birçok ayıraçla aynı tepkimeyi verir.

Homolog anlamının aynı fonksiyonları taşıyan bütün bileşiklere uygulanacağını düşünmek doğru olmaz. Msl. alilik alkolün $CH_2 = CH - CH_2OH$ homoloğu yoktur, çünkü molekülün arasına giren her CH_2 grubu, özelliklerinden birinin kaybolmasına yolaçar. (L)

HOMOLOGLUK i. (*homolog*'dan *homologluk*). Biyol. Bağlantıları aynı olan organların niteliği: bunların ortak bir arketipten türediği düşünülebilir. (Msl, insan eli ile yarasa kanadı ve at ayağı arasında homologluk vardır; bir soy bağı ilkel şekilleri bu özgül şekillere bağlar.)

— Kim. Homolog bileşiklerin gösterdiği özellikler. (L)

HOMOLOJİK sıf. (fr. *homologique*'ten). Homoloji ile ilgili olan.

— Mat. *Homolojik şekiller,* karşılıklı noktaları ikişer ikişer, *homoloji merkezi* denilen bir tek noktada kesişen doğrular üzerinde bulunan ve her birinin karşılıklı ikişer noktasını birleştiren doğrular, düzlem şekiller söz konusu olduğu zaman *homoloji ekseni* denilen bir tek doğru üzerinde veya uzay şekiller söz konusu olduğu zaman *homoloji düzlemi* denilen bir tek düzlem üzerinde kesişen şekiller.

— ANSİKL. Mat. Bir düzlem üzerindeki iki çember veya herhangi iki küre *homolojik şekiller*'dir; çünkü bu şekiller, homolog iki noktayı birleştiren doğru benzerlik merkezinden geçecek ve birinin herhangi iki noktasını ve öbürünün homolog noktalarını birleştiren doğrular kuvvet düzlemi üzerinde kesişecek şekilde bütün noktalarıyle birbirine tekabül eder. Tanıma göre, homolojik şekillerin nasıl çizileceği görülebilir: 1. homoloji merkezi ve ekseni ile eğrinin bir noktası ve bunun karşılığı bilindiğine göre, verilen bir düzlem eğrinin homolojik eğrisi; 2. homoloji merkezi ve düzlemi ile yüzeyin iki noktası ve bunların karşılıkları bilindiğine göre, bir yüzeyin homoloji ile dönüşümü. Homoloji ile dönüşüm homografik (bk. HOMOGRAFİ) bir dönüşümdür; bu dönüşümde, homoloji merkezi, ekseni ve düzleminin homologları yine kendileridir. Homoloji teorisi, bazı verilenler yardımıyle bir konik çizmek söz konusu olduğu zaman büyük kolaylıklar sağlar. (L)

HOMOMORF sıf. (fr. *homomorphe*'tan). Benzer kısımlardan meydana gelen. (Eklemli hayvanların eklentileri için söylenir; arılarda dudak parçaları homomorf veya dimorftur.) || Embriyon sonrası gelişmesi dolaysız, yani başkalaşmasız olan böceklere de denir. *Eşanl.* BAŞKALAŞMASIZ. *Zt.* HETEROMORF, HOLOMETABOL. (L)

HOMONEURA çoğl. i. Pulkanatlılar alttakımı; bunlarda ön ve arka kanatlarının bezekleri hemen hemen aynıdır; ağız parçaları körelmiş veya çok değişikliğe uğramıştır. (Bu alttakımladaki cinsler: *Micropterix; hepialus.*) [L]

Homo novus («yeni adam»). Eski Roma'da, bir aileden ilk defa yüksek göreve tayin edilen yurttaşlar için kullanılan latince deyim. Genellikle mütevazı bir soydan gelen «yeni adamlar» (*homines novi*) askerî değerleri, hukuk bilgileri, güzel konuşmalarıyle dikkati çektiler ve özellikle II. yy.'dan sonra sivrildiler. (Bir köylü çocuğu olan Cato, 108'de konsül seçilen Marius, 63'te konsül seçilen Cicero). [L]

Homo oeconomicus, iktisat biliminde, iktisadî öznenin şema halinde ve soyut bir şekilde ele alınmasını belirten latince deyim. Bu deyim Adam Smith gibi klasiklerin ve Walras gibi onları takip eden iktisatçıların birçoğu tarafından kullanıldı. *Homo oeconomicus,* her şeyden önce, çıkarına göre hareket eden akıllı bir varlıktır; onun bakımından zaman unsuru önemli değildir, millî ve milletlerarası ortamın etkisinde kalmaz; tam anlamıyle rekabetin geçerli olduğu bir piyasa içinde hareket eder. İnsan hakkındaki bu soyut model, iktisat biliminin ilk adımlarını atmasını sağladı. Günümüzde, iktisat, çeşitli özneler arasındaki farkı iyice incelemek için *homo oeconomicus* kavramını bir yana bırakır; iktisat akla uygun hareket eden fertlerin, ortam tarafından şartlananları ve kişisel çıkarın hâkimiyeti altında olanları birbirinden ayırt eder. Özneler arasında da, «iktisadî ufukları»na, yani önceden kestirme ve tahayyül etme güçlerine veya kuvvetlerine, etkilerine v.b. göre fark gözetir. Böylece, gerçek iktisadî özneye ve onun gerçek davranışına daha çok yaklaşılmış olur. (L)

HOMOPİROKATEŞİN i. (fr. *homopyrocatéchine*'den). Kim. Pirokateşinin metillenmesiyle türeyen difenol. *Eşanl.* METİLFENDIOL 1-4. (L)

HOMOPOLAR sıf. (fr. *homopolaire*'den). Kim. Atomları, kovalans* ile birbirine bağlanmış bir molekül için kullanılır.

— Elektr. *Homopolar indükleyici,* endüvi'nin aynı noktasında birbirini izleyen kutupları aynı adı taşıyan indükleyici.

◆ İ. Tek akılı ve hep aynı yönde bir tek magnetik devresi bulunan elektrik makinesi. (L)

HOMOPOLİMER i. (fr. *homopolymere*'den). Kim. Makromolekülünde bir tek cins molekül bulunan ve birkaç cins molekülden yapılmış kopolimer'in karşıtı olan yüksek polimer. (L)

Homo regius («kralın adamı» anlamında lat. k.ler), Macaristan'da 1867'den 1918'e kadar hükümdarı temsil eden kişi. 1918'de arşidük Josef *homo regius* oldu. (L)

HOMOSALİJENİN i. (fr. *homosaligénine*'den). Formülü $C_8H_8(OH)_2$ olan bileşik. *P*—krezol'ün bir sodyum hidroksit çözeltisi ve formik aldehitle işlenmesinden elde edilir. (L)

Homo sapiens («bilen insan» anlamında lat. k.ler), önce Linnaeus'nun ortaya attığı bu deyim daha sonra Bergson da kullandı. *Homo sapiens,* zekâsı sayesinde, çevresiyle belli bir intibak sağlamış ve dolayısıyle, yaşanan anı «aşarak» serbestçe düşünmek, akıl yürütmek imkânını bulmuş insan anlamına gelir. İnsanın hayvana veya zekânın içgüdüye kıyasla sahip olduğu bu düşünme ve akıl yürütme ayrıcalığı, gerçekten, insana gitgide daha çok serbest zaman sağlar ve Bergson'a göre insanoğlunun, hayat atılımına uygun olarak, sezgiye ulaşmasında yardımcı olur. (L)

HOMOSCLEROPHORA i. İğneleri kaybolmuş ve görülmeyecek kadar körelmiş olan iğneli süngerler takımı. (Başlıca türleri: *plakina, oscarella.*) [L]

HOMOSEKSÜEL sıf. ve i. (fr. *homosexuel*). Tıp. Kendi cinsiyetinden olanlara cinsî yakınlık duyan (kimse). [L]

HOMOSEKSÜELLİK i. Tıp. Yalnız kendi cinsiyetinden olan kimselere (erkek veya kadın) yakınlık duyan insanların durumu: *Erkekte homoseksüelliğe «oğlancılık», «ibnelik», «kulamparalık», kadında «sevicilik» denir.* (L)

HOMOSERK sıf (fr. *homocerque*'ten). Kuyruk yüzgecinin çatalları bakışımlı olan balıklara verilen sıfat. (Bu çeşit balıkların kuyruk yüzgeci difiserk balıklarınkine benzer, fakat onlarınkinden farklı olarak omurga yüzgecin dibinde sona erer ve yalnız yüzgecin üst çatalında, çukur şeklinde bir kemik parçası halinde, devam eder. *Zt.* HETEROSERK.) [L]

HOMOSFER i. (fr. *homosphère*'den). Meteorol. Yer'in yüzeyi ile 100 km yükseklik arasında uzanan atmosfer tabakası. (Başlıca bileşenleri [oksijen ve azot] sabit oranlardadır. (L)

HOMOSİKLİK sıf. (fr. *homocyclique*'ten). Kim. Bütün kapalı zincirleri yalnız karbon atomlarından meydana gelen tek çevrimli (monosiklik) veya çok çevrimli (polisiklik) organik bileşikler için kullanılır. (*Eşanl.* KARBOSİKLİK.) || *Homosiklik seri,* alisiklik seri ile aromatik serinin tümü. (L)

HOMOSİNAPS i. Biyol. (fr. *homosynapse*'tan). Homolog iki kromozomun birbirine yapışması. (L)

HOMOSPORLU sıf. Bir tek çeşit sporu olan organizmalar (özellikle eğreltiotu) için kullanılır; bu sporlar, atkuyruklarında olduğu gibi değişik tipte iki önçim verse bile bitki sporlu sayılır. *Zt.* HETEROSPORLU. (L)

HOMOSTEUS i. Birinci zamanda yaşamış zırhlı balık; kafatası büyük ve yassı, çeneleri dişsizdir; fosili İskoçya'da devonyen çağı kırmızı kumtaşı tabakalarında bulunur. (L)

Homo sum: humani nihil a me alienum puto («ben insanım: insanlıkla ilgili hiç bir şey bana yabancı değildir» anlamında lat. k. ler). Terentius'un (*Heautontimoroumenos,* 77. mısra) insanlığın dayanışma duygusunu anlatan mısraı. (L)

HOMOTAKS sıf. (fr. *homotaxe*'tan). Jeol. Eş fasiyesli, ama yaşıt olmayan oluşuklar (msl. Jura'nın farklı mercan düzeyleri). [L]

HOMOTALİ i. (fr. *homothallie*'den). Bir bitkide yalnız bir çeşit tal bulunması. *Zt.* HETEROTALİ. (L)

HOMOTALİZM i. (fr. *homothallisme*'den). Biyol. Aynı gametli bitkinin, her iki cinse ait üreme organlarını meydana getirmesi. (L)

HOMOTERMİ i. (fr. *homothermie*'den). Eş ısılı bir cismin özelliği.

— ANSİKL. Hidrogrofi ve Denizbil. *Homotermi* kışın bazı göllerde yüzeysel su tabakalarının dibe inerken suları karıştırması yüzünden bütün su kütlesi sıcaklığının dengelenmesiyle meydana gelir. Denizlerde en önemli homotermi olayı Akdeniz'in 300 m'den derin sularında görülür; burada sıcaklık yaklaşık olarak 13°C civarında kalır; bu olayın sebebi Cebelitarık eşiğinin Atlas okyanusundan gelen soğuk suları engellemesidir: Akdeniz'in derin suları kış mevsiminde yüzeyde kaydedilen sıcaklıkların altına düşemez. (L)

HOMOTETİ i. (fr. *homothétie*'den). Mat. Bazı geometrik şartları sağlayan iki nokta sisteminin durumu.

— ANSİKL. Sabit bir O noktası ve bir k sabiti verildiğine göre, uzayın herhangi bir M noktasına $\frac{OM'}{OM} = k$ olacak şekilde bir M′ noktası karşı gelirse, M ve M′ noktaları, O merkezli ve k oranlı bir homotetide homologdur denir; homoteti oranı pozitif veya negatif olabilir: birinci durumda, *düz* veya *doğru,* ikinci durumda *ters homoteti* söz konusudur. M′ noktası bir F′ şekli üzerinde gezerse, M′ noktası bir F′ geometrik yerini çizer; F, F′ şekilleri birbirinin «homotetiği»dir; homoteti oranı k olmak üzere F′, F'nin O merkezine göre homotetiği ise, F de F′'nün yine aynı merkeze göre, homoteti oranı $\frac{1}{k}$ olmak üzere homotetiği olur.

Her iki sistemde homolog noktaları birleştiren doğrulara «homolog doğrular» denir. Homotetik iki şeklin homolog doğruları paraleldir; homolog iki doğru parçasının oranı homoteti oranına eşittir; homolog düzlemler paraleldir; iki düzlemli homolog açılar ve homolog noktalardaki eğrilik yarıçapları birbirine eşittir. Homotetik eğrilerin homolog iki noktasındaki teğetler birbirine paraleldir.

Aynı sisteme göre homotetik olan iki sistem birbiriyle de homotetiktir ve üç homoteti merkezi aynı doğru üzerindedir. Homoteti, homolojinin özel bir halidir: gerçekten iki şeklin homoloji ekseni sonsuzdaki doğru ise, homolog doğrular birbirine paraleldir ve böylece bu şekiller homotetik olur. (L)

HOMOTETİK sıf. (fr. *homothétique*'ten). Aralarında homoteti bağıntısı bulunan: *Homotetik şekiller.* (L)

HOMOTİMİA i. (yun. k.). Esk. Yun. Aynı sınıftan olan vatandaşlar arasında rütbe, şeref ve imtiyaz eşitliği. (L)

HOMOTOMA i. İncirböceği, rengi esmer ve yeşilimsi, kanatları uzun ve saydamdır; Avrupa'nın güneyinde yaşar. (İlmî adı *Homotoma ficus.* Zarkanatlıların *psyllidae* familyasından.) [L]

HOMOTOP sıf. (fr. *homotope*'tan). Mat. E′ topolojik uzayı içinde bir E topolojik uzayının homotopi özelliği gösteren iki uygulaması için kullanılır. (L)

HOMOTOPİ i. (fr. *homotopie*'den). Mat.

Bir parametresine bağlı, $0 \leqq \vartheta \leqq 1$ için sürekli ve bir yandan $\vartheta = 0$ için $f(x)$, öbür yandan $\vartheta = 1$ için $g(x)$ haline gelen bir $h(x, \vartheta)$ uygulamasını kabul eden E topolojik uzayının (genel elemanı x) diğer bir E' uzayı içindeki iki uygulamasında sürekli bir deformasyonla birinden öbürüne geçme olanağı. (L)

HOMOTROP sıf. (fr. *homotrope*'tan). Bot. Eğri şeklinde de olsa, tohumla aynı doğrultuda olan embriyon için kullanılır.

— Mat. Bir alanda bulunan, fakat bu alandan çıkılmaksızın sürekli bir değişiklikle birinden ötekine geçilebilen iki devre için kullanılır. ‖ *Sıfırlı homotrop devre*, tanımlama alınından çıkılmaksızın bir noktaya indirgenebilen devre. (L)

HOMOXYLON i. Paleobot. İkinci zaman tabakalarında görülen, dokular arası boşlukları basamaklı fosil odunlara verilen ad.

— ANSİKL. En eski *homoxylon*'lar Yeni Kaledonya'da triyas tabakalarında görülür. Önce Hindistan'da Racmahal tepelerinde bulunmuştur. Bunların yapısı hem bennettitales takımına, hem de en ilkel ikiçenekli bitkilere benzediği için ilgi çekicidir. (L)

HOMOZİGOT i. (fr. *homozygote*'tan). Biyol. Hücrelerinde belli bir karaktere ait iki yeni gen'i birden taşıyan canlı varlık. *Zt.* HETEROZİGOT.

— ANSİKL. Bir *homozigot*'ta iki başat gen (başat homozigot) bulunabileceği gibi iki çekinik gen de (çekinik homozigot) bulunabilir. Bir homozigot saf ırkı gösterir. Aynı karakter bakımından iki homozigot birleştirilirse, onlardan doğanlar o homozigotlara tıpa tıp benzer. (L)

HOMOZİGOTLUK i. (*homozigot*'tan *homozigot-luk*). Biyol. Homozigot canlının durumu. (L)

HOMPESCH (Ferdinand VON, — baronu), Malta tarikatı büyük başkanı (Vollheim, Almanya 1744 - Montpellier 1805). 1797'de başkanlığa seçildi ve 1798'de Malta adasını Napolyon'a teslim etti. Sonra Trieste'ye gitti. Kendisine verilen hakları rus çarı Pavel I'e bıraktı. Tarikatın iktidarı kaybetmesinden önce başa geçen son büyük başkandır. (L)

HOMRA (HAMADA **el**), Libya çölünde geniş taşlık yayla, Trablus ve Fizan sınırında. (L)

HOMS, Libya'da yer, Trablusgarp kıyısında, Trablus'un kuzeyinde; 2 500 nüf. Yakınında Romalılardan kalma *Leptis* Magna* yıkıntıları. (L)

HOMUNCULİDAE çoğl. i. (lat. *homo*, insan'ın küçült. *homonculus*'tan). Antropol. Ameghino'nun tasavvur ettiği çok küçük boylu farazî maymunlar grubu. (Adı geçen bilgine göre Patagonya'da alt tersiyer çağında yaşamış olan bu maymunlar, gene farazî diğer geçit maymunlar [*tetraprothomo, triprothomo, diprothomo* ve *prothomo*] yoluyle insansıların atasıdır. Bu teori kabule elverişli değildir.) [L]

HOMUNCULUS i. (lat. *homo*, insan'dan). Simyacıların yaratmak iddiasında oldukları çok küçük boyda insan.

— ANSİKL. *Homunculus*, büyücülerin iddiasına göre, gövdesi, ağırlığı, cinsiyeti olmayan olağanüstü güçlere sahip bir yaratıktı. (Paracelsus, bir homunculus'un imal reçetesini verir. Goethe, Faustus'un kimyasal işlemlerle yarattığı küçük adama Homunculus adını takmıştır.) [L]

HOMURDANMAK dönşl. f. (*homurdamak*'tan *homurda-n-mak*). Kendi kendine öfkeyle, yarı anlaşılır, yarı anlaşılmaz şekilde söylenmek, öfkeli ve kaba mırıltı halinde ses çıkarmak: *Kadınlar bağrışıyor, çocuklar ağlıyor ve erkekler homurdanıyorlardı* (Y. K. Karaosmanoğlu). *Bolorombom der gibi bir şey homurdandı* (B. Felek). [M]

HOMUR HOMUR zf. (onomatope). Anlamı kuvvetlendirmek için homurdanmak fiiliyle birlikte kullanılır: *Homur homur homurdanmak*, öfkeyle söylenmek, anlaşılmaz şeyler mırıldanmak: *Homur homur homurdanmağa başladı* (H. R. Gürpınar). [M]

HOMURTU i. (*homur*'dan *homur-tu*). Homurdanma sesi, boğuk ve sürekli gürültü: *Tam bu esnada, gökyüzünün uzak bir noktasından dört beş uçağın pervane homurtularını duyduk* (Y. K. Karaosmanoğlu). [M]

HOMUSUBİ, japon mitolojisinde ateş tanrısı. Dünyaya gelirken anası İzanami öldüğü için, kutsal İzanagi ve İzanami çiftinin son çocuğudur. Homusubi halkın inanışına göre şehirleri yangınlara karşı koruyan tanrı *Atago*'nun aynı olabilir. (L)

HONA i. Geyik türlerinden olan sığın'ın (veya suğun) erkeğine verilen ad. (M)

Honad kalesi, Orta Macaristan'da kale. XVII. yy.ın ikinci yarısında Honad, Avusturyalıların elindeydi. Sadrazam Mustafa Paşanın emriyle serasker İbrahim Paşa Orta Macaristan'da bulunan Koşau (Kassa) Fülek ile birlikte Honad kalesini de almak için yola çıktı (1681). Çünkü bu sırada Tökeli İmre sadrazama başvurarak bu kalelerin Avusturyalıların elinden kurtarılmasını istemişti. İbrahim Paşa eşkıya yatağı haline gelmiş olan bu kaleyi alarak yıktırdı (1682). [M]

HO-NAN («Irmağın güneyinde»), Kuzey Çin'de il, Huang-ho'nun güneyinde; 48 670 000 nüf. Merkezi *Cıng-cou.* İl'de bir bölge ayırt edilir. Dümdüz bir ova olan doğuda, tarlalardaki küçük sulama setleri, köyler ve birkaç seyrek ağaç, tek yüzey şeklidir. Burada kış buğdayı, kaoliang, pamuk, yerfıstığı, soya fasulyesi ve tütün yetiştirilir. Ovayı ulaşım, sulama ve hidroelektrik üretiminde yararlanılan çok yoğun bir kanal şebekesi aşar; kanallardaki çalışmaların hedefi Huang-ho'nun kurutulmasıdır. Eski bir köy medeniyeti bölgesi olan ova, aynı zamanda da Yang dzı ile Huang-ho havzaları arasında; Cıng-cocu'da kesişen iki demiryolunun geçtiği bir geçit yoludur. Ovadaki sanayiler tarım ürünlerini işler. İlin batısı dağlıktır (Çin-ling'de 2 000 m'den çok). Yüksek yüzey şekillerinin soğuk kış rüzgârlarını tutması, bu kesimde daha güneydeki tarım faaliyetlerinin uygulanmasına imkân verir; köylerde susam ve ipeğin yanı sıra yetiştirilen başlıca tahıl pirinçtir. Bu iki bölgenin temas noktasında kömür ve demir filizi havzaları işletilerek üretim, demiryoluyle nakledilir. (L)

HONAZ, Ege bölgesinde (Denizli ili, merkez ilçesi) bucak; 15 877 nüf.; 18 köy. — *Bucak merkezi (Honaz kasabası)*, 4 706 nüf. Aynı adı taşıyan dağın kuzey eteğinde, yüksl. 560 m. İl merkezine 22 km uzaklıkta. (M)

HONAZ dağı, Ege bölgesinde dağ. Denizli'nin 23 km güneydoğusunda, Menderes vâdisinin (Türkmenova) güneyinde; 2 571 m. Billûrlu şist ve kireçtaşı. Honaz kasabası (esk. Kadmos) bu dağın kuzey eteğinde yer alır; Acıpayam ovasını Denizli'ye bağlayan yol, Kazıkbeli'nde dağın güney eteğinden geçer. (M)

HONCKENYAM i. Batı Afrika ağacı; meyvesi kapsül şeklinde olur. («Deniz purpurası» da denir: *Taliaceae* familyasından.)[L]

HONDA, Kolombiya'da (Tolima idare bölgesi) şehir, Magdalena ırmağı kıyısında; 12 400 nüf. (L)

HONDA (Kotaro), japon fizikçisi (Mikava 1870). Senday ve Tokyo üniversitelerinde fizik profesörlüğü yaptı. Mıknatıs ve demirle çelikteki mıknatıs özellikleri üstüne yaptığı araştırmalarla tanınır. (L)

Honda Motor co., japon otomobil ve motosiklet sanayii. 1948'de kuruldu. Merkezi Tokyo'dadır. *Honda Technological laboratory*'den doğdu. 1949'da motosiklet, 1952'de tarım motoru yapımına başladı. Kısa zamanda dünyanın en büyük motosiklet fabrikalarından biri haline geldi. Çeşitli spor yarışmalarında ününü pekiştirdi. 1962'de küçük silindirli otomobil yapımına girişti. Satışında görülen düşüşten dolayı geçirdiği bir buhrandan sonra, 1966'da 360 cc'lik arkadan tahrikli çok kullanışlı bir otomobil yaparak dünya otomobil pazarındaki eski yerini yeniden elde etti. (L)

HONDECOETER (Melchior D'), hollandalı ressam (Utrecht 1636 - Amsterdam 1695). Babası HONDECEOTER'li GİJSBERT (1604 - Utrecht 1653) ile amcası J. B. WEENİX'in öğrencisi. Önce La Haye sonra da Amsterdam'da çalıştı. Hayvan figürleri ve özellikle zengin ve dekoratif bir tarzda çalışılmış kuş resimlerine yöneldi: *Kümes Kuşları; Beyaz Hindi* (Louvre); *Ördek Gölü; Ölü Kuşlar; Kümes* (Amsterdam); *Horoz Dövüşü* (Venedik); *Kazlar ve Ördekler* (Londra). [L]

Hond Hatun külliyesi, Hayseri'de Hond (veya Huvant) Hatun adına yapılan cami, medrese ve türbeden meydana gelen külliye. Cami ilk yapıldığı zaman 52,30 × 43,70 m boyutlarında bir alanı kaplamaktaydı. Mihrabın önündeki alanın üzerinde pandantifli bir kubbe yükselir. Bu kubbenin yuvarlak dört penceresi caminin ilk yapıldığı devre aittir. Poligon şeklindeki kasnağa oturan kubbe ile kapalı olan ortadaki kare alan XIX. yy.da yapılmıştır.

Caminin iki büyük girişinden biri kuzeybatı köşesinde, türbe avlusuna bakan kapı revakına açılır. Diğeri doğu tarafındadır ve doğrudan doğruya caminin içine geçit verir. Revaka açılan portalin yanındaki kapı 1726 yılında yapılmıştır. Birçok selçuklu camii gibi Hond camiinin de minaresi yoktur. Mihrap önündeki kubbenin sağında ve solunda bulunan tonozlarla kuzeydeki iki tonoz büyük mihvere, diğer bütün tonozlar yan mihvere paraleldir. Duvarları kireçle badana edilen camide mihrabın dışında hiç bir süs yoktur. Sadece taş işçiliği dikkati çeker. Beşik tonozlar dışarıdan kalın bir toprak tabakasıyle örtülüdür ve aralarındaki çökintüler yağmur sularını oluklara götürür. Dört veya çok kenarlı olan dayanak kuleleri, camiin dış duvarlarını destekler. Caminin doğu ve batı portalleri, selçuklu portallerinin benzeridir.

Medresenin dik dörtgen şeklindeki avlusunu üç yönden revaklar çevirir. Büyük giriş batı taraftadır. Doğuda büyük bir eyvan vardır. Bu eyvanın sağında ve solunda salonlar bulunur. Cami gibi, medrese de kesme taşlardan örülüdür ve kırık beşik tonozludur. Büyük eyvan doğrudan doğruya avluya açılır. Küçük hücreleri ve ders okunmağa ayrılmış geniş eyvanı ile geleneksel plana uyar. Camide olduğu gibi duvarlar yarı daire veya dikdörtgen kesitli dayanak kuleleriyle süslenmiştir. Duvarların yukarısında mazgallı korkuluklar vardır. Giriş te eyvanın sonundaki duvarda ve giriş kemerinin sağ ve solundaki kapılarda görülen süsleme birkaç motiften ibarettir. Silmeler çok azdır ve birkaç şeritle taç kemerden meydana gelir.

Türbe girişi medresenin güneydoğusunda olan sekiz kenarlı bir salondan ibarettir. Burada üç mezar vardır. Bunlardan birincisi imaretin kurucusu Mah Peri Hatunun, ikincisi Gıyaseddin Keyhüsrev'in kızı Selçuki Hatunun mezarıdır. Üçüncüsünün kime ait olduğu bilinmemektedir. Mezarlardan hiç birinin üzerinde kitabe yoktur. Salon yarım küre bir kubbe ile örtülüdür. Güney tarafında mihrap vardır. Dışarıdan çok süslü olan türbe, mukarnaslarla süslü ve dört köşe bir kaide üzerinde, sekiz kenarlı bir binadan ibarettir.

Caminin batı portalinin üzerindeki üç satırlık kitabeden yapının Hond Hatun tarafından 1237-1238 yıllarında tamamlandığı anlaşılmaktadır. (M)

HONDİUS (Abraham), hollandalı ressam ve gravürcü (Rotterdam 1625 - Londra 1695). Rotterdam, Amsterdam ve İngiltere'de (1666) çalıştı. Av sahneleri ile hayvan resim ve gravürleri yaptı: *Köpeklerin Kovaladığı Yaralı Balıkçıl Kuşu*, Avignon; *Köpeklerin Kıstırdığı Kuğu*, Glasgow; *Yaban Domuzu Avı*, Leningrad; *Güvercin Satıcısı*, Louvre. Konuları günlük hayattan ve dinden alınmış tabloların sayısı azdır. (L)

HONDİUS (Joost DE HONDT, **Jodocus —**, denir), hollandalı coğrafyacı (Wakken, Gand yakınları 1563 - Amsterdam 1612). Gand'da bilim ve sanat öğrenimi yaptı, Londra'da matematik araçları, yerküre ve harita yapımında uzmanlaştı. 1539'da Amsterdam'a yerleşti. *Mercator Atlası*'nın yeni baskısını yaptı. Eserin kazandığı başarı üzerine, *Atlas Minor* (Küçük Atlas) adlı daha küçük çapta bir yayına girişti. Harita çalışmalarını iki oğlu Jodocus ve Henricus ile, damadı Joannes Janssonius sürdürdü. (L)

HONDO veya **HONŞU,** Japonya'nın en büyük adası; batıda Japon denizi, doğuda Büyük Okyanus ile çevrilidir; kuzeyde Hokkaido'dan Tsugaru boğazıyle, güneybatıda Kyuşu'dan Şimonoseki boğazıyle, güneyde Şikoku'dan İç deniz (Seto Naikai) ve Kii boğazıyle ayrılır; 67 314 000 nüf. Başlıca şehirleri: *Tokyo; Osaka; Nagoya; Kyoto.*

Dış yayları Büyük Okyanus'a doğru olan

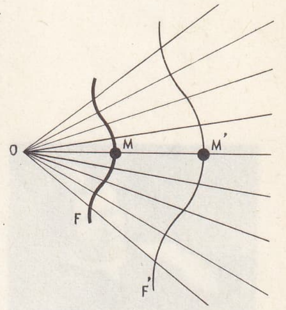

homoteti

HONDECOETER
«Beyaz Hindi»
Louvre müzesi, Paris

iki cordillera, Hondo'nun merkezinde Fuji-Yama kütlesinde (3 788 m) birleşir. Oturmaları henüz tamamlanmamış olan bu sıradağların birbirine yaklaşması olağanüstü bir volkanik faaliyete sebep olmuştur: depremlerin ve volkan püskürmelerinin sıklığı dolayısıyle Hondo, dünyanın en dengesiz topraklarındandır. Bu durum özellikle Japon dağ yayı (Hondo'nun kuzeyine güney yönelimini verir) ile Sitsito-Bonin dağ yayı (Hondo'nun güneyini batıdan doğuya yöneltir) arasındaki temas bölgesini etkiler: bu iki yapısal birim arasında ikinci derecede kütlelerle kesilen uzun tektonik bir geçit olan «Fossa Magna» uzanır; Fossa Magna boyunca sıcak su kaynakları ve yanardağlar birbirini takip eder.

Fossa Magna'nın kuzeyinde, Kvanto (Tokyo ovası) ile billûrlu taban parçalarını, Üçüncü zamandan kalma kıvrım sıralarını ve volkan konisi topluluklarını birleştiren Çubu merkez kütlesi uzanır. Daha ötede kuzeye doğru, dağ, güney-kuzey yönlü üç birime bölünür: Sendai ovasıyle birbirinden ayrılan Kitakami ve Abukuma kütleleri sarp yamaçlarla Büyük Okyanus'a hâkimdir; volkanları kapsayan batı kütle Japon denizinden bir kıyı ovaları dizisiyle ayrılır; merkezde Üçüncü zamandan kalma kıvrımlı ve volkanik bir kütle ise birçok iç havza ile yarılmıştır.

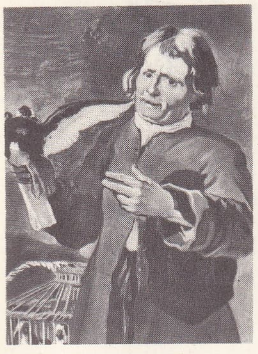

Abraham HONDIUS
«Güvercin Satıcısı»
Louvre müzesi, Paris

Japon denizi kıyısında iklimi Kuro-Şio'nun sıcak suları yumuşatır; Büyük Okyanus kıyısında yazlar Sendai'nin güneyinde sıcak ve yağışlıdır. Ama Hondo'nun bütün kuzeydoğusu, yaz ortasında deniz üstünde yoğun sis perdeleri meydana getiren Oya-Şio'nun etkisiyle soğuktur. Çubu ve Kvanto'nun kuzeyinde hayvancılık ve elma ağacı yetiştiriciliği tarım ekonomisinde alışılmamış bir yer tutar; pirincin yanı sıra yapılan başlıca tarımlar soya fasulyesi, karabuğday ve hint darısıdır; ama pirinç kışın 38. paralelin ötesinde yetiştirilemez. Bu bölgenin nüfusu, adanın güneyinden çok daha azdır; tarım teknikleri geridir ve şehirlerdeki faaliyet özellikle Kvanto'nun kuzeyinde elsanatları düzeyini aşmamıştır. Toban'da çıkarılan kömür, Sennin Kanaişi'de çıkarılan demir, Akita bölgesinde çıkarılan petrol ve bakır gelişmiş bir sanayi kurmağa yetmemiştir. Fossa Magna'nın kuzeyinde sanayi faaliyeti kıyı ovalarındaki (Tokyo ovası bunlardan ayrılır) büyük şehir topluluklarında yoğunlaşmıştır.

Hondo'nun güney bölgesi, kuzey bölgesinden daha açıktır: Osaka, Biva gölü ve Nagoya'nın çöküntü ovaları, iç denizin uzantısıdır. Bu çöküntüler, doğuya doğru yükselen ve sarp fay basamaklarıyle Fossa Magna'ya hâkim olan iki dağlık bölgeyle çevrilidir: kuzeyde billûrlu yaylalar, Fossa Magna'nın yukarısında orta yükseklikte dağlar (Hida dağı, 3 185 m) görünüşündedir; güneyde İkinci zamandan kalma bir kıvrım sırası kıyıya hâkimdir. Kuro-Şio'nun dönencelerden gelen sularının ve yazın Havaii adalarını ve Büyük Okyanus'u aşarak gelen muson etkisiyle Hondo'nun güneyinde sıcak ve yağışlı astropikal iklim hüküm sürer. Dağların alçak yamaçları kâfuru ağaçları ve manolyagiller ormanlarıyle örtülüdür; ormanaltını bambular, sarmaşıklar ve ağaçsı eğreltiotları meydana getirir. Çay tarımı Şizuoka şehrine kadar uzanır; adanın güney kısmında pamuk tarımı yapılır. Kuzeyde ekilmeyen tatlı patates, güneyde beslenmenin temel maddelerindendir. Adanın her tarafında yılda iki pirinç rekoltesi alınır. Küçük parsellere bölünen ve çoğunlukla taraçalar halinde düzenlenen topraklarda ince tarım yapılır. Toprağa çok eski tarihlerde yerleşildiği için köylerde nüfus yoğunluğu olağanüstü yüzdelere ulaşır. Bu bölge japon medeniyetinin beşiğidir; manzaralarının ve şehirlerinin adı eski efsanelerde ve eski sanat eserlerinde sık sık geçer. Kyoto bugün de eski japon sanatı, din ve fikir geleneklerinin merkezidir. Ama Hondo'nun güneyinde, Nagoya çevresinde, Fossa Magna yakınında ve İç denizin doğusunda, Osaka ve Kobe çevresinde modern Japonya'nın en büyük sanayi bölgelerinden ikisi kurulmuştur. (L)

HONDT (Joost DE). Bk. HONDİUS (Jodocus).

HONDT (Victor D'), belçikalı hukukçu (Gand 1841 - ay.y. 1901). 1885'te Gand üniversitesi medenî hukuk profesörü oldu. Çok kullanılan nispî seçim sistemlerinden biri onun adıyle anılır. Bk. SEÇİM. (L)

HONDURAS, Orta Amerika'da ülke, 13° ve 16° kuzey enlemleri arasında. Kuzeyde Antil denizi, güneyde Nikaragua, Fonseca körfezi ve El Salvador, Batıda Guatemala ile sınırlıdır; 112 088 km²; 2 535 000 nüf. (1968). Başkenti, *Tegucigalpa* (141 000 nüf.). Başlıca şehri, *San Pedro Sula* (11 500 nüf.). Ülkenin resmî dili İspanyolcadır; maya dilinin çeşitli lehçeleri de konuşulur. Honduras cumhuriyeti 18 idare bölgesine ayrılmıştır.

COĞRAFYA
Fizikî coğrafya

YÜZEY ŞEKİLLERİ ve HİDROGRAFYA. Honduras dağlık bir ülkedir, doğudan batıya doğru Orta Amerika Andları tarafından aşılır, derin bir orta çöküntü ülkeyi iki bölgeye (doğu ve batı) ayırır.

● *Orta çöküntü,* kuzeyde Honduras körfezi kıyısından, güneyde Fonseca körfezi kıyısına kadar uzanır ve Antil denizine dökülen Ulua ırmağıyle Büyük Okyanusa dökülen Goascoran nehirleri tarafından boydan boya aşılır.

Yeni volkan döküntüleriyle (hâlâ faal volkanlar vardır) dolmuş geniş bir çöküntüdür; volkan döküntüleri çok verimli tarım alanlarıdır. Çöküntüyü meydana getiren basamak halinde taraçalar, iç kısma doğru gittikçe yükselir ve iki okyanusu ayıran kısımda yükselti 1 000 m'yi bulur. Verimli toprakları ve zengin maden kaynakları sayesinde (altın, gümüş) burası, Honduras'ın, en kalabalık bölgesidir: ülke nüfusunun yüzde 31'i burada yaşar; dağlık kenarlarında, başlıca şehirler (Tegucigalpa, San Pedro Sula, Santa Cruz de Yojoa, Pespire) kurulmuştur.

● *Doğu bölgesi,* kuzeyden güneye uzanan ve orta çukuru sınırlayan Comayagua sıradağlarında başlar. Batıya doğru yelpaze şeklinde açılan sierralar dizisi, güneydoğuya doğru kemerler çizer: Antil denizi kıyısına paralel olan «Nombre de Dios» (yüksl. 2 450 m); güneyde Şili dağlarının, kuzeyde Agalta dağlarının birleştiği Sulaco (yüksl. 2 021 m); Coco vâdisini sınırlayan ve Nikaragua sınırını meydana getiren Colon dağları.

Colon dağlarının kuzeydoğu ucu, Colon dağları ile Agalta sierra'sı arasında uzanan ve Coco ile Patuca ırmaklarının deltalarından oluşan büyük alüvyon ovası Mosquittia'ya açılır. Çeşitli deltalar arasında, denizle devamlı bağlantısı olan büyük Caratasca deniz kulağı yer alır. Burası ülkenin en ıssız bölgesidir, nüfus yoğunluğu bazı yerlerde km²'ye 1 kişinin altına düşer, tarım ve maden kaynakları işletilmez. Antil denizi kıyısı yakınındaki ormanların büyük kısmı İkinci Dünya savaşından sonra imha edilmiştir.

● *Batı bölgesi,* Guatemala sınırındaki Merendon sıradağlarıyle, ona paralel olarak uzanan ve doğuda birbirleriyle birleşen Calaque, Opalaca ve Montecillos sıradağları arasındadır; Montecillos sıradağları çöküntünün batı kenarıdır. Büyük Orta Amerika cordillera'sının eski temel maddelerinden oluşan bu sıradağlar arasında, güneye doğru, Lempa'nın kolu olan çeşitli ırmaklar akar. Montecillos sıradağlarında sık rastlanılan volkanik çöküntülerden birinde, Honduras'ın en büyük gölü Yojoa gölü vardır.

İKLİM VE BİTKİ ÖRTÜSÜ. Ülkede ekvator iklimi hüküm sürer; ama güneye doğru yükseldikçe ısı biraz düşer. Kuzeydoğudan esen alize rüzgârları bütün yıl boyunca sık ve bol yağış getirir; özellikle Antil denizi kıyıları yağış alır. Sadece iki mevsim vardır; yağışlı kış mevsimi ve kurak yaz mevsimi. Yükseklik, bazı iklim bölgeleri ayırt etmeyi sağlar. Ortalama sıcaklıkları 27°C'tan yüksek olan Antil denizi kıyılarındaki ve Fonseca körfezi kıyılarındaki ovaları kapsayan sıcak bölge; ortalama sıcaklığı 16°C ile 27°C arasında değişen ve yükseltisi 600 - 2 000 m'den çok olan soğuk bölge.

Bitki örtüsünü Orta Amerika bitkileri meydana getirir. Kıyılarda bol olan mangrovlar, geniş ve sulak vâdiler boyunca iç kısımlara da uzanır. Ağaçsı eğreltiotları, ipekli pamuk ağaçları (silk cotton tree), amateler (suyu bir nevi eritici olarak kullanılan bir incir cinsi), bakkam ağaçları gibi ekvator bitkileri sıcak, fazla yağışlı bölgeleri kaplar. Daha az yağış alan yüksek bölgeler ile Montecillos ve Nombre de Dios sıradağları çam ve meşe ormanlarıyle örtülüdür.

Honduras'ın başlıca tarım üretimi olan muz ve kahve, her zaman çok yağış alan (1 500 mm'den çok) ılıman topraklarda, özellikle orta çöküntü bölgesinde yetiştirilir.

İktisadî ve beşerî coğrafya

● *Nüfus.* Honduras, km²'ye 20,4 kişi düşen nüfus yoğunluğuyle, Orta Amerika ülkeleri arasında El Salvador (142), Guatemala (42) ve Kosta Rika'dan (29) sonra gelir. 1880 ile 1960 arasında, ülkenin nüfusu altı kat artmıştır (1881'de 307 289 nüf.). Sebebi doğum oranının yüksekliği (binde 49; El Salvador, binde 48; Guatemala, binde 47; Kosta Rika, binde 45) olan bu artış, ölüm oranının fazlalığıyle (binde 16; El Salvador, binde 10-11; Guatemala, binde 19; Kosta Rika, binde 9) dengelenir. Öte yandan, ülkede yeni doğan çocukların ölüm oranı Panama'dan sonra, Orta Amerika'nın en düşüğüdür (binde 45,4; Panama, binde 44,7; El Salvador, binde 61,7; Guatemala binde 91,5; Kosta Rika, binde 75.1). Cortes km²'ye (64,6 nüf.). Valle (59,9). Copan (47) ve Francisco Morazan (44,7) nüfus yoğunluğu en yüksek, Gracias a Dios (0,8), Olancho (5,4) ve Colon (5,8) ise, nüfus yoğunluğu en düşük idare bölgeleridir. Genellikle, batı ve merkez güney bölgeleri, en yoğun nüfuslu bölgeler, buna karşılık, Atlas okyanusu kıyıları ve kuzeydoğu bölgesi, yoğunluğu en düşük bölgelerdir. 1961 Sayımına göre, nüfusun yüzde 23,2'si şehirlerde yaşar (1 000'den fazla nüfuslu yerler şehir sayılmıştır).

EKONOMİ. Bütün öbür Orta Amerika devletleri gibi Honduras'ın ekonomisi de tarıma dayanır. Ülkede faal nüfusun yüzde 70 kadarı tarımla uğraşır; gayrısafi millî hasılanın yüzde 44'ü tarımdan sağlanır. Tarımın bu ağır basışına karşılık, ülke topraklarının yalnız yüzde 21'i iktisadî bakımdan işletilir ve toprakların 22 100 km² tutan üçte ikisi, ormanlarla, otlaklara ayrılmıştır. Honduras tarımının iki başka özelliği de toprakların büyük toprak sahipleri elinde toplanması ve aşırı parçalanmışlığıdır. Son tarım sayımına göre, işletmelerin yüzde 75'i toprağın sadece yüzde 16'sını kaplar (ta-

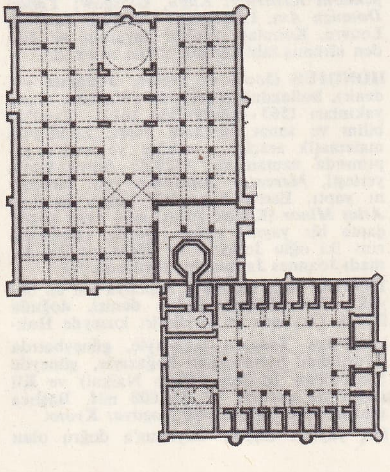

Hond Hatun külliyesi planı
(İlk Devir Osmanlı Mimarîsinde Cami adlı eserden)

Foto. LAROUSSE ; MEYDAN

rım işletmelerinin yüzde 10'u 1 hektardan küçüktür); öte yandan, tarım işletmelerinin yüzde 2'sinden azı, ekili toprakların yüzde 46'sından çoğunu kaplar. İşletmelerin yalnız yüzde 21'i sahipleri tarafından işletilir; yüzde 35'i kamu işletmesidir, geri kalanı ise, ortakçılar v.b. tarafından işletilir. Mülkiyet yapısındaki bu dengesizliği, üstelik, konum ve verim meseleleri daha da arttırır: küçük işletmeler daha çok orta dağlık bölgededir ve buraların zaten verimsiz olan toprakları hızla aşınmaktadır; buna karşılık, büyük işletmeler, daha verimli, pazarlarla daha kolay ilişki kurabilen yerlerdedir. Üretim bakımından, Honduras tarımı toprakların onda dokuzunda az sayıda ürün yetiştirmesiyle nitelenir: mısır; kahve; muz; fasulye; pirinç; şekerkamışı (mısır, toprakların yüzde 56'sını, kahve yüzde 10'unu, muz yüzde 9'unu kaplar).

Halkın beslenmesinde başlıca yeri tutan mısır, ülkenin her yerinde yetiştirilir. Üretimi (yaklş. 415 000 ton) devamlı olarak artmakta ve ihracat imkânları yaratmaktadır. son yirmi otuz yılda pirinç ve patates üretimi de hızla artmıştır. Pirinç üretimi 1940 yıllarında 4 000 tondan biraz çokken, bugün 27 000 tona yükselmiştir. Patates üretimi de aynı dönemde iki kat artarak 2 200 tonu bulmuştur. Hint darısı (60 000 ton), fasulye (28 500 ton), tarımı da çok yaygındır. Öte yandan, şekerkamışı üretimi de geniş yer tutar ve gelişmekte olan şeker sanayiinin (Choluteca, Chumbagua, San Jose ve Villanueva fabrikalarında 33 000 ton şeker) temelidir.

Ülke ihracatının yüzde 50'sinden çoğunu meydana getiren muz üretimine, XIX. yy.ın ikinci yarısında, Roatan adasında başlandı, sonra Atlas okyanusu kıyısına yayıldı (Balfate ve Cangrejal ırmağının ağzı) ve burası kısa süre içinde bir muzculuk merkezi, haline gelerek, Honduras'ın büyük muz ihracat limanı La Ceiba'nın kurulmasına yol açtı. XX. yy. başında muz işletmeleri Guatemala sınırından, Negro ırmağı ağzına kadar bütün Atlas okyanusu kıyısını kapladı ve Sula vâdisinde önemli bir muz yetiştiriciliği bölgesi meydana geldi.

Bugün, Kuzey Amerika muz şirketleri (aynı zamanda, kahve, şeker, tütün gibi diğer tarım ürünlerini de büyük ölçüde kontrol altında tutan Standard Fruit co. ve United Fruit co.) ülkenin ekonomisi kadar siyasetine de büyük ölçüde hâkim olduklarından (millî gelirin yüzde 20'si, toplam tarım üretiminin değer olarak yüzde 50'si, ihracatın değer olarak yüzde 70'i ve hükûmet gelirlerinin yaklaşık olarak yüzde 15'i, bunların topraklarından elde edilir), ülke 1920'lerde erişilen çok büyük kârları sağlayamaz. Muz üretimi, 1 180 000 tonu bulmaktadır.

Büyük alanlar kaplamamasına rağmen kahve, ihracat ürünleri arasında ikinci sıraya yükselmiştir; diğer ürünlere ek olarak veya küçük işletmelerde yetiştirilir (1948-1953 ortalaması 13 000 ton; bugün 35 000 ton; başlıca üretici, Santa Barbara idare bölgesi). Tütün, sömürge döneminin son yıllarından beri yetiştirilir; başlıca üretim bölgesi Copan idare bölgesidir (toplam üretimin yüzde 70'i); onu, komşu Ocotepeque ve Santa Barbara idare bölgeleri izler. Son otuz yıldır Honduras, pamuk alanında ithalâtçı durumundan önemli bir üretici ve ihracatçı ülke durumuna geçmiştir; pamuk özellikle güney kıyısı boyunca yetiştirilir.

Hayvancılık, özellikle sığır yetiştiriciliği (1 700 000 baş) son yıllarda devamlı olarak gelişmiştir: domuz yetiştiriciliği ikinci derecede önemlidir. Ekime ayrılan toprakların iki katı kadarının otlak olarak kullanıldığı göz önünde tutulursa, hayvancılık toplam tarım sektörü üretiminin yüzde 20'sini meydana getirir.

Eskiden zengin maden yatakları işletilen Honduras'ta bugün, sadece önemli bir gümüş yatağı (Santa Barbara idare bölgesinde «El Mochito») vardır. Taşçılık (Copan ve Santa Barbara'da mermer ocakları, Erandique'te opal, Catamarca ve Yoro'da kireç) ve tuz ocakları (Valle idare bölgesi) ülkenin madencilik faaliyetini tamamlar. Mosquitia bölgesinde petrol bulunduğu anlaşılmıştır.

Ülkede hidroelektrik imkânlarının geniş olmasına rağmen elektrik enerjisinin kıt olusu (69 600 kW), sınaî gelişmeyi büyük ölçüde engeller. Sanayinin yüzde 50'ye yakınını besin sanayii (La Ceiaba'da yağ, Tegucigalpa'da un, makarna ve bira, San Pedro Sula'da süt tozu fabrikaları), yüzde 17'sini kereste sanayii, yüzde 10'unu pamuk dokumacılığı (San Pedro Sula, Tegucigalpa) ve ayakkabı yapımı, yüzde 8'ini tütün sanayii meydana getirir. Ülkenin tek çimento işletmesi Potrerillos'tadır.

Honduras'ın gelişmesini geciktiren etmenlerden biri de ulaşım yollarının yetersizliğidir. El Paraisio-San Pedro Sula anayolu, ülkeyi güneydoğu-kuzeybatı yönünden aşan tek yoldur (malların yüzde 95'i, yolcuların yüzde 60'ı, demiryoluyle [1 075 km] nakledilir). Puerto Cortes bugün de başlıca ihracat limanıdır (toplam ihracatın yüzde 50'si); onu La Ceiba, Tela ve Amapala limanları izler.

HAYAT SEVİYESİ VE İKTİSADİ GELİŞME

Adam başına 210 A.B.D. doları gayrısafi iç hasıla ile, Honduras, örnek bir geri kalmış ülkedir. Latin Amerika ülkeleri arasında, tarımla uğraşan halk oranının en yüksek (yüzde 67) olduğu yerdir; aynı zamanda da köy nüfusu oranı çok yüksektir (yüzde 77). Honduras nüfusunun köye dayanma özelliği öteden beri devam eder; kıtanın öbür ülkelerinde görülen şehirlere göç hareketi Honduras'ta önemli değildir. Bu yüzden, toprak mülkiyeti ve işletmesi meseleleri, Honduras'ta diğer Latin Amerika ülkelerindekinden daha çok önem ve ciddiyet kazanır. Üstelik, işletmelerin boyutları kadar, işletme sistemleri de, birim başına düşük bir verim elde edilmesine sebep olmaktadır ve tarım sektörü, toplumun genel iktisadî gelişmesine oranla geri kalmaktadır. 1950-1954 Döneminde ülke iktisadî bakımdan hızla gelişmiştir. Buna rağmen, muz üretimini etkileyen bazı meseleler (işçi meseleleri, hava muhalefeti ve Panama humması) ve milletlerarası piyasada kahve fiyatının düşmesi, dış ticaretin büyük ölçüde gerilemesine yolaçmıştır. Bu yüzden gelişme 1963'e kadar duraklamıştır (1948'de nüfus başına ihracat değerinin 44 A.B.D. doları olmasına karşılık, 1963'te bu sayı 41 dolara düşmüştür.)

Honduras'ın ihracatında başlıca yeri muzun tutmasına karşılık yeni ürünler (kahve, pamuk, et ve son zamanlarda çimento) ihracatına da başlanmıştır. 1955'ten bu yana, canlı hayvan ihracatı önemli ölçüde artmış (yaklş. yüzde 90), soğutucu sanayii son on yılda büyük ölçüde gelişmiştir. Kereste ve gümüş de (gümüş eski önemini kaybetmiştir) ihraç edilir. Gittikçe artan Orta Amerika Ülkeleri Ortak pazarıyle ticaret, bugün toplam ihracatın yüzde 20'sini meydana getirir.

1948-1965 Arasında sanayi ve ticaretin, millî hasılaya katkısı yüzde 10'dan yüzde 18'e çıkmış, tarımın katkısı ise yüzde 53'ten 44'e düşmüştür. 1950-1961 Sayımları arasında, tarımla uğraşan nüfusun oranı yüzde 83'ten yüzde 67'ye inmiş, sanayi dallarında çalışanların oranı yüzde 6'dan 8'e, ticaret ve hizmetlerde çalışanlarınki ise yüzde 6'dan 17'ye yükselmiştir.

1961 Sayımı 200 000 (1949'da 163 900) yeni konuta ihtiyaç olduğunu ortaya koydu. Bu ihtiyacın 40 000'i şehirlerde, 160 000'i ise köylerdedir. Üstelik, şehirlerdeki konutların yüzde 70'i, köy konutlarının yüzde 80'i asgarî şartlardan yoksundur (toplam nüfusun ancak yüzde 10'unun evinde içme suyu bulunmakta, yalnız yüzde 9'u kanalizasyonlu evlerde oturmaktadır). Sağlık donatımı çok eksiktir ve durum gittikçe kötüye gitmektedir. Ölümlerin yüzde 50'sinin sebebi mikroplu su kullanılmasıdır.

1962'de, okul çağında olan 477 000 çocuktan (7-15 yaşlar arası) ilk öğretime yazılanların sayısı ancak 230 000 idi (yüzde 48,1). Aynı yıl orta öğrenim çağında olan çocukların sayısı (13-17 yaşlar arası) 211 800, orta öğrenim yapanların mezuniyet sayısı ise 15 618 idi (yüzde 7,3). Üstelik bu seviyede, okul kaçaklığı oranı yüksek olduğu gibi, okul ve öğretmen sayısı da azdır. Yüksek öğretim bakımından ise Honduras, Latin Amerika ülkelerinin en gerisidir. 19 ile 22 yaşlar arasındaki nüfusun sadece yüzde 0,7'si üniversiteye kayıtlıdır. Hükûmetin eğitime ayırdığı büyük meblağlara rağmen (1961'de bütçenin yüzde 16,6'sı) okur-yazar olmayanların oranı hâlâ çok yük-

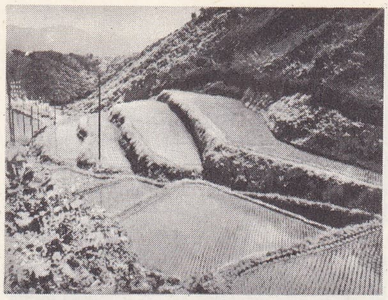

HONDO adası
pirinç tarlaları

HONDO adası
Miyajima'dan bir görünüş

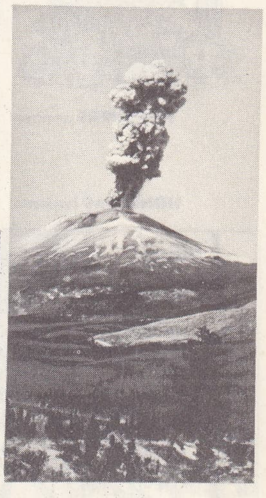

HONDO adası
Asama volkanı

HONDURAS
başkent Tegucigalpa'da katedral ve Plaza Morazan

Foto. Zucca, Missi, Japonya Turizm bürosu (LAROUSSE)

muz işletmelerinden bir görünüş

HONDURAS arması

sektir (1961'de yüzde 63).

1955'te yüksek planlama organı görevini üstüne alan bir Millî İktisat şûrası kuruldu. Şûranın 1962-1963 dönemi için tespit ettiği iki yıllık kamu yatırımları programı ileride çapının genişletilmesi öngörülen bir hareketin ilk evresidir. Hareket, şimdiye kadar, iktisadî alt yapının geliştirilmesi ve korunması, tarım üretiminin artırılması, halkın sosyal şartlarının ıslahı ve işsizliğin azaltılması gibi âcil meselelerle uğraşmıştır.

TARİH

Yarumela, Rio Humaya, Los Naranjes, Lage Yojoa, Playa Los Muartos, Santa Rita ve Copan'da bulunan Maya Öncesi dönemden kalma kalıntılar, ülkenin batısının, yaklaşık olarak **M.Ö. II.** binyıldan beri kuzeyden gelen tarihöncesi medeniyetlerin temas bölgesi olduğunu gösterir. Bu medeniyetler Orta Amerika asıllıydı; tarım seviyeleri çok yüksekti (fasulye, mısır, pamuk, tütün, domates v.b. dahil, doksan kadar bitki türünü ilk olarak yetiştirdikleri sanılır) ve Güney Amerika'nın çeşitli medeniyetlerinin özelliklerini taşıyordu. Kalıntılar Sacatepequez (Guatemala) ve Usulutan'dakilere (El Salvador) benzer nitelikler taşır.

Maya devri

İlk Maya etkilerine Honduras'ın batısında, bu medeniyete yabancı Jicaque kızılderililerinin yüzyıllar sonra yerleştikleri bölgelerde rastlanır. Copan (Honduras), Tazumal (El Salvador) ve Qurigua'daki (Guatemala) Maya (veya Maya etkisinde) merkezlerinin **M.Ö. III.** yy.dan itibaren faal mübadeleler sonucunda birleşmiş oldukları sanılır. **M.Ö. V. - IX.** yy. arasında, Batı Honduras (Copan), Maya imparatorluğunun merkezlerinden biri haline geldi (Klasik devir). **VIII.** yy.dan itibaren merkez, kuzeye doğru kaymış ve İspanyollar ülkeye geldikleri zaman El Salvador ile Guatemala'da olduğu gibi bu bölgedeki şehirler de yüzyıllardan beri terkedilmişti. «Nahuatl» dili konuşan Meksika asıllı halklar (pipiller) ile «lenca» ve «jicaque» kızılderilileri kısmen Batı Honduras halkının yerini almıştı. Hernando de Chavez, 1530'da, Copan bölgesindeki yıkıntıların farkına varmadan savaşmış, bu yıkıntılardan ilk olarak Diego Garcia de Palacio (1573) söz etmiş ve Antonio Vazquez de Espinosa vakayinamesinde (1629) tasvir etmiştir.

O tarihte, Colon ve Olancho'nun bazı bölgelerinde, «mayachontal» dili konuşulmağa devam ediyordu; işgalciler, daha o devirde Ulua, Tabasco ve Yucatan arasında yapılan geniş ticarî mübadeleyi (köle, kakao, altın, gümüş, bakır) ayrıntılı bir şekilde tasvir etmişler, mübadelenin karayolu olduğu kadar, denizyoluyle de (kanolarla) yapıldığını belirtmişlerdir. Chichen İtza'da (Meksika) bulunan altın eşyanın bir kısmı Honduras'tan gelmedir; Kolombiya ve Panama'da bulunan Meksika asıllı eşyanın ise, Honduras yoluyle buralara geldiği sanılır. Honduras'ın geri kalan kısmında Mayaların yanı sıra başka halklar yaşardı: Mosca'lar veya Mosquito'lar (Amazonlular); Sumo'lar; Panamalılar (Kolombiyalı Chibcha'larla akraba); Paya'lar; Matagalpa'lar veya Cacaopera'lar; Mome'ler; Karaibliler (Antillerde yaşayan halklarla ve bugün Venezulela kıyısında yaşayan halkla akraba); Choluteca'lar (Meksika'daki China'lar etnik grubuyle akraba). Bugün bu halkların soyundan gelen ve 30 - 40 000 kişi kadar olan Mosquito, Zambo, Paya, Jicaque v.b. Honduras'ın doğusunda yaşarlar.

Keşif

Geleneksel olarak Honduras'ın keşif tarihi olarak kabul edilen 14 ağustos 1502'nin yanlış olduğu, O. Castaneda Batres tarafından ispatlanmıştır. İspanyolların Honduras kıyısında ilk ayak bastıkları (26 ile 28 haziran 1497 arası) noktanın bugünkü Camaron burnu olduğu ve keşfe Colon'un değil, V. Yanez Pinzon ile J. Diaz de Solis'in kumanda ettiği sanılır. Kıyıya verdikleri adın maya dilinde «su dolu» anlamına gelen «huntulha» veya «huntura» kelimesinin değişmesinden meydana geldiğine inanılır. Honduras adı 1560 yılına kadar genelleşmemiştir. C. de Pedraza, 1544 yılında Honduras veya Higueras ilinden (başka yazarlara göre «Ygueras de Honduras» ili) söz eder; ondan önce rahip Bartolome'de las Casas'ın, Guaymura veya Guaimula dediği sınırları kesin olmayan bölgeye, P.M. de Angleria, Quiriquetana veya Cimba adını takmış, yaygın bir hale gelen Honduras adı ise, sadece Higueras veya Hibueras körfezinin bir kısmı için kullanılmıştır.

Fetih ve sömürgeleştirme

Honduras'ın fethi çeşitli olaylarla nitelenir:
a) fatihlerin üç ayrı yönden gelmeleri (1524'ten itibaren Antillerden ve Meksika'dan Cristobal de Olid; 1522'den itibaren Panama'dan Gonzales de Avila) ve bunun sonucu olarak istikrarsız ve çeşitli işgal merkezlerinin kurulması (20 kasım 1942'de Comayagua'da Alonso Maldonado yönetiminde; 16 mayıs 1544'te Gracias a Dios'ta Francisco de Montejo yönetiminde; 1549'-Guatemala'da; 1563'te Panama'da; 1570'te gene Guatemala'da);
b) çeşitli fatih grupları arasındaki devamlı savaşlar (Peru ile Meksika'da önemli yatakların keşfinden sonra, bu bölgenin değerli madenler bakımından, Amerika'nın en zengin bölgesi olduğunu sanan her grup, bağımsız bir bölge kurma ümidindeydi);
c) şehirlerin kurulmasıyle, Kuzey denizini (Atlas okyanusu) Güney denizine (Büyük Okyanus) bağlayacak bir karayolunun açılması (bundan önce, Nombre de Dios'tan Panama'ya giden bir yol vardı, ama çok çetindi).

İtalyan mühendisi Antonelli'ye, İspanya kralı, yeni yol yapmasını emretti ve yeni Honduras yolu yapılırken ilk tesisler de kurulmağa başladı; Trujillo (1522); San Gil de Buena Vista, Puerto Cortes (1526); Villa de la Frontera de Caceres (1526); Choluteca (1535); San Pedro Sula; Gracias a Dios (1536 ve 1539); Comayagua (1537) v.b. İspanyollar ülkenin fethi için gerekli yolları hazır buldular. Özellikle bugün San Salvador'dan, Gracias ve San Pedro Sula'ya, Naco'ya, Trujillo, Olancho ve Segovia'ya giden yol, İspanyollardan önceki devirlerden kalmadır. Honduras'ın batısından geçerek Amerika'nın kuzeyini güneyine bağlayan ve yüzyıllar boyunca kuzey-güney yönünde işleyen kara nakliyatı fetih sırasında durdu. XVI. yy.dan sonra Honduras'ın bütün yolları (okyanuslar arasındaki yol dahil) kıstağın en kötü yolları haline geldiler ve bu durum bağımsızlığa kadar devam etti. Çıkarcı fatihlerle siyasetçiler gözlerini inka devletlerine dikince, Honduras, Orta Amerika'nın geri kalan kısmı gibi (Kosta Rika hariç) unutuldu. Honduras sınırlarının kabulüne kadar devam eden çekişmeli devre sırasında muhtar, hattâ bağımsıza yakın bir durumda, Yeni İspanya naipliğine bağımlı olarak kaldı.

XVI. yy. sonlarından itibaren, korsanların saldırdığı Honduras, Antillerden gelen kaçak zenci kölelerin barınağı haline geldi; zenciler doğu kıyısındaki kızılderililerle karışarak, fiilen bağımsız bir sultanlık kurdular ve yaklaşık olarak 1740'tan itibaren İngiliz himayesini kabul ettiler (o tarihte, İngilizler Bahia adalarını ele geçirdiler, zambo ve mosquito kızılderilileriyle sıkı ilişkiler kurdular). Bu durum 1859'a kadar (Lennox Wyke - Cruz antlaşması) devam etti. Ülke, yarı bağımsız Comayagua ve Tegucigalpa vilâyetlerine ayrıldı ve Comayagua Genel valiliği kuruluncaya (1786) kadar, siyasî ve idarî bütünlük sağlanamadı.

XIX. yy.daki iç çekişmelerin ve siyasî çatışmaların temeli, eski Comayagua ile geleceğin başkenti Tegucigalpa (1578'de bir madencilik merkezi olarak kuruldu, 1762'de kasaba, 1821'de şehir oldu, 1880'den itibaren başkent haline getirildi) arasındaki rekabettir. Tegucigalpa'nın Comayagua'ya katılması, şehrin (1791'de 5 431 nüf.) hızla gerilemesine yolaçtı. 1739'da madenlerinden gelen 302 217 peso değerindeki gümüşü darphaneye göndermişken, 1799'da bu sayı sadece 85 762'ye düştü. 1778'deki 16 veya 18 firmadan 1799'da 5 tane kaldı. 1778 ile 1783 arasında 51 100 peso vergi toplanmıştı. 1792-1797 Beş yıllık devresinde Comayagua'nın yaptığı vergi zammı (vergi

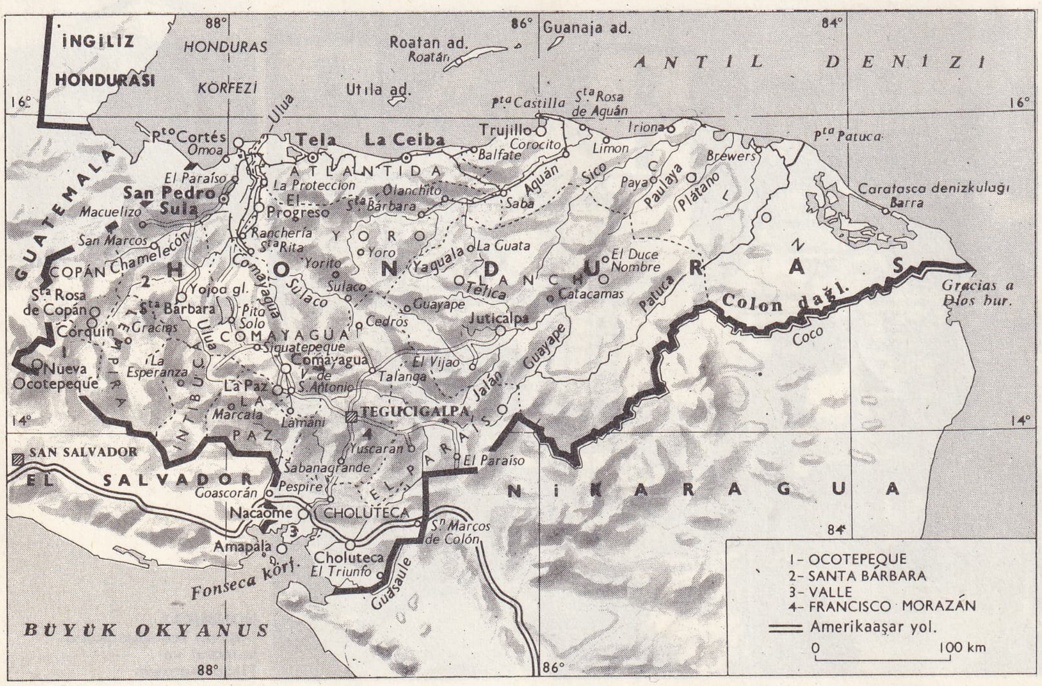

HONDURAS haritası

Foto. Encyclopedia Americana

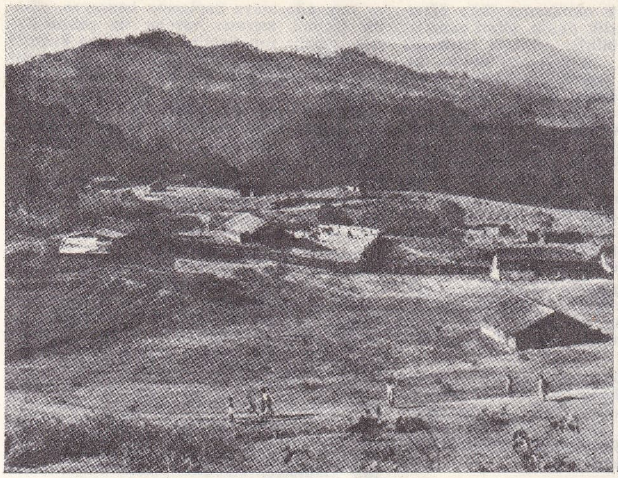

Tegucigalpa yakınında dağlık bögle çiftliklerinden biri

Fonseca koyu kumsalında balıkçılar

oranı yüzde 3'ten yüzde 4'e çıkarıldı) yüzünden Tegucigalpa'nın vergi tahsilâtı sadece 38 814 peso tuttu. Tegucigalpa, Comayagua'yı, kendisi Kraliyet tarafından bazı alanlarda (sığır yetiştiriciliği; kakao) vergiden muaf tutulmasına karşılık öbür şehirlerde vergileri artırmış olmakla madenlere düşük ücretli bol işçi sağlayacak sistemleri (yerlilerin zorla çalıştırılması gibi) kurmamakla suçluyordu.

Bağımsızlık ve cumhuriyet

Böylece, Comayagua'lılar «emperyalist», Tegucigalpa'lılar ise «Guatemala»ya bağlı kalma taraftarıydılar. İspanyol valisi Gregorio Tinoco de Contreras 20 eylül 1821'de Honduras'a eski genel valilik merkezi Meksika ile bağların devam etmesi şartıyle bağımsızlık verdi (yani Honduras sadece İspanya'ya ve Guatemala Genel valiliğine karşı bağımsız oluyordu). Öte yandan, daha önce Comayagua ile bağlarını kopararak vilayet haline gelen Tegucigalpa, 20 ocak 1812'de İspanya ve Meksika'ya karşı bağımsızlığını ilân etti, ama Guatemala Genel valiliğine bağlı olmağa devam etti.

Orta Amerika bağımsızlığının, honduraslı önderlerinden Francisco Morazan (1792-1842) Honduras'ın millî kahramanı haline geldi; Tegucigalpa'lı ve liberal eğilimliydi. Jose Cecilio del Valle (1777-1834) ise muhafazakâr, Choluteca'lı ve tam bir Comayagua'lıydı. Siyasî yönden, Comayagua, Iturbide'nin Meksika imparatorluğuna katılma isteğini kabul ettirdi (5 ocak 1822 - 1 temmuz 1823), öte yandan, Tegucigalpa'nın iktisadî bakımından ağır basması sonucunda şehirde, 1822'de «masraftan tasarruf etme ve madencilere yardım» amacıyle bir darphane kuruldu ve vergilerle diğer rüsumlar kaldırıldı. Comayagua'lılarla Tegucigalpa'lılar, ülkenin malî siyaseti yönünden, başka hususlarda da anlaşmışlardı: 1806'da Genel kumandanlık gelirlerinin yüzde 25'ini sağlayan ve Cadiz mahkemelerince 1819'da yürürlükten kaldırılan salma vergi (1591'den beri 18-50 yaşlar arasındaki her kimse yılda 2 peso öderdi), 1821'den itibaren yeniden yürürlüğe kondu ve 1-10 peso arasında değişen (sömürgenin en zengin kapitalistlerinden en basit dükkâncısına kadar 10 peso, yoksullar ise bir peso ödüyordu) bir defalık vergi halinde genişletildi.

Bu «bir defalık vergi», hemen hemen maliyenin tek geliriydi, özel durumlarda veya savaş halinde, bu gelir, özel bir vergilendirme veya faizsiz istikrazla desteklenemiyordu. «Kişileri yoksullaştırarak ülkeyi de yoksullaştıracağı» düşüncesiyle uygulanamayan bu gibi tedbirler yerine honduraslı idareciler, dış veya iç kaynaklardan yüksek faizle borç almayı tercih ettiler. Bu sistem sayesinde sağlanan iştirak, Meksika'ya karşı Orta Amerika'nın bağımsızlığının ilânından sonra (1 temmuz 1823) olduğu gibi Honduras'ın federasyondan ayrılmasının ilânından sonra da (5 kasım 1838) devam ettirildi. Yüksek faizle alınan borçlar, Comayagua ile Tegucigalpa'nın başlıca mülk sahipleri arasında paylaşıldı ve savaşlar için gerekli yatırımları sağladı: Guatemala'ya karşı El Salvador ve Honduras arasında yapılan 1827-1829 savaşları; haydutları temizlemek veya boyun eğmek istemeyen kızılderilileri (1824'ten itibaren Jicaque'ler) hıristiyanlaştıracak misyonerleri desteklemek için yy.ın sonuna kadar yapılan savaşlar.

Federasyona karşı bağımsızlık, El Salvador'a karşı ve muhafazakâr bir tutum içinde gerçekleştirildi. Siyaset adamlarından Roman Rosa, durumu yorumlarken, 1824 federatif ve liberal anayasanın, «bilgisiz ve siyasî bakımdan olgunlaşmış halk tabakasına tanınan geniş hürriyet yüzünden uygulanamadığını» yazar.

Honduras'ta XIX. yy.ın başlıca olayları arasında, askerî seferler, başkanlık seçimlerine komşu ülkelerin sık sık karışmaları (guatemalalı Garrera, 1873-1876 arasında arkadaşı P. Lelva'yı başkan seçtirdi; guatemalalı J. Ruffino Barrios, 1883-1891 arasında Luis Bogran'ı destekledi; bazı yabancı hükûmetler tarafından kabul ettirilen general P. Bonilla 1894-1899 arasında ülkeyi yönetti v.b.), okyanuslararası demiryoluyle ilgili birçok projenin hazırlanması, ama 1870'ten sonra bu projelerin Amerika ülkeleri arası karayolu lehine terkedilmesi, Puerto Cortes ile Pobrecillos arasında döşenen (1860'larda) birkaç millik demiryolunun 1920'den sonra bazı meyve şirketleri tarafından kullanılması ve bu yüzden ülkenin dış borçlarının artması, gerçekleşmeyen spekülasyon neticesinde ülkenin iflâsın eşiğine gelmesi sayılabilir. Ayrıca Nikaragua ile Honduras arasındaki sınır kavgaları, 1870, 1888-1889, 1894-1896, 1904 ve 1906'da ciddî buhranlara yolaçtı, sonunda 23 aralık 1906'da her iki ülkenin başkanları Zelaya ve Bonilla, Alfonso XIII'ün hakemliğini kabul ettiler; hakemliğe göre, Coco ırmağı sınır olmağa devam edecekti (Honduras'ın zaman zaman Patuca'yı sınır yapmak istemesine rağmen Nikaragua, sınırını Puerto Cabo Gracias a Dios limanı dahil olmak üzere muhafaza etti); sınır kavgaları 1957 ve 1960'ta yeniden başladı. 1896-1898 Arasında El Salvador, Honduras ve Nikaragua'nın birleşmesini öngörerek kurulan Orta Amerika cumhuriyetinin sağlamlaşması sınır çatışmaları yüzünden imkânsız hale geldi.

XX. yy.da Honduras

Son yüz elli yılda Honduras'ın nüfusu büyük ölçüde arttı; 1791'de 93 505 kişiyken, 1881'de 307 289'a, 1930'da 854 194'e, 1950'de 1 386 615'e, 1964'te, 2 163 011 kişiye yükseldi. 1860'tan sonra yoğun bir şekilde yapılan muz tarımının hızla gelişmesiyle Honduras, 1920'de dünyanın başlıca muz ihra-

Copan'da Maya medeniyeti kalıntıları

İngiliz HONDURAS'ı başkent Belize; solda, mahkeme binası

Foto. Encyclopedia Americana

çatçısı haline geldi. O tarihten sonra Panama ile Ekvador'un rekabeti sonucunda üretimi büyük ölçüde gerilediği halde muz, 1948'de hâlâ ihracatın yüzde 84'ünü meydana getiriyordu ve 1955'te, United Fruit co.'ın ödediği vergiler devlet gelirlerinin yüzde 30'unu sağlıyordu. İhracatın bu gelişmesi kuzey amerikalı meyve şirketlerine tanınan imtiyazlarla ilgili birçok çatışmaya yolaçtı. Çeşitli siyasî partiler, menfaatlerini meyve şirketlerinin menfaatlerine bağladılar (liberaller Cuyamel Standart Fruit co.; muhafazakârlar ise United Fruit co.'ı desteklediler). Başkanlık seçimleri, silâhlı çatışmalara dönüştü. A.B.D.'nin müdahaleleri iki komşu devletin birbirine düşmesine yolaçtı (1913-1933 arası Guatemala ile çatışmalar). Yüzyılın başında Honduras'ta, A.B.D. etkisi ağır basmağa başladı; 1903'te, amerikan deniz piyadeleri, başkan seçilen Manuel Bonilla'nın iktidara gelmesini sağlamak için Honduras'a çıkartma yaptılar ve 1906 ile 1911'de tekrarlanan bu müdahaleler, 1924'te, general Tiburclo Carlas Andino'nun yerine M. Paz Barahona'nın seçilmesini isteyen somut tehditler halini aldı. O tarihten sonra kukla hükûmetler birbirini takip etti ve ülke, milletlerarası ilişkilerde Amerika'ya sıkıca bağımlı duruma geldi. Bu yüzden siyasî hareketler (1917'de Almanya'ya, 1941'de Japonya, Almanya ve İtalya'ya savaş ilanı) basit birer formalite olmaktan öteye gidemedi. Ayrıca etkili ama resmî özellik taşımayan bazı tedbirler alındı: 1945'te Tegucigalpa dolaylarında, albay Castillo Armas kumandasında Guatemala'yı istilâ etmek amacıyle kurulan, eğitilen ve masrafları amerikan dolarlarıyle karşılanan kuvvet. Ülkeyi resmen yönetenlerle ismen yönetenler farklı kişilerdi. 1933-1949 Arası ülkenin kukla başkanı olan muhafazakâr Andino, 1924-1956 arasında fiilî devlet başkanlığı yapmıştı. Ilımlı reform hareketlerinin hepsi ezildi. Villeda Morales ülkenin anayasaya uygun olarak seçilen (1956) ender başkanlarındandır. Yüksek öğrenim görmüş olan Morales, sendikaların kurulmasına izin verdiği ve sosyal sigortalarla ilgili ilk çatışmaları başlattığı için komünistlikle suçlandı ve albay Osvaldo Lopez Arellano'nun yönettiği darbe sonucunda (3 ekim 1963) devrildi. Albay Arellano tartışmalı bir seçim sonunda Carlas Andino'nun kurduğu ve yönettiği aşırı sağcı Millî parti adayı olarak başkan seçildi (nisan 1965). Millî parti, United Fruit co.'ın menfaatlerini benimsemişti. Kısa süre sonra, tarım ve sanayi proleteryası ve üniversite gençliğinin şiddetli muhalefetiyle karşılaşan Lopez Arellano hükûmeti, birçok defa sıkıyönetim ilân etti ve anayasal hakları askıya aldı.

KURUMLAR

Anayasa

5 Haziran 1965 Anayasası, yürütme gücünü genel seçimle altı yıl için seçilen cumhurbaşkanına verir. Cumhurbaşkanının tayin ettiği hükûmet, Millet meclisine karşı sorumludur. Yasama gücü genel seçimle altı yıl için seçilen Millet meclisindedir.

Siyasî partiler

Açıkça faaliyet gösteren iki parti vardır: 1923'te Carlas Andino tarafından kurulan, aşırı sağcı Millî parti (*P. Nacional*); merkez sağcı Liberal parti (*P. Liberal*). Öbür siyasî gruplar şunlardır: sağcı «*Movimienta Nacional Reformador*» (Millî Reform hareketi); merkezci «*P. Republicano Ortodoxe*» (Cumhuriyetçi parti); *P. Comunista* (Komünist partisi); *P. Revolucionario Hondureno* (Devrimci Honduras partisi).

ÖĞRETİM

Öğretim Millî Eğitim bakanlığı eliyle yürütülür. İlk öğretim mecburîdir ve devlet tarafından karşılanır. Devlet, özel öğretim kurumlarını denetler. Devlet yuvaları ve özel yuvalara dört-yedi yaşlar arasındaki çocuklar alınır. İlkokullarda, şehir okulu ve köy okulu ayırımı vardır. Şehir ilkokulları altı yıldır. Üç yıl olan köy ilkokullarını bitirenler, öğrenime devam etmek isterlerse şehir okullarına kaydolmak zorundadırlar. Honduras'ta ilk öğretim yapan gece okulları ve pazar okulları da vardır. Altı senelik ilkokulu bitirenler ortaokula (5 yıllık öğretimden sonra olgunluk sınavı verilir) veya meslek okullarına (köy öğretmen okulu, sekreterlik okulu, güzel sanatlar okulu) devam edebilirler. Ayrıca telsizcilik ve pilot okulları, askerî okullar vardır. Özel orta öğretim kurumları büyük ölçüde gelişmiştir. Öğrencilerin yüzde 75'e yakını bu okullarda para ile okur. Olgunluk sınavını verenler üniversiteye, Yüksek öğretmen okuluna, Çalışma bakanlığının Sosyal Yardım okuluna, Sağlık bakanlığının Hemşire okullarına ve United Fruit co.'ın Tarım okuluna devam edebilir. Ülkenin tek üniversitesi olan, Bağımsız Honduras üniversitesi (1847'de kuruldu) Tegucigalpa'dadır. Sekiz fakültesi vardır. Masraflarını devletin karşıladığı muhtar bir kurumdur.

● *Basın.* Tegucigalpa'da yayımlanan başlıca gazeteler şunlardır: 1948'de kurulan 15 000 tirajlı sağcı *El Dia;* 8 000 tirajlı merkezci *El Cronista;* 4 000 tirajlı liberal *El Pueblo.*

● *Radyo ve televizyon.* Devlet radyosu, «*La voz de Honduras*»'ın (Honduras'ın sesi) dışında 50 kadar ticarî ve dinî radyo istasyonu vardır. 1959'da kurulan «*Compania Televisora Hondurana*» (Honduras Televizyon şirketi) devletindir.

EDEBİYAT

(Sömürge devri fikrî akımları için bk. İSPANYOL-AMERİKAN EDEBİYATI.) Honduras edebiyatı, ülkede «Aydınlık çağ» fikirlerinin yayılmağa başladığı sırada ortaya çıkan Jose Cecillio del Valle (1780-1843). Avrupa'da yaygın olan, Amerika'dan gelen her şeyin aşağılık, toprağının ve insanlarının bayağı olduğu şeklindeki avrupalı görüşüne karşı çıkan amerikalı kreollerdendir. Jose Trinidad Reyes (1787-1855) Honduras'ın ilk şairidir. Manuel Molina Vigil (1853-1883) romantik hareketin başlıca temsilcisiydi; Carlos Guiterres (1861-1899) Honduras'ın ilk romancısıdır (*Angelina*).

● *Şiir.* Bu ilk öncülerden sonra, Amerika'daki ikinci romantik nesille çağdaş olan son muhafazakârların başlıcası, Jose Antonio Dominguez'dir (1869-1903). İkisi de şair olan Juan Ramon Molina (1875-1908) ve Froilan Tulolos da (1878-1943) aynı nesildendir. Sonradan sosyal haklar konusunu işleyen, Alfonso Guillen Zelaya (1878-1947) ve hareketin son temsilcilerinden biri olan Rafael Helidoro de Valle de (1891-1959) başlangıçta yenilikçiydiler. Bu dönemin öbür şairleri arasında şunlar sayılabilir: Julian Lopez Pineda (1882-1958); J.J. Reina (1876-1919), Augusto C. Coello (1884-1941) ve Luis Andres Zuniga (1878).

Amerika'nın iki büyük şairi olan Vallejo ve Neruda'nın etkisinde kalan başlıca şairler şunlardır: Claudio Narrera (1912); Jacobo Carcamo (1914-1959); Daniel Lainez (1914-1959); Marco Antollio Peoce (1908 1932); Ramon Padilla Coello (1904-1931); Jose R. Castro (1909); Alexandro Valladares (1910). Carlos Manuel Arita, David Moya Posas, Oscar Acosta (1933) ve Pompeyo del Valle (1930) öncü neslin son şairleridir.

● *Nesir.* Honduras nesri, gerçekçilik ve tenkitçilik eğilimiyle nitelenir. Çeşitli devirlerdeki temsilcileri şunlardır: Carlos Izaguirre (1894-1956); Marcos Carias Reyes (1905-1949); Jorge Fidel Duron (1902); Arturo Mejia Nieto (1900); Argentina Diaz Lozano (1909); Victor Caceres Lara (1915); Ramon Amaya Amador.

GÜZEL SANATLAR

● *İspanyol öncesi devir.* Honduras arkeolojisi, henüz el atılmamış bir alandır. Aslında, sadece Kuzeydoğu (Copan) bölgesinde sistemli kazılar yapılmıştır. Bu bölgede hâkim unsur büyük maya medeniyetidir. Kazıların azlığına rağmen, bilinen birkaç tarihe dayanılarak üç coğrafî ve kültürel bölge ayırdedilebilir: Kuzeydoğu kıyısı, Ulua ırmağın ve Yojoa gölü dolayları; ülkenin ortasıyle taşla kaplı tıkız toprak tepecikleri halinde zengin yataklar bulunmuştur. Yer yer, zemine çakılmış taşlarla sınırlanan alanlara rastlanır. Bu yataklarda, değişik şekilli birçok seramik bulunmuştur: halka tabanlı silindirler, hayvan şekilli vazolar, üç ayaklı vazolar, insan başı biçiminde vazolar, ayakkabı biçiminde (Nikaragua'da bulunan ayaklı vazolara benzer) vazolar. Aynı zamanda maya kaplarına benzeyen, silindir biçimli mermer vazolar da çoktur. Ayrıca, pembe fon üzerine siyah veya kırmızı süslemeli, basit şekilli seramikler bulunmuştur. Bu yataklarda iki tip taş eşya ortaya çıkarıldı: yontma taşlar (üç ayaklı yassı öğütme taşları, ok uçları ve bıçaklar); cilâlı taşlar (âyin baltaları; hesap yapmada kullanılan boncuklar; yeşimden yapılma pandantifler).

Ulua - Yojoa bölgesinde maya etkisi açıktır. Burada da taşlarla çevrelenmiş veya örtülmüş toprak tepeciklere rastlanır. Ancak tepeler bu bölgede meydanların çevresinde yapılmış ve taş duvarlarla kuşatılmıştır. Bunlarda taraçalar, merdivenler, üstü örtülü yollar da vardır. Bazı yataklarda taşlar ustalıkla yontulmuştur; sık sık mezar taşlarına ve tek tek heykelciklere rastlanır. Travesia yatağında duvarları yalancı mermerle kaplı sunak yerleri ve avlular vardır. Chamelicon vâdisinde küçük piramitler bulunmuş, Naco'da ise, maya şehirlerindekilere çok benzeyen bir «belota» oyun sahası ortaya çıkarılmıştır. Mezarlarda çeşitli tipte, çok renkli sayısız seramik bulunmuştur. Bunlar sayesinde, medeniyetin bütün aşamaları eksiksiz olarak tespit edilebilmiştir. Bölgede, Mayaların etkisini taşıyan, kabartmalarla süslü, küçük, silindir biçimi mermer vazolar, Nikaragua'dakileri andıran öğütme taşları bulunmuştur. Ancak bunlar, bir sonraki devirden, kuzeyden gelen bir «nahua» akını zamanından kalmadır. Çeşitli ok uçları, kazıyıcılar, taş bıçaklar ve tunç eşyalar (çıngıraklar, baltalar, süs eşyaları) ortaya çıkarılmıştır. Orta ve güneybatı bölge, en az araştırılmış bölgedir, arkeoloji bakımından eldeğmemiş sayılır. Sadece, büyük maya şehri Copan'ın yeri araştırılmıştır. Buna rağmen, Chamelicon ırmağı vâdisindeki yataklar, bölgenin medeniyet bakımından zenginliğini ortaya koyar. Burada, Maya öncesi devirlerden kalma çeşitli heykelcilik işleri Comayagua vâdisinde önemli Tenampua kalıntıları bulunmuştur. Tenampua'nın birçok sur ile tahkim edilmiş bir halde olduğu sanılır, meydanları ve ne işe yaradığı henüz anlaşılmayan bazı yapılar ortaya çıkarılmıştır. Bölgede, Olancho ve Guayepe ırmakları vâdilerinde de kalıntılar bulunmuştur. Her yerde seramikler boldur; renkli süslemeleri yoktur ve çok basit şekillerle yapılmıştır.

Honduras'ın bugünkü arkeolojik durumundan, cumhuriyetin bugünkü batı sınırının, Orta Amerika'nın kuzey ve güney kısımlarındaki medeniyetler arasında sınır meydana getirdiği anlaşılmıştır. Özellikle Ulua-Yojoa bölgesinde maya ve nahua medeniyetleri, son devirlerinde, birbirine karışmış ve güneydeki milletlerin (lenca, paya ve jicaque) medeniyetleriyle kaynaşmıştır.

● *Sömürge çağı ve modern çağ.* XVI. ve XVII. yy.dan hiç bir anıt kalmamıştır; ama korsanların Antil denizi kıyısındaki limanları yerle bir etmelerine rağmen birçok anıt ve kilisenin izlerine rastlanır. XVIII. yy. başında barok üslûbu Honduras'ta oldukça orijinallik kazanmış, sonradan önemli sanat merkezi Antigua'nın (bugün Guatemala cumhuriyetinde) etkisinde kalmıştır. Bu etki, özellikle, Tegucigalpa'daki katedralinde ve los Dolores kilisesinde görülür.

XIX. yy.da, birçok idarî bina yapıldı. Özellikle başkent o tarihte inşa edildi. Sömürge (colonial) üslûbunda Comayagua müzesi, ilgi çekici bir yapıdır. Ülkenin meyve zenginliklerini sömürmekte olan kuzey amerika şirketleri de tarım işçileri için modern blok apartmanlar, hastahaneler, kiliseler v.b. inşa etmiştir.

MÜZİK

Honduras halk müziği ispanyol müziğiyle yerli müziğin karışımıdır. En çok kullanılan çalgılar ***zambumbia, tur*** adlı bir davul, ***caramba, flüt*** ve ***okarina***'dır. Müzik öğretimini piskopos Jose Trinidad Reyes (1797-1855) okullara sokmuştur. Ülkenin başlıca bestecileri şunlardır: Manuel de Adalid (1872) ve öğrencisi Diaz Zelaya (1898), ***La Cultura Musical de Pueblo Hondureno*** (Honduras Halkının Müzik kültürü) [1938] adlı bir eser de yazan Rafael Coello Ramos (1877); ***Musica de Honduras*** (Honduras Müziği) [1960] adlı bir derleme yayımlayan Rafael Manzanares. Tagucigalpa ile Comayagua müziğin en canlı olduğu şehirlerdir.

Ülkenin millî marşını alman asıllı besteci Carlos Haertman bestelemiştir. (L)

HONDURAS (İNGİLİZ — *ı*), Orta Amerika'da muhtar arazi Commonwealth üyesi, Antil denizinde Honduras körfezinin batı kıyısında; 22 695 km²; 116 000 nüf. (1968). Merkezi, *Belize* (41 400 nüf.).

Ülke topraklarının büyük kısmı, Honduras körfezi kıyısındaki nüfusun çok seyrek olduğu ormanlık ovaları içine alır. Tek önemli yükselti, billûrlu Cokscomb kütlesidir (1 122 m). Başlıca zenginlik kaynağı, ülke ihracatının dörtte üçünü karşılayan orman ürünleridir: doğramacılık ve mobilyacılıkta kullanılan kereste (mahun) ve çikle. Balıkçılık ve az ölçüde turunçgil tarımı (portakal, greypfrut) gelir kaynaklarını tamamlar.

● *Tarih.* Çoğunlukla merkezinin adıyle (*el Belize*) anılan bölge, önceleri Maya imparatorluğunun sınırları içindeydi, sonra Antil adalarından gelenlerin istilâsına uğradı. XVII. yy.da, ingiliz ve fransız korsanların, daha sonra, mahun ve campecke ağacı kesmek için gelen Jamaika'lı kolonların uğrağı haline gelen ülke, uzun yıllar İngiltere ile İspanya arasında paylaşılamadı. 1763 ze ırmağı ağzında ağaç kesme hakkına sahip olan İngiltere, önce bir yüksek memur tayin etti, sonra 1862'de ülkeyi «ingiliz tahtı»na bağlı bir koloni haline getirdi ve okyanuslararası kanalı düşünerek, koloninin idaresini, Jamaika'ya bağlı bir vali yardımcısına verdi. Fakat Guatemala bu topraklar üzerinde hak talebinden hiç bir zaman vaz geçmedi. Sömürgesine değişik tarihlerde siyasî haklar tanıyan İngiltere, Honduras'ı «Batı Hint» federasyonuna bağlamak istedi; fakat 1954'ten bu yana iktive 1786 tarihli antlaşmalar gereğince Belidarda olan Birleşmiş Halk partisi, Guatemala ile bir federasyon kurmayı tasarladı.

Guatemela ve Meksika (kuzey kısmında) tarafından hak iddia edilen sömürge, 1 ocak 1964 iç işlerinde hürriyete kavuştu. 28 Şubat 1965 seçimlerinde, kısa süre içinde bağımsızlığa kavuşmak taraftarı Birleşik Halk partisi on altı, bağımsızlığı ilân etmeden önce iktisadî geliştirmeyi tercih eden Millî Bağımsızlık partisi de iki milletvekilliği kazandı. Birleşik Halk partisi başkanı George Price, hükûmetini 5 martta kurdu. 13 Martta yeni bir başkent kurulmasına (Belize ekim 1961'de kasırgadan yıkılmıştı) karar verildi. (L)

Honduras bankası, Honduras'ta 1889'da kurulan banka, 1965'ten beri sermayesinin yarısından çoğunu The First National City Bank of New York sağlar. Her çeşit banka işlemiyle uğraşan altı şubesi vardır. (L)

HONDURAS körfezi, Antil denizinin Orta Amerika'da meydana getirdiği körfez, Yucatan yarımadasının güneyinde. Alçak ve kumlu kıyılarının önünde, mercan kayaları ve adaları uzanır. (L)

HONEGGER (Arthur), isviçreli besteci (Le Havre 1892 - Paris 1955). Müzik eğitimini önce Zürich konservatuvarında (1912), sonra Paris konservatuvarında (Gedalge'in sınıfında) yaptı; ayrıca Widor ve V. d'Indy-nin derslerini takip etti. Daruis Milhaud ile yakın dosttu. Birinci Dünya savaşından sonra «Altılar» grubuna birlikte katıldılar. Bu tarihten sonra Paris'e yerleşti. Piyano için: *Yedi Kısa Parça* (1920), *Cahier Romand* (1923), *Prélude, Arioso et Fughette* (1932) adlı parçaları besteledi. Oda müziği türünden besteleri şunlardır: yaylı çalgılar için 3 *dörtlü* (1917, 1936, 1937), piyano ve keman için 2 *sonat* (1918, 1919), yalnız keman için 1 *sonat* (1940). Senfonik müzik alanında bestelediği 5 senfonisi vardır: 2'si yaylı çalgılar ve trompet için bestelenmiştir (1941), 3. nün adı *Liturgique* (1946), 4.nün adı *Deliciae Basilienses* (1946), 5.nin adı *Üç Kral*'dır (1905). *Pacific* 231 (1923), *Rugby* (1928), *Mouvement Symphonique no* 3 (1933) adlı üç senfonik şiiri vardır. Bunların dışında kalan senfonik besteleri şunlardır: *Nigamon Şarkısı* (1917); *Yaz Pastorali* (1920); *Zafer Kazanan Horatius* (1921); *Sevinç Şarkısı* (1923); *Eski Zamanlar Süiti* (1951); *Tek Parita* (1951). Konçertolar da yazdı: bir tane piyano ve orkestra için (1925), bir tane viyolonsel ve orkestra için (1929), bir de *Oda Konçertosu* (1948). Lirik eserleri ve oratoryoları eserlerinin en tanınmış kısmını meydana getirir: *Kral David* (1921), *Judith* (1925); *Antigone* (1927); *Kral Pausole'nin Serüvenleri* (1930); *Dünyanın Çığlıkları* (1931); *Jeanne d'Arc'ın Yakılması* (1935); J. İbert ile yazdığı *Yavru Kartal* (1937); *Ölülerin Dansı* (1938); *Nicolas de Flüe* (1939) ve bestelemeyi tasarladığı fakat bitiremediği büyük bir *Çile* için yazılmış bir *Noel Şarkısı* (1953).

Bunlardan başka çok sayıda sahne müziği, filim müziği ve bale müziği yazdı: *Denizaltı* (1924); *Semiramis* (1933); *İlâhiler İlâhisi* (1938); *Renklerin Doğuşu* (1940); *Dağın Çağrısı* (1943); *Chota Rostaveli* (1945); *Müzik* (1950). Ayrıca Ronsard, Paul Fort, Apollinaire, J. Cocteau, Claudel, J. Giraudoux'nun şiirleri üstüne melodiler besteledi.

Müziğin yapısı bakımından Honegger'in zevki klasik estetiğe uyar, anlatım tarzı ise daha çok germen romantizmine yaklaşır. J. Cocteau'nun «Altılar» grubunda savunduğu estetikten uzaklaşan Honegger, panayır ve müzikhol havasından çok, daha ciddî ve ağır olan oda müziği ve senfonik müziğe yakındır. Debussy'nin izlenimciliğine de karşı koymakla beraber, değişik bir anlayışla da olsa, onun armonik malzemesini kullandı; Satie'nin ortaya attığı yalın müzik üslûbuna da yanaşmadı. Büyük klasik biçimleri, meselâ sonat biçimini yeniden ele alarak kendine göre işledi. Müziğe söz uygulamak konusunda, çok defa fransız diline ters düşen bir tonik belirtme eğilimine kaydı; böylelikle kelimenin özünde bulunan müzik gücünü veya onun cümle içinde yarattığı dramatik yoğunluğu (*Antigone*) değerlendirdi. İlk eserlerinden itibaren çoktonlu yazı usulünü benimsedi; fakat bunu, çağdaşı Darius Milhaud gibi eserin kuruluşu bakımından değil de, renk ve süsleme endişesiyle uyguladı. (L)

HONEN, buddha'cı japon papazı (1133 - 1212). Daha çok GENKU adıyle tanınır. Amida inancını yayan *Arı Toprak* (Jodo, Jodoşu) tarikatını kurdu. (L)

HONFLEUR, Fransa'da Calvados idare bölgesinde (Lisieux idare çevresi) kanton merkezi, Manş denizi kıyısında, Sen ırmağı ağzının sol kıyısında; 8 661 nüf. Balıkçılık ve ticaret (Nord'dan maden kömürü ve kömür nakli) limanı. Sanayi tesisleri (tersaneler, kimya sanayii; çelik fabrikası; kauçuk conta, parke ve dokuma ipliği yapımı; mobilyacılık). Şehir, limanının, arduvaz kaplı eski ahşap evlerinin ve anıtlarının güzelliğiyle çok turist çeker. (L)

Honganci, Kyoto'da tapınak, 1224'de Ken-şin-Dayşi tarafından bir *İkko* tapınağı olarak kuruldu, zamanla tarikatın merkezi haline geldi. Honganci'ye bağlı olanlar, XVI. yy. da sofu ve katı bir milliyetçiliği savunan Hokka (veya Niçiren) tarikatıyle rekabet halindeydiler. Hoganci tarikatının, hakları babadan oğula geçen ve *hosşu* denen bir papa'sı vardır. (L)

HON GAY, Vietnam'da (Kuzey Vietnam, Kuang Yen ili) liman, Along koyu kıyısında. Hon Gay, Port Courbet koyu kıyısındaki tepelerde açık tavanlı madenlerde elde edilen çok üstün vasıflı antrasitin ihraç limanıdır. (L)

HONG KONG veya **HONGKONG,** çince **Hsiang - kiang,** Çin'in güney kıyısında ada; Si-kiang deltası açıklarında; 3 927 000 nüf. (1968). Merkezi Victoria (670 000 nüf.). Birinci «Esrar savaşı»ndan itibaren İngiltere'nin yerleştiği ve Nankin antlaşmasıyle (1842) Çin'den resmen aldığı Hong Kong, hâlâ bir ingiliz sömürgesidir: sömürge 1863'te kıtada komşu arazi Kovloon'u (yeni semtler kuruldu) ve 1898 ile 1899'da başka arazileri alarak genişledi. Hong Kong, büyük bir ticaret antreposudur. Sanayi hızla gelişmektedir: gemi onarımı; tütün imalâthaneleri; konservecilik; elektronik; kimya sanayii; çelik sanayii; plastik maddeler. Limanın faaliyeti, Büyük Britanya'nın Çin'i siyasî alanda tanımasıyle 1949'dan beri güçlendi: gerçekten Çin ile Çin hükûmetini tanımayan ülkeler arasındaki ticarî trafik, Hong Kong'dan geçer. Hong Kong adasını kıtaya (Kovloon) bağlayacak bir tünel açılması tasarlanmaktadır.

— Tar. Uzun süre gizli olarak devam eden adaya göçme hareketi, 1942'den itibaren Pekin hükûmetinin yasaklamayı kaldırışından sonra arttı. Hong Kong yetkililerini bir milyon çinliye bakmak zorunda bırakan bu göç hareketi 1962 mayısında yılda 60 000 kişiden ayda 70 000 kişiye çıkınca çin kolonisinin imkânlarını aştı. O tarihten beri çinli göçmenler Kıta Çini'ne gönderilmektedir.

Uzakdoğu'nun en büyük sanayi merkezlerinden biri haline gelmesinin yanı sıra Hong Kong'da mükemmel liman tesisleri kurulmuştur. Bu yüzden Kıta Çini ile kapitalist dünya arasındaki mübadelenin büyük kısmını (sanayi ihracatının üçte ikisi) kontrolu altına alan Hong Kong, aynı zamanda da milletlerarası ticaretin büyük merkezlerinden biri haline geldi. Bu faaliyeti Komünist Çin'in adada kurduğu kapitalist özellikte birçok işletme daha da artırdı; bu işletmeler Komünist Çin'e milletlerarası mübadelesini yapması için gerekli dövizi sağlar. Bu faaliyet Hong Kong'da kişi başına gelirin büyük ölçüde artmasına yolaçmıştır. Ama gelir artışı 1967 mayıs ve haziranındaki karışıklıkların sebeplerinden biri olan sosyal ayrılıkları ortadan kaldırmadı. Karışıklıklar Çin'in polis baskısını protesto etmesine yolaçtı; bu protestoların amacı İngiltere'nin A.B.D.'ye Asya siyasetinde Hong Kong üssünden yararlanmak iznini vermesini önlemektir.

— Ask. tar. Önemli bir deniz üssü olan ama karadan gelecek bir hücuma karşı savunulamayan Hong Kong'u, 24 aralık 1941'de Japonlar ele geçirdi. 1945 Eylülünde İngilizler yeniden adaya yerleştiler. (L)

HONİARA, Guadalcanal adasında (Salomon adaları) yer, Batı Pasifik Yüksek komisyonunun merkezi. (L)

HONİNG i. (ing. k.). Mekan. Bk. HONLAMA.

HO NİNG, Çin'de (Sin-kiang) şehir, Tarım'ın kenarında bir vahada, Çevredeki mağaralarda, kayalara oyulmuş manastırlar. Sulama deney merkezi. (L)

HONİTON, Büyük Britanya'da Devonshire) kasaba, Otter'in sol kıyısında; 3 600 nüf. XV. yy.dan kalma kilise. Dantel yapımı. (L)

Honiton danteli, flaman danteli (XVI. yy. sonu). Modern honiton, çiçek süslemeli bir çeşit gipürdür. (L)

HONKAEN, Tayland'da şehir, Korat yaylasında, Bangkok'un kuzeydoğusunda; 10 400 nüf. Tarım merkezi. (L)

HON KUAN, Vietnam'da (Güney Vietnam) şehir, Binh Long ilinin merkezi, Çinhindi'nin kuzeyinde; 4 300 nüf. Ticaret merkezi. (L)

HONLAMA i. Mekan. İçine bir bağlayıcı madde katılarak *honlama taşı* şeklinde hazırlanmış aşındırıcı bir madde yardımıyle madenî bir yüzeyi çok yüksek hassasiyetle işlemeğe dayanan yüzey işlemi.

— ANSİKL. *Honlama* işlemi, lâplama denilen usulle aynı amacı güder; yalnız lâplamada kullanılan aşındırıcı madde genellikle toz halindedir. Honlama'nın, lâplamadan daha çabuk sonuç vermesine karşılık, lâplama da çok daha kaliteli bir yüzey elde etmeyi sağlar. Honlama özellikle, perdahlama işlemlerinden sonra kalan pürüzleri gidermek için silindirik iç yüzeylerin taşlamasında kullanılır. İşlem sırasında taşlanacak silindirik yüzeyin içine giren ve bir dönme hareketi yapan, ucuna çok ince taneli taşlar konmuş bir milden yararlanılır. Taşlar, milin başı üzerinde, uzun kısımları mil eksenine paralelel olacak şekilde dağıtılmıştır. Bir ayar tertibatı, taşların dış yüzeylerinin mil eksenine eşit uzaklıkta kalmalarını sağlar; aynı şekilde bir disk de özellikle aşınmayı göz önüne alarak ayar yapar. (L)

HONNEF (veya **BAD HONNEF**), Almanya'da (Batı Almanya, Rheinland-Westfalen) şehir, Ren sağ kıyısında; 15 000 nüf. (Rhöndorf ile birlikte). Kaplıcalar. Ecza sanayii, Konservecilik. (L)

HONOLULU, Oahu adasında (Büyük Okyanus) liman şehri, A.B.D.'ye bağlı Hawaii takımadalarının merkezi; 294 200 nüf. Üniversite. Bir alüvyon ovasında, tropikal ağaçlar arasında kurulan bu güzel şehrin iklimi çok dengeli, fakat oldukça yağışlıdır. Eskiden balina avcılarının demir attığı basit bir liman olan Honolulu, bugün Büyük

Okyanus'un başlıca limanlarından biri haline gelmiştir. Tarım ürünleri ticareti. Honolulu önemli bir hava yolları uğrağı ve büyük bir turistik merkezidir. Avusturalya, Yeni Zelanda ve A.B.D.'yi biraraya getiren daimî siyasî konsey, 1952'de Honolulu'da toplanan konferansla kuruldu. (L)

Honorarium (JUS). Rom. huk. Magistraların kararnamelerine dayanan, onların yetki alanlarında ve bir yıl süreyle uygulanabilen hukuk. (Aslında, honorarium, süreklidir ve *Jus civile*'nin uygulanmasına ve değiştirilmesine imkân verir.) [L]

HONORİA (Justa Grata), romalı prenses (M. S. 417 - öl. 452'den sonra) Constantius ile Plancdia'nın kızı. 437'ye doğru *augusta* ve kardeşi Valentinianus III'e naip ilân edildi. Uygunsuz halleri yüzünden saraydan sürüldü (449). Evlenme teklifinde bulunduğu Attila, bunu vesile sayarak Valentinianus'tan çeyiz olarak, Galya da dahil, imparatorluğun yarısını istedi. İmparator bu isteği reddetti, Honoria 452'ye doğru birdenbire ortadan kayboldu. (L)

HONORİUS I (öl. 638), papa (625-638). Camparia'lı soylu bir ailedendi. Aziz Büyük Gregorius'un çömezi oldu. İngiltere misyonunun gelişmesi için çalıştı, Aquileia'daki din ayrılığına son verdi, roma kiliselerini onardı ve donattı. Monotelitler ile katolikler arasındaki mücadeleleri yatıştırmak için harcadığı çaba, onun da haksız yere monotelitlikle suçlanmasına yolaçtı. (L)

HONORİUS II (Fiagnano, İmola - Roma 1130), papa (1124 - 1130). Osia kardinal - piskoposu (1117), Calixtus II zamanında Worms konkordato'sunu (1122) müzakere etti. Lothar II'nin imparator seçilmesinde (1125) büyük rolü vardır. 1128'de Sicilya'nın norman kontu Ruggero'ya Puglia'nın beratını vermek zorunda kaldı ve İngiltere ile kesilen ilişkileri yeniden kurdu. (L)

HONORİUS II (Verona yakını 1009'a doğr. -öl. 1072), kilisece tanınmayan papa (1061 - 1072). Asıl adı *Cadalus*'tu. Parma piskoposu (1044), Alexander II'nin (1061) papalığa seçilmesini tanımayan imparatoriçe Agnes'in topladığı Basel meclisi tarafından papa seçildi. Cadalus Roma'yı ele geçirdi (1062). Alman prensleri tarafından terkedilince (1064) bir daha adı duyulmadı. Roma aristokrasisine karşı olan Lombardiya grubunun temsilcisiydi. (L)

HONORİUS III (Cencio SAVELLİ) [Roma -öl. 1277], papa (1216-1227). Kardinalliğe, İnnocentius III'ün yerine geçti (1201) ve onun eserini devam ettirdi. Friedrich II'ye imparatorluk tacını giydirdi (1220). Albi'lilere karşı yapılan savaşı destekledi ve onlara karşı Simon de Montfort'un, sonra da Loius VIII'in tarafını tuttu. (L)

HONORİUS IV (Giocomo SAVELLİ) [Roma 1210 - ay.y. 1287], papa (1285 - 1287). Honorius III'ün yeğeniydi. Napoli krallığı için Anjou sülâlesini destekledi ve Sicilya kralı Aragon'lu Jaime'yi aforoz etti. Dilenci rahipler tarikatlarını destekledi. (L)

HONORİUS (Flavius) [İstanbul 384 - Ravenna 423]; ilk batı roma imparatoru (395-423), Theodosius I'in küçük oğlu. Tahta çıkmasıyle Roma imparatorluğu kesinlikle ikiye bölündü. Honorius Batı Roma'da (*Pars Occidentalis*) imparator olurken, ağabeyi Arcadius da Doğu Roma'da (*Pars Orientalis*) imparatorluk tahtına çıkıyordu. Honorius reşit değilken iktidar imparatorluk naibi Vandal Stilicho'nun elinde idi. Vandal Stilicho barbar akınlarını durdurdu. Pollenza'da Alarik'i (402), daha sonra da Gotlar'ı yendi (406), İstanbul'un kötü niyetlerine ve entrikalarına karşı uyanık davrandı. Ama zayıf karakterli ve daima entrikacıların elinde oyuncak olan Honorius, Stilicho'nun iki kızıyle art arda evlendikten sonra, ülkeye göz dikenlerin yeniden ortaya çıkmasını (Bretagne'lı Constantinus, 406) fırsat bilerek onu barbarları üstüne çekmekle suçladı ve öldürttü (22 ağustos 408). Bu sırada Roma'yı kuşatan Alarik'e karşı koyamadı, buna rağmen, germen düşmanı çevrelerin etkisiyle onunla anlaşmayı reddetti. Böylece onun Attalos'u imparator ilân etmesine (409) ve Roma'yı yakıp yıkmasına (410) fırsat verdi. Buna karşılık yeni başkumandanı Flavius (Constantinus'a destek oldu. Flavius saldırganları temizledi (Constantinus III'ün idamı, 411) Honorius ile birlikte tahta çıktı (8 şubat 421). Ama Flavius'un ölümüyle (2 eylül) Honorius'un gücü kırıldı, yeni barbar akınlarına (Pannonia'ya Hunlar ve Ostrogotlar; İspanya'ya Vandallar, 422) karşı koyamadı. Ravenna'da kapalı kaldı, kanunları hıristiyanlık ilkelerine göre yenilemeğe çalıştı (pagan kültünün yasaklanması, 399). [L]

HONORİUS Augustodunnensis, Autunlu denir (aslında **Regensburglu**), XII.yy. kilise yazarlarından. Bir süre Canterbury'de bulunduğu ve Bavyera asıllı olduğu sanılır. Eserleri ilâhiyat konusunda geniş bir araştırma olan *Elucidarium*, çağının bilgilerini biraraya getiren latince bir ansiklopedi, İsa'nın vücudu konusunu işleyen bir *Eucharisticon*, kilise yazarları üzerine *Kilisenin Işıkları*. Honorius son derece de cüretli, inceleyici bir zekâya sahipti, üzerinde en çok tartışılan, Tanrı'nın varlığı, özü, iradesi, takdiri gibi konuları akıl yoluyle ele almaktan çekinmedi. (L)

Honorum (CURSUS). Bk. CURSUS HONORUM.

HONSU, Ammon ve Amnon'un oğlu Mut ile birlikte Teb'li üç mısır tanrısından biri. Ayı temsil eder. Yılın aylarından yalnız birine hükmederdi. Üzerinde ay kursu bulunan bir doğan başı ile temsil edilirdi. Abydos'taki Teb'li tanrı Horus ile bir tutulur. (L)

HONŞU coğ. Bk. HONDO.

HONTANON (Rodrigo GIL DE). Bk. GIL DE HONTANON (Rodrigo).

HONTHEİM (Johann Nikolaus VON), **Justinus Febronius** denir, alman tarihçi ve kilise hukukçusu (Trèves 1701-Montquentin şatosu, Orval yakınında, Lüksemburg 1790). Nyriophytos piskoposu, Trèves başpiskopos yardımcısı. Bilgin ve kilise hukukunda uzmandı. Ününü *Liber singularis* (1763) ile yaptı. Gallikanlığı önce inkâr (1778), sonra kabul etti (1781). [Bk. FEBRONİUS'ÇULUK.] (L)

HONTHORST (VAN). Bk. VAN HONTHORST.

HONVED i. («vatan savunması» anlamında macarca k.). 1848'de, yurt savunması için askerî bir disiplin altında teşkilâtlanmış olan macarlara verilen ad.

— ANSİKL. Bu millî muhafız birliği, önce Jellaçie Hırvatları ile savaştı, sonra Devrim ordusu haline geldi ve 1848-1849'da Macaristan'ın bağımsızlığını korumak üzere Viyana sarayına karşı mücadeleye girişti. 1849 Rus işgalinden sonra ortadan kalkan *Honved*, 1867 uzlaşmasıyle yeniden kuruldu. 1920 Trianon ve 1947 Paris antlaşmalarından sonra macar ordularına yeniden *Honved* adı verildi. (L)

HOOCH (Pieter DE). Bk. HOOGHE (Pieter DE).

HOOD (Alexander), **Bridport** vikontu, ingiliz amirali (1727-Bath 1814). Samuel Hood'un kardeşi. 1793-1800 Arasında Devrim Fransası'na karşı deniz harekâtının hazırlanıp yönetilmesinde görev aldı. (L)

HOOD (Samuel, — vikontu), ingiliz amirali (Thorncombe, Dorsetshire 1724 - Bath 1816). Amerika savaşında yararlık gösterdi, 1793'te Akdeniz donanması kumandanlığına tayin edildi. Aynı yıl, kısa bir süre için Toulon limanını ve 1794'te de Korsika adasını işgal etti. (L)

HOOD (Thomas), ingiliz şairi (Londra 1799-ay.y. 1845). *London Magazine*'in (1821) müdür yardımcısı olarak Ch. Lamb, Th. De Quincey ve W. Hazlitt ile çalıştı. *Odes and Addresses to Great People* (Büyük Kişilere Od'lar ve Hitabeler) [1825] adlı şiir kitabıyle tanındı. Gerek bu kitapta, gerek *Whims and Oddities* (Kaprisler ve Tuhaflıklar) [1826-1827] adlı eserinde mizah ve hiciv gücünü gösterdi. Daha sonraları, bir yandan dergicilik yaparken, bir yandan da hiciv ve mizah şiirleri yazdı ve bu şiirlerinde sosyal meselelere yöneldi. En ünlüleri şunlardır: *The Song of the Shirt* (Gömleğin Şarkısı) [1843] ve *The Bridge of Sighs* (İççekişler Köprüsü) [1845]. (L)

HOODİA i. Etli bitki; çiçekleri iri ve tek tek olur. (Anayurdu Güney Afrika'dır; bazı türleri Avrupa'da bahçelerde yetiştirilir. *Asclepiadiaceae* familyasından.) [L]

HOOFT (Pieter Cornelisz), hollandalı yazar (Amsterdam 1581-Lahey 1647). Başkent belediye başkanı, *Eglantier* Retorik odası üyesi, sonra Mulde valisi oldu (1609). Tarihî trajediler ve komediler yazdı, fakat daha çok eleji şairi olarak tanındı. Ömrünün son yirmi yılını Hollanda'nın 1555'ten sonraki tarihini yazmakla geçirdi (27 cilt). Geniş kültürlü, Rönesans ruhuna bağlı bir hümanistti Hollanda klasik dilinin gelişmesine büyük katkısı oldu. (L)

HOOGEVEN, Hollanda'da (Drente) şehir; 22 500 nüf. Turba yataklarında yerleşme merkezi. Yumurta ve kümes hayvanları pazarı. Makine yapımı. Alüminyum metalürjisi. Ayakkabı yapımı. Dokumacılık. Besin ürünleri. (L)

HOOGEVELD («Yüksek ülke»), Transvaal'in (Güney Afrika cumhuriyeti) iç kısmında yüksek bölge; Rand altın madenleri buradadır. (L)

HOOGHE, HOOGH veya **HOOCH** (Pieter DE), hollandalı ressam (Rotterdam 1629 - Amsterdam 1684). Berchem'in öğrencisi idi. Önce Delf'e yerleşti (1654-1662), burada Vermeer'i andıran ev içi manzaraları yaptı. *Şarap Mahzeni* (Amsterdam); *Avlu* (özel koleksiyonu Amsterdam'a yerleştikten (1667) sonra, konularını kibar çevrelerden aldı: *Kâğıt Oynayanlar* (Louvre); *Kır Evi* (Amsterdam). [L]

HOOGHLY, Hindistan'da (Batı Bengal) akarsu; yaklş. 250 km. Bhagirathi ile Calangi'nin kavuşmasıyle meydana gelen Hooghly, Ganj deltasının batı koludur. Sığlıkların ve tehlikeli bir setin seyrüseferi güçleştirmesine rağmen açık deniz gemileri Hooghly üzerinden Kalküta'ya kadar çıkabilir. Kalküta'nın banliyösündeki sanayi şehirleri (sağ kıyıda Kalküta'nın karşısında Hooghly, Naihati, Bhatpara, Çandernagor, Barrackpur, Serampur, Titagarh, Hovrah ve Garden Reach) Hoogly ırmağının kıyıları boyunca uzanır. (L)

HOOGHLY, Hindistan'da (Batı Bengal) şehir, Hoogly ırmağı kıyısında; 49 000 nüf. Portekizliler tarafından 1537'de kurulan şehir, 1561'de İngilizlerin bir ticaret merkezi haline geldi, sonra 1690'da Kalküta'yı tercih eden İngilizler tarafından terkedildi. Kalküta'nın bütün banliyölerinin sanayileştirilmesi üzerine Hooghly de kısa zamanda gelişti; şimdi Çinsura ile birlikte tek bir şehir haline gelmiştir. Pirinç tarlaları; kauçuk fabrikaları. (L)

HOOGSTRATEN, Belçika'da (Anvers ili, Turnhout idare çevresi) komün, Anvers'in kuzeydoğusunda, Campine'de; 4 200 nüf. İkinci Dünya savaşında yıkılan gotik üslûbunda manastır ve belediye sarayı (XVI. yy.) yeniden yapılmıştır. Barok üslûbunda kilise. Besin sanayii. (L)

HOOK (James), ingiliz orgcusu ve bestecisi (Norwich 1746 - Boulogne 1827). Çeşitli türlerde bestelediği 2 000 kadar parça ve eser arasında kırk kadar opera ve opera-komik vardır. (L)

HOOK (Theodore Edward), ingiliz yazarı, yayımcısı ve bestecisi (Londra 1788 - Fulham 1841), James Hook'un oğlu. Komedi ve operetler yazarak kendini tanıttı. Mauritius adası baştahsildarı oldu (1812). 1818'de Londra'ya dönerek, tory'lerin yayın organı *John Bull* gazetesini yayımladı. Bu gazetede kraliçe Caroline'e çatan yazıları, siyasî nitelikte şarkıları ile ün kazandı. Ayrıca romanlar da yazdı: *Maxwell* [1830]; *Gibert Gurney* [1836]. (L)

HOOKE (Robert), ingiliz astronomu ve matematikçisi (Freshwater, Wight adası 1635 -Londra 1703). Royal society üyesi (1663), Gresham college'da geometri profesörü (1665). Birçok âlet yaptı, birçoğunu da geliştirdi. Maşalı eşapman ve spiral zembereği Huygens'ten önce icat ettiğini, evrensel çekimi de Newton'dan önce icat ettiğini, öne sürdü. Gerçekte ise, yerçekimi ivmesinin hesaplanmasında, bir sarkacın hareketinden yararlanma düşüncesi onundur. En büyük buluşu, cismin esnek şekil değiştirmesi ile onu etkileyen güçler arasındaki orantıyı açıklayan kanunudur. Bu kanuna *Hooke kanunu* denir. Işık girişimleriyle ilgili bir teori ileri sürdü ve ışığın kırılması olayını inceledi. Ayrıca Güneş lekelerini, Jüpiter'i, Satürn'ün halkalarını ve çeşitli gezegenleri gözlemledi. (L)

Hooke kanunu. *Malzemelerin direnci.* Bir

HONG KONG: adanın eğimli kuzey yöresindeki merdivenli sokaklardan biri

prizmaya etki eden dış kuvvetler belli bir sınırı aşmıyorsa, bu kuvvetlerin ortadan kalkmasıyle etkileri de yok olur ve cisim esnekliği sebebiyle yeniden ilk şeklini alır. Şekil değişiklikleri esnektir ve uygulanan kuvvetlerin şiddetiyle orantılıdır.

Aynı şekilde, basit bir çekme kuvveti uygulanan bir prizma için $i = \frac{E}{R}$ bağıntısı vardır; *i* birim uzunluktaki uzama miktarını, R cismin birim yüzeyine uygulanan çekme kuvvetini, E de katı cismi meydana getiren maddenin boyca esneklik katsayısını gösterir. (L)

HOOKER (Joseph), amerikan generali (Hadley, Massachusetts 1814 - Garden City, New York 1879). Ayrılık savaşında Williamsburg'ta FIGHTING JOE (Kavgacı Joseph) lakabıyle tanındı (1862). Potomac ordusuna kumanda etti (1863), Chancellorsville savaşını kaybetti, sonra Chattanooga zaferini sağladı. 1868'e kadar Amerika Birleşik devletlerinin çeşitli eyaletlerinde valilik yaptı. (L)

HOOKER (Richard), ingiliz ilâhiyatçısı (Heavitree, Exeter 1533 - Bishopsborne, Kent (1600). 1594'ten 1662'ye kadar yayımlanan *The Laws of Ecclesiastical Polity* (Kilise Siyaseti Kanunları) adlı eserinde İngiltere kilisesinin uzlaştırıcı zihniyetini övdü. (L)

HOOKER (sir Joseph Dalton), ingiliz botanikçisi (Halesworth, Suffolk 1817 - Londra yakınları, Sunningdale 1911), sir William'ın oğlu. Ross'un Antarktika keşif gezisine katıldı, Hindistan'ı, Himalaya ve Tibet'i dolaştı. Kew'un bahçeler müdürü ve ot koleksiyoncusu oldu (1865-1885). Botanik sistematiği ve özellikle bitkilerin sınıflandırılması üzerinde G. Bentham ile yaptığı önemli çalışmalarla evrensel bir ün kazandı. Bu çalışmaları *Genera Plantarum ad Exemplaria İmprimis in Herbaiis Kewensibus Servata Definita* (Kew Ot Koleksiyonu Örnek Alınarak Yapılan Bitki Sınıflandırılması) adı altında yayımladı (1862-1883). Diğer yayınları arasında şunlar sayılabilir: *Flora Antarctica* (Antarktika Florası) [1844 - 1847]; *Flora Tasmanica* (Tasmanya Florası) [1855-1860]; *Outlines of the Distribution of Arctic Plants* (Arktik Bitki Dağılımının Anahatları) [1862]; *Flora of the British İsles* (İngiltere Adaları Florası) [1870]; *Flora of British İndia* (İngiliz Hindistanı Florası) [1872-1890];*Böcekçil ve Etçil Bitkiler* (Gray ile 1874). Royal Society'nin (Krallık cemiyeti) başkanlığını yaptı (1873-1878). [L]

HOOKER (sir William Jackson), ingiliz botanikçisi (Norwich 1785-Kew 1865). Glasgow'da botanik profesörü (1820) ve Kew Krallık bahçesi müdürü oldu (1841). En önemli yayınları: *Muscologia Britannica* (İngiltere'deki Yosunlar [Taylor ile beraber, 1818-1836]; *Musci Exotic* (Yabancı Yosunlar) [1818]; *Exotic Flora* (Yabancı Flora) [1823-1827]; *İcones Filicum* (Eğrelti otları Tanımlaması) [Greville ile beraber, 1829-1831]; *British Flora* (İngiltere Florası) [1831-1842]; *Species Filicum* (Eğrelti Çeşitleri) [1846-1853], *British Ferns* (İngiltere Eğretileri) [1861]. Çeşitli yayın organları kurdu: *Botanical Magazine* (Botanik Dergisi), *Botanical Miscellany* (BotanikKoleksiyonu), *Journal of Botany* (Botanik Gazetesi). Royal society üyeliğine seçildi (1856). [L]

HOOKER dağı, Kayalık dağlarda (Kanada) doruk, İngiliz Kolombiyası ile Alberta sınırında; 3 200 m. (L)

HOOK Kaptan, sir James M. Barrie'nin *Peter Pan* adlı oyununun kişilerinden olan gülünç ve kötü bir korsanın adı. Bir timsaha kaptırdığı kolunun yerinde bir çengel vardır. İngilizce «çengel» anlamına gelen *Hook* adı kendisine bundan dolayı takılmıştır. Kaptan Hook'tan gene böyle büyük bir lokma koparacağını uman timsah oyun boyunca peşini bırakmaz. (L)

HOOPER (John), ingiliz rahibi (Gloucester 1555). Gloucester ve Worcester piskoposu; Luther'e ve katoliklere karşı Zwingle Protestanlığının ateşli savunucusu olarak, Marie Tudor devrinde ölüme mahkûm edildi. Püritenler üstünde etkisi büyük oldu. (L)

HOORN, Hollanda'da (Kuzey Hollanda) şehir. İjselmeer kıyısında; 15 900 nüf. XVI. ve XVIII. yy.'dan kalma yapılarını muhafaza eden eski Hollanda sitesi. XV. - XVI. yy.dan kalma kiliseler. Peynir ve balık ticareti. Konservecilik. Makine yapımı. Metalürji. Kuyumculuk. Çiçek tarımı ve tarımbilim merkezi. (L)

HOORNE (Philipp II VAN MONTMORENCY,— kontu), Hollanda senyörü (Nevele 1524'e doğr. - Brüksel 1568). Saint - Quentin savaşında kendini gösterdi ve Gravelines zaferinin (1558) kazanılmasında rolü oldu.

Egmont kontu Lamoral ve Nassau'lu Willem IX ile Granvelle'e ve naip Parme'lı Marguerite'e karşı Hollanda'yı savundu; Albe dükünün emriyle boynu vuruldu. Kardeşi FLORİS'in de (1527 - Simancas 1570), aynı sebeplerden boynu vuruldu. (L)

HOORNE (Willem VAN MONTMORENCY, — kontu), Hollanda senyörü (öl. 1580). Philipp II Van Montmorency Hoorne'un kuzeni. Gand barışmasıyle sonuçlanan 1576 hükûmet darbesinde önemli rol oynadı. Don Juan'ın emriyle tutuklandı, boynu vuruldu. (L)

HOORNE kontluğu, Germen imparatorluğunda fief, Brabant'da, Ruremonde yakınında. (Önceleri senyörlüktü, XV. yy.da kontluk haline getirildi.) [L]

HOOTON (Earnest Albert), amerikalı fizikî antropoloji uzmanı (Celemansville, Wisconsin 1887 - Cambridge, Massachusetts 1954). Önce Klasik Filoloji bölümünde okudu, 1911'de Wisconsin üniversitesinde doktorasını yaptı, sonra Oxford üniversitesine girdi ve burada ingiliz evrimcilerinin etkisinde kaldı. Fizikî antropoloji konusunda çalışmalara başladı; 1913'te Harward üniversitesinde görev aldı ve hayatının sonuna kadar fizikî antropoloji, avrupa tarihi ve afrika etnolojisi dersleri verdi.

Hooton'un Harvard'daki laboratuvarı fizikî antropolojinin gelişmesine ve A.B.D.'de yaygınlaşmasına yolaçtı. Hooton, istatistik yoluyle ve kafataslarıyle, iskelet ölçülerini sınıflara ayırarak nesli tükenmiş insanların özelliklerini tespit etmeyi başardı. İlk eserini tarihöncesi insanlar üstüne yazdı.

1931'de insanın evrimini ve ırklar arasındaki farkları inceledi; *Up from the Ape* (Maymundan Bu Yana) adlı eserini yayımladı. Bundan sonra ilk insanları inceleyen başka eserler de yazdı. Bunların en önemlileri şunlardır: *Apes, Men and Morons* (Maymunlar, İnsanlar ve Moronlar) [1937] ve *Man's Poor Relations* (İnsanın Zayıf İlişkileri) [1942].

Hooton'a göre, evrim asimetrik olarak ge-

Arthur HONEGGER

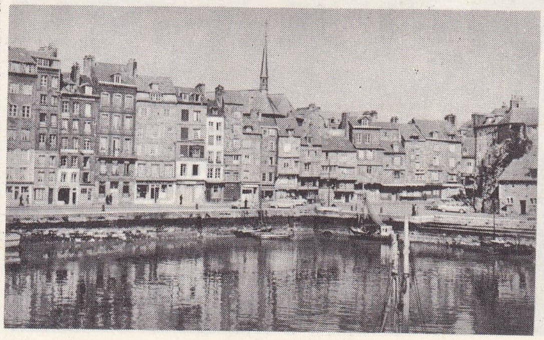

HONFLEUR
Sainte-Catherine rıhtımı

Foto. Encyclopedia Americana; Doisneau-Rapho, J. de Beaupré (LAROUSSE)

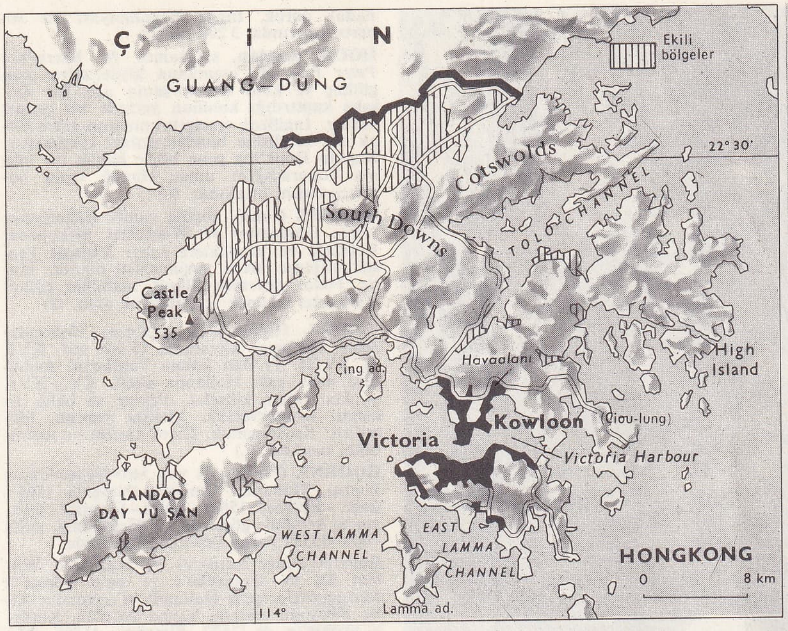

HONG KONG haritası

Honiton danteli

lişmekte ve intibak süresi, insan organizmasının bazı kısımlarını diğerlerinden daha çok etkilemekteydi. Hooton aynı zamanda davranışla beden yapısı arasındaki bağlarla da ilgilendi. Amerika'daki suçlular üstüne yaptığı bir araştırmada, böyle bağların bulunduğu kanısına vardıysa da bu nazariyeye birçok kişi karşı çıktı. (M)

HOOVER (Herbert Clark), amerikan devlet adamı (West Branck, İowa 1874 - New York 1964). Bir çiftçi ailesinin oğlu. Maden mühendisi oldu. Birinci Dünya savaşında yurttaşlarının Avrupa'dan yurda dönüşlerini düzenlemek, daha sonra da Belçika ve Fransa'nın işgal altındaki bölgelerinin iaşe işiyle görevlendirildi, Amerika'nın savaşa girmesinden (ekim 1917) sonra A.B.D. iaşe genel müdürü oldu. Savaş sonrası Doğu ve Orta Avrupa'da meydana gelen kıtlık meselesi üstünde durdu. 1921'de ticaret bakanı, 1928'de cumhuriyetçiler'in adayı olarak, Amerika Birleşik devletleri başkanı oldu. Londra'da, silâhlanmanın sınırlanmasıyle ilgili bir konferans (1910) düzenlenmesine ve Milletler Cemiyeti Silâhsızlanma konferansına (1932) heyet göndermesine rağmen Mançurya'nın Japonya tarafından işgali karşısında bir şey yapamadı (1931). İaşe işlerinde uzman olması, 1929 iktisadî buhranına çare bulunmasına yetmedi ve demokratların çoğunluğu kazandığı meclisle anlaşmazlığa düştü. 1932'de demokrat aday F. Roosevelt karşısında başkanlık seçimini kaybetti. Hoover, 1937'de Çin'e verilecek amerikan yardımını, 1945'te ise Avrupa ve Asya'da beslenme yetersizliği içinde bulunan bölgelere gıda yardımını bir düzene bağladı. Truman'ın isteği üstüne Avrupa ve Asya'daki otuz sekiz ülkede Açlıkla Mücadele komitesine (mart - haziran 1946) başkanlık etti. 1947'de Almanya ve Avusturya'daki iktisadî durum üstüne bir anket yapmakla görevlendirildi. Yönetim ve hükûmet hizmetlerinin düzeltilmesi için kurulan komisyonlara iki defa daha başkanlık ettikten sonra, Brüksel'de Amerika Birleşik devletlerini temsil etti (1958). Kaliforniya'daki *Fondation Hoover*'ı kurdu. Bu kuruluş çağdaş tarih üstüne en zengin belge koleksiyonlardan birine (Pierre Laval'in şahsî arşivleri, 1919'dan sonra Rheidland'daki ayrılıkçı hareketlere ait arşivler) sahiptir. Hoover'in ayrıca *Memoirs* (Hatıralar) [3 cilt, 1951 - 1952] ve *An American Epic* (Bir Amerikan Destanı) [3 cilt, 1959 - 1961] adlı iki de eseri vardır. (L)

Hoover Dam (1933-1947 yıllarında **Boulder Dam**), A.B.D.'de baraj; Colorado nehri üzerinde, Nevada ve Arizona eyaletleri sınırında 221 m yüksekliğindedir; 42 milyar metre küp su tutar. Nehrin akışının düzenlenmesi 800 000 hektarlık arazinin sulanmasına imkân vermiş ve on üç şehrin (bu

HONG KONG

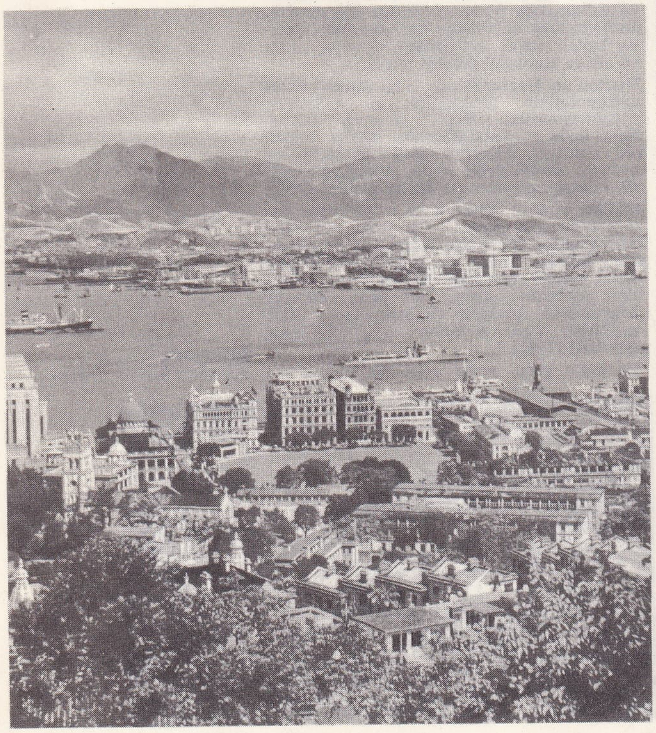

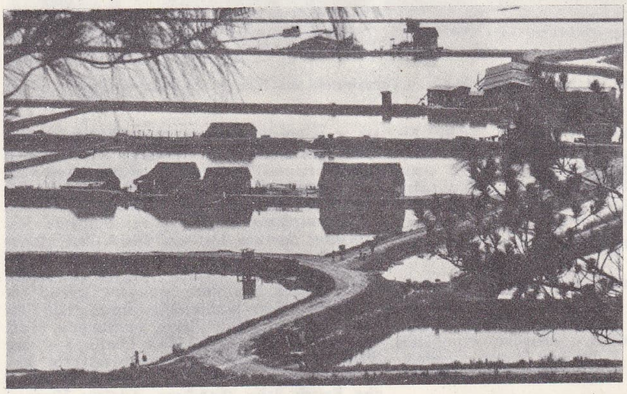

HONG KONG

pirinç tarlalarından bir görünüş

liman

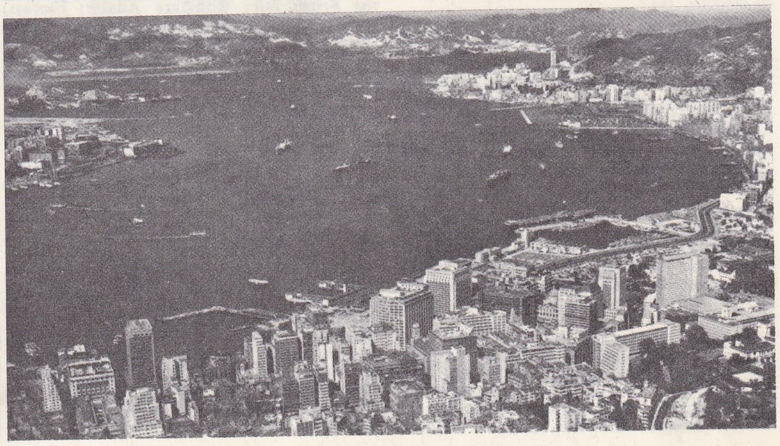

Foto Hulton (LAROUSSE) ; Encyclopedia Americana

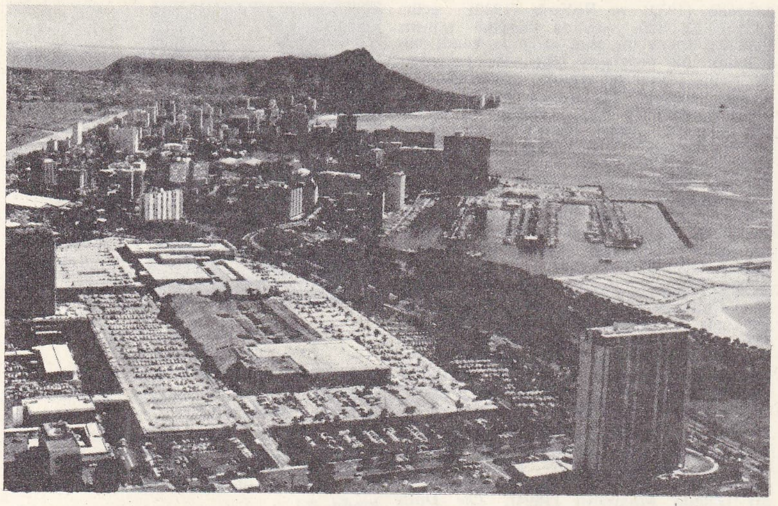

HONOLULU: genel görünüş

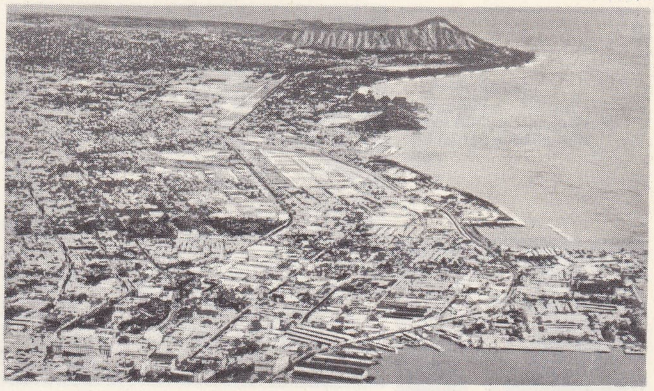

HONOLULU

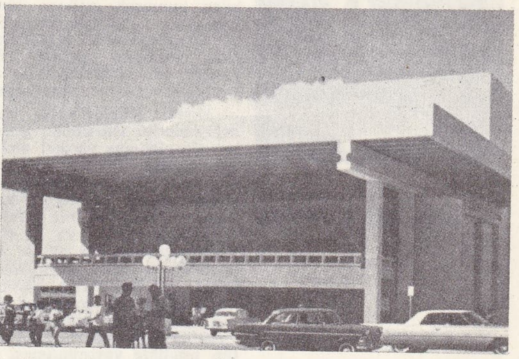

HONOLULU Hawaii üniversitesi sahasında inşa edilen John F. Kennedy tiyatrosu

HONOLULU: bugün müze olan «Lolani» sarayı ve solda, taht odası

arada Los Angeles) su ihtiyacını karşılamıştır. Bestelediği santralın gücü 1 320 000 kW'tır. (L)

HOP zf. (onomatope). Birden, hızla ve heyecanla sıçrama, kalkma, fırlamayı anlatmak için fiillerin başına getirilerek kullanılır: *Yüreğim hop diye ağzıma geldi* (Sabahattin Ali).

— ÇEŞ. DEY. *Hop oturup hop kalkmak*, öfke, heyecan v.b. duygularla yerinde duramamak: *Hoca düğün yemeklerini düşündükçe yerinde duramıyor hop oturup, hop kalkıyordu* (N. Araz). ‖ *Hop oturtup hop kaldır-*. *Hop hop sıçramak*, yerinde duramamak. *Hop hop sıçramak*, yerinde duramamak. (M)

HOPA, Doğu Karadeniz bölümünde (Artvin ili) ilçe merkezi kasaba; 7 741 nüf. (1970). Karadeniz kıyısında, il merkezinin (67 km) iskelesi: limanı kuzeybatı rüzgârlarına açıktır. S.S.C.B. sınırından başlayan kıyı yolu da Hopa'yı Rize (107 km) üzerinden başka bölgelere bağlar. Fındık kırma ve kiremit atelyeleri. — *Hopa ilçesi*, 289 km², 23 586 nüf. (1970). Merkez ve Kemalpaşa bucakları; 25 köy. Çaycılık, turunçgiller, mısır üretimi, balıkçılık. (M)

HOPAK i. Çoğunlukla şarkı eşliği ile yapılan küçük Rusya'ya özgü halk oyunu; GOPAK olarak da yazılır (Rus bestecilerinin [Musorgskiy] sık sık kullandığı hopak, iki zamanlı canlı bir ritim üzerinde fırdönüşler, «çekiçlemeler» ve cambazlığa kaçan hareketlerle oynanır.) [L]

HOPARLÖR i. (fr. *haut-parleur*'den). Radyotek. Söz veya müzik seslerine tekabül eden elektrik akımlarını ses dalgalarına çeviren cihaz. ‖ *Elektrodinamik hoparlör*, motoru ya magnetik alanı çok kuvvetli olan daimî mıknatıstan veya magnetik akısı sabit bir elektromıknatıstan meydana gelen hoparlör. (Elektromıknatısın kolları arasında, sargılarından, bir amplifikatörle yükseltilmiş alçak frekanslı bir akım geçtiği zaman bir titreşim zarını harekete geçiren döner bir bobin bulunur.) ‖ *Elektromagnetik hoparlör*, motorunda titreşimli bir koniye tutturulmuş olan ve magnetik bir sistemin birbirini dengeleyecek şekilde yerleştirilmiş kutupları arasında hareket ede-

Pieter HOOFT
Mierevelt'in eseri
Cabinet des Estampes, Paris

HOOGHE: «Delft'te Bir Evin Avlusu»
National gallery, Londra

HOOGHE: «Ziyaret»
National gallery, Londra

HONORIUS ve Maria
(Elie de Rothschild koleksiyonu)

Foto. Encyclopedia Americana; Encyclopedia Britannica; Dizionario Enciclopedico italiano; U.S.I.S., Giraudon (LAROUSSE)

HOORNE kontu Philippe II de Montmorency'nin idamı Bibliothèque Nationale, Paris

Herbert Clark **HOOVER**

bilen yumuşak çelikten bir palet bulunan hoparlör. ‖ *Elektrostatik hoparlör,* içindeki zarın mekanik titreşimleri, ses dalgalarına çevrilecek elektrik titreşimleriyle uyarılan bir kondansatörün iki armatürü arasındaki etkiden doğan hoparlör.

— ANSİKL. *Hoparlör,* bir elektrik akımının değişimlerini işitilebilen seslere çevirir. Başlıca üç elemanı vardır: elektrik titreşimlerini mekanik titreşimlere çeviren bir motor; motorun etkisiyle titreşen ve titreşimlerini havaya yayan bir yayıcı; hava titreşimlerini toplayıp yönelten bir kuvvetlendirici (koni veya huni ağzı) veya bu titreşimleri kanallarda toplayan bir ekran «baffle». İyi bir hoparlör duyarlı, sadık ve güçlü olmalıdır, fakat bu özelliklerin hepsi, ancak dar sınırlar içinde ve üretilecek frekansların yalnız bir kısmı için birarada bulunabilir. Çeşitli frekanslardaki seslerin birlikte ve üstün nitelikte yayımlanması istendiği zaman, yan yana birçok hoparlör kullanmak gerekir; bunlardan bazıları ince sesleri (yüksek frekanslar), bazıları da kalın ve orta sesleri üretir. (L)

HOPE (Alec Derwent), avustralyalı yazar (1907). Melburn, Canberra, daha sonra Avustralya Millî üniversitesinde profesör oldu. Mistik ve dinî eğilimli bir edebiyatın başlıca temsilcilerindendir. Eserleri: *The Wandering Islands* (Harikulâde Adalar) [1945]; *Poems* (Şiirler) [1960]; *The Cave and the Spring* (Mahzen ve Bahar) [1965]. (L)

HOPE (Leslie Townes, **Bob** - denir), amerikalı radyo, sinema ve televizyon oyuncusu (Eltham, İngiltere 1903). Dört yaşındayken annesi, babası ve altı erkek kardeşi ile birlikte A.B.D.'ye göç etti. Kısa bir süre amatör olarak boks yaptıktan sonra sahneye geçerek vodvillerde şarkı söyledi ve dans etti. Daha sonra Ziegfeld *Follies*'de oynadı. Broadway'de kendisine ün kazandıran mizikli komedilerin başında *Heyecanlı Propaganda* (1932) ve *Roberta* (1933) gelir. 1935'te ilk defa radyoda kendini tanıttı. 1938'den sonra bir süre radyoda kendi hazırladığı bir programa çıktı. Bu programlar daha sonra televizyona aktarıldı. Çevirdiği birçok filmin en ünlüleri: Dorothy Lamour ve Bing Crosby ile çevirdiği *Singapur Yolu* (Road to Singapore) [1940];*Zanzibar Yolu* (Road to Zanzibar) [1941]; *Rio Yolu* (Road to Rio) [1947]; *Bali Yolu* (Road to Bali) [1953] ve *Yedi Küçük Yaramaz* (The Seven Little Foys) [1955]. Hazırcevaplığı ile tanınan Bob Hope savaş bölgelerindeki amerikan askerlerini eğlendirmek için yapılan programlara sık sık katılmaktadır. (L)

HOPE (Thomas Charles), iskoçyalı kimyacı (Edinburgh 1766-ay.y. 1844). Tıp öğrenimi yaptı ve Edinburgh'da kimya profesörü oldu (1795). Klaproth ile birlikte stronsiyan'ı keşfetti (1792). Suyun maksimum yoğunluğunu belirleyen ve 1805'te yayımlanmış bir inceleme yazısında anlatılan deneyi bugün bile klasik bir değer taşır. (L)

HOPE (sir Anthony HOPE HAWKİNS, **Anthony** adıyle tanınır), ingiliz yazarı (Londra 1863 - Tadworth, Surret 1933). Dikkati çeken ilk kitabı *The Prisoner of Zenda*'dır (Zenda Mahpusu) [1894]. *The Dolly Dialogues* (Dolly ile Konuşmalar) [1894] adlı eseriyle büyük ün kazandı. Anthony Hope, asıl romanlarıyle tanındı: *The God in the Car* (Arabadaki Tanrı) [1894]; *Rupert of Henizat* (1898); *Quisante* (1900). [L]

HOPE (Victor). Bk. LİNLİTHOGOW.

HOPEA i. *Dipterocarpaceae* familyasından almaşık yapraklı ağaç; çiçekleri salkım şeklindedir ve yaprakların koltuğundan çıkar. (Asya'nın tropik bölgelerinde elli, Çinhindi'nde dokuz türü yetişir. Bunlar 20-40 m yüksekliğinde büyük ağaçlardır. Çiçeğinde çanakyaprakları serbesttir; bunlardan ikisi meyvenin üzerinde kanat halini alır; erkekorganları dikencik şeklindedir. Gayet dayanıklı olan kerestesi yapıcılık ve ince marangozlukta kullanılır.) [L]

Hope deneyi, ayaklı bir deney kabının çevresine, yalnız orta kısmını kaplayacak şekilde, içinde soğutucu bir karışım bulunan bir bilezik geçirilir; kabın alt ve üst ucuna, çeperlerden içeriye girecek şekilde iki termometre yerleştirilir. Deney kabı su ile doldurulduğu zaman, alttaki termometrenin hızla 4°C'a kadar düştüğü, buna karşılık üstteki termometrenin sabit kaldığı görülür. Daha sonra, alt termometre değişmemekle beraber, bu sefer üst termometre yavaş yavaş 4°C'a iner ve 0°C'a kadar düşmeğe devam eder. Bu sonuçlara göre: âdi sıcaklıkta alınan su, deney kabının çeperlerindeki soğuk kısma değince soğur ve yoğunluğu artarak kabın dibine düşer: *4°C'ta, su maksimum yoğunluğa ulaşır.* Sıcaklık düşmeğe devam ederse, yoğunluğu azalan su üst kısma çıkar. (L)

HOPEİT i. (Thomas Charles *Hope*'un adı > fr. *hopéite*'ten). Miner. Formülü

$$Zn_3(PO_4)_2, 4H_2O$$

olan hidratlı tabiî çinko fosfat. (L)

HOORNE kontu Philippe II de Montmorency Condé müzesi, Chantilly, Fransa

HOPER, S.S.C.B.'de akarsu, Don'un kolu (sol kıyı); 900 km. (L)

HOPETOWN, Güney Afrika cumhuriyetinde (Kap ili) şehir, Orange'ın sol kıyısında; 2 300 nüf. Tuzlalar. Elmas ocakları. Güney Afrika'da ilk elmas 1867'de burada bulundu. (L)

HOPEY («Irmağın kuzeyinde»), Kuzey Çin'de il, Po-hay körfezi kenarında, Huang-ho'nun kuzeyinde; 39 000 000 nüf. Merkezi, *Tientsin.* Hopey'in doğu kısmı, Şan-si akarsularının meydana getirdiği bir ovadır; alçak bir kıyı (tuzla) ile sona erer. Kanal ve bentlerin bölmelere ayırdığı çok nemli ova topraklarında özellikle kış buğdayı, soya fasulyesi ve pamuk yetiştirilir; akarsuları düzenlemek, sulamayı ve elektrik enerjisi üretimini sağlamak amacıyle hazne-barajlar yapılmıştır. Kömür, ovanın kuzey ve batı kenarlarındaki havzalarda çıkarılır. Pekin ve Tientsin faal bir sanayi bölgesinin iki kutbudur. İlin, meyve bahçeleriyle (armut, şeftali ağaçları) kaplı batı kısmı, Şan-si'nin doğu şevine tırmanır; bu iki coğrafî alan, birçok şehirle birbirine bağlıdır. Kuzeybatıda ve kuzeyde, İç Moğolistan'a benzeyen bir bölge yükselir; Çin'in en verimli kara toprakları buradadır, ama yükseklik (2 000 m) ve yağmursuzluk yüzünden sadece ilkbahar buğdayı, darı ve patates tarımı yapılabilir; ilin çorak sınırlarında hayvancılık yaygındır. Çetin yapısına ve karmaşık geçmişine rağmen bu yaylalar büyük gelirler vaat eden bir bütün meydana getirir: Çahar'da çıkarılan demir filizi ovadaki metalürji sanayiini besler; topraklara yerleşilmesi ve demiryollarının genişletilmesi bölgenin gelir kaynaklarını çoğaltacaktır: Çin ile S.S.C.B. arasındaki «köprü» de burada kurulmuştur. Göçebelik bölgeleriyle yerleşik tarım bölgeleri arasındaki temas kesimindeki geleneksel mübadele, şehirleri, hızla gelişmekte olan bölgenin atardamarları haline getirmektedir. (L)

HOPFGARTEN İN NORDTİROL, Avusturya'da (Tirol) kış sporları merkezi, Kitzbühel Alplerinde (yüksl. 670 m). [L]

HOPİ'LER veya **MOKİ'LER,** Birleşik Amerika'da Arizona'nın kuzeydoğusunda yaşayan kızılderililer. Bunlar yaylaların üzerine kurulmuş taraçalı evlerden meydana gelen köylerde yaşarlar. Mısır ekimiyle uğraşan dokumacılık ve çömlekçilik yapan Hopi'lerin çok gelişmiş bir süsleme sanatları da vardır. Dinî teşkilâtları ifadesini, ilgi çekici bir mitoloji ve tiyatro sanatında bulur. (L)

HOPKİNS (Edward John), ingiliz orgcusu ve müzik yazarı (Londra 1818 - ay.y. 1901). Hawes ve Walmisley'in öğrencisiydi. Temple Church'ün orgculuğunu yaptı. Org üstüne *The History of Organ* (Org'un Tarihi) [1885] adlı bir eser yazdı. (L)

HOPKİNS (Gerard Manley), ingiliz şairi (Stratford, Essex 1844 - Dublin 1889). Oxford'da öğrenimini yaptı, sonra 1866'da katolik oldu. 1868'de Society of Jesus'e (İsa derneği) kabul edildi, 1884'den ölümüne kadar Dublin üniversitesinde Yunanca okuttu. 1885-1887 Yılları arasında yazdığı kısa şiirleri 1918'de Robert Bridges tarafından basıldı, bu eser buruk üslûbu ve hezün dolu havasıyle derin yankılar uyandırdı. (L)

hoparlör

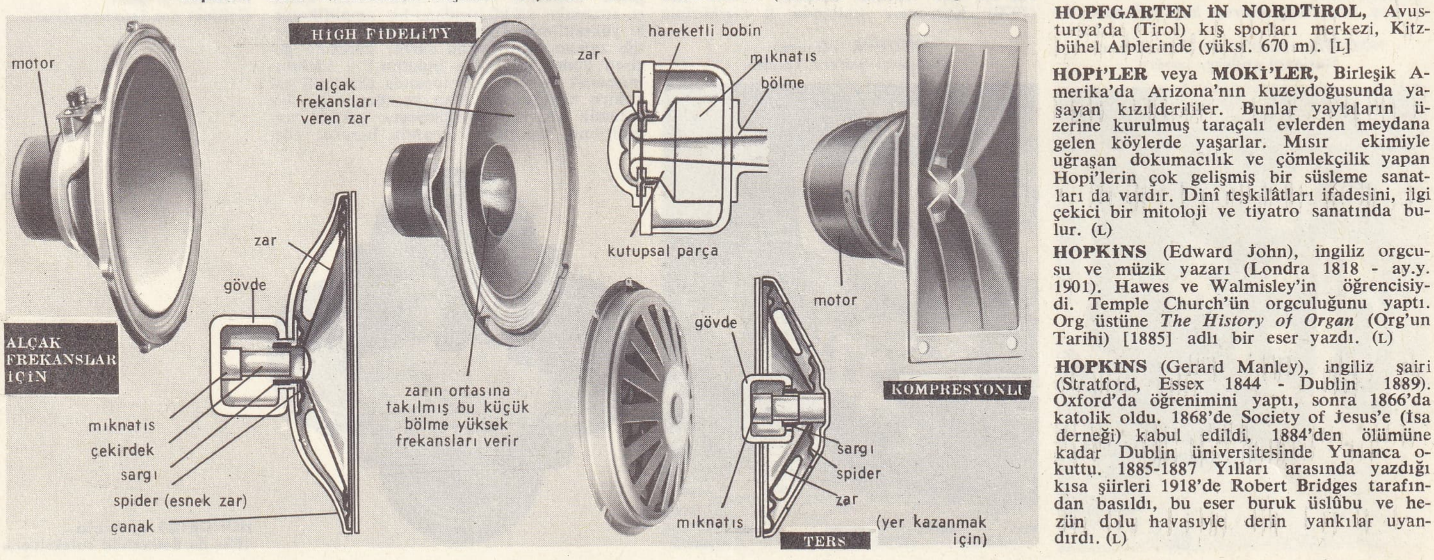

Foto. Giraudon, U.S.İ.S. (LAROUSSE)

HOPKİNS (Harry Lloyd), amerikalı devlet adamı (Sioux City, İowa 1890-New York City 1945). 1912'de Grinnell kolejinden mezun oldu. Hayır kurumlarında çalıştı. Gözündeki rahatsızlık yüzünden Birinci Dünya savaşına katılamadı, ama amerikan Kızılhaçında görev aldı. 1924'te New York Veremle Mücadele derneğinin müdürü oldu. 1928'de Franklin D. Roosevelt ile tanıştı. Roosevelt, New York valisi olduktan sonra onu New York eyaleti geçici hükûmetinin başkanlığına tayin etti. 1933'te Roosevelt ile birlikte Washington'a gitti ve işsizliği önleme konusunda çeşitli projeler hazırladı. Sivil İşler teşkilâtını (CWA) kurdu. Bu teşkilât mahkeme binalarını ve köy okullarını onardı ve sağlık konularıyle uğraştı.

1935'te bir kalkınma kuruluşunun başına geçti ve yollar, köprüler v.b. yaptırdı. Öğrencilere boş zamanlarını değerlendirecek işler sağlayan Millî Gençlik teşkilâtı ile iki milyon kişiye okuma yazma öğreten Eğitim kurumu da bu kuruluşa bağlıydı. Hopkins'in sosyal güvenlik sisteminin kuruluşunda da katkısı oldu.

1938'de Ticaret bakanlığı sekreteri oldu, 1940'ta mide ülseri yüzünden çekilmek zorunda kaldı. Roosevelt, hasta arkadaşının Beyaz saraya yerleşmesini sağladı. Nekahat devresi, İkinci Dünya savaşı meseleleriyle geçti. Savaş boyunca, özel yardımcısı olarak Roosevelt'in denizaşırı ülkelerle irtibat kurmasını sağladı ve teçhizat ve harp levazımı konularında Churchill ve Stalin ile müzakerelere girişti. 1945'te Beyaz saraydan çekilerek New York'ta bir sanayi kuruluşunun başına geçti. (M)

HOPKİNS (John JOHNS). Bk. JOHNS HOPKİNS (John).

HOPKİNS (sir Frederick Gowland), ingiliz biyokimyacısı (Eastbourne 1861 - Cambridge 1947). Cambridge'te profesördü. 1935'te Royal Society'nin başkanlığına getirildi. Pterinler, triptofon ve başlıca aminoasitler ile glutathion üstüne çalışmalar yaptı. İngilere'de biyokimyanın kurucusu olarak kabul edilebilir. (L)

HOPKİNS (William), ingiliz fizikçisi ve jeoloğu (Kingston on Soar, Nottinghamshire 1793 - Cambridge 1866). Jeofizik alanında incelemeler ve özellikle buzulların hareketleri üstüne araştırmalar yaptı, büyük basınçlar altında çeşitli katıların ergime noktasını tespit etti. (L)

HOPKİNSON (Bertram), ingiliz makinisti (Birmingham 1874 - öl. 1918). Patlamalı motorları ve darbe olaylarını inceledi, *Hopkinson çubuğu* adı verilen cihazı icat etti. (L)

HOPKİNSON (John), ingiliz mühendisi ve fizikçisi (Manchester 1849 - Petite - Dent - de - Veisivi, İsveçre 1898). Bir makine mühendisinin oğlu idi, öğrenimini Manchester'de ve sonra Cambridge'te yaptı, bir optik âletler fabrikasının mühendisi ve Farlar bölümü müdürü oldu. Bu makinelerde merceklerin yerlerini, topluca ışık elde edecek şekilde değiştirdi (1874). Sonra elektrik arkı ile aydınlatma üzerinde çalıştı, dinamonun çalışmasını inceledi. *Some Points in Electric Lighting* (Elektrikle Aydınlatmada Bazı Noktalar) [1883] adlı eserinde alternatörlerin senkronizasyonunu inceledi ve senkron motorların ilkesini ortaya koydu. Çoğu elektrik uygulaması ve özellikle üç telli dağıtımla ilgili kırktan fazla icadın beratını aldı. Mıknatıs ve dielektrik özgülükler üstüne teorik araştırmalar da yaptı. 1890'da King's college'ta (Londra) Elektrik kürsüsü profesörü oldu. (L)

Hopkinson çubuğu, patlayıcı bir maddenin patlamasıyle meydana gelen sarsıntıyı ölçmeğe yarayan âlet. Bu âlet, ucundan tellerle açılan ve aynı kesitteki bir alıcıya değen madenî bir çubuktur; sarsıntının etkisiyle bu çubuk, bir çeşit balistik sarkaca doğru itilir. (L)

HOPLAMAK geçz. f. (onomatope *hop*'tan *hop-la-mak*). Havaya doğru zıplamak, sıçramak: *Arka arka yürüdüğü için arada bir sendeliyor, sağa sola büküliip, daha garibi arada bir eğilip arada bir ayaklarını toplayarak havaya hopluyordu* (Kemal Tahir).

— DEY. *Yüreği hoplamak,* çok korkmak, heyecanlanmak: *Karşısındakinin yüzüne bakınca Muazzez'in yüreği hopladı* (Sabahattin Ali). [M]

HOPLATMAK geçl. f. (*hoplamak*'tan *hop-la-t-mak*). Diz üzerinde ya da elle havaya kaldırıp bırakmak: *Kalfayı dizlerimin üstüne oturtup hoplatarak buruşuk yanaklarını çekiştirerek...* (R. N. Güntekin).

— DEY. *Yüreğini hoplatmak,* çok korkutmak, heyecanlandırmak: *Uçağın korkulacak, insanın yüreğini hoplatacak bir şeyi yok* (N. Ataç). [M]

HOPLİA i. Üzeri pulcuklu, mavimsi veya sarı renkte küçük mayısböceği; dişisi genellikle esmer olur. (Güzel sedef mavisi renginde olan *Hoplia coerulea* Batı Avrupa'nın bazı yerlerinde çok yaygındır. Kınkanatlıların *scarabeidae* familyasından.) [L]

HOPLİSMENUS i. Sürüngen gövdeli, açık yeşil yapraklı bitki; nemli ve gölgeli yerlerde yetişir. (İtalyan Rivierası kıyılarında pek boldur. Buğdaygillerden.) [L]

HOPLİTES i. Yan tarafı kabarcıklı, karın kısmı kertikli ammonit. (Üst jura ve alt tebeşir tabakalarında pek çok fosiline rastlanır. *Cosmaceratidae* familyasından.) [L]

HOPLİTES («silâhlı» anlamında yun. k.). Esk. Yun. Ağır silâhlarla donatılmış piyade eri. || Büyük yunan oyunlarında silâhlı koşucu.

— ANSİKL. *Hoplites* ancak M.Ö. VII. yy.-dan sonra büyük önem kazandı. Atina'da hoplites'ler mülk sahipleri olan orta sınıfa mensup *Zeugites*'ler ve bunlarla eş değerde mülke sahip yerleşik yabancılar arasından toplanırdı. Yaklaşık olarak 35 kilo tutan tüm silâh takımları (*panoplia*) sığır derisinden yapılmış yuvarlak veya beyzî bir kalkan, miğfer, gömleğin üzerine giyilen zırh, dolaklar, iki tarafı keskin düz kılıç ve iki metre uzunlukta bir mızraktan meydana gelirdi. Hoplites teçhizatını kendi sağlar, yürüyüşler sırasında bir uşak silâh ve yiyeceklerini taşırdı. (L)

HOPLİTODROMİA. Esk. Yun. Savaş kıyafetinde silâhlı adamların arasında yapılan yarışma. Bu yarışmalar Olympos'ta yapılan spor gösterilerinde ancak M. Ö. 520 yıllarına doğru ortaya çıkmıştır. (L)

HOPL(O)—, yunanca *hoplo,* silâh'tan alınan ve bazı kelimelerin yapısına giren önek. (L)

HOPLOCAMPA i. Böcek cinsi; kurtçukları meyvelerin (erik, armut, elma) içinde önce düşmesine sebep olarak ciddî zararlara yolaçar. (*Hoplocampa brevis* armuta, *H. testudinea* elmaya, *H. flava* eriğe zarar verir. Bu böcekle savaşmanın yolu yere düşen meyveleri toplayarak yok etmek, ağaçlara arsenikli - nikotinli ilâçlar püskürtmektir. Zarkanatlıların *tenthredinidae* familyasından.) [L]

HOPLOPARİA i. İnce uzun kıskaçlı, fosil tatlı su yengeci; kalıntılarına bazı tebeşir ve eyosen tabakalarında rastlanır. (L)

HOPLOPHONEUS i. Fosili Kuzey Amerika Oligoseni'nde bulunan etçil memeli hayvan. (Kedigillerden.) [L]

HOPLOPHORUS i. Dişsiz, fosil memeli hayvan; gliptodonlara yakın olan bu hayvana Arjantin ve Brezilya'da pleistosen tabakalarında rastlanır. (L)

HOPLOPTERUS i. Kızkuşlarına benzeyen, fakat tepeliği olmayan kuş; ayrıca kanat kıvrımında bir mahmuzu bulunur. (Avrupa'nın güneydoğusunda, Hindistan ve Afrika'da görülür.) [L]

HOPLURUS i. Madagaskar kertenkelesi. (İguana'ya oldukça yakın olan ve iguanagillerden sayılan bu kertenkelede sırt ibiği bulunmadığı gibi gerdan çıkıntısı da yoktur.) [L]

HOPPA sıf. (onomatope *hop*'tan *hoppa*). Yersiz davranışlar yapan, dileğince davranan, delişmen: *Bu kız, ufak tefek, gayet hoppa, gayet şımarık bir şeymiş, hattâ bunun için ismine Çalıkuşu derlermiş* (R. N. Güntekin). *Zt.* AĞIRBAŞLI.

◆ **Hoppalık** i. Hoppa olma hali. Hoppa bir kimseye yakışır davranış veya hal: *Ben o âna kadar böyle bir hoppalık görmemiştim. Geldiğime âdeta nedamet ediyordum* (Ahmed Rasim). [M]

HOPPALA ünl. Küçük çocuklara «haydi, atla» anlamında söylenir. || Şaşırma, hayret bildirir: *Hoppala! Yahu! Soğanın da faturası olur mu?* (B. Felek).

— DEY. *Hoppala bebek* (veya *paşa*), çocukça davranışları olanlara söylenir.

◆ İ. Çocukların içine konup zıplayarak eğlenmelerini sağlayan yaylı âlet: *Çocuğa yeni bir hoppala aldık.* (M)

HOPPE (Willie), amerikan bilardo oyuncusu (Cornwall on the Houstan, New York 1887 - Miami, Florida 1959). Bilardo oynamayı babasının berber dükkânındaki eski bir masanın üzerinde öğrendi. Sekiz yaşındayken bir gezici tiyatro topluluğuna katıldı. Boyu yetişmediğinden zor vuruşları yapabilmek için yanında bir tabure taşırdı. On altı yaşında Paris'te *Genç Ustalar* dünya şampiyonu oldu. 1906'da fransız şampiyonu Maurice Vignaux'yu yendi. 1909 - 1911 ve 1914-1927 yılları arasında şampiyon oldu.

Hoppe 1907, 1910 - 1920, 1923, 1924 ve 1927'de şampiyonluk unvanını korudu. Üç bant türünde de çok usta bir oyuncu olan Hoppe 1936, 1940 - 1944 ve 1947 - 1952'de bu alanda da şampiyon oldu.

Elli bir şampiyonluk kazanmış olan Hoppe gelmiş geçmiş en usta bilardo oyuncusu olarak kabul edilir. (M)

HOPPER (Edward), amerikalı ressam (Nyack, New York 1882 - New York 1967). New York School of Art'da beş yıl Robert Henri'nin öğrencisi oldu, 1906 yılını Paris'te geçirdi. Resimlerinin fazla bir ilgi uyandırmadığını görünce 1915-1923 arasında ticarî resimler ve gravürler yaptı. Gravürlerin beğenilmesiyle yavaş yavaş ün kazandı, suluboya ve yağlıboya çalışmalarına başladı. Ancak elli yaşlarında kendine özgü bir üslûp sahibi olabildi.

Az konuşan, ancak derin bir dünyası olan Hopper hiç bir zaman modern akımların etkisinde kalmadı. Resim yapmaktaki amacının tabiatın kendisine yaptığı etkileri mümkün olduğu kadar eksiksiz olarak yansıtmaktan ibaret olduğunu söylerdi. Resimlerine genellikle dikey, yatay ve eğik çiz-

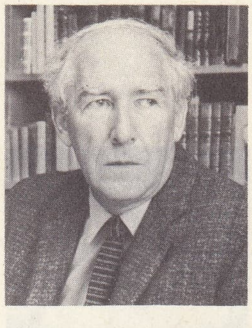

Alec Derwent HOPE

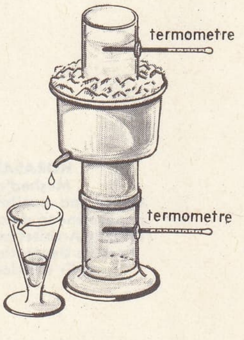

Hope deneyi

Harry L. HOPKİNS

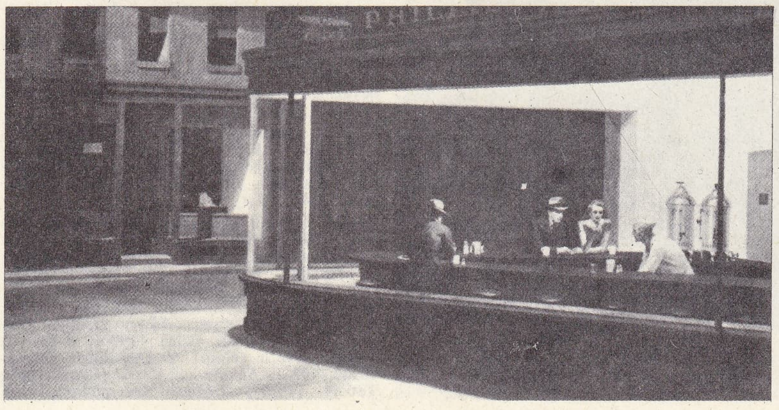

Edward HOPPER
«Gece Kuşları»
yağlıboya (1942)

Foto. LAROUSSE ; Encyclopedia Americana

giler hâkimdir. Sabahçı kahveleri, boş sokaklar, boş tiyatrolar en sevdiği konulardı. Dünyadaki kavgaları, gizli gerilimleri ve maddeciliği kendi algıladığı biçimde dile getirdi. (M)

HOPPIN (Joseph Clark), amerikan arkeoloğu (Providence, Rhode Island 1870-Boston 1925). Argos kazılarına katıldı (1894-1895), hayatının son günlerinde bu kazılara, daha sonra da Kyrene kazılarına kendi hesabına devam etti. (L)

John HOPPNER «Oxford Kontesi» National gallery, Londra

HOPPNER (John), ingiliz ressamı (Londra 1758 - ay.y. 1810). Reynolds'u taklit etti, ingiltere sarayının imtiyazlı portre ressamı oldu. Belli başlı portreleri: *Oxford Kontesi* (Paris ve Londra); *Mrs. Williams* (Londra); *Galler Prensi; William Pitt; Nelson; Sir Walter Scott* (Londra). Ayrıca füzenle yapılmış birkaç manzara resmi de vardır (British museum). [L]

HOPTON (Ralph HOPTON, baron), ingiliz kral taraftarı şef (1598 - Brugge 1652). 1642'de iç savaş çıktığı zaman Cornwall'da kralcı orduyu düzenledi, batıda (Stratton, Landstown, 1643) parlak bir savaş verdi. 1644'te (Cheritan on Abresford) ve 1646'da (Torrington) yenilgiye uğradı, sürgüne gitmek zorunda kaldı. (L)

HOPURDATMAK geçl. f. (onomatope *hopur*'dan *hopur-da-t-mak*). Gürültü çıkartarak içmek: *Çorbayı hopurdatarak bir içişi vardı ki*... (M)

—HOR sıf. Bk. —HÂR.

HOR veya **HUR** i. (fars. *ḫōr*). *Esk.* Güneş. ‖ Aydınlık, ışık. (M)

HOR sıf. (fars. *ḫvār*'dan *ḫōr*). Değersiz, önemsiz, bayağı, âdi, aşağı.

— ÇEŞ. DEY. *Hor görmek* (veya *bakmak*), önemsememek, değersiz bulmak: *Hor görmeyin toprağı / Topraktα neler yatur* (Pir Sultan Abdal). *Bu çocuklar hakikî kabadayılar tarafından daima hor görülür* (Sabahattin Ali). ‖ *Hor kullanmak*, bir şeyi dikkatsizce ve önemsemeden kullanmak, hırpalamak: *Lâkin o kadar hor kullanılmış, o kadar çok sopa yemiş ki*... (H. R. Gürpınar). ‖ *Hor tutmak*, hiç önemi yokmuş gibi görmek, kaba davranmak.

◆ **Horluk** i. Hor olma hali. (M)

HORASAN Meşhed'de Gevherşad camiinin minaresinden detay (İslamic Architecture And Its Decoration adlı eserden)

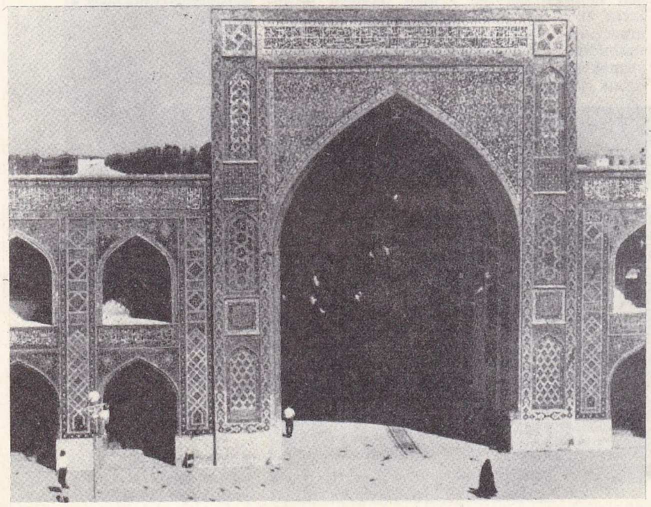

HORASAN Meşhed'de Gevherşad camii (İslamic Architecture And Its Decoration adlı eserden)

HOR. Esk. coğ. Arabistan'da dağ, Vadi Araba çöküntüsünün doğusunda, Petra yakınında. İsrailliler Mısır'dan göçleri sırasında burada durdular ve Harun buraya gömüldü. (L)

HORA veya **HORO** i. (yun. *khoreia, khoros*'tan). Birçok kimsenin birbirini tutarak oynadığı halk dansı: *Sarhoşlar burasını dolduruyor, gece yarılarına, sabahlara kadar gayda sesleriyle hora gürültüleriyle bizi uyutmuyorlardı* (Ömer Seyfeddin). ‖ *Hora tepmek*, hora oynamak: *İçmeye başlar, gözleri mahmurlaşır. Dans devam eder, hora tepilir* (B. Felek). Ayaklarını vurarak gürültü etmek.

— Folk. Genellikle Trakya (Kırklareli, Edirne, Tekirdağ) bölgelerinde ekip halinde oynanan halk danslarından birine verilen ad. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Hora başı*, oyun dizisinin başında bulunarak dizideki oyuncuları idare eden kişiye verilen ad. (Elinde daima yağlık denilen bir mendil çevre bulunur.) ‖ *Horada baş çekmek*, hora dizisinin başında oynamak.

— ANSİKL. Folk. *Hora*'lar davul zurna eşliğinde ve en az beş kişi ile oynanan bir erkek oyunudur. Bu oyunlarda halay ve bar'da olduğu gibi el ele veya kol kola tutuşulur. Dizi biçiminde ve disiplinli hareket edilen oyunlardandır. Düğün, nişan, asker uğurlaması, dinî ve resmî bayramlar ve toplu halde yapılan her türlü şenlikte oynanır.

Hora'nın en çok oynandığı yerlerden biri olan Kırklareli'nde keçe külâh veya fes, etrafına poşu veya renkli tülbent (şami veya yemeni) sarılır. Sırtta işlik (yakasız, çizgili gömlek) vardır. Cepken ya da kopran (kapalı kollu cepken), cepkenlerin kolları omuzdan itibaren açıktır, kanat gibi sallanır. Belde kuşak (Trablus işi beyaz ve şal) vardır. Kuşağın içinde dışarıdan görülecek şekilde sarkıtılmış çevreler (yağlıklar) bulunur. Çevreler bölgesel motiflerle işlemelidir. Kuşağın üzerinde meşinden silâhlık; silâhlıkta çakı, çakmak, yan demir, tütün tabakası silâh, yatağan, kabakulak cinsinden kesici silâhlar (daha sonraları), tabanca, ayakta potur yahut çakşır bulunur. Potur, cepken, kopran ve yelekten meydana gelen elbise kaytan işlemelidir; elbisenin rengi genellikle gri-mavi, bal rengi, siyah ya da lâcivert olur. Astarları kırmızıdır, ayakta beyaz çorap, kahverengi veya siyah yemeni bulunur. (M)

HORA, Marmara denizi kıyısında köy; 2 183 nüf. (1965). Tekirdağ ili, Şarköy ilçesi, Mürefte bucağı, Mürefte kuzeyinde Kiraz deresi ağzı yanında. Üzüm bağları (bugün *Hoşköy*). [M]

HORA (Josef), çek şairi (Raudnitznad Labem 1891 - Prag 1945). Çağın en değerli sanatçılarından sayılır. Şiirlerinde proleterya ile ilgili konularla lirik temalar birbiriyle karışmıştır. Anlatımı ahenkli ve renklidir. Başlıca şiir kitapları şunlardır: *Strom v Kvetu* (Çiçeklenmiş Ağaç) [1920]; *Praguji Den* (Çalışan Gün) [1920]; *Srdce a Vrjava Sveta* (Kalp ve Dünyanın Gürültüsü) [1922]; *Struny ve Vetru* (Rüzgârlarda Teller) [1927]; *Domov* (Memleket), *Jan Houlista* (Kemancı Jean) [1939], *Zahrada Popeçina* (Külkedisinin Bahçesi) [1940]. (L)

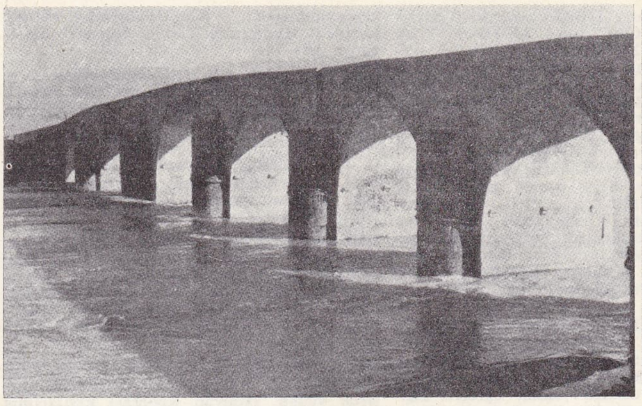

HORASAN yakınında selçuklu devri köprüsü (İslamic Architecture And Its Decoration adlı eserden)

Horace, Corneille'in trajedisi. 1640 başında Hôtel de Bourgogne'da temsil edildi ve 1641'de yayımlandı. Konu, Titus-Livius'un (1, 23-26) bir anlatısından alınmıştır. Aynı konuyu daha önce Aretino, *Orazia* (1546), Pierre de Laudun d'Aigaliers, *Horace Trigemine*, Lope de Vega da *El Honrado Hermano* (Dürüst Kardeş) [1622] adlı eserlerinde ele almışlardır. Corneille bu eserinde aşkla şeref arasındaki çatışmayı, Horatius'larla Curiatius'lar arasındaki çeşitli ilişki ve davaları işler. (→ Bibliyo.) [L]

HORAİA çoğl. i. (yun. k.). Esk. Yun. Ekine elverişli hava şartlarına kavuşmak için *Horai* (Saatler), Mevsimler şerefine yapılan şenlikler. (L)

HORANTA i. (fars. *ḫōrende*, yiyici'den). *Halk dili.* Aynı çatı altında yaşayan kişiler, ev halkı: *Kalabalık horanta.* (M)

HORAPOLLON, mısırlı yunan yazarı (öl. yaklş. M.S. IV. yy.). Mısır hiyeroglifleriyle ilgili *Hierglyphika* adlı kıptice bir kitap yazdı. Philippos adında bir şahıs bu kitabı Yunancaya tercüme etti. Kitapta mısır yazısındaki ideogram (fikir işareti) yazısının fonetik değerlerine ilişkin bazı açıklamalar yer alır. Ayrıca her ideograma esrarlı anlamlar verilir ve bu gizli anlamlar dolaşık ve yanlış bir şekilde açıklanır. (M)

HORASAN, Erzurum-Kars bölümünde (Erzurum ili) ilçe merkezi kasaba; 7 471 nüf. (1970). Aras vâdisi üzerinde il merkezine uzaklığı 87 km. Demiryolu istasyonu; yükselti 1 540 m. İran transit yolu burada Erzurum-Kars yolundan ayrılır. Kasaba Pasinler ovasının doğu kesimindedir. Bu yöre Pasinler (Hasankale) ilçesi içinde yeralır ve Pasini Süflâ «Aşağı Pasin» bucağını meydana getirir. Burası 1953'te ayrı bir ilçe oldu. — *Horasan ilçesi*, 1 669 km^2; 43 142 nüf. (1970). Merkez ve Aras bucakları; 70 köy. Tahıl ekimi ve hayvancılık. (M)

HORASAN («doğan güneş ülkesi»), İran'da bölge ve eski eyalet. İran yaylasının en doğu kısmında Sovyet Türkmenistanı ile Afganistan sınırında uzanır. Başlıca şehri, *Meşhed*. Horasan'ın kuzeyinde Horasan sıradağları yükselir (Çağatay'da 4 360 m). Bölge, güneyde Deştikebir ve Deştilut çölleriyle sınırlıdır. Burası zamk ve şamfıstığı devşirmekte, koyunlarının halı imalinde kullanılan yününü satmakla geçinen göçebe kabilelerin yaşadığı sert iklimli bir bozkırdır. Dağdan inen suların, bir kısmı yeraltında olan önemli sulama sistemleriyle dağıtıldığı bazı alüvyonlu dağeteği ovalarında pamuk, tahıl, tütün ve safran tarlaları ve büyük meyve bahçeleri vardır. Çok karışık asıllı olan halk Türkçe konuşur.

— Tar. Horasan milletlerin karıştığı bir kavşak noktası ve istilâ merkeziydi. Büyük İskender tarafından fethedildi; sonra İskitlerle Arsakî Parth'ları arasında paylaşıldı. Parth'ları yenen sasanî krallarının 400 yıldan uzun süre hâkim oldukları bölgeyi, halife Osman zamanında (646) müslüman araplar ele geçirdi. 652'de Abdullah bin Âmir bin Kureyz'in emirlerinden Dahhak bin Kays kumandasındaki ordu Horasan'ı bütünüyle ele geçirdi. Horasanlılar arap yönetimine karşı zaman zaman başkaldır-

Foto. MEYDAN; Braun (LAROUSSE)

dılar. Halife Ali ile Muaviye arasındaki iç savaş sırasında Araplar Nişabur'dan kovuldular.

Muaviye Hilâfeti ele geçirince Abdullah bin Âmir bin Kureyz'i Basra valiliğine getirdi ve Horasan'ın fethiyle görevlendirdi. Abdullah bu görevi Kays bin Heysem'e verdi (663). 787'de Badgis tarhanı Nayzak ayaklandıysa da bir yıl sonra Kuteybe bin Müslim tarafından yenilgiye uğratıldı.

Emevîler aleyhine gelişen abbasî propagandaları için Ebu Müslim kuvvetlerini burada kurdu. Hasr bin Seyyar bu hareketleri emevî halifesine haber verdiyse de bir sonuç alamadı. Ebu Müslim ile yaptığı savaşta mağlûp olarak kaçtı (748). Halife Memun tarafından doğu eyaletlerinin valiliğine tayin edilen Tahir bin Hüseyin'in kurduğu Tahirîler sülâlesi yönetimi sırasında, Horasan bağımsızlığını elde etti (830). Amr bin Levs Horasan'ı Sistan topraklarına kattı (896). Kısa bir süre sonra bu ülke İsmail El-Samimî tarafından Maveraünnehir'e katıldı (900). Daha sonra gazneli Sebük Tigin tarafından işgal edildi (994). Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey Nişabur'u ele geçirdi (1038); fakat şehir halkının başkaldırması üzerine gazneli Mesud şehri geri aldı; bir yıl sonra Tuğrul Bey, Mesud'u yenilgiye uğratarak bölgenin hâkimiyetini tamamıyle eline geçirdi. Selçukluların son hükümdarı Sencer'in ölümü (1157) üzerine Guzlar bölgeyi tahrip ettiler. Ülkenin bir kısmı Sencer'in kölesi Aybek'in hâkimiyetine girdi. Daha sonra Harizmşahlar ile Gurîler arasında el değiştiren Horasan, Harizmşahların elinde kaldı. Cengiz Hanın istilâsı sonucunda Horasan bağımsızlığını kaybetti (1220).

Timur'un oğlu Şahruh zamanında Horasan imparatorluğun merkezi oldu. Özbek Şeybak Han, Şah İsmail I ile savaşarak burayı aldı (1507). Nadir Şah'ın ölümünden sonra, Nişabur ile Meşhed'in dışında kalan kısmı Ahmed Şah tarafından Afganistan'a katıldı (1747). Daha sonra Kâmran, Ruslar tarafından desteklenen Abbas Mirza'ya karşı Herat'ı savundu. O sırada Afganistan'ın önemli şehirlerini ele geçirmiş olan İngilizlerle anlaşarak Suça'yı metbu tanıdı (1833). Bu tarihten sonra Horasan ikiye ayrıldı. (ML)

HORASAN i. (fars. *ḫorāsān*). Mus. Türk musikisinin iki yüzyıllık bir mürekkep makamı. Elde örneği yoktur. (M)

Horasan harcı (şehir adı *Horasan*'dan), tuğla tozu ile kireçten yapılır. Bk. HARÇ. (M)

HORASANÎ i. (şehir adı *Horasan*'dan). Kıyf. *Esk.* Üst kısmı sarıktan taşacak şekilde yapılmış hoca kavuğu. (Horasan halkının giydiği başlığa benzediği için bu ad verildi. Serpuşun tepesi düz, kenarları dikişli, içi pamuklu olur ve ilerigelen memurlarca giyilirdi. Üzerine ince, kenarı ipekli beyaz yahut yeşil sarık sarılırdı. Alın kısmı açıktı; bu açıklık namaz kılınırken secdeye engel olmamak içindi.) [M]

HORASANÎLER, tunuslu sülâle. Horasanîler hilâlî istilâsı sonunda Tunus'a yerleştiler. Tunus halkı, Zirî sultanı Muizz kendilerini arap eşkıyasına karşı korumadığı için, hammadî hükümdarı El-Kala'dan bir vali istediler (1059). Tunus'a gönderilen vali Abdülhak bin Abdülaziz bin Horasan aslen tunusluydu. Abdülhak iyi idaresiyle kısa zamanda halkın sevgisini kazandı. Tunus'u ele geçirmek isteyen Zirîlerle savaştı; Muizz tarafından kuşatıldı; bunun üzerine onu metbu tanımak zorunda kaldı. Ölümünden (1095) sonra yerine oğlu Abdülaziz, daha sonra da torunu Ahmed geçti. Ahmed önce amcası İsmail'i öldürttü; Abdülhak zamanında yönetime katılan Şeyhler meclisini kaldırdı. Tunus'u bir surla çevirtti. Araplar ile bir anlaşma yaptı. Bir süre sonra Zirîler, kendilerine bağlı arap kabileleri ve Hammadîler ile birleşerek Ahmed'e karşı harekete geçtiler ve Tunus'u kuşattılar (1117). Bunun üzerine Ahmed, Zirîleri yeniden metbu olarak tanımak zorunda kaldı. 1128'de azledilen Ahmed, Bicay'da tutuklandı. Hammadî ilerigelenlerinden biri yerini aldı. Yirmi yıl sonra Tunus'lular valilerini kovunca yine Horasanîler iktidarı ele geçirdiler. Abdullah bin Abdülaziz emîr oldu. Muvahhidîlerin şehri kuşatması sırasında emîr öldü (1157). Yerine geçen Ali bin Ahmed beş ay sonra şehri teslim etti ve Horasanî sülâlesi Merakeş'e sürüldü. (M)

HORATİA'LAR, Roma'da patrici ailesi. Cumhuriyetin ilk yıllarında bu aileden biri konsül seçildi. Bu konsülün ve onun soyundan gelenlerin lakabı PULVİLLUS'tu. Horatius Cocles ile Curiatus'ları yenen üç Horatius kardeşler de bu ailedendi. IV. yy. dan sonra ortadan kayboldu. (L)

HORATİUS. Tullus Hostilius'un (M.Ö. VII. yy.) hükümdarlığı sırasında Roma ile Alba aralarındaki savaşı sonuçlandırabilmek için iki taraftan üçer şampiyonu karşılaştırmağı karar verdiler. Dövüşe Roma'dan üç Horatius kardeş ile Alba'dan üç Curiatus kardeş çıktı. Üç Curiatus yaralandı, iki Horatius öldü, üçüncü Horatius kaçar gibi yaparak üç Curiatus'u ayrı ayrı öldürdü. Bu muzaffer savaşçı, çarpışmadan dönünce, Curiatus'lardan biriyle nişanlı olan kız kardeşi Camilla'nın ağladığını gördü. Kız kardeşini de öldürdü. Ölüme mahkûm edilince halkın oyuna başvurdu. Halk onu bağışladı, fakat babası *jugum*'dan geçmeğe zorladı. Roma yakınlarında Horatius'lara ait olduğu söylenen bir mezar vardır. (L)

HORATİUS, lat. **Quintus Horatius** FLACCUS, latin şairi (Venosa, Venusia, Apulia M.Ö. 65 - öl. M.Ö. 8). Babası, azatlı bir köleydi. Oğlunun eğitimi için her türlü fedakârlığı yaptı. Horatius, Roma'da öğrenim gördükten sonra 20 yaşında Atina'ya felsefe okumağa gitti. Orada, Sezar'ın katili Bratus ile dostluk kurdu. Brutus, kendi ordusunda ona «tribunus militaris» rütbesi verdi. Horatius, Philippoi'de savaşa katıldı (42 sonbaharında). Roma'ya dönüşünde varını yoğunu kaybetti ve zan altında kaldı. Vergilius ile tanıştı, Vergilius onu 38 yılında Maecenas'a tanıştırdı. Horatius, Maecenas'ın dostluğunu kazandı ve onun sayesinde, Augustus'un da dostu oldu, fakat imparatorun kendisine teklif ettiği özel sekreterliği kabul etmedi. Vergilius'un ölümü Horatius için hayatının en büyük acılarından biri oldu; kendisi de dostu Maecenas ile aynı yılda öldü. Augustus, Horatius'a koruyucusu Maecenas'ın mezarı yanında bir mezar yaptırttı. Kısa boylu ve şişman olan Horatius zayıf bünyeliydi. Sanatçı yaratılışlı, ince ruhlu ve dengeli bir insandı. Kültürü, zekâsı, inceliği Roma'nın seçkin çevrelerinde başarı kazanmasını sağlıyordu. Bununla beraber, bir çevreye bağlanmağa ve serbestliğini korumağa çalıştı. Zarif epikurosçuluğu ile eğlenceden, kır hayatından ve yalnızlıktan hoşlanırdı. Ahlâk anlayışı, aşırılıklardan kaçan, kültürlü bir insanın ahlâkıydı.

Horatius'un eserleri, rahatça incelenebilmeleri bakımından *Satires*'ler (yergiler), *Carmina*'lar, *Epodon*'lar ve *Epistola*'ler (Mektuplar ve Sohbetler) olmak üzere dört gruptan toplanmıştır. Bu sıralama eserlerin aşağı yukarı yazılış tarihlerine de uymaktadır. İambos ve Carmina olarak adlandırdığı Epodon'ların dışında kalan ve altılık mısralarla yazdığı ve taşlamalar, fıkralar, diyaloglar ve düşünceleriyle süslediği *Sermones* (Sohbetler), hür yaratılışına ve şen mizacına daha uygun düşüyordu. Hayatının sonuna doğru bu Sermone'ler) gitgide mektup şeklini aldı (Epistolae'ler) başlangıçta iğneleyici olan, Lucilius örneğince kişilerin özel hayatını hedef alan Horatius, yaşlandıkça yumuşayarak ahlâkî düşüncelere yöneldi. Genel olarak *Ars Poetica* (Şiir Sanatı) diye anılan *Pison'lara Mektup* adlı eserinde olduğu gibi, edebî tenkide gittikçe daha büyük bir yer verdi. Lirik şiir türünde oynadığı rol daha da önemlidir. Latin edebiyatına od'ları ve epodon'ları ile samimî millî ve dinî nitelikte esrler kazandırdı. Bunlara, Joci soeculare (yüzyıl başlarında kutlanan halk şenlikleri) münasebetiyle (M.Ö. 17) Augustus'un isteği üzerine yazdığı *Carmen Saeculora*'yı da (Yüzyılın Şarkısı) eklemek gerekir. Horatius, edebî alandaki sadeliği, ciddîliği ve mükemmellik kaygısı ile rönesans hümanistlerine klasik bir denge ve ölçü ustası olarak görünmüştür. *Carpe diem, carpe horam* (Gününü gün et, vaktinin tadını çıkar) mısraı ile biraz basit bir şekilde özetlenen felsefesi, Horatius'u bir hazcılık taraflısı gibi gösterirse de, hayatın tadını çıkarmağa dayanan bu ahlâkî görüş onda her zaman aklın kontrolu altındadır. Horatius'un eserlerinin eski baskısının resimleri, 1956'da Anvers'deki Plantin baskısının kapak süsü, 1608'de yine Plantin baskısındaki Horatius portresi anılmağa değer. Paris krallık matbaası, 1642'de Poussin'in kapak süsünü ve Mellan'ın gravürleri ile güzel bir Horatius baskısı yayımladı. Gravelot ve Burney'in (Londra 1794) estampları̇yle Paris'te Didot tarafından hazırlanan sade ve klasik baskı da önemlidir (1799). Ayrıca, şairin hayalî portresi, Signorelli'nin Orvieto kubbesini süsleyen resimleri ile Rafaello'nun Vatikan'daki eserlerinde de (Parnasse) yer almıştır. (L)

HORATİUS BARBATUS (Marcus) [M. Ö. V. yy.], romalı konsül (449). Yıllıklara göre, decemviratus'un kaldırılmasıyle sonuçlanan devrimde etkili bir rol oynadı. Meslaktaşı Publicola ile birlikte konsül seçildi ve *Valeriae Horatiae* kanunlarıyle halkın zaferini ve elde ettiği yeni hürriyetleri resmîleştirdi. Sonra Sabin'lere karşı kesin bir zafer kazandı. (L)

HORATİUS
romen sikkesi
Cabinet des Médailles, Paris

HORATİUS COCLES («Sokur»), Horatia ailesinden gelme efsanevî romalı kahraman, Porsenna'ya karşı tek başına Sublicius köprüsünü savundu ve onun kendi adamları tarafından alınmasını sağladı. Savaşta bir gözünü kaybetti, *Sokur* takma adını buradan aldı. Vulcanus tapınağında bir heykeli dikildi. Bu efsane ve hikâye ile Romalılar bozgunu gizlemeğe çalışıyorlardı. Efsane, Vulcanus kültünden gelmiş olabilir. Çünkü Cocles, Vulcanus'un yardımcısı Kyklops'un insanlaştırılmış bir şekliydi. (L)

Horatius'ların yemini, Louis Davit tarafından yapılan tablo (1784-1785, Roma). Louvre müzesindedir (0,30 m × 4,27 m). Eserin taslağı da aynı yerdedir (0,25 m × 0.36). 1785'te sergilenen bu tablo klasik okulun örneklerinden biri sayılır. (L)

Horatius'un Od'ları, M.Ö. 30 yılından sonra yazılmıştır. Horatius latin edebiyatını Alkaios, Sapho ve Pindaros'ların düzeyine çıkartmak için büyük çaba harcadı. *Horatius'un Od'ları*'nda mitolojik, millî, kişisel temalarla antik erdemlere, Roma'ya övgüler; ahlâkçı düşünceler, sağ üstüne görüşler birbiriyle karışmış durumdadır. Bu şiirlerdeki lirizmde şairin Mektuplar'ındaki hür gelişme havası kendini duyurur. *Od*'larda yunan etkisini taşıyan bir ahenk, bilgince bir çeşitlilik ve değişik duyguları yansıtan bir esneklik vardır. (L)

HORD i. (fars. *ḫōrd*). *Esk.* Yenilecek şey. ‖ *Hord ü hâb*, yiyecek ve uyku: *Haram eyledi hord ü hâbı / Dahi bıraktırdı elden kitabı* (Nabi). ‖ *Mec.* Uyuşuk, tembel, gayretsiz kimse anlamında kullanılır. (M)

HORDA i. (moğolca *odu* > fr. *horde*'dan). Göçebe ve ilkel olarak yaşayan, yağmacılık eden topluluk. (M)

HORDALAND, Norveç'in güneybatısında idare bölgesi (*flyke*); 225 000 nüf. İdare merkezi, *Bergen.* (L)

—HORDE sıf. (fars. *-hōrde*). *Esk.* «Yemiş, yenilmiş» anlamında bileşik kelimeler meydana getirmek için kullanılır. ‖ *Dâne-horde*, kurşun yemiş, vurulmuş. ‖ *Sâl-horde*, yaşlanmış, yaşlı. ‖ *Taam-horde*, yemek yemiş, doymuş. (M)

HORDEİN i. (fr. *hordéine*'den). Biyokim. Arpada bulunan, glütamik asitçe zengin bitkisel proteid (prolamin). [L]

HORDENİN i. (fr. *hordénine*'den). Eczc. Çimlendirilmiş arpada bulunan bir alkaloit; ishallere karşı etkilidir. (L)

HORDEUM i. Buğdaygillerden arpanın ilmî adı. (L)

HOREB. Esk. coğ. Sinai'nin adlarından biri. (L)

HORE - BELİSHA (Leslie HORE - BELİSHA, birinci baron), ingiliz devlet adamı (Londra 1893-Reims 1957). Avukat idi. Devonport'tan liberal milletvekili (1923-1945) seçildi. Ulaştırma bakanı oldu (1934-1937). Harbiye bakanı olarak Kara ordusunu güçlendirmeğe çalıştı. (L)

HORECKER (Bernard Leonard), amerikalı biyokimyacı (Chicago 1914). 1939'da Chicago üniversitesinde yaptığı doktorasını tamamladı, iki yıl sonra Millî Sağlık enstitüsüne girdi. 1953'te Arterit ve Metabolizme Hastalıkları Millî enstitüsünde Biyokimya ve Metabolizma laboratuvarı şefi oldu. 1959'da New York üniversitesi Tıp o-

Foto. LAROUSSE

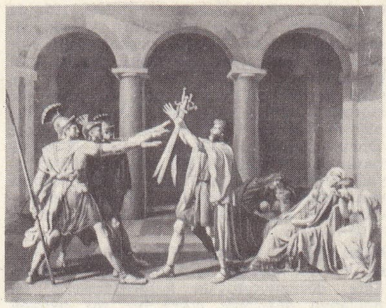

«Horatius'ların Yemini»
Louis David'in eseri
Lauvre müzesi, Paris

kulundaki Mikrobiyoloji bölümünün başına geçti. Daha sonra Albert Einstein Tıp kolejinde Moleküler Biyoloji bölümüne başkan oldu.

Özellikle karbonhidrat metabolizması ve solunum enzimleri üstünde çalıştı. Daha sonra enzimlerin karbonhidrat metabolizmasındaki rolünü inceledi. Pentoz, heksoz ve heptozların karşılıklı dönüşümlerini incelerken, bir pentozdaki fosfat türevinin (*riboz*) glükozun früktoz difosfat'a dönüşmesinde önemli bir rol oynadığını buldu. Horecker, pentoz fosfatların bazı bitkilerin fotosentez yapmasında da etkili olduğunu ortaya koydu. (M)

HOR EL - HAMMAR, Irak'ta bataklık göl, Şattülarap'ın biraz yukarısında Fırat'ın sularının bir kısmı buraya dökülür. Uzunluğu 130 km, genişliği 25 km, derinliği ise ancak 1-2 m olan gölde buharlaşma yoğundur; ayağı, Fırat'ın Şattülarap'a dökülen sularının ancak dörtte birini getirir. (L)

HOREMAN'LAR, flaman ressam ailesi (XVIII. yy.). *Büyük* JAN JOSEF, *Esmer* denir (Anvers 1682 - ay.y. 1759), Teniers tarzında gündelik hayatı canlandıran resimler yaptı (*Oyun Oynayan Köylüler* [Kassel], *Kunduracı Dükkânı* [Viyana]; *Çay Satan Kadın* [Floransa]; *Rahip Aziz Michael'in Kabulü* [Anvers]); — kardeşi PETER JACOB (Anvers 1700 ? Münih 1776), 1727 yılında Bavyera seçici prensi Karl Albrecht'in ressamı oldu ve Schileissheim ile Nymphenburg'daki malikânelerini mitolojik konulu resimlerle süsledi. Ayrıca portreler ve gündelik hayata ait resimler de yaptı (*Meyhanede Dans* [Floransa]); — JAN JOSEF, *Aydın* denir (Anvers 1714 - öl. 1790 veya 1800'e doğr.), Büyük Jan Josef'in oğlu. Babasının sanat tarzını sürdürdü. Başlıca eseri: *Lorraine'li Charles'ın* 1749'*da Anvers'e Mutlu Girişi* (Anvers). [L]

HOREMHEB. Bk. HARMHABİ.

HORENBAUT veya **HORENBOUT,** XVI. yy. flaman minyatürcü ailesi. En önemli üyeleri şunlardır: GERARD (Gand 1465'e doğr. - ay.y. 1540). İngiltere sarayı için çalıştı, avusturyalı Marguerite'inki de dahil olmak üzere birçok dua kitabını resimledi; — Oğlu Büyük LUKAS (öl. Londra 1544'e doğr.). Babasıyle birlikte Londra'ya gitti; — SUSANNA (1503'de doğr. —Worcester 1545), Lukas'ın kız kardeşi, Henry XIII'ün hazinedarı John Parker ile evlendi. (L)

HORENDE sıf. (fars. *ḫōrden* veya *ḫūrden,*

HOREMAN'LAR
Jan Josef HOREMANS
«Kunduracı Dükkânı»

yemek, içmek'ten *ḫōrende*). *Esk.* Yiyen, yiyici. || 1. Hizmetçi; bir kimsenin veya bir evin beslediği kimse. || Aile halkından her biri.

◆ **Horendegân** çoğl. i. *Esk.* Yiyiciler. || Beslenen kimseler, hizmetçiler. || Aile halkı. (M)

HORENSTEİN (Jascha), rus asıllı amerikan orkestra yöneticisi (Kiev 1899). Müzik öğrenimini Königsberg'de Max Brode'un, Viyana'da Schreker'in yanında yaptı. Berlin'de koro ve halk konserlerini yönetti (1922-1928), Düsseldorf'ta «general musikdirektor» (müzik başyönetmeni) oldu (1929-1933). Dünya çapında bir üne ulaşmak amacıyle Almanya'yı terketti ve amerikan vatandaşlığına geçti (1940). [L]

HORGEN, İsviçre'de (Zürich kantonu) şehir, Zürich gölü kıyısında; 13 500 nüf. Dokuma (ipek) sanayii. Makineler. Kâğıt fabrikaları. Bağcılık. (L)

HORHOR i. (onomatope). Ses çıkararak gür akan su. (M)

HORHOR, İstanbul'un Fatih merkez bucağı içinde bir semt. Horhor caddesi, Fatih ve Aksaray kesimlerini birleştirir. (M)

Horhor çeşmesi, İstanbulda, Aksaray semtinde çeşme. Yapıldığı yıl ve yaptıranın adı bilinmiyor. Çeşme iyi bir taş işçiliği gösterir. 1876'da onarım görmüştür. Tekne taşı pek düzgün değildir. (M)

HORİA i. Sokucu böcek; rengi genellikle kırmızı, gözleri çok iridir. (Tropik Afrika ve İndo - Malezya'da, bazı zarkanatlıların yuvalarında yaşar.) [L]

HORİA (Vasile Nicola URSU, — denir), Erdel'li rumen yurttaşı (1730- Alba-Julia 1785). Viyana sarayında, erdel köylülerinin delegesi idi. 1784'te, millî ve sosyal bir ayaklanma hazırladı. İhanete uğradı, Avusturyalılara teslim edildi ve ölüm cezasına çarptırıldı. (L)

HORİTMEK blş. f. (*hora etmek*'ten). *Halk dili.* Anadolu'nun bazı yerlerinde halay çekmek anlamına kullanılan kelime. (M)

HORLAMAK geçl. f. (fars. *ḫᵛār* > hor'dan *hor-la-mak*). Uyurken boğazdan gürültülü sesler çıkararak nefes alıp vermek: *Daima sağ tarafına yatarak uyuduğunu ve ancak sabaha karşı horladığını anlattı durdu* (A.H. Tanpınar). *Biraz sonra daldı ve horlamağa başladı* (H.E. Adıvar). [M]

HORLAMAK geçl. f. (fars. *ḫᵛār*) *hor*'dan *hor-la-mak*). Birine kaba, kırıcı bir şekilde davranmak. (M)

HORMAYR (Joseph, — baronu), avusturyalı tarihçi ve diplomat (İnssbruck 1782 - Münih 1848). Arşidük Johann ile birlikte, Hofer'in yönettiği Tirol ayaklanmasını hazırladı. Viyana sarayının tarihçisi (1816), Bavyera krallığının arşivcisi (1846) oldu. Eserleri: *Österreichischer Plutarch* (Avusturyalı Plutarkhos) [20 cilt, 1807 - 1820], *Das Land Tirol und der Tirolen Krieg* 1809 (Tirol Bölgesi ve 1809 Tirol Savaşı) [1848]. [L]

HORMİNUM i. (yun. *horminon*). Mor çiçekli, çokyıllık otsu bitki, kuru yerlerde bulunur. (Bazen büyük bahçelerde yetiştirilir. Ballıbabagillerden.) [L]

HORMİSDAS Aziz Frosinone - öl. Toma 523), papa (514-523). Eutykhes'çilere karşı Ortodoksluğu savundu, 519'da İstanbul patriğine ve yunan piskoposlarının büyük bir kısmına *Hormisdas formülleri* denilen birlik formülünü imza ettirdi. Bu formül sayesinde kilisenin birliği yeniden kuruldu. Yunan kilisesinin âyin kitaplarını Küçük Dionysos tarafından Latinceye tercüme ettirdi. Mektuplar adlı bir derlemesi vardır. (L)

HORMODENDRON veya **HORMODENDRUM** i. Başta veya boyunda asalak hastalıklarına yolaçan mikroskopik mantar. Bk. AKROMİ. (L)

HORMOGONYUM i. Mavi suyosunları grubundan birçok yosunda olduğu gibi, ana bitkiden ayrılıp bir yere tutunduktan sonra hücrelerini çoğaltarak yeni bir bitki meydana getiren yosun teli parçası. (L)

HORMON i. (yun. *ormao,* uyarmak> fr. *hormone*'dan). Bir bez tarafından salgılanan ve dışarıya atılacak yerde, genel dolaşıma karışarak kan yoluyle bir kısım organların çalışmasını etkileyen madde. Bk. ANSİKL.

— Ted. *Hormon tedavisi,* tabiî veya sunî hormonların tedavide kullanılması. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Hormon* terimini 1905'te Starling ortaya atmış olmakla beraber, Claude Bernard, bu maddenin karaciğerde glikojen oluşumunda oynadığı rolü 1851'den beri biliyordu. Hormonlar bireyin dış yapısında son derece önemli bir rol oynar; metabolizma, genellikle cinsî hayat, kan dolaşımı, sinir sistemi ve bireyin etkinliği üstünde belirgin etkiler gösterir. Öte yandan sinir sistemi de hormonların salgılanmasına etki yapabilir. Hormonları içsalgı bezleri ve dokular salgılar. Hormon salgılayan dokular arasında onikiparmak bağırsağı mukozası, etene ve bazı sinir düğümleri sayılabilir. İçsalgı bezleri şunlardır: hipofiz, tiroit, paratiroitler, pankreas, cinsiyet ve böbreküstü bezleri. Hipofizin salgıladığı hormonların birçoğu tecrit edilmiş ve bunların bu alanda birinci planda rol oynadığı görülmüştür. Bu hormonlar öteki salgı bezleri üzerine çok belirli bir etki gösterir. Meselâ hipofiz yetersizliği, yağ bağlamağa, şişmanlığa, vücut gelişmesinin geri kalmasına, cinsiyet bezlerinin körelmesine v.b. sebep olur. Bu hormonların alıcı dokular üzerindeki etkisi bunları salgılayan bezlerin fizyolojik etkinliğini belirtir. Bir bezin çıkardığı hormonların çeşidi fazla olabilir: meselâ hipofiz, böbreküstü bezi kabuğu, yumurtalık çeşitli hormonlar çıkarır. Sentez yoluyle elde edilen bir kısım kimyasal maddeler de aynı veya benzer fizyolojik etki gösterebilir ve bunlar tedavi alanında daha iyi şartlar altında kullanılabilir.

— Ted. *Hormon tedavisi* birçok şekilde olabilir:

1. ilk uygulanma şekli *ikame tedavisi*'dir: bazı içsalgı bezlerinin yeterli çalışmaması halinde aynı bezlere ait hormonlar verilir. Bu şekilde dışarıdan verilen hormonun etkisi genellikle kısa sürer; bu gibi hallerde ikame tedavisi aralıksız sürdürülmelidir. Hafif böbreküstü bezi yetersizliğinde, böbreküstü bezi hormonu, tiroit yetersizliğinde tiroit hormonu yeya şekerli diyabette ensülin verilmesi bu şekle girer;

2. bu uygulama şekli, hormonları *hastalıkların tedavisi*'nde kullanmaktır; bu durumda sadece farmakodinamik etki gösteren hormonlar kullanılır; meselâ lipoit nefrozda tiroit özütü, romatizmalarda, iltihabı önleyici olarak böbreküstü kabuğu hormonları (kortizon ve türevleri) verilir;

3. *frenleyici tedavi,* hipofizin çalışmasını frenleyecek hormonları veya sentezle elde edilen maddeleri bulmağa çalışır. Bazı hormonlar (bazı hallerde yüksek dozlu östrojenler, bazı hallerde androjenler, böbreküstü kabuğu hormonları) bu amaçla kullanılabilir. (L)

HORN, Avusturya'da (Aşağı Avusturya) köy, Tuna ovasında; 4 900 nüf. XVI. yy. dan kalma kilise. XVIII. yy.dan kalma şato. Güneybatısında XII. yy.da kurulmuş benediktin manastırı (Altenburg). [L]

HORN (Arvid kont), isveçli siyaset adamı (Vouorentaka, Finlandiya 1664 - Ekebyholm, İsveç 1742). Önce senatör (1705), sonra kançılarlık başkanı oldu (1710). Karl XII ölünce (1718), Ulrika Eleanora'yı kraliçe olmağa ikna etti, ama kraliçenin zorbaca davranışları karşısında görevinden ayrıldı. 1720 Riksdag'ında soyluların sözcülüğünü yaptı. Seçilmesine yardım ettiği Frederik Von Hessen tarafından hükûmetin başına getirildi. Dük Karl - Frederik'in Holstein partisiyle savaştı ve Fransa ile İngiltere'den destek görerek rus entrikalarını başarısızlığa uğrattı. Uzun ve barışçı yönetimi süresinde, savaştan arta kalan yıkıntılar onarıldı, ticaret ve sanayi gelişti, düşünce hayatı canlandı. 1735'te Şapkalar partisi (*Hattar*), başkanı olduğu Takkeler partisinden daha ağır basmağa başlayınca, Horn istifa etti (1738). [L]

HORN (Claes Christersson), **Aaminne** baronu, isveçli amiral (1517'ye doğr. - Aby 1566). Erik XIV'ün en becerikli danışmanlarındandı. 1564'te amiral oldu, 1565'te Bornholm yakınında danimarka filosunu yenerek Baltık denizinde isveç hâkimiyetini sağladı. (L)

Foto. Giraudon, Kunstverlag Wolfrum (LAROUSSE)

HORN (Claes Frederik), **Aaminne** kontu, isveçli siyaset adamı ve şair (Stockholm 1763 - Kopenhag 1823). Uzun süre Fransa'da yaşadı. İsveç'e döndüğünde Gustaf III'ün gözdesi oldu; ama babasının gözünden düşüşüne kızarak, prensin öldürülmesine yolaçan komploya katıldı (1792). Ölüme mahkûm edildi, cezası sürgüne çevrilince Kopenhag'a çekildi. (L)

HORN (Eduard Ignacz), macar iktisatçısı ve gazetecisi (Vagujhely 1825 - Pest 1875). Liberal düşünceden yanaydı. 1849 Devriminden sonra Almanya'ya, oradan Belçika'ya göç etti, daha sonra da Paris'e yerleşti, bankacılık ve iktisadî meseleler üstüne ilgi çekici çalışmalarıyle tanındı. 1869'da memleketine döndü, milletvekili seçildi (1872). [L]

HORN (Gustaf), **Björneborg** kontu, isveçli general (Örbyhus 1592 - Skara 1657). 1615'te feldmareşal oldu, Gustaf Adolf'un en değerli kumandanlarındandı. Breitenfeld'de yararlık gösterdi (1631). Lutzen'den sonra Baner ve Saksonya Weimar'lı Bernard ile işbirliği yaptı. Nordligen'de yenildi (1634) ve yedi yıl esir kaldı. İsveç'e dönüşünde, büyük mareşal oldu ve kendisine asalet unvanı verildi. (L)

HORNAD, macarca **Hernad,** Çekoslovakya ve Macaristan'da ırmak, biraz ileride Tisza'ya kavuşan Sajo'nun kolu (sol kıyı); 190 km. Irmağın çığırı küçük Tatra'lar ile Slovakya Kruşne Hory'leri çevresinde küçük bir daire yayı çizer. Hornad, Küçük Tatra'lardan (Maly Tatry) doğar. Batı - doğu yönünde uzanan yukarı çığırı, Büyük Tatra'ları (2 653 m) Slovakya'nın güneyindeki dağ kütlesinden ayıran karıktan geçer. Bu yüzden Hron vâdisine ulaşan ve kuzeyde Batı Slovakya'yı Doğu Slovakya'ya bağlayan büyük bir ulaştırma yoludur. Orta çığırı, kuzey - güney doğrultusunda akar ve Macaristan sınırına varmadan Koşice havzasını akaçlar. (L)

HORNBLEND i. (alm. *horn,* boynuz ve *blenden,* parlamak'tan). Miner. Amfibol grubundan, tabiî magnezyum, demir, kalsiyum ve alüminyum silikat.

— ANSİKL. Donuk olan bu mineralin rengi koyu yeşil, siyaha yakın kahverengi veya koyu siyahtır. *Hornblend,* yaprak biçiminde kütleler veya altı yüzlü kısa prizmalar, bazen de monoklinik sistemden iğne veya tane biçiminde billûrlar halinde bulunur. Kolayca erir.

Hornblend'in iki çeşidi vardır. Birincisi, eski bazik kayalarda ve billûrsu şistlerde bulunan *âdi hornblend;* ikincisi ise, volkanik kayalarda bulunan, siyah renkli parlak billûrlar halindeki *bazaltik hornblend* veya *bazaltin*'dir. (L)

HORNBLENDİT i. (fr. *hornblendite*'ten). Özellikle hornblend'den meydana gelen iri taneli içkaya. (L)

HORNBLOWER (Jonathan), ingiliz mühendisi (Bristol 1717 - Scorrier, Cornwall 1780). 1750'de A.B.D.'ye yerleşti, kardeşi JOSİAH (1729-1809) ile birlikte Amerika'da kullanılan ilk buharlı makineyi yaptı ve çift genleşmeli makineyi tasarladı. — Oğlu JONATHAN CARTER (Chasewater, Cornwall 1753 - Penryn 1815) buharlı ve özellikle birkaç silindirli kompaund makineler yaptı. (L)

HORN burnu, Şili'de yüksek burun, Güney Amerika'nın en güney ucu, Tierra de Fuego takımadalarının en güney adası olan *Horn adası*'nın ucunda. 580 m yüksekliğinde dik bir yardır, çevresi çeşitli yönlerden düzensiz bir şekilde esen rüzgârlara açıktır; gizli kayalıklar, sığlıklarla çevrilidir ve birçok su akıntısı tarafından aşılır. 1578'de Drake'in farkettiği Horn burnunun gerçek konumu, 1615'te denizci Schouten ve Lemaire tarafından belirtilmiştir. — Kuzeybatıdaki *sahte Horn burnu* Hoste adasındaki bir yarımadadan meydana gelir. (L)

HORNCHURCH, Londra'nın güney banliyösünde (Essex) şehir, Thames'in kuzeyinde; 128 100 nüf. Demirsiz madenler metalürjisi. (L)

HORNE (Henry Sinclair, birinci baronu), ingiliz generali (Stirkoke, Caithness 1861 - Wick, Caithness 1929). 1914-1915 Yıllarında Süveyş kanalı savunmasına, 1916'dan 1918'e kadar da 1. İngiliz ordusuna kumanda etti. 1917'de Lens önünde, 1918 «Hindenburg hattı» harekâtında ve Cambresis'te yararlık gösterdi. (L)

horon
Karadeniz ekibi

HORNE (Lena), amerikalı kadın caz şarkıcısı ve oyuncusu (Brooklyn, New York 1917). On altı yaşında Harlem'deki Cotton club'te dansöz olarak sahneye çıktı. 1935-1936 Arasında *Noble Sissle,* 1940'ta *Charlie Barnet* orkestrasında çalıştı. Özellikle blues türünde söylediği şarkılarla ün kazandı ve Hollywood'da *Cabin in the Sky* (Gökyüzündeki Kulübe) [1943], *Stormy Weather* (Fırtınalı Hava) [1943], *Thousands Cheer* (Binler Gülerken) [1944], *Words and Music* (Sözler ve Müzik) [1948] adlı filimlerde oynadı. Broadway revülerinde ve televizyonda sahneye çıktı. Richard Schickel ile birlikte hazırladığı *Lena* adlı otobiyografisi, 1965'te yayımlandı. (L)

HORNE (Marylin), amerikalı şarkıcı (Los Angeles 1934). *Siyah Karmen* (Carmen Jones) [1954] filmiyle tanındı. Almanya'ya gitti (1957), tekrar A.B.D.'ye döndü (San Francisco'da *Wozech*) ve yeniden romantik kontralto eserleri söyledi, doldurduğu plaklarla da desteklenen çok büyük başarılar elde etti. (L)

HORNEMANN (Friedrich Konrad), alman gezgini (Hildeshelm 1772 - Bornu'da 1801). 1798'de Londra'daki Afrika derneği tarafından Mısır'da görevlendirilince Mekke'ye giden bir hacı kervanına katıldı ve Siva ile Murzuk vahalarını dolaştı. 1800'de Bornu'ya giren ilk avrupalı oldu. (L)

HORNEOPHYTON i. Devonyen tabakalarında bulunan *psilophyales* grubundan madenleşmiş fosil bitki. (L)

HORNER (Francis), ingiliz iktisatçısı (Edinburgh 1778 - Pisa 1817). 1810'da Parlamento komisyonuna verdiği bir rapor üzerine hükûmet kâğıt parayı tedavülden kaldırarak piyasaya madenî para sürmeğe karar verdi. (L)

Horner kası, gözkapaklarının iç tarafında bulunan küçük yassı kas. İsviçreli göz hekimi Johann Friedrich *Horner*'in (1831-1886) adıyle anılır. (L)

HORNEY (Karen), alman asıllı amerikan psikiyatri ve psikanalizcisi (Hamburg 1885 - New York 1952). 1909'da Oscar Horney ile evlendi. Önce Berlin Psikanaliz enstitüsü sekreteri, 1932-1934 yıllarında Chicago Psikanaliz enstitüsü müdür yardımcısı oldu, daha sonra New York'a gitti. Katı Freud'cu görüşten ayrılarak, nevrozların oluşmasında biyolojik etkenlerden çok, bireydeki çevre ve kültür etkenlerinin önemli olduğunu ileri sürdü. 1941'de Amerikan Psikanaliz enstitüsünü kurdu. Eserleri arasında *The Neurotic Personality of Our Time* (Günümüzde Sinir Hastalıkları) [1937], *Self-Analysis* (Kendi Kendimizi Tahlil) [1924], *Our Inner Conflicts* (İç Çatışmalarımız) [1945], *Neurosis and Human Growth* (Sinir Hastalıkları ve İnsanlığın Kaydettiği İlerlemeler) [1950] sayılabilir. (L)

HORNİ LİTVİNOV, Çekoslovakya'da (Kuzey Bohemya bölgesi) şehir, Kruşne Hory'de, Most'un kuzeyinde; 19 300 nüf. Şehir, linyit işletmeleri ve kimya sanayii tesislerinin bulunduğu bir bölgede kurulmuştur; Most ile Horni Litvinov arasında büyük bir sentetik esans fabrikası vardır. (L)

HORNİTO i. («küçük fırın» anlamında isp. k.). Jeomorfol. Çoğunlukla patlamalar sonucu meydana gelen, lav fışkırmalarının volkan selleri yüzeyinde oluşturduğu kabarcık. (L)

HORNMANGAN i. (alm. *horn,* boynuz ve *mangan,* manganez'den). Miner. Rodonit gibi bir manganez silikatın ayrışmasıyle meydana gelen tabiî madde. (L)

HORNPİPE [hornpayp] i. (ing. k.). Üç zamanlı eski bir ingiliz dansı; sonraları iki zamanlı olan bu dansın özelliği sistemli sekmelerle (senkop) düzenlenmiş olmasıdır.

— ANSİKL. XIII. yy.dan sonra *hornpipe* kelimesi aynı zamanda hem bir köy kavalına benzer çalgı, hem de geniş yer gerektirmeyen ve tek başına oynanabilen bir denizci dansı için kullanılırdı. Purcell ve Händel bu dansın müziğini tiyatro divertimento'sunun, dans süit'lerinin ve concerto grosso'ların içine yerleştirdi (Purcell: *The Fairy Queen;* Händel: *Su Müziği*). Çembalo'cular hornpipe'i müzet (musette) şekline soktular, J. S. Bach ve Händel gibi besteciler eserlerinde bu dansın sekme ritimli üslûbundan yararlanarak birçok katıksız müzik parçası yazdılar. (L)

HOROWİTZ

HORNSEA, Büyük Britanya'da (Yorkshire, East Riding) kasaba, Hull'un kuzeydoğusunda, Kuzey denizi kıyısında; 5 900 nüf. Sayfiye yeri. (L)

HORNSEY, Londra'nın kuzey banliyösünde (Middlesex) şehir; 97 900 nüf. (L)

HORNU, Belçika'da (Hainaut, Mons idare çevresi) komün, Borinage'da; 11 000 nüf. Bugün işletilmeyen kömür ocakları. Kablo yapımı. (L)

HORNUNG (Ernest William), ingiliz romancısı (Middlesborough 1866 - Saint-Jean-de-Luz 1921). Yazdığı birçok macera romanında görülen kibar hırsız tipi «Raffles»i yarattı. (L)

HORO i. Bk. HORA.

HORODLO, Polonya'da (Lublin voyvodalığı) yer, Bug'un sol kıyısında. Burada 2 ekim 1413'te Litvanya büyükdükü Witold ile Polonya kralı Ladislas Jagellon'un temsilcileri töton şövalyeleri tariatına karşı bir «birlik» kurulmasına karar verdiler. Birlik mallarını, hürriyetlerini ve imtiyazlarını bir kardeşlik havası içinde paylaşan iki halk topluluğunun ve hanedanın tamamıyle kaynaşmasını öngörüyordu; ama kesin bir dayanışma sağlamadı ve Witold'un ölümünden sonra, Jagellon'un kardeşi Swidrygiellon, Litvanya büyük dükü olunca Polonya'ya saldırmak için töton şövalyeleriyle birleşti ve 1435'te yenildi. (L)

HOROG, S.S.C.B.'de (Tacikistan) şehir, Yukarı Bedahşan Bağımsız cumhuriyetinin idare merkezi. Amuderya'nın yukarı çığırı kıyısında; 8 000 nüf. (L)

HOROLOGİUM, Saat* takımyıldızının latince adı (kısaltması: Hor). [L]

HORON i. (yun. *horos*'tan *horon*). Folk. Doğu Karadeniz kıyısında (Ordu, Rize, Trabzon) toplu, dizi halinde ve disiplinli olarak oynanan oyunlara verilen ortak ad. (Horan, herom, horum ve horun olarak da söylenir.) Bk. ANSİKL. || *Âdi horon,* düz

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN) ; Serge Lido (LAROUSSE)

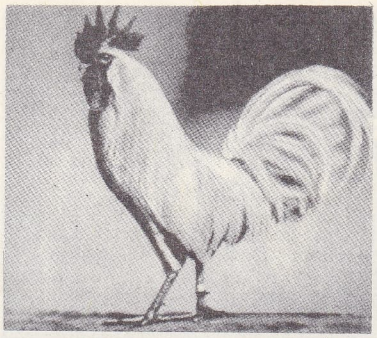

horoz

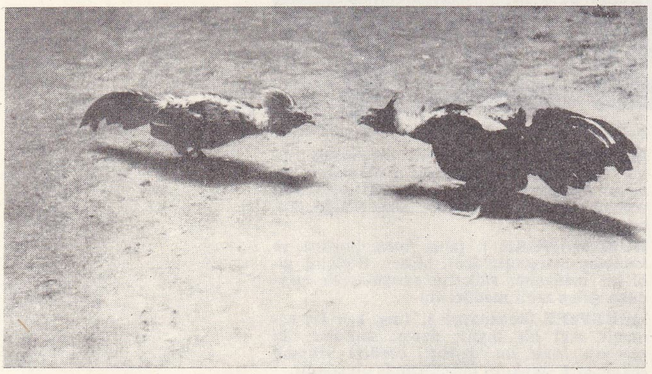

horoz dövüşü

horon. || *Atlama horonu*, Trabzon'da (özellikle Çaykara ilçesinde) oynanan bir horon türü.

— ANSİKL. Kemençe veya davul zurna eşliğinde yürütülen *horon* en az beş kişi ile oynanır. Oyuncular birbirlerini ellerinden tutarak bir dizi meydana getirirler. Horon'un başında, oyuncuları idare eden şahsın elinde mendil vardır. Horonlar çok hızlı oynanan oyunlardandır, erkek oyunudur. Bazen kadınlar da kendi aralarında oynarlar. Bu oyunlar, düğün, nişan, asker uğurlaması, dinî ve resmî bayramlar gibi önemli günlerde oynanır. Trabzon erkekleri horon oynarken siyah başlık, aba (ceket), yandan düğmeli yelek (avcı yeleği biçiminde), dik yakalı siyah gömlek, zıpka (pantolon yerine) giyerler. Belde ucu gümüşlü kemer, veya sapık (köselesiz yumuşak çizme) bulunur. Bu kıyafet baştan aşağıya kadar sikama kını ve kama olur, ayakta sapuk yah veya lâcivert renktedir.

Horonlar, ürpertili, çok çabuk figürleri, teklik ifade eden hareketleriyle canlılık dolu oyunlardandır. (M)

HOROPTER i. (fr. *horoptére*'den). Opt. İki gözün merkezini birleştiren ve optik eksenlerin kesiştiği noktadan geçen doğruya paralel olan doğru. (L)

HOROS i. (ar. *ḫoros*). *Esk.* Horoz.

— Gıda sanay. *Esk.* Atla çevrilerek buğday öğüten değirmen. (Alt ve üst taşların bulunduğu ve atın döndüğü yere değirmenciler «horos» derlerdi.)

— Kıyf. *Esk. Horos işi çarşaf*, görünüşü süslü fakat dayanıksız bir çarşaf türü.

— Mal. *Esk. Horos gediği*, İstanbul'da atlı buğday değirmeni işleten esnafın bağlı olduğu esnaf teşekkülü. Bk. ANSİKL.

— Metrol. *Esk.* Horos denilen değirmenlerde kullanılan ölçü birimi. (Bir horos dört beygir, bir beygir yirmi dört mıh değerinde kabul edilirdi. Horos gedikleri meydana getirildikten sonra bu ölçü mahkemelerce örf ve âdet kuralı olarak benimsendi.)

— ANSİKL. Mal. *Esk.* Değirmen gediklerinde tapu verilirken mıh ve beygir sayısını bildiren bir vesika hazırlanırdı. Gayrımenkullerde olduğu gibi sehim hesabına göre mülk sahibine bir senet verilirdi. Fakat fırın ve değirmen esnafının cemiyeti olan Habbazan cemiyetince bu usule itiraz edilince, tapuların geleneksel deyimlerine uygun şekilde yazılmasına karar verildi. (M)

HOROWİTZ (Vladimir), rus asıllı amerikalı piyanist (Kief 1904). Müzik eğitimini Kief konservatuvarında F. Blumenfeld ile birlikte yaptı, ilk konserini Harkov'da verdi (1920). Almanya, Fransa ve İngiltere'ye (1923) yaptığı ilk sanat gezisinden sonra piyano tarihinin en büyük virtüozlarından biri olduğunu gösterdi. Piyano tekniğinin modern yaratıcılarından biri olarak kabul edilebilir. Çaykovski ve Rahmaninof'un piyano konçertolarını sık sık çalınan eserler arasına soktu. 1939'da, karısı Wanda ile (Toscanini'nin kızıdır) A.B.D.'ye yerleşti. (L)

HOROZ i. (fars. *ḫorūs*'tan). Kümeste yetiştirilen evcil kuş (Gündelik dilde ve bilimsel eserlerde bu kelime türün erkekleri için kullanılır. Dişisi *tavuk* adını alır): *Kasabanın horozları bu işareti bekliyorlarmış gibi ötmeğe başlarlar, öterler* (S. F. Abasıyanık). *Bırakalım, şimdi bu horoz kümese girsin* (H. R. Gürpınar). *Her horoz kendi çöplüğünde öter* (Atasözü). [Bk. ANSİKL. Zool. bölümü.] || *Horoz şekeri*, çocuklar için yapılan horoz şeklindeki şeker: *Vehbi Dede, Râkım raftan horoz şekeri indirirken, köşeyi dönmüş dükkânın önünde duruyordu* (H. E. Adıvar). || *Horoz taşı*, horozun midesinden çıkan, küçük ve yumuşak taş. || *Horoz yumurtası*, pek küçük tavuk yumurtası. || *Kaya horozu*, serçegillerden kuş cinsi (rupicola). || *Orman horozu* veya *çalı horozu*, tavukgillerden yabanî kuş (Tetrao urogallus).

— ÇEŞ. DEY. *Horoz akıllı* (veya *horoz kafalı*), şaşkın, sersem, beyinsiz. || *Horoz evlenir, tavuk tellenir*, başkasının sevincine yeri yokken katılanlar için kullanılır. || *Horoz gibi*, kavgacı kimseler için kullanılır: *Bazı zaman karı horoz gibi kocasının tepesine biner* (H. R. Gürpınar). || *Horoz öğen*, aptal. || *Horoz oğlu işi*, kabaca yapılan iş için kullanılır. || *Horoz (horozlar) ötmek*, sabah olmak. || *Horoz ötmeden*, sabah olmadan. || *Horozdan kaçmak*. [Kadınlar için] Erkeklerden uzak durmak. || *Horozu başına bağlamak*, erkenden sokağa çıkmak. || *Zenginin horozu bile yumurtlar*, varlıklı kimselerin çok şanslı olduğunu belirtir.

— Folk. *Horoz dövüşü*, özel olarak yetiştirilmiş iki horozun eğlence ve yarışma amacıyle dövüştürülmesi. Bk. ANSİKL.

— Sil. İstinatta iken namlunun arkasına doğru bir yayla çekilen ve atıcı tetiğe bastığı zaman kapsüle çarparak ateşlemeyi ve dolayısıyle merminin atılışını sağlayan ucu sivri madenî parça. (Bk. ANSİKL.) || *Horoz ayağı*, tüfekten kovanı çıkarmak için kullanılan burgu.

— Spor. *Horoz sıklet*, güreş, boks ve halter sporlarında sporcuların ağırlık kategorisi. (Her üç spor dalında da bu sıklet 56 kiloya tekabül eder. Bu sıklette güreşecek, dövüşecek veya ağırlık kaldıracak sporcuların en çok 56 kilo olması gerekir. Bu kiloda gram fazlalığı dahi olsa, o sporcu horoz siklette müsabaka yapamaz.)

— Teknol. Bir dişli çarkın geri dönmesini önleyen durdurma parçası.

— ANSİKL. Folk. İlkçağdan beri Yunan, Roma ve Çin'de bir çeşit kâhin bildirisi yerine geçen *horoz dövüşü*, Anadolu'nun geleneksel eğlencelerindendir.

Eskiden özellikle ramazan aylarında yapılırdı. Genellikle hint horozu veya hint kırması horozlar dövüştürülür. Horoz dövüşünde seyirciler genişçe bir halkanın çevresinde toplanırlar, bir veya birkaç kişi hakemlik yapar. Horoz sahipleri karşılıklı geçerek aynı anda horozlarını yere bırakırlar. Anadolu'nun bazı bölgelerinde dövüşçü horozların mahmuzları ince eğe ile sivriltilir, dövüş sırasında bacağına renkli kurdelelerle çakı bağlanır, bazı yerlerde de dövüş günü horozlar göz alıcı renklerle boyanır. Kavgayı kendiliğinden bırakıp kaçan veya sahibi tarafından meydandan çekilen (pes eden) horoz yenik sayılır. Dövüş sırasında gerek horoz sahipleri, gerekse seyirciler arasında bahse girenler olduğu gibi ortaya bazı ödüller de konulur. Bugün bu gelenek Türkiye'de bazı şehirlerde sürdürülmüyorsa da Anadolu'nun birçok yerinde hâlâ yapılmaktadır. Güney Amerika ve Meksika'da çok yaygın olan horoz dövüşü, İngiltere, Belçika ve Fransa'da yasak edilmiştir, fakat başkentler dışında, bu yasak pek uygulanmaz.

— Sil. Önceleri ateşli silâhlarda *horoz*'a çakmak taşı eklenir, bu taş falja kapağı üzerine çarparak barutu ateşlerdi. Çarpmalı tüfeklerde bir de ayağı bulunan horoz, kapsülün içindeki barutu ezerek silâhı ateşlerdi. Bazı modern tüfeklerde (Lebel tüfeği), müsademe iğnesine eklenen ve bunun ağızotuna daha kuvvetle vurmasını sağlayan bir parça da horoz görevini yapar. Horozun, biri tetiği istinatta tutmağa, öbürü de çekmeğe yarayan iki kertiği vardır; tetik istinada getirildiği ve müsademe meydana geldiği zaman tetiğin başı bu kertiklerden birine takılır veya biri üzerinde durur. Av tüfeklerinde, önceleri dışarıda olan horoz, şimdi silâhın içindedir.

— Zool. Horoz diye tavuğun erkeğine denir. Bütün horozlar, hangi ırktan olursa olsun, dişisine göre daha iri, daha gösterişli ve göz alıcı parlak renklidir. Horozun ibiği büyük, kuyruk telekleri çok uzun ve yay şeklinde kıvrık olur. Horoz asıl damızlık olarak yetiştirilir, fakat süs veya dövüş için yetiştirilen horozlar da vardır. Bazı horozlar uzun ötüşleriyle ünlüdür. Türkiye'de denizli horozları güzel ötüşlü olduğu için makbul sayılır. Ancak bu horozların yabancı tavuklarla birleşmesi yüzünden saf kan denizli horozları pek az bulunur.

— İkonogr. Tanrıların sembolü olan horoz eski anıtların üzerinde Martius (Ares), Mercurius (Hermes), Apollon, Minerva (Athena) ve özellikle Aesculapius (Asklepios) gibi tanrıların yanı başında görülür. Sanatçılar eserlerine konu olarak sık sık horoz dövüşlerini almışlardır: Pompeii mozaikleri (Napoli müzesi), eski vazolar, Synders. Jean Fyt (Prado), Oudry (Louvre), Hogarth, Flaguière, Gérome. (LM)

HOROZ, Adana Torosları kesiminde Niğde ilinin Ulukışla ilçesi Çiftehan bucağında köy (*Horoz köyü*); — Bu köyün bulunduğu vâdiden geçerek Pozantı (Ulukışla) suyuna karışan akarsu (*Horoz deresi*); — *Külek* (Gülek) yolunun ve demiryolunun Bolkar dağlarıyle Karınca dağı arasında geçtiği dar vâdi (*Horoz boğazı*). [M]

HOROZBİNA i. Kaygan derili kemikli balık. (Horozbinagillerin örnek tipi.) [İlmî adı *Blennius*.]

— ANSİKL. *Horozbina*'ların çoğu denizde, kıyı kayalıklarında yaşar. Yumurtalarını taşların altına yayar. Yanında nöbet bekler, *Blennius cagnota* denen türü tatlısuda, yavaş akan akarsularda, kanallarda ve göllerde yaşar. Boyu bazen 15 sm'yi bulur. Eti yenir. (L)

HOROZBİNAGİLLER çoğl. i. Kemikli balıklar familyası; bunların derisi genellikle pulsuz ve çok yapışkandır; karın yüzgeçleri boynun altında bulunur (döş yüzgeçleri), sırt yüzgeci ise bütün sırtı kaplar; ağzında kuvvetli dişler vardır. (Bu balıklar çok yırtıcıdır. Denizlerde ve tatlısularda yaşar. Bazıları doğurarak ürer. Başlıca cinsleri:

çiçek açmış horozibiği

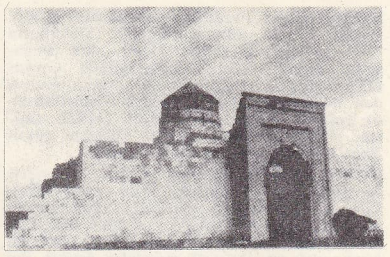

Horozluhan (Türk Hanları adlı eserden)

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN); LAROUSSE; Encyclopedia Americana

anarrhichas, horozbina, clinus, ophidium, pholis, salarias, zoarces.) [L]

HOROZCU (Oktay Rifat). Bk. OKTAY RİFAT.

HOROZCUKOTU blş. i. Yaban taresinin yaygın adı (*lepidium campestris*).

— ANSİKL. *Horozcuk otları* tüysüz almaşık yapraklı bitkilerdir. Küçük sarı veya beyaz olan çiçekleri dalların ucunda salkım halinde toplu bulunur. Meyvesi çok küçük keçi boynuzu biçimindedir. Bahçelerde yetiştirilenlerine *çayır teresi* denir. (L)

HOROZGÖZÜ blş. i. Bir veya çok yıllık otsu bitki; bir kısmının boyu 1 m'yi bulduğu halde diğer bir kısmı küçük ve çimensidir. Genellikle çorak yerlerde yetişir. (İlmî adı *Sesili.* Maydanozgillerden.) [L]

HOROZİBİĞİ blş. i. Sil. tüfek horozunun üst parçasına verilen ad; tüfeğin kullanılmasını kolaylaştırmak için, bu parça kare biçiminde yapılırdı.

— Anat. *Horozibiği çıkıntısı,* kafatasının içinde, kalbur kemiğinin dikey yassı uzantısının üst kısmını meydana getiren çıkıntı. (L)

HOROZİBİĞİ blş. i. Koyu kadife kırmızısı rengindeki çiçekleri horozibiğini andıran süs bitkisi. (İlmî adı *amaranthus.* Horozibiğigillerden.) [L]

Horozibiği (*Poil de Carotte*), Jules Renard'ın en tanınmış eseri; 1894'te yayımlandı. Annesinin, kardeşlerinin ve herkesin hor gördüğü Horozibiği, bu aşağılayıcı tavra karşı kendini korumak kaygısıyle sinsi, içten pazarlıklı ve hattâ yalancı bir çocuk olur. İçindeki duyguları dışa vuramaz, vurmağa kalktığında da gülünç duruma düşer. Çevresindekilerin gözünde durumu oğlununkinden pek de farklı olmayan baba, istese bile korkusundan oğluna yardımcı olamaz. Ama Horozibiği bu durumu hisseder ve ona yaklaşır. Jules Renard, Horozibiğinde asıl özünde iyi, sevgiye susamış, ama içindekini dışa vuramayan insan ruhunu dile getirmek istemiştir. (L)

HOROZİBİĞİGİLLER blş. çoğl. i. Ispanaklar takımından bitki familyası.

— ANSİKL. *Horozibiğigiller*'de yapraklar basit ve almaşık çiçekler başak, demet veya salkım halinde bileşik ve topludur. Meyvesi zardan bir kapçıkla kaplıdır; içinde yassı bir tohum bulunur. Bu familyadaki bitkilerin çoğu otsu veya dibi odunsu bitkilerdir. (L)

HOROZKÖY, Ege bölgesinde (Manisa ili, Merkez ilçesi) muhtarlık; 3 016 nüf (1965). Manisa - İzmir demiryolu üzerinde istasyon. (M)

HOROZLANMAK dönşl. f. (*horoz*'dan *horoz-la-n-mak*). Kabadayı tavrı takınarak öfke gösterisinde bulunmak. (M)

Horozluhan (Ruzapa hanı, Orozlu han, Rube hanı da denir). Konya yakınlarında han; eski Konya Akşehir yolu üzerinde İzzeddin Keykâvus II'nin atabeyi Emîr Camedar Esedüddin Ruz Apa tarafından yaptırıldı (1246-1249). Han 650 m^2'lik kapalı bir bölüm ile 810 m^2'lik bir avludan meydana gelir. Dar ve uzun olan bu avlu harap olmuştur. Kapalı bölümün üzerini 12 ayağa oturan tonozlar örter. İçmekân, orta sahınla buna dik sahınlardan meydana gelir. (M)

HOROZMANTARI blş. i. bot. Yenir bir cins mantar. Bk. KANTHARELLUS. (M)

HOROZTEPE. Arkeol. Orta Anadolu bölgesinde Tokat ili yakınlarında höyük. Eski Bronz devrinin sonlarına ait olduğu anlaşılan Horoztepe'de Tahsin Özgüç ve Mahmud Akok tarafından kazılar yapıldı. Tepede Kalkolitik ve Eski Bronz çağlarına ait çanak çömlek ele geçirildi. Tepenin güneyindeki mezarlıkta yapılan kazılar sonunda mezarlığın Eski Bronz devrine ait düz bir iskân yeri olduğu ve daha sonraki devirlerde de köylüler tarafından mezarlık olarak kullanıldığı anlaşıldı. En önemli parçalar bu mezarlık yanında bir mezardan çıkarıldı. Horoztepe mezar buluntuları, Eski Bronz devrinde kullanılan birçok eşyanın ayırt edici niteliklerini gösterir. Madenî eserler arasında insan ayağı biçiminde 4 ayaklı, yuvarlak ve dikdörtgen tablalı masalar, 50 sm yükseklikte meyvelikler, gaga ağızlı testiler, sepet kulplu çaydanlık, tek ve çift kulplu çanaklar, dövme aynalar, Alacahöyük'te ele geçirilen güneş kurslarına benzeyen kurslar, sistrum ve çalpara gibi müzik âletleri vardır. Bütün bu eşyalar dökmedir. Dökümcülüğün bu derece ileri gittiği bir kazı yeri daha yoktur. Öte yandan bu yüksek dökümcülük sanatına uygun olarak, çocuğunu emziren ana, boğa ve kuş heykelcikleri de bulunmuştur. Bu eserler Eski Bronz çağının dinî inanışları hakkında bilgi vermeleri bakımından da önemlidir. (M)

HORROCKS (Jeremiah), ingiliz astronomu (Toxteth Park, Liverpool yakınları 1617 - ay.y. 1641). Kısa hayatı süresince papazlık görevinin yanı sıra, astronomi gözlemleri yaptı ve ilgi çekici teoriler ortaya koydu. 1638'de Venüs'ün Güneş önünden geçişini gözlemledi. Kepler'in eliptik yörüngeler teorisini Ay'a uygulayarak, hareketinin özelliklerini açıkladı. (L)

HORSABAD, Musul'un kuzeydoğusunda eski bir asur şehri. Dicle kıyısında, Havsar yakınlarında bir ovadadır. Asurlulardan kalma eski bir şehir olduğu 1843'te yapılan kazılar sonucu anlaşıldı. Burada son zamanlara kadar gelen Khorsâbâd adlı bir köy vardı. 1843 Yılında Botta köyü satın alarak başka yere kaldırdı. Köy, sonradan yapılmış birtakım tepecikler üzerine kuruluydu. Kazılar sonunda köyün altında, Asur çağından kalma Dûr Şarrukin adlı şehir kalıntıları bulundu. Dik dörtgen biçiminde olan şehrin güneybatısında kral Sargon II'nin sarayı vardı. Kuzeybatı yönünde büyük bir tapınağın kalıntıları ortaya çıkarıldı.

Şehrin adı ile Sargon II adı arasında görülen benzerliğe dayanan bazı bilginler, bunun Sargon II (öl. M.Ö. 705) tarafından kurulduğunu ileri sürdüler. Bugün boş bir yıkıntı yeri olan Khorsâbâd kazılarında bulunan eski eserler Louvre müzesine götürüldü. Tarihçi Yakut, bu yörede Navvana'ya bağlı Şâr'un adlı bir ilin çok zengin defineleri olduğunu yazar. (M)

HORSE. Coğ. Bk. KARS.

Horsee - Guards, ingiliz krallık muhafız alayının adı. 1819'da kurulmuştur. Giydikleri üniforma (mavi üstlük, parlak kırmızı yaka ve kolluk) o günden bu yana hiç değişmedi. (L)

HORSENS, Danimarka'da (Aarhus amt'ı) liman şehri, Doğu Jutland'da, *Horsens fiyordu* kıyısında; 36 700 nüf. Balıkçılık limanı. Dokuma ve besin sanayii. (L)

HORSFORDİT i. (fr. *horsfordite*'ten). Miner. Tabiî bakır antimonyür. (L)

HORSHAM, İngiltere'de (Sussex) şehir, Weald bölgesinde, Londra'nın güneyinde; 21 200 nüf. İlkel gotik üslûbunda kilise. Eski evler. Christ's Hospital koleji. Ecza malzemesi. (L)

HORST i. («durdurucu engel» anlamında alm. k.). Jeol. ve Jeomorfol. Bir çukur veya hendeğin tersine faylar arasında yükselmiş kesimi. (L)

HORST (Louis), amerikalı müzikçi ve besteci (Kansas City 1884 - New York 1964). Önce Denishawn school'da (1915-1925), daha sonra Martha Graham okulunda müzik yönetmeni (1927-1948) oldu. Amerika'da, modern dansın en büyük yaratıcıları ile çalıştı (Ruth Page, Agnes De Mille, Doris Humphrey, Charles Weidman). Birçok balenin müziğini besteledi (*Frontier,* 1935; *Primitive Mysteries,* 1931; *El Penitente,* 1940). 1934'te *Dance Observer*'ı kurdu. (L)

HORSUNLU, Ege bölgesinde (Aydın ili, Kuyucak ilçesi) bucak; 9 667 nüf. 11 köy. — *Bucak merkezi,* 2 455 nüf, Büyük Menderes ovasının kuzey kenarında, İzmir - Aydın-Denizli karayolu üzerinde; yüksl. 95 m. İlçe merkezine uzaklığı 12 km'dir. İzmir (Alsancak) - Afyon demiryolu üzerinde istasyon. (M)

HORTA, Fayal adasının (Portekiz'e bağlı Asor takımadaları) idare merkezi; 8 600 nüf. Şarap ve meyve ihracatı. Şehir, İkinci Dünya savaşında önemli bir deniz üssüydü. (L)

HORTA (baron Victor), belçikalı mimar (Gand 1861 - Brüksel 1947). Çağdaş üslûbun öncülerinden; özellikle Brüksel'deki yapılarında (Malson du Peuple [1897] ve Güzel Sanatlar sarayı [1928]) demiri, sonra da betonu kullanan ilk mimardır. (L)

HORTEN, Norveç'te (Vestfold) şehir, Oslo fiyordunun batı kıyısında; 16 000 nüf. Tersaneler. Silâh fabrikası. Besin sanayii. (L)

HORTENSE DE BEAUHARNAİS (Paris 1783 - Arenenberg 1837). Hollanda kraliçesi (1806-1810), Alexandre de Beauharnais ile Josephine Tascher de La Pagerie'nin kızı. Öğrenimini Paris'te Mme Campan'ın yönettiği bir yatılı okulda yaptı. 1802'de üvey babası Bonaparte, onu istemediği halde kardeşi Louis ile evlendirdi. Bu mutsuz bir evlenme oldu. 1810'da kocasının tahttan çekilmesi üzerine ayrı yaşamağa karar verdi ve Paris'e yerleşti. Çar Alexandr'ın ricası üzerine Louis XVIII kendisini Saint-Leu düşesi yaptı ve Yüzgün hükûmeti sırasında Napolyon'un sarayını yönetti. İkinci restorasyon'da sürgün edildi. Kışın Konstanz gölü kıyılarında küçük Arenenberg şatosunda yaşardı. Louis ile evliliğinden üç oğlu oldu: Napoléon Charles (doğ. 1802), Napoléon Louis (1804) ve Charles Louis Napoléon (1808); yalnızca bu üçüncü çocuğu yaşadı ve Napoléon III adıyle imparator oldu. Hortense'ın, imparatorun şövalyelerinden kont Flahault'dan da 1811'de bir oğlu dünyaya geldi; bu çocuk ilerde Morny dükü olmuştur. Kraliçe Hortense'ın *Hatıralar*'ı (Mémoires) 1922'den 1926'ya kadar prens Napoléon tarafından yayımlandı.

— İkonogr. Kraliçe ile ilgili, François Gérard'ın iki taslağı *Kraliçe Hortense, Kraliçe ve Oğlu* (Versailles müzesi), İsabey'in minyatürleri ve Chatrousse'un bir mermer grup heykeli (*Kraliçe* ve *Oğlu*) vardır. (L)

Hortensia kanunu. Roma huk. M.Ö. 287 veya 285 yılında, pleplerin Janicul'de (Roma'da Tiber nehrinin batısında bir tepe) ikiye bölünmeleri üzerine, diktatör Hortensius'un teşebbüsü ile çıkartılan kanun. Plebisitleri asıl kanunlarla eş tutmakta ve köylüleri memnun etmek amacıyle panayır günlerini tatil günü ilân etmekteydi. (L)

HORTENSİUS (Hortalus Quintus), romalı general (öl. Philippoi M.Ö. 42'ye doğr.). Hortensius Hortalus'un oğlu. Sezar taraftarıydı. Ariminum'u ele geçirdi. Tiren denizinde bir filoya kumanda etti ve Makedonya valisi oldu. Sezar ölünce, Antonius'un elinden kurtulmak için kaçtı. Philippoi'de ona esir düştü ve öldürüldü. (L)

HORTENSİUS (Quintus), romalı patrici (M.Ö. IV. - III. yy.). Halkın Janiculum'a çekilmesinden sonra bozulan düzeni yeniden kurmak üzere 287 veya 286'da diktatör seçildi. Çıkardığı bir kanun onun adıyle anılır: *Hortensia kanunu.* (L)

HORTENSİUS HORTALUS (Quintus), romalı hatip (M.Ö. 114-50). Cicero'nun rakibi. Mesleğine on dokuz yaşında, Bithynia kralı Nikomedes III'ü savunarak parlak bir hatibi oldu. Konuşmalarında, Asya modasına uyarak benzetmelere sık sık başvurur, hareketlerini bir tiyatro oyuncusu gibi ayarlar, sesini büyük bir ustalıkla kullanırdı. Ama başarıdan şaşkına dönerek çalışmayı bıraktı. Kestor (81), belediye meclisi üyesi (75), daha sonra hâkim (72) oldu, Senato partisine bağlıydı, birçok il valisini savundu. Verres davasında (70) Cicero'ya yenildi, o tarihten itibaren de Çiçero daha üstün tutuldu. Bununla beraber Hortensius konsül seçildi (69) ve Pompeius'u yendi (66), Vicero gibi o da ılımlı gruptandı (63-61), birçok davada müşterilerini (Rabirius, Murena, Milon) birlikte savundular. 61'den sonra Hortensius bütün siyasî faaliyetini bırakarak avukatlık yaptı. Sürgün edilen Cicero'nun geri çağrılmasını istedi. Çok zengindi. Cato'nun karısıyle evlenmişti. (L)

HORTHY VON NAGBANYA (Miklos), macar siyaset adamı (Kenderes 1868 - Estoril, Portekiz 1957). Soylu bir protestan ailesinin oğlu idi. Fiume'deki Denizcilik akademisinde okudu. Uzun süre imparator Franz-Joseph'in yaverliğini yaptı, sonra bir kruvazör filosunun kumandanlığına getirildi. Zaferle sonuçlanan Otranto deniz savaşında (1917) ağır yaralandı. 1918'de tuğamiral oldu, Avusturya - Macaristan filosu başkumandanlığına tayin edildi. Savaştan sonra kendi malikânesine çekildi, sonra Béla Kun'un komünist rejimine muhalif olan karşı devrimci Széged hükûmetinde savunma bakanı oldu. Karşı devrimci millî ordunun başkumandanlığına tayin edildi. Ordu tarafından kuşatılan Millî meclis, im-

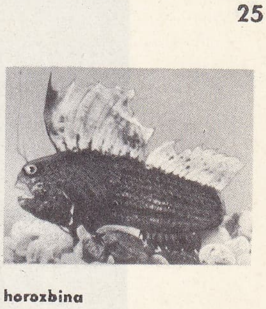

horozbina

HOROZTEPE kazılarında bulunmuş heykelcik

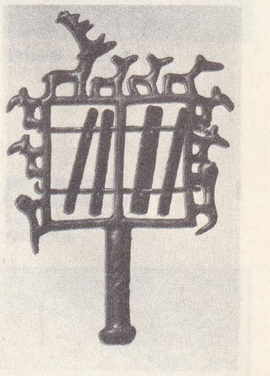

HOROZTEPE kazılarında bulunmuş kurs

Foto. LAROUSSE ; N. Erkılıç (MEYDAN)

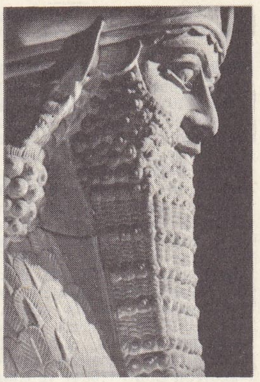

HORSÂBÂD ceylan taşıyan kurban kesicisi (M.Ö. VIII. yy.) Louvre müzesi, Paris; sağda, insan başlı boğa detay, Louvre müzesi, Paris

Horsee - Guards

HORTENSE DE BEAUHARNAIS «Kraliçe ve Oğlu» minyatür

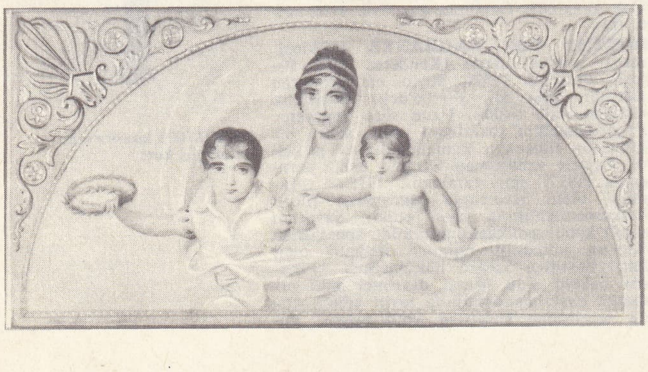

parator Habsburg'lu Karl IV tahta geçinceye kadar devleti yönetme görevini naip sıfatıyla ona verdi (1920). Krala bağlılığını gösterdi, Macaristan'a ansızın gelen Karl IV'ün tahta çıkmak için yaptığı iki teşebbüsü önledi (1921). Naipliğin ilk yılları karşı devrimci ve yahudi düşmanlığı güden şiddet hareketleriyle geçti. Enerjik kont Bethlen'in hükûmet başkanlığı sırasında Horthy, Kurucu devlet başkanı idi, Gömbös ve ondan sonra gelenlerin iktidarları sırasında nüfuzu gittikçe arttı. İkinci Dünya savaşı başlarında hanedanlık emelleri besler gibi görünüyordu. Oğlu İstvan (1942'de naip vekili seçildi, ama kısa bir süre sonra rus sınırında öldü. Horthy, nasyonal sosyalizme düşman olmakla birlikte, işgal altında bulunan Macaristan'da bir hükûmet kurulmasına (mart 1944) karşı çıkmayarak alman işgalini meşrulaştırdı. Aynı yılın ekim ayında Macaristan sınırını aşan Ruslarla ateşkes antlaşması imzalamağa kalktıysa da, Almanlar buna izin vermediler ve onu istifaya zorladılar. Almanya'ya götürülen ve orada oturmağa zorlanan Horthy, Portekiz'e sığındı (1949). [L]

HORTLAK i. (*hortlamak*'tan *hortla-k*). Mezardan çıkarak insanları korkuttuğuna inanılan ölü, hayalet: *Öyle bir Hamlet ki bin bir hortlak hayali onu muayyen bir ideal için şiddete, hattâ ufak bir harekete bile sevketmez* (H. E. Adıvar). Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Genç Plinius mektuplarından birinde bir hortlağın ziyaret ettiği bir evden söz etmiştir. Yazar, bu hortlağı, en alışılmış ve kalıplaşmış tarzda tasvir eder. Bu, vurulmuş bulunduğu zincirleri sürükleyerek geceleri dolaşan bir hortlaktır. Apuleius da halk arasında yaygın bulunan bu çeşit inançları iyiden iyiye yansıtır. Zira bu inançlara, Romalılarda olduğu kadar Ortaçağda da sık rastlanırdı. Daha ziyade eski şatolarda geçen bu hikâyeler, Rönesans'tan sonra yaygınlığını kaybetti. Ama İskoçya'da yaşamağa devam etti. Hortlaklara inanma, ölülerin anılıp canlandırılması isteğine dayanan eski usullerin ve modern dünyada da yaygın olan ispiritizmanın temelini meydana getirir. (LM)

Hortlak (*Mostellaria*), Plautus'un komedisi. Babası Theopropides'in yokluğunu fırsat bilen genç Philolaches, arkadaşı Callidamates ve diğer iki dostuyle keyifli bir hayat sürmektedir. Baba ansızın dönünce, içerde sızmış dört kafadarı görmesin diye köle Tranio onun önüne dikilir; evi hortlakların bastığını, oğlunun da kaçmak zorunda kaldığını söyler. Tam bu sırada bir tefeci kapıya dikilip, Philolaches'in babası yokken aldığı ödünç paraların hesabını sorar. Uşak ikinci bir yalan uydurup bu parayle yeni bir ev alındığını söyler. Yalanlar sürüp giderken, efendilerine sadık diğer iki köle gerçeği söylerler. Ama bu arada sızanlar ayılmıştır. Callidamates araya girip, bütün zarar ziyanı ödeyeceğini söyleyerek Theopropides'in gönlünü alır, oğluyle uşağını affetmesini sağlar. Beklenmedik olaylarla hareketlendirilen oyun, Plautus'un en başarılı komedilerinden biridir. (L)

HORTLAMAK geçz. f. (onomatope *hort'*-tan *hort-la-mak*). [Ölüler için] Korkunç bir görünüşle mezardan çıkmak: *Diktiler karşıma bir kapkara müstakbel ki / Öyle korkunç olamaz hortlasa devler belki* (M. Â. Ersoy). ‖ *Mec.* [Artık sona erdi sanılan bir durum veya mesele için] Yeniden ortaya çıkmak. (M)

HORTOBAGY, Doğu Macaristan'da küçük ırmak, Orta Tisza'ya paralel akar, Körös'e dökülür; 110 km. (L)

HORTOBAGY Puszta'sı veya **bozkırı,** Doğu Macaristan'da (Transtisza bölgesi) bölge; uzun süre kendi haline bırakılmıştı; bu tozlu ovada tuzlu çiçeksime'ler beyaz lekeler meydana getirir, büyük sürüler otlatılırdı. Sulama sayesinde bu bozkır, pirinç ve sunî yemlik bitki yetiştirilen bir bölge haline geldi. (L)

HORTON (Lester), amerikalı nazariyeci, pedagog ve koreograf ([Indianapolis 1906 - öl. 1953). 1934'te bir dans topluluğu kurdu. Bu topluluk 1948'de Horton Dance theatre (Horton Dans tiyatrosu) adını aldı. Yerlilerin folkloruyle ilgilendi ve tekniğini büyük ölçüde geliştirdi. Öğretimi, çağdaş baleyi oldukça etkilemiştir (Alvin Ailey, Carmen De Lavallade, Bella Lewitsky). Birçok koreografi yazdı: *Rite of Spring* (İlkbahar Âyini) [1937]; *Tierra y Libertad* (Dünya ve Hürriyet); *The Beloved* (Sevgili); *To Jose Clement Orozco* (Jose Clemente Orozco'ya). [L]

Horton küresi, basınç altında gaz depolamağa yarayan küre biçimi hazne.

— ANSİKL. Adını, Chicago'lu mühendis G. T. *Horton*'dan alan *Horton küresi*, aynı hacimde gaz stok eden bütün depo çeşitleri içinde en az saç kullanarak yapılan depo niteliğini taşır. Çapı 20 m kadar olabilir. Depolama basıncı, 2 hpz ile 6 hpz arasında değişir. (L)

HORTONOLİT i. (fr. *hortonotlite*'ten). Miner. Tabiî magnezyum, demir ve manganez silikat. (Peridotun demirli bir çeşididir.) [L]

HORTULANUS, XIV. yy.da yaşamış simyager. *Practica Vera Alchimica* (Simyasal Uygulamalar) [1358] adlı kitabında ofortun, altın suyunun ve şaraptan elde edilen alkolün hazırlanışını anlatır. (L)

HORTUM i. (ar. *ḫorṭūm*). Fil, böcek, yumuşakça v.b. hayvanlarda boru biçiminde uzayan ağız veya burun. (Bk. ANSİKL. *Zool.*) ‖ Musluktan veya tulumbadan akan suyu başka bir yere akıtmak için kullanılan kauçuk, meşin, plastik veya bez boru: *Ateşli ökseler gibi dört yana fırlıyor, itfaiye hortumları gibi sağa sola uzanıyordu* (A. H. Tanpınar). ‖ Suyun veya havanın birden havaya sütun şeklinde yükselmesiyle meydana gelen siklon.

— ÇEŞ. DEY. *Hortum gibi*, [burun için] çok uzun. ‖ *Hortum sıkmak*, su sıkmak.

— Bahç. *Sulama hortumu*, ana su borusundan alınan suyu fışkırtma musluğuna iletmeğe yarayan boru. (Sulama hortumları lastikten, madenden veya plastik maddeden olabilir.)

— Dy. İki vasıtayı, hava ve buhar dağıtım borularını, fren kumandalarını v.b. birbirine bağlayan esnek boru.

— Mad. oc. Pnömatik âletleri çalıştırmak için kullanılan kıvrılabilir boru.

— Meteorol. Bir sütun halinde hızla döne döne yükselen çok küçük çaplı sıvı veya bulutsu kütle. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Meteorol. *Hortum*'lar, amerikan tornado*larının bütün özelliklerini taşır; fakat bunlardan daha az güçlü ve daha küçük çaplıdır (genellikle 20 m). Fırtına bulutlarının altında, yani şiddetli yükselmelerin olduğu kısımlarda gelişir. Fırtına, dolu yağışı, kümülo-nimbüslerin altında geliştiği zaman hava boşluğu şeklinde bulutlar, hava titreşimlerinden ileri gelen şiddetli gök gürlemeleri gibi meteorolojik olaylarla birlikte görülür ve tornadolar gibi, bazı nesneleri havaya kaldırarak sürükler. Böylece birçok zarara yolaçar: damları uçurur, ağaçları söker. *Deniz hortumları* da aynı tipdendir. Havanın hızla yükselmesi, adiyabatik genleşme sonucu, kümülo-nimbüs altında hortum şeklinde bir bulutun oluşmasına yolaçar. Bu bulutsu hortum, denizden yükselen beyaz köpüklü bir su sütunu halinde uzanır. Böylece deniz hortumu, kümülo-nimbüsü okyanusa bağlayan sürekli bir sütun (üst kısımlarda bulutsu, alt kısımlarda sıvı) haline gelir.

— Zool. *Fil hortumu* burnun değişikliğe uğramasından meydana gelir; burun son derece uzar ve ucunda bir çeşit kıskaç bulunur. Hortum, her biri bir burun deliğine karşılık olan iki paralel borudan oluşur; telsel dokudan olan bu boruların çevresi kalın bir kas tabakasıyle kaplıdır; bu yüzden hortum çok hareketlidir. Hortum bir dokunma ve duyu organı olduğu kadar bir yakalama, tutma organıdır da; hayvan onun yiyeceğini yakalar ağzına götürür; suyu da onunla kursağına gönderir. Yumuşakçalarla solucanlardaki sivri, hareketsiz veya hareketli ağız kısımlarına da hortum denir; böceklerde ise ağzın bazı parçaları, çoğu zaman uçtaki kısımları incelerek, kelebeklerde olduğu gibi çiçeklerin özsuyunu emecek bir şekil kazanır. (LM)

HORTUMLULAR çoğl. i. Fil gibi hortumu bulunan hayvanlar takımı.

— ANSİKL. *Hortumlular* büyük ve ağır hayvanlardır; ayaklarında toynaklı beş parmak bulunur; burnu yakalayıcı ve duyarlı bir hortum halinde uzanır; azı dişleri paralel dizili birçok mine levhacıklarından oluşur; kesici dişleri gelişerek savunma aracı şeklini almıştır. Hortumlar dört familyaya ayrılır: *moeritheriidae; mastodontidae; dinotriidae, filgiller.* Yalnız son familyanın bugün yaşayan türleri (filler) vardır. Ötekilerin hepsi fosildir. (L)

HORTUMLU SÜLÜKLER çoğl. bls. i. Sülük takımı; hortumları çenesiz kanları renksizdir. (L)

HORULDAMAK geçz. f. (onomatope *horul*'dan *horul-da-mak*). Sürekli olarak horultulu ve gürültülü sesler çıkarmak: *Büyük ve dev makinalar horulduyordu* (A. H. Tapınar). [M]

HORUL HORUL zf. (onomatope). Hor hor diye ses çıkartmak: *Horul horul uyuyor kahpe tilki senden tok* (M.Â. Ersoy). [M]

HORULTU i. (*horul*'dan *horul-tu*). Horuldama sesi: *Bir aralık davranayım, dedim, yanımdan ta kulağımın dibinden bir horultu peyda oldu* (Ahmet Rasim). [M]

HORUS, Eski Mısır'da güneş tanrısı. Bazen Ra'nın oğlu olarak kabul edilen Horus yenilgeye uğrattığı Seth'in kardeşi ve firavunların atasıydı. Kendisine çok eski çağlarda tapılmış, çok etkili olmuş ve büyük bir ün kazanmıştı. Birçok bölgenin tanrısıydı. Birçok Horus («çifte gözlü Horus», İsis'in oğlu ufuk Horus'u v.b.) vardır Bunların arasında *Haroeris* (*Büyük Horus*) ve *Çocuk Horus* (Yunanlılarda Harpokrates) en önemli olanlarıydı.

— İkonogr. Mısır tanrısı bazen bir doğan (I. hanedan paleti [Kahire müzesi]), çoğu zamanda, XII. hanedanın bir kabartmasında görüldüğü gibi, doğan başlı bir insan şeklinde temsil edilir. (Kahire müzesi). Mısır tanrısı ayrıca Geç devre ait bronz bir heykelde ve bir kıptî alçak kabartmasında da «*Kötülük Ruhunu Öldüren Romalı Asker Kıyafetinde Horus*» olarak da görülür. Daha sonraki dönemden kalma büyük dikme taşların birçoğunda da bu tanrıya rastlanır (*Horus Timsahlar Üzerinde*, Louvre). [L]

HORVATH (Adam DE PALOCZ), macar yazarı (Kömlöd 1760-Nagybajom 1820). Yazarlık hayatına Yan Hunyadi'nin cengâverliğini öven *Hunniade* (1787) adlı tarihî bir destanla başladı. Daha sonra, sade bir üslûpla yazdığı *Dörtyüz Elli Şarkı* (1830) adlı bir şiir derlemesi yayımladı .L)

HORVATH (Mihaly), macar tarihçisi, siyaset ve kilise adamı (Szentes 1809-Karlsbad 1878). Tarih profösörü ve piskopos oldu

Foto. Vigneau, Giraudon (LAROUSSE)

(1848). 1848 Milliyetçilik hareketine katıldı. İlk bağımsız Macaristan kabinesinde bakanlık yaptı. İktidar muhaliflerin eline geçince, ölüme mahkûm edildi, yurt dışına kaçtı. 1866'da yurda döndü. 1867'de parlamentoya seçildi, Deak'ın partisine girdi. Çoğu 1848-1849 devrimi sırasındaki Macaristan'ı anlatan birçok eser yazdı. (L)

HORW, İsviçre'de (Luzern kantonu) komün, Luzern'in güneyinde, Dört-Kanton gölü kıyısında; 7 600 nüf. Kimya sanayii. Çimento fabrikası. Tahta işçiliği. (L)

HORWİCH, İngiltere'de (Lancashire) şehir, Bolton'un batısında; 15 600 nüf. Dokuma (pamuk) sanayii. Demiryolu malzemesi. (L)

HORYN. Bk. GORİN.

Horyuji, Japonya'da en eski buddha tapınağı. Nara bölgesinde bulunan bu tapınak aynı zamanda Uzakdoğu'daki ahşap mimarî eserlerin en eski örneklerindendir. VI. yy.'da Şotoku Taişi tarafından temeli atılan Toindo (Doğu tapınağı), iç kısmı revak teşkil eden dik dörtgen bir duvarla çevrilidir. Buraya Sumon adı verilen büyük bir kapıdan girilir, ortada Kondo (Altın köşk) ile taş döşeli taraçlar üzerine oturtulmuş beş katlı pagoda yan yana yükselir. Kiremitle örtülü olan damlar, iki kollu bir destekle hafif kabartılı sütunlar üstüne oturtulmuştur. Kondo'nun (1949 yangınında harap oldu) iç duvarları Çang dönemi çin buddha resim sanatının en değerli örnekleriyle süslenmiştir (618-907). [L]

HORZUM Coğ. Bk. GÖLHİSAR.

HOSANN veya **HOSANNAH** i. («yalvarırım kurtarın» veya «şimdi kurtarın» anlamında ibranîce k.). Beni İsrail'in, özellikle *Çadır* bayramının son gününde okuduğu dua. ‖ Paskalya günü okunan ve *«hosanna»* kelimesi ile başlayan ilâhi. ‖ Okunan ilâhinin *Sanctus* bölümü. (L)

HOSİOS i. («saf» anlamında yun. k.). Esk. Yun. Delphoi'de *saflar* denen ve beş rahipten meydana gelen bir kurulun temelli üyesi. Bunlar Dionysos'un «dirilmesi» şerefine gizli sungu şölenleri yapardı. (L)

HOSİUS veya **OSSİUS,** piskopos (Cordoba 257'ye doğr.-ay.y. 359'a doğr). 296'da Cordoba piskoposu oldu. Kilise işlerinde Constantinus'un danışmanlığını yaptı. İznik (325) ve Sofya (343) konsillerine başkanlık etti. Arianus taraftarlarını koruyan Constantius'un zulmüne uğradı, 355'te Sirmium'a sürüldü. 357'de İkinci Sirmium konsilinin hazırladığı formülleri imzalamağa zorlandı. Bir süre sonra yeniden eski görevine getirildi. (L)

HOSİUS (Stanislaus), leh dilinde Stanislaw **Hozjusz,** leh papazı (Krakow 1504-Capranica, Roma yakınları 1579). Polonya kralı Zygmunt I'in sekreterliğini yaptıktan sonra Krakow başrahibi, Kulm piskoposu (1549), Ermland piskoposu (1551) ve papanın Viyana temsilcisi (1560) oldu. 1561'de papa Pius IV tarafından kardinalliğe yükseltildi ve Trento Konsili başkanlığına tayin edildi. Reform'a karşı mücadelede Polonya'da çok önemli bir rol oynadı. (L)

HOSKİNS (John), ingiliz minyatürcüsü (?, 1600 - Londra 1664). Charles I'in tezhipçisi idi. Kraliçe Henriette - Marie'nin, kralın ve saraydaki birçok kişinin portrelerinden başka Van Dyck'ın tablolarından minyatürler yaptı. — Oğlu JOHN, *Küçük* denir, babasının izinden yürüdü. Resimleri Amsterdam, Berlin National gallery, Wallace gallery müzelerindedir. (L)

HOSPİTALET, Barcelona'nın (İspanya) güneybatı banliyösünde şehir; 71 600 nüf. Ağır metalürji. Kimya sanayii. (L)

Hospitium militare. Rom. tar. Roma İmparatorluğunun 235 - 476 döneminde, askerlerin sivillere ait yerlere elkoyma hakkı. (Evin üçte biri ev sahibine bırakıldı [398 tarihli kanun]. Bu sistem daha sonraları, barbar işgalinin meşruluk kazanmasını sağladı.) [L]

HOSPODAR i. (islavca *gospor,* efendi'den). Osmanlı imparatorluğunca XV. yy. dan 1866-1881'e kadar Boğdan ve Eflak'ı yönetmekle görevlendirilen rumen prenslerinin unvanı. (L)

HOSSEGOR. Bk. SOORTS - HOSSEGOR.

HOSSEGOR gölcüğü, Fransa'da Landes kıyısında gölcük, Caporeton'un 3 km kuzeyinde. 2 500 m uzunlukta, 250-300 m genişlikte olan ve denize bağlı bulunan bu gölcüğü çevreleyen çam ormanlarında *Soorts-Hossegor* villaları vardır. (L)

HOST, Afganistan'da iki, Bülucistan'da bir bölgenin adı: **1.** Amuderya havzasında Afgan Türkistanı denilen bölgede Bedahşan üzerindeki Host eskiden önemli merkezlerden biriydi Türkmen ve Özbekler tarafından tahrip ve yağma edildi. Sonra Racputlar Özbekleri yenilgiye uğratarak bölgeye yerleştiler ve burada bir ahşap kale yaptılar (1645). Bir süre sonra bölge Özbeklerin hücumuna uğradı; **2.** Afganistan'ın güneydoğusundaki Host vâdisinde Hostval, Mugal Cedren gibi Afganistan'ın ünlü kabileleri yerleşmişlerdi. Bu kabileler zaman zaman çıkardıkları isyanlarla Afganistan hükûmetlerini güç durumda bıraktılar. Host vâdisi son zamanlarda iktisadî ve sosyal bakımından gelişti. 1924'te çıkan bir ayaklanma, hükûmet kuvvetlerince bastırıldı; **3.** Bülucistan'da Keta'nın 35 mil doğusundaki Host bölgesinde önemli bir kömür yatağı vardır. (M)

HOSTA i. Zambakgillerden bitki cinsi; Çin ve Japonya'da yetişir, on kadar türü vardır. (Birçoğu güzel çiçek ve yapraklarından dolayı öbek, bordür ve tarh şeridi halinde yetiştirilir. Başlıca türleri: *Hosta Plantaginea, H. Siebodiana, H. Fortunei, H. Coerulea* v.b.) [L]

HOSTEL i. (ing. k.). Kültürel ve sportif amaçlarla seyahat eden kimselere ayrılan basit barınak.

— ANSİKL. *Hostel*'ler için genellikle tabiî güzelliği tarihî değeri bulunan bölgelerle konaklamağa elverişli yerler seçilir. İlgili kuruluşlardan izin alınarak kale, kervansaray, kule v.b. de hostel olarak kullanılabilir. Türkiye'de İstanbul, Edirne ve Erzincan'da bu çeşit hosteller vardır. (M)

HOSTES i. (ing. *hostess*'ten). Uçaklarda, gemilerde ve uzun yol otobüslerinde yolculara hizmet eden kız veya kadın. ‖ *Hava hostesi,* yolcuların rahatı ve güvenliği için yolcu uçaklarında faydalı hizmetleri sağlamakla görevli kız veya kadın. (Çeşitli havacılık şirketleri hava hosteslerini yarışma ile seçerler. Bunların genellikle iki yabancı dil, otelcilik, çocuk bakımı, tıp v.b. gibi yolcuların ihtiyaçlarını ilgilendiren konularda çok geniş bilgiye sahip olmaları gerekir.) ‖ *Teşm. yol.* Bir kentte, bir garda, bir acentede, bir sergide v.b. karşılama işleriyle görevli genç kadın. (LM)

HOSTESLİK i. (*hostes*'ten *hostes-lik*) Hostesin yaptığı iş. (M)

HOSTİA i. (lat. k.). Esk. çağ. Kurban, Tanrı'ya sungu olarak kesilen hayvan. (L)

HOSTİLİANUS MESSİUS QUİNTUS (Caius Valens) [öl. M. S. 251], Roma imparatoru. Decius'un küçük oğlu (belki de damadı veya evlâtlığı). Önce sezar (250), daha sonra naip ve augustus (251) oldu. Babasının halefi C. Vibius Trebonianus Gallus onu evlât edindi. Hostilianus bir süre sonra vebadan öldü. (L)

HOSTİLİUS. Bk. TULLUS HOSTİLİUS.

HOSTİLİUS MANCİNUS (Caius), romalı konsül (M.Ö. 137). Ordugâhı Numancia'lılar tarafından kuşatılınca, ordusunu kurtarmak için teslim oldu. Senato Hostilius'un yaptığı anlaşmayı tanımadı, onu elleri bağlı olarak Numancia'lılara gönderdi. Numancia'lılar onu geri yolladılar. Hostilius, birkaç yıl sonra praetor oldu. (L)

HOSTRUP (Jens Christian) danimarkalı papaz ve yazar (Kopenhag 1818 - Frederiksborg 1892). 1856'da Silkeborg'da papazken Grundtvig'in öğrencisi oldu, 1862'de Hilleröd'e tayin edildi. Öğrenci yaşayışından ve içki âlemlerinden ilham alarak komediler ve şarkılar yazdı. *Gjenbeorne* (Komşular) [1844] adlı oyunu ve milliyetçi şiirleriyle tanındı. (L)

HOŞ sıf. (fars. *hōş*). Zevk veren, duyguları okşayan: *Fakat senden böyle ikide birde ayrılıvermek de hoş değil* (Sabahattin Ali). *İcap etmez mi hoş görünmek / Üsküdar'daki akrabaya* (C. S. Tarancı). *Ne olsa hoş bir gün geçirmiştik* (R. H. Karay). *Hoş bir kız.* ‖ Tuhaf, garip: *Bir hoş adamdı bu Feyzi Ahmet* (Y.Z. Ortaç). ‖ Bağlaç. Bununla birlikte, zaten: *Zehir gibi almanca idi. Hoş türkçe olsa ne anlayacaktım?* (A. H. Tanpınar).

— ÇEŞ. DEY. *Hoş bulduk,* «hoş geldiniz» sözüne verilen karşılık: *Hoş bulduk. Bize üç çay, taze ise* [...] *simitçi yok mu?* (S.F. Abasıyanık). ‖ *Hoş geldin* (veya *geldiniz*), gelen kimseye söylenen esenlik sözü: *Feride'nin erkek kardeşi olmadığı için sen, doğrudan doğruya onun ağabeyisi sayılırsın, Kâmran; kardeşine «Hoş geldin!» de* (R.N. Güntekin). ‖ *Hoş görmek,* aslında kızılacak, güceniIecek bir davranışı affetmek, müsamaha ile karşılamak: *Benim demem o değil de büyükler küçüklerin kusurunu hoş görürler demek istiyorum* (B. Felek). *Divan şairlerimizinkilerde olduğu gibi saz şairlerimizin şiirlerinde de bulunan bu oyunları hoş görmeliyiz* (N. Ataç). ‖ *Hoş tutmak,* birine şefkatli ve iyi davranmak. ‖ *Hoşa gitmek,* beğenilmek, güzel ve iyi bulunmak: *Görüyorsunuz ki, kızım, bunlar ne kendiniz için ne mektep için hiç hoşa gidecek şeyler değil* (R. N. Güntekin). *Ve bunlar ne kadar çok olursa o kadar hoşa gidiyordu* (A. H. Tanpınar). ‖ (*Birinin*) *Hoşuna gitmek,* (birinin) duygularını okşamak: *Zira uzaktan gördüğümüz şeyler bize daima daha çok güzel görünür ve daha çok hoşumuza gider* (A. Ş. Hisar). *El şakırtıları, yaşasın sedaları, arasında tekrarladıkları bu isim pek hoşlarına gidiyordu* (Ömer Seyfeddin). ‖ *Hava hoş.* Bk. HAVA.

— *Esk. Hoş-âb,* hoşaf. Parlak. Mücevher v.b.nin parlaklığı. ‖ *Hoş-âheng,* ahenkli. ‖ *Hoş-alef,* çok şey yiyen hayvan. Haram veya helâl gözetmeden herşeyi yiyen. ‖ *Hoş-âmed,* hoş geldi! ‖ *Hoş-âmed-gû,* «hoş geldin» diyen kimse. ‖ *Hoş-âne,* güzel. ‖ *Hoş-âvâz,* sesi güzel olan. ‖ *Hoş-âyende,* beğenilen. ‖ *Hoş-âyendegân,* hoşa gidenler. ‖ *Hoş-bin* hoşgörü sahibi kimse. ‖ *Hoş-bû,* güzel kokusu olan. ‖ *Hoş-dem,* iyi arkadaş. ‖ *Hoş-dil,* memnun. ‖ *Hoş-edâ,* güzel davranışları olan. ‖ *Hoş-elhân,* güzel sesli, güzel sesle şarkı söyleyen. ‖ *Hoş-endâm* düzgün endamlı. ‖ *Hoş-engüşt,* müzikte kulağa hoş gelen. ‖ *Hoş-gû,* tatlı dilli. ‖ *Hoş-güftâr,* güzel konuşan. ‖ *Hoş-güvâr,* lezzetli. ‖ *Hoş-güzeşte,* iyi yaşanılmış geçmiş zaman. ‖ *Hoş-hâl,* geçimi yerinde, varlıklı olan. ‖ *Hoş-hân,* güzel okuyan. ‖ *Hoş-hırâm,* güzel yürüyen. ‖ *Hoş-kadem,* ayağı uğurlu olan. ‖ *Hoş-kalem,* güzel yazı yazan. ‖ *Hoş-kâm,* istediklerine kavuşmuş, mutlu. ‖ *Hoş- manzar,* güzel görünüşlü. Güzel yüzlü. ‖ *Hoş-meniş,* iyi huylu. ‖ *Hoş-meşreb,* sevimli. ‖ *Hoş-meze,* iyi yiyecek. ‖ *Hoş-nemek,* sevimli, sempatik. ‖ *Hoş-nevâ,* sesi güzel olan. ‖ *Hoş-nigâh,* güzel bakışlı, bakışı güzel. ‖ *Hoş-nihâd,* iyi huylu. ‖ *Hoş-nişîn,* iyi yerleşmiş. Göçebe. ‖ *Hoş-nümâ,* güzel görünüşlü. ‖ *Hoş-nüvis,* hattât. ‖ *Hoş-reftâr,* gidişi, yürüyüşü güzel olan. ‖ *Hoş-rûy,* sevimli yüzlü. ‖ *Hoş-sohbet,* güzel konuşan, iyi sohbet eden: *Karşıma hoşsohbet, ârif, zarif bir Egeli çıkardı, ona sordum* (N. Araz). ‖ *Hoş-tab,* güzel huylu. ‖ *Hoş-ter,* çok hoş. ‖ *Hoş-vakt,* vakti iyi geçen, rahat, mutlu.

◆ **Hoşa** ünl. *Esk.* «Ne güzel, çok hoş» anlamında kullanılır.

◆ **Hoşî** i. *Esk.* Mutluluk, rahatlık. (M)

HOŞAF i. (fars. *hōş,* iyi ve *āb,* su'dan *hōş-āb* > *hōş-āf*). Erik, vişne, v.b.nin şekerli suda kaynatılmasıyle yapılan meyveli şerbet: *İçine biraz şeker, biraz su koyarım, sana hoşaf gibi içiririm* (Ahmet Rasim).

HORTHY

hortum

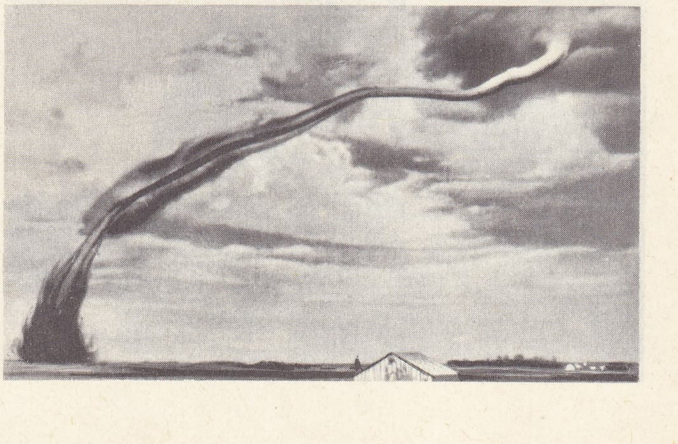

Foto. Viollet (LAROUSSE)

— ÇEŞ. DEY. *Hoşaf gibi,* yorgun ve bitkin bir halde. || *Hoşafın yağı kesilmek,* ne söyleyeceğini veya ne yapacağını bilmeyecek duruma düşmek: *Şemi'nin böyle her şeyi açığa vuruşu üzerine amcada da, damatta da hoşafın yağı kesildi* (H. R. Gürpınar). || *Hoşafına gitmek. Argo.* Beğenmek. || *Eşek hoşaftan ne anlar (suyunu içer tanesini bırakır).* Bk. EŞEK.

— Mutf. Taze ve kuru meyveleri şeker ve çokça su ile kaynatarak yapılan sulu tatlı.

— ANSİKL. *Hoşaf* yaparken kullanılan yumuşak ve sulu meyvelerin (vişne, çilek, ağaççileği, böğürtlen, frenküzümü v.b.) şekerli su ile kaynatılması gerekmez. Bunların suları sıkılır şeker ve su katılarak sulandırılır. Meyvenin üzerine dökülerek servisi yapılır. Sert meyvelerin hoşaf durumuna gelmesi için şekerli suda kaynatılarak yumuşaması gerekir. Hoşaflar daima soğuk olarak yenir. (M)

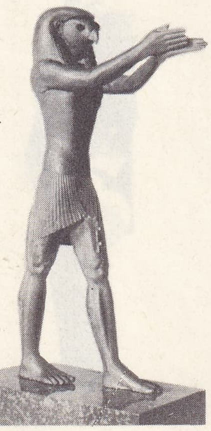

HORUS
Louvre müzesi, Paris

HOŞAFLIK sıf. (*hoşaf*'tan *hoşaf-lık*). Hoşaf yapmağa yarayan: *Hoşaflık üzüm.* || i. Halsizlik, bitkinlik.

HOŞAMEDİ blş. i. (fars. *ḫōş-āmedī*). Birinin bir yere gidiş ve gelişinde sözle ve davranışla gösterilen memnunluk belirtisi. *Kudüm tebriki* yerine de kullanılır. (M)

HOŞAP, Micinger suyu da denir, Doğu Anadolu'da Van gölüne dökülen bir akarsu; Hakkâri yöresi kuzeyinde Merkez dağından (3 350 m) doğarak kuzeye doğru akar, Hoşap kalesi önünden, aynı adı taşıyan köyün önünden geçerek batıya döner ve Gevaş kuzeyinde Van gölüne dökülür. — *Hoşap bucağı.* Bk. GÜZELSU. (M)

Hoşap kalesi, Başkale - Hakkâri yolunda kale. Mahmudî beylerinden Sarı Süleyman tarafından yaptırıldı (1649). Mimarının adı Tilma'dır. Üç sur bedeni ile çevrili ve içerisinde cami, hamam, ambarlar ve sarnıçlar vardı. Günümüzde yıkıntı halindedir.

1650 Yılında Van beylerbeyi Mehmed Emin Paşa, Muhmûdîleri yenmek için kaleyi 29 gün süreyle kuşattı, fakat alamadı. (M)

HOŞBEŞ blş. i. (fars. *ḫōş bāş!,* hoş ol!). Samimî sohbet: *Biraz hoşbeşten sonra dedim ki...* || *Hoşbeş etmek,* samimî bir şekilde sohbet etmek: *Yazıhaneye girdim. Hoşbeş ettik* (Kemal Tahir). || *Hoşbeşi olmamak,* hiç bir samimiyeti olmamak. (M)

HOŞBİLEZİK blş. i. Folk. Erzincan ve Erzurum yörelerinde, erkek ve kızların ayrı ayrı oynadıkları bir halk oyunu. (M)

HOŞÇA zf. (*hoş*'tan *hoş-ça*). Güzel iyi bir şekilde: *Bizler mi vakti hoşça geçirmekteyiz bugün?* (Y. K. Beyatlı). *Böyle cemiyetler, daha ziyade beraberce yalan söyleyip, beraberce aldanıp hoşça vakit geçirmek isteyen insanların işidir* (A. H. Tanpınar). Garip, acaip bir şekilde: *Adama bakışta bir hoşça bakar / O dostun hasreti sinemi yakar* (Halk şiiri).

— DEY. *Hoşça kal* (veya *kalınız*), bir yerden ayrılırken kalanlara söylenir. (M)

HOŞEA, son İsrail kralı (M.Ö. 732-724) Tiglatpleser III ile anlaşarak kral Pekah'ı öldürdü ve onun yerine geçti. Asur devletine haraç verdi. 725'te haraç ödemekten vaz geçince Salmanasar V ona karşı yürüdü. Hoşea yakalandı, kuşatılan Samiriye 722'de düştü. (L)

Hoşap kalesi

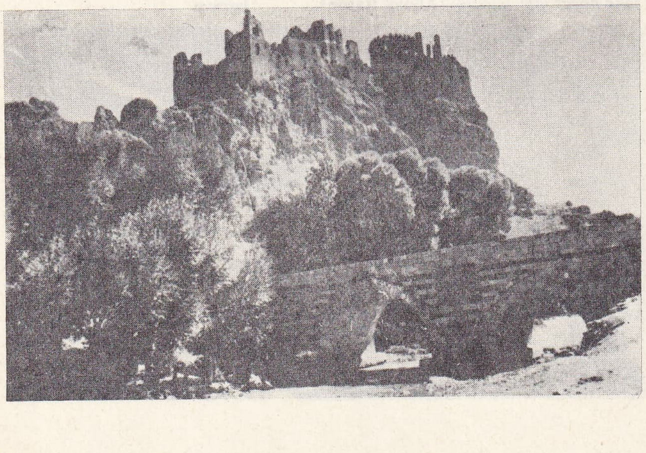

HOŞEA («Yehova kurtarır»), ibranî peygamberi (M.Ö. VIII. yy.). Kerametleri «Küçük Peygamberler» kitabının başında yer alır. İsrail'de, Yerobom II ve halefleri zamanında (750-730) faaliyet gösterdi. Evlilikte aşk tema'sını Yehova ile İsrail'in ilişkilerine uyguladı, kendi özel hayatını bir evlilik sembolü haline getirdi. (L)

HOŞENG. Mit. Bk. HAOŞYANGHA.

Hoş Geldiniz M. Marshall (*Bienvenudo Mr. Marshall*), Luis G. Berlanga tarafından çevrilen ve senaryosunu J.A. Bardem'in yazdığı ispanyol filmi (1952). Filim, bir amerikan kargaşalığı gösteren yergili bir eserdir. Esprilerle dolu olan bu eser, o güne kadar kişiliğini bulamamış olan ispanyol sinema tarihinde önemli bir dönüm noktasıdır. (L)

HOŞGÖR (Bedriye), türk kadın bestecisi (Konya 1889-İstanbul 1968). Konya mevlevîhanesinde musikiye başladı. İstanbul'a gelerek Enderunlu İsmet Efendi ve Udî Âfet'ten ud, saray müezzinlerinden Halid Efendiden usûl dersleri aldı. Bir süre de Tanburî Cemil Bey ve Udî Nevres Beyin derslerine devam etti. Şarkıları: Muhayyer aksak (1938), Muhayyer yürük aksak, Hicaz ağır devri hindî. (M)

HOŞGÖRÜ blş. i. (*hoş görmek*'ten *hoş-gör-ü*). *Yeni.* Savundukları görüşler ve açığa vurdukları duygular bizimkilerle çelişen kimseleri sabırla karşılama, hoş görme: *Hoşgörü olgunluğun belirtisidir. Esk.* Müsamaha.

◆ **Hoşgörücü** sıf. Anlayışlı, toleranslı. *Esk.* Müsamahakâr.

◆ **Hoşgörücülük** i. Hoşgörücü olma hali. *Esk.* Müsamahakârlık. (LM)

HOŞGÖRÜLÜ sıf. (*hoşgörü*'den *hoşgörü-lü*). Hoşgörü sahibi olan: *Hoşgörülü adam.* (M)

HOŞGÖRÜRLÜK blş. i. (*hoşgörmek*'ten *hoşgör-ü-r-lük*). Hoşgörülü olma hali. (M)

HOŞGÖRÜSÜZ sıf. (*hoşgörü*'den *hoşgörü-süz*). Hoşgörüsü olmayan toleranssız.

◆ **Hoşgörüsüzlük** i. Hoşgörüsüz olma hali. (M)

Hoşgörüsüzlük (*İntolerance*), amerikan filmi (1916). David W. Griffith tarafından çekilen ve sessiz sinemanın şaheserlerinden sayılan bu filim, çağlar boyunca süregelen toplumsal, siyasî ve dinî hoşgörüsüzlüğün sonuçlarını göz önüne serer. Griffith'in senaryosu. Babil devri, Yahudi devri, Ortaçağ devri ve Çağdaş devir olmak üzere dört devri kapsar. Bu devirler filmin dramatik gelişiminde birbiriyle karışarak bir bütün meydana getirirler. Filmin aslı sekiz saat sürmektedir ve hiç bir yerde bütünü ile gösterilmemiştir. Griffith, bu uzun filimden üç saat kırk beş dakika süren ticarî bir filim meydana getirmiştir. (L)

HOŞHAL HAN, Afgan Hatak kabilesi reisi ve şair (1613-1691). 1650'de babasının yerine geçti. Hint-türk imparatoru Şah Cihan tarafından İndus üzerinde Atak'tan Peşâver'e giden yolun korunması ile görevlendirildi. Şah Cihan'ın ölümünden sonra gözden düşen Hoşhal, Gwalior kalesinde tutuklandı. Ünlü şiirlerini burada yazdı. Hapisten sonra ülkesine dönerek Türklerle çarpıştı. Sonra yerini büyük oğlu Abdülkadir Hana bıraktı. Hoşhal Han, afgan edebiyatının önde gelen şairlerinden biriydi. Peştu dilinin gelişmesi ve edebî bir nitelik alması için çalıştı. Şiirlerinden başka çeşitli eserler yazdı. Gazel, rubaî, mesnevî, kaside gibi çeşitli nazım şekillerini kullandı. Böylece «peştu edebiyatının babası» ününü kazandı. Açtığı edebî çığır kendinden sonra gelenlerce geliştirildi. Bu çığırdan yetişen oğulları birçok eser yazdılar. (M)

HOŞHOŞ i. [Çocuk dilinde] Köpek: *Bisküvilere alık alık bakınırken elindeki simidi köpeğe kaptıran çocuğun feryadı: —Anne, simidimi hoşhoş kaptı gidiyor* (H. R. Gürpınar). [M]

HO Şİ MİNH («Işık taşıyan») [NGUYEN AY KUOK veya NGUYEN TAT TANH, — denir], vietnamlı siyaset adamı (Nghe An eyaleti, Annam'ın kuzeyinde 1890 - Hanoy 1969). Fransa'da yerleşti, önce Sosyalist partiye, Tours kongresinden sonra da Komünist partisine (1921) girdi. Uzakdoğu'ya döndü, 1930'da Çinhindi Komünist partisini, 1941'de Viet-minh'i kurdu. 1945'te Ho Şi Minh adıyle iktidara geçti, Bao-Dai'nin çekilmesinden sonra Vietnam Demokratik cumhuriyeti adıyle komünist bir idare kurdu 2 mart 1946'da cumhurbaşkanı oldu, Hanoi'de yerleşti, bu şehirde amiral d'Argenlieu'nun temsilcisi J. Sainteney ile mart 1966 antlaşmasını imzaladı. Fontainebleau görüşmelerinden sonuç alınamaması üzerine Fransa ile yeniden savaşa tutuştu, bu savaş 1954'e kadar sürdü. Temmuz 1954'te Cenevre'de imzalanan ateşkes antlaşması onu, yarımadanın kuzeyinden 17. enleme kadar uzanan topraklar üstündeki Vietnam Halk cumhuriyetinin başkanı olarak tanıdı. Ho Şi Minh, 1956'da Kuzey Vietnam Komünist partisi genel sekreterliğine getirildi. Ülkesini ele geçirmeğe çalışan Güney Vietnamlılar ve Amerikalılarla savaştı. Laos ve Kamboç topraklarında bulunan ve Vietkonglulara insan ve malzeme yardımını kolaylaştıran bir yola onun adı verildi. (L)

HOŞKADEM (el-Meliküzzâkir Seyfeddin el-Naziri), Mısır ve Suriye sultanı (? - öl. 1467). Mısır sultanı Şeyh'in kölesiyken Câmdâr alayına yazıldı. Şeyh'in oğlu Ahmed zamanında haseki; Sultan Çakmak zamanında on memlûk emîri ve bölükbaşı oldu. Şam'da bin memlûk kumandanı (1446), Kahire'de Hâcibul Huccâb (Divânı harp reisi) oldu (1450). Sultan İnal harbiye nazırıyken Karaman beyine karşı savaştı: ancak daha çok çarpışmaktan kaçınarak şehirleri yakmakla yetindi. Bir süre sonra Sultan Ahmed'in yerine Suriye sultanı oldu (1461). Osmanlılarla arası iyi olmayan Uzun Hasan ile anlaştı. Bir aralık Osmanlılara karşı Karaman beyi İshak'ın tarafını tuttu. (M)

HOŞKORNİT i. (fr. *hauchecornite*'ten). Miner. Tabiî nikel, antimon ve bizmut sülfür; kuvadratik sistemde billûrlaşır. (L)

HOŞLAMAK geçl. f. (*hoş*'tan *hoş-la-mak*). Halk dili. İyi davranmak, gönlünü hoş etmek: *Bu uykusuz geceler hakkı için onu sen hoşla, onu sen ikramla* (N. Araz). [M]

HOŞLANMAK geçz. f. (*hoş*'tan *hoş-la-n-mak*). Bir şeyden zevk almak, memnunluk duymak, bir şeyi hoş bulmak: *Çocukların arasına karışmaktan hoşlanmaz, elleri ceplerinde kendi kendine deniz kenarında dolaşır, yahut ağaçların altında kitap okurdu* (R.N. Güntekin). *Evde çoluk çocuğumla sohbetten hoşlanırdım* (A.H. Tapınar).

◆ **Hoşlandırmak** ettrg. f. Hoşlanmasına yolaçmak. (M)

HOŞLAŞMAK geçz. f. (*hoş*'tan *hoş-la-ş-mak*). Hoş hale gelmek. || İyilik hissetmek, haz duymak. || Ortaklş. f. Birbirinden hoşlanmak. (M)

HOŞLUK i. (*hoş*'tan *hoş-luk*). Hoş bir durumda olma hali. || [Bir sıfatıyle birlikte] Gariplik, acaiplik: *Bugün sende bir hoşluk var.* (M)

HOŞMERİM i. Bk. HÖŞMERİM.

HOŞNUT veya **HOŞNUD** sıf. (fars. *ḫōş-nūd*). Bir davranış, bir hal veya bir kimseden memnun olan, şikâyeti olmayan: *Herkesi hoşnut etmeğe çalışan bir adamdı* (H.E. Adıvar). *Gene de beğeniriz kendimizi, hoşnuduzdur kendimizden* (N. Ataç). (M)

HOŞNUTLUK i. (*hoşnut*'tan *hoşnut-luk*). Hoşnut olma hali. *Esk.* Hoşnudî. || *Hoşnutluk getirmek,* hoşnut olduğunu beli etmek. (M)

HOŞNUTSUZ sıf. (*hoşnut*'tan *hoşnut-suz*) Memnun olmayan (M)

HOŞNUTSUZLUK i. (*hoşnutsuz*'dan *hoşnutsuz-luk*). Hoşnut olmama hali: *Bunu belli etmemeğe çalıştığını sezdim, gülümsüyordu amma, bana bir hoşnutsuzluk çökmüştü* (R.H. Karay). [M]

HOŞT ünl. Köpekleri korkutmak için çıkarılan ses: *O güne kadar «Hoşt»lara alışmıştı; ilk «Kuçukuçu»yu Osman'dan işitti* (R. H. Karay). [M]

HOŞUR veya **HOŞOR** sıf. (erm. *hoşor,* büyük). *Argo.* [Kadın için] Şişman ve güzel: *İri yarı, etine dolgun, beyazca, kara kaş, kara göz, ermenice «hoşur» tabirine mâsadak...* (Ahmed Rasim). || Kaba, bayağı. (M)

HOT («yakıcı» anlamında ing. k.). 1925-1930 Yılları arasında zencilerin hazırlıksız

Foto. Craven (LAROUSSE) ; MEYDAN

olarak çaldıkları bir çeşit müziğe verilen ad. Sesi zenginleştirmek amacıyle kullanılan Hot'ı çalmak için cazcılar titreşimli gamlar, kaydırmalar ve *portamenti* v.b. gibi en anlatımlı usullerden yararlanırlardı. (Armstrong'un ilk orkestrasının adı «Hot Five» idi.) [L]

HOT, Bülucistan'da kabile adı. Bugün Pencap'ın güneyinde yaşayan bu kabile Mekrân adıyle de anılır. Afganlılar tarafından yenilinceye kadar Dera İsmail Han'da 200 yıl hüküm sürdü. Pencap'ı ele geçiren Rind ve Doday kabileleri burada yeni yeni kabilelerin ortaya çıkmasını kolaylaştırdı. Bugün Hôsa, Mazâri ve Bâlâcani adlı kabileler Rind ve Doday saldırılarından sonra doğan ve ayrı ayrı adlarla anılan kabilelerdir. (M)

HOTAMIŞ, İç Anadolu bölgesinde (Konya ili, Karapınar ilçesi) bucak; 4 378 nüf; 10 köy. — *Bucak merkezi,* 1 081 nüf, Konya ovasının bir kesimini meydana getiren Hotamış ovası üzerinde, ilçe merkezinin 19 km güneybatısında, Karapınar-Karaman yolu üzerinde; yüksl. 1 000 m. (M)

HOTAN, çince **Ho-tien,** Çin'de (Sin-Kiang) şehir, Hotan-Derya tarafından sulanan bir vahada; 134 000 nüf. Meyve ağaçları. İpek böceği yetiştiriciliği ve ipek dokumacılığı. Dokuma (pamuk ve ipek) sanayii. Marko Polo, Hotan'a 1275 yılına doğru uğramıştı. Şehir, mahayanaya bağlı bir buddha kültürü merkezi oldu. Yakınında eski Yotkan'da arkeolojik kalıntılar (yaklş. M.S. II. ve V. yy.dan kalma çanak çömlek ve kilden eşyalar) ve buddha manastırları kalıntıları: Dandan-Uilik; Ravak (VII. yy.). [L]

HOTAN-DERYA, çince **Ho-tien-ho,** Çin'de (Sin-Kiang) ırmak, Kûn-Lûn dağlarından iner, Tarım'a kavuşarak kumlar içinde kaybolmadan önce *Hotan* vahasını sular. (L)

HOTANTO i. (*Hotanto* adından). Hotantolardan veya bu halkın soyundan olan kimse. ‖ [İsim tamlamalarında] Hotantolara ait: *Hotanto dili.* (M)

HOTANTOCA i. Leng. Hotantoluların dili.

— ANSİKL. Leng. Buşman ağızları gibi *Hotantoca*'nın da özelliği şaklamalı sesler kapsamasıdır. Özedönüşlü fiil sistemi de çok karmaşıktır; tekil, çoğul ve ikil ayrımı. 1. Şahsın çoğul ve ikilinde kapsamalı ve kapsamasız ayrımı vardır; buşman dilinde yer yer görülen eril-dişil ayrımı Hotantocada bütün durumlarda yapılır. Fiil kökü değişmez, sonekler zaman ve görünüşleri ayırmağa yarar; önekler türeme fiil yapımında kullanılır (msl. *dei,* «süt emmek», *dei-si* «emzirmek»). Cins isimlerin ve sıfatların sonuna eklenen öğecikler niceliği, halleri (nesnel ve âletli) ve cinslikleri (msl. *khoi-b,* «adam», çoğl. *khoi-gu; khi-s,* «kadın», çoğl. *khoi-ti; khoi-i,* «insan», çoğl. *kho-i-n; khoi -ba,* «adam» dolaysız tümleç), işaret sıfatları ve zamirleri ise üç uzaklık derecesi belirtir.

Avrupalıların gelişi sırasında, Oranj ve Vaal'in güneyindeki bütün Güney Afrika bölgelerinde konuşulan Hotantoca, bantu ve afrikaan dillerinin yayılması sonucunda sürekli olarak geriledi. (L)

HOTANTOLAR, Güneybatı Afrika'nın güney kesiminde, Orange ırmağının kuzeyinde yaşayan halk. Hoisanlara bağlı gruplardan biri olan Hotantoların, Hamîlerle Boşimanların karışımından meydana geldikleri sanılmaktadır. Bazı fizik özellikleri yönünden Boşimanlara benzerlerse de (bakıra çalan sarı renk, kaslarda deri altı yağ tabakasının aşırı derecede gelişmiş olması) boyları daha yüksek (1,60 m), başları daha uzun, kulakları da kafalarından daha az ayrıktır. Eskiden Güney Afrika'nın bütün batı kesimine yayılmışlardı; sonradan Orange ırmağının kuzeyine sürüldüler. Orada bugün yirmi bin kadar Hotanto kalmıştır. Günümüzde Kap Hotantoları, Batı Hotantoları, Korana'lar ve Nama'lar olmak üzere dört dil grubu vardır. Almanlara karşı ayaklanmaları (1904) kabile teşkilâtlarının dağılmasına yolaçtı. Nüfusça azalmaktadırlar. Hayvan yetiştirir, avcılık yaparlar. Hayvanlarına otlak aramaları, yer değiştirmelerine yolaçar. Çok karılıdırlar. (L)

Hotanto Venüsü, 1816'da Paris'te ölen boşiman (hotanto değil) kadını. İskeleti ve doğrudan doğruya alınan kalıbı Musée de l'Homme'dadır. (L)

HOTCHKİSS (Benjamin Berkeley), amerikan mühendisi (Watertown, Connecticut 1828 - Paris 1885). 1867'de Vienne'de (İsère) bir cephane fabrikası kurdu; bu fabrikayı 1870'te Saint-Denis'ye naklederek silâh fabrikası haline getirdi (1875'te Fransa tarafından satın alındı). Burada yapılan 8 mm'lik makineli tüfeklere, toplara ve tanklara Hotchkiss adı verilir. (L)

HOTCHKİSS (Rollin Douglas), amerikalı biyokimyacı ve genetikçi (South Britain, Connecticutt 1911). Yale üniversitesinde organik kimya okudu; 1935'ten sonra Rockfeller üniversitesinde çalıştı. Özellikle bakterilerdeki değişimler üstüne incelemeler yaptı. DNA'nın (dezoksiribonükleik asit) bakterilerin genetik maddesi olduğunu ortaya koydu. Zatürree bakterilerine, içinde bol miktarda DNA bulunan bileşikler karıştırıldığı zaman birtakım genetik değişiklikler olduğu ve bu değişikliklerin genlerin yer değiştirmesinden ileri geldiği 1944'te anlaşıldı. Bu değişikliklerde rol oynayan etkenin DNA olup olmadığını araştıran Hotchkiss, sonunda değişikliklerin DNA etkisiyle arttığını tespit etti. Hotchkiss, daha bakterilerin antibiyotiklere karşı direnmesinde genetik temel yapının ne dereceye kadar etkili olduğu üstünde de çalışmalar yaptı. (L)

HOT DOG i. («sıcak köpek» anlamında amerikanca k.). Sıcak sosisli sandviç. (L)

HOTEİ, X. yy.da yaşamış bir çinli buddha rahibinin japonca adı. Neşeyi temsil eden yedi mutluluk tanrısından biri olarak kabul edilir. Güleç yüzlü ve kocaman karınlı olarak canlandırılır. (L)

HOTEMANUS (François). Bk. HOTMAN.

HOTEN, Doğu Türkistan'da, Kâşgar bölgesinde il ve vaha. Tibet yaylasının doğu sınırında, Altın-Tağ eteği ile Tarım ırmağının Hoten-Derya kolu başlarında bölge. 1 500 m yüksekl.; 1 600 km². 250 000 kadar nüf.

Bölgenin merkezi Hoten şehrinin ne zaman kurulduğu kesinlikle bilinmemektedir. M.Ö. II. yy. ile ilgili açıklamalar yapan çin kaynakları, burada Yu-tien veya Yotkan adlı bir şehrin bulunduğunu yazarlar. Daha sonraki kaynaklar K'iu-tan veya Ho-tan; hintli yazarlar «Yerin göğsü» anlamına gelen Kustana veya Kustanaka derler. Başlangıçta bura halkı Buddha'cılığa bağlıydı. Son zamanlarda burada bulunan bir Buddha anıtı, M.S. 269 tarihini göstermektedir. Dillerinin Sanskritçeye yakın oluşu bura halkının hint etkisi altında yaşadığı görünüşünün benimsenmesine yolaçtı.

İslâmlık, bu bölgeye Kâşgar'dan çok sonra ve silâh gücüyle girebilmiştir. Tarihçi İbn Esir'e göre burayı ilk ele geçiren müslüman kumandan Kadir Han Yusuf'tur (öl. 1032). Onun adını Kaşgar ve Yarkent'te basılmış 1014 tarihli paralar vardır. XVIII. yy. Hoten ve Kâşgar bölgesi Hocalar devletine bağlıydı. Daha sonra Kalmukların elinde kaldı. Osmanlı - Lehistan samiyeti altındadır. Hoten'de ipekçilik, pamukçuluk, hayvancılık gelişmiş bir durumdadır. (L)

HOTİN, S.S.C.B.'de şehir (Ukrayna). Dniester kıyısında Çernovtsı'nın kuzeyinde; 8 000 nüf.

— Tar. Hotin şehrinin tarihi Boğdan'da kurulan bağımsız bir devletle başlar (1359). Kaynaklarda daha önceki durumu hakkında bilgi yoktur. Hotin ve yöresi önce Sepenik ili Boğdan voyvodası Petru'nun topraklarıı içindeydi. Boğdan geleneklerine göre iki dizdar (parcalabi) tarafından yönetiliyordu. Petru, Lehistan kralı Wladislaw'ı tanıdı (1387). Boğdan devlet teşkilâtına kesin şeklini veren voyvoda Alexandru - cel - Bun'dur (1408). Bu yıldan sonra Hotin, Boğdan ve Lehistan arasında sık sık anlaşmazlıklara yolaçtı. Kalesinin müstahkem oluşu sebebiyle 1621 ve 1673'te Polonyalıların elinde kaldı. Osmanlı - Lehistan savaşında Jan Sobieski III şehri zaptetti. Hotin daha sonra Rusların eline geçti (1739). Bir ara Osmanlılar tarafından fethedildi (1774). Bükreş antlaşmasıyle Osmanlılar Hotin'i bırakmak zorunda kaldılar (1812). Hotin daha sonra Romanya (1918-1945) ve İkinci Dünya savaşından sonra da Ruslar tarafından zaptedildi. (ML)

Hotin kalesi, Boğdan'da kale. Kaynaklar, kalenin yapım tarihini Alexandru-cel-Bun zamanına kadar götürürler (XIV. yy.). Türk orduları, Hotin surları önüne ilk defa voyvoda Stefan-cel-Mare (1457-1504) zamanında geldi. Fatih Sultan Mehmed zayıf boğdan (moldav) kuvvetlerini Valea Alba'da yendi ve Moldav hükûmet merkezi olan Suceava ile Neamt ve Hotin kalelerine hücum etti. Stefan-cel-Mare'nin amcası Vlaicu tarafından savunulan Hotin kalesini eline geçiremeyince geri döndü (1476). Kili ve Akkerman kaleleri Bayezid II tarafından fethedilince (1484) Tuna akıncıları, Bali Bey ve Malkoçoğlu kumandasında yeniden Moldavya'nın kuzeyine, Hotin yakınlarına geldiler (1498). Seferin asıl amacı Polonyalılara yardım etmekti. Hotin daha sonraki yıllarda voyvodaların yönetim merkezi olarak kullanıldı. Kanunî Sultan Süleyman'ın 1538 seferinde Boğdan beyi Petru Rareş Erdel'e (Transilvanya) kaçtı. Boğdan Osmanlılar tarafından ele geçirildi. Hotin kalesi Rareş'in öteki düşmanı leh hatmanı Tarnowski tarafından alındığı için osmanlı orduları Hotin'e varamadı. 1539'da Hotin eski sahibine geri verildi. Daha sonraları malî sıkıntılara düşen voyvoda despot Herakleides, Hotin'i polonyalı asilzade Albert Laski'ye teslim etti. Eflak voyvodası Mihai Viteazul, üç rumen prensliğini (Eflak, Erdel ve Boğdan) birleştirerek «Polonyalıların müttefiki Ieremia Movila'yı Hotin'e kadar kovaladı (1600). Fakat kaleyi alamadı

Osman II (Genç Osman) Hotin'e 1621'de büyük bir sefer düzenledi (bk. HOTİN SEFERİ). O tarihte Polonyalıların elinde bulunan Hotin kalesini alamayarak İstanbul'a döndü. Hotin bundan sonra Boğdan'ın hükmü altına girdi. Âsilerin başı Gheorghe Stefan'ın takibinden güç kurtulan voyvoda Vasil Lupu kaleye çekildi (1635). Fakat tutunamayacağını anlayarak Türklere sığınmak zorunda kaldı. Erdel prensi György Rakoczy İstanbul'dan gerekli izni almadan Lehistan'ı istilâ etmek istedi. Osmanlılar buna engel oldular. Serdar Melek Ahmed Paşa 87 000 türk askeri ve Bucak'tan 47 000 tatar ile Polonyalılara yardım için görevlendirildi. Daha sonraki yıllarda Hotin önemini yitirdi. Sultan Mehmed IV zamanında (1672) Hotin'in 25 km kuzeyinde bulunan Kamaniçe'nin (Kamieniec) fethedilmesi, osmanlı harekâtının ağırlık merkezini kuzeye doğru kaydırdı. Bu yeni fetih için harekât üssünü Hotin teşkil etti. Dniester üzerine, bu kalenin karşısında Zwaniec'te köprü kuruldu. Sefer dönüşü sadrazam Köprülü Fazıl Ahmed Paşa Kamaniçe'ye yardım amacıyle Hotin'de bir türk garnizonu kurmak istedi. Fakat Boğdan başvekili (logofet) Miron Costin onu bu fikrinden döndürdü. 1673'te Polonya kuvvetleri Jan Sobieski kumandasında tekrar Hotin'e gelince Osmanlılar yeni sefere çıktılar. Mehmed IV'ün kumandasındaki osmanlı ordusu Dniester üzerinden Soroca'ya kadar geldi. Üç alay yeniçeri askeri, lağımcılar ve humbaracılardan kurulu kuvvetlerle Şam valisi Hüseyin Paşa, Hotin kalesini zaptetti.

Bu savaşlar sonunda Hotin harap oldu. Fenerli voyvoda Dimitraşçu Kantakuzenos (1674-1675) leh ve alman kuvvetlerinin uzun süre Osmanlılara dayandıkları bazı kalelerin ve bu arada Hotin'in de yıkılmasını tavsiye etti. Bu teklifi olumlu karşılayan Köprülü Fazıl Ahmed Paşa surların yıkılması için emir gönderdi. Böylelikle uzun yıllar dayanıklılığı ile tanınan kale kendini savunamaz hale geldi. 1711'de meydana gelen karışıklıklardan yararlanan Osmanlılar, Hotin kalesi ve eyaletini Boğdan'dan ayırarak hâkimiyetleri altına aldılar. Halep beylerbeyi Mustafa Paşa, bütün Hotin eyaletini teftiş etmekle görevlendirildi. Bu eyalete Cernauti sancağının bir parçası da eklendi (1714). Yeniçeri hasekilerinden Mustafa Ağa Hotin'in ilk türk muhafızı oldu. Boğdanlıların da yardımıyle kale onarıldı. Böylece Hotin kalesi, 1714-1812 yıllarında kuzeyden özellikle Rus çarlığından gelebilecek saldırılara karşı koyacak nitelikte güçlendirildi. XVIII. yy.da Hotin birkaç defa Ruslar tarafından işgal edildi: ilk olarak 1739'da bütün bölge rus taarruzuna uğradı. Fakat aynı yıl Belgrad antlaşmasıyle tekrar Türklere verildi. 1769-1774 Savaşı sırasında da Hotin eyaleti yeniden Rusların saldırısına uğradı. 1769'da prens Gal-

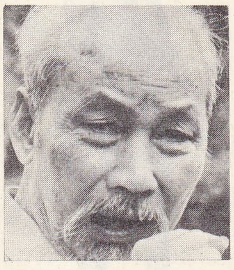

HO Şİ MİNH

Foto Camera-Press (LAROUSSE)

litzin, kaleyi, muhafız Yeğen Hüseyin Paşadan alacağı sırada, Selânik muhafızı Ahıskalı Hasan Paşanın yardıma gelmesiyle başarı kazanamadı. Kırım hanı Devlet Giray IV, kaleye 40 000 asker getirdi. Sadrazam Nişancı Mehmed Emin Paşanın da yardımıyle kale kuvvetlendi. Fakat bu kuvvetler Hotin'i Rusların ikinci saldırısından kurtaramadılar. 18 Eylülde Ali Paşa kuvvetleri, Dnister köprüsü üzerinde Gallitzin'e yenildi. Vezir Ali Paşa ile Hotin garnizonu paniğe uğrayarak kaleyi bıraktı; böylelikle Ruslar kaleye girdiler. Rusların savaşı kazanacaklarını anlayan Boğdan boyarları onlara başvurarak arazinin Boğdan'a geri verilmesini istedilerse de Ruslar bu istekleri Küçük Kaynarca antlaşmasında (1774) dikkate alamadılar. Yeni Rus-Avusturya-Osmanlı savaşında (1788-1791/1792) Türklere bırakılan Hotin, rus generali Saltikov'un birleşik kuvvetlerine teslim oldu (19 eylül 1788). Yaş antlaşmasıyle Osmanlılara bırakılan Hotin'e 1806'da yeniden Ruslar girdi. Besarabya adını alan arazi Bükreş antlaşmasına göre Hotin ile birlikte Ruslara bırakıldı (1812) ve 1918'e kadar Rusların yönetiminde kaldı. Sonra Romanya'ya geçti. 1947 Antlaşması ile yeniden Ruslara verildi. (M)

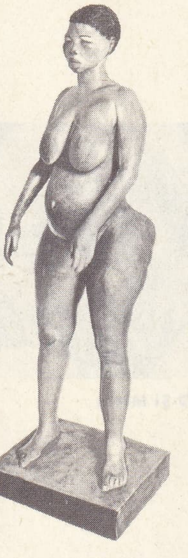

Hotanto Venüsü
Musée de l'Homme, Paris

Hotin seferi, Lehistan üzerine yapılan Osmanlı seferi (1621). Leh kumandanları Zolkiewski ile Koniecpolsk Hotin kalesinde, dalmaçyalı Boğdan voyvodası Gaspar Gratiani'ye bağlı kuvvetlerle birleşerek Tuna'ya inmeğe başladılar. Ancak Kantemir Mirza'nın adamları, Eflaklılar ve Erdellilerce desteklenen Özi valisi İskender Paşaya Prut üzerinde Tutora'da (Çuçora) yenildiler (1620). Bu başarı üzerine Osman II (Genç Osman), Lehistan seferine çıkmağa karar verdi. İranlılar tarafından kuşatılan Bağdat'ın geri alınması bile ikinci plana bırakılarak büyük hazırlık yapıldı. Osman II, savaş makineleri, deve ve filler bulunan iki yüz bin kişilik osmanlı ordusunun basında İstanbul'dan hareket etti (21 mayıs 1621). Ordudaki on iki bin kadar yeniçeri, genç padişahtan memnun değildi. Polonyalıların elindeki Hotin kalesini leh kumandanı Kalinowski koruyordu. Kırım hanı Canibek'in de katıldığı osmanlı ordusu Hotin önlerine geldi (21 ağustos 1621) ve kaleyi kuşattı. Dniester üzerine kurulan köprüler bağlantıyı kolaylaştırdı. Nureddin kumandasındaki tatarlar Kamaniçe'ye (Kamieniec) ve daha ötelere akınlar yaparak Hotin'in çevresiyle ilgisini kestiler. Hotin önündeki vuruşmalar çok kanlı oldu. Fakat bir sonuç alınamadı. Dördüncü hücumda Budin beylerbeyi Karakaş Mehmed Paşa şehit oldu; onu Doğancı Ali Paşa takip etti. Bu arada sadrazam Hüseyin Paşa görevinden alınarak yerine Diyarbekir valisi Dilaver Paşa getirildi. Beşinci ve altıncı saldırılar da başarı kazanamayınca, toplanan divan, kışı da Hotin önlerinde geçirmek isteyen Genç Osman'a rağmen barışa karar verdi. Osmanlılarca aracı seçilen Eflak voyvodası Radu Mihnea ile Polonyalılarca tam yetkili olarak görevlendirilen Zielenski barış antlaşmasını yaptılar (9 ekim 1621). Antlaşmaya göre, kazak ve tatar akınları yasaklanıyor, Hotin Boğdan'a veriliyordu. Sefer dönüşü Genç Osman, yenilginin acısını gidermek için Boğdan topraklarından, merkezi Reni şehri olan bazı parçalar aldı. (→ Bibliyo.) [M]

Hotanto'lu

HOTİNUS i. Oldukça büyük boylu böcek; başı ileriye doğru gövdesi kadar uzar ve silindir biçimindedir; rengi yeşil ve sarı benekli esmer, kızılsarı ve siyahtır. (İlmî adı *Hotinus candelarius*. Eşkanatlıların *fulgoridae* familyasından.) [L]

HOTMAN veya **HOTMANUS** veya **HOTEMANUS** (François), fransız hukukçusu (Paris 1524-Bâle 1590). Silezya asıllı bir ailenin çocuğuydu. Roma hukuku profesörü oldu; Reform'u kabul ettikten sonra, İsviçre'de, Germen imparatorluğunda ve Fransa'da seyahat etti. Geniş bir bilgiye sahipti. Çok fazla sayıdaki eserleri arasında şunları sayabiliriz: *De Statu Primitivae Ecolesiae* (Kilisenin İlk Statüsü Üstüne) [1553], Roma hukuku öğrenimi tenkit eden ve bu hukukun en iyi örf ve âdet kuralları ile kaynaştırılarak bir kanunname haline getirilmesini ile süren *Antitriboniana* (1567). En önemli kitabı, *Franco - Gallia seu Tractatus Isagogicus de Regimine Regum Galliae*'dır (Frank - Galya veya Galya Krallık Rejimi Üstüne Deneme) [1573]. Bu, özellikle dinî alanda doğru yolda olmayanlara işkence ederek kraliyet iktidarının yayılmasına yardım etme eğiliminde olan hukukçulara karşı yönetilmiş bir tenkitti. Hotman'ın siyasî düşünür olarak etkisi önemlidir. — Kardeşi ANTOİNE (1525'e doğr. - 1596). Paris barosunda avukatlık yaptı; Ligue döneminde parlamentoda başsavcı yardımcısı oldu (1591). Kardinal Bourbon'un, Fransa tahtı üstünde, yeğeni Navarre kralından daha üstün hakları olduğunu ileri süren bir eser yayımladı. Daha önce, kardeşi François Hotman da 1585'te yazdığı bir eserde bu hakları savunmuştu. Antoine, *Traité Des Droits et Libertés de l'Eglise Gallicane* (Gallikan Kilisesinin Hak ve Hürriyetleri Üstüne İnceleme) adlı bir eser yazdı. (L)

Hotot beyaz tavşanı, beyaz tüylü evcil tavşan ırkı. (Beyaz tavşanlar içinde yalnız bu ırkın gözleri siyah olur.) [L]

HOTOZ i. (esk. türk. *kutas*'tan). Eskiden kadınların süs olarak başlarına taktıkları renkli başlık: *Yenge Emeti hanım kendisine düğünlük yapılan ipekli nefti elbiselerini giyip de başına oyalı papaziden babayani hotozunu oturtmuştu* (H.R. Gürpınar). [Bk. ANSİKL.] || Bazı kuşların başlarında bulunan tüyler. || Yapıların ve eşyaların üzerine konan tepelik.

— ANSİKL. *Hotoz* kâhküller ve perçemler dışında bütün saçı içine toplayan bir cins başlıktı. Daha çok şehirli, özellikle istanbullu kadınlar ev içinde giyerdi. Kadınlar ev içinde de başları açık gezmezler ve başlarına yemeni veya hotoz takarlardı. Hotozların üzerlerine de kıymetli süsler, oyalar olurdu. Fes, kayık ve küp kapağı biçimlerinde yapılırdı Fes biçimi olana fes hotoz denir, diğerlerine ise şekillerine göre ad verilirdi, saraylı hotozu; çimdik hotozu; kürdî hotoz; filek tabancası hotoz, zeyrek yokuşu hotoz; dudu burnu hotoz; gelen sorguçlu hotoz gibi. Hotozların ön kısmı yüksek, arkası açık çember gibi tepesi açık yahut kapalı olurdu. Ön tarafına elmas, tüy, herhangi başka bir süs takılırdı. Başta iyi durmasını ve düşmemesini sağlamak için yandan elmas iğne ile tutturulurdu. Sokağa çıkılırken yaşmak hotozun üzerine bağlanırdı. İç kısımlarına gaz boyaması konulurdu. Hotozu orta halliler yalnız düğünlerde, zenginler ise hemen her gün başlarına giyerlerdi. Biçimi bozulmasın diye akşamları özel bir kutuya konurdu.

◆ **Hotozlu** sıf. Hotozu olan: *Deniz, yelken sonra bu kıyıya has lâciverd, kırmızı hotozlu kuşlar ...* (S.F. Abasıyanık). [M]

HOTRİ i. (sanskritçe k.). Veda'lar dininde adağı sunmakla görevli en büyük rahip. (Bu kelimenin Avesta dilinde rahip anlamına gelen *zaotlar* kelimesiyle yakınlığı vardır.) [L]

HOT SPRİNGS, A.B.D.'de (Arkansas) şehir, Ouachita dağlarında; 28 300 nüf. *Hot Springs Millî parkı* kenarında turistik merkez; kaplıca suları.

— Tar. İkinci Dünya savaşında Hot Springs'te milletlerarası iki konferans toplandı. Birincisinde (1943) müttefiklerin ikmal meseleleri, ikincisinde (1945) Büyük Okyanus meseleleri incelendi. (L)

HOTSPUR, soylu ingiliz Henry Percy'nin takma adı (1364-1403). Shakespeare'in Henry IV adlı oyunuyle ölümsüzlüğe kavuştu. Yazarın başka bir seri olan *Richard I* adlı oyununda da kişilerden biri olarak karşımıza çıkar. Hotspur 1399'da kral Henry IV'ün tahta çıkarılması için babasına yardım etti. Daha sonra 1402 savaşında ele geçirilen tutuklular yüzünden çıkan bir kavgada Percy'lerin giriştiği ayaklanma hareketine katıldı ve 1403'te Shrewsbury savaşında öldürüldü. Hotspur oyunda ateşli ve kibar bir asker olarak canlandırılmıştır. (M)

HOTTE kütlesi, Haiti cumhuriyetinde dağ kütlesi, Tiburon yarımadasının batı ucudur; 2 400 m. Kısmen karstlıdır. (L)

HOTTER (Hans), alman asıllı avusturyalı şarkıcı (Offenbach 1909). Meslek hayatına yirmi yaşında başladı, Münih'e yerleşti, savaştan sonra Wagner tarzı bas-bariton sesini bütün müzik merkezlerine kabul ettirdi. 1951'den sonra, çağın en ünlü Wotan'ı olarak Bayreuth'te başarılar kazandı. Schubert yorumcusu olarak tanındı, sahne yöneticiliği yaptı (*Tetraloji*, Londra, 1961), Strauss'un *Capriccio*'sunda Olivier'i oynadı (Münih 1942). [L]

HOTTETERRE, ünlü fransız müzikçi ailesi. Ailenin en tanınmış kişisi flütçü ve müzik nazariyecisi JACQUES (1684'e doğr. -Paris 1760'a doğr.) daha çok oda müziği besteledi. Önemli eserleri: *Baslı Yatay Flüt İçin Parçalar* (1708-1715); *Üçlü Sonatlar* (1712); *Süreksiz Baslı Tiz Flüt İçin Parçalar* (1. süit, 1712; 2. süit, bir bas eklenmiş olarak, 1717; 3. süit, 1722). Bundan başka birçok brunette, menuet, düetto, *Müzete Göre Düzenlenmiş Parçalar* (1722), *Savaş*, *Bülbülün Konseri* v.b. ile Ballard'ın derleme kitabında bulunan birkaç ses müziği yazdı. İncelemeleri: *Principes de la Flûte Traversière, de la Flûte à Bec et du Hautbois* (Yatay Flüt, Ağızlıklı Flüt ve Obua'nın İlkeleri) [1707]; *l'Art de Préluder* (Prelüd Sanatı) [1719]; *Methode pour la Musette* (Müzet İçin Metot) [1737]. (L)

HOTTİNGER (Johann Heinrich), alman protestan ilâhiyatçısı (Zürich 1620-ay.y. 1667). Zürich ve Heidelberg üniversitelerinde profesörlük yaptı. Samî dilleri ve Eski Ahit üstüne araştırmalarıyle tanındı. (L)

HOTTİNGUER, isviçre asıllı protestan iş adamları ailesi. —CONRAD JEAN (Zürich 1761-Paris 1841), Amerika'da bir süre kaldıktan sonra Paris'te bir banka kurdu (1798), Fransa Bankası genel kurul üyesi (1803), imparatorluk baronu (1810) ve Ticaret odası başkanı oldu. Ölümünden sonra Fransa Bankası Genel kurulu üyeliğine onun yakınları seçildi: HENRİ (1833-1849), RODOLPHE (1869-1921), HENRİ (1921-1936). Louis-Philippe döneminde *Hottinguer bankası*, demiryolları ve sigorta kumpanyalarının finansmanında büyük rol oynadı. Rodolphe, sömürge ve petrol işleri ile ilgili Paris Birlik bankasının kuruluşuna katıldı (1904). Bu bankanın temsilcileri şunlardır: baron RODOLPHE (Paris 1920); PHİLİPPE (Paris 1905); MAURİCE (Paris 1872); oğulları JEAN CONRAD (Paris 1907) ve PİERRE (Paris 1917). [L]

HOTTONİA i. (özel i. *Hotton*'dan). Su bitkisi; gövdesi sürüngen, yaprakları çok parçalı, çiçekleri beyaz veya pembemsidir; durgun sularda yetişir. (Çuhaçiçeğigillerden.) [L]

HOUAT, Fransa'da Bretagne'da (Morbihan) ada, Belle-Île ile Rhuys yarımadası arasında; 451 nüf. Kabuklu deniz hayvanları avı. Louis XIV ile Louis XV zamanındaki ve Fransız devrimi sırasındaki savaşlarda adayı İngilizler birçok defa işgal ettiler. (L)

HOUBAROPSİS i. Orta boylu kuş; Afrika'nın kuzeyinde ve Asya'da yaşar; boynunu süsleyen telek demetlerinden dolayı yakalı toy da denir. (*Houbaropsis Benghalensis* Hindistan'da bulunur.) [L]

HOUBRAKEN (Arnold), hollandalı ressam ve sanat yazarı (Dordrecht 1660-Amsterdam 1719). Hollandalı ressamların hayatını anlatan bir eser yazdı. — Oğlu JAKOB (Dordrecht 1698 - Amsterdam 1780), babasının eseri için portreler yaptı. (L)

HOUDAR DE LA MOTTE (Antoine), **La Motte-Houdar** da denir, fransız yazarı (Paris 1672-ay.y. 1731). Théâtre İtalien'de oynanan *Les Originaux* adlı oyunu başarısızlığa uğrayınca opera librettoları yazmağa başladı. *İlyada*'yı on bir şarkı olarak Fransızcaya uyguladı; Yunanca bilmediği için bu çalışmasında Mme Dacier'nin daha önceki uygulamasından yararlandı. 1715'te *Réflexions sur la Critique* (Tenkit Üstüne Görüşler) adlı eserini yayımladı. Estetik üstüne yazılar, masallar, komediler trajediler yazdı, edebiyat tartışmalarına katıldı. (L)

HOUDETOT (Elisabeth DE LA LİVE DE BELLEGARDE, D' — kontesi) [Paris 1730-ay.y. 1813]. Bir vergi kesenekçisinin kızı ve Madam d'Epinay'ın yengesiydi. 1748'de kont Claude Constance César d'Houdetot ile evlendi. Saint-Lambert ile aşk ilişkisi eli yıl kadar sürdü. J.-J. Rousseau *Yeni Heloise*'i ve *İtiraflar*'ın bazı bölümlerini onun ilhamıyle yazdı. (L)

HOUDİNİ (Harry), amerikalı gözbağcı ve büyücü (Appletown, Wisconsin 1874 - Det-

Foto. Musée de l'Homme, Delius (LAROUSSE)

roit , Michigan 1926). Asıl adı Erich Weiss olan Houdini bir hahamın oğluydu. Bir süre trapezci olarak çalıştı, sonra XIX. yy. da yaşamış olan büyücülerinden Jean Eugène Robert-Houdin adlı ünlü fransız büyücüsünün adını aldı. 1894'te Wilhelmina Beatrice Rakner ile evlendi. Bundan sonra karı koca Harry ve Bessie Houdini'ler adıyle birlikte çalıştılar.

1899'da bir çeşit «meydan okuma» sanatı gösterilerine başlayan Houdini seyircilerin getirdiği kelepçeleri takıyor, deli gömleği giyiyor, bir cezaevi hücresine veya kutu gibi şeylerin içine girip sonra sahnede bunların hepsinin içinden çıkıyordu. Hardeen takma adıyle çalışan kardeşi Theodore da buna benzer numaralar yapıyordu. Houdini'nin daha sonraki gösterileri arasında tepetaklak suya batırılmış işkence hücresinden kurtulmak ve duvardan geçmek gibi oyunlar da vardı.

Sessiz filimlerde de oynayan Houdini yaşlılık yıllarında sahte medyumlarla savaştı, hilelerini açığa vurdu. Ufak bir yara sonucu meydana gelen bir apandisit yüzünden öldü, büyü kitaplarını Kongre kütüphanesine ve numaralarını yapma hakkını da kardeşi Hardeen'e bıraktı. Yayımlanan eserleri arasında *Miracle Mongers and Their Methods* (Mucize Satıcıları ve Yöntemleri) [1920] ve *A Magician Among the Spirits* (Ruhlar Arasında Bir Büyücü) [1924] en önemli olanlarıdır. (L)

HOUDON (Jean-Antoine), fransız heykeltıraşı (Versailles 1741 - Paris 1828). Roma'da Fransa akademisinde öğrenim gördü. Bernini'nin gösterişli barok üslûbuna özenen Slodtz'un atelyesine girdi. Pigalle'in etkisinde kalarak görüşünü değiştirdi. 1761'de Büyük Heykelcilik ödülünü kazandı. Klasik üslûbun etkisinde kaldı. İnsan vücudu anatomisini inceleyerek *Derisi Yüzülmüş İnsan* adlı eserini yaptı (1767). Bu eserin değişik biçimleri Santa Maria degli Angeli ve Roma San Bruno-ne kilisesinde tekrarlanmıştır. 1768 Kasımında Paris'e döndü. 1769'da Kraliyet akademisine kabul edildi. 1776'da alçıdan *Diana* ve 1781'de *Yıkanan Kadın* heykellerini sergiledi. *Yıkanan Kadın* bugün New York Metropolitan müzesindedir. 1780'de mermerden yapılan *Diana* ise Katerina II tarafından satın alındı. Bu eser *Apollon* ile birlikte Gülbenkyan'ın Lizbon'daki koleksiyonundadır. *Kış* veya *Üşüyen Kadın* heykeli 1783 sergisinde olaylara sebep oldu. 1778'de *İrène* tragedyasının başarı kazanmasından sonra Voltaire'in bir büstünü ve iki boy heykelini yaptı. Bunlardan biri Comédie Française'dedir, öteki ise Rusya çariçesine verildi. Houdon, yazarı, sıska vücudu romalı senatörlerin ehramıyle örtülü olarak bir koltukta otururken gösterdi. Alaycı yüz, yerinden fırlamağa hazır vücut ve eller, heykele yoğun bir anlam ve canlılık kazandırmıştır. 1785'te Washington'un bir heykelini yapmak için Virginia'ya çağrıldı. Washington'un general elbisesi içinde mermerden bir heykelini yaptı (1788). Houdon'un büstleri canlılıklarıyle dikkati çeker. *Benjamin Franklin* (1799), *Mirabeau* (1791), *Buffon* (1781), *Napolyon* (1806), *Sabine ve Anne Marie Houdon* büstleri en önemlilerindendir. Houdon'un çok titiz bir çalışması vardı. Yüz açılarını ölçmek için pergel kullanır, canlılardan ve ölülerden kalıplar alırdı. Heykellerinin modellerine olağanüstü benzerliği bundan ileri gelirdi. Grimm, Houdon'un gözlere şekil vermeyi başaran ilk heykeltıraş olduğunu söyler. Poussin gibi Houdon da çocuklara sanatında büyük yer vermiştir. Zarif ve ölçülü gerçekçiliğiyle, Houdon XVIII. yy. fransız heykelciliğinin ustası sayılır. (L)

HOUDRY (Eugène), fransız mühendisi (Domert, Sine-et-Oise 1892 - Upper Barby Philadelphia yakınları 1962). Petrolde katalitik cracking'in yeni usullerini A.B.D.'de buldu (1940). [L]

Houdry akımı. Petr. Bir katalitik cracking çeşidinin ticarî adı. (L)

HOU-DZİ, Cou adlı çinli hanedanın krallarınca ata kabul edilen ve tarımın yöneticisi sayılan kahramanın adı. (L)

HOUEL (Nicolas), fransız eczacısı (Paris 1524 - 1587). 1578'de bir hıristiyan düşkünlerevi kurdu. *Traité de la Peste* (Veba Üstüne İnceleme) ve *Traité de la Thériaque et Mithridate* (Teryak ve Mitridat Üstüne İnceleme) gibi kitapları vardır, ayrıca şiirler de yazdı: *Histoire de la Royne Arthémise* (Kraliçe Artemisia'nın Hikâyesi) [1562]; *Procession de Henri III* (Henri III'ün Âyin Alayı) [1579]. (L)

osmanlı ordusunun **HOTIN**'e bir hücumu Ricaut'nun eseri (Osmanlı Tarihi adlı eserden)

HOUGHTON-LE-SPRİNG, Büyük Britanya'da (Durham) şehir, Durham'ın kuzeydoğusunda; 30 700 nüf. XIII. yy.dan kalma kilise. Maden kömürü. (L)

Houghton Mifflin co., 1832'de J.T. Fields ve W. H. Ticknor tarafından Boston'da kurulan basımevi. Genel edebiyat konusunda, özellikle New England XIX. yy. yazarlarına ait zengin bir kitap koleksiyonuna sahiptir. Yayın listesinde Henry Adams, Esther Forbes Henry James, Lafcadio Hearn gibi yazarlar vardır. Aynı zamanda çocuk kitapları da yayınlar. (L)

Hougue savaşı, Fransa mareşali Tourville'in 1692'de Cotentin yarımadasının kuzeydoğusundaki Barfleur burnu karşısında İngiltere - Hollanda donanmasıyle yaptığı deniz savaşı. Elinde ancak 44 gemi olmasına rağmen Louis XIV'ün emri üzerine 89 gemilik İngiltere - Hollanda donanmasına hücum eden Tourville, 29 mayıs 1692'ye kadar başa baş savaşmayı başardı: geceden yararlanarak Saint - Malo limanına ulaştı. Cherbourg'a sığınan üç gemisi burada yakıldı; Tourville'in kumanda ettiği on iki gemi de, mareşal de Bellefonds'un hatası yüzünden Saint - Vaast la-Hougue'da yakıldı (2 ve 3 haziran). Böylece 1692'de İngiltere'yi istilâ tasarısı imkânsız hale geldi. (L)

HOUİLLES, Fransa'da Seine-et-Oise idare bölgesinde (Argenteuil idare çevresi) kanton merkezi, Paris'in kuzeybatı banliyösünde, Argenteuil kıvrımında (Sen'in sağ kıyısı); 26 491 nüf. Sanayi merkezi: dökümevleri; oluklu saç yapımı; maden arıtma. Lehim âletleri. İnce marangozluk; parkecilik. Ecza maddeleri. (L)

HOULLETİA i. Salepgillerden yalancı soğanlı konuk bitki; Brezilya'da yetişir. (Çiçekleri salkım şeklinde ve büyüktür; Avrupa'da sıcak limonluklarda yetiştirilir.) [L]

HOUPHOUET - BOİGNY (Félix), afrikalı siyaset adamı (Yamusukro, Fildişi Kıyısı 1905). Tarım işletmecisiydi, hekim oldu, sonra sömürge yöneticiliği görevinde bulundu. Demokratik Afrika topluluğunu kurdu (1946), kuruluşundan bu yana başkanlığını yaptı. Fransız kurucu meclislerine üye (1945 -1946) seçildi. Fildişi Kıyısı milletvekili (1946 1959), Fransa kabinesinde devlet bakanı (1956-1957), halk sağlığı ve nüfus bakanı, dört defa devlet bakanı (1957-1959) oldu. Bu arada Abican belediye başkanlığı (1956) görevinde de bulundu. Fildişi Kıyısı Cumhuriyeti Kurucu meclis başkanlığı (aralık 1958), başbakanlık (mayıs 1959), daha sonra cumhurbaşkanlığı (27 kasım 1960) yaptı. 1966'da iktisat, maliye, millî savunma ve tarım bakanlıklarını da üzerine aldı. 1965'te ve 1970'te cumhurbaşkanı seçildi. Antant konseyinde (1959), Brazzaville (1960) ve Monravia (1961) gruplarının kuruluşun-

Hotin seferinde yolda geçen bir olay Ricaut'nun eseri (Osmanlı Tarihi adlı eserden)

da önemli bir rol oynadı. Siyasette itidal taraftarıdır. Komünist etkisine karşı batılılarla işbirliği siyasetini destekler. (L)

HOUSE (Edward Mandell), amerikalı siyaset adamı (Houston, Texas 1858 - New York 1938). Önemli resmî görevler almayan «albay» House, önce Wilson'un, sonra F. D. Roosevelt'in danışmanı olarak siyaset alanında etkili oldu. (L)

HOUSMAN (Alfred Edward), ingiliz şairi (Fockbury, Worcestershire 1859 - Cambridge 1936). *A Shropshire Lad* (Shropshire'lı Delikanlı) [1896] adlı kitabındaki hüzünlü hava Thomas Hardy'yi hatırlatır. Eser çıktığı zaman büyük yankılar uyandırdı, fakat başarının arkası gelmedi. Housman 1922'de son şiirlerini *Last Poems* adı altında yayımladı. Cambridge üniversitesinde öğretim üyeliği yapmıştır. (L)

HOUSMAN (Laurence), ingiliz yazarı (Bromsgrove, Worcestershire 1865 - Glastonbury, Somersetshire 1959). A. E. Housman'ın kardeşi. İlk başarısını, *An Englishwoman's Love Letters* (Bir İngiliz Kadınının Aşk Mektupları) [1900] adlı ve yazar adı konmadan yayımlanan eseriyle kazandı. Fakat şöhretini özellikle tiyatro için yazdığı eserlerle yaptı: *Prunella* (1906); *Lit-*

çeşitli hotozlar

Foto. MEYDAN

le Plays of Saint Francis (Saint Francis'in Küçük Oyunları) [1922-1931]; *Palace Plays* (Saray Oyunları) [1930-1933]; *Victoria Regina* (1934). Bağımsız düşünce sahibi olan ve dinî mistisizme eğilim duyan L. Housman, Victoria devrini bol bol tenkit etmiştir. (L)

HOUSSAY (Bernardo Alberto), arjantinli fizyolog (Buenos Aires 1887). Buenos Aires Tıp Fakültesi Fizyoloji enstitüsü müdürü oldu. 1947'de C.F. ve G. Th. Cori ile beraber hormonlar konusundaki çalışmaları için Nobel Fizyoloji ve Tıp ödülünü kazandı. (L)

HOUSSAY (Frédéric), fransız bilgini (Dol-de-Bretagne 1860 - Lyon 1920). Paris Fen fakültesinde profesör, sonra dekan oldu (1919). Embriyoloji alanında çalışmalar yaptıktan sonra genel biyolojiye, özellikle evrim alanına yöneldi; Lamark'çılığı benimseyerek canlı varlıklarda değişiklik doğuran etmenler üstünde araştırmalar yaptı. Pek çok eser yayımladı: *Forme, Naissance et Stabilité des Poissons* (Balıkların Şekli, Doğuşu ve Durağanlığı); *La Forme et la Vie* (Şekil ve Hayat); *Industries des Animaux* (Hayvanların Zanaatları); *La Nature et les Sciences Naturelles* (Tabiat ve Tabiat Bilimleri); *La Morphologie Dynamique* (Dinamik Morfoloji); *Force et Cause* (Kuvvet ve Sebep) [1920]. (L)

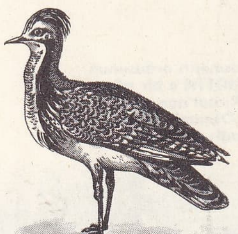

houbaropsis

HOUSSAYE (Arsène HOUSSET, **Arsène** — denir), fransız yazarı (Bruyeres, Laon yakını 1815 - Paris 1896). *Histoire de la Peinture Flamande et Hollandaise* (Flaman ve Hollanda Resminin Tarihi) [1847] ve bir edebiyat tarihi olan *Galerie des Portraits du XVIII. Siècle* (XVIII. yy. Portreler Galerisi) [1848] adlı eserleriyle ün kazandı. 1849'da Comédie Française'in, 1874'te Théatre - Lyrique'in yöneticisi oldu. Başlıca eserleri arasında *Pantoufle de Cendrilon* (Külkedisinin Terliği) [1852], *Les Femmes du Diable* (Şeytanın Kadınları) [1876], *Les Caprices de la Marquise* (Markizin Kaprisleri) [1844], *l'Histoire de Quarante et Unième Fauteuil de l'Académie Française* (Fransız Akademisinin Kırk Birinci Koltuğunun Hikâyesi) [1855] gibi kitapları anılmağa değer. (L)

HOUSTON, A.B.D.'de (Texas) şehir, Galveston koyunun kuzeybatısında, denize 80 km uzaklıkta, Buffalo deniz gölcüğü kıyısında; 938 200 nüf. Texas'ın en önemli petrol ve tabiî gaz yataklarından birinin ortasında kurulması ve 1914'te tamamlanarak bugüne kadar 10 m'den çok derinleştirilen 80 km uzunluğunda bir kanalla denize bağlanan limanın düzenlenmesi sayesinde şehir hızla gelişti. New York ve Duluth'tan sonra A.B.D.'nin üçüncü limanıdır, trafiği 41 milyon tonu bulur. Liman, metalürji ve tropikal ürünler (kahve, çay, şeker, hindistancevizi içi) ithal eder; petrol, kükürt, odun, pamuk ve buğday ihraç eder. Son yıllarda sanayi gelişmesi daha çok petrol alanındadır (tasfiye, petro-kimya sanayi). A.B.D.'nin güneyinde gerçekleştirilen sanayileştirme hareketinden en çok yararlanan şehirlerden biri olan Houston'da, dokuma sanayii de gelişmiş, şeker ve yağ fabrikaları kurulmuştur. Adını general Samuel Houston'dan alan bu şehirde, Texas tarihiyle ilgili bir müze vardır. 1961'de NASA Houston yakınında, insanlı uzay araçları merkezi kurdu; bu merkez, Apollo ay uçuşlarında kontrol ve uzaydan dönen astronotlar için karantina üssü olarak kullanıldı. (L)

HOUSTON (Samuel), amerikan generali ve siyaset adamı (Lexington yakını, Virginia 1793 - Texas 1863). 1813'te okul müdürü idi. İngiliz - amerikan savaşına katıldı. Nashville'de avukatlık yaptı. 1823'te Kongre üyeliğine seçildi. Texas bağımsızlığını ilân edince meksikalı general Santa - Anna'yı yendi (1836). Texas'ın ilk başkanı oldu. Daha sonra 1845'te Federal senato'ya demokrat temsilci olarak katıldı. 1859'dan 1861'e kadar Texas valiliğini yaptı. (L)

HOUSTONİA i. Çokyıllık bitki; mavi sarı ve bazen beyaz olan çiçeklerinden dolayı, park ve bahçelerde yetiştirilir. (Kökboyasıgillerden.) [L]

Houston kası, kamışta siyek soğan kovuk kasının küçük demeti: irlandalı cerrah John *Houston*'un (1802-1845) adıyle anılır. (L)

HOUTHALEN, Belçika'da (Limburg, Maaseik idare çevresi) komün, Hasselt'in kuzeyinde, Campine'de; 10 850 nüf. Kömür işletmeleri. (L)

HOUTMAN (Cornelis VAN), hollandalı gemici (Gouda, Hollanda 1560 - Sumatra 1599). Gençliğinde Portekiz ile ticaret yaptı, sonra Portekizliler tarafından Hindistan yol haritalarını çalmağa kalkışmakla suçlanarak tutuklandı.

Serbest bırakıldıktan sonra hollandalı tüccarların yardımlarıyle sağlanan dört gemi ve 247 gemiciyle birlikte 1595'te Texel'den yola çıktı. Bir yıl sonra Cava'nın kuzeyindeki Bantam'a ulaştı. Çok haşin ve sert bir insandı, zamanla hem gemicilerle, hem Bantam sultanıyle arası açıldı. Çevredeki limanlarda da iyi karşılanmayan Cornelis elinde hollandalı tüccarların yatırımlarını karşılamayacak kadar az bir malla döndü. Böylelikle Portekizlilerin Doğuda kurdukları ticaret tekeli bozulmuş oldu.

Doğu adalarına ikinci bir ticaret yolculuğu yapan Cornelis bu defa Sumatra'nın kuzeyinde Açe kralına esir düştü ve esarette iken öldü. (L)

HOUTMAN (Frederik VAN), hollandalı gemici ve yönetici (Gouda, Hollanda 1570 - 1627). 1598'de kardeşi Cornelis de Houtman ile İndonezya'ya bir yolculuk yaptı. 1599'da Açe kralına karşı yapılan bir çarpışmada ikisi de esir düştü. Frederik esarette geçirdiği iki yıl içinde hıristiyan dualarını malezya diline tercüme etti. Ayrıca ilk Hollandaca-malezya dili lûgatini hazırladı. 1603'te yeniden İndonezya'ya gelen Frederik, 1605'te Amboina adasına, 1618'de Moluk adalarına vali tayin edildi. 1625'te Hollanda'nın Hint adalarıyle ticaretini geliştirdiği için kendisine bir madalya verildi. (L)

HOUTTUYNİA i. Çokyıllık ot; yaprakları ip gibi ve almaşık, çiçekleri başak şeklindedir; ılıman Asya'nın nemli yerlerinde yetişir. (*Sururaceae* familyasından.) [L]

HOVA'LAR, Madagaskar'ın iç kısmında yaşayan Merina'ların orta sınıfı. Hova'ların indonezyalı göçmenlerin soyundan geldikleri sanılır. (L)

HOVANNES VI, ermeni büyük patriği (öl. 925). *Badmutyun Hovhannu Gotoğigos*'u (Büyük Patrik, Hovannes'in Tarihi) yazdı. Bu eserde Arapların VII. ve VIII. yy.larda Ermenilerin oturduğu toprakları istilâ edişleri anlatılır. (L)

Hovanşçina, Mussorgskiy'in beş perdelik operası. Besteci eserine 1873'te başladı, ama tamamlayamadı. Bu opera bir yandan, büyük Petro'nun müstebit rejimine yolaçan siyasî kavgaları, öte yandan eski müminlerle patrik Nikon'un yeni kilisesi arasındaki mücadeleleri yansıtan bir «sosyal dram»dır. 1682'de geçen konuda asıl anlamıyle bir oyun kuruluşu yoktur. Rimski-Korsakov eseri 1883'te yeniden gözden geçirip tamamladı ve orkestraya uyguladı. Stravinski ve Ravel 1913'te operanın son sahnesini yeniden düzenlediler. (L)

HOVARDA sıf ve i. Zevki için çok para harcayan: *Macit de hovarda çocukmuş, masamızda ne içki, ne yemiş, ne meze eksilmedi* (B. Felek). *Böyle Şakir gibi hovardaları kadın kısmı nedense pek beğenir, sonunda da başını taştan taşa vurur* (Sabahattin Ali). || Çapkın: *Uzun boylu iri yarı, Beyoğlu âlemlerinin bütün sırrına vakıf hovarda bir arkadaş* (A. H. Tanpınar). || Kötü kadının paralı sevgilisi: *Dostluğun baş raconu, yürekli kahpe hovardasını bırakıp çözülmeyecek* (Kemal Tahir).

◆ **Hovardaca** zf. Cömertlikle, bol bol: *Sağlığını da tıpkı büyük istidadı gibi nasıl hovardaca harcadığını anlatmak için...* (Y. Z. Ortaç). [M]

HOVARDALIK i. (*hovarda*'dan *hovardalık*). Hovarda olma hali: *Hovardalıklarından, daha ziyade mâzur gören bir teessüfle bahsederler, «biraz yaşlanınca uslanırlar, ne diyeceksin delikanlılık» derlerdi* (Sabahattin Ali). [M]

HOVE, Büyük Britanya'da (Sussex) şehir, Brighton'un batısında, Manş denizi kıyısında; 72 800 nüf. Önemli sayfiye merkezi. (L)

HOVEA i. İkiçenetli, yuvarlak badıçlı ağaççık; Avustralya'da yetişir. (Mavi çiçekli *Hovea elliptoca* ve diğer bazı türleri soğuk limonluklarda süs bitkisi olarak yetiştirilir. Baklagillerden.) [L]

HOVELACQUE (Abel), fransız antropoloğu (Paris 1843 - ay.y. 1896). Antropoloji derneği üyesi. 1890'da bu derneğin başkanı, 1876'dan itibaren de Broca tarafından kurulan okulda antropoloji dilbilimi profesörü oldu. 1889-1894 Döneminde Pons'tan milletvekili seçildi. Eserleri: *Grammaire de la Langue Zende* (Zend Dili Grameri) [1869]; *Mélange de Linguistique et d'Anthropologie* (Lengüistik ve Antropoloji Üstüne) [1880]; *Précis d'Anthropologie* (Antropoloji Ders Kitabı) [1887] ve 1891'de *Revue de L'École d'Anthropologie* (Antropoloji Okulu Dergisi). [L]

HOVENİA i. (hollandalı botanikçi D. *Hoven*'in adından). Yaygın dallı küçük ağaç; Japonlar bundan koku elde ederler. (Cehrigillerden.)

— ANSİKL. *Hovenia*'nın bir tek türü vardır (*Hovenia dulcis*). Bu ağaç Çin'de ve Japonya'da yetişir. Batı Avrupa'nın güneyinde ve Cezayir'de de yetiştirilmektedir. Yaprakları ıhlamurunkini andırır. Kızıl sarı veya kırmızı renkteki hafif ve ince dokulu odunu lüks mobilya yapımında ve tornacılıkta kullanılır. Çiçek açtıktan sonra çiçek sapları yenebilir. (L)

HOVERKRAFT i. (ing. *to hover*, dolanarak uçmak ve *craft*, deniz teknesi > *hovercraft*'tan). Teknol. Hem karada hem denizde gidebilen, fakat daha çok denizcilikte kullanılan ingiliz yapısı hava* yastıklı taşıt. Bk. AEROGLİSÖR.

— ANSİKL. *Hoverkraft*'ın gövdesi altında, çan şeklinde bir hava haznesi bulunur; bu haznenin halka şeklindeki yarığından hava üflenir ve çanın etrafında, gövdeyi su üstüne kaldırmak için yeterli basınç yaratan bir hava perdesi meydana gelir. 1959 Yılında C. Cockerell tarafından inşa edilen deneme taşıt, SNR 1'den sonra, bir ingiliz inşaatçılar (Westlan, Wickers) şirketi tarafından, 38 yolcu taşıyabilen 10 ton ağırlığında SNR 6 ve SNR 4 (160 ton, 500 yolcu) gibi daha güçlü taşıtlar gerçekleştirildi. (L)

HOVHANESS (Alan), ermeni asıllı amerikalı besteci (Somerville, Massachusetts 1911). Tanglewood'da Martinu'nun öğrencisi idi. Boston ve Rochester'de öğretmenlik yaptı. Eserlerinde doğu müziğinin izleri vardır. On üç senfoni, senfonik parçalar (Konçerto 1953; *Ad Lyram* [Lir İçin], 1957), ermeni rapsodileri, üç piyano konçertosu, iki kantat, bir magnificat ve oda müziği besteledi. (L)

HOVLİT i. (fr. *howlite*'ten). Miner. Hidratlı tabiî kalsiyum borosilikat. (L)

HOVRAH, Hindistan'da (Batı Bengal) şehir, Hooghly ırmağı kıyısında, Kalküta'nın karşısında; 524 800 nüf. Sanayileşme, ırmak ile Bombay ve Madras demiryolları boyunca hızla gelişmektedir: makine yapımı; kimya ve dokuma (kenevir ve pamuk) sanayii; cam ve çeltik fabrikaları. (L)

HOWARD, XIII. yy.ın sonunda Norfolk'lu hukukçu WİLLİAM ile sivrilmeğe başlayan ingiliz ailesi. 1483'te JOHN (1430'a doğr. - Basworth 1485) Norfolk dükalığını elde etti, bu dükalık o tarihten bu yana Howard'ların elindedir. (L)

HOWARD (Andrée), ingiliz dansçısı ve koreografı (Fransa'da 1910). 1931'de Ballet club'te çalışmağa başladı, orada ilk eseri *Our Lady's Jugler'i* (Hanımefendimizin Hokkabazı) yarattı. Ballet Rambert için (*Lady into Fox* [Kapandaki Kadın], 1939; *The Sailor's Return* [Denizcinin Dönüşü], 1947), London's Festival Ballet için («Büyük Meaulnes»den ilham aldığı *Garip Bayram*, 1940), Sadler's Wells Theatre Ballet için (*A Mirror for Witches* [Büyücü Kadınlar Aynası], 1953; *Olağanüstü Hikâye* [1957]) baleler düzenledi. (L)

HOWARD (Catherine). Bk. CATHERİNE HOWARD.

HOWARD (Charles), **Effingham** baronu, **Nottingham** birinci kontu, ingiliz amirali (Effingham 1536 - Harling, Croydon yakınları 1624). 1585'te büyükamiral oldu, 1588'de İspanyolların Yenilmez armadasını yendi. 1596'da Cadiz'e Essex ile başarılı bir sefer yaptı. İngiliz donanmasının James I döneminde çökmesini önlemek için hiç bir tedbir almadı. (L)

HOWARD (Edward Charles), ingiliz mühendisi (Sheffield 1774 - Londra 1816). 1799'-

da civa fülminatını buldu, bu cismi incelerken ağır yaralandı. Şeker yapımında kullanılan az basınçlı buharlaştırıcıyı yaptı. (L)

HOWARD (Elizabeth HARGETT, **miss** —denir) [Preston, Sussex 1823 - Beauregard 1865]. Bir kunduracının kızıydı. Sevgililerinden birinin soyadını aldı, Londra'da bir salon tuttu, orada Orsay kontunun aracılığıyle Louis - Napoléon'u tanıdı (1846). Ona siyasî propaganda yapabilmesi için gereken parayı sağladı, birlikte Paris'e gittiler (1848). Prensin resmî metresi oldu. Louis - Napoléon, Mantijo'lu Eugénie ile evlenince Elizabeth'i bıraktı (1853). [L]

HOWARD (John), ingiliz hayırseveri (Hackney 1726 - Kherson, Kırım 1790). Hayatını ve servetini hapishanelerin ıslahına adadı. Başlıca eserleri: ***The State of Prisons in England and Wales*** (İngiltere ve Wales'de Hapishanelerin Durumu) [1777]; ***Historical Remarks and Anecdotes on the Castle of The Bastille*** (Bastille Kalesiyle İlgili Tarihî Notlar ve Hikâyeler) [1784]. (L)

HOWARD (Leslie STAINER, **Leslie** — denir), ingiliz oyuncusu ve sahneye koyucusu (Londra 1893 - Biskay körfezi 1943). İngiltere ve Hollywood'da çevirdiği filimlerin başlıcaları: ***Açık Denizde; Romeo ve Juliette; Pygmalion*** (1938); ***Rüzgâr Gibi Geçti*** (Gone With the Wind) [1939]. Bir uçak kazasında öldü. (L)

HOWARD (Luke), ingiliz meteoroloji bilgini (Londra 1772 - Tottenham 1864). Bulutların sınıflandırılmasıyle ilgili çalışmalar yaptı, bulutları dört sınıfa ayırdı (1803). [L]

HOWARD (Thomas), **Arundel** kontu. Bk. ARUNDEL.

Howard - Dolman cihazı ve tekniği. Deneysel psikol. İnsanın stereoskopik görme keskinliğini ölçmek için kullanılan cihaz ve teknik. Cihaz, çapı 1 sm olan iki dikey çubuktan meydana gelir; çubuklar arasında 5 sm uzaklık vardır; denek, oturduğu yerden, iki cisim aracılığıyle bu çubukları, kendisine göre aynı mesafede görünecek şekilde düzenler. Sonra, her çubuğun, deneğe göre gerçekte ne kadar uzaklıkta bulunduğu ölçülür; bu ölçüye dayanılarak, iki göze ait görme paralaks'ının eşiği hesaplanır. Bu eşik, denekle çubuklar arasındaki gerçek mesafeye tekabül eder. Legrand (1956), bu tekniği uygulayarak şu gerçeği tespit etti: aradaki mesafe 6 m iken, deneklerin yüzde 85'i, 3 sm'den aşağı bir hata yaparlar. 70 ilâ 1 000 metrelik büyük mesafelerde, Howard - Dolman tekniği hafifçe değiştirilmiştir: burada, iki dikey çubuk yerine dik açılı panolar kullanılır. Telchner ve Kobrich (1955) kabartma algılama eşiğinin, mesafe ile birlikte, logaritma tarzında arttığını buldular. (L)

HOWARDİA i. Kırmız böceği; Kuzey Amerika'da ve Japonya'da çay, portakal ve limon ağaçlarına saldırır. (İlmî adı *Howardia biclavis*. Eşkanatlı böceklerin *coccidae* familyasından.) [L]

HOWDEN, Büyük Britanya'da (Yorkshire, East Riding) şehir, Ouse ırmağının kuzey kıyısında; 11 700 nüf. Gotik üslûbunda güzel Aziz Peter kilisesi (XIII. ve XIV. yy.). [L]

HOWE (Clarence Decature), ingiliz asıllı kanadalı siyaset adamı (Waltham, Massachusetts 1886 - Montréal 1960). Mühendislik öğrenimi yaptıktan sonra Kanada'ya gitti, Kanada yurttaşı oldu (1913). 1935'te milletvekili seçildi. Ulaştırma bakanlığı yaptı. Demiryollarını düzene koydu, Kanada havayollarını kurdu. Savaşın başında halkın iaşesini sağlamakla görevlendirildi. Daha sonra levazım ve iaşe bakanı (1940) ve imar bakanı (1944) oldu. 1948'de Ticaret bakanlığına getirildi. Yurdunun iktisadî gelişiminde önemli bir rol oynadı. (L)

HOWE (Elias), amerikalı makine mühendisi (Spencer, Massachusetts 1819 - Brooklyn 1867). Boston'da bir fabrikada işçiydi. 1830'da Lyon'lu B. Thimonnier'nin yaptığı dikiş makinesini geliştirdi. 1846'da bu makineyi imal etme izni aldı. Birçok güçlükten sonra, günde yüz dikiş makinesi yapan bir fabrikayı kendi imkânlarıyle kurmayı başardı. (L)

HOWE (James Wong), çin asıllı amerikalı sinema alıcı yönetmeni (Kanton 1899). Yönetmen Cecil B. De Mille ve Herbert Brenon'un yardımıyle kısa zamanda tanındı. Bazı filimlerindeki plastik başarı onun teknik ustalığından gelir. Filimlerinden bazıları: H. Hawks ve J. Conway yönetiminde, *Viva Villa* (1934); Hawks yönetiminde *Air Force* (Hava Kuvvetleri) [1943]; Tod Browning ile, *Mark of the Vampire* (Vampirin İşareti) [1935]; Fritz Lang ile, *Hangmen Also Die* (Cellâtlar da Ölür) [1943]; Raoul Walsh ile *Hedef Burma* (Objective Burma) [1945] ve *Pursued* (Takip) [1947]; Joshua Logan ile, *Piknik* (Picnic) [1945]; A. Mackendrick ile, *The Sweet Smell of Success* (Büyük Şantaj) [1957]; Martin Ritt ile *Çılgınların Günahı* (Hud) [1963] ve *Asi Kabadayı* (Hombre) [1967]. (L)

HOWE (Julia WARD), amerikalı şair (New York 1819-Middletown, Rhode Island 1910). Hayatını insanlığa hizmetle geçirdi (köleliğe mücadele, kadın haklarını savunma, hapishanelerin ıslah edilmesi) ve bu konularda kitaplar yazdı: *Sex and Education* (Cinsiyet ve Eğitim) [1874]; *Modern Society* (Modern Toplum) [1881]; *The Battle Hymne of The Republic* (Cumhuriyetin Savaş Marşı) [1862]. (L)

HOWE (Richard KOWE, kont—), ingiliz amirali (Londra 1726-ay.y. 1799). 1782'de Cebelitarık ablukasını zorladı. Pitt hükûmetinde (1783-1788) Amirallik birinci lordu oldu. 1793'te Manş donanması kumandanlığına getirildi. 1794'te Brest önünde büyük bir zafer kazandı. Halkın sevdiği bir kişiydi. Spithed ayaklanmasını (1797) çabuk bastırdı. (L)

HOWE (William), ingiliz mühendisi (West Auckland, Durham 1814 - öl. 1879). 1842'de «Stephenson sürgüsü» denen ve buharlı lokomotiflerde kullanılan buhar dağıtım sistemini buldu. Bu buluşu daha sonra Gooch ve Walschaert geliştirdi. (L)

HOWE (William HOWE, beşinci-vikontu), ingiliz generali (1729-Plymout 1814), Richard Howe'un kardeşi. 1776'da Amerika'daki kuvvetlerin başkumandanlığına getirildi; daha çok isyancılardan yana olmakla birlikte görevini başarıyle yaptı. 1778'de istifa etti. (L)

HOWEA i. (Avustralya'nın doğusundaki *Lord Howe* adasından), Palmiye cinsi; dişi çiçekleri erkek organsızdır ve sadece bir yumurtacıklıdır; erkek çiçeklerinde ise başçıkları dimdik duran bir sürü erkekorgan bulunur. (Polinezya'da tabiî olarak yetiştiği bilinen iki türü [*Howea Belmoreana* ile *H. Forsteriana*] Avrupa'da limonluklarda yetiştirilir.) [L]

HOWELLS (Herbert), ingiliz bestecisi (Lydney 1892). Stanford ve Parry'nin öğrencisiydi. Morley college ve Londra üniversitesinde öğretmenlik yaptı. Bir bale ve çok sayıda orkestra eseri (*King's Herald* [Kralın Habercisi] 1937; *Music for a Prince* [Bir Prens İçin Müzik] 1949), konçertolar, on magnificat, iki missa, bir *Te Deum*, ilâhiler, kantatlar ve oda müziği parçaları besteledi. (L)

HOWELLS (William Dean), amerikalı yazar (Martin's Ferry, Ohio 1837 - New York 1920). Kendi kendini yetiştirdi, hayatını önce basımcılık ve gazetecilik yaparak kazandı. 1860 Yılı başkan seçimleri için yazdığı Lincoln'un biyografisi sayesinde Venedik konsolosluğuna tayin edildi. Birleşik devletlere döndüğünde Boston'da çıkan *Atlantic Monthly* (Aylık Atlantik Dergisi) adlı nüfuzlu dergiyi yönetti, sonra *Harper's Magazine*'de çalışmağa başladı. Özellikle ahlâkî yükseltici eğilimde, ılımlı ve gelişmiş bir gerçekçiliğin savunucusu olarak ülkesinin edebî hayatını geniş ölçüde etkiledi. Yazdığı birçok romanıyle nazariyelerini ortaya koydu. Bunlar hemen hemen konusuz ve günlük hayatın ayrıntıları üstüne sadakatle yapılmış bir gözleme dayanan «samimî» eserlerdir. Başlıca romanları şunlardır: *Their Wedding Journey* (Balayı Gezileri) [1872]; *A Chance Acquaintance* (Rastgele Bir Tanışma) [1879]; *The Lady of the Aroostook* (Aroostook'lu Kadın) [1879]; *Indian Summer* (Hindistan'da Yaz) [1886]. New York'ta toplum meseleleriyle ilgilendi

HOUDON
solda,
Molière'in büstü;
sağda, Voltaire
Comédie-Française
fuayesinde

HOUPHOUET-BOIGNY

Hougue savaşı
«Saint-Vaast-Ca-Hougue
kıyısına sığınmış
fransız gemileri
yanarken»
R. de Hooghe'nin eseri
Cabinet des Estampes, Paris

Foto. *Encyclopedia Americana; Giraudon (LAROUSSE)*

HOUSTON genel görünüşü

Charles HOWARD
Houbraken'in eseri
Cabinet des Estampes, Paris

Elios HOWE

Julia Ward HOWE

ve bu yönelimini *The Quality of Mercy* (Acıma) [1892] adlı eserinde ortaya koydu. *A Traveler from Altruria* (Altruria'dan Gelen Yolcu) ve *Through the Eye of the Needle* (İğne Deliğinden) [1894] adlı romanları, zamanın yolsuzluklarını yeren iki «ütopik» eserdir. Howells ayrıca otuz bir oyun, gezi anlatıları, otobiyografik eserler ve tenkit denemeleri de yazdı. (L)

HOWTH, İrlanda cumhuriyetinde (Leinster ili, Dublin idare bölümü) kasaba, Dublin koyunu kuzeyden sınırlayan yarımada kıyısında; 5 000 nüf. XVI. yy.dan kalma şato. Sayfiye yeri. Balıkçılık ve deniz sporları. (L)

HOY i. Bk. HUY.

HOY, Orkney takımadalarının güney kısmında ada, Pentland halici kıyısında; 957 nüf. Yüzeyi bakımından takımadaların ikinci büyük adası olan bu güzel manzaralı ada, kızıl kumtaşlı yalıyarlarla denize hâkimdir. (L)

HOY, İran hâkimiyeti altındaki Güney Azerbaycan'da tarihî türk şehri. Urmiye gölünün kuzeybatısında ve ünlü Çaldıran ovasının güneydoğosunda. Arap hâkimiyetinden önce kurulmuş olan Hoy, IX. ve X. yy.larda önemli bir şehirdi. Anadolu, Kafkasya, Irak ve Suriye'ye işlek yollarla bağlı olduğundan, Anadolu'nun türkleşmesinde bir üs gibi kullanıldı. Hoy ve çevresi ırak selçuklu sultanlarının (1117-1194) saltanat kavgalarına sahne olduğu gibi, azerbaycan atabeyleri (1146-1225) zamanında da türkmen süvarilerinin toplanma yeri oldu.

XVI. yy. başında Şah İsmail ile Yavuz Sultan Selim arasındaki Çaldıran savaşı Hoy yakınlarında yapıldı (1514). Daha sonraki İran savaşlarında birkaç defa Osmanlıların eline geçti. Hoy şehrinin osmanlı hâkimiyeti altında 7 000 evi, on bir camii vardı; çevresi bağlık bostanlıktı (XVII. yy.).

XIX. yy.da yapılan rus hücumları buradaki türkler tarafından püskürtüldü (1828). Ruslar, ancak bir yıl sonra yapılan antlaşma sonucu buraya girebildiler. (M)

HOYA i. Karşıt yapraklı, şemsiye çiçekli çalı. (Tropik bölgelerde yetişen elli türü vardır; bazıları [*Hoya carnosa, H. globulosa*, v.b.] sıcak limonluklarda yetiştirilir. Tohumlarıpekligillerden.) [L]

HOY-AN, esk. **Fay Fo,** Vietnam'da (Güney Vietnam, Quang Nam ili) şehir, küçük bir kıyı ırmağı halicinin sol kıyısında. Kabotaj limanı. (L)

HOYERSWERDA, Almanya'da (Doğu Almanya, Cottbus idare bölümü) şehir, Kara Elster kıyısında; 7 300 nüf. Schwarze Pumpe kombinası yakınında konut merkezi. Prusya prensi Heinrich, avusturyalıları burada yendi (25 eylül 1759). [L]

HOYİ (İbrahim), türk tiyatro tenkitçisi ve gazetecisi (İstanbul 1908). Robert koleji bitirdi (1928). İstanbul Hukuk fakültesinde üç yıl okudu. İngiltere'de gazetecilik öğrenimi yaptı. 1926'dan bu yana çeşitli dergi (Varlık) ve gazetelerde (Akşam, Cumhuriyet, Yeni Sabah) tiyatro tenkitleri ve gezi notlarını yayımladı. Ayrıca Rabindranath Tagore, Pearl S. Buck, Somerset Maugham v.d.'lerinden tercümeler yaptı. (M)

HO YİNG - ÇİNİ, çinli general (Güycou 1889). Askerî öğrenimini Japonya'da yaptıktan sonra 1938-1946 arasında Çankayaşek'in genelkurmay başkanı ve savaş bakanı oldu. Komünist düşmanıydı, Çin'i Asya'nın kurtarıcısı olarak gören radikal genç subayların dostuydu. (L)

HOYLAKE, Büyük Britanya'da (Cheshire) şehir, geniş Dee halicinin ağzında (kuzey kıyı); 30 900 nüf. Sayfiye yeri. (L)

HOYLE (Edmond), ingiliz yazarı (İngiltere 1672 - Londra 1769). Yetmiş yaşındayken *A Short Treatise on the Game of Whist* (Vist Oyunu Üstüne Kısa Bir İnceleme) [1742] adlı küçük bir eser yayımladı. Sonra satranç, tavla gibi oyunlar üstüne de kısa yazılar yazdı. Birçok kere basılan eserleri, kumar konusunda büyük bir otorite olarak kabul edilir. (L)

HOYLE (Fred), britanyalı astronomi ve matematik bilgini (doğ. 1915). Wilson ve Palomar (Kalifornia) rasathanelerinde çalıştı. 1958'de Cambridge (İngiltere) üniversitesine astronomi ve deneysel felsefe profesörü oldu. Evrenin genişlemesi nazariyesi üstüne çalışmalar yaptı. Başlıca eserleri: *Frontiers of Astronomy* (Astronominin Sınırları) [1955]; *Of Men and Galaxises* (İnsan ve Yıldızlar Üstüne) [1964]; *Galaxies, Nuclei and Quasars* (Gökadalar, Çekirdekler ve Kuazarlar) [1965]; *Man in the Universe* (Evrende İnsan) [1966]. (L)

HOYO. Coğ. Bk. BUNGO BOĞAZI.

HOYRAN. Coğ. Bk. KUMDANLI.

HÓYRAN gölü, Eğridir gölünün Ana kütlesinden, Çirişli ve Barla dağları arasında bir danışma alanıyle ayrılan kuzey kısmı. Bk. EĞRİDİR GÖLÜ. (M)

HOYRAT sıf. veya i. (yun. *horyatis*, kaba insan'dan *horyat* > *hoyrat*). Kaba, bir şeyi sert bir şekilde kullanan veya haşin davranan (kimse): ***Bir hoyrat çocuktan ziyâde yetişmiş bir genç kıza yakışacak bu şeylerin bana verilmesindeki mâna neydi?*** (R. N. Güntekin). ***Dostum bahçesine bir hoyrat girmiş / Korudur hey benli dilber korudur*** (Pir Sultan Abdal).

◆ **Hoyratça** zf. Kaba bir şekilde, dikkat etmeksizin: ***Hem, dedim, üç defa hoyratça söküp bakmışsınız, bu saatler nazik âletlerdir*** (A. H. Tanpınar).

◆ **Hoyratlık** i. Kaba, hoyrat olma hali. Savruk davranış. (M)

HOYRAT i. Ed. Türk halk edebiyatının en kısa şiir türü olan mâni'nin Kerkük Türkleri arasındaki adı (*hoyrat, koyrat, koryat* da denir).

— ANSİKL. Urfa'da kadınların söyledikleri mânilere me'anî, erkeklerin söylediklerine *horyat* (hoyrat) derler. Diyarbakır'da hoyrat sözü, çoğu zaman kafiyeyi meydana getiren sözlerin çift anlamı üstünde oynayan cinaslı mâni özelliğindeki dörtlükler için kullanılır. Hoyrat en çok Kerkük Türkleri arasında yaygındır. Birinci dizesi yedi heceden az olan cinaslı mânilere de hoyrat adı verilir. (M)

HOYSALA, Maisur'da hüküm süren bir hint hanedanı (XII. yy. - XIV. yy.). Cayna'cı Hoysola'lar 1110-1140 yıllarında Calukya'ları yendikten sonra Maisur'a hâkim oldular, daha sonra müslümanlar tarafından ortadan kaldırıldılar (1327). Başkentleri Halebid'de kendilerine özgü bir mimarî üslûpla birçok eser meydana getirdiler. (L)

HOZ, Afrika'nın batısında yarı çöl halinde bölge. Timbuktu'nun doğusunda birbirinden farklı üç kısımdan ibarettir: Birincisi kuyuları fazla olduğu için yerleşmeye elverişli kum ve çakıllık güney kısmı. Burada pul ve sarakola denilen magrıplı çobanlar oturur. İkincisi, bataklık ve kayalık olan kuzeydeki yayla. Üçüncü bölge ise kumluktur. Bu bölgede araplaşmış berberî kabileleri ve müslüman Nemedi'ler oturur. Bugün buradan yol geçmediği için sahranın ıssız kalmış yerlerinden biridir. (M)

HOZAT, Doğu Anadoluda (Yukarı Fırat bölümü, Tunceli yöresi, Tunceli ili) ilçe merkezi; 5 109 nüf. (1970). Murat ırmağına karışan Hozat suyu kenarında; yüksl. 1 550 m. Düşük nitelikte bir yol ile il merkezine bağlıdır. Burası Cumhuriyetten önce «Dersim sancağı»nın merkeziydi. Tunceli ili kurulunca Hozat ilçe merkezi oldu ve yeni yapılarla gelişti.

— *Hozat ilçesi*, 804 km², 17337 nüf. (1970). Merkez, Çağlarca ve Geyiksuyu bucakları; 41 köy. Hayvancılık. (M)

HÖCHST, Almanya'da (Batı Almanya) eski şehir, bugün Frankfurt'a katılmıştır. Önemli kimya sanayii. Burada 1740'ta Ringler ile Bengraf'ın kurdukları porselen fabrikasında bilgi çekici yemek takımları yapıldı; tabakların bazılarında içlerine konacak sebze veya meyvelerin resimleri vardır. (L)

HÖCHSTÄDT veya **HÖCHSTÄDT AN DER DONAU,** Almanya'da (Batı Almanya, Bavyera) yer, Tuna kıyısında; 200 nüf. Ortaçağdan kalma şato. Kimya ürünleri. Höchstädt ovasında Fransızlar üç savaş yaptı: İspanya veraset savaşları sırasındaki ilk muharebe 20 eylül 1703'te oldu, Villars kumandasındaki fransızlar kont Styrum kumandasındaki avusturya ordusunu yendiler; aynı savaş sırasındaki ikinci muharebede (13 ağustos 1704) Tallart ve Marsin'in kumandasında fransız askerleri, Mariborugh ve prens Eugen kumandasındaki ingiliz - avusturya birliklerine yenildiler (İngilizler bu muharebeye yakındaki Blindheim köyünün adını bozarak «Blenheim muharebesi» derler); üçüncü muharebe 13 haziran 1800'de oldu; Ren ordusu başkumandanı Moreau, feldmareşal Kray kumandasındaki avusturyalı birlikleri yendi. (L)

HÖDR veya **HÖD,** kuzey mitolojisinde tanrı. Odin'in oğlu. Kötülük tanrısı Loki'nin kışkırtması üzerine kardeşi Balder'i ökse otu dalıyle öldürdü. Hödr'ün kör olması, kaderin öğütlerine mutlak boyun eğmenin dış görünüşü olarak açıklanabilir. Bununla birlikte baba Odin'in de birçok kuzey efsanesinde kör olarak gözüktüğü unutulmamalıdır. (L)

HÖDÜK sıf. ve i. Kaba, anlayışsız, aptal (kimse), görgüsüz: ***Ötüyor her taşın üstünde birer dilli düdük / Dinliyor, kaplamış etrafını yüzlerce hödük*** (M. Â. Ersoy).

◆ **Hödüklük** i. Kabalık, sersemlik. (M)

HÖFERİT i. (fr. *hœférite*'ten). Miner. Hidratlı tabiî demir III silikat; bir nontronit çeşididir. (Bohemya'da toprak rengi kütleler halinde bulunur.) [L]

HÖFFDİNG (Finn), danimarkalı besteci (Kopenhag 1899). Viyana'da Knud Jeppesen ve Josef Marx'ın öğrencisi idi. Pedagoji ile ilgili çalışmalar da yaptı. 1932'de Kopenhag Halk Müzik okulunu Jorgen Bentzon ile kurdu. Kopenhag konservatuvarında beste öğretmenliği yaptı (1931), daha sonra bu konservatuvarın yönetmeni oldu (1954-1955). Çağdaş Danimarka'nın özelliklerini yaşatan senfonik fanteziler (*Gelişim* [1939]); operalar (*İmparator'un Yeni Elbiseleri* [1926]; *Kaynağa Yolculuk* [1931]; *Pasteur* [1935]); dört senfoni ve oda müziği besteledi. 1933'te armoni üstüne bir kitap yayımladı. (L)

HÖFFDİNG (Harald), danimarkalı filozof (Kopenhag 1843 - ay.y. 1931). Kopenhag üniversitesinde felsefe profesörü (1883 1915). Doktrini, Spinoza, Kant ve ingiliz

Foto. LAROUSSE; Encyclopedia Americana

felsefesine dayanır. Başlıca eserleri: *Hegel'den beri Almanya'da Felsefe* (1872); *Çağdaş İngiliz Felsefesine Giriş* (1874); *İnsan Ahlâkının Temeli* (1876); *Tecrübeye Dayanan Bir Pisikoloji Taslağı* (1892); *Ahlâk* (1887); *Çağdaş Felsefe Tarihi* (1894 - 1895); *Mantıksal Hükmün Psikolojik Temeli* (1889); *Bergson'un Felsefesi* (1914) v.b. (L)

HÖGANAS, Güney İsveç'te (Malmöhus) liman şehri, Kattegat kıyısında; 7 200 nüf. Sanayi ve madencilik merkezi: dökümhaneler, makine yapımı. — Halsingborg ile Skalderviken koyu arasındaki küçük kömür havzası Högenas Billesholm, özellikle Bjuv, Ormastorp ve Höganas'ta işletilmektedir. (L)

HÖGER (Fritz), alman mimarı (Bekenreiçhe, Holstein 1877 - Bad Segeberg, Holstein 1949). Önceki neslin ustalarından anlatımcılık dersleri aldı (P. Behrens, H. Poelzig, F. Schumacher), ama ritim ve ayrıntılarının yumuşaklığıyle onlardan ayrıldı. En ünlü eseri Hamburg'daki *Chilehaus*'tur (1923). [L]

Höhr - Grenzhausen, Almanya'da eski seramik merkezi. *Höhr - Grenzhausen kumtaşları* kurşunî renktedir; mor manganez minesinin ortaya çıktığı sırada üretime başlayan bu merkez, XVII. yy.da konuları genellikle din tarihinden alınmış, çiçek, üzüm salkımı, madalya gibi şeylerle süslü birçok çanak çömlek, testi, ibrik imal etti. (L)

HÖIJER (Benjamin), isveçli filozof (Stora Skedvi 1767 - Uppsala 1812). 1809'dan itibaren Uppsala'da felsefe profesörüydü. Reinhold ve Schelling ile dost oldu. Kant felsefesini en iyi bilen ve anlatanlardan biriydi. Kendi felsefesi, Schelling'in etkisindedir ve Hegel felsefesinin öncüsü sayılabilir. Başlıca eserleri: *Eleştirici Felsefenin Temeli, Özü ve Yeni Gelişmeleri Üstüne; Felsefede Yapı; Sezgi.* (L)

HÖL i. *Halk dili.* yaşlık, nem.

◆ **Höllük** i. *Halk dili.* Bebeklerin kundağına konulan toprak. (M)

HÖLDERLİN (Friedrich), alman şairi (Lauffen, Württemberg 1770 - Tübingen 1843). Orta halli bir ailenin çocuğuydu. Öğrenimini Tübingen seminerinde tamamladı (1788-1793), kilise hizmetinde kalmak istemedi; Schiller ona bir eğitmenlik buldu. Birçok yerde, bu arada Frankfurt'ta (1795-1798) banker Gontard'ın yanında eğitmen olarak çalıştı. Burada öğrencisinin annesi Susette Gontard'a («Diotima») âşık oldu; karşılıksız kalmayan aşkı ona lirik şiirler ilham etti. 1802'de aklî dengesini kaybetti, 1804 - 1806 arasında durumu ciddîleşti. 1807'de Tübingen'de marangoz Zimmer'ın yanına yerleştirildi, ölünceye kadar orada ruhî sarsıntılar içinde yaşadı.

Şiire, eski yunan kültürünün yakından tanımağa çalıştığı seminer yıllarında başladı. Hastalık yüzünden yarıda kalan şiir çalışmalarının ürünü incecik bir eserdir. Hölderlin şiirlerini sürekli olarak düzeltme alışkanlığındaydı. *Hyperion* adlı romanı iki kere basıldı (1797 ve 1799); bu romanı Frankfurt'tayken tasarlamıştı. Ayrıca, bitmemiş bir trajedisi vardır: *Der Tod des Empedokles* (Empedokles'in Ölümü) [1798 - 1799]. 1826'da yayımlanan bazı şiirlerini daha sonra Uhland ve Schwab bir ciltte topladılar. Az sayıda eseri onun alman şairlerinin en büyüklerinden biri sayılmasına yetti; bu başarı, şüphelerindeki öz ve biçim olgunluğundan gelir. Romantizmi mistik bir düşe dönüşerek onu bir şiir dünyasına götürür. Bu dünyada, bir kayıp cennet sayılan eski yunan güzelliğiyle yunan medeniyetinin mirasçısı olan alman ruhu, birbiriyle kaynaşır. (L)

HÖLLENTAL (veya **CEHENNEM vâdisi**), Karaorman'da kayalık boğaz. Dreisam tarafından aşılır, Ren ile Tuna arasında kolay bir geçit meydana getirir. Moreau, 1796'da, Sambre-et Meuse ordusunu buradan geçirerek geri çekilmişti. Bölge çok turist çeker. (L)

HÖLLER (Karl), alman bestecisi (Bamberg 1907). Münih'te, Frankfurt'ta müzik öğretmenliği yaptı, daha sonra Münih konservatuvarı yönetmenliğine getirildi (1954). Eserlerinde Bruckner ve Hindemith'in etkisi sezilir; bir senfoni (1950), orkestra için ***Variations - Sweelinck*** (1951), yedi konçerto, bir missa, bir requiem, oda müziği için parçalar besteledi (bunların altısı, yaylı dörtlü içindir). [L]

Foto. Encyclopedia Americana

HÖLTY (Ludwig), alman şairi (Mariensee, Hannover 1748 - Hannover 1776). Başkanı şair Bürger olan «Kutsal Göttingen Ormanı» adlı edebiyat derneğinin üyesiydi. Hölty'nin bazı şiirleri sevinç, bazı şiirleri karamsarlık yüklüdür. Bürger gibi Hölty de alman şiirine yenilik getiren bir şairdir. (L)

HÖNGEN (Elisabeth), alman kadın opera şarkıcısı (Gevelsberg 1906). Meslek hayatına 1933'te başladı, 1943'ten itibaren Viyana operasının birinci mezosoprano'su oldu; Salzburg, Bayreuth ve hemen bütün büyük şehirlerde (New York 1952) başarı kazandı. Strauss'un operalarında uzmandı. Ayrıca Verdi ve Wagner'in operalarında da ustaydı. (L)

HÖNİR, ilkel iskandinav inancında kutsal üçlüyü meydana getiren tanrılardan biri. Bu üçlü *Odin, Loke ve Hönir*'dir. Hönir insana zekâyı verdi. (L)

HÖPKEN (Anders Johan, — kontu), isveçli siyaset adamı (Stockholm 1712 - a.y. 1789). Şapkalar partisinin başkanıydı. Tessin'in yerine devlet başkanı oldu (1752-1761). Linnaeus'un ve bazı bilginlerin yardımıyle Stockholm Bilimler akademisini kurdu. (L)

HÖPÜRDETMEK geçl. f. (onomatope *höpür*'den *höpür-de-t-mek*). Sulu bir şeyi gürültülü bir şekilde içmek: *Kahve geldi. Höpürdeterek içerken konuşuyordu* (B. Felek). [M]

HÖRGÜÇ i. (esk. türk. *örküç*'ten). Develerin sırtındaki çıkıntı: *Devenin iki hörgücü var.* ‖ *Teşm. yol.* Hörgüce benzeyen tümsek: *O da vaktiyle, dedesinden dinlemiş [...] Sarı Kız'ın Kazdağı'nın hörgücündeki mezarını da görmüş* (N. Araz). [M]

HÖRİSTİK i. (fr. *heuristique*'ten). Belgelerin araştırılmasına dayanan tarih bilimi kolu. ‖ Araştırma ve bulgu kurallarını ayıklamak ve formülleştirmek amacı güden metot. (L)

HÖRNESİT i. (avusturyalı mineralojist Moritz *Hörnes*'in [1852-1917] adından). Miner. Hidratlı tabiî magnezyum arsenyat. (L)

HÖSNEK, Doğu Anadolu bölgesinde (Yukarı Fırat bölümü), Bingöl ili. Kiğı ilçesi) Adaklı bucağının eski merkezi: *Adaklı bucağı*, 38 köy, 18 015 nüf. — *Bucak merkezi*, 1 461 nüf. Kiğı'nin 31 km doğusunda. (M)

HÖST ünl. (onomatope). Uyarmada bulunmak için kullanılan kaba seslenme: *«Höst» diye seslendiği halde duymayınca, Cemil sıçrayıp kalktı* (Kemal Tahir). ‖ Hayvanları, özellikle öküzü durdurmak, yaptığı hareketi önlemek için söylenir. (M)

HSÜEN TUNG. Bk. PU-Yİ.

HÖŞMERİM veya **HOŞMERİM** i. Un, tereyağ, şeker, kaymak (veya tuzsuz peynir) ile yapılan geleneksel Anadolu köyü tatlısı: *Bu höşmerimi sen mi ettin, eline sağlık ana* (Attilâ İlhan). Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Köy düğünlerinde, köy davetlerinde, genellikle şehirli misafire sunulan yemekler içinde *höşmerim* tatlısının bulunması bir gelenektir. Kadının becerikli, zevkli, ağzının tadını bilir olmasının ölçülerinden biri «iyi höşmerim döktürmesi» olarak gösterilir.

Söylentiye göre, erini bir sebeple darıltmış olan bir genç kadın, onun gönlünü etmek, onunla barışmak için hiç yemediği bir tatlı yapmak istemiş, evde bulunan unu tereyağında kuvurmuş, sonra kaymak ve toz şeker karıştırmış. Tarladan dönen kocası tatlıyı çok beğenerek kaşık kaşık yerken sabahki dargınlığını unutmuş. Bu arada kadın sevinçle sormuş: «Hoş mu erim, hoş mu erim?» Tatlının adı çok tekrarlanan bu sorudan kalmış. (M)

HÖT ünl. (onomatope). Korkutmak veya dikkati çekmek için kullanılır. ‖ *Höt demek*, birdenbire, ansızın gelip çatmak. (M)

HÖTZENDORF (Franz, kont CONRAD VON), avusturyalı general (Penzirg, Viyana yakınları 1852 - Mergentheim 1925). Viyana imparatorluk ve Krallık ordusu genelkurmay başkanı oldu. Veliaht arşidük Franz - Ferdinand tarafından desteklenerek Avusturya'nın silâhlanmasını çabuklaştırmağa çalıştı ve 1914'ten önce, saftan ayrılacaklarını sezdiği Sırbistan ve İtalya'ya karşı savaş hazırlıklarına girişti. Bu konu üzerinde imparatorla çatışınca, bir yıl süreyle görevinden uzaklaştırıldı (1912). Galiçya'da Rusların karşısındaki Avusturya - Macaristan kuvvetlerinin kumandanı olarak harekâtın sevk ve idaresinde esaslı bir rol oynadı; bu harekât 1915'te Polonya'nın merkezî imparatorlukların eline geçmesini sağladı. Bağımsız bir strateji kurmak için çaba göstermesine rağmen, gitgide alman kumandanlığının emrine girmeyi kabul etmek zorunda kaldı. 1916'da feldmareşalliğe yükselen Hötzendorf, Brusilov'un rus taarruzunu durduramadı ve şubat 1917'de imparator Karl tarafından görevinden alındı. Tirol Ordular grubu kumandanı iken, italyan ordusunun Caporetto'da az zamanda bozguna uğramasıyle sonuçlanan taarruzu yaptı, fakat ertesi yıl İtalyan Asiago cephesinde art arda yaptığı taarruzlar başarısızlığa uğradı. Temmuz 1918'de gözden düştü. (L)

HÖYKÜRMEK geçz. f. *Esk.* [Dervişler için] Bir ağızdan yüksek sesle zikretmek. (M)

Höyücek. Arkeol. İzmir ili sınırları içinde bulunan iki höyüğün adı: **1.** Menemen ilçesi Helvacıköy yakınındadır. Prehistorik çağlarda denizle ilgisi bulunan Höyücek, M.Ö. IV. ve III. yy.larda ovanın Gediz nehri tarafından doldurulması sebebiyle denizden uzaklaşmıştır. 1949 ve 1954 yıllarında Türk Tarih kurumu adına Prof. Muzaffer Şenyürek ve Hakkı Gültekin burada kazılar yaptılar. Höyükte çok az mimarî buluntu görüldü. Fakat bol miktarda elde yapılmış, kalkolitik ve bakır çağı tekniğine göre pişirilmiş seramik kaplar bulundu. Bunların büyük bir kısmı bezeksizdir. Bezekli olanlarsa kapların üzerine sert bir cisimle kazımak suretiyle yapılmıştır. Şekil bakımından kapların ağız kenarları düz, içeriye çekik veya dışarıya doğru kıvrıktır. Truva I ve II katlarında bulunanlara çok benzer. Ayrıca bu tiplere Thermi'de, Yortan'da ve Kusura A katında da rastlanmıştır. Höyücek'te seramiğin yanı sıra kemik eserler de ele geçti; ancak hiç madenî buluntuya rastlanmadı; **2.** Aliağa çiftliğinin yaklaşık olarak 6 km, antik Kyme şehrinin 2 km güneyinde, Bozköy yakınındadır. Burada Prof. Muzaffer Şenyürek ve Hakkı Gültekin tarafından araştırma ve kazılar yapıldı (1959). Satıhtan itibaren 2 m derinliğe kadar inildi ve iki yapı katına rastlandı. 2 m derinliğe kadar sadece Truva I kültürünü temsil eden tipik çanak çömlek parçaları bulundu. Bu sondaj sonucunda Bozköy Höyücek höyüğünün Truva kültürünü temsil ettiği ve Truva I devrinde terk edildiği anlaşıldı. (M)

HÖYÜK i. (*oyuk*'tan *höyük*). Yayvan toprak tepe (kazılınca altından genellikle kalıntı çıkar).

— ANSİKL. Arkeol. Tarihöncesi ve tarih çağlarında iki yerleşme tipi uygulanmıştır. Bunların biri düz; diğeri tepe şeklindeki yerleşmelerdir. Tepe, yani üst üste gelen çok evreli yerleşme tipine *höyük* adı verilir. Höyükler çok eski zamanlardan beri uzun süre aynı yerde kerpiç evlerin ve duvarların herhangi bir sebepten yıkılmasından sonra, yani inşa sathı elde etmek için enkazın üzerinin toprak ve kumla doldurulması sonunda, seviyenin yükselmesinden meydana gelmiş sunî tepelerdir. 1 m'den 40 m'ye kadar değişen yükseklikte ve yayılım sahası olarak 50-100 m'den 1 000 - 1 500 m'ye kadar veya daha fazla uzunluktadır. Tepe kısmı sivri veya düz olanlar; yamaçları dik veya teras şekli gösterenler vardır. Höyüğün yayılım alanı içinde yüzey malzemesi olarak bol miktarda çanak çömlek veya çok eski karakterli höyüklerde ise sileks'ten veya obsidler'den âletler görülür. Höyükler medeniyetlerin araştırılmasında en büyük etkendir. Müzeleri dolduran ilgiçekici buluntular buralardan elde edilmiştir. Höyükler genellikle bugünkü köylerin altında, ırmak veya pınar yakınlarında tarıma elverişli bölgelerde yer almaktadır.

Yerleri ise yeraltı çukurları, mağaralar veya kaya sığınaklarıdır. Höyükler, günümüze en yakını en üstte olmak üzere eskiye doğru giden bir yerleşme düzeyi gösterir. İskân şekli, surlar, evler, dinî yapılar, buluntularını içerecek şekilde katlar halinde üst üste sıralanmışlardır. Sadece öntarih çağlarının veya her ikisinin beraberce görüldüğü höyükler vardır. Özellikle Orta Anadolu için neolitik, kalkolitik ve tunç çağı yerleşmelerinin üzerinde hitit, frig, selçuklu, osmanlı ve bazen modern yerleşmelerin, üzerinde yer aldığı höyükler görülür.

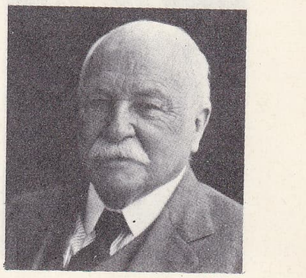

William Dean HOWELLS

Anadolu'nun ortasındaki yüksek yayla ile deniz arasında (Eskişehir, Afyon - Beyşehir gölü hattının batısında ve güneyindeki bölgeler), tarihöncesi kültür grubuna giren birçok höyük vardır. Bunlardan bazıları üstüste yapılmış, köy veya şehir kalıntılarını kapsar. Özellikle küçük olanlar, malikâne sahiplerinin çiftlik binalarını içine alan yerler olarak kabul edilir. Batı Anadolu höyüklerinin en önemlilerinden biri XIX. yy.ın ikinci yarısında Homeros'un destanlarını arkeolojik buluntularla tespit etmek hevesindeki arkeoloji meraklılarından H. Schliemann tarafından kazılan Truva şehrine ait olduğu anlaşılan *Hisarlık* tepesidir.

Orta Anadolu'daki höyüklerin yüksekliği 4 -30 m'dir. Bunlardan bazıları düzlük yerlerde, bazıları hafif meyilli yamaçlarda bulunmaktadır. Bu höyüklere en çok Kızılırmak nehrinin geniş kavsi içinde rastlanmaktadır. İkinci büyük bir höyük grubu güneydoğu yönünde, Kayseri üzerinden Niğde, Konya ve Burdur dolaylarına kadar uzanır. İkinci büyük bir höyük grubu şunlardır: Yozgat yakınlarındaki Alişar, Hashöyük; Çorum yakınlarında Alacahöyük; Ankara yakınlarında Ahlatlıbel, Karaoğlan, Etiyokuşu; Konya yakınında Çatalhöyük; Burdur yakınında da Hacılar. Doğu Anadolu henüz yeterince aydınlatılmış değildir. Buradaki başlıca höyükler şunlardır: Van yakınlarındaki Tilkitepe; Erzurum yakınlarındaki Karaz ve Keban bölgesinde yeni kazılmağa başlanan höyükler.

Friedrich HÖLDERLİN
F. K. Hiemer'in eseri

Güneydoğu Anadolu bölgesinde Gedikli, Sakçagözü, Tilmenhöyük, Çayönü gibi höyükler bir grup meydana getirir. Karadeniz bölgesi için Samsun dolaylarındaki höyükler belli başlı merkez sayılabilir. Anadolu'da 20 000 kadar höyük bulunduğu tahmin edilmektedir.

Ayrı kültür katlarından meydana gelen höyüklerin yanında, «höyük» görünümünde mezarlar da vardır. Bunlar genellikle yüksek tepe veya sırtlarda yer alan, çeşitli büyüklükte konik tepelerdir. Özellikle Trakya'da bulunan bu türlü höyükler XVI. yy.dan beri gezginlerin dikkatini çekmiştir. Fransız arkeologlarından A. Dumont, Herodotos'un verdiği bilgilere dayanarak bunların mezardan başka bir şey olmadığını ortaya koymuştur. Bunları Orta Asya, Güney Rusya, Tuna çevresi, Yunanistan, Anadolu ve Suriye'de de görmekteyiz. Mezar üzerine bu tip toprak yığma şekli öntarih çağlarında IV. yy.a kadar sürmüştür. Genellikle 30-70 m çapında, 5-15 m yüksekliğindedir. Bunların sadece Trakya'da 700-800 kadar olduğu tahmin edilmektedir. Genellikle iskân yerlerinin yanında yer almışlardır. Bir kısmı tek, çoğu gruplar halindedir ve tepeler üzerinde yer almışlardır.

Her taraftan kolaylıkla görülerek sahiplerinin zenginliklerine ve nüfuzlarına işaret etmektedirler. En özel olanlarından biri Maraş ili içinde 2 000 m yükseklikteki Nemrud dağı doruğunda, Kommagene krallarından Antiokhos'un mezarıdır. Orta Asya'dan Trakya ve Anadolu'ya kadar yayılan bu tepelerin merkezinde bir çukur, bir lahit veya çeşitli büyüklükteki mezar odalarının bulunduğu görülmüştür. Mezarlar aka medeniyetindeki «kubbeli mezarlar» geleneğini devam ettirmişlerdir. Bir dromos gerisinde kubbeli bir oda içermektedir. (→ Bibliyo.) [M]

Höyük Değirmeni, Sıvas ilinde (Kangal kazası), Armağan istasyonunun 5 km doğusunda, Hamamderesi kenarında höyük. Güneyindeki büyük yarmada ele geçirilen çanak çömleklerden, höyüğün kalın bir bakır çağı tabakası üzerinde, hitit, yunan ve roma çağlarında da iskân edildiği anlaşıldı. Ayrıca renk ve yapılış bakımından Mezopotamya'yı andıran çanak çömlekler ilgi çekicidir. Elde yapılan bu çanak ve çömleklerin dışı kahverengi boyalıdır; üzeri sarı renkte çizgi bezeklerle süslüdür. (M)

HP, güç birimi *horse-power*'ın (*beygirgücü*) İngilizcedeki sembolü. (L)

Hpz, *hektopiez*'in sembolü. (L)

HRABAL (Bohumil), çek yazarı (Brno - Zidenice 1914). Romanlarında, halk ile gerçeküstü temaları biraraya getirdi. (L)

HRABR, bulgar keşişi (IX. - X. yy.). Edebiyat üstüne bir eser yazdı; bu eserde islâv edebiyatını ve bir süre önce Aziz Kiril'in tasarladığı alfabeyi övdü. Ona göre, bir azizin başlattığı islav edebiyatı, paganların geliştirdiği yunan edebiyatından daha değerliydi. İslav alfabesiyle ilgili belirlemelerinde, kiril alfabesini mi, yoksa glagolitik alfabeyi mi kastettiği belli değildir. (L)

HRAÇYA (Aznif), ermeni asıllı kadın tiyatro sanatçısı (1853 - Rusya 1920). Sahne hayatında *Magaryan* veya *Vartanuş* adlarını da kullandı. Önce Güllü Agop, sonra Aziziye tiyatrosunda sahneye çıktı. Ortaköy'de Magakyan ve Çuhacıyan'ın opera topluluğunda ve 1881'de Kafkasya'ya giderek çeşitli tiyatrolarda çalıştı. Daha çok Rusya'da tanındı. (M)

Hradçany veya **Hradschin,** Vltava'nın sol kıyısına bakan ve içindeki yapılarla bir müstahkem mevki meydana getiren Prag şatosu. Burada St - Vitus katedrali, XIX. yy.da yapılmış olmasına rağmen, roman mimarîsinin özelliklerini taşır. Gotik Vladislav salonunun ve ispanyol roman salonunun (XVI. yy. sonları) bulunduğu yapılar ile St - Georg bazilikası ilgi çekici mimarlık eserleridir. (L)

HRADEC KRALOVE, alm. **Königrätz,** Çekoslovakya'da şehir, Kuzey Bohemya'nın merkezi, Orlice ile Labe'nin kavuştuğu yerde; 55 200 nüf. Hradec Kralove, Polabi'nin en büyük köy merkezlerinden biri ve Bohemya'nın en zengin tarım bölgesidir. Şeker fabrikaları. Malt fabrikaları ve damıtmaevleri. Çeşitli sanayi (küçük makine yapımı; kimya ürünleri). Gotik üslûbunda kırmızı tuğladan katedral. Barok üslûbunda kilise. Şehrin yakınlarında 3 temmuz 1866'da Almanların *Königgrätz savaşı* dedikleri Sadowa muharebesi yapıldı. (L)

HRANİCE, Çekoslovakya'da (Kuzey - Moravya bölgesi) şehir, Beçva kıyısında; 11 200 nüf. Tarım malzemesi ve besin sanayii merkezi. Yün işleme. (L)

HRDLİCKA (Ales), amerikalı antropolog (Humpolec, Bohemya 1869 - Washington, Columbia idare bölümü 1943). 1882'de babası ile A.B.D.'ye göç etti. New York'ta tıp okudu. New York'taki bir akıl hastahanesinde hekimlik yaparken, hastaları yaşlarına, cinsiyetlerine ve hastalıklara göre ayırdı, böylece antropometrinin temelini attı. Öbür hastahanelerde de araştırmalar yaparak, akıl hastalıklarıyle beden ölçüleri arasındaki ilişkiyi gösteren cetveller hazırladı. Ayrıca değişik ırklarda beden ölçülerini inceledi. Araştırmaların özellikle Amerika'daki zenciler, kızılderililer ve beyazlar üzerinde yaptı. Amerika'ya ilk insanların bundan 10 000 - 15 000 yıl önce ayak bastığını öne sürdü. Meksika ve güneybatıda da çalıştı; sonra Washington'daki Smithsonian Enstitüsü Millî müzesine girdi, burada dünyanın en zengin iskelet koleksiyonlarından birini kurdu. Başlıca eserleri: *Old Americans* (Eski Amerikalılar) [1925]; *Skeletal Remains of Early Man* (İlk İnsanların İskelet Kalıntıları) [1930] ve *Children Who Run on All Fours* (Dört Ayak Üzerinde Yürüyen Çocuklar) [1931]. (L)

HRİSTİC (Stevan), sırp bestecisi (Belgrad 1885 - öl. 1958). Leipzig'de Krehl ve Nikisch'in öğrencisiydi. Belgrad Filarmoni orkestrasının kurulmasına katıldı ve bu orkestrayı yönetti. 1937'den 1950'ye kadar Belgrad akademisinde müzik dersleri verdi. Halk müziğinden ilham alarak *Suton* adlı dramını (1926), *Ohrid Efsanesi* adlı baleyi (1947), *Diriliş* oratoryosunu (1912), piyano ve orkestra için bir *Rapsodi* (1944) ve *Hürriyet Şarkısı*'nı besteledi. (L)

HRİSTİYAN i. Bk. HIRİSTİYAN.

HRİSTO (Hristâki Kiryazis), rum asıllı türk besteci, lavtacı ve okuyucusu (öl. İstanbul 1914). Civan ve Andon'un küçük kardeşi. Aksak, karcığar yürük aksak, karcığar yürük curcuna, ısfahan aksak, segâh aksak, şevkefzâ aksak, suzinak aksak ve nihavend makamlarında önemli besteler yaptı. (M)

HRİSTOV (Kiril), bulgar şairi (Stara Zagora 1875 - Sofya 1944). *Pesni Vazdişki* (Şarkılar ve İççekişler) [1896] ve *Trepeti* (Ürperişler) [1897] adlı kitaplarıyle bulgar edebiyatına epikurosçuluk anlayışını ve erotizmi getirdi. *Çeda Na Balkana* (Balkanların Çocuğu) [1930] epik bir eserdir. (L)

HRİVNA i. Çekoslovakya'da eski para birimi ve eski altın para; 100 kuron değerindeydi. (L)

HROM-TAO, S.S.C.B.'de (Kazakistan) şehir, Aktiyubinsk yakınında. Krom ve nikel yatakları. (L)

HRON, Çekoslovakya'da ırmak, Aşağı Tatry dağlarının güney yamacındaki ve Slovak Maden dağlarının kuzey yamacındaki suları toplar; 300 km. Banska Bystrica idare bölümü'nü şehrinin içinden geçer, büyük kısmı dağlarda aktıktan sonra Estergon'un karşısında Tuna'ya kavuşur. (L)

HROTSVİTHA. Bk. ROSWİTHA.

HROZNY (Bedrich), çek şarkiyatçısı ve arkeoloğu (Lysa nad Labem, Bohemya 1879 - Prag 1952). 1905'te Viyana üniversitesinde, daha sonra Prag'daki Charles üniversitesinde ders verdi. Hititlerin yazısını söktü ve Hititçenin hint - avrupa dili ailesinden olduğunu gösterdi. 1917'de *Die Sprache des Hethites* (Hititlerin Dili) adlı bir kitap yayımladı. Kitapta eldeki metinlerden giderek Hititçenin gramerini ortaya koydu. Hititçenin birçok dil konuşulan Hitit imparatorluğunda resmî dil olarak kubul edildiğini belirledi. 1925'te bir asur kolonisi olan Kaneş'in (bugünkü Kültepe) Türkiye'deki arşivlerini buldu. M.Ö. 2000'e ait olan bu tabletlerden öğrenildiğine göre Kaneş'lilerle Asurlular arasında sürekli ticarî ilişkiler vardı. Hrozny, daha başka yazıları da (Mohenjö-Dara, Harappa v.b.) sökmeğe çalıştı, fakat bunlarda aynı derecede başarılı olamadı. (L)

HRUBİESZOW, Polonya'da (Lublin voyvodalığı) şehir, S.S.C.B. sınırı yakınında; 13 000 nüf. (L)

HRUBİN (Frantişek), çek yazarı (Brno - Zidenice 1914). Çek şiirlerinde memleketinin güzelliklerini dile getirdi: *Krasna po Chudobe* (Güzelliğiyle Sefil) [1935]; *Zeme Sudiçka* (İyilik Perisi Toprak) [1942]; *Chleb s Oceli* (Ekmek ve Çelik) [1945]; *Rjeka Nezapomneni* (Aylar) [1946]; *Zpev Hrobu a Slunce* (Güneşin ve Mezarların Türküsü) [1947]; *Hiroşima* (1948). [L]

HSİA, çin kral hanedanlarının ilki (II. binyılın başları - M.Ö. 1520). Efsanevî kahraman Büyük Yu tarafından kuruldu. Elde bu hanedanın üstüne hiç bir bilgi yoktur. Geleneğe göre, Şang sülâlesinden önce hüküm sürdü. Tarihöncesi bir medeniyet dönemine rastladığı sanılır. Bu medeniyetin özelliği, M.Ö. 1800'e doğru, Bronz çağına ve göçebe yaşayışa bağlı orman bölgesi tarımından yerleşik tarıma geçmiş olmasıdır. (L)

HSİA - GUAN, Çin'de (Yun-nan) şehir, Tibet'te, Kûn-Ming yolu ile Birmanya yolunun kesiştiği Da-li'nin yakınında. (L)

HSİA GÜY, XIII. yy.da yaşamış çinli ressam. Güneyli Sung'ların akademi üyesi; peyzajları ile tanındı. (L)

HSİA-MİN. Bk. HİA-MEN.

HSİAO - DZUNG, Ming hanedanından Çin imparatoru (1488-1505). Bonzların ve haremağalarının etkisine aldırmadan ülkeyi bilgece yönetti. 1487'de *Tây-Min-Huydyen'*-in (Büyük İmparatorluk Hanedanı Ming'lerinin Gelenek, Görenek ve Yasaları Derlemesi) yeniden gözden geçirilmesini emretti. 1502'de Çin'de nüfus sayımı yaptırdı. (L)

HSİE FU - DJİ, çinli siyaset adamı ve asker (Hunan eyaleti 1898). Kızılordu okulunda öğrenim gördü, sonra milliyetçilere ve japon istilâcılarına karşı siyasî komiser olarak çalıştı. Siçuan eyaleti parti sekreteri ve askerî çevre komiseri olarak 1955'te generalliğe yükseltildi ve Çin Komünist Partisi Merkez komitesine seçildi. 1959'da general Lu-Jûy-Çing'in yerine güvenlik bakanı oldu. 1965'te başbakan yardımcılığına getirildi, kültür ihtilâlinde önemli bir rol oynadı, ocak 1967'de Komünist Partisi Siyasî bürosuna girdi. Ordu Kültür İhtilâli kuruluna üye seçildi, nisan 1967'de Pekin İhtilâl komitesinin başına geçti. Bu kuruluş, Ping Djin'in başkanlık ettiği Pekin eski Belediye meclisinin yerini aldı. (L)

HSİEN-Dİ, Çin'de, Doğu Hân'lar hanedanının son imparatoru (190 - 220). «Sarı türbanlılar» ayaklanmasından sonra Dzao-Pey tarafından tahttan indirildi; bu ayaklanma, ülkenin Vey, Vu ve Hân krallıkları arasında üçe bölünmesine yolaçtı. (L)

HSİEN FING (1831-1861). Çin imparatoru (1851-1861). Babası Dao Guang'ın yerine tahta çıktı. Düzensiz bir yaşayışla kendini yıpratan Hsien Fıng'ın yaptığı tek olumlu hareket, ileride ünlü bir kraliçe olacak olan odalığı Tsı-Hsi'yi gözde seçmek

Foto. LAROUSSE

oldu. Hükümdarlığı, Tây-Ping ayaklanması ve ingiliz-fransız seferi (1838-1860, Pekin antlaşması) yüzünden karışıklıklar içinde geçti. (L)

HSİNG-AN veya **KİNGAN** (BÜYÜK), Çin'de dağ kütlesi, Gobi çölünü, Kuzeydoğu Çin ovasından ayırır. Güney-güneybatıdan, kuzey-kuzeydoğuya yönelen billûrlu bakışımsız bir kütledir; batı yüzü, uç doruğa (yüksl. 2 000 m) kadar yumuşak bir eğimle yükselir ve Moğolistan yaylasının bir bölümünü meydana getirir. Doğu yamacı, kuzeydoğu Çin ovasının üzerinde ansızın yükselen karmaşık fay bayırlarından meydana gelmiştir. Bu kırılmaların yanı sıra, az eğimli geniş yüzeyler meydana getiren bazalt akıntıları uzanır. İklim de bakışımsızdır: batıda Moğolistan yaylası, göçebe çobanların dolaştığı bir bozkır veya yarı çöldür; yaz yağmurlarıyle sulanan doğu yamacı ise büyük bir orman rezervidir (meşe, ıhlamur ağaçları, kürk hayvanları). [L]

HSİNG-AN veya **KİNGAN** (KÜÇÜK), Kuzeydoğu Çin'de yaşlı, billûrlu dağ kütlesi; Amur vâdisinin güney ve kuzeyinde ovayı ikiye ayırır. Amur ve kollarının, yer yer havza şeklinde genişleyen derin vâdiler açtığı daha geniş bir bütünün güney kütlesidir. Orman, başlıca gelir (odun, kürk) kaynağıdır; ırmak balıkçılığı gelişmiştir. (L)

HSİUEN-DZANG, çinli buddha öncülerinin en ünlüsü (VII. yy.). İmparator Tây-Dzung'un isteği üzerine yazdığı, *Hsi-Yûy-Ci* (Batıda Yolculuk Hatıraları) adlı kitabında gezdiği ülkelerle ilgili geniş bilgiler verdi. (L)

HSİUEN - DZUNG, Tang hanedanından Çin imparatoru. Hükümdarlığı zamanında (712-756) ülkede ünlü ressam ve şairler yetişti. Buddha'cılığın, imparatoriçe Vu zamanında aldığı olağanüstü imtiyazlara tepki olarak Konfiçus'çuluğu Buddha'cılıktan üstün tuttu, Tao'culuğa ve mistisizme eğildi. Orta Asya'da yayılma siyasetini yeniden ele aldı ama 721'de Doğu Türk Hakanlarıyle barış imzalamak zorunda kaldı. Hükümdarlığının son yıllarında çıkan iç savaş ülkenin gelişimini durdurdu. (L)

HSİUNG - NU, Asya'da göçebe kabileler, ilk yerlerinin Çin'in kuzeyinde olduğu sanılır.

Bazı yazarların Hunlarla akraba olduklarını ileri sürdükleri ve adlarına M.Ö. III. yy.da yazılmış Çin tarihlerinde rastlanan Hsiung-Nu'ların, Çinlilerin *Hsien-yun, Hsien-yu* veya *Hu* adını verdikleri ve II. yy.-dan itibaren akınlarına katlandıkları yağmacı göçebeler oldukları sanılır. Moğolistan'dan gelen Hsiung-Nu'lar, Çin Seddi ile (yapımına 300'e doğru başlandı) korunan Çin'e kuzeyden saldırdılar. Hsiung-Nu'lar 250'ye doğru merkezi Yukarı Orhun kıyısında bulunan büyük bir millet haline geldiler ve ilgi çekici sanatlarını geliştirdiler (Ordos sanatı). Çin'i haraca bağladılar, Kansu'dan Yue-Ce'leri kovdular ve Rus Türkistanı'na kadar uzanan bölgede yaşayan göçebe toplulukları kendilerine bağladılar.

M.Ö. I. yy.da Çinlilerle, Tarım vahaları (ipekyolu) için çekiştiler. M.Ö. 60'ta, önderleri Ce-ce bir iç savaş sonunda Cu bozkırlarına sığındı. Aral denizi yakınlarında kalan kabilesi Batı Hsiung-Nu'ları Çin'e boyun eğdiler ve federal topluluklar halinde Çin Seddinin kuzeyine yerleştirildiler. Çinlilerin gönderdiği Sien-Pey'ler tarafından ezilen (123) Kuzey Hsiung-Nu'larının bir kısmı Sien-Pey'lerle karıştı, bir kısmı İrtiş nehri kıyısında yaşayan Batı Hsiung-Nu'larıyle birleşti; Altaylarda kalan kısımlarının ise Tukyuların (Türkler) atası olduğu söylenir.

Çinlileşen Güney Hsiung-Nu'ları Kuzey Çin'i işgal ettiler (308-352); önderleri kendini Çin imparatoru ve Han'ların kanunî vârisi ilân etti. Bu hanedanlar ve Hsiung-nu adı, Mu-Cong'ların hücumlarından sonra ortadan kalktı. (L)

HSUAN HSUA. Arkeol. Pekin'in kuzeydoğusunda, Jehol eyaletinde, hun kültürüne ait yerleşme yeri. Elde edilen eserler, Luan-ping buluntularına çok benzer. Mezarlarda bulunan çin paralarından. Prof. Karlgren, bu kültürün M.Ö. 700 ile 250 yılları arasına ait olduğunu ileri sürdü. Bronz'un büyük bir yer tuttuğu bu kültürde çin etkisi, diğer yerlerdekine göre daha güçlüdür. (M)

H.T.P. testi, (ing. *house* [ev], *tree* [ağaç], *person* [kişi] kelimelerinin kısaltılmış şekli.) Resim çizme tekniğine dayanan ve Buck tarafından ortaya çıkarılan projektif test. Testte, denekten, sırasıyle, bir ev, bir ağaç, bir de bir insan resmi yapması istenir. Ev, aile hayatının, anne korumasının sembolüdür. Evin resmini yapmak, deneğin hayatında, geçmişin taşıdığı önemi, ailesi hakkında beslediği duyguları açığa vurmak imkânını verir. Ağaç, insan vücudunun, çevre ile olan ilişkilerini belirtir. Ağacın, kesik veya berelenmiş olarak gösterilmesi, deneğin iç hayatında travmalı, zedelenmiş bir bölgenin varlığına işarettir. Esasen ağaç resmi, özellikle, Koch tarafından incelenmiştir. Öte yandan, denek, resmini yaptığı kimse aracılığıyle kendisini, kendi psikolojik portresini çizmiş olur.

H.T.P. testinin bellibaşlı üstünlüğü, tek bir resme dayanılarak bir teşhis konamayacağı görüşüne uygun olarak üç resmin birden çizilmeşine imkân vermesindedir. (M)

HÛ i. (ar. *hüve*, o'dan *hū*). Tanrı. ‖ ***Yâ-Hû***, yâ Allah! ‖ ***Hû çekmek*** (veya ***hû demek***), [Tekkelerde veya dervişler arasında] Dinî âyin sırasında *Hû* sözünü devamlı şekilde tekrarlamak: *Ömrün efzûn ola bir hû çekelim /Edelim sonra dua-yı tasmin* (Nef'i). *Tekkede hûû çekip şeyh ile demdaşlık etmeğe mi?...* (F. R. Atay). ‖ ***Hû diye-lim!*** Tekkelerde veya belli dinî törenlerde «hû» çekmeğe çağırma ünlemi: *Muharipler, her sefer onun şanı gölgesinde gülbank çekip «Pirimiz Hacı Bektaş-ı Veli, Hû diyelim hûuuu!» diyerek çıkmışlardır* (N. Araz).

— Din. ve Tasav. Tanrı adlarından biri, en büyüğü. (Bk. ANSİKL.) ‖ ***Hû salâ,*** Mevlevîlikte mukabele ve lokma için yapılan çağırma.

— ANSİKL. Din ve Tasav. İslâm inançlarına göre Tanrı'nın, her biri ayrı ayrı nitelik ve yücelikler ini gösteren doksan dokuz adı vardır. Bunlar ilim, hüküm, güç, irfan, koruma, bağışlama, görme, duyma, acıma, öç alma, bağlılık, yücelik, ululuk gibi değişik anlam bölümlerini bildirir. Bunlardan biri ve en büyüğü, arapça «o» şahıs zamiri karşılığında kullanılan *Hû* veya *Hüve*'dir. Hû, insanlar tarafından bilinemeyen, kavranamayan, aklın sınırlarını aştığına inanılan «gayb âlemi»ni gösterir. İslâm düşüncesinde tek ve önü sonu olmayan (ezelî, ebedî) varlık Tanrı'dır. O'nun dışında kalan her şey gelip geçici, yok olucudur (fena). Bu yüzden, Hû sözü yalnız Tanrı için kullanılır. Her şey Hû'da başlar, Hû'da biter.

Tasavvufta Hû sözünün değişik anlamları vardır. Biri Tanrı'nın doksan dokuz niteliğini, öteki her işin Tanrı'da sona erdiğini gösterir. Bu ikinci anlamda bazen *Yâ-Hû* sözü de kullanılır. Tarikatlarda yazılış şekli bir göze benzediği için, Hû sözü Tanrı'nın gizli ve açık her şeyi gören gözü anlamına da gelir. Tasavvufî bir anlam taşıyan eski yazı örneklerinden Hû, Tanrı, göz, gönül, çeşme, sevgi, iki tarikat ulu'sunun veya erenlerin birbiriyle birleşmesi, Tanrı'ya ulaşan bir ulunun onunla kaynaşması, onun yüce varlığında ölümsüzlüğe ulaşması gibi değişik durumların sembolü olarak değerlendirilir. Bu değerlendirme daha çok mevlevî ve bektaşîlerde görülür. Ayrıca bazı

Conrad von HÖTZENDORF

Anadolu'da höyük merkezleri

Foto. Keystone (LAROUSSE)

tarikatlarda «Hû» sözü bazı mühürlere kazılır.

◆ Ünl. Dikkati çekmek için kullanılan seslenme sözü: *Efendi hû! Neredesin?* || Dervişler arasında selâm sözü. (M)

HUACA (isp. k. *quechua*'dan). Peruluların ve öbür komşu milletlerin ölülerini birçok eşyasıyle ve hoker durumunda olarak gömdükleri yeraltı mezarları. (Mezarın üzerine bir üst oda, bir kurgan veya taştan bir tepecik yapılırdı.) [L]

HUACHİPATO, Şili'de (Concepcion ili) yer, Concepcion'un kuzeybatısında, San Vicente körfezi kıyısında. Metalürji merkezi. (L)

HUACHO, Peru'da (Lima idare bölgesi) şehir, Büyük Okyanus kıyısında, Callo'nun kuzeyinde; 29 700 nüf. Büyük balıkçılık (hamsi) limanı. Balık unu. (L)

HUA-HİN, Tayland'da (Praçuabhirihan ili) şehir, Siyam körfezi kıyısında; 5 150 nüf. Büyük sayfiye merkezi. Kraliyet sarayı. (L)

HUA HING, Laos'un kuzeyinde il; Tayland, Birmanya ve Çin sınırlarında; 46 000 nüf. İdare merkezi, *Ban-Huy-say*. (L)

HUAKSTEKÇE i. Huakstek'ler tarafından konuşulan Maya - Kişe öbeğinden dil. (L)

HUAKSTEK'LER, HUASTEK'LER, WASTEK'LER veya **HUAKSTEKO'LAR,** Meksika'da eski halk; Doğu Sierra Madre ile Meksika körfezi arasındaki geniş bölgede yaşardı. Bugün Veracruz ve San Luis Potosi eyaletlerinde iki grup (50 000 nüf.) halinde yaşayan Huakstek'ler, X. yüzyıla doğru ortaya çıkmışlardı. Geç gelişen sanatları çok orijinaldir. Çoğunlukla yassı olan heykelleri çok ince süslerle bezenmiştir (*Tamuin'li Genç;* kafatası şekilsiz, incecik dövmeli, sırtında genç Güneşi temsil eden bir tanrı taşıyan heykel). Çeşitli teknik ve biçimlerde yaptıkları seramikler (insan başlı vazolar; hayvan şekilli veya küremsi vazoların, bazıları çok renkli, aynı zamanda da oymalıdır), özellikle Tampico ile Panuco'da bulundu. Öbür huakstek teknikleri arasında en yaygın olanı çoğunlukla güzel bir mücevher meydana getirecek şekilde ajurla işlenmiş deniz kabukları üzerine kakmalardı. (L)

HUALLAGA, Peru'da ırmak, Maranon ırmağının kolu (sağ kıyı); 1 040 km. Cerro de Pasco şehrinin kuzeybatısında, Merkezî cordillera'nın batı kısmında doğar, bu sıradağları aşar, kuzeybatıya yönelir, sonra Doğu cordillera'yı geçer. Aşağı çığırı sefere elverişlidir. (L)

HUAMBO. Bk. NOVA LİSBOA.

HUANACO i. (isp. k.). Yabanî lama. Bk. GUANAKO. (L)

HUANCAVELİCA, Peru'da şehir, idare bölgesi merkezi, Batı cordillera'da; yüksl. 3 800 m; 11 500 nüf. Şehir, sömürgecilik devrinde, gümüş hazırlamada kullanılan civa madenleriyle tanınmıştı - *Huancavelica idare bölgesi,* 390 900 nüf. (L)

HUANCAYO, Peru'da şehir, Junin idare bölgesinin merkezi, And dağlarında, Lima'nın doğusunda; 50 300 nüf. Mantaro ırmağının suladığı verimli havzada (buğday, arpa, mısır) bulunan şehir, Lima'ya ikmal yapan bir ticaret merkezidir. Kızılderili nüfusu yoğun olan havza, kıyı şehirlerine doğru bir göç merkezidir. Besin ve dokuma sanayii. (L)

HUANCHACA, Bolivya'da (Potosi idare bölgesi) şehir, Chichas cordillera'sının batı yamacında; yüksl. 4 102 m. Önemli gümüş madenleri. (L)

Huang-Di-Su-Vın, Çin'in en eski tıp kitabı. Geleneğe göre, efsanevî hükümdar Huang Di'ye ait olduğu kabul edilir. Bugünkü görüşlere göre ise, M.Ö. VIII. yy.da yaşamış olan Vang Ping tarafından yazılmıştır. (L)

HUANG CİN, çinli siyaset adamı (Anhuy 1908). 1927 - 1935 Arasında Mao Çe-tung'un yardımcısıydı. Şensi Hopey ve Şandung ve bölgesi siyasî komiserliğine getirildi, japon işgalinde, buradaki direnme hareketini yönetti. Merkez komitesi üyesi (1949), Budapeşte (1950-1954), sonra Cakarta büyükelçisi (1954-1961) oldu. Bandung konferansında önemli bir rol oynadı (1955). Çin dışişleri bakanı yardımcısı (1961) iken, 1964'te Çin Halk cumhuriyetinin Paris büyükelçisi oldu. (L)

HUANG-Dİ («sarı hükümdar»), Çin'in efsanevî hükümdarı; birçok feodal klanın atası olduğu kabul edilir. Ananeye göre bütün sanatlar onun zamanında bulunmuş, karısı da halka ipekböceği yetiştirmeyi öğretmiştir. Özellikle Hıristiyanlığın başlangıcından itibaren Tao mezhebinin, simyacıların ve demircilerin koruyucusu olan Lao-Dzı ile bir tutuldu. Sihirli bir kazanın dökümünü yaptıktan sonra bir ejderhanın sırtında gökyüzüne çıktığı söylenirdi. Onun gökgürültüsünü temsil eden bir cin olduğu da ileri sürülür. (L)

HUANG-GUNG-VANG, çinli aydın ve ressam (1269-1354). Yuan devri sonunda yetişen dört büyük ustadan biridir. (L)

HUANG-HO, ing. **Hwang-Ho,** Kuzey Çin'in en büyük ırmağı; 5 200 km; havzası 1 125 000 km². Huang-ho'ya lösllü yaylaları aşarken yüklendiği sarımsı renkli bol alüvyonlar yüzünden **Sarıırmak** denir. Taşıdığı alüvyonların hacmi, yılda 500 000 000 m³'ü bulur.

Kûn-lûn dağlarının güney kenarında 4 500 m yükseltiden doğan Huang-ho, başlangıcında Tibet yaylasını güneydoğuya doğru akaçlayan ırmaklardan biridir. Ama az sonra bir dirsek çizerek Kûn-lûn'u aşar ve kuzey yönüne (genel yönü) doğrulur, Nanşan'ın ucunu geçer ve Kansu'ya girer. Kuzeye doğru akmağa devam eden Huang-ho, çok büyük bir kıvrım yapar ve çorak bölgelerde 500 km'den çok gömülür. Akışı boyunca dağların engebelerini (Ho-lan-şan'ın kuzey-güney sıraları, sonra Yin-şan'ın batı-doğu sıraları) takip eder. Bu dağlık bölgelerde ırmak, tös yarları arasında akar ve hiç bir kol almadığı için suları gittikçe azalır. Huang -ho aşağı kesimine doğru iki büyük kol alır: Fınşûy ve Vey-ho. Sonra Çin-ling boyunca akarken doğuya doğru çok sivri bir dirsek çizer. Sonunda Kuzey Çin'de kendisinin meydana getirdiği Büyük Ova'ya girer; ırmağın suları, denize bazen güneyde, bazen de Sandung kütlesinin kuzeyinde döküldüğünden, alüvyonları Şandung'un her iki yanında Ho-pey'den Kiang-su'ya uzanan geniş bir bölgeye dağılmıştır. 1194'e kadar Huang-ho, Tientsin yakınında denize dökülürdü. Ansızın setlerle kesilince, 800 km daha güneyde, Huay körfezi yakınında denize dökülmeğe başladı. 1853'te ağzı yeniden kuzey yönünü aldı. Çorak bölgelerden geçmesi ve alüvyonlarının çokluğu yüzünden ırmağın rejimi çok düzensizdir: şubat ayında saniyede ancak 140 m³ su taşır, ama temmuz ve ağustos aylarındaki kabarma sırasında debisi 19 000 m³'ü yükselir (1933 kabarması sırasında 25 000 m³ kaydedilmiştir). Huang-ho sefere az elverişlidir ve komşu körfeze hâkim iki set arasında akar, ovada yatağını devamlı olarak yükseltir. Taşkınlar sırasında bu setlerin yıkılması özellikle Büyük Ova'da felâketle sonuçlanan su baskınlarına yolaçar. Huang-ho Lancou bölgesinde insanlar için tehlikeli olmakla birlikte, burada önemli sulama sistemlerini besler.

1950'den beri geleneksel lakabından (*Çin'in yürek yarası*) kurtarma amacıyle, Huang-ho'nun çığırında büyük çalışmalara girişilmiştir. Bugünkü çalışmaların hedefi su baskınlarını önlemek, kuraklık dönemlerinde vâdinin sulanması için rezervler meydana getirmek ve hidroelektrik üretimini artırmaktır. Çalışmaların ilk döneminde özellikle İç Moğolistan ve Büyük Ova'daki bentler sağlamlaştırılmıştır; ırmağın aşağı çığırında iki çevirme inşaatı tamamlanmış ve barajlarla geniş çevrelerin sulanması sağlanmıştır. Çalışmalar tamamlanınca ırmağın bütün çığırı düzenlenmiş olacaktır. Yukarı kesimden birçok kere su alınması sayesinde aşağı kesiminde debi azalacaktır; ama özellikle adını aldığı bulandırıcı maddelerin önemli ölçüde azaltılması, ırmağın yatağını yeniden kazmasını ve kesin yönünü almasını sağlayacak bir aşındırma gücü kazanmasına imkân verecektir.

Bugün uygulanmakta olan düzenleme planı ırmağı kesecek ve toplam olarak 100 tW/s'ten çok üretim yapacak kırk kadar hidroelektrik santral yapılmasını (Lan-cou ve San-mın'da iki büyük santral hizmete girdi) öngörür. Kolları üzerinde de düzenleme barajları inşa edilecektir. Bütün, 50 milyon hektarlık bir alanın sulanmasını sağlayacak, havza üzerindeki akışı düzenleyecek, hiç değilse aynı miktarda bir yüzeyde topraklarının aşınmasıyle mücadele etme imkânını sağlayacaktır. (L)

HUANG-PU, Çin'de küçük kıyı ırmağı, Yang-dzı halicinin güney kıyısında denize dökülür, kıyılarında büyük Şanghay limanı bulunduğu için iktisadî bakımdan önemlidir; ırmak açık deniz gemilerinin girmesine elverişlidir. (L)

HUANG PU, ing. **Hwangpoo** veya **Whangpoo,** Kanton'un (Çin) önlimanı, Hsi-kiang deltasında. Sun-Yat-sen burada büyük modern bir liman kurmayı tasarlamıştı. 1924'ten 1927'ye kadar, sovyet teknisyenlerinin yardımıyle Guomindang ordusu subayları burada eğitildi. Limanda yapılan düzenlemelerle 10 000 tonluk gemilerin girebilmesi sağlandı. (L)

HUANG TŞAO, âsi çinli önder (öl. 884). Bir tüccar ailenin oğlu. Hien - tung (860-875) çağındaki büyük kıtlıklardan yararlanarak Tang'lara karşı ayaklandı, kuvvetlerini Vang Hsien-Çi'nin kuvvetleriyle birleştirdi, imparatorluğunu ilân etti, bütün dut lukları yerle bir ederek ipek ticaretinin kökünü kazıdı, Kanton'u ve Güney Çin'i kana buladı (879), sonunda öldürüldü. (L)

HUANUCO, esk. **San Leon de Huanuco,** Peru'da şehir, idare bölgesi merkezi, Merkezî cordillera'da, Tio Huallaga kıyısında; 18 400 nüf. Besin sanayii.

— *Huanuco idare böglesi,* 404 000 nüf. (L)

HUA PANH, Laos'un doğusunda il, Vietnam sınırı yakınında; 78 000 nüf. İdare merkezi, *Sam Neua.* İl halkı (Tay'lar ve Meo'lar) hayvan yetiştiriciliği ve göçebe tarımıyle geçinir; ormanlardan lake ve aselbent (dünya, üretiminin üçte ikisi) toplar. Bölge uzun süre Annamlılarla Laoslular arasında çekişme konusu olmuştur. (L)

HUARAZ, Peru'da şehir, Ancash idare bölgesinin merkezi, derin Santa havzasında, And dağlarının ortasında; 17 500 nüf. Tarımın kat kat taraçalarda yapılmasının değişik ürünler (aşağıda şekerkamışı, yukarıda patates ve çavdar) alınmasına imkân verdiği bir tarım bölgesinin ticaret merkezidir. (L)

HUARMEY, Peru'da (Ancash idare bölgesi) yer, Büyük Okyanus kıyısında. Balıkçılık (hamsi) limanı. Balık unu. (L)

HUARON, Peru'da (Pasco ili) madencilik merkezi (çinko, bakır, kurşun ve gümüş), Batı cordillera'da, 4 000 m'den çok yükseltide. Maden konsantreleri bir demiryolu hattıyle La Oroya'ya sevkedilir. (L)

HUART (Clément IMBAULT), fransız şarkiyatçısı (Paris 1854 - ay.y. 1926). Konsolos yardımcısı, konsolos ve başkonsolos olarak yirmi üç yıl Doğuda bulundu. Paris'te Doğu Dilleri okulunda Farsça okuttu (1898), sonra Yüksek Araştırmalar okulunda araştırma yöneticisi oldu (1908). Başlıca eserleri: *La Religion du Bâb* (Bâb Dini) [1884]; *Les Quatrains de Baba Tahir Uryân* (Baba Tahir Üryan'ın Dörtlükleri) [1893]; *Grammaire Elémentaire de la Langue Persane* (Fars Dili Gramerine Başlangıç) [1899]; *Histoire de Bağdad Dans Les Temps Modernes* (Yeni Çağlarda Bağdat Tarihi) [1901]; *Littérature Arabe* (Arap Edebiyatı) [1902]; *Histoire Des Arabes* (Arapların Tarihi) [1912-1913] v.b. Bir de *Bibliographie Ottomane* (Osmanlı Bibliyografyası) vardır. (L)

HUASCAR, peru - inka imparatoru (öl. 1532), Huayna Capac'ın oğlu. Eski başkent Cuzco'yu ve imparatorluğun güneyini aldı (1525). Üvey kardeşi Kuzey hükümdarı Atahualpa'ya başkaldırdı ve ekvadorlu Caras'ın yardımıyle onu esir etti (1532) ve İspanyolların desteğiyle yeniden tahta geçmesinden korktuğu için öldürttü (1532). Bu cinayetinden dolayı Pizarro'nun emriyle idam edildi, yerine Huascar'ın başka bir kardeşi getirildi (1533). Bu kavgalar Peru-İnka imparatorluğunu zayıflattı ve İspanyol maceracılarının (*conquistador*) işine yaradı. (L)

HUASCARAN, cordillera Bianca'da dağ, Peru Andlarının en yüksek noktası; 6 768 m. Buzlarla kaplı bir kütledir. Kuzey zirveye (6 655 m) ilk olarak 1908 ağustosunda Zermatt'ın rehberleri R. Taugwa'der ve ve G. Zumtaugwald ile birlikte miss Annie S. Peek tırmandı. En yüksek noktaya (güney tepe), Dr. Bernhard, Dr. Borchers, E. Hein, H. Harbin ve E. Schneider 1932'de

tırmandılar. Güney cepheye 1966'da R. Paragot yönetiminde fransız heyeti tırmandı. (L)

HUAVA i. Meksika'da Oaxaca eyaletinin Tehuantepec bölgesinde konuşulan dil ailesi. (L)

HUAY, ing. **Hwai,** Doğu Çin'de ırmak, havzası Yang-dzı-Kiang ile Huang-ho arasındaki bölgeyi kapsar. Bu ırmak Çin'in en düzensiz ve en coşkun ırmaklarındandı, taşmaları felâket halini alan su baskınlarına yolaçardı; son sekiz yüzyılda 335 kere taşmıştır. 1951'de ırmağın akışını düzenlemek ve büyük alanların (1 680 000 hektardan fazla) sulamasını sağlamak için çalışmalar yapıldı. Huay'ın yakın kolları üzerinde, Huay-yang-şan'ın yamaçlarında büyük hazne barajlar yapıldı; başlıcası Pi üzerindeki Fu-dzı-ling barajıdır (kapsamı 528 milyon m^3). Irmağın orta çığırında da barajlar (özellikle 300 m uzunluğunda Jünhuci) yapılmıştır. Huay'ın savak'ı olan Hung-dzı gölü kıyılarında gerçekleştirilen çalışmalarla sular, Kiong-Su'dan çıkan bir sulama kanalıyle Sarı denize doğru, Sanho aracılığıyle de Yang-dzı-Kiang'a doğru akıtılır. (L)

HUAY dağları. Bk. HUAY-YANG-ŞAN.

HUAYNA CPAC, Büyük veya **Fatih** denir (öl. Qulto 1525). Peru - inka imparatoru (1493-1525), Tupac Yupanqui'nin oğlu. Devletini bugünkü Kolombiya sınırına ve Cajamarca boğazına kadar genişletti. Ölümünden sonra devletleri oğulları Hauscar ile Atahualpa arasında bölüşüldü. (L)

HUAY-NAN, ing. **Hwainan,** Çin'de (An-huy) şehir, Huay ırmağı kıyısında; 286 900 nüf. Çeşitli sanayi. (L)

Huay-Nan-Dzı, M.Ö. II. yy.da, Han imparator ailesinden bir huay-nan prensinin sarayında yazılan felsefe eseri. O çağın düşüncelerini ve bilim anlayışını yansıtmak bakımından önemlidir. Birçok bölümü Tao'culuğun etkisindedir ve mistik bir ruhla yazılmıştır. (L)

HUAY-YANG-ŞAN, Çin'de yaşlı dağ kütlesi, Çin-Ling dağlarının güneydoğuya doğru uzantısıdır; yer yer, yaklaşık olarak 1 000 m yükseltiye ulaşır; Huay havzasını Orta Yang-dzı-Kiang'dan ayırır. (L)

HÛB sıf. (fars. *ḥūb*). *Esk.* Güzel, fevkalâde, iyi: *Şol kadar hûb idi ol enf-i münif / Edemez ehl-i maârif târif* (Hakanî). *Hûblar göçü uğradı da yol etti / Kim ne bilir elif kaddim dal etti* (Pir Sultan Abdal). [*Zt.* ZIŞT.] ‖ *Hûb-âvâz,* güzel sesli. ‖ *Hûb-hisâl* (veya *hûb-kirdâr*), iyi karakterli, davranışı iyi olan: *Hele bugüne sitem çarhın eski âdetidir / Veli düşer mi sana ey enîs-i hûbhisâl* (Nedim). ‖ *Hûb-likâ* (*hûb-rû, hûb-ruhsâr* veya *hûb-sûret*), güzel yüzlü. ‖ *Hûb u zişt,* güzel ve çirkin, iyi ve kötü: *Mücazatında hûb u ziştin etmez zerrece taksîr / Aceb sûret-nümâ-yı adldir âyîne-i âlem* (Nabi).

◆ **Hûbân** çoğl. i. *Esk.* Güzeller, iyiler: *Hûbân-ı Dımışk,* Şam güzelleri. ‖ *Hüsrev-i hûbân* (veya *şâh* [*şeh*]-*i hûbân*), güzeller güzeli: *Hüsrev-i hûbân eden sen dilber-i şîrin-lebi / Bîsütûn-i aşk içinde beni Ferhad eyledi* (Hoca Dehhanî). *Derdmend Dertliyâ durma kan kan ağla / Ey Şâh-ı hûbânım sen safa geldin* (Dertli). ‖ *Zümre-i hûbân,* güzeller takımı.

◆ **Hûbî** i. *Esk.* İyilik, güzellik.

◆ **Hûbter** blş. sıf. *Esk.* Daha iyi, daha güzel.

◆ **Hûbterîn** blş. sıf. *Esk.* En iyi, en güzel. (M)

HUB i. (ar. *ḥubb*). *Esk.* Sevgi: *Bir hubb-i nâ-ümid ile bir azm-ı dîv-tâb / Tûfân-ı zindegîde boğar kâinatı* (Abdullah Cevdet). ‖ *Hubb-i câh,* rütbe, mevki hırsı: *Hubb-i câh artar cihan oldukça makrun-ı fesâd / Cisme za'f ettikçe istilâ tama' kuvvetlenir* (Namık Kemal). ‖ *Hubb-i dîn,* din sevgisi. ‖ *Hubb-i dünya,* dünya sevgisi: *Öyle zatların kalplerinde hubb-i dünya bulunur mu?* (Cevdet Paşa). ‖ *Hubb-i gayr* (veya *hubb-ül-gayr*), başkasını sevme, özgecilik. ‖ *Hubb-i nefs,* nefsine düşkünlük: *Zenginler mübalağalı bir hubb-i nefse müpteladırlar* (Cenab Şahabeddin). ‖ *Hubb-i vatan* (veya *hubb-ül-vatan*), vatan sevgisi: *Her medeniyette hubb-i vatan en büyük faziletlerden, en mukaddes vazifelerdendir* (Namık Kemal). [M]

HUBACHER (Hermann), isviçreli heykelci (Biel 1885). Önce Cenevre Güzel Sanatlar okulunda (1905), sonra da Viyana akademisinde (1906-1907) okudu. Gravür ve resim yaptı, sonra heykele yöneldi (1908). Cenevre'de James Vibert, Münih'te Hildebrandt ile çalıştı. 1909-1912 Arasında Paris'te yaşadı, Maillol ile Despiau'dan etkilendi. Sonra Zürich'e yerleşti, büstler ve figürler yaptı: *Karl Hofer, Karl Walser, Genç Kızın Sırtını Kaşıyan Genç Kadın, Yıkanan Kadın; Havva* (Zürich ve Winterthur müzeleri). [L]

HUBANNAME blş. i. (fars. *hūbān* ve *nāme*'den *hūbān-nāme*). Ed. *Esk.* Güzel ve yakışıklı gençler hakkında yazılan eserlere verilen genel ad. (Güzel kadınlar hakkında yazılanlara ise *zenanname* [kadın kitabı] denir. Enderun'lu Fazıl'ın [1759 ? - 1810] manzum *Hubanname*'si ünlüdür.) [M]

HUBAY (Jenö DI SZALATNA), macar kemancı ve bestecisi (Budapeşte 1858 - ay.y. 1937). Babasının, daha sonra Joachim'in öğrencisi oldu. Brüksel (1882 - 1886) ve Budapeşte (1919 - 1934) konservatuvarlarında öğretmenlik yaptı. 1878'de Paris'in beğenilen virtüozları arasına girdi. Popper ile kurduğu dörtlü ünlüdür. Operalar, senfoniler, keman konçertoları, sonatlar v.b. besteledi. (L)

HUBBAZ i. (ar. *ḫubbāz*). Bot. Ebegümeci.

◆ **Hubbaziye** i. *Esk.* Bot. Ebegümecigiller. (M)

HUBBLE (Edwin), amerikalı astronom (Marshfield, Missouri 1889 - San Marino, Kaliforniya 1953). Chicago ve Oxford'da (A.B.D.) okudu. Önce Yerkes (1914), sonra Mount Wilson (1919), daha sonra Mount Palomar (1948) rasathanelerinde astronomi araştırmaları yaptı. 1924'te öbür galaksilerin de bizim galaksilerimiz gibi milyonlarca yıldızdan oluştuğunu keşfetti. Sefeitlerin gözlemi sayesinde bunlardan birçoğunun birbirine uzaklığını ölçtü (1924). Doppler-Fizeau ilkesini uygulayarak, mesafeleri ile orantılı bir hızla uzaklaşan bu nebülaların özelliğini ortaya koydu (1929). Bu buluş evrenin genişleme nazariyesini doğuladı. (L)

HUBEAU (Jean), fransız piyanisti ve bestecisi (Paris 1917). J. ve N. Gallon, L. Lévy ve Dukas'ın öğrencisiydi. 1934 Roma yarışması ikinci ödülünü kazandı. Viyana'da F. Weingartner ile çalıştı. Versailles konservatuvarına yönetmen (1941-1957), Paris konservatuvarı oda müziği öğretmeni oldu. Üç konçerto, iki sonat, melodiler, baleler v.b. besteledi. (L)

HUBER (Eugen), isviçreli hukukçu (Stammheim 1849 - Bern 1923). Zürich ve Berlin'de hukuk okudu. 1873'te Bern'de, sonra Basel, Halle (Almanya) ve yine Bern'de hukuk dersleri verdi. 25 İsviçre kantonunda yürürlükte olan farklı medenî kanunları ve İsviçre özel hukuk tarihini anlatan dört ciltlik *System und Geschichte des schweizerischen Privatrechts* (İsviçre Özel Hukukunun Sistemi ve Tarihi) [1886-1893] adlı bir kitap yazdı. 1892'de hükûmet, onu bir medenî kanun taslağı hazırlamakla görevlendirdi. Huber'in 1899'da tamamladığı ve meclisin 1907'de onayladığı bu kanun 1912'de yürürlüğe girdi. (L)

HUBER (François), isviçreli tabiat bilgini (Cenevre 1750 - Pregny, Cenevre yakınında 1831). İean Huber'in oğlu. Arılar üstüne araştırmalar yaptı. *Nouvelles Observations sur les Abeilles* (Arılar Üstüne Yeni Gözlemler) [1792] adlı bir eser yayımladı. (L)

Huber (HANS), Berne'de kurulmuş İsviçre yayınevi (1927). Tıp ve psikoloji kitapları ve birçok tıp dergisi yayımlar. (M)

HUBER (Hans), isviçreli piyanist ve besteci (Eppenberg, Soleure 1852 - Locarno 1921). Leipzig konservatuvarında Reinecke, Richter, Wenzel ve Oscar Paul'un öğrencisi idi (1870-1874). Thann'da öğretmenlik yaptı, daha sonra Basel'e yerleşti (1877) ve şehrin konservatuvarını yönetti (1896-1918). Brahms'ın etkisinde kalan Huber, XIX. yy. sonları İsviçre'sinin alman kesiminde en ünlü besteciydi. Sekiz senfoni (1882-1920), senfonik şiirler (*Kudrun,* 1896; *Die Schöne Bellinda* [Güzel Bellinda], 1916; *Frutta di Mare* [Denizin Meyvesi], 1918) ve opera besteledi. (L)

HUBER (Jean), **Huber - Voltaire** denir, isviçreli ressam (Cenevre 1721 - Lozan 1786). Voltaire'in günlük yaşayışıyle ilgili resimlerini Katerina II satın aldı. Huber, balonculukla da ilgilendi. Eserleri: *Note sur la Manière de Diriger les Ballons, Fondée sur le Vol des Oisseaux de Proie* (Yırtıcı Kuşların Uçuşlarına Göre Balonları Kullanma Tekniği) [1783]; *Observations sur le Vol des Oiseaux de Proie* (Yırtıcı Kuşların Uçuşlarıyle İlgili Gözlemler). [L]

HUBER (Kurt), alman profesörü (Cauer 1893 - Münih 1943). Münih üniversitesinde felsefe profesörüydü. Hıristiyanlık öğretisi üstüne dersler veriyor ve öğrencilerini «açık seçik ahlâk kurallarını, devlette hukuku, insanlar arasında güveni» savunmağa çağırıyordu. Nasyonal-sosyalist rejime karşıydı: Scholl'ler münihli öğrencileri ayaklandırmağa kalkınca Huber tutuklandı, ölüm cezasına çarptırıldı ve idam edildi. (L)

HUBER (Wolf), alman ressamı (Feldkirch, Tirol 1490'a doğr. - Passau, Bavyera 1553). Büyük Cranach ve Altdorfer ile Tuna okulunu temsil eder. Özellikle Passau'da çalıştı. Burada, 1515 yılında, piskopos - prensin saray ressamı oldu. Prens için *Çarmıh Alegorisi* ve *Çarmıhın Göğe Çıkışı* (Viyana, Kunsthistorisches museum) gibi dinî konulu tablolar yaptı. Eserleri Viyana, Münih ve Feldkrich şehir müzelerindedir. Huber aynı zamanda usta bir tahta oymacısıydı. (L)

HUBERMAN (Bronislaw), polonyalı kemancı (Czestachowa. Varşova 1882-Corsier-sur-Vevey, İsviçre 1947). Berlin'de Joachim'den ders aldı. Genç yaşta konserlere katıldı. 1936'da Filistin Senfoni orkestrasını kurdu. 1912'de kemancılık deneyleriyle ilgili bir kitap yayımladı. (L)

HUBERT Aziz, Tonores, Maastricht ve Liège piskoposu (öl. Liège 727). Doğu Belçika'da Hıristiyanlığı yaydı. 825'te mezarının kalıntıları Andage manastırına taşındı ve bu manastıra «Saint-Hubert» adı verildi. Aziz, Ardenne ormanlarında avcıların koruyucusu sayıldı.

— İkonogr. Hıristiyan sanatçılar ancak XV. yy.dan sonra Aziz Hubert ile ilgilenmeğe başladılar, onu «mitra»sını giymiş bir piskopos veya boynuzları haç şeklinde bir geyiğin önünde diz çökmüş olarak temsil ettiler (Stephan Lochner [Münih], Werden Ustası [Londra], İhtiyar Bruegel [Berlin], Th. Van Loo [Brüksel] ve Carl Van Loo'nun [Rambouillet'deki Saint Hubert pavyonu için] v.b. tabloları). [L]

HUBERTİ (Gustave Léon), belçikalı besteci (Brüksel 1843 - ay.y. 1910). 1865'te Roma yarışmasında birinci ödülü aldı. 1874'te Mons Müzik okulu yönetmeni oldu, 1889'da Brüksel konservatuvarı öğretim üyeliğine getirildi. Bir oratoryo (*Le Dernier Rayon du Soleil* [Son Güneş Işını]), kantatlar, bir ölüm senfonisi, ilâhiler, melodiler v.b. besteledi. (L)

Hubertsburg antlaşması, 15 şubat 1763'te imzalanan ve Yediyıl savaşına son veren antlaşma. Bu antlaşmaya göre Avusturya kraliçesi Maria Teresa, Silezya'yı kesinlikle Prusya'ya bıraktı ve Glatz kontluğunu geri verdi. Saksonya prensi August III ise kendi illerini muhafaza etti. (L)

HUBERTY (Albert), belçikalı şarkıcı (Seraing 1881 - Knokke le Zoute 1955). Meslek hayatına 1903'te Anvers'te başladı, Londra'da (1908), Amerika'da şarkı söyledi. 1916'da Paris operasında çeşitli bas rollerini oynadı, aynı sahnede *Rosenkavalier* operasında Baron Ochs'u canlandırdı. (L)

HUBEYB veya **HUBEYBE** i. (ar. *ḥabb,* tane'den *ḥubeyb* veya *ḥubeybe*). *Esk.* Tanecik, pek küçük tohum.

◆ **Hubeybât** çoğl. i. *Esk.* Hubeybe'nin çoğulu, tanecikler.

— Bot. *Esk. Hubeybât-ı mülevvene,* kromoplast.

◆ **Hubeybî** sıf. *Esk.* Tanecik biçiminde olan. (M)

HUBEYB bin ADİ EL-ENSARİ, ilk islâm şehitlerinden (öl. VII. yy.). Uhud savaşından sonra Hz. Muhammed'in yanında bulunanlardan on kişiyi takip eden Huzeyl'liler, bunlardan sekizini öldürdüler; esir alınan Hubeyb, köle olarak satıldı. Alıcısı, Bedir savaşında Hubeyb tarafından öldürü-

len Haris'in öcünü almak için onu kazığa vurdu; sonra da mızraklar saplayarak öldürdü. Hubeyb'in ölürken daha sonraları ün kazanan bazı beyitler söylediği nakledilir. (M)

HUBLÂ i. (ar. *ḥublā*). Gebe, hamile: *Ahter-i matlabın âfâk-ı felekten doğmaz / Günde bin şey doğurur leyle-i hublâ-yı adem* (Âkif Paşa). ‖ *El-leyletü hublâ*, gece gebedir. ‖ *Sayhat-ül-hublâ* («hamile çığlığı»), bir tehlikeyi belirten çığlık. (M)

HUBLİ, Hindistan'da (Maisur) şehir, Goa'nın batısında, Umman denizine dökülen Gangavalli ırmağı kıyısında; 170 200 nüf. Büyük pazar yeri. Dokuma (pamuk işleme) ve kimya sanayii. Hafif metalürji. (L)

HUBR i. (ar. *ḥubr*). *Esk.* Bilgi, bilme. Sınama, deneme. (M)

HUBS i. (ar. *ḥubs*). *Esk.* Kötülük, fenalık. ‖ Pislik. (M)

HUBÛB çoğl. i. (ar. *ḥabb* ve *ḥabbe*'den *ḥubūb*). *Esk.* Taneler, tohumlar. (M)

HUBUB çoğl. i. (ar. *ḥubāb*, kabarcık'tan *ḥubub*). *Esk.* Su kabarcıkları. (M)

HUBUBAT çoğl. i. (ar. *ḥabb*, tane > *ḥubūb*, taneler'den *ḥubūbāt*). Buğday, arpa, darı, çavdar v.b. taneli bitkiler, tahıl: *Bu suretle dağlar taşlar ekilerek hububat istihsali artacak* (Ş. S. Aydemir). *Hattâ mücellâ taşlar arasında hububatı ezerek kaba bir ekmek bile imal edebiliyorlardı* (Cenab Şahabeddin). [M]

HUBÛR i. (ar. *ḥubūr*). *Esk.* Aşırı sevinç: *Görüp meha'ber ile Rüstemâne etvârın / Olur tabîat-ı tevfîk neşve-yâb-ı hubûr* (Nabi). [M]

HUBZ i. (ar. *ḥubz*). *Esk.* Ekmek. ‖ *Hubz-ı hınta*, buğday ekmeği. ‖ *Hubz-ı rûmî*, peksimet. ‖ *Hubz-ı şa'îr*, arpa ekmeği. (M)

HUC (Régis Evariste), fransız papazı (Caylus, Tarn-et-Garonne 1813- Paris 1860). 1839'da misyoner olarak Çin'e gitti, Moğolistan'da beş yıl kadar kaldı, oradan Tibet'e geçti (1844-1846). Lhassa'ya lama kılığında ayak basan ilk avrupalıdır. Eserleri: *Souvenirs d'Un Voyage Dans La Tartarie* (Tataristan Gezisinden Hatıralar), *Le Tibet et la Chine Pendant les Années* 1844-1845 *et* 1846 (1844, 1845 ve 1846'da Tibet ve Çin) [1850, 2 cilt, yeni baskı 1860]. (L)

HUCBALD, müzik nazariyecisi (840'a doğr.- Saint-Amand 930). Auxerre'de Saint-Germain manastırında başladığı öğrenimini Saint-Amand manastırında Héric'in yanında tamamladı. 872'de Saint-Amand'da öğretmen oldu. 883'te norman istilâsından kaçtı. Öğretmenliğe Saint-Bertin'de, Sithiu'de (Saint-Omer) ve Reims'de devam etti. Reims'de Remiglus ile işbirliği yaparak *canonici regulares* ve *clerici rurales* okullarını yeniden kurdu. Din azizleri üzerine yazılar, şiirler, *De Harmonica Institutione* (Armoni Kuruluşları) adlı bir müzik kitabı, Aziz Theodoricus üstüne iki ilâhi, bir *Gloria*, Aziz Petrus için bir «dua» ve birkaç dua parçası yazdı. (L)

HUCENDİ, çağatay şairi (XV. yy.). Harezmî'nin *Muhabbetname* adlı mesnevîsine naziре olarak *Letafetname* adlı mesnevîsini yazdı, çağının önemli yazarlarındandır. *Letafetname*'si, Hakaniye Türkçesinin gelişmesinde yararlı olmuştur. (M)

HUCENDÎ HAMİD bin EL-HIZIR, islâm bilgini (öl. 1000). Büveyhoğulları zamanında Rey'de bulundu (976). *El-suds-ül-Fahri* (sekstant) adını verdiği bir altılık yaptı. Aralarında 3,5 m uzaklık bulunan ve toprağın üzerinde 10 m yüksekliğe, toprağın altında da 10 m derinliğe varan birbirine paralel iki A ve B duvarından meydana gelen bu âletle, güneş yörüngesinin eğilimini tespit etmek istedi. Yazdığı eserde de bu aracın kullanılmasını ve kullanılma ilkelerini belirtti. (M)

HUCESTE sıf. (fars. *huceste*). *Esk.* Uğurlu, kutlu, hayırlı. ‖ *Huceste-ahter*, yıldızı uğurlu, şanslı, iyi bir burçta doğmuş olan. ‖ *Huceste-fâl* (veya *huceste-tâli'*), uğurlu, şanslı: *Tutsun cihanı bang-i nefîr-i guzâtan / Âvâre-i beşâret-i feth-i huceste-fâl* (Veysî). ‖ *Huceste-hisâl* (veya *huceste-sıfat*), iyi karakterli: *Var idi Rey'de bir huceste-hisâl / Mâh-tal'at nigâr-ı müşkîn-hâl* (Fuzuli). ‖ *Huceste-mânâ*, uğurlu anlamı olan: *Bundan dahi söz olur mu a'lâ / Şirîn lafz u huceste-mânâ* (Ziya Paşa). ‖ *Huceste-re'y*, düşüncesi isabetli olan. (M)

HUCEYLE, Güney Arabistan'da köy. Mitvah'a bağlı. Yüksl. 608 m. Pazar yeri ve Türklerden kalma bir kışlası vardır. Halkı Havli ve Ziyadini kabilelerine mensuptur. (M)

HUCH (Friedrich), alman yazarı (Braunschwelg 1873-Münih 1913). Ricarda Huch'un kuzeni. Mizah havası taşıyan iddiasız romanlar yazdı: *Peter Michael* (1901); *Träume* (Rüyalar) [1904]; *Mao* (1907); *Pitt und Fox* (Pitt ile Fox) [1909]; *Enzio* (1911). [L]

HUCH (Ricarda), **Richard Hugo** takma adıyle de tanınan alman kadın edebiyatçısı (Braunschweig 1864-Schönberg, Taunus 1947) Rudolf Huch'un kardeşi. Önce şiirler yazdı ve *Neue Gedichte* (Yeni Şiirler) [1907] adlı eseriyle alman lirik şiirlerinin en iyileri arasına girdi. *Erinnerungen von Ludorf Ursleu dem Jüngeren* (1893) adlı ilk romanı Goethe ve G. Keller'in eserlerini hatırlatır. İkinci romanı *Aus der Triumphgasse*'de (Zafer Çıkmazı) [1901] Trieste'nin fakir mahallelerini anlattı. Önemli romanları: *Vita Somnium Breve* (1902); *Der letzle Sommer* (Son Yaz) [1910]; *Der Fall Deruga* (Deruga Olayı) [1917]; *Der wiederkehrende Christu* (İsa'nın Geri Dönüşü) [1926]; *Weisse Nächte* (Beyaz Geceler) [1943]. Siyasî tarihle ilgili romanlar da yazdı: Otuzyıl savaşından heyecanlı tablolar çizdiği *Der Grosses Kriegin Deutschland* (Almanya'daki Büyük Savaş) [1912-1914] ve *Freiherr von Stein* (Baron Von Stein) [1925]. Ruhî ve ahlâki hayatın ayrıntılı olgularını bütün eserlerinde inceledi. (L)

HUCH (Rudolf), alman yazarı (Porto Alegre, Brezilya 1862-Bad Harzburg 1943). Melankolik bir mizahçıdır. İlk romanları, *Mehr Goethe* (Gene Geothe) [1899] natüralizme karşı bir çıkıştır. Burjuva hayatının gülünç yanlarını aşağıdaki kitaplarında yansıtır: *Die beiden Ritterhelm* (İki Ritterhelm) [1908]; *Die Familie Hellmann* (Hellmann Ailesi) [1909]; *Wilhelm Brinkmeyers Abenteur* (Wilhelm Brinkmeyer'in Serüveni) [1911]; *Spiel am Ufer* (Kıyıda Oyun) [1927]. Mizahî hikâyelerini *Humoristischen Erzählungen* (Mizah Hikâyeleri) [1936] adlı bir kitapta topladı. (L)

HUCHARD (Henri), fransız klinik hekimi (Auxon, Aube 1844-Clamart 1910). 1878'de hastahane hekimi oldu. 1883'te nevrozlar üstüne bir ders kitabı yayımladı. Sonra kalp ve damar hastalıklarında uzmanlaştı. Eserleri: *Traité Clinique Des Maladies Du Coeur Et Des Vaisseaux* (Kalp ve Damar Hastalıkları Klinik Ders Kitabı) [1893]; *Consultations Médicales* (Tıbbî Konsültasyonlar) [1900-1906]; *Traité de Thérapeutique Applique* (Uygulamalı Tedavi Ders Kitabı). *Praticien* (Pratisyenler) dergisini kurdu ve ölümüne kadar yönetti. (L)

HUCHEL (Peter), alman yazarı (Berlin 1903). Berlin, Freiburg ve Viyana üniversitelerinde edebiyat ve felsefe eğitiminden sonra, İkinci Dünya savaşına katıldı, rus sınırında tutsak düştü. 1948 Yılında Berlin radyosu sanat yöneticisi, 1949'dan 1962'ye kadar Doğu Almanyanın edebiyat dergisi *Sinn und Form*'un (Anlam ve Biçim) yazıişleri müdürü oldu. Şair ve denemeci olarak 1965 yılından beri hiç bir eser yayımlamayarak Doğu Almanya yöneticilerinin yazar hürriyetine karşı çıkardıkları engellemeleri protesto etmektedir. (L)

HUCHOWN Saraylı, XIV. yy. iskoç şairi. *Gest of Arthure* (Arthur Destanı); *Pistil of Sweet Susan* (Tatlı Suzan'ın Nağmesi) adlı eserleri, aliterasyon tarzında manzumelerdir. Onun Robert II ve David II devrinde sarayda yüksek bir ödevi olan sir Hew of Englyntorn olabileceğini ileri sürerler. (L)

HUCHTENBURGH veya **HUGHTENBURGH** (Jan). Bk. VAN HUCHTENBURGH.

HUCKİNGEN, Batı Almanya'da (Kuzey Rheinland-Westfalen) köy, Ruhr'da, Duisburg'un güneyinde. Çelik fabrikası. (L)

HUCKNALL, esk. *Hucknall Torkard*, İngiltere'de (Nottinghamshire) şehir, Nottingham'ın kuzeybatısında; 23 200 nüf. Mary Magdalene kilisesinde (XIV. yy.). Byron'ın mezarı. Tuhafiyecilik. Yakınında maden kömürü ocakları. (L)

HUCR bin ADİ, ilk şiî şehidi (VII. yy.). Halife Ali kuvvetleriyle, Cemel ve Sıffin savaşlarına katıldı. Ali öldürülünce, Mısır'ı Ali adına yöneten Ebubekir'in oğlu Muhammed'in yanına gitti. Ali'nin oğlu Hasan, halifelikte hak iddia edince, Kûfe'ye gelen Hucr burada alevîleri teşkilâtlandırdı. Hasan'ın halifeliği Muaviye'ye vermesi üzerine çalışmalarını bırakmadı. Muaviye, Basra valisi tarafından tutuklanan Hucr'u arkadaşları ile birlikte ölüme mahkûm etti. Şam dolaylarında Mare Azra'da astırdı. (M)

HUCRİYE, Güney Arabistan'da Sobeki bölgesinin kuzeyindeki dağlık bölgede yaşayan kabile, aralarında yahudiler de vardı. Sobehîler ile birlikte önce San'a imamlığına bağlandılar, sonra bağımsız yaşadılar. XIX. yy. ortalarından beri Bakil sülâlesinden Zu Muhammed'e tabidirler. Kabile reisleri Kaid unvanını taşır. (M)

Hucurat suresi, *Kur'an*'ın IL. suresi. 18 Ayettir. Medine'de indirildi. Bu surede müslümanların peygamberin huzurunda nasıl hareket edecekleri belirtilir, yüksek sesle konuşmanın, fasıkların getirdikleri haberlere inanmanın, başkalarına kötü adlar takmanın ve alay etmenin kötü huylardan olduğu anlatılır. Surenin sonunda bütün müminlerin kardeş olduğu bildirilerek müslümanlara birbirleriyle iyi geçinmeleri öğütlenir. (M)

HÛD i. (fars. *ḫūd*). *Esk.* Miğfer.
— Zool. *Esk. Hûd-ı horûs*, horozibiği. (M)

HÛD, Beni Hîd sülâlesinin atası. Munzir II bin Yahya'nın ölümüyle Ebu Eyyüb Süleyman bin Muhammed, Zaragoza şehrini ele geçirdi. Calatayud ve Tudela'da 1110'a kadar hüküm süren bir sülâle kurdu. Ailenin atası İspanya'nın alinmasında bölgeye gelen araplardan Hûd adında biri olduğu için, sülâle Beni Hûd adıyle anılmağa başladı; birkaç soyağacı vardır. Kurucusu, Munzir'in hâkimiyeti sırasında Lerida'daki hıristiyanların kumandanıydı. Zaragoza beyi olunca el Mustain adını aldı. Sü-

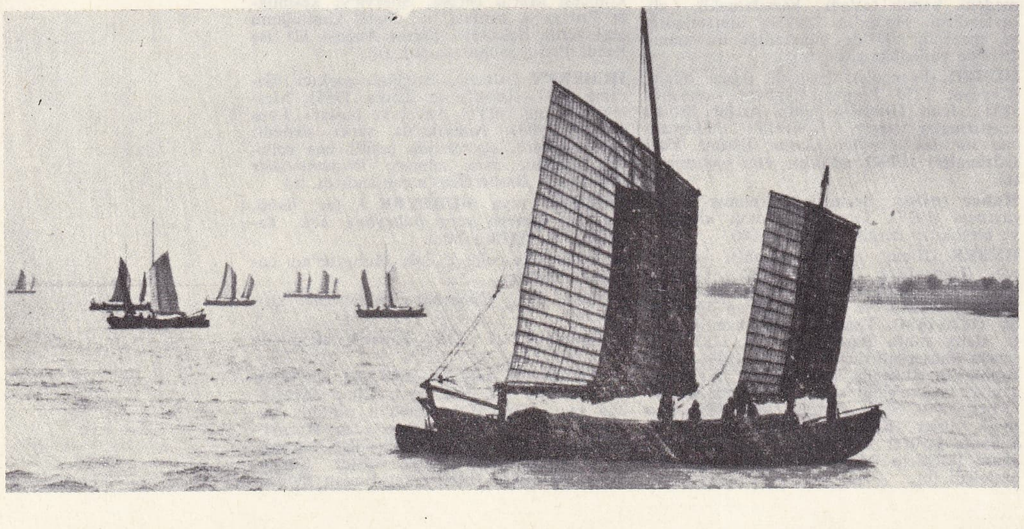

HUANG-HO'da yelkenliler

Foto. Encyclopedia Americana

leyman ölünce ülkesi oğulları arasında bölündü. Bunlardan yalnız Zaragoza hükümdarları hakkında bilgi vardır. Zaragoza'da hüküm sürenler Ahmed-ül Muktedir (1081); oğlu Yusuf-ül Mutemin (1085); onun oğlu Ahmed-ül Mustain II (1107). Mustain'in oğlu İmadüddevle Abdülmelik hâkimiyeti Murabıtlardan Ali bin Yusuf'a kaptırdı (1110). [M]

HÛD, Âd kavmine gönderilen ve Kur'an'da adı geçen peygamber. Kavminin hak yolundan ayrıldığı ve pek az kimsenin Hûd'un yolundan gittiği bilinir. Bu yüzden Allah bu kavmi üç yıl kuraklık ile cezalandırdı. Bir süre sonra müthiş bir fırtına çıkarak Hûd ve ona inananlar dışında bütün kavmi yok oldu. Söylentiye göre Hûd, yüz elli yıl yaşadı. İbni Battuta mezarının Şam'da büyük camide; başka bir kaynak da 98 peygamberle birlikte Kâbe'de olduğunu yazar. (M)

HUDÂ veya **HÜDA** i. (fars. *ḫod-āy*, kendi gelen > *ḫudā* veya *ḫudāy*). *Esk.* Tanrı: *Bilemem halimiz neye varacak / Yüzümüz yok Hudâ'ya yalvaracak* (İzzet Molla). ‖ Sahip. ‖ *Hudâ-bende*, Tanrı'ya hizmet eden. kul. ‖ *Hudâ-dâd*, Tanrı vergisi: *Sana bu feyz-i Hudâ-dâd ile hemrâz olamaz / Fahr-ı Razî gibi allâme-i sahip-tefsîr* (Üsküdarlı Hakkı). ‖ *Hudâ-dân*, Tanrı'yı tanıyan. ‖ *Hudâ-dûr*, Tanrı'dan uzak duran. ‖ *Hudâ-fürûş* («Tanrı'yı satan»), münafık, ikiyüzlü. ‖ *Hudâ-gîr*, Tanrı'nın adaletine mazhar olan. ‖ *Hudâ-hân* «Tanrı'yı çağıran»), şahadet parmağı. ‖ *Hudâ-meşreb*, dindar. ‖ *Hudâ-nâgerde* (*negerde*, *nâkerde* veya *nekerde*), Allah etmesin: *Yâre dokunur hudâ-nâgerde / Bâlin ne sürürsün öyle yerde* (Muallim Naci). ‖ *Hudâ-perest*, Tanrı'ya tapan. ‖ *Hudâ-râ*, Allah için. ‖ *Hudâ-şinâs*, Tanrı'yı tanıyan, mümin. ‖ *Hudâ-ters*, Tanrı'dan korkan. ‖ *Hudâ-yı bî-enbâz*, eşsiz Tanrı: *Zânû-zede-i zemîn-i niyâz ve dest-güşâ-yı bârgâh-ı Hudâ-yı bî-enbâz olduğumda...* (Yusuf Kâmil Paşa). ‖ *Hudâ-yı lem-yezel*, zeval görmeyen Tanrı. ‖ *Hudâ-yı nâbit*. Bk. HUDAYİNABİT. ‖ *Hudâ-yı ta'âlâ* (veya *hudâ-yı müte'âl*), yüce Tanrı: *Ne dedimse sözümü tuttu sipihr-i hod-rey / Ne murâd ettim ise verdi Hudâ-yı müte'âl* (Nef'i). ‖ *Dehâ-yı Hudâ-dâd*, Allah vergisi deha. ‖ *Merd-i Hudâ*, Tanrı adamı, kul, dindar adam: *Değil merd-i Hudâ belki hudâ'sın / Ki esrâr-ı hudâ'ya âşinâsın* (Ziya Paşa).

◆ **Hudâyâ** ünl. *Esk.* Ey Tanrı.

◆ **Hudâyî** sıf. *Esk.* Tanrı ile ilgili, ilâhî, Tanrı tarafından olan: *Görmemiştir rasad -engîz kadar gözleri gibi hudâyî*. ‖ *Hudâyî-fürûş*, Tanrı'lık taslayan. ‖ *Hudâyî küpe*, koyunun kulağının biçimi. ‖ *Hudâyî sille*, şiddetli tokat, yaradana sığınılarak aşkedilen tokat: *Hele dur öfkemi tekmilleyim / Tekmille; / Zaten bir o kalmıştı: Hudâyî sille* (M.Â. Ersoy).

◆ **Hudâyigân** i. *Esk.* «Büyük padişah». «efendimiz» anlamlarıyle eskiden önemli şahsiyetlere hitap edilirken kullanılırdı. ‖ Tanrı.

◆ **Hudâver** sıf. ve i. *Esk.* Sahip, malik. ‖ Bey, hâkim. (M)

HUD'A i. (ar. *ḫudʿa*). *Esk.* Aldatma, hile, düzen, dalavere: *Ebu Musa şaşıp kaldı ve o zaman Amr'ın hud'asına muttali oldu* (Cevdet Paşa). ‖ *Hud'a etmek* (*eylemek*), aldatmak, hile yapmak, dalavere çevirmek: *Şayet ki, karındaşlarına vesvese verir ve kalblerine hased düşürür; sonra sana bir hud'a ederler* (Cevdet Paşa). ‖ *Hud'a-ger* (veya *hud'a-kâr*), hile yapan, hileli, aldatıcı: *Şemşîr kuvvetinde hâmendi lerze-bahşa / Mu'cizdi misl-i hâme, şemşîr-i hud'a-kârın* (Abdülhak Hâmid). ‖ *Hud'a-i harbiye*, savaş hilesi: *Bir hud'adır bu, hud'a-i harbiye belki de / Vârid ikinci şıkk ise, vâriddir ilki de* (Abdülhak Hâmid). [M]

HUDÂRET i. (ar. *ḫudāret*). *Esk.* Yeşillik, sebze. ‖ *Mec.* İçagıcılık. (M)

HUDÂVEND veya **HÜDAVEND** i. (fars. *ḫudāvend*). *Esk.* Tanrı: *İşin sahib-i hakikîsi olan hudâvend-i kadir, millet ve vatanın rehasını temin edecek...* (Atatürk). ‖ Efendi, sahip, mâlik: *Çünkü Şarklının gözünde sahip, yahut hüdâvend, ancak tapılacak yerde olduğu hükmünü yürütebildiği zaman bir kudrettir* (Ş.S. Aydemir). ‖ Hükümdar, padişah. (M)

HUDAVENDİGÂR veya **HÜDAVENDİGÂR** i. (fars. *ḫudāvendigār*). *Esk.* Hükümdar, efendi, sahip.

— Tar. Murad I'in lakabı (bk. MURAD I). ‖ Bursa vilâyetinin eski adı. (M)

HUDAYFE İBN ÜL-AHVES EL-KAYSÎ, Endülüs valisi (728). Yahya bin Selâme el-Kelbî'nin yerine geçti, birkaç ay sonra Osman ibni Ebî Nisa el-Casamî tarafından valilikten uzaklaştırıldı. (L)

HUDAYİNABİT bİş. sıf. (fars. *ḫudā* ve ar. *nābit*'ten fars. *ḫudāyī nābit*, Tanrı'nın yetiştirdiği). Kendi kendine biten (ot). ‖ Başıboş büyümüş (kimse). ‖ Ders görmemiş, amatör: *Bütün havaîlikle beraber gene İstanbul'un hudayinabit yetiştirdiği halk sanatkârlarının hususiyetleri...* (H. E. Adıvar). [M]

HUDDÂM çoğl. i. (ar. *ḫıdmet* > *ḫādim'*-den *ḫuddām*). *Esk.* Hizmet edenler, hademeler, hizmetçiler: *Terbiye-kerde-i nân ü nemek-i lûtfun iken / İtibâr etmez olur hâmen içinde haddâm* (Nabi). *Kapısın hayli melek bekler idi / Cümle huddâmı ferişteh-ler idi* (Hakanî).

— Din. Âfet ve hastalıkların geçmesi için Kur'an-ı Kerim'den bazı ayetler okuyanların bu kötü durumdan kurtulmak için hizmet istedikleri cinlerin adı. (M)

HUDDERSFİELD, Büyük Britanya'da (Yorkshire, West Riding) şehir, Pennine dağları kenarında; 130 000 nüf. Şehir, XVII. yy.dan itibaren bugün başlıca sanayi olan yün işleme sayesinde gelişmeğe başladı; kimya sanayii; ipekli kumaş; makine yapımı. (L)

HUDEYBİYE, Mekke'den 17 km uzaklıkta vâdi. Hicretin ilk yıllarında kuyusu ve kutsal ağacı ile ün kazanmıştı. 628'de Mekke'ye yürüyen Hz. Muhammed, Kureyşliler önemli geçitleri tutunca Hudeybiye'ye kadar çekilerek antlaşma şartlarını görüşmek için Osman'ı Mekke'ye gönderdi. Bir süre sonra gelen kureyşlilerle Hudeybiye antlaşması yapıldı (628). Bu antlaşma, uzun bir hareketsizlik ve susuzluk yüzünden, askerler arasında büyük hayal kırıklığına sebep oldu. Ancak Müslümanlık açısından değerlendirilecek olursa, yeni din Kureyşlilerce ilk defa bu antlaşma ile tanınmış oluyordu. (M)

HUDEYDE, ar. **Hudayda**, Yemen'de liman şehri, Kızıldeniz kıyısında; 26 000 nüf. XIX. yy. ortasından itibaren, Hudeyde, kahve, hurma ve deri ticaret merkezi olarak Mokka'nın yerini aldı. Yeni tesisler sayesinde liman açık deniz gemilerinin girmesine elverişli hale getirildi. (L)

HUDİKSVALL, İsveç'te (Gavleborg) liman şehri, Botten körfezi kıyısında; 10 600 nüf. Tarih müzesi. Dökümevleri. Makine yapımı. Bıçkıhaneler. Keten sanayii. (L)

HUDRET i. (ar. *ḫudret*). *Esk.* Yeşillik, yeşil renklilik.

— Bot. *Esk. Hudret-i evrak*, klorofil. (M)

HUDSON, A.B.D.'nin kuzeydoğusunda (New York ve New Jersey eyaletleri) nehir, Atlas okyanusuna dökülür. Adirondack dağlarından çıkan nehir, Glens Falls şelâlesinde 25 m yükseklikten düşer, sağdan Mohawk ırmağının sularını alarak genişler, Troy ve Albany'yi sular ve New York körfezine ulaşır. Dördüncü zamanda Hudson vâdisi, Mohawk vâdisiyle birlikte Büyük Göllerin suyunu boşaltırdı; buzulların geçişiyle, oyulmuş ve genişlemiştir; bugün New York ile Büyük Göller arasında önemli bir ulaşma yoludur. Bir kanalla Erie ve Saint-Laurent gölüne bağlanan Hudson, sefere elverişli bir su yoludur; fakat özellikle yapı malzemesinden meydana gelen trafik, demiryolunun rekabetiyle azalmıştır. (L)

HUDSON (Henry), ingiliz denizcisi (XVI. yy.ın ortalarına doğr.-öl. 1611). 1607 ve 1608'de ingiliz tacirleri hesabına Kuzey kutbu denizlerinden Çin'e bir geçiş yolu bulmak için bir sefer yaptı. 1609'da Hollanda Hint Adaları şirketi hesabına, önce Yeni Zemble'ye, sonra Amerika'ya doğru üçüncü bir sefer yaptı ve onun adıyle anılan nehri buldu. 1620'deki dördüncü yolculuğu sırasında Grönland'ın batı kıyılarını dolaştı ve gene kendi adıyle tanınan boğazı ve koyu buldu; gemisi buzlar arasında sıkışınca kış mevsimini James koyunda geçirmek zorunda kaldı. Geri dönerken tayfalarından bir kısmı isyan etti, Hudson oğlu ile birlikte bir sandalla denize bırakıldı ve kayboldu. Yolculuklarının anlatısı 1859'da Hakluyt şirketi tarafından yayımlandı. (L)

HUDSON (sir James), ingiliz diplomatı (Bessingby şatosu, Bridlington, Yorkshire 1810 -Strasbourg 1885) Torino'da elçiydi (1852-1863), Cavour'un birleştirici siyasetini hararetle savundu. (L)

HUDSON (William Henry), ingiliz tabiat bilgini ve gezgini (Quilmes, Buenos Aires yakınlarında 1841-Londra 1922). Birçok roman yazdı: *The Purple Land* (Erguvanî Ülke) [1885]; *El Ombre* (Gölge) [1902]; *Green Mansions* (Yeşil Köşkler) [1904]; *A Shepherd's Life* (Bir Çobanın Hayatı) [1910]. Bazı eserlerinde Arjantin pampa'sı hakkındaki bilimsel gözlemleriyle, kuşlar hakkındaki engin sevgisini belirtti: *Birds in a Village* (Köyde Kuşlar) [1893]; *Birds in London* (Londra'da Kuşlar) [1898]; *The Naturalist in La Plata* (La Plata'da Bir Tabiat Bilgini) [1902]. (L)

HUDSONİA i. Amerika'da yetişen çalı şeklinde bitki; bazen süs bitkisi olarak yetiştirilir (*Hudsonia ericoides*). [Ladengiller'-den.] (L)

HUDSONİT i. (*Hudson* nehrinin adından). Miner. Amfibol çeşidi. (L)

HUDSON körfezi, Kanada'nın kuzeyinde iç deniz, Atlas okyanusu ile Hudson boğazını birbirine bağlar ve güneye doğru James koyu ile toprakların içine sokulur. Burada en derin yeri 257 m'dir. (L)

Hudson Körfezi İngiliz şirketi, ingiliz ticaret şirketi. 1670'te kral Charles II tarafından «*Hudson Koyunda Ticaret Yapan İngiliz Serüvencileri şirketi*» adıyle ve Kanada'nın kuzeyinde elde edilen kürklerin ticaretini yapmak amacıyle kuruldu. Geniş imkânları sayesinde çalışma alanını batıya doğru genişletti ve orada 1784'te kurulmuş olan *Kuzeybatı şirketi*'nin rekabetiyle karşılaştı. Şiddetli bir mücadeleden sonra iki şirket 1821'de birleşti. Yeni şirketi Labrador'-dan Atlas okyanusuna kadar uzanan geniş alanda ticaret tekeli verildi. 1869'da Kanada hükümeti şirketten karadaki haklarını satın aldı. (L)

HUDUD i. Bk. HUDUT.

HUDUDNAME bİş. i. Bk. HUDUTNAME.

HUDÛS i. (ar. *ḫudūs*). *Esk.* Sonradan ortaya çıkma, meydana gelme: *Elhasıl, Hazret-i Ömer, millet-i İslâmiye arasında fitne hudûsundan pek ziyâde endişe üzere idi* (Cevdet Paşa). *Bu husus, benimle Heyet-i Vekile arasında da bir meselenin hudûsunu intâc etti* (*Atatürk*). Bk. ANSİKL. *Fels. bölümü.*

— ANSİKL. Fels. *Hudûs* islâm felsefesinde de iki anlama geliyordu: yaratılışın her an sürüp gittiğini, durmadığını söyleyenler hudûs'u yeniden ortaya konma, oluş olarak, yaratılışın bir defa olduğuna inananlar ise onun ortaya çıkış anlamına geldiğini ileri sürdüler. İslâm filozofları arasında hudûs sözünü zuhûr anlamında kullananlar da vardır. Tasavvuf ve islâm felsefesine hudûs görüşü yeni eflatun'cu felsefe yoluyle geçti.

— Tasav. ve Ed. İslâm düşüncesinde ve özellikle ondan beslenen tasavvufta âlemin oluşu konusunda iki ayrı görüş vardır. Birinci görüşe göre âlem ve içinde yer alan bütün varlıklar sonradan yaratılmıştır, ezelî değildir. Bu ezelî (öncesiz) olmama ve sonradan yaratılma durumuna hudûs, hudûs so-

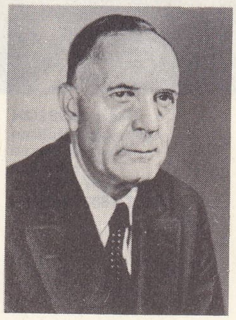

Edwin HUBBLE

«Aziz HUBERT»
Bruegel'in (Baba) eseri,
Berlin müzesi

Foto. X, U.S.İ.S. (LAROUSSE)

Henry HUDSON adını alan Hudson nehrinde kıyıya çıkarken Robert W. Weir'ın (1803-1889) tablosu

nucu ortaya çıkan varlığa da hâdis (sonradan olmuş) denir. Bu görüşe göre âlem hâdis, Tanrı kadîmdir. Başlangıcı, yaratıcı yoktur.

İkinci görüşe göre ise hudûs, yoktan var ediş (halk) değil gizlilikten açıklığa, görünmezken görünür duruma geliş anlamındadır. Âlem bir defa yaratılmış, ondan sonra bütün varlıklar onun içinden sırası geldikçe görünüş alanına çıkmışlardır. Hudûs deyimi her iki anlayışa göre «sonradan olan» diye nitelenir. Ancak birinci görüşü savunanlar her oluşun bir yeniden yaratılış olduğunu, yaratma eyleminin durmadığını, sürüp gittiğini, ikinci görüşü benimseyenler ise ortaya çıkış niteliğini taşıdığını ileri sürerek hudûs'u kaynak bakımından ayrı anlamda kullanırlar. Bu deyimin İslâmdan önceki tektanrıcı dinlerde de değişik anlamlı karşılıklar vardır. Eski edebiyatta hudûs deyimi her iki anlamda da kullanılıyordu. Şairin inancına göre, ya ortaya çıkış veya yeniden yaratılış anlamını taşıyordu. (M)

HUDUT veya **HUDUD** i. (ar. *hadd*'den *hudûd*, sınırlar). Fizikî veya beşerî bakımdan değişik özellikler gösteren iki devletin, eyaleti veya bölgeyi ayıran çizgi: *Medeniyetlerin coğrafî hudutları ayrı olduğu gibi tarihî tekâmülleri de birbirinden müstakildir* (Ziya Gökalp). *Hududu geçmek.* (*Eşanl.* SINIR.) || *Teşm. yol.* Uç, son.

— *Esk.* Şeriatçe verilen dayak cezaları: *Hudûd-ı şer'iye.*

— DEY. *Hudut (sınır) dışı etmek*, memleketten dışarı çıkarmak.

◆ **Hudutlu** sıf. Hudutları olan, belli çizgilerle sınırlanmış. || *Mec.* Belli kurallarla sınırlanmış.

◆ **Hudutsuz** sıf. Hududu olmayan, sonsuz. (M)

HUDUTLANMAK geçz. f. (*hudut*'tan *hudut-la-n-mak*). Hudutları çizilmek, sınırlanmak.

Hudson Körfezi İngiliz şirketinin bir satış yerinde kürk-silâh değiştokuşu yapan kızılderililer (1840)

◆ **Hudutlandırmak** ettrg, f. Hudutlarını çizmek, sınırlamak. (M)

HUDUTNAME veya **HUDUDNAME** bls. i. (ar. *hudûd* ve fars. *nâme*'den *hudûd-nâme*). *Esk.* Memleket sınırını gösteren belge. || Savaş bitiminde çıkan anlaşmazlık sonunda taraf devletler elçileri arasında hazırlanan harita ve raporlar. || Ülke içinde bir çiftlik veya arazinin sınırlarını göstermek için hazırlanan belgeler. (M)

HUE, Vietnam'da (Güney Vietnam) şehir, Tuha Thien ilinin idare merkezi, Hue ırmağı kıyısında, Güney Çin denizine 8 km uzaklıkta; 110 000 nüf. Kalesini, saraylarını ve tapınaklarını muhafaza eden ve Annam'ın eski başkenti olan eski şehir, ırmağın sol kıyısı üzerindedir: ticaret merkezi olan, avrupalıların kurduğu yeni şehir ise sağ kıyıdadır. İpek ve pamuklu kumaşlar.

— *Hue ovası*, kıyı boyunca 250 km uzanır.

— Tar. Hue 1635'te Koşinşin'in beyleri Nguyen'lerin şimdiki kalenin güneybatısındaki Parfümler ırmağı üzerine yerleşmeleriyle kuruldu; bugünkü pazar yeri eski sarayın yerindedir. 1687'de kral sarayı bugünkü yeri olan Suan köyüne nakledildi. Şehri, 1775'te Trinh'ler, 1777'de Tayson'lar işgal etti. 1801'de Hue'ye dönen imparator Gialung fransız subayı O. de Puymanel'in planları üzerine şehri (Birleşik Annam'ın başkenti oldu) tahkim ettirdi; şehrin yukarı kesiminde, ırmağın güney kıyısında bulunan Annam imparatorlarının mezarlığı da (anıtsal mezarlar) aynı hakan tarafından kuruldu. Annam'ı fransız himayesine veren antlaşma 1883'te Hue'de imzalandı. Şehir, 1966 ilkbaharında buddha rahipleri yönetiminde, merkezî Saygon hükûmetine karşı ayaklandı; ama hükûmet kuvvetleri 1966 haziranının on beşinden sonra şehre yeniden hâkim oldu. (L)

HUEHUETENANGO, Guatemala'da şehir, il idare merkezi, volkanik kütlenin kuzeybatısında; 5 750 nüf. — *Huehuetenango ili*; 200 100 nüf. (L)

HUELVA, İspanya'da şehir, Andalucía'da, Rio Tinto'nun ağzında, il idare merkezi; 74 400 nüf. Batı Sierra Morena'dan (Rio Tinto) çıkarılan maden filizlerinin yükleme limanı. — Yakınında, Kristof Kolomb'un 1484'te sığındığı Rabida manastırı.

— *Huelva ili*, 399 900 nüf. Burada devam eden Guadalquivir ovası yavaş yavaş daralarak Portekiz sınırına ulaşır; il topraklarında üzüm, zeytin, meyve tahıl yetiştirilir. Kıyı bölgesi önemli bir balıkçılık kesimidir. Kuzeyde (Sierra Morena) birçok maden yatağı vardır. Rio Tinto'da çıkarılan demirbakır piriti, Huelva'dan ihraç edilir; yataklar yakınında önemli kimya sanayii tesisleri kurulmuştur. Almonaster la Real'de manganez çıkarılır. Petrol rafinerileri. (L)

HUERCAL DE ALMERİA, İspanya'da (Almeria ili) şehir; Andalucía'da. Almeria'nın kuzeydoğusunda. 2 590 nüf. Kurşun, çinko, magnezit yatakları. (L)

HUERCAL-OVERA, İspanya'da (Almeria ili) şehir; Andalucía'da, Lorca'nın güneybatısında; 14 000 nüf. Tarım ve gıda maddeleri sanayii (zeytinyağı). Hayvan pazarı. (L)

HUERNİA i. Kalın yapraklı bitki; Güney Afrika'da yetişir. (*Asclepiadiaceae* familyasından.) [L]

HUERTA i. (isp. k.). İspanya'da sulama yoluyle verimli tarım yapılan ova: *Valencia huertası*. (L)

HUESCA, İspanya'da şehir, Aragon'da, Pireneler'in eteğinde, il idare merkezi; 23 200 nüf. Burası Sertorius'un isyan ettiği zaman bir süre başkent yaptığı Roma şehri *Osca*'dır. Şehirdeki birçok eski yapının başlıcaları şunlardır: eski San Pedro el Viejo manastırı (roman üslûbunda kilise ve avlu dehlizi); XIII.-XIV. yy.da eski bir cami üzerine inşa edilmiş katedral; eski kral sarayının kalıntıları (roman üslûbunda *Campane de Huesca* salonu).

— *Huesca ili*, 233 000 nüf. Orta Pirenelerin bir kısmını içine alır; sıradağların en yüksek dorukları (Midi d'Ossau'dan Mabadeta'ya) bu kısımdadır. Yüzey şekilleri güneye doğru yavaş yavaş alçalırken, dağ köylerinin toplandığı havzalar ve vâdiler (Yukarı Aragon'da Jaca havzası; Cinca kıyısında Sobrarbe) genişler. Irmaklar, dar bir kıyı sırasını geçtikten sonra Ebro havzasına ulaşır. Ama çöküntüler (Huesca ovası) ve masa biçimi tepeler yüzey şekillerinin düzensizliğini devam ettirir; bu tepe ve çöküntüler hazırlanmakta olan sulama şebekeleri sayesinde ekime elverişli duruma getirilecektir. (L)

HUESCAR, İspanya'da (Andalucia, Granada ili) şehir, Guadiana Menor'un kollarından biri olan Guardal ırmağı kıyısında; 12 400 nüf. (L)

HUET (Paul), fransız ressamı (Paris 1803-ay.y. 1869). Delacroix'nın arkadaşı. İzlenimciliğin (empresyonizm) öncülerindendir. Compiégne ormanında, Seguin adasında, La Fére çevresinde, Provence'ta, Hollanda'da ve Normandiya'da çalıştı. Normandiya'ya Bonnigton ile birlikte gitti. *Ormanın İçi*, *Saint-Cloud Su Baskını* adlı eserleri Louvre'dadır. *La Haye Ormanları* en önemli eserlerinden biri sayılır (1866, Orléans müzesi). Taşbaskıcı, suluboyacı ve tahta oymacısı olarak da başarı kazanmıştır. Curmer yayınlarının denizciler için hazırladığı *Paul ile Virginie* adlı kitabın resimlemesine katıldı. (L)

HUF i. (ar. *ḫuff*). *Esk.* Abdest alınırken ayağı yıkamamak için sadece üzerini meshedebilmek amacıyle giyilen, kısa çizme biçiminde ayakkabı. || Deve. || *Huff ü hâfir*, deve ve at.

— Bot. *Esk.* Devetabanı.

— Zool. *Esk.* Deve. (M)

HUFÂŞ, Güney Arabistan'da dağ. Vadi Sardud'da Serat kütlesinin Masani sıradağları içindedir. Hamdanî'nin *Cezire* adlı eserinde, Reyşan dağı ile beraber sözü geçer. (M)

HUFFÂŞ veya **HUFFÂŞE** i. (ar. *ḫuffâş*). *Esk.* Yarasa: *Erbâb-ı kemâli çekemez nâkıs olanlar / Rencîde olur dîde-i huffâş ziyâdan* (Ziya Paşa). [M]

HUFFÂZ çoğl. i. (ar. *hıfż* > *ḥâfıż*'dan *ḥuffâż*). *Esk.* Ezberciler, Kur'an'ı ezbere okuyanlar, hafızlar: *Her cuma gecesi on iki huffâz cem'edip bir aşr-i şerif kıraat ettirip...* (Naima). [M]

HUFFÎ i. (ar. *ḫuff*, çizme'den *ḫuffi*). G. santl. Eskiden çizmelerin içinde taşınabilecek şekilde ciltlenen kitaplara verilen ad. (Bu türk kitapları özellikle tabipler kullanırdı. Ciltler, mukavvasız ve deriden yapılırdı.) [M]

HUFRE i. (ar. *ḥufre*). *Esk.* Kazılmış yer, çukur, oyuk yer: *Zavallı ümmet-i merhûme ölmeden gömülür / Söner bu hufrede idrâki, sonra kendi ölür* (M.Â. Ersoy). || *Hufre-i ârâm* (veya *hufre-i sükûn*), dinlenme çukuru, sessiz çukur yer: *Karşımda titriyor... « Beni mahv etme, bağla, sar / Bir hufre-i sükûnuna at leyl-i kalbinin / Ben mâzi-i şebâbının eş'arıyım senin»* (Tevfik Fikret). || *Hufre-i mezar* (veya *hufre-i nisyân*), mezar çukuru: *Kardeşim, kırduğum âmâli devirmekte ölüm / Beni göm hufre-i nisyâna, ben artık öldüm* (M.Â. Ersoy).

— Anat. *Esk.* Vücutta, özellikle dokular veya hücreler arasındaki boşluk.

◆ **Hufreteyn** ikil i. *Esk.* İki çukur.

— Anat. *Hufreteyn-i enf*, *burunun* iki deliği. (M)

HUFTE sıf. (fars. *ḫ*[w]*âbiden*, uyumak'tan *ḫufte*). *Esk.* Uyumuş, uykuda olan: *Bir şebpere-i hufte, bir âhû-yı çerende / Vermişti bu nüzhetgehe bir vahşet-i nermîn* (Cenab Şahabeddin). || *Mec.* Hiç bir şeyden haberi olmayan, gafil.

— Mus. *Hufte ısfahân*, türk musikisinin eski mürekkep makamlarından biri; elde örneği yoktur.

◆ **Huftegân** çoğl. i. *Esk.* Uyumuş olanlar.

◆ **Huftegî** i. *Esk.* Uyumuş olma hali. (M)

HUFU. Bk. KEOPS.

HUFUF, Suudî Arabistan'da şehir, Hasa'nın merkezi (30 000 nüf.), *Hufuf vahası*'nda (100 000 nüf.). Arabistan'ın en büyük vahalarında biri olan Hufuf vahası geniş bir yeraltı su örtüsünden artezyenle çıkarılan bol sıcak ve soğuk su sayesinde meydana gelmiştir. Hurma ağaçları arasında, buğday, arpa, sebze ve meyve ağacı yetiştirilir. Birçok zanaatçı deri işleyerek, bakır eşya, silâh, kumaş ve bornoz yaparak geçinir. Kut kalesinin koruduğu Hufuf vâdisi, Riyad'ı Korsanlar kıyısına bağlayan yollar üzerinde çok eski bir kervan ticareti merkezidir; bugün ulaştırma Dahran-Riyad demiryolu ve

Foto. Encyclopedia Americana

Basra körfezi kıyısında Riyad-Okayr karayolu ile sağlanır. Yakınında petrol yatakları. (L)

HUGENBERG (Alfred), alman sanayicisi ve siyaset adamı (Hannover 1865-Kükenbruch, Rinteten yakınları 1951). Krupp tesislerinin müdürlüğünü yaptı (1909), siyasete atıldı (1919) ve Deutschnationale Volkspartei'ı (D.N.V.P.) yönetti (1928). Ruhr sanayicilerinin yardımıyle alman gazetelerinin çoğunu eline geçirdi; ayrıca U.F.A. sinemacılık firmasını da kontrolu altına almıştı. Hitler ile bir «Millî cephe» kurdu ve onun Reich şansölyesi olmasına yardım etti. Ekonomi bakanlığı ile görevlendirildi (ocak 1933), buna rağmen altı ay sonra Hitler tarafından uzaklaştırıldı. (L)

HUGGİNS (Charles B.) amerikalı hekim (Halifax 1901). Wolfville'de (Kanada) tıp öğrenimini yaptıktan sonra Harvard'da okudu ve 1929 yılında Chicago üniversitesinde cerrahî profesörlüğüne tayin edildi. 1951'de aynı üniversitenin Kanser Araştırma enstitüsü müdürlüğüne getirildi. Prostat kanserlerini ameliyat ettikten sonra, hastalara bir oestrogen sentezi olan dietilstiloboestrol şırınga ederek çok başarılı sonuçlar elde etti. Bütün dünyada yapılan incelemeler Huggins'in keşfettiği bu hormon tedavisinin prostat kanserinin tek ve en yararlı tedavisi olduğunu göstermiştir. (1966 Nobel Tıp ödülü.) [L]

HUGGİNS (sir Williams), ingiliz astronomu (Londra 1824-ay.y. 1910). Hayvan ve bitki dokuları üstüne mikrografik araştırmalar yaptıktan sonra, kimyasal yapılarını tayin amacı ile yıldızları spektroskopik olarak incelemek için Londra banliyösündeki evinde bir rasathane kurdu. 1864'te gaz nebularını keşfetti, aynı yıl kuyrukluyıldız kuyruklarının gaz hidrokarbürlerinden oluştuğunu tespit etti. 1868'de, Doppler-Fizeau olayının yardımıyle Sirius'un uzaklaşma hızını, muhtemelen ilk olarak, sonra da diğer birçok yıldızın radial hızlarını ölçtü. Güneş protüberanslarını inceledi ve karısının yardımıyle 1899'da bir tayflar atlası yayımladı. (L)

HUGHES (Charles Evans), amerikalı siyaset adamı (Glens Falls, New York 1862-Osterville, Massachusetts 1948). Yüksek mahkeme üyesi (1910), Wilson'a karşı cumhuriyetçi başkan adayı (1916), Harding ve Coolidge'in devlet bakanı oldu (1921-1924). Washington konferansında (1921) deniz piyadesinin azaltılmasını istedi. La Haye Adalet divanı üyeliği ve Birleşik devletler başhâkimliği yaptı (1930-1941). [L]

HUGHES (David Edward), ingiliz asıllı amerikalı mühendis (Londra 1831-ay.y. 1900). Kenturcky'deki Bardstown kolejinde önce müzik, sonra fizik ve mekanik okuttu, 1854'te yazıcı bir telgraf cihazı yaptı ve 1855'te buluş belgesini aldı. Başarısı, yalnız Birleşik devletlerde değil, bütün Avrupa'da büyük oldu. Hughes, telefonun gelişmesinde büyük rol oynadı. 1877 Yılında az iletken cisimlerin birbirlerine teması sonucu dirençlerin değişkenliği olgusuna dayanarak mikrofonu icat etti. Endüksiyon terazisini icat etmesi ve magnetizma teorisine katkılarıyle de tanınır. (L)

HUGHES (dom Anselm), ingiliz müzik bilgini (Londra 1889). Westminster school ve Oxford'daki Keble kolejinde öğrenim gördü; diplomasını aldıktan sonra Londra'nın, Pershore Abbey, Nashdom Abbey gibi birçok kilisede koro yöneticiliği ve 1936-1945 arası Nashdom Abbey'in ruhanî başkanlığını yaptı. Kanada ve A.B.D. üniversitelerinde eğitim görevi aldı, Ortaçağ müziği üstüne sağlam incelemeleriyle kendini tanıttı: *Early English Harmony* (Eski İngiliz Armonisi) [1912]; *Worcester Medieval Harmony* (Worcester Ortaçağ Armonisi) [1928]; *Anglo-French Sequeiae* (İngiliz-Fransız Süitleri) [1934] v.b. (L)

HUGHES (Howard Robard), amerikalı iş adamı (Houston, Texas 1905). On dokuz yaşında iken, petrol delgi makineleri yapan bir fabrikanın başına geçti. Birkaç yılda önemli kârlar sağladıktan sonra sinema sanayiine girdi, *Hell's Angels* (Cehennem Melekleri) [1930] ve *Gangsterler* (Scarface) [1931] adlı filimlerle başarı sağladı. Bundan başka 1931'de A.B.D.'nin güneydeki en büyük bira fabrikası olan Gulf Brewing company'yi, içki yasağı kaldırılır kaldırılmaz faaliyete geçirecek şekilde yaptırdı. Ondan sonra havacılığa döndü; 1938'de kendi düşüncesine göre hazırlanmış bir uçakla 3 gün 19 saatlik rekor bir sürede dünya turunu tamamladı. T. W. A. Havacılık kumpanyası hisse senetlerinin yüzde 75'ini eline geçirdi ve havacılık malzemesi konusundaki görüşlerini kabul ettirdi. İkinci Dünya savaşı sırasında top ve askerî uçak yapımcısı oldu ve servetini kat kat arttırdı. 1948'de sinemaya döndü ve R.K.O. firmasının kontrolunu eline aldı. 1953'te bir tıbbî araştırma enstitüsü kurdu. (L)

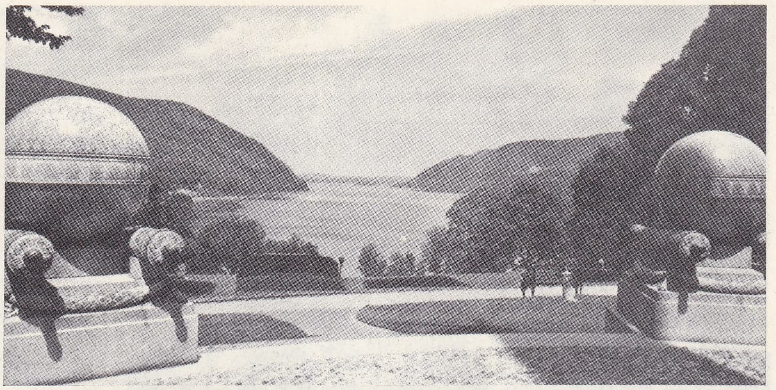

West Point kuzeyinden **HUDSON** nehrinin görünüşü

HUGHES (James *Langston*), amerikalı yazar ve şair (Joplin, Missouri 1902-New York City 1967). Liseyi Cleveland'da bitirdi. Bir yıl Columbia üniversitesinde okuduktan sonra Batı Afrika ve Batı Avrupa'ya seyahat etti. 1929'da Lincoln üniversitesinden mezun oldu ve New York City'ye yerleşti. Şiir, hikâye, roman, biyografi ve otobiyografi, tarih, tiyatro, çeşitli fıkra ve makaleler ve çocuk kitapları gibi her türlü edebî türü denedi. Eserlerinin bir kısmı kendi başına bir kısmı ise ortaklaşa yazılmıştır. Özellikle şiirlerinde zencileri, Chaucer'ın *Canterbury Hacıları*'ndaki anlatımıyle karşılaştırılabilecek kadar büyük bir ustalık ve anlayışla tasvir etti. Sosyal konularda da çok faal olan Hughes 1930'larda Scottsboro şehrinde mahkûm edilen zencilerin haklarını savundu. Çağının çoğu aydınları gibi o da solcuydu. Fakat siyasî ve sosyal konularda ortaya attığı fikirleri, doğruluklarını araştırmadan kabullenmezdi. Eserleri: Harlem hayatını anlattığı *The Weary Blues* (Usanç Veren Kaderler) [1926]; *Fine Clothes to the Jew* (Yahudilere Yeni Elbiseler) [1927] ve *Montage of a Dream Deferred* (Hayalleri Gerçekleştirme Yolu) [1951]; birer otobiyografi sayılabilecek *The Big Sea* (Büyük Deniz [1940] ve *I Wonder as I Wander* (Nasıl Sayıklarsam Öyle Şaşarım) [1955]. Hughes romanlarının kahramanı olan Jesse B. Simple'ın ağzından zencilerle ilgili bütün düşüncelerini ortaya attı. İlk defa bir zenci gazetesi için yarattığı bu tip, sonraları Amerika Zencileri arasında bir efsane haline geldi. Ayrıca, bir zencinin çocukluktan delikanlılık çağına geçişini anlatan *Not Without Laughter* (Gülmemek Yasak) [1930] adlı romanı, amerikan edebiyatının en içten ve en duygulu eserleri arasında yer alır. (L)

HUGHES (Richard Arthur Warren), ingiliz yazarı (Wehbridge, Surrey 1900). Wales'teki Portmadoc Oyuncuları topluluğunu kurdu. Bir süre Welsh Millî tiyatrosunun müdür yardımcılığını yaptı. Yazdığı oyunların en ünlüsü *The Sisters Tragedy*'dir (Kız Kardeşlerin Trajedisi) [1922]. Çocuklar için hikâye kitapları derledi, şiirler yazdı. Romanları arasında *In Hazard* (Baht İşi) [1938] ve *The Fox in the Attic* (Attika'daki Tilki) [1961] sayılabilir. En ünlü eseri *A High Wind in Jamaica*'dır (Jamaika'da Fırtına) [1929]. Bu eserde, babacan korsanların kaçıracakları çocukların etkisinde kalarak yaptıkları korkunç işler anlatılır. (L)

HUGHES (Thomas), ingiliz yazarı (Uffington 1822-Brighton 1896). En çok tanınan eserleri: *Tom Brown's School Days* (Tom Brown'un Okuldaki Günleri) [1857], yıllarca okuduğu (1835-1840) Rugby okulunda geçirdiği günleri canlandırır; *Tom Brown at Oxford* (Tom Brown Oxford'da) [1861] birincisinin devamıdır. (L)

HUGHES (William Morris), gal asıllı avustralyalı siyaset adamı (Llansantffraid, Montgomeryshire 1864-Sydney 1952). 1884'te Avustralya'ya yerleşti, 1894'te milletvekili seçildi ve Avustralya İşçi partisi liderleri arasına girdi. Dışişleri bakanı (1904), sonra başbakan oldu (1915-1923). 1919'da Barış konferansına katıldı. 1934'te Lyons kabinesinde tekrar bakan oldu, Milletler cemiyetini şiddetle terkit ettiği için çekilmek zorunda kaldı, fakat 1937'de ve 1939'dan 1941'e kadar tekrar hükûmette yer aldı. (L)

Hughes cihazı, bulucusunun (David Edward *Hughes*) adıyle anılan yazıcı telgraf cihazı. Bk. TELGRAF. (L)

HUGHTENBURG (Jan). Bk. VAN HUCHTENBURGH.

HUGİT i. (fr. *houghite*'ten). Miner. Hidratlı tabiî magnezyum ve alüminyum oksit; spinelin ayrışmasıyle meydana gelir. (L)

HUGLİ. Bk. HOOGHLY.

HUGO (Gustav), alman hukukçusu (Lörrach, Baden 1764-Göttingten 1844). Göttingen üniversitesinde profesörlük yaptı. Roma hukuku ile medenî hukuk konularında birçok eseri vardır: *Beitrage zur Civilistischen Bückerkenntnis* (Medenî Hukuk Kitapları Üstüne Bilinenlere Katkı) [3 cilt, 1828-1844]. (L)

HUGO (Joseph, kont), fransız generali ve askerî yazarı (Nancy 1773-Paris 1828), bir marangozun oğludur. 1788'de Rhin ordusuna girdi, Vendée ve İtalya'da görev aldı. Kral Joseph'in emrinde ünlü Fra Diavolo çetesini yok etti. Saray mareşali ve general oldu, Joseph'in İspanya seferinde yanında bulundu (1809), ispanyol gerillacılarının başı Empecinado'yu yendi. Thionville'i savundu (1813), Louis XVIII'in emri üzerine bu mevkii teslim etti (1814). *Journal Historique du Blocus de Thionville en* 1814 (1814'teki Thionville Kuşatmasının Günlüğü) adlı bir eseri, hatıraları (*Mémoires*) [1825] ve bir romanı (*l'Aventure Tyrolienne* [Tirol Serüveni], 1826) vardır. (L)

HUGO (Richard). Bk. HUCH (Richarda).

HUGO (Victor Marie), fransız yazarı (Besançon 1802-Paris 1885). Abel ve Eugène Hugo'nun kardeşi. Baba tarafından Lorrain'li, ana tarafından Vendée'liydi. Vaftiz edilmedi ve dinsiz yetiştirildi. Küçük yaşta, annesiyle babası arasındaki geçimsizlikten etkilendi. Fakirdi; edebiyata yeteneği olduğunu biliyor, başarıya varmak istiyordu. 1817'de tanınma yolları ararken yarışmaya gönderdiği bir şiiri ile Akademi ödülünü kazandı. 1819 Mayısında Toulouse edebiyat akademisinin en büyük ödülü olan Altın Zambak'ı aldı. Yirmi yaşında (haziran 1822) ilk eseri olan *Odes et Poésies Diver-*

HUDSON körfezi yerlilerin post getirip sattıkları menzillerden biri

Alfred HUGENBERG

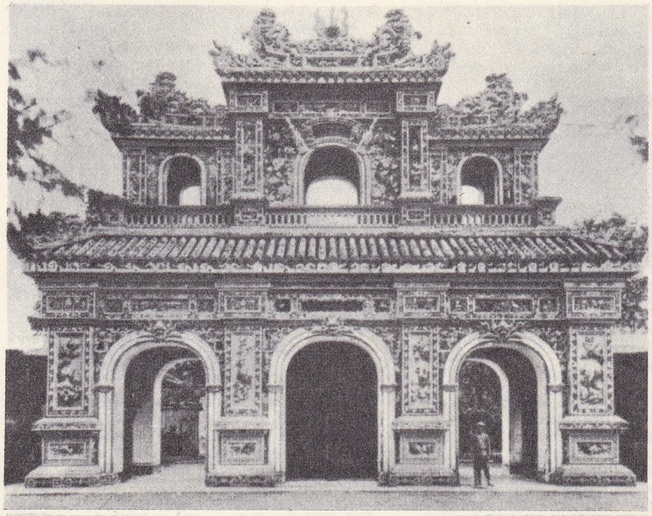

HUE mozaik süslemeli imparatorluk sarayı giriş kapısı

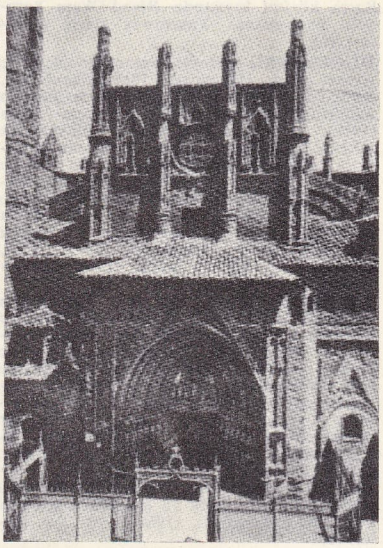

HUESCA katedralin kapısı

HUE imparator Kai-Dinh'in (1916-1925) mezarı avlusundaki heykeller

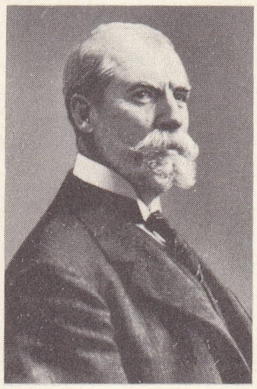

Charles Evans HUGHES

general HUGO Devéria'nın eseri (özel koleksiyon)

ses'i (Od'lar ve Çeşitli Şiirler) yayımladı. Hugo para kazanmak için geceyi gündüze katarak çalışıyordu. Art arda eserler verdi (*Nouvelles Odes* [Yeni Od'lar], 1824; *Ballades* [Balad'lar], 1827; *Han d'Islande* [İzlanda Hanı], 1823; *Bug-Jargal*, 1826; *Le Dernier Jour d'un Condamné* [Bir Tutuklunun Son Günü], 1829). Charles X, 1825'te ona Légion d'Honneur nişanını verdi. Louis XVIII'den bin franklık bir maaş koparınca, Hugo Adèle Fouchet ile evlendi. *Cromwell* adlı oyunu (1827), bu oyunun yankılar uyandıran *Önsöz*'ü ayrıca *Orientales* (Doğulular) [1829] adlı şiir kitabıyle yeni hamleler yaptı. O sıra duruma göre davranıyor, katolik olduğunu söylemiyor, kendisini tutan gençlik gibi liberal görünüyordu. 1830'dan sonra karısından ayrı kalınca, Juliette Drouet'ye bağlandı (şubat 1833). İkisini, ancak Juliette'in ölümü ayırabildi (1883).

Bir önceki nesilden rakibi Lamartine, 1830'da Akademi'ye seçilmişti. Bunun üzerine Hugo, Fransa'nın en büyük lirik şairi olduğunu ispatlamağa girişti (*Les Feuilles d'Automne* [Sonbahar Yaprakları], 1831; *Les Chants du Crépuscule* [Şafak Türküleri], 1835; *Les Voix Intérieures* [Gönülden Sesler], 1837; *Les Rayons et Les Ombres* [Işınlar ve Gölgeler], 1840). Oyunları birbiri ardınca sahneye konuyordu: *Hernani* (1830); *Marion de Lorme* (1831); *Le Rois s'Amuse* (Kral Eğleniyor) [1832]; *Lucrèce Borgia* ve *Marie Tudor* (1833); *Angelo* (1835); *Ruy Blas* (1838). Bu oyunlar ona büyük ölçüde gelir sağladı. Romanları da geniş ilgi gördü (*Notre-Dame de Paris* [Notre-Dame'ın Kamburu], 1931); *Claude Gueux* [Yoksul Claude], 1834); 7 ocak 1841'de Akademi'ye üye seçildi. Bundan sonra hayatında durgun bir dönem başlar; Hugo artık başarıya ulaşmış bir kişidir. Eserlerini «işletmek» amacıyle kurulan bir şirkete kitaplarının yayım hakkını sattı. 1828-1834 Arasındaki «burjuva düşmanı» genç artık uslanmış, devlet adamı olmak hevesine kapılmıştı. Saraya yaklaştı, Orleans dükünün ve düşesinin dostluğu sayesinde yükselmeğe başladı. Louis Philippe, onu 1845 nisanında Yüce meclis üyeliğine getirtti. Yeteneklerini, ihtiraslarını gerçekleştirme yolunda kullanan Hugo, kendisini «sesli yankı» diye tanımlıyordu. Onun çok kullandığı bu deyim bir «özsüzlük»'ü belirtir. Artık durmuş-oturmuş, yerini bulmuş, semirmişti. Kırk yaşından elli yaşına kadar, *Le Rhin* adı altında 1842'de topladığı tasvirlerle dolu mektupları ve 1843'te yazdığı *Burgraves* adlı oyunu bir yana bırakılırsa, hemen hiç eser vermedi. Dilediğini elde ettikten sonra ne diye hâlâ kendini göstermeğe çalışacaktı. Büyük kızı Léopoldine'in 4 eylül 1843'te, Villequier'de ölümü bile, rahatlık ve şan şeref içinde daldığı bu uyuşukluktan onu çekip çıkaramadı.

Fakat, gene de onda canlı kalan bir yanı vardı: *Les Misères* (Sefaletler) adlı büyük bir esere başladı; bu çalışmasında elini çabuk tutmak gereğini duymuyordu; çünkü eserin saray çevrelerinde hoşa gitmeyeceğini biliyordu; oysa, kralın ölümünden sonra, kral naibinin akıl hocası olmak ümidini kaybetmemişti.

1848-1851 Olayları onun için büyük bir sarsıntı oldu. O vakte kadar ne siyasetle, ne de dinle ilgilenmişti. Şubat devrimi, hele Haziran ayaklanması Hugo'yu derin derin düşündürdü. Constituante'da (Kurucu meclis), sonra da Législative'de (Yasama meclisi) milletvekili oldu. *l'Evénement* gazetesini kurdu (1 ağustos 1848). Durumunun ciddîliği ve birkaç yıldır onu gerçekten kaygılandıran yoksulluk meselesi, kafasına sabit bir fikir olarak saplanmıştı. Hugo, meclisteki çoğunluğu meydana getiren ve hemen hepsi de katolik olduğunu söyleyen muhafazakâr üyelere, ezilen sınıflar yararına hemen girişilecek bir harekette güvenebileceğini büyük bir saflıkla umuyordu. Oysa, Falloux ile Montalembert'in arkasındaki sağcı kuvvetin (Düzen partisi) tek kaygısı

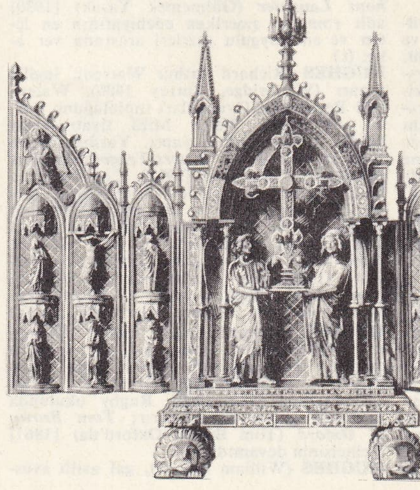

HUGO d'Oignies Floreffe manastırında kutsal eşya kutusu Louvre müzesi, Paris

Foto. *Dizionario Enciclopedico italiano; Encyclopedia Americana; X, W. W.* (LAROUSSE)

vardı: en kısa zamanda bir polis rejimi kurarak, başkaldıran fakirleri susturmak, böylece zenginlerin huzurunu sağlamak. Hugo bu niyeti sezince şaşkına döndü ve Düzen partisi ile ilişiğini kesti. Bu sırada bir diktatörlük için bütün şartların elverişli olduğu görülüyordu. Hugo, cumhuriyet ezildiği zaman cumhuriyetçi oldu. Aynı zamanda, onda sönük ve bulanık kalan Tanrı fikri canlandı. İş başındaki bu «katolikler»in inançsız kişiler olduğunu, onların dini siyasete âlet ettiğini gördü. Bununla birlikte Tanrı vardı; İsa, yeryüzünde sonsuz bir şafak gibiydi. Günahla cinayetin birbirine karıştığı 2 aralık suikasti de, âhlak kanunlarını çiğnemekten öte, insana karşı girişilen bir saldırı idi; *Napoléon-le-Petit*'yi (Küçük Napoléon) [1852 ilkbaharında bir-iki haftada yazıldı] dolduran derin soluk, onun daha sonra yazacağı eserlerde de görülecektir. Bu soluk, Charité kargaşalığı sırasında onda birdenbire uyanan nefretten doğmuştu. Kendini harcamayı göze alarak hükûmet darbesine karşı koymanın büyük tehlikelerini yüklenen Hugo, 9 ocak 1852'de sürgünler listesine alındı. Artık aradığını bulmuştu. Bundan böyle onu içten yakalayan şeyleri dile getirecekti. Kitapları artık bir edebiyatçının çıkar güden oyunları olmaktan çıkacak birer eylem, haykırış ve kurtuluş müjdesi halini alacaktı. Hugo'nun yazarlık gücü de değişip gelişti. Özgerçeklik, belâgatin yerini alıyor; yetenek, deha olmaya doğru gidiyordu. Victor Hugo'nun 1852'den önceki eserleriyle sonrakiler arasında temelden bir ayrılık vardır: önce o ödüller kazanmış bir şair, yetenekli bir yazardı. Sonra üstatlığını kazandı. Hugo artık eğlence için yazan adam değil, eserleriyle hayata karışan, eserlerinde hayatı yansıtan bir sanatçıdır: *Les Châtiments* (Cezalar) [1853]; *Les Contemplations* (Dalıp Gitmeler) [1856, bu kitapta yeni eski eserleri yan yanadır]; *La Légende des Siécles* (Yüzyılların Efsanesi) [1859], *Sefiller* (Les Misérables) [1862]; *Les Travailleurs de la Mer* (Deniz Emekçileri) [1866]; *l'Homme qui Rit* (Gülen Adam) [1869]. *Maire Tudor*'dan ve *Les Burgraves*'dan daha başka bir düzeyde olan bütün bu eserler, sürgün günlerinde yazıldı. Üslûbu yepyeni bir güçlülük kazanmıştı. *Chansons des Rues et des Bois* (Sokak ve Orman Şarkıları) [1865] ile vardığı yaratma gücüyle Hugo olağanüstü bir başarı kazandı. Louis Veullot bu kitabı «fransız dilinin en güzel hayvanı» diye se'âmlamıştı. Sürgün cezası ağustos 1859'da bitti, fakat Hugo, Napoléon III adını alan Louis Bonaparte zamanında kendi isteğiyle sürgünde kaldı. On sekiz yılı, 1855 ekimine kadar, Jersey'de, Guernesey'de, «Hauteville House»da geçirdi. İmparatorluğu yıkan felâketten sonra cumhuriyet yeniden kuruldu. Hugo o zaman Paris'e döndü (5 eylül 1870). «Kötü yapılan iyi bir iş» dediği Komün'ü tutmadı. Ama Düzen partisinin saldırısına karşı komüncüleri savundu. Bruxelles'deki evini, yenik insanlara sığınak yaptığı için Belçika hükûmetince sınır dışı edildi. Muhafazakâr fransız basını azgın bir kinle adı etrafında gürültü koparıyordu; Paris milletvekili seçildiği 18 mart 1871'den önce, toplumu baskı altına almayı ve krallığı yeniden kurmayı düşünen meclise karşı gösterdiği muhalefet yüzünden sağcılar Hugo'ya diş biliyorlardı. Milletvekilliğinden istifa etti, bununla birlikte 1876'da Paris senatörü seçildi. Ölümünden çok sonra bile, onun siyasetinden huzuru kaçanlar oldu. Bunlar Hugo'yu yeteneksiz bir sanatçı diye tanıtmağa kalktılar. Kimseyi inandıramayınca, onun kültürsüz biri olduğunu ileri sürmeğe yeltendiler.

1878 Haziranının sonunda Hugo'ya hafif bir inme geldi; bu hastalık onun gücünü kırdı. Altı yıl boyunca hiç bir iş yapamadı. 1885'te öldü. Ama, 1852-1878 arasında hemen her yıl bir kitabı yayımlanmıştı: *l'Année Terrible* (Korkunç Yıl) [1872]; *Quatrevingt-Treize* (Doksan Üç) [1874]; *Actes et Paroles* (İşler ve Sözler) [1875-1876]; *l'Art d'Etre Grand-pere* (Büyükbaba Olma Sanatı); *La Légende des Siècles*'in (Yüzyılların Efsanesi) ikinci kısmı ve *Histoire d'un Crime* (Bir Cinayetin Tarihçesi) [1877-1878]; *Le Pape* (Papa) [1878]; *La Pitié Suprême* (Ulu Merhamet) [1879]; *Religions et Religion* (Dinler ve Din) ve *l'Âne* (Eşek) [1880]; *Les Quatres Vents de l'Esprit* (Düşüncenin Dört Kaynağı) [1881]; *Torquemada* (1882);

Guernesey'deki evinde ailesiyle

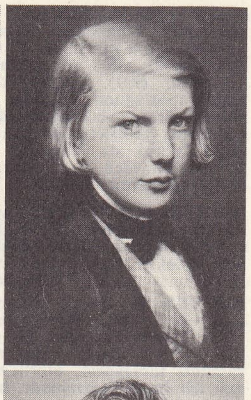

Victor HUGO 1820'lerde

1885'te ölüm döşeğinde

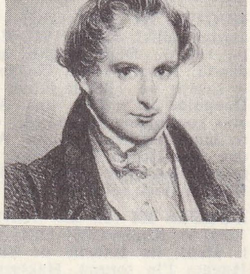

1828'de Devéria'nın eseri

Légende'ın (Efsane) üçüncü kısmı (1883). Victor Hugo'nun verimliliğini ölüm bile engelleyemedi: *Le Théâtre en Liberté* (Hürriyet İçinde Tiyatro ve *La Fin de Satan* (Şeytanın Sonu) [1886]; *Choses Vues* (Görülmüş Şeyler) ve *Toute la Lyre* (Bütün Rübap) [1888]; *Dieu* (Tanrı) [1891]; *Les Années Funestes* (Uğursuz Yıllar) [1898]; *La Dernière Gerbe* (Son Demet) [1902]. Külliyatını İmpimerie Nationale yayınevi bastı. Bu külliyatta (1942) daha önce bilinmeyen *Océan* (Okyanus), *Tas de Pierre* (Taş Yığını) adlı kitaplar da vardır. 1951-1954 Arasında daha başka metinler de yayımlandı: *Pierres* (Taşlar); *Journal* (Günlük) [1830-1848]; *Souvenirs Personnels* (Kişisel Hatıralar) [1848-1851]; *Carnets Intimes* (Özel Defterler) [1870-1871]. 1961'de, yayımlanmamış oyunlarından biri sahneye kondu. *Mille Francs de Récompense* (Bin Franklık Ödül). Victor Hugo desende de ustaydı. Bu resimlerde Célestin Nanteuil'ün, Piranese'nin, Goya'nın etkileri varsa da, sepia veya çin mürekkebiyle yaptığı renkli resimleri onun iç dünyasına özgü görüntüler yansıtır. Ren nehri kıyısında küçük bir kasabanın, romantik bir ışık-gölge karışımından ortaya çıkan bir ortaçağ şatosunun, yapraksız kuru bir ağacın resminde çizgi ustalığı şaşırtıcı derecedir. Siyasî hicve yöneldiği resimlerinde bazı ingiliz karikatürcülerinin etkileri göze çarpar (*Monarşiyi Götüren Yük Arabası*, Victor Hugo müzesinde). Üzerlerine vuran ay ışığında karanlıklar içinde görünen ünlü *Asılmışlar* tablosunda trajik bir anlatım vardır: asılanlar karanlıkta üzerlerine vuran ay ışığıyle seçilirler. Victor Hugo'nun desenlerinin çoğu Paris'te Victor Hugo müzesinde, Guernesey'de ve Louvre'da saklanmaktadır. Hugo büyük acılara uğradı, beş çocuğundan dördünün ölümünü gördü: Leopold 1823'te, Léopoldine 1843'te, Charles 1871'de, François-Victor 1873'te öldü; 1830'da doğan ikinci kızı Adèle 1863 haziranında Nova-Scotia'ya kaçtı ve 1872'de Fransa'ya aklî dengesi bozulmuş olarak döndü. Victor Hugo, son arzusunu şöyle açıklamıştı: «Hiç bir kilisenin cenaze vaazını istemiyorum: bütün insanların gönülden dualarını diliyorum. Tanrı'ya inanıyorum». (→ Bibliyo.) [L]

HUGO d'Oignies, fransız kuyumcusu (Walcourt XII. yy. ortaları). Aziz Augustinus tarikatına girdi ve üç kardeşiyle Oignies-sur-Sambre manastırını kurdu. Namur'deki Notre-Dame rahibeleri onun eseri olan kupaları, haçları, kutsal eşya kutularını, muskaları sakladılar. Louvre müzesinde eserleri vardır (*Uyuyan İki Aslanın Taşıdığı Poliptik Kutsal Eşya Kutusu*, 1954). [L]

HUGONİA i. Almaşık yapraklı ağaççık; dallarında çoğunlukla odunsu iki sülük bulunur. Çiçekleri yaprakların koltuğundan veya dalların ucundan çıkar, bürçük şeklindedir. (Meyvesinde çizgili bir çekirdek bulunur. Ketengillerden.) [L]

HUGONİOT (Henri), fransız matematikçisi ve fizikçisi (Allenjoie, Doubs 1851 - Nantes 1887). Lorient Deniz Topçu okulunda öğretmenlik, École Polytechnique'te mekanik asistanlığı yaptı; buhar türbinleri mekaniğinin temelini attı (1884). Esneklik ve deneysel balistik üstünde çalıştı, dalgaların akışkanlarda yayılma şeklini açıklayan, çok değerli teorik bir eser yazdı; bu eser, akışkanlar mekaniğinde, çarpma dalgalarının teorisini formülleştirme imkânını sağladı. En önemli eserleri: *Mémoire sur la Propagation du Mouvement Dans les Corps et Spécialement Dans les Gaz Parfaits* (Hareketin Cisimlerde ve Özellikle Tükel Gazlarda Yayılışı Üstüne İnceleme) [1885]; *Mémoire Sur la Propagation du Mouvement Dans Un Fluide Indéfini* (Belirsiz Bir Akışkanda Hareketin Yayılması Üstüne İnceleme). [L]

HUGUENİN (Oscar), isviçreli desenci ve hikâyeci (La Sagne, Neuchâtel 1842-Boudry 1903). Yazdığı Neuchâtel hikâyelerinin çoğunu kendi resimledi: *Les Aventures de Jacques Gribolet* (Jacques Gribolet'nin Maceraları) [1887]; *Le Solitaire des Sagnes* (Sagnes'lerin Yalnız Adamı) [1892]; *l'Héritage de Blaise* (Blaise'in Mirası) [1897]. (L)

Huguenot'lar, Scribe ile Deschampes'nın librettosunu yazdığı, Meyerbeer'in bestelediği 5 perdelik opera (1836). Ünlü parçaları: *Hançerlerin Kutsanışı*, Raoul'un Şarkısı (*Kakımdan daha Beyaz*). [L]

HUGUES I (1056'ya doğr. - Cluny manastırı 1093'e doğr.). Bourgogne dükü (1076-1078), dük Robert'in torunu. Robert tarafından haleflikten çıkarılınca amcalarına karşı hakkını aradı. Kardeşi Eudes I Borel lehine tahttan vaz geçti ve manastıra çekildi. (L)

HUGUES I (1195'e doğr. - Trablus 1218). Kıbrıs kralı (1205-1218), Amalricus II'nin oğlu. Hükümdarlığı sırasında Kıbrıs'ta büyük Ospitalya hayratı kuruldu. (L)

HUGUES I Capet (941'e doğr. - 996), Fransa dükü (956-987), Fransa kralı (987-996), Büyük Hugues'ün büyük oğlu. Karolenj sülâlesinden Akitanya dükü Guillaume III'ün kızı Adélaide ile evlendi (970). Otto II'ye karşı Paris'i başarıyle savundu (978). Louis V'in ölümünde, Almanya ile Fransa'nın arasını bulmağa çalışan Reims başpiskoposu Adalbéron ve sekreteri Gerbert'in desteğini sağladı. Karolenj hanedanının son üyesi olan Aşağı Lorraine dükü Charles'ın (Louis V'in

Victor HUGO

V. HUGO'nun deseni «Kalıntılar»

Langston HUGHES

Foto. Bulloz, Viollet, Friedland-Viollet (LAROUSSE)

amcası) yerine 1 haziranda Noyon'da kral ilân edildi, 3 haziranda Reims'te (veya Noyon'da?) taç giydi. Louis V, veraset hakkını ileri sürerek tahta göz dikince yakalanarak hapsedildi (991). Hugues özellikle Reims başpiskoposluğunu doğrudan doğruya kendi nüfuzu altında bulundurmağa ve krallığın sınırlarını genişletmeğe çalıştı, Senlis'i ve geçici olarak da Dreux'yü aldı. Oğlunun kendisi ölmeden taç giymesini sağlayarak (987), hanedanın sürekliliğini korudu. (L)

HUGUES II (Lefkoşe 1252-ay.y. 1267). Kıbrıs kralı 1253-1267), Henri I de Lusignan'ın oğlu. Lusignan'ların denizaşırı ülkelerdeki erkekler kolu onunla son buldu. Yerine Poitiers - Antakya'lı Hugues geçti. (L)

HUGUES II Borel, Barışsever (1085'e doğr. - öl. 1143). Bourgogne dükü (1102-1143), Eudes I'in oğlu. Bir dükalık meclisi kurmayı ilk olarak deneyen odur; ancak vasalları toplayacak otoriteye sahip olamadığı için bu işi başaramadı. (L)

HUGUES III (1148'e doğr. - Tyr 1192). Bourgogne dükü (1162-1192). Eudes II'nin oğlu. 1171'de Doğu'ya gitti, sonra Fransa'ya döndü, Nevers kontu Gui'ye karşı başarıyle savaştı ve 1182'de ikinci karısı Béatrice Dauphine ile evliliği ona Albon ve Viennois kontluğunu kazandırdı. Gücü hızla arttı, buna rağmen Philippe Auguste tarafından desteklenen Vergy beyi Hugues, 1185'te ona başarıyle karşı koydu. Hugues III, Üçüncü Haçlı seferine katıldı (1190). [L]

Henri HUGONİOT

HUGUES III (öl. Sur 1284). Kıbrıs (1267-1284) ve Kudüs (1269-1284) kralı, Antakya'lı Henri ile İsabelle de Lusignan'ın oğlu, Hugues I'in torunu. Haklarını Sicilya kralına terkeden halası Antakya'lı Marie'ye (prens Bohémond IV'ün kızı) rağmen Kudüs kralı oldu. Suriye'de Frank hâkimiyetini yeniden kurmağa çalıştı (1278-1283). [L]

HUGUES IV (1213-1272). Bourgogne dükü (1218-1272), Selânik kralı (1265-1272), dük Eudes III'ün oğlu. Önce annesi Verg'li Alaix'in vesayeti altında hükümdarlık etti. 1248'de Mısır'da Saint Louis'ye refakat etti, onunla El Mansura'da esir düştü (1250). 1254'te serbest bırakıldı, 1265'te imparator Baudouin II'den veraset yoluyle Selânik kralı unvanını aldı. (L)

Charles HUGGİNS

HUGUES IV (1299-1359). Kıbrıs ve Kudüs kralı (1324-1359). Guy'nin oğlu, Kıbrıs başkumandanı Henri II'den sonra tahta geçti. Türklere karşı papa ile ve Venediklilerle birleşti, İzmir'in zaptına katıldı (1343). Onun zamanında Kıbrıs bir refah dönemine girdi. (L)

HUGUES Büyük veya **Ak** (öl. 956). Paris kontu ve Fransa dükü, kral Robert I'in oğlu. Anglosaksonların kralı Aethelstan'ın kız kardeşi Ethilde ile, daha sonra Büyük Otto'nun kız kardeşi Mathilde ile evlendi. Karolenj ve sakson saraylarıyle haris kayınbiraderleri Bourgogne'lu Raoul ve Vermandois'lı Herbert'i idare etmeğe çalıştı: Çok zengindi, ancak güçlü destekçileri yoktu; Louis IV'ün tahtına göz dikmedi, onun koruyucusu gibi göründü. Buna rağmen Louis IV krallık otoritesini kurmaktan geri kalmadı. O sırada Hugues, Germenler arasında güçlü taraftarlar buldu. 940'ta Otto I'in desteğini sağladı. 942'de Fransa kralına boyun eğdi, fakat Normandiya (942-945) ve Vermandois'da (943) karışıklık çıkardı. Louis IV Normanlar tarafından tutuklanınca, Büyük Hugues kralın kendisine teslim edilmesini sağladı (945) ve onu emri altında tuttu. Louis IV ancak Germania kralı Otto I'in aracılığıyle kurtuldu (946). Trier konsili tarafından aforoz edilen Hugues, 950'de barış yapmak zorunda kaldı. Louis IV'ün ölümünde (954) Lothar'ın seçilmesine itiraz etmedi, buna karşılık Akitanya metbuluğunu ve Bourgogne dükalığını aldı (956) böylece oğlu Hugues Capet'in krallığını hazırladı. (L)

HUGUES Kara (öl. 952). Bourgegne dükü (936-952), Richard'ın oğlu, Fransa kralı Bourgogne'lu Raoul'un kardeşi ve halefi (düklük için). Louis IV onu, düklüğün bir kısmını Frank dükü Büyük Hugues'e vermeğe zorladı (936), sonra da Büyük Hugues'ten uzaklaştı ve ona yaklaştı (938). Kara Hugues Otto I'e boyun eğmek zorunda kaldı (940). [L]

HUGUES Rahip (öl. 885). Kel Charles'ın yeğeni, Kuvvetli Robert'in ölümünde ona Sen ve Loire arasındaki düklük («Neustria markisi») ve Saint-Martin de Tours manastırı verildi. Babası Kel Charles'a başkaldıran Kekeme Louis II'yi destekledi (877). Saray başrahibi oldu ve 877-886 arasında Fransa'yı fiilen yönetti. Kekeme Louis II'nin (Fouron antlaşması 878) ve oğulları Louis III ve Carloman'ın (Ribemont antlaşması 880), kuzenleri Germania kralı Genç Ludwig II'ye yaklaşmalarına yardımcı oldu. Louis III ve Carloman'a taç giydirdi. Francia Occidentalis'in tacını Şişman Charles'a veren Büyükler meclisine başkanlık etti (885), Şişman Charles da buranın yönetimini ona bıraktı. (L)

HUĞ i. (ar. *kūḫ*'tan). Üzeri saz veya kamışla örtülü, duvarları kerpiçten yapılmış küçük kulübe. (M)

HU HI HOT, esk. **Kuku-hoto** veya **Guysuy**, ing. **Huhehot**, Çin'de şehir, İç Moğolistan muhtar bölgesinin merkezi. Gobi çölünün güney kıyısında; ulaşımı Pekin-Paotou demiryoluyle sağlanır; 200 000 nüf. Burası göçebelerin sık sık uğradığı büyük bir ticaret pazarıdır. Şehir, Moğolların kurduğu ticaret kesimi (eski şehir) ile Çinlilerin kurduğu modern idarî semtten meydana gelir; modern semt 1921'den beri demiryolu istasyonu çevresinde gelişmiştir. Dokuma (yün) sanayii. (L)

HUİCHOL'LER, Meksika Kızılderilileri; Cora'nın doğusunda yaşarlar. Atalarının özelliklerini, örf ve âdetlerini muhafaza etmişlerdir, güneşe ve bazı bitki tanrılarına (bu arada *peyotl* tanrısı) taparlar. Kaktüsgillerden olan ve insanda sanrılar uyandırma özellikleri bulunan peyotl bitkisini garip dinî törenlerle toplarlar. (L)

HUİDOBRO (Vicente), şilili şair (Santiago 1893 - Carthagena, Santiago yakını 1948). Şili'de «yenilikçi» akıma karşı «yaratıcılık» akımını ortaya koydu. Bu akımın ilkelerini *El Espejo de Agua* (Suyun Aynası) [1916] adlı kitabında savundu. 1916'da Paris'e giderek orada Apollinaire, Reverdy, Tzara gibi şairlerle tanıştı ve onların etkisinde fransızca şiirler yazdı: *Horizon Carré* (Kare Ufuk) [1917]; *Automne Régulier* (Düzenli Sonbahar) [1925]. Daha çok ispanyolca şiirleriyle tanınır (*Vietnos Contrarios* [Aykırı Rüzgârlar], 1926). *Mio Cid Campeador* (Benim Cid Campeador'um) [1929] ve *Satiro o El Poder de las Palabras* (Satir veya Kelimelerin Gücü) [1939] adlı iki romanı da vardır. (L)

HUİLA, Kolombiya merkezî sıradağlarında yanardağ; 5 750 m. — *Huila idare bölgesi*, Magdalena'nın yukarı vâdisinde uzanır; 377 100 nüf. İdare merkezi, *Neiva*. (L)

HUİLA ili, Angola'nın güneyinde il; 548 000 nüf. İdare merkezi, *Sa da Bandeira*. (L)

HUİTZİLOPOKHTLİ, Aztek'lerde savaş tanrısı ve yolcuların koruyucusu. Koatlikue'in oğluydu. Mavi zırhı ve sol elinde mızrağıyle doğdu. Daha sonraki inanışlara göre Aztlan'dan Tenoştitlan'a kadar (Meksiko) Aztek'lere önderlik etti. Ona Tenoştitlan piramidinde tapınılır, bu piramitte adına insanlar kurban edilirdi. Sembolü, adını taşıdığı sinek kuşuydu. (L)

HUİZEN, Hollanda'da (Kuzey Hollanda) şehir, Hilversum'un kuzeyinde, IJselmeer yakınında; 16 700 nüf. Dokuma ve besin sanayii. Makine sanayii. Radyo istasyonu. (L)

HUİZİNGA (Johan), hollandalı tarihçi (Groningen 1872 - De Steeg 1945). Groningen'de tarih profesörü (1915-1941), Leiden üniversitesinde Genel Tarih kürsüsü başkanı oldu. İnceleme kitapları yazdı: *Ortaçağın Sona Ermesi* (1919); *Erasmus* (1935); *Tarih Bilimi* (1937); *İnsan ve Oyun* (1938). [L]

Huk, Filipinler'de, Komünist partisinin yaygınlaşmasında başlıca rolü oynayan japon aleyhtarı gizli köylü ordusu (1942).

Komünist eğilimli önderlerin yönettiği bu milliyetçi hareket, 1946-1953 arasında memlekette bir iç savaşa yolaçtı. 1953'te ezilen *huk* gerilla birlikleri 1956'da dağıldı; sağ kalanlar Tarlac ve Pampanga illerine sığındı. Mayıs 1964'te *huk* önderlerinden birinin tutuklanmasıyle yeniden bir gerilla hareketi başladı. Gerillalar köylerdeki nizamî ordu birliklerine karşı pusular kurdular; daha sonra şehirlerde, A.B.D.'nin iktisadî ve askerî varlığının yarattığı hoşnutsuzluğun desteklediği bir komünist hareketi başladı. (L)

HÛK i. (fars. *ḫūk*). *Esk.* Domuz. ‖ *Hûkbân*, domuz çobanı. (M)

HUKEŞAN blş. i. (ar. *hū* ve fars. *keşān*, çekenler'den *hū-keşān*). Ask. tar. Hacı Bektaş şeyhinin, Yeniçeri ocağındaki vekiline ayrılan ortadaki bektaşî müritlerine verilen ad. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Ask. tar. *Hukeşan*'lar ocakta yiyip içerler ve yatarlardı. Görevleri, ordunun selâmeti ve başarısı için dua etmekti. Sayıları sekizdi. Tören sırasında sekizinci yeniçeri ağasının önünde ve üzerlerinde yeşil çuha olduğu halde yumruklarını midelerinin üzerine koyarak yürürlerdi. En kıdemli olan yüksek sesle «Kerim Allah» der, diğerleri de «hû» diye cevap verirlerdi. (M)

HUKO, Çekoslovakya'da (Doğu Slovakya bölgesi) şehir, Hornad ırmağı kıyısında, Koşice'nin aşağı kesiminde. İlk beş yıllık planlama döneminde kurulan Yeni Çekoslovak çelik sanayiinin merkezi Huko, slovak Maden dağlarının filizleriyle, dış ülkelerden ithal edilen filizleri işler; kok kömürü Silezya'dan gelir. Çelik üretimi bir milyon tonu aşar. (L)

HUKONG, Birmanya'da bölge, Kaşin'ler devletinde. Hukong, Yukarı Birmanya dağlarında, Kumon dağlarıyle Patkai dağları arasında yer alan bir iç havzadır; Şindvin ırmağı tarafından akaçlanır. Kaşinler özellikle vâdide, pirinç, pamuk, tütün, haşhaş (afyon) yetiştirilir ve güneydeki kehribar madenlerinde çalışır. İkinci Dünya savaşında (1943-1944), bu bölgede Assam'ı Birmanya'ya bağlayan Ledo yolu veya «Stilwell yolu» üzerinde şiddetli çarpışmalar oldu. (L)

HUKUK çoğl. i. (ar. *ḥakk*'tan *ḥuḳūḳ*). Toplumu düzenleyen ve devlet müeyyidesi ile kuvvetlendirilmiş bulunan kuralların bütünü: *Medenî hukuk. Roma hukuku.* (Bk. ANSİKL.) ‖ Konusu bu ilişkileri incelemek olan bilim: *Senin gibi hukuk doktoru olursa adam açlığından ölür* (M. Ş. Esendal). *Hukuk öğrenimi yapmak.* ‖ Kanunların alacak verecek gibi ceza ile ilgili olmayan konuları, kısımları: *Hukuk davası açmak. Hukuk mahkemesi.* ‖ Tek bir konu üstünde duran kanunlar: *Denizcilik hukuku. Ticaret hukuku.* ‖ Hukuk fakültesi: *Hukukta aynı sınıftaydık.* ‖ Haklar: *Benim şahsı-*

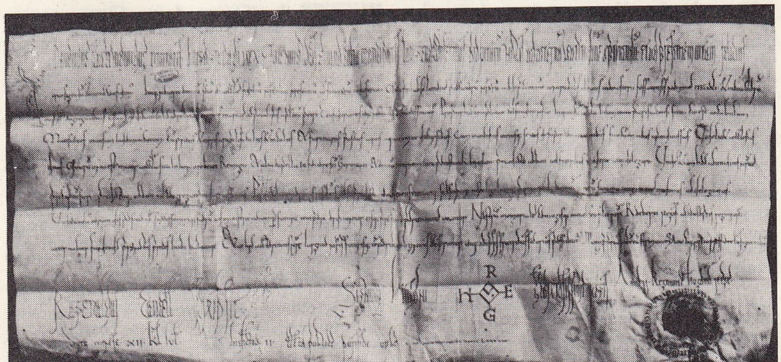

Capet HUGUES I
Saint-Maur-de-Fossée manastırında elyazması

Foto. X, U.S.İ.S., Giraudon (LAROUSSE)

nı vatandaşlık hukukundan ıskat etmek nokta-i nazarına matuftur (Atatürk). *Erkeklerle müsavi hukuk isteyen bazı kadın cemiyetleri de açılmıştır* (P. Safa). || *Mec.* Dostluk, ahbaplık: *Oğlum, babanla aramızdaki hukuku bilirsin, bir derdin, bir ihtiyacın olursa hemen bana gel* (Sabahattin Ali). *Hani teklifsizdir. Boru mu bu? Yirmi beş senelikten fazla hukuk var* (B. Felek). || *Devletler genel (umumî) hukuku,* çeşitli devletlerin kendi aralarında ve milletlerarası teşkilâtlarla olan ilişkilerini düzenleyen kuralların tümü. (Bk. ANSİKL.) || *Devletler özel (hususî) hukuku,* bir yabancı unsur ihtiva eden ilişkilere hangi devlet kanunlarının uygulanacağını belli eden, kısaca kanunlar çatışmasını (ihtilâfını) çözüme bağlayan kuralların tümü (Fransa ve Türkiye gibi ülkelerde vatandaşlık hukuku ile yabancılar hukuku da Devletler Özel Hukukuna dahil sayılır). [Bk. ANSİKL.] || *Kilise hukuku (kanonik hukuk),* Katolik kilisesince konulmuş hukuk kurallarının tümü (1917 tarihli Codex juris canonici bu kuralları kodlaştırmıştır). || *Mukayeseli hukuk.* Bk. MUKAYESELİ *hukuk.* || *Roma hukuku.* Bk. ROMA *hukuku.*

—*Esk. Hukûk-ı kadîme,* eski dostluk, eski tanışıklık. || *Hukûk-perver* (veya *hukûk-şinâs*), vefalı, dost.

— Huk. *Hukuk mahkemeleri.* Bk. MAHKEME. || *Hukuk mahakemeleri usulü.* Bk. USUL. || *Hukuk müşaviri.* Bk. MÜŞAVİR. || *Hukuka aykırılık,* kişilerin mal ve şahıs varlıklarını doğrudan doğruya koruyan emredici bir hareket tarzı kuralına aykırı olarak davranma. (Bk. ANSİKL.) || *Hukuka bağlı devlet,* faaliyetleri, önceden konmuş nesnel hukuk kurallarına bağlı tutulan ve bu kurallara uygun hareket edip etmediği bağımsız yargı mercileri tarafından denetlenen devlet. (Bk. ANSİKL.) || *Hukuku amme davası.* Bk. *Kamu* DAVA'*sı.* || *Hukukun bilgi kaynakları,* hukuku ve hukukî müesseseleri açıklayan sistematik eser, şerh, monografi gibi eserler. || *Hukukun dalları.* Bk. ANSİKL. || *Hukukun yaratıcı kaynakları.* Bk. HÂKİM, KANUN, ÖRF. || *Hukukun yazılı kaynakları.* Bk. KANUN, TÜZÜK, YÖNETMELİK. || *Hukukun yazılı olmayan kaynakları.* Bk. ÖRF *ve âdet hukuku.* || *Hukukun yürürlük kaynakları.* Bk. KANUN, TÜZÜK, YÖNETMELİK. || *Eski (tarihî) hukuk,* yürürlükten kalkmış olan hukuk. || *İdeal (tabiî) hukuk,* akıl yolu ile ulaşılabilen hukuk kuralları. || *Örf ve âdet hukuku.* Bk. ÖRF *ve âdet.* || *Yürürlükteki (pozitif) hukuk,* belirli bir zamanda, belirli bir toplumda uygulanmakta olan hukuk. || —*Esk. Hukûk-ı âmme,* amme (kamu) hukuku. || *Hukûk-ı beşer (hukûk-ı şahsiye),* kişinin hukuku. || *Hukûk-ı cezaiye,* ceza hukuku. || *Hukûk-ı düvel,* devletler hukuku. || *Hukuk-ı emîriye,* dar anlamda mirî araziden alınan öşür. (Bk. ÖŞÜR.) || *Hukuk-ı idare,* idare hukuku. || *Hukuk-ı medeniye,* medenî hukuk. || *Hukuk-ı mevzua,* yapılmış kanunların meydana getirdiği hukuk. || *Hukuk-ı milel,* milletlerarası hukuk. || *Hukuk-ı milliye,* millî haklar. || *Hukuk-ı mücerrede,* bugün kullanılan terimlerle «eşyaya bağlı haklar»ı ifade eder (*Hukuk-ı müfrede* de denir). || *Hukûk-ı siyasîye,* siyasî hukuk. || *Hukûk-ı tabîiye,* insanların doğuştan sahip oldukları hukuk. || *Hukûk-ı ticaret,* ticaret hukuku. || *Hukûk-ı zevciye,* karı ile kocanın birbirlerine karşı haiz olduğu haklar, aile hakları. || *Hukuk-i arz,* Beytülmal'in, arazide tasarruf eden kimseden talep ettiği ve aldığı meblağ. (*Menafi-i hazine, menafi-i emîriye* de denir. Alınan meblağ, toplanış ve sarfediliş tarzı, verilen adlar, tarihî gelişim içinde, çeşitli yer ve zamanlarda biribirinden farklı olabilir [bk. ARAZİ-i *emîriye*]. Memleket arazisi de denen mirî arazide, tasarruf hakkı bir ferde verilebilmekle beraber, «rakabe» devlette. Beytülmal'de kalıyor ve araziyi tasarruf eden kimse, toprağın mülkiyetine sahip olan devlete bir meblağ ödüyordu [bk. RAKABE.] || *Hukuk-ı ibad,* insan hakları hukuku. || *İlm-i hukuk,* hukuk ilmi.

— ANSİKL. Huk. *Hukuk,* din ve ahlâk kuralları gibi, toplum hayatını düzenler. Ancak bu düzenlemeyi sağlarken bambaşka bir müeyyide uygular: *Devlet gücü.* Zira din kurallarının müeyyidesi dinî, ahlâk kurallarınınki ise manevîdir. Her iki kurumun kurallarının dışına çıkılmasında devlet müeyyidesi söz konusu değildir. Oysa hukuk, toplum düzenine yön verirken, tamamıyle nesnel kurallardan hareket eder ve bu kuralların dışına çıkılması halinde devlet gücünü kullanır.

Hukuk kelimesinin iki anlamı vardır: **1.** bir toplumda, kamu yararını güven altına almak amacıyle konulan ve birtakım müeyyidelerle uyulması mecburî kılınan davranış kuralı; **2.** toplum üyelerinin, herhangi bir işi yapmak, herhangi bir şeyden yararlanmak, başka kişilerden veya topluluktan herhangi bir şeyin yapılmasını istemek hakkı. Alman hukukçularından sonra fransız hukukçuları da birinci anlamdaki hukuka *objektif hukuk,* ikincisine de *sübjektif hukuk* adını vermişlerdir. Türkçede birincisine *hukuk,* ikincisine ise *hak* denir.

● *Hukukun kaynakları ve temeli.* Toplum halinde yaşayan insanların davranışlarını yöneten kuralların bütününe *pozitif hukuk* denir. Bu hukuk, modern devlet kavramından çok önce ortaya çıktı. Hukukun temelini teşkil eden müeyyide, bir topluluğun (aile, kabile) veya bir kişinin (karı karşısında koca, çocuklar karşısında baba, köleler karşısında efendi) diğer topluluk veya kişilerden daha güçlü olmasının sonucu olabilir. Bir bakıma ilâhî bir ceza korkusuyle zorunlu kılınan din kuralları da, hukukî nitelik taşır. Pozitif hukuk, halkların töre ve geleneklerinden doğmuş, yazının ortaya çıkmasından çok önceleri oluşmuştur. Elimizde bulunan en eski yazılı hukuk metinlerinden biri olan Hammurabi kanunları ise ancak dört bin yıllık bir geçmişe sahiptir. Pozitif hukuk sonsuz bir evrim içindedir. Gerçekte, belli bir anda güçler arasındaki ilişkileri kaydeder. Hukuku yaratan güçler arasında şunlar yer alır: maddî menfaat, din ve ahlâk ilkeleri, ideolojiler, gelenek ve alışkanlıklar, dış etkiler, bazen de kin, korku, öç, kardeşlik v.b. duygular. Çeşitli kanunlar arasındaki ayrılıklar karşısında, sofistler, yasacıya yol gösterecek hiç bir yüce ilke bulunmadığı sonucuna vardılar. Onlara göre, hukuk ancak kanunla dile gelir, kanun ise güçlülüğün ifadesidir. Bu görüşün karşısında olan Sokrates, Eflatun ve Aristo'ya göre, hukuk ahlâkın somutlaşmasıdır. Cicero, Aziz Augustinus, Aziz Thommaso, Grotius, Pufendorf'a göre de hukuk, devletin koyduğu kanunların üstünde yer alır: bazılarına göre hukukun temeli, insanın tabiatındadır; bazılarına göre ise, hukuk ereğini (son sebebini) Tanrı'da bulur. Thomasius'a göre, hukuk akla, Leibniz'e göre ise mantığa dayanır. Hegel'e gelinceye kadar, ağır basan düşünce şudur: pozitif hukuktan üstün bir ideal, metafizik bir ilke vardır. Bu *tabiî* veya *ideal* hukukun varlığı ne Francis Bacon, ne de Bossuet tarafından tartışılmıştır. Bacon'a göre pozitif hukuk tabiî hukuktan üstündür; Bossuet bu deyimleri kabul etmemekle beraber, hükümdardan üstün bir ilâhî kanunun varlığını kabul eder. Jean-Jacques Rousseau, tek başına yaşayan insanın hukuktan haberi olmadığını, hukukun ancak bir insan toplumunun kurulmasıyle başlayabildiğini ileri süren ve buna rağmen, tabiî hukukun önemi üstünde durur. XIX. yy.da, pozitivizmin önem kazanmasıyle, tabiî hukuk düşüncesi, 1880-1890 (Nietzsche, W. James, H. Bergson) yıllarda baş gösteren tepkiye kadar öneminden kaybetmiştir. Bugün de birbirine zıt iki görüş vardır. Hegel ve Ihering'in etkisinde kalan bazı hukukçulara göre, hukuku ancak devlet yaratabilir. Ihering düşüncesini şöyle dile getiriyor: «Hukuk, bir devlette müeyyidelerle uygulanan kuralların bütünüdür. Müeyyide devletin tekelinde olduğu için, yalnız devletin bu amaçla koyduğu kurallar hukuk kurallarıdır; devlet hukukun tek kaynağıdır». Bununla beraber, devletin gücüne bir sınır tanıyor: devlet, dikte ettiği kanunu kendine uygulamak zorundadır. Bu, devletin kendi kendini sınırlaması (autolimitation) kuramıdır. Başkalarına göre ise, devletin davranışlarının hukukî sınırları vardır; bunlar pozitif hukukun üstünde yer alan bir hukuktan doğar: bazılarına göre bu, kaynağını Tanrı'dan olan tabiî bir hukuk; başkalarına göre ideal bir hukuk: bir kısmına göre sosyal dayanışma, ahlâk. ödev kavramı v.b. üstüne kurulu yüce bir hukuktur.

● *İç hukuk ve devletler hukuku.* Her siyasî toplumda, pozitif hukuk kural ve kurumları, o topluma has özelliklere göre gelişir. Her memleketin kendine has bir iç hukuku vardır. Buna iç hukuk denmesinin sebebi yalnız o memleket sınırları içinde uygulanma gücüne sahip olmasıdır.

Ama, birçok memleket arasında medeniyet yakınlıkları vardır; ayrıca, tarih boyunca, bugün birbirinden bağımsız olan memleketlerin türlü derecelerde ve az çok uzun dönemlerde ortak siyasî kurumları olmuştur; hattâ bazen, bazı memleketler bir başka devletin buyruğu altında yaşamıştır. Bu sebepten, çeşitli iç hukuk sistemleri önemli benzerlikler gösterirken (belçika ve fransız hukuku gibi), daha genel olarak, büyük hukuk sistemi tiplerine de rastlanmaktadır: *latin memleketleri sistemi,* açıkça roma hukukunun etkisini taşır ve türlü derecelerde, Belçika, İspanya, Fransa, İtalya, Portekiz ve çeşitli Güney Amerika devletleri bu sisteme bağlıdır; *anglosakson sistemi,* İngiltere, A.B.D. ve Commonwealth'a bağlı birçok devletin hukuk sistemidir; *cermen sistemi,* belli bir ölçüde roma hukukunun etkisini taşır. Batı Almanya, Avusturya, Hollanda, İsviçre bu sisteme bağlıdır (Türk hukuku, kısmen latin memleketleri sisteminin etkisi altında olmakla beraber, daha çok cermen sistemine dahil sayılabilir); *islâm sistemi* v.d. S.S.C.B.'de ve komünist halk demokrasilerinde Marksizm-Leninizm'den ilham alan yeni bir hukuk sistemi kurulmuştur.

Bireyler her zaman ve sürekli olarak doğdukları memlekette yaşamazlar. Ayrıca, çeşitli devletlerin uyrukları arasında kişisel ilişkiler kurulur. Kanunlar arasındaki ayrılıktan doğan anlaşmazlıkları ortadan kaldırmak zorunluğu her devleti yeni hukuk kuralları koymak zorunda bırakmıştır. Böylece her memlekette *devletler özel (hususî) hukuku* adı verilen ve gerçekte iç hukukun özel bir dalı olan bir hukuk oluşmuştur.

Devletler arasında bir de özel hukuk kurallarının konulmasını gerektiren birtakım ilişkiler vardır. Bu kurallar kaynağını, gerek iki veya çok taraflı antlaşmalardan, gerek devletlerarası sözleşmelerden alır. Böylece bir *devletler genel (umumî) hukuku* meydana gelmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 65. maddesine göre (özellik arz eden bazı antlaşma tipleri bir yana), Türkiye Cumhuriyeti adına yabancı devletlerle ve milletlerarası kurullarla yapılacak antlaşmalar, Türkiye Büyük Millet meclisinin bir kanunla onaylaması üzerine iç hukukta da yürürlük kazanırlar. Usulüne göre yürürlüğe konulmuş milletlerarası antlaşmalar kanun hükmündedir. Bunlar hakkında, Anayasaya aykırılık iddiası ile Anayasa Mahkemesine başvurulamaz.

Milletlerarası kurumların ve yeni tip konfederasyonların çoğalması, bu kurumların üyesi olan bağımsız devletlerin ayrıca onaylanmalarına lüzum kalmaksızın uymak zorunda oldukları birçok devletler hukuku kuralının meydana çıkmasına yolaçabilir. Aynı zamanda birçok kuruma bağlı olan devletlerin sayısı arttıkça, bu çeşitli hukuklar birleşmeğe yönelebilir. Her devletin pozitif hukuk yaratma konusunda sahip olduğu hakkın sınırlama meselesi de böylece bir çözüm yolu bulmuş olur; ama iç hukukların bir devletler hukukuna bağlılığıyle pozitif hukukun üstünde bir hukukun varlığı meselesi bir çözüme bağlanmış olmamaktadır.

● *Hukuka aykırılık.* Haksız fiilin unsurlarından biri olan hukuka aykırılık özellikle mutlak bir hakkın çiğnenmesinde kendisini gösterir. Çünkü mutlak haklar, şahsa hak üzerinde tam bir hâkimiyet sağladığı için kişiler bunları çiğnemekten kaçınmak zorundadırlar. Buna karşılık sadece belirli kişiler tarafından ihlâl edilebilecek olan nispî haklarda, hukuka aykırılık değil de, borca aykırılık söz konusudur. Zira burada çiğnenen, hukuk düzeni tarafından doğrudan doğruya konulan mutlak bir hak yerine nispî bir haktır. Açıklanması gereken bir husus da hukuka aykırılığın söz konusu olması için, fiilin kusurlu olarak yapılması gerekmediğidir. Kişi fiil ehliyetini haiz olmasa bile, hukuka aykırı hareket edebilir. Ne var ki, onun fiilinin haksız fiil sayılmamasının sebebi, kusurunun olmamasıdır; yoksa temyiz kudreti yok diye fiil hukuka aykırı olmaktan çıkmaz. Meşru müdafaa (bk. *Meşru* MÜDAFAA), ıztırar hali (bk. IZTIRAR), bizzat ilkakı hak (bk. BİZZAT),

gibi bazı özel durumlar fiildeki hukuka aykırılığı kaldırır.

● *Hukuka bağlı devlet.* Çağımızda hukuka bağlı devlette yasama organının kanun niteliğindeki işlemlerinin anayasaya uygun olup olmadığı Anayasa mahkemesi tarafından denetlendiği gibi, idare tüzel kişilerinin ve makamlarının tekmil eylem ve işlemleri de, hukuka ve kanunlara uygunluk açısından, bağımsız ve tarafsız idare mahkemelerince denetlenir. Dünya yüzünde hukuka bağlı devlet ilkesinin tam olarak gerçekleştirilmesi, uzun çabalar sonunda, ancak XX. yüzyılda mümkün oldu. Türkiye'de hukuka bağlı devlet ilkesinin gelişimi, 1868'de «Şûrayı Devlet»in kurularak bu organa hükûmetle fertler arasındaki davaların çözümlenmesi görevinin verilmesiyle başladı. Bu yargı merciinin yetkileri daha sonraki yıllarda daraltıldı ve ancak Cumhuriyetin kuruluşundan sonra 1925 yılında Devlet şûrası adıyle yeniden kurulduğunda tam bir idare mahkemesi yetkileriyle donatıldı. Hukuka bağlı devlet ilkesi, 1950-1960 yılları arasında çok kere zedelendi ve bu hal 27 Mayıs 1960 devrimine yolaçtı. 1961 Anayasası ise Türkiye cumhuriyetinin bir hukuk devleti olduğunu belirtti (md. 2) ve devletin hukuka bağlılık ilkesini Anayasa mahkemesi ile Danıştay'ın denetim yetkisi yolundan güven altına aldı.

● *Hukukun dalları.* Hukuk önce kamu hukuku ve özel hukuk olmak üzere iki büyük dala ayrılır. Kamu hukuku devletin kuruluş, işleyiş ve idare edenler ile idare edilenler arasındaki hukukî ilişkileri düzenleyen hukuk dalıdır. Devletin otoritesi kamu hukukunun özelliğini teşkil eder. Özel hukuk ise, fertler arasındaki ilişkiyi eşitlik ilkesinden hareket ederek düzenler.

Kamu hukuku şu dallara ayrılır: **1.** anayasa hukuku (bk. ANAYASA.); **2.** idare hukuku (bk. İDARE *hukuku*); **3.** ceza hukuku (bk. CEZA *hukuku*); **4.** devletler umumî hukuku; **5.** umumî amme hukuku (bk. UMUMÎ *amme hukuku*). Bunlar yanında kamu hukuku nitelikleri üstün olduğu için genellikle medenî usul hukuku (bk. MEDENÎ *usul hukuku*), ceza usul hukuku (bk. CEZA *usul hukuku*) ve icra iflâs hukuku da (bk. İCRA *ve iflâs hukuku*) kamu hukuku dalına dahil sayılmaktadır. Bunları her iki dala da dahil ve karma bir statüye sahip sayanlar da vardır.

Özel Hukuk ise şu dallara ayrılır: **1.** medenî hukuk (Borçlar Hukuku da buraya girer) [bk. MEDENÎ *hukuk*]; **2.** kara ticareti hukuku (bk. TİCARET *hukuku*); **3.** devletler hususî hukuku.

Bunların yanında bazı hukuk dalları, nitelikleri yönünden hem kamu hukukunun hem de özel hukukun özelliklerini taşırlar. Karma nitelikteki hukuk dalları diye nitelendirebileceğimiz bu dallar iş hukuku (bk. İŞ *hukuku*), fikrî hukuk (bk. FİKRÎ *hukuk*), deniz ticareti hukuku (bk. TİCARET *hukuku*), hava hukuku (bk. HAVA *hukuku*) ve toprak hukukudur (bk. TOPRAK *hukuku*).

◆ **Hukukan** zf. *Esk.* Hukuk yönünden, hukukça: *Beynelmüttefikîn bir kontrol meselesine gelince, gerek istisadən, gerek hukukan keyfiyet-i tatbik müşküldür* (Atatürk).

◆ **Hukukiyat** i. *Esk.* Hukuk bilgisi. (M)

HUKUKÇU i. ve sıf. (*hukuk*'tan *hukuk-çu*). Hukuk işlerini meslek edinmiş kimse. (M)

Hukuk fakülteleri, hukuk biliminin öğretildiği ve bu bilim içindeki çeşitli dallarda araştırmalar yapılan fakülteler. Bk. FAKÜLTE.

Türkiye'de biri Ankara'da diğeri İstanbul'da olmak üzere iki hukuk fakültesi vardır. Ankara Hukuk fakültesi 5.XI.1925 tarihinde *Ankara Adliye Hukuk mektebi* adı ile kuruldu. Ankara'da bir hukuk mektebinin açılması için ilk teşebbüs 1921 yılındadır. Bu tarihte Kastamonu milletvekili Abdülkadir Kemal Bey Meclise üç maddelik bir lâyiha vererek Ankara'da bir hukuk mektebi açılmasını teklif etti. Ancak malî yetersizlikten dolayı bu proje aynı yıl gerçekleştirilemedi. Gazi Mustafa Kemal 1922 yılında meclisi açış konuşmasında Ankara'da bir hukuk mektebinin açılması gereğini belirtti. 1925'te Hukuk mektebi açıldı ve 301 öğrenci kaydını yaptırdı. Mektebe uygun bir bina bulunamadığı için açılış Büyük Millet meclisi binasında büyük toplantı salonunda yapıldı. Fakültenin açılış konuşmasını Gazi Mustafa Kemal yaptı ve ilk dersi Ağaoğlu Ahmet Bey verdi. Dersler meclis toplantısı olmayan saatlerde büyük toplantı salonunda yapılıyordu.

Fakülte açılmadan önce eylül ayı başlarında profesörler kurulu Mahmud Esat beyin başkanlığında toplandı ve bu toplantıda «müderris» ve «muallim» yerine «profesör» unvanının kullanılmasına karar verildi. Ankara Hukuk mektebi 1927 yılında Bakanlar kurulu kararı ile *Ankara Hukuk fakültesi* adını aldı. Adalet bakanlığına bağlı olan fakülte, sonradan bir kanunla Millî Eğitim bakanlığına devredildi (1940). Kuruluşunda öğretim süresi üç yıldı; sonra dört yıla çıkarıldı (1941).

İstanbul Hukuk fakültesi'nin esasını ise 1874 tarihinde Galatasaray lisesinde (Sultanî) «Dârülfünun-u Sultanî» şubesi olarak açılan «Hukuk mektebi» teşkil eder. 1873 Yılında Galatasaray lisesinin Gülhane kışlasına nakledilmesi üzerine zamanın maarif nazırı Cevdet Paşa tarafından yüksek sınıflarda Mecelle-i Ahkâmı Adliyenin öğretilmesine karar verildi ve mektepte Dârülfünun'un bölümlerine benzer bir teşkilât kurulması kararlaştırıldı. Saffet Paşa tarafından verilen emir üzerine o zaman mektep müdürü bulunan Sava Paşanın gayretiyle mektep binası içinde öğrenimi dört yılda tamamlanacak olan bir «Hukuk mektebi» açıldı. 1880 Yılında Hukuk mektebi İstanbul tarafına nakledildi ve Adliye sarayı bahçesinde parlak bir törenle o zamanki sadrazam Kadri Paşa tarafından açıldı. Bu mektep ciddî bir öğretim kadrosuyle kurulmuştu ve bu sebeple Türkiye'deki hukuk öğreniminin ilk ciddî adımını teşkil etti. İlk öğretim kurulunda şu hocalar yer aldı: Adliye vekili Cevdet Paşa (medenî usul hukuku), Münif Paşa (hukuk başlangıcı), Hasan Fehmi Efendi (ticaret hukuku), başmüddeiumumi Kostaki Efendi (ceza usul hukuku), «Vakit» gazetesi başyazarı Said Bey (roma hukuku). Ömer Hilmi Efendi (macelle-i ahkâmı adliye), Abdülsedder Efendi (arazi kanunnamesi), Ticaret mahkemesi reisi İsmail Bey (ceza hukuku), Recai Efendi (fransızca); Mektebin ilk müdürü Emin Beydi.

Bu mektep daha sonra (1900'de) üçüncü defa kurulan Dârülfünun'un hukuk dalı niteliğini kazandı. Böylece Hukuk mektebi fakülte haline geldi. İstanbul'dakinden başka bu tarihte (1907) Selânik, Beyrut, Bağdat ve Konya'da da birer hukuk mektebi açıldı. Bunlardan Selânik'teki 1912 yılında Balkan savaşı, Bağdat ve Beyrut Hukuk mektepleri Birinci Dünya savaşı dolayısıyle kapandı. Konya Hukuk mektebi de lağvedildi (1919). 1920'de bir nizamname ile İstanbul dârülfününunun bilimsel muhtariyeti tanındı. Daha sonra 493 Sayılı kanun ile 1924'te Dârülfünun'un diğer şubeleri gibi Hukuk fakültesi de tüzel kişilik kazandı.

1933 Yılının 31 temmuzunda İstanbul dârülfününuna bağlı olan Hukuk fakültesi 2252 Sayılı ve 31 mayıs 1933 tarihli «İstanbul dârülfünunun ilgası ile Yeni bir Üniversite Kurulmasına dair kanun» ile lağvedildi ve yeni bir kanunla İstanbul üniversitesi kuruldu. 1933'ten 1946 yılına kadar İstanbul üniversitesi Millî Eğitim bakanlığına bağlı bir kurum olarak kaldı. 13 Haziran 1946 tarih ve 4936 Sayılı kanun ile üniversite ve bu arada Hukuk fakültesi tüzel kişiliğe ve muhtariyeti olan bir kurum durumuna geldi.

İstanbul Hukuk fakültesinde lisan öğretimi: a. dersler; b. pratik çalışmalar ve müzakereler; c. seminerler olmak üzere üç şekilde yapılır. Fakültede okutulan mecburî dersler şunlardır: hukuk başlangıcı, esas teşkilât hukuku, roma hukuku, medenî hukuk, medenî usul hukuku, ceza hukuku, ceza usul hukuku, iktisat, idare hukuku, devletler umumî hukuku, maliyenin umumi prensipleri ve malî mevzuat, umumî âmme hukuku, iş hukuku ve sosyal güvenlik, devletler hususî hukuku, kara ticareti hukuku, deniz ticaret hukuku, icra ve iflâs hukuku, adlî tıp. Seçimlik dersler şunlardır: (B grubu için) sosyoloji, kriminoloji, istatistik, fikrî hukuk; (C grubu için) umumî hukuk tarihi, hukuk felsefesi, hukuk metodolojisi, hava hukuku, sigorta hukuku, hususî ceza hukuku; (D grubu için) türk hukuk tarihi, askerî ceza hukuku, toprak hukuku, mukayeseli medenî hukuk. Ayrıca Fakülte Genel kurulu fakülte öğrenimi ile ilgili diğer konular üstünde serbest dersler verilmesini kararlaştırabilir. Bu serbest derslerden sınav yapılmaz. İstanbul Hukuk fakültesinde, fakülteye bağlı, Üniversiteler kanununun 2. maddesince tüzel kişiliği haiz, görevleri ve teşkilâtı yönetmeliklerle tespit edilmiş olan enstitüler de vardır. Fakülteye bağlı bu enstitüler halen dört tanedir: İstanbul Üniversitesi Mukayeseli Hukuk enstitüsü, İstanbul Üniversitesi İdare Hukuku ve İdarî İlimler enstitüsü; İstanbul Üniversitesi Hukuk fakültesi, Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Münasebetler enstitüsü; İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Ceza Hukuku ve Krimoloji enstitüsü. İstanbul Hukuk fakültesinin 60 000 ciltlik bir kitaplığı vardır. (M)

HUKUKÎ sıf. (ar. *ḥukūk*'tan *ḥukukî*). Hukukla ilgili: *Hukukî hata.* || Hukuka uygun: *Hukukî muamele.*

— Huk. *Hukukî fiil,* kendisine hukukî sonuç bağlanan insan fiilleri. (Bk. ANSİKL.) || *Hukukî hadise (olay).* Bk. OLAY. || *Hukukî işlem.* Bk. İŞLEM. || *Hukukî muamele benzeri fiiller,* iradenin hukukî sonuca yönelip yönelmediğine bakılmaksızın, hukuk düzeninin, bir hukukî sonuç bağladığı insan fiilleri. (Bk. ANSİKL.) || *Hukukî münasebet.* Bk. MÜNASEBET. || *Hukukî sonuç.* Bk. SONUÇ. || *Hukukî sorumluluk.* Bk. SORUMLULUK. || *Hukukî tağyir,* bir kimsenin malik olmadığı bir şeyi işleyerek değiştirmesi. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *Hukukî fiil*'ler hukuka aykırı (bk. HAKSIZ *fiil*) veya uygun olur. Hukuka uygun fiiller, bir irade açıklaması veya tasavvur açıklaması yahut his açıklaması sıdır. İrade açıklamaları ise, hukukî muamele, hukukî muamele benzeri fiiller veya maddî fiiller olabilir. Bk. FİİL.

● *Hukukî muamele benzeri fiiller*'de iradenin hukukî sonuca yönelmesi gerekli değildir. İrade beyanında bulunan kimse o hukukî sonucu istemese, hattâ böyle bir sonucun doğacağını bilmese bile, yine hukukî sonuç doğar. Zira iradeye hukukî sonucu bağlayan bizzat hukuk düzenidir. İradeyi açıklayan için ise, önemli olan maddî sonuçtur. Meselâ temerrüt ihtarı böyle bir hukukî muamele benzeri fiildir. Alacaklı bu ihtarı yapmış olmakla sadece borcun yerine getirilmesini istemektedir. Oysa hukuk düzeni buna, alacaklının iradesinden bağımsız olarak diğer bazı sonuçlar da yükler: temerrüde düşmenin sonuçları [bk. TEMERRÜT]. Aynı şekilde süre tayini de hukukî muamele benzeri fiildir. Alacaklının istediği şey, sürenin bitmesinden önce borcun yerine getirilmesidir. Oysa, hukuk, bu irade açıklamasında fesih sonucunu da sağlar. Alacaklının bu hakkı, kendisi tarafından bilinse de bilinmese de doğar.

● *Hukukî tağyir,* menkul mülkiyetinin aslen iktisap yollarından biridir. Kendisine ait olmayan bir şeyi işleyen ve değiştiren bir kimse (başkasının odunundan heykel veya başkasının üzümünden şarap yapma gibi), yarattığı şeyin değerinin, işlenen eşyadan daha fazla olması şartıyle, onun maliki olur. Ancak hammaddenin malikine, sebepsiz zenginleşme kurallarına göre bir tazminat ödenir. Eğer işleyen iyi niyetli değilse, hâkim, işlemenin değeri daha yüksek olsa bile, mülkiyeti yine eski malikte bırakabilir.

◆ **Hukukiye** sıf. *Esk.* Hukukî'nin dişili. || *Mahkeme-i hukukiye,* hukuk mahkemesi. (M)

HUKUKLU i. (*hukuk*'tan *hukuk-lu*). Hukuk fakültesi öğrencisi. (M)

Hukuku Aile kararnamesi, Osmanlı devletinin son devrinde aile hukukunu düzenlemek amacıyle yayımlanan kararname (25 ekim 1333) [1917]. 157 Maddeden meydana gelen kararname «münâkehât» ve «müfârekat» olmak üzere iki bölüme ayrılır. Kararnamenin dikkati çeken bir özelliği, hıristiyanlar ile musevîlerin evlenme ve boşanmalarıyle ilgili hükümler de koymuş olmasıdır. Bu kararname, 19 haziran 1335 (1919) tarihli bir kararname ile yürürlükten kaldırıldı. 1923'te, bu kararname hükümlerini kapsayan bir kanun lâyihası, Türkiye Büyük Millet meclisine sunulduysa da kanunlaşmadı. (M)

HUL i. (ar. *ḫulʿ*). Huk. Kadının isteği üzerine kocasının onu boşaması. || Kadının

kocasına boşanma isteğinde bulunması hali. (M)

HULA i. Geleneksel hawaii dansı ve hawaii kültürünün temel unsurlarından biri.

— ANSİKL. Efsaneye göre Hawaii'ye volkan tanrıçası Pele'nin kız kardeşi Hi'iaka ile giren *hula,* önceleri sadece eğitim görmüş kişiler tarafından yapılabiliyordu. Bunlar hula baştanrısı Laka adına yapılmış *Halau* («bilgi evi») adlı okulda yetişiyordu. Öğrenciler ancak birkaç haftalık bir eğitim gördükten sonra «*uniki*» adlı dinî bir törenle mezun oluyor ve halk önünde dansetmeğe hak kazanıyorlardı. Ayaktaki duruşa dansta *olapa* adı verilir. Çömelme, oturma ve eğilme şeklindeki duruşlara, çeşitli idyofonlardan hangisi çalınıyorsa ona göre geçilir. Şarkı ile birlikteki duruşlara *ho'opa'a* denir. Dans şekilleri, eşlik eden idyofon veya şarkının konusuna göre değişir. Hangi figürün yapılacağı duruma göre son anda kararlaştırılır. (L)

HULÂGU HAN, moğol hükümdarı, İran'daki moğol hanedanının kurucusu (1217-1265). Kardeşi, Möngke tarafından ordunun başına geçirildi. Kumanda ettiği bu ordu ile İsmailîlere ve halifeye karşı gönderildi, 1253'te Moğolistan'dan çıktı. Fakat üç yıl Amuderya'yı geçemedi. Orada İran ve Kafkasya'nın birçok hükümdarını kendine bağladı. Daha sonra İsmailîlerin elindeki kaleleri aldı. 1258'de halifenin ordusunu yendi. Bağdat'a doğru yürüdü. Herhangi bir direnişle karşılaşmadı. Daha sonra Suriye'yi almak istedi. Fakat bu isteğini yerine getiremedi. Burada yalnız Haleb'i aldıktan sonra Harim'e kadar ilerledi. Şam'ı kuşatmak için kumandanlarına geniş yetkiler verdi. Möngke Hanın ölümü üzerine İran'a döndü. Bu sırada bıraktığı ordu, Mısırlılar tarafından yenildi (3 eylül 1260). Yeniden savaşmağa karar veren Hulâgu, Franklarla anlaştı. Altınordu devleti ile yaptığı savaşta yenildi (1261). Elcezire, Kürdistan ve Anadolu'daki küçük emîrliklerle Kafkasların güneyindeki hıristiyan ülkeleri, Hulâgu'nun kurduğu devlete bağlandı. Hulâgu, devleti kısa bir süre içinde Amuderya'dan Akdeniz'e, Kafkaslardan Hint okyanusuna kadar genişletti. Bunun üzerine önce İlhan, daha sonra Büyük Han unvanını alarak hükümdar oldu. Kendi hâkimiyeti altında bulunan halklar arasında, özellikle hıristiyanlar, karısı Dokuz Hatun tarafından çok korundu. Yaptığı savaşlar sırasında yıkılan şehirler yeniden onarıldı. Hulâgu Han, barış zamanlarında, Azerbaycan'ın kuzeybatısında, çokluk Urmiye gölü kıyısında otururdu. Bu yüzden Meraga'nın kuzeyinde yüksekçe bir tepede ünlü bir rasathane yaptırdı. Bu yapıların büyük bir bölümü, başta Reşidüddin'in tarihi olmak üzere, daha sonra yazılan eserlerde uzun boylu anlatılır. Hulâgu, gölün doğusunda Şah adı ile anılan dağlık yarımada üzerinde güzel bir saray yaptırmıştı. İran ve başka ülkelere karşı kazanılan başarılar sonucu ele geçirilen paralar ve hazineler bu saraya konulurdu. Ayrıca gerck Hulâgu, gerekse Abaka burada bulunan bir adaya gömüldüler.

Hulâgu 8 şubat 1265'te öldü. Moğol gelenekleri uyarınca genç ve güzel kızlarla birlikte gömüldü. (M)

HULÂSA veya **HÜLÂSA** i. (ar. *ḫulāṣa*). Özet: *Bu, âlim bir fransız hekiminin kitabından alınma bir hulâsa idi* (F.R. Atay). ‖ Bir şeyin özü: *Karaciğer hulâsası.* ‖ Zf. Kısası, sözün kısası: *Hulâsa, Komintern, millî kurtuluş hareketinin hakimî mânâsını anlamaktan âcizdi ve dâima âciz kaldı* (Ş. S. Aydemir). ‖ *Hulâsa etmek,* özetlemek.

— *Esk. Hulâsa-i hesabiye,* hesap bilânçosu. ‖ *Hulâsa-i kelâm,* sözün kısası. ‖ *Hulâsat-ül-hulâsa,* özün özü, en kısa. Hesap bilançosu.

— Eczc. Hayvansal veya bitkisel bir eczanın su, alkol veya eterde erimesi, sonra buharlaşma ile yoğunlaşması sonucunda ortaya çıkan karmaşık yapılı ilâç. Bk. ANSİKL.

— Petr. *Hülâsa çıkarma,* aromatik hidrokarbonlar gibi damıtma yoluyle ayrılmayan bazı maddeleri belli bir critici yardımıyle rafine etme yöntemi. Bk. ANSİKL.

— Sanay. Hayvansal veya bitkisel bir maddenin sıvı kısmını, su, alkol veya eter gibi bir eriticiyle gidererek, meydana gelen eriyiği belirli bir dereceye kadar değiştirmekle elde edilen ürün: *Hulâsalar kıvamına göre, sıvı (akışkan hulâsalar), yumuşak, katı ve kuru hulâsalar diye ayrılır.* ‖ *Teşm. yol.* Derişik koku: *Lavanta çiçeği hulâsası.* ‖ *Hulâsa çıkarma,* bir hammaddeden, hulâsayı meydana getiren ve bazı benzer özellikler gösteren az çok karmaşık ürünlerin çıkarılmasına yarayan işlem. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Malt hulâsası.* Bk. MALT. ‖ *Sepileyici hulâsalar,* sepileyici bitkisel maddelerin sulu kısımları deriştirilerek elde edilen ürün. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Eczc. Bitkisel veya hayvansal bir eczayı, eritmek veya hammaddesinden ayırmak için kaynatma veya haşlama usulleri uygulanabilir, ama tam bir ayırma için en çok kullanılan usul süzmedir. Buharlaştırma elden geldiğince düşük sıcaklıkta yapılmalıdır; böylece ilâcın ısıyle bozulması önlenir ve *hulâsa* zararsız olarak elde edilir. Hulâsalar kıvamlarına veya kullanılan eriticilere göre çeşitlere ayrılır: sulu, alkollü, eterli, sulu-alkollü v.b. hulâsalar. Hulâsalar en küçük hacim içinde mümkün olduğu kadar fazla miktarda etkili madde taşıyan, saklanması kolay ilâçlardır. Fakat taşıdığı etkili madde miktarı genellikle belirli değildir; onun için, özellikle fazla etkili maddeler taşıyan hulâsalarda bu maddelerden ne kadar bulunması gerektiği kodekste gösterilir. Bu çeşit hulâsalara kodekste belirtilen oranda etkisiz bir toz, meselâ laktoz karıştırılır: afyon hulâsasında yüzde 10 oranında morfin bulunur.

Akıcı hulâsalar da (*amerikan hulâsası*) aynı usulle hazırlanır, fakat eritici madde o kadar buharlaştırılır ki, elde edilen hulâsanın ağırlığı başlangıçta kullanılan eczanınkine denk gelir.

Perrot ve Goris hulâsaları, alkol buharıyle sterilize edildikten sonra kurutularak toz haline getirilen taze bitkilerden yapılır; böylece bitkinin enzimlerden etkilenmesi önlenmiş olur. Bu çeşit hulâsalar bazı bitkilerde aynı niteliği taşır (atkestanesi, kediotu v.b.).

Organ hulâsaları (*opoterapik hulâsa*) hayvansal ürünlerin (genellikle içsalgı bezlerinin) kloroformlu suda eritilmesi, sonra düşük sıcaklıkta, boşlukta buharlaştırılmasıyle elde edilir. Bu hulâsalarda etkili madde (hormonlar, B_{12} vitamini v.b.) oranı yüksektir.

— Petr. *Hulâsa çıkarma*'ya yarayan eriticilerden en eskisi, Edelcanu yönteminde kullanılan kükürt dioksit ve benzol karışımıdır. Bu eritici, isli gazyağı aromatiklerinin çıkartılmasında bugün bile kullanılır. Yağlama yağlarının viskozite indisini arttırmakta, bugün fürfürol veya fenol gibi eriticiler tercih edilir. Diğer yöntemlerde kresilik asit, üre, nitrobenzen ve glikoller kullanılır.

Bir hulâsa çıkarma tesisinde, önceden ısıtılan eritici ile yağın ters bir akıntıyle birbirine karıştığı bir işleme sütunu bulunur. Sütununun üst kısmında *rafine edilmiş ürün,* alt kısmında ise, içinde aromatikler ve eriticinin büyük bir kısmının bulunduğu *hulâsa,* birbirinden ayrılır. Daha sonra bileşimindeki bütün maddeler, buharlaştırıcı dizisinde ve ayrımsal damıtma kulelerinde eriticiden ayrılır. Eritici yoğunlaştırılır, toplanır ve yeniden kullanılır. Bu yöntem için yüksek basınç ve yüksek sıcaklık gerekli değildir.

— Sanay. *Hulâsa çıkarma,* hammaddeyi ya basınç altında ezerek veya sonradan ayrılan bir eriticiyle eriterek yapılır. Sanayide (sepileyici hulâsalar) ve eczacılıkta, birçok bitkisel veya hayvansal hammaddeden hulâsa elde edilir. Yağcılıkta, eskiden yalnız basınçla hulâsa çıkarma tekniği uygulanıyordu. Karbon sülfür gibi bir eriticiyle hulâsa çıkarma işlemi, kemiklerin ve yünlerin yağını almak, oleajinli yağları işlemek için Deiss tarafından uygulandı. Bu sınaî uygulama 1892'de Edouard Bataille'ın çalışmalarıyle gelişti. Günümüzde eritici olarak, B benzini, trikloretilen, korbon sülfür ve bazen etanol kullanılır. İşlem, ya birbirinden ayrı, ya batarya halinde birleştirilmiş sabit veya döner hulâsa çıkarıcılarda veya sürekli çalışan tesislerde yapılır. İşlem sırasında, yatay veya dikey yönde ters akımlı bir dolaşım meydana gelir. Karışım sonradan yağ ve eriticinin ayrılması için damıtılır. Eritici kurutulur ve yeniden devreye girer. Posada kalan eritici de çıkarılıp yeniden kullanılabilir; eriticinin tam anlamıyle değerlendirilebilmesi, işlemin verimine bağlıdır.

● *Sepileyici hulâsalar, boyayıcı hulâsalar, et hulâsaları* v.b. gittikçe elde edildiği hammaddelerin yerini almaktadır. Sanayide hulâsa hazırlamak için, işlenecek hammadde özel bir sıvı içinde eritilir. En çok kullanılan sıvılar, sırasıyle su, alkol ve eterdir. Hammadde eritildikten sonra mümkün olduğu kadar hacmi azaltılır yani deriştirilir. Bu derişme, ya ısı ile ya açık havada veya vakumla sağlanır; vakum usulü, çabuk çürüyen organik maddelerin daha sonra bozulmadan saklanması imkânını verir. Uzakdoğu'da Eskiçağdan beri kullanılan kaçu akasyasının, *uncaria gambir*'in yaprak ve dalları işlenerek, sepileme kullanılan betel'in bileşimine giren kaçu ve gambiye elde edilir. Sepilemede en çok kullanılan hulâsalar, kestane, kebraşo ağaçlarından ve mimoza kabuklarından elde edilen hulâsalardır. İlk hulâsa fabrikası, kestane odununu işlemek için Lyon'da 1860 yılında kuruldu. Bu sanayi, Fransa, İtalya, Yugoslavya ve A.B.D.'de geliştirildi. Arjantin'de yetişen kebraşo odunu bu ülkede işlenir; mimoza kabuğu ise, «mimossas» denilen taneli akasyaların yetiştiği Natal'da işlenir.

Hulâsası çıkarılacak sepileyici maddeler, tanenlerinin hidrolize dayanıklı olması sebebiyle, her biri için değişen ısı derecelerinde su ile işlenir. Kestane ve kebraşo odunlarının hulâsası, 100°C'ın üstünde otoklavlarda çıkarılır.

Kaynatılmış eriyik önce süzülür, sonra vakumla değiştirilir. Böylece 25°B veya 30°B'lik şurup halinde sıvı hulâsalar veya sıcakta yarı sıvı olan ve soğukta katılaşan katı hulâsalar elde edilir. Kebraşonun kuru hulâsası soğuk suda yeniden erimez. Sıcakta eriyebilen bu hulâsa, Milano'lu Lepetil, Dalfus ve Gansser tarafından 1897'de patenti alınan sülfatlama usulüyle soğukta eritilebilen hulâsa haline dönüştürülebilmiştir. Böylece, sepilemede kullanılır hale gelen bu hulâsa, dünya tanen tüketiminin yüzde 30'unu meydana getirir.

◆ **Hulâsaten** zf. *Esk.* Özet olarak, kısaca: *Ankarada cereyan etmiş olan hadiseyi hülâsaten tasvire çalışacağım* (Atatürk). [LM]

HULD i. (ar. *ḫuld*). *Esk.* Devamlılık, ebedîlik. ‖ Cennet. ‖ *Huld-ı berîn* (veya *huldzâr*), kutsal, cennet: *Onunla tayy ederim kârgâh-ı imkânı / Onunla seyr ederim huldzâr-ı lâhûtu* (Recaizade Ekrem). [M]

HULE, İsrail'de göl, Celile'nin kuzeyinde, Suriye sınırı yakınında. Şeria ırmağı Hule'den çıkar; Şeria hendeğinde bulunan göl, Havran dağının bazalt akıntılarıyle Lût gölünden ayrılır. Gölün çevresindeki bataklıklar, Suriye'nin muhalefetine rağmen kısmen kurutulmuş ve tarıma açılmıştır. Bataklıkların başka bir kısmı millî rezerv haline getirilmiştir. Hule gölünde balıkçılık gelişmiştir. (L)

HÛLE, Arabistan'da şehir. Necd'de, Huraymila'nın kuzeyinde. Yönetim bakımından Sedeyr'e (Şudayr) bağlıdır. Tarım ve ticaret. Şehir duvarlarla çevrilidir. Ticarî hayat, Vahhabîlerin hükümdarlığı sırasında gözle görülür derecede arttı; şehirde bir gelişme başladı. (M)

HULEFÂ çoğl. i. (ar. *ḫalife*'den *ḫulefā'*). *Esk.* Halifeler. ‖ Resmî bir dairede kalem âmirinin çalıştırdığı kimse: *Bunu söylerken izah etmeliyim ki, İstanbul lehçesi gözüyle bir zamanlar Babıâli hulefâsının değil, «şehir uşağı» dediğimiz «İstanbullu»nun konuştuğu* ... (B. Felek). ‖ *Hulefâ-yı aklâm,* kalem memurları.

— Tar. *Hulefâ-yi Raşidin,* ilk dört halife. Bk. DÖRT HALİFE DEVRİ. (M)

HULEYME i. (osmanlıca *ḥuleyme*). *Esk.* Memecik. ‖ Deri üzerinde meydana gelen kabarcık. (M)

HULF i. (ar. *ḫulf*). *Esk.* Sözünde durmama: *Sonra hulf ile olursun mahcub* (Sünbülzade Vehbi). ‖ *Hulf-ı va'd etmek,* verdiği sözü tutmamak. ‖ *Hulf-i yemin etmek,* yemini bozmak. (M)

HULİN (Pierre Augustin, kont), fransız ge-

HULÂGU HAN

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

nerali (Cenevre 1758 - Paris 1841). 1785'te İsviçre muhafız birliklerinde çavuş olarak çalıştı, Bastille'in alınmasına karar verdi, yüzbaşılığa yükseldi ve 1793'te hapse atıldı. 1794'te tekrar askerliğe döndü. 1796'da İtalya'da, sonra Napolyon'un muhafız alayında hizmet etti. 1805'te general oldu. Engheim dükünü mahkûm eden komisyona başkanlık etti ve İena'da yararlık gösterdi. 1808'de kont oldu ve Paris valiliğine getirildi. 1812'de Hükûmet darbesi teşebbüsünde Malet tarafından yaralandı, fakat onu tutukladı. 1815'ten sonra Almanya'ya sığındı. Fransa'ya ancak 1819'da dönebildi. (L)

HULK i. (ar. *ḫulk*). *Esk.* Bir insanda doğuştan gelen huy, yaradılış özelliği, tabiat. || *Hüsn-i hulk,* güzel huy: *O iman hüsn-i hulkun en büyük hâmisi olmuşken ....* (M.Â. Ersoy).

◆ **Hulkan** zf. *Esk.* Huyca, yaradılışa göre.

◆ **Hulkî** sıf. *Esk.* Yaradılışla ilgili olan. || İ. Erkek adı.

◆ **Hulkiyet** i. *Esk.* Törecilik. (M)

HULKÎ BABA, bektaşî şairi (öl. Edirne 1900). Bektaşî şeyhi Nuri Baba'dan el aldı. Bir bektaşî tekkesi olan evinde âyinler düzenler, şiir ve edebiyat toplantıları yapardı. Şiirlerinde Ehli Beyt'e karşı duyduğu derin bağlılığın izleri görülür. Bektaşî geleneğini sürdüren nefesleri tasavvuf kavramları, tarikat deyimleriyle doludur. Mecmualarda dağınık bir durumda olan nefesleri ve öteki şiirlerini biraraya toplayıp bastırmamıştır. (M)

HULKUM i. (ar. *ḫulkūm*). Anat. *Esk.* Gırtlak, boğaz. || *Rahat-ül-hulkum* («boğaz rahatlığı»), lokum. (Halk ağzında *lâtilokum* olmuştur.) [M]

HULL. Bk. KINGSTON-UPON-HULL.

HULL, Kanada'da (Québec) şehir, Ottawa ırmağı kıyısında, federal başkentin karşısında, Hull idare bölümünün merkezi; 56 900 nüf. Kâğıt hamuru, kâğıt ve kibrit fabrikaları. Mika sanayii. Yün dokumacılığı ve konfeksiyon. Maden işlenmesi. Çimento fabrikaları. Besin sanayii. (L)

HULL, Kanada'da (Québec) idare bölümü, Ontario sınırında; 84 800 nüf. İdare merkezi, *Hull.* (L)

HULL (Albert Wallace), amerikalı mühendis ve fizikçi (Southington, Connecticut 1880). 1928'den beri General Electric company'nin müdür yardımcısıdır. Isgara ekranlı lambayı icat etti. Triod lambasını geliştirdi ve ilk magnetronu yaptı. (L)

Clark L. HULL

HULL (Clark Leonard), amerikan psikoloğu (Akson, New York 1884 - New Haven, Connecticut 1952). Çocuk felci yüzünden maden mühendisliği öğrenimini yarıda bırakarak deneysel psikolojiye yöneldi ve Wisconsin üniversitesinde kavram'ın oluşumunu inceledi (1918). Yale üniversitesine tayin edilinceye kadar (1929) bu üniversitede kaldı. Gerek öğrenme aşamasının, gerek davranışın basit ve karmaşık şekilleri üstüne önemli bir teori kurdu. Başlıca eserleri: *Aptitude Testing* (Yetenek Testi) [1928]; *Hypnosis and Suggestibility* (Hipnotizma ve İkna) [1933]; *Principles of Behavior* (Davranışın İlkeleri) [1943], *A Behavior System* (Bir Davranış Sistemi) [1952]. (L)

HULL (Cordell), amerikan devlet adamı (Olympus, Overton County, Tennessee 1871-Bethesda, Maryland 1955). Önce avukatlık (1893), sonra Tennessee eyaletinde hâkimlik yaptı, İspanyol - Amerikan savaşı boyunca gönüllü olarak savaştı (1897). Temsilciler meclisinde demokrat milletvekili (1907-1920; 1923-1931) oldu, 1920 seçimlerindeki başarısızlıktan sonra partisine yeni bir düzen vermeğe çalıştı, senatoya girdi (1931). Birinci Dünya savaşından başlayarak ülkesinin infiratçı siyasetine karşı çıktı, dışişleri bakanı olarak (1933-1944) latin amerika ülkeleri ile iyi komşuluk siyaseti uyguladı, 1940'tan sonra müttefik devletlere «kiralama - borç verme» yoluyle yardımı ve Büyük Britanya'ya amerikan destroyerleri verilmesini var gücüyle destekledi. Québec (ağustos 1943) ve Moskova (ekim 1943) konferanslarına katıldı, Birleşmiş Milletler teşkilâtının kuruluşu ile sonuçlanan milletlerarası güvenlik sistemini kurdu. 1944'te sağlık durumu dolayısıyle siyasetten ayrılmak zorunda kaldı. 1945'te Birleşmiş milletlerin «babası» olarak Nobel Barış ödülünü aldı. (L)

HULLA i. Ortaçağda, Doğu'dan veya İspanya'dan getirilen elbiselik değerli kumaş. (L)

HULLE i. (ar. *ḫulle*). *Esk.* Cennette giyileceğine inanılan kutsal elbise. || İki parçadan meydana gelen elbise. || Boşanmış kadının yeniden kocasıyle evlenebilmesi için yabancıya nikâh edilmesi. (Bk. HÜLLE.) || *Hulle-bâf* («elbise diken»), terzi. || *Hulle-i Âdem* («Âdem'in elbisesi»), incir yaprağı. (M)

HULLE veya **KOLLA** i. Cezayir'de sıvı yağlar için kullanılan, 18 litre değerindeki sığa ölçüsü. (L)

HULLÎ veya **HULLİY** i. (ar. *ḫullī*). *Esk.* Altın, yakut, zümrüt v.b. süs eşyası. (M)

HULLİYAT çoğl. i. (ar. *ḫulliyy*'den *ḫulliyyāt*). *Esk.* Kıymetli taş ve madenlerden yapılmış, kadın süs eşyası olarak kullanılan mücevherat. (M)

Hull olayı, 21 - 22 ekim 1904 gecesi, Rodyestvenski'nin rus filosu, Dogger Bank üzerine giden ingiliz filotillasını japon torpidobotları sanarak topa tuttu ve bir gemiyi batırdı. Lord Lansdowne, Rusya'yı şiddetle protesto etti ve ingiliz filosu alarm durumuna geçti. Anlaşmazlık, Fransa'nın teklifi üzerine, Paris'te amiral Fournier başkanlığında milletlerarası bir komisyonca ele alındı ve Rusya, İngiltere'ye tazminat vermek zorunda bırakıldı. (L)

HULLS (Jonathan), ingiliz makine mühendisi (doğ. Aston Magna Worcestershire 1699). 1736'da, çarkları Newcomen'ın buhar makinesiyle döndürülen bir gemi projesinin patentini aldı. Avon nehri üzerinde yapılan deneme başarısızlıkla sonuçlandığı halde, bu gemi buharlı gemilerin ilki kabul edilir. (L)

HULM, Afganistan'ın kuzeyinde şehir. Ortaçağda burada Azd, Tamim ve Kays gibi kabileler yaşıyordu. Bunlar arap fetihleri sonucu buraya yerleştiler. Daha sonra Kuteybe bin Müslim kumandasındaki islâm ordularının Orta Asya Türklerine karşı girişdikleri saldırılar sırasında (709), Kayan bu şehri almak için çok uğraştı fakat ele geçiremedi. XIX. yy. başlarında burada Hulm, Pacikler, Özbekler ve başka kabileler yaşıyorlardı. Özbek prenslerinden Kılıç Ali Beyin hükümdarlığı sırasında önemli bir merkez olan şehir, bir süre sonra Taş Kurgan'a taşındı. (M)

HULMANİYE i. (Ebu *Hulman*'ın adından). Tanrı'nın güzel insanlarda göründüğünü (tecelli ettiğini) ileri süren bir tarikat.

— ANSİKL. Ebu Hulman-ül Farisî tarafından X. yy. da kuruldu. Ortaya attığı görüşe göre, Tanrı bütün yaratıklar içinde, en güzel varlık olarak insanı yarattı. İnsan, Tanrı'daki yaratıcı gücün bütün özellik ve niteliklerini taşır. Bu bakımdan insan güzelliği, Tanrı'nın insanda ışık (nur) ve güzellik (hüsn) olarak ortaya çıkışıdır. Yüz ve beden güzelliği eksiksiz olan insan, Tanrı'ya en yakın olan varlıktır. Böyle bir kimseye yaklaşmak, Tanrı'ya yaklaşmak demektir. Güzellik, Allah'ın «tecelli»si olduğuna göre insan ne kadar güzel olursa Tanrı'ya o ölçüde yakın olur. Güzel bir insanın yapacağı her iş de güzeldir. Böyle bir kimse için suç (günah) söz konusu değildir. (M)

HULME (Denis), yeni zelandalı otomobil yarışçısı (Nelson 1936). 1967 Dünya Otomobil yarışını kazandı. (L)

HULME (Thomas Ernest), ingiliz şairi ve filozofu (Endon, Staffordshire 1883 - Belçika 1917). Berlin ve Londra'da öğrenimini tamamladıktan sonra Ezra Pound ve arkadaşlarıyle şiirde «hayalcilik» akımının öncüsü oldu. Bir klasikçi olan Hulme, romantik öznelliği ve humanist iyimserliği reddeder. Ona göre günahkâr olan insan yetkinliğe hiç bir zaman ulaşamaz, disipline ve mutlak ahlâk değerlerine ihtiyacı vardır. Hulme, ayrıca, Henri Bergson ve George Sorel'den tercümeler yaptı, felsefe, siyaset ve estetik üstüne denemeler yazdı. Birinci Dünya savaşında Belçika'da bir çarpışma sırasında öldü. *Speculations* (Düşünceler) [1924] ve *Notes on Language and Style* (Dil ve Üslûp Üstüne Notlar) [1929] adlı kitapları ölümünden sonra, notlarından derlenerek basıldı. (L)

HULOGRAF i. (fr. *houle,* deniz çalkantısı ve yun. *graphein* yazmak > fr. *houlographe*'tan). Deniz çalkantılarını kaydetmeğe yarayan âlet.

— ANSİKL. *Hulograf,* ölçme yapılacak noktada, denizin dibine yerleştirilen su geçirmez bir kasadan meydana gelir. Bu noktanın üstündeki su yüksekliği, bir kayıt iğnesini harekete geçiren, basınç alıcı bir kapsül yardımıyle ölçülür; bu iğne, bir saat tertibatıyle hareket eden bir şerit üzerine, yükseklikle orantılı basınç değişimlerini kaydeder. (L)

HULTZSCH (Eugen), alman filoloğu (Dresden 1857 - Halle 1927). Halle üniversitesinde sanskritçe profesörü idi. *South - İndian İnscriptions* (Güney Hint Yazıtları) [1890] adlı ingilizce bir kitabı vardır. (L)

HULÛD i. (ar. *ḫulūd*). *Esk.* Bakilik, ölmezlik: *Adem, adem denilen kârâh-ı hilkattir / Bu kârgâha cihandır suver-nümâ-yı hulûd* (Nazım Paşa). || *Yevm-i hulûd,* kıyamet günü: *Sinemde belâ-yı gam-ı aşkın ebedî kıl / Her âhımı pîrâye-dih-i yevm-i hulûd et* (Namık Kemal). [M]

HULUK i. Bk. HULK.

HULÛL i. (ar. *ḫulūl*). *Esk.* [Zaman veya mevsim için] Gelip çatma, erişme, başlama: *Akşamın hulûliyle avdet başladı* (Ahmed Rasim). *O mesut günün hulûlünde, bütün milletle beraber, en büyük saadetleri idrakle müşerref olacağız* (Atatürk). || Girme, nüfuz etme: *Dedim ya bu bir hulûl hadisesidir, ben sende ve sen bende* (A. H. Tanpınar). || *Hulûl etmek,* gelip çatmak, erişmek: *İşbu kırk senesi Ramazan-ı şerifi hulûl ettikte taamdan kesildi* (Cevdet Paşa). Nüfuz etmek, girmek: *Kalplerimizde bazı illetler vardır ki vücudun tamamıyle ensicesine hulûl etmedikten sonra keşfolunamayan hafî emrâza mahsus bir nüfûz...* (H. Z. Uşaklıgil).

— Fels. Ruhun bedene girmesi. || Çocuk ana rahmindeyken başka bir ruhun ceninde yerleştiği inancı.

— Fiz. *Esk.* Geçişme, osmoz.

— Kim. *Esk.* Bazı maddelerin geçişme kabiliyeti.

— Tasav. Bir varlığın başka bir varlığın özünde görünmesi. || Tanrının insan veya başka bir yaratık (mahlûk) biçiminde ortaya çıkması. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Tasav. Yeni eflatun'cu felsefenin etkisi altında gelişen tasavvuf ve islâm felsefesine göre âlemin tek yaratıcısı olan Tanrı, özündeki sonsuz gücün sınırsızlığı dolayısıyle, bütün varlığı kuşatır. Tanrı, ilâhî iradesinin eseri olan her varlık türünde kendini gösterir. Aynı şekilde varlık (mevcut) kavramına giren her şey Tanrı'nın iradesine bağlıdır. Tanrı iradesi, eksiksiz bir bütün olarak her nesnede görünür. Bu böyle olunca varlık türlerinin içinde en yücesi insan olduğundan, Tanrı insanda dile gelir, söz olarak «zuhûr eder».

Hulûl anlayışını aşırı bir ölçüde yorumlayan hurûfî ve bektaşî tarikatlarına göre Tanrı, Âdem'den başlayarak her zaman ve mekânda kendine yakın kıldığı birçok kullarda görünüş (tecelli) alanında çıkmış, onların özüne girerek (hulûl ederek) madde âlemine açılmıştır. Hurûfîlere göre Fazlullahı Hurûfî bektaşîlere göre Hz. Muhammed, Ali, Hacı Bektaş Veli Tanrı'nın sıra ile hulûl ettiği (insan biçiminde kendini gösterdiği) din ulularıdır. Bazı islâm düşünürleri de, özellikle yeni eflatun'cular, Tanrı'nın insanda gerçekleştiğini ileri sürerler. Onlara göre Tanrı âlemdir, âlem Tanrı'dır. Tanrı'nın, manevî alandan madde alanına geçmesi, beş duyunun kavrayış ortamında görünmesi hulûldür. Çünkü, âlem Tanrı'nın eseridir, bir eser hangi nitelikte olursa olsun, gerçek yaratıcısının damgasını taşır. Yaratıcı olan, yarattığı eserde kendini gösterir. Böyle düşünenlerin kanısınca Tanrı'nın, en yüce varlık olan (eşref-i mahlûkat) insanda görünmesi, özündeki ilâhî gücün değişmez bir kuralıdır.

◆ **Hulûlî** sıf. *Esk.* Hulûlle ilgili. (M)

HULÛLİYE i. (ar. *ḫulūl*'den *ḫulūliyye*). Tasav. Tanrı'nın tecessümüne inanan mezhep. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Bütün mezhep ve tarikatlarca

Foto. X (LAROUSSE)

benimsenmiş bir inanca göre Tanrı «ruh-ül-âlem»dir. Bu bütün olarak evreni, varlıkları kuşatır; her varlık türünde sonsuz ve sınırsız gücüyle görünür. İnsan düşüncesi kadar eski olan bu inanç, her dine göre ayrı bir nitelikte yorumlandı. İslâmlığın doğuşundan sonra ortaya çıkan ve özellikle halife Ali'ye bağlanan tarikatlarda «ruh-ül-âlem» olan Tanrı, halife Ali'ye, ondan sonra da halife Ali soyundan gelenlere «hulûl» etmiş, onların özünde görünmüştür. Tanrı'nın insanda göründüğünü (zuhur ettiğini) ileri süren hulûliye düşüncesi birçok tarikatta aşırılığa vardırıldı. Bazı din bilginleri bu düşünceyi Kur'an'ın hükümlerine aykırı sayarlar. (M)

HULUMEÇ kadılığı, Osmanlı devletinde, kuzey Mora'daki Hulumeç'te XVI. yy.dan XVIII. yy.a kadar devam eden altıncı derecede bir kadılık merkezi. Rumeli kazaskerine bağlı Rumeli kadıları en aşağı dereceden başlayarak, sittei rumeli (altıncı rumeli) derecesine kadar çıkar ve emekli olurdu. Adalar kadılıklarının durumu da böyleydi. (M)

HU-LÛN. Coğ. Bk. HAYLAR.

HULÛS i. (ar. *ḫulūṣ*). *Esk.* Gönül temizliği, saflık, iyi niyetlilik, içtenlik: *Bu komisyonların hakemliğini, hulûsla kabul edeceğiz...* (Atatürk). *Amma bu ihtilâf ile maksudu cümlenin / Bir Halika hulûs ile etmektir inkiyad* (Ziya Paşa). || *Hulûs-nâme,* ilgi ve bağlılık ifade eden mektup. || *Hulûs-i kalb,* kalp temizliği, samimîyet: *O dahi hulûs-i kalb ile Din-i İslâm'a girdi* (Cevdet Paşa). || *Hulûs-ı niyet,* niyet temizliği: *Müslümanlıkta hulûs-ı niyet / Müslümanlıktadır insaniyet* (İsmail Safa).

— DEY. *Hulûs çakmak,* dalkavukluk etmek, sahte bir şekilde yaranmak: *Ama senin payını ayırdım, diye özbek pilavından dolayı hulûs çakıyor* (Ahmed Rasim). *Hemen gider, selâmlar hulûs çakarsınız* (M.Ş. Esendal).

◆ **Hulûsî** sıf. *Esk.* Samimî. || İ. Erkek adı.

◆ **Hulûsiyet** i. *Esk.* Halis dostluk. (M)

HULÛSİ BEHÇET. Bk. BEHÇET (Hulûsi).

HULÛSİ EFENDİ, türk musikişinası (İstanbul 1848 - ay.y. 1897). Zâkir Osman Efendinin oğlu. Kambur Şevki Efendiden ilâhi ve usul meşketti. Şeyh Dellâl Osman Efendiden din dersi aldı. Zâkirbaşı oldu. Şeyh Hafız Ahmed Muhtar Efendiye kapılandı. Rüfaî şeyhi oldu. Rast ve uşşak ilâhileri vardır. (M)

HULÛSİ EFENDİ (asıl adı **Mehmed**), türk hattatı (İstanbul 1869 - ay.y. 1940). Hattatlar arasında Hulûsi Efendi olarak tanınır. Fatih dersiamlarından ve Dârüşşafaka muallimlerinden Hafız Mustafa Efendinin oğlu. Tahsilini özel olarak yaptı, babasından ve Fatih medresesi hocalarından İzmitli Mustafa Efendiden ders aldı. Sonra Sultanselim camiinde müezzin oldu. Muhtelif kimselerden hattatlık öğrendi. Özellikle Çarşambalı Ârif Bey ile Sami Efendiden çok faydalandı. Sülüs ve sülüs çelisi yazmakla birlikte tâlik yazıda ustalığını kabul ettirmişti. (M)

HULÛSİ EFENDİ (Esseyyid elhac Mehmed Hulûsi), türk hattatı (Kastamonu ? - İstanbul 1874). Hulûsi Efendi, İstanbul'a geldikten sonra evvelâ Mahmud Raci sonra Aliyülvasfi Efendiden sülüs ve nesih yazı öğrendi. Senelerce Ragıp Paşa kütüphanesi müdürlüğü, Ali Paşa camiinde hatiplik ve Tophane'deki Nusretiye camiinde kürsi şeyhliği yaptı. Talebelerinden kız kardeşinin oğlu Şevki Efendi, ünlü hattatlardandır. (M)

HULÛSİ KEZARK. Bk. KEZARK (Salih Hulûsi).

HULÛSKÂR sıf. (ar. *ḫulūṣ,* gönül temizliği ve fars. *-kār,* eden, edici'den *ḫulūṣ-kār*). *Esk.* Temiz duygulu, samimî (dost). ||*Mec.* Dalkavuk, iki yüzlü.

◆ **Hulûskârâne** sıf. ve zf. *Esk.* Samimîyetle. || Dalkavuklukla, hulûskâr olana yakışacak şekilde.

◆ **Hulûskârlık** i. Samimîlik. || Dalkavukça davranış. (M)

HULÛV i. (ar. *ḫulüvv*). *Esk.* Boşluk, boş olma. || *Hulüvv-i mekân,* mekân boşluğu.

— Huk. *Esk.* Tarafların anlaşarak evlilik ilişkisine son vermeleri. (Bk. MUHALEA.) || Bir gayrımenkulün, «akar»ın, belirli bir bedel ile kiralanmış olmasından doğan kiracılık hakkı, menfaati. || Gedik. || Peştemallık ve hava parası adıyle verilen meblağ. (M)

HULV sıf. (ar. *ḥulv*). *Esk.* Tatlı.

◆ **Hulviyât** çoğl. i. *Esk.* Tatlı şeyler. || Hoş şeyler. (M)

HULVÂN. Esk. coğ. Zağros geçidinde eski şehir. Seripul güneyinde, Hulvançay'ın sol kıyısındadır. Kavad I tarafından kuruldu (488-496). Asur kaynaklarından anlaşıldığına göre burada daha eskiden de aynı adı taşıyan bir şehir vardı. Arazisi çok verimliydi. Arap coğrafyacıları şehri bazen Irak-ı Arap'ta Cibal vilâyetinde gösterirler. Mukaddesî, şehrin sekiz kapılı bir duvar ile çevrildiğini söyler. Surların içinde bir cami, dışında da yahudilerin havrası vardır. Cerir bin Abdullah kumandasındaki arap ordusu tarafından alındı (640). X.yy. başlarında burada Muhammed bin Annaz tarafından kurulan bir sülâle hüküm sürüyordu. Selçuklulardan İbrahim İnal (1046) zamanında epey yıkım gören şehir XIII.yy. da büsbütün çöktü. (M)

HULYA veya **HÜLYÂ** (yun. *melangkholia* > *mālīḫulyā*'dan *ḫulyā*). Kuruntu, hayal: *Ruhları, ihtiyaçları, arzuları, hulyaları hem bir taraftan tasfiye, hem diğer yandan, buna mukavemet edenleri besleyerek [...] avutur* (A.Ş. Hisar). *Kış günü kedimle soba başında / Hulyalarımız karşılıklı açık* (C.S. Tarancı).

— DEY. *Hulya kurmak,* olmayan bir şeyi zihinde tasarlamak, hayal kurmak: *İmkânsız ümitlerin acı tatlılığıyle hülyalar kurarak geçirdiğim günlerden [...] hiç şikayet eder miyim?* (N. Ataç).

— *Esk. Hulyâ-âmîz,* hayal âlemine sürükleyen, hulya uyandıran. || *Hulyâ-dâr,* hulya sahibi.

◆ **Hulyalı** sıf. Hayal kuran, insanı hayal âlemine çeken: *Hulyâlı mâvilikte bu âni parıldayış / Tek bir dakika sürmedi, kayboldu, sır gibi* (Yahya Kemal). [M]

HUM i. (fars. *ḫum*). *Esk.* Küp, şarap küpü: *Nümâyan bir hum-ı âteş lika-yı dahme-pûşundan / Hayâletler fürûzan hây u hûy-ı zehr-nûşundan* (Ali Ekrem Bolayır). || *Hum-i mey,* şarap küpü: *Sadrın gözedip neyleyelim bezm-i cihânın / Pây-ı hum-i meydir yerimiz bâde-perestiz* (Ruhi).

◆ **Humçe** i. *Esk.* Küçük kap.

◆ **Humhâne** veya **humistân** bls. i. *Esk.* Şarap küplerinin konulduğu yer, meyhane: *Humhane yanında cam ü sâgar, / Rindan ile muğbeçe beraber ...* (Ziya Paşa). *Sıfatı cilve-i mehtâb-ı tecelli-i şü'un / Cür'ası zübde-i sahbâ-yı humistân-i kadîm* (Üsküdarlı Hakkı). [M]

HUM. Tar. Hersek'in eski adı (VII. - XV. yy.). [L]

HUM i. (sırpça k.). Yugoslavya'da karstlı yüzey şekilleri bulunan bölgelerde, bir polje'deki tümsek veya tepe. (L)

HUMACAO, Porto Riko'da şehir, doğu kıyısı yakınında; 8 000 nüf. Şeker rafinerileri. (L)

HUMAKA çoğl. i. (ar. *ḥumḳ,* aptallık, *ḥāmiḳ*'ten *ḥumaḳā*). *Esk.* Ahmaklar: *Gâhi muhakkar-ı cühelâ şâir-i beliğ, / Gâhi musahhar-i humaka fâzıl-i edip* (Ziya Paşa). [M]

Hummanité (L') 1904'te Jean Jaurès tarafından Sosyalist partinin organı olarak kurulan günlük gazete. 1920'de Tours kongresindeki bölünmeden sonra çoğunluğun eline geçti ve Marcel Cachin'in yönetiminde Komünist partisinin merkez organı oldu. 25 Ağustos 1939'dan sonra hükümetçe yasaklandı. *L'Humanité* ilk gizli sayısını 26 ekim 1939'da çıkardı, daha sonra haziran 1940'ta Almanlar tarafından işgal edilen Paris'te yeniden yayımlanmasına çalışıldı, fakat başarılamadı. Önce bir süre gizli olarak, 21 ağustos 1944'ten sonra gene Marcel Cachin'in yönetiminde normal olarak yayımlandı. Marcel Cachin öldükten sonra yönetim Etienne Fajon'a verildi. (L)

HUMANN (Carl), alman mühendisi (Steele, Rheinland 1839 - İzmir 1896). Bergama (1884) ve Manisa'da (1891-1894) arkeolojik kazıların teknik kısmını yönetti. Kuzey Suriye'ye O. Puchstein ve von Luschan ile bilimsel bir gezi yaptı. (L)

Human Nature (TREATİSE ON) [*İnsan Tabiatı Üstüne İnceleme*], David Hume'un eseri (1739-1740). Hume, felsefesini, ilk olarak bu eserinde ortaya koydu. Bilginin temelinde bulunan ilkelerin aklî bir kesinliğe dayandığını öne sürmenin mümkün olmadığını; bu ilkelere olan inancın alışkanlıktan ve hayal gücünden doğduğunu ileri sürdü. Eser hiç tutulmadı; Hume'un felsefesi, 1748'de *Essays*'de (Denemeler) ortaya koyduğu ikinci bir açıklama ile anlaşılabildi. (L)

HUMAR i. (ar. *ḫumār*). *Esk.* İçki içtikten sonra duyulan başağrısı: *Gecenin humar-ı bakiyyesi biraz sersemce geldi* (H.Z. Uşaklıgil). *Sohbet-i bâde için, renc-i humarı çekemem* (Nef'i) || Süzgün ve baygın bakma: *Değmeyin sunama beyler ağalar / Humar humar bakar gözleri sarhoş* (Karacaoğlan). || *Humâr-âlûd,* kendinden geçen, baygın bakan (göz). [M]

HUMÂREVEYH bin AHMED bin TOLUN, Tolunoğulları soyundan bir hükümdar (864-895). Babası tarfından Mısır tahtına getirilmek istendi (882). Bunun üzerine kardeşi Ahmed ayaklandı. Babalarının ölümünden sonra iki kardeş arasında çıkan savaşlarda Ahmed başarı kazanamayarak Irak'a döndü. Mutemid'in ölümü üzerine, yerine Muvaffak'ın oğlu Ahmed halife oldu. Humâreveyh yeni halife ile çok iyi ilişkiler kurdu. Kızını halifeyle evlendirdi. Genç yaşında bir suikastçı tarafından öldürüldü. Humâreveyh'in ölümünden sonra Mısır karışık bir döneme girdi. On yıl sonra da Tolunoğulları soyu ortadan kalktı (905). [M]

HUMÂSİ sıf. (ar. *ḫumāsī*). *Esk.* Beş harfli, beşli, her parçası beş mısradan ibaret olan nazım şekli. (M)

HUMATA i. Eğreltiotu; çoğu konuk bitki olan ve Malezya'da yetişen yirmi kadar türü vardır. (Msl. *H. Tyermannii.* Eğreltiotugillerden). [L]

HUMBARA veya **HUNBARA** i. (fars. *ḫumbere*'den *ḫumbara*). Sil. *Esk.* Bir çeşit top.

— Ask. tar. Demirden veya tunçtan dökülmüş, içi boş ve yuvarlak olarak yapılan ve içine patlayıcı maddeler konarak düşmana atılan savaş âleti. (Humbaralar havan topu ile veya elle atılırdı. Bu sebeple havan topu ile atılanlara havan humbarası, elle atılanlara el humbarası denirdi.) [M]

HUMBARACI i. (*humbara*'dan *humbaracı*). Ask. tar. Humbarayı kullanan ere verilen ad. || *Humbaracı ocağı,* humbaracıların bağlı bulundukları teşkilât.

— ANSİKL. Ask. tar. *Humbaracı ocağı,* humbara yapmak ve bunları kullanmakla görevli olan askerlerden meydana geliyordu. Ocakta üç çeşit humbaracı bulunurdu:

1. Cebeci ocağından olanlar; daha çok humbara yapımı ile uğraşırlar ve humbara atmak gerekirse elle atarlardı;

2. Topçu ocağından olanlar; havan toplarıyle humbara atarlardı;

3. kalelerde bulunan humbaracılar.

Cebeci ve Topçu ocaklarına bağlı olan humbaracılar ulûfeliydiler. Bunlar İstanbul'daki kışlalarında kalırlardı. Kalelerdekilerse zeamet ve tımarlı idiler. Zaman zaman İstanbul'a gelerek bilgilerini arttırırlar; savaş olduğu zaman yerlerine dönerler'di. Diğer ocaklar gibi Humbaracı ocağı da zamanla bozuldu. Sadrazam Topal Osman Paşa, İslâmiyeti kabul ederek Osmanlıların hizmetine girmiş olan kont Bonneval'i (Humbaracıbaşı Ahmed Paşa) İstanbul'a çağırarak Humbaracı ocağını yeniden düzenlemekle görevlendirdi (1731). Ahmed Paşa, Bosna'dan getirdiği 300 humbaracı ile yeni bir ocak kurdu. Ayrıca İslâmiyeti kabul etmiş olan üç fransız da zabit olarak ocağa alındı. Bu arada humbaracıların tımarlı sınıfı kaldırıldı. Hepsi maaşlı yapıldı (1734).

Humbaracı ocağı bu yeni teşkilâtı ile üç odaya (bölük) ayrılmıştı. Her odada bir odabaşı, iki nefer ellibaşı, üç nefer otuzbaşı, on nefer onbaşı, bir çavuş ile vekilharç, tabip ve imam bulunuyordu. Her askerin yevmiyesi on sekiz akçeydi. (M)

HUMBARACIBAŞI AHMED PAŞA. Bk. AHMED PAŞA *Humbaracıbaşı.*

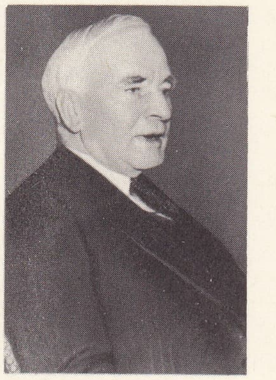

Cordell HULL

Foto. Keystone (LAROUSSE)

Humbarahane, osmanlı ordusuna topçu yetiştirmek amacıyle açılan askerî okul. (Kuruluşu 1734). Türkiyede kurulan ilk askerî okullardan biridir. Üsküdar'da Toptaşı'ndaydı. Bir süre sonra yeniçeriler istemedikleri için okul kapatıldı. Sadrazam Koca Ragıp Paşanın yardımıyle Haliçte (Karaağaç) yeniden açıldı (1759). Bu durum Selim III devrine kadar sürdü. Bu dönemde okul oldukça sönüktü. Selim III İsveç'ten ve Fransa'dan mühendisler ve subaylar getirterek Tophane'de ıslahat yaptı. Mektep genişletildi. Halıcıoğlu'nda da ayrı bir Humbarahane açıldı. Sütlüce tarafları lağımcı ve istihkâmcılara verildi. Hasköy taraflarına da humbaracı neferleri yerleştirildi. Bu kuruluşlar için nizamnameler yapıldı. Mühendishanei Berrii Hümayûn'un açılması üzerine Humbarahane kapatıldı (1795). Talebeleri de bu yeni okula yerleştirildi. (M)

HUMBER, İngiltere'nin doğu kıyısında haliç; Derwent, Ouse, Don ve Trent ırmaklarının kavuşmasıyle meydana gelir. Yukarı kesimine doğru genişliği 1 500 m'yi bulan bu körfez, Kuzey denizine açıldığı yerde 12 km'ye ulaşır. Sağ kıyısında Grimsby'ye, sol kıyısında ise Hull'a giden gemilerin seyrettiği büyük bir ticaret yoludur. (L)

HUMBERT (Ferdinand), fransız ressamı (Paris 1842 - ay.y. 1934), Liotard'ın küçük yeğeni. Cenevre asıllı idi. Picot ve Cabanel'in öğrencisi oldu. Fromentin'in etkisinde kaldı. Rönesans'ın italyan ustalarını örnek aldı. Renk kullanımında Manet'nin etkisi sezilir (Paris XV. idare çevresi belediyesinde ve Lyon belediyesinde süsleme resimleri). Portre ressamı olarak Reynolds ve Gainsborough ile rekabete girişti. 1898'de Güzel Sanatlar Millî Yüksek okulunda öğretim üyesi oldu. (L)

HUMBERT (Henri), fransız botanikçisi (Paris 1887 - öl. 1967). Tabiat İlimleri Millî müzesinde çiçekli bitkiler profesörü oldu (1931), Ekzotik floralar üstünde çalıştı: Çinhindi ve özellikle Madagaskar floralarını inceledi. Birçok defa Madagaskar'a gitti. Konusuyle ilgili önemli eserler yazdı. (L)

HUMBLOT (Robert), fransız ressamı (Fontenay-sous-Bois 1907 - Moisy - sur - École 1962). Önce tabiat bilimleri okudu, Sonra, Paris'te Millî Güzel Sanatlar Yüksek okulunda Lucien Simon'un öğrencisi oldu. İtalya, İspanya, Provence, Fontainebleau ormanında manzaralar, Bretagne'da deniz manzaraları, ayrıca natürmortlar ve trajik anlamlı, figürlü kompozisyonlar yaptı. Eserleri Art Moderne müzesindedir: *La Sardinière* (1938); *Lambalı Natürmort* (1942). Collège de France'ta duvar resimleri de yaptı (*Üç Unsur*). [L]

HUMBOLD veya **PERU akıntısı,** Büyük Okyanus'ta soğuk su akıntısı, kuzeye doğru Şili ve Peru kıyıları boyunca akar. Sıcaklığı 15°C-19°C arasındadır ve akıntı Peru'nun kıyı bölgelerindeki kuraklığın başlıca sebebidir. 15° Güney enleminden itibaren birkaç hafta süreyle kaybolarak yerini güneye doğru akan bir sıcak su akıntısına bırakabilir; o zaman, genellikle kurak olan kıyı bölgelerine yağmur yağar.

Akıntının güneydoğu alizesi etkisi altında olan kuzey suları daha soğuk derin sulara temas etmenin (upwelling adı verilen yükselme hareketi) yanı sıra sapmadan da etkilenir. Humboldt akıntısının suları tuz ve oksijen bakımından fakir, besleyici maddeler (fosfat ve silikatlar) bakımından zengindir; bu yüzden balık ve plankton, tropikal enlemlerde alışılmamış derecede boldur. Kıyıların 100 km'den çok açığında batıya doğru sapan sıcak tropikal sular vardır. (L)

HUMBOLDT (Alexander, — baronu), alman gezgini ve tabiat bilgini (Berlin 1769-1859). Wilhelm Humboldt'un kardeşi. 1790'da Ren bazaltları üstüne yaptığı bir incelemeyle tanındı. 1791 - 1797 Arasında Almanya'da tabiat bilimiyle ilgilendi. 1799'-1804 Arasında, Aimé Bonpland ile, Tropik Amerika'da, Orenok körfezinde Bogota ve Quito'ya kadar bir bilimsel araştırma yolculuğu yaptı. Chimborazo'nun daha yukarısına çıktı, Pasifik kıyılarını inceleyerek Meksika'ya kadar gitti. Bu yolculuğun sonuçları *Voyage aux Régions Equinoxales du Nouveau Continent Fait en* 1799 - 1804 (1799'dan 1804'e Kadar Yeni Dünya'nın Ekvator Bölgelerinde Bir İnceleme Gezisi) [1805-1832] adı altında 30 ciltlik bir kitap halinde fransızca ve kısmen almanca olarak yayımlandı, kitapta *Tarih* (atlasla), *Zooloji Gözlemleri ve Karşılaştırmalı Anatomi, Yeni İspanya Krallığı Üstüne Politik Bir Deneme* (atlasla birlikte), *Astronomik Gözlemler, Trigonometrik İşlemler ve Barometrik Ölçüler, Genel Fizik ve Jeoloji, Ekvator Bitkileri* v.b. bölümleri vardır Humboldt 1829'da, çar Nikola I hesabına Rose, Ehrenberg ve Menşenin ile Ural, Altay, Çungarya ve Hazar denizine doğru yeni bir inceleme gezisine çıktı. Bu gezinin sonuçları *Fragments de Géologie et de Climatologie Comparée* (Karşılaştırmalı Jeoloji ve İklimbilimi Bilgileri) [1832] adıyle iki cilt olarak ve *Asie Centrale, Recherches sur les Chaines de Montagnes et la Climatologie Comparée* (Orta Asya, Sıradağlar ve İklim Üstünde Araştırmalar) [1843] adıyle üç cilt olarak yayımlandı. Hayatının son yıllarında, 1845-1858 arasında *Kosmos* adlı eserini bastırdı. Büyük bir zekâya sahip olan Humboldt, bütün bilim dallarına katkıda bulundu. Gay - Lussac'ın dostuydu: gazlarla ilgili araştırmalarında ona yardım etti. İklimbilim ve okyanusbilimin yaratıcılarındadır. Onun gezileri modern bilimsel keşifler çağının başlangıcı oldu. (L)

HUMBOLDT (Wilhelm, — baronu), prusyalı bilgin ve devlet adamı (Potsdam 1767 - Tegel şatosu, Berlin yakınları 1835). Edebiyat ve antropoloji ile ilgili incelemeleri onun Weimar şairleri, özellikle Goethe ile ilişkiler kurmasına yolaçtı. Önce Jena, sonra da Berlin üniversitesinin (1809-1810) kuruluş çalışmalarına katıldı. Berlin üniversitesinin ilk rektörüdür. 1813-1815 Arasında Prusya hükûmetinin tam yetkili diplomatik temsilcisi oldu ve birçok antlaşmanın metnini kaleme aldı. Almanya için liberal eğilimli, değişik anayasa taslakları hazırladı. Demokratlara karşı açılan kovuşturmalara şiddetle karşı koydu ve 1819'da siyasetten çekilmek zorunda kaldı. Bundan sonra çalışmalarını dilbilim alanına yöneltti; bu çalışmalar ona bir dil felsefesi kurma imkânlarını hazırladı. Dil felsefesi konusundaki düşüncelerini *Über die Verschiedenheit des menschlischen Sprachbaus und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts* (Dillerin Yapısı Arasındaki Farklar ve Dilin İnsanlığın Kültür Gelişmesine Katkıları Üstüne) [1820] adlı kitabında ortaya koydu. 1830'da yeniden Devlet konseyi üyesi oldu. (L)

HUMBOLDT buzulu, Grönland'ın kuzeybatısında buzul, dünyanın en büyük buzulu sayılır, 100 km kadar genişlikte bir cepheyle Kane havzasına açılır. (L)

HUMBOLDT havzası, A.B.D.'nin batısında bölge, Büyük havzanın batısında; ortalama 1 200 m yüksl. Batısında sierra Nevada yükselir; Büyük havzanın geri kalan kısmı gibi bu geniş çöküntüden de birbirine paralel sıradağlar geçer; sıradağlar çarpılmış bloklardır. Bir göl tortullaşmasıyle dolan havza, kısmen göllerle örtülüdür; denize akışı yoktur. (L)

HUMBOLDTİLİT i. (A. von *Humboldt'*-un adından). Miner. Wernerit cinsinden tabiî silikat. (Vezüv, Campania v.b. bölgelerinde bulunur.) *Eşanl.* MELİLİT. (L)

HUMBOLDTİN i. (fr. *humboldtine*'den). Miner. Tabiî demir oksalat; Macaristan'daki linyitlerde küçük sarı kütleler halinde bulunur. (L)

HUMBOLDTİT i. (fr. *humboldtite*'ten). Miner. Hidratlı tabiî kalsiyum barosilikat. *Eşanl.* DATOLİT. (L)

HUME (David), iskoçyalı filozof ve tarihçi (Edinburgh 1711-ay.y. 1776). Kısa bir süre ticaretle uğraştı, daha sonra Fransa'ya gitti (1734), burada *Treatise of Human Nature* (İnsan Tabiatı Üstüne İnceleme) [1739] adlı eserini yazdı. 1741 ve 1742'de ahlâk ve siyaset konularıyle ilgili denemelerini, 1751'de *Enquiry Concerning the Principles of Morals*'ı (Ahlâk İlkeleri Üstüne Araştırma) yayımladı. Ölümünden sonra çıkan eserleri: *Natural History of Religion* (Dinin Tabiî Tarihi); *Dialogues on Natural Religion* (Tabiat Dini Üstüne Diyaloglar); *On Suicide and on the İmmortality of The Soul* (İntihar ve Ruhun Ölmezliği Üstüne Deneme). Edinburgh barosu kütüphane müdürlüğüne getirilen Hume, *History of England* (İngiltere Tarihi) adlı bir eser yazmağa girişti. Birçok bölümü 1754, 1756 ve 1761'de yayımlanan bu kitap, yazarına para ve ün kazandırdı. İngiltere elçisi Hertford markisiyle Paris'e elçilik kâtibi olarak gitti. Orada ünlü yazarlarla, özellikle J.-J. Rousseau ile dostluk kurdu. Ama bir süre sonra iki yazarın arası açıldı. İskoçya'da, bir yıl kadar müsteşarlık yaptı, sonra Edinburgh'a çekildi. Felsefesi Locke ampirizmine ve Berkeley'in idealizmine dayanır.

Hume, aklın ilkelerini (özellikle nedensellik ilkesini) alışkanlık ve tekrarlamanın güçlendirdiği fikir (idea) bağıntıları olarak göstermeğe çalışır; böyle bu fikirlerden bazıları, sadece görünüşte bir zorunluluk kazanır. Hume bundan, bilimsel yasaların gelecekle ilgili olarak hiç bir kesinliği olamayacağı sonucunu çıkardı. Ona göre ne maddî ne de manevî anlamda töz vardır. Cisimler duyum kümelerinden başka bir şey değildir: «ben», bilinç durumlarının bir derlemesidir. Bu da fenomenizm ve mutlak bilinemezciliktir.

Hume, Kant'ı büyük ölçüde etkiledi. Yakın dostu olan Adam Smith onun görüşlerinden yararlandı. Hume klasik liberal iktisatçıların yetişmesinde oldukça önemli bir rol oynadı. İktisat konularında pek az deneme yayımladı: bunların en önemlileri para, milletlerarası ticaret ve faiz hakkındaki ilgili olanlardır. Milletlerarasında altının dağılışı konusundaki klasik nazariyeyi ilk olarak formülleştiren odur. (L)

HUMEA i. Avustralya bitkisi; gövdesi 1,50 - 2 m yüksekliğinde ve dik, çiçekleri çok canlı firfiri esmerdir; tarh ve tarh kenarı halinde yetiştirilir. (Yaprakları siyah frenküzümü kokusu verir. Bileşikgillerden.) [L]

HUMERUS i. Anat. Kol kemiğinin ilmî adı. (L)

HUMEYR, Kuzey Tunus'ta bölge; kuzeyde Akdeniz, batıda Cezayir, güneyde Gezale vâdisi, doğuda Nefza'lar ve Şiahia'lar ülkesi ile sınırlanır; 900 km²; 6 500 nüf.

— Tar. Aslı berberî olan Humeyrîler sonradan araplaştı. Atalarını Sidi Abdullah bin Cemalî olarak gösterirler. Humeyrîler uzun süre Tunus beyliğinin güneyinde yaşadılar. Bağlı bulundukları, Şatbie birliğinin XVII. yy.da dağılması ve sonra da yıkılması üzerine, kuzeydeki dağlık bölgeye çekildiler. Buradaki tunuslu ve cezayirli kabileler üzerine hücum ettiler. Bu hareketleri Muhammed el-Şaddok zamanında daha da arttı. 1881'de Fransızlar Humeyrîlerin faaliyetlerini önlemek için bölgeye kuvvet gönderdiler. 1881 Nisanının son günlerinde Humeyr'e giren fransız kuvvetleri burayı zaptetti. Bu tarihten sonra Humeyr, fransız hâkimiyetinde kaldı ve daha önce çok yayılmış olan hırsızlık, eşkıyalık gibi olaylara rastlanmaz oldu. (M)

HUMFREY veya **HUMPHREY** (Pelham), ingiliz bestecisi (Londra 1647 - Windsor 1674). 1660'tan sonra Saray kapellası için anthem'ler besteledi. Charles II onu saray lavtacısı yaptı ve sanatını ilerletmesi için İtalya'ya yollandı. Saray kapellasında Cooke'un yerine çocuklar korosu yöneticisi oldu. Purcell, onun öğrencisidir. Çalgıların eşlik ettiği büyük korolar için birçok antem ve Shakespeare ile Dryden'ın oyunları için, Lully'nin etkisini taşıyan müzik parçaları besteledi. (L)

HUMİNİT i. (fr. *huminite*'ten). Linyit çeşidi. (L)

HUMK i. (ar. *ḥumk*). *Esk.* Ahmaklık, budalalık, aptallık: *Hüner iş bilmemek, humk u cehalet kârdanlıktır / Dirâyet âciz aldatmak, zarâfettir yalan şimdi* (Ziya Paşa). *Humkun zekâya karşı takrîzi şöyle dursun / Ta'rizi bir inâyet, tahkiri bir senâdır* (Abdülhak Hâmid). [M]

HUMMA i. (ar. *ḥummā*). Ateşli hastalık, nöbet. ‖ Sıtma: *Merak etmeyin hanım humma ... Hayır, Hüda'ya emanet, neden merak edeyim* (Tevfik Fikret).

— Patol. *Aft humması.* Bk. AFT. ‖ *Dökün-tülü humma,* deride döküntüye sebep olan hastalıkların (kızıl, kızamık, kızamıkçık, çiçek, su çiçeği v.b.) genel adı. ‖ *Emzirme humması,* doğumdan sonra, süt gelme

anında beliren ve hafif bir loğusa hummasından ileri gelen ateş. ‖ *Kaşıntılı humma.* Bk. KURDEŞEN. (Diğer birçok rahatsızlık gibi kurdeşen de ateşli olabilir.) ‖ *Lekeli humma.* Bk. TİFÜS. ‖ *Malta humması,* Micrococcus melitensis adlı bakteriden ileri gelen ve insanlara keçiden geçen bulaşıcı hastalık. (Bk. BRUCELLOSİS.) ‖ *Nöbetli humma,* sıtma. ‖ *Uçuklu humma,* ağız ve dudakta uçuğa yolaçan kısa süreli ateş. ‖ *Üçgün humması,* kısa süreli bulaşıcı hastalık, özellikle Balkanlar'da görülür, tatarcıklarla insana bulaşır. ‖ *Q humması* (veya *Queensland humması*), kenelerle geçen riketsiyoz. (Bazen ılıman iklimlerde de görülebilir; başlıca belirtisi genel durumun bozulması, akciğer rahatsızlıkları ve ateştir; tehlikesiz geçer, ağır hallerde antibiyotik tedaviye başvurulur.) ‖ *Sarı humma,* bir virüsten ileri gelen ve çeşitli sivrisineklerle bulaşan hastalık. ‖ *Sarılık humması,* kininle tedavi edilen sıtma sırasında görülen, sidiğin kırmızılaşmasıyle belirgin ateşli sarılık. ‖ —*Esk. Hummâ-yı balgamiye,* balgamlı humma. ‖ *Hummâ-yı cemreviye,* dalak humması. ‖ *Hummâ-yı cerhiye,* travmadan ileri gelen humma. ‖ *Hummâ-yı dâire,* dönüşlü humma. ‖ *Hummâ-yı dıkkiye,* eritici humma. ‖ *Hummâ-yı merzagiye,* bataklık humması. ‖ *Hummâ-yı müsellese,* tersiyana sıtma (48 saatte bir gelen ve 6 saat nöbet yapan sıtma). ‖ *Hummâ-yı mütereddide,* aralıklı humma. ‖ *Hummâ-yı râcia,* dönüşlü humma. ‖ *Hummâ-yı nifâsiye,* loğusa humması. ‖ *Hummâ-yı rub,* kuvartana sıtma (72 saatte bir nöbet yapan sıtma). ‖ *Hummâ-yı safra,* sarı humma. ‖ *Hummâ-yı safraviye,* öd humması. ‖ *Hummâ-yı sevdâviye,* karasevda. ‖ *Hummâ-yı vebâiye,* veba.

— Vet. *Aft humması.* Bk. AFT. ‖ *Q humması,* Rift vâdisi humması, doğum humması. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Şarbon humması,* Bacillos anthracis denen, hava ile yaşar bir mikrobun sebep olduğu salgın hastalık; insana da geçebilir. (Bk. ŞARBON.) ‖ *Teksas humması,* sığır piroplazmozu.

— ANSİKL. Vet. ● *Q humması,* koyun ve keçide yavru düşüklüğü veya bronko-pnömoni halinde görülür. Diğer hayvanlarda enfeksiyon belirsizdir.

● *Rift vâdisi humması.* İnsanlarda ve geviştiren hayvanlarda görülen bulaşıcı virüs hastalığı. Özgül bir ültravirüsten ileri gelir; başlıca belirtisi ishalli bağırsak iltihabı, yavru düşüklüğü ve karaciğerde kangrenleşmedir. Daha çok Afrika'da görülen ve eklembacaklılarla bulaşan bir hastalıktır.

● *Doğum humması.* Beslenmeyle ilgili bir hastalıktır. Doğumdan sonraki günlerde, sinir sisteminin ağır çalışması, hafif felç, koma, hattâ bazen çırpınma halinde belirir. Daha çok ineklerde görülen bu hastalığa küçük baş hayvanlarda, domuz ve kısrakta seyrek rastlanır. «Doğum humması» terimi pek de yerinde sayılmaz, çünkü bu hastalıkta ateş yükselmez, tam tersine, gittikçe düşer. Meme ucundan memelerin içine hava üflenmesi uzun süre yegâne tedavi çaresi olmuştur. Şimdi damara kalsiyum ve magnezyum tuzları şırıngası çok kullanılmaktadır. (LM)

HUMMALI sıf. (*humma*'dan *humma-lı*). Hummaya yakalanmış: *Hummalı hasta.* ‖ *Mec.* Çok sıkı ve hareketli: *Hummalı bir çalışma.* (M)

HUMMEL (Johann Nepomuk), alman piyanisti ve bestecisi (Presburg 1778 - Weimar 1837). Mozart'ın öğrencisi. Almanya, Danimarka ve İngiltere'yi dolaştı (1788-1793), Londra'da Clementi ile çalıştı, sonra Viyana'da Albrechtsberger ve Salieri'den ders aldı. Piyano virtüozu olarak bütün Avrupa'yı gezdi, Beethoven ile sık sık çatıştı. Piyano için sonatlar, fügler, çeşitlemeler, fanteziler, bagateller, yirmi dört alıştırma, piyano ve orkestra için altı konçerto, oda müziği (iki yedili, bir beşli, dört dörtlü, altı üçlü v.b.), missalar, beş bale ve pandomima, dört opera besteledi. Piyano çalışı Mozart üslûbundadır ve XVIII.yy. geleneksel klavsen üslûbu ile XIX. yy.ın yenilikleri arasında bir geçit kurar. Czerny, Hiller, Henselt ve Thalberg gibi ünlü müzikçiler yetiştirdi. *Anweisung zum Pianofortespiel* (Piyano Çalma Metodu) [1928] adlı bir eser yazdı. (L)

HUMMOCK i. (ing. k.). Denizbil. Birbirlerine rastladığı veya biniştiği zaman buz levhalarının (*floes*) deniz buzulu üzerinde meydana getirdiği tepecik. *Eşanl.* TOROS [rusça k.]. (L)

HUMMUS i. Bk. HUMUS.

HUMPERDİNCK (Engelbert), alman bestecisi (Siegburg 1854 - Neustrelitz 1921). Köln ve Münih'te müzik öğrenimi gördü, Barcelona (1885-1887), Frankfurt (1890), Berlin (1900-1920) konservatuvarlarında dersler verdi. 1880-1882 Arasında Wagner ile Beyreuth'ta işbirliği yaptı: bu yüzden müzik dili bir ölçüde Wagner'in etkisindedir. Sahne müziği (*Lysistrata, Fırtına, Kış Kontu, Venedik Taciri, Beğendiğiniz Gibi, Mavi Kuş*), senfonik müzik, bir yaylı çalgılar dörtlüsü, iki opera komik, iki peri masalı, üç opera besteledi. Operalarının en ünlüsü *Hansel ve Gretel*'de (1893) halk şarkılarından yararlandı. (L)

HUMPHREY (Doris), amerikalı koreograf ve pedagog (Oak Park, İllinois 1895 - New York 1958). 1917'de Deninshawn school'a, daha sonra oranın dansçıları arasına girdi. 1928'de Charles Weidman ile bir okul ve dans grubu kurdu. Çağdaş amerikan balesinin öncülerinden sayılır. José Limon gibi genç dansçıların yetişmesine çalıştı, bu çalışmalarında insan vücudunun ritim ve denge imkânları üstüne kurduğu ilkeleri uyguladı. Koreografik eserleri: *The Life of the Bee* (Arının Hayatı) [1929]; *The Shakers* (Sallananlar) [1931]; *Race of Life* (Hayat Yarışı) [1938]; *İnquest* (Araştırma) [1944]; *Lament for İgnacio Sanchez Mejias* (İgnacio Sanchez Majias için Ağıt) [1946]; *Day on Earth* (Yeryüzünde Gün) [1947]; *Deep Rythm* (Derin Ritim) [1953]; *Descent into the Dream* (Düşe Dalış) [1957]. (L)

HUMPHREY (Hubert Horacio), amerikalı siyaset adamı (Wallace, South Dakota 1911). New Deal üstüne bir tez verdi (1940) ve siyasal bilgiler okuttu. Minneapolis demokrat belediye başkanı (1945-1949), Minnesota federal senatörü (1949-1965) oldu. Senato'da, Kennedy ve Johnson'un iktisadî ve sosyal siyasetini savundu. Kennedy Humphery'i A.B.D. başkan yardımcısı yapmaktan kaçındı (1960), başkan Johnson 1964'te ona başkan yardımcılığı görevini verdi. Humherey, bu unvanla 1965'ten sonra devlet başkanının yabancı hükûmetler nezdinde özel ve gezici temsilciliğini yaptı. (L)

HUMPHRY (Ozias), ingiliz minyatürcüsü (Honiton, Nevonshire 1742 - Hampstead, Londra 1810). Samuel Collins'in öğrencisi. İngiltere, İtalya ve Hindistan'da çalıştı. Londra'da kral ailesinin, Hindistan'da prenslerin ve müslüman beylerinin portrelerini yaptı. 1792'de Londra'ya döndü, kralın portre ressamı olarak birçok karakalem eser meydana getirdi. L)

HUMPHREY (Pelham). Bk. HUMFREY.

HUMRET i. (ar. *ḥumret*). *Esk.* Kırmızılık, kızıllık: *Bakınız cilve-i melâhatine / Reng-i gülden safâlı humretini* (Recaizade Ekrem). *Eşk-i pür-hûn serteser tuttu cihan etrâfını / Dembedem zeyl-i ufukta görünen humret gibi* (Ebussuud Efendi). ‖ *Humret-i hicâb,* utanmadan doğan kızıllık. ‖ *Humret-i şafak,* şafak kırmızılığı, kızıllığı. (M)

HUMS i. (ar. *ḥums*). *Esk.* Beşte bir: *Ekserisini kılıçtan geçirdi ve emval-i ganâimin humsunu dergâh-ı Halîfiye gönderdi* (Cevdet Paşa). [M]

HUMS, arap kabilesi. Hums'lar ihrama girdikleri sırada yağ yemez, süt sağmazlar, süt veren hayvanları emerlerdi. Saç ve tırnaklarını kesmez, kıl veya yünden yapılmış elbise giymezlerdi. Kâbe'yi ayaklarına sandal giyerek tavaf eder, bu süre içinde çadırlarına kapısından değil, üzerinde açtıkları bir delikten girerlerdi. (M)

HUMULUS i. Şerbetçiotunun ilmî adı. (L)

HUMURGAN. Bk. SÜRMENE.

HUMUS veya **HUMMUS** i. (ar. *ḥummuṣ*). Bot. Nohut.

— Mutf. Baharat ve tahinle hazırlanan bir arap yemeği. (Yapılışı: nohut haşlanarak ezilir, içine nohut ölçüsünün yarısı kadar tahin yedirilir, 1-2 diş ezilmiş sarmısak, 1 kahve kaşığı kırmızı biber, yeterince limon suyu, zeytinyağı ve tuz katılarak iyice karıştırılır; tabağa alındığında üzeri maydanoz yaprakları ve kırmızı turpla süslenir.) [M]

HUMUS i. (lat. k.). Bitkilerin zamanla çürümesiyle oluşan koyu renkli toprak, kara toprak. (M)

HUMUS ar. **Himş,** esk. **Emese,** Suriye'de şehir, il idare merkezi, Antilübnan'ın kuzeyinde; 152 000 nüf. Sulama yoluyle meyve ve zeytin ağaçları yetiştiriciliği ve kurutarım yapılan tahıl tarlaları bölgesinde zengin ticaret merkezi. Âsi ırmağı üzerinde hazne olarak *Humus gölü*'nden yararlanan bir barajın kurulması sayesinde, sulanan yüzeyler genişletilmiş ve pamuk tarımı ile, üretimi bir fabrikada tasfiye edilen şeker pancarı ekimi geliştirilmiştir. Geleneksel ipek dokumacılığının yerini kısmen sunî ipek almıştır. —*Humus ili,* 424 000 nüf. Lübnan'da batıda Irak'a ve doğuda Ürdün'e kadar uzanır.

— Tar. Humus, tarihî kaynaklarda ilk defa Plinius tarafından anılmıştır. İmparator Elagabal'ın doğum yeri olan şehir, onun zamanında vergi ve ticaret imtiyazları kazanarak refaha kavuştu. Bizans devrinde Piskoposluk merkezi oldu. Abbasîler zamanında bir genel vali ile yönetilmeğe başlandı. Hemdanîlerden Seyfüddevle zamanında Halep hükümdarının yönetimine geçti. Bu devirde birçok defa Bizanslılar tarafından yağma edildi. Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah, Humus'u Sultan Tutuş'a verdi. 1135'te Şam hükümdarı Şihabedin Mahmud, Tedmür ve Rahbe şehirleriyle değiştirerek aldığı Humus'u tımar olarak veziri Unur'a verdi. 1137'de Zengi'nin, daha sonra onun oğulları Nureddin ve İsmail'in eline geçen Humus'u Salâhaddin Eyyubî ele geçirdi (1174). 1262'de şehri moğol hanı Hulâgu aldı. Daha sonra zaman zaman Şam'a veya Hama'ya bağlanan şehir, 1516'da osmanlı hâkimiyetine girdi. Bu dönemde Şam'a bağlı bir sancak merkezi olarak yönetildi. XIX. yy.da Halep ile birlikte Mısır hâkimiyetine geçti (1831-1840).

Şehrin tarihî eserleri arasında Halid bin Velid ile karısına ait türbeler, Âsi üzerindeki değirmenler, Büyük camii, El-Fezail camii, Ebu Libade camii, Et-telâî camii yer almaktadır. (ML)

HUMÛZA veya **HUMÛZET** i. (ar. *ḥumûżet*). *Esk.* Ekşilik. ‖ *Müvellid-ül-humûza,* oksijen. (M)

HÛN i. (fars. *ḫûn*). *Esk.* Kan: *Bir böyle şehidin ki mükâfâtı zaferdir / Vermezsen, ilâhi, dökülen hûnu hederdir* (M.Â. Ersoy). *Yalnız o kalmış ortada, âsî ve bağrı hûn* (Yahya Kemal). ‖ Öldürme. ‖ Öç. ‖ *Hûn-alûd* (veya *hûn-alûde*), kana bulaşmış, kanlı: *Sûhte-i âteş-i ahzan edip dîde-i mihnet-dîdelerinden eşk-i hûn-alûd revan oldu ...* (Naima). *Ağır ağır yürüyor bir hayâl-i hûn-alûd* (Tevfik Fikret). ‖ *Hûn-âşâm,* kan içen. Gaddar sevgili: *O hûn-âşâma etmiş mâcerâ-yı aşkı işrâb / Yine ey dil meğer bu dîde-i giryânı kan tutmuş* (Nedim). ‖ *Hûn-bahâ* (veya *Hûn-behâ*), kan pahası, diyet. ‖ *Hûn-bâr,* kan yağdıran. ‖ *Hûn-çegân* (ve *hûn-çekân*), kan damlayan, kan damlatıcı: *Ağlarsa cam sunsa sipihr-i sitize-kâr / Ben zâdesine âb-ı gam-ı hûn-çekân verir* (Nedim). ‖ *Hûn-efşân* (veya *hûn-feşân*), kan saçan: *Uçurdum mürg-i hâbı hasretinle çok zamanlardır / Dü çeşm-i hûn- feşânım şimdi hâli-âşiyanlardır* (Koca Ragıp Paşa). ‖ *Hûn-hân,* («kan isteyen»), kan. güden. ‖ *Hûn-germ,* sıcak kanlı, ısınmış, alışmış: *Hûn-germ idi aşka la'l-i nûşîn / Ferhâd'ına can verirdi Şîrîn* (Galib Dede). ‖ *Hûn-pâş,* kan saçan: *Yâre varsın peyk-i nâlem âh ü zârım söylesin / Zahm-ı hûn-pâş-ı derûnum inkisârım söylesin* (Nabi). ‖ *Hûn-rîz,* kan döken: *Her ebrû-yı hem katline bir hançer-i hûn-rîz / Her zülf-i siyah kasdına bir ef'a yılandır* (Fuzuli). ‖ *Hûn-i câm,* şarap. ‖ *Hûn-i ciğer* (veya *hûn-i dil*), üzüntü gözyaşları. Keder, elem: *Ağlamazsan bana bir dem acıyıp dîdelerin / Göreyim dursun iki gözüne hûn-ı ciğerim* (Figanî). ‖ *Hûn-i helâl,* dökülmesi kanunca uygun görünen kan. ‖ *Hûn-i kebûter* («güvercin kanı»), şarap. ‖ *Hûn-i mürde,* hafif sıyrık veya çizikten çıkan kan. ‖ *Hûn-i pâk,* temiz kan: *Kahramanların ve çocukların revan olan hûn-i pâki...* (Atatürk). ‖ *Hûn-ı siyavuş* (veya *hûn-i siyavuşân*), şarap. Tan yerinin kırmızılığı. ‖ *Hûn-i şişe*

hunbaba

humbaracı
(Türkische Gewänder adlı eserden)

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

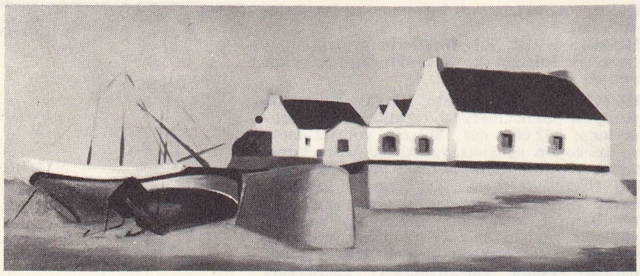

Robert HUMBLOT
«la Sardinière»

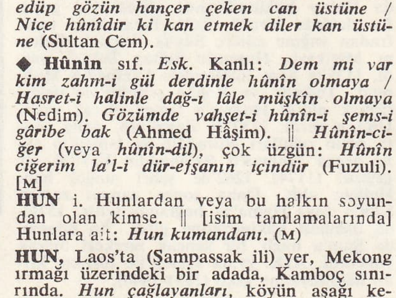

Alexander von HUMBOLDT
Cabinet des Estampes, Paris

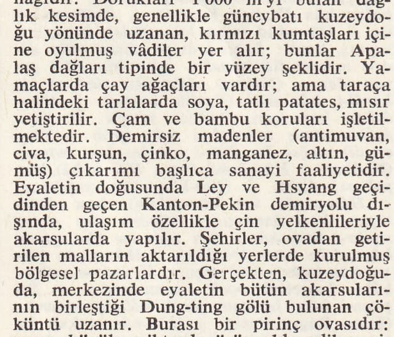

David HUME
Bibliothèque Nationale, Paris

(veya *hûn-i tâk*), şarap. || *Dide-i hûn-bâr*, kan ağlayan, kan saçan göz.

◆ **Hûnâb** veya **hûnâbe** bls. i. *Esk.* Kanlı su, kanlı gözyaşı: *Her yanın oldu menba-ı hûnab / Bulamam bir nazîr o manzaraya* (Abdülhak Hâmid). *Mazlûm şikâyette, nedamette sitemkâr / Hûnâbe-i maktûle garîk olmada hûnhar* (M.Â. Ersoy).

◆ **Hûnî** sıf. *Esk.* Kanlı: *Sâkinâne harem-i gerdûnu / oldu hûnî gözünün meftûnu* (Hakanî). || Katil, zalim, gaddar: *Dil helâk edüp gözün hançer çeken can üstüne / Nice hûnîdir ki kan etmek diler kan üstüne* (Sultan Cem).

◆ **Hûnîn** sıf. *Esk.* Kanlı: *Dem mi var kim zahm-i gül derdinle hûnîn olmaya / Hasret-i halinle dağ-ı lâle müşkîn olmaya* (Nedim). *Gözümde vahşet-i hûnîn-i şems-i gâribe bak* (Ahmed Hâşim). || *Hûnîn-ciğer* (veya *hûnîn-dil*), çok üzgün: *Hûnîn ciğerim la'l-i dür-efşanın içindir* (Fuzuli). [M]

HUN i. Hunlardan veya bu halkın soyundan olan kimse. || [isim tamlamalarında] Hunlara ait: *Hun kumandanı*. (M)

HUN, Laos'ta (Şampassak ili) yer, Mekong ırmağı üzerindeki bir adada, Kamboç sınırında. *Hun çağlayanları*, köyün aşağı kesimindedir. (L)

HUNAB - KU. Mit. Maya tanrısı. Evrenin yaratıcısı ve İtzamna'nın babası idi. Maya - Kişe'lerin kutsal kitabı olan *Popol Vuh*'a göre bu tanrı, insan oğlunu bir mısır koçanından yaratmıştır. (L)

HUNALD. Bk. HUNAUD.

HU-NAN ing. **Hunan,** Güney Çin'de il; 36 220 000 nüf. Merkezi, *Çang-şa*. Hu-nan hemen tamamıyle dağlıktır; yalnız güneydoğu kesimi Yang-dzı'ya bağlı bir göl çanağıdır. Dorukları 1 000 m'yi bulan dağlık kesimde, genellikle güneybatı kuzeydoğu yönünde uzanan, kırmızı kumtaşları içine oyulmuş vâdiler yer alır; bunlar Apalaş dağları tipinde bir yüzey şeklidir. Yamaçlarda çay ağaçları vardır; ama taraça halindeki tarlalarda soya, tatlı patates, mısır yetiştirilir. Çam ve bambu koruları işletilmektedir. Demirsiz madenler (antimuvan, civa, kurşun, çinko, manganez, altın, gümüş) çıkarımı başlıca sanayi faaliyetidir. Eyaletin doğusunda Ley ve Hsyang geçidinden geçen Kanton-Pekin demiryolu dışında, ulaşım özellikle çin yelkenlileriyle akarsularda yapılır. Şehirler, ovadan getirilen malların aktarıldığı yerlerde kurulmuş bölgesel pazarlardır. Gerçekten, kuzeydoğuda, merkezinde eyaletin bütün akarsularının birleştiği Dung-ting gölü bulunan çöküntü uzanır. Burası bir pirinç ovasıdır: yazın büyük miktarda ürün elde edilen pirince, kışın başka tarım ürünleri de katılır: buğday, arpa, kolza. Dung-ting ile Aşağı Hsyang'ın havzaları, Çin'in «pirinç kâseleri»dir. Gölün batısında bir pamuk bölgesi uzanır. Ovanın kenarında kurulan başlıca şehirler, yoğun ırmak faaliyetine bağlı bölgesel pazarlardır; son zamanlarda sanayiler gelişmiştir. (L)

HUNAUD veya **HUNALD** (öl. Roma 756'ya doğr.), Akitanya dükü (735-745), Eudes'in oğlu. Charles Martel'e sadakat yemini etmeyi reddetti. Martel, bunun üzerine Akitanya'yı yakıp yıktı. Martel'in oğulları Carloman ve Pépin'in tahta çıkışlarında patlak veren kargaşalıklara katıldı. 742'de Carloman ve Pépin'e yenildi; ancak, bunlar Bavyera seferiyle uğraşırken, Henaud kuzeyden karşı saldırıya geçti (743-744). Kesin bir yenilgiden sonra oğlu Waifre lehine düklükten feragat etti (745). Roma'nın kuşatılması sırasında Lombardia ordusu saflarında çarpışırken öldü. (L)

Hunbaba, Eski Ön Asya mitolojisinde kuvveti sembolize eden tanrı. Sümer ve diğer bazı Mezopotamya panteonlarında var olan Hunbaba Hitit dininde de görülür. (M)

HUNBARA i. Bk. HUMBARA.

HUND'LAR, Orta Hindistan'da halk. Bunlar negrito tipini andırır. Yamaçlarda, kerpiçten ve dallardan yapılmış evlerde yaşarlar. Eskiden, aralarında bir yüce iyilik tanrısı ile bir kötülük tanrıçasının da bulunduğu sayısız tanrılarına törenlerde gençleri kurban ederlerdi. (L)

HUNDRED [handrıd] i. («yüz» sayısı anlamında ing. k.). Kanton'a tekabül eden ingiliz arazi taksimatı. (Anglosakson monarşisi döneminde temel toprak bölümüydü. Aşağı yukarı yüz kadar *hide* [bir ailelik toprak] ihtiva eder, böylece hukukî ve malî bir birim meydana getirirdi.) [L]

HUNEDOARA, Romanya'da şehir, Erdel'de, Mureş havzasında; 51 200 nüf. Bu sanayi merkezinde çıkarılan demir filizi, yakınındaki Jiu (Petroşani) havzasından gelen yarı-koklarla işlenir. (L)

HUNERİCH (öl. 484), vandal kralı (477-484), Geiserich'in büyük oğlu. İmparatorluk sarayına rehine olarak gönderildi, ikinci evliliğini imparator Valentinianus III'ün kızı Eudoxia ile yaptı (455). Kral olunca, siyasetini benimsemeyenleri ortadan kaldırdı, mani mezhebine bağlı olanların ve katoliklerin faaliyetlerini önledi. Avras'ların ayaklanmalarını ve Kuzey Afrika devletinin istilâlarını önlemeğe, Vandal devletinin Afrika'daki sınırlarını belirlemeğe çalıştı. (L)

HUNEYN bin İSHAK, arap tıp bilgini (Hira 809 - 873). Babası hıristiyan araplarından bir eczacıydı. Latince adı Iohannitius'tur. Gençliğinde Bağdat'a giderek Yahya bin Musavveyh'ten ders aldı. Öğrenimini Anadolu'da yaptı. Yunanca öğrendi. Bağdat'a dönüşünde Halife el-Mütevekkil'in hekimi oldu. Halife'nin kurduğu tercüme okulunun başına geçti. Birçok arapça ve süryanî diliyle yazılmış eser topladı, yeniden düzenledi. Galenos, Hippokrates, Eflatun, Aristoteles ve Dioskorides gibi bilgin ve filozofların eserlerini, Ptolemaios'un *Megiste* adlı eserinden bir bölümü Arapçaya tercüme etti. Bunlardan başka bir süryanî grameri ile bir de Yunancadan Süryanîceye lûgati vardır. Öteki eserleri: *Kitab el-Medhal Fi't-Tıbb* (Tıp İlmine Giriş), *Kitab el-Mevlûdin* (Tabiat Bilimleri Üstüne). [M]

HUNFALVY (Pal), macar etnografı ve dilbilgini (Nagyszalok 1810-Budapeşte 1891). Reguly'nin Vogul'lar üstüne yazdığı kitapları yayımladı. Eserleri: *Magyar Nyelveszet* (Macar Dilbilimi) [1856-1861] ve *Ivtudomanyi Közlemenyek* (Dilbilim Üstüne Bilgiler) [1862'den sonra]. (L)

HUNG-DIZI gölü, Doğu Çin'de göl, Kiang-su ile An-hûy'u kısmen birbirinden ayırır. Huay ırmağı tarafından aşılan göl, bu ırmağı düzenleme tasarısında önemli yer tutar. Hung-dzı'nın uzunluğu 120 km, genişliği 40 km'dir. (L)

HUNG-HOA, Kuzey Vietnam'da şehir. Hanoi yakınında. (L)

HUNG HSİU - ÇYÜEN, çinli reformcu (Guandung 1813 - Nankin 1864). Guandung'lu bir köylünün oğluydu. Eğitmen oldu ve hıristiyan misyonerleriyle ilişki kurdu. 1836'dan sonra mançu hâkimiyetindeki Çin'i kurtarmak için Tanrı hayranları mezhebini kurdu. Özellikle köylü Hakkas'lar arasında taraftar buldu, bir süre sonra gizli derneklerin faaliyetine karıştı; Guangsi'de başgösteren bir kıtlıktan yararlanarak 1815 ayaklanmasını başlattı, kendini «Göklerin kralı» adlı imparator ilân etti, Yeni Tayping hanedanını kurdu, birçok başarıdan sonra (1833'te Nankin'e yerleşme), Orta Çin'e hâkim oldu. Pekin kapılarına dayandı (1853), fakat şehri alamadı. İngilizlerin ve Fransızların desteğini sağlayamadı. 1862'de Pekin hükûmeti bu desteği sağlayınca onun rejimi çöktü (Nankin'in düşüşü: 19 temmuz 1864) ve Hung intihar etti. (L)

Hung-Lou Mıng (*Kırmızı Kulübede Rüya*), Tsao Djan'ın (1719-1764) romanı. Tsao Djan'ın, bu romanın ancak ilk 80 bölümünü yazmış olması muhtemeldir; son 40 bölüm büyük bir ihtimalle 1791-1792'de eklenmiştir. Olay büyük bir burjuva ailesinin malikânesinde geçer; bu sarayda çok romantik on iki genç kız en az onlar kadar romantik olan ev sahibinin oğlu vardır. Aşk psikolojisinin büyük bir gerçekçilikle anlatıldığı ilk çin romanıdır. Pekin dilinde yazılan eserde güzel şiirler vardır. (L)

HUNGNAM, Kore'de (Kuzey Kore) şehir, Tonsongçon halici ile Japon denizi kıyısında. 1925'e kadar basit bir balıkçı kasabası olan Hungnam, önemli bir sanayi merkezi haline gelmiştir: alüminyum fabrikası; altın rafinerisi; kimya ürünleri ve gübre fabrikaları. Yakınında kömür madenleri. (L)

HUNGRY HORSE, A.B.D.'de (Montana) köy, Flathead ırmağının güney kolu kıyısında. Bir hidroelektrik fabrikası ile, büyük bir sulama çevresini besliyen baraj. (L)

HUNG - VU. Bk. TAY - DZU.

HUNHAR bls. sıf. (fars. *ḫūn*, kan ve *ḫurden*, içmek'den *ḫūn-ḫvār*). Kana susamış, zalim, gaddar: *Onların rivayetine göre pek hunhar ve hain bir yaratılışta olan Timur ...* (N. Araz). *Bir âfet-i hunhara esîr oldu gönül kim / Her nâzına her lâhzada bin kerre fedâyız* (Ziya Paşa).

◆ **Hunharâne** sıf. ve zf. *Esk.* Zalimce, gaddarca.

◆ **Hunharlık** i. Kana susamışlık (M)

HUNİ i. (yun. *khoni*'den). Bir sıvıyı dar ağızlı bir kaba boşaltmak için kullanılan koni şeklinde âlet. (Emaye, cam teneke, plastik ve galvanizden yapılan çeşitleri vardır.)

— Anat. İç kulaktaki ortak çekirdeğin tepesinde bulunan koni biçiminde küçük çukurluk.

— Jeomorfol. Koni biçiminde, dik çeperli, küçük boyutlu, kapalı çukur. (Huniler karst şekilleri içine girer ve hızlı erime geçiren obruk çeperlerinin göçmesiyle oluşur. Alçıtaşı, tuz v.b. gibi kolay eriyen kayalarda hunilere sık rastlanır; kireçtaşlarında ise daha seyrek görülür.)

— Kim. *Huni sehpası*, sıvıları süzerken, huniyi tutturmağa yarayan ayaklı destek. (Genellikle, dikey bir çubuk üzerinde kayabilen yatay bir halkadan meydana gelir; filtreli huni bu halkanın içine yerleştirilir.)

— Radyotek. *Huni anten*, kesiti açık ucuna doğru gittikçe büyüyen bir dalga kılavuzunun uç kısmını meydana getiren anten. (Koni, parabol ve piramit biçiminde huni antenler vardır.)

— Sil. *Alev hunisi*, namlu ağzından çıkan gazları hemen soğutmak ve meydana gelen alevi söndürerek yakıtın ışığını gizlemek için bazı ateşli silâhların namlusuna takılan araç. (Kesik koni biçimindeki alev hunisinin üzerinde küçük delikler bulunur.) (LM)

HUNİMSİ sıf. (*huni*'den *huni-msi*). Bot. Biçimi huniyi andıran, taçyaprakları bitişik, düzgün ve borumsu çiçekler için kullanılır (msl. ciğerotunun çiçeği). [L]

HUNLAR, Orta Asya'da ve Avrupa'da devlet kuran türk boyu. Orta Asya'da kurulan (M.Ö. 220) Hun devleti M.S. 216 yılına kadar yaşadı. Avrupa kaynaklarında *Kun*, Çin kaynaklarında *Hiung-Nu* diye geçer. Hun hükümdarlarının hepsi de *yabgu* diye anılmıştır. Hunların ilk bilinen hükümdarı Teoman olmakla beraber, atalarının da ondan önce hükümdarlık yapmış olmaları gerekir.

Teoman (Tou-man), ayrı ayrı yaşayan kavimleri birleştirdi (M. Ö. 220). Çin'deki kargaşalıklardan yararlanmasını bildi; bazı bölgeleri eline geçirdi. Başkadınının etkisiyle, oğlu Mete'nin yerine başkadının oğlunu veliaht yapmak istedi. Babasına karşı harekete geçen Mete, etrafında kendisine bağlı olanları topladı; Teoman'ın üzerine yürüdü. Babasını ve üvey anasını öldürdü (M.Ö. 209).

Mete'nin (Çin kaynaklarında Mao-Du [Motun okunur]; Oğuz Han da denir) otuz beş yıl süren hükümdarlığı zamanında Hun devleti genişledi. Bütün türk, moğol, tunguz v.d. altay kavimlerini boyunduruğu altına alan Mete, Asya'nın fethine girişti. Çin'e hemen her yıl akın düzenledi. Bu akınlardan birinde Peteng kalesinde imparator Gao-Di'yi kuşattı. İmparator barış yapmak zorunda kaldı. Mete'nin za-

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

manında devletin sınırları Büyük Okyanus'tan Hazar denizine, Tibet ve Keşmir'den Kuzey Sibirya'ya kadar uzanıyordu.

Mete'nin ölümünden (M. Ö. 174) sonra yerine oğlu Lao-Şang geçti. Çin imparatorluk soyundan bir prensesle evlendi. On üç yıllık hükümdarlıktan sonra yerini oğlu Çün-Çın yabguya bıraktı (M. Ö. 161). Çün-Çın yabgu otuz beş yıl tahtta kaldı. Veliaht olarak tayin ettiği Yü-Şan 126'da ölünce, taht küçük kardeşi İ-Çin-Hsien yabguya kaldı. Türklerin beşinci hükümdarı olan Hsien'den sonra yerine büyük oğlu Vu-Vey yabgu oldu (M. Ö. 114). Dokuz yıl saltanat süren Vu-Vey'den sonra oğlu Vu-Şı-Lu-Ir (M.Ö. 105); onun ölümünden sonra da amcası Çû-Li-Hu yabgu hükümdar oldu (M. Ö. 101). Ancak bir yıl saltanatta kalabildi. Ondan sonra kardeşi Çü-Di-Hu, yabgu oldu. Bunun saltanatı da kısa sürdü (M. Ö. 96). Yerine Hu-Lu-Ku yabgu tahta çıktı (M. Ö. 96-85). Huluku yabgunun yerine oğlu Huandi geçti (M. Ö. 85-68). Huandi'nin yerine, veliaht olan oğlu geçemedi. Kızlarından biri M. Ö. 73'te Uygurların büyük prensi U-Kû ile, diğeri de Türk Usun'ların kralı Ung-Kû-Mi (Fi-Nang) ile M. Ö. 74'te evlendi. Bu suretle, Büyük Türk konfederasyonu arasında bağlar güçlendirildi. Bundan sonra Hsü-Lü-Çüan-Çü yabgu oldu (M. Ö. 68-60). Bunun yerine Vu-Çü-Ti tahta geçti; fakat kısa bir süre sonra öldürüldü (M. Ö. 60). Kardeşi İ-Yu-Cu tahtta hak iddia etti, fakat tahtı ele geçirmeyi başaramadı (M.Ö. 49). Diğer kardeşi Tuyen de tahta çıkmak istedi, fakat öldürüldü (M.Ö. 57-56).

Bu çağda, tahtta hak iddia eden veliahtlar iç savaşlara sebep oldular. Bunların hepsi öldürülerek tahttan uzaklaştırıldı.

Daha sonra tahta Hu-Han-Ye (M. Ö. 58-31) bundan sonra büyük oğlu Cu-Di yabgu geçti. Fu-Çu-Ley-Cu-Di (M.Ö. 30-20) çin imparatorunu resmen ziyaret etti (M. Ö. 25). Yerine, sıra ile kardeşleri Su-Hsie-Cu-Di (M. Ö. 20-12), Çü-Ya-Cu-Di (M. Ö. 12-8), Vu-Çu-Liu-Cu-Di (M. Ö. 8 - M. S. 13), Vu-Ley-Cu-Di (M. S. 13-18) ve Hu-Tu--Ir-Şı-Tao-Gao-Cu-Di (M. S. 18 - 46) yabgu olarak tahta çıktılar. Yerine geçen büyük oğlu Wu-Ta-Ti-Ho (M. S. 46) tahtta ancak birkaç ay kalabildi; ondan sonra gelen kardeşi Pu-Nu ise (46-83) çok uzun süre yabguluk yaptı. Yerine sıra ile oğulları San-Mu-Lu-Tzı yabgu (83-84), Yu-Liu yabgu (84-85) ve Yü-Çu-Çien yabgu (89 -93) geçtiler. Bunların son ikisinin saltanatı, öldürülmek suretiyle sona erdi. Zira o çağlarda durum pek karışıktı. Nitekim Yu-Liu yabgunun annesi bile M.S. 91 yılında Çinlilere esir düştü.

Daha 48 yılında Türk hakanlığı. «Güney-Doğu» ve «Kuzey-Batı» diye ·kiye bölünmüştü. Her ikisinin başında da aynı soydan gelen prensler bulunuyordu. Güney imparatorluğu Çin nüfuzu altına girdi. Siyenpi Türkleri ve Çin tarafından desteklenen Güney Hunları. Kuzey yabgusu daha üstün sayıldığı için. Kuzeylilerle savaşmağa başladılar; büyük birlik sarsıldı. Sienpiler. Hun Türklerini batıya sürmeğe çalışıyorlardı. Günev Hunlarının ilk yabgusu Hu-Han-Sie II'yi (48-56) sırası ile kardeşleri Çiu-Fu-Yu-Di (56-57), İ-Fa-Yu-Di (57-59) takip etti. Daha sonra Hu-Han-Sie'nin büyük oğlu Hsien-Tung-Şı-Çu-Ti (59 -63), ondan sonra da Çiu-Fu-Yu-Ti'nin oğlu Çiu-Çu-Çü-Lin-Ti (63) tahta geçti. 5. Yabgu, 4.nün kardeşi Hu Yeh-Şıh-Çu-Hu-Tı'dır (63-85). 3. Yabgunun oğulları i-Tu-Yü-Lü (86-88) ve Hsiu-Lan-Şı-Hu-Di'den (88-93) sonra Kuzey Hun devleti dağılarak bir kısmı Güneyin yönetimine geçti. 8. Güney vabgusunun büyük oğlu, avnı zamanda büyük hun imparatorudur. Bu suretle imparatorluk kuzey dalından, aynı soyun güney dalına geçti 26. Büyük türk hakanı olan An-Guo'dan (93-94) sonra sırası ile oğlu Ting-Tu-Şı-Cu-Hu-Ti (94-98). Van-Sı-Cu-Ti (98-124). kardesleri Vu-Çi-Hu-Şı-Co (124-127). Çü-Çı-Cu-Şı-Çu-Çiu (127-140) yabgu oldu; ancak bu sonuncusu öldürüldü. Bundan sonra tahta geçen Çü - Hsiu (140-143) ve kardeş olan Hu-Lan-Cu-Şı-Çu-Cu-Çiu (143-147) ile İ-Ling-Şı-Çu-Çiu (172-nun kimin oğlu oldukları bilinmemektedir. Daha sonra oğlu Tu-Dı-Cu-Şı-Çu-Çiu (172-177), onun oğlu Hu-Çıng (177-179) ve kardeşi Çiang-Çü (179-188) tahta geçti; bu son ikisi de öldürüldü. Sonuncusunun oğlu Dı-Çı-Şı-Çu-Hu (188-195) ve kardeşi Hu-Çu-Çuan (195-216) dan sonra Hunlar, iktidarı Sienpiler'e bırakarak bir kısmı Avrupa'ya göçtüler: bir kısım hunlar Orta Asya'da kaldı: bir kısmı ise Rus Türkistanı. İran ve sonra da Hindistan'a giderek yerleştiler ve Akhunlar adını aldılar.

Hazar denizinin kuzeyinde yerleşen ve Doğu Avrupa'da görülen Hunların bilinen ilk boybeyi, Balamber'dir (Balamir). 374 Yılı sıralarında Balamber'in yönetimindeki Hunlar, Aşağı İdil bölgesinde akınlara başladılar. İdil'i geçen hun akıncıları, Alan kavmini ikiye ayırdı ve bir kısmını hâki--miyetleri altına alarak Tuna boylarına kadar geldiler. Böylelikle yurtları Tuna'ya kadar uzandı. Hun boyları buraya yerleştiği sırada, başlarında iki boybeyi bulunuyordu. Büyük hükümdar olarak Haraton Hazar bozkırındaki merkezde oturuyor, batı kesiminde ise diğer bir hükümdar, Uldız (Bizans: Uldis; lat.: Huldin) bulunuyordu. Uldız zamanında Hunlar Karpatlar bölgesine yerleştiler. Hunların Karpatları istilâsı, germen kavimlerini yerlerinden ederek zengin Batı Roma ülkesine sürdü. Hun akıncıları, Roma ülkesinin Tuna boyu topraklarına ve özellikle Trakya'ya saldırdılar ve yağmalar yaptılar (391). Doğu Roma ordusu harekete geçti (392) ve küçük topluluklar halinde dolaşan hunbirliklerini iki defa yenilgiye uğratarak geri çekilmek zorunda bıraktı. IV. yy. sonlarında Hun devletinin hâkimiyet alanı, batıda Macar ovasına kadar uzanıyordu. Hun akıncıları sınır boylarında savaşırlarken bizanslı bir keşişiş de, hun boyları arasında Hıristiyanlık propagandası yapmağa başladı; fakat Hıristiyanlığı yaymayı başaramadı. 405 Baharında Hunlardan bir birlik, Tuna'yı aşarak Trakya'ya kadar indi. Aynı yıl içinde, Roma imparatorluğunun İllyria bölgesinde ayaklanan Gotlar, Bizans hükûmetinin yardıma çağırdığı Hunlar tarafından yenildi. Got kumandanı Gainas o sırada ordusu ile Dakia'da bulunan hun boybcyi Uldız tarafından yakalanarak öldürüldü (405). Hunlar, kendilerine bağlı olan Doğu Gotlarının hükümdarı Hunimund'un yardımı ile Kuad'ları (407-408), Hunimund'un oğlu Thorismund'un yardımıyle de Gepid'leri Hun birliğine girmek zorunda bıraktılar. Thorismund'un ölümünden sonra, Doğu Gotları başsız kalınca, Macar ovasını alan Hunlar, aynı zamanda Tuna'nın sağ yöresine doğru yürüdüler. Hun devletinin batı kesimi hükümdarı olan Uldız, her iki Roma devletinin sınırlarında hâkimiyeti ve düzeni sağladı. Uldız. Batı Roma'ya karşı dostluk gösteriyordu. Nitekim, hun akıncıları Tuna boyunda akınlar yaptığı sırada, Uldız, Batı Roma'ya, germen kavimlerinin saldırılarına karşı koyabilmesi için, yardımcı kuvvetler gönderdi (408). 410 Yılından sonra Doğu Roma üzerindeki hun baskısı gittikçe artmağa başladı. Başta Uldız bulunduğu halde hun ordusu Trakya'ya büyük bir akın yaptı, Trakya magister militium'un (askerî vali). bu yağma ve tahripten kurtulmak için, Uldız ile barış yaptı. Bizans hükûmeti hun baskısını durdurmak için Hunların büyük hükümdarına başvurdu: bir elçilik heyeti uzun bir deniz yolculuğundan sonra hun devlet merkezine gitti (412). 420'de hun devlet merkezi Tuna ve Tiça ırmakları bölgesine kaydı. Hunlar'ın Orta Avrupa'ya da hâkim oldukları bu sıralarda büyük hükümdar Kharatonn ile Batı kesimi beyi Uldız ölünce Hun devletine dört kardeş hükümdarlık yaptılar. Uptaros (öl. 430), Attilâ'nın amcasıdır. Ülkenin kuzeybatı kesimine hâkim bulunduğu sırada Burgundlar ile savaştı. Muncuk, hakkında kesin bilgi yoktur, Bleda ve Attilâ'nın babasıdır. Ülkenin doğu tarafında bulunduğu sanılıyor; ölüm tarihi belli değildir. Aybars'ın hayatı ve ölümü hakkında da bilgi yoktur. Ruas (Ruga, Rugıla, Rua) hakkında bizans ve latin kaynakları yardımıyle bilgi edinilebilir. Ruas, 422 yılında kendi bölgesinde hükümdar oldu. 12 Yıllık hükümdarlığı sırasında Doğu Roma ile kurduğu askerî ve siyasî ilişkilerden vararlandığı anlaşılmaktadır. Nitekim Bizans devletinin vergileri yükseltmesi, bu akınların tesirine bağlanabilir. Ruas ölünce (434) yerine kardeşi Muncuk'un iki oğlu, Bleda ile Attilâ hun tahtına geçmişlerdir. Bu sırada, Batı Hun ülkesi, doğuda İdil bölgesinden batıda Ren nehri ile Kuzey denizi kıyılarına kadar uzanıyordu. Devletin merkezi, artık Macar ovasına kaymış bulunuyordu. Eski türk geleneğine göre Bleda ile Attilâ, Batı Hun ülkesinde birlikte hüküm sürmüşlerdi. Bizans'ın hun boyları meselesini görüşmek için yolladığı konsüllerden kurulu elçilik heyeti, genç hükümdar Attilâ tarafından, Semendire şehri karşısındaki Konstantia kalesinde kabul edildi. Bizans elçileri, görüşmeleri sürdürmek istediler; fakat Attilâ kesin bir ifade ile ya savaşı veya şartları aynen kabul etmelerini tekrarladı. Böylelikle Margus (Belgrat yakınlarında) antlaşması yapıldı. Theodosius II, barış şartlarına rağmen, Ağaçerileri ayaklanmaya kışkırttı. Boybeyi Kuridak'ın Attilâ'ya bildirmesiyle Ağaçeriler hun hâkimiyeti altına sokuldu.

Attilâ'nın ilk karısı Angkan'dan olan büyük oğlu buraya vali oldu. Attilâ, bu olaydan sonra, İdil ırmağı boylarında yaşayan Saragur boyu üzerine bir sefer yaparak onların ayaklanmasını bastırdı. 437'de Flavius Aetius, hun hükümdarından aldığı kuvvetlerle Batı Gotları üzerine yeni bir sefer daha yaparak, onları bozguna uğrattı. Attilâ, ayrıca, Vandallarla da dostluk bağları kurdu. Bu sırada Doğu Roma ile ilişkiler gerginleşti. Attilâ, Theodosius II'den Margus barışı şartlarını yerine getirmesini istedi. Bu isteğe zamanında cevap verilmemesi, Attilâ'nın Balkan seferine yolaçtı. 442 Yılında hun akıncıları güneye inmeğe başladılar. Bir kol Arkadiopolis (Lüleburgaz) önlerine kadar geldi; diğer bir hun birliği de Sicilya'dan dönen bizans ordusunu yolda Khersonesos'u (Gelibolu yarımadası) geçerken yakalanarak ağır bir bozguna uğrattı. Bunun üzerine anlaşmaya razı olan Doğu Roma'nın barış heyeti başkanı çağının tanınmış kişilerinden Anatolius idi. Atitilâ. âdeti üzerine elçilerle görüşmeğe başlamadan önce isteklerini bildirdi, bizans heyeti de onun şartlarını kabul etmek zorunda kaldı (442). Yapılan barışa *Anatolius barışı* adı verilir. Birinci Balkan seferinin sonuçları Avrupa tarihi bakımından önemli oldu. Doğu Roma, ağır vergiden başka, Afrika'yı tamamen Genserik idaresindeki Vandallara bırakmak zorunda kaldı. Batı Roma da imzaladığı bir antlaşma ile, Kartaca'ya yerleşen vandal hükümdarını tanıdı. Bleda ile Attilâ, on bir yıl birlikte hüküm sürdükten sonra, saltanat mücadelesine başladılar (445). Aynı yıl Attilâ, ağabeyisi Bleda'yı öldürttü. Bleda, kardeşinin aksine, canlı ve neşeli bir kişiydi. Batı Hun devleti tahtında tek başına hüküm sürmeğe başlayan Attilâ, yalnız türk değil, bütün dünya tarihinin de en büyük hükümdarlarından biridir. Onun sıra ile yaptığı İkinci Balkan, Gallia ve Roma seferleri Avrupa tarihinin en önemli olaylarıdır. Attilâ. hun tahtında tek başına kaldıktan sonra, önce Doğu Roma üzerine yürüdü, hun ordusu, 447 baharında Tuna'yı ve Oescus (bugün Gigen yakınında bir harabe) şehri yakınındaki Oescus (bugün İsker) çayını geçerek bizans ordusu ile karşılaştı. Böylece ilk önemli savaş Oescus çayı kenarında yapıldı. Bu meydan savaşı sonunda bizans ordusu ağır yenilgiye uğrayarak tamamen yok edildi ve kumandanı Arnegiskulas, savaş alanında öldü. Bu ilk zaferden sonra. ordusundan iki birlik ayıran Attilâ, birini Nikopolis (bugün Niğbolu, Negoboli) yakınındaki Asemus (bugün Osem) kalesini kuşatmağa, diğerini de Tuna boyunca sıralanan ve birçok kaleden meydana gelen Tuna Limes'ini tahrip etmek üzere doğuya yolladı. Kendisi de, ordusunun asıl kuvvetleri ile güneye, Trakya'ya inerek önce Sardika'yı (Sofya), sonra da Philipoppolis'i (Filibe) aldı. Daha önde ilerleyen akıncılar ise, Adrianopolis'i (Edirne) kuşattılar. Asıl hun ordusunun gelmesine rağmen şehir kuşatmaya karşı koydu. Bu sırada, Tuna Limes'ini tahrip etmek üzere saldırıya geçen ikinci kol, Durostorum (Silistre) ve Markianopolis (Varna batısında Pravadia) kalelerini zaptederek tahrip etti; Karadeniz kıyılarından güneye dönerek, Adrianopolis önlerinde bulunan ordu ile birleşti. Hun ordusu bu şehir önünde fazla kalmayarak Doğu Trakya'ya yöneldi. İlerdeki akıncılar ise Arkadiopolis (Lüleburgaz), Gallipolis (Gelibolu) ve Sestos (Akbaş) limanı yörelerinde akınlar yaptı. Attilâ'nın ikinci Balkan seferinde, hun ordusu Balkanları istilâ

Johann HUMMEL
Cabinet des Estampes, Paris

Foto. *LAROUSSE*

ederek Byzantium önüne geldi. Theodosios II, istenen haracı vermek zorunda kaldı (448). Attilâ bu savaştan sonra Gallia (Galya) ve Roma'ya başarılı seferler yaptı ve 453'te öldü. Attilâ'nın yerine oğlu İlek geçtiyse de bir yıl sonra öldürüldü (454). Bu tarihten sonra büyük imparatorluk dağıldı. Öbür oğlu Dengizik, Hunlardan topladığı bir kuvvetin başında 496'ya kadar hükümdarlığını sürdürdü. Diğer kardeşi olan İrnek ise aynı yıl Bizans'a bağlandı.
Hunlar'ın Kültürü: Çinililerin *Şenyü* dedikleri türk yabgusu kutsaldı. Buna *Tanrıkut* da denirdi. Kudreti çok büyük ve kesindi. Büyük oğlu yoksa, kardeşi veliaht sayılır, doğu ülkelerinin genel valisi olurdu. Batı ülkeleri ise imparatorluk sülâlesinden bir prensin yönetimine bırakılırdı. Merkezi, doğrudan doğruya yabgu idare ederdi. Hun imparatorluğu, çin ve önasya devletleri gibi kalabalık değildi. Ahali genellikle göçebeydi. Şehirler, çadırlardan kurulu gezgin yerleşme yerleri halindeydi. En büyük geçim kaynağı hayvancılıktı. Silâh ve dericilik yurt savunmasını ilgilendirdiği için en ileri gitmiş sanayi kollarıydı. Lüks eşya, savaş zamanlarında ganimet halinde memlekete girerdi. Yaşama şartları sert, bazen merhametsizdi. Kadınlar da erkeklerin yanında yorucu çalışma yaparlardı. Hun toplumu aristokrat bir toplumdu. Büyük askerî makamlar asil ailelerin elindeydi ve çok kere babadan oğula geçerdi. Bu aileler vergi vermezlerdi. Subayları tümenbeyi, binbaşı, ellibaşı rütbelerini alır, daha sonra onbaşılar gelirdi. Bunlar, unvanlarının gösterdiği sayıda atlıya kumanda ederlerdi. Hun ordusu atlı idi, çok kere süvarilerin yedek atları da bulunurdu. Tümenler 10 000 kişilikti: hun ordusunda 24 tümen vardı. Hun ordusu eşsiz bir manevra yeteneğine sahipti ve çağının en kalabalık savaşçı ordusuydu. Eli silâh tutan herkes askerî eğitime tabi tutulurdu. Askerler, ok, yay, kılıç ve bıçakla silâhlanırlardı. Hunların demirden yaptıkları silâhlar komşu ülkelerin hepsinden üstündü.
Tabiat kuvvetlerine tapan Hunların, en büyük tanrıları gök tanrısıydı. *Büyük kurultay* denen bir soylular meclisi vardı; fakat, bu mecliste de son söz yabguya aitti. Böyle bir yönetim şeklinin en büyük kötülüğü, yetersiz ve değersiz yabguların verdiği kararlar sonucunda türk kavimlerinin parçalanarak tekrar kabile hayatına dönmeleri idi. Ancak bir süre sonra değerli bir yabgu çıkar, onları yeniden birleştirirdi. Hunlar ele geçirdikleri ülkede devlet teşkilâtı kurmakla ün kazanmışlardı. Ayrıca dinî hoşgörüleri de vardı. Bunlara ek olarak da bu ülkelerde tarafsız bir yönetim kurarlardı. Onlara iç yönetimde geniş haklar tanımakla birlikte vergilerini sürekli almak isterlerdi. Herhangi bir ayaklanmayı şiddetle bastırırlardı. Yabancı kavimleri askere almazlar, ücretli asker kullanmazlardı. (→ Bibliyo.) [M]

HUNNAK i. (ar. *hunnāk*). *Esk.* Tıp. Boğmaca veya boğaz iltihabı. || *Hunnak-ı sadri*, göğüs anjini. (M)

HUNNEMANNİA i. Gelincikgillerden bitki cinsi; Amerika'da yetişir. (*Hunnemannia fumarioefolia, eschscholtzia* adıyle yetiştirilir.) [L]

HUNSA sıf. Bk. HÜNSA.

HUNSLET CARR AND MİDDLETON, Büyük Britanya'da (Yorkshire, West Riding) şehir, Leeds ilinin güneyinde; 19 900 nüf. Çelik fabrikaları ve ağır metalürji. (L)

HUNSRÜCK, Almanya'da bölge, şistli Ren kütlesinin güneydoğu kenarı; Saar ve Ren arasında, permiyen Saar-Nahe çöküntüsüne hâkimdir. Bölgenin ortalama yükseltisi 500 m'dir; en yüksek noktaları (*Hochwald*, 816 m; *İdarwald*, 765 m) düşey yükseltmeye uğramış kuvarsitler meydana getirir; karmaşık «Hunsrück» antiklinaline bağlı olan bu kuvarsitleri, aşındırma hareketi budamıştır (*sözde-apalaş* adı verilen yüzey şekli tipi). Vâdilerin kenarları diktir. Yağışlı ve soğuk olan bölge ormanlarla örtülüdür ve geçimini özellikle tarımdan sağlayan halk, evlerinde götürü imalât yapmağa (İdar - Oberstein hesabına değerli taş işlemeciliği) yönelmiştir. (L)

HUNSTANTON, Büyük Britanya'da (Norfolk) kasaba, Wash körfezinin güney girişi yakınında; 4 800 nüf. — Yakınında, körfez kıyısında *New Hunstanton* sayfiye merkezi. (L)

HUNT (Henry), ingiliz siyaset adamı (Upavon, Wiltshire 1773 - Alresford, Hampshire 1835). Güçlü bir hatip ve radikallerin en ateşlilerinden biriydi. Saint Petersfields mitingini (1819) yönetti. Milletvekili seçildi (1830-1833); Corn - Laws ile mücadele etti. (L)

HUNT (James Henry LEIGH), ingiliz gazeteci, şair ve tenkitçisi (Southgate, Middlesex 1784 - Putney 1859). 1808'de *The Examiner* adlı radikal muhalefet gazetesini kurdu, bu yüzden kovuşturmaya uğrayarak hapse atıldı. Çabalarını, daha etkisiz biçimde *The İndicator* (1819-1821) ve *The Liberal* (1822-1823) gazetelerinde sürdürdü. Büyük yakınlık duyduğu Byron'dan beklediği desteği göremedi. Büyük güçlüklere rağmen, gazeteciliğe devam etti ve özellikle *Leigh Hunt's London Journal*'ı yönetti. Hayatının sonuna kadar maddî sıkıntılar içinde yaşadı. Şiir kitaplarının başlıcaları: *The Feast of The Poets* (Şairlerin Ziyafeti) [1814]; *The Story of Rimini* (Rimini'lerin Hikâyesi) [1816]; *Foliage* (Yapraklar) [1818]; *Narrative Poems* (Manzumeler) [1832]; *A Legend of Florence* (Bir Floransa Efsanesi) [1840]; *The Palfrey* (Alay Atı) [1842]. Nesir yazıları arasında lord Byron ile ilgili hatıraları (1828), *Sir Ralph Esher* (1832) adlı romanı, *Men, Women and Books* (Erkekler, Kadınlar ve Kitaplar) [1847] adlı eseri, *Autobiography* (Otobiyografi) [1850] ve *The Religion of The Heart* (Kalbin Dini) [1853] adlı itirafları ünlüdür. (L)

HUNT (Richard Morris), amerikalı mimar (Brattleboro, Vermont 1828 - Newport, Rhode İsland 1895), William Morris Hunt'ın kardeşi. Mimarlık öğrenimini Cenevre ve Paris'te yaptı. A.B.D.'ye dönünce (1855) Washington'da Capitole'ün yapımına katıldı; özellikle Vandebilt ailesi için çalıştı (Staten İsland'daki anıt kabir). [L]

HUNT (Thomas Sterry), amerikalı kimyager ve jeolog (Norwich, Connecticut 1826- New York 1892). 1845'ten sonra Kanada'nın birçok üniversitesinde kimya ve mineraloji dersleri verdi. 1872'de Massachusetts Teknoloji enstitüsünde bir jeoloji kürsüsünün başına getirildi. Çalışmaları, özellikle maden suları, volkanik olaylar ve petrol yataklarıyle ilgilidir. (L)

HUNT (William Holman), ingiliz ressamı (Londra 1827 - ay.y. 1910). Arkadaşı Millais ile Raffaello - öncesi akımını kurdu. 1905'te bu akımın nazariyesini açıklayan bir kitap yayımladı. *Dünya Işığı* (1854, Keble college'de, Oxford) adlı tablosu geniş ölçüde yankı uyandırdı. Uzun yıllar Filistin'de kaldı. Tabloları Londra, Manchester, Liverpool müzelerindedir. (L)

HUNT (William Morris), amerikalı ressam ve heykeltıraş (Brattleboro, Vermont 1824 - İsles of Shoals, Maine 1879); Düsseldorf akademisinde (1946) heykelcilik öğrenimi yaptı, 1850'de Paris'e gitti, Thomas Couture ile çalıştı, Jean - Françoise Millet'nin etkisinde kaldı. Bu etkiyi taşıyan çalışmalarını 1875'ten sonra A.B.D.'de sürdürdü. En önemli eseri Albany Capitole'ünün büyük salonundaki süslemelerdir. 1875'te sanat üstüne konuşmalarını yayımladı. (L)

HUNTE, Almanya'da ırmak, Hannover'i sular, Oldenburg'dan geçer ve Bremen'in aşağı kesiminde Weser'e kavuşur (sol kıyı); 186 km. (L)

HUNTER [hantır] i. (avcı» anlamında ing. k.). Engelleri aşmak üzere yetiştirilmiş av atı: *En iyi hunter'lar İrlanda'dan gelir.*
— ANSİKL. *Hunter* veya ingiliz av atı, safkan ingiliz atıyle yerli atların birleşmesinden doğar; hafif ve kuvvetlidir. İrlanda ve fransız hunter'ları de vardır. (L)

HUNTER (James DE GRAFF, **De Graff** — denir), ingiliz geodezi bilgini (Chester 1881). Lord Kelvin'in sekreteri idi (1905), sonra Millî Fizik laboratuvarına tayin edildi, bu laboratuvarda geodezi çalışmaları yaptı. 1907'den sonra daha çok Hindistan'da çalıştı. 1935'te Royal society'ye üye oldu. Milletlerarası Geodezi birliğinin başkanlığını yaptı (1954 - 1957). [L]

HUNTER (sir William Wilson), ingiliz yazarı ve yöneticisi (Glasgow 1840 - Oaken Holt, Flintshire 1900). Bütün meslek hayatı Hindistan'da geçti. Başlıca eseri *Yukarı Asya Dilleriyle Hindistan Dilleri Karşılaştırmalı Lûgati*'dir (1868). [L]

HUNTER (William), ingiliz hekimi (Long Calderwood, East Kilbride, Lanarkshire 1718 - Londra 1783). 1747'de Londra Cerrahlar koleji agrejesi, 1748'de Middlesex hastahanesi cerrahı, daha sonra Krallık Sanatlar akademisi anatomi profesörü oldu. Başlıca eseri *Anatomy of the Gravid Uterus*'tur (Gebe Rahmin Anatomisi) [1774]. Bu kitapta bulunan 24 resim, o çağda anatomi alanındaki resimlerin en önemlileri sayılır.
— Kardeşi JOHN (Long Calderwood, East Kilbride, Lanarkshire 1728 - Londra 1793). Deniz kuvvetlerinde hekimlik yaptı, daha sonra, Londra'da halk için anatomi ve cerrahî kursları açtı, zengin bir anatomi müzesi kurdu. Royal society üyesi (1767) ve kralın başcerrahı (1776) oldu. Hunter İngiltere'de deneysel patolojinin kurucusu sayıldı. Çeşitli şankrların ayırıcı karakterlerini tanımladı, kılcal damarlar ve anevrizmaların patolojisi üstüne incelemeler yaptı. Uyluk atardamarı oluğu onun adını taşır. (L)

HUNTERSTON, İngiltere'de (İskoçya, Dumbartonshire) yer, Glasgow'un kuzeybatısında. 320 MW gücündeki nükleer santralın iki atom reaktörü 1963 ve 1964'te hizmete girmiştir. (L)

HUNTİLİT i. (T. S. *Hunt*'un adından). Miner. Tabiî gümüş arsenyür. (L)

HUNTİNGDON, Kanada'da (Québec) idare bölümü, Saint-Francis gölünün güneyinde, A.B.D. (New York eyaleti) sınırında; 14 500 nüf. İdare merkezi, *Huntingdon* (3 100 nüf.). [L]

HUNTİNGDON, Büyük Britanya'da şehir, idare bölümü merkezi, Ouse'un sol kıyısında, Londra'nın kuzeyinde; 7 100 nüf. Pazar yeri. Cromwell burada doğdu. Hinchingbrooke konağında (XVI. yy.) Cromwell müzesi. (L)

HUNTİNGDONSHİRE, Büyük Britanya'da idare bölümü, Fens bölgesinin güney kesiminde; 79 900 nüf. İdare merkezi, *Huntingdon.* (L)

HUNTİNGTON, A.B.D.'de (Batı Virginia) şehir, Apalaş yaylası bölgesinde, Ohio ırmağı kıyısında; 83 600 nüf. Ticaret ve sanayi merkezi (nikel dökümevleri; çelik fabrikaları; kimya sanayii; dokumacılık). [L]

HUNTİNGTON (Ellsworth), amerikalı kâşif ve coğrafyacı (Galesburg, İllinois 1876 - New Haven, Connecticut 1947). Orta Asya'da, özellikle Çin Türkistanı'nda birçok keşif gezisine katıldı; Yale üniversitesinde dersler verdi. İnsan ile iklim arasındaki ilişkiler üzerinde durarak orta asya medeniyetlerinin gerilemesini, bu bölgelerin kuraklaşmasına bağladı ve tarihsel evrimi iklim değişiklikleri ile açıklayan genel bir görüş ortaya koydu. (L)

HUNTİNGTON BEACH, A.B.D.'de (Kaliforniya) şehir, Long Beach'in güneydoğusunda; 34 100 nüf. Uzay araştırmaları merkezi. (L)

HUNTİNGTON dağı, Alaska'da doruk, McKinley dağı yakınında; 4 016 m. Huntington'a ilk olarak 1964'te L. Terray yönetiminde fransız heyeti tırmandı. (L)

Huntington hastalığı. Nörol. Yetişkin yaşta, kora hareketleriyle akıl bozukluklarının birarada görüldüğü, soydan geçme müzmin hastalık. Amerikalı hekim George Huntington'un (1851-1916) adıyle anılır. (L)

HUNTİNGTON PARK, Los Angeles'in A.B.D., Kaliforniya) kuzey banliyösünde şehir; 29 500 nüf. (L)

HUNTLEYA i. Salepgillerden Brezilya ve Kosta Rika'da yetişen bitki; yaprakları kıvrımlı, güzel çiçekleri altın gibi sarıdır. (Başlıca iki türü: *Huntleya meleagris, H. Burtii*). [L]

HUNTLY, Büyük Britanya'da kasaba, İskoçya'nın kuzeydoğusunda (Aberdeenshire); 3 950 nüf. Huntly kont ve markilerine ait şatonun yıkıntıları (XIV. yy.). Sayfiye yeri. Tuhafiyecilik. (L)

HUNTLY (George GORDON, birinci — markisi), iskoçyalı katoliklerin önderi (1526 - Dundee 1636). Beşinci Huntly kontu George

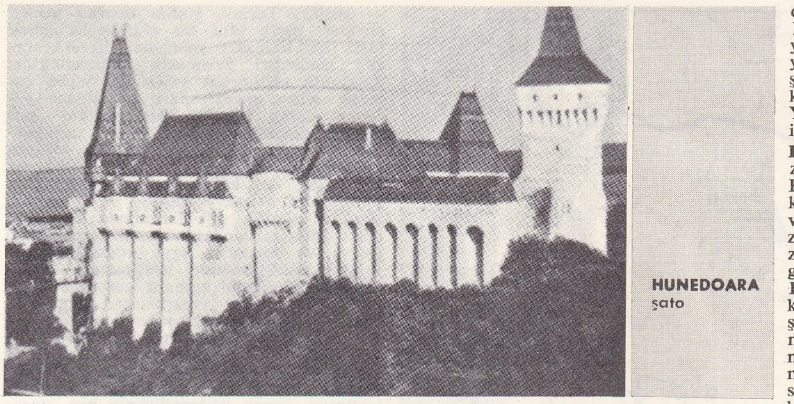

HUNEDOARA
şato

Gordon'un oğlu. Morton'un düşmesinde faal bir rol oynadıktan sonra, İspanya'ya karşı girişilen komplolara ve özel savaşlara karışarak kralla birçok defa anlaşmazlığa düştü, bu yüzden iki kere hapsedildi (1610, 1616). [L]

HUNTLY (George GORDON, ikinci — markisi), iskoçyalı senyör (öl. Edinburgh 1649), birinci Huntly markisinin oğlu. İngiltere'de protestan olarak yetişti, fakat aşırı kralcı olduğundan 1638 antlaşmasına karşı çıktı ve idam edildi. (L)

HUNTLY (George GORDON, dördüncü — kontu) [1514-Corrichie, Aberdeen yakınları 1560]. 1536-1537 Dönemi naiplerindendi. 1543'te Arran'a karşı kardinal Blaton'u destekledi. 1546'da lord - şansölye oldu. Son derece ihtiraslıydı, 1562'de kraliçe Mary ile bozuştu ve Kongregasyon lordlarına katıldı, ancak onların da güvenini kazanamadı. (L)

HUNTLY (George GORDON, beşinci — kontu), iskoçya büyük şansölyesi (öl. 1576), dördüncü Huntly kontu George Gordon'un oğlu. Bothwell ve kraliçe Mary ile yakın işbirliği yaptı. Daha sonra onlardan yüz çevirdi (1572) ve naip Morton ile anlaştı. (L)

HUNTSVİLLE, A.B.D.'de (Alabama) şehir, Birmingham'ın kuzeyinde; 123 500 nüf. Uzay araştırmaları merkezi. (L)

HUNUT. Coğ. Bk. ÇAMLIKAYA.

HUNUT dağı, Kuzey Anadolu dağlarının kıyı sıralarında Pazar - Ardeşen güneyinde dağ. Yüksl. 3 560 m. Kuzey Anadolu dağlarının en yüksek tepesi olan Kaçkar dağı (3 937 m) ile Verçenik dağı (3 711 m) arasında yer alır (M)

HUNYADİ, rumen veya sırp asıllı eski macar ailesi. Hunyadi adını, 1409'da Eflak'tan gelen ve bu tarihte kral Sigismund'dan bağış olarak Vaydahunyad şatosunu alan VOYK adlı bir asil kullandı — Oğlu YANOŞ (Erdel 1387 - D'Zimony [bugün Zemun], Belgrat 1456) genç yaşta kral Sigismund'un hizmetine girdi, 1410'da kralla Frankfurt'a gitti. 1420'de Jan Hus taraftarlarına karşı yapılan savaşa katıldı, 1437'de Türkleri Semendire'den çıkardı Bu hizmetlerine karşılık krallık meclisine üye seçildi. 1438'de kral Albrecht I tarafından Batı Eflak'ta Turnu Severin'e vali tayin edildi. Bu, Türklerle sürekli olarak savaşmayı gerektiren güç bir görevdi. 1439'da Albrecht'in ölümü üzerine Hunyadi, Avusturyalıların adayı Laszlo V'e (Ladislas Posthumus) karşı Polonya kralı Wladyslaw III'ün (Macaristan'da Laszlo VI) adaylığını destekledi ve çıkan iç savaşta oldukça önemli bir rol oynadı. Wladyslaw ona armağan olarak Belgrad kalesinin kumandanlığını ve Erdel voyvodalığını verdi (1440). Türklere karşı sürdürülen savaşın bütün ağırlığı böylece Hunyadi'nin omuzlarına yüklenmiş oldu. Morava'da başarı kazandı (1442). Balkanları aşarak Niş'i ele geçirdi (1443). Sofya'yı da aldıktan sonra kral Wladyslaw'ın da yardımıyle sultan Murad II'yi yendi. 1444 Şubatında seferden döndüğü sırada osmanlı sultanının Bosna, Hersek, Sırbistan Bulgaristan ve Arnavutluk'taki gücü iyice azalmıştı. Papa Eugenius IV, sırp kralı Brankoviç ve Arnavutluk kralı İskender Bey, Hunyadi'den Türklerle yeniden savaşmasını, onları Avrupa'dan atmasını istediler. Türklerin on yıllık bir barış için yolladığı elçiler kurulu Macaristan'a vardığında bütün savaş hazırlıkları tamamlanmıştı. İş olsun diye imzalanan barış, Anadolu'ya dönen sultanın yeniden Avrupa'ya geçmesini önlemek üzere bir venedik donanmasının yola çıkarıldığı haberiyle bozuldu. Macar ordusu temmuzda sınırı aşarak, venedik savaş gemileriyle buluşmak üzere, Karadeniz kıyılarına doğru ilerledi. Brankoviç durumu sultana gizlice bildirdi ve İskender Beyin Hunyadi'ye katılmasını önledi. Macarlar, Varna'ya ulaştıklarında, Venediklilerin sultanı durdurmayı başaramadıklarını gördüler. 10 Kasım 1444'te Varna'da Macarlar yenildi. Wladyslaw savaş alanında öldü, Hunyadi kaçtı.

Hunyadi 1446'da Kral Laszlo V adına Macaristan valisi seçildi, kendisine bir kralın sahip olduğu bütün haklar verildi. Hunyadi'nin ilk işi çocuk kral Laszlo V'in emanet edildiği alman kralı Friedrich III ile savaşmak oldu. Friedrich III, Laszlo'yu geri vermek istemiyordu. Hunyadi, Steiermark, Kärnten ve Krain'i yakıp yıktı, Viyana'yı da tehdit etmeğe başladı. Bunun üzerine Friedrich ile iki yıllık bir barış yapıldı. 1448'de papa Nicholas V, Hunyadi'ye bir altın zincir yollayarak kendisine prens unvanını verdi. Az sonra Türklerle yeniden savaşa başlayan Hunyadi, Kosova'da yenildi. 1450'de Hunyadi, Laszlo'nun ne zaman serbest bırakılacağı konusunu Friedricy ile görüştü. Genç kral, Hunyadi'ye Besterce kontu sıfatını verdi, onu ayrıca ülkesinin en yüksek rütbeli askerî kumandanı yaptı. Bu arada türk tehlikesi yeniden baş gösterdi. 1455'te Hunyadi, Belgrad kalesini masrafları kendisine ait olmak üzere takviye etti. Kalede kayınbiraderi Mihâly Szilâgy ve büyük oğlu Laszlo'nun yönetiminde bir kuvvet bıraktı ve gönüllü bir ordu ile 200 gemilik bir donanma topladı. Fransisken papazı Giovanni da Capistrano onun bu işlerde tek yardımcısıydı. Da Capistrano'nun vaızları etkisini gösterdi: Hunyadi'nin küçük ücretli ordusuna birçok köylü gönüllü olarak katıldı. 14 Temmuz 1456'da Hunyadi'nin donanması türk deniz kuvvetlerini yendi. Bir hafta sonra da, Belgrad'ı kuşatan türk kuvvetlerini geri çekilmek zorunda bıraktı. Fatih Sultan Mehmed kuşatmayı kaldırarak İstanbul'a döndü. Böylece yetmiş yıllık bir süre için Macaristan'ın bağımsızlığı sağlanmış oldu. Hunyadi askerî kamptayken 11 ağustosta vebadan öldü. Büyük bir devlet adamı ve asker olan Hunyadi, derebeylerin topladığı küçük orduların yetersizliğini anlamış ve düzenli bir ordu kurulması yolunda büyük çaba harcamıştı. —LASZLO (1433-Buda 1457), babasının ölümü üzerine 7 yaşında iken Laszlo V adıyle kral oldu (1440). Macar beyleri, Hunyadi'nin yerine Jagellon soyundan gelen Polonya kralının oğlu Wladyslaw'ı kral seçtiler. Yeni kral, Varna savaşında (1444) ölünce, tahta tekrar Laszlo V getirildi. Hunyadi Yanoş kendisine naip oldu (1453). Yanoş'un ölümü üzerine onun oğlu Matyas Corvinus tahta geçirildi (1458). Laszlo, Bohemya krallığına çekildi. — MATYAS CORVİNUS, Yanoş Hunyadi'nin öbür oğlu; Prag'da hapsedildi, fakat Laszlo V'in ölümünden sonra Macaristan krallığına seçildi (Bk. MATYAS I). — YANOŞ, *Corvinus* denir (Buda 1473 - Krapina 1504). Matyas I'in evlilik dışı oğlu, meşru çocuğu olmayan babası onu halef tayin etti. Fakat Matyas'ın zevcesi Aragonlu Beatrice buna karşı koydu ve kralın ölümünde Bohemya kralı Ladislav II Jagellon kral seçildi (1490). Yanoş Hırvatistan ve Dalmaçya valiliği ile yetinmek zorunda kaldı (1495). [LM]

HUNZA, Keşmir'de (Pakistan) bölge; kuzeyde Afganistan, güneyde İndus'un kolu Hunza ile sınırlıdır; 15 300 nüf. İdare merkezi, Baltit (*Hunza* da denir). Kenarları dik vâdiler oyan ırmakların aştığı dağlık (kuzeyde Hindukuş, ortada Karakurum'un kuzey ucu) bir bölgedir. Bölgeye vâdiyle Gilgit arasındaki çok sarp yollardan gidilir. Bölgeyi sulayan Kancut ırmağı İndus'un kollarından biri olan Gilgit suyuyle birleşir. Yamaçların alçak eğimlerinde pirinç ve meyve ağaçları (özellikle kayısı) yetiştirmek amacıyle kat kat taraçalar düzenlenmiştir. Öbür bölgelerle ulaşımın güç olması yüzünden feodal sosyal yapı ve menşei kesinlikle bilinmiyen buruşaski dili bugüne kadar değişmeden kalmıştır.

Müslüman olan bölge halkının bir bölümü Şiîliğin Mevlaî mezhebine bağlıdır. Değişik dil ve lehçeler konuşulur.

Hunza, Nagir ile birlikte eskiden beri Thum denilen iki ayrı başkan tarafından yönetilir. Bölge, İngilizlerin baskısı sonucu Hindistan sınırları içine alındı (1869), iç işlerinde bağımsız bırakıldı. (ML)

Hung-Lou Mıng

HUO-Çİ i. Çinlilerin porselen yapımında kullandığı demir oksit bileşimli, çok beyaz renkli killi toprak. (L)

HUON, Büyük Okyanus'ta küçük takımadalar, idare bakımından bağlı olduğu Yeni Kaledonya'nın 200 km kuzeybatısında. Bu dört adanın dördü de ıssızdır. (L)

HUON Kral, XIII. yy.da yaşamış pikardiyalı şair. *Le Vair Palefroi* adlı manzum halk hikâyesinin yazarıdır. *Le Regret Notre - Dame* ve *Vie de Saint Quentin* (Aziz Quintianus'un Hayatı) adlı iki şiirin ve *La Male Honte* adlı kısa bir manzum halk hikâyesinin altında Cambrail Huon imzası görülür. Bu üç adın aynı yazara ait olduğu sanılır. (L)

HUPALAR, Oregon'un güneyinde, Kaliforniya'nın kuzeyinde yaşayan kızılderili kabilesi. Tükenmeğe yüz tutmuş olan bu kabile Athabascan'lar grubundandır. (L)

HUPATİA, yunanlı kadın filozof ve matematikçi (İskenderiye 370'e doğr. - ay.y. 415), İskenderiyeli Theon'un kızı. Bilim alanında yetenekli oluşuyle, söz sanatındaki ustalığıyle ve ayrıca güzelliğiyle tanınmıştı. Öğrenimini Atina'da yaptı. İskenderiye'de bir okul açtı. Özellikle Eflatun'un ve Aristoteles'in görüşlerini açıkladı. 415'te rahiplerin kışkırttığı halk, Hupatia'ya saldırdı, onu arabasından indirdi, evine kadar kovaladı ve öldürdü. Bu suikastte patrik Aziz Kirilos'un parmağı olduğu öne sürülür. Hupatia, Diophantos'un eserlerini, Perga'lı Apollonios'un *Konik Kesitler*'ini, Ptolemaios'un *Cetvelleri*'ni yorumladı. (L)

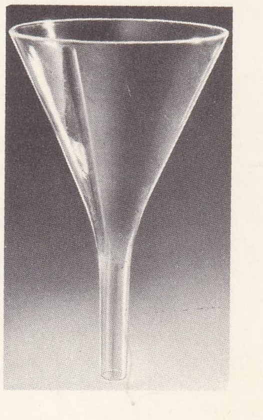

huni

HU-PEY, ing. **Hupeh,** Çin'in iç kısmında il, Yang-dzı-Kiang ırmağının her iki kıyısında; 30 790 000 nüf. Merkezi, *Vu-han.* Hu-pey iki kısımdan meydana gelmiştir: batıdaki dağlık kısım (1 500 - 1 700 m), doğuya doğru, alçak yamaçlarına çay dikilmiş tepeler halini alır; doğuda Hu-pey, Yang-dzı'nın orta vâdisi ile kolu Han ırmağının aşağı çığırını kapsar; bu bölge, göllerle ve ırmak kollarıyle kaplı bir çöküntüdür. İl Pekin - Han-kou - Kanton demiryolu ana hattının Orta Çin'deki büyük ana ırmak yoluyle kavuştuğu yerde kurulmuştur. Konumu ve Da-ve'deki önemli demir madenleri sayesinde modern sanayi gelişmiştir: çelik fabrikaları; yün ve pamuk dokumacılığı; basımevleri; çimento fabrikaları. Bu sanayi kuruluşlarının çoğu, büyük Vu-Han şehrindedr. Şehirler önemli ırmak limanlarıdır. Ova aynı zamanda da yoğun bir şekilde işletilen bir tarım bölgesidir: Orta Yang-dzı'nın ırmak ve göl alüvyonları örtüsü üzerinde yazın pirinç, pamuk, soya, mısır, kışın buğday, baklagiller, arpa, kolza yetiştirilir. (L)

HUR i. Bk. HOR.

HÛR i. (ar. *ḥavrā*'dan *ḥūr,* güzel kızlar). *Esk.* Ahu gözlü güzel kız. Cennette var olduğuna inanılan güzel kızların her biri:

Foto. Dizionario Enciclopedico Italiano; LAROUSSE

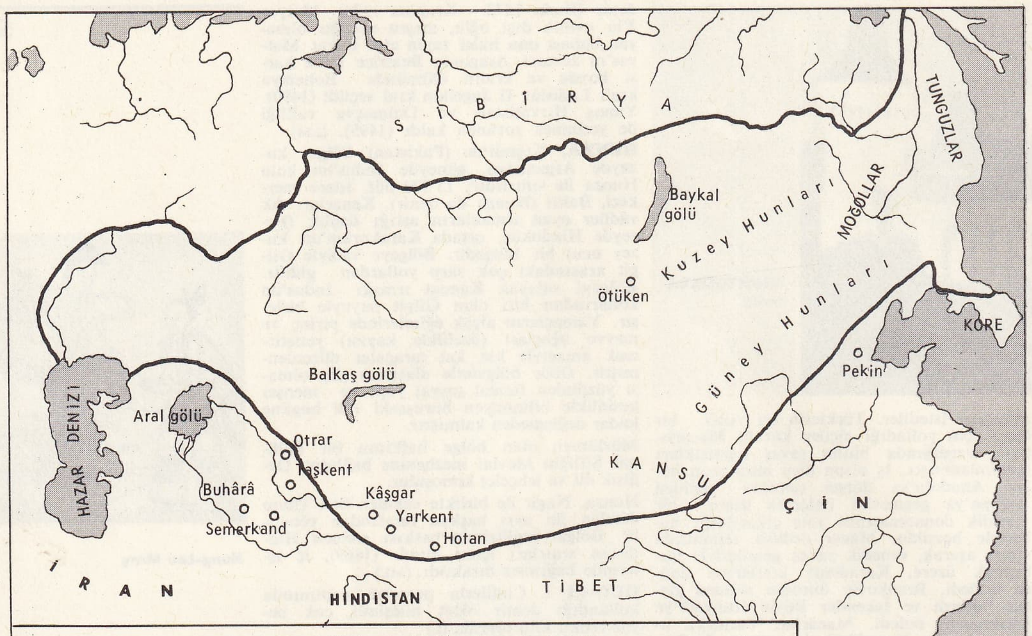

METE'NİN ÖLÜMÜNDE BÜYÜK TÜRK HAKANLIĞI

HUNLAR haritası

Ser-i bâlinine gelsen ey hûr / İndi derlerdi şehid üstüne nûr (Sabit). *Belâ-yı aşk ü derd-i dost terkin kılmazam zâhid / Ne müştak-ı behiştem sen gibi ne tâlib-i hûram* (Fuzuli). ‖ *Hûr-likâ*, huri yüzlü, yüzü huri gibi güzel olan. ‖ *Hûr-peyker*, huri yüzlü, peri yüzlü. ‖ *Hûr-i bihiştî* (veya *cinân*), cennet kızları, cennet kızına benzeyen güzel: *Öyle cananı eden munis-i can / Dar-ı dünyada bulur hur-i cinân* (Sünbülzade Vehbî).

◆ **Hûrân** çoğl. i. *Esk.* Cennetteki iri gözlü kızlar. (M)

HÛR i. (fars. *hūr* veya *hūr*). *Esk.* Güneş. ‖ *Hûr ü mâh*, güneş ve ay. (M)

HURA i. Sütleğengillerden büyük ağaç. (En iyi bilinen türü *Hura crepitans* Tropik Amerika'da yetişir. Meyvesi, ikiçenetli bir sürü kabuktan meydana gelir; çatladığı zaman patlama sesi çıkarır; çok zehirli olan özsuyu, akarsulara dökülerek balık yakalanır.) [L]

HURADA veya **KURADA** sıf. (ar. [?]). Yıpranmış, işe yaramaz durumda olan: *At ikide bir sürçüyor, soluyor, kendisini toparlıyor* [...] *bu yaşlı, romatizmalı, hurada bir beygirdir* (R.H. Karay). [M]

HURÂFÂT çoğl. i. (ar. *hurāfe*'den *hurāfāt*). *Esk.* Gerçeğe uymayan masal gibi şeyler, hurafeler: *Ahmak aldatmak için söylenilir şeylermiş / Bu hurâfâtı hakikat diye kim dinlermiş* (M. Â. Ersoy). ‖ *Hurâfât-ı evvelîn*, eski hurafeler, masallar: *Tükendi gerçi hurâfât-ı evvelin amma / Fesâne-sâzî-i evhâm-ı halka yok pâyân* (Nâzım Paşa). [M]

HURÂFE i. (ar. *hurāfe*). *Esk.* Dine sonradan karışmış boş inanç, uydurma ve garip hikâye: *Arabacıyı dinlerken vaktiyle işittiğim bir hurâfeyi hatırladım; gûya bu havalide Allah'ın sinekleri, Fatıma Anamızın eğlenmesi için yarattığı hakkında bir itikat varmış* (R. N. Güntekin). «*Çalış*» *dedikçe şeriat, çalışmadın, durdun / Onun hesabına bir çok hurâfe uydurdun* (M. Â. Ersoy). [M]

HURBAN (Jozef Miroslav), slovak yurtseveri ve yazarı (Beckov 1817-Hluboka 1888). Ştur'un tanımladığı Slovakçayı bir edebiyat dili haline getirmeğe çalışanlardandır. 1841-1842 Arasında *Nitra* adlı almanağın beş cildini slovakça, altıncı cildini 1876'da çekçe olarak yayımladı. (L)

HURBAN-VAJANSKY (Svetozar), slovak yazarı (Hluboka 1847 - Turciansky Svaty 1916), Josef Miroslav Hurban'ın oğlu. 1881'de *Narodnie Noviny* dergisini kurdu. Güçlü romanlar ve çoşkulu şiirler yazdı: *Tatry a More* (Tatry ve Deniz) [1880]; *Zpod Jarma* (1884); *Verşe* (Mısralar) [1890]. Hurban-Vajansky, bir süre, millî hayatın ve edebiyatın canlandırıcısı sayıldı. Oysa oldukça katı bir tutuculuğu ve vakti çoktan geçmiş bir romantikliği vardı. (L)

HURÇ i. (ar. *hurc*). Eşya nakletmekte kullanılan, meşinden veya yelken bezinden yapılmış bir çeşit büyük heybe.

— ANSİKL. *Hurç*, arka tarafındaki meşin kollarla hayvanların semer veya eğerine bağlanır ve bir hayvana iki hurç yüklenirdi. Eski zamanın uzun yolculuk ve göçlerinde kullanılırdı. İstanbul'un eski konaklarında, yangınlarda gerekli eşyayı içine doldurarak pencereden atmak için de hurçlar bulundurulurdu. (M)

HURD sıf. (fars. *hurd*). *Esk.* Ufak, küçük. ‖ Kırık, parça. ‖ *Hurd u haş*. Bk. HURDAHAŞ. ‖ *Hurd ü mürd*, ufak tefek, parça parça. ‖ *Hurd-sâl*, küçük yaşlı. Bk. HURDE. (M)

HURD i. (fars. *hurd*). *Esk.* Yiyecek. ‖ *Hurd ü hab*, uyku ve yiyecek: *Hitâme reside olup hurd ü hâb / Vedâ etti işkem ile asıyâb* (İzzet Molla). ‖ *Hurd ü bürd*, kırıntı, döküntü, sofra artığı: *Sumât-ı haşmetinde âsümân meşgul-i hurd ü bürd / İrem gülşen-serâ-yı devletinde düzd-i berg ü sâz* (Nedim). [M]

HURDA sıf. (fars. *hōrden* veya *hūrden*, yemek > *hurde*, yenmiş, yenilmiş'ten). İşe yaramayacak şekilde bozulmuş veya sakatlanmış olan: *Hurda otomobil*. ‖ Parçalanmış, eski, döküntü haline gelmiş: *Hurda demir*. ‖ *Mec.* İnce, ufak: *Bir işi en hurda ayrıntılarına kadar incelemek*. ‖ İ. Eski maden parçaları: *Satılan hurdalar sekiz kilo geldi*. ‖ *Argo*. Esrar.

— ÇEŞ. DEY. *Hurda fiyatına*, çok uzun fiyata, değerinden çok aşağıya. ‖ *Hurdası çıkmak* (veya *hurda olmak*, *hurdaya dönmek*), çok eskimek, kullanılmaz hale gelmek. ‖ *Hile hurda*. Bk. HİLE.

— Metalürji. Yeniden ergitmek veya lehim işlerinde kullanmak üzere toplanan, genellikle demir veya bakırlı maden veya alaşım parçalarının bütünü. ‖ *Hurda metodu*. Bk. SCRAP PROCESS

— Süs. Müzehhiplerin altın plakaları işlemeleri sırasında kenardan çıkan altınlara verilen ad.

— Teknol. Bk. ANSİKL.

— Tic. *Hurda fiyatına satmak*, kullanılmış herhangi bir eşyayı hammadde fiyatına kilo ile satmak.

— ANSİKL. Teknol. *Hurda* denilen maden artıkları gerek yeni bir ergitmeyle, gerek fazla bir harcama yapmadan içindeki çeşitli madenleri ayırmakla değerlendirilir. Kimyanın gelişmeleri sayesinde bugün çamaşır suları, deniz suları ve eskiden yararsız olarak kabul edilen tortular işlenir ve gerçekten değerli sanayi maddeleri elde edilir. Kereste sanayiinde döküntüler (talaş ve yonga), bazen olduğu gibi, bazen de briket haline getirildikten sonra yakıt olarak kullanılır. Hızar talaşı, alkol ve oksalik asit üretiminde kullanılabilir. Odun talaşından, dinamit yapımında, meyve ve kırılacak eşya ambalajlarında, yağların süzülmesinde, havagazının temizlenmesinde, mamul eşyanın kurutulmasında (muslukçuluk v.b.) yararlanılır. Orman işletmelerinden (değersiz odun parçaları, kesim yongaları) ve marangozhanelerden (talaş, ağaç kapakları, tahta kenarları) elde edilen odun hurdalarının, gerek kimya sanayiinde, gerekse sunî tahta sanayiinde kullanılması orman işletmeciliğinin ana amaçlarından biridir.

Tekstil maddelerinin hurdaları, sanayide birçok uygulama alanında, özellikle yeniden kumaş yapımında kullanılır. Yünlü sanayiinde, her türlü üretim hurdaları (havlar, tarak döküntüleri v.b.), yeni veya eski kumaş parçalarının açılmasıyle elde edilen elyaf, iplik fabrikalarında kullanılır. Pamuklu sanayiinde de durum aynıdır. Kozacılıkta (bozuk kozalar) veya ipek ipliği fabrikalarında çıkan (kıvırma artıkları, döküntüler v.b.) ipek hurdaları, kaba ipek ipliği fabrikalarının hammaddesini verir. Derilerin akarsuya yatırılarak kazınmasıyle elde edilen hurdalara *karnas* veya *tutkal* maddesi denir. Bunlar jelatin ve tutkal hazırlanmasında kullanılır; sepilenmiş deri hurdalarından oyuncak yapımında, gübre veya sunî deri sanayiinde yararlanılır.

◆ **Hurdalaşmak** geçz. f. Hurda haline gelmek, işe yaramayacak duruma girmek. Kırılıp dökülmek.

◆ **Hurdalık** i. Hurdaların bulunduğu veya alınıp satıldığı yer: *Aradığın şeyi belki hurdalıkta bulursun*. (LM)

HURDACI i. (*hurda*'dan *hurda-*) Kullanılmış eşyayı kilo ile alan veya satan kimse. (LM)

HURDACILIK i. (*hurdacı*'dan *hurdacı-lık*). Hurdacının yaptığı iş. (M)

HURDAHAŞ sıf. (fars. *hūrde*, döküntü ve *hāş*, parça, kırıntı'dan *hūrde-hāş*). Kırılıp parçalanmış, işe yarayacak yeri kalmamış olan, paramparça: *Şakî çarıkların altında hurdahaş iman; / Hurda'yı titretiyor eyledikçe istiman!* (M.Â. Ersoy). ‖ *Hurdahaş etmek*, parça parça etmek, kırıp dökmek: *Bir tabanca ortadaki âvizeyi hurdahaş etti* (Ahmed Rasim). ‖ *Hurdahaş olmak*, iler tutar yeri kalmamak, parçalanmak, kırılıp dökülmek: *Çarpışan otomobillerin ikiside hurdahaş olmuş*. (M)

HURDE i. (fars. *hurde*). *Esk.* Ufak şey, kırıntı. Önemsiz, değersiz şey. ‖ Nükte, ince anlam. ‖ *Hurde-çîn*, kırıntı, döküntü toplayan, dilenci. ‖ *Hurde-dân*, sözdeki nükteyi anlayan, önemli işleri bilen: *Niçin tereddüd eder derk-i hikmetinde bunun / Dekayık ehli olan tab'-ı hurde-dân ü fehim* (Nef'i). *Târîk-bîn olanlar eder kaşların hayal / Dendânını tasvir eder tab'-ı hurdedân* (Baki). ‖ *Hurde-elmas*, elmas kırıntısı. ‖ *Hurde-fürûş*, ufak tefek şeyler satan, çerçi. Çalım satmayı seven cahil kimse. ‖ *Hurde-gîr*, ince eleyip sık dokuyan, tenkitçi kimse, kusur arayan. ‖ *Hurde-kâr*, usta elinden çıkan ince, zarif iş. İnce işlerle uğraşan kimse. ‖ *Hurde-şinâs*, dikkat sahibi, incelikleri anlayan: *Tut kim zamana hurde-şinâs-ı umûr imiş / Eyler ne çâr hükm-i kazâ vü kader zuhûr* (Herşekli Ârif Hikmet). ‖ *Hurde-i dest*, bilek. ‖ *Hurde-i kâfûr*, kâfûr döküntüsü. Yıldızlar. ‖ *Hurde-i kalem*, ucu çıkarılan divitin kırıntısı. Yazı hatası. ‖ *Hurde-i kündür*, buhur veya tütsü zerreleri. ‖ *Hurde-i minâ*, şişe sıkıntısı. Şarap, kırmızı şarap. ‖ *Hurde-i zer*, altın tozu. Çiçektozu.

— Tasav. *Hurde-i tarikat*, Mevlevîlikte tarikatla ilgili ve tarikata yeni girenlerin edinmeleri gereken âdap ve erkâna ait ön bilgiler. (Bunlar öğrenildikten sonra daha yüksek nitelikteki bilgilere geçilirdi.)

◆ **Hurdemürde** blş. i. *Esk.* Ufak tefek şeyler.

◆ **Hurdevât** çoğl. i. *Esk.* Kırık dökük şeyler. Bk. HIRDAVAT. (M)

HURDE sıf. (fars. *ḫürden*, yemek'ten *ḫürde*). *Esk.* Yemiş anlamında bileşik sıfatlarda kullanılır: *taam-hurde*, yemek yemiş; *leged-hurde*, tekme yemiş; *sâl-hurde*, eski, yaşlı; *sitem-hurde*, sitem edilmiş, zulüm görmüş; *tîr-hurde* («çok yemiş»), yaralanmış. (M)

HURDEBİN blş. i. ve sıf. (fars. *ḫurde*, ufak ve *-bîn*, gören'den *ḫurde-bîn*). *Esk.* Çok ufak ve ince şeyleri gören âlet, mikroskop: *Bakın vücuduna bir hurdebin alıp lâkin* (M.Â. Ersoy). ‖ *Mec.* Dikkat sahibi, incelikleri gören.

◆ **Hurdebînân** çoğl. i. *Esk.* Dikkat sahibi kimseler: *Hurdebînân habayâ-yı umûra beş-tir / Hikmet-ül-ayn-ı mevâ'iz felek-i âyine-gûn* (Münif).

◆ **Hurdebînâne** zf. ve sıf. *Esk.* İnceden inceye. ‖ Dikkat sahibi olan kimseye yakışan bir şekilde.

◆ **Hurdebînî** i. ve sıf. *Esk.* Mikroskopik: *Hurdebinîyken şu hayvanlar mehîb ü dilfirîb / Neydi mebde'de nasıl olmaktadır gayretleri* (İsmail Safa). [M]

HURDES (LAS), İspanya'da bölge, Sierra de Gata'nın güney yamacında (Estremadura). Yoksul halkının hayatısını, Luis Bunuel klasikleşmiş olan *Ekmeksiz Toprak* (Las Hurdes) [1932] adlı filminde dile getirdi. (L)

HURÉ (Jean), fransız bestecisi (Gien 1877 - Paris 1930). Angers'de müzik öğrenimi gördü. 1895'te Paris'e yerleşti. *l'Orgue et les Organistes* (Org ve Orgcular) adlı bir dergi çıkardı. 1926'da Eugéne Gigout'nun yerine Saint - Augustin kilisesi orgucusu oldu. *Technique du Piano, Technique de l'Orgue* (Piyano Tekniği, Org Tekniği) [1918], *Saint Augustin, Musicien* (Müzikçi Aziz Augustinius) [1918] gibi öğretici eserler yazdı. Üç senfoni, iki missa, piyanolu bir beşli, orkestra için bir gece müziği, bir konçerto, sonatlar v.b. besteledi. (L)

HUREPOİX, Fransa'da eski tarihî bölge. Loire ile Sen arasında yer alırdı. Bugün Hurepoix ismi, Paris'in güneybatısı ve güneyindeki tepe, ova ve vâdilerden meydana gelen karmaşık bütüne verilir. (L)

HUREYMİLE. Esk. coğ. Arabistan yarımadasında şehir; Nez'in merkezi Riyaz'ın kuzeyinde, Sedeyr eyaletinde. Şehir sağlam duvarlarla çevrilidir. İçinde İbrahim Paşanın yaptırdığı müstahkem bir hisar vardır. (M)

HURGADA, Mısır'da liman, Kızıldeniz kıyısında; 2 700 nüf. Yakınında Mısır'da işletilen en eski petrol yatağı vardır. Denizbilim istasyonu. (L)

HURİ i. (ar. *ḫûr*'dan *ḫûrî*). Cennette yaşadığı söylenen güzel kızlara verilen ad: *Ak yerin karşısında durulmaz / Huri midir melek midir bilinmez* (Dadaloğlu). *Gelin hurilerden huri / Kızsa meleklerden biri* (Karacaoğlan). [*Eşanl.* HÛR.] ‖ *Hûri-veş*, huri gibi, güzel.

— DEY. *Huri gibi*, çok güzel kız, kadın.

— Denizc. *Huri yelkeni.* Bk. YELKEN.

— Din. Bk. ANSİKL.

— Ed. *Esk.* Sevgilinin, güzelin yüce ve kutsal örneği.

— Tasav. İnsan gönlünün ve ruhunun her türlü geçici dünya heveslerinden arınmış durumu. ‖ Tanrı katına çıkma yeteneği kazanmış can. ‖ Günahtan arınmış insan.

— ANSİKL. Din. İslâm inançlarına göre Cennette her türlü eksiklikten uzak, yüzleri aydan parlak, tenleri kardan beyaz, gözleri kara güzel kızlar vardır. Bunlar suç işlemez, Tanrı'nın lûtfunu görmüş kutsal varlıklardır. *Huri'ler* «gözlerini kendi eşlerine dikmiş, daha önce insü cinden kimsenin eli dokunmamış» kızlardır. Dünyada, Tanrı'nın emir ve yasaklarına uyan, günah işlemeyen kimselerin onlarla bağlantılar kurarak mutluluğa erişecekleri söylenir.

◆ **Huriyân** çoğl. i. *Esk.* Huriler. (M)

HURİ (Bişara el -), lübnanlı siyaset adamı (Rişmeya 1890-Beyrut 1964). Milletvekili seçildi (1925), 1936 Fransa - Lübnan antlaşmasına muhalefet etti. 1943'te ve 1948'de Lübnan cumhurbaşkanı oldu. Muhalefet onu cumhurbaşkanlığından çekilmek zorunda bıraktı (1952). Siyaseti terk etti, hatıralarını yazdı. (L)

HURİBGA, Fas'ta (Casablanca ili) şehir, Tadla yaylalarında; 40 800 nüf. Casablanca'dan ihraç edilen fosfatların çıkarım merkezi. Filizindeki maden kapsamı yüzde 75'i bulan yatak, 1917'den beri işletilmektedir. (L)

HURİYE i. (ar. *ḫuriyye*). Tasav. Mensuplarının coşkunluk anlarında hurilerle görüştüğüne inanılan bir tarikat. ‖ Kadın adı. (M)

Hurler hastalığı, GARGOYLİZM'in eşanlamı.

HURLSTONE (Frederick Yeates), ingiliz ressamı (Londra 1800 - ay.y. 1869). Royal academy ile tartışmaları yankılar uyandıran İngiliz Sanatçıları birliğini kurdu, sonra bu birliğe başkan seçildi (1835). Resim alanında Lawrence'ın üslûbunu sürdürdü. *Magrıplı Genç Köylü Kadın, Mazeppa'da Bekleyen Kazak Kızı* ünlü tablolarıdır. (L)

HURMA i. (fars. *ḫurmâ*). Bot. Hurma ağacının meyvesi. ‖ *Hurma ağacı*, hurma veren palmiye türü: *hurma ağacı hem nemli toprak, hem de kuvvetli güneş ister.* (İlmî adı *Phoenix dancıylifera.*) Bk. ANSİKL.

— Meyvc. *Hurma dalı*, meyve ağaçlarına yan dalları bakışımlı yayılacak tarzda verilen espalye ve kontrespalye şekli. Bk. ANSİKL.

— Mutf. *Hurma tatlısı*, hurma biçimi verilerek yapılan bir hamur tatlısı. (Hamuru, sıcak küllü su, un, erimiş sadeyağı ve biraz tuz katılarak hazırlanır. Bu yumuşakça hamurdan iri fındık büyüklüğünde parçalar koparılır. Kalbur, sepet veya çatal üzerinde hurma şekli verilir. Bol yağ içinde kızartılarak soğuk şuruba alınır. 10-15 Dakika sonra da sofraya getirilir.

— Süs. *Hurma ağacı*, süslemede kullanılan bir çeşit motif. (İslâmda hurma, cennete özgü ağaçlardan sayıldığı için çoğunlukla mezar taşlarının ayak taraflarındaki süslemelerde kullanılır. Eski çeşmelerde de hurma ağacına benzeyen motifler vardır). ‖ *Hurma dalı*, hurma dalı biçimindeki süsleme motifi. (Genellikle zafer veya şehitlik sembolü olarak kullanılırdı.)

— ANSİKL. Bot. Hurma çok besleyici (yüzde 72 karbonhidrat), mükemmel bir meyvedir; sonbaharda toplanır. İki yüzden fazla çeşidi vardır; yumuşak, iri, ballı denen çeşitleri dış pazarlarda satılır. Küçük, kuru ve az tatlı çeşitleri hurma yetiştiren ülkelerde ekmeğin yerini tutar. Çiğ olarak yendiği gibi pastacılıkta da kullanılır. Kurutularak övütülen hurmalardan un yapılır. Tazesi suda ezilerek mayalandırılırsa hoş bir içki (*hurma şarabı*) elde edilir. Tellerinden ip, yapraklarından sepet yapılır; tomurcukları sebze olarak yenir. Hurma ezilerek yağı alınır. Çekirdeği kavrulur ve kahve yerine kullanılır. Küspesi hayvanlara verilir.

● *Hurma ağacı*'nın boyu 15 - 30 m'yi bulur. «Ayağı suda, tepesi ateşte» diye nitelenen bu ağaç 15° - 30° enlemler arasında yetişir. Etli, tatlı ve besleyici meyveleri vardır. Geniş ölçüde yetiştirilir; on ikinci yıla doğru meyve verir; bir hektara genellikle 200 ağaç dikilir. Odunu yakacak olarak işe yarar; özsuyundan palmiye şarabı, yapraklarından hasır, sepet v.b. yapılır. Hurma ağacı Güney Cezayir, Tunus, Mısır, Arabistan, İran v.b. gibi ülkelerde çok yetiştirilir. Çiçekleri iki evcikli olduğundan bir ağaçtan alınan erkek çiçekler, dişi çiçekli hurma ağaçlarının üstüne silkelenerek döllenme sağlanır.

— Meyvc. Çeşitli hurma dalı biçimleri vardır: *Basit hurma dalı*, dik bir gövde ve bundan sağa sola bakışımlı olarak yayılan yan dallar şeklinde olur; *Verrier hurma dalı*'nda yan dallar önce yatay olarak açılır, sonra dikine yükselir; *iki kollu şamdan* veya *U biçimi hurma dalı; şamdan biçimi hurma dalı* v.b. (LM)

HURMA çayı, Birleşerek Ceyhan ırmağını meydana getiren akarsulardan biri. Tahtalıdağın doğu yamaçlarından iner, Elbistan ovasında başka kolların katılmasıyle büyür ve Elbistan batısında Söğütlü çayı ile birleşir. Bk. CEYHAN. (M)

HURMALIK i. (*hurma*'dan *hurma-lık*). Hurma yetiştirilen yer: *Dinlenirken bir sabah yolcularla biz sende, / Anlattı, hurmalıktan coşkun bir kaval sesi* (F.N. Çamlıbel). [M]

HURMUZACHİ (Eudoxiu), romanyalı hukukçu ve tarihçi (Cernauti [bugün Çernovtsy] 1812 - ay.y. 1874). 1849'da Avusturya Medenî kanunu ile Ceza kanununu Rumenceye tercüme etmekle ve 1850'de bir rumen hukuk terimleri lûgati yazmakla görevlendirildi. Romanya akademisine üye seçildi. *Romanya Tarihi Üstüne Belgeler* (1876) adlı bir eser yazdı. (L)

HUROK (Solomon, **Sol** — denir), rus asıllı amerikalı emprezaryo (Pogar, Briansk yakınları 1888). 1906'da A.B.D.'ye göç etti. 1920'den sonra bale gösterileri düzenledi (rus baleleri, Loie Fuller, Royal ballet, Bolsoy balesi, Opera de Paris v.b.). En büyük amerikan bale kuruluşunu yönetti, müzikli komedi ve opera turneleri hazırladı. Başlıca eserleri: *İmpesario* (Emprezaryo) [1947]; *S. Hurok Prenses* (S. Hurok Sunar) [1955]. (L)

HURON gölü, Kuzey Amerika'nın beş büyük gölünden biri, Kanada ile A.B.D. arasında; Saint Clair ırmağı ile Superior gölüne, Mackinac boğazıyle de Michigan gölüne bağlıdır; 59 500 km^2. Öbür dört Büyük göl gibi buzul asıllı olan Huron gölü, 510 km uzunluktadır; en geniş yeri 240 km'dir; derinliği 215 m'yi bulur. Bol balık yaşayan suları şiddetli fırtınaların etkisindedir, aralık-nisan arası genellikle donar; ama yazın ulaşım çok işlektir. (L)

HURONİYEN sıf. (*Huron* gölünün adından). Jeol. Algonkiyenin alt bölümüne denir. ‖ *Huroniyen sıradağlar*, Kuzey Amerika'da kambriyen devrindeki yığışmadan önce meydana gelen son kıvrılma.

◆ İ. Kuzey Amerika'da, temiskamiyen (yukarı arkeen) ile kevinaviyen arasında yer alan jeolojik kat. (Bu katta gnayslar, granitler, demir filizi ve buzul konglo meraları vardır. Aşağıda sıralanan tortul kaya tabakaları bu devirde veya bu devre yakın bir dönemde oluşmuştur: Brezilya'da minas ve itakolomi dizileri; İskandinavya'da ladojiyen; Afrika'da faruziyen, lomagundi ve şadli-dohan.) [L]

HURON'LAR, XVII, yy.da Kuzey Amerika'da çeşitli halklara verilen ad. Saint-Laurent'dan gelen asıl Huronlar, Georgia yarımadasında (bugün Ontario) dört aşiretli (20 000 kişi) bir konfederasyon kurmuşlardı. XVII. yy.da fransız kolonlarıyle ittifak yaparak İroquois'larla savaştılar ve hemen tamamıyle yok oldular; sağ kalanlar Oklahoma'da ve Québec yakınlarında (Lorette) tekrar toplandı. (L)

HURR (Abdurahman el-Şekafi EL — denir), Emevîlerin İspanya valisi (717-719). Valiliği sırasında İspanya'nın birçok yerini haraca bağladı, akıncılarını Pirene dağlarının ötesine kadar gönderdi. Aldığı haraçlar yüzünden hem müslüman hem de hıristiyan halkın nefretini kazandı. Ömer II tarafından görevinden uzaklaştırıldı. (M)

HURRA ünl. (ing. k.). Başarıyı onaylamakta kullanılan ve «yaşa!» anlamına gelen ünlem: *Yanımdaki çavuş da, benim işaretim üzerine aynı şeyi yaptı. Bu hareke-*

William H. HUNT
«Dünya Işığı»
Oxford, Keble koleji

HUNTSVILLE
belediye binası

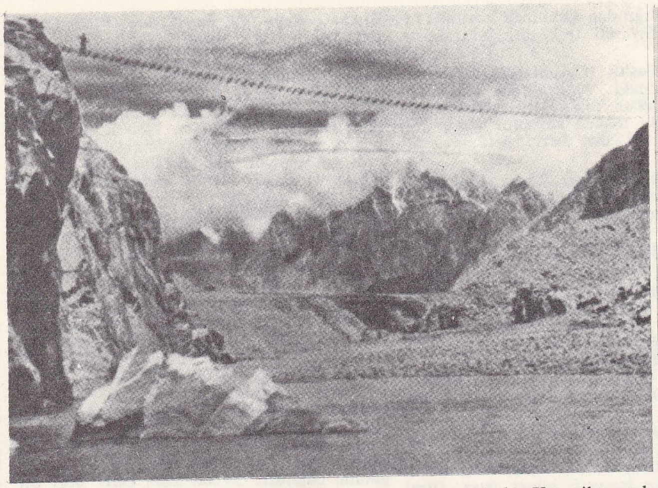

HUNZA ırmağı üzerindeki asma yaya köprüsü

timizi, gelen askerler bütün dağları inleten hurralar, çığlıklarla karşıladılar (Ş.S. Aydemir).

— ANSİKL. İslav, germen ve anglosakson birliklerinde *hurra,* saldırıya geçerken, hükümdarları veya generalleri selâmlarken; fransız bahriyesinde, yabancı bir devlet başkanının bir gemiyi ziyaretinde kullanılır. (ML)

HURRÂS çoğl. i. (ar. *ḥarāset,* koruma > *ḥarīs*'ten *ḥurrās*). *Esk.* Bekçiler, nöbetçiler. (M)

HURREM sıf. (fars. *ḥurrem*). *Esk.* Gönül açıcı, şen, taze, güleryüzlü: *Çok mukbili gördüm ki güler, içi kan ağlar / Handan görünen herkesi hurrem mi sanırsın!* (Ziya Paşa). ‖ Yeşil. ‖ *Hurrem-âbâd.* Bk. HURREMÂBÂD. ‖ *Hurem-gâh* (veya *hurrem-geh*), şen ve gönül açacak derecede güzel olan yer. ‖ *Hurrem-rû,* hoş yüzlü, yüzü gülen. ‖ *Hurrem-rûz,* her ayın sekizinci günü. ◆ **Hurremî** sıf. *Esk.* Sevinç. (M)

Hurremâbâd veya **Husrevâbâd,** İstanbul'da Haliç'in kuzeyinde (Alibeyköyü yakınında) köşk. İlkin sultan Mehmed IV burada bir av köşkü yaptırdı. Padişah kanlı bir ayaklanma ile tahttan indirildikten sonra yıkıma uğrayan bu köşk Ahmed III devrinde yeniden onarıldı; köşke ve etrafındaki bahçeye Husrevâbâd adı verildi (1721). 1730 Ayaklanmasıyle tamamen ortadan kaldırıldı. Bugün, yerinde havuzların taş yığınından başka bir iz yoktur. (M)

Hurremçavuş camii, İstanbul'da, Hırkaişerif semtinde, Keçeciler mahallesinde cami; divan çavuşlarından Hurrem Çavuş tarafından Mimar Sinan'a inşa ettirildi (1560). 1844 ve 1901'de tamir gördü. Kesme taştan inşa edilmiştir; çatısı ahşaptır. Sağ tarafında ahşap minare ve yine ahşap son cemaat yeri vardır. (M)

hurdalar

HURREMİYE i. (fars. *ḥurremiyye*). Erdebil şehrinin Hurrem bucağında ortaya çıkan bir mezhep.

— ANSİKL. *Hurremiye*'nin kimin tarafından ve hangi tarihte kurulduğu kesinlikle bilinmemekte, ancak Mes'udî, VIII. yy. ortalarında doğduğunu, kısa bir süre içinde Isfahan, Rey, Azerbaycan, Karaç, Burç gibi bölgelerde hızla yayıldığını yazmaktadır. Ebu Müslim'e aşırı ölçüde saygı duyan bu tarikat, gövdelerle adların değişeceğine, insan ruhlarının sürekli olarak gövdeden gövdeye geçtiğine (tenasuh) inanır. «Gerçekte yüce bir ruh vardır, bütün peygamberleri etkileyen, onlara ilham veren bir» ruhtur. Bu ruh tektir. Vahy bitmemiştir, her zaman belli kimselerde, özellikle ulu kişilerde kendini sürdürür. Cezadan korkan, ödül uman, bu yolda çalışan her insan gerçek (hakikat) yoluna girer. Kan dökmek, başkalarını öldürmek doğru değildir. Şarap gibi öteki içkiler de içilmelidir, onlar için birtakım yasaklar koymak gereksizdir. Ebu Müslim ölmedi, o, adaleti yaymak, insanlara doğruyu öğretmek için dünyaya geldi. Kızı Fatma gerçek imamdır.» v.b. inançları vardır. Hurremiye mezhebinin en önemli, en ilgi çekici yayıcısı Babek'tir. (M)

HURREM SULTAN (1504 ? - Edirne 1558), Kanunî Sultan Süleyman'ın kadını. Avrupa tarihlerinde «Roxelane» diye geçer. Bazı tarihçilere göre gerçek adı Rossa veya Roza'dır ve rus asıllıdır. Avusturyalı tarihçi Hammer, onun Galiçya'daki Rogatino'lu yoksul bir papazın kızı olduğunu yazar. Hurrem Sultan, Yavuz Sultan Selim zamanında Kırım Türklerinin Galiçya'ya yaptıkları akınlar sırasında tutuklanarak Sarayı Hümayun'a getirilmiş olabilir. Cariyenin her zaman şen ve güleryüzlü olmasından dolayı kendisine Hurrem veya Hurrem Şah adı verildiği bilinmektedir. Türk-islâm terbiyesi görmüş, güzelliği ve zekâsı Sultan Süleyman'ın ilgisini çekerek gözdeleri arasına girmişti. Bu yüzden padişahın ilk gözdesi Gülbahar Sultan ile aralarına aşırı bir kıskançlık girdi. Venedik'in Osmanlı imparatorluğundaki elçisi Navegero'dan aldığı bilgiye dayanarak bazı hususları aydınlatan rumen tarihçisi Zinkeisen, Gülbahar Sultan'ın bir gün Hurrem Sultan'a ağır sözler söylediğini yazmaktadır. Bu olaydan sonra Sultan Süleyman, Gülbahar Sultan'ı Manisa'ya oğlunun yanına göndermiş ve Hurrem Sultan'ı nikâhlamıştı. Bu nikâh, o zamana kadar geçerli olan usul ve geleneklere aykırıdır. Hurrem Sultan zekâsı, belki de iyi tabiatı ve padişahı çok iyi anlamış olmasıyle onun sevgisini kazanmıştır. Valide Hafsa Sultan'ın 1533 yılında ölümü ile de Hurrem, padişah üstündeki etkisini büsbütün arttırmış ve bunun sonunda, Gülbahar Sultan saraydan ayrılmak zorunda kalmıştı. Hurem Sultan'ın, Sultan Süleyman'a yakınlığı ve sevgisini onun Mohaç seferi sırasında padişaha yazdığı mektuplardan anlaşılmaktadır. Bu mektuplardan birinde Kanunî'ye «Benim Sultanım, can ü gönülden sevgili şâhım ve rûh-ı revanım» diye hitap etmektedir.

Bütün bu sevgi ve muhabbetin yanında Hurrem Sultan, padişahı siyasî alanda da etkiledi; bir bakıma onun gizli danışmanı oldu.

Onun, 1540 yılında Şehzade Mustafa'nın Manisa'dan Amasya'ya, Hurrem Sultan'ın oğlu Mehmed'in Manisa'ya gönderilmesinde, kızı Mihrimah'ın Rüstem Paşa ile evlendirilmesinde, Diyarbekir beylerbeyinin geniş yetkilerle vezir ve sonradan Hadım Süleyman Paşanın yerine veziriazam yapılmasında etkisi görülmüştür. Osmanlı-İran savaşlarında da, Hurrem Sultan'ın etkili olduğu söylenir. Hurrem Sultan'ın bunları yapmasındaki amacı, damadı Rüstem Paşanın yerini sağlamlaştırmak, Şehzade Selim ve Bayezid'in kendilerini göstermelerine, halkın ve askerin sevgisini kazanmalarına yol açmak olduğu ileri sürülür. Oğlu Selim'in Edirne'de padişaha vekâlet edebileceğini düşündüğünü söyleyen tarihçiler bile vardır. Gerçekte de olaylar onun istediği gibi gelişti, Selim, Rumeli'de kaldı, Bayezid ise babasıyle Halep'te bulundu. Hurrem Sultan, saltanatın geleceği için Selim'i tutuyordu. Şehzade Mustafa'nın öldürülmesinde onun parmağının bulunduğu tarihçi Ali tarafından açıkça belirtilmiştir. Bu olaylar asker ve halk arasında hoşnutsuzluk yarattığı için, bir ara Rüstem Paşanın sadaretten azli ile Ahmed Paşanın bu makamına tayini, sonradan yine Rüstem Paşanın sadaret makamına getirilmesi, Hurrem Sultan'ın etkisiyledir.

Hurrem Sultan 1555 yılında imzalanan Amasya antlaşmasından sonra kendisini daha çok hayır işlerine verdi. İstanbul, Haseki semtindeki Azat pazarında, imaret, medrese, dârüşşifa ve mektebi olan bir cami yaptırdı. Ayrıca Padişah Hurrem Sultan adına Edirne'ye su getirtti. Mekke ve Medine'de birer imaret, birçok çeşme, Meriç nehri üzerinde bir kervansaray ve camiler yaptırdı. Bütün bu hayır işlerinin evkafını kurabilmek için de, Kanunî, Hurrem Sultan'a pek çok mülkhane, köy ve mezraalar ayırdı. (→ Bibliyo.) [M]

Hurremsultan türbesi, Hurem Sultan için yapılmış türbe. İstanbul'da Süleymaniye camii haziresinde, Kanunî Sultan Süleyman'ın türbesinin yanında. Mimar Sinan'ın eseri (1558). Muntazam kesme taştan yapılmıştı; içten ve dıştan sekizgen planlıdır. Türbe önünde binayı çepçevre dolaşan düz çatı ile örtülü bir revak vardır. Kaidenin üzerinde üst katta her yüzde kemerler içinde üç pencere yer alır. Kasnağın çevresindeki bir kitabe efrizi, binanın dış görünüşünü hareketlendirir. Çift kubbe şeklinde ve kurşun kaplı olan kubbe doğrudan doğruya duvarlara oturur; üzerinde sade bir alem vardır. Türbeye mermer ve porfir çerçeveli sade bir kapıdan girilir. Binanın içi erik çiçekleri, lâle, yaprak ve çiçek motifli muhteşem çinilerle süslüdür. Kubbeye yakın yerlerde ayet efrizleri yer alır. (M)

HURREMŞAHR, İran'da (VI. eyalet) şehir. Karun ile Şattülarap'ın kavuştuğu yerde; 44 000 nüf. İkinci Dünya savaşı sırasında modern bir şekilde donatılan ve demiryoluyle Ahvaz'a ve İran'ı baştan başa aşan demiryoluna bağlanan Hurremşahr, İran'ın besin ürünleri (buğday, pirinç ve hurma), pamuk ve deri ihraç eden başlıca limanı haline geldi. (L)

HURRİ. Tar. Hurrilerin krallığı; bu krallığın orta Fırat'ın sol kıyısında, Karkamış ile Edesse (Urfa) arasında kurulmuş olduğu sanılır. (L)

HURRİCANE [harikın] i. (karaib dilinde ing. k.). Antiller'de tropikal siklon. (L)

HURRİCE i. Akkad ülkesinin kuzeyinde konuşulan eski dil; Boğazkale arşivlerinde bulunan belgelerden bilinir. (L)

HURRİ'LER, Eskiçağda, Anadolu'da, devlet kurmuş bir kavim. M.Ö. III. binyılda Doğu Anadolu'nun dağlık bölgesinde, Van gölü dolaylarında oturan Hurri'ler, M.Ö. II. binyılın başlangıcında, Ön Asya'daki kavimler kaynaşması yüzünden güney bölgele-

Foto. Dizionario Enciclopedico Italiano; Hürriyet arşivi (MEYDAN)

rine göçtüler. M. Ö. II. binyılda, Yukarı Mezopotamya'nın başlıca kavmi olarak görülürler. Babil'de Hammurabi sülâlesinin yıkıldığı, hitit krallarının Fırat boylarına ve Kuzey Suriye'ye yürüdükleri bir zamanda, Hurri'lerler ilgili bilgiler ortaya çıktı. Kappadokia tabletlerinde Hurri'lerle ilgili çok az bilgi vardır. Bundan Asurluların Kappadokia ile ticarette bulundukları bir zamanda Hurri'lerin Yukarı Mezopotamya'ya inmedikleri sonucu çıkar. Hurri'ler, Yukarı Mezopotamya'ya aşağı yukarı M.Ö. 1950 yılından sonra gelmişlerdir. Bu hurri hareketi yüzünden Asur ülkesiyle Kappadokia arasındaki bağ kesilmiş, Orta Anadolu kolonileri yıkılmıştır. Hurri'lerin Yukarı Mezopotamya'ya göç etmeleri, Ön Asya tarihi için, önemli oldu. Bunlar, birtakım küçük devletlerden başka Mitanni krallığını da kurarak Asur ülkesini ve Yukarı Suriye'yi ele geçirdiler, M.Ö. XVII. yy. başlangıcında Mısır'a yönelen hisos akınında önemli işler gördüler; bir yandan Anadolu'yu bir yandan Elam'ı etki altında bıraktılar. Ungnad'a göre bunlar öteden beri Yukarı Mezopotamya'da, Habur bölgesinde oturmuşlar ve Tel Halaf kalkolitik kültürünü yaratmışlardır. Boğazköy ve Tel-el Amarna arşivlerinde Suriye ve Filistin'deki Hurri'lerle ilgili bilgiler bulundu. Bu ülkelerde hurri etkisi, en çok, yüksek tabakalarda görülüyor. Bunun en açık örneği o zamanki Kudüs beyinin hurri dilinden gelme Irhepa adını taşımasıdır. Öte yandan, Mısırlıların, XVIII. sülâleden başlayarak, Filistin ve Suriye'yi «hor» (hurri) ülkeleri olarak göstermeleri, hem bu ülkelerde kuvvetli bir hurri etkisi bulunduğunu, hem de Hiksosların Hurri'lerden meydana geldiklerini ortaya koyuyor. M.Ö. II. binyılda başlayan dağ kavimleri hareketleri sonunda, Hurri'lerin güneye inmeleri, Asur ile Kappadokia arasındaki bağı ortadan kaldırmış, ticaret kolonilerinin yıkılmasına yolaçmış, ayrıca Asur ülkesini etkilememiştir. Bu bölgeyi iki yandan çeviren dağ silsileleri hurri akınlarının bu ülkenin sağından ve solundan geçmesine ve etkilerini ancak kıyı bölgelerde göstermesine sebep olmuştur. Hurri akını çeşitli dalgalar halinde Asur ülkesine yayıldığı zaman epeyce zayıflamıştır. Bu yüzden Asurlular Hurrilerle karışarak kaynaşmış, ancak samî niteliğini koruyabilmişlerdir. Kral Sargon'dan M.Ö. 1400 yılına kadar gelen dönem içinde Asur'un devamlı olarak gerilediği, Hurri'lerin hâkimiyeti altına girdiği anlaşılıyor. Bu tarihten sonra, Mitanni devletinin zayıflamağa yüz tutması üzerine, Asurlular bağımsızlıklarını elde etmek için Hurri'lere karşı savaşa başladılar.

Hurri dini: hitit dininde olduğu gibi, onlarda da birçok tanrı vardır. Tanrılar ailesinin başında Teşup adlı hava tanrısı ile Hepat adlı gök ve hava tanrıçası bulunuyordu. İkisinin birleşmesi, öteki asya kavimlerinin dinlerinde olduğu gibi, dünyaya yeni bir canlılık ve bolluk getiriyor. Bunlardan başka büyük bir tanrı olarak destanlarda sık sık adı geçen ve «tanrıların babası» unvanını taşıyan Kumarbi veya Kumarve gösterilebilir. Bu dinde yerli tanrıların yanında samî tanrıları da yer almaktadır. Hurri'lerin Yukarı Mezopotamya'da, uzun süre Samîlerle ilişki kurdukları kolayca anlaşılır. Bundan başka Hurri'ler, arî olduğu anlaşılan kral hanedanıyle birlikte geldiği sanılan Mitra, İndra ve Varuna gibi hint tanrılarına da taparlardı. Din bakımından Hurri'lerin sümer etkisi altında kaldıkları yapılan incelemelerden anlaşılıyor. Hurri'lerde büyük bir destan edebiyatı vardı. Zamanımıza kadar gelen bazı parçalar bu destanların dinî nitelikte olduklarını gösterir. Hurri'ler, aynı zamanda, komşu ülkelerin destanlarına karşı da büyük bir ilgi göstermişler, Gılgamış destanını kendi dillerine tercüme etmişlerdir. Hurri sanatının orijinalliği kendini en çok mimarlıkta gösterir. Hurri'ler cephesi uzun tarafta bulunan bir ev tipi ortaya koymuşlardır: kapı, bu cephenin ortasında değil, bir ucunda bulunmakta, cephenin önünde direkli bir galeri ve bunun sağında ve solunda birer kale çıkıntısı yer almaktadır. Asurlular bu evlere «hilani» adını vermekteydiler. Hilanilerin en karakteristik örneklerine Hatay ilinde Tel Açana'da veya Habur kıyısında Tel Halaf'ta rastlandı. Bu ev tipi Zincirli kapılarının gösterdiği gibi M. Ö. I. binde de varlığını sürdürmüştür. Hurri'lerde de Hititlerde olduğu gibi heykeltıraşlık, mimarlık çok yakından ilgilidir. Onlarda da saray veya şehir kapılarını bekleyen arslan, sfenks veya ejder heykelleri, tahta direkler yerine kullanılan hayvan grupları, duvarların alt kesimlerini süsleyen kabartmalı efrizler bulunur. Bu kabartmaların bir kısmı dinî niteliktedir. Savaş ve av sahneleri gösteren kabartmalar Hurri'lerin kültür tarihi için büyük bir önem taşımaktadır. Hurri'ler, mimarlıktan ayrı olarak bazen pek büyük ölçüde heykeller de yapmışlardır. Güney mezopotamya heykellerinin daima küçük olduğu göz önünde tutulursa, büyük taş heykellerin hurri sanatının başlıca özelliği olduğu anlaşılır.

Hurri'lerin dili hakkında Boğazköy ve Mari arşivi belgelerinden, Tel-el Amarna arşivinde bazı mektuplardan, Suriye ve Filistin'de bulunan yazılı belgelerden, Yukarı Mezopotamya'da Kerkük'te çıkarılan tabletlerden bilgi edinilmiştir. Bu dil, isimlere ve fiillere serbestçe katılan son eklerle belirmekte, bugün bilinen bitişken dillerden en çok Sümerce ile benzerlik göstermektedir. Alman filologlarından E. Forrer, hurri dilini türk kaynaklı bir dil olarak gösteriyor. Hurri'lerin, Türkler gibi, atlara büyük önem verdikleri, savaş ve kahramanlık destanlarını çok sevdikleri göz önünde bulundurulursa onlarla Orta Asya'lılar arasında birtakım ilgiler olduğu anlaşılır. (M)

HURRİŞ. Ön Asya mit. Hurri kaynaklı hitit boğa tanrısı. Boğazköy'de (Hattuşaş) yapılan kazılarda pişmiş topraktan boğa biçiminde bir heykeli bulundu. Kardeşi Şeriş ile yan yana gösterilir. (M)

HURRÜLAMİLÎ (Muhammed bin Hasan), imamiye kelâmcısı (öl. 1688). Suriye'de Cebeli Âmile'deki şiî bilginler hakkında biyografik *Amel-ül-Amil* (Eylemcinin Eylemi) ve konusu Sufî vahdeti vücutluğuna reddiye olan *El-Risalet-ül-İsna Aşeriye* (On iki İmam Hakkında Risale) adlı eserleri vardır. (M)

HURSEND sıf. (fars. *ḫursend*). *Esk.* Kani, kısmetine razı olan, kanaat eden, tok gözlü, memnun, hoşnut: *Mecnunveş olurdu ol hıredmend / Bir sâde nazâre ile hursend* (Şeyh Galib). [M]

HURST (Fannie), amerikalı kadın romancı (Hamilton, Ohio 1883 - New York 1968). Birçok roman yazdı. Eserleri halk tarafından tutuldu, ancak tenkitçilerin dikkatini çekmedi. İlgi çekici romanları: *Humoresque* (Mizahî) [1919]; *Lummox* (1923); *Back Street* (Arka Sokak) [1930]; *Anitra's Dance* (Anitra'nın Dansı) [1934]; *The Hands of Veronica* (Veronica'nın Elleri) [1947]; *Any Woman* (Herhangi Bir Kadın) [1950]. (L)

HURSTMONCEUX veya **HERSTMONCEUX**, Büyük Britanya'da (Sussex) köy, Eastbourne'un kuzeyinde; 1 500 nüf. Greenwich rasathanesi 1946'da buraya nakledildi. (L)

hurma ağacı

HURŞİD i. (fars. *ḫūrşîd*). *Esk.* Güneş: *Filhâl açıldı subh-ı ümmîd / Hem mâh doğdu hem de hurşîd* (Şeyh Galib). ‖ *Hurşîd-fürûğ* (veya *hurşîd-lemaan*), güneş gibi parlaklığı olan. ‖ *Hurşîd-perestân*, güneşe tapanlar. ‖ *Hurşîd-süvârân*, sabah erken kalkanlar. Keşiş. Melekler. ‖ *Hurşîd-tal'at*, görünüşü güneşin doğuşu gibi güzel olan. ‖ *Hurşîd-i cihan-tâb*, dünyayı aydınlatan güneş: *Bir gevher-i yekpâre iki bahr arasında / Hurşîd-i cihan-tâb ile tartılsa sezâdır* (Nedim). ‖ *Hurşîd-i istihâr*, şöhret güneşi. ‖ *Hurşîd-i leb-i bâm* (veya *hurşîd-i ser-i dîvân*), güneşin batışı. Hayatın son zamanları. (M)

HURŞİD II, Taberistan *İspahbad'ı* (yönetici). Bu bölgede 116 yıl hüküm süren Gilan Şah sülâlesinin son hükümdarı (? - 767). Unvanı Ferşvâd Mazban, babası Dad Mihr bin Marzban'dı. 27 Yıl saltanat sürdü (740-767). Reşit olunca kral naibi olan amcası Sarûye ve oğullarıyle savaşarak tahtı ele geçirdi. Kısahisar'ı onardı. Ayrıca Se-Dile kalesini yaptırdı. Kalenin çevresinde bir pazar yeri ve bir kervansaray kurdurdu. Sanbâz, halife El-Man-

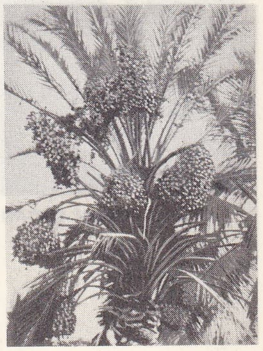

hurma ağacı

sergide hurma alışverişi

Foto. Encyclopedia Americana; LAROUSSE; Hürriyet arşivi (MEYDAN)

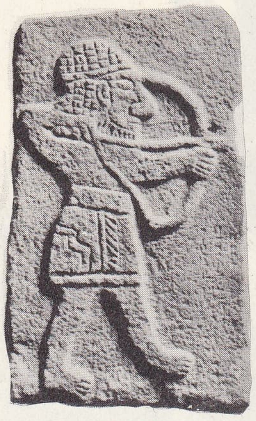

HURRİ'LER kral Kaparra'nın sarayından alçak kabartma, Louvre müzesi, Paris

HURREM SULTAN

sur'a karşı ayaklandığı zaman hazinelerini Hurşid II'ye emanet etti. Yaptığı savaşta yenilen Sanbâz, Hurşid II'ye sığınmak için gelirken yolda öldürüldü. El-Mansur hazineleri istedi. Hurşid II bu isteği kabul etmedi, ancak belirli bir baç verebileceğini bildirdi. Bu anlaşmazlıktan çıkan çarpışmada yenilgiye uğrayan Hurşid II kendini öldürdü. (M)

HURŞİD AHMED PAŞA, osmanlı sadrazamı (Larissa ? - Yenişehir 1822). Aslen gürcüdür. Önce Selim Paşaya satıldı; sonra reisülküttap Raşit Efendiye ve kaptanıderya Küçük Hüseyin Paşaya intisap etti.

Hüseyin Paşa ile beraber Mısır'ın Napolyon'dan geri alınması için yapılan savaşlara katıldı. Mısır'ın zaptından sonra İskenderiye muhafızı ve daha sonra Mısır valisi oldu. Ancak burada Serçeşme Mehmed Ali'nin entrikaları sebebiyle tutunamayarak azledildi. Niş muhafızı ve Mora valisi (1806), Rumeli valisi ve Sofya seraskeri (1807) oldu. Sonra sadrazamlığa getirildi (1812). Bu görevden azledildikten sonra (1818) Selânik, Anadolu ve Halep valiliklerinde bulundu. Sonra yunan isyanını bastırmakla görevlendirildi. Bu isyanı bastırma sırasında öldü. (M)

HURŞİD BANU NATEVAN (Han Kızı da denir), azerî kadın şairi (Şuşa 1837 - ay.y. 1897). Karabağ hâkimi İbrahim Halil Hanın soyundan, Birinci Mehdi Kulu Hanın kızı. Özel bir öğretim gördü. «Meclis-i üns» adını verdiği bir topluluk kurdu; çevresindeki şairleri burada topladı (1854). Lirik bir şairdir. Şiirlerinde; Karabağ'ın felâketli günlerini, evlilikteki mutsuzluğunu, oğlu Mir Abbas'ın ölümünden duyduğu acıyı yoğun bir duyarlıkla dile getirdi. Şiirin dışında musiki, nakış ve resim ile de uğraşmıştır. Hurşid Banu Natevan'ın çeşitli kaynaklardan derlenen şiirleri sonradan kitap halinde yayımlandı (1928). [M]

HURŞİD PAŞA (Mehmed), Sultan Abdülaziz ve Abdülhamid II zamanlarında görev almış osmanlı vezirlerinden (öl. Ankara 1878). Hariciye Mektupçuluk kaleminden yetişti. Sonra Büyük Fuad Paşa ile Suriye'ye gitti. Kudüs mutasarrıfı, Sayda ve sonra Erzurum valisi oldu.

1863 Yılında maliye nazırlığına, daha sonra Edirne valiliğine getirildi. Bir süre evkaf nazırlığı, Hicaz, Elâziz ve Sıvas valilikleri yaptı. Tekrar evkaf nazırı, iki defa da adliye nazırı oldu. Sadaret müsteşarlığında bulundu. (M)

HURTADO (Luis), ispanyol yazarı (Toledo 1520'ye doğr.-öl. 1598'e doğr.). Toledo'da papazdı. Daha 1547'de Portekiz yazarı Morais'nin *Palmeirim de İnglaterra* (İngiltereli Palmerin) adlı romanını basıldığı tarihten yirmi yıl önce İspanyolcaya tercüme etti. Bu yüzden bu eser zaman zaman Hurtado'ya mal edilmiştir. Ayrıca çoban şiirleri (1522) ve komediler de (*Comedia de Preteo y Tibaldo*) [Tibaldo ile Preteo'nun Komedisi] yazdı. (L)

HURTADO DE MENDOZA (Diego), ispanyol şairi, tarihçisi ve devlet adamı (Granada 1503-Madrid 1575), Granada'nın ilk valisi Tandillan kontu'nun oğlu. Anghiera'lı Pietro Martire'nin öğrencisiydi. Öğrenimini Salamanca'da tamamladı. Diplomatik görevle birçok defa İngiltere'ye (1537-1538), İtalya'ya (1539-1547) ve Otuzlar konsiline gönderildi. Felipe II'nin gözünden düşünce Granada'ya dönerek zorla Hıristiyanlığa döndürülen müslümanların ayaklanmasını bastıranlara katıldı. Eşine az rastlanır değerde bir eski yunan ve arap elyazmaları koleksiyonu meydana getirdi ve bu koleksiyonu Escorial kitaplığına bağışladı. Şiirleri ölümünden sonra basıldı (1610). *Lazarillo de Tormes* adlı romanın ona ait olduğu öne sürülür. *Guerra de Granada* (Granada savaşı) [1627] adlı kitabı tarafsız ve nesnel bir tarihçi gözüyle yazılmış edebî bir eserdir. (L)

HURTADO İZQUİERDO (Francisco), ispanyol mimarı (Lucena, Cordoba 1669 - Priego, Cordoba 1725). Cordoba katedralinin planlarını çizdi, 1703'te Kardinal kilisesini tamamladı. 1705'te Granada katedralinin planlarını çizdi. Sagrario'yu yaptı. Granada'da Aziz Bruno tarikatı manastırının Sancta Sanctorum'u (1709-1720) ve Paular'ın Aziz Bronu tarikatı manastırının Sagrario'su da (Segovia 1718 - 1725) onun eseridir. Üslûbuyle, XVIII. yy. Meksika baroku'nu etkiledi. (L)

HURTADO Y VALHONDO (Antonio), ispanyol şairi (Caceres 1825 - Madrid 1878). Bazı oyunlarını yazarken Nunez de Arce ile işbirliği yaptı. Daha çok ispanyol tarihinden ilham alarak yazdığı şiirlerin (*Romancero de Hernân Cortés* [Hernan Cortes'in Romancerosu], 1847; *Romancero de la Princesa* [Prenses'in Romancerosu], 1852) ve *Madrid Dramático* adıyle yayımlanan, XVI. ve XVII. yy. ispanyol destanlarından yaptığı derlemelerle tanındı. (L)

HURÛC i. (ar. *ḫurūc*). *Esk.* Çıkış, çıkma, dışarı çıkma, göç etme: *Resûlullah'a nusret yolunda vatanlarımızdan hurûcumuzu, evlâd ve emval ve yaranımızdan ayrıldığımızı sen pek â'lâ bilirsin* (Cevdet Paşa). ‖ Ayaklanma, isyan. ‖ *Hurûc etmek,* çıkmak. İsyan etmek, başkaldırmak. ‖ *Hurûc ale's-sultan,* padişaha isyan: *O taç için olacak hayli kelleler galtan / Edip pederle Horasan hurûc ale's-sultan* (Abdülhak Hâmid). ‖ *Sâhib-hurûc,* büyük kahraman. ‖ *Yevm-ül-hurûc,* kıyamet günü.

— Mim. *Hurûc kapıları,* sur duvarlarına veya kulelere açılan ve düşmana karşı anî çıkış hareketlerini gerçekleştiren kapılar. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Mim. Hurûc kapıları,* sur duvarlarında dik veya meyilli olarak ve çeşitli maksatlarla yapılırdı. Bazıları askerî mahiyettedir; muhasaraya geçen düşmanın araçlarını tahrip etmek ve kayıp verdirmek amacıyle yapılmıştır. Arazinin ve surların durumuna göre çeşitli şekillerde yapılan hurûc kapıları vardır.

Çoğunluk çıkış kapısı bir tanedir. Kapı planında çıkış yapan askerin sola dönmemesi sağlanır. Hurûc kapıları kapı kulesinde de kullanılır. Ana giriş kapısı büyük, hurûc kapısı daha küçük olur. Ana kapı zorlanırsa düşman yandan sarılır. (M)

HURÛF çoğl. i. (ar. *ḥarf*'den *ḥurūf*) *Esk.* Alfabeyi meydana getiren işaretler, harfler. ‖ *İlm-i hurûf,* her harften gizli bir mânâ çıkarma sanatı.

— Gram. *Esk. Hurûf-ı âniye,* kullanılırken uzatmaya uğramayan harfler. ‖ *Hurûf-ı bedel,* zayıf köklerin yerine konulan harfler. ‖ *Hurûf-ı cazime,* kelimeyi sakin* yapan son ünsüzlere verilen ad. ‖ *Hurûf-ı hecâ* veya *hecâ,* elif, vav, he ve ye harfleri. ‖ *Hurûf-i hançeriye,* gırtlak sesleri. ‖ *Hurûf-ı imlâ,* ünsüz harfler. ‖ *Hurûf-ı kameriye,* «el» harfi tarifini «l» okutan harfler, e, b, c, g, h, f, k, m, v, y ve ayın: *El - baki, el-mümin, hâdim-ül-haremeyn* gibi. ‖ *Hurûf-ı lisevî,* diş etlerine çarparak çıkan sesler. ‖ *Hurûf-ı menkuta* veya *mu'ceme,* noktalı harfler, b, p, t v.b. gibi. ‖ *Hurûf-ı munfasıla,* kendisinden sonra gelen harfe bitişmeyen, v, r, d, z gibi harfler. ‖ *Hurûf-ı muttasıla,* kendisinden sonra gelen harflere bitişen harfler: b, p, t, c, l, g gibi. ‖ *Hurûf-ı nariye,* elif, he, te, mim, sat, dat, harfleri. ‖ *Hurûf-ı nıt'iye,* dilin damağa teması ile çıkan sesler. ‖ *Hurûf-ı rahve,* yumuşak sesler. ‖ *Hurûf-ı safir,* s, z v.b. gibi ıslığa benzer ses veren harfler. ‖ *Hurûf-ı şemsiye,* kendisinden önce gelen «el» harfi tarifinin «l» harfini kendisine benzeten d, n, r, s, ş, t, z harfleri: *Ed-dünya, es-selam, kitab-ün-nikah* gibi. ‖ *Hurûf-ı tehecci,* alfabe harfleri. ‖ *Hurûf-ı vasliye,* kendisinden sonra gelen harflere bitişen harfler. ‖ *Hurûf-ı zevlakiye,* dil-dudak sesleri.

— Din. *Hurûf-ı aliyat.* Tanrı sırlarında gizli olan maddeler. ‖ *Hurûf-ı kalkale,* Kur'an'ın kuralına göre okurken, kaf te, be, cim ve dal harflerinin sonundaki harekeleri düşünerek okuma. ‖ *Hurûf-ı mukataa,* Kur'an'ın 29. suresinin her birine başlangıç olarak alınmış harfler. (Msl. Bakara suresi elif, lam, mim harfleri ile başlar.)

— Tasav. Âyanı sabiteden (eşyanın vücuda gelmeden önce ilmi ilâhîde tespit edilmiş suretleri) olan basit gerçekler. (M)

HURUFAT çoğl. i. (ar. *ḥarf* > *ḥurūf*, harfler'den *ḥurūfāt*). Harfler.

— Matbaac. Dizgi işinde kullanılan, maden veya başka bir maddeden yapılmış, harf, rakam ve işaret kalıpları: *Yeni hurufat. Başlık hurufatı.* (Bk. HARF.) ‖ Dizgi işinde kullanılan harf çeşitlerinin tümü: *Zengin hurufatı olan bir mürettiphane.* (Bk. ANSİKL.) ‖ *Hurufat kasası,* çok sayıda çekmesi olan, matbaa harflerini koymağa mahsus dolap. (Her çekmeye bir çeşit hurufat konur; çekme içinde birbirinden bölmelerle ayrılmış gözlerden her birine, alfabenin harf veya işaretlerinden biri konarak, dizgi işinde aranan harfin bulunması işi kolaylaştırılmış olur.) ‖ *Hurufat takımı,* benzer çeşitten alfabenin bütün harflerini ve gerekli işaretleri kapsayan matbaa harfleri bütünü.

— ANSİKL. 1737 Yıllarına kadar *hurufat* adları çeşitli ve keyfî idi. Tipometre*nin icadından sonra hurufat genellikle, harf kalıbının yüz genişliğine göre, punto* olarak adlandırıldı: 6 *punto,* 8 *punto,* 10 *punto,* 36 *punto,* 72 *punto... hurufat* gibi, Hurufat takımlarında alfabenin büyük ve küçük bütün harflerinden başka, rakamlar ve dizgi için gerekli diğer bütün işaretler bulunur. Bugün batı dillerinde, punto ile harfin büyüklüğü belirtildikten sonra hurufatın tarih boyunca aldığı adlardan bir kısmı da eklenir: *gotik hurufat, yuvarlak hurufat, romen hurufatı, italik hurufat, garamond, didot, antik hurufat* gibi... Bu adlar harf gözlerinin, çizgilerinin ve kuyruklarının biçimine, bazen de o çeşidi ilk çizenleri adına göre verilmiş, ne var ki artan ihtiyaçlarla çoğalan adlarda milletlerarası bir birlik sağlanamamıştır. Türkçede hurufat için daha çok *siyah, beyaz, yarım siyah, düz, italik, batone, dar, geniş* gibi belirleyici genel terimler kullanılır. Bk. HARF. (ML)

HURUFÎ i. (ar. *ḥurūf*'tan *ḥurūfī*). Kur'an'ın harflerinden anlam çıkarmağa çalışan mezhep. ‖ Hurufî mezhebine bağlı olan kimse. Bk. HURUFÎLİK. (M)

HURUFÎLİK veya **HURUFİYE** i. (Fazlullahı *Hurufî*'nin adından). Varlığın ve oluşun özünü harflerle açıklayan bir islâm tarikatı.

— ANSİKL. *Hurufîlik,* Esterâbâdlı Fazlullahı Hurufî tarafından XVI. yy. sonlarına doğru kuruldu. Kısa bir süre içinde Anadolu, İran, Suriye, Türkistan ülkelerine yayıldı. Bu tarikat yeni eflatun'cu görüş ile eski anadolu kültür ve inançlarını islâm dininin bazı düşünceleriyle uzlaştırmağa çalışır. Hurufî inançlarına göre, gerçek yaratıcı (Hâlik), harflerdir. Her harf bir varlık türünün özünü, oluşunu dile getirir. En yüce varlık olan Tanrı'dan en alt basamakta bulunan cansız varlığa (cemadat) kadar her şey bir harfi karşılar. İnsanların ilki, atası olan Âdem de bir harftir. Harf, canlılığın (hayatın) özüdür; «mahzi ruh»tur. Hurufîler, her harfin özünde bir ışığın (nur) saklı olduğuna inanırlar. Onlara göre harfler olmasaydı, âlem denilen varlık bütünü, sonsuz karanlıklar içinde, cansız ve ışıksız kalırdı. Âleme biçim ve niteliklerini kazandıran, harflerdir. Harflerin yan yana gelmesi, birbiriyle kaynaşması sonucu, varlık türleri arasındaki düzen, sonsuz uyum ortaya çıkar. Hurufîliğin bu görüşü ilkçağ filozoflarından Pythagoras'ın düşüncelerine dayanır. Pythagoras'ın, varlığı rakamlarla açıklayan anlayışına karşı hurufîler, varlığı harflerle değerlendirme yoluna gittiler. Onlar, bütün insan soyunun, peygamberler de dahil, Âdem'in özünde (zatında) var olduğuna inanıyorlardı. Başlangıç Âdem'di ve o da harflerden meydana gelmiş bir varlıktı. Harf dile gelince, ses niteliğini kazanıyor. Böylece ses harfin mânâ âleminden gerçek âleme inmesi, oluşun gerçekleşmesi, varlık türlerinin zaman ve mekân içinde birer nitelik kazanması demek oluyordu. İnsan, bütün varlığın, âlemin kaynağı ve özüdür; «zübdei âlem»dir. *Tevrat, Zebur, İncil, Kur'an* gibi büyük din kitapları insanda, insanın özünde gizlidir, insan bunların hepsini bir bütün olarak kapsar. Bu bakımdan gerçek olan, öz olan ancak insandır. İnsanın yüzünde görülen kaş, göz, bıyık, sakal, kulak, burun, ağız gibi yedi unsur, yedi hattı (yazı) gösterir. Bunların her biri, bir Kur'an'dır. Bu yüzden, insan yüzünde yedi Kur'an (mushaf) ve Kur'an'ın özü olan Fatiha suresi dile gelir. Bu yedi hat, ana çizgiler (hututu ümmiye) yani gökler ile, baba çizgiler (hututu ebiye) yani yerlerin birleşmesinden doğan insanı gösterir.

Allah, belli ölçüler içinde ve harflerden kurulu bir bütün olarak insanda tecelli eder. İnsan, Tanrı'nın beden biçimine girmiş bir görünüşünden başka bir şey değildir. Bu

Foto. LAROUSSE ; N. Erkılıç (MEYDAN)

yüzden insan konuşan Tanrı'dır veya Tanrı'nın dile gelen sözü, kelâmıdır (kelâmullahı natık); hurufîler için, aynı zamanda insan güzelliklerin kaynağıdır (mahı mehasin). Bütün yücelikler, gizlilikler, kutluluklar insanda toplanır. Ölümsüz olan ancak insandır. İnsan tanrıdır ve bu sebeple ibadet edilmesi gereken tek varlıktır. Canlı bir Kur'an olan insanın kendini bilmesi, varlığını Kur'an'ın harfleriyle tanıması ve okuması yoluyle tam olarak kavranır. Toprak insanın teni, akarsular ise kanıdır. Hurufîler insan yüzünde bazı harflerin açıkça görüldüğünü ve Tanrı'nın insanda böylece zuhura geldiğini ileri sürerler. Meselâ ayn harfi ağız, lam harfi burun, ye harfi çenedir. Bunlar biraraya gelince Ali olur. Ali insandır, Tanrı'nın insan suretinde görünüşüdür. Bunun gibi *elif, mim, cim, nun, ha* harfleri insan yüzündeki kulak, göz, bıyık, alın, kirpik gibi çizgileri (hatları) yansıtır. Hurufîlere göre insanın kendini bilmesi, gerçek tanrı olan özünde, evreni görmesi, bütün varlığı (âlemi) bilmesi demektir. İnsanın özünde taşıdığı kutsallık yüzünden her zaman iyi davranışlarda bulunması, içini, gönlünü temiz tutması gerekir. Bunları yapan, her türlü kötülükten sıyrılan; ölünce ruhu bütün âlemi kuşatan ruhla (küllî ruh) birleşir, böylece ölümsüzlüğe ulaşır. Çünkü iyilik (hayr) sonsuz (bâki), kötülük (şer) ise geçicidir (fâni). Cennet, insan ruhunun küllî ruhla birleşmesidir. Kötülük işleyen, içini dışını temiz tutmayan insanları ruhları ölünce hayvana, taşa, kötü bir varlığa girecek, orada derin acılar içinde kıvranacaktır; bu cehennemdir. Bunların dışında cennet ve cehennem yoktur. Hurufîler her şeyin çift olduğu görüşüne dayanarak iki yedinin on dört ettiğini, bunların da Kur'an'da bulunan ve «gayri mükerrer» diye nitelenen *elif, lam, re, kef, he, ya, ayn, sat, hı, mim, sin, kaf, tı, nun* olduğunu ileri sürerler. On dört harfin içinde bulunmayan *fe, dal, vav* gibi üç harfin eklenmesiyle on yedi rakamı elde edilir. Bunlara *muhkemat* denir. Bunların dışında kalan ve *müteşabihat* denen on bir harfin eklenmesiyle bütün harfler yirmi sekiz olur. Bunlar da *be, se, cim, ha, zı, zal, şın, dat, gayn, te, zat* denen ince seslilerdir. Bunların dışında kalan, *pe, çe, je, sağır kef* (n) ile bütün harfler otuz iki eder. İşte her biri kendi ses niteliği ve derecesine göre bir varlık türünü dile getiren bu otuz iki harf *kelimei Âdemiye* diye adlandırılan ve bütün âlemi özünde yansıtan Âdem'e eşittir. Böylece, özünde bütün varlığın belirtilerini bir bütün olarak taşıyan otuz iki harfin birleşmesiyle «insan» şeklini kazanan Âdem, hem âlem, hem de âlemin kaynağıdır. Âlemin insan kılığında ortaya çıkışıdır (zuhur). Bu yüzden «insan» olan Âdem'i bilmek, anlamak, âlemi, Tanrı'yı tanımak, kavramak anlamına gelir.

— Ed. Fazlullah'ın, ana eseri olan ve Hurufîliğin ilkelerini biraraya getiren *Cavidan*'ı manzum olarak yazması halifelerinin çoğunun onun yolunda giderek düşüncelerini manzumelerle yaymağa kalkmaları, kısa bir süre içinde bütün islâm ülkelerinde bu tarikata karşı geniş bir ilgi uyandırdı. Anadolu, İran, Arabistan ve Türkistan'da birçok hurufî şair ve yazar yetişti. Hurufîlik hem bir tarikat, hem edebiyat akımı olarak gelişti. Alevî - Bektaşî şairlerince benimsendi. İnsan yüzünde Ali'nin tecelli ettiğini gösteren üç harfin bulunduğu görüşü alevî-bektaşî şairlerini ve tarikatçılarını hurufîliğe yaklaştırdı. Bunun sonucu olarak gerek bektaşîlerde, gerek hurufîlerde görülen yakınlaşma her iki tarikatın edebiyatını da etkiledi. Seyid Nesimî'nin hurufîliğe duyduğu derin bağlılık ve ilgi, azerî ve anadolu şiirinde onun etkisinde kalan birçok hurufî şairlerin yetişmesini sağladı. Refiî, Temennayî, Hatayî, Viranî, Kaygusuz, Gaybî gibi birçok alevî - hurfî şairi, *Cavidan*'ın etkisi altına hurufî inançlarını işleyen şiirler yazdılar. Hurufîlik, birtakım eski bilgileri ve derli toplu bir okumayı gerektirdiği için, halk ozanları tarafından, divan şairlerindeki geniş ilgiyi göremedi. Daha çok tekke ve divan şairlerince benimsendi.

Hurufîlik konularını, düşüncelerini, inançlarını işleyen şairlerin hepsi mutlaka o tarikata bağlı değildir. Başlangıçtan beri birçok divan şairi hurufî olmadıkları halde Hurufîliğin etkisi altında şiirler yazdılar. Aşağı yukarı bütün divan şairlerinde Hurufîliğin izlerine rastlanır. Özellikle Fuzuli, Ruhî, Usulî gibi daha çok Ali sevgisi duyanlarda Hurufîlik eğilimleri açıkça görülür. (→ Bibliyo.) [M]

HURUFİYE i. Bk. HURUFÎLİK.

HURÛS i. (fars. *ḫurūs*). *Esk.* Horoz: *Sühân-ı bîhûdeden hoş gelir âvaz-ı hurûs / Bâri mânâsını bilmezse de hengâmı bilir* (Nabi). ‖ *Hurûs-i bîmahâl,* yersiz konuşan veya zamansız gelen kimse. ‖ *Hurûs-i hindî,* hindi. ‖ *Hurûs-i sahrâî,* sülün.

— Mit. *Hurûs-i arş,* sabah ötmesiyle diğer horozları da öttürdüğüne inanılan kutsal horoz. (M)

HURUŞ i. (fars. *ḫurūşîden,* coşmak'tan *ḫurūş*). *Esk.* Coşma, gürültü, çağıltı: *Nedense duymadı Garb'ın o hisli vicdanı / Huruşu sine-i a'sârı inleten bu kanı* (M. Â. Ersoy). *Huruşa başladı bir nehr-i âteşin-cereyan* (Tevfik Fikret). ‖ *Huruş etmek,* coşmak, gürültü çıkarmak, gürüldemek: *Huruş edip beşi birden yanık minarelerin / Hudâ'yı bağrına basmış yığın yığın beşerin* (M. Â. Ersoy). ‖ *Huruşa gelmek,* coşmak: *Tanbur ü keman gelip hurûşa / Verdiler ikisi gûş gûşa* (Nabi).

— *Esk. Cûş ü hurûş,* coşma ve gürültü patırtı. ‖ *Pür-hurûş,* coşkun, gürültülü: *Her yanda pür-hurûş ü temevvüc bir izdiham / Her yüzde, her nazarda hüveyda hulûs-i tâm* (İsmail Safa).

◆ **Hurûşan** sıf. *Esk.* Coşan, gürültü çıkaran, bağıran, çağlayan: *Neden öyleyse matemlerle eyyâmın perişandır / Niçin bir katrecik göğsünde bir umman hurûşandır* (M. Â. Ersoy). *Kollar ve boyunlar çözülüp bağlanacak hep / Yumruklar o zencîr-i hurûşanla, inandım* (Tevfik Fikret). [M]

HURVARİ i. (fr. *hourvari*'den). Meteorol. Antiller'de görülen şiddetli sağanak. (L)

HURWİTZ (Adolf), alman matematikçisi (Hildesheim, Hannover 1859 - Zürich 1919). Zürich Politeknik okulunda profesör. Geometriden, cebirsel ve sonsuzküçükler analizine kadar modern matematiğin birçok dalıyle ilgili eser verdi. Riemann yüzeyleriyle cebirsel bağıntılar üstüne yaptığı incelemeler ve analitik fonksiyonlar dizisindeki limit analitik fonksiyonun sıfırları üstüne ortaya attığı teoremle ün kazandı. (L)

Hurwitz çokterimlileri, bütün köklerinin gerçek kısımları negatif olan çokterimliler. (L)

HÛRYÂN - MÛRYÂN, Arabistan yarımadasının güney kıyılarında takımadalar; aynı adlı körfezde, Umman'ın karşısında, Hellaniye, Kerzevit, Soda, Cebeliye ve Hasiki adalarını içine alır. Eskiden Hadramut ve Parth krallıklarının sınırını meydana getiren takımadalar, 1503'te Portekizliler tarafından alındı; daha sonra Meskat sultanına, ondan da ingiliz yönetimine geçti (1854). Hellaniye dışında adalar ıssızdır ve Soda adasında yaşayan halkın da Hellaniye'ye göç etmesine rağmen nüfus gün geçtikçe azalmaktadır. Bitki bakımından yoksul ve suları acı olan Hellaniye adasının ortasında sarp bir dağ (yüksl. 498 m) yükselir; dağın batısında bir yayla uzanır. Soda adasının da suları acıdır ve arazisi çölleşmiştir. Su bulunmayan Cebeliye'de çok sayıda bassan kazı yaşar. Su ve bitkiden yoksun olan Hasiki adasında sürüler halinde pelikan ve karabatak kuşu vardır. Eskiden adaların halkı, Yemen, Umman ve Aden'de amber satarak geçinirdi. (M)

HUS (*Yan* veya *Jan*), çek din reformcusu (Husinec, Bohemya 1369 - Kostanz 1415). Sanat öğretmeni, ilâhiyat mezunu ve rahip (1400); Prag ilâhiyat fakültesi dekanı, daha sonra Prag üniversitesi rektörü oldu. Prag'lı Hieronymus'un aracılığıyle tanıdığı ingiliz reformcusu Wyclif* ile birçok noktada görüş birliğine vardı. Bethleem kilisesinde ve Bohemya'daki yıllık din toplantılarında verdiği vaızları, sınıf ayrılıklarından doğan haksızlıklar ve rezaletlere karşı ateşli bir suçlama havasına büründü. Bu vaızlarda ayrıca bağımsız bir Bohemya isteğini ileri sürdü. Wyclif'in tezlerinin mahkûm edilmesini onaylamaktan kaçınınca afaroz edildi (1441). Çek halkının büyük bir çoğunluğu tarafından desteklenmesinden ve kral Vaclav'ın kendisine sağladığı hürriyetten yararlanarak Gregorius XII'nin koruyucusu Napoli'li Ladislas'a karşı girişilen haçlı seferinde kendisini destekleyenlere *endülijans* dağıtmayı vaat eden kilisece tanınmayan papa Johannes XXIII'e karşı açıkça cephe aldı. Yeniden afaroz edilince (1412), Kozi Hradec'e çekildi. Macaristan ve Polonya'ya kadar yayılan fikirlerini oradan savunmağa devam etti. Konstanz konsiline çağrıldı (1414). İmparator Sigismund'un sağladığı dokunulmazlıkla oraya gitti. Ne var ki, Hus'un öğretisinden (İlk Kilise'ye dönüş) doğacak karışıklıklardan korkan prens ve din adamlarının baskısıyle fikrini değiştiren Sigismund, bu dokunulmazlığı kaldırarak, Jan Hus'un tutuklanıp hapsedilmesini emretti. Jan Hus sapkınlıkla suçlandı, fikirlerinden dönmeyi reddedince diri diri yakıldı (6 temmuz 1415). Taraftarlarının katolik kilisesine ve germen imparatoruna karşı giriştikleri direnme hareketi, giderek çek millî savaşı niteliğine büründü. Jan Hus, Bohemya'da hem yurtsever, hem de din şehidi olarak kabul edildi. Bir yazar olarak imlâyı kurallara bağladı ve edebiyat diline yenilikler getirdi. (L)

HUSA (Karel), çek bestecisi (Prag 1921). Müzik eğitimine doğduğu şehrin konservatuvarında başladı, daha sonra Paris'e gitti (1946). Paris'te Arthur Honegger ve Nadia Boulanger ile çalışarak bilgisini geliştirdi. Eugène Bigot ve André Cluytens'in orkestra yönetimi derslerini takip etti. 1954'te A.B.D.'ye yerleşti. Cornell üniversitesinde bestecilik dersleri verdi. Orkestra için *Fresk* (1948), *Divertimento* (1949), yaylı çalgılar için *Portre* (1953), piyano için bir *Concertino* (1952), bir senfoni (1955), yaylı çalgılar için bir dörtlü (1953), nefesli çalgılar, ksilofon, arp ve yaylı çalgılar orkestrası için bir *Serenad* (1960) besteledi. (L)

HUSAR (macarca *huszar,* yirminci'den). Ask. tar. Macar hafif süvari birliklerine bağlı asker. ‖ Fransa'da ve Rusya'da macar husarları örnek tutularak meydana getirilen alaylara bağlı asker. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Deniz husarı,* kıyafetleri husar süvarilerinin benzeri olduğu için Fransa'da Birinci İmparatorluk devrinde bahriye muhafız erlerine verilen ad. ‖ *Ölüm husarları,* Almanların muhafız husar alayına verilen ad.

— ANSİKL. Ask. tar. *Husar* adı başlangıçta (XV. yy.) Macaristan'da, Türklere karşı memleketi savunmakla görevli ve «hayduk» adı verilen milislere katılmak üzere köylerden yirmi hanede bir hesabıyle toplanan askerlere veriliyordu. Fransa'da Louis XIII devrinin sonunda beş macar süvari bölüğü kuruldu. Bu birliklere kısa zamanda birçok fransız da katıldı. Bunlar, ant törenini macarca yaparlardı. Birinci Cumhuriyet devrinde hafif süvari alayları halindeki husarlar, 1795'te Texel adası yakınında hollanda donanmasını ele geçirerek ün kazandılar. 1945'ten sonra zırhlı alaylar haline geldiler. Avrupa ordularındaki birçok husar teşkilâtı arasında, özellikle 1707'den sonra Macaristan, Sırbistan, Moldavya, Eflak v.b. yerlerden toplanan askerlerden meydana gelen rus husar süvari alayları kayda değer. 1783'te muntazam ordu kadrosuna giren bu alayların sayısı 1917'de 20 idi.

● *Ölüm husarları.* Almanya'daki ölüm husarları, siyah üniforma ve kalpak giyerlerdi. Kalpakların üzerinde çapraz iki kemik ile bir kafatasından meydana gelen ölüm işareti bulunurdu. 1741 ve 1758'de Frederik II tarafından seçkin birlik olarak meydana getirildi, 1805'deki Napoléon ordusuna karşı partizan kıtalar olarak Duc de Brunswick tarafından yeniden teşkilâtlandırıldı. Bu alayların kumandanları, önce Prusya, sonra Almanya hanedanlarına bağlı albaylardı. 1918'de ortadan kalktılar (1793'te kuzey eyaletinde Dumouriez tarafından toplanmış olan bir fransız alayına da ölüm husarları adı verildi). [L]

HUS'ÇULAR (*Hus*'tan *hus-çu-lar*). Jan Hus taraftarları.

— ANSİKL. *Hus'çular* bellibaşlı iki gruba ayrılır: Prag'lı ılımlı hus'çular ve Tabor'lu aşırı hus'çular (Güney Bohemya'daki Tabor şehri çevresinde). Kral Vaclav'ın ölümünden sonra bu gruplar, 1420'de kabul ettikleri ortak bir program («Prag Maddeleri») üstünde görüş birliğine vardılar. Bu program vaız hürriyetini, iki ayrı biçimde

âyin yapmayı, kilise adamlarının fakirliğini ve büyük günahların sivil makamlarca cezalandırılmasını öngörüyordu. Vaclav'ın kardeşi kral Sigismund bu programı kabule yanaşmayınca Tabor'lu taraftarlar başkaldırdılar ve bütün hus'çuları savaşa sürüklediler (1419-1436). Sigismund, papanın yardımını sağlayarak hus'çuları yenmeyi denediyse de başaramadı. Başkanları Jan Zizka, Büyük Prokop ve Küçük Prokop'un yönetiminde çarpışan hus'çular, Zizkov (1420), Pankrac (1420), Kutna Hora (1422), Usti (1426) ve Tachov (1427) zaferlerini kazandılar. Kardinal Cezarini'nin Domazlice yakınlarında uğradığı bozgun (1431), Bazel'de başlayıp Prag'da devam eden görüşmelere yolaçtı. 30 Kasım 1433'te kabul edilen *compactata*, hus'çulara iki ayrı biçimde âyin yapma hakkını tanıdı, fakat öbür maddeler üstünde pek taviz vermedi. *Compactata*'yı kabul etmek istemeyen Tabor'lular, ılımlı hus'çular ve katolikler karşısında Lipan'da (1434) yenilgiye uğradılar. Jihlava (veya İihlava) Diyet meclisi *compactata*'yı onayladı ve Sigismund'u Bohemya kralı olarak kabul etti (1436). Hus'çuların çoğu XVI. yy.da luther'cilerin etkisinde kaldı; pek azı 1494'te yeniden katolik oldu. Aşırı Tabor'cular, Kardeşler birliğine (Moravya'lı kardeşler) girdi. (L)

HUSEMÂ çoğl. i. (ar. *ḫaṣm* > *ḫaṣîm*'den *ḫuṣemâ*). *Esk.* Karşılıklı dava taraftarları, muhalifler, düşmanlar, hasımlar: *Husemânın tehacümünden kulunuzu muhafaza buyurunuz* (Atatürk). [M]

HUSET i. Tekst. İran ipeği. (L)

HUSKİSSON (William), ingiliz siyaset adamı ve maliyecisi (Birch Moreton, Worcestershire 1770 - Eccles, Liverpool yakınları 1830). 1796'da muhafazakâr partiden milletvekili seçildi; hazine bakanı (1804-1805; 1807-1809) oldu ve zamanın en iyi iktisatçılarından biri olarak tanındı. Ticaret (1823 -1827), sonra da sömürgeler bakanı (1827-1828) olarak yasama organını liberalizme yöneltti. (L)

HUSKVARNA, İsveç'te (Jönköping) şehir, Vatter gölü kıyısında, Jönköping'e 10 km uzakta; 14 000 nüf. Sanayi merkezi: silâh ve cephane fabrikaları; motosiklet ve bisiklet yapımı; dikiş makineleri; dökümevleri; un fabrikaları v.b. (L)

HUSNES, Norveç'te (Hordaland idare bölgesi) yer, Hardanger fiyordu kıyısında. Alüminyum. (L)

HUSNOT (Pierre Tranquille), fransız botanikçisi (Cahan, Orne 1840 - ay.y. 1929). 1862'den 1875'e kadar Avrupa, Afrika ve Amerika'yı özellikle Kanarya ve Antil adalarını dolaştı. Sporlu bitkiler ve daha çok yapraklı karayosunları üstüne araştırmalar yaptı. Önemli eserleri: *Flore Analitique et Descriptive des Mousses du Nord - Ouest* (Kuzey-Batı Yosunlarının Tanımı ve Analitik Florası) [1873]; *Muscologia Gallica* (1894). [L]

HUSRAN i. Bk. HÜSRAN.

HUSREV i. Bk. HÜSREV.

HUSSÂD çoğl. i. (ar. *ḥased* > *ḥâsid*'den *ḥussâd*). *Esk.* Kıskançlık edenler, hasetçiler: *Hussad-i fitnekâra ruhsat verilip agraz ile muallel sözlerine gûş-i kabul tutulursa ...* (Naîma). [M]

HUSSERL (Edmund), alman filozofu (Prossnitz, Moravya 1859 - Freiburg-in-Breisgau 1938). F. Brentano ile C. Stumpf'un öğrencisi oldu. Halle, Göttingen ve Freiburg in Breisgau'da felsefe profesörlüğü yaptı. Husserl hem pozitivizme, hem nominalizme, hem de Yeni Kant'çılığa karşı çıkarak eskiden Eflatun'un yapmış olduğu gibi, idea'ları incelemekle yetindi, fakat bunların varlığı üstüne hiç bir varsayım öne sürmedi: Bu *öz*'leri doğrudan doğruya sezgiye (*Wesenschau*) vergi olarak tanımladı ve bu sebeple yöntemine fenomenoloji adını verdi. Scheler, Heidegger, Merleau - Ponty, varoluşçuluk, idealizm v.b. üstünde Husserl'in büyük bir etkisi olmuştur. Bellibaşlı eserleri: *Logische Untersuchungen* (Mantık Araştırmaları) [1900]; *Ideen zu einer reinen Phänomenologie* (Salt Fenomenoloji Üstüne Düşünceler) [1913]; *Vorlesungen zur Phänomenologie des inneren Zeitbewusstseins* (Zaman Kavramı Üstüne Dersler) [1928]; fransızca olarak *Méditations Cartésiennes* (Descartes'çı Düşünceler) [1932]; *Erfahrung und Urteil* (Deney ve Yargı) [1939] v.b. (L)

HUSSON (Raoul), fransız fizyoloji bilgini (Carcleux, Vosges 1901 - Paris 1967). École Normale Supérieure'ü bitirdi; fizik ve tabiat bilimleri doktorası yaptı. Bilimsel Araştırma merkezinde araştırma müdürü oldu; ses oluşunu fizyolojik yönden inceledi ve nörojen teorisiyle buna yeni bir yön verdi (1950). Başlıca eseri: *Traité de Physiologie de la Phonation*'dur (Ses Oluşunun Fizyolojik İncelemesi) [1962]. (L)

HUSTİNGS i. (eski norveççe *husthing*, bir kral, bir kont veya bir lidere bağlı adamların toplantısı'ndan ing. k.). Londra sitesinin eski mahkemesi. || 1872'den önce, parlamento adaylarının seçmenlere hitap ettiği kürsü. (L)

HUSTON (John), amerikalı filim yönetmeni (Nevada, Missouri 1906). Sinema oyuncusu Walter Huston'un oğlu; önceleri senaryo yazarı olarak tanındı, William Wyler, Howard Hawks, Raoul Walsh ve Anatole Litvak ile çalıştı. Yönetmenliğe 1941'de, Dashiel Hammett'in *Malta Şahini* (The Maltese Falcon) adlı korku romanını beyazperdeye aktarmakla başladı; bu filmin başoyuncusu Humphrey Bogart, sonradan Huston'ın en çok aradığı oyuncu oldu. Daha sonraki filimlerinde, kendine özgü bir anlatım içinde, «çabanın geçerliliğini» savunan ve başarısızlığı alınyazısına bağlayan düşünceler»in yer aldığı görülür: *Altın Hazineleri* (The Treasure of Sierra Madre) [1947]; *Ölüm Gemisi* (Key Largo) [1948]; *Yabancılar* (We Were Strangers) [1949]; *Elmas Hırsızları* (The Asphalt Jungle) [1950]; *Kanlı Zafer* (The Red Badge of Courage) [1951]; *Afrika Kraliçesi* (The African Queen) [1952]; *Sarışın Şeytan* (Beat the Devil) [1954]. Nitelikleri üstünde fikir birliğine varılmayan son filimleri ise şunlardır: *Deniz Ejderi* (Moby Dick) [1956]; *Affedilmeyen* (The Unforgiven) [1959]; *The Misfits* (Uygunsuzlar) [1961]; *Gizli Hakikatlar* (Freud) [1962]; *İguana Gecesi* (Night of the Iguana, Tennessee Williams'dan, 1964); *Peygamberler Tarihi* (The Bible) [1966]. (L)

HUSÛF i. (ar. *ḫusûf*). Astron. *Esk.* Ay tutulması. || *Husûf-i cüz'i*, Ay'ın bir kısmının tutulması. || *Husûf-i küllî*, Ay'ın bütününün tutulması. (M)

HUSÛL i. (ar. *ḥuṣûl*). *Esk.* Meydana çıkma, peyda olma: *Belki, istikbalde Turan mefkûresinin husûlü de mümkün olacak* (Ziya Gökalp). || *Husûl bulmak* (veya *husûle gelmek*), olmak, meydana gelmek: *Garbî Trakya için henüz arzu olunan muavenet husûl bulmamıştır* (Atatürk). *Bu rakıslar, sürekli zıplamalardan ve sağa sola gidip gelmelerden husûle gelen, yeknesak ve ağır birtakım danslardır* (Y. K. Karaosmanoğlu). || *Husûl-pezîr*, ortaya çıkabilen. || *Husûl-yâfte*, meydana gelmiş. (M)

HUSÛM i. (ar. *ḫaṣm*'dan *ḫuṣûm*). *Esk.* Düşmanlar: *Ola kasdı meğer ıslâh-ı husûm / Ol aman belki değildir mezmûm* (Nabi). [M]

HUSÛM (ar. *ḥusûm*). *Esk.* Uğursuzluk. || *Eyyam-ı husûm*, şansın yaver gitmediği günler: *Gece gündüz beni mihnette esir etmek için / Bir yere geldi leyâl-ı ham u eyyâm-ı husûm* (Yenişehirli Avni). [M]

HUSUM, Almanya'da şehir (Batı Almanya, Schleswig - Holstein), Kuzey Friesland'da; 25 000 nüf. XVI. yy.dan kalma şato. Büyük hayvan panayırı. Balıkçılık limanı. Turistik merkez. Polder'ler üzerine araştırma merkezi. Besin, dokuma, metalürji ve kimya sanayii. (L)

HUSUMET i. (ar. *ḫuṣûmet*). *Esk.* Hasımlık, düşmanlık: *Şimdi, bütün köy halkı karşımda bir husumet halkası gibidir* (Y. K. Karaosmanoğlu).

— Huk. Bk. ANSİKL. || *Husumet ehliyeti.* Bk. EHLİYET.

— ANSİKL. Huk. *Husumet*, medenî usul hukuku doktrininde ve uygulamada, davada taraf olma ehliyeti (taraf ehliyeti), dava ehliyeti ve sıfat (maddî hukuk ilişkisinin taraflarını belirten müessese) gibi çeşitli anlamlarda kullanılmaktadır. Bu arada dava takip yetkisi yerine de «husumet» kelimesine yer verilmektedir. Bu bakımdan bugün husumet, teknik bir terim niteliğini taşımamaktadır. Kullanıldığı her yerde hangi anlamda kullanıldığı ayrıca incelenmelidir. Ancak genellikle «sıfat» yerine kullanılmaktadır. Bk. SIFAT. (M)

HUSÛN i. (ar. *ḥışn*'dan *ḥuṣûn*). *Esk.* Kaleler: *Bizim de halimiz aynıyle köylünün hali! / Birer birer yıkılırken husûn-ı iclâli* (M. Â. Ersoy). || *Husûn-i refîa*, yüksek kaleler. (M)

HUSUS i. (ar. *ḫuṣûṣ*). Konu, madde: *Efendiler, Meclise teklif ettiğim mühim bir husus da, hükûmet teşkili meselesiydi* (Atatürk). *Yemekten sonra, gene iş hususunda uzun uzadıya konuşuldu* (Vâ-Nû). || Bir konunun önem verilen yanı. Özellik: *Bu hususu hiç aklından çıkarmaman gerekir.*

◆ **Hususâ** veya **hususen** zf. *Esk.* Ayrıca, bundan başka, hususiyle.

◆ **Hususât** çoğl. i. *Esk.* Konular, meseleler, maddeler: *Bunlara, icap eden hususat ve malûmat bildirildi* (Atatürk).

◆ **Hususiyle** zf. *Esk.* Özellikle, bilhassa: *Buraya ne için gelmiş idi ve hususiyle hâlâ ne için buradan kaçıp gitmiyordu?* (H. Z. Uşaklıgil). [M]

HUSUSÎ sıf. (ar. *ḫuṣûṣ*'tan *ḫuṣûṣî*). Bir şeye, bir kimseye veya bir yere has olan: *Bir de bir kimsenin hususî ahlâkı, iffeti üzerinde dedikodu edilmesinden hoşlanmaz* (N. Ataç). *İlk kahveye çıktığı akşamdan beri bir sakin adam, Osman'a hususî bir muhabbet ve dostluk göstermişti* (H. E. Adıvar). *Yeni.* Özel. || İ. Bir kimseye ait olan özel işlerde kullanılan araba.

— *Esk. İmtihân-ı hususî*, yıl içinde yapılan yoklama. || *Kâtib-i hususî*, özel kâtip. || *Hususî kalem* (*kalem-i mahsus*). Bk. ÖZEL *kalem.*

— Huk. *Hususî af.* Bk. AF. || *Hususî avarya*, müşterek avaryadan sayılmayan ve yolculuğun mutad külfetlerinden olmayan hasar ve masraflar. (Bk. ANSİKL.) || *Hususî* (özel) *boşanma sebepleri.* Bk. BOŞANMA. || *Hususî hukuk.* Bk. HUKUK. || *Hususî murakıp.* Bk. ANSİKL. || *Hususî selâhiyet verme.* Bk. TEMSİL. || *Hususî şirket*, iki veya daha fazla kimse arasında kurulan ve ortaklardan sadece birinin üçüncü kişilerle kendi adına ve ticaret unvanı altında muamelelere girıştiği şirket. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. ● *Hususî avarya.* Hangi masrafların hususî avarya sayıldığını Tic. kn. md. 1180 belirtmiştir. Bu hükme göre, önce müşterek avarya sayılmayan ve bir kaza sonucu doğan bütün zarar ve masraflar hususî avaryadır. Özellikle, yolculuk sırasındaki veya yolculuktan sonraki bir gecikmeden doğan (işsiz kalma zararı gibi) bütün zararlar ile, bir avarya hareketinin sonucu olan bütün masraflar, hususî avarya sayılır. Hususî avaryanın gemiye ait olanı gemi sahibine, yükе ait olar da yük sahibine aittir.

Tic. kn. md. 1196 hangi hallerin hususî avarya olduğunu belirtir: 1. yolculuk sırasında olsa bile, hususî avarya neticesinde lâzım olan paranın tedariki için yapılan masraflar; 2. gemi ve yük için birlikte itiraz edilmiş ve her ikisi de kurtarılmış olsa dahi, itirazın yapılmasına ilişkin masraflar; 3. gemi yüzmekte iken yelken zorlaması veya makine ve kazanların çalıştırılması yüzünden gemi, yük ve navlun veya bunlardan birinin uğradığı zararlardır.

Hususî avaryadan doğan masraf, zararın tespiti için yapılan masraf hesaba katılmadan, sigorta değerinin yüzde 3'ünü aşmamakta ise, sigorta bu zararı ödemekten muaftır. Ancak zarar yüzde 3'ü aşarsa, hiç bir indirim yapılmaksızın sigorta tarafından ödenir (Tic. kn. md. 1404).

● *Hususî murakıp.* Anonim şirketlerde genel murakıplar yanında ayrıca genel kurulun, belirli özel işleri incelemesi için seçebileceği hususî murakıplar da bulunmaktadır. Tic. kn. md. 348/II hangi hallerde ve kimlerin hususî murakıp seçilmesini isteyeceğini düzenlemektedir. Bu fıkraya göre, ana sermayenin onda birine sahip olan ortaklar, genel kurul toplantısından en az altı ay önce: 1. son iki yıl içinde, şirketin kuruluşuna veya idarî muamelelerine ilişkin bir suistimalin bulunduğu, 2. kanun veya ana sözleşme hükümlerine esaslı surette aykırı hareket edildiği 3. bilançonun gerçekliğinin incelenmesi gerektiğini iddia ederek genel kuruldan hususî murakıp tayin

edilmesini isteyebilirler. Bu isteğin kabul edilmemesi halinde, ortaklar, dava masraflarını peşin ödeyerek ve ellerindeki hisse senetlerini de dava sonuçlanıncaya kadar rehinli kalacak şekilde, bir bankaya yatırarak dava açabilirler (Tic. kn. md. 348/II). Mahkemenin bu isteği kabul edebilmesi için yeteri kadar delil veya emarenin gösterilmesi gereklidir. Hususî murakıp tayini isteği mahkemece kabul edilmezse veya tayin edilen hususî murakıplar, iddianın doğru olmadığını tespit edecek olurlarsa, bu yönde kötü niyetle hareket ettikleri ispat olunan ortaklar, şirketin bu sebeple uğradıkları zararı ödemek zorunda kalırlar.

● *Hususî şirket.* Hususî şirketlerde yalnız ortaklar arasında şirket ilişkisi vardır. Bu tip şirketlerde gizli ortaklar ve aktif ortaklar olmak üzere iki türlü ortak vardır. Gizli ortak, üçüncü kişiler tarafından bilinmez. Aktif ortak, üçüncü kişilerle kendi adına işlem yapar. Bu sebeple dış ilişkide temsil söz konusu değildir. İşlem sonucu elde edilen kâr veya zarar ortaklar arasında pay edilir.

◆ **Hususiyât** çoğl. i. *Esk.* Bir kimsenin özel hayatıyle ilgili işler.

◆ **Hususiye** sıf. *Esk.* Hususînin dişili. ‖ *Mekâtib-i hususîye,* özel okullar. ‖ *Sûret-i hususîyede,* özel olarak. (M)

HUSUSÎLİK i. (*hususî*'den *hususî-lik*). Hususî olma durumu, bir kişiye veya bir şeye ait olan özellik: *Her makam kendi hususîlikleriyle, kendi akşamlarının ve şafaklarının büyüsüyle...* (A. H. Tanpınar).

— Huk. Tüzel kişilerin, kendilerine konuları ve amaçları ile sınırlanarak tanınmış faaliyet alanı içinde işlem ve eylem yapabilmeleri. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Bütçede hususîlik,* kamu hizmetini yürüten her kuruluş için ayrı bütçe yapılması. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. Tüzel kişiler, gerçek kişilerden farklı olarak, kendilerine konuları ve amaçları ile sınırlanarak tanınmış faaliyet alanı içinde işlem ve eylemler yapabilirler. Ancak genel olarak *hususîlik* veya ihtisas ilkesi denilen bu ilke, devlet tüzel kişi bakımından geçerli olamaz. Zira devletin faaliyet alanı önceden sınırlanamayacak kadar çok ve çeşitlidir. Bununla birlikte, il özel idaresi, köy ve belediyeler gibi mahallî idarelerin, bir yerdeki halkın «müşterek ve mahallî ihtiyaçlarını karşılayan» kuruluşlar olmaları ve bu sebeple değişik nitelikte birçok göreve sahip bulunmaları karşısında, hususîlik ilkesinin, alışılagelmiş anlamıyle, bu tüzel kişiler hakkında uygulanması da söz konusu olamaz. Nitekim Anayasa da, «mahallî idarelerin kuruluşları, kendi aralarında birlik kurmaları, görevleri, yetkileri, maliye ve kolluk işleri»nden söz ederken ve bu idarelere, «görevleri ile orantılı gelir kaynakları sağlanır», derken bu gerçeği kabul etmiş olmaktadır. Esasen, devlet ile diğer mahallî idareler arasında bir nitelik farkından çok bir derece farkı bulunduğu kabul edilmek gerekir. Buna karşı gerek hizmet yerinden yönetim kuruluşları, gerekse özel tüzel kişiler hususîlik ilkesine bağlı kalmak durumundadırlar. Meselâ üniversite, T.R.T., Ziraat bankası gibi kamu tüzel kişileri ile dernek veya şirket gibi özel tüzel kişilerin durumu böyledir.

● *Bütçede hususîlik.* Hususîlik ilkesinin bir anlamı da devlet bütçesi konusunda bir uygulamayı anlatır. Bütçe bakımından hususîlik, kamu hizmetlerini yürüten her kuruluş için ayrı bir bütçe yapılması düşüncesinden doğar. Bu suretle hizmetlerde çabukluk, ita âmirlerinde ise sorumluluk duygusu yaratılmak istenir. Ancak bu ilkenin, bütçelerin ve harcamaların denetlenmesini zorlaştırmak gibi sakıncaları da vardır. Bugün birlik ilkesine uyularak yapılan genel devlet bütçesi yanında, bazı hizmet ve kuruluşların özelliği göz önünde tutularak, katma muhtar (özerk) veya mahallî bütçeler de kabul edilmekte ve uygulanmaktadır. Örnek olarak, Vakıflar Genel müdürlüğü, üniversiteler, Sümerbank, belediyeler ve il özel idarelerinin bütçeleri gösterilebilir. (M)

HUSUSİYET i. (ar. *ḫuṣūṣiyyet*). Bir şeyi başka bir şeyden ayıran nitelik, özellik: *Bu mehtap gecelerinin böylece birçok hususiyetleri olurdu* (A. Ş. Hisar). *Böyle düşünmek bir akıl muvazenesizliği değil, muhayyile ve hislilik kuvvetinden ileri gelen bir düşünüş ve duyuş hususiyetidir* (R. N. Karay). ‖ İleri derecedeki tanışıklık, samimiyet: *Hiçbir hususiyetim, hiçbir aşinalığım yoktu* (M. Ş. Esendal). [M]

HUSYE i. (ar. *ḫuṣye*). *Esk.* Erkeklik bezi, haya.

— Zool. *Husyet-üs-semek,* balık yumurtası. (M)

HÛŞ i. (fars. *hūş*). *Esk.* Akıl, fikir, anlayış: *Mecnunda karar tutmayıp hûş / Derya-yı tehayyür eyledi çûş* (Fuzuli). *Bîgânedir mu̇âmelemiz akl ü hûş ile / Güyâ derûn-ı sinede mihmanısın ey gönül* (Nedim). ‖ Ölüm. ‖ Zehir. ‖ *Hûş-ber,* aklı bozan ilâç. ‖ *Hûşfersâ,* şaşırtıcı. ‖ *Hûş-rübâ,* aklı kapan: *Fitnesin hûş-rübâsın kâfir / Ben de bilmem ne belâsın kâfir* (Enderunlu Fazıl). ‖ *Hûş-rübûde,* aklı kapılmış, aklı alınmış. ‖ *Bi-hûş,* akılsız. Baygın. ‖ *Gûş-i hûş* («akıl kulağı»), anlayış.

— Tasav. *Huş der dem,* her nefeste uyanık olmak. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Tasav. Tarikata yeni girmiş bir kimsenin her soluk alış verişini bilecek kadar uyanık ve kendi özüne dönük olması gerekir. Tasavvuf inançlarına göre insanın nefesi (soluk alıp verişi) «ha» ile girip çıkar. İnsan nefes alıp verirken sürekli olarak Tanrı'nın adını anar. «Ha» Tanrı'nın kısaltılmış adıdır. Bu yüzden insanın nefes alıp verişlerini bilmesi, uyanık olması Tanrı'yı anması, zikr etmesi demektir. Bir kimse nefesini bilecek kadar uyanık olmazsa onun zikri tasavvufî anlamda ibadet sayılmaz. Önemli olan insana her nefeste «ha» ile Tanrı'yı anması, hatırlamasıdır. Sofiyede «ism-i celâl» olan Allah, insanın nefes alış verişinde «ha» ile dile gelir. Büyük sofîlerin «biz her nefeste uyanığız, bizim her nefesimiz ibadettir» demeleri bu anlam dolayısıyledir. (M)

HUŞ ağacı i. Bot. Kuzey yarıkürenin soğuk ve ılıman bölgelerinde yetişen ağaç veya ağaççık. (Huşağacıgillerden.) [Bk. ODUN *levhası*.] (İlmî adı *Betula.*)

— ANSİKL. *Huş ağacı*'nın otuz kadar türü vardır; yüksek enlemlerden hoşlanır. Bununla beraber Kuzeye çıktıkça bodurlaşır, 72'nci dereceye doğru yetişmez olur. En çok bilinen türü siğilli huş ağacıdır (*Betula verrucosa*). Boyu 10-25 m arasında olan bu ağacın kabuğu üç dört yaşına kadar esmer ve kahve, sonra gümüşî beyaz olur. Yaşlı ağaçlarda kabuk siyahımsı ve çatlaktır. Yaprakları küçük, hafif ve hareketli, dalcıklar sarkık, yaprak dökümtüsü azdır. Koyun ve keçiler kurumuş yaprakları zevkle yer. Beyaz ve hafif olan odunu doğramacılığa pek elverişli değildir, ama mükemmel bir yakacaktır. Sabit ve canlı bir alev verir (fırın odunu). Gayet iyi tornaya gelir (makara). Takunya, fıçı çemberi, kâğıt hamuru, sandık v.b. yapımına çok elverişlidir. Genç sürgünleri kaba süpürge yapımına yarar. Kabuğu köselecilikte doğrudan doğruya kullanıldığı gibi kuzeyde deri tabaklamada da kullanılır. Damıtma yoluyle elde edilen katranı rus köselesine hoş bir koku verdiği gibi, köseleyi böceklerden de korur. Çok bol ve tatlı olan özsuyundan şeker ve alkollü içki elde edilebilir. Huş ağacı her türlü toprakta, hattâ en zayıf toprakta bile yetişir. Hemen hemen her fidanla üretilir. Bazı memleketlerde her on iki veya on beş yılda bir kesim yapılır. Kuzey Amerika'da yetişen kara huş ağacı kâğıt ve hafif kayık yapımında kullanılır. En çok 1 m kadar büyüyen cüce huş ağacı Avrupa'da ve kuzey ülkelerinde yetişir. (L)

HUŞAĞACIGİLLER bls. çoğl. i. Ağaç veya ağaççık familyası; bu familyadaki bitkilerde tozlaşma ve tohumların yayılması genellikle rüzgârla sağlanır. (Huş ağacı, kızılağaç, gürgen v.b.) [Kayınlar takımından]. (L)

HÛŞE i. (fars. *ḫūşe*). *Esk.* Başak, salkım. ‖ *Hûşe-i engûr,* üzüm salkımı: *Tekattur eylemedikçe sirişk-i dide-i tâk / Olur mu bağ-ı temennâda hûşe-i engûr* (Nabi). ‖ *Hûşe-i hurma,* hurma salkımı.

— Astron. *Esk. Hûşe-i çarh* (veya *hûşe-i sipihr*), sünbüle burcu.

◆ **Hûşeçin** bls. sıf. *Esk.* Harman sonu tarlada kalan başakları toplayan, toplayıcı: *Dünya ekinliğinde biraz dâne hâsıl et / Ey hûşaçîn bu vakt-i başaktır gelir geçer* (Sururî). [M]

HÛŞENGÂH GÛRÎ, Malva Gûrî sülâlesinin ikinci hükümdarı (öl. 1435). Tahta çıktıktan (1405-1406) kısa bir süre sonra memleketi, Gucerat hükümdarı Muzaffer I tarafından istilâ edildi (1407). Serbest bırakılmasından yararlanarak tahtını yeniden ele geçirdi. Saltanatı süresince (1405/1406-1435) Gucerat ile yaptığı devamlı savaşlar yüzünden ülkesi zarar gördü. Komşu racalıklara akınlar düzenleyerek Kherla'nın Gond eyaletini eline geçirdi. Gucerat, Dekkan (veya Dekhan), Mey Lar, Caypur, Delhi hükümdarlarıyle tutuştuğu savaşların ancak bazılarında başarı kazanabildi. Ömrünün son yıllarında oğulları arasında taht kavgası başladı. Yerine en büyük oğlu Gaznin Han, «Muhammed Şah» unvanıyle hükümdar oldu. (M)

HÛŞENK. Fars mit. İran mitolojisinde bir kahramanın adı. İlkçağ İran'ında pişdad soyundan geldiği ve Pişdadiyan sülâlesini kurduğu söylenir. (Firdevsî'nin *Şehname*-sinde Hûşenk'in kahramanlıkları coşkun bir dille anlatılır.) [M]

HUŞİ, Romanya'da şehir, Boğdan'da (Yaş bölgesi), Prut yakınında, Yaş'ın güneydoğusunda; 16 600 nüf. 1491'de yapılan katedral, İstanbul'daki Ayasofya'nın kopyasıdır. (L)

HU ŞI, çinli yazar (Şanghay 1891-Taypey 1962). 1917'de «Edebiyat devrimi» akımının öncülüğünü yaptı. Alışılmış klasik üslûplarla bütün bağların koparılmasını savundu; çin edebiyatının en seçkin örnekleri sayılan tiyatro oyunları ve konuşma diliyle romanlar yazdı. *Çin Felsefesi Tarihinin Taslağı* (1919) adlı incelemesinde de konuşma dilini kullandı. Tarih ve kültür alanında birçok eseri vardır. (L)

HUŞK sıf. (fars. *ḫuşk*). *Esk.* Kuru: *Dökül-dü sineden peykân-ı yâr ü penbe-i dâğım / Dıraht-ı huşka döndüm hâke düşmüş berk ile bâri* (Nef'i). ‖ İşe yaramaz. ‖ *Mec.* Kaba, görgüsüz. ‖ *Huşk-ahur,* kıtlık yılı. ‖ *Huşk-cân,* kalın kafalı, bilgisiz. ‖ *Huşk-leb,* dudağı kurumuş, susamış. ‖ *Huşk-mağz,* boş kafalı, beyinsiz. ‖ *Huşk-nihad* veya *huşk-tıynet,* kimseye iyilik etmek istemeyen, merhametsiz. ‖ *Huşk-pey,* uğursuz. ‖ *Huşk-sâl,* kuraklık ve kıtlık yılı. ‖ *Huşk-ser,* kaçık, akılsız. ‖ *Huşk ü ter,* kuru ve yaş. İyi ve kötü. Kara ve deniz. ‖ *Meyve-i huşk,* kuru meyve, yemiş. ‖ *Nân-ı huşk,* kuru ekmek. ‖ *Şahs-ı huşk,* kaba kimse. ‖ *Zâhid-i huşk,* kaba sofu.

◆ **Huşkî** i. *Esk.* Kuruluk. ‖ Kabızlık. (M)

HÛŞMEND sıf. (fars. *hūş*, akıl ve *-mend*, -li'den *hūş-mend*). *Esk.* Akıl ve anlayış sahibi, akıllı.

◆ **Hûşmendân** çoğl. i. *Esk.* Akıl ve anlayış sahipleri, aklı başında olanlar.

◆ **Hûşmendâne** zf. *Esk.* Akıllıca, aklı başında olarak.

◆ **Hûşmendi** i. *Esk.* Akıllı olma hali, akıllılık. (M)

HUŞU i. (ar. *ḫuşū*). Alçak gönüllülük, aşağıdan alma: *Yerden bir temanna etti. Siyah gözleri Rabia'ya huşu ile baktı* (H. E. Adıvar). ‖ Tanrı'ya boyun eğme, gönlü korku ve hürmet içinde bulunma: *Gittikçe derinleşen bir huşu içinde sessiz sedasız zikre, ibadete dalarlardı* (Ş. S. Aydemir).

— Tasav. Tanrı'nın huzurunda boyun eğme, nefsini hor ve hakir görme. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Tasav. Bazı mutasavvıflar «*huşu* kalbdeki daimî korkudur» derler, huşu belirtisinin de kızdırıldığı veya fikrine karşı çıkıldığı zaman hasmına kızmamak ve doğruysa onun fikrini kabul etmek olduğunu söylerler. Kur'an'da huşu sahiplerini öven birçok ayet vardır (El-İsra 109; El-Müminun 2; Âl-i İmran 199; El-Enbiya 90; El-Ahzab 35, Eş-Şuara 45). [M]

HUŞUNET i. (ar. *ḫuşūnet*). *Esk.* Sertlik, kabalık, katılık, kırıcılık: *Onu dinler ve dinledikçe yüzünün sertliği, huşuneti gider, gözleri uzaklara dalar, kendi kendine gülümserdi* (H. E. Adıvar). *Erkân-ı harp sınıfına ayrılmamaklığına sebep de huşunetin* (Ömer Seyfeddin).

— *Esk. Huşûnet-âmiz,* sert, kaba: *Mutagallibâna vaız ve huşûnet-âmiz kelâm ve harekâtını mevzu-ı bahs edip...* (Naima). ‖ *Huşûnet-i libâs,* elbisenin sertliği. ‖ *Huşûnet-i mizâc* (veya *huşûnet-i tabiat*), mizaç sertliği.

◆ **Huşunetli** sıf. Sert, kaba. (M)

HÛŞYÂR veya **HÜŞYÂR** sıf. (fars. *hūşyâr*

hurufîlik etkisinde melek, ejder, aslan gibi sembollerle donatılmış bir halk resmi
(M. Aksel koleksiyonu)

Jan HUS
(Arras koleksiyonu)

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN) ; Giraudon (LAROUSSE)

John HUSTON
Marilyn Monroe
ve Clark Gable
«Uygunsuzlar»da

huş ağaçları

veya *hüşyâr*). *Esk.* Aklı başında olan: *Öyle mest et bizi ey saki-i ruh-efza kim / Hûşyâr olmayalım rûz-ı kıyâmette bile* (Yenişehirli Avni). *Ben lebin müştakıyam zühhâd kevser tâlibi / Nitekim meste mey içmek hoş gelür hûşyâra su* (Fuzuli).

◆ **Hûşyârâne** veya **Hüşyârâne** zf. *Esk.* Akıllıca, akıllı olana yakışır şekilde.

◆ **Hûşyârî** veya **hüşyârî** i. *Esk.* Akıllı olma hali, akıllılık. (M)

HÛT i. (ar. *hût*). *Esk.* Büyük balık. ‖ *Sahib -ül-hût* («*balık adamı*»), Yunus peygamber.

— Astron. İslâm takviminde 12 burçtan biri; balık burcu (Araplar en büyük yıldıza da *Fat-ül-hût* derler. Aynı söz, burç bölgeleri işareti olarak da kullanılır. Güneş 19 şubat ile 21 mart günleri arasında balık burcunda bulunur. Balık anlamından dolayı efsanedeki Yusuf peygamber olayı da Hût sözüyle belirtilir.)

— ANSİKL. Folk. Güneş *hût* burcunda iken doğanların etki altında kalmağa yatkın olduğu kabul edilir. Paraya değer vermeyen, heyecanlı kimseler olduğuna inanılır. Halk düşüncesine göre de bu gibi kimseler cesaretlerini yitirince kaygılı ve acınacak bir duruma düşerler. Acıları, sıkıntıları olmadığı zamanlarda ise iyi huylu ve sevimlidirler. Hayvanlara ve kimsesizlere yardım etmeyi severler. Sürekli hastalıklara yakalanırlar. Özellikle göğüs hastalıkları ve kan hastalıklarına tutulurlar. Bunlar orta veya kısa boylu, şişmanca, çıkık gözlü, kısa kollu ve kısa bacaklı insanlardır. Hayatlarının 12 yılında büyük değişikliklere uğrarlar. En bunalımlı çağları 40-70 yaşlar arasındadır. (M)

HUTA KROLEWSKA veya **KROLEWSKA HUTA.** Bk. CHORZOW.

HUTÂM i. (ar. *hutâm*). *Esk.* Kuru ot parçası, çerçöp. ‖ *Mec.* Boş, değersiz, anlamsız şeyler. ‖ *Hutâm-ı dünya*, mal. mülk: *Zımnında siyânet-i memleket ve himâyet-i saltanat var iken hutâm-ı dünya peydâsı için cânib-i âhare gitmek mukteza-yı diyânet değildir* (Naima). [M]

HUTÂME i. (ar. *hutâme*). Cehennemin beşinci katı. (Gayya kuyusu buradadır.) [M]

HUTA POKOJU («barış fabrikaları»), Polonya'da şehir, Yukarı Silezya'da (Katowice voyvodalığı), Ruda yakınında, Katowice'nin batısında. Kömür madenleri ve demirsiz maden dökümevleri. (L)

HUTAY'E, arap şairi (?-650 ?). Gerçek adı Cervel bin Evs'tir. Hangi kabileden olduğu belli değildir. Ebubekir zamanında Ridde ayaklanmalarına katıldı. Arap kabileleri arasında şarkı söyleyip dilenerek dolaştı. Cömert koruyucularına aşırı övgüler yazarken, hasisleri de ağır bir dille yererdi. Kendisinden sonra gelen şairleri etkiledi. Şiirlerinin toplandığı bir *Divan*'ı vardır. (M)

HUTBE i. (ar. *hutbe*). Din. Cuma ve bayram namazlarında mimberde okunmak suretiyle verilen dinî öğüt: *Kürsülerde hutbe, minarelerde ezan okumayı ve milyonlarca Türkün tam bir vicdan serbestliği ile camilerde toplanmasını yasak etmemiştir* (F. R. Atay). *Kitabullah'ın hükmünü icra etmek lâzım olduğuna dair hutbeler ile nâsı kendi taraflarına dâvet ve teşvik eylemişler* (Cevdet Paşa). [Bk. ANSİKL.] ‖ *Esk.* Kitapların başlangıcında bulunan süslü nesir. ‖ *Hutbet-ün-nikâh*, nikâh memurunun verdiği öğüt. ‖ *Sikke ve hutbe* («para basma ve hutbe okutma»), bir hükümdarın istiklâl işaretleri.

— ANSİKL. Din. İslâm dinine göre *hutbe*, 1. cuma ve bayram namazlarında; 2. güneş tutulduğu zamanlarda; 3. kuraklığın başgösterdiği aylarda yağmur duası yapmak amacıyle okunur. Cuma namazı hutbeleri namazdan önce, öteki hutbeler namazdan sonra okunur. Hutbenin kuralları, nitelikleri fıkıhçıların din anlayışına göre değişir. Şafiî imamlarından Şirazi'ye göre mimbere çıkan hatibin namazdan önce (cuma günleri) iki hutbe söylemesi gerekir. Hatbin mimbere çıktığı zaman üstü temiz, giyinişi din kurallarına uygun, sözü düzgün ve etkili, konuşması düzenli olmalıdır. Hutbeye Allah'a hamd ile başlamalı, peygambere salâvatla bitirmelidir. Cemaati her iki hutbede de takvaya, ibadete, hayır işlerine çağırmalıdır. Ayrıca mimbere çıktıktan sonra yüzünü cemaate dönerek selâm vermelidir. Ezan okununcaya kadar mimberde oturmak gerekir. Hutbe okurken bir yay, kılıç veya asaya dayanmak sünnettir. Hutbe kısa olmalıdır. Hutbeye dokuz tekbir ile başlamak ve yedi tekbirle bitirmek yerinde olur. Ramazan bayramında fitreden, kurban bayramında kurbandan söz etmelidir. Küsuf (güneş tutulması) hutbelerinde Allah'a karşı havf (korku) ve huşu (sığınma) konu olarak alınmalıdır. Yağmur duası için yapılan hutbelerin birincisine dokuz, ikincisine yedi istiğfar (tövbe edip Allah'a sığınma) ile başlamalı, peygambere tekrar salâvat getirmelidir.

Hutbenin ne zaman ve kimler tarafından konduğu, hangi çağdan kaldığı konusunda islâm bilginleri, şarkiyatçılar ve tarihçiler arasında belli bir noktada görüş birliğine varılamamıştır. Hutbenin İslâmdan önce İbranîlerde yaygın olduğu, ibadet yerlerinde belli gün ve saatlerde din görevlilerinin bazı konularda halkı aydınlatmak için kullanılagelen bir dinî konuşma türü olduğu bilinmektedir. İslâm dininde ilk hutbenin gene Hz. Muhammed tarafından cuma günleri, yalnız erkeklere söylendiği, gerekli konularda birtakım açıklamaların yapılması amacını güttüğü anlaşılmaktadır. Müslim'in bildirdiğine göre, peygamber özellikle cuma hutbelerinde halkı gerekli konularda aydınlatır, hutbelerin kısa ve özlü olmasını isterdi. Hutbelerin cuma günleri yapılması da o günün tatil oluşundan, müslüman erkeklerin mescit veya camide toplanmasından ileri geliyordu.

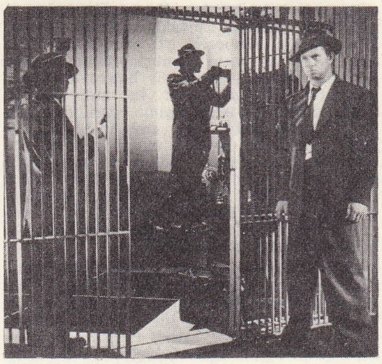

John HUSTON
«Elmas Hırsızları»ndan bir sahne

Bazı hadis bilginleri İslâmda hutbenin peygamberle başladığını, önceleri mimbersiz ve ezansız olarak yapıldığını ileri sürerler. Bu görüşe katılanlar, peygamberin önceleri ezansız ve mimbere çıkmadan, cemaatin önünde hutbe söylediğini ve ilk defa Mervan bin el Hakem'in ezanlı ve mimberde hutbe okuduğu kanısındadırlar. Onlara göre hutbe ezan okunduktan sonra, belli konu ve kurallara göre ancak el Hakem zamanında okunmağa başladı. Bazı hadis bilginleri bu görüşü paylaşmazlar. Hutbenin namazdan önce okunmasının halife Osman veya halife Ömer zamanında başladığını ileri sürerler. Öteki hadis bilginleri de hutbenin önceleri ayakta yapıldığını, mimberde oturmanın gerekmediğini belirtirler. Ancak Emevîler zamanında, oturarak okunduğunu, bunun dine uymayan bir bid'at olduğunu ileri sürerler. Hutbede müminlere dua edilirken önce sultanın adını anma geleneğinin de sonradan uydurulduğunu, bunun da dine uymadığını söyleyenler vardır. Müslim'in bildirdiğine göre, peygamber «namazınız uzun, hutbeleriniz kısa olsun» demiştir. İlk zamanlar, Hz. Muhammed ezan okunurken mimberde oturur, hutbe okuyacağı zaman ayağa kalkardı. Hutbe okunurken ses çıkarılmaz, cemaat sessizlik içinde dinlerdi. Bazı islâm bilginlerine göre (özellikle hadis ve fıkıh bilginleri) hutbede kılıç kuşanmak, sancak bulundurmak bir bağımsızlık (istiklâl) belirtisidir. Kur'an'da hutbeyle ilgili bir ayet yoktur. Hutbe daha çok peygamberin yaptığını yapmak (fiili nebi) geleneğine dayanır. Kadınların cuma hutbelerine gitmemeleri, onlara cuma namazının farz olmayışı ile ilgilidir. İslâmın ilk zamanlarında kadınlara devlet işlerinde görev verilmezdi. Seçme seçilme hakları yoktu. Başlangıçta Hz. Muhammed tarafından okunan hutbeyi sonraları yetkili din adamları okumağa başladı. Hutbeye çıkan din adamının cemaate dua ederken sultanın, emîrin, devlet büyüklerinin adlarını anması bir gelenek niteliği kazandı. Abbasîlerden sonra bütün islâm ülkelerinde sultanların, fatihlerin adlarının anılması, onlar adına hutbe okunması yaygın bir kural oldu. İslâm fetihlerinin hızla geliştiği çağlarda, yeni alınan bir ülkede kılınan ilk cuma namazından sonra fatih durumunda olan sultan veya emîr adına hutbe okunmağa başladı. Gerek Doğuda, gerekse Batıda yeni ülkeler alan bütün sultanlar, emîrler adına hutbe okundu. İslâm tarihinde hükümdarlar adına okunan en önemli hutbeler Mısır, Bağdat, Gazne, Horasan, selçuklu, memlûk ve osmanlı imparatoru Yavuz Sultan Selim adına okunan hutbelerdir. Yavuz Selim'in Mısır ve Suriye'yi alarak Halifeliği ele geçirmesinden sonra ilk cuma hutbesinde imamın kendisi için «sahibül Haremeyn» diye söz etmesi üzerine Yavuz Sultan Selim'in «hadimül Haremeyn» diye hutbeyi değiştirmesi önemli olaylardan biri sayılır. Osmanlı imparatorluğunda, hutbeye çıkan hatibin kılıç kuşanması doğrudan doğruya bir bağımsızlık ve fetih alâmeti olarak yorumlanır. Hutbe-

John HUSTON
«Altın Hazineleri»nden
bir sahne

Foto. LAROUSSE

nin sınırları bugün biraz daha genişledi, ilk zamanlardaki geleneğinden uzaklaştı. Birtakım siyasî ve iktisadî olayların hutbelerde anılması yeni bir gelenek niteliği kazandı.

◆ **Hutbehân** blş. i. *Esk.* Hutbe okuyan kimse. (→ Bibliyo.) [M]

HUTCHESON (Francis), ingiliz filozofu (Drumalig, Kuzey İrlanda 1694 - Glasgow 1746). Glasgow üniversitesinde öğrenimini tamamladıktan sonra Dublin'de bir okul açtı. Ahlâk konusundaki çelişmeli eğilimler arasında en doğrusunu seçen bir ahlâk duygusunun ve davranışlara yön veren bir iyi davranma içgüdüsünün varlığını ileri sürdü. Estetikte de aynı şekilde, çıkar gözetmeyen bir hazzın temeli olan bir güzellik duygusunu benimsedi. Bütün fikirlerini *System of Moral Philosophy* (Ahlâk Felsefesinin Sistemi) [1755] adlı eserinde geliştirdi. Adam Smith'in öğretmeni oldu. (L)

HUTCHİNSİA i. (İrlandalı botanikçi bayan *Hutchins*'in adından). Sütbeyaz çiçekli otsu bitki; büyük bahçelerde yetiştirilir. (Turpgillerden.) [L]

HUTCHİNSON, A.B.D.'de (Kansas) şehir, Büyük ovalar bölgesinde, Arkansas ırmağının sol kıyısında; 37 600 nüf. Tuz madenleri. Konservecilik. (L)

HUTCHİNSON (Ann), amerikalı kadın dansçı ve öğretmen (New York 1918). M. Graham, K. Jooss ve M. Craske'in öğrencisi oldu. New York'ta müzikli komedilerde oynadı; bir süre sonra R. von Laban'ın «notalama» sistemiyle ilgilendi. 1940'ta, New York'taki Dance Notation bureau'nun kurucuları arasına katıldı. Burada ve Jacob's Pillow (Massachusetts) festival kadrosuna katılarak University of the Dance'te dersler verdi. Birlikte çalıştığı G. Balanchine'in eserlerinden büyük bir kısmını notaya aldı. *Labanotation* (1954) adlı bir eser yazdı. (L)

HUTCHİNSON (sir Jonathan), ingiliz cerrahı (Selby, Yorkshire 1828-Haslemere, Surrey 1913). Londra üniversitesinde, önce cerrahî asistanı, sonra profesörü, 1889'da Kraliyet Cerrahî koleji başkanı oldu; göz, deri hastalıkları ve frengi ile ilgilendi; soydan geçen frenginin şekil bozukluklarını ve anormalliklerini tanımladı. (L)

Hutchinson benzi, göz felcine uğramış hastalarda görülen beniz. (Başlıca özelliği göz kapaklarının sarkması ve gözlerin hareketsiz donukluğudur.) [L]

Hutchinson dişi, başka belirtilerle birlikte soydan geçme frenginin teşhisine imkân veren diş kusuru. «Hutchinson dişi» terimi boyun kısmı daralmış, köşeleri yuvarlaklaşmış olan ve serbest kenarlarında ayça şeklinde bir çentik bulunan üst orta kesici dişler için kullanılır; ayrıca bunların eksenleri öne veya arkaya eğik olabileceği gibi dişler tamamen dönük de olabilir. Hutchinson dişlerinin soydan geçme frengi teşhisine yaraması için başka belirtilerle birlikte bulunması şarttır. Bk. HUTCHİNSON ÜÇLÜSÜ. (L)

HUTCHİNSONİT i. (ing. mineralojisti A. *Hutchinson*'un adından). Miner. Tabiî gümüş, kurşun ve tellür arsenyosülfür. (L)

Hutchinson üçlüsü, soydan geçme frengi teşhisinde işe yarayan üç belirti (diş kusuru [Hutchinson dişi], keratit ve işitme bozukluğu). Bu üç belirtinin birarada görülmesi çok nadir olduğundan teşhis gene de kan muayenesi ile konmalıdır. (L)

HUTEBA çoğl. i. (ar. *ḫaṭīb*'den *ḫuṭebā*). *Esk.* Hutbe okuyanlar, hatipler. (M)

HUTEN (veya **HOTEN**), Çin ile Türkistan arasında geyik ve miski ile ünlü tarihî bir bölge: *Sizde böyle müşk olur mu deyu hâkimden biraz / Ah göndersem sabâ ile Huten hâkanına* (Nedim). [M]

HUTEN dili, Ortaçağ'da Huten bölgesinde konuşulan iran dili ailesinden dil; batı grubuna ve orta iran evresine bağlıdır.

— ANSİKL. Bu dilin varlığı, XX. yy.da bulunan VIII. ve X. yy.lardan kalma metinlerden, buddha yazıları ve çeşitli belgelerden öğrenilmiştir. Brahma yazısıyle yazılı olan bu metinlerin bugün de çözülmesine çalışılmaktadır. Huten dili, Ortaçağda ortadan kalkmıştır. (L)

HUTİER (Oskar VON), alman generali (Erfurt 1857-Berlin 1934). İyi bir kurmaydı; 8. sonra 18. Ordu kumandanı olarak tahkimli cephelere karşı bir taarruz metodu ortaya koydu; bu metodu önce Riga'da (1917) denedi, başarı kazanınca aynı taktiği Picardie cephesine uyguladı (mart-haziran 1918). Montdidier'de, fransız generali Debeney'in karşısında yenilgiye uğradı. (L)

HUTİNEL (Henri), fransız hekimi (Châtillon-sur-Seine 1849-Paris 1933). Önce İç hastalıkları sonra Çocuk Hastalıkları kliniği profesörü oldu (1907); hemen hepsi çocuk hastalıkları konusunda birçok yazı yayımladı. *Maladies des Enfants* (Çocuk Hastalıkları) [1909] adlı bir ders kitabının yazılışını yönetti. (L)

HUTT, Yeni Zelanda'da ırmak, vâdisinde ikiz şehirler *Upper Hutt* ile *Lower Hutt* kurulmuştur; başkent Wellington'a yakın oluşu yüzünden bu şehirle sanayi ve konut banliyöleri haline gelmiştir. (L)

Huttegem ördeği, belçika ördek ırkı; erken döl veren bu ırkın başlıca özelliği mavi gagalı oluşudur. (L)

Huttegem tavuğu, oldukça iri ve bol tüylü belçika tavuk ırkı; eti makbul sayılır. (L)

HUTTEL, Asya'da eyalet. Amuderya'nın yukarı bölgesinde Penç ile Vahş çayları arasındadır.

Huttel prensleri İslâmlıktan önce Huttelan Şah ve Şir Huttel adı ile anılırdı. 751 Yılında Huttel prensi memleketini bırakarak önce Fergana'ya, sonra da Çin'e gitmek zorunda kaldı. Huttel krallığı yıkıldıktan sonra yerine küçük hükümdarlıklar kuruldu. 949'da Huttel emîri Ahmed bin Cafer'den Samanîler vergi yerine hediye alırlardı.

Samanî devletinin yıkılışından sonra Huttel, Gaznelilerin eline geçti. Bir sınır ülkesi olduğu için İlig Hanların sık sık saldırılarına uğradı. Sultan Mes'ud zamanında (1030-1041) emîr Ali Tigin, Huttel üzerine yürüdü. Fakat alamadı. 1064'te Alpaslan tarafından alınan Huttel, 1158'de Ebu Suca Ferruhşah'ın eline geçti. 1372'de Huttel ikinci derecedeki şehirlerden biri durumuna geldi. 1498'de Hüsrev Şah, Hisar'ı kendi hâkimiyetine alınca, Huttel'i kardeşi Vali Beye verdi. 1505'te Vali Bey öldürüldü. Şehir Özbek hâkimiyetine geçti. Adı da Kulab oldu. (M)

HUTTEN (Ulrich VON), alman hümanisti ve şövalyesi (Stecklberg şatosu, Fulda yakınları 1488- Ufenau adası, Zürich gölü üzerinde 1523). 1505'te bir bilgin ve serüvenci hayatı yaşamak üzere Fulda manastırından ayrıldı. Erfurt, Roma ve Mainz'de Erasmus'un ve yeni ilâhiyatın taraftarları arasına katıldı. İsrail'in fikirlerini yaydığı gerekçesiyle toplatılan kitaplar konusunda Reuchlin ile Köln dominikenleri arasında anlaşmazlık çıktığı sırada *Reuchlin'in Zaferi*'ni, daha sonra *Epistolae Obscurorum Virorum*'u (Meçhul Adamların Mektupları) [1516'ya doğr.] yazdı; Almanları Roma'nın himayesinden kurtulmağa ve imparatorluğu yeniden düzenlemeğe çağırdı. 1517'de imparator Maximillian I kendisine Büyük Şiir ödülünü verdi. Franz von Sickingen* ile anlaşarak Luther'e şövalyelerin yardımını sağladı ve onların askerî harekâtlarına katıldı. Şövalyelerin yenilerek Karl V'e boyun eğmelerinden sonra sürgün edildi ve sefalet içinde öldü. (L)

HUTTON (Charles), ingiliz matematikçisi (Newcastle-on-Tyne 1737-Londra 1823). Köy öğretmenliği yaptıktan sonra, Woolwich Harp akademisine öğretmen oldu (1772-1807); daha sonra Royal society üyeliğine (1774) ve bu kurumun sekreterliğine (1779-1783) seçildi. Yer'in ortalama yoğunluğunu hesapladı (1778), mermilerin hızı üstüne deneyler yaptı, *Principles of Bridges* (Köprülerin İlkeleri) [1772] ve *Mathematical Tables* (Matematik Cetvelleri) [1785] adlı kitapları yayımladı. (L)

HUTTON (James), iskoçyalı kimyacı ve jeolog (Edinburgh 1726-1797). 1749'da tıp doktoru oldu madenî alkaliyi buldu. *Theory of the Earth* (Yer Teorisi) [1785] adlı eserinde, Werner'e ve neptün'cülere karşı, kayaların oluşumunu yanardağlara bağlayan tezi savundu. (L)

HUTTWİL, İsviçre'de (Bern kantonu) komün, Bern'in kuzeydoğusunda; 4 650 nüf. Sepicilik. Ayakkabı imalâtı. Besin sanayii. Tahta işçiliği. (L)

HUTÛN veya **HUTÛNET** i. (ar. *ḥutūn* veya *ḥutūnet*). *Esk.* Kadın tarafından yakınlık veya akrabalık. ‖ Damat olma, damatlık. ‖ Evlenme. (M)

hutbe

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

HUTÛR i. (ar. *ḫuṭūr*). *Esk.* Hatıra gelme, akla gelme: *Ne oldu yâdına hergün hutûr eden o nukuş? / Nedir bu göğsüne çökmüş sevâd-ı cûş-a-cûş?* (M. Â. Ersoy). ‖ *Hatıra hutur etmek,* akla gelmek: *Edince kand-i lebin hatır-ı mezaka hutur / Diyar-ı Mısra değil Kandhara dek gideriz* (Nailî). [M]

HUTÛT çoğl. i. (ar. *ḫaṭṭ*'tan *ḫuṭūṭ*). *Esk.* Hatlar, çizgiler: *Yanında -âşığı hiç şüphe yok- sevimli, kibar / Bütün hutûtu yüzün gösterir ki: san'atkâr* (M. Â. Ersoy). ‖ Yazılar. ‖ Yollar. (M)

HUVEYN i. (ar. *ḥayvān*'dan *ḥuveyn*). *Esk.* Gözle görülemeyecek kadar küçük canlı, mikrop. (M)

HUVEYSEL i. (ar. *ḥuveyṣel*). *Esk.* Deri altında içi su ile dolu kabarcık, deri yangısı sonunda çıkan küçük kabarcık. (M)

HUVEYTÂT, Kuzey Hicaz'da ve Sina yarımadasında yaşayan arap kabilesi. Huveytâtlar cenkçi bir kabile olduğundan, hacılar yolda soyguna uğramamak için yanlarına bunlardan koruyucu alırlardı. Bunlar her yıl komşuları olan Bâli, Şammar gibi kabileler üzerine seferler yaparlardı. Mısır seferi sırasında Mehmed Ali Paşa bunları ancak şeyhlerine hediyeler vererek yola getirebildi. 1877'de Maan'ın kuzey tarafındaki el Kerak ile el Şobek (Petra'nın kuzeyi) arasında yapılan savaşı kazanan Hüveytât kabilesi Hutaymları yıllık vergiye bağladı. Bunların nüfusu 20 000 kadardı. (M)

HUVVÂRİN, Yezid I'in oturduğu yer. Şam'dan Humus ve Tedmür'e giden yolların ortasındadır. Burada Abdülmelik zamanında aramî soyundan gelen hıristiyan Nabit'ler oturuyordu. Huvvârin Mısır Memlûkları tarafından istilâ edildi. Yezid I ölünce buraya gömüldü. Bugün burada oturanlar şehrin yıkıntılarına Kasr Yezid derler. (M)

HUXLEY (Aldous), ingiliz yazarı (Godalming, Surrey 1894 - Hollywood 1963). T. Henry Huxley'in torunu, Julian S. Huxley'in kardeşi. Öğrenimini Eton'da ve Oxford üniversitesinde yaptı; Hindistan'ı dolaştı, İtalya, Fransa ve Amerika'da kaldı. Edebiyata şiir derlemeleriyle başladı: *The Defeat of Youth* (Gençliğin Yenilgisi) [1918] ve «imgeci» akıma bağlanan *Leda* (1920); fakat kısa bir süre sonra roman ve deneme yazarlığını seçti: *Chrome Yellow* (Krom Sarısı) [1921]; *Mortal Coils* (Ölüm İlmekleri) [1922]; hikâyeler, *Little Mexican* (Küçük Meksikalı) [1924]; *Along the Road* (Yol Boyunca) [1925]; *Two or Thres Graces* (İki veya Üç Güzeller) [1926]; en değişik eserlerinden biri olan *Ses Sese Karşı* (Point Counter Point) [1928]; *Do What You Will* (Ne İstersen Yap) [1929]; *Music at Night*

(Geceleyin Müzik) [1931]; *TheWorld of Light* (Işık Dünyası) [1931]; buruk bir kötümserliğin dile geldiği *Yeni Dünya* (Brave New World) [1932]; *Text and Pretext* (Metinler ve Bahaneler) [1932]; *Beyond Mexique Bay* (Meksika Körfezinden Öteye) [1934]; *Eyeless in Gaza* (Gaza'daki Kör) [1936]; *Ends and Means* (Uçlar ve Ortalar) [1937]; *Nice Yazlardan Sonra* (After Many a Summer) [1939]; rahip Joseph'in hayatını anlatan *Grey Eminence* (Akıl Hocası) [1941]; *Time Must Have a Stop* (Zamanın Durması Gerekir) [1945]; *The Perennial Philosophy* (Sonsuz Felsefe) [1946]; *Ape and Essence* (Maymun ve Öz); *The Devils of Loudun* (Loudun Şeytanları) [1952]; *The Genius and the Goddess* (Deha ve Tanrıça) [1955]; *Island* (Ada) [1962].

Aldous Huxley'in düşünce tarzında bir gelişme göze çarpar; kimi zaman çelişmeye düşen ve genellikle yıkıcı olan kuşkuculuğu, Buddha'cılıktan ve hindu felsefesinden büyük ölçüde etkilenerek, yerini yavaş yavaş bir çeşit mistikliğe bırakır. Huxley romanlarında da felsefe çizgisinden ayrılmaz; derin kültürünün izlerini taşıyan denemelerinde ve hayal ürünü eserlerinde, yer yer aykırı gelen yepyeni görüşler ortaya koyar. (L)

Aldous HUXLEY

HUXLEY (Andrew Fielding), ingiliz nörofizyoloji bilgini (Hampstead, Londra yakınları 1917). Yazar Aldous Huxley'in üvey kardeşi, 1935'te Cambridge üniversitesine bağlı Trinity college'e girdi, önce fizik, sonra fizyoloji öğrenimi yaptı, 1960'ta Londra üniversitesine bağlı University college'ta fizyoloji profesörlüğüne ve bu kürsünün başkanlığına tayin edildi. Hodgkin ile işbirliği yaparak, daha çok sınır akımıyle ilgili olaylar üstünde çalıştı. (1963 Nobel Tıp ve Fizyoloji ödülünü Eccles ve Hodgkin ile paylaştı.) [L]

HUXLEY (sir Julian Sorell), ingiliz biyoloji bilgini (Londra 1887). T. Henry Huxley'in torunu Londra King's college'ta zooloji profesörlüğü (1925-1927) yaptı, Londra Zooloji derneğine sekreter oldu (1935-1942). Unesco'nun ilk genel müdürüdür (1946-1948). Evrim problemi ve zooloji öğretimiyle ilgilendi. Bu konuda birçok konferans düzenledi, filimler yaptı, pek çok makale ve on beş kadar bilimsel eser yayımladı: *Essays of a Biologist* (Bir Biyoloji Bilgininin Denemeleri) [1923]; *The Science of Life* (Hayat Bilimi) [1929]; *Evolution, the Modern Synthesis* (Evrim, Modern bir Sentez) [1942]; *Soviet Genetics and World Science* (Sovyet Genetiği ve Dünya Bilimi) [1949]; *Evolution in Action* (Eylem içinde Evrim) [1952]. (L)

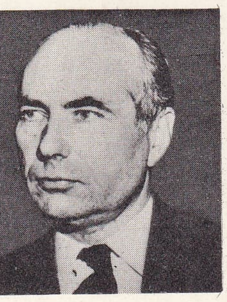

Andrew F. HUXLEY

HUXLEY (Thomas Henry), ingiliz fizyoloji bilgini (Ealing, Middlesex 1825- Londra 1895). Pasifik okyanusuna ve Hint adalarına yapılan bilimsel bir inceleme gezisine katıldı (1846-1850). Dönüşünde sırasıyle Kraliyet Madencilik kolejinde zooloji profesörü, Londra Kraliyet Cerrahî kolejinde fizyoloji ve karşılaştırmalı anatomi profesörü oldu. Yakın arkadaşı Darwin'in evrim teorisini bütün gücüyle savundu. Pratik biyoloji eğitiminin öncülerinden biri oldu. Başlıca eserleri: *Science and Morals* (Bilim ve Ahlâk) [1886]; *Evidence as to Man's Place in Nature* (İnsanın Tabiattaki Yeri ile İlgili Kanıtlar) [1891], bu eserinde, insanın antropoit maymunlarla benzerliklerini ispatlamağa çalıştı; *Ethics and Evolution* (Ahlâk ve Evrim) [1893]. Ölümünden sonra, bilimsel incelemeleri dört, öteki yayınları ise on dört ciltte toplandı. (L)

HUY i. (fars. *hūy* veya *hū*). Tabiat, mizaç, yaratılıştan gelen karakter, ahlâk: *Bu huy seni utandırır / Çok naz âşık usandırır* (Ziya Paşa). *Ama kızının bu hususta hem zekâsına hem huyuna güveniyordu* (S. F. Abasıyanık). || Vaz geçilemeyecek alışkanlık: *Ne çeşit huyları var bu memurların, yarabbi* (R. N. Güntekin). *Pakize'nin bir huyu da rüyalarını sıcağı sıcağına anlatmak için beni uyandırmasıydı* (A. H. Tanpınar). || *Esk. Hây u hûy*. Bk. HAYHUY.

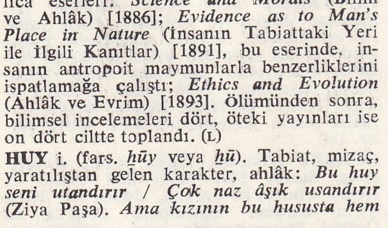

HUY kilise ve kalenin görünüşü

— ÇEŞ. DEY. *Huy canın altındadır*, «doğuştan gelen bir karakter değiştirilemez» anlamında kullanılır. || *(Bir şeyi) Huy edinmek*, bir şeyi alışkanlık haline getirmek. || *(Birinin) Huyunu suyunu bilmek*, (bir kimsenin) mizacını bilmek. || *Huyu huyuna, suyu suyuna (uygun)*, iki kişinin birbirine uygun olduğunu göstermek için kullanılır. || *Huyu suyu*, insanın doğuştan gelen karakteri: *Ben huyu suyu bilinmeyen bir adamım* (A. H. Tanpınar). || *Huyuna suyuna gitmek*, birini kızdırmayacak, ürkütmeyecek şekilde davranmak.

— *Esk. Hûy-gerde* (veya *hûy-kerde*), bir şeye alışmış. || *Hûy-ı bed*, kötü huy, fena alışkanlık. (M)

HUY veya **HOY** i. (fars. *hūy* veya *hōy*). *Esk.* Ter: *Bûy-i gül taktir olunmuş nâzın işlenmiş ucu / Biri olmuş hûy birisi destmâl olmuş sana* (Nedim). || *Hûy-efşan*, ter saçan, terleyen. (M)

HUY, flamanca **Hoei**, Belçika'da (Liège ili) şehir, idare çevresi merkezi, Meuse kıyısında; 13 450 nüf. Gotik üslûbunda papaz meclisi ve kilise yeraltı mezarlığı (XI. yy.); XV. yy.dan kalma çeşme; XVII. yy.dan kalma manastır; kilise (XIII.-XVI. yy.). Sepicilik. Çelik fabrikaları. Şeker fabrikaları. Minecilik. Alman toplama kampı (1941-1944); — *Huy idare çevresi*; 94 600 nüf. (L)

HUYGENS (Christiaan), hollandalı fizikçi, matematikçi ve astronom (La Haye 1629-ay. y. 1965). Constantin Huygens'in oğlu; bilimsel bir ortamda yetişti, Leiden ve Breda üniversitelerinde okudu, matematik alanındaki yetenekleriyle dikkati çekti. Geometri ile ilgili eserlerini bastırdıktan sonra fiziğe yöneldi ve kendi adıyle bilinen saati icat etti. 1663'te Londra'daki Royal society'ye kabul edildi. 1665'te Colbert tarafından Fransa'ya çağırıldı. 1680'e kadar Paris'te kaldı ve başlıca çalışmalarını burada yaptı. Hollanda'da yalnızlık ve hastalık içinde öldü. Huygens'in yalnız matematik alanındaki başarıları bile ona büyük bilgin niteliğini vermeğe yeterlidir. Daha 1656'da, *De Ratiociniis in Ludo Aleae* adıyle, ihtimaller hesabının ilk eksiksiz incelemesini yaptı. Açan ve açılan eğriler teorisini kurdu; bu teori ile eğrilik merkezlerinin tanımını yaptı ve sikloit'in özelliklerini buldu. Şisoit'in doğrulaştırılmasını başardı; logaritma teorisini kurdu ve zincir eğrisi problemini çözümledi. Astronomide, Kepler'in pozitif göz merceklerinden daha üstün olan negatif göz merceklerini buldu; bu buluştan yararlanarak, Satürn halkası ile ilk uydusunu (1635), Merih'in dönmesini, Jupiter'deki karanlık lekeleri ve Oriyon bulutsusunu (1656) keşfetti. Yıldızların da birer güneş olduğunu ve çok uzaklardaki bu gökcisimlerinin çevresinde, belki insanların bile yaşadığı gezegenler dolandığını ilk öne süren Huygens'tir. Fakat en büyük buluşları fizikte, özellikle mekanik ve optik alanındadır. Louis XIV'e ithaf ettiği *Horologium Oscillatorium*'unda (Sarkaçlı Saat) [1673] dinamiğin maddeler sistemine ilk uygulanması olan bileşik sarkaç teorisini ortaya koydu: tersinir sarkaçta, asılma ve salınım eksenleri arasında eşzamanlı basit sarkaç ile bunun karşılığının bulunduğunu keşfetti. Sarkaçı, saatlerde ayarlayıcı olarak kullandı, kol saatlerinde spiral zembereğin kullanılmasını teklif etti; maşalı eşapmanı keşfetti ve 1657'de bu sisteme karşı -tepki tertibatını ekledi. Merkezkaç kuvvet kavramını (1673) ortaya atan, zinde kuvvetler teoremini açıklayan ve eylemsizlik momentini tanımlayan da odur. 1669'da zinde kuvvetin ve hareket miktarının sakınımını göz önüne alarak çarpma probleminin doğru çözümünü verdi. 1660'ta kısıtlı bağlılık ilkesini tanımladı. *Traité de la Lumière* (Işık Üstüne İnceleme) [1678] adlı ünlü eserini Fransa'da kaldığı sırada yazdı; bu kitap daha sonra, 1690'da Leiden'de yayımlandı. Onu *Discours Sur la Cause de la Pesanteur* (Yerçekiminin Sebebi Üstüne Konuşmalar) takip etti. Bu eserde, ışığın dalgalı yapıda olduğunu kabul etti ve bu hipotezden gerçek bir fizik teorisi kurdu. Ölümünden sonra, 1703'te yayımlanan narak, yansıma ve kırılma kanunlarını buldu. Ölümünden sonra, 1703'te yayımlanan *Commentarii de Formandis Poliendisque Vitris ad Telescopia* adlı eserinde mercekleri yontma sanatını açıkladı ve yeni metotlar öne sürdü. Müziği tutku derecesinde seven Huygens, *Novus Cyclus Harmonicus*'unda (Yeni Çevrimsel Armonikler) 31 basamaklı ılımlı ölçüyü inceledi. Bütün eserleri, Gravesande tarafından *Christiani Hugenii Zulchemii, dum Viveret Zeleni Toparchae, Opera Varia* (1724) adıyle toplandı, *Opera Reliqua* ile tamamlanarak yayımlandı (1728). [L]

HUYGENS (Constantijn), hollandalı şair (La Haye 1596-ay.y. 1687). Gerçekçi, alaycı ve alegorik birçok kitap yazdı. Zekice yazılmış epigramları, kısalık ve özlük yönünden örnek bir nitelik taşır. Huygens, hollanda şiirinin «altın çağ»ındaki en seçkin şairlerden biridir. Amatör olarak müzikle de ilgilendi ve birçok besteciyle yazıştı; tek ses için mezmurlar ve aryalar besteledi. (L)

Huygens ilkesi. Opt. Titreşimlerin yayılma mekanizmasının incelenmesi; bu prensip, sarsılan noktaların tali bir kaynak vazifesi gördüğünü öne sürer. (L)

HUYGHE (René), fransız sanat tarihçisi (Arras 1906). 1951 Yılına kadar Louvre müzesinde müdürlük yaptı. Daha sonra Collège de France'ta plastik sanatlar psikolojisi okuttu. Louvre'daki eserlerin sergilenişinde değişiklikler yaptı, sanat dergileri yönetti (*Amour de L'Art*, *Quadrige*). Başlıca eserleri: *Cézanne* (1936); *Les Contemporains* (Çağdaşlar) [1939]; *Le Dessin Français au XIX. Siècle* (XIX. yy.da Fransız Deseni) [1948]; *Le Carnet de Paul Gauguin* (Paul Gauguin'in Günlüğü) [1952]; *Degas* (1954); *Dialogue avec le Visible* (Görünenle Karşılıklı Konuşma) [1955]; *L'Art et L'Ame* (Sanat ve Ruh) [1961]; *Delacroix ou le Combat Solitaire* (Delacroix veya Yalnız Döyüş) [1964]. Bu son kitabında, sanat psikolojisiyle ilgili nazariyelerini bütünüyle uyguladı ve klasisizm ile romantizmi, her iki akımı da aşarak birleştiren Delacroix'nın önemini belirtti. *L'Art et L'Homme*'u yönetti. 1967'de milletlerarası bir jüri tarafından kendisine Erasmus ödülü verildi. (L)

HUYLANMAK dönşl. f. (*huy*'dan *huy-la-n-mak*). Tedirginlik duymak, kuşkulanmak: *O adamın bakışlarından huylanıyorum.* || Olmayacak sebeplerden huzursuz olmak, sinirlenmek: *Zatı şahane bu nevi gizli kuvvetlerden huylanır* (H. E. Adıvar). || [Hayvan için] Sinirlenmek, ürkmek: *Onun bağırmasından bütün bütün huylanan deve, deniz kenarında yattığı buğday tarlasını dört dönüyor, başakları dümdüz ediyordu* (Ömer Seyfeddin). [M]

HUY'LAR, Çin'de müslüman azınlığa verilen isim. XVII. ve XIX. yy.larda mançu imparatorlarının zulmüne uğrayan Huy'lar bütün Çin'e, özellikle Kan-su'ya yayıldılar. Sayıları yaklaşık olarak 3 560 000'dir. (M)

HUYLU sıf. (*huy*'dan *huy-lu*). Huy sahibi. || **İşkilli.** || [Binek hayvanları için] Çabuk ürken, sinirli. (M)

HUY NENG, çinli buddha'cı filozof (638-713). Çan okulu içinde, sonradan *zen* adıyle Japonya'ya yayılan akımın öncüsü oldu. (L)

HUY-NENG. Bk. NGAN-K'ING.

HUYS (Peter), flaman ressamı ve gravürcüsü (Anvers 1519'a doğr.-öl. 1584). Gravürcü olarak Baba Bruegel ve Bosch'tan etkilendi. Sonra Plantin ile çalıştı. Bugün Anvers'teki Mayer van den Bergh müzesinde bulunan *Aziz Antonius'un Şeytana Karşı Koyması* adlı tablosuyle «şeytanı konu alan» ressamlar arasında yer aldı. (L)

HUYSENİT i. (fr. *huyssénite*'ten). Miner. Borasit çeşidi. (L)

HUYSMANS (Camille), belçikalı siyaset adamı (Bilzen, Limbourg 1871-öl. Anvers 1968). 1910'da sosyalist milletvekili; 1936-1939 ve 1954-1958 arasında meclis başkanı, eğitim bakanı (1925-1927; 1947-1949) ve Sosyalist enternasyonal'in başkanı oldu (1940). Van Acker'den sonra bir sol hükûmetin başına geçti (ağustos 1946-mart 1947). Ekim 1966'da, Belçika sosyalist partisi ile ilişkisini kesti, flaman ve valon'lu solcularla yeni bir sosyalist parti kurdu. (L)

HUYSMANS (Georges Charles, **Joris-Karl**

Foto. British Council, M.G.M., A.C.L. (LAROUSSE)

— denir), fransız romancısı (Paris 1848-ay.y. 1907). Birçok sanatçı yetiştiren flaman asıllı bir ailenin çocuğuydu. Bir süre hukuk öğrenimini yaptıktan sonra İçişleri bakanlığında memur oldu. 1876'da *Marthe, Histoire d'une Fille* (Marthe, Bir Kızın Hikâyesi) [1876] adlı ilk romanını yayımladı. Bu eser, yazarın Zola ve natüralist grupla ilişki kurmasına yolaçtı. Daha sonra *Croquis Parisiens* (Paris'ten Çizgiler) [1880] ve *l'Art Moderne* (Çağdaş Sanat) [1883] adlı eserlerini yayımladı. Bu kitap, o çağda yayımlanan sanat tenkitleri arasında, izlenimcilerin değerini en iyi belirten ender eserlerden biridir. *A Rebours* (Tersine) [1884] adlı eserinde, Huysmans natüralizmden açıkça uzaklaşır. Bununla birlikte, *En Rade* (Limanda) [1887], daha geleneksel bir natürizme dönüş habercisidir. *Là-bas* (Orada) [1891] adlı eserinde *A Rebours*'da beliren eğilimler doruk noktasına erişti. 1892'de Katolikliği benimsedi ve bu olayı *En Route* (Yolda) [1895] adlı kitabında anlattı. Bundan sonra, bir bölümünü Grünewald'e ayırdığı *Trois Primitifs*'ten (Üç Primitif) [1905] başka bütün kitaplarında dinî temaların ağır bastığı görülür: *La Cathédrale* (Katedral) [1898]; *Esquisse Biografique sur dom Bosco* (Don Bosco Üstüne Biyografi Taslağı) [1902]; *L'Oblat* (Manastır Yanaşması) [1903]. 1906'da *Les Foules de Lourdes*'u (Lourdes'daki Kalabalıklar) yazdı. (L)

HUYSMANS (Jacob), flaman ressamı (Anvers 1633-Londra 1696). Özellikle İngiltere'de çalıştı. Kraliçe Catherine için, Saint James şapelini süsledi ve kraliçenin portrelerini yaptı (National Portrait gallery). [L]

HUYSMANS'LAR, Mechelen Huysmans'ları denir, flaman ressamları: CORNELİUS (Anvers 1648-Mechelen 1727). Brüksel'de Jacob d'Arthois'nın öğrencisiydi, bol yapraklı ağaçları konu alan ve bugün Avrupa müzelerinde bulunan manzara resimleri yaptı; — JAN BAPTİST (Anvers 1654-ay.y. 1716), Cornelius'un kardeşi ve öğrencisi, iki ressam sık sık birbiriyle karıştırılır. (L)

HUYSSENS (Petrus, rahip), flaman mimarı (Brugge 1577-ay.y. 1637). Ülkesinde, Cizvitler tarikatının en büyük mimarlarından biri oldu. Maastricht koleji için yaptığı (1614) kilise, flaman barokunun bütün özelliklerini yansıtan ilk anıttır. Anvers'teki cizvitler kilisesi ise bu üslûbun en üstün örneğidir. Brugge'deki Sainte-Walburge ve Namur'deki Saint-Loup kiliseleri de Huyssens'in eseridir. (L)

HUYSUM (Justus VAN). Bk. VAN HUYSUM (Justus).

HUYSUZ sıf. (*huy*'dan *huy-suz*). Huyu iyi olmayan. Geçimsiz: *Kendisine karşı bile huysuz...* (Kemal Tahir).

◆ **Huysuzlanmak** dönşl. f. Huysuzluk etmek. (M)

HUYSUZLUK i. (*huysuz*'dan *huysuz-luk*). Huysuz davranışlarda bulunma, kötü, ters huylu olma hali: *Kaç vakitten beridir ardı kesilmeyen huysuzlukların esası aydınlanıyordu* (Ahmed Rasim). [M]

HUYÛL çoğl. i. (ar. *hayl*'den *huyûl*). *Esk.* Atlar. ‖ Atlı alaylar. ‖ Kötüler kalabalığı. (M)

HUYÛT çoğl. i. (ar. *hayt*'dan *huyût*). *Esk.* İpler, iplikler, lifler, teller. ‖ *Huyût-ı rakîka*, ince iplikler. (M)

HUYUT. Bk. KAVAKBAŞI.

Camille HUYSMANS
Belçika kral ve kraliçesi tarafından kabul edilirken

HUZÂ'A bin AMR, Arabistan'da kabile. Bu kabile Azd kabileler topluluğunun bir koludur. Huzâ'a ile Kusayr kabileleri kâbeyi koruma ve anahtarlarını taşımak konusunda savaştılar. Kusayr başarı kazanarak Kâbe'nin muhafızlığını ve Mekke şehrinin hâkimiyetini aldı. Bu kabileden birçok kimse Müslümanlığı ilk kabul edenler arasındadır. Peygamber zamanında kendilerinden daha kudretli olan Kureyşlilerin baskısı ile Mekke'den çıktılar. (M)

HUZEMÂT çoğl. i. (ar. *ḥuzme*'den *ḥuzemât*). *Esk.* Huzmeler. (M)

HÛZÎ i. (ar. *ḥûzî*). Mus. Türk musikisinde bir mürekkep makam. (Bu makamdan 14 örnek vardır. Makamlar listesinde 102. sıradadır. Beş yüzyıllıktır. Çargâh beşlisi geçkili bir uşşaktan ibarettir.) [M]

HÛZÎAŞİRAN blş. i. (ar. *ḥûzî* ve *ᶜaşîrân*'dan *ḥûzî-ᶜaşîrân*). Mus. Türk musikisinde bir mürekkep makam. (Dört yüzyıllıktır. Hûzi makamına aşiran perdesinde bir hüseynî beşlisi eklenerek yapılmıştır. Donanımı koma bemolü [segâh] ile olur. Birinci güçlüsü dügâh [*lâ*] perdesi, Hâzi'nin durağıdır. Diğer güçlükleri ise çârgâh [*do*] ve nevâ [*re*] perdeleridir. Bu makamdan bugüne *lâ* bir Düyek peşrev ve bir diğer parça gelmiştir.) [M]

HÛZÎBUSELİK blş. i. (ar. *ḥûzî* ve fars. *bûselik*'ten *ḥûzî-bûselik*). Mus. Türk musikisinin üç asırlık mürekkep makamlarından biri. (Elde örneği yoktur.) [M]

HUZİSTAN, esk. **Arabistan,** İran'da bölge ve eski il. Irak sınırı kenarında Mezopotamya ovası ve Güney Zagros'ta uzanır ve İran körfezine açılır. Başlıca şehri, *Ahvaz*. Şekerkamışı tarımı. İran petrollerinin başlıca yatakları (Mescid-i Süleyman, Naft-i Şah, Atha Cari), Abadan'daki dev rafineri ve İran'ı baştan başa aşarak Bender Şahpur ile Hürremşehr limanlarında sona eren demiryolu hattı. *Tevrat*'taki *Elam* ve onun yerini alan eskiçağ şehri *Susiana*'nın yeniden canlanmasına yolaçmıştır. (L)

HUZME i. (ar. *ḥuzme*). Demet, ışın demeti: *Pencereyi açık bırakarak kalktı, aralık kapıdan bir ziya huzmesi tozlanarak odanın biraz içerisine kadar dökülebiliyordu* (H. Z. Uşaklıgil).

— Dy. *Yol huzmeleri*, ayırma garında aynı koldan çıkmış çoğu kez 4 ile 8 yoldan meydana gelen grup. (Her ayırma yol demetinde bir veya birkaç huzme vardır.)

◆ **Huzmeli** sıf. Işık saçan: *Kısa huzmeli farlar.* (LM)

HUZÛ i. (ar. *ḥuzûᶜ*). *Esk.* Alçakgönüllülük. ‖ *Huzû ve huşu ile*, alçakgönüllülük ve saygıyle.

— Tasav. Kulun kendini Allah'ın huzurunda hor ve hakir görmesi. (*Kur'an*'da huzû sahipleri övülmüştür. [Tâ-hâ suresi CXI; Şuara suresi IV]). [M]

HUZUR i. (ar. *ḥuzûr*). Gönül ve baş rahatlığı, sükûnet: *Belki de kendisine düşeni yaptığını sandığı için bu huzuru duyuyordu* (A. H. Tanpınar). *Eşine ve çocuklarına uzaktan bizleri sanki huzur ve sükûnunun birer şahidi gibi gösterirdi* (Ş. S. Aydemir). ‖ Ön, karşı, yan: *Kabul töreni tertip ederek bu misafirleri huzura getirdiler* (N. Araz). ‖ Var olma, hazır bulunma: *Bütün uzviyeti ancak bir kadının huzuruyle tamamlanacak bir eksiklik içinde bulunuyordu* (A. H. Tanpınar). ‖ *Esk.* Padişahın katı, padişahın yanı: *Sivas'a gelince ilk işi Pir Sultan'ı aramak, huzuruna çağırmak oluyor* (Abdülbaki Gölpınarlı). *Huzura kabul edilmek.* ‖ *Huzur vermek*, rahat bırakmak: *Balıklara huzur vermiyor dalgıç* (C. S. Tarancı). Huzur hissi tattırmak: *Bu sessizlik bana huzur veriyor.*

— *Esk. Huzûr-âver*, rahatlık ve huzur veren. ‖ *Huzûr-i kalp*, iç rahatlığı. ‖ *Huzûr-i küllî*, Tanrı'nın her yerde bulunduğuna inanan görüş. ‖ *Huzûr-i meymenet mevfur*, sultanın meymenetle dolu varlığı. ‖ *Huzûr ü hâb*, rahatlık ve uyku. ‖ *Huzûr ü sükûn*, rahat ve sükûnet içinde bulunma. ‖ *Hakk-ı huzur*, bir toplantıda hazır bulunma karşılığı verilen para.

— Huk. *Huzur hakkı*, devlet idaresinde yer alan bazı kurulların, mahallî idarelerin organlarının veya özel şirketlerin yönetim kurulu toplantılarına görüşlerini bildirmek ve oy vermek üzere katılan üyelere, kaybettikleri zaman ve yaptıkları çalışmalara karşılık olarak verilen para. Bk. ANSİKL.

— Tasav. Bk. ANSİKL. ‖ Mevlevîlerce Konya'da Mevlânâ türbesine ve dergâhına verilen ad. ‖ *Huzura gitmek*, bu türbe ve dergâhı ziyaret etmek.

— Teşk. tar. *Huzur dersleri*, ramazanın ilk günlerinden başlayarak, haftada iki gün padişah huzurunda mukarrir denilen bilginler tarafından anlatılan dersler. (*Huzuru hümayun dersleri* de denir.) [Bk. ANSİKL.] ‖ *Huzur murafaası*, Osmanlılarda Rumeli ve Anadolu kazaskerleriyle İstanbul kadısı tarafından, Arz odasında ve sadrazamın huzurunda görülen davaya verilen ad. (Tanzimat'tan sonra kaldırıldı.) Osmanlılarda, Meşihat dairesinde ve şeyhülislâmın huzurunda bakılan dava. (Burada şer'î mahkemelerce verilen kararlara yapılan itirazlar incelenir ve kesin sonuca bağlanırdı. Huzur murafaası haftada iki gün yapılırdı. Duruşmalarda ayrıca deavi nazırı da bulunurdu. Meclisi Tetkikatı Şeriye'nin kurulması üzerine ortadan kaldırıldı [1862].)

— ANSİKL. *Huk.* 27 Kasım 1933 tarih ve 1339 Sayılı kanuna göre, Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkındaki kanun ve vergi kanunları gereğince kurulması gereken komisyonların, muvazzaf olmayan üyeleriyle, bilirkişiye Maliye bakanlığınca tespit edilecek miktarda *huzur ücreti* verilir. *Huzur hakkı*, esas itibariyle maaş ve ücret almayan fahrî ajanlara verilen bir para olduğundan, kamu hizmetlerinin görülmesine seçim yoluyle katılan fahrî ajanlar kategorisindeki, il ve belediye meclisleri ve encümenlerinin üyeleri de huzur hakkı alırlar.

— Tasav. Tarikata yeni giren bir kimse, tarikat geleneklerine göre belli ön bilgileri alıp törenleri öğrendikten sonra pirin *huzur'una* (*huzuri pîr*) çıkar. Pirden tarikat geleneğine göre kabul edildiğini bildirme anlamında el alır. Buna «huzuri pirde el almak» denir. Huzuri pire çıkmak tarikat anlayışlarına göre değişik törenlerle olur. Huzuri pirde el alan derviş, belli kisveler giyme ve işaretler taşıma hakkını kazanır. Bundan doğan sevince de *huzuru kalb* denir. Tasavvufta insan birçok manevî basamağı aştıktan sonra bütün varlıkların kendisinden geldiği tek ve yüce varlık olan Tanrı'da yok olarak ölmezliğe erişir. İnsanın bu basamağa ulaşmasına «*huzuri ilâhî*»ye varma» denir. Mutasavvıflar kendilerini dünyanın geçici varlığından kurtarır ve her sulue alış verişte *huzuri ilâhî*'de sayarlar.

— Teşk. tar. *Huzur dersleri*'nin konusu tefsir'di. Tarihçiler bu derslerin başlangıcını sultan Osman I'e kadar uzatırlar. İlk zamanlarda genellikle *Tefsir-i Şerif-i Beyzavî*'den (Beyzavî'nin Şerefli Tefsiri) tefsirler okunur, bunların açıklaması yapılırdı. Mustafa III (1757-1774) huzur derslerine resmî bir nitelik kazandırdı; ulemanın sarayda ramazan aylarında ders okutmasını emretti (1758). Ders anlatan bilginlere başlangıçta *reis*, sonradan *mukarrir* denildi. 1766'da ders için 19 meclis, mukarrir ve muhatap olmak üzere 126 kişi seçildi. Dersler saray salonlarından birinde, öğle ile ikindi arası verilir, birkaç saat sürerdi. Mukarririn rahlesi sedef işlemeli, muhataplarınki ise ceviz boyalıydı. Ders anlatanlara padişah tarafından bu görevlerine karşılık çeşitli armağanlar verilirdi. Huzur dersleri Osmanlı devletinin yıkılışına kadar sürdü.

Christiaan HUYGENS
Edelinck'in gravürü

René HUYGHE

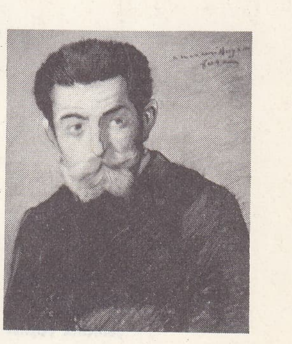

J. K. HUYSMANS
Forain'in eseri
(özel koleksiyon)

Cornelius HUYSMANS
peyzaj
Louvre müzesi, Paris

Foto. X, Stanimirovitch-Giraudon, Giraudon (LAROUSSE)

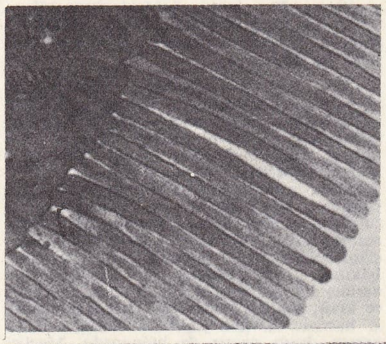
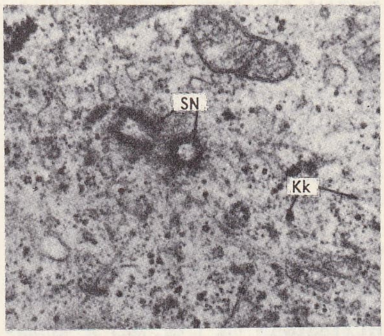

hücre iki santriyol (SN) [solda], birbirine dikey durumda ve küçük kanallarla (Kk) çevrilmiş olarak, bağırsaktaki emici bir hücrenin küçücük uzantıları (plazma zarını kaplayan bu uzantılar hücre yüzeyini arttırır)

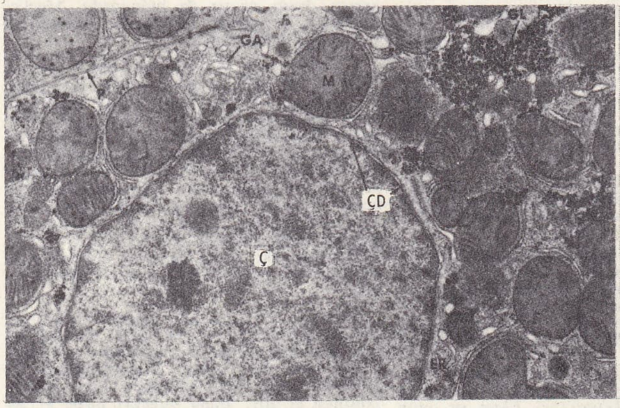

hücre elektronik mikroskopta çekilmiş yarasa karaciğer hücresinin fotoğrafı: Ç. çekirdek; deliği; ÇD. çekirdek M. mitokondri; P. proplastit; GA. Golgi aygıtı; Gl. glikojen (tanecikler); P. plazma zarı

◆ **Huzursuz** sıf. Rahatsızlığı ve tedirginliği olan, sıkıntılı: *Bu iyi ruhlu adamın yanında bizi o kadar huzursuz kılan şeyin ne olduğunu ancak bu odaya bir kere olsun girenler anlayabilirdi* (A. H. Tanpınar).

◆ **Huzursuzluk** i. Huzursuz, tedirgin olma durumu: *Rahatı kaçmış bir adam huzursuzluğuyle başını kaldırdı* (Y. K. Karaosmanoğlu). *Gülmekle beraber vaziyette bir acaiplik hâsıl olduğunu anladığımdan büsbütün huzursuzluk, karamsarlık içindeyim, kendimden memnun değilim* (R. H. Karay). [M]

HUZÛZ çoğl. i. (ar. *ḥaẓẓ*'dan *ḥuẓūẓ*). *Esk.* Sevinçler, zevkler, memnuniyetler, hazlar.

◆ **Huzûzat** çoğl. i. *Esk.* İnsanın hoşuna giden şeyler, hazlar: *Bigânelere münhasır envâ'-ı huzûzât / Mihnet-zede-i aşkına mahsus devahî* (Ziya Paşa). [M]

HUZZÂR çoğl. i. (ar. *ḥāżır*'dan *ḥużżār*). *Esk.* Hazır bulunanlar, seyredenler: *Ey nâs; Tebliğ ettim mi? diye sordu ve huzzâr «Evet», demeleriyle Resûl-i Ekrem dahi: Şâhid ol, yâ Rabbi...* (Cevdet Paşa). *Tiyatrolarda perde açılmasını bekleyen huzzârı andırır* (Cenab Şahabeddin). ‖ *Huzzâr-ı meclis,* mecliste hazır bulunanlar. (M)

HÜBEL i. Din. İslâmlıktan önce Kâbe'de duran bir put. (Mekke'ye Amr bin Luhay tarafından Moab veya Elcezire'den getirildiği söylenir. Kâbe'de Duşâra ve Manutu adlı putların yanında dururdu. Hübel [Hubal] sözünün aramî, ibranî kaynaklı olduğu ileri sürülürse de eski anadolu tanrıçası Kybele'nin [hititçe Kubaba] Kabal, Hübal gibi değişikliklere uğraması sonucu Hübel biçimine girdiği, birçok mezopotamya putlarının, tanrı ve tanrıçalarının eski anadolu dinleriyle sıkı bir yakınlık göstermesinden, anlaşılmaktadır. Hübel, önce Beni Kenane'nin benimsediği bir put iken, sonraları Huzeyme bin Mudrika tarafından Kâbe'ye yerleştirildi. İslâm dininin doğuşundan sonra Hübel de öteki putlar gibi Kâbe'den çıkarıldı ve parçalandı.) [M]

HÜBNER (Johann), alman tarihçisi ve soykütükleri bilgini (Türchau, Oberlausitz, 1668-Hamburg 1731). 1711'den ölümüne kadar Hamburg'ta bir okulda rektörlük yaptı. Birçok tarihî eser yazdı: soykütüklerinin incelenmesine büyük katkıda bulunan *Soybilim Cetvelleri* (Leipzig 1733-1744, 4 cilt) ve Johann Albert Fabricius'un *Bibliothece Latina* (Latin Kitaplığı) adlı eserini örnek alarak yazdığı *Hamburgische Bibliotheca Historica* (Hamburg Tarih Kitaplığı) [Leipzig, 1715]. (L)

HÜBNER (Joseph Alexander, VON—kontu), avusturyalı diplomat ve yazar (Viyana 1811-ay.y. 1892). Orta halli bir ailenin çocuğuydu; 1833'te Dışişleri bakanlığına girdi ve Metternich'in himayesiyle kısa süre içinde diplomasi alanında ilerledi. 1850'den 1859'a kadar Paris büyükelçisi olarak, Metternich'in karşıdevrimci siyasetinin izinden gitti: Fransız-Rus savaşını (1854) körükledi ve Fransız-İtalyan ittifakı için çalıştı: 1867'de görevinden ayrılarak, tarihî eserler yazdı (*Sixte Quint* [1871]). [L]

HÜBNERİT i. (alm. mineralojisti A. *Hübner*'in adı > fr. *hubnérite*'ten). Miner. Tabiî manganez tungstat. (Kızıl kahverengindeki bu mineral monoklinal prizmalar şeklinde billûrlarşır.) [L]

HÜBSCHMANN (Heinrich), alman dilbilimcisi (Erfurt 1848-Strassburg 1908). Ermenice ve Farsça üstüne çalışmalar yayımladı: *Armenische Studien* (Ermenice Üstüne İncelemeler) [1883]; *Armenische Grammatik* (Ermenice Dilbilgisi) [1859-1897]; *Persische Studien* (Farsça Üstüne İncelemeler) [1895]. (L)

HÜBÛB i. (ar. *hubūb*'dan). *Esk.* Rüzgâr esmesi: *Hübûb der gibi reftarınız ne halettir / Acep nesim-i şekerden mi âferîdesiniz* (Abdülhak Hâmid). ‖ Üfleme, üfürme. ‖ *Hübûb-i riyâh,* rüzgârların esmesi. (M)

HÜBÛT i. (ar. *hübūṭ*). *Esk.* Aşağı inme ‖ Düşme. ‖ Uyuşma. ‖ *Hübût-i Âdem,* Âdem'in cennetten yeryüzüne inmesi. (M)

HÜCCÂC çoğl. i. (ar. *ḥācc* veya *ḥācī*'den *ḥüccāc*). *Esk.* Hacılar, hac yolculuğunu yapmış olanlar: *Mevsim-i hacda hüccaca ziyafet vermek vazifesini dahi Beni Nevfel'den Haris İbni Âmir ifa ediyordu* (Cevdet Paşa). [M]

HÜCCET i. (ar. *ḥüccet*). *Esk.* Delil, senet, vesika, belge. ‖ Bir hükmü içine alan ve şeriat mahkemesi tarafından verilen resmî belge. ‖ Eskiden bilginlere verilen unvan: *Hüccet-ül-İslâm.*

— Din. Üç yüz bin hadisi, metin ve kaynakları ile ezbere bilen kişi. (Bu yüzden Gazzalî'ye *Hüccet-ül-İslâm* adı verilirdi.)

— Huk. *Esk.* Şerî mahkemelerde belli bir delil niteliği taşıyan belgelere verilen ad. (Hüccet hasım için kullanılırsa *el-hüccet-ül-ilzamiye* adını alır. Bu çeşit hüccet hasmın kabul ettiği konular üzerine yazılır.) [Bk. DELİL.] ‖ *Hüccet-i dâfia,* bir şeyi ispata delil olmayan, talep ve iddiayı defide delil olan hüccet. ‖ *Hüccet-i kâsıra,* şahsa münhasır olan, başkasına sirayet etmeyen hüccet. ‖ *Hüccet-i müsbite,* bir şeyi ispatta delil olan hüccet. ‖ *Hüccet-i müteaddide,* hükmü yalnız taraflara münhasır olmayan ve başkalarını da ilgilendiren delil. ‖ *Hüccet-i zahriye,* arka yüzünde sebebi yazılan hükmün tasdikli suretini ihtiva eden hüccet belgesi.

— Mal. *Esk. Hüccet akçesi,* mahkemelerde kadıların verdikleri hükmü gösteren ilâmlardan alınan para. (Hüccet akçesinin miktarı, Osmanlı devletinin çeşitli zamanlarında, değişikliklere uğradı. Sadrazam Çandarlı Ali Paşa zamanında yirmi beş, Fatih Sultan Mehmed zamanında otuz iki, XVI. yy. sonları ve XVII. yy.da yirmi beş akçe alınıyordu.)

— Tasav. İsmailîlere göre, zamanın imamı tarafından baş daî olarak seçilen kimse. (Hüccetlerin sayısı on ikidir. İsa'nın on iki havarisi ve Hz. Muhammed'in on iki nakibi gibi. Ayrıca on iki imama da hüccet denir.) [M]

HÜCEC çoğl. i. (ar. *ḥüccet*'ten *ḥücec*). *Esk.* Deliller, senetler, belgeler. ‖ *Hücec-i hattiye* («yazılı hüccetler»), padişah beratları, mahkeme sicilleri, defterhane kayıtları. (M)

HÜCERÂT veya **HÜCÜRÂT** çoğl. i. (ar. *hücre*'den *ḥücerāt* veya *hücürāt*). *Esk.* Odacıklar. ‖ Sürü konulan yerlere verilen ad.

— Biyol. *Hücerât-ı tenâsüliye,* bitki ve hayvanlarda üreme organı. (M)

HÜCEYRE i. (ar. *ḥücre*'den *ḥüceyre*). *Esk.* Küçük delik, küçük hücre, hücrecik: *Ailevî zümreler bu uzviyetin hüceyreleri* (Ziya Gökalp).

◆ **Hüceyrât** çoğl. i. *Esk.* Küçük hücreler, delikler, oyuklar. (M)

HÜCKEL (Erich Armand Arthur Joseph), alman fizikçisi (Charlottenburg 1896). Debye'nin öğrencisiydi; 1937'de Marburg üniversitesi teorik fizik profesörü oldu. Özellikle elekrolitler üstüne yaptığı fizikokimyasal araştırmalarıyle tanınır. Debye'nin elektrolitik ayrışma teorisi, iyonlar arasında Coulomb kanununa göre gelişen karşılıklı etkilere dayanır. İyon dağılımı ise Boltzmann istatistiğine göre olur. İyonlar dağıldığı zaman eritenin yalıtkanlık özelliği gösterdiğini inceleyen bir nazariyeyi geliştirmesi Hückel'in en büyük başarısıdır. (L)

HÜCNET i. (ar. *hücnet*). *Esk.* Ayıp, kusur, bayağılık. ‖ *Hücnet-i kelâm,* söz uygunsuzluğu. (M)

HÜCR i. Bk. HACR.

HÜCRA sıf. (*ücra*'dan). *Halk dili.* Uzak, ıssız, tenha (yer): *Şimdi bu hücra Anadolu kasabacığının dışarısında, bu inleye inleye akan çakıllı dereciğin başında, böyle karşı karşıya gelmek...* (Ömer Seyfeddin). Bk. ÜCRA. (M)

HÜCRE i. (ar. *ḥücre* veya *ḥöcre*). Küçük oda, odacık: *Mevlânâ hücresinde namazla meşgul* (N. Araz). *Oda, şimdi hakikattekinden de ufak, dar bir hücreden farksızdı* (R. H. Karay). ‖ Tutukluların veya mahkûmların tecrit edildiği oda: *Orada da tam dört ay bir hücrede tek başımıza yatırdılar* (Kemal Tahir). ‖ Eski evlerin oda duvarlarında bulunan kanatsız dolap: *Bizim evdeki masal veya din kitapları da daima yukarıda duvarların yüksek yerlerindeki hücrelerin içinde veya rafların üzerinde dururdu* (Ş. S. Aydemir). ‖ *Mec.* Bir dava uğrunda siyasî faaliyet gösteren kimseler-

solda, bitki; sağda, hayvan **hücresinin** şematik yapısı

Foto. Encyclopedia Americana

den, genellikle aynı yerde çalışan veya oturanların meydana getirdiği topluluk.

— *Esk. Hücre-i mesâi* (veya *hücre-i iştigal*), çalışma odası. || *Hücre-i saadet,* Hz. Muhammed'in makamı.

— Biyol. Bütün canlılarda bulunan özümleme gücüne sahip morfolojik ve fizyolojik birim. (Bk. ANSİKL.) || *Hücre dışı,* hücrenin dışı. (Wirchow'un hücre teorisine karşı çıkan Nageotte, hücre dışı ortamların dokulardaki metabolizma ve madde alış verişindeki önemine dikkati çekti.) || ***Hücre dokusu,*** vücutta bütün organların arasında bulunan ve bunları birbirinden ayıran, deri ile deri altındaki organlar arasında yer alan ve birbirine dolanarak boşluklar meydana getiren ince tel dokusu. (Bu dokunun «hücreleri» ile bütün dokuları meydana getiren asıl hücreyi birbirine karıştırmamalıdır.) || ***Hücre teorisi,*** hayvansal ve bitkisel her türlü hayatın temel canlılık birimi olan ve ancak mikroskopla görülebilen hücreyi açıklayan teori. (Bk. ANSİKL.) || ***Hücre zarı,*** canlı organizmalarda bir hücrenin dışını saran zar.

— Bot. *Hücre özsuyu,* bitkilerin özünü meydana getiren hücre suyu. || ***Ana hücre,*** bölünerek başka hücreleri, meselâ çiçektozlarını ve sporları meydana getiren hücre. || ***Arkadaş hücre,*** uzunlamasına bir perdeyle ana hücreden ayrılan ve soymuk borulara yapışık bulunan özekdoku hücresi. || ***Baş hücre,*** bir organın büyüme noktasındaki hücre. || ***Duyu hücresi,*** dokunma uyartılarına karşı duyarlı üstderi hücresi. || ***Gözenek hücreleri,*** gözenek boşluğuna açılan deliğin çevresini saran ve klorofilli olan iki üstderi hücresi. || ***Odunsu hücre,*** çeperleri odunözlü zarla kaplı canlı hücre. || ***Taş hücre,*** çeperleri odunözü ile kaplı ölü hücre. || ***Tepe hücresi,*** karayosunlarının sapında, eğreltiotlarının kökünde bulunan uç hücresi. || ***Salgı hücresi,*** çeşitli maddeleri (tanen, esans v.b.) yapan ve biriktiren hücre. || ***Su hücresi,*** su depo edebilen hücre. || ***Sunî hücre,*** jelatinden veya bakır-demirsiyanürden yapılmış yarı-geçirgen bir zarın içindeki boşluk. (Bu hücre osmoz yoluyle su emerek genişleyebilir.) || ***Yardımcı hücre,*** gözenek hücrelerine yakın, özel biçimli hücre.

— Din. Özellikle manastırlarda dünyadan el etek çekerek kendini İsa peygambere adayanların kapandıkları özel yer. || Buddha, zerdüşt ve tibet dinlerinde, onlardan önceki anadolu, mısır, mezopotamya dinlerinde, Yunanistan'da din adamlarının kimseye görünmeden veya arada bir görünerek yaşadıkları özel oda. Bk. ANSİKL.

— Eğ. *Esk.* Medreselerde bir veya iki öğrencinin oturması için ayrılan oda. Bk. ANSİKL.

— Huk. *Hücre hapsi sistemi.* Bk. CEZA.

— Hücre bil. *Hücre bilimi,* hücreyi, şeklini, yapısını, fizik, kimyasal ve fizyolojik niteliklerini inceleyen bilim dalı. Bk. ANSİKL.

— Mim. Eski Türkiye ve Avrupa'da evlerde kapı yanlarına veya odaların duvarlarına yapılan kanatsız önü açık küçük dolaplara verilen ad. (*Becek* veya *takça göz* de denir.) Bk. ANSİKL.

— Müz. *Melodi hücresi.* Her müzik cümlesi bir tartı veya melodi unsurcuğundan doğar ve gelişir; tartı hücrelerine uyarlanan melodi bölümcüklerine «melodi hücresi» denir.

— Siyaset. *Hücre teşkilâtı,* yasa dışı kuruluşların teşkilâtlanma biçimi. (Belirli sayıda kişilerden oluşan hücreler, o şekilde teşkilâtlanırlar ki ancak hücre başkanları birbirleriyle ilişki kurabilirler.)

— Tasav. Tekke ve zaviyelerde bir veya iki kişinin barınması için ayrılan oda. || Dervişlerin tekke kurallarına göre çile doldurmak için kapandıkları özel oda. || ***Hücre gülbanki,*** mevlevî tarikatında meydancının dervişi hücresine soktuktan sonra okuduğu gülbank. («İnayeti Yezdan, himmeti merdan, tebrik-i mekîn ü mekân ve safa-yı zemin ü zeman, çerağ-ı ruşen, fahri dervişan, zuhurı iman, kanunı merdan, demi Hazreti Mevlânâ hu diyelim hu» şeklindedir.) || ***Hücre küşadı,*** Mevlevîlikte çilesini bitirerek hücreye çıkan can'ın hücredeki üç günlük halvetinden sonra hücre kapısının ve perdesinin açılması. (Bk. ANSİKL.) || ***Hücre nişin,*** Mevlevîlikte çilesini bitirerek hücrede oturan hücre sahibi olana verilen ad. (Bk. ANSİKL.) || ***Hücreti dervişane,*** bir veya iki kişinin oturup yatabileceği küçük odalara verilen ad. (***Hücreyi fakirane*** de denilirdi.) || ***Hücreye çıkmak,*** Mevlevîlikte matbahta (mutfak) çile süresini dolduran can'ın hücreye geçmesi. Bk. ANSİKL.

— Patol. *Sidik torbası hücresi,* kabarık iki kas şeridi, yani sidik torbası sütunları arasından fırlayan sidik torbası mukozasının meydana getirdiği fıtığımsı kese. (Sidik torbası sütunları ve hücresi hemen alttaki bir engele, genellikle prostata karşı koymaktan dolayı oluşur.)

— Zool. *Hücreler arası boşluk,* hücreler arasında yer alan, içinde gaz veya salgı ürünleri bulunan boşluklar. || *Hücreler arası madde,* hücreler arası boşluk bulunmayan yerlerde, hücreler arasında bulunan, özellikle pektik bileşiklerinden ibaret şekilsiz madde. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Biyol. *Hücre*'lerin incelenmesine imkân veren teknikler pek çoktur; hücreler canlı veya ölü olarak (sıvı içinde, kesitle) incelenebilir. Kimyasal, fiziksel ve dokusal inceleme metotları, hücreyi meydana getiren maddelerin kimyasal yapısını ortaya çıkarır. Hücreyi incelemek için mikroskoptan (normal mikroskop, morötesi ışıklı mikroskop, siyah fonlu elektronik mikroskop, faz kontrastlı, polarize ışıklı ültramikroskop), mikrofotografiden, mikrosinematografiden faydalanılır.

Bu çeşitli metotlar, hücrenin değişik biçimde ve büyüklükte olduğunu gösterir. Hayvansal hücrelerin büyüklüğü 10 μ kadardır (fakat birhücreli hayvanlar 5 mm, tavuk yumurtası 20 mm gelir); bitkisel hücreler ise 20-50 μ arasındadır (fakat bir rami lif hücresinin boyu 220 mm; bakterilerinki 0,5-2 μ'dur). Buna karşılık bütün hücrelerin genel kuruluşu benzerlik gösterir; her hücrede bir zar, bir sitoplazma ve bir çekirdek bulunur.

● *Hayvansal hücrenin kısımları.* Hayvansal hücrenin dışında bir sitoplazma zarı vardır; bu zar sitoplazmanın farklılaşmasından ibarettir; buna bazen «biyolojik sınırlayıcı tabaka» da denir. Zar sitoplazmayı sarar. Sitoplazma veya saydamplazma, içindeki çeşitli cisimleri asıltı halinde tutabilen bir ana maddeden yapılmıştır.

Homogen görünüşüne rağmen sitoplazmanın değişik kısımlardan meydana geldiği sanılmaktadır. Esası peptik, disülfür v.b. bağlarıyle birbirine bağlı protid telciklerden yapılmış ağsı bir yapı olsa gerektir. Sitoplazmanın fiziksel nitelikleri (akışkanlık, yumuşaklık, esneklik) yapısını kuran polipeptid zincirlerini birleştiren bağların sayısına ve mahiyetine dayanır. Sitoplazmanın içindekiler iki çeşittir: bunlardan *kondriyomlar* ve *Golgi aygıtı* canlıdır; kofullar, yedek maddeler, iskeletimsi oluşumlar, artıklar ise cansızdır; bunların tümü birden *paraplazma'yı* meydana getirir. Çekirdek sitoplazmanın ortasında bulunur; ışığı sitoplazmadan daha çok kırdığı için hücreye bakıldığında doğrudan doğruya görülebilir. Çekirdekli oluş bütün hücrelerin değişmez özelliğidir. Çekirdeksiz olanlar (memelilerin alyuvarları, gözbillûru telcikleri) değişikliğe uğramış yaşlı hücrelerdir. Normal olarak her hücrede bir çekirdek bulunur: fakat bazen iki (karaciğer hücreleri), hattâ daha çok (kemik iliğinde oluşan çok çekirdekli hücreler, kanserli hücreler) olabilir. Çekirdeğin biçimi, büyüklüğü, durumu değişiktir. Karmaşık yapısı, durgun (dinlenme) halinde başka, bölünme halinde başka görünür. Çekirdeğin yanıbaşında santrozom (hücre merkezi) bulunur.

● *Bitkisel hücrenin kısımları.* Bitkisel hücrede de zar, sitoplazma ve çekirdek vardır. Fakat kuruluşu ve düzeni biraz farklıdır. Zarı katıdır ve çoğu zaman selülozdandır: buna iskeletsi zar denebilir. Bitkisel hücrenin sitoplazmasında da aynı canlı maddeler (kondriyom, Golgi aygıtı) bulunur; bunda ayrıca bir de plastidler vardır ki (mavi suyosunları hariç) klorofilli olan bütün yeşil bitkilere özgüdür. Cansız maddeler de tıpkı hayvansal hücre sitoplazmasındaki gibidir; yalnız bitkilerin yaşlı hücrelerinde kofullar daha büyüktür. Hayvansal hücre ile bitkisel hücre arasındaki başlıca fark, bitkisel hücrede bir selüloz zarla plastidlerin bulunuşu ve kofulların daha büyük oluşudur.

bitki hücresi
Ç. çekirdek (içinde daha koyu boyanmış çekirdekçiğiyle);
M. mitokondri; P. proplastik;
GA. Golgi aygıtı; R. ribozom;
HÇ. hücre çeperi

civciv embriyonunda fibroblast hücresi;
Ç. çekirdek;
K. kollogen telcikler;
El. kollogen telciklerin taslağı olan proteinleri taşıyan endoplazmik retikulum

Foto. Encyclopedia Americana

türk atlıları bir hücumda

Bu farklar hayvan hücreleriyle genç bitki hücrenin kısımları iki gruba ayrılabilir: **1.** genel görünüşleri görevleri bakımından sabit olanlar (sitoplazma, çekirdek, kondriyom); **2.** görünüşleri, önemleri ve varlıkları değişken olanlar (santrozom, Golgi aygıtı, plastid, paraplazma).

● *Hücre fizyolojisi.* Hücre sürekli olarak etkinlik içindedir. Hücre ile onu saran ortam arasında seçimli bir alış veriş vardır: bu alış verişi değişik mekanizmalar (geçişme [osmoz], Donnan olayı, emme, soğurma) sağlar. Hücrede yoğun bir metabolizma oladurur. Soğurulan maddeler değişikliğe uğratılarak yeni canlı maddenin yapımında kullanılır. Bu metabolizma fazla enerjiye ihtiyaç gösterir. Metabolizmanın yanı sıra, maddeleri zayıflatan, artık maddelerin oluşumuna veya hücre içinde bir kenarda birikmesine yolaçan bir metabolizma yer alır. Metabolizma tepkimeleri, kimyasal (canlı katalizörler) ve fiziksel etkenler (yüzey olayları) sağlar.

Hücre solunum yapar; karmaşık kimyasal bir olay olan hücre solunumu, normal çalışmağa elverecek bir oksidoredüksiyon potansiyelini sürekli olarak sağlar. Isı ve mekanik iş doğurarak önemli miktarda enerjiyi serbest hale geçirir. Hücrede daima iç hareketler (sikloz), bazen de dış hareketler (amipsi hareketler, kamçı ve kirpik hareketleri, şişme olayına bağlı değişik hareketler) yer alır. Bu hareketler hücrenin öz yapısıyle sıkı sıkıya ilgilidir.

● *Hücrenin üremesi.* Hücre çoğalır. Çoğalma ya doğrudan doğruya bölünmeyle (amitoz), ya da dolaylı bölünmeyle (mitoz) olur.

● *Hücre farklılaşması.* Belli bir hücrenin morfoloji ve fizyoloji bakımından değişikliğe uğrayarak yeni biçim ve görev kazanması demektir. Yumurta farklılaşmış değildir. Art arda bölünerek çoğalan hücreler, gastrula devresinden itibaren özgül bir potansiyel ve imkân kazanır. Benzer imkânlara sahip olan hücreler biraraya gelerek dokuları; dokular da teşkilâtlanarak organları meydana getirir.

Hücre temel canlı birimi olmakla beraber hücresel olmayan canlı yapılar da vardır: bir çekirdek ve sitoplazmadan ibaret *koenosist*'ler, *plazmod*'lar veya *sinktiyum*'lar ve virüsler gibi. Fakat bunların hiç biri hücre teorisini bozmuş olmaz. Meselâ koenosist, morfoloji bakımından başlı başına bir birim olmasa bile, çekirdek ile onu saran sitoplazma bakımından fizyolojik bir birimdir (enerjid); bazı telsel mantarlarda (*saprolegnia*) enerjid hücreden ayrılabilir ve gerçek bir hücre olabilir. Hücre karmaşık bir yapıdır; içinde kesin ve plastik bir teşkilâtlanma hüküm sürer.

● *Hücre teorisi.* İlk olarak Hooke (1665) şişe mantarının, çevresi zarla çevrili küçük odacıklardan meydana gelmiş olduğunu keşfetti; bu odacıklara hücre adını verdi. Grew (1671) ve Malpighi (1672) Hooke'un hücrelerini bitkilerde de buldular. Hücrenin önemi 1839'a doğru, alman biyoloji bilginleri Schleiden ve Schwann hücre teorisini kurdukları zaman anlaşıldı. Hücre teorisi uzun hazırlık çalışmalarının sonunda ortaya çıktı. 1781'de Fontana, hücrenin içinde yumurtaması bir cismin veya çekirdeğin ve bunun ortasında bir beneğin (çekirdekçik) bulunduğunu haber verdi. Önce Mirbel (1809), sonra Brown (1831) bitki hücrelerinde olduğu gibi hayvan hücrelerinde de genel olarak bulunduğunu gösterdiler. Dujardin 1835'te, hücre zarı ile çekirdek arasında şekil ve yer değiştirebilen saydam, esnek ve büzülgen peltemsi bir maddenin bulunduğunu meydana çıkardı. Buna *sarkod* adını verdi. Fakat Mohl buna *protoplazma* dedi ve bu ad böylece yerleşti. Daha sonraları Huxley'in dediği gibi, bu protoplazma hayatın fizik temelidir. Schleiden (1838) ile Schwann, kendilerinden öncekilerin elde ettiği temel verilerden faydalanarak birincisi bitkiler için, ikincisi hayvanlar için olmak üzere hücre teorisini kurdular. Hücrede zar, protoplazma, hücre sıvısı, çekirdek ve çekirdekçik gibi kısımlar bulunduğunu belirttiler. Dutrochet (1827) ile Raspail'den (1824) sonra bütün hayvansal ve bitkisel dokuların üst üste yığılı hücrelerden meydana geldiğini savundular. Schleiden ve Schwann'ın görüşleri büsbütün de yanlış değildi. Fakat hücre kavramı gitgide kesinlik kazandı ve Remark, Virchow, Henle, Purkinje, von Mohl, Max Schultze, Ranvier, Nageli gibi bilginlerin çalışmaları sayesinde bugünkü şeklini aldı. Özellikle hücrenin kendiliğinden meydana gelmediği, her hücrenin bir başka hücreden oluştuğu ortaya kondu. Virchow (1885) *omnis cellula e cellula* (her hücre bir hücreden çıkar) dedi. Srasbourger buna *omnis nucleus e nucleo* (her çekirdek bir çekirdekten çıkar) sözünü ekledi. Hücre teorisi zooloji ve botanikte vaz geçilmez bir kavramdır ve bütün dünyada kabul edilmiştir. Sönosit'lerin (plazmod veya sinsityum) varlığı, süzgeçten geçen virüslerin keşfi, hayatın hücre yapısına bağlı olduğu kavramını sakatlamaz.

Hücre teorisi biyolojide büyük yankılar uyandırdı; üreme mekanizmasını aydınlattı ve embriyondaki gelişim süreçlerini yorumlamak imkânını verdi.

— Din. Bugün Anadolu'nun gidilmesi güç bucaklarında, dağ doruklarında, ıssız ormanlarda pek çok hücreleri bulunan manastırlar vardır. Bunların en ünlüleri kuruluşu birtakım eski masallara karışan Maçka (Trabzon ili) Meryemana, Kuştul ve Kızlar manastırlarıdır. Maçka'ya yirmi kilometre uzaklıkta, 300 m yükseklikte bir kayanın ortasında yapılan Meryemana manastırının yetmiş kadar hücresi, özel zindanı, çilehaneleri, odaları vardı. Bugünkü dinlerde görülen bu hücre kurumu çok eski din geleneklerinin değişmesi sonucu ortaya çıktı.

— Eğ. *Esk.* Fatih ve Süleymaniye tetimme'lerinin (medreselerde yüksek öğretime hazırlayan bölüm) her birinde sekiz hücre ve her hücrede üç öğrenci bulunurdu. Öteki medreselerdeki hücrelerin ve hücrelerdeki öğrencilerin sayısı medreselerin büyüklük ve önemine göre değişirdi. Yüksek öğretim veren sahn medreselerinde hücre sahibi olmak, öğretimde büyük başarı sayılırdı. Çünkü bu gibi hücreler ünlü, telif eser sahibi kişilere verilirdi.

— Hücre bil. Hücreyi inceleyen bilime *hücre bilimi* denir. Bütün canlı varlıkların ortak özelliği, hücre denilen mikroskobik elemanlardan yapılmış olmalarıdır. Hücre canlılık birimidir; hücreyi incelemek demek, canlı maddeyi incelemek demektir. Modern biyolojinin temeli olan hücre bilimi, yarım

süvari **hücumu**; Reichshoffen'de 3. Zırhlı süvari grubu, A. Morot'nun eseri
sağda; piyade **hücumu** (1914), G. Scott'un eseri

Foto. MEYDAN; Neurdein (LAROUSSE)

yüzyıldan beri teknik ilerlemelerle atbaşı giden büyük hamleler yaptı. Mikroskop, ültramikroskop, karşıt fazlı mikroskop ve elektronik mikroskop, hücrenin gittikçe en ince ayrıntılarını meydana çıkarmak imkânı verdi.

Hücre (boyamadan, tespit edip boyayarak veya canlı iken boyayarak) sadece morfoloji bakımından incelenmez; aynı zamanda fonksiyon bakımından da, yani çevredeki değişikliklere karşı gösterdiği tepkiler, fizik ve kimyasal etkenlere, hormonlara karşı, davranışlar, metabolizma sonuçları, üreme şekilleri (amitoz veya mitoz) bakımından da incelenir. Hücre bilimi, dokubilime, biyokimyaya, genetik ve patolojiye çok önemli bilgiler verirken, kendisi de bu dallardan durmadan yenilenen araştırma yolları ve eylem araçları edinmektedir.

— Mim. Hücreye, türk evlerinde bardak, testi gibi el altında bulunması gereken eşya konurdu. Avrupa'da ise hücreler heykel v.d. süs eşyaları için kullanılırdı. Ortaçağda bu hücreler çoğunlukla süslü kürsüler üzerine bindirilirdi. Türklerde oda hücrelerinin ağızları daima süslü biçimde kesilmiş oymalı çerçevelerle donatılır, tahta hücrelerin ağızları da türk kemeri gibi keskin sivri kemer biçiminde yapılırdı. Ocakların yanında yere yakın yapılan ve öteberi koymağa yarayan hücrelere *tembel deliği,* oda hücrelerine *takça göz* veya *göz* denir.

— Tasav. *Hücre küşadı.* Çile çıkaran dervişi meydancı dede alır, hücreye götürür. Üç gün sır olacağını söyler ve kapıyı örterek hücreden çıkardı. Meydancı dede, üç gün sonra hücre kapısının önüne gelir ve «destur» diye seslenir; içeriden «hu» cevabını alınca hücreye girer ve «hücren küşad ola» diyerek perdeleri açar, derviş alarak tekenin şeyhine (Konya'da devriş çelebiye) götürülür.

● *Hücre nişin.* Mevlevî tarikatında, çile çıkaran derviş merasimle hücreye çıkarılırdı. Hücre nişin olan dervişler sabah namazından sonra murakebe yaparlar, sonra toplu halde zikr ederlerdi. Sonra hücrelerine çekilir, İsmi Celâl ve Evrâd okurlardı. İkindi namazından akşam namazına kadar da *rabıta* veya *murakabe* ile meşgul olurlardı. Hücre nişinler zarurî bir sebep olmadıkça tekke dışına çıkmazlardı. İhtiyaçları pazarcı tarafından sağlanırdı.

Hücre nişinler, tarikata yeni girmiş nev-niyazlar ile ve halkla münasebette bulunmazlardı. Tekke dışında halkla görüşenler tekkeye dönünce yıkanırlardı.

Hücre nişinlerden kendi arzularıyle seyahate çıkanlar en az dokuz ay sonra tekkeye dönebilirlerdi.

● *Hücreye çıkmak.* Matbah hizmetini bitiren can, hücreye çıkacağı gece hamama gider, gusûl* abdesti alırdı. Matbaha dönünce tennuresini çıkarır, derviş kisvesini giyer, saka postuna otururdu. O gece şamdanlar ve meydandaki mumlar yakılırdı. Meydanda yenilen yemekten sonra can, tarikatçı dede, aşçı dede ve diğer dedelerle *görüştükten* sonra meydanın ortasına gelir, niyaza durur, bu sırada tarikatçı veya aşçı dede «Vakti Şerif hayr ola, hayırlar feth ola, şerler def ola, derviş falan kardeşimizin niyazı kabul, hizmeti makbul, aşiyanı fukarada feyz ve safası müzdad ola, demi Hazreti Mevlânâ hu diyelim hu» gülbankini çeker, canla birlikte bütün dedeler baş kesip hu çekerlerdi. Sonra meydandakiler sırayle baş kesip dışarı çıkarlar, en sonunda meydancı, canı alarak dışarı çıkarır, türbedarla görüştürdükten sonra matbaha getirirdi. Can burada yemeğini yalnız yer, şerbetini içerdi. Yemekten sonra meydancı, canı Sultan Veled postunda oturan aşçı dedenin huzuruna getirir. Aşçı dede canı yolunda sabit olmasını söyledikten sonra «Vakti şerif hayr ola, hayırlar feth ola, şerler def ola, derviş kardeşimizin hizmetleri mübarek ola, demi Hazreti Mevlânâ hu diyelim hu» gülbankini çekerdi. Meydancı aşçı dedeyi çift şamdanla hücresine götürdükten sonra canı alır hücresinin kapısının önüne götürür ve kapının önünde şu gülbanki çeker: «Vakti şerif hayr ola, hayırlar feth ola, şerler def ola, derviş kardeşimizin rahatı müzdad ola, demi Hazreti Mevlânâ hu». Gülbankten sonra birlikte bu deyip baş keserler. Meydancı besmele çekterek canı sağ ayağıyle hücreye sokar, kendisi de girer ve perdeleri kapar, oturarak hücre gülbankini çeker ve kapıyı örterek hücreden çıkarlardı.

— Zool. *Hücreler arası madde,* en basit haliyle, sümüğümsü, yapışkan bir sıvıdır. İlk defa, hücreler arasında embriyonda ortaya çıkar. Çok ince telsel yapıda olan ve bağ demetlerini meydana getiren kolajen, bu maddeden oluşur. Kolajen, bir holoproteyiddir. Kolajen teller arasındaki ara madde az çok polimerize olmuş mükopolisakkaritlere bağlı proteinlerden yapılmıştır. Hidroliz yolu ile bu moleküller parçalanabilir. Mükopolisakkaritler arasında en iyi bilinenler, asit kondroit'in sülfürik, mükoit'in sülfürik, asit ve hiyalüronik asittir. Yüksek derecede polimerize olduğu zaman ana madde jelatinimsi bir şekil alır. Polimeri bozulunca suda erir.

Patolojide ana madde çeşitli etmenlerin (polimerleşmeyi bozan enzimler, hormonlar) etkisiyle bozulabilir: buna fibrinoyit turgor denir. Hücreler arası madde, epitelyumda salgı bezi özek dokusunda pek önemsizdir. Bağ dokularında, kolajenin bolluğu yaşlanma (sertleşme) veya yara onarma belirtisidir. Retokülo-endotelyal sistemde, ağsı teller kolajen şeklindedir. Kemikte (osein) ve kıkırdakta (kondrin) hücreler arası madde bol ve farklıdır.

◆ **Hücrevî** sıf. Hücreyle ilgili olan. ‖ Hücre gibi olan. (LM)

HÜCRESEL sıf. (*hücre*'den *hücre-sel*). *Yeni.* Hücreyle ilgili. *Esk.* Hücrevî.

— Metalürji. Bileşiminde iki ayrı cins billûr bulunan (bu billûrlardan biri diğerini bir ağ gibi sarar) bir alaşımın mikrografik görünüşü için kullanılır.

— Miner. *Hücresel doku,* yuvarlak ve perdahlı birçok oyuğu bulunan kaya dokusu.

— Toprak bil. ve Jeomorfoloji. *Hücresel toprak,* Buzullar devrinde oluşmuş toprak. (LM)

HÜCREYUTARLIĞI blş. i. Biyol. Vücuda giren mikropların yutar hücreler tarafından yutulması olayı. Fagositoz. (L)

HÜCUM i. (ar. *hücūm*). Bir kimseye karşı düşmanca hareket, saldırma: *Kalkıp Yusuf'a atılmak istedi, daha doğrulmağa vakit bulamadan ikinci bir hücumla yere serildi* (Sabahattin Ali). ‖ Bir yere doğru yönelme, üşüşme: *Altına hücum.* ‖ *Mec.* İtham, tenkit: *Muhalefetin hücumları.* ‖ *Hücum etmek,* saldırmak: *İbni Zübeyr, hemen alemdarın önüne geçip arslan gibi üzerlerine hücum etti* (Cevdet Paşa).

— ÇEŞ. DEY. *Hücuma geçmek,* bekleme veya savunma durumundan çıkarak saldırmak. ‖ *Hücuma kalkmak,* siperden çıkarak düşmana saldırmak. ‖ *Hücuma uğramak,* bir saldırıya hedef olmak: *Bir aralık bir köpeğin hücumuna uğradık* (R. N. Güntekin).

— Ask. Saldıranın düşmana yanaşmasını sağlayan taarruzun son sıçrama hareketi: *Malakof kalesine yapılan hücum, Sıvastopol şehrinin ele geçirilmesi sonucunu doğurdu.* (Bk. ANSİKL.) ‖ Bir kıtanın taarruz şekillerinden biri; özellikle süvaride kesici ve dürtücü silâhlarla düşmana saldırarak yapılır. ‖ *Hücum arabası.* Bk. TANK. ‖ *Hücum borusu,* piyade ve süvaride hücuma geçmek için verilen boru işareti. ‖ *Hücum dalgası,* hücum maksadıyle kurulmuş, açılmış durumda ve küçük yürüyüş kolları halinde ilerleyen piyade kıtalarının tamamı. (Bu deyim özellikle Birinci Dünya savaşı sırasında kullanıldı.) ‖ *Hücum dörtnalı.* Bk. DÖRTNAL. ‖ *Hücum mesafesi,* bir düşman mevzii ile ona taarruz eden arasındaki mesafe. (Hücuma geçecek olan, bu noktaya varınca, kendi topçusu ve ağır silâhlarının ateşlerini keser, çünkü bu destek kendisi için de tehlikelidir. Hücum mesafesine varan piyade, ancak kendi portatif silâhlarının [makineli tabanca, bomba, alev makinesi, tüfek v.b.] ve tankların ateş desteğinden yararlanabilir.)

— Ask. havc. *Hücum havacılığı,* doğrudan doğruya kara birliklerinin yararına yapılan müdahale için yetiştirilmiş özel kuruluş. Bk. ANSİKL.

— Mim. *Hücum kulesi,* eski çağlarda düşman kalelerine yanaştırılarak askerlerin surlara çıkması için kullanılan hareketli kule. (Bunlar genellikle kalın deriyle kaplanırdı.)

— Spor. Futbolda gol atmak, rugbi ve basketbolda sayı yapmak için oyuncuların karşı kaleye akını. ‖ Eskrimde sayı elde etmek için yapılan hamle.

— ANSİKL. Ask. Eskiden askerler sıralı saf halinde ve birbirlerinden altışar kadem (ayak) aralıklı olarak *hücum* ederlerdi: ikinci sırada bunların arma levhalarını taşıyanlar bulunurdu. XV. yy.dan XVII. yy.ın sonuna kadar süvariler büyük bir süratle ve tabancalarını kullanarak hücum ederlerdi. Kılıç ve mızrakla dörtnala hücum, ancak XVIII.yy.da ortaya çıktı ve Friedrich II'nin süvarileri arasında moda oldu.

Süvari sınıfında Birinci Dünya savaşına kadar uygulanan hücum, diğer sınıfların ateş desteği sağlandığı ve baskın tarzında yapıldığı zaman etkili oluyordu. Bu hücum, saf veya kol düzeninde veya kademeli olarak, süvariye veya piyadeye karşı yapılıyordu. Dörtnalla ve dağınık düzende yapılan süvari hücumu, topçuya, bozguna uğramış kıtalara karşı veya savaş sırasında bir perde meydana getirmek veya düşmanın nabzını yoklamak üzere yapılırdı. Hücumda yürüyüş kararı olan uzun dörtnal, yürüyüş düzeninin bozulmaması ve atların soluğunun kesilmemesi için mümkün olduğu kadar geçe bırakılırdı. Hücum, tercihan düşmanın yan veya gerilerine yöneltilirdi.

Birinci Dünya savaşından beri özellikle otomatik silâhlarda ateş gücünün gittikçe artmasıyle süvari hücumu uygulanamaz hale geldi. 1914'e kadar süvari ile yapılan şok tesiri bugün artık zırhlı araçlarla elde edilmektedir.

— Ask. havc. İkinci Dünya savaşının başında ortaya çıkan *hücum havacılığı,* dalış veya yarıdalış bombardımanı için donatılmış alman stukaları ile 1940'ta ün kazandı. 1942 Yılından 1945'e kadar müttefiklerin ve sovyetlerin *hücum uçakları* (2 top, 3 makineli tüfek, 8 roket ve 400 kg bomba ile donatılmış 1941 yılının Stormovik'i) her havada uçabilecek avcı veya keşif uçaklarından geliştirilmiş, çok kullanışlı, süratli, iyi silâhlanmış uçaklardı. 1945 Yılından bu yana, tüm hava harekâtı çerçevesi içinde yürütülen hücumları, hücum uçaklarının doğrudan doğruya kara savaşına müdahalesinden ayırt etmek eğilimi vardır. Kara savaşındaki müdahale küçük kara birliklerinin yürüttüğü harekâtın seyrine uyabilecek, nispeten yavaş uçaklara bırakılarak (Çinhindi, Kore, Cezayir'de olduğu gibi), büyük hedeflere saldırma görevi (birliklerin ve zırhlı birliklerin toplanması v.b.) roketlerle ve hattâ güdümlü mermilerle donatılmış av uçaklarına verilmektedir. Uçaklarla (özel amerikan C, 119 ve C-130 nakliye uçakları), planörlerle veya ağır helikopterlerle taşınan ve bölgesel baskınlara karşı hemen müdahale gücüne sahip ve çok iyi silâhlanmış hafif kara kuvvetleri tarafından yürütülen savaşa *dikey hücum* adı verir. Havacılığın bu değişik hareket şekilleri hava desteği çerçevesinde yapılmaktadır (ateş desteği, nakliye desteği). [LM]

HÜCUMBOT blş. i. (ar. *hucūm* ve ing. *-boat*'tan *hücum-bot*). Ask. Bir çeşit küçük su üstü savaş gemisi.

— ANSİKL. 1915'te italyan ve ingiliz bahriyeleri 5-20 tonluk ve 30-35 mil hızında, içten patlamalı motorlarla donatılmış, top, torpido, mayın, su bombası ile silâhlandırılmış ve denizaltılara karşı kullanılmak üzere hücumbotlar yaptılar. İtalya'da bunlara *Motoscafi antisommergibili* (MAS), İngiltere'de *Coastal Motor Boat* (CMB) denildi. Bazı MAS'lar, limanlardaki engelleri aşmak üzere çelik telden yapılmış ağları kesecek şekilde donatıldı. İki dünya savaşı arasında hücumbotlar denizaltı avcı botlarından çok üstün olan süratleriyle (15-18 mil yerine 40 mil) ve taşıdıkları torpido silâhı ile ayrıldı; denizaltı avcı botlarında genellikle yalnız denizaltılara karşı gerekli silâhlar (bomba, roket v.b.) vardı. İkinci Dünya savaşında hücumbotlar dar denizlerde, tam yol ile seyir etmelerini sağlayan kıyı yakınlarında (Orta Akdeniz, Pasifik) kullanıldılar.

İtalyanların MAS'larına ve Almanların *Schnellbooten*'lerine, İngilizlerin MTB ve Amerikalıların PT'leri karşı çıktı. Birbirine benzeyen bütün bu tekneler, 50 tonluk ve 40-50 mil süratindeydi; 2 - 4 torpido taşırlardı. Bu hücumbotlardan başka, arama -

Hüdavendigâr camii
Behram Kale, Ayvacık
(Osmanlı Mimarî'si
adlı eserden)

kurtarma, mayın arama - tarama, karakol, sahil gözetleme, denizaltı avcı botlarına yakın tipte hücumbotlar da vardır. Savaşın sonunda Almanlar ve İtalyanlar küçük boyda (birkaç tonluk) ve baş tarafına patlayıcı madde yerleştirilmiş bir hücumbotu hizmete soktular (*explosive boat*). Hücumbotu kullanan kişi tam kıçta, havaya fırlayan bir koltuk üzerinde otururdu. Hücumbotu hedefine çarpmadan az önce, yüzücü bir şamandıra ile havaya fırlayan kaptan kurtulurdu. Seri halinde yapılabilen ve ucuza imal edilen hücumbotların yapımı devam etmektedir.

Bugün kullanılan *hücumbotlar*, 200-300 tonluk, iki, üç veya dört pervaneli, benzin motorlu, 30-45 mil süratinde gemilerdir. Radar, telsiz ve telsiz telefonla donatılır. Tahtadan, saçtan, alüminyumdan yapılır. Esas silâhı torpidodur. Bu silâhı geceleri düşman gemilerine karşı kullanır. 2-7 Torpidosu, birkaç füzesi, su bombası vardır. Bazıları mayın dökücü olarak da kullanılır. (LM)

HÜCÛRÂT çoğl. i. Bk. HÜCERÂT.

HÜDA i. Bk. HUDA.

HÜDA i. (ar. *hidâyet*'ten *hüdâ*). *Esk.* Doğru yolu gösterme, doğru yola gitme, hidayet. ‖ Kur'an-ı Kerim. (M)

HÜDAT sıf. (ar. *hâdî*'den *hüdât*). *Esk.* Doğru yolu gösterenler. (M)

HÜDAVEND i. Bk. HUDAVEND.

Hüdavendhatun türbesi, Niğde'de Selçuklulara ait türbe. IV. Rükneddin Kılıçaslan'ın kızı Hüdavend Hatun tarafından yaptırıldı (1312). Sekizgen planlı ve üzeri külâhla örtülü olan türbe, sarımtırak kesme taştandır. Dış cephenin taş süslemesi zengindir. Pencere kemerlerinin üzerlerinde kabartma olarak insan, kuş ve ejder motifleri görülür. (M)

HÜDAVENDİGÂR i. Bk. HUDAVENDİGÂR.

Hüdavendigâr camii, Türkiye'nin birçok yerinde bulunan camilerin ortak adı.

1. Bursa'daki Hüdavendigâr camii, Murad I (1360-1389) tarafından 1365 yılına doğru yaptırıldı. Bu camiden Hüdavendigâr zaviyesi veya imareti olarak da söz edilir. Yapıldığı zaman, şehrin dışında bulunduğuna göre devamlı olarak ibadete açılmadığı anlaşılmaktadır. Plan bakımından diğer camilerden çok ayrı özellikleri vardır. Yapı dört eyvanlı medrese planının bir değişik şeklidir. Camiye zaviyeli cami, ters T planlı cami, yan mekânlı cami gibi değişik adlar verilmiştir. Cami Erken Osmanlı devri yapıları grubuna girer. Sadece güneydeki büyük eyvan ibadet yeri olarak yapılmıştır. Cami bugün şehir içinde kaldığı için diğer bölümlerden bazıları da bu amaçla kullanılmaktadır. Binanın ortasındaki kubbeli kısım ile mihrap önü eyvanı hariç, diğer bölümleri iki katlıdır. Üst kat, küçük odaları ile bir medrese görünüşündedir. Hüdavendigâr camii, dış yapısı bakımından da ilgi çekicidir. Cephenin iki katlı olan yüksek kısmında taş ve tuğla hatıllar ile kemerler bu kısma renklilik kazandırır. Üst kattaki ikiz kemerli açıklıklar ise, sivri kemerleriyle gotik üslûbunu andırır. Gotik zevki ile birlikte yapıda kullanılan bizans devri sütun başlıkları ve bizzat mimarîsinde görülen tuğla-taş cephe süslemeleri de, bu yapıda bizanslı veya batılı bir mimarın çalıştığı hakkında bazı görüşlere yolaçmıştır. Ancak bütün bu özellikler, erken osmanlı mimarîsinin başka eserlerinde de vardır. Caminin tipik bir türk plan şemasına sahip oluşu, bunun bir türk mimarı tarafından yapıldığına delili sayılabilir.

2. Bursa'nın Keles ilçesindeki Hüdavendigâr camiinin Murad I zamanına ait olduğu sanılmaktadır. Bu camiden pek az iz kalmış, bir yangın sonunda harap olan yapının yerine ahşap tavanlı, iki katlı son cemaat yeri bulunan yeni bir cami yapılmıştır. İlk yapının kubbeli olduğu söylenirse de halen mevcut olan duvarlar ancak ahşap bir kubbeyi taşıyabilecek güçtedir. Cami ve minaresi bugünkü durumları ile XIX. yy.a aitti. En ilgi çekici yeri stalaktitli mihrabıdır;

3. Çanakkale'de Behramkale denilen yerdeki Hüdavendigâr camii Murad I vakfındandır. Antik Assos harabelerinin yakınında bir tepededir. Cami tek kubbeli esas ibadet yeri ile üç gözlü son cemaat yerinden ibarettir. Kubbeye geçiş türk üçgenleri ile sağlanmıştır. Dıştan penceresiz sekizgen bir kasnak, kubbeye basık bir görünüş verir. Son cemaat yerinin orta gözü yüksek bir beşik tonozla, yan gözleri ise birer kubbeyle örtülüdür. Orta gözün kemeri yuvarlak ve diğerlerinden hayli yüksektir. Yan bölümlerde sivri kemerler yer alır. Son cemaat yeri sağ ve soldan duvarlarla kapalıdır. Binada inşaat malzemesi olarak tamamen Assos harabelerinin taşları kullanılmıştır. Minaresi yoktur. Alçı mihrabı ilgi çekicidir;

4. Çanakkale'de Lapseki yakınında (Umurbey) bir Hüdevendigâr camii vardır. Murad I adına yapılmış iki sıra ahşap sütuna oturan ahşap çatılı bir camidir. Önünde bizans sütun başlıkları ve roma sütun gövdelerinin yeniden kullanılması ile meydana getirilmiş beş gözlü revak vardı. 1950 Yılında cami genişletilirken bu kısım da esas mekâna katıldı. Minaresinin kaide kısmı eskidir; tuğla ve kesme taştan yapılmıştır;

5. İpsala'daki (Edirne ili) Hüdavendigâr camiinin bugün izi kalmamıştır. Murad I tarafından yaptırıldığı ileri sürülen caminin 1490 yılı onarımına ilişkin belgede caminin bütün özellik ve ölçüleri bir liste halinde belirtilmiştir. Buradaki bilgilere göre, dört ahşap direk üzerine oturmuş ahşap çatılı, 30×30 m boyutlarında, bir son cemaat yeri, ahşap müezzin mahfili ve minberi olan bir cami idi;

6. Gönen'deki Hüdavendigâr camiinin bugün sadece bazı kalıntıları vardır. Kaplıcalar mevkiindeki camiinin Murad I zamanına ait 10×10 m boyutlarında, çatılı ve mermer sütunlara oturan revaklı bir bina olduğu bilinir. 1935 Yılına kadar mevcut olan caminin mermer sütunlarına ait izler 1956'ya kadar görülmekte idi. Kalan eski mezarlardan haziresinin epeyce geniş olduğu anlaşılır. (M)

Hüdavendigâr camii, Filibe'de (Bulgaristan) cami. Ulucami olarak yapılmıştır ve bu adla tanınır. Kaynaklardan Murad I devrinde yapıldığı anlaşılmaktadır. Bunu belirten kitabesi yoktur. Sonradan tamir görmüştür (1787). Çok kubbeli ulucami tipinin bir varyantıdır. 40×30 m boyutlarındaki yapı, dört paye ile dokuz bölüme ayrılır. Bunlardan orta eksen üzerindeki üç bölüm birer kubbe ile, yanlardaki üçerden altı bölüm ise çapraz tonozlarla örtülüdür. Yapı, büyüklüğüne oranla oldukça basıktır. Kubbeli orta bölümler yanlardaki tonozlu kısımlara göre daha yüksektir. Alt katta pencere yoktur. Giriş cephesinde onarımlar sırasında yapılan değişiklikle burası fevkanî olmuş, alt kısma dükkânlar yapılmıştır. Son cemaat yerinin dar oluşundan ahşap çatılı olduğu anlaşılmaktadır. Bu kısım bugün mevcut değildir. Minare doğu kısımda ve duvar üstündedir. Firuze rengi çinilerle süslüdür. Caminin duvarları moloz taşlarla yapılmış, her sıra taş arasında ikişer sıra tuğla hatıl ve ayrıca dikine tuğlalar kullanılmıştır. Mihrap ve mimber çok sadedir. (M)

HÜDAVENDİGÂR SULTAN. Bk. MURAD I.

HÜDAYÎ (Aziz Mahmud), Celvetiye tarikatının kurucusu (Seferihisar 1543/1544 - İstanbul 1628). İlk öğrenimini babası Fazlullah bin Mahmud'un yanında gördükten sonra Nazırzade'nin derslerine gitti. Nazırzade'nin Edirne'de Sultan Selim medresesine tayiniyle Edirne'ye o bir süre sonra, yine hocası ile Şam'a ve Mısır'a gitti. Bursa'daki Ferhadiye medresesine müderris ve Camii Atik mahkemesine de kadı olarak tayin edildi (1573). Birkaç yıl sonra, gördüğü korkunç bir rüya üzerine her şeyi bırakarak Kaygan camiinde vaızlarını dinlediği şeyh Üftâde'nin tarikatına girdi (1576). Üftâde'nin yanında geçirdiği riyazet devresinden sonra halifelikle Üsküdar'a gönderildi. Önce Küçük Çamlıca'daki Çilehane'de bir süre inzivaya çekildi; sonra Üsküdar'daki Rum Mehmedpaşa camiinin yanındaki odaya geçti. Tekke ve mescidini yaptırınca, buraya taşındı (1594-1595). Hüdayî, tarikatını yayarken Muid Dede'nin yerine tayin edildiği Fatih camiinde vaızlar da veriyordu. Üsküdar'da, tekkesinin yanındaki mescidi genişleterek cami haline getirince, Fatih camiini bıraktı ve burada hatiplik yapmağa başladı. Sultanahmet camiinin yapımı bitince (1611), padişahın isteğiyle ayda bir defa bu camide de vaız vermeğe başladı. Hüdayî, zamanında çok tanınmış ve büyük saygı görmüş bir kimse idi. Devrin padişahı Ahmed I ve Valide Sultan onun tarikatına girmişlerdi. Halk arasında pek yaygın olan menkıbelerinin büyük bir bölümünün konusu, Ahmed I ile aralarında geçen olaylardır. Hüdayî tekke şiirinin önde gelen şairlerindendir. Aruz ve hece vezniyle yazdığı tasavvufî şiirlerinin birçoğu bestelendi. *Divan*'ı dışında şiirleri, nesirleri, arapça ve türkçe 22 kadar eseri vardır.

Başlıcaları: Kur'an'dan seçtiği bazı ayetlerin tefsirleri *Nefais-ül-Mecalis* (Meclislerin Süsleri); fenafillâh ve bekabillâh konusunda manzum olarak ve türkçe yazdığı *Necat-ül-Garik fi-l-Cem vet-Tefrik* (Toplanıp Dağılma Kuralına Göre Batmış Kimsenin Kurtuluşu); dervişlere ait âdap ve erkânı anlatan mensur ve türkçe risalesi *Tarikatname;* Ahmed I'e yolladığı türkçe ve arapça 170'ten fazla mektubunu kapsayan *Tezakir-i Hüdayî* (Hüdayî'nin Tezkireleri); sema'ın dine aykırı olmadığını anlatan arapça eseri *Keşf-ül-Kânâ an Vech-is-Sema'* (Mevlevîlerde Sema Şekli); ve şeyhi Üftade'den aldığı tarikat sırlarını yazdığı arapça ve iki ciltlik eseri *Vakıat.* Bazı eserleri *Külliyat* adı altında basıldı (1870, 1922). [→ Bibliyo.] (M)

Hüdayî camii, Hüdayî tekkesinin yanındaki küçük mescidin genişletilmesi sonucu yaptırılan cami 1598). Kitabesinden 1885 yılında yeniden onarım gördüğü anlaşılıyor. Yüksek yerde kurulan cami tek kubbelidir. Hünkâr mahfeli vardır. Sol tarafta bulunan minaresi taştandır. Caminin karşısında kütüphane ve türbe yer alır. (M)

Hüdayî tekkesi (veya **dergâhı**), Aziz Mahmud Hüdayî tarafından İstanbul'un Üsküdar semtinde yaptırılan tekke (1595). İçinde kütüphane, semahane, türbe, çeşme, imaret ve hücreler vardır. Burası bilginlerin, musikişinasların ve şairlerin toplandıkları bir yerdi. Bir ara bu toplantılara Bahtî takma adıyle şiir yazan Ahmed I'in de katıldığı kaynaklarda yazılıdır. Dergâhta, her gece gelenek üzere temcid pilavı yenir, din konularında konuşmalar yapılır, mukabele okunurdu. Hüdayî Efendinin ölümünden sonra türbesinin burada yapılması sonucu tekke

Foto. MEYDAN

bir ziyaret yeri niteliğini kazandı. Hüdayi'nin bir ermiş olduğu, kerametler gösterdiği, türbesini ziyaret edenlerin dileklerinin yerine geleceği inancı halk arasında hızla yayıldı. (M)

HÜDHÜD i. (ar. *hüdhüd*). *Esk.* Süleyman peygamber ile Saba melikesi Belkıs arasında haber getirip götürdüğü söylenen efsanevî kuş: *Ey nâmeresil mâh-likadan mı gelirsin / Ey hüdhüd-i ümmîd Sebâ'dan mı gelirsin* (Nabi).

— ANSİKL. Arap kaynaklarının bu kuş hakkında verdikleri bilgilere göre *hüdhüd* anne ve babasına son derece düşkündür. İhtiyarladıklarında onların yiyeceklerini temin eder. Eşi ölünce de yeni bir eş aramaz. Hz. Muhammed'in hüdhüd kuşunun öldürülmesini yasak ettiğine dair bir söylenti vardır.

Kur'an'da Süleyman peygamber ile Saba melikesi Belkıs* arasında geçen bir olay anlatılırken hüdhüdden de söz edilir. Bu konuda Kur'an'ın verdiği bilgiler kısaca şöyledir: Yemen ile Hicaz arasındaki Saba ülkesine doğru gitmekte olan Süleyman peygamber, su aramağa göndermek için hüdhüdü çağırtır, fakat hüdhüd bulunamayınca Süleyman peygamber «Hüdhüdü görmüyorum. Yoksa gaiplerden mi? Onu herhalde çetin bir azaba uğratacağım. Yahut onu kestireceğim. Yahut bana açık ve kesin bir delil getirir» (En-Neml, 20-21) der. Biraz sonra da hüdhüd gelir ve Süleyman peygambere «ben senin bilmediğin bir hakikati öğrendim. Saba'dan sana çok doğru bir haber getirdim. Orada bir kadın hükümdarlık ediyor. Kendisine her şey verilmiştir. Onun çok büyük bir de tahtı var. Onu ve kavmini, Allah'ı bırakıp güneşe secde ediyorlarken buldum» (En-Neml, 22-24) diyerek geç gelmesinin sebebini bildirir. Bunun üzerine Süleyman peygamber hüdhüde «bakalım doğru mu söyledin, yoksa yalancılardan mı oldun. Şu mektubumu götür, onu kendilerine bırak» (En-Neml, 27-28) diye emreder. Hüdhüd mektubu Belkıs'a getürür. Belkıs mektubu okur ve hüdhüdü hediyelerle geri gönderir. Fakat Süleyman peygamber hediyeleri kabul etmez ve Belkıs'ın iman etmesini ister. Belkıs da memleketinin ilerigelenleri ile görüştükten sonra iman eder (En-Nemi, 29-44). Arap yazarları Süleyman peygamber ve hüdhüd ile ilgili başka hikâyeler de anlatırlar.

Türk edebiyatında da bu hikâyelerin izlerine rastlanır. Divan edebiyatında birçok şair hüdhüd, Belkıs ve Süleyman'ı bir beyitte kullanarak hem sanat yapmış, hem de bu olaya işaret etmişlerdir. Ayrıca Gülşehrî (XIV. yy.), Attar'dan çevirdiği *Mantık-ut-Tayr* (Kuş Dili) adlı eserinde hüdhüdden geniş bir şekilde geniş olarak ve onun bütün kuşları toplayarak simürg'e nasıl götürdüğünü, kuşlarla arasında geçen konuşmaları geniş olarak anlatır. (M)

HÜDNE, Hz. Muhammed'in Kureyşlilerle Hudeybiye'de yaptığı barış (628 sonu). [M]

HÜDÜB i. (ar. *hudüb*'den). *Esk.* Kirpik. ‖ Mendil. ‖ Minder kenarlarında bulunan saçak. ‖ Sarık ve feslerde bulunan püskül. (M)

HÜKEMÂ çoğl. i. (ar. *ḥakîm*'den *ḥükemā*ᵓ). *Esk.* Hakîmler, bilim adamları, filozoflar: *İslâm hükemâsı gibi, avrupa iskolastikleri de Aristo'yu muallimi evvel ittihaz etmişlerdir* (Ziya Gökalp). [M]

HÜKKÂM i. (ar. *ḥākim*'den *ḥükkām*). *Esk.* Hâkimler: *İşte bunlara, hükkâm-ı Beni İsrail denilir ki...* (Cevdet Paşa). *Me'luf-ı sitem ekseri hükkâm-ı kazanın / Her beldede ahvali yamandır fukaranın* (Ziya Paşa). ‖ *Hükkâm ü zâbitân,* sivil ve askerî hükûmet memurları. (M)

HÜKM i. Bk. HÜKÜM.

HÜKMEN zf. (ar. *ḥükm*'den *hükmen*). Hükm yoluyle, hakem kararıyle.

— Spor. Maçlarda hakem kararına bağlı olarak verilen sonuçlar için kullanılır: *Rakibi gelmeyince hükmen galip sayıldı.* (M)

HÜKMETMEK blş. geçl. f. (ar. *ḥükm* ile türk. *etmek*'ten *hükmetmek*). Hükmü altında bulundurmak, etkisi altına almak, emir vermek: *Oğuz Han gökten inmiş ve sülâlesi Türklere hükmetmiş* (Ömer Seyfeddin). *Ey göğsünde ilâhi geriniş / Rüyalarıma hükmeden güzel* (O.V. Kanık). ‖ blş. geçz. f. Herhangi bir kişi veya konu üzerinde karar vermek, hükme varmak, fikir yürütmek: *Onlar da benim anlamadığıma hükmederler* (N. Ataç). *Kızın o yalıda kendisine bir âşık seçmesi lâzım gelse bu âşıkın ancak kendisi olabileceğine hükmediyor* (H. R. Gürpınar). ‖ *Teşm. yol.* Aklına esmek. (M)

HÜKMÎ, türk saz şairi (XVIII. yy.). Hayatı hakkında bilgi yoktur. Ancak XVIII. yy.ın diğer saz şairleri Ali, Hocaoğlu, Kâtibi gibi, çağının ünlü devlet adamlarından Nasuh Paşanın (öl. 1714) ölümü için destanlar yazmış olan Hükmî'nin de Nasuh Paşa tarafından korunduğu ve onun yanında yaşadığı ileri sürülüyor. Ele geçen şiirleri çok azdır. (M)

HÜKÛMET i. (ar. *ḥükūmet*). Devletin hem kendi sınırları içinde hem de yabancı devletlere karşı görevlerini yerine getirmesinde yetkili organ, yürütme kuvveti, bu kuvveti temsil eden bakanlar kurulu: *Malûm olduğuna göre, Meclisle karşı karşıya gelebilen yalnız hükûmettir* (Atatürk). *Hükûmet ve parlamento ilişkileri. Hükûmet başkanı.* (Bk. ANSİKL. *Huk. bölümü.*) ‖ Bir ülkenin siyasetine genel bir yön çizen devlet organlarının bütünü. ‖ İdarî mekanizmanın en yüksek derecesi: *Hükûmete borçlanmak.* ‖ Bir devletin siyasî yapısı, düzeni: *Demokrasiler, bütün hükûmet şekilleri gibi ahlâkî ve manevî müesseselerdir* (F. R. Atay). *Her millet lâyık olduğu hükûmeti bulur. Monarşik hükûmet.* ‖ Hükûmet konağı: *Bu esnada orada birdenbire beliren iki candarma köylüyü yakalayarak hükûmete götürdüler* (Sabahattin Ali). ‖ *Argo.* Hapishane müdürü. ‖ *Hükûmet darbesi,* bir ülkede yetkiyi elinde bulunduran bir kişiler topluluğunu, bir meclisi, bir hükûmeti devirmek, yönetimi ele almak üzere girişilen eylem: *Trablus harbi, Balkan harbi, İttihatçıların hükûmet darbesi şöyle böyle geçti* (Ş. S. Aydemir). ‖ *Hükûmet etmek,* ülkenin yönetimini elinde bulundurmak. ‖ *Hükûmet konağı,* il ve ilçelerde başta vali ve kaymakam olmak üzere hükûmet görevlilerinin çalıştığı bina. ‖ *Hükûmet merkezi,* başkent.

— ÇEŞ. DEY. *Hükûmet gibi karı. Argo.* İri yarı, etrafı korkutarak sözünü geçiren kadın. Güzel ve dolgun vücutlu kadın. ‖ *Hükûmet sürmek,* bir ülkeyi yönetmek: *Ya kuzum, zaptiye rûhiyle hükûmet sürenin / Yeri altındadır, üstünde değildir kürenin!* (M. Â. Ersoy).

— *Esk. Hükûmet-i âdile,* adaletli hükûmet. ‖ *Hükûmet-i agniyâ,* zenginler hâkimiyeti, plütokrasi. ‖ *Hükûmet-i âmme* (veya *avam*), hâkimiyetin halkın elinde bulunduğu yönetim şekli, demokrasi. ‖ *Hükûmet-i cumhuriye,* cumhuriyet yönetimi. ‖ *Hükûmet-i gayrı muskatille,* başka bir devletin himayesi altında olan, bağımsız olmayan devlet. ‖ *Hükûmet-i mustakille,* bağımsız devlet. ‖ *Hükûmet-i müstebidde,* istibdatla yönetilen devlet. ‖ *Hükûmet-i ruhaniye* (veya *ruhbaniye*), teokrasi. ‖ *Hükûmet-î sâbıka,* iktidardan ayrılmış hükûmet. ‖ *Hükûmet-i zâdegân,* oligarşi.

— Ask. *Askerî hükûmet subayı,* askerî hükûmet erkânına mensup subay. (Kumandanın, sivil halk ve sivil hükûmetle, bu hükûmetin iktisadî rejimi ile olan ilişkilerini ve bunlar üstündeki kontrolunu sağlamakla görevlidir.)

— Huk. *Hükûmet komiseri,* idare hukuku alanında devletin, kamu kurumları ve kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları üzerinde bir denetim ve gözetim aracı. (Msl. ticaret borsalarında, günlük alım-satım işlemlerini, fiyat hareketlerini tarafsız bir denetim altında tutmak amacıyle Ticaret bakanlığınca tayin edilen bir hükûmet komiseri bulundurulur. Devletin, sermayesinin yüzde ellisinden fazlasına sahip bulunduğu şirketlerde de hükûmet komiserleri görevlendirilir. Bunlar, Ticaret kanununa bağlı özel şirketlerdekinden daha etkili bir denetim görevini yerine getirirler.) ‖ *Hükûmet tasarrufları,* yürütme organının, hükûmet sıfatıyle, siyasî bir amaç güderek yaptığı kabul edilen ve bu sebeple de yargı denetiminin dışında bırakılan birtakım işlemleri. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Başkanlık hükûmeti,* bakanların parlamentoya karşı sorumlu olmadıkları ve genellikle devlet ve hükûmet başkanlığı görevlerinin aynı şahıs tarafından yerine getirildiği siyasî rejim. ‖ *Demokratik hükûmet,* yönetenlerin halkın denetimine tabi oldukları siyasî sistem. ‖ *Dikta hükûmeti,* gerek yasama, gerekse yürütme kuvvetlerinin bir tek kişi, bir direktuvar veya tek bir parti tarafından, herhangi bir denetime tabi olmaksızın gerçekleştirildiği siyasî sistem. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Doğrudan doğruya demokratik hükûmet,* bütün devlet görevlerinin halkın tamamı tarafından bizzat yürütüldüğü siyasî sistem. ‖ *Kanunî (hukukla bağlı) hükûmet,* yönetenlerin önceden konmuş kurallara uyarak ve yargı mercilerini dış etkenlerin olumsuz baskısından uzak tutarak siyasî iktidarı kullandıkları hükûmet şekli. ‖ *Kişisel* (veya *keyfî*) *hükûmet,* yönetenlerin siyasî iktidarı kullanırken, günlük olayların akışına, kendi düşünce yararlarına göre davrandıkları hükûmet. ‖ *Meclis hükûmeti,* yasama ve yürütme kuvvetlerinin yasama organında topladığı ve hükûmetin (yürütme organının), meclisin (yasama organının) emir ve idaresine tabi olduğu hükûmet sistemi. ‖ *Monarşik hükûmet,* devlet başkanının seçim veya veraset yoluyle işbaşına gelen bir hükümdar niteliği taşıdığı siyasî rejim. ‖ *Mutlakiyetçi hükûmet,* hâkimiyeti elinde tutuyor sayıldığı için halkın denetimine tâbi olmayan tek bir yöneticinin bulunduğu siyasî sistem. ‖ *Otokratik hükûmet,* siyasî iktidarı kullananların kendiliğinden (halk tarafından seçilmeksizin) işbaşına geldikleri hükûmet şekli. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Parlamenter hükûmet,* yasama ve yürütme organları arasında ılımlı bir ayrılığa, eşit sayılan bu iki organın işbirliğine dayanan, bir yandan yasama organına yürütme organının kuruluşuna katılmak ve onu denetlemek, diğer yandan da yürütme organına yasama organının müzakerelerine katılmak, hattâ bazı ülkelerde olduğu gibi gereğinde meclisi feshederek seçimleri yenilemek imkânını sağlayan siyasî rejim. ‖ *Temsilî hükûmet.* halkın oyu ile iş başına gelen hükûmet. ‖ *Yarı doğrudan demokratik hükûmet,* yurttaşların, referandum, halkın kanun teklifi ve halkın vetosu yollarıyle yasama kuvvetinin kullanılmasına katılmağa yetkili bulundukları demokratik siyasî rejim.

— Esk. huk. *Hükûmeti adl,* miktarı şer'an belirli olmayıp, bilirkişinin takdir ve tayin edeceği diyet (*Hükm-ül adl* de denir.) [Bk. DİYET.] ‖ *Hükûmet-ül-elem,* yaralanan kimseye, çekmiş olduğu ıstırap dolayısıyle verilen ve bilirkişinin tayin edeceği tazminat (*Erşi elem* de denir). Bk. DİYET, ERŞ.

— ANSİKL. Huk. Küçük bir sosyal grupta, iktidarı bazen bir tek kişinin kullandığı görülebilir. Meselâ bir kabile reisi, bir kurulun başkanı veya küçük bir işletmenin patronu bu durumdadır. Ancak topluluk genişledikçe iktidar da çeşitli kişi veya gruplar arasında zorunlu olarak bölünür. Bu suretle *hükûmet* edenlerle idare edilenler ayırımı ortaya çıkar. Fakat bu ayırım da mutlak değildir. Geniş kitle bakımından hükûmet eden durumunda bulunanlar, daha yetkili kişi veya kurullar karşısında idare edilenler arasında görünürler. Meselâ Osmanlı devletinin Mutlakiyet döneminde vezirler, halk karşısında hükûmet edenlerden sayılmak gerekirken, padişah karşısında idare edilenler durumuna gelirler. İşte bu şekilde, kişiler veya kurullar tarafından siyasî iktidarın kullanılmasına genel anlamda hükûmet adı verilmektedir. Bu fonksiyonel bir tanımlamadır. «Hükûmette olmak», «hükûmet etmek» derken kastedilen bu fonksiyonel anlamdır. Gerçekten de, hükûmet etmek veya hükûmette olmak, devlet işlerini yapmak veya yaptırmakla görevlendirilmek ve bu suretle siyasî iktidarı kullanır hale gelmektir. Hükûmet bir faaliyeti belirttiği gibi, bu faaliyeti yürüten kişi veya kurulları da ifade edebilir. Bu yönüyle hükûmet biri geniş, biri dar olmak üzere iki anlam taşır: geniş olarak siyasî iktidarı kullanan bütün devlet organlarını, dar olarak da yalnız yürütme içinde yer alan bakanlar kurulunu belirler. Geniş anlamıyle hükûmet, halk dilinde bu kavramın devlet kavramıyle karıştırılmasına yolaçmıştır. Çeşitli hükûmet ayrımları açısından bugünkü Türkiye devleti, hâkimiyette bölünme kabul etmeyen üniter, basit ve cumhuriyetçi bir devletti. Hükûmet şekli ise demokratik ve hukukîdir. Ancak Anayasada, geniş anlamdaki bu hükûmet yerine «devlet» kelimesi kullanılmaktadır. Esasen Anayasa, hükûmet terimi yerine dar anlamda hükûmet karşılığı olarak Bakanlar kurulu deyimini kullanmakta «Başbakan... hükûmetin genel siyaseti-

nin yürütülmesini gözetir» derken, ilk bakışta yine Bakanlar kurulunu kasteder görünmektedir. Ancak genel siyaset yalnız Bakanlar kuruluna ait olmayacağından yine de bir terim karışıklığından söz edilebilir. 1924 Anayasasında bu konudaki terim karışıklığı daha fazlaydı. Bu Anayasada hükûmetin denetiminden, hükûmetin inhasından, siyasetinden (md. 8. 42, 44) söz edilirken Bakanlar kurulu ifade edilmek isteniyor, buna karşılık md. 23'te «Mebusluk ile hükûmet memuriyeti bir zat uhdesinde içtima edemez» denilirken geniş anlamıyle hükûmet ve hattâ belki devlet kast olunuyordu. Dar anlamıyle hükûmet, bakanlar kurulu anlamına gelir. Bununla birlikte hükûmeti bakanlar kurulunun içinde yer aldığı yürütmeyle bir tutmamak gerekir. Yürütme genel ve nazarî olarak geniş anlamdaki hükûmeti ifade eder. 1961 Anayasası «Yürütme görevi, kanunlar çerçevesinde cumhurbaşkanı ve Bakanlar kurulu tarafından yerine getirilir» derken, kavramı daraltmakla beraber, yürütme içinde cumhurbaşkanını da öngörmektedir. Kaldı ki, yine Anayasa, idareyi de yürütme içinde bir bölüm olarak düzenlemiştir. Bakanlar kurulu anlamına hükûmet, genel siyaseti yürütmekle görevlidir. Fakat bu genel siyasetin tespitinde asıl yetkili organ, Türkiye Büyük Millet meclisidir. Bu sebeple hükûmet programı, kuruluşundan en geç bir hafta içinde başbakan veya bir bakan tarafından meclislerde okunur ve Millet meclisinin güvenoyuna başvurulur. 1961 Anayasası, hükûmet içinde, milletvekilliğine seçilme yeterliğine sahip olmak kaydıyle, Türkiye Büyük Millet meclisi dışından kişilerin de bakan olarak yer alabileceğini kabul eder. Ancak, başbakanın Türkiye Büyük Millet meclisi üyeleri arasından seçilmesi zorunludur. Dışarıdan seçilen bakanlar bulunsa dahi, genel siyaseti yürütmekle görevli olan bakanlar kurulunun başı olarak başbakan, yine mecliste beliren genel siyaset sınırları içinde hareket etmek durumunda kalacak, ancak bu takdirde hükûmet göreve başlarken veya bazı şartlarla görev sırasında güvenoyu isteyebilecektir. Parlamentonun, hükûmeti denetleme yönünden böyle bir yetkiye sahip olmasına karşılık, hükûmetin de, Anayasada öngörülmüş bulunan şartların gerçekleşmesi halinde, yeniden seçim yapılmasını ve dolayısıyle parlamentonun feshine benzer bir sonucu yaratmasını cumhurbaşkanından talep etme yetkisi vardır.

● *Hükûmet tasarrufları.* Hükûmet tasarrufları Fransa'da doğdu. Fransız Devlet şûrası Napolyon'un kurduğu bir kurum olduğundan, 1815 yıllarından itibaren, yeniden tahta çıkmış bulunan Bourbon'ların tenkit ve saldırılarından kurtulabilmek için tedbirli ve bir bakıma siyasî davranmış ve hükûmetin bazı işlemleri aleyhine açılan davaları, söz konusu işlemlerin siyasî saikle yapıldığı veya hükûmet etmenin idare etmekten farklı olduğu gibi gerekçelerle, işin esasına girmeksizin, başlangıçta reddetmiştir. Türkiye'de de 1924 Anayasasının yürürlükte bulunduğu rejim sırasında, hükûmetin misilleme suretiyle aldığı karar ve tedbirlerin, iskân mevzuatının uygulanmasıyle ilgili bazı işlemlerin, vatandaşlıkla ilgili birtakım kararların, yabancıların sınır dışı edilme işlemlerinin, sıkıyönetim ilânının, Millî Korunma kanununun, Yürürlük kararnamesinin ve tüzüklerin birer hükûmet tasarrufu olduğu veya olabileceği yolunda bilimsel veya yargısal içtihatlarla eğilmeler veya sonuçlar belirmiştir. Bununla birlikte Türkiye'de hükûmet tasarrufları düşüncesi ilk olarak «Cidal-i Millîye İştirâk Edenlerin Suret-i Taltifleri Hakkında kanun»un uygulanmasından sonda Türkiye Büyük Millet meclisinin 1928 tarihli ve 457 sayılı kararıyle ortaya çıkmıştır.

1961 Anayasasının yürürlükte bulunduğu bugünkü hukukî rejim içinde ise hükûmet tasarrufları kategorisi yer almamaktadır. Çünkü Anayasanın 114. maddesi idarenin hiçbir eylem ve işleminin, hiç bir halde yargı denetimi dışında bırakılamıyacağını öngörmekte, Anayasa mahkemesi de, «Devletin bütün faaliyetlerinin yargı denetimine tabi» olduğu yolundaki yorum ve içtihadıyle bu duruma açıklık getirmiş bulunmaktadır Gerçi hükûmetin bugün de parlamento ile ilişkileri dava konusu olmaktadır. Ancak bu ilişkiler veya benzerleri esasen idarî dava konusu olabilecek icraî nitelikte işlemler değildir. İdarenin ve bu arada idareden ayrılamayan hükûmetin sahip olduğu takdir yetkisi ve olağanüstü durumlarda genişleyen yetkileri, hem hükûmet tasarruflarını doğuran ihtiyaçları karşılamakta, hem de hukuk çerçevesi içinde kalmaktadır. Bugün, yalnız sıkıyönetim ilânı kararı üzerine açılan bir iptal davasında Danıştay, söz konusu kararı, sonradan yasama organının onayladığı gerekçesiyle görev alanı dışında görmüştür. Ancak bu defa da Anayasa mahkemesinin denetiminin ortaya çıkacağı kabul edilmek gerekir.

● *Dikta hükûmeti.* Otokratik hükûmetlerin, tarihte zaman zaman salgın halinde, çağımızda ise örnekleri oldukça çok görülmüş bulunan bir önemli şekli de diktatörlüklerdir. Diktatörlüklerin de kaynağı birtarım iktisadî ve sosyal olaylardır. Siyaset tarihte görüldüğü gibi iktisadî ve sosyal etkenlerin siyaset alanına yansıması üzerine uygun bir ortam meydana gelir ve bu ortam içinde, hiç değilse başlangıçta, kitleleri etkileyici ve sürükleyici güce sahip kişiler ve çevresindekiler ortaya çıkarak siyasî iktidarın kullanıcısı olurlar. Diktatörlük şeklindeki hükûmetleri mutlak hükümdarlıklardan ayıran en önemli husus, hükümdarlığa gelişin toplulukça meşru kabul edilen veraset veya İngiltere tarihinde örnekleri görüldüğü gibi asıl ailelere dayanması, buna karşılık diktatörün iktidara gelişinin meşru sayılmamasıdır. Ancak zamanla bir diktatörlüğün hükümdarlığa veya daha başka bir hükûmet şekline dönüşmesi mümkün olabilir. Nitekim Mısır'da Kavalalı Mehmed Ali Paşa önce diktatör durumundayken sonradan bir hanedan teşekkül edebilmiştir.

● *Otokratik hükûmet.* Kendiliğinden başa geçme çok kere, tarihî, sosyal, iktisadî ve psikososyal olaylara ve gerçeklere dayanır. Bu bakımdan otokratik hükûmetler arasında da farklılıklar görülür. Mutlak hükümdarlıklar, çağımızda örnekleri az da olsa görüldüğü gibi, tarihî ve sosyolojik kaynaklara sahiptir. Bu tür hükûmetler de siyasî iktidara geliş, kural olarak verasete dayanır. Nitekim, Osmanlı devleti de bu hükûmet şekline uygun olarak yüzyıllarca yönetilmiştir.

◆ **Hükûmat** çoğl. i. *Esk.* Hükûmetler. (→ Bibliyo.) [M]

HÜKÜM veya **HÜKM** i. (ar. *ḥükm*). Herhangi bir konu veya kimse hakkında varılan yargı, karar: *Hükümlerini verdiklerini hissetmiş olan insanlara hayranlık duyarım, onların hükümlerini değiştirmek isterim* (N. Ataç). *İlmin derin görüşleri, aklın hükümleri / Doldurmuyor boşalmış olan hisli bir yeri* (Yahya Kemal). ‖ Hâkimiyet, hâkim olma. ‖ Önem, kuvvet, değer, geçerlilik: *Zaten mânen ve maddeten hükmü kalmamış ve fakat muhafaza-i mevcudiyeti çok muzır olan İstanbul hükûmetini, bertaraf etmek mühimdi* (Atatürk). ‖ Etki, hız, şiddet: *Artık yazın hükmü geçti.*

— ÇEŞ. DEY. *Hüküm giymek,* mahkemece cezalandırılmak: *On beş sene hüküm giyerdim / Dördüncü yılında kaçardım* (Atilâ İlhan). ‖ *Hüküm sürmek,* işbaşında olmak, hükümdarlık yapmak: *Onun hüküm sürdüğü yerde bir şey hatırlamak, bir şeye bağlanmak imkânsızdı* (A. H. Tanpınar). *Bu padişah uzun süre hüküm sürdü.* Yaygın olmak. ‖ *Hükmü yürümek* (veya *hükmü geçmek*), tesir etmek, etkisi yürürlükte olmak: *Ne doğan güne hükmüm geçer / Ne halden anlayan bulunur* (C. S. Tarancı). *Bir evde sözü geçecek, hükmü yürüyecek yegane adam o evin erkeği olduğuna* [...] *göre* (Sabahattin Ali). ‖ *Hükmünde olmak,* yerinde, değerinde olmak: *Kendine mahsus vaziyetlerini terk etmiş de henüz yakışacak vaziyetler bulamamış bir vücut hükmündedir* (H. Z. Uşaklıgil).

— *Esk. Hükm-berdâr* (veya *hükm-keş*), emre boyun eğen. ‖ *Hüküm-fermâ,* hükmü yürürlükte olan: *Çehrelerde soğuk bir ihtizâr sükûtu hükümfermâ idi* (Ömer Seyfeddin). ‖ *Hüküm-nâme,* bir karar veya emrin yazıldığı kâğıt. ‖ *El-hükmü li'l-lâh,* «Hüküm Tanrı'nındır» anlamında. ‖ *El-hükmü li'l-galip,* «hüküm kazananındır» anlamında.

— Din. *Kur'an*'da bildirilen kurallara göre verilen değişmez ve tartışılmaz karar. (İslâm dinine göre hüküm Allah tarafından bildirilen ve her türlü tartışmanın üstünde olan karardır [Er-Ra'd suresi, 41]).

— Huk. Yargılamaya son veren ve mahkemenin davadan elçekmesi sonucunu doğuran bir karar çeşidi. (Bk. KARAR.) [Ceza yargılamasında, işin esasını çözüme bağlayan son hüküm ile yargılama zincirinin ilk halkalarını teşkil eden hazırlayıcı hükümler (sorgu hâkiminin son soruşturmanın açılması kararı gibi) arasında bir ayırım yapılmaktadır.] (Bk. ANSİKL.) ‖ *Hüküm fıkrası,* bir mahkeme hükmünde gerekçelerden sonra gelen, mahkemenin neye hükmettiğini, davacı ve davalının neticei taleplerinin mahkemece nasıl cevaplandırıldığını gösteren kısım. ‖ *Hükme karşı kanun yolları.* Bk. KANUN *yolları.* ‖ *Hükmün kolektif olarak verilmesi.* Bk. ANSİKL. ‖ *Hükmün tavzihi.* Bk. TAVZİH. ‖ *Hükmün temyizi.* Bk. TEMYİZ. ‖ *Kesin hüküm.* Bk. KESİN.

— Mant. Bir düşüncenin konu, yüklem, koşaç gibi üç ayrı kavramla bildirilmesi. ‖ İki kavram arasındaki bağlantının cümle olarak anlatımı. (Bk. KAZİYE.) [Hükümler genel olarak nicelik ve nitelikleri bakımından dörde ayrılır: tümel; tikel; olumlu; olumsuz. Bunların da tümel olumlu, tümel olumsuz, tikel olumlu, tikel olumsuz gibi konuya bir nitelik yükleyen veya onda bir niteliğin olmadığını bildiren türleri vardır.]

— Teşk. tar. Divanı Hümayundan çıkan kararlara verilen ad. (Bu kararlar Ahkâm defterine geçirilirdi.) ‖ Sonraları Babıâli'den emirlere verilen ad. ‖ *Hükm-i hümayun,* padişahın yazılı emri (*Hükm-i şerif* de denir).

— ANSİKL. Huk. Bir yargılamayı sona erdiren *hüküm* iki şekilde ortaya çıkabilir: davayı esasından halleden bir hüküm söz konusu ise, *dar anlamda hüküm* vardır. Bu hüküm ile dava konusu çekişme, maddî hukuk normları uygulanarak esastan çözüme bağlanmaktadır. İkinci hüküm kategorisinde ise dava, sadece usulî bir nokta hakkında hükme varılarak sona erdirilir. Meselâ dava şartlarından biri eksikse veya bir ilk itirazın varlığı dolayısıyle davanın reddine karar verilmişse durum böyledir. Buna somut bir örnek olarak mahkemenin görevsizlik kararı gösterilebilir. (Bk. GÖREV.) Bu hükümlere *usulî hüküm* de denilir. Belirtilen nitelikleri icabı, usulî hükümlerle, dava, usulî bir noktadan reddedilir.

Hükümde şunlar yer almalıdır: 1. davayı gören mahkeme ile hâkimlerin adları; 2. tarafların ad,. şöhret, sanat ve ikametgâhları veya belirleyici nitelikleri; 3. tarafların iddialarının özetleri; 4. incelenen maddî ve hukukî meselelerin özetleri; 5. gerekçe ve mümkün olduğu takdirde kanun maddesi; 6. hükmün ne olduğu. Hükmün tamamladığı an, gerekçenin yazılarak imza ve tefhimi (bildirilmesi) anıdır (Huk. Us. Muhakemeleri kn. md. 489). Hükmün gerekçelendirildikten sonra tefhim edileceği hususu, kanunda sadece sulh hukuk mahkemesinin hükümleri için belirtilmiştir. Asliye hukuk mahkemeleri bakımından da «alenen tefhim»den söz edilir (Huk. Us. Muhakemeleri kn. md. 382). Doktrinde, sulh hukuk mahkemeleri hükümleri bakımından getirilen düzenlemenin asliye hukuk mahkemeleri hükümleri bakımından da «evleviyetle» uygulanacağı kabul edilir. Şu halde «tefhim»in hükme varlık kazandırabilmesi için gerekçesi ile kaleme alınarak imzalanması şarttır. Doktrinde haklı olarak savunulan görüşe göre, usulüne uygun yazılmamış bir hükmün tefhiminden sonra, hâkim herhangi bir sebeple hâkimlik niteliğini kaybetse (msl. ölse) bir hükmün varlığından söz edilemez. Ancak yukarıda belirtilen şartlarla tefhim edilen hüküm, varlık kazanacaktır. Bu an, sulh hukuk mahkemesi hükümleri bakımından, kanun yoluna başvurma süresinin başlangıcıdır. Asliye hukuk mahkemesi hükümleri için bu süre, ancak hükmün tebliği ile işlemeğe başlar. Hükmün tefhim edilmiş olduğunun ispatı tutanak (zabıt) ile olur. Toplu mahkemelerde müzakereden sonra oylama yolu ile hüküm verilir. Mahkeme başkanı karara bağlanacak meseleleri tayin eder. Bunlar üzerinde serbestçe münakaşa edilir. Nihayet başkan en kıdemsiz üyeden başlayarak ayrı ayrı oyları toplar ve en son kendi oyunu verir (Huk. Us. Muhakemeleri kn. md. 385). Müzakere gizlidir (md. 382). Müzakereye ve oylamaya ancak «şifahî mürafaa»da bulunmuş olan hâkimler katılabilir ve bunları tümü katılmadıkça müzakere yapılması caiz değildir (Huk. Us. Muhakemeleri kn. md. 383, 384). Hüküm oy-

birliği veya çokluğu ile verilebilir (Huk. Us. Muhakemeleri kn. md. 386). Bunu ya başbakan veya onun tayin edeceği biri yazar (Huk. Us. Muhakemeleri kn. md. 847). Netice*i talebe bağlı olmak üzere hükümler de edim hükümleri, tespit hükümleri ve yenilik doğuran (kurucu) hükümler olmak üzere gruplandırılabilir. Edim hükümleri, hasmı bir şeyi yerine getirmeğe mahkûm eder (bir miktar paranın ödenmesi, bir şeyin verilmesi, yapılması veya yapılmaması gibi). Tespit hükümleri ise bir hukukî ilişkinin veya hakkın varlığı veya yokluğunu tespit eder. Bunların icra edilmesi mümkün değildir. Yenilik doğuran hükümlerle yeni bir durum yaratılır. Bunların icrası ne mümkün, ne de gereklidir. Zira hüküm ile etki kendiliğinden meydana gelecektir. Meselâ boşanma davası sonunda verilecek olan boşanma hükmüyle (daha doğrusu bu hükmün kesinleşmesiyle) evlilik birliği sona erecektir. Edim davaları ile yenilik doğuran davaların reddi yolundaki hükümler ise birer tespit hükmü niteliğindedir.

Şarta bağlı hüküm verilip verilemeyeceği doktrinde tartışma konusu olmuştur. Türk uygulaması, hükümlerde bulunması gereken açıklık ve kesinlik gerekçesiyle şarta bağlı hüküm verilemeyeceği sonucuna varmıştır. Hükümlerin hata ve noksanları, kanunca öngörülmüş olan kanun yolları çerçevesinde denetime tabi tutulur. Kanunda öngörülmüş olanlar dışında (bk. KANUN *yolları*) bir yol mümkün değildir. Ancak bazı hallerde hükmün sıhhati, kanun yollarına müracaatı gerektirmeyecek kadar ağır şekilde sakatlanmış olabilir. Bunlar arasında *yok hükümler* veya *mevcut olmayan hükümler* denilen kategori önde gelir. Bunlarda hükmü meydana getiren maddî unsurlardan birinin eksikliği söz konusudur. Yargı kuvvetlerini kullanmak üzere tayin edilmemiş bir organın verdiği hükümler böyledir. Meselâ mahkeme kâtibinin verdiği hüküm bir yok hükümdür. Diğer bir yokluk hali hükmün verilmesinde esaslı bir noksan bulunmasıdır. Meselâ imzalanmamış bir hüküm sadece bir taslaktan ibarettir. Yok hükümlerin yanında bir de *etkisiz hükümler* kategorisi vardır. Burada hüküm mevcuttur, mahkeme hükmü ile bağlıdır. Ancak hüküm, muhtevasının öngördüğü etkiyi icra edemez. Meselâ boşanma hükmünden sonra aynı evlilik için ikinci bir boşanma hükmünün verilmesinde veya mevcut olmayan bir tarafın söz konusu olduğu dava sonunda verilen hükümde durum böyledir. Yok hükümlerden farklı olarak, mahkeme, etkisiz hükümlere dönemez. Bunlar maddî anlamda kesin hüküm teşkil etmeseler de şeklî anlamda kesin hüküm (bk. KESİN *hüküm*) teşkil ederler. Yok hükümlerde bu, söz konusu değildir.

Ceza yargılamasında, son karar olarak hüküm, uyuşmazlığın esasının çözülmesi anlamına gelir. Kanun bu nitelikteki hükümden ne anlaşılması gerektiğini, diğer bir deyişle, hangi kararların hüküm teşkil ettiğini sıralamıştır: 1. beraat; 2. mahkûmiyet: 3. duruşmanın tatili; 3. davanın düşmesi kararlarıdır (Cz. Muhakemeleri Us. kn. md. 253). Doktrinde, sanık hakkında verilen sorumsuzluk kararının da hüküm niteliği taşıdığı kabul edilmektedir.

Hüküm teşkil eden kararlar:

1 *beraat kararı,* sanığın eylemi, suç hukuku normları ve kuralları karşısında değerlendirildikten sonra, bu eylemin suç teşkil etmediği hallerde beraat kararı verilir. Ayrıca eylem suç teşkil etmekle birlikte yargılanan sanığın o eylemi yapmadığı anlaşılır veya sanığın eylemi yaptığı tam olarak ispatlanamazsa, yine beraate hükmedilir. Bu son hal çok defa *delil yetersizliği sebebiyle beraat* adıyle anılır;

2. *mahkûmiyet kararı,* sanığın eyleminin tespit edilmesi ve ıspatı halinde, o evlem suç da teşkil ediyorsa, verilecek hüküm mahkûmiyet hükmüdür;

3. *duruşmanın tatili kararı,* kural olarak bir son karar değildir, bir ara karardır. Ancak son karar verebilecek hale gelindiği halde, herhangi bir sebeple bu karar verilmiyorsa, o zaman duruşmanın tatili kararı bir son karar niteliğini taşır;

4. *davanın düşmesi kararı,* yargılamaya devam edebilmek için gerekli olan bir yargılama şartının (mağdurun şikâyetinin bulunmaması gibi) gerçekleşmemesi ve gerçekleşmesine de imkân olmaması halinde veya sanığın ölmesi, genel af veya suçun zamanaşımına uğraması durumlarında verilir;

5. *sorumsuzluk kararı,* kanunda yer almayan bu son karar çeşidinden şu anlaşılır: sanığın mahkûm edilebilmesi için eyleminin sabit olması, bunun suç teşkil etmesi arandığı gibi ayrıca bu sanığın cezalandırılabilecek bir kişi olması da gerekir. Ancak sanığın cezaî sorumluluğu yoksa verilecek karar bu şahsın sorumsuz olduğu şeklinde ortaya çıkmalıdır.

● *Hükmün kolektif olarak verilmesi,* yargılamanın tarafları yani iddia makamı olarak savcılık ve müdafaa makamı olarak sanık ve varsa müdafî de hüküm verilmesine, yani uyuşmazlığın çözülmesine katılırlar. Kendi düşünceleriyle gerçeğin ortaya çıkmasına ışık tutarlar, yardım ederler. Bu kavramdan ikinci olarak anlaşılması gereken, yargılama makamında birden çok hâkim bulunduğu takdirde bunların da ortak çabaları ile verilecek hükmü ortaya çıkarmalarıdır. Son olarak anlaşılan husus, esas mahkemesince verilmiş olan hükmün başka hâkimlerce, yani kanun yolu makamlarınca incelenerek karara bağlanmasıdır.

◆ **Hükmî** sıf. Hükümle ilgili olan. ‖ *Hükmî şahsiyet,* tüzel kişilik. (→ Bibliyo.) [M]

HÜKÜMDAR i. (ar. *ḥükm* ve fars. *-dār* tutan'dan *ḥüküm-dar*). Hüküm ve emir sahibi, padişah, kral v.b.: *Avrupa'nın diğer sahalarında, halklar ve ülkeler hükümdar ailelerinin eserleri* [...] *hükmündeydiler* (Ziya Gökalp).

— Teşk. tar. *Hükümdar mehterhanesi.* Bk. MEHTERHANE.

◆ **Hükümdarâne** zf. *Esk.* Hükümdara yakışır şekilde.

◆ **Hükümdarî** sıf. *Esk.* Hükümdarla ilgili olan. ‖ İ. Hükümdarlık. (M)

HÜKÜMDARLIK i. (*hükümdar*'dan *hükümdar-lık*). Hükümdar olma hali: *Vaktiyle bir derebeyi o unvanla buralara hâkim olmuş, hükümdarlık da etmiş* (R. H. Karay). ‖ Hükümdarın yönettiği ülke. (M)

Hüküm Gecesi, Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun 1908-1911 arasındaki siyasî olayları konu edinen romanı (1927). «İttihat ve Terakki» yönetiminin, muhalif bir gazeteci gözüyle tenkit edilmesi şeklinde kaleme alınmıştır. Esere adını veren olay, Mahmud Şevket Paşanın vurulması üzerine ilerigelen muhaliflerin tutuklanması; tutuklananların, haklarında verilecek hükmü heyecanla beklemeleridir. Romanın kahramanı Ahmet Kerim, Ahmet Samim ile birlikte «Nidayı Hakikat» gazetesini çıkarmaktadır. Gazete, ittihatçılara muhalefet etmekte, onların tutum ve eylemini tenkit etmektedir. Ahmet Samim başka bir gazeteye geçince «Nidayı Hakikat» Ahmet Kerim'e kalır. Sevilen bir başyazar olarak sivrilir. Gazeteciliği, hak bildiği bir fikrin ifadesi olarak anlamaktadır. Babadan kalan ev ve annesine bağlanan dul maaşıyle geçinmekte; gazeteden eline çok az bir para geçmektedir. «Hürriyet ve İtilâf» fırkasının sözcüsü durumunda olduğu halde, onun içyüzünü bilir ve nefret eder. İttihat ve Terakki'nin muhalifidir, ama memleket için onun gerekliliğine inanır. çelişik düşünce ve davranışlarıyle çağının kararsız, mütereddit aydın tipini temsil eder. Romanda o dönemin ünlü kişileri de tasvir edilmiştir. Tâlat, Enver, Cemal Paşalar ile Ahmet Samim, İshak Sükûti, Rıza Tevfik, Refik Halid, Tevfik Fikret, Süleyman Nazif, Ali Kemal, Prens Sabahattin, Aka Gündüz, Ziya Gökalp, Halit Ziya, Şahabeddin Süleyman v.d.

Ahmet Kerim, sevgilisi Samiye'nin tuzağına düşerek baskına uğrar. öteki muhaliflerle birlikte Sinop'a sürülür. Eserin ağırlık noktasını siyasî olaylar teşkil ettiği halde, yazar hareketli üslûbu ve tenknikteki ustalığıyle bu olaylara edebî bir nitelik kazandırmıştır. Konusu siyasî olan ilk edebî roman sayılır. (M)

HÜKÜMLÜ sıf. ve i. (*hüküm*'den *hükümlü*). Hakkında ceza verilmiş olan (kimse): *Her birinde yüz kadar hükümlü yatardı* (Ş. S. Aydemir). [M]

HÜKÜMNAME blş. i. (ar. *ḥüküm* ve fars. *nāme*'den *hüküm-nāme*). Teşk. tar. Osmanlılarda sarayın harem dairesinden çıkan yazılı emirlere verilen ad. (Özellikle Valide Sultan tarafından bir işle görevlendirilen kişilere bu tür emirler verilirdi.) [M]

HÜKÜMRAN sıf. ve i. (ar. *ḥükm* ve fars. *-ran,* süren'den *ḥüküm-rān*). Hüküm süren, hâkim olan: *Bu yıllar, Anadolu Selçuklularının başında Sultan Alâeddin Keykubad'ın hükümran olduğu devirlerdir* (N. Araz).

◆ **Hükümranî** sıf. *Esk.* Hüküm süren kişiyle ilgili olan. ‖ İ. Hüküm sürme.

— *Esk. Hukûkı hükümrânî,* derebeylik devrinde yönetici olma durumu. Ağalık. (M)

HÜKÜMRANLIK i. (*hükümran*'dan *hükümran-lık*). Hükümran olma hali, egemenlik: *Halk fırkası, hükümranlığı millete yani Türk halkına verdi* (Ziya Gökalp). *Esk.* Hâkimiyet.

— Huk. Dış ilişkilerde bağımsızlık, karar verme serbestliği. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Devletler hukuku alanında, devletin *hükümranlığı,* hâkimiyeti ülke içinde olduğu gibi ülke dışında da koruyabilmesi, bağımsızlık içinde kararlar alarak uygulayabilmesidir. Bununla beraber, çağımızda Birleşmiş milletler başta olmak üzere özellikle iktisadî ve askerî alanlarda devletlerüstü ve devletlerarası kuruluşlar ortaya çıkmış ve alışılagelmiş hâkimiyet ve hükümranlık kavramını daraltarak değiştirmiştir. (M)

HÜKÜMSÜZ sıf. (*hüküm*'den *hüküm-süz*). Geçerliliği olmayan hükmü kalmamış, yürürlükten kaldırılmış: *Bu kanun artık hükümsüzdür.*

— Rom. huk. *Hükümsüz kanunlar,* Julia De Maritandis Ordinibus (M.Ö. 18) ve Papia Poppaea (M.Ö. 9) kanunlarına verilen ad. Bekârların ve çocuksuz kimselerin vasiyet hükümlerinden faydalanma haklarını kaldırmak ve bu hakları evli ve çocuklu olanlara daha fazla tanımak suretiyle nüfus azalmasının önüne geçmek amacıyle çıkarılmışlardı.

◆ **Hükümsüzlük** i. Hükümsüz, geçersiz olma durumu. (M)

HÜLÂGU HAN. Bk. HULÂGU HAN.

HÜLÂM i. (ar. *hülām*). *Esk.* Hayvanların kemik veya kıkırdak dokularından elde edilen, peltemsi, saydam madde, jelatin. ‖ *Hülâm-ı hayvanî,* et ve kemiğin kaynatılmasıyle elde edilen tutkalımsı madde. ‖ *Hülâm-ı nebatî,* nişasta ve pektinden elde edilen bitkisel madde.

◆ **Hülâmî** sıf. *Esk.* Jelatinli (madde).

◆ **Hülâmiyât** çoğl. i. *Esk.* Tutkalımsı maddeler. (M)

HÜLÂSA i. Bk. HULÂSA.

HÜLB i. (ar. *hülb*). *Esk.* At ve benzeri hayvarların boyun ve kuyruklarındaki kalın kıllara verilen ad. ‖ Kıl fırça, kıl kalem. (M)

HÜLLE veya **HULLE** i. (ar. *ḥulle*). *Esk.* Eski evlenme kurallarına göre, üç defa boşanan bir kadının kocasına yeniden varabilmesi için ertesi gün boşanmak üzere başka bir adamla evlenmesi: *Uzun iş* [...] *Şimdi ona bir de hülle nikâhı kıyacaksınız. Bir emniyetli adam bulmak lâzım* (B. Felek). ‖ İslâm geleneğine göre iki parçadan meydana gelen, cennette giymeğe mahsus elbise. Bk. HULLE.

— Huk. *Esk.* Kocasının üç defa boşadığı bir kadının, yeniden kendisini boşayan erkekle evlenebilmesi ve bu evlenmenin helâl olması için, önce başka bir erkekle evlenerek ondan ayrılması. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *Esk.* Kur'an'da, bir erkek karısını üç defa boşadıktan sonra, artık tekrar eski karısına dönemeyeceği belirtilmiştir (Bakara suresi, 229 ve 230). Ancak, o kadın başka bir erkekle evlendikten sonra, o erkek kadını boşarsa, kadın ve eski kocası isterlerse tekrar evlenebilirler. Ayeti kerime metninde, üç defa ayrı ayrı yapılan ve ciddî boşama kastedilmiştir. Ayrıca, bu ikinci evliliğin de ciddî olması, kadını eski kocasına helâl etmek ve sonra da boşamak için yapılmamış olması gerekir. Nitekim bir hadisi şerifte, *hülle* yapana da, yaptırana da lânet edilmektedir. Ancak uygulama Kur'an'ın ve hadislerin ruhuna ve lâfzına uygun olmamıştır. Sünnî mezheplerde, belki de boşanmayı zorlaştırmak amacını güden halife Ömer'in içtihadı-

na uyularak, bir defada (aynı irade beyanı ile) üç talâk (talâkı selâse) verebileceği kabul edilmiştir ve ayrı ayrı üç defada boşanmanın gerçekleşmesi aranmamıştır. Ayrıca, haram yoldan (sarhoş olarak veya tehdit ile) karısını boşamak zorunda kalan kimsenin bile talâk beyanının sonuç doğuracağı kabul edilmiştir. Bu sebeplerle, bir hiddet anında veya gerçekten istemeksizin, bir defada aynı irade beyanı ile karısını üç defa boşamış kişilere çok rastlanmaktaydı. (Bk. TALÂK). Karı ve koca aslında ayrılmak istemediklerinden, yeniden bunların birleşmesinin helâl olabilmesi için, bir çeşit hile şer'iyeye başvuruluyor ve güvenilen bir üçüncü kişi ile anlaşılarak, kadın ile kısa bir süre için evlendiriliyor ve bu kişi, evlendiği kadını sonradan boşuyordu. Böylece kadın, eski kocasına tekrar helâl oluyordu. (Bk. HİLE-*i şer'iye*). Bu yola başvuranlar «hadis» gereğince «melun» olmalarına rağmen, hiddet anında ağızdan çıkan üç talâk ile boşama beyanından sonra gelen pişmanlık sonucunda, çoğunlukla ister istemez bu yola başvuruluyordu. Oysa ki, ehlibeyt imamlarının kabul ettiği ve İmamiye mezhebinde benimsenen fikre göre, bir defada verilen üç talâk, sadece bir talâk sayılır. «Talâkı selâse»nin sonucunun doğabilmesi için, birbirinden ayrı üç ciddî boşamanın olması lâzımdır. Ayrıca, iki âdil şahit huzurunda ve mutlaka arapça bir formül kullanılarak ve serbest irade ile yapılmış olmasının, kadının da hayız halinden temizlenmiş ve bu halden sonra da kocanın kadına yaklaşmamış olmasının aranması, hiddet halinde yapılan anî ve feyrî boşamaları imkânsız hale getirmiştir. Ehlibeyt imamlarının bu içtihadının üstünlüğü açıkça belli olduğundan, son zamanlarda bazı sünnî bilginler tarafından da benimsendiği görülmektedir. (M)

HÜLLECİ i. (*hülle*'den *hülle-ci*). Hülle yoluyle evlenme işini gerçekleştiren kişi. (M)

HÜLS, Almanya'da (Batı Almanya, Rheinland Westfalen) şehir, Krefeld'in kuzeybatısında; 12 200 nüf. Plastik maddeler. Sentetik kauçuk. (L)

HÜLYA i. Bk. HULYA.

HÜMÂ veya **HÜMÂY** i. (fars. *hümā* veya *hümāy*). *Esk.* Hint okyanusu adalarında bulunan, güvercin büyüklüğünde, zümrüt yeşili kanatlı, kemikle beslenen ve üzerinden geçtiği kimselere zenginlik ve mutluluk getireceğine inanılan mitolojik kuş. Devlet kuşu: ***Mürg-i revânı göklere erdi hümâ gibi / Kaldı hazîz-i hâkte bir iki üstühan*** (Baki). ***Hümâ kuşu gibi yüksek uçucak / Bölük bölük kanatların açıcak*** (Karacaoğlan). ‖ *Mec.* Saadet. Mutluluk. ‖ ***Hümâ-pâye,*** çok yüksek dereceli. ‖ ***Hümâ-pervaz*** («hümâ gibi yüksek uçan»), çok yüksek konuşan, yüksekten atan. ‖ ***Hümâ-sâye,*** iyilikleri yer yüzüne yayılmış. ‖ ***Hümâ-yı beyzâ-yı din*** «Dinin beyaz hümâsı», Hz. Muhammed. ‖ ***Hümâ-yı ikbal*** («devlet kuşu)», talih, uğur. ‖ ***Hümâ-yı lâ-mekân*** («mekânı olmayan hümâ»), Tanrı.

— Folk. ve Ed. Bir Masal kuşu (*Devlet kuşu* da denir.)

— ANSİKL. Folk. ve Ed. Eskilere göre *hümâ,* Kafdağı'nda veya Okyanus adaları ve Çin yakınlarında, özellikle daimî karlar bölgesinde yaşadığı söylenen boz renkte saksağanı andıran büyük bir yırtıcı kuştur. Halk arasında yaygın çok eski bir inanışa göre hümâ'nın gölgesi bir insanın başına rastlarsa, taç giyeceğine belirti sayılırdı. Hümayun sözü buradan gelir. Başka bir söylentiye göre, eskiden bir meydanda bu kuşu uçururlar, kimin başına konarsa onu hükümdar seçerlermiş. «Devlet kuşu» deyimi de bu inanıştan gelmiştir. Hümâ'yı bilerek öldüren bir kişinin kırk gün içinde öleceğine inanılırdı. Eski şairlerin mısralarında hümâ'nın adı geçer. İranlı şair Sâdi, hümâ'nın öbür kuşlardan üstün olduğunu söyler. (M)

HÜMAMÎ, divan şairi (İznik, ?-?). Murad II çağının ünlü şairlerindendir. Şeyhî ve Ahmedî'nin çağdaşı olan Hümamî'nin hayatı hakkında pek bilgi yoktur. İran şairi Hümamî Acem'in ayrılık ve özleyiş konularındaki 30 mektubunu içine alan *Sinâme* (30 Mektup) adlı tercüme etti. Vezir Halil Paşa adına Türkçeye tercüme etti. Bazı kaynaklara göre *Hünername* adlı bir mesnevisi de vardır. Selmanı Savecî'nin *Kaside-i Masnua*'sına (Süslü Kaside) yazdığı nazire ünlüdür. (M)

HÜMANİST i. (fr. *humaniste*'ten). Kendini eski dil ve edebiyatları öğrenmeye adayan kişi. ‖ **XV.** ve **XVI.** yy.da klasik ilk çağın şaheserlerine yeniden ün kazandıran bilgin ve edebiyatçılara verilen ad. (Bk. HÜMANİZM). ‖ Eski edebiyatların öğrenimini yapan kişi. ‖ Sistemini, insanla ilgili temel niteliklerin gelişmesi üzerine kuran filozof.

— Sıf. Hümanizm ile ilgili olan: *Hümanist dokrinler.* (L)

HÜMANİSTİK sıf. (fr. *humanistique*'ten). Paleografi. XV. yy.ın ilk çeyreğinden itibaren italyan hümanistlerinin, eskiçağ yazarlarının eserlerini kopya ederken kullandıkları yazıya denir. (Bu X. ve XI. yy. kitaplarından örnek alınan bir küçük harftir). Bu yazıya XV. yy.da *littera, antique, rotonda, tonda, romana* adları verildi. İtalyan yazıcıları, karolin veya fransız küçük harfini taklit eden bu küçük harfi kolaylıkla benimsediler. Çünkü İtalya'da köşeli harfin yanında yuvarlak bir küçük harf kullanılıyordu. Hümanistik yazı «yuvarlak» ve ya «romen» denilen matbaa harflerine temel teşkil etti.) [L]

HÜMANİTARİZM i. (fr. *humanitarisme*'den). Ahl. İnsancıl duygu ve davranışlar. (L)

HÜMANİZM i. (fr. *humanisme*'den). İnsandaki temel niteliklerin geliştirilmesini amaç edinen zihnî ve felsefî eğilimlerin tümü. (Bk. ANSİKL. *Fels.).* ‖ Yöntem ve felsefesini özellikle XVI. yy. Avrupası'nda gelişen eskiçağ metinlerinin incelenmesinden alan düşünce akımı. (Bk. ANSİKL. *Ed. ve Tar.*) ‖ Yunan ve latin dillerine dayanan öğretim metodu.

— ANSİKL. Ed. ve Tar. *Ortaçağ ve Rönesans hümanizmi.* Latin dil ve edebiyatının incelenmesine, Batı Avrupa'da ancak barbar istilâları sırasında ara verildi. Özellikle manastırlarda, büyük latin yazarlarının din dışı eserlerini kopyaya ve onlarda ilham alarak Latince yazmağa devam edildi. Alcuin'in yardımıyle Charlemagne, latin kültürünü devam ettirdi. Ortaçağda, Cicero, Ovidius, Horatius, Vergilius, Terentius din adamları tarafından okunuyor ve taklit ediliyordu. Aristoteles'in ününün yayılması da İskolastik döneme rastlar; ne var ki gerek onun, gerek Eflatun'un eserleri ancak latince tercümelerinden okunabiliyordu.

Ortaçağ İtalyan bilginleri, İtalya'yı Eskiçağ Roması'nın mirasçısı olarak görüyorlardı ve yunan-bizans kültürü bu ülkenin güneyinde de kısmen devam ediyordu. Haklı olarak hıristiyan bir hümanist diye kabul edilen Dante, latin kültürü ve eskiçağ mitleriyle beslenmiş, ama ilâhiyatın etkisiyle bu hıristiyan mistisizmine doğru yönelmişti. Petrarca, Ortaçağın iskolastik düşüncesini ve edebiyatını bir yana iterek, eskilerin eserlerinde fikir ve ahlâk zenginliğiyle estetik bir haz aradı, başlıca latin ve yunan yazarlarının elyazmalarını topladı, Homeros ve Eflatun metninden okuyabilmek için Yunancayı öğrendi. Boccacolo da Yunanca öğrenmiş ve bir mitoloji elkitabı hazırlamıştı. XV. yy. italyan hümanizminin altın çağıdır. İtalyan bilginleri, Bizans'a giderek elyazmalarını satın alıyor, bizans bilginleri de Venedik'e, Floransa'ya geliyorlardı. İstanbul'un fethi İtalya'ya giden bizans bilginlerinin sayılarını daha da arttırdı. Yunan eserlerinin çoğu Latinceye tercüme edildi. Medici'ler yunan ve latin elyazılarından çok başarılı kopyalar yaptırarak bir Eflatun akademisi kurdular. Floransalı Marsilio Ficino, Eflatun'u İtalyancaya tercüme ederek ve yorumlayarak, Eflatun'culuğun Floransa'dan Orta ve Batı Avrupa'ya yayılmasını sağladı. Filoloji ve arkeoloji gelişti. Öte yandan, yeni-latince yazarları nesirde Cicero'dan, nazımda Vergilius, Horatius veya Catullus'tan aktarmalar yaptılar.

Roma, Floransa, Venedik ve küçük prensliklerde, hükümdarlar kitaplıklarını yunanca ve latince eserlerle zenginleştirme yarışındaydı. Antik heykeller toplanarak koleksiyonlar yapıldı. Venedik'te, basımcı Manuzio'lar yunanca baskıları çoğalttılar. Hümanizm Batı'da daha geç yayıldı. Hareket, başlangıçta, açıkça hıristiyan bir nitelikteydi. En ünlü hümanistler ortaçağ iskolastiğini ve «barbarlığını» reddederek antik kaynaklara döndüler, Hıristiyanlık öncesinin şaheserleri ile birlikte kutsal metinleri de yaydılar. Bu hıristiyan hümanistler ingiliz Th. Morus, fransız Lefèvre d'Etaples, Budé ve hollandalı Erasmus'tur. Sokrates'i neredeyse aziz mertebesine çıkartan Erasmus, bir yandan da «İsa'nın felsefesi»ni yayıyordu; hem Hıristiyanlık öncesi ahlâkçılarını, hem de kilise babalarını ve Yeni Ahit'i yorumladı ve tercüme etti. Aynı zamanda hümanist ve mistik olan Lefèvre d'Etaples, Aristoteles ve yeni eflatun'cuların latince baskılarını yaptı ve İncil'i ortaçağ katkılarından arınmış olarak ilk defa Fransızcaya tercüme etti. Guillaume Budé, çağının en mükemmel fransız helenistiydi; François I'in krallık okutmanları tayin etmesini sağladı (1530) [geleceğin Collége de France'ı], *Le Passage de l'Hellénisme au Christianisme* (Helenizmden Hıristiyanlığa Geçiş) adındaki son eserinde, ruhun gelişimini hıristiyan öğretilerine bağladı.

Luther ve Calvin, hümanistleri İsa'nın doktrini yerine pagan felsefeyi tutmakla suçladılar. Gerçekten de, hümanistlerin çoğu, insanın aslında iyi olduğuna inanıyorlardı. Bazıları stoa'cı veya epikuros'çu ahlâk felsefesini yayacak kadar ileri gittiler. Lucretius'un, Yaşlı Pilinius'un, Cicero'nun, Aristoteles'in eserleri, hümanistleri Tanrı'nın inayet ve takdirine, mucizelere ve ruhun ölmezliğine olan inancı yıkmağa kadar götürdü. Cicero'cu Etienne Dolet bunlardan biridir. Bu hümanistlerin çabaları sonunda, akılcı bir felsefe ve laik bir ahlâk anlayışı ortaya çıktı.

François I ve Henri II devirlerinden fransız hümanizmi tam bir gelişme içindeydi. Krallık kolejindeki öğretmenler, öğrenci ve dostlarına eskiçağ dil ve edebiyatlarını öğreterek, yunan ve latin yazarlarına karşı hayranlık duygusu aşıladılar. Dorat, Muret, Turnèbe v.b. birleşerek o dönemde Fransa'nın başlıca şiir okulu olan «Pléïade»ı kurdular, Henri Estienne, filoloji alanında büyük eserler verdi.

Din savaşları, hümanizm kültürünü büyük ölçüde baltaladı. Hümanizmin doğruyu gösterdiğine ve mutluluk getirdiğine olan inanç sarsıldı. Öte yandan, millî edebiyatların gelişmesi, eski şairlerin taklit edilmesini daha az gerekli kılıyordu. Pléïade'ın hümanist heyecanına, gelecek nesillerin fransız ozanlarında rastlanmaz. Buna paralel olarak bilimdeki gelişmeler, latin ve yunan bilginlerinin değerini sarstı. Bununla birlikte hümanizm, Louvain (Justus Lipsus) ve Leiden üniversitelerinde etkinliğini uzun süre korudu. Fakat Rönesans'ın sonlarından itibaren, bilginler bir hümanistten çok bir filolog veya bir arkeolog olarak önem kazandılar. Eskiçağ için duydukları tutku azaldı. Yeni-latince şiiri, önemini kaybederek çöktü.

— Fels. Felsefede hümanizm kelimesi şunları belirtir: **1.** Auguste Comte'un kurmayı denediği «insanlık dini»; **2.** Oxford'da profesör F.C.S. Schiller'in ***Hümanism Philosophical Essays*** (Hümanizm, Felsefî Denemeler) [1903] ve ***Studies in Humanism*** (Hümanizm Üstüne İncelemeler) [1907] adlı eserlerinde, her türlü bilginin insan tabiatına ve onun ana ihtiyaçlarına bağlı olduğunu ileri sürdüğü öğreti. Bir fikir, sonuçlarının pratik bir değeri olup olmamasına göre doğru veya yanlıştır. Schiller'in öğretisi ahlâk, mantık, estetik ve metafizik alanlarını da kapsar. Pragmacılıktan da daha çok, her türlü metafizik kesinliği reddeder ve ne kadar insan tabiatı varsa bir o kadar da çeşitli metafizik olacağını aynı şekilde tabiî sayar; **3.** günümüzde ise, insanın bütün olanaklarının sonsuz olarak geliştirilmesi gibi yüksek bir amaç güden her türlü felsefî, sosyal ve siyasî nazariye, gerek maddî, gerek manevî yönden insan kişiliğine saygı duyma, hümanizmin kapsamına girer. (L)

HÜMÂY i. Bk. HÜMÂ.

HÜMAYUN sıf. (fars. *hümāyūn*). *Esk.* Kutlu, uğurlu: ***Düşürmüş anberî zülfün hümâyun gölgesin âya*** (Nesimî). ‖ Padişaha ait, hükümdarla ilgili: ***Süheyl İbni Amr, ordu-yı hümâyûna gelip Resul-i Ekrem ile görüştü*** (Cevdet Paşa). ***Otağ-ı hümâyun.*** ‖ ***Hümâyûn-baht,*** talihi güzel, çok uğurlu. ‖ ***Hümâyûn-gâh,*** padişah sarayı. ‖ ***Hümâyunname,*** bir hükümdarın bir başka hükümdara gönderdiği yazı.

— Dokumc. *Esk.* Bir çeşit kumaş. (Hassa denilen bezin yumuşak ve en iyi cinsidir.

Elbise kumaşlarının altına astar olarak konurdu.)

— Tar. Osmanlı padişahlarına ait bir ta'zim sözü. (Padişahlarla ilgili her şeye terkip şeklinde bağlanırdı: *Saray-ı hümayun, hazine-i hümayun, mühr-i hümayun* gibi.) [M]

Hümayunâbâd kasrı, eskiden Bebek'te bulunan bir sarayın adı. Ahmed I zamanında, sadrazam Damat İbrahim Paşa tarafından tamir ettirildi (1725) ve Hümayunâbâd adı verildi. Bugün bu sarayın yerinde Bebek bahçesi bulunmaktadır. (M)

Hümayunname, Kelile ve Dimne'nin Ali Çelebi tarafından yapılan türkçe tercümesine verilen ad. Birçok dillere çevrilen Kelile ve Dimne III. yy.da hint yazarı Beydeba tarafından yazıldı; çoğu aslan, öküz, tilki, leylek, güvercin, çakal, fare, kedi, karga, baykuş, kaplumbağa gibi hayvanlarla, kral, zahid, şehzade, kuyumcu, gezgin gibi insanlar arasında geçen konuşmaları konu edinir. İçinde hepsi de ahlâkî bir öğüde bağlanan on beş masal vardır. Her masal bir ayrı bölümdür. Hayvanların birbiriyle olan konuşmaları sonraki yüzyıllarda Şeyh Attar, Mevlânâ Celâleddin, La Fontaine gibi doğu ve batı şairlerini etkiledi. Onlar da bu konuları uzun boylu işlediler. *Hümayunname* (Kelile ve Dimne) birkaç kere Türkçeye çevrildi. İlk defa Kul Mesud, Aydınoğlu Umur Bey adına, daha sonra bilinmeyen biri Murad I adına, Ali Çelebi ise Kanunî Sultan Süleyman adına eseri Türkçeye çevirdiler. Ahmed Midhat Efendi ise *Hülâsa-i Hümayunname* adıyle bir özet yaparak Matbaa-i Âmire'de bastırdı (1888). Son olarak Ömer Rıza Doğrul'un *Kelile ve Dimne* adıyle Arapçadan Türkçeye çevirdiği eser Millî Eğitim Bakanlığı yayınları arasında çıktı (1945). [M]

HÜMAYUN NASREDDİN MUHAMMED, Hint-türk imparatoru (Kabul 1508 - Delhi 1556). Babur'un büyük oğlu. Ana tarafından Hüseyin Baykara ailesine mensuptur. İyi bir eğitim gördü. Çok küçük yaşlarından beri askerî hareketlere katılarak Babur'un takdirini kazandı. Hindistan seferi sırasında Hümayun, Firuze kalesi üzerine başarılı bir sefer yaptı (26 şubat 1526). Savaş sonunda Babur, bu kaleyi Hümayun'a verdi. Panipat büyük meydan savaşında ön safta döğüştü (21 mayıs 1526). Lodi'lerden Sultan İbrahim Lodi yenilince Agra üzerine yürüyerek zaptetti ve hazinelerini ele geçirdi. Babur, oğluna başarılarından dolayı, Senbel vilâyetini verdi. Panipat seferinden sonra başkaldıran yerli beyleri yenerek Cavmavu, Gazipur, Kalpi şehirlerini ele geçirdi. Türkistan'a birçok sefer yapan Hümayun, Babur'un ölümü üzerine Hindistan imparatoru olarak tahta çıktı (1530). Bengale'ye sığınan Mahmud Lodi, Babur'un ölümü haberi üzerine birtakım afgan beyleri ile birleşerek Cavnpur'u ele geçirdi. Hümayun harekete geçerek Devre bölgesinde âsileri bozguna uğrattı ve Cavnpur'u ele geçirdi. Bundan sonra Lodi tarafları olan Şir Hanın üzerine yürüdü ve Şir Hanın sığındığı Çunar (Çunda) kalesini kuşattı; dört aylık bir kuşatma sonunda bu bölgede hâkimiyetini temin eden bir anlaşma imzaladı. Gucerat hükümdarı Sultan Bahadur'u Mandasor Meydan savaşında yenerek Gucerat'ı aldı (1535). Burasının yönetimini kardeşi Askerî'ye vererek, Malva ve Handeş ülkelerini ele geçirdi. Fakat 1535 yılından sonra Hümayun ile kardeşleri arasında anlaşmazlıklar çıktı. Önce Askerî harekete geçerek Gucerat'a hâkim oldu. Hümayun'un küçük kardeşi Hind el-Mirza da merkezde hükümdarlığını ilan etti. Bu olaylar sırasında Şir Han ile savaşan Hümayun, Şir Hanın kuvvetli ordusu karşısında diğer kardeşleriyle birleşmek istedi (1540). Fakat kardeşlerinden Kamran'ın birleşmeye yanaşmaması üzerine Lahur'u bırakarak Bedahşan'a çekildi. Buradan Hacca gitmek için İran'a sığındı. İran'da Şah Tahmasb I tarafından saygı ile kabul edildi. Tahmasb'ın verdiği yardımcı kuvvetler ile Kandehar, Kabil ve Bedahşan şehirlerini aldı. Kardeşlerini de ortadan kaldıran Hümayun, yeniden hükümdarlığını ele geçirdi (1554). Afgan ordusunu da yenerek Delhi'ye girdi ve Hint-Türk imparatorluğunu yeniden kurdu (1555). 1556 Yılında kütüphanesinin merdiveninden düşerek ağır surette yaralanan Hümayun, bir süre sonra öldü. Oğlu Ekber, padişah ilân edildi. Hümayun, özellikle Babur sülâlesine düşman olan yazarlar tarafından, gevşek, tembel, eğlence düşkünü, devlet işlerini ihmal eden ve afyon kullanan bir hükümdar olarak anlatılmaktadır. Halbuki, Babur'un bildirdiğine göre Hümayun, çalışkan ve iyi vasıflara sahip bir kumandan idi. Şiirle de uğraşan Hümayun'un bir *Divan*'ı vardır. (M)

Hümayun türbesi, Delhi yakınında Baburîler devrinin en büyük mimarî anıtı (1570). Mirek Mirza Giyas tarafından yapıldı. Kırmızı kum taşındandır. Türkistan'daki son eserlerin karakterini taşıyan kubbe, beyaz mermerdendir. Tac Mahal'in ilk örneği sayılır. 270×281 m uzunluğunda duvarlarla çevrilmiş bir bahçe içinde ve taş döşeli bir taraça üzerinde bulunan türbenin her kenarı 55 m'dir. İç içe çift kubbeli yapılmış ilk Hindistan anıtıdır. Türbenin üst temeli bir sıra revakla süslüdür. Taç kapının içinde sivri taşkın kemerli bir hücre derinleşmekte, sağında ve solundaki daha alçak kapılarda da yine sivri taşkın kemerli daha küçük hücreler bulunmaktadır. Türbenin cephesinde üçgen şekillerinden meydana gelen süslemeler sade görünüşlüdür. 47 m yüksekliğindeki kubbe, ortadaki büyük kapının arkasına düşmektedir. Küçük portallerin arkasında da daha küçük kubbeler vardır. (M)

Hümaza suresi, Kur'an'ın CIV. suresi. 9 ayettir. Mekke'de indirildi. Tefsirciler, Ümeyye bin Half, Velid bin Muğire gibi Hz. Muhammed ve arkadaşlarını arkadan çekiştiren kimseler hakkında indirildiğini söylerler. Bu surede arkadan çekiştirmeyi, el, kaş, göz işaretleriyle eğlenmeyi ve ayıplamayı âdet edinen kimselerin Hutame denilen tutuşturulmuş bir ateşe yakılacağı anlatılır. (M)

HÜMEYDÎ (Ebu Abdullah Muhammed), arap bilgini (Majorca 1027 ?-Bağdat 1095). İspanya'da hoca Ebu Ömer Yusuf bin Abdül Berr ve Ebu Muhammed Ali bin Ahmed'den öğrenim gördü. Sonra doğu ülkelerinde geziler yaptı (1056). Gezileri sırasında *Risale* ve *Muhtasar-ül-Müdevvene* (Düzenlenmiş Divan) yazarı İbn Ebî Zeyd'den ders aldı. Kahire, Mekke, Medine, Suriye ve Irak'ı dolaştı. Sonra Bağdat'a yerleşti. Fıkıh, hadis ve tarih konularında çalışmaları vardır. (M)

HÜMİK sıf. (fr. *humique*'ten). Hümüs kapsayan veya hümüsten meydana gelen. (Çoğunlukla HÜMİFER ile eşanlamlı olarak kullanılır.) ‖ *Hümüslü alp toprağı,* hümüsçe çok zengin toprak. (L)

HÜMİLİS i. Bulutların sınıflandırılmasında, kümülüs bulutunun dikey yönde hafifçe uzanmış ve daha yassı olarak yayılmış karakteristik tipi. (L)

HÜMİN i. (fr. *humine*'den). Hümüsün özgül bileşeni. (L)

HÜMORESK i. (fr. *humoresque*'ten). Genellikle canlı ve tutkulu bir gidişi olan çalgı parçası. (Kaynağı romantizme dayanan hümoresk'in belirli kuruluş kuralları yoktur. Schumann'ın piyano, Dvorjak'ın keman için bestelediği hümoreskler çok ünlüdür.) [L]

HÜMORİZM i. (fr. *humorisme*'den). Tıp. Bk. SUYUKÇULUK.

HÜMÛM çoğl. i. (ar. *hemm*'den *hümûm*). *Esk.* Üzüntüler, sıkıntılar, kaygılar: *Olup hücum-ı elemden şikeste hâtırlar / Derûna dolmuş idi kasvet-i hümûm ü keder* (Nedim). [M]

HÜMÜS i. Toprağın koloidal bölümünde bulunan ve organik gereçlerin dönüşmesinden meydana gelen koyu kahverengi madde.

— ANSİKL. Toprak bil. *Hümüs* terimi, önceleri, «bitkisel» adı verilen toprakların görünüşlerine uygulandı. Bugün terim, dar anlamıyle toprağa karışmış organik kalıntıların bozuşmuş bölümünü anlatır. Topraktaki organik maddeler sürekli dönüşüm halindedir: bu yüzden asıl hümüsle bozuşma halindeki organik kalıntıları ayırt etmek gerekir. Hümüsün bileşimi karmaşık ve çeşitlidir. Önemli bir bölümü alkali eriyiklerde erir (hümik asitler); diğer bir bölüm pektik, linyin ve killere sıkı sıkıya bağlı hümik asitlerden meydana gelir. Oluşum tarzlarına ve bileşimlerine göre çeşitli hümüs tipleri ortaya çıkar. Duchaufour'a göre hümüsün kalsiyumlu mul, orman mulu (yumuşak hümüs) moder ve mor (ham hümüs) gibi çeşitleri vardır. Tarım ve ormancılık yönünden hümüsün en önemli özelliği, kille birleşerek «killi-hümüslü» adı verilen karmaşıkları oluşturmasıdır. (L)

HÜMÜSLEŞTİRME i. (*hümüs*'ten *hümüs-le-ş-tir-me*). Organik maddeleri hümüse dönüştürme. (Bu geçişteki hız ve özel şartlar toprakbilim için çok önemlidir.) [L]

HÜMÜSLÜ sıf. (*hümüs*'ten *hümüs-lü*). Organik maddesi hümüse dönüşmüş toprak. ‖ Hümüsçe zengin toprak. (Havada kurutulmuş toprakta organik maddelerin oranı yüzde ikiye geçerse, bu topraklar hümüsçe zengin sayılır.) [L]

HÜN (Agâh), türk tiyatro oyuncusu (İstanbul 1918). Konservatuvarı bitirdi (1937-1942). Devlet tiyatrosunda çalıştı. İstanbul'da Küçük Sahne'ye girdi (1951). Oda tiyatrosu (1959) ve Küçük Opera'da (1960) oyun sahneye koydu. Şehir tiyatrosunda rejisörlük ve oyuncu olarak çalıştı. (M)

HÜN (Hâdi), türk tiyatro oyuncusu (İstanbul 1907-ay.y. 1969). Öğrenimini İstanbul'da yaptı. Sahne çalışmalarına ilk olarak *Topkapı Gençler mahfeli**nde başladı (1925-1926). Dârülbedayi'ye girdi (1932). Bir ara Hüseyin Kemal-Raşit Rıza topluluğunda çalıştı. Sonra yeniden, Şehir tiyartrosu adını alan Dârülbedavi'ye girdi. *Mucize, Güneş Batarken, Peer Gynt, İstanbul Efendisi, Yanlışlıklar Komedisi, Romeo ve Jülyet, Hamlet, Namı diğer Parmaksız Salih, Yavru Kartal, Cyrano de Bergerac, Üçüncü Selim,* gibi oyunlarda rol aldı; birçok filimde oynadı. (M)

HÜN (Samiye), türk tiyatro oyuncusu (İstanbul 1907). Sahneye ilk olarak halkevinde çıktı. Sonra Şehir tiyatrosuna girdi (1934). *Suç ve Ceza, Balaban Ağa, Müfettiş, Aşk Mektebi, Hülleci, Kadınlar Mektebi, Julius Caesar, Antuan ile Kleopatra, Nemo Bankası, Fırtına, Yaşlı Kız, Gizli Anne, Kral Lear, Çalıkuşu* gibi oyunlarda ve birçok filimde rol aldı. (M)

HÜNER i. (fars. *hüner*). Marifet, ustalık; maharet, becerikliilk: «*Kendisinde o hüner olmadığını bilsin de sussun, ondan hikâye isteyen oldu mu?*» (N. Ataç). *Yüksel ki yerin bu yer değildir / Dünyaya geliş hüner değildir* (Namık Kemal). *Mihneti kendüye zevk etmedir âlemde hüner / Gam u şâdi-i felek böyle gelir böyle gider* (Enderunlu Vasıf). ‖ Sanat, maharet, ustalık ürünü: *Hayır! Görülmelidir ayrı ayrı maksemler / Bakınca hayret edersin... Ne ince iş, ne hüner!* (M. Â. Ersoy).

— ÇEŞ. DEY. *Hüner göstermek,* ustalığını, maharetini ortaya koymak, herkesin harcı olmayan bir işi yapmak. ‖ *Hüner satmak,* kendinde olmayan bir yeteneği varmış gibi göstermek.

— *Esk. Hüner-dâr,* hüner sahibi. ‖ *Hüner-fürûş,* hüner satan. ‖ *Hünermend,* hünerli, marifetli. ‖ *Hüner-mendî,* hünerlilik. ‖ *Hüner-perver,* sanatseven. ‖ *Hüner-perverân,* sanatı sevip koruyanlar. ‖ *Hüner-perverî,* hünerlilik. ‖ *Hüner-pîşe,* marifetli. ‖ *Hüner-ver,* hünerli, marifetli, işin ehli: *Bu iki hünerver-i yegâne / Pek çok medet ettiler lisane* (Ziya Paşa). ‖ *Hüner-verân,* hünerli olanlar. ‖ *Hüner-verî,* ustalık, maharet. ‖ *Erbab-ı hüner,* hüner sahipleri.

◆ **Hünerli** sıf. Elinden iş gelen, marifetli. ‖ Ustalıkla yapılmış.

◆ **Hünersiz** sıf. Hüneri olmayan, marifetsiz, elinden hiç bir şey gelmeyen: *Hünersiz kız.* ‖ Herhangi bir özelliği olmayan, maharetle yapılmamış olan. (M)

Hünername, XVI. yy.da Murad III devrinde düzenlenen minyatür albümü (basımı İstanbul 1969). Eserde renkli minyatürlerle süslenmiş türkçe ve farsça kahramanlık şiirleri yer alır. (M)

HÜNGÜRDEMEK (veya **HÖNGÜRDEMEK**) geçz. f. *hüngür*'den *hüngür-de-mek*). Ağlarken yüksek ses çıkarmak. (M)

HÜNGÜR HÜNGÜR zf. (onomatope). [Ağlamak için] Yüksek sesle ve hıçkıra hıçkıra: *Onu doğrulmuş gören karısı oraya, ayak ucuna çöküp hüngür hüngür ağlamaya başladı* (Sabahattin Ali). *Zeynep kadın, geçen gece hüngür hüngür ağayarak bana dâvayı anlattı* (Y. K. Karaosmanoğlu). [M]

HÜNGÜRTÜ i. (*hüngür*'den *hüngür-tü*).

hümayun

Foto N. Erkılıç (MEYDAN)

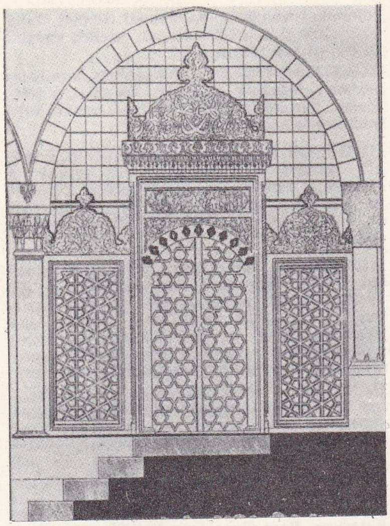

hünkâr mahfeline giden padişahlara ait giriş kapısı, Yenicami, İstanbul

Hüngür hüngür ağlarken, hüngürderken çıkan ses. (M)

HÜNKÂR i. (fars. *hundkār* veya *hundgār*'dan *hünkâr*). *Esk.* Hükümdar, sultan: *Kahraman hünkâr ezelî tahtını bir Tuğrul mehabetiyle bu tepeye kurmuş, fikri gibi göklere yakın yatıyordu* (A. H. Müftüoğlu).

— DEY. *Hünkâr imamı gibi,* kendini önemli bir kişiymiş gibi gösterenler için kullanılır.

— Ask. tar. *Hünkâr hasekisi.* Bk. HASEKİ.

— Denizc. Tar. *Hünkâr gemisi,* padişahlara mahsun, baştarda cinsinden gemi. (Diğer baştardalar gibi yirmi altı veya otuz altı oturaklı olurdu. Uzunluğu 210-216 kadem arasında değişirdi. Her bir küreği yedişer nefer çekerdi. Baş tarafında üç top, çıkmaları üzerinde de dört veya beş harf top bulunurdu. Diğer gemilerden ayırmak için direk, tekne ve kürekleri yeşile boyanırdı. Sancağı da yeşil olurdu. «Vardiya başı» geminin reisi idi.) || *Hünkâr kayığı,* padişahların gezme veya resmî ziyaretlerde bindikleri kayığa verilen ad. (Bu kayıkların som gümüş parmaklıkları ve yine gümüşten dört sütun üzerinde duran bir köşkü vardı. Köşkün döşemesi kırmızı saçaklı çuhadan olurdu. Kayıkta üç tane fener bulunurdu. Padişah köşkün içinde oturur, arka tarafta dümende ise bostancıbaşı dururdu.) || *Hünkâr sandalcıbaşısı,* padişahların saltanat veya tebdil kıyafetle deniz seyahatlerinde sandal, filika veya saltanat gemisinde görevli olarak bulunanlara verilen ad. (Bostancılardan sayılan bu sandalcılara eskiden «hamlacı» denirdi.)

harem dairesinde hünkâr sofası, Topkapı sarayı, İstanbul

— Tar. Osmanlı padişahlarına verilen unvan. || *Hünkâra çatmak,* Harem'de, Harem dairesine mensup kadınların hünkâra (padişah) rastlaması (Hünkâra çatmak hürmetsizlik sayıldığı için, bundan çekinilirdi.) || *Hünkâr imamı,* namazlarda padişahlara imamlık eden görevli. (Hünkâr imamları üç taneydi. Birinci imama başimam denirdi. Cuma ve bayram namazlarında hükümdar namına onun gittiği camilerde namaz kıldırırdı. Hünkâr imamları ilmî payeleri çok az da olsa bu mevkiye gelir gelmez müderris olurlardı. Aralarında kazasker olanlar da vardı. Cülus merasimlerinde ve bayram tebriklerinde hünkâr tahtına oturmadan önce imamı, hünkârın sağlığı ve devlet için dua ederdi.) || *Hünkâr macunu,* padişahlar için çeşitli bahar, misk ve amberden hazırlanan özel macun. (Bu macun başlala kulesinde başlalanın denetimi altında yapılırdı.) || *Hünkâr müezzini,* padişahlar namaz kılarken müezzinlik yapan kimse. (Hünkâr müezzinlerine müezzini has veya müezzinini hassa denirdi.) || *Hünkâr sofası,* Osmanlı devletinde Kanunî Sutan Süleyman zamanında yapımına başlanan Yeni Saray'ın ilk yaptırılan kısmı. Bk. ANSİKL.

— Teşk. tar. *Hünkâr çavuşu,* osmanlı sarayını muhafaza, haberleri tebliğ ve davet işleriyle görevli memur. (Bk. ANSİKL.) [Resmî adı maiyeti seniye çavuşu idi.] || *Hünkâr defteri,* saraydaki erkek ve kadın memurların, müstahdemlerin adlarının yazılı bulunduğu defter. (Şahısların adlarından başka görevleri, memleketleri, saraya giriş tarihleri yazılırdı.) || *Hünkâr kalfası,* padişahların hizmetlerini gören kadınlara verilen ad. Bk. ANSİKL.

— Mal. *Esk. Hünkâr (padişah) dirliği.* Bk. DİRLİK.

— Mim. *Esk. Hünkâr mahfili,* osmanlı mimarîsinde, camilerde padişahın halktan ayrı olarak namaz kılması için ayrılmış yüksek yer. (Feckânî kat hizasında ve caminin dışından ayrı bir kapı ile girilen bu kısımların etrafı parmaklıkla ve üstü de kafesle çevrilirdi.)

— ANSİKL. Tar. *Hünkâr sofası,* Osman III zamanında yeniden düzenlendi. Duvarlara çepçevre ayetler yazdırıldı; bunların altına nakış yaptırıldı ve ayna gömdürüldü. Selim III zamanında binaya mermer çeşmeler eklendi. Tahta geçen her hükümdarın zevkine göre bir daire yaptırılması sebebiyle Yeni Saray, zamanla daha da büyüdü. Büyük kubbenin altında bulunan bu geniş sofanın köşesinde sütunların arasında bayramlarda hükümdarın tahtı kurulurdu. Padişahın tahtının sağında ve solunda valide sultan ve diğer sultanlara teşrifat usulüne göre sedirler kurulur, hükümdar ve etrafı, yere serili eram üzerine oturup fasıl çalan sazendelerin kalfalarını dinlerler; hanendelerin oyunlarını seyrederlerdi.

— Teşk. tar. *Hünkâr çavuşluğu,* Abdülaziz devrinde kuruldu. Hünkâr çavuşu olanlar saray mensupları içinden, yüksek memuriyetlerde bulunanların çocukları arasıdan veya bunların tavsiye ettikleri gençlerden seçilirdi. Kabiliyet gösterenler subaylığa yükselir ve hattâ hünkâr yaveri olabilirlerdi. Sayıları yirmi kadardı. Devlet adamlarına padişahların iradelerini sunmak, bunları saraya çağırmak, yazılan yazıları yerlerine götürmek, cuma ve selâmlık alaylarında padişahın yanında bulunmakla görevliydiler. Dragon elbisesi adı verilen kalpaklı ve cepkenli bir üniforma giyerlerdi. Padişahın özel hazinesinden maaş alırlardı. 1908 İnkılâbından sonra yalnız Hazinei Hassa'dan altı yüz kuruş aylık almağa başladılar. Bu görev Osmanlı saltanatının sonuna kadar devam etti.

● *Hünkâr kalfaları,* genel kalfalar ve özel kalfalar olmak üzere ikiye ayrılırlardı. Haznedar usta, ibriktar usta, çamaşırcı usta, kilerdar usta, çeşmiyar usta, kahveci usta, kutucu usta genel kalfalardandı. Bunların yedişer yamakları ve acemileri vardı. Padişahın özel hizmetlerini haznedar kalfalar görürdü. Padişahın özel hizmetlerine, giyinip kuşanmasına bakarlardı. Bu sınıfa alınacak kimselerde sıraya ve kıdeme dikkat edilmezdi. Sayıları on beşi geçmezdi. Padişahın yatak odasının yanındaki bir odada kalırlar, geceleri padişahın kapısı önünde de nöbet tutalardı. Başlarına, bellerine kadar inen dört örgülü saç takarlardı. (M)

HÜNKÂRBEĞENDİ bls. i. Mutf. Salçalı etle servis yapılan patlıcan ezmesi. (Hazırlanışı: beğendilik patlıcanlar ateş üzerinde çevrile çevrile pişirilir. Un ile yağ hafifçe kavrulur, sonra patlıcanlar içine katılır ve eze eze karıştırılır; sonra bu karışıma yeterince sıcak süt yedirilir. Ateşten alınmadan önce rendelenmiş kaşar veya gravyer peyniri ve tuz katılır. Daha önce hazırlanan tas kebabı yanında servis yapılır.) [M]

HÜNKÂRÎ sıf. (fars. *hünkār*'dan *hünkāri*). *Esk.* Hünkârla ilgili.

— Kâğıtç. *Esk. Hünkârî kâğıt,* Osmanlı devleti zamanında sadrazamların padişahlara yazdıkları yazılarda kullanılan bir çeşit iyi cins kâğıt. (*Arz kâğıdı* da denir.) [M]

Hünkâr iskelesi, Boğazın Anadolu yakasında (Beykoz'un kuzeyindeki yalı köyü kısmında) Beykoz çayırının deniz kıyısındaki kısmı. 1833'te Osmanlılar ile Rusya arasındaki antlaşma burada imzalandı. Çayırı ve denizi ile ün kazanan Hünkâr iskelesi, Osmanlılar devrinde ünlü bir mesire yeri idi. (M)

Hünkâr iskelesi antlaşması, Osmanlılar ile Ruslar arasında yapılan antlaşma (8 temmuz 1833). Osmanlı padişahı Mahmud II, Mısır'da Mehmed Ali Paşanın ayaklanması sonucu, devletin güvenliğini tehlikeli görmeğe başladı. Fransa, Mehmed Ali Paşayı tutuyor, İngiltere ise tereddütlü davranıyordu. Bu durum üzerine padişah, Tuna kıyılarındaki otuz bin kişilik rus birliğinin İstanbul'u korumak için gönderilmesini istedi. Rusya bu isteği memnuniyetle kabul edince padişah, Mehmed Ali Paşa ile uzlaşmak için yeni çareler aramağa başladı. Fakat Fransa bu teşebbüsleri boşa çıkardı. Böylece visamiral Lazanev'in kumandasında dokuz savaş gemisinden kurulu rus filosu, Karadeniz boğazını geçerek Büyükdere önünde demirledi. Durumu kendi çıkarlarına uygun bulmayan Fransa ve İngiltere, bu defa Mehmed Ali Paşa ile Osmanlı padişahının arasını bulmak için çalışmağa koyuldular. Fransa amiral Roussin'i, İngiltere ise lord Ponsonby'i bu iş için görevlendirdi. Sonuçta Mehmed Ali Paşa ile padişah arasında Kütahya barışı imzalandı (14 mayıs 1833). Kütahya antlaşması, Mısır valisi ile olan anlaşmazlıkları çözümleyecek ilkelerden çok uzaktı. Geleceği güvenlik altına almak isteyen Mehmed Ali'nin teklifini olumlu karşılayan çar, ittifak fikrini kabul etti. Böylece Hünkâr İskelesi antlaşması imzalandı. Antlaşma bir önsöz, altı açık ve bir gizli maddeden meydana geliyordu.

Önsözde, Osmanlılar ile Ruslar arasında kurulmuş olan barış sistemi ve bu antlaşmanın savunma düşüncesiyle hazırlandığına işaret ediliyordu.

Birinci maddede, iki devletin sadece savunma kaygısıyle bu antlaşmayı yaptıkları, huzur ve güvenlikleri için birbirlerine yardımda bulunacakları belirtiliyordu.

İkinci maddede, 1829 Edirne antlaşması ile bu antlaşmada geçen diğer maddeleri yeniden onanmaktaydı.

Üçüncü madde, Osmanlılar, Rusyadan yardım istedikleri takdirde, Rusya'nın, karadan ve denizden, iki taraf arasında kararlaştırılacak sayıda bir kuvvetle yardım edeceğine ilişkindi.

Dördüncü maddeye göre, yardım isteyen taraf, yardıma gelen tarafın bütün masraflarını karşılayacaktı.

Beşinci maddeye göre, antlaşma süresi sekiz yıl olarak tespit ediliyordu.

Altıncı madde, bu savunma antlaşmasının iki ay içinde onanacağı ve onanmış nüshaların İstanbul'da karşılıklı olarak değiştirileceği ile ilgiliydi.

Antlaşmanın gizli maddesine göre; Rusya ile Batı devletlerinden birisi arasında savaş olursa, Osmanlı hükümeti Çanakkale boğazını Rusya ile savaşan devletin donanmasına kapayacak; buna karşılık, Rusya'nın dostu olduğu için, rus gemileri boğazlardan serbestçe geçebilecekti. Fransa ve İngiltere antlaşmanın imzalandığını öğrenir öğrenmez antlaşmayı protesto ettiler. Bir ingiliz donanması İzmir önlerine geldi. A-

vusturya, Hünkâr İskelesi antlaşmasının sakıncalarını Çar hükûmetine anlattı. Çar Nikola, antlaşmayı bozmamakla birlikte, şartlarını yerine getirmeyeceğini söyleyerek ortalığı yatıştırdı. Daha sonra da Avusturya ve Prusya ile Munchergratz antlaşmasını yaptı (18 eylül 1833). [M]

Hünkâr İskelesi madalyası, Mahmud II zamanında Ruslarla yapılan Hünkâr İskelesi antlaşması dolayısıyle çıkarılan altın ve gümüş madalya (1833). Ön yüzünde defne dalı, içinde Mahmud II'nin adlî tuğrası ve en altında hicrî 1249 tarihi; arka yüzünde ise defne dalı içinde ay, yıldız ve en altta 1833 tarihi görülmektedir. Madalyaların çapı 28 mm, ağırlığı, gümüş olanların 12,35 gr, altınların ise 15,90 gr'dır. Madalyanın hattat ve hakkâki Haşim, resim ve nakışlarınki ise Kazancıoğlu Kirkor Efendiler. (M)

HÜNNAP i. (ar. *ʿünnāb*'dan *ḥünnāb*). Meyvesi yenen bazı ağaç türlerinin ortak adı. (*Eşanl.* ÇİĞDE.) [İlmî adı *zizyphus*. Cehrigillerden.] ‖ Aynı bitkinin meyvesi.

— ANSİKL. *Hünnap* almaşık yapraklı, dikenli ağaç veya ağaççıklardır. Asya ve Amerika'nın tropik bölgelerinde kırk kadar türü yetişir. Bir kısım türleri süs bitkisi, bir kısmı ise meyve ağacı olarak yetiştirilir. Güney Avrupa ve Asya'ya özgü, 2-8 m yüksekliğinde bir ağaççık olan sarı çiçekli hünnap (*Zizyphus sativa*) Akdeniz havzasında meyvesi için yetiştirilir. Meyvesinin şekli zeytini andırır; önce yeşil, sonra olgunlaşınca kırmızı olur; eti beyaz, tatlı ve glütenlidir. Taze ve kuru olarak yenir, reçeli yapılır. *Zizyphus lotus* kuzey Afrika'da yetişir, çok daha küçük boyludur. *Z. Spina-christi* türü de keza Kuzey Afrika'da yetişir; İsa'nın başını süsleyen tacın bu ağacın dikenli dallarından yapıldığına inanılır. Güney Asya'da ve Afrika'ya özgü, orta boylu bir ağaç olan diğer bir hünnap türü (*Z. jujuba*) gene meyvesi için yetiştirilir. Diğer belli başlı türleri: *Z. mistol* (Arjantin), *Z. Joazeiro* (Brezilya), *Z. calophylla* (Malezya yarımadası). Birçok türlerinden kaba ve ince marangozlukta kullanılan kaliteli odun, diğer bir kısmındansa yakacak odun elde edilir.

— Eczc. *Hünnap* hafif müshil etkisi olan bir meyvedir. Ayrıca göğüs yumuşatıcı ilâç ve merhemlerin bileşimine girer.

◆ **Hünnabî** i. *Esk.* Hünnap renginde olan. [LM]

HÜNNAPGİLLER çoğl. i. Bot. Bk. CEHRİGİLLER.

HÜNNAPSI sıf. (*hünnap*'tan *hünnap-sı*). Hünnaba benzer.

— Anat. *Hünnapsı halka,* kürek kemiği üzerindeki hünnapsı çukur çevresinde yer alan ve bu çukurun derinliğini artırmağa yarayan telsel-kıkırdak halka. (L)

HÜNSÂ sıf. (ar. *ḫünṣā*). *Esk.* Hem erkeklik, hem dişilik kromozomları taşıyan (canlı), çiftcinsiyetli. *Yeni.* Erselik. ‖ *Hünsâ-i müşkil,* her iki cinsiyet organını taşıyan, fakat bu organlarından biri fiil, hareket ve yapı bakımından diğerinden farklı olmayan hünsâ. ‖ *Hünsâ-i recûlî,* erkeklik kromozomları daha fazla olan hünsâ. ‖ *Hünsâ-i nisaî,* kadınlık kromozomları daha fazla olan hünsâ.

◆ **Hünsâiyet** sıf. *Esk.* Çiftcinsiyetli olma hali. (M)

HÜR sıf. (ar. *ḥürr*). Yürürlükteki kanunların veya toplum kurallarının sınırları içinde hiç bir baskıya uğramadan, istediği gibi hareket eden: *Kendisi istediğini yapmakta hür olsa bile, bu adamdan kızını ayırmaya hakkı yoktu* (Sabahattin Ali). ‖ Yabancı bir gücün boyunduruğu veya baskısı altında bulunmayan: *Ben ezelden beridir hür yaşadım hür yaşarım / Hangi çılgın bana zincir vuracakmış şaşarım* (M. Â. Ersoy). [*Eşanl.* BAĞIMSIZ, ÖZGÜR.] ‖ Zorba bir gücün baskısı altında bulunmayan: *Hür rejimler.* ‖ Tutsak veya bir kimsenin malı olmayan: *Her insan doğuştan hürdür.* ‖ Hiç bir etki ve baskı olmadan kendi düşünce ve eylemlerini kendisi seçen.

— Fels. *Hür düşünce,* inanç konusunda hiçbir dogmanın, tasarrufun etkisinde kalınmaması, düşüncede yalnız insan aklının hâkim olması gerektiğini savunan kimselerin dünya görüşü. ‖ *Hür düşünceli,* hür düşünceyi benimseyen veya savunan kimse. (M)

HÜRMET i. (ar. *ḥürmet*). Saygı, itibar, değer verme, ikram, izaz: *Biliyor musunuz ki, size hürmetim vardır, dedim, sizi ağaçtan aşağı yuvarlamağa mecbur olursam pek üzülürüm* (R. N. Güntekin). *Piyasada, derhal hürmete lâyık bir mevki tutmuştu* (Vâ - Nû). ‖ *Esk.* Şer'en haram olma durumu, haramlık: *Şarabın hürmeti.* ‖ *Hürmet etmek,* saygı göstermek: *Bu külhanbeylerin hürmet ettikleri bir adamdı* (S. F. Abasıyanık).

— DEY. [...] *nin hürmetine* (*veya* [...] *nin yüzü suyu* (*hürmetine*), ... nin hatırı için anlamında kullanılır: *Onu bu günün hürmetine, bir tahta iskemleye oturtmuşlardı* (Sabahattin Ali).

— Huk. *Esk.* Haram oluş. ‖ *Hürmeti hafiye,* boşanma dolayısıyle, kadının kocasına haram oluşu. ‖ *Hürmeti hafîfe,* bir veya iki talâk-ı bain ile olan haramlık. ‖ *Hürmeti galîza,* kadın üç kere boşandıktan (talâkı selâse verildikten) sonra, kendisini üç kere boşayan kocasına mutlak olarak haram oluşu (bk. HÜLLE). ‖ *Hürmeti raza,* bir çocuğa süt verilmesinden doğan akrabalık dolayısıyle meydana gelen hürmet (bk. EVLENME, RAZA). ‖ *Hürmeti musahere,* sıhriyet sebebiyle evlenmeden dolayı, eşin bazı akrabası ile diğer eş arasında meydana gelen hürmet. ‖ *Hürmeti muvakate,* geçici bir süre için söz konusu olan hürmet. (İddet süresi içindeki kadınlarla evlenme yasağında olduğu gibi.) ‖ *Hürmeti müebbede,* devamlı, ebedî olarak haram oluş. (Nikâhları hiç bir zaman caiz olmayan kadınlarda olduğu gibi.) Bk. EVLENME, NİKÂH. (M)

HÜRMETEN zf. (ar. *ḥürmet*'ten *ḥürmeten*). *Esk.* Saygı olsun diye: *Hürmeten ayağa kalkın!* (M)

HÜRMETKÂR sıf. (ar. *ḥürmet* ve fars. *-kār,* yapan'dan *ḥürmet-kār*). Saygılı, saygı göstermesini bilen: *Rauf Bey, söz söylerken, meclise karşı çok hürmetkâr olduğunu göstermek için de vesile aramaya ehemmiyet veriyordu* (Atatürk).

◆ **Hürmetkârane** zf. Sayarak, saygılı olarak.

◆ **Hürmetkârlık** sıf. Saygılı olma hali. (M)

HÜRMETLİ sıf. (*hürmet*'ten *hürmet-li*). Saygı duyan: *Kâtipler, başlarını defterlerinden kaldırmış, hürmetli bir dikkatle bu derin sözleri dinliyorlardı* (R. N. Güntekin). ‖ Normalden büyük. (M)

HÜRMETLİCE sıf. (*hürmetli*'den *hürmetli-ce*). Oldukça büyük: *İki renkli basma entari. Göğsü hürmetlice* (B. Felek). [M]

HÜRMETSİZ sıf. (*hürmet*'ten *hürmet-siz*). Saygısız, hürmeti olmayan. (M)

HÜRMETSİZLİK i. (*hürmetsiz*'den *hürmetsiz-lik*). Saygısızlık: *Fakat bu, daha büyük hürmetsizlik Feride, seni menederim* (R. N. Güntekin). [M]

HÜRMÜZ, Basra körfezinde ada, Hürmüz boğazında. Aşı boyası ve kayatuzu ocakları. İran'a bağlı olan ada çok kayalıktır; limanı (*Hürmüz*) önemli bir ticaret merkezi, sonra da Hindistan yolu üzerinde bir iskele haline gelmişti. Portekizliler 1507'den itibaren Albuquerque yönetiminde buraya yerleştiler. 1622'de İngilizler adayı işgal ettiler ve şehri yıktılar; sonradan aynı yerde büyük bir kasaba kuruldu.

— Esk. coğ. Kurucusunun sasanî hükümdarı Ardeşîr Papakan olduğu sanılıyor. Şehir, ününü Arapların eline geçince kazandı. Bu bölgenin ticarete açılması da Araplar zamanında oldu. 1262 Tarihinde İlhanlı sülâlesinin eline geçti. Bu sırada Moğolların istilâsına uğradı. XVI. yy.a kadar dünya ticaretinde önemli bir rol oynayan Hürmüz, Portekizlilerin Hindistan'a gelmesiyle onların eline geçti. Sonra İran'a bırakıldı. Hürmüz ve dolayları altın, gümüş, bakır ve demir madenleri bakımından çok zengindi. Sonraları Basra - Çin yolu üzerinde bir uğrak merkezi oldu. Bölgenin en ünlü ürünü ise çivit idi. (M)

HÜRMÜZ, pehlevî **Oharmazd,** yesta dilinde **Ahura mazda,** Zerdüşt dinine bağlı olanların, kutsal sayılan en yüksek varlığa verdikleri ad. Sonraları Müşteri (Jüpiter) gezegenine de bu ad verildi. (M)

HÜRMÜZ I, sasanî hükümdarı. Şâpûr I'in oğlu. Bir yıl hükümdarlık yaptı (272-273). Valiyken Romalılarla yaptığı savaşlarda ün kazandı. Mani (Mannes'çiliğin kurucusu) kovuşturmaya uğradığı zaman Hürmüz'ün ona Destcerd'deki sarayına sığınma izni verdiği söylenir. (M)

HÜRMÜZ II, sasanî hükümdarı (öl. 309). Nersi'nin oğlu ve Şâpûr I'in torunu. 308'de tahta çıktı. Arapları yendikten sonra onlar tarafından öldürüldü. Ölümünden az sonra doğan Şâpûr II'nin Hürmüz adındaki oğlu İran'da on üç yıl tutuklandıktan sonra İstanbul'a kaçarak bizans imparatoru İulianos'a sığındı ve onunla, İran seferine katıldı. (M)

HÜRMÜZ III, sasanî hükümdarı (öl. 459). Babası Yezdegerd II'nin yerine geçti (457). Baktria'da Talakan ve Tilmiz şehirlerini Akhunlara verdi. Fakat bir süre sonra Yezdegerd II'nin diğer oğlu Firuz, Akhunlardan yardım alarak Hürmüz III'ün üzerine yürüdü. Yapılan savaşta Firuz galip gelerek Hürmüz'ü öldürttü. (M)

HÜRMÜZ IV, sasanî hükümdarı (öl. 590). Hüsrev Anuşrevan'ın oğlu. Annesi bir türk hakanının kızı olduğundan «türkten doğmuş» anlamına gelen *Türkzad* denirdi. Hükümdarlığı 578'de başladı. Bazı kaynaklar mağrur ve düşüncesiz bir hükümdar olduğunu yazar. Roma imparatorunun kendisine gönderdiği elçileri tutuklamış ve ancak rahiplerin isteği üzerine serbest bırakmıştı. Doğu Romalılar ile yaptığı savaşta yenildi (586). Behram Çubin ayaklanmasında tahtından indirilerek boğduruldu. (M)

HÜRMÜZ V, sasanî hükümdarı (öl. 632). Hüsrev Perviz'in torunu. Halası Azarmidoht'a karşı başarılı savaşlar yaptı. Yezdegerd III'ün saltanatının birinci yılına kadar durumunu korudu. Nisibin'de kendi askerleri tarafından öldürüldü. (M)

HÜRMÜZÂN (El—), Susiana (Elam, Huzistan) kralı. İran ordusunun kumandanı olarak katıldığı el-Kadisiye savaşında yenildi (637). Memleketi olan Huzistan'a çekildi ve müslümanlara karşı şiddetle direnerek Maysan ve Dastmaysan'ı istilâ etti; fakat Basra ve Kûfe'nin birleşik kuvvetleri tarafından yenilgiye uğratıldı ve birçok yeri müslümanlara bırakmak zorunda kaldı. Araplar ile olan bir sınır anlaşmazlığı üzerine yaptığı yeni çarpışmada da yenildi. Fars ve el-Ahvaz eyaletleri halkı, iran hükümdarı Yezdegerd III'ün gönderdiği elçilerin kışkırtması ile yeniden direnmeye başlayınca, El-Hürmüzân'ın durumu gitgide tehdit edici bir şekil aldı ve halife Ömer ona karşı el-Numan bin Mukarin kumandasında bir ordu gönderdi. İki kuvvet Erbuk'ta karşılaştı. El Hürmüzân yenileceğini anlayınca Tustar'a kaçtı; el-Numan Ramhürmüz'ü aldıktan sonra Tustar kalesini kuşattı. Araplar bu kaleyi on sekiz ay (bazılarına göre de iki yıl) sonra ele geçirdiler (638, 639, 640, 641, 642). El-Hürmüzân esir edilerek halife Ömer'e gönderildi; İslâmlığı kabul etmek şartıyle hayatını kurtardı. Halife'ye İran meselelerinde yardımcı oldu. Fakat Ömer'in bir iranlı tarafından öldürülmesinden sonra (644) Hürmüzân'dan şüphe edilerek Ömer'in oğlu Abdullah tarafından öldürüldü. (M)

HÜRMÜZ boğazı, Basra körfeziyle Umman denizini birbirine bağlayan boğaz. Genişliği yaklş. 60 km. (L)

HÜROLİT i. (fr. *hureaulite*'ten). Miner. Hidratlı tabiî manganez fosfat. (L)

HÜRRE i. (ar. *ḥürr*'den *ḥürre*). *Esk.* Hür kadın. Cariye veya tutsak olmayan kadın.

— Huk. *Esk.* *Hürre-i mükellefe,* rüştünü ispat etmiş kadın. (M)

HÜRREMÂBÂD, İran'da (VI. eyalet) şehir, Zagros dağlarında; 16 750 nüf. Luristan'ın eski başkenti olan Hürremâbâd, Ortaçağdan kalma bir kalenin eteğindedir. Bugün bir ticaret (yün, tahıl, kurutulmuş meyve) merkezidir. (L)

HÜRRİYET i. (ar. *hürr*'den *hürriyet*). Zorlama yokluğu: *Eski hürriyetine kavuşabilmek için evden kaçmağa karar verdi.* ‖ Zorba bir iktidarın baskısı altında bulunmayan bir halkın durumu: *Biz Türkler, bütün tarihî hayatımızca hürriyet ve istiklâle timsal olmuş bir milletiz* (Atatürk). [*Eşanl.* ÖZGÜRLÜK.] ‖ Yabancı bir Devletin hâkimiyeti altında bulunmayan bir ülkenin

ön yüz

Hünkâr İskelesi madalyası

arka yüz

Foto. MEYDAN

durumu: *Ülkenin hürriyeti için tek yol vardı: savaşmak.* (*Eşanl.* BAĞIMSIZLIK.) ‖ Tutsak olmayan, birinin hâkimiyeti altında bulunmayan bir kimsenin durumu: *İstemezse efendi onu azat etmiştir; [...] karşılığında hiç bir şey istemeden hürriyetini verecektir* (N. Araz). ‖ Yasak edilmeyen her şeyi yapma, engellenmeden hareket etme gücü: *Pekiy ama, [...] düşünmek okumak veya dinlenmek istiyenin hürriyeti yok mu?* (F. R. Atay). *Gezi hürriyeti. Eğlenme hürriyeti.* ‖ Herhangi bir dış sebep ve maksat dışında, kendi kendimize karar verebilme yetisi: *İrademizin ve ruhumuzun hürriyetini kaybetmeden bunu başarabilirsek [...] Tanrı bizi kendi katına ulaştırabilir* (Ş. S. Aydemir). [Bk. ANSİKL., *Fels. ve Ahl.*] ‖ [Nesneler için] Engel, baskı, zorlama, yokluğu: *Basın hürriyeti.* ‖ *Teşm. yol.* 10 Temmuz 1908'de meydana gelen özgürlük hareketi: *Kızı Hürriyet'ten birkaç ay önce bir arapla evlendirmişler.*

— *Esk. Hürriyet-i bedeniye* (veya *şahsî hürriyet*), kişisel özgürlük. ‖ *Hürriyet-i mâneviye*, inanma hürriyeti. Hiç bir baskı altında olmadan karar verebilme özgürlüğü. ‖ *Hürriyeti medeniye*, bir kimsenin bulunduğu ülkenin yasalarındaki bazı kısıtlamalar dışında sahip olduğu hürriyetlerin bütünü. ‖ *Hürriyeti siyasiye*, siyasî inanç ve bu inancı belirtebilme özgürlüğü. ‖ *Hürriyeti tabiiye*, insanın doğuştan sahip olduğu haklarını kullanmasındaki hürriyet, tabiî özgürlük.

— TAR. TELM. ***Ey hürriyet, senin adına ne cinayetler işleniyor***, Fransız devrimi sırasında Mme. Rolland'ın darağacına çıkarken Hürriyet heykeline bakarak söylediği cümle. ‖ ***Hürriyet, Eşitlik, Kardeşlik***, fransız devrimcilerinin Eski rejime karşı elde ettikleri siyasî ve sosyal kazançları belirten Fransız cumhuriyeti dövizi. ‖ ***Hürriyet, Musavat, Uhuvvet***, İttihat ve Terakki partisinin fransız devrimcilerinden alarak benimsediği slogan.

— Huk. Yasaklayıcı veya kısıtlayıcı kurallar dışında, kendi kararına göre davranma gücü: *Hürriyet, başkasına zarar vermeyen her şeyi yapabilmek demektir.* (Bk. ANSİKL.) ‖ Kişilere, belli bir alanda hareket serbestliği tanınmasını ifade eden haklar veya bunların tümü. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Hürriyeti bağlayıcı cezalar.* Bk. CEZA. ‖ *Hürriyetin özü.* Bk. ANSİKL. ‖ *Basın hürriyeti.* Bk. ANSİKL. ‖ *Bilim ve sanat hürriyeti*, kişilerin, bilim ve sanatı objektif olarak öğrenme, öğretme, açıklama, yayma ve bu alanda her türlü araştırmayı yapabilme serbestliği. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Çalışma ve sözleşme hürriyeti*, kişilerin, yaşama imkânı sağlayacak kaynaklar elde edebilmek amaç ve şartıyle dilediği alanda çalışma, âkidini seçerek konusunu dilediği gibi düzenleyebileceği sözleşmeler yapabilme serbestliği. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Dernek kurma hürriyeti*, kişilerin, düşünce, bilgi ve faaliyetlerini, ekonomik olmayan bir amaca yönelterek yeni bir tüzel kişi çerçevesinde devamlı bir şekilde biraraya gelmeleri yani dernek kurmaları bakımından sahip bulundukları serbesti. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Düşünce hürriyeti.* Bk. DÜŞÜNCE. ‖ *Haberleşme hürriyeti.* Bk. HABERLEŞME. ‖ *Hak arama hürriyeti*, kişilerin, meşru bütün vasıta ve yollardan faydalanmak suretiyle yargı mercileri önünde davacı veya davalı olarak, iddia ve savunma hakkına sahip bulunmaları. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Kişi hürriyeti*, kişinin kendi bedeni üstünde sahip olduğu hakkı, can güvenliği ve vücut bütünlüğünün masun olması ile, güven içinde serbestçe hareket edebilmesi. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Toplantı ve gösteri yürüyüşü hürriyeti.* Bk. GÖSTERİ. ‖ *Seyahat hürriyeti*, kişinin insan olarak sahip bulunduğu, dilediği şekilde yer değiştirebilme serbestliği. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Vicdan ve din hürriyeti*, kişilerin vicdanî ve dinî inançlarında, söz konusu inançlara uygun ibadet, âyin ve törenler düzenlemek ve bunlara katılmakta, dinî inanç ve kanaatlerini açıklamak ve açıklamamakta serbest olması. (Bk. ANSİKL. LAİKLİK.) ‖ *Yerleşme hürriyeti*, kişinin ikametgâhını veya konutunu, oturma yerini seçmek veya bu yeri değiştirebilmek hususunda sahip bulunduğu serbesti. Bk. ANSİKL.

— İkonogr. Bk. ANSİKL.

— İkt. *İktisadî hürriyet*, her türlü işletmeyi kurma ve yönetme, herhangi bir meslekte çalışma ve ihtiyaçların giderilmesini amaçlayan her türlü anlaşmayı imzalama hakkı.

— ANSİKL. Fels. ve Ahl. *Hürriyet*, ne olmadığı bakımından, zorlamanın bulunmaması, ne olduğu bakımından da dilediğini yapan kimsenin durumu diye tanımlanır. Hürriyet, psikoloji (eğilimlerin ve iradî fiilin incelenmesi), ahlâk (sorumluluk ve yaptırım müeyyide meseleleri), toplum (tabiî hukuk ve uygulama bakımından iktisadî ve siyasî hürriyet meseleleri), metafizik ve din (kadercilik veya mutlak hürriyet) açılarından incelenir. Tanımlanması ve kullanılması kolay, soyut ve saf bir kavram değil, somut gerçekle sürekli ilişkileri olan ve bu ilişkileri sürekli olarak değişen bir kavramdır. Gerçekten de, insanoğlu bir yandan hürriyet kavramını oluştururken, öte yandan da, çeşitli hürriyetler edinerek hürriyetini genişletmesini sağlayan bir evrimde somut olarak yer alır. Demek ki, somut ile soyut arasında sürekli bir alış veriş vardır: kavram gerçeğin bu evriminden izler taşıdığı gibi, kavramın yeni gelişmeleri de insan gerçeğini etkiler.

Bu çeşitli görüşler felsefî ve sosyal diye iki açıda toplanabilir.

● *Felsefî mesele*, genel olarak, hürriyetin kanıtlanması, her insanda bulunan «canlı bir iç duygu»nun (Descartes) doğrulanması meselesidir. Hürriyet meselesi, bir psikolojik tasvir meselesi değil, bir metafizik doğrulama meselesidir.

a) *Biyolojik anlamda hürriyet.* Zorlama yokluğu olarak tanımlanan hürriyet, her şeyden önce, organizmanın sağlığı demektir. Normal işleyişini engelleyen bir durumla karşılaşmadığı zaman, organizma hür'dür. Bu sağlam işleme ve sağlık hali, Leriche tarafından, «organların sessizliği içinde süregiden hayat» olarak tanımlanmıştır. Daha yüksek ve bilinçli bir düzeyde, hürriyet, eğilimlerin kendiliğindenliği demektir. İnsanoğlu, isteklerini karşılayabildiği zaman hürdür (Epikuros'çuluk). Ama, organizma için kötü sonuçlar doğurduğu veya aklımıza karşıt olduğu için mücadele ettiğimiz arzular da vardır. Eflatun, «tutkuların buyruğuna başeğdiğimiz zaman, hür olduğumuzu fark edemeyiz» der.

b) *İrade hürlüğü* veya *seçme hürlüğü.* Hürriyet, bilinçli bir şekilde seçme yapmamızı gerekli kılar. Bu seçmenin yapılabilmesi için, birçok temel etkenliğin ve birçok eylem imkânının varolması gereklidir. Temel etkinliklerin tümü değerlendirildiği zaman, seçim imkânsızlaşır. Bu şartlar altında, karar tamamen raslantıya bağlı kalır. Aynı miktarda iki ot yığını tam ortasında duran Buridan'ın eşeği, sağdaki ile soldaki arasında bir seçim yapamadığı için açlıktan ölür. Bu seçememe özgürlüğüdür. Seçme, somut olarak, ancak, belirleyici bir temel etkinlik varolduğu zaman söz konusudur. Bundan ötürü, Descartes, seçememe hürriyetini, «hürriyetin en aşağı derecesi» olarak tanımlamıştır.

c) *Gerçekleştirme olarak hürriyet.* Akla dayanan seçme, akla uygun bir temel etkinliğin gerçekleştirilmesiyle sağlanabilir. Akılcı teoriye göre (Eflatun, Spinoza), hür eylem, «akla uygun istek»e göre belirlenir. Descartes ve özellikle Kant, hürriyet kavramına bağlı akılcılığa bütün anlamını kazandırdılar. Bu filozoflara göre, eylem, duyulara dayanan isteklere boyun eğmediği zaman hürdür. Ancak, duyuları aşan bir kuvvete, yani salt akla uygun olarak belirlenen eylem hürdür. Bundan ötürü, hürriyet, aklın yasalarına uymak demektir ve akılla özdeştir. Bu bakımdan, hürriyeti bir özerklik sayabiliriz. Fichte, hürriyeti, her insanda bulunan manevî ve ideal yatkınlığın gerçekleşmesi olarak tanımlar ve dolayısıyle, bu özerkliğe somut bir anlam kazandırır. Hürriyet, «yönelimi, eylemin belirleyicisi yapmak»tan ibarettir. Burada söz konusu olan, evrensel bir kuralı gerçekleştirmekten çok, insanoğlunun kendi kişiliğini gerçekleştirmesidir. Hür gerçekleştirme, insanın kendini gerçekleştirmesidir. Hür olduğumuzu, gerçekten kendimizin sayabileceğimiz bir yaşayışın, kendi eserimiz olan bir hayatın sağladığı mutluluktan anlarız.

ç) *Davranış olarak hürriyet.* Aslında, hürriyet, eylemlerimizin akla dayanması veya dayanmaması açısından tanımlanamaz. İnsanoğlu, yaşayışında kendini bulduğu dünya tarihi ile dünya olaylarını onayladığı zaman hür olduğunu duyar. Stoa'cıların tanımına göre, hürriyet bir tutumdur. «Dünyanın düzenini değiştirmektense, kendi öz arzularını değiştirmek» daha iyidir. Bazı çağdaş filozofların da (Jaspers, Sartre) bu düşünceyi benimsedikleri görülür. Sartre'a göre: «Hürriyet ancak insanın her tarih olayı karşısında belli bir tutum almasıyle elde edilir. Bu bakımdan hürriyet, her şeyden önce, her katlanılan, başa gelen durumun yerine, düşünülen bir durumu koyabilen bir bilinç uyanıklığı demektir.

● *Sosyal açıdan hürriyet meselesi*, bireysel hürriyet ile sosyal yasanın uzlaştırılmasıdır.

a) Bireysel hürriyetlerin, hiç bir sınır tanımadan uygulanmasını gerekli bulan görüş, Eflatun'un dolaysız demokrasi veya anarşi diye adlandırdığı görüştür. Ortada sadece fertler olduğu zaman, bir toplumun varolduğundan söz edilemez. İktisadî açıdan, sosyal çıkarların özel çıkarlara bağımlı kılınması, A.B.D.'de XIX. yüzyılda ortaya çıkan liberalizmin temel özelliklerinden biridir.

b) Sosyal yasanın, bütün bireylerce benimsenmesi gereken bir ideal ve amaç olduğunu ileri süren görüş ise, devletçilikten veya tek parti üzerine kurulmuş toplumların «güdümcülük»ünden başka şey değildir. Bu çeşit topluluklara örnek olarak, halk demokrasilerini, S.S.C.B.'yi ve Komünist Çin'i gösterebiliriz. Bu devletler, siyaset alanında tek bir ideoloji kabul ederler ve iktisat alanında, hem özel mülkiyeti, hem de özel işletmeleri kaldırırlar.

Gerçekten de, toplumun varolması için asgarî bir yasaya ve hürriyetin varolması için de, asgarî bir bireysel teşebbüs ve serbestliğe ihtiyaç vardır. Çağdaş tarihçiler ve filozoflar, komünist ülkelerin, özel mülkiyet ve özel teşebbüs yönünde, hür ülkelerin ise, hükümet istikrarını sağlayan bir siyasî devletçilik ve modern sanayiin boyutlarına uygun düşen bir iktisadî güdümcülük yönünde ileri adımlar atmalarının gerekli olduğunu ileri sürerler.

— Huk. Hürriyet kavramı, bütün çabalara rağmen, üstünde kesin olarak anlaşmayı mümkün kılacak bir şekilde tanımlanamamıştır. Üstelik bu yolda yapılan bütün çalışmalar da yetersizdir. Bu sonuç hürriyet kavramının çok yönlülüğünden ileri gelir. Alışılmış tanımlamaya göre hürriyet, başkasına zarar vermeyen her şeyi yapabilmektir. Aslında geniş gibi görünmesine rağmen bu tanımlama yetersizdir; çünkü, kişilerin, çok kere iktisadî veya buna bağlı olan öteki sebeplerle, başkalarına zarar vermeden de olsa her şeyi yapabilmeleri mümkün değildir. Denilebilir ki, yukarıda sözü edilen sebeplerden ötürü, kişinin istekleri birer hayalden öteye geçemez. Meselâ yoksul bir kişinin yapabileceği şeyler sınırlıdır. Ayrıca hürriyet tanımı kanunların izin verdiği her şeyi yapabilme olarak tanımlandığı zaman, kanunların hiç bir şeye izin vermemesi veya çok az şeyi serbest bırakması halinde ne olacağı da belirsizdir. «Kişilere belli bir alanda hareket serbestliği tanınmasını ifade eden haklar veya bunların tümü» şeklinde yapılan tanımlamada ise, yine kanun ve hukuk üstünlüğü olmadıkça bir hürriyet düzeninin kurulamayacağı açıktır. Görülüyor ki, tanımlamalar ne kadar çoğaltılırsa çoğaltılsın, sonunda her zaman ve her yer için geçerli ve tatmin edici bir sonuca ulaşılamamaktadır. Bu yüzden de, hürriyet kavramının katı bir tanım kalıbına sokulamayacağı ve daha çok «hissedilen» bir niteliğe sahip bulunduğu kabul edilir. Hürriyet kavramının çeşitli tanımları olduğu gibi, bu kavramı ifade eden çeşitli terimler de vardır. Genellikle, kişi hakları, kişisel hürriyetler, insan hakları, temel haklar, kamu hürriyetleri gibi terimler kullanılmaktadır. Kişisel hürriyetler veya kişi hakları, insanın insan olarak sahip bulunduğu hak ve hürriyetleri ifade ettiğinden, bugün sosyal bir içerik kazanmış bulunan hürriyetleri kapsamayan dar ve klasik bir çerçeve içinde kalır. İnsan hakları terimi ise çok geniş ve metafiziktir. Bir ideali ifade eder. Bunlara karşılık kamu hürriyetleri, hem klasik hürriyetleri hem de sosyal içeriğe sahip olanları kapsayan ve pozitif hukuka girdiği için de gerçek olan bir kavramı

belirler. Bugünün hukuk dilinde ve meselâ 1961 Anayasasında kamu hürriyetleri teriminin karşılığı olarak *temel haklar* terimi de kullanılmaktadır. Ancak *temel* sözü pek açık olmadığı, «*temel olmayan haklar* neler olabilir» gibi bir soruya da yolaçtığı için kamu hürriyetleri tamininin tercih edilmesi gerekir. Hukuk açısından hürriyet, yürürlükte olan hukukun, pozitif kuralların düzenlediği, kabul ettiği bir kavramdır. Bu sebeple hürriyetlerin tarihî gelişimi incelenirken, başta pozitif hukukun temeli olan felsefî anlayışları, daha sonra da siyasî yapı ve nihayet iktisadî doktrinleri göz önünde tutmak gerekir. Pozitif hukukun düzenlediği hürriyetlerin temeli sayılabilecek felsefî anlayış bireyci (ferdiyetçi) düşünüştür. Gerçekten, bireyci doktrin, bir toplumsal kuruluşun asıl ve nihaî amacının, kişinin mutluluğu ve gelişmesi olduğu esasına dayanır. Bu sebeple de, kişi ile toplum arasında bir seçme yapmak gerektiği zaman bireyci doktrin kişiyi seçmek durumundadır. Böyle bir anlayış içinde hürriyetlerin, hiç değilse bilimsel olarak yerleşip gelişeceği muhakkaktır. Fransız devrimi öncesinde gelişmeğe başlayan bu doktrin, daha sonra İnsan ve Vatandaş Hakları Beyannamesi ile asıl etkili ve geniş ifadesini buldu. Şüphesiz, 12 haziran 1776 tarihli Virginia Anayasası ve bu Anayasanın başında yer alan Haklar beyannamesi ile 4 Temmuz 1776 Amerikan Bağımsızlık Beyannamesi kronolojik bakımdan, Fransız beyannamesinden önce gelir. Ancak, etkililik ve örnek olma fonksiyonu bakımından önemli olan Fransız İnsan ve Vatandaş Hakları beyannamesidir. Bireyci doktrin böylece 1793 Anayasasının birinci maddesinde «Toplumun amacı ortaklaşa mutluluktur. Hükûmet, kişinin tabiî ve dokunulmaz haklarından yararlanmasını sağlamak için kurulmuştur» şeklinde ifadesini bulmuştur.

Bireyci olmayan doktrinler ise, toplumu kişiye tercih ettiklerinden gerçek anlamıyle hürriyeti tanımazlar. Nitekim, demokratik olduğu kabul edilen eski sitelerde, ferdiyetçi ve liberal olmayan bir siyasî rejim uygulandığından, kişi hak ve hürriyetleri söz konusu değildi. Yurttaş olarak, yönetime katılma bakımından sahip olunan haklara karşılık sitede, devletin kişilerin özel hayatlarına karışmasına kadar varan bir hürriyetsizlikde bulunmaktaydı. Meselâ, sitelerden çoğu, bekâr kalmayı yasaklamakta, hatta Isparta geç evlenmeyi dahi cezalandırmaktaydı. Bu arada, giyilecek elbisenin site kanunlarıyle tayin edildiği de bilinmektedir. XX. yy.da ortaya çıkan italyan faşizmi örneği de, devlete bireyciliği benimsemeyen bir doktrinin hâkim olması halinde hürriyetlerin nasıl ortadan kalkabileceğini gösterir. Nitekim *Çalışma Şartı*'nın birinci maddesinde: «İtalyan milleti, amaçları, yaşayışı ve davranış imkânları, gücü ve süresi bakımından, kendisini meydana getiren kişilerden üstündür» denilmektedir. Bunun gibi, nasyonal - sosyalist felsefe de, topluluğa öncelik tanıyarak, kişinin ezilebilmesi esasına dayanır. Bu sisteme de, kısa ifadesiyle «sen bir hiçsin, senin halkın her şeydir» inanışı hâkim olduğundan, kişi hürriyetlerinin burada da söz konusu edilemeyeceği açıktır. Marksist anlayış ve uygulama içinde, hürriyetlere yer verilmektedir. Ancak, durum yine bireyci felsefenin uygulanışından farklıdır. Marksist anlayış ve uygulamada, kişilere hürriyetlerin tanınmasının sebebi sırf insan oldukları için değil, sosyal bir fonksiyonu yerine getirmeleri içindir. Bu bakımdan gerek Sovyetler birliğinde ve gerekse Halk demokrasilerinde gerçek bir demokrasinin var olduğu ileri sürülmektedir. Bu iddiaya göre, liberal rejimlerde kabul edilen hürriyetler birer boş çerçevedir. Kişinin bu boşluğu doldurma olanağı, maddî imkânı yoksa aslında hürriyet de gerçekleşmiş değildir. Meselâ basın hürriyetinin varolabilmesi, kâğıt, baskı ve öteki araçların bazı kişilerin elinde olmasıyle değil, topluma, çalışanlara ait olmasıyle mümkündür. Evi olmayanın yerleşme hürriyeti, parası olmayanın seyahat hürriyeti de söz konusu olamaz. Ne var ki, bu iddiaların marksist uygulamada karşılandığını söylemek pek kolay değildir. Zira, bu uygulamada, tek parti hâkimiyeti, teminatlı bir muhalefetin yokluğu ve bu sebeple belli bir kadronun üstünlüğü hürriyetlerin gerçekleşmesi bakımından elverişli şartlar bulunmadığını gösterir. Nitekim, ifade hürriyeti açısından da, marksist dogmalar sınırlayıcı bir rol oynamakta, meselâ en az siyasî olması gereken sanat veya saf felsefe konularında dahi kısıtlayıcı bir etken olmaktadır.

Öte yandan kamu hürriyetlerinin siyasî yapı ile de ilişkisi vardır. Esas itibarıyle hürriyetler, demokrasi içinde düzenlenir. Ancak, Fransız devrimi sırasında görülen otoriter demokrasi tipinde ve benzerlerinde hürriyetler «hürriyet düşmanlarına hürriyet yok» formülüyle kısıtlanmıştır. Bu sebeple hürriyetlerin düzenlenerek teminat altına alınabilmesi için bazı siyasî kurumların varlığı gereklidir. Bu kurumların başında «kuvvetler ayrılığı» gelir. Gerçekten kuvvetler ayrılığı ve özellikle yürütme gücünün etkisinden kurtulabilen bir yargı organı, hürriyetlerin teminatı olarak görülmüştür. Yine yürütmeyi sınırlayabilmek için kanunîlik ilkesine önem verilmiş, kanun çerçevesi içinde yürütme kabul edilmiştir. Kanunların anayasaya aykırılığının denetlenebilmesi ve idarenin işlem ve eylemlerinin yargı denetimine tabi tutulabilmesi ile hürriyetlerin teminatı bakımından önemli aşamalar kaydedilmiş, «kanunîlik» kavramı «hukukîlik»e dönüşmüştür. Hürriyetlerin iktisadî doktrinlerle de yakın ilişkisi olduğu ileri sürülür. Önceleri, iktisadî hürriyetin kamu hürriyetlerine bağlı olduğu, birincisi gerçekleşince, ikincilerin de gerçekleşebileceği kabul edilirken, sonraları bu iki hürriyet arasında bir farklılık hattâ bir ters orantılılık bulunduğu iddiası ortaya çıkmıştır. Bu sebeple, kamu hürriyetlerinin teminatı, iktisadî hürriyetin kısıtlanmasıyle sağlanmak istenmekte, güdümlü veya planlı ekonomi uygulamalarının hürriyetleri güven altına alıcı bir role sahip bulunduğu kabul edilmektedir. Ancak, «her hürriyet bir şeyin tüketimini gerektirir; bu tüketimi kısıtlayan ya da genel olarak düzenleyen güdümlü veya planlı bir ekonomide hürriyet de sınırlanmış demektir» şeklinde beliren düşünceler de vardır. Şu halde iki zıt uçtan da uzakta durmak gerekmektedir. Yoksa bir kısır döngü veya ikilemle karşılaşılacaktır: iktisadî hürriyete hiç kayıt konmazsa, insanın insanı sömürmesi önlenemeyecek, buna karşılık iktisadî hürriyetin tamamen ortadan kaldırılması diğer hürriyetlerden de yararlanmayı önlediğinden yine hürriyetsizliğe yolaçacaktır.

● *Türkiye'de.* Hürriyetlerin gelişmesi daha çok siyasî olay ve kurumlara bağlı olmuştur. Gerçekten, felsefî temel olarak düşünülebilecek islâmî anlayış ve inanış içinde, kişilerin şahsî güvenlikleri ön planda tutulmuş, haklar Tanrı tarafından bağışlanan birtakım imtiyazlar şeklinde kabul edildiğinden hürriyet değil *adalet* kavramı önem kazanmıştır. Zira, söz konusu olan, hükümdarların mutlak yetkisini yumuşatmaktır. Batıda kabul edilen anlamıyle hürriyet kavramı, yine Batı ile temas eden türk aydınları tarafından Osmanlı devletine getirildi. Bununla birlikte 1839 tarihli Gülhane* Hattı Hümayunu'nun getirdiği yenilikler aslında batı âleminde örneklerine rastlanan klasik beyannamelere oranla pek cılız kalmıştır. Burada, daha çok kişi güvenliği teminat altına alınmağa çalışıldı. 1856 Islahat fermanı kişi güvenliği yanında ibadet ve eğitim hürriyetlerine de yer verdi. Ancak bu fermanda yine de genel bir hürriyet ilkesine rastlanmamaktadır. Nihayet, 1876 Kanunu Esasîsi ile Batıdaki anlamına uygun ve kişi güvenliği, ibadet, basın, eğitim hürriyetleri ile mesken dokunulmazlığı, dilekçe hakkı, tabiî hâkim ilkesi gibi hususlar düzenlendi. 1909 değişiklikleri sonunda haberleşme ile toplanma ve dernek kurma hürriyetleri Anayasaya girdi. Ancak bu hürriyetler, çeşitli sebeplerle kâğıt üzerinde kalmaktan öteye gidemedi.

Cumhuriyet devrinde önce 1924 Anayasası «Türklerin Hukuku Âmmesi» başlığı altında ve oldukça ayrıntılı bir şekilde hürriyetleri düzenledi. «Hürriyet, başkasına muzır olmayacak her türlü tasarrufatta bulunmaktır» diyerek bir de tanımlama yaptı. Bu tanımlamanın içinde de, kişi dokunulmazlığı, vicdan, düşünce, ifade, yayın, seyahat, sözleşme, çalışma, mülk edinme, toplanma ve dernek veya şirket kurma hürriyetleriyle haberleşmenin gizliliği ve tabiî hâkim ilkelerine yer verildi. Cumhuriyet

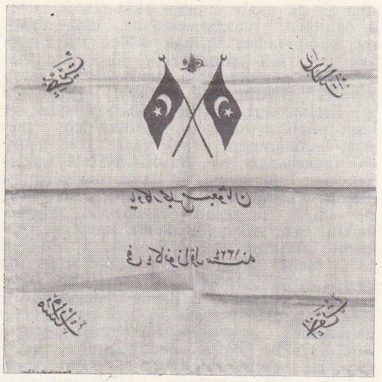

hürriyet'in ilânını kutlamak için yapılmış özel bir mendil (1908) [üzerinde adalet, hürriyet, uhuvvet ve musavat yazılı]

devrinin, Devrim sırasında yürürlükte bulunan geçici Anayasa bir yana bırakılacak olursa, ikinci Anayasası olan 1961 Anayasası ise çok daha geniş ve ayrıntılı bir hürriyet anlayışı, düzenlemesi ve uygulaması getirmiştir. Fakat 1961 Anayasasının hürriyetler yönünden asıl ayırıcı niteliği, hürriyetleri güven altına alabilecek siyasî ve hukukî kurumlara yer vermiş olmasıdır. Gerçekten, yasama organı içinde Cumhuriyet senatosuna yer verilirken sırf siyasî nitelik taşıyan bu kurumla yetinilmemiş, bir yandan bağımsız bir yargı organı düzenlenerek kanunların Anayasaya uygunluğunu denetlemekle görevli bir Anayasa mahkemesi kurulmuş, öte yandan da, yürütmenin işlem ve eylemleri tamamen yargı denetimine açık tutulmuştur. İktisadî yönden ise, planlı kalkınma ilkesine yer verilmiş, devlete, kişileri, anayasal hak ve hürriyetlerden, gerçekten yararlanabilir duruma getirme görevi yüklenmiştir. Böylece, türk hukukunda, hem *negatif statü* hakları denen ve devletin karışamayacağı bir alan olan kişi güvenliği, mesken dokunulmazlığı gibi hürriyetler, hem *pozitif statü* hakları adı verilen ve devlete olumlu bir görev yükleyen sağlık, öğrenim, çalışma gibi konulardaki hak ve hürriyetler, hem de *aktif statü hakları* denen ve seçme, seçilme veya referandum gibi yollarla yönetime katılma imkânı sağlıyan hak ve hürriyetler düzenlenmiştir. Ancak, bazı negatif statü haklarının da yine devletin olumlu davranışlarıyle gerçekleşebileceği ve bu bakımdan mutlak bir ayırımın mümkün olamayacağı da kabul edilmek gerekir.

● *Hürriyetin özü.* Anayasaya göre, temel hak ve hürriyetler, Anayasanın sözüne ve ruhuna uygun olarak ancak kanunla sınırlanabilir. Şu var ki, hürriyetleri sınırlayıcı hükümler koyan kanun, kamu yararı, genel ahlâk, kamu düzeni, sosyal adalet ve millî güvenlik gibi sebeplerle de olsa, bir hakkın ve hürriyetin özüne dokunamaz. Temel hak ve hürriyetlerin özünü dokunulmaz sayan bu ilke Federal Alman anayasasından Türk anayasasına geçmiştir. Ne vakit bir hürriyetin özüne dokunulmuş olacağı henüz kesin ve açık çözüm yoluna kavuşmamış uygulamada çeşitli fikir ayrılıklarına yolaçabilecek nitelikte bir meseledir. Anayasa mahkemesine göre, hürriyetin özü terimini tanımlamak imkânı yoktur. Bu öz her hürriyet için ayrıdır. Belli bir hürriyetin özünün, belli bir sınırlama sonucu yok edildiği, ancak mahkemelerce ve kamuoyunca, yani ülkenin hukuk anlayış ve zihniyeti vasıtasıyle tespit edilebilir. Anayasa mahkemesi de buna şekil verir. Belirli bir hürriyetin özünün de olduğunu, demokratik hukuk devletinin hukukçuları ve o devletin hâkimleri elbette fark edeceklerdir (28. I. 1964 tarih ve E. 1963/128, K. 1964/8 sayılı karar). Yüksek mahkeme, başka kararlarında şu ölçüyü vermiştir: bir hak ve hürriyetin amacına uygun şekilde kullanılmasını son derece zorlaştıran veya onu kullanılamaz duruma düşüren kayıtlar konmuşsa, o hak ve hürriyetin özüne dokunulduğu söylenebilir.

● *Basın hürriyeti.* Cumhuriyetten önce. Türkiye'de kişi hak ve hürriyetleri konusunda ilk metin olan 1839 Gülhane* Hattı Hümayunu'nda (Tanzimat fermanı) basın hürriyetleriyle ilgili bir hüküm yoktu. Ba-

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

«Hürriyet» âbidesi Bartholdi'nin eseri New York

sına ait ilk metin 2 şubat 1281 (1864) tarihli Matbuat* nizamnamesi'dir. 1862 Fransız kanunundan iktibas edilen bu metin hukukan 1909 yılına kadar yürürlükte kaldı. Nizamnameye göre mevkutelerin (süreli yayınlar) yayımı izne bağlıdır. Verilen izin her zaman geri alınabilir. Sadece siyasî ve idarî nitelikte olmayan yayınlar için izin şartı konmamıştır. Daha sonra 1867 yılında yayımlanan bir Heyeti Vükelâ kararı ile basın rejimi baştan başa değiştirilmiş, birçok sınırlamalar getirilmiştir. Bu karar ile «millî matbuatın esasları»nı tanımamakta ısrar eden gazeteleri kapatma yetkisini hükûmet elde ediyordu. 3 Haziran 1876 tarihli Heyeti Vükelâ kararıyle de basına sansür konuldu. 1876'da Birinci Meşrutiyet ilân edildi ve Kanunu Esasî yürürlüğe girdi. Bu ilk Anayasa «matbuat kanun dairesinde serbesttir» hükmünü getirdi (md. 21). Bu hüküm gerekli teminatı getirmemekle beraber hiç değilse, basın hürriyetinin idarî kararlarla düzenlenmesinin önünü kesmek bakımından yararlı oldu. Basın hürriyeti böylece yürütme organına karşı teminat altına alınmaktaydı. Kanunu Esasînin ilânından sonra Midhat Paşanın sadareti sırasında 1877 tarihinde bir Matbuat kanunu çıkarıldı ama Abdülhamid II bunu yürürlüğe koymadı. Abdülhamid'in saltanatı boyunca basın hürriyeti ağır sınırlamalara konu oldu. Özellikle mizahî yayınlara karşı özel bir titizlik gösterildi. 1888'de çıkarılan Matbualar kanunu sansür rejimini gazetelerden başka diğer yayınlar için de zorunlu kıldı. Matbaa sahiplerinin Maarif nezaretinden izin almadıkça kitap yayımlamaları yasaklandı. 1895 Yılında yürürlüğe giren Matbaalar nizamnamesi daha da sıkı tedbirler getirdi.

İkinci Meşrutiyetten sonra (1908) Kanunu Esasî'deki basın hürriyeti ile ilgili 12. md. değiştirilerek «Matbuat kanun dairesinde serbesttir. Hiç bir veçhile kablettabı teftiş ve muayeneye tabi tutulamaz» hükmü konuldu. 1909'da da, 1881 Fransız Basın kanunu örnek alınarak yeni bir Matbuat kanunu kabul ve ilân edildi. Kanun gazete çıkarabilmek için izin alma mecburiyetini kaldırıyor, yerine beyanname vermek mükellefiyetini koyuyordu. Yeni hükme göre, ihbar, gazete çıkarmak için yeterliydi; ayrıca para yatırmak v.b. şartları yerine getirmek mecburiyeti yoktur. Fakat 1913 yılında yapılan bir değişiklikle bu hüküm değiştirilerek gazete çıkarmak için belli bir miktar para yatırmak mecburiyeti kondu. Yine 1913 yılında kanunun 23. md.sini değiştiren bir geçici kanun yayımlanarak hükûmete gazete kapatma yetkisi verildi. Ertesi yıl kanunun 3. md.sini değiştiren geçici kanun, hazar ve sefer sırasında askerî konular ve devletin savunmasına ilişkin hususlarda, sansürden geçirilmeden havadis yayımlanmasını yasakladı. 1919 Yılında ilân edilen sıkıyönetim sonucu sansür sistemi bütün yayınları içine aldı. Bu rejim 1923'e kadar sürdü. O yıl Türkiye Büyük Millet Meclisi İcra Vekilleri heyetinin yayımladığı bir kararname ile sıkıyönetim ve sansür rejimi ortadan kaldırıldı.

Cumhuriyetten sonra. 20 Nisan 1924 tarihli Teşkilâtı Esasîye kn. md. 77'de «Matbuat kanun dairesinde serbesttir ve neşredilmeden evvel teftiş ve muayeneye tabi değildir» hükmünü taşıyordu. Kurtuluş savaşı sonrasının iç karışıklıkları ve Doğu isyanı sonucu çıkarılan Takriri* Sükûn kanunu basın hürriyetine de önemli sınırlar koydu. Bu olağanüstü hal kanununun 1. md.sine göre, «irticaa; isyana ve memleketin nizamı içtimaîsini ve huzur ve sükûn ve emniyet»ini bozmağa yönelmiş yayınları hükûmet, cumhurbaşkanının tasdikiyle yasaklayabilecekti. 25 Temmuz 1931'de Matbuat kanunu kabul ve ilân olundu. Kanuna göre gazete ve mecmua çıkarmak için izin şartı aranmıyor, sadece beyanname verme mükellefiyeti konuluyordu (md. 9). 1938 Yılında yapılan bir değişiklikle bu maddeye, gazete ve mecmua çıkaracak olanların bir miktar para yatırmaları şartı ilâve edildi. Ayrıca beyanname verme suretiyle gazete çıkarma sistemi yerine, ruhsat usulü kondu. Bu surette gazete ve mecmua çıkarma hürriyeti tamamen ortadan kaldırılmış oluyordu. 1946'da demokratik düzene geçişte, kanun bir kere daha değiştirilerek ruhsat alma ve para yatırma şartı kaldırıldı, kanunun 1931'deki şekline dönüldü. Kanunun tenkitlere konu olan bir maddesi «memleketin umumî siyasetine dokunacak neşriyattan dolayı» gazete ve dergileri kapatma yetkisini hükûmete tanımaktaydı (md. 50). 1946'da yapılan değişiklikte bu maddede belirtilen kapatma yetkisi de hükûmetten alınarak, mahkemelere verildi. Bu kanun yerini 1950'de çıkarılan Basın kanununa bıraktı. 5680 Sayılı ve 15.VII.1950 tarihli Basın kanunu, basın hürriyetinin sınırlarını geniş tutan liberal bir kanundu. Kanunun getirdiği sisteme göre, beyanname verilmesi, gazete ve dergi çıkarılması için yeterliydi. Bu kanunun getirdiği en önemli yenilik, bazı süreli yayın organlarının malî kaynaklarını açıklamak zorunda tutulmuş olmasıydı (md. 34). Hükmün gerekçesi, «zararlı ideolojiler»i yaymak amacıyle yapılabilecek dış yardımları önlemekti. Basın kanununun yürürlüğe konulmasından sonra Türkiye'de basın rejiminde çok esaslı birtakım değişiklikler yapan yeni kanunlar yürürlüğe kondu, bizzat Basın kanunu da önemli değişikliklere konu oldu. (Atatürk Aleyhinde İşlenen Suçlar Hakkında 5816 Sayılı ve 25.VII.1953 Tarihli kanun, Basın Kanununa Bir Madde Eklenmesine Dair 6026 Sayı ve 21.VII.1953 Tarihli kanun, Vicdan ve Toplanma Hürriyetinin Korunması Hakkında 6187 Sayı ve 24.VII.1953 Tarihli Kanun, T.C.K.'nun 161. Maddesinin Son Fıkrasının Değiştirilmesine ve İki Fıkra Eklenmesine Dair 6329 Sayılı ve 7.III.1954 Tarihli kanun, Basın Kanununun 36. maddesinin Değiştirilmesine ve Kanuna Muvakkat Bir Madde İlâvesine Dair 6733 Sayılı ve 7.VI.1956 Tarihli kanun).

Özellikle 1956 yılında Basın kanununa getirilen değişiklikle kanunun 1950 yılındaki ilk şeklinde görülen hürriyetçi ve liberal tutum sınırlandı, basın hürriyetini sınırlayıcı yeni hükümlere yer verildi. (Özellikle yayın yasakları, süreli yayın sahibinin de sorumlu tutulması, cevap ve düzeltme hakkının bu hakkı kullanan lehine yeniden düzenlenmesi.)

27 Mayıs devriminden sonra 5680 Sayılı Basın kanunu 143 sayı ve 5.XII.1960 tarihli bir kanunla değiştirilerek 1950'deki liberal ve hürriyetçi şekline sokuldu. 1961 Anayasası da basın ve haber alma hürriyeti konusunda geniş ve ayrıntılı hükümlere (md. 22-27) yer verir. Anayasanın bu hürriyeti düzenleyen hükümlerinden şu ilkeler ortaya çıkar: bu hürriyet ancak kanunla sınırlanabilir; bu sınırlama da ancak Anayasa'da gösterilen sebeplere dayanarak yapılabilir; prensip olarak yayın yasakları konulamaz, gazete ve dergiler prensip olarak toplatılamaz. Anayasaya göre, Türkiye'de yayımlanan gazete ve dergilerin toplatılması ancak hâkim kararı ile ve kanunun bu tedbiri açıkça öngörerek kaydettiği suçların işlenmesi halinde, söz konusu olabilir. Gazete ve dergi çıkarmak izne bağlanamaz. Malî teminat yatırma şartı konulamaz. Basımevleri ve eklentileri, suç vasıtası olduğu gerekçesiyle dahi zapt ve müsadere edilemez, işletilmekten alıkonulamaz. Düzeltme ve cevap hakkı ancak kişilerin şeref ve haysiyetine dokunulması veya kendileri ile ilgili konularda gerçeklere aykırı yayın yapılması durumunda tanınır. Cevap ve düzeltmenin yayınlanması gerekip gerekmediğine ancak hâkim karar verebilir.

Anayasanın basın hürriyetini düzenleyişinde göze çarpan asıl özellik, basın hürriyetini bir hak olarak tanımakla yetinmemesi, devlete bu hürriyeti fiilen gerçekleştirmek ve sağlamak konusunda olumlu, yapıcı ödevler de yüklemesidir. Bu, basın hürriyetinin sosyal bir hak niteliği kazandığını gösterir. «Devlet basın ve haberalma hürriyetlerini sağlayacak tedbirleri alır» (md. 22/2). «Gazete ve dergiler, Devletin ve diğer kamu tüzel kişilerinin veya bunlara bağlı kurumların araç ve imkânlarından eşitlik esasına göre faydalanır» (md. 23/son). «Kişiler ve siyasî partiler, kamu tüzel kişileri elindeki basın dışı haberleşme ve yayın araçlarından faydalanma hakkına sahiptir» (md. 26).

● *Bilim ve sanat hürriyeti,* eğitim ve öğrenim düşünceyi oluşturduğu, genellikle gençler üzerinde yön verici bir niteliğe sahip bulunduğu için, düşünce hürriyetiyle yakından ilgilidir. Bunun gibi, gerek bilim ve gerekse sanat hürriyeti, aynı zamanda, kendi konularında çeşitli yayın araçlarıyle ve çeşitli biçimlerde açıklandıkları için hem düşünce hürriyetinin açıklanması, hem de bunun tabiî sonucu olan ifade hürriyetiyle karıştırılabilir. Esasen bütün bu hürriyetleri kesin çizgilerle birbirinden ayırmak imkânsız değilse bile pek güç bir iştir. Meselâ, düşünce ve kanaatlerin söz, yazı, resim ile ve başka yollarla açıklanması halinde, bir resmin veya bir sinema filminin ya da bir tiyatro eserinin hangi hürriyetin kullanılışına araç olduğu kolayca kestirilemez.

Aslında bilim ve sanat hürriyeti nesnellik (objektiflik) açısından, düşünce ve kanaat hürriyetinden ve bunların ifadesinden farklıdır. Denilebilir ki, bilim ve sanat hürriyetinde nesnel bir öğretme, açıklama, araştırma ve bu araştırmanın sonuçlarını duyurma amacı bulunmasına karşılık düşünce ve ifade hürriyetinde öznellik (sübjektiflik) vardır ve amaç da karşıdakilere bir düşünceyi benimsetmektir. Nitekim bu nesnellik farkı yüzündendir ki, otoriter rejimli ülkelerde dahi, bilim ve sanat hürriyeti düşünce ve ifade hürriyetine oranla daha az sınırlandırılmıştır. Türkiye'de bilim ve sanat hürriyeti bakımından gelişme, 1876 Anayasasının 15. maddesinde yer alan, «Emri tedris serbesttir. Muayyen olan kanuna tebaiyet şartıyle her osmanlı umumî ve husûsî tedrise mezundur» hükmüyle başlamıştır. 1924 Anayasası da, «Hükûmetin nezaret ve murakabesi altında ve kanun dairesinde her türlü tedrisat serbesttir» diyerek aynı ilkeyi tekrarlamıştı. Ancak açıkça görüldüğü gibi, sanat hürriyeti açısından bir düzenlemeden söz edilmemiş, bilim hürriyeti de daha çok öğretim konusunda kabul edilmiştir. Buna karşılık, 1961 Anayasası oldukça ayrıntılı bir düzenleme getirmiştir (md. 21). Söz konusu maddede önce, bilim ve sanat hürriyetinin özüne ilişkin unsurlar belirtilerek, dolaylı bir tanımlama yapılmış, daha sonra da bu hürriyetin kullanılış şartları ve sınırları düzenlenmiştir. Meselenin bu şekilde ele alınması yerinde kabul edilmek gerekir. Zira, bilim hürriyeti, özellikle çocuk ve gençlerin düşüncelerini oluşturduğundan ve onlara belli bir dünyagörüşü verdiğinden, yurttaşların yetişmesiyle yakından ilgili bulunan devlet açısından önemlidir. Ancak devletin bu alandaki mücadelesi ne zaman başlamalı ve nereye kadar gitmelidir? Çocuğun ana ve babasının velâyet hakkından doğan yetiştirme yetkisi tamamen ortadan kaldırılabilir mi? Aslında bilim ve sanat hürriyetinin düzenlenmesi bir denge meselesidir. Hem devletin, hem velinin etki alanı bulunmalıdır. 1961 Anayasasında öğrenimin sağlanması bakımından devletin görevleri belirtilirken (md. 50), velinin yetiştirme ve terbiye etme hak ve yükümlülüğünden söz edilmemiştir. Oysa öntasarı metninde bu husus düzenlenmişti. Fakat böyle bir hükmün Anayasada yer almamış bulunması aslında velinin hak ve yükümlülüğünün tabiî olmasındandır.

Anayasaya göre bilim ve sanat hürriyetinin kullanılışı devletin gözetim ve denetimi altında serbesttir. Şu halde, kişiler özel okullar kurabilir, özel dershaneler açabilir. Hattâ öğrenme, öğretme, açıklama, yayma ve araştırmanın mutlaka bir eğitim kurumunda yapılması gerekmediğine göre, meselâ bir gazetenin eğitim faaliyeti dahi olabilir. Ancak, Anayasa devletin özel eğitim ve öğretim üzerindeki denetimi yanında genel bir ölçü de getirmiştir. Buna göre, özel okulların bağlı olduğu esaslar kanunla düzenlenirken, devlet okullarıyle erişilmek istenen düzey daima göz önünde tutulacaktır. Anayasa, yapılacak her türlü eğitim ve öğrenim için de, «çağdaş bilim ve eğitim esaslarına aykırı eğitim ve öğretim yerleri açılamaz» diyerek genel bir sınırlama yapmıştır. Bu genel sınırlamadan güdülen amaç, Anayasa gerekçesinden anlaşıldığı üzere, tarihin akışını tersine çevirmeğe çalışan gerici akımların ortaçağ metotlarıyle memleket gençlerine musallat olmasını önlemek, mahalle mektepleri, sübyan mektepleri gibi öğretim yerlerinin açılmasını yasaklamaktır. Anayasa, bilim hürriyetinin gerçekleşebilmesi bakımından devlete verdiği görevleri de açıkça göstermiş ve «Halkın öğrenim ve eğitim ihtiyaçlarını sağlama Devletin başta gelen ödevlerindendir» hükmünü koymuştur (md. 50). Yine bu

Foto. LAROUSSE

maddeye göre, ilk öğrenim, kız ve erkek bütün vatandaşlar için mecburîdir ve devlet okullarında parasızdır. Devlete, ayrıca maddî imkânlardan yoksun öğrenciler için burslar ve başka yollarla yardımcı olmak ödevi verilmiş, hattâ, durumları sebebiyle özel eğitime ihtiyacı olanları topluma yararlı kılacak tedbirleri alması devletten istenmiştir. Böylece, geri zekâlılık, sağırlık, dilsizlik, âmâlık gibi engellere rağmen öğrencilerin eğitilmelerine imkân verilmiştir. Şüphesiz, ileri zekâlı çocuklar için ayrı bir eğitim sistemi uygulamak zorunluğu da «özel eğitim» kapsamına girecektir. Anayasa mahkemesi de, eğitim ve öğrenim hürriyeti üstünde titizlikle durmuş ve ilk öğrenim dışında, kişilerin eğitim ve öğrenim yapıp yapmamakta serbest olduklarını kabul ederek, devletin bu konulardaki gözetim ve denetiminin bir sınırlama sayılamayacağı sonucuna varmıştır. Nitekim Yüksek mahkeme 3530 Sayılı Beden Terbiyesi kanununun 4. maddesindeki, «Gençler için klüplere girmek ve boş zamanlarında beden terbiyesine devam etmek mecburîdir» şeklindeki hükümle, 13. maddesindeki «Gençlerin beden terbiyesi ve sporu, bu kanun ile kurulacak ve bu kanun hükümlerine intibak ettirilecek klüpler ve gruplar vasıtasıyle yaptırılır» hükmünü Anayasaya aykırı bularak iptal etmiştir. Anayasanın bilim hürriyeti bakımından getirdiği en önemli müesseselerden biri de özerk üniversitedir. Muhtariyet (özerklik) sayesinde üniversitelerin yürütme organı ve dolayısıyle siyasî iktidarın muhtemel etki ve baskılarından uzak tutulması sağlanmış, bilim ve sanat hürriyeti yönünden ileri bir adım atılmıştır.

Anayasa, tarihî ve kültür değeri olan eser ve anıtların korunması görevini de devlete vererek, sanat eserlerine müdahale bir yana, üstelik devletin koruyuculuk gibi olumlu bir etkide bulunmasını öngörmüştür. Ancak, güzel sanatların bütün dalları, toplum üzerinde aynı etkiye sahip değildir. Bu yüzden, meselâ resim, heykel gibi sanat eserleriyle, tiyatro arasında fark bulunacağı tabiîdir. Bu konuda sinema, bütün diğer sanat kollarının üstünde bir etkiye sahip bulunduğundan ayrı bir önem kazanmıştır. Gerçi Devlet tiyatroları, konservatuvarı, operası ve bazı belediye tiyatroları, konservatuvarları bulunduğu için devletin özellikle temaşa sanatı yönünden olumlu katkılarda bulunduğu görülmektedir. Sinemanın ise, teknik gelişmeler sayesinde diğer sanat dallarını geride bıraktığı, bir sanat hürriyetinin kullanılmasından çok bir düşüncenin ifadesine araç olduğu ileri sürülebilir. Buna rağmen Türkiye'de henüz halesi görülmemiştir. Bugün için devlet, si- devletin sinema alanında olumlu bir müda- nema eserleriyle, zabıta yönünden ilgilenmektedir. Nitekim 2559 sayılı Polis Vazife ve Salâhiyet kanunu, hariçten gelen filimlerin gösterilmesini ve dahilde yapılacak filimlerin çekilmesini polisin iznine bağlı tutmuştur. Bu yolda yapılacak denetim, söz konusu kanuna göre yürürlüğe konmuş bulunan Sansür nizamnamesi uyarınca gerçekleşir. Sinema eserlerinin böylesine bir izne tabi tutulması, Anayasanın bilim ve sanat hürriyeti konusundaki liberal tutumuyle bağdaşır görünmemektedir. Bununla birlikte, Anayasa mahkemesi, sinema filimlerinin sansürünü, kamu yararı, genel ahlâk, kamu düzeni ve millî güvenlik bakımından ve bilimsel ve idarî yeteneği olan kişilerce yapıldığı gerekçesiyle, bilim ve sanat öğrenme ve öğretme, açıklama ve yayma hürriyetinin özünü zedeler nitelikte kabul etmemiştir.

Bilim ve sanat hürriyetinin içinde bulunan «serbestçe yayma» unsuru bu hürriyeti düşünce ve ifade hürriyetine yaklaştırırken radyo-televizyon yayınlarını da kapsamına almaktadır. Ancak, Anayasanın özel bir hükmü gereğince Türkiye'de radyo - televizyon idaresi, muhtar nitelikte bir kamu kurumunun tekeline verildiğinden mesele ayrı bir düzenlemeye konu olmuştur. Bk. RADYO.

● *Çalışma hürriyeti* aslında yaşama hakkının bir devamıdır. Buna karşılık *sözleşme hürriyeti* daha çok iktisadî alanda serbestçe hareket edebilme ile ilgilidir; fakat, sözleşmeler kişileri belli konularda çalışma veya bazı edimlerde bulunmağa zorladıklarından, çalışma hürriyeti ile birlikte düzenlenmesi yerinde görülebilir. Ancak, sözleşme hürriyeti, çoğunlukla iktisadî alanda faaliyetlere bağlı bulunduğu için sosyal devlet düzeninde bu hürriyetin çalışma hürriyetinden daha farklı ve fazla kayıtlamalara tabi tutulduğu unutulmamalıdır. Hattâ denilebilir ki, çalışma hakkı ve hürriyeti lehine olarak da sözleşme hürriyeti bazen sınırlanabilmektedir. Anayasa çalışmayı herkes için bir hak ve ödev saymıştır. Şüphesiz ödev olma durumu, memleket ihtiyaçlarının zorunlu kıldığı alanlarda vatandaşlık ödevi niteliği kazanan çalışmalar dışında, ahlâkî bir anlam taşır. Her halde Türk anayasasında yer alan ödev terimi, 1924 Sovyetler Birliği anayasasındaki «Çalışmayan yemez» hükmünden farklı niteliktedir. Çalışma hürriyeti, vatandaşlık ödevi durumu dışında angaryanın da yasaklanmasını gerektirir. Nitekim Anayasa, açıkça angarya yasağını belirtmiştir. Kaldı ki, vatandaşlık ödevi olarak çalışma da, genel, eşit ve geçici hüviyettedir. Çalışma hürriyeti ücrette adaleti, sendika ve grev haklarını da kapsar. Ancak önemleri sebebiyle 1961 Anayasası bunları ayrı ayrı düzenlemiş, çalışanları, özellikle çocukları, gençleri ve kadınları koruyucu hükümler getirmiştir. Anayasa mahkemesi, işçilere, günlük normal iş saatleri dışında ve mecburî olarak iş yaptırılmasını angarya olarak kabul etmiş, buna karşılık köy kanununda düzenlenen «imece»yi, bir vatandaşlık ödevi niteliğinde görerek angarya saymamıştır.

Sözleşme hürriyetinin sonucu olarak, Anayasa, özel teşebbüsler kurulabileceğini belirtmiş, ancak, özel teşebbüslerin, millî ekonominin gereklerine ve sosyal amaçlara uygun yürümesini, güvenlik ve kararlılık içinde çalışmasını sağlayacak tedbirleri almak görevini de devlete yüklemiştir. Devlete, çalışanların insanca yaşaması ve işsizliği önleyici tedbirler alınması ödevi de verilmiştir. Bütün bunlar, bir iktisadî ve sosyal hak niteliğindeki çalışma ve sözleşme hak ve hürriyetlerine, temel haklardakinden daha fazla kayıtlamalar getirilmesine yol açmaktadır. Bu yüzden de, söz konusu hürriyetleri düzenleyen oldukça karmaşık bir mevzuat ortaya çıkmıştır.

● *Dernek kurma hürriyeti,* düşünce hüriyetinin bir devamıdır. Zira bir dernek en azından aynı düşünceyi paylaşan kişilerin teşkilâtlanmaları sonucunda ortaya çıkar. Derneğin amacı kâr değildir. Bu sebeple dernek kurma hürriyeti ile şirket kurmayı birbiriyle karıştırmamak gerekir. Şirket kurma, düşünce hürriyeti ve bunun ifadesi temeline değil, ticaret serbestliğine ve bu alandaki sözleşme hürriyetine dayanır. Derneklerin bu niteliği sebebiyle, siyasî partiler ve sendikalardan da ayrılması zorunludur. Siyasî partilerin amaçları siyasîdir; bu yüzden faaliyet konuları da daha çeşitlidir. Buna karşılık, Siyasî Partiler kanununa göre, dernekler siyasî partileri desteklemek, siyasî partiler arasında işbirliği sağlamak veya Türkiye Büyük Millet meclisi üyeliği, mahallî idareler, muhtarlık yahut ihtiyar heyeti seçimlerinde belli adayları desteklemek veya bunlar arasında işbirliği sağlamak amacıyle kurulamaz (md. 2). Sendikalar ise, sosyal ve özellikle iktisadî hakların korunması amacıyle ortaya çıkan kuruluşlardır.

Türkiye'de dernek kurma hürriyetinden ilk defa 1876 Anayasasının İkinci Meşrutiyette değiştirilen 120. maddesinde söz edilmiştir. Bundan önce sadece birer hayır kurumu niteliğinde olan iki *cemiyet* faaliyet halindeydi. İkinci Meşrutiyetin başında, 3 ağustos 1909 tarihli «Cemiyetler kanunu» yürürlüğe girdi ve bu kanun daha sonra da bazı değişikliklere konu oldu. Dernek kurma hürriyeti açısından en önemli değişiklik, 1929 tarih ve 387 sayılı kanunla, yürütme organının her türlü derneğin işlemlerini denetlemesine imkân veren bir hükmün kabul edilmesi olmuştur. 1924 Anayasası, dernek kurma hürriyetinin «türklerin tabiî hukukundan» olduğunu belirtiyor, fakat bu hürriyetin sınırlarının kanunlarla gösterileceğini hüküm altına alıyordu. Medenî kanunun yürürlüğe girmesiyle, 387 sayılı kanunun koyduğu sınırlamalar kaldırıldı, ancak 1938 yılında kabul edilen «Cemiyetler kanunu» bu liberal gelişmeyi durdurdu, derneklerin kurulmasında tam serbesti sisteminden ayrılındı ve yürütme organına yeniden denetim imkânı tanındı. Nihayet, çok partili dönemin başlangıcında yürürlüğe giren 1946 tarih ve 4919 sayılı kanunla, Cemiyetler kanununda hürriyet lehine değişiklik yapıldı. Böylece dernek kurma hürriyeti yeniden tam serbestlik ilkesine bağlanmışken, 1956 yılında kabul edilen «Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Hakkında kanun» ile bir sınırlamaya konu olmuş, sonunda 1961 Anayasasının liberal tutumuna uygun olarak bu son sınırlamayı öngören kanun 1963 tarih ve 171 sayılı kanunla yürürlükten kaldırılmıştır.

1961 Anayasasına göre, «Herkes, önceden izin almaksızın dernek kurma hakkına sahiptir. Bu hak, ancak kamu düzenini veya genel ahlâkı korumak için kanunla sınırlanabilir». Bu hüküm, kanunlarla, dernek kurmayı izne bağlama yolunda bir sınırlama yapılamayacağını göstermektedir. Diğer sınırlamalar için, Anayasa «Kamu düzeni» ve «genel ahlâkı korumak» gibi oldukça geniş sayılabilecek ölçülerle kanunkoyucuya düzenleme yetkisi vermiştir. Bugüne kadar yapılan değişikliklerle halen dernek kurma hürriyetini düzenleyen «Cemiyetler kanunu»na göre, «Dernekler, tüzüklerinde dernek olarak kurulmak isteğini açığa vurmakla tüzel kişilik sahibi olurlar». Önceden izin almağa lüzum yoktur. Bu hüküm Medenî kn. md. 53'e tamamen uygun düşmektedir. Şu var ki bu serbestliğe karşılık bazı yasaklar da konmuştur. Bir kere, devlet bütünlüğünü, siyasî ve millî birliğini bozma amacı güden, din, mezhep ve tarikat esaslarına dayanan, aile, cemaat, ırk esasına veya adına dayanan, gizli tutulan veya gayesini saklayan dernekler kurulamaz. Ayrıca, merkezi yurt dışında bulunan veya milletlerarası amaç güden dernekler, Bakanlar kurulunun izni olmadıkça yasaklanmıştır. Derneklerin, «millî» ve «cumhuriyet» unvanlarını ad olarak kullanabilmesi de Bakanlar kurulunun yetki vermesiyle mümkündür. Dernekler, ikametgâhları ve amaçları için gerekli olandan fazla gayrımenkul mal edinemez. Türk vatandaşları, Cemiyetler kanunu hükümlerine aykırı olmamak ve en yakın türk konsolosluklarına tüzüklerini, kurucu ve üyelerinin kimliklerini bildirmek yükümü altında olmak kaydıyle yurt dışında dernek kurabilirler. Cemiyetler kanunu, öğrenci dernekleri için genel olarak konmuş bulunan sınırları yeterli görmemiş ve bu derneklerin «her ne şekilde olursa olsun siyasetle iştigal» edemeyeceklerini, bulundukları okul ve kurumların yöneticilerine karşı bir harekette bulunamayacaklarını belirtmiştir. Bütün bu yasaklara uymayan dernekler mahkeme kararıyle kapatılır.

Anayasadaki «sınırlama» deyiminin gereğinde «izne tabi tutabilme» imkânını da verdiği, dolaylı da olsa Anayasa mahkemesinin yorumundan anlaşılmaktadır. Gerçekten, Türk Ceza kanununa göre «hükûmetin izni olmaksızın beynelmilel mahiyeti haiz olan veya kökü memleket dışında bulunan» dernekleri veya şubelerini Türkiye'de kurmak, yönetmek veya bunlara iştirak etmek suç sayılmıştır (md. 143). Anayasa mahkemesi maddenin hükûmete izin yetkisi veren hükmünü kanunla sınırlama kapsamı içinde görmüş ve söz konusu maddenin Anayasaya aykırı olmadığı sonucuna varmıştır.

Dernek kurma hürriyetinin bir sonucu da, derneklere üye olup olmamak veya derneğin üye alıp almamakta serbestliğinin kabul edilmesidir. Bu konuda, üye olmak için aranan medenî haklara sahip olma ve on sekiz yaşını bitirmiş bulunma şartı dışında, bugün için yürürlükte olan bir yasak vardır: askerî kişiler ancak yetkili makamlardan izin aldıktan sonra ve sadece «hayrî cemiyetlere» üye olabilirler. Böyle bir yasağın Anayasaya uygunluğu ise pek şüphelidir.

● *Hak arama hürriyeti,* yargı mercilerine başvurma bakımından düzenlenmiştir. Bu sebeple dilekçe hakkından farklıdır. 1876 Anayasasında ve 1924 Anayasasında bu hürriyete Yargı bölümü içinde yer verilmiştir. Gerçekten de, hak arama hürriyetinin bir görünüşü de, mahkemelerin davaya bakmaktan kaçınamayacağı ilkesidir. Ancak, 1961 Anayasası md. 31'de yer alan hak arama hürriyeti her şeyden önce bir temel haktır ve temel haklar bölümünde yer verilmesi yerindedir. Hak

arama hürriyeti, Anayasadaki açık ifade karşısında sınırsızdır denilebilir. Bununla birlikte, herkesin davada taraf olması derken, dava ehliyeti şartları gözden uzak tutulmamalıdır. Küçükler, vesayet altındakiler, ancak kanunî temsilcileri vasıtasıyle dava açabilirler. Davada, başkasını temsil ise, ilke olarak avukatlara tanınmıştır. Veli veya vasi durumu dışında, bir kimsenin başkasını temsili ancak bir kimsenin avukat olmasıyle mümkündür. Fakat kanunlarda yer alan bu ilkeyi Anayasaya, hak arama hürriyetinin sınırlanması sebebiyle aykırı görmek yerinde olamaz. Zira burada söz konusu olan bir temsil yetkisidir. Buna karşılık, bir işlem karşısında veya herhangi bir başka durumda yargı yoluna başvurulması engellenecek olursa, bu Anayasaya aykırı olur. Nitekim Anayasa mahkemesi bu türlü engeller koyan kanun maddelerini Anayasaya aykırı bularak iptal etmiştir. Hak arama hürriyetinin tabiî sonucu olarak, yargı mercileri görev ve yetki alanlarına giren başvurma ve davaları incelemekten kaçınamaz. Yalnız, bazı hallerde, bir mahkeme kendi görev alanına girmediği gerekçesiyle bir davayı reddedebilir. Başvurmada bulunan kişi başka bir yargı merciinden de aynı cevabı alırsa ne olacaktır? Davaya bakmaktan kaçınmama ilkesi, bir ülkede her türlü konuyu ele alarak, hükme bağlıyacak yargı mercilerinin bulunduğu esasına dayanır. Bir yargı merciinin bakamadığı davaya, mutlaka bir başkası bakmak zorundadır. Bununla birlikte Türkiye gibi, adlî, idarî, askerî, malî ve hattâ seçime ait yargıların bulunduğu bir ülkede, mesele ayrı bir düzenlemeyi gerektirir. Bu yüzden Anayasa, Uyuşmazlık mahkemesini öngörmüştür. Bu mahkeme adlî, idarî ve askerî yargı yerleri arasındaki görev ve hüküm uyuşmazlıklarına bakar. Böylece, uyuşmazlık mahkemesi, meselâ bir adliye mahkemesinin görevsizlik kararıyle Danıştayın aynı yöndeki bir kararını inceleyerek hangisinin davaya bakması gerektiğine karar verir. Ancak Anayasa, seçim yargısına ilişkin kararlar veren Yüksek Seçim kurulu ile, Anayasa mahkemesine göre bir yüksek mahkeme olan Sayıştayın durumunu Uyuşmazlık mahkemesinin görevini belirten 142. maddede öngörmemiştir. Bu sebeple belki ileride bir Anayasa değişikliğine ihtiyaç artacaktır. Bir yargı manzumesinin kendi içindeki görev uyuşmazlıkları ise (o manzume içinde çözümlendiğinden) çok daha basittir.

Hak arama hürriyetinin bir teminatı da Türk Cz. kn. md. 186'daki hükümdür. Buna göre, bir dava hakkında yargı mercilerine verilen dilekçe ve diğer belgede veya yapılan iddia ve savunmada sarfedilen yazı ve sözlerden dolayı bunlar hakaret dahi teşkil etse kovuşturma yapılamaz. Ancak yine Ceza kanunu dava ile ilgisi olmayan veya iddia ve savunma sınırını aşan hakaretleri cezalandırmaktadır. Fakat Anayasa hak arama hürriyetinin «meşru» vasıtalarla gerçekleştirilmesini öngördüğünden, bu son halin cezalandırılması hürriyetin sınırlandırılması değildir. Nitekim Anayasa mahkemesi sözü edilen Ceza kanunu hükmünü Anayasaya aykırı bulmamıştır.

● ***Kişi hürriyeti,*** diğer bütün hürriyetlerin en başta gelen gerçekleşme şartıdır. Zira kişi dokunulmazlığı gerçekleşmiyorsa, o zaman ne bilim ve sanat hürriyetinden, ne ifade hürriyetinden, ne de diğerlerinden ciddî şekilde yararlanmak mümkün olamaz.

Bu sebeple, kişi hürriyeti ve dokunulmazlığı bütün hürriyetlerle ilgilidir. Ancak, kolayca anlaşabileceği gibi kişi hürriyeti fizik varlıkla birlikte söz konusu olduğundan, seyahat ve yerleşme, konut dokunulmazlığı ve sağlık hakkıyle ilgisi daha da sıkıdır. Denilebilir ki, bu ikinciler, kişi hürriyetinin, önemleri sebebiyle ayrıca düzenlenmiş parçalarıdır. Şüphesiz özel hayatın gizliliği ilke olarak hiç kimsenin üstünün aranmaması ve haberleşme hürriyeti de, manevî kişilikle ilgileri olduğu kadar maddî varlıkla da ilgilidirler. Bu bakımdan kişi hürriyeti diğerlerinden ayrılabildiği oranda ele alınmak ve daha çok fizikî güvenlik şeklinde açıklanmak gerekir.

Kişi hürriyeti ve dokunulmazlığı Tanzimat devriyle üzerinde durulmağa başlanmış bir konudur. 1876 Anayasasında da, «hürriyeti şahsiye her türlü taarruzdan masundur» hükmü yer almış, daha sonraki değişiklikle, padişaha kişi hürriyetini sınırlayıcı, hattâ ortadan kaldırıcı nitelikte bir yetki veren 113. madde hükmü kaldırılmıştır. 1924 Anayasasında «Şahsî masuniyet (in) Türklerin tabiî hukukundan» olduğu belirtilmiştir. Bugün yürürlükte olan 1961 Anayasası ise, diğer konularda olduğu gibi kişi hürriyetine ayrıntılı hükümlerle yer vermiş ve önemi sebebiyle, «Kişinin Hak ve Ödevleri» başlığını taşıyan II. bölümün başında zikrederek bu hürriyetin «temel hak ve hürriyetler»in başta geleni olduğunu belirtmiştir. Ancak Anayasanın kişi hürriyetine ve dokunulmazlığına ilişkin diğer bazı hükümleri de vardır ve bunlar daha ilerideki maddelerde düzenlenmiştir.

Kişi hürriyeti, bütün temel niteliğine ve önemine rağmen toplum hayatının zorunlu kıldığı bazı hallerde sınırlanabilir. Şüphesiz suç işlemiş bir kişinin serbestçe dolaşmasına izin verilebilmesi düşünülemez. Bununla birlikte, kişi hürriyetinin kayıtlanmasında keyfilik ve hattâ diğer hürriyetlerin büyük bir kısmında görüldüğü gibi nispî bir genişlik veya esneklik dahil modern hukuk ve devlet anlayışına uymayacağından yapılacak kayıtlamalar sınırlandırılmıştır. Bu sınırlandırmaların söz konusu hürriyetin unsurları bakımından ele alınması gerekir.

Kişi hürriyetinin ilk unsuru *yaşama hakkı*'dır. Bu husus Anayasanın 14. md.sinde açıkça belirtilmiştir. Yaşama hakkının kişiler tarafından ortadan kaldırılması en ağır cezaları gerektirmektedir. Hal böyle olunca, idam cezasının Anayasaya aykırılığı düşünülebilir. Ancak, Türk anayasası, T. B.M.M.'nin görevlerini sayarken «mahkemelerce verilip kesinleşen ölüm cezaları»ndan söz ettiği için aslında Anayasaya aykırılık yoktur. Nitekim Anayasa mahkemesi de bu yolda karar vermiştir. İkinci unsur, kişinin, fizikî olarak güvenlik içinde bulunması, serbest hareketine engel olunmamasıdır.

Anayasa, güvenliğin sağlanması bakımından iki ilke kabul etmiştir. Bunlardan birincisi, kanunsuz suç ve ceza olamayacağı ve dolayısıyle de, herhangi bir kanunun geriye yürütülmesiyle önce suç olmayan bir fiilin suç haline getirilemeyeceği, cezanın bu yolla arttırılamayacağı ilkesidir. Diğer ilke de, her türlü yakalama ve tutuklamada hâkim kararının bulunması, bazı istisnaî durumlarda yakalama halinde de, yirmi dört saat içinde hâkim önüne çıkarılma zorunluğudur. Yakalama, suçüstü halinde veya gecikmede sakınca bulunan hallerde mümkündür. Tutuklama ise, suçluluk hakkında kuvvetli deliller bulunması, kaçmayı veya delillerin yok edilmesini veya değiştirilmesini önlemek amacının gerekli kılması gibi durumlarda hâkim kararıyle gerçekleşebilir. Kişi hürriyetinin bir sonucu da, yargı kararıyle hürriyeti kısıtlanmış bile olsa bir kimsenin insan haysiyetiyle bağdaşmayan bir cezaya çarptırılmasının veya bu kimseye eziyet ve işkence yapılmasının yasak olmasıdır. Anayasa bu türlü ceza ve davranışları yasaklarken hiç bir istisna kabul etmemiştir; yasaklama mutlaktır. Anayasanın bu şekilde düzenlediği kişi hürriyetinin güvenlik altına alınmasını sağlayan başka müesseseler de vardır. Bir kere, yargı yetkisini kullanan merciler bağımsızdır. Ayrıca tabiî hâkim ilkesi kabul edilmiş, yargı yetkisine sahip olağanüstü merci kurulamayacağı belirtilerek kişiler devlete, daha doğrusu siyasî iktidara karşı korunmuştur. Ayrıca, Türk Ceza kanununa göre kişi hürriyetinin sınırlanması suçtur ve cezayı gerektirir. Eğer bu suç görevli biri, meselâ bir hapishane memuru tarafından işlenmişse cezası daha da ağırdır. Anayasa, herhangi bir şekilde bir kimsenin, yakalama veya tutuklama ile ilgili kurallara uyulmaksızın muamele görmesi halinde, özel bir sorumluluk hükmü koymuştur. Böyle bir durumda, uğranılan her türlü zarar devletçe ödenir. Konu 466 Sayılı kanun dışı yakalanan veya tutuklanan kimselere tazminat verilmesi hakkındaki kanunda ayrıntılı olarak düzenlenmiştir. Şüphesiz maddî zarar az da olsa, hiç değilse manevî zarar devletin yükümlülüğüne esas olacaktır.

● *Seyahat hürriyeti.* T.C. Anayasasının 18. maddesiyle düzenlenen seyahat hürriyeti, ya ya olarak gidip gelmeleri ve hattâ duraklamaları olduğu kadar, çeşitli araçlarla yapılan yer değiştirmeleri ve bu arada yurt dışına çıkmayı da kapsar. Ancak, bu hürriyetin en geniş olduğu alan şüphesiz yaya olarak yararlanılanıdır. Zira, diğer yararlanma şekillerinde görülen zabıta işlem ve tedbirleriyle düzenleme zorunluğu, yayalar bakımından aynı oranda geçerli değildir. Yayalar kamu malı durumunda bulunan, cadde, sokak, meydan ve park gibi yerlerden çok daha geniş olarak yararlanabilirler. Bununla birlikte yayalar için de bazı sınırlamalar bulunabileceği hususunu da kabul etmek gerekir. Nitekim, günümüz trafik kuralları, yaya geçitlerinden geçmek, belli trafik işaretleri veya ışıklarının bulunduğu yerlerde, bu işaretlerin gereklerine uymak ve meselâ kırmızı ışık yanarken caddede karşıdan karşıya geçmemek gibi hususları düzenlemekte, müeyyidelendirmektedir. Bunun yanında, bazı yasak bölgelerin de bulunduğu, bu çeşit bölgelerin gelip geçmeye açık tutulmadığı da görülmektedir. Araçlarla yer değiştirme ve gelip geçmeler ise, toplum için önemleri ve bu sebeple, zabıta kuralları ile düzenlenmelerinin zorunluğu yüzünden daha sıkı kayıtlara tabidir. Bu sebeple, araç kullanma bakımından ehliyet şartı konulmuş, kamu yararı amacıyle çeşitli denetlemeler öngörülmüştür. Meselâ, trafik kontrolları yapabilmek için, geçmekte olan araçlar durdurulabilir, kontrolun gerektirdiği bir süre içinde bekletilebilir; kanunî ve teknik şartlara uymadığı tespit edilen araçlar seferden ya da yola devamdan alıkonabilir. Araçların duraklamaları da olağan niteliği aşıyorsa yine bir düzene kavuşturulmak zorundadır. Eğer, bir ulaşım aracı yolcu almak veya indirmek gibi gelip geçmenin normal bir sonucu olarak duraklıyorsa bu olağandır. Olağan durumlarda sadece trafik kuralları uygulanır. Eğer duraklama devamlı nitelikte ise o zaman kamu emlâkinden yararlanmanın daha özel bir şekli sözkonusu demektir. Bu takdirde, kamu emlâkinden başkalarının yararlanmalarını engellememek ya da herkes için eşit şartlarla bir uygulama gerçekleştirebilmek amacıyle bir düzenleme zorunlu olur. Meselâ otopark yerleri, taksi istasyonları, otobüs terminal ve bekleme yerleri bu tür duraklamaların düzenlenmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Esasen Anayasa seyahat hürriyetinin sınırlanabileceğini kabul etmiştir. Ancak bu sınırlamanın millî güvenliği sağlama ve salgın hastalıkları önleme amacıyle olabileceği belirtilmiştir. Salgın hastalık halleri ve bu konuyle ilgili mevzuat gereğince sınırlama açık olmakla birlikte, millî güvenliğin ne olduğu ve kavram olarak kapsamı açıklama gerektirir niteliktedir. Bu kavramı açıklayacak bir hüküm Anayasa ve kanunlarımızda mevcut değildir. Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği yönetmeliği ile yargı kararlarından, millî güvenliğin «yurt ölçüsünde beliren iç ve dış tehlikelere karşı, devletin savunulması ve güvenlik altına alınması» olduğu kabul edilebilir. Böyle bir tanımlama ile sıkıyönetim mevzuatının getirdiği yasakları belki açıklamak imkânı vardır ama, trafik kurallarını ve bu kuralların koyduğu sınırlamaları, millî güvenlik kapsamı içine sokmak mümkün değildir. Burada olsa olsa, bir sınırlamanın değil, tersine, herkesin güven içinde seyahat hürriyetinden yararlanmasını sağlayacak, başka bir ifadeyle bu hürriyeti gerçekleştirecek bir düzenlemenin söz konusu olduğunu kabul etmek gerekir. Anayasaya göre, Türklerin yurda girmesi hürriyeti mutlaktır; buna karşılık yurt dışına çıkma kanunla düzenlenir. Kanunla bu konu bakımından konacak kayıtlar, demokratik esaslara uymak ve idarî makamların keyfîliğine yer bırakmayacak nitelikte olmak zorundadır. Meselâ, Türk Cz. kn. md. 28'e göre Genel emniyet nezareti altında bulunmalarına mahkemelerce karar verilenlerin yurt dışına çıkamayacakları tabiîdir. Hattâ bu gibilerin yurt içindeki hareket, seyahat ve yerleşme hürriyetleri dahi kayıtlanmıştır. Hattâ Anayasa mahkemesi bu hükmü Anayasaya aykırı bulmamıştır. Keza, Anayasa mahkemesi, bir dış ülkede geçinme imkânlarından yoksun bulunanların düşebileceği düşkün yaşayışı önlemekte kamu yararı bulunduğu gerekçesiyle, bu imkânlara sahip bulunduğunu is-

patlayamayanlara pasaport verilmemesini öngören, pasaport kanunu hükmünü Anayasaya aykırı bulmamıştır. Bunun gibi vergi borçları olanlar da yurt dışına çıkamazlar.

● *Vicdan ve din hürriyeti.* Anayasa tarafından teminat altına alınan vicdan ve din hürriyeti mutlak değildir (md. 19). Bunun da bazı sınırları vardır. İbadet, dinî âyin ve törenler serbest olmakla birlikte, kamu düzenine veya genel ahlâka yahut bu amaçlarla çıkarılan kanunlara aykırı düşen ibadet, âyin ve törenler yasaklanmıştır. Serbest olan ibadet, âyin veya dinî törenlere katılması için bir kimsenin zorlanmasına izin yoktur. Kimse, dinî inanç ve kanaatlerinden ötürü kınanamaz. Din eğitim ve öğretimi kişilerin kendi isteğine bağlıdır. Söz konusu kişi küçük ise, onun kanunî temsilcisi (ana babası veya vasisi) istekte bulunmalıdır. Kimse, devletin sosyal, iktisadî, siyasî veya hukukî temel düzenini (kısmen de olsa) din kurallarına dayandırma amacıyle dinî, din duygularını yahut dince kutsal sayılan şeyleri istismar edemez ve kötüye kullanamaz. Siyasî veya kişisel çıkar yahut nüfuz sağlamak amacıyla hareket edilmişse, durum yine aynıdır. Bu gibi davranışlar Türk Ceza kanununca suç olarak düzenlenmiştir (md. 163) [bk. LAİKLİK]. Sözü geçen yasak dışına çıkan dernekler mahkemece, siyasî partiler Anayasa mahkemesince temelli kapatılır. Özellikle siyasî partiler açısından, 648 Sayılı Siyasî Partiler kanunu söz konusu yasağı açıkça tekrarlamıştır (md. 94). Aynı kanuna göre, siyasî partiler, Türkiye cumhuriyetinin laiklik niteliğini değiştirmek veya Halifeliğin yeniden kurulmasını sağlamak amaçlarını güdemezler. Din veya mezhep veya tarikat esasına veya adına dayanan siyasî partiler kurulamaz. Siyasî partilerin, hangi şekilde olursa olsun, dinî tören tertiplemeleri yahut parti sıfatı ile dinî törenlere katılmaları yasaktır (md. 92, 93, 95, 96).

Türk Ceza kanununda da din hürriyetine aykırı bazı fiillerin suç sayılarak cezalandırıldığı görülmektedir (md. 75 ve devamı). Özellikle, devletçe tanınmış dinlerden birini tahkir maksadı ile dinî işlerin yahut ibadet ve âyinin icrasının engellenmesi yahut din ve mezheplerden birini tezyif ve tahkir edici yayım yapılması cürüm sayılmıştır.

● *Yerleşme hürriyeti.* T.C. anayasasına göre, herkes dilediği yerde yerleşme hürriyetine sahiptir. Bununla birlikte, Anayasa, modern devletin kayıtsız ve yabancı kalamayacağı iktisadî ve sosyal gelişmeyi düzenleme ve sağlama zorunluluğunun sonucu olarak bu hürriyeti seyahat hürriyetinden de daha ileri giden bazı kayıtlamalara tabi tutmuştur. Gerçekten, Anayasaya göre yerleşme hürriyeti, millî güvenliği sağlama, salgın hastalıkları önleme, kamu mallarını koruma, sosyal, iktisadî ve tarımsal gelişmeyi gerçekleştirme zorunluğuyle ve kanunla sınırlanabilir. Millî güvenliği sağlama ve salgın hastalıkları önleme açısından yerleşme hürriyetinin sınırlanması ile seyahat hürriyetinin sınırlanması arasında nitelik bakımından bir fark yoktur. Buna karşılık, yerleşme hürriyeti, özellikle kamu mallarını koruma bakımından kayıtlanabilir. Meselâ, ormanlar ve diğer tabiat servetlerini koruma amacıyle sınırlamalar yapılabilir. Nitekim, Anayasa diğer bazı hükümlerle de, kamulaştırmayı, toprak dağıtımını, orman yetiştirilmesini ve bunlara bağlı olarak yapılması gereken iskân projelerini öngörmektedir. Şüphesiz bunlar da, yerleşme hürriyetinin sınırlanması konusunda birer örnektir. Anayasa, sınırlamaların kanunla düzenleneceğini öngördüğünden, objektif ve genel nitelikte de olsa, sırf idarî işlemlerle ve meselâ tüzük veya yönetmeliklerle sınırlama yapılamaz. Yerleşme hürriyetinin kanunla sınırlanması konusundaki bir örneğe, «Kan Gütme Sebebiyle İşlenen Adam Öldürme ve Buna Teşebbüs Cürümleri Failleri, Hısımları Hakkında Tatbik Olunacak İşleme Dair kanun»da rastlanmaktadır. Bu kanunun 1. ve 2. maddeleri, yeni suçlar işlenmesini önleyerek toplumu tehlikeden koruma amacıyle, zorunlu yer değiştirme yetkisini kamu makamlarına vermekteydi. Anayasa mahkemesi, söz konusu hükümleri, bu maddelerle güdülen amacın, yerleşme hürriyetinin sınırlanması konusunda Anayasanın güttüğü amaçlardan hiçbirine uymadığı gerekçesiyle iptal etmiştir. Anayasa mahkemesi bu iptal kararını verirken, yerleşme hürriyetinin millî güvenlik amacıyle sınırlanması açısından da bir açıklık getirmiştir. Gerçekten Yüksek mahkemeye göre, millî güvenlik deyimi, bazı bölgelere girmeyi ve yerleşmeyi yasaklamağa imkân vermek için Anayasaya konmuştur. Esasen, Anayasanın hazırlığı sırasında Anayasa komisyonu sözcüsü bu hususu açıkça belirtmiştir. Anayasa mahkemesinin bu daraltıcı yorumu karşısında, millî güvenliği sağlama amacıyle yerleşme hürriyetinin ancak askerî bölgeler gibi bazı yerlere girme ve yerleşmeyi önleme şeklinde sınırlanabileceği, bu sınırlamanın da, birtakım görevli ve ilgili kişiler bir yana bırakılırsa, herkes hakkında, genel ve eşit olarak uygulanabileceği kabul edilmek gerekir.

Anayasa, gerek seyahat ve gerekse yerleşme hürriyetinden söz ederken, hürriyetleri düzenleyen diğer birçok maddesinde olduğu gibi «herkes» kelimesine yer vermekte ise de, yabancılar için, yine Anayasanın 13. maddesine göre, milletlerarası hukuka uygun olarak kanunla sınırlamalar yapmak mümkün bulunduğundan, aslında sadece türk vatandaşlarını kasdetmektedir. Bu sebeple, özellikle yerleşme hürriyeti bakımından yabancı gerçek ve tüzel kişilerin daha sıkı kayıtlamalara tabi tutulabileceği şüphesizdir. 5683 Sayılı Yabancıların Türkiyede İkamet ve Seyahatleri Hakkında kanun söz konusu kayıtlamaları düzenlemektedir. Bk. YABANCI.

— İkonogr. Syrakusai'li Yunanlılarda, hürriyet, sikkelerin üstünde vahşî bir at olarak temsil edilirdi. Roma'da da, hürriyeti, yine paraların üzerinde, yuvarlak başlıklı bir kadın temsil eder ve hürriyet, Aventin tepesindeki bir tapınakta Jupiter ile birlikte kutsanırdı.

1789 ile 1800 arasında, sanatçılar hürriyeti çok zaman, frigya başlığı giymiş bir kadın biçiminde temsil ettiler. Paris'te Place de la Revolution'da dev bir hürriyet heykeli dikildi. 1793'te Chinard, Lyon belediyesi için bu heykelin bir benzerini yaptı. Prud'hon da, Fransız ihtilâlinin IV. yılında çıkarılmış olan 1 santim değerindeki madenî paraların üzerine Dupré tarafından işlenmiş olan ve hürriyeti Mme. Récamier'nin kişiliğinde gösteren bir dizi hürriyet resmi yaptı. *Le Génie de la Liberté* (Hürriyet Perisi) veya daha çok *Génie de la Bastille* (Bastille Perisi) [1836] denen heykel ise Auguste Dumont'undur (Temmuz sütunu). 1886'da Fransa tarafından Birleşik devletlere hediye edilen «Dünyayı Aydınlatan Hürriyet» adındaki dev heykel Bartholdi'nin eseridir ve New York limanının girişine dikilmiştir. Bu heykelin Amerikalılar tarafından Fransa'ya hediye edilmiş olan küçük bir örneği Paris'te Grenelle köprüsünün üstüne kondu.

◆ **Hürriyetsiz** sıf. Hürriyeti olmayan: *O da bir dergi çıkarır* [...] *ve bu hürriyetsiz memlekette dergisi satılıp durur* (F.R. Atay). [→ Bibliyo.] (ML)

Hürriyet, Yeni Osmanlılar cemiyeti adına Londra'da, Namık Kemal ve Ziya Paşanın çıkardıkları gazete (1868-1870). Yine cemiyet adına yayımlanan *Muhbir* gazetesinde Ali Suavi, cemiyetin amaçlarına uymayan yazılar yayımlayınca, Ziya Paşa ve Namık Kemal, *Muhbir*'den ayrılarak *Hürriyet* gazetesini kurdular. Gazetenin masraflarını cemiyetin reisi Mısırlı Mustafa Fazıl Paşa karşılıyordu. *Hürriyet*'in ilk sayısı 29 Haziran 1868'de Londra'da yayımlandı. Haftada bir defa yayımlanan gazete önceleri dört sayfa halinde çıkarken sonradan sayfa sayısı sekize çıkarıldı.

Gazetede mesul müdür olarak ilk dört sayıda Reşad, 5. sayıdan 63. sayıya kadar Kemal, 64. sayıdan 100. sayıya kadar da Ârif adları görülmektedir.

63. Sayıya kadar gazetenin yazıları Namık Kemal ve Ziya Paşa tarafından yazılmıştır. Fakat bu yazılar imzasızdır. Bu devrenin göze çarpan en önemli özelliği şahsî hücumlardan mümkün olduğu kadar sakınılmasıdır. Bir fikir ayrılığı yüzünden Namık Kemal'in gazeteden ayrılması üzerine, *Hürriyet,* Ziya Paşa tarafından çıkarıldı. 64. Sayıdan itibaren gazetenin bütün yazıları Ziya Paşa tarafından yazıldı. Bu sayılarda sadrazam Âli Paşanın şahsına şiddetli hücumlarda bulunulduğu görülür. Osmanlı hükûmeti yayımlanan şiddetli makalelerden dolayı gazetenin kapatılması için İngiltere hükûmetine birkaç kere müracaat ettiyse de bir sonuç elde edemedi. Fakat gazetenin 78. sayısında Suavi imzasıyle yayımlanan mektup, ingiliz kanunlarına göre de bir suç kabul edildiğinden Ziya Paşa tevkif edildi. Kefaletle tahliye edilince avukatının tavsiyesi üzerine Londra'yı terk ederek Cenevre'ye geçen Ziya Paşa burada *Hürriyet*'in 89. ve 100. sayılarını litografla çıkardı. Ziya Paşa Hürriyet'in 100. sayısında «Hatime» başlığı ile yazdığı yazıda, Yeni Osmanlılar cemiyetinin kısa bir tarihçesini vermiş ve gazetenin bu sayıdan sonra yayımına devam edemeyeceğini bildirmiştir.

Fikir hayatımızda önemli bir yer tutan *Hürriyet* gazetesinde hürriyet ve meşrutiyet fikirleri üstünde duruldu. Âli ve Fuad Paşaların davranışlarının tenkit edildiği, iktisadî konuların işlendiği, banka, demiryolu ve şirketlerin kurulması hakkında yazılar yayımlandığı görülür. Edebiyat tarihinde de önemli bir yer tutan Ziya Paşanın «Şiir ve İnşa» makalesi Hürriyetin 11. sayısında, yine Ziya Paşanın «Rüya»sı da 68. ve 69. sayılarında yayımlanmıştır. (→ Bibliyo.) [M]

Hürriyet, Civangir takma adını kullanan Selim Faris Efendinin Londra'da yayımladığı gazete (1894-1898). 16 Sayfa idi ve 15 günde bir çıkıyordu. 12. Sayıdan 41. sayıya kadar haftalık olarak yayımlandı. 41. Sayıdan itibaren boyu büyütüldü ve yine 15 günde bir çıkarıldı. Gazetenin yayımlanmasına 6. sayıdan sonra bir yıl kadar ara verilmiştir. Bunun sebebi osmanlı sefirinin Hürriyet'in basıldığı basımevinin sahibine baskı yapması sonucu, Selim Faris Efendinin başka bir matbaa bulmakta güçlük çekmesidir. Hürriyet 4 yıl içinde ancak 82 sayı çıkmıştır. Selim Faris Efendinin sarayla anlaşarak gazetenin yayımlanmasından vaz geçtiği sanılmaktadır.

Hürriyet büyük bir havadis gazetesiydi. Okuyucuya Osmanlı devleti ile ilgili haberler, bütün dünya basını takip edilerek özet halinde verilmekteydi. İngiltere'de çıkan türk gazeteleri arasında resim ve karikatür basan ilk gazete olmuştur. (→ Bibliyo.) [M]

Hürriyet, Hürriyet Gazetecilik ve Matbaacılık A.Ş. tarafından, İstanbul'da yayımlanan günlük siyasî gazete (ilk nüshası 1 mayıs 1948). Gazeteci Sedat Simavi* tarafından kuruldu. Yoruma gitmeyen, bol resimli haber ve röportajlarıyle kısa sürede Türkiye'nin en çok okunan gazetesi durumuna girdi. Gazetecilik ve haberalma tekniği bakımından türk basınında daima öncü olarak kaldı. Günlük tirajı son yıllarda 500 ilâ 700 bin arasındadır; (1 mayıs 1969'da Türkiye günlük baskısı 1 milyonu aşan ilk gazete oldu). Tiraj bakımından dünyanın 20 büyük gazetesi arasında yer alan Hürriyet, kurucusunun ölümünden sonra oğulları Haldun ve Erol Simavi tarafından yönetildi. Gazetenin New York, Paris, Londra, Münih ve Atina'da temsilcilikleri; Amsterdam, Frankfurt, Beyrut ve Lefkoşe'de, devamlı muhabirleri çalışır. Hafta Sonu, Yeni Gazete, Şahit de Hürriyet yayınlarındandır. (M)

Hürriyeti Ebediye âbidesi. Bk. ÂBİDEİ HÜRRİYET.

HÜRRİYETİ EBEDİYE tepesi, İstanbul'da (Şişli'nin kuzeybatısında, Şişli ile Dârülaceze arasında, Kâğıthane deresine hâkim) tepe. Tepe bu adı, İkinci Meşrutiyet aleyhine çıkan 31 Mart olayını (13 nisan 1909) bastırırken şehit olan Hareket ordusu mensupları için dikilen *Abidei* Hürriyet*'ten aldı. İstanbul'un fethi sırasında Mehmed II (Fatih) otağını burada kurmuştu. Araziyi Mahmud II, Mme. Feri adındaki bir yabancıya bağışladı; Abdülhamid II zamanında Mme. Feri'nin torunlarından satın alındı. Bayezid II'nin vakfiyesine göre bu yerlerde kimsenin tasarruf hakkı bulunamayacağı Eyüpsultan mahkemesinin verdiği ilâmlarla kabul edildi. Evkaf nazırlığının müdahalesiyle de âbidenin yapılacağı yer sınırlandırıldı. (M)

Hürriyetin Yolları (*Les Chemins de la Liberté*), fransız yazarı Jean-Paul Sartre'-

nın 1938-1940'taki Fransa'yı anlatan üç ciltlik roman dizisi. Birinci kitap *Uyanış* (L'Age de Raison) ve ikinci kitap *Bekleyiş* (Le Sursis) 1945'te, üçüncü kitap *Tükeniş* (La Mort dans l'Âme) 1949'da yayımlandı, Dizinin dördüncü kitabı *La Dernière Chance*'ı (Son Şans) J.-P. Sartre daha bitirmemiştir. Her üç romanın başlıca kahramanı Mathieu, Sartre ile büyük benzerlikler gösterir. Bu yüzden *Hürriyetin Yolları*'nı otobiyografik bir eser saymak mümkündür. (→ Bibliyo.) [L]

Hürriyet kasidesi (*Besaleti Osmaniye ve Hamiyeti Insaniye, Hamaset Kasidesi* de denir), Namık Kemal'in bir kısmını Londra'da bulunduğu sırada *Hürriyet* gazetesinde (1869; nu. 51) yayımladığı ünlü şiir. Eser, Aruzun *mefâilün / mefâilün / mefâilün / mefâilün* kalıbıyle yazılmış ve kaside tarzında kafiyelenmiş 31 beyitten kuruludur. Tertip bakımından klasik kaside türünün bölüm özelliklerine (nesip-girizgâh-övme-tagazzül-övünme-dua) uymaz. Mânâ yönünden vatan, millet, hürriyet gibi yeni kavramları işler. Fakat sadece bu kavramların anlamını belirtmekle kalmaz, daha ileriye giderek Tanzimat*'ın yarıda bıraktığı bir işi tamamlamağa çalışır. Tanzimat, devlet diye sarayın karşısına Babıâli'yi koymuştu, fakat Babıâli halka dayanmıyor, yine sultandan aldığı güçle devleti yönetiyordu. Oysa devletin halka dayanması lâzımdı ve Namık Kemal bunu gerçekleştirmek istemekteydi: «Usanmaz kendini insan bilenler halka hizmetten».

Bilindiği gibi Âli Paşadan sonra Babıâli yeniden sarayın emrine girmişti. Onu şöyle belirtir: «Çekildik izzetüikbal ile Babı hükûmetten». *Vatan* (patrie) kavramı, Batı için de yeni bir kavramdır ve ancak monarşilerin yıkılarak serfliğin kalkmasından sonra, herkesin toprak sahibi olmasının bir sonucudur. Ne var ki Namık Kemal «vatan» kavramını bilimsel yönden değil romantik bir heyecanla yorumladı ve bu kavramın sınırlarını İslâm âlemini kuşatacak ölçüde genişletti. Aynı şekilde millet kavramını da osmanlılıkla eşanlamda kullandı: «Biz ol nesl-i kerim-i dude-i Osmaniyanız kim / Muhammerdir serapa mayemiz hun-i şehadetten». Namık Kemal'in yaşadığı toplum bürokrat ve çiftçi katlarından oluşmuştu, burjuvazisi yoktu. Bu sebeple Batıdan alıp uygulamak istediği modern devlet fikrini sağlam bir temele oturtamadı. Ama bu doğrultuda, savaşmaktan da yılmadı: «Muini zalimin dünyada erbabı denaettir / Köpektir zevk alan sayyadı bi insafa hizmetten». (M)

Hürriyet gazetesi ilk sayısı

Hürriyet madalyası, amerikan silâhlı kuvvetlerine bağlı olmayan ve savaş içinde yararlık gösterenleri mükafatlandırmak için 1945'ten itibaren verilmeğe başlanan amerikan nişanı. (Bu nişan, yabancılara da verildi. Dört rütbesi vardır. Kırmızı kurdelesinin ortasında ince beyaz dört dikey çizgi bulunur.) [L]

Hürriyet partisi (Hür. P.), siyasî parti (kuruluşu 20 aralık 1955). Aralarında Yönetim kurulu üyelerinin de bulunduğu Demokrat partiden 21 milletvekili, 12 ekim 1955 günü Meclis başkanlığına bir kanun tasarısı sunarak Türk Ceza kanununun «resmî sıfatı haiz olan kimseler aleyhine madde tayini suretiyle işlenen hakaret suçlarında, isnatta bulunan kimseye, iddiasını ispat hak ve imkânı tanımayan 481. maddesi»nin, ispat hakkına imkân verecek şekilde değiştirilmesini istediler. Bu teklife katılan 21 milletvekilinden ikisinin vaz geçmesiyle sayıları 19'a indi ve böylece bu grup «19'lar» diye adlandırıldı. Tasarıya imza koyanların ve bunları destekleyen bazı delegelerin o sıralarda toplanacak olan Büyük kongreye katılma hakları iptal edildi. Kongre sonunda ispat hakkı kanun tasarısına sonradan katılan 8 milletvekili partiden çıkarıldı: tasarıyı hazırlayanlar da, haklarında ihraç kararı verildiği gün partiden istifa ettiklerini açıkladılar. Bu surette yeni bir parti kurmağa itilen «19'lar», Hür. P.'yi kurarken yeni partinin «amaç ve hedefini» şöyle tespit ettiler: «Gaye memleketimizi muasır medeniyetin ileri merhalesine götürmenin ve vatandaşa huzur, emniyet ve refah sağlamanın yolu, demokratik rejimi yurdumuzda hakikî mânâsıyle ve bütün icaplarıyla gerçekleştirmektir. Partimiz bu rejimi en kısa zamanda tesis etmeyi hayatî bir görev sayar.

Hedefimiz bu programda gösterilen esasları tatbik suretiyle, üzerinde bütün vatandaşların dostça yaşadıkları hür ve mamur bir vatan, içtimaî muvazenesizlikten uzak, siyasî sahada olduğu kadar içtimaî sahada da her türlü korkudan azade, müstakar bir cemiyet meydana getirmektir». Genel başkanlığına eski sağlık bakanlarından Dr. Ekrem Hayri Üstündağ getirilen ve kuruluşunu takiben özellikle aydınlar arasında ilgi toplayan Hür. P., 1957 seçimleri öncesinde muhalefet çevrelerinde ortaya atılan, seçimlerde işbirliği yapılması fikrini benimsedi; bu konuda öbür muhalif partiler olan C.H.P. ve C.K.M.P. ile temasa geçildi; ancak hükûmet, seçim kanununda yaptığı bir değişiklikle, bu yönde bir işbirliğini yasakladı; ortaya atılan,illerin partiler arasında bölünmesi düşüncesi de uygulanamadı. Hür. P. 1957 seçimlerinde geçerli oyların yüzde 3,8'ini toplayabildi ve bunun karşılığında Burdur'dan dört milletvekili çıkardı. Seçimden sonra muhalif partiler arasında «güçbirliği» fikri ileri sürüldü. Esas itibarıyle C.H.P. ile birleşilmesi amacını güden bu fikir 24 kasım 1958'de toplanan kongrede tartışmalı bir hava içinde ele alındı. Kongre sonunda 5 muhalife karşı 175 oyla partinin feshine ve mallarının C. H.P.'ye devrine karar verildi. Kuruculardan birkaçı D.P.'ye dönerken büyük çoğunluk C.H.P.'ye katıldı. Ana muhalefet partisi, Hür P.'den gelenlerden iki kişiye merkez yönetim kurulu üyeliği, beş kişiye de parti meclisi üyeliği verdi. (M)

HÜRRİYETPERVER blş. sıf. (ar. *hürriyet* ve fars. *perver*'den *hürriyet-perver*). Hürriyet taraftarı olan, hürriyeti seven.

◆ **Hürriyetperverâne** blş. zf. Hürriyeti sevene yakışacak şekilde.

◆ **Hürriyetperverlik** blş. i. Hürriyeti sevme, hürriyet taraftarı olma hali. (M)

Hürriyet ve Anayasa bayramı, millî bayram; 27 Mayıs 1960 devriminin yıldönümü (9 mayıs 1963 gün ve 221 Sayılı kn). 27 Mayıs devriminin ilk iki yıldönümünde gayrıresmî törenler yapıldı. 1963'te başbakan İsmet İnönü'nün imzasını taşıyan bir kanun tasarısı teklif edildi; «Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında kanun»a bir madde eklenmesi istenen bu tasarıda 27 Mayıs devriminin «26 mayıs öğleden sonra başlayarak 27 mayıs günü devam eden» millî bir bayram sayılması teklif edildi; tasarının gerekçesinde de günün önemi şöyle belirtildi: «Bugünü kutlamakla Türk milleti büyük kayıplar sonunda kazanılmış bir zaferin tadını duymuş ve yaratmış olacaktır. Milletimizin bağımsızlık mücadelesinin ilk adımı olan 19 mayıs ve hâkimiyetin millet tarafından ele alınması tarihi olan 23 nisan gibi 27 mayıs da özgürlüğün, Türk devrimlerine dönüşün, hukuk devleti ilkelerine bağlılığın tarihidir». (M)

Hürriyet ve İtilâf fırkası, İkinci Meşrutiyet döneminde İttihat ve Terakki iktidarına muhalif grupların birleşerek kurdukları siyasî parti (kuruluşu 21 kasım 1911).

İttihat ve Terakki iktidarının 31 Mart 1909 olayından sonra aldığı sıkı tedbirler arasında, yeni kurulmuş bazı siyasî partilerin kapatılması da vardı. Hürriyet ve İtilâf fırkası, kuruluşunda meclis dışından tanınmış elemanları bünyesinde toplarken, meclis içinden ve İttihat ve Terakki yönetimine karşı çıkanları da saflarına almıştı. Partinin kuruluş amacı ve gayesi çok partili, liberal, temsilî meşrutiyeti kurmak, iktidar partisinin siyaset tekelini kaldırarak «Meclis-i Mebusanı» bir «meclisi mensuban» olmaktan kurtarmaktı. Türdeş olmayan unsurlar bu amaç ve gaye üstünde tam bir anlaşmaya varmışlardı. Fırka'nın kurucuları ve ilk yönetim kurullarında görev alan üyeler: İsmail Hakkı Paşa (Amasya mebusu); Dr. Dagavoryan (Sıvas mebusu); Mustafa Sabri (Tokat mebusu); Abdülhamid Zöhrevi (Hama mebusu); müşir Fuad Paşa (Âyan azası); Damad Ferid Paşa; Volçetrinli Hasan (Priştine mebusu); Sadık (emekli miralay); Dr. Rıza Nur; İsmail (Gümülcine mebusu); Şükrü El-Aseli (Şam mebusu); Basri (Debre mebusu); Mahir Sait (Ankara mebusu); Rıza Tevfik (Edirne mebusu); Sıtkı (Aydın mebusu); şair Hüseyin Siyret; arnavut yazarı Mithat Fraşeri; Sait (Kudüs mebusu); Zeynelabidin (Konya mebusu); Vasfi (Karasi mebusu); Davut Yusfani (Musul mebusu); Şükrü (Sıvas mebusu); Mahmud Mazhar (Trabzon mebusu). Meclis dışından partiye katılanlar arasında İttihat ve Terakki'den istifa edenler, memnun edilmemiş gruplar, asker emeklileri, kadroları kaldırılanlar, işlerinden atılanlar, şeriatın elden gittiğini söyleyen hoca takımı, faaliyeti durdurulmuş partiler de vardı. Meclis içinden ve dışından toplanan ve partinin gerek gövdesini gerek yönetimini oluşturan bu karmaşık kitlenin başlıca hedefi İttihat ve Terakki'yi yıkmaktı. Muhalefetçi tutum ve eylem de bu doğrultuda geliştirildi. Toplumsal şartlar da bu siyasî tutumu destekler nitelikteydi. Meselâ yapılan bir kısmî seçimde (11 aralık 1911) ittihatçı adaya (dahiliye nazırı Memduh Bey) karşı, itilâfçı aday (Tahir Hayrettin Bey) kazandı. Bu, ittihatçıların seçim kazanamadıkları zaman şiddet yoluyle iktidarda kalma eğilimini ortaya çıkardı. Nitekim meclisin feshi yoluna gidilerek yani bir seçimle muhalefet susturulmuştur.

Sadece muhalefet partisini meclisten uzaklaştırmak, iktidara karşı uyanan tepkiyi ortadan kaldırmamıştır. Arnavutluk ayaklanmasından yararlanan bir asker grubu (Halaskâran Zabitan hareketi) hükûmeti tehdit etmiş ve İttihat ve Terakkiyi iktidardan uzaklaştırarak işbaşına ılımlı bir hükûmetin geçmesini sağlamıştır. Fakat ittihatçı bir meclisin, bu partiden olmayan hükûmeti işbaşında uzun süre tutmayacağı da açık bir gerçek olduğundan, Meclis feshedildi. Patlak veren Balkan savaşında seçimler de ertelendiğinden sıkıyönetime dayanan bir olağanüstü hal rejimine geçilmiştir. Savaşı kazanma umudu yüksek olan İttihatçılar Babıâli baskını (23 ocak 1913) diye tarihe geçen olaya başvurarak iktidarı zorla ele geçirmişlerdir. Hürriyet ve İtilâf partisi taraftarları buna bir başka cinayetle, sadrazam Mahmud Şevket Paşayı (1856-1913) öldürerek karşılık verdiler. Bazı muhalif basın mensuplarıyle, bir kısım eski mebusların bu işte rolü olduğu iddiasıyle ittihatçılar bunları yakalayarak birçoğunu sürgüne gönderdiler. Bu tarihten sonra 30 ekim 1918'e kadar Hürriyet ve İtilâf fırkası siyaset sahnesinden çekildi.

Parti faaliyette bulunduğu süre içinde yalnız bir kere kongre yapabildi (3 haziran 1912). Bu kongrede faaliyet raporunu Lütfi Fikri Bey okudu. İstanbul kısmî seçimini kazanmanın önemli bir galebe sayılması gerektiğini, fırkanın başarıları ve büyümesinde ülke şartlarının etkili olduğunu anlatarak, özellikle Osmanlılar için eşitlik ilkesini benimsemenin açıklamasını yaptı, rum ve ermeni fırkalarıyle varılan anlaşmalar üstünde durdu. Seçimlerde iktidarın başvurduğu gayrımeşru yolları kınayarak, garplılaşma eğiliminin Hürriyet ve İtilâf fırkasına itibar sağladığını belirtti.

Bununla birlikte, türdeş olmayan bir muhalefetçi kitleden kurulu parti bünyesi içindeki çelişkiler de bu kongrede açığa çıkmıştır. Garplılaşmadan yana c'anlarla muhafazakârlar arasında, idarecileri istifaya zorlayacak şiddette sert tartışmalar cereyan etmiştir.

Hürriyet ve İtilâf fırkasının kapatılması hakkında herhangi bir belge yoktur. Mahmud Şevket Paşanın öldürülmesinden sonra fırka ilerigelenlerinin bir kısmı yurt dışına kaçtıktan, bir kısmı da Sinop'a sürüldükten sonra Mütarekeye kadar fırka faaliyetsiz bir döneme girmiş oldu. Ancak 4 şubat 1920 tarihli bir beyanname ile yeniden faaliyete geçtiğini kamuoyuna duyurdu. Partinin yeniden canlanması üzerine Sadık Bey (miralay) İstanbul'a geldi (25 nisan 1919). Fırkanın ılımlı kanadı olarak bilinen ve *fikir* ayrılığı sebebiyle buradan ayrılarak «Mutedil Hürriyet ve İtilâf fırkası» adı altında yeni bir parti kuran grup (31 mayıs 1919) ikna edilerek ayrılık giderildi ve bir ay sonra «Mutedil Hürriyet ve İtilâf fırkası» kendini feshetti. Hürriyet ve İtilâf fırkası, kurucu üyesi ve başkanı Damat Ferid Paşa kabinelerine nazır ve şeyhülislâm vermekle fiilî iktidara sahip oldu. 1919 Seçimleriyle kurulan ve 1920'de dağılan Mebusan meclisinde yer

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

almış değildi. Fırka bu son seçimlere katılmamıştı. Bu tarihten itibaren «Müdafaa-yı Hukuk» hareketine karşı açıktan açığa cephe almıştı: «güya müdafaa veya muhafazayı hukuku milliye fikriyle, kendini milletin bağrından çıkmış sayan, nitelikleri ve yetenekleri şüpheli birtakım kumandanların isyanından ve hiç bir önemi ve değeri olmayan bir ayaklanmadan başka bir şey olmayan» Anadolu Kurtuluş hareketi resmî ve meşru bir hükûmete karşı bir ayaklanma olarak yorumlanmıştır. Hürriyet ve İtilaf'ın bu görüşüne siyasî parti olarak yalnız «Sulh ve Selâmeti Osmaniye fırkası» katıldı. Bunun yanı sıra siyasî parti niteliği taşımayan, sadece birer dernek durumunda bulunan «Kürdistan Teali cemiyeti», «İngiliz Muhipleri cemiyeti», «İlâyi Vatan», «Trabzon ve Havalisi Ademi Merkeziyat», «Nigenban Cemiyeti Askeriyesi», «Mağdurini Siyasiye Teavün cemiyeti» ve «Tarik-i Salah cemiyet»leri de müdafaayı hukukçulara karşı yön aldılar.

Buna rağmen 1919 seçimlerini Hüriyet ve İtilaf aleyhtarları kazandı ve son Mebusan meclisinin «Misakı Millî» beyannamesini kabul eden anadolu mebusları tarafından oluşması karşısında, fırka ile hükûmetin birleşmesini sağladı ve Dördüncü Damat Ferid hükûmeti Meclisi Mebusanı feshetti (24 nisan 1920). Dördüncü Damat Ferid hükûmeti ayrıca Kuvayı inzibatiye kararnamesi»ni yayımladığı gibi Şeyhülislâm-Dürrizade'nin fetvasıyle anadolu kumandanlarını idama mahkûm etti. Bundan sonra Anadolu hareketiyle daha sıkı mücadele etmek üzere Beşinci Damat Ferid Kabinesi kuruldu. Fakat çok geçmeden Sadarete Tevfik Paşanın getirilmesiyle, fırkanın faaliyeti de sona erdi. (→ Bibliyo.) [M]

HÜRYA zf. (onomatope). Hep birden, kalabalık bir şekilde: *Hürya içeri girdiler.* ‖ *Hürya etmek*, toplu halde hep birden atılmak. (M)

HÜSAM i. (ar. *hüsām*). *Esk.* İyi bilenmiş, keskin kılıç. ‖ [*Hüsamettin*'in kısa söyleniși] Erkek adı. ‖ *Hüsam-ed-din* Bk. HÜSAMÜDDİN. (M)

Hüsambey camii (Sunullahefendi camii veya **Tezgâhçılar camii** de denir), Fatih'te, Kırkçeşme yokuşunda cami; şeyhülislâm Caferoğlu Sunullah Efendi tarafından yaptırıldı (1612'den önce). Cami yanınca, Halil Efendi adlı birisi tarafından tamir ettirildi (1911). Halen bina kârgir, çatısı ve minaresi ahşaptır. Yanında sekiz köşeli bir plan üzerine yapılmış mektebi vardır. (M)

HÜSAM bin ZİRÂR ul - KELBÎ EB'UL HATTAR, Emevîlerin İspanya valisi (öl. 747). 742'de arap kumandanı Seleme'nin savaşta ele geçirdiği İspanya Ensarîlerini çok az bir para karşılığında köle olarak satması üzerine, Afrika valisi Hanzala bin Safyan, Eb'ul Hattar'ı İspanya valisi tayin etti. Eb'ul Hattar arap esirleri serbest bıraktı; reislerinden on ikisini Afrika'ya gönderdi; diğerlerini de İspanya'nın çeşitli şehirlerine dağıttı. Fakat Araplar Eb'ul Hattar'a karşı ayaklandılar. Eb'ul Hattar, Guadelete kıyısında isyancılarla çarpıştı; yenilerek kaçmak zorunda kaldı (745). Yenilişinin öcünü almak için Hurays adında biriyle işbirliği yaptı. Hurays kendisini İspanya emîri olarak tanıtınca onun yanında silik bir durumda kaldı. İsyancılarla Kurtuba yakınlarında yaptıkları savaşta ikisi de yakalanarak Secunda'da idam edildiler. (M)

HÜSAMEDDİN blş. i. Bk. HÜSAMÜDDİN.

HÜSAMEDDİN BEY, türk musikişinası (? 1840 - İstanbul 1918). Mızıkayı Hümayundan yetişti. Abdülaziz'in annesi Pertevniyal Sultan tarafından himaye edildi. Padişahın özel müezzinliğini yaptı. Mızıkayı Hümayun'da eser meşk etti. Beste yapmadı; okuyucu olarak büyük ün kazandı. (M)

HÜSAMEDDİN Çoban. Bk. ÇOBAN (Hüsameddin).

HÜSAMEDDİN DEDE EFENDİ (Ahmed), türk bestecisi (1839-1900). Yenikapı dergâhında öğrenim ve eğitim gördü. Musiki öğrendi, Üsküp mevlevîhanesi şeyhi Niyazi Dede'ye kapılandı. Mevlevîhanenin aşçıbaşısı oldu. Kudümzenbaşı olarak ün kazandı. Mısır hıdivinin daveti üzerine Kahire'ye gitti. Dinî eserler besteledi. Ayrıca Nâ'ti takma adı ile şiirler de yazdı. Eserleri: *Râhatülervâh Mevlevî Âyîni; Bayatî-Arabân ve Nihâvend Şugller.* (M)

HÜSAMEDDİN EFENDİ, türk bestecisi (öl. İzmir 1911). Himmetzade tekkesi şeyhliğini yaptı. Dinî eserler besteledi. Kendisi ilâhi ve durak okurdu. Eserleri: 2 *Şugl* ve *Uşşak İlâhi.* (M)

HÜSAMEDDİN EFENDİ Karaçelebi, osmanlı bilgini (Karaman ? - İstanbul 1614). Tarihçi Karamanî Mehmed Paşanın kardeşi. Çeşitli yerlerde kadılıklarda bulundu. Rumeli kazaskerliği yaptı. 1598'de sadrazam Hadim Hasan Paşanın teklifi ile Şeyhülislâmlık makamına getirilmek istendi. Fakat padişah onun yerine Hoca Saadeddin Efendiyi şeyhülislam yaptı. (M)

HÜSAMEDDİN HASAN bin AHITÜRK (— Çelebi veya **Ahitürkoğlu** da denir), tarihçi (XIII. yy.). Soyu, Ebül Vefa-yı Kürdî'ye bağlanır. Mevlânâ Celâleddin*in müritlerindendi; Selâhaddin Zerkûbî*nin ölümünden sonra, onun yerine geçti. Konya'da Ziyaeddin Vezir tekkesine şeyh oldu. Mevlânâ'ya, tasavvuf gerçeklerini anlatan bir kitap yazmasını teklif etti. Mevlânâ da böyle bir kitaba başladığını, ilk 18 beytinin hazır olduğunu, Hüsameddin kâğıda geçirmeyi kabul ederse, kitabı tamamlayabileceklerini söyledi. 6 Ciltlik ünlü *Mesnevi** böylece meydana geldi. Mevlânâ'nın ölümünden (1273) sonra Mevlevîliğin kurallarını, töresini, sema âyinlerini Sultan Veled ile Hüsameddin resmî şekilde tespit ettiler. (M)

HÜSAMEDDİN PAŞA. Bk. RİFAT HÜSAMEDDİN PAŞA.

HÜSAMEDDİN PAŞA, türk mutasarıfı ve kaptanıderyası (öl. 1771). Tersanede yetişti. Tersane kethüdalığına getirildi. Sonra bu görevden azledildi; mirmiran olarak mutasarrıflığa getirildi (1668). Bir yıl sonra vezirlik verilerek kaptanıderyalığa tayin edildi. Bu arada Çeşme olayında İngilizlerle karşılaştı. Cezayirli Hasan Paşanın tavsiyelerine uymadı; donanmayı Çeşme limanında topladı. Bu durum osmanlı gemilerinin hareketine engel oldu. İngiliz amirali Elfinston, limanın ağzını kapayarak osmanlı gemilerini ateşe verdi. Kaptanıderya Hüsameddin Paşa, bir tardısı ile Sakız adasına sığındı. Daha sonra İzmir'e geldi. Burada iken azledildi (1770). [M]

Hüsamettinağa çeşmesi, İstanbul'da Üsküdar'da çeşme (XVIII. yy.). Çeşme aksına sıralanmış çeşitli biçimlerde yaprak ve kabuk motifleri, gömme yuvarlak kolonlar ve çeşme kemerinin üzerindeki kitabenin iki tarafında konsol şeklinde kıvrılmış büyük akant yaprakları karakteristik detaylarıdır. (M)

HÜSAM GİRAY (Pehlivan), Kırım kalgayı (öl. 1637). Kırım hanı Gazi Giray'ın oğlu. Canbey Giray'ın ölümünden sonra İnayet Giray Kırım hanı oldu ve kardeşi Hüsam'ı kalgay ilân etti (1636). Hüsam Giray, İnayet'e Nogayların üzerine bir sefer yapmasını tavsiye etti. İnayet Giray buna uyarak Murad IV'ün İran seferine katılmadı. Nogayların üzerine sefer yaptı; Kefe kalesini kuşattı. Nogayların reisi Kantemir Mirza, İstanbul'a kaçarak İnayet Giray'ı ve Hüsam Giray'ı şikâyet etti. Kantemir'in kardeş ve akrabaları, Hüsam Giray'ı bir gece öldürdüler. (M)

HÜSAMÜDDİN veya **HÜSAMEDDİN** blş. i. (ar. *hüsām*, keskin kılıç ve *dīn*'den, *hüsām-ed-dīn* > *hüsām-üd-dīn*). *Esk.* Dinin keskin kılıcı. ‖ Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sini yazdırdığı şahsın adı. ‖ Erkek adı. (Günümüzde Hüsamettin şeklinde kullanılır.) [M]

HÜSAMZADE ABDURRAHMAN EFENDİ. Bk. ABDURRAHMAN EFENDİ *Hüsamzade.*

HÜSEYİN, Hz. Muhammed'in torunu, Ali ile Fatma'nın küçük oğlu; Ehlibeytin ve Aliabanın beşinci üyesi, oniki imamın üçüncüsü (Medine 625-Kerbelâ 680). Künyesi Ebu Abdullah'dır. En ünlü lakabı «Şehid»dir. Şehitler ulusu anlamında «Seyyidüş-şuheda» veya farsça «Şâh-ı şehîdan» diye de anılır. Ahzab suresinin 33. ayetinde övülür. Bir hadiste «Hüseyin bendendir ve ben Hüseyin'denim» diye anılmıştır. Babasının ve daha sonra ağabeyinin sağlığında onlara yardımcı oldu. Ağabeyinin ölümünden sonra Muaviye'nin devlet reisliğini tanımadığı halde onun ölümüne kadar, fiilen siyasî hayata karışmadı. İslâm büyüklerinden birçoğu ile birlikte, Yezid'in veliaht tayin edilmesine razı olmadığını belirtti. Muaviye'nin yerine geçen Yezid, Medine valisi aracılığıyle, Hüseyin'in kendisine bağlanmasına çalıştı. Kabul ettiremediği için Hüseyin'e karşı suikast teşebbüslerine girişti. Mekke'ye gelen Hüseyin, Emevî idaresinden hiç memnun olmayan Irak ve özellikle Kûfe halkından davet mektupları aldı. Bu çağrılara uyarak Mekke'den hareket etti. Hac törenini tamamladıktan sonra, Irak'a gitti. Yanına aile efradını ve kendisi ile birlikte gelmek isteyenleri almıştı. Bu hareketin sonucunun ne olacağını anlayan bazı kimseler, Hüseyin'in de tavsiye ve izni ile yolda kafileden ayrıldı. Irak'a yakın bir yerde, Kûfe valisi Ubeydullah'ın gönderdiği bir devriye kuvvetinin kumandanı olan Hürr ve askerleriyle karşılaşan kafile Fırat'a yakın kurak ve ıssız bir çöl bölgesi olan Kerbelâ'da konakladı (2 muharrem [4 ekim] 680). Muharrem'in üçüncü günü, Kûfe valisinin bazı vaatlerle kandırdığı Sa'd ibni Ebi Vakkas oğlu Ömer'in kumandasında bir kuvvet Kerbelâ'ya geldi. Bu askerî kuvvetin sayısı, sonradan gelenlerle birlikte otuz bine ulaştı. Hüseyin'in yanındakiler ise, kadın ve küçük çocuklar dışında iki yüzü bulmuyordu. Muharrem ayının yedisinden itibaren, Hüseyin ve yanındakilerin Fırat'tan su almaları önlendi. Ömer, muharrem'in dokuzuncu günü savaşa kalkıştıysa da, Hüseyin'in baba bir kardeşi olan Ebul-Fazl Abbas, bir günlük mühlet aldı. Muharrem'in onuncu günü (Aşure günü), sayı bakımından pek çok farklı olan iki taraf arasında savaş başladı.

Emevîlerden bazıları Hüseyin'in kuvvetlerine katıldı. İkindiye doğru Hüseyin ve yakınları şehit oldu. Bunların arasında, Hüseyin'in kardeşleri, Kamer-i Bani Haşim ve Bab-ul-Havaic diye anılan Ebul-Fazl Abbas, Hüseyin'in oğlu Ali Ekber, İmam Hasan'ın on bir yaşındaki oğlu Kasım vardı. Hüseyin, altı aylık çocuğu küçük Ali'yi (Ali Asgar) düşman saflarının karşısına götürdü ve kendisini Yezid'e biat etmediği için suçlu saydıklarını, fakat bu küçük çocuğu niçin susuz bıraktıklarını sordu. Ali Asgar, Hüseyin'in kucağında iken ok atılarak şehit edildi. Hasta olarak yatan ve İmameti devam ettireceği için Hüseyin tarafından savaşa girmesine izin verilmeyen oğlu Ali'den (Zeynelabidin, Seyyid-üs-Sacidin) başka kimse kalmayınca, Hüseyin, kadın ve çocukları kız kardeşi Zeynep ile Ali'ye emanet etti. «Hak yolunda ölmek, yük altına girmekten evlâdır» anlamında bir beyit okuyarak savaş meydanına girdi.

Yapılan bir saldırıda atından düşürüldü. Yetmişe yakın kılıç, ok ve mızrak yarası aldı. Sinan bin Enes Nahaî, boynuna ve göğsüne mızrak sapladı. Bir rivayete göre Nahaî, daha yaygın bir rivayete göre de Zilcevşen oğlu Şimr, başını bedeninden ayırdı. Kabri, Kerbelâ'dadır. Kerbelâ olayının İslâm tarihinde ve islâm düşüncesinde büyük yankıları ve etkileri oldu. İslâm ve özellikle şiî-alevî edebiyatında, Hüseyin için söylenen ağıtlar önemli bir yer tutar. 10 Muharrem (aşure) günü ve genel olarak muharrem ayında şiîler ve Ehlibeyti sevenlerce yas tutulur. (M)

HÜSEYİN, Ürdün kralı (Amman 1935). Babası Tallal tahttan indirilince kral oldu (1952). 1923'te kurulan Arap lejyonunun başındaki ingiliz generali Glubb Paşaya yol verdi (1956). 24 Ekim 1956'da ortak bir kumandanlık kurulması için, Suriye ve Mısır ile bir anlaşma imzaladı. İngiltere ile 1946'da yapılan yardım antlaşmasını feshederek ülkesindeki ingiliz kuvvetlerinin çekilmesini sağladı. Nâsır blokuna katılmayı destekleyenleri tasfiye etti (1957). Böylece ülkesinin bağımsızlığını korudu. Mısır'ın, Suriye ile Birleşik Arap cumhuriyetini kurmasına (1 şubat 1958) karşılık, Hüseyin de Irak ile, Arap federasyonunu kurdu (14 şubat 1958). Fakat Irak'ta çıkan ihtilâl üzerine federasyon feshedildi. Bedevîlere dayanan Hüseyin, kendisini iktidardan düşürmek için Nâsır'ın giriştiği teşebbüsleri önledi. Akabe körfezini ve Tiran boğazını ablukaya aldıktan sonra, İsrail'i kuşatma stratejisine başvuran Mısır ile ortak savunma antlaşması imzalamak zorunda kaldı (mayıs 1967) ve İsrail - Arap savaşına katıldı. İsrail, Filistin'in Arap kesimini işgal edince, buradan kaçan araplar Ürdün'e sığındılar. Filistin Direnme teşkilâtları, Hüse-

İmam Hasan, halife Ali ve imam HÜSEYİN (M. Aksel koleksiyonu)

yin'e baskı yapmağa başladı. İç savaşı önlemek isteyen Hüseyin, Filistin Direnme teşkilâtlarına birçok imtiyaz verdi (haz. 1970). Nâsır, Mısır ihtilâlinin yıldönümünde (23 temmuz) üç aylık ateşkes konusundaki Amerikan teklifini (Rogers planı) kabul ettiğini açıkladı; Hüseyin de ona uydu. İsrail bu karara uyacağını bildirdi; fakat El Fetih Direnme teşkilâtı lideri Yasser Arafat savaşa devam edeceğini açıkladı. 7 Ağustosta ateşkes yürürlüğe girdi. Eylül başlarında öldürülmek istenen Hüseyin, Filistin Direnme teşkilâtlarının tutumuna karşı olan subayları işbaşına getirdi ve 15 eylülde askerî bir hükûmet kurdu. Bundan sonra hükûmet kuvvetleri ile direnme teşkilâtları arasında şiddetli çarpışmalar başladı: suriye kuvvetleri de kuzeyden Ürdün'e girdiler. Amerikan kuvvetlerinin duruma karışmasından çekinerek direnme teşkilâtlarının yaşamasını gerekli gören Nâsır'ın aracılığı ve diğer arap ülkelerinin baskısı ile Hüseyin ile Yasser Arafat, Kahire'de barıştırıldı ve bir antlaşma imzaladılar (27 eylül 1970). Buna göre Hüseyin, hâkimiyetini koruyacak ve El Fetih, İsrail ile mücadelesini sürdürecekti. Nitekim Hüseyin, Kızıl Çin'in Birleşmiş milletlere kabulü hakkında yapılan oylamada, diğer arap devletlerinden ayrıldı ve aleyhte oy kullandı. Bu suretle Mısır'a bağlı olmadığını, davranışlarında serbest bulunduğunu ve bağımsızlığını gösterdi. (M)

HÜSEYİN (Abdürrezzak Hacı), somalili devlet adamı (doğ. 1920). Somali Gençlik birliği genel sekreteriydi. İçişleri, çalışma ve ulaştırma bakanı (1960-1964) ve haziran 1964'ten temmuz 1967'ye kadar başbakan oldu. Temmuz 1967'de yerine Muhammed Hacı İbrahim Egal geçti. (L)

HÜSEYİN (Taha), mısırlı yazar (doğ. 1889). İki yaşında kör oldu, buna rağmen, Kahire'de ve Sorbonne'da parlak bir öğrenim yaparak Kahire Edebiyat fakültesi profesörlüğüne tayin edildi. Birkaç yıl süreyle millî eğitim bakanlığı yaptı. Çağdaş fransız edebiyatı ve arap edebiyatı (*«Renkler»*, 1952) üstüne çeşitli eserler yayımladı. En ünlü romanları: kendi hayatını anlatan *El-Eyyam* (Günler) [1929], *Fi's-Saif* (Yaz) [1933], *Du'a al-Kâruan* (Kervanın Duası) [1946]. 1963'ten bu yana Mısır enstitüsü ve Kahire Arap Dili akademisinin başkanıdır. (L)

imam HÜSEYİN

HÜSEYİN (Zakir), hintli filozof ve siyaset adamı (Haydarâbâd 1897). En iyi islâm okullarında öğrenimini yaptıktan sonra Mahatma Gandhi'ye bağlandı. Hintlilerin bölünerek dağılmalarını istemeyen ve birbirlerine yaklaşmaları gerektiğini savunan yeni bir İslâm Öğretimi enstitüsü kurdu. Berlin üniversitesinde felsefe doktorası yaptı. Aligarh Müslüman üniversitesi rektör yardımcısı (1948-1956) oldu, 1947 yılındaki bölünme sırasında Pakistan'a boyun eğmeyi reddederek bu üniversiteyi hint milliyetçi akımının temellerinden biri durumuna getirdi. Titizlikle gizlenmiş siyasî imalar taşıyan bir çocuk masalı yazdı. Eflatun'un *Cumhuriyet*'ini urdu diline tercüme etti. Bihar valisi (1957-1962) oldu, başkan yardımcısı seçildi (1962). daha sonra Kongre partisinin desteğiyle Hint cumhuriyeti başkanlığına getirildi (9 mayıs 1967). [L]

HÜSEYİNÂBÂD, Bengal'de şehir. 1493 - 1532 Yılları arasında Bengal padişahları Hüseyin Şah, Nusret Şah ve Mahmud Şahın darphanesi burada bulunuyordu. Hüseyinâbâd'ın Gavr şehri olduğu, Hüseyinâbâd adının şehre Hüseyin Şah tarafından verildiği kabul edilir. Şah Alam II'nin bakır sikkeleri üzerinde görülen Hüseyinâbâd adının başkent olan Gavr'ın yerini tuttuğu da anlaşılmaktadır. Ancak Gavr ile Hüseyinâbâd'ın ayrı şehirler olduğunu ileri sürenler de vardır. (M)

HÜSEYİN AĞA Gümrükçü, osmanlı kethüdası ve gümrük emini (öl. 1774). Kapıcıbaşı ve gümrük emini oldu. Rikâbı Hümayun kethüdalığı görevinde bulundu (1769). [M]

HÜSEYİN AVNİ. Bk. LİFİJ (Hüseyin Avni).

HÜSEYİN AVNİ PAŞA, osmanlı devlet adamı (Gelendost, Isparta 1820 - İstanbul 1876). İstanbul'da medresede okudu. Harbiye'ye girdi, kurmay yüzbaşı olarak mezun oldu (1848). Bir süre Harbiye mektebinde tabiye hocası olarak görev aldı. Kırım savaşına katıldı. Serdarıekrem Ömer Paşanın kurmay başkanı, daha sonra da Mektebi Harbiyeyi Şahane nazırı oldu. Hassa müşiri ve serasker kaymakamlığına getirildi. Girit kumandanı iken (1867) adanın valiliğine tayin edildi. 1868'de önceden vekâlet ettiği Seraskerlik makamına getirildi. Mahmud Nedim Paşa sadrazam iken seraskerlikten alındı. Isparta'da on bir ay sürgünde kaldı (1871). Affedilerek Aydın valiliğine getirildi. Daha sonra bahriye nazırı oldu. 1873'te ikinci defa serakerliğe tayin edildi. Sadrazamlığa getirildi (1874). On dört ay sonra azledilerek önce İzmir, sonra da Bursa valiliklerine gönderildi. Dördüncü defa seraskerlik verildiği zaman yenilik taraftarlarıyle birleşti. Sadrazam Mütercim Rüştü Midhat ve Süleyman Paşanın sarayında yapılan Vekiller heyeti rerek yerine Murad V'i geçirdi. Taht değişikliğinden sonra meşrutiyet isteyenlerle fikir ayrılığına düştü. Özellikle Midhat Paşa ile anlaşamadı. Sultan Murad'ın saltanatı zamanında seraskerlikte kaldı. Midhat Paşanın sarayında yapılan Vekiller heyeti toplantısına Abdülaziz taraftarı Çerkez Hasan bir baskın düzenledi. Hüseyin Avni Paşaya şahsî bir meseleden ötürü kırgın olan Çerkez Hasan toplantı odasında Hüseyin Avni Paşayı öldürdü. (M)

HÜSEYİN BEHÇETÎ EFENDİ, osmanlı şair ve tarihçisi (Hezargırat, Bulgaristan ?- Belgrat 1683). Divanı Hümayun kâtipliğinde bulundu. Bir *Divan*'ı vardır. *Zafername* adlı eserinde Köprülü Mehmed Paşa ile oğlu Fazıl Ahmed Paşanın hayatını ve Kara Mustafa Paşanın Çehrin seferini anlatır. (M)

HÜSEYİN BEY, Hüseynî soyundan Tunus hükümdarı (öl. 1835). Tunus'ta 1705'te Hüseyin tarafından kurulan Hüseynî sülâlesi onun oğulları ve torunları tarafından devam ettirildi.
Hüseyin Bey, 1824'te Tunus beyi oldu. 15 Aralık 1824'te Fransızlarla bir antlaşma imzalayarak onlardan birçok yardım aldı. Bu yardımların sonunda Fransızların Cezayir'e yaptığı hücuma sesini çıkarmadı ve tarafsız kaldı. (M)

HÜSEYİN BEY Maanzade, osmanlı devlet adamı (öl. İstanbul 1690). Küçük yaşlarında Sarayı Hümayuna alındı. Burada öğrenim gördü. Mehmed IV'ün (1648-1687) sır kâtibi oldu. 1651 Yılında Hazinei Hümayun kethüdası görevine getirildi. 1655'te kapıcıbaşılıktan azledildi. Bir müddet sonra Hint elçisi tayin edildi. Faydalı bilgileri toplayan *Temyiz* (İyiyi Kötüden Ayırma) adlı bir seri vardır. (M)

HÜSEYİN bin ALİ, Tunus beyi ve Hüseynî sülâlesinin kurucusu (öl. 1740). Cezayir istilâsı sırasında Tunus ağası idi. Tunus dayısı İbrahim tutuklandığında ağalar, Muhammed'i dayı ve Hüseyin'i de bey ilân ettiler (1705). Cezayirlileri Tunus'tan atan Hüseyin, Muhammed'i ve İbrahim'i öldürterek Tunus'a hâkim oldu (1720). Başlangıçta ülkesinde asayişi sağlayarak imar hareketlerinde bulundu. Fransa, İngiltere, İspanya ve Avusturya ile çeşitli antlaşmalar imzaladı. Sonra yeğeni Ali Paşa ve onun oğlu Yunus, merkezdeki kabileleri ayaklandırdılar (1729). Bu ayaklanma bastırılınca Cezayir'e giderek, Cezayir dayısı İbrahim ile birlikte Tunus'u işgal ettiler. Hüseyin Smenca'da yenildi (1735); çekildiği Kayrevan'da beş yıl Ali Paşa ile Yunus'a karşı savaştı. Şehir düşünce yakalanarak Yunus tarafından öldürüldü. (M)

HÜSEYİN bin HAMDAN, arap kumandanı (öl. 917). Hamdanî sülâlesinin kurucusu Hamdan'ın oğlu. Abbasî halifesi El-Mutezid, Hamdanîleri itaate zorladığı zaman babasıyle birlikte Bağdat'a götürüldü. 896'da isyan eden haricî reisi Harun'un yakalanması için halifeye şartlı olarak yardım etti; babasını esaretten kurtardı. Bundan sonra Hamdanîler, halifenin sarayında yüksek bir mevki kazandı. Hüseyin, Şam'ı kuşatmış olan Ebu Ganim üzerine gönderildi (906). 907'de halife Mutezid'in yerine geçen Mutaz'ı halifelikten indirmek için saraya hücum etti. Başarı kazanamayınca Musul'a kaçtı. Sonra yakalandı; fakat affedilerek Kâşan valiliğine tayin edildi. 909'da Saffarîlerden Leys bin Anir'in üzerine yürüdü. Fakat bir başarı sağlayamadı. 914'te Diyarı Rabiz valisi oldu. Kardeşi Abdullah'ın görevinden alınarak hapsedilmesi üzerine isyan etti. Halife Hüseyin'in üzerine bir ordu gönderdi. Hüseyin kaçtı; fakat yakalanarak Bağdat'a gönderildi. Kardeşi ve kendisi görevlerine geri verildiler. Ancak Hüseyin bir süre sonra idam edildi. (M)

HÜSEYİN bin MUSTAFA Karatepeli, osmanlı ilim adamı (öl. Karatepe 1777). Öğrenimini tamamladıktan sonra müftülük yaptı. Uzun zaman Adana'da bulundu. Mevlâna Mahmud-i Antakî'nin *İstiare* risalesine açıklama yazdı. Kadı Birgivî Mehmed Efendinin dilbigisine ait *Kifayet-ul-Mübtedî* (Yeni Başlayanlar İçin Kılavuz) adlı eserine *Bahr-ül-Kavaid* (Kurallar Denizi) adı ile açıklama yazdı. (M)

HÜSEYİN bin NÜMEYR, Süfyanî emîri (öl. 686 veya 688). Sıffin savaşında Muaviye'nin yanında yer aldı. Muaviye'nin oğlu Yezid zamanında önemli bir askerî üs olan Hıms'ı yönetti. Ubeydullah bin Ziyad tarafından tutuklanan hiciv şairi İbni Mufarriğ'i serbest bıraktırmak için Yezid'e başvurdu. Mekke ve Medine'ye karşı sefer açılması kararlaştırıldığında başkumandan Müslim bin Ukbe'nin vekili oldu. Harra savaşında çok yararlık gösterdi. Mekke seferinde Müslim ölünce sefer kumandanlığını üstüne aldı. Mekke kuşatması iki ay sürdü. Yezid'in ölümü üzerine kuşatmayı kaldırdı. Yeni halife Mervan, Hüseyin'i Ubeydullah bin Ziyad emrine vererek Irak'a gönderdi. Hüseyin burada Hüseyin bin Şurad kumandasındaki şiîleri yendi (685). Hazir savaşında İbrahim bin Aştar'a yenildi ve öldürüldü. (M)

HÜSEYİN bin SÜLEYMAN, safevî soyundan iran şahı (1694-1729). Babası Süleyman'ın ölümü ile yirmi beş yaşında şah oldu. Devlet işlerini veziri İtimad-üd Devle Feth Ali Hana bıraktı. Saltanıtının ilk yılları olaysız geçti. Ancak sınır eyaletlerinde durum pek iyi değildi. Kandehar, uzun süre Safevîler ile hint - türk padişahları arasında anlaşmazlık konusu oldu. Şahın affederek Kahdehar valisi yaptığı gürcü prensi Gurgin Han, âsi Mir Veys'i şaha yollayarak tutuklanmasını istedi. Veys ise şaha hediyeler sunarak onun yakınlığını kazandı. Gurgin Hanı öldürerek Kahdehar kalesini aldı. Kandehar'a gönderilen iran ordusu bozguna uğradı. Veys'in ölümü ile yerine geçen oğlu Mahmud, Kirman'ı fethetti. İran kuvvetleri Gülnâbâd'da yenilgiye uğradı (1722). Kuşatılan Isfahan, başgösteren kıtlık sonucu teslim edildi. Hüseyin, tahtı Mahmud'a bıraktı. Safevîleri topluca öldüren Mahmud, bir süre sonra delirdi; yerine geçen yeğeni Eşref tarafından öldürüldü. Eşref daha sonra Hüseyin'i de öldürttü; tek başına hüküm sürdü. (M)

HÜSEYİN CAHİT Bk. YALÇIN (Hüseyin Cahit).

HÜSEYİN CAVİD, azerî şairi (Nahçıvan 1882-öl. 1937'den sonra). Önce Tebriz'de, daha sonra İstanbul'da öğrenim gördü. Rıza Tevfik'ten (Bölükbaşı) edebiyat ve felsefe dersi aldı. İstanbul şivesi ile yazdığı şiirleriyle romantik türk şiirinin Azerbaycan'da kuvvetli bir temsilcisi oldu. Manzum piyesler ve lirik parçalar kaleme aldı. Tarihî ve felsefî konular ve menkıbeler üstüne yazdığı manzum ve mensur dramları Azerbaycan tiyatrolarında oynandı ve büyük bir ilgi gördü. Fakat eserleri daha sonra sansür tarafından yasaklandı. Sovyet idaresi altında çeşitli zorluklarla karşılaştıysa da,

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

bağımsız sanatçı kişiliğini korumağa çalıştı. Bunun sonucunda, 1936-1937 yıllarındaki genel kovuşturmalardan kurtulamadı ve sürgüne gönderildi. Bir söylentiye göre Sibirya'da öldü. Başlıca eserleri: *Şeyh San'an* (Bakû, 1915; manzum dram); *Peygamber* (manzum dram); *İblis* (manzum dramı); *Uçurum* (manzum dram); *Siyavüş* (manzum dram); *Topal Timur* (mensur dram). Ayrıca birçok lirik şiir, manzum ve mensur hikâye de yazdı. (M)

HÜSEYİN CELÂL BEY Çelebi, divan şairi (öl. Manastır 1574). Enderun'dan yetişti. Tımar sahipliğinde bulundu; Selim II'nin şehzadeliği sırasında lalası oldu. Selim II tahta çıkınca da Anadolu Tımar defterdarlığına tayin edildi. Miriâlem oldu; fakat kendisini çekemeyenlerin entrikaları yüzünden gözden düştü, Manastır'a sürüldü ve orada öldü. Sesinin ve yazısının güzelliğiyle de dikkati çekti. Şiirlerinde tasavvufun tesiri görülür. (M)

HÜSEYİN CEMİL PAŞA Namıkpaşazade, osmanlı devlet adamı (İstanbul 1830 ? - ay.y. 1890). Harbiye'yi bitirdi. Saray hizmetine girerek Abdülaziz'in ilk zamanlarında yaver-i harb'i oldu. Daha sonra Silâhşör bölüğü kaymakamlığına getirildi ve başyaverlikten, başkurenalığa kadar yükseldi. Girit valisi Mustafa Nailî Paşanın geri çağrıldığını, yerine Hüseyin Avni Paşanın getirildiği bildiren, sadrazam Mehmed Emin Paşanın yazılı emrini Girit'e götürdü (1867). 1869'da serasker olan babasının azli dolayısıyle kendisi de Askerî Şûra'daki görevinden uzaklaştırıldı. Ferik rütbesiyle, tekrar orduda görev aldı. 1877'de, Vefik Paşanın yerine Edirne valisi oldu. Bir yıl sonra 5. Orduya gönderildi. Halep (1880) ve Hicaz (1887) valiliklerine tayin edildi 1886'da yaver-i ekrem tayin edildi. (M)

HÜSEYİN ÇELEBİ Ârifî. Bk. ÂRİFÎ HÜSEYİN ÇELEBİ.

HÜSEYİN ÇELEBİ Behçetî. Bk. BEHÇETÎ HÜSEYİN ÇELEBİ.

HÜSEYİN DAYI, Cezayir'de eski komün, bugün Cezayir şehrine bağlıdır; Cezayir şehrinin güney banliyösünde, Sahil tepeleriyle Cezayir koyu arasında uzanır. Kömün adını son Cezayir «dayı»sından almıştır; mütevazi bir konut merkezidir. Önemli askerî araziler ve üsler; dokuma (sünger kumaş) ve besin (yağ fabrikaları) sanayii; kimya ürünleri tesisleri; petrol ürünleri depolama tesisleri ve antrepoları. 1832'de kurulan deneme bahçesi (62 hektar). [L]

HÜSEYİN DEDE, mevlevî şeyhi (öl. 1630). Berkofça şehrinden İstanbul'a geldi. Mevlevîliğe intisap etti. 1602 Tarihinde İstanbul'un ünlü mevlevîhanesi olan Yenikapı mevlevihanesine girdi. Kısa bir süre sonra şeyh oldu. Ölümüne kadar bu makamda kaldı. (M)

HÜSEYİN DEDE EFENDİ (Eyyubî Derviş), türk bestecisi (? - 1740). Hayatı hakkında bilgi yoktur. Eserleri: *Nühüft Âyin; Nişabur Aksak Semai* (Dil fikr-i lebin, canda nihân eylemek ister). [M]

HÜSEYİN EFENDİ. Bk. CİNCİ HOCA (Hüseyin).

HÜSEYİN EFENDİ Acemzade, osmanlı devlet adamı (öl. Niş 1687). Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Ancak Divanı Hümayun hâcegânı arasından yetiştiği bilinmektedir. Birinci rûznamçeci bulunduğu sırada, Şamizade Mehmed Efendinin yerine reisülküttaplığa tayin edildi (1663). Daha sonra Fazıl Ahmed Paşa ile Girit seferine gitti (1666). Kandiye'nin fethinde bulundu ve bu şehirde bir kiliseyi camiye çevirtti (1669). Dönüşte reisülküttaplık Koca Mustafa Efendinin üstünde bulunduğu için, kendisine başka görev verildi. Defter emanetine kadar yükseldi. Daha sonra Estergon önünde yenilgiye uğrayarak kaçan ve Özek kalesini tamir ile meşgul bulunduğu sırada, düşmanla gizlice anlaşma yolunu aradığı haber alınan Engürüs (Macaristan) havalisi seraskeri İbrahim Paşanın durumunu teftişe gönderildi (1685). Yaptığı araştırma sonunda, devletin siyasetine ve idare şekline aykırı bazı hareketlerde bulunduğunu padişaha bildirdiği için, İbrahim Paşanın öldürülmesine sebep oldu. Bundan sonra Orduyu Hümayun'da görevlendirildi. Fakat bu görevi pek uzun sürmedi. Şikloş yenilgisi üzerine, başkaldırma sırasında askerler tarafından, daha bir kısım devlet adamı ile birlikte, Niş sahrasında, çadırı içinde öldürüldü. (M)

HÜSEYİN EFENDİ Ahizade. Bk. AHİZADE HÜSEYİN EFENDİ.

HÜSEYİN EFENDİ Ayvansarayî, İsmailoğlu, türk bilim adamı (doğ. Ayvansaray ?-öl. ay.y 1786). *Hadikat-üc-Cevâmi* (Camiler Bahçesi) adlı ünlü kitabın yazarı. Eserinde, bütün İstanbul cami, mescit ve tekkelerini yaptıran ve bunların çevresinde gömülü bulunan kimselerin biyografilerini alfabetik olarak topladı. Âşık Ömer'in divanını düzenledi. Çeşitli divanlarda dikkati çeken «müstezat»ları birleştirerek *Eş'arname-i Müstezadî* (Müstezat Tarzında Şiirler Kitabı) meydana getirdi. *Tercemet-ül-Meşayih* veya *Vefiyat-ı Ayvan Sarayî* adlı bir eseri daha vardır. (M)

HÜSEYİN EFENDİ Benli (Zâkir), türk bestekârı (öl. 1750 ?). Hamparsum-Mandolide şu eserler vardır: *Irak Peşrev ve Saz Semaisi; Efrûhîten Peşrev'e Saz Semaisi («Nazîre»), Segâh Zülf-i Nigar Peşrevi; Segâh ve Evc Saz Semaileri.* (M)

HÜSEYİN EFENDİ Damat, Dinarî, osmanlı bilgini (öl. Burdur 1877). Dinar'ın Dazkırı nahiyesindendir. Öğrenimini tamamladıktan sonra Burdur'da yaşadı ve çeşitli eserler yazdı: *Haşiye-i Kadı Mîr* (Kadı Mîr'in Eserine Açıklama); *Haşiye-i Celâl* (Celâl'in Eserine Açıklama); *Risalet-i Rûh* (Ruh Risalesi); *Risalet-i Nefs* (Nefis Risalesi). [M]

HÜSEYİN EFENDİ Lâmekânî, türk mutasavvıf şairi (öl. İstanbul 1625). Bayramiye tarikatına ve Melâmîliğe mensuptu. Bursalı Hasan Kabadüz Efendinin halifesiydi. Tasavvufa ait manzum ve mensur eserler yazdı. Bazı gazelleri Kadı Hüseyin Lebib Efendi (öl. İstanbul 1767) tarafından tahmis edildi. Ayrıca diğer birçok melâmî şair ve Lâmekânî Hüseyin Efendinin şiirlerine nazireler yazdılar ve gazellerini tahmis ettiler. Eseri: *Vahdetname* (Varlık Birliği Konusunda Eser). [M]

HÜSEYİN FAHREDDİN DEDE, türk bestecisi (İstanbul 1854 - ay.y. 1911). Beşiktaş mevlevîhanesi şeyhi Hacı Hasan Nazif Dede Efeninin oğlu. Babasının ölümü üzerine yedi yaşlarında ismen mevlevîhanenin şeyhi oldu. Kendi yetişkin çağa gelene kadar görevine Hacı Raşid Dede vekâlet etti. Hüseyin Fahreddin, Beşiktaş rüştiyesini bitirdi. Ayrıca özel dersler aldı. Yenişehirli Avni Beyden tasavvuf, şeyh Osman Selâhaddin Efendiden Arapça, vezir Sami Paşa'dan Mesnevî, Hintli İskender Efendiden Farsça ve Fransızca öğrendi. Zekâi Dededen türk musikisi, Hacı Râtib Efendiden batı müziği dersleri aldı. Neyzen Ferik Yusuf Paşadan ney çalmayı öğrendi. Mehmet V'in (Reşad) takdirini kazandı. Padişahın huzurunda Bahariye dergâhında ısfahan âyin icra etti. Eserleri: *Acemaşiran Âyini* (1885), *Devr-i Kebîr Dügân Peşrevi, Hüseynî Saz Semaileri, Müstear Saz Semaileri, Hisarbuselik Yürük Semai, Hümayun Sengin Semai, Isfahan Devr-i Revan, Suzidil Ağır Düyek.* (M)

HÜSEYİN FAHRİ. Bk. TANIK (Hüseyin Fahri).

HÜSEYİN FEVZİ PAŞA, osmanlı kumandanı (Kışlacak köyü, Mecitözü 1836 - Selânik 1900). Küçük yaşta İstanbul'a getirildi. Harbiye'yi erkânıharp yüzbaşısı rütbesiyle bitirdi (1859). Karadağ savaşında serdarıekrem Ömer Paşanın yanında bulundu. Cebelilübnan isyanının bastırılmasına yardımcı oldu. Ömer Paşa ile Girit'e gitti ve oradaki savaşlarda yararlıklar gösterdi. Hanya erkânıharp reisi oldu. Liva rütbesiyle yunan savaşlarına katıldı. Girit kumandanı (1871) oldu. Sekiz ay sonra İstanbul'da Erkânıharbiye reisliği ve Mekâtibi Askeriye nazırlığına getirildi. Bir süre Bağdat vali vekilliği yaptı. Abdülhamid II'nin tahta geçmesinden sonra müşir oldu. 5. Ordu müşiri, Suriye valisi, Selânik ve Kosova sınır kumandanı oldu. 3. Ordu kumandanlığı yaptı. (M)

HÜSEYİN FİRAKÎ, türk halk şairi (Erzurum 1805 - ? 1882). *Erbabî* mahlasını kullanarak aruz ve hece vezni ile şiirler yazdı. (M)

Hüseyingalipefendi kütüphanesi, Seribriktar Hüseyin Galip Efendi tarafından Nevşehir'in Ürgüp ilçesine bağlı Ortahisar'da kurulan (1892) kütüphane. Bir süre bakımsız kaldı. Millî Eğitim bakanlığınca yeniden hizmete açıldı (1954). Okuma salonu 60 kişiliktir. Kitaplıkta 1 384 basma, 65 yazma eserle gazete ve dergi koleksiyonu vardır. (M)

kral HÜSEYİN Anıtkabir'de saygı duruşunda

Hüseyingazi medresesi, Çorum iline bağlı Alaca ilçesinin 3 kilometre güneyinde medrese. Yapıldığı tarih kesin olarak bilinmemekle birlikte XIII. yy.a ait selçuklu medresesi olduğu sanılıyor. Bugün harap ve kendi haline terkedilmiş durumdadır. Birbirine geçme iki bölüm halinde düzenlenmiş bir yapıdır. Binanın doğusundaki portalden medresenin giriş holüne geçilir. Bu hol 3, 30 m × 4, 35 m boyutlarındadır ve portalin arka duvarı üzerinde görülen izlerden aslında tonozla örtülü olduğu anlaşılmaktadır. Bunun kuzeyinde iki kademeli olarak dışarıya doğru çıkıntı yapan bir kanat bulunur. Bu kanatın köşeleri ve pencere söveleri muntazam kesme taştan yapılmış, doğu cephesindeki iki pencere sonradan moloz taşla doldurulmuştur. Giriş holünün batı duvarındaki kesme taştan örülmüş, basit ve kemerli kapı, medresenin avlusuna açılır. Avlunun iki yanında talebe hücreleri vardır. Gerek binanın tabiî döşeme seviyesinin bir metreden fazla toprakla dolu olması, gerekse üst yapının bütünüyle yıkılmış olması burada kazı yapılmadan plan şeması çıkartmağa imkân bırakmamıştır. Duvardaki birkaç iz, bazı hacimlerin şekli ve ölçüsü hakkında ipuçları vermektedir. İç kapının arkasında bulunan tonoz başlangıcı, kapı ile avlu arasında bir eyvan bulunduğunu gösterir. Giriş eyvanının doğusunda mazgal pencereli bir oda, batısında ise testere dişi şeklinde konsollardan, aslında kubbeli olduğu anlaşılan küçük bir vestibülün gerisinde beşik tonozlu bir oda bulunur. Avlunun doğusunda iki mazgal pencere daha vardır. Duvar kalıntıları burada iki büyücek oda bulunduğunu gösterir. Avlunun batısı, binanın diğer kısımlarından daha harap durumdadır. Güney kısımda ise ortada bir eyvan vardır. Bunun batısında mazgal pencereli, beşik tonozlu bir oda ile doğusunda iyi durumda bulunan yüksek bir türbe yer alır. Türbenin kapısı avlu tarafındadır. Üzeri kornişli, yarım daire kemerli kapının üstünde beyaz mermerden bir kitabe bulunmaktadır. Dört yanında birer yüksek pencere bulunan türbenin içi, basık çapraz tonozla örtülüdür. Yani, dışarıda görülen kubbe yalancıdır ve sonradan yapılmış olması mümkündür. Hüseyin Gazi medresesinde bugün sanat eseri sayılabilecek tek elemanı, portaldir. 4,80 m genişliğindeki mermer portali basit bir bordür çerçeveler. Kapı nişi derin ve kemerli, altı sıra stalaktit dolguludur. Stalaktitlerin altında, üzerinde yazı bulunmayan, siyah mermer bir kitabe levhası bulunur. Üzerinde ucu yukarıya kalkık bir kemer bulunan kapının sövesi bir sıra beyaz, bir sıra siyah mermerden geçmeli olarak yapılmıştır. Portalin yanlarında stalaktitli mihrabiyeler, kapı nişinin köşelerine ise süs kolonları konulmuştur. Bunlardan soldaki düşmüştür. Fakat sağdakinin bitkisel motiflerle süslü yüksek başlığıyle gövdesinin üst kısmı yerindedir. (M)

kral HÜSEYİN

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN) ; LAROUSSE

HÜSEYİN HABLÎ, türk hattatı (Akçakavak ? - İstanbul 1744). İstanbul'a geldiğinde zindan kapısında iplikçilik yaptığı için *Hablî* (İplikçi) adıyle anıldı. Anbarîzade İmam Derviş Ali'den icazetname aldı (1708). Bir ara Serez'de kâtiplik yaptı; sonra İstanbul'da Valide camiine ikinci imam tayin edildi. Ayrıca Ayasofya mektebinde yazı hocalığı da yaptı. Sülüs ve nesih yazısında usta idi. Eserleri arasında birçok *Kur'an* vardır. (M)

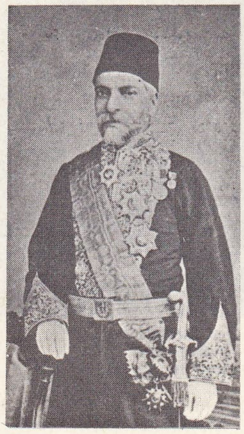

HÜSEYİN HAMİD EFENDİ

HÜSEYİN HALİS EFENDİ, türk ilâhi bestecisi (doğ. İstanbul 1919). Şehremini'nde Kadirî Remlî dergâhının şeyhi ve evkaf makamcı mümeyyiziydi. Hafız Hasan Efendiden musiki dersi aldı. Zakirbaşı olarak ün kazandı. Eserleri: *Uşşak Düyek, Uşşak, Bayatî Düğâh İlâhi.* (M)

HÜSEYİN HAMİD EFENDİ (Esseyid Hadımî), osmanlı müderrisi (Konya 1855 - 1920). Esseyid Muhammed Emin Efendinin oğlu. Baba yönünden şeyh Esseyid Abdülkadiri Geylânî, ana yönünden şeyh Seyyid Sadeddin el-Cibavî soyundandır. İlk öğrenimini Konya'da yaptı. İstanbul'da Beyazıt camii hocalarından Hadım'lı Muhammed Nuri'den ders aldı. Sonra Beyazıt camiinde hocalık yaptı. Çeşitli osmanlı nişanları ve altın liyakat madalyası aldı. Arakiyeci Üveys medresesi ikinci müderrisi, Dârülhilâfetül Âliye medresesi tarihi enbiya ve islâm müderrisi, 1907'de Fetvahanei Âcil, Pusula odası, 1914'te Fetvahanei Âli Müstedayat memuru oldu. (M)

HÜSEYİN HASİB BEY, osmanlı devlet adamı (İstanbul 1800 - ay.y. 1870). Gümrük eminliğinde ve Valide Sultan kâhyalığında bulunmuş olan Tahir Paşanın oğlu. İhtisap nazırlığı (belediye reisi) yaptı (1834 - 1839). 1842'de ticaret nazır vekili ve posta nazırı oldu. Daha sonra gene ihtisap nazırlığına getirildi. Valide Sultan kâhyalığında bulundu.
Çalışkanlığı, becerikliliği ve titizliğiyle tanındı. Çarşıyı pazarı bir derebeyi gibi dolaşır, kusurunu gördüğü esnafı şiddetle cezalandırırdı. Esnafı yıldırmış olmasına rağmen, yoksullara yardımcı olurdu; cömert olduğu için halk kendisini severdi. (M)

HÜSEYİN HULKİ BEY

HÜSEYİN HAŞİM BEY, türk eğitimci ve şairi (? 1860 - İstanbul 1920). İstanbul'da medrese öğrenimi yaptı. Sanayi-i Nefise mektebinde (Güzel Sanatlar akademisi) ressamlık diploması aldı, devlet hizmetine girdi. Babıâlide ve Harbiye nezaretinde memurluk yaptı. Mektebi Harbiye başkanlığı yaptı. Medresesetül Hattatin'de yazı tarihi dersi okuttu. Eserleri: *Mülhemat* (İçe Doğanlar); *Şihap* (Akan Yıldız). [M]

HÜSEYİN HEMEDANÎ, İran tarihçisi (öl. 1882). İran şahının bir Avrupa seyahatine kâtiplik göreviyle katıldı. Bu arada bir süre İstanbul'da kaldı. İran'a geri dönüşünde hapsedildi (1874), daha sonra serbest bırakıldı. Manakçı (veya Manukçu) adlı, zerdüşt dinine mensup olan bir zatın hizmetine girdi. Manakçı kendisine Bâb tarihini yazmasını teklif etti. Hüseyin Hemedânî böylece büyük eserini meydana getirdi. Eseri E. G. Browne tarafından *The Tarih-i Gadid or New History of Mirza Ali Muhammed the Bab* (Bab Mirza Ali Muhammed'in Yeni Tarihi) adı ile yayımlandı (1893). [M]

HÜSEYİN HİLMİ PAŞA. Bk. HİLMİ PAŞA (Hüseyin).

HÜSEYİN HULKİ BEY, türk tıp bilgini (1861 - İstanbul 1894). Liva Hasan Paşanın oğlu. Askerî tıbbiyeyi bitirdi (1883). Tıbbiye'de önce muavin, sonra öğretmen olarak fizyoloji ve deri hastalıkları dersi okuttu. Berlin ve Viyana'daki tıp kongrelerine katıldı. Viyana'da, frengi üstüne yaptığı incelemelerden dolayı profesörlük unvanını aldı. Eserleri: *Müslümanların Tebabete Ettikleri Hizmet; İşret; Tebabet-i Hakikiye ve Mesaliki Batıla-i Tıbbiye* (Gerçek Tabiplik ve Tıbbın Batıl Meslekleri); *Deniz Hamamı; Berlin Hatıraları; Karın Ağrıları; Koleraya Karşı Ne Yapmalı?.* (M)

HÜSEYİN HÜSNÜ. Bk. SONAT (Hüseyin Hüsnü).

HÜSEYİN HÜSNÜ PAŞA, osmanlı devlet adamı (öl. 1877). Pepe Mehmed Paşanın kâtipliğine getirildi; onunla birlikte Japonya'ya gitti. Bir süre sonra Tırhala kaymakamı ve mutasarrıfı oldu. Vezirlik rütbesi verilerek Yanya valiliğine getirildi (1858). Girit, Selânik ve Rodos valiliklerinde bulundu. Zaptiye müşirliğine tayin edildi (1868). 1871'de azledildi; Kıbrıs'a sürüldü. Sonra affolunarak Konya, Bursa ve tekrar Yanya valisi oldu. (M)

HÜSEYİN HÜSNÜ PAŞA, osmanlı veziri ve harbiye nazırı (1839-1896). Harbiye'ye girdi (1859) ve kurmay oldu. Bosna'ya gönderildi (1865). Ferik (tuğgeneral) iken meclis reisi oldu. Sonra 3. Ordu emrine verildi. İşkodra kumandanlığına, bir süre sonra da valiliğe tayin edildi. Burada yaptığı çalışmalar ile dikkati çekti. Vezirlik verilerek harbiye nazırı oldu (1891). Kısa bir sürede ayrılarak padişah yaverliğinde görevlendirildi. Harbiye nazırının çekilmesiyle ikinci defa nazır oldu. İki gün kaldığı bu görevden azledilince yeni bir görev almadı. (M)

HÜSEYİN HÜSNÜ PAŞA, osmanlı devlet adamı ve bahriye nazırı Deniz kolağası Ahmed Kaptan'ın oğlu. İlk tahsilden sonra girdiği deniz okulunu kurmay olarak bitirdi (1871). 1878 Osmanlı - Rus savaşına kolağası rütbesiyle katıldı. Savaşta büyük yararlıklar gösterdi. Savaş sonrası Akdeniz'de kaptanlık ederken Midilli'ye uğradı; Midilli mutasarrıfı Namık Kemal'den hürriyet, milliyetçilik konularında fikir aldı. Bir süre sonra Girit deniz kumandanlığına ve bu görevde gösterdiği başarı dolayısıyle Akdeniz filosu kumandan vekilliğine tayin edildi. Kısa bir süre sonra Bahriye mektebi nazırlığına getirildi (1898). 1906'da da tıbbiye nazırı oldu. Az sonra birinci feriklik rütbesine yükseldi. Elli altı yaşında emekliye ayrıldı (1908). Bir yıl sonra, yeni kurulan kabinede Kâmil Paşanın yerine bahriye nazırlığına getirildi. Oldukça uzun süre bu görevde kaldı. (M)

HÜSEYİN HÜSNÜ PAŞA, osmanlı müşiri (? 1829 - İstanbul 1884). Harbiye'yi bitirdi (1862). Uzun süre Bosna'da bulundu ve ferik rütbesine kadar yükseldi. İşkodra valiliği ve kumandanlığı yaptı. Harbiye nazırı oldu (1879). İki yıl sonra aynı göreve ikinci defa getirildi. (M)

HÜSEYİN KÂMİL PAŞA, Mısır sultanı (Kahire 1853 - ay.y. 1917). Mısır hidivi İsmail Paşanın ikinci oğlu. 1909'da Mısır Yasama meclisi başkanı oldu. Hıdiv Abbas Hilmi Paşa türk ve alman dostu olduğundan, İngiltere hükûmeti tarafından onun yerine Mısır sultanı ilân edildi (1914). Mısır'ın tarafsızlığını sürdürmek için, üçlü antlaşmaya karşı dürüst davrandı. Üç yıl kadar sultanlıkta kaldıktan sonra veremden öldü ve yerine kardeşi Fuad kral oldu. (M)

HÜSEYİN KÂZIM KADRİ, türk bilgini ve yazarı (İstanbul 1870 - Tarsus 1934). Trabzon valisi Kadri Beyin oğlu. İlk öğrenimini Soğukçeşme Askerî rüştiyesinde yaptı; bir süre Mülkiye mektebine gitti; İzmir'de İngiliz Ticaret mektebini bitirdi. Maliye Mektubî kaleminde ve Hariciye nezaretinde memurluk. Dârüşşafaka'da kozmografya öğretmenliği yaptı. 1908'de İkinci Meşrutiyetin ilânından sonra Tevfik Fikret ve Hüseyin Cahit ile birlikte *Tanin* gazetesini çıkardı. Samsun ve Serez mutasarrıfı (1909), Halep valisi (1910), İstanbul şehremini (1911), aynı yıl Selânik valisi oldu. 1912'de Saruhan (Manisa) mebusu olarak Mebusan meclisine katıldı. Birinci Dünya savaşının başlarında Suriye'ye gitti (1914); Beyrut'ta kendini bilim ve edebiyat araştırmalarına verdi; Osmanlıca - Türkçe'nin büyük lûgatini hazırlamağa girişti. 1918'de İstanbul'a döndü. 1920'de Aydın milletvekili oldu. Son görevleri ticaret, ziraat ve evkaf nazırlıkları oldu. Hüseyin Kâzım Kadri'nin dile, felsefeye, dine, iktisat ve ziraata, hattâ siyasete ait pek çok yazısı vardır. Sayısı 60'ı bulan eserlerinden dinî olanlarında *Şeyh Muhsini Fânî* takma adını kullanmıştır.
Hüseyin Kâzım Kadri'nin en büyük eseri *Büyük Türk Lûgati*'dir (IV cilt [I. ve II. cilt 1927-1928; III. ve VI. cilt 1943-1945]). Eser Osmanlıcada kullanılan türkçe, arapça ve farsça kelimelerle türk dilinin uygur, çağatay, kazan, azerî, koybal, yakut, altay, çuvaş ve kırgız lehçelerine ait kelimeleri birçok tanık ve örneğiyle kapsar. Birinci ve ikinci ciltler, arap harfleriyle, üçüncü ve dördüncü ciltler türk harfleriyle yayımlanmıştır. Hüseyin Kâzım Kadri'nin türk diliyle ilgili diğer eseri *Mahdumkulu Divanı ve Yedi Asırlık Türkçe Bir Manzume*'dir (1340-1924). Eserde Mahdumkulu'nun manzumelerinin bir kısmı toplanmıştır. Kitabın sonundaki «yedi asırlık manzume» ise Ali'nin *Kıssa-i Yusuf* adlı eserinden bir bölümdür. Hüseyin Kâzım Kadri'nin diğer eserleri arasında *On Temmuz İnkılabı ve Netayici* (1920); *Yirminci Asırda İslâmiyet* (1913); *İnsan Hakları Beyannemesi'nin İslâm Hukukuna Göre İzahı* (1949) v.d. sayılabilir. Ayrıca tarımla ilgili bazı eserleri de vardır. (M)

HÜSEYİN KÂZIM PAŞA, osmanlı devlet adamı ve yazarı (İstanbul 1854 - ay.y. 1927). Harbiye nezareti kâtiplerinden Hasan Tahsin Efendinin oğlu. Beyazıt rüştiyesinde okudu. On sekiz yaşında Tahriratı Ecnebiye odasına girdi. Bir yıl sonra hukuk öğrenimi için gönderildiği Paris'ten, öğrenimini yapmadan, diğer öğrencilerle birlikte geri çağrıldı. Nafia Tercüme odalarında çalışırken *İttihat, Tercüman-ı Hakikat* ve *Takvim-i Vekayi*'de yazılar yayımladı. Şehremareti mektupçusu (1879). Beyoğlu mutasarrıfı (1890), Zaptiye nazırı (1890) ve vezir oldu (1894). Azledilerek Beyrut valiliğine tayin edildi (1897). Sonra sırasıyle Suriye, Akdeniz adaları, Aydın ve Edirne valisi oldu. Bir süre sonra görevinden alındı. Çeşitli şiirleri, *Aleksanic, Sahım* ve *Hicret* adlarında üç tiyatro piyesi, *Engizisyon Esrarı* ve *Endülüs* adlı iki eseri vardır. (L)

HÜSEYİN MİRZA BAYKARA (Hüseyin Baykara da denir), horasanlı devlet adamı ve çağatay şairi (Herat 1438 - Babailahî köyü 1507). *Ebülgazi* adıyle de tanınan Hüseyin Baykara, Horasan'ın ünlü hükümdarıdır (hük. 1469 - 1506). Moğolların sultanı Ebu Said ve oğulları ile çarpıştı; Ebu Said'in ölümünden sonra Herat'ı aldı. Onun döneminde Herat, bilim ve sanat bakımından yüksek bir düzeye yükseldi. Şair Câmi, Hatifî, Ali Şir Nevaî, Hilâlî, Binaî, ressam Behzad ve Şah Muzaffer, *Envar-i Süheylî*'nin yazarı Hüseyin Vaiz, büyük münşi olan Abdullah Mervârid, tarihçi Mirhand ve torunu Handmir, şuara tezkiresi sahibi Devletşah, ünlü hattat meşhedli Sultan Ali onun çevresinde toplandılar. Hüseyin Baykara, bunlar arasında en çok Ali Şir Nevaî'ye değer verdi, onu kendisine yardımcı ve sarayının başşairi yaptı. Hüseyin Baykara'nın en büyük başarılarından biri Herat üzerine yaptığı ve düşmanı Şahruh'un torununun oğlu olan Yadigâr Muhammed'in esir ve idam edildiği uzun seferidir (1470). Yaşının ilerlemiş olmasına rağmen Şeybanî Özbekleri üzerine sefer açtı; Babailahî köyünde öldü.
Nevaî ölçüsünde bir sanatçı olmasa da gazellerindeki sade ve ahenkli deyişiyle değerlidir. Şiirlerinde *Hüseynî* mahlâsını kullandı. Nevaî ile birlikte yazdığı şiirler de vardır. Eserleri: *Divan; Risâle-i Sultan Hüseyin Baykara* adlı eserinde dervişler, erenler ve Câm, Nevaî gibi çağının şairleri hakkında bilgileri toplamıştır; *Mecâlis-ül-Uşşak* (Âşıkların Meclisi) [basımı 1898], ünlü mutasavvıfların hayat hikâyelrini içine alır. Bu eser minyatürlerle süslüdür. (M)

HÜSEYİN PAŞA, türk valisi (öl. 1687). Enderundan yetişti. Berberbaşılık yaptı. Silâhdarı şehriyari oldu (1663). Bu görevdeyken Edirne ve Galata'da İbrahimpaşa saraylarındaki odaları ve Yenisaraydaki büyük küçük odaları kapattı. Halep ve Erzurum valiliklerine tayin edildi (1669). Bir süre sonra görevinden alındı, 1670'te ikinci defa Erzurum, sonra da Diyarbekir valiliğine getirildi. 1674'te Basra, daha sonra ikinci defa Diyarbekir valisi oldu. 1677'de ikinci kez Basra valiliğine tayin edilen paşa 1681'de azledildi. Anadolu müfettişliğine getirildi. Üçüncü defa Erzurum valisi oldu (1683). Buradan Timişoara valiliğine ve sonra da Engurus serdarlığına getirildi. 1687'de Boğazhisar muhafızlığına tayin edildi. Bu görevde iken öldü. (M)

HÜSEYİN PAŞA (Hüseyin İbn el-Ali), son Cezayir dayısı ve beylerbeyi. (Denizli, 1765 - İskenderiye 1838). Cezayir'de asker ocağına girerek nüfuz kazandı. Ali Hoca'nın ölümünden sonra Cezayir hâkimliğine geldi. Genel bir af çıkardı; uygulanmakta olan bazı şiddet tedbirlerine son verdi. Yeniçerilerin düzenlediği bir suikasta uğradı. Uzun çalışmalardan sonra Cezayir'de yeniden asayişi kurdu. İmar hareketlerine girişti. Aix-la Chapelle kongresinde (1819) alı-

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

nan ve Akdeniz'de korsanlık hareketlerine son veren kararlara uymadığı, bazı yabancı devlet adamlarını Cezayir'den çıkardığı için bir ingiliz donanması Cezayir'i bombardıman etti (1824). Fransa ile Cezayir arasındaki borç meselesi görüşülürken konuşma tarzına kızarak elindeki yelpaze ile konsolos Deval'e vurması (1827) yüzünden Fransız donanması Cezayir'i abluka etti (14 haziran 1830); bir süre sonra da Sidi Ferruch'a asker çıkardı. Hüseyin Paşa teslim oldu. Şahsî mallarını korumak ve istediği yerde oturmak haklarını elde ederek (5 temmuz 1830) önce Napoliye, sonra Livorna'ya gitti. Bir süre sonra İskenderiye'de öldü. (M)

HÜSEYİN PAŞA (Battal, — denir), **Hacıalipaşazade,** türk veziri ve seraskeri (öl. Trabzon 1802). Babası canikli Ali Paşanın ölümünden sonra kapıcıbaşılığa getirildi. Vezirlik payesiyle Erzurum valisi ve seraskeri oldu (1784). Halep, İran, Trabzon valiliklerinde bulundu. 1787 Osmanlı - Rus savaşına katıldı; bu savaşta osmanlı ordusuna ihanet ederek emrindeki kuvvetlerle rus askerlerine teslim oldu. Esirlikten kurtulunca, Rusların da araya girmesiyle affedildi (1799). Vezirlikle Trabzon valiliğine getirildi. (M)

HÜSEYİN PAŞA (Şerif), türk devlet adamı (öl. 1870). Kardeşi Abdullah Paşanın emirliği sırasında Mekke'de bulundu. İkiz kardeşi Ali Paşa önlünce İstanbul'a davet edildi. 1864'te vezirlik verilerek Şûrayı Devlet üyeliğine getirildi. 1869'da Mülkiye dairesi başkanlığına aynı yıl Mekkei Mükerreme emîrliğine tayin edildi. 1870'te Cidde'de bir arap fedaisi tarafından öldürüldü. (M)

HÜSEYİN PAŞA Abaza, türk valisi (öl. 1683). Halep (1664) ve Şam valiliklerinde bulundu (1671). Bir yıl sonra da görevinden alınarak Rusya üzerine gönderilen osmanlı ordusunun serdarlığına tayin edildi. Fakat serdarlığı uzun sürmedi, Hotin yenilgisinden sonra Boğazhisara sürüldüyse de 1673'te vezirliği yeniden verilerek Anadolu'da hüküm süren eşkiya üzerine gönderildi. Bir yıl sonra da Anadolu valiliğine tayin edildi. Bu görevde iken Babadağı seraskerliğine, 1679'da Şam valiliğine getirildi. Saşte muhafızlığına giderken yolda öldü. (M)

HÜSEYİN PAŞA Abdülcelilzade, türk veziri ve valisi (öl. 1660). Musul hanedanından. Mirmiranlıkla önce Musul (1630), sonra Amasya (1631) mutasarrıfı oldu. Beylerbeyi olarak Musul'a gönderildi (1633). Bir süre sonra vezirlik rütbesiyle vali kaymakamlığına getirildi 1639'dan sonra Erzurum ve Musul valiliklerinde bulundu. Kars (1646), ikinci defa Basra (1648), Sıvas (1652) ve sonra da Van valilikleri yaptı. 1653'de tekrar Kars ve kısa bir süre sonra Musul valiliğine getirildi. Nadir Şah ile savaşırken, Musul'u kahramanca savundu. Ölümüne kadar bu görevde kaldı. (M)

HÜSEYİN PAŞA Ağa. Bk. AĞA HÜSEYİN PAŞA.

HÜSEYİN PAŞA Alipaşazade, Basra'nın bağımsız ve âsi valisi (öl. 1667). Babası, Basra valisi Ali Paşanın ölümünden sonra, Osmanlı devletine karşı bağımsızlığını ilân etti. Basralılar, paşanın ve bölgedeki şaki Ümmülerin davranışlarını Bağdat valisi Murtaza Paşaya şikâyet ettiler (1654). Paşa bir ordu ile şakilerin üzerine yürüdü. Bazılarını yakalatarak öldürttü; bu arada Hüseyin Paşayı affetti. Hüseyin Paşa bir süre sonra, mutasarrıf Mehmed Paşa ile anlaşmazlığa düşünce Murtaza Paşa yeniden Basra'ya geldi. Fakat Hüseyin Paşa daha önce Kurna kalesine çekildi. Burada, sınırın yakın olmasından yararlanarak İran'dan yardım alan Paşa, üzerine gönderilen askerlere yıllarca karşı durdu. Mehmed Paşa vali olunca kaleyi aldı ve paşayı idam ettirdi. (M)

HÜSEYİN PAŞA Amcazade, türk sadrazamı (1644-1702). Sadrazam Köprülü Mehmed Paşanın yeğenidir. Önce Haseki Sultan'ın konakçısı olarak Yeğen Hüseyin Paşa adı altında anılıyordu. Sadrazam Kara Mustafa Paşa ile Viyana kuşatmasına katıldı. Dönüşte, Şehr-i Zor valiliğine ve oradan sıra ile Gelibolu yöresinde Çardak muhafızlığına, sadaret kaymakamlığına, Boğazhisar muhafızlığına, yeniden sadaret kaymakamlığına ve tekrar Seddülbahir muhafızlığına tayin olundu. 1964 Yılında kaptanıderyalığa getirildi. Emrindeki osmanlı donanması, Sakız adasını zorlayan venedik donanmasına, Koyun adalarının güney burnunda yapılan savaşta büyük kayıplar verdirdi. On beş gün sonra tekrar başlayan savaşta venedik donanmasını kesin olarak yendi ve Sakız'ı fethederek İstanbul'a döndü (1695). Yerine, Sakız savaşlarında büyük başarılar göstermiş olan, Mezomorto Hüseyin Paşa getirilerek Amcazade'ye de Sakız muhafızlığı verildi. Kısa bir süre sonra Adana valisi (1695) ve Belgrad muhafızı (1696) oldu. Mustafa II Macaristan'a karşı üçüncü bir sefere hazırlanırken Hüseyin Paşaya Sava nehrinin karşı kıyılarını yağma etmesi ve ordunun geçeceği yollara köprüler kurdurması emredildi. Bu görevleri başarı ile yerine getiren paşa, Harb divanında, ikmal ve geri çekilme meselesini göz önüne alarak, seferin Varadin üzerine yapılmasını tavsiye etti. Fakat sadrazam Elmas Mehmed Paşanın kolay bir başarı kazanmasını istemeyen vezirlerin teşviki ve Timişoara muhafızı Cafer Paşanın Timişoara'ya yaptığı binaları padişaha göstermek istemesi ile bu tavsiye göz önüne alınmadı. Zenta bölgesinde yapılan savaşta osmanlı ordusu bozguna uğradı. Sadrazam Elmas Mehmed Paşa şehit oldu. Bu bozgunda güçlükle kurtulan Mustafa II Timişoara'ya gelince, Amcazade Hüseyin Paşayı sadrazam tayin etti (1697). Padişah ile Edirne'ye gelen Hüseyin Paşa, Avusturyalılarla Osmanlıların arasını bulmak için gelmiş olan ingiliz ve hollanda elçilerinin tekliflerini olumlu karşıladı. Yeni hazırlanan orduya serdar olan Amcazade, 1697'de Sofya'ya gelince avusturya elçileri ile barış görüşmeleri yapmak için reisülküttap Râmi Mehmed Efendi ile baş tercüman İskerletzade Mavrocordato'yu elçi olarak Belgrad'a gönderdi. Kendisi de ordu ile Belgrad'a geldi ve barış görüşmelerini takip etti. Sürekli savaşlarla yorgun durumda bulunan Osmanlı devleti adına Avusturya, Venedik, Rusya, Lehistan ile yapılan ve Osmanlı devletinin büyük toprak kaybına sebep olan Karlofça antlaşmasını (1699) imzalayan Amcazade Hüseyin Paşanın beş yıl süren sadrazamlığı, Bağdat valisi Daltaban Mustafa Paşanın Basra dolaylarındaki karışıklıkları bastırmak gayesiyle Basra'yı fethi (1700) dışında, barış içinde geçti. Amcazade, bu sulh devresinde iç düzeni sağlamağa, vergileri azaltmağa, kaptanıderya Mezomorto Hüseyin Paşanın yardımıyle donanmayı yeniden kurmağa çalıştı. Fakat Mezomorto Hüseyin Paşanın ölümünden sonra şeyhülislam Feyzullah Efendinin ve niliklere karşı çıkması sebebiyle sadrazamlıktan istifa etti (1702) ve Silivri'deki çiftliğinde öldü.
Mezarı Saraçhanebaşı'ndadır. Mevlevî olan Amcazade, ciddî, iyiliksever, mükemmel bir devlet adamıydı. Naima, ünlü *Tarih*'ini ona ithaf etmiştir. İçinde Karlofça ile ilgili görüşmelerin geçtiği, Anadoluhisarı ile Kanlıca arasındaki yalısı, süslemeleri ve mermer havuzu ile mimarlık tarihi bakımından büyük önem taşır. (M)

HÜSEYİN PAŞA Boşnak, Doğancı, türk başdeftardarı ve Basra valisi (öl. Eğriboz 1689). Orduyu Hümayun defterdarı iken vezir (1683) ve başdefterdar oldu (1684). İstanbul isyanında konağını yağmaladılar (1685). Bu olay üzerine görevinden alınarak tutuklandıysa da suçsuzluğu anlaşılınca affedildi ve Basra valiliğine tayin edildi (1686). İki yıl sonra azledilerek Eğriboz'a sürüldü. Düşmanlarının etkisiyle orada öldürüldü. (M)

HÜSEYİN PAŞA Can Arslanpaşazade, Trablusşam ve Adana beylerbeyi (öl. 1716). Osmanlı sarayından, Arnavutluk'taki İlbasan sancağına tayin edildi. 1689'da yapılan savaşlardaki başarısından ötürü Çankırı sancağı mutasarrıflığına getirildi. Konya (1713), Trablusşam (1715), Adana (1716) beylerbeyliği yaptı. Aynı yıl katıldığı savaşta şehit oldu. (M)

HÜSEYİN PAŞA Darbhaneci, türk defterdarı ve Rumeli beylerbeyi (öl. 1671). Sarayda yetişti: başbakı kulu olarak ün kazandı. 1672'den beylerbeyi rütbesi ile başdefterdar oldu. 1673'te Van beylerbeyliğine, 1675'te Silistre valiliğine tayin edildi. Bu görevde iken azledildi. 1670'te affedilerek Rumeli valiliğine tayin edildi. (M)

HÜSEYİN PAŞA Deli. Bk. DELİ HÜSEYİN PAŞA.

HÜSEYİN PAŞA Giritli, türk kaptanıderyası ve veziri (öl. 1794). Tersanei Âmire kaptanlarındandı. 1787'de liman reisi, 1788'de Rumeli payesiyle beylerbeyi ve aynı yıl kaptanıderya oldu. Gösterdiği başarıyle vezirliğe getirildi. Azledilerek Bender muhafızlığına gönderildi (1791). Buradan Trablusşam valiliğine tayin edildi. Deniz savaşlarında bilgili, cesur ve teşkilâtçı idi. (M)

HÜSEYİN PAŞA Gümrükçü, türk gümrük emini ve Basra valisi (öl. Basra 1687). Küçük Hasan Paşanın kethüdası iken Valide Sultana onun ölümünden sonra Haseki Sultana kethüda oldu. Bir süre sonra gümrük emini, 1684'te vezir, bir yıl sonra Özi, arkasından Silistire valisi oldu. Bir yıl sonra Basra valiliğine gönderildi. İsyancılara karşı Osmanlı devlet otoritesini tekrar kurdu. — Oğlu MUSTAFA BEY, müderrislik ve Edirne valiliklerinde bulundu. (M)

HÜSEYİN PAŞA İbşir, türk devlet adamı (XVIII. yy. ortaları). Enderunu Hümayun'dan yetişti. Silâhtar (1703), birinci imrahor oldu. 1705'te görevinden alındı sonra İzmit valiliğine getirildi (1715). Sıra ile Adana, Sıvas valiliklerinde, Niş seraskerliğinde, Niğbolu muhafızlığında bulundu. Tuna muhafızı iken vezirlik rütbesi kendisinden alınarak sürüldü. 1719'da yeniden vezir unvanı verilerek Edirne valiliğiyle görevlendirildi. Kete, Vidin, Girit, Selânik valisi (1735) oldu. (M)

HÜSEYİN PAŞA Kandilci, Darendeli, türk valisi ve nişancısı (öl. 1721). Bostancı ocağından yetişti. Edirne'de bostancıbaşı oldu (1684). İstanbul bostancıbaşılığına getirildi (1687). Aynı yıl kendisine beylerbeyilik payesi verildi. 1689'da vezir olan paşa Edirne'ye gönderildi. Bir süre sonra Rumeli beylerbeyi oldu. 1690'da Sofya muhafızı olan paşa 1691'de Timişoara valiliğinde bulundu. Aynı yıl Kastamonu sancağı ile Selânik muhafızlığını yaptı. İstanbul Kastamonu sancağı ile Selânik muhafızlığı yaptı. İstanbul kaymakamlığına getirildi (1694). Bir yıl sonra Özi ve 2. defa Timişoara muhafızı olan paşa, 1691'de Sıvas valiliğiyle görevlendirildi. 1697'de vezirliği üzerinden alınarak emekliye ayrıldı. 1699'da vezirliği yeniden verilerek Özi ve Niş muhafızlığına tayin edildi. 1701'de ikinci defa Rumeli valisi oldu. Nişancı olarak görev yaptı (1709). Bir ara Baltacı Mehmed Paşa tarafından görevine son verildi. Baltacı Mehmed Paşa Sadaretten ayrılınca vezirliği geri verilerek İnebahtı muhafızlığına getirildi. 1720'de tekrar göze girerek Hanya muhafızı oldu. (M)

bahriye nazırı
HÜSEYİN HÜSNÜ PAŞA

HÜSEYİN PAŞA Kavanoz, türk veziri, Rumeli valisi (öl. Rumeli 1834). Filibe tatarpazarı hanedanındandı. Görevli bulunduğu bölgedeki ayaklanmaları kolaylıkla bastırması yüzünden göze girdi. Filibe beyliğine getirildi. 1818'de vezirlik unvanı ile Rumeli valiliğine tayin edildi. İki yıl sonra sıra ile Kavala, Selânik, Niş valiliklerinde bulundu, 1823'te Adana, 1832'de ikinci defa Rumeli valiliğine getirildi. (M)

HÜSEYİN PAŞA Kazıkçı, türk veziri ve Anadolu valisi (öl. Kütahya 1773). Maktulzade Ali Paşanın küthüdası iken beylerbeyilik rütbesi verildiyse de Ali Paşa istemediği için geri alındı. 1723'te mirmiran rütbesiyle Musul, Amasya, Afyon Karahisarı mutasarrıflıklarında bulundu. Vezirlik rütbesiyle Musul valisi oldu (1727); bir süre sonra bu görevden alındı (1730). Bir yıl sonra Sıvas valiliğine getirildiyse de tekrar azledildi. Şam valiliği sırasında (1737), Şıkkı Sarı Beyoğlu ile yaptığı savaşı kaybetti ve Rodos'a sürüldü. Vezirliği geri verilerek Çıldır valiliğine gönderildi (1738). Daha sonra Diyarbakır, Van, Adana, İçel valiliklerinde bulundu. Anadolu valiliğine tayin edildi (1773). [M]

HÜSEYİN PAŞA Küçük, Selim III devrinin donanma kumandanı ve sütkardeşi (Gürcistan 1757 - İstanbul, Kuruçeşme 1803). Ufak tefek olmasından dolayı kendisine *Küçük* lakabı verilmiştir. Silâhtar İbrahim Paşa tarafından 1768 yılında sultan Mustafa III'e, gürcü bir köle olarak getirildi. Sarayda sütkardeşi Selim III ile birlikte büyüdü. Enderun'da öğrenim gördü. Selim III'ün başa geçmesinden sonra 7 nisan 1789'da sarayda başçuhadarlıkla görevlendirildi.

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

HÜSEYİN REMZİ

Üç yıl bu görevde kaldı. Bu arada Abdülhamid I'in kızı Esma Sultan ile evlendi. 10 Mart 1792'de Giritli Hüseyin Paşanın yerine kaptanıderya oldu. On iki yıl bu görevde kaldı. Selim III'ün ıslahat plânlarına uyarak ingiliz ve fransız örneklerine göre donanmayı ve tersaneyi yeniden düzene koydu. Modern osmanlı denizciliğinin kurucusu olarak ün kazandı. Bu yeni donanmaya güvenerek Ege denizindeki adaları vurmak ve ganimet elde etmek düşüncesi Osmanlı devletine zarar verdi. Yunan isyanına yolaçtı. Korsanlara karşı başarılar kazandı. Lambro Kotsani'nin filosunu batırdı, Kara - Katzanis'i yakaladı. 1798 Tarihinde Vidinli Pazvandoğlu'nun saraya başkaldırması üzerine İstanbul'u korumak üzere hazırlanmış ordunun başına getirildi. Vidin'i aylarca kuşattı, fakat başarı elde edemedi.

1800 Tarihinde fransız işgali altında olan Mısır'ı kurtarmak için giden filoya kumanda etti. Mısır'ı denizden kuşatarak Fransızları güç durumlara soktu. 1801'de İngilizlerle birleşerek İskenderiye'de karaya çıktı. 6 000 Kişilik bir ordu ile, İngilizler tarafından Fransızlara karşı yapılan ve Fransızların Mısır'dan çıkarılmaları ile son bulan sefere katıldı. Aynı yıl İstanbul'a döndü ve ikinci Mısır fatihi olarak karşılandı. Başarılarından dolayı sarayın gözüne girdi. 1893 Tarihinde karısı Esma Sultanın Boğaziçi'nde Kuruçeşme'deki sayfiyesinde öldü. (M)

HÜSEYİN PAŞA Merre, türk devlet adamı (öl. İstanbul 1622). Aşçılıktan yetişerek Mustafa I devrinde iki defa sadrazam oldu. Arnavut asıllıdır. *Merre Paşa* diye tanınması, hapsedilmesini veya öldürülmesini istediği adamlar için cellâtlar Arnavutça «al!» demek olan «merre!» diye seslenmesindendir.

İstanbul'da Satırcı Mehmed Paşaya aşçı oldu. Sonra sipahiliğe girerek ilerledi. Başçavuş, koyun emini, kapıcıbaşı, kapıcılar kethüdası, mirahorluk görevlerinde bulundu.

1619'da vezir ve Mısır valisi oldu. İki yıl sonra azledilerek İstanbul'a döndü. Bu sırada Osmanlı tahtındaki Osman II öldürülmüş, yerine Mustafa I geçirilmişti. Saltanattaki bu değişmeden doğan karışık günlerde Hüseyin Paşa fırsattan faydalanmasını bildi. Yeniçeriler arasında karışıklık çıkararak sadrazam oldu. Yaptığı sürgün ve öldürmeler yüzünden ayaklanmalar başladı. Sadrazam olduktan 24 gün sonra azledildi. İki yıl sonra yeniçeri zorbalarının etkisiyle tekrar sadrazam oldu. Bu defa da 7 ay bu görevde kaldı.

Halkın gözünü yıldırmak için boş yere adam dövdürür, dayakla adam öldürtürdü. Bir gün Peygamber soyundan olduğu söylenen bir kadıyı sarayında dövdürmesi üzerine hocalar ayaklandı. Sipahilerle yeniçeriler de bir olarak Merre'yi öldürmek istediler. Fakat Hüseyin Paşa, ilk sadrazamlığından azlinde yaptığı gibi yine saklandı. Murad IV tahta çıktıktan sonra yakalanarak başı kesildi. (M)

HÜSEYİN PAŞA Mezomorto, türk kaptanıderyası (öl. Paroş 1701). Magriplı olduğu sanılan Hüseyin Paşanın ilk zamanları kesin olarak bilinmemektedir. Garp ocaklarına (Cezayir, Tunus, Trablusgarp) bağlıydı İspanyollarla yapılan bir deniz savaşında, çok yara almış, bu yüzden öldü sanılarak bırakılmıştı. Sonra yaşadığı anlaşıldı. İtalyanca yarı - ölü anlamına gelen *Mezomorto* sözü bundan dolayı kendisine lakap oldu. Deyim Türkler arasında *Mezemarta* biçimine girdi. Hüseyin Paşa, Akdeniz'de korsan olarak birçok savaşa katıldı. Birkaç defa da esir düştü. Sonra Akdeniz'in tanınmış ve korkulur korsanları arasına girdi. Cezayir'de çok tutunmasını çekemeyen dayı Baba Hasan, onu oradan uzaklaştırmak için cezayirli korsanların fransız gemi ve sahillerine yaptıkları akınlara karşılık, Cezayir limanına gelen Duquesne kumandasındaki fransız filosuna rehin olarak verdi (1683). Ceayir'de savaş isteyen denizcilerle barış isteyen halk ve yeniçeriler arasında sürekli çatışmalar vardı. Rehin olarak verildiği gemideki fransız amilalini kandıran Hüseyin Paşa, tekrar karaya çıktı ve denizcilerle birleşerek dayı Baba Hasan'ı öldürterek onun yerine Cezayir dayısı oldu.

1683 Yılından sonra da Fransızlara karşı savaşları başladı. Duquesne bir süre Cezayir'i kuşattı, fakat alamadan geri döndü. 1686 Yılında Tunus'ta çıkan iç karışıklık üzerine buradaki halkın çağrısı ile, Tunus işlerine karıştı ve buraya İbrahim Hoca kumandasında bir ordu gönderdi. Bu sırada Osmanlı devleti, yapılacak Mora seferi için Cezayir beylerbeyi Hüseyin Paşadan yardım istedi.

Bir ara Cezayir beylerbeyliğinden azledildi. Halkın kendisini tutması üzerine tekrar başa geçti. İspanyolları Oran'dan atmak için çalıştı. Daha önce Fransızlarla yaptığı anlaşmanın bozulması üzerine, 1688 tarihinde mareşal d'Estrées kumandasındaki fransız filosunun Cezayir'i topa tutması üzerine Hüseyin Paşa, korsanları ile fransız sahillerini yağma etti ve gemilerini kurdu. Bu başarıları üzerine Fransızlar yeniden barış istediler. 1689 Yılında İstanbul hükûmeti Cezayir beylerbeyliğine ek olarak onu kaptanıderyalığa getirdi. Bu haberi götüren ulak daha Cezayir'e varmadan, burada karışıklıklar çıktı. Yönetimindeki yeniçerilerin başkaldırması üzerine Cezayir'de duramayan Hüseyin Paşa önce Tunus'a sonra da İstanbul'a kaçtı. Cezayir beylerbeyliğine Hamamcı Mustafa Ağa getirildi. Mezomorto Hüseyin Paşa Tuna kaptanı oldu (1690). Vidin'in geri alınması için yapılan savaşta, Tuna nehrinden osmanlı ordusuna yardım etti. Sonra Karadeniz kaptanı oldu. 1691'de mirî kalyonlar kaptanlığı ile Rodos sancağı verildi.

1694 Yılında Venedikliler Sakız adasını ele geçirmişler ve boğazları tehdit ediyorlardı. Adayı geri almak için Amcazade Hüseyin Paşanın hazırladığı donanmaya mirî kalyonlar kaptanı adı ile katıldı. 1695 Yılında Koyun adaları yakınlarında Venediklilerle yapılan savaşta ustaca manevları ile savaşın kazanılmasına yardım etti. Birçok venedik gemisini batırdı. Sakız'ın geri alınmasından sonra Amcazade Hüseyin Paşanın Sakız muhafızlığına getirilmesi üzerine Sakız'ı vurmak için gelen venedik donanmasını Midilli adası yakınlarında yendi (1695). 1696 Yılında Mora'da yapılacak harekâtı denizden destekleme görevi kendisine verildi. Uzun zaman kovaladığı venedik donanmasını Jura ve Eğriboz adası arasında yakalayarak yendi. 1697 Tarihinde ise Malino kumandasındaki venedik donanmasını da Bozcaada yakınlarında yakaladı. Ayrıca Eğriboz adası karşısındaki Andros adası önlerinde yapılan savaşta Venediklileri tekrar yendi (1697). 1699 Karlofça anlaşmasının imzalanmasından sonra Hüseyin Paşa, Batı Akdenizi korsanlardan temizlemek ve Adalar denizindeki önemli limanları açmak için çalıştı.

Beş yıldan fazla kaptanıderyalık yaptı, sonra azledildi (1701).

Mezomorto Hüseyin Paşa, ıslahatçı bir amiraldi. Kumandası altına verilen osmanlı donanmasının yetersiz olduğunu bildiği için bu donanmanın düzenlenmesi ve ihtiyaçlarının giderilmesi için çalıştı. Sadrazam Amcazade Hüseyin Paşanın emri üzerine yeni bir deniz teşkilâtı kanunu hazırladı. Önceden osmanlı donanmasının ana savaş gemileri olan çektiriler yerine bu kanuna uyularak yelkenle giden gemiler yapıldı.

Ancak Mozomorto Hüseyin Paşa hazırladığı bu kanunun uygulanışını göremeden öldü. (M)

HÜSEYİN PAŞA Mirmiran, türk yeniçeri ağası, Niğbolu valisi (öl. 1803). Yeniçeri ocağından yetişti. Kul kethüdası iken yeniçeri ağalığına tayin olundu. Bu görevi başaramadığından azledildi. Sonra mirmiranlıkla Niğbolu muhafızlığına getirildi (1797), Silistre valisi (1798) ve aynı yıl vezir oldu.

1803'te Niğbolu valiliği ek görevini aldı. Görevlerinde teşkilâtçılığıyla ün kazandı. (M)

HÜSEYİN PAŞA Müneccim. Bk. CANBULAD veya CANBULADİYE.

HÜSEYİN PAŞA Nasuhpaşazade, türk valisi (öl. Sıvas 1645). 1630'dan önce saraya alınan Hüseyin Paşaya ilkin kapıcıbaşılık görevi verildi. Bir süre sonra kapıcılar kethüdalığına getirildi. Daha sonra mirahorluk göreviyle saraydan ayrıldı. 1635'te vezirlik rütbesiyle Budin valiliğine tayin edildi. İki yıl süre ile bu görevde kalan Hüseyin Paşa 1637'de Erzurum valiliğine gönderildi. Daha sonra Halep valisi oldu. Halep valiliğinde uzun süre kaldı. 1643'te Sıvas valisi olan paşa iki yıl başarılı bir valilikten sonra öldü. (M)

HÜSEYİN PAŞA Ohrili, türk yeniçeri ağası ve sadrazamı (Ohri ? - İstanbul 1622). Sipahilikten yetişen Hüseyin Paşa bir süre sonra bostancıbaşılığına getirildi. Bu görevdeyken Nasuh Paşanın öldürülmesi için ferman aldı ve buyruğu yerine getirildi. 1616'da bostancıbaşılıktan alınarak yeniçeri ağalığı ile görevlendirildi. Bu görevi başarı ile yürüttü, sonra vezir oldu. Kısa bir süre kubbe nişinliğe getirildi. Padişah Genç Osman II tarafından sadrazam tayin edilen Ohrili, Lehistan seferinde görevlendirildi. Aynı yılın (1621) ramazan ayında Sadaretten azledilerek ikinci vezirliğe tayin edildiyse de bu görevde fazla kalamadı. Karakaş Mehmed Paşanın öldürülmesine sebep olduğu için sadrazamlıktan alındı. Beşiktaş'ta bir mevlevîhane yaptırdı. (M)

HÜSEYİN PAŞA Sarı, Dizveren, Bosnalı, türk devlet adamı (Bosna - Şam yakınları 1706). Beylerbeyilikle saraydan ayrıldı. Bir süre sonra Anadolu beylerbeyi oldu. Bu görevdeyken, önce Bağdat ve sonra da doğum yeri olan Bosna'ya vali oldu. 1691'de Silistre, bir yıl sonra da, vezirlik verilerek İstanbul kaymakamlığına getirildi. 1693'te bu görevden alınarak önce Kars, sonra da Trabzon valiliğine gönderildi. Bir ara adı kötü işlere karıştığından saray tarafından öldürtülmek istendi. Bunu duyunca valilik yaptığı Trabzon'dan Kürdistan'a kaçtı. Mustafa II padişah olunca paşayı affetti. 1695'te Kıbrıs muhafızlığı verildiyse de düşmanlarının yeni padişaha tesir etmeleri üzerine azledildi, vezirliği dahi alındı (1689). Rodos'a kalebent olarak gönderildi. Burada kaldığı süre içinde tekrar göze girdi. Önce Hamid sancağına, daha sonra da Şam valiliğine getirildi. 1706'da isyan eden eşkıyayı bastırmak için yola çıktı. Yolda eşkıyanın baskınına uğrayıp öldürüldü. (M)

HÜSEYİN RAHMİ. Bk. GÜRPINAR (Hüseyin Rahmi).

HÜSEYİN RAMİZ EFENDİ, osmanlı yazarı (1718-1784). Kadıağazade Mustafa Naim Efendinin oğlu. *Tezkire-i Şuara* (Şairlerin Tezkireleri) adlı eserinde dört yüz kadar şairin biyografisi yer alır. (M)

HÜSEYİN REMZİ, türk tabip ve yazarı (İstanbul 1839 - ay.y. 1896). Kastamonulu Emir Mustafa'nın oğlu. Kasımpaşa ortaokulunu, Askerî Tıp okulunu bitirdi (1885). Tıp okulunda hayvanat ve Harp okulunda hıfzıssıhha öğretmenliği yaptı. 1884'te profesör Zorias Paşa ile kuduz hastalığının tedavisini öğrenmek için Paris'e gitti. Pasteur enstitüsünde incelemeler yaptı. Şark Bilginleri cemiyetine üye oldu. Eserleri: *Dürer-i Esdâf* (Sadef İncileri); *Müntehebat-ı Hüseyin Remzi* (Hüseyin Remzi'den Seçmeler); *İhtiyar Erbab-ı Kemal* (Olgunluk Sahipleri); *Rehber-i Hakikat* (Gerçek Kılavuzu); *Fennî ve Mikrobî Cerrahî; Tarih-i Tıb* (Tıp Tarihi); *Emraz-ı Nisvan* (Kadın Hastalıkları); *Terakkiyat-ı Tıbbiye* (Tıptaki İlerlemeler) v.d. (M)

HÜSEYİN RIFKI EFENDİ, türk matematikçi ve mühendisi (öl. 1814). Kırımlıdır. Mühendishanenin ilk hocalarındandır. 1795 Yılından öldüğü yıla kadar okulda başhoca adı ile matematik okuttu. Bir ara Medine şehrindeki dinî binaların onarımı için Hicaz'a gönderildi. 1814 Senesinde Medine'de öldü. Eserleri: *Telhis-ül-Eşkâl* (Geometri özeti); *Usul-ü Hendese* (Geometri Metodu); *Medhal-i Coğrafya* (Coğrafyaya Giriş), Lağam Risalesi, *Usul-i İstihkâmat* (İstihkâmcılık Metodu); *Usul-i İnşa-yı Tarik* (Yol Yapımı Metodu) v.d. (M)

HÜSEYİN RIFKI PAŞA Hacı, türk generali ve askerlik yazarı (öl. 1911). Askerî mühendishane öğretmenlerinden Ali Beyin oğlu. Mühendishane'yi bitirdi. Viyana'ya öğrenim için gönderildi. Almancaya tercüme ettiği bir osmanlı tarihini avusturya imparatoruna sundu. İstanbul'da Topçu dairesinde ve çeşitli askerî okullarda görev aldı. Korgeneral rütbesi ile Topçu dairesi re-

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

isi oldu. Eserleri: *Topçuluk Fenni; İstihkâmat-ı Cesime; Hücum ve Müdafaa; Usul-ü İnşa-i Tarik.* (M)

HÜSEYİN RIZA PAŞA, türk veziri (Yalova 1838 - İstanbul 1904). Vezir Ramazanoğlu İsmet Paşanın oğlu. Öğrenimini İstanbul'da Mektebi İrfan'da yaptı. Hariciye'de Mektupçu dairesinde çalıştı. Temyiz üyesi oldu. Bulgaristan komiserliğine getirildi (1887). Aynı yıl vezir rütbesiyle Edirne valisi, bir yıl sonra da Bursa valisi oldu. Evkaf nazırı (1889), birkaç ay sonra da adliye nazırı oldu. Sadrazam tayin edilen Cevad Paşanın Girit'ten İstanbul'a gelmesine kadar, çok kısa bir süre sadaret kaymakamlığı yaptı. Son görevleri Selânik valiliği ve Muhacirun komisyonu üyeliği oldu. Edebiyatla da ilgilenen Hüseyin Rıza Paşanın bazı şiirleri ve edebî eserleri vardır. (M)

HÜSEYİN SEYYİD VEHBİ. Bk. SEYYİD VEHBİ.

HÜSEYİN SİRET. Bk. ÖZSEVER (Hüseyin Siret).

HÜSEYİN SUAD. Bk. YALÇIN (Hüseyin Suad).

HÜSEYİN ŞAH bin MAHMUD, Cavnpur krallığının son sultanı (öl. 1499 Cavnpur). 1458 Yılında ülkesinin karışık durumundan yararlanarak kardeşi Muhammed Şahın elinden yönetimi aldı.
Hüseyin Şah, Delhi sultanı Behlûl ile savaştıktan sonra 4 yıl için barış imzaladı. Şah Behlûl'ün Pencap'ta olmasından yararlanarak Delhi üzerine yürüdü. Fakat kesin bir sonuç alamadı, yeni bir antlaşma yapıldı. Yeni yapılan bu antlaşma uzun sürmedi. Tekrar çatışmalar başladı. Behlûl Şah düzenlediği büyük bir ordu ile Cavnpur'a girdi. Oğlu Bardak'ı Cavnpur'da naip olarak bıraktı. Bu durum üzerine Hüseyin Şah, Bikâr'a kaçmak zorunda kaldı. Behlûl tarafından kendisine büyük hoşgörü ve cömertlik gösterildi; kendisine gelir sağlayacak yerler verildi. 1488'de Behlûl'ün ölmesi ve yerine oğlu İskender'in geçmesi üzerine, Hüseyin Şah saltanatını tekrar elde etmek için harekete geçti. Büyük bir kuvvet toplayarak İskender Lodi üzerine yürüdü. Fakat Benares yakınında yenildi; Bengal kralı Aleddin Hüseyin Şahın sarayına sığındı. Ölünceye kadar kaldığı bu yerde büyük bir saygı gördü. (M)

HÜSEYİN ŞERAFEDDİN PAŞA, türk paşası ve matematikçisi (İstanbul ? - Kandiye 1896). İstanbul'da Harp okulunu erkânı harp yüzbaşısı olarak bitirdi (1877). Bundan sonra çeşitli askerlik görevlerinde bulundu. Askerî hizmetlerin yanı sıra Nafia bakanlığı meclisinde üyelik yaptı. Fen işlerinde danışman olarak görev aldı.
Erkânı Harbiye şube başkanı olduğu sırada, Girit adasına, Jandarma Teknik komisyonu reisi görevi ile gönderildi. Başlıca eserleri: *Faiz-i Mürekkebe Dair Cetveller* (Birleşik Faiz Cevelleri); *Nazarî ve Amelî Demiryolları; Hesabat-ı Maliye* (Maliye Hesapları). [M]

HÜSEYİN ŞERİF, Hicaz kralı (Amman 1856 - ay.y. 1931). Mekke emini Şerif Ali'nin oğlu. 1908'de «Şerif» unvanıyle Mekke emîrliğine tayin edilen Hüseyin, 1916'ya kadar Osmanlı devletine bağlı olarak emîrlik yaptı. Birinci Dünya savaşında İngilizlerin yardımlarına güvenen Hüseyin, Osmanlı devletine karşı ayaklandı. Hicaz kralı oldu. Bir süre sonra bütün Arapları tek bir bayrak altında toplamak için yeni bir ordu düzenledi. Fakat bu ordu İbni Suud'a karşı yenildi. Bunun üzerine 1924'te krallıktan çekildi. Yerine oğlu Ali geçtiyse de kısa bir süre sonra krallıktan ayrıldı. Oğullarından Abdullah Ürdün, Faysal da Irak tahtına geçtiler. (M)

HÜSEYİN VÂİZ KÂŞİFÎ. Bk. KÂŞİFÎ (Hüseyin Vâiz).

HÜSEYİN VASIF BEY, türk şair ve yazarı (İstanbul 1872 - ay.y. 1929). Babası, Yusuf Kamil Paşanın adamlarından Ürgüp'lü Hacı Osman Ağa'dır.
Öğrenimini özel olarak yaptı. Sonra Gümrük dairesine girdi. Burayı bitirince İstanbul rüsumatı başmüdürü oldu. Bir süre sonra emekliye ayrıldı. Başlıca eserleri: *Sefine-i Evliya-yi Ebrar* (İyiliksever Ermişler Gemisi); İbnül Emin Mahmud Kemal için yazdığı *Kemal-ül-Kemal* (Olgunun Olgunu); *Divan* (şiirlerini biraraya topladığı kitabı); *Vesilet-ün-Necat* (Kurtuluş Yolu). [M]

HÜSEYİNZADE ALİ HÜSEYİN TURAN. Bk. ALİ TURAN *Hüseyinzade.*

HÜSEYİNZADE ZEKÂİ PAŞA, türk ressamı (İstanbul 1859-ay.y. 1919). Harbiye mektebini mülâzım (teğmen) olarak bitirdi (1887). Sonra yaverlik göreviyle saraya alındı. Bir süre yanında çalıştığı mabeyn ressamı Şeker Ahmed Paşanın ölümü üzerine onun görevine getirildi. Sultan Abdülmecid II tahttan indirildikten sonra Redif alayı kumandanlığına getirildi. Alman imparatoru Guillaume II'nin Suriye gezisi sırasında eski eserler uzmanı olarak ona eşlik etti. Emekliye ayrıldıktan sonra Sanayi-i Nefise encümeni üyesi oldu. Mahmud Şevket Paşa ile birlikte Yıldız'daki Silâh müzesini kurdu. Yabancı ülkelere gitmediği halde eserlerinde, önceleri naif-gerçekçilik, sonra klasik eylemsel kuruluşlar, ardından da izlenimci yanı ağır basan bir kişilik vardır. Eski eserler ve anıtlar üstüne hazırladığı *Mübecce Hazineler* (1913) adlı bir eseri vardır. (M)

HÜSEYİN ZEKİ PAŞA, türk bektaşî şairi (XX. yy. başları). Karaağaç Hasib Baba bektaşî dergâhı postnişini idi. Aynı dergâhta babalık eden Hakkı Babanın oğludur. Bektaşî»ler arasında geniş bir ünü olan Hüseyin Zeki Babanın bektaşî geleneklerini konu edinen, derin bir Ali sevgisini dile getiren nefesleri vardır. Şiirleri biraraya toplanmadı. (M)

HÜSEYNÎ. Coğ. Bk. BAĞLICA.

HÜSEYNÎ i. (ar. *ḥuseynî*). Kıyf. *Esk.* Eskiden kadın elbiselerini süslemede kullanılan ipek, yün veya pamuktan yapılma şerit, kaytan, saçak türünden süsler. (M)

HÜSEYNÎ i. (ar. *ḥuseynî*). Mus. Türk musikisinin 6 numaralı basit makamının adı. Altı yüzyıllık bir geçmişi olduğu sanılıyor. Eskiden türk musikisinde değişik adlarla kullanılıyordu. Bugün hüseynî makamdan örnek olarak 969 eser vardır. Makamlar listesinde 7. sıraya girer. Hüseynî beşlisine uşşak dörtlüsü eklenerek yapılır. Hüseynî beşlisi ile dügâh (la) perdesinde kalır. Güçlüsü, beşli ile dörtlüsünün birleştiği 5. derecesi olan hüseynî perdeşidir. Dizisi çıkıcıdır. Dizisinde niseb-i şerif'ten 8 tane vardır. Orta sekizlinin sesleri pestten tize doğru, çıkıcı olarak şöyledir: Dügâh, segâh, çargâh, nevâ, hüseynî, evc, gerdaniye ve muhayyer. Donanımına si için bir koma bemolü (segâh) ve fa için bir bakiyye diyezi (evc) konur. Hüseynî'nin inici şekli muhayyer'dir. Hüseynî makamında bestelenen saz eserleri arasında Lavtacı Andon Efendinin peşrev ve saz semaisi en çok çalınan eserlerdir. Dinî eserlerin ruhanî havasına oldukça uyan bu makamın en güzel örnekleri arasında *La Mevlevî Âyini'ni* ve *Yürük Semai Tevşih'ini* saymak yerinde olur. (M)

HÜSEYNÎ, türk halk şairi (XVI. yy. ortaları). Adına Lâtifi tezkiresinde rastlanır. Anadolu abdallarından olan Hüseynî'de daha çok günlük hayatın konu edinildiği bir şiir havası vardır. Bazı koşmalarından tekke şiirinin etkisinde kaldığı anlaşılmaktadır. Elimizde pek az şiiri vardır. Tabiata bağlı, başından geçenleri yazan, duyduğunu, yaşadığını olduğu gibi dile getiren bir halk ozanıydı şiirleri bir kitapta toplanmadı. (M)

HÜSEYNÎAŞİRAN bls. i. (ar. *ḥuseynî* ve *ʿaşîrân*'dan *ḥuseynî-ʿaşîrân*). Mus. Türk musikisinde bir mürekkep makam. (*Vechi hüseynî* de denir.) ‖ *Hüseynî-aşiran'da bayatî*, uşşak ve bayatî makamlarının hüseynî-aşiran perdesindeki şeddi. (İnici kullanılırsa bayatî, çıkıcı kullanılırsa uşşak olur.) ‖ *Hüseynî-aşiran'da buselik.* Bk. RUHNÜVAZ. ‖ *Hüseynî-aşiran'da çargâh*, çargâh makamının hüseynî-aşiran perdesindeki şeddi. (Batı musikisindeki mi majör'e karşılıktır. Güçlü 5. derece olan buselik perdesidir.) ‖ *Hüseynî-aşiran'da gerdaniye*, gerdaniye mürekkep makamının aşiran perdesindeki şeddi. (Sadettin Arel bir ilâhisinde bunu kullandı. Gerdaniye'yi meydana getiren hüseynî ve rast dizilerinin aşiran perdesindeki şedlerinde güçlüleri olan buselik perdesi birinci güçlüdür.) ‖ *Hüseynî-aşiran'da hüseynî*, hüseynî ve muhayyer makamlarının hüseynî-aşiran perdesindeki şeddi. (Çıkıcı olarak kullanılırsa *hüseynî*, inici olursa *muhayyer* olur. Güçlü, 5. derece olan buselik perdesidir.) ‖ *Hüseynî-aşiran'da kürdî.* Bk. AŞK EFZA. ‖ *Hüseynî-aşiran'da muhayyer*, hüseynî ve muhayyer makamlarının hüseynî-aşiran perdesindeki şeddi. (İnici olarak kullanılır.) ‖ *Hüseynî-aşiran'da rast*, gerdaniye makamının hüseynî-aşiran perdesindeki şeddi. (Aşiranda hüseynî gibi fa ve do bakıye diyezleri [evc ve nîm hicaz] ile donanır.) ‖ *Hüseynî-aşiran'da uşşak* ve bayatî makamlarının hüseynî-aşiran perdesindeki şeddi. (Çıkıcı olarak kullanılırsa *uşşak* olur. Güçlü 4. derece olan dügâh perdesidir.) ‖ *Hüseynî-aşiran'da zengûle.* Bk. SUZİDİL. ‖ *Hüseynî-aşiran perdesi.* Bk. AŞİRAN.

— ANSİKL. Mus. Hüseynî-aşiran, makamlar listesinde 50. sıraya girer. Elimizde bu makamdan 90 parça vardır. Hüseynî makamının rast tarafına, hüseynî-aşiran perdesine nakledilmiş bir uşşak dörtlüsü eklenerek yapılmıştır. Bu dörtlü ile aşiran (mi) perdesinde kalır. Güçlüsü 1. derecede (hüseynînin durağı olan) dügâh (la) perdesidir. Hüseynî gibi si koma bemol! (segâh) ve fa bakıye diyezi (evc) ile donanır. Uşşak dörtlüsünde de aynı fa diyez vardır ve bu dörtlü dügâh (la) perdesinde bittiği için si'ye kadar uzanmaz. Aslında bu makam hüseynî dizisinin pest tarafta bir dörtlü uzaması şeklinde de tarif edilebilir. (M)

Hüseynî beşlisi. Mus. Türk musikisinde basit makamların teşkiline yarayan «5» numaralı beşli. Tabiî durağı dügâh (la) perdesidir. Aralıkları çıkıcı olarak pestten tize doğru, inici olarak tizden peste doğrudur. (M)

HÜSEYNÎBUSELİK bls. i. (ar. *ḥuseynî* ve fars. *bûselik*'ten *ḥuseynî-bûselik*). Mus. türk musikisinde mürekkep bir makamın adı. (70 yıl önce Kâzım Uz tarafından meydana getirildi. Bugün bu makamdan beş parça vardır.) [M]

HÜSEYNÎGEVEŞT bls. i. (ar. *ḥuseynî* ve fars. *geveşt*'ten *hüseynî-geveşt*). Mus. Türk musikisinin altı yüzyıllık bir mürekkep makamı. (Elde örneği yoktur.) [M]

HÜSEYNÎHORASANÎ bls. i. (ar. *ḥuseynî* ve *horâsânî*'den *ḥüseynî-horâsânî*). Mus. Türk musikisinin üç yüzyıllık bir mürekkep makamı. (Elde örneği yoktur.) [M]

HÜSEYNÎGERDANİYE bls. i. (ar. *ḥuseynî* ve fars. *gerdâniye*'den *ḥüseynî - gerdâniye*). Mus. Türk musikisinin altı yüzyıllık bir mürekkep makamı. (Elde örneği yoktur.) [M]

HÜSEYNÎKÜRDÎ bls. i. (ar. *ḥuseynî* ve *kürdî*'den *hüseynî-kürdî*). Mus. Bk. HÜSEYNÎ-ZEMZEME.

HÜSEYNÎLER, Fas'ta, halife Ali'nin oğlu Hüseyin'in soyundan gelen şeriflerin unvanı. Hüseynîler Fas'a yeğenleri olan Hasanîlerden daha geç geldiler. Sayıları da onlardan azdı. Hüseynîler Sicilya'dan gelmiş olanlara Sakaliyun denir. Bunlar norman saldırıları yüzünden yurtlarından çıkarıldılar. Önce İspanya'ya sığındılar. XIV. yy. sonunda İspanya'dan, marinî sultanı Ebul Abbas Ahmed bin Ebu Salim zamanında, Fas'a geçtiler.
Hüseynî'nin İbrahim el-Murtaza kolundan gelenlerine İrakıyun denir. Bunlar Gırnata şehrinin hıristiyanlar tarafından ele geçirilmesinden sonra İspanya'da fazla kalamadılar. Afrika kıyılarına gelerek Fas'a yerleştiler. (M)

HÜSEYNÎNEVRÛZ bls. i. (ar. *ḥuseynî* ve fars. *nevrûz*'dan *hüseynî-nevrûz*). Mus. Türk musikisinin altı yüzyıllık bir mürekkep makamı. (Elde hiç örneği yoktur.) [M]

Hüseynî perdesi. Mus. Türk musikisinde tiz sekizlinin 9. perdesi. Orta sekizlide «hüseynî-aşiran» veya «aşiran» olur. Tiz sekizlide «tiz hüseynî» adlarını alır. (M)

HÜSEYNÎREHAVÎ bls. i. (ar. *ḥuseynî* ve *rehâvî*'den *ḥüseynî-rehâvî*). Mus. Türk musikisinin altı yüzyıllık bir makamı. (Elde hiç örneği yoktur.) [M]

HÜSEYNÎSABA bls. i. (ar. *ḥuseynî* ve *sabâ*'dan *ḥüseynî-sabâ*). Mus. Türk musikisinde mürekkep bir makamın adı. (Halen magrıp arap musikisinde kullanılmaktadır. Hüseynî makamına güçlüsünde (çargâh [do] kalan bir saba eklenerek yapılmıştır.) [M]

HÜSEYNÎ SADÂT (Emir Rükneddin Hüseyin, — denir), iranlı mutasavvıf ve şair (1272 Guziv - 1320 Herat). Gençliğinde Multan şehrine gelerek şeyh Rüknedin Ebul

HÜSEYIN RIFKI PAŞA

HÜSEYIN RIZA PAŞA

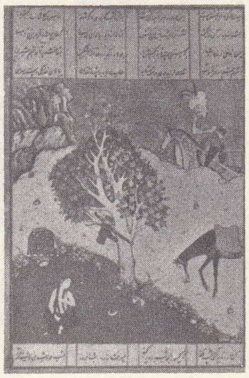
Hüsrev yıkanan Şirin'i seyrediyor (XVI. yy. minyatürü)

Feth'in (ölümü 1335) müridi oldu. Daha sonra Herat şehrine giderek orada yerleşti. Daha çok tasavvuf konuları üstünde çalıştı. Başlıca eserleri: *Nüzhet-ül-Ervah* (Ruhların Sevinci); *Z'ad-ül-Misafirin* (Yolcuların Azığı); *Kenz-ül-Rumuz* (Semboller Kaynağı); *Ruh-ül-Ervah* (Canlar Canı). [M]

HÜSEYNÎŞEHNÂZ blş. i. (ar. *ḥüseynî* ve fars. *şehnāz*'dan *ḥüseynî-şehnāz*). Mus. Türk musikisinin altı yüzyıllık bir mürekkep makamı. (Elde örneği yoktur.) [M]

HÜSEYNÎZEMZEME blş. i. (ar. *ḥüseynî* ve fars. *zemzeme*'den *ḥüseynî-zemzeme*). Mus. Türk musikisinde mürekkep bir makam.
— ANSİKL. *Hüseyni-kürdî* adı Selim III tarafından verildi. Aynı terkipteki hüseynî-kürdî makamı Hızır bin Abdullah'ta görüldüğünden 5,5 yüzyıllık olduğu söylenebilir. Bu makamdan bugün 11 örnek vardır. Makamlar dizisinde 113. sırayı alır. Yapılışı hüseynî basit makamının sonuna bir kürdî dörtlüsü eklenerek olur. Bu dörtlü ile la (dügâh) perdesinde durur. Kürdî ile biben mürekkeplerdendir. Güçlüsü Hüseynî'nin güçlüsü olan hüseynî (mi) perdesidir. İkinci güçlü kürdî dörtlüsünün başladığı nevadır (re). Hüseynî gibi si koma bemolü (segâh) ve fa bakıyye diyezi (evc) ile donanır. Nota içinde kürdî dörtlüsünün geçtiği yerlerde si bekar ve si küçük mücenneb bemolü (kürdî) kullanılır. (M)

HÜSEYNOF (Mahmud Bay) türk yazarı (Orenburg ? - ay.y. 1907). Doğduğu yerde öğrenim gördü. Küçük yaşta ticaret hayatına atıldı. Birçok hayır kurumu açtı. Orenburg'da Medresei Hüseyniye adını taşıyan büyük bir okul, köylerde de küçük okullar ve camiler yaptırdı. Ölümünde memleketinin maarif işleri için yarım milyon ruble bırakmıştı.
Hüseynof'un, Hacı Ahmed ve Gani Bay adlı iki kardeşi daha vardır Bunlar da Kuzey Türklerine yardım etmekle tanınırlar. Bunlardan Hacı Ahmed Bay, Medrese-i Hüseyniye'nin yapılmasına yardım etmiş ve ölümünde servetini hayır kuruluşlarına bırakmıştır. (M)

HÜSN veya **HÜSÜN** sıf. (ar. *ḥüsn*). *Esk.* Duyuları okşayan, göze hoş gelen, güzel, iyi. || İ. Güzellik, iyilik: *Senin yerinde olaydım, hayır severdim ben, / Ve kendi hüsnümü başlardım önce sevmekten* (Tevfik Fikret). || Her türlü noksanlıktan uzak olma, tamlık, olgunluk. || *Hüsn-âver,* güzellik arttırıcı. || *Hüsn-i âdâb,* iyi davranışlar, nezaket. || *Hüsn-i ahlâk,* iyi karakter, dürüstlük. || *Hüsn-i akibet* (veya *hüsn-i hitâm*), güzel ve mutlu son. || *Hüsn-i cîret,* iyi komşuluk. || *Hüsn-i endâm,* vücut güzelliği. || *Hüsn-i hâl,* Bk. HÜSNÜHAL. || *Hüsn-i hareket,* iyi davranış. || *Hüsn-i hatt.* Bk. HÜSNÜHAT. || *Hüsn-i hisâl,* iyi huylar. || *Hüsn-i hizmet,* iyi hizmet etme. || *Hüsn-i hulk,* iyi huy, karakter. || *Hüsn-i idâre,* iyi yönetme. || *Hüsn-i imtizâç,* başkalarıyle iyi geçinme, uyuşma, bağdaşma. || *Hüsn-i intizâm,* iyi düzen, düzenlilik. || *Hüsn-i istimâl,* iyi kullanma. || *Hüsn-i itibâr,* çok değer verme, iltifat etme. || *Hüsn-i ittifâk,* mutlu anlaşma, uyuşma. || *Hüsn-i kabul.* Bk. HÜSNÜKABUL. || *Hüsn-i kuruntu.* Bk. HÜSNÜKURUNTU. || *Hüsn-i manevî,* iç güzelliği. || *Hüsn-i matleb,* bir rica veya isteğe güzel giriş, nazikâne önsöz. [Konuşmada] İsteğe güzel giriş. || *Hüsn-i muamele,* iyi davranma: *Bu, Muhtar'ı seviyorsa, niçin bana hüsn-i muamele ediyor* (Namık Kemal). || *Hüsn-i muâşeret,* iyi davranış. || *Hüsn-i nazar,* takdir ve dikkat etme, övgü. || *Hüsn-i netice,* iyi sonuç. || *Hüsn-i niyet.* Bk. HÜSNÜNİYET. || *Hüsn-i rey,* sağlam ve köklü kanı. || *Hüsn-i sûret,* yüz güzelliği. || *Hüsn-i sûrî,* görünüşe, dışa ait güzellik. || *Hüsn-i sülûk,* dürüstlük, namusluluk. || *Hüsn-i şöhret,* iyi şöhret. || *Hüsn-i tabiat,* iyi zevklere sahip olma. || *Hüsn-i tabir,* söyleyiş güzelliği. || *Hüsn-i takvim,* en mükemmel ve doğru düzen, şekil (alegorik olarak insan). || *Hüsn-i tedbir,* akıllıca ve yerinde alınmış tedbir. || *Hüsn-i tefsir,* uygun yorum. || *Hüsn-i telakkî.* Bk. HÜSNÜTELÂKKİ. || *Hüsn-i tesadüf,* mutlu rastlantı. || *Hüsn-i teveccüh,* iyi muamele, iyi niyet. || *Hüsn-i zan,* bir kimse hakkında iyi kanı sahibi olma. || *Hüsn ü ân.* güzellik ve zarafet. || *Hüsn ü aşk,* güzellik ve aşk. || *Hüsn ü kubh,* güzellik ve çirkinlik. || *Hüsn ü letâfet,* güzellik ve hoşluk.
— Ed. *Esk. Hüsn-i beyan,* ifade güzelliği. || *Hüsn-i ibtidâ,* güzel başlayış. || *Hüsn-i insicâm,* düzgün ve akıcı üslûp. || *Hüsn-i kıyas,* bir kelimeyi bir cümlede ayrı bir anlamda kullanma. || *Hüsn-i makta,* bir gazelde makta denen son beyitten bir önceki beyte verilen ad. || *Hüsn-i matla,* bir gazete birinci beyitten sonra gelen ve ikinci mısraı gazelin birinci beytiyle kafiyeli olan beyte verilen ad. || *Hüsn-i tâlil,* bir şiirin iki mısraı arasında bağlantı kurmak için en uygun yolu bulma. Herhangi bir düşünce veya hayalin ortaya konması için anlam ve ifadeye incelik verecek nitelikte güzel bir buluşla iki mısra arasında bütünlük sağlama. Görünüşte, ayrı ayrı anlam taşıyan iki kavram arasında içten ince bir bağlantı kurma. (Eski edebiyatta anlam daha çok mısraya yüklenirdi. Bir beytin mısraları arasında iki anlamlı kavramlara dayanarak bağlılığın gerekli olduğunu gösterme sanatına hüsnü tâlil denirdi. Nesimî, Necati, Fuzuli, Baki, Nailî, Nedim, Şeyh Galib gibi şairlerde hayal gücünün genişliği ölçüsünde hüsnü tâlile yer verildiği görülür.)

◆ **Hüsnâ** sıf. *Esk.* Çok güzel, en güzel. (M)

HÜSNÎ sıf. (ar. *ḥüsn*'den *ḥüsnî*). *Esk.* Güzellikle ilgili. || İ. (*Hüsnü* şeklinde) Erkek adı.

◆ **Hüsniyât** i. *Esk.* Güzel olan işler.

◆ **Hüsnîye** sıf. *Esk.* Hüsnî'nin dişili. || İ. Kadın adı. (M)

HÜSNÎ BABA, bektaşî şairi (Çanakkale 1863 - ? 1923). Bektaşî uşşakî tarikatlarına bağlıydı. Kilidülbahir tekkesi şeyhi İrsadî'den icazet aldı. Sonra aynı tekkeye baba oldu. Divan edebiyatı geleneğini sürdüren, gazellerinde divan edebiyatı kavramlarını kullanan Hüsnî Babanın daha çok tasavvuf konularını işlediği görülür. Şiirlerinde Ali sevgisi, uşşâkî geleneğine bağlılık ağır basar. Küçük bir *Divan*'ı vardır. (M)

Hüsn ü Aşk, Şeyh Galib'in ünlü eseri. Şeyh Galib (1757-1799). *Hüsn ü Aşk* mesnevîsini 1782 yılında bitirdi. Galib, bu eseri, Nabi'nin *Haydarâbâd* adlı mesnevîsinin bir mecliste övülmesi ve onun değerinde bir mesnevînin yazılamayacağının öne sürülmesi üzerine yazdığını anlatır. Mesnevî türünde olan eser *mef'ûlu mefâilün feûlun* vezninDEDIR. Hüsn ü Aşk'ın konusu şöyledir: Beni Muhabbet (Sevgi - oğulları) denen bir arap kabilesindeki Aşk adlı delikanlı ile Hüsn adlı kız birbirlerini severler. Aşk, kabilesinden Hüsn'ü isteyince ona Kalb kalesine gidip oradaki Kimya'yı getirmedikçe bu dileğine kavuşamayacağını söylerler. Yola çıkan Aşk pek çok sıkıntıya katlandıktan sonra dileğine kavuşur. Mesnevînin sonlarında Suhan adlı biri Aşk'a, aşk'ın hüsn ve Hüsn'ün de aşk olduğunu anlatır. İlk bakışta gerçek bir aşkın hikayesi olarak görülen Hüsn ü Aşk mesnevîsi, aslında Hüsn ve Aşk'ın sofiyâne güzellik anlayışlarını belirten tasavvufî bir hikayedir. Mesnevîde geçen Hüsn, Aşk, İsmet Mânâ, Suhan, Gayret, Kalb, Hoşrubâ gibi adlar birer mecazdır, tasavvufî anlamları vardır. Hüsn ü Aşk mesnevîsinin ana düşüncesi aşka kavuşmanın güç olduğunu belirtmektir. Hüsn ü Aşk'ın türk edebiyatı üstüne büyük etkisi oldu. Özellikle Abdülhak Hâmid (1852 - 1937) ve Ahmed Hâşim (1884-1933) üstündeki etkisi önemlidir. Hüsn ü Aşk mesnevîsinin özelliği sebk-i hindî denen sanatı içermesi, zengin ve orijinal hayallerle bezenmiş olmasıdır. Yer yer (özellikle tardiyelerinde) yalın türkçe mısralar taşımasına karşılık Hüsn ü Aşk genel olarak yabancı kelimelere boğulmuştur. Nedim'in (? - 1730) açtığı yerli ve duru söyleyiş çığırına katılmayan Şeyh Galib'in bu tutumu onun en zayıf yanıdır. Galib'in kendi el yazısıyle bir yazması bulunan Hüsn ü Aşk son olarak yeni harflerle Abdülbaki Gölpınarlı tarafından yayımlandı (1970). [M]

HÜSNÜ EFENDİ (asıl adı Hüseyin), türk hattatı (İstanbul 1852 - ay.y. 1911). Şehzade camii türbedarlarından Salih Efendinin oğlu. Önce Divanı Muhasebat'a memur olarak girdi. 1871'de Maliye Teftiş odasına geçti. Uzun yıllar Maliye'de bulundu 1895'te Beytülmal idaresi mümeyyizliğine, 1898'de Defteri Hakanî nezareti muhasebeciliğine getirildi. Bu arada sülüs ve nesih yazıya çalıştı. Hocalarının kim olduğu bilinmemektedir. Yazıda klasik yolda yürüdü. Yazıdan aldığı icazetnamesinin tarihi 1864'tür. Memuriyeti sırasında ikinci osmanî ve ikinci mecidî nişanları ile altın liyakat madalyası aldı. (M)

HÜSNÜ EFENDİ (Enderûnî Hafız Hüseyin de denir), türk bestecisi (İstanbul 1858 - ay.y. 1919). Üsküdar Harem camii imamı Hacı Mehmed Hakkı Efendinin oğlu. Sesi çok güzel olduğu için musikiye başladı. Babasının ölümü üzerine Harem camii imamı oldu. Sonra Topkapı sarayında Hırka-ı Saadet dairesi imamlığına getirildi. Enderun'da çalışmağa başladı. Başlala ve surre eminliğinde bulundu. İyi ney çaldığı ve mevlid okuduğu için en yüksek meclislere davet edilirdi. 1913 Yılında Edirne'nin Bulgarlardan geri alınmasından sonra buradaki Selimiye camiinde ilk ezanı ve mevlidi okudu. Mehterhane-i Hakanî'de çalıştı. 81 Şarkı ve birkaç ilâhi bestelemiştir. *Mahur Düyek* ve *Bestenigâr Curcuna* en güzel şarkılarıdır. (M)

HÜSNÜ EFENDİ (Hüseyin), türk şairi (İstanbul 1840 - Mısır 1909). Kalender bir kimseydi. Havadeğişimi için Mısır'a gitti. Yazdığı şiirlerin birçoğu *Mecmua-i Edebiye* adı ile basılmıştır. (M)

HÜSNÜ EFENDİ Köse, türk defterdarı ve maliye nazırı (öl. İstanbul 1850). Maliye'de yetiştikten sonra çeşitli görevlerde bulundu. 1837'de Maliye müsteşarlığına getirildi. İki yıl sonra bu görevi üzerinden alınarak Konya defterdarlığına gönderildi. Birinci defterdarlık mertebesine yükseldi. İstanbul'a çağrılarak Meclisi Vâlâyı Ahkamı Adliye azalığına tayin edildi (1844). Bir süre sonra da Çiftlikatı Hümayun nazırlığına, 1849'da vezirlik rütbesiyle maliye nazırlığına getirildi. (M)

HÜSNÜHAL blş. i. (ar. *ḥüsn* ve *ḥāl* > fars. taml. *ḥüsn-i ḥāl*'den). *Esk.* Bir kimsenin yaşayışında kötü bir şey olmaması. İyi hal. || *Hüsnühal kâğıdı* (veya *varakası*), bir kimsenin iyi ve doğru olarak tanındığını belirten resmî belge. İyi hal kâğıdı. (M)

HÜSNÜHAT veya **HÜSNİHAT** blş. i. (ar. *ḥüsn* ve *ḫaṭṭ*'tan fars. taml. *ḥüsn-i ḫaṭṭ*). *Esk.* Güzel yazı yazma sanatı: *Türkün halılarında, çinilerinde, mimarîsinde, hüsnühattında tecelli eden bu bediî meziyetlerdir* (Ziya Gökalp). [Bk. HAT.] (M)

HÜSNÜ HÜSEYİN EFENDİ, müzayede müdürü, mutasavvıf (ölm. 1890). Haraç ağası Hüseyin Efendinin oğlu. Maliye kâtipliğinden derece derece yükselerek müzayede müdürü oldu. Emekli olunca nakşibendî tarikatı tekkesine çekildi. (M)

HÜSNÜKABUL blş. i. (ar. *ḥüsn* ve *ḳabūl*'den fars. taml. *ḥüsn-i ḳabūl*). *Esk.* İyi karşılama: *Kadın buralarda daimî bir hüsnükabul, bir nezaket, arzularının husûlüne dair pek bâriz teşebbüsler görür* (Ahmed Rasim). || *Hüsnükabul göstermek,* birini iyi ve nazik bir şekilde karşılamak. (M)

HÜSNÜKURUNTU blş. i. (ar. *ḥüsn* ve türk. *kuruntu*'dan fars. taml. *ḥüsn-i kuruntu*). [Alay yollu] Bir durumu kendi lehine yorumlama: *Başarı mı dedin? O senin hüsnükuruntun.* (M)

HÜSNÜNİYET blş. i. (ar. *ḥüsn* ve *niyet*'ten fars. taml. *ḥüsn-i niyet*). *Esk.* İyi niyet, yürek temizliği, kötü düşünce beslememe: *Tevfik Paşa kabinesi ilk anda Ankara ile temas ve münasebet arayınca, efkâr-ı umumiyede hüsnüniyetine hükmolunmamak için sebep tasavvur olunamadı* (Atatürk).
— Huk. Bk. İYİNİYET. (M)

HÜSNÜ PAŞA (Hüseyin). Bk. HÜSEYİN HÜSNÜ PAŞA.

Hüsn-ü Şems-i Hürriyet kumpanyası, 1912 yılında çalışan bir tiyatro topluluğu. (M)

HÜSNÜTELÂKKİ blş. i. (ar. *ḥüsn* ve *telaḳḳī*'den fars. taml. *ḥüsn-i telaḳḳī*). *Esk.* İyi karşılama, iyiye yorma: *İttifak-ı ârâ ile maruz olan işbu ricalarımın hüsnütelâkki buyurulacağından eminim* (Atatürk). [M]

HÜSNÜYUSUF blş. i. Bot. *Dianthus barbatus* veya kır karanfilinin yaygın adı. (Çoğu zaman bahçelerde yetiştirilir). [M]

HÜSNÜ YUSUF BEY, türk ressamı (öl. İstanbul 1861). Başlangıçta Mühendishane öğretmeni Abdurrahman Beyden perspektif (menazır) ve gölge dersleri aldı. 1849 Yılında kolağası rütbesiyle adı geçen okulda

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

resim öğretmeni oldu. Fethi Ahmed Paşanın yol göstermesi ve aracılığıyle resim öğrenimini tamamlamak üzere Avrupa'ya gönderildi. Paris, Belçika, Viyana, Berlin ve İtalya'da uzun süre çalıştı. Avrupa'da resim öğrenimi gören ilk türk ressamlarındandır. Ressam Zekâi Paşanın evinde bulunan Sultanahmed camiini gösteren bir tablosu ile Mühendishane kitaplığında başka bir yağlıboya tablosu vardır. Sanatın her konusunda derin bir bilgisi, mimarlık üstünde de uzmanlığı vardı. Batı kültürünü doğu okullarına getiren ilk türk ressamı olarak ün kazandı. (M)

HÜSR i. (ar. *ḫüsr*). *Esk.* Zarar, kayıp. || Maddî ve manevî kayıplar karşısında duyulan kuvvetli acı. (M)

HÜSRAN veya **HUSRAN** i. (ar. *ḫusrān*). Zarar, ziyan, kayıp: *Kadınlar* [...] *bulamamak hüsranını ve hatta ihtimal bir gün bulmak ümidini saklamakla beraber aşkta asıl bulunan şeyi ararlar* (H. Z. Uşaklıgil). || Mahrumiyet, yoksulluk. || Bir olay karşısında duyulan acı, kuvvetli hüzün: *Hüsran sarar âfâkını, yırtıp geçemezsin / Arkanda mı, karşında mı sahil, seçemezsin* (M. Â. Ersoy).

— DEY. *Hüsrana uğramak,* bir tasarıdan beklenen sonucun elde edilmemesi üzerine acı çekmek, zarara uğramak, çok üzülmek: *Suriye'de hüsrana uğrayan Fransa, zararı Türkiye'de telâfi etmek istiyor* (Atatürk). [M]

HÜSREV veya **HUSREV** i. (fars. *ḫusrev*). *Esk.* Hükümdar, şah, padişah. || *Hüsrev-i encüm* (veya *hüsrev-i seyyâre-gâh*) («yıldızların padişahı»), güneş.

— Ed. *Esk.* Eski İran şahlarından birçoğunun genel adı olan Hüsrev, sonradan padişahlar için bir övgü deyimi olarak kullanıldı. (Divan edebiyatında yücelik, büyüklük anlamlarında, sultanları övmek için geçen bir kavram oldu. İran tarihinde babası Hürmüz'ü Behram Çupin adlı birinin yardımıyle tahtından indiren Hüsrev-i Perviz'in saltanatından sonra [589-628] hüsrev sözü hem edebiyat, hem de tarih deyimi olarak yayıldı. İran edebiyatının, aşkı konu edinen *Hüsrev-ü Şirin* mesnevîsi türk edebiyatını da etkiledi; bu adla birçok mesnevî yazıldı. Zamanla Hüsrev aşkta erkek sevgili, saltanat hayatında yücelik, büyüklük, ululuk örneği oldu. Osmanlı şairleri padişahları överken her zaman hüsrev deyimi kullandılar, Halk şiirine daha çok bir aşk kahramanı, sevgi örneği olarak girdi.)

◆ **Hüsrevân** çoğl. i. *Esk.* Kuvvetli ve kahraman padişahlar, sultanlar, hükümdarlar.

◆ **Hüsrevâne** sıf. *Esk.* Hükümdarca, hükümdara yakışır şekilde, hükümdar Hüsrev gibi kahramanca.

◆ **Hüsrevânî** sıf. *Esk.* Hükümdara lâyık olacak kadar güzel, iyi. Hükümdara lâyık olan, nefis.

— *Esk. Hum-i hüsrevanî,* bir çeşit büyük şarap küpü.

◆ **Hüsrevî** sıf. *Esk.* Hükümdarla ilgili olan. (M)

HÜSREV, Parth'ların Arsakid kralı (110-130'a doğr.). Tranjan'ın Ermenistan'ı Roma'nın bir eyaleti yapması yüzünden, Roma ile çatıştı (114). Tranjan Parth devletini ele geçirdi. Hüsrev'i, başkenti Stesifon'dan çıkardı ve hanedanlığın sembolü olan altın tahtı aldı. Fakat, Hüsrev'in oğlu ve yeğeninin katıldığı isyanı karşısında, Tranjan, Parth krallığını alamadı. Bir süre sonra Hüsrev, yurdunu Romalılardan geri aldı. Hüsrev Roma ile iyi ilişkiler kurdu. (M)

HÜSREV I ANORŞARVAN, pers kralı (531-579), Kavad'ın en küçük oğlu. 513 Yılında tahtın vârisi ilân edildi. Babasının ölümü üzerine hükümdar oldu (531). Tahta çıkışından az sonra kendini düşürmek isteyen yeğeni ayaklandı. Bunu bastırdı. 540'tan sonra bizans imparatoru Justinianus'un ilerlemelerinden ürkerek ona savaş açtı. İskenderun'u, sonra Lazkiye'yi ele geçirdi. Fakat Belisarius'un dayanması karşısında onunla bir antlaşma imzaladı (555). Yıllık bir gelir karşılığında Lazkiye'yi boşalttı. Hüsrev, Türklerin yardımı ile Heftalitleri yenerek imparatorluk sınırlarını doğuda Oxus'a kadar genişletti. Yemen'i aldı (570), 571'de Ermeniler ayaklandılar, imparator Justinianus II'yi yardıma çağırdılar. Hüsrev, Dera'yı aldı (573). 575'te Kappadokia'ya kadar girdi. Fakat Melitene (Malatya) yakınında Pers Ermenistanı'nın bir bölümünü ele geçiren Bizanslılara yenildi. Hükümdarlığında Pers imparatorluğunun kadastrosu tamamlandı, yeni bir vergi alma sistemi kondu. Sapık mazdeîleri kovdu. Hüsrev, adalet, iffet ve hoşgörürlük bakımından geniş bir ün kazandı. Kendisine karşı gizli fesatta bulunan büyük oğlu Anoşahzad'ın gözleri kör edildi.
Hüsrev'in lakabı pehlevî dilinde «ölmez ruhlu» anlamına gelen Nuşirevan'dır. Araplar ona Kisra ve Nuşirevan-ı âdil derlerdi. Hüsrev, Göktürklerden İstemi Kağan'ın kızı ile evli idi. Bu evlenmeden doğan oğlu Hürmüz IV'e (579-589) Türk-zad («türkden doğma») adı verildi ve kendisinin ölümünden sonra sasanî kralı oldu. (M)

Hüsrevâbâd kasrı, Osmanlı devleti zamanında Kâğıthane (İstanbul) civarındaki Alibeyköyü yakınında, o zamanki Paris elçisi Mehmed Efendinin gönderdiği resimden yararlanılarak yaptırılan köşk. (M)

HÜSREV BEY (GAZİ), sınır beyi (Serez 1480 - Saraybosna 1541). Babası II. Bayezid'in damadı Ferhad Bey, Adana'da yapılan savaşta şehit düşmüştü (1485). Hüsrev Bey, sarayda öğrenim gördü. Dayısı olan şehzade Mehmed, Kefe sancakbeyliğine tayin edilince Hüsrev Bey de birlikte gitti (1503). Hattâ onun elçisi sıfatıyle Moskova'ya gönderildi. Kanunî'nin Belgrad seferinde çok faal bir rol oynadı; Sava'nın karşı tarafında olan Zemlin kalesini ele geçirdi. Belgrad'ın alınmasından sonra Bosna sancakbeyi tayin edildi (1521). Bu görevde kaldığı 4 yıl içinde Knin, Skradin (1522), Ostrovica (1523) kalelerini aldı. Yayça kalesi kuşatmasındaki (1525) başarısızlığı üzerine kısa bir süre Bosna valiliğinden alındı; fakat aynı yıl yeniden eski görevine getirildi. Bu görevi sırasında Kanunî'nin seferlerine katıldığı gibi, yalnız olarak da fetihlerde bulundu. Mohaç savaşına (1526), bosna sipahileri ve on bine yakın, «deli» adı verilen süvari kuvvetleri ile katıldı. Sancakbeyi Bali Bey ile birlikte düşmanı içeriye çekerek arkadan vurdu. Mohaç zaferinden sonra Bosna, Dalmaçya, Slavoniya ve Hırvatistan'da askerî önemi olan kaleleri, bu arada Obrovac kalesini (1527) daha sonra da Yayça ve Banyaluka'yı aldı (1528). Osmanlıların macar kralı yaptığı Zapolya'ya karşı çıkan Ferdinand'ın Budin'e gönderdiği kuvvetlere karşı sınırları büyük başarı ile korudu. İki yıldan fazla Semendre sancakbeyliği yaptı (1533-1536). Tekrar Bosna sancakbeyliğine geldi; ömrünün sonuna kadar bu görevde kaldı. Yahyapaşa oğlu Mehmed Bey ile birlikte Slavoniya'da Poiega ve yöresini fethetti (1536). Hüsrev Beyin kethüdası Murad Bey Klis'i Ferdinand'dan aldı ve sancakbeyi oldu (1537). Trogir, Nadin, Dubica, Vrana kalelerini (1538) ve Siny kalesini aldı (1539). Bu fetihler, daha çok eski kethüdası Murad Bey tarafından yapıldı. Çünkü bu sırada Hüsrev Bey Sarayevo'da (Saraybosna) adını yaşatacak eserler meydana getirmekle meşguldü.
Şehrin kültür ve ticaret gelişmesini sağlamak için şehrin ortasında yaptırdığı Gazihüsrevbey medresesi (Kurşunlumedrese) yıllarca bilgi ve kültür ocağı halinde yaşadı. Halk tarafından çok sevilen, âdil bir kimse idi. (M)

HÜSREV BEY Sultanzade, Osmanlıların Bosna beyi, Sultan Bayezid II'nin kızının oğlu (öl. 1547). Bosna (1519), İşkodra (1522), bir süre sonra da Semendire sancakbeyliğine bulundu. 1527'de İkinci defa Bosna beyi oldu, bu sırada başkaldıran Ulema Paşa ile anlaştı. Bir süre sonra Kanunî Sultan Süleyman'dan özür diledi: bağlılığını bildirdi. İsteği üzerine yeniden Bosna valiliğine gönderildi. (M)

HÜSREV FİRUZ, Irak emîri (öl. Rey, 1059). Ebu Kalıcar'ın ölümünden sonra Irak emîri oldu (1048). Kardeşi Ebu Mansur ona karşı ayaklanarak Şiraz'ı ele geçirdi. Hüsrev Firuz, Şiraz'ı geri aldı ve Ebu Mansur'u esir etti (1049). Bir süre sonra serbest bırakılan Ebu Mansur, gene Şiraz'ı zaptetti (1050); Hüsrev Firuz, şehri yeniden aldıysa da el-Ahvaz'ı istilâ eden arap ve kürtlerle birleşen Ebu Mansur, Tustar şehri üzerine yürüdü (1051). Yapılan kanlı savaşta Hüsrev, buradaki şehirleri birer birer ele geçirdi. Bunun üzerine selçuklu Tuğrul Beyden yardım alan Ebu Mansur, Hüsrev Firuz'u geri çekilmeğe zorladı. 1054'te Şiraz'ı tekrar ele geçirdi. Ancak bir müddet sonra Şiraz bir başka reisin eline geçince Ebu Mansur, Hüsrev Firuz ile barıştı. Şiraz'ı yeniden alarak ona verdi. 1058 Yılında Bağdat'ta çıkan bir ayaklanma sonunda, Tuğrul Bey Hüsrev Firuz'u suçlu buldu ve Rey kalesinde tutuklayarak öldürttü. (M)

HÜSREVÎ DEHLEVÎ (EMÎR — denir), iran şairi (Hindistan, Patyali 1253-Delhi 1325). Moğol saldırıları sırasında Türkistan'ın Keş ilinden Hindistan'a göçen bir ailedendir. Zamanının geleneğine uyarak önce bilim, sonra edebiyat öğrenimi gördü. Özellikle fars edebiyatıyle ilgilendi. Bir ara Hindistan'ın ünlü mutasavvıflarından şeyh Nizameddin Evliya'nın müridi oldu. Şiirde daha çok Senaî, Sadî ve Nizamî gibi şairlerin izinden yürüdü. Kendinden önce gelen hint şairlerinin etkisi altında kaldı. Delhi'de bulunduğu sürece Muhammed Sultan bin Sultan Gıyaseddin, Sultan Muizüddin Keykubad, Sultan Celâleddin Firuz Şah II, Sultan Muhammed Şah I, Sultan Mübarek Şah I, Sultan Tuğluk Şah I, Sultan Muhammed II gibi hükümdarların himayesini gördü. Bu hükümdarların saraylarında yaşadı ve en başarılı kasidelerini onlara sundu. Zamanın hükümdarlarından yakın ilgi gören Emîr Hüsrev, onlara ustaca kasideler yazdı. Kısa bir süre içinde çevresini etkiledi. Farsçayı çok iyi kullanan, akıcı, yumuşak ve kolay anlaşılır bir dili olan şairin beş bölüme ayrılan büyük bir *Divan'*ı, Nizamî'nin *Hamse'*sini örnek alarak yazılmış gene beş bölümlük ve 18 000 beyitlik *Hamse'*si vardır. Nizameddin Evliya'nın öğrencisi ve müridi olan Hüsrev'in *Hamse'*sinde *Heşt Bihişt* (Sekiz Cennet), *Ayine-i İskenderî* (İskenderin Aynası), *Mecnun u Leyli* (Mecnun ile Leylâ), *Şirin ü Hüsrev* (Hüsrev ile Şirin), *Matla-ül-Envar* (Nurların Kaynağı) adlı manzum eserleri yer alır. Bu eserler üzerinde gerek Doğuda gerek Batıda uzun boylu incelemeler, çalışmalar yapılmıştır. Bu iki büyük eserinden başka nesir konularını işleyen *Resail-ül-İcaz* (İcaz Risaleleri) ile *Nüh Sipihr* (Dokuz Gök). *Miftah-ül-Fütuh* (Fetihlerin Anahtarı) adlı edebî ve tarihî eserleri günümüze kadar geldi. (M)

HÜSREV MEHMED PAŞA Koca, türk kumandanı ve sadrazamı (? 1756-Tekirdağ 1855). Abazaydı; küçük yaşta İstanbul'a getirildi. Çavuşbaşı Said Efendinin kölesi oldu. Sonra Enderun'a girdi. Selim III'ün başa geçmesinden sonra başçuhadar, 1792 yılından sonra da kaptanıderya Küçük Hüseyin Paşaya kethüda oldu. Mısır'ı ellerinde bulunduran Fransızlara karşı hazırlanan donanmaya Hüseyin Paşa kumandan oldu (1801). Onunla birlikte Mısır savaşlarına katılan Hüsrev Paşa, maiyetindeki bir miktar ingiliz askeri ile Reşid'i aldı. Hüsrev Paşanın bu başarısı İstanbul tarafından takdir olundu ve kendisine vezirlik, sonra da Mısır valiliği verildi (1801). Fakat Mısır'ı idare etmek güçtü. Buradaki Kölemenleri baskı altında tutmak için yeni bir ordunun yani Nizam-ı Cedid'in kurulması gerekliydi. Bu hususta bazı tedbirler aldı; fakat 1802'de buradaki başıbozuk askerlerin ayaklanmasına sebep oldu. Bundan sonra Mısır'dan alınarak çeşitli yerlerde valilik, Mora ihtilâli sırasında kaptanıderyalıkta bulundu. Mahmud II yeniçeriliği kaldırdığı sıralarda Hüsrev Paşa, Tunus'dan aldığı bir miktar fesi kalyoncu neferlerine giydirerek padişaha gösterdi. Mahmud II bunları beğenerek eski kavuk ve külâhların yerine kırmızı fesin giyilmesini emretti. 1826'da yeniçerilerin kaldırılmasından sonra kurulan, Asakir-i Mansure-i Muhammediye seraskerliğinde görev aldı. 10 Yıl bu görevde kalarak yeni ordunun düzenlenmesine yardım etti. Abdülmecid'in başa geçmesinden sonra sadrazam oldu. Tanzimat'ı Hayriye fermanı, Hüsrev Paşanın sadrazamlığı devrinde okundu (1839). Fakat Hüsrev Paşa ıslahata ve yenilik fikirlerine taraftar değildi; hattâ Reşid Paşayı ortadan kaldırmak için uğraştı. Bu sebeple azledilerek Tekirdağ'a sürgün edildi; burada öldü.
Haris, kurnaz ve kötü bir idareci olan Hüsrev Paşa, garip kıyafetlerle dolaşırdı.

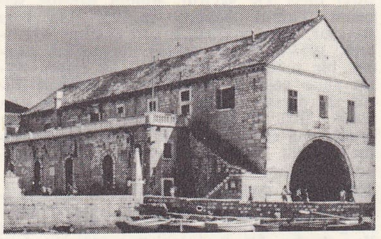

HVAR
XV. yy. dan kalma tiyatro

öldüğü zaman yüz yaşına yakın olması ve 55 yıl vezirlikte kalması sebebiyle, kendisine Koca denmişti. Zengin ve kimsesiz olduğu için, kölelerini çocuğu gibi yetiştirir ve dairesi okula benzerdi. Buradan birçok vezir, sadrazam ve müşir yetişmiştir. (M)

HÜSREV MELİK. Bk. GAZNELİLER.

HÜSREV MOLLA (Mehmed), türk fıkıh bilgini (öl. 1480). Edirne'deki Şahmelik medresesinde müderrislik yaptı. Edirne kadısı (1444), sonra da Rumeli kazaskeri oldu. İstanbul'un fethinden sonra Hızır Beyin ölümüyle boşalan kadılık makamına geçti. Aynı zamanda Ayasofya medresesi müderrisliğini yaptı. Bursa'da adına bir medrese yaptırdı. Fatih tarafından müftülük makamına getirildi (1469). Sonraları şöhret kazanan birçok öğrenci yetiştiren Hüsrev Molla, şiirle de uğraşmıştır. (M)

HÜSREV PAŞA, türk sadrazamı (öl. Tokat 1630). Bosna'lıdır. Sarayda belli kademelerden geçtikten sonra silâhtar oldu. Yeniçeriler, kendi aralarından yetişen ağaları başlarında istemediklerinden, saraydan yeniçeri ağalığına tayin edildi. Sadrazam Çerkez Mehmed Paşa ile, yeniçerilerin başında âsi Abaza Mehmed Paşa harekâtına katıldı. Kayseri civarındaki çarpışmada gayret ve cesaret gösterdi; Abaza kuvvetleri bozguna uğratılınca vezir oldu (1624). Daha sonra yeni sadrazam Hafız Ahmed Paşa emrinde, Bağdat kuşatmasında bulundu (1625). Burada, İranlılara karşı ordunun bozgundan kurtulmasında önemli rolü oldu. Savaşın sonunda İstanbul'a çağırılarak kubbe vezirliğine yükseltildi. Diyarbekir beylerbeyliğine tayin edilen Hüsrev Paşaya, görev başına giderken sadrazamlık mührü gönderildi (1628) ve Abaza Mehmed Paşaya karşı görevlendirildi. Erzurum'da kuşatılan Abaza, teslim oldu. Bu sırada Erzurum civarındaki bir iran birliğinin kumandanı da esir edildi.

Hüsrev Paşa, yanında Abaza Mehmed Paşa ve esir iran kumandanı olduğu halde zafer alayı ile İstanbul'a girdi. Disipline soktuğu yeniçeriler, kendisinin önemli bir desteği idi. Bunlara dayanarak kadılara ve ulemaya sert hareketlerde bulundu. Teslim olan Abaza Paşayı da, özel teslim şartları gereğince, Bosna valiliğine tayin ettirdi. Hüsrev Paşanın Bağdat'ın geri alınması amacıyle başladığı yeni İran savaşları başarılı olmadı (1629 - 1631). Yeniden hazırlıklara girişirken, aldığı emir üzerine sadrazamlığı Hafız Ahmet Paşaya teslim ederek İstanbul'a hareket etti. Yolda hastalanarak Tokat'ta kaldı.

Hüsrev Paşanın sadrazamlıktan alınmasından memnun olmayan yeniçerileri, Recep Pa şanın teşviki ile Diyarbekir ve İstanbul'da ayaklandılar ve padişahtan Hafız Ahmed Paşanın başını istediler. Padişah, bu ayaklanmadan Hüsrev Paşayı sorumlu tutarak, Diyarbekir valiliğine tayin edilen Murtaza Paşaya, Hüsrev Paşanın katli görevini verdi. Tokat'taki çatışmalar sonunda Hüsrev Paşa öldürüldü. Fakat Hüsrev Paşanın idamı kapıkulunun yeniden ayaklanmasına yolaçtı. Bu yeni karışıklıklar Murad IV'ün şiddetle harekete geçerek duruma hâkim olmasına kadar devam etti. Hüsrev Paşa, vakur, cesur, fakat çok merhametsiz bir devlet adamı idi. (M)

HÜSREV PAŞA, osmanlı veziri (Samakov, ?-Harput 1846). Miralaylığa yükseldikten sonra Samakov nazırı tayin edildi. 1838'de mirlivalığa yükseldi. Sofya mutasarrıfı, Kıbrıs muhasılı, Niş mutasarrıfı (1839), Niş feriki (1840) ve Belgrad muhafızı (1841) oldu. Bir yıl sonra vezirlik rütbesiyle Bosna valiliğine tayin edildi. Edirne (1844), aynı yıl Yanya, daha sonra Harput valiliklerinde bulundu (1846). [M]

Hüsrevpaşa camii (Hüsreviye camii de denir), Halep'te cami; şam beylerbeyi Hüsrev Paşa için (öl. 1544) Mimar Sinan tarafından yapıldı (1536-1595). Cami, medrese ve hamamdan meydana gelen bir külliyenin merkezini teşkil eder. Tek kubbelidir ve yanlarında iki zaviye odası ile ilk örnekleri Erken Osmanlı devrinde görülen zaviyeli veya ters T tipi camilerin son örneklerindendir. Beş gözlü bir de son cemaat yeri vardır. (M)

Hüsrevpaşa camii, eski Van'da cami. Murad III devrinde, önce Van, sonra Diyarbekir valisi olan Köse Hüsrev Paşa tarafından Mimar Sinan'a yaptırıldı; kitabesinden 1565 yılında yapıldığı anlaşılıyor. Cephelerdeki siyah - beyaz kesme taş dizileri ve niş şeklindeki pencereler dış görünüşe bir hareket katmaktadır. Bugün harap bir halde bulunan camiin son cemaat yerinden pek az iz kalmıştır. Kuzeybatı köşede bulunan ve kare kaide üzerinde silindirik olarak yükselen minarenin, ancak şerefe altına kadarki kısmı ayaktadır. İçten tuğla, dıştan taş ile örülmüş kubbenin eteğinde pencereler yer alır. Camiin içindeki çinilerden bugüne ancak duvarlardaki bazı izlerle pencere üstlerindeki ufak parçacıklar kalmıştır. Ayrıca kubbe kalem işleri de görülür. Orijinal taş mihrap, 5 köşeli bir niş şeklindedir. Mihrap ve etrafı geometrik şekiller, çiçek ve yumurta motifleriyle süslenmiştir. Dış kısmını mukarnaslı bir bordür çevirir. Lami, 1968 yazında tamir edilmeğe başlandı. (M)

HÜSREV PAŞA Damat, Köse, osmanlı valisi (öl. 1590). Saray hizmetinde bulundu. Gaziantep beyliğine gönderildi (1552). Sonra saraya damat oldu. Bir süre sonra da defterdarlığa getirildi. İran'a gönderilen elçi heyetine başkanlık etti (1559). İran dönüşünde (1560) Şam valiliğine getirildiyse de bir süre sonra bu görevden alındı. Diyarbekir (1567), Erzurum (1580), ikinci defa Diyarbekir (1582), Halep (1586) Van valiliklerinde bulundu. İran üzerine yapılan sefere katıldı. (M)

HÜSREV PAŞA Deli, Mısır valisi ve Rumeli beylerbeyi (öl. 1583). Bosna'lıdır. Sarayı Hümayunda yetişti. Kapıcılar kethüdası iken Konya valiliğine tayin edildi (1550). Diyarbekir (1555), Halep (1565) beylerbeyliği yaptı. Bir süre sonra Şam, sonra da Rumeli beylerbeyliğine getirildi. Mısır valiliğine tayin edildiyse de bu görevde yirmi iki ay kaldı (1569). Vezir oldu (1571); ikinci vezirliğe kadar yükseldi. (M)

HÜSREV PAŞA Hadım, osmanlı beylerbeyi (öl. 1606). Sarayda yetişti; kilercibaşılığa kadar yükseldi. Şam beylerbeyliğine tayin edildi (1592). Diyarbekir (1594), Sıvas (1595), ikinci defa Şam (1596), Erzurum (1597), üçüncü defa Şam (1598) valiliklerinde bulundu. Diyarbekir valisi iken (1599) Anadolu'da patlak veren Kara Yazıcı isyanını bastırmakla görevlendirildi. Kanije beylerbeyliği sırasında öldü (1606). [M]

Hüsrevpaşa kütüphanesi, sadrazam Koca Hüsrev Paşa tarafından İstanbul'da Eyüp semtinde Bostan iskelesi yakınında kurulan kütüphane (1839). Daha sonra, dolaydaki yıkık binalar içinde bulunan 5 kitaplığın (Mihrişahsultan, Esmihansultan, Hacıbeşirağa, Hazretihalit, Hasanhüsnüpaşa kitaplıkları) kitapları bu kütüphaneye eklendi. 1957 Yılında Süleymaniye kütüphanesine nakledildi.

Edebiyat, islâm bilimleri, tarih konularındaki kitaplar çoğunluktadır. Mevcut eserlerin cilt sayısı (1957): basmalardan 4 757'si türkçe, 1429'u eski harfli türkçe, 521'i arapça ve farsça, 109'u öteki dillerde. Yazmalardan 833'ü türkçe, 2 152'si arapça, 163'ü farsça. Yazma eserleri ihtiva eden bu 6 kitaplığın basma fihristleri vardır. Yeni basma eserler için yazar adlarına göre alfabetik fiş kataloğu ve Dewey sınıflandırmasına göre hazırlanmış konu fiş kataloğu bulunur. (M)

Hüsrevpaşa türbesi, İstanbul'da Hüsrev Paşa için Mimar Sinan tarafından yapılan türbe (1545). Fatih camiinin yanında bulunan türbe sekizgen planlıdır; köşeleri, yukarıda birer akroterle sonuçlanan yarım sütunlarla yumuşatılmıştır. Kubbesi yüksek bir kasnağa oturur. Her cephe, silmelerle iki kata ayrılmış ve her bölüme birer pencere açılmıştır. Türbe tamamen kesme taştandır. (M)

Hüsrevpaşa türbesi, eski Van şehrinde, Hüsrevpaşa camiinin yanında türbe; Murad III'ün Van valisi Hüsrev Paşaya aittir; 1586 yılında yapılmıştır; mimarı Mardinli Abdullah oğlu Şaban'dır.

Altıgen planlı olan türbe kesme taştan yapılmıştır. Üst kısımda köşeler kesilmiş olduğundan binanın örtüsü on iki köşeli bir piramit şeklindedir ve tuğladan yapılmıştır. Altıgen kaidenin her yüzünde, niş şeklinde üzeri kemerli, yanlarında yivli sütunları bulunan pencereler yer alır. Çatı eteğinde ve duvarlarda palmet frizi göze çarpar. Bina özellikle giriş cephesindeki geometrik şekiller ve çiçek motifleriyle dikkati çeker. Kubbe ile örtülü iç kısım çok sadedir. (M)

HÜSREV PERVİZ, Eski İran'ın Sasanîler soyundan gelme yirmi ikinci hükümdarı (hük. 590-628). Canşin Hürmüz IV'ün oğlu ve Nuşirvanı Âdil'in torunu. Hürmüz'ün kumandanlarından olan Behram Çûpin, onu tahttan düşürerek Hüsrev Perviz'i hükümdar yaptı. Fakat Hüsrev Perviz'in hükümdarlığı çok kısa sürdü. Behram Çûpin bu defa da onu düşürerek yerine kendisi geçti. Bunun üzerine Hüsrev İstanbul'a kaçtı. Burada Bizans Rum imparatoru tarafından kabul edildi ve imparatora damat oldu. Bizans'tan aldığı askerlerle İran üzerine yürüdü. Behram Çûpin'i İran'dan çıkardı ve tekrar tahtını ele geçirdi. Kayınpederinin Bizans'ta öldürülmesi üzerine Bizans imparatorluğuna hücum ederek buradan geniş topraklar kazandı. Fakat sonunda Heraklios tarafından yenildi. Hüsrev Perviz, 37 yıl hükümdarlık etti. Bu süre zarfında Araplar üzerine akın yaptı. Küçük Asya'yı, Şam'ı, Filistin'i ve Mısır'ı aldı. Zamanında İran devleti en parlak devrini yaşadı. Bir ara kendi yaptırdığı Deştgirt kalesinde oturdu. Kahramanlıklarıyle Firdevsî'nin *Şehname*'sine konu oldu. Son yıllarında sefahata düştüğü için tahttan indirilerek hapsedildi, yerine oğlu geçti.

Hüsrev Perviz'in Şirin adlı bir kızla olan macerası sonraları bir masal haline gelmiştir. İmparatorun kızı olan karısının adı, doğu tarihçilerine göre Meryem; batı tarih yazarlarına göre İren'dir. Şirin adının da bu isimden bozulduğu söylenir. Hüsrev Perviz'in Hz. Muhammed ile de münasebeti bilinmektedir. Hz. Muhammed onu Müslümanlığa davet ederek bir mektup göndermiş, fakat Hüsrev Müslümanlığı kabul etmemiştir. (M)

HÜSREV SULTAN, hükümdar Cihangir'in en büyük oğlu (Lahur 1587-Asirgarh 1622). Annesi, Raca Bhaguan Das'ın kızıdır. Büyük babası olan Akbar, Hüsrev Sultanı çok severdi. Babasının saltanatının ilk yıllarında Hüsrev, ona karşı cephe aldı; fakat Cihangir tarafından mağlûp edilerek tutuklandı. Bir süre sonra Afganistan'da ikinci bir suikast düzenlendi. Bu da meydana çıkarılınca kısa bir ara dışında hayatının sonuna kadar tutuklu olarak kaldı. Dakhan'da Burhanpur yakınlarında Asirgarh'da öldü veya Şah Cihan tarafından öldürüldü. Cesedi kız kardeşi tarafından Allahâbâd'da Hüsrev Bağ'a gömüldü. Şah Cihan'ın başa geçmesinden hemen sonra, Hüsrev Sultan'ın iki oğlu olan Davar Bahş (Bulaki) ve Garşasp da öldürüldü. (M)

HÜSREV ŞAH. Bk. GAZNELİLER.

Hüsrev ve Şirin, iran şairlerinden Nizamî'nin *Husrev u Şirin*'inden ilham alınarak osmanlı şairi Şeyhî tarafından kaleme alınmış mesnevî. Şeyhî'ninki her ne kadar Nizamî'nin *Husrev u Şirin*'ine benzerlik gösterirse de birçok noktada ondan ayrılır. Murad II adına yazılmış olan eserin konusu şöyledir:

Acem şahı Hürmüz'ün oğlu şehzade Hüsrev müşaviri olan Şavur'dan Ermen ülkesindeki kadın hükümdarın Şirin adında çok güzel bir kızı olduğunu öğrenince Şavur'u Ermen'e gönderir. Şirin, Hüsrev'in resmini görünce âşık olur. Şirin, Hüsrev'e, Hüsrev de Şirin'e kavuşmak için yola çıkarlar. Bir çok maceradan sonra iki âşık buluşurlar. Fakat bir süre sonra, ülkesinde çıkan karışıklıkları bastırmak için Hüsrev, Şirin'den ayrılıp yola çıkar ve rum Kayser'inden yardım ister. O da kızı Meryem'i alması şartıyle yardıma söz verir. Böylece Hüsrev, İran'da karışıklık çıkaran Behram'ı yenerek

Foto. Stanimirovitch - Giraudon (LAROUSSE)

tahta geçer. Anası ölen Şirin de Ermen'e hükümdar olur. Süt içmeyi çok seven Şirin'in sarayına muntazaman taze süt gelmesini sağlamak için Ferhad adlı usta bir mimara büyük bir dağı delmesi, vazifesi verilir. Ferhad, Şirin'e âşık olur. Şirin'in hareketlerini takip ettiren Hüsrev, bir kocakarı vasıtasıyle Şirin'in öldüğünü duyurarak Ferhad'ın ölmüne sebep olur. Hüsrev, Şirin'i yanına getirerek evlenir.
Şeyhî'nin bu mesnevisi birçok gazel ve manzum fıkra ile süslenmiştir. Eserin sonunda, Tanrı'ya, yaratıklara ait bilgiler, yıldızlara dair öğretici mahiyette bazı sual ve cevaplar da yer almaktadır. Bazı yazmalarda meselâ Beyazıt Umumî kitaplığı nüshasında bu kısım yoktur. (→ Bibliyo.) [M]

HÜSSAMZADE ABDURRAHMAN EFENDİ. Bk. ABDURRAHMAN EFENDİ *Hüssamzade.*

HÜSÜN i. Bk. HÜSN.

HÜŞYÂR sıf. Bk. HÛŞYAR.

HÜTEYM, Arabistan ve Mısır'da dağınık halde yaşayan, büyük bir göçebe kabile. Hüteymlerin menşeleri belli değildir. Bedevî olarak kabul edilmedikleri için, Araplar tarafından küçük görülürler; onlar ile evlenmezler. Kötü bir şöhreti olan Şerarat'lar onların akrabalarından sayılır. Hüteymlerin belli başlı konak yerleri Cidde, Lis ve Vach dolaylarıdır. Bazı küçük Hüteym grupları el-Hicr, el-Ula, Hubeyr, Harrat el-Esnan, Medine'nin aşağısında Vadi'l Rumma ve Mekke yakınında otururlar. Mısır'da Halvan'ın güneyinde ve Zakazik yanında doğu Delta'da yerleşmişlerdir. Birçoğu ilkbaharda, sürüleri ile Akabe körfezi nihayetinde ve Kızıldeniz adalarında konaklarlar. Genellikle fakirdirler. Cidde, Yenbu ve başka limanlarda hacılara ve kervanlara balık, tereyağı, süt, koyun, keçi satarlar. Hicaz ve Necd Hüteymleri ise zengindirler. En iyi develere sahiptirler. İyi silâhlanmışlardır ve mükemmel avcıdırlar. Hüteymlerin bir kısmı İbn Raşid Şammar şeyhlerine vergi verirler. Beni Raşid, İbn Simra Bedovna, İbn Berrak, İbn Dammuk gibi kabileler, Hüteym'in ikinci derecede kollarıdır. (M)

HÜTHÜT i. (ar. *hüdhûd*). Zool. Bk. ÇAVUŞKUŞU.

HÜTTENBERG, Avusturya'da (Carinthia) köy, Judenburg'un güneybatısında; 2 200 nüf. Eskiçağdan beri işletilen demir madenleri. (L)

HÜVARE, berberî kabilelerinin en önemlilerinden birinin adı. Efsaneye göre Yemen'den geldiler. Fakat berberî topluluklarından hangisine dahil oldukları kesinlikle belli değildir. Hüvâre oymak ve kabileleri arasında Beni Kamlan, Garyan, Varga, Zekkava, Maslata ve Macas sayılabilir. Bu kabilelerin Trablusgarp ve Bingazi'yi işgal etmeleri arap istilâsı sırasında olmuştur. Bunlardan bazıları Sahra'da Lamta yöresine yerleşerek Hoggar adını aldılar; böylece, bugünkü Tuareglerin atalarını meydana getirdiler. Diğer kolları da Fas'ın güneyindeki Agmat şehrini kurdu. Bir ara Müslümanlığı kabul ettilerse de sonra haricîlerin mezhebine girerek onların bütün ayaklanmalarına, özellikle Ebu Yezid isyanına katıldılar; Cezayir'in güneydoğusunda Avras, İfrikiye ve Sersu'da yerleştiler. Fatımî halifesi İsmail el Mansur'un, sonra da Hafsî emîri Ebu Zekeriya'nın baskısı altında zayıflayarak siyasete karışamadılar. Bunlar XIV. yy.da Afrika'ya yayıldılar. Bingazi ile İskenderiye arasında, bugün kaybolmuş olan el-Batha şehrini ve Şelif vâdisinde bugün, Beni Raşid'in kalesi adını almış olan Hüvâre kalesini kurdular. Aynı kabilenin bir kolu olan Beni Hattab'ın kurduğu devletin ortadan kalkmasından sonra, Fizan'da ayrı bir devlet kurdular. Bu devlet de, kürt Karakoş tarafından, son hükümdarları olan Muhammed bin Hattab İsliten'in öldürülmesi ile son buldu. (M)

HÜVE zam. (ar. *hüve*). *Esk.* Tekil üçüncü şahıs zamiri: *O.* ‖ Tanrı. ‖ *Hüvesi hüvesine,* tamamı tamamına, elifi elifine. (M)

HÜVELBÂKÎ blş. i. (ar. *hüve-l-bâkî*). *Esk.* «Baki olan odur» anlamında Tanrı hakkında genellikle mezar taşlarına yazılan kalıplaşmış söz: ***Anlayanların mezar taşları bile tek tük kaldı artık: Hüvelbâki*** (Y.Z. Ortaç). [M]

HÜVEYDÂ sıf. (fars. *hüveydâ*). *Esk.* Apaçık, besbelli olan: ***Bakışlarında hüveydâ hazin bir istigrâk*** (Tevfik Fikret). [M]

HÜVİYET i. (ar. *hüve*, o, şahıs zamiri'nden osmanlıca *hüviyyet*). Bir kimsenin kimliği: ***Müsabakaya kadar, hüviyetini saklayan zengini de merak ediyorlardı*** (H. E. Adıvar). ***Duvardan alıp masanın üstüne koyduğu aynalı, küçük lâmbanın ışığında, katilin ancak hüviyetini yazabildi*** (Sabahattin Ali). ‖ Kimlik belgesi: ***Hüviyetiniz yanınızda mı?*** ‖ Öz benlik, kişilik: ***«Şimdi asıl hüviyetimi, kendi varlığımı bulur ve beraberce gideriz*** (A. H. Tanpınar). ***Ateşli, ihtiraslı oluşunu da meziyetlerine ilâve ettim, ideal bir mahlûk hüviyetine girdi*** (R. H. Karay). ‖ *Esk.* Asıl, kök, mahiyet. ‖ *Hüviyet cüzdanı* (*varakası*), kimlik belgesi.

— Mus. Bir makamın, dizisindeki seslerden her birinin tiz ve pest taraflarında bulunan seslerle sınırlandırılan şahsiyeti. (Meselâ çârgâh makamındaki buselik [si] perdesi, dügâh [lâ] perdesinden bir tanini tiz ve çârgâh [do] perdesinden bir bakıye pest olarak sınırlanmıştır.)

— Tasav. İlâhî özellik, tabiatüstü güç. (M)

HÜYÜK i. Bk. HÖYÜK.

HÜYÜK, Akdeniz bölgesinde (Konya ili, Beyşehir ilçesi) bucak; 22 130 nüf.; 22 köy. — *Bucak merkezi,* 2 314 nüf. İlçe merkezinin 35 km kuzeyinde; yüksl. 1 300 m. 12 km'lik bir yolla Beyşehir-Şarkikaraağaç yoluna, 28 km'lik bir yol ile de Konya-Beyşehir yoluna bağlanmıştır. (M)

HÜZÂL i. (ar. *hüzâl*). *Esk.* Zayıflık. ‖ Bitkinlik, halsizlik: ***Hazan, hazan, yine sen, ey remîde fasl-ı hüzâl*** (Tevfik Fikret).

— Tıp. *Esk. Hüzâl-i asabî,* sinir bozukluğundan vücuda gelen titreklik. (M)

HÜZEYL, kuzey arabistan kabilelerinin en büyüklerinden biri. İlk zamanlar Mekke ile Medine arasında Sarat Huzeyl dağlarında otururlardı. Suva ve Manat adlı puta taparlardı.
Habeşistan hükümdarı Abraha, Kâbe'yi tahribe teşebbüs ettiği zaman (fil senesinde), Hüzeyl, diğer komşu kabilelerle ona karşı koydu fakat başaramadı. Uhud savaşından (626) sonra Hüzeyl'in bir aşireti olan Beni Lihyan, Mekke ile Taif arasında, Orna'da Süfyan bin Halid'in kumandasında, Hz. Muhammed'e karşı çıktı; fakat Süfyan'ın öldürülmesi üzerine bu teşebbüsü bir sonuç vermedi. Aynı sene Huzeylilerden birkaç kişi, Hz. Muhammed'in tarafından Azal ve Kâra'ya İslâmlığı öğretmek için gönderilen elçilerin dördü öldürüldüler; kalan ikisini de Mekke'ye getirip Kureyş'e sattılar (630). Hüzeyl kabilesinin İslâm dinine karşı tutumları, Mekke'nin Hz. Muhammed tarafından ele geçirilmesinden sonra da devam etti. Bugün Hüzeyl kabilesinden olan arapların bir kısmı Taif dolaylarında Cebel Kora'da yaşarlar. Çadırlarda yaşar, tarım ve hayvancılık yaparlar. Bir kısım hüzeylliler de, Mekke'nin güneyinde Mabede şehrinde hurma, hububat yetiştirip ticaret yaparak yaşarlar.
Hüzeyl kabilesinden ünlü şairler yetişmiştir, bunların en mühimleri Hz. Muhammed ile aynı devirde yaşayan Ebu Zuayb ile Ebu Hiras'tır. (M)

HÜZÜN veya **HÜZN** i. (ar. *hüzn*). Keder, sıkıntı, iç üzgünlüğü, tasa: ***Bu hayal, bugüne kadar bende ne bir hüzün, ne bir fazla sevgi uyandırmamıştı*** (R. N. Güntekin). ***Gözlerinde derin bir hüzün okunuyordu*** (Vâ-Nû).

— *Esk. Hüzn-âlud* (veya *hüzn-âmiz, hüzn-âver, hüzn-efzâ, hüzn-engîz*), üzüntü veren.

— Tasav. Sevince ulaşmak için aşılması gereken basamak. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Tasav. Mutasavvıflara göre hüzün insanın gerçek varlık olan Tanrı'dan ayrı kalması sonucu gönlünde duyduğu acıdır. İnsanda gerçek olan ruhtur. Ruh, insan varlığının ilâhî kaynaktan ayrılıp bedene giren özüdür. Bu yüzden bedende bulunduğu süre boyunca geldiği kaynağa karşı derin bir özlem duyar, acı çeker. Bu özlemden doğan acıya, üzüntüye «hüzün» denir. Ölüm sonucu, ruhun gövdeden ayrılıp geldiği kaynağa dönmesiyle hüzün sona erer, sevinç ve mutluluk başlar. Buna da «visal», kavuşma denir.
Hüzün, her zaman Tanrı'dan ayrı olmayı düşündürdüğünden, tasavvufta, tarikata girenler için (sâlik) gereklidir. Bir inanca göre, Tanrı kendini düşünmeyi sağladığı için, hüzünlü gönülleri sever. (M)

HÜZÜNLENMEK dönşl. f. (*hüzün*'den *hüzün-le-n-mek*). Üzüntü duymak, üzülmek, tasalanmak: ***Arkamda ne bırakmıştım ki, böyle hüzünleniyordum?*** (Y. K. Karaosmanoğlu). ***Nerde böyle hüzünlenmek o zaman!*** (O. V. Kanık). [M]

HÜZÜNLÜ sıf. (*hüzün*'den *hüzün-lü*). Üzüntüsü olan. ‖ Hüzün, sıkıntı veren: ***Bacının yeni konaktaki odamızın bir köşesine yerleştirdiği bir ayna karşısında ne hüzünlü saatler geçirmişimdir*** (R. N. Güntekin).

— Res. *Hüzünlü renkler,* resim sanatında hüzün duygusu veren, karamsı ve gamlı renkler için kullanılan bir deyim. (Genellikle koyu renkler ve bunlardan düzenlenmiş resimler kişiye bir hüzün etkisi verdiğinden bu deyim eskiden beri kullanılmaktadır.) [M]

HÜZZAM i. (fars. *hüzzâm*). Mus. Türk musikisinde mürekkep bir makamın adı. (Makamlar listesinin dördüncü sırasında yer alır. Dört yüzyıllıktır. XVII. yy.da rağbetten düştü. XVIII. yy. sonlarında yeniden canlandı. Segâhtan yararlanılarak yapıldığı sanılıyor. Hüzzam beşlisi ile tiz segâh veya evc üzerindeki hicaz dörtlüsünden yapılmıştı.) ‖ *Hüzzam beşlisi,* türk musikisinde mürekkep makamların terkibinde kullanılan beşlilerden biri. (Tabiî durağı segâh perdesidir. Aralıkları çıkıcı olarak pestten tize doğru STSA ve inici olarak tizden peste doğru ASTS şeklindedir. Hüzzam makamının yapısında kullanılmıştır.) [M]

HÜZZAMICEDİD blş. i. (fars. *hüzzâm* ve ar. *cedîd*'ten *hüzzâm-ı cedîd*). Mus. Türk musikisinde mürekkep bir makamın adı. (İki yüzyıl önce yapılmıştır. Bugün bu makama ait 15 örnek vardır. Makamlar listesinde 105. sıraya girer. Makam, hüzzam ırak makamının pest dörtlüsünün eklenmesiyle yapılmıştır.) [M]

HÜZZAMIKADİM blş. i. (fars. *hüzzâm* ve ar. *kadîm*'den *hüzzâm-ı kadîm*). Mus. Türk musikisinde bir mürekkep makamın adı. (Elde örneği yoktur.) [M]

HÜZZAMIRUMİ blş. i. (fars. *hüzzâm* ve osmanlıca *rûmî*'den *hüzzâm-ı rûmî*). Mus. Türk musikisinde mürekkep bir makamın adı. 2,5 yüzyıllıktır; bugün elde örneği yoktur. (M)

HVANNADALSHNJUKUR, İzlanda'da doruk, adanın güneydoğusunda; 2 119 m. (L)

HVAR, ital. **Lesina,** Adriya denizinde yugoslav adası, Orta Dalmaçya'da; 12 600 nüf. Zeytinlikler, incirlikler, üzüm bağları. Balıkçılık. Yumuşak bir iklimi olan ada, her her yıl 10 000 turist çeker. Limanları; kuzeybatıda *Hvar;* kuzeyde *Jelsa.*

— Tar. Eskiçağdaki adı *Pharos* (veya *Pharia*) olan ada, çam ormanları, tarımı ve hayvancılığı sayesinde zenginleşmişti. Daha tarihöncesinde yerleşilen Hvar, Adriye denizinde yunan sömürge hareketinden (eski yunan döneminden beri ticaret mübadelesi yaptığı anlaşılmıştır) sonra, Roma hâkimiyetini kabul eden ilk adalardandır. Salone'ye bağlanmadan önce, Romalıların İllyricum'daki savaşlarında önemli rol oynadı. (L)

HVİEZDOSLAV (Pavol ORSZAGH, — denir), slovak şairi (Horni Kubin 1849 - Dolny Kubin 1921). *Mezmurlar, Kanlı Soneler* (1919), *Lir* (1921) gibi eserlerinde büyük bir lirik şair; *Ejo Vlkolinsky* (1880), *Orman Bekçisinin Karısı* (1886) ve *Gabor Vlkolinsky* (1897) gibi eserlerinde ise bir destan şairidir. (L)

hW, *hektowatt*'ın sembolü. (L)

HYADES. Yun. mit. Atlas ile bir Okeanis'in kızları. Sayıları 2 ile 7 arasında değişirdi. Dionysos'un sütanneleri olan bu kızlar, Hera'dan korkarak emzirdikleri çocuğu İno'ya bıraktılar. Bunun üzerine Zeus onları burç haline soktu. Başka bir inanışa göre, erkek kardeşleri Hyas ölünce intihar ettiler. (L)

HYAEN—, yunanca *hyaina,* sırtlan'dan alınan ve bazı kelimelerin bileşimine giren önek. (L)

HYAENARCTOS i. Paleont. Ayıgillerden etçil memeli hayvan; daha geniş ve basık olan azı dişleriyle gerçek ayılardan ayrılır. (Kalıntılarına Avrupa, Asya ve Kuzey Amerika'da miyosen ve pliyosen tabakalarında rastlanır.) [L]

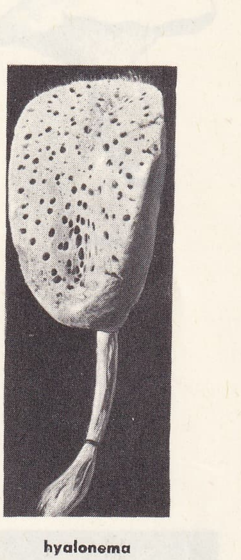
hyalonema

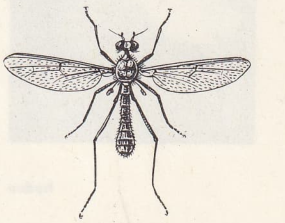
hybos

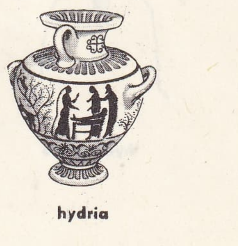
hydria

Foto. LAROUSSE

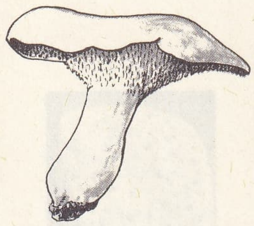

hydnum

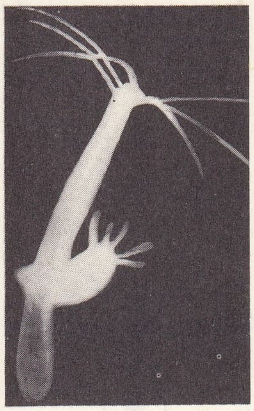

hydra

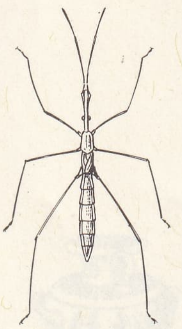

hydrometra

HYAENİCTİS i. Paleont. Sırtlangillerden etçil memeli hayvan. (Diş düzeninde miskkedisinkine benzer. Üst Miyosen'de fosil olarak bulunur.) [L]

HYAENODON i. Paleont. Kreodontlar grubundan etçil memeli hayvan. (Avrupa ve Amerika'da eyosen ve oligosen tabakalarında fosil olarak bulunan bu hayvanın azı dişlerinden birçoğu etçil hayvanlarınki gibi keskin ve yırtıcıdır. *Hyaenodontidae* familyasının örnek tipi.) [L]

HYAENODONTİDAE çoğl. i. Paleont. Kreodontlar grubundan etçil memeliler familyası: *Hyaenodon, apterodon, pseudopterodon, pterodon* v.b. cinslerini kapsar. (Bu familyadaki hayvanların hepsi Üçüncü zamanda Kuzey yarımkürede yaşamıştır. Kafatası yapısı, özellikle diş düzeniyle keseli hayvanlara yaklaşır, azı dişlerinin etçil yapısıyle de sırtlanı andırır.) [L]

HYAKİNTHİA i. Esk. Yun. Lakonia Amyklia'sı ile birçok dor sitesinde Hyakinthos ve Amyklia'lı Apollon şerefine temmuz ayında yapılan yıllık şenlikler. (Bir gün matem tutulur, bir gün de kahramanın dirilişinin hatırasına şenlikler yapılırdı. Bu açıdan, Apollon'un aşkları bir yana, Helenler'in gelişinden önce var olan ve tabiat kuvvetlerine adanmış bir cehennem kültünü belirtir.) [L]

HYAKİNTHİDES çoğl. i. Yun. mit. Vatanlarının selâmeti uğruna kurban edilen genç Atina'lı kızlar. (Bazı efsanelere göre, Hyakinthos'un kızlarıydılar ve Minos'a karşı yapılan savaşta Atina'yı veba ve açlıktan kurtarmak için kurban edildiler. Başka bir inanışa göre Erekhtheus'un kızlarıydılar, Atina'yı Eleusis'in hücumlarından kurtarmak için canlarını verdiler.) [L]

HYAKİNTHOS. Yun. mit. Lakonia'lı kahraman, Amyklas ile Diomede'nin oğlu. Bazen Oibolos'un oğlu olarak da kabul edilir. Onun aşırı derecede güzelliği yüzünden Thamyris'in pederastlığı icat ettiği ileri sürülür. Hyakinthos'a âşık olan Apollon disk atarken onu istemeyerek öldürdü. Yaradan çıkan kandan, Tanrı bir çiçek yarattı: sümbül. İskender devrinde bu efsane, çok yakıcı bir güneş altında ölen körpe bitkilerin dayanıksızlık sembolü oldu. (L)

HYALİNİA i. Akciğerli, karındanbacaklı yumuşakça; art tarafında bulunan sümüksü çeperli delik bazen dar bir yarık şeklinde olur. (Cinsiyet organında eşeysel bez sayısı fazla değildir; kavkısı yassı, göbekli, ince ve parlaktır. Eski *hyalinia* türünde birçok yumuşakça bugün *oxychilus, allogena* v.b. gibi yeni cins ve alt cinslere dağılmıştır.) [L]

HYALOCYLİX i. Clio'lara yakın yüzgeçayaklı yumuşakça; Atlas okyanusunda ve Akdeniz'de yaşar. (*Cavoliniidae* familyasından.) [L]

HYALOMYİA i. Siyah veya gri renkte sinek: kanatları geniş ve saydamdır, çiçeklerde asalak yaşar. (İlmî adı *Hyalomyia Bonapartea* veya *obesa*. Kısaduyargalı sineklerin *tachinidae* familyasından.) [L]

HYALONEMA i. Camsı sünger; huni şeklindeki gövdesi uzun bir sapın ucundadır. (Cam ipliği demetlerinden oluşmuş gibi görünen sapın üzerinde *palythoa* denen bir polip bulunur. Sapı bu polipin yaptığı sanılıyordu. Bu tuhaf süngere bütün denizlerde 500 - 5 000 m derinliklerde rastlanır.) [L]

HYALOPTERUS i. Yeşil veya esmer renkte, tozlu görünüşte bitki biti; erik yapraklarına saldırır. (Bu böcekler nikotinli eriyikler püskürtülerek yok edilir. Eşkanatlı böceklerin *aphididae* familyasından.) [L]

HYAS i. *Oxyrhynchus*'lardan yengeç; özellikle kuzey denizlerinde yaşar. (*Majidae* familyasından.) [L]

HYATT (John Wesley), amerikalı kimyacı (Starkey, New York 1837-1920). New York eyaletinde ufak bir matbaa işletirken, bilardo topları imalinde fildişinin yerine geçecek bir maddenin bulucusuna iki sanayici tarafından vaat edilen ödülü kazanmak için kardeşi ile birlikte çalıştı ve 1869'da ilk sentetik plastik olan selüloidi buldu. 1872'de de bu maddenin imali için bir fabrika kurdu. (L)

HYBALUS i. Siyah renkli, kazıcı küçük domuzlan böceği; elitralarının ucu ve bacakları kırmızımsıdır. (İlmî adı *Hybalus glabratus*. Kınkanatlıların *scarabeidae* familyasından.) [L]

HYBANTHUS i. Otsu veya ağaçsı bitki; yaprakları almaşık, çiçekleri, yaprakları koltuğunda salkım şeklindedir; çiçeğinin kusturucu niteliği vardır. (*Hybanthus ipecacuanha* Brezilya ve Guyana'da yetişen yalancı ipekakuanha'dır.) [L]

HYBLA. Esk. coğ. Sicilya'da birçok şehrin adı: Etna dağı yakınında **Hybla Major** (bugün Paterno); Sicilya ve Catania'nın güneyinde **Hybla Heraca** (bugün Ragusa); Siküllerin kurduğu ve kıyı bölgesini bir sömürge haline getirmeleri için (güneydoğu kıyıda, Cantaro'nun kenarında *Megara Hyblaia*) Megaralılara bıraktığı **Hybla**. (L)

HYBO—, yun. *hybos*, kambur'dan alınan ve bazı kelimelerin yapısına giren önek. (L)

HYBOCRİNUS i. Paleont. Küre veya armut biçiminde çanaklı, yuvarlak kısa saplı fosil denizlâlesi. (Kuzey Amerika'da Alt Silüryen'de bulunur.) [L]

HYBODUS i. Paleont. Dişleri pürtüklü, çizgili ve tek değirmi çıkıntılı fosil köpekbalığı: Triyastan Alt Tebeşir'e kadar rastlanır. (*Cestracionidae* familyasından.) [L]

HYBOS i. Küçük böcek; gövdesi uzunca ve kambur, rengi gri veya siyahımsı, arka bacaklarının kalça kısmı kalın ve dikenlidir; yazın, tarlalarda kendinden küçük böcekleri avlar. (Kısaduyargalı sineklerin *empididae* familyasından.) [L]

HYBOSORUS i. Küçük gece böceği; gündüzlerini, kendi kazdığı deliklerde geçirir; Akdeniz kıyılarında yaşar. (İlmî adı *Hybosorus illigeri*. Kınkanatlılardan *hybosoridae* familyasının örnek tipi.) [L]

HYBRİSTİKA i. (yun. k.; *hybris*, tecavüz, sövme'den). Eski. Yun. Kleomenes kumandasındaki Lakedemonyalıları püskürten Argos kadınlarının erkekçe cesareti adına Argos'ta yapılan şenlik. (Kadınlar bu şenlikte erkek, erkekler de kadın kılığına girerdi.) [L]

HYDAİ. Esk. coğ. Milas'a bağlı Damlıboğaz köyü yakınlarında Karaoğlan dağı eteğinde yunan şehri. M.Ö. V. yy.da Attike-Delos Deniz birliğine vergi veren şehir M.Ö. II. yy.da bağımsızlığını kazandı. Bu durum M.S. II. yy.a kadar devam etti ve bu yüzyılda Mylasa'ya bağlandı.

Yunanca'da «su» anlamına gelen Hydai'nin bu yüzyıla ait sikkeleri vardır. Bu sikkelerde şehrin önünden geçen Sarıçay'ı temsil eden sakallı bir nehir tanrısı, elindeki testiden akan suyun içinde üç balık yüzer şekilde gösterilmektedir. Tanrı Apollon ve Artemis'e ait tapınak kalıntılarına rastlanan şehrin etrafını 3,5 m genişliğinde bir sur çevirir. Bugün ancak 2,5 m yüksekliği ile ayaktadır. Sur dışında güneybatı yönde iki mezar, güneydoğuda ise kalkerden girland ve üzüm salkımları ile bezeli 41 lahit bulunmuştur.

Damlıboğaz'da Hydai'nin M.Ö. III. binyıla ait Truva-Yortan kültürü etkisinde kaldığı elde yapılmış gaga ağızlı tek kulplu seramiklerin ele geçmesinden anlaşıldı. Yine köyde Helenistik devre ait mermer ve tuğladan birçok mezara rastlandı. (M)

HYDASPES. Esk. coğ. Kıta Hindistanı'nda ırmak, Potvar yaylasından çıkar. Büyük İskender Poros'a karşı seferinde M.Ö. 326'da, suları şiddetle kabarmasına rağmen ırmağı aşmıştı. Savaşı kazandıktan sonra, 80 gemisiyle Hydaspes'ten, ırmağın Akesines ile kavuştuğu yere kadar indi. Bugün *Cihlam*. (L)

HYDASTYLUS i. Bot. Süsengillerden *sisyrinchium*'a yakın bitki cinsi. (*Hydastylus Californicus* türü bahçe kenarlarında veya çakıllı yerlerde yetiştirilir.) [L]

HYDATİCUS i. Bataklıklarda yaşayan domuzlan böceği. (İlmî adı *Hydaticus transversalis*. Kınkanatlıların *dystiscidae* familyasından.) [L]

HYDATİNA i. Zool. Ploimida sınıfından rotator; gövdesi yassı, bağası dikenlidir; uzunlamasına ekseni etrafında dönerek yer değiştirir. (Çürümekte olan organik maddelerle dolu küçük su birikintilerinde yaşar.) [L]

HYDE, Büyük Britanya'da (Cheshire) şehir, Manchester'in doğusunda; 31 500 nüf. Dokuma (pamuk, konfeksiyon) sanayii. Dökümevleri. Şapkacılık. (L)

HYDE (Anne) [1637-1671], York düşesi, birinci Clarendon kontu Edward I'in kızı, Orange prenslerinin nedimesi. 1660'ta James of York (geleceğin James II'si) ile gizlice evlendi. Bu evlilikten sekiz çocuğu oldu. Ama yalnız Mary ve Anne adlı iki kızı yaşadı. Protestan inancına göre yetiştirilen bu iki kız, 1688 devriminden sonra, birbiri ardı sıra tahta çıktılar. Hyde 1670'te katolik oldu. (L)

HYDE (Douglas), **An Craoibhin Aoibhinn** («güzel dal») denir, irlandalı şair, tarihçi ve siyaset adamı (Frenchpark, Roscommon 1860-Dublin 1949). Genç yaşta kelt dili ve edebiyatı ile ilgilendi, 1893'te Gael birliğini kurdu. Eski İrlanda medeniyeti üstündeki çalışmaları, milliyetçi akımı büyük ölçüde etkiledi. Muhtar İrlanda devletinin siyasî hayatına karışarak Eire'nin ilk başkanı oldu (1938-1945). Başlıca eserleri: *Love Songs of Connacht* (Connacht'tan Aşk Türküleri) [1893]; *History of Irish Literature* (İrlanda Edebiyatı Tarihi) [1899]. (M)

HYDE (Edward ve Henry), **Clarendon** kontları. Bk. CLARENDON.

Hyde park, Londra'da park, şehrin batı kısmında 146 hektarlık bir alanı içine alır. Henry VIII'in Westminster manastırı keşişlerinden aldığı park, Elizabeth çağında av bölgesi, Charles II zamanında da yarış alanı oldu. William III zamanında batı bölümü ayrılarak, Kensgton bahçeleri haline getirildi. 1660'ta halka açıldı. İlk milletlerarası sergi 1851'de burada açıldı. Parkın kuzeydoğu kısmında mermer bir kemer yer alır; serbest hatiplerin köşesi de buradadır; parkın milletlerarası şöhreti daha çok bu «serbest hitabet» geleneğinden gelir.

Parkın geniş çim alanları güneşlenmeğe, çeşitli yolları gezintiye elverir; 16 hektarlık Serpentine gölü Hyde park içinde kuzeyden güneye bir kavis çizer; gölde yüzülür, sandallarla gezilebilir. (LM)

HYDİSOS. Esk. coğ. Milas'a bağlı Karacahisar köyünün yakınlarında yunan şehri. M.Ö. XV. asırda Attika-Delos deniz birliğine vergi veren şehir M.Ö. 189'da yapılan Apameia sulhu ile bağımsızlığını kazandı; M.Ö. 167'de Rodos'a bağlandı. (M)

HYDNOCARPUS i. Almaşık yapraklı ağaç; çiçekleri yaprakların koltuğundan bürçük şeklinde çıkar. (Tropik Asya'da sekiz türü yetişir; *Hydrocarpus venenata*'nın üzümsü meyveleri çok zehirlidir. *H. anthelminthica*'nın tohumlarından cüzam tedavisinde kullanılan ve yalancı şolmogra denilen bir yağ elde edilir. *Flacourtiacede* familyasından.) [L]

HYDNOPHYTUM i. Karıncacıl konuk bitki; İndonezya takımadaları ve Okyanusya'da yetişir. (Bir türü karıncalara barınak olur; karıncalar bunun yumrulu gövdesindeki boşluklara yerleşerek bir çeşit ortak hayat sürerler; *Hydnophytum formicarium* Koşinşin'de ve Sonda adalarında konuk bitki olarak yetişir. Kökboyasıgillerden.) [L]

HYDNORA i. Mantar görünüşünde ot; köksapı köşeli ve yumrulu, çiçekleri sapsız ve bürüsüzdür; Güney Afrika ve Madagaskar'da yetişir. (*Hydnoraceae* familyasının örnek bitkisi.) [L]

HYDNUM i. (yun. *hydnon*, yumru). Bazitli mantar; şapkasının altında, yüzeyinde bazidyosporların oluştuğu bir iğnecikler tabakası bulunur. (Bunların çoğunda şapkanın ortasında bir sap bulunur [*tırtıklı hydnum*], bir kısmı dallıdır [*mercansı hydnum*], diğer bir kısmı ise iri yumru biçimindedir [*dikenli hydnum*], çoğu yenir.) [L]

HYDRA i. Tatlı sularda tek başına yaşayan çıplak gövdeli küçük polip. (Selentereler şubesinden hydralar sınıfının *hydrididae* familyasının örnek tipi.)

— ANSİKL. Zool. *Hydra*'lar uzun torba biçiminde organizmalardır. Su bitkilerine tutunarak yaşar. Torbanın bir ucundaki tek deliğin çevresinde ısırgan uzun dokunaçlar bulunur. Dokunaçlarıyle yakaladığı su piresi gibi çok küçük kabuklularla beslenir. Hydralar ilgi çekici bir özelliklerinden ötürü uzun zamandan beri bilinirler: bir hydra kesilerek birkaç parçaya ayrıldığı zaman her biri yeni bir hydra meydana getirebilir.

Foto. LAROUSSE

Avrupa'da üç çeşidi vardır: mikroskobik suyosunlarıyle (*chlorella*) ortak yaşayan yeşil hydra (*Hydra vridis*); uzun kollu esmer hydra (H. *fusca*); gri hydra (*H. oligactis*). [L]

HYDRA, Suyılanı* takımyıldızının latince adı (kısaltması: *Hya*). [L]

HYDRA. Yun. mit. Suyılanı. || Özellikle Lerna hydrası. (L)

HYDRA, yaygın şekliyle **İdhra,** Ege denizinde yunan adası, Argolis'in karşısında; 2 700 nüf. XIX. yy.da yunanlıların Türklere karşı sığındıkları adanın nüfusu 40 000 kişiydi. (L)

HYDRACHNA i. Tatlı suda yaşayan küçücük su biti; gövdesi yuvarlak, rengi genellikle kırmızıdır; erginken bitkiler arasında hızla yüzer; kurtçukken su akrepleriyle diğer böceklerin üstünde yaşar. (*Hydrachnidae* familyasının örnek tipi.) [L]

HYDRAENA i. Küçük böcek; derelerde ve çaylarda taşlara yapışık yaşar. (Kınkanatlılardan *hydrenidae* familyasının örnek tipi.) [L]

HYDRANGEA i. Ortancanın cins adı. (Taşkırangillerden veya bazı bilginlere göre ortancagillerin örnek bitkisi.)

— ANSİKL. Bunlar ağaç veya ağaççık şeklinde bitkilerdir. Doğu Asya ile her iki Amerika'da yetişir. Yaprakları karşıt, çok çiçekli bürçük şeklindeki çiçekleri değişik iki çeşittir; bazıları kısır, üstelik taçyapraksızdır; ama çorak kısmı çok gelişmiştir. En tanınmış türü ortancadır. (L)

HYDRARİAE çoğl. i. Selentereler şubesinin hydralar sınıfından hayvan takımı. (Tek veya koloni halinde bir yere tutunarak yaşayan eşeyli medüzümsü tomurcuklar veya küçük medüzler meydana getiren, küçük polipleri kapsar.)

— ANSİKL. *Hydrariae*'nin çoğu denizde, kıyıdan itibaren en derin yerlere kadar, denizin dibine veya bitkilere tutunarak yaşar. Bazıları (*hydra, cordilophora*) tatlı sularda bulunur. Kolonilerdeki polipler arasında ilgi çekici farklaşmalar görülür. Bir kısmı avları yakalamak, sindirmek ve sindirilmiş besini bütün koloniye dağıtmakla görevlidir. Diğer bir kısmı üreme işini görür, tomurcuklar meydana getirir. Bu tomrcuklar bazı hallerde koloniden ayrılarak medüz olur, yumurtaları etrafa dağıtır. Bazı hallerde ise medüz tamamlanmaz, ana hydraya yapışık kalır, fakat basit bir tomurcuk şeklinde devam ederek eşeysel hücreleri meydana getirir. Beslenmeye ve üremeye elverişli olmayan bazı bireyler ısırgan hücrelerle (nematosist) dolu savunma organlarına dönüşür. Hydralar başlıca iki alttakıma ayrılır: *gymnoblastea* ve *cryptoblastea*. Bütün denizlerde yaygın pek çok türü ve cinsi vardır. (L)

HYDRASTİS i. Düğünçiçeğigillerden boyalı ve zehirli bitki türü.

— ANSİKL. *Hidrastis Canadensis* çokyıllık küçük bir bitkidir. Yaprakları parçalı, çiçekleri kırmızımsı beyazdır; sapların ucunda tek tek olur; meyvesi böğürtlene benzer. Kanada ve A.B.D.'de, nemli yerlerde yetişir. Köksapı buruk ve acıdır. İçinde hidrastin, hidrastinin v.b. gibi alkaloitler bulunur. Köksapından, dokumaları safran rengine boyamakta kullanılan sarı bir sıvı elde edilir. (L)

HYDRAULİS i. (yun. k.). Müz. Bir antik çağ çalgısı; Milâttan iki yüzyıl kadar önce İskenderiyeli Ktesibios tarafından icat edildi. *Eşanl.* SU ORGU

— ANSİKL. *Hydraulis* adı, somyenin içindeki havayı sıkıştırmak için suyun ağırlığını kullanan sistemden gelir. İskenderiye'li Heron ve Vitruvius'un tarifine göre hydraulis, iki tulumbadan meydana gelen bir su körüğü ile çalışırdı; bu tulumbalar, çalgının tabanındaki su dolu fıçının dibindeki ters yerleştirilmiş büyük huniye (*pnigeus*) hava basar, bu basınçla yer değiştiren fıçıdaki su, havayı bir boruyle somye'ye sürer, oradan da, musluklarla ses borularına dağıtırdı; klavye tuşlarıyle ses boruları birbirine bir eklemle bağlıydı. Ses bölümünde pesler solda, tizler sağda olmak üzere birçok dilli ve ağızlı ses borusu takımları somyeye yerleştirilmişti. Anlaşıldığına göre, çalgının ses kapsamı iki diatonik oktavı buluyor, boru takımı sayısı ise üç veya dört oluyordu. Körükçüler çalgının sağında ve solundaki kolları hareket ettirerek körükleri çalıştırıyor, orgcu ise, bir taburenin üzerine çıkarak ayakta çalıyordu. Roma'da çok yaygın olan hydraulis, III. yy.da ortaya çıkan hava orgu ile birlikte, IX. yy.a kadar kullanıldı. (L)

HYDRELLİA i. Küçük sinek; su bitkilerinde yaşar; saplarına delikler açarak tereye zarar verir; latin çiçeği ve arpada da bulunur. (İlmî adı *Hydrellia ranunculi.* Kısaduyargalı sikloraf sineklerin *ephydridae* familyasından.) [L]

HYDREUMA. Esk. coğ. Mısırlıların Nil ile Kızıldeniz arasındaki kervan yolları üzerinde su bulunan noktalarda kurdukları merkezler (msl. Myos Hormos kıyısında *Trajani hydreuma*'sı). Bu merkezlerde, firavunlar veya Romalılardan kalma, bazılarında yazıtlar olan kalıntılar bulundu. (L)

HYDRİA i. (yun. k. *hydor,* su'dan). Antik çağda su taşımak için kullanılan testi. (Hydria'nın bir düşey, baş üstünde taşıdığı zaman tutmak için iki de yatay kulpu vardır.) [L]

HYDROA i. (yun. *hydor,* su'dan). Deri bil. Sulu kabarcık şeklinde deri bozukluğu. (Terim bugün ancak kabarcıklı birkaç hastalık için kullanılır.) || *Uçuğumsu hidroa,* Dühring hastalığı. || *Aşımsı hidroa,* bazı mevsimlerde görülen kabarcıklı döküntü; vücudun açık bölgelerinde (yüz, eller) çiçekbozuğuna benzer izler bırakır. || *Bazin kabarcıklı hidroa*'sı, çok şekilli kızartının bir çeşidi. (L)

HYDROBİA i. Öndensolungaçlı karındanbacaklı küçük yumuşakça; tatlı sularda yaşar. (*Hydrobiidae* familyasının örnek tipi.) [L]

HYDROBİA i. Esmer veya siyah suböceği; durgun sularda yaşar. (Kınkanatlıların *hydrophilidae* familyasından.) [L]

HYDROCAMPİNAE çoğl. i. *Pyralidae* familyasından kelebek grubu; tırtılları suda yaşar, çoğu da bitkiyle beslenir. (Kapsadığı cinsler: *cataclysta, paraponyx, nymphula, hydrocampa.*) [L]

HYDROCENA i. Öndensolungaçlı karındanbacaklı yumuşakça; dokunaçları geniş ve üç köşelidir; gözleri bunların dibinde dış tarafta bulunur. (Kavkısı küçük, deliksiz, az sarmal ve kapaklıdır. Asya denizleriyle Akdeniz kıyılarında bazı türleri bilinir. *Hydrocenidae* familyasının örnek tipi.) [L]

HYDROCHARİS i. Bot. Bk. KURBAĞAZEHİRİ.

HYDROCHARİS i. Zool. *Eşanl.* SUBÖCEĞİ.

HYDROCHELİDON i. Denizkırlangıçlarının eski ilmî adı. (L)

HYDROCHOERUS i. Büyük sudomuzunun ilmî adı. (*Hydrochoerus capybara.*) [Bugünkü kemirgenlerin en büyüğüdür.] (L)

HYDROCOTYLE i. Beyaz veya pembe çiçekli otsu bitki; nemli yerlerde yetişir. (Maydanozgillerden.) *Eşanl.* SUTASI. (L)

HYDROCYON i. Senegal ve Nil nehirleriyle bunların kollarında yaşayan kemikli balık. (Karaksgillerden.)

— ANSİKL. *Hydrocyon*'lar uzun gövdeli iri balıklardır. Sırtı yeşilimtırak, karın kısmı ve böğürleri gümüşî renkte olan bu balıklar turnabalığını andırır. Her çenede bir sıra dişi vardır. Büyük boyu ve korkunç dişleriyle tam bir yırtıcı hayvandır. Amatör balık avcılarınca pek tutulan bir balık sayılır. (L)

HYDRODİCTYON i. Tatlı sularda yaşayan yeşil suyosunu; senostik yapıdan bir ağ şeklinde olur. (L)

HYDROFİLİCALES çoğl. i. Eğreltiotları (damarlı çiçeksizler) alttakımı. (Eskiden RHIZOCARPA denirdi; tatlı sularda yetişen ve iki tip spor veren eğreltiotlarını kapsar. Başlıca cinsleri: *azolla, marsilia, salvinia.*)

— ANSİKL. Her zaman köksüz olmayan bu yarı-yüzer küçük bitkiler, üreme organlarıyle, karada yetişen eğreltilerden farklıdır; bunların üreme organlarında (sporokarp) birçok sporkesesi başağı, her sporkesesi başağında ise erkek ve dişi sporkeseleri bulunur. Önçimler son derece körelmiş ve bireşeyli hale gelmiştir. (L)

HYDROMETRA i. Uzun gövdeli böcek; bataklıkların kıyısında yaşar ve suların üstünde yürür. (Kızıl bacaklı, esmer *Hydrometre staknorum* Avrupa'da ve Sibirya'da yaygındır. *Heteroptera* takımından *hydrometridae* familyasının örnek tipi.) [L]

HYDROMYİNAE çoğl. i. Sıçangillerden kemirgen memeliler oymağı; *hydromys*'lerle *kseromys* ve *chromys* gibi yakın türleri kapsar. (L)

HYDROMYS i. Kemirgen memeli hayvan; Avusturalya ve Papu bölgesinde yaşar. (Sarı karınlı hydromys [*Hydromys Chrysogaster*] 0,60 m uzunluğunda iri bir su sıçanına benzer. Sıçangillerden.) [L]

HYDROPEDETİCUS i. Viti adalarında görülen acayip cırcırböceği; su kıyılarında yaşar. (İlmî adı *Hydropedeticus Vitiensis.* Sıçrayıcı düzkanatlıların cırcırböceğigiller familyasından.) [L]

HYDROPHİS i. Zool. Bk. DENİZ YILANI.

HYDROPHORİA'LAR çoğl. i. (yun. *hyarophoriai; hydor,* su ve *phora,* taşımak eylemi'nden). Eski Yun. Atina'da Deukalion tufanı kurbanlarını anmak üzere anthesterion (bekâret yortusu) ayının 13. günü yapılan yas töreni. || Apollon şenlikleri sırasında Aiginada yapılan, amfor taşıyıcıların yarışı. (L)

HYDROPHORUS i. Esmer veya kızılsarı renkte küçük böcek; tatlı ve acı sularda, hattâ kaplıca sularında yaşar. (Kınkanatlıların *dytiscidae* familyasından.) [L]

HYDROPHYLLACEAE çoğl. i. Almaşık yapraklı bitkiler familyası; çiçekleri düzgün erdişi olur; her çiçekte beş çanak yaprağı, beş erkek organ, tohumunda kıkırdak kıvamında kalın bir besidokusu bulunur. (Hodanlar takımından.) [L]

HYDROPHYLLUM i. Sert yapraklı otsu bitki; Kuzey Amerika'nın kutup bölgelerinde yetişir. (*Hydrophylaceae* familyasının örnek tipi.) [L]

HYDROPROGNE i. Hazar denizi kırlangıcının (*Hydroprogne Caspia*) cins adı; martı büyüklüğünde iri bir kuştur. (L)

HYDROPSALİS i. Brezilya'ya özgü çobanaldatan; kuyruğunun dış taraftaki iki teleği çok uzun ve eğridir. (L)

HYDROPSYCHE i. Sinir kanatlı böcek; kurtçuğu derelerde, kum taneciklerinden veya suya batık tüycüklü bitkilerden bir kılıf içinde yaşar. (*Trichoptera* takımından *hydropsychidae* familyasının örnek tipi.) [L]

HYDROTEA i. Külrengi veya siyahımsı sinek; Avrupa'da görülen *Hydrotea Hirritans* ile *H. meteorica* evcil hayvanların terini emerek onları rahatsız eder; etçil olan kurtçukları çürümekte olan organik maddelerde gelişir. (Kısaduyargalı sikloraf sineklerin *muscidae* familyasından.) [L]

HYDROUS i. Suböceğinin ilmî adı. (L)

HYDRUS, Küçüksuyılanı* takımyıldızının latince adı (kısaltması: *Hyi*). [L]

HYEMOSCHUS i. Su geyiğinin cins adı (*Hyemoschus aquaticus*); oğlak iriliğinde, boynuzsuz küçük bir geyiktir; Gabon'da, Senegambiya bataklık ormanlarında yaşar, her ayağında dört parmak bulunur. (Geviş-getirenlerin cücegeyikgiller familyasından.) [L]

HYÈRES, Fransa'da Var idare bölgesinde (Toulon idare çevresi) kanton merkezi, Provence'da, Maures kütlesinin kenarında; 33 693 nüf. XIII. yy.dan kalma Saint-Louis kilisesi. Hyères, bugün önemli bir güneş ve denizle tedavi yeridir. Hyères demiryeri, Maures'un uzantısı olan Bénat burnuyle Giens yarımadası arasındadır. Bu demiryeri kıyısında sayfiye merkezi *Hyères kumsalı* uzanır. (L)

HYÈRES adaları, esk. **Or adaları,** Fransa'da Provence'ta (Var) adalar, güneye ve doğuya doğru Hyères demiryerini kapatır; Hyères adaları iki gruba ayrılır: batıda, Porquerolles ve Grand-Ribaut adacığı; doğuda, Port-Cros, Bagaud adacığı ve Levant adası. Hepsinde turizm gelişmiştir. (L)

HYGİEİA. Yun. mit. Sağlık tanrıçası. Adı uzun zaman, Athena gibi başka tanrıçalara sıfat olarak verildi. M.Ö. V. yy.da ayrı bir tanrıça haline geldi ama her zaman öteki şifa verici tanrılara bağlıydı. Sonraları kurtarıcı ve bütün tehlikelerden koruyan bir tanrıça oldu. Bk. ASKLEPİOS. (L)

HYGİNUS (Gaius Julius), latin yazarı (M. Ö. 64-M.S. 17). İspanyol asıllıydı, Roma'ya köle olarak getirildi. Gramerci Cornelius

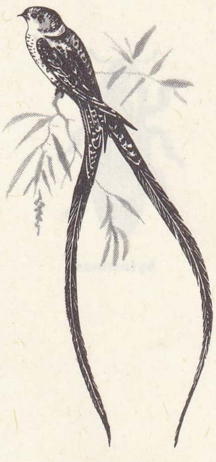
hydropsalis

HYGIEİA
antik bir yapıttan detay
Vatikan müzesi, Roma

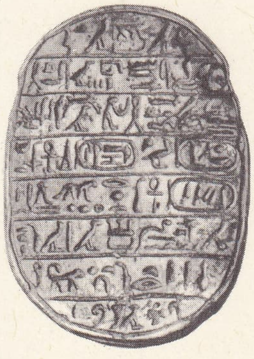
HYKSOS
Amenofi III ve Tiyi'nin evlenmeleri üzerine yazıt
Louvre müzesi, Paris

Foto. Alinari - Giraudon, Giraudon (LAROUSSE)

hylastinus

hylesinus

Alexander'ın derslerini takip etti. Augustus onu azat etti. Hyginus, saraya kütüphaneci olarak girdi. Birçok bilimsel eser ve Vergilius üstüne önemli bir inceleme yazdı. Ayrıca «ünlü kişiler», «italya kentleri», «truvalı aileler» konulu eserleri vardır. Ona ait olduğu sanılan 227 mitolojik masaldan meydana gelen *Fabularum Liber* (Masal Kitabı) ile konusu gökcisimleri olan *Poeticon Astronomicon Libri IV* (Göksel Varlıkların Yapısı IV) adlı eserler o kadar kötü bir üslûpla yazılmıştır ki, bunlarda Augustus devrinin ince zevkini yaşamış bir şairi bulmak güçtür. (L)

HYGROBİA i. Çok bombeli etçil böcek; bataklıklarda yaşar ve parmakların arasına alınınca cırlama sesi çıkarır. (İlmî adı *Hygrobia Hermanni.* Kınkanatlılardan *hygrobiidae* familyasının örnek tipi.) [L]

HYGROCHROA i. Kelebek cinsi; ilkbahar ve sonbaharda ortaya çıkar. (Tırtılı kurtbağrı, söğüt, leylâk, hanımeli ve yasemin üzerinde yaşar. Pulkanatlıların *geometridae* familyasından.) [L]

HYGRONİA i. Kavkısının son dolambacı karinalı salyangoz; Batı Avrupa'da yaşar. (*Helicidae* familyasından.) [L]

HYGROPHORA i. Aralıklı kalın lamelli bazitli mantar; şapkası çoğu zaman yapışkan olur. (Bazı türleri yenir; *altındiş hygrophora, su hygrophorası, çayır hygrophorası.* Bazıları ise küçük ve çok değişik parlak renklidir: *Koni hygrophora, papağan hygrophorası.*) [L]

HYGROTUS i. Durgun sularda yaşayan küçük böcek. (İlmî adı *Hygrotus inoequalis.* Kınkanatlıların *dytiscidae* familyasından.) [L]

HYKSOS i. Mısır dilinde, **Heka-Hasut** («yabancı bir ülkenin önderi»). Birçoğu Yukarı Suriye'den gelen ve M.Ö. XVIII. yy.da silâhlı birlikleriyle Nil deltasının doğu yarısına yerleşen önderleri belirtmek için Mısırlı Manethon'un kullandığı terim. Bunlardan bir kısmı *mısır kralı* olarak taç giydi ve mısır geleneklerini benimsedi (M.Ö. 1700-1580 dolaylarında XV. ve XVI. sülâleler). Üstünlükleri Yukarı Mısır'a kadar uzanan bölgede kabul edildi. Mısırlı birçok yerli yönetici de kral unvanını aldı. XVI. yy.da nüfuzları azaldı. Teb'li bir soylu aile, yavaş yavaş, yurtseverleri çevresinde topladı ve sonunda «Hyksos'ların başkenti Avaris'i ele geçirdi, onları Suriye'ye kadar kovaladı ve 1580'e doğru XVIII. sülâleyi kurdu.

Bir Hyksos sanatından söz edilemez, fakat Hyksos'lar Küçük Asya'dan gelerek M.Ö. II. binin ilk yarısında Kenan, Suriye, Ege, Mezopotamya veya Mısır geleneklerini hem etkilediler hem de bunlardan etkilendiler. Filistin ve Mısır'da bulunan ve kenarında bir samî veya mısır kralının adı yazılı olan sayısız domuzlan böcekleri Hyksos'ların eseridir. (L)

HYLAİOS. Yun. mit. Arkadia'lı kentauros. Hippodameia'nın düğününde Theseus ile Pirithoos tarafından öldürüldü. Başka bir efsaneye göre, kendisine baskı yapmak istediği için Atalante tarafından öldürüldü. (L)

HYLAS. Yun. mit. Dryopia'lıların kralı. Theiodomas'ın oğlu. O kadar güzeldi ki, Herakles onu kaçırdı ve Argonautes'lerle sefere götürdü. Hylas bir akşam kaynaktan su alırken periler tarafından kaçırıldı ve ölümsüzleşti. Mysia'da her yıl yapılan dinî törenlerde, âyin alayları, adını boş yere bağırarak onu geri çağırırdı. (L)

HYLASTES i. Ormanlarda, sarıçam ve sahil çamı korularında yaygın böcek. (İlmî adı *Hylastes ater.* Kınkanatlıların *scolytidae* familyasından.) [L]

HYLASTİNUS i. Esmer renkli böcek; tirfilin köklerinde dikine delikler açar ve baklagillerden çeşitli bitkilerin gövdesinde yaşar, tirfil tarlalarını sarabilir. (İlmî adı *Hylastinus obscurus.* Kınkanatlıların *scolytidae* familyasından.) [L]

HYLEMYİA i. Çiçeklerde yaşayan boz renkte sinek; kurtçuğu bazı tarım bitkilerine zarar verir (*Hylemyia coarctata* çavdar, buğday ve arpaya, bazı hallerde pancar, şalgam ve patatese zarar verir. *H. brassicae*'nın tırtılı lahana, şalgam ve turpa zararlıdır. Kısaduyargalı sikloraf sineklerin *muscidae* familyasından.) [L]

HYLESİNUS i. Esmer veya kızıl renkte, silindirimsi gövdeli oduncul böcek; birçok türü ağaçlara zararlıdır. (Kınkanatlıların *scolytidae* familyasından.)

— ANSİKL. *Hylesinus oleiperda* zeytin ağacının küçük dallarında açtığı deliklerde yaşar. Dişbudak ve leylâğa da saldırır. Bu böceği yok etmek için hasta dalları keserek hemen yakmak gerekir. *H. fraxini* dişbudağa ve bazı hallerde zayıf veya yaralı zeytinlere musallat olur. Çok oldukları zaman sağlam ağaçlara da saldırabilirler. *Çam hylesinus*'u ormanlarda büyük zararlara sebep olur. (L)

HYLİDAE çoğl. i. Kuyruksuz amfibyumlardan ağaç kurbağaları familyası; parmakları yapışkan disklerle sona erer. (Ağaçkurbağaları, «acris»ler keselikurbağaları ve phyllomedüzler bu familyadandır.) [L]

HYLLOS. Yun. mit. Herakles ile Deianeira'nın oğlu. Oita dağında ölüm ateşini yaktı, Herakles oğullarının düşmanı Eurystheus'u öldürdü. Herakles oğullarını Theai'ye yerleştikten sonra tekrar Peloponnesos'a getirmeğe çalıştı. Fakat Arkadia kralı Ekhemos tarafından öldürüldü. Bu efsane ile dor kabilelerinin göçleri anlatılır. (L)

HYLOBATES i. Jibonun ilmî adı. (L)

HYLOBATİDAE çoğl. i. Zool. Bk. UZUNKOLLUMAYMUNGİLLER.

HYLOBİUS i. Bitki biti. (Çam hylobius'u [*hylobus* veya *curculio abietis*] sarı benekli esmer bir böcektir; çamgillerin kütüğünde yaşar; *H. piceus* ise karaçamda yaşar. Kınkanatlıların *curculionidae* familyasından.) [L]

HYLOCERUS i. Kaktüs cinsi; on altı kadar türü vardır, bir türü (*Hylocerus tricostatus* veya *H. triangularis*) süs bitkisi olarak yetiştirilir. (L)

HYLOCHARİS i. Tropik Amerika'da yaşayan sinek kuşu; eski yazarlar buna SAPHİR derlerdi. (L)

HYLOCOETUS i. Esmer veya kızıl renkte uzun gövdeli böcek; meşe odunlarında ve diğer dağlık orman ağaçlarında yaşar. (İlmî adı *Hylocoetus dermestoides.* Kınkanatlıların *lymexylonidae* familyasından.) [L]

HYLODES i. Kuyruksuz kurbağa; Tropik Amerika ve Antiller'de elli kadar türü bulunur. (*Leptodactylidae* familyasından.)

— ANSİKL. *Hylodes*'ler parmakları ayrık ve yapışkan kurbağalardır; bu yüzden dik yerlere tutunabilirler. Başlıca türü *Hylodes Martinicensis* daima ağaçta yaşar. Çok iri olan yumurtalarını suya bırakmaz; yaptığı sümüğümsü madde içinde yere bırakır. Bundan tamamen büyüklerine benzer yavrular çıkar. (L)

HYLOİCUS i. Sphingidae familyasından kelebek. (Pulkanatlılardan.)

— ANSİKL. Batı Avrupa'da iki türü vardır: Kurtbağrı kelebeği denen *Hyloicus ligustri*'nin kurtçuğu dişbudak, leylâk, kurtbağrı ve kartopu üzerinde, çam kelebeği denen *H. pinastri*'nin tırtılı ise kozalaklılarda, özellikle sarıçamda yaşar. (L)

HYLOPHİLUS i. Yeşil-beyaz renkte güzel kelebek; meşe ormanlarında yaşar, sarı çizgili yeşil tırtılı burada beslenir ve sandalı andıran bir koza içinde krizalit olur. (Pulkanatlıların *arctiidae* familyasından.) Kınkanatlıların *cerembycidae* familyasının örnek tipidir, dünyanın her tarafında görülür. (*Hylophilus patricus* çamlarda yaşar.) [L]

HYLOTOMA i. Zool. Bk. AĞAÇKESEN.

HYLOTRUPES i. Böcek türü; doğrama, döşeme, mobilya gibi açıkta bulunan reçineli tahtaların içini kemirir. (Çok zararlı bir böcektir; krezilli ilâçlar bir dereceye kadar fayda sağlar. İlmî adı *Hylotrupes bajulus.* Kınkanatlıların *cerembycidae* familyasından.) [L]

HYMANS (Henri), belçikalı sanat yazarı (Anvers 1836 - Bruxelles 1912). Belçika krallık kütüphanesi müdürü oldu (1904), Carel Van Mander'in *Ressamların Kitabı* adlı eserini Fransızcaya tercüme etti. Öteki eserleri: *Histotre de la Gravure dans L'École de Rubens* (Rubens Okulunda Gravür Tarihi) [1879]; *Histoire de l'Art Belge au XIX. Siècle* (XIX. yy.da Belçika Sanatı Tarihi). [L]

HYMANS (Paul), belçikalı siyaset adamı (Ixelles 1865 - Nice 1941). Brüksel'de parlamento tarihi profesörlüğü (1896-1914) yaptı, 1900'de Brüksel milletvekili oldu. Liberal parti liderlerindendi, Londra elçiliğinde bulundu (1915-1917). 1919'da Barış konferansı ve bunu takip eden konferanslar (San Remo, Boulogne, Spa) ve nihayet, ilk oturumuna başkanlık ettiği Milletler cemiyeti toplantılarına (1920) katıldı. Uzun süre dışişleri bakanlığı yaptı (1918-1920, 1924-1925, 1927-1934). [L]

HYMENAEA i. Amerika'da yetişen ağaç cinsi; bazı türlerinden «kopal» denen reçineler elde edilir. (Bk. KOPAL. COURBARİL.) [*Hymenaea Courbaril*'in pembemsi külrengi odunu marangozluk, doğramacılık, arabacılık ve gemicilikte kullanılır. Kopal elde edilen esas türü ise *H. Verrucosa*'dır.] (L)

HYMENAİOS i. Eski Yunanlıların ve Romalıların düğünlerde söyledikleri şarkı.

— ANSİKL. Gelin kocasının evine giderken söylenen düğün ilâhisi, şarkı, müzik ve dansla yapılan bir gösteriydi; iki genç kız korosu bulunur, birine flüt, ötekine kithara eşlik ederdi; yolda, güveyin evinden çıkan iki genç erkek korosuyle karşılaşırlardı. İki topluluk *hymenaios*'un kıtalarını sıra ile okurdu. (L)

HYMENAİOS. Yun. mit. Evlenmeye hükmeden ve düğün şarkılarını temsil eden tanrı. Birçok efsaneye konu oldu. Apollon ile Kalliope'nin veya Dionysos ile Afrodit'in oğlu. Ölümünden sonra Asklepios tarafından diriltildi, kahramanlıklar devrinin şairi oldu. Attikeliler için Hymenaios ince, nazik, güzel bir atinalı delikanlıydı. Bir genç kıza âşık olmuş, kadın kılığına girerek Demeter bayramlarının yapıldığı Eleusis'e kadar genç kızın peşine takılmıştı. Hacılar haydutların saldırısına uğrayınca Hymenaios saldırganları öldürmüş ve sevdiği kızla evlenmişti. Hymenaios ayrıca genç bir Argos'lu olarak da kabul edilir; ülkenin delikanlılarını korsanların elinden kurtardığı, onların da düğünlerinde onuruna evlenme şarkıları söyledikleri ileri sürülür. (L)

HYMENANTHERA i. Menekşegillerden bitki cinsi; Avustralya ve Yeni Zelanda'da yetişen altı kadar türü vardır. (En tanınmış türü, ılıman iklime dayanıklı *Hymenanthera Crassifolia*'dır.) [L]

HYMEN (O)—, yun. *hymen,* zar kelimesinden alınan ve birçok kelimenin yapısına giren önek. (L)

HYMENOCALLİS i. Güzelhatunçiçeğigillerden Amerika'nın sıcak bölgelerinde yetişen bitki; Eski Dünya'da yetişen ak nergise yakın bir bitkidir. (Ama Afrika'da da bir *hymenocallis* yetişir. Şemsiye şeklindeki büyük beyaz çiçeklerinden dolayı bu bitkinin birçok türleri bahçelerde yetiştirilir: *Hymenocallis cariboea, H. macrostephana, H. calathina, H. undulata* v.b.) [L]

HYMENOCARPUS i. Bitki türü; sapları tüylü, az çok yatay durumda, 10-15 sm yüksekliğinde, sarı çiçekli bir bitkidir; ekinlerin içinde biter. (Baklagillerden.) [L]

HYMENODİCTYON i. Kınakına ağacına çok yakın ağaç veya ağaççık. (Kökboyasıgillerden.)

— ANSİKL. *Hymenodictyon* Madagaskar'da, Afrika ve Asya'nın tropik bölgelerinde yetişir. Kabuğu acıdır ve kınakına gibi ateş düşürücü nitelikler taşır. Çinhindi'nde sık görülen, 8-15 m boyundaki *Hymenodictyon excelsum* kabuğunda kendine özgü bir alkaloit bulunur. (L)

HYMENOLOBİUM i. Amazon havzasında yetişen ağaç. (Çeşitli türlerinden [*Hymenolobium flavum, H. excelsum, H. nitidum, H. petrolum*] sapupira adı verilen ticarî bir kereste elde edilir. Baklagiller takımından.) [L]

HYMENOMYCETALES veya **HYMENOMYCETES** çoğl. i. Bazitli mantarlar üsttakımı; herkesçe bilinen iri mantar türlerini kapsar: *altınmantar, kuzumantarı* v.b.

— ANSİKL. *Hymenomycetales*'in en belirgin özelliği, «himenyum» adı verilen bazit tabakasının, kendisini taşıyan organın dış yüzünü kaplamasıdır; öyle ki sporlar olgunlaştığı zaman serbestçe havaya saçılabilir. Bu himenyum çayır mantarlarında lamların iki yüzünü, poliporlarda borucukların çeperlerini, *hydna*'larda iğnecikleri, *clavaria*'-

larda spor organlarının tüm yüzeyini kaplar. (L)

HYMENOPHYLLUM i. Küçük eğreltiotu; ağaçların dibinde, kıyılardaki nemli kayalıklarda, karayosunları arasında rastlanır; bir kısmı, tropik bölgelerde yetişen küçük boylu türleri kapsar. (İlmî adı *Hymenophyllum Turnbridgense.*) [L]

HYMENOPTERA çoğl. i. Zool. Bk. ZARKANATLILAR.

HYMENOPTEROİDEA çoğl. i. Zarkanatlılar ve *strepsiptera* takımlarını içine alan holometabol kanatlı böcekler üsttakımı. (L)

HYMENOSPORİUM i. Yaprakları sürekli ağaççık; *pittosporium*'a çok benzeyen bu bitki bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir; anayurdu Avusturalya'dır. (İlmî adı *Hymenosporum flavum; pittosporaceae* familyasından.) [L]

HYMENOSTOMATİDA çoğl. i. Tümkirpikli birhücreli hayvanlar takımı; ağız çevresi titrek levha veya zardan kirpiklerle çevrilidir. (Çoğu bakteri yiyicidir. Başlıca cinsleri: *glaucoma, lembidea, urocentrum, pleuronema, colpidium.*) [L]

HYMETTOS dağı, Yunanistan'da dağ, Attike'de, Atina'nın güneydoğusunda; 1 425 m. Lezzetli balı ve mermer ocaklarıyle tanınmıştır. (L)

HYNDMAN (Henry Mayers), ingiliz sosyalisti (Londra 1842 - ay.y. 1921). Paris Komünü'nü örnek alarak 1881'de *London Democratic federation*'u (Londra Demokratik federasyonu) kurdu (bu kurum 1884'te, marksist doktrini yaymayı amaçlayan Social Democratic federation'a dönüştü). İkinci Enternasyonal'in kurucularındandır. Boer'ler savaşına karşı çıkarak İşçi partisinin gevşekliğini kınadı. Birinci Dünya savaşında Bolşeviklere karşı ateşli muhalefeti ile tanındı, *The Evolution of Revolution*'u (Devrimin Evrimi) [1920] yazdı. (L)

HYOGO, Japonya'da il, Honşu'nun güneyinde; 3 620 700 nüf. İdare merkezi, *Kobe.* (L)

HYOLİTHES i. Fosil yumuşakça; hafifçe kemerli, üçgen kesitli dik kavkısına bazen İngiliz Kolombiyası'nda Kambriyen tabakalarında çok rastlanır. (L)

HYOPHORBUS i. Yelpaze yapraklı palmiye; Madagaskar ve Mascareigne adalarında yetişir. (Çok ısıya ihtiyaç gösteren iki türü süs bitkisidir: *Hyophorbus amaricaulis, H. Verschaffeltii.*) [L]

HYOPOTAMUS i. Toynaklı memelilerden fosil hayvan; *ancodus* da denen bu fosile Avrupa'da oligosen tabakalarında rastlanır. (L)

HYOSERİS i. Sarı çiçekli küçük bitki; çorak ve çakıllık yerlerde yetişir. (Bileşikgillerden.) [L]

HYOSPATHE i. Palmiye cinsi; yaprakları yüzgeç biçiminde, koçan şeklindeki çiçekleri dallı, meyvesi zeytinsidir. (Brezilya'da yetişen üç türü vardır.) [L]

HYOTHERİUM i. Domuzgillerden fosil memeli hayvan. (Avrupa'da miyosen, Hindistan'da pliyosen tabakalarında bulunur.) [L]

HYPAİPA. Esk. coğ. Batı Anadolu'da İzmir'in Ödemiş ilçesi yakınlarında şehir. İlk defa Lydia devleti zamanında (M.Ö. VII. VI. yy.) kurulduğu sanılır. Şehir daha sonra Yunan, Roma ve Bizans devirlerinde de iskân edilmiştir. Bugün görülebilen yapılar roma ve bizans devrine aittir. Harabelerin üzerinde modern Datbey köyü kuruludur. Şehirde arkeolojik kazı yapılmadı. (M)

HYPANİS i. Gündüz kelebeği; kanatları yol yol esmer benekli ve kızıl sarı renktedir. (*Hypanis ilithya* ve bunun çeşitleri Hindistan'dan Madagaskar'a kadar yaygındır. Pulkanatlıların *nymphalidae* familyasından.) [L]

HYPANİS. Esk. coğ. Avrupa'da iki ırmağın adı; İskitya'da olan bugünkü *Bug,* Sarmatya'da olan ise bugünkü *Kuban* ırmağıdır. (L)

HYPARKHOS i. (yun. k.). Eskiçağ Helenistik Doğu'nun en geniş eyaletlerinde satrap yardımcısı. (Bazen bunlara da «satrap» denirdi.) [L]

HYPATA. Esk. coğ. Yunanistan'da şehir, Tesalya'da, Oita dağının kuzey yamacında. Bugün *Hypati.* (L)

HYPATE, Kıbrıs'ın Anadolu'ya bakan kıyılarında şehir. Tesalya'lı Yunanlılar tarafından Truva savaşı zamanında kuruldu. (L)

HYPATİOS, imparator Anastasios I (491-518) devrinde yaşamış bizanslı general. Bizans imparatorluğunun İranlılara karşı yaptığı savaşlarda yararlık gösterdiyse de 514'te Trakya'da isyan çıkaran Vitalianos'a yenilerek esir düştü. Serbest bırakılınca da imparator onu görevinden uzaklaştırdı. Hypatios, Justinianus tarafından, İran-Bizans barış antlaşmasını imzalamakla görevlendirildi, fakat iftiraya uğrayarak bu görevinden alındı. 532'de, Nika isyanı sırasında istemediği halde kral ilân edildiyse de daha sonra tutuklanarak öldürüldü. (M)

HYPECOUM i. Sarı veya turuncu çiçekli bitki; 10-40 sm yüksekliğindedir; kırlıkta yetişir. (Gelincikgillerden.) [L]

HYPENA i. Gri-esmer gece kelebeği; ağız dokunaçlarının uzunluğuyle dikkati çeker. (*Hypena proboscidalis* ile *H. rostralis* yazın serbetçiotu ve ısırgan üzerinde yaşar. Pulkanatlıların *noctuidae* familyasından.) [L]

HYPERA i. Yonca bitinin diğer adı; bazen yoncalıklarda zarara yolaçar. (İlmî adı *Hypera zoilus.* Kınkanatlıların *curculionidae* familyasından.) [L]

HYPERBOLOS, atinalı demagog (öl. Sakız adası M.Ö. 411). Yunan komedi şairleri onunla sık sık alay ettiler. Lamba imalâtçısı idi. Sonra Kleon ile ilişkiler kurdu, daha sonra da demokrat partide onun yerini aldı. Alkibiades ve Nikias on yıllık sürgün tehlikesiyle karşılaşınca, rakipleri Hyperbolos'u mahkûm ettirmek için aralarında anlaşmaya vardılar (M.Ö. 417). Bunun üzerine Hyperbolos Sakız adasına çekildi, orada oligarşi idaresinin adamları tarafından öldürüldü. Hyperbolos on yıllık sürgün cezasının çarptırılan son atinalıdır. (L)

HYPERBOREİOS'LAR. Yun. mit. Uzak Kuzey'de, Kuzey rüzgârının ötesinde oturan efsanevî millet. Apollon her on dokuz yılda, bir yıldız değişiminde, Delphoi'ye gelmeden önce yaptığı seyahatin hatırası olarak onlara uğrardı. Hyperboreios'ların bu sebeple bazı Apollon kültlerinin menşeini meydana getirdikleri ve Delphoi kâhinliğini kurdukları ileri sürülür. Klasik çağda bunların ülkesi iklim dengesinin örneği sayıldı. Burada topraktan yılda iki kere mahsul alınır, daima mavi bir gökyüzü altında uzun yıllar yaşar, mutlu günler geçirirdi. İyilikleri sayesinde «şifalı büyü» yapabilen Hyperboreios'lar ölmez, sadece daha iyi bir dünyaya göç ederlerdi. (L)

HYPEREİDES, atinalı hatip ve devlet adamı (Atina M.Ö. 390/389'a doğr. - Kleonai [?], Peloponnesos M.Ö. 322). Eflatun ve İsokrates'in öğrencisiydi. Kâtip olarak kazandığı büyük servetle siyaset alanında kendini gösterme fırsatını buldu (362). Havailiği ve sefahati (mahkeme önünde savunduğu Phryne metresiydi) ateşli bir yurtsever olmasını engellemedi. 347'den itibaren, Vatan partisi lideri Demosthenes'in tarafına geçerek onu Makedonya taraftarları (Aiskhinos, Philokrates) ile barışçılara karşı destekledi. Sakız ve Rodos adalarını Makedonya kralı Philippos'a karşı Atina'nın çevresinde toplanan birliğe soktu (341).

Kheronaia yenilgisini (338) öğrenince, Demosthenes'in yokluğunda Atina'nın savunmasını teşkilâtlandırdı ise de, kölelere hürriyet ve yerleşik yabancılara vatandaşlık hakları vaat ederek genel bir seferberliğe gidilmesi için çıkardığı kanun uygulanamadı. Makedonya kralı Philippos ölünce Vatan partisine tekrar yanaştı, ama Harpalos meselesinde Demosthenes'den ayrılarak (324) onu ilk suçlayanlardan biri oldu. İki eski dost daha sonra Lamia savaşı sırasında barıştılar. Hypereides Makedonya'ya karşı açılan bir savaşı şiddetle bastıran kral Antipatros tarafından idama mahkûm edildi. Çok sayıdaki söylevlerinden sadece altısı, Mısır papirüsleri üzerinde, bir kısmı tam, bir kısmı ise eksik olarak bulundu. Sağlam bir düşüncenin samimî bir dille, etkili sözlerin de incelik ve nükteyle bağdaştığı bu nutukları arasında, özellikle *Demosthenes'e Karşı* (bu eserde dargınlığın heyecanı belirir) ve *Lamia'da Ölen Savaşçıların Ölüm Ağıtı* (323) anılmağa değer. (L)

HYPERGONAR i. (tes. edil. ad). H. Chrétien'in 1929'da, anamorfoz olayını meydana getiren merceğe verdiği ad. Bk. SİNEMASKOP. (L)

HYPERİA çoğl. i. Amfipod kabukluları alttakımı; iri başlı, sivri iri gözlü, saydam gövdeli küçük kabukluları kapsar. (En tanınmış türü, Akdeniz'in engin yerlerinde yerleşik olarak bulunan *phronima*'dır; bunun içinde gömleklilerden bir hayvan olan *pyrosoma* barınır.) [L]

HYPERİA i. Amfipod kabuklu hayvan; özellikle soğuk bölgelerde yaygın olan bu hayvanda ayrıeşeylilik çok belirgindir. (L)

HYPERİCUM i. Kılıçotunun ilmî adı. (L)

HYPERİON i. Bilinen domuzlan böceklerinin en büyüğü; Avustralya'da yaşar. (İlmî adı *Hyperion Schroetteri.* Kınkanatlıların *carabiadae* familyasından.) [L]

HYPERİON. Yun. mit. Titan. Uranos ile Gaia'nın oğlu. Kız kardeşi Theia ile evlendi, Helios, Selene ve Eo'nun babası oldu. (L)

HYPHAENA i. Bot. Bk. DUM *ağacı.* (L)

HYPHASİS. Esk. coğ. İndus ırmağının soldan aldığı altkol. Büyük İskender, askerlerinin ayaklanması üzerine, başarılı ilerlemesini bu ırmak kıyılarında durdurdu ve seferinin sona erdiğini belirtmek için Olympos dağının büyük tanrılarına on iki tane dev tapınak yaptırdı. Bugün *Beas* veya *Bias* (L)

HYPHOLOMA i. Bazitli mantar; çoğu zaman küme küme yetişen, firfiri - esmer sporlu bu mantarlarda körpe iken bir kortin bulunur. (*Küme hypholoma, tuğla rengi hypholoma, sucul hypholoma* gibi hepsi de yaygın ve tanınmış olan bu mantarlar, bazen şüpheli sanılmakla beraber zararsızdır.) [L]

HYPNOS. Yun. mit. Uyku tanrısı. Erebos ile Nyx'in («gece») oğlu, Thanatos'un («ölüm») ikiz kardeşi. İnsanlara uyku ve tatlı rüyalar verirdi.

— İkonogr. Yunanlıların ölü külü vazolarında Hypnos, Thanatos ile birlikte, Memnon'u, Sarpedon'u veya destan kahramanlarını mezara yerleştirirken görülür; bazen ciddî ve tatlı, şakak veya omuzlarında kanatları olan bir delikanlıdır. (Helenistik bir heykel, Hypnos'u uyutucu bir sıvıyı bir boynuzdan boşaltırken gösterir [Madrid müzesi].) [L]

HYPNUM i. Karayosunu.

— ANSİKL. *Hypnum*'lar oldukça büyük boylu (20 sm) karayosunlarıdır. Bunlar orman topraklarında gevşek çim halinde yetişen ince saplı bitkilerdir. Bahçe karayosunu (*Hypnum triquetrum*), Avrupa'da, olduğu gibi veya boyandıktan sonra mezar taşlarını süslemek için kullanılır. (L)

HYPOBORUS i. Odun böceği; kurtçuğu incir dallarında kabukla odun arasında yaşar; Avrupa'nın güneyinde önemli derecede zarara sebep olan bu böceği yok etmek için hasta dalları yakmak gerekir. (İlmî adı *Hypoborus fixus.* Kınkanatlıların scolytidae familyasından.) [L]

HYPOCEPHALUS i. Brezilya'da yaşayan teke böceği çeşidi. (Uzunduyargalı kınkanatlıların *prionidae* familyasından.)

— ANSİKL. *Hypocephalus* sığırların ve diğer büyük baş hayvanların leşlerinin veya çürümüş ağaçların altında yere gömülü yaşar. *Silâhlı hypocephalus (hypocephalus barbatus)* cinsi esmer renkte acayip bir gece böceğidir. Bunlar ancak büyük yağmurlarda, toprak sularla göllendiğinde dışarı çıkar. (L)

HYPOCHOERİS i. Sarı çiçekli bitki; değişik boyda (10 sm'den 1 m'ye kadar) pek çok türü vardır; genellikle kumsal ve kayalık yerlerde yetişir; yalnız *Hypochoeris taraxcoides* nemli yerleri sever. (Bileşikgillerden.) [L]

HYPOCHRYSOPS i. Küçük kelebek; üstü mavi ve siyah, altı siyah benekli gri-sarıdır; Molük adalarından Avustralya'ya kadar yaygındır. (Pulkanatlıların *lycenidae* familyasından.) [L]

HYPOCREALES çoğl. i. Pyrenomycetes alt grubundan asklımantar takımı; peritekalarının çeperi etli, rengi parlak olur. (Birçok türü bitkilerde hastalık yapar. Meselâ *Nectria galligena* elma urunun etmenidir.) [L]

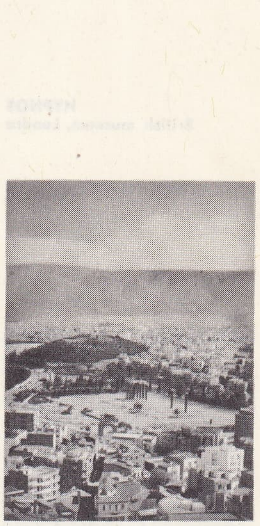

HYMETTOS dağının Atina'dan görünüşü

HYPNOS
British museum, Londra

hypnum

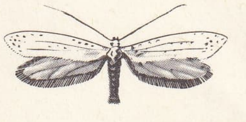

hyponomuta

HYPOCYRTA i. Brezilya'da yetişen küçük ağaç; gövdesi tırmanıcı, yaprakları karşıttır; çiçekleri yaprakların koltuğundan tek tek çıkar. (*Gesneriaceae* familyasından.) [L]

HYPODERMA i. Kıllı, kaba yapılı sinek; kurtçuğu geviş getiren çeşitli hayvanların derisi altında yaşar. (Kısaduyargalı sikloraf sineklerin *calliphoridae* familyasından.) *Eş-anl.* BÜVELEK.

— ANSİKL. *Hypoderma diana* dağ keçilerine dadanır. *H. bovis,* sığırların üstüne yumurtlar, yumurtalar kıllara yapışır. Yumurtadan çıkan kurtçukları hayvanlar yutar. Kurtçuk hayvanın vücudunda bir hayli dolaştıktan sonra derinin altında çıbanımsı bir ur meydana getirir. Orada iyice geliştikten sonra başkalaşma geçirmek üzere yere düşer. Hypoderma bulunan hayvanların derisi delik deşik olduğundan köselecilikte zor kullanılır. Bu sineğin sebep olduğu zarar bir hayli büyüktür. (L)

HYPODİOİKETES i. (yun. k.). Ptolemaios'lar devrinde, Mısır'da bir yönetim bölgeleri topluluğunun (yun. *nomos,* eski mısır dilinde *sepet*). Kamu gelirlerini yöneten kimse. (L)

HYPOESTE i. Ot, çalı veya ağaç halinde bitki; çiçekleri pembe veya kırmızı, kömeç biçiminde olur. (Asya ve Avustralya'da elliden fazla türü yetişir. *Acanthaceae* familyasından.) [L]

HYPOHİPPUS i. Atgillerden fosil hayvan. (Avrupa'da yaşamış ankiterium'a çok benzeyen hypohippus Amerika'da miyosen tabakasında bulunur.) [L]

HYPOLEPİS i. Eğreltiotu; iki türü sıcak limonluklarda yetiştirilir. (Eğreltiotugillerden.) [L]

HYPOLİCAENA i. Esmer ve siyah benekli, mavi-gri güzel kelebek; alt kanatlarının ucu kuyruk gibi uzundur; Eski Dünya'nın tropik bölgelerinde yaşar. (Pulkanatlıların *lycenidae* familyasından.) [L]

HYPOLİMNAS i. Gündüz kelebeği; mor tüylü, siyah renktedir, her kanadının ortasında geniş beyaz bir leke bulunur; Hindistan'da yaşar. (İlmî adı *Hypolimnas Bolina,* Pulkanatlıların *nymphalidae* familyasından.) [L]

HYPOLİTHUS i. Küçük böcek; taşların altında veya akarsu kenarlarında kumların içinde yaşar. (Kınkanatlıların *elateridae* familyasından.) [L]

HYPOLYTRUM i. Sapı yapraklı, başağı çok çiçekli ot. (Sıcak ülkelerde yirmi beş kadar türü yetişir. Papirüsgillerden.) [L]

HYPONEURİNA çoğl. i. Sölomluların iki kolundan biri; bunlarda sinir sisteminin önemli bir kısmı çoğu zaman sindirim borusunun altında sinir düğümü yığını halinde bulunur. (Bunlar aynı zamanda ilkinağızlılar sayılır.) [L]

HYPONOMEUTA i. Küçük kelebek; tırtılı meyve bahçelerinde büyük zararlara yolaçar. (Pulkanatlılardan *hyponomeutidae* familyasının örnek tipi.)

— ANSİKL. Bu cinsin çok zararlı iki türü vardır: elmaya zarar veren *Hyponomeuta Padella* ve armuda zarar veren, *H. Malinella.* Bunların tırtılları toplu halde yaşar, ipek lifleriyle dalları sarar. Işıklı tuzaklar yardımıyle kelebeklerini yakalayarak veya yaprakları belirdiği sırada böcek öldürücü ilâçlarla tırtıllarını öldürerek bunlarla savaşılır. Dalların budanması ve alkali sularla yıkanması da tavsiye edilir. (L)

HYPONOMEUTİDAE çoğl. i. Pulkanatlı böcekler familyası; ön kanatları siyah noktalı beyazımsı olan güveleri kapsar. (Örnek cinsi *hyponomeuta*'dır.)

— ANSİKL. *Hyponomeutidae*'nin, tırtılları birçok ağaca zararlıdır; bunlar bulundukları dala sarılı ipeksi bir dokudan yapılmış bir yuvada toplu halde birarada yaşar. Familyadaki cinsler: *prays, plutella, hiponomeuta* v.b. (L)

HYPORKHEMA i. Yun. ed. Apollon veya Artemis'e, daha sonraları da başka tanrılara sunulan korolu şarkılar. (Bu şarkılar söylenirken hafif ve neşeli danslar da yapılırdı.)

— ANSİKL. *Hyporkhema* kalabalık bir koro tarafından söylenirdi. Koronun bir kısmı kıpırdamadan veya bir halka şekline girerek şarkı söylerken, öteki kısım bir çeşit baleyi andıran anlamlı bir dans yapardı. Delos'lu Apollon'a sunulan ilâhide Delos hyporkhema'sının çok canlı bir tablosu çizilmiştir. Pytho'lu Apollon'a sunulan ilâhide ise tanrıların kendileri Olympos'ta bir hyporakhema yaparlar. Bu türü yaratanların giritli Zeus rahipleri (*kyretes*) olduğu sanılır. (L)

HYPOTHENEMUS i. Silindirimsi ve tüylü küçük böcek. (*Hypothenemus aspericollis* incirde; *H. eruditus* kitap ciltlerinde yaşar. Kınkanatlıların *scolytidae* familyasından.) [L]

HYPOTREMATA çoğl. i. Yassı gövdeli, genellikle ince kuyruklu köpekbalıkları grubu; solungaç yarıkları ağzın arkasında, karın tarafına yakın, gözler ve burun delikleri ise sırttadır. (Altı familyaya ayrılır: *rhinobathidae, özkedibalığıgiller, dasyatidae, fulyabalığıgiller, mobulidae, uyuşturanbalığıgiller.*) [L]

HYPOTRİCHİDA çoğl. i. Çevrekirpikli, yassı gövdeli birhücreli hayvanlar familyası; gövdesinin sırt tarafında çoğu zaman kirpik bulunmaz; karın tarafında ise «yumak» adı verilen ve hareketi sağlayan iri uzantılar vardır. (L)

HYPOXİS i. Sapsız ot; 3-20 yapraklı rozet şeklindedir; bir sapçığın ucunda bulunan çiçekleri ya tek tektir veya salkım halinde. (Afrika, Asya ve Amerika'da elliden fazla türü yetişir.) [L]

HYPSAUCHENİA i. Böcek cinsi; Güney Amerika'da yaşar, göğsünde ve başında, kemerli dik uzantılar bulunur. (Eşkanatlıların *membracidae* familyasından.) [L]

HYPSELOSTOMA i. Çinhindi'nde yaşayan küçük salyangoz. (*Vertiginidae* familyasından.) [L]

HYPSİGNATNUS i. Tropik Afrika'ya özgü büyük yarasa. (İlmî adı *Hypsignathus monstrosus.* Yarasalar takımının Kanatayaklıgiller familyasından.) [L[

HYPSİKLES, M.Ö. II. yy.da yaşamış olan bir helenistik çağ matematikçisi. Söylendiğine göre, Eukleides'in düzgün oniki yüzlü ve yirmi yüzlünün çizimiyle ilgili *Unsurlar* (Stoikheia) adlı kitabının dördüncü bölümü ona aittir. Hypsikles ayrıca aritmetik dizileri de inceledi. (L)

HYPSİLOPHODON i. Dinozorlardan otçul sürüngen; 1,50 m uzunluğundaki tam iskeleti Wight adasında (İngiltere) vealdiyen tabakasında bulundu. (Kuşayaklılar alttakımı.) [L]

HYPSİPYLE. Yun. mit. Limni (Lemnos) kralı Thoas'ın kızı, Lemnos'lular kralları tarafından öldürülürken babasını kurtardı ve kaçmasına yardım etti. Kraliçe oldu. Limni'ye uğrayan Iason Hypsipyle'ye âşık oldu, iki çocukları dünyaya geldi. Limni'li kadınlar olup biteni öğrenince, onu köle olarak Nemea kralı Lykurgos'a sattılar. Lykurgos onu oğlu Opheltes için sütanası olarak aldı. Thebai'yi kuşatan Yedi Şef onunla karşılaştılar ve talepleri üzerine kendilerini yakındaki bir çeşmeye götürdü; bu sırada bir yılan emzirdiği çocuğu boğdu; bu ölüm, seferlerinin başarısızlığa uğradığına belirti sayıldı. Yedi Şef Hypsipyle'yi, babanın hiddetinden kurtardılar ve Opheltes şerefine Nemea oyunlarını tertiplediler. (L)

HYPTİOTES i. Örümcek cinsi; Kuzey yarımkürede ve Hindistan'da yaşar. (Hyptiotes'ler kısa bacaklı, esmer veya sarı kızıl renkte küçük örümceklerdir; Avrupa'da görülen iki türü özellikle kozalakların alçak dallarında yaşar; kendine özgü üç köşeli bir ağ örer. *Uloboridae* familyasından.) [L]

HYPTİS i. Ballıbabagillerden bitki cinsi; Tropik Amerika'da yetişen iki yüz elli kadar otsu veya odunsu bitki türünü kapsar. (Familyadaki diğer cinslerden farklı olarak, çoğu ağaçsı olan bu bitkilerin çiçekleri çok şekillidir.) [L]

HYRACHİUS i. Tapir ve gergedana yakın fosil memeli. (Kuzey Amerika ve Moğolistan Eyoseni.) [L]

HYRACODON i. Toynaklı fosil memeli hayvan. (Kuzey Amerika Oligoseni.) [L]

HYRACOTHERİUM i. Toynaklı memelilerden hayvan fosili. (Avrupa ve Kuzey Amerika'da alteyosen tabakalarında bulunur. *Eohippus* adıyle de bilinir. Atgillerin gelişimi tilki iriliğindeki bu hayvandan başlar, at ile sonuçlanır.) [L]

HYRAX i. Daman'ın (*procavia*) eski cins adı. (L)

HYRKANİA. Esk. coğ. İran'da bölge, Hazar denizinin güneydoğusunda, Merv ve Med ülkesi arasındaki bölgede. Horasmilerin, Pers'lerin, Makedonya'lıların eline geçtikten sonra Parth'ların hâkimiyetini kabul etti, Romalılara karşı açılan savaşlara katıldı ve değerli savaşçılar yetiştirdi. Birçok kere özellikle Vologaeses I zamanında (yaklş. M.S. 60'a doğr.) ayaklandı. (L)

HYRKANİON. Esk. coğ. Lydia'da ova, Hermos (Gediz) ırmağı tarafından aşılır. Ovaya Hyrkanios adını, Pers'lerin oraya sürdüğü Hyrakania göçmenleri verdi. M.Ö. 190 yılında, burada Cornelius Scipio ile Antiokhos III arasında bir meydan muharebesi oldu. (L)

HYRKANOS I veya **İOANNES HYRKANOS** (öl. M.Ö. 104), yahudilerin başrahibi ve prensi (134-104). Babası Simon Makkabi'nin yerine geçti. Kudüs'ün Suriyelilerce kuşatılmasından sonra Antiokhos VII Sidetes'in hükümranlığını kabul etti. Antiokhos, 129'da Parth'lara karşı giriştiği seferde ölünce, Sekem'i ele geçirerek, Garizim tapınağını yıktırdı, Edom'luları sünnete zorladı ve Roma'nın yardımı ile yeniden bağımsızlığını kazandı. Yurt içinde «Ferisîler»le ilişkilerini kesti ve bir dereceye kadar yenilik taraftarı olan Sadukîlere dayanarak helenistik örneği bir yönetime yöneldi. (L)

HYRKANOS II (M.Ö. 110-M.Ö. 30), başrahip (76-67, 63-40) ve yahudi başkumandanı (47-41), Aleksandros Iannaios'un oğlu. Babasının ölümünden sonra (76), iktidarı elinde tutan annesi Aleksandra tarafından başrahip ilân edildi, 67 yılında annesinin yerine geçer geçmez kardeşi Aristobulos tarafından devrildi. 63 Yılında Pompeius iktidarı yeniden ona verdiyse de silik ve zayıf kişiliği yüzünden prokonsül Gabinius tarafından her türlü faaliyetin dışında tutuldu. 47 Yılında Sezar kendisini tekrar iktidara getirerek başkumandanlığa yükseldi. Yeniden tahttan indirilince, yönetimi kendi adına Antipatros'a ve sonra Herodes'e bıraktı. 40 Yılında Aristobulos'un oğlu Antigonos tarafından tahttan indirildi. Antigonos, Kudüs'ü ele geçirdi ve Hyrkanos'u başrahiplikten kesinlikle uzaklaştırmak için sakatladı. Hyrkanos birkaç yıl Parth'lar ülkesinde sürgün yaşadı, daha sonra Yehuda'ya döndü ve orada öldürüldü. (L)

HYSİAİ veya **HYSİA.** Esk. coğ. Peloponnesos'ta (Argolis) şehir, M.Ö. 417'de yıkıldı. M.Ö. 669'da Ispartalılar burada büyük bir yenilgiye uğradılar. (L)

HYSSOPUS bîş. i. Itırlı bitki; dalları dik, yaprakları şeritsi, çiçekleri genellikle koyu pembe ve boyu 20-60 sm'dir. (Ballıbabagillerden.)

— ANSİKL. Eczc. *Hyssopus*'un kaynatılarak elde edilen suyu halk hekimliğinde öksürük kesici, sidik söktürücü ve uyartıcı olarak kullanılır. (L)

HYSTEROPTERUM i. Asmalarda yaşayan böcek. (İlmî adı *Hysteropterum apterum.* Eşkanatlıların *fulgoridae* familyasından.) [L]

HYSTRİX i. Oklu kirpinin ilmî adı. (L)

HYVİNKAA, Finlandiya'da (Uusimaa ili) sanayi merkezi ve iklimi sağlığa yararlı; 20 000 nüf. Demiryolu malzemesi. Ayakkabı fabrikası. Finlandiya büyük yün sanayiinin merkezidir. (L)

Hz, frekans birimi *hertz*'in sembolü. (L)

HZİ-DZUNG, Ming sülâlesinden çin imparatoru (1621-1627). Güçsüz bir insandı, zamanında ülke birçok felâkete uğradı: Hollandalılar Formosa'ya yerleşti (1624), Mançu'lar, Liao-Dung yarımadasına yayıldı (1625) ve Kore'yi istilâ etti (1627). [L]

Foto. Noailles (LAROUSSE)

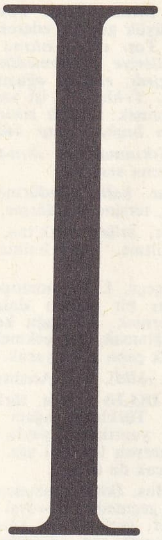

büyük I
Klasik Latince

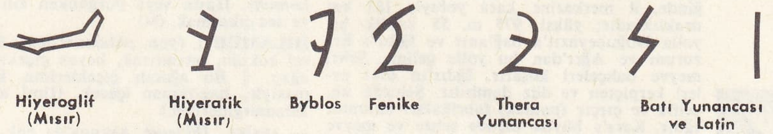

I i. Türk alfabesinin on birinci harfi; *ı*. ‖ Sıralama ve sınıflandırmada sayı yerine kullanıldığı zaman 10'u (veya 11'i) gösterir.

— Mant. *Esk.* Tikel bir olumsuz önermeyi göstermek için kullanılır.

— ANSİKL. Göktürk (Orhon) alfabesinde *ı* harfi, *i* ile birlikte aynı işaretle temsil edilmiştir. Uygur alfabesinde de *ı* ve *i* harfleri için aynı işaret kullanılmıştır: kelime başında bu harf birbirine bitişik bir düz ve bir sola eğik dişle, kelime ortasında ve sonunda ise sadece sola eğik dişle belirtilmiştir. Manî, brahmî, soğdî (veya soğdak) alfabelerinde *ı* ve *i* ünlüleri bir tek işaretle temsil edilmiştir. Osmanlıcada da *ı* ve *i* ünlülerinin belirtilmesi için kelime başında elif ve ye, kelime ortasında ve sonunda yalnız *y* harfine başvurulmuştur. Harekeli metinlerde de *ı* (ve *i*) harfi, bazen sadece hareke (esre) ile, bazen de hem harf hem de hareke ile gösterilmiştir.

● *Fonetik* (ses bilgisi). Kalın, dar ve düz bir ünlü *ı*, Türkçede kelime başında, ortasında ve sonunda bulunabilmektedir (*ılık, ısı, ışık; bırakmak, kılavuz, tıkırtı; acı, baktı, şaşı* v.b.). Türkiye Türkçesinde düz ünlülerin etkisiyle yuvarlak ünlüler düzleşir; bu arada *u* ünlüsü *ı* olur: *artuk>artık, cansuz>cansız, altun>altın, açuk>açık* v.b. Bazı yabancı kelimelerin, türkçeye geçerken telaffuz ve imlâları değişmekte; kelimenin aslında bulunmayan bazı ünlüler ortaya çıkmaktadır. Bu çeşit ünlü türemelerinden *ı* için şunlar örnek olarak gösterilebilir: *pırlanta* (fr. *brillante*), *kayıt* (ar. *kayd*), *vakıf* (ar. *vakf*), *sabır* (ar. *sabr*), *ıskarmoz* (yun. *skarmos*) v.b. Anadolu ağızlarında da kelime başında *ı* türemesi görülür. *ırıza* (rıza), *ıraķı* (rakı), *ıramazan* (ramazan) v.b. Bu *ı* sesinin türemesinde, hece dengesinin sağlanması, türkçede iki ünsüzün bir hece olarak telâffuzunun güç olması v.b. rol oynar. Anadolu ağızlarında bir de *a* ve *u* ünlülerinin *ı* oldukları görülür: *çağır->çığır-, çubuk>çıbık, yumurta>yımırta* v.b. Bunun gibi bazı arapça ve farsça kelimelerdeki uzun *u* ve *i* ünlüleri türkçe telâffuzda *ı* olmaktadır: *pazı* (fars. *bāzū*), *çıfıt* (ar. *cuhūd*), *kılıf* (fars. *gilâf*), *patlıcan* (fars. *badincan*) v.b.

Bazı türkçe kelimelerde kelime başında *ı* sesi düşer: *sıcak* (<*ısıcak*), *sıtma* (<*ısıtma*) v.b. Anadolu ağızlarında bu düşmeye çok rastlanır: *lıca* (<*ılıca*), *şıla-mak* (< *ışıla-mak*) v.b.

Türkiye Türkçesi dışındaki diğer türk lehçelerinde de *ı* ile ilgili bazı ses değişmeleri olduğu görülür: Kırgızcada, Orta Türkçedeki *i*'li örnekler *ı*'lı olarak geçer: *ım* (işaret) [<*im*]; *ın cın* (<*in cin*). Yine Kırkızcada arapça kelimelerdeki *e* ve *i* ünlüleri *ı* olur; *ıza* (sıkıntı) [<*eza*], *ımtıkan* (sınav) [<*imtihan*] v.d. Ana ve Orta Türkçedeki *a* ünlüsü Yakutçada *ı* olarak geçer: *ıy-* (söyle-) [<*ay-*], *kınat* (kanat), *kırıy-* (yaşlan-) [<*karı-*] v.b. Koybal - Karagas grubunun bazı diyalektlerinde *ı* ünlüsünün genişlediği görülür: *sarıg* (ve *sareg*) [sarı], *karennıh* (gebe) [<*karınlıg*], *tarım* (ve *tarem*) [yarım] v.b. Çuvaşçada da *a*, *o* ve *u* ünlüleri darlaşarak *ı* olur: *yınış* (< *yanlış*), *yıhır-* (<*çağır-*), *sıvı* (< *sağ*), *ıyt-* (söyle-) [<*ayıt-*]; *çılah* (<*çolak*), *pıs* (< *boz*); *tır-* (dur-) [<*tur-*], *ıyhı* (uyku) [<*udıku*] v.b. Tarançi lehçesinde *ı* ünlüsü yerine *i* ünlüsü kullanılmıştır: *kiş* (kış), *yil* (yıl), *aldi* (aldı) v.b. Tatar diyalektlerinde de *i* ünlüsü *ı* olarak geçmektedir: *bır* (bir), *bız* (biz) v.d. (M)

—I, —İ, —U, —Ü ek. Dil. bil. Gerundium eki; bugün yalnız bileşik fiillerde görülür: *al-ı vermek, ver-i vermek, oku-y-u vermek, öl-ü vermek* v.b. (M)

IBIT veya **IBT** i. (ar. *ıbṭ*). *Esk.* Anat. Omuzun iç ve alt tarafı, koltuk altı.

— Biyol. Yaprakların veya dalların ana dallarla bitiştiği yerde meydana gelen açı.

◆ **Ibtî** sıf. *Esk.* Koltuğa ait, koltuk altı ile ilgili. ‖ İ. Ağaç yapraklarıyla dalların bittiği yerden çıkan çiçek.

◆ **Ibtiye** sıf. *Esk.* *Ibtî*'nin dişili. ‖ *Hufre-i ıbtiye.* Koltuk altı çukurluğu. (M)

IBKA i. Bk. IBKA.

IBLIK veya **IMLIK** i. (esk. türk. k.). *Halk dili.* Daha iyi yağlanması için iğdiş edilmiş horoz. ‖ *Iblık* veya (*ımlık*) *etmek*, horozu iğdiş hale getirmek. (M)

IBT i. Bk. IBIT.

—ICAK, —İCEK ek. Gerundium eki; Batı Türkçesinde uzun süre kullanılmıştır. Ek, önceleri *-ıçak, -içek* biçiminde idi: *diyiçek* (deyince), *atıçak* (atınca) v.b. Eski Anadolu Türkçesinin sonlarına doğru *-ıcak, -icek* biçimini aldı. Ek bugün yazı dilinde kullanıştan kalktığı halde bazı anadolu ağızlarında halen yaygındır (*-ıcak, -icek, -ucak, -ücek* [*varıcak* (varınca), *gelicek* (gelince), *olucak* (olunca), *görücek* (görünce) v.b.]). Ek görev bakımından *-ınca, -ince, -unca, -ünce* ekiyle aynıdır. (M)

—ICI, —İCİ, —UCU, —ÜCÜ ek. Fiilden isim yapma eki; görevi fiil kök ve gövdelerinden çokluk, aşırılık, süreklilik anlatımı taşıyan fiil isimleri yapmaktır: *al-ıcı, ver-ici, kur-ucu, gör-ücü* v.b. Ek, Eski Türkçede *-ı-ġçı, -i-gçi* ve *-ġuçı, -güçi* biçimindeydi. Bu biçimlerin, fiilden isim yapma eki *-ġ, -g* ve *-ġu, -gü* ile, isimden isim yapma eki *-çı, -çi*'nin birleşmesinden meydana geldiği sanılıyor. Batı Türkçesi devresinde eklerin sonundaki ve başındaki *ġ* ve *g*'ler düşmüş; böylece ek Eski Anadolu Türkçesinde *-uçı, -üçi* biçiminde kullanılmış, sonra da *ç*'nin ötümlüleşmesi ve yuvarlak ünlünün düzleşmesi sonucu *-ıcı, -içi* biçimini almış; son zamanlarda ise ünlü uyumuna bağlanarak bugünkü çok şekilli hale gelmiştir. (M)

ICIK i. *Halk dili.* [Yalnız *ıcığını cıcığını çıkarmak* deyiminde kullanılır.] Bk. CICIK. (M)

IDÂA i. Bk. IZÂA.

IDHAK i. (ar. *ḍıḥk*'den *idḥâk*). *Esk.* Güldürme, güldürülme. (M)

IDLÂL veya **IZLÂL** i. (ar. *dalâlet*'ten *ıḍlâl* veya *ıżlâl*). *Esk.* Doğru yoldan ayırma,

Osmanlıcada I harfi

Eski Türk alfabelerinde I harfleri

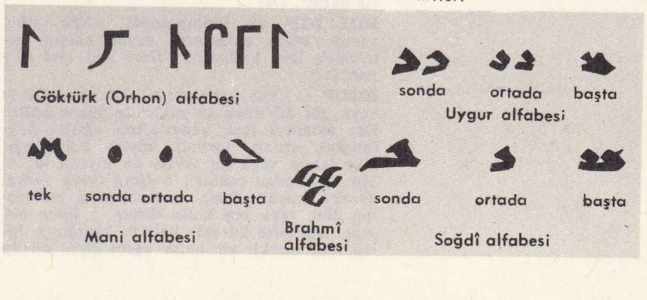

şaşırtma, azdırma. || *Idlâl etmek,* şaşırtmak, doğru yoldan çıkarmak: *Kolay mı ümmeti ıdlâl edip sefil etmek? / Kolay mı dini hurâfât içinde inletmek* (M. Â. Ersoy). *Zt.* İHDÂ. || *Girîve-i ıdlâl,* sapkınlık çıkmazı.

◆ **Idlâliyet** veya **Izlâliyet** çoğl. i. *Esk.* İnsanı azdıracak nitelikteki düşünceler. (M)

IĞDIR, Doğu Anadolu'nun Erzurum - Kars bölümünde (Kars ili) ilçe merkezi şehir; 21 401 nüf. Aynı adla tanınan ovanın güney kenarında, Ağrı dağının kuzeybatı eteğinde, il merkezine kara yoluyle 181 km uzaklıktadır; yüksl. 975 m. 55 km'lik bir yolla Doğubeyazıt'a bağlanır ve Iğdır'a Erzurum ve Ağrı'dan bu yolla gelinir. Şehri meyve bahçeleri kuşatır. Iğdır'ın eski evleri kerpiçten ve düz damlıdır. Şehirde un, çeltik ve çırçır (pamuk) fabrikaları bulunur. Iğdır, Kars'a büyük ölçüde sebze ve meyve gönderir.

— *Iğdır ilçesi,* 1 692 km²; 69 016 nüf. Merkez ve Taşburun bucakları içinde 63 köy; Iğdır ovasının orta kesimi ile Ağrı dağı kütlesinin komşu kesimini kaplar ve Sovyetler birliği topraklarından Aras ırmağı çığırıyle ayrılır. Iğdır ilçesi kışlarının sert olmasına karşılık yazları iyice sıcak olduğundan sulama yardımıyle çeşitli ürün yetiştirir; bunların başında iyi cins pamukla türlü meyveler gelir. (M)

ıhlamur

Iğdır Devlet Üretme çiftliği, Kars'a 250 km, Iğdır ilçesine 65 km ve Aralık ilçesine 14 km mesafede, Tarım bakanlığına bağlı çiftlik (kuruluşu 1953). Türk-Sovyet, Türk-İran sınırları ile Karasu çayı arasında kalan 90 000 dekarlık arazide kurulmuştur. Özellikle toprak ıslahı ve büyük baş hayvan yetiştirilmesi için çalışmalar yapılmaktadır. Çiftlik, Tarım Bakanlığı Devlet Üretme Çiftlikleri Genel müdürlüğüne bağlıdır.

Iğdır Üretme çiftliğine Bakanlar kurulu kararıyle Ağrı dağının yasak bölgesinden 75 000 dekarlık bir bölge de mer'a olarak bağlandı. Susuzluk dolayısıyle mer'adan yılda sadece bir iki ay yararlanabildiği için bu bölgede kar sularının toplanacağı bir gölcükler meydana getirilmesi çalışmalarına girişildi.

Çiftlik topraklarının yüzde 70'e yakın kısmını kaplayan sazlık, kamışlık ve bataklık bölgelere Aras ve Karasu nehirlerinden gelecek taşmalara karşı toprak ıslahı ve taşkın önleme çalışmaları yapılmaktadır. Çiftlikte Montafon tipi süt inekleriyle Herefort tipi, et verimi yüksek uygun ineklerin beslendiği çiftlik fidan ve damızlık hayvan dağıtımıyle çevre tarımcılığına yararlı oldu. (M)

IĞDIRMAKARDIÇ. Bk. KUMLUCA.

IĞDIR ovası, Doğu Anadolu'nun Erzurum-Kars bölümünde Aras ırmağı çığırının güneyinde, vâdi ile Ağrı dağı kütlesi arasında yer alan geniş ova. Kuzeybatıda Tuzluca (1 075 m) yakınlarından başlar, güneydoğuda «Dil» kesimine (825 m) doğru uzanır. Gerçekte, Aras vâdisi kuzeyinde Sovyetler toprağı içinde uzanan düzlüklerle beraber Sürmeliçukur denilen geniş çukur ovanın güney yarısını meydana getirir. Bu ova güneyde Ağrı dağına (5 165 m) kuzeyde Alagöz dağına (4 094 m) kadar uzanır. Ovanın iklimi sert ve az yağışlıdır: en soğuk ve en sıcak ayın ortalama sıcaklıkları: —3°7C ve 25°8C, ekstrem ısı dereceleri: —30°3C ve 39°6C, yıllık yağış tutarı 225 mm. Sulama yardımıyle çok çeşitli ürünler yetişir: tahıl, baklagiller, pirinç, sebze ve meyve. Iğdır ovası Kars ve Erzurum yörelerinin en önemli bir tarım alanıdır. (M)

IĞIL i. *Halk dili.* [Irmaklarda] Belli belirsiz akıntı. (M)

IĞIL IĞIL zf. (onomatope). «Ağır ağır, yavaş yavaş» anlamında suyun akışını nitelemek için kullanılır: *Dere ığıl ığıl akıyor.* (M)

IĞRIP i. (yun. *gripos*'tan). Balıkç. Deniz veya göl dibinden az yukarıda yüzen balıkları avlamak için, kenarlarına ağırlık bağlanarak atılan, torbalı büyük balık ağı. (İki tekne veya bir tekne ile kıyıda bir ekip tarafından çekilir.) || *Iğrıp* (veya *filika*) *demiri,* küçük deniz vasıtalarında kullanılan dört veya beş kollu demir. || *Iğrıp kayığı,* beş çifte kürekli balıkçı kayığı. || *Iğrıp teli,* taraklı bir balık ağını dipte sürtüp çekmekte kullanılan tel halat. (Her taraklı ağda iki tane ığrıp teli vardır ve ağı açık tutmağa zorlayan çemberlere kilitlenir.) — Çökütme denilen bir çeşit balık ağını çekmekte kullanılan halat. || *Çamur ığrıbı,* sığ yerlerde kullanılan balık ağı.

— DEY. *Iğrıp çevirmek,* ustalıkla ve kısa zamanda kâr etmek, vurgun yapmak; (birini) aldatmak. (M)

IH ünl. (onomatope). Devecinin deveyi çöktürmek için çıkardığı ses. (M)

IHLAMAK geçz. f. (onomatope *ıh*'tan *ıhla-mak*). Hasta veya yorgunken «ıh ıh» diye ses çıkarmak. (M)

IHLAMUR i. (yun. *phlamuri*'den). Bot. Güzel kokulu, sarımtırak, beyaz çiçekler veren ağaç. || Bu ağacın çiçeklerinin kaynatılmasıyle, hazırlanan içecek. (İlmî adı *tilia.* Ihlamurgillerden.)

— ANSİKL. *Ihlamur* Avrupa'da çok yaygın, iyi gelişen sağlam yapılı bir ağaçtır. Her çeşit toprakta yetişir, tohumla kolayca ürer. Ihlamur çok sevilen güzel bir süs ağacıdır. Yumuşak ve homogen olan odunu heykelcilikte kullanılır.

Başlıca üç çeşidi vardır: *kış ıhlamuru* veya *küçük yapraklı ıhlamur* (meyvesi küçük ve yuvarlak); *yaz ıhlamuru* veya *büyük yapraklı ıhlamur* (*hollanda ıhlamuru* da denen bu ağacın dalcıkları tüylü, meyvesi keskin beş köşelidir); gümüş ıhlamur (yaprakları hav şeklinde yumuşak tüylü, alt yüzü gümüşü beyazdır). Bk. ODUN *levhası.*

— Eczc. Eczacılıkta kullanılan kısmı ıhlamurun bir bürgü içindeki çiçeğidir. Çiçekler temmuz ayında toplanır, loş bir yerde kurutulur. Ihlamur çayı hafif terletici ve ağrı dindiricidir.

◆ Sıf. Ihlamur ağacından yapılan: *Ihlamur sandalye.* (LM)

IHLAMURGİLLER çoğl. i. İkiçeneklilerden ayrı taçyapraklı çiçekli bitkiler familyası; çoğu ağaç veya ağaççık şeklinde, pek azı otsudur; yaprakları çoğunlukla almaşık, çiçekleri erdişidir. (Başlıca cinsleri: Ihlamur (*tilia*), *corchorus, grevia,* Ebegümeçleri takımından). [L]

IHMAK geçz. f. (onomatope *ıh*'tan *ıh-mak*). [Deve için] Çökmek, oturmak.

◆ **Ihlatmak** ettrg. f. Deveyi çöktürmek.

◆ **Ihtırmak** ettrg. f. Deveyi çöktürüp oturtmak. (M)

IHN i. (ar. *ıhn*). *Esk.* Boyanmış yünlü kumaş. || *Ihn-ı menfûş,* didilmiş, yünlü kumaş. (M)

IHŞITOĞULLARI. Bk. İHŞİDÎLER.

IKÂD i. (ar. *ḳuʿūd,* oturmak'tan *ıḳʿād*). *Esk.* Bir kimseyi veya nesneyi bir yere oturtma. || *Mec.* Bir kimseyi yüksek bir makama getirme, terfi ettirme. (M)

IKÂL i. (ar. *ʿıḳāl*). *Esk.* Deve ve benzeri hayvanların kaçmaması için ön ayağı arka ayağa bağlayan bağ köstek veya alçak çit ile çevrilmiş hara. || *Mec.* Ayak bağı. (M)

IKÂR i. (ar. *ḳāʿr,* derin'den *ıḳʿār*). *Esk.* Derinleştirme, derin hale getirme. (M)

IKBÂZ i. (ar. *ḳabż,* el ile tutma'dan, *ıḳbāż*). *Esk.* Elde tutturma, satın aldırarak elde tutturma. (M)

IKD i. (ar. *ʿıḳd*). *Esk.* Gerdanlık: *Lâl ü dürrü gösterdi her dem / Evrâk-ı gül içre ıkd-ı şebnem* (Fuzulî). || İnci dizisi. || Dizilmiş şey. || *Ikd-ı mufassal,* aralıklı şeylerle ayrılmış gerdanlık. || *Ikd-ı Süreyyâ* (veya *pervin*), Ülker yıldız kümesi. || *Ikd-ı şebefrûz,* yıldızlar. || *Ikd-ı şeb ü rûz,* gündüzün geceyi takip etmesi. (M)

IKFÂL i. (ar. *ḳufl,* kilit'ten *ıḳfāl*). *Esk.* Kilitleme, kilitlenme. (M)

IKHÂR i. (ar. *ḳahr*'dan *ıḳhār*). *Esk.* Kahretme, kahrolma, kahredilme. || *Ikhâr-ı düşmen* (veya *düşman*), düşmanı yenme, kahretme. (M)

IKIL IKIL zf. (onomatope). [Yalnız *ıkıl ıkıl nefes almak* sözünde geçer.] «Sıkıntıyle nefes almak, nefesi kesiliyormuş gibi solumak» anlamında kullanılır. (M)

IKINMAK dönşl. f. (onomatope *ık*'tan *ık-ı-n-mak*). Bir zorluk, acı, ağır bir iş yapma gibi durumlarda soluğunu içinde tutarak kendini zorlamak. || *Mec.* Bir işi yaparken büyük güç sarfetmek.

— ÇEŞ. DEY. *Ikına sıkına. Teklz.* Kendini zorlayarak, büyük güç sarf ederek. Çekinerek, ezile büzüle: *Taşı ıkına sıkına kaldırdılarsa da daha ileriye götüremediler. Ikına sıkına odaya girdi, ellerini oğuşturdu.* || *Ikınıp sıkınmak. Teklz.* Bir işi yaparken kendini çok zorlamak: *Ikındı sıkındı yine bu saçma sözden başka cevap bulamadı.* (M)

IKINTI i. (*ıkınmak*'tan *ıkın-tı*). Ikınmak eylemi. || Ikınma sesi. (M)

IKLÂB i. (ar. *ḳalb,* döndürme'den *ıḳlāb*). *Esk.* Çevirme, tersine döndürme. (M)

IKLAL i. (ar. *ḳıllet,* azlık'tan, *iḳlāl*). *Esk.* Azaltma, eksiltme. || Az bulma, azımsama. (M)

IKLAMAK geçz. f. (onomatope *ık*'dan *ıkla-mak*). Ağır bir yükten dolayı güçlükle nefes alıp vermek. || Soluğu kesilir ve boğulur gibi ağlamak, içi çekmek. || *Iklaya sıklaya,* büyük çaba harcayarak. (M)

IKLİD i. (ar. *ıḳlid*). *Esk.* Anahtar. (M)

IKLIK veya **IKLIĞ** i. (esk. türk. *ıḳlıḳ* veya *oḳluḳ*). Eski Türklerin ağacı oyarak veya kabaktan yaptıkları, yayla çalınan kemençeye benzeyen üç telli saz. (Iklıg, ıgel, ikele veya bıcak da denir.)

— ANSİKL. Mus. *Iklık*'ın uzunca sapının alt ucu gövdeye geçmedir. Gövdesi üzerine tahta yerine deri geçirilir ve kâse biçimindedir. Alt kenarına sap yönünde, yere dayanacak bir ayak çubuğu takılır. İki veya üç telli olur. Düzen kulakları sapın yukarı başındaki yan deliklerden burguludur. Yayı, aşağı yukarı çalgının kendi boyu uzunluğundadır.

Iklık, çok eski bir türk sazıdır. Anadolu'dan Sibirya'ya kadar değişik bölgelerde yaşayan türk boylarında XIX. yy.a kadar kullanılmıştır. Bugün de Anadolu'da yer yer rastlanır. Halk, saz şairlerine ıklıkçı adını verir. XVIII. yy.a kadar büyük şehirlerde de çok kullanılan ıklık, şehirlerde yerini kemana bırakmıştır. (M)

IKLIM TIKLIM bls. zf. ve sıf. Bk. TIKLIM TIKLIM.

IKTÂ i. (ar. *ḳatʿ*'dan *ıḳṭāʿ*). Mal. *Esk.* Padişahın bir toprağı birine mülk olarak veya sadece gelirinden yararlanması için vermesi. (Bk. ANSİKL.) || Bir haraç toprağının bir kimseye gelirinden yararlanması, fakat satmaması şartıyle verilmesi. || Bir kimseyi, delil göstererek susturma. || *Iktâ reayası,* devlete karşı mükellef bulunduğu resim ve vergileri, şer'î ve örfî kanunlara göre, ıktâ sahibine ödeyen reaya. || *Iktâ sistemi,* mülkiyeti devlete ait arazinin rakabesinin veya menfaatinin, devlete karşı bir hizmeti yerine getirdiği için hazineden alacaklı olan kimselere, sultan veya emîr tarafından verilmesi.

— ANSİKL. Mal. *Esk.* Halifeler, vergileri ödenmek şartıyle, kimsenin mülkiyetinde bulunmayan toprakları veya maktu bir hazine gelirini temin ettikten sonra bir yere ait vergileri, *ıktâ* olarak verirlerdi. Selçuklulardan itibaren, belirli yerlere ait devlet vergilerinin, hizmet ve maaşlarına karşılık olarak, kumandan, asker ve sivil devlet adamlarına menşur, tevki ve daha başka adlardaki vesikalarla verilmesine ıktâ denildi. İlim, din ve edebiyat adamlarına terk edilmiş yerlere ıktâ denildiği gibi, hükümdar ailesi üyesi olan melik ve melikelere (şehzade, sultan) yalnız özel masraf ve geçimleri için (*nan-pâre*) ıktâ olarak bazı topraklar ve vilâyetler de verilirdi. Halife ve sultanlara, bazı tabiiyet bağlarını korumak şartıyle, bir veya birkaç vilâyette hüküm sürme hakkı veren, merkeziyet sisteminin zayıflamasına, siyasî hâkimiyetin parçalanmasına yolaçan akitler de ıktâ kavramına girmektedir.

Iktâ kavramı daha da genişleyerek, her türlü arazi vergileri, maden işletmeleri, gümrük resimleri, cizye ve hayvan vergileri iltizamı anlamını kazandı. Bu sonuncu şekle daha çok *mukataa* denir.

Iktâ müessesesinin ilk devir, selçuklu devri ve (ıkta yerine has, zeamet ve tımar terimlerinin kullanılmasına rağmen) osmanlı devri olmak üzere üç büyük döneme ayırmak gerekir. İslâmda, ıktâ türlü şekiller almıştır. Halife Ömer, Irak arazisini şahıslara ıktâ olarak verdiği zaman, bu sistem bir nevi temlik niteliği kazanmış hükümler de taşıyordu. X. Yüzyılda, sultan tarafından ya-

Foto. LAROUSSE

pılan bir ıktâın rakabesinin dirlik sahibine ait olduğu, öşrünün devlete ödenmesi ile mükellef tutulduğu ve kendisinden sonra da vârislerine geçtiği bilinmektedir. Başka bir ıktâ türü, *temlikî ıktâ* idi. Mâverdî'nin verdiği bilgiye göre, bu tür ıktâlar, sahipsiz ve boş araziden, yahut da fetihten önce düşman topraklarından yapılabiliyordu. Yine bu yazarın haracî ve öşrî topraklara ait vergilerin maaş veya hizmet karşılığında ıkta edilmesine dair verdiği bilgi, o devirdeki askerî ıktaların niteliğini anlamak bakımından önemlidir. Aynı kaynakta, görevliler arasında ıktâın özellikle bir yıl, haracın ise birkaç yıl için ıktâ edilebildiği ve kaydıhayat şartı taşıdığı açıklanır. Selçuklu devrinde ıktâ müessesesi gelişme gösterdi. Bu devirde toprağa bağlı bir ordunun meydana çıkması, yani göçebelere toprak dağıtılarak askerî ıktâların kurulması sonucu, asker ve idareci unsurlarla reaya arasındaki münasebet ve menfaatler düzen kazandı. Ikta müessesesine Nizamülmülk yeni usuller getirerek bu konuda bir kurucu niteliği kazandı.

◆ **Iktâât** çoğl. i. *Esk.* Ikta yoluyle verilenler. (M)

IKTÂR i. (ar. *ḳatre*'den *ıḳtār*). *Esk.* Damlatma, damlatılma. (M)

IKTİDÂ i. (ar. *ıḳtidā*ʾ). *Esk.* Örnek tutma, uyma: *Seyr eyle ıktidâsın imâma cemaâtin* (Nabi).

◆ **Iktidâen** zf. *Esk.* Uyarak. (M)

IKTİFÂ i. (ar. *ḳafā*ʾdan *ıḳtifā*ʾ). *Esk.* Birine uyup onun ardından gitme, takip etme: *Iktifâ eylediler meslek-i Âşık Ömere / Aşk u şevk ile nice kafiyecûya-yı suhan* (Sümbülzade Vehbi).

◆ **Iktifâen** zf. *Esk.* Örnek alarak, izinden giderek. (M)

IKVÂL i. (ar. *ḳavl*'den *ıḳvāl*). *Esk.* Birinin gerçekten söylemediği bir sözü, söyledi diye iddia etmek.

◆ **Ikvâliyat** çoğl. i. *Esk.* Yersiz ve temelsiz iddialar. (M)

ILDIR, Ege denizi kıyısında, Karaburun yarımadasının batı yarısında köy; İzmir ili Çeşme ilçesinin Alaçatı bucağında. Yakınında İlkçağın önemli şehri Erythrai bulunuyordu. (M)

ILGAMAK geçl. f. (esk. türk. *ılġamak*). Atı dört nala sürmek. (M)

ILGAR i. (esk. türk. *ılgamak*'tan *ılga-r*). Binic. Başı boş atın dörtnala koşması. ‖ Hafif süvari ile düşman ordusunu yağma etme, akın. ‖ *Ilgar etmek,* hücum etmek.

◆ **Ilgarlamak** geçl. f. *Esk.* Bir ülkeye akın etmek, saldırmak. (M)

ILGARCI i. (*ılgar*'dan *ılgar-cı*). Ask. tar. Düşman ülkesine yağmaya giden hafif süvari akıncılarına verilen ad. (M)

ILGAZ, eski adı **Koçhisar,** Batı Karadeniz bölümünün iç kesiminde, Çankırı ilinin ilçe merkezi kasaba; 2 862 nüf. Kasaba Ilgaz dağının güney eteklerinde, Devrez çayı vâdisine Gökçay'ın kuzeyden katıldığı genişlemiş bir düzlüğün kuzey kenarında, Kastamonu-Ankara yolunun Tosya-Bolu yolundan ayrıldığı yere 2 km, il merkezine 48 km uzaklıktadır: yükseltisi 900 m; 4 mahalle. — *Ilgaz ilçesi,* 782 km²; 25 562 nüf. Merkez ve Belören bucakları içinde 73 köy. İlçe toprakları Ilgaz ve Köroğlu dağları arasında batı-doğu doğrultusunda uzanan geniş tabanlı Devrez çayı tabanını kapsar. Tahıl, pirinç, fasulye, çeşitli meyve (elma v.b.) yetiştirilir. Ilgaz ilçesinde antik çağdan kalma höyükler (Cendere köyünde Salmanhöyük) ve kaya mezarları (İnköyü vardır. (M)

ILGAZ (Rıfat), türk şair ve yazarı (Cide 1911). Kastamonu öğretmen okulunu bitirdi (1930); ilkokul öğretmenliği yaptı. Gazi Eğitim enstitüsünü bitirdikten (1938) sonra Türkçe öğretmeni olarak çalıştı. Mizah yazıları ve oyunlarıyle ün kazandı. Şiir kitapları: ***Yarenlik*** (1943); ***Sınıf*** (1944); ***Yaşadıkça*** (1947); ***Devam*** (1953); ***Üsküdarda Sabah Oldu*** (1954) ve ***Soluk Soluğa*** (1962). Mizah hikâyeleri: ***Radarın Anahtarı*** (1957); ***Don Kişot İstanbulda*** (1957); ***Kesmeli Bunları*** (1962); ***Nerde O Eski Usturalar*** (1962);***Saksağanın Kuyruğu*** (1962); ***Şevket Ustanın Kedisi*** (1965). ***Bizim Koğuş*** (1959); ***Geçmişe Mazi*** (1965) ***Karadenizin Kıyıcığında*** (1969) adlı romanları yayımlandı. ***Hababam Sınıfı*** adlı romanına (1959) dayanan oyunu (1966) birçok defa sahneye kondu. Bu eserin devamı olarak ***Hababam Sınıfı Sınıfta Kaldı*** adlı oyunu kaleme aldı (1969). [M]

ILGAZ dağı, Batı Karadeniz bölümünün en yüksek dağ kütlesi. Kastamonu-Çankırı yolunun 1 775 km'lik bir geçitle aştığı Ilgaz dağı, doğu-kuzeydoğu, batı-güneybatı doğrultusunda 50 km uzunluğunda oval bir kütle meydana getirir. Bu kütlenin dalgalı sırtı üzerinde 2 500 metreyi aşan iki doruk yükselir: Büyük Hacettepe (Koca Ilgaz) 2 587 m ve Küçük Hacettepe (Çatal Ilgaz) 2 546 m. Dağın yamaçları 2 000 metreye kadar iğne yapraklı ormanlarla, daha yükseklerde alpin bitkilerle örtülüdür. Ilgaz dağlarının yapısında az çok metamorfizmaya uğramış Birinci zaman kayaçları, çevresinde Tebeşir devri ve Eyosen flişleri ile andezitler yer alır.

Batıda Bolu ovası kuzeyinden başlayarak doğuda Devrez çayı vâdisi kuzeyinde Kızılırmak boğazlarına kadar uzanan dağlara Bolu-Ilgaz dağları genel adı verilir. (M)

ILGIDIR i. *Halk dili.* Uzunluğu bir metreye yakın olan ve uçlarına bir karış çivi sokulmuş ağaçtan ölçü âletine verilen ad. (Eskiden dokumacılıkta çile iplikleri bu tür ölçü âletleriyle ölçülürdü.) [M]

ILGIM i. **Bk.** SERAP.

ILGIN i. Beyaz veya pembe çiçekli, çok hafif yapraklı, gösterişli küçük ağaç veya ağaççık. (İlmî adı *tamarix.* Ilgıngillerden.)

— ANSİKL. *Ilgın* bahçelerde çit bitkisi olarak kullanılan nispeten dayanıklı bir ağaçtır. Çelikle üretilir. Kumlu toprakları sever. Bahçelerde süs bitkisi olarak da çok kullanılır. (L)

ILGIN, İç Anadolu'nun Konya bölümünde (Konya ili) ilçe merkezi küçük şehir; 11 285 nüf. Şehir Haydarpaşa-Konya demiryolu ve Konya-Afyon karayolu üzerindedir. Yüksl. 1 030 m. Çavuşçu gölü adıyle de tanınan Ilgın gölü şehrin kuzeybatısında yer alır. 4 Mahalle. Ilgın'da Pirhüseyinbey camii, Sadettinisa ve Şeyhbedreddin türbeleri ile Lala (Koca) Mustafa Paşanın 1576'da Mimar Sinan'a yaptırdığı cami, imaret, kervansaray ve bedesten vardır.

— *Ilgın ilçesi,* 1 394 km²; 53 295 nüf. Merkez, Argıthanı ve Aşağıçiğil bucaklarında, nüfusu 5 000'i aşan 2 kasaba ve 42 köy. İlçe toprakları orta kesimde ovalık, güneyde dağlık (Sultan dağları) ve kuzeyde tepeliktir. Geçim tarıma (tahıl, şeker pancarı, haşhaş) ve hayvancılığa dayanır. (M)

ILGINCAR i. Bot. Yabanî kiraz. (L)

ILGINGILLER çoğl. i. İkiçenekli, ayrıtaçyapraklı çiçekli bitkiler familyası. (Almaşık, küçücük yapraklı, erdişi çiçekli, kapsül meyveli ağaç ve ağaççıkları kapsar; tohumları sorguçlu olur. Başlıca cinsleri: *Ilgın, myricaria. Parietales* takımından.) [L]

ILGIN gölü veya **ÇAVUŞÇU gölü,** İç Anadolu'nun Konya bölümü batısında kendi adını taşıyan şehrin kuzeybatısında dar ve uzun tatlı su gölü: 10 km²; yüksl. 1 019

Türkiye'de başlıca ılıca merkezleri

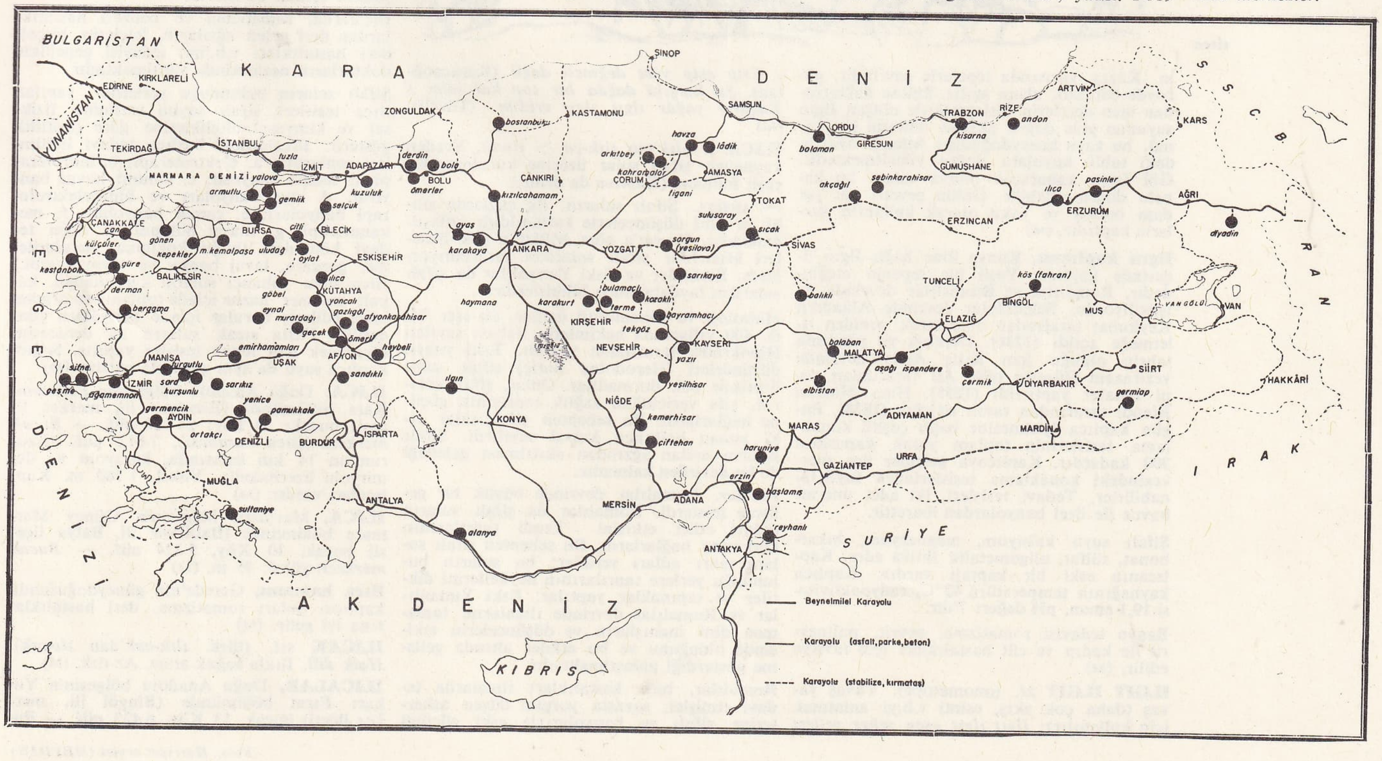

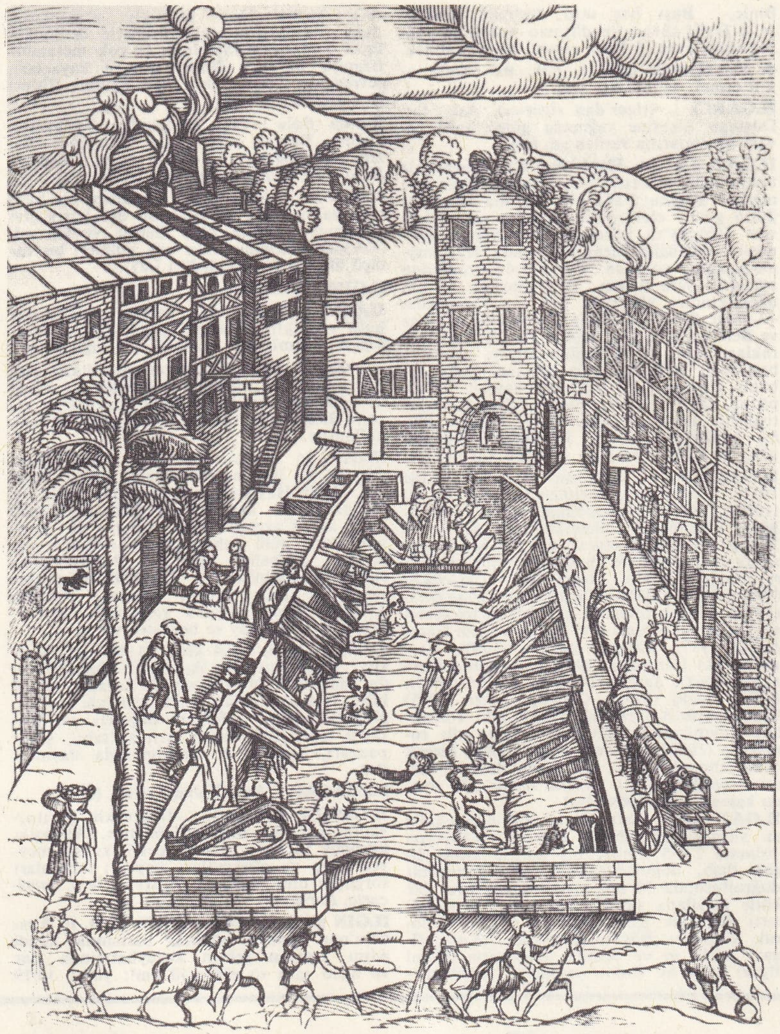

ılıca

m. Kuzey yarısında tepelerle çevrilidir, güneyde bataklık alana açılır. Sultan dağlarından inen derelerin birleşmesiyle oluşan Ilgın suyunun göle doğru akışını önleyen bir kanal, bu suyu kuzeydoğudaki Atlandı ovasındaki tabiî kuyulara doğru yöneltmektedir. Göl fazla kabaracak olursa suları bu kanala doğru akabilir. Gölün çevresi yer yer dam örtüsü ve yakıt olarak kullanıln sazlarla kaplıdır. (M)

Ilgın kaplıcası, Konya iline bağlı Ilgın ilçesinde kaplıca. Yeşil bir tepenin eteğindedir. Romalılar ve Bizanslılar devrinde de işletiliyordu. Selçuklular devrinde Alâaddin Keykubat tarafından onarılarak yeniden işletmeğe açıldı (1236). Deprem ve yangınla tahrip olduğu için Kılıç Arslan devrinde vezirazam Hüseyin oğlu Âli tarafından yeni binalar yaptırıldı (1255). Hacı Numan Efendi tarafından tamir ettirildi (1838). Bugün kaplıca işletmesine bağlı çeşitli konaklama tesislerinin toplam yatak kapasitesi 300 kadardır. Kaplıcaya gelenler ilçe merkezindeki konaklama tesislerinden faydalanabilirler. Tedavi tesisleri, iki adet umumî havuz ile özel banyolardan ibarettir.

Şifalı suyu kalsiyum, magnezyum, bikarbonat, sülfat, oligometalik ihtiva eder. Kaplıcanın eski bir kaptajı vardır. Kaplıca kaynağının temperatürü 42°C, radyoaktivitesi 19,1 eman, pH değeri 7'dir.

Banyo tedavisi romatizma, nevrit, polinevrit ile kadın ve cilt hastalıkları için tavsiye edilir. (M)

ILGIT ILGIT zf. (onomatope). Yavaş yavaş (daha çok akış, esinti v.b.yi anlatmak için kullanılır): *Ilgıt ılgıt esen seher yelleri / Esip esip yâre değmeli değil* (Karacaoğlan). *Şu karşıki dağda bir top kar idim / Yağmur yağdı ılgıt ılgıt eridim* (Türkü). [M]

ILICA i. (*ılık*'tan *ılık-ça* > *ılıca*). Yerden kaynayan şifalı sular üzerine kurulmuş bir çeşit hamam. (*Kaplıca* da denir.)

— ANSİKL. Şifalı suların, ilk çağlarda sıhhî ve dinî düşüncelerle kullanıldığı anlaşılmaktadır. *Tevrat*'a göre Milâttan çok önceleri Mısırlılar şifalı sulardan yararlanıyorlardı. Etrüskler ve Eski Yunanlılar da şifalı sulardan faydalanmayı bilmişlerdir.

Hidroloji ve klimatoloji üstüne ilk eser M. Ö. 400 yıllarında hekimlerin babası sayılan Hipokrates tarafından yazıldı. Eski yunan düşünürleri (Herodotos hariç) şifalı sular üzerinde pek durmadılar. Onlar, şifalı suların, şifa vericiliğini sağlık tanrısının gücüne bağlarlardı. Bu sebepten şifalı sular eski yunan halkınca kutsal sayılırdı. Şifalı suların arslan ağzından akıtılması geleneği de bu devirden kalmadır.

Ilıcalar, Romalılar devrinde büyük bir gelişme gösterdi. Romalılar da şifalı suların tedavi edici etkisini kendi tanrılarının kudretine bağlarlardı. Bu sebepten şifalı sulara tanrı adları verdiler; bu suların bulunduğu yerlere tanrılarının heykellerini diktiler ve tapınaklar yaptılar. Eski Yunanlılar ve Romalılar devrinde ılıcaların, tamamen dinî inanışların ve düşüncelerin etkisinde olduğunu ve bu etkiler altında gelişme gösterdiği anlaşılmaktadır.

Romalılar, bazı hastalıkları ılıcalarda tedavi etmişler, savaşta yorgun düşen askerlerine şifalı su banyolarıyle eski gücünü kazandırmağa çalışmışlardır. Romalılar her gittikleri yerde büyük ılıca tesisleri kurdular. Avrupa'da kurdukları büyük ılıca tesisleri M. S. V. ve VI. yüzyıllarda tabiî âfetler ve savaşlarla yavaş yavaş yıkılmağa başladı. Bu tesislerin yıkılmasında Hıristiyanlığın büyük rolü oldu. Hıristiyanlık bu eserleri putperestlik timsali olarak kabul ediyordu. Anadolu'daki ılıcaların yıktırılması, Türklerin Anadolu'yu ellerine geçirmelerine kadar sürdü. Türkler Anadolu'ya girdikleri zaman, bizanslı saray mensuplarının faydalandığı yalnız Yalova ve Bursa'daki ılıcalar kalmıştı. Selçuklular devrinde Anadolu'nun çeşitli yerlerindeki ılıcalar yeniden onarıldı.

During, *Şarkta Yıkanma Bilgisi* adlı eserinde Selçuklular devri ılıcaları üstüne şunları yazmaktadır: «Romalılar, banyo bilgisini Tiber kıyılarından gittikleri yerlere kadar götürüp yaydılar. Fakat Barbar Germenler, buraları istilâ ettikleri zaman bütün bu eserleri yok ederken, aynı istilâyı yapan Selçuklular girdikleri yerlerde bu müesseseleri muhafazaya olağanüstü bir gayret ve itina göstermişlerdir.»

Osmanlılar da ılıcalara Romalılar ve Selçuklular gibi büyük önem verdiler. Onlar da, Avrupa'ya yaptıkları çeşitli akınlar sırasında Romalılar gibi her gittikleri yerde büyük ılıca tesisleri kurdular: bugün bu ılıcalar Avrupalılarca kullanılmaktadır. Wollman, *Balneoloji* adlı eserinde Osmanlılar devrinde Anadolu'daki ılıcalar hakkında şunları yazmaktadır: «XVII. yy. sonlarına kadar suyun, cilt tazeliğini sağlayan ve şifa veren etkisi üstüne düşünceler unutulmuştu. Bu sırada Türkler yıkanma kültürünün Avrupa'da tek sahibiydiler. Bugün cami şeklinde kubbeli ve havuzlu hamamlarıyle Avrupa'nın güneydoğusunda kendilerini tanıtmaktadırlar».

Osmanlı Türklerinin Anadolu'da ve Avrupa'da eski çağlardan ve Selçuklular'dan kalma birçok ılıcayı onartmaları ve yenilerini yapmaları imparatorluğun yükselme devrine rastlar. İmparatorluğun duraklama ve gerileme devrinde ılıcalara verilen önemin azaldığı görülmektedir. Cumhuriyet devrinde ılıcaların modern hale getirilmesine başlandı.

Ilıcalardaki şifalı sularda madenî tuzlar halinde bulunan maddelerin başlıcıları demir, kükürt, kireç, potasyum, sodyum, manganez ve silistir. Bu sularda birtakım radyoaktif ışınlar da vardır.

Ilıcalarda, ramatizma ve benzeri hastalıklardan ileri gelen ağrıların, felçlerin, birçok deri hastalıkları v.b.'nin tedavisi genellikle doktorların nezaretinde yapılmaktadır.

Şifalı suların bulunduğu yerlerde yapılan ılıca tesisleri, şifalı suyun verimine, fiziksel ve kimyasal niteliklerine göre çeşitlilik gösterir. Ilıcalardaki başlıca tedavi bölümleri şunlardır: a. elektroterapi; b. hidroterapi; c. tedavi banyosu; c. umumî havuz banyosu; d. ziya banyoları ve hidroelektroterapi banyoları; e. çamur banyoları; f. mekanoterapi; g. masaj bölümü; h. diğer tedavi bölümleri (buğu koklama, serpintileme, gargara, lavaj banyo ve lavman gibi.) Ilıca suyu yabancı sularla karışmadan, kapalı mermer hazne içinde toplanır ve oradan izole edilmiş borular içinde banyolara gönderilir. Fazla sıcak suların ısı derecesini düşürmek için fennî tesisler yapılır. Soğuk kaplıca suyu da aynı şartlarla ısıtılır. (M)

ILICA, Doğu Anadolu bölgesinin Erzurum-Kars bölümünde (Erzurum ili, merkez ilçesi) bucak; 38 köy; 24 580 nüf. — *Bucak merkezi (Ilıca kasabası)*, 7 612 nüf. Erzurum'un 14 km batısında, karayolu ve demiryolu üzerindedir. Yüksl. 1 760 m. Kaplıcaları vardır. (M)

ILICA, Marmara bölgesinin Güney Marmara bölümünde (Balıkesir ili, Balya ilçesi) bucak, 10 Köy, 5 324 nüf. — *Bucak merkezi;* yüksl. 95 m. (M)

Ilıca hamamı, Gerede'nin güneydoğusunda kaplıca. Suları romatizma, deri hastalıklarına iyi gelir. (M)

ILICAK sıf. (türk. *ılık-cak*'dan *ılı-cak*). *Halk dili.* Ilıkla soğuk arası. Az ılık. (M)

ILICALAR, Doğu Anadolu bölgesinin Yukarı Fırat bölümünde (Bingöl ili, merkez ilçesi) bucak. 13 Köy, 6 423 nüf. — *Bu-*

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

cak merkezi (*İçpınar köyü*); 995 nüf.; il merkezinin 30 km kuzeydoğusunda deniz seviyesinden 1 400 m yükseklikte kurulmuştur. (M)

Ilıcapınar höyüğü. Arkeol. Tuz gölünün güneydoğusunda höyük. Alçak bir tepe halindedir. Kuzeyinde yerleşme belirtileri gösteren ikinci bir tepe daha vardır. Ankara İngiliz Arkeoloji enstitüsünden İan A. Todd tarafından araştırıldı ve tespit edildi. Araştırmalarda bol miktarda obsidien malzeme çıkmaktadır. Höyüğün bulunduğu yerde üst üste ayrı yerleşmeler olduğu görülmektedir. Diğer neolitik yerleşmeler kadar önemli değildir. Araştırmalar o devir için tuz ticaretinin varlığını göstermektedir. (M)

ILIK sıf. (*ılımak*'tan *ılı-k*). Sıcak ile soğuk arasında olan, hafifçe sıcak: *Yavaş yavaş girer ılık bir suya* (O. V. Kanık). *Ilık banyo insanı dinlendirir.* (M)

ILIKÇIL i. ve sıf. (*ılık*'tan *ılık-çıl*). Yaşamak için belirli bir süre bol nem ve 15°-20°C sıcaklık isteyen, fakat soğuk aylarda uzun süre sıfırın altında ısıya dayanmayan bitkiler. (Soğukçul ve ılıkçıl bitkiler soğuğa karşı koyabilmek, dayanabilmek için yaşama fonksiyonlarını yavaşlatır veya büsbütün durdurur ve bu fonksiyonlarla görevli organlarını kaybederler.) [L]

ILIM i. (*ılımak*'tan *ılı-m*). *Yeni.* Davranış ve isteklerde ölçülü olma özelliği. *Eş-anl.* İTİDAL.

— Astron. Güneş'in, tutulum üzerinde yaptığı hareket sırasında gök ekvatorunu kestiği (altı ay aralıkla), gece gündüz eşitliğine tekabül eden süre. ‖ *Ilımların devinmesi*, ılım anının ilerlemesi. ‖ *Ilımlar doğrusu*, gök ekvatoru düzlemi ile tutulum düzleminin arakesiti.

— ANSİKL. Astron. Tutulum ve gök ekvatoru düzlemleri birbirini *γγ'* doğrusu boyunca keser. Bu iki noktadan birincisi, Güneş'in Güney yarıküreden Kuzey yarıküreye geçtiği noktadır ve buna *ilkbahar ılımı* veya *ilkbahar* noktası denir. Gregoryen takvimine göre Güneş, γ noktasından her yıl 20 veya 21 martta geçer. Bu *ilkbahar*'ın başlangıcıdır. *γγ'* doğrusuna dik olan EE' doğrusu *gündönümleri doğrusu*'dur. Güneşin art arda çizer gibi göründüğü γ E, E γ', γ E' ve E' γ yayları, birbirinden biraz farklı olan dört mevsime, yani ilkbahar, yaz, sonbahar ve kışa tekabül eder. Ilım gününde, enlem ne olursa olsun. Yer'in her noktasında gece ile gündüz birbirine eşittir.

● *Ilımların devinmesi.* Ilımlar doğrusu, tutulum düzleminde çok uzun bir süreyle (25 790 yıl) düzgün bir dönme hareketi yapar. Ilımlar doğrusunun yılda 50″, 26 kadar ters yönde bir hızı vardır. Bunun sonucu olarak ılım anı ilerler. Uzun devirli olan bu tedirginlik, Güneş ve Ay'ın Yer ekvator düzlemini tutuluma çakıştırmak için yaptığı ek çekim kuvvetlerinin etkisinden ileri gelir. Devinme, oldukça karmaşık bir olayın bir kısmıdır ve birçok devirli terim vardır; bu terimlerin bütünü, *astronomi üğrüm**ünü meydana getirir. (LM)

ILIMAK geçz. f. (türk. k.). Ilık hale gelmek. (M)

ILIMAN sıf. (*ılık*'tan *ılık-man* > *ılı-man*). Sıcaklığın hiç bir zaman çok yüksek veya çok düşük olmadığı yer: *Ilıman iklimler. Eşanl.* MUTEDİL.

— Coğ. *Ilıman bölgeler.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Coğ. *Ilıman bölgeler,* yeryüzünde kışın büyük kısmında yüksek kutup basınçları etkisinde kalan soğuk bölgelerle (yaklş. 65. enlem) yüksek astropikal basınç etkisi altındaki sıcak bölgeler (yaklş. 30. enlem) arasındaki orta enlemleri kaplar; siklonik denilen ve batıdan doğuya yönelen bir atmosfer dolaşımıyle nitelenir.

Bir yandan kıtaların bu dolaşıma oranla konumu, öte yandan bulunulan enlem, ılıman bölge içinde büyük iklim farklarına yolaçar.

Kıtaların bu bölgeye has basınç düşmelerine sebep olan nem yüklü havaya açık batı cephelerinde, okyanus iklimi hüküm sürer (sıcaklık farkları azdır; yağış boldur); gerek yüksek tropikal basınçlara, gerekse yüksek kutup basınçlarına doğru ilerlendikçe bu iklim değişir. Ilıman bölgenin kenarındaki yaz mevsiminde yüksek tropikal basınçların kurutucu etkisinde oldukları halde kış mevsiminde siklonik dolaşımın etki alanı içinde kalan kısımlar, akdeniz iklimli (daha yüksek sıcaklık farkları; yağışlı sonbahar ve kışlar) bölgeleri meydana getirir. Kış mevsiminde yüksek kutup basınçlarının kurutucu etkisi altında olan, yaz mevsiminde ise siklonik dolaşımın alanı içinde kalan kısımlar da soğuk ılıman iklim bölgelerini meydana getirir. Kıyı şekilleri ve iç kısımların topografyası bu çeşitli iklim tiplerinin yayılma alanlarını belirtir. Bu bakımdan Kuzey yarıkürede batı dolaşımına açık (Akdeniz, girintili çıkıntılı kıyılar, Kuzey Avrupa'da geniş ovalar) Avrupa kıtası, Kayalık Dağlar'ın sıcak hava kütlelerini hemen durdurduğu Amerika kıtasından daha elverişli durumdadır.

ILICA

Kıtaların iç kısmında havanın kuruluğu ve bulutsuz olması, yağışların azalmasıyle birlikte sıcaklık farklarının artmasına da yolaçar (kara iklimi).

Kıtaların doğu cephesinde güney bölgeler, yazın bu kıyılarda antisiklon çekirdeklerinin azlığı sayesinde tropiklerden gelen nemli hava kütlelerini alır. Tropikal bölgelerden ılıman bölgelere, sonra da soğuk bölgelere geçiş, burada ancak yüzey şekillerinin belirttiği değişikliklerle (Çin iklimi) olur. Bu bölgeler kış mevsiminde, kıtadan gelen soğuk hava kütlelerinin etkisindedir ve sıcaklıklar çok düşüktür.

Bu çeşitli ılıman iklim tipleri içinde, bu bölgelerdeki yüzey şekillerinin aşırı parçalanmışlığı ve bunun her bölgenin yağmur, rüzgâr ve güneşlilik rejiminde yolaçtığı değişiklikler birçok farklılığı ortaya çıkarır.

Sonuçlar, ılıman iklim, dünyanın öbür büyük iklim kuşaklarına (arktika iklimi, tropikal iklim) oranla sıcaklıklar, yağışlar ve mevsimler arasındaki aşırı ayrılıklarla nitelenir. Bununla birlikte başlıca iklim bölgeleri arasında karşıtlıklar görülür.

Ilıman bölgedeki yüzeye çıkmış toprakların çok az yer tuttuğu Güney yarıkürede, Güney Amerika'da, Afrika'nın güney ucunda, Avustralya'nın güneyinde ve bazı takımadalarda (Yeni Zelanda), sıcaklıkları daha düşüktür ve ortalama sıcaklık farkları azdır.

Ilıman bölgeleri, güneybatıdan kuzeydoğuya doğru kıtaların kütleleri arasından sıcak çölleri ve soğuk çölleri birleştiren büyük kuraklık köşegeni aşar. Köşegenin her iki yanında ve nemliliğin elverdiği ölçüde, bozkır ve çayır yerini bu bölgelere has çeşitli orman tiplerine bırakır: tayga veya soğuk bölge kozalaklıları; orta ılıman bölgelerin yaprak döken ormanları; akdeniz ormanı; karaların doğu kenarlarında çin tipi orman.

Beşerî açıdan ılıman kuşak en kalabalık (Kuzey yarıkürede 150 milyon kişi; Güney yarıkürede 60 milyon kişi) bölgedir. Batı Avrupa, Uzakdoğu (Çin ve Kuzey Japonya) ve A.B.D.'nin doğu cephesi başlıca yerleşme kesimleridir. A.B.D.'nin batı kıyısında ve Afrika'nın güneydoğu kıyısında da kilometre kareye 100, hattâ 200 kişiden çok düşen yerleşme bölgelerine rastlanır. (L)

ILIMLI sıf. (*ılım*'dan *ılım-lı*). *Yeni.* Aşırılığa kaçmayan; şiddetli veya nicelik bakımından orta seviyede bulunan: *Ilımlı ateş.* [İnsanlar için] Ölçülü: *Ilımlı bir siyasetçi. Eşanl.* MUTEDİL.

◆ Sıf ve i. Siyasette, aşırı görüşler arasında ortalama bir görüşü savunan, mutedil. ‖ *Ilımlı monarşi,* hükümdar yetkilerinin kısıtlandığı meşrutî monarşi.

◆ **Ilımlılık.** i. Ilımlı olma hali. *Esk.* Mutediliyet. (M)

Ilımlı cumhuriyetçiler (*Républicains Modérés*), Fransa'da, XIX. yy. sonuyle XX. yy.'ın başından beri çeşitli siyasî parti (önce merkez, sonra klasik sağ) ve parlamento gruplarına verilen ad.

● Bunlar önce 1889 seçimlerinde ortaya çıktı ve 1906'da kralcıları bertaraf ederek Parlamento'da kesin yerlerini aldılar. Kralcıların propagandaları parlamento dışında millî bir niteliğe büründü (*Action Française* gazetesi).

● *Merkez ve orta sağ ılımlı cumhuriyetçileri.* İlerici cumhuriyetçiler (1893-1906). Radikallerin ve kralcıların muhalefetine rağmen, cumhuriyetçiler, Dreyfus olayı ile devrilinceye kadar, 1896-1898 arasında iktidarı ele geçirdiler. O tarihte orta sağ kanatta olan cumhuriyetçiler, tutarlı bir siyasî grup niteliğinde değildi; içlerinde tutucu, geleneksel cumhuryetçiliğe yakın eğilimli olanlar vardır. Bu sonuncular katoliklerin yakınlaşmasından tedirgin olarak 1894'te *İlerici birliği*'ni kurdu. Dreyfus olayı ile ikiye bölündüler. Dreyfus'e karşı olanlar çoğunluktaydı. Dreyfus'çüler (Poincaré, Barthon, Leygues, ve Waldeck - Rousseau), Carnot'nun başkanlığında yeni bir grup kurdular (1901). 1906'da cumhuriyetçiler yeniden ikiye bölündü; orta sağda Demokratik ittifaka bağlı ilericiler, sağda Cumhuriyetçi federasyon. Ilımlı cumhuriyetçiler, parlamento içinde küçük gruplara ayrıldılar. Birinci Dünya savaşında içeride bir birlik havası ağır basmağa başladı ve bolşevizm korkusu bütün sağ ve merkez partileri birleşmeğe zorladı (*Millî Cumhuriyetçi blok*). Bu blokun parlamento grubu *Cumhuriyetçi ve Demokratik birlik*'ti. Bu blok 1919 seçimlerini kazandı ama 1924 seçimlerini kaybetti. 1936'da Halk Cephesi hükûmeti buhranı önleyemediği için ılımlı cumhuriyetçiler iktidara geçti, Paul Reynaud zamanında malî buhran önlendi (1938). İkinci Dünya savaşında Vichy hükûmetiyle işbirliği yaptılar. Kurtuluştan sonra itibardan düşen ılımlılar 1945'te, *Cumhuriyetçi birlik, Bağımsız cumhuriyetçiler* adı altında yeniden toplandılar. 1948'de Bağımsız cumhuriyet-

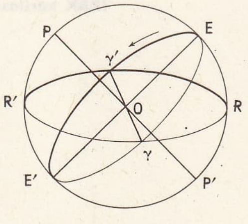

ılım

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

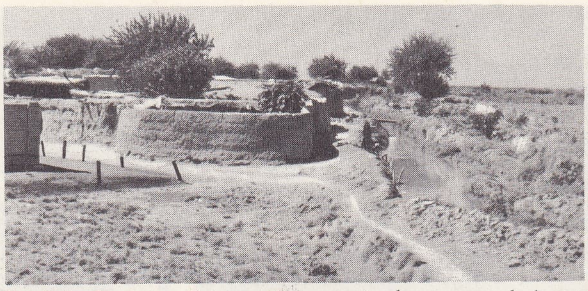

solda, Aşağı Mezopotamya'da bir çiftlik; sağda, Damas-Bağdat arasında çöl

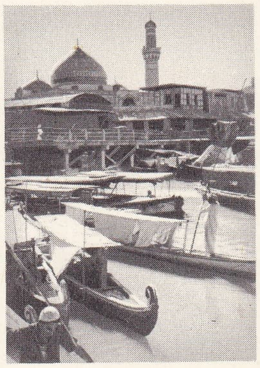

Basra'da Amri camii

çiler Coty, Duchet ve Boivin - Champeaux'-nun önderliğinde *Bağımsız Cumhuriyetçiler Millî Merkez grubu*'nu kurdular. Bu grup, 1952'de *Bağımsızlar ve Köylüler Millî Merkez grubu* adını aldı. (L)

ILINMAK dönşl. f. (*ılımak*'tan *ılı-n-mak*). Soğuğu kırılarak veya az ısınarak ılık hale gelmek: *Su ılındı*.

◆ **Ilındırmak** ettrg. f. Ilık hale getirmek. (M)

ILIŞMAK geçz. f. (*ılımak*'tan *ılı-ş-mak*). [Su için] Ilık hale gelmek.

◆ **Ilıştırmak** ettrg. f. [Su için] Ilık hale getirmek. (M)

ILITMAK geçl. f. (*ılımak*'tan *ılı-t-mak*). Az ısıtarak veya soğukluğunu kırarak ılık hale getirmek. (M)

ILKI i. (esk. türk. *yılḳı*'dan). *Halk dili.* Hayvan sürüsü. || Dört ayaklı hayvanlara verilen ad. (M)

IMIZGAMAK geçz. f. (esk. türk. *ımızġamaḳ*). *Halk dili.* Hafifçe kendinden geçerek uyuklamak. (M)

IMIZGANMA i. (*ımızganmak*'tan *ımızganma*). Uyuklamak eylemi. (M)

— Patol. Uyku ile uyanıklık arasında hal.
— Psikol. *Imızganma halleri,* uykudan veya hipnotizmadan önceki sanrı halleri.
— ANSİKL. *Imızganma,* özellikle sindirim bozukluğu olanlarda, şişmanlarda, ihtiyarlarda ve nekahet geçirenlerde alışılmış saatler dışında görülen ve önüne geçilemeyen hafif bir uyku halidir. (L)

IMIZGANMAK geçz. f. Uyuklamak. || İki durum arasında kararsız bulunmak. || [Ateş için] Kararıp sönmüş gibi durmak.

◆ **Imızgandırmak** ettrg. f. Imızganmak eylemini yaptırmak. (M)

IMLIK i. Bk. IBLIK.

—INCA, —İNCE, —UNCA, —ÜNCE ek. Zaman anlatımı veren gerundium (zarf-fiil) eki: *bak-ınca, gel-ince, bul-unca, öl-ünce* v.b. (M)

INCALIZ i. *Halk dili.* Turşusu yapılan bir çeşit yabansoğanı. (M)

—IP, —İP, —UP, —ÜP ek. Dil bil. Gerundium eki; Türkçede eskiden beri işlek olarak kullanılır: *al-ıp, ver-ip, sor-up, gör-üp,* v.b.. Ek, Eski Türkçede *-p* idi, Batı Türkçesine geçerken ekin önündeki yardımcı ses ekle kaynaştı. Batı Türkçesinin başlarında daima yuvarlak ünlülü şekli kullanıldı: *gel-üp, al-up* v.b. Osmanlıcanın içinde, *-ıp, -ip, -up, -üp* olarak yaygınlaştı. (M)

IR i. (esk. türk. *yır*'dan). *Halk dili.* Ezgi, türkü, nağme.

◆ **Irlamak** geçz. f. Türkü söylemek, terennüm etmek. (M)

IRA i. *Yeni.* Bir kimseyi benzerlerinden ayırmağa yarayan ve davranışlarla ortaya çıkan temel nitelik. *Eşanl.* KARAKTER. (M)

IRABİLİM blş. i. Fels. Kişide karakterin nasıl meydana gelip nasıl ayrıldığını inceleyen bilim kolu. *Eşanl.* KARAKTEROLOJİ. (M)

IRAK sıf. (esk. türk. *yıramaḳ* ve *ıramaḳ* uzaklaşmak'tan *yıraḳ* > *ıraḳ*). Uzak: *Karanlıkta bizden ırak ağlıyor köylerimiz / Ağaç gibi karanlıkta dal gibi canavar ellerimiz* (Attilâ İlhan). [M]

IRAK i. (ar. *ʿırāḳ*). Mus. Türk musikisinde mürekkep bir makam. En eski makamlardandır. XIII yy.da meydana gelmiştir. Bugün 172 örneği vardır. Makamlar listesinin 31. sırasındadır. Irak perdesindeki segâh dörtlüsü ile dügâh perdesindeki uşşak ve nevâ perdesindeki buselik dörtlülerinin birleştirilmesiyle yapılmıştır. Bazı eserlerde bir nevâ perdesinde bir buselik dörtlüsü ilâve edildiği görülür. Segâh dörtlüsüyle ırak perdesinde kalır. Güçlü birinci derecede dügâhtır (*la*), Donanımı si koma, bemolü segâh, bakıye diyezi evc'dir. Itrî'nin tekbiri bu makamdandır: Hatib Sabirî'nin *Temcîd* ve *müracaat*'ı, Hafız Şeyda'nın *Âyin*'i, Arel'in 2 *durak ve ilâhi*'si, Tuluî ve Mehmed Emin Efendinin *durak*'ları. (M)

IRAK, Batı Asya'da devlet; doğuda İran ve Basra körfezi, kuzeyde Türkiye, batıda Suriye ve Ürdün, güneyde Suudî Arabistan, iki tarafsız bölge ve Kuveyt ile sınırlıdır; 444 442 km²; 7 263 000 nüf. Başkenti, *Bağdat* (1 106 100 nüf.). Başlıca şehirleri: *Musul* (388 200 nüf.); *Basra* (422 900 nüf.); *Kerkük* (176 800 nüf.); *El-Necef; el-Kâzimeyn; Hilla; Kerbelâ.*

COĞRAFYA

Fizikî coğrafya

Dicle ve Fırat vâdilerinde tarih boyunca kurulan birçok devletin sonuncusu Irak'tır. Zagros dağlarının kıvrımları ile şist ve marn yaylaları (Trias), kalker ve kumtaşı yaylaları (İkinci Zaman ve Üçüncü zaman başları) ve alçıtaşı yaylaları arasındaki uzunlamasına çöküntüde bu ırmaklar, Basra körfezine doğru akar; yaylalar çok hafif eğimlerle Mezopotamya'ya doğru alçalır. Fırat, Dicle ve kolları, Zagros dağlarına paralel olarak uzanan ve birbirilerinden geniş çanaklarla ayrılan uzun, kıvrımlı, miyosen devrinden kalma tepeler bölgesini (cebel Sincar, cebel Mahul, cebel Hamrin, Kuh-i-Puş) klüzlerle aşarak, çöküntüye varır. Çanaklarda ve dağlar arasında geniş, alüvyonlu dağeteği inişleri yer alır. Suriye ve Türkiye sınırlarında, Şamiye yaylasını, Fırat'ın yüksekliği az fakat sarp şevler arasına sıkışmış vâdisi keser. Hit ile Samarra'nın aşağı kesiminde, Fırat ile Dicle'nin vâdileri genişleyerek, geniş bir (113 000 km²) alüvyon ovası meydana getirir; Diyale'nin alüvyonlu konisinin birbirinden uzaklaştırdığı ırmaklar Bağdat yakınında birbirine yaklaşır, fakat sonra yeniden ayrılır; aralarında yer yer kollar, ölü kollar, eski kanallar ve taşkınlara yön vermek için yapılmış setlerle kesilmiş alçak, bataklık bir ova uzanır. Sonra, iki ırmağın suları Hor-el-Hammar'ın aşağı kesiminde, Şattülarap'ta birleşir ve geniş bir delta ile Basra körfezine dökülür. Alçak Mezopotamya ovasının dolmasını, deltanın aşağı kesiminde (alüvyonlu Karun konisiyle Arap yaylasının kıyısı arasında) daralması, hızlandırmıştır. Şattülarap'ın oluşması ile deltanın boynunun kapatılmasının Milât sıralarında olduğu sanılır. Bugün, Karun ile Şattülarap'ın ortak deltası yüzyılda yaklaşık olarak 3 km ilerler; Irak, yazın dünyanın en sıcak ülkelerinden biridir: sadece kıtadan gelen hava kütlelerinin etkisi altında, gerçek bir fırın halini alır ve özellikle Basra körfezinden Mezopotamya ovasına doğru *kavs* estiğinde, hava gerçekten dayanılmaz olur. Ülkenin oldukça güneyde bulunmasına rağmen, Orta Asya ve İran'dan gelen kıta kutup havası sebebiyle, kışlar soğuk geçer. Kürdistan'da çok kar yağar ve ortalama ısı, Musul'da ocak ayında ancak 5°C'tır. Bununla birlikte Güney Irak'ta tropika et-

IRAK haritası

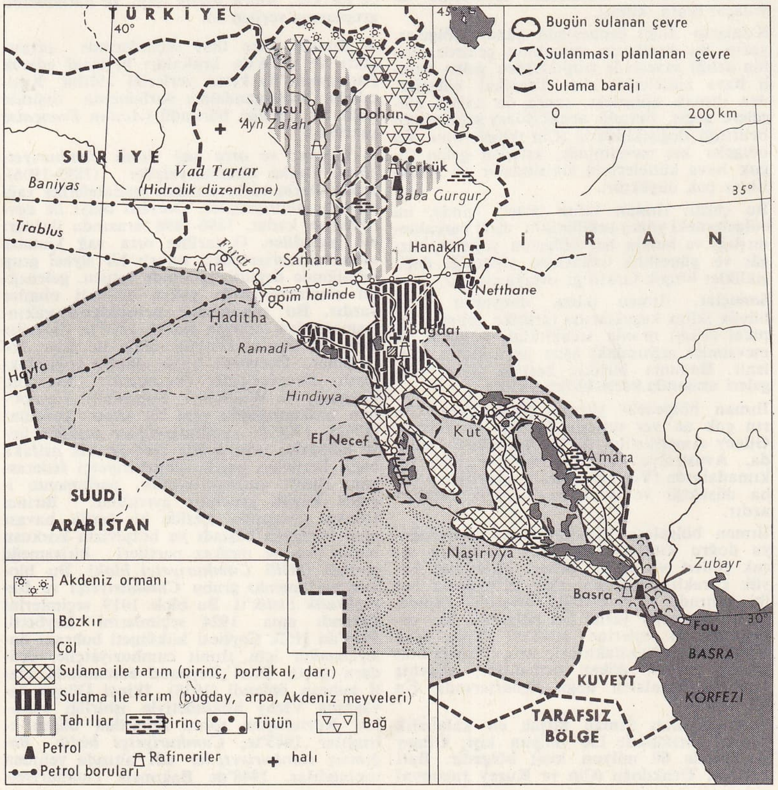

Foto. Lamorisse (LAROUSSE)

başlıca ticaret merkezi Basra

kisi ağır basar (Basra'da ocak ortalaması, 11°C). Sonbahardan ilkbahara kadar, Akdeniz'den gelen alçak hava tabakaları yağış getirerek Fırat, Dicle ve kollarının (İki Zap ve Diyale) taşmasına yolaçar. Kasım ayından itibaren Kuzey Hamad'da, Irak'ın batısında ve Kürdistan yaylasında soğanlı veya uzun köklü bitkiler, buğdaygiller, zambakgiller, ballıbabagiller ve maydanozgiller yetişmeğe başlar. Fakat çok kısa ömürlü olan bu bitki örtüsü, nisan ayından itibaren kurur. Zagros dağlarının ön sıralarında, sadece seyrek fıstık ağacı ve meşe ormanları kalır. Hiç bir bitki yetişmeyen Arabistan çölü, Bağdat yakınında Fırat vâdisinin birkaç kilometre ötesinde başlar ve Fırat, Hor el-Hammar'ın kuzeyinde, çölde akar.

İktisadî ve beşerî coğrafya

Çölde Arabistan'dan gelen, ilkbaharda deve veya koyun sürüleriyle bozkıra yayılan göçebe bedevîler yaşar; yazın, kuzeyde Amra'lar, güneyde Müntafık'lar, Fırat kıyılarında kamp kurar, ürünlerinin bir kısmını yerleşik çiftçilere satar ve hayvanlarını otlatır. Şammar'lar ise zaman zaman Dicle vâdisine kadar gider.

Irak'ın kuzeyinde çölün yerini bozkır alır: çevre dağlarına yaklaştıkça yağışlar artar ve bollaşan sular, *Mamure* (veya *«Bereketli hilâl»*) dağeteğinin zengin topraklarının verimini artırır. Güvenliğin sağlanmasından beri, yerleşik kürtlerle Şammarlar, nasturî asurlu azınlıkları, katolik Kaldeliler, Türkmenler ve Yezidîler, büyük köyler kurarak bozkıra yerleşmiş ve büyük bir tahıl tarımı bölgesi haline getirmiştir. Irak'ın toplam arpa (devamlı artış halinde) ve buğday üretiminin beşte dördünü karşılayan bozkırda, kuru sebze, pamuk ve tütün de yetiştirilir. Irak el-Arabî'de, Ana'nın aşağı kesiminde Fırat kıyısında ve Samarra'da Dicle kıyısında, kış sıcaklıklarının yükselmesiyle hurma ağaçları ortaya çıkar. Tropikal Irak'ta ovanın genişlemesi, ırmak sularının, sulama kanallarıyle dağıtılmasına imkân verir. Köyler ve hurmalıklar, sulama kanalları boyunca dizilir. Ama suyun kullanılışı, Nil kıyısındaki kadar ustalıklı düzenlemelere imkân vermez: Basra körfezinin yukarı kesimine kadar ovanın eğimi az olduğu için çok şiddetli ve düzensiz olan taşkınların önlenmesi güçtür; ayrıca, yerleşik köylüler de yakın tarihe kadar hep bedevî baskınlarının tehdidi altında yaşamışlardır. Bununla birlikte 1909'dan beri hidrolik düzenlemelere girişilmiştir: binlerce su tulumbası, sulama için gerekli suyun yarısını sağlar; Ramadi ile Hindiye'de Fırat sularının, Samarra ile Kut'ta da Dicle sularının taşkınlarını barajlar tutar. Bu tesisler ekili yüzeylerin çok genişletilmesini ve boş arazinin küçük çiftçilere dağıtılmasını sağlamıştır. Dicle vâdisinde Amara'ya doğru, Fırat kıyısında ise Küfe ile Şinafi ve Nasırıye ile Hor-el-Hammar arasında, sadece pirinç ekilir. Yazın kanalların yanı başında sulama yolu ile hint darısı, süpürgeotu, mısır, susam ve pamuk da yetiştirilir. Ama kışın tarım yapılan topraklar üç kat artar ve özellikle buğday, arpa ve keten yetiştirilir. Hurmalıklarda dünya hurma üretiminin beşte dördü elde edilir. Mezopotamya'nın dünyada yerleşik köylüler tarafından ilk değerlendirilen bölgelerden biri olmasına rağmen, tarıma elverişli alanlar, tarım yapılmakta olan alanlardan üç kat geniştir. Oysa nüfusun beşte dördü geçimini tarımdan sağlar. Halkın hayat seviyesi genellikle çok düşüktür.

Bağdat demiryolunun döşenmesinden itibaren başlanan ekonominin geliştirilmesi işi, ortaya çözülmesi güç siyasî, iktisadî ve sosyal meseleler çıkardı. Hidrolik tesisatın güvensizlik ve anarşi dönemlerinde sık sık tahrip edildiği bu kurak bölgede, gerçekleştirilmesi gereken ilk şart istikrarlı bir devlet kurulmasıydı. Din ve halk ayrılıklarından doğan ilk gerginliklere rağmen, Irak kuruldu; başlangıçta, çoğunlukta olmalarına rağmen yeni millete düşman olan şiiler, sonradan en büyük mabetlerinden dördünün (El-Necef, Kerbelâ, El-Kazimeyn ve Samarra) bulunduğu Irak'a katıldılar. Yalnız kürt azınlık hâlâ muhalefet hareketleriyle çalkalanmaktadır; ama ülkenin her yerinde güvenlik sağlanmıştır. Devlet iç siyasetin dalgalanmalarına karşı koyacak kadar sağlamlaştığı gibi, iktisadî kalkınma imkânları da geniştir: Irak büyük petrol üreticileri arasındadır. Iraq* Petroleum company ile şubeleri 1927'den beri, Kerkük'ten Baba Gurgur'a ve Musul'dan Kayara'ya kadar Neft Hane yataklarını (Hanikin rafinerisi) işletmektedir. Üretim, Kerkük ve Haditha'yı Trablus'a (Lübnan) ve Hayfa'ya bağlayan petrol boru hatlarının döşenmesinden sonra artmıştır. 1952'de Hayfa'ya giden boru hattı bugün Sayda'ya (Lübnan) çevrilmiştir. Haditha'yı Baniyas'a (Suriye) bağlayan başka bir boru hattı döşenmiş, Musul bölgesinde Ayn Zalah'ta ve Basra yakınında Zübeyr'de yeni kuyular hizmete girmiştir. 1951'den beri Devlet petrolden sağlanan kârın yarısını almaktadır.

Bu gelirler, Milletlerarası İmar ve Kalkınma bankasının ödünç verdiği paralar ve 1958 Devriminden beri S.S.C.B.'nin yaptığı yar-

dağlık Kuzey IRAK'ta kürt çobanları

Foto. Encyclopedia Americana

Kerkük Banyas arasında pipe-line

Şattülarap: bir ticaret gemisi ve yerli tekneler

dımlar, Irak ekonomisinin canlandırılması imkânını sağladı. Henüz petrol tasfiyesi ve dokumacılık dışında sanayi faaliyeti olmamasına rağmen, çabalar tarıma yöneltilmiştir: araştırma istasyonları kuruldu; taşkın tehlikelerini azaltmak, taşkın sularını tutup kurak mevsimde dağıtmak amacıyle inşaatlara girişildi ve bunlar elektrik üretimi çalışmalarıyle birlikte yürütüldü (Dokhan ve Samarra barajları ve Ved Tartar tesisleri).

Sermayelerin nispî bolluğu ile kolaylaşan tarım tekniği ıslahatı, nüfusun tamamının hayat şartlarını düzeltmeğe yeterli değildir; çünkü Irak zaten uzun süreden beri tükettiğinden fazla madde üretir; arpa, buğday ve hurma ürününün büyük bir kısmı ihraç edilir. Fakat halkın büyük kısmı ülkenin zenginliğinden hiç yararlanmaz; yüzyılın başındanberi büyük toprak mülkiyeti, büyük ölçüde yayılmıştır (ekili toprakların yüzde 80'i toprak sahiplerinin yüzde 1,5'unu meydana getiren şehirli burjuvalar ve zamanının büyük kısmını topraklarından başka yerlerde geçiren şeyhlerindir). Cumhuriyetin ilânından sonra yapılan toprak reformu. Toprak mülkiyetini sulama ile tarım yapılan topraklar için 250 hektar, kuru tarım yapılan topraklar için 500 hektar olarak sınırlamıştır ve işlenmeyen toprakların yeniden dağıtılmasını öngörür.

Irak kalkınmağa devam ederse, Eski Mezopotamya'yı veya Bağdat Abbasî halifeliğini andıran bir parlaklığa kavuşacaktır; çünkü kalkınma potansiyeli çok yüksektir ve ülke Ortadoğu'nun ulaşım kavşağıdır: Şam'a giden çöl yolları ve Halep'e giden bozkır yollarının işlekliği; Bağdat ve Basra havaalanlarının büyük milletlerarası hatlarda oynadığı önemli rol.

TARİH

Doğunun en eski medeniyetleri Mezopotamya ovalarında doğdu. Irak'ta burada bulunduğundan İslâmiyetten önceki çağda göçebe Araplar burasının verimli topraklarını ele geçirmeğe çalışmışlardı. Irak, aynı zamanda, İran imparatorluğu için de açık bir istilâ kapısı idi. İran'ın zayıflaması ve Araplara yenilmesinden sonra Irak islâm fetihlerinin ilk hedefi oldu. İranlıların Fırat üzerindeki ileri mevzileri ele geçirildi ve burada savaş sasanî hâkimiyetine son veren Nihâvend meydan savaşına kadar (642) aralıksız devam etti. Basra ve Kûfe'de kuvvetli iki müstahkem mevki kuruldu. Buraya Irak el-Arabî adı verildi. Bağdat'ın gelişip büyümesine kadar Medâ'in şehri merkez oldu. Halife Ömer, Kûfe ve Basra şehirlerine ayrı ayrı valiler tayin etti. Saad bin Ebivakkas Kûfe valisi oldu. Basra'da Sıffin savaşından sonra Ali ile Muaviye arasındaki anlaşmazlığın barış yolu ile çözümlenmesine fiilen katılan Ebu Musa el-Eş'arî valilik yaptı. 665 Yılında Muaviye tarafından Basra'ya vali gönderilen Ziyad İbn Alûhi, 670'te bütün Irak'ın hâkimiyetini ele geçirerek asayiş ve güvenliği kurdu. Yezid'in ölümünü (683) takip eden kargaşalık devrinde Basra kuzeyindeki Temim Arapları Abdullah bin Zübeyr tarafına geçti; Kûfe ahalisinin de aynı şekilde hareket etmesi, Irak'ta Emevîlerin durumunu güçleştirdi. Irak ve onunla sınırı bulunan Huzistan içerlerine dağılmış olan haricîler sürekli bir karışıklığa sebep oldular. Fakat bunlar sürekli olarak duruma hâkim olamadılar. Kûfe vilâyeti zaman zaman Basra vilâyeti ile birleştirildi; bu birleştirmede genel valinin emri altında aşağı dereceli valiler bulunurdu. Halife Abdülmelik tarafından bütün Irak'a vali tayin edilen akıllı ve azimli yönetimi sayesinde bütün baş kaldırmaları bastıran Haccâc bin Yusuf'un Kûfe'deki faaliyeti 694 yılında başladı. Haccâc, Kûfe ve Basra şehirlerinin direnişlerini kırmak için iyi bir çare buldu ve Dicle üzerinde, Irak için yeni bir ekonomi ve kültür merkezi olarak bu iki şehre hâkim olmağa elverişli bir yer olmak üzere Vâsıt şehrini kurdu. Abdülmelik yönetimi sırasında Irak'ta bir çok ıslahat yapıldı. Para bastırıldı; posta hizmetleri düzene sokuldu; Arapça resmî dil olarak kabul edildi. Haccâc'dan sonra Irak valiliğine tehlikeli bir entrikacı sayılan Yezîd bin Muhalleb getirildi (714). Bu dönemde Kuzey Araplarına bağlı olanların önde gelenleri kovuşturmaya uğradı. Bir ayaklanma hareketini başlatan Muhalleb, Mesleme bin Abdülmelik tarafından yenildi (721). Yezîd II, Mesleme'ye mükâfat olarak Horasan, Basra ve Kûfe valiliklerini verdi. Abdülmelik de bu ülkelere ayrı ayrı valiler tayin etti. Halife Hişam tarafından Hâlid bin Abdullah el-Kasrî Irak valiliğine getirildi. El-Kasrî'den sonra başlayan karışıklıklar Abbasîlerin Irak'ta hâkim olmalarına kadar sürdü. Emevîler zamanında Suriye ile Irak arasında çatışmalar oldu. Şiiler ile haricîlerin anlaşmazlıkları yüzünden kargaşalıklar doğdu. Irak'ta Temim ve Ezd adları altında birbirlerine aykırı fıkralar meydana getiren Kuzey Arapları ile Güney Arapları arasında mücadeleler oldu. Bu bölünmelere rağmen, halifeler, muhalifleri yumşatmayı ve Irak'ta hareket birliği kurmayı bir dereceye kadar başarmışlardı. Abbasîlerin zaferi üzerine Bağdat, halifelerin ikametgâhı haline getirildi. Irak ile birlikte Mısır, Suriye, Mezopotamya ve İran Abbasîler tarafından siyasî istikrara ve iktisadî refaha kavuşturuldu. Dinî-siyasî bir fırka şeklinde birleşmiş olan Ali ve Fatıma torunları ile taraftarları, iktidar için tehlikeli görülüyordu.

Dicle boyunca Bağdat'ta modern binalar

Irak'ta bu dönemde hâkim olan kitle, arap kitlesi idi. Abbasî hanedanının ikinci halifesi Mansur (754-775) eski iran hükümdar ailesine mensup olduğunu ileri süren Bermek ailesinden Halid'i devlet yönetiminde yüksek bir mevkie tayin etti. Halid'in soyundan gelenler daha sonraki halifeler zamanında hemen hemen bağımsız denecek bir iktidar mevkii elde ettiler. Irak'ta halifelerin mutlak bir otoriteye sahip görünmesi, gerçekte ise iktidarın *mukarrip* denen görevlilerin elinde olması iki kötü sonuç doğurmuştu: büyük servetlerin meydana çıkması ve mezhep taraftarlığı yapan ulema sınıfının üstünlük kazanması. Öte yandan halifeye pek az önem veren mahallî kuvvetler, bağımsız idareler meydana getirdiler. Büveyhoğulları hâkimiyetinin başından selçuklu hâkimiyetinin sonuna kadar, Irak-ı Acem'de bulunan mahallî bir devleti idarede kuvvetli rol oynadı. Ancak metbular hiç bir zaman ülkenin yönetimine karışmadılar. Halife Nâsır zamanında halifelerin hâkimiyetinin yeniden güçlendirilmesi bu durumda esaslı bir değişiklik yapmadı. Abbasîler devrinde halifeler güçlü iken, çeşitli halk unsurları arasındaki çekişmeler ve ayaklanmalar kolayca bastırıldı. Kûfe ve Basra halkının tutumları, saltanat merkezinin en kötü tanınmış unsurlarını kendisine çekti. Bermekîler ailesinin ortadan kaldırılmasıyle başlıca iki etnik unsur olan Araplar ve İranlılar arasında uzlaştırma siyaseti son buldu. Dengenin bozulmuş olduğu en önce halife Ali taraftarlarının çıkardığı karışıklıklarla kendini gösterdi (815). Bermekîlerin ortadan kaldırılması Irak'ta Arapların siyasî güçlerinin zayıflamasının başlangıcı oldu. Mu'tasım kendisi için türklerden bir muhafız hassa kuvveti kurdu ve onların koruduğu Samarra şehrinde yaşadı. Halifelerin çevrelerine topladıkları türk askerleri herkesten ayrı ve uzak tutuldu ve öteki arap askerî birlikleri ikinci plana atıldı. Irak'ta halife Mütevekkil zamanında, hâkimiyet büyük ölçüde türk hassa askerinin eline geçti. Halifenin çevresinde iktidar mevkii ve emirülümera makamı için rekabetler oluyordu. Bu çekişmeler her iki Irak'ta, Babilonya ve Medya'da hâkim olan Büveyhîlerin saltanat makamına geçmesiyle (945) bir süre için sona erdi. Ancak, selçuklu hâkimiyetinin başlamasıyle (1055) yeni bir durum ortaya çıktı. Büveyhîler ordusunda bir türk kumandan olan Arslan el-Basanirî bir süre Irak'ta Fatımî halifesi el-Mustansır adına hüküm sürdü (1059). Fakat Mısır'a uzaklık sebebiyle Fatımîlerin Irak'ta fiilî hâkimiyeti sürekli olamadı. Bu arada Selçuklular islâm inanışlarının koruyucusu sayılıyorlar ve şiîler Irak'ta başkaldırınca onları cezalandırıyorlardı. Irak'ı, Hulâgu Han kolaylıkla ele geçirdi (1258). Onun saltanat merkezi olan Bağdat, halifeliğin düşüşünden sonra, önemsiz bir il durumuna geldi. Sulama sisteminin ihmal edilmesi dolayısıyle X. yy.dan itibaren ülke büyük bir buhran geçirdi. Irak bundan sonra Bedevîlerin tehdit ettiği bir sınır beyliği haline geldi. Celâyirlilerin giriştiği kalkınma denemesi (1335-1410) geçici oldu; Timur Irak'ı yeniden yakıp yıktı (1387, 1401). Karakoyunlular beyliği Anadolu yakınlarında bozkıra yerleşti ve Cihan Şah (1444-1467), Tebriz'den Şattülarap'a kadar uzanan bir türk devleti kurdu. Irak, az çok önemli olan bazı bu devletin yerini sonradan Akkoyun-

Foto. Lamorisse (LAROUSSE) ; Encyclopedia Americana

I S P A R T A

Eğridir gölü

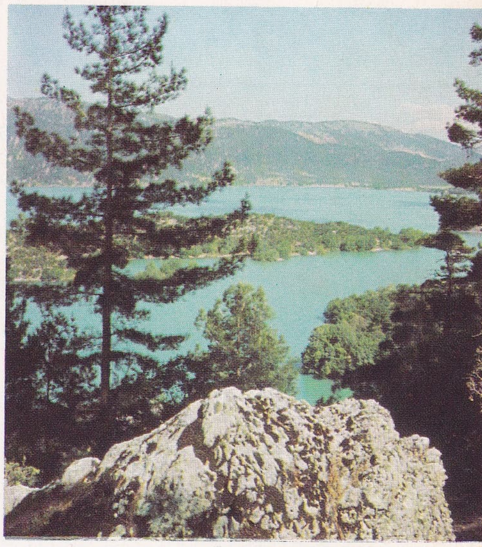

Kovada gölü

genel görünüş; arka planda, Davras dağları

Foto. H. Gürsel (MEYDAN)

halı işçiliği

◀ gül yağı ve gül suyu fabrikası

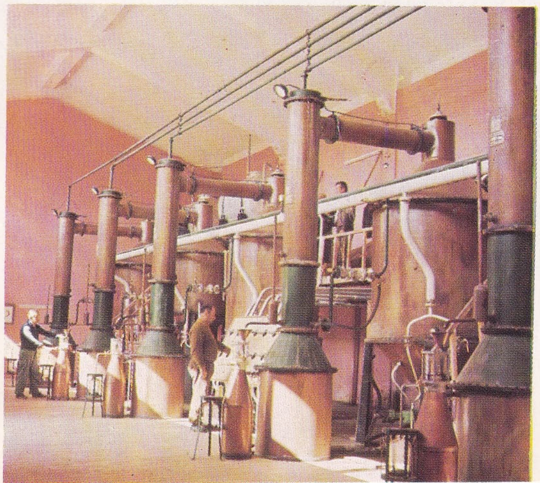

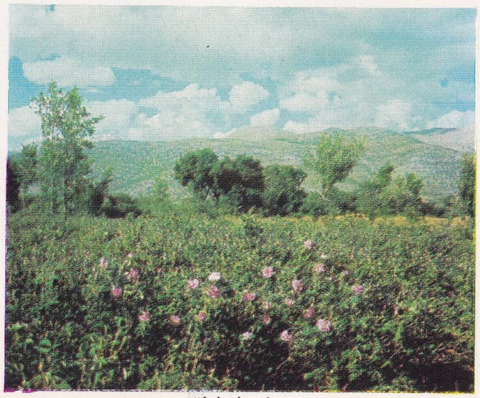

gül bahçeleri

halı pazarı ▶

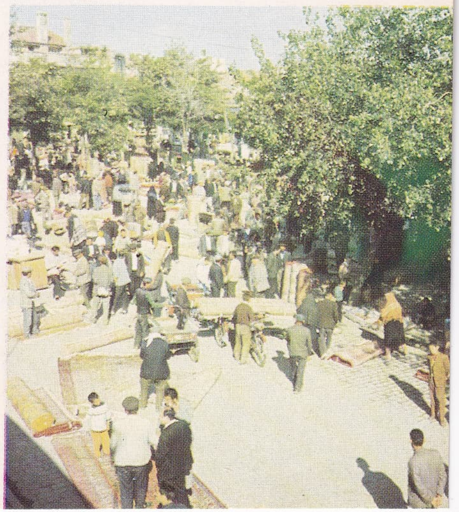

IRAK
Demiryolu
Devlet hududu
Boru hattı
Karayolu iyi evsaflı
Karayolu düşük evsaflı
0
100
200 km
TÜRKİYE
SURİYE
SUUDİ ARABİSTAN
İRAN
URFA
MARDİN
Cizre
Rakka
Deyrizor
Miyadin
Habur
Fırat
Dicle
Zaho
Dehük
Simel
Tel Uveynat
Eski Musul
MUSUL
Tal Afar
Beled Sincar
Hamam Ali
Tel Kiat
Ninova
Erbil
Kuyara
Mahmur
Hadr
Ashur
KERKÜK
Altın Köprü
Köy Sancak
Süleymaniye
Halabça
Taza Hürmetli
El - Fatha
Bayci
Tikrit
Tuz Hürmetli
Daur
Kara Tepe
Samarra
İstabulat
Tartar gl.
Ana
Han Fuhayma
Hadita
Han Bağdadı
Hit
Kubaysa
Kasr-el-Hubbaz
Bir Meloza
Rutbe
Ramadi
El - Falluca
Habbaniye
BAĞDAT
Bakaba
Mahmudiye
İskenderiye
Bahhalaiye
Şitatha
Uheydir
Hindiya
Hille
Haşimiye
Subayl
KERBELA
Musalla
Küfe
Necef
Ebu-Sukhar
El Divaniye
İmam Hamza
Sin-fiye
Samava
Hidr
Birkat Harat
Hamam
Cüdeydat
Yusuf
Samit
Asuriye
Maaniye
Şeref
Vaksa
As Salman
El-cil
Alâ
Tukayid
Cumayma
Takhadid
Cahama
TARAFSIZ BÖLGE
Kasr Naba
Ebu Gar
Kasr Bir Sakra
Busaiya
Rumaila
Nasiriye
Hammar
Sukeşşuyuh
El Medina
Kurna
Nakil
Şuayba
BASRA
Ez Zubeyr
Umm Kasr
KUVEYT
Basra körfezi
Amara
Kale Salih
Kale Sikar
Karradi
Şatra
Kut-ül-Amare
El Aziziye
Cassan
Zorbatiye
Tursak
Mandali
İlam
Hürremabad
Kermanşah
Karand
Hemedan
Sanandac
Zanşan
Bicer
Sakkız
Miandoab
Mahabad
Revandiz
Rizaiye gölü (Urmiye gölü)
Dizful
AHVAZ
Ranya
Sidaka
Barzan
Akra
Zibar
İmadiye
Darişki
Benevin
Fayruk
Meydan
Deli Abbas
Kizil Rabat
Tursak
Hille
Dicle
Fırat
Diyale

lu sultanı Uzun Hasan'ın kurduğu devlet aldı. 1499-1508 Arası Safevîler, türkmen kabileleri arasında Şiîliğin yayılmasına dayanarak Irak'ı ele geçirdiler. Safevî hükümdarı Şah İsmail tarafından Irak, İran'a bağlandı (1509). Ancak bu hâkimiyet uzun sürmedi. Kanunî Sultan Süleyman, 1534'te Irak'ı aldı. Irak, Osmanlı imparatorluğunun önemli bir bölgesi haline geldi. XVI. yy.da İran savaşları sırasında, zaman zaman Celâli eşkıyaları isyanlarına da sahne oldu. XVII. yy.da Irak'ın bazı yerleri İranlıların eline geçti. Başlangıçtan beri bölge Bağdat, Basra ve Musul eyaletlerine bölünmüştü. Murad IV'ün Bağdat seferi, bölgenin İranlılar eline geçen yerlerini yeniden imparatorluğa kazandırdı. 1639 Kasrışirin antlaşmasıyle osmanlı hâkimiyeti İran tarafından kabul edildi. XVIII. yy.da Kölemen ocağından valiler, Irak'ın bazı yerlerinde hüküm ve nüfuz kurdular (bk. BAĞDAT). Öte yandan Avrupalılar Irak'a sızmağa başlamışlardı: İngilizlerle Fransızların XIX. yy. başından beri Bağdat ile Basra'da temsilcileri vardı. 1836'da ilk buharlı gemiler Dicle üzerinde sefere başladı ve 1861'de ilk telgraf hatları döşendi. XIX. yy. başında İranlıların Irak bölgesine bir ara saldırdıkları görüldü; Midhat Paşanın Bağdat valiliği zamanında (1869-1872) ise Irak'ta devlet otoritesi güçlendiği gibi, bayındırlık hareketleri de artış gösterdi. Midhat Paşa burada bir gazete kurdu. Hastahane ve okullar açtı. Güvenliği sağladı ve posta teşkilâtını kurdu. Bir fransız-alman şirketi Bağdat demiryolunun yapımına başladı (1903). Birinci Dünya savaşı sırasında Irak toprakları Basra körfezi kıyılarından ve sonra İran sınırından saldıran kuvvetlere karşı Osmanlı ordusu tarafından şiddetle savunuldu. İngilizler, savaşın başlamasından sonra Şattülarap'tan asker çıkararak 20 kasım 1914'te Basra'yı ele geçirdi; ancak saldırılar fazla gelişme göstermedi. Dicle boyunda ilerleyen ve general Tawnsend kumandasında bulunan ingiliz birlikleri 28 eylül 1915'te Kût-ül-Ammâre'yi ele geçirdi. Fakat, türk kuvvetlerince kuşatılarak 29 nisan 1916'da esir edildiler. 1917 Başlarında İngilizler hem Dicle ve Fırat boyunda, hem de İran sınırındaki Diyala vâdisinde saldırıya geçtiler ve sırasıyle Kût-ül-Ammâre, Kerbelâ, Necef ve Divâniye'yi zapt ederek Bağdat'a girdiler. İngilizlerin 1917 saldırıları, savaş cephesinin Bağdat kuzeyinde belirlenmesi ile sona erdi. 1918 Baharında Musul yönünde yapılan bir saldırı Kerkük'e kadar uzandı ise de, türk kuvvetleri tarafından durduruldu. İngilizler Musul vilâyeti topraklarını savaşın son zamanlarında ele geçirebildi ve ancak 21 kasım 1918'de yani Mondros mütarekesi imzalandıktan sonra Musul'a girebildiler. Birinci Dünya savaşının sona ermesi üzerine Irak, San Remo konferansı (nisan 1920) sonunda Milletler cemiyeti tarafından Büyük Britanya devleti mandası altına verildi. Bunun üzerine bedevîler ayaklandı. 1908 Jön türk hareketi sırasında, subayların gizli teşkilâtı El-Ahid ve özellikle Basra ili halkı tarafından desteklenen milliyetçi bir hareket gelişmişti. Ayaklanmanın kısa süre içinde bastırılmasından sonra bir devlet konseyi kuruldu. İngilizler, Irak'ı yavaş yavaş bağımsız bir devlet haline gelecek şekilde yönettiler. 23 Ağustos 1921'de Fransızların Şam'dan sürdüğü Haşimî ailesinden emîr Faysal, Irak krallığına getirildi. Meşrutî krallığın ilk anayasası 1924'te çıktı ve 1925'te parlamento toplandı. Lozan konferansı görüşmeleri sırasında kesin bir karara bağlanmamış olan Türkiye-Irak sınırı, 1926 Ankara antlaşması ile tespit edildi. Irak krallığının ilk yıllarında Irak toprakları Vahhabî saldırılarına uğradı ve kuzeydoğu dağlarındaki kürtlerin ayaklanmasını yatıştırmak gerekti. Bu bölgede yaşayan Asurîlerin büyük kısmı, 1937'de, Suriye'ye götürüldü. İngiltere mandası sona erdi (3 ekim 1932) ve o tarihten beri Irak tamamıyle bağımsız bir devlet şeklini aldı. Fakat ingiliz nüfuzu azalmamıştı: 1930'da imzalanan ittifak antlaşması, Irak ile İngiltere arasında yirmi beş yıllık bir ittifakı öngörüyordu. İngiltere Şueybe ve Habbaniye hava üslerini muhafaza ediyor ve Irak toprakları üzerinde birliklerine serbestçe yer değiştirtme hakkına sahip oluyordu. Fakat 1933'te Faysal'ın yerine geçen Gazi I zamanında Filistin'deki ingiliz siyaseti ve yahudilerin göçleri, İngilizlerin çabalarının bir kısmını etkisiz bıraktı ve alman nüfuzu büyük ölçüde arttı. Gazi I'in, bir kaza sonucu ölümünden (1939) sonra, dört yaşındaki oğlu Faysal II, kral ilân edildi; amcası Abdülilâh da naipliğe getirildi; kısa süre sonra yapılan hükûmet darbesiyle iktidara Mihver devletlerinden yana olan grubun başlıca temsilcisi Raşid Ali geçti (1941). Hindistan ile bağlantılarının tehlikeye düştüğünü sezen İngiltere, buna tepki göstererek Irak'ı işgal etti (1941) ve ülke Müttefikler safında savaşa katıldı (1943).

Kerkük bölgesinde bir ham petrol birikinti çukuru

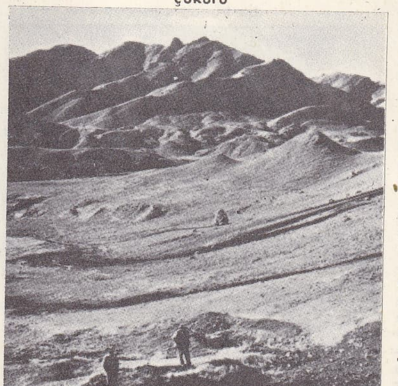

Nuri Said Paşa gibi, İngiltere ile antlaşma taraftarı siyasetçilerin faaliyetine rağmen, Filistin'e yahudi göçlerinin hızlanması, halkta İngiltere düşmanlığını arttırdı. Irak hükûmeti 1930 ittifak antlaşmasının yeniden gözden geçirilmesini kabul ettirdi ve Portsmouth antlaşmasının imzalanması sırasında (1 ocak 1948) oldukça önemli tavizler elde etti. Fakat kamuoyu, feshedilmesini istediği bir antlaşmanın yürürlükte kalmasına kızmıştı; Bağdat'taki kanlı gösteriler sonunda Cebr hükûmeti düştü; Salih Cebr, Londra'ya kaçtı; ama 1930 antlaşması yürürlükte kaldı. İsrail ile savaş sırasında uğranılan yenilgiler, Arap Birliği önderlerinin anlaşamaması ve halkın yoksulluğu yüzünden Irak'ta devamlı bir gerginlik hüküm sürmekteydi; 1952 kasımında Bağdat'taki karışıklıklar sırasında ortaya çıkan bu gerginlik, sıkıyönetim tedbirleri alınmasına ve Komünist partisine karşı şiddetli bir mücadele açılmasına sebep oldu. Irak ekonomisini kalkındırma teşebbüsünü (Millî Kalkınma konseyinin kurulması [1950], birçok ingiliz, amerikalı ve mısırlı teknisyenin gelmesi; petrol üretiminden elde edilen kazancın yarısını hükûmete bırakan şubat 1952 antlaşması) ve Nuri Said paşanın ortaya attığı Bereketli Hilâl federasyonu (Irak, Suriye, Lübnan, Ürdün, Arap Filistini) tasarısının Irak kamuoyunu memnun etmesi bekleniyordu. Fakat Bağdat Paktı (1955) ve Irak-Ürdün Arap federasyonunun ilânı (şubat 1958) Arap birliği ile Mısır'ın şiddetli muhalefetine yolaçtı. 14 Temmuz 1958'de Bağdat'ta ordudan bir grup ayaklandı. Genç kral Faysal, naip Abdülilâh, birkaç gün sonra da Nuri Said Paşa öldürüldüler; general Kasım yönetimindeki askerî komite, iktidarı ele geçirdi ve cumhuriyeti ilân etti.

● *Kasım rejimi* (1958-1963). 14 Temmuz 1958'de Haşimi monarşisinin devrilmesinden sonra siyasî partilerin ve sendikaların gelişmesinden yararlanan komünistler, Nâsır'ın sembolü olduğu «Arap birliği» sloganı çevresinde toplanan milliyetçi çevreleri kaygılandıracak mevkiler ele geçirdi; milliyetçilerin önderi albay Abdüsselâm Ârif idi. Komünist ve kürtlerin, albay Şavvaf'ın Musul'da başlattığı (mart 1959) «Nâsır taraftarı» ayaklanmayı bastırmasından sonra, general Kasım, aşırı solu Kerkük Kürtleri ve Türklerini kışkırtmakla suçladı (temmuz 1959). Komünistleri hükûmetten ayıkladı ve 1960 ocağında partilerini kapattı (oysa bu sırada beş partiye resmen yeniden kurulma izni verilmişti). Rejimin otoriter özelliği arttı (işçi ve köylü önderlere baskı; kürt

Basra: Şattülarap yöreleri

partisinin kapatılması v.b.) general Kasım 1961'de «tek önder» oldu.

Otarşi özelliğinde bir iktisat, toprak reformunun (30 eylül 1958) ve 1960'taki dört yıllık kalkınma planının (Sovyetlerin kurduğu birkaç tesise rağmen) başarısızlığa uğramasının yolaçtığı gizli hoşnutsuzluk, 1961'de ordunun Barzani kumandasındaki kürt çeteleri karşısında ilk yenilgilerinden sonra arttı. 1961 Haziranında Kuveyt'in toprak istekleri, Mısır ile ilişkilerin bozulmasına, Lübnan, Ürdün ve A.B.D. ile ilişkilerin kesilmesine, Büyük Britanya'nın düşmanlığına yolaçtı. Iraq Petroleum company (I.P.C.) ile çatışan hükûmet, 1961 aralığında imtiyaz bölgelerinin yüzde 99'6'sını millîleştirdi ve I.P.C.'nin sermayesinin yüzde yirmisini istedi, isteğinin reddedilmesi üzerine bir millî petrol şirketinin kurulacağını bildirdi.

● *Ârif ve Baas* (1963). 8 Şubat 1963'te «Nâsır taraftarı birlikçiler»in ve özellikle Baas üyelerinin (arap sosyalistleri) desteklediği subayların hükûmet darbesi sonunda Millet meclisinin başına albay Abdüsselâm Ârif geçti ve kısa süre sonra mareşalliğe yükseltildi. Kasım ve başlıca yardımcıları kurşuna dizildi; 27 temmuz 1958'de Geçici anayasa yürürlükten kaldırıldı. Baaş'çılar hükûmette kilit noktalarını ele geçirdiler, Millî Sivil Muhafız teşkilâtını kurdular, komünistlere ve sendikalara karşı bir bastırma hareketine giriştiler. 1963 Martında kürtlere muhtariyet tanıdılar (hükûmet darbesi sırasında «olumlu tarafsızlıklarına» karşılık); ama bu muhtariyet sözde kalınca, çatışma haziran ayında daha kanlı bir şekilde yeniden başladı. Ülke dış ticarete açılırken (ithalât yapma yasağının kaldırılması), I.P.C. ile ilişkiler düzeldi. Suriye'deki Baas taraftarı hükûmet darbesinden (8 mart 1963) sonra, Suriye ve Mısır ile bir federasyon kurma denemesine girişildi; 18 nisan 1963'te bir üçlü birlik tasarısı imzalandı; ama Suriye ile Mısır arasındaki anlaşmazlık artınca hükmünü kaybetti; bu anlaşmazlık Suriye ile Irak'ı birbirine yaklaştırdı (Suriye-Irak askerî birliği, ekim 1963). Irak, ekim ayında Kuveyt'i tanıdı. Ama ilericiler ve muhafazakârlar olarak ikiye bölünen, Nâsır taraftarlarının düşmanlığına hedef olan, sosyalizm sözleriyle burjuvazi'yi kaygılan-

Batı Irak çölünde Akdeniz'e ulaşan petrol boru hattının döşenişi ve bir deve kervanı

Foto. Hamudi (LAROUSSE) ; Encyclopedia Americana

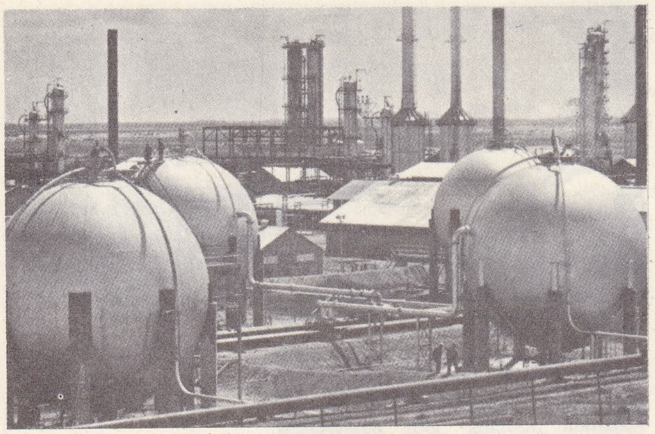

Kerkük'te Iraq Petroleum company'nin bir tesisi

dıran, reformlar yapmayı başaramayan, Baas, bertaraf edildi (17 ekim 1963); mareşal Ârif sivil muhafızları dağıttı, bütün gücü elinde topladı ve bir hükûmet kurarak (21 kasım), general Tahir Yahya'yı başbakanlığa getirdi.

● *Ârif'ler rejimi.* 10 Mayıs 1964'te yeni bir Geçici anayasa çıkarıldı ve tek bir parti (Sosyalist Arap birliği) kapatılan (temmuz 1964) bütün siyasî partilerin yerini aldı; rejimin İslâmiyetin ana dogmalarına bağlı özelliği kesinleşti (din devleti). Birkaç yatıştırma tedbiri alındı; kürt mahkûmların serbest bırakılması; Nâsır'ın etkisiyle kürtlerle ateşkes imzalanması (10 şubat 1964). I.P.C. ile çatışmayı yeniden başlatan Millî Petrol şirketinin kurulmasından (şubat 1964) sonra, bankalar, sigorta şirketleri, tütün ve çimento sanayii millîleştirildi (14 temmuz 1964). Rejim Mısır'a yaklaştı. İktisadî sözleşme (şubat 1964); bir Başkanlık meclisi ile ortak Irak-Mısır Askerî kumandanlığının kurulması (mayıs 1964). Ama kürtlerle çatışmanın yeniden başlamasına paralel olarak 1965'ten itibaren her iki tarafta da hayal kırıklığı arttı (Irak'ta «Nâsır taraftarı» 6 bakanın [temmuz 1965] ve başbakan Yahya'nın [eylül] istifa etmesi).

Iraklılar, özellikle de 1964 temmuzunda alınan sosyalist özellikte tedbirlerden ürken burjuvazi, Nâsır'cılıktan koptu. 1965 Eylülünde başbakan olan general Ârif Abdülrezzak'ın başarısızlıkla sonuçlanan hükûmet darbesi denemesinden sonra hükûmet başkanlığına tayin edilen Abdurrahman el-Bazzaz, Irak'ta arap sosyalizmini durdurdu. Başbakan artık millîleştirme yapılmayacağını bildirdi; devletin ithalât tekelini kaldırdı; millîleştirilen işletmelerin idare meclistlerinde emekçilerin temsilcileri bulunmasına son verdi; Mısır ile ilişkileri askıda bıraktı. Mareşal Ârif'in 14 nisan 1966'da bir kaza sonucunda ölmesi (yerine kardeşi Abdurrahman Ârif geçti) ve ilkbahar hücumunun başarısızlığa uğraması üzerine, ordunun bir kısmının muhalefetine rağmen, kürtlerle ateşkes yapıldı; ordudaki muhalifler, Bazzaz'ın liberalizmine karşı olan siyasî topluluklarla (sert bir eğilimin ağır bastığı Komünist partisi; emperyalizmin oyununa gelmekle suçladığı eski yöneticilerini ihraç eden Baas; Kahire'nin bütün siyasetlerini onayladığı «Nâsır taraftarları») birleşti. Bu muhalifler general Rezzak'ın darbesine katılmayı reddetmelerine rağmen, Ârif'in Bazzaz'dan (30 nisan 1966) ayrılarak hükûmet başkanlığını general Naci Talip'e vermesinde etkili oldular (ağustos 1966); Naci Talip hükûmetini bir siyasî temele oturtamadığı için, 1967 mayısında istifa etti. Ârif'in hükûmet başkanlığını üstüne aldığı ve ılımlı baas'çılarla kürtlerin de katıldığı yeni hükûmeti, 11 temmuz 1967'ye kadar sürdü; o tarihte general Yahya, hükûmetini kurdu. 3 Haziranda ortak Mısır-Ürdün ittifakına katılan Irak, 5 haziran 1967'de İsrail'e savaş açtı. (Bk. İSRAİL-ARAP SAVAŞI). Irak birlikleri Ürdün'e girdi, ama savaşa büyük ölçüde katılmadı. 6 Haziranda A.B.D. ile ilişkilerini kesen Ortadoğu'nun dördüncü petrol üreticisi (1967'de 60 milyon ton) Irak, petrol çıkarımını durdurdu. Petrol çıkarımı ve ihracatı (anglosakson ülkeleri dışında) kısa süre sonra yeniden başladı. Öte yandan 1961'de millîleştirilen imtiyaz bölgelerinde fransız şirketleri grubu E.L.F.'ye petrol arama izni verildi. E.L.F.'nin ücretini, bulunacak petrol yataklarının mülkiyetini elinde tutan millî petrol şirketi, petrolle ödeyecekti. Aynı zamanda Rumaila yatağının işletilmesi için Fransız Petrol şirketi ile Musul'un güneyindeki büyük bir kükürt yatağının işletilmesi için de Fransız Akitarya Millî şirketiyle görüşmelere girişildi; Fransız Petrol şirketiyle yapılan görüşmeler sonuç vermedi. Öte yandan yeni hükûmet, ülkede hüküm süren büyük huzursuzluğu gidermek konusunda bazı teşebbüslere girişti. Ortadoğu savaşlarının arap yenilgisiyle sonuçlanmasının yarattığı bu huzursuzluk, Bağdat'ta yapılan büyük nümayişlerle daha belirgin bir duruma geldi. Bu gösteriye katılanlar Hartum konferansında alınan kararları protesto ederek İsrail'e karşı yeniden savaş açılmasını istediler. Batılı ülkelere karşı uygulanan petrol satışı yasağının kaldırılması konusunda Hartum konferansında alınan kararı desteklemeyen beş bakan istifa etti; bunu yeni hükûmetin kürtlere karşı uyguladığı siyaseti onaylamayan bir başka bakan izledi. Cezayir'e yapmakta olduğu gezivi yarıda keserek Bağdat'a dönen başkan Ârif, bakanları istifalarını geri almağa ikna etti.

3 Aralık 1967'de hükûmetçe çıkarılan yeni basın kanunu ile Bağdat'ta özel kişilerce çıkarılmakta olan 16 gazete devlet denetimi altına konuldu. 12 Ocak 1968'de Bağdat üniversitesi öğrencileri, parlamentoya dayanan bir hükûmet düzenine dönülmesini sağlamak amacıyle boykota başladı. Öğrenciler, ayrıca yüksek öğrenimde reform yapılmasını da istediler.

Ülkede hüküm süren huzursuzluk yeni bir hükûmet buhranı ile kendini gösterdi. Altı bakan, hiç bir sebep göstermeksizin istifa etti. Yeni bakanların ant içme töreninde konuşan başkan Ârif, yabancı petrol şirketleriyle işbirliği yapan emperyalistlerce girişilen bazı teşebbüslere karşı uyarıda bulundu. 16 Nisan 1968'de aralarında baas'çı sağcı milliyetçi ve nâsır'cıların bulunduğu 13 emekli general, başkan Tahir Yahya'nın istifasını ve hükûmeti denetleyecek bir millî meclisin kurulmasını isteyen bir muhtırayı başkan Ârif'e verdiler. Bunun üzerine hükûmet, seçim kanunu hazırlamak amacıyle geçici bir yasama konseyi kurulacağını, bu konseyin 1970 yılında yapılması kararlaştırılan genel seçimlerle teşekkül edecek meclise bir anayasa tasarısı hazırlamakla görevlendirileceğini ve hükûmetin yasama görevlerinin bu konseye verileceğini açıkladı. Bu arada kürtlerle olan ilişkiler de gerginliğini muhafaza etti. Kürt önderi Molla Mustafa Barzanî, 1968 şubatında Fransız cumhurbaşkanı general de Gaulle'e bir mektup göndererek Irak ordusunun kürtlere karşı yeni bir «tenkil» hareketine girişmesinden korktuğunu bildirdi. Barzanî, ayrıca kürt meselesi bir çözüme bağlanıncaya kadar, Fransa'nın Irak'a silâh ikmali yapmamasını istedi. 1967 Yılı aralık ayında Kerkük'teki petrol tesislerine yapılan sabotajlardan sonra bu bölgede alınan olağanüstü güvenlik tedbirlerine rağmen, «kanun dışı» kuvvetlerin, Erbil dolaylarında bir askerî devriye aracına saldırdıkları, 2 erle 6 sivil öldürdükleri açıklandı (12-13 nisan 1968). Kabinedeki üç kürt bakandan ikisi (albay Şali ve Şirzade) istifa etti.

17 Temmuz 1968'de yapılan karşı bir hükûmet darbesi sonucunda başkan Ârif devrildi. Üç baas'çı general (general Bakr, general Takriti, general Ammaş) ve dört albaydan kurulan bir ihtilâl konseyi iktidara geldi. Konsey, 17 temmuzda general Ahmet Hasan Bakr'ı oybirliği ile devlet başkanlığına getirdi; sağcı baas'çılardan kurulu olan konsey, başta eski başbakan general Yahya ve taraftarları olmak üzere nâsırcı ve solcu baas'çı subaylar ve siyaset adamlarını tevkif etti.

İhtilâl konseyi, 19 temmuzda yeni hükûmeti açıkladı. Konsey üyelerinden albay Abdürrezzak El-Nayif'in başkanlığında kurulan yeni hükûmetin çoğunluğunu, muhafazakâr milliyetçilerle tarafsız uzmanlar meydana getiriyordu.

Başbakan albay Nayif, düzenlediği bir basın toplantısında serbest seçimler yapılacağını ve parlamenter hükûmet düzenine dönüleceğini vaat etti. İktisadî alanda sosyalizmin «Irak'ta iki defa başarısızlığa uğradığını» belirten albay Nayif, A.B.D. ile Irak arasındaki diplomatik ilişkilerin yeniden kurulması için vaktin çok erken olduğunu, bunun A.B.D.'nin arap dâvâsı karşısındaki tutumuna bağlı olacağını belirtti.

Yeni hükûmet daha liberal bir siyaset uygulama amacında olduğunu ortaya koydu, 3 aralık 1967 tarihli Basın kanunu iptal edildi, özel kişilere ait gazetelerin yeniden yayımlanmasına izin verildi. Bununla birlikte hükûmetteki baas'çılar ile muhafazakâr milliyetçiler arasındaki görüş ayrılıkları ortaya çıktı. 30 Temmuz 1968 günü ya-

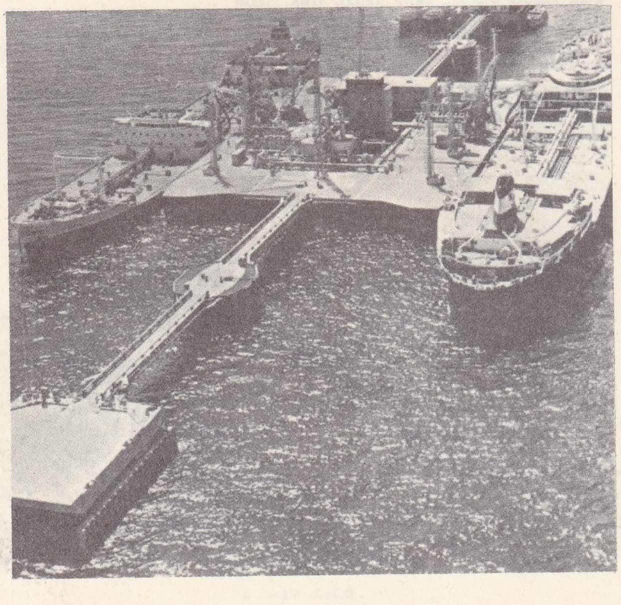

Khor - el Amaya'da deniz petrol terminali

ilâç püskürtücü kullanan bir çiftçi

bir hurma ağacı

Foto. *Encyclopedia Americana*

şubat 1963 ihtilâlinde, Bağdat'ta bomba ile tahrip edilmiş Savunma bakanlığı binası

pılan gürültülü bir kabine toplantısından sonra tanklar cumhurbaşkanlığı sarayını kuşattı, baas teşkilâtına bağlı milisler Bağdat'taki önemli stratejik noktaları ele geçirdi. Bir grup subay tarafından tevkif edilen başbakan albay Nayif askerî bir uçakla Fas'a gönderildi. 1963 Şubat darbesi sırasında ülkede büyük bir tedhişe sebep olan baas'çı milislerin yeniden sokaklarda görünmeleri, özellikle komünistler ve nâsır'cılar arasında korku yarattıysa da, milisler çabucak geri çekildi, darbe böylece kansız bir şekilde tamamlandı. O akşam millete hitaben bir konuşma yapan başkan Bakr, albay Nayif'i Irak'ta ileri bir toplum kurulması yolundaki çabaları engellemekle suçladı.
31 Temmuzda general Bakr başkanlığında yeni hükûmet kuruldu. Önemli bakanlıklara baasçıların getirildiği hükûmette kürt bakanlarda sadece Barzanîye yakın olanlar mevkilerini muhafaza etti. 1968 Temmuzunda iktidara gelen Baas'çı hükûmetin, kürt meselesini bir çözüm yoluna bağlamak amacıyle giriştiği teşebbüsler bir sonuç vermedi. Baas'çı hükûmete iyi ilişkiler kurulmasından yana olan Celâl Talabanî önderliğindeki sol eğilimli Kürt Demokrat partisi ile Barzani taraftarları arasında çarpışmalar başladı (ekim 1968). Talabanî taraftarlarının yenilgisi, Irak Hükûmeti hava kuvvetlerinin duruma müdahale etmesiyle sonuçlandı. Irak Hava kuvvetlerine bağlı uçaklar, Barzani'nin elinde bulunan köyleri bombardıman etti.
1969 Yılı başlarında Irak'ta geniş çapta bir «temizleme» harekâtına girişildi. 13 Aralık 1968 tarihli bir kararname ile hükûmetçe kurulan «ihtilâl mahkemesi»nde, İsrail hesabına casusluk yaptıkları iddiasıyle 9'u yahudi 11 kişi, gizli duruşmaları sonucunda idama mahkûm edilerek cesetleri Bağdat'ta halka teşhir edildi. (27 ocak 1969). Aynı gün üç kişi de, Basra'da idam edildi; bunu 20 şubat ve 5 martta yapılan idamlar izledi. Irak'ta bu idamlar, komünist ve arap ülkeleri dışında dünya kamuoyunda büyük tepkiler yarattı. Birleşmiş milletler general sekreteri U-Thant, Bağdat'taki idamları kınayan bir açıklama yaptı. Bu tepkilere rağmen İsrail, İran ve A.B.D. hesabına casusluk yaptıkları iddia edilen 10 kişi daha 15 mayısta idam edildi. 1969 Yılı içinde Irak'taki rejimin bütün muhalifleri (komünistleer, sosyalistler, solcu baas'çılar, milliyetçi araplar ve sağcı gruplar) tasfiye edildi.
9 Kasım 1969'da Bağdat radyosu Geçici anayasada (bu anayasa 21 eylül 1968'de kabul edilmişti) değişiklikler yapıldığını açıkladı: bu değişikliklerle Irak'ta başkanlık sistemi kurularak başbakanlık, başkumandanlık ve İhtilâlci Kumanda konseyi başkanlığı cumhurbaşkanının uhdesine verildi. Bunu 31 aralıkta başkan Bakr tarafından yapılan kabine değişikliği izledi.
21 Ocak 1970'te Bağdat radyosu öğle yayınına ara vererek hükûmeti devirmek üzere girişilen bir komplonun meydana çıkartıldığını açıkladı. Resmî açıklamalarda, bu komplonun İran hükûmeti ile CİA teşkilâtı tarafından düzenlendiği ileri sürüldü: komploya katılmakla suçlananlar, İhtilâlci Kuman da konseyi üyelerinden yüzbaşı Cizravi başkanlığında kurulan özel bir mahkemede topluca yargılanarak idama mahkûm edildi. 22 Ocakta hükûmet, Bağdat'taki İran büyükelçisinin 24 saat içinde ülkeyi terketmesini istedi; 3 şubatta Ankara'ya gelen Irak içişleri bakanı general Ammas, başkan Sunay'a başkan Bakr'dan özel bir mesaj getirdi. Bu mesajda Sunay'dan, Irak ile İran arasındaki anlaşmazlığın, silâhlı bir çatışma ile sonuçlanmadan çözülmesi için arabuluculuk yapması isteniyordu.
Öte yandan ocak ayında kürtlerle hükûmet arasında başlayan görüşmeler 15 maddelik bir antlaşma ile sonuçlandı (11 mart 1970). Bu antlaşma ile Irak cumhuriyeti içinde kürtlere muhtariyet tanıyor; cumhurbaşkanı yardımcısının bir kürt olması, yeni seçimlerle parlamento kuruluncaya kadar kürt temsilcilerinin, bütün yasama yetkilerini elinde bulunduran İhtilâlci Komuta konseyine katılmaları öngörülüyor; Süleymaniye, Erbil ve Dehok ile kürt kesimi muhtar Kürt bölgesi meydana getiriyordu.

ANAYASA

Irak, bağımsız ve hükümran bir islâm cumhuriyetidir. Arap milletinin ayrılmaz bir parçası olarak tanımlanmasına rağmen, kürtlerle Araplar hür bir birlik halinde biraraya toplar. 1924 Anayasası ve sonradan yapılan eklemeler 14 temmuz 1958 devriminden kısa süre sonra kaldırılmıştır. O tarihte ilân edilen geçici anayasa da, şubat 1963 hükûmet darbesi sonucu kaldırılmıştır. Irak Devrim meclisi, devletin yüce yetkisine sahiptir. Cumhurbaşkanını tayin eder ve hükûmeti meydana getirir. Yasama yetkisini uygular.
İslâm dini devlet dini olarak tanınmakla birlikte, din hürriyeti teminat altına alınmıştır.

GÜZEL SANATLAR

ABBASİLER DEVRİ. Yukarı Abbasî devri sanatını siyasî şartlar büyük ölçüde etkiler.
● *Mimarlık.* Bu dönem eserlerinden hemen hiçbiri ayakta değilse de, eldeki verilerin mükemmelliği sayesinde restore edilebilecek durumdadır; bu verilere göre, Bağdat şehri daire bir plan üzerine kurulmuştu. Ortadaki büyük alan dört büyük kale kapısına açılıyordu. Meydanın ortasında, yeşil renkli yüksek kubbesinden dolayı *Kubbet ül-Hadra* adını taşıyan halife sarayı yer alıyordu. Şehir, farklı derinliklerde hendeklerle çevriliydi. Ana meydan içiçe beş surla çevreleniyordu. Üçüncü ve dördüncü surlar arasında halkın oturduğu mahalleler yerleşmişti. Böylece, halife sarayının bulunduğu ana meydan, şehrin çekirdeğini meydana getiriyordu. Surlar, içiçe iki kapıdan meydana gelen büyük kale kapılarıyle korunuyordu. Üçüncü ve dördüncü surlar, halkın oturduğu mahallelerden geçen, uzun ve sütunlu bir yolla birleşiyordu. Yol boyunca kırk kadar muhafız konak mahalli sıralanıyordu. Sarayın arkasında, avlulu cami planına uygun bir planda yapılmış ve namaz yeri, kıble yönünde sarayla birleşen bir cami yer alıyordu. Bu durum, ilk islâm mimarîsinin belirli özelliklerinden biri olan dinî-siyasî bir sembol gibidir.
Halife Mutasım tarafından 836'da inşa et-

Bağdat'ın sayfiyelerinden bir görünüş

1958'te katledilen kral Faysal II yeğeni Ürdün kralı Hüseyin ile

Ktesiphon'da Sasanîlerin yaptığı III. yy. sarayının kalıntıları

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN); Hamudi (LAROUSSE); Encyclopedia Americana

Faysal I

Faysal II

general Kasım

tirilen büyük Samarra şehrinden bugün sadece iki eser ayaktadır: 847'lerde yapılan *Mütevekkil camii* ve 860-861 yıllarında halife Ebulülef tarafından yaptırılan cami. Büyük halife sarayı tamamen yok olmuştur. Şehir surları ise restore edilebilecek durumdadır. Aynı şekilde, belli başlı büyük evlerin temelleri de ayaktadır. Elde belirli bir şehir planı olmamasına rağmen, Samarra'nın islâm dünyasının ilk ve en büyük şehri olduğunu söylemek mübalâğa sayılmaz. Mütevekkil camii, islâm sanatının en anıtsal kuruluşuna sahiptir; yarım yuvarlak kubbelerle örtülü masif duvarlar 9 m yüksekliğe ulaşır. Kuzeyde 27 m yüksekliğindeki minare yer alır. Kare biçimi bir temel üzerine kurulmuş yuvarlak minare yukarıya doğru incelir ve helezon biçiminde bir merdivenle çevrilidir.

Yukarı Abbasî devrinden bugün ayakta kalan tek yapı, Bağdat'ın 190 km güneyinde çölde inşa edilmiş *Ukhaydır sarayı*'dır. Abbasî saraylarının tipik bir örneği olan eser, yekpâre ve harçla sıvanmış iri taşlardan yapılmıştır ve sağlam yapısı sayesinde hemen hemen hiç bozulmamıştır. Çölün ortasında inşa edilmiş olan saray, içinde yaşayan halifelerin gücü hakkında bir fikir vermektedir. Saray, şeklinin ve süslemelerinin sadeliği içinde ilk islâm mimarîsinin en güzel örneklerinden biridir.

● *Alçı kabartmalar.* Samarra şehri kalıntılarına dayanarak kabartma üslûplarını üç ayrı dönemde inceleyebiliriz; ilk dönemde geç antik sanatı gelenekleri hemen hemen hiç bir değişikliğe uğramadan uygulanıyorsa da, ikinci dönemde klasik üslûptan uzaklaşılır. Üçüncü dönemde ise Samarra'nın kendine özgü üslûbu ortaya çıkar.

Derin girintilerle oyulmuş yüksek çıkıntılar biçimindeki en eski kabartmalar ışık-gölge etkileri yönünden çok güçlüdür. Genellikle üzüm salkımı, asma yaprağı ve çiçek motifleri işlenmiştir. İkinci dönemde motifler daha soyut bir biçim alır.

Son dönemde natüralist motifler terkedilerek tam bir soyutlamaya gidilmiştir. Bu arada kabartma tekniği de değişikliğe uğrar. Motiflerin alçı tabakalar üzerine oyulması yöntemi bırakılarak, kalıplar halinde dökme yöntemi uygulanır. Üçüncü dönem, klasik geleneklerden tamamen sıyrılır ve bütün islâm süslemeciliğini etkiler.

Samarra yataklarından çıkarılan çini ve çini parçacıkları, alçı kabartmaların yer yer çok renkli çinilerle de kombine edildiğini gösterir.

● *Duvar resmi.* Samarra fresk üslûbu, kaynağını Orta Asya'dan almakla birlikte antik ve doğu sanatının unsurlarını bünyesinde birleştirir. En canlı sahnelerde de (av, dans, insan ve hayvanlar arasındaki boğuşma) göze çarpan durgunluk, çoğu kez klasik anlayışta ele alınmış temalarla zıtlık yapar. Samarra resmindeki en ilgi çekici yön Doğu Yunan sanatından etkilendiği sanılan bir insan yüzü tipinin ortaya çıkmasıdır.

Samarra'daki resimlerde daha çok çizgiye önem verilmiştir ve gerçek anlamda resimler olmaktan çok, renkli desenler görünümündedir. Hemen her figür koyu konturlarla çevrilidir. Sonuç olarak, Samarra resmi, aşağı Roma resim sanatının tekniğine bağlanabilir ve Antik çağ sonlarında kullanılan motiflerden yararlanır.

● *Seramik ve çömlekçilik.* Abbasîler devrinde seramik lüks bir anlam taşımaz. En eski seramik eşyalarda ve çömleklerde çin sanatının derin etkisi görülür; bu eşyalar orijinal olmaktan çok çin çömleklerinin bir taklididir. Bağdat çömlekçiliğinin en büyük başarısı, fayans süslemeciliğinde devrim yapan, sır tabakasının madensel boya ile boyanması yöntemidir. Bu yöntemle yapılan eserlerin Bağdat dışında hiç bir yerde görülmeyişi, bu yöntemin atelyelerde gizli tutulduğu kanısını verir.

Figürlü fayanslar ancak X. yy.da görülür.

ATABEKLER VE EYYUBÎLER DEVRİ. Sultan Sencer'in ölümünden sonra Irak, Atabeklerin egemenliği altına girdi. Atabekler sülâlesinin sarayında çeşitli kültür merkezleri oluştu. XII. ve XIII. yy.da Musul parlak bir dönem yaşadı. Diyarbakır ve Mardin dolaylarında selçuk sanatı ile geleneksel sanatın karışımından doğan bir sanat gelişti. Bu sanat daha sonra, islâm sanatının gelişmesinde büyük katkıları olan Eyyubîler devrinde de canlılığını korudu.

● *Mimarlık.* Atabekler devri mimarlık e-

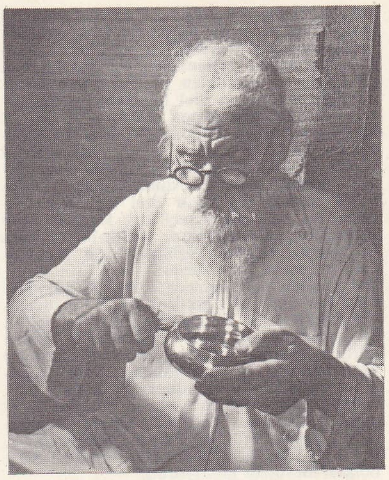

gümüş işleyen kuyumcu

serlerinden çoğu, selçuk-iran-anadolu sanatı ile selçuköncesi yerel sanat ögelerini taşır. Bu temellere dayanan mimarlık sanatı Eyyubîler devrinde en parlak noktasına ulaşır. XII. ve XIII. yy.da medrese yapımı hız kazanmıştır.

● *Resim.* XII. yy.da Irak'ın kuzeyinde merkezi Musul olan bir resim okulu gelişti. Kendine özgü bir gerçekçiliğe rağmen bu okul üslûp yönünden selçuk mimarîsine çok benzer. Ancak XIII. yy.dan kalma eserlerle bir fikir sahibi olabildiğimiz Bağdat resim okulunda ise kuzey etkileri daha ağır basar. Bu okulun şaheserleri, Yahya İbni Mahmud el-Vasıtî'nin eseri olan ve bugün Paris'te bulunan nota nüshalarının (1237) minyatürleri ile Leningrad'da bulunan başka bir kopyadır. XIII. yy.ın bugün elimizde çok nadir olan örnekleri arasında 1287'de Bağdat'ta hazırlanan çift yapraklı elyazması bir kitap kapağını (bugün İstanbul'da) da saymak gerekir.

● *Seramik* XII. ve XIII. yy. Irak seramikçiliğinden bugün elimizde sadece sırsız ve üstü kabartmalarla süslü testi ve çanaklar vardır. Başlıca süsleme unsuru, genellikle anıtsal bir görünüşe sahip vazoların boğaz kısımlarına yerleştirilmiş kabartmalardır. Figür tasvirleri Musul üslûbunu izlerse de, selçuk geleneği çizgisinden ayrılmaz. Bu tasvirlerde genellikle taht üzerine oturmuş, elinde bir kadeh tutan ve maiyeti tarafından çevrelenmiş hükümdar konu alınır. Ar-

«Iraklı kadın» heykeli

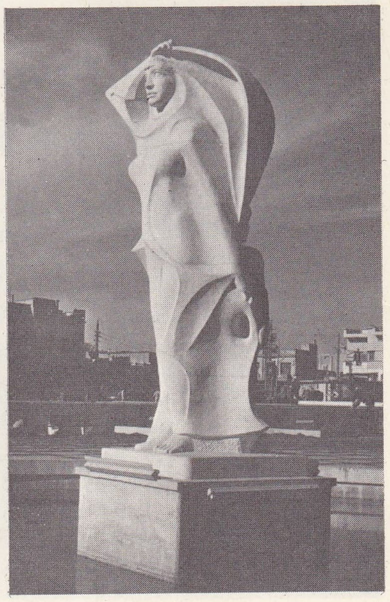

ka planı soyut ve bitkisel motifler süsler. En göze çarpan süsleme öğesi, kaynağını islâm öncesi ve helenistik çağdan aldığı sanılan büyük ve kadınsı bir maskedir.

● *Maden işletmeciliği.* Musul'da iran-selçuk etkisiyle gelişen maden işlemeciliği, çok geçmeden kendi öz benliğine kavuştu. Bu alanda pek çok pirinç veya örnek gösterilebilir. XII. yy.ın başlarında yapılan bazı pirinç eşyalarda ise gümüş de kullanıldı. Bu tür işlemecilikte Bedreddin Lulu (1233-1259) ün kazandı. Selçuk ve Atabekler devrinde nispeten küçük olan figürler, Eyyubîler devrinde irileşir ve genellikle çok büyük olan çanakların tüm yüzünü kaplar. Su kaplarının iç yüzleri de bezenmiştir.

● *Vitray.* Atabekler ve Eyyubîler aracılığıyle, selçuk mirası Irak'a hiç bir değişikliğe uğramadan girer. Temelde Musul resim okulunun özellikleri yer alıyorsa da, sonraları batı sanatı gelenekleri daha fazla önem kazanır.

XII. ve XIII. yy. Irak sanatı Doğu ve Batı sanatı arasında bir köprü meydana getirir. Bu iki temel unsur kaynaşarak Memluk üslûbunu hazırlar.

FELSEFE ve EDEBİYAT

Irak'ta felsefî düşüncenin tarihi ve kaynakları. Felsefe tarihinde daha çok Bağdat, Basra okulları diye bilinen, kaynağını Aristoteles felsefesinde bulan bir düşünce çığırı Irak'ta doğup islâm ülkelerine yayıldı. Irak, son zamanlara kadar, islâm dünyası dışında bağımsız bir devlet olmadığı için, kendi özelliklerini dile getiren ayrı bir felsefesi, kültürü, edebiyatı yoktur. Yalnız, gerek islâmdan önce, gerek islâmdan sonra, bulunduğu yer ve coğrafî özellikleri yüzünden tarih boyunca bir kültür merkezi olarak kaldı. Eski mezopotamyanın sınırları içinde olması, Dicle-Fırat gibi geçtiği her yere canlılık veren iki büyük ırmağın yolu üzerinde bulunması, tarihte ona ayrı bir nitelik kazandırdı.

Irak'ta doğup gelişen düşünce akımlarını, felsefe açısından üç ayrı dönemde değerlendirmek gerekir. En eski çağlarda Irak; İlkçağda Irak; islâm medeniyetinin doğuşundan sonraki Irak.

En eski çağlarda Irak'tan kültür ve düşünce ürünü olarak yalnız din duygularını, din görüşlerini işleyen, çoğu bilimsel olmaktan çok masallara, efsanelere dayanan arkeolojik eserler kaldı. Bunlar bir bütünlük taşımaz. Eski sümer, babil, akad, ibranî medeniyetlerinin karışımından doğan ve mezopotamya medeniyeti diye tarihe geçen kültür varlıkları Irak ve çevresinde ortaya çıkmıştı. Bu bakımdan Irak'ın tarihteki ilk çağları, ortak medeniyetlerin kaynaşıp karıştıkları, İlk çağ medeniyetlerine birtakım düşünce ürünleri hazırlamıştır. Bu eski dönemde Irak ve çevresinde en gelişen düşünce dalı, bilim alanı astronomidir. Astronominin bu çevrede gelişmesinin başlıca sebebi ilk mezopotamya dinlerinin gök varlıklarını kutsal sayan bir görüşe bağlanmasıdır. Irak'ta doğan ilk dinler tabiatçı bir nitelik taşırdı. Bunlar, gök, yer ve deniz gibi tabiat varlıklarını Tanrı diye benimseyen ulusların ortaklaşa yarattıkları düşünce ve inanç ürünleridir. İnsanların alınyazısı gök varlıklarının buyruğu, yönetimi altındaydı. Yıldızlar, onların kendi yörüngeleri üzerindeki dönüşleri, insanların alınyazısını belirleyen, nasıl yaşaması, neler yapması gerektiğini, tam bir kesinlikle gösteren kutsal varlıklardı. Her insanın bir yıldızı, bir kutsal gökvarlığı vardı. Bu yüzden yıldızlarla, öteki gök varlıklarıyle uğraşan astroloji (sonradan astronomi gibi deneyci bir bilimi doğurmuştur) Irak ve çevresinde çok gelişmiş bir durumdaydı. Bu eski dönemde, gök varlıkları üzerinde yapılan gözlemler iki amaca dayanıyordu. Birincisi, insanların alınyazısı üzerinde ay, güneş, yıldız gibi varlıkların birer tanrı veya tanrıça olarak kesin bir hâkimiyet kurmaları. (İnsan, hayatını kuşatan bütün eylemleri, davranışları, düşünceleri, günlük yaşantıları bakımından bu adı geçen gök varlıklarının buyruğu altında sayılıyordu), İkincisi gene insan hayatını ilgilendiren fakat insanla dolaylı bağlantı kuran tabiat varlıkları. Bu varlıklar, insanların beslenmelerini, barınmalarını, geçimlerini sağlayan türden olanlardı. Yağmurların yağıp yeryüzünde bolluk olması; kuraklık sonucu kıtlığın, açlığın ortaya çıkıp insanları kavurması, hep

Foto. LAROUSSE; MEYDAN

gök varlıklarının sınırsız etkileri sonucuydu. Dicle nehrinin sağladığı bolluk, insanlara verdiği yaşama ürünleri göklerin birer hediyesiydi. Mısır'da kutsal bir nitelik taşıdığına inanılan Nil'in yaptığını Irak'ta Dicle yapıyordu. Aşağı mezopotamya medeniyetinin Irak'ta doğması Dicle'nin eski Irak yerlilerine kutlu bir bağışıydı. Düşüncelerini tabiat olaylarına göre düzenleyen ilk insanın göklere büyük bir yücelik yüklemesi, onu yıldızlara bakmaya; yıldızlar üzerinde geniş çaplı bir çalışmaya, gözleme doğru itti. Bu yüzden ilk gök incelemeleri Irak ve çevresinde doğdu. Önce astroloji niteliği taşıyan bu sürekli çalışmalar, sonraki yüzyıllarda matematik verilere dayanan astronomi biliminin kurulmasını sağladı. Irak'ın en eski çağlardaki durumu böyleydi. Bu ilkel görüşler zamanla İbranî dininin doğmasına yolaçtı. Babil'de astrolojinin uzun bir gelişme sonucu astronomiye dönüşü bu adı geçen olaylar yüzündendi.

Tamamen inanca; gök varlıklarının temel yapılarını açıklamaktan, kavramaktan uzak kalan insanın görünüşe dayanan düşüncesinden doğan bu ilkel medeniyetin ikinci dönemi Irak'ın ilkçağında ortaya çıkar. Bu dönemde Irak ve çevresinde Hint, İran, Anadolu ve Eski Akdeniz milletlerinin yarattıkları düşünce ürünleri yayılmağa, tutunmağa başlar. Bu küçük kıta parçasında gene Dicle'nin sağladığı yaşama kolaylıkları yüzünden dinle karışık yeni bir düşünce çığırının etkileri görülür. M.Ö. VI. yy.dan sonra İran'dan gelen ordular bütün Anadolu ve çevrelerini kaplayınca, getirdikleri düşünce ve inanç ürünlerinin de yayılmasını, yeni ele geçirdikleri ülkelerde tutunmasını kolaylaştırdı. Daha önce hitit, mısır, sümer medeniyetlerinin yarattığı ürünlerin yerini zamanla iran kültürü almağa başladı. Irak'a yeni sayılan bir dünyanın kültür varlıkları sokulmaya, toplum ve inanç düzenlerini değiştirmeye başladı. Daha sonraki yüzyıllarda eski Anadolu kültürleriyle beslenen grek düşüncesi bu bölgede, yayılma, tutunma kolaylığı buldu. Böylece Irak insanı hint, iran düşüncesinin, inancının ardından anadolu grek kültürünün etkisini duyma zorunda kaldı. Aradan uzun bir zaman geçmeden, ikinci fakat daha güçlü bir batı saldırısı Irak ve dolaylarını baştanbaşa ele geçirdi. M.Ö. 332 yılından sonra başlayan bu yeni akımın öncüsü makedonyalı İskender'di. İskender'in, Irak ve komşularını hâkimiyeti altına alması yüzünden, eski medeniyetler yavaş yavaş kıyıya itilmeğe başladı. Pers kültürünün yerini yunan kültürü aldı. Toplum düzeni, devlet anlayışı, yaşama biçimleri, dünya görüşleri günden güne değişti. İskender'in Hint, İran dönüşünden sonra bu yörelerde kurduğu devlet düzeni, din inançları yeni birer nitelik kazandı. Irak, kendi iç işlerinde yarı bağımsız, dış işlerinde İskender imparatorluğuna bağlı bir ülke oldu. Akdeniz kültürü her alanda yayılmağa, gelişmeye, tutunmağa başladı. İskender'in ölümünden sonra Irak ve yöreleri kurduğu büyük imparatorluğun topakları üzerinde kurulan yedi devletten biri oldu. Bu dönemde Irak, helenizm devri kültürü diye adlandırılan düşünce ürünlerinin gelişme alanı içine girdi. Artık, Irak'ta anadolu-yunan dinleri, görüşleri, felsefesi, devlet düzenleri, sanatları hızla yayılmağa başladı. Üç yüzyıl kadar süren bu dönem de yeni ulusun Batı Akdeniz bölgelerini, Anadolu'yu ele geçirmesiyle son buldu. Din, devlet düzeni, felsefe, astronomi gibi değişik düşünce ürünlerinin yerini, bütün gücünü devlet yönetimine, hukuka, askerliğe dayandıran roma kültürü aldı. M.Ö. I. yy.ın bitiminde Mısır, Irak ve çevreleri roma ordularının eline geçti. Mezopotamya'da tutulan helenistik kültür biçim değiştirmeye, yeni kaynaşmanın akışı içinde yeralmağa başladı.

Tarihi boyunca başka devletlerin, başka milletlerin hâkimiyeti altında yaşayan Irak, bu dönemde de değişik kültürlerin karışma, birbiri içinde erime alanı oldu. Böylece Irak'ta sümer, akkad, iran, ibranî, yunan, anadolu, roma gibi ayrı özellikler taşıyan kültür karışımlarından; dinlerin iç içe girişinden yeni bir düşünce ve inanç ürünü doğdu. Bu, kaynağını eski mezopotamya dinlerinde, ibranî düşüncesinde, babil inançlarında, anadolu, iran kültürlerinde bulan hıristiyanlıktı. Hıristiyanlık, her ne kadar Kudüs ve onun bulunduğu bölgede doğmuşsa da, beslendiği gerçek kaynak, eski Irak'ta filizlenen medeniyet ürünleridir. Bu yeni dinin en çok etkilendiği kültür merkezi eski Babildir. Kısa bir süre içinde, bu yeni din bütün Mezopotamya'da, Suriye ve çevresinde yayıldı. Irak'ta, daha önceden yayılan ve özellikle Bağdat'ta öğretilen eski bilimlerden yararlandı. Roma düşüncelerini, eski anadolu felsefesini, yunan görüşlerini, Tevrat'la bir kitap niteliği kazanan en eski mezopotamya dinlerini; Irak'ta kurulan öğretim kurumları aracılığıyla öğrendi.

Yahudi felsefesinin dinle karışık bir nitelikle Irak'ta yayılması, Bağdat'ta bir öğretim düzeni içinde geliştirilmesi, bu eski kurumlar aracılığıyla Hıristiyanlığı etkilemesine yolaçtı. M.S. III. yy.da iskenderiyeli Plotinos'un, Eflatun'un felsefesi ile Hıristiyanlığı bağdaştırmağa kalkması yeni eflatun'cu düşüncenin doğmasını sağladı. Bu yeni düşünce kısa bir süre içinde başta Bağdat, Basra gibi Irak illeri olmak üzere bütün Akdeniz arap ülkelerinde, özellikle Mısır ve Suriye'de yayıldı. Irak'ta, bu yeni görüşü öğreten kiliseler, manastırlar açıldı. Süryanî yazarları latince, yunanca yazılmış felsefe ve kültür eserlerini kendi dillerinde, Arapçaya tercüme etmeğe başladılar. Bağdat, Basra birer bilim merkezi oldu. Roma'dan kaçan hıristiyanlar bu ülkelerin varılması, alınması güç bucaklarına sokuldular, Irak yörelerinde dağlık yerlerde, Urfa, Antakya, Halep gibi illerde yerleştiler. Bir yandan ibranî dinini, bir yandan Hıristiyanlığı, yunan felsefesini yorumlayarak birbiriyle uzlaştırma çalışmalarına koyuldular. Irak, değişik inançların, ayrı ayrı görüşlerin karışıp kaynaşma yeri oldu. Bu sürekli düşünce hareketi Irak'ta üçüncü dönemin başlangıcı olan islâm dininin doğup yayılmasına kadar sürdü.

Irak medeniyetinin üçüncü ve en uzun dönemi islâm dininin doğuşu ile başlar. VI. yy.dan sonra Irak'ın Bağdat ve Basra gibi iki bilim merkezinde Doğu islâm düşüncesinin iki önemli okulu kuruldu. Daha çok felsefeye dayanan bu iki okula felsefe tarihinde Bağdat ve Basra okulu demek gelenek niteliğini kazandı. Bu iki okulun iki ayrı özelliği vardır. Birincisi, islâm düşüncesinde eski Anadolu'da doğan maddeci, tabiatçı felsefenin tutunması, belli bir düzen içinde öğretilmesidir. Bağdat okulu her bakımdan, islâm düşüncesinin, bir felsefe düzeni içinde ele alındığı, atomcu, maddeci felsefe akımlarının benimsendiği öğretim kurumudur. Bu iki okulun ikinci özelliği de Aristoteles ile başlayan akılcı felsefenin yayılmasına merkez oluşudur. Bağdat ve Basra okullarının akılcı ve maddeci felsefe görüşlerini benimsemeleri sonucu islâm düşüncesi yeni bir yön ve yapı kazandı. Zamanla, islâm dünyasının her yanından, özellikle İran, Anadolu, Mısır, Türkistan, Hint, Kuzey Afrika ülkelerinden bu iki okula öğrenci, öğretmen akını başladı. Irak, ilkçağ felsefesi ile islâm düşüncesinin öğretildiği tek ülke oldu. Aristoteles ile başlayan Meşai* (gezimci) felsefesi, onun karşısına kelâm, maddiyun, işrakıyun gibi değişik çığırlar Bağdat ve Basra okullarında açıkça yorumlanma ve tartışılma kolaylığını buldu. IX. yy.da iranhint düşünce ürünleri ve dinî eserler Arapça ya çevrilmeye başlandı. O zamana kada bilinen bütün latince, yunanca bilim ve felsefe eserleri de bu iki okulda yetişen bilgin, yazar ve düşünürler tarafından Arapçaya çevrildi. Bağdat okulunda, kaynağını eski yunan felsefesinde bulan düşünce ürünlerinin yanısıra, gene onlardan yararlanan islâmî eserler de okutuluyor yorumlanıyordu. Bunlar arasında tefsir, fıkıh, hadis, kelâm, tasavvuf, tarih, edebiyat, gramer önemli bir yer tutar (El-Kindî, Yahya bin Adî Bağdatlı'dır. Farabî bu ilde öğrenim görmüştür). Selçuklular zamanında, vezir Nizam-ül-Mülk tarafından kurulan Bağdat Nizamiye* medresesi, zamanın bütün bilimlerinin okutulduğu bir kurumdu. Gazzalî, Nizamiye medresesinde müderrislik yapmış, Nasiriddin Tusi orada yaşamış, eser vermiştir.

İslâm ortaçağında Bağdat, özellikle Nizamiye medresesi, felsefenin yanısıra matematik, tabiiyat, heyet, hendese, tarih, mantık, kimya, fizik gibi çeşitli bilimlerin okutulduğu bir yerdi. X. yy.da ve daha sonraki yüzyıllarda, islâm ülkelerinde, bağımsız bir bilim niteliği kazanan tasavvuf, felse-

Dicle kıyısında evler, Bağdat

Bağdat'ta el - Kâzımeyn camii

Foto. *Encyclopedia Americana*

Nabi Yunus camiinden Musul'un görünüşü

feden ayrı olarak Bağdat'ta, Basra'da okutuluyordu. Nizamiye medresesinin kuruluşundan sonra Basra okulunun eski önemi azaldı, bütün gözler Bağdat'a çevrildi.

Irak'ta kurulan Bağdat ve Basra okullarının başka bir önemi de, Ortaçağ Avrupasına eski latin ve yunan filozoflarını, bilginlerini tanıtmak oldu. IX. yy.dan sonra gerek ibranî ve süryanî dillerine yapılan tercümelerinden, gerekse asıllarından Arapçaya tercüme edilen bütün latin ve yunan eserleri Ortaçağda avrupa dillerinde, yalnız Arapça nüshalarından tercüme edildi. Bu nüshalar Bağdat ve Basra okullarında yetişen bilginler, düşünürler tarafından arapçaya geçirilmişti. Eflatun, Aristoteles, onlardan önceki atomcu yunan filozoflarını, matematikçilerini Avrupa, Basra ve Bağdat gibi Irak felsefe okullarında yetişenlerin aracılığı ile tanımıştır. Endülüs islâm filozoflarının birçoğu, özellikle İbni Rüşd, Aristoteles'i Bağdat okulundan yetişen düşünürlerin yaptığı tercümelerle öğrendi.

İslâm dini, bilimsel niteliğini, felsefî yapısını, sonradan yapılan geniş yorumlarını Bağdat Nizamiye medresesinde yetişen bilginlere borçludur. Osmanlıların eline geçtikten sonra, Anadolu'da yetişen birçok bilgin, Bağdat Nizamiye medresesinde öğrenim görmüş islâm düşünürlerinin öğrencileridir. Durum İran için de böyledir. Daha eski çağlarda (Emevîler ve Abbasîler çağında), emîrlerin saraylarında saygı gören bilginler, düşünürler, filozoflar Bağdat'ta öğrenim görmüş kimselerdi.

Erbil'de bir sokak

Edebiyat

Irak, bir arap ülkesi olması, yerlilerinin Arapça konuşmaları yüzünden, özel bir edebiyatın yaratıcısı değildir. İslâm filozoflarında, bilginlerinde olduğu gibi; edebiyatçıların, şairlerin, yazarların yetişmesinde de yalnız okul görevini yerine getirmiştir. Irak, bu adı geçen akımlar içinde yetişenlerin öğrenim gördüğü yerdir. Onun bağımsız, kendi varlığını dile getiren bir edebiyatı yoktur. Yakın zamanlarda bağımsız bir devlet niteliği kazanan bu ülkenin bütün edebiyatçıları arap edebiyatı kavramı altında toplanır; arap edebiyatı tarihinde yer alır. Buna karşılık, Ferezdak, Beşşar bin Burd, İbn-ül-Ahnaf, Ebu'l-Atahiye, Ali bin el-Cahm, İbn-ür-Rûmî, İbn-ül-Haccac, İbn-i Rirî, Ebu Zeyd Said bin Evs-ül-Ensarî, Ebu Hatim Sehl bin Muhammed Sicistanî, Ebu Ömer Salih bin İshak el-Carmî, İbn Dureyd, gibi yazarlar, şairler ve edebiyatçılar ya Irak'ta doğmuş veya orada öğrenim görmüş, orada yaşamış, eserlerini orada vermişlerdir. Bağdat ve Basra, edebiyat bakımından ayrı birer özellik taşır. Arap dilinde dilbilgisi öğretimi yapan, bağımsız birer okul niteliği taşıyan ilk kültür kurumları Basra ve Bağdat'ta kurulmuştur. Önce Basra'da kurulan bu ünlü dilbilgisi okulu, daha sonraki yıllarda, El-Mansur tarafından Bağdat'ın başkent yapılması üzerine oraya taşındılar. Halil bin Ahmed adlı dilbilgini, Muarrec bin Amr-üs-Sadûsî, Nadir bin Şumeyl, Muhammed bin Ahmed el-Mustanir, Muhammed bin Habib, El-Ahfeş Said bin Ma'ada, İsa bin Ömer gibi dilbilgisi bilginleri Basra okulundan yetişmişlerdir. Sibt -ül-Cevzî ise Bağdat'lıdır.

Irak, islâm ortaçağının sonlarına kadar bilim, felsefe, edebiyat alanlarında bir merkez olarak kaldı. Fars, arap, türk, ibranî dillerinde eser veren birçok edebiyatçının, şairin yetiştiği yer oldu. Bunlar arasında Fuzuli, Ruhî gibi XVI. yy. türk şairleri de vardır.

Irak'ta gelişen edebiyat, her bakımdan dili, düşüncesi, duyguları, konuları ortak olan bir islâm edebiyatıdır. Arap edebiyatında kısa hikâye türünün kurucusu Harirî bir yana bırakılırsa, verilen eserlerin hepsi aruz ölçüsü ile yazılan şiirlerdir. Şiir, türk, iran ve öteki arap milletlerinin edebiyatında olduğu gibi kaside, gazel, mesnevî, dörtlük türündedir. Konuları aşk, zevk, ayrılık, üzüntü, dünyanın geçiciliği, insanın ölümlülüğü, sevgilinin vefasızlığı, güzelliği, dış görünüşü, Tanrı, kâinat, cennet, cehennem, içki, tasavvuf gibi değişmez konulardır. Bazı şairlerin eserlerinde gerçek hayatın etkisi altında kalma, gerçekçi olma eğilimi görülürse de bu, şiirin bütününde bulunmaz. Kasideler yalnız devlet büyüklerini, sultanları övmek için değil sevgiliyi övmek için de yazılır. Irak şiirinde eski Cahiliye çağı arap şiirinin gerçekçiliği yoktur. Öteki arap ülkelerinin şiiri ile karşılaştırıldığı zaman, göze batan tek ayrılık bu edebiyatta içkiye, özellikle şaraba karşı gerçek bir duyuşla daha çok yer verildiğidir. Bu eğilim, iran edebiyatının etkisinden dolayıdır. Irak, İran'a yakın olması, birçok iran şairlerinin orada, özellikle Bağdat'ta yerleşmesi yüzünden iran şiirini daha kısa yoldan tanımıştır.

Siyasî bakımdan bütünlüğe, bağımsızlığa yeni ulaşan Irak'ta bu yüzden, kendi özel havasını veren, kendi damgasını taşıyan bir şiir de doğmadı, gelişemedi. Çağlar boyunca Irak (her bakımdan) Arabistan ile İran arasında bir köprü görevi gördü. Bu durum, onun sosyal yapısını, edebiyatını derin bir etki altında bıraktı. XIX. yy. sonlarına kadar başka devletlerin hâkimiyeti altında yaşayan Irak'ta roman, tiyatro türleri gelişmedi. Bugün, Batı ile doğrudan doğruya ilişki kuran Irak'ta şiir birtakım yeni atılımlar gösterirse de komşu ülke edebiyatlarını aşacak veya onlarla yan yana gidecek nitelikte değildir. Eskiden olduğu gibi, bugün de, edebiyat türlerinin bütün konuları, kavramları aynı dili konuşmaları yüzünden öteki arap ülkelerininkilerle ortak bir yapıdadır. (ML)

IRAK, esk. **Sultanâbâd,** İran'da şehir. 55 000 nüf. Hemedan ve Kum yolu üzerinde. Seramik. (M)

IRAKAN ve **IRAKEYN.** *Esk.* Irak'ta iki şehir. Media ve Bâbil.
— Tar. Basra* ve Kûfe*. (M)

Irak dili. Leng. Irak'ta yaklaşık olarak 4 milyon kişi tarafından konuşulan arap lehçesi. (L)

Irakeyn seferi, Kanunî Sultan Süleyman devrinde İran'a yapılan iki Irak seferi (1534-1535). Osmanlı hükûmeti tarafından Bitlis'i yönetmekle görevlendirilen Şeref Han, 1535'te iran şahı Tahmasb'a bağlılığını bildirmiş, buna karşılık Bayezid II devrindeki Şahkulu Baba Tekeli isyanı sırasında İran'a sığınan ve Azerbaycan'ı yöneten Ulama Han da Osmanlılarla birleşmişti. Ulama Han, Şeref Hanın yerine Bitlis'e tayin edildi. Bitlis'e doğru harekete geçen Ulama Hana, Kanunî Sultan Süleyman'ın emriyle Karaman, Dulkadır, Suriye ve Diyarbekir sancak beylerinin yardım etmiş olmasına rağmen, Ulama Hanın Bitlis'i kuşatma teşebbüsü başarısız oldu. Bu arada İran'ın Bağdat valisi Zülfikâr Han da, Kanunî'ye bağlılığını bildirmiş, fakat Şah Tahmasb'ın kuvvetlerine yenilince Bağdat yeniden İranlıların eline geçmişti.

Doğudaki bu yeni gelişmeler üzerine Kanunî Sultan Süleyman'ın, Şeref Hanın cezalandırılması ve Bağdat'ın ele geçirilmesi amacıyle giriştiği iran savaşları, Ulama Hanın, Şeref Hanı bozguna uğratmasıyle başladı. Ulama Han Bitlis'i ele geçirdi. Sadrazam Pargalı İbrahim Paşanın kumandasındaki osmanlı ordusu Erciş, Adülcevaz ve Ahlat kalelerini zaptetti (1534). Sadrazam Pargalı İbrahim Paşanın amacı Diyarbekir ve Musul yoluyle Bağdat'a gitmekti. Ancak kethüdası İskender Çelebi'nin düşüncesine uyarak Safevîlerin merkezi Tebriz'e doğru harekete geçti. Birecik yakınlarında Fırat'ı aşarak 14 mayısta Diyarbekir'e girdi; Avnik ve Bayazıt kalelerini eline geçirdi ve 13 temmuz 1534'te Tebriz'i aldı. Şehrin güneyine yaptırdığı kaleye, Safevîleri baskı altında tutmak amacıyle bin okçu yerleştirdiği gibi Tebriz'e de bir kadı tayin etti. Osmanlı hâkimiyetini kabul eden Şirvan şahı ile Gîlan hâkiminin hediyelerini aldıktan sonra Azerbaycan'ı Ulama Hana, Irak hükûmetini de Bayındıroğlu Murad Beye verdi.

Osmanlı ordusunun Tebriz'de bulunduğu bu sırada İstanbul'un korunmasını bir sancakbeyine, Anadolu'nun korunması işini de Saruhan valisi şehzade Mustafa'ya bırakan Kanunî Sultan Süleyman, büyük bir ordunun başında İznik, Kütahya, Akşehir ve Konya yolu ile Tebriz'e girdi ve Gîlan hâkimi Melikül Muzaffer ile Şirvan şahının bağlılıklarını kabul ettikten sonra Bayburt, Kemah, Karahisar ve Adana beylerinin yar-

Fotoğ Hürriyet arşivi (MEYDAN)

Kteyphon takı

dımcı askerlerini muhafız olarak şehirde bıraktı. Safevîlerin asıl kuvvetlerinin gözükmemesi üzerine Irakı Acem'den (Azerbaycan'ın güneydoğusundaki bölge) Irakı Arap'a (Bağdat yakınları) inmeğe karar veren Kanunî, büyük zorluklarla Hemedan'a doğru ilerledi ve Elvend boğazını geçerek Bağdat üzerine yürüdü. Bu sırada, Bağdat'ı elinde bulunduran Şerafeddinoğlu Mehmed Bey, bir itaatname göndermiş olmasına rağmen, yanındaki askerle kaçmış olduğundan, veziriazam İbrahim Paşayı, yağmayı önlemek maksadıyle önden göndererek şehrin kapılarını kapattıran Kanunî, ertesi günü Bağdat'a girdi (1534). Fuzuli, Kanunî'nin Bağdat'a girişini bir kaside ile kutlamıştır. Ertesi gün toplanan Divan'da, bu seferin tarihini yazan Celâlzade Mustafa Çelebi nişancılık, yine bir osmanlı tarihi yazmış olan Ramazanzade Mehmed Bey de tezkirecilik (tahrirat müdürü) görevlerine getirildiler.

Batıdaki sınır kalesi Belgrad «Dârülcihad» unvanını aldığı gibi, bu fetihten sonra doğuda şiîlere karşı bir sınır kalesi sayılan Bağdat da «Dârüsselâmı» unvanıyle anılmağa başladı. Tebriz ve Bağdat kalelerinin fethiyle sonuçlanan bu iki Irak savaşına *Irakeyn seferi* adı verildi.

Kanunî, Bağdat'ta kaldığı 4 ay süresince İmamıâzam Ebu Hanîfe'nin türbesini yeniden yaptırdığı gibi, bütün eski eserlerini onardığı bu şehri, yeni bir teşkilâtla Osmanlı devletine bağlandı. Bundan sonra, ilk osmanlı valisi olarak Süleyman Paşayı Bağdat'ta bırakan Kanunî, Tahmasb'ın taaruzu üzerine yeniden Tebriz'e yürüdü. Şahın görünmemesi üzerine, François I'in elçisi La Forest ile görüşen Kanunî, İstanbul'a döndü. (→ Bibliyo.) [M]

IRAKGEVEŞT blş. i. (ar. *ʿırāk* ve fars. *geveşt*'ten *ʿırak-geveşt*). Mus. XIV. yy.da meydana getirilen ve bugün örneği bulunmayan türk musikisi makamı. (M)

IRAKIACEM blş. i. (ar. *ʿırāḳ* ve fars. *acem*'den *ʿırak-ı acem*). Mus. XIV. yy. da meydana getirilen ve bugün elde bulunmayan mürekkep türk musikisi makamı. (M)

IRAKI ACEM Esk. coğ. Osmanlılar devrinde Azerbeycan'ın güneydoğusunda, Hemedan ve Kirmanşah gibi şehirleri içine alan bölgeye verilen ad. Bölge akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan ve oğullarından Şah İsmail'in eline geçti. Osmanlılar, zaman zaman bu bölgeden Irakı Arap'a geçtiler. (M)

IRAKI ARAP. Esk. coğ. Osmanlılar devrinde, merkezi Bağdat olmak üzere, Musul ve Basra'yı da kapsayan bölgeye verilen ad. Bölge Abbasîlerden sonra İlhanlıların, Celâyirlilerin, Karakoyun ve Akkoyunluların elinde kaldı. 1508'de Şah İsmail bu bölgeyi aldı; Osmanlı-İran savaşları sırasında bölge, osmanlı hâkimiyetine geçti (1535; 1555, 1638). Birinci Dünya savaşına kadar Osmanlıların elinde kalan bölge bu savaştan sonra İngilizlere geçti. Bugün Irak toprakları içindedir. (M)

IRAKÎ sıf. (*Irak*'tan *ʿırāḳi*). *Esk.* Irak ile ilgili. || İ. Iraklı kimse.

◆ **Irakiye** sıf. *Esk.* İrakî''nin dişili. (M)

IRAKLAMA i. (*ırak*'tan *ırak-la-ma*). *Yeni.* Ed. Asıl anlatılmak istenen konunun dışına çıkma. (M)

IRAKLAŞMAK dönş. f. *Yeni.* (*ırak*'tan *ırak-la-ş-mak*). *Halk dili.* Uzaklaşmak. (M)

IRAKLI i. (*Irak*'tan *ırak-lı*). Irak halkından olan kimse. (M)

IRAKLIK i. (*ırak*, uzak'tan *ırak-lık*). Astron. *Iraklık açısı*, bir gökcisminden, Yer'in yarıçapının (güneş sistemindeki gökcisimleri için) veya Yer yörüngesinin yarı büyük ekseninin (yıldızlar için) normal şekilde görülebildiği açı: *Iraklık açısının değeri, incelenen gökcisminin uzaklığına eşittir.* (*Eşanl.* PARALAKS.) [Bk. ANSİKL.] || *Bir A gökcisminin ıraklık açısı*, gökküre üzerinde, köşelerinden biri A gökcismi, öbürü başucu noktası, üçüncüsü ise, duruma göre gök ekvatorunun

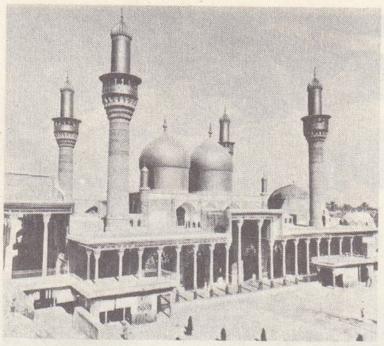

IRAK
Bağdat'ta el - Kâzımeyn camii

kutuplarından biri veya tutulumun kutuplarından biri olan eğrisel üçgenin A'daki açısı. || *Ufuk ıraklık açısı*, Yer'i küresel kabul ederek, T ufkunda bulunan S_0 Güneş'inden Yer'in TO yarıçapının görülebildiği P_0 açısı: *Güneş'in P_0 ufuk ıraklık açısı, astronominin temel sabitlerinden biridir.* (Çok yaklaşık olarak, $P = P_0 \sin \varsigma$ dır.) [YATAY IRAKLIK AÇISI da denir.] || *Yükseklik ıraklık açısı*, yermerkezli* ς_1 başucu uzaklığından farklı bir ζ zâhirî başucu uzaklığı altında gözlemlenen s Güneş'inden Yer'in TO yarıçapının görülebileceği p açısı.

— Ask. Belirli bir noktadan bakılınca, bir nesnenin veya bir cephe uzaklığının görüldüğü açı. (Bir cephenin bir noktaya göre

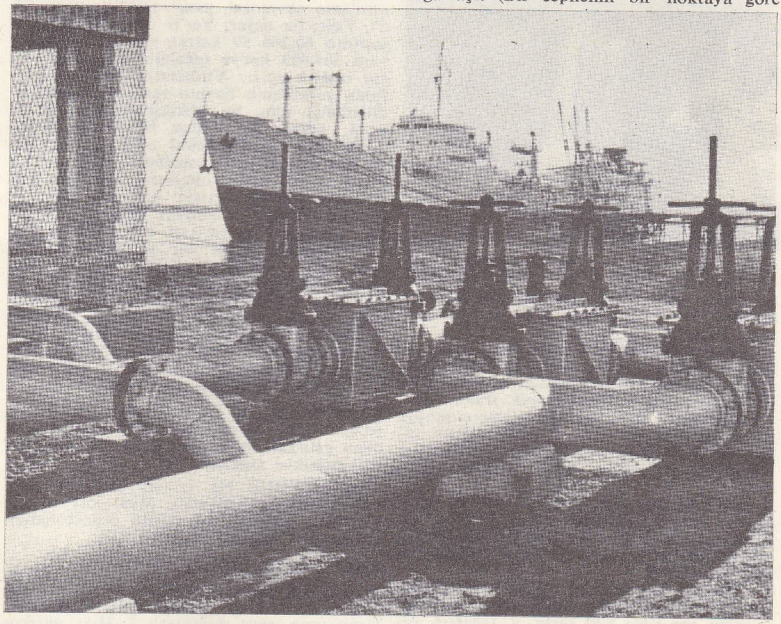

IRAK
İran körfezinde el - Fav petrol ihraç limanı

solda, Bağdat'ın havadan görünüşü; sağda, Bağdat'ta Tahrer meydanının görünüşü

Foto. MEYDAN; LAROUSSE; Encyclopedia Britannica

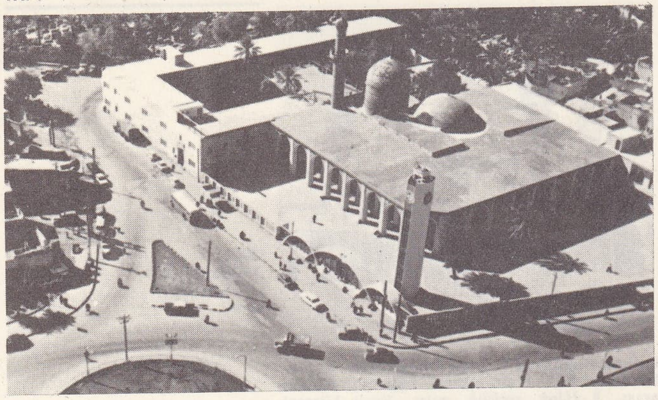

IRAK Bağdat'ta Ebu Hanife camii

IRAK Süleymaniye şehrinde bir pazar yerinin görünüşü

ıraklık açısı *milyem* cinsinden ifade edilir; bu kavram, ıraklık açısı, cephe ve nokta ile cephe arasındaki uzaklık gibi üç elemandan ikisi bilindiğine göre üçüncü elemanı hesaplamağa yarar.)

— Foto. *Görüş ıraklık açısı,* konu çok yakın ve vizörde çekim objektifi kullanılmamışsa, kaydedilen görüntünün konuya göre kayma miktarı. || *Stereoskopik ıraklık açısı,* birbirine yakın nesnelerin, stereoskopik iki fotoğrafını üst üste getirince ortaya çıkan konum farkı. (Uzak düzlemlere göre kabartma duygusunu veren ıraklık açısıdır.)

— Metrol. *Bir ölçü âletinde ıraklık açısı hatası,* işaret çizgisi, derecelere ayrılmış yüzeyin dışında bulunduğuna göre; görme eksenin dereceli yüzeye dik olmamasından ileri gelen hata.

— Topogr. *Bir cismin zâhirî konumunda,* gözlemcinin konumunu değiştirmesinden ileri gelen yer veya yön farkı. || Gözlem yerinden farklı bir başlangıca getirmek için genellikle açısal ölçülerinin düzeltilmesi gereken küçük açı. || Verilen bir nesnenin görüldüğü, genellikle çok küçük, zâhirî çap. || *Uzaklıkların ıraklık açısıyle ölçülmesi,* bir mira veya iki şahıslı bir jalonla belirlenmiş, bilinen bir tabanı gören açıyı teodolitle ölçmeğe dayanan, dolaylı uzaklık ölçümü metodu. (AB taban ve α, O noktasından bu yayı gören açı ise,

$$OH = \frac{AB}{2} \cot \frac{\alpha}{2}\text{'dir.)}$$

Kuzey IRAK'ta dağlık Kürdistan bölgesinden bir görünüş

— ANSİKL. Astron. *Güneş'in yatay ıraklık açısı.* Bu açı çeşitli yöntemlerle ölçülmüş ve sonuç olarak, Yer'in ekvatordaki yarıçapının 23 439,2 katına tekabül eden ortalama bir uzaklığı, yani 149 501 000 km'yi gören 8″, 80'lik açı kabul edildi. En klasik ölçümler, küçük Eros* gezegeni açıkça karşı konumlara geldiği zaman bu gezegeni gözlemleyerek yapıldı. Aynı derecede hassas olan bir başka yöntem de, yıldızların Ay tarafından örtülmesini veya Venüs'ün en büyük uzanım anındaki dikey hızlarını gözlemlemeğe dayanır. Günümüzde Güneş'in yatay ıraklık açısı için en uygun değerin 8″, 794 ± O″,003 olduğu kabul edilir. Astronominin temel sabiti olan bu değerin (yıldızların uzaklıkları konusundaki bilgilerimizin temeli) bir ondalık hanesi daha belirlenebilirse büyük bir kolaylık ve kesinlik sağlanacaktır. Yer yörüngesinin dışmerkezliğinden dolayı, ortalama değer bir yılda 8″,95 (ocak ayında) ile 8″,65 (temmuzda) arasında değişir. *Ay'ın ıraklık açısı.* Ay'ın ortalama ekvatoral yatay ıraklık açısı 57′ 2″, 7'dir; bu değer, Yer'in ekvatordaki yarıçapının 60,266 59 katına eşit bir uzaklığa, yani 384 403 km'ye tekabül eder. *Yıldızların ıraklık açısı.* Yıldızların uzaklığına oranla yerkürenin boyutu tamamen ihmal edilebildiği için, bu gökcisimlerinin ıraklık açısı, Güneş ile yıldızı birleştiren doğru çizgiye dik olduğu kabul edilen yer yörüngesinin yarı büyük eksenine taşınır. Bu tabanın çok büyük olmasına karşılık, yıldızların ıraklık açıları çok küçüktür ve hiç bir zaman 1 saniyeyi geçmez; bu da, yer yörüngesinin yarıçap uzunluğunun 200 000 katından fazla bir uzaklığa tekabül eder. (Bk. PARSEK.) Fotoğraf klişeleri üzerinde, yaklaşık olarak 10 000 yıldızın ıraklık açısı (ve dolayısıyle uzaklığı) doğrudan doğruya ölçülebilmiştir. Doğrudan doğruya ölçülen bu uzaklıklardan yararlanarak sayısız gökcisminin uzaklığı hesaplanabileceğine göre, Evren'i tanıyabilmemiz için ıraklık açılarının bilinmesi çok önemlidir. (L)

IRAKMAYE blş. i. (ar. ᶜırāk ve fars. *māye*'den ᶜ*ırak-māye*). Mus. XIV. yy.da meydana getirilen ve bugün örneği bulunmayan türk musikisi makamı. (M)

IRAKNEVRUZ blş. i. (ar. ᶜırak ve fars. *nevrūz*'dan ᶜ*ırak-nevrūz*). Mus. XIV. yy.da meydana getirilen ve bugün örneği bulunmayan türk musikisi makamı. (M)

IRAK OĞUZLARI. Bk. OĞUZLAR.

IRAKSAK sıf. (*ıraksamak*'tan *ıraksa-k*). Fiz. ve Mat. *Yeni.* Birbirinden gittikçe uzaklaşan (ışın veya doğrular). || Hızı gittikçe artan kimyasal veya nükleer bir tepkime için kullanılır.

— Opt. *Iraksak mercek,* üzerine düşen paralel ışınları yanlara doğru kırarak birbirinden uzaklaştıran mercek: *Iraksak merceklerin kenarları ortalarına göre daha kalındır.* (L)

IRAKSAMA i. (*ıraksamak*'tan *ıraksa-ma*). *Yeni.* Iraksamak eylemi. || Birbirinden uzaklaşarak yol alan iki çizginin, iki ışının durumu.

— Mat. Bk. DİVERJANS.

— Meteorol. Bk. ANSİKL. *Eşanl.* UZAKLAŞMA.

— Nükl. *Iraksamaya girmek,* bir nükleer reaktörün içindeki fisyona uğrayacak maddenin kütlesi, zincirleme bir tepkime*'nin başlayabilmesi için yeterli olduğu zaman bu nükleer reaktör için kullanılır. (IRAKSAMAK da denir.)

— ANSİKL. Meteorol. *Iraksama* terimi, yatay olarak gelişen hava akım çizgilerinin birbirinden uzaklaşması anlamında kullanılır (şekil 1). Iraksama sırasında alçak

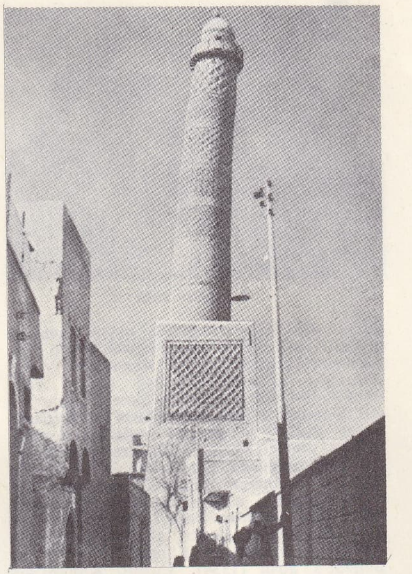

IRAK: Musul'da eski bir camiin eğri minaresi

tabakalarda üste oranla bir boşluk meydana geldiği için, üstteki hava kütleleri toprağa doğru çöker (şekil 1 ve 2). Iraksama, antisiklonların (A) iç kısmında ve antisiklonlarla düşük basınçların (D) birleştiği noktada* meydana gelir (şekil 3). Yüksekte, ıraksama bir çift hareketle belirir: yukarıdan aşağıya doğru çökme ve aşağıdan yukarıya doğru yükselme (şekil 4). Yüksekteki eşbasınç çizgilerinin ıraksaması (hava akımlarının da ıraksamasına yolaçar), alt tabakaların yükselmesi ve bir siklonun boşalmasıyle sonuçlanır. (LM)

IRAKSAMAK geçl. f. (*ırak*'tan *ırak-sa-mak*). *Yeni.* Bir şeyin gerçekleşeceğine pek inanmamak. *Esk.* İstib'at etmek. (M)

IRAK SELÇUKLULARI. Bk. SELÇUKLULAR.

IRAKSELMEK blş. i. (ar. ᶜırāk ve fars. *selmek*'ten ᶜ*ırak-selmek*). Mus. XIV. yy.da meydana getirilen ve bugün örneği bulunmayan türk musikisi makamı. (M)

IRAKŞEHNAZ blş. i. (ar. *ırāk* ve fars. *şehnāz*'dan ᶜ*ırak-şehnāz*). Mus. XIV. yy.da meydana getirilen ve bugün örneği bulunmayan 5,5 asırlık türk musikisi makamı. (M)

IRALAMAK geçl. f. (*ıra*'dan *ıra-la-mak*). Fels. *Yeni.* Belirli bir karakter ile belirtmek: *Cesaret Türk'ü ıralayan bir erdemdir.* (M)

IRAMAK geçz. f. (esk. türk. *yıramak*'tan). *Halk dili.* Uzaklaşmak, ayrılmak: *Zalim engel oldu girdi araya / Iradı yolların görünmez oldu* (Karacaoğlan). [M]

Iraq Petroleum Company Ltd. (I.P.C.) [Esk. *Turkish Petroleum company*]. 1927'de Anglo-Persian (bugünkü British Petro-

Samarra'da Ulucamiin kuzeydoğu köşesi dışında El-Mahviyah kulesi (IX. yy.)

Foto. MEYDAN; Encyclopedia Britannica

IRAK: ihracat için hurmaların ambalajlanması

leum), Royal Dutch-Shell, Standard Oil (New Jersey), Socony Vacuum, Gulf-Oil, Fransız Petrol şirketi ve C. S. Gülbenkyan'ın birleşmesiyle kurulan petrol şirketleri topluluğu. Yapı bakımından, üç amerikan şirketi (Standard Oil, Socony-Vacuum ve Gulf Oil) başlangıçta *Near East Development corporation* adıyle (N.E.D.C.) tek bir organizma içinde toplanmıştı. 1934'te Gulf Oil, hisse senetlerini Socony-Vacuum ile Standard Oil'e satarak topluluktan çekildi. O tarihten İkinci Dünya savaşına kadar I.P.C., gruba dahil veya rakip olan şirketler arasında, 1928 yılında taraftar arasında aktedilmiş Red Line agreement («kırmızı çizgi anlaşması») uyarınca aşağı yukarı Osmanlı imparatorluğunun eski sınırları içinde kalan petrol bölgelerinde petrol imtiyazı almak konusundaki her türlü rekabeti sınırlandırmağa çalıştı. İkinci Dünya savaşı sırasında, anglosakson grubunun Fransız Petrol şirketi ile C. S. Gülbenkyan'ı geçici olarak düşman sayması sebebiyle, bu siyaset terkedildi. Savaşın sonunda American Oil campany'ye (aramco) katılmağa çalışan Standard Oil ile Socony-Vacuum, I.P.C. kuralları dışında kalabilmek amacıyle, ileri sürdükleri teze göre mahiyeti Birleşik Amerika'nın antitröst mevzuatına uymayan Red Line agreement'in yürürlükten kalktığını iddia ettiler. 1948'de yapılan bir anlaşma uyarınca Iraq Petroleum company'yi meydana getiren çeşitli şirketler, o tarihten itibaren Ortadoğuda petrol araştırma ve işletmeciliği yönünden özgürlüğe kavuştular: I.P.C. üye şirketlere tanınan üretim paylarının ayırıcısı olmağa devam etti. (L)

IRGALAMAK veya **IRKALAMAK** geçl. f. (esk. türk. *ırğamak*'tan *ırğa-la-mak*). Yerinden oynatarak iki yana hafifçe sallamak, sarsmak. || *Argo.* İlgilendirmek: *Durumun beni hiç ırgalamaz.*

◆ **Irgalanmak** edilg. f. Sarsmak, sallamak işine konu olmak; sarsılmak, sallanmak: *Sert rüzgârlarla iki yana bocalayan gemimiz / Beşik gibi ırgalanır, çocuk gibi bağırır* (M. E. Yurdakul). [M]

IRGANIM i. (*ırganmak*'tan *ırgan-ı-m*). Biyol. Bk. NASTİ.

IRGANMAK dönşl. f. (esk. türk. *ırğamak*'tan *ırğa-n-mak*). Olduğu yerde sallanmak. (M)

IRGAT i. (yun. *ergates*, işçi'den). Beden gücü ile çalışan kişi, rençper: *Tıka basa ırgat yüklü tren yorgun bir fısıltıyle durdu* (Orhan Kemal). || *Irgat başı*, usta başı. || *Irgat pazarı*, ırgatların toplu halde bulunduğu ve iş bulduğu yer.

— ÇEŞ. DEY. *Irgat gibi çalışmak*, çok ağır bir iş yapmak. || *(Bir yeri) Irgat pazarına döndürmek*, bir yeri karmakarışık hale sokmak.

— Denizc. Gemilerde ve yapılarda kullanılan, yatay kollarla ve birkaç kişi tarafından çevrilen bocurgat. (Bk. ANSİKL.) || *Irgat babası*, ırgat palamar babası. || *Irgat bedeni*, bocurgatın yuvarlağımsı orta kısmı. || *Irgat fırdöndüsü*, dikey bir eksen çevresinde dönen dökme demirden yapılmış silindir, zincirin kaplumbağlara doğru düz olarak gitmesini sağlar. || *Irgat kastanyola damağı*, tersine çalışan bir ırgatı durdurmağa yarayan madenden yapılmış dayanma, tutma parçası. (*Zincir kastanyolası* da, ırgat vira ederken zincirin akıp gitmesini önleyen âlete verilen addır.) || *Irgat manivelası*, elle döndürülmesi gerekince ırgatların üst kenarlarındaki yuvalara geçirilen demir veya ağaç manivela. || *Irgat mihveri*, ırgatın etrafında çevirildiği kalın dikey çubuk. || *Irgat mili*, üzerine ırgat bedeninin yerleştirildiği dikey eksen. || *Irgata almak*, demiri vira etmek üzere fenerliği, avara tertibatı ile makineye bağlamak veya dışarı verilmiş yahut güverte babasına volta edilmiş olan halatı babadan çözerek ırgatın babasına sarmak. || *Irgat tablası*, ırgat kastanyolası.

— ANSİKL. Denizc. Ağaçtan yapılmış olan eski *ırgat*'lar, *ırgat kolu* denilen kollarla döndürülürdü. Bu ırgatlar demiri yalnız çekmeğe elverişli olduğu için, demir atmak gerektiği zaman zincirlikten istenen uzunlukta zincir elle çıkartılır ve bocurgatın önüne uzunlamasına serilirdi. Bu işlemin adı «salyofora etmek»ti.

Bugünkü ırgatlar istim, elektrik veya hidrolik gücü ile çalıştırılır. Değişik biçimlerde yapılmış ırgatlar vardır. Ancak her ırgatta şu parçalar bulunmaktadır:

1. *fenerli*, makineden hareket alan yatay veya dikey bir eksen çevresinde dönen ve üzerinde zincir baklalarının oturması için özel yuvalar bulunan bir tekerlek;

2. *avara tertibatı*, demir atılacağı zaman fenerliği makineden ayıran, vira edileceği zaman makineye bağlayan tertibat;

3. *kastanyola*, demir tararken fenerliğin dönmesini, dolayısıyle zincirin akışını kontrol eden fren;

4. *akrep*, zincirin fenerlik üzerindeki yuvalara takılıp kalmaması için zincir baklalarını yuvalarından dürtüp çıkaran ve düzenli bir şekilde zincirliğe inmesini sağlayan, akrep kuyruğu biçiminde çelikten yapılmış tırnak;

5. *el donanımı*, makine ârızalandığı zaman demiri el ile vira etmek için kullanılır;

6. *palamar babası*, gemiyi halatlar vasıtasıyle herhangi bir yere bağlarken, halatları vira etmek için kullanılan ve ırgat ekseninin iki ucuna (dikey ırgatlarda üst ucuna) bağlanmış, tabanı ve tepesi yayılmış silindir biçiminde baba. (Halatlar bu baba etrafında sarılarak vira edilir.)

◆ **Irgadiye** i. *Esk.* Birkaç günlük iş mükellefiyeti. || Bu türlü iş için ödenen ücret.

◆ **Irgatlık** i. Irgat olma hali. || Bir iş gününün karşılığında verilen ücret, gündelik. (ML)

IRGAT (Cahit), türk tiyatro ve sinema oyuncusu, şair ve yazar (Lüleburgaz 1916). Edirne Öğretmen okulunu bitirdi. Bir süre Devlet konservatuvarında öğrenim gördü. İstanbul Şehir tiyatrosunda (1940-1951), Küçük Sahne'de (1951-1959) v.d. de çalıştı. Şiir kitapları: *Bu Şehrin Çocukları* (1945); *Rüzgârlarım Konuşuyor* (1947); *Ortalık* (1952); *Irgatın Türküsü* (1969). Sanat dünyasıyle ilgili hatıralarını *Çok Yaşasın Ölüler* (1968) adıyle yayımladı. *Geri Dönemezsin* (1948) ve *İnsan Kafesi* (1971) adlarını taşıyan iki romanı vardır. (M)

IRIP i. Bk. IĞRIP.

IRK i. (ar. *ᶜırk*). Bir ailenin, bir halkın soyu; kökünü aldığı kendinden önceki nesillerle kendinden çıkan sonraki nesillerin tamamı, zürriyet, sülâle: *Gitme! Kal! Sen bu taraf halkına dost insansın / Onların meşrebi iklîmi ve ırkındansın* (Yahya Kemal). *Yarın yine bir şerefli medeniyet yaratırız / Medeniyet, her bir ırka kolların uzattı* (M. E. Yurdakul). [Bk. ANSİKL.] || Bir canlı türünde, aynı karakteri taşıyan bir kısım bireylerin meydana getirdiği alt bölüm. || *Esk.* Damar. || Kök, asıl, soy. || *Irk eşitliği*, ırkları ne olursa olsun, bir memlekette bütün yurttaşların hukuk bakımından eşitliği.

— *Esk. Irk-ı ahmer*, kızılderili ırk. || *Irk-ı asfer*, sarı ırk. || *Irk-ı ebyaz*, beyaz ırk. || *Irk-ı esved*, siyah ırk. || *Irk-ı gayret*, soydan gelen hamiyet veya kıskançlık. || *Irk ü güher*, damar ve kök.

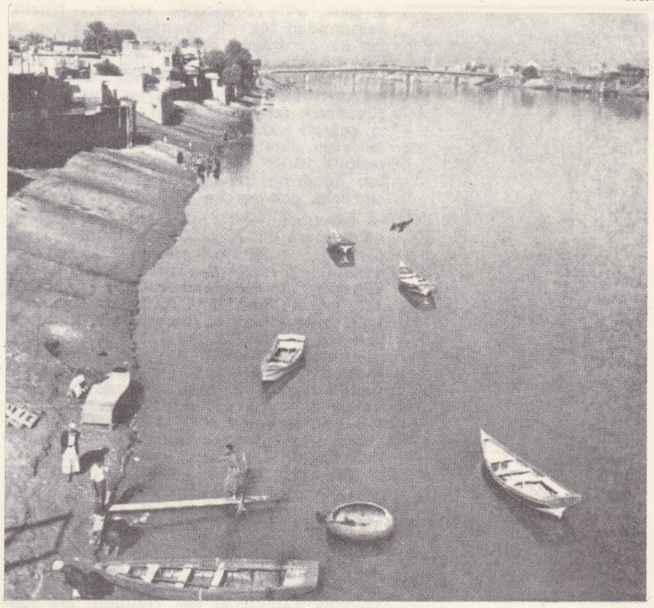

IRAK
Bağdat'ta Dicle'den bir görünüş

— Anat. *Esk. ırk-ı lifî*, kılcal damar. || *Irk-ı nabız*, atardamar.

— Antropol. Bk. ANSİKL.

— Bot. *Esk. Irk-us-sûs*, meyankökü. || *Irk-üz-zeheb*, altın kökü denilen bitki, ipeka.
— Huk. Bk. ANSİKL.

— Tıp. *Esk. Irk-ün-nesa*, siyatik.

— ANSİKL. Irk terimi pek çok yanlış anlam ve ters yoruma yolaçtı. Bunun başlıca sebebi, bu terimin evcil hayvanlara uygulanması ve hayvan ırkı kavramına ilişkin fikirlerin insanlara da teşmil edilmesidir. Evcil hayvan ırkları, endogami ve sunî ayıklanma sonucunda meydana gelir. Bu iki usulden yararlanan hayvan yetiştiricileri özgül değer taşıyan bazı karakterleri aynı hayvanda birleştirmeğe çalışırlar. Yetiştiricinin amacı, hayvanın kendisine tıpa tıp benzer döl verecek saf bir ırk elde etmektir. Çeşitli ırklar kesin çizgilerle değil ancak nispî olarak birbirinden ayrılır. Irk sözü, kalıtsal karakterlerin, bütün üyelerde, tek biçimde olmamakla beraber sık görülmesini ifade eder. Irkın değişmezliği, kalıtsal karakterlerden sorumlu genlerin sürekliliği ve endogaminin eksogamiye üstünlüğü sonucudur. Bu etmenlerden birinin de-

IRAK
İrbil hisarının bir kesiminin görünüşü

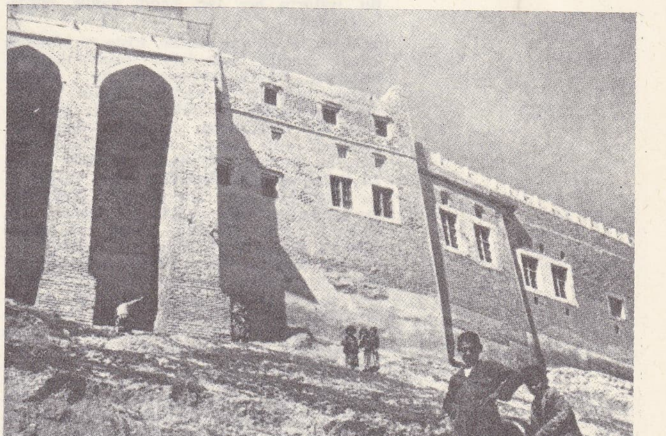

Foto. Encyclopedia Britannica

ğişmesi, ırkta değişikliğe yolaçar. Nitelik bakımından çok nicelik bakımından var olan ırk ayrılıkları, belki de bir türdeki tüm kalıtım genlerinin sayısına göre çok az miktarda bir kısım genlerle ilgilidir. Onun için ırk ayrılıklarını ne abartmak, ne de küçümsemek gerekir. Biyoloji bilginleri ırkları, coğrafî ırklar veya alttürler, ekolojik ırklar veya ekotipler, morfolojik, fizyolojik, etolojik ırklar diye çeşitli yönden tanımlarlar. Botanikçi bir bitki ırkını anlatmak için daha çok «çeşit» sözünü kullanır.

— Antropol. 1684'te ilk olarak Fr. Bernier, daha sonra da XVIII. yy.ın sınıflayıcı natüralistleri tarafından antropolojik anlamda kullanılmış olsa da, ırk terimine çağdaş anlamını ilk olarak veren filozof Kant'tır. Irk, aslında biyolojik bir kavramdır; zoolojik sınıflamanın bölümlerinden biridir; türün içinde oldukça geniş bir gruplamadır, «türün içinde tür»dür. Aynı atadan gelen ve topluca yeter ölçüde belirleyici biyolojik karakterler gösteren bireylerin toplamıdır. Irk kavramı, demek ki, genetik, anatomi-fizyoloji ve patolojiyle ilgili ölçülere dayanır. İnsan ırkını sınıflamadaki zorluklar şuradan gelir: 1. kriterlerin seçimi zordur; 2. birbirine karışmışlık yüzünden bugün çok az sayıda saf ırk gösterebiliriz; 3. belli bir ırkı tanımlayan karakterler geçicidir, çünkü ırklar da insan gibi sürekli bir evrim gösterir.

Tür ile ırk arasındaki sınırı belirlemek kolay değildir: türde olduğu gibi ırkta da anatomik karakterler çok çeşitlidir; öte yandan, türler arasında karışma genellikle azdır veya kısır melezlikler doğuracak kadardır; oysa bir türün içindeki ırk karışımı oldukça geniştir. Buna karşılık, bir ırkın içinde, çok dar kategoriler belirlenebilir, bunların bireyleri topluca çok ince ayırıcı özelliklere sahiptirler: *alt-ırklar; çeşitler* ve *tipler.* Bu kategorilerden her birinin (tür, ırk, alt-ırk, çeşit, tip) belli bir ölçüde kaypak ve bulanık kalan bir kavrama, merkezde yoğun ve belirgin olmakla birlikte merkezden uzaklaşıldıkça karmaşıklaşan bir yapıya sahip olduğu bellidir. Bu durumda, biraz da, gelişimin formlarını incelemeğe yönelen bir çalışma gerekir. Bir zamandır insan ırkının sınıflayıcıları, ırk kavramıyle dil grubu kavramı, halk kavramıyle millet kavramı, soy kavramıyle kabile kavramı arasında kesin ayırım yapamamaktadırlar. Irk, biyolojik gerçekliktir, halk (veya millet) tarihsel gerçekliktir. Bir *türk ırkı*'ndan söz edilemez, ama ırkların yan yana geldiği, iç içe olduğu, birbiriyle karıştığı bir türk milletinden söz edilebilir. Öte yandan, Türkiye sınırları içinde türk milletini, türk halkını kuran çeşitli ırkları, Türkiye dışında kalan topraklara kadar uzanır. Fosilleşmiş ataların yaşadığı çağlarda hominiyen ile içinde, bir tek cins (*homo*) ve birçok tür (*Homo Heidelbergensis, H. Neandertalensis, H. sapiens fossilis*) vardı. Bugün, tek insan türü (*H. sapiens*) ve dört büyük ırk grubu (karaderili, sarıderili, beyazderili ve ilkel) ve birçok ırk vardır. Bu ırkların her biri kendi içinde parçalara ayrılır.

● *Kara ırk grubu,* deride, iriste ve tüylerde koyu melanine bağlı koyu pigmentasyonla belirlidir. Çeşitli derecelerde, bu grubun ırkları, gelişim açısından, arkaik belirlenimli anatomik özellikler gösterir (prognatizm, diş morfolojisi, platirini, burun-altı uzantısı, alın biçimi, dolikosefali). Genellikle bu grubun ırklarında, tüylülük en aza indirgenmiştir, dudaklar kalın ve kulaklar küçüktür. Kara ırk grubuna bağlı ırklar şunlardır: *kara-afrikalı ırk* (zenci ırkı), sudanlı, nilli, kongolu, gineli ve güney afrikalı (veya zambezyalı) alt ırkla , *kara-okyanusyalı ırk; kara-hindistanlı ırk* (ince çizgili, ince dudaklı, düz saçlı); *habeş ırkı* (bu ırkta beyazlarla karışarak melezleşmenin açık belirtileri görülür, bu görünüşle «peul» halkını hatırlatırlar); *kısa boylu kara ırk* (okyanusya pigmeleri). Bir başka iki ırk kara ırk grubuna dahil edilmiştir; ancak bunların kara olmakla birlikte çizgileri bakımından sarı ırkı andırmaları, sınıflandırılmalarında zorluklar doğurmaktadır: Ekvator Afrikası'nın *negril ırkı* (afrika pigmeleri) ile Güney Afrika'nın *hoisan ırkı* (Boşimanlar, Hotantolar).

● *Sarı ırk grubu,* sarımsı veya bakıra çalan pigmentasyonla belirlidir, bu ırk grubunda hem gelişim çok ileridir hem de tiroit bezleri yavaş çalışır. Bu grubun genel özellikleri şunlardır: yüzde ve diş kemerinde kısalma ve genişleme; diş sisteminde gerileyen bir basitlik eğilimi, elmacık kemiklerinde gelişme; gözlerde ve tüylerde koyu renklilik; tüy azlığı; iri ve dik saçlar; oldukça kısa gövde; brakisefalizasyon eğilimi; bedende brakizom ölçüler; uzun kemiklerde irilik, kalp atışında yavaşlık ve B kan grubu çokluğu.

Belli başlı sarı ırklar: *sibiryalı; kuzey moğolistanlı; orta moğalistanlı; güney moğolistanlı; eskinod* ve *amerindiyen ırkları* (amerindiyenler şu alt-ırklara ayrılır: paleoamerindiyen, patagonyalı veya pampa, güney atlantikli; kuzey atlantikli; güney pasifikli; kuzey pasifikli).

Bazı ırklar sarı ırka dahil edilmiştir. Bunlardan bazılarının asılları bilinmemektedir (*endonezyalı ırkı; polinezyalı ırkı*), bazıları da az veya çok ölçüde sarılarla karışarak melezleşmişlerdir (*aynu; turanlı; malezyalı ırklar* [malezyalı ırk, ilk malezyalı ve ikinci malezyalı olmak üzere iki altırka ayrılır].)

● *Beyaz ırk grubu,* Afrika'ya, Amerika'ya ve Asya'ya da taşarak Avrupa'nın bütününü kaplar. Önceki ırk grupları kadar kesin belirtileri yoktur. Morfolojik gelişim bakımından kara ırk grubuyle sarı ırk grubu arasında yer alır. Olumlu özelliklerden çok olumsuz ve değişken özelliklere sahiptir. Beden yapısı, beden ölçüsü, kafatası belirtileri, yüz belirtileri, deri pigmentasyonu, göz ve tüy pigmentasyonu bakımından birçok değişik karakter gösterir. Prognatizm, platirhini, burun-altı uzantısı, diş kemerinin uzunluğu gibi birçok eski özellik bu ırka ait özellikler arasında sayılsa da, bunların çoğu bireysel özelliktir. Saçlar düz, kıvırcık veya dalgalıdır, ama kıvırcıklık aşırı değildir. Bu grupta, aşırı gelişim karakterleri ve sarı ırk grubundaki hipertiroidi yavaşlığı görülmez. Beyaz ırk grubu Avrupa'da belli bir değişkenlik ve bazı özel tipler gösteren *kuzey ırkı* tarafından temsil edilir (dalik tip; lotharingien tip v.b.); öbür ırklar: *doğu-avrupalı ırk* (veya *doğu-baltıklı*); *alp ırkı* (lapon alt-ırkı ile); *dinar ırkı* (veya *adriyatik*) ve *akdenizli ırkı* (ibero-insüler ve atlantik-pirene alt ırkı). Afrikalı beyaz halklar *akdenizli ırkı*'ndan gelir (ibero-insuler ve sahra altırkı) ve bir ölçüde *alp ırkı.* Asya beyazları *hint-afgan* ve *güney-doğu* ırklarına bağlanır. Bu gruba bağlı daha birçok karmaşık ırk sayabiliriz, bu ırklarda melezlik söz konusudur: *aynu* (Asya), *turanlı* (Asya), *anadolulular* (Asya ve beyaz Afrika) *ırkları.* Bazı yazarlar hint-afganlı ve polinezyalı ırklarını da beyazlardan sayarlar.

● *İlkel ırklar grubu,* akrabalıkları ve asılları pek bilinmeyen, fakat özellikle arkaik görünüşte bazı anatomik karakterler gösteren bazı insan topluluklarını içerir. Bu karakterler şunlardır: alınları dar, basık ve eğiktir; alın sinüslerinin ve kaş kemerlerinin gelişimi belirgindir, bunlar göz çukurları üstünde bir «siper» meydana getirir.

Bu gruba avustralyalı ırkı, vedda ırkı, tasmanyalı ırkı dahil edilir (son temsilcileri de XIX. yy. sonlarında ortadan kalkmıştır).

— Huk. Anayasanın 12. maddesi, bir ırk ayırımı yapılmaksızın kişilerin kanun önünde eşit olduğunu söyler. Buna göre kişiler, hiç bir ırk ayırımı yapılmaksızın temel haklardan yararlanırlar.

Türk Cz. kn., md. 468 ile başlayan 9. bap 4. faslında «Irkın tümlüğü ve sağlığı aleyhine işlenen cürümler» başlığı altında çocuk düşürme ve çocuk yapma kabiliyetini yok eden cürümleri, ırkın tümlüğü ve sağlığı aleyhine işlenen suçlar kabul ederek, bu fiilleri işleyenlerin ağır cezaya çarptırılacağını kabul etmiştir.

◆ **Irkî** sıf. *Esk.* Irka ait, ırkla ilgili.

◆ **Irkıyât** çoğl. i. *Esk.* Etnoloji.

◆ **Irktaş** sıf. veya i. Aynı ırktan olan (kimse). [LM]

IRKALAMAK geçl. f. Bk. IRGALAMAK.

IRKÇI sıf. (*ırk*'tan *ırk-çı*). Irkçılıkla ilgili: *Irkçı teori.*

◆ İ. Irkçılıktan yana olan kimse. (M)

IRKÇILIK i. (*ırkçı*'dan *ırkçı-lık*). Bir ırka, başka ırklar üzerinde üstünlük tanıyan sistem. (Kendi ırkını saf ve üstün sayarak başka ırklarla karıştırmaktan çekinme ve milleti meydana getiren unsurlar içerisinde daha çok ırk huzuruna önem verme görüşü ve sistemi.)

— ANSİKL. *Essai sur l'Inégalité des Races Humanies* (İnsan Irklarının Eşitsizliği üstüne Deneme) yazarı Gobineau'ya göre, biricik saf beyaz ırk olan aryen ırkı, bütün öteki ırklardan üstündür. Fransa'da pek farkına varılmamış olan bu doktrin, 1870'ten sonra Almanya'da coşkunlukla karşılandı ve benimsendi. Özellikle Wagner ve Nietzsche, bu görüşle ilgilendiler. Almanlar, güttükleri Pancermanizm siyasetini haklı çıkarmak için germen ırkının üstün olduğunu iddia ettiler. Nazi liderleri ise, Nietzsche'nin «insanüstü» teorisini ırk üstünlüğü teorisi şeklinde yorumladılar ve ırklarının üstünlüğünü göstermeğe kalkışarak hiç bir kayıt tanımadan her çeşit davranışa giriştiler. Irkçılık ideolojisi, Hitler rejimi çağında, A. Rosenberg'in öğütlerine uyarak yürütülen musevî düşmanlığı ve saf ırk yetiştirme siyasetini haklı çıkarmağa yarayan bir araç olarak kullanıldı. Kitle halinde sürgünler, toplama kampları İkinci Dünya savaşının katliamları da Naziler tarafından ırkçılık ideolojisi ileri sürülerek mazur gösterilmeğe çalışıldı. Aryen'in «meşru» tanımı, doğrudan doğruya ideolojiye dayanıyordu. Nazi yöneticileri alman halkının kafasına, alman ırkının biyolojik idealini yerleştirmek için her çareye başvurdular. Sürekli bir propaganda, bedenlerini ve kanlarını her çeşit pislikten uzak tutmalarını, erkekçe bir iradenin ve doğurgan bir analığın aracı olabilmesi için bedenlerini spor yaparak güçlendirmek gerektiğini okul çağından itibaren «aryenler»e öğütleyip duruyordu. Gobineau'nun teorileri Almanya'dan başka yerlerde de etki gösterdi. Daha 1914'te bazı İslavlar, güttükleri Panislavizm siyasetini haklı çıkarmak için, ırk ideolojisini kabullenmişler ve tıpkı Almanlar gibi, üstünlüklerinin delillerini, edebiyatlarında, dillerinde ve törelerinde bulmuşlardı. Mussolini zamanında ise, faşist İtalya, eskiçağlara dayandığını ileri sürmüş ve latin ırkından olduğu için hâkimiyet iddiasına kalkışmıştı. XX. yy.ın başlarında, F. Galton'un, ailede irsiyet konusunda yaptığı çalışmalara dayanan bazı anglosakson ve cermen bilginleri Londra'da toplanarak, fertlerin serbest bir şekilde artıp durmasının beyaz ırk için bir tehlike teşkil ettiğini ileri sürmüşler ve inandıkları bu tehlikeyi önleyecek araçlar aramışlardı. Amerika'da aralarında Lithrop Stodard ve Madison Grant'ın bulunduğu birtakım bilginler, renkli derili bütün insanlara karşı âdeta bir haçlı seferi açmışlardı. Irkın saflığını koruma ve ıslah etme hareketi, Amerika'da XIX. yy.ın sonunda ve özellikle XX. yy.ın başında önemli bir hal almış ve zenci meselesi, ırk ayrımının yürürlükte olduğu güney eyaletlerinde keskin bir şekilde ortaya çıkmıştı. Güney Afrika cumhuriyeti ise, «apartheid» siyasetini yani ırk ayrımını, kurumlarının ilkesi ve temeli olarak kabul etti. Üstünlükleri ırklarının saflığına borçlu olduklarına inanarak, görüşlerini başkalarına kabul ettirmek hakkını kendilerinde gören halklar ortaya çıktığı zaman, ırkçılık da ortaya çıkıyor demektir. Oysa, ırkçılık teorisi, bilim açısından savunulması imkânsız bir teori olarak görünmektedir. Çünkü, saf ırklar yeryüzünden silineli çok zaman olmuştur ve bir ırkın üstünlüğünden söz etmek de mümkün değildir; her ırkın kendine has nitelikleri vardır ve medeniyetin ilerleyişine en fazla katkıda bulunan halkların, çoğunlukla, ırk kaynağı bakımından karışık halklar olduğu bilinmektedir.

Ayrıca, ahlâk açısından, insanlık, adalet, kardeşlik, sevgi, eşitlik, insan kişiliğinin haysiyeti ve insana saygı kavramlarıyle ırkçılığın bağdaşması imkânsızdır. Irkçılık mediniyete ve vicdana aykırıdır. Fertleri, kendi öz değerleri bakımından değil de, daha önce belirlenmiş şu veya bu kategori içinde yer almış olmaları bakımından ele aldığı ölçüde, ırkçılık, totalitarizme de yaklaşmaktadır. Irkçılığa karşı mücadele etmek için dernekler kurulmuştur. Bunlar arasında *Droit de Vivre* (Hayat Hakkı) adlı bir gazete yayımlayan *Ligue Internationale Contre le Racisme et l'Antisémitisme*'i (Irkçılığa ve Musevî Düşmanlığa Karşı birlik) ve *Mou-*

vement Contre le Racisme, l'Antisémitisme et Pour la Paix'yi (Irkçılığa, Musevî Düşmanlığa Karşı ve Barış İçin Hareket) saymak gerekir.

● *Türkiye*'de İkinci Meşrutiyetten sonra gelişen milliyet hareketleri (bk. TÜRKÇÜLÜK) arasında Kırım ve Azerbaycan'dan gelen türk fikir adamlarının etkisiyle ırkçılık düşüncesi de yer aldı (bk. TURANCILIK). İkinci Dünya savaşı sırasında Türkiye'de ırkçılık faaliyetinde bulunan siyaset adamı, tarihçi ve edebiyatçılar mahkûm oldular (1944). Anayasa (md. 12) ve Türk Cz. kn. na (md. 141/4, 142/3) göre, ırkçılık suç sayılmakta ve cezaî müeyyide altına alınmaktadır. (LM)

Irmağın ötesi (*Across the River and into the Trees*), kuzey amerikalı romancı Ernest Hemingway'in (1898-1961) 1950'de yayımlanan romanı. Yazar bu eserinde de ölüm korkusu, kendine hâkim olma isteği, kaderi yenme çabası gibi temalara yönelir. Olay, 1946'da Venedik'te geçer. Kalp hastalığına tutulan ve kısa bir süre sonra öleceğini bilen albay Richard Cantwell (Amerikan İşgal ordusu subaylarından), genç kontes Renata'ya tutulur. Son üç gününü sevgilisiyle geçirir. Daha sonra, bir av dönüşü, hiç bir şey söylemeden ölür. Hemingway, *Irmağın Ötesi*'nde de, gündelik olayların akışından giderek, insan dünyasının temel anlamlarını ortaya koymayı başarır. (Bibliyo.) [L]

IRMAK i. (esk. türk. k.). Coğ. Orta büyüklükte akarsu. (Bk. ANSİKL.): *O çağda bu yerde bir ulu orman vardı. Çok çaylar, çok ırmaklar vardı* (Oğuz Kağan Destanı). *Irmağız, her akan sele uymayız* (Ziya Gökalp).

— Astron. Kıvrımlı bir çizgi boyunca dizilmiş 3 ve 4 kadirden yıldızların meydana getirdiği geniş bir güney yarıküresi takımyıldızı. (Çizimi belirli değildir. Uçlarından biri Oriyon yakınındadır, diğeri ise 0,6 kadirden Aşernar* yıldızıyle belirlenir. Yıldızların meydana getirdiği bu uzun çizgi, diğer takımyıldızlar arasından, sınırları her zaman tamamen belirtilemeyecek şekilde uzanır.)

— ANSİKL. Coğ. *Irmak*'lar genellikle çok geniş olmayan bir havzanın sularını boşaltan basit organizmalardır, beslenmesi ve akış şartları (toprağın cinsi ve yüzey şekli) nispeten homogendir. Irmaklar debileri ve rejimleri bakımından biraraya toplandıkları gruplar veya aileler meydana getirir.

— İkonogr. Irmağın geleneksel tasviri eski yunan sanatıyle başlar. Meselâ, Akheloos efsanesinde ve çok eski sicilya paralarında olduğu gibi, Tanrı Irmak, önceleri bir boğa, sonraları uzanmış genç (msl. Olympia Zeus mabedi doğu alınlık köşelerinde Alfe ve Kladeos, Parthenon heykeltraş isinde İlisos ve Sefis gibi) ve bazen genç bir yüzücü (msl. Asi ırmağı kenarında ve Antakya'da Tyhe tapınağının tabantaşı gibi) olarak temsil edildikten sonra, yunanlı sanatkârlar, dirseği bir testiye yaslı, eli değnekli, kamışlıkta uzanmış sakallı bir ihtiyarda karar kıldılar.

Ortaçağ resim sanatında ırmak yeniden ele alındı: Cennetin dört ırmağı Dicle, Fırat, Phison ve Gilton (Ravenne ve Roma mozaiklerinde, Toulouse, Cluny, Moissac sütun başlarında, Chartes'ın kuzey kıyı kemerinde). Irmağa daha çok XVI. ve XVII. yy. açıkhava heykelciliğinde rastlanır. Floransa'da Giambologno'nun İsoleto çeşmesi, Van Cleve, Coustou ve Bourd'nın Tuileries bahçesindeki heykel topluluğu ve özellikle Versailles sarayının bahçesinde, Coyseyox ve arkadaşlarının yaptıkları heykel topluluğu, Lyon'daki Louis XIV heykelinin taban taşında Saone ve Rhône'un kalan kısımları (N. ve G. Goustou tarafından), Paris'teki Grenelle çeşmesinden Bouchardon'un Sen ve Marne, Roma'da Bernin'in ünlü Irmaklar çeşmesi, Viyana'da G. R. Donnes'ın Neuer Markt çeşmesi. (LM)

IRMAK, Ankara doğusunda, Ankara-Kayseri demiryolunun 70. kilometresi üzerinde istasyon; Zonguldak'ta Karadeniz kıyısına ulaşan ve «kömür hattı» denilen demiryolu, buradan ayrılır. (M)

IRMAK (Sadi), türk hekimi ve yazarı (Seydişehir 1904). İlk öğrenimini Seydişehir rüştiyesinde yaptı. 1916'da Konya sultanisini bitirdi, biyoloji öğretmeni oldu. Ayrıca İstanbul Üniversitesi Hukuk fakültesine yazıldı. 1925 Yılında devlet hesabına Berlin üniversitesine giderek tıp ve biyoloji öğrenimi yaptı. 1929 Yılında Devlet Hekimlik imtihanını kazandı; aynı yılın sonunda tıp doktorasını verdi. Bir süre Hagen ve Düsseldorf hastahanelerinde asistan olarak çalıştı. 1932 Yılına kadar Ankara Hükûmet tabipliğinde bulundu; Gazi Eğitim enstitüsünde biyoloji öğretmenliği yaptı. 1933 Yılında İstanbul üniversitesine doçent, 1940'ta da profesör oldu. 1943 Yılında Konya'dan milletvekili seçildi. Aynı yıl Halkevleri Yüksek Danışma kurulu başkanlığına, daha sonra Diyarbakır bölgesi müfettişliğine getirildi. 1945'te çalışma bakanı oldu. 1947'de Milletlerarası İş konferansı ikinci başkanlığına seçildi. Aynı yıl Ziraat bakanlığına getirildi. İstanbul C.H.P. müfettişliğine tayin edildi. 1950 Yılına kadar bu görevde kaldı. Bundan sonra siyasetten ayrıldı. Münih Üniversitesi Fizyoloji profesörü oldu ve 1953 yılına kadar bu görevde kaldı. Aynı yıl İstanbul üniversitesi kadrosuna alınarak Fizyoloji kürsüsü direktörlüğüne getirildi. Meslekî eserleri: *Fizyoloji; Genel Fizyoloji Dersleri; Veraset Biyolojisi; Hormonlar.* (M)

IRMAK DALGICI blş. i. Orta veya küçük boylu (25-50 sm uzunluk), koyu renkli, bezekli su kuşu; çiftleşme mevsiminde tüyleri güzelleşir; ayrıca başının üstünde uzun telekli bir tepeliği bulunur. (Yumurtapiçigillerden.)

— ANSİKL. *Irmak dalgıcı* (*podiceps fluviatilis*) balıkla beslenir, çok iyi yüzer ve dalar, fakat mevsim göçü yapmasına rağmen kötü uçar ve yürüyemez. Bacakları gövdesinin iyice arka tarafında, parmaklarının arası perdelidir; kuyruğu yoktur, kanatları kısadır. Kendisine yüzer yuva yapar. Dünyanın her tarafında rastlanır. Eski Dünyada bilinen en büyük türü, tepeli dalgıç ve küçük dalgıçtır. (Bk. KUŞLAR *Levhası.*) [L]

Irmak domuzu blş. i. Afrika domuzu.

— ANSİKL. *Irmak domuzu* yeleli bir domuz cinsidir. Burnunun her iki yanında kocaman siğiller bulunur. Postu kızıl renkte, kulaklarının ucu püsküllüdür. (*Potamachoerus porcus* Batı Afrika'da, *P. larvatus* Madagaskar'da yaşar.) [L]

Irmak inci midyesi blş. i. Tatlı su midyesi; Avrupa, Afrika ve Amerika'da yaşar, A.B.D.'de Tebeşir çağından itibaren fosiline rastlanır. (*Irmak inci midyelerinin* kavkısı uzunca ve düzgündür, ama çenetleri eşit değildir. Kuzey Avrupa'da yaşayan bir türünden [*Margaritana margaritifera*] çok güzel inciler elde edilir, ama zamanımızda bu niteliği azalmışsa benzemektedir.) [L]

Irmak midyesi blş. i. Tatlı sularda yaşayan midye. (İlmî adı *unio*. Irmakmidyesigillerden.)

— ANSİKL. *Irmak midyesi*'nin kavkısı ince, kavkının iç yüzü kalın sedeflidir. Çenetleri birbirine eşit değildir. Menteşesi iç içe geçmiş bir sıra diş halindedir; akarsuların ve göllerin dibinde yaşar; kavkısından sedef düğme yapılır. (L)

IRMAKMİDYESİGİLLER çoğl. blş. i. İki çenetli, tatlısu yumuşakçaları familyası. (Pek çok cinsi vardır; başlıcaları *ırmak midyesi* ve *göl midyesi*'dir.) [L]

IRMAKYUNUSBALIĞIGİLLER çoğl. blş. i. Irmak yunusbalığı ile benzerlerini kapsayan memeli hayvanlar familyası. (Dişli balinalar alttakımından.) [L]

IRMIK i. (ital. k. [?]). Denizc. *Irmık halatı*, yelken gemilerinde, rüzgâr kesildiği zaman gemiyi filikalarıyle çektirmek için kullanılan halat. (M)

IRS i. (ar. ʿırs). *Esk.* Karı kocadan her birine verilen ad. (M)

IRSOY (Hafız Ahmed), türk bestecisi (İstanbul 1870 - ? 1943). Besteci Zekâi Dede'nin oğlu. Bir süre Askerî rüştiyede okudu. Reis-ül-Kurrâ Hoca Süleyman Efendiden icazet aldı (1884). Dinî ve din dışı türk musikisi klasiklerini babasından meşketti. Bahariye mevlevîhanesi kudümzenbaşılığına getirildi (1885). Eyüp dersiâmlarından Hoca Faik Efendinin din derslerine devam ederek ondan da icazet aldı (1892). Dârüşşafaka'da musiki hocalığı yaptı. Yenikapı mevlevîhanesi kudümzenbaşılığını aldı (1900). Dârülbedayi musiki başmuallimi (1914), Dârülelhan musiki muallimi oldu (1916). Konservatuvar usul ve ilâhi muallimliğinde bulundu (1923-1937). Arkadaşları ile beraber 190 tane klasik eseri notaya alarak yayımladı. Başlıcaları: *Mevlevî Âyinleri; Zekâi Dede Külliyatı; Buselikli Fasıllar, İlâhiler, Bektaşî Nefesleri.* (M)

IRZ i. (ar. ʿırż). Namus, iffet, şeref, cinsel haysiyet: *Kendi ırzından cömert olmaksa mutadın eğer / Kendi malındır senin, hakkın tasarruf, kim, ne der ?* (M. Â. Ersoy). || Esk. Perde.

— ÇEŞ. DEY. *Irz düşmanı*, başkalarının cinsel haysiyetine zarar veren kimse. || *Irz ehli*, namuslu, şerefli (kimse). || *Irzına dokunmak*, birinin namusuna zarar vermek. || (*Birinin*) *Irzına geçmek*, (birinin) cinsel namusuna, zor kullanarak zarar getirmek. Bir şeyi öz niteliği ve öz benliğinden uzaklaştırarak soysuzlaştırmak: *Bu mesleğin de ırzına geçtiler.* || *Irzına tecavüz etmek*, ırzına geçmek. || *Irzını bozmak*, birinin cinsel haysiyetine tecavüz etmek, şerefine zarar getirmek. Tazeliğini ve güzelliğini gidermek. || *Irzını gözetmek*, birinin namusunu korumak, dikkat etmek.

— *Esk. Ehl-i ırz*, namuslular, şerefliler: *Ehl-i ırzı çıkaranlar baştan / Başların kartaramazlar taştan* (Sümbülzade Vehbi). || *Hetk-i ırz*, namus perdesini yırtma. || *Irz ü namus* (her iki kelime de aynı anlamda olup çoğunlukla birlikte kullanılır), namus, şeref: *Irz ü namus karası alnı yere eğiltir* (M.E. Yurdakul).

— Din. İslâm dinine göre, bir kimsenin kendisine «helâl» kılınandan başkasına açmaması, göstermemesi gereken benliği. Din kurallarına göre maddî ve manevî değerlerin genel ölçüsü. Bk. ANSİKL.

— Huk. *Irza geçme.* Bk. CEBREN *ırza geçme.* || *Irza tasaddî*, ırza geçme amacı bulunmadan, bir kişinin diğer bir kişi üzerinde cinsî hislerini tatmin etmek kastı ile bir fiilde bulunması. (Bk. ANSİKL.) || *Irza tecavüz.* Bk. CEBREN *ırza geçme.*

— ANSİKL. Huk. *Irza tasaddi.* Türk Cz. kn.nun 415. maddesi, on beş yaşını bitirmeyen bir küçüğün «ırz ve namusuna tasaddiyi mutazammın bir fiil ve hareketi», 416. maddesi de on beş yaşını bitiren bir kimseye karşı işlenen aynı fiili cezalandırmaktadır. Irza tasaddi, umumî adap aleyhine işlenen suçlardan birisidir. Bu fiili suç sayan kanun koyucunun amacı, kişinin namusunu korumaktır. Suçun maddî unsuru açısından ırza tasaddi ırza geçmeyi akla getiren bir suç olarak gözükür. Bu sebeple fiilin ırza geçmeye teşebbüs mü yoksa ırza tasaddi mi olduğunu ayırmakta büyük güçlük vardır. Irza tasaddide failde ırza geçmek amacı bulunmaz. Bununla beraber her olayda gerek failin durumunu ve gerek olayın oluş biçimini göz önünde tutarak bu iki kavramı ayırmak gerekir.

Dostluk, bağlılık ve temiz bir sevginin ifadesi olan öpme, ırza tasaddi olarak nitelenemez. Mağdurun rızası olmadan gerçekleşen öpme fiileri ise, yerine göre başka suç tiplerini gerçekleştirebilir.

Kanun, tasaddi fiillerinin yapıldığı kişinin cinsiyeti bakımından bir fark gözetmemiştir. Ancak önemli olan, bu tasaddi fiillerinin başkasının şahsı üzerinde fiiller olması gereğidir. Bu sebeple failin kendi bedeni üzerindeki hareketi, (bir kişiyi seyrederek istimnada bulunmak gibi) ırza tasaddi sayılamaz. Irza tasaddiden söz açabilmek için iki kişi arasında cinsî temas teşkil etmeyen bir beden ilişkisinin varlığı zorunludur. Bu ilişkinin cinsiyet uzuvları ile ilgili olması veya tarafların çıplak olması da gerekli değildir.

Suçun manevî unsuru bakımından genel bir cürmî kasıt yeterli değildir. Ayrıca failde bir cinsel saikin de varlığı gereklidir. Buna göre hakaret kastıyle yapılan bir hareket ırza tasaddi sayılmaz.

Suçun cezası, suçun yalın halinde ceza, iki yıldan dört yıla kadar hapis cezasıdır.

— Din. Irz, insan topluluklarının inanç ve anlayışlarına, sosyal kuruluş ve yapılarına göre değişir. Bütün eski kavimlerde ırz

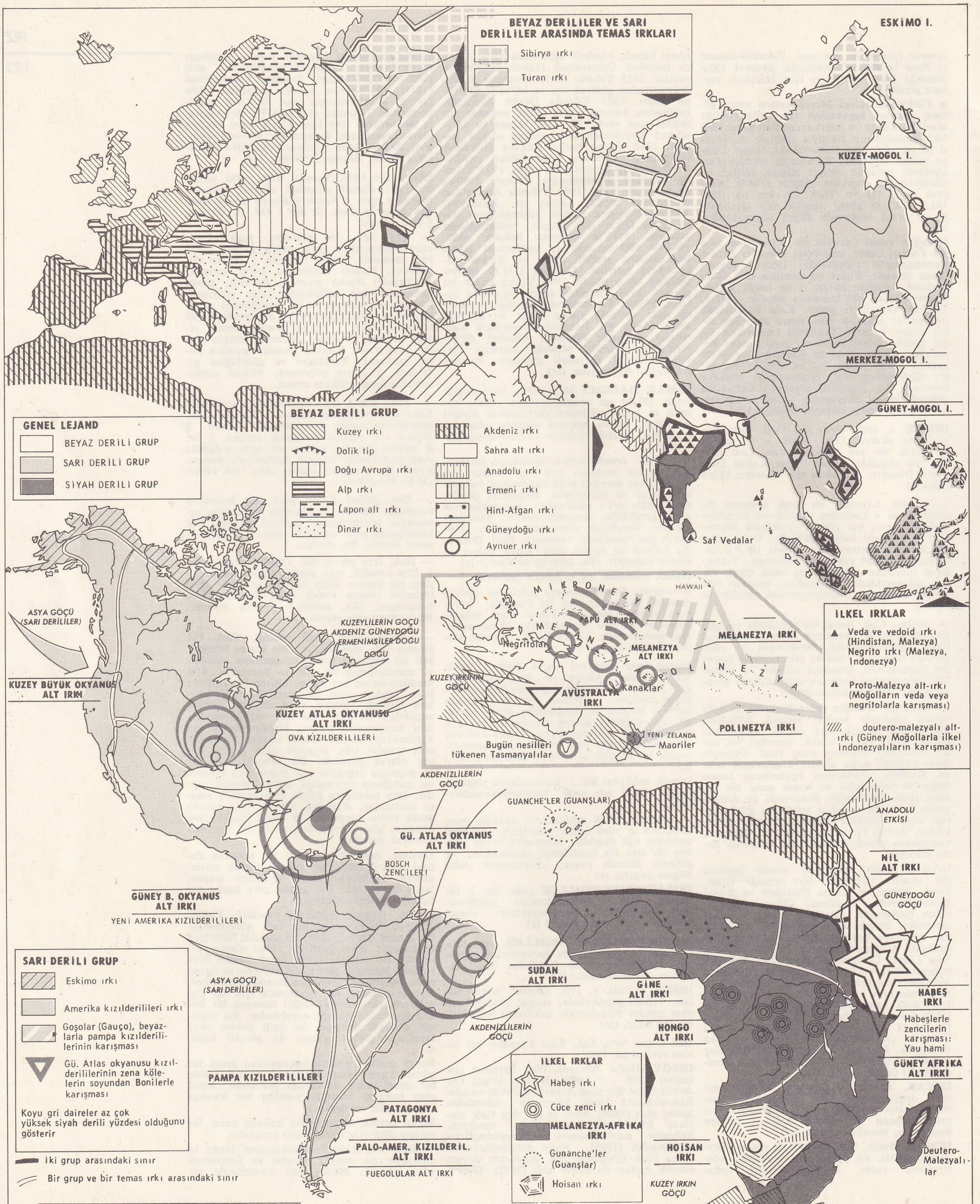

IRK GRUPLARI VE IRKLAR

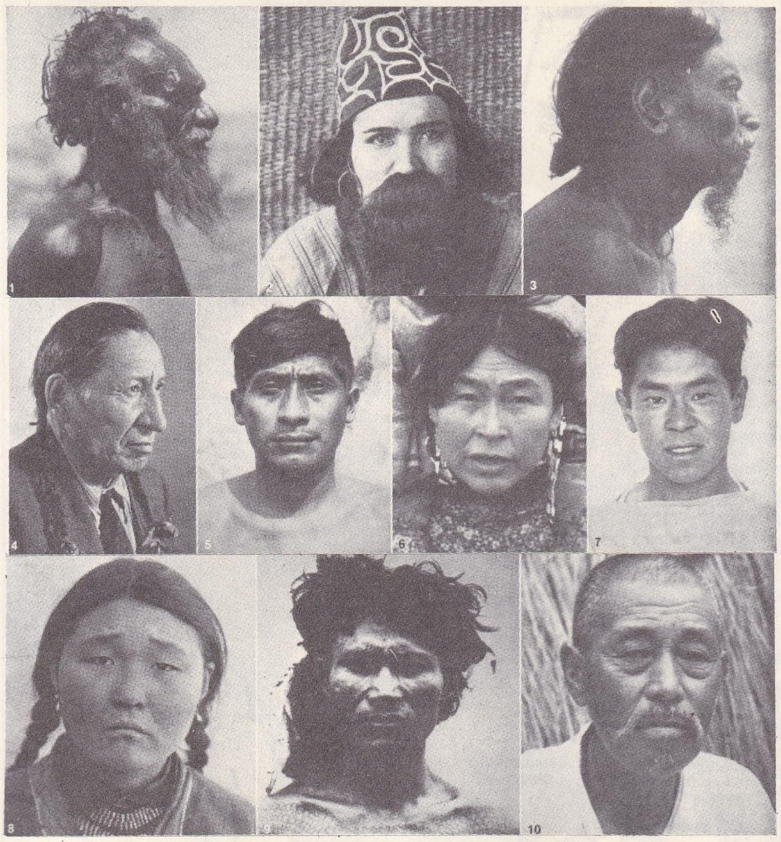

avustralyalı ve moğol (sarı ırk) **ırk** tipleri: 1. Avunta'lı (Avustralya); 2. Ainu (Japonya); 3. Vedda (Seylan); 4. ve 5. Amerika yerlileri: (4) Sioux (Kuzey Amerika) ve (5) Maya (Yucatan); 6. ve 7. Aleut - Eskimo: (6) Eskimo kadını (Alaska) ve (7) Aleut tipi; 8. Moğol: Yugakir'li kadın (Kuzeydoğu Sibirya); 9. Hint-Malaya tipi; 10. Koreli

kutsal sayılır, dinî bir nitelik taşırdı. İslâmlıktan önceki Araplarda ırz, kabilenin dini, namusu, manevî yapısı durumundaydı. Kabile, aile fert bakımından ayrı ayrı anlam taşıyan değerlendirmeleri vardı. Bazı kavimlerde «şeref» karşılığı olarak kullanılırdı. İslâm dininin ortaya çıkışından sonra ırz kavramının anlam ve sınırları daraldı. Daha çok insanın erdemi, «iffet»i karşılığından kullanılmağa başladı.

◆ **Irzlı** sıf. Namus sahibi, haysiyetli.

◆ **Irzan** zf. *Esk.* Şeref ve iffetle, haysiyet ve namusla ilgili. (M)

IRZÂ i. (ar. *rižā*ᶜ). *Esk.* Emzirme. ‖ *Irzâ-ı etfâl*, süt çocuklarını emzirme. ‖ *Irzâ-ı gayr-ı mâderî*, çocuğu anne sütüyle değil de hayvan sütüyle besleme. ‖ *Irzâ-ı maderî*, anne sütüyle besleme. ‖ *Irzâ-ı sun'î*, emzikle besleme. (M)

IS i. (esk. türk. k.). *Esk.* Sahip. (M)

ISAB i. (ar. *ṣa*ᶜ*b*, güç > *iṣ*ᶜ*āb*'dan). *Esk.* Bir işi güçleştirme, zor duruma sokma. (M)

ISABE i. (ar. ᶜ*iṣābe*'den). *Esk.* İnsan topluluğu. ‖Yaraların sarılması için kullanılan sargı. ‖ Başa sarılan tülbent veya sarık. (M)

ISAD i. (ar. *ṣu*ᶜ*ūd* > *iṣ*ᶜ*ā*'dan). *Esk.* Bir şeyi bulunduğu seviyeden yukarı çıkarma, yükseltme. (M)

ISAGA i. (ar. *iṣāğa*'dan). *Esk.* Şekilsiz bir maddeyi kalıba sokma, şekillendirme. ‖ Kuyumculuk etme. (M)

ISBÂH i. (ar. *ṣubh*'dan *işbāḥ*). *Esk.* Sabah vakti, seher. ‖ *Fâlik-ül-isbâh*, Tanrı. (M)

ISBI i. (ar. *iṣbi*ᶜ). *Esk.* Parmak. ‖ Eskiden kullanılan ve doksan santimetre olarak kabul edilen arşının yirmi dörtte biri kadar olan uzunluk. Bk. USBU. (M)

ISDA i. (ar. *ṣadā*, ses > *ıṣdā*'dan). *Esk.* Çıkarılan sesin boşlukta bir yere çarpıp geriye dönmesi, yankı. (M)

ISDÂR i. (ar. *ṣudūr*, çıkma'dan *iṣdār*). *Esk.* Çıkarma, çıkarılma. (M)

ISFA i. (ar. *ṣafā* ve *safvet*, saflık > *iṣfā*'dan). *Esk.* Temiz hale getirme, seçme, ayıklama. (M)

ISFAHAN, İran'da şehir. X. Eyaletin idare merkezi, Zagros'un doğu yamacı eteğinde, Zende-Rud kıyısında; 225 000 nüf. Pamuk tarımı yapılan ve büyük koyun sürüleri yetiştirilen birçok bölgenin kavşağında kurulmuş bir pazar yeri olan Isfahan, bugün modern bir dokuma sanayii merkezidir.

— Tar. ve G. santl. Isfahan'daki islâm anıtları, şehrin başkent ve hükümdarların ikamet yeri olduğu çağlardan, yani XI. ile XII. yy.da Selçuklular devri ve XV. yy. sonu ile XVIII. yy. arasında Safevîler devrinden kalmadır. Selçuklular zamanında Isfahan'daki büyük cami baştan başa değiştirilmiştir. Boyutları 225 m × 84 m olan bu büyük yapı, başlangıcında bir orta avlu ile bu avluyu çevreleyen birtakım kapalı kısımlardan (ikisi sütunlu mescit) meydana geliyordu. Sütunları kısmen kaldırılmış olan bu iki mescitte, 1072'de kubbeli iki salon yapıldı. 1121'de tavanların yerine küçük tuğla kubbeler, avlunun dört köşesine de büyük bir *eyvan* inşa edildi. Isfahan, Safevîlerin başkenti olunca, özellikle Büyük Şah Abbas I zamanında (1587-1629) gelişti ve 600 000 nüfuslu bir şehir haline geldi. Şehir, üzerinde üç köprü bulunan Zende-Rud'un kuzey kıyısında uzanır; bu köprülerin en büyüğünde 33 kemer vardır. 3 km uzunluğunda bir yol şehrin eksenini çizer. Resmî yapıların bulunduğu semtin merkezi olan Şah meydanı (Meydan Şah) bir kanalla çevrilmiştir; meydanın kenarlarında birörnek evler, sivil ve dinî yapılar dizilidir. Alâ Kapı'nın yanında bahçelerle saraya girişi sağlayan üstü kapalı geniş bir *tâlâr* vardır; cephesi meydanın güneyine düşen şahlık camiiyle, büyük çarşıya açılan kapının üzerinde düz bir kısım vardır. 1612'de başlayan bu yapının düzeni, büyük Selçuklu camiinde daha önce uygulanmış olan geleneksel örneğe uygundur: dört eyvanlı avlu; dizi dizi küçük kubbelerle çerçevelenen büyük kubbe. Bahçelerle çevrili bir taraçada inşa edilen ve önünde bir havuz bulunan «Kırk Sütunlu saray»da Şah Abbas zamanından kalmadır; bu sarayda tavanı ince uzun tahta sütunlarla destekli bir ön bölme ile üç kubbeli geniş bir salon vardır. Şah Süleyman (1667-1694) tarafından çok değişik bir üslûpta yaptırılan küçük Sekiz-Cennet sarayında kubbe kulesinin örttüğü geniş kısmı, iki katlı odalar ve geniş bölümler çevreler. Bk. İSLAM *mimarîsi*. (L)

ISFAHAN i. (fars. *ıṣfahān*), türk musikisinde mürekkep bir makam.

— ANSİKL. Bugün 246 *ısfahan* örneği vardır. Makamlar dizisinde 19. sıraya dahildir. XIII. yy.da meydana getirilmiştir. Buselik beşlisi, dügâh (la) üzerinde rast dörtlüsü ve bayatî makamından yapılmıştır. Bayatî'nin durağı ve güçlüsü olan dügâh (la) ve nevâ (re) perdeleri ısfahan'ın da durağı ve güçlüsüdür. Buselik beşlisi ile rast dörtlüsünün de durakları dügâhtır. Dizisi inici çıkıcıdır. Donanımına bayatî gibi *si* için koma bemolü (sekürdî ve sonra da ısfahan dendiği için bugünkü örnekler bayatî yapısındandır.) [M]

ISFAHANCEDİT blş. i. (fars. *ıṣfahān* ve ar. *cedîd*'ten *ıṣfahān-cedîd*). Mus. Türk musikisinde mürekkep bir makam. (Kantemir'in bir peşrevi ve saz semaisi bu makamdadır.) [M]

ISFAHANEK i. (fars. *ıṣfahān* ve küçültme eki *-ek*'ten *ıṣfahānek*). Mus. Türk musikisinin mürekkep makamlarından biri.

— ANSİKL. *Isfahanek*, makamlar dizisinin 88. sırasındadır. Selim III, ısfahanek-i cedîd (yeni ısfahanek) adlı bir makam yaptı. Bugün kullanılan ısfahan makamına eskiden ısfahanek (küçük ısfahan) denilirdi. Mevlânâ Mübârek-Şahın (öl. 1375) eserinde bu makama rastlanır. Buselik beşlisi ile başlayan ve bu beşlide fazlaca geçinen Isfahan makamından ibarettir. (M)

ISFAHANGERDANİYE blş. i. (fars. *ıṣfahân* ve *gerdaniye*'den *ısfahân-gerdāniyye*), Mus. XIV. yy.da meydana getirilen ve bugün örneği bulunmayan mürekkep bir türk musiki makamı. (M)

ISFAHANGEVEŞT blş. i. (fars. *ıṣfahân* ve *geveşt*'ten *ıṣfahān-geveşt*). Mus. XIV. yy.da meydana getirilen ve bugün örneği bulunmayan mürekkep bir türk musikisi makamı. (M)

ISFAHANIRAK blş. i. (far. *ıṣfahān* ve ar. ᶜ*ırāk*'tan *ıṣfahān*-ᶜ*ırāk*). Mus. Bugün örneği bulunmayan mürekkep bir türk musikisi makamı. (M)

ISFAHANMAYE blş. i. (far. *ıṣfahān* ve *māye*'den *ıṣfahān-māye*). Mus. Bugün örneği bulunmayan mürekkep bir türk musikisi makamı. (M)

ISFAHANNEVRUZ blş. i. (fars. *ıṣfahan* ve *nevrūz*'dan *ıṣfahan-nevrūz*). Mus. XIV. yy.da meydana getirilen ve bugün örneği bulunmayan türk musikisi makamı. (M)

ISFAHANSELMEK blş. i. (fars. *ıṣfahan* ve *selmek*'ten *ıṣfahan-selmek*). Mus. XIV. yy.da meydana getirilen ve bugün örneği bulunmayan türk musikisi makamı. (M)

ISFAHANŞEHNAZ, blş. i. (fars. *ıṣfahān* ve *şehnāz*'dan *ıṣfahān-şehnāz*). Mus. XIV. yy.da meydana getirilen ve bugün örneği bulunmayan türk musikisi makamı. (M)

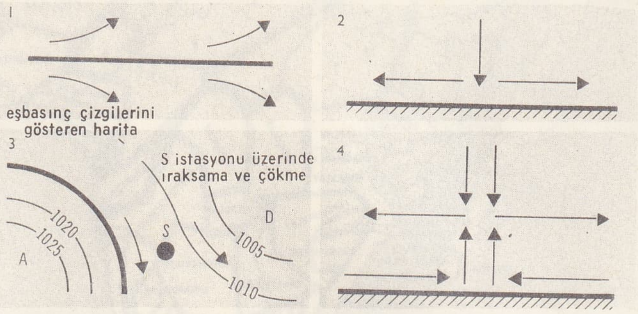

yükseltide ıraksama

ıraksama (meteorol.)

ıraksak mercekler (opt.)

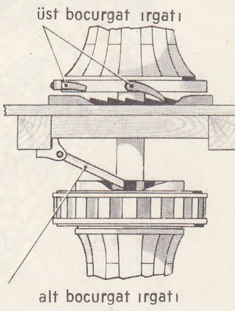

ırgatlar

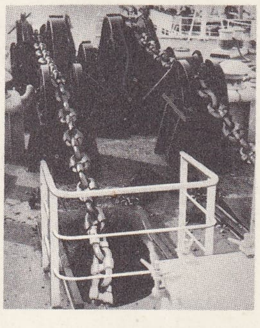

ırgat

Foto Encyclopedia Britannica ; MEYDAN

BAŞLICA KIZILDERİLİ KABİLELERİ

ORTA AMERİKA'DA

VE GÜNEY AMERİKA'DA

YAYILMA ALANLARININ YERİ VE ŞEMASI

ISFAHANZEMZEME blş. i. (fars. *ısfahān* ve *zemzeme*'den *ısfahan-zemzeme*). Mus. XVIII. yy.da meydana getirilen ve bugün örneği bulunmayan mürekkep bir türk musikisi makamı. Kürdî dörtlüsü ile dügâh (lâ) perdesinde kalan bir Isfahandan ibarettir. (M)

ISFİRAR i. (ar. *şufret* sarılık'tan *ısfirār*). *Esk.* Sarı bir renk alma, sararma. ‖ *Isfirâr-ı ayn*, gözün ak kısmının sarı renk alması. ‖ *Isfırâr-ı evrâk*, yaprakların sararması. (M)

ISGÂ i. (ar. *işġā*). *Esk.* Başkalarının konuşmasına kulak verme, dinleme. ‖ *Mec.* Birinin dileklerini göz önüne alarak isteklerini kabul etme, yerine getirme. (M)

ISGÂR i. (ar. *sıġar*, küçüklük'ten *ısġār*). *Esk.* Bir kimseyi herkesin önünde küçük düşürme, aşağılama. (M)

ISGARA i. Bk. IZGARA.

ISI i. (esk. türk. *ısıġ*'dan). Bir cismin veya bir yerin sıcaklığını arttıran fiziksel güç. ‖ Sıcaklık: *Vücut ısısı. Güneş'in ısısı.* (*Esk.* Hararet.) ‖ *Diriksel* (veya *diril*) *ısı*, hayvanlardaki vücut ısısı.

— Coğ. *Isı kuşak*, sıcak kuşak.

— Fiz. Sıcak veya soğuk cisimlerin üzerimizde yaptığı etki sonucu duyularımız tarafından algılanabilen enerji şekillerinden biri (Bk. ANSİKL.) ‖ *Isı alışverişi*, fizikokimyasal dönüşüme uğrayan bir maddeler sisteminde, dış ortamdan ısı alma veya ortama ısı verme olayı. (Tepkimenin egzo termik [ısıveren], endotermik [ısı alan] veya ısısız olmasına göre, ısı alışverişi pozitif, negatif veya sıfırdır.) ‖ *Isı itişli*, ısı enerjisiyle itmeyi sağlayan (Bk. STATOREAKTÖR.) ‖ *Isı miktarı*, maddesel bir sistemdeki ısı enerjisini uzlaşmalı birimlerle (bk. KALORİ, TERMİ) gösteren büyüklük. (Tabım gereğince ısı miktarı üzerinde belirli bir sıcaklık değişimi yarattığı saf cismin kütlesiyle orantılıdır.) [Bk. ISIÖLÇME.] ‖ *Isı sığası* (veya *su değeri*), homogen bir cismin kütlesiyle ısınma ısısının çarpımı. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Isıyle itiş*, ısı meydana getirerek sağlanan itiş: *Statoreaktör'ün çalışma prensibi ısıyle itiş üzerinde kurulmuştur.* ‖ *Gizli ısı*. Bk. ERİME, BUHARLAŞMA. ‖ *Isınma ısısı*, bir cismin bir gramının sıcaklığını bir santigrat derecesi yükselten sıcaklık miktarı. (*Eşanl.* ÖZISI, ÖZGÜLISI.) [Bk. ANSİKL.] ‖ *Tepkime ısısı*. Bk. TERMOKİMYA.

— Fizyol. *Isı ayarlanması*, memelilerde ve kuşlarda sıcakkanlılığı sağlayan ayarlama fonksiyonu. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Isı* (veya *sıcaklık*) *duyumu*, sıcaklık değişikliğini sağlamağa imkân veren duyu. ‖ *Isı yapımı*, hayvanların ısı meydana getirmesi. (Sıcak kanlı hayvanlar ısı yapım ve kaybında gerekli değişikliği sağlayarak vücut sıcaklığını değişmez tutarlar.) ‖ *Başlangıç ısısı* ve *gecikme ısısı*. Bk. ANSİKL. ‖ *Bitkisel ısı*, çimlenme, tozlaşma gibi bazı tepkimelerin doğurduğu ısı. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Diriksel* (*hayvansal*) *ısı*, solunum, kasılma, salgı v.b. gibi çeşitli fonksiyonel tepkimeler sırasında organizmanın meydana getirdiği ısı. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Isınma ısısı*, sıcakkanlı canlıların soğuğa karşı koymak için fazladan ısı meydana getirmesi.

— Jeofiz. *İç ısı*. Bk. ANSİKL.

— Metalürji. *Isı ekonomisi*, metalürji fırınlarında, yanma olayının sürdürülmesi mümkün olduğu zaman, fırından belirli veya belirsiz şekilde kaybolan ısının değerlendirilmesi. Bk. ANSİKL.

— Nörol. *Isı-ağrı duyarlığı*, sıcağa, soğuğa ve ağrıya karşı duyarlık; bu duyu merkezî omurilikte ve beyin kökünde bulunur. (Sinir sistemiyle ilgili bazı hastalıklarda sıcaklık, sıcak-soğuk ve ağrı duyumları aynı zamanda bozulur.)

— Piroteknik. *Isı deneyi*. *Eşanl.* ABEL DENEYİ. (Bk. DENGE *sağlamlığı*.)

— Termik. *Isı değerleri*. Bk. ANSİKL. ‖ *Alt ısı değeri* (veya *faydalı ısı değeri*), gaz veya sıvı haldeki bir yakıtın yanmasıyle açığa çıkan ısı miktarı; yanma sonucu meydana gelen suyun buharlaşmasıyle yutulan ısı buna dahil değildir. ‖ *Üst ısı değeri*, bir gaz veya akaryakıtın yanmasıyle açığa çıkan toplam ısı miktarı.

— ANSİKL. Fiz. Farklı sıcaklıklardaki cisimler biraraya konursa, sıcak olanlar soğur, soğuk olanlar ısınır. Bu gözlemden, cisimler arasında bir *ısı* alış verişi olduğu sonucuna varılır. Demek ki bir cismin sıcaklık değişimi, bu cismin aldığı veya bıraktığı ısının sonuçlarından biridir. Eğer farklı sıcaklıktaki cisimlerden biri, su ve buz karışımı gibi heterogen bir sistem ise, sıcak ve soğuk cisimlerin birarada bulunuşu sıcaklık değişimine yolaçmaz, fakat bu cismin bileşimindeki homogen kısımların veya faz'ların kütlesinde değişiklik yapar. Bu yüzden, maddenin bir fazdan diğerine geçişi, sistemin aldığı veya bıraktığı ısı miktarının etkisiyle olur.

Kendisinden daha çok sıcak veya daha soğuk cisimlerle birarada bulunmayan bir cisim üzerinde de bu tür etkiler elde edilebilir. Meselâ, yalnız mekanik veya elektrik enerjisi harcamakla bir su kütlesi ısıtılabilir (Joule deneyi). Bu etkilerle ısı, mekanik enerji veya elektrik enerjisinin bir eşdeğeri olarak ortaya çıkar: *ısı enerjinin bir şeklidir*. Maddenin molekül ve kinetik teorisi, sıcaklığı taneciklerin enerjisine bağlar. Meselâ, tek atomlu gazlarda molekül ötelemesindeki kinetik enerji mutlak sıcaklıkla orantılıdır. Böyle bir gazın ısı alarak sıcaklığının yükselmesi, kinetik enerjisinin artmasına yolaçar; bu artış da alınan ısının mekanik eşdeğerini verir. Genellikle ısı alış verişleri *moleküller arasında enerji alış verişi* olarak düşünülebilir. Isı miktarı birimi, bugün çok kullanılan *kalori*'dir; bir kalori, 1 gram suyun sıcaklığını 14,5°C'tan 15,5°C'a yükseltmek için gerekli ısı miktarıdır. Kullanılan katları 10^3 kalori değerindeki *kilokalori* ve 10^6 kalori değerindeki *termi*'dir. Kalorinin enerji olarak eşdeğeri 4,185 Joule'dür. Gelecekte kalori her halde temel birim olarak kullanılmayacaktır. 1948'de toplanan Milletlerarası Ağırlık ve Ölçüler konferansında, ısının enerjiyle ilgili özelliği üstünde durularak, ısı miktarı birimi için Joule'ün kullanılması öngörülmüştür.

Bütün enerji şekilleri ısıya çevrilebilir: *mekanik enerji*, darbe, sürtünme veya elektrik enerjisi yardımıyle ısıya dönüştürülebilir; *elektrik enerjisi* ise bir dirençten akım geçirmekle tamamen ısıya çevrilebilir. İnsan, tabiî kömür, petrol v.b. gibi yakıtlarda bulunan karbon ve hidrojeni oksitleyerek *kimyasal enerji*'den kolayca ısı kaynağı olarak yararlanır. Görünen veya görünmeyen ışınımların taşıdığı *ışıma enerjisi*, ışınımların ışıksız* bir cisimle soğurulması sonucu ısıya dönüştürülür ve ölçülür. *Çekirdek fisyonu* ile açığa çıkan enerji bu enerjinin elde edildiği yerlerde ısıya çevrilir ve bir aracı yardımıyle kullanılır.

● *Isı sığası*. Bu değer bir cismin ısınma ısısı ile kütlesinin çarpımıdır. Bu çarpıma bazen cismin *su dengi* veya *su cinsinden değeri* denir.

● *Isınma ısısı*. Bir cismi t_1 sıcaklığından t_2 sıcaklığına yükseltmek için gerekli ısı, bu cismin kütlesiyle orantılıdır. Bu ısı, kütle birimiyle ilgili olarak, cismin özelliklerine bağlıdır. Bu durumda maddenin *ısınma ısısı* denilen bir büyüklüğü belirtmek söz konusu olur: *bir maddenin ısınma ısısı, o maddenin birim kütlesinin sıcaklığını 1 derece yükseltmek için gerekli ısı miktarıdır*. Bu miktar, sıcaklık ölçeği içinde derecenin fonksiyonu olan bir büyüklüktür. Buna bağlı olarak, kalorinin tarifi gereğince, 15°C civarında suyun ısınma ısısı 1'dir. Bu sıcaklıktan ayrıldıkça, küçük de olsa sapmalar görülür; fakat bu sapmalar 0 ile 100°C arasında 0,01'den azdır.

Isınma ısısı ayrıca ısıtma şartlarına da bağlıdır. Meselâ bir gaz, hacmi veya basıncı sabit tutularak ısıtılabilir; bu durumda, sabit hacim altında ısınma ısısı ve sabit basınç altında ısınma ısısının göz önüne almak gerekir.

— Fizyol. *Isı ayarlanması* her şeyden önce vücudun soğumasına karşı bir mücadeledir; bunun için vücut sıcaklığını, genellikle daha soğuk olan dış ortamda türlere göre 35° - 45°C arasında tutmak gerekir; karaciğerde ve bütün vücutta kimyasal tepkimelerle, hattâ titreme* yoluyle diriksel ısı yapıcılar çoğaltılır, deri yoluyle ısı kaybı azaltılır. Buna karşılık fazla ısınmayı önlemek gerektiğinde her şeyden önce deri ve akciğer solunumu ile suyu buharlaştırmak, ayrıca deriyle, düşük ısılı yiyecek ve

ırkçılık
Berlin'de bir musevi dükkânının halka belirtilmesi (1930)

içeceklerle v.b. vücut sıcaklığını azaltmak çarelerine başvurulur. İnsanlarda ısı ayarlama sinir merkezi beyinde düzensizlik, vücutta ateşe sebep olur.

● *Başlangıç ısısı* ve *gecikme ısısı*. Kaslar kasıldığı zaman, kasılmanın havasız evreye tekabül eden sarsıntısı sırasında bir miktar ısı meydana gelir; Hiel bunu *başlangıç ısısı* diye adlandırmıştır. Daha sonra kas dinlenme haline döndüğü zaman gene bir miktar ısı meydana gelir ki, buna da *gecikme ısısı* denir.

● *Bitkisel ısı*. Bitkiler solunurken, bir miktar da ısı çıkarır; bu ısı özellikle tohumların çimlendiği ve çiçeklerin geliştiği sırada fazladır. Çimlenmekte olan bezelye tanelerinin bulunduğu kapta sıcaklığın 10°C arttığı görülmüştür. Yılanyastığının çiçekleri yen içinde gelişirken sıcaklığın birkaç derece arttığı görülür. Bu iki olay dışında, bitkilerde ısı yapımı sıcak kanlı hayvanlara göre çok önemsizdir.

● *Diriksel ısı*'nın kaynağı, canlı hücrelerin içinde meydana gelen kimyasal tepkimelerdir; bu tepkimeler çoğunlukla ısı açığa çıkaran tepkimelerdir. Meydana gelen ısının miktarını ölçmek için iki çeşit ısı ölçme metodu vardır: **1.** *doğrudan doğruya ısı ölçme*, bazı aygıtlarla yapılır; insanlarda ısıyı ölçmek için kullanılan bu aygıtların en iyi bilineni Atwater ve Benedict'in yaptığı büyük ısı ölçme odası'dır; **2.** *dolaylı ısı ölçme*, akciğerdeki gaz alış verişine dayanır; bu usulde belirli bir süre içinde kullanılan oksijen ve dışarı atılan karbon dioksit miktarı ölçülür. Öte yandan sidikle dışarı atılan azot miktarı da ölçülür. Bütün bu veriler vücutta yanan besinlerin miktarını ve mahiyetini (glüsitler, proteinler, yağlar) ortaya çıkarmağa yarar. Hayvanın çıkardığı ısı, termokimyanın gösterdiği şekilde, besinlerin yanma ısısına göre hesaplanır.

Her iki metot aynı sonucu verir: yetişkin bir insan, dinlenme halinde iken, yirmi dört saatte 2 200 kalori meydana getirir. Vücutta meydana gelen ısı, hayvanın boyuna, havanın sıcaklığına, açlık veya tokluk durumuna, kasların çalışıp çalışmamasına göre değişir. Bütün bu sebepler ortadan kaldırılır, insan veya hayvan, tam dinlenme halinde, soğuğa veya sıcağa karşı koymak gibi bir duruma girmeksizin (nötr sıcaklık) aç bırakılırsa, ısı üretimi en düşük seviyeye iner. Bu ısının, bir saatte vücut yüzeyinin bir metre karesine düşen miktarına *temel metabolizma* adı verilir. Sıcak kanlı

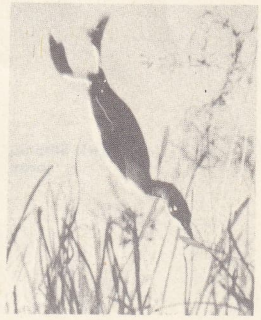

ırmak dalgıcı

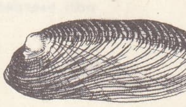

ırmak midyesi

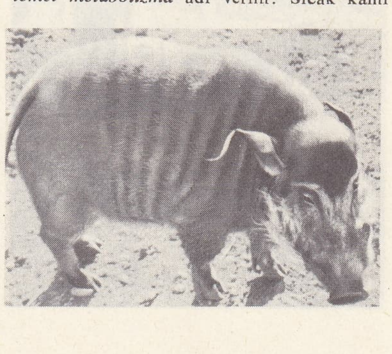

ırmak domuzu

Foto Encyclopedia Britannica ; LAROUSSE

ISFAHAN

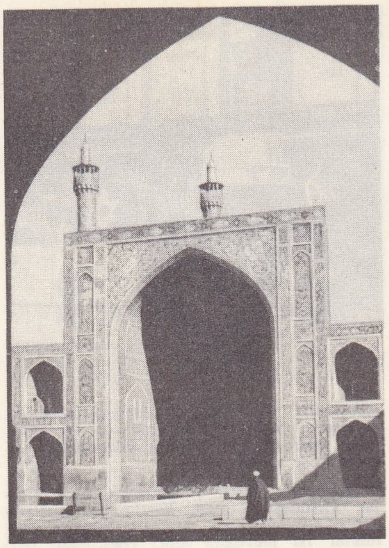

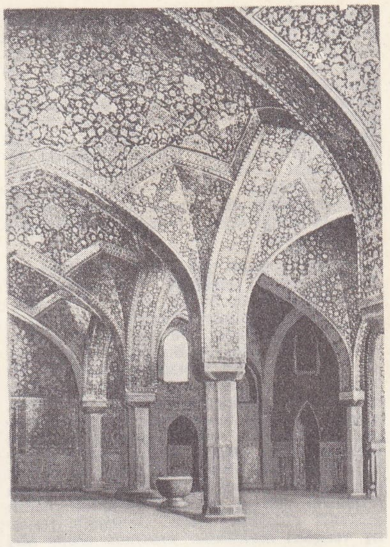

solda, Şah camii; sağda, Mescidi Aksa'nın içi

hayvanlar ısı meydana getirir (termogenez); aynı zamanda iletim, yayınım, deri ışınımı, deri ve akciğer solunumu ile ısı kaybeder (termoliz). Isı yapımı ve ısı kaybı, vücut sıcaklığının sabit kalabilmesi için birbirine denk olmalıdır. Karmaşık bir ısı ayarlama mekanizması sıcak kanlı hayvanlarda bu işi düzenler.

Kırk Sütunlu saray

— Jeofiz. *İç ısı.* Maden kuyularında yapılan gözlemler, derinlere inildikçe ısının ortalama her 30 metrede 1°C arttığını göstermiştir. Buradan 60 km derinlikte hiç bir kayanın dayanamayacağı 2 000°C'lık bir ısının bulunduğu anlaşılır. Böylece *iç ısı* ve *merkezî ateş* kavramı ortaya çıkar. Ancak, bilinen gerçeklere göre, birbirine çok yakın volkan magmaları arasında bile bağlantı yoktur. yani bu volkanları besleyen cepleri birbirine bağlayan yollara rastlanmaz. Depremlerin yayılması üstüne yapılan incelemeler, yeryuvarlağının iç kısmında çok yoğun ve sert olduğunu göstermiştir. Bu sebeple, merkezî ateş kavramı bugün tamamen bir yana bırakılmıştır.

— Metalürji. *Isı ekonomisi* sağlayabilmek için, yanma ürünleri, tuğla istifleri bulunan bir odaya gönderilir; ürünler, içlerinde kalan ısıyı bu tuğlalardan geçerken bırakır. Oda yüksek sıcaklığa eriştiği zaman, sıcak gazların yolu kesilir ve başka bir odaya gönderilir; ısınan oda, kazandığı bu ısıyı,

Isfahan bahçelerini temsil eden çini pano Metropolitan Museum of Art, New York (Welt des Islam adlı eserden)

yanmak üzere fırına geçen soğuk gazlara ve havaya verir. Böylece ısı vererek soğuyan odaya yeniden yanmış gazlar gönderilir ve işlem böylece devam eder. Bu usul, yanmış gazlar 1 500°C ile 1800°C arasında bir sıcaklık derecesinde olduğu zaman, büyük yarar sağlar.

— Termik. Kullanılan çeşitli yakıtların ısı değerleri şöyledir:

Petrol yakıtları:	*Kg başına kalori olarak alt ısı değerleri*
benzin	10 500
petrol	10 400
gazyağı	10 300
hafif fuel-oil	10 400
ağır fuel-oil	9 900
Diğer yakıtlar:	
metanol	4 750
etanol	6 400
benzol	9 650
âdi kömür	5 800 ile 7 500
antrasit	8 000
kok	civarında 7 200
Gaz yakıtlar:	*(Normal şartlarda m^3 başına kalori)*
tabiî gaz (metan)	8 200
propan	21 000
bütan	28 000
havagazı (kokhane gazı)	4 000 ile 5 000. (L)

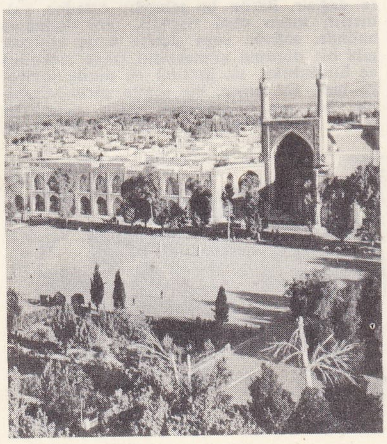

şehir meydanı

ISI sıf. (esk. türk *ısığ*'dan). Sıcaklık derecesi yüksek olan, sıcak. ‖ *Halk dili. Isı dam*, hamam. ‖ *Isı ot*, biber.
— Coğ. *Isı kuşak.* Sıcak kuşak. (M)

ISIALAN bİş. sıf. Kim. *Yeni.* Isıyı soğuran. *Eşanl.* ENDOTERMİK. (M)

ISIK KÖL veya **ISIK KUL,** S.S.C.B.'de (Kırgızistan) göl, Hungey Ala-Tau'su (Aladağ) ile Terski Ala-Tau'su arasında; 6 200 km². Tektonik asıllı kapalı bir havzada bulunan gölün eski boşaltma kanalı Cou ile bağlantısı kesilmiştir. Balıkçılık.
— Coğ. Göl, batıdan doğuya doğru uzanan yüksek sıradağlar ile çevrelenmiş bir çukurdadır. Sıradağlar kuzey, batı ve doğuda Küngey - Alatav, güneyde Terskey - Alatav sıradağlarıdır. Gölün batısında Kızıl - Ompul, doğusunda Terskey ve Küngey sıradağlarının arasına sokularak Tasma ve Kuke - Kulussun yarımadasını meydana getiren İçme - Tasma dağları vardır. Isık Köl'ün kışın sadece kıyıları ve ırmakların delta kısımları donar. Isı temmuz ayında 20°C'tır. Tuz oranı ise yüzde 6'dır. Ortalama derinliği 650 m, en derin noktası 702 m'dir. Uzunluğu Kutemaldı, Kup ırmağı deltası arası 182-185 km, genişliği 58-60 km'dir. 80 Kadar dağ çayı devamlı olarak göle dökülen birkaç ırmakla birlikte karların eridiği yaz mevsiminde sel halinde Isık Köl'e dökülür. Hazar, Aral, Baykal ve Balkaş'tan sonra Asya'nın beşinci büyük gölüdür.
— Tar. Burası Türk ırkının anayurdu olarak kabul edilir. Birçok Türk boyları ve Göktürk devletinin kurucularına kardeş sayılan Vu - Sun'lar (bugünkü Usun Türklerinin ataları) bu bölgede yaşadı. Birçok kaynaklarda bölgedeki Bargsan adlı Türk şehrinden sözedilir. Tunk şehir ile Bargsan arasında Çigil Türkleri yaşadılar. Tüp ırmağının deltasında XI. yüzyıla, Usun Türklerine ait ev araç ve gereçleri bulundu (1909). Isık Köl kıyısında yaşayan Usun ve Kırgız urukları Kalmukların saldırısına uğradı (XVI. yy.). Ancak bu saldırı ilk anlarda önlendiyse de Karluklar bölgeye (1683-1685) yılları arasında temelli olarak yerleştiler. Ruslar burasını daha sonra istila etti (1860). 1892'den sonra bölgede oturanların büyük çoğunluğu kırgızdı. Bölge yapılan idarî bölüm değişikliğinden sonra Kırgızistan'a bağlandı (1924).
— Arkeol. *Isık Köl çiğil mezarları.* Isık Köl'ün kuzeyinde. X.-XII. yy.lara ait göçebe mezarlıkları. Eldeki tarihî kaynaklara göre, bu bölgede, aynı çağda, Çiğil adı ile anılan ve Karluklular'ın bir kolu sayılan göçebe türk kabilesi vardı. Buluntular, Koy-su ve Rusların Dolinka adını verdikleri yerlerde ele geçti. Türk kültür tarihi bakımından çok önemli olan bu kurganların, bilhassa Altaylarda ve Yenisey - Kırgız bölgesindeki aynı devreye ait buluntularla büyük bir yakınlık göstermesi, X.-XII. yy. ve hattâ XIII. yy.da Orta Asya'daki göçebelerin İslâmiyetin büyük etkilerine rağmen, eski kültür ve geleneklerini koruduklarını gösterir. Mezarlar bazen tek ve bazen çift olarak yapılmıştır. Ölülerin başları genellikle kuzeye doğru bakmaktadır. Göktürk çağının karakteristik silâhlarından üç köşeli ok ve mızrak uçları, üzeri plakalarla süslenmiş bel kayışları, oklar, bıçaklar, kırgız ve altay kültürlerindeki işlerine benzeyen üzengi ve kaplar, bu kurganların başlıca türk karakterini meydana getiriyordu. İskeletlerde en ufak bir mongoloidlik izinin bile bulunmaması ve ölülerin Anadolu'daki türk tiplerine benzemesi dikkati çeker. Koy-su buluntuları, ötekilere oranla daha yeni ve XII.-XIII. yy.la ilgilidir. (M)

ISIL sıf. (*ısı*'dan). *Yeni.* Isıdan ileri gelen. Isısı olan. *Eşanl.* TERMİK, KALORİFİK. (LM)

ISIN i. (türk. *ısı*, sıcak'tan). Fiz. *Yeni.* Bk. KALORİ.

ISINMA i. (*ısınmak*'tan *ısın-ma*). Isınmak eylemi.

Foto Vaumas, Maillard, Pope - A. Surveys, Rap (LAROUSSE) ; MEYDAN

— Fiz. *Isınma ısısı*. Bk. ISI.

— Mad. oc. Parçalanmış bir kömür kütlesinde, havanın sızmasıyle meydana gelen yavaş bir oksitlenme yüzünden sıcaklığın artması: *Isınma zamanında önlenmezse yangın çıkabilir*. (L)

ISINMAK geçz. f. (*ısımak*'tan *ısı-n-mak*). Sıcaklık kazanmak, sıcak bir hale gelmek: *Su ısındı*. ‖ Üşümesi kaybolmak: *Sobanın yanına oturunca ısındı*. ‖ *Mec.* Alışmak, yakınlık duymak: *Öyle tatlı bir kız ki görür görmez içim ısındı* (N. Araz). *Bu derse bir türlü ısınamadılar*.

◆ **Isındırmak** ettrg. f. Sıcaklık kazandırmak. ‖ *Mec.* Birinin bir şeye alışmasını sağlamak. (M)

ISIÖLÇER blş. i. Fiz. Cisimlerin herhangi bir etki altına aldığı veya bıraktığı ısı miktarlarını ölçmeğe yarayan âlet. (*Eşanl.* KALORİMETRE.) Bk. ISIÖLÇME. (L)

ISIÖLÇME blş. i. Çeşitli olaylar sırasında açığa çıkan, ısı miktarının ölçülmesini konu alan fizik dalı. *Eşanl.* KALORİMETRİ.

— ANSİKL. Fiz. Isıölçme aşağıdaki ilkelere dayanır: 1. *ters dönüşümler ilkesi*: ters iki dönüşüm boyunca bir sistemin aldığı ısı miktarı, birbiriyle eşit ve ters işaretlidir; 2. *ısı alışverişlerinin eşitliği ilkesi*: ısıdan yalıtılmış bir sistemde, eğer sistemdeki iki bölümün birbirine etkisi yalnız sıcaklıklarının farkından doğuyorsa, bir bölümün aldığı ısı miktarı öbür bölümün bıraktığı ısı miktarına eşititir.

Belli başlı üç tip ısıölçme metodu vardır.

● BİRİNCİ TİP. *Karışımlar metodu*. Değişime uğrayan sistem. M gibi belirli bir su kütlesinden meydana gelen ve başlangıç sıcaklığı t_1 olan ısısı ölçülecek bir cisimle çevrilmiştir. Sistemin değişmesiyle suyun sıcaklığı t_1 değerinden t_2 değerine geçer. Eğer $t_2 > t_1$ ise, sistem $Q = M\ (t_2 - t_1)$ kadar ısı vermiş demektir; eğer $t_2 > t_1$ ise sistem $Q = M\ (t_1 - t_2)$ kadar ısı almış demektir. Q'nun bilinmesi, su kütlesindeki sıcaklık değişiminin ölçülmesine bağlıdır.

Su yerine, daha uçucu bir sıvı (yağ) veya ısınma ısısı bilinen iletken bir katı alınabilir. Ölçme işinde kullanılan cihaza *ısıölçer* denir. Aşağıda bazı ısıölçer tipleri verilmiştir:

Berthelot ısıölçeri. Bu cihazın temel kısmı, M gibi bir su kütlesidir. Suyun içinde bir termometre ve sıcaklığı kısa süre içinde her noktada aynı dereceye getirmek üzere bir karıştırıcı bulunur. Hepsi, parlak madenî bir kabın içindedir. Bütün cihaz, yalıtkan destekler, parlak yüzeyler ve içinde büyük bir su kütlesi bulunan çift çeperli bir kuşakla ısıdan yalıtılır.

Adiyabatik ısıölçerler. Bu cihazlarda, bazı özel tedbirler alarak ısıdan yalıtma daha kesinleştirilir: a) çift çeperli kuşak, bütün ısıölçer kabını çevreleyecek şekilde yapılır; b) kuşak ile ısıölçer kabının sıcaklıkları arasındaki fark, çeşitli usullerle tamamen giderilir. Şekilde, kuşak suyu içine ince bir sülfürik asit şeridi akan adiyabatik bir ısıölçer gösterilmektedir. Sülfürik asit, kuşak suyunun ısınma hızını ısıölçerinkine eşit kılar. Bu eşitlik bir termoelektrik çiftle kontrol edilir.

Madenli ısıölçerler. Bu âletlerden biri şekil 8'de gösterilmiştir. Isıdan yalıtma bir Dewar kabıyle sağlanır. Maden bloku (bakır, alüminyum), ölçülecek ısı miktarını soğurur; bu blokun sıcaklığındaki değişme termoeletrik çiftle ölçülür.

Karışımlar usulünün uygulamasına birkaç örnek: **a)** *bir katının ısınma ısısının ölçülmesi* (şekil 3 ve 4). Kütlesi *m* olan bir katı cisim, bir ön ısıtıcıda (buharlı, kaynar sulu etüvler, yağ banyosu, elektrik fırını) belirli bir *t* sıcaklığına kadar ısıtılır. Sonra t_1 başlangıç sıcaklığındaki ısıölçer kabı içine daldırılır. Isı değişimlerinden sonra, su dengi M olan cisim t_2 sıcaklığını alır. Cismin *m* kütlesi *t*'den t_2'ye kadar soğuyarak suyu t_1'den t_2'ye kadar ısıtan *mC* = *mc* $(t - t_2)$ ısısını bırakır ve böylece

$$mc\ (t - t_2) = M\ (t_2 - t_1)$$

eşitliği elde edilir. Gerçekte ısıölçerin parçaları (kap, termometre karıştırıcı v.b.), t_1'den t_2'ye varan ısınmaya katılır. Demek ki bu parçaların da su cinsinden bir kütlesi vardır (parçaların ısı sığası). Böylece, düzeltilmiş eşitlik

$$mc\ (t - t_2) = (M + \mu)\ (t_2 - t_1)$$

olur ve bu eşitlikten

$$c = \frac{(M + \mu)\ (t_2 - t_1)}{m\ (t - t_2)}$$

ısınma ısısı bulunur.

Parçaların su dengi μ, hesapla veya ısınma ısısı bilinen bir cisim yardımıyle ölçülerek belirlenir;

b) *bir sıvının buharlaşmasındaki gizli ısının ölçülmesi* (şekil 7). Kaynayan bir sıvıdan çıkan t_e sıcaklığındaki buhar ısıölçere batırılmış bir sarmal boruda yoğunlaşır. Sıvının bir *m* kütlesi bu boruda toplandığı zaman, ısıölçerin su cinsinden M kütlesi t_1 sıcaklığından t_2 sıcaklığına geçer. C_1 sıvının ısınma ısısı, μ de parçaların su dengi olduğuna göre

$$mL + mc_1\ (t_e - t_2) = (M + \mu)\ (t_2 - t_1)$$

eşitliğinden, L buharlaşma gizli ısısı bulunur;

c) *bir katının ergime gizli ısısının ölçülmesi*. Bu katı cismin bir *m* kütlesi, ön ısıtıcıda t_f ergime sıcaklığının üstünde bir *t* sıcaklığına çıkarılır. M kütlesi, t_1 sıcaklığından t_2 sıcaklığına geçer. L ergime gizli ısısı,

$$mc_1\ (t - t_f) + mL + mc_s\ (t_f - t_2) = (M + \mu)\ (t_2 - t_1)$$

eşitliğinden çıkarılır.

c_1 ce c_s sıvı ve katı halde cismin ısınma ısılarıdır.

● İKİNCİ TİP. *Fazların değişmesinden yararlanan ısıölçme usulleri*. Ölçülecek ısı miktarı, önceki usullerde olduğu gibi ısınma ısısı ölçülecek saf cismin sıcaklığında bir değişiklik yaratmak yerine, cismin belli bir kütlesinin sabit sıcaklıktaki hal değişimiyle belirlenir (msl. buz kütlesinin erimesi, sıvı kütlesinin buharlaşması). Isı miktarı, faz değişimine uğrayan kütleyle orantılıdır. Bu kütlenin veya onunla orantılı olan diğerinin ölçülmesi, kullanılan ısının değerlendirilmesini sağlar. Buzlu ısıölçer (şekil 9), tamamen su ve civa dolu bir B haznesine kaynakla bağlanmış bir A deney kabından meydana gelir. Haznedeki civa, dirsekli bir tüp yardımıyle, sabit kesitli ve dereceli, yatay bir ince tüpteki atmosferle temas eder. Suyun bir kısmı donarak deney kabının çevresinde bir buz kılıfı meydana getirir. Cihazın tümü, sıcaklığı 0°C'ta tutmayı sağlayan, yani termostat vazifesi gören buz parçalarıyle çevrilir. Deney kabı içinde bir miktar ısı üretimi, buz-su sisteminin hacminde bir azalma meydana getirir ve buz kılıfın bir kısmını eritir. Bu da serbest civa yüzeyinde dereceli tüpün *n* bölümü kadar bir değişmeye yolaçar. Önceden yapılmış ölçekleme, bir bölüme karşılık olan ısı miktarını bildirir.

● ÜÇÜNCÜ TİP. *Elektrikli ısıölçme metotları*. Q ısı miktarı belirli bir dönüşüm meydana getirir. Aynı dönüşüm yalnızca bir W elektrik enerjisi harcanarak gerçekleştirilebilir. Bu enerji belirlenecek ısı miktarının enerji cinsinden eşdeğerini gösterir. Bu eşdeğerliği açıklayan W=4,185 Q eşitliği, joule cinsinden ölçülen W enerjisinden hareketle, kalori cinsinden Q ısı miktarını sağlar. Elektrik enerjisi genellikle bir dirençten akım geçirilerek elde edilir (ısıtıcı direnç). Bu enerji, direnç üzerine konmuş, V gerilimi veren voltmetre ve onunla seri bağlanmış I şiddetini veren bir ampermetre ile ölçülür. Eğer bir *x* zamanı süren ölçme boyunca bu büyüklükler sabitse enerji W=VIx' tir. Genellikle bu büyüklükler değişir; o zaman enerjinin değeri grafik olarak hesaplanan

$$W = \int_0^x VI\, dx,$$

integraliyle bulunur.

Elektrikli metodun uygulama örnekleri: **a)** *bir katının ısınma ısısının ölçülmesi*. Şekil 10'da çok alçak sıcaklıklarda ısınma ısılarını ölçmek için kullanılan bir cihaz gösterilmektedir. Madenî bir A kütlesine, hem ısıtıcı direnç, hem de termometre vazifesi gören platin bir direnç yerleştirilir. A kütlesi, direnç içinde akımın giriş ve çıkış tellerine tutturulur; hepsi, içinde boşluk bulunan bir B kabına konur. Sıvı haldeki bir gazın (hidrojen veya helyum) meydana getirdiği bir termostat, başlangıçta A blokuna çok düşük bir sıcaklık sağlar. Bir *x* zamanı boyunca dirence akım verilir ve harcanan W elektrik enerjisi ölçülür. Platin telin, akım geçişinden önce ve sonraki direncinin ölçülmesiyle A blokunun t_1 başlangıç ve t_2 son sıcaklıkları bulunur. Eğer kütlesi *m* ise ısınma ısısı

$$mc\ (t_2 - t_1) = \frac{W}{4{,}185}$$

eşitliği hesaplanır;

b) *bir akışkanın ısınma ısısının ölçülmesi* (şekil 11). Bir boşluk içine konmuş madenî bir tüpün içinde akışkan sabit bir debiyle (*m* g/s) akar. Bir R direncinin içinden elektrik akımı geçirilerek bir P elektrik gücü serbest bırakılır. Akışkanın t_1 giriş sıcaklığı ile t_2 çıkış sıcaklığı değişmeyecek şekilde sürekli bir rejim sağlanır. Bu sıcaklıklar dirençli termometrelerle ölçülür. Isınma ısı

$$mc\ (t_2 - t_1) = \frac{P}{4{,}185}$$

formülüyle bulunur.

c) *bir sıvıda buharlaşma gizli ısısının ölçülmesi*. Şekil 12'de, su için kullanılan cihazlardan biri gösterilmektedir. V kabında, bir telden elektrik akımı geçirilerek kaynar halde tutulan su bulunur. Su buharı, eksenel bir tüple çıkar ve aynı sunî atmosferle bağlantılı C_1 veya C_2 kondansörlerinden birine geçer. Bu atmosfer basıncı kaynama sıcaklığını belirler. Kaynama devresi boyunca buhar C_1'de yoğunlaşır; sürekli rejim haline ulaşıldığı zaman R musluğu ile buhar C_2'ye aktarılır. Bu sürekli rejimden bir süre sonra, sarmal boruda harcanan W elektrik enerjisi ölçülür, C_2'de yoğunlaşan su alınır ve tartılır. Eğer kütlesi *m* ise buharlaşmadaki gizli ısı $mL = \frac{W}{4{,}185}$ bağıntısıyle bulunur;

ç) *Peltier etkisinden yararlanan elektrik metodu*. İki maddenin kaynak noktasından akım geçirilirse, işareti akımın yönüne bağlı ve büyüklüğü akım şiddetiyle orantılı bir enerji meydana gelir (Peltier etkisi). İşareti ne olursa olsun bir ısı miktarını, meydana gelen Peltier etkisini eşdeğer enerjisiyle karşılaştırarak ölçmek mümkündür. Akımın karesiyle orantılı olan Joule etkisini kapamaması için, akım şiddeti küçük olmalıdır. Bu bakımdan çok küçük ısı miktarları karşılaştırılabilir. Bundan dolayı Peltier etkisiyle mikrokalori seviyesinde ısılar ölçülür (organik kimyada tepkime sıcaklıkları, biyolojide ısısal olaylar v.b.).

— Fizyol. *Hayvansal ısıölçme*, verilen bir azaman içinde canlı bir organizma tarafından çıkarılan ısının ölçülmesidir. Bu ölçme iki metotla yapılabilir: doğrudan doğruya ölçmede kalorimetrik hücrelerden faydalanır (msl. Atwater ve Benedict'in ısıölçeri); dolaylı ısıölçme ise soğurulan oksijen ve üretilen karbon dioksit miktarlarının ölçülmesine dayanır; bu miktarlara göre organizma içinde yanan besleyici maddelerin oksitlenmesi sonucunda sağlanan enerji miktarı hesaplanır. (L)

ISIRAN i. (*ısırmak*'tan *ısır-an*). Pişen ekmeği çeyirmeğe veya tutmağa yarayan âlet. (M)

ISIRGAN i. (*ısırmak*'tan *ısır-gan*). Bot. Isırgan tüylü otsu bitki. (İlmî adı *urtica*. Isırgangillerden.) [Bk. ANSİKL.] ‖ *Isırgan tüy*, biraz sert ve ince bitki tüyü. (İnsanın bir yerine battığı zaman yakıcı bir acı verir ve kaşındırır [msl. ısırganın ısırgan tüyleri].)

— ANSİKL. *Isırgan*'ın boyu 1 m'yi aşabilir. Isırgan tüyleri, içinde karınca asidi bulunan bir sıvı çıkarır. İnsana değince yakıcı bir kaşıntıya sebep olur. Isırganın yaprakları almaşık veya karşıt, çiçekleri bir evcikli ve yeşilimsidir. Yakıcı ısırgana çitler ve çalılıklar arasında çok rastlanır. Büyük ısırgan veya iki evcikli ısırgan yakıcı ısırgandan daha büyüktür, çorak yerlerde yetişir. Küçük ısırgan veya bir evcikli ısırgan bir yıllık veya çok yıllık bir bitkidir. Kuru ısırganlar iyi hayvan yemi olur. Isırgandan dokumalık lif elde etmek için de

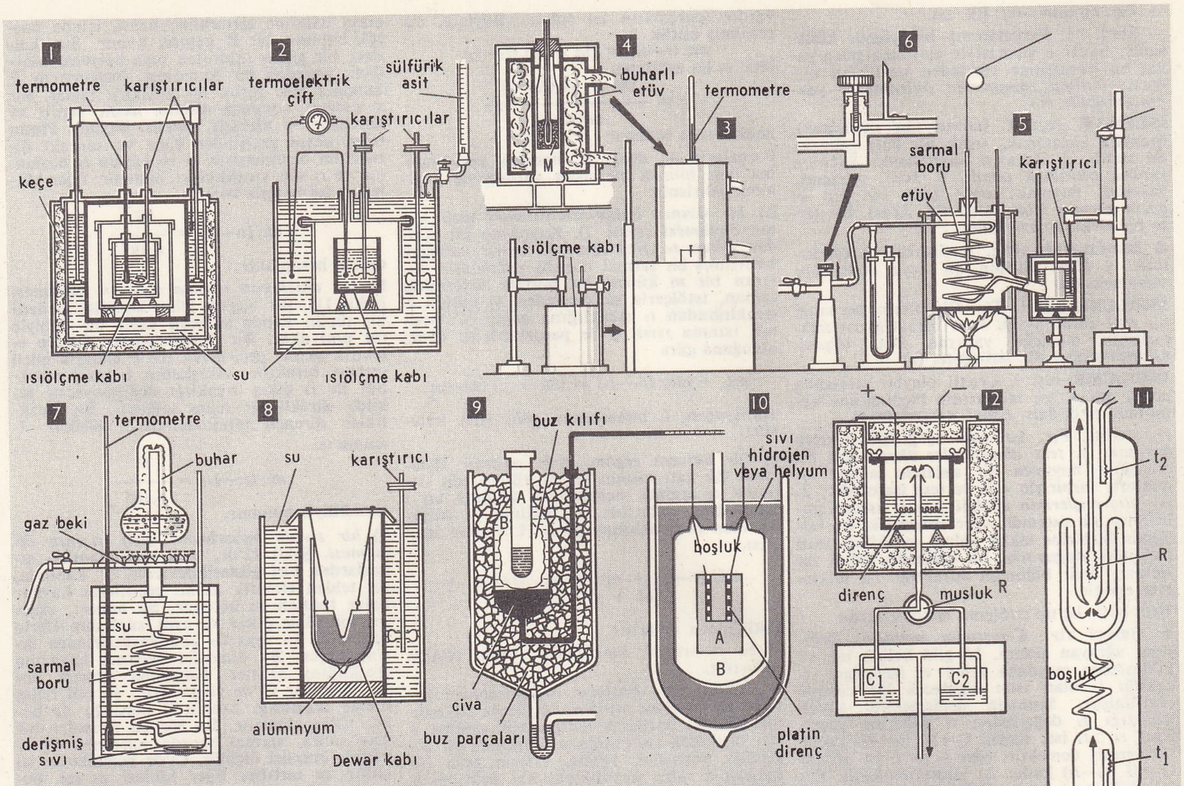

1. Berthelot ısıölçeri; 2. adiyabatik ısıölçer; 3. katıların özısılarını belirleyen cihaz; 4. cismin ısıtıldığı etüvün kesiti; 5. gazların özısılarını ölçmeğe yarayan Regnault cihazı; 6. debiyi isteğe göre ayarlamağa yarayan cihazın kesiti; 7. buharlaşma gizli ısılarını ölçen Berthelot cihazı; 8. madenli ısıölçer; 9. buzlu ısıölçer; 10. Nernst ısıölçeri; 11. Scheel ve Heuse ısıölçeri; 12. Henning cihazı.

ısıölçme

bazı çalışmalar yapılmıştır.

— Eczc. *Büyük ısırgan* (*Urtica dioica*) ve *küçük ısırgan* (*U. urens*) eskiden Avrupa'da sopa ile döver gibi hasta organlara vurulmak suretiyle kan çekici bir tedavi aracı olarak kullanılırdı. (L)

ISIRGANGİLLER çoğl. i. İki çenekli, genellikle bireşeyli, taçsız çiçekli bitkiler familyası; yaprakları basit, bazen dalayıcı ve tüylü otları (nadiren ağaç veya ağaççıkları) kapsar. (Başlıca cinsleri: *Isırgan, yapışkanotu.* Isırganlar takımından.) [L]

ISIRGANLAR çoğl. i. Taçsız çiçekli iki çenekli bitkiler takımı; çeşitli orman ve meyve ağaçları (Karaağaç, çitlembik, dut, incir), bir kısım sanayi bitkileri (kenevir, şerbetçiotu), harabelerde yetişen bazı bitkiler (ısırgan, yapışkanotu) bu takıma girer. (Familyaları: *ısırgangiller, karaağaçgiller, dutgiller, kendirgiller, çitlembikgiller.*) [L]

ISIRGI i. (*ısırmak*'tan *ısır-gı*). Tıp. *Esk.* Yılancık hastalığı. (M)

ISIRGIN i. (*ısırmak*'tan *ısır-gın*). *Esk.* İsilik. (M)

ISIRIK i. (*ısırmak*'tan *ısır-ı-k*). Isırılan yerde kalan iz: *Pire ısırıklarıyle benekli göğsünü ovuşturuyorlardı* (R. N. Güntekin). *Köpeğin ısırık izlerini taşıyor.* ‖ Sıf. Isırımlık: *Bir ısırık elma ver.*

— ANSİKL. Patol. *Isırık*'lar zehirli veya mikroplu maddelerin (çeşitli enfeksiyonlar, kuduz, yılan zehiri) vücuda girmesine imkân veren yaralardır. Isırıkla bulaşan hastalığın tedavisinden başka, yaranın da cerrahî yoldan temizlenmesi gerekir. (LM)

ISIRMAK geçl. f. (esk. türk. k.). Dişle sıkmak, dişleri batırıp yaralamak: *Köpek az kalsın bacağımı ısıracaktı.* ‖ Dişle tutup koparmak: *Elmayı ısırdım.*

— ÇEŞ. DEY. *Gözü ısırmak.* Bk. GÖZ. ‖ *Parmak ısırmak*, şaşırmak, hayret etmek.

◆ **Isırıcı** sıf. Isıran, dişlerini batıran. ‖ [Kumaş için] Dalayan.

◆ **Isırılmak** edilg. f. Isırmak işine uğramak.

◆ **Isırtmak** ettirg. f. Isırmak işini yaptırmak. (M)

ISISEVER bls. sıf. Biyol. Yüksek ısıda (50° - 70°C) yaşayıp gelişebilen mikroorganizmalara denir. *Eşanl.* TERMOFİL. (L)

ISISIZ sıf. (*ısı*'dan *ısı-sız*). Isı açığa çıkarmayan veya ısı soğurmayan: *Isısız tepkime.* (M)

ISITICI sıf. (*ısıtmak*'tan *ısıt-ıcı*). Isıtan, ısıtmak işini yapan.

— Dy. *Makas ısıtıcısı*, kışın kar veya buzların etkisiyle makas demirlerinin sıkışmaması için üzerlerinde toplanan karları eriten cihaz.

— Elektr. Elektrikle çalışan ve daldırıldığı suyu ısıtan taşınabilir âlet.

— İnş. Ayrı bir depodaki suyu ısıtarak, konutlarda ayrı bir musluktan sıcak su akmasını sağlayan düzenek. ‖ Bir vantilatör ile bir ısıtma bataryası veya bir yere doğrudan doğruya sıcak hava püskürten ısı değiştiricisinden meydana gelen cihaz.

— Oto. Bazı karbüratörlerde buharlaşma odasının etrafını saran ve motorun sıcak suyundan veya egzos gazlarından yararlanarak gaz karışımını ısıtmağa yarayan gömlek.

— Termik. Bir cismin, genellikle bir akışkanın sıcaklığını, kullanılmadan önce yükseltmeğe yarayan cihaz. ‖ *Beslenme suyu ısıtıcısı.* Bk. ANSİKL. ‖ *Karışımlı ısıtıcı*, çürük buharı, besleme suyu püskürterek yoğunlaştıran ısıtıcı. (Besleme suyu pistonlu makinelerden geliyorsa, içinde zararlı yağlar da bulunabilir.) ‖ *Yüzeysel ısıtıcı*, içinden ısıtılacak su geçen, boru demeti şeklinde sıcaklık değiştiricisi.

— Tıp. *Isıtıcı üç meridyen*, akupunkturda çin meridyenlerinden birine verilen ad. (Bu meridyen üç görevi [sindirim, solunum, üreme - boşalma] karşılar.)

— ANSİKL. Termik. *Besleme suyu ısıtıcısı.* Egzos buharını veya çürük buharı değerlendirerek suyu ısıtan cihazlara *ısıtıcı*, yanma gazlarının ısısından yararlanan cihazlara da *ekonomizör* denir. Ekonomizörler ve «kayıp buharlı» ısıtıcılar, motor çevriminin termodinamik verimini yükselten «çekme buharlı» cihazlardır. Elektrik santrallarında buhar üreteçlerinin besleme suyu, çekme buharlı ısıtıcılarda ve ekonomizörlerde ısıtılır.

● *Yanma havası ısıtıcısı.* Aslında hava ısıtıcısı, dumanların en iyi şekilde soğutulması yönünden ekonomizörle yarış halinde olan bir ısı değerlendiricisidir. Dumanların çıkış yolu üzerine ekonomizörden sonra konur; çünkü ekonomizör girişinde besleme suyu taze havadan daha sıcaktır. Fakat hava ısıtıcısı yanmayı kolaylaştırdığı ölçüde tek başına faydalıdır; bazı durumlarda, ekonomizörün üzerine yüksek sıcaklıklı bir hava ısıtıcısı yerleştirilir. Değiştirme yüzeyli ısıtıcılarda, hava ve yanma gazları düz veya kanatçıklı borulardan veya madenî levhalardan meydana gelen sabit duvarın iki yanında dolaşır. Ljungström tipi çevrimsel ısıtıcılarda, büyük miktarda dalgalı saç bulunduran bir tambur, her kesim, sırasiyle gaz ve hava arasında geçecek şekilde devamlı döner. Her iki yanıyle çok büyük bir dokunma yüzeyi sağlayan saçlar, gazlardan aldığı ısıyı havaya iletir. (LM)

ISITMA i. (*ısıtmak*'tan *ısıt-ma*). Sıcak hale getirme. Isıtmak işi. ‖ *Halk dili.* Sıtma.

— Camc. Camı, işlemek için, sıcak ve yumuşak hale getirme.

— Fiz. Bir sanayi kuruluşunu veya bir konutu ısıtmak için gerekli sıcaklığı yanma yoluyle meydana getirme, daha dar anlamda bu yanmayı yönetme işlemi. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Isıtma kontrolu*, ısıtmanın gidişini ve yanma ayarını denetlemek için yapılan işlemlerin bütünü. (Sürekli kontrol kazan dairesine yerleştirilmiş gösterge veya kaydetme cihazlarıyle yapılır. Kazan dairelerinin çoğunda kontrol donanımı ısı bilançosu çıkarmağa elverişli değildir ve özel bir deney yardımıyle ısıtmayı devresel olarak kontrol etmek faydalıdır.) ‖ *Isıtma yüzeyi*, bir sanayi veya konut ısıtma tesisatında ısı iletim yüzeyi: *Bir kazanın, bir değiştiricinin, bir radyatörün ısıtma yüzeyi.* (Bir ka-

zanda ocak ışınımının etkisinde kalan *dolaysız ısınma yüzeyi* ile sıcak gaz geçen boru demetinden meydana gelen *dolaylı ısınma yüzeyi* birbirinden ayrılır.)

— İnş. *Isıtma elemanı*, kimyasal enerjiyi veya elektrik enerjisini ısı enerjisine dönüştürerek ısı üreten bir cihazın parçası; bir sobada yanma odası, duman odası, püskürtme memesi v.b.'den meydana gelen, içinde alev ve duman dolaşan bütün: *Başlıca ısıtma elemanları düz borular, kanatlı borular, konvektörler, radyatörler, yansıtıcı levhalar ve ısıtıcı süpürgeliklerdir.*

— Radyotek. Tungsten filamanından elektrik akımı geçirilerek, elektronik lamba katotlarının çalışma sıcaklığına yükseltilmesi.

— Sanay. Küçük bir buhar borusu şebekesiyle (buharla ısıtma) veya ısıtıcı bir kablo ile (elektrikle ısıtma) bir tesisatın, bir kabın, bir cihazın ısıtılması. (Isıtma, fabrika ve gemilerde ürünlerin, özellikle petrol, gaz ve sıvıların yoğunlaşmasını, donmasını, katılaşmasını önlemek için uygulanır.)

— Seram. Tuğla veya kiremit döşeli bir fırına yerleştirilen seramik parçaların üzerinde, pişirme sırasında çıkacak dumanlardaki nemin birikmesini önlemek için, pişirme işlemine başlamadan önce sıcak ve kuru hava göndererek parçaları kurutma.

— Termik. Isıtmak işlemi, ısıtmak biçimi. ‖ *Birikim yolu ile ısıtma.* Bk. BİRİKİM. ‖ *Dirençle ısıtma*, uçları arasında bir potansiyel farkı uygulanmış iletkendeki joule etkisinden yararlanan elektrikli ısıtma. ‖ *Işınımla ısıtma.* Bk. ANSİKL. ‖ *İletimle ısıtma* ısı, iletiminden yararlanan ısıtma. ‖ *İndüklemeyle ısıtma*, indükleme akımıyle sağlanan joule etkisinden yararlanan elektrikli ısıtma. ‖ *Katalizle ısıtma*, çok saf, özel bir benzin olan C benzinin alevsiz katalitik oksitlenmesinden yararlanan ısıtma. ‖ *Konveksiyonla ısıtma*, ısıtılan bir sıvının molekül hareketlerinden yararlanan ısıtma. ‖ *Merkezî ısıtma*, bir noktada üretilen ısıyı diğer noktalara taşıyıcı bir akışkanla dağıtarak ısıtma. ‖ *Sürekli ısıtma*, bütün bir ısıtma mevsimi boyunca, iç sıcaklığı gece ve gündüz hep aynı derecede tutan ısıtma. ‖ *Süreksiz* (veya *kesikli*) *ısıtma*, ısıtılan yerlerin yalnız boş olmadığı zaman sabit sıcaklıkta kalmasını sağlayan ısıtma. ‖ *Şehir ısıtması.* Bk. ANSİKL. ‖ *Termodinamik ısıtma.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Fiz. Yakıt tüketimi, elde edilen basınç veya sıcaklığın ayarı, yanma ürünleri içinde toz, parçacık veya yanmamış gaz oranı (yani çevreyi rahatsız etme tehlikesi), kişi emniyeti ve malzemenin iyi korunması yanma işleminin yapılış biçimine bağlıdır. Elle yapılan *ısıtma* nazik ve genellikle güç bir işlemdir; uygulamada ustalık ister. Isıtmayı kontrol cihazlarıyle yürütme çok olumlu sonuçlar verir. Mekanik ocaklarla, akaryakıt veya toz yakıtlı brülörlerle yapılan ısıtmada, malzeme işleri (yükleme, temizleme), ortadan kaldırılmamışsa mekanik olarak sağlanır; baca kurumu bile mekanik olarak temizlenebilir; kumanda ve ayarlama işlemleri ya ocakçı tarafından veya otomatik cihazlarla sağlanır. Son durumda ocakçının görevi gözetleme ve bakım yapmaktır.

— Termik. Elektrikli ısıtma dışında bütün ısıtma usulleri bir yanma olayına dayanır.

● *Ev ısıtması.* Ev ısıtması sistemleri üç tipte toplanabilir: *şömineler, sobalar ve merkezî ısıtma.* Merkezî ısıtmada kullanılan ısı taşıyıcı akışkanlar, su, buhar veya havadır. Sıcak sulu ısıtma bugün en yaygın olanıdır. Gerçekten su yüksek ısınma ısısı sebebiyle az bir hacim içinde önemli miktarda kalori depo eder. Bu tür ısıtmada bir veya birçok kazanla, kendi aralarında ve bu kazanlara bir boru şebekesiyle bağlı ısıtma organları bulunur. Tesisatın üst kısmına yerleştirilen genişleme kabının atmosferle bağlantısı olup olmamasına göre devre açık veya kapalıdır. Açık devreli tesise *alçak basınçlı*, diğerine *yüksek basınçlı, çok sıcak* veya *aşırı sıcak sulu* denir. Kapalı devre ancak büyük yerlerin ısıtılması yani ısının uzak mesafelere iletimi için kullanılır.

Alçak basınçlı, sıcak sulu ısıtmada, tesisatta su dolaşımı yoğunluk farkı ile olur; buna *tabiî* veya *termosifonlu dolaşım* denir. En çok kullanılan sıcak su dağıtımı çift borulu şebekeyle yapılandır; borulardan biriyle sıcak su kazandan radyatörlere gider, ötekiyle radyatörlerden kazana döner. Üst veya *şemsiye* dağıtımlı ısıtmada besleme boruları en üst kata çıkar ve radyatörleri beslemek için sütunlar halinde yeniden iner. Alt dağıtımlı ısıtmalarda besleme ve dönüş boruları paralel olarak döşeme altına yerleştirilir. Kazan ve ısıtma organları aynı seviyededir. Çıkış boruları ve genleşme haznesi tavana, süpürgelikteki dönüş boruları üst katın taban veya tavanına konur. Bu çeşit ısıtmanın çalışması düzgün ve kararlıdır, ayarı kolaydır. Bununla birlikte ısınmaya direnişi ve kuruluş masrafları büyüktür, don tehlikesi vardır.

Önemli yapılarda dolaşımın hızlandırılmış veya basınçlı olması tercih edilir. Yoğunluk farkına bağlı tabiî yüke, ister fiziksel (emülsiyon, yoğunlaşma v.b.) ister mekanik (pompa) olsun bir itici yük katılır. Rejime sokma daha hızlıdır; boru çaplarının küçülmesi yüzünden ısı kayıpları azalır. Fakat tesisat elektrik akımına bağlıdır. Buharla merkezî ısıtma, suyun soğumasından çıkan ısı dışında, buharlaşırken aldığı gizli ısı adında belli miktarda kaloriyi yoğunlaşırken serbest bırakması olayından yararlanır. Buhar alçak basınçlı kazanlarda doğrudan doğruya elde edilir veya yüksek basınçlı üreticilerden alınarak genleştirilir. Basınç etkisiyle buhar radyatörlere gelir ve orada kısmen yoğunlaşır. Yoğunlaşan su, sifonlarla dönüş borularına geçer ve basıncı sınırlayan bir emniyet düzeniyle donatılmış kazana döner. Hava delikleri, ısıtma yüzeyleri ve boru şebekesinde bulunan havanın atılmasını sağlar. Bu şekilde ısıtmada, tesisat daha ucuza mal olur ve sıcak sulu ısıtmaya oranla daha az ısınma direnişi gösterir. Fakat ısınma organlarının yüksek sıcaklığı havanın kuruluğunu artırır, borularda ısı kaybı daha büyüktür ve ayarlama iyi değildir. Bu ilke, kesikli ısıtmalar, hastahane, okul v.b. için daha kullanışlıdır.

En eski merkezî ısıtma şekillerinden biri olan sıcak hava ile ısıtmada ısı iletimi için havadan faydalanılır. Tabiî dolaşımlı sıcak havalı ısıtmaya «kaloriferle ısıtma» da denir. Hava, parkelere veya süpürgeliklere yerleşik uçlarla biten borular sayesinde ısıtılacak yerin yoğunluk farkıyle ulaştırılır. Bu tür ısıtmada ışınma direnişi küçüktür, çok çabuk rejim haline gelir ve dondan korunmuştur. Çok büyük yerlerin ısıtılması halinde hava ısıtıcılarda ısıtılır ve püskürtülür.

Işınım ile ısıtmada, ısı yayılımı tavanda veya tabanda gömülü sarmal borulardan meydana gelen geniş ısıtma yüzeylerinden başlayarak yapılır. Bu borular genellikle sıcak su ile beslenir. Bu tür ısıtma özellikle estetiktir, çünkü yayıcı yüzeyler hemen tamamıyle gizlenmiştir. Sanayi yapılarında ve konutlarda, asılı panolar kullanılmağa başlanmıştır. Işınımla ısıtma tesisatlarından yazın serinletmede faydalanılabilir; fakat hesabını yapmak zordur ve bir defa yapıldı mı kesindir. Merkezîleştirme ilkesinin genelleştirilmesiyle aynı ortaklığa ait yapı topluluklarında olduğu kadar konut topluluklarında da önemli derecede ısı dağıtımı uygulandı (ada halinde ısıtma). Bu düşünce genişletilerek su, gaz ve elektriğe benzer şekilde ısıtmanın şehir içinde dağıtımı söz konusu oldu. Isıtıcı organlar ısı kaynağından kilometrelerce uzakta olan bu mesafeli ısıtmada akışkan olarak ya aşırı ısıtılmış su 210°C'a varan sıcaklıkta) veya yüksek basınçlı buhar kullanılır. Borular ısı kayıplarına ve elektrolize karşı etkili bir yalıtkan malzemeyle korunmalıdır. Bu tür ısıtma kazan dairelerini ortadan kaldırır fakat maliyet masrafları çok yüksektir.

● *Isı pompası* denen termodinamik ısıtmada, bir soğutucu makinenin soğutma kaynağından ısıtma kaynağına geçen ısı kullanılır.

● *Taşıtların ısıtılması.* Bir otomobil, ya küçük bir ocakta egzos gazları saptırılarak veya bir filtrede temizlendikten sonra arabaya dağıtılmadan önce su devresi üzerine yerleştirilmiş bir radyatörden geçip ısınan dış hava üfürülerek ısıtılır. Demiryolu taşıtları, lokomotifin ürettiği buhar oturma sıralarının ve geçitlerin altına yerleştirilmiş radyatörlere borularla dağıtılarak ısıtılır. Yoğunlaşan su, temizleyicilerle atılır. Çeşitli çekme sistemlerini (buhar, farklı gerilimde doğru veya alternatif elektrik akımı) kapsayan modern vasıtalarda ise ısıtma *basınçlı hava* ile yapılır. Dışarıdan alınan temiz hava elektrikli (dirençli) veya buharlı (borulu radyatör) *ısıtma bataryası*'na gönderilir ve oradan kompartımanlara dağılır. Dirençli temas çubukları veya kompartımana yerleştirilmiş termometrelere sağlanan *ısıtma ayarı* otomatiktir. Aynı şey ısıtma bataryasını kesikli şekilde besleyerek havanın sıcaklığını ayarlayıp sağlanabilir. Buna *ayarlı ve basınçlı hava* sistemi denir.

● *Sınaî ısıtma.* Sınaî ısıtma gerek tam anlamıyle sınaî işlemlerde, gerekse bu tür işlemlerde kullanılan sıcak akışkan veya yakıt üretiminde ısının uygulanmasıdır. Bu işlemler aşağıdaki şekillerde yapılır:

1. ısı ile bir sıvıyı buhar haline getiren fiziksel işlemler: su buharı üretimi, kurutma, damıtma, derişme (alkol, petrol, şeker v.b. sanayii);

2. ısı ile katı malzemeleri hamur veya sıvı hale getiren fiziksel işlemler: bunlar ya bu katılar üzerinde çalışmak ya başlangıç hallerinden farklı bir katı haline getirmek veya bir karışım, bir bileşim elde etmek için yapılır. Bu son halde ergime basit olarak kimyasal yan bir işlem olur;

3. bir katının özelliklerini ve yapısını (billûrsal durum, tanelerinin boyut ve düzenleri) değiştiren ısısal işlemler. Özellikle madenlere veya alaşımlara, bileşenleri arasında kimyasal tepkime olsun veya olmasın uygulanır; bazen bir cismin birçok molekülünü bir tek molekül halinde birleştirerek moleküsel yapısını değiştirmeğe yarar (polimerleştirme). Seramik sanayiinde ürünleri pişirme işlemi, nemli maddelerin suyunun giderilmesi kadar ergiyebilen maddelerin camlaşmasını da sağlar;

4. maddeler arasında kimyasal tepkime meydana getiren işlemler ise ya maddeleri sadece sıvı hale getirmek ya tepkimeyi hızlandırmak, ya onu mümkün kılmak (endotermik tepkime) veya istenen yönde denge şartlarını değiştirmek için kullanılır;

5. ısı ile ayrışma veya hava eşliğinde dönüşme işlemleri (kireç üretimi, maden kömürünün ayrışmasıyle damıtma ürünlerinin, gazın ve kokun üretimi). Isıtma usulleri, işlem için gerekli işlenecek maddenin dayanabileceği sıcaklığa, mümkün ısıtma hızına, ayar gerekliliğine, maddenin yakıt ve alevle muhtemel temas sakıncasına bağlıdır. Çok yüksek sıcaklık gerektiren işlemler yakıtlı veya elektrikli fırınlarda yapılır. Yakıtlı fırınlarda yakıt, genellikle karşılıklı katmanlar halinde işlenecek maddeye karıştırılabilir; eğer karıştırılmıyorsa yanma ürünleri fırın laboratuvarlarından geçer. Genellikle yakıt ayrı bir fırında yansa bile yanma, laboratuvarda izlenir ve maddeler aleve dokunarak ısınır; fırın duvarlarının ışınımı belirli derecede olayı etkiler. Eğer yakıt ayrı bir ocakta yanıyorsa, alev ve yanma ürünleri maddeyi kapalı kaplarır dışından ısıtır (karniler, potalar, kazanlar, imbikler v.b.). Elektrikli fırınlarda ya işlenecek maddenin yüzeyine elektrik boşalımı fışkırtılır ya akım geçen dirençlerle temas ettirilir veya malzemenin kendisi, içine elektrotlar sokularak veya alçak gerilim ve alçak şiddetli bir akım verilerek direnç gibi kullanılır. Son halde işlenecek maddeler halka şeklinde yerleştirilir. Elektrikli ısıtma «kızılötesi» denen ışımalı lambalar şeklinde özellikle kurutmada ve kalınlığı az maddelerin pişirilmesinde kullanılabilir. (L)

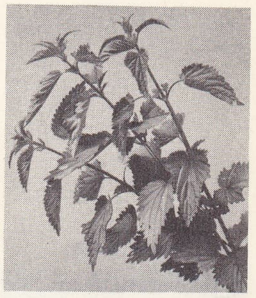

ısırgan

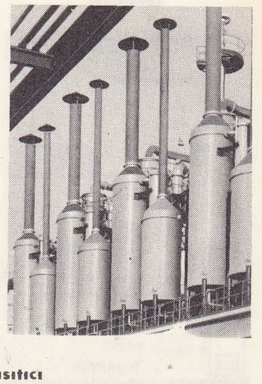

ısıtıcı

ISITMAK geçl. f. (esk. türk. k.). Sıcak hale getirmek: *Suyu ısıttım. Soba odayı iyice ısıttı.*

— DEY. *Isıtıp ısıtıp önüne koymak*, eski bir konuyu yeni imiş gibi boyuna öne sürmek.

— Bahç. *Bitkileri ısıtmak*, bitkileri sunî ısı ile sararak erken yetişmelerini sağlamak. (M)

ISITUTAR blş. sıf. Isıyı pek az geçiren maddeler için kullanılır. (M)

ISIVEREN blş. sıf. Kim. *Yeni.* Isı açığa çıkaran. *Eşanl.* EGZOTERMİK. (M)

ISKA i. *Argo.* Rast getirememe.

— DEY. *Iska geçmek. Argo.* Hedefe isabet ettirememek: *Hiç de iyi nişancı değil, her atışında ıska geçiyor.*

◆ **Iskalamak** geçl. f. Spor. Top v.b. kaçırmak, boşa vuruş yapmak. (M)

ISKAÇA veya **İSKAÇA** i. (ital. *scassa*'dan).

Foto. LAROUSSE

ısıtma (termik)

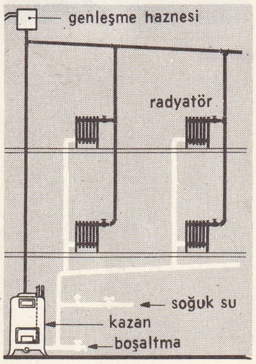

üst dağıtımlı (şemsiye)

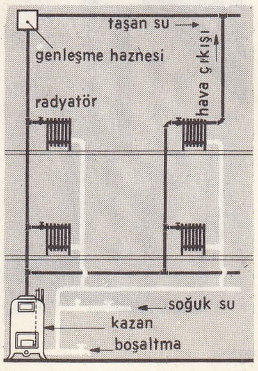

alt dağılımlı

Denizc. Yelkenli gemilerde direklerin alt uçlarının (topukların) oturtulduğu yuvalar. || *Iskaça çelikleri,* ağaç gemilerin güverteleri üzerindeki direk, ırgat, baba v.b. elemanların bağlandığı yerleri kuvvetlendirmek için kemereler arasına ve kemerelere dikey olarak konulan parça ağaçlar. || *Iskaça kemereleri,* ıskaça çeliklerinin bağlandığı kemereler. || *Iskaça siğili,* bir direği dikildiği durumda tutmağa ve dibini sıkıştırmağa yarayan, yamuk ağaç takozların her biri. || *Iskaça taraklaması,* ıskaça kemereleri ile ıskaça çeliklerinin bağlantılarını desteklemek için konan takoz. || *Şaft ıskaçası,* iç omurgadan sintine güvertesine kadar yükselen ve ucunda çatal biçimi bir yuva bulunan demirden yapılmış bir ıskaça sistemi. (Pervane şaftı bu çatal yuvanın içinden geçer.) [ML]

ISKALA i. (ital. *scala*'dan). Akust. ve Müz. Bir bestede kullanılabilecek aynı türden sesler kümesi. (Bk. ANSİKL., Akust. ve Müz.) || *Esk.* Gam.

— Graf. santl. *Renk ıskalası,* renkli baskı için yapılan provaların bütünü. (Dört renkli bir ıskala için şu provalar yapılır: sadece sarı, sadece kırmızı; kırmızı ve sarı üst üste; sadece mavi; sarı, kırmızı ve mavi üst üste; sadece siyah ve üst üste dört renk.) || *Gri ıskalası,* klişelerin tam ortaya gelmesini sağlamak ve kontrolunu kolaylaştırmak için, fotoğrafı çekilecek belgenin kenar boşluğuna yerleştirilen ve üst üste koyulmuş, rengi gittikçe koyulaşan gri şeritlerden oluşmuş kenar bandı.

— Teknol. *Mesafe ıskalası,* üzerinde, eşit mesafelerin eşit uzunluklarla gösterildiği yatay çizgi. || *Perspektif ıskalası,* yer çizgisinin herhangi bir noktasından görüş noktasına doğru uzanan ve üzerinde, eşit mesafelerin, görüş noktasına yaklaştıkça küçülen uzunluklarla gösterildiği çizgi. || *Renk ıskalası, ton ıskalası,* suluboyada veya yağlıboyada, bir renkten öbürüne derece derece geçilen ton dizisi.

— ANSİKL. Akust. ve Müz. *Fizikçilerin ıskalası*'nda, viyolonselin kalın ut_1'i saniyede 64 devirlik (hertz veya *çift titreşim*) bir frekans olarak tespit edilmiştir. Diğer frekanslar şunlardır:

	64	128	256	512	1024	2048
ut	1	2	3	4	5	6

lin altında, ut_{-1} veya ut_{01} (32 Hz), daha aşağıdaki oktavda ut_{-2} veya ut_{02} yazılır. Bu frekanslar 1700 yılında Sauveur tarafından tespit edildi. Uygunlukları yüzünden, bütün dünya fizikçileri tarafından kabul edildi. Bu ıskala, değeri gittikçe arttırılan diyapazondan (la_3) daha kararlıdır. Müzik sesleri 16'dan 4 096 devire kadar 8 oktav üstünde yayılır. Org borularının uzunlukları ayak cinsinden belirtilir (bir ayak 325 mm). Her bölge *do*'dan *si*'ye kadar gider.

Tabiî veya *biatonik ıskala.* Bk. GAM.
Kromatik ıskala. Bk. KROMATİK.
Armonik ıskala. Bk. ARMONİK.
Anarmonik ıskala. Bk. KOMA.

Iskala, ince ve kalın seslerle sınırlı olmaması, seslerin hiç bir üstünlük taşımamasıyle *sistem* ve gamdan ayrılır. Iskala, sistem ve gam tarafından doğru parçalarına ayrılan geometrik doğruya benzer. Hepsi *sistem* veya *mod* olarak düzenlenmiş birçok ıskala vardır (aralık farklarıyle).

Modern batı ıskalası XVIII. yy.dan bu yana eşit ölçü üstüne kuruldu (daha önce Pythagoras ve Zarlino ıskalaları vardı). Fakat gerçekte diatonik *temel bir ıskalanın, ek bir ıskala* üstüne bindirilmesi sonucunda meydana geldi. Temel ıskala da çoğu zaman, aralıklarını etkileyen yapı değişikliklerine uğradı. XX. yy.ın «atonal» akımları temel ıskalayı da atmış ve sadece oktavında 24 yarım ton bulunan tek bir ıskala tanınmıştır. Ölçülü ıskalanın birimi, oktavın 12'de biridir: *ölçülü yarım ton.*

Pythagoras ıskalası, herhangi bir tondan başlayarak sıra ile alınmış artan beşliler ve azalan dörtlülerden kurulu, *dinamik eğilimli,* anlamlı ve melodik bir ıskala idi; XVI. yy.a kadar tek başına kullanıldı. Bu devirde,Pythagoras beşlileri ile çınlama üçlülerini doğrudan doğruya birleştiren *Zarlino ıskalası* ortaya çıktı. Bu, majör tonlarla minör tonları birbirinden ayıran *statik bir ıskala* idi: *diyez,* karşılığı olan *bemol*'den daha aşağıdadır; aynı seslerin, görevlerine göre değişik yükseklikleri vardır (*re*'nin beşlisi olan *la, fa*'nın üçlüsü olan *la*'dan daha yüksektedir).

Solfej veya «Holder» *ıskalası,* Pythagoras ıskalasının sistemleştirilmiş bir halidir: oktav 53 derece-komaya bölünmüştür (bir ton 9 derece-komaya denktir).

Batı müziğinde yalnız bu 4 ıskala kullanılır. İlkçağ ve şüphesiz Ortaçağda, *sabit dereceler* ile *değişken dereceler* arasındaki farkla ayrılan *kromatik* ve *anarmonik ıskala*'lar kullanılıyordu. Bu ilke, «egzotik» denen ıskalalarda bugün bile yaygındır. Nihayet bilginlerin kurduğu bazı ıskalalar tamamen yapmadır ve oktavı istenen sayıda eşit aralıklara böler: etnomüzikolojide tartışılan *javane slendro* ve *tam tonlu gamlar* bunlardandır. Bu ıskalalar, XIX. yy.ın sonunda batı müziğinde, özellikle Debussy tarafından kullanılmıştır.

Müzik ıskalası adı, bir müzik sisteminde bulunan seslerin tümüne verilir. Yunanlıların *diyagram* dedikleri budur. Modern orkestranın alanı 7 oktavdır (ut_{01}'den ut_7'ye kadar); kuyruklu piyanoda la_{02}'den ut_7'ye, normal piyanoda la_{02}'den la_6'ya varır.

Org, $ut_{02}=16$ Hz'den alçak frekanslara kadar inebilen tek müzik âletidir. Orkestra ve piyanodan daha yükseğe çıkabilir.

Kampana ıskalası, elde edilmek istenen çeşitli sesleri verecek şekilde çan boyutlarını belirtmeğe yarayan ıskaladır. (L)

ISKALARYA i. (ital. *scalaria*'dan). Denizc. Yelkenli gemilerde direklere çıkmak için çarmıklar üzerine muntazam aralıklarla yatay olarak bağlanmış ince halatlardan veya demir çubuklardan yapılmış basamaklar. (Eski yelkenli gemilerde bunlar halattan yapılır, üzerine basıldığı zaman çarmıkların içeri doğru kavislenmesini önlemek için aralarına demir basamaklar konurdu.) [Bk. ÇARMIK]. || Savaş gemilerinin sol tarafındaki teşrifat merdiveni. || *Iskalarya bağı,* ıskalaryaları çarmıklara tutturmak için kullanılan bağ. (Aslında kazık bağıdır.) [Bk. KAZIK *bağı*]. (M)

ISKANÇA i. (ital. *scanza*'dan). Denizc. Tayfanın nöbet değiştirmesi. || *Iskança etmek* (veya *Iskança vardiya etmek*), nöbet değiştirmek. (M)

ISKAPARMA i. (ital. *scaparma*'dan). Denizc. Bir gemiyi kiralama. (M)

ISKARA i. Bk. IZGARA.

ISKARÇA veya **İSKARÇA** i. (ital. *scarza,* bataklık otu'ndan). Bir şeyi çok sıkı istif etmek, tıka basa doldurmak: *İçi malâmal küffâr esiri ve bîhesap «ıskarça» yüklü mal-i ganâim olmakla* (Evliya Çelebi).

— Denizc. Bir limanın gemi kalabalığı içindeki durumu. (M)

ISKARDA i. Mim. Duvar yapımında, yukarıya çıkıldıkça, genişliğin azalmasıyle meydana getirilen eğim. (M)

ISKARLAT i. (ital. *scarlatto*'dan). Dokumc. Parlak Venedik çuhasına verilen ad. (Kırmızı, yeşil, beyaz renkleri vardır. En çok kırmızı renkli olanı kullanılırdı.) [M]

ISKARMOZ i. (ital. *scarmos*'tan). Denizc. Gemilerin kaburgalarını meydana getiren eğri ağaçlara verilen ad. (Eskiden ağaç gemi yapımında postalar sekiz parçadan meydana getirilirdi. Bunlar omurgadan başlayarak döşek, yarım döşek, döşek kapağı, ege göve, ıskarmoz, bir voltalı, iki voltalı idi. Halen küçük deniz araçları yapan ustalar arasında yekpare kesilmiş postalara da ıskarmoz denir.) || Kürekli araçlarda kürek kayışının takılması için küpeşteye dikey olarak tutturulan sert ağaçtan yapılmış çubuk; bu biçim ıskarmoza «âdi ıskarmoz» denir. || *Iskarmoz boğazı,* yarımay ıskarmozların küreğin kayıp çıkmaması için daralan ağız kısmı. || *Iskarmoz çeliği,* ıskarmozlar (postalar) arasına yatay olarak konulan takoz. || *Iskarmoz yatağı,* filikanın küpeştesinde, küreğin küpeşteye değdiği kısma konulan takviye parçası. || *Yarımay ıskarmoz,* küpeşte üzerine açılmış deliği içinde serbestçe dönebilen, yarımay biçiminde bir çeşit ıskarmoz. (Kürek, boğaz kısmından bu ay biçimindeki yuvaya oturtularak çekilir.) [M]

ISKARMOZ i. palamut büyüklüğünde, yuvarlak gövdeli, pullu balık; hamsi, sardalya, uskumru, kolyoz gibi küçük balıklarla beslenir. (İlmî adı *Sphyraena sphyraena.*) [ML]

ISKARPELA i. (ital. *scarpello*'dan). Marang. Marangozların kullandığı demir kalem. Bk. ANSİKL.

— Heyk. Tahta üzerinde çalışan heykelcilerin ağaç kabuklarını soymak için kullandıkları, kesici kısmı üçgen şeklinde âlet.

— ANSİKL. *Iskarpela,* tahta bir sap üzerine tutturulmuş çelik bir lamadan meydana gelir. Keskin kısmı 4 mm'den 55 mm'ye kadar değişen, çeşitli boyda ıskarpelalar vardır. Lama kısmı daima yassı ve keskilerden farklıdır. Pürüzsüz kesmek için, ıskarpela genellikle elle itilerek kullanılır; buna karşılık keskilerde bir tokmakla vurmak gerekir. (L)

ISKARTA sıf. veya i. (ital. *scarto*'dan). Değişik sebeplerle değerini kaybetmiş (mal).

— ÇEŞ. DEY. *Iskartaya çıkarmak,* değersiz, işe yaramaz bularak bir kenara atmak. || *Iskartaya çıkmak,* değersiz görülüp bir kenara atılmak.

— Deric. Sepicilikte kötü kaliteli deri.

— Oyun. Bazı iskambil oyunlarında kullanılması gerekmediği için, bir kenara ayrılan kâğıtlar. (LM)

ISKAT i. (ar. *sukūṭ*'tan *ıskāṭ*). Düşürme, aşağı atma. || Düşürülme: ***Hükûmetin ıskatıyle malûm bir hükûmetin tesisi, meclisin feshi, İzmir ve Adana'nın temini işgali için...*** (Atatürk). || Ölünün ruhunu azaptan kurtarmak için verilen sadaka. || Yok etme, ortadan kaldırma. || Geçersiz kılma, iptal etme. || *Iskat-ı cenîn,* çocuk düşürme.

— Din. *Iskat akçası.* Bk. ANSİKL. || *Iskat-ı salat,* ölenin bazı ibadet borçlarının Tanrı katında bağışlanması için yoksullara özel bir şekilde sadaka verilmesi.

— ANSİKL. Din. *Iskat akçası,* hanefî mezhebinde, ölen kişinin kılınmamış farz namazları ile «vitir» namazlarının bağışlanması ümidiyle ölümünden sonra verilen bir tür sadaka. Bu kişi eğer vasiyette bulunmuşsa, vasiyetinde belirttiği tutar ödenir. Bu konuda vasiyeti yoksa, vârisleri, hattâ bir üçüncü kişi de bu sadakayı verebilir. Üçüncü kişinin verip vermeyeceği konusunda bazı tereddütler vardır.

Iskat akçası tutarının hesap edilebilmesi için şu yola başvurulur: kılınmamış her namaz için, bir «fitre» tutarı darı «fidye» verilir. (Bk. FİTRE.) Ölen kişinin namaz borcunun ne olduğu kesinlikle bilinemeyeceğinden, bülûğa erdiği tarihten sonraki hayatı kaç yılsa ona göre ve ihtiyaten hesaplanan bir tutar bulunur. Ancak, bu tutar oldukça yüksek olabilir. Bu gibi durumlarda islâm şeriatının ruhuna hiç uyanmayan ve Kur'an ile Hadis'te de olmayan bir «hile-i şer'iye»ye başvurulur. Ayrılan para bir yoksula «hibe» edildikten sonra, o yoksul, ıskat akçasını veren kişiye yeniden bu tutarı hibe eder. O da yeniden bağışlar. Böylece, bu işlem on defa tekrarlanırsa, on lira ıskat akçası yüz liraya çıkar. Bu işleme «devir» denir.

Bazı mezheplerde bu usul yoktur. Bunun yerine, ölen kişinin en büyük oğlu, onun namazlarını kılar. Bunun da İslâm'a uygun olup olmadığı şüphelidir.

Kur'an'ı Kerim'de, bu konuda herhangi bir hüküm yoktur. Sadaka verilerek namaz borçlarının ödendiği kesinlikle söylenemez. Ancak, yapılan iyiliğin sevabı ölen kişinin ruhuna bağışlanırsa, namaz ve oruç konusundaki ihmallerinin bağışlanacağı umulur. «Devir» usulü ise bir hile-i şer'iyedir ve islâmî anlayışa uygun değildir. Uygulamada, «ıskat» usulünde kolaylık sağlanması ve sadaka olarak ayrılan tutarın kısa bir süre içinde «çoğaltılması» için devir halkası kurulmakta, meselâ on kişi sıralanarak, aldıkları parayı, «bağışladım» ve «kabul ettim» cümlelerinin arapçasını tekrar ederek birbirlerine geçirmektedirler. Her ne şekilde olursa olsun, bütün bu «hile»lerin İslâm'a aykırı olduğu söylenir.

◆ **Iskatât** çoğl. i. *Esk.* Düşürmeler.

— Huk. *Esk. Iskatât-ı mahza,* talâk, itak gibi ıskat olunan şeyler. (M)

ISKATÇI i. (*ıskat*'tan *ıskat-çı*). Ölü için

dağıtılan sadakayı alan din adamı veya dilenci: *Nesl-i hazır ki sarık gördü mü terzil ediyor / Defol ıskatçı diyor, cerci diyor, leşçi diyor* (M. Â. Ersoy). [M]

ISKONTO i. (ital. *sconto*'dan). Zamanından önce, vadesi gelmemiş bir senedin faiz ve komisyon payı düşürülerek karşılığından eksik ödenmesi. Kırma. || Satıcının alıcıya sattığı malın fiyatından yaptığı indirme. (*Eşanl.* TENZİLÂT.) || *Teklz.* Bir kısmını söylenmemiş sayma. || *Iskonto etmek,* fiyat v.b. şeyin bir miktarını indirmek.

— Tic. Ödenmesi gereken bir borcu, vadesinden önce ödeyenin kazanmış olduğu indirim tutarı. (Bk. ANSİKL.) || *Dış ıskonto,* senedin itibarî değeri üzerinden basit faiz usulüyle yapılan hesaplama. || *Emtia ıskontosu,* satıcının ödeme şeklini ve vadesini göz önüne almaksızın, emtianın tesliminde satış fiyatı üstünden alıcıya yaptığı indirim. || *İç ıskonto,* itibarî değer esas alınarak halihazır değere göre yapılan hesaplama. || *Kasa ıskontosu,* satış bedelinin peşin olarak veya kısa bir sürede ödenmesine karşılık yapılan indirim. || *Poliçe ıskontosu,* poliçe üzerinden yapılan indirim.

— ANSİKL. Tic. Bir borç ilişkisi göz önüne alındığında şu dört unsur görülür: alacaklı, borçlu, edim ve talep. *Alacaklı* talep hakkına sahip olan; *borçlu* alacaklıya karşı bir edimi yerine getirmeyi yüklenmiş olan öznedir. *Edim* ise borçlunun alacaklıya karşı yerine getirmekle yükümlü olduğu husustur. *Talep* de alacaklının borçludan borcu istemesidir. Ticarî hayatta bu tür ilişkilerde bazen edimin hemen yerine getirilemeyeceği bir durum olabilir. Böyle durumlarda borçlu *emre muharrer* bir senet düzenleyerek bunu alacaklıya verir veya alacaklının, üstüne bir *poliçe* çekmesine izin verir. Senedin hâmili, diğer bir deyimle talep hakkına sahip alacaklının, senedin vadesinden önce paraya ihtiyacı olursa, vade ile uygun bir indirimi kabul ederek ticarî senedi bir bankaya veya bir sarrafa devreder. Bu devretme işlemine *kırdırma* denir. İşte bu kırdırma sırasında alacaklının kabul ettiği indirim tutarına *ıskonto* denir.

● *Dış ıskonto*'ya (haricî ıskonto) göre ıskonto tutarı, (Z ıskonto tutarını, p ıskonto fiyatını veya oranını, C itibarî değeri ve t vadeyi gösterirse şu şekilde hesaplanır:

$$Z = \frac{C \times P \times T}{36\,000}.$$

● *İç ıskonto*'ya (dahilî ıskonto) göre ise (Z_1 ıskonto tutarını, C_1 ise itibarî değeri belirtirse) ıskonto tutarı

$$Z_1 = \frac{C_1 \times P \times T}{36\,000 + (p \times t)}$$

şeklinde hesaplanır.
Genellikle daha çok kullanılan dış ıskonto tutarı iç ıskonto tutarından daha büyüktür.

● *Emtia ıskontosu*'na gelince, bu ıskonto, fiyatların durması ve emtianın müşteriye teslimi sırasında hasara uğraması veya kısmen zayi olması, fiyatlarda müşteriye göre fark gözetmek istenmesi ve alıcıların, kendilerine malı teslim etmiş satıcılardan, satış fiyatına belirli bir oranda zam yaparak, bunu fatura üstünden ıskonto ile indirmesini talep etmesi halinde uygulanır. Son işlemde alıcının amacı, işlemden elde edeceği kârı, esas satış fiyatından ayırabilmek ve ayrı bir kalem halinde gösterebilmek istemesidir. Zira bu şekilde maliyet hesapları daha kolaylıkla tutulabilir. Bu durumda satıcının faturasında iki fiyat bulunur: Biri indirimden önceki ***gayrısafi satış fiyatı,*** diğeri indirimden sonraki ***safi satış fiyatı*** veya ***gerçek fiyat.*** Gayrısafi satış fiyatı, safi satış fiyatı ile alıcının talebi üzerine bu fiyata eklenen yüzdenin toplamına eşittir; (b gayrısafi fiyatı, r safi fiyatı, p safi fiyata yapılan zammı gösterirse) formülü şöyle yazılır:

$$b = r + \left(\frac{n \times p}{100}\right)$$

Satıcı, fatura üzerindeki safi satış fiyatını elde etmek için, gayrısafi satış fiyatına yüzde kaç oranında ıskonto uygulaması gerektiğini hesap etmek isterse, şu formülü kullanır:

$$p_1 = \frac{(b-n)}{b} \times 100.$$

(M)

ISKOPAMAR. Denizc. Bk. CUNDA *yelkeni.* || *Iskopamar alaveresi,* ıskopamar yelkenini toplamak için kullanılan donanım. (Iskopamar gargarisi de denir.) || *Iskopamar amorası,* ıskopamar yelkeninin amora yakasından alınarak yan mataforasının cundasından dolaştırıldıktan sonra güverteye alınan ıskotası. (Bk. YELKEN *yakaları.*) || *Iskopamar bastonu,* ıskopamar yelkenlerini açmak için ana serenlerin cundalarından dışarı doğru uzatılan müteharrik çubuk. || *Iskopamar mataforası.* Bk. MATAFORA. || *Iskopamar sereni,* ıskopamar yelkeninin üst kenarının gerilip bağlandığı seren. (Yelken bu serenin ortasında ıskopamar bastonunun cundasına asılır.) || *Iskopamar sılangosu,* ıskopamar serenini, ortasından ıskopamar bastonu cundasına çekmekte kullanılan halat. (M)

ISKOTA veya **SKOTA** i. (ital. *scotta*'dan). Denizc. Yelkeni bordada tutmağa ve rüzgâr altına düşen taraftaki uçlarından birini tespit etmeğe yarayan ip: *Iskotaları salıverdik* (Halikarnas Balıkçısı). *Gabya yelkeni ıskotası.* || *Iskota lavrası,* yelken gemilerinde trinket ve mayıstra yelkenlerinin ıskotalarını donatarak içeriden laya etmek üzere küpeştelerde açılmış deliklere dil geçirilerek meydana getirilmiş sabit bastika. || *Rüzgâr üstü ıskotası,* alt seren yelkeninin rüzgârın estiği taraftaki ıskotası. || *Tek* (veya *çifte*) *ıskota düğümü,* ipi yardımcı bir yelkene, üzerinde matafyon deliği bulunan bir yelkene, kamçılı rodansa veya rodansaya tespit etmeğe yarayan düğüm. (Bu düğüm ip gerildikçe sıkışır.) [LM]

ISKUNA veya **USKUNA** i. (ing. *sconna*'dan). Denizc. Bk. BRİK-GULET. (M)

ISLAH i. (ar. *ṣalāḥ* ve *ṣulḥ*'tan *ıṣlāḥ*). İyi hale getirme, düzeltme: *Hattâ eniştesi matbaanın ıslahından, gazetenin terakkisi teminden bahsediyordu* (H. Z. Uşaklıgil). || Bir hayvan veya bitki türünden daha iyi verim alabilmek amacıyle yapılan işlem: *Tohum ıslah istasyonu.* || *Islah etmek,* düzeltmek, iyileştirmek: *Onu ıslah etmek için yıllarca uğraşan babası, emeklerinin boşa gittiğini anlamıştı.*

— DEY. *Islah olmaz,* düzelmez, iyi hale gelmez.

— *Esk. Islah-ı hâl,* kendi durumnu düzeltme, kötü davranışlardan ve alışkanlıklardan kendini kurtarma. || *Islah-ı zât-ül beyn,* iki kişi arasındaki dargınlığı kaldırarak uzlaştırma. || *Islah-pezir,* ıslah edilmesi mümkün olan, ıslah edilmeğe elverişli.

— Binic. *Bir atı ıslah etmek,* kötü bir binici tarafından terbiyesi bozulmuş olan bir atın yeniden terbiye edilmesi.

— Coğ. Bir toprakta verimliliğin yükseltici teknik tedbirlerin alınması veya daha elverişli yeni bir üretime geçilmesi.

— Huk. Ceza yargılamasında, yapılmış olan bir yargılama işleminde mevcut bir aykırılığı gidermek için, o işlemin ortadan kaldırılması suretiyle düzeltilmesini sağlayan bir yol. (Islahta önemli nokta, mevcut aykırılığın işlemi yapan kişi tarafından değil, fakat bir başka kişi tarafından düzeltilmesidir. Meselâ sorgu hâkiminin verdiği bir karara karşı «itiraz» adlı kanun yoluna başvurulduğunda, itiraz makamı olan asliye hâkimi, gerekirse bu kararı ıslah eder, yani esas hakkında karar verir. Aynı durum, esas mahkemesince son karar verildikten sonra, temyiz yoluna başvurulduğunda, Yargıtayın da, bazen yaptığı gibi esasa karar vermesi halinde de ortaya çıkabilir.) || Davacı veya davalının yapmış olduğu usule ilişkin bir işlemi düzeltmesi. (Huk. Us. Muhakemeleri kn. md. 83/1). Bk. ANSİKL.

— Teknol. *Tahtaların ıslahı,* kimyasal etkenlere karşı dayanıklılık, yalıtkanlık, yüksek mekanik dayanıklılık gibi bazı yeni fiziksel ve mekanik özellikler kazandırmak için, tahtaları ve ağaçları, bu özellikleri taşıyan malzemelerle işlemekte kullanılan tekniklerin tümü. (Elyaf halinde ayrılmış tahtalardan elde edilen panolar bu kategoriye girmez: bunlar *sunî tahtalar*'dır. Aynı şekilde, saklanması için antiseptik ürünlerle tahnitlenen tahtalar da bu işlemin dışındadır.)

— Zır. Toprağa çeşitli maddeler katarak fizik niteliklerini düzeltme, iyileştirme: *Kireç, killi toprakları ıslaha yarar.* (Bk. ANSİKL.) || *Çayırların ıslahı* (yenilenmesi), diskli veya dönekli toprak kırma makinesi işlenmek suretiyle çayırların iyileştirilmesi tekniği. (Böylece toprak devindirilmiş, havalandırılmış olur, fakat bitki örtüsü büsbütün yok edilmez. Genellikle bu işlem, elverişli kimyasal bir gübre vermek bir yem bitkisi ekmek suretiyle tamamlanır.)

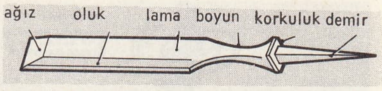

ıskarpela

— ANSİKL. Huk. *Islah,* Hukuk Usulü Muhakemeleri kanununun iddiacının (md. 185) ve müdafaanın (md. 22) sonradan hasmın müsaadesi olmaksızın değiştirilmesine izin vermemektedir. İşte iddia ve müdafaanın değiştirilmesi yasağının istisnalarından (md. 185, bent 2 ve md. 203/III) biri de *ıslah* yoludur.
Gerçekten meselâ davacı dava dilekçesinde dermeyan etmiş olduğu dava sebebini (temelini) veya neticei talebini davalının muvafakati olmaksızın değiştiremeyecektir. Aynı şekilde davalı da cevap layihasında ileri sürmeyi ihmal ettiği bir savunma sebebini davalının muvafakati olmadan ileri süremez. Bu muvafakati elde edemedikleri takdirde ancak şartlarını yerine getirmek suretiyle dava dilekçesinin veya cevap lâyihasının ıslahı yoluna gitmeleri mümkün olabilir. Buna göre ıslah iddianın ve müdafaanın değiştirilmesi yasağının yumuşatılması için kabul edilmiş bir müessesedir.
Islahın şartları. Islah için ıslahı yapacak olanın irade beyanı yeterlidir. Islahın tamamlanması için mahkemenin ve hasmın rızasının elde edilmesi gerekmez. Islah celsede diğer taraf hazır bulunduğu halde yapılabileceği gibi daha evvel karşı tarafa teklif edilmek şartıyle dilekçe ile de yapılabilir (Huk. Us. Muhakemeleri kn. md. 83). Yani taraflardan her biri ancak bir kere ıslah yolundan faydalanabilir. Bunun dışında kanun aynı dava içinde de ıslahın yapılabilmesini belirli bir kademeye kadar mümkün görmektedir: ıslah tahkikata tabi davalarda tahkikat bitinceye kadar, tahkikata tabi olmayanlarda yargılamanın sona ermesine kadar yapılabilir (Huk. Us. Muhakemeleri kn. md. 84). Buna dayanarak Yargıtay, bir İçtihadı Birleştirme kararında, Yargıtayın hükmü bozmasından sonra ıslah yoluna başvurulamayacağını kabul etmiştir (İçtihadı Birleştirme kararı, 4.II.1948. Esas 10; karar 3; Resmî Gazete 17.VI.1948, nu. 6934). Doktrinde bu karar tenkit edilmiştir. Bir görüş bozulan hükmün esasa ilişkin olması halinde İçtihadı Birleştirme kararının çözümü doğrudur. Hüküm esasa girişilmeksizin verilen usule ilişkin bir hüküm ise (bk. HÜKÜM), bozmadan sonra yapılacak olan yargılamada ıslah yoluna başvurulabilmelidir. Diğer bir görüş ise yargıtayın bozması üzerine «mahkemenin bozma kararına uyması ile dava yeniden duruşma (yargılama) safhasına girmiş» olacağından ve «duruşma henüz bitmemiş» bulunacağından (İçtihadı Birleştirme kararı 4.II. 1959; Esas 13; karar 5, Resmî Gazete 28.IV. 1959, nu. 10193) bozmadan sonra ıslahın mutlak olarak caiz bulunacağı hakkındadır.
Kanun ıslahın yapılabilmesi için ıslah eden tarafı ıslah tarihine kadar olan «dava masrafları» ile «diğer taraf için takdir olunacak zarar ve ziyan»ın «davada mahkûm olmuş gibi derhal mahkeme veznesine vermeğe mecbur» tutar (Huk. Us. Muhakemeleri kn. md. 86/I). Daha sonra zarar ve ziyanın fazla veya noksan olduğu tespit edilecek olursa fazla tazmin, noksan iade olunacaktır (Huk. Us. Muhakemeleri kn. md. 86/II). Kanunun belirttiği zararların tazmini bütün muhakeme masrafları ve karşı tarafın davayı kazanması halinde elde edeceği menfaatin tamamının tazmini anlamında değildir. Burada söz konusu olan, ıslah dolayısıyle davanın gecikmiş olmasının sebebiyet verdiği fazladan yapılan yargılama masraflarıyle hasmın ıslah dolayısıyle haklı çıkmasının geciktirilmiş olmasından doğan yararlardır.
Masraflar «derhal» yatırılmalıdır. Yani mahkemenin vereceği mühlet içinde bu masrafların mahkeme veznesine yatırılması gerekmektedir. Bu mühlet içinde masraflar yatırılmadığı takdirde ıslah yapılmamış sayılır. Bundan sonra artık bu tarafın yeni-

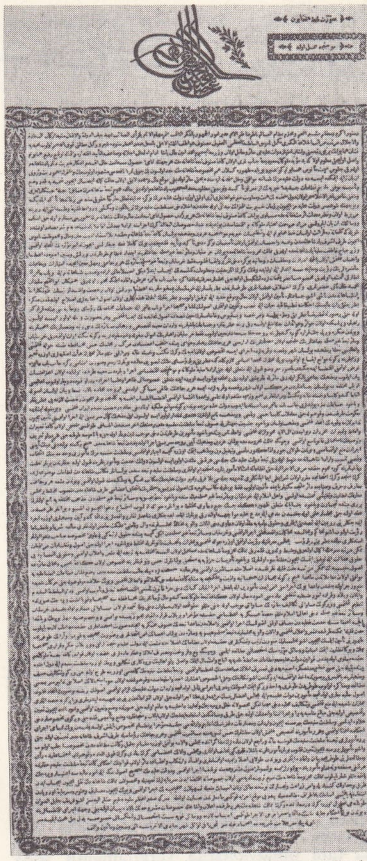

Islahat fermanı (Osmanlı tarihi adlı eserden)

den ıslah yoluna başvurmasının mümkün olmadığı, doktrinde genellikle kabul edilmektedir. Bu görüşün gerekçesi şöyle özetlenebilir: masraflar ödenmemiş de olsa ıslah hakkı kullanılmıştır. «Gayrıvaki sayılan ıslahtır. Yoksa ıslah hakkının istimali vakidir».

Islahın hükmü. Davanın tamamının ıslahı mümkün olabileceği gibi davanın kısmen ıslahı da mümkündür. Davanın tamamen ıslahı davacı tarafından yapılabilir. Burada davacının davayı başından ıtibaren değiştirmesi söz konusudur. Ancak davanın tamamen ıslahı ve yeni bir dava dilekçesi verilmesiyle yeni bir dava açılmış değildir. Davanın açılma tarihine göre belirlenir. Davanın tamamen ıslahı halinde, davacının ıslahının yapıldığı tarihten itibaren (yani dilekçe ile yapılmışsa bunun tebliği tarihi), celsede yapılmışsa bu tarihten itibaren üç gün içinde yeni bir dava dilekçesi vermesi lâzımdır. Kanun bir süre içinde «yeni bir dava» açılmasından bahseder. Ancak belirtildiği gibi söz konusu olan yeni bir dava değildir. Bir süre zarfında davacının yeni bir dilekçe vermemesi halinde, kanun davasının iptal olunacağını öngörmektedir Huk. Us. Muhakemeleri kn. md. 88). Bu iptal tarihinden itibaren üç ay içinde, davacı yeni bir dava ikame edebilir. Ancak bu takdirde yeniden harç ödemesi gerekir. Davanın tamamını ıslah eden davacı, bu üç ay içinde yeniden dava açmadığı takdirde davasından feragat etmiş sayılır (Huk. Us. Muhakemeleri kn. md. 89). Yani davaya konu teşkil etmekte bulunan hak ortadan kalkacaktır. Davanın kısmen ıslahı davacı tarafından yapılabileceği gibi davalı tarafından da, savunmaya ilişkin olarak yapılabilir. Kısmen ıslah halinde belirli bir usul hukuku işleminin ıslahı söz konusu olmaktadır. Kısmen ıslah halinde, sözü geçen 3 gün ve 3 aylık sürelerin ve bunlara bağlı hükümlerin uygulanması söz konusu değildir. Tarafın ıslah ettiği işlemin hâkim tarafından verilecek mehil içinde yapılması gerekir.

Islah edilen kusurlar, yani tamamen ıslahta dava dilekçesinden itibaren bütün işlemler; kısmî ıslahta ise ıslah edilen usulî işlemler hiç yapılmamış hükmündedir (Huk. Us. Muhakemeleri kn. md. 87). Ancak hâkim huzurunda yapılmış ikrarlar, keşifler, bilirkişi raporları ve şahit ifadeleri muteber olarak kalır (Huk. Us. Muhakemeleri kn. md. 87).

Islah yolu ile davacı, dava sebebini ve müddeabihi değiştirebilir. Ancak kanun, müddeaaleyhin ıslah yolu ile «tezyid»ine imkân vermemiştir (Huk. Us. Muhakemeleri kn. md. 87, son cümle). Yargıtay ıslah yolu ile tarafın değiştirilemeyeceğini muhtelif kararlarında hüküm altına almış bulunmaktadır. Hesap ve yazı hataları için ıslah yoluna başvurmaya lüzum yoktur.

— Zır. Toprağa her türlü madde katarak fizik niteliklerini iyileştirmeğe ıslah, çeşitli maddeler katarak kimyasal bileşimini iyileştirmeğe de *gübreleme* denir.

Bazı istisnalar dışında, toprağa verilen maddeler her iki işi birden görürse de bunlardan biri diğerine göre daha baskın olur. Meselâ killi bir toprağa hafifleterek onu daha süzek hale getiren kum veya kumlu bir toprağı daha sıkı ve yağmur sularını tutar duruma getiren kil ıslah ödevi görür. Fakat katılan kum aynı zamanda kısmen kireçli ise killi toprağa ayrıca değerli bir kimyasal element, yani kalsiyum da katacaktır. Kil ise kumlu toprağa kalsiyumdan daha az değerli olmayan bir başka kimyasal element, yani potasyum verecektir. Demek ki kum ve kil hem gübre yerine geçer, hem de toprağın ıslahına yarar. Kireç, marn ve alçı için de aynı şeyler söylenebilir. Başta çiftlik gübresi olmak üzere her çeşit organik madde gübre olduğu gibi aynı zamanda kuvvetli bir ıslah aracıdır. Bu maddelerin çürümesiyle oluşan humus, fizik bakımdan ağır toprakları olduğu kadar hafif toprakları da ıslah eder. Birincisinde toprağı kolay işlenir hale getirir; ikincisinde toprağı bünyece zenginleştirir ve yapışkanlığını artırır. Sulama, akaçlama, kirizma yapma gibi işlemlere mekanik ıslah, gübrelemeye kimyasal ıslah, toprağa silis, kil, kum, kalker (çeşitli kireç taşları, marn, deniz birikintileri [maer ve kıyı çamuru], kavkılı kum, şeker fabrikası döküntüleri, kil, alçı), balçık, turba (humus verir) katılmasına fizik ıslah denir. (L)

◆ **Islahen** zf. *Esk.* Düzelterek, iyileştirerek, düzeltme yoluyle.

◆ **Islahî** sıf. *Esk.* Düzeltme ile ilgili, iyileştirme ile ilgili.

◆ **Islahiye** sıf. *Esk.* Islahî'nin dişili. ‖ *Tedâbir-i ıslahiye,* düzeltme, iyi hale getirme için alınan tedbirler. (LM)

ISLAHANE blş. i. Bk. ISLAHHANE.

ISLAHAT çoğl. i. (ar. *ışlāḥ*'tan, *ışlāḥat*). Aksaklıkları ve kötülükleri gidermek için yapılan işler. Bk. REFORM.

— *Esk. Islahat-ı adliye,* adlî kuruluşlarda ve konularda yapılan yenilikler. ‖ *Islahat-ı askeriye,* askerî yenilikler. ‖ *Islahat-ı cedide,* yeni düzeltmeler; yapılan ıslahatta eksik görülerek, yeniden düzeltmeler yapılması. ‖ *Islahat-ı maliye,* malî konularda yapılan düzeltmeler. ‖ *Islahat-ı mülkiye,* idarede yapılan yenilikler, düzeltmeler. ‖ *Islahat-perver,* yenilik taraftarı olan, yeniliği seven.

◆ **Islahatçı** i. Islahat yapan veya ıslahat yapmak için uğraşan kimse. (M)

Islahat fermanı, Âli Paşanın teşvikiyle Abdülmecid tarafından yayımlanan ve Paris antlaşmasına sunulan ıslahat programı (ilân tarihi 28 şubat 1856). Islahat fermanı Paris antlaşmasından altı hafta önce Babıâli'de bütün nazırlar, yüksek memurlar, şeyhülislâm, patrikler, hahambaşı v.d. azınlıkların önünde okunarak ilân edildi. Ferman, Osmanlı imparatorluğu içinde kurulması kararlaştırılan yeni bir düzenin prensiplerini genel hatlarıyle programlaştırdı.

Gülhane hattının (1839) başlattığı Tanzimat düzeni, siyasî düşünceler değiştirilmeden osmanlı müesseselerini yenileştirmek için yapılmıştı. Bu fermanla ordu, yeni bir biçim kazandı, mülkî yönetim eyalet örgütü haline getirildi. Devlet şûrası ve vilâyet meclisleri kuruldu, karma mahkemeler meydana getirildi, Avrupa örneğine uyan yeni okullar açılması öngörüldü. Fakat bütün bu çabalar Osmanlı devletini modern bir yapıya sokmaktan henüz çok uzaktı. Nitekim, Rusya, Tanzimat fermanını hıristiyan tebaanın hakları için yetersiz gördü. İngiliz ve Fransızlar özel birtakım çıkarları için Rusya'nın düşüncesini benimseyerek hıristiyan tebaaya yeni haklar verilmesi konusunda çalışmalar yapıyorlardı. Esasen Kırım savaşı, Ruslar ile Fransızların, katolikler ve ortodoksların çıkarlarını sağlamak için yapılan çalışmalarından doğdu. Savaşın sonuna doğru ilgili devletler, barış konferansında Rusya'nın hıristiyan tebaa çıkarına bazı yatırımlarını önlemek için Viyana'da toplandılar (1 şubat 1855). Toplantıda barışın genel prensipleri tespit edilirken, Osmanlı imparatorluğu sınırları içinde yaşayan tebaanın hak ve imtiyazlarını isteyen bir madde konulmasını kabul ettiler. Bu maddenin programlaştırılması yolunda şu tezler ortaya atıldı:

a. *Türk tezi.* Osmanlılara göre, hak ve imtiyazlar iki bölümde incelendi: 1. dinî imtiyaz ve haklar. Bunlar vicdan hürlüğü ile ilgili olduğundan değiştirilmesi mümkündür; 2. medenî haklar. Bunlar muhtariyet ve adaletle ilgilidir; değiştirilmesi söz konusu olmamalıdır.

b. *Rus tezi.* Osmanlı sınırları içinde yaşayan hıristiyanların hak ve çıkarları Avrupa devletlerinin toplu garantisi altına alınmalıdır.

c. *İngiliz tezi.* Din serbestliği ve hukuk eşitliği sağlanmalıdır.

ç. *Fransız tezi.* İslâm tebaa ile hıristiyan tebaa arasında cemiyet, haklar, vergiler, askerlik, eğitim ve devlet memurluklarına geçme bakımından sürüp giden farklar bir ferman ile kaldırılarak tebaa eşitliği tam anlamıyle genişletilmelidir.

Osmanlı devleti, rus ve ingiliz tekliflerini kabul etmedi. Fransız tezi; din ve devlete açıktan açığa dokunmadığı için kabul edildi. İngiltere ile Avusturya bu teklif üzerinde birleşince fransız tezi bir ferman şekline konularak, ilân işi Osmanlı devletine bırakıldı. Bu bakımdan Islahat fermanı, Babıâli'nin kabul etmek zorunda kaldığı bir ıslahat programıdır denilebilir.

Osmanlı devleti bu fermanı ilân ederek hükümdarlık haklarını korumuştur.

Islahat fermanı, Gülhane hattındaki prensiplere eklenen yeni yirmi maddeden meydana geldi. Bu maddeler şöyle özetlenebilir: tebaanın can, ırz ve namusunun korunması, kanun önünde eşitlik; devlet hizmetlerine ve askerlik ödevine bütün tebaanın katılması; mezhep eğitim alanında hürlük; vergilerde eşitlik; iltizam usulünün kaldırılarak vergilerin doğrudan doğruya toplanması; mahkemelerde şahitlik hususunda eşitlik; tebaanın mahkemelerde yargılandıktan ve hüküm giydikten sonra af hususunun padişah hakları arasında yer alması; mahkemelerin açık yapılması; suçlu mallarının müsadere usulünün kaldırılması; işkencenin kaldırılması; hapishane usul ve yönetmenliklerin insan haklarına daha uygun bir şekilde düzenlenmesi; ticaret, ceza ve cinayet davaları için karma mahkemelerin kurulması; mahkeme usullerinin düzenlenmesi; müslüman olmayan toplulukların din yönünden olan imtiyazları muhafaza edilerek diğer imtiyazların incelenmesi ve değiştirilmesi; patrikhanelerin veya müslüman olmayan meclislerin bazı hallerde hukuk davalarında sahip olacakları selâhiyetlerin teyidi; adı geçen meclisler tarafından vilâyet ve nahiye meclisleriyle Ahkâmı Adliye meclisinde üye bulundurulması; resmî yazılarda hıristiyanlar için hakaret anlamı taşıyan tabirlerin kullanılmaması; rüşvetin kaldırılması; irtikâp ve ihlâsın kaldırılması için kanunun şiddetle yürütülmesi.

1856 Tarihli Islahat fermanı, Anayasa hukuku ve türk siyasî tarihi açısından, Senedi İttifak ve Gülhane Hattı Hümayunundan sonra üçüncü önemli belgedir. Gerçi Osmanlı devletinin siyasî ve idarî bakımdan yönetimiyle ilgili hukuk kuralları daha önce de vardı. Ancak, günümüze kadar ulaşan gelişme çizgisi içinde Senedi İttifak ile başlayan ve diğer ferman ve anayasalarla devam eden olaylar ayrı bir önem taşır.

Islahat fermanı bir anayasa değildir. Zira devletin temel kuruluşu ve organlarının işleyişini kapsamamaktadır. Bu ferman, hukukî bakımdan, padişahın kendi yetkilerini veya işlem ve eylemlerini kişiler lehine kı-

Foto MEYDAN

sıtlaması, kamu hukukunda çok kullanılan fransızca ifadesiyle bir *auto-limitation*'dur. Ancak, Islahat fermanının gerek hazırlanışına yolaçan dış baskılar, gerekse kapsamının incelenmesinden çıkan sonuçlar göz önünde tutulursa, bir «kendi kendini sınırlamadan» sadece şeklen söz edilebileceği, aslında bir dışarıdan zorlamanın bu fermanın ortaya çıkmasına yolaçtığı kolaylıkla söylenebilir. Bu bakımdan, Islahat fermanı bir misaka benzetilebilir. Islahat fermanının, Türk Anayasa hukuku açısından asıl önemini, osmanlı vatandaşları arasında eşitliğin sağlanmasına, özellikle vicdan hürriyetine yer vermesine ve malî konularda bazı ıslahata yönelmesine bağlamak gerekir. Gerçi, hukukî yönden bu belge de bir hukuk yaptırma değil, dinî yaptırmaya dayandığı için gerçek bir değere sahip bulunmadığı söylenebilir. Ama, zamanın şartları ve dinî müeyyidenin psikososyolojik etkisi göz önünde tutulursa fermanın hukukî bakımdan da önemli olduğu gerçeği ortaya çıkar.

Tanzimatın ikinci bir evresi sayılan Islahat fermanının ağırlık noktası müslüman vatandaşlar ile müslüman olmayan osmanlı tebaası arasında eşitliğin sağlanmasıdır. Önce, her din ve mezhepte bulunan tüm tebaa hakkında Gülhane Hattı Hümayunu ile yapılan vaat tekrar edildi, daha sonra gayrımüslimlerin cemaat olarak yönetimleriyle ilgili hükümler belirtildi. Bu cemaatle ilgili faaliyetlerin kimler tarafından yürütüleceği ve genel olarak denetimi konularına işaret edildi; din ve vicdan hürriyeti bakımından en önemli konu olan, «her türlü din ve mezhebin âyininin serbest yapılması, hiç kimsenin kendi dininin gereklerini yapmaktan alıkonmaması, bundan dolayı ceza ve eza görmemesi, din ve mezhebini değiştirmeğe zorlanmaması» meselesi düzenlendi. Islahat fermanı, din ve vicdan hürriyeti yanında, yine buna bağlı olarak, din ve mezhep farkları yüzünden vatandaşlar arasında görülen eşitsizlikleri ortadan kaldırmağa yönelmiştir. Bunların başında, gayrımüslimlerin kamu hizmetlerini yürüten memur ve hizmetliler olarak kabul edilmeleri sayılabilir. Bunun gibi, devletin askerî ve mülkî okullarına, din ve mezhep ayırımı yapılmaksızın bütün tebaanın girebileceği öngörüldü; ayrıca, her cemaatın, devletin denetimi altında okullar açabileceği kabul edildi. Eşitlik bakımından fermanla düzenlenen bir konu da, müslüman, hıristiyan ve öteki gayrımüslim tebaa arasındaki ticaret veya ceza davalarında karma divanların yetkili, diğer hukuk davalarında da vali ve kadıların hazır bulunacağı karma meclislerin görevli olduğunun belirtilmesidir. Gayrımüslim tebaa arasındaki bazı uyuşmazlıklarda ise, dava sahibi olanların istemeleri halinde, patrik veya cemaat reisinin veya meclislerinin yetkili görülmesi mümkündür. Ferman, kamu görevlerine ve hizmetlerine ilişkin yükümlülükler bakımından da, din ve mezhep farkını kaldırmayı hedef aldı. Gerçekten, gayrımüslimlere de, «hukukî eşitlik, görevlerde de eşitliği gerektirir» düşüncesiyle vergi ve askerlik yükümlülükleri müslümanlar için uygulandığı şekilde kondu, yalnız, islâm olmayanların askerî hizmetlerde nasıl istihdam edilecekleri konusunda, ayrı bir statü hazırlanması öngörüldü. Ancak gayrımüslimler için de bedel vermek veya nakten akçe ödemeyle fiilî hizmetten bağışık tutulma imkânı tanındı. Gülhane hattındaki kişi güvenliğine ilişkin hususlar Islahat fermanında da tekrar edilmiştir. Eşitlik konusundaki bir diğer hüküm de, bütün tebaanın emlâk ve akar maddelerine sahip olabilmeleri yolundadır. Ferman, malî hususları düzenlerken, özel vergiler konulmasından, her yıl gelir ve gider defterinin tutulmasından, maaşların düzgün verilmesinden söz etmektedir. Ayrıca, para basımı ve malî işlere itibar kazandıracağı kabul edilen «banka misillû şeyler»in yapılması gerekli sermayenin temini için Avrupa sermayesinden yararlanılması, tarım ve ticaretin gelişmesine engel olan etkenlerin, eğitim ve bilim yoluyle ortadan kaldırılması istenmektedir. Görüldüğü gibi, Islahat fermanı, din ve vicdan hürriyetini o gün anlaşılan bir biçimde düzenlemekte; kamu hizmetlerine ve yükümlülüklerine katılma, tarafsızlığı nispeten sağlanmış bir yargı mercii önüne çıkma, devletin veya her dinî cemaatin sahip bulunduğu veya bulunabileceği okullara girme konularında eşitliği gerçekleştirici nitelikte hükümler getirmektedir. Bütün bu düzenleme ve özellikle yabancılara tanınan bazı haklarla, Avrupa sermayesine yönelme eğilimi, dış etkenlerin ne derece etkili ve önemli olduğunu gösterdiğinden, Islahat fermanı, hukukî olmaktan da çok siyasî bir değer taşımaktadır. (→Bibliyo.) [M]

Islahat grubu, Türkiye Büyük Millet meclisinin kuruluş günlerinde adı geçen meclis içi muhalefet gruplarından biri. Bk. HALK ZÜMRESİ. (M)

Islahat hareketleri, Selim III'ün Osmanlı-Rus, Osmanlı-Avusturya savaşlarını sonuçlandırdıktan sonra devletin bütün kurumlarında yapmak istediği ıslahat hareketlerinin bütününe verilen ad.

Selim III, Avusturya ile Ziştovi (1791), Rusya ile de Yaş (1792) antlaşmalarını imzalayarak uzun süredir sürüp giden savaşlara son verdi. Daha sonra da devletin hemen hemen bütün kurumlarında ıslahat hareketlerine girişildi. Bununla birlikte Islahat devrinde fransız orduları Napolyon'un kumandasında Mısır'a asker çıkardı (1798). Osmanlı ordusu Akkâ'da Napolyon'u durdurdu. Bu devrin en ilgi çekici olayı, gelişen Fransa tehlikesine karşı Rusya ve İngiltere'nin Osmanlılarla yaptığı antlaşmalardır. Bu antlaşmalar sonucu Fransa Mısır'da daha fazla tutunamayarak geri çekilmek zorunda kaldı (1801). Ancak bir süre sonra Ruslarla İngilizlerin anlaşmaları Selim III'ün yeniden Fransa ile anlaşmasına yolaçtı (1804). Napolyo'nun rus ve avusturya birliklerini yenmesi (1805) üzerine, Selim III Fransa'ya daha da çok yaklaştı. Gerek ingiliz ve gerekse rus siyasî ve diplomatik oyunları Selim III'ü kararından döndürmedi.

Islahat devrinin siyasî olayları bu şekilde gelişirken, osmanlı devleti kurumlarında da ıslahat hareketleri yer yer gerçekleşti. Mustafa III, zamanında başlanılan ıslahatı yürütmesini oğluna vasiyet etmişti. Abdülhamid II'in ölümünden sonra tahta geçen Selim III devrine genel olarak Nizamıcedit adı verilen ıslahatına girişti. Bu ıslahat teşebbüsü devletin bütün kurumlarında olacaktı. Yeniçeriler kaldırılacak, avrupa düşüncesinden yoksun ulemanın nüfuzu kırılacak, Avrupa'da uygulanan ilim, sanat, zıraat, ticaret ve medeniyet, osmanlı kurumları içinde de geçerli olarak uygulanacaktı. Bunun için de ilk iş olarak devlet adamlarının ıslahat hakkındaki düşüncelerinin lâyihalarla belirtilmesi istendi (1792). Padişahın emri üzerine 22 devlet adamı lâyihayı sundular. Bunlardan yirmisi türk, ikisi de osmanlı hizmetinde bulunan avrupalı hıristiyandı. Avusturya ile savaşın henüz bitmesi lâyihalarda da ileri sürülüyordu. Zira lâyihaların ağırlık merkezini askerî alanda yapılması gereken ıslahat meydana getiriyordu. Nitekim 72 madde olarak tespit edilen ıslahat programa bağlandı. Önce lâyihaların ağırlık merkezini teşkil eden askerî alandaki ıslahatın gerçekleştirilmesine girişildi. Bu konuda Selim III'e üç lâyiha verilmişti. Bunlardan ikisi muhafazakârlara, diğeri de devrimcilere aitti. Bunların görüşü şu esaslar içinde toplandı:

1. mevcut asker ocaklarının düzenlenmesi;

2. avrupa usulünde yeni bir ordu kurulması;

3. savaş teknik kurumlarının düzenlenmesi.

XVIII. yy.ın son yarısındaki askerî ocakları hemen kaldırmak imkânsızdı. Bu yüzden Selim III, bir yandan avrupa usulünde bir ordu hazırlarken, öte yandan da mevcut asker ocaklarını düzenlemeyi yararlu buldu. Yeniçeri ocağına haftada birkaç gün eğitim ve öğretim zorunluluğu kondu. Humbaracı, Lağımcı, Arabacı ve Topçu ocakları için yeni yönetmelikler hazırlandı. Buna göre adı geçen ocaklar, ordunun teknik sınıflarını meydana getirecekti. Ocakları iltimasla er alınmayacak, erler evlenmeyecek ve başka işlerle uğraşmayacaklardı. Ayrıca geometri ve matematik dersleri ile sanat bilgisi ve savaş tekniği dersleri de okuyacaklardı.

Avusturya ve Rusya ile barış imzalandıktan sonra Koca Yusuf Paşanın Avrupa'dan getirdiği subaylar, Levent çiftliğinde az sayıda erlere askerlik öğretmeğe başladılar. Böylece talimli askerin çekirdeği kurulmuş oluyordu. Bazı şüpheleri ortadan kaldırmak amacıyle yeni kurulan bu talimli ocak Bostancı ocağına bağlandı ve *bostancı tüfenkçi* adını aldı. Bundan sonra ocağın nizamnamesi yapıldı. Kadrosu kuruldu. Nizamıcedit adı verilen bu asker ocağı, 12 000 kişiden meydana gelecekti. Bunun 1 600'ü İstanbul'da, geri kalanı da Rumeli ve Anadolu'da yetiştirilecekti. Yeni ocağa Selim III büyük bir şekilde yardımcı oldu. Sadrazam ve diğer devlet adamlarını da elinden geldiği kadar bu ocakla ilgilenmeğe yöneltti.

Nizamıcedit ordusunun yetiştirilmesine paralel olarak tophane, tersane ve mühendishanenin de düzenlenmesine girişildi. Yeni bir kanunname yapılarak buralarda disiplin sağlandı. İsveç, İngiltere ve Fransa'dan dökümcüler, mahir ustalar getirtildi. Ocaklar ıslah edildi. Top dökümünde fransız toplarının çapları kabul edildi. Tophane ile birlikte baruthane de düzene kondu. Devlet savaşlarda ihtiyacı olan barutu İngiltere ve Hollanda'dan satın alıyordu. Selim III baruthaneleri ıslah ettikten başka yenilerini açtırdı. Yeni âletler getirildi. Az zamanda iyi kaliteli barut elde edildi.

Selim III donanmayı da düzeltmek amacındaydı. Tersanelerin çoğu çalışmıyordu. Gemi yapımı çok düşmüştü. Gemilerin üzerinde savaş sırasında işe yaramayan birçok kulübe vardı. Büyük gemi kaptanları deniz harp sanatının en küçük bilgilerinden dahi yoksundular. Deniz erleri, köylüler ve işe yaramayan kişilerden meydana gelmişti. Selim III donanmayı düzene koyma işini küçük Hüseyin Paşaya verdi. Paşa denizcilik işlerini bir kanunnameye bağladı. Fransa ve İsveç'ten ustalar getirtildi. Yirmi yedi savaş gemisi ve yirmi yedi fırkateynden kurulu bir donanma teşkil edildi. Osmanlı imparatorluğunda eğitim ve öğretim merkezi medreseydi. XVIII. yy.da bu kurum da ilmî gerçekleri görecek bir durumda değildi. Selim III ve ekibi, askerlik alanındaki yenilikler için uyguladıkları metodu eğitim ve öğretim için de uyguladılar. Medreseyi kendi haline bırakarak teknik öğretime değer verdiler. Bu alanda XVIII yy.ın ikinci yarısında Deniz okulu yanında Humbarahane (1792) ile Mühendishane-i Berrî-i Hümayun kuruldu (1794). Okulların kurulmasında yabancı uzmanlardan faydalanıldı. Mühendis, deniz mühendisi, ustabaşı ve ustalar getirtildi. Mühendishane-i Berrî-i Hümayun okulu için Fransızca zorunlu dil olarak kabul edildi. Aynı okul için dört yüz ciltlik özel bir kütüphane kuruldu. Okulun öğrenci sayısı 200 idi.

Padişah ordu ve donanmanın işine yarayacak önemli kitapların Türkçeye tercümesine ve bastırılmasına önem verdi. Bunun için çalışmaları durdurulmuş olan Müteferrika matbaası düzene kondu. Konstantin İpsilanti tarafından Türkçeye tercüme edilen ***Fenni Harp, Fenni Lağım*** ve ***Fenni Muhasara*** adlı kitaplar bu matbaada bastırıldı. Selim III zamanında Arapça, Farsça ve Fransızcadan Türkçeye kitaplar tercümesi ve yabancı dil öğrenen türklerin yabancı dilde kitaplar yazmağa başlaması türk dilinin bir bilim dili haline gelmesine yolaçtı.

Ordu ve donanmada yapılan ıslahat çok parayı gerektiriyordu. Bu para İradıcedit adlı ıslahat devrinin programı içinde sözü edilen özel bir hazineden sağlandı. Hazinenin nitelikleri ve çalışma şekli bir kanunname ile tespit edilmişti.

Selim III tahta çıktığı zaman, imparatorluğun mülkî yönetimi de anarşi içinde idi. Rüşvet, iltimas, hatır ve gönül vezir tayininde bir kural şeklini almıştı. Bu durumun ortadan kaldırılması için mülkî ıslahat yapılması karar altına alındı. Anadolu ve Rumeli yirmi sekiz il'e bölündü, vezirleri seçme hakkı yalnız padişah ve sadrazama bırakıldı. Vezirlerin görevlerinde en az üç ve en çok beş yıl kalmaları uygun görüldü. İlçelerde âyanın eskiden olduğu igibi halk tarafından seçilmesi ve valilerin işlerine karışması ilke olarak benimsendi. Kadılar, mazeretleri olmadıkça memuriyet yerlerini bırakmayacak ve oradan ayrılmayacaklardı. Tımar ve zeametler de yeni kanunnamelere göre dağıtılacaktı.

İktisadî ve ticarî alanda yapılan ve yapılması istenen ıslahat, imparatorluğun ihtiyaçları yanında silik kaldı. Fakat köklü bir ıslahat teşebbüsü İstanbul'un iktisadî hayatını düzene koydu. Zahire toplamak ve dağıtmak işi tüccarın elinden alınarak devlete verildi. Bu iş ile uğraşması için

Hububat nazırlığı kuruldu. Bu nazırlık içinde ayrıca bir hububat hazinesi meydana getirildi. Ticaret alanında yapılan ıslahat disiplini korumaya ilişkin bölümlerde yapıldı. Avrupalı tüccarların imparatorluğun iç ticaret alanında iş yapmalarının önüne geçildi. Büyük devlet adamlarının birer gemi satın alarak işletmeleri de karar altına alındı. Bu tedbir köklü olarak gerçekleşmediyse de, padişah ekonomi ve ticaret konusunda devletin ihtiyaçlarını kavramıştı.

Selim III zamanına kadar avrupa hıristiyan devletlerini aşağı görme düşüncesi osmanlı devlet adamlarına hâkimdi. Bu devletlerle eşit şartlar altında siyasî antlaşmalar yapmak din yönünden sakıncalı sayılırdı. Selim III ve ekibi olaylara gerekçi bir açıdan bakarak Osmanlı devletinin kendi kendine yeterli olamayacağını anladılar. Şeriat düzenine uymamasına rağmen, hıristiyan devletlerle karşılıklı esaslara dayanan antlaşmalar yapmağa başladılar. Islahat devrinden sonra Osmanlılarda ölçülü bir siyaset başlaması, bir bakıma bu görüşün bir sonucudur.

ıspanak

Selim III devrinde alınan avrupaî bir usul de daimî elçiliklerin kurulması olmuştur. Avrupalılar yüzyıllardan beri Osmanlı imparatorluğunda daimî elçilikler kurduğu halde, Osmanlı devleti, türlü sebeplerden ötürü Avrupa'da elçi bulundurmaktan çekinmişti. Selim III, avrupa usullerini ülkeye getirmeğe karar verdi. Avrupa'yı tanımak, onların düşüncelerini öğrenmek en büyük emeli oldu. Daimî elçilikle, bu düşüncenin sonucu olarak bulundu. Viyana, Berlin, Paris ve Londra'da ilk daimî elçilikler açıldı. Buralara gönderilen elçilerin en az üç yıl aynı görevde kalmaları öngörüldü. Bu durum Avrupa'daki yeniliklerin Osmanlı imparatorluğuna kolayca girmesine sebep oldu. Garplılaşma hızlandı.

Selim III'ün bu ıslahatları gericiler tarafından benimsenmedi. Kabakçı Mustafa isyanı sonunda bu ıslahatçı padişah Arz dairesi önünde öldürüldü. (→ Bibliyo.) [M]

ISLAHEVİ blş. i. (ar. *ışlāḥ* ve türk. *ev*'den *ıslahevi*). Suç işleyen çocukları ıslah etmek ve eğitmek amacıyle Ceza kanunu uyarınca faaliyet gösteren kurum. *Eşanl.* ISLAHHANE. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. Mahkûm olan küçüklerin 18-21 yaş arası 110, Eskişehir'de 15-18 yaş yüklerle birarada yapılmasının çeşitli sakıncaları mevcuttur. Bu sakıncalar özellikle psikolojik alanda ortaya çıkmaktadır. Bu sakıncaları ortadan kaldırmak amacıyle küçüklerin cezalarını hapishane yerine *ıslahevi*'nde çekmeleri kabul edilmiştir. Aynı durum memleketimizde de mevcuttur. Alınan bazı tedbirlerle (msl. üniformalı gardiyanların bulunması, jandarma gözetimine ihtiyaç duyulması ve nispeten serbest ve yumuşak bir infaz rejimi) küçük suçluları topluma kazandırma yolu seçilmiştir. Islahevlerinde küçük bir mahkûmun eğitim ve öğretimi için okullar kurulmuş ve suçlu çocukların birçok bakımdan yetişmesi sağlanmak istenmiştir. Diğer taraftan meslekî öğretim de ön planda ele alınmıştır. Bunun başlıca amacı infazdan sonra mahkûm küçüğün toplum içinde yerini alabilmesini sağlamaktır. Ancak iyi bir infaz için uzmanlaşmış ve bilgili personel de şarttır. Ayrıca ıslahevlerinin gerçekten amacına ulaşabilmesi için, infaz safhasına gelmeden önce küçük suçların yargılanmasını yapacak özel mahkemelerin kurulması da zorunludur.

ISPARTA genel görünüş

● Türkiye'de ilk çocuk ıslahevi 1937'de Edirne'de açıldı. 1938 Yılında Kızılcahamam'a nakledilen bu ıslahevi, 1940 tarihinde Ankara'da Kalaba'ya taşınarak bugünkü modern ve gelişmiş durumuna ulaştı.

Günümüzde Türkiye'de Ankara, Elazığ ve İzmir'de kurulmuş üç çocuk ıslahevi, 5 tane de çocuk cezaevi vardır. Çocuk cezaevleri Sinop, Eskişehir, Konya, İzmir ve Elazığ'dadır. Elazığ ve İzmir'de ıslah ve cezaevleri aynı çatı altındadır.

1970 Yılı mayıs ayı sonuna dayanan istatistik bilgilere göre Türkiye'de çocuk ceza ve ıslahevlerinde 11-15 yaş arası 461 erkek, 3 kız, 15-18 yaş arası 780 erkek, 12 kız çocuk hükümlü olarak yatmaktadır. Yalnız Ankara Çocuk ıslahevlerinde toplam olarak 298 erkek, İzmir Islah ve cezaevlerinde 11-15 yaş arası 107, 15-18 yaş arası 67, 18-21 yaş arası 110, Eskişehir'de 15-18 yaş arası 117, Sinop'ta aynı yaşlarda 102, Konya'da 78 hükümlü çocuk bulunmaktadır. Hükümlü kız çocuklar için yalnız İzmir Islah ve cezaevinde özel bir pavyon vardır. Türkiye'de kız çocuklar arasında suçluluk sayısının çok düşük bir oranda oluşu daha fazlasını gerekli kılmamaktadır. Çocuk suçlulara mahsus ceza ve ıslahevleri hakkındaki genel talimatnameye göre bu müesseseler, Türk Ceza kanununun 54 ve 55. maddeleri uyarınca kurulmuş ve kurulacak olan kurumlardır. Suçu işlediği zaman on bir yaşını bitirmiş, on beş yaşını doldurmamış olan ve cezasının infazına başlandığı sırada on sekiz yaşını tamamlamış olan küçükler, çocuk ıslahevine sevk olunur. Suçu işlediği zaman on beş yaşını bitirmiş on sekiz yaşını bitirmemiş ve cezasının infazına başlandığı sırada on sekiz yaşını geçmemiş çocuklar, cezalarını ıslahevlerinde değil, çocuklara mahsus cezaevlerinde çekerler.

Fiili işlediği zaman on beş yaşını bitirmiş, on sekiz yaşını bitirmemiş olan ve cezasının azlığı sebebiyle bir ıslah veya cezaevine sevki mümkün olmayan çocukların cezası, bulundukları yer cezaevlerinin özel kısımlarında (sübyan koğuşlarında) çektirilir.

Çocuk cezaevinde yirmi bir yaşını bitirenler büyüklere mahsus cezaevlerine naklolunur.

Çocuk Suçlulara Mahsus Ceza ve Islahevleri talimatnamesi, kız çocukların cezalarının kendilerine mahsus olan ceza veya ıslahevlerinde çektirilmesini öngörmektedir.

Her ne kadar yeni ceza hukuku anlayışı ve italyan kanunundan alınan 6.II.1931 tarihli Türk Ceza kanunu özellikle suçlu çocuğun cezaya çarptırılmasını değil, ıslahı ve insan onuruna yaraşır bir kişiliğe kavuşturulmasını ana ilke olarak ele almaktaysa da, genelgelerde ve talimatnamelerde hâlâ ceza çektirilmek deyiminin kullanılması yıllar boyu edinilmiş bir alışkanlığın sonucudur.

● *Çocuk ceza ve ıslahevlerinde infazın şekilleri*:

a) altı aydan fazla mahkûmiyeti olan çocuklar, ceza veya ıslahevlerinde, müşahade devresinden sonra imkânların elverdiği oranda isteğine ve yeteneğine uygun olan bir işte çalıştırılır;

b) manevî gelişmeyi sağlamak için okuma yazmadan başlanarak kültür düzeyi yükseltilir, ahlâkî ve moral telkinler yapılır. Ayrıca beden eğitimine önem verilir;

c) her iki müessesede de ceza, gittikçe genişleyen bir hürlük sistemine uygun olarak çektirilir;

ç) ıslahevindeki hükümlü çocuk belirli süreyi tamamladıktan sonra iş esası üstüne kurulu bölüme, çocuk cezaevindeki hükümlü çocuk da iş esası üstüne kurulmuş olan cezaevine naklolunur.

Kanun cezaların dört devrede çekileceği hükmünü koymuştur (Türk Cz. kn. md. 13). Islahevindeki iş bölümüne veya iş esası üzerine kurulu cezaevine nakolunan hükümlü çocuğa adı geçen kanun maddesinin önce (c) fıkrası uygulanır, yani bu devrede geçen her üç gün, dört gün mahkûmiyete karşılık olarak hesap edilir. Cezanın geri kalan süresini kapsayan zamana ait infaz şekli de şöyledir: bu dönemde geçen her gün iki mahkûmiyet gününe karşılık olarak hesap edilir (Türk Cz. kn. md. 13, d fıkrası).

Cezası altı aydan fazla olan çocuklara ait ıslah ve cezaevlerinde kunduracılık, terzilik, marangozluk, döküm atelyelerinin ve Kalaba ıslahevinde olduğu gibi günde 9 000 ekmek çıkaracak kapasitede olan ekmek fabrikasının ve benzeri ilişkilerin faaliyetini sürdürebilmek için belirli bir döner sermaye verilir.

● *Islahevlerindeki hizmetler.* Bu kurumlarda müdürden ayrı olarak aşağıda yazılı servişler vardır: a) yönetim servisi; b) eğitim servisi; c) sağlık servisi; ç) kontrol servisi.

Eğitim servisi, gereğine göre bir veya daha fazla öğretmenle pedagog, psikolog, din adamı ve atelye şeflerinden kuruludur. Bu servis üyeleri müdürün başkanlığında ve hekimin de huzuru ile en az on beş günde bir toplanır. Kurum yöneticisinin göstereceği gerekçe üzerine, gerek eğitim, gerekse yönetim servisi üyeleri derhal toplantıya çağrılabilir.

Eğitim kurulu bütün toplantı konularını ve alınan kararları zapta geçirir ve bunlar korunur. Kurumun bilimsel çalışmalarını ve genel gelişmesini takip imkânını sağlayan bu kartonlar her yıl için ayrı ayrı tasnif olunur.

Her çocuk, ıslahevine girdiğinde yıkattırılır, temizlettirilir. Ayrıca kendisine talimatnamede belirtilen cins ve sayıda giyim eşyası verilir. Eşyaların yıpranma payı iki yıldır.

Islah ve cezaevlerine gelen çocuklar önce kurum müdürü ile ilişki kurar. Müdür çocuğa gerekli öğütleri verir. Cezası bir aydan yukarı olanlar en çok on beş günlük bir müşahade altına alınır. Bu dönem içinde sağlık ve eğitim kurulu üyeleri çocuğun sağlık, sosyal, fikrî ve ruhî durumunu inceleyerek her biri kendi yönünden bir rapor hazırlar. Her on beş günde bir yapılan toplantıda bu ilk rapor ve sonradan verilenler göz önünde tutularak eğilimine ve yeteneğine göre kendisine uygulanacak eğitim ve ıslah metodu ile çalıştırılacağı atelye hakkında karara varılır. Ancak cezası üç aya kadar olanlar çalışma kollarına ayrılmayarak yalnızca okuma yazma öğrenimine tabi tutulur.

Önceden Adalet bakanlığının izni alınmak şartıyle çocuklar öğretmenlerinin veya atelye şeflerinin gözetimi altında: a) resmî tatil günlerinde ve yılda en çok iki kere bir kır gezintisi yapabilirler; b) kültürlerini ve bilgilerini artırmak amacıyle bir kuruma veya bir yere gezi yapabilirler; c) bayram günlerinde yapılan törenlere ve spor gösterilerine seyirci olarak katılmak üzere toplu olarak gezintilere çıkabilirler. Islah ve cezaevlerindeki hükümlü çocuklar iyiliğe doğru gelişen davranışlarına göre ve eğitim kurulunun kararı ile aşağıda yazılı şekilde özel işlemlerden de yararlanırlar: 1. yazdığı ve aldığı mektuplar denetlenmez; 2. denetlenmeksizin ziyaretçisi ile görüşebilir; 3. kuruma ilişkin bir işi takip için ve üç saati geçmemek üzere gündüz dışarı çıkabilir; 4. ziyaretçisine kurumu gezdirebilir; 5. kuş besleyebilir; 6. isterse, yatma saatinden iki saat sonrasına kadar etüt salonunda kitap okuyabilir; 7. tatil günlerinde özel elbiseleriyle kurumda dolaşabilir. Bunların dışında ayrıca çocuğun arkadaşları huzurunda kutlanması, adının veya fotoğraflarının iftihar listesine asılması yolu ile morali yükseltilebileceği gibi uygun bir armağan ile de ödüllendirilebilir.

● *Islah ve cezaevlerindeki çocukların beslenmesi.* Günlük yemek listesi 3 000 - 3 500 kalori sağlayacak şekilde ve her on beş günde bir hakimin mütalaası alınarak yöneticiler tarafından düzenlenir. Günlük tabela tanziminde Orta Okullar talimatnamesinin bu konu ile ilgili hükümleri esas olarak göz önünde tutulur. Revirde yatan veya ayak tedavisi gören çocuklar hekimin vereceği direktif üzerine özel bir beslenme sistemine tabi tutulur.

● *Çocuk ıslah ve cezaevlerinde uygulanan disiplin cezaları.* Davranışlarında dürüst ve nazik olmayan, yapılan uyarmalara rağmen

Foto. LAROUSSE; Turizm-Tanıtma (MEYDAN)

kurumun disiplinine aykırı hareketlerini sürdüren çocuklar aşağıda yazılı şekilde cezalandırılır:

1. ihtar; 2. tembih; 3. bir günden bir haftaya kadar teneffüse çıkmamak; 4. bir ay kadar ziyaretçi kabul edememek; 5. mektup yazma ve almanın bir aya kadar yasaklanması; 6. bir günden on beş güne kadar bir odada tek başına tecrit edilmek; 7. bir günden bir haftaya kadar bir odada katıksız tecrit olunmak. Bu sonuncu ceza eğitim kurulunun kararı ile verilir. Uygulamadan önce müessese hekiminin yazılı mütalasını almak ve katıksız tecrit süresini ona göre ayarlamak gerekir.

● *Çocuk ıslah ve cezaevlerinin denetimi.* Bu kurumlar malî, idarî yönler ve sağlık eğitim bakımlarından, cumhuriyet savcılarının denetimi altındadır. Alınması gerekli tedbirler ve yapılması zorunlu ıslahat konusunda cumhuriyet savcılığı ile kurum arasında fikir ayrılığı belirdiği hallerde, durum Adalet bakanlığına bildirilir.

● *Çocuk ıslah ve cezaevleri binaları*'nın proje ve planı, Bayındırlık bakanlığınca yapılır. Bunlar birbirinden bağımsız veya tek bina oluşuna göre yüzer, yüz ellişer veya iki yüzer çocuk alabilecek büyüklükte ve aynı zamanda ihtiyacı karşılayacak bölümleri, kuruluşları, çalışma yerlerini içine alcak bir biçimde kurulur.

Islahevine giren çocuklar arasında yapılan incelemeye göre yeniden suça yönelme oranı yüzde 1,2'dir.

Ankara Çocuk ıslahevine, merkez ve mülhakat dahil aşağıda gösterilen illerin ve ilçelerin hükümlü çocukları gönderilir: Ankara, Rize, Trabzon, Giresun, Ordu, Ünye, Yozgat, Çorum, Vezirköprü, Silifke, Mersin, Adana, Kozan, Niğde, Aksaray, Konya, Düzce, Akşehir, Eskişehir, Kayseri, Çankırı, Kastamonu, Bolu, Adapazarı, Bilecik, Bartın, Seydişehir, Karaman, Beyşehir, Boğazlıyan, Bolvadin, Ermenek, Keskin, Şebinkarahisar, Kırşehir.

Kalaba ıslahevine sevk edilebilmek için, Ankara'dan gelen çocukların hükümlülük sürelerinin en az 1 gün, öteki il ve ilçelerden gelenlerin asgarî 5 gün olması gerekir.

Hükümlü çocuklar bakanlıkça verilen ödenekle gönderilecekleri ıslahevlerine yollanırlar.

İzmir Çocuk ıslahevine merkez ve mülhakat dahil, aşağıdaki il ve ilçelerin hükümlü çocukları alınır: İzmir, İstanbul, Kırklareli, Edirne, Tekirdağ, Çanakkale, Bandırma, Bergama, Bursa, Kütahya, Afyon, Dinar, Burhaniye, Balıkesir, Manisa, Salihli, Ödemiş, Uşak, Burdur, Yalvaç, Isparta, Antalya, Elmalı, Alanya, Muğla, Denizli, Aydın, Nazilli.

İzmir Islah ve cezaevine sevk edilecek suçlu çocukların da hükümlülük sürelerinin İzmir'den gelenler için en az 1 gün, öteki il ve ilçelerden gelenler için 5 gün olması gerekir. Bir suçtan dolayı mahkûm edilmiş olan, ancak işlediği başka bir suç sebebiyle yargılanmakta olan ve duruşmadan vareste tutulmak kararı verilmemiş bulunan çocukların önceki suçlarından dolayı gönderilmeleri gereken ıslah veya cezaevinden, sonraki suçu yargılayan mahkemeye gidip gelmeleri zor veya imkânsızsa, duruşma bitinceye kadar mahkemenin bulunduğu yerdeki büyüklere ait cezaevinin çocuklar bölümünde kalması usulü benimsenmiştir. Bu sistemin uygulanmasında, çocuğun mahkemede kendini savunma hakkının elinden alınmaması amacı güdülür.

Görülmekte olan ikinci davanın devamı sırasında, önceki mahkûmiyetini tamamlamış olan ve tutukluluğu mahkemece gerekli görülmeyen çocuklar, hemen tahliye edilirler. Son işledikleri suçtan dolayı hüküm giyerlerse, cezalarını yukarıda gösterilen listeler uyarınca sevkleri gereken ıslah veya cezaevlerinde çekerler. (M)

ISLAHHANE veya **ISLAHANE** blş. i. (ar. *ıṣlāḥ* ve fars. *ḫāne*, ev'den *ıṣlāḥ-ḫāne*). Suçlu çocukların eğitildiği kurum. Bk. ISLAHEVİ. ‖ *Esk.* Osmanlı devletinde kurulan ilk sanat okullarına verilen ad.

— ANSİKL. Eğ. *Esk.* İlk ıslahhane, Midhat Paşanın (1822-1884) Tuna valiliği sırasında Niş'te açıldı. Bunu gene Midhat Paşanın önayak olduğu Rusçuk, Halep, Selânik ve İstanbul'daki (1867) okullar takip etti Niş ıslahhanesinde öğrencilere kıraat, kitabet, bilimlere başlangıç dersleri verilir, ayrıca terzilik ve kunduracılık öğretilirdi. Rusçuk'taki okulda ise mürettiplik, demircilik ve marangozluk da ders programına alınmıştı. Öteki illerde açılan ıslahhanelerde ders ve zanaat uygulamaları çevrenin ihtiyacına göre düzenlendi. İstanbul'daki ıslahhane mektebi, Maliye'den yardım görür, ayrıca Unkapanı köprüsünden alınan müruriyeden de pay alırdı. Taşradaki okullar ise halkın yardımı ve okullarda yapılan eşyanın satışından sağlanan gelirlerle, modern anlamdaki sanat okullarının öğretime açılmasına kadar öğretime devam etti. (M)

ISLAK sıf. (*ıslamak*'tan *ısla-k*). Suya batırılmış veya üzerine su dökülmüş olan: *Şarap şişesinin kenarına sarılmış ıslak peşkirde parmaklarımın sızısını hafifletirim* (A. H. Tanpınar). *Islak örtü.*

— ÇEŞ. DEY. *Islak karga*, tepeden tırnağa ıslanmış. *Argo.* Korkmuş olan. Çekingen. ‖ *Islak kargaya (sıçana) dönmek*, iyice ıslanmak. *Argo.* Korkak hale gelmek.

— Graf. santl. *Islak basım*, iki veya dört renkli baskı makinelerinde ve rotatiflerde henüz basılan ve nemli olan mürekkep üstüne diğer bir mürekkebin basılması. (Bu teknik mürekkebin yoğunluğunda ve kuruma hızında bir denge ve üst üste renk baskıları sınırlanmış klişelerin kullanılmasını gerektirir.)

◆ **Islaklık** i. Islak olma durumu.

◆ **Ipıslak** sıf. Çok ıslanmış olan. (M)

ISLAMA i. (*ıslamak*'tan *ısla-ma*). Islamak, ıslatmak işi.

— Deric. Kireçleme işleminden önce deriye uygulanan yumuşatma işlemi.

— ANSİKL. Deric. *Islama* işleminde, derilere, dokularının alabileceği su miktarını vermek için, suyu birçok defa yenileyerek su ile işlenir. Tuzlu derileri ıslama daha kolaydır: derideki bütün tuzu gidermek için işlem suyu değiştirilebilen teknelerde yapılır. Kuru derilerinki daha uzun ve daha güçtür; bu yüzden kuru deriler mekanik usullerle ıslanır veya ıslama sularına alkali maddeler ilâve edilir. (LM)

ISLAMAK geçl. f. (esk. türk. k.). Islak bir hal almasını sağlamak, ıslatmak. (M)

ISLANMA i. (*ıslanmak*'tan *ıslan-ma*). Islak hale gelme; ıslanmak eylemi.

— Denizc. Gemi yükünün rutubet, deniz suyu veya yağmurdan zarar görmesi.

— ANSİKL. Denizc. Rutubetten ileri gelen *ıslanma*'lar: 1. havanın teknenin soğuk kısımlarında yoğunlaşmasıyle meydana gelir. Bu hal, tekne ısısı, yük ambarındaki havadaki su buharını doymuş hale getiren ısıdan aşağı olunca ortaya çıkar; 2. yükün terlemesiyle olan ıslanmalar, rutubetli havanın, ambarlardaki çiy noktasından daha düşük ısıdaki yük üzerinde yoğunlaşmasıyle olur. Bunun önüne, ambarlara kuru hava veren, Cargoeaire denilen ve terlemeyi önleyen bir âdetle geçilir. (L)

ISLANMAK geçz. f. (*ıslamak*'tan *ısla-nmak*). Islak hale gelmek: *Morarmış elleri boş çıktı sade ıslandı* (M. Â. Ersoy). *Yağmurdan ıslanmak.* (M)

ISLATICI i. ve sıf. (*ıslatmak*'tan *ıslat-ıcı*). Büro. Yapıştırmadan önce pulları, zarfları ve etiketleri ıslatmağa yarayan âlet.

— Fiz. ve Kim. Değdiği cisimlerin yüzeyine yayılma özelliği olan sıvı halindeki madde. Bk. ANSİKL.

— Ted. Bk. ANSİKL.

— Tütüncülük. Fabrikalarda tütün yapraklarını ıslatan cihaz.

— ANSİKL. Fiz. ve Kim. *Islatıcı güç* (veya

ISPARTA
Eğridir Gölünden bir görünüş

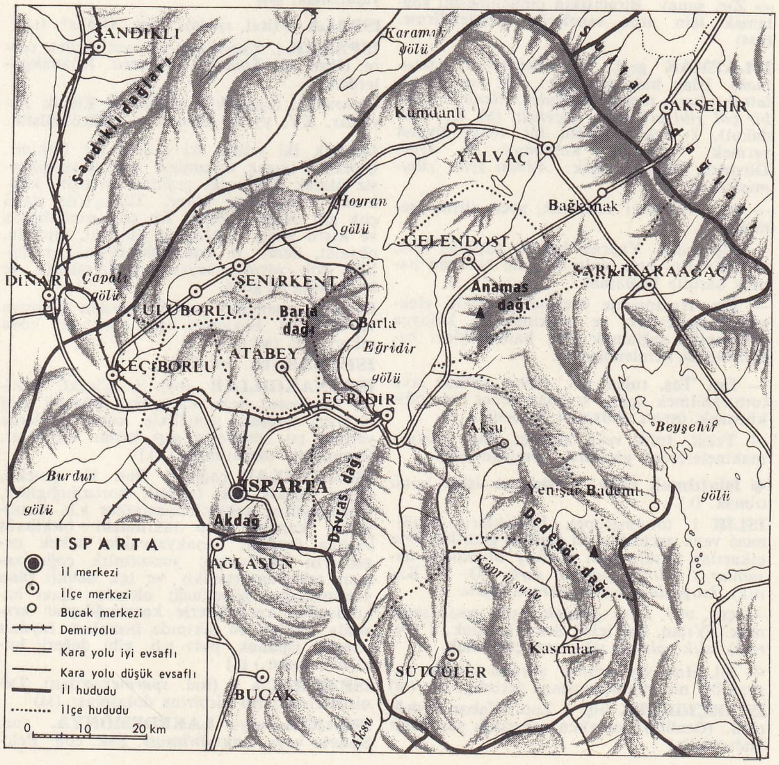

ISPARTA
il haritası

Foto. Turizm - Tanıtma (MEYDAN)

ıslatma gücü), deterjanların temel niteliğidir. Suya katılan deterjan, suyun yayılma gücünü beş misline çıkarabilir. Bu «ıslatma gücü arttırılmış su», özellikle yangınlarda, saman, ot, tekstil gibi, gözenekli olan, dolayısıyle de çabuk ve kolay yanan maddelerin korunmasında kullanılır. Fotoğrafçılıkta, bir çözeltinin yüzey gerilimini etkilediği için, ıslatıcılar. çözeltiye daldırılan maddelerin daha çabuk ve homogen bir şekilde ıslanmasını sağlar özellikle, fotoğrafların kâğıt üzerinde pozitiflerinin daha iyi ve daha parlak bir şekilde elde edilmesini kolaylaştırır.

— Ted. *Islatıcı madde*, sıvı ortamlarda yüzey gerilimlerini azaltmağa elverişli kimyasal madde. (Islatıcı madde karıştırılmış bir sıvının, yüzeylere sıvaşma imkânı artar; sıvıların veya küçük parçacıkların çeşitli zarlardan geçmesi kolaylaşır. Bu madde bir merheme veya bir losyona katılırsa bunların deriye sızması da kolaylaşır.) [LM]

ISPARTA'da Atatürk heykeli

ISLATMA i. (*ıslatmak*'tan *ıslat-ma*). Islak hale getirme; ıslatmak eylemi.

— Fişekçilik. B barutlarının yapımında, içindeki eritici kalıntısını gidermek için, barutun birkaç saat süreyle sıcak su (80°C'a kadar) içinde bırakılması. || Pamuk barutun yapımında, pamuğun nitratlanmak üzere nitrat banyosuna daldırılması.

— Kâğıtç. Cilâ silindir üzerinden geçmeden önce kağıdı nemlendirme.

— Şekercilik, Daha çok şeker elde etmek için, şekerkamışına sıkarken su katılması.

— Tekst. Düşük kaliteli ipek ipliğinden yapılmış çözgüleri, esneklik vermek ve dokumada kolaylık sağlamak için, bor yağı ile nemlendirme. || İşleme sırasında, normal nem yüzdesinin çok altına düşen iplikleri özel ıslatma makinelerinden geçirme. || Atkı ipliklerinin daha dayanıklı ve esnek hale getirilmesi, dolayısıyle dokunan kumaşın daha sıkı ve dayanıklı olması için, atkı ipliklerinin su veya sabunlu sudan geçirilmesi.

— Tütünc. Tütün yapraklarındaki su miktarını arttırarak yumuşatma. (TAVLAMA da denir.) [Islatma, yaprakları suya batırmakla veya üzerlerine su serpmekle yapılır; böylelikle, tütünlerin işlenmesi, kıyılması, püroların sarılması veya iri yapraklardaki damarların dokudan ayrılması kolaylaşmış olur.]

— Zır. sanay. Biracılıkta çimlenmesini sağlamak için arpa tanelerini nemlendirme. (LM)

ISLATMAK geçl. f. (*ıslamak*'tan *ısla-tmak*). Islak hale getirmek: *Göz yaşınla ıslattığın kanlı toprak üstünde / Sana her yer bir çöl gibi cıvıltısız, çiçeksiz* (M. E. Yurdakul). || *Teklz.* Mutlu bir olayı ziyafet vermek suretiyle kutlamak. || *Argo.* Dövmek, dayak atmak: *Adamı iyice ıslatmışlar.*

— DEY. *Yatağını ıslatmak*, gece altına işemek.

— Fişekçilik. Yaprak barutu yapmak için, nitrogliserini suda asıltı halinde bulunan pamuk barutla bağlamak.

— Fiz. Hammadde üzerindeki statik elektriği yok etmek ve makinelerde kolayca işlenmesini sağlamak için, hammaddeyi belirli ölçüde nemlendirmek.

— İnş. Taş, tuğla v.b. duvar yüzüne sıva tutturabilmek için, sıvadan önce su püskürtmek. (NEMLENDİRMEK de denir.)

— Tekst. İplik veya kumaşı, özel ıslatma makinelerinden geçirerek nemlendirmek.

◆ **Islatılmak** edilg. f. Islatmak işine konu olmak. (L)

ISLIK i. (onomatope). Dudakların büzülmesi veya parmağın dil üzerine getirilmesiyle çıkarılan keskin ses: *Sarhoş olunduğu akşamlar / Islıkla çalınan şarkı* (O. V. Kanık). *Islığı duyunca pencereye koştu.*

— ÇEŞ. DEY. *Islık çalmak*, ıslık sesi çıkarmak. [Yılan, kaz için] Ses çıkarmak. || (*Birine*) *Islık çalmak*, ıslık sesi çıkarmak.

— Sil. Hızı ses hızının altında olduğu zaman bir merminin meydana getirdiği ses. (M)

ISLIKÇIÖRDEK blş. i. Zool. Yaban ördeği türü. (Özellikle uçarken çıkardığı ses ıslığı andırır.) [L]

ISLIKLAMAK geçl. f. (*ıslık*'tan *ıslık-lamak*). Birine sevilmediğini istenmediğini ıslık çalarak belli etmek: *Başarısız bir şarkıcıyı ıslıklamak.* (LM)

ISLIKLI sıf. ve. i. (*ıslık*'tan *ıslık-lı*). Fonet. Çıkarılması sırasında meydana gelen bir ıslık sesiyle nitelenen daralmalı ünsüz. (Msl. *s* ve *z* ıslıklıdır.) [L]

ISLIKLITAVŞAN blş. i. Kuyruksuz küçük kemirgen hayvan. (İlmî adı *Ochotona*. Eski ilmî adı *Lagomys*. Islıklıtavşangillerin örnek tipi.)

— ANSİKL. *Islıklıtavşan*'lar ufak boylu (20 sm), kısa kulaklı hayvanlardır; yere yuva yapar, içine yiyecek biriktirirler. Çoğu dağlarda yaşayan yirmi kadar türü vardır. (L)

ISLIKLITAVŞANGİLLER çoğl. blş. i. Tavşanımsılar alttakımından kemirgen memeliler familyası. (L)

ISMÂM i. (ar. *şamem*, sağırlık>*işmām*'dan). *Esk.* Sağır etme, sağırlaştırma. || Şişenin ağzını tıkama. || *Ismâm-ud-duâ*, verilen öğütlere veya söylenen kötü sözlere kulaklarını tıkama, aldırış etmeme. (M)

ISMARLAMA i. (*ısmarlamak*'tan *ısmarla-ma*). Ismarlamak eylemi. || Sıf. Ismarlama ile, siparişle yaptırılan: *Yeni şair ısmarlama yazıdan, ısmarlama şiirden o denli çekinir ki...* (N. Ataç). *Ismarlama elbise. Ismarlama ayakkabı.* (M)

ISMARLAMAK geçl. f. Bir şeyin getirilmesini veya yapılmasını söylemek, sipariş etmek: *Kağızman'a ısmarladım nar gele / Gümüş kemer ince bele dar gele* (Halk türküsü). *Elbise ısmarlamak.* || Parasını kendi ödeyerek, başkasına ikramda bulunmak: *Ismarladığı dondurmaları burnumuzdan getirdi.* || Birine bir şey almasını söylemek: *Ismarladıklarının çoğunu unutmuş.* || Bir şeyin veya kimsenin bakılmasını, korunmasını birine tenbihlemek, emanet etmek: *Fakat baban, sana ısmarlamayıp da gitti bizi* (M. Â. Ersoy). || Birine davranışı hakkında tenbihte bulunmak: *Beni rezil ettin, sana böyle mi ısmarlamıştım?* || *Halk dili.* Çağırmak: *Dostum beni ısmarlamış gel diye / Gideceğim ama yol bozuk bozuk* (Pîr Sultan Abdal).

◆ **Ismarlanmak** edilg. f. Ismarlamak işine konu olmak: *Terziye ısmarlanan elbiseler daha gelmedi mi?*

◆ **Ismarlatmak** ettrg. f. Ismarlamak işini yaptırmak. (M)

ISPALA i. (ital. *spala*). Terz. Omuz*. (L)

ISPANAK i. Yaprakları için yetiştirilen sebze. (İlmî adı *Spinacia oleracea*. Ispanakgillerden.)

— ANSİKL. *Ispanak*'ın anayurdu Küçük Asya'dır. XV. yy.da Avrupa'ya götürülmüştür.

Ispanak iki yıllık, iki evcikli bir bitkidir. Çiçekleri taçsız, tohumları dikenli ve dikensiz olmak üzere iki çeşittir. Ispanak killi-kumlu toprakları sever. Türkiye'de daha çok güz ekimi yapılır. En çok sonbaharda ve kışın yenir. Ispanakta klorofil, saponin, oksalat, demir ve iyot bulunduğundan sağlığa çok yararlı sayılır. Bağırsaklara ve kansızlığa iyi gelir.

Eskiden ıspanağın yapraklarından kolonya ve likörleri boyamak için yeşil bir boya çıkarılırdı. (ML)

ISPANAK. Bk. POLATELİ.

ISPANAKGİLLER çoğl. i. Çiçekli bitkiler familyası; pazı, kazayağı, ıspanak gibi bitkileri kapsar; genellikle kurak yerlerde yetişen bu bitkilerin sap kısmı etli olur. (Ispanaklar takımından.) [L]

ISPANAKLAR çoğl. i. Bot. İki çenekli, taçsız çiçekli bitki takımı; horozibiğigiller, ıspanakgiller, şekerciboyasıgiller v.b. familyaları kapsar. (Bu takımdaki bitkilerin başlıca özelliği: çanakyapraklar erkek organların karşısında; yumurtalık çoğu zaman tek yumurtacıklı ve tek delikli olan yumurtacığın göbekbağı alttadır. Bazı bakımlardan karanfillerle karabuğdaylar arasında sayılan bu takımda insanlara faydalı pancar, ıspanak, pazı v.b. gibi değerli bitkiler bulunur.) [L]

ISPARMAÇA i. (ital. *sparmezza*'dan). Denizde zincirlerin birbirine dolaşması. (M)

ISPARTA veya **LAKEDEMONYA**, yun. **Sparte** veya **Lakedaimon**. Esk. coğ. Peloponnesos'ta, Eurotas üzerinde yunan şehri.

Başlangıcından VI. yy.a Isparta devletinin kuruluşu. Isparta'nın temeli M.Ö. IX. yy.da dört dor köyünün birleşmesiyle atıldı. Çukur Lakonia'daki dor öncesi (Amyklai) veya dor sitelerini boyunduruk altına aldıktan sonra tarihte adı geçmeğe başladı. M.Ö. IX.yy. sonlarında Arkadia'dan Skiros ile Aigys'i aldı, Argos'tan Thyrea ve Kynuria'yı almağa çalıştı ve Eurea ırmağının aşağı havzasına yerleşti. Bu gelişim ona, bir deniz kıyısı (Gythelon limanı) kazandırdı; böylece Isparta dış etkilere açılmış oldu. Daha sonra, Doğu Lakonia'yı (Malea burnu, Kythera) ve Tainaros burnunu (Messe, Oitylos) ele geçirerek Güney Messenia'ya (Pherai) doğru yöneldi. Bu fetihler Isparta devletinin öz yapısını kazanmasına yardım etti ve ona, toprakları paylar (*kleroi*) halinde bölüştürme imkânını verdi. Savaş esirleri (*heilotes*) tarafından işlenen bu topraklar, intifa hakkına sahip yurttaşlara yıllık belli bir gelir (*apophora*) sağlamaktaydı. Uzaktaki topraklar müsadere edilmemişti (*perioikos*). En azından bir kleros sahibi olan yurttaşlar (*homoioi*, «eşitler») heilotes'lerin çalışması sayesinde yaşıyor ve böylece kendilerini askerlik işlerine verme imkânı bulabiliyorlardı. Buna karşılık perioikoi, yani «heilotes'leştirilmemiş» Akhaia'lılar veya Dorlar kendi mallarının başında ve eylemlerinde serbest kalıyorlardı. M.Ö. VIII. yy.da bütün Yunanistan'ı, bu arada Isparta'yı etkileyen ve nüfus artışında ve yurttaşlar arasında büyüyen eşitsizlikten doğan sosyal bunalım kleros rejiminin sürüp gitmesinden doğdu (bu rejim en büyük çocuğun dışında bütün çocukları mirastan mahrum ediyordu). Bu bunalım, M.Ö. VIII. yy. sonlarında yeni topraklar elde etme ihtiyacını doğurdu, bu ihtiyaç Messenia'nın fethine yolaçtı. Sosyal bunalım ve birinci Messenia savaşı da (M.Ö. 735-716 ?) ayrıca siyasî bir bunalım yarattı. Bu bunalımlı durumun sonunda temel kuruluşlar değişikliklere uğradı. Uzun bir oluşumun ürünü olan fakat gelenek tarafından (Plutarkhos) efsane kahramanı Lykurgos'a atfedilen bu olaylar Apella'nın (Halk meclisi) hâkimiyetini kurdu. Apella, monarşi (Agis'ler ve Eurypon'lular (Eurypon soyundan gelenler demektir) hanedanı; bu iki hanedanın çatışması tiran tehlikeleri azaltmasıyle güçlü gerusia aristokrasisi (28 gerontes ve iki kral) arasında dengeyi sağlıyordu. Ama olayların gidişi, aristokrasiye iktidarı kontrol gücünü kazandırdı; Ephoros'un kuruluşuyle krallar etkisiz kaldılar (M.Ö. VIII. yy. sonları - VII. yy.). M.Ö. VIII. yy. ortalarında kurulan Ephoros'un görevi, aristokrasiyi kontrolda krallara yardımcı olmaktı; ancak bu kuruluş M.Ö. VII. yy.da aristokrasiye âlet oldu ve ağırlığını kralların aleyhine kullandı. Dinamik bir güce sahip olan Isparta M.Ö. VIII. yy.dan sonra dış etkilere açıldı ve Lakonia körfezi ile Hellas'ın siyasî hayatına katılma fırsatı kazandı. Asya Yunanistanı, Mısır ve Ege ülkeleriyle ilişki kurarak yabancı sanatçıları (Tyrtaios) topladı, sanatları geliştirdi (Doğu'nun etkisiyle), seramikçilikte önemli eserler verdi (VI. yy.); müziğe, dansa, şarkıya önem verdi ve özellikle panhelenik yarışmalar düzenledi. Etkili ve parlak bir ülke olan Isparta, Mesenia'lı helotes'lerin ayaklanmasıyle (M.Ö. 640) büyük bir darbe yedi. Pisa'lılar ve Arkadia'lılar ile ittifak yapan heilotes'ler ısparta kuvvetleriyle çetin bir savaşa giriştiler ve onların ilerlemelerini otuz yıl boyunca engellediler. Isparta, ancak M.Ö. VI. yy. ortalarına doğru Pisa'lılara karşı etkili olabildi; buna karşılık Arkadia'lıların uzun süren direnişiyle karşılaştı (M.Ö. 560-550), Isparta, Tegea'nın düşmesinden (M.Ö. 550) ve tehlikeli düşmanı Argos'tan Thyrea'yı aldıktan sonra fetih siyasetine son verdi.

● *Isparta'nın Peloponnesos'a çekilmesi ve altın çağı.* M.Ö. VI. yy.ın ortalarında, ephoros Kheilon'un etkisiyle Isparta'nın görünüşü birdenbire değişti. Ispartalılar Lakonia ve Messenia'da fethedilen yerler için sağlam bir savunma düzeni kurdular ve Peloponnesos'un öbür ülkelerine karşı Peloponnesos birliği (Symmakhia) ile sonuçlanan bir siyaseti benimsediler. Kheilon, aristokrasinin hâkimiyetini kesin olarak sağlamlaştırdı. Bu aristokrasi, daha sonra kendi otoritesini sağlamlaştırmak için ülkede siyasî hayatı dondurmağa çalıştı. Kralların

Foto Hürriyet arşivi (MEYDAN)

görevleri din ve askerlik alanlarında kısıtlandı. Bu durum kralları sitenin kaçınılmaz otoriteleri olma yolunda emperyalist bir siyaset takip etmeğe götürdü. (Kleomenes I M.Ö. 520-490). Ancak karşılıklı kıskançlıkları ve ephoros'larla olan sürekli anlaşmazlıkları onların gücünü azalttı. Gerçekte, iktidarı, bir yıl görevde kalan beş mütevazı yurttaş (ephoros) yürütüyordu. Gerusia aristokrasisine âlet olan ephoros'lar tutucu bir siyaset güdüyorlardı. Bu siyaset Symmakhia ile yetiniyor ve iç hegemonyasını daha iyi korumak için Isparta'nın Peloponnesos dışındaki girişimlerini sınırlamayı amaçlıyordu. Yurttaşlar (sayıları yaklaşık olarak 8 000 - 9 000'e inmişti) ile heilotes'ler ve periekhos'lar arasındaki sayıca dengesizlik karşısında, devlet düzeninin bozulacağı korkusuna kapıldılar ve «eşitler» teşkilâtının savaşçılar kastı olarak düzenlediler. Kendilerini adamak zorunda oldukları devlet tarafından doğar doğmaz alınan bu savaşçılar, yedi yaşından yirmi yaşına kadar ciddî bir eğitim (*agoge*) görüyorlardı. Yaş ve deney (*krypteia*) bakımından oldukça karmaşık bir sıra düzenine göre yapılan bu eğitim, karakterleri geliştirmeyi amaçlıyordu. Sürekli olarak hareket halinde bulunan bu ayrıcalı kast, bütün gücünü, heilotes'ler topluluğu tarafından durmadan tehdit edilen toplumsal düzenin savunmasına vermiş veya daha doğrusu bu yüzden başka işe bakamaz duruma düşmüştü. Heilotes'lerin kini, ne M.Ö. 464 ayaklanmasında, ne daha sonra Isparta'yı yerle bir eden depremde, ne de Messenia savaşında (M.Ö. 464-459/458) dinmek bildi. Bununla birlikte, dış siyasetin gücünü kıran bu iç siyaset zorluklarına rağmen, korku ve hayranlık uyandıran bu eşsiz askerî güç Isparta devletini, Med savaşlarına kadar Yunanistan'ın en güçlü devleti haline getirdi. Isparta, üstünlüğünün sorumluluğunu, dış siyasetteki yavaşlığı, pısırıklığı ve bencilliği yüzünden, bütün Yunanistan'ı tehdit eden barbar emperyalizminin tehlikelerine karşı kullanamadı. Hellas'ı kurtarma şerefini Isparta bu yüzden Atina'ya bıraktı; ayrıca Marathon'a da katılmadı (M.Ö. 490), görüşlerinin darlığı ile (Thermopylai'de kuvvetlerinin yetersizliği) Atina'yı güç duruma soktu. Böylece, Isparta üstünlüğünü (Plataia'daki başarısına [479] rağmen) Atina'yı terk etti (Salamis'te Themistokhles, M.Ö. 480). Med savaşlarını, Atina deniz gücünün gelişmesi ve böylece Isparta'nın silinmesi izledi. Atina emperyalizmi deniz kuvvetlerini düzene koyduktan ve Perslerle olan anlaşmazlığı giderirken (Kallias barışı, M.Ö. 449-448) sonra helen haklarını birleştirmeğe yönelince iki devletin çatışması kaçınılmaz oldu. Isparta'nın müttefiki olan Korinthos ile Megara, Atina yayılmasının (Korkyra) kendilerine dokunduğunu gördüler ve onun despotluğundan ürktüler (Megara'ya karşı karar, M.Ö. 432-431), bu yüzden Peloponnesos birliğine şikâyette bulundular. Birlik, savaş kararı aldı. Peloponnesos savaşı (M.Ö. 431-404), «yunan hürriyetleri»ni savunmak için direnirken, düşmanını yenmek ve hegemonyayı ele geçirmek için pers altınına başvurmaktan (M.Ö. 412) çekinmeyen Isparta'nın zaferiyle bitti. Isparta, Atina imparatorluğunun mirasına kondu, fakat ne onu değiştirebildi, hattâ ne de yönetebildi; yapmak zorunda olduğu ileri atılımlardan çekindi, Atina'nınkinden daha sert olan despotluğu ile Yunanlıların keyfini kaçırdı; bu sefer Atina lehine çalışan pers altınını karıştığı bir koalisyonun kuruluşunu kolaylaştırdı (Atina-Argos-Thebai-Korinthos); Isparta, Korone'de zafer kazandıysa da (M.Ö. 394), denizde pers filoları tarafından yenildi (Knidos, M.Ö. 394) ve imparatorluğun Asya'daki hâkimiyetini elinden kaçırdı; Atina'da rönesansın doğuşuna seyirci kaldı, İphikrates'in yeni askerî taktiğiyle sarsıldı (iki ayrı yenilgi, M.Ö. 392 ve 390), Thebai'nin yükselişinde Sardeis'in hakemliğini ve «Kral barışı»nı kabul etti (M.Ö. 387-386). Bu barış, Yunanistan'daki hegemonyayı Atina ve Thebai'ye karşı Isparta'ya bırakmakla birlikte, Asya'daki yunan sitelerinin Medlere verilmesi ve öbür yunan sitelerinin bağımsızlığının garantilenmesi Isparta'nın emperyalist plandaki başarısızlığını onaylıyordu. Leuktra felâketi (M.Ö. 371) onun Yunanistan, daki hattâ Peloponnesos'taki hegemonyasını hattâ Peloponnesos'ta Isparta'ya karşı Arkadia birliği (Mantineia-Megalopolis-Tegea) kuruldu. Isparta'nın yakınında karargâh kuran Epameinondas, Messenia'yı bağımsızlığı içinde dirilmeğe girişti (M.Ö. 369'da Messenia'nın kurulması).

● *Gerileme.* Peloponnesos'taki iktidarını kaybeden ve zayıflayan Isparta ağır bir sosyal krize düşmeğe hazırdı. Savaştaki kayıplar yüzünden yurttaşların sayısı önemli ölçüde azalırken (M.Ö. 480'de 8 000; M.Ö. 371'de 2 000 ve M.Ö. 331'de 1 000 kişi) servetin birkaç aile elinde toplanması eşitsizlik yaratıyordu. Bu eşitsizlik heilotes'lerle perioikos'ların düşmanlığına fakir yurttaşların memnuniyetsizliğini ekliyordu. İç anlaşmazlıklar (krallar arasında, krallarla ephoros'lar arasında ve krallarla ephoros'lar arasındaki anlaşmazlıklar) yüzünden sarsılan Isparta, Makedonya'nın yükselişine karşı koyamadı ve «Kutsal savaş»ı (M.Ö. 356-346) engelleyemedi. Bundan sonra Isparta, Philippos II tarafından Lakonia'ya indirgendi. Philippos II, Isparta'nın karşısına Tainaros burnuna kadar gelişen Messenia'yı, Kynuria'yı da topraklarına katan Argos'u ve Megalopolis'i (M.Ö. 337) çıkardı. Isparta bundan sonra önemli bir rol oynayamadı. M.Ö. 265'te Antigonos I Gonatas'tan kesin bir darbe yedi (Isparta, Antigonos I Gonatas'a karşı Ellia, Akhaia ve Arkadia ile birleşmişti) ve Ptolemaios'un yardımlarına rağmen belini doğrultamadı. Agis IV'ün (M.Ö. 244-241) ve Kleomenes III'ün (M.Ö. 235-222) devrim yapma denemeleri güçlü dirençlerle karşılaştı ve komşuların düşmanlığı karşısında başarısızlığa uğradı (bu komşular Isparta'yı Sellasia'da yendi, M.Ö. 222). Oysa, devrimler, siyasî yapıda değişiklikler yaratabilmek için (ikili krallığın ve ephoros'luğun kaldırılması) sayıları 700'e kadar düşen yurttaşlar topluluğuna aşağı tabakayı, perikpios'lar ve heiletos'ları katmayı amaçlıyordu. Krallar ve tiranların (Makhanidas, Nabis) elinde, Makedonya'ya karşı sürekli olarak başkaldıran Isparta, hür ve federasyona bağlı bir site olarak Roma imparatorluğun bağlandı. IV. yy.ın sonunda Alarik tarafından ortadan kaldırıldı ve islav istilâsından sonra basit bir kasaba oldu. (L)

ISPARTA, Akdeniz bölgesinin Göller yöresinde il merkezi şehir; 51 107 nüf. Batı Torosların orta kesiminde yer alan Akdağ kütlesinden ayrılan tepelerin kuzey eteğinde ve Isparta ovasının Güneybatı kenarında kurulmuştur; yükseltisi istasyonda 1024 m, şehrin orta kesimlerinde 1040 m, yukarı semtlerde (bir kale temelinin bulunduğu Hisar tepesi önünde) 1080 m. Antalya körfezine dökülen Aksu'nun bir kolu (Isparta suyu) şehri boydan boya geçerek ovanın güney kenarında dar bir boğaza girer. Şehrin çevresindeki bahçelerde çeşitli meyveler ve gül yetişir. Şehir Ağlasun veya Burdur üzerinden Antalya'ya, Denizli üzerinden İzmir'e, Afyon üzerinden Ankara'ya, Akşehir veya Beyşehir üzerinden Konya'ya bağlı olduğu gibi, Eğridir-Karakuyu demiryoluna Bozanönü istasyonundan 13 km'lik bir hatla bağlanır. İktisadî bakımdan Isparta önemli bir halı dokuma ve ticaret merkezidir, gülyağcılığı da önemlidir.

● *Tarih.* Bugünkü Isparta'da ilkçağdan kalma yerleşme izleri bulunmamakla beraber Pisidia şehirlerinden *Baris*'in yerini almış olduğu bilinir. Bu son adın sanskritçe «su» anlamına gelen *Vari* kelimesiyle bağlantısı olduğu sanılmaktadır. *Baris* adı bazı antik kaynaklarda geçerse de, o sırada önemli bir şehir olmadığı anlaşılmaktadır. Bizans devrinde burada basılmış paralara rastlanmıştır. Arap kaynaklarında şehrin adı *Sabarta* olarak geçer (İbn Battuta). Görünüşe göre şimdiki ad, *Baris*'in başına *is* edatı eklenerek (İzmir, İznik v.b. de olduğu gibi) meydana gelen şekilde türemiştir). Baradız - Keçiborlu hattı üzerindeki arazide, Gölbaşı - Köşk mevkiinde, Senirce köyü ile Bazanönü istasyonu yanında bulunan mağaralarda yapılan kazılar, Isparta'nın, tarih önceleri bile iskân edilmiş olduğunu ortaya koymaktadır. Elle tutulur sanat eserleri ise Kalkolitik ve Bronz devirlerine ait çanak-çömlekten ibarettir. Isparta şehir çevresinde önemli yapı ve harabeler yoktur. Fakat Kılıç köyü yakınlarında büyük bir şehir harabesi mevcuttur. Fari yaylası adı verilen bu harabeden birçok değerli sanat eseri çıkarılmıştır. Fari yaylasından başka çevrede en önemli tarihî âbide Sagalassos tur. Burası Augustus zamanında başlıca şehirlerdendi. 10 000 Kişilik tiyatrosu ve şehrin adına M.Ö. I. yy.da basılmış paraları önemli kalıntılardır. Başka bir kalıntı da, Bayat'ta mevcut Selefki harabeleridir. Kral Augustus adına yazılmış olan ve halen Atabey medresesi duvarlarında bulunan bir kitabe, bu kalıntıların önemli bir antik şehre ait olduğunu göstermektedir. Roma imparatorluğunun ikiye bölünmesi sonucunda Isparta, Bizans devleti sınırlarına girdi. Bu devirde en önemli tarihî olay M.S. 774'te Isparta yakınlarında abbasî halifelerinden Harun-ür-Reşid ordularıi ile bizans orduları arasında yapılan savaştır. İlk saldırışta Isparta'ya girmeyi başaran Harun-ür-Reşid Bizanslıların aldığı taze kuvvetler karşısında şehri geri vermiştir. Bu suretle bizans orduları kumandanı Anastasius, arap ordularına İstanbul yolunu kapamağa muvaffak olmuştur.

Kasaba XIII. yy. başlarında selçuklu hükümdarı Kılıç Arslan III zamanında Bizanslılardan alındı (1203-1204) ve Selçuklu devletinin dağılışı sırasında, daha önce buraya yerleşmiş olan Hamidoğullarının payına düştü. Bunların Eğridir kolu hükümdarı Hüseyin Beyin ölümü üzerine, Osmanlılara geçti (1391). Osmanlı devrinde Isparta Anadolu eyaleti içinde Hamid sancağı adı verilen idarî bölümün merkezi oldu. Sonra *Hamîdâbâd* adıyle Konya vilâyetine bağlandı, Cumhuriyet devrinde ayrı bir vilâyetin merkezi oldu. Isparta Ortaçağda ve özellikle Osmanlı devrinde bölgesel merkez haline geldi. Güneyde şimdiki Ağlasun'un yerinde olan *Sagalassos* ve daha sonra Hamidoğullarının bir koluna merkez olan *Eğridir*, hattâ ovanın kuzey kenarındaki *Agrae* (Agrus, şimdiki Atabey), *Selçukeia Sidera* (Bayat köyü) ve *Konane* (Gönen) gibi korunmaya daha elverişli şehirler zamanla önemini kaybetmiş ve Isparta büyük bir şehir olmasa bile yöresel bir merkez durumuna geçmiştir. Bir dağa yaslanan ve bahçelerle çevrilen Isparta, geçmiş yüzyıllarda gezginler tarafından Bursa'ya benzetilmiştir.

● *Nüfus.* Isparta'nın nüfusu XIX. yy. kaynaklarında 12 000 ile 20 000 arasında gösterilir. XX. yy. başlarında nüfusun 20 000'den fazla olduğu sanılmaktadır. Cumhuriyet devrinin ilk sayımı (1927) şehrin nüfusunu 15 676 olarak tespit etmişti. Bu sayı 1950'de henüz 18 383'ü geçmezken 1955'te 25 000'e, 1960'ta 36 000'e yaklaşmış; 1965'te 42 901'e, 1970'te de 51 107'ye ulaşmıştır.

● *Güzel Sanatlar.* Isparta'nın anıtsal yapıları arasında 1429'da subaşı Kutlu Bey tarafından yaptırılmış, sonra birkaç defa tamir görmüş Ulucami, Mimar Sinan'ın eseri olan tek kubbeli Firdevsbey camii (1561) sayılabilir. Abdülhamid I zamanında Sadaret mevkiini işgal etmiş olan Halil Hamid Paşanın tamir ettirdiği Hacıabdi camii sonradan harap olmuş ve paşanın kütüphanesinden kalan kitaplar sonradan Halkevi'ne konulmuştur. Isparta müsellimi Firdevs Beyin 1561'de yaptırdığı bedesten tamir edilmiştir ve kapalıçarşı gibi kullanılmaktadır.

— *Isparta ili.* Bütünüyle Akdeniz bölgesi Antalya bölümünün Göller yöresi'nde yer alan Isparta ili, doğudan Konya, kuzey ve batıdan Afyon, güneyden Burdur ve Antalya illeriyle kuşatılmıştır; yüzölçümü 8 933 km², nüfusu 300 391 (1970'te), km²'ye 32 kişi. İlin ayrıldığı ilçeler: Merkez, Atabey, Eğridir, Gelendost, Keçiborlu, Senirkent, Sütçüler, Şarkîkaraağaç, Uluborlu, Yalvaç; 208 muhtarlık. *Isparta merkez ilçesi*: 845 km², 75 528 nüf. (1970); tek bucak içinde 24 köy.

● *Coğrafya.* Isparta ili toprakları üzerinde Batı Toros dağlarının kolları yer almakta-

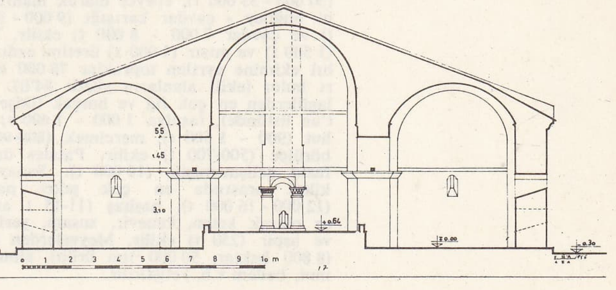

Issız han kesiti (Osmanlı Mimarîsi adlı eserden)

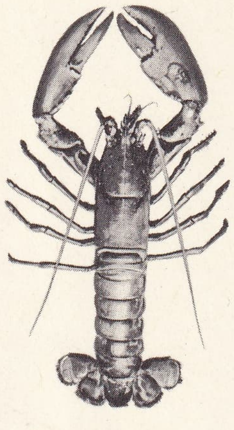

ıstakoz

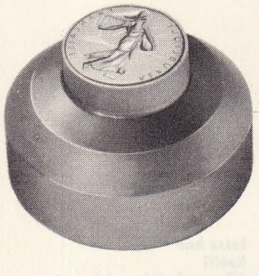

ıstampa

dır. Engebeler arasında kısmen ova göl ve tepeliklerle kaplı çukur alanlar girmiştir. İlin kuzeydoğu sınırları bir yerde 2 500 m'-yi aşan Sultan dağlarıyla boylanır. Bunların batısında kuzeybatı-güneydoğu doğrultulu Anamas (2 374 m) - Dedegül (2 680 m) dağları uzanır ve Sultan dağlarıyla bunların arasına Yalvaç-Şarkîkaraağaç ovasıyle Beyşehir gölü çukuru girer. Daha batıda Hoyran - Eğridir - Kovada gölleri çukur alanı Barla dağı (2 734 m) ve Akdağ (2 276 m) kütlelerini ayırır. Daha ötede Keçiborlu ovası, Burdur gölü çukuru yer alır. Orta kesimde ise Isparta ovası ve Keçiborlu ovası bulunur. İlin güneyindeki dağlık alan, Antalya körfezine doğru inen akarsuların derin vâdileriyle yarılmıştır (Köprü suyu ve Aksu): burada yereyin yükselişi 500 m altına düşer.

İklim oldukça sert olmakla beraber İç Anadolu steplerininkine göre daha yumuşak ve yağışlar da daha fazladır. Isparta Meteoroloji istasyonunun 37 yıllık gözlemlerine göre en soğuk ve en sıcak ayın ortalama sıcaklıkları 1°1C ve 21°5C, kaydedilen en düşük ve en yüksek sıcaklıklar — 17°8C ve 37°5C'tır. Sıcaklığın 0°C üstüne çıkmadığı günlerin ortalama sayısı 6,6, 0°C altına indiği günlerinki 67,4'tür. Yıllık ortalama yağış 614 mm, yağışlı günler sayısı 103, kar yağışlı günler sayısı 7,3, karla örtülü günlerinki 15,5'tir. Yağışların mevsimlere dağılışı şöyledir (yüzde ile): Kış 44, ilkbahar 29,5, yaz 10, sonbahar 16,5. İl topraklarında başka merkezlerde ölçülen yıllık ortalama yağışlar ise, Sütçüler 892 mm, Uluborlu 732 mm, Eğridir 640 mm, Keçiborlu 513 mm, Yalvaç 499 mm, Şarkîkaraağaç 431 mm'dir.

Isparta ili topraklarının üçte biri orman arazisi sayılmakla beraber asıl orman (normal koru) yüzde 11'i aşmaz. Mevcut ormanlar içinde karaçam, kızılçam, kilikya göknarı en fazla yer tutar; birkaç yerde de sedir ağaçlarına rastlanır. Ovalık alanlar, insanların tahripleri ve tarla açmaları yüzünden, ağaç örtüsünü büyük ölçüde kaybederek otsu bitkilerin hâkimiyeti altına girmişlerdir.

Isparta ili sularının büyük kısmı Köprü suyu ve Aksu aracılığıyle Akdeniz'e boşalır: Eğridir gölü de suyunu Kovada gölü üzerinden Aksu'ya gönderir. Isparta ovasının güney kesimi Aksu havzası içinde yer alır; fakat ovanın kuzey kesimi, dışarıdan akışa sahip değildir: burada yerin geçirimli kireç taşından oluşmuş bulunması yüzünden, yamaçlardan inen sular tabiî kuyulardan kaybolur ve vakit vakit yeraltı çığırlarının tıkanması yüzünden çukur alanlar göl halini alır. Yalvaç ovası suyunu Eğridir gölüne, bunun güney uzantısı olan Şarkîkaraağaç ovası Beyşehir gölüne yollar. Keçiborlu dolaylarının suyu ise Burdur gölüne gider.

Isparta il nüfusunun (1965'te 266 240) yüzde 40'ı, nüfusu 3 000'in üstündeki şehir ve kasabalarda yaşıyordu. 10 000'den fazla nüfuslu şehirlerin sayısı 2 (Isparta ve Yalvaç) idi. 1970'te bu sayı (Eğridir ve Senirkent'in katılmasıyle) 4 oldu.1965'te ilin nüfus yoğunluğu 30, kır nüfusu yoğunluğu ise 18 idi.

Isparta ilinde geçimin temeli tarıma dayanır. Ekili-dikili arazi, il topraklarının yüzde 12'den biraz fazlasını (bunun yüzde 84'ü tarla, yüzde 16'sı bağ, meyve ve sebzelikler) meydana getirir; toprakların yüzde 7 kadarı nadasa bırakılır. Çayır ve otlaklar ise yüzde 17'yi geçmez. Tarlaların en büyük kısmı tahıla ayrılmıştır: en çok buğday (38 000 - 45 000 t), ona yakın olarak arpa (30 000 - 35 000 t), epeyce olarak mahlût yani buğday - çavdar karışığı (9 000 - 11 000 t) ve çavdar 7 000 - 8 000 t) ekilir. Yulaf (1 500 t) ve mısır (1 000 t) üretimi azdır. Tahıl ekimine ayrılan topraklar 78 000 hektarı bulur (ekili alanların yüzde 84'ü). Baklagillerden en çok fiğ ve burçak (ikişer bin t'un üstünde), fasulya 1 000 - 1 600 t), nohut (900 - 1 500 t), mercimek (800-900 t), börülce (500-700 t) ekilir. Patates üretimi fazla gelişmemiştir (19 000 t). Sanayi bitkileri arasında en çok şeker pancarı (12 000 - 16 000 t), haşhaş (11-15 t afyon), az olarak keten, kenevir, susam, yerfıstığı ve aspir (250 t) ekilir. Meyvelerden üzüm (8 800 hektar, 50 000 ton ürün), elma, armut, badem v.b. yetiştirilir.

Evcil hayvanlardan en çok koyun (358 000; çoğu dağlıç), kılkeçi (275 000), tiftik keçisi (36 000), sığır (99 000; en çok yerli kara sığır; montafonlaştırma denemeleri), manda (5 900), at (15 700), eşek (31 000), katır (4 000 kadar) bulunur. Kümes hayvanları ve bal da üretilir.

Madenlerden, bazı kesimlerde küçük ölçüde işletilen linyit yatakları bir tarafa bırakılacak olursa, Keçiborlu'da Etibank tarafından işletilen kükürt madenleri sayılmağa değer (22 000 t). Halıcılık Isparta ilinin geleneksel sanayi koludur. 1967'de il sınırları içinde 25 000'den fazla halı tezgâhında 1 050 000 m² halı dokunmuştu (işçi sayısı 62 000'e yakın, yapım değeri 158 milyon T.L.). Halıcılık Isparta'da yün ipliği, iplik boyacılığı (14 boyahane) ve yıkama evleri (20 kadar) gibi yardımcı faaliyetleri geliştirmiştir. Isparta ilinin ikinci bir önemli sanayi dalı, gülyağı üretimidir. 1967'de il sınırları içinde 2,6 milyon kg gül yaprağı toplanmış ve bundan 445 kg fabrika tipi, 161 kg köylü tipi sıvı gül yağı ve 1 061 kg katı gülyağı, ayrıca gülsuyu elde edilmiştir (7 milyon T.L. değerinde).

Isparta ilinde ulaşım, Eğridir ve Isparta'da sona eren demiryolu ve ayrıca il topraklarını çevreye bağlayan karayollarıyle sağlanır.

İl topraklarında elektrik enerjisi 1960'ta açılan Kovada I tesisiyle sağlanmaktadır (8 400 KW; 40 milyon kW/saat); Kovada II tesisinin kurulması devam etmektedir (200 milyon kW/saat). [M]

ISPARTA veya **SPARTA,** yeni yun. **Sparti,** Yunanistan'da şehir, Peloponnesos'ta, Eurotas yakınında, Eski Isparta'nın güneydoğusunda, Lakonia ilinin idare merkezi; 7 900 nüf. Dikdörtgen bir plana göre inşa edilen idare merkezi. Besin sanayii. (L)

ISPARTA ovası, Akdeniz bölgesinin iç kesiminde, Göller yöresinin ortasında yer alan ova. Güneyde Akdağ, doğuda Davras dağı, kuzeyde Barla dağı ve Kapı dağı, batıda Yayla dağı kütleleriyle sınırlanır. Güney kesimi, suyunu Aksu aracılığıyle Antalya körfezine gönderir. Orta ve kuzey kesimleri dışarıya akıştan yoksundur: yamaçlardan inen seller ova içinde tabiî kuyularda kaybolur. Ova gerçekte tek bir düzlükten ibaret değildir; güneyde asıl Isparta ovası 1 000 m'den daha yüksektir ve tepelerle sınırlanmıştır. Kuzeydeki Bozanönü (950 m) ve onun doğusundaki Kuleönü (925 m) ovaları daha alçaktır ve yeraltı su çığırlarının tıkanması yüzünden bu ovalar üzerinde yer yer geçici göller meydana gelir. (M)

ISPATULA i. (lat. *spatha,* kılıç'ın küçültmesi *spathula*'dan). Maden, ağaç, boynuz, kemik v.b.'den yapılmış mutfak âleti (Küçük bir kürek veya ucu sivri ve kenarları keskin olmayan bir bıçak biçimindedir.)

— Teknol. Alçıyı yayarak pürüzlerini yok etmek için dökümcülerin kullandıkları ucu geniş ve yassı âlet. (Balçığa veya balmumuna biçim vermek için, heykeltıraşlar da aynı âleti kullanırlar.) [M]

ISPAVLİ i. Bk. İSPAVLİ.

ISPAZMOZ i. (yun. *spasmos,* çırpınma'dan). Çırpınma, kasılma, titreme: *Sürürî bey bir çocuk gibi ıspazmozlar içinde yaşlarını salıverir* (H. R. Gürpınar). *Esk.* İhtilâç. (M)

ISRAR i. (ar. *işrār*). Bir şey üzerinde direnme, üsteleme, kuvvetle üstünde durma: *Onun etrafında yıllarca nasıl bir ısrarla gezdiğini gözlerimle gördüm* (A.H. Tanpınar). *Tevfik Kabasakal kıraathanesinin günden güne artan müdavimlerinin ısrarıyle haftada iki akşam da meddahlık etmeyi kabul etmişti* (H. E. Adıvar). ‖ *Israr etmek,* ayak diremek, direnmek, kuvvetle üstünde durmak: *öteki kadınlar da başına üşüşüp nasıl olacağını denemek için eğlence gibi bir seferlik düzgün sürmesi için ısrar ettiler* (H. R. Gürpınar). *Bir konu üstünde ısrar etmek.* (M)

ISRARLI sıf. (*ısrar*'dan *ısrar-lı*). Üstünde durulmuş, ısrar edilmiş.

— Müz. *Israrlı kontrapunta,* bütün partiler normal bir şekilde ilerlerken partilerden birinin durmadan bir «çizgi»yi tekrarlaması. (L)

ISSIZ sıf. (türk. *ısı,* sahip'ten *ısı-sız* > *ıssız*). Kimsesiz, boş, oturulmayan: *Şu zavallı ıssız köyler, şu karanlık kulübeler* (M. E. Yurdakul).

◆ **Ipıssız** sıf. ve zf. Bomboş, kimsesiz

◆ **Issızlaşmak** dönşl. f. Issız hale gelmek, kimse kalmamak.

◆ **Issızlık** i. Issız olma hali: *Bu sesler, evin ıssızlığı içinde, karanlık ve boş gecede parlayan münzevî aydınlıklar* (A. H. Tanpınar). [M]

Issız han, Osmanlıların ilk devirlerine ait, Apolyont gölünün kuzeyinde, Ulubad köyüne 5 km mesafede han. Diğer bir adı da *Susuz han*'dır. Kitabesinden Subaşı Eyne Bey tarafından yaptırıldığı anlaşılmıştır. Han dikdörtgen bir yapıdır (42 × 22 m). Avlusu yoktur. Girişin iki yanında birer oda yer alır. Tonozla örtülüdür. Tonoz yükseklikleri farklı tutularak dıştan meyilli bir çatı elde edilmiştir. Tuğla işçiliği çok temizdir. Girişin karşısında yer alan salonda iki büyük ocak vardır. Dört granit ayağa oturan yekpare taş basık kemerler iki büyük bacayı taşır. Bacanın tuğla kısımları dışarıdan yukarıya doğru kademe kademe incelir. Ancak bu bacaların gövde kısmı yenilendi. Han beş adet altlık, on dört üstlük yani toplam 19 mazgal ve biri kapı üstünde diğeri dipte karşılıklı iki pencere ile aydınlanır. Sağ odada iki mazgal, solda ise döşeme düzeyinde 2 pencere vardır. Kitabe kapının üstünde, kemer aynasındadır. Bu han ilk Osmanlı devrinden kalan, tek binadır. Selçuk ve beylikler zamanı hanlarıyle bir ayrılığı yoktur. (M)

ISTABL i. (yun. *stablos*'tan ar. *ıṣṭabl* veya *eṣṭabl*). *Esk.* Ahır: *Yine ıstabl-i şehinşâh-i cihân-ârâda / Ki ne atlar bulunur biribirinden âlâ* (Nef'î).

— Teşk. tar. *Istabl-ı âmire.* Bk. HAS *ahır.* ‖ *Istabl-ı âmire müdürlüğü,* padişahların atlarına bakmakla görevli kuruluş (*Istabl-ı hümayun müdürlüğü* de denir. Istabl-ı âmire müdürüne önceleri imrahor deniyordu. 1837'den sonra Istabl-ı âmire müdürü adını aldı.) ‖ *Istabl-ı âmire müdürlüğü payesi,* saniye ile salise arasında bir rütbe. (Sivil kimselere verilirdi. Bu rütbe sahipleri 1866'ya kadar resmî günlerde özel elbise giyerler ve sırmalı kılıç takarlardı.) ‖ *Istabl-ı has,* padişah atlarına mahsus ahır (*Istabl-ı hümayun, ıstabl-ı şehinşahî* de denir). [M]

ISTAHAR veya **ISTAHR.** Bk. PERSEPOLİS.

ISTAKA i. Bk. İSTEKA.

ISTAKOZ i. (yun. *astakos*'tan). Yengeçler grubundan, denizde yaşayan büyük kıskaçlı, kabuklu hayvan. ‖ *Dikenli ıstakoz* (veya *kaya ıstakozu*), langustun diğer adı. ‖ *Norveç ıstakozu, nephrops* cinsinden bir kabuklu hayvanın yaygın adı.

— ÇEŞ. DEY. *Istakoz gibi kırmızı* (pişmiş ıstakozdan kinaye), çok kırmızı.

— Ask. *Istakoz zırh,* bir ıstakozun bağasındaki halkalar biçiminde birbirinin üzerine konmuş pullardan meydana gelen zırhlı elbise.

— Balıkç. *Istakoz ağı,* biçimi terazi kefesine benzeyen ve kabukluları (denizde kardes, tatlı suda yengeç) avlamakta kullanılan küçük ağ.

— ANSİKL. *Istakoz* (*Astacus* veya *homarus*) *astacura* grubundan on ayaklı kabuklu bir hayvandır. Yengece benzeyen fakat onlardan iri olan bu hayvanların birinci çift bacaklarının ucunda yengeçlerinki gibi çok iri kıskaçlar bulunur. Kuzey yarımküre denizlerinde, kayalık kıyılarda iki türü iyi bilinir. Avrupa ıstakozu (*Homarus vulgaris*) sarı benekli morumsu veya yeşilimsi güzel mavi renktedir; boyu 35-50 sm'yi geçmez. Amerika ıstakozu (*Homarus Americanus*) bunun iki misli büyüklüktedir.

Istakoz 10-30 kulaç derinliklerde kayaların arasında yaşar. Kaynar suya atıldığında kırmızı bir renk alır. İçine yem olarak balık parçaları bağlanan özel «sepet»lerle veya ıstakoz ağlarıyle tutulur. Türkiye'de 1968'de balıkhanelere getirilen ıstakozların toplamı 66 141 kg'dır.

— Mutf. Istakozun eti langusta göre daha kokulu, fakat ağırdır; bu yüzden sindirilmesi daha zordur. Langust gibi ıstakozlar da çeşitli tarzda pişirilir, soğuk veya sıcak o-

Foto. LAROUSSE

larak yenir. *Istakoz haşlaması.* Istakoz canlı olarak, tuz ve sirke katılmış kaynar suya atılarak pişirilir. Bazen bu haşlama suyuna soğan, havuç, tane karabiber, defne yaprağı, karanfil de katılabilir.

Haşlama süresi ıstakozun boyuna göre belirlenir. Her santimetre uzunluk için 45 saniye hesaplanır. 30 sm uzunluğunda bir ıstakoz, 30 × 45 / 60 = 22,5 dakikada haşlanır. Soğuduktan sonra karnının altı ve kuyruk tarafı makasla kesilir. İçindeki et çıkarılarak dilimlenir ve kesilir.

Istakoz salatası, haşlanan ıstakoz, dilimlere bölünmüş olarak bir tabağa alınır. Üzerine zeytinyağı, tuz, karabiber ve limon suyu katılmış sos dökülür. Maydanoz yapraklarıyle süslenir.

Mayonezli ıstakoz, ıstakoz haşlanır. Etleri çıkarılarak bir servis tabağına yerleştirilir. Üzeri mayonez, haşlanmış havuç, patates, bezelye ve kornişonla süslenir. (M)

ISTAKOZLUK i. (*ıstakoz*'dan *ıstakoz-luk*). Istakozları diri saklamak için deniz kıyısına yapılan havuz.

— ANSİKL. *Istakozluk*'lar çeşitli yerlerden yakalanıp getirilen ıstakozları uzun süre diri tutmak ve gerektiği zaman pazara çıkarmak için yapılır. Istakozluk suyun serbestçe girip çıkmasına elverişli olmalı ve su ıstakozların üzerini tamamen örtmelidir. (L)

ISTAMPA i. (ital. *stampa*'dan). Ağaç, maden, linolyum v.b. üzerine oyulduktan sonra bir yere basılan şekil: *Bir Macar sıvacı, duvarları ıstampa nakışlarla sıvamak modasını getirdi* (Y. K. Karaosmanoğlu). || Bu çeşit resim veya işaretleri basmağa yarayan kalıp, mühür, damga. || Mürekkep içirilmiş keçe, çuha v.b. konularak damga, mühür mürekkeplemeğe yarayan kutu.

— Cilt. *Cilt ıstampası,* makinede veya elde cilt kapaklarını süslemek için kullanılan, kabartma halinde oyulmuş madenî (bakır, çelik) âlet: *XVI. yüzyılda cilt ıstampaları som altından yapılırdı.*

— Res. *Istampa resim,* ağaç, bakır üzerine oyulduktan sonra bir tuvale basılan resim. Bk. ESTAMP. (M)

ISTAMPACI i. (*ıstampa*'dan *ıstampa-cı*). Istampa yapan, satan veya ıstampa ile resim yapan kimse. (M)

ISTAMPALAMA i. (*ıstampa*'dan *ıstampala-ma*). Mekan. Bitmiş parçaya en yakın biçimi vermek için, ham madeni sıcakta veya soğukta kalıpla işleyerek şekillendirme. (Bk. ANSİKL.) || *Teşm. yol.* Sert bir cisim üzerine gerek oyuk gerekse kabartma olarak harf, süs ve resim basma, bazı maddeleri kesme, madenlerde delik açma v.b. ile ilgili her çeşit işleme usulü.

— ANSİKL. Mekan. Madenî parçaları *ıstampalama,* küçük bir mekanik preste veya bir çekiçle soğuk olarak yapılır. Istampalama, hemen hemen aynı kalınlıkta parçalar elde etmek için uygulanan eğriltme işleminden ayrılır; ayrıca presle sıcak işleme yapan kalıplamadan da farklıdır. Çekiçle ıstampalanmış bir parçanın sertliği, preste kalıplanmış bir parçadan daha az homogendir; fakat yüzey kısımları daha sert olur ve kabartmanın korunması bakımından daha elverişlidir. Istampalama oldukça küçük, şekil ve boyut farklarıyle önemli seriler halinde benzer parça yapımına imkân verir ve malzemeyle zaman kaybını önler. Istampalanmış bir parçanın hatasız yapımı taslak ve bitirme matrislerini iyi hazırlamaya ve ıstampalama âletinin seçimine bağlıdır. Parçaların elyafı düzgün olması ve kalıpların birbiri üzerinde kaymasını önlemek için çalışma ekseni birleştirme yüzeyine dik olmalıdır. Diğer yandan, hammaddenin hacim bakımından işlenmiş parçadan büyük olması sebebiyle birleştirme yüzeyinde fazlalığa ayrılan bir çapak boşluğu bulunmalıdır. Ayrıca madenin tam olarak gravürü doldurmasına yarayan bu çapak daha sonraki işlemle giderilir. Parçayı çıkarmayı kolaylaştırmak için gravür üzerinde önemi ıstampalama usulüne bağlı bir sıyırma yeri bulunur. Madenin kalıp içinde kayabilmesini kolaylaştırmak için gravür iyice parlatılır ve yağ, odun talaşı veya grafitle sıvanır.

Istampalamada V kayışlı çekiçler, dik presler, mekanik sürtmeli presler ve yatay demirci presleri kullanılır. Yatay demirci presleriyle yapılan ıstampalama biraz farklıdır; çünkü bunlarda uçtan itmeyle çalışır. Istampalamada haddeden çekme, yuvarlama, kaba şekil verme ve bitirme gibi birden çok işlem yapılır. Kaba şekil verme ve bitirme işlemleri birden fazla gravürü olan aynı kalıpta yapılabilir. Böyle olmadığı takdirde ön işlemler şahmerdanda veya hadde makinesinde ayrı ayrı yerine getirilir.

Istampalama deyimi, karton macunu, üzerine resim basılan deri, dişli makara ile hamuru üzerine süsler çizilen seramik işleri için de kullanılır.

Kumaşların işlenmesinde uygulanan ıstampalama işlemine *basma* denilir. (L)

ISTAVROZ i. (yun. *stauros*'tan). Hıristiyanlığın alâmeti sayılan şekil ve bu şekilde yapılmış put, haç.

— DEY. *Istavroz çıkarmak.* Sağ elin üç parmağını birleştip vücutta haç işareti yapmak.

— Mim. İki direk veya çeliğin birbirini kesecek surette ve eğik haç biçiminde bağlanmasına verilen ad. || *Istavroz kemeri,* dört küresel üçgenden veya iki tonozun birbirini dikey olarak kesmesinden meydana gelen kemer. (M)

Istavroz sarayı, Beylerbeyi'nde Bağ-ı ferah veya Beylerbeyi bahçesi yakınındaki sahil sarayı. Beylerbeyi yakınında birine Büyük, ötekine Küçük Diskos denen iki yuvarlak kaya vardı. Buraya Konstantin'in yaptırdığı bir kilisenin üzerindeki haçtan dolayı Istavroz denildi. Mahmud II vaktiyle Murad III çağı beylerbeylerinden Mehmed Paşa'nın sarayı yerine Istavroz Sahil sarayını yaptırdı (1827-1828). Bu saraya sonradan Beylerbeyi sarayı dendi. Süslü salonları, içindeki havuzları, üst kattaki hamamı ve bahçesiyle güzel bir mimarlık örneğidir. Abdülaziz yazlarını burada geçirir, önemli konuklarını ağırlardı. Abdülhamid II tahttan indirildikten sonraki yıllarını burada geçirdi. Yakınında Istavroz dergâhı adında bir tekke vardı. Bugün de burada Istavroz adını taşıyan bir bahçe (Bostan deresi) ile bir de cami vardır. (M)

ISTIBÂR i. (ar. *ṣabr*'dan *iṣṭıbār*). *Esk.* Dayanma, katlanma: *Bir böyle muhit içinde ayâ / İskence-i ıstıbâr takey?* (Abdullah Cevdet Bey). [M]

ISTIFA i. (ar. *ṣâfî*'den *iṣṭıfā*). *Esk.* Seçilme, ayrılma, ayıklanma.

— Biyol. *Esk.* Ayıklanma. || *Istıfâ nazariyesi,* bütün canlıların ancak bir ayıklanma sonucu varlıklarını devam ettirdiğini anlatan teori. (M)

ISTILAH i. (ar. *ṣalāh* ve *ṣulḥ* > *iṣṭılāh*'tan). *Esk.* Bir bilim veya sanat dalına mahsus kelime, terim, deyim. || Herkesin anlamadığı, özel anlamda kullanılan söz.

— DEY. *Istılah paralamak,* herkesçe bilinmeyen, kinayeli sözler kullanmak. Herkesin anlamadığı şekilde bilgiçce konuşmak. || *Istılah -perdâz,* kinayeli ve herkesçe bilinmeyen kelimeler söyleyen (kimse). || *Istılah-perdâzâne,* kinayeli ve garip kelimeler kullancak şekilde. || *Istılah-perver,* kinayeli, garip sözler eden.

◆ **Istılahât** çoğl. i. *Esk.* Istılahlar, terimler.

◆ **Istılahî** sıf. *Esk.* Karışık ve anlaşılmayan, bir bilim veya sanat dalına mahsus kelime, terim, deyim v.b. ile ilgili. || *Mânâ-yi ıstılahî,* terim anlamı.

◆ **Istılahiye** sıf. *Esk.* Istılahî'nin dişili. || *Tâbirat-ı ıstılahiye,* özel terim olarak kullanılan kelimeler. (M)

ISTILAM i. (ar. *salm,* kökünden çıkarma> *iṣṭılām*'dan). *Esk.* Kökünden kesme. (M)

ISTINÂ i. (ar. *ṣunʿ*>*iṣṭınāʿ*'dan). *Esk.* Ayırma, seçme. || *Istınâ-yı sıddîk,* sadık dost seçme. (M)

ISTIRAP veya **IZTIRAP** i. (ar. *ḍarb* > *iżṭırāb*'dan). Üzücü bir durumun veya etkenin yolaçtığı tasa, üzüntü: *Bu kadar gayret, fedakârlık, ıstıraptan sonra birdenbire herşeyin bittiği düşüncesine alışmak lâzım geliyordu* (A. H. Tanpınar). *Hiç bitmiyor acıların kışı / Sevdasızlığın ve ıstırapların kışı* (Refik Durbaş). || Herhangi bir dış etki veya hastalık dolayısıyle duyulan bedenî acı: *Yaralarının verdiği ıstıraptan uyuyamadı.*

— ÇEŞ. DEY. *Istırap çekmek,* çok etkileyici bir acı ve üzüntü içinde bulunmak. || *Istırap vermek,* üzmek, tasalandırmak.

— *Esk.* *Istırâb-âver,* acı, üzüntü veren. || *Istırâb-ı cismânî,* bedenî acı. || *Istırâb-ı ruh,* ruhî acı.

◆ **Istırâbât** veya **Iztırâbât** çoğl. i. *Esk.* Üzüntüler, sıkıntılar. || *Iztırâbât-ı kalbiye,* gönülle ilgili üzüntüler.

◆ **Istıraplı** veya **Iztıraplı** sıf. Acılı, sıkıntılı: *Istıraplı günler geride kaldı.* (M)

ISTIRANCA (YILDIZ) dağları, Trakya'nın kuzeydoğusundaki dağlar. Karadeniz kıyılarıyle Ergene havzası arasında güneydoğu - kuzeybatı doğrultusunda uzanır. Terkos gölünün güney ve batısındaki alçak tepelerle başlar (Yamaçtepe 281 m), önceleri Karadeniz kıyısını boylayarak yavaş yavaş genişler ve yükselir. Demirköy ile Kırklareli arasında Mahya dağında 1031 m ye çıkar, daha ötede, Türkiye - Bulgaristan sınırı üzerinde Karadeniz kıyılarından Tunca çayı boğazına kadar yayılan geniş bir tepelik alan halini alır. Dağların eksenine billûrlu şistler ve granit tipinde kayaçlar, Karadeniz kıyısında andezitler, Tebeşir ve Eyosen katmanları, Ergene ovasına bakan iç kenarında Eyosen kireçli taşlar yer tutar. Istıranca dağları Karadeniz kıyılarının nemli ve az çok yumuşak iklimi ile Ergene havzasının yağışları az sert iklimi arasında sınır meydana getirir. Istıranca dağları kışın yapraklarını döken ağaçlardan (kayın, meşe v.b.) oluşmuş ormanlarla kaplıdır. Ancak bu ormanlar yer yer tarlaya çevrilmiş, odun ve kömür elde etmek için açılmıştır. Bütün bu budamalara rağmen erişilmesi güç kesimlerde eski yoğunluğunu koruyabilmiştir.

Istıranca dağları işlek yolların sokulmadığı seyrek nüfuslu bir alandır. Fırtınaya açık Karadeniz kıyısında kasaba büyüklüğünde bir yerleşme görülmez (İğneada, Midye). Bu kıyıların plaj, yazlık dinlenme ve av parklarıyle değerlendirilebileceği umulmaktadır. İç kesimlerde de tek önemli yerleşme yeri bir zamanlar demir madeni işletilmiş Demirköy'dür (3 400 nüf). Buna karşılık, dağların iç kenarı boyunda tarihî bir yolun konak yerleri rolünü oynamış bir dizi kasabaya rastlanır: Saray, Vize, Pınarhisar ve il merkezi Kırklareli. (M)

ISTIRANCA bölümü. Coğ. Marmara bölgesinin bölümlerinden biri. Bk. ISTIRANCA DAĞLARI. (M)

ISTIRAR veya **IZTIRAR** i. (ar. *żarūret*> *iżṭırār*'dan). Esk. Çaresizlik, zorunluk. || Yasak olan bir şeyi yapmak zorunda kalma. || *Istırar hali,* zorunlu. || *Istırarında kalmak,* zorunda kalmak, başka çıkar yolu olmamak.

◆ **Istırarî** sıf. *Esk.* Zor ile olan, zorunlu olarak yapılan. Zorunlu.

◆ **Istırariyât** çoğl. i. *Esk.* Zorunlu olarak yapılan işler. (M)

ISTIYÂD i. (ar. *ṣayd*>*iṣṭıyād*'dan). *Esk.* Avlama, ava çıkma. (M)

ISTOK i. Bk. STOK.

—IŞ, —İŞ, —UŞ, —ÜŞ ek. Fiilden isim yapma eki. Hemen hemen bütün fiil kök ve gövdelerine getirilir: *al-ış, gel-iş, vur-uş, gül-üş* v.b. Ek kalıplaşarak bazı soyut nesne isimlerinin yapımında kullanılır: *göster-iş, dur-uş, yürü-y-üş, bak-ış, alış-veriş* v.b.

Bu ek Eski Türkçe devrinde -ş olarak geçmektedir: *alk-ı-ş* [alka-] v.b. (M)

IŞÂ i. (ar. *ʿışāʾ*). *Esk.* Akşam ezanından yatsı ezanına kadar geçen süre: *Işâ-i germi mâderâne bir nigehin* (Cenab Şahabeddin).

◆ **Işâân** veya **Işâyâ** çoğl. i. *Esk.* Akşam ezanıyle yatsı ezanı arasındaki zamanlar. (M)

IŞIĞADUYARLIK blş. i. Fizyol. Işık ışınlarına karşı gösterilen bireysel tepki. (Işığaduyarlık bir tür içinde bireyden bireye değiştiği gibi türden türe daha çok değişir.) [L]

IŞIK i. (*ışımak*'tan *ışı-k*). Yüksek derecede ısıtılan cisimlerin (akkorluk) veya çeşitli enerji biçimleriyle uyarılan cisimlerin (gazışı) yaydığı gözle görülen ışıma: *Istemem artık ışık, râyiha, renk âlemini / Koklamam yosma karanfile güzel yâsemini* (Yahya Kemal). *Güneş ışığı. Esk.* Ziya [Bk. ANSİKL. *Fiz.* bölümü.] || Mum, lamba, ampul gibi herhangi bir aydınlatma aracından

çıkan aydınlık: *İşte karşımda bizim yâr-ı kadîmin yurdu / Bakalım var mı ışık? Yoksa muhakkak uyudu* (M. Â. Ersoy). || Herhangi bir aydınlatma aracı: *Işığı söndürmek.* || —*Mec.* Ruhu, zihni aydınlatan şey: *Bu yazar kendisini okuyanlara ışık saçıyor.* || Yüksek bir zihnî veya hissî nitelik gösteren yüz ifadesi: *Yüzünde bir zekâ ışığı parlıyordu.*

— DEY. *Işık tutmak,* aydınlatmak, açıklamak: *Bir konuya ışık tutmak.*

— TAR. TELM. ***Biraz daha ışık!,*** Goethe'nin ölürken söylediği sözler; bu sözlere sembolik bir anlam verilmek istendi, oysa Goethe hizmetçiden sadece, pencerenin kanatlarından birini açmasını istiyordu.

— Astron. *Işık denklemi,* ışığın Güneş'ten Yer'e ulaşması için geçen ortalama süre; bu süre, yaklaşık olarak 8 dakika 18 saniyedir. || *Işık eğrisi,* değişken bir yıldızın görünür parlaklığını zamanın fonksiyonu olarak gösteren grafik. || *Işık yılı.* Bk. YIL. || *Burçlar ışığı,* Güneş battıktan sonra veya doğmadan önce, tutulum düzlemi boyunca görünen yaygın ve ölü ışık. Bu ışık, tutulum düzleminde bulunan milyarlarca taneciğin aydınlanmasından meydana gelir. (Küre dilimi şeklinde ve çevre çizgileri kesinlikle belli olmayan bu ışığın tabanı ufuk çizgisi üzerinde bulunur, tepesi ise bazen çok yükselir. İlk defa 1683'te Jean Dominique Cassini tarafından gözlendi.)

— Balıkç. *Işıkla balık avı,* ışık kullanılarak zıpkınla yapılan balık avı.

— Biyol. *Işığa duyarlanma,* ışığa karşı duyarlığın ileri derecede olduğunu gösteren belirti veya belirtiler. (Bazı hayvanlar, bazı bitkileri yedikten sonra ışığa karşı duyarlı olurlar [fagopirizm]. Açık renkli veya beyaz hayvanlar, renkli hayvanlara göre ışıktan daha çok etkilendikleri için ışığa karşı aşırı duyarlıdırlar.) || *Işık veren organlar.* Bk. ANSİKL.

— Bot. Bk. ANSİKL. || *Işığa yönelim,* ışığın, yere yönelimin etkileriyle birlikte bitki sap ve köklerinin büyürken yön alması üzerinde gösterdiği özel etki. Bk. ANSİKL.

— Denizc. *Işık kaportası,* kamaraların, salonun, makine dairesinin üstünde ve üst güverteye yerleştirilmiş camlı kapak. (Suların akmasını kolaylaştırmak için meyillidir, açmak ve havalandırmak için menteşeli ve camların kırılmaması için kafeslidir.)

— Dermatoloji. *Işığa duyarlanma,* derinin ışık ışınlarına karşı anormal derecede duyarlı olması. (Işığa duyarlanmanın örtü dokusunda bulunan ve fotokataliz yapabilen bazı maddelerden ileri geldiği kabul edilir. Bu maddelerden en iyi bilinenleri fenolftalein ve akridin türevleri, katranlar, sülfamidler ve birçok bitkisel esanslardır.)

— Elektr. *Işık örtüsü,* elektrik ışığının çok iyi aydınlatılmış bir yüzey veya bir ışık pınarı gibi görülmesi.

— Fiz. Bk. ANSİKL. || *Işık baskısı,* bikromatlı jelatin üzerinde, ışık etkisiyle çok dayanıklı ve hidrolik presle kalıp almağa elverişli derinlikte kabartma bir resim elde etmeyi sağlayan tipografik baskı usulü. || *Işık miktarı,* bir ışık kaynağının ışık şiddetiyle yayım süresinin çarpımı. || *Seçilmiş ışık,* yapısında mavi veya mor hiç bir ışınım bulunmayan sarı ışık. (Seçilmiş ışık eskiden otomobil farlarının projektörlerinde kullanılırdı; çünkü yağmurlu ve sisli havalarda çok iyi bir görüş sağlar. Gözü kamaştırmadığı için, Fransa'da otomobil ve motosiklerlede kullanılması mecburîdir.) || *Siyah ışık,* bazı cisimlerin flüorışısını uyararak flüorışı renkleri açığa çıkaran morötesi ışıma (görünen ışığı geçirmediği halde morötesini geçiren bir filtreyle donatılmış bir civalı lamba ile elde edilebilir). [Bk. ANSİKL.] || *Soğuk ışık,* bir gazışı olayında yayılan ışığa bazen verilen ad.

— Foto. *Işık alma,* fotoğraf kâğıtlarının kutu ve paket içindeyken bir taraftan ışık görerek bozulması. Bir kenarında küçük bir çatlak veya delik bulunan bir fotoğraf makinesinde, buradan giren ışığın duyarlı cam üzerine çarpması ve onu ışıklandırması sonucu ortaya çıkan bozukluk. || *Işık aynası,* ışığı yansıtmak için, herhangi bir ışık kaynağının önüne koyulan tümsek (dışbükey), şekilli parlak madene veya arkası sırlı cam levhaya (lamba aynası) verilen ad.

— İnş. *Işık kovanı,* gerektiğinde teras çatı üzerine eğik olarak yerleştirilen ve güneş ışığını yapının içinde belirli bir noktaya yönelten büyük kesitli boru. (Bu terim ilk defa mimar le Corbusier tarafından kullanıldı.)

— Kim. *Işık doğurucu,* ışık meydana getiren element. (Bk. ANSİKL.) || *Işıkla ayrışma,* bir molekülün foton (ışık özü) ışımaları etkisiyle ayrışması.

— Masonluk. «*Yedi Nur*», Fransa'da bir mason locasının ilk yedi görevlisi: üstadı muhterem, birinci ve ikinci nazır, hatip, kâtip, muhakkik, hazine emîni. || *Nur almak,* masonluk hakkında bilgiye ulaşmak.

— Mim. *Işık bacası,* binaların içine ışığın girebilmesi için bırakılan baca şeklindeki boşluk. (Selçuk mimarî tarzında ve Osmanlı devri Bursa üslûbunda camilerin kubbe [sahnı] tepesine yapılırdı. *Aydınlık feneri* de denirdi.) Binaların orta kısımlarındaki tuvalet, merdiven boşluğu ve kiler gibi yerleri ışıklandırmak amacıyle aşağıdan yukarıya kadar baca şeklinde yapılan boşluklara *aydınlık* denir. (Bk. AYDINLIK.) || *Tepe ışığı,* bir odanın tavanını meydana getiren pencerelerden giren ışık.

— Opt. *Işık ışını,* yayılan ışığın izlediği doğru. (Yayınım teorisinde ışınlar, ışık kaynağından aydınlatılan cisme doğru giden taneciklerin yörüngeleridir. Elektromagnetik yayınım teorisinde ışık ışınları enerji yörüngeleridir ve dalga yüzeylerine diktir.)

— Piroteknik. *Işık giderici,* baruta katıldığı zaman, atış sırasında namlu ağzında meydana gelen ışığı yok eden veya azaltan bir madde için kullanılır: *Potasyum bitartarat ışık giderici bir maddedir.*

— Res. Bir desen veya bir tabloda, tabiî gün ışığının taklit edilmesi: *Işık, manzaranın ruhudur.* || Bir tabloda aydınlık olan kısım. || Bir resimde, ışık gören kısımlardaki parlaklık. (Bir tablonun ışık alan yerlerine, ışıklı kısımlar veya sadece ışıklar denir. Resmin ışık ve gölgeleri arasındaki ahenk denildiği vakit, buradaki ışık sözü ışık vurmuş kısımlar anlamına gelir.) || *Işık arazları* (ışık vuruntuları, ışık ilişgeleri, ışık uğrakları da denir), bir tabloda asıl konu ve gözü çekmesi gereken kısmı belirtmek için o kısma güçlü bir ışık konulduğu zaman, bu bölümle tablonun öbür parçalarını birbirine bağlıyarak ahengi sağlamak için bazı noktalara vurulan kuvvetli ışıklara verilen ad. || *Işık çarpması,* bir kabartma eserde ışığın çıkıntılı yerlere vurması (*ışık dokunmaları* da denebilir). || *Işık gölge,* bir resimde ışıklı ve gölgeli kısımların dağıtılışına ve bu kısımlar arasındaki bağlılığa verilen ad. (Bir tablonun ışık - gölge düzeni iyi değildir demek, ışıklı ve gölgeli yani açık ve koyu yerleri arasında bir ahenk ve uygunluk bulunmuyor demektir). || *Işık oyunu* (ışık etkisi), bir tabloda ışık çarpan kısımlar üzerinde meydana gelen parlaklıklar ve bunların gözde bıraktığı etkiye verilen ad. || *Işık ressamı,* resimde çizgi ve renk ressamlarının aksine, daha çok ışık etkilerine ve ışıkgölgeye önem veren ressamlara verilen ad. || *Işık vermek,* bir resmin bazı yerlerini daha ışıklı göstermek veya üzerlerine bir yönden ışık çarpar gibi aydınlatmak, ışıklandırmak. || *Işık vurmak,* bir resmin ışıklarını koymak ve ışıklı kısımlarını işlemek. Tablonun cisimlendirilmiş görünmesi gereken biçimlerinin çıkıntılı ve kabarık yerlerini ışıklar koyarak belirtmek. || *Işığa karşı,* bir konunun ışık gelen yönüne karşı durarak yapılan resim. (Güneşi arka veya yan tarafa almayarak fotoğraf makinesini tam güneş gelen yöne çevirmek suretiyle çekilen resimler için de bu deyim kullanılır.) || *Atelye ışığı,* resim atelyelerinde ışığı kuzeyden alacak biçimde açılan pencereden gelen ışık. (Güneşin durumu değiştikçe içeri giren ışığın renk ve gücü de değişerek modelin renklerini değiştirmemesi için buna dikkat edilir. Kuzeyden gelen ışık, günün her saatinde az çok değişmez, daima soğuk ve soyut renkli bir ışık olduğundan yapılan resmin ve modelin renklerini de değiştirmez. Bu ışığa *atelye ışığı,* bu ışıkta yapılan resimlere de *atelye ışıklı* resim denir.) || *Eğri ışık,* atelyelerde yukarıdan eğik gelen ışık. (*Yukarı yandan ışık* da denir.) || *Gizli* (*içten*) *ışık,* bir dış pencereden gelmeyip, yanındaki bölümden geçerek gelen ışık. || *Sahte ışık,* bir tablonun, ressamın düşündüğü aydınlatmağa aykırı olan bir yönden ışık alması. || *Tepe ışığı* (tepeden ışıklama), atelyelerde tavandan alınan ışık, modelin bu ışıkla aydınlanması. || *Tepeden dikey ışık,* bir modele yukarıdan dikey gelen ışık. || *Yandan ışık,* bel yüksekliğinde ve yanda bir pencereden gelen ışık. || *Yaygın ışık,* her tarafa yayılan ve bir noktada toplanmayan ışık.

— Tiyat. *Işık çanağı,* sahneyi aydınlatmak için çeşitli yerlerine konulan çukur ve çanak biçiminde madenî yansıtıcılarla donatılmış ışık lambalarına verilen ad.

— Vet. *Işık korkusu,* bazı canlıları hafif aydınlık yer aramaya iteleyen anormal korku. Bk. ANSİKL.

— Zool. Balıkları bulundukları ortamdan biraz daha fazla aydınlık sulara doğru çeken tepki. || *Işıktan kaçan,* ışıktan sakınan gececi hayvanlar, özellikle böcekler için söylenir: *Ağılı böcekler ışıktan kaçan böceklerdir.* || *Işıktan kaçan divik* (*Reticulitermes lucifagus*), kuzey yarım kürenin sıcak bölgelerinde yaygın divik türü.

— ANSİKL. Biyol. *Işık veren organlar.* Fosforışı saçan canlı varlıklar arasında, bunun için hiç bir özel organı bulunmayanlar çok olmakla beraber hayvanlar âleminde özellikle derin denizlerde yaşayan bazı hayvan türlerinde gelişmiş özel ışık organları bulunmaktadır. *Histioteuthis Bonelliana* adlı ahtapotun üzerinde bir yansıtıcı, iki dikey mercek, bir ayna ile birlikte ışık saçan bir tabaka ve ayrıca ışık kesme ödevi gören bir boya hücresi tabakası vardır. Bazı kabuklularda, ışık veren organın optik sistemi bir arada iki mercekten ibarettir. Bazı balıklarda da en az bu derece karmaşık organlar bulunur. Saçılan ışığın rengi hayvana göre değişik olduğu gibi (mavi, yeşil, kırmızı) bir hayvanda her biri ayrı rol oynayan birçok değişik renk, birarada da bulunabilir. Bazı bilginlere göre ahtapotun ışık veren organı, termoskopik bir göz gibi de iş görebilir.

— Bot. Işık, yeşil bitkileri iki şekilde yani hem bir enerji kaynağı olarak hem de bir tepkime zincirini harekete geçiren güçlü bir uyartı olarak etkiler.

• Enerji kaynağı olarak ışığı, bitkilerin

ışık hızının ölçülmesi

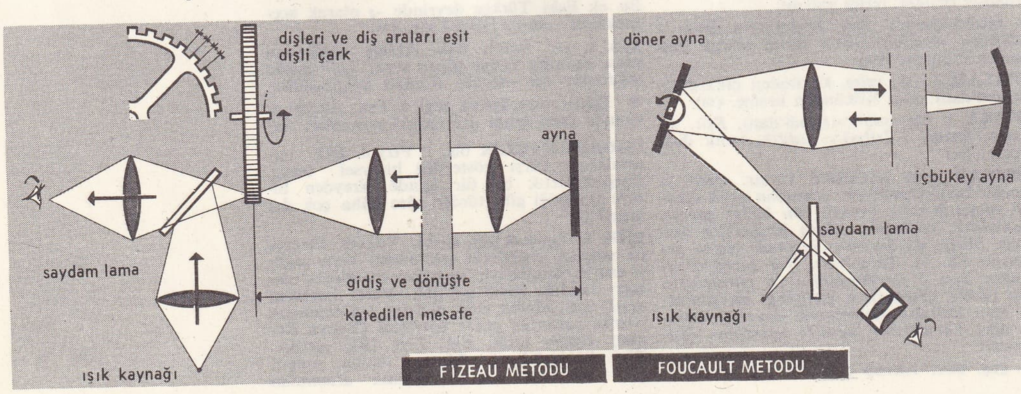

klorofilli yüzeyleri emer; bu yüzeyler genellikle bitkilerin yaprakları ve ışık gören yeşil kısımlarıdır. Yalnız yeşil ışık emilmez, fakat yansır; yaprakların yeşil gözükmesi bundandır. Diğer ışıklar, kloroplastlarda, düsitlerin ve proteinlerin sentezini sağlayan ve çok hızlı oluşan kimyasal tepkimeleri gerçekleştirir (bk. FOTOSENTEZ). Bu enerji dönüşümünün verimi, gelen ışığın dalga uzunluğuyle orantılıdır; yani aslında kullanılan ışık kuantasının izafî miktarı değişmez. Fakat en yüksek verime ancak kesikli aydınlanma ile ulaşılabilir. (Saniyenin 1/100 000'i kadar aydınlık, sonra 1/50 saniye karanlık): Karanlık devrede klorofil kimyasal sentezleri (nişasta v.b.) yerine getirir ve arkadan gelecek ışık enerjisini yeniden soğuracak duruma gelir.

● Güçlü bir uyartı olarak ışık (hattâ yeşil ve morötesi de dahil) köklerin ve sapların büyürken yön almasında rol oynar. Bitkilerin dış yüzünün yeşermesi için ışığa hemen daima ihtiyaç vardır (marul göbeğinin beyaz oluşu ışık almadığındandır). Işık bitkilerde solunum gözeneklerinin oluşmasını sağlar (yaprakların alt yüzündeki gözenekler). Daha yavaş olmakla beraber, ışık çiçeklenmeyi de etkiler (bk. GÜNEYÖNELİM). Hücrelerde ise, ışık zayıf olduğu zaman ışığa çıkan, ışık şiddetlenince ondan kaçınan kloroplastların buna uygun davranış göstermesine yolaçar.

● *Işığa yönelim.* Bir bitkinin az veya çok ışık almasına göre yavaş veya hızlı büyümesi ışığa yönelimden ileri gelmez. Nitekim ışık yaygın olduğu veya tepeden geldiği zaman ışığa yönelim görülmez; ışık yandan, belli bir noktadan geldiği zaman ancak ışığa yönelim olur. Bu takdirde bitkinin ışığa doğru kıvrıldığı görülür (pozitif ışığa yönelim). Buna karşılık kök ışıktan kaçar (negatif ışığa yönelim). Işığa yönelim bitki sapındaki çeşitli büyütken dokuların aynı derecede büyümesinden, bu ise ışığın az büyüyen kısımlarda oksin'i tahrip etmesinden ileri gelir. Güneşin görünür hareketini izleyen yaprak hareketlerine «fotonasti» denir; bu hareketler büyümenin sonucu olmadığı için ışığa yönelimin etkisine bağlanamaz.

— Fiz. Işık, görme duyusuyle algılanan ve ışıma ile yayılan enerji şeklidir. Cisimlerin içinde ve boşlukta her doğrultuda yayılır. Kaynağının etrafında dağılarak çevredeki cisimleri görünür hale getirir.

● *Işığın üretilmesi.* Işık ya akkorluktan veya gazışından yararlanarak üretilir. Bugün ışık kaynaklarında bu iki usul uygulanmaktadır. Bk. LAMBA.

● *Işık fiziği.* Bir cismin üzerine düşen, yani iki ortamın (hava ve cisim) ayırma yüzeyine gelen ışık ışınının bir kısmı doğrudan doğruya veya dağılarak (dağılmalı yansıma) yansır; bir kısımda gelme doğrultusundan farklı bir doğrultuda cisme girer (kırılma).
Madenler ve parlak yüzeyler ışığı doğrudan doğruya yansıtırlar; donuk maddelerde, meselâ bir sünger kâğıdında dağılmalı yansıma görülür. Pratik olarak, ışığı geri çeviren bütün cisimler saydam olmayan cisimlerdir. Diğerleri az çok ışığı soğururlar.
Bir cisim üzerine düşen ışığın, enerji taşıyan ve «foton» denilen tanecikler kümesi olduğu kabul edilir. Bu fotonlar, bir hedefe çarpan ve içine girebilen mermiler gibidir. Foton geri dönerse doğrudan doğruya yansıma söz konusudur. Madde içinde bir yapıya karışıp soğurulması, sıcaklığın yükselmesine ve ışıma yoluyle enerji yayımına yolaçar; gazışı olayında yayılan ışınların dalga boyu (Stokes kanunu) soğurulan fotonun dalga boyundan büyüktür.

● *Işık teorisi.* Işık çeşitli teorilere, özellikle yayılım ve dalga teorilerine göre açıklanmıştır. Yayılım teorisinde, sıcak cisimlerden her doğrultuda büyük hızlı taneciklerin yayıldığı kabul edilir. Girişim olaylarının bulunmasından sonra bu teori yerini dalga teorisine bırakmıştır. Dalga teorisi, ağırlıksız bir akışkan olan «esîr»in varlığı üzerine kurulmuştur. Bu teoride, esîr'in bazı etkiler altında titreşmesiyle ışığın yayıldığı düşünülür. Maxwell'in elektromagnetik teorisi, ışık dalgalarıyle hertz dalgalarını birleştirmeyi başardı.

● *Işığın rengi.* Işık dünyaya, 6 000°C'a yakın sıcaklıkta bir cisimden, yani Güneş'ten gelir. Bu ışığa «beyaz ışık» denir. Newton'un temel prizma deneyi, bu ışığın, en küçük dalga boyundan en uzununa doğru giden bir ışınım serisinden meydana geldiğini göstermiştir. Bunların renkleri mor, lâcivert, mavi, yeşil, sarı, turuncu ve kırmızıdır. Bununla birlikte alışmış bir göz bu yedi ana renkten çok daha fazlasını tanıyabilir, hattâ her biri kendi dalga boyları ile belirlenebilen yüzlercesini seçebilir. Işığın bu renkleri çeşitli psikolojik etkileriyle de kendilerini belli ederler. Mor ile mavi soğuk ve sakin, turuncu ile kırmızı sıcak ve kışkırtıcı renklerdir. Kırmızının ötesinde büyük dalga boyları bölgesinde, görülmeyen kızılaltı ışınlar vardır; bunlar genellikle ısıtıcı etkileriyle belli olurlar; morun altındaki morötesi ışınlar da aynı şekilde görülmez ve fotokimyasal etkileriyle kendilerini belli ederler (msl. fotoğraf levhalarında kararma).

● *Işığın hızı.* Işık hızının ilk ölçümünü 1676'da bir astronomi gözlemine (jupiter'in uydusunun tutulmaları) dayanarak Römer yaptı ve 358 928 km/sn'lik bir değer buldu. Daha sonra bu hız, Yer üzerinde astronomi gözlemleri yapılmaksızın, dişli çark (1849'da Fizeau) ve döner ayna usulüyle (Foucault, 1850) ölçüldü. 1940 Yılına doğru, boşlukta ışık hızının 299 744 5 km/sn olduğu kanısına varıldı. 1950'den sonra Bergstrand daha yüksek bir değeri ilk defa kesinlikle açıkladı. Sonra radyoelektrik frekanslı elektromagnetik dalgaların hızı, ya duraklı dalgalarla veya ilerleyen radar dalgalarıyle veyahut girişimle ölçüldü. Başka bir metotla, bir molekülün tayf serisindeki rasyonel terimlerin tayf çekimiyle önce birim boydaki dalga sayıları (1/λ) sonra da frekansları ölçülerek bulunur. Frekansın dalga sayısına bölümü yayılma hızını verir. Bütün bu çalışmalar sonunda boşlukta ışığın yayılma hızı olarak 299 792,5 0,4 km/sn'lik bir değer 1957'de Milletlerarası Radyo Bilimleri birliği tarafından kabul edildi. Bununla birlikte geçerli uygulamalar için genellikle 300 000 km/sn'lik ortalama bir değer alınır.

● *Işığın etkileri.* Işığın insan vücudu üzerindeki etkileri, fototerapi denilen özel bir tekniğin doğmasına yolaçtı. Doğrudan doğruya gelen çok şiddetli bir ışık, güneş çarpması gibi anî ve kötü sonuçlar doğurabilir. Genellikle bütün kazaların sebebi morötesi ve kızılaltı ışınlardır. Bazı yabancı maddelerin etkisiyle fotoduyarlık olayları bu kazalara yardımcı olur ve durumu hayli ağırlaştırabilir. Işık şiddetli olduğu zaman sonsuz küçüklükteki canlıları yok eder. Fototerapi renkli ışık banyolarında yapılırsa buna kromoterapi adı verilir. Böylece, kırmızı ışık çeşitli deri hastalıklarını tedavi eder, mavi ışık ise bazı sinir hastalarını sakinleştirir.

● *Siyah ışık.* Yüksek basınçlı civa buharlı lambalar «siyah ışık» veren ışınımlar sağlar. Aynı şekilde, beyaz ışık yerine morötesi ışınımlar yayan içi sıvanmış özel flüorışıl lambalarından da faydalanmak mümkündür. İki halde de, yalnız yararlı bölgeler içinden seçmek için bu yayılımları filtreden geçirmek yerinde olur. Bunun için nikel oksitli özel bir cam kullanılır. Bu camı amerikalı fizikçi Wood bulmuştur; bu yüzden filtrelenmiş ve seçilmiş yayınımlara «Wood ışığı» denir; siyah ışık, görülmeyen fakat bazı maddelerin etkisiyle ışık yayan morötesi ışınlarından meydana gelir. Bu olaya «flüorışı»denilir ve morötesinin uyarması kesildiği zaman ışık yayılımı kaybolur. Eğer ışık yayımı, kullanılan maddeye göre uzun veya kısa bir süre devam ederse olaya «fosforışı» denir. Birçok madde (tuzlar, vernik, kumaşlar, plastik malzemeler, sıvılar, pudralar, makyaj malzemeleri v.b.) kendiliğinden flüorışıl veya fosforışıldır veya bazı işlemlerle bu özelliği kazanabilir; bu maddeler, siyah ışık üreten lambalar için pek çok kullanma alanı sağlar.

— Kim. Çok saf bir çinko billûru içinde kısmen yer alarak billûrun bünyesini değiştiren eser halindeki bakır, çok canlı bir yeşil fosforışıl meydana getirir. Eser haldeki gümüşle de mavi renkli bir flüorışı görülür. Aynı şekilde, saf çinko ortosilikatta flüorışı görülmez; fakat *ışık doğurucu manganez*'in ortama katılmasıyle yeşil renkli güzel bir yayım meydana gelir. Genel kural olarak, gazışı billûrlarda, ışık doğurucuları ancak ayarlanmış dozlarda ve çok az miktarlarda bulundukları zaman ışık verebilir.

— Vet. *Işık korkusu*'nun sebepleri çeşitlidir. En başta albinizm, sonra, özellikle tetanoz ve kuduz nöbetlerinde görüldüğü gibi, sinir sistemindeki aşırı irkilme duyarlığı ve nihayet fotodermatoz gelir. (LM)

IŞIK i. (ar. *ʿâşık'tan*). ***Halk dili.*** Derviş anlamında kullanılır. Bursadaki bir semte bu kelimeyle ilgili olarak *Işıklar** adı verilmiştir. (M)

IŞIK (Esad), türk göz hekimi (İstanbul 1865 - 1943). Askerî tıbbiyeden mezun oldu (1889). Paris'te ihtisasını yaptıktan (1893) sonra yurda döndü ve Tıbbiyede ders vermeğe başladı. 1894'te Göz Hekimliği bölümünü kurdu; 39 yıl devam eden profesörlüğü sırasında Kızılay merkezinde, Talim ve Terbiye cemiyetinde çalıştı, Millî kongreyi kurdu. İki yıl Malta'da sürgün kaldı. Paris'teyken *Stéréoscope Essad* adlı âleti yaptı. Fransızca eserleri: *Sémiologie de l'Exophtalmie* (Göz Fırlaklığının Semiolojisi); *Traitement de Blepharite au Sublimé à Haute Dose* (Yüksek Dozlu Süblimeyle Blefarit Tedavisi); *Hémorragie du Corps Vitré Chez les Jeunnes Gens* (Gençlerde Saydam Tabaka Kanamaları); *Traitement de l'Ophtalmie Blénorragique* (Blenorajik Oftalmi Tedavisi). [M]

IŞIK dağı, Batı karadeniz bölümünün iç kesiminde Kızılcahamam ile Çerkeş arasında yükselen dağ, 2 015 m. Andezit ve Yukarı Tebeşir şistleri. Çam ormanları. (M)

IŞIKGÖÇÜM bls. i. *Yeni.* Bot. Bitkilerde protoplazmanın ışığa karşı gösterdiği tepki. (M)

IŞIK — GÖLGE i. Bir tablo, bir gravür, bir desende, karanlık zemini farklı derecelerde ışıklandırarak ince ayrıntıları verme sanatı.

— ANSİKL. Correggio resim sanatında kullanılan bu yolun yaratıcısı sayılır. Giorgone, Tiziano, le Tintoretto, Caravaggio da Velasquez, Murillo ve bilhassa Rembrandt ile onu takip eden flamanlar ve hollandalılar (Van Ostade, Nicolas Maes, Ferdinand Bol, Pieter de Hoog, Terburg, Metzu) bu yola başvurdular. Fransız okulu ustalarından ise Georges de la Tour ve P. - P. Prud'hon'u sayabiliriz. (L)

IŞIKKÜRE bls. i. Astron. Güneşin ve yıldızların görülen çevresiyle sınırlanmış ışıklı yüzey. *Eşanl.* FOTOSFER.

— ANSİKL. Kızıl derecede bir gaz küresi olan Güneş yüzeyinde, birkaç yüz kilometre derinlikle toplam bir geçirgenliğe tekabül eden 0,01 atmosfer basıncından, hemen hemen saydamsızlığa tekabül eden birkaç yüz atmosfer basıncına geçilir. Oysa güneş uzaklığında 1"'lik bir açı 700 km'lik bir uzunluk demektir; bu ise, çıplak gözle yapılan normal gözlemlerde Güneş'in net olarak sınırlanmış görünüşünü açıklar. Diğer gaz tabakaları ise, bazı elverişli durumlarda *ışıkküre*'nin üstünde görülebilir (renkküre fışkarma*ları, taç tabakası). Bundan başka, ışık dalga boylarından çok farklı dalga boylarıyle yapılan astronomi gözlemleri, donukluk ve saydamlık şartları tamamıyle aynı olmayan, çok farklı bir güneş çevresi verir. Güneş ışıkküre yüzeyinde, «pirinç taneleri» adı verilen ve devamlı hareket halindeki küçük lekelerden meydana gelen bir madde kaynaşması görülür. Bundan başka, güneş yüzeyine serpiştirilmiş güneş lekelerine ve fakküllere de rastlanır.

Modern ışınım teorisinde ışıkküre, gökcisminin derinliklerinden gelen ışınımları hemen hiç geçirmeyen ince bir tabaka olarak düşünülür; fakat bu ışınımların etkisiyle hemen her noktasında eşit bir sıcaklığa yükselir ve uzayda kendiliğinden ışıldar; fizikte «ışıksız* cisim» ışıması denilen bu ışımanın şartları kesin kanunlarla belirlenmiştir. Güneş ışıkküresindeki donukluk ise, büyük ölçüde, son zamanlarda bulunan negatif hidrojen iyonlarının oluşmasından ileri gelir. Görünür dalga boylarıyle yetinildiğinde, uygun metotlarla tayin edilen Güneş ışıkküresinin sıcaklığı, yaklaşık olarak 5 800°C bulunur. (L)

ışıkkürenin yapısı

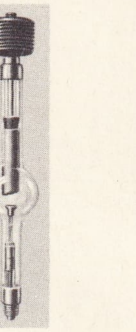

X ışınları
Coolidge tübü

IŞIKLAMA i. (*ışıklamak*'tan *ışıklama*). Res. Resmi yapılacak insan veya eşyaya gelecek ışığın düzenlenmesi ve dağıtımı: *Bu resimdeki ışıklamalar yerinde değildir.* (M)

IŞIKLAMAK geçl. f. (*ışık*'tan *ışık-la-mak*). Res. Bir resmin renklerini aydınlatmak veya ışık gören kısımlarına ışıklar vurarak onu ışıklı göstermek. (L)

IŞIKLANDIRMAK ettrg. f. (*ışıklanmak*'tan *ışıklan-dır-mak*). Işıklı hale getirmek. (M)

IŞIKLANMA i. (*ışıklanmak*'tan *ışıklanma*). Bot. Bitkilerin fotosentez yapabilmek için ışık alması.

— ANSİKL. *Işıklanma,* bitkiler için önemli bir dış etmendir. Çünkü fotosentez onsuz olamaz; ışıklanma hem süresi ve ritmiyle (bk. FOTOPERYODİZM), hem de yoğunluğu ile etki gösterir. Bu yüzden bitkiler, gölge bitkileri (meselâ ormanlarda yetişenler) ve bol güneş isteyen ışık bitkileri diye iki gruba ayrılır. Gaz alış verişinin (fotosentez olayları) en yüksek seviyede gerçekleşmesi bu iki büyük bitki grubunda çok farklıdır. Gölge bitkilerinde en yüksek gaz alış verişi güneş ışığının ortalama yoğunluğunun onda biri kadar aydınlıkta olurken, ışık bitkilerinde güneş ışığı ne kadar artarsa gaz alış verişi de o kadar fazlalaşır. (L)

IŞIKLAR, Bursa'nın yüksek bir semti. Şehrin güneydoğusunda Uludağ öncüsü tepelerin eteğinde yer alır. Yükselti 300 m. Uludağ teleferikinin başlangıç yeri. Bu semtte bulunan Işıklar Askerî lisesi 1961 yılına kadar öğretime devam etti. (M)

IŞIKLI sıf. (*ışık*'tan *ışık-lı*). Aydınlık, ışığı olan: *Beyaz bulutların ardından / Gelse altın ışıklı yaz* (O. V. Kanık).

— Res. Renkleri parlak ve aydınlık tabloya denir. (Renklerin ışıklı ve karanlık olanları vardır.) [M]

IŞIKLI Ege bölgesinin İçbatı Anadolu bölümünde Denizli ilinin Çivril ilçesinde bucak. 18 köy, 7 369 nüf.

— *Bucak merkezi* (1 696 nüf.), Çivril'in 10 km doğusunda, deniz seviyesinden 840 m yükseklikte kurulmuştur. (M)

IŞIKLI gölü, İçbatı Anadolu güneyinde sığ bir göl. Adı kuzey kenarında bucak merkezi Işıklı köyünden gelir. Göl, Çivril ovasının doğu kesiminde, Akdağ'ın batı eteğinde yer alır. Büyük Menderes'in Dinar'dan gelen kolu buradan geçer. Gölün etrafındaki geniş bataklıklarda da kurutma işleri yapılmıştır. (M)

IŞIKLIK i. (*ışık*'tan *ışık-lık*). Işık almak için yapılmış pencere v.b. gibi yer.

— Mim. Bk. AYDINLIK. ‖ *Şevli ışıklık,* bodrum katlarını aydınlatmak için açılan, kenarları içeriye doğru eğik pencere. (L)

IŞIKLILIK i. (*ışık*'tan *ışık-lı-lık*). Opt. Bir optik âlette, cisme çıplak gözle veya bir âletle bakıldığında, ağ tabakasındaki birim yüzeyi etkileyen ışık miktarları arasındaki oran. (Gök dürbünlerinde ışıklılık, yıldızdan gözlemcinin gözüne gelen ışık akısı ile yıldızın gönderdiği ışık akısı arasındaki orandır: gök dürbünü bir «ışık hunisi» vazifesi görür ve büyük bir ışıklılık gösterir.) [L]

IŞIKÖLÇER blş. i. Fiz. *Yeni.* Bir ışık kaynağının belli bir uzaklıkta meydana getirdiği aydınlığı ölçen âlet. *Eşanl.* FOTOMETRE. (M)

IŞIKÖLÇÜMÜ blş. i. Bk. FOTOMETRİ.

IŞIKÖZÜ blş. i. Bk. FOTON.

IŞIKSIZ sıf. (*ışık*'tan *ışık-sız*). Işığı olmayan, karanlık.

— Fiz. *Işıksız cisim,* yüzeyine gelen bütün ışımaları tamamıyle soğuran cisim. (Işıksız cismin en iyi örneği, iç kısmı karartılmış ve küçük bir delik açılmış bir boşluktur. Böyle bir cismin ışığı yayma gücü, diğer cisimlerin yayma güçlerini belirlemek için karşılaştırma temeli olarak alınır.) [SİYAH CİSİM de denir.] (L)

IŞILAMAK geçz. f. (türk. *ışıl*'dan *ışıl-a-mak*). *Halk dili.* Parlamak, ışıldamak. ‖ [Tanyeri için] Ağarmak.

◆ **Işılak** sıf. *Halk dili.* Işıltılı, parıltılı. (M)

IŞILAY (Sadi), türk besteci ve icracısı (İstanbul 1899-ay.y. 1969). Babasından keman çalmayı öğrendi. 12 Yaşında Musikî-i Osmanî cemiyetine öğrenci ve kemanî olarak girdi. İsmail Hakkı Beyden musiki öğrendi. Sultan Reşad'ın Rumeli gezisine katılan saz heyetiyle Selânik'e gitti (1911). Şehzade doktor Ziyaeddin Efendinin musiki toplantılarına katıldı. Tamburî Cemil'i dinledi. Bestenigâr Ziya Beyden fasıllar geçti. Gülşen-i Maarif ve Vefa idadîsinde okudu. Millî Mücadeleye jandarma olarak katıldı. Bir süre İzmir'de bulundu (1922-1926). İstanbul'a geldikten sonra piyasada ve radyoda çalıştı. Daha sonra Konservatuvar İcra heyeti üyeliği, Konservatuvar Türk Musikisi Sanat kurulu üyeliği yaptı, İstanbul radyosunda çalıştı. T. R.T. Repertuvar kurulu üyeliğinde bulundu. Taksimleri yeknesak olmasına rağmen, müzikalitesi, akıcılığı ve yayının temizliğinden dolayı oldukça ün kazandı. Yüze yakın beste yaptı. (M)

IŞILDAK i. (*ışıldamak*'tan *ışılda-k*). Bk. PROJEKTÖR. ‖ Sıf. Işıltılı.

— Ask. Türk Hava kuvvetlerinde istihkâm sınıfı, Kara kuvvetlerinde de topçu sınıfı tarafından hedeflerin aydınlatılmasında kullanılan araç ve gereçler.

— Tiyat. Önüne çeşitli renklerde cam veya jelatin kâğıtları konulmuş, bir veya daha fazla lambadan meydana gelen elektrik reflektörü. (LM)

IŞILDAMA i. (*ışıldamak*'tan *ışılda-ma*). Fiz. Bk. PARLAKLIK.

IŞILDAMAK geçz. f. (*ışıl*'dan *ışıl-da-mak*). Işıltılı bir şekilde parlamak: *Kim ışıldıyor hey Abidin bu sabah / Şanlı mavzerde, aydınlık kanda* (Refik Durbaş). *Hepsi bizim için göğü yaldızlar / Bizim için ışıldardı, sönerdi* (Ziya Gökalp).

◆ **Işıldatmak** ettrg. f. Işıldamasına yolaçmak. (M)

IŞIL IŞIL zf. Bir şeyin titrek ve parlak bir ışık saçtığını anlatmak için kullanılır. ‖ *Işıl ışıl parlamak,* ışıltılı bir şekilde parlamak. ‖ *Işıl ışıl bakmak,* aydınlık ve sevinçli gözlerle bakmak. (M)

IŞILTI i. (*ışıl*'dan *ışıl-tı*). Işıldayan bir cisimden çıkan ışık, parıltı. ‖ Hafif ışık.

◆ **Işıltılı** sıf. Işıltısı olan, hafifçe parıldayan: *Işıltılı biralarla aydınlatılmış bir sofraya / Yapayalnız oturmak istiyorlar* (Attilâ İlhan). [M]

IŞIMA i. (*ışımak*'tan *ışı-ma*). Fiz. *Yeni.* Herhangi bir etkenin bir cisme girdikten sonra ışık halinde görünmesi. ‖ Bir yayım kaynağından enerjinin yayılması. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Işıma yeteneği,* cisimlerin ışıklı veya ışıksız ışınım yayma özelliği. ‖ *Işıklı bir yüzeyin ışıması,* birim yüzeyden yayılan ışık akısı. (Işıma aydınlanma gibi lüks veya fot ile ölçülür.) ‖ *İndüklenmiş* veya *uyarılmış ışıma, anî ışıma, termik ışıma,* bk. YAYIM. ‖ *Tayf ışıması,* dalga boyu birimine tekabül eden ışıma.

— Meteorol. *Atmosferin, bulutların, toprağın ışıması.* Bk. IŞINIM.

— ANSİKL. Fiz. Özellikle elektriklenmiş olsun veya olmasın taneciklerden (elektron, iyon, nötron v.b.) meydana gelen *ışıma*'lar ve dalgaların yayılmasıyle belirlenen elektromagnetik ışımalar üzerinde incelemeler yapılır. Dalga mekaniğinde bu ayırım yapılmaz; dalga mekaniğine göre dalga ve tanecikler, aynı gerçeğin tamamlayıcı iki görünüşüdür.
Bütün cisimler, gücü ve dalga boyu cismin sıcaklığına bağlı olan elektromagnetik ışınımlar yayar. Tam ışınım yayanlarda veya siyah cisimlerde, bu ışınımlar özellikle aşağıda verilen basit kanunları yaklaşık olarak doğrular:
1. *Stefan kanunu.* Işımanın toplam gücü mutlak sıcaklığın dördüncü dereceden kuvvetiyle orantılıdır: $W = \partial\ T^4$ ifadesinde 5, $5{,}68.10^5$ CGS değerinde bir sabittir. 2. *Wien kanunu.* En büyük güçle yayılan ışınımın mutlak sıcaklıkla ters orantılı bir λ dalga boyu vardır. $\lambda\ T = b$ ifadesinde b, mikron cinsinden ölçülürse 2880 değerinde bir sabittir. Bu son kanun, bir cismin sıcaklığı yavaş yavaş artarsa koyu kırmızı, kırmızı, canlı kırmızı ve en son beyaz renk alacağını açıklar. (LM)

IŞIMAK (*ışı*'dan *ışı-mak*). Parlamak, ışık saçmak. (M)

IŞIN i. (*ışımak*'tan *ışı-n*). *Yeni.* Bir ışık kaynağından çıkan ışık çizgisi. *Esk.* şua.

— Astron. *Yeşil ışın,* Güneş batarken, son güneş ışını ufukta kaybolduğu zaman, bir saniyeden daha az bir süre devam eden güzel yeşil renkte parıltı. (Yeşil ışın atmosfer dağılmalarından meydana gelir. Bu ışını gözleyebilmek için, ufkun çok berrak, Güneş'in de çok parlak olması gerekir. Güneş kırmızı veya portakal renginde olduğu zaman yeşil ışın görülmez.)

— Bot. Şemsiye çiçeklerde çiçek saplarından her biri. ‖ *Öz ışınları,* ikiçenekli bitkilerde öz bölgesini kabuk bölgesine bağlayan hücreli doku şeritleri.

— Fiz. *α, β, γ ışınları.* Bk. RADYOAKTİFLİK. ‖ *Kozmik ışınlar.* Bk. KOZMİK. ‖ *X ışınları.* Bk. ANSİKL. *Opt. bölümü.* ‖ *Beta ışınları.* Bk. BETA. ‖ *Gamma ışınları.* Bk. GAMMA. ‖ *Öz ışınları.* Bk. ÖZ. ‖ *Röntgen ışınları.* Bk. RÖNTGEN.

— Mat. Bir noktadan çıkan ve sonsuza giden yarım doğru.

— Nükl. *Delta ışını.* Bk. DELTA.

— Opt. *Çıkan ışın,* bir ortamın içinden geçtikten sonra ayrılan ışın. ‖ *Gelen ışın,* bir ayna veya diyoptr üzerine düşen ışın. ‖ *Iraksak ışınlar,* bir cismin bir noktasından çıkan ve birbirlerinden ayrılarak uzaklaşan ışınlar. ‖ *Kırılan ışın,* aynı şartlar içinde ikinci ortama giren ışın. ‖ *Paralel ışınlar,* paralel doğrular boyunda yayılan ışınlar. ‖ *Yakınsak ışınlar,* aynı noktadan geçen ışınlar. ‖ *Yansıyan ışın,* iki ortamı ayıran yüzeye çarptıktan sonra ilk ortama dönen ışın.

— Patol. *Işın hastalığı,* X ışınları veya radyoaktif maddelerle tedavi edilen hastalarda görülen değişik şiddette bozukluklar (kuvvetsizlik, bulantı, baş dönmesi, kusma, ishal). [Kanda herhangi bir değişiklik olmadığı halde bu bozukluklar gene görülebilir. Bozukluğun, radyasyonla tahrip edilen hücrelerin emilmesinden ileri geldiği sanılmaktadır.]

— ANSİKL. Opt. Ortam homogen olduğu zaman doğrusal bir yörünge izleyerek uzay içinde yayılan ve bir ışık demeti oluşturan elemanlara *ışın* denir. «Işın» terimi önceleri ışık için kullanıldı; daha sonra ışık tayfında bulunan kızılaltı ve morötesini de kapsadı. Çok değişik kaynaklı ışınlar, meselâ radyoaktif cisimlerden yayılan α, β, γ ışınları, X ışınları, katot ışınları, kanal ışınları v.b. için de kullanıldı. Işığın bir doğru boyunca yayılması, yayılma ortamının değişmesiyle (yansıma, kırılma), elektrostatik veya magnetik bir alanın (kotot ışınlarının sapması v.b.) veya maddenin çekim alanının etkisiyle (Einstein teorisine göre ışık ışınlarının sapması) bozulabilir.
Işık ışınlarının fiziksel özellikleri soğurucu bir ortama girdikleri zaman değişir. Dalga boyları küçülür (Stokes kanunu), fakat frekansları sabit kalır; sonunda ya ışığa dönüşürler (normal soğurma) veya dalga boyu daha büyük bir ışık halinde hemen (flüorışı) veya bir süre sonra (fosforışı) dağılırlar.

● *Katot ışınları,* 1869'da Hittorf'un bulduğu bu ışınlar, elektronlardan meydana gelir. Havası boşaltılmış lambaların katodundan yayıldıkları için katot ışınları denilir.

● *Kanal ışınları* veya *pozitif ışınlar.* Goldstein tarafından bulunan bu ışınlar, havası boşaltılmış lambaların katotları delikli olduğu zaman bu deliklerin arkasından görülür. Deliklerin her birinden bir demet çıkar ve katot ışınlarına ters yönde yayılır. Bu ışınlar pozitif yüklü iyonlardan meydana gelir.

● *X ışınları.* XIX. Yüzyılın sonunda Röntgen tarafından bulundu. Havası boşaltılmış lambaların (Crookes lambası, akkor katotlu lambalar v.b.) dışında da yayılırlar. Ampul yüzeyinin katot ışınlarıyle bombardıman edilen kısımlarında meydana gelirler.
X ışınlarının yapısı. X Işınları ışık ışınlarıyle aynı özelliktedir, fakat frekansları daha büyük olan elektromagnetik ışımalardır. Dalga boyları morötesi ışınlarından daha küçüktür ve 0,03 ile 20 angström arasında değişir. X Işınlarının yapısını, 1912'de alman fizikçisi von Laue tespit etti; bu amaçla billûr bir lam yardımıyle X ışınlarının kırınımını gerçekleştirdi; bu deney aynı zamanda, billûrlar için ağ biçiminde kafesli bir yapıyı öngören Bravais teorisinin de doğrulanmasına yaradı. Bunu izleyen yıllarda, X ışınlarının tayflarından yararlanarak baba ve oğul Bragg'lar ve Fran-

Foto. C.G.R. (LAROUSSE)

sız Maurice de Broglie pek çok ölçme yaptılar.

Üretilmesi. X ışınlı bir lamba, bir elektron kaynağı (katot), bu elektronları hızlandırıcı bir düzenek ve elektronları frenliyerek X ışınları yayım kaynağı vazifesi gören madenî bir engel veya bir antikatotu bulunan basıncı düşürülmüş bir kaptan meydana gelir. Eskiden Crookes lambası veya soğuk anotlu lamba kullanılırdı; bugün Coolidge lambasından veya sıcak anotlu lambadan yararlanılır. Bu lamba, iç basıncı sıfır olan bir cam ampüldür. Elektronlar, uçlarına ısıtma devresi bağlanmış bir tungsten filamandan yayılır. Elektron demetinin yoğunluğu, filamanın sıcaklığıyle orantılı olarak artar. Serbest elektronlara yeterli hızı verebilmek için, filamanın çevresine mutlak değeri büyük, negatif gerilim taşıyan bir silindir geçirilir ve bütün donatım bir elektron tabancası meydana getirir. Antikatot, tungstenden yapılmış içi oyuk bir kütledir ve su ile soğutulur; filamanın 1 sm yakınına yerleştirilmiş ve bir yüksek gerilim kaynağının pozitif kutbuna bağlanmıştır. Üretilen X ışınları, on mikron kalınlığında alüminyum yaprakla örtülü bir açıklıktan çıkar. Debi, filamanın ısıtma akımını değiştirmekle ayarlanır.

Gazlardaki ışıma. Doz tayini. X ışınları, içinden geçtikleri gazları iyonlaştırma özelliği taşır. X ışınlarının deteksiyonu ve şiddetinin ölçülebilmesi için bu ışınlar, biri altın yapraklı bir elektroskopa bağlanmış iki tablası bulunan gaz dolu bir kaptan, yani iyonlaşma odasından geçirilir. Elektroskop yapraklarının düşüş hızı iyonlaşma derecesini ve dolayısıyle bununla orantılı olan ışıma şiddetini ölçer. Bu şiddet röntgen cinsinden değerlendirilir.

X Işınlarının nüfuz etme özelliği. Bir X ışınları demeti saydam olmayan bir cisimden geçerken, yavaş yavaş enerjisini bırakır. Soğurulan enerji geçilen kalınlıkla artar; enerji kaybı, ışınları dalga uzunluğunun (dalga boyu kısa ışınlar daha çok nüfuz edebilir) ve geçilen elemanın atom numarasının küpüyle (ağır elementler daha çok enerji yutar) doğru orantılıdır. Eğer söz konusu elementin soğurma tayfı incelenirse, dalga boyunun bazı değerleri için anî değişimlere uğradığı görülür. Bu özel değerler, atom çekirdeğini çevreleyen farklı elektronların enerji seviyeleriyle ilgilidir. Bu sebeple, X ışınlarının tayfları incelenerek atomların yapısı kesinlikle tespit edilebilir.

Tıbbî uygulamalar. Maddenin içine işleme kabiliyetleri fazla olduğu ve çeşitli organik maddeler tarafından büyük ölçüde soğuruldukları için X ışınlarının tıpta çok önemli uygulamaları vardır; özellikle insan vücudunun incelenmesinde kullanılır (bk. RADYOGRAFİ, RADYOSKOPİ, TOMOGRAFİ). Ayrıca X ışınlarının canlı dokular üzerindeki biyolojik etkilerinden yararlanılır. Bu tedavi, ya yok etme (tümör ve yeni oluşumlarda) veya ağrılı ve iltihaplı bazı gelişmeleri değiştirme (kan çıbanı, bez iltihabı, siyatik v.b.) şeklinde yapılır. (Bk. RADYOBİYOLOJİ ve RADYOTERAPİ). [L]

IŞINDUYARLIK blş. i. Biyol. Canlı dokuların X ışınlarına ve radyoaktif cisimlerin etkisine karşı gösterdiği duyarlık. Bk. ANSİKL.

— Fizyol. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Biyol. *Işınduyarlık,* alınan ışınların yoğunluğuna ve niteliğine, yani dalga uzunluğuna bağlıdır. Bu duyarlık dokulara ve bunların fizyolojik niteliklerine göre değişir (bk. RADYOBİYOLOJİ). Kanserli hücrelerin ışınduyarlığı, normal dokulara göre daha fazladır; ışın tedavisi bu özelliğe dayanır.

Çeşitli hayvanların, özellikle sıçangillerin X ışınlarına karşı duyarlığını azaltabilen maddelerin listesi son yıllarda önemli derecede kabardı (msl. aminoetiltiure [fare bağırsağı], dinitrofenol, metilen mavisi ve aminotiazol [sıçan derisi], imidazol [fare], sodyum hiposülfit [fare], T.A.B. [köpek], paraamino-propiyofenon ve aminopropilmetilizotronium [maymun, bu maddeyi alınca öldürücü dozun 14 katı ışınıma dayanabilir] v.b.). Bazı fiziksel etmenlerin de buna benzer etkileri vardır: yaklaşık olarak 6 000 örstedlik bir magnetik alanda yetiştirilen farelerde ölüm oranı, normal durumda ışın etkisinde kalanlara göre yüzde 30 daha azdır.

— Fizyol. *Işınduyarlık* son zamanlarda yeni bir kavram kazandı. Işınduyarlık hayvanın X ışınlarını «duyma» ve buna karşı koyma davranışıdır; bu davranış şartlı reflekslerle belirlenebilir. İyi yetiştirilmiş bir sıçan 0,2 R/s'lik bir ışınımı 15 saniyede, 0,05 R/s'lik bir ışınımı daha uzun bir zamanda farkedebilir. (L)

IŞINIM i. (*ışımak*'tan *ışı-n-ı-m*). Fiz. *Yeni.* Işın veya tanecik yayımı. || Uzayda yayılan bir dalgayı oluşturan elemanların bütünü. (Bk. ANSİKL.) || ***Işınım basıncı,*** ışık ışınımlarının, değdikleri cisimler üzerine uyguladığı basınç. (Yer üzerindeki bir yüzeye dik olarak düşen güneş ışınımları, bu yüzey üzerinde metrekare başına, 0,4 miligram-kuvvet kadar bir ışınım basıncı yapar. Bu basınç, Güneş'in çevresinde kuyrukluyıldızların kuyruklarını itecek kadar, gözlenebilir etkiler meydana getirir.) [Bk. BASINÇ.] || ***Görülen ışınım,*** bir ışık duyumu yaratarak gözün ağtabakasını etkileyebilen ışınım.

— Astrol. Metafizikte, hipnotizmacıdan veya medyumdan yayılan magnetik ve enerjetik akım. (Bk. ANSİKL.) || ***Vücut ışınımları.*** Bk. ANSİKL.

— Astron. ***Yıldızların ışınım dengesi,*** Eddington'un bir teorisine göre yıldızların iç dengesi. Bk. ANSİKL.

— Meteorol. (*Eşanl.* RADYASYON.) Bk. ANSİKL.

— Petr. Bir tasfiye fırınının, doğrudan doğruya brülörlerin alevinden çıkan veya yayılan ısıyle ısıtılan kısmı.

— ANSİKL. Fiz. *Işınım* kelimesi, bir doğru boyunca yayılımın söz konusu olduğu bütün fiziksel olaylar için kullanılır: ışık, X ışınları, kızılaltı ışınlar ve ayrıca atomların (özellikle atom çekirdeklerinin) tanecik yayımlarına bağlı cisimcik ışımalar. Radyoaktifliğin bulunmasına kadar, yalnız ışıkla aynı özellikleri gösteren elektromagnetik nitelikte ışınımlar biliniyordu. Bu ışınımlar, Maxwell'in gösterdiği gibi, bir elektrik dalgasının bir magnetik dalga ile aynı zamanda yayılmasından meydana gelir; bütün bu ışınımlar için boşlukta yayılma hızı $c =$ 300 000 km/sn'dir ve n kırılma indisli bir ortamda hız c/n'ye eşittir.

Farklı elektromagnetik ışınımlar, bir frekansı veya λ c/v dalga boyuyle belirlenir. Öte yandan, madde ile enerji alışverişinin, değeri $W = h\nu$ olan kuvantalarla yapıldığı gösterilir.

En çok bilinen elektromagnetik ışınımlar, görülebilen ışık ışınımlarıdır: fakat bu ışınımlar dizisi çok geniştir ve telsiz telgraf veya telefon dalgalarından (msl.; $\lambda = 1$ km) γ ışınlarına (msl. $\lambda = 1/1\,000$ angström) kadar hepsini kapsar. Bu çeşitli sınıflar arasındaki sınırlar, genellikle yayım usulleriyle ilgilidir ve kesin bir ayırma yapılamaz; özellikle radyoelektrik dalgalardan kızılaltına ve morötesinden X ışınımlarına kesinlikle geçilemez. Elektromagnetik ışınımların analizi bir prizmadaki dağılma, bir tarafından kırılma usullerine veya girişime dayanan tayfçekerlerle yapılır. Cisimcik ışınımları, genellikle çok hızlı taneciklerin (elektron, proton, nötron, helyum çekirdekleri, mezonlar v.b.) yer değiştirmesinden meydana gelir. Bu taneciklerin hızı daima c'nin altındadır (bağıllık* teorisine göre) ve taşıdıkları enerji hızlarına bağlıdır.

Dalga mekaniği, bu iki tip ışınımı birleştirmiştir; elektromagnetik ışınımları taneciklere (foton) ve cisimcik ışınımlarını dalgalara bağlar.

— Astrol. Astroloji üstüne kurulan en eski felsefe öğretileri, bir evren *ışınım*'ının varlığını kabul ettiler. Bu ışınımdan hareket ederek, dünyadaki gizli olguları açıklıyorlardı. Gizli bilimlerle uğraşanlar, bir *tanrısal ışınım* ile bir *gök ışınım*'ının varlığını ileri sürdüler. Onlara göre, bunlardan ilki Tanrı'dan gelmekte, ikincisi ise dünyalardaki hareketin dengesini sağlamaktadır. Gök ışınımı, bir çekim ve ışınım yansıtma merkezi olarak düşünülen bir ruh ile bir zekâdan, ışınımlı bir bedenle maddî bir bedenden yapıldığı kabul edilen insanla ilgilidir. Işınımlı veya göksel beden, maddedışı olan ruh ile maddî beden arasında bağ kurar. Bundan başka, manyetizmacılar, insanlarda yarattıkları telkin, katelepsi gibi olguları *sinirsel ışınım*'a bağlarlar.

● *Vücut ışınımları.* İnsan vücudunun magnetik ışınımlar yayma kavramı, düşüncenin iletimi, hipnotizma, organik maddelerin mumyalaşması, bitkilerin gelişme hızı, telekinezi (dönen masa), fotoğraf kâğıtları üzerinde elin aktimik etkileri gibi olayların tespiti sonunda, bunların sebebi olarak doğdu. XIX. yy.ın ikinci yarısında araştırıcılar insan elinin «magnetik bir akışkan» yaydığını deneysel olarak ispat etmek için çalıştılar. Bu akışkanın kanıtlarını, bir yandan bazı cihazlarda yapacağı itici güçte, öte yandan fotoğraf kâğıtları üzerinde gösterdiği kimyasal etkide aradılar. Daha sonra salınımlı cihazlardaki açısal sapmanın, doğrudan doğruya yayılan ısıdan ileri geldiği ispatlandı; fotoğraf kâğıtlarında görüntüsü tespit edilen eflüv, itici güç olarak etki yapan ısı ile şartlandırılmış yalancı bir eflüvdür.

Hipnotizmaya veya insan vücudundaki magnetizmaya gelince, yeterli derecede bilimsel fizikofizyolojik izahı yapıldı. Gizli olaylarla ilgili meseleler konusunda ise, bunların var olup olmadığı konusunda bile tam bir anlaşma yoktur.

— Astron. Yıldızın üst tabakalarının ağırlığı çok fazla olduğu için, bu tabakadaki atomların patlayarak son halkadaki elektronlarını tamamen kaybetmesine, dolayısıyle yaldızın iç tabakalara doğru çökmesine yolaçar. Bu evrensel çekim basıncı, bir yandan, ancak yıldızın iç ısısı çok yüksekse yeterli değere ulaşan gaz basıncıyle, öte yandan da, özellikle büyük kütleli yıldızlarda, ışınım basıncının etkisiyle dengelenir.

Gaz basıncının evrensel çekim basıncını dengeleyebilmesi için, yıldızın içinde önemli bir ısı kaynağının bulunması gerekir. Bu kuvvetli ısı kaynağı, yıldızın büzülmesiyle açığa çıkan ilk ısının yolaçtığı termonükleer tepkilerden doğar. İç dengenin eşsıcak iletimle ve «adiyabatik» denge denilen ısı yayılımıyle kurulması imkânsızdır; buna karşılık, yayım, soğurma ve yeniden yayım olaylarıyle birlikte geliştiğinden bugün artık şüphe edilmeyen ışınımlarla bu denge kurulabilir. Yine de yıldızların pek çoğunda yüzey kısımlarındaki ve tam merkez kısmındaki dengenin ısı yayımından doğduğu kabul edilir.

— Meteorol. *Atmosfer ışınımları sistemi.* Gün boyunca, belirli bir noktada alınan J enerji miktarına *etkin ışınım* denir:

$$J = S + D + A - R - T$$

formülünde S, güneşten doğrudan doğruya gelen ışınımı; D, atmosferden yayılan ışınımı (S yayınması); R, Yer ile atmosferin uzaya doğrudan doğruya ve yayınarak yansıttığı ışınımı; A, atmosferin öz ışımasını; T, Yer'in özgü ışımasını gösterir. Bütün değerler kal/sm²/dk ile gösterilir.

S, D ve R güneş yelpazesindeki bütün dalgaboylarını kapsar.

A ile T, ancak görülmeyen ısıyı (kızılaltı) kapsar. Güneş bulutlarla örtülü olduğu zaman, şu bağıntı vardır:

$$J = D + A - R - T.$$

S+D bağıntısına *yerküre ışınımı* denir. Yayınmış ışınımın rolü büyüktür. Güneş alçaldığı veya hava bulutlarla kaplı olduğu zaman D yalnız başına sıcaklığı sağlar. Hava açık olsa bile, Güneş alçakta iken (yüksek enlemler veya kış mevsimi), hemen bütün morötesi ışınlar, dolaysız ışınımdan değil de gökyüzünden gelir. Bu olay, morötesi ışın kürleri yapılan sağlık kurumlarının kuzey ülkelerde kurulmasının sebebini açıklar.

Geceleyin belli bir noktada S, D ve R yoktur. *Etkin gece ışınımı* N ile gösterilir: $N = A - T$. Atmosfer topraktan daha soğuk olduğu için $T > A$ ve $A - T < 0$'dır. Böylece $T - A$ ışınımı, ısı kaybından dolayı toprağın soğumasına yolaçar ve uzaya yönelir. A, toprağın ışımasına engel olan «sera etkisi»ni gösterir. Toprak ne kadar nemli (su buharının soğurulması sebebiyle), hava ne kadar bulutlu (buluttan toprağa ışıma sebebiyle) olursa, bu etki de o kadar şiddetli olur. Gözlemlere göre, sıcaklık açık ve kuru gecelerde çok düşer, kapalı ve nemli gecelerde ise gündüz sıcaklığına eşit olarak kalır.

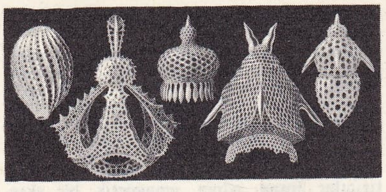

ışınlılar

Belli bir yerdeki ışınım toplamının bilançosu, hem güneş ışınlarının yere geliş açısına, hem de toprak ve su yüzeylerinin albedo*suna bağlıdır.

a) Kutup bölgelerinde, ışınım toplamının, dolayısıyle sıcaklığın düşük olmasına yolaçan başlıca iki sebep vardır: 1. bölgenin bulunduğu enlem, üç etkenden dolayı güneş enerjisini az alır. Güneş'ten uzaklık; ışınların geliş açısı ve gecelerin uzunluğu. Ayrıca Yer'in ışınımı çok yüksektir (gecelerin uzunluğu ve soğuk havanın kuru olması); 2. ışıma ve soğurma özellikleri yüzünden kar güçlü bir soğutucudur. Nitekim albedo, görünür tayfta 0,84'e kadar çıkar. Buna karşılık, dalga boyu uzun ışınlar dizisinde (kızılaltı) kar ışıksız bir cisim gibi ışıldar.

b) Ormanlık bölgelerde sıcaklık, ormansız bölgelerden daha düşüktür. Ormanların albedosu gündüzleri zayıftır (renk koyu olduğu için soğurucudur), fakat soğurulan enerji biyolojik tepkimelere ve buharlaşmaya harcanır. Buna karşılık geceleri yayım ışıksız cismin yayımına yaklaştığı için çok yüksektir.

c) Okyanuslar yüzeyi düzgün olmadığı için, ışıksız bir cisim gibidir (gündüzleri büyük ölçüde soğurma, geceleri de büyük ölçüde yayım). Bununla beraber, gece ile gündüz arasındaki ısı farkı yok denecek kadar azdır. Görünürdeki bu anomali, soğurulmuş ısıyı büyük bir kütlenin yüzeyine dağıtan iç hareketlerin varlığıyla açıklanır. Bu yüzden okyanuslar «ısı depoları»dır. (L)

IŞINLANDIRMA i. (*ışınlanmak*'tan *ışın-lan-dır-ma*). Opt. Gözün ışığı, nesnelerin gerçek çevreleri dışında aldığı ve böylece, görünür çapların daha büyük olarak gördüğü olay. Bk. ANSİKL.

— Plast. mad. *Bir polimeri ışınlandırma,* bir polimerin özelliklerinde değişikliğe yol açan teknik. (Işınlandırılmış polietilen, billûr yapısını küçülten bir kafesleşmeye uğrar ve mekanik özelliklerini kaybettiği halde son derece bükülgen olur; ışınlandırılmış kauçuk vülkanize kauçuğa benzer. Silikonlar esnek ve saydam maddeleri meydana getirir. Buna karşılık diğer maddeler vasıflarını kaybeder ve bozulur. Msl. Kobalt 60 ile elde edilen gama ışınım miktarının sonuç üzerine büyük etkisi vardır. Bu teknik araştırma ve geliştirme safhasındadır.)

— ANSİKL. Opt. *Işınlandırma olayı,* beyaz ışığın retina tabakası üzerindeki etkisinden meydana gelir. Ay dörtlüğü evresinde, Ay'ın aydınlık kısmı karanlık kısmından daha büyük gözükür. Gök dürbünleri ışınlandırma olayının etkilerini azaltır. (L)

IŞINLI sıf. (*ışın*'dan *ışın-lı*). *Yeni.* Işın veren, etrafa ışın saçan. (M)

IŞINLILAR çoğl. i. Zool. Birhücreli hayvanlar sınıfı. (Bunlarda vücut bir dış ve bir iç plazmadan meydana gelir. Gövde kapsül biçiminde ve kapsülün çevresi bir zarla kaplıdır; zarın üzerinde ya bütün yüzeye yayılmış pek çok ince delik veya belli noktalarda birkaç delik bulunur. Kapsül, jelatinden kalın ve homogen bir tabaka ile kaplı ve protoplazma uzantılarından ağsı yalancı ayaklarla çevrilidir bunlarda eksen ayak bulunmaz).

— ANSİKL. *Işınlılar*'ın büyük çoğunluğunda, kendi salgılarından oluşan bir iskelet bulunur. Bu iskelet içi boş veya dolu tek tek iğnecikler halinde oluşmuş unsurlardan veya çevresel bir kabuktan meydana gelir. Tamamen iskeletsiz olanları da vardır. Bazıları plazmadan ibaret vücutlarının çevresine, dışarıdan gelme çeşitli küçük unsurları (diyatomeler-sünger iğnecikleri v.b.) toplar. Işınlıların çoğu daima denizlerde tek başına yaşar. Diğerleri erişkin hale gelince, topluluklar meydana getirir. Başka planktonların bulunduğu ortamlarda yüzen binlerce türü vardır. Çünkü bunların kabukları sıvı bir ortamda askıda kalmağa, gövdeleri ve yalancı ayakları kasılıp genişlemeğe elverişlidir; özellikle gövdelerini saran kalın jelatin tabakası kofullarla dolu olduğundan, içinde yaşadığı ortama göre hayvana hafiflik sağlar. Işınlılar, yalancı ayaklar yardımıyle yakaladıkları diyatomelerle ve çeşitli hayvancıklarla beslenir. (L)

IŞINÖLÇER bls. i. Fiz. İçinde ileri derecede boşluk yaratılmış cam ampul; ampulün içinde, birer yüzü karartılmış dört kanatçığı olan ve bir ışık ışımasının etkisinde kaldığı zaman dönen bir çark bulunur. *Eşanl.* RADYOMETRE.

— ANSİKL. Fiz. *Işınölçer*'in çarkı üzerine zayıf bir ışınım düşürüldüğünde, kanatçıkların karartılmış yüzleri ışınımla itiliyormuş gibi, çarkın bir doğrultuda döndüğü görülür. Güneş'e tutulunca çark çok hızlı döner. Kanatçıkların karartılmış yüzeyleri, ışınımı parlak yüzeylerden çok daha fazla soğurur; böylece kara yüzeyler daha fazla ısınır ve ampul içinde bunlara çarpan gaz molekülleri, kanatçıkları daha güçlü iterek büyük bir hızla geri döner. Işınölçer, güneş ışınlarının şiddetini ölçmeğe yarar. (L)

IŞINSAL sıf. (*ışın*'dan *ışın-sal*). Bot. Bir tekerleğin parmakları konumunda olan kısımlar için söylenir. || *Işınsal şemsiye,* ortasında düzenli, çevresinde düzensiz çiçekleri olan.

— Böcek bil. *Işınsal damar,* böceklerde kanat damarlarının üçüncüsü. (Işınsal damar, kanat orta damarı ile ön damarı arasında bulunur.)

— Nükl. Gamma ışınlarının yayımıyle birlikte gelişen her çeşit nükleer tepkime için kullanılır. (*Eşanl.* RADYATİF.) [L]

IŞINYÜZGEÇLİLER çoğl. bls. i. Yüzgeçleri normal biçimde, yani dipleri birkaç parçaya bağlı yan yana kılçıklar halinde bulunan kemikli balıklar altsınıfı. (Bunlar iskeletlerinin kemikleşme derecesine göre mersin balıkları, tümkemikliler ve tükelağızlılar diye üç takıma ayrılır. İlk ikisine eskiden pullu balıklar denirdi.) [L]

IŞITIM i. (*ışıtmak*'tan *ışıt-ım*). Eskiden kullanılan bir tür kandil. (İçine yağ konulur ve kandilin ucundaki fitil yakılarak ışık elde edilir. Bu kandiller emzikli, saplı veya sapsızdır. Bunlardan başka şamdan gibi elde taşınan küçük el kandilleri de vardır.) [M]

IŞITMAK geçl. f. (*ışımak*'tan *ışı-t-mak*). Işık saçmak. (M)

IŞK i. Bk. AŞK.

IŞKI i. Deri veya tahtayı kazımada kullanılan eğri ve iki ucunda tutma yeri olan eğri bıçak. (M)

IŞKIRLAK i. Temş. Karagöz'ün başındaki serpuş.

— ANSİKL. Temş. *Işkırlak* üstüne çeşitli görüşler ileri sürülmüştür: Başkırt ve Kırgızların başlıkları ile orta asya göçebelerinin ve çingenelerin taktığı başlığa benzetenler olduğu gibi, moğol külâhlarına benzediğini ileri sürenler de vardır. Eski türk minyatürlerindeki curcunabazların, çeşitli oyuncuların giydikleri başlıklara bakılırsa gerek ışkırlağın, gerek Hacivat'ın külâhının oyuncu başlığı olduğu anlaşılır. (M)

Işkname, Firişteoğlu*'nun Hurufîliği bir sistem olarak inceleyen türkçe eseri. Hurufîlik hakkında türkçe en önemli eser olan *Işkname,* Fazlullah-ı Hurufî'nin (1339/1340-1394) kurduğu tarikatın anahatlarını açıklayan farsça *Cavidanname* adlı eserinin bir tercümesidir. (M)

IŞMAR i. Bk. İŞMAR.

IŞRILKIRŞ bls. i. (ar. *ᶜışr,* on ve *ġurūş,* kuruş'tan *ᶜışrı'l-ḳırş,* kuruşun onda biri.) Abdülhamid II ve Mehmed V devirlerinde Mısır'da tedavüle çıkarılan nikel ve bakır paralar. Birmingham darphanesinde bastırıldı. Nikel çeşitleri 10'luk, 5'lik, 2'lik ve 1'likti. Bunlar 5 944 444 adetti ve 25 653 mısır lirası değerindeydi. Bakır paralar 1/2'lik ve 1/4'lüktü; 4 000 000 adetti ve 1 500 mısır lirası değerindeydi. (M)

IŞTIN i. *Halk dili.* Toprak kandil. (M)

ITAM veya **İTAM** i. (ar. *ṭaᶜām*'dan *iṭᶜām*). *Esk.* Yemek yedirme, yemek verme. || *İtâm-ı muhtâcîn,* yoksullara yemek verme, yoksulları doyurma.

◆**Itâmiye** i. *Esk.* Eskiden bazı vakıf kuruluşlarına yoksullara yemek verilmesi için ayrılan para. (M)

ITÂM i. (ar. *ıṭām*). Tıp. *Esk.* Sidik tutulması, işeme zorluğu. (M)

ITBAK i. (ar. *ṭıbaḳ*'tan *ıṭbāḳ*). *Esk.* Kaplama. || *Itbâk-üz-zeheb,* altın kaplama. (M)

ITER çoğl. i. (ar. *ᶜıtret*'ten *ᶜıter*). *Esk.* Akrabalar, nesiller, zürriyetler. (M)

ITIK veya **ITK** i. (ar. *ᶜıtḳ*'tan). *Esk.* Köle veya cariyeyi serbest bırakma, azat etme.

— Huk. *Esk.* Kölenin üzerindeki mülkiyet hakkının herhangi bir şekilde ortadan kalkarak, kölenin hürriyete kavuşması; daha özel bir anlamda, kölenin azat edilmesi (Bk. ANSİKL.) || *Itk alâ cu'l,* bir kölenin belirli bir mal veya belirli bir hizmet karşılığında azat edilmesi. || *Itk alâ mâl,* bir kölenin, belirli bir mal karşılığında azat edilmesi. || *Itk-ı ba'z,* köle üzerindeki hakkın belirli bir payının azat edilmesi (msl. iki ortaktan birinin kendi payına, köleyi azat etmesi). || *Itk-ı cüz,* kölenin, ıtk-ı ba'zda olduğu gibi, belirli bir cüz'ünün azat edilmesi. || *Itk-ı mübhem,* birden fazla kölenin, tayin etmeksizin, birini veya birkaçını azat etmek. || *Itk-ı muzâf,* bir vadeye, bir vadenin gelmesine veya bir sürenin dolmasına bağlı olarak yapılan azat etme. || *Itk-ı müneccez,* bir şarta veya bir zamana, bir vedeye bağlanmaksızın, derhal hüküm doğurmak üzere yapılan azat etme muamelesi. || *Itk-ı müşterek,* iki veya daha fazla kimsenin müşterek malik oldukları bir köleyi azat etmeleri. || *Itk-un-neseme,* azat edilmek için satın alınan kölenin azat edilmesi. Bk. NESEME.

— ANSİKL. Huk. *Esk.* Kölelik, islâm hukukunun ilk devresinde, çağın devletlerarası hukukunun bir zorunluğu olarak, çok yumuşatılmış bir harp esareti kurumu olarak muhafaza edilmişti. Daha sonraları, islâm devleti yerine, sadece şeklen islâmî olan imparatorluklar kurulmağa başlanınca, diğer alanlarda olduğu gibi bu alanda da islâm hukukunun devrimci hükümlerinin uygulanması aksadı. (Bk. ESARET). Bugün, kölelik kalkmış olduğundan, azat etmeye dair kuralların da pratik önemi kalmamıştır. Azat etme, Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i Şeriflerle en çok tavsiye edilen ve bazı günahların kefareti olarak da yapılması emredilen bir hayırlı, yararlı davranış sayılıyordu. (Bk. ITLAK.) [M]

ITIKNAME veya **ITKNAME** bls. i. (ar. *ᶜıtḳ* ve fars. *nāme*'den *ᶜıtḳ-nāme*). *Esk.* Kölenin azat edildiğini ve artık «şahıs» sayıldığını, hak ve borçlara ehil sayılacağını bildirir belge: *Bir ıtknamedir insana senin kanunun* (Şinasî). [M]

ITIR veya **ITR** i. (ar. *ᶜıṭr*). Güzel koku: *Mevc-i ıtrınla titreyen dehenim* (Cenab Şahabeddin). || *Itr-feşân* (veya *ıtr-efşan*), güzel koku saçan: *Ezhār-ı ıtır-efşân-ı envar* (Cenab Şahabeddin). || *Itr-sâ,* ıtır sürülmüş, ıtırlı.

— Bot. *Itır çiçeği,* çok yıllık süs bitkisi. TURNAGAGASI da denir. (İlmî adı *pelargonium graveolesn.* Turnagagasıgillerden.) Bk. ANSİKL.

— Süs. santl. *Itır yaprağı,* türk süslemesinde çok kullanılan, ıtır yaprağı şeklinde bir süsleme motifi.

— ANSİKL. *Itır çiçeği,* bileşik çiçekleri basit şemsiye durumunda olan bir bitkidir. Çiçeklerde çanak ve taçyapraklar düzensiz ve büyük, üst çanakyaprağı bazılarında uzun bir mahmuz şeklinde olur (Turnagagasından farkı). Itır çiçeği, çiçeklerinin güzelliğinden dolayı çok makbul sayılır. Kış boyunca canlı kalması için dondan korumak gerekir. Ama büsbütün karanlık bir yere de koymamalıdır. Yaprakları güzel kokulu, evlerde yetiştirilir; bir süs bitkisidir. Çiçekleri esans yapımında kullanılır.

◆ **Itırlı** sıf. Güzel kokusu olan.

◆ **Itırnâk** sıf. *Esk.* Güzel kokan. (M)

ITIRŞAHİ bls. i. Baklagillerden bir yıllık, tırmanıcı süs bitkisi (*Lathyrus odoratus*). [Çeşitli renkte ve çok kokulu çiçekleri vardır. Anayurdu Sicilya'dır, kuvvetli ve bakımlı toprak ister. Ekim ayında veya marttan mayısa kadar ekilir. Her zaman çiçek açması için, çiçeklerini sık sık toplamalıdır.] (L)

ITK i. Bk. ITIK.

ITKNAME bls. i. Bk. ITIKNAME.

Foto LAROUSSE

ITLÂ i. (ar. *ıtlaᶜ*). *Esk.* Bir şey sürme, yaklaştırma, bulaştırma. (M)

ITLÂ i. (ar. *tulūᶜ* > *itlāᶜ*'dan). *Esk.* Bildirme, haberdar etme. (M)

ITLÂK i. (ar. *talk*'tan *ıtlāk*). *Esk.* Bırakma, salıverme: *Itlaka nasıl yol bulabilsin ki tefekkür* (M. A. Ersoy). || Affetme, cezadan kurtarma. || [Erkek için] Boşama. || İsim verme. || *Itlak etmek*, isim vermek. Boşamak. Serbest bırakmak. || *Itlak-ı inân*, başı boş bırakılma. || *Itlak-ı lisân*, akla geleni söyleme. || *Itlak-ı yed*, iyilik yapma. || *Itlak üzre* (veya *alel-ıtlak*), genel olarak. (M)

ITMÂ i. (ar. *tamāᶜ*'dan *ıtmāᶜ*). *Esk.* Tamah uyandırma, hırslandırma. || Kışkırtma.

◆ **Itmâât** çoğl. i. *Esk.* Hırslandırmalar, hırs uyandırmalar.

◆ **Itmâiyât** çoğl. i. *Esk.* Tamah uyandırmak için söylenen sözler. (M)

ITNAP veya **ITNÂB** i. (ar. *tunub*'tan *ıtnāb*). *Esk.* Bir şeyi uzun uzun anlatma, sözü uzatma. (*Zt.* ICAZ.) || *Itnâb-ı makbûl*, sözü gerekli olan yerde uzatma. || *Itnâb-ı mümil*, sözü usanç verecek şekilde uzatma.

— Ed. *Esk.* Sözü gereksiz kelimelerle uzatma; ağız kalabalığı, bir fikri aynı şekilde tekrarlamak, fikir veya hayallere, amaca aykırı fikir ve hayaller karıştırmak. (M)

ITR i. Bk. ITIR.

ITRÂ i. (ar. *ıtrā*). *Esk.* Bir kimseyi gereğinden fazla övme. || *Itrâ etmek*, mübalağalı bir şekilde övmek: *Bahs ü evsâfında ıtrâ etsin ehl-i ictihad* (Sürurî). [M]

ITRÂB i. (ar. *tarab*'dan *ıtrāb*). *Esk.* Şevke getirme, şevklendirme, keyiflendirme: *Itrâb için eylesin terennüm / Güller gibi eylerim tebessüm* (Muallim Naci). [M]

ITRÂH i. (ar. *tarh*'tan *ıtrāh*). *Esk.* Dışarı çıkarma, dışarı atma. || *Itrâh etmek*, vücuttan atmak. (M)

ITRET (ar. *ᶜıtret*). *Esk.* Soy, nesil. || *Itret-ün-nebi*, Hz. Muhammed'in sülâlesi.

◆ **Itrî** sıf. *Esk.* Aynı soydan gelen. (M)

ITRÎ sıf. (ar. *ᶜıtr*'dan *ᶜıtrî*). *Esk.* Güzel koku ile ilgili olan, güzel kokulu. || i. Bir yere sarılarak büyüyen çiçek.

— Süs. Süslemede kullanılan, ıtır yaprağına benzer bir çeşit motif.

◆ **Itriye** sıf. *Esk.* Itrî'nin dişili. || *Mevâd-ı ıtriye*, güzel kokulu maddeler, parfümler. (M)

ITRÎ (Buhurîzade Mustafa), türk bestecisi (İstanbul 1640-ay.y. 1712). İlk öğreniminden sonra yenikapı mevlevîhanesine devam etti ve türk dinî musikisini öğrendi. Zenci Ahmed Efendiden edebiyat ve hat, bestekâr Hafız* Post'tan musiki dersleri aldı. Kırım hanı Selim Giray I'in himayesini gördü. Mehmed IV'ün takdirini kazanarak ona kapılandı. Padişaha nedimlik ve hanendelik yaptı. Enderunda musiki dersleri verdi. 50 Yaşında saraydan ayrıldı. Esirciler kâhyalığına getirildi. Ölümüne kadar bu görevinde kaldı. Itrî, musikiden başka hattatlık ve meyve yetiştiriciliğiyle de meşgul oldu. İstanbul'un «mustabey armudu»nu Itrî'nin yetiştirdiği söylenir. Itrî mahlasıyle şiirler, muammalar ve hece vezniyle türküler yazdı. Dinî ve dindışı binden fazla eser besteledi. Eserlerinden kırk tanesi bugüne geldi. Dinî bestelerinden başlıcaları: *Irak Kurban Bayramı Tekbiri; Dilkeş Haverân Cuma Salâtı; Segâh Salâtı Umumiye; Segâh Mevlevî Âyini; Rast Naat.* Güftesi Şirazı Hâfız'ın gazellerinden alınmış Nevâ makamındaki *Kâr*, Itrî'nin din dışı eserlerinin en tanınmışlarındandır. Ayrıca *Arazbar Muhammes Kâr, Mahur Çenber* beste, *Bayatî Çenber* beste, *Rehâvi Bereşan* beste, *Acem Fahte Nakış* beste v.d. ile semaileri vardır. (M)

ITRİYAT çoğl. i. (ar. *ᶜıtr*, güzel koku'dan *ᶜıtriyyāt*). Güzel kokular, parfümler. (M)

ITRİYATÇI i. (*ıtrıyat*'tan *ıtrıyat-çı*). Parfüm, makyaj malzemesi v.b. satan kimse. (M)

ITRİYATÇILIK i. (*ıtriyatçı*'dan *ıtriyatçılık*). Itrıyatçının yaptığı iş ve meslek. (M)

ITTILA i. (ar. *tulūᶜ* > *ittilāᶜ*'dan). *Esk.* İyice anlama, öğrenme, bilme, bilgi. || *Ittıla kesbetmek*, öğrenmek, bilgisi olmak.

— Huk. *Ittıla nazariyesi.* Bk. ÖĞRENME *nazariyesi.*

◆ **Ittılaât** çoğl. i. *Esk.* öğrenmeler, bilgiler, haberler. (M)

ITTIRAD i. Bk. İTTİRAT.

IVA, Oğuz boyu. Bk. YIVA.

IVIR ZIVIR blş. i. (onomatope). Lüzumsuz eşya, pılı pırtı: *Bir yığın ıvır zıvır almış gelmiş.* (M)

Iy, *ışık yılı*'nın kısaltması. (L)

IYÂD veya **IYÂDET** i. (ar. *ᶜıyād* veya *ᶜiyādet*). *Esk.* Hatır sormak için birini görmeğe gitme. || Hasta ziyareti. (M)

IYÂD, İsmailîlerden, oldukça büyük bir arap kabilesinin adı. (M)

IYAN sıf. Bk. AYAN.

IYAR i. Bk. AYAR.

IYÂZ i. Bk. İYAZ.

IZÂA i. (ar. *ziyāᶜ* > *izāᶜa*'dan). *Esk.* Mahvetme, yok etme, zarara uğratma. (M)

IZAF i. (ar. *ziᶜf*'dan *ıžᶜāf*). *Esk.* Bir şeyi iki misli yapma. (M)

IZÂF i. (ar. *žaᶜf*'tan *ıžᶜāf*). *Esk.* Zayıf bir hale getirme, zayıflatma. (M)

IZBANDUT sıf. veya i. (ital. *spandito*, kan dökücü'den). İri yarı, korkunç görünüşlü kimse.

— DEY. *Izbandut gibi*, çok iri, cüsseli (adam): *Maşallah ızbandut gibisin, taşı sıksan suyunu çıkartırsın* (H. R. Gürpınar).

— Denizc. *Esk.* Rum korsanlarına verilen ad. (M)

IZBARÇINA i. Denizc. *Izbarçina bükümü halat*, kolları sağa ve tümü sola bükülerek yapılan dokuz kollu bitkisel kalın halat.

IZBARÇO i. (ital. [?] k). Denizc. *Izbarço bağı*, dikişi kasa yapmağa fırsat olmadığı zamanlarda acele olarak kasa yapmak için kullanılan bağ. (Bunun için halatın bedenine önce bir haç yapılır. Sonra çıması bu haçın içinden alınarak bedeni etrafında dolaştırılır tekrar haçın içinden geriye alınır. Üzerinde yük bulunduğu sürece çok sağlam, boş olduğu zaman kolayca çözülen bir bağdır.) || *Izbarço tahtası*, 2-2,5 sm kalınlığında, 60 sm boyunda dört köşesine açılmış deliklerden halat geçirilerek terazilenmiş tahta. (Dört halatın birleştiği yerdeki kasasından bir kandilisa halatı ile asılarak üzerine adam oturtmak ve direklerin basamakları olmayan yüksek yerlerine çekmek suretiyle, boya ve donanım işleri yapmakta kullanılır.) [M]

IZBARÇOLU sıf. (*ızbarço*'dan *izbarço-lu*). Denizc. *Izbarçolu yoma bağı*, iki halatın, çımalarına (kasaları birbirinin içinden geçecek şekilde) iki ızbarço bağı yapılarak birbirine eklenmesi. (M)

IZGARA veya **ISGARA** veya **ISKARA** i. (yun. *eskhara*>*skara*'dan). Demir çubuklardan, ağaç dallarından yapılan parmaklık veya kafes biçiminde âlet. ||Balık, et, köfte gibi yiyecekleri pişirmek için kullanılan âlet: *O akşam küçücük bir ızgara üzerinde pişirip...* (Ahmed Midhat). || Sıf. Izgara üzerinde pişmiş: *Izgara köfte.* (Bk. ANSİKL. *Mutf. bölümü.*) || *Izgara yatağı*, katı yakıtlı madenî bir ocağın, içine ızgaranın yerleştirildiği kısmı. || *Izgaraya çekmek*, gemi v.b. araçları onarmak ve gerekli bakımı yapmak için kızağa çekmek.

— Ask. Çamur ve nemi önlemek için toprağa gömülmüş telefon donanımının dibine konan tertibat.

— Bayınd. Bataklık alanda inşaat yapılırken veya demiryolu döşenirken, temellere yerleştirilen çapraz iskelet parçalarının bütünü. || *Izgara parmaklığı*, yüzen cisimleri ve yaprakları tutmak için, bir barajda, yükleme odasında basınçlı boru ağzının önüne eğik olarak yerleştirilen parmaklık.

— Denizc. Kömürle ısıtılan istim kazanlarının külhanları içinde bulunan ve her biri diğeri ile bağdaşacak biçimde dökülmüş tek tek demir çubukların iki başlarından yan yana dizilmesiyle meydana gelen sistem. (Kömür bu ızgara üzerinde yakılarak altından hava akımı sağlanır.) || *Izgara demiri*, kazan ızgarasını meydana getiren demir çubuklardan bir tanesi. (Eskiden açık deniz yolculuğunda ölüleri denize atarken batmalarını sağlamak için yaklarına bu demirlerden bağlamak âdetti.) || *Gemi ızgarası*, üzerinde gemi yapılan veya onarılan büyük kızak. || *Kömürlük kapağı ızgarası*, kazan ocaklarında kömürün yanması için gerekli havayı sağlayan ve kapak deliğini yeterince tıkayan dökme demirden yapılmış bir tür kafes.

— Dy. Buhar lokomotifinde, yanmış kömür, kül ve curufun kısmen veya tamamen boşaltılmasına yarayan, elemanlarından bir kısmı mafsallı ve bir levye ile eğilebilen ocak ızgarası. || Uçları birbirine paralel makaslarla bağlanmış, paralel yollardan meydana gelen garaj yolları.

— Elektron. Elektron lambalarında, katot ile anot arasındaki elektrik alanını değiştirmek için, bu iki elektrot arasına yerleştirilen ve delikli madenî bir levhadan veya helezon şeklinde bükülmüş bir telden meydana gelen yardımcı elektrot. (*Eşanl.* GEYT.) [Bk. ANSİKL.] || *Giderici ızgara*, anottan tali elektronların yayılmasını önlemek için, anot ile ekran-ızgara arasına yerleştirilen yardımcı ızgara. || *Hızlandırıcı ızgara*, katoda göre potansiyeli pozitif olan ve katot ile anot arasında hareket eden elektronları hızlandırarak lamba içindeki elektron akısını arttıran ızgara. || *İki ızgaralı lamba*, iki ızgarası olan, dört elektrotlu, içi boşaltılmış lamba (tetrol). [BİGRİY de denir.] (Bk. ANSİKL.) || *Kumanda ızgarası*, elektron lambasının gecikmesiz bir röle gibi çalışmasını sağlayan ızgara. || *Uzay yükü ızgarası*, iki ızgaralı lambalarda olduğu gibi, bazı elektron lambalarında bulunan elektron hızlandırıcı ızgara. (Potansiyeli pozitif olan bu dış ızgara kumanda ızgarası olan iç ızgaradan yetersiz bir hızla geçen elektronları anota gönderir.)

— Ev işleri. Kalaylanmış bakır veya kalın saçtan yapılmış, üzeri kafes şeklinde çubuklarla örtülü âlet. (Izgara yapılacak etler bunun üzerinde pişirilir.) || *Izgara şeklinde yerleştirme*, şampanya v.b. şişelerin kırılmasını önlemek için, bir kısmının bir yönde, diğer kısmının karşı yönde altlarındaki tahtaya dizilmesi. || *Ekmek ızgarası*, ekmek dilimlerini, tostları v.b. kızartmağa yarayan âlet. (Bazıları elektrikle ısınır, bazıları da ateş üzerine konularak kullanılır.) || *Ocak ızgarası*, Kömürü tutup külü aşağıya düşürmeğe yarayan demir parmaklık.

— İnş. Sağlamlığı her noktada eşit olmayan veya çürük olan zemin üzerine duvar ağırlığını her tarafa eşit olarak yaymak için yapılan çatma. (Bk. ANSİKL.) || Su yolları üzerine havalandırmayı sağlamak için konulan aralıklı demir kapak. || *Döşeme ızgarası*, alt kata ışık vermek veya aşağıdan hava almak üzere demir veya ağaçtan yapılan kafes biçimindeki ızgara. || *Kiremit altı ızgarası*, lata kaplaması (Bk. ANSİKL.) || *Temel ızgarası*, zemini sağlam olmayan yerlerde temelleri tutturmak veya sağlamlaştırmak için ağaç veya betondan taban. || *Yağmur ızgarası*, yağmur oluklarında toplanan pisliklerin, yapı boyunca düşey olarak uzanan yağmur borularına geçmesini önleyen düzenek.

— Kim. Bir maddeyi yüksek sıcaklıkta ısıtmağa yarayan laboratuvar aracı.

— Kuyumc. Kuyumcuların dökülen altın tozlarının ayağa yapışarak etrafa yayılmasını önlemek için yere koydukları tahtadan kafes. (Altın tozları bunun delikleri arasında birikir.)

— Termik. Katı yakıtlı ocaklarda kor halindeki yakıtı taşıyan, havayı içeri bırakarak yanmayı kolaylaştıran ve aralarından küllerin boşalmasını sağlayan parmaklıklı düzenek. (Bk. ANSİKL.) || *Temizleme ızgarası*, bir gazojenin alt kısmına yerleştirilen ve kazandaki kok kömürünü kül ve curuftan ayırarak, bunların toplanmasını sağlayan, basamaklı, sabit veya yatay çubuklu sökülebilir ızgara; temizleme ızgarasını meydana getiren kare biçimindeki çubukların kalınlığı 40 veya 50 mm'dir. || *Şömine ızgarası*, kütükleri ocak tabanından yüksekte tutarak havanın girmesini sağlamak ve çekişi kolaylaştırmak üzere bir şöminenin içine karşılıklı yerleştirilen, genellikle çeşitli motiflerle süslenmiş iki parçadan meydana gelen madenî destek.

ıtır

Foto LAROUSSE

— ANSİKL. Elektron. *Izgara* potansiyeli, katottan anoda doğru yönelen elektronların akısını arttırır. Negatif yük taşıyan elektronları, potansiyeli negatif olan bir ızgara iter. Izgaranın daha negatif olması halinde anot akımının şiddeti azalır. Izgara potansiyelinin az değişmelerine karşılık anot akımının şiddetinde büyük değişmeler meydana gelir ve bu sebeple, elektron lambası yükselteç olarak kullanılabilir.

● *İki ızgaralı lamba,* kumanda ızgarası ile katot arasına konmuş bir ek ızgaranın bulunmasıyle triyot lambadan ayrılır; bu ek ızgara hızlandırıcı veya ikinci kumanda elektrodu vazifesi görür. (Bu ikinci özellik, iki ızgaralı lambanın daha çok frekans değiştirici olarak kullanılmasını sağlar.) «İki ızgaralı» deyimi bazen ızgaraekranlı lambalar için de kullanılır; bu lambaların sık kafesli ek ızgarası ekran vazifesi görür ve büyük bir yükseltme katsayısı elde edilmesini sağlar.

— İnş. *Izgaralar,* ağaçtan olduğu kadar çimentodan da yapılabilir. Çürük toprak üzerine yapılacak binalarda, bina ağırlığını büyük bir yüzeye yayarak, her santimetre kareye mümkün olduğu kadar az ağırlık düşmesi için bütün binanın kapladığı zemine çimentodan kalınca bir tabaka çekilir ve duvarlar bunun üzerine yapılır. Bu şekilde yapılan ızgaralara *temel ızgarası,* binanın altındaki toprağı tamamen örterek kalın bir döşeme meydana getiren tabakalara da *genel temel tabanı* veya *taban döşeği* denir. Akıntı ve lağımların temellerini de böyle taban döşekleri yapılır.

● *Kiremit altı ızgarası,* çatı kirişlemesi veya mertekler üzerine çatı örtüsünü tutturmak için kullanılır. Bitişik veya aralıklı olabilir. Bu sonuncu durumda, açıklık kullanılan örtü malzemesinin (arduvaz, kiremit, çeşitli levhalar) boyutlarıyle orantılıdır.

— Mutf. Izgarada pişen yiyecekler anlamında kullanılır. Genellikle çeşitli et ve sakatat ve balıklar ızgara yapılır: şiş, döner, pirzola, ciğer, köfte, balık ızgara v.b. Izgara etlerin sindirimi kolaydır.

Izgara yapılacak etlerin genç, körpe hayvanlardan olması, hayvanın sırt bölgesinden seçilmesi, hayvanın yorgun ve yaşlı olmaması gerekir. Izgara etler «kuru sıcaklıkta» yani ateşle karşı karşıya pişen yiyeceklerdir.

Kömür ateşinde, elektrik ocağında, fırında yapılır. En lezzetli ızgara kömür ateşinde yapılandır.

Izgaraya elverişli etlerin başında koyun eti gelmekle birlikte, zamanında yapılan kuzu pirzolası, koyuna tercih edilebilir. Dana ve körpe sığır etinin fileto bölümü de ızgara yapmağa elverişlidir. Sığır eti (bonfile, kontrfile) ve koyun eti (şiş) bir gece *morinata* (tuz, biber, soğan suyu bazen şarap ve limon suyu) yatırılacak olursa ızgarada daha çabuk pişer ve lezzetli olur.

— Termik. Sanayide kullanılan küçük fırınlarda ızgaralar, uçları, «kiriş» denilen sabit parçaların üzerine yerleştirilen, dökme demir çubuklarından meydana gelir. Bu ızgaralar, yatay, eğik, basamaklı, sabit çubuklu veya hareketli olabilir. Daha büyük fırınlarda, yanma sırasında yakıtı harekete geçiren ve yolun sonunda küllerin ve curufun toplandığı *mekanik ızgara*'lar kullanılır. (LM)

IZGARALAMA i. (*ızgara*'dan *ızgara-la-ma*). Teknol. İstif yapılırken tahtaların çabuk kuruması için aralarına çıta veya lata koyma işlemi. (L)

IZLAK i. (ar. *izlāk*'tan). *Esk.* Ayağını kaydırarak düşmesine yolaçma. ‖ *Izlak-ı akdâm,* ayakları sürçme. (M)

IZLÂL i. Bk. IDLÂL.

IZLAM i. (ar. *ẓulmet*'ten *ıẓlām*). *Esk.* Karanlıkta bırakma, karartma. ‖ Karanlık. (M)

IZMAR i. (ar. *żamir*> *ıżmār*'dan). *Esk.* Bir şeyi içte saklama, gizleme: *Ne müşkil dert imiş yârab bu sevdâ-yı muhabbet kim / Belâ-ender-belâdır emr-i izhârdan ızmarı* (Kâzım Paşa). [*Zt.* İZHAR.] ‖ *Izmar-ı gayz,* kin saklama, gizli kin gütme.

— Ed. *Esk. Izmar kabl-üz-zikr,* kelimeden evvel onu bildiren bir zamirin kullanılması. (M)

IZRAR i. (ar. *żarar*'dan *ıżrār*). *Esk.* Zarar verme, zarara uğramasına yolaçma. ‖ *Izrar etmek,* (birine) zarar vermek. (M)

IZTICÂ i. (ar. *ıẓṭicā'*'dan). *Esk.* Namazda secde sırasında koltukları sıkarak göğsü yere değdirme. ‖ Yan tarafına yatma. (M)

IZTINÂ i. (ar. *ıẓṭınā'*'dan). *Esk.* Utanma, sıkılma, çekinme. ‖ *Iztınâ-yi nisvân,* kadınların utanması. (M)

IZTIRAP i. Bk. ISTIRAP.

IZTIRAR i. Bk. ISTIRAR.

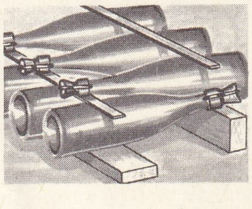

ızgara

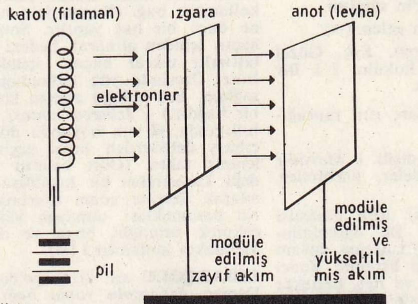

ızgara (elektron.)

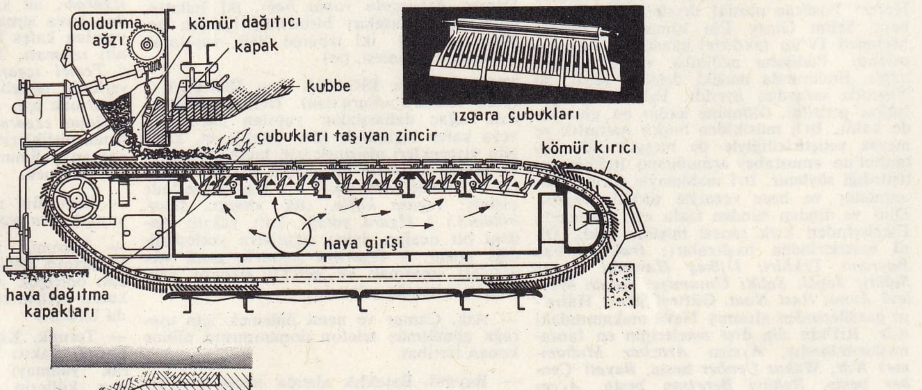

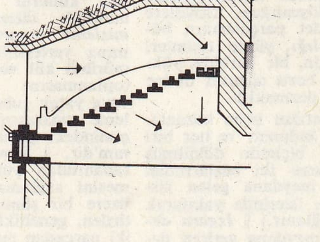

ızgara (termik)

sonda ortada başta

Osmanlıcada i harfi

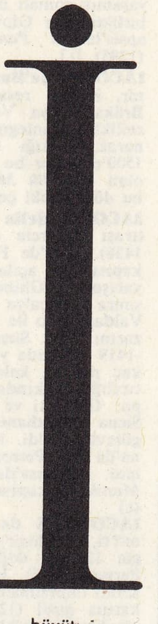

büyük i
Klasik Latince

İ. i. Türk alfabesinin on ikinci harfi; *ı.* (Bk. ANSİKL.) ‖ Sıralama ve sınıflandırmada sayı yerine kullanıldığı zaman 11'i (veya 12'yi) gösterir.

— Epigrafi. Latin yazıtlarında *i,* bir yandan özel isimleri (Junius, Julius, Jupiter, Janus, Juno), öte yandan ocak ayı *januarius'*-u (*mensis*) belirtmek için kullanılırdı; *invictus,* yenilmez; *in,* içinde; *jus, Jure,* hukuk, hukuka göre; (*h*) *iç,* burada; *impensis;* hesabına *idem,* keza; *ita,* böylece-*İ. A.* veya *İN.AG. in agro,* tarlada'nın yerini tutar; *İ. F* veya *İN. FR., in fronte,* önde; *İDB, idibus,* Roma takviminde mart, mayıs, temmuz ve ekim ayının on beşinci, diğer ayların on dördüncü günü; *İD. E., id est,* yani; *İLL, illustris,* ünlü; *İM.* veya *İMP., imperator,* imparator, general; *İMPP., imperatores duo* her iki imparator; *İMM, immolaverunt,* kurban ettiler; *İMP. P. Q. R., imperium populusque romanus,* Roma imparatorluğu ve halkı; *İMP. S., impensa sua, impensis suis,* Onun hesabına, masrafları onlara; *İND., indictio; İN. HO., in honorem,* onuruna; *İNL., inlustris,* ünlü; *İN.R., İn. T., in retro, in tergo,* arkadan; *İNTER., interrex;* kral naibi; *İ.O.M. Jupiter optimus mximus,* çok iyi, çok büyük Jupiter; *İ.P.QVE, Jus potestasque* (*esto*), hak ve kuvvet hâkim olsun; *İ.S.E.,* (*h*) *ic situs est,* buraya yerleştirilmiştir; *İTAL., İtalica* (*legio*), İtalya lejyonu; *II. v, III. v. duumvir, triumvir.* v.b.).

— Kim. *İ, iyot'*un kimyasal sembolü.

— Mat. Karmaşık sayılar teorisinde, karesi «— 1»'e eşit olan ve «sanal» denilen birim.

— Metrol. Yunanlılarda 10 sayısını gösteren harf. ‖ Romalılarda, gerek **VI**'da (6) olduğu gibi toplamada, gerek **IV**'te (4) olduğu gibi çıkarmada 1 değerinde olan işaret. ‖ Para veya ağırlık birimi gösteren işaret. ‖ Ortaçağda 100 değerinde olan işaret. ‖ Sıra işareti olarak bir dizinin dokuzuncu nesnesini gösteren harf. ‖ **C** ve **M**'nin önünde, tekrar edildiği oranda yüzleri ve binleri belirleyen harf. (**II C** = 200; **III M** = 3 000).

— ANSİKL. Leng. ● *Harfin tarihi.* Yunancadaki iota'yı karşılayan latin *i*'si Fenikecede y [j] yarım ünlüsünü belirten *yod* veya *yaud* harfinden gelir. İ'nin Fenikecedeki ismi «el» anlamına gelir; bu durum i harfini, açık parmakları ve bileğiyle birlikte eli gösteren bir Mısır hiyeroglifine dayandırma imkânı verir.

M.Ö. III. yy.da Romalılar aşağısını ve yukarısını çıkıntılarla süsleyerek harfe klasik biçimini verdiler. O zamandan bu yana harfin biçiminde çok az değişiklik oldu; işlek yazı biçimlerinde çıkıntıların düşmesi veya kitap biçimlerinde üst çıkıntıda görülen değişiklik. XI. yy.da *m, n, u'*nun bacaklarından ayırmak için *i'*nin üzerine bir işaret konmağa başladı; XII. yy.ın ikinci yarısından itibaren pek seyrek olarak kullanılan *i'*nin üzerindeki nokta XV. yy.ın sonundan itibaren günlük kullanıma girdi.

Göktürk (orhon) alfabesinde *i* harfi, *ı* ile birlikte aynı işaretle temsil edilmiştir. Uygur alfabesinde de *i* ve *ı* harfleri için aynı işaret kullanılmıştır: kelime başında bu harfler birbirine bitişik bir düz ve bir sola eğik dişle, kelime ortasında ve sonunda sadece sola eğik bir dişle belirtilmiştir. Mani, brahmi, suğdi (soğdak) yazı sistemlerinde de *ı* ve *i* sesleri bir tek işaretle gösterilmiştir. Passe-pa yazısında da *i* ve uzun *i ī* harfleri için iki ayrı harfe yer verilmiştir. Osmanlıcada *i* ünlüsü kelime başında *elif* ve *ye,* kelime ortasında ve sonunda yalnız *y* harfiyle belirtilmiştir. Harekeli metinlerde de bazen hareke (esre), bazen de hem harf, hem de hareke ile gösterilmiştir.

● *Fonetik* (ses bilgisi). İnce, dar ve düz bir ünlü olan *i,* Türkçede kelime başında, ortasında ve sonunda bulunabilmektedir (*içki. iğrenç, ilik, iz; eğitim, sinir, bilim; tipi; çivi; deli* v.d.).

Bazı yabancı asıllı kelimelerin Türkçede telaffuz ve imlâları değişmekte, kelimenin aslında bulunmayan bazı ünlüler ortaya çıkmaktadır; bunlardan *i*'li örnekler: *pirzola* (*brisiola*), *biryantin* (fr. *brillantine*), *feyiz* (ar. *feyz*), *keyif* (ar. *keyf*), *ilim* (ar. *ilm*); *istasyon* (*station*), *piyango* (ital. *bianco*). Özellikle Anadolu ağızlarında *r* ve *l* ünsüzleriyle başlayan yabancı asıllı kelimeler bir türeme ünlü ile birlikte telaffuz edilir: *irençper* (fars. *renc-ber*), *ilimon* (ar. *leymûn*), *ilâzım* (ar. *lâzım*), *İrecep, irahmet, irahat, İriza* v.d. Ana ve Orta Türkçede bazı kelimelerdeki *ı* ünlüleri Türkiye Türkçesinde *i* olmuştur: *hani* (< *hanı<kanı*); *hangi* (<*hangı<kangı*); *dahi* (<*dahı<takı*); *incitmek* (<*ıncıtmak*); *dinlemek* (<*tınlamak*), *inanç* (<*ınanç*).

Bir de *ç, ş, y* ünsüzleri içinde bulundukları kalın ünlülü kelimeleri inceltmektedir: *bıçmak>biçmek, şış>şiş, yaşıl>yeşil, yañı> yeñi* v.b.

Anadolu ağızlarında kelime başında *i* ünlüsünün bazı durumlarda düştüğü görülür: *çeri* (<*içeri*), *kindi* (<*ikindi*) v.d. Ana Türkçe *e** sesi türk lehçelerinde genel olarak *e,* kapalı *e* ve *i* seslerine çevrilmiştir: bugün Türkiye Türkçesinde *i* ile yazılan kelimeler Ana Türkçede e'li idi: *giy-* (<*key-<ked*); *iyi* (<*eyü<edgü*); *i-* (<*er-*); *işit-* (<*eşid-*); *niye* (<*neke*) v.b.

Çağataycada *e* ünlüsü *i* olur: *ermek>irmek, bermek* (*vermek*) *>birmek; beg* (bey) *>big; men* (ben) *>min, sevmek>sivmek* v.b. Tarançi lehçesinde *ı* ünlüsü gelişmemiş olduğu için, yerine *i* ünlüsü kullanılmıştır: *kirk* (kırk), *altı* (altı), *çikip* (çıkıp) v.b. Altaycada *y* ünsüzünün etkisiyle *ı* ünlüsü *i* olur: *iy-* (gönder-) [<*ıy-*]; *iyla-* (ağla-) [<*ıyla-*]; *ayil* (avul, köy) [<*ayil*]. Orta Türkçede kapalı *e*'ler Kırgızcada genel olarak normal *e* olmuştur; fakat bazı kelimelerde *i* olarak geçer: *iyri* (egri), *biy* (bey) [<*beg*] v.b. Ayrıca Kırgızcada *y* ünsüzü etkisiyle *e*'ler *i* olur: *biyik* (büyük) [<*beyük<bedük*]; *kiyik* (geyik) [<*keyik*]; *kiy-* (giy-) [<*key-<ked-*] v.b. Eski ve Orta Türkçedeki kapalı *e* hecesi ile kurulan kelimelerin çoğu Yakutçada *ie* hecesiyle kurulmuş temeller gösterir: *sine* (elbise yen'i) [<*yin*]; *kien* (geniş) [< *kin*]; *bies* (beş) [<*biş*] v.b. Türkmencede de kapalı *e*'ler çok defa uzun *i* ile karşılanır: *gīce* (gece) v.b.

Türkiye Türkçesinde, türkçe kelimelerde uzun *i* (*ī, î*) yoktur; ancak yabancı asıllı (özellikle arapça ve farsça) kelimelerdeki uzun *i*'ler, telaffuz sırasında ortaya çıkar: *îzah, selîm, taklîd, millî, dîvân, îmâ; pîr, tîr* (ok), *şîr* (süt) v.d. Anadolu ağızlarında görülen uzun *i*'ler ses kaynaşmaları veya hece binişmeleri sonucu ortaya çıkmıştır: *ī* (< iyi), *dīl* (<*değil*) v.b. Orta Türkçe devresi eserlerinden *Divanü Lûgat-it-Türk'*te (Türk Dilleri Lûgati), *i* sesi dışında bir de uzun *i* (ī) sesinin yer aldığı görülür: *īt-* (eylemek, etmek); *kīb* (şekil, kalıp); *īn* (canavar ini) v.d. Uzun *i* türk lehçelerinden özellikle Yakutçada yaygınlaşmıştır: *tīs* (diş); *tiri* (deri); *bīr* (bir); *bīl* (bel); *sīk* (nem, çiy) v.b. (ML)

İACENATOS. Esk. coğ. Hispania'da (Tarraconensis) halk; kuzeyde Pireneler, güneyde Ebro arasında yaşardı. Merkezleri, *İcca* (bugün *Jaca*) idi. (L)

İACOBELLO del Fiore, venedikli ressam (öl. 1439). Gentile da Fabriano'nun öğrencisi; hocası aracılığıyle Verona'lı ressamların ve «gotik üslûp»un etkisinde kaldı. (L)

İACOPİNO del Conte, italyan ressamı (Floransa 1515'e doğr.-Roma 1598). Floransa'da Salviati'nin öğrencisi oldu; hocası aracılığıyle Andrea del Sarto'nun, daha sonra Roma'da Michelangelo'nun etkisinde kaldı. Zuccaro ve Vasari ile birlikte San Giovanni Decolato (1538-1541) kilisesinin dua yerini süsledi. (L)

İACOPO da Camerino (Fra), XIII. yy.da

Göktürk (Orhon) alfabesi

tek sonda ortada başta

Mani alfabesi

sonda ortada başta

Uygur alfabesi

sonda ortada başta

Soğdî alfabesi

Brahmî alfabesi

Passe-pa

Eski Türk alfabelerinde i harfleri

yaşamış romalı mozaikçi. İacopo Torriti ile birlikte San Giovanni in Laterano kilisesi apsis'indeki *Pantokrator* mozaiğini yaptı (1295). [L]

İACOPO de'Barbari, Walch Jacob denir, italyan ressamı ve gravürcüsü (1440-Brüksel veya Venedik 1516'dan önce). Özellikle, Mantegna'nın eserlerinden yararlanarak yaptığı bakır levhalarla ünlüdür. 1500'e doğru bu türün İtalya'da ilk örneği olan *Venedik Manzarası*'nı yaparak şehrin bu dönemdeki çehresini çizdi. (L)

İACOPO della Quercia, italyan heykeltıraşı (Quercia Grossa, Siena 1374 - Siena 1438). 1401'de Floransa vaftizhanesi ikinci kapısı için açılan yarışmaya katıldı fakat yarışmayı Ghiberti kazandı. İacopo daha sonra Lucca'ya yerleşti ve Francesco di Valdambrino ile İlaria del Carretto'nun mezarını yaptı. Siena'daki *Fonte Gaia* için 1409 -1419 arasında yaptığı ve bugün ancak birkaç parçası kalan alçak kabartmalar yaratıcılığı hakkında kesin bir bilgi verir. İacopo, Ghiberti ve Donatello'nun da çalıştığı Siena vaftizhanesi heykellerinin yapımıyle görevlendirildi. 1425'ten 1438'e kadar Bologna'da San Petronio kapısı panolarını hazırladı. Floransa'da da çalıştı ve *Porta della Mandorla* kapısı için birkaç heykel yaptı. (L)

İACOPO della Quercia «alegorik figür» Fante Gaia için yaptığı alçak kabartma

İACOPONE da Todi (İacopo DEİ BENEDETTİ, — denir), italyan şairi (Todi, Perugia 1236'ya doğr.-San Lorenzo, Collazone, Perugia 1306). Hukukçuydu, ama karısının acıklı ölümünden sonra Aziz Francesco tarikatına girdi (1278). Papa Bonifacius VIII aleyhine bir bildiri hazırladı (1297); bu yüzden papanın ölümüne kadar tutuklandı. Umbria lehçesinde, dinî ilhamla yazılmış birkaç *laude* (sabah duası) bıraktı; bazıları derin dinî duygular anlatan bu duaların değerleri çok farklıdır: diyaloglu dualar ise dinî italyan tiyatrosunun ilk taslağıdır. *Stabat Mater* ilâhisi de ona mal edilir. (L)

İADE i. (ar. *ᶜavd*'dan *iᶜāde*). Alınmış bir şeyi geri verme: *Meriç nehrine kadar, Trakya'nın derhal bize iadesini taleb ettim* (Atatürk). *Bir hayır sahibi çıkar mı dersin / Mektuplarımı iade edecek?* (C.S. Tarancı). ‖ Verilen bir şeyi almama, geri çevirme: *Hediyesini iade etmekle hatalı davranmışsın.* ‖ Eski haline getirme. ‖ Karşılık olarak yapma, mukabele etme.

— *Esk. İâde-i âfiyet* (veya *sıhhat*), [hastalıktan] kurtulma, iyileşme. ‖ *İâde-i ziyâret,* karşı ziyarete gitme. ‖ *İâde-i sulh,* yeniden barış yapma.

— Derebeylik. Tımarların iade imkânı. (Erkek mirasçı bırakmadan ölen vasalların tımarının muhtar prense iadesi.)

— Devl. huk. *İade etmek,* ilhak edilmiş arazinin, ilhaktan önce bağlı bulunduğu devlete geri verilmesi.

— Ed. *Esk.* Bir beytin sonundaki kelimeyi o beyitten sonra gelen beytin başında tekrarlama; (msl. *Ey vücud-i kâmilin esrar-ı hikmet masdarı / Masdarı zatın olan eşya sıfatın mazharı* [Fuzuli]).

— Huk. *İadei itibar,* iflâs eden tüccarın borçlarını ödeyerek yeniden itibar kazanması. (Bk. İFLÂS.) ‖ *İadei muhakeme.* Bk. ANSİKL. ‖ *İadei yemin,* muhakeme sırasında karşı tarafın teklif ettiği yemini kendisine ettirme. ‖ *Mirasta iade.* Bk. MİRAS. ‖ *Sebepsiz zenginleşmede iade borcu.* Bk. *Sebepsiz zenginleşmede iade borcu.* Bk. *Sebepsiz* ZENGİNLEŞME. ‖ [Ceza hukukunda] *Suçluların iadesi.* Bk. ANSİKL. ‖ *Zilyetlikte iade borcu.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *İadei muhakeme* veya bugün Danıştay kanununda yer alan şekliyle *muhakemenin iadesi,* kesin hüküm denilen ve bir yargı manzumesinden son ve kesin olarak çıktığı için gerçeği ifade ettiği farzolunan kararın, temel düşüncesine ve değerine aykırı gibi görünür. Zira, gerçek tektir ve üzerinde tartışılmaması, kişilerin bu gerçeğe olan güvenlerinin sarsılmaması gerekir. Bununla beraber, kesin hükmün bir gerçeği ifade etmesi de nihayet bir faraziyedir ve eğer bu konudaki güveni ve inancı sarsacak sebepler belirmişse, meselenin esastan ve başından itibaren yeniden muhakeme edilmesi, kesin hüküm ilkesinin temel felsefesine aykırı değil, tam tersine uygun düşer. Ancak, muhakemenin iadesi yolunun bu hukukî ve sosyal bakımdan hayatî değeri ve önemi, pek istisnaî bir imkân olması sonuncunu da, kendiliğinden doğurur. İdarî yargı alanında da muhakemenin iadesi yolu, istisnaî niteliğiyle kabul edilmiştir. Danıştay kanununda bu olağanüstü yargı yoluna başvurabilme sebepleri açık olarak sıralanmıştır. **Bu** sebepler şunlardır: **1.** zorlayıcı sebepler dolayısıyle veya lehine karar verilen tarafın eyleminden doğan bir sebeple, elde edilemeyen bir belgenin, kararın verilmesinden sonra ele geçirilmiş olması; **2.** karara esas alınan belgenin sahteliğine hükmedilmiş veya sahte olduğu mahkeme veya resmî makam huzurunda ikrar olunmuş veya sahtelik hakkındaki hüküm karardan evvel verilmiş olup da, muhakemenin iadesini isteyen kimsenin, karar zamanında bundan haberdar bulunmamış olması; **3.** karara esas olarak alınan bir ilâm hükmünün muhkem kaziye halini alan bir kararla bozularak ortadan kalkması; **4.** bilirkişinin kasıtlı olarak gerçeğe aykırı beyan ve ihbarda bulunduğunun hükümle gerçekleşmesi; **5.** lehine karar verilen tarafın karar etkisi olan bir hile kullanmış olması; **6.** vekil veya kanunî temsilcisi olmayan kimseler huzuruyle davanın görülmüş ve karara bağlanmış bulunması; **7.** çekilmeğe mecbur olan başkan veya üyenin katılmasıyle karar verilmiş olması; **8.** tarafları ve sebebi aynı olan bir dava hakkında evvelce verilen karara aykırı yeni bir karar verilmesine sebep olabilecek bir madde yokken aynı daire veya kurul yahut başka bir daire veya kurul tarafından evvelki ilâmın hükmüne aykırı bir karar verilmiş bulunması. Muhakemenin iadesi isteği dilekçe ile ve esas kararı vermiş olan dava dairelerinde veya dava daireleri kurulunda yapılır. Süre bakımından ise Hukuk Usulü Muhakemeleri kanununun hükümleri kıyas yoluye uygulanır.

Muhakemenin iadesi, kararın düzeltilmesinden farklıdır. Zira, söz konusu olan sadece kararın yeniden incelenmesi değil, bütün muhakemenin baştan ve yeniden yapılmasıdır. İadei muhakeme üç safhadan geçer: birincisi, kanunda sayılan belli sebeplerin Danıştay dışındaki bir yetkili mercide, meselâ ceza mahkemesi veya noter önünde, sabit olması; ikincisi bu sebeplerin kararı veren Danıştay dairesi veya kurulunca değerlendirilip kabul edilmesi; üçüncüsü ise, karşı tarafın savunması ve kanun sözcüsünün düşüncesi alındıktan sonra davanın yeniden görülmesidir.

[Ceza hukukunda] *Suçluların iadesi.* İade, işlediği suç belli bir devletin yargılama yetkisi içinde olan kişinin, ülkesinde bulunduğu devlet tarafından yargılama yetkisini haiz olan devlete verilmesini açıklayan bir terimdir. Devletler arasında tarihin en eski bir yardımlaşma biçimini gösterir. Suçluların iadesi iki ana ilkeye dayanır; bunlar, adalet ve karşılıklı yardım ilkeleridir. İade yolu ile, suçlu önce kendi ülkesi hâkimi önünde yargılanması sağlanır, ikinci olarak da karşılıklı yardım sonucu devletler suçu veya suçluyu daha iyi takip edebilmek yönünden de iade konusunda anlayış göstermelidirler. Devletlerin bir kısmı önceleri iadeyi aralarında yaptıkları çoğu kez ikili antlaşmalarla gerçekleştirmişler, ancak daha sonraları devletler iç hukuk kuralları koymak yoluyle iadenin ana ilkelerini tespit etme yolunu tercih etmişlerdir. Suçluların iadesi konusunda türk mevzuatı, Cz. kn. md. 9, çeşitli devletlerle yapılmış iade antlaşmaları ve 7376 Sayılı kanunla onaylanmış Suçluların İadesine Dair Avrupa sözleşmesidir.

İadeye ait kuralları tespit ederken ikili bir ayırım gereklidir. Bu ayırıma göre iade fiile ait kurallar ve kişiye ait kurallar bölümleri içinde ele alınmalıdır.

Fiile ait kurallar. Suçluların iadesinin bütün suçlardan dolayı mümkün olması gerekir; ancak, gerek uygulamalar ve imzalanan antlaşmalar bu alanda bazı kurala aykırılıkların kabul edildiğini gösteriyor (msl. suçun zamanaşımına uğramamış olması, sırf askerî suç olmaması, siyasî suç olmaması). Kişiye ait kurallar. Suç işlemiş kişilerin iadesi söz konusu olduğu zaman, suçlunun aslî şerik ve fer'î şerik olmasının ve hattâ küçük olmasının iade bakımından bir özelliği yoktur. Ancak buna rağmen iade edilmeyen suçlular vardır. Bunlar, «tebaa iade edilmez» ilkesi gereğince bu kuralın dışında tutulurlar. Bu ilkeye göre her ülke kendi uyruğundan olan kişiyi kendi ülkesi hâkimi önünde yargılamak zorundadır; bu kişi suçlu olduğu takdirde cezasını da yine kendi ülkesinde çekmelidir.

İade usulü. İade usulünde ana ilke bunun diplomatik temaslar sonucu gerçekleştirilmesidir. Ancak bazı antlaşmalarda, devletlerin adlî makamlarının doğrudan doğruya bu iadeyi gerçekleştirmeleri de kabul edilmiştir. Yapılacak işlemleri; a) iade isteyen devletin yapacağı işlemler; b. iade edecek devletin yapacağı işlemler olarak ayırmak gerekir:

a) iade isteyen devletin yapacağı işlemler. Bu devlet önce bir «iade talepnamesi» düzenlemeli bunu diplomatik yolla iade istediği devlete göndermeli ve bunun sonucunu beklemelidir;

b) kendisinden iade istenen devletin yapacağı işlemler. Bu konuda devletlerce kabul edilmiş çeşitli sistemler vardır. Bu sistemlere göre yapılacak işlemlerin adlî mi yoksa idarî makamlarca mı yapılması gerektiği noktasında toplanmaktadır. Türkiye bu iki sistemi birleştiren ülkeler arasındadır.

İadenin sonucu. Burada önemli nokta, iadede özellik kuralı ve iadenin sınırlı oluşu kuralıdır. Bu kurallar gereğince, iade edilen kişi ancak üzerinde anlaşılan iade tasarrufunda belirtilen eylemlerinden dolayı yargılanır. Yoksa diğer eylemlerinden dolayı da hâkim önüne çıkarılmaz.

● *Zilyetlik iade borcu,* zilyedin iyi niyetli veya kötü niyetli olmasına göre farklıdır. Haksız zilyet, iyi niyetli ise iade zamanı mal elinde ne durumdaysa, o şekliyle iade etmek zorundadır. Yani, mal yok olmuş ya da başkasına devredilmişse bu iade borcu sona erecektir. Malın değerinde bir eksilme olmamışsa, iade zamanında elinde ne kalmışsa onu iade eder. Şu halde iyi niyetli zilyet, ne şeyin yok olmasından ne de hasara uğramasından sorumlu olur (Med. kn. md. 906). Haksız zilyet kötü niyetli ise, malın yok olmasından veya hasara uğramasından kusurlu olmasa dahi sorumludur. Şu halde kötü niyetli zilyet, şey elinden çıkmış ise, bunun tam değerini, buna karşılık mal hasara uğramışsa zararı tazmin etmek zorundadır. Ancak o, haksız olarak zilyet olduğu şeyi zamanında iade etmiş olsa bile, hasarın gerçek zilyet nezdinde de gerçekleşeceğini ispat ederse sorumluluktan kurtulabilir. Bu halde kötü niyetli zilyedin iade borcu bir dereceye kadar yumuşatılmıştır. Buna göre kötü niyetli zilyet, şeyi kime iade edeceğini bilmediği sürece ancak mala kusuru ile verdiği zarardan sorumlu olur. Ancak kime iade edeceğini bilmemekle beraber, bunu araştırma ile öğrenebilecek durumdayken bunu yapmazsa, yine sorumludur. Aynı şekilde iyi niyetli zilyet de, iade borcunu öğrendiği andan itibaren bu borcunu öğrendiği için, artık kötü niyetli sayılır ve o andan itibaren mala verdiğ zarardan, kötü niyetli zilyede ilişkin hükümlere göre sorumlu olur. Bk. ECR*imisil,* SEMERE, ZİLYETLİK. (M)

İADELİ sıf. (*iade*'den *iade-li*). Telekom. (Yalnız *iadeli taahhütlü mektup* sözünde geçer.) Kendisine gönderilen kimseden, yollanana ulaştırmak üzere imza alınan (taahhütlü mektup). [M]

İADESİZ sıf. (*iade*'den *iade-siz*). Tic. Bir poliçenin üzerine yazılan ve poliçenin protesto edilmesi halinde geri alınmayacağını belirten (not). [L]

İago, Shakespeare'in Othello adlı oyununun kahramanlarından biri. İago, Othello'yu kışkırtarak Desdemona'yı kıskançlıktan öldürmesine sebep oldu. (L)

İAKHOS. Yun. mit. Dionysos'un Eleusis'teki adı veya onunla yakınlığı olan daha küçük bir tanrı, M.Ö. V. yy.da, Eleusis'te, Atina'lıların Eleusis'e doğru yaptıkları âyin alayında rehber olarak ortaya çıktı. Eleusis'in küçük sırlarını öğrenen *mystes*'lerin yolda attıkları naranın kişileştirilmiş biçimi olabilir. (L)

İALEMOS. Yun. mit. Kalliope ile Apollon'un oğlu. Genç yaşta ölmüş kimseler için ağlayıp sızlanmanın kişileştirilmiş biçimidir. (L)

İALOMİTA, Romanya'da akarsu, Güney Karpatlardan (Bucegi kütlesi) doğar, Tuna'-

Foto. Alinari - Giraudon (*LAROUSSE*)

nın kolu (sol kıyı); 225 km. Cimpina ve Doiçeşti sanayi bölgesinden (petrol, linyit) geçer. Prahova'yı alır. (L)

İALU veya **İARU**. Eski Mısırlılarda cennetin adı. Burada, ölüler, harika ürünler veren tarım işleriyle uğraşarak ebediyen yaşarlardı. (L)

İAMBE. Yun. mit. Trakyalı kadın. Pan ile Ekho'nun kızı. Eleusis kralı Keleos, kızının kaçırılması dolayısıyle umutsuzluğa düşen Demeter'i konuk olarak ağırladığı zaman İambe Keleos'un yanında köleydi ve nükteleriyle tanrıçayı neşelendirmeyi başardı. (L)

İAMBİKOS sıf. (yun. k.). Esk. vezin. Asıl ayağı iambos olan mısra. Bk. ANSİKL.

— Ed. *İambikos şiiri*, yunan şiirinin asıl unsuru iambos olan türü. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Esk. vezin. *İambikos mısraları* önce iambikos şiirinde kullanıldı; daha sonra bu mısraya trajedi, komedi ve hiciv yazarlarında da rastlandı. Üç ölçülüler ve sistemalar Yunanistan'da, altı ölçülü, yedi ölçülü ve sekiz ölçülüler ise Roma'da en çok kullanılan iambikos mısralarıdır. İambikos'un ölçülüsü yunan trajedisinde konuşma bölümünün veznidir; komedide de bu mısraya sık rastlanır. Yunancaya kolay uygulanan ritmi, iambikos mısraına çeşitli duyguları anlatma imkânını vermiştir.

— Ed. *Esk.* Bazen şarkı gibi de söylenen *iambikos şiiri*, genellikle müzik eşliğinde şiir olarak okunurdu. İonia lehçesiyle yazılan iambikos şiiri, durguları sayesinde hızlı bir anlatım kazandı; daima yergi için kullanılır ve tonu bazen teklifsiz, bazen belâgatlidir.

Türün yaratıcısı ve ustası, şair Paros'lu Arkhilokhos'tur (M.Ö. VII. yy.). Arkhilokhos'tan sonra iambikos şiiri Amorgos'lu Simonides ve *skazon iambikos* mısraını bulan Efes'li Hippona tarafından işlendi. İskenderiye devrinde Kallimakhos ve Herondas sayesinde iambikos şiiri yeniden moda oldu. (L)

İAMBLİKHOS, Yeni-Eflatun'cu okuldan yunan filozofu. (Khalkis, Koilesyria, 250'ye doğr.-öl. 330). Anatolius'un öğrencisi, Eflatun ve Pythagoras'çılık dışında kaldı ve Mısır felsefî görüşlerini de öğrendi. Apameia'da ders verdi ve Suriye Yeni-Eflatun'cu okulunu kurdu. Pythagoras'çılık üstüne yazdığı on kitaptan beşi kaldı. En önemlileri *Peri in Pythogoriku Biu* (Pythagoras'ın Hayatı Üstüne) ve *Logos Protreptikos is Philosophian* (Felsefeye Teşvik Edici Bilgi). Gizemler Üstüne adlı kitabı önemli bir din felsefesi kitabıydı; Yeni-Eflatun'culuk İamblikhos ile Hıristiyanlığa karşı yeni bir din haline geldi. Porphyrios ve Plotinos'un teorilerine karşı çıktı. Filozoftan çok bir bilici olan İamblikhos, insanın, bazı gizli kurallar, sembolik işaretler sayesinde tanrısal güçlerle ilişki kurabileceğine inanıyordu. (L)

İAMBLİKHOS, yunan romancısı (M.S. II. yüzyıl). Yunanlılaşmış bir suriye'li idi. 166 ile 180 yılları arasında *Babyloniaka* (Babil üzerine) adında bir roman yazdı. Bu eser Babil kralı Garmos'un hışmına uğrayan, Rodanes ile Simonis'in olağanüstü serüvenlerini anlattı. (L)

İAMBOS i. (yun. k.). Esk. vezin. Bir kısa ve bir uzun heceden meydana gelen ayak. (Vurgu uzun heceyle düşer.)

— ANSİKL. Esk. vezin. Bu veznin, Eleusis kralının hizmetçisi İambe'nin adıyle anılması, belki de, Demeter kültünün bazı âyinlerinde kullanılmış olmasından dolayıdır. Gerçekte kelimenin kaynağı bilinmemektedir. Ama Dionysos kültüne ait *thriambos* ve *ithyrambos* kelimeleriyle ilgili olduğunu düşünmek yanlış olmaz. Daha başlangıçtan beri, açık saçık bir alay niteliği taşıdığı söylenebilir. Yunan dilinin ahengine iyi uyduğu için özellikle trajedilerin diyaloglu sahnelerinde çok kullanıldı. (L)

İAMBULOS, helenistik çağda yaşamış tüccar. Sicilyalı Didoros, bir tropikal adada eşitçi bir toplum meydana getiren Heliopolite'lerin ülkesine yapılan hayalî gezi hikâyesinin ona ait olduğunu söyler. Bu eserdeki görüşler Suriye'de Eunus, Asya'da Aristonikos ve Blossius önderliğinde çıkan köle isyanlarına (130'a doğr.) ilham kaynağı oldu. Aynı düşünceler, daha sonra Thomas Morus ve Campanella tarafından yeniden işlendi. (L)

İAMOS. Yun. mit. Apollon ile Euadne'nin oğlu. Bir koruda dünyaya geldi. Annesi onu kırda menekşelerin üstüne terk etti. İki yılan tarafından balla beslendi; sonra Arkadia kralı Aipytos tarafından büyütüldü. Apollon ona geleceği bilme yeteneğini verdi. Olympia'da, Zeus tapınağında kehanette bulundu. İamidai adıyle anılan torunları Olympia'nın din hizmetindeki ailelerinden biriydi. (L)

İANCU (Marcel), rumen asıllı israilli ressam (Bükreş, 1895). Dada akımının İsviçre'deki kurucularındandır (1915-1918). Fransa'da gerçeküstücü gruba katıldı, İsrail'e yerleşmeden önce Romanya'da çalıştı (1923-1940). [L]

İANE i. (ar. ʿavn'den, iʿāne). Yoksullara yardım için verilen para: *Sultan, bütün masarif kendisi tarafından verileceğinden, toplanan ianelerin sahiplerine iadesini emretti* (Ziya Gökalp). || Yardım: *Hz. Hamza ve Ali ise birer hamlede hasımlarını öldürdüler ve dönüp Ubeyde'ye iane ile Utbe'nin dahi işini bitirdiler* (Cevdet Paşa). [Bk. İANET.] || *İane etmek. Esk.* Yardım etmek: *Kıbt kavmi, Rûmlar'a iane etmeyip bilâkis Amr İbni'l-Âs'a muîn olmuşlar idi* (Cevdet Paşa).

— Huk. Kişilerin, hayır kurumlarına veya umumî menfaate hizmet eden kuruluşlara, amaçlarına daha iyi hizmet edebilmeleri için karşılıksız olarak yaptıkları maddî yardım. Bk. ANSİKL.

— Mal. *Esk. İanei askeriye*, Tanzimatın ilânından sonra cizye yerine hıristiyanlardan ve azınlıklardan alınan vergiye verilen ad. (Verginin miktarı 15 000 kuruştu. Bu vergi sonradan askerlik bedeli [bedel-i askerî] adını almış ve 1908 devrimine kadar devam etmiştir.) || *İanei cihadiye*, Osmanlı devletinde savaş masraflarını karşılamak için halktan toplanan para. (Bk. ANSİKL.) || *İanei hükkâmiye*, Osmanlı devleti zamanında mahkemelerdeki işlemlerden kadılar için alınan hisseye verilen ad.

— ANSİKL. Huk. *İane*, derneklerin ve benzeri kuruluşların aidat şeklinde üyelerinden aldıkları paradan farklıdır. Zira iane bir üyelik sıfatının gereği ve sonucu değildir. Bu bakımından ianeyi herhangi bir bağışlamaya benzetmek mümkünse de, güdülen hayır amacı ianenin genel olarak bağışlama kavramı içinde, ayrı bir önem kazanmasına yolaçmıştır. Bu sebeple de, ianeden, hayır kurumları ile Kızılay, Çocuk Esirgeme kurumu ve Türk Hava kurumu gibi kuruluşların yararlanabileceğini kabul etmek gerekir.

— Mal. *Esk. İanei cihadiye* olarak ödenecek miktar her yerin durumuna göre, merkezden hazırlanan «tevzi defterleri»ne nakdî para olarak alınmak üzere yazılırdı. Ordunun seferde bulunduğu zamanlarda bir de *imdadiye-i seferiye* vergisi alınırdı. *İane-i Cihadiye* ile *imdadiye-i seferiye*'nin farkları, ilkinin merkez yoluyle doğrudan doğruya seferdeki orduya gönderilmesi, diğerinin ise merkeze gönderilmesiydi. Bu iki ianenin, bazen ikisi birden toplanırdı. Diğer vergi ve ianelerle ianei cihadiye de Tanzimat fermanıyle kaldırıldı.

◆ **İanat** çoğl. i. *Esk.* Yardımlar. (M)

İANET i. (ʿavn'den iʿānet). *Esk.* Yardım: *Zavallı yaralı, harbin safâlı vaktinde / Tenezzül eyledi bir sedyenin iânetine* (Tevfik Fikret). *Usanmaz kendini insan bilenler halka hizmetten / Mürüvvetment olan mazlûma el çekmez iânetten* (Namık Kemal). Bk. İANE.

◆ **İâneten** zf. *Esk.* Yardım olarak. (M)

İANUZİS. Bk. GENUZİS.

İAPETOS. Yun. mit. Titan'lardan biri. Uranos (gök) ile Gaia'nın (yer) oğlu. Klymene ile evlendi ve dört erkek çocuğu oldu: Prometheus, Atlas, Epimetheus, Menoitios. Zeus tarafından diğer Titan'larla birlikte Tartara'ya atıldı. Bütün insanların atası sayılırdı. (L)

İAPODES, Adriyatik'in İllyria kıyısında yerleşmiş kelt halkı İapygia'lılarla akrabalıkları vardı. M.Ö. II. yy.da Romalılarla birçok çatışmaya girdiler ve ancak M.Ö. 34 yılında Augustus devrinde boyun eğdiler. (L)

İAPYGİA. Esk. coğ. Güney İtalya'da bölge, yaklaşık olarak bugünkü *Apulia*'yı içine alıyordu. İapygia adı, zaman zaman Büyük Yunanistan'ın bütününü değilse de büyük bir kısmını ifade etti. (L)

İAPYGİA'LILAR veya **İAPYGES**, İllyria asıllı halk. İtalya'da Gargano yarımadasına, sonra da M.Ö. V. yy.da İapygia'ya (Apulia) yerleştiler. Taranto, Yunanlıların tarafından işgal edilmeden önce karakteristik bir İapygia sitesiydi. İapyges terimi eski yazarlar tarafından çok zaman bütün eski apulia halklarını belirtmek için kullanılmıştır. (L)

İARDANOS. Mit. Herodotos'a göre, Omphale'nin babası ve Lydia kralı. (L)

İARE i. (ar. iʿāre). *Esk.* Ödünç olarak verme, iğreti verme. || *İâre-i mukayyede*, kayıtlı olarak bir malın başka birine ödünç olarak verilmesi. || *İâre-i mutlaka*, bir malın hiç bir kayıt ve şarta bağlı olmadan birine ödünç verilmesi.

◆ **İâreten** zf. *Esk.* ödünç olarak. (M)

İASİKOS körfezi. Esk. coğ. Anadolu'nun güney kıyısında Ege denizinin meydana getirdiği körfez. Miletos ile Halikarnassos (Bodrum) yarımadaları arasında (L)

İASON, Pheres (Tesalya) tiranı. Lykophronos'un oğlu değil, çok muhtemel olarak damadı idi (öl. Delfoi. M.Ö. 370). Onun siyasetini yürüterek Tesalya'nın hâkimi olmağa uğraştı ve Tesalya konfederasyonunun tagos'u (şef) oldu (374). Kuvvetli ordusu sayesinde bütün Yunanlılar üstünde gücünü tanıttı. Isparta'ya karşı Thebaili'lerin müttefiki oldu. Esrarlı bir şekilde öldürüldü. (L)

İASON, tesalyalı kahraman. Babası Aison, Pelion'un eteğinde bulunan İolkos'un kralıydı. Kentauros Kheron tarafından büyütüldükten sonra, hakkı olmadığı halde babasının tahtına oturmuş olan amcası Pelias'tan krallığı kendisine vermesini istedi. O da böyle bir şeye pek niyeti olmadığı için İason'u önce Kolkhis'in altın yapağılı postunu ele geçirmekle görevlendirdi. Postu elde etmek için Kolkhis'e gitmek üzere kullanılacak olan dodone meşesinden yapılmış *Argo* adındaki geminin yapımını Athena yönetti. Sonunda Argonaut'lar Kolkhis'e varmayı başardılar ve İason, onu seven Medeia'nın öğütleri sayesinde, tunç ayaklı boğaları yanıltarak onlara Ares'in tarlasını sürdürmeyi ve ejderhanın dişlerinden meydana gelmiş olan devleri öldürmeyi başardı. Bundan sonra da İason, Medeia ile birlikte uzun bir yolculuk yaparak İtalya kıyılarından Afrika kıyılarına vardı. Korinthos'a yerleşti; ama karısının kıskançlığı son yıllarının mutsuz geçmesine yolaçtı.

— İkonogr. İason'un başarıları ilkçağ sanatçılarının birçoğu için ilham kaynağı oldu ve konuyle ilgili resimli vazolar, lahit taşları, alçak kabartmalar (*Altın Yapağıyı Kaçıran İason*, Campana koleksiyonu), freskler (*İason ve Pelias*, Pompeii) yapılmasına yolaçtı.

Çağımızda ise Filippino Lippi'nin olduğu öne sürülen *Argonaut'ların Yola Çıkışı* ve *Varışı* adındaki panolarla, Rembrandt'ın *İason ile Kreusa'nın Düğünü* adını taşıyan ofortu özellikle anılmağa değer.

İASOS

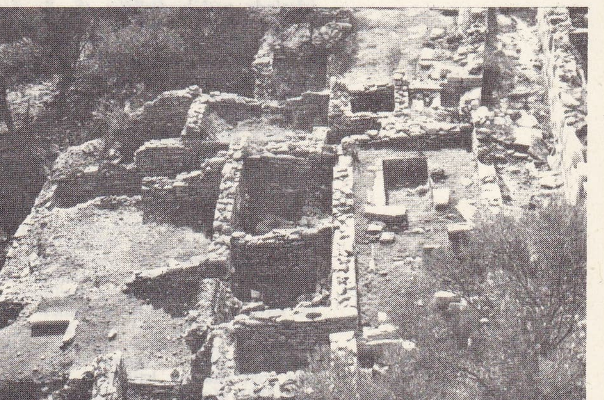

Foto. MEYDAN

Ayrıca Filarete'nin Roma'da San Pietro kilisesinin kapılarındaki bir dizi kabartmasıyle R. Boyvin'in konusu Léonard Thiry'den alınmış bir dizi estampında ve konuları J. F. De Troy'dan alınmış olan bazı gobelins halılarında İason'un macerası anlatılır. (L)

İASOS. Esk. coğ. Mandalya körfezinin doğusunda, Güllük'ün kuzeydoğusunda Ch. Texier tarafından bulunan şehir. İstanbul mendireği yapılırken buradaki mezar taşları kullanıldı. Atina'daki İtalyan Arkeoloji enstitüsü adına Dora Levi başkanlığında kazılar yapıldı. Birinci Dünya savaşı sebebiyle bir süre çalışılamadı, İkinci Dünya savaşından 1955 yılına kadar, aralıklarla kazılar yapıldı. 1955'ten sonra Torino üniversitesi kazılara başladı. Şehirdeki en önemli yapılar akropol üzerindedir. Texier şehrin bir yangın geçirdiğini ve antik binaların yandığını söyler. Şehrin kuruluşu hakkında çeşitli fikirler ileri sürüldü. Geleneğe göre İasos Yunanistan'dan gelen Argos'lu göçmenler tarafından kuruldu ve şehir adını göçmenlerin başkanı İasos'tan aldı. Roma imparatorluğu çağına ait bir sikke üzerinde bu şahsın sakallı başı gösterilmiştir. Bu göçmenler yerlilerle yaptıkları mücadelede başarı sağlayamayınca Miletosluların yardımını istediler. Böylece buraya yerleşen Miletoslularla göçmenler karıştı ve İasos bir dor-ion şehri oldu.

M.Ö. V. yy.a gelinceye kadar İasos hakkında eski kaynaklarda bilgi yoktur. Fakat diğer Karia şehirleri gibi VI. yy.da Lidya kralı Kroisos'un, daha sonraları Perslerin hâkimiyeti altında bulundu. V. yy.da da İonya ihtilâline katıldığı kabul edilmektedir. V. yy.ın ortasında Attike-Delos Deniz birliğine üye oldu. Aynı yüzyılın sonlarında, pers kralına başkaldıran Sardes satrabının eline geçti (412). Peloponnesos savaşlarının sonlarına doğru Atina ile bir anlaşma yaptığı için Isparta donanması tarafından ikinci defa ele geçirildi (405-404). 394-390 Arasında Rodos, Knidos, Ephesos, Samos ve Byzantion şehirleriyle birlik kurdu. M.Ö. 386 yılında Perslerle yunan devletleri arasında yapılan «Kral barışı» ile bütün Anadolu şehirleri, dolayısıyle İasos Perslere bırakıldı. Daha sonraları İskender ve haleflerinin eline geçti. 129 Yılında Romalılar Asia eyaletini kurunca bütün Karia ile birlikte bu eyaletin içine alındı. Şehrin çevresini kalker taşından ve oval kuleli surlar kuşatır. Surlar üzerinde destan 5,60 m, içten 2, 60 m genişliğinde ve 3,60 m yüksekliğinde bir ana kapı vardır. Akropolün çevresindeki surlar şehrin surlarından daha eskidir ve düzensiz taşlardan yapılmıştır. Bu surların dolaylarında üzerleri büyük taş levhalarla örtülü mezarlara rastlanır. Ana kapı ile adayı karaya birleştiren yer arasında, helenistik devirde yapılan agoranın kalıntılarına rastlanır. Yine kapının güneybatısında kesme taşlardan yapılmış ve Ch. Texier'e göre 21 taş basamaktan meydana gelen bir tiyatro yer alır. (M)

İAŞE i. (ar. ʿayş'tan iʿāşe). Geçimin beslenme ile ilgili kısmı; yedirip içirme: *«6 numaralı» emrimle, ordunun ilbas ve iaşesine yarayan bilcümle emvali metrukeye vaziyet ettim* (Atatürk). *Harp içinde de iaşe işlerinde yetkilendirildim* (Ş. S. Aydemir). || *İaşe emek*, beslemek. bakmak. || *İaşe ve ibate*, besleme ve barındırma.

— Ask. *İaşe âmirliği (dairesi)*, ordunun yiyecek ve içeceği ile ilgilenen şube. || *İaşe subayı*, yeme içme işini düzenlemekle görevli subay.

— Huk. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. Medenî kanun kocaya, karısının ve çocuklarının *iaşe*'sini temin borcunu yükler (md. 152). İaşe, oldukça geniş bir kavramdır. Yalnız yiyecek, giyecek ve barınacak yerin sağlanmasını değil, sıhhî, sosyal ve fikrî ihtiyaçların karşılanmasını da ifade eder. Meselâ doktor ve tedavi masrafları, seyahat masrafları, karıya ve çocuklara cep harçlığının verilmesi ve hattâ sigorta primlerinin ödenmesi dahi, iaşe kavramının içine girer. Ancak koca, bu iaşe ihtiyacını tam olarak karşılayabilecek durumda değilse, kanuna göre, karısının iaşe masraflarına iştirakini ister (Med. kn. md. 190). Kocanın iaşe borcu o kadar mutlaktır ki, kadın zina yapsa ve bu sebeple aleyhinde boşanma davası açılmış olsa dahi bu borcu, boşanmaya kadar devam eder. Kanun «münasip veçhile» iaşeden bahsettiği için, yerine getirmezse, hâkim, müracaat üzerine Med. kn. md. 163'e göre, kocanın borçlularının borçlarını karıya ödemelerini emreder.

Babanın çocuklarına karşı olan iaşe mükellefiyeti, boşanmadan sonra da devam eder. (Bk. NAFAKA.) Aynı şekilde, bu borç, tanıma veya şahsî sonuçları ile babalığa karar verilmesi halinde evlilik dışı nesepli çocuğu karşı da vardır. Bk. NESEP. (M)

İAŞİ veya **JASSY**. Bk. YAŞ.

İAZYGES. Esk. coğ. Sarmatia'lı topluluk, M.Ö. I. yy.a doğru iskit ülkesine (*Palus Maiotis* bölgesi), sonra Karpatlar ile Tuna arasında, Tuna'nın ağzına yerleştiler. Alanlar tarafından püskürtülünce, M.Ö. 50'ye doğru Macaristan'ı işgal ettiler; önce Got, sonra Hun imparatorluğuna katıldılar; 118'de Romalıların hücumuyle Pannonia bozkırlarına püskürtüldüler ve 175'te Marcus Aurelius'a boyun eğdiler. (L)

İBÂ i. (ar. *ibāʾ*). *Esk.* Bir işi yapmaktan çekinme, razı olmama. || *İbâ etmek*, çekinmek; sakınmak: *Muhacirin ve ensar, öyle bir çirkin işi işlemekten ibâ ederek yanlarındaki esirleri salıverdiler* (Cevdet Paşa). Kabul etmemek, razı olmamak. (M)

İBA, Filipinler'de köy, Luzon adasının batı kıyısı yakınında; 3 100 nüf. (L)

İBACUS i. Uzun kuyruklu, on ayaklı kabuklu hayvan; özellikle Güney yarıkürede yaşar. (*Scyllaridae* familyasından.) [L]

İBAD çoğl. i. (ar. ʿ*abd*'dan ʿ*ibād*). *Esk.* Tanrı'ya göre insanlar, kullar. || İbadet eden kimseler: *Ne ihtiyarıma sahip, ne itiyadıma râm, / Bu girdibâd-ı ibâd ortasında bî-ârâm* (M. Â. Ersoy). || Müslümanlığın başlangıcından önce Irak'ta Hira devletinde oturmakta olan hıristiyan boyu. || *İbâd-ullah*. Bk. İBADULLAH. (M)

İBÂD i. (ar. *buʿd*'dan *ibʿād*). *Esk.* Uzaklaştırma, kovma, uzaklaştırılma: *Bütün emelleri gönlünden eylemiş ibâd* (Tevfik Fikret). [M]

İBADAN, Nijerya'da şehir, Batı bölgesinin merkezi, Yoruba'da; 600 000 nüf. Üniversite. Tropikal Afrika'nın en büyük yerli şehri olan İbadan, çoğunlukla dev bir köy olarak tanımlanır; ama nüfusunun sadece beşte biri tarımla uğraşmaktadır. Avrupalı tüccar semtleri, özellikle ingiliz işgalinden sonra (1893) gelişmiştir. Şehirde mahallî tarım ürünleri işlenir (pamuk, tütün, kakao, hurma yağı) ve pazarlanır. (L)

İBADET i. (ar. ʿ*abd*'dan ʿ*ibādet*). Tanrı buyruklarını yerine getirme, Tanrı'ya yönelen saygı davranışı, tapma, tapınma: *Oturup benimle ibadet kıldı / Yalan söyledi de yüzüme güldü* (Pir Sultan Abdal). *Bu hey'et şanlı bir timsalidir hürriyetin, takdîs: / Yaşar her ferd için, takdîs-i hürriyet ibadettir* (Tevfik Fikret).

— Huk. *İbadet hürriyeti*. Bk. *Vicdan ve din* HÜRRİYET'*i*.

— ANSİKL. Her dinin kendine göre bir *ibadet* anlayışı vardır. Tek tanrıcı dinlerde ibadetlerin nasıl yapılması gerektiği din kitaplarında açıkça belirtilmiştir. Çok tanrıcı dinlerde ibadet törenleri tapınakları yöneten din görevlilerinin geleneklere dayanan törenleri yürütmesiyle olurdu. Eski Anadolu, Mısır, Hint, İrân, Mezopotamya uluslarında ibadet, tapınaklarda din görevlilerinin yönetimi altında topluca yapıldığı gibi tek başına da yapılırdı.

İslâm dinine göre ibadetler, toplu olarak yapılanlar, tek başına yapılanlar olmak üzere ikiye ayrılır. Cuma, bayram ve cenaze namazları, topluca yapılan ibadetlerdir. İbadetler arasında zekât, hac, namaz, oruç, kurban yer alır.

İslâm dininde Kur'an ile bildirilen ve yapılması gerekli olan belli görevler dışında Allah tarafından «makbul» olarak nitelenen işler de ibadetten sayılır. Tasavvufta insan her zaman Tanrı ile karşı karşıya bulunduğundan, Allah adına yaptığı bir fiil ibadettir. Tekkelerde yapılan çalgılı, musikili törenler de ibadet niteliğindedir. Kendini Tanrı yoluna veren bir dervişin, Tanrı sırrına ermiş bir «veli»nin, bütün eylemleri ibadettir. Birçok mutasavvıflar la-Mevcudu illallah (Tanrı'dan başka varlık yoktur) ilkesi gereğince nefes alıp vermeleri bile ibadet olarak anlarlar. Onlara göre, insanın her davranışı «Tanrı iradesi»yle olduğundan ibadettir.

— Başka dinlerde ibadet için. Bk. BUDDHA'CILIK, HIRİSTİYANLIK, MUSEVİLİK v.d.

◆ **İbadât** çoğl. i. *Esk.* İbadetler.

◆ **İbadetgâh** i. *Esk.* İbadet edilen yer, tapınak.

◆ **İbadetkâr** sıf. *Esk.* İbadet eden, tapınan. (ML)

İBADETHANE blş. i. (ar. ʿ*ibādet* ve fars. *ḫāne*, ev'den ʿ*ibādet-ḫāne*). İbadet yapılan yer, tapınak: *Katolik kilisesi bu heykelleri resimleri kabul ederek ibadethanelerine bir müze şekli verdi* (Ziya Gökalp).

— Huk. Kamu düzenine, genel ahlâka veya bu amaçlarla çıkarılan kanunlara aykırı olmayan her türlü din veya mezhebe ait ibadet, âyin ve törenlerin serbestçe yapılmasına tahsis olunmuş yerler. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *İbadethane*'ler, kamu yararına tahsis edilmiş yerler olduğundan ceza kanunu hükümleriyle ayrıca korunmuştur. Bu şekildeki koruyucu hükümleri ikiye ayırmak mümkündür. Birincisi doğrudan doğruya ibadethane olarak kullanılan gayrımenkulün korunması amacını güder. Türk Ceza kanununa göre, «bir mezhebin âyin ve ibadetine mahsus binaları tahrip, imha, bozma» veya bunlara herhangi bir şekilde zarar verme nâsı izrar suçunun ağırlatıcı sebeplerinden birini teşkil eder. İkincisi ise, ibadethanelerdeki eşyanın, âbide ve eserlerin korunması amacını güden hükümlerden meydana gelir. Gerçekten, yine Ceza kanununa göre, yasaklanmamış bir dini tahkir amacıyle bir ibadethane eşyasını yıkma, bozma gibi zarar verici eylemler suç sayılmakta, ibadethanelere konulmuş olan âbide v.b. eserlerin bozulması, cezayı gerektirir fiiller kabul edilmekte, ibadet olunan mabede ait eşya hakkında işlenen hırsızlık da bu suçun ağırlatıcı sebeplerinden biri addedilmektedir. (M)

İBADİYE i. (ar. ʿ*ibāḍiyye*). Tasav. Haricî fırkalarından biri, Abdullah bin İbâd-üt-Temîmî tarafından kuruldu (757). Daha çok şafiî fıkhına yakın bir inanca bağlanan İbadiye'ye göre savaş zamanında alınan ganimetler arasında helâl olan, yalnız silâh ve hayvanlardır. Onların bu inancı Hakem olayında Ali'ye karşı çıkışlarından doluyıdır. Kendileri gibi düşünmeyenlerin islâm topluluğu içinde yeri olmadığını ileri sürerler. İnsanın eylemleriyle imanını bir tutarlar. Onlara göre eylemle iman birdir. İnsanın her fiili Allah tarafından yaratılmıştır. Bu yüzden insan, eylemlerinden dolayı ağır bir sorumluluk altında değildir. İbadiye ilerigelenlerinden Ebu Kupre bir ara halifeliğini de ileri sürdü. İbadiyenin, Hafsiye, Yezidiye, Harisiye ve Rabia adlı dört kolu vardır. Bu mezhep mensupları bir ana-babadan doğan çocukların da kâfir sayılıp sayılmayacağı, nifak'ın şirk olup olmadığı, «mucizesiz peygamber olur mu, mucize göstermeyen bir peygambere gelen vahiye inanılır mı?» gibi konularda bir fikir ileri sürmezler.

İbadiye mezhebinin esaslarına ait bilgiler, son zamanlara kadar mezhepler tarihiyle ilgili genel eserlerden çıkarılmaktaydı. Son yıllarda bu mezhebin amelî ve itikadî cephesini aydınlatan eserler bulundu. Ebu İshak İbrahim bin Kays'ın *Kitâbı ma la Yeseu Cehele*'si (Cahillerin Çekemedikleri Kitap) ile Ebu Said Eadî el-Kalhatî'nin *Kitab-ul-Keşf vel-Beyan*'ı (Açıklama ve Bulma Kitabı) en önemlileridir. Kuzey Afrika'da Zengibar'ın resmî mezhebi İbadiyedir. (M)

İBADULLAH sıf. (ar. ʿ*ibād*'dan ʿ*ibādullah*). Pek çok, çok fazla: *Çarşıda bunlar ibadullah.* || *Esk.* Tanrı'nın kulları: *Hüda rızası için kaldırın nifakı, günah! / Alev saçakları sarsın mı ya ibadullah?* (M. Â. Ersoy). [M]

İBAGUÉ, Kolombiya'da şehir, Tolima idare bölgesinin merkezi, merkezî Cordillera'nın doğu yamacında; 133 400 nüf. Kahve yetiştirilen ve altın çıkarılan bir bölgenin ticaret merkezidir. (L)

İBAHE veya **İBAHET** i. (ar. *ibāḥet*). *Esk.* Yasaklanmış olan bir şeyi haram veya yasak olmaktan çıkarma. Mubah kılma: *Ahlâk-ı siyasiye kuvvetin ibâhe-i icraatıdır* (Cenab Şahabeddin). [M]

İBAHİ sıf. (ar. *ibâhî*). Din. Haram şeylerin mubah olduğuna inanan veya iddia eden kişiler. (Her şeyin mubah olduğuna inanmak küfürdür. Çünkü Müslümanlıkta haram, helâl, müstehap ve mubah olan şeyler birbirinden ayrıdır.) [M]

İBAHİYE i. (ar. *ibâhiyye*). Tasav. İnsanın iradesine hâkim olamadığını, bu yüzden de her şeyin mubah sayıldığını savunan tarikat. [M]

İBAHİYÛN çoğl. i. (ar. *ibâhiyyûn*). İbahiye görüşünü savunan ve bu tarikattan olan kimseler. (Batınîlerin diğer adı. Bütün haramları helâl saydıklarından bu adla anılırlar.)

— ANSİKL. İbahiyûn mezhebini Hasan Sabbah kurdu. Bu mezhebe göre emirlerin yerine getirilmesi, yasaklardan sakınılması insan gücünün üstündedir. Bu yüzden insan için yapılacak ve yapılmayacak şey yoktur. Kişi, bu dünyanın zevkine varabilmek için istediği her şeyi yapmalıdır. Kişi, yeryüzüne, nimetlerden sakınsın, önüne bir sürü yasaklar konsun diye gelmemiştir; dünyada yapabileceğimizi yapmalıyız, başka türlü davranış kişinin tabiî hayatına aykırı düşer. (M)

İBALİA i. Karın kısmı bıçak ağzı gibi yassı böcek, Sirex'lerde asalak yaşar. (İlmî adı *Ibalia cultellator*. Zarkanatlıların *cynipidae* familyasından.) [L]

İBANEZ (Blasco). Bk. BLASCO İBANEZ.

İBANEZ DE İBERO (Carlos), **Mulhacen** markisi, ispanyol generali ve geodezi bilgini (Barcelona 1825 - Nice 1891). İspanya'da önemli topografya çalışmaları yaptı, 1879'da general F. Perrier ile birlikte, Kuzey Afrika'nın geodezi bakımından Avrupa'ya bağlı olduğunu buldu. Madrid Bilimler akademisi üyeliği, İspanya Coğrafya ve İstatistik enstitüsü müdürlüğü yaptı. 1872'den 1891'e kadar Milletlerarası Ağırlık Ölçüleri komisyonu başkanı oldu. (L)

İBANEZ DEL CAMPO (Carlos), şilili siyaset adamı (Linares 1877 - Santiago 1960). Savaş bakanı (1925) oldu; sol partilerin desteğiyle cumhurbaşkanlığına seçildi (1927-1931). 1952-1958 Arasında Çiftçi İşçi partisinin başında aynı göreve bir daha getirildi. (L)

İBAR, Yugoslavya'da ırmak, Batı Morava'nın kolu (sağ kıyı); 220 km. Sefere elverişli olmayan İbar, Raska dağlarını aşar. Sularının en yüksek olduğu mevsim ilkbahardır. (L)

İBARAKİ, Japonya'da il, Honşu'nun doğu kıyısında, Tokyo'nun kuzeyinde; 2 064 000 nüf. İdare merkezi, *Mito.* (L)

İBÂRÂT çoğl. i. (ar. ʿ*ibâre*'den ʿ*ibârât*). *Esk.* Bir düşünceyi anlatan bir veya birkaç cümleden meydana gelmiş sözler, ibareler: *Elfaz ve ibârât-ı müstehcene ve âmiyânenin envâını öğrenmiş* (Nabizade Nazım). [M]

İBARBOUROU (Juana DE), uruguaylı kadın şair (Melo 1895). AMERİKALI JEANNE takma adıyle Marceline Desbordes - Valmore'u hatırlatan bir sevimlilik ve ateşlilikle aşk ve tutkuyu dile getirdi. Birçok şiir derlemesinden (*Las Linguas De Diamante* [Elmasların Dilleri], 1918; *Raiz Salvaje* [Yabanî Tutam], 1922) başka bir nesir şiir derlemesi olan *El Cantaro Fresco*'yu (Serin Testi) yayımladı. (L)

İBARE i. (ar. ʿ*ibâre*). Bir fikri anlatan bir veya birkaç cümleden meydana gelen söz dizisi: *Bütün kalem bu konuşmayı dinlediler, hepsi deftere yazılacak ibareyi düşünüyorlardı* (M. Ş. Esendal). *Şem'i fransızca pek açık ibareleri bile zor anlar* (H. P. Gürpınar). || Metnin dışına yazılan cümle veya cümleler yahut metinden çıkarılmış birkaç satır: *Altına da «gelmezsen darılırım» ibaresi* (bk. FELEK). || —*Esk. İbare-sene*, açık ve düzgün olarak yazan veya konuşan. || *Bi-ibâre-tihâ*, kendi ibaresinin aynıyle. (M)

İBARET sıf. (ar. ʿ*ibâret*). Meydana gelen, oluşan: *Şakir'in kendisine benzeyenlerden ibaret bir partisi vardı* (Sabahattin Ali). *Bu sekiz kişiden ibaret bir aile toplantısıydı. Esk.* Müteşekkil. Mürekkep. || *İbaret kalmak*, [...] kadarla kalmak, [... yı] aşmamak: *Ne için sanki bu lâtife neticesiz bir oyundan ibaret kalsın?* (H. Z. Uşaklıgil). || *İbaret olmak*, [...]dan oluşmak, meydana gelmek: *Dehri efendinin bir kütüphane, bir salon, bir de yatak odasından ibaret olan hususî dairesi ayrı idi* (H. R. Gürpınar). [M]

İBARO. Esk. coğ. Küçük Asya'da (Helenopontos bölgesi) şehir. Bilgin Ramsay şehrin bugünkü Gaziura'da yer aldığını ileri sürer. Fakat bilgin G. de Jerphanion, şehrin Annesoi yakınlarında bulunabileceği görüşünü savunur. (M)

İBARRA, Ekvador'da şehir, İmbabura ilinin merkezi, And dağlarında; 14 200 nüf. Ticaret merkezi. (L)

İBARRA Y MARİN (Joaquin), ispanyol basımcısı (Zaragoza 1725-Madrid 1785). Kâğıt imali ve tipoculuğun büyük ölçüde ilerlemesini sağladı. Yayımladığı en önemli eserleri. resimli bir *Sallustus* ile resimli bir *Don Kişot*'tur (1780). [L]

İBAS i. (ar. *baʿş*'tan *ibʿâş*). *Esk.* Gönderme, yollama. (M)

İBAS, süryanîce **Hiba** (lat. *Donatus*'un karşılığı), süryanî piskoposu (380'e doğr. - 457). 436'da Urfa piskoposu oldu. Nestorius'a ilham veren tarsuslu Diodorus ve Mopsuestia'lı Theodorus'un eserlerini Süryanîceye tercüme ettiği için sapkınlıkla suçlandırıldı. Sur konsilinde beraat etti fakat 449'da Efes sinodunca azledildi. 451'de toplanan Khalkedon (Kadıköy) konsilinde tekrar piskoposluk makamına getirildiyse de 100 yıl sonra (533) toplanan İstanbul konsili, yazmış olduğu eserin üç bölümünden biri olan *Mârî'ye Mektup*'u, içinde Nasturîlik unsurları bulunduğu için mahkûm etti. (L)

İBATE i. (ar. *beyt*, ev'den *ibâte*). *Esk.* Gece yatırma. || Barındırma. || *İbate ve iaşe.* Bk. İAŞE.

— Huk. Bk. İAŞE. (M)

İBÂVET i. (ar. *eb*, baba'dan *ibâvet*). *Esk.* Babalık, kendi evlâdı olmayan bir çocuğa babalık yapma. (M)

İBBAN i. (ar. *ibbân*). *Esk.* Uygun bir zaman veya mevsim. || *İbban-ül-fâkiha*, meyve mevsimi. (M)

İBBENBÜREN, Almanya'da (Batı Almanya, Rheinland Westfalen) şehir, Teutoburgerwald'in batı ucunda; 20 000 nüf. Küçük maden kömürü havzası. Termik santral. Dokuma ve makine sanayii. Cam fabrikası. (L)

İBCÂL i. (ar. *becel*, sevinme'den *ibcâl*). *Esk.* Ağırlama, saygı gösterme: *Eslâfı ya etmek için ibcal / Lâyık mı muâsirîni iğfal* (Namık Kemal). [M]

İBDÂ i. (ar. *ibdâʾ*). *Esk.* Benzeri olmayan yeni bir şey meydana getirme, yaratma: *Eğer maksûdu ancak âhiret olsaydı Yezdân'ın / Ne hikmet vardı ibdâında hiç yoktan bu dünyanın?* (M. Â. Ersoy). || *İbdâ etmek*, yaratmak.

◆ **İbdâiye** i. Fels. *Esk.* Yaratılış teorisi.

◆ **İbdâkâr** sıf. *Esk.* Yaratıcı. (M)

İBDÂ i. Bk. İBZA.

İBDÂL i. (ar. *bedel*'den *ibdâl*). *Esk.* Değiştirme, birisinin yerine diğerini getirme. || *İbdâl etmek*, değiştirmek, tebdil etmek. (M)

İBELİN, ataları Chartres vikontlarına dayanan, Doğu latin imparatorluğunda sivrilmiş büyük bir fransız ailesi. —BALİAN I, *Fransız Balian* diye tanınır, ailenin kurucusudur (öl. 1155'den önce). Kutsal Toprağa gitti. Oradaki derebeyin kızıyle evlenerek, İbel (Yabna) ve Yafa'nın güneyindeki Rama'nın derebeyi oldu. — BALİAN II, Balian I'in oğludur (öl. 1193'ten sonra), Amalricus I'in dul karısı ve Kudüs kraliçesi Maria Komnene ile evlendi. Şehri müslüman istilâsından kurtaramadı (1187), ama Salâhaddin'den, hıristiyanları şehirden çıkarma iznini elde etti. — Jean I (öl. 1236), Balian II'nin oğlu, Beyrut derebeyliğini aldı (1197 -1236). Vakanüvisler ondan «*Eski Beyrut beyi*» diye söz eder. Yeğeni Marie de Jerusalem-Montferrat rüştünü ispat edinceye kadar Kudüs kralı naipliği (1205-1210), öteki yeğeni Henri I de Lusignan rüştünü ispat edinceye kadar da Kıbrıs kral naipliğini yaptı (1227-1232). Kıbrıs adası ile Kudüs krallığına göz dikmiş olan İmparator Friedrich II'ye karşı savaştı («Lombardlar savaşı» 1229-1232). Şövalye ruhlu büyük bir hukukçu olan ve kutsal toprak baronlarınca başkan olarak tanınan Jean I, Kıbrıs devletinin kuruluşuna katkıda bulundu. Baronların anayasa haklarını her türlü mutlakiyetçiliğe karşı savundu. — BALİAN III, Jean I'in oğlu, Beyrut derebeyi (1236-1247). Babasının eserini sürdürdü, imparatorluk taraftarlarını Kudüs krallığından kovdu (Sur'un alınması 1243). — Jean **d'İbelin. Yafa** (1200'e doğr.-öl. 1266). Jean I'in yeğeni, 1250'de Yafa kontu oldu, Kudüs'ün *Ceza Kitabı*'nın birinci cildindeki Eski Beyrut Beyinin anayasa kuramlarını kanunlaştırdı. Filistin'deki beyliklerinin Memlûklarca ele geçirilmesi üzerine (Arsuf 1266; Yafa 1268; Beyrut 1291) Kıbrıs'a çekilen İbelin'ler, burada önemli rollerini sürdürdüler. (L)

İBEKA i. Afrika'da yetişen, mammea cinsinden ağaç. Pembe renkli, oldukça sert ve damarlı odunu, yerli mobilyacılıkta kullanılır. *Eşanl.* OBOTO. (L)

İBER çoğl. i. (ar. *ibre*'den *iber*). *Esk.* İbreler, mıknatıslı iğneler. (M)

İBER çoğl. i. (ar. ʿ*ibret*'ten ʿ*iber*). *Esk.* İbretler. (M)

İBERCE i. Hint - avrupa dillerinin İberik yarımadasına yerleşmesinden önce ortaya çıkan İberce, yarımadanın en büyük dil meselelerinden birini meydana getirir. Bazı yazıtlar, yer isimleri, bu dilin incelenmesinde yararlanılan tek belgedir. Ele geçen İberce yazıtlar iber alfabesiyle, ion alfabesi ve Tartessos alfabesiyle yazılmıştır. M. Gomez Moreno'nun çalışmaları sayesinde harf ve heceyazısı işaretlerinden meydana gelen iberce yazılar okunabildi ama anlamı henüz çözülemedi.

A. Tovar'a göre İberce ile Keltiberce arasındaki sınır çizgisi Jaca, Egea, Zaragoza Calatayud'nun doğusundan geçer. İbercenin menşeini bulmağa çalışan uzmanlar iki meseleyle karşılaşır. Baskça (ve İberce) ile kafkas dillerinin birarada yaşaması ve Baskça ile İberce arasındaki ilişki. İberce ile Baskçanın aynı kökten geldiği kesindir: her iki dilde de *f* ve *r* ile başlayan kelimelerin bulunmaması, başkça kelimeleri açıklayan iberce kelime unsurları (bu konuda P. Beltran'ın çalışmaları önemlidir) v.b. Bazı benzerlikler, başka etkenlerin de yardımıyle Baskça ile İbercenin aynı kökten geldiğini ileri süren öğretiyi destekler. Bu öğreti XVII. yy.da bask bilginleri tarafından ortaya atıldı ve daha sonra Humbolt Hübnes ve Schuchardt tarafından daha bilimsel temellere dayandırıldı. Bununla birlikte çeşitli iberce yazıtlar Baskça aracılığıyle yorumlanamaz; iber yazıtlarında, başkça isimlere çok az benzeyen birçok söz vardır (bu isimler arasında insan isimleri büyük yer tutar). Bugün J. Hubschmid, Caro Baroja, Tovar, Michelena v.d.'nin çalışmaları sayesinde Baskların İberlerden geldiğini ve Baskçanın İbercenin son aşaması olduğunu öne süren nazariye çürütülmüştür. Geriye, Roman dillerinden önce yarımadada konuşulan dillerle uğraşan en büyük bilim adamlarından Johannes Hubschmid'in nazariyesi kalır; bu nazariyeye göre hint-avrupa dillerinden önce yarımadada iki dil öbeği vardır: avrupa - afrika öbeği ve ispanya - kafkasya öbeği. Birinci öbek içinde hamî diller yer almaz. İkinci öbeği (İspanya - Kafkasya) M. Ö. 3 000'de doğudan gelen çeşitli istilâcıların ve akıncıların dilleri temsil eder.

Yarımadaya önce Basklar ve Basklarla akraba olan diğer kavimler geldi ve yarımadanın büyük kısmını istilâ etti. İstilâcılar, güneydoğu bölgesi dışında, İberlerle kaynaşarak onları ortadan kaldırdı. Yarımadaya daha sonra gelenler ise Tartessos yazısıyle eserler bıraktı. Bugün, Baskçanın bu iki öbeğe giren dillerin kaynaşmasından doğduğu sanılır. (M)

İBER dağları, İspanya'da dağlar, kuzeybatı - güneydoğu yönünde uzanır ve Castilla yüksek ovalarını Ebro havzasından ayırır. Jalon'un kuzeyinde, yüksek, sağlam, bol yağış alan kütleler halindedir: *Sierra de la Demanda* (2 305 m); *Sierras Cebollera ve a Urbion* (2 252); *Moncayo* (2 349). Jalon'un güneyinde ova geçitleri ve çöküntüler (Calatayud, Teruel) yüksekliği daha az olan (1 700 m) ve az yağış alan kalkerli dağları (*Javalambre, Montes Universales, Sierra de Albarracin*) birbirinden ayırır. (L)

İBERLER
iberli kadın
bronz adak heykelciği

İBERLER
Verdolay kıyılarında
bulunmuş vazo

Foto LAROUSSE

İBERLER
Puig el Moles kazılarında bulunmuş kolyeli, küpeli erkek heykelciği

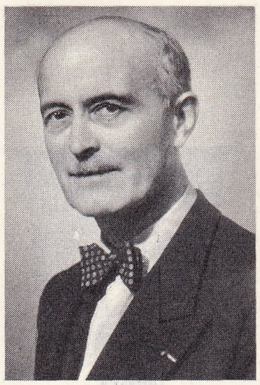

Jacques **İBERT**

İbéria, Claude Debussy'nin senfonik eseri. *Images* üçlemesinin ikinci bölümü. 1908'de tamamlanmış olan *İbéria* üç parçadan meydana gelir: *Par les Rues et Par les Chemins* (Sokaklardan ve Yollardan); *Les Parfums de la Nuit* (Gecenin Kokuları); *La Matin d'un Jour de Fête* (Bir Bayram Gününün Sabahı). Tamburinler, kastanyetler, ziller, ksilifonlar ve çelestayle çalınan eser renkli bir ispanya havası yaratır. (L)

İberia, İsaac Albeniz tarafından 1906 ile 1909 arasında piyano için yazılmış dört parçanın adı. Sanatçı ispanyol halk melodilerinden etkilenmişti. Bundan dolayı da müziğinde gerçek folklorla sanatçının kendi yaratışı arasındaki sınır çizgisini belirtmek imkânsızdır. (L)

İBERİS i. Bodur ağaç boyunda otsu bitki. (Turpgillerden.)

— ANSİKL. *İberis*'in bir yıllık, iki yıllık ve çok yıllık türleri vardır. Bir kısmı çiçek bahçelerinde kenar süsü olarak kullanılır. (L)

İBERİT i. (fr. *ibérite*). Miner. Hidratlı tabiî alüminyum, magnezyum ve demir silikat. (Pinit çeşidi.) [L]

İBERLER, lat. **İberi,** Roma'nın fetih döneminde İspanya'nın bir kısmında yaşayan ve İberik yarımadasına adını veren halk. Asılları bilinmemektedir. İberler, muhtemelen Taş devrinin sonlarında, Batı Avrupa'da (Britanya adaları, İtalya, İspanya) yerleştiler.

— ANSİKL. Eskiçağ yunan tarihçileri *İberos* (iberler) adını Akdeniz ve Endülüs kıyılarında yerleşen kavimlere verdiler. Strabon'a göre, İberler Rhône ile Cebelitarık boğazı arasındaki bölgeye yerleşmişlerdi. M.Ö. VI. yy.da yaşamış olan Toscana'lı bir yazar, İberleri, Jucar ile Rhône ırmakları arasında yaşayan halklar olarak tanımlamış, daha güneyde de bir Tartessos'lu milletler konfederasyonunun kurulmuş olduğunu bildirmişti. Miletos'lu Hekataios, birbirlerine çok benzeyen insan toplulukları için hem İberler hem Tartessoslular adının kullanılmış olduğunu söylemişti.

● *Tarih.* İberlerin menşei meselesi çağdaş tarihçiler arasında tartışmalara yolaçtı. İlkin, Keltlerden ve İberlerden önce bir ligur neslinin yaşamış olduğu düşünüldü. Sonra, Leite de Vasconcellos ve Schulten'in İberlerin Afrika asıllı olduğunu, bu halkların bir yerli ligur halk neslinden geldiğini ileri süren görüşleri rağbet gördü. Bu görüşe göre, İberlerin torunları, bugünkü Basklardır. İberlerle Keltlerin karışımı, bir «keltiber» toplumunun meydana gelmesine sebep olmuştur. Bu tezin tutarsızlığı Keltiberlerin başkenti Numancia'nın, ticarî ilişkiler sonucunda İberlerle ilgili özellikler kazanmış olduğunun anlaşılmasıyle belli oldu. 1932'de ortaya atılan Bosch Gimpera nazariyesine göre İberler, tarihöncesinde çeşitli toplulukların bileşiminden meydana gelmişlerdir, bu topluluklar, Capsa, Pirene ve hamî-samî topluluklarının kaynaşmasından oluşmuştur. Bu ırk tabanı, öbür kavimlerle, özellikle fenike ve yunanistan kolonileriyle ilişkiler kurarak iberik kültür ve sanatını oluşturmağa başladı.

Doğu İberleri, Güney Fransa ile Katalonya'dan, Ebro ile Jalon havzalarına kadar olan bölgeye yerleşmişlerdi. Tartessos'lular, Bosch'a göre, hızlı bir gelişme gösterdi, bu gelişmede hem dış etkenler hem endülüs yerlilerinin gösterdiği tepkiler rol oynadı. Bu halk çok eski bir kültüre sahipti. Halen tutulmakta olan tez Bosch Gimpera'nın tezidir. Sonraları daha da geliştirilen bu tez, İberlerin Afrikalılarla karışmış olduğu görüşüne yer vermez. İberleri etkilemiş olan tarihöncesi gelenekler çok değişiktir. İberler arasında Cilâlı Taş devrinde görülen birlik, doğu akdeniz (anadolu) insanlarının gelmeleriyle sona erdi ve Maden devrine geçildi. Maden arayan insanlar, Güney İspanya'daki bakır yataklarını takip ederek güneydoğuda, Guadalquivir'in ve Tajo'nun ağızlarında koloniler kurdular, buralara yeni din anlayışları getirdiler (megalitik din). Tunç devrinde din anlayışlarında değişiklikler oldu. Bu değişiklikler özellikle ölüleri gömme usulleriyle ilgiliydi. Aynı zamanda, madenleri işleme sanatı ilerledi, kullanılan âletlerin biçimlerinde değişiklikler oldu. El argar kültürü, güneydoğuda küçük bir alanı ve Endülüs'ü etkiledi. Maden yatakları bakımından çok daha fakir olan yarımadanın geri kalan kısımlarına bu kültürün etkisi çok az oldu.

Birinci binyılın başlarında, Pirene geçitlerinden, yarımadaya çeşitli kelt kavimleri geldi. Bu yayılmalar, ülkenin kuzey yarısında, kültürü olduğu kadar, etnik yapıyı da etkiledi. Yarımadanın kuzeybatısı ve yayla kısmı Hallstatt II'den gelme kültürleri kabullendi. Bütün Katalonya, M. Ö. 800'den sonra hint - avrupalı halkların istilâsına uğradı. Bu istilâ, kültür, sanat ve teknik alanlarında yeni değişmeler doğurdu. Buna karşılık, doğu ve güneydoğulu halklar, küçük çapta kelt sızmaları dışında köklü etnik değişime yolaçacak etkilerle karşılaşmadı. Binyılın ilk yarısında Endülüs, Doğu Akdeniz ile ticarî ilişkilerini geliştirdi, Atlantik ile de ticarete başladı. Bu dönemlerde Tartessos'lular öncesi kültürle ve Tartessos'lular kültürüyle beslenen güçlü bir krallık kuruldu. Bu olay, suriye, rodos ve kıbrıs seramiklerinden anlaşılmaktadır. Bu krallık Atlantik ile ticarî ilişkilere girdi, kalay madenini bulmak için Casiterides adalarına seferler düzenledi. Atlantik Tunç devri gereçlerine ve silâhlarına Tartessos hâkimiyetini yaşamış olan yarımadanın batı kısmında rastlanması bu bilgiyi doğrulamaktadır. M. Ö. VI. yy.'da kelt göçleri Endülüs'ü değiştirdi. Bu karışık gelenek tabanına, Fenikelilerle Yunanlıların etkileri eklendi, böylece yarımada yeni kültür değişikliklerine açılmış oldu.

Yazılı belgeler, Cadiz'in M. ö. 1000 yıllarında kurulmuş olduğunu gösteriyor. İspanya'da bulunmuş olan en eski fenike kalıntıları M. ö VII. yy.dan daha eskiye ait değildir. Fenike ile ticaretin başlangıcında yerliler, Doğu Akdeniz'de kullanılan maden işleme usullerini öğrendiler ve Fenikelilerin dinlerinden etkilendiler. Sisam'lı Yunanlılar da yarımadanın kıyılarına gelmeğe başladılar. M. ö. ve VI. yy. sonlarıyle ilgili arkeolojik bulgular Mainake ile Hemeroskopeion'un kuruluşuna tanıklık eder. İberik dini, inanç ve ibadet bakımından akdeniz özellikleri taşıyordu. Bu din, ay ve yıldızları inanç nesnesi olarak kabullenmişti. Boğaya tapma geleneği, Gerion efsanesinden ve Endülüs ile Balear'lardaki tapınak heykellerinden anlaşılır. Tanrısal ana ve kanatlı Elche tanrıçası da akdeniz kaynaklı kavramlardır.

Hayvan terbiyecisi kabartmaları (protopipleri, Prinias'ın B tapınağında bulunur) ve Cigarralejo'nun Potnia Hyppos kabartmaları da böyledir. İberik dinini incelemeğe yarayan tek belge, Tivisa'da bulunan bir yazıttır. Bu yazıtın süslerinde cehennem tanrıları ve ölü gömmeyle ilgili sahneler görülür.

Endülüs ve güneydoğu tapınaklarında (Castellar de Santisteban, Collado de los Jardines, Cigarralejo) tabiata tapınma, antropomorfik dinlerin somut şekillerine baskın görünür. «Damas»lar (kadınlar), tapınakların rahibeleriydiler. Bunlara tarım ürünleri sunulurdu, onların yardımıyle iyileşen sakatlar, onlara adak getirirlerdi.

● *Sanat.* Yarımadanın bölgeleri arasındaki çeşitlilik sanatta da kendini gösterdi. Heykeltıraşlık, sadece Endülüs ile güneydoğuda gelişti. Buna karşılık, kuyumculuk tamamen Tartessos'lulara özgü bir sanattır. Seramikçilikte genellikle geometrik birçimlerle süslemeler yapıldı, insan, bitki, hayvan imgelerini süslemede kullanılan sanat merkezleri güneydoğuda ve doğuda bulunuyordu.

İberik heykelciliğinin çok eski zamanlara dayandığı bellidir. Ancak kronolojik bakımdan klasik arkaizmle birleştiği söylenemez. Yunan arkaizminin izleri, insancıl ve zoomorfik heykellerde görülür. Mimarlıkta doğu özellikleri hâkimdir: eserlerde suriye ve messina fildişi işçiliğindeki motifleri hatırlatan helezoni kıvrımlar, sivriltiler, oval ve toparlak şekiller vardır.

Ayrıca ionia sanatı da yarımada mimarîsi üstünde etkili olmuştur. Kronolojik olarak heykelcilikte üç dönem ayrılabilir: doğu etkisi taşıyan birinci dönem M. Ö. 550 ile 450 arasındadır. Balazote keçisi ve Haches sfenksi (Bogarra, Albacete) doğu beğenisiyle yoğurulan yunanistan ve sicilya tapınaklarındaki hayvan imgelerinin kopyalarıdır (M.Ö. VI. yy.). Yunanlılardan ilham alan bir okul, Agost ve Villacarrillo sfenkslerini yaratmıştır. İkinci dönem M.Ö. 450 ile romalılaşma zamanı arasındaki dönemdir. Bu yerli dönem, geniş ölçüde yunan etkisi gösterir ve antropomorfik heykelcilikte, duygusallığın doruğuna erişir. Üçüncü dönem daha çok Osuna heykelleriyle temsil edilir. Bunlarda romalılaşma dönemine girişin ilk belirtileri göze çarpar.

İberotartezik (İberler ve Tartessos'lularla ilgili) kuyumculuk üstüne bilgiler son kazılarda ortaya çıkarılan eşyalar ile büyük ölçüde arttı. En eski parçalarda doğu ve kelt etkileri vardır, bunlarda yerli bir duygusallık hâkimdir. III. yy.ın kuyumculuğunu temsil eden eserler, daha çok Oretana bölgesinde yapılmıştır. Oymacılık sanatının da gelişmiş olduğunu belirtmek gerekir.

● *Nümismatik.* Roma etkisi başlayınca, doğuda ve Ebro vâdisinde yaşayan milletler paralarını, klasik para modellerine göre basmağa başladılar. İberik nümismatiği M. Ö. II. yy.dan daha eski değildir. Para basımında kolonilerdeki kolonyal para süslemelerinden yararlanıldı, bu işte daha çok sfenks örnekleri kullanıldı. Öte yandan kuzey-doğu bölgesi darphaneleri, daha çok sakallı veya sakalsız başlar taşıyan paralar basıyordu. Bunların yanında zaman zaman yunus resimleri de kullanıldı. Paraların öbür yüzlerine, elinde mızrağıyle süvariler resmediliyordu.

Bazı şehirler, para basımında, bu örneklerin tamamen dışına çıktı. Bu paralarda iberik harfleriyle yazılar vardır. Ayrıca tedavüle çıkaran merkezin adı da paranın üstünde yazılıdır.

Neron'un hükümdarlığına kadar, ispanyol belediyeleri, bağımsız olarak para basmağa devam ettiler. (ML)

İBERT (Jacques), fransız bestecisi (Paris 1890 - ay.y. 1962). Konservatuvarda Fauré, Gédalge ve Vidal'ın öğrencisi oldu; 1919'da *Şair ve Peri* kantatı ile Roma büyük ödülünü kazandı. İlk eserleri iki yıl süren İtalya, İspanya, Tunus gezisinden sonra bestelendi (nefesli çalgılar için dörtlüler, melodiler, *Persée et Andromède* [Perseus ve Andromeda]; *Ballade de la Geole de Reading* [Reading Zindanı İçin Balad]). Daha sonra kendini, çalgı eserleri (orkestra için *Escales* [İskeleler], 1922; flüt ve piyano için *Sonatin*, 1923; viyolonsel *Konçerto*'su, 1925), lirik ve koreografik eserler (*Angélique*, 1926; *Le Roi d'Yvetot* [Yvetot Kralı], 1927; *Diane de Poitiers* [Poitiers'li Diane], 1934; *Le Chevalier Errant* [Gezgin Şövalye], 1936; *Jüpiter'in Aşkları* [1947]) ve baleleriyle tanıttı. Bunlara ayrıca çok sayıda oda müziği ve oda orkestrası parçalarını (on çalgı için *Capriccio;* yaylı çalgılar için *Dörtlü*, [1943]; alto saksofon için *Konçertino*), senfonik müzik eserlerini (*Paris* süiti, [1932]; *Ouverture de Fête*, [1942]; *Suite Elisabéthaine*, [1944]), piyano parçalarını (*Histoires; Les Rencontres: Petite Suite*), melodilerini (*la Verdure Dorée;* Ch. Vildrac'tan *Üç Şarkı*) eklemek gerekir. Honegger ile işbirliği yaparak *Aiglon* (Kartal Yavrusu) adlı bir opera üstüne çalıştı; 1952'de *Circus* balesini, *Barbe-Bleue* (Mavi Sakal) operetini besteledi. Orkestra için *Hommage à Mozart* (Mozart'a Saygı) [1955] ve *Bachanales* (Bakkhos Adına Şenlik) [1956], *L'Impromptu du Bois de Boulogne* adını verdiği koreografik bir divertimento (1956), *Le Cercle Fantastique* (1958) adlı bir bale besteledi. Ayrıca bitmemiş bir senfonisi de vardır. Bilim, zerafet ve titiz bir orkestralama, bu çok sayıdaki eserin başlıca özellikleridir. (L)

İBERUS i. Az çok yassı, büyücek kavkılı salyangoz; kavkısının son dolambacı iyice karinalıdır, İspanya'da yaşar. (Salyangozgillerden.) [L]

İBERVİLLE, Kanada'da (Québec) idare bölgesi, Richelieu ırmağının sağ kıyısında; 18 100 nüf. İdare merkezi, *İberville* (7 600 nüf.). [L]

İBERYA, lat. **İberia.** Esk. coğ. Güney Avrupa'da İberlerin oturduğu ülke. (L)

İBERYA. Esk. coğ. Ön Asya'da ülke; Kafkasya'da, Cyrus (Kura) ırmağının yukarı vâdisinde. Herodotos'un *Saspeires* adını verdiği bölge halkı, M. Ö. I. yy.da «İber» adını aldı. Önce Perslerin, sonra İskender'in hâkimiyetini kabul eden İberler, İskender'-

Foto. Lipnitzki (LAROUSSE)

den sonraki krallar zamanında yeniden bağımsızlıklarını kazandılar; Roma'ya karşı Mithridates ile birleştiler; Pompeius, Harmozike (Tiflis ?) kalesini ele geçirdi ve İberleri yendi (M. Ö. 65). M. S. VII. yy.'da İberler Arapların hâkimiyetini kabul ettiler. (L)

İBEX i. Zool. Dağ keçisinin ilmî adı. (L)

İBGAZ i. (ar. *buğż*'dan *ibğâż*). *Esk.* Sevmeme, hoşlanmama. (M)

İBHAM i. Bk. İPHAM.

İBHAR i. (ar. *baḥr*, deniz'den *ibḥâr*). *Esk.* Deniz yolculuğu yapma. (M)

İBİBİK i. Bot. Bk. ÇAVUŞKUŞU.

İBİCTER i. Güney amerika kartalı. (Kartalgillerden.)

— ANSİKL. *İbicter*, ince yapısıyle çaylağa benzeyen koyu renkli, orta boylu bir kuştur. En iyi bilinen türü Arjantin'de yaşayan *Şimango*'dur. (L)

ibi deficit orbis (*«Dünya orada biter»* anlamına gelen lat. k. ler). Mitolojik geleneğe göre, bu söz, Cebelitarık boğazıyle ayrılan burunlardaki kayalara kazılmıştı. Bu kayalar «Herkül sütunları» diye anılırdı. (L)

İBİDORHYNCHUS i. Beyaz karınlı, sırtı siyah çizgili külrengi kuş; kırmızı renkte, uzun ve kıvrık bir gagası vardır; Tibet ve Himalaya'da akarsu kıyılarında yaşar. (Yağmurkuşugillerden.) [L]

İBİJO i. Güney amerika ormanlarında yaşayan çok iri çobanaldatan. (Aynı tipte olan diğer kuşların tersine ibijolar dallara tüner ve ağaçlara yuva yapar. Boyu 50 sm; kanat açıklığı 1,30 m'dir. Çobanaldatangillerden.) [L]

İBİK i. (esk. türk. *ibük*'ten). Horoz, hindi v.b.nin başındaki kırmızı renkli, etli ve tırtıllı deri uzantısı: *Horoz ibiği.* (İbiğin iri olması, erkekliği niteleyen, ikinci cinsiyet karakterlerinden biridir.) || Bazı sürüngenlerin ve bazı balıkların başında bulunan kalkık kısım. || Çavuşkuşu, ibibik. || *Esk.* Feslere takılan kırmızı püskül.

— Anat. Bazı kemiklerde bulunan ve kasların tutunmasına yarayan dar ve uzun çıkıntı: *Kaval kemiği ibiği.*

— Dermatol. *Horoz ibiği,* cinsiyet organlarının mukozasında beliren yaygın memecikler. (Genellikle dağlamak, kazımak, söküp çıkarmak suretiyle tedavi edilir.) [LM]

İBİRA - PYTA i. Amerika'da kullanılan bir çeşit tahta. (Baklagillerden *Peltophorum yogelianum* ağacından elde edilir. Soluk pembeden kızıl - kahverengiye kadar birçok değişik rengi vardır. Akaju cinsindendir. Cilâlanmaya çok uygundur. Mobilyacılıkta, marangozlukta, karoseride ve tornacılıkta kullanılır.) [L]

İBİS i. (lat. ve yun. *ibis*). Oldukça büyük boyda (uzunluk 60 - 75 sm; kanat açıklığı 1,40 m), genellikle esmer yansımalı, değişik renkli kuş. (Bir türü tamamen kırmızı renklidir. İbisgillerden). Bk. KUŞLAR *levhası.*

— ANSİKL. *İbis*'in gagası uzun ve eğri, bacakları orta uzunlukta ve kuvvetlidir. İbisler tropik ve ılıman bölgelerde, açık alanlarda yaşar, küçük hayvanları yiyerek beslenir. En iyi bilinen türü, kutsal ibistir (*Threskiornis Aethiopica*). Tüyleri siyah ve beyaz olan bu kuşun başı ve boynu çıplaktır. Çekirge ve sürüngenleri tükettiğinden Eski Mısır'da çok sevilirdi. Kel ibis (*Comaitbis eremita*) ise tunç rengindedir; eskiden Alplerde bulunurdu, şimdi Afrika'nın bazı bölgelerinde bulunur.

— Arkeol. *İbis,* Mısır'da tanrı Tot'u temsil ederdi. Mısır'da mumyalanmış ibislerin mezarları bulundu. Simgesi, bu tanrının adını yazmakta kullanılan hiyeroglif işaretiydi. (L)

İBİ-SİN, M. Ö. III. binyılda Mezopotamya'da hüküm süren üçüncü Ur sülâlesinin son kralı. Kappadokia'da, Kayseri yöresinde bulunmuş olan çivi yazılı, ticaret belgelerinden birinde İbi-Sin'in Elamlılara karşı bir sefere çıktığı, bu seferde yenilerek, esir düştüğü anlatılır. Bu olaydan sonra Ur sülâlesi yıkıldı ve Sümerlerin Aşağı Mezopotamya'da oynadıkları rol sona erdi. (M)

İBİŞ i. (*İbrahim*'in kısa söylenişi). *Halk dili.* Ortaoyunundaki kişilerden gülünç tavırlı birinin adı.

— DEY. *İbiş gibi,* davranışları etrafındakileri güldüren saf kimseler için kullanılır.

— ANSİKL. Tuluat ve türk el kuklası sanatının baş kişisi. Türk gölge oyunundaki Karagöz ile ortaoyunundaki Kavuklu'ya karakter bakımından benzerlikler gösterirse de onlardan farklıdır. İlk *ibiş* tipini meddah İsmet'in yarattığı söylenir. Ünlü tuluat oyuncularından Abdürrezzak, Kel Hasan, Naşit bu tipi geliştirdiler. İbiş genellikle oyunun ikinci başkişisi olan varlıklı ihtiyar'ın yanında uşaktır, kurnazdır, hazırcevaptır, kaba bir dil kullanır, yanlış anlamalar, açık saçık sözler, çifte anlamlı deyimler söyler. El kuklasındaki İbiş'in başında biçimsiz bir fes bulunur, püskülü sağa sola oynar. Çoğu defa adı Fırıldak'tır, ayrıca Durmuş, Tombul, Fıstık, Kıvrak, Kışkış, Gaytan, Gukuk, Gelecek, Köstebek, Altın Bülbül, Toplu, Cümbüş, Mutlu gibi adlar da alırdı. (M)

İBİZA, İspanya'ya bağlı Balear takımadalarında ada, Nao burnunun 100 km doğusunda; 36 000 nüf. İdare merkezi, *İbiza* (12 300 nüf.). İbiza, çok inişli çıkışlı bir adadır, tepeleri akdeniz bitkileri ve çamlarla kaplıdır. Çöküntülerde, kaba tarım (tahıl, sebze, üzüm, zeytin, portakal, limon) yapılır. Güney yamacında tuzlu bataklıklar vardır. (L)

İBKA veya **IBKA** i. (ar. *bükâ*, ağlama'dan *ibkâ*). *Esk.* Ağlatma. (M)

İBLÂĞ i. (ar. *bulûğ*, yetişme'den *iblâğ*). *Esk.* Söylenen veya verilen şeyi istenilen yere ulaştırma, eriştirme, yetiştirme: *Keyfiyet, tarafımdan ordulara ve millete iblâğ edildi* (Atatürk). || Bir şeyin miktarını arttırma: *Ücreti otuz liraya iblâğ edildi.* (M)

İBLEİ dağları, İtalya'da kütle, Sicilya'da, adanın güneydoğusunda; kalın bitümlü kalker tabakalarından meydana gelmiştir; Lauro tepesinde 985 m. Petrol yatakları. (L)

İBLİS i. veya sıf. (ar. *iblîs*). Şeytan. || *Mec.* Kötü, lânetlenmiş, hilesi: *Gövdenin hayatı rüzgârlarla uyanır / Gecenin iblis örtüsünde* (F. H. Dağlarca).

— Ana. *İblis tırnağı,* daha çok ayak küçük parmağında görülen üst derinin sertleşmesiyle oluşan yalancı tırnak.

— ANSİKL. Kur'an'ın yaratma ayetlerinde adı *iblis* olarak, Cennet ayetlerinde ise genellikle *şeytan* olarak geçer. Lânetlenmeden önce bir adı da El Hakem'di. Çünkü o zaman Allah'a en çok ibadet eden melek oydu ve cinler üstüne hakemlik görevi vardı. Efsaneye göre, bu görevde bin yıl bulundu, çok gururlandı, gururundan ötürü hakemlik görevini ihmal etti. Cinler arasında büyük kargaşalıklar çıktı. Tanrı onları bir büyük ateş göndererek cezalandırdı. İblis bu ateşten kurtulmanın yolunu buldu ve Âdem'in yaratılmasına kadar mağrur fakat sadık bir tanrı kulu olarak yaşadı.

İblis lânetlendikten sonra, Tanrı'nın merhametine sığınarak af dilemediği için Aduvvullah (Tanrı düşmanı) adını alır (Kur'an 2/ 32).

Tanrı, Âdem'i topraktan yaratıp ona hayatı üfledikten sonra meleklerini bu yeni mahlûka secde etmeğe davet etti. Bütün meleklerin kabul ettiği bu daveti yalnız İblis reddetti, emre itaat etmeyişinin sebebini de: «Sen beni ateşten, onu topraktan yarattın, ben ışık ve hava, o ise sadece toprak olduğuna göre ona secde etmeyi kendime yediremem, o bana secde etmeli» diye açıkladı. İblis hasedi ve Tanrı buyruğuna karşı gelmesi yüzünden lânetlendi ve Tanrı huzurundan kovuldu. İblis, cezasının o sırada verilmemesi, Kıyamet zamanında ödemek üzere ertelenmesi için rica etti ve bu ricası kabul edildi. Ancak kendisine, Kıyamete kadar, Tanrı'ya sadık olmayan kulları sapkınlığa yöneltme gücü ve görevi gibi bizatihî suç olan bir güç ve görev verildi. (Kur'an 2/32; 7/10; 15/31; 17/63; 18/48; 20/215; 38/74).

İblis, tanrı katından kovulmasına sebep olan Âdem ile uğraşmaktan vaz geçmedi. Onu Cennetten kovdurmak için Havva'yı aracı olarak kullandı. Ona memnu meyveyi yedirdi. Bk. ÂDEM, HAVVA, ŞEYTAN.

Kıyamet kopunca İblis kendisine başeğenlerle birlikte Cehenneme atılacaktır. (Kur'an 26/94). Bu inanç tek tanrılı diğer dinlerde hemen aynen; çeşitli kozmogonilerde ise değişik şekillerde vardır.

◆ **İblisâne** zf. *Esk.* Şeytana yakışacak şekilde. (M)

İ.B.M., INTERNATIONAL BUSINESS MACHINES'ın kısaltması; amerikan şirketi; 1911 yılında Thomas J. Watson (1874 - 1956) tarafından, kartdelici makinelerin bulucusu Hermann Hollerith'in 1880'de aldığı patentleri işletmek ve geliştirmek için kuruldu. Büro makineleri alanında başta gelen bu firma, İ.B.M. *World Trade corporation* sayesinde 106 yabancı şubeyi kontrol eder. Hesap makinelerinden elektrikli yazı makinelerine, kompüterlere kadar her çeşit makine yapar: fatura hesap makineleri, kartdelici makineler, ayırıcılar, çizelge makineleri, kopya makineleri, hesap makineleri v.b. İ.B.M. World Trade corporation'ın imalâtı, en önemli şubeleri arasında paylaştırılmıştır. Almanya, Fransa, Büyük Britanya, İtalya ve Hollanda; bu şubelerde, üretimlerini başka kardeş şirketlere yöneltirler. İ.B.M. 1938 yılından beri Türkiye'de de faaliyet halindedir. (LM)

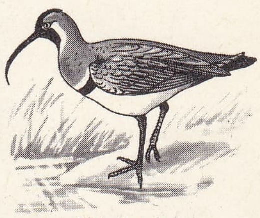
ibidorhynchus

İBN veya **İBNİ** i. (ar. *ibn*). *Esk.* Oğul, erkek evlât: *Ah, sen bilsen ışarılara ne yaman ibni yamanlar varır* (R.N. Güntekin). || *İbn-i arabî* (veya *ibn-ül-arabi*). Muhiddinî Arabî'nin lakabı. || *İbn-i arz,* vatanından ayrı bulunan, garip yolcu. || *İbn-i cellâ,* ünlü kimse. || *İbn-i haram,* gayrımeşru çocuk, piç. || *İbn-i harb,* savaşçı, savaş adamı. || *İbn-i hurre,* namuslu, dürüst kimse. || *İbn-i leyl,* hırsız. || *İbn-i sebil* (veya *ibn-üs-sebil*), yolcu.|| *İbn-i üsbûyn,* ayın ondördü. Çok güzel genç. || *İbn-i vakt* (veya *ibn-ül-vakt*), zamana uyan, zamanın gerektirdiği gibi davranan. || *İbn-üz-zeman,* zamane çocuğu. || *İbn-üz-zina,* piç.

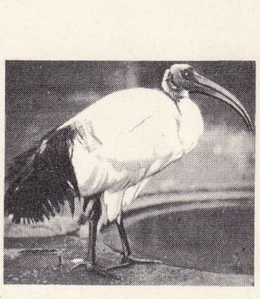
ibis

◆ **İbniye** i. Esk. huk. İslâm miras hukukunda araya kadın girmeksizin, ölen kimsenin, derecesi ne olursa olsun erkek füruunun kızına verilen ad. *Bint-ül-ibn* de denir. (*İbniye,* mirasçılık bakımından «ashabı feraiz»den sayılır. [Bk. FERAİZ.]) [M]

İBNE i. (ar. *ibne,* kız çocuk). [Kaba konuşmada] Homoseksüel ilişkide pasif erkek.

◆ **İbnelik** i. İbne olma hali. || İbne gibi davranma.

◆ **İbnetor** sıf. *Argo.* Homoseksüel erkek, ibne. (M)

İBNİ ABBÂD EBU ABDULLAH, arap fıkıhçı, mutasavvıf ve şairi (Ronda [İspanya] 1333 - Fas 1390). Yedi yaşındayken hafız oldu. Öğrenimini Fas ve Tlemsen'de tamamladı. Fas'ta Sala'ya yerleşti. Burada Ahmed bin Âşir'in, Tanca'da Ebu Mervan Abdülmelik'in derslerine devam etti. Fas'ta el-Karaviyin camii hatipliğine tayin olundu (1375). Şâzeli tarikatına bağlı bir sofiydi. (M)

İBNİ ABBAD EBÜL KASIM, Büveyhoğulları devletinin veziri, şair ve bilgin (Talakan [Isfahan] 938 - Rey 995). Babası da zamanının ünlü kelâmcısı, dil bilgini idi. Rüknüddevle'nin vezirlerindendi. İbni Abbad, tanınmış dilcilerden ders aldı. Öğrenimini Bağdat'ta tamamladı. Devlet hizmetine kâtiplikle girdi, kısa zamanda Müeyyidüddevle bin Rüknüddevle'ye kâtip oldu. Rüknüddevle öldükten sonra yerine geçen Müeyyidüddevle, İbni Abbad'ı vezir yaptı (976). Müeyyidüddevle'nin de ölümünden sonra Horasan'da bulunan kardeşi Fahrüddevle'nin hükümdar olmasını sağladı (987). Rey'de öldükten sonra muhteşem bir törenle Isfahan'a gömüldü. Siyaset alanında olduğu gibi edebiyat alanında da büyük bir ün kazanmıştı. Şirin ve yapmacıklı nesrin önde gelen simalarını sarayında topladı ve onlara hem koruyucu hem önder oldu. Belli başlı eserleri: *Kitabül Muhit* (10 ciltlik lûgat kitabı); *Kitabül Kâfi* (Mektuplar Toplulûğu); *Divan; el-Keşfün Müsavi şi'r el Mütenebbi* (Mütenebbi'nin Şiirlerinin Tenkit Edildiği Küçük bir Risale). [M]

İBNİ ABBAS ABDULLAH, Hz. Muhammedin amcasının oğlu. Bk. ABDULLAH BİN ABBAS. (M)

İBNİ ABD RABBİHİ AHMED, arap şairi. (Kurtuba 860 - ? 940). Kurtuba'da hüküm süren Emevîlerin azatlı kölesiydi. En ünlü eseri *el - Ikd* (Gerdanlık) adlı seçmeleridir. Eser 25 kitaba bölünmüştür ve her biri değerli bir taşın adını taşır, konusu o

Foto. LAROUSSE

zamanlar ülkede çok yaygın bulunan edep kitaplarından alınmıştır. (M)

İBNİ ABDÛN EBU MUHAMMED, arap asıllı ispanyol şairi. (Yabura [Evora] ? - Yabur 1134). Şiirleriyle genç yaşta Yabura emîri Ömer el - Mütevekkil bin el-Eftâs'ın dikkatini çekti. El - Eftâs Badacoz'da iktidarı ele alınca İbni Abdûn ona kâtip oldu (1080). Eftâsîler imparatorluğu çökünce murabıt askerlerinin kumandanı Sir bin Ebubekir'in hizmetine girdi (1092). Daha sonra murabıtlardan Ali bin Yusuf'un sarayına kâtip oldu (1134). Eftâsîler'in çöküşünü konu olarak yazdığı şiirle ün kazandı. (M)

İBNİ ABDÜLHAKEM (Abdurrahman), arap tarihçisi (öl. 871). Babası mısırlı, hadis ve fıkıh bilgini ve mâlikî mezhebi reisi idi. İbni Abdülhakem, soylu bir kişi olan Abdullah'ın kendisinden sonra ün kazanmış dört oğlundan biridir. Genellikle hadis ilmi ile uğraştı. En önemli eseri *Fütuh-u Mısır vel-Magrıp*'tır (Mısır ve Batının [Tunus, Fas, Cezayir] Fethi). Bu eserin bölümleri şunlardır: 1. Mısır ve Mısır'ın eski çağlardaki tarihi; 2. Mısır'ın müslümanlar tarafından fethi; 3. fethedilen toprak ve İskenderiye'deki malikâneler; 4. Amr ibnül Âs devrinde Mısır teşkilâtı ve yönetimi, fethin güneye ve batıya doğru yayılması: 5. Amr'ın ölümünden sonra Kuzey Afrika'nın ve İspanya'nın fethi; 6. Mısır kadıları (860 tarihine kadar); 7. Mısır'a gelen sahabeler tarafından yayılan hadisler. (M)

İBNİ ABDÜZZAHİR, memlûk sır kâtibi. (Kahire 1223 - ay.y. 1292). Hayatı hakkında fazla bilgi yok. Bazı memlûk sultanları devrinde sır kâtipliği (Divân-ül-inşâ) yaptığı tespit edilmiştir. Bir söylentiye göre, Memlûklularda ilk sır kâtibi İbni Abdüzzâhir'dir. Görevi, sultanlara gelen mektupları okumak, bütün önemli mektup ve vesikaları yazmaktı. Baybars halifeye biat ettiği zaman bu törende hazır bulundu, halifenin hutbesini kaleme aldı. Birçok önemli devlet işlemlerini yazı ile tespit etti. *Kitab ür-Ravzat-ül-Bâhiyet-üz Zahire fi-Hitat il-Mu'izziyet el-Kahire* adlı eserine özellikle arkeoloji bakımından önem verilir. (M)

İBNİ ACERRED ABDÜLKERİM, haricîlerin lideri (VII. yy. ?). Hayatı hakkında kesin bilgi yoktur. Taraftarlarına Acâride denilir. Sicistan, Horasan, Kirman ve Kûhistan'daki haricîlerin reisliğini yaptı. Haricîlerin ılımlı bir yol takip eden Necdiye koluna bağlıydı. (M)

İBNİ ÂCURRUM EBU ABDULLAH, arap bilgini (Fas 1273-ay.y. 1323). Öğrenimini Fas'ta bitirdi. Hacca gitti. Kahire'den geçerken dilci Ebu Hayyân Muhammed bin Yusuf'tan ders aldı. Fıkıh, edebiyat, matematik ve dil konularında kısa zamanda ün kazandı. Kur'an yazısı ve okuması konularında da geniş bilgisi vardı. Fas'ta Endülüslüler mahallesinde nahiv ve Kur'an dersleri verdi. En tanınmış eseri *El Mukaddime el-Acurrumiye fi Mabadi İlm el-Arabiye*'dir (Arap İlminin Prensipleri Hakkında Acurruminin Mukaddimesi). [M]

İBNİ AMMAR EBU ALİ, Trablus emîri (X., XII. yy.). 1099'da tahta geçti. Trablus'u kuşatan haçlı ordusu kumandanı Taymond St. Gilles'e baç vermek zorunda kaldı (1102). St. Gilles öldükten sonra yerine geçen kumandan Trablus çevresindeki kuşatmayı daha da yoğunlaştırınca (1107) Bağdat'a giderek selçuk hükümdarı Muhammed'den yardım istedi. Şehir halkı Trablus'u fatımî halifesine teslim etti. İbni Ammar selçuk hükümdarından istediği yardımı sağlayamadı, ancak Şam atabeyi Tugtigin'in askerlerinin yardımıyle Cabala'yı işgal etti. Haçlılar çok geçmeden Trablus ve Cabala'yı ellerine geçirdiler (1108). Ammar bir süre Tugtigin'in sarayında kaldıktan sonra Musul prensi Mes'ud'a 1118'e kadar vezirlik yaptı. Daha sonra abbasî halifesinin hizmetine girdi. (M)

İBNİ AMMÂR EBU BEKİR MUHAMMED, endülüslü arap şairi (öl. 1086). Ortaya ilk çıkışında derbeder bir hayat sürmekte ve kendisine câize verenlere övgüler söylemekteydi. Silb emîri el-Mutemid İbni Ammâr'dan hoşlanarak onu kendisine nedîm yaptı. Zamanın şairlerinden Hâmi ile birlikte sefahat âlemlerine dalması üzerine sürgüne gönderildi. Ancak el-Mutezid'in ölümünden sonra el-Mutemid tahta çıkınca onu sürgünden çağırarak kendine vezir yaptı. Birtakım entrikalar çevirerek saraydaki diğer şairleri başka yerlere göndermeyi başardı. Mutemid'in askerlerinin yardımıyle Murcia (Mursiye) şehrini zaptederek burada kendisini bağımsız emîr ilân etti. Ancak kısa bir süre sonra şehirden kovuldu; kendisine karşı geldiği ve suikast düzenlediği gerekçesiyle el - Mutemid tarafından idam ettirildi. İbni Ammâr'ın şiirlerine antolojilerde rastlanır. (M)

İBNİ AMMÂR EBU TÂLİB, Trablusşam'ın şiî kadısı (XI. yy.). Fatımî valisi Muhtarüddevle bin Bazzal'ın ölümü üzerine iktidarı ele aldı. Mısır halifesine karşı bağımsızlığını ilân etti. Hükümdarlığı sırasında Trablusşam gelişti ve Suriye'nin bir bilim merkezi durumuna geldi. Şehre bir medrese ve büyük bir kütüphane kurdu. (M)

İBNİ ARABÎ. Bk. MUHYİDDİN ARABÎ.

İBNİ ARABŞAH AHMED bin MUHAMMED, arap bilgin ve şairi (Şam 1389-Kahire 1450). Şam'ın Timur tarafından zaptedilmesi üzerine (1400) ailesiyle birlikte henüz on iki yaşındayken Semerkand'a gönderildi. Timur fethettiği ülkelerin bütün bilginlerini bu şehirde toplamıştı. Bu yüzden İbni Arabşah eğitimi ve öğrenimi için çok elverişli bir ortam buldu. Türkçe, farsça dillerini ve moğol yazısını öğrendi. Uzun süre yabancı ülkelerde yaşadığından yabancı anlamına gelen *Acemî* diye de anılır. İdgütimur medresesinde Seyyid Şerif Muhammed - ül - Cürcanî'den ders aldı. Sarf, nahiv ve hadis okudu. Bilgisini çoğaltmak için Çin sınırı ve Maveraünnehir'e kadar dayanan uzunca bir Türkistan gezisine çıktı (1408). Buralarda birçok bilginle tanışarak onlardan yararlandı. Dat ülkesine (Saray, Astırhan) ve Kırım'a gitti. Buralarda dört yıl kaldıktan sonra Karadeniz üzerinden Edirne'ye, osmanlı sultanı Çelebi Mehmed'in (1380 - 1421) sarayına girdi (1412). *Munis-ül-Uşşak* (Âşıkların Cana Yakın Olanı) adlı eserin yazarı, zamanın ünlü bilgini Şemseddin bin Hamza el Fenarî Burhaneddin Haydar el Havafî ile tanıştı. Çelebi Mehmed'den yakınlık ve yardım gördü. Edirne'de bulunduğu süre içinde birçok eseri Türkçeye tercüme etti. Birçok yabancı dil bildiğinden Divanı Hümayun'da görev aldı; Çelebi Mehme'in kâtibi sıfatiyle yabancı ülkelerle yapılan haberleşmeyi idare etti. Bir yandan da dostu Burhaneddin Haydar'dan *Miftah-ül-Ulûm* (Bilimlerin Anahtarı) okudu. Çelebi Mehmed'in ölümü üzerine anavatanı olan Şam'a döndü (1421). Mescid el Kasab'ın bir odasına kapanarak münzevî bir hayat sürmeğe başladı. Eserlerinin büyük kısmını bu süre içinde yazdı. Hicaz'dan Şam'a dönüşünde Mevlânâ Ebu Abdullah Muhammed bin Muhammed el Buharî'ye intisap etti; zamanın bu büyük bilgini ölünceye kadar, fıkıh, usûl ve maâni bilgisini arttırmak için onun yardımcılığını yaptı (1428-1438). Bu çalışmaları ve Mısır tekkelerinde oturması onun sofîliğe karşı gösterdiği merak ve eğilim olarak yorumlanır. Buharî'nin ölümü üzerine hac görevini yerine getirdikten sonra Mısır'a giderek (1438) Kahire'ye yerleşti. Kısa zamanda buradaki şair, edip ve bilginlerle yakın dostluk kurdu. Sultan el Malik el Çakmak kendisini himayesine aldı ve oturacak bir yer verdi. İbni Arabşah burada Sultan Çakmak hakkındaki eserini yazdı. Zamanın önde gelen aydınlarıyle münazara ve müşavereler de bulundu. Ancak, çevresindekileri hiçvetmesi, kadı Hamidettin, şair Burhaneddin Baûni'nin aleyhinde bulunması üzerine etrafındakiler kendisini Sultan Çakmak'a şikâyet etmeğe başladılar. Şikâyetler çoğalıp ciddîleşince sultan, İbni Arabşah'ı hapse attırdı. Beş gün hapiste kaldı ve tahliyesinden 12 gün sonra öldü. Bellibaşlı eserleri şunlardır: *Ukud-ün-Nasiha* (Aşk Öğütleri), biyografisinden parçalar; *Mir'at-ül-edeb* (Edep Aynası), anlam ve ifadenin esasları hakkında kaside şeklinde yazılmış 2 000 beyitlik eser: *Cilvet - ül - Emdah - ül - Cemâliye* (Cemâl'e Ait Övgülerin Görünüşü), bazı devlet adamlarının övüldüğü 183 beyitlik şiir; *Hitab-ül-İhab-ül-Nakib* ve *Cevab-ül-Şihab-ül-Sakib* (Şeyhin Yardımcısına Hitap ve Gelip Geçen Kıvılcım Adlı Esere Cevap); *Marzbanname*, Taberistan sultanlarından Marzban bin Rüstem Şarvin tarafından mahallî lehçe ile yazılan (X. yy.), Sadeddin Veravini'nin Farsçaya tercüme ettiği ünlü hikmet ve âdap kitabının farsça aslına uygun olarak Türkçe'den Arapça'ya tercümesi; *Cami-ül-Hikâyât* (Hikâyeler Toplamı); *Eb-ül-Leys* tercümesi; *Tabir-ül-Kadirî* (Kadirî Yorumu) tercümesi; *Acaib-ül-Makdur fi Nevaib* (Belâlar Üstüne Garip Kuvvet). Timur'un kişiliği ve fetihleri hakkında tarihî bir eser; *Et telif-üt-Tahir fi Şeyh-il-Malik-üz-Zahir Ebi Said* (Sultan el Malik el Zahir Çakmak Hakkında Eser); *Gurret-üs-Siyer fi Devlet-it-Türk ve'l-Tatar* (Türk ve Tatar Devletlerinin Parlak Tarihi); Arabşah'ın iki oğlu Şıhabeddin ve Hasan XV. yy.'da ün kazanmış iki bilgindi. (M)

İBNİ ASÂKİR, arap müelliflerinden baba oğul ikisinin ortak adı. — ALİ BİN EL HASAN (Şam 1105, ay.y. 1176). Öğrenimini Bağdat ve İran'ın başlıca şehirlerde yaptı. Şam'da *en-Nuriye* medresesine müderris oldu. *Tarih-i Medinet-i Dimaşk* (Şam Şehrinin Tarihi) adlı eserinde Şam ile ilgili belli başlı kişilerin biyografilerini topladı. Eser 80 ciltliktir, günümüze ancak birkaç cildi kalabilmiştir. — EL KASIM (1132 - 1203), Ali Bin el Hasan'ın oğlu. Başlıca eseri *El Mamiül Müstaksa fi Fezailil Mescidül Aksa*'dır (Mescid-i Aksanın Faziletleri). Bu eser *İbn-ül-Firkah*'ın *Bais-ün-Nüfus* adlı eserinin esaslı kaynaklarından biridir. (M)

İBNİ ASEM-El-KÛFÎ, islâm tarihçisi (?, 926). Hayatı hakkında kesin bilgi yoktur. Günümüze üç ciltlik *Kitabül Fütuh* adlı eseri kaldı. İslâm hadislerini anlayış ve yorumlayışı bakımından şiî olan İbni Asem'in bu eserinin ilk cildi halife Osman'ın hayatının sonuna kadar cereyan eden olayları anlatır; ikinci cildinde ise halife Osman'ın ölümünden halife Memun zamanına kadar geçen günlerden bahseder. Üçüncü cilt, halife Memun ile halife el Mutasım Billâh (öl. 866) zamanlarına ayrılmıştır. Taberî ve Bel'amî gibi islâm tarihçileri İbni Asem'in bu eserinden ilk kaynak olarak yararlanmışlardır. (M)

İBNİ ASIM (Ebu Bekr Muhammed bin Muhammed), endülüslü yazar ve fıkıh bilgini (Gırnata 1359 - ay.y. 1426). Zamanının ünlü bilginlerinden ders aldı. Özellikle maliki fıkhı üzerinde çalışmalar yaptı. Bir ara Gırnata başkadılığında bulundu. Bize ulaşabilen iki önemli eseri: *Tuhfet-ül-Hükkâm fi Nuket-il-Ukad ve'l-Ahkam* (Hükümler ve Zor Meseleler Hakkında Hâkimlerin Hediyesi), *Hadaik-ül-Ezahir fi-Mustahsen-il-Ecvibe ve'l-Mudhikat ve'l-Hikem ve'l-Emsal ve'l-Hikâyât ve'n-Nevadir* (Hikâyelerin, Atasözlerini, Güzel Sözleri, Güldürücü Fıkraları İçine Alan Kitap). [M]

İBNİ ASKER MUHAMMED, arap müellifi (el-Hibt [Kuzey Fas] ? - Kasr el - Kebir 1578). Hasan Şerif Abdullah el - Galip, geleneğe aykırı olarak oğlu Muhammed'i kendisine halef tayin etti. Bu yüzden Muhammed ile amcası Abdülmelik arasında savaş çıktı. İbni Asker savaşta Muhammed'in tarafını tuttu. Kasr el-Kebir civarında yapılan Vadi - ül Mehazin muharebesinde öldü. Bilinen eseri: *Devhat-ün-Naşir li Mehasini men Kâne mine'l-Magrıp min ehl-i Karn-il-Aşir* (Magrıp'ta 10. Asırda Yaşamış Kimselerin İyilikleri) adını taşır. İbni Asker bu eserinde bizzat tanıdığı yahut başkalarından duyduğu bilgilere dayanarak bazı evliyaların hayat hikâyelerini anlatır. (M)

İBNİ ATAULLAH AHMED bin MUHAMMED El-İSKENDERANİ, arap mutasavvıfı (? Kahire 1309). İbni Teymiye'nin görüşlerine karşı çıkışıyle tanındı. Bilinen eserleri *El-Hikem-ül-Ataiyye* (Ataullahın Hikmetleri); *Letaif-ül-Minen fi Menakıb-iş-Şeyh Ebi'l Abbas ve Şeyhihi Eb'il Hasan* (Ebu Abbas ve Şeyhi Ebu Hasan'ın Güzel Latifeleri). [M]

İBNİ BABÛYE EBU CAFER, şiî mezhebinin dört büyük hadisçisinden biri (? - Rey 991). Horasan'dan Bağdat'a geldi. Burada büveyhî şeyhi Rükneddevle kendisini himayesine alarak yetiştirdi. El-Saduk adıyle de tanınan İbni Bâbûye'nin yüz kadar eser yazdığı söylenir. En önemlileri şunlardır: *Kitabu men lâ Yahduruhu-ül-Fakîh*, şiî hadislerini konu edinen bir eser; *Meani - ül - Ahbâr* (Haberlerin Anlamları) şiî hadislerini konu edinen bir eser; *Uyunu ahbar-ır-Rıza* (Rıza'nın Haberleri-

nin Kaynağı), sekizinci şiî imamı Ali el-Rıza'nın hayatını, sözlerini ve mesleğini konu edinen bir eser; *Kitabı ikmal id-Din ve İtmam-ın-Ni'ma* (Din ve Nimeti Tamamlayan Kitap) imam Mahfi'nin şiî mezhebi hakkında bir kitap. (M)

İBNİ BACCE (Ebubekir Muhammed bin Yahya bin Saig), arap filozofu (? Zaragoza - Endülüs 1138). Doğu islâm dünyasında Farabî ve İbni Sina tarafından kurulan Meşaî okulunun Endülüs'teki temsilcisi (Ortaçağda *Avempace* diye anılırdı). Astronomi, tıp ve matematik alanlarında çalıştı, ayrı ayrı eserler verdi. Zamanının düşünce ve görüşlerine uyarak eski anadolu ve yunan filozoflarının, çağında bilinen eserlerini, yazılarını inceledi. Farabî ve İbni Sina gibi o da Aristoteles'in izinden yürüdü. Felsefesinde akla önemli yer verdi. Aristoteles'in mantığını yeniden yorumladı. Gazzalî'nin imanı akıldan üstün tutan görüşüne özellikle halvet görüşüne, ilâhiyat anlayışına karşı çıktı. İbni Bacce'ye göre insan aklı bilgi edinerek gelişir, kavrayış gücü, anlayış ve yorum yeteneği genişler, olgunlaşır. Bilginin kaynağı akıl ve duyulardır. İnsan bilim ve felsefe ile içinde yaşadığımız âlemi, tabiatı kavrayabilir. Bilginin kesinliğe ulaşmasında en sağlam temel mantık ölçülerine uyma, eksiksiz bir akılyürütmedir. İnsan bilgisi genişlediği, kesinlik kazandığı ölçüde akıl da gelişir, anlayış gücü daha sağlam temellere, daha kesin ilkelere ulaşır. Akıl insanı kesin bilgi yoluyle Tanrı'ya kavuşturur, insan aklı belli bir alanda Tanrı'yı anlamağa, kavramağa, elverişli bir niteliktedir. Erdem (fazilet) akıl ölçülerine uymakla elde edilir. İnsanla bütün öteki varlıklar arasında içten bir bağ vardır. İnsan, içinde yaşadığı dünyanın kurallarıyle, yapısıyle sürekli bir bağlılık içindedir. İnsan varlığında hayvan, maden, bitki gibi varlıkların birleştiği bir öz vardır. Bu bağlılık insan - hayvan, hayvan - bitki, bitki - maden ilişkisi doğrultusundadır. İnsanı başarıya ulaştıran, bilmeyi sağlayan *faal akıl*'dır (el akl-el faal). Faal akıl insanı basamak basamak yükselterek peygamberlik katına ulaştırır. İnsan için en yüce, ulaşılması gereken en mutlu âlem yalnız akıl âlemidir. İnsan için gerçek mutluluk, içinde yaşanılan dünyadadır. İnsan bilgi yoluyle faal akıl ülkesine, mutluluk âlemine ulaşır, akıl insanı bütün kötülüklerden, geçiciliklerden, olgun insana yakışmayan eksikliklerden uzaklaştırır, erdeme kavuşturur. Mutlu devlet, bilgelerin, erdemli kimselerin yönettiği devlettir; akıl kurallarına, faal akıl ilkelerine göre düzenlenen devlettir. Gerçek devlet akıl devletidir. İnsan, bilgisini arttırarak, düşünce ve anlayış yeteneklerini adım adım geliştirerek faal akla ulaşabilir. XIII. ve XIV. yy.larda ilkçağ felsefesinin Batıda bilinmesi, tanınması yolunda yapılan çalışmalarda İbni Bacce başvurulan ana kaynaklardan biri olmuştur. İbni Bacce, düşüncelerini *Kitabünnefs* (İnsan Üstüne Kitap), *Risaletül İttisal* (Ulaşma Risalesi), *Risaletül Veda* (Ayrılık Risalesi), *Tedbirül Mütevahhid* (Birliğe Ulaşma Yolu) adlı eserlerinde, mantıkla ilgili kısa yorumlanmalarında ortaya koydu. (→ Bibliyo.) [M]

İBNİ BAKİYE NASIRÜDDEVLE, büveyhî veziri (928-978). yoksul bir aileden yetişti. Önce Muiduddevle'nin sarayında mutfak nazırlığı yaptı. Bahtiyar tarafından vezir seçildi (973). Bağdat zaptedilerek Bahtiyar'ın Aduddevlet tarafından hapsedilmesi (975) üzerine Adududdevle tarafına geçti. Vasit ve civarının yönetimi kendisine verildi. Burada Adududdevle'ye muhalif bir tutum takındı. Daha sonra Bahtiyar'ın hapisten kurtularak Adududdevle'yi yenmesi ve Bağdat'tan çıkartması üzerine, Bağdat'a döndü. Burada mütemadiyen Bahtiyar'ı Adududdevle aleyhine kışkırttı. Yapılan savaşta Bahtiyar yenilerek Vasit'e çekildi ve İbni Bakîye'nin gözlerine mil çektirdi (977). Daha sonra da onu Adududdevle'ye teslim etti. Fillere çiğnetilmek suretiyle öldürüldü. (M)

İBNİ BAŞKÜVAL EBUL KASIM, endülüslü arap hadişçi ve tarihçi (Kurtuba 1101 -ay.y. 1183). Öğrenimini Kurtuba ve İşbiliye'de yaptı. Hadis ve özellikle İspanya tarihi konusunda geniş bilgi edindikten sonra bir süre İşbiliye'de kalarak Ebubekir İbnül Arabi'ye naiplik etti. Hocaları ve öğrencileri arasında zamanın ünlü bilginleri vardır. Biyografi yazan en ünlü arap yazarıdır. Yazdığı elli kadar eserinden bilinenler şunlardır: *Kitab-üs-Sıla fi Tarihi Eimmet-ül-Endülüs* (Endülüs İmamlarının Tarihini Birleştiren Kitap). Bu eserde endülüslü bilginlerin harf sırasına göre yazılmış biyografileri vardır; *Kitab - ül - Gavamız vel Mübhemat min-el-Esma* (Müphem ve Anlaşılmayan Sözleri Açıklayan Kitap) adlı eserde, adlarının yazılışı birbirini andıran, yazılışı güç olan hadisçilerin adları yer alır: *Kitab-ul-Müstağisin Billahi Teâla İndel-Mühimmat ve-l-Hacat* (Sıkışık ve Zor Durumlarda Allah'tan Yardım İsteyenlerin Kitabı). [M]

İBNİ BATTUTA (Şerefüddin Ebu Abdullah Muhammed bin Abdullah bin Muhammed bin İbrahim et-Tanci), arap gezgini (Tanca 1304 - ? 1369). Genç yaşında (1325) hacca gitmek üzere ülkesinden ayrıldı. Yolculuğu sırasında gittiği yerlerde din ve hukuk işlerinden anlayan bir kimse olduğu için itibar gördü ve büyük kimselerle tanıştı. Hac ziyaretinden önce Antakya'ya kadar olan yerleri gördü; sonra da İran ve Irak'ın kuzeyinden başlamak üzere Mardin'e kadar olan yerleri dolaştı. Sonra yeniden güneye döndü. 1329-1330 Yıllarında Mekke'de bulundu, daha sonra Yemen'i dolaşarak oradan Afrika'ya geçti ve Somali'den sonra Afrika'nın doğu kıyısını takip ederek Zengibar'a gitti. Buradan Arabistan'a döndü. Oradan Suriye'deki Lazkiye'ye ve bir ceneviz gemisiyle Anadolu, Alaiye'ye (Alanya) geçti ve Anadolu'nun önemli yerlerini (Antalya, Burdur, Isparta, Eğridir, Denizli, Konya, Karaman, Aksaray, Niğde, Kayseri, Sıvas, Erzurum) gezdi. İleri sürdüğüne göre bütün Marmara bölgesini de dolaştı ve Kastamonu'dan Sinop'a gitti. Oradan gemi ile Kırım'a geçerek Güney Rusya'da bulunan Özbek Hanın ordugâhına ulaştı. Gene kendi anlatışına göre oradan Bulgar şehrine ve İstanbul'a geldi. Bundan sonra yeniden doğuya geçerek Özbeklerin başkenti Saray'da bir süre oturduktan sonra Harizm, Maveraünnehir, Horasan ve Afganistan'da bulundu. Hint diyarına geçti ve Dehli'de (Delhi) 7 yıl süre ile kadılık ve benzeri önemli görevlerde bulundu. Bir ara hint padişahlarından Tuğluk Şahın emri üzerine Çin'e elçi olarak gönderildi. Sonra İndonezya'ya, Cava'ya gitti, oradan Çin'e geçerek Pekin'e vardı; ancak burada siyasî durumu iyi görmedi ve 1349'da memleketi Fas'a döndü; Sultan Ebu İnan tarafından kabul edildi. Ancak gezilerini tamamlamadığına inandığından İspanya'ya geçti, dönüşte Büyük Sahra'yı ve Sudan'ı ziyaret etti. Böylelikle yolculuğu sona erdi. Daha sonra notlarını biraraya getirdi ve büyük seyahatnamesi için hazırlıklara başladı. İbni Battuta, dolaştığı yerler hakkındaki bilgileri, Fas sultanı Ebu İnan'ın isteğiyle bilginlerden İbni Cuzey el-Kelbî'ye yazdırmak suretiyle toplamıştır. Seyahatnamesinin asıl adı *Tuhfet-ün-Nuzzar fi Garaib-il-Emsâl ve'l-Acaib-il-Esfar*'dır (Garip Seferler ve Tuhaf Örneklerle Karşılaşanların Armağanı). *Rihle* (Göç) adı da verilen bu eser daha çok *İbni Battuta Seyahatnamesi* diye anılmaktadır. Eser meydana getirilirken İbni Battuta gördüklerini aynen anlatmış, İbni Cuzey'in kendisi de esere bazı bilgiler ve hikâyeler eklemiş, önemli şehirlerden Şam, Bağdat, Kahire, Mekke ve Medine'den söz eden sayfalarda tanınmış şairlerin şiirlerinden aldığı kıtalara yer vermiştir. Seyahatnameyi gözden geçirenler, birçok bilginin eski coğrafyacı ve gezginlerin eserlerinden alındığını ve meselâ Bulgar şehri hakkında verdiği bilgilerin ve benzerlerinin de gerçeğe uymadığını ortaya koymuşlardır. Aynı şekilde Çin dönüşünde Sumatra hükümdarı ile görüştüğü ve oğlunun düğününde bulunduğu yolundaki yazı da doğru değildir. İstanbul hakkında bilgi verirken de imparatorların adını yanlış yazmıştır. Bundan başka, Anadolu'daki gezi sırasında, meselâ birdenbire Erzurum'dan Birgi'ye bir günde gelmesi de gerçeğe uygun görünmemektedir. Bunlar bir yana bırakılırsa, seyahatname, her bakımdan önemli bir eserdir. Özellikle Doğu Afrika, Nijerya, Sudan, İndus, Sumatra ve Maldiv adaları hakkında verdiği bilgiler doğrudur. Ayrıca seyahatnamede, Luristan atabeyleri, İlhanlılar ve Asya'da geçişli yerlerdeki valiler, emîrler, kumandanlarla, askerî ve idarî teşkilâtları hakkında geniş bilgi bulunmaktadır.

Bundan başka Anadolu hakkında verilen bilgiler ile ahîler hakkındaki bölüm ilgi çekicidir. Seyahatnamenin yemek, giyim, kuşam ve geleneklerle ilgili etnoloji ve folklor malzemesi de zengindir. Ayrıca islâm dünyasının ekonomi, sanat ve ulaştırma meselelerini inceleyecekler için de geniş bilgi vardır. Seyahatnamenin yazılması 1355'te sona ermiştir. Eserin yazarının, yani İbn Cuzey el-Kelbî'nin elinden çıkmış olan nüshası Paris'te Bibliothéque Nationale'de bulunmaktadır. Eserin Türkçeye tercümesi Mehmed Şerif Paşa tarafından 1917-1919 yıllarında yapıldı. (M)

İBNİ BERRÎ (Ebu'l-Hasan Ali bin Muhammed bin Ali bin Muhammed bin El-Hüseyin El-Ribâtî) arap dil bilgini (Tâza 1261-ay.y. 1333). İslâmî bilimlerde geniş bir bilgi sahibi idi. Kur'an-ı Kerim'in çeşitli kırâat tarzları üstünde üstat sayılırdı. Tâza'da bir süre adl, yani tezkîye kâtibi olarak Tahrirat divanında çalıştı. Ölümüne kadar bu görevde kaldı ve Tâza'da gömüldü. İbni Berri'nin başlıca eserleri şunlardır: *Fî Mahâric el-Hurûf* (Harflerin Mahreçleri) [harflerin çıkış ve doğuş yerleri üstüne]. Eser otuz iki beyitlik kısa bir manzum risaledir. Bir yazması Almanya'da, Berlin'dedir; *Ed-Dürer el-Levâmi fî Asl Makra el-İmâm Nâfi* (İmam Nâfi'nin Eserinden Parlayan İnci Taneleri). Bu kitap, ilki gibi recez vezninde yazılmıştır ve iki yüz kırk iki beyitlik bir manzumedir. Kur'an-ı Kerim kıraatinden bahseden eser 1298 yılında tamamlandı ve büyük bir ün kazandı. İbni Berrî bu manzumesini, 776 veya 785 yıllarında vefat etmiş olan Ebû Nu'eym el-Medânî tarzında kaleme aldı. Eser, Kahire ve Tunus'ta, Kur'an-ı Kerim kıraatine dair risaleleri toplayan dinî mecmualar içinde pek çok defa yayımlandı. Bu eserin en sağlam neşri Tunus'ta, 1906 yılında, İbrahim bin Ahmed El-Marignî Et-Tûnisî tarafından *En-Nucûm Et-Tevâli ala' d-Dürer El-Levâmi fi asl Makra El-İmâm Nâfi* (İmam Nâfi'nin Eserinden Parlayan İnci Tanelerinden Yükselen Yıldızlar) adı altında yapıldı. (M)

İBNİ BERRÎ (Ebu Muhammed bin Abdullah), arap gramerci ve dilcisi (Şam 1106 - Kahire 1187). Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Öğrenimi sırasında değerli hocalardan ders aldı. Zamanında «gramercilerin sultanı» vasfını kazandı. Başlıca eserleri: *Kitab-üt Tenbih v'el İzah amma Vakaa min'el-Vehm fi-Kitab-is-Sihâh* (Kitab-üs-Sihah'taki Bazı Konuların Açıklanması ve Düzeltilmesi); *Havâşi alâ'l-Muarreb-üc Cevalikî* (Cevalikî'nin Arapçalaşmış Sözler Adlı Kitabına İlâve); *Kitabı Galat-id-Düefâ min'el-Fukaha* (Fıkıhçıların Yanlış Sözcükleri Üstüne Kitap); *Ez Zebb an'il-Hariri* (Hariri'yi Savunma). [M]

İBNİ BEVVAB (Ebül Hasan Ali bin Hilâl), arap hattatı (Bağdat ? - ay.y. 1032). Alâeddin İbni Bevvab veyahut yalnız İbni Bevvab diye tanınır. Babası İbni Sırrî, Büveyh devletinde padişahların kapıcısı idi. Genç yaşta Kur'an'ı ezberlemişti. Hat sanatını Mehmed bin Esed'den ve onun arkadaşı Mehmed bin Semsânî'den öğrendi. İbni Mukle'nin yazılarını da gözden geçirerek sülüs ve nesih yazısını daha güzel bir şekle sokmuştur. Hattan bahseden eserler kendisinin birçok Kur'an yazdığını bildirir. Topkapı Sarayı kitaplığında örnekleri vardır. Hat tarihi bakımından, İbni Mukle'den sonra ikinci hamleyi yapan büyük sanatçıdır. (M)

İBNİ BİBİ (Nasreddin Hüseyin bin Muhammed), iranlı tarihçi ve yazar (XIII. yy. sonları). Nişapur'lu bir aileden geldiğini kendi yazılarından öğreniyoruz. Önceleri nücûm bilgileri üzerinde çalıştı, sonra kendini edebiyat ve tarihe verdi. Anadolu Selçukluları üstüne yazdığı *El-Evâmir-ül-Alâiye fi'l-Umûr-il-Alâiye* (Alaeddin Cüveynî'nin Alaeddin Keykubad'ın İşlerine Dair Emirleri) adlı eseriyle ün kazandı. İbni Bibi, Anadolu Selçuklu tarihinin ana kaynaklarından biri olan bu eserine Gıyaseddin Keyhüsrev I ile başlar ve İzzeddin Keykavus I'in Anadolu'ya girişi (1280), ilhanlı hükümdarı Abaka Hanın Harput, Malatya ve Sıvas bölgelerini almasıyle bitirir. İbni Bibi, bu eserini tarih belgelerine dayanmaksızın, yalnız gör-

düklerini, yaşadığı olayları göz önünde tutarak yazdı. Böyle bir eser yazmasını, eserine Rum ülkesinin fethinden başlamasını kendisine Alaeddin Cüveynî'nin söylediğini açıkça bildirir. İbni Bibi'nin eseri düzenli ve bilimsel bir tarih olmaktan çok bir vakayiname niteliği taşır. Olayları akış sırasına göre ve göründükleri gibi anlatır. İnceleyici bir tutumla olayların ortaya çıkış sebeplerini araştırmaz. Kullandığı dil bir tarihçiden çok edebiyatçı olduğunu gösterir. Anadolu, İran ve gezdiği öteki ülkelerde gördüklerini bazen bütün ayrıntılarıyle anlatır. İçinde yaşadığı toplulukların özelliklerini, davranış ve sosyal durumlarını, tarih olaylarının arasına sıkıştırarak diline edebî bir çeşni katar.

İbni Bibi'nin eseri Anadolu Selçukluları ve komşularıyle olan karşılıklı bağlantıları üzerinde araştırma yapan şarkiyatçılar tarafından birkaç defa yeniden düzenlenmiş ve yayımlanmıştır. (M)

İBNİ BUTLAN JOANNES, bağdatlı hıristiyan arap hekimi ve yazarı (XI. yy.). Bağdat'tan ayrılarak (1049) el-Rahba, el-Ruşafa, Halep, Antakya, Lazkiye ve Mısır'da Fustat'a gitti. Burada meslektaşı Ali bin Fustat ile tanıştı. Bu tanışma iki yazar hekim arasında şiddetli tartışmalara ve karşılıklı reddiyeler yazılmasına sebep oldu. Durum gerginleşince İbni Butlan Mısır'dan ayrılarak İstanbul'a geldi (1054). O sıralarda İstanbul'da bir veba salgını çıkmıştı. Daha sonra Antakya'ya döndü. Eserleri: *Takvim-üs-Sıhha* (Sağlığın Düzenlenmesi) ve *Dayet-el-Etibba alâ Mezheb Kelile ve Dimne*'dir (Kelile ve Dimne Yoluna Göre Doktorların Çağrısı). [M]

İBNİ CEBRON (Süleyman bin Yahuda), yahudi şairi ve düşünürü (Malağa, İspanya 1020'ye doğr. - ? 1070'e doğr). Ortaçağ Latincesinde ve roman dillerinde adı *Avencebrol* veya *Avicebron* olarak geçer. Gençlik yıllarını Zaragoza'da geçirdi, burada devlet ve bilim adamı şair Samuel ha - Nagid'in himayesinde yetişti. 16 Yaşında çeşitli arap vezinlerinden yararlanarak hem ispanyol hem de filistin geleneğine göre ibranîce şiir yazmağa başladı. Kendine özgü bir üslûba sahip olan ve onu geliştiren İbni Cebron, ortaçağ ibranî şiirinin en güzel örneklerini verdi. Dinî ve dünyevî konularda 400 kadar lirik şiiri vardır. Ayrıca Şehbu'ot şöleni için *Azharot* adlı dinî bir şiir de yazmıştır. *Keter Malkhut* (Krallık Tacı) adlı eseri, Tanrı'nın tabiatını, evreni ve insanın kaderini anlatan ve günahların itirafıyle son bulan didaktik bir şiirdir. Bu şiir yahudilerin Kefaret günü âyininde okunurdu. İbni Cebron'un en önemli felsefe eseri Arapça olarak yazılmıştır. Bugün elde yalnız Johannes Hispanus ve Dominicus Gundisalvi tarafından yapılmış *Fons Vitae* (Mekor Hayim) [Hayat Kaynağı] adlı latince bir tercümesi bulunmaktadır. İbni Cebron'un metafizik sistemi yeni eflatun'cu olmakla birlikte İbni Falaguera'nın verdiği bilgiye göre Empedokles'e ait bazı metinlere dayanmaktadır. Fakat kaybolmuş olan ve Aristoteles tarafından yazıldığı ileri sürülen bir kaynaktan alınmış olması ihtimali daha kuvvetlidir. İbni Cebron'un 3 cilt tutan şiirleri dışındaki eserleri şunlardır: *Fons Vitae* (Hayat Kaynağı); Ahlâk üstüne bir araştırma olan *Kitabı Islah-ül-Ahlâk* (Ahlâkın Düzeltilmesi Konusunda Kitap). [M]

İBNİ CEHİR, dört arap vezirinin ortak adı. FAHRÜDDEVLE EBU NASR MUHAMMED, çeşitli melik ve halifelere vezirlik yapan arap devlet adamı (Musul 1007/1008-ay.y. 1090). Musul, Halep, Diyarbekir, Bağdat'ta vezirlik görevlerinde bulundu. Diyarbekir'e vali oldu (085). — EMİDÜDDEVLE EBU MANSUR MUHAMMED, Fahrüddevle'nin oğlu (1043 / 1044-1100). Vezir Nizamülmülk'ün kızlarından biriyle evlenerek selçuk hükümdarlarıyle akrabalık kurdu (1069-1070). Halife el-Muktedi'ye vezir oldu (1083-1084) Devlet gelirlerini çaldığı iddiasıyle tevkif edildi ve hapishanede öldü. — ZAİM EL RUESA KEVAMÜDDİN EBUL KASIM, Emidüddevle'nin kardeşi, (XII. yy.) Âmid'i zaptetti (1085). Melikşah kendisini vezir yaptı (1103) sonra azletti (1106). Sonra ikinci defa vezirliğe getirildi (1109-1110). — NİZAMÜDDİN EBU EL-MUZAFFER, (XII. yy.) önce üsdâddâr (kâhya), sonra halife el-Muktefi'ye vezir (1140-1141) oldu. (M)

İBNİ CEMAA, Hama'lı arap bilginler ailesi: BEDREDDİN EBU ABDULLAH MUHAMMED (1241-1333), Şam'da öğrenim gördü; müderrislik yaptı. Daha sonra Kudüs kadısı (1288), Kahire başkadısı (1291), Şam başkadısı (1294) oldu. 1302'de yeniden Kahire kadılığına getirildi. 1327 Yılına kadar orada kaldı. Yazdığı eserleri içinde en önemlisi *Tahrir-ül-Ahkâm fi Tedbir Ehl-il-İslâm* (İslâmların Tedbirlerine göre Hükümlerin Yazılışı). — EBU ÖMER ABDÜLAZİZ, Bedreddin Ebu Abdullah'ın oğlu (Şam 1294 - ?, 1366). Mısır ve Suriye başkadılığında bulundu. Kahire'de müderrislik yaptı. — İBRAHİM BİN ABDÜRRAHİM, Ebu Ömer Abdülaziz'in oğlu (Kahire 1325 - Şam 1388). Öğrenimini Kahire ve Şam'da yaptı. Mısır başkadısı (1371) ve Selâhiye müderrisi oldu. Bir yıl sonra Kudüs'e döndü. 1379'da ikinci defa Mısır başkadısı, sonra Şam kadısı oldu (1383). — EBU ABDULLAH MUHAMMED BİN EBUBEKİR, İbrahim bin Abdürrahim'in oğlu (öl. 1416) Kahire'de tıp ve felsefe okuttu. *Bed-ül-Amali* (İsteklerin Doğuşu) adlı şiiri yorumladı. (M)

İBNİ CEZLE, (Ebu Ali) bağdatlı hekim (öl. 1100). Hıristiyandı; bir mutezilî olan hocasının etkisiyle müslüman oldu (1074). Batı dünyasında **Ben Gesla** adıyle bilinir. El - Muktedî'nin sarayındaki hekim Said bin Hibatullah'tan tıp öğrendi. Bağdat'ta oturduğu semtte dostlarını parasız tedavi eder, ilâç verirdi. Eserleri: *Takvim-ül-Ebdân fi tedbir-il-İnsan* (Bedenlerini Korumak İçin İnsanların Alacağı Tedbirler). Eserde hastalıklar grup grup cedveller şeklinde toplanmıştır; *Min hac ül-Beyân fima Yestamiluh'ül-İnsan* (İnsanların Kullandıkları Şeyleri Açıklama Yolu). Halife el-Muktedi için yazılan eserde tıbbî bitki ve ilâçların adları alfabe sırasıyle gösterilmiştir. (M)

İBNİ CİNNİ, arap filoloğu (öl. 1002). Bir yunanlı kölenin oğlu. Ebu Ali Farisî el Fasavî'den ders gördü. Hocasının ölümüne kadar onunla birlikte 40 yıl İran'da Seyfüddevle ve Adudüddevle'nin yanında kaldı. Zamanın ünlü bilginleriyle tanıştı. Bağdat'ta el-Farisî'nin yerine geçti. Daha çok sarf ile ilgilendi, tasrif konusundaki bilgisiyle ün kazandı. Nahiv'de Basra ve Kûfe okulları arasında orta bir yol seçti. Eserleri: *Kitab-ı Sir rül-Sina ve Esrar-ül-Belâga* (Arapça Sesli ve Sessiz Harflere Dair); *Kitab-ül-Hasais fi-İlmi Usûl-ül-Arabiye* (Arapçanın özellikleri). [M]

İBNİ CÜBEYR, (Ebul-Hüseyin Muhammed), arap seyyahı (Valencia 1145, İskenderiye ?). Fıkıh ve hadis öğrenimi yaptı. İki kere hacca gitti ve doğu ülkelerini gezdi. İkinci gezisinde İskenderiye'de öldü. Yazdığı *Seyyahatname* adlı eser özellikle Sicilya'nın Guillaume le Bon yönetiminde bulunduğu günlerin tarihi hakkında değerli bilgiler taşır. (M)

İBNİ DAVÛD, iran asıllı Bağdat'lı fıkıhçı ve şair (868-909). Zâhiriye mezhebinin kurucusu; Isfahan'lı Dâvud bin Ali'nin (815-883) oğlu ve selefi. Edebiyata olan ilgisi genç yaşta başladı. Zamanının ünlü şairi el-Buhturî ile dostluk kurdu. Ahmed bin Yahya el-Şeybânî'nin etkisi altında kaldı. Eserleri: *Kitab-üz-Züher* (Çiçekler Kitabı) 890. Eserde şairin kendi şiirlerinden başka çağdaş 250 kadar arap şairinin şiirleri yer alır. Bir aşk antolojisi nietliğindedir. Eserde şiirlerin yanısıra nesir ve kafiyeli nesir örnekleri de vardır: *Kitab-ül-İnzar* (Korkutma Kitabı); *Kitab-ul-Vusul ilâ Marifet-i Usul* (Usul Bilgisine Ulaştıran Kitap); *el-İntişâr*. Her iki kitap da fıkıh konusundadır. (M)

İBNİ DEYSAN, iran asıllı suriyeli filozof (154 - 222). Süryanîce adı *Berdesanes*'tir. Anne ve babası İran'dan Edessa'ya (Cufa) göçtü (139). Eğitim ve öğrenimini kral Ma'nu'nun sarayında şehzade Abgar ile birlikte gördü. Heyet ve nücûm bilimleri üstünde çalıştı. Hıristiyanlığı kabul etti (179). Valentin, Marcion ve gnostiklere karşı olmakla birlikte evren hakkında onların sistemini andıran bir sistem kurdu. Müslümanlar onun sadece «İyilik ve Kötülük» ile «Aydınlık ve Karanlık» hakkındaki teorilerini bilirler. Bu teoriler, Deysan'ın ikicilik görüşüne bağlı olduğunu gösterir. Kurduğu mezhep Ortaçağın son zamanlarına kadar sürdü. Mezhebini benimseyenler iki gruba ayrıldı. Bir kısmı Aydınlık'ın kendi isteği ve iradesiyle Karanlık'a karıştığını, öteki kısmı ise Aydınlık'ın kendi isteği dışında Karanlık'ın kötülük ve kokuşmuşluğunun baskısında kaldığını ve bundan kurtulmağa çalıştığını öne sürdü. Taraftarlarına Fırat nehrinin denize döküldüğü bölgede, Çin ve Horasan'da tek tük rastlanır. Mannes'in öncüsü sayılır. Bir müneccim olması gerçeğe daha yakındır. Yıldızların, yaratıkları yöneten ve onlara hükmeden reisler olduğunu kabul ediyordu. Ona göre kader, Tanrı tarafından gezegenlere ve dört unsur'a verilmiş fiil tarzıdır. Bu fiil ruha doğru inince akılları, cisme doğru inince de ruhları ıslah eder. İnsan hayatı, tabiat kanununa bağlıdır. İnsan hürriyeti kader ile savaşarak imkân nispetinde ona karşı koymaktır. (M)

İBNİ DOKMAK, türk asıllı islâm fıkıh ve tarih bilgini (Kahire 1349 - ay.y. 1407). Ataları Mısır memlûk hükümdarı el-Nâsır Muhammed bin Kalavun'a kumandanlık etti. Fıkıh ve tarih öğrenimi yaptı. Koyu bir hanefî idi. Bu yüzden *Tabakât* adlı kitabında İmamı Şâfî aleyhinde bulundu ve şâfiî kadısı Celâleddin tarafından dövdürülerek hapsettirildi. Bir süre Dimyat'ta da kaldı. Eserleri; *El-Cevher-es-Semîn fi Siyer-il-Mülûk ve Selâtin* (Sultanların ve Meliklerin Hayat Hikâyeleri Hakkında Kıymetli Mücevher) Dört halife, Emevîler, Abbasîler, Eyyubîler ve Mısır Memlûkluları tarihi; 12 ciltlik genel islâm tarihi; *Kitab-ül İntişâr li Vâsitât ikd-il-Emsâr* (Şehirler Dizisi İçin Yardımcı Kitap) 10 islâm şehrinin 10 ciltte anlatılan coğrafya ve topografyası; *Nazm-ül-Cüman fi-Tabakât-i Eshâb-ı İmâmına en-Numan* (İmamımız Ebu Hanifenin Arkadaşlarının Hayat Hikâyelerine Ait İnci Dizisi); *Tercüman-üz-zaman fi terâcim el-ayân* (İleri Gelen Kimselerin Hayat Hikâyelerine Ait Zamanın Tercümanı) biyografiler. (M)

İBNİ DÜREYD, arap dilcisi (Basra 837 - 934). Güney arabistanlı bir ailenin oğlu. 871'de Zanc (zenci) ayaklanması sırasında Umman'a kaçtı. 883'te İran'a gitti, 920'de Bağdat'a yerleşinceye kadar İran'da kaldı. Geniş çapta bir lûgat olan *Kiab el-Camhora fi İlm-el-Luga* (Lûgat Bilgisi Üstüne Kitap) adlı eserin yazarıdır. Kitapta çok az rastlanan kelime biçimleriyle ilgili uzun bölümler bulunması eserin bütünlüğünü biraz bozmaktadır. Diğer bir eseri de *Kitab-el-İştikak*'tır (Söz Kökleri Üstüne Kitap), bunda arap kabile adlarının etimolojisini inceler.

Zeki Mubarek *La Prose Arabe au VI. Siècle de l'Hégire* (Hicret'in IV. yy.da Arap Nesri) [1931] adlı kitabında, *Erbaûn Hadis* (Kırk Hadis) adlı eserin yazarının ve daha sonra el - Hamadanî ve el - Harirî tarafından geliştirilen makame'nin (küçük hikâye) bulucusunun İbni Düreyd olduğunu öne sürer, fakat bu eserden günümüze yalnız bazı parçalar kalmıştır. Bunların da makame türüne doğrudan doğruya bağlanacak kadar bir özelliği bulunmamakta, diğer arap edebiyatı fıkra örneklerine çok benzemektedir. (M)

İBNİ EBİDDÜNYA, arap müellifi, abbasî halifesi el-Muktefî'nin eğiticisi (823-898). Hepsi edebî bilgiler hakkında olan 19 eseri vardır. Başlıcaları: *Mekârim-ül-Ahlâk* (Ahlâkın Prensipleri); *Fezail-i Asr-ı Zilhicca* (Zilhiccenin Onuncu Gününün Faziletleri); *Kitab-ül-Akl ve Fazlihi* (Akıl Faziletleri); *Zemm-üd-Dünya* (Dünyanın Kötülenmesi); *Kitab-ül-Cû* (Açlık Kitabı); *Men Aşa Ba'de'l Mevt* (Ölümden Sonra Yaşayan), *El-Ferecü Bade-Şidde* (Darlıktan Sonra Ferahlık). [M]

İBNİ EBİ DİNAR, arap tarihçisi (XVII. yy.). El-Münis fi ahbar-ı İfrikiye ve Tunus (Tunus ve İfrikiye'ye Ait Hoşa Giden Haberler) adında tarihi bir eser yazdı (1681 veya 1698). Eser sekiz bölümlüdür. Bölümlerde Tunus, İfrikiye, İfrikiye'nin müslümanlar tarafından zaptı, Ubeydiler, Tunus'taki Sinhâceler, Beni Hafs, Tunus'un osmanlı yönetimi hakkında tarihî bilgiler vardır. Son bölümde kendi çağında Tunus'ta cereyan eden olaylar anlatılmıştır. (M)

İBNİ EBİ HACELE, arap şairi (Tlemsen 1325 - Kahire 1375), Şiirleri Ömer bin el -

Fâriz tarzındadır. Kahire'de bir veba salgınında öldüğü zaman Mancak'ın kurduğu sufî zaviyesinin şeyhiydi. Zamanımıza iki eseri kaldı: *Divan-ül-Şebâbe* (Gençlik Divanı). Ünlü sevgililerin hikâyeleriyle sevgi şiirlerinden seçmeler; *Sukkerdân-üs-Sultan -el-Malik-ün-Nâsır* (Sultan Melik Nasır'ın Şekerliği). Antoloji. (M)

İBNİ EBİL EVCA, sahte hadis söylemekle ün kazanmış arap (öl. Kûfe 772). Kûfe valisi Muhammed bin Süleyman tarafından tutuklandıktan az sonra öldürüldü. Halifenin, yetki vermediği halde Ebil'avcâ'yı öldürttüğü için Kûfe valisini azlettiği söylenir. Bir söylentiye göre Ebil'avcâ idam sehpasına götürülürken islâm şeriatının emir ve nehylerine aykırı 4 000 hadis uydurmuş olmakla öğündü. Cafer-i Sadık adına, şeriattaki usulden başka türlü, oruç ayının hesaplanmasını onun bulduğu da rivayet edilir. (M)

İBNİ EBİ RENDEKA, arap hadis ve fıkıh bilgini (Tortosa 1059, 1131) Ebul-Velid Süleyman bin Halef el-Baci'den edebiyat ve fıkıh öğrenimi gördü. Hac görevini yerine getirdi (1083). Bağdat, Basra, Şam ve Kudüs'e gittikten sonra İskenderiye'ye yerleşti. Hadis ve fıkıh öğrenimine burada devam etti. Yazdığı on iki eserden günümüze kalanlar şunlardır: *Tahrim-ül-İstimna* (İstimnanın Haram Oluşu); *Keşf-ül-Beyan'an Tefsir-il-Kur'an* (Kur'an Tefsirinin Açıklanması); *Sirac ül-Mülûk* (Meliklerin Kandilleri). [M]

İBNİ EBİ RİCCAL, arap tarihçi, fıkıhçı ve şairi (el-Şebat 1620, el-Roza 1685). Zamanın bilginlerinden Kur'an, hadis ve fıkıh öğrenimi gördü. Bütün hayatı Yemen'de geçti. Yemen'de yerleşmiş veya burada bir süre oturmuş şâfiî, hanefî, malikî ve zeydî mezhebi bilginlerinin derslerine devam etti. Kendisi de zeydî mezhebine bağlıydı. İmam ül-Mütevekkil Elallah İsmail bin el-Mensur billâh el-Kasım'ın saltanatı sırasında (öl. 1677) ona saray hatipliği ve kâtiplik yaptı. Eserlerinden başlıcaları şunlardır: *Matla-ul-Budûr ve- Mecma-ül-Buhûr* (Ayların Doğuş, Denizlerin Birleşim Yeri). Yemen zeydîlerinden 1300 kişinin biyografisini içeren lûgat; *Teysir ül-İlâm bi-Terâcimi e'İmmat-it-Tefsir il-A'lâm* (Kur'an Müfessirlerinin Biyografileri); *Şerh-i El-Ezhar* (El-Ezhara Şerh); *Mecalis* (Meclisler). Divan. (M)

İBNİ EBİRRİCÂL EBÜL HASAN, arap müneccimi (öl. 1040 ?). İspanya'da mı, Kuzey Afrika'da mı doğduğu bilinmemektedir. Hayatının bir kısmını Tunus'ta Ziri Muiz bin Badis bin el-Mansur'un (1016-1062) sarayında geçirdi. Bağdat'da büveyhî sultanı Şerefüddevle'nin emriyle astronom Ebu Sehl Veycan bin Rüstem el-Kûhi'nin gözetiminde yapılan nücûm rasatlarına katılmış olan Ebü'l Hasan el-Magrıbî'nin bu şahıs olması muhtemeldir. Bilinen eserleri: *El-Bari fi-Ahkam-in-Nücum* (Yıldızların Hükümleriyle İlgili Seçmeler). [M]

İBNİ EBİ TÂHİR TAYFUR, iran asıllı arap edebiyatçısı ve tarihçisi (Bağdat 819 - ay.y. 893). Horasanlı bir aileye mensuptu. Önceleri okullarda çalıştı. sonra özel dersler verdi, daha sonra yazma müstensihliği yapmağa başlayarak bir dükkân açtı. İntihal mahsulü eserleri topladığı, bugün kaybolmuş *Kitabı Serikat-üş-Şu'ara* (Şairlerin Çalıntıları Hakkında Kitap) adlı eseri yüzünden birçok kimseyle arası açıldı. *Tarih-i Bağdat* (Bağdat Tarihi) adlı eserden günümüze ancak VI. cildi kaldı. Bu eserde Bağdat'ın ve Abbasîlerin 819-833 yılları arasındaki tarihi yazılmıştır. *Kitab-ül-Mensur ve-l-Manzum* (Nazım ve Nesir Kitabı) adlı bir antolojisi vardır. (M)

İBNİ EBİ USAYBİ'A, arap hekim ve biyografı (Kahire 1198 - Serhad 1270). Dedesi Selâhaddin Eyyubî'nin kumandanı, babası el-Kasım ünlü bir göz hekimiydi. Öğrenimini Kahire'de el-Nuri hastahanesinde yaptı. Hocaları arasında zamanın tıp bilginlerinden Razı-üd-Din el-Ruhbî, Şems-üd-Din el-Küllî, Muhazzab-üd-Din Abd-ür-Rahim de vardı. Hastahanedeki yakın meslek arkadaşı yahudi hekim Umran bin Sadaka'nın zengin kütüphanesinden ünlü biyografik eserini hazırlarken çok yararlandı. Bilinen ve günümüze kalmış en önemli eseri *Uyun-ul-Enba'fi Tabakat-il-Etibba*'dır (Tıp Bilginlerinin Biyografileri). Bu eserde islâm devrinde yetişmiş 400 tıp bilgininin biyografisi yer alır. Eserde hint ve yunan hekimliği ve islâm dünyasının sosyal ve bilimsel hayatı hakkında yeterli bilgiler de vardır. (M)

İBNİ EBİ ZER (Ebu'l Hasan), batı afrikalı tarihçi (öl. 1324'ten sonra). *Ahbaru Mulûk -el-Mağrib ve Tarih-i Medinet-i Fas* (Fas Şehri ve Magrıp Sultanları Tarihi) adlı eseri, bu konuda araştırmalar yapanlar için kaynak kitaplar arasında sayılır. Kendi zamanını konu edinen başka bir eseri varsa da ele geçmemiştir. Tarihinin Marınîler ile ilgili bölümünde birçok resmî belgeden yararlandığı anlaşılıyor. İbni Haldun kendi tarihinde bunun eserinden söz eder. Gerek Batıda ve gerek Doğuda bu eserle ilgili birçok araştırma ve inceleme yapılmıştır. (M)

İBNİ EBİ ZEYD (Ebul Muhammed Abdullah), malikî fakihi (Kayrevan 922 - ay.y. 996). İfrikiye, Mekke, Medine'de öğrenim gördü. Mensur ve manzum yazılarıyle malikî mektebinin temsil ettiği fıkhın esaslarını açık bir şekilde ortaya koydu. Eserleri, malikî fıkhının zeyli olan *el-Risâle*, bir hadis külliyatı ve *Na't*'tır. (M)

İBNİ EL - MU'TEZ (Abdullah), arap şair ve yazarı (? 861 - Bağdat 908). Arap tarihinde «bir günlük halife» diye anılan İbn el-Mu'tez, zamanın ünlü bilginlerinden Müberrad ve Sa'leb'den öğrenim gördü. Önceleri kendini bilim ve edebiyata verdi. Sonra siyasete atıldı. Halife seçildikten bir gün sonra boğduruldu. İbn el-Mu'tez, arap şiirini eskilere karşı duyulan özentilerden, geçmiş çağların etkisinden kurtardı. Daha çok, küçük ve başarılı şiirler yazdı. Ebu Nuvas'ın açtığı yeni şiir çığırını geliştirdi. Şiirinde anlam ve konu bakımından birlik ve bütünlüğe önem verdiği, tabiata yürekten bağlı kaldığı, daha çok başından geçen olayları, günlük hayatı işlediği görülür. Şiir dışında hitabet ve edebiyat tarihiyle de uğraşan İbni el-Mu'tez'in yedi eseri olduğu söylenirse de günümüze yalnız şiirleri ve *Kitab-ül-Bedi* (Güzel Sanat Üstüne Kitap) adlı eseri kaldı. Arap edebiyatı ile uğraşan batılı bilginlerin İbn-el-Mu'tez ile ilgili araştırma ve yayınları vardır. (M)

İBNİ FADLAN (Ahmed bin Fadlan el-Abbas, — denir), arap yazarı (X.yy. başları). Nereli olduğu, kimlerden ve nasıl bir öğrenim gördüğü kesinlikle bilinmemektedir. Halife el-Muktedir'in 921 yılında Bağdat'tan İdil boyundaki Bulgar hükümdarına gönderildiği elçilik kurulu arasında kâtiplik göreviyle bulundu. Bir ara Buhara ve samanî emîri Nasr bin Ahmed ve yakınlarını konuğu olduğu bugüne ulaşan ünlü eserinden öğrenilmektedir. Bazı arap kaynakları köle olduğunu, islâm dinini sonradan benimsediğini, geniş bilgisi ve birkaç yabancı dil bilmesi yüzünden sarayın ilgisini çektiğini yazar. İbni Fadlan'ın arap edebiyatındaki önemi *Risale* adlı eseriyledir. Bulgar hükümdarının İdil'deki karargâhına giden, Bağdat'tan kalkarak Rey, Nişapur, Merv üzerinden gittiği ülkelerde gördüklerini, duyduklarını bütün incelikleriyle akıcı, kolay anlaşılır bir dille yazan İbni Fadlan, kendinden sonra gelen birçok tarihçinin başvurduğu ana kaynaklardan biri oldu. Bir seyahatname niteliği taşıyan ve birçok tarih olayını, biraraya toplayarak, olduğu gibi anlatan *Risale*'de Hazarlar, Yayık ırmağı yakınlarında oturan Peçeneklerle ilgili bölümler vardır. Bu olayların yanısıra Horasan'da gördüğü alevî ayaklanmaları bütün açıklığıyle yer alır. İbni Fadlan, yalnız gördüğü tarih olaylarını anlatmakla kalmaz. Tanıdığı, gördüğü kavimlerin, halkların özelliklerini, gelenek ve göreneklerini kısa hikâyelerle anlatır. *Risale*, derli toplu bir tarih niteliğinde değildir. İçinde anlatılan olaylarda belli bir tarih anlayışı, olayların kaynağına kadar inen, açıklayıcı, araştırıcı bir görüş yoktur. Onun değeri, daha çok olup bitenleri, görülen yanlarıyle olduğu gibi aktarmasında, bu konularda araştırma ve inceleme yapmak isteyenler için malzeme özelliği taşımasındadır. Bu niteliği yüzünden, batılı bilginlerin ilgisini çekmiş, birçok açıklamalı baskıları yapılmış, batı dillerine tercüme edilmiştir. (M)

İBNİ FARİS (Ebül Hüseyin Ahmed bin Fâris), iran asıllı arap dil bilgini (öl. Rey 1004). Doğum tarihi ve yeri bilinmemekte, sadece, Ez-Zehra bölgesindeki Kursuf köyünde doğduğu sanılmaktadır. Kûfe mektebine mensup bilginlerdendir. Kazvin, Hemedan ve Bağdat'ta ayrıca hacca gittiği zaman da Mekke'de öğrenim gördü. Hocalarının başlıcaları, dil bilgini ve şafiî fakihi olan babasıyle Ebubekir Ahmed bin Hasan-el-Hatîb, Ebül Hasan Ali bin İbrahim el-Kattân ve Ebu Abdullah Ahmed bin Tahir-ül-Müneccim gibi ünlü bilginlerdir. Hemedan'da ders okuttu ve önlü Bedî-üz-Zaman el-Hemedânî de öğrencisi olarak derslerine devam etti. İbni Fâris daha sonra, Fahrüddevle Ali bin Rükneddevle el-Hasan bin Bûya tarafından, oğlu Mecdüddevle Ebû Tâlib'e öğretmenlik etmek üzere Rey'e davet edildi. Şafiî mezhebine mensup olduğu halde, daha sonra malikî mezhebine girdi. Çağdaşlarının anlattıklarına göre gayet cömert olan ibni Fâris, fakir kimselere bazen sırtındaki elbiseyi bile verirdi. Tevâzu eseri olarak İbni Fâris'in öğrencisi olduğunu söyleyen Sâhib ibni Abbad, onun kitaplarında yanlış bulunmadığını iddia eder. İbni Faris iranlı olmasına rağmen Şuûbiye mücadelelerinde Arapların tarafını tuttu.

Eserleri: *Kitâb-ül-Mücmel fi'l-Lûga* (kelimelerin asıllarının ilk harfleri sırasına göre tertiplenmiş lûgat), basılmamıştır; *Es-Sâhibî fi Fıkh-il-Lûga ve Sunen-il-Arab fi Kelamihâ* (Edebiyat, iştikak ve sentakstan bahseder). Kahire 1910; *Kitâb-üs-Selâse* (Üçlüler Kitabı) [Birbirine benzeyen üç konsonanttan he, ha, hı gibi meydana gelen kelimelerin eşanlamlı olduklarını belirtir]; *Eycez-üs-Siyer li-Hayr-ül-Beşer* (Hz. Muhammed'in Biyografisi) Bombay'da basıldı; *Zemm-ül-Hatâ fi-Şiir* (Şiirdeki vezin hatalarının kötülenmesi); *Kitâb-ül-İtbâ ve'l-Muzâvece* (aynı vezinde olan ve birlikte kullanılan kelimeleri toplar), Brünnow tarafından yayımlandı, Giessen 1906; *Kitâb ül-Neyrûz* (Neyrûz Kitabı); *Kitâb-ül-Lâmât* (Lâm Harfi Üstüne Yazılmış Bir Dilbilim Kitabı). [M]

İBNİ FERAH El - İŞBİLİ (Şahabeddin Ebül Abbas), arap müellifi ve şairi (Sevilla [İşbiliye] 1227 - ? 1300). İspanyolların İşbiliye'yi almalarıyle esir düştü (1252). Esaretten kurtulunca Mısır'a gitti (1252-1262) ve orada uzun süre kaldı. Kahire ve Şam'da devrinin tanınmış müderrislerinden ders gördü. Şam'a yerleşti. Emeviye camiinde dersler verdi. Kendisine Dârülhadisül-nûriye'de kürsü teklif edildi, fakat kabul etmedi. Âşıkane şiir biçiminde ve tavil bahrinde 20 beyitlik didaktik şiiri pek ünlüdür. *Manzumat-ı İbn Ferah* (İbni Ferah'ın Manzumesi) veya *Garam-ı Sahih* (Gerçek Aşk) adı verilir. (M)

İBNİ FERHUN (Burhaneddin İbrahim bin Ali), arap fıkıh bilgini ve tarihçisi (Medine ? - ay.y. 1397). Aslen Endülüs'lüdür. Öğrenimini babası ve amcasının yanında yaptıktan sonra Kahire'ye, Kudüs'e gitti. 1391'de Medine kadısı oldu. Çok sofu bir kimse olan İbni Ferhun, Medine'de malikî mezhebini yaymağa çalıştı ve bu şehirde nüzulden öldü. Başlıca eserleri: *Tabsıret-ül-Hükkâm fi - Usuli-l-Akdiya ve Menahic-il-Ahkam* (Kadılık Usulleri ve Hüküm Verme Metotlarının Tayinde Hâkimlerin Göz Önünde Bulunduracakları Şeyler); *Dibac-ül-Müzehheb fi Ma'rifeti Ayan-ı Ulema-i Mezheb* (Mezhebin Önde Gelen Bilginlerini Bildiren Altınla İşlenmiş Kumaş), malikî mezhebinden 630 kadar fıkıhçının hal tercümelerini içinde alır; *Teshil-ül-Mühimmat fi Şerhi Cami-il-Ümmehat* (Cami-il-Ümmehat Adlı Kitabın Mühim Kısımlarını Kolaylaştırma). İbni Hacib'in *Cami-il-Ümmehat* adlı kitabının şerhidir; *Dürer-ül-Gavvas fi Muhadaret-il-Havas* (Malikî Mezhebine Ait Güç Meseleleri Çözen Kitap). [M]

İBNİ GÂNİM (İzzeddin Abdüsselâm bin Ahmed), arap yazarı (öl. 1274). Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Eseri: *Keşf-ül-Esrar an Hikem-ül-Tuyûr vel-Ezhâr* (Kuşların ve Çiçeklerin Sırlarını Anlama). [M]

İBNİ GÂNİYE (Yahya bin Ali bin Yusuf), murâbıtlardan İspanya valisi (Kurtuba ? - Gırnata 1148). Marakeş Murabıtları sarayında yetişti. Hükümdar Ali bin Yusuf tarafından Batı İspanya valiliğine tayin edildi (1126). Hıristiyanları başarıyle geri püskürttü (1126). Aragon kralı Alfonso'nun ordusunu Fraga'da yendi (1134). Alfonso ordusu ile yaptığı ikinci savaşta Kurtuba kalesine çekilmek zorunda kaldı. (1146).

Sonra Murabıtların saltanatına son vermek için emrindeki valilerden el-Şahrâvî'-yi Septe'ye yolladı (1148). Gırnata'ya çekilerek ölümüne kadar burada kaldı. (M)

İBNİ HABİB (Bedreddin Ebu Muhammed), arap yazarı (Şam 1310 - Halep 1377). Öğrenimini Halep'te yaptı. İki defa hacca gitti (1332-1338). Bu gezintileri sırasında Suriye ve Mısır'ın birçok şehrinde oturdu. Bir süre Trablus, Şam ve Halep'te kaldı. Eseri *Dürret-ül-Eslâk fi Mülk-il Etrak* (Türklerin Yurduna Dair Dizili İnciler), 1250-1375 yılları arasında hüküm süren memlûk hükümdarlarından bahseder. (M)

İBNİ HABİB (Ebu Mervan Abdülmelik), arap fıkıh bilgini (Hısn Vat Gırnata ?-Kurtuba 853). Elvira ve Kurtuba'da öğrenim gördükten sonra hacca gitti. Medine'de malikî mezhebinin esaslarını inceledi. İspanya'ya dönünce bu mezhebi yaymağa çalıştı. Ölümünden sonra muhtelif eserlerinden derlenmiş bir kitabı zamanımıza ulaşmıştır. (M)

İBNİ HABİB (Muhammed) arap dil bilgini (? - Samarra 859). Ünlü nahiv ve lûgat bilgini Kutrub'un öğrencisidir. En önemli eseri arap kabilelerine dair yazdığı *Kitab-ül-Kabail ve'l-Eyyam-il-Kebir*'dir (Kabileler ve Büyük Günler Kitabı) [Göttingen 1850]. (M)

İBNİ HACER El - ASKALANİ (Ahmed bin Ali), tarih, hadis ve fıkıh bilgini (Kahire 1372 - öl. 1449). 9 Yaşında Kur'an'ı ezberledi. İlk öğrenimini tamamladıktan sonra İbn ül Mulakkin, İbni Hişam ve Firuzâbâdî gibi devrinin ünlü bilginlerinden ders aldı. Hadis bilgisini geliştirmek için Mısır, Hicaz, Yemen ve Suriye'ye seyahatler yaptı. Uzun süre ünlü hadis bilgini Zeynüddin Irakî'den hadis okudu. Bir ara kadılık yaptı. Çeşitli medreselerde tefsir, hadis, fıkıh okuttu. Devrinin en büyük hadis âlimi kabul edildiğinden derslerine pek çok bilgin gelirdi.

Hayatının sonlarına doğru Dâr-ül Adi müftülüğü, Ezher ve Amr camileri hatipliği, Kubbet-ül-Mahmudiye kütüphanesi Hafız-ı Kütüplüğü gibi görevlerde bulundu.

Şafiî mezhebinden olan İbni Hacer'in yüz elli kadar eseri vardır. Birçoğu hadisle ilgilidir; *Feth ül Bari fi Şerh-i Sahih il Buharî* (Sahibi Buharî Adlı Hadis Kitabının Şerhi); *El-İsabe fi Temyiz is Sahabe* (Sahabeleri Ayırmakta İsabet) biyografi kitabı; *Lisan-ül-Mizan* (Zehebi'nin Mizan Adlı Eserinin Düzenlenmiş Şekli); *Rahmet-ül-Gavsiyye bi't-Tercümet il Leysiyye* (Leys bin Sad'ın Biyografisi); *Büluğ-ül-Mesam min Edillet-il-Ahkâm fi İlm-il-Hadis* (İlmi Hadisin Hükümlerinin Delillerini Bulmada Gayeye Erişme). [M]

İBNİ HACERÜLHEYTEMİ (Ahmed bin Muhammed), fıkıh bilgini (Garbiye, Mısır 1504 - Mekke 1567). İlk öğrenimini bitirdikten sonra el-Ezher üniversitesine girdi. Fıkıh ve Kelâm ilimleri üstüne ihtisas yaptı. 20 Yaşında ders ve fetva vermek hususunda icazet aldı. Birkaç kere haccetmek için Mekke'ye gitti. Son gidişinde Mekke'ye yerleşti. Fetva vermekle ve eser yazmakla meşgul oldu.

Şafiî mezhebinden olan İbni Hacer'in eserleri bu mezhebin ana kitapları kabul edilir. Eserlerinin çoğu fıkh'a dairdir: *Tuhfet-ül-Muhtac li Şerh il Minhac* (Minhac'ın Şerhine İhtiyaç Duyan Kimseye Hediye). *Fetava - el - Kübra - el - Fıkhiye* (Fıkha Dair Fetvalar), *Es-Sevaik-ül-Muhrike fi'r-Red ala ehl-il-Bida ve'z-Zendeka* (Bedat - Ehlini ve Zındıkları Ret Hususunda Yakıcı Yıldırımlar); *Haşiye Ala İzah-li-İmam-en-Neve vî fi Menasik-il-Hac* (Menasik-i Haca Hakkındaki Neveví'nin Fikirlerine İlâve). [M]

İBNİ HALDUN (Muhammed bin Abdurrahman), arap tarihçisi ve filozofu (Tunus 1332 - Kahire 1406). Sonradan Endülüs'ün Sevilla şehrinde yerleşen Hadramut'lu bir ailedendir. Tunus Zeytuniye medresesinde okudu. Kelâm, fıkıh, tabiiye, mantık ve felsefe konularında geniş çalışmalar yaptı. Çağının öğrenim geleneğine uyarak kendinden önce gelen islâm filozoflarının, bilginlerinin, yazarlarının eserlerini inceledi. Yunan ve roma düşünürlerinin o zaman bilinen yazıları, arap dünyasında tanınan batı bilginlerinin ele geçen eserleri üstünde çalıştı. Bir ara siyasete atıldı, geziler düzenledi, İspanya, Afrika gibi ülkelerde saray kâtipliği yaptı, Şam'da Timur'un yanında bulundu. Çağının birçok ünlü emîriyle yakın dost oldu.

Tunus'ta hafsî yöneticilerinin yanında görev aldı, sonra bu görevi bırakıp kaçtı (1352). Fas sarayına gitti (1354). Marinî sultanı Ebu İnan'ın yanında görev aldı. Hafsîlere sürgün gönderilen Ebu Abdullah ile olan yolculuğu yüzünden tutuklandı (1357), sonra serbest bırakıldı (1358). İnan'ın yerine geçen sultan Ebu Salim tarafından devlet kâtipliğiyle görevlendirildi (1359). Sonra Granada'ya gitti. Muhammed V'in hizmetine girdi. Bir süre sonra gözden düştü. Bica'ya gönderildi. Orada yönetimi ele geçiren Ebu Abdullah'ın başbakanı oldu, sonra Hafsîlerden Ebu Abbas'ın yönetiminde görev aldı. Bir süre Biskra'da kaldı. 1372 Yılında Fas'a gitti. Oradan kaçarak El-Ubbad'a gitti (1374) Tunus'a döndü (1378). Mısır'a gitti, orada kadılıkla görevlendirildi (1384). Girişiği yenilikler yüzünden görevine son verildi. Hacca gitti (1388). Tekrar kadılık görevine getirildi (1399). Görevine son verildi, değişik tarihlerde tekrar kadılığa getirildi. Son görevi gene kadılıktı.

Bu görevler ve geziler sırasında gittiği ülkelerdeki değişik toplumların yapılarını, kuruluşlarını, niteliklerini, özelliklerini gözden geçirdi. Toplumları birbirinden ayıran özleri, toplumu kuran temel ilkeleri, insan topluluklarının ortak yanlarını, birbirlerine yaklaşma ve uzaklaşmalarını sağlayan ana kuralları inceledi. Her ülkenin tarih ve coğrafya bakımından taşıdığı özelliği, insanlar arasındaki karşılıklı bağlantıları düzenli bir tutumla tanımağa, insaları bir toplum içinde yaşamağa zorlayan dış ve iç etkileri öğrenmeğe çalıştı. İklim değişiklikleri ile toplumlar arasında ortaya çıkan ayrılıkları açıklamak için gerekli ön bilgileri topladı. Gezdiği, gördüğü yerlerde yaşayan halkların geleneklerini, inançlarını, dinlerini, göreneklerini, alışkanlıklarını olduğu gibi tespit etti. İçinde yaşadığı halkların tarihleriyle ilgilendi. Özellikle gezdiği yerlerde, görev dolayısıyle bulunduğu ülkelerde yaşayan göçebe kavimlerin durumunu, onları böyle bir yaşama türünü benimsemeğe iten temel kuralları araştırdı. Halk inançları arasında görülen temel ayrılıkların kaynaklarını bulmağa çalıştı, araştırmaları daha çok deneye dayandırmanın gerekliliğini, gerçek amaca ancak bu yolla erişilebileceğini kavradı.

● *Tarih felsefesi.* İbni Haldun düşünce ve anlayış bakımından gözlemci bir düşünürdü. Felsefesinin ana kaynağı, insan topluluklarının, kökünü yaşamada bulunan, gerçek yapısıdır. Felsefeye tarih açısından baktığı için bir tarih filozofudur, tarih felsefesinin yaşama gerçeklerinden doğduğunu, insan topluluğunu açıklamanın ancak insanı gerçek yaşayışı içinde tanımakla mümkün olabileceğini ileri sürer.

İbni Haldun'a göre tarihi yapan temel kurallar, insan kurumlarıdır. İnsan kurumları ise gelenekler, görenekler, inançlar, dinler, alışkanlıklar, siyasî kuruluş biçimleri gibi kaynağını insan yaşayışında bulan yapılardır. İnsan, ancak yaşadığı topluluk içinde, taşıdığı inançlar, gelenek ve göreneklerle gerçek olarak vardır. Her topluluk, onu kuran insanların ana niteliklerini taşır. İnsan topluluğu insancıl kuruluşların belli ölçüler içinde biçimlenen, gerçekleşen bir sonucudur. İnsanı toplumdan, toplumu insandan ayrı düşünemeyiz. Toplumu anlamanın yolu insandan geçer.

İbni Haldun, «umran» dediği toplumu: «temeddun» adını verdiği medeniyeti anlamak, incelemek için, önce insan toplumunu (el-ictima-el insan) etkileyen olayların (kevanin) bilinmesi gereğine inanır. Bir toplumun anlaşılması, açıklanması için en güvenilir ilke, toplulukların biçim değiştirmesini sağlayan kurallardır. Nerede ve hangi etkiler altında olursa olsun, öz olan insan topludur, biçim ve dış değişiklikler onun görünüşteki özelliklerini sağlayan ârazdır (ilinekler). İnsanların belli etkiler altında zorunlu olarak biraraya gelmesinden doğan toplumu anlamak, açıklamak için dış görünüşlerine değil, içyapısına bakmak, yapısını kuran ilkeleri, özünü yaratan olayları incelemek, kavramak gerekir. Anlamanın temel ilkesi öze, özü yapana inmektir. İnsan topluluğu boyuna gelişen, dış etkiler altında sürekli olarak değişen bir varlıktır, onu ancak bu sürekli değişmeler içinde anlayabiliriz.

İnsan, toplum içinde yaşayan bir varlıktır, toplum insan varlığı için gereklidir.

● *Toplum.* Toplumun kuruluşunda üç ana ilke vardır: a) İnsanın yaşaması, beslenmesi, varlığını sürdüren gerekli nesnelerin elde edilmesi için karşılıklı dayanışma gereği; b) ortak inançların, karşılıklı yardımlaşmaların, tek başına görülemeyecek işlerin birlikte görülmesi; c) dış etkilerle, özellikle vahşîlerin, düşmanların saldırısı karşısında biraraya gelme, birleşme zorunluluğu. Bunlar bir toplumun doğmasında, biçim kazanmasında geniş ölçüde rol oynayan dış olaylardır. Bir de toplumun içyapısı vardır. O da geleneklerin, göreneklerin, insanları birbirine yaklaştıran ve kökünü duygu hayatında bulan ortak duygulanmaların sağladığı örgüdür. İnsanın yalnız olamayışı, başkalarının yardımına, el tutmasına ihtiyaç duyuşu, ortak çıkarların biraraya gelişi toplumu gerektiren etkilerdendir.

● *Devlet.* Toplum, devletin özüdür, toplumun dışında, toplumdan doğmayan veya topluma dayanmayan bir devlet yoktur. İnsan topluluklarının gelişmesi, kesin ve genel birtakım kuralların ortaya çıkışı, birleşmesi sonucu devlet doğar. Bu bakımdan devlet insan yaratılışına uygundur, toplum içinde yaşayan insanın gerekli bir olayıdır. Devlet bir *yaratık* değil, bir *kuruluş*'tur. İnsandan sonra vardır. İnsanın gerçek hayatı, günlük olayların kurduğu geniş çaplı birleşme düzeni dışında, yalnız düşüncede yaşayan, kaynağını gerçek insan eylemlerinde bulmayan bir devlet yoktur. Devlet özü insandır. İnsan kendi gibi düşünen, eylemde bulunan, düzen kuran, kuralların birleşmesini sağlayan canlı varlıklarla devleti kurar. Devletin en küçük yapıcı, kurucu bölümü, gerçek temeli insandır. Devlet büyük insan, insan küçük devlettir.

İbni Haldun, bu görüşle sosyolojisinin temelini kurar. Âleme, devlete insan açısından bakar. Devletsiz toplum pek yoktur, böyle bir toplum olsa olsa ancak sürekli savaş içinde yaşayan, gerçek hayatı çarpışmada bulan ilkel kavimlerde görülebilir. Eski yunan ve latin filozoflarının, insanı «medenî bir varlık» olarak görmesi «polis» dedikleri devlet biçimini düzenli bir toplum olarak yorumlamalarından dolayıdır. İlkçağ filozoflarının yanıldığı yer, devleti, toplumu ancak düşüncede yaşayan yüce bir taslağa göre kurmağa çalışmalarındandır. İbn Haldun, bu konuda Eflatun, Aristoteles ve yeni-eflatuncu felsefe çığırının görüşlerine karşıdır.

● *Toplumsal hayat.* Toplum içinde yaşayan insanın iki türlü toplumsal hayatı vardır. Bunların biri göçebe, öteki yerleşik yaşayış türüdür. Her iki tür yaşayışa da içten ve dıştan gelen baskılar vardır. Toplumun kurulmasında, insanların birlikte yaşama gereği duymasında bu iki baskının önemi büyüktür.

İşbölümü, uzmanlık anlanlarının ortaya çıkışı, çalışma ve işbirliği gibi toplum olayları, birlikte yaşamanın doğurduğu kaçınılmaz sonuçlardır. Bu köklü oluşlar insan topluluklarının ilerlemesini, medeniyetin gelişmesini sağlar.

İnsan, yaşadığı toplum içinde birçok alışkanlık edinir. Bunlar onun genel niteliklerini yaratır. İnsanın özü (tabiatı) kazandığı alışkanlıklar sonucu biçimlenir, özellik ve kesinlik elde eder. Bu bakımdan insanın yaratılışı (mizacı) doğuştan değil, sonradan kazanılmadır (iktisabî). İnsanlar gibi kavimler ve boylar da niteliklerini, genel özelliklerini sonradan kazanır. Birtakım alışkanlıklar zamanla insanı değiştirir, insana yeni bir öz (tabiat) kazandırır. Bu yüzden insan niteliği atadan, anadan gelen birtakım değişmez kuralların değil, alışkanlıkların ürünüdür. İnsan tabiatı bir alışkanlıktır. Görenekler, gelenekler (örf ve âdet) zamanla kesinlik ve genel geçerlik kazanmış birer alışkanlıktır. İbni Haldun'un bu görüşüne göre insan tabiatını (karakterini) yaratan ancak toplumsal eylemlerin, davranışların biçimlendirdiği alışkanlıklardır. Sosyoloji alanında deneye dayanan, insan tabiatının sonradan kazanılma (iktisabî) ol-

duğunu söyleyen bu görüş doğu ve batı düşüncesinde yenidir. Bu görüşü ilk defa ortaya atan, ona belli bir anlam kazandıran İbni Haldun'dur.

İbni Haldun'a göre kavimler üç türlüdür: *vahşiler, yarı vahşîler ve kabileler.* Kabile insan kavminin en gelişmiş, belli kurallara, topluluk anlayışına, ölçülü bir yaşama düzenine kavuşmuş en ileri biçimidir. Bu ayrı toplum biçiminin genel niteliklerini sağlayan üç ayrı geçim biçimi vardır: *avcılık, çobanlık, tarım.* Kabilede yerleşme başlayınca birtakım toplum kuralları, genel geçerlik kazanan yasalar, karşılıklı anlaşmalardan doğan sosyal dayanışmalar, işbirliği, birlikte ve belli ilkelere göre yaşama düzeni ortaya çıkar.

Toplumun temeli *dayanışmadır* (el-asabiye). Dayanışma üç türlüdür. Göçebelerde, devlette birliği, bütünlüğü sağlayan *temel ilke, ana kural* olan *kan bağı,* kentlerde *sosyal bağlılık* olarak ortaya çıkar. İnsanlar arasında kan yakınlığından, soy birliğinden (akrabalık) gelen bir dayanışma yoktur, ancak duygulara dayanan geçici, köksüz yakınlaşmalar vardır. Bunlara da dayanışma denemez.

İbni Haldun'a göre akrabalık (soy birliği) dörde ayrılır; *el-karâbe* (yakınlık); *el-halef* (soy, nesil); *el-valâ'* (koruma, himaye); *el-dakkâle* (evlâtlık). Bunların her biri kaynağını toplumda bulur, hepsi de toplum olarak yaşama gereğinin sonucudur. Dayanışmayı doğuran, *el-himaye* (koruma), *el-müdafaa* (savunma), *el-mutalaba* (karşılıklı istek) gibi üç toplum olayıdır. Bu üç olay birbirinden ayrılamaz, ayrıldığı yerde toplumun temel ilkelerinden biri olan dayanışma ortaya çıkamaz. Dayanışma ne kadar köklü, ne kadar sağlam olursa olsun, belli bir alınyazısı vardır, ondan kurtulamaz, beklenen sonucu değiştiremez. Çünkü, dayanışmanın en geniş, en gelişmiş durumu toplumu *devlet* biçimine ulaştırmasıdır. İnsan topluluklarının en olgun, en yüce biçimi olan *devlet* zamanla kaynağına, başladığı yere varacaktır. Bu başlangıç yeri de dağılmadır, en küçük bölüme, özünü kuran ilk topluluğa varmadır. Her devlet bir insan gibidir. Devletle toplum arasındaki bağ madde ile biçim gibidir. Nasıl ki madde ile biçim birbirinden ayrılamaz, birbirinden ayrı ve bağımsız olarak kendini sürdüremezse, devletle toplum da öyledir. Birinin olmadığı yerde öteki de olamaz. Oluş ve yok oluş, ikisinde eş zaman akışı içinde gerçekleşir. Bu yüzden toplumda başlayan çözülme devlete, devlette ortaya çıkan dağılma topluma geçer. Devlet, madde gibi zamanın süresi içinde birçok değişime uğrar, yeni biçimler kazanır, bir balmumu gibi çevrenin etkileri altında değişir, yumuşar, sıvı olur, erir, katılaşır, sonunda en küçük bölümlerine ayrılır, bütünlüğünden uzaklaşır. Devlet yapısı, kuruluşu gereği canlı bir varlık (organisme) gibidir. En küçük bölümlerin biraraya gelmesiyle doğar, ilk çocukluk ve gençlik çağlarını yaşar, güçlenir. İkinci ve üçüncü dönemde olgunluk çağına ulaşır, en güçlü zamanını yaşar. Daha sonra yaşlılık dönemi gelir. Bütünlüğünü sağlayan özler, ana ilkeler arasında çözülme, gevşeme başlar. En sonunda dağılır. Bu dağılma onun gerçek ölümüdür.

● *Tavır.* İbni Haldun, bu görüşüyle devleti bir insana benzetmekte, onu canlı bir varlığın yaşama çizgisi üstünde incelemektedir. Ona göre, devlet doğuş ve batışla sınırlıdır, er geç yıkılacaktır. Bu çöküş, onun yapısı, kuruluşu gereğidir, ondan kurtulamaz. İbni Haldun'un bu görüşü, kökünü tarih, coğrafya, ikisat ve psikolojide bulan bir determinizmdir. Devlet, bu dört etkenin biraraya gelmesiyle kurulur, dağılmasıyle yıkılır. Burada deneye dayanan, tabiat olaylarından kalkan bir devlet anlayışı vardır. Bu anlayış açısından bakılınca, toplumun gerekli bir evrimden geçtiği, elinde olmadan, yalnız iç ve dış etkilerin baskısı altında bu gelişim çizgisi üstünde yürüdüğü ortaya çıkıyor. Bu gerekirci (determinist) bir tarih görüşüdür, kökünü deneyde, yaşanan olayların doğurduğu sonuçlarda bulur. Durum, toplum ve devlet kavramı altında toplanan bütün kuruluşlar için böyledir.

Büyüme, serpilme, çökme bir devletin geçirmek zorunda kaldığı üç aşamadır. Bunlar değişmez, kaçınılmaz alınyazısıdır. İbni Haldun, bu üç ayrı aşamaya «tavır» adını veriyor. Aşamalar (tavırlar) beşe ayrılır: **1.** zafer tavrı, bu tavır toplumsal dayanışmadan (el-asabiye) doğar; **2.** yönetimin baskıya dayanması ve tek elde olması (istibdat tavrı). Bu aşamada topluluğun içinde biri bütün yönetimi ele geçirir, yavaş yavaş yönetenle yönetilen topluluk arasında ayrılıklar başgösterir, ezici güç ağırlığını gösterir; **3.** barış ve mutluluk aşaması (ferağ tavrı). Bu, toplumun mutluluk ve barış içinde yaşama dönemidir. Güzel sanatların, bilimin, mimarînin, toplumsal düzenin kurulduğu dönemdir. Bu aşamada siyasî güçlülük, toplumun bütün kurumlarını etkisi altında bulundurur. Devletin siyasî gücü ile toplum kurumları arasında bir yakınlık görülür. Siyasî gücün yanı başında kurumlar da gelişir; **4.** çöküş aşaması (müsalemet tavrı). Devlet yönetimini elinde bulunduran kurumlarda, ailede çökme, çözülme başlamış, gerileme ve soysuzlaşma bütün çıplaklığı ile görünüş alanına çıkmıştır. Devletin beyleri, yöneticileri arasında çatışmalar, ayaklanmalar görülür, genel bir çözülme başlar; **5.** aşırı tüketim aşaması (israf tavrı). Devletin dağılmasını sağlayan olaylar, kurumları ele geçirme, tüketim ve gelir arasında dengesizlik, yönetimi ele geçirmek için gereksiz çatışmalar, yöneticiler arasında işe elkoyma, başa geçme çekişmeleri görülür. Her devlet, başlangıçta «hazerî» denen siyasî bir topluluğun sonucudur. Şehirli olan bu «hazerî», başka deyimle «medenî» topluluğun sonu, yönetimin tek elde toplanmasıdır (mutlakiyet). Bunun da kaynağı aşiretteki asabiye'ye (dayanışma) dayanır. Toplum dayanışması, tarihi boyunca, birçok çekişme (mücadele) sonucu kurulur. Böylece toplumsal dayanışmanın gelişimi sonucu doğan devlet, bozulması sonucu ortadan kalkar.

● *Felsefe.* Felsefe, varlık kavramı altında toplanan, *illet* (neden) ve *sudûr* (oluş, ortaya çıkış) gibi iki ilkeyle sınırlanan bütün nesnelerin (mevcudat) genel bilimidir. Konusu, gerçek olan, duyulur dünyanın sınırları içinde kalan varlıklardır. Eski filozofların ileri sürdüğü *ilâhî zat* ve *yüce akıl âlemi* gerçeğe uymaz, onlar akılla kavranamaz, doğruluklarıı, yanlışlıkları üstünde kesin bir sonuca varılamaz. İlletini (ilk nedenini) bilemediğimiz bir konu üstünde durmak, birtakım mantık oyunlarıyle onu açıklamağa çalışmak tutarlı, bilimsel bir yol değildir. Kavramlar, gerçek ortamda (duyulur âlem) karşılıklarını bulamazsa boşlukta kalır, gerçeklerin açıklanmasında yararlı olamaz. Kaynağını duyulur ortamda, çevremizi kuşatan varlıklarda bulmayan bir kavram gerçek değildir. Bütün kavramların kökü deney ve gözlem olmalıdır. Mantık, insanı kesin bilgiye götürmediği gibi yeni bir bilgi de vermez, bir şey öğretmez. Mantığın tek yararı, koyduğu kurallarla insana doğru düşünmeyi öğretmesi, doğru düşünmenin yollarını göstermesidir. Mantık, kesin bilgiye ulaşmanın yollarını gösteren bir yöntemdir; bilgi sağlayan bir kaynak, geçerliği olan, kesin bilgiler veren bir alan değildir. O yalnız gidilecek yolu, geçilmesi gereken aşamaları bildirir. Deney ve gözlemle edinilen bilgileri sıralamağa, ölçmeğe yardımcı olur. Gerçek olan duyularla (gözlem ve deneye) verilendir. İnsan düşüncesinin birtakım soyutlamalar sonucu elde ettiği kavramlar gerçek değildir, birer türetmedir. *Simya, ilmi nücûm* (astroloji) birer bilim değildir, gerçek dışıdır. Deneyle, gözlemle ilgileri olmadığı gibi, doğru düşünmeyi, kesin ilkelere göre çalışmayı bilen bir akılla da bağdaşamaz. Bütün bilimler, içinde yaşadığımız toplumun kuralları gereğince edindiğimiz bilgilerden kurulur, kaynakları deney ve gözlemdir. Felsefe de deney ve gözleme dayanmadığı için bilim değildir. Ancak deneye, gözleme dayanan, işlediği konuların kaynağını duyu verilerinde (deney ve özlemde) bulan bir felsefe, bilim niteliği taşıyabilir. İbni Haldun, burada meşaî (gezimci) filozofların kesin akılcılığına karşı çıkmakta, onların görüş ve düşüncelerine inanmamaktadır. Sosyal çevrenin, toplum etkilerinin verilerini kaynak olarak almayan her düşünce çığırı (felsefe) gerçekten uzaktır. Tarih olayları, insan bilgisinin en önemli kaynaklarından biridir. Tarih, eskilerin sandığı gibi art arda sıralanan gelişigüzel olaylar yığını değildir. Âlemde (kâinatta) gelişen, ortaya çıkan olayların incelenmesi, insan düşüncesinin birer yaratması olan buluşların kültür aşamalarının öğrenilmesi, illet (neden) ve sonuçların olaylar dizisi içindeki yerini bulmak, belli ve bilimsel ölçülere göre sıralamak, değerlendirmek tarihin konusudur. Bu bakımdan tarih gerçekçi bir felsefedir. İbni Haldun, bilimler sınıflamasında felsefeye yer vermez. Onun bilim dışı saydığı felsefe daha çok ilkçağın akılcı, kaynağını duyu verilerinde değil de soyutlama sonucu elde edilen kavramlarda bulan felsefedir.

● *Tarih.* Tarih, deneyci, gözlemci bir bilimdir. Konusu, kaynağı maddede, deney verilerine dayanan akıl ilkelerinde bulan kültür varlıkları ve toplum hayatıdır. Tarih, insan topluluklarının en ilkel, en yalın durumdan en gelişmiş, en olgun aşamaya ulaştığını gösterir. Bu konuda araştırmalar, incelemeler, deneye dayanan yorumlar yapar. Toplumun beslenmesini, geçimini, kültür aşamalarını, iç ve dış yapılarını, geçirdiği değişim ve dönemleri konu edinir, inceler, onlardan birtakım kesin ve geçerli sonuçlar çıkarır. İbni Haldun, burada ekonomiye, coğrafyaya, toplumun öteki kurumlarına geniş yer verir. İktisadî olayların önemini göz önünde tutar. Bu konuda kaynağını maddede (maddeye dayanan oluşlarda) bulan maddeci tarih anlayışına öncülük eder. Fakat, bugünkü anlamda bir maddecilikten ayrılır.

İBNİ KEMAL
minyatür

Tarih, bir bilim olduğu için, akılyürütmeye yer verir. Fakat bu akılyürütmenin kaynağı, insan düşüncesinin ürünü olan soyut kavramlar değil, gözlemden, deneyden gelen somut kavramlardır. Akılyürütmede duyu verilerinin (deney bilgilerinin) kesin bir geçerliği vardır.

Medeniyet, toplumun düşünce ve sanat ürünlerinin, kültür varlıklarının bir toplamıdır, daha doğrusu bir kültür ürünleri bütünüdür. Onun da kaynağı gene tabiattır, toplumdur. Medeniyet ürünlerinin kökünde, deney ve gözlem verilerinin açık izleri görülür. Sanat, düşünce ve kültür bakımından ileri giden bir toplumda, bütün öteki sosyal kurumlar da bu durumdadır. Toplum ileri gidince her alanda gider, gerilerse her alanda geriler. Bir toplumda yapıcı kurumlar (saray ile) yayıldığı ölçüde, bilimler de yayılır. Bilimlerin yayılması ve gelişmesi, yapıcı, üretici kurumların, sanatların yayılmasına, gelişmesine bağlıdır. Bu iki düşünce kurumunu birbirinden ayrı düşünemeyiz, biri ötekini gerekli kılar. Çünkü bütün bilimler, sanatlar, kültür kurumları toplumun geliştirdiği insan aklının bir ürünüdür, kökünü gözlemde, yaşanan gerçeklerde, yaşama olaylarında bulur. Bu bakımdan her medeniyet bir akıl ürünüdür ve somut oluşlara, gelişmelere dayanır.

● *Din.* Din de bir toplum ürünüdür, insan düşüncesinin eseridir. Yalnız, İbni Haldun bu konuyu ayrıca ele almaz. İslâm dini üstüne kesin görüşler, düşünceler ileri sürmez. Şeriatın yapısı, niteliği, konularıyle ilgili açıklamalarda bulunmaz. Deneye, gözleme önem vermesi, toplum dışında kesin geçerliği olan bir gerçek tanımaması, tabiatçı bir anlayış açısından olaylara bakması, din konusunda da tutumunun böyle olması gerektiğini gösterir. İslâm medeniyeti konusunda Yakındoğunun daha ileri, daha yaratıcı bir durumda olduğunu söylerken, Arapların «kötü fatihler» olduğunu, «bir imparatorluğu yönetme konusunda çok az yetenekli olduklarını» söylemekten kaçınmaz. Türklerin bu gibi konularda Araplardan üstün olduklarını açıkça yazar.

● *Bilim.* Bilimlerin sınırlandırılması, konularına, dayandıkları ilke ve kurallara göre yapılabilir. İbni Haldun'a göre bilimler «aklî» ve «naklî» olmak üzere iki ana bölüme ayrılır. Aklî bilimler, *mantık, tabiiyat* (insan, hayvan, bitkiler) ve bölümleri, *ilâhiyat, tealim* (aritmetik, geometri, musiki, hey'et) olmak üzere dört bölümdür. Her birinin sınırlı, kesin bir alanı, belli konuları vardır. Hepsinin de kaynağı toplumdur, yönetici ilkesi akıldır, deneyle, gözlemle bağlantıları vardır. Naklî bilimler, *tefsir, kıraat* (Kur'an okuma), *hadis, fıkıh* (cedel ve hilafiyat), *usulî fıkıh* (ve feraiz), *kelâm, tasavvuf, rüya tabiri, lisaniyat* (lûgat, nahiv, beyan, edeb) olmak üzere dokuz bölümdür. Rüya tabiri, tasavvuf gibi kolları bilim sayması zamanının görüşlerine uyma-

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

sı yüzündendir. Ancak, rüya tabirinin bilimler arasında yer alması, ona psikolojik bir açıdan bakması dolayısıyledir. Ortaçağda, özellikle doğu islâm düşüncesinde rüya tabir etmenin özel bir önemi vardı, onu burada İbni Haldun'un inanmadığı ilmi nücûmla (astroloji-falcılık) bir tutmamak gerekir. İbni Haldun, rüyaları yorumlamayı da toplum olaylarına bağlar. Yaşanan birtakım olayların rüyaları doğurduğuna inanır. Bu konuda da gözlemci ve deneycidir.

● *Hukuk.* Hukuk anlayışına gelince, bu konuda da, toplum olaylarının derin etkisini ileri sürer. Toplumların sürekli çekişmeler içinde olduğunu, güçlünün ötekileri kendine bağlayıp yönetimi ele geçirdiğini, bunun kaçınılmaz bir toplum gerekliliği olduğunu üstü kapalı olarak söyler. Görüşlerinden hukukun temeli olan hak kavramının güçten (kuvvet) doğduğu sonucu çıkarılır. Yalnız, bu görüşün kaynağında da toplum olaylarının, sürekli çatışmaların izlerini bulmak kolaydır. Toplumun içinde bulunduğu durum, sürekli çatışmalar, gittikçe gelişen kurumlar birtakım gerekli sonuçlar doğurur. Bu sonuçlar, yönetici düzeni sağlayan ve toplum içinde genel geçerliği olan kuralların, yasaların ortaya çıkması, belli bir anlayışa göre düzenlenmesine yolaçar. İşte, toplumu belli düzene göre yöneten yasalar bu karşılıklı çekişmelerin, çatışmaların sonunda başarıya ulaşanların, toplumun gelenek ve göreneklerine göre, koydukları geniş çaplı kurallardır. Bunların da toplumun kaçınılmaz, doğması gerekli birer ürünü olduğu açıktır.

İbni Haldun, yaşadığı çağda pek ilgi çekmedi, eserleri bir bütün olarak incelenmedi. En önemli eseri olan *Mukaddeme* (Başlangıç) kendinden yüzlerce yıl sonra ilgi çekti. XVIII. yy. sonlarında, özellikle XIX. yy. ortalarında ünü birdenbire yayıldı. Batıda geniş ölçüde araştırma ve incelemelere konu oldu. İbni Haldun, daha çok deney ve gözleme dayanan, toplum olaylarını onlarla açıklamağa çalışan düşünürler tarafından benimsendi, onları etkiledi, batıda deneyci ve gözlemci toplum araştırmalarının kurucusu olarak bilindi. Sosyolojinin ortaya çıkması, toplum olaylarının ayrı bir bilim konusu olarak ele alınması, İbni Haldun'un değerini artırdı. Başta alman ve fransız düşünürleri olmak üzere birçok batı bilgini *Mukaddeme* üstünde geniş çalışmalar, yorumlar yaptılar, onu batı dillerine tercüme ettiler: G. de Slane, *La Traduction des Prèlegomnes d'Ibn Khaldoun* (1862-1868); Alfred von Kremer, *Ibn Khaldun und seine Kulturgeschichte der islamischen Reiche* (1877); G. Le Bon, *La Civilisation des Arabes* (1884); Bouthoul, *La Philosophie Sociale d'Ibn Khaldoun.* Türkiye'de ilk defa Cevdet Paşa, *Mukaddemei İbn Haldun* adıyle eserini Türkçeye tercüme etti. Ondan sonra Suphi Bey *Mukaddemei İbni Haldun* adıyle, son olarak da Zakir Kadiri Ugan *Mukaddime* adıyle eserini Türkçeye tercüme etti (1954). [→ Bibliyo.] (M)

İBNİ HALDUN Yahya Ebu Zekeriya, arap tarihçisi (Tunus 1333 - Tlemsen 1378). Öğrenimini kardeşi ile birlikte, doğduğu şehirde yaptı. Devrinin ünlü hocalarından ders aldı. Fas sultanı Ebu Salimin, Tlemsen hükümdarı Ebu Hammu'nun ve merinî sultanı Abdülaziz'in hizmetlerinde bulundu. Ebu Hammu'nun oğlu Ebu Tafşin'in hazırladığı bir suikast sonucu öldü. Başlıca eseri *Buğyet-ür-Rüyyat fi Zikr-il-Mulûk min Beni Abd-il-Vad* (Abdülvad Oğullarının Meliklerine Dair Hoşa Giden Rivayetler). Eser, Fas'ın siyasî tarihinin yanında sosyal hayatını da içine alması, çağdaşı olduğu şairlerin şiirlerinden örnekler vermesi bakımından büyük bir önem taşır. Eserde birçok siyasî vesikanın aslı vardır. Fransızca tercümesi ile birlikte basıldı (Cezayir, 1904-1913). [M]

İBNİ HALEVEYH (Ebu Abdullah Hüseyin bin Ahmed), arap dil bilgini (? - Halep 980). Aslen Hemedan'lıdır. Öğrenimini Bağdat'ta yaptı. İbni Mücahid, Ebu Said Sirafî, İbni Düreyd, İbni Anbarî gibi çağının ünlü hocalarından Kur'an, gramer ve hadis dersleri aldı. Bir süre sonra Halep'e giderek özellikle gramer dersleri vermeğe başladı. Önemli eserleri *Kitab-ül-Leyse* (Leyse Kitabı); *Şerh-i Maksurat-ı İbni Düreyd* (İbni Düreyd'in *Maksurat* Adlı Kitabının Şerhi). [M]

İBNİ HALLİKAN (Şemseddin Ahmed İbni Muhammed), arap yazarı (Erbil 1211-Şam 1282). Musul, Halep ve Şam'da hukuk öğrenimi yaptı, sonra Kahire'ye gitti ve orada kadı oldu. 1261'de Şam başkadılığına tayin edildi. Görevinin iptal edilmesi üzerine hukuk hocalığı yapmak üzere Kahire'ye döndü (1271), fakat 1278'de yeniden başkadı olarak tayin edildiği Şam'a döndü.

İbni Hallikan'ın başlıca eseri alfabetik sıraya göre derlediği bir biyografi koleksiyonudur. *Vefayat-ül-Âyan* adını taşıyan eser o devirde hayat hikâyeleri eksiksiz olarak edebiyata geçen Hz. Muhammed ile yakın arkadaşları ve halifenin dışında kalan ve islâm tarihinde adı geçen bütün ünlü kişileri anlatır.

Yazar belli bir karakteri çizerken fıkralardan ustalıkla yararlanmayı bilmiştir. (M)

İBNİ HAMDİS (Ebu Muhammed Abdülcebbar bin Ebu Bekir), arap şairi (Siracusa 1055 - Bicaya 1132). Sicilyanın Normanlar tarafından alınması üzerine İspanya'ya kaçtı. Ömrünün son yıllarını Bicaya'da geçirdi. Divanı vardır. (M)

İBNİ HAMDUN (Bahaddin Ebül Maâli Muhammed), arap dilcisi (Bağdat 1101-ay.y. öl. 1168). Halifenin sarayında çeşitli görevlerde bulundu ve yüksek mevkiler kazandı. Fakat halife Mustencid ile aralarında çıkan görüş ayrılığı sonucu hapsedildi. Hapiste öldü. En önemli eseri tarihe ve filolojiye dair yazdığı *Tezkire*'dir. (M)

İBNİ HAMMAD (Ebu Abdullah Muhammed), arap tarihçisi. Hayatı ve yaşadığı devir hakkında bilgi yoktur. Sadece Fatımîler devrine ait yazdığı bir eserin müellifi olarak bilinir. (M)

İBNİ HANİ Endülüsî, arap şairi (? - Barka Bingazi 973). Kurtuba'da öğrenimini bitirdikten sonra Elvira ve İşbiliye'ye gitti. Fakat serbest fikirleri ve çok konuşması sebebiyle İşbiliya'dan uzaklaştırıldı. Afrika'ya Fatımî generali Cevher'in yanına gitti. Bir süre sonra da Cezayir'deki el-Masila'ya geçti. Burada kendisine hürmet gösterildi, hediyeler verildi. Fatımî sultanı tarafından saraya davet edildi ve sarayda kendisine görev verildi. İbni Hani ailesini getirmek için memleketine giderken Bingazi bölgesindeki Barka'da öldürüldü.

İbni Hani Endülüs'te büyük ün kazanmıştı. *Divan*'ı 2 kere basıldı. (Bulak 1274 - Beyrut 1886). [M]

İBNİ HAVKAL (Ebu Kasım), arap coğrafyacısı ve gezgini (X. yüzyıl). Hayatı hakkında az bilgi vardır. İnceleme ve ticaret yapmak için 943'te Bağdat'tan ayrıldı. İslâm ülkelerini baştanbaşa dolaştı. Seyahati sırasında rastladığı coğrafyacı el-İstahrî'nin bazı haritalarını düzeltti, eserini okudu. Sonradan *El-Mesalik ve'l-Memalik* adlı bir eseri kendi adına yazdı. İbni Havkal eserinde, gördüklerinin yanında, kendinden önceki coğrafya bilginlerinin eserlerinde verdikleri bilgileri de nakleder. Eser İngilizce ve Fransızcaya tercüme edilmiştir. (M)

İBNİ HAYYAN (bin Halef), arap tarihçisi (988 - 1076). Hayatı hakkında hiç bilgi yokmiz yoktur. Kaynaklarda zikredilen 50 kadar eserinden elimize sadece Endülüs tarihini konu edinen El-Muktebis fi-Tarihi Endülüs geçmiştir. İbni Hayyan'ın İspanya'da yetişen en iyi arap tarihçisi olduğu söylenir. (M)

İBNİ HAZM (Ebu Muhammed Ali bin Ahmed bin Said), arap bilgin ve şairi (Kurtuba 994 - Manta Lişan 1064). Babası vezir olduğundan sarayda iyi bir öğrenim gördü. Hocaları arasında Abdurrahman Ebi Yezid El-Ezdî, İbnül Cesur gibi devrinin ünlü bilginleri vardı. Bir süre Kurtuba'da, hadis tahsil etti. Bir ihtilâl sonucu babası vezirlikten azledilince Almeria'ya bir süre sonra da Hısn-ül-Kasr'a gitti. Fakat Abdurrahman IV'ün Valensiye'de halife ilân edildiğini duyunca buradan da ayrıldı. Abdurrahman V'in halifeliği sırasında vezirlik makamına getirildi. Kısa bir süre sonra halife katledildi; İbni Hazm da tutuklandı: hapisten çıkınca Jativa'ya gitti. Bazı fikirlerinden dolayı zamanının bilginlerinin şiddetli hücumlarına uğradı; eserleri halkın zihinlerini bulandırdığı iddiasıyle İşbiliye'de yakıldı. İbni Hazm hayatının son yıllarında Manta Lişan'a çekildi. Zamanını eser yazmak ve öğrenci okutmakla geçirdi. İbni Hazm başlangıçta Şafiî mezhebinin koyu bir taraftarıydı. Sonradan Zahirî mezhebinin esaslarını benimsedi. Bu mezhebin Endülüs'te yayılması için büyük bir çaba gösterdi. Keskin zekâsı ve kuvvetli kalemi ile diğer mezhep mensuplarıyle mücadelelere girişti.

İbni Hazm, oğlu Ebu Rafiî'nin rivayetine göre 400 kadar eser yazmıştır, zamanımıza ulaşanlarından en önemlileri, *Tevk-ul-Hamame fi'l-Ülfe ve l-Ullaf* (Aşk Konusunda Güvercin Gerdanlığı) [İbni Hazm'ın hayatı hakkında önemli bilgiler veren bu eser birçok yabancı dile tercüme edilmiştir]; *Risale fi Fazl-il-Endülüs* (Endülüs'ün Faziletleri Hakkında Risale); *Nukat-ül-Arus fi Tevarih-il-Hülefa* (Halifeler Tarihi Üstüne Bilgiler); *Ensab-ül-Arab* (*Cemheret-ül-Ensab* da denir) [Arapların Nesepleri]; *Kitab-ün-Nasih ve'l-Mensuh* (Nasihat Eden ve Edilenlerden Bahseden Kitap); *İbtal-ül-Kıyas ve'r-Rey ve'l-İstihsan ve't-Taklid ve't-Talil* (Kıyasın, Reyin, İstihzanın, Taklidin ve Talil'in İptali); *El-İhram fi Usul-il-Ahkâm* (Hüküm Koyma Usulü Kitabı), *Kitab-ül-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Niha* (Milletlerin Bölümleri ve Durumları Üstüne Kitap) v.d. (M)

İBNİ HEYSEM, arap filozof ve matematikçisi (Bağdat 965 ? - Kahire 1051). Batıda *El - Hazan* diye bilinir. Bağdat ve Kahire'de öğrenim gördü. Felsefe, tıp, heyet ve riyaziye okudu. El - Kindi, Razi, Huneyn, Fergâni, Sehl bin Bişr, Battani, Buzcani gibi kendinden önce yaşayan, doğu filozof ve bilginlerinin eserlerini inceledi. Eukleides, Batlamyus (Ptolemaios), Aristoteles, Galinos gibi ilkçağ bilgin ve düşünürlerinin kendi zamanında bilinen eserlerini okudu.

İbni Heysem, cebir ve hendese alanında birtakım yenilikler ortaya koydu, bunları bir kural niteliğinde değerlendirerek zamanının en çok önem kazanan bilimlerinden mantığı uyguladı. Aklın ilkeleri dışında bir mantığın geçerli olamayacağını, deneyin bilgede en güvenilir kaynak olduğunu ileri sürdü.

Felsefede, kesin bilgiye ulaşabilmek için şüphenin kaçınılmaz bir gerekçe niteliğini taşıdığını açıkladı. Razi'nin ilâhiyat konusunda, kelâmcıların oluş (hudus) alanında ortaya attıkları düşüncelerin, aklın kurallarına aykırı geldikleri için geçerli ve inandırıcı olmadığı görüşünü savundu. Gerçeğe (hakikate) ulaştıran en kesin ve şüpheden uzak bir yol akıl yoludur, bütün insan bilgilerinin kaynağı madde ve duyulardır. Bunların dışında kesin geçerliği olan bir bilgi, bir bilgi kaynağı yoktur. Gerçek bilgi duyularla edinilen algıların akıl süzgecinden geçip mantık kurallarıyle birleşmesi sonucu elde edilir. Felsefenin görevi, amacı en açık, en kesin ve şüpheden uzak bilgiyi elde etmek, ortaya koymaktır. Bu yüzden felsefe bütün bilimlerin temelidir.

İbni Heysem'e göre algı (idrak) duyulara dayanan fizyolojik ve psikolojik bir olaydır. Aristoteles'in mantıkla metafizik arasında kurmak istediği bağlantının deneye, deney verilerine dayanmadığı için gerçek ve geçerli olamayacağını ortaya attı. Mantık konusunda, özellikle tasım (kıyas) bölümünde tümevarımın daha geçerli olduğunu açıkladı. Onun anlayışına göre tümevarımın geçerli olması deneye, deney kurallarına uymakla sağlanır. Dinlerin ileri sürdüğü düşünce ve görüşler aklın kurallarına, deneyin sağladığı gerekçelere uymadıkça gerçek ve geçerli sayılamaz. Aşağı yukarı deney bilimlerinin her dalında eser veren, birçok yazıları avrupa dillerine, özellikle Latinceye tercüme edilen İbni Heysem'in en önemli eseri optik konularını işleyen *Kitab-ül-Menazir*'dir (Görüntüler Kitabı). Bu eserinin en ilgi çekici yeri ışık olaylarını inceleyen bölümüdür. (M)

İBNİ HİBBAN (Muhammed bin Ahmed el - Bustî), arap muhaddisi (Bust ? - 965). Öğrenimini bitirdikten sonra Semerkant'ta kadılığa tayin edildi. Fakat peygamberlik hakkında İslâm inançlarına aykırı bazı fikirleri yüzünden bu görevinden azledildi. Nes'e ve Nişabur'a gitti. Bir süre sonra tekrar Semerkant'a döndü ve ömrünün sonuna kadar burada hadis okuttu. İbni Hibban'ın hadis ilmine dair bir eseri vardır. (M)

İBNİ HİCCE (Ebül Mehasin Takiyüddin Ebu Bekir bin Ali), arap şairi ve yazarı (Ha-

ma 1366 - ay.y. 1434). Öğrenimini Kahire'de yaptı. Divan münşiliğine tayin edildi. Sultan El-Müeyyed Şeyh'in kâtibi olan koruyucusu el-Barizi'nin ölümü üzerine memleketine döndü.

Şiirlerini *Semeret-üş-Şahiye fi'l-Fevakih-il-Hameviye ve'z-Zevaid-il-Mısriye* (Hama'nın En İyi Meyvesi ve Mısır'ın Fazlalıkları) adlı kitabında topladı. Münşi iken Memlûklara gelen mektuplardan meydana getirdiği *Kahvet-ül-İnşa* adlı eseri tarihî kaynak olması bakımından da önemlidir. *Semerat-ül-Evrak* (Belgelerin Meyveleri) adlı bir antoloji ile bunun zeylini yaptı. (M)

İBNİ HİŞAM (Abdülmelik bin Hişam bin Eyyub el - Himyerî el - Basrî), arap gramer bilgini (Basra ? - öl. Fustat, Mısır 829 veya 824). İbni İshak tarafından yazılmış olan Siyer adlı eseri genişletti ve yeni düzeltmeler ile tekrar yazdı. Ayrıca İncil'de mevcut bulunan hikâyeler ile Güney Arabistan'ın eski efsane ve hikâyelerini birleştirdi ve *Kitab-ül-Tican* adlı ünlü bir hikâye kitabı da yazdı. (M)

İBNİ HİŞAM (Cemaleddin Ebu Muhammed Abdullah bin Yusuf), arap dilcisi (Kahire 1309 - ay.y. 1360). Ebu Hayyan, Şihabeddin Abdüllatif bin el-Murahhal el-Fakihanî gibi zamanının ünlü dilbilginlerinden ders aldı. Şafiî mezhebi esaslarına göre dinî eğitimini tamamladıktan sonra Kahire'deki Kubbetül-mansuriye medresesine tefsir müderrisi oldu. Ölümünden beş yıl önce, Hanbelî medresesine müderris olabilmek için bu mezhebin esaslarını inceledi ve Hanbelî mezhebine girdi. Gramerci olarak büyük bir ün kazandı. İbni Haldun ondan «Sibeveyh'ten daha iyi nahiv bilir» şeklinde söz eder.

İbni Hişam gramerle ilgili 30 kadar eser yazmıştır. En önemlileri şunlardır: *Katr-ün-Neda* (Çiğ Tanesi); *El-Elgaz* (Luğazlar); *El-İrab* (Kelimelerin Sonlarındaki Ses Değişiklikleri); *Evdah-ül-Mesalik İla Elfiyet-i İbni Malik* (İbni Malik'in Elfiyesine En Açık Yol); *Risale fi İstimali-l-Münada fi Tisa Ayatin Mine'l-Kur'an* (Kur'anın Dokuz Ayetinde Münadanın Kullanılışı Hakkında Risale); *Er-Ravdat-ül-Edebiye fi-Şevahidi Ulum-il-Arabiye* (Arap İlimlerinin Şahitleri Hakkında Edebî Bahçe); *Şuzur-üz-Zeheb fi Marifeti Kelâm-il-Arab* (Arap Sözünü Anlamak İçin Altın Kırıntıları); *Şerhü Kasideti «Banet Suadü»* «Banet Suadü» Kasidesinin Şerhi); *Muğni-l-Lebib an Kütübi'l Earib* (Arapça Kitaplarda Anlayışlı Kimseler İçin Örnekler). [M]

İBNİ HUMEYA, ispanyalı arap asilzadesi (1520-1569). Ailesi, 1492'de Gırnata'nın düşmesinden sonra Katolikliği kabul etti, kendisine de *Fernando de Cordoba y Valor* adını verdi. Magrıplılar 1568'de Felipe II'ye karşı başkaldırınca, Humeya Hıristiyanlığı reddetti ve emîr seçildi. Küçük bir ordu ile Alpujarras'ı tutarak ispanya ordusunu bir süre için başarısızlığa uğrattı. Yenildikten sonra bir komploya kurban gitti, boğularak öldürüldü. (L)

İBNİ HURDAZBİH (Ebül Kasım Ubeydullah bin Abdullah), iranlı coğrafya bilgini (820-912). Hayatı hakkındaki bilgiler azdır. Bir ara Cebel'de posta muhabere işleri müdürlüğü yaptığı ve Halife Mutemid'in sarayına kabul olunduğu bilinir. İbni Hurdazbih'in coğrafyanın yanında musikide de derin bilgisi vardı. Musikiyi babasının arkadaşlarından İshak-ül-Mavsilî'den öğrenmişti. Eserlerinden sadece coğrafyaya dair olan *Kitab-ul-Mesalik ve'l-Memalik* mevcuttur. İbni Hurdazbih tarihî topoğrafya için önemli bir kaynak olan bu eserini Abbasî prenslerinden birinin isteği üzerine yazmıştır. (M)

İBNİ HÜBEL (Mühezzibüddin Ebül Hasan Ali bin Ahmed), arap tıp bilgini (Bağdat 1122 - Musul 1213). Nizamiye medresesinde başladığı nahiv ve fıkıh öğrenimini yarıda bırakarak tıp tahsil etti. Bir süre Ahlat emîrinin tabipliğini yaptı. Bir ara da Mardin'de Bedrüllü'lü'nün hizmetinde bulundu. Daha sonra Musul'a geçti. Ömrünün son yıllarında gözlerini kaybetti. İbni Hübel'in tıp sahasında yazdığı *El-Muhtar fi-t-Tıb* (Tıp Konusunda Seçme) en önemli eseridir. (M)

İBNİ HÜBEYRE (Ebu Halid Yezid bin Ömer), arap kumandanı ve valisi (705-750?). Irak ve Horasan valisi İbni Hübeyre Ebül Müsenna'nın oğlu. Halife Velid II tarafından Kinnasrin valiliğine tayin edildi. Mervan II, İbni Hübeyre'yi Irak valisi yaptı ve Haricî isyanını bastırmakla görevlendirdi. İbni Hübeyre bu görevi başarıyle yerine getirdi ve bütün Irak'a hâkim oldu. Bu sırada Abbasîler hilafeti ele geçirmek için mücadeleye başladılar. İbni Hübeyre, Kûfe üzerine yürüyen Abbasî kumandanı Kahtabe bin Şebib'i durdurmak için takip etti. Kahtabe bin Şebib'in ölümü üzerine yerine Hasan geçti ve İbni Hübeyre de Vasit'e çekildi. Halife Ebül Abbas'ın kardeşi Ebu Cafer'in de yardımı ile Hasan, Vasit'i kuşattı. İbni Hübeyre Vasit'i aylarca korudu ise de durumunun ümitsiz olduğunu görerek teslim oldu. Abbasîler İbni Hübeyre'yi affedeceklerini vaat ettikleri halde astılar. (M)

İBNİ HÜBEYRE (Ebül Müsenna Ömer — el - Fezari), arap vali ve kumandanı (VIII. yüzyıl). Süleyman bin Abdülmelik devrinde Bizans'a karşı yapılan sefere donanma ile katıldı. Fakat kış bastırdığından yaza kadar Anadolu'da kaldı. Yazın (716) kara ordusu ile İstanbul'u kuşattı, sonuç alamadan geri döndü. Ömer II zamanında Mezopotamya valisi oldu. Ermenistanda Bizanslılara karşı yapılan savaşta başarılı sonuçlar alınca Yezid II tarafından Irak ve Horasan valiliğine tayin edildi. Yezid II'den sonra tahta geçen Hişam bin Abdülmelik tarafından azledildi. (M)

İBNİ İSA-YI SARUHANİ, türk bilgini (öl. Akhisar 1559). Bayramîye tarikatı şeyhlerindendir. Babası Muhiddin İsa'dan icazet aldı. Eserlerinin en ünlüsü Selim II adına yazdığı *Nuriye*'dir. Babasının menkıbelerini ortaya koyan *Menakıb-ı Şeyh Muhiddin İsa* (Şeyh Muhiddin İsa'nın Menkıbeleri) adlı bir kitabı daha vardır. Ayrıca çoğu arapça olan basılmamış eserleri bulunmaktadır. (M)

İBNİ İSHAK (Ebu Abdullah Muhammed), arap tarihçisi (öl. Bağdat 767). Medine'de yetişti. Hz. Muhammed'in hayatıyle ilgili bilgileri toplamağa çalıştı. Bu yüzden hadis ilmi imamları ve özellikle Malik bin Enes ile aralarında ihtilâf çıktı; bu sebeple Medine'yi terk ederek Mısır'a, sonra da Irak'a gitti. Halife Mansur'un arzusu üzerine Bağdat'a yerleşti ve burada öldü.

İbni İshak'ın siyere dair iki eser yazdığı söylenmektedir: *Kitab-ül-Mübteda* (Başlangıç Kitabı) hicrete kadar olan olayları içine alır ve *Kitab-ül-Megazi* (Savaşlar Kitabı). İkinci eseri ancak İbni Hişam'ın rivayetleriyle günümüze ulaşabildi: İbni Hişam, İbni İshak'ın rivayetlerine dayanarak *Kitab Siret-i Resulillah* (Allahın Elçisinin Hayatı) adlı eserini meydana getirdi. (M)

İBNİ İYAS, arap tarihçisi (? 1448-1528 ?). Memlûklarda önemli görevlerde bulunmuş türk asıllı bir ailedendir.

İbni İyas'ın en önemli eseri *Bedayi-ül-Zuhur fi Vekayi-il-Duhur* (Dünya Olaylarına Göre Oluşların Başlangıçları) adlı büyük Mısır tarihidir. Eserinde Mısır tarihinin Eyyubîler döneminin sonuna kadar olan ilk bölümünü ve Sultan Kayıtbay'a kadar Memlûklar sülâlesinin dönemini geniş olarak anlatır. Sultan Kayıtbay'ın tahta geçmesinden sonra olayları, önemli kişilerin biyografilerini ve her ayın sonunda o ay içinde ölenlerin listesini verir. Eserin yazma nüshaları dikkate alınarak çeşitli yıllarda bölümler halinde yayımlanmıştır (1936, 1945 v.d.) [M]

İBNİ İZARİ (Ebu Abdullah Muhammed el-Marakuşî), arap tarihçisi (XIII. yüzyıl). Hayatı hakkında hiç bir bilgi yoktur. İspanya ve Magrıp tarihinden bahseden *El-Peyan-ül-Muğrib fi-Ahbar-il-Mağrib* (Magrıp'ın Haberleri Hakkında Yüksek Açıklama) adlı tarihi, kaybolmuş bazı tarihlerin parçalarını nakletmesi bakımından önemlidir. İbni İzarî'nin bu eseri yayımlanmış (2 cilt, Leiden 1848 - 1851). Fransızca ve İspanyolcaya tercüme edilmiştir. (M)

İBNİ KADI ŞUBHE (Takiyüddin Ebu Bekir Ahmed), arap biyografi yazarı (1377-1448). Müderrislik, kadılık ve başkadılık yaptı. Zehebî'nin tarihine bir zeyl yazdı ve bu kitabı özetledi. *Tabakat-üş-Şafiiye* (Şafiîlerin Biyografisi) adlı bir biyografi kitabı vardır. (M)

İBNİ KALAKİS (Ebül Fütuh Nasrullah bin Abdullah), arap şairi (İskenderiye 1138 - Ayzab 1171). Uzun süre Sicilya'da kaldı. Koruyucusu Kaid Ebül Kasım İbn-el-Hacer'e *Ez-Zehr-ül-Besim fi-Evsaf-i Ebi-l-Kasım* (Ebül Kasım'ın Sıfatları Hakkında Güler-yüzlü Çiçek) adlı eserini ithaf etti. Yemen'e gitti ve Ayzab'da öldü. Divanı vardır (Kahire, 1323). [M]

İBNİ KASİ AHMED, endülüslü sofî (XII. yy.). 1140 Yılında Endülüs'te mehdî olduğunu iddia ederek ortaya çıktı ve bir süre Mertola'da hâkimiyet kurdu. Taraftarları onu Muvahhidlere teslim ettiler, fakat Abdülmümin tarafından affedildi. Muvahhidler'in sarayında yaşarken eski müritlerinden biri tarafından öldürüldü. İbni Kâsi'nin tasavvufa dair *Hal-ün-Na'leyn fi-t-Tasavvuf* (Tasavvufa Giriş) adlı bir eseri vardır. (M)

İBNİ KAYSÜRRUKAYYAT (Ubeydullah), Emevîler devrinde yaşamış ünlü bir arap şairi (VIII. yy.). Aslen Kureyş'lidir. Zübeyrîlerin Irak valisi Mus'ab'a son derece bağlıydı. Mus'ab'ın Maskin'de yenilip öldürülmesinden sonra uzun müddet saklandı. Emevî halifesi Abdülmelik'in teveccühünü kazanmak için çalıştıysa da başaramadı. İbni Kaysürrukayyat'ın şiirleri bize Sukkarî'nin onun şiirlerinden meydana getirdiği bir antoloji ile ulaşmıştır (IX. yy.). [M]

İBNİ KAYYİMÜLCEVZİYE (Şemsüddin Ebu Abdullah Muhammed), hanbelî ilâhiyatçısı (Şam 1292-ay.y. 1350). Şeyhülislâm İbni Teymiye'nin öğrencilerindendir. Birçok kere hacca gitti. Sofuluğu ile tanınan bir kimse idi. Bir ara İbni Teymiye ile Şam kalesine hapsedildi. Hocasının ölümünden sonra hapisten kurtuldu.

İbni Kayyimülcevziye'nin eserlerinde teşbih ve tecsim akidesini andıran bazı noktalar vardır. Bu yüzden Ehl-i Sünnet âlimlerinin şiddetli tenkitlerine uğramıştır. En önemli eserleri şunlardır: *Tefsir-ül-Fatiha* (Fatiha Suresinin Tefsiri); *Et-Tibyan fi Aksam-il-Kur'an* (Kur'an'ın Kısımlarını Açıklama); *Miftehu Dar-is-Saade* (Saadet Evinin Anahtarı); *El-Cevab-ül-Kâfi li-men Seele ani'd-Devai-ş-Şafi* (Şifa Veren İlâçtan Soranın Sualine Yeterli Cevap); *Kitab-ur-Ruh* (Ruh Kitabı); *Kitab-ul-Fevaid-il-Müşevvike ila Ulum-il-Kur'an ve İlm-il-Beyan* (Kur'an İlmine ve Beyan İlmine Teşvik Edici Faydalar Kitabı); *Kitab-us-Salât ve Ahkâm-ı Tarikiha* (Namazı ve Namaz Yollarını Bildiren Kitap). [M]

İBNİ KEMAL, türk bilgini. Bk. KEMALPAŞAZADE ŞEMSEDDİN (Ahmed bin Süleyman).

İBNİ KESİR (Abdullah) [Mekke 665-ay.y. 738]. İranlı bir aileden. Mekke'de, Kadi ül-Cemaa (islâm topluluğunun kadısı) görevinde bulundu. Kur'an'ın yedi okunuşundan (Kıraat-üs-Seb'a) birini koyan kıraat imamı. Kıraat râvilerinden Muhammed bin Abdurrahman el-Mahzumî (Kunbul) ile Ahmed bin Muhammed el-Farii (El-Bezzi) vasıtasıyle zamanımıza ulaşır. (M)

İBNİ KESİR (İsmail bin Ömer), Ebül Fida, arap tarihçisi (Şam 1301 - ? 1373). İlk öğrenimini amcası Abdülvehhab'ın yanında yaptı. Bir süre sonra Şam'a geldi ve ünlü bilginlerin derslerine devam etti. Hocalarının arasında Şeyhülislâm İbni Teymiye de bulunuyordu. Hadis, tefsir ve tarih sahalarında ihtisas yaptı. Ölümüne kadar öğrenci yetiştirmek ve eser yazmakla meşgul oldu. En önemli eserleri: yaratılıştan zamanına kadar olan olayları içine alan *El-Bidaye ve-n-Nihaye* (Başlangıçlar ve Sonlar) adlı tarih kitabı; Kur'an'ı açıklayan *Tefsir-ül-Kur'an-il-Kerim* (Kur'an Tefsiri); Şafiî mezhebi mensuplarının hayat hikâyelerini içine alan *Tabakat-üş-Şafiiyye* (Şafiî Bilginlerinin Biyografileri). [M]

İBNİ KİLLİS (Ebül Ferec Yakub), fatımî veziri (931-991). Musevî bir aileden. Küçük yaşta babası ile Suriye ve Mısır'a gitti. Zekâsı ve malî işlerdeki kabiliyetiyle Kâfurların sarayında önemli mevkilere yükseldi. Vezir olmadan önce Müslümanlığı kabul etti. Başarılı çalışmalarını kıskanan İbni Furat'ın entrikaları sonucu Magrıp'a kaçmağa mecbur oldu. Bir süre sonra Mısır'a dönünce tekrar vezirliğe getirildi. Özellikle malî alanda yaptığı çalışmalar, vergi tahsilâtını büyük ölçüde artırdı ve hazineyi düzene soktu. (M)

İBNİ KUTEYBE (Ebu Abdullah Muhammed bin Müslim, **El-Kuteybî, El-Kufî, El-**

Merzevî, El-Dineverî de denir), arap yazarı (Kûfe 828 - Bağdat 889). Bir süre Cebel vilâyetindeki Dinever'de kadılık yaptı; sonra Bağdat'ta müderris oldu ve ölümüne kadar orada oturdu. Edebî ve tarihî gelenek bakımından *muhtelit* veya *iktitafçı* adı verilen Bağdat Nahr okulunun ilk temsilcisi sayılır. Gerçekte bu iddia yanlıştır. İbni Kuteybe, çağdaşları olan Ebu Hanîfe, Ed- Dineverî ve Cahiz gibi zamanının bütün ilimlerini bilirdi. Kibar sınıf halkına dersler verdi. Reybîliğe (şüpheciliğe) karşı Kur'an'ı ve hadisi savundu. Buna rağmen kendisi de dinsizlikle suçlandı.

Başlıca eserleri: *Kitâbı Edeb-ül-Kâtib* (Yazıcının Dikkat Edeceği Hususlar) [Leiden, 1900]; *Kitâbı Maâni'ş-Şiir* (Şiirlerin Anlamları) [Kahire, 1883]; *Kitâbı Uyûn-ul-Ahbâr* (Haberlerin Kaynakları) [Berlin, 1900; Strasbourg, 1903-1908]; *Kitâb-üş-Şarâb* (Şam, 1907); *Kitâb-ül-Maarif* (Göttingen, 1850; Kahire, 1883); *Kitâb-üş-Şiir* (Goeje yayını, 1904); *Kitab-ı Te'vîl-ür-Rüyâ* (Rüya Yorumu) [bulunamamıştır]; dilbilim üstüne bir eser olan *Kitab-ur-Rahl ve'l-Menzil* (Beyrut, 1908); *Kitâbı Te'vîl-i Muhtelif-ül-Hadis* (Birbiriyle Çatışır Gibi Görünen Hadisleri Uyuşturma) [Kahire, 1908]; kelâm ilmi üstüne bir eser olan *Kitâbı Müşkil-el-Kur'ân* (Kur'an'ın Zor Kelimelerini Açıklayan Kitap) [yazma nüshası Leiden'de]; *Kitâb-ül-Mesâil ve'l Cevâbât* (elyazması, Gotha); tarihî bir eser olan *Kitâb-ül-İmâme ve's-Siyâse* (Liderlik ve Siyaset Kitabı) [Kahire, 1904 ve 1909).] (M)

İBNİ KUTLU - BOĞA (Zeyn-el-Mille ve'd-Din), türk hadis bilgini ve biyografi yazarı (1399-1474). Şafiî mezhebinin ünlü fıkıh ve hadis bilgini Kahireli İbni Hacer-ül-Askalanî'nin (1372-1449) öğrencisi. Hanefî büyüklerinin biyografilerini veren *Tâc-tü-Terâcim fî Tabakat-il-Hanefîye* (Hanefî İlerigelenlerinin Hayatları) adlı eseri islâm tarihi bakımından önemlidir. Bu kitap şarkiyatçı Flügel tarafından yayımlandı. Ayrıca C. Brockermann da İbni Kutlu-Boğa üstüne araştırmalar yaptı. (M)

İBNİ KUZMAN EBU BEKİR, arap şairi (öl. 1160). Kurtuba'lıdır. Kimlerden ve nasıl bir öğrenim gördüğü kesin olarak bilinmemektedir. Hayatıyle ilgili bilgi veren kaynaklar arasında tutarlılık yoktur. İspanya'nın bazı şehirlerini gezdiği, oldukça rahat bir ömür sürdüğü ileri sürülür. Ele geçen 145 kadar şiirinden, daha çok zamanın büyüklerine kasideler yazdığı, özellikle Endülüs Halk Arapçasını kullandığı anlaşılmaktadır. Şiirleri dörtlük düzenindedir. Gerçek aşk konularını işler. Arap şiirinde *Zecel* adı verilen edebî tarzın kurucusu sayılır. Eserlerinde berberî dilinden alınmış sözler görülür. (M)

İBNİ MÂCE (Ebu Abdullah Muhammed bin Yezid El-Kazvinî), türk ilâhiyat bilgini (Kazvin 824 - 886). En doğru altı hadis kitabından birinin yazarı. Hadis toplamak ve derlemek üzere Irak'ı, Arabistan'ı, Suriye'yi ve Mısır'ı dolaştı. Uzun ve yorucu çalışmaları sonucunda *Sunan* adlı en sahih hadis kitaplarından biri olan büyük eserini meydana getirdi. Bu kitap önce 1866 yılında, ikinci defa olarak 1873 yılında basıldı. İbni Hallikan, *Vefeyât* adlı eserinde İbni Mâce'nin bir Kur'an tefsiri ile bir de tarih kitabı yazdığını da belirtir. Şarkiyat bilgini Wensinck, *Concordance de la Tradition Musulmane* (İslâm Geleneğinin Uyuşumu) ve *Handbook of Early Muhammadan Tradition* (İlk İslâm Geleneği Elkitabı) adlı eserlerinde İbni Mâce külliyâtı üstündeki incelemelerini neşretmiştir. (M)

İBNİ MAHLEB, Abbasîler devletinde iki arap vezirinin adı: EL-HASAN BİN MAHLEB bin EL-CERRAH, emlâk ve akar müdürü oldu (857 - 858). Ubeydullah bin Yahya'nın ölümünden sonra halife El-Mutemid tarafından vezirlikle görevlendirildi (877). Kısa bir süre sonra görevinden alındı. Süleyman bin Vehb vezir oldu. Süleyman'ın azlinden sonra yeniden bu göreve getirildi (878). — EBUL KASIM SÜLEYMAN BİN EL-HASAN, öncekinin oğlu. Nazırlıkta bulundu (913-923). İbni Mukle'nin azlinden sonra halife el-Muktedir tarafından vezir tayin edildi. Uzun süre bu makamda kaldı. El-Mutteki'nin hilâfete geçmesiyle bu görevi sona erdi. (M)

İBNİ MAKULA (Ebul Kasım Hibetullah), büveyhî veziri (? 975/976 - Hit 1038/1039). Celâlüddevle tarafından vezirliğe getirildi (1032). Fakat kısa bir süre sonra azledildi. Yerine geçen vezir de türk askerlerinin saldırılarına dayanamadı ve görevinden çekildi. Bunun üzerine İbni Mâkulâ yeniden vezirliğe getirildi. Sonraları birçok defa daha azledildi ve yeniden görevine getirildi. Ukayli Kervâş bin el-Mukalled tarafından yakalandı; Hit şehrinde hapse atıldı ve burada öldü. (M)

İBNİ MALİK (Cemaleddin Ebu Abdullah), arap nahivcisi (Jean, İspanya 1204-Şam 1274). Devrinin tanınmış hocalarından ders gördü. Doğu'ya gitti. Nahiv bilginlerinin derslerini takip etti. Şam'da hadis okudu. Öğrenimini tamamladıktan sonra Halep'te nahiv dersleri vermeğe başladı. Bir süre sonra Şam'a geldi ve burada ölünceye kadar ders verdi. Eserleri: *Kitab Tahsîl-ül-Fevaid ve Tekmil-ül-Nekasid* (Amaçların Bütünlenmesi ve Faydaların Kolaylaştırılması); *El-Kafiye-ül-Şafiye* (Güçlükleri Giderme Yolu); *Kitab-ül-Hulâsa-ül-Elfiye* (Bin Beyitlik Özetleme); *Kitab-ül-Miftah fi Ebrival-ül-Ef'al* (Fiillerin Açıklanması İçin Kılavuz). [M]

İBNİ MANZUR (Cemaleddin ebül Fazl), arap dilcisi (1232 - 1311). Divan-ül-inşa'da (saray veya başka kuruluşlarda yazı işleriyle görevli kurum) çalıştı. Hayatının sonuna kadar Trablus kadılığında bulundu. Eserlerinden başka, 500 kadar ünlü kitabın da özetini çıkardı. Başlıca eserleri: *Lisan-ül-Arap* (Arap Dili); *Nisâr-ül-Ezhâr Fil-leyl ven-Nehâr* (Gece ve Gündüz Çiçeklerin Dağılışı.) [M]

İBNİ MÂSEVEYH (Ebu Zekeriya Yuhannâ), hıristiyan asıllı arap hekimi (öl. 857). Babası Cundişâpûr'lu bir hıristiyan hekimdi. Harun-ür-Reşid zamanında Yunancadan tıp kitapları tercüme etmekle görevlendirildi. Halifenin özel hekimi olan Cebrail bin Bahtişû'dan tababet öğrendi. Halife Me'mun'un zamanında onun özel hekimliğine tayin edildi. Ölünceye kadar da bu görevinde kaldı. (M)

İBNİ MERDENİŞ (Ebu Abdullah Muhammed), ispanyol asıllı arap hükümdarı (Banuşkula 1125-? 1172). Albacete savaşında ölen Abdullah bin Muhammed bin Sa'd'ın yeğeni. Murabıtların çöküşünden sonra Valencia ve Murcia'yı aldı (1146). Baeze ve Almeria bölgelerini içine alan Güney İspanya'nın kralı oldu. Castilla, Aragon ve Barcelona'daki hıristiyan krallarla antlaşmalar imzaladı. Başkenti Murcia'nın kuşatılması sırasında öldü. (M)

İBNİ MESERRE, Muhammed bin Abdullah, arap filozofu (Kurtuba ?-ay.y. 931). Kimlerden ve nasıl bir öğrenim gördüğü açıkça bilinmemektedir. Görüşleri, bağlı bulunduğu felsefe çığırını açıklayan kaynaklardan anlaşılmaktadır. İbni Meserre'ye göre, Tanrı her türlü tanım ve niteliğin üstünde yüce bir varlıktır. O, *heyulâ* denen ilk maddeye dayanır. Oluş ve görünüşün (sudûr ve tecellî) kaynağı bir heyulâdır. İlk madde olan heyulâdan, önce Tanrı'nın bütün bilgileri verdiği akıl çıktı. Akıl, bu bilgiyi *nefs-i küll*'e verdi. Nefs-i küll'den tabiat doğdu. Tabiat ile nefs-i küll'ün birleşmesinden *cism-i küllî* doğdu. Böylece, belli bir sıra ve düzene göre heyulâ, akıl, nefs-i küll, tabiat ve cism-i küll gibi beş özden evren (kâinat) ortaya çıktı. Tanrı, bütün bu genel oluşları bilir, fakat tek tek oluşları ancak ortaya çıktıkça, genel kurallar dolayısıyle bilebilir. İnsanın davranış ve eylemleri Tanrı'nın değil, kendisinin eseridir. Her oluş belli bir zaman içindedir ve Tanrı'nın isteğine bağlı değildir. Ölümden sonra ceza ve mükâfat yoktur. Ölüm, ruhların geldiği kaynağa dönüşür.

İbni Meserre'nin düşünceleri zamanla yayılarak birçok kimse tarafından benimsendi. Birçok İslâm mutasavvıfı onun izinden giderek görüşlerini yorumladılar. (M)

İBNİ MESUD (Abdullah bin Gafil bin Habib), aşere-i* mübeşşereden (öl. 652). Gençliğinde Ukbe bin Ebi Müayt'ın sürülerinin çobanlığını yaptı. Müslümanlığı ilk kabul eden altı kişi arasına girdi. Mekke'de ilk defa Kur'an'ı açık olarak okudu. Bunun üzerine halk tepki gösterdi. Habeşistan'a göç etti. Bir süre sonra Mekke'ye geldi. Sonra Medine'ye yerleşti (622). Müslümanların putperestlerle yaptığı bütün savaşlara katıldı. Bizanslılar'la yapılan Yermuk savaşında bulundu (636). Ömer tarafından Kûfe'ye gönderilerek buradaki halkı aydınlattı. Osman tarafından bu görevinden alındı. Ölümü ve öldüğü yer hakkında çeşitli söylentiler vardır. Sağlığında Kur'an'a ve hadislere olan bağlılığıyle tanındı. (M)

İBNİ MESUYE (Ebu Zekeriya Yahya, **Johannes** — denir), hıristiyan arap hekimi (Huz, Ninova yakınları 776-Bağdat 855). Halife Harun-ür-Reşid'in başhekimi idi. Altı halife zamanında görevinde kaldı. Me'mun'un Yunanca, Süryanîce ve Farsça'dan tercüme ettiği ilmî ve edebî eserler, daha sonra Venedik (1471) ve Lyon'da (1478) Latinceye tercüme edilerek yayımlandı. (L)

İBNİ MEYMUN. Bk. MUSA BİN MEYMUN.

İBNİ MİSCAH (Ebu Osman Said), emevî bestecisi (Mekke ?-ay.y. 715). Mekke'de bulunduğu sırada duyduğu iran melodilerini Muaviye I'e dinletti ve Muaviye tarafından azat edildi. Musiki üstüne araştırmada bulunmak üzere Suriye'ye gitti ve orada Barbiton çalgıcılarından ders aldı. Bir süre sonra İran'a geçerek refakat sanatı üstüne çalıştı. Hicaz'a dönüşünde arap musikisine çok yeni katkılarda bulundu. Fakat bu hareketleri islâm âleminde olaylara yol açtı. Birinci devre musikişinasları arasında yer aldı. Beş büyük muganni'den biri oldu. (M)

İBNİ MİSKEVEYH (Ebu Ali Ahmed bin Muhammed bin Yakup), arap filozof ve yazarı (öl. 1030). Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Bir süre el-Muhallebî'nin kâtipliğini ve İbn-ül-Amîd'in kütüphane memurluğunu yaptı. Bu sırada felsefe, tıp ve simya ile meşgul oldu. Ebu Hayyan ve el-Hemedanî ile edebî görüşmeler yaptı. Ahlâk olayları hakkında birçok eser yazdı. Eserleri: *Tecârib-ül Ümem* (Ümmetlerin Denemeleri); *Tehzib-ül Ahlâk* (Ahlâkın Düzeltilmesi); *Câvidan Hired* (Ezelî Akıl). [M]

İBNİ MUKLE (Ebu Ali Muhammed bin Ali), abbasî veziri (Bağdat 886 - ? 940). Fars ülkesine bağlı bölgelerden birine haraç tahsili için gönderildi. Halife el-Muktedir tarafından vezirliğe getirildi (928). İki yıl sonra bu görevinden alındı (930). Evi yaktırıldı ve Fars'a sürüldü. El-Razî tarafından yeniden vezarete getirildi (934). 936 Yılında yeniden azledildi. Dördüncü defa vezarete getirildiğinde emîr-ül-ümera Muhammed bin Raik'in aleyhinde entrikalarda bulunduğu için tevkif ettirildi (938). Hapishanede iken öldü. Arap hat sanatının kurucularındandır. (M)

İBNİ MUTİ (Zeynüddin Ebül Hüseyin, — denir), arap dilcisi (1168/1169-1231). Cezayir'de Ebu Musa el-Cezulî'den nahiv ve fıkıh dersleri aldı. Bir süre Şam'da oturdu; hadis bilgini İbni Asakir'den öğrenim gördü. Kahire'ye gitti. Amr İbnül Âs camiinde (Eski Kahire'de [Fustat]) edebiyat ile ilgili derslere müderris tayin edildi . *Ed-Dürret-ül-Elfiye fi İlm-il-Arabiye* (Arap İlminde Bin İnci); *Kitab-ül-Fusul-il-Hamsin* (Elli Bölümlü Kitap) adlı eserleri vardır. (M)

İBNİ NÜBATE, tanınmış iki arap yazarının adı: — ABDÜRRAHİM BİN MUHAMMED BİN İSMAİL (Meyyâfârikîn 946-ay.y. 984). Halep'te Seyfüddevle'nin sarayında vaizlik yaptı. Çoğu kısa olan hutbelerini secîli nesirle yazdı. Bu hutbelerinde de günün olaylarını işlemiştir. — MUHAMMED BİN MUHAMMED (Meyyâfârikîn 1287-Kahire 1366). Şam'da bulundu. Hama'ya, giderek eyyubî prensi ve âlim Ebul Fida'yı ziyaret etti. Sultan el-Nasir Hasan'ın kâtibi olarak Kahire'ye gitti (1360). Çeşitli konularda şiirler yazdı. (M)

İBNİ NÜCEYM (Zeynelabidin bin İbrahim), hanefî bilgini (öl. 1562). İslâm fıkhına ait birçok örnek verdi. Eserleriyle ün kazandı. Başlıca eserleri: *El-Eşbah ve'n-Neza'ir-ül-Fıkhiye ala Mezheb-ül-Hanefiye* (Hanefî Mezhebine göre Fıkıh Görüşleri ve Benzerlikler); *El-Bedr-ür-Râik* (Temiz Ay); *El-Fetava-ül-Zeyniye fi Fıkh-ul-Hanefiye* (Hanefi Fıkhında Zeyniye Fetvaları). [M]

İBNİ ÖMER (Abdullah), halife Ömer'in oğlu (Mekke 609-ay.y. 693). Babasıyle beraber müslüman oldu (618). Genç yaşta olduğu için Bedir (624) ve Uhud (625) savaşlarına katılmasına Hz. Muhammed izin vermedi. Fakat sonraki savaşların hepsine katıldı. Ebubekir'in halifeliği sırasında başgösteren ayaklanmaları bastırmakta görevlendirilen Halid bin Velid kumandasındaki orduda görev aldı. İran'a karşı yapılan Nihavend sa-

vaşına katıldı (642). Halife Osman zamanındaki Afrika fethinde bulundu (650-651). Yezid I ile beraber Bizanslılara karşı savaştı (669). Ali'nin halifeliği zamanında halife Ali'nin kendisine yaptığı biat etme teklifini kabul etmedi. Ancak bütün müslümanların biatı halinde ona uyacağını bildirdi. Bu sırada Yezid'in de biat isteğini reddetti. Arabistan halkı Ömer'in halifeliğinden memnun olduğu için oğlu Abdullah ibni Ömer'in de halife olmasını istediler. Fakat o, bu teklifi reddederek «halifelik iyi bir şeyse biz ondan nasibimizi aldık, kötü bir şeyse Ömer ailesinden, bir kişinin hesap vermesi yeter» cevabını verdi. İbni Ömer, fıkıh ve hadis ilminde gösterdiği başarıyla ün kazandı. Bu alandaki başarıyı Hz. Muhammed'in ve ayrıca sahabelerin yanında bulunmakla kazandı. İslâmiyetle ilgili her alanda otorite sahibi olan Abadile-i Erbaa'dan (Dört Abdullah) biridir. (M)

İBNİ RAİK (Ebu Bekir Muhammed), emîr-ül-ümera, arap kumandanı ve siyaset adamı (öl. Musul 942). Hayatının ilk yılları bilinmemektedir. 930'da Bağdat polis müdürlüğü görevindeydi. Ertesi yıl azledildi. 932'de tekrar aynı görevin başına getirildi. Halife El-Muktedir'in katlinden (932) sonra kardeşi İbrahim ile, Medâin'e ve sonra Vâsıt'a kaçtı. 934'te Er-Râzî'nin tahta çıkması üzerine Vâsıt ve Basra valisi oldu. 936'da emîr-ül-ümera unvanını kazandı. Fakat kumandan Beckem ile aralarında çıkan ihtilâf, Beckem'in Bağdat'a girmesi (938) ve İbni Râik'in kaçmasıyle sonuçlandı. Beckem, halifeyle, Hamdânîlere karşı sefere gidince İbni Râik, Bağdat'ta ortaya çıktı ve halifeden Fırat'ın yukarı bölgeleriyle kalelerinin kumandanlığını istedi. Talebi kabul edildi. 939'da İhşidî'lerden Muhammed bin Tugc ile savaştı. Suriye'den hareket ederek, Kurtigin ile Ukbara'da savaştı. Kurtigin'in yenilmesi üzerine tekrar emîr-ül-ümera tayin edildi ve Bağdat'a geldi. 942'de El-Bâridî'nin Bağdat'a yürümesi üzerine halife ile birlikte kaçtı. Musul'a, Hamdânîlere sığındı ve 942 ilkbaharında öldürüldü. (M)

İBNİ REŞİD hanedanı, Kuzey Arabistan'da bedevî Şammar kabilesinin başındaki hanedan. Bedevî Şammar'lar 1835'te Hayfe Reşidî emîrleri hanedanının kurulmasıyle bu emîrlerin önderliğinde birleştiler. Hanedan Suudî Arabistan'ın kurucusu İbni Suud'un büyükbabası tarafından yapılan hizmetlere karşılık olarak kurulmuştu. Hepsi Ali el-Reşid'in soyundan gelen 12 emîr vardı. Abdullah ile başlayan bu emîrlerin hepsi de İbni Reşid diye anılırdı. 1835-1921 Arasında hüküm sürdüler. Bu süre boyunca aile kavgalarının, ayaklanmalarının ve cinayetlerinin ardı arası kesilmedi. İlk üç emîr, koruyucuları olan ve Necit'te hüküm süren vahabî-suudî hükümdarlarının temsilcileri gibiydiler. Dördüncü ve en ünlü emîr Muhammed ibni Abdullah el-Reşid (1869-1897) o sıralarda aile içi kavgaları yüzünden zayıflamış olan Suudîleri yendi ve başkent Riyad'dan sürdü (1891). Böylece toprakları kervan yolları üzerinde önemli rol oynayan El-Cavf Sakako dolaylarını, Sirham vâdisini, Cebel Şammar'ı ve vahalarla dolu El-Kasım'ı içine almış oluyordu. Emîr Muhammed aynı zamanda türk sultanının üstünlüğünü de tanıdı.

1897'den sonra reşidî hanedanı gerilemeğe başladı. İbni Suud 1902'de Riyad'ı geri almayı başardı, daha sonra gelen Reşidî'ler I. Dünya savaşı sırasında ve savaştan önce Suudîlere karşı Türklerden yardım aldılar. Reşidî-Suudî kavgasının son dönemlerinde Reşidîler ile Suriye çölünde çarpışan Suudîlere Ruvala Bedevîlerinden Nuri el-Şa'lan yardım etti. Son reşidî emîri Muhammed ibni Talal 1921 kasımında teslim oldu. 1854'te ölen Muhammed son günlerini, kızıyle evlenen İbni Suud'un misafiri olarak Riyad'da geçirdi. Muhammed'in teslim oluşu sonucu Cebel Şammar Reşidî'leri tamamen Suudî Arabistan'a katıldılar. (M)

İBNİ REŞİK (Ebu Ali Hasan), arap tarihçi ve şairi (Cezayir 1000-Sicilya 1071). Doğduğu şehirde öğrenimine başladı. Kayrevan'a gitti (1015-1016). Burada Fatımîlerin sultanı El-Mu'izz tarafından saray şairliğine tayin edildi. Bu göreviyle çağdaşı olan Şeref-ül Kayrevanî unvanı Ebu Abdullah Muhammed'in düşmanlığını çekti. Bu şairin aşırı hareketlerinden dolayı Sicilya'ya geçti. Kayrevan'ın araplar tarafından yakılıp yıkılması üzerine Sultan El-Mu'izz ile beraber El-Mehdiye'ye iltica etti (1057). Sultanın ölümü üzerine (1061) Sicilya'ya giderek Mazare'ye yerleşti. Eserleri: *El-Umdet fi Sınaat-iş-Şi'r ve Nakdihi* (Şiir Sanatı ve Tenkidi Hakkında Esaslar); *Kuradat-üz-Zeheb fi Nakdi Eşar-i Arab* (Arap Şiirini Tenkit Hakkında Altın Parçalar). [M]

İBNİ RUH (Ebül Kasım el - Hüseyin), şiî imamı (öl. 940). Halifenin sarayına giderek birçok mürit topladı (917). Bu durumu hoş karşılamayan vezir Hamid kendisini hapsettirdi. Serbest bırakılması üzerine (929) Karmatîlerin entrikalarına karıştı. Ölümünden önce yerine, Ebül Hasan es-Samerri'yi tayin etti. (M)

İBNİ RUSTA (Ebu Ali Ahmed bin Ömer), iranlı coğrafya ve astronomi bilgini (doğ. IX. yy.ın ikinci yarısı -öl. X. yy.ın ilk yarısı). Hayatı hakkında pek fazla şey bilinmemektedir. Isfahan'da yaşadı. 903'te, hac münasebetiyle, Medine'yi ziyaret etti. Aynı yıl, *Kitâb-ül-A'lâk-ün-Nefîse* (Güzel Şeyler Kitabı) adlı eserini yazdı. Bunun ancak De Goeje tarafından 1892'de yayımlanan yedinci bölümü bugüne kalmıştır. Yazar bu eserinde, bir önsözden sonra gökyüzünü, yeryüzünü, memleketleri ve şehirleri anlatır. Kaynaklarını gerek eski ve gerekse çağdaş eserler teşkil eder. İbni Rüste bu kitapta, dünyanın gündelik hareketi hakkında, Ptolemaios sistemine aykırı olarak, güneşin sabit olduğunu ileriye sürer. Bu esere Gaston Wiet tarafından *Liber Gemmarum Pretiosarum* (Değerli Mücevherler Kitabı) adlı bir şerh yazıldı ve birkaç bölümü farsça tercümesiyle birlikte 1869'da Chwolson tarafından yayımlandı. (M)

İBNİ RÜŞD (Ebu Velid Muhammed bin Ahmed bin Muhammed), endülüslü arap filozofu (Kurtuba 1126-Merakeş 1198). Batıda daha çok *Averroes* diye bilinir. Birçok ünlü ve bilgin kadı'nın yetiştiği bir ailedendir. Kelâm, fıkıh, edebiyat ve tıp öğrenimi gördü. Ebu Cafer Harun'dan tıp okudu. Şiirle uğraştı. İşbiliye'de kadılık yaptı. Sonra kendini büsbütün felsefeye verdi. Başta Farabî, İbni Sina, Gazzalî olmak üzere kendinden önce gelen bütün islâm filozof ve bilginlerinin eserlerini okudu. Çağdaşı olan İbni Zühr ve İbni Tufeyl ile yakın dost oldu. Kelâmda Eş'arîlerin, fıkıhta Malikîlerin görüşlerini benimsedi. Zamanında bilinen eski anadolu ve yunan filozoflarının yazılarını inceledi. Özellikle Aristoteles ve yeni -eflatun'cuların düşüncelerini benimsedi. Aristoteles ile Eflatun felsefesini uzlaştırmağa çalışan akılcı felsefe çığırının yolunda yürüdü.

● *Felsefe.* Felsefeye daha çok İskenderiye'li Plotinos'un geliştirdiği yeni -eflatun'cu açıdan bakan İbni Rüşd sonradan Aristoteles'in görüşlerine dayanan akılcı meşaî okulunun düşünce ilkelerine, varlık anlayışına bağlandı. Aristoteles'in o zamanlar bilinen bütün eserlerini islâm dininin ana kurallarına dayanan bir tutumla yeniden yorumladı. Yeni -eflatun'cu görüşlerle aristoteles felsefesinin uzlaştırılmasından doğan meşaî felsefesi bütün felsefe konularını akıl ilkeleriyle açıklamağa çalışan bir anlayışa dayanır. Bu çığıra göre fizik, bilgi, mantık, ahlâk, metafizik gibi din de bilimsel bir açıdan ele alınmalı, aklın sınırları içine giren konular aklın kurallarına göre açıklanmalı, yorumlanmalıdır. Din için bilim gereklidir. Eserlerinde Gazzalî'nin görüşlerini derin bir anlayışla inceleyen İbni Rüşd, imanın şaşmaz bir çözüm yolu olduğuna inanmaz. İmanı akıldan üstün tutan, aklın yanılıp imanın yanılmayacağını ileri süren Gazzalî'ye karşı felsefenin bir akıl alanı olduğunu, kesin bir çözüm yolu getiremeyeceğini, genel geçerlik taşıyan kurallardan yoksun olduğunu savundu.

İbni Rüşd'e göre felsefenin temel konusu var olanı, genel bir bütünlük içinde insana verileni incelemek, açıklamağa çalışmaktır. Bütün varlık türlerinin doruğunda bulunan ve yüce bir varlık olan Tanrı'ya yalnız var olandan, beş duyu ile algılanarak akıl ilkelerine göre açıklanandan, yorumlanandan gidilebilir. Felsefe, varlık kavramı altında toplanan bütün nesneleri kendine konu edinen bir bilimdir, bilim niteliği taşıdığı için de, genel geçerliği olan tümeller (küllîler) üstüne kurulmalıdır. Varlığı kendine konu edinen felsefenin yolu, kesin ölçülere göre düşünmek, âlemi (özünü maddede bulan varlık türlerinin bütününü) anlamağa, açıklamağa çalışmaktır, bilmektir. Âlem denen varlıklar bütünü heyulâ'dan (ezelî olan, yaratılmamış olan maddeden) doğmuştur. Bu ilk madde (heyulâ) tümel (küllî) geçerliği olan bir güçtür (imkân'dır). İlk madde (heyulâ) özünde varlığı barındıran «*mahz imkân*»dır, özünde yaratıcı, ortaya çıkıcı eylemi saklayan varedici «güç»tür. Bu ilk özden çıkan her «cevher», kendini ortaya koyan, yaratan özle (maddeyle) birlikte *ezelî*'dir. İlk madde, yaratılmamıştır, sonradan olma (hâdis) değildir, onun için yaratılmış (mahlûk) kavramı kullanılamaz. Bu niteliği dolayısıyle *sonsuz*'dur, yok olmayacaktır. Varoluş, geçmişten geleceğe doğru uzayan sonsuz bir akıştır. Özünde «varolma gücü» taşıyan her şey «kuvveden fiile» geçer, duran bir olucu, oluşturucu güç iken eylem niteliği kazanır, görünüş ve algı alanına çıkar. «Ezelî» olan bir nesnenin (varlığın) özünde olabilmekle olmak (mümkün ile vâki) arasında ayrılık yoktur. Eylem (ortaya koyucu hareket) ilksiz ve sonsuzdur (ezelî ve ebedî'dir). Oluş, yaratılış, ortaya çıkış, yoktan var olma anlamına gelmez. Hiç bir oluş, gerçekleşme, sınırlı değildir, süreklidir. Bu yüzden, eylem (hareket) «ezelî ve ebedî» bir nitelik taşır. Bir hareketin nedeni (illet'i) ondan önceki harekettir. Hareketler oluş sırasına göre birbirinin «illet»idir. Zaman kendi başına bağımsız bir varlık değildir, ancak eylemle (hareket'le) vardır. İnsan, sürekli eylem içinde olan bir varlıktır. Zamanı anlama ve ölçme, içinde bulunulan eylem (hareket) dolayısıyledir. Hareket, bir eyleme geçiş olduğu için «eylem»dir. Her oluş eylemledir, eylem olmadan hiç bir nesne ortaya çıkamaz, varlık alanına giremez. İlk hareket ettirici güç, bağımsız bir ortaya koyucu (faili muhtar) değildir, onun için ancak (fail-i mucib), eylemde bulunma zorunda olan «fail», deyimini kullanabiliriz. Varlık, vardır, var olmak «varlık» kavramı altında toplanan nesnenin özünde bulunan «gereklilik» sonucudur. Bu bakımdan, varlık kendi özü gereğidir, var olmama durumu onun için geçerli değildir. Varlık (çokluk olarak varlık) somut olarak vardır. Çokluk biçimde (form içinde) bir «birlik» olarak toplanmış durumdadır. Varlığın cinsleri türlerden (nevilerden), türler ise tek tek olanlardan (fertlerden) kurulu bir bütündür. Tanrı, zorunlu olarak vardır. Onun «zorunlu» oluşundan varlık, var olmadan da cinsler, türler, tek tek olanlar (fertler) ortaya çıkar. Öyleyse «varlık» (oluş) en yüceden en aşağı basamakta bulunana doğru sürekli bir akış, bir gelişim niteliğindedir. İbni Rüşd'e göre fizik alana dönmek, onun kurallarını, genel geçerlik taşıyan yasalarını, oluş ilkelerini kavramak ve bilmekle Tanrı'ya varılır, ilk kımıldatıcı (muharrik-i evvel) olan Tanrı ancak fizik alanda bulunabilir.

● *Tanrı.* Evreni (kâinat) yöneten engin güç Tanrı'dır; Tanrı sınırsız bir «irade»dir. Bütün düzenleyici, yönetici, belli bir kurala göre sıralayıcı güç, ondan çıkar. O, «küllî» bir akılla birleşmiş, kaynaşmıştır. İçinde bulunduğumuz «âlem»e doğrudan doğruya karışmaz, onunla kaynaşmış bir bütün değildir (Allah'ın âlemle ittisali yoktur). Tanrı ilk akla (akl-ı evvel), ilk akıl da varlıklara (eşya) oluş, ortaya çıkış (meydana geliş) gücünü kazandırır (feyz verir). İlk akıl, yıldızlardaki güçlerin, gök katlarında (felekler) diriliğin (hayatın) fışkırdığı yerdir. Her gök katı bir «daire» içindedir, orada döner. Her dairenin belli bir yolu, yörüngesi, aklı, bilinen bir gücü vardır. Bu akıllar, yukarıdan aşağı doğru sıralanır, birbirine bağlanır. Devinmeleri birbirini takip eder. Tanrı, kendisinden yalnız iyi (hayır) fışkıran (sâdır olan) bir yüce varlıktır. Kötülükler (şer'ler) ondan gelmez. Bundan da onun âlemde olup biten bütün işlere karışmadığı anlaşılır.

Kötülük (şer), evrene yönelen yüce kurallara, tanrısal yasalara aykırı davranışlardan doğar. O, insanın eseridir. Tanrı, «küllîler»i bilir, türleri, tek tek olanları (fertleri), tikelleri (cüzîler) ancak ilk aklın aracılığıyle bilebilir. Tanrı'nın bilgisi başka bir nitelik taşır, etkilerden doğmaz, sürekli eylem içindedir (bilfiildir). Gök katları (felekler) yörüngeleri üzerindeki dönüşlerinde

İBNİ RÜŞD

Foto. Dictionnaire des Auteurs

(hareket-i devriye) Tanrı'ya bağlıdır.

● *Ahlâk.* İbni Rüşd ahlâk konusunda yeni bir görüş getirmediği gibi Aristoteles ve kelâmcıların ileri sürdüğü düşüncelere de bağlı kalmaz. Bu konuda daha çok Kur'an'ın ortaya attığı bazı kuralları benimser görünür. Ona göre, insan kesin olarak «hür» ve bağımsız (muhtar) değildir. Ancak, kadere, kendisine «iradesi dışında» verildiği söylenen birtakım ilkelere de kesinlikle bağlı kalmaz. İnsan, kendi özü (nefsi) gereği bağımsızdır. Nefis, insan gövdesinde (bedeninde) bağımsızdır, kesin bir özgürlüğü vardır. Yaşamayı (hayat) sağlayan dış olaylar, insanın dışındaki eylemler, oluşlar bakımından insan bağımlıdır, birtakım şartların etkisi altındadır. İnsan kendi iç varlığı ile hür, dışındakilerle hür değildir, tabiî ve tanrısal yasaların yönetimi altındadır. Bundan insanın iki ayrı sınır arasında kaldığı sonucu çıkar. O, bir «irade varlığı» olarak kendi eylemlerinden sorumludur, nefsin yönetimi altında gerçekleştirdiği bütün davranışlardan dolayı sorumluluk duygusu taşır. Kendi elinde olmayan, dıştan gelen etkilerden dolayı sorumlu değildir. Bu görüşten çıkan anlam şudur: insan, bir ahlâk konusu olarak kaderci ve cebriyeci çığırlar arasındadır. Bu görüşlerin her ikisinin de kaynağı Kur'an'dır.

● *Bilgi.* İbni Rüşd'ün görüşüne göre bilgiyi sağlayan temel ilke akıldır. Bilginin genel geçerliği, kesinliği aklın kurallarına uymasına bağlıdır. İnsan özünde, bir cevher olan, bedene bağlanmayan *nefis* vardır. Bilme eylemini sağlayan, gerçekleştiren bu *nefis*'tir. Nefis, aklın taşıyıcısıdır, onunla kaynaşmış bir durumdadır. Nefis akılla en kesin biçimini kazanır. Bu bakımdan «nefis» kendisine verilen ve kendinden olan her şeyi bilir, kavrar. Bilmenin üç ilkesi vardır: **a.** her varlık kendi özünü kuran, kendini gerçekleştiren ilkeleriyle bilinir; **b.** her varlık ancak kendi benzeri olanla, yapı ve kuruluş bakımından kendi niteliklerini taşıyanla bilinir; **c.** nefis, bir bütün olarak özünde varlık ilkelerini taşıdığı için her şeyi bilme gücünü taşır. Bilen nefis, bağımsız bir özdür, cevherdir, gövdenin (beden) *âraz*'ı olamaz, varlığını bedene borçlu değildir. İbni Rüşd'ün bu bilgi ve nefis anlayışı her ne kadar Aristoteles'ten gelirse de, gerçek kaynağı Empedokles'tedir. Empedokles'e göre insan «küçük evren»dir. Evreni (âlem) kuran toprak, hava, su, ateş gibi ilkeler insanın özünde, birleşmiş bir durumda vardır. Bu değişik ilkelerin birleşmesini sağlayan sevgi, ayrılmasını gerçekleştiren iğrenme (nefret) insanın özünde bulunur. İnsanla, dış âlemin yapısı eş ilkelerden kurulu olduğu için, insan nefsi kendi dışında ve içinde kendinden olan her şeyi bilir, kavrar. Bu görüş Eflatun tarafından bazı değişikliklere uğratılmış, Aristoteles'in elinde yeni bir yorumdan geçmiş, İbni Rüşd tarafından da ikinci ve aristoteles'çi bir açıdan yorumlanarak benimsenmiştir. Bu iki ilkçağ filozofunda olduğu gibi onda da nefisler bütün insanlarda birdir, eştir. Onun bir birliği, aydınlığı bir *cevher* olmasından ötürüdür.

● *Mantık.* İbni Rüşd mantık konusunda tam bir aristoteles'çidir. Onun koyduğu kuralları, kendi çağının bilgi verilerine dayanan bir görüşle yorumlar. Mantık, doğru düşünmenin, insanı yanlıştan kurtarmanın, gerçek bilgiye ulaşmanın yollarını gösteren bir bilgi dalıdır. Onun kuralları aklın kurallarıdır. Mantığın temel amacı kavramlar arasında en doğru, en kesin bağlantıyı kurmak, aklın genel geçerliği olan ilkelerine göre davranmaktır. İbni Rüşd, bu konuda akıl yürütme ve kanıtlamaya (istidlâl ve burhan) büyük önem verir. Kesin bilginin elde edilmesinde, yanlıştan kurtulmada akıl yürütmenin temel ilke olduğunu ileri sürer.

● *Psikoloji.* İbni Rüşd felsefesinin temel bölümlerinden biri de akıllar ve nefisleri konu edinen psikolojidir. Psikolojiden incelediği konuların kaynağı *sudur* görüşüdür. Bu görüşün konusu gök katlarının akılları (telekî akıllar) ile insan akıllarıdır (beşerî akıl). İbni Rüşd'ün de bağlı olduğu meşaî okuluna göre evren (kâinat) Tanrı'dan sudur etmiştir. Evrenin başlangıcı (mebdei) Tanrı'dır. Tanrı, evrenin «merkezi», evreni yöneten genel kuralların, güçlerin ana kaynağıdır. Tanrı, evreni yöneten bu güçlere karışmaz (dahl etmez). Bu genel güçler, dolaylı olarak Tanrı'nın yönetimi altına girer. Evreni yöneten genel güçler ve kurallar Tanrı ile doğrudan doğruya birleşmez (ittisal etmez). Tanrı, bir genel güç olarak evrenin ayrıntılarıyle ilgilenmez. Tanrı, ancak «ilk akıl» aracılığıyle evreni yönetir, yalnız yarattığı (ilk akılla) birleşme (ittisal) halindedir. Evren, bu ilk akıl aracılığı ve Tanrı ile birleşir. Bu ilk akıl, evrenin yaratılışı konusunda ilk ve tek aracıdır. İlk akıl, yıldızları yöneten güçlerin fışkırdığı ilk kaynaktır. Birer canlı varlık olan yıldızlar, ilk aklın yönetimi altında belli dairelerde dönerler. İlk akıl, bu dairelerin yüreğidir. Yıldızların döndüğü bu dairelerin ayrı ayrı akılları vardır. Birbiri ardınca gelen bu akıllar birbirine bağlanır. Her akıl, belli sıraya göre kendinden bir öncekinden fışkırmıştır («sudur» etmiştir). Ayrıca her akıldan hem nefis hem de yönettiği gökaltı (felek) doğar. Bütün akıllar basamak basamak ilk akıldan doğduğu için ilk akıl, bütün olup bitenleri bilir. İlk akıl, Tanrı'ya en yakın olduğu, onunla birleşmiş (ittisal) durumda bulunduğu için Tanrı onun aracılığıyle ancak genel geçerliği olanları bilebilir.

Her biri ayrı bir aklın taşıyıcısı olan, o taşıdığı akıl tarafından yönetilen gökkatları (felekler) dokuz tanedir. Bu dokuz feleğin dokuz aklı ve o sayıda nefsi vardır. Akıllar, sıra ile birbirinden fışkırdığı için basamak basamak ana kaynakları olan ilk akla ulaşırlar. İlk akıl bağımsız ve onlardan ayrıdır. Böylece akıllar, ilk akılla birlikte on tane olur. İbni Rüşd'e göre akıl bağımsız bir cevher değildir. O, ilk maddeye (heyulâ) bağlı suretleri olmayan bir yetenek (istidat), zat'ın (öz) bir niteliğidir. Bir güç, bir eylemdir. Nefis ise hem etkiler, hem de etkilenir (hem fiilî hem infialî'dir). Nefis, bir yandan dış etkileri alır, bir yandan da onlara akla uygun (makûl) biçimler (suretler) verir. Her iki durumu, gerektikçe, alabilecek nitelikte ve yapıdadır. Nefsin iki ana görevi vardır: akla uygun biçimlendirmeler yapmak (makûl suretler), akla uygun biçimlenmeleri almak (makûl suretleri almak). Nefis, makul suretler yaptığı zaman fail, aldığı zaman münfail durumundadır. Onun alıcı ve yapıcı iki niteliği vardır. Nefsin çalışma, eylemde bulunma gücü birleşmeyi (ittisal), iki aklın kaynaşması ise bilgiyi doğurur. İşte sonradan kazanılan, sonradan doğan akıl (mükteseb veya müstefad akıl) dedikleri budur. Etkilenen akıl (münfail akıl) boş bir levha (tabula rasa) gibidir, o yalnız eylemde bulunan aklın (faal aklın) etkisiyle çalışabilir. Her iki akıl sürekli olarak birbirini gerekli kılar, birbiriyle birleşmek ister.

İbni Rüşd'e göre bütün insan akılları tek kaynaktan, ilk akıldan çıktığı için, öz bakımından birdir. İlk kaynak olan ilk akıl, bütün insan akıllarını kuşatan, özünden fışkırtan genel bir akıl niteliği taşır. Bu yüzden bütün insanlığın aklı denebilecek genel bir aklın varlığı düşünülebilir. Âlemde sonsuz ve ölümsüz olan bir «ebedî akıl» vardır. Bütün insanlığı kapsayan bir «ebedî akıl» olduğuna göre insanlık da ebedîdir, ölümsüzdür. Akıl mutlak bir varlıktır. Bu yüzden felsefenin de varlığı gereklidir.

Akıl gibi nefis de bütün insanlarda birdir, eştir, nefisler arasında öz bakımından ayrılık, değişiklik yoktur. İnsan, akıl yoluyle Tanrı'ya ulaşır. Sonradan kazanılan akıl (mükteseb akıl) insanı esinlenme (ilham) yoluyle anlamağa, onun gizli yanlarını kavramağa çalışır. Bu çalışma sonucu insanda bilgi bakımından bir yükselme, içten yüceleşme görülür. İnsan bilgi alanında derinleştikçe yüceleşir, hayatın, evrenin özünü anlama yoluna girer, varlığın özünde saklı sırlara erer. Bu, insanı ölümsüz yaşayışa (ebedî hayata), biraz daha ilerlemekle Tanrı'ya ulaştırır. İnsan bu aşamada sonsuzdur, Tanrı ile birleşmiş durumdadır. Ölümlü olandan sıyrılmış, ölümsüz olana varmıştır. Bu durum insan için olgunluk aşamasıdır. Bu olgunluk cisme değil nefse bağlıdır. İnsan kendini bildikçe, yavaş yavaş kendisiyle ilgili olanları, çevresini, evreni, özde saklananı bilir. Bu bilme kendini aşma, özünden kalkarak gerçek kaynağa doğru yükselme, sonsuza, ölümsüze ulaşmadır.

İbni Rüşd'e göre ölümden sonra gövdelerin dirilmesi, ölümden önceki duruma gelmesi (cismânî haşr) bir kuruntudur. İyilik, kötülük (sevap, günah) yalnız içinde yaşadığımız dünyada vardır. Gövdenin öldükten sonra eski durumuna gelmesi, maddeyi yöneten yasalara, özünü kuran genel ilkelere, yaratılışın kurallarına aykırıdır. Gövde ölür, onun yerine onunla eş yapıda, eş nitelikte başka, ondan ayrı, yalnız madde olması bakımından ona benzeyen gövdeler doğabilir. Giden, olduğu gibi bir daha gelmez.

İnsan öldükten sonra, gövdeyle ilgili bütün aşağı varlıklar yok olur gider, yalnız bütün insanlarda ortak olan faal akıl kalır. Munfail akıl, tek tek insanların aklıdır, ferdî akıldır, o da yok olup gider. Faal akıl, tek olduğu için ezelîdir, ölümsüzdür. İbni Rüşd'ün *maad* adını verdiği öbür dünya ile ilgili görüşü, az çok Aristoteles'inkine benzer. Eserlerinde bu konuda kesin bir açıklama görülmezse de, ölümden sonra bir bütün olarak dirilmeye inanmadığı kolayca anlaşılır.

● *Siyaset.* İbni Rüşd'ün felsefesinde en önemli konulardan biri de siyasettir. Bu konudaki görüşleri yenidir, çağının çok ilerisindedir. Onun toplum anlayışı, kaynağını Eflatun'un «Devlet» adlı kitabında bulur. Devleti yaşlılar ve bilge kişiler, filozoflar yönetmelidir. Halkı yetiştirmek, aydın, bilgili yurttaş yapabilmek için okutmak, eğitmek gereklidir. Bu konuda şiir, güzel konuşma, belli akıl ölçülerine göre tartışma çok yararlı kültür alanlarıdır. Bir toplum içinde yaşayan kadınlarla erkekler arasında beden yapısı dışında ayrılık yoktur. Kadınlar da erkekler gibi bütün davranışlarında, düşünceye, sanata, kültüre, devlet yönetimine dayanan eylemlerinde bağımsız ve görevli olmalıdır. Onlardan da sanatçı, bilgin, hâkim, öğretmen, yönetici, devlet adamı olmalıdır. Onların yetişmesi için gerekli kolaylıklar sağlanmalıdır. Bazı özel durumlar, beden yapısı dışında kadınlar erkeklerden daha aşağı varlıklar değildir. Akıl, istem (irade), yetenek, başarı bakımından kadınlar da erkeklerle eş durumdadır. Onlarda da faal akıl ve tanrısal bir nitelik vardır. İnsan olmak bakımından kadın-erkek ayrılığı yoktur. Bir toplum içinde erkeklere tanınan bütün medenî haklar kadınlara da tanınmalıdır. Kadınlar, güzel sanatların birçok alanında erkeklerden daha üstün ve başarılıdır.

● *Toplum,* bütün insanlardan kurulu bir bütündür. İnsanlar ayrı ayrı değil, bir toplum içinde, birlikte, el ele ve yan yana yaşama gereğindedir. Karşılıklı yardımlaşma, barış içinde bulunma, birlikte iş görme, belli alanlarda iş bölümü yapma kaçınılmaz bir zorunluktur. Bunlar, toplum olarak yaşamak için bırakılmaz, genel geçerliği olan kurallardır. İnsan yapısı tek başına yaşamağa elverişli değildir. İbni Rüşd, bu tür görüşleriyle, toplumun varlığını, kuruluşunu bir kıyıya çekilme (uzlet), tek başına kalma (vahdet) ve halktan uzak yaşama (infirat) olarak gören İbni Bacce, İbni Tufeyl gibi filozoflardan, Gazzalî gibi her oluşun özünde imanı değişmez bir ilke olarak alan, her kuruluşu tanrısal bir gücün etkisi altında bulan, aklı bir kıyıya atan mutasavvıflardan ayrılır. Toplumun kuruluşunu, yapısını, temel kurallarını akılda, aklın ilkelerinde arar. Ona göre toplum bir akıl varlığıdır.

İbni Rüşd'ün etkisi ve izinden gidenler, daha çok Aristoteles felsefesine, Plotinos'un yeni-eflatun'cu görüşlerine bağlı kalanlardır. Ortaçağ Avrupası'nda Arapça'dan Latinceye tercüme edilen eski yunan ve latin eserleri, onlardan beslenen islâm felsefesine karşı geniş bir ilginin duyulmasına yolaçtı. Gerek Eflatun'un, gerek Aristoteles'in hıristiyan diniyle bağdaştırılmak istenen görüşleri arap dili aracılığıyle tanındı. Endülüs kütüphanelerinde bulunan bütün arapça eserler zamanla avrupa dillerine tercüme edilmeğe başlandı. Aristoteles felsefesinin kilise çevrelerinde benimsenmesi, arapça kaynaklara yönelmenin gerekliliğini ortaya koydu. El-Kindi, Farabî, İbni Sina ve Aristoteles felsefesinin en büyük yorumcusu olarak bilinen İbni Rüşd'ün yazıları aristoteles'çi çevrelerde birdenbire tutundu. Özellikle Albertus Magnus (Aquinolu Aziz Tommaso) üzerinde büyük etkileri oldu. Daha sonraki yüzyıllarda rönesans filozoflarından Leibnitz, Des-

cartes gibi akılcıların da İbni Rüşd'ün görüşlerinden yararlandığı, düşünceleri arasındaki benzerliklerden anlaşılmaktadır.

İbni Rüşd, uzun zaman Batıda Aristoteles felsefesinin en yetkili yorumcusu olarak bilindi. İbni Sina ve Farabî'nin tanınmasından sonra, onun Aristoteles'i ayrı bir açıdan ele alarak, daha geniş ve yeni bir anlayışla yorumladığı, yeni birtakım görüşler ortaya attığı anlaşıldı. İbni Rüşd, Doğuda da felsefe çevrelerini, özellikle meşaî çığırına bağlı kalanları etkisi altında bıraktı. Gazzalî'nin filozofları yermek amacıyle yazdığı *Tehafütü'l-Felâsife*'sine (Filozofların Çöküşü) karşı yazdığı *Tehâfüt-ütTehâfüt* (Çöküşün Çöküşü) adlı eseri yüzyıllar boyunca doğu düşüncesinde imana karşı aklın savunması olarak benimsendi. XV. yy. sonlarından başlayarak XVI. yy. bitimine kadar İbni Rüşd'ün başta *Külliyat*'ı olmak üzere bütün eserleri batı dillerine tercüme edildi. XIX. yy. ortalarından sonra İbni Rüşd'e karşı Batıda yeniden bir ilgi duyulmağa başlandı, eserleri yeniden tercüme edildi. Görüşleri üstüne incelemeler yapıldı.

Eserleri: *Külliyat* (Aristoteles'in o zaman bilinen bütün eserlerinin geniş bir yorumu olan bu eser Ortaçağda *Colligel* adıyle Latinceye tercüme edildi); *Tehâfüt-üt-Tehâfüt* (Gazzalî'nin Tehafütü'l-Felasife adlı eserine karşı ölçülü bir savunmadır); *Kitab-ı Mabaad-üt-Tabia* (Metafizik Üstüne Kitap); *Fasl-ül-Makal v'el Keşf an Menahic-ül-Edille* (Mantıkta Kanıtların Ortaya Konması ve Açıklanması). [→ Bibliyo.] (M)

İBNİ SA'D, hadis bilgini (785-845). *Katib-ül-Vakidî* («Vakidî'nin kâtibi») unvanı ile tanınmıştır. Zamanının ünlü kişilerinden özellikle Muhammed bin Ömer Vakidî'den hadis dersleri aldı. Hadisler, Ebu Bekir bin Ebu Dünya ve diğer hadis âlimleri tarafından nakledildi. Eseri: *Kitab-ut-Tabakat* (Hz. Muhammed, sahabe ve tabiinin biyografilerinden bahseder) [Leiden 1904]. (M)

İBNİ SADAKA, üç vezirin adı. — CELÂLEDDİN AMİDÜDDEVLE (Ebu Ali Hasan bin Ali), El-Musterşid'in veziri (öl. 1128). 1120'de vezir tayin edildi. 1122'de halife tarafından azlolundu. Yerine Ahmed bin Nizamülmülk getirildi. Yeni vezir Sadaka'nın hükûmet merkezini terk etmesini istemesi üzerine, Emîr Süleyman bin Muhariş'in yanına gitti. Bir yıl sonra yeniden vezirliğe getirildi. — CELÂLEDDİN EBUR-RIZA (Muhammed) [öl. 1160], öncekinin yeğeni ve El-Reşid'in veziri. 1135'te vezir tayin edildi. El-Reşid'in tahttan indirilişine kadar (1136) görevinde kaldı. — MUHTEMEDÜDDEVLE (Ebül Kasım Ali), El-Muktefî'nin veziri. Dindar ve tanınmış bir aileye mensup olduğu halde çok az öğrenim gördü. Vezirlik yapabilmesi için gerekli yetenekleri yoktu. (M)

İBNİ SAİD (Ebül Hasan Ali bin Musa el-Magrıbî), arap dil bilgini ve tarihçi (Gırnata, Kal'at Yahsub 1208 [veya 1214] - Şam 1274 [veya Tunus 1286]). İşbiliye'de öğrenim gördü. Babasıyle beraber hacca gitmek üzere Mekke'ye doğru seyahate çıktı. 1242'de İskenderiye'ye geldiler. Ertesi yıl babası bu şehirde öldü. Kendisi de İskenderiye'de kaldı. 1250'de Bağdat'a, daha sonra da Halep, Şam, Musul, Basra ve Mekke'ye gitti. Nihayet Tunus'a giderek Ebu Abdullah El-Mustansır'ın hizmetine girdi. Birçok ülkeyi dolaştı. Filoloji üstüne pek çok eser verdi ve bir Magrıp tarihi yazdı. (M)

İBNİ SEBİN (Ebu Muhammed Abdülhak bin İbrahim), arap bilgini (Rakot [Murcia civarı] 1217-Mekke 1269). Septe, Bicaye ve Tunus'ta bulundu. Felsefe bilgisini ilerletmek için yanında öğrencileri olduğu halde Doğu'ya yolculuğa çıktı (1247). Mekke'de uzun süre kaldı. Burada, peygamberliğin çalışılarak kazanılabileceği düşüncesine kapılarak Hira dağında vahiy bekledi. Bilek damarlarını keserek intihar etti. Başlıca eseri: *El-Kelâm an-il-Mesail-il-Sakaliye* (Ağır Konulardan Sözler). Ayrıca dinî bilgileri konu edinen bir kitabı da vardır. (M)

İBNİ SEYİDİNNÂS (Fethüddin Ebül Feth Muhammed), arap biyografi yazarı (Kahire 1263-1334). Öğrenimini Kahire ve Şam'da yaptı. Kahire'deki Zahirîye medresesinde hadis okuttu. Hz. Muhammed'in hayatına dair *Uyun-ul-Asar fi Fünun-il-Megazi, eş-Şemail ve's-Siyer* (Hz. Muhammed'in Hayat Hikâyesi, Şemaili ve Savaşları Hakkındaki Eserlerin Kaynakları) adlı eseri yazdı. Bu eserinden başka Hz. Muhammed için yazdığı birçok kasidesi vardır. (M)

İBNİ SİDE (Ebül Hasan Ali bin İsmail), arap dilcisi (Murcia, İspanya 1006-Denia 1066). Değerli bir bilgin olan babasından ve zamanının diğer bilginlerinden lisan dersleri aldı. O da babası gibi kördü. Ömrü boyunca dil ve lûgat çalışmaları ile meşgul oldu. Bugün elde üç büyük eseri vardır: *Kitab-ul-Muhassas,* 17 ciltlik bir lûgattir (Bulak, 1316-1321); *Kitab-ul-Muhkem ve'l-Muhit-ul-Âzam* (Arap Dili Lûgati); alfabetik bir lûgattir; *Kitabu Şerh-i Müşkil-il-Mütenebbî* (Mütenebbî Divanındaki Zor Beyitlerin Açıklaması). [M]

İBNİ SİNA, türk islâm filozofu ve hekimi (**Ebul Ali Sina** veya **Hüseyin** de denir), (Buhara, Afşane 980-Hemedan 1037). Batıda *Avicenna* diye anılır. Babası samanî hükümdarları hizmetinde kâtip olarak görev yapan buharalı Abdullah bin Sina'dır. İbni Sina, önce babasından, sonra devrin tanınmış bilginlerinden biri olan Natilî'den özel dersler gördü. İsmail Zahid'den geometri, mantık ve Ptolemaios'un o zaman bilinen eserlerini okudu. Sarf, nahiv, fıkıh konularında çalıştı. Özellikle Eukleides geometrisi üstünde durdu. Ayrıca tıp, tabiiyat öğrenimi gördü. Farabî'nin *El-İbane* adlı eseri aracılığıyle Aristoteles metafiziği ve felsefesini öğrendi. On yedi yaşındayken Buhara prensini çok tehlikeli bir hastalıktan kurtardı. Buna karşılık Buhara sarayının zengin kütüphanesi ona açıldı. Bir ara Samanî devletinin hizmetine girdi. Samanîlerin düşmesinden ve babasının ölümünden sonra Harizm ve Horasan'ı dolaştı. Cürcan'da Ebu Muhammed Şirazî, İbni Sina'ya güçlü bir destek oldu. Sina ünlü *Tıp Kanunu* kitabını burada yazdı. Yaşadığı çağda tanınan bütün yunan filozoflarını, ilkçağ düşünürlerini, tabiatçı anadolu filozoflarını inceledi.

İbni Sina, gerek felsefe düzeni, gerek düşünce ve varlık anlayışı bakımından tam bir ortaçağ filozofudur. Felsefesinde deneye, akılcılığa dayanan, duyularla kazanılan deney verilerini akıl ilkelerine göre değerlendiren, açıklayan bir görüşü vardır. Ona göre deney, bilginin işlenmemiş gerçek verilerini sağlayan en güvenilir yoludur. İzinden yürüdüğü Farabî'nin akılcılığı ile Ebu Bekir Razî'nin deneyciliğini birleştirir. Akıl ilkeleriyle deneyin birbirini tamamlayan iki temel varlık olduğunu ileri sürer. Bilginin gelişmesinde; akıl, deney ve gözlemin ayrılmaz bir bütün olduğunu savunur. İbni Sina'nın felsefe konularında deneyci, akılcı olması tıp ve tabiat bilimleri alanındaki gözlemlerinin bir sonucudur. Felsefe konularında Aristoteles'inkine benzer bir tutumu olan İbni Sina, felsefeyi yunan filozofu gibi iki ayrı bölüme ayırır:

1. *Nazarî hikmet*. Metafizik, tabiat felsefesi, matematiğe dayanan felsefe bu bölüme girer. Bu alana giren felsefe dallarının ana konusu bilgidir. Bu alanın deneyle, gözlemle, pek ilgisi yoktur. Burası yalnız düşünme, bilgi üzerinde çalışma alanıdır. Bu dalların eylemle de ilgisi yoktur.

2. *Amelî hikmet*. Siyaset veya medenî hikmet, ev hikmeti veya iktisat (el-hikmet-ül menziliye), ahlâkî hikmet (el-hikmet-ül hulkiye) gibi üç dala ayrılır. Bunların da konuları, inceleme, araştırma alanları birbirinden ayrıdır. Daha çok eyleme dayanırlar, ayrıca bilgiye de önem verirler. Hem bilgiyle, hem eylemle yakından ilgilenirler. Bunların üstünde durduğu bilgi ekseriya deneye, gözleme dayanan, kaynağını onlarda bulan bilgidir. Bu iki alandaki (nazarî ve amelî hikmet) bilginin kesin geçerlik kazanabilmesi için akıl ilkelerine, mantık kurallarına uyması gereklidir. İbni Sina'nın bu felsefe sınıflamasında toplumdan bireye doğru bir gidiş görülür.

Felsefe düzeninde içinde din konularına önemli bir yer ayıran İbni Sina, onu bağımsız bir bilgi alanı olarak inceler. Din ile felsefeyi bağdaştırma, aradaki çelişmeleri giderme eğilimi gösterir. Ona göre din felsefesinin dört ana konusu vardır: a. yaratılış; âhiret; c. peygamberlik; ç. Tanrı bilgisi.

a) İbni Sina'ya göre âlem yaratılmıştır (mahlûk); Tanrı yaratıcıdır (hâlik). Tanrı'nın hâlik (yaratıcı, yoktan varedici), mubdi (var edici, ortaya koyucu), muhdis (meydana getirici, oluşturucu) nitelikleri vardır. Tanrı karşısında, yaratılmış olan âlem ise mahlûk (yaratılmış), mubde (ortaya konmuş, var edilmiş), muhdes (meydana getirilmiş, oluşturulmuş) diye düşünülebilir. Ona göre Tanrı ilk neden (illeti ûlâ), zorunlu varlıktır; faili mutlak değildir. Âlemin yaratılması için, Tanrı'nın daha önceden varlığı gereklidir. Bu bakımdan Tanrı, kadîmdir.

Soyut bir nitelik taşıyan akıllarla gök katlarının özleri meleklerdir; bunlar tanrısal evrenin yüce varlıklarıdır. Maddî birer biçime bürünen, öz bakımdan açık ve seçik olmayan karmaşık cevherler, içinde bulunduğumuz dünyanın yapısındadır. Onlar için tanrısal (ilâhî) bir nitelik düşünülemez. Yaratma, ortaya koyma bir «sudûr» sonucudur. Bütün varlıklar, tek ve en yüce varlık olan Tanrı'dan çıkmıştır (sudûr etmiştir). Tanrı bütün varlık türlerinin değişmez, sonsuz, sınırsız özüdür. Tanrı her zaman en yüce erdem olan iyiyi (yar) ister. Tanrı'dan ilk çıkan varlık akıldır. Tanrı, yüce akıl, yalnız tümelleri (küllî), genel geçerliği olan değişmez ilkeleri bilir, ayrıntılarla ilgilenmez. Ancak gök katlarının (felek) özleri, ayrıntıları kavrayacak, algılayacak bir güç ve niteliktedir. Tanrı temel nitelikleri bakımından *tek*'tir, önsüz ve sonsuzdur (ezelî, ebedî), eşi, karşıtı (zıt) yoktur, en yüce iyilik ve olgunluktur, her türlü eksiklikten uzaktır.

b) *Âhiret* (maad), ruhların ilk kaynağa dönüşünden başka bir şey değildir. Bütün ruhlar geldikleri ilk ilâhî öze dönerler. Bu dönüş olayı *ölüm;* dönülen yer ise *âhiret* denen ilk kaynaktır. Ruh, manevî bir cevherdir, yok olmaz. Gövdenin ölümünden, dağılıp yok olmasından sonra da varlığını sürdürür. İnsana kimliğini, gerçek kişiliğini kazandıran, insanı bir değerler varlığı yapan odur. Ruh, bir eylem, bir davranış olarak gövdenin (bedenin) kemalidir (olgunluğu). Gövdeye değer, önem kazandıran ruhtur. Ruhun özü, yapısı, niteliği maddeden büsbütün ayrıdır. Onun öz olarak maddeyle bağlantısı yoktur. Gövde, ruhun elinde bir araçtır. Düşünen ruh (nefs-i natıka), âlemin bütün biçimlendirici özleri (form) gibi eylemde bulunan aklın (faal akıl) içinde vardır. Ruhlar, gövdeye (beden) gelmeden önce faal *akılda* vardı. Ruhun faal akılla birleşmesi gövdeden ayrılmasıyle başlar. Bedenin ölümü, dağılışı ruhu etkilemez, sarsamaz, onun özüne dokunamaz.

c) *Peygamberlik.* Tanrı insanları yarattı, onları *hür irade* ile donattı. İyilik ve kötülüğü seçme kolaylığını, yeteneğini onlara verdi. Bu yetenek hür iradedir. İnsanların seçme, ayırt etme yeteneği olan bu hür irade Tanrı yardımının (inayet) bir eseridir. Tanrı, bizim bütün bağımsız eylemlerimizi bu *inayet* ile varlık ortamına koyar. Fakat bu ilâhî inayet aynı zamanda bir gerekliliktir. Peygamberler de öteki insanlar gibi bu ilâhî inayetlerle donanmışlardır. Yalnız peygamberlerde, bilginlerde pek bulunmayan, üstün bir seziş gücü (kuvve-i kutsiye) vardır. Bu kavrayış gücü onların faal akıl ile buluşmalarını sağlar, bu yolla gerçekleri kavrarlar. Bu yüce güç, anlayış yeteneği, bir *vahiy*'dir, insanlarda olağanüstü bir seziş, gerçekleri kavrayış gücüdür. Peygamberlere gelen vahiyler, Tanrı'nın bazı insanlara bağışladığı kuvvei kutsiye denen üstün anlayış ve seziş gücünden başka bir şey değildir. Bu yüzden peygamberlik, insanlarda üstün bir kavrayış gücüdür. Bizim, melek adını verdiğimiz varlıklar coşkun birer kuvvei kutsiye, yüce bire kavrayış gücüdürler. Melekler, tanrısal gerçeklerle her zaman içli dışlıdır, onlar bu yüce gerçekleri (hakikat) bilir ve kavrarlar. Peygamberlere tanrısal gerçekleri, vahiy adı verilen olayları ulaştıran, bildiren, onlara haber getiren meleklerdir. Peygamberliğin belli başlı nitelikleri kavrayış gücünün açık ve seçikliği, düşünme gücünün çok ilerlemiş olması, tabiata karşı hükmedici durumda bulunması gibi yeteneklerdir. Gerek peygamberler, gerek veliler yalnız gövdeye (beden) hükmedebilecek güçtedirler. Bu etki ve hükmetme gücü birçok insanlarda da vardır. Onlar da başkalarını etkiliyebilirler (veliler).

ç) *Tanrı bilgisi.* Tanrı kendi özünü bilir. Bu bilme varlığı gerekli kılar. Bilmesi var olmayı zorunlu kılan bir Tanrı, kendi özü gibi başka varlıkları da bilir. Bu bakım-

dan Tanrı'nın bilgisi, bilmesi, özü (zatı) gereğidir.

Sudûr görüşü. Tanrı Tek'tir, ilk Bir'dir, varlığı kendi kendini gerekli kılar (vacibül vücud). Bir olan Tanrı'dan ilk defa gene bir olan «akıl» çıkmıştır (sudûr etmiş). Bu «akıl»dan başka bir «akıl» çıkmış, sıra ile «felek», «nefis» sürekli olarak birbirinden çıkmıştır (sudûr etmiştir). Bu sürekli «sudûr» sonucu çokluk (kesret) doğmuştur. Tanrı'dan (Tek olan'dan) gene bir olanın (aklın), ondan adı geçen öteki varlıkların çıkışı (sudûr'u) Bir'den çokluk'un (kesret'in) doğuşunu sonuçlandırdı. Böylece «vahdet»ten «kesret» doğdu. Bu çıkış, Tanrı (vacib'ül vücud), İlk akıl (akl-ı evvel), Faal akıl gibi belli bir sıraya göredir. Faal akıl bütün varlık türlerinin toplandığı âlemin özü (nefsi) ve gövdesidir (bedeni). Evrenin kaynağıdır. Âlem mümkündür, Tanrı'yı (vacib) gerektirir. Âlem (varlık türlerinin bütünü), mümkün (başka bir varlığın yardımıyle) olduğu için sonsuz değildir. İllet (ilk yaratıcı neden olan), mümkün olanların özünde olamaz.

Her nesnenin (cismin) özünde devindirici, kımıldatıcı bir güç (kuvvet) vardır. Cismin hareketi, özünde saklı olan bu güçten doğar. Hiç bir nesne kendiliğinden hareket edemez (fail değildir). Hareket ettirici güç (fail) cismin özündeki «kuvvet»tir. Bu güç bir «nefis», bir biçimlendirici güç (form), bir «kuvvet»tir. Ona göre içinde bulunduğumuz tabiatta (imkân âleminde) sayısız güçler (kuvvetler) vardır. Bunlar tabiat kuvvetleri, feleklerin nefisleri, nefsin kuvvetleridir.

Tabiat kuvvetleri, çevremizde duyularımızla kavradığımız, gördüğümüz tabiat olaylarını doğuran güçlerdir. Feleklerin nefisleri ise daha çok ruhî nitelik taşıyan kuvvetlerdir. İbni Sina, bu güçlerle sudûr görüşünü açıklar. Nefis kuvvetleri bitki, hayvan ve insan nefisleridir. (Nefis kavramı İbni Sina'da öz, güç, akıl gibi değişik anlamlara gelir.) Ruhların mutluluğa kavuşmasını sağlayan nefislerin arınmasıdır.

Hz. İBRAHİM
oğlunu kurban ediyor

● *Tasavvuf* konusunda, İbni Sina'nın İskenderiye'li yeni-eflatuncu Plotinos'un etkisi altında kaldığı görülür. Yeni-eflatun'cu görüşle islâmî düşünceleri belli bir konuda bağdaştırır. Tasavvufta önemli olan *aşktır.* Aşk, insanı kendi sınırlı varlığından çıkararak sonsuzluğa yükseltir. İnsan, *feyz* ile *sudûr* basamaklarını aşarak gerçek kaynağı olan tek varlığa, Tanrı'ya ulaşır; sudûr denen çıkış yoluyle geldiği bu dünyadan öz kaynağına döner. Aşk, bütün varlığın özü, temelidir. Her şeyin kaynağı aşktır, bütün varlıklar ondan doğar, gene onunla (aşkla) birliğe ulaşır. Aşk, içinde bulunduğumuz dünyada nesnelerin birbirini özlemesiyle (cezb) başlar, sonra basamak basamak yükselir, ruhların birbirine karşı duyduğu derin özlem niteliğini kazanır. Bu yüksek aşamada ruhlar birbirleriyle içten içe kaynaşır. Bütün aşklar Tanrı'nın engin, tümel sevgisinde erir, birbirine karışır, kaynaşır, bir olur. Aşk, insan varlığının özünde sürekli bir eylem olarak vardır. Tasavvuf, bu derin ve insan varlığını özünden kuşatan sevginin dışa vuruşu, belli bir düzen içinde ortaya konuşudur. Bu yüzden tasavvuf *aşk* ile başlar. Bu açıdan bakılınca, İbni Sina'da aşkın yaratılmış olanın (mahlûk) yaratana (hâlik) karşı özünde duyduğu kavuşma isteği olduğu kolayca anlaşılır.

● *Metafizik.* İbni Sina, metafizik alanında yeni bir görüş getirmez. Daha çok kendinden önce gelenlerin görüşleriyle kelâmcıların anlayışı arasında bir uzlaştırma yapar. Aristoteles metafiziğinin verileriyle yeni-eflatuncuların ve kelâmcıların bu konudaki düşüncelerini birleştirir. Bu üçünün karışımından yeni bir birleşim ortaya koyar. Ona göre metafiziğin ana konusu *vücudu mutlak* olan Tanrı ile yüce varlıklardır (mevcudatı ulviye). Var olan (vücud) ilktir, ilklerin ilkidir (evveli evvelîn). O bir ilk olarak özde de (iç), dışta da (görünüş) vardır. Varlık kavramı altında toplanan her nesnede, her alanda bulunur. Duyguların (tasavvurlar) varlığı ile nesnelerin (eşya) varlığı eşanlamlıdır. Var olan vardır, onun yok olacağı düşünülemez, o, hem düşünülür, tasavvur edilir, hem de olduğu gibi onaylanır; varlığı yok olamayacağı açıkça söylenir. Vücud (var olan) üç türlüdür: a) mümkün varlık; olaylar âlemi denen, ortaya çıkan, sonra yok olan varlıklar bu alana girer; b) mümkün ve zorunlu varlık; genel geçerliği olan tümeller (küllîler) ve yasalar (kavanin) âlemi, kendiliğinden var olabilen (bizatihî mümkün) ve bir dış illet (neden) dolayısıyle gerekli (vacib) olan varlık (vücud). Bunlar da akıllar ve gök katlarıdır (felekler). Bunlar için doğmak, ölmek gibi dönüşmeler düşünülemez: c) kendi özü gereği (bizatihî) vacib olan vücud (Tanrı). İbni Sina'ya göre Varlık'ı ana konu edinen metafizik bir bilim dalı olarak gereklidir. İnsan düşüncesinin temeli Varlık'tır. Varlık ancak derin düşünmekle (teemmül) ortaya çıkar. Her varlık öz bakımından sonsuzdur. Bir nesne ancak kendi dışında bir nesneye bağlı kalmakla (tabi olmak) varolabilir.

● *Akıl* konusunda İbni Sina Aristoteles'ten de, Farabî'den de ayrılır. Ona göre akıl beş türlüdür: **a)** *heyulânî akıl.* Bütün insanlarda bilmeyi, anlamayı sağlayan bir yetenek olarak vardır; **b)** *bilmeleke* (veya *mümkün*) *akıl.* Bu akıl ancak açık, seçik, zorunlu olanları bilebilir; **c)** *bilfiil akıl.* İkinci aklın daha yüksek bir basamağı olan bilfiil akıl makûlleri, kazanılmış verileri kavrar (idrak eder). Onun kavradığı «makûller» daha sonra nazarî ve kazanılmış bir veri niteliğindedir; **ç)** *mustefad akıl.* Burada akıl ancak kendisinde bulunan, kendisine verilen «makûl»lerin «suret»lerini algılar. Burası aklın en yetkin (kemal) aşamasıdır; **d)** *kudsî akıl.* Aklın en yüksek aşaması olan bu akıl, varlıkların özüne başka bir varlığın yardımını gereksemeden sevgiyle algılar, kavrar. Kudsî akıl her insanda bulunmaz. İbni Sina'nın tasavvufa geçişini sağlayan son akıl basamağı budur. İbni Sina'ya göre ayrıntıları duyularla, duyu yetenekleriyle algılarız. Tümelleri (küllîler) kavrayan akıllardır. Tümelleri algılayan bu akıllar, faal akla kavrayacağı nesneleri sağlayan bir birikim yeridir (hazine). Aklın algıladığı ayrıntılar (cüz) vardır, fakat bunları algılayışı varlıkları değil de illetleri yüzündendir. İbni Sina'da iki türlü algılama (idrak) vardır. Birincisi *aklî,* ikincisi *hassî* diyebileceğimiz duyusal algı. Nefis ile ilgili eylemlerin, işlemlerin algılanması bu duyularla olur. Akıl, «makûl»leri kazanmak için önce duyulardan yararlanır, sonra akla uygun, tümül yargılar verebilmek için basamak basamak duyulardan uzaklaşır. Bütün «makûl»ler tümellerdir. Bu konuda İbni Sina'nın Aristoteles ile Eflatun arasında bir bağlantı kurmağa çalıştığı, her ikisinin görüşlerinden de yararlandığı anlaşılıyor. Aristoteles'ten deneyciliği, Eflatun'dan «iedalizm»i alarak uzaklaştırmağa, birleştirici bir akıl görüşü ortaya koymağa çalışıyor. İslâm felsefesinin genel özelliklerinden biri de bu uzlaştırma anlayışıdır.

● *Psikoloji.* İbni Sina'ya göre psikoloji metafizikle fizik arasında bağlantı kuran, her ikisinden yararlanan bir bilgi alanıdır. Düşünen nefis, faal akıl yoluyle Tanrı'ya bağlanır. Bitkisel ruh da ahlat denen ve bitkinin özünü kuran nesneyle maddeye dayanır. Bu görüş, psikoloji alanında akılcılıkla deneyciliğin birleştirilmesini gerekli kılar. Ona göre psikoloji üç ana bölüme ayrılır: a) deneysel psikoloji; b) akıl psikolojisi; c) mistik psikoloji veya tasavvuf. Deneysel psikolojiye göre canlı varlıkların bütün kımıldanışları, devinmeleri kendi özlerinde saklı güçlerin (kuvvetlerin) gerekli bir sonucudur. İbni Sina'ya göre «tabiî nefs» özünde yaşama (dirilik) gücü taşıyan cismin en gelişmiş durumudur. Canlı varlık, bütün devindirici güçleri özünde bir bütün olarak taşır. Bu «nefis» denen hareket ettirici güç bitkisel, hayvanî ve insanî olmak üzere üç türlüdür. Bitkisel nefsin beslenme, büyüme, doğma gibi üç ana niteliği vardır. Özünde bitkisel nefsi de barındıran hayvanî nefiste hareket ettirici ve algılayıcı iki güç vardır. Hareket ettirici gücün çekici ve itici (şehvet ve gazap) gibi iki ayrı niteliği bulunur. İbni Sina, bunların ikisine (şehvet ve gazap) «bâise kuvveti» adını veriyor. Hareket ettirici kuvvetin ikinci niteliği «faile kuvveti» denen sinir ve kasları devindirici güçtür. Algılamayı sağlayan güç ise, beş duyunun bütünlüğünü sağlayan dış kuvvetlerle, duygu, hayal, tasavvur, bellek (hafıza) gibi iç kuvvetler (yetenekler) olmak üzere ikiye ayrılır. Bunların insan beyninde özel birer yeri vardır. Adı geçen kavrayıcı güçlerin ortaklaşa çalışması sonucu algı olayı ortaya çıkar. İnsan duyuları «suret» denen algının ilk verilerini toplar. Bu duyu algıları ortak duygu yoluyle bir bütün olarak kavranır. Bundan *hayal* doğar. «Vahime kuvveti» denen güç, bu ilk verileri ayrı ayrı anlam biçimlerine sokar. Bundan hafıza (bellek) ortaya çıkar. Tümel anlamların algılandığı yer burasıdır. Sonra genelleştirme, çağrışım işlemlerini yürüten «tasarruf ettirici kuvvet» göreve başlar. İnsanda bu adı geçen nefislerin üçü de vardır. En gelişmiş olan nefis «irsanî nefis»tir. Onun yapıcı (âmîle) ve bilici (âlime) gibi iki üstün gücü vardır.

● *Mantık.* İbni Sina'ya göre mantık bir araç (âlet) bilimidir. Mantık, psikolojiden doğar, düşüncenin kurallarını ondan alır. Mantık'ın ana konusu düşüncenin kurallarını bulmak, bunlar arasında gerekli bağlantıyı kurmak, doğru düşünmenin yollarını göstermek, insanı yanlıştan korumaktır. Mantık, düşüncenin genel geçerliği olan kurallarını açıklamak için, ilkin kavramları (et-tasavvurat), sonra da onaylamaları (et-tasdikat) inceler. Kavramlar arasında gerekli bağlantıyı kurar. İbni Sina, mantığında önce kavramları inceler, onları açık belirleme (el-mantuk bid-delâle) ve kapalı belirleme (el-mefhum bid-delâle) diye ikiye ayırır. Kavramlar arasındaki kesin bağlantı üzerinde durur. Sonra, Aristoteles'in yolunda giderek onları on kategoriye (makulât) ayırır. İlk kategori «cevher», ötekiler ârazdır. İbni Sina mantığının en önemli bölümü tanımdır (tarif). Tanımın «cins ve fark» gibi iki temel ilkesi vardır. Kesin, eksiksiz tanım, yakın cins ile öz farkların birleştirilmesi sonucu yapılabilir. Tanım, gerçek tanım (el-had el-hakîkî) ve sözlü tanım (el-had-el- lafzî) olmak üzere ikiye ayrılır. Genel geçerliği olan tümeller (küllîler) varlık türlerinden önce, Tanrı düşüncesinde vardır. Onlar, tanrısal kavramlardır. Tümeller Tanrı düşüncesinde, tek tek varlıkların özünü kuran gerçek yapı niteliğinde ve soyut birer kavram olarak üç türlüdür. Tümeller varlık türlerinin temel özleridir. Her varlık türü görünüş alanına çıkarken, kendinden önce genel geçerliği olan örneğine (tümellere) göre biçim kazanır. İbni Sina'nın bu görüşü eflatun'cu bir nitelik taşır.

● *Bilgi*'nin ana kaynağı sezgidir. Gerçek bilginin, bazı kesin ve genel geçerliği olan ilkelere dayanması gerekir. Sezgiyle edinilen veriler «el-istintaç» denen sonuçlama yoluyle bilgi niteliğini kazanır. Her türlü bilgi aklın kurallarına uygun birtakım biçimlendirmeler sonucu ortaya çıkar. İbni Sina, bilgi konusunda eflatun'cu görüşe bağlanır (idealist). Fakat deneyin, bilginin doğuşundaki etkisini de unutmaz. Duyularla elde edilen deney verileri çevremizi, tabiatı tanımamıza yarayan bilgilerin ilk ve hammaddeleridir, onlar sonradan işlenir, anlayış gücünün genel geçerlik taşıyan ilkelerine göre belli bir düzene girer. Mantık kurallarına göre bilginin kesinliğinini sağlayan ölçülere vurulur. Fakat, deney verileri aklın kuralları dışında, tümellerden bağımsız birer varlık niteliği taşımaz.

Atomcuların ileri sürdüğü gibi kesin bir boşluk yoktur. Mekân denen varlık, bir cismin kapladığı yerin iç yüzüdür. Her cismin değişmeyen, her zaman sınır ve niteliklerini koruyan bir yeri (mahalli) vardır. Devinme (hareket) bir cismin, cisim niteliği taşıyan bir gücün eyleme geçmesidir (kuvveden fiile çıkma).

● *Bilimlerin sınıflandırılması.* Bilimler madde ile biçim bağlantısı (madde ve form) bakımından üçe ayrılır 1. tabiat bilimleri veya aşağı bilimler (el-ilm-ül-esfel). Bunlar maddesinden ayrılmamış olan biçimlerin (form-şekil) bilimleridir; 2. maddesinden ayrılan formların bilimleri. Metafizik (mabad -üt-tabia), mantık veya yüksek bilimler (el-ilm-ü-âli); 3. maddesinden ancak insan düşüncesinde (zihin) ayrılan, bazen maddesiyle birlikte, bazen ondan ayrı olan biçimlerin (formlar) bilimi. Matematik veya orta bilimler (el-ilm-ül-evsat). Bu üçüncü bilim yüksek ve aşağı bilimler arasında bir geçit, bir köprü görevini görür, ikisini belli bir konuda birbirine bağlar. Özellikle matematik, mantıkla metafizik arasında bağlantı kurar. İbni Sina matematikten mantık yoluyle metafiziğe geçer.

İbni Sina, kendinden sonra gelen birçok

Foto. A. Albek (MEYDAN)

doğu ve batı filozoflarını etkiledi. Rönesans filozoflarının sonradan ele alacakları birçok konuyu çağının düşünce gücü ölçüsünde ortaya koydu, inceledi. Deneycilikle akılcılık, matematikle mantık arasında gerekli bir bağın bulunduğunu ortaya koydu.

Çalışmalarında musiki konusuna da yer veren İbni Sina bu alandaki eserlerinde Farabî'den etkilendi. *Kitab-üş-Şifâ*'sının riyazî ilimler kısmının XII. bölümü musikiye ayrılmış ve bu büyük bahis baron d'Erlanger tarafından *La Musique Arabe* (Arap Musikisi) külliyatının II. cildi halinde fransızca tercüme olarak yayımlandı. Ayrıca *Kitâb-ün-Necât* (Kurtuluş Kitabı) ve Farsça yazdığı *Dânişname*'de de musiki bahisleri vardır (ilki Almanca'ya tercüme edilmiştir. Berlin, 1931). [→ Bibliyo.] (M)

İBNİ SİRİN (Muhammed), hadis nakledici (?-Basra 728). Tabiînden. Enes bin Malik, Ebu Hureyre ve Abdullah bin Ömer'den naklen hadis rivayet etmiştir. İbni Sirin'in rüya tabirini iyi bildiği rivayet edilir. Fakat İbni Sirin'e atfedilen rüya tabiri kitapları başka müelliflere aittir. Fazla sofuydu, Basra'da yaşadı. (M)

İBNİ SUUD, Der'iye ve Riyad Vahhabî emîrlerinin ortak adı. Sülâlenin kurucusu Muhammed bin Suud Mukrim aşiretine bağlıdır. Der'iye-Riyad Vahhabîlerinin tarihi üç dönemde incelenir. Birinci dönem 1820 yılına kadar sürer. Bu tarihte ülke Mısırlılar tarafından işgal edildi. İkinci dönem ise sülâlenin Turkî ve Faysal tarafından yeniden kuruluş dönemidir. Şammardağlı ibni Reşid tarafından ülkenin ele geçirilmesine kadar sürer (1820-1891). Üçüncü dönem Riyad'ın İbni Suudlar tarafından alınması ile başlar (1902). Bu üç dönemde İbni Suud adını taşıyan on dokuz emîr ülkeyi yönetti. — MUHAMMED (1735-1766), vahhabî mezhebinin kurucusu Muhammed bin Abdullah vahhabî dostu İbni Suud'a sığındı (1740). Yeni mezhebi kılıç ve söz ile yaymak için anlaştılar. Yakın kasabalara hücum ettiler (1746). Mekke şerifleri bunları dinsiz ilân ederek kutsal makamlara sokmadılar ve durumu Osmanlı hükûmetine bildirdiler. İbni Suud otuz yıl hüküm sürdükten sonra öldü (1766). — ABDÜLAZİZ BİN MUHAMMED (1766-1803), orta arabistan şehir ve kabilelerine, Beni Halidlere, Makramîlere ve Muntafiklere karşı savaştı. Vahhabîlerin kutsal makamları ziyaret etmesine çalıştı. Taif şehri saldırı sonucu ele geçirildi (1803). — SUUD BİN ABDÜLAZİZ (1803-1814), Bağdat'a ve Oman'a sefer yaptı. Medine (1805) ve Mekke (kasım 1806) alındı. Bu suretle Hicaz bölgesine vahhabî mezhebi girmiş oluyordu. Suud, padişah ve Şam valisine resmî mektuplar yazarak vahhabî mezhebine katılmaları için çağrıda bulundu. Şam valisinin olumsuz karşılık vermesi üzerine Suud, Havran'a saldırdı ve Şam kapılarına kadar dayandı. Osmanlı devleti gün geçtikçe güçlenen Suudîlere karşı Mısır valisi Mehmed Ali Paşayı görevlendirdi. Kavalalı Mehmed Ali Paşa, oğlu Tosun Paşayı vahhabî isyanını bastırmak için gönderdi (1811).

Tosun Paşa Mekke ve Medine'yi tekrar geri aldı. Fakat Taraba üzerine yaptığı hücumda başarı kazanamayınca, askerlerini çekerek bir süre beklemeyi uygun gördü. Bu sıralarda Suud bin Abdülaziz de öldü. — ABDULLAH (1814-1818), vahhabî ordusu Taraba'ya gelen Mehmed Ali Paşanın ordusu tarafından yenildi. Paşa Vahhabîlerin elinden Asır'ı aldı ve Mekke'ye döndü. Mart ayında Tosun Paşa Hanakiya yolu ile Necd'e girdi. Bir süre sonra aralarında müzakere başladı. 1916'da Tosun Paşa ölünce, Mehmed Ali Paşa onun yerine İbrahim Paşayı gönderdi. Çok çetin savaşlar yapan İbrahim Paşa, Suud'u yenerek Der'iye kapılarına ulaştı. Der'iye kasrına çekilen Suud teslim oldu. İstanbul'a gönderilerek orada idam edildi (1818). — MUŞARİ (1818-1820), kardeşinin yerine geçti. Muhammed Ali Paşa tarafından üzerine gönderilen Hüseyin Beye yenilerek esir oldu. Yolda bir kaza sonucu öldü. — TURKÎ BİN ABDULLAH BİN MUHAMMED (1820-1834), Riyad'a yerleştiyse de Mısırlılar tarafından buradan kovuldu. 1822'de kuvvet toplayarak Riyad'ı yeniden aldı. Burayı hükûmet merkezi yaptı. Lahsa'yı (1830) ve Bahreyn'i (1834) hükmü altına aldı. — MUŞARİ (1834-1834), hükümdarlığı çok kısa sürdü. Faysal bin Turkî tarafından öldürüldü. — FAYSAL BİN TURKÎ (1834-1838), Suud'un oğullarından Halid, kendisine başkaldırdı (1837). Faysal'ı Riyad'da yendi. Daha sonra Hurşid Paşa Mısır askerlerinin başında Faysal'ı ikinci defa yendi. Esir ederek Mısır'a gönderdi. — HALİD (1839-1841), Mısır taraftarıydı. Mısırlıların çekilmesi üzerine Abdullah bin Sunayyan tarafından Riyad'dan kovuldu. Cidde'ye çekildi ve orada öldü (1841). — ABDULLAH BİN SUNAYYAN (1841-1843), Mısır'da bulunan Faysal kurtularak Riyad'a geldi. Abdullah'ı yendi ve tutukladı. — FAYSAL BİN TURKÎ (1843-1865), düzenli bir siyaset kurdu. Cebel Şammar'da, hâkimiyetlerini kurmuş olan Raşitleri kendisine bağladı. Mısır paşası ve Osmanlı devleti ile iyi ilişkiler kurdu. Koleradan öldü (1865). — ABDULLAH BİN FAYSAL BİN TURKÎ (1865-1871), kardeşleri tarafından tahttan indirildi. — SUUD BİN FAYSAL BİN TURKÎ (1871-1874), Abdullah'ın yardıma çağırdığı Türkler, Suud zamanında Lahsa ve Katif'i işgal ettiler. Suud'un bütün çabaları Türkleri buradan çıkaramaktı. — ABDULLAH BİN FAYSAL BİN TURKÎ (1874-1884), kardeşi Suud'un ölümü üzerine yeniden tahta çıktı. Oğulları ve diğer kardeşi Muhammed kendisini tanımadılar. Ayrıca büyük bir nüfuz sahibi olan Muhammed bin Raşid ile anlaşmazlığa düştü. Sonunda oğulları tarafından tahttan indirildi. — MUHAMMED BİN SUUD BİN FAYSAL (1884-?), çok az bir süre hüküm sürdü. Amcası tarafından tahttan indirildi. — ABDURRAHMAN BİN FAYSAL (1884-1886), Muhammed bin Raşid tarafından görevinden alındı. — ABDULLAH BİN FAYSAL (1887-1888), üçüncü defa tahta geçti. Bir yıl hüküm sürdükten sonra öldü. Abdurrahman boş kalan tahtı ele geçirmek istedi. Bu çabası bir sonuç vermedi. Karışıklıklardan Raşid yararlanarak Riyad'ı aldı (1891). Suud, tahtına Muhammed'i getirdi. — MUHAMMED BİN SUUD (?), tahtta çok kısa bir süre kalabildi. Onun devrinde devlet Riyad ibni Reşid'in memurları tarafından yönetildi. — ABDÜLAZİZ BİN ABDURRAHMAN BİN FAYSAL (1902). Kuveyt şeyhi Mübarek'in yardımıyle Riyad'ı ele geçirdi (1902). Hail'de oturan Raşideleri yendi. Bunlar Türklerin askerî yardımlarını istemek zorunda kaldılar. Bununla birlikte halk tarafından sevilen Abdülaziz Suud soyunun devamını sağladı. (M)

İBNİ SÜREYC (Ebül Abbas Ahmed), şafiî bilgini (861 - Bağdat 918). Biyografi yazarlarına göre şafiî bilginlerinin en büyüklerinden. Şiraz'da kadılık yaptı. Yazdığı 400 kadar eserin büyük bir kısmı Zahirîlerin inançları ve bunların reddedilmesine dairdir. Fakat bu eserlerden hiç biri çağımıza ulaşmadı. (M)

İBNİ SÜREYC (Ubeydullah Ebu Yahya), arap şarkıcısı ve bestecisi (Mekke, ? - 743). Mekkeli bir türk kölenin çocuğudur. Musikiye halife Osman zamanında başladı. İbni Zübeyr'in Mekke'yi onarmak için getirttiği iranlı ustalardan acem rebabını çalmayı öğrendi. Ömer bin Rabia'nın şarkılarını besteledi. Birçok mersiye de besteleyerek bu sahada da üne kavuştu. Besteleri, yazıya geçirilmediği için ölümünden sonra unutuldu. (M)

İBNİ ŞEDDAD (Bahaddin Ebül Mehasin Yusuf bin Rafiî), arap biyografi yazarı (Musul 1145 - Halep 1234). Öğrenimini Musul ve Bağdat'ta yaptı. Müderris oldu. Hac dönüşünde bir süre Şam'da kaldı ve Salâhaddin Eyyubî'nin hizmetine girdi. Kudüs kazaskerliğinde ve Halep kadılığında bulundu. Bu görevlerden kazandığı para ile zengin vakıfları olan medreseler kurdu. Salâhaddin Eyyubî'nin hayatını konu edinen bir eseri vardır (Londra, 1897). [M]

İBNİ ŞEDDAD (İzzeddin Ebu Abdullah Muhammed), arap tarihçisi (1216-1285). Bazıları bize kadar ulaşmayan birçok tarihî eserin yazarı. Suriye ve Algeciras'ın tarih ve coğrafyasına dair yazdığı *El-A'lak-ül-Hazire fi Zikri Ümera-iş-Şam ve'l-Cezire* (Şam ve Algeciras Emîrlerinden Bahseden Kitap) adlı eseri bunların en önemlisidir. (M)

İBNİ TEYMİYE (Takiyüddin Ebül Abbas Ahmed bin Abdülhalim bin Abdüsselâm bin Abdullah bin Muhammed bin Teymiye el-Harranî el-Hanbelî), arap fıkıh ve kelâm bilgini (Harran 1263 - Şam 1328). Dinî ilim-

Hz. İBRAHİM ateşe tapanlarla sohbette

lerdeki derin bilgisinden ötürü kendisine «şeyhülislâm» lakabı verilmiştir. Moğollardan kaçarak Şam'a sığınmış bir aileye mensuptu. Öğrenimini üstün bir başarı göstererek kısa zamanda tamamladı. 20 Yaşına varmadan babasının yerine müderris oldu. Derslerinde Selefiyye'ye ait fikirlerini savunuyordu. 1292 Yılında hacca, hac dönüşünden bir süre sonra da Kahire'ye gitti. Ehli Sünnet âlimlerinin görüşüne uymayan bazı fikirleri yüzünden birçok düşman kazandı. Görevine son verildi. Bir süre sonra tekrar Kahire'ye gitti. Burada, Mısır sultanının huzurunda mısırlı âlimlerle yaptığı münazaralarda tecsim akidesini benimsemek ve yaymakla itham edilerek hapsedildi. İbni Teymiye'nin bundan sonraki hayatı bazı fikirleri yüzünden hapishanelerde geçti. Eserlerinin çoğunu hapisteyken yazdı. Son olarak hapsedildiği Şam kalesinde, eser yazmaması için kitap-

İBRAHİM'in kurbanı Ghiberti'nin alçak kabartması

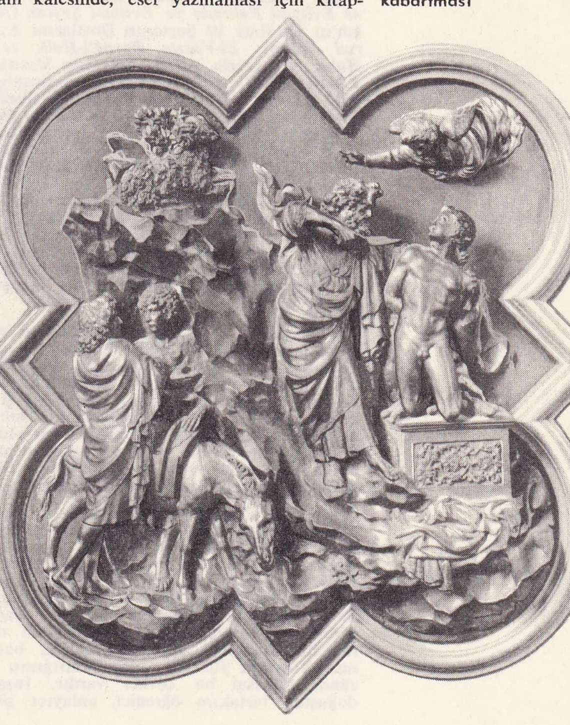

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN) ; Bulloz (LAROUSSE)

ları, hokkası, kalemi alındı. Bir süre sonra da öldü. Ölümü Şam'da ve islâm âleminde büyük bir üzüntü doğurdu. Cenazesine 200 000 kişinin katıldığı ve Şam'daki bütün dükkânların kapatıldığı rivayet edilir.

İbni Teymiye hanbelî mezhebindendi. Fakat kendisini müctehit kabul ettiğinden, bu mezhebin esaslarına aykırı bazı görüşler de ileri sürüyordu. Taklit ve icmaı delil olarak kabul etmiyor, eserlerinde delil olarak daha çok ayet, hadis ve kıyas'a yer veriyordu. İbni Teymiye bütün Ehli Sünnet âlimlerince reddedilen bazı amelî ve itikadî sahadaki görüşleri yüzünden bütün hayatı boyunca çeşitli takibatlara uğradı. İbni Teymiye'nin Ehli Sünnet âlimlerinin görüşlerine aykırı gelen başlıca görüşleri şunlardı: **1.** icmaa aykırı bir fikir ileri sürmek küfür değildir; 2. kadının âdet zamanında yapılan talâk hükümsüzdür; **3.** üç talâkla boşanan bir kadın, tekrar kocasına dönmek için geçici olarak başka bir kimse ile evlenemez.

İbni Teymiye bütün hayatı boyunca Haricî, Kaderî, Rafizî, Mürcî, Mutezilî gibi sapık mezheplerle mücadele etmiştir. Eserlerinin çoğunu bu mezheplerin dellillerini çürütmek için yazmıştır.

Tasavvufu da, müslümanları esas gayelerinden saptırdığını kabul ettiği için, reddetmiş, Muhyiddin Arabî, Gazzalî gibi bu sahada önde gelen kimselere şiddetle hücum etmiştir. Velilerin türbelerini ziyaret etmeyi de bidat saymıştır.

Sonraki yüzyıllarda Arabistan'da ortaya çıkan Vahhabîler, İbni Teymiye'nin görüşlerinden geniş ölçüde yararlanmışlardır.

İbni Teymiye'nin 500 kadar eser yazdığı rivayet edilir. Bize ulaşan eserlerinin en önemlileri şunlardır: *Risalet-ül-Furkan Beyne-l, Hakkı ve-l-Batıl* (Hak ve Batılı Ayırt Eden Risale); *Et-Tibyan fi Nuzul-il-Kur'an* (Kur'an'ın İndirilmesine Dair Açıklama); *El-Vasiyye fi'd-Din ve'd-Dünya* (Din ve Dünya Hakkında Vasiyet); *Risale fi-n-Niyet fi'l-İbadet* (İbadette Niyet Hakkında Risale); *Risale fi'l-Arş 'hel Hüve Küri em La* (Arş'ın Yuvarlak Olup Olmadığı Hakkında Risale); *El-Vasiyyet-ül-Kübra* (Büyük Vasiyet); *Risale fi'l-İstigase* (Yardım İsteme Risalesi); *Risale fi Ziyareti Beyt-il-Makdis* (Beytül Makdis'i Ziyareti Hakkında Risale); *Risale fi'l-Kaza ve'l-Kader* (Kaza ve Kader Hakkında Risale); *Risale fi Mana'l-Kıyas* (Kıyasın Mânâsı Hakkında Risale); *Risale fi's-Sema ve'r-Raks* (Raks ve Sema Hakkında Risale); *El-Furkan beyne Evliya-i Rahman ve Evliya-i Şeytan* (Allah'ın Dostları ile Şeytanın Dostlarını Ayırıcı Kitap); *El-Vasıta Beyne'l-Halk ve'l-Hakk* (İnsanlarla Allah Arasında Vasıta); *Kitabı Redd Ala'n-Nasara* (Hıristiyanlığı Ret Kitabı); *Mese-let-ül-Kenais* (Kiliseler Meselesi); *El-Kelâm ala Hakikat-il-İslâm ve'l-İman* (İslâmın ve İmanın Gerçekliğine Dair Risale); *Kitab fi Usul-i Fıkh* (Usuli Fıkha Dair Kitap); *El-Fark-ül-Mübin Beyne-t-Talâk ve-l-Yemin* (Yemin ve Talâk Arasındaki Açık Fark); *Kitab-üs-Siyaset-iş-Şeriyye fi Islah-ır-Rai ve-r-Raiyye* (Halk ve Hükümdarı Düzeltmek İçin Şer'i Siyaset Kitabı); *Minhac-üs-Sünnet-in-Nebeviyye fi Nakd-i Kelâm-ı Şia* (Şiîlerin Fikirlerini Tenkit Hususunda Hz. Muhammed'in Sünnetinin Yolu). [M]

İBNİ TUFEYL (Ebubekir Muhammed bin Abdülmelik bin El-Kaysi), endülüslü arap filozofu (Gırnata 1106 - Marakeş 1185). Batı'da *Abubacer* diye anılır. Gırnata'da tıp, riyaziye, edebiyat ve felsefe öğrenimi gördüğü söylenir. Bir ara muvahhidi sultanı Ebu Yakup Yusuf'un özel doktoru oldu. Sonra kendini felsefe ve deney bilimleri alanında çalışmaya verdi. Şiir de yazan filozofun en verimli olduğu alan felsefedir.

İbni Tufeyl, Şahabeddin Sühreverdi tarafından ortaya atılan işrakî felsefesinin Endülüs'teki temsilcisidir. Farabî, İbni Sina, Gazzalî ile yunan filozoflarının eserlerini inceleyen İbni Tufeyl'e göre, varlığı kendi kendini gerektiren (vacibül vücud) yalnız Tanrı'dır; onun dışında her şey «yaratılmış»tır. İnsan, deney dünyasından derin bir düşünme yoluyle basamak basamak Tanrı'ya yükselir. İnsan varlığının özünde tanrısal bir cevher vardır. İnsan, doğuştan birtakım öğrenici, anlayıcı güçlerle donatılmıştır. Bu yetenekleriyle tabiatı derin bir görüşle incelerse, en yüksek gerçek olan Tanrı ile birleşir. Tabiatı inceleyen, onun özündeki aydınlatıcı ışığı kavrayan bir insan için «vahiy» ile derin düşünce arasında ayrılık yoktur. İnsan, öze inen, varlığın derinliğinde saklı kalan gerçekleri tanıdıkça, kendi özünü (zat) kavradıkça Tanrı'yı da kavrar, kendi özünün (zatının) Tanrı özünde (zatında) eridiğini; bu duruma gelince de Tanrı ile bir varlık olduğunu, onunla kaynaştığını anlar. Kendinin gerçekte bir tanrı olduğunun bilgisine ulaşır. Böyle bir kimsenin Tanrı'dan ayrı yanı yoktur. İnsan, düşüncenin verdiği güçle bu noktaya ulaşınca tanrı olur, tanrısal özünün gerçeğini, değerlerini kavrar. Tanrı, bütün evrene yayılmış bir «nur»dur. İnsan o «nur»u özünde görünce gerçeğe ulaşır.

Hayvan, bitki, cansız denen varlıkların birer amacı vardır. Bu da, kendi varlığını sürdürmektir. Fakat, onlar tek varlık olan Tanrı'yı bilmediğinden yok olup gider. Değişik ilkelerden kurulu bütün varlıklar (mürekkep cisimler) yok olur, tek ilkeden var olanlar (basit cisimler) yok olmaz. Bu yüzden gökler için yok olma, ölüm düşünülemez. İnsan, özü kavramayı bilen derin düşünce yeteneğini kullandıkça, gerçeği kavradıkça (Tanrı'ya ulaşarak onun özüyle birleştikçe) yok olmaz. İbni Tufeyl, bu görüşlerini *Havy İbni Yekzan* adlı felsefî romanında dile getirdi. Batı Ortaçağında da yaygın bir etkisi olan bu eser, sonradan bütün avrupa dillerine tercüme edildi: İbni Tufeyl ve görüşleriyle ilgili geniş ölçüde araştırma ve incelemeler yapıldı.

XIV. yy.da Narbonne'lu Musa, *Hayy İbni Yekzan*'ı İbranîce'ye tercüme etti. sonuna bir de ibranîce açıklama ekledi. Bu tercümeden yararlanan Pico della Mirandola XV. yy.da kitabı Latince'ye tercüme etti. E. Poroche kitabın Arapçasını 1671'de *Philosophus Autodidactus* (Kendi Kendine Filozof) adıyle gene Latinceye tercüme etti. Simon Ockley'in de *The Improvement of Human Reason* (İnsan Aklının Gelişmesi) [1708] adlı bir ingilizce tercümesi vardır. Bu kitabın 1920'de *The History of Hayy ibn Yaqzan* (Hayy ibni Yekzan'ın Hikâyesi) adıyle ikinci baskısı yapıldı. Kitap *Hayy Ben Yagdhan, Roman Philosophique d'ibn Thofail* (Hayy ibni Yekzan, İbni Tufeyl'in Felsefî Romanı) adıyle Fransızcaya da tercüme edildi. (M)

İBNİ TUMART (Ebu Abdullah Muhammed ibni Tumart), muvahhidî akımının kurucusu (? 1078 - 1130). Güney Fas'taki Ön Atlas dağlarında oturan Berberîlerdendir. Gençliğinden itibaren dinle yakından ilgilenmeğe başladı. Kendi ülkesinde bütün öğrenebileceklerini öğrendikten sonra devrinin en bilgili adamlarından bir şeyler öğrenmek üzere Doğuya gitti. Özellikle el-Eş'arî ve el-Gazzalî'nin savundukları doktrinlerin etkisinde kaldı. Bu öğretiler kendi görüşüne göre o sırada Magrıp ve müslüman İspanya'da yaygın olan malikî okulunun öğretilerini tamamen çürütüyordu. İbni Tumart Tanrı'nın birliği kavramıyle bir adalet reformu kuran, bunu hadis incelemeleriyle bağdaştıran, sofu bir ahlâk reformuna öncelik tanıyan yeni bir öğreti hazırladı. Bu na şiî köklü bazı unsurlar da kattı. Kendisini mehdî ve dirilmiş İslâm'ın üstün güçlü, günahsız, yanılmaz önderi ve kusursuz imamı ilân etti. 1118'de Doğudan dönen İbni Tumart öğretisini Kuzey Afrika'nın berberî şehirleri arasında yaymağa çalıştı, fakat gerçekleştirmek istediği ahlâk reformlarını kimse benimsemedi. Murabıtların başkenti Marakeş'te yöneticiler kendisinden şüphelenmeğe başlayınca doğduğu yer olan dağlara kaçmak zorunda kaldı. Kısa bir süre sonra Ön Atlas ve Büyük Atlas dağlarında yaşayan soydaşlarını, Murabıtlara karşı ayaklandırmayı başardı ve başkent Tinmel olmak üzere konfederasyon şeklinde garip bir müslüman Berberî devleti kurdu.

İbnî Tumart 1130'da, Murabıtları yenemeden öldü. Yerine en gözde öğrencisi Abd-ül-Mümin geçti. Abd-ül-Mümin uzun mücadelelerden sonra resmen muvahhidî öğretisine bağlı olan büyük bir imparatorluk kurdu. (M)

İBNİ ÜMMİ MEKTUM, sahabeden. İlk müslüman olanlardandır. Hz. Muhammed'den önce Medine'ye hicret etti. Medine'de kendisine müezzinlik görevi verildi. Gözleri görmediğinden Hz. Muhammed savaşa giderken onu Medine'de kalanlara imam tayin ederdi. Kur'an'ı ezbere bilen İbni Ümmi Mektum, vaktini medineli müslümanlara Kur'an öğretmekle geçirirdi. Halife Ömer devrinde öldü. (M)

İBNİ VÂSIL, arap tarihçisi (Hama 1207 - ay.y. 1298). İyi bir öğenim gördü. Babası ile Kudüs'e gitti (1225). Eyyubî hükümdarının hizmetinde bulundu. Suriye ve Irak'ı gezdi. Eyyubî devlet büyüklerinden Hüsameddin bin Ebi Ali ile dost oldu. Onun sayesinde el-Malis-üs-Salih Necmeddin Eyyub'un himayesine girdi. Kahire'de yerleşti. Mısır'da Memlûk devleti kurulduktan sonra, küçük kadılıklarda ve müderrislik görevlerinde bulundu (1266). Sicilya kralına elçi olarak gitti. Sicilya'dan dönüşünde Hama'da şafiî *kâzi'l kuzat*'ı (şeyhülislâm) oldu. Ölümüne kadar burada çalıştı ve çok talebe yetiştirdi. Eserlerinden bazıları: al-Amparuriya elçiliği sırasında yazdığı mantık kitabını *Nühbet-ül-Fikâr* (Düşüncelerin En İyisi) adı ile yayımladı; *Tecrid-ül-Egânî min-el-Mesalis ve'l-Mesanî. Kitab-ül Egânî*'nin özetidir; *Şerh-ül-Maksid-il-Celil* (Maksid-i Celil'in Şerhi), Efdalüddîn Ebül Fezail Muhammed bin Nâmevar el-Hûnacî'nin mantık eserinin açıklanması; *Et-Tarih -üs-Sâlihî* (Salihî Tarihi) genel bir tarihtir ve El-Salih Eyyub'un 1239'da Şam'ı fethine kadar geçen olayları anlatır; *Müferric-ül-Kürûb fi Abbar Benî Eyyub* (Eyyubîlerin Durumları Hakkında Üzüntüleri Gideren Eser) isimli ünlü eseri 1135'ten itibaren Eyyubî hanedanı tarihini ele alır; eserin 1296 yılına kadar gelen zeyli vardır. (M)

İBNİ YAİŞ (Muvaffaküddin Ebül Beka Yaîş), arap dil bilgini (Halep 1158-ay.y. 1245). Daha çok *İbn-üs-Sani* adı ile tanınır. Halep ve Şam'da dilbilgisi ve hadis öğrenimi yaptı. Bağdat'a giderek, Ebül Berekât İbnül Enbarî'nin derslerine devam etmek istediyse de, bu âlimin öldüğünü yolda haber aldığından Musul'da kaldı ve orada hadis üzerine çalıştı. Bir süre sonra Halep'e döndü, hayatının sonuna kadar burada ders verdi. İbni Yaîş el-Mazînî'nin *Teşrif* adlı eserine İbni Cinnî tarafından yapılan *Şerh*'e bir haşiye yazdı ve Zemahşerî'nin *El-Mufassal* adlı eserini yorumladı. (M)

İBNİ YEMİN (Emîr Fahrüddin Mahmud), türk asıllı iran şairi (Faryumad, Horasan 1286 - 1368). İlk öğrenimini iyi bir şair olan babası Yeminüddin Tuğra'nın yanında yaptı. Hayatı Horasan'da mahallî hükümdarların sarayında geçti. Bir ara Tebriz'e giderek vezir Gıyasüddin Muhammed bin Reşidüddin'in maiyetinde bulundu. *Divan*'ı bir savaş esnasında yağmacıların eline düştü ve kayboldu. İbni Yemîn, divanını tekrar bulabilmek için uğraştıysa da bulamadı ve yeni bir divan tertip etti. (M)

İBNİ YUNUS (Ebul Hasan Ali bin Abdurrahman), arap astronomu (öl. Kahire 1009). Hey'et ilmi ve ilmi nücumdan başka, şiirle de uğraştı. Eseri zîc (Yıldızların yerlerini ve dolaşmalarını göstermek için düzenlenmiş cetvel) cetvelleriyle ilgilidir. *Ez-Zîc-ül-Kebir-ül-Hakimî* (Hakimin Büyük Cetvelleri). [M]

İBNİ ZAFER (Hüccedüddin Ebu Abdullah Muhammed), arap edebiyatçısı (Sicilya ? - Hama 1169). Uzunca bir süre Mekke'de kaldıktan sonra Sicilya'ya döndü. Hama'da öldü. En önemli eseri *Kelile ve Dimne*'yi örnek alarak yazdığı hikâye kitabıdır. İbni Zafer bu eserini Sicilya hâkimi Ebu Abdullah Muhammed bin Ebil Kasım'a ithaf etti. Eser Türkçeye (1285), İtalyancaya (1815-1882) ve İngilizceye (1852) tercüme edilmiştir. (M)

İBNİ ZEYDÛN (Ahmed bin Galib), arap şairi (Kurtuba 1003 - İşbiliye 1071). Mahzûm adlı arap kabilesinden. Özel olarak ders aldı. Emevî tahtı vârisleri arasındaki iç karışıklara ve Berberîleri Kurtuba'dan çıkarma çalışmalarına karıştı. Berberîlerin çekilmesinden sonra Kurtuba'daki oligarşi hükûmeti reisi Ebul Hazm bin Cehver'in tarafını tuttu. Bu hükümdar ailesinden olan kadın şair Vallade'ye karşı duyduğu aşk sebebiyle, rakibi vezir ibni Abdus ile çatıştı. Rakibine tehdit dolu şiirler yazdı ve ünlü risalesiyle onu küçük düşürdü. Ancak kendisine yapılan iftira ile

hapse atıldı. Uzun zaman sürgünde yaşadı. Kurtuba hükümdarının ölümünden sonra buraya döndü. Fakat kısa bir zaman sonra tekrar ülkeden çıkarıldı. Sırasıyle Denia, Badajoz ve İşbiliye'yi dolaştı. İşbiliye emîri tarafından dostça karşılandı ve vezirliğe kadar getirildi. İşbiliye emîri Kurtuba'yı ele geçirdikten sonra İbni Zeydûn yeniden Kurtuba'ya geldi. Aleyhinde olan kimseler tarafından İşbiliye'ye gönderildi. Filoloji bakımından büyük önem taşıyan mektupları yayımladı ve batı dillerine tercüme edildi. (M)

İBNİ ZÜBEYR (Ebu el-Hüseyin Muhammed ibni Ahmed), arap seyahatname yazarı (Valencia, İspanya 1145 - 1217). Öğrenimini Granada'da yaptı, şehrin El-Muvahhid kâtibi oldu. 1183-1185 Yılları arasında önce deniz yoluyle İskenderiye'ye gitti, sonra Nil ırmağı üzerinden Kızıldeniz'i aşarak ilk Mekke ve Medine yolculuğunu yaptı. Irak, Suriye ve Sicilya yoluyle de geri döndü. Bu yolculuğu anlatan son derece canlı seyahatnamesi, devrin islâm dünyasının şartları hakkında bilgi veren en değerli kaynaklardan biridir. (M)

İBNİ ZÜHR (Ebu Mervan bin Zühr), arap hekimi (İşbiliye 1091 - ay.y. 1162). Ebül Alâ Zühr'ün oğlu, kuvvetli edebiyat, fıkıh ve din bilgileri öğrenimi yaptı. Hekim olan babasından ders aldı, bulduğu yeni tedavi yollarıyle ün kazandı. Babası gibi o da, Murabıtların sonra Muvahhidîlerin hizmetine girdi. Meşhur İbni Rüşd'ün dostu idi ve onu Galenos'dan sonra en büyük hekim sayıyordu. Kuzey Afrika'ya seyahati sırasında Fas valisi Yusuf'un sert hareketlerine maruz kaldı. Hattâ hapse atıldı. Ali bin Yusuf bin Teşfin'in ölümü ile Murabıtların tarih sahnesinden çekilmesi üzerine iktidara gelen Muvahhidîlerin ilk hükümdarı Abdülmümin devrinde, İbni Zühr bu aileye katıldı. Bundan sonra, refah içinde yaşadı ve vezaret payesine kadar yükseldi. Eserleri arasında *Kitab-ül-İktisad fi Islah-il-Enfusi ve'l-Ecsad*'ı (Nefislerin ve Bedenlerin Düzeltilmesinden Bahseden Kitap) Emîr İbrahim bin Yusuf bin Teşfin'in emri üzerine yazdı. İbni Rüşd'ün arzusu ile yazdığı *Kitab üt-Teysir fi'l-Mudavat ve't-Tedbir* (Tedavi ve Korunmayı Kolaylaştıran Kitap) adlı eseri çok önemlidir. İbni Zühr'ün avrupa hekimliğine etkisi çok büyüktür. Bu etki, eserlerinin önce İbranîce, sonra Latinceye yapılan tercümeleri sayesinde XVII. yy.ın sonuna kadar devam etti. İbni Zühr varsayım bakımından Galenos nazariyesini kabul etti, fakat uygulamada tecrübenin esas olduğu prensibini savundu. Eserlerinde, yalnız evvelce müşahade edilmiş vakalara ait yeni görüşler değil; daha önce bilinmeyen mediyastin tümörlerinin ve kalp dış örtüsü iltihabının (perikardit) tarifi gibi yenilikler de görülür. Araplar arasında trakeotomiyi (nefes borusu iltihabı) ilk kabul eden İbni Zühr'dür. Boğaz ve kalınbağırsak yoluyle sunî gıda verme usulünü de o açıkladı. Babası gibi habis bir tümör yüzünden öldü. Zafer kapısı dışına gömüldü. (M)

İBNİ ZÜHR (Ebül Ula), arap filozofu (öl. Kurtuba 1130). Avrupa'da *Abenzohar* diye bilinir. Endülüs'te eğitim gördü. Özellikle tıp konularını inceledi. Galenos üstünde çalıştı. İbni Rüşd'ün *Külliyat*'ında bildirdiğine göre, çağının en büyük tıp ve tabiat bilginlerindendi. Deneye, gözleme dayanan, bilginin kaynağını duyu verilerinde gören akılcı bir filozoftu. Onun akılcılığı, çağdaşı diğer arap filozofları gibi kaynağını eski yunan filozoflarında bulan dogmatik akılcılıktan ayrılır. İbni Zühr'e göre deneye dayanmayan, tabiatla bağdaşmayan bir bilgi gerçek değildir. Daha çok hastalık ve tedavi konularında eser veren filozofun en önemli eseri *Kitab-ül-Edviye* (Tedavi Kitabı) ile özel araştırmalarını biraraya getiren *Teysir*'dir (Kolaylaştırma). Bu ikinci eseri uzun zaman bütün doğu islâm ülkelerinde, daha sonra Avrupa'da temel tedavi kitabı olarak benimsendi. Batı dillerine tercüme edildi. Osmanlı medreselerinde de ders, şifahanelerinde uygulama kitabı oldu. (M)

İBNÜDDEYBE, arap tarihçisi (Zebid 1461 - ay. y. 1537). İlk öğrenimini, amcası Zebid müftüsü Cemaleddin Muhammed bin İsmail'in yanında yaptı. Kur'an, fıkıh ve matematik üstüne çalıştı. Hacca gitti ve hac dönüşü Zeynüddin Ahmed bin Abdüllatif eş-Şarcî'den tarih okudu. Bir süre sonra da Beyt-ül-Fakih'e giderek hadis öğrenimiyle uğraştı. Üçüncü hac seferinde bir süre Mekke'de kaldı ve Es-Sehavî'den hadis dersi aldı. Dönüşte tarih ve hadis alanındaki eserlerini yazdı. Bu eserler için Tahirîlerden el-Melik-üz-Zafir Selahaddin Âmir II'den iltifat gördü. Kendisine hilat, arazi ve Zebid camiinde kürsü verildi. İbnüddeybe'nin en önemli eserleri şunlardır: Zebid'den ve hükümdarlarından bahseden *Buğyet-ül-Müstefid fi-Ahbari Medinet-iz-Zebib* (Zebib Şehrinin Durumu Hakkında Bilinmesi Gereken Şeyler) adlı tarih kitabı; *Kurret-ül-Uyun fi Ahbar-il-Yemen-il- Meymun* (Bereketli Yemen'in Haberleri Hakkında Gözlerin Parlaklığı); Zebid emîrleri hakkında yazdığı manzum *Ahsen-üs-Sülûk fi men Veliye Zebid mine'l-Mülûk* (Zebid'de Hükümdarlık Edenler Hakkında En Güzel Yol Tutma); *Teysir-ül-Vusul ila Cami-il-Usul mine'l-Hadis-ir-Resul* (Hz. Muhammed'in Hadislerini Toplayan Kitaplara Ulaşma Kolaylığı); *Temyiz-üt-Tayyibi mine'l-Habis Mimma Yaduru ala-Elsinet-in-Nasi min'el-Hadis* (İnsanların Dillerinde Dolaşan Hadislerin İyisini Kötüsünden Ayırt Etme); *Kitabu Fezail-il-Ehl-il-Yemen* (Yemen Halkının Faziletlerini Anlatan Kitap). [M]

İBNÜLABBAR (Ebu Abdullah Muhammed), arap şairi, hadis nakledicisi, tarih yazarı (Valencia 1199 - Tunus 1260). Devrinin bilginlerinden ders aldı. Yirmi yıldan fazla ünlü hadis bilgini Ebür Rebi bin Salim'in yanında bulundu. Valencia valisinin, sonra da oğlunun kâtipliğini yaptı. Aragon kralı Don Jaime'nin Valencia'yı kuşatması üzerine, şehrin valisi tarafından yardım istemek ve Hafsî devletinin hükümrânlığını kabul ettiklerini bildirmek için Tunus'a gönderildi (1238). Sultan Ebu Zekeriya'dan yardım isteyerek geri döndü. Fakat Valencia'nın işgali üzerine tekrar ailesiyle Tunus'a geçmek zorunda kaldı. Ebu Zekeriya'nın sultan olduğu sürece onun kâtipliğinde bulundu. Fakat El-Mustansır'ın sultan olmasından sonra gözden düştü. Yazıları arasında da sultan için yazılmış bir hicviye bulunca öldürüldü. Cesedi kitaplarıyle birlikte yakıldı. Kitaplarından birkaçı zamanımıza kadar gelebilmiştir. Önemlileri şunlardır: *Kitab-üt-Tekmile li-Kitab-is-Sila* (Sila Adlı Kitabı Tamamlayan Kitap) [Madrid, 1889, 1915]; *El-Mucem fi Ashab-il-Kazi İmam Ebi Ali es-Sadefi* (Kadı İmam Ebi Ali Sadefî'nin Arkadaşlarından Bahseden Ansiklopedi) [Leiden 1847-1851, Münih 1866-1878]. (M)

İBNÜLABBAR (Ebu Cafer Ahmed bin Muhammed el-Havlanî), arap şairi (öl. 1041). Divanı vardır. Kâtip Çelebi'nin ona ispat ettiği eserler İbnülabbas Ebu Abdulla'a aittir. (M)

İBNÜLAHNEF (Ebül Fazl el-Abbas), arap şairi (? - 808). Abbasî halifesi Harun -ür-Reşid'in sarayında bulundu. Halife ile Horasan ve Ermenistan'a yapılan seferlere katıldı. Harun-ür-Reşid'den önce veya sonra öldüğüne dair söylentiler vardır. İbnülahnef, bütün şiirlerinde aşk konusunu işledi. Bu şiirler oldukça açıktır. *Divan*'ı basılmıştır (İstanbul, 1881). [M]

İBNÜLAMİD (Ebül Fazl Muhammed), Büveyhîlerden Rüknüddevle'nin veziri (? - 970). 940 Yılında vezir oldu. Rey ve Isfahan üzerine yürüyen Muhammed bin Makan'a yenildiyse de yağmaya dalan düşman kuvvetleri üzerine bir baskın yaparak onları bozguna uğrattı. İbni Makan'ı da esir aldı. Kaybedilen toprakları yeniden ele geçirdi (956). Bir süre sonra 20 000 kadar horasanlı Bizanslılara karşı müslümanlara yardım etmeğe geldiklerini söyleyerek Rey'e girdiler. Fakat Rey'e giren horasanlılar Büveyhîlerden para ve insan yardımı istediler. Bu istekleri de yerine getirilmeyince yağma ve hırsızlığa başladılar. İbnülamid'in evine hücum ederek onu yaraladılar. Horasanlılar, Rüknüddevle tarafından püskürtüldüler.

Kürt reisi Hasanveyh'e karşı bir sefere çıkan İbnülamid bu sefer sırasında yolda öldü (970).

İbnülamid arap edebiyatında büyük bir nesir ustası olarak tanınır. Kendisine Cahiz-ül-Ahir («son Cahiz») unvanı verilmiştir. elde çeşitli antolojilerde yer alan mektupları ve mektuplarından meydana gelmiş bir *Resail*'i vardır. Şiirleri varsa da pek kuvvetli değildir. (M)

İBNÜLAMİD (Ebül Feth Ali bin Muhammed), büveyhî veziri Ebül Fazl Muhammed'in oğlu, babası gibi İbnülamid lakabı ile anılır (949 - ?). Babasının öldüğü, Hasanveyh'e karşı yapılan seferde onun yanındaydı. Kürt reisi ile bir anlaşma yaparak Rey'e döndü. Rüknüddevle tarafından vezir tayin edildi. Fakat kendini beğenmişliği yüzünden birçok kimseyi kırdı. Rüknüddevle'nin yerine geçen Müeyyedüddevle, bir süre sonra onun Adududdevle'nin de teşvikiyle azletti. Malı müsadere olundu ve yapılan işkencelere dayanamayarak öldü. (M)

İBNÜL ARABÎ (Ebubekir), ispanyalı müslüman hadis bilgini (İşbiliye 1076-Fas 1148). Çocuk yaşta iken babası ile Doğu'ya gitti (1092). Suriye, Bağdat, Mekke, Mısır'da zamanının ünlü fakihlerinden olan el-Turtusi ve el-Gazzalî'den ders aldı. Babasının ölümünden sonra (1099) İşbiliye'ye döndü. Başkadı görevinde bulundu. Kırktan fazla eser yazdı. (M)

İBNÜLATHİR, arap edebiyatında ün kazanmış üç kardeşin soyadı. Üçü de Kürdistan'da Cezirei İbnül Ömer'de doğdu. Bu kardeşlerden en büyük olan MECDEDDİN İBNÜLATHİR (1149 - Musul 1210), Kur'an, hadisler ve Arapçanın grameri üstüne özel bir öğrenim kitabı olan *Kitab-ül-Nihaye* (En Büyük Çabanın Kitabı) adlı bir eser yazdı. Bu hadislerin anlaşılamayan terimlerini açıklayan bir lûgattir. Aile adlarını kapsayan *Kitab ül Murassa* adlı bir lûgat daha yazmıştır. Uzun süre Musul emîrinin hizmetinde bulundu ve burada öldü — EBÜL HASAN İZZEDDİN İBNÜLATHİR, kardeşlerin en ünlüsü (1160 - Musul 1234). Tarihçi olan İbnülathir'in en önemli eseri *el-Kâmil fi't-Tarih*'tir (Tarihteki Mükemmellik). İlk kısmı 923'e, tümü de 1231 yılına kadar olan devri içine alır. Aslında bu eser *el Taberî*'nin bir özetidir, fakat bazı bölümlerine ilâveler yapılmıştır. İbnülathir bundan başka Musul atabeklerinin tarihini, Muhammed'in 7 500 arkadaşı üstüne *Usud-ül-Gabâ* adlı bir inceleme ve Samanî'nin *Kitab-ül-Ensab* (Şecere Kitabı) adlı eserinin *el-Lulab* adı altında bir özetini yazdı. O da ağabeyi gibi Musul emîrinin hizmetinde çalıştı ve Musul'da öldü. — ZİYAEDDİN İBNÜLATHİR, kardeşlerin en küçüğü (1163 - Bağdat 1239). Edebiyat tenkitçisiydi. Güzel söz söyleme sanatı üstüne *Kitab-ül-Methal* adlı bir eser yazdı. Selâhaddin'in hizmetine girdi. daha sonra oğlu El-Malik-ül-Efdal'in veziri oldu. (M)

İBNÜLAVVÂM, arap yazarı (XII. yy.ın sonları). Asıl adı Ebu Zekeriya. Hayatı hakkında bilgi bulunmamakta, sadece aslen Sevilla'lı olduğu bilinmektedir.

Ziraat ve hayvan yetiştirmeden bahseden *Kitab-ül-Felaha* (Çiftçilik Kitabı) adlı önemli bir eseri vardır. Eser ispanyolca tercümesiyle birlikte yayımlanmış (Madrid, 1802). Fransızcaya da tercüme edilmiştir (1864). [M]

İBNÜLBAYTAR (Ebu Muhammed Abdullah bin Ahmed Ziyaeddin İbnülbaytar el-Mâleki), tıbbî bitkiler konusunda araştırmalar yapan bir arap bilgini (Malaka ? - Şam 1248). Tıbbî bitkiler konusunda derin bilgisi olan Ebülabbas en-Nebatî'nin yanında bir süre ve İşbiliye civarında hocası ile nebatlar topladıktan sonra, bitkilerin tetkiki için uzun süren bir seyahate çıktı. Antalya'ya kadar geldi. Eyyubî hükümdarlarından Melik-ül-Kâmil zamanında Mısır'a gitti ve sarayda «otçularbaşı» görevini üzerine aldı. Bir süre sonra El-Kâmil, Dımaşk sultanı olunca, birlikte Şam'a gitti. Onun ve oğlunun yanında aynı görevi yerine getirdi. Bir ara Şam'dan ayrılarak Suriye ve Anadolu'da bitkiler üstüne incelemeler yaptı.

İbnülbaytar'ın bitkiler ve iyi geldikleri hastalıklar konusunda iki eseri vardır: *Kitab-ül-Cami fi'l-Edviyet-il-Müfrede* (Basit İlâçları İçine Alan Kitap), ilâçlardan alfabetik olarak bahseden bu eser Latince, Fransızca ve Almancaya tercüme edilmiştir. Türkçeye de Umur Bey adına yapılmış bir tercümesi vardır; *Kitab-ül-Muğni fi'l-Edviyet-il-Müfrede* (Basit İlâçlar Konusunda Kifayetli Kitap) adlı eser, diğerinin ter-

sine hastalıkları alfabetik sıra ile ele alır ve ilâçlarından bahseder. (M)

İBNÜLBELEDÎ (Şerefüddin Ebu Cafer Ahmed), abbasî halifesi el-Müstencid'in veziri (? - 1170). 1168'de vezir oldu. 1170'te halifenin, Adududdin ve Kutbuddin tarafından katlettirilmesinden sonra el-Mustazî halife oldu. Aralarında eskiden beri düşmanlık olan Adududdin halifeye tesir ederek İbnülbeledî'yi idam ettirdi. (M)

İBNÜLBENNÂ (Ebül Abbas Ahmed bin Muhammed bin Osman el-Ezdî), arap bilgini (Marakeş 1256-ay.y. 1321). Devrinin ünlü hocalarından tıp, matematik, astronomi, hadis, fıkıh dersleri aldı. Uzun süre de sofî Ebu Zeyd Abdurrahman'ın yanında bulundu ve ona mürit oldu.

Çeşitli konularda yazdığı 74 kadar eseri vardır. En ünlü eseri birçok kere basılan, şerh edilen ve yabancı dillere çevrilen *Telhisu A'mal-il-Hisab*'dır (Matematik İşlemlerinin Özeti). Takvime dair yazdığı *Kitab-ül-Menah* adlı eserinde *menah* kelimesini takvim anlamında kullanmış ve bu kelime garp dillerine *almanach* olarak geçmiştir. (M)

İBNÜLCERRAH (Abdurrahman bin İsa bin Davud), abbasî veziri (X. yy.). Halife er-Razi tarafından vezirliğe tayin edildi. Fakat liyakatsiz olduğundan 3 ay sonra azledildi. Kardeşi Ali bin İsa ile tevkif edildi ve para cezasına çarptırıldı. Bir ara halife el-Muttekî tarafından vezirliğe tayin edildiyse de bu makama ait unvanı kullanamadı. (M)

İBNÜLCERRAH (Ali bin İsa bin Davut), abbasî veziri (859-946). İbnülmutez taraftarı olduğu için Vasit'e sürüldü (908). Muktedir'in veziri İbnülfurat'tan izin alarak Mekke'ye gitti. 913'te El-Muktedir kendisini vezirlik makamına tayin etti. Aldığı malî tedbirlerle hazinenin gelirlerini artırdı, maliyeyi ıslah etti. Fakat tasarruf için aylıklarını azalttığından askerleri darılttı. Halkın da kendisinden memnun olmadığını hissedince istifa etmek istedi. Halife buna razı olmadı. Bir süre sonra ise azledilerek hap sedildi. İbnülcerrah hayatının sonuna kadar birkaç kere vezir oldu. Son defasında görevinden kendi isteği ile ayrıldı. (M)

İBNÜLCEVZÎ (Abdurrahman bin Ali bin Muhammed Ebülferec), arap yazarı (Bağdat 1116-ay.y. 1200). Asıl değerini vaaz vermekle kazandı. Yalnız camilerde değil evlerde, yollarda vaaz verdi. Kendi mezhebindekileri bile şiddetle tenkit ederdi. Başlıca eserleri: *Kitabı Sifat-ül-Safve* (Saflığın Nitelikleri Üstüne Kitap); *Telbis İblis* (Şeytan Aldatanlar); *Kitab-ül-Ezkiya* (Anlayışlı Kimseler Kitabı); *Kitab-ül-Hass alâ Hifz-ül-İlm ve'z Zikr Kibar-ül-Huffaz* (Hafızların Büyüklerini Anma ve Bilgi Edinme Duygusu Üstüne Kitap); *Kitab-ül-Humeka ve'l Mugaffilin* (Dalgınlar ve Akılsızlar Üstüne Kitap); *Kitab-ül-Kussas ve'l-Muzekkerin* (Zikir Yapanlar ve Hikâyeciler Üstüne Kitap); *Kitab Aceb-ül-Hutab* (Hutbeler Kitabı); *Kitab-ül-Yakuta* (Yakut Kitabı). [M]

İBNÜLCEVZÎ (Şemseddin Ebül Muzaffer), türk tarihçisi (Bağdat 1186 - Şam 1257). Babası ve büyükbabası tarafından yetiştirildi ve Bağdat'ta öğrenim gördü. Şam'da vaiz oldu. *Mir'at-üz-Zaman fi Tarih-il-Âyan* (İlerigelen Kimselerin Tarihleri İçin Zaman Aynası) adlı eseri yazdı. (M)

İBNÜLCEZERÎ (Şemseddin Ebül Hayr Muhammed), arap kelâmcısı (Şam 1350 - Şiraz 1429). Kur'an okuma usullerini öğrenmek için Mekke'ye ve Kahire'ye gitti ve 13 şekilde Kur'an okuma öğrendi (1368). Şam'a dönüşünde hadis ve fıkıh ile meşgul oldu. Fıkıh ve belâgat öğrenimi için yeniden Kahire'ye gitti. Sırayle Ebülfida İsmail bin Kesir'den, Ziyauddin'den, şeyhülislâm El-Bulkinî'den icazet aldı. Şam kadılığına tayin edildi (1391). Mallarının gaspedilmesi üzerine osmanlı padişahı Bayezid I'in yanına geldi (1402). Semerkant'a giderek orada ders okuttu. Burada Şerif Curcanî ile buluştu. Şiraz'a yerleşti ve ölümüne kadar burada kaldı. Eserleri: *Kitab-ün-Neşr fi'l-Kıraat-il-Aşr* (On Çeşit Okuyuşu Yayma Kitabı); *Tahbir-ül-Teysir fi'l-Kıraat* (Dâni'nin Kıraat Hakkındaki Teysir Kitabının Şerhi); *Tayyibat-ün-Neşr fi'l Kıraat-il-Aşr* (On Çeşit Okuyuşu Yaymanın Güzellikleri); *Ed-Dürret-ül-Muziye fi Kıraat-il-Eimmet-is-Selaset-il-Mardiye* (Allah'ın Kendilerinden Razı Olduğu Üç İmamın Kur'an Okuyuşu Hakkında Işık Saçan İnci); *Et Temhid fi-İlm-il-Tecvid* (Tecvit İlmini Genişletme). [M]

İBNÜLEMİN MAHMUD KEMAL. Bk. İNAL.

İBNÜLESİR, arap yazarlarından üç kardeşin ortak adı. MECDUDDİN EBÜL SA'ADET EL MÜBAREK BİN MUHAMMED (1149 - Musul 1210). Musul'da İbnüddehhan'dan dilbilgisi öğrendi. Bağdat'ta hadis okudu. Seyfuddin Gazi zamanında devleti idare eden Kaymaz'ın hizmetine girdi. Nureddin Arslanşah zamanında divan başkâtibi oldu. Geçirdiği hastalıktan kötürüm kalmasına rağmen eserlerini bu haliyle meydana getirdi ve topladı. — İZZEDDİN EBÜL HASAN ALİ BİN MUHAMMED (Algeciras 1160 - Musul 1234). Bağdat'ta Ebül Fazl Abdullah ve ve diğer bazı ilim adamlarından hadis tahsil etti. Eserleri *El-Kâmil fi't-tarih* (Tarihteki Mükemmellik); *Usd-ül Gabe fi Marifet-is-Sahabe* (Sahabelerin Biyografileri). — ZİYAÜDDİN EBÜL FETH NASRULLAH (Algeciras 1163 - Bağdat 1239). Halep beyinin hizmetine girdi (1110). Musul, Erbil (Erdebil), Sincar şehirlerinde çalışmalarına devam etti. Musul hükümdarı Nasreddin Mahmud'un himayesine girdi ve Divan-ül İnşa'ya tayin edildi. Eseri *El-Mesel-üs-Sair-fi Edeb-il-Kâtib ve'ş-Şair* (Nazım ve Neşir Yazarlarının Eserlerinde Geçen Atasözleri). [M]

İBNÜLFAKİH (Ahmed bin Muhammed), arap coğrafyacısı (X. yy.). Hayatı hakkında Yâkut ul - Hamavî'de bilgi vardır. Ayrıca Muhammed bin İshak da ondan bahseder. Muhaddis ve edip olan İbnül Fakih ayrıca coğrafyaya ait bir eser yazdı. Bağdat, Basra, Kûfe şehirlerine ait bilgi verdi. Eserleri *Kitab-ül Buldan* (Memleketler Kitabı); *Kitab-ül Şuara-ül Muhaddisin* (Şair Muhaddisler Kitabı). (M)

İBNÜLFARADÎ (Ebül Velid Abdullah), arap yazarı (Kurtuba [Cordoba] 962 - ay.y. 1013). Kurtuba'da fıkıh, edebiyat, tarih ve hadis öğrenimi gördü. Kadı Muhammed bin Yahya bin Abdülaziz'in derslerine devam etti. Ayrıca Kahire, Mekke ve Medine şehirlerinde medreselere gitti. İspanya'ya dönüşünde Kurtuba'da ders verdi. Sonra Valencia kadılığına tayin edildi. Kurtuba'nın Berberîler tarafından işgali sırasında işgalciler tarafından öldürüldü. *Kitabu Tarih-i Ulema-ül-Endelüs* (Endülüslü Bilginlerinden Bahseden Kitap) adlı eseri bugüne kalmıştır. (M)

İBNÜLFARİD (İbnül Fariz Ömer bin Ali), arap şairi (Kahire 1182 - ay.y. 1235). Fıkıh ve hadis tahsil etti. Sofiliğe girişi tamamladıktan sonra Mukattam dağına çekildi. Bir ara Mekke'yi ziyaret etti. Kahire'ye döndü ve ölünceye kadar burada kaldı. Eseri: *El - Tâiyet-ül-Kübra* (Büyük Cömertlik). [M]

İBNÜLFURAT, üç arap adamının adı: EBÜL HASAN ALİ BİN MUHAMMED (855-924). Abbasî devletinde, Bağdat'ta nazır oldu. İbnülmutez'in tahta geçirilmesi için hazırlanan tertibin başarıya ulaşamaması üzerine halife El-Muktedir tarafından vezarete getirildi (908). Kısa bir süre sonra azledildi. Elinden malı alındı, hapsedildi. 917'de hapistan çıktı, eski görevine getirildi. Sonra yine bu görevinden alınarak mallarına elkondu. 923'te yeniden vezarete getirildi. El-Muktedir, İbnülfurat'tan vezirliği tamamen aldı ve idam ettirdi. —EBU ABDULLAH CAFER BİN MUHAMMED, öncekinin kardeşi (öl. 910). Vezirliğe getirildi (908). Daha önce idaresindeki doğu ve batı vilâyetlerini kardeşine verdi. — EBÜL FETH ÜL FAZL bin CAFER bin MUHAMMED, öncekinin oğlu (892-939). Halife El-Muktedir tarafından halife ilân edildi. Yaptığı savaşta başarı gösteremeyerek mevkiini kaybetti. Daha sonra Mısır ve Suriye vergi mütesellimi oldu. 937'de vezirliğe getirildi. Bu görevde kısa bir süre kaldıktan sonra Suriye'ye çekildi. (M)

İBNÜLFURAT (Nasreddin Muhammed Abdurrahim), arap tarihçisi (1334-1405). *Tarih-üd-Düvel v'el Mülûk* (Devletler ve Sultanlar Tarihi) adlı vekayinamenin yazarıdır (M)

İBNÜLHACCÂC (Ebu Abdullah-ül-Hüseyin), arap şairi (öl. 1001). Ebu İshak İbrahim el-Sabî tarafından yetiştirildi. İzzüddevle Bahtiyar'ı şiirlerinde methetti. Bahtiyar da kendisine Bağdat'ta muhtesiplik verdi. Servetinin büyük kısmını hicviye tarzında yazdığı şiirlerle kazandı. Şiirlerini *El Nazif min es Sahif* adı altında topladı. (M)

İBNÜLHÂCİB (Cemaledin Ebu Amr Osman), arap yazarı (İsna köyü, Mısır 1175 - İskenderiye 1249). Kahire'de Kur'an ilimleriyle meşgul oldu. Nahiv ve edebiyat tahsil etti. Şam'a gitti ve burada Emevîye camiinin malikî zaviyesinde ders okuttu. Yine Kahire'ye geldi. Bir süre sonra da İskenderiye'ye gitti ve ölümüne kadar burada kaldı. Eserleri: bir dilbilgisi kitabı olan kelime bilgisi kitabı *El-Şafiye; El-Maksat-ül Celîl fi İlm il-Halil* (Halil'in Bilgisine Göre Yüce Amaç); *El-Kaside-ül-Hüveşşeka bi l'Esma-ül-Müennese* (Dişil İsimler İle Süslü Kaside). [M]

İBNÜLHATİB (Lisanüddin Muhammed), islâm tarihçisi (Granada yakınında Loşa 1313 - Fas 1374). Granada krallığının veziri ve ünlü bir yazar. Granada düştüğü zaman esir edildi, sonra Fas'a sürüldü. 1362'de tekrar göreve başladı. Bu, Marunîler tarafından Granada krallığının yeniden kurulduğu devirdir. 1371'de şiddetli saldırıya uğrayınca Tlemsen'e sığındı, fakat mezhep sapkını olarak mahkûm oldu, halefine teslim edildi ve boğduruldu. *El - İhata fi Tarih-i Garnata* (Granada Tarihi) ve bir de *Magrıp Hükümdarlarının Tarihi* adlı iki eser yazdı. (M)

İBNÜLHEBBÂRİYE (Nizameddin Ebu Yol'â Muhammed), arap şairi (Bağdat ? - 1115). Nizamiye medresesinde öğrenim gördü. Uzun süre Isfahan'da kaldı. Tacülmülk, Mecdülmülk ve Melikşah'ın ölümleri üzerine Isfahan'da kalamadı. Kirman'a gitti ve burada bir süre yaşadı. Eserleri *Netaic -ül-Fitne fi Nazm Kelile ve Dimne* (Kelile ve Dimne'de Fitneden Çıkan Sonuçlar); *Fulk-ül-Ma'âni* (Anlam Gemisi). [M]

İBNÜLİBRÎ (EBÜLFEREC — denir), lat. **Bar Hebraus,** yahudi asıllı süryanî tarihçisi (Malatya 1226 - Meraga, Azerbaycan 1286). Malatya'da aktarlık yapan babasından tıbbî bilgileri öğrenerek bazı arapça eserleri inceledi. Bir süre sonra Antakya'ya çekilerek Yakubî mezhebine girdi ve keşişliğe başladı. Daha sonra Gubos piskoposu oldu (1246). Gösterdiği başarıdan dolayı Halep piskoposluğuna getirildiyse de çok geçmeden azledilerek Tagrit katolikosu tayin edildi (1264). Hulâgu zamanında Türkistan'a seyahat eden İbnülibrî, hayatının büyük kısmını halkla ilgili yazılar yazarak geçirdi. Eserleri: *Ebülferec Tarihi* (Tarih Muhtasar-üd-Düvel) [2 cilt] ve süryanîce *Kiliseler Tarihi.* (M)

İBNÜLKADÎ (Ebül Abbas Ahmed Bin Muhammed), faslı bilgin (1552/1553 - Fas 1616). Babasından ve devrinin tanınmış hocalarından ders gördü. Bir süre sofi Ebül Mehasin ül-Fasî'nin derslerine devam etti. Sala'da kadılıkta bulundu, sonra azledildi. Fas'a yerleşerek el-Abbâr'ın camiinde ders verdi. Eserleri, *Cezvet-ül-İktibas fi men Halle minel-A'lam-il Medinet-il-Fas* (Fas Ülkesinden Yetişmiş Ünlü Kişilerin Biyografileri); *Dürret-ül-Hicâl fi Esma-ir-Ricâl* (Devlet İlerigelenlerinin Hayatı); *El Münteka'l Meksur olan Me'âsir Halife Ebülabbas el-Mansur* (Halife Ebi Abbas Mansur İle İlgili Konular). [M]

İBNÜLKALÂNİSÎ (Ebu Yela Hamza bin Esad ul-Tamimî), arap tarihçisi (öl. Şam 1160). Hilâl us-Sabî'nin 1056'ya kadar gelen tarihini 1160 yılına kadar devam ettirdi. Eserine *Zeyl* adını verdi. (M)

İBNÜLKASIM (Ebu Abdullah Abdurrahman), arap müellifi (öl. Kahire 806). İmam Malik'in desrlerine yirmi yıl devam etti. Malik'in ölümünden sonra en büyük malikî imamı sayıldı. Malikîlerin en önemli kitabı olan *Müdevvene'yi* yazdı. (M)

İBNÜLKİFTÎ (Ebülhasan Ali Bin Yusuf), arap bilgini (Kift 1172-? 1248). Genç yaşında Kahire'ye gelerek islâm ilmi üstüne çalışmalarda bulundu. Tahsiline Kudüs'te devam etti. Sonra Halep'e gitti. Maliye işlerinin başına getirildi (1213). 1230 Yılına kadar bu görevinde kaldı. Edebî bazı eserler yazdı. Malik-ül-Aziz tarafından vezir tayin edildi (1236). Ölümüne kadar bu görevde kaldı. Eseri, *Kitab-ı İhbar-ül-Ulemâ bi -Ahbar-ül-Hükemâ* (Bilginlerin ve Filozof-

ların Bildiriler Kitabı). [L]

İBNÜLKÛTİYE (Ebubekir Muhammed bin Ömer), arap yazarı (öl. Kurtuba 977). İşbiliye'de Muhammed bin Abdullah ve Hasan bin Abdullah'tan öğrenim gördü. Sonra diğer hocalardan ders görerek tahsilini tamamladı. Hakem II'ye takdim edildi. Bir süre kadılıkta bulundu. Kurtuba'da görev aldı. Dil ve dilbilgisi ilmine ait örnekler verdi. Hadîs ve fıkıh alanında ün kazandı. Eserleri: *Tarih-Feth-ül-Endülüs* (Endülüs'ün Fetih Tarihi); *Kitab-ül-Ef'âl* (Fiiller Kitabı). [M]

İBNÜLMUKAFFA (Ebu Muhammed Abdullah), arap yazarı (723-759). Haccac bin Yusuf'un oğlu. Öğreniminden sonra memuriyet hayatına atıldı. İran'ın birçok şehrinde Emevî hükümdarı Mervan'a kâtip oldu. Basra'da abbasî halifelerinden Ebülabbas el-Seffah ve El-Mansur'un amcası İsa bin Ali'nin hizmetine girdi. Eserleri *Kelile ve Dimne; Siyer-ül-Mülûk* (Sultanların Hayat Hikâyeleri); *Kitab-ül-Rüsûm* (Törenler Kitabı), *Risale-i Tenser* (Tenser Risalesi); *Kitab -üs-Sagissarân* (Sîstan Başbuğlar Kitabı); *Kitab-ül-Peygâr* (Savaş Üstüne Kitap); *El Edeb-üs Sagir* (Küçük Öğüt Kitabı); *Risalet -ül-Sahabe* (Sahabe Risalesi); *Hikem İbnül Mukaffa* (İbnülmukaffa'nın Hikmetleri); *El Edeb-ül-Veciz li'e Veled-is-Sagîr* (Küçük Çocukla İlgili Küçük Öğüt). [M]

İBNÜLMUKAFFA (Ebul Beşer), arap piskoposu (979-1003). Hayatı hakkında hiç bilgi yoktur. Yalnız Fatımî halifesi El-Mu'iz devrinde yaşadığı ve halîfe tarafından da dinî meseleleri kadılarla tartışma müsaadesi verildiği bilinir. (M)

İBNÜLMÜNZİR (Ebubekir), arap baytarı ve yazarı (öl. 1340). Sultan Nasir bin Kalavun'un imrahor ve başbaytarlığını yaptı. Baytarlıkla ilgili eseri: *Kâmil-üs-Sina Eteyn-ül-Baytara ve'z Zertaka* (Atçılık ve At hastalıkları Üstüne Mükemmel Kitap). [M]

İBNÜLMÜSLİME (Ahmed bin Ömer), Abbasî veziri (öl. 1058). Halife el-Kaim bi Emrullah'ın veziri oldu (1045-1058). Fatımî saldırılarına karşı halifeyi Tuğrul Bey ile ittifak kurmağa zorladı. Selçuklular'a karşı sürdürdüğü olumlu siyaset, Abbasî halifesini kurtardı. Fakat İbnülmüslime'nin bu siyaseti hayatına mal oldu. Tuğrul Bey Musul seferine gidince, Besasirî Bağdat'a geldi. Fatımî halifesi adına hutbe okuttu. İbnülmüslime'yi de idam ettirdi (1058). Besasirî, İbnülmüslime'den nefret ederdi. (M)

İBNÜLVERDİ (Zeyneddin Ebu Hafs Ömer), arap yazarı (Maarat ül-Numan 1290-Halep 1349). Hama, Şam ve Halep'te öğrenim gördü. Kadı Muhammed bin el-Nakib'in yardımcısı oldu. Eserleri: *Tahrir-ül-Hasase fi Teysir-il-Hulâsa* (İbni Mâlikin Elfiye'sinin Nesre Çevrilmiş Şekli); *El Tuhfet-ül-Verdiye fi Müşkilât-il-İrab* (Kelimelerin Sonlarındaki Ses Değişikliklerini Anlatan Eser); *Tetimmet-ül-Muhtasar fi Abbar-il-Beşer,* (İnsanlığa Dair Bilgilerde Özlü Tamamlama). [M]

İBNÜNNEFİS (Alaeddin Ebul'alâ Ali), arap hekimi (Şam 1210-Kahire 1288). Şam'da Nureddin Zengî tarafından kurulan hastahanede (El-Bimaristan-ün-Nuri) tıp tahsil etti. Buradan Kahire'ye gitti. «Mısır tabiplerinin reisi» unvanını aldı. Nasirî hastahanesinde görev alarak birçok talebe yetiştirdi. Kahire'deki Mesruriye medresesinde fıkıh dersleri verdi. Eserleri: *Kitab-üş-Şamil fi Tıb* (Tıbbî Konular İçine Alan Eser): *Kıtab-ül-Muhazzeb fil Kuhlu* (Göz Hastalıklarından Bahseden Eser); *El Risalet-il-Kâmiliye fis-Siret-in Nebeviye* (Hz. Muhammed'in Hayatına Dair Mükemmel Eser); *Muhtasar fi İlmi Usul-il-Hadis* (Hadis Usulü İlmine Özetleme). [M]

İBNÜRREFİK AHMED NURİ. Bk. SEKİZİNCİ (İbnürrefik Ahmed Nuri).

İBNÜRRÛMÎ (Ali bin el-Abdad bin Cureyc), arap şairi (Bağdat 836 - ? 896). Şiir alanındaki kabiliyetiyle ün, manzum hicviyeleriyle de birçok düşman kazandı. El Sûlî tarafından toplanan büyük bir *Divan*'ı ayrıca *Hicâ* adlı bir hicviyesi vardır. (M)

İBNÜSSÂ'ATİ («saatçinin oğlu»), iki arap bilgininin adı. FAHRÜDDİN RIZVAN BİN MUHAMMED (Şam ? - ay.y. 1230). Hekim, ayrıca birçok konuda bilgi sahibiydi. El Malik ül-Muazzam bin el-Malik'in vezirliğini ve özel hekimliğini yaptı. Saat yapımına ait bir eser yazdı. Bugün eser Gotha'da saklıdır. — BAHADDİN EBÜL HASAN ALİ, öncekinin kardeşi (öl. Kahire 1207). Şairliği ile ün kazandı. (M)

İBNÜSSERRÂC (Muhammed bin Ali), arap mutasavvıfı (XIV. yy.). *Tuffeh-ül-Ervah ve Miftah-ül-Erbah* (Ruhların Hediyesi ve Kazançların Anahtarı) adlı eser ahlâkî hikâyelerden meydana gelir. (M)

İBNÜSSİKKİT (Ebu Yusuf Yakub bin İshak), arap dil bilgini (Bağdat 800 - 858). Babasından, Ebu Amr İshak ve el-Ferra'dan, ders aldı. Bedevîlerin arasına girdi. Bağdat'a gelerek müderris oldu. El-Mu'tez ve El - Müeyyed'e hocalık yaptı. Alevîliği yüzünden öldürüldü. Eserleri: *Kitabu İslah-il-Mantık* (Mantığı Düzeltme Kitabı); *Kitab-ül-Elfâz* (Sözler Kitabı); *Kitab-ül-Kalb v'el-İbdâl* (Değiştirme ve Yerine Başkasını Koyma Kitabı). [M]

İBNÜŞŞECERÎ (Ebussaadet), arap dilcisi ve yazarı (Bağdat 1058 - ay.y. 1147). Edebiyat ve dilbilgisi öğrenimi gördü, çağının ünlü bilginlerinden ders aldı. İslâm bilginlerini öğrendi. Bu konuda çalışmalar yaptı. Sonra kendini şiir ve edebiyata verdi. Dilbilgisi alanında bu konu ile uğraşanları etkileyecek nitelikte eserler verdi. İbni Şecerî, zamanının ünlü bilginleriyle birçok tartışmaya girişti. Bazı eserlere önemli yorumlamalar yazdı. Önemli eserleri arasında çok ünlü olan ve değişik konuları işleyen *El-Malâ* (Dolu), dilbilgisi konusunda *Ma İttifak-el-Lâfza ve İhtilâf-el-Mânâ* (Söz Birleşimi ve Ayrımı) ve şiirlerinin toplandığı bir divanı vardır. (M)

İBNÜTTİKTAKA (Celâleddin Ebu Cafer Muhammed), arap tarihçisi (doğ. 1262). Babasının ölümünden sonra (1281), El Hilla'daki mukaddes şiî şehirlerinden Necef ve Kerbelâ'da Alevîler'in nakibi oldu. Musul'u ziyaret etti (1301-1302) bu arada eseri olan *Kitab-ül-Fahrî*'yi (İslâm Devletinin Siyasî Tarihi) yazdı. Eser iki kısımdır. Birinci kısımda siyasî konular vardır. İkinci kısmı ise islâm devletlerinin tarihlerini özetler. İkinci kısım İbnül Esîr'in *El-Kâmil fi-t-Tarih*'inden aynen alınmıştır. (M)

İBNÜTTİLMİZ (Said bin İbrahim) hıristiyan arap hekimi (Bağdat 1063 - ay.y. 1165). Öğrenimini İran'ın çeşitli şehirlerinde yaptı. Ünlü bir hekim olan babasının yerine Bağdat'ta hekim oldu. Farsça, Arapça ve Süryanîce öğrendi. Bağdat'taki hıristiyan cemaatinin ruhanî reisi idi. Hekim olarak büyük ün kazandı. Halife el - Muktafi, el - Müstancid ve el - Müstazi'nin sevgisini kazandı. Ölümüne kadar, Bağdat'ta Adududdevle tarafından kurulan büyük hastahanenin hıristiyan idarecisi olarak kaldı. Nazarî tıbbî öğrenimine temel olarak yunan hekimlerinin eserleri ile İbni Sina'nın büyük *Kanun*'undan faydalandı. Calinus'un (Galenos) eserlerinin açıklamalarını yaptı. Özellikle bir *Akrabazin*'i (Kodeks) ile aynı eserin hastahanelere ait iki özeti, tıp kitaplarına kaynak oldu. Ayrıca kan almaya dair bir eser ile tıbbî tedaviye ait bir elkitabı yazdı. (M)

İBNÜZZERKALE, musevî asronom. Toledo'da doğdu, M. S. 1080 yıllarında yaşadı. Güneş'in yeröte uzaklığını belirledi ve burçlar kuşağının eğikliğini 23° 34′ olarak hesapladı. «Alfonso cetvelleri»nin bir kısmı onun eserlerinden alınmıştır. (L)

İBOGA i. Bot. Gabon'da yetişen kargabüken türü; tazevken ve çok fazla yenirse zehirleyicidir; küçük dozda alınırsa şehvet duygularını kamçılar. (L)

İBO'LAR, güneydoğu nijerya halkı. Nijer ırmağının doğusunda yaşayan otuz altı kabileden meydana gelir. Orman sayesinde kendilerini esircilerden ve Peul'lerden koruyabilmişlerdir. Yağ palmiyeleri bahçeleri, manyok ve ignam tarlalarına dağılmış köycüklerde yaşarlar. Nüfusun aşırı yoğunluğu yüzünden göç etmek zorunda kalırlar. Sudan öbeğinden bir dil konuşurlar. İbo'lardan pişmiş topraktan yapılmış atalarına ait heykeller, çok süslü oldukları halde kaba saba olan tahta maskeler ve insan heykelcikleri kalmıştır (L)

İBRA i. (ar. *ber'*, doğru'dan *ibrā'*). Huk. Temize çıkarma, beraat ettirme: (*Yeni.* AKLAMA.) [Bk. ANSİKL.] || *İbra etmek*, temize çıkarmak, aklamak. — Alınan şeyi kaydetmek suretiyle bir defter, mukavele veya senet üzerine teslim alındığına dair not koymak. — Bir hesabı veya bir defteri kapatmak, ödenmiş maddeleri bir hesaptan veya bir defterden silmek. — Alacak kolonundaki bir maddenin mukabilini borca yazmak veya tersini yapmak suretiyle kaydını iptal etmek. — Satıcının teslim pusulası üzerine, tesellüm edilmiş olan mal veya eşyalar için makbuz makamında olmak üzere imza vermek. || *İbra kâğıdı*, temize çıkarma belgesi. || *İbra sözleşmesi*, borcu ortadan kaldırıcı sözleşme. (Bk. ANSİKL.) || *İbra vasiyeti*, miras bırakanın ölüme bağlı bir tasarruf ile lehine vasiyet yapılan kimseyi borçtan kurtarması. (Bk. ANSİKL.) || *Borçtan ibra*, alacaklı ile borçlunun yaptığı bir sözleşme sonucu, borçlunun ifada bulunmadan borçtan kurtulması. || *—Esk. İbrâ-i âmm*, davalardan yalnız birini temize çıkarma. || *İbrâ-i hâs*, birçok husustan yalnız birine ait davadan bir kimseyi temize çıkarma. || *İbrâ-i ıskat*, borçludaki hakların bir kısmını veya tamamını bağışlama. || *İbrâ-i istifâ*, bir kimsedeki hakkını aldığını kabul etme.

— Tıp. *Esk.* Hastayı iyileştirme.

— ANSİKL. Huk Bir taraflı bir irade beyanı ile kullanılan feragatten farklı olarak, *ibra* bir sözleşmedir. Borçlar kanunu ibradan hiç bahsetmezse de, böyle bir sözleşmenin kabul edilmesine engel bir durum da yoktur. İbra bir yandan kazandırıcı bir işlem, diğer yandan da bir harcama işlemidir. Buna göre, alacaklı bu işlem ile doğrudan doğruya bir hakkı üstünde tasarrufta bulunmakta, ondan vaz geçmektedir. Diğer yandan, bununla borçlu lehine bir kazandırma yapılmaktadır. İbra sözleşmesinin şekle bağlı olup olmadığı meselesine gelince, eğer esas sözleşme şekle bağlı değilse, ibra sözleşmesi de şekle bağlı olmaksızın yapılır. Aksine esas sözleşme şekle bağlı ise, ibra sözleşmesi de şekle bağlı olarak yapılır (Borçlar kn. md. 12).

● *İbra sözleşmesi*, ibra sözleşmesini düzenleyen İsviçre Borçlar kn. md. 115, Borçlar kanunumuza alınmamıştır. Fakat, bu hal, türk hukukunda ibra sözleşmesinin yapılmasına engel olmaz. Alacaklı, borçludan bir edim elde etmeden onun karşısındaki alacağını ortadan kaldırabilir, fakat bunun için, kendisinin borçlu ile anlaşması (bir sözleşme yapması) gerekir. İbra sözleşmesinin geçerlilik şartları şunlardır: a) tarafların bir sözleşme yapması; b) tarafların bu sözleşme ile bir alacağı sona erdirmeyi istemesi; c) tarafların ehliyet sahibi olması.

İbra sözleşmesi tasarrufî bir sözleşmedir. Sebebe bağlı veya mücerret olabilir ve bu bir kazandırıcı maddedir.

● *İbra vasiyeti.* İbra vasiyeti ölüme bağlı bir tasarruf ile yapılır ve muayyen mal vasiyetinin bir şeklidir. Bu halde lehine vasiyet yapılan kimse, ya vasiyetçinin borçlusudur veya miras bırakanın alacaklı olduğu bir üçüncü kişiye borçludur. Birinci halde, miras bırakan ölüme bağlı bir tasarrufla, lehine vasiyet yapılan kimseyi borçtan ibra eder ve bu suretle borç sona erer. İkinci halde ise, lehine vasiyet yapılan kimsenin bir üçüncü kişiye borcu vardır ve miras bırakanın da aynı kişiden alacağı bulunmaktadır. Bu halde miras bırakan ölüme bağlı bir tasarrufla, kendisinin üçüncü kişiden olan alacağını, lehine vasiyet edilen kimsenin borcu ile takas eder. (M)

İBRAD i. (ar. *bürūdet*, soğukluk'tan *ibrād*). *Esk.* Soğutma. (M)

İBRADI, Akdeniz bölgesinde Antalya ilinin Akseki ilçesinde bucak. Yeni adı: Aydınkent. 5 Köy; 4 793 nüf.

— *Bucak merkezi* (2 473 nüf.), Akseki'nin 27 km batısında, deniz yüzeyinde 1 050 m yükseklikte kurulmuştur. Bozuk bir yolla Manavgat'a da bağlanır. (M)

İBRAHİM (Halîlullah denir), peygamber. Tevrat'ta *Nuh oğlu, Sam oğlu, Arfahşad oğlu, Kaynan oğlu, Salih oğlu, Abir oğlu, Falih oğlu, Argu oğlu, Saruğ oğlu, Nahur oğlu, Tarih oğlu* diye de anılır. M.Ö. 1263'te doğduğu kabul edilir. İnanışa göre devrin hükümdarı Nemrut yeni doğan çocukları öldürttüğünden annesi Uşa onu gizlice Kusa civarındaki bir mağarada dünyaya getirdi. Kur'an'da anılan «Azer» (El-Enam, 74) hakkında tefsirciler çeşitli yorumlarda bu-

lunurlar. Bazı tefsirciler bunu putlardan birinin adı olarak kabul eder. Azer'in «güçlü, kuvvetli» anlamında İbrahim'in babasının sıfatı, veya İbrahim'i babasının adı olduğunu ileri sürenler de vardır.

İbrahim daha küçük yaşlarda iken (Kur'an'da belirtildiği gibi) Allah'ın varlığını tanımıştı. (İşte o, üstünü gece bürüyüp örtünce bir yıldız gördü «bu imiş Rabbim» dedi, derken batıverince «ben öyle batanları sevmem» dedi. Sonra Ay'ı doğar halde görünce de «bu imiş Rabbim» dedi, fakat o da batıp gidince «And olsun, demişti, eğer Rabbim bana doğruyu göstermemiş olsaydı şu şaşkın topluluktan olacakmışım. Sonra Güneş'i doğar vaziyette görünce de «bu imiş Rabbim, bu hepsinden büyük» dedi, o da batınca [şöyle] söyledi; Ey kavmim [gördünüz ya bunların hepsi fanidir] ben sizin eş katageldiğiniz şeylerden kat'iyen uzağım, Şüphesiz ki ben Allah'ı, bir tanıyıcı olarak yüzümü o gökleri ve yeri yaratmış olan Allah'a yönelttim [El-Enam, 76-69].)

Yine Kur'ana göre; Bir süre sonra kavmi, ilâhlarına kurban kesmek için şehirden çıkınca, İbrahim puthaneye giderek baltasıyle küçük putları kırdı ve baltayı da en büyük putun önüne koydu. Şehir halkı dönünce durumu gördüler ve İbrahim'e bizim putlarımızı kim bu hale getirdi diye sordular. İbrahim de işte şu büyük put kırdı diye cevap verdi. «Hiç put hareket eder mi?» sorusunu da «size fayda ve zarar vermeyen, hareket edemeyen şeylere niçin tapıyorsunuz?» diyerek cevapladı (El-Enbiya 58-67, Es Saffat 91-96).

İbrahim'i cezalandırmak için ateşe attılar. Fakat Allah'ın isteği üzerine ateş soğudu ve İbrahim kendisini bir bahçe içinde buldu (El-Enbiya 69-70).

Çevresindekilere tesir edemediğini görünce Harran'a, sonra da kardeşinin oğlu Lut ve karısı Sariye ile Filistin'e gitti. Kuraklıktan ötürü gittiği Mısır'da Firavun tarafından iyi bir şekilde karşılandı, kendisine hediyeler ve bir de cariye verildi. Tevrat'ta İbrahim'in Mısır seyahatinde, Firavun ile karısı Sara arasında geçtiği hikâye edilen olayları doğrulamak mümkün değildir (Tekvin, XXI, 25-30). Çünkü Sara'nın yaşı bu seyahat sırasında 70'in üstündeydi, İbrahim, Sara'dan çocuğu olmadığından Firavun'un hediye ettiği cariyelerden Hacer ile evlendi ve Hacer'den İsmail adında bir oğlu oldu, Kur'an'da bildirildiğine göre İbrahim, oğlu İsmail ile Hacer'i Mekke'ye getirdi (İbrahim suresi, 37). Allahın emri üzerine kendisi 99 yaşında, oğlu İsmail de 13 yaşında iken sünnet oldular. Gördüğü bir rüyada, Allah, oğlu İsmail'i kurban etmesini bildirdi. İbrahim bu emri yerine getirmek istedi. Fakat o sırada gelen bir vahiyle bunun bir imtihan olduğu bildirildi ve İsmail'in yerine kurban edilmek üzere gökten bir koç indirildi (Saaffat, 100-107). Oğlu İsmail ile birlikte müminlerin ibadet edecekleri bir bina yapmaları emredildi. Mekke'de Kâbe'yi inşa ettiler (Bakara, 127). Kur'an'da, İbrahim'in İsmail'den sonra karısı Sara'dan (yaşlı olmasına rağmen bir mucize olarak) İshak adında bir oğlu olduğu bildirilir (Hüd, 69-73; Zariyat 24-30). İbrahim'in vefatı hakkında Kur'an'da bir bilgi verilmez. Tevrat'ta ise 175 yaşında öldüğü ve el-Halil'deki (esk. Hebron) atalarının mezarlığına oğlu İshak ve İsmail tarafından defnedildiği bildirilir. İbrahim, Kur'an'da adı geçen 24 peygamberden biridir. Kendisine suhuf denilen 10 sayfalık bir kitap vahiy yoluyle verilmiştir. Kur'an, İbrahim peygamberin hayatında hiç puta tapmadığını ve hanif olduğunu bildirir (El-Enam 79, 161; En-Nahl 120-123). [→ Bibliyo.] (M)

İBRAHİM (XV. yy.ın ikinci yarısı - Panipat 1526). Müslüman Hindistan'da afgan Lodi hanedanının son kralı (1517-1426). Agra'da babası Sikander'in yerine geçti. Aşırı sert yönetimi yüzünden soylular isyan ettiler; Babur tarafından Panipat'da mağlûp edildi (1426). [L]

İBRAHİM, osmanlı padişahı (İstanbul 1615 - ay.y. 18 ağustos 1648). Ahmed I'in en küçük oğlu. Ağabeyi Murad IV devrindeki şehzadeliği devamlı korku içinde ve dışarı ile ilişkisi olmadan geçti. Üç kardeşinin öldürülmesi, kendisinin de boğulurken Valide Kösem Sultan tarafından kurtarılması, sinirlerini etkiledi. Kendisine Murad IV'ün ölümü haber verildiğinde uzun zaman inanamadı. Ölen padişahın yüzüne birkaç kere bakmak suretiyle şüphelerini giderdi ve tahta çıktı (1640). İyi bir öğrenim görmemişti. Sağlığı bozuktu. Ancak tarihlerde ileri sürüldüğü gibi «deli» değildi. Şuur bozukluğu ile ilgisi yoktu. Kürke düşkün olduğu için devrine «Samur devri» dendi. Sultanın ilk yıllarında boş yere para harcanmasına karşı çıktı. İstanbul halkının kıtlık çekmemesi, maliyenin düzenlenmesi ve vergilerin adaletle alınması için ferman çıkardı. Bu işlerde ileri görüşlü veziri Kemankeş Kara Mustafa Paşanın yardımını gördü. İran elçisi Mükan hâkimi İbrahim Han cülus tebriki için geldiğinde (12 haziran 1641) Kasrışirin antlaşmasının hükümleri gözden geçirildi. Elçinin dönüşünde Yedikule'deki esirlerin İran'a verilmesi kararlaştırıldı. Eski Revan hâkimi Emirgûne'nin öldürülmesinden sonra İran-Türk dostluğu gelişti. Batı devletleriyle de yeni barış antlaşmaları imzalandı. Avusturya ile yapılmış olan Szöny (Son) ve Zitvatorok antlaşmasına dokuz madde eklendi (15 mart 1642). Kazakların elinde bulunan Azak kalesinin alınması için çalışmalara girişildi. Kale kaptanıderya Siyavuş Paşa tarafından denizden, Kırım hanı Bahadır Giray ve Silistre valisi Deli Hüseyin Paşa tarafından karadan kuşatıldı (1641). Ertesi yıl yapılan ikinci kuşatmada Azak kalesi alındı. Dış durumlarda olduğu gibi içte de devlet otoritesi sultan İbrahim'den daha çok Kara Mustafa Paşanın elindeydi. Padişaha etki etmesinden korkarak, Sultan'ın silâhtarı ve en yakın müsahibi Mustafa Paşayı Timişoara'ya tayin ettirdi. Sonra da Kıbrıs sâliyanesini zimmetine geçirdiği için idam ettirdi. Silâhtar Mustafa Paşanın tarafını tutarak Aydın ve Teke'de isyan eden Kınaoğlu ortadan kaldırıldı. Bursa kadısı Hocazade Mes'ud Efendinin isteği olarak bazı kiliseleri yıktırması sebebiyle suçlu görülenler cezalandırıldı. Yıkılan kiliseler yeniden yaptırıldı. İstanbul üzerine büyük bir kuvvetle yürüyen Erzurum beylerbeyi Nasuhpaşazade Hüseyin Paşanın isyanını bastırdı (1643). Ancak onun bu başarıları, Kara Mustafa Paşa aleyhine bir grubun meydana gelmesine sebep oldu. Bu grubun başında Cinci Hoca diye tanınan Safranbolulu Hüseyin Eendi ile Silâhtar Yusuf Paşa ve Sultanzade Mehmed Paşa vardı. Cinci Hoca, padişahın şehzadeliğinde müptelâ olduğu kalp ve sinir hastalıklarına hekimlerin ilâç bulamaması üzerine nefesi ile onu iyileştirmeğe çalışmıştı. Kısa zamanda sarayın teveccüh ve iltifatını kazandı. Padişah iki defa makamından ayrılmak isteyen Kara Mustafa Paşayı azletti. Yerine Mehmed Paşayı getirdi. Yeni sadrazam, padişahın istediği şekilde hareket ediyordu. Sultan ise Çırağan âlemleri düzenliyordu. 26 Ağustos 1644'te bir ay için gittiği Edirne'nin odununu beğenmeyerek İstanbul'dan odun getirtti. Sultanzade Mehmed Paşanın sadaretinin ilk yıllarında yerli yersiz idamlar, Kırım'da meydana gelen olaylar, devletin güçsüzlüğünü ortaya koydu. Bu sırada Halep'te Azat beyi ve çöl arapları isyan etti. O yıllarda görülen en önemli olaylardan biri de Venediklilerle yapılan savaştır. Azedilen dârüssaade ağası Sünbül Ağa, Mısır'a giderken Girit açıklarında malta korsanlarına esir düştü. Bu sebeple açılan Girit savaşına kaptanıderya olarak Silâhtar Yusuf Paşa katıldı. Hanya kalesi uzun bir kuşatmadan sonra ele geçti (17 ağustos 1645).

Kalede bir kısmı asker bırakarak İstanbul'a dönen Yusuf Paşa, sadrazamın gazabına uğradı. İki şahıs arasındaki çekişme sonucunda, sadrazam azledildi. Çok geçmeden Yusuf Paşa da görevinden alındı (1646). Salih paşa, sadrazam tayin edildi. Girit serdarlığına da Deli Hüseyin Paşa getirildi. Resmo'yu (Rethymnon) fethederek Kandiye'yi kuşattı. Bundan sonra büyük hizmetleri görülen serdarın ünü bütün Avrupa'ya yayıldı. Venedik savaşları devam ederken, İstanbul'da durum gittikçe bozuldu. Padişahın sağlığındaki bozukluk ve dengesiz hareketleri artıyordu. Verdiği bir emrin tutulmaması üzerine sadrazamı idam ettiren padişah, artık tamamıyle hacminin etkisine girdi. Haremdeki birçok cariyeden başka yedi hasekiye yıllık gelirleri yüzbinlerce kuruşluk tahsisat bağlandı. Bunlara yapılan israf, hazine gelirini hayli azalttı. Bu yüzden bütün ilmî, idarî ve askerî mansıplar rüşvet verenlere satılmağa, seçkin sancaklar ve gelirli eyaletler ya musahip ve nedimlere veya haseki ve kethüdalarına verilmeğe başlandı. Bu durum İstanbul'da huzursuzluğa yolaçtı. Saray, eyaletlerden kanunsuz isteklerde bulunuyordu. Sıvas beylerbeyi Varvar Ali Paşadan büyük âlçüde para istendi, bu istek reddedildi. Beylerbeyinin bu hareketi, bir isyan şeklinde yorumlandı. Üzerine gönderilen kuvvetler tarafından Çerkeş dolaylarında yenildi ve idam ettirildi. Yeni sadrazam Ahmed Paşa zamanında yolsuzluklar daha da arttı. Kürk ve amber vergisi adı ile alınan vergi, Galata kadısı, yeniçeri ağası gibi yüksek mevki sahiplerinden alınmağa başlandı. Sadrazam Ahmed Paşa her şeyi yolunda göstererek padişahı yanıltmakta devam ediyordu. Durumu gören ocak ağaları (Kara Murad, Muslihiddin, Bektaş Ağa, Kara Çavuş) birleştiler. Sadrazamın kendilerine karşı suikast hazırladığını öğrenince, onun bu mevkiden alınmasını ve öldürülmesini, padişahın da tahttan indirilmesini kararlaştırdılar. Durumu ulemaya duyurdular (6 ağustos 1648). Alınan karardan sonra Ahmed Paşa öldürüldü. Sonra da padişahın tahttan indirilmesi hareketine girişildi. Bunu haber alan sultan İbrahim, saraydaki bostancılarla tedbir aldı. Fakat ocak ağaları ve ulema, valide sultan ile anlaşarak, sultan İbrahim'i tahttan indirdiler (8 ağustos). Bu karara şiddetle karşı koyan padişah durumu kabul etti. Kapısı örülmüş ve yalnız bir penceresi bulunan bir odaya hapsedildi. Bir süre sonra şeyhülislâmın fetvası üzerine cellât Kara Ali tarafından boğularak öldürüldü. Öldüğü zaman 4 oğlu vardı. Yerine Hatice Sultandan olan oğlu Mehmed IV geçti. (→ Bibliyo.) [M]

İBRAHİM I İbnülagleb, (öl. Kayrevan 812), Kuzey Afrika valisi (800-812) ve yarı bağımsız Aglebîler hanedanının kurucusu. İfrikiye valisi el-Agleb ibni Salim'in (öl. 767) oğlu. Zab valiliğine tayin edildi, sonra âsi bir arap liderini yendi, yıllık bir vergi ödemek şartıyle İfrikiye valiliğine getirildi (9 temmuz 800). [L]

İBRAHİM II (Ebu İshak), dokuzuncu aglebî hükümdarı (öl. İtalya'da Cosenza 902). Kardeşi Muhammed Ebu Garanik'in 875'te ölümünden sonra, Kayrevan halkının isteği üzerine başa geçti. İmara olan merakı ve vahşet derecesindeki zulmüyle ün kazandı. Mısır Tulunlularının ilk hükümdarı Ahmed'e karşı isyan eden (880) El-Abbas'ı 881'de yendi. Afrika Berberîlerinden Kurhub'un isyanını da İbrahim'in oğlu olan Ebul Abbas bastırdı. Bundan sonra oğlunu Sicilya'ya gönderdi. Abbasî halifesine bağlılığını göstermek için kendisi de Sicilya'ya gitti ve burada Teormina'yı aldı, Cosenza'yı da kuşattı. Bu kuşatma sırasında dizanteriden öldü. Kayrevan'a getirilerek gömüldü. (M)

İBRAHİM (Abdullah), faslı siyaset adamı (doğ. 1918). 1944'ten 1959'a kadar İstiklâl partisi üyesi, 1959'dan sonra Halk Kuvvetleri Millî birliği lideri. Aralık 1958'den mayıs 1960'a kadar başbakan ve dışişleri bakanı oldu. Kasım 1965'te, işçi sınıfı ve halk kitleleri ile resmî makamlar arasında bir uzlaşmadan yana olduğunu bildirdi. (L)

İBRAHİM ABUD, arap asıllı musikişinas (öl. 1925). *Dum yâ Zaman-el-Muna* adlı çargâh arapça marşı Osmanlılarca söylendi. İbrahim Abud'un eserleri ayrıca İstanbul'da da okundu. (M)

İBRAHİM AĞA. Bk. BABA PAŞA (İbrahim Ağa) *Pehlivan.*

İBRAHİM AĞA, türk bestecisi (öl. 1740). Saraya mensuptur. *Hümayun Sengîn Semâi, Hümayun Köçekçe, Mâhûr Şarkılar* gibi güzel eserler besteledi. Enderunda çavuş payesi aldı. Bugüne gelen parçaları: *Hümayun Aksak Semai; Hümayun Nakış Sengîn Semai; Rast Yürük Semai; Hümayun Yürük Aksak Köçekçe; Mâhûr Aksak Evsat Şarkı.* (M)

İbrahimağa Çayırı mescidi, İstanbul'da Haydarpaşa semtinde Sultan Murad III'ün babüssaade ağası İbrahim Ağa tarafından yaptırılmış mescit (1585). Dışı ve minaresi tamir görmüştür. Mescide, yapılış tarihinden sonra Hacı Veliyeddin Ağa tarafından minber ilâve edildi. Bir süre sonra kadirî tekkesi, sultan Mahmud zamanında da cami şeklini aldı. 1939'da Vakıflar idaresi

tarafından onarıldı. Binanın duvarları kârgir, çatısı ahşaptır. Caminin minaresi tuğladır. Yapının kıble tarafında İbrahimağa çeşmesi vardır. Bu sahada Haydarpaşa namazgâhı ve Ayrılık çeşmesi yer alır. Eskiden, karayoluyle hacca gidildiği zaman, burada toplanılır, dua edilir ve yolcular burada uğurlanırdı. (M)

İBRAHİM AĞA Çengi, türk bestecisi ve çengi çalıcısı (öl. 1650). Günümüze *Nevâ Fâhte Peşrevî* kalmıştır. (M)

İBRAHİM AĞA Santurî, türk bestecisi (öl. 1732). Şeyh Üsküdarlı Nasûhî'ye kapılandı. Onun yanında yaşadı ve şiirlerini ilâhi olarak besteledi. Bugüne gelen besteleri: *Segâh Devr-i Hindî İlâhî; Bayatî* ve *Hüseynî Peşrevleri.* (M)

İBRAHİM AĞA Zurnazenbaşı, türk mehter musikisi bestekârı (öl. 1715). Mehter bestekârlarının en önemlilerinden biridir. Mehterhanei Hakanî'de zurnazenbaşı olarak çalıştı. Bugüne gelen saz eserleri: *Uşşak Peşrevi I, Uşşak Peşrevi II, Evc Peşrevi, Sünbüle Peşrevi.* (M)

İBRAHİM ALÂEDDİN. Bk. GÖVSA (İbrahim Alâeddin).

İBRAHİM BAHADIR BEY Aydınoğlu, (öl. Birgi 1347'den önce). Babası Aydınoğulları hükümdarlarından Mehmed Beydir. Babası devrinde Bohemya sancakbeyiydi. Kardeşi Umur Bey ile birçok deniz seferine katıldı. Ölümünde babasının türbesi yanına gömüldü. (M)

İBRAHİM BERGAMEVÎ, türk bilgini (öl. 1605). Öğrenimi tamamladıktan sonra medreseye girdi. Sinanpaşa dârülhadisinde müderris olarak on yıl çalıştı. Tefsir, hadis, kelâm ilimlerini çok iyi bilirdi. Kelâma ait eserleri vardır. (M)

İBRAHİM BEY, menteşeoğlu beyi (XIV. yy.). Babası Mesud Beyin ölümü üzerine (1319), kardeşi Orhan Bey ile birlikte beyliğin başına geçti. Çok geçmeden iki kardeş arasında anlaşmazlık çıktı. Orhan Bey, İbrahim'i düşürerek idareyi eline aldı. (M)

İBRAHİM BEY, menteşeoğlu beyi (öl. 1360'tan önce). Orhan'ın oğludur. Latinlerin eline geçmiş olan İzmir'i kurtarmak için Aydınoğlu Umur Beye yardım etmeğe hazırlandığı bir sırada Umur Beyin ölümü (1348) ve kardeşi Hızır'ın Latinlerle ağır şartlı bir antlaşma yapması üzerine bu yardımı yapamadı. Fakat Venedikliler, haçlılara karşı silâhlanmış olan İbrahim Beyi Balat (Palatya) limanına soktukları donanmaları ile tehdit ederek ağır bir barış imzalamağa zorladılar. İbrahim Bey, Balat'ta bir konsolos bulundurulmasını ve kilise inşasını kabul etti 1355). Balat'ta bir camii ve mahallesi vardır. (M)

İBRAHİM BEY, karamanoğlu beyi (öl. 1454). Alâeddin Beyin torunu, Mehmed Beyin oğlu. Babasına karşı gelerek onun zamanında hükümdarlığa geçtiyse de, kısa süre sonra babası tekrar idareyi ele aldı. Mehmed Beyin ölümünden sonra Karaman Beyi oldu. Osmanlı devletine bağlı kalmak istemedi. Konya şehri Osmanlıların eline geçtikten sonra da, sultan Murad kız kardeşinin hatırı için onu Konya'da emîr olarak bıraktı. Fatih Sultan Mehmed devrinde Osmanlılarla tekrar savaşa başladı. Ölümünden sonra beyliğin başına İshak Bey geçti. (M)

İBRAHİM BEY I, candaroğlu beyi. Süleyman Paşanın oğlu. Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Sinop beyi iken (1339) küçük kardeşi Çoban Candar'ın babası tarafından veliaht tayin edilmesi üzerine, isyan ederek Kastamonu'yu aldı. Hükümdarlığı kısa sürdü. Ölümünden sonra Sinop'taki İsfendiyarzadeler türbesinde gömüldü. (M)

İBRAHİM BEY II, candaroğlu beyi (öl. Sinop 1443). İsfendiyar Beyin oğlu. Babasının ölümünden sonra vasiyeti üzerine diğer kardeşleri onu hükümdar seçtiler. Üç buçuk yıl süren hükümdarlığı olaysız geçti. Çelebi Sultan Murad'ın kızı Selçuk Sultan ile evlenerek osmanlı hanedanı ile akrabalık kurdu. Ölümünden sonra Sinop'taki türbesine gömüldü. (M)

İBRAHİM BEY (Bedrüddin), Karamanoğlu Mahmud'un oğlu (öl. 1340'tan sonra). Karamanoğullarından kardeşi Musa Beye başkaldırdı (1318) ve onu yenerek hükümdar oldu (1332). Memlûk sultanının himayesi altına girdi, onun adına para bastırdı. Sultanın gönderdiği kuvvetlerin yardımıyle Larende'yi Musa Beyden aldı. Kahire'ye gönderdiği elçiye halife ve Sultan tarafından sancaklar verilerek İbrahim Beye gönderildi (1341). Sonra Karaman ülkelerine taarruz etmiş olan Ermeniler üzerine yürüyerek onları imha etti (1343). Bir süre sonra beylikten çekildi. Yerine kardeşi Halil Bey geçti. Fakat Halil Beyin ölmesi üzerine (1340'tan önce) tekrar idareyi ele aldı. Devrinden kalan sikkeler üzerinde Bedr bin Karaman damgası vardır. (M)

İBRAHİM BEY (Sarımüddin), ramazanoğlu beyi (öl. Sis 1381). Ramazan Beyin oğlu. Babasının ölümünden sonra başa geçti. Adana'yı beyliğe kattı. Sis'i almak için Memlûklara başkaldıran Dulkadıroğlu Halil Bey ile birleşti. Üçokları yenilgiye uğrattı (1376). Misis'i alan memlûk emîri Yil Boga ile karşılaşmak istemedi. Sis dolaylarına kaçtı. Sis valisi Taş Boga'nın hücumuna uğradı, Bayat Türkmenlerine sığındı. Ancak bir süre sonra Sis naibi tarafından esir edilerek, Sis'e getirildi; burada öldürüldü. (M)

İbrahimbey imareti, Karaman'da, Karamanoğlu İbrahim (II) Bey tarafından 1433'te tamamlanmıştır. İbrahim Beyin türbesini de içeren yapı, mescit, medrese, dârülkura ve tabhaneden meydana gelen bir topluluktur. Taş kapısı ve işlemeli minaresi özelliklе önemlidir. (M)

İBRAHİM BEY Molla İvazpaşazade, osmanlı şeyhülislâmı (1119-1797). Babası sultan Mahmud I devrinde Belgrad fatihi diye tanınan vezir İvaz Mehmed Paşadır. İlk şeyhülislâmlığında sarayda sadrazam İzzet Paşa ile bir iltimas münakaşası yüzünden azledildi. Tekrar şeyhülislâm oldu, fakat kısa bir süre sonra görevinden alınarak Ankara'ya sürüldü Beyazid camii bahçesinde gömülüdür. (M)

İBRAHİM bin ABDULLAH, halife Ali'nin torunlarından (715-763). Abdullah bin el-Hasan'ın oğludur. Kardeşi Muhammed ile beraber yetiştirildi. (M)

İBRAHİM bin el-MEHDÎ, abbasî halifesi (? 779 - Samarra 839). Halife Muhammed el-Mehdî'nin oğludur. Kendisinin yerine Ali el-Rıza halef olarak tayin edildi. Bunun üzerine abbasî taraftarları arasında karışıklıklar çıktı. 817'de ise İbrahim, el-Mübarek adıyle halife ilân edildi. Kısa süren hilafeti sırasında Hira ve Kûfe'yi aldı. Sonra memleket dahilinde düzeni sağlayamayarak inzivaya çekildi. 825/826'da hapse atıldı. Fakat sonra affedildi ve Samarra'ya çekildi. Ölümüne kadar burada kaldı. Devleti idare edecek kabiliyete sahip değildi. (M)

İBRAHİM bin MUHAMMED bin ALİ, abbasî halifesi el-Seffah ve el-Mansur'un kardeşi (701 - Harran 747). Babasının ölümünden sonra onun imametindeki hukukunu aldı. Lût gölünün güneyindeki el-Hümeyme'de kaldı. Sonra halife Mervan II tarafından yakalattırıldı. Harran'a gönderildi ve ölünceye kadar burada kaldı. (M)

İBRAHİM BURHANEDDİN GÜRANİ, türk bilgini (Şehrizar 1025 - 1102). Öğrenimini Şam ve Mısır'da yaptı. Oralardaki ulema ile tanıştı. Sonra müderrislik yaptı. Nakşibendî tarikatındandı; devrinde çok ün kazandı. Yüzden fazla eseri vardır. (M)

İBRAHİM CEHDİ EFENDİ. Bk. CEHDİ EFENDİ (İbrahim).

İBRAHİM CEVRÎ ÇELEBİ. Bk. CEVRÎ ÇELEBİ (İbrahim).

İBRAHM CUDİ EFENDİ Muallim. Bk. CUDÎ EFENDİ (İbrahim).

İBRAHİM ÇELEBİ. Bk. AZERÎ ÇELEBİ *Muallimzade.*

İBRAHİM ÇELEBİ Santurî, türk bestecisi (öl. 1650). *Uşşak Yürük Semai*'sinin notası Ali Ufkî tarafından verilmiştir. (M)

İBRAHİM DEDE. Bk. ŞÂHİDÎ.

İBRAHİM DERVİŞ PAŞA. Bk. DERVİŞ İBRAHİM PAŞA.

İBRAHİM EDHEM PAŞA. Bk. EDHEM PAŞA (İbrahim).

İBRAHİM EDHEM PAŞA, türk kumandanı (İstanbul 1835 - ?, 1905). Harbiye'yi bitirdi (1856). Fransa'ya gönderildi. Dönüşünde Harbiye'de hoca oldu (1864). Askerî okullarda öğretmenlik, müdürlük, ders nazırlığı yaptı. Mektebi Askeriye nazırı (1876), müşir ve Erkânı harbiye umumiye reis vekili oldu (1880). Askerlikle ilgili tercümeleri vardır. (M)

İbrahimpaşa sarayı

İBRAHİM EDHEM PAŞA. Bk. EDHEM PAŞA (İbrahim) *Gazi.*

İBRAHİM EDHEM PAŞA, osmanlı müşiri (İstanbul 1835 ? - 1905). Harbiyeden erkânıharp yüzbaşısı olarak çıktı (1856). Sonra Fransa'ya gönderildi. Dönüşünde harbiye muallimi oldu (1864). Askerî müesseselerde öğretmenlik, müdürlük, ders nazırlığı yaptı, Mektebi askeriye nazırı oldu (1876). Erkânı harbiye-i umumiye reis vekili oldu (1880). Başlıca tercüme eserleri: *Fennî Harp; Fırka Tabiyesi; İğneli Tüfek Talimatnamesi.* (M)

İBRAHİM EDİB EFENDİ. Bk. EDİB İBRAHİM EFENDİ.

İBRAHİM EFENDİ, türk devlet adamı ve dinî eserler bestecisi (Edirne ? - Kıbrıs 1691). Din dışı eserler de besteledi. Mehmed IV'ün imamlığını yaptı. Rumeli kazaskerliğine yükseldi. Türkçe ve arapça şiirler yazdı. Padişahın başimamı idi (1663). Anadolu (1686) ve Rumeli kazaskerliğine tayin edildi (1687). 1686-1687 Arasında Mustafa II'nin, sonra da şehzade Ahmed'in başhocası oldu. Ayrıca kıraat ilmiyle uğraştı. Musiki nazariyatında söz sahibi oldu. (M)

İBRAHİM EFENDİ. Bk. PEÇEVÎ İBRAHİM EFENDİ.

İBRAHİM EFENDİ Asâriye - Hatibî, türk bestecisi (öl. İzmir 1880). Sadrazam Âli Paşa tarafından himaye edildi. Çok güzel şarkılar besteledi. *Bestenigâr Sengîn Semai.* (M)

İBRAHİM EFENDİ Behçeti, Seyyid. Bk. BEHÇETİ SEYYİD İBRAHİM EFENDİ.

İBRAHİM EFENDİ bin MUSTAFA Kurdzade, türk bilim adamı (öl. 1733). Bursa'lıdır. Devrinin ünlü kişilerinden Hafız Osman'ın talebesi oldu. Bursa'da Orhan caminde hatiplik ve Cami-i Kebir'de imamlık yaptı. (M)

İBRAHİM EFENDİ Cezbi. Bk. CEZBİ İBRAHİM EFENDİ.

İBRAHİM EFENDİ Kemanî, türk kemancısı (öl. 1895). Bugüne üç şarkısı geldi: *Nihavend Aksak, Şevk-Efzâ Ağır Düyek, Rast Curcuna.* (M)

İBRAHİM EFENDİ Kuşadalı. Bk. KUŞADALI İBRAHİM EFENDİ.

İBRAHİM EFENDİ Kürkçüzade, türk bestecisi (öl. 1790). Günümüze *Uşşak Ağır Aksak Semai*'si gelmiştir. (M)

İBRAHİM EFENDİ Nailizade, türk dinî eserler bestecisi (öl. 1766). Günümüze *Bayatî Durak* kalmıştır. (M)

İBRAHİM EFENDİ Nefeszade, türk hattatı (öl. 1650). *Gülzar-ı Savab* adlı risalesini tâlik yazıda mahareti olan sultan Murad IV'e sundu. Eser Güzel Sanatlar akademisi tarafından yayımlandı. (M)

İBRAHİM EFENDİ Ruznamçeci, türk devlet adamı (öl. 1734). Sarayda Hazine-i Hassa dairesinde çalıştı. Silâhtar ve Siyap kitabetlerinde bulundu. Hotin seferine katıldı. 1718'de mukabeleci, sonra I. ruz-

Foto. M. Sacit özenen (MEYDAN)

İBRAHİM HAKKI PAŞA (Servetifünun mecmuasından)

İBRAHİM PAŞA

namçeci oldu. Sultan Murad IV üzerinde büyük etkisi vardı. Murad IV zorbalara karşı alacağı tedbirleri İbrahim Efendiden sorardı. Arapça ilimleri çok iyi bilen, tedbirli bir devlet adamıydı (M)

İBRAHİM EFENDİ Seyyid, türk devlet adamı ve şeyhülislâmı (Şebinkarahisar 1701-İstanbul 1783). Kaza kadılarından Osman bin Mehmed Efendinin oğlu. İstanbul'a geldi (1715). Amcası ve kayınpederi kazasker Zeynelabidin Efendinin hizmetinde bulunarak müderris ve kadı oldu. İki defa İstanbul kadılığı, iki defa nakibüleşraflık ve iki defa rumeli kazaskerliği yaptı. 13 Eylül 1782'de Mehmed Şerif Efendinin istifası üzerine şeyhülislâm oldu. Ölümüne kadar bu görevde kaldı. Arap edebiyatını çok iyi bilen İbrahim Efendi, tâlik yazıyı kazasker Kâtipzade Refî Efendiden öğrenmiştir. (M)

İBRAHİM EFENDİ Şerbetçi, türk musikişinası (öl. 1920). *Bir Melek Sîmây-ı Nazenîn, Suzinak Düyek Şarkı* onundur. (M)

İBRAHİM EFENDİ Teknecizade, türk hattatı (öl. 1673). Üsküdarlıdır. Güzel yazı yazardı. Ayasofya camii yazılarını yazdı (1650). [M]

İBRAHİM EFENDİ Yalvaçlı, türk bilim adamı (öl. 1876). Yalvaç kazasının Hisarardı köyündendir. Karaağaçlı Şükrü gibi devrin âlimlerinden ders aldı. Ölümünden sonra köyünde yaptırdığı medrese yakınına gömüldü. Eserleri: *Usul-ı Müşavere fi Emvac-il-Muhavere* (Konuşma Adabı); *Garaib-i İlâl* (İ'lâlin Garipliklleri); *Haşiye-i Kaside-i Bürde* (Kaside-i Bürde Haşiyesi). [M]

İBRAHİM ETEM. Bk. ULAGAY (İbrahim Etem).

İBRAHİM GÜLŞENÎ. Bk. GÜLŞENÎ.

İBRAHİM HAKKI EFENDİ, türk edip ve şairi (öl. 1889). Vakıfta varidat müdürlüğü yaptı. Daha sonra emekliye ayrıldı. Zamanını boş geçirmeyip ilim ve bilgisini arttırdı. Darüttalim adı ile açtığı mektepten çok faydalanıldı. Aynı zamanda Mülkiye mektebinde edebiyat dersi verdi. Ömrünün sonlarına doğru kör oldu. (M)

İBRAHİM HAKKI PAŞA, İkinci Meşrutiyet devri sadrazamlarından (doğ. 1863 - öl. Berlin 1918). Remzi Efendinin oğlu. Tahsiline mahallesindeki rüştiye mektebinde başladı, sonra Mülkiye mektebinin lise ve yüksek kısımlarında okuyarak bu okuldan mezun oldu (1882). Lisede okuduğu sırada Fransızca ve İngilizceyi öğrendi. Mezun olduktan sonra Tahrirat-ı Hariciye kalemine maaşsız tayin edildi. Bundan bir yıl sonra mabeyn mütercimliğine getirildi (1883). Önceleri bütün işi polisiye romanlarını seven Abdülhamid II'ye, bu romanları tercüme etmekti. İbrahim Hakkı Paşa bu vazifeyle meşgul olurken aynı zamanda tedris görevlerine başladı. Hukuk mektebinde tarih (1886), iki yıl sonra aynı okulda siyasî hukuk dersi, ayrıca Ticaret mektebinde servet ilmi ve ticaret hukuku dersleri verdi. Daha sonra Hukuk mektebindeki dersi kaldırıldı, bir yıl sonra idare hukuku ve hukuk-i düvel derslerine hoca tayin olundu.

Mabeyn mütercimliği ve bu hocalıklar yanında Karantina meclisi azalığına, aynı yıl Babıâli hukuk müşavirliğine getirildi (1894). Aralarında anlaşmazlık bulunan devletlerin hukukî ve siyasî meselelerinde İbrahim Paşanın reyinden faydalanıldı, otuz kadar diplomatik komisyonda reis veya aza olarak bulundu, 1896'da Girit adası idaresini düzeltmek için Hanya'ya yollandı. Ayrıca Chicago sergisine osmanlı komiseri olarak yollandı (1893). İkinci Meşrutiyetin ilânından sonra maarif ve içişleri vekilliğinde görev aldı (1908). Daha sonra mabeyn mütercimliğinden çekilerek Hukuk mektebindeki derslerine devam etti. Roma büyükelçiliğine tayini ile bu derslere son verdi.

Roma sefiriyken sadrazam Hüseyin Hilmi Paşanın istifası üzerine sadrazamlığa getirildi (1910). Bu görev sırasında bir ara Bayındırlık vekilliğine vekâlet etti ve Dışişleri bakanlığına da baktı. İtalyanların, Trablusgarb'a hücumları sırasında istifa etti ve kendisine beş bin kuruş maaş bağlandı.

Balkan harbinden sonra İttihat ve Terakki kabinesi tarafından İngiltere ile vuku bulan meselelerin halli için murahhas olarak Londra'ya yollandı. Birinci Dünya savaşının ilânı üzerine sonuç alamadan Türkiye'ye döndü. Daha sonra Berlin büyükelçiliğinde (1916) ve Almanya ile Rusya arasında sulhün imzalanması için toplanan Brestlitousk konferansında murahhas azalığında bulundu. İbrahim Hakkı Paşa, çağında yetişmiş siyaset adamları içinde ilim ve tecrübeyi kişiliğinde birleştirmiş biri idi.

Sadaret zamanında meclis müzakerelerinden hitabet kuvveti sayesinde çoğu zaman muvaffak olarak çıkmıştır.

İsmail Hakkı Paşanın eserleri: *Medhal-i Hukuk-i Düvel; Tarih-i Hukuk-i Beynelmilel,* hukuk talebeleri için pek açık bir özetten ibarettir. Ayrıca tarih alanında, kısaltılmış islâm tarihi ve bir de müştereken yazılmış *Osmanlı Tarihi* vardır. Tarihî eserlerinin en önemlisi üç cilt olan *Tarih-i Umumî*'dir. (M)

İBRAHİM HAKKI Üsküdarlı, türk şairi (Mora 1822 - ? 1895). Vezir İsmail Paşanın oğlu. İstanbul'da özel öğrenim gördü. Arapça, Farsça öğrendi. Evkaf kalemine girdi. Fakat karakteri sebebiyle devamlı çalışamadı. Babasının hatırı ve şairliğine hürmeten maaş bağlandı. Nef'i tarzında şiirler yazdı. (M)

İBRAHİM HALET BEY, türk gazeteci ve şairi (İstanbul 1837 - ay.y. 1878). Hariciye Mektupçu kalemine girdi. *Ruznamei Ceridei Havadis*'te yazar olarak çalıştı. Samsun'da gümrük memurluğu, Halep'te mektupçuluk yaptı. *Furat* ve *Gadir-ül-Furat* gazetelerini çıkardı. Ayrıca bir salname meydana getirdi. Maarif nezareti mektupçusu (1876) oldu *Dolap* risalesinde yazıları çıktı. Osmanlı tarihine dair *Al-i Osman* adlı başlanmış eserini tamamlayamadı. *Halet üş-Şebab, Sefinet-ül-İnşa* ve birkaç tiyatro eseri vardır. (M)

İBRAHİM HAN, Sokullu Mehmed Paşanın Esmahan Sultandan olan oğlu (İstanbul 1565 - ay.y. 1622). Murad III zamanında saray hizmetine alındı. 1594'te kapıcıbaşılık, çok geçmeden kapıcılar kâtibi ve şehremini oldu. 1601'de ağabeyisi Sokulluzade Hasan Paşanın hizmetinde kapıcıbaşılık yaptı. 1610'da mirimiran olarak Bosna beylerbeyi olan İbrahim Han daha sonra Rumeli beylerbeyliğine tayin edildi (1618). Bir yıl sonra tekrar Bosna beylerbeyliğine gönderilen paşa, 1619'da yapılan harekâtta serdarlık etti. Bu seferde topladığı kuvvetlerle Ösreg'e geldi. Erdel Beyi Bethlem Gabar kuvvetleriyle birleşerek Avusturya içlerine doğru akınlara başladı. 1622'de Bosna beylerbeyliğinden ayrıldı. Çok geçmeden İstanbul'da öldü. Babasının türbesine gömüldü. (M)

İBRAHİM HÂTEMÎ BEY. Bk. HÂTEMÎ BEY (İbrahim).

İBRAHİM İBNİ DAVUD El-Hâkilânî (Abraham Echellensis), marunî bilgini (Lübnan ? - Roma 1664). Roma'da Arapça ve Süryanîce okuttu, sonra Louis XIII tarafından Le Jay'ın birkaç dilde hazırladığı kutsal kitap üstünde çalışmak üzere Paris'e çağrıldı. Collège Royal'de Arapça ve Süryanîce öğretmenliğine getirildi (1646). Roma'ya dönüşünde (1652), sonradan Kutsal Kitap'ın «Propagande» dinî kurumunca 1671'de yayımlanan arapça tercümesi üstünde çalıştı. Başlıca eserleri: *Doğu Anıtları Açısından İznik Konsili* (1645), *Kalde Edebiyat Katoluğu* (1653). [M]

İBRAHİM ibni YAKUB, musevî ispanyol tüccarı (X. yy.). 973'te Almanya ve islav ülkelerine bir seyahat yaptığı sanılır. Magdeburg veya Merseburg'daki Büyük Otto'nun sarayında kaldı. İslavlar üstüne değerli bir belge olan seyahat hikâyesi, 1818'den sonra Rusçaya tercüme edildi; eser üstüne birçok araştırma yapıldı. (L)

İBRAHİM Klarnetçi, türk bestecisi ve klarnetçisi (öl. Bağdat 1925). İbrahim Efendinin oğlu. Çaldığı klarnetle bu musiki âletinin türk musikisine girmesini sağladı. Başlıca şarkıları: *Hüzzam Ağır Aksak; Hüzzam Orta Aksak; Hüzzam Aksak.* (M)

İBRAHİM KONEVÎ (İbrahim bin Süleyman), türk bilim adamı (öl. Şam 782). Öğrenmini Konya'da tamamladı. Sonra Şam'a giderek devrin âlimleriyle tanıştı. Yedi kere hacca gitti. Eserleri arasında altı ciltlik *Şerhi Cami-ül-Kebir* ve *Şerhi Manzumeî Fıkhıye* en ünlüleridir. (M)

İBRAHİM LÛDÎ, lûdî sülâlesinden Hindistan hükümdarı (öl. Pânipet 1526). Babası Sikender Lûdî'den sonra tahta çıktı (1510). On altı yıl Agra'da hüküm sürdü Cavnpur'da hüküm süren amcası Celâl'e karşı savaşa girişti. Amcasını mağlûp ederek öldürdü, topraklarını aldı. Sert tutumu yüzünden halk, aleyhine döndü. Babur ile işbirliği yapan ümerası, Babur'u İbrahim üzerine gönderdi. Pânipet'ta yapılan savaşta mağlûp oldu ve savaş meydanında öldü. (M)

İBRAHİM LÜTFİ PAŞA, türk hekimi (Manastır 1838 - İstanbul 1903). Çocukluğunda İstanbul'a geldi. Tıbbiye'yi hekim kolağası olarak bitirdi. Bu okulda öğretmenliğe başladı. Okuttuğu derslerin türkçe terimlerini kendi koydu. Eserleri: *İlm-ül Arz vel-Maadin* (Yer ve Madenler İlmi); *İlm-ül-Arz* (Yer İlmi). [M]

İBRAHİM MAVSILÎ (Bin mâkân bin Behmân), arap bestecisi (Kûfe 742 - Bağdat 804). Musikiyi iranlı müzisyenlerden öğrendi. Ud çalmadaki maharetiyle ün kazanarak abbasî sarayında iyi bir mevki kazandı. (M)

İBRAHİM Mısırlı, Udî, Avram, yahudi asıllı besteci (1872-1933). Suriyeli bir arap yahudisidir. Şam, Kahire, Halep ve İstanbul piyasa musikisinde ün kazandı. Zamanında çok tutulan piyasa şarkılarını besteledi. Başlıca eserleri *Acem Aşiran Saz Semaisi; Hüseynî, Mahur Aksak; Rast Taksimler.* (M)

İBRAHİM MÜTEFERRİKA. Bk. MÜTEFERRİKA.

İBRAHİM PAŞA, Mısır naibi (Kavala 1789-Kahire 1848). Kavalalı Mehmed Ali Paşanın oğlu. Mehmed Ali Paşa Mısır'da yarı bağımsız bir idare kurduğu sırada İbrahim İstanbul'daydı. Mısır defterdarlığına tayin edildi. Kölemen ve Vahhabîlerin isyanlarını bastırmak üzere Said'e (Yukarı Mısır) gönderildi. Burada bedevîlerle mücadele etti. Vahhabî hareketi Suriye ve Irak'ı tehdit etmeğe başlayınca, Mehmed Ali Paşa bu meselenin halli için İbrahim'i görevlendirdi. İbrahim 1816'da Hicaz'a hareket etti. Bir süre Medine'de kaldı. Halka iyi davranarak kendine taraftar topladı. Bu sırada kendisine «paşa» unvanı verildi (1817). Sonra Necd'e gitti; El-Reis ve El-Şekre gibi önemli yerleri ele geçirdi. Vahhabîlerin merkezi olan El-Der'iye'yi kuşattı. Vahhabî reisi Abdullah'ı teslim olmak zorunda bıraktı (1818). Abdullah'ın önce Mısır'a oradan da İstanbul'a gönderilerek idam edilmesinden sonra, İbrahim Paşanın itibarı arttı. Daha sonra kardeşine yardım etmek amacıyle Sudan'a gitti (1831). Kısa bir süre sonra hastalanarak geri döndü (1822). Bundan sonra Mısır'da Nizamıcedit'in kuruluşunda çalıştı. Mora isyanı başlayınca Mehmed Ali Paşa, Mora isyanının bastırılması işini oğlu İbrahim Paşaya verdi. İbrahim Paşa osmanlı donanması ile birleşmek üzere Rodos'a gitti; sonra Mora'ya geçti. Modon'a girdi (1825); Navarin'i kuşattı ve teslim olmağa zorladı. Sonra da Tripoliçe ve Misolongi'yi ele geçirdi. Yunanlıların durumunun tehlikeye girdiğini gören İngiltere, Fransa ve Rusya bir antlaşma yaparak müdahaleye karar verdiler. Müttefiklerin donanması, Navarin'de yapılan bir savaşta osmanlı - mısır donanmasını büyük bir bozguna uğrattı. İbrahim Paşa, İstanbul'dan gelecek talimatı beklemeden babasının emri ile Mora'dan çekildi. Mehmed Ali Paşa Yunanistan bağımsızlığını elde edince Suriye valiliğini istedi. Bu istek reddedilince Akkâ valisi Abdullah Paşa ile olan ihtilâfı bahane ederek İbrahim Paşayı Suriye'ye gönderdi. İbrahim Paşa Hayfa'ya gitti. Kudüs ve Nablus'u aldı. Akkâ'yı kuşattı. Diğer taraftan Sur, Sayda, Beyrut ve Trablus gibi şehirleri eline geçirdi. Burada sükûneti sağlamağa çalıştı. Müslüman olmayanlara bazı imtiyazlar vererek, halkın ve Avrupalıların takdirini kazandı.

Osmanlı devleti Mehmed Ali Paşa ve İbrahim Paşayı durdurmak için Arabistan serasker Mehmed Paşayı görevlendirdi. Ayrıca Ağa Hüseyin Paşa da Mısır, Girit ve Habeş valisi unvanıyle başkumandanlığa getirilerek Halep'e gönderildi (1832). İbrahim Paşa, osmanlı kuvvetleri ile önce el-Zarra'da karşılaştı ve kolayca yendi. Bu arada Akkâ düştü ve Abdullah Paşa esir edilerek Mısır'a gönderildi. İbrahim Paşa, osmanlı ordusuyle çarpışmadan önce kendini emniyete almak için Şam'ı zaptetti. Sonra ordusuyle Humus üzerine yürüdü. Aralarındaki anlaşmaz-

Foto. MEYDAN; LAROUSSE

lık yüzünden Hüseyin Paşa ile birleşmeyen Mehmed Paşayı, bir süre sonra da Beylan'da Hüseyin Paşayı bozguna uğrattı. Adana'ya kadar ilerledi. Osmanlıların yeni kumandanı Reşid Mehmed Paşa ile karşılaşmak üzere Konya'ya gitti. Buradaki savaşta da osmanlı ordusunu yendi (1832). Böylece Anadolu'nun büyük bir kısmını ele geçirmiş oldu. Geniş bir propaganda faaliyetiyle Anadolu'daki taraftarlarını arttırdı. Kütahya'ya kadar ilerledi. Osmanlı devleti bu hareketi durdurabilmek için İngiltere'den yardım istedi. Bu teklif reddedilince Rusya'dan yardım istemek zorunda kaldı. Mehmed Ali ve İbrahim Paşalara heyetler gönderildi. Görüşmeler sonucunda Kütahya'da anlaşma yapıldı (1833). Suriye, Filistin ve Adana Mısır'a bırakıldı, İbrahim Paşa Suriye genel valiliğine getirildi. Halk başlangıçta yeni yönetimden çok memnundu. Fakat bir süre sonra vergilerin arttırılması bazı hürriyetlerin kısıtlanması v.b. sebeplerle isyanlar başladı, bütün Suriye halkı ayaklandı. İbrahim Paşa bunu bastırmağa çalıştı. Osmanlı devleti de durumdan memnun değildi. Hafız Paşa kumandasında bir ordu Nizip'te İbrahim Paşa ile çarpıştı. İbrahim Paşa bu savaşı kazanmasına rağmen Suriye'deki isyanları bastıramadı. Avrupa devletlerinin işe karışması sonucunda Osmanlılar ile Mehmed Ali Paşa anlaşmaya vardılar. Mısır valiliği veraset usulüyle Mehmed Ali Paşa ailesine bırakıldı. İbrahim Paşa bundan sonra Suriye'yi terk etti. Bundan sonra Mısır'ın iç işleriyle uğraştı. Zıraat alanında çalışmalar yaptı. Babasının yaşı ilerleyince Mısır'ın idaresini eline aldı (1848). İstanbul'a çağırılarak valiliği tasdik edildi. Mısır'a dönüşünden kısa bir süre sonra da öldü. (M)

İbrahimpaşa camii, İstanbul'da, üç caminin ortak adı: **1.** Şehzadebaşı'nda Nevşehirli Damat İbrahim Paşa tarafından yaptırılan cami (1720). İbrahimpaşa dârülhadis mescidi de denir. Cami, dârülhadis, medrese, kütüphane, çeşme ve sebilden meydana gelen bir bütündür. Dârülhadisin dershanesi mescittir. Mescit tek sahın kubbelidir. Mermer üzerine yapılan yüksek kabartma süslemeler çok ince bir işçilik gösterir. Minaresi sonradan yapılmıştır. Caddenin tam köşesindeki sebili ile yanındaki çeşmesi sanatkâranedir. Önündeki hazirede İbrahim Paşa ve oğlunun mezarları vardır.

2. Kumkapı'da İbrahimpaşa yokuşunda cami (*Muhsinehatun* camii de denir). Sadrazam Maktul İbrahim Paşanın kadını Muhsine Hatun tarafından 1532 yılında yaptırıldı. Duvarları kârgir ve çatısı ahşaptır. Minaresi tuğla olarak, mimberi ise ahşaptan yapılmıştır.

3. Mercan semtinde, Uzunçarşı caddesinde cami (*Atikibrahimpaşa* camii de denir). Çandarlı Halil Paşanın oğlu veziriazam İbrahim Paşa tarafından yaptırıldı (1477). Bugün sadece bazı duvarları ayakta durmaktadır. (M)

İbrahimpaşa camii. Bk. İSAKAPISI MESCİDİ.

İBRAHİM PAŞA Çandarlı, türk veziriazamı (öl. 1499). Babası Çandarlı Halil Paşa öldürüldüğü sırada (1453) Edirne kadısıydı. Fatih Sultan Mehmed devrinde kazaskerliğe ve vezirliğe yükseldi. Amasya valisi şehzade Bayezid'in lalalığına tayin edildi. Bayezid II sultan olunca, onunla birlikte Killi ve Akkerman seferlerinde bulundu (1484). 1498'de veziriazam oldu ve İnebahtı (Lepanto) seferi sırasında öldü (1499). [M]

İBRAHİM PAŞA Çandarlıoğlu, türk sadrazamı (öl. Edirne 1427). Çandarlızade Ali Paşanın oğlu veya kardeşidir. Müderrislikten yetişti. Bir süre Musa Çelebinin hizmetinde bulundu. Yine Musa Çelebi tarafından bizans imparatoru ile müzakereye memur edildi. Bursa'da bulunan Çelebi Mehmed'in yanına gitti. Sadrazam oldu (1412). Bu görevine Murad II zamanında da devam etti. Ölümüne kadar sadrazamlık yaptı. Bilgili ve değerli olarak tanındı. (M)

İBRAHİM PAŞA Çelebi, türk devlet adamı (öl. Timişoara 1686). Yeniçeri ocağından yetişti, kul kethüdası, 1677'de yeniçeri ağası oldu. 1679'da vezirlik rütbesiyle Erzurum valisi, birkaç yıl sonra da Bağdat valisi tayin edildi. Azledilerek Şam valiliği verildi. 1684'te görevinden alınarak hapsedildi. Sonra Tekfur Dağına gönderildi. 1685'te tekrar görev verildi. Maraş valisi ve İstanköy muhafızı oldu. Timişoara muhafızıyken kaledeki halka zulmettiği için öldürüldü. (M)

İBRAHİM PAŞA Eğribozlu, türk denizcisi. Eğribozlu Osman Paşanın oğlu. Rodos mutasarrıfı, Tersane kethüdası (1758) oldu. Sonra mirmiranlık rütbesiyle kaptanıderya (1768), aynı yıl vezirlik rütbesi verildi. Eğriboz muhafızlığına tayin edildi. Bir süre sonra öldü. (M)

İBRAHİM PAŞA Hacı, Mehmed III devri türk vezirlerinden (öl. 1604). Kadılıklarda, Tuna ve Halep defterdarlığında bulundu. Dört defa başdefterdar oldu (1582, 1587, 1593, 1596). Halep beylerbeyliğinden kubbe vezirliğine getirildi. Altıncı vezirken Çorum'da isyan eden Karayazıcı Abdülhalim'e karşı gönderilen ordunun kumandanı oldu. Kayseri ovasında bozguna uğrayınca azledildi. Mısır valisi iken bir isyan sırasında öldürüldü. (M)

İBRAHİM PAŞA Hoca, osmanlı sadrazamı ve kaptanıderyası (öl. İstanbul 1713). Bahriyeden yetişti. Kapudanei Hümayun kaptanlığından vezirlik rütbesi ile kaptanıderya (1713) tayin edildi. Aynı yıl sadrazam oldu. Bu görevde yirmi bir gün kaldı, 27 nisan 1713'te Rikabı Hümayun kaymakamı Damad Ali Paşayı bir ziyafette öldürtmek için kurduğu tuzağın ortaya çıkması üzerine azil ve idam edildi. (M)

İBRAHİM PAŞA Kabakulak, türk sadrazamı (Karahisar ?-1742). Kemah'lı Mahmud Ağanın hazinedarı Hasan Çelebi'ye, sonra Cağaloğlu kethüdası Kadri Efendiye intisap etti. Köprülüzade Mustafa Paşanın çuhadarı ve divan kâtibi, onun ölümünden sonra kardeşi Ali Paşanın hazine kâtibi oldu. Başmukataacılık görevinde bulundu. Bosna beylerbeyliğine tayin edildi (1716). Sonra sırasıyle Numan Paşaya, Köprülüzade Abdullah Paşaya kethüda oldu. Mısır'da Çerkez Mehmed Bey v.d. bazı eşkıyaları ortadan kaldırdı. Kapıcılar kethüdası oldu (1730). Bundan bir ay sonra vezirlik rütbesi ile Halep valiliğine getirildi. Kısa bir süre sonra da sadrazamlığa tayin edildi (1731). Yedi ay kadar sonra azledilerek Eğriboz muhafızlığına gönderildi. Bir ara Bosna valiliğinde bulundu (1732-1733). [M]

İBRAHİM PAŞA Kara, türk sadrazamı (1620-Rodos 1687). Gençliğinde Abaza Hasan Paşanın maiyetinde asker olarak bulundu. Abaza Hasan Paşa isyanının bastırılmasından sonra İran'a sığındı, Türkiye'ye döndükten sonra Firarî Mustafa Paşanın maiyetine girdi. Mustafa Paşanın sadaret kaymakamı olması üzerine Kara İbrahim, kethüda-i sadr-ı âlî olarak önem kazandı. Mirahur-i sanilikte, mirahur-i evvellikte (1671) bulundu, Kara Mustafa Paşanın Sadaret makamına tayini ile ikinci vezir oldu.

Mehmed IV'ün en yakın adamları arasında yer aldı. Bu durum sadrazam Kara Mustafa Paşa ile aralarının açılmasına sebep oldu. Sadrazam tarafından kaptanıderya olarak İstanbul'dan uzaklaştırılmak istendi ise de sadaret kaymakamı olarak İstanbul'da kaldı: rütbesi beşinci vezirliğe düşürüldü (22 nisan 1679). Bir süre sonra eski rütbelerine ve nüfuzuna kavuştu. Avusturya seferinin açıldığı sırada sadaret kaymakamı (1682) oldu; Kara Mustafa Paşanın öldürülmesi üzerine sadrazamlığa getirildi (1683). Sadrazamlığı sırasında birçok kale kaybedildi. Fakat kendisi bütün baskılara rağmen sefere çıkmadı. Bu durum üzerine azledildi. Daha sonra Rodos'a sürüldü ve orada öldürüldü. (M)

İBRAHİM PAŞA Kavukçu, türk devlet adamı (Drama ?-Macaristan 1697). Yeniçeri ocağından yetişti. Kul kethüdası (1694), bir yıl sonra Eğriboz muhafızı ve beylerbeyi oldu. 1696'da vezaret rütbesiyle Diyarbakır valisi oldu ve Macaristan seferine katıldı. Bu sefer sırasında öldü. (M)

İBRAHİM PAŞA Melek, türk devlet adamı (Divrik ? - öl. 1685). Ölümünden önce *Şeytan*, ölümünden sonra da *Melek* lakabı ile tanınan İbrahim Paşa, Mehmed IV zamanının vezirlerindendir. Başdefterdarlık yaptı; vezir rütbesiyle Mısır valisi (1660) oldu. Sonra azledilerek hapsedildi. Diyarbekir, Şam valiliklerine getirildi. 1668'de azlinden sonra Kandiya muhafızlığında, Erzurum ve Budin valiliğinde bulundu.

Kara Mustafa Paşanın Viyana'daki bozgunundan sonra Macaristan seraskeri oldu. Avusturya ordularının kuşattıkları Budin'i (Budapeşte) kahramanca savundu. Böylece düşmanı geri çekilmeğe mecbur bıraktı. Fakat diğer kalelerin Avusturyalılar eline geçtiğini görünce elverişli şartlarla barış için Avusturya kumandanına haber yolladı. Fakat siyasî hasımlarının padişaha bildirdiği bu haberleşme bir hainlik sayıldı. Yaşı doksana yaklaşmış olan İbrahim Paşanın başı kesildi. Rukiye Sultan ile evlenerek saraya damat da olmuştu. (M)

İBRAHİM PAŞA Mısırlızade, türk devlet adamı (öl. 1697). Trablus valisi oldu (1672). Valiliği sırasında İngilizlerle savaştı. 1676'da Trablus ahalisi, İbrahim Paşanın fazla sofu olduğunu iddia ederek isyan etti. Bu durum üzerine İbrahim Paşa oğlu Moralı İbrahim Çelebi'yi bırakarak İskenderiye'ye kaçtı. Buradan İstanbul'a geldi. Deniz kuvvetlerine girdi. Kısa zamanda Mîri kalyonları ikinci kaptanı (patrona) oldu. Sonra Kıbrıs sancağıyle başkaptanlık verildi. 1687'de İstanköy, sonra Eğriboz muhafızı oldu. Kaptanıderyalığa getirildi (1689). Sonra tekrar Eğriboz ve Mora seraskeri, Anadolu valiliğinde bulundu. Sultan Mustafa III ile birlikte katıldığı bir savaşta öldü. (M)

İBRAHİM PAŞA Nevşehirli, Damat. Bk. DAMAT İBRAHİM PAŞA *Nevşehirli.*

İBRAHİM PAŞA Pargalı, Makbul, Maktul, türk sadrazamı (Epir ? 1493 - İstanbul 1536). Kanunî Sultan Süleyman'ın ikinci sadrazamıdır. İbrahim Paşanın, osmanlı ülkesine ne şekilde getirildiği hakkında çeşitli söylentiler vardır. Bir söylentiye göre, Bayezid II devrinde Bosna beylerbeyi İskender Paşa tarafından bir akın sırasında ele geçirilerek o sırada Kefe sancakbeyi bulunan şehzade Süleyman'a hediye olundu. Türk ve müslüman terbiyesi aldı. Gençliğini şehzade Süleyman ile birlikte, Manisa'da geçirdi. Sultan Süleyman'ın başa geçmesi ile İstanbul'a geldi. Sarayda önemli görevlerde bulundu. Belgrad'ın fethine (1521) ve Rodos seferine katıldı. Hasodabaşı ve iç şahinciler ağası unvanıyle padişahın yanında bulunuyor ve birçok işte büyük nüfuzu ve etkisi görülüyordu. Pirî Mehmed Paşanın azlinden sonra sadrazam oldu (1523). Bir süre sonra sadrazamlığına Rumeli beylerbeyliği de eklendi. Kanunî'nin kız kardeşi Hatice Sultan ile evlendi. Birkaç ay sonra Mısır'da isyan eden Hain Ahmed

krallığın İsrail ve Yuda olarak ikiye ayrılmasına kadar **İBRANİLER** tarihinin başlıca dönemleri

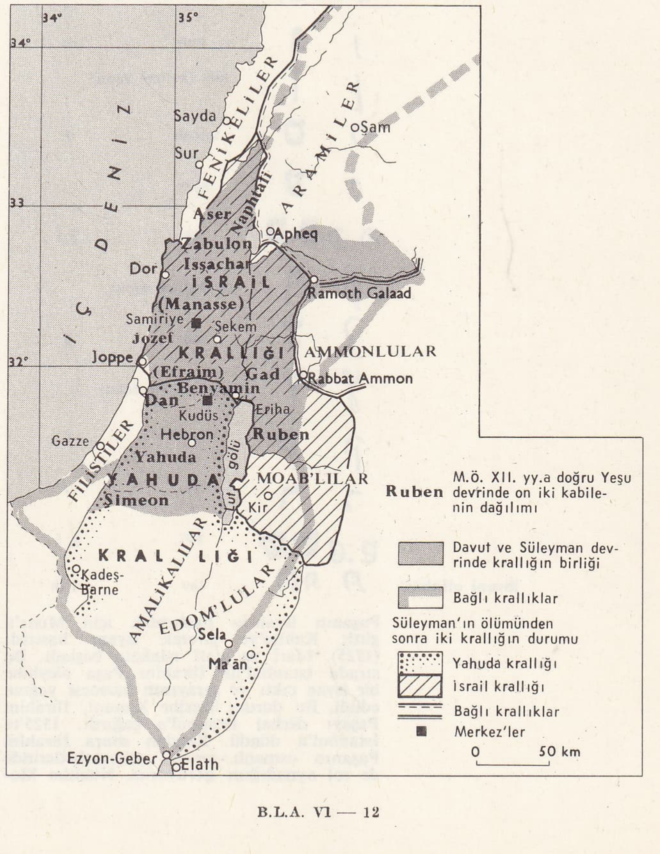

MODERN İŞLEK YAZI	KARE YAZI	HARFLERİN İSİMLERİ	TRANSKRİPSİYON
א	א	alef	> (isp. yumuşak)
ב,בּ	בּ,ב	bet	b,v
ג	גּ ג	gimel	g,gh
ד	דּ ד	dalet	d,dh
ה	ה	he	h
ו	ו	vav	v
ז	ז	zain	z
ח	ח	het	ḥ
ט	ט	tet	ṭ
י	י	yod	y
כ,כּ	כּ.כ	kaf	k,kh
ך	ך	kaf (kelime sonu)	
ל	ל	lamed	l
מ	מ	mem	m
ם	ם	mem (kelime sonu)	
נ	נ	nun	n
ן	ן	nun (kelime sonu)	
ס	ס	sameh	s
ע	ע	ayın	c
פ,פּ	פּ.פ	pe	p,f
ף	ף	pe (kelime sonu)	
צ	צ	sade	ṣ
ץ	ץ	sade (kelime sonu)	
ק	ק	kof	k
ר	ר	reş	r
שׂ,שׁ	שׂשׁ	şın	ş, s
ת	ת	tav	t,th

ibranî alfabesi

Paşanın isyanını bastırmak için Mısır'a gitti; Kahire'ye girerek isyanı bastırdı (1525). İdarî ve malî ıslahata başladı. Bu sırada İstanbul'da İbrahim Paşa aleyhine bir isyan çıktı ve sarayının hazinesi yağma edildi. Bu durum üzerine Kanunî, İbrahim Paşayı derhal İstanbul'a çağırdı. 1525'te İstanbul'a döndü. Bundan sonra İbrahim Paşanın osmanlı - macar münasebetlerinde de rol oynadığını görüyoruz. Nitekim Mohaç savaşı için, Sofya'dan öncü kuvvetlerinin başında ilerleyerek 29 ağustosta Mohaç meydanına geldi. Burada yapılan savaşta Macarlara karşı Hüsrev ve Bali beylerle birlikte çarpışarak Mohaç meydan savaşının birkaç saat içinde kazanılmasına sebep oldu (1526). Mohaç'tan dönüşte Tuna yakınında Tite kalesini ele geçirdi ve Kanunî ile birlikte Budin'e girdi. İstanbul'a dönüşte Matyas Corvin'in sarayından aldığı heykelleri de beraberinde getirerek Atmeydanı'ndaki sarayının önüne diktirdi. Bu hareketi birçok tenkide sebep olmuş, Figânî adındaki rintmeşrep bir şair kendisini hicvetmiştir. İbrahim Paşa Anadolu'da çıkan Kalender Şah ayaklanmasını bastırmak için Elbistan'a gitti (1527); buradaki dulkadırlı boy beylerini kendi tarafına çekerek ayaklanmayı kolayca bastırdı ve İstanbul'a döndü (1528). Batı meselelerini gayet iyi bilen İbrahim Paşa, İstanbul'da macar kralı Zapolyan'ın elçisi Lasky ile yaptığı görüşme sonucu Zapolya'yı macar kralı olarak tanıdı. Buna karşı çıkan Habsburg ailesinden Charles-Quint'in kardeşi Ferdinand'a karşı sefere çıktı. Budin'i beş günlük bir kuşatmadan sonra ele geçirerek Zapolya'ya krallık tacını giydirdi. Viyana kuşatmasına ve Alman seferine (1532) katıldı. Bu seferde Almanya içlerine kadar girilerek geniş ölçüde yağma yapıldıktan sonra geri dönüldü. İstanbul'a dönen İbrahim Paşa, Avusturya'dan gelen Jerome de Zara adlı elçi ile görüşmelerde bulunarak yeni bir anlaşma yaptı (1533). Bu anlaşmaya göre, Usturgon (galatı: Estergon) ve Gran kalesinin anahtarları Osmanlılara teslim edildi. Bu sıralarda yapılan diplomatik görüşmeler, İbrahim Paşanın o sıradaki düşünce tarzı ve karakterini göstermesi bakımından, çok önemlidir. Geniş yetkileri vardı; devleti kendisinin yönettiğine inanırdı. Safevîlerin hâkim olduğu İran ile Osmanlı devleti arasında, Bağdat, Bitlis ve Azerbaycan valilerinin davranışları sebebiyle savaşa karar verilince, İbrahim Paşa serasker unvanı ile İstanbul'dan hareket etti (1553). Yolda iken Bitlis hâkimi Şeref Hanın yenildiği haberi gelince, yönetimi, devlete bağlılığını bildiren oğlu Şemseddin'e verdi. Kışı Halep'te geçirdi. (Burada kendisini, İstanbul'dan atla gelen Barbaros ziyaret etmiştir.) Sonra Adilcevaz, Erçiş, Ahlat, Bayezid ve Van kalelerini alarak Tebriz'e doğru yola çıktı (1534). Tebriz kumandanı Musa Sultanın yönettiği İranlıları yenerek Tebriz'i aldı (6 ağustos). Tebriz'de Gîlân ve Şirvan valilerinin bağlılıklarını kabul etti. Ancak, askerler başlarında padişahı görmek istedikleri için, Kanunî Sultan Süleyman İstanbul'dan hareket etti ve Tebriz'e gelerek İbrahim Paşa kuvvetleri ile birleşti. Buradan Hemedan yolu ile Bağdat önüne gelindi. İbrahim Paşa, Bağdat'ın yağmasını önlemek için, önceden giderek kapıları tutmuştu. İstanbul'a dönüşte İbrahim Paşa, Fransa elçisi La Forest ile ilk kapitülasyon anlaşmasını imzaladı (1536). Ancak şan ve şerefinin en yüksek noktasına ulaşan İbrahim Paşa, sebepsiz olarak idam edildi. Öldürülmesi hakkında çeşitli söylentiler vardır. Aşırı gurûru ve «serasker sultan» adı ile imza atmasından dolayı Kanunî Sultan Süleyman'ı şüpheye düşürmesi; din konusundaki hür düşünceleri; hattâ sarayının önünü heykellerle donatması sebebiyle birçok düşman kazanması gibi. Kanunî tarafından çok sevildiği için Makbul, idam edildikten sonra da Maktul adı ile anılan İbrahim Paşa, aydın ve ilerici bir osmanlı devlet adamı idi. (→ Bibliyo.) [M]

İbrahimpaşa sarayı, Kanunî Sultan Süleyman'ın vezir ve sadrazamı İbrahim Paşanın Sultanahmet'te ikamet ettiği sarayın adı. Atmeydanı sarayı adını taşıyan saray, Sultan Süleyman tarafından kız kardeşi ile evlenmesinden sonra kendisine verildi. İbrahim Paşanın öldürülmesinden sonra, burası Edirne ve Galatasaray gibi saraya iç oğlanı ve kapıkulu, süvari ocağına adam değiştirmek üzere okul ve kışla haline getirildi. Öteki iki sarayda olduğu gibi burada da acemiler terbiye gördükten ve okuma yazma öğrendikten sonra, kabiliyetlileri hükümdar sarayına alınır, diğerleri ise süvari ocaklarına gönderilirdi. İbrahimpaşa sarayındaki bu iç oğlanlardan başka buranın hizmetlerini gören devşirmeler de Baltacı, Aşçı, Çamaşırcı ve Ekmekçi bölüklerine bağlı olanlar Yeniçeri ocağına verilirdi. Mehmed IV zamanında, devşirmenin azalması sebebiyle Edirne ve Galatasaray okulları gibi burası da kapatıldı (1675). Buradaki mevcut iç oğlanlardan kabiliyetli olanlar, saray hizmetine verildi, diğerleri ise süvari bölüklerine gönderildi. (M)

İbrahimpaşa sarayı gılmanı, Osmanlı devletinde Kanunî Sultan Süleyman'ın sadrazamı İbrahim Paşaya ikamet etmesi için verilen, ölümünden sonra ise okul ve kışla haline getirilen sarayda öğrenim gören gençler hakkında kullanılan tabir. Hem ders, hem de sanat öğrenen bu öğrencilere, çok genç oldukları için bu ad verilmiştir. Bosna ve Arnavutluk'tan alınan devşirmelerden de okula acemi oğlanı gönderilirdi. Fakat gerekince, tutuklu olan yabancı devlet asilzade çocukları da bu okula verilirdi. Buradaki eğitimlerini bitiren öğrenciler Edirne ve Galatasaray gılmanları gibi yeni saraya veya Kapıkulu Süvari ocağına verilirlerdi. (M)

İbrahimpaşa Sarayı Medrese-i evvel müderrisliği, Osmanlı devletinde Kanunî Sultan Süleyman'ın sadrazamı İbrahim Paşa tarafından inşa ettirilen, ölümünden sonra iki kısma ayırılarak medrese haline getirilen sarayın, ilk kısmının müdürü hakkında kullanılan tabir. İkinci kısmın müdürlüğüne *İbrahimpaşa Sarayı Medrese-i sâni müderrisliği* adı verilmişti. Buradaki öğrencilere hem ders okutulur, hem de sanat öğretilirdi. Öğrenimini tamamlayan öğrencilerden kabiliyetli olanlar saray hizmetlerine, diğerleriyse kapıkulu süvari ocaklarına gönderilirdi. (M)

İbrahimpaşa Sarayı Medrese-i sani müderrisliği, Osmanlı devletinde Kanunî Sultan Süleyman'ın sadrazamı İbrahim Paşa tarafından inşa ettirilen, ölümünden sonra da iki kısma ayrılıp medrese haline getirilen sarayın ikinci kısmının müdürü hakkında kullanılan tabir. Burada öğrencilere hem ders okutulur, hem de sanat öğretilirdi. Öğrenimini tamamlayan öğrencilerden kabiliyetli olanlar saray hizmetlerine, diğerleri ise kapıkulu süvari ocaklarına gönderilirdi. (M)

İBRAHİM PAŞA Sarhoş, türk kumandanı (öl. 1635). Gazi Memi Beyin oğlu ve sadrazam Bosnalı Lala Mehmed Paşanın kız kardeşinin oğludur. Beylerbeyi olduktan sonra, Kanije, Silistre, Bosna valiliklerinde bulundu. 1604'te Erdel beyi Boçkay ile beraber tatar ve macar askerlerinden meydana gelen bir orduyle Hırvatistan'a girdi. Avusturya askerlerini yendi. Viyana ve Almanya içlerine kadar girerek ganimet ve esir aldı. Sarhoşluğu ile beraber çok cesur ve ileri görüşlüydü. (M)

İBRAHİM PAŞA Şarkan, türk devlet adamı, Niğbolu, Manisa ve Saruhan mutasarrıfı oldu. Almanya savaşlarına katıldı. 1696'da esir düştü. Kurtulduktan sonra Alaiye mutasarrıfı tayin edildi. 1702'de Niğde, sonra Cezayir beylerbeyliği yaptı. 1709'da Yanya valisi tayin edildi. Bir süre sonra öldü. (M)

İBRAHİM PAŞA Şeytan. Bk. İBRAHİM PAŞA *Melek.*

İBRAHİM PAŞA Şişman, türk devlet adamı (öl. 1668). Çavuşbaşı, 1664'te yeniçeri ağası oldu. Aynı yıl vezirlik rütbesiyle Sivas valisi, 1666'da Mısır valisi tayin edildi. (M)

İBRAHİM PAŞA Uzun, türk paşası (öl. 1682). Arnavut asıllıdır. Yeniçeri ocağından yetişti. Kul kethüdası, yeniçeri ağası oldu. Girit'te savaşırken İstanbul'a çağırılarak İstanbul kaymakamı tayin edildi (1667). Sonra Bosna Budin valiliklerinde bulundu. Kara Mustafa Paşa Viyana'yı kuşatmaya giderken, Budapeşte'de bulunan İbrahim Paşa, arkada bulunan küçük kaleleri almadan Viyana üzerine gitmenin hatalı olduğunu söyledi. Fakat Kara Mustafa Paşa bunu dinlemedi. Avusturya savaşlarında büyük kahramanlık gösterdi. Viyana bozgunundan sonra haksız yere öldürüldü. (M)

İBRAHİM RAŞID EFENDI, türk şairi (İstanbul 1812-ay.y. 1892). Müsellim Numan Efendinin oğludur. Mahreci Ahkâm'da okudu. Beyazıt medreselerinden icazet aldı. Aynî Efendiden Farsça öğrendi. Necip Paşanın delâletiyle Deavi kesedarlığına getirildi. Edirne'de Divan kâtipliğinde bulundu. Ayrıca Belgrad, Erzurum ve Halep'te Divan kâtipliği, İstanbul ve Trablusgarp'ta kapıkethüdalığı yaptı. Nazmı hayli düzgündür. *Vak'ai Halep* (Halep Vakası) adlı küçük bir mensur tarihi vardır. (M)

İBRAHİM RUMİ, türk bilim adamı (öl. Mısır 1775). Arabacılar ocağının şeyhi. 1775'te hacca gitti. Dönüşte Mısır'da öldü. Eserleri arasında Kâtip Çelebi'nin *Keşfü'z Zünun*'una yazdığı zeyl, sonra aslı ile birleştirilerek İstanbul'da kasıldı. Bir fıkıh eseri olan *Sadrü-s Şeria*'yı tercüme etti. (M)

İBRAHİM SARIM PAŞA, türk sadrazamı (İstanbul 1801-ay.y. 1853). Ayasofya türbedarı Hafız Mustafa Efendinin oğlu. Divan-ı Hümayun kaleminden yetişti. Beylikçi, Londra ve Tahran elçisi oldu. Ticaret nazırlığı ve sadaret müsteşarlığında bulundu. Büyük Reşid Paşadan sonra sadrazamlığa getirildi (1847). Bu makamda üç buçuk ay kaldı. Bursa ve Trabzon valiliklerine gönderildi. İlk türk gazetesi *Tavim-i Vakayi*'nin «dahilî vukuat» yazarı idi. İlk sayıda çıkan, Sultan Mahmud II'nin Çanakkale gezisi yazısı, bizde ilk gezi röportajı niteliğindedir. Bu bakımdan, İbrahim Sarım ilk türk gazetecisi sayılır. (M)

İBRAHİM ŞİNASİ. Bk. ŞİNASİ (İbrahim).

İBRAHİM TAMGAÇ HAN, Karahanlı hükümdarı (öl. 1068). İlig Nasr Hanın oğlu, selçuklu sultanı Alparslan ile savaştı ve topraklarından çoğu Selçuklulara geçti. Bir süre sonra Alparslan ile dost oldu. İki hükümdar arasında akrabalık kuruldu. Kötürüm olunca, oğlu Şemsül Mülk Nâsır'ı tahta çıkardı, az sonra öldü.

Devrinin tarihçileri, dindarlığı, imar faaliyetleri, âlim ve şairleri himaye etmesi sebebiyle, onu över ve «Büyük Tamgaç Han» diye anarlar. XII. yy.da Semerkant'ta yaptırdığı muhteşem sarayı iran şahlarının Tâk-ı Kisra'sı ve İskender'in sarayı gibi, İbrahim Tamgaç Hanın ününü tarihe geçiren bir anıttır. (M)

İBRAHİM TEMO (İbrahim Edhem, —→ denir), türk hekimi ve siyaset adamı (İstruga, Manastır 1865 - Mecidiye, Romanya 1945). İlk öğrenimini Ohri'de yaptı. Sonra İstanbul'a geldi. Rüştiye'de okuduktan sonra Askerî tıbbıyeye girdi. Burada öğrenci iken dört arkadaşı ile birlikte Abdülhamid II istibdadına karşı hürriyet mücadelesi yapmak üzere gizli «İttihadı Osmanî» cemiyetini kurdu (1887). Kısa sürede gelişme gösteren cemiyetin yönetim kurulu başkanı oldu (1889). 1908 Hareketine kadar, yurt dışında, özellikle Romanya'da istibdadın yıkılması için çalıştı. Meşrutiyetin ilânından sonra Türkiye'ye geldi. Dârülaceze müdürlüğünde ve Beyoğlu Sıhhiye müfettişliğinde bulundu. Bu sırada arkadaşı Abdullah Cevdet ile birlikte Osmanlı Demokrat fırkasını kurdu (6 şubat 1909). Ayrıca 1906-1907 yıllarında kurulan Selâmeti Umumiye kulübü mensuplarını siyasî bir parti halinde toplamak amacıyle Fırkai İbad'ı teşkilâtlandırdı (1909). Romanya'ya döndü, orada Senato üyeliğine seçildi (1920). İstanbul'da toplanan Balkan Tıp kongresine Romanya temsilcisi olarak katıldı (1936). Çeşitli gazetelerde siyasî makaleleri ve hekimlikle ilgili birkaç eseri vardır. (M)

İBRAHİM TENNURÎ. Bk. ÂŞIK İBRAHİM *Tennurî*.

İBRAHİM VEFÂ EFENDİ, türk bestecisi (Bursa 1871-Yemen 1903). Avukat Ferâzîzâde Salih Efendinin oğlu. Harbiye'yi bitirerek subay oldu. Mülâzımı sani olarak Şam'a tayin edildi. Burada Udî Selim'den musiki öğrendi. Yemen'de Şekâre muharebesinde şehit oldu. 74 Eser besteledi. 13 Peşrev, 25 saz semaisi, 3 beste, sagir ve 2 yürük semai, 31 şarkı vardır. Başlıca şarkıları: *Aheng-i Tarab Peşrevi, Saz Semaisi, Aksak Yürük Semailer.* (M)

İBRAHİM ZAHİDÎ GEYLANÎ. Bk. ZAHİDÎ GEYLANÎ.

İBRAİL, Romanya'da şehir, Muntenia'da (Galati bölgesi); Aşağı Tuna kıyısında rumen limanı; 107 500 nüf. İbrail, ırmak yolunun ticarî bakımdan işletilmesi, Tuna ile büyük yatağındaki göllerdeki balık avlarının düzenlenmesi amacıyle Galati ile birleştirilmiştir. Tersaneler. Petrol gemileri donatımı. Selüloz. (L)

İbrail kalesi. Bk. KİLE.

İBRALA. Bk. YEŞİLDERE.

İBRAM i. (ar. *ibrām*). *Esk.* İnsanı usandırıncaya kadar ısrar etme, üstünde durma, zorlama: *Bu kerre muhacirîn ve ensarın ibramıyle hilâfeti kabule mecbur oldum* (Cevdet Paşa). ‖ *İbram etmek,* üstüne düşmek, zorlamak.

◆ **İbramât** çoğl. i. *Esk.* Zorlamalar. (M)

İBRANAME blş. i. (ar. *ibrā*ʾ ve fars. *-nāme*'den *ibrāʾ-nāme*). *Esk.* Alacak verecek kalmadığını gösteren belge, ibra senedi. (M)

İBRANİCE i. (*İbranî*'den *İbranî-ce*). Bugün İsrail'de konuşulan samî dili.

— ANSİKL. ● *Dilbilim.* Fenike, moabit ve belki de ugarit diliyle birlikte *İbranîce,* kuzeybatı samî dillerinin «kenan» dalını meydana getirir. Eski Ahit yazarları İbranîceyi «kenan dili» (İşaya) veya «yahudi dili» (Krallar, Ezra, Nehemya) terimleriyle belirtirlerdi. Asıl ismi çok sonra (M.S. II.yy. da) Mişna'da ortaya çıktı. İbranîce, Kenaneli yerli halkının İsrailliler gelmeden önce kullanıldığı ağız'ın gelişmiş biçimidir. Harran'dan gelen Terahlıların (İbrahim'in ailesi) bir aram lehçesi konuştukları sanılır; daha sonra bu lehçeyi bırakarak yerli dili benimsediler. Yerli halkın medeniyet bakımından daha yüksek seviyede olması ve kenan diliyle Aramcanın yakın akrabalığı bu görüşü kuvvetlendirir. İbranî dili tarihinde dört dönem görülür: Kutsal Kitap İbranîcesi; Mişna İbranîcesi (bk. MİŞNA); Yeni İbranîce ve Modern İbranîce.

Kutsal Kitap İbranîcesi, Musevîlerin din kitabını meydana getiren eserlerin (pek azı hariç) yazıldığı dildir. Apokalipsis kitaplarıyle kilisece tanınmayan kutsal kitapların bir kısmının da İbranîce yazıldığı sanılır; ama Siraş'ınki (orijinal parçası 1897'de bulundu) dışında, bu kitapların yalnız tercümeleri ele geçmiştir. Bu metinler M.Ö. X.-II. yy. arasında yazılmıştır. Eski anıt yazıları kutsal kitaplar dışında birkaç ibranîce eserin günümüze kadar gelmesini sağlamıştır. 1947'den itibaren Yahuda çölündeki Aynı Feşha mağarasında aramca ve özellikle ibranîce çok önemli metinler bulundu (*Lût Gölü elyazmaları*).

İlkel sadelik Kutsal Kitap İbranîcesinin özelliğidir. İbranî ünsüz sistemi ilkel samî ünsüz sisteminin sadeleştirilmiş bir biçimidir. *b,g,d,k,p,t*'nin bazen sert, bazen sürtüşmeli olmak üzere iki telaffuz şekli vardır, gırtlaksılar sayıca azalmıştır, ama farklılıklarını kesinlikle korur. Ortak samî dili ilkel ünlü sistemindeki üç tını farklılaşarak uzun, kısa ve orta ünlüleri kapsayan yedi değişik biçime dönüştü. Kutsal Kitap'ın kelime hazinesinde, 500 kadar köke dayanılarak yapılmış 5 500'den biraz fazla kelime vardır. İbranîceye esaret devrine (M. Ö. 586) kadar mısır veya hint dilinden aktarılan birkaç teknik terim dışında yabancı kelime girmedi.

İbranîce, birbirinden iyice ayrılmış bir nesir diliyle bir nazım diline sahiptir. Nazım dilinin kelime hazinesi eski terimleri, günlük kullanımda artık yeri olmayan gramer biçimlerini ve bazı kelimelere yüklenen özel anlamları korur. Kutsal Kitap «nazmı», fıkrayı meydana getiren iki veya üç mısra arasındaki paralelliğe dayanır ve aynı düşünceyi özdeş veya zıt iki biçimde anlatır. Belirli sayıdaki vurgulu heceler veya kuvvetli zamanlar aracılığıyle yaratılan bir ritim, bu «düşünce kafiye»sinin temelidir. Kinah ritminin özelliği uzun bir mısra ile daha kısa bir mısranın art arda gelmesidir. Kâhinlerin üslûbu, paralellik ve uzun cümleler bakımından daha hürdür.

Bütün samî dilleri gibi İbranîcede de kelimeler, üç ünsüzden meydana gelen fiil köklerinden doğar. Kökün temel anlamını yalnız başına bu üç temel ünsüz verir; ünlüler yalnız ikinci derecedeki ayrıntıları belirtir. İsimler, kökün başına (önoluşturucu ünsüzler) veya sonuna (sonoluşturucu ünsüzler) eklenen ünsüzlerle türetilir. İbranîce, bileşik terimler kurmağa yanaşmaz: basit bir köke önek takılmasıyle veya iki kökün birleşmesiyle elde edilen fiillere İbranîcede rastlanmaz. Akkadca, ugarit dili ve günümüzde Yazı Arapçasında bulunan orta samî dilinin isim çekimi İbranîcede hemen hemen koybolmuştur. Ama İbranîcedeki birçok cins isim telaffuz veya biçimleri ünlü veya ünsüzlerinin niteliklerine, sayılarına, görevlerine, iyelik soneklerinin eklenmesine göre farklılaşır. İbranîcede cins isimlerde iki cinslik ve üç çoğul biçimi vardır: çifter çifter bulunan nesneler ikil haldedir. İbranî fiili, prensipte, anlatılanın temel düşünce (hafif veya *kal* ismi verilen

İBRANİLER
asur sanatı
Louvre müzesi, Paris

biçim) veya özel bazı ayrıntılar (ağır veya geliştirilmiş biçim) belirtmesine göre kökün aldığı yedi biçimden meydana gelir. Bu yedi biçimden her birinin iki zamanlı bir bildirme kipi vardır. İkisi dışında bütün biçimlerin istek bildiren bir kipi kullanılır: ikinci şahıs için bir dilek kipi, birinci şahıs için özendirici, üçüncü şahıs için ise buyurucu kip. Kal'ın dört fiilimsi ismi vardır: mutlak mastar ve yapılan mastar, etken ortaç ve edilgen ortaç. İbranîce olayı tarih sırası bakımından (geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman) değil olayın tamamlanmış (perfectum) veya tamamlanmamış oluşuna göre ele alır.

Şahıslar önoluşturucularla, zamir veya da iyelik zamiri değerine sahip unsurların kalıntıları olan çekim ekleriyle belirtilir. Üçüncü şahısta İbranîcenin her cinslik için farklı bir biçimi vardır. Bütün fiiller sonek biçiminde zamirler alabilir: bu zamirler perfectum, imperfectum ve etken ortaçta daima nesne, mastar ve edilgen ortaçta ise nesne veya özne olur.

İbranîce cümle, çeşitli değerler alan, bağlaçla birbirine bağlanan, genellikle kısa cümleciklerinden meydana gelir: yapı, kelimelerin cümledeki yerinden çok sonlarındaki eklere dayanır. İbranîce, yalnız ünsüzleri belirten ve eski Byblos döneminde fenike alfabesinden örneksenen yirmi iki işaretlik bir alfabeyle yazılır. Bu alfabenin, M.Ö. I.yy.ın ortasına kadar kullanılan ilk biçimine ibranî-fenike veya eski ibranî alfabesi adı verilir. Eski ibranî alfabesi yerini daha sonra aram işlek yazısından türeyen kare yazıya bıraktı. Ünlüler, çok daha sonra M.S. VI. ve VII. yy.da ortaya atılan çeşitli sistemlere göre (Filistin, Babil, Tiberius sistemleri) yazılmağa başlandı ve sonunda Tiberius sistemi hâkim geldi.

Babil ülkesinden sürülmeyi takip eden dönemden başlayarak, daha Samiriye'nin fethinden hemen sonra Celile'de üstünlük sağlamış olan Aramcanın etkisi yayılmağa devam etti. Yavaş yavaş Yahudiye'ye kadar girdi. Aramcanın etkisi dışında Kutsal Kitap İbranîcesini Farsçadan aktarılan terimleri daha kolay benimsedi ve halk dilini daha yaygın olarak kabul etti. Sürülme öncesi devrin ürünlerini dil ve tür ilişkileri bakımından bilinçli olarak örnekseyen edebiyatın tutuculuğuna rağmen bu özellik, doğmakta olan Mişna İbranîcesinin edebiyat dili haline geldiğini gösterir. Mişna İbranîcesi, M.Ö. IV. yy.dan beri günlük dil olarak kullanılmaktaydı. İbranîcenin Aramca karşısında hızla silindiğini sanmak yanlış olur. Yüzyıllar boyunca Yahudiye halkı iki dil kullandı. Halk günlük ihtiyaçları için ayırım yapmadan Aramca veya İbranîce konuştu, ama okul ve sinagogda yalnız İbranîce kullanılıyordu. Bununla birlikte, Doğu Celile, Mavera-i Ürdün ve Suriye Musevîlerinin dağılması yüzünden İbranîce konuşanların sayısı yavaş yavaş azaldı.

● *Edebiyat. Eski İbranî Edebiyatı.* İncil'in dünya edebiyatındaki yeri çok önemlidir; bu yüzden bu «Kitab»ı yalnız eski İbranî edebiyatına mal etmek doğru olmayabilir. Kitabın tam bir incelemesini yapma gereğini duymadan, musevî «kutsal» kitabının yavaş yavaş oluştuğu ve sonunda kutsal bir antoloji meydana getirdiğini hatırlamak yeterlidir; din dışı yazılar, öğretiye uygun düşmeyen dinî yazılar, aşağı dönemin düzmece yazıları bu antolojiden çıkarılmıştır. Musevî İncili'nin Eski Ahit adı altında hıristiyan kilisesi tarafından kabul edilmesi bu

suriye giysileri içinde bir kadın, Megiddo sarayında bulunmuş bir fildişi plakadan

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

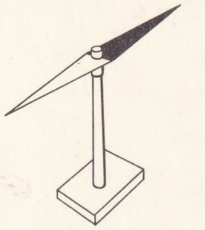

mıknatıslı ibre

bronz ibrik (VIII. yy.) Kahire İslam Sanatları müzesi (Welt des İslam adlı eserden)

altı siyah boyalı firuze sır işli ibrik (XIII. yy.) [Welt des İslam adlı eserden]

düzmece yazıların bir kısmını kurtarma imkânı verdi; bugün, ele geçen yazılar, Helenistik devir ve Roma devrinin ilk yıllarında musevî edebiyatının (ibranîce veya doğrudan doğruya Yunanca) ne kadar zengin olduğunu açıkça gösterir. Yaklaşık olarak M.Ö. 150 ile M.S. 150 arasında yazılan, kilise tarafından tanınmayan kitaplar, bazı doğu kiliseleri tarafından korunmuştur. Nihayet, 1947 ve 1952'de Lût gölü çevresinde meydana çıkarılan ibranîce elyazmaları eski ibranî edebiyatının temelini zenginleştirdi. Bu sonuncu durumda, musevî İncil kitapları veya önceden bilinen kilisenin tanımadığı kitapların yanı sıra Essen sekti yazarlarınca kaleme alındığı sanılır; bu eserlerde tarihî telmihler ve öğreti buyrukları biraradadır. M.S. 70'te ikinci Kudüs mabedinin Titus tarafından tahrip edilmesinden sonra ibranî edebiyatı değişmeğe başladı. Tek merkez olan Filistin'in yerine birçok merkez (Roma, Antakya, İskenderiye, Atina v.b.) doğdu. Eskiden yalnız ticaretle uğraşan bu şehirler aynı zamanda birer edebiyat merkezi haline gelmeğe başladı. Vespasianus'un hizmetine giren musevî Flavius Josephus (M.S. I. yy.), *Musevîlerin Savaşı* adlı eserini ibranîceden Yunancaya tercüme etti. I. yy.ın sonunda tamamen başka bir yönde İskenderiye'li musevî Philon Blaton'un verdiği örnekten yararlanarak İncil'in alegorik yormunu yapmağa çalıştı. Bu teşebbüs tek kalmıştır. Özellikle İncil metinlerinin ve Talmud ile ele alınan musevî hayatının birarada incelenmesi çok daha önemlidir; Talmud, birçok yüzyılı kapsayan geniş bir eserdir; sözlü bir geleneği (*Haggada*) yazılı hale getirir ve bir İncil açıklamasını (*halaşah*) kapsar. Hillet devrinden itibaren (M.Ö. 70 - M.S. 10) talmud'cu okullar çoğaldı ve M.S. II. yy.ın sonuna doğru *Mişna*'da biraraya getirilen açımlamalarını iki yüzyıl boyunca karşıtlaştırdı. Yahudiye'de meydana gelen bu gruplaşma Rabbi Yahudi Hanassi (135-217) sayesinde oldu. Aynı dönemde, Babil ülkesinde Rabbi Hiya aynı işi *Toseftah* isimli kitapta toplayarak yaptı. Bu iki benzer Yahudiye ve Babil merkezi IV. yy.da *Mişna*'nın açıklaması *Gemara*'yı yarattı ve böylece *Talmud* tamamlanmış oldu. Yalnız, Yahudiye 350'ye, Babil'inki ise 500'e doğru tamamlandı. Bundan sonra, *Talmud*'un bütünüyle yorumlanması dönemi başlar; hayal gücü oldukça zengin birkaç yazarın sivrildiği bu dönem XII. yy.a kadar sürdü. Bu dönem yazarları arasında, özellikle, açımlayıcı ve gramerci, şair ve filozof olan ve İncil'i Arapçaya tercüme eden Babilli Saadia ben Yosef (882-942) sayılabilir.

Bütün Ortaçağ boyunca musevî edebiyatı türleri ve merkezleri çoğaldı ve özellikle Kayrevan'da talmud'cu Hananel ben Huşiel (950-1050), Ha-Nagid adı verilen Granada kralının veziri şair Samuel İbni Nagdila (993-1055) tarafından temsil edildi; İspanya'da ise temsilciliği İbni Cebron (1020-1070) denen şair ve filozof Salomon İbni Cebron ve gramerci Musa İbni Gikatilla (XI. yy.) yaptı. Fas'ta gramerci Hayyun Yuda ben David (XI. yy.) ibranîcenin canlandırıcısı olarak tanındı; Hayyun Yuda ben David, bir *Vurgular Kitabı* ve bir de *Noktalama Kitabı* yazdı. Gene İspanya'da, 1080'de musevî şairlerinin en büyüklerinden biri doğdu: Juda ben Samuel Halevi, Hem İbranîce hem de Arapça yazan Juda ben Samuel Halevi'nin 1140'ta Kudüs'te öldüğü sanılır. Tarihçi, ahlâkçı, mütercim ve birçok başka yazar hızla gelişmekte olan ibranî edebiyatına katkılarda bulundu. Bundan başka yarı gizli olarak XI. yy.dan beri süren yeni bir içrek uslamlama tarzı bu dönemde gelişti: *Kabala*. Kutsal kitaplar açımlayıcısı en ünlü Kabala'cılardan biri portekizli İsaac Abravanel'dir (1437-1509). Ayrıca tamamen başka bir türde ibranî edebiyatına sone'yi sokan şair «Roma'lı Emmanuel» adıyle de bilinen Emmanuel ben Salomon da (1270-1330) sayılabilir. Rönesans, ibranî edebiyatının bütünüyle dinî konuları bir yana bırakarak modern bir edebiyat olması, italyan şairi Moşe Hayyim Luzzatto'nun (1707-1747) 1743'te ibranîce yayımlanan şiiriyle gerçekleşebildi (bk. ISRAIL). Bununla birlikte, ibranîce edebiyata paralel olarak yiddişçe bir edebiyat gelişti; Yiddişçe Ortaçağda kadınlar için yazılmış dinî yazılara ayrılmışken XVI.yy.da yazar Elizah Bochar (1466-1548) sayesinde gerçek bir dil oldu. (L)

İBRANİLER, kutsal kitaplarda hikâyesi dile getirilen samî asıllı kavim; yahudi kavmi. *Tevrat*'a göre tanrı Yahova bir gün İbranîleri yöneten İbrahim peygambere, «Aşiretini al, baba evini bırak, sana göstereceğim ülkeye git, ben kabileni orada büyük bir millet yapacağım» demişti. Bunun üzerine İbrahim, kabilesine çadırlarını sökmelerini, eşyalarını toplamalarını emretti. İbranîler, Fırat nehrini geçtikten sonra Filistin'e yani «Arzı Mevud»a (vaat edilmiş ülke) geldiler.

O sırada bu bölgede Kenanîler yaşıyordu. Kenanîler İbranîlere karşı iyi davranmadılar. Yeni gelenlere «nehri aşan» anlamına gelen *İbranî* adını verdiler. İbranîler, Kenan ülkesinde kızgın güneş altında yıllarca yaşadılar. Bulundukları yerde otlak kalmayınca, sürülerini alarak göç ettiler. Bu suretle yüzlerce yıl Mısır ile Mezopotamya arasındaki çöllerde yaşadılar. İbrahim'in ölümünden sonra, İbranîlerin başına onun oğulları geçti. Bunların en ünlüleri İshak ile onun oğlu Yakup'tu. Yakup'un bir gece rüyasında tanrı Yahova ile güreşe tutuşup onu yenmesi üzerine kendisine «Güreşte galip gelen» anlamına gelen *İsrail* adı verildiği ve ona bağlı olan halkın bu adla anıldığı bilinmektedir. Yakup'un oğlu Yusuf, Mısır'a gitti. Orada büyük bir nüfuz kazandı.

Daha sonra da milletinin büyük bir kısmını yanına aldırdı. İbranîler Mısır'da M.Ö. XVII. yy.a kadar yaşadılar; bu zengin ve verimli ülkede çabucak zenginleştiler. Mısır'ın önemli mevkilerini ellerine geçirdiler. Bu durum Mısır'ın asıl sahiplerini ürkütmeğe başladı. Bunun sonucu olarak Mısır'da İbranîlere karşı baskı hareketleri başladı. Bu arada firavun özel bir emirle İbranîlerin çoğalmasını önlemek için, yeni doğan erkek çocukların öldürülmesini emretti. Musa adlı bir çocuk bu emrin uygulanmasından kurtuldu. Büyüyüp delikanlılık çağına gelince, hem firavundan öc almak, hem de halkını kurtarmak için İbranîleri Mısır'dan çıkardı. Onları Sina ve Paran bölgesine yerleştirdi. Savaşçı bir lider olan Musa, İbranîlere Allah'a inancı aşıladı. İbranîler, Musa'nın gösterdiği yolda yürüdüler. Musa, onları yeniden Filistin'e götürdü. Önce yüksek bir dağın tepesinden, İbranîlere «vaat edilmiş topraklar»ı tekrar gösterdi. İbrahim'den sonra İbranîler böylece kutsal yere ikinci defa geliyorlardı. İbranî halkı, Lût gölü çevresine yerleşmek için çetin savaşlar yapmak zorunda kaldı. Musa'nın ölümünden sonra İbranîler kendilerine *Musevî* adını verdiler. Bu ilk devrede İbranîler on iki kola ayrılarak on iki bölgeye yerleştiler. On iki sayısı Yakup'un on iki oğlundan gelmekteydi. Her bölgenin başında dinî niteliğe sahip birer hâkim bulunuyordu. Bu hâkimler zamanla krallık yetkisi kazandı. İçlerinden en ünlü kral Câlût'tu (Talut). Bir söylentiye göre Câlût kendisini bu mevkie getiren kumandanı Davud'u kıskandı, onu öldürtmek istedi. Ancak Davud karşı koydu. Kuvvetleriyle Câlût'a hücum ederek onu yendi. Yenilgiden sonra kaçmak isteyen Câlût, yakalanarak öldürüldü. Böylece İbranîler tarihinde yeni bir krallık çağı açıldı. Davud (M.Ö. 1025-974), ülke sınırlarını genişletti. İbranîleri düzenli bir sosyal hayata kavuşturdu. M.Ö. 1020 yılında Kudüs'ü İbranîlerin başkenti yaptı. Musa'nın dinî, ahlâkî ve felsefî görüşlerinden meydana gelen *Tevrat*'a ilâveler yaptı. Davud'un fikirleri etrafında gelişen bu kutsal kitaba sonraları *Zebur* adı verildi.

Davud'un barışçı, teşkilâtçı ve yapıcı kişiliği, oğlu Süleyman'a büyük ölçüde yardımcı oldu. Efsanevî ve ihtişamlı kişiliğiyle bütün dünya tarihinin en ünlü hükümdar ve peygamberlerinden olan Süleyman zamanında (M. Ö. 974-931) İbranîler, tarihlerinin altın çağını yaşadılar. Ölümünden sonra ülkede karışıklıklar çıktı.

Kuzeyde, merkezi Samaria olan İsrail devleti ile güneyde merkezi Kudüs olan Yahudi devleti (*Yuda*) birbirinden ayrıldı. Bunların bitip tükenmez savaşlarından Mezopotamyalılar faydalandı. Asurlar İsrail devletine son verdiler (M.Ö. 721). Filistin'e hücum ederek Kudüs'ü yakıp yıktılar. Filistin halkının büyük bir kısmını kılıçtan geçirdiler. Babil kralı Nabukodonosor, İbranîlerin geride kalanlarını zincirlere vurarak Babil'e sürdü (587). Babil esareti diye anılan bu süre 70 yıl kadar devam etti. İbranîler Babil'de çok sıkıntılı ve acı günler geçirdiler. Rivayete göre, Babil'i zapt eden pers kralı Keyhusrev bunları kurtararak yurtlarına gönderdi (M.Ö. 539). Ancak bu esaretten sonra İbranîler kendilerini bir daha gereği gibi toplayamadılar.

İskender ve Ptolemaios zamanında İbranî ilerigelenleri kitleler halinde Mısır'a geldiler. Zamanla buradan Kuzey Afrika ve İspanya'ya geçtiler. Yunanlılardan sonra Suriye ve Filistine Romalılar hâkim oldu. Bu sırada milyonlarca ibranî roma askerleri tarafından yok edildi.

Romalılar zamanında İbranîler kısa bir süre nispeten hür yaşadılar. Bu çağda Filistin'de, Roma'ya karşı vali durumunda, ama içişlerinde bir kral kadar nüfuzlu olan Herodes iş başında bulunuyordu. Herodes, güçlü, fakat zalim bir yöneticiydi. Salome'ye peygamber Yahya'nın kesik başını armağan etmesi sonradan batılı şair ve romancılara konu oldu.

Milâdın ilk yıllarında Filistin'de Hz. İsa meydana çıktı. Onun peygamberliğini İbranîler kabul etmediler. Roma valisine şikâyet ederek hakkında iyi düşünmediklerini belirttiler. Vali, bunun üzerine İsa'yı çarmıha gerdirdi. Bu durum önce Roma'da, daha sonra da bütün Avrupa'da İbranîler aleyhine büyük bir düşmanlık ve kindarlığın oluşmasına yolaçtı. İskender zamanından başlayarak önce Mısır, Afrika ve İspanya'ya dağılan Yahudiler, Haçlı seferleri sırasında tekrar doğuya yöneldiler ve çeşitli ülkelere geçerek yerleşmek suretiyle dünyanın hemen her köşesinde azınlıklar halinde bölünüp yer tuttular. Ortaçağdan sonra başta din taassubu olmak üzere, çeşitli sosyal, siyasî ve iktisadî sebepler yüzünden birçok ülkeler, sınırları içinde yaşayan İbranîleri kovdular. Bu arada XIII. yy.da İngiltere, XIV. yy.da Fransa, XV. yy.da da İspanya'da büyük kitleler halinde bulunan İbranîler kovuldular. Kovulan İbranîleri aynı yüzyılda Osmanlı devleti kabul etti. Bugün Türkiye'de bulunan musevî azınlığının bir kısmını, bunların torunları meydana getirmiştir. İkinci Dünya savaşı sırasında da Hitler'in büyük bir takibine uğrayan İbranîler, Almanya'daki yerlerini de terk etmek zorunda kalmışlardır.

Bugün İbranîlerin torunları olan Yahudilerden yaklaşık olarak Asya ve Afrika'da altı milyon, Avrupa'da on milyon, Amerika'da ise beş milyon kişi yaşamaktadır.

1948 Yılında «vaat edilmiş toprak» efsanesi de gerçekleşti. İbranîlerin torunları Filistin'e hâkim olarak bağımsız bir İsrail devleti kurdular.

● *Din.* İktisadî hayat, din ve dilleriyle dünyanın en eski milletlerinden biri sayılan İbranîler tek tanrıya inanan bir din anlayışını tarihte ilk defa gerçekleştirmişlerdir. İbranî din anlayışına göre tanrı Yahova'dır. Yahova'yı tek olarak görmeleri, İbranî din anlayışını diğer Ön Asya milletlerinden ayırır.

Bu dinin ilkelerine göre, Yahova birdir. Bundan başka tanrı yoktur. Dünyayı yaratan ve yöneten odur. Yahova dünyanın dışında bir varlıktır.

Yahova Musa'ya şu «on emir»i vermiştir: 1. İsrailoğullarını esaretten kurtaran Yahova'dan başkasına ibadet edilmeyecek; 2. Put yapılmayacak ve putlara tapılmayacak; 3. Cumartesi günü istirahat günü olarak takdis edilecek; 4. Anaya babaya hürmet edilecek; 5. İnsan öldürülmeyecek; 6. Zina edilmeyecek; 7. Hırsızlık yapılmayacak; 8. Kimse aleyhine yalan yere şahitlik yapılmayacak; 9. Kötülük yapılmayacak; 10. Kimsenin evine, karısına, köle ve cariyelerine, öküzlerine, eşeklerine, kısaca hiç bir şeyine göz dikilmeyecek.

İbranîlerin din kitabı *Ahd-ı Atik* adı da verilen *Tevrat*'tır. Tevrat, dinî kanun ve duaları toplar.

İbranî dininin Yahova tarafından yalnız İbranî milletine gönderildiği kabul edildiği için, bu din Müslümanlık veya Hıristiyanlık gibi evrensel bir din değildir. Bu sebeple İbranîler kendi dinlerini yaymağa uğraşmamış, dolayısıyle de din savaşları yapmamışlardır. Romalılarca resmî din olarak kabul edilen Hıristiyanlık, İbranî dinini gölgede bıraktı.

Foto. MEYDAN

İbranîler için kutsal bir yer sayılan Kudüs bir İbranî din merkezi olmaktan çıktı.

● *G. santl.* Puta tapmaya karşı duyulan düşmanlıktan ötürü İbranîlerde plastik sanatlar yalnız biraz müzik ve şiir alanında gelişme gösterdi. Öte yandan, yahudi halkının dağılması, yaptıkları sanat eserlerinden birçoğunun kaybolmasına sebep oldu; sanat tarihleri, uzun süre bütünüyle İsrail'e özgü bir sanatın varlığından haberdar değildi. Bu boşluk XX. yy.da birbiri ardı sıra yapılan buluşlarla dolduruldu; bu buluşlardan en önemlisi 1932'de Suriye'de ortaya çıkarılan ve 1939'da yayımlanan III. yy.a ait Dura-Europos sinagogunun freskleridir. Hıristiyanlıktan önce Filistin'de çanak çömlek, madalyalar, değerli taşlar, oyulmuş fildişleri bulundu; bu eserlerin karakteristik motifleri, Juda arslanı, nar, palmiye ve bağ'dır. Komşu halkların etkileri özellikle mimarîde sürekli olarak görülür; M.Ö. II. binin ikinci yarısında mısır etkisi ağır basar. Daha sonra, M.Ö. I. binde, Süleyman tapınağı İsrail'in yakındoğu kültür çemberine girdiğini gösterir. Tapınağın planı, tam oyma hayvan heykelleri asur üslûbundadır. Bir süre sonra israil kültürü çok karışık olarak ortaya çıkar: Megiddo'nun Ön İon devri sütun başlıkları, çanak çömlek, mühürlerdeki mısır süslemeleri, babil unsurları. Helen etkisi, paralarında kült ile ilgili bir sembolizmle hayvan ve bitki resimleri olan Makabe'ler zamanında ortaya çıkar. Roma hâkimiyeti zamanında şehircilik, sütunlu salonlar, mozaikler, cepheli mezarlar ve seramik kuleler, yunan-roma sanatına yakındır, ama tipik yahudi motiflerini (özellikle yedi kollu şamdan ve kutsal kitap sahneleri) muhafaza eder. Kazılardan elde edilen en niteleyici parçalar, krallar devrinin lâcivert taşı veya Megiddo ve Samiriye'de ortaya çıkarılan altınla süslü fildişi eşyalardır. Kral Roboam'ın Mareşa'da bulunan parkeleri gibi ince bir zevkle yapılmış parkeler, Bethjibrin Tabbath, Gerasa'daki mozaikler de bulundu.

Hıristiyanlığın başlangıcında ve Diaspora devrinde ağır basan etkiler bizans ve islâm etkisiydi. Parşömen üzerine boyanan altın yaldızlı elyazmaları sanatı X. yy.dan itibaren özellikle İspanya, İtalya ve Orta Avrupa'da gelişti. Camcılık ve kumaş alanında yahudi zanaatçılarının etkisi ağır basar ve öncülük yapar. XVII. yy.da Hollanda, israil sanatının merkezi oldu; sonra bu sanat Güney Almanya, Polonya, Ukrayna'ya yayıldı; özellikle sinagog duvarlarındaki resimler buralarda çok zengin bir israil halk sanatı yaratıldığına tanıklık eder.

İsrail sanatının başlıca özelliği «sürekli tasvir»in sanata girmesidir: aralıksız hareket halindeki bir dünyada tanrı iradesinin yüce etkisi bir hikâye boyunca aynı kişinin (Ezekiel olacakları bilirken veya İbrahim İshak'ı bağlarken) tekrarlanmasıyle ortaya çıkar. Böylece eskiçağ sanatının hareketsizliği, doğu âyinciliği sona erdi ve Ortaçağda rastlanan nitelikte bir canlanma ortaya çıktı. Öte yandan bazı anlamlı temaların belirttiği gibi (Tanrı ile halkının bağlaşması, Musa devri, tapınağın onarılması, Mesih'in beklenmesi) israil sanatı manevî alana yöneldi: Akeda, İshak'ın bağlanması, Süleyman'ın yargılaması, yedi kollu şamdan, hayat ağacı ve ışık kaynağı, Aaron'un çiçek açan asası, Mesih'in asası. Bu temalar günümüze kadar geldi, oysa palmiye, bağbozumu ve hasat bayramı Eskiçağdan itibaren unutuldu.

Geleneksel israil sanatının yanı sıra, çağdaş dönemde Yahudilerin serbest kalmalarından itibaren Orta ve Batı Avrupa'da kişilikleri modern sanatı etkileyen israil asıllı çok sayıda sanatçıya ve özellikle ressama rastlanır. XIX. yy.da bu sanatçılar yaşadıkları ülkeye sıkı sıkıya bağlandılar: meselâ Fransa'da Pissarro, Almanya'da Liebermann, Hollanda'da Israels, XX. yy.da özellikle Paris okulunda kendilerini gösterdiler; bu okula giren en ünlü ressamlar Modigliani, Chagal, Pascin, Kisling, Pougny, Kikoïne, Krémegne, Mané-Katz ve en ünlü heykeltıraşlar ise Chana Orloff, Lipschitz, Zadkine'dir. İsrail devletinin kuruluşundan itibaren Tel-Aviv ve Kudüs'te faal bir israilli sanatçılar okulu gelişti.

Kassel ve Paris yahudi sanat müzelerinde ve özellikle Kudüs'teki Betzabel müzesinde israil sanat eserlerinin önemli koleksiyonları görülebilir. (ML)

İBRAZ i. (ar. *ibrāz*). *Esk.* Ortaya koyma, meydana çıkarma, gösterme: *Kendilerinin bizzat ibraz ve irade buyurmuş oldukları asar-ı muhabbet ...* (Atatürk). ‖ *İbraz etmek*, göstermek: *Her safhada bir şekl-i hakikat eder ibraz / Her gün çevirir bir varaka mikleb-i âlem* (Ziya Paşa). ‖ *İbraz-ı şecâat*, yiğitlik gösterme. ‖ *İbraz-ı sadakat*, dostluk gösterme. Bağlılığını ispat etme. (M)

İBRE i. (ar. *ibre*). Ölçü âletlerinde yön veya işaretleri gösterir iğne: *Eğilir sonra bakar ibresi yok bir pusula* (M.Â. Ersoy). ‖ Güneş saatinde, güneş ışınlarına göre gölgesi ile vakti belli eden uzun iğne.

— *Esk. İbre-i havam*, arı ve akrep gibi böceklerin zehirli iğnesi. ‖ *İbre-i hayât* (veya *ibret-ül-hayyat*), dikiş iğnesi. ‖ *İbre-i lamî*, büyük iğne. ‖ *İbre-i mıknatısî*, pusula iğnesi. ‖ *Zat-ül-ibre*, iğneli böcekler.

— Bot. Çam, ardıç, sedir v.b. ağaçların yaprağı. ‖ Çiçeklerin tepeciği ile yumurtacığı arasındaki sap.

— Elektr. *Havaî ibre*, akım prizinin konulabilmesi için iki temas hattının her birini ikiye ayırmada kullanılan düzenek.

— Fiz. *Terazi ibresi*, bir terazi okunun ortasına dik olarak tutturulmuş ve serbest ucu bir kadran önünde hareket eden ibre. Bk. TERAZİ.

— Magnetik. *Astatik ibre.* Bk. ASTATİK. ‖ *Eğilim ibresi*, magnetik meridyenin düşey düzleminde, ağırlık merkezinden geçen yatay bir eksen etrafında hareket eden mıknatıslı ibre. ‖ *Mıknatıslı ibre*, uzun ve eşkenar dörtgen biçimindeki küçük çelik parça. (Bir noktasından tutturulan bu ibre, bu nokta etrafında serbestçe dönebilir ve bir ucu, mıknatıslığından dolayı daima kuzeye doğru döner.) ‖ *Sapma ibresi*, yatay bir düzlem içinde düşey bir eksen etrafında hareket eden mıknatıslı ibre.

— Saatçilik. Saatleri, dakikaları, saniyeleri veya herhangi bir değeri gösteren ince madenî çubuk. ‖ *İbrelerin bağlanması*, bir kol veya duvar saatinin ibrelerini birbirlerine ve saat mekanizmasına bağlayan parçaların birleştirilerek düzenlenmesi. ‖ *Ayar ibresi*, saatin içindeki küçük bir kadranın (ayar kadranı) üzerine takılan ve raketin durumu ile saatin çalışmasını ayarlamağa yarayan ibre. ‖ *Büyük ibre*, dakikaları gösteren ibre; yelkovan. ‖ *Küçük ibre*, saatleri gösteren ibre; akrep.

◆ **İbrevî** sıf. *Esk.* İbre ile ilgili. ‖ İğne şeklinde olan. (ML)

İBRET i. (ar. *ʿibret*). Bir yanlıştan, kötü bir olaydan alınacak, öğretici, uyarıcı ders: *Geçmişe ibret gözüyle bakılmıyor. Şimdiki zamanın düzeltilmesini ciddî olarak düşünen yok* (H.R. Gürpınar). ‖ Sıf. Acayip, çirkin, kötü: *Ne ibret şey yarabbi!* ‖ *İbret almak*, kötü bir olaydan etkilenerek ders almak: *Bırakın eski hükûmetleri, meydandakiler / Yetişir, şöyle bakıp ibret alan varsa eğer* (M.Â. Ersoy). *Yazarlar da ibret alsın onlardan, bıraksınlar çekişmeyi* (N. Ataç).

— ÇEŞ. DEY. *İbret-i âlem için*, gözdağı vermek için, «herkese ders olsun» diye. ‖ *İbretin kudreti. Halk dili.* Çok çirkin, pek acayip.

— *Esk. İbret-âmiz* (*ibret-bahş, ibret-nümâ* veya *ibret-nümûn*), ibret almayı öğreten, ders almayı gösteren. ‖ *İbret-bîn*, bir olaydan ibret almış olan, ders almış. ‖ *İbret-endûz*, ibret almağa örnek olan. ‖ *İbret-i müessire*, birini etkileyerek onun ders almasına yolaçan. ‖ *İbret-pezîr*, bir olaydan kendine ders çıkaran, ibret alan.

◆ **İbreten** zf. *Esk.* Başkalarının ibret alması için, ibret olsun diye. ‖ *İbreten lissairîn*, başkalarına ibret olmak üzere.

◆ **İbretli** sıf. İbret alınacak nitelikte olan, ders veren: *Onun karıncalara dair çok güzel, çok ibretli bir hikâyesi vardır* (N. Ataç). [M]

İbret, İstanbul'da İskender Efendi tarafından yayımlanmış günlük türkçe gazete (31 mayıs 1870 - 5 nisan 1873). Her yıl belirsiz zamanlarda 1'den başlayarak numara aldı. Gazete 23 haziran 1870 günü bir ay tatil edildi. Yeniden yayımlanmağa başladıysa da devam edemedi. 27 Nisan 1871'de *İbretnüma-yi Âlem* adı ile mizah gazetesi biçimine girdi. İkinci sayısında tatil cezasına uğradı. Bu tatilden sonra, 23 sayı daha yayımlanarak 1872 şubatında Ahmed Midhat tarafından siyasî gündelik gazete biçiminde çıkarılmağa başladı, bir süre sonra gene kapatıldı; sahibi bir ay süre ile siyasî gazete çıkarmak hakkından mahrum edildi. Ceza süresinin bitmesi üzerine İbret gazetesi Namık Kemal ve arkadaşlarının beyanname şeklinde bir başmakalesi ile, 13 haziran 1872 günü yeniden yayıma geçti.

Cuma ile pazar dışında her gün basılan gazetenin başyazarı Namık Kemal'di. Yazarları arasında Reşad, Nuri, Tevfik (Ebüzziya) yer alıyordu. Namık Kemal'in üvey dayısı Mahir de müdürü idi. Gazete, 19. sayısında (9 temmuz 1872) Namık Kemal'in yazdığı *Garaz Marazdır* adlı makale yüzünden dört ay süreyle kapatıldı. İbret, bir havadis gazetesinden çok, düşünce gazetesi niteliğindeydi.

Yazarlarından Reşad, bazen, «tahrir heyeti namına» diye imza atmasından anlaşıldığına göre, gazetenin yazı kurulu müdürlüğü işiyle uğraşıyor, düzenli denecek biçimde her sayıya makaleler de yazıyordu. Makalelerinde, yeniden öğretilmek istenen şeylerde beliren yolda, o işin özellikle Avrupa'daki tarihinden, başlangıcından, gelişmesinden söz ediliyordu. Namık Kemal, düşüncelerinin delillerini şairane üslûbu ile bazı tarih olaylarını ileri sürerek ortaya koyardı. Beyoğlu'nda Fransızca çıkan *Phare de Bosphore* gazetesi ve *Hakayık-ül-Vekayi* gazetesi ile şiddetli tartışmalar yaptı. Bu derli-toplu gazete, sistemli olarak halka hürriyet telkinleri yaptı, hükûmeti tenkit etti.

Yolsuzluklara karşı çetin bir mücadeleye girişti. Mahmud Nedim Paşa sadaretten düşerek yerine Midhat Paşa geçince ceza süresini doldurmadan, yeniden çıkmağa başladı. Gelibolu'ya sürülen Namık Kemal, İstanbul'a döndü, gazetesinin başına geçti. Hükûmetin idaresizliğini, padişahın kararsızlığını yazan gazete, hükûmeti ve sarayı kuşkulandırıyordu. 30. Sayıda Namık Kemal'in *Reji* başlıklı yazısından ötürü, hükûmet, gazete aleyhine dava açtı. *Vatan yahut Silistre* piyesinin Gedikpaşa tiyatrosunda temsili (1 nisan 1873) üzerine gösteri yapan halkın, hürriyet şarkıları söyleyerek İbret gazetesine gelmesi ve bıraktıkları bir teşekkür mektubunun gazetede yayımlanması üzerine İbret bir daha çıkmamak üzere kapatıldı. Yazarları tutuklandı. Daha sonra da sürgüne gönderildi. İbret, çağının en iyi fikir gazetesiydi. Sistemli şekilde yaptığı hürriyet mücadelesi uyarıcı bir etki yarattı. Bu gazetedeki yazılarıyle Namık Kemal, içinde yaşadığı toplumu değiştirmek, onu felâketten kurtarmak istiyordu. Ama, sürgün cezasıyle onun gazetecilik dönemi kapandı. (M)

İBRİ i. (ar. *ʿibrî*). *Esk.* İbranî dininden olan yahudi.

◆ **İbriyûn** çoğl. i. *Esk.* İbranîler, Yahudiler. (M)

İBRİCE burnu, Saros körfezinin kuzey

Rouen fayansı (XVII. yy.)
kalay, Briot'nun eseri (XVII. yy.)
yaldızlı gümüş Launay'ın eseri (XVIII. yy.)

ibrikler

ibriktar gravür

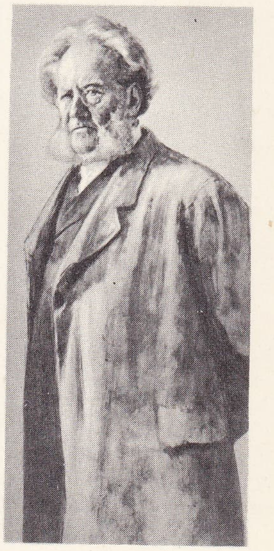

İBSEN
Werenskiold'un eseri
Saint Geneviève kütüphanesi, Paris

kenarında kara çıkıntısı, Edirne ilinin Keşan ilçesi içinde Mecidiye bucak merkezi güneyinde yer alır. (M)

İBRİK i. (ar. *ibrîķ*). Su ve benzeri sıvıları koymağa yarayan, emzikli ve kulplu kap: *Bu tencere niçin kalaysızdır? Bu ibrikteki su niçin bu kadar ılık, bu kadar durgun, bu kadar ağırdır? diyordu* (S.F. Abasıyanık). [Bk. ANSİKL.] || *İbriki mey*, şarap kabı.

— Teşk. tar. *İbrik gulâmı*, Osmanlı devleti zamanında, sarayda leğen, ibrik işlerine bakmakla görevli erkeklere verilen ad. (Genel bir su şebekesinin bulunmaması sebebiyle el yüz yıkamak, abdest almak için leğen, ibrik kullanılırdı.)

— ANSİKL. Tar. Doğu ülkelerinde yaygın olan *ibrik*, daha çok din çevrelerinde kullanılırdı. Tapınaklarda tanrılara kutsal su sunma, putları yıkama, tapınağı temizleme, güzel kokulu sıvılar serpme işleri ibrikle yapılırdı. İbriklerin ağzı, kulpu, kapağı özel bir biçimdeydi. Gümüş, altın, bakır, çeşitli madenler ve topraktan yapılan ibrikler, kullanıldığı yerin durumuna göre sedef, yakut, elmas, zümrüt gibi değerli taşlarla işlenir; ağızları kuş, yılan, geyik gibi değişik hayvanların başlarını andırır biçimde düzenlenirdi. Camilerde gülsuyu serpmek için özel ibrikler kullanılırdı. Abdest almak için yapılan süslü türleri de vardı. Çin, İran, Arabistan, Anadolu'da değişik biçimli ve işlemeli ibrikler yapılırdı. Hacılar, Mekke dönüşünde zemzem getirdikleri zaman tehniyeye gelenlere özel ibriklerden zemzem dağıtılırdı. Ayrıca içki dağıtımına yarayan ibrikler de vardı. Tekkelerde kullanılan ibrikler tarikatın anlayışına göre değişik motiflerle işlenmiş biçimlerde olurdu. İbriğin özel bir leğeni vardı. Bu leğenlerle ibriklerin aynı madenden yapılması özel bir ilgi gösterilir. Süsleri, işlemeleri eş türde olurdu.

Eski konaklarda, porselenden yapılmış, daha çok bitki motifleriyle süslü şerbet ibrikleri, gümüş, altın işlemeli abdest ibrikleri bulundurulurdu. XVI. yy. da osmanlı saraylarında özel olarak yapılmış, çok değerli taşlarla işlenmiş, altın, gümüş abdest ibrikleri, leğenleri vardı. İbriğin tabanına göre leğenin ortasında veya kıyısında *ibriklik* denen özel bir yer yapılırdı. Leğenin su biriken çanağı, üzeri delikli bir kapakla örtülürdü. Böylece ibrikten dökülerek leğene akan su görünmezdi. Bazı ibriklerin ağızları süzgeçli olurdu.

Abdest, içki, gülsuyu ibriklerinin yanı sıra yalnız masaların, büfeleri veya onlara benzer eşyanın üzerinde bulundurulan süs ibrikleri de vardı. Bugün Anadolunun birçok yerinde, işlemeli, bakırdan yapılmış özel abdest ibrikleri kullanılmaktadır. El yıkanırken ibrik tutma ve saraylarda, özellikle padişahların ibriklerini tutmakla, taşımakla görevli kimseler vardı. Bunlara ibriktar denirdi. Tekkelerde bu gibi hizmetleri tarikata yeni giren dervişler görürlerdi. İbrikler özel yerlerde saklanırdı. (M)

İBRİKÇİ i. (*ibrik*'ten *ibrik-çi*). İbrik taşıyan veya tutan kimse. Bk. İBRİKTAR. (M)

İBRİKGAGALI bls. i. Külrengi ve beyaz tüylü kuş türü; başının üstünde uzun ve siyah bir sorgucu vardır. (İbrikgagalı bir çeşit balıkçıl kuşudur; kocaman ve şişkin gagasından dolayı *kaşıkgaga* da denir. Tropik Amerika'da yaşar. İlmî adı *Cochlearius cochlearius*. Balıkçıgillerden.) [L]

İBRİKSİ KIKIRDAK bls. i. Anat. Bk. ARİTENOİT.

İBRİKTAR veya **İBRİKDAR** i. (ar. *ibrîķ* ve fars. *-dār*, tutan'dan *ibrîķ-dār*). *Esk*. Saraylarda ve konaklarda ibrikle su dökmekle görevli kimse.

— Teşk. tar. *İbriktar usta*, Osmanlı devletinde hükümdar sarayının harem dairesinde görevli kadınlardan (kalfalardan) birinin adı.

— ANSİKL. Sarayda birçok *ibriktar* vardı, fakat padişahın leğen ibrik işine doğrudan doğruya «ibriktarbaşı» (ser ibrikî) bakardı. İbrikçilerin başı olan ibriktarbaşıya daha sonraları «ibrikdar gulmı» da dendi. İbriktarın görevi hükümdarın eline su dökmek, istediğinde içecek su vermek ve hükümdarın saray dışında bir yere gidişinde abdest ve su kaplarını taşımaktı. Büyük devlet adamlarının konaklarında da bulunan ibriktarların görevleri aynıydı. (M)

İBRİŞİM i. (fars. *ebrişüm*'den). İpeğin bükülmesiyle elde edilen iplik: *İbrişim örmüyorlar / Sevmişim vermiyorlar* (Halk türküsü).

— Zool. *İbrişim kurdu*, ipek böceği.

— ANSİKL. *İbrişim*'den püskül, kumaş ve kese gibi şeyler yapılır. Bükülmüş ipek iplikler, ipek ipliklere nazaran daha kuvvetli olduğu için kumaşlar çoğunlukla ibrişimle dikilir. (M)

İBRİZ i. (ar. *ibrîz*). *Esk*. Saf, katışıksız altın: *Buldu gûya yeni bir mâden-i sîm ü ibrîz / Tuz tütün resme girip oldu hazine lebrîz* (Ziya Paşa). [M]

İRSAN, Vulgata'ya göre «Küçük hâkim»lerden biri. Önce İsrail'i kurtardı, sonra ülkeyi yedi yıl süreyle yönetti (M.Ö. XII. yy.). [L]

İBSAR i. (ar. *başar*'dan *ibṣār*). *Esk*. Dikkatle bakma.

◆ **İbsârî** sıf. *Esk*. Dikkatle bakma ile ilgili. (M)

İBSEN (Henrik), norveçli oyun yazarı (Skien 1828-Oslo 1906). On beş yaşında okulu bırakarak eczacı çırağı olarak hayatını kazanmağa başladı; bir yandan da kendi kendini yetiştiriyor ve ilk oyunu *Catilina*'yı yazıyordu (1850). 1850'de Oslo'ya gitti, lise bakaloryasını veremedi ama yazmağa devam etti, sonunda hekim değil yazar oldu. Çeşitli gazetelerde ve Bergen Millî tiyatrosunda (1851) yazar olarak çalıştı; Danimarka ve Almanya'daki bir inceleme gezisinden sonra sahne yönetmeni oldu. 1857'de, Oslo'daki Noraks tiyatrosu yönetmenliğine getirildi, fakat bu tiyatro 1862'de kapandı. Henüz Dehlenschläger'in romantik geleneğini sürdüren ilk oyunları bu döneme raslar: *Fru Inger til Östraat* (Östraat'lı Bayan İnger) [1853]; *Gildet Po Solhaug* (Solhaug'da Bayram) [1856]; *Haermaendene po Helgeland* (Helgeland Savaşçıları) [1858]. *Kongsemnerne* (Taş Peşinde Koşanlar) [1863] adlı eserinin kazandığı başarıdan sonra bir gezi bursu kazanarak 1864'de Danimarka, Almanya ve Avusturya'ya gitti. İtalya'da dört yıl kaldıktan sonra Dresden'e yerleşti. 1891'e kadar Norveç'e dönmedi.

İtalya'dayken, 1864'te Prusya'nın Danimarka'ya saldırısı ona İskandinav'cılığın çöküşü gibi geldi, düştüğü hayal kırıklığı içinde en önemli eserlerinden ikisini yazdı: Kierkegaard'ın etkisi sezilen *Brand* (1866) ile en çok sevilen ve en çok Norveç özelliklerini taşıyan eseri *Per Günt* (Peer Gynt) [1867]. Bu iki oyun, İbsen'in sanat hayatında bir doruk noktasıdır. Tamamen sahne için düşünülmüş bir oyun olmayan *Kejser og Galilaeer*'den (İmparator ve Celile) [1873] sonra İbsen'in eserleri yeni bir yön kazandı. Münih'teki radikal ortamın, özellikle G. Brandes'in etkisiyle, İbsen bir «tartışma» sanatına doğru yöneldi. Bundan sonra İbsen, birçok meseleye elatan bir toplum ve ahlâk tenkitçisi olarak görülür: *Samfundets Stötter*'de (Toplumu Ayakta Tutanlar) [1877] gelişme çağındaki kapitalizmin ahlâksızlığını, *Bir Bebek Evi*'nde (Et Dukkehjem) [1879] kadının durumunu, *Hortlaklar*'da (Gengangere) [1882] irsiyet kanunlarını, *Bir Halk Düşmanı*'nda (En Folkefiende) [1882] siyasî cehaleti dile getirir. Fakat İbsen'in sanatı yalnız toplum meselelerini yansıtmakla kalmaz, onların ötesinde kişisel meselelere de eğilir. Son oyunları tezlerden çok kişiler çevresinde gelişir, bunlarda natüralist teknik, oyun kahramanında yansıtılan ahlâkî ve metafizik endişeyle iyice bağdaşmıştır. İbsen, «benim işim soruları ortaya koymaktır, cevapların bulmak değil» diyordu. Eserlerinin en değişik ve en çarpıcılarından olan *Yabanördeği* (Vildandan) [1884] yalanın hayattaki önemini ortaya koyar. *Rosmersholm* (1886), *Denizden Gelen Kadın* (Fruen fra Havet) [1888], *Hedda Gabler* (1890), *Yapı Ustası Solness* (Bygmester Solness) [1892], *Küçük Eyolf* (Lille Eyolf) [1894], *John Gabriel Borkmann* (1896) ve *Biz Ölüler Uyanınca* (Naar vi Döde Vaagner) [1899] psikolojik derinliği ve gitgide büyüyen bir kötümserliği dile getirir.

İbsen'in elli yıllık bir dönemi kaplayan eserleri, yazarın ahlâkî ve felsefî gelişimini yansıtır. Tarihî trajedilerden, burjuva dramlarına ve şiirli oyunlarına kadar İbsen'in bütün eserlerinde aynı oyun kurma ustalığı görülür. Tiyatronun ya «bir hayat dilimi»nin donuk görüntüsünü veren bir natüralizme, ya da ancak seçkin bir aydınlar azınlığına anlaşılabilecek bir sembolizme yöneldiği bir dönemde İbsen, canlı ve dramatik bir düşünce tiyatrosu kurmayı başardı. Hattâ bu yüzden, beylik yollara başvurmakla suçlanmıştır. Fakat bütün Avrupa'da yarattığı etki bununla açıklanabilir. (L)

İBŞAR i. (ar. *büşr*'den *ibşār*). *Esk*. İyi ve sevinilecek bir haber verme, müjdeleme.

◆ **İbşârât** çoğl. i. *Esk*. Müjde vermeler, müjdelemeler. (M)

İBŞİHİ (Bahaddin Ebül Feth Muhammed), mısırlı arap edibi (Garbiye, Mısır 1388- ? 1446). Fıkıh ve nahiv ilmi ile ilgili öğrenimini Garbiye'de yaptı. Mekke'ye hacca gitti (1412). Celaleddin Bulkînî'nin derslerine devam etmek için sık sık Kahire'ye gitti. Gerbiye şehrinde babasının yerine hatip oldu. Ayrıca edebiyat çalışmalarında bulundu. Eserleri: *El Mustatraf fi Külli Fennin Müstezraf* (Bütün Bilgileri Kapsayan Yeni Şeyler); *Etyâk-ül Ezhâr alâ Sudur-il Enhâr* (Irmak Kaynaklarındaki Çiçeklerin Gerdanlıkları); *Tezkiret-ül Ârifin ve Tebsıret-ül-Mustabsırın* (Yorumcuların Uyarımı ve Ariflerin Tezkiresi). [M]

İBŞİR HÜSEYİN PAŞA. Bk. HÜSEYİN PAŞA *İbşir*.

İBŞİR MUSTAFA PAŞA. Bk. MUSTAFA PAŞA *İbşir*.

İBTAL i. Bk. İPTAL.

İBTAR i. (ar. *ibtār*). *Esk*. Esirgeme, yoksun bırakma. || Çocuksuz bırakma. || Kesme, ayırma, bölme. || Güneş, doğu ufkunun tam üstünde olduğu zaman yapılan ibadet. || Karar verme, bir meseleyi halletme. (M)

İBTİDA i. Bk. İPTİDA.

İbtidaname, Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin büyük oğlu Sultan Veled'in, içinde türkçe beyitler bulunan farsça, dinî, tasavvufî ahlâkî eserinin adı. Sultan Veled'in bir kısım türkçe beyitleri «selçuklu beyitleri» adı ile geçen yüzyıldan beri bilinmekteydi. İbtidaname'deki türkçe beyitlerin sayısı çeşitli yazmaların karşılaştırılmasından da anlaşıldığı gibi 76 beyitten ibarettir. İbtidaname üstünde önce rus bilginlerinden M. Martinovitz incelemelerde bulunmuş ve bulabildiği beyitleri 1917'de yayımlamış ve Rusçaya tercüme etmiştir. Bundan sonraki araştırma Veled Çelebi tarafından yapılmış ve *Divan-ı Türkî-i Sultan Veled* adı altında 1925'te basılmıştır. Daha sonra Mecdud Mansuroğlu da Sultan Veled'in türkçe manzumeleri üstünde çalışmış ve bu arada 1958'de neşrettiği *Sultan Veled'in Türkçe Manzumeleri* adlı eserinde İbtidaname'nin türkçe beyitlerini de tenkit etmiştir.

İbtidaname'deki türkçe beyitler, türk dili incelemeleri bakımından mühimdir. XIII.yy.-daki bu metinler daha sonraki anadolu türkçesi ürünlerindeki yazı sisteminin bu devreye göre farklı olduğunu göstermektedir. Bu beyitler XIII. yy. Anadolu Türkçesinin en eski devrini temsil etmektedir. (M)

İBTİDAR i. (ar. *beder* veya *büdūr*'dan *ibtidār*). *Esk*. Bir işe başlama. || *İbtidar etmek* (veya *eylemek*), işe başlamak: *Tab'ında bir neşât-ı garib eyler ibtidar* (Tevfik Fikret.) [M]

İBTİGA i. (ar. *beġā*'dan *ibtiġā*). *Esk*. İstek, gaye, arzu. || *İbtiga-en-li merzat-lâh*, Tanrı'nın iznini isteme. || *İbtiga'yı te'vil*, sözü değiştirme, başka anlama çekme çabası. (M)

İBTİHÂC i. (ar. *behcet*'ten *ibtihāc*). *Esk*. Sevinme, sevinçli olma. (M)

İBTİHAL i. (ar. *bühl*'den *ibtihāl*). *Esk*. Yalvarma, niyaz: *Saklıyor çehre-yi şemavatı / Beşerin çeşm-i ibtihalinden* (Tevfik Fikret). [M]

İBTİHAS i. (ar. *bahş*'den *ibtihāş*). *Esk*. Araştırma, sorma, soruşturma. (M)

İBTİKÂ i. (ar. *bükā*'dan *ibtikā*). *Esk*. Ağlama: *Bir ibtikâ-yı hazânisi aşk-ı sahhârın* (Tevfik Fikret). [M]

İBTİNÂ i. (ar. *binā*'dan *ibtinā*). *Esk.* Bir tartışma veya davada doğruluğuna inanılır bir desteğe dayanma. ‖ Konuyu bir şey üzerine kurma.

◆ **İbtinâen** zf. *Esk.* Dayanarak. (M)

İBTİSÂM i. (ar. *besm*, gülümseme'den *ibtisām*). *Esk.* Gülümseme, gülümseyiş: *Solgun, çökük yanaklarının isfirârına /Âid lebinde şübheli, dalgın bir ibtisâm* (Tevfik Fikret). ‖ *İbtisâm etmek*, gülümsemek, tebessüm etmek: *Güller gibi meyl-i ibtisâm et / Dağ-ı dile çare bul, merâm et* (Abdülhak Hâmid). [M]

İBTİSÂR i. (ar. *başar*'dan *ibtişār*). *Esk.* Kalp gözüyle görme, bir şeyin gerçek yüzünü kavrama: *Fakrımla ben de zâir-i zî-ibtisâr idim* (Recaizade Ekrem). [M]

İBTİYÂ i. (ar. *bey*ᶜ, satma'dan *ibtiyā*ᶜ). *Esk.* Para karşılığında bir şeye sahip olma, satın alma. (M)

İBTİZAL i. Bk. İPTİZAL.

İBYİZÂZ i. (ar. *beyāż*'dan *ibyiżāż*). *Esk.* Beyaz olma, ağarma. (M)

İBYKOS, M.Ö. VI. yy.da yaşamış yunanlı şair ve müzikçi. Büyük Yunanistan'ın Rhegion bölgesinde doğdu. Uzun süre, Sisam hükümdarı Polykrates'in sarayında yaşadı. Korinthos yakınlarında haydutlar tarafından öldürüldüğü söylenir. İbykos, içinde daha çok aşk şarkıları bulunan yedi şiir kitabı yazdı; bunlardan ancak birkaç bölüm günümüze kadar gelebilmiştir. (L)

İBZA veya **İBDA** i. (ar. *bıḍāᶜa*, sermaye > *ibḍāᶜ*'dan) Huk. *Esk.* Bir kimsenin, kârı tamamen kendisine ait olmak üzere başkasına sermaye vermesi. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *Esk.* *İbza* yoluyle verilen sermayeye *bizaa*, bunu veren kimseye *mübzi*, bunu alan kimseye de *müstebzi* denir (Mecelle md. 105). Kârın tamamı sermaye sahibine ait olur. Bu da bir «şirketi akd»dir. Müstebzi, hukuken vekil durumundadır. Kâr mübzi'e ait olduğu gibi, vekil durumunda olan müstebzi'nin kusuru olmaksızın meydana gelen zarar da ona aittir. Mübzi ölürse, ibza işlemi feshedilmiş olur. Ortaklardan her birinin, bir şirkete dahil malvarlığını ibza etme yetkisi vardır (Mecelle md. 1379). Mutlak mudarebede de, mudarip, konan malı, ibza edebilir (Mecelle md. 1414). [M]

İBZÂL i. (ar. *ibẕāl*). *Esk.* Sakınmadan bolca verme, yapma, kullanma: *Yavaş yavaş miyarını kaybederek ibzâl ile sürülmüş kırmızı boyalar altında bu çehrelerin sırlarını görmeğe çalışıyordu* (H.Z. Uşaklıgil). ‖ *İbzâl etmek*, cömertçe vermek, söylemek, yapmak, kullanmak.

◆ **İbzâlkârâne** zf. *Esk.* Bol olarak, bolca. (M)

İCÂ i. (ar. *vecaᶜ*'dan *īcāᶜ*). *Esk.* Ağrıtma, acı ve ıstırap verme. ‖ *İcâ etmek*, ağrıtmak, acı vermek. (M)

İCA, Peru'da şehir, idare bölgesi merkezi, Lima'nın güneydoğusunda; 34 200 nüf. Sulama ile yapılan pamuk tarımı ve bağcılık sayesinde ticaret gelişmiştir. Yakınında hurmalıklar. — *İca idare bölgesi*, 212 100 nüf. (L)

İCAB i. Bk. İCAP.

İCÂB i. (ar. *ᶜucb*'dan *iᶜcāb*). *Esk.* Şaşırtma, hayrete düşürme. (M)

İCABET i. (ar. *icābet*). Bir çağrıyı yerine getirme: *Fakat son zamanlarda, Kumandan Cafer Tayyar Bey ecnebilerin verdiği teminat üzerine vukubulan davete icabetle İstanbul'a gitmiş* (Atatürk). ‖ Bir buyruk veya isteğe uyma, muvafakat etme, razı olma. ‖ *İcabet etmek*, (çağrı üzerine) gitmek: *Onun davetine icabet etmeyi ne kadar isterdim.* ‖ Bir buyruk veya emre uygun olarak hareket etmek.

— *Esk.* *İcâbet-i makrun*, kabul edilmiş, kabul edilebilir (dua). ‖ *Ümmet-i icâbet*, müslümanlar.

◆ **İcabetgâh** i. *Esk.* Kabul etme yeri. ‖ *İcabetgâh-ı ilâhî*, Tanrı'nın duaları kabul ettiği yer. (M)

İCABÎ sıf. (ar. *icāb*'dan *icābī*). İcapla ilgili olan. ‖ Olumlu.

— Huk. *İcabî ihtilâf*, bir uyuşmazlığın çözümü konusunda, bir'den fazla yargı merciinin kendisini görevli ve dolayısıyle yetkili kabul etmesi üzerine meydana gelen ihtilâfa denir. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. Belli bir yargı manzumesi içinde yer alan yargı mercileri arasındaki *icabî* görev uyuşmazlıkları, o manzume içinde çözümlenir. Bu mümkün ve kolaydır, çünkü son sözü söyleyebilecek bir üst yargı mercii bulunmaktadır. Buna karşılık, değişik yargı manzumeleri arasında çıkabilecek görev uyuşmazlıklarının çözümü, bu manzumeler birbirinden bağımsız olduğu için, oldukça zordur. Bu bakımdan anayasa, adlî, idarî ve askerî yargı yerleri arasındaki görev ve hüküm uyuşmazlıklarını çözümlemekle görevli bir uyuşmazlık mahkemesini öngörmüştür. Esasen, yine Anayasa gereğince, yargı mercileri, bakmakla görevli oldukları davaları çözümlemekten kaçınamayacaklarına göre, böyle bir uyuşmazlık mahkemesinin düzenlenmesi zorunludur. Türkiye'de, halen uygulanmakta olan 1945 tarihli ve 4788 sayılı Uyuşmazlık Mahkemesi Kurulması Hakkında kanun ile icabî görev ihtilâfları, Anayasanın gereklerini tam olarak karşılayamamakla beraber şu şekilde çözüme ulaştırılmaktadır: «İdare veya askerlik yargı yerleri tarafından çözülmesi gerekli bir davaya bakmağa genel, aynı adliye mahkemeleri kendilerini görevli gördükleri takdirde, bakanların veya valilerin haklı görecekleri istekleri üzerine danıştay savcısı, görev konusunun Uyuşmazlık Mahkemesinde incelenmesini isteyebilir». Bunun için, önce idarenin genel mahkemede ve en geç, mahkemenin ilk oturumunda görev itirazında bulunmuş ve mahkemenin de görevli olduğuna karar vermiş olması şarttır. Uyuşmazlık Mahkemesi kanunu, davaya bakan mahkemenin görev itirazını kabul etmesi, temyizin bu kararı bozması halleriyle, bakan veya valinin itirazı üzerine danıştay savcısının yapacağı işleri ayrıntılarıyle düzenlemektedir. Ancak Kanun idarî yargı yeri önünde görev itirazında bulunursa yine uyuşmazlık mahkemesine gidip gidilemeyeceği hususunda bir hüküm koymaz, üstelik Anayasada belirtildiği gibi yargı yerleri arasında bir uyuşmazlığı şart görmekte, danıştay savcının kararını yeterli saymaktadır. Uyuşmazlık mahkemesi, itirazın önüne gelmesi üzerine, davanın esasına girmeksizin, sadece görevli mercii belirtmekle yükümlüdür. (M)

İCABİYE i. (ar. *icāb*'dan *icābiyye*). *Esk.* Bk. GEREKİRCİLİK.

İCAD i. Bk. İCAT.

İCÂDE veya **İCÂDET** i. (ar. *cūd*'dan *icāde* veya *icādet*). *Esk.* İyi yapma, iyi işleme. ‖ Cömertlikle verme. ‖ Geçer akçe verme. (M)

İCÂLE i. (ar. *cevelān*'dan *icāle*). *Esk.* Gezdirme, dolaştırma. ‖ *İcâle-i esb*, atı dolaştırma. ‖ *İcâle-i fikir*, düşünüp taşınma. ‖ *İcâle-i kalem*, yazı yazma. (M)

İCÂLET i. (ar. *ᶜacele*'den *ᶜicālet*). *Esk.* Çarçabuk yapılan iş veya bulunan şey. ‖ Elkitabı.

◆ **İcâleten** zf. *Esk.* Acele ile, derhal, çarçabuk. (M)

İCÂM i. (ar. *ᶜacem*'den *iᶜcām*). *Esk.* Arap alfabesinde harflerin noktasını koyma, noktalama. (M)

İCAM çoğl. i. (ar. *eceme*'den *icām*). *Esk.* Ağaçlıklar, çalılık yerler, korular. (M)

İCAP veya **İCAB** i. (ar. *vücūb*'dan *icāb*). Gerek, lüzum: *Ger yoksa anı kabule esbab / Reddetmeye de görülmez icab* (Abdülhak Hâmid). ‖ *İcap etmek*, gerekmek, lâzım gelmek: *Ben bu karşılaşmadan icap ettiği kadar memnun değildim* (A. H. Tanpınar). *Fakat işte bugün koskoca bir delikanlıydı ve bir baltaya sap olmak icap ediyordu* (Sabahattin Ali). ‖ *İcap ettirmek*, gerektirmek: *Fakat şimdi izahına başlayacağım mesail kongre müzakerâtını kısa kesmeyi icap ettiriyordu* (Atatürk). ‖ *Esk.* *İcâb-ı maslahat*, işin gereği.

— DEY. *İcabına bakmak*, gereğini yerine getirmek: *Siz üzülmeyin derhal bu işin icabına bakarız. Tekl.* Bir kimseyi ortadan kaldırmak, yok etmek.

— Huk. Sözleşmenin kurulması için yapılması gereken irade beyanlarında zaman itibarıyle önde geleni. (Bk. ANSİKL.) ‖ *İcaba davet.* Bk. ANSİKL. ‖ *İcabın geri alınması.* Bk. ANSİKL. ‖ *Umuma yapılan icap.* Bk. ANSİKL.

— Mant. Bk. OLUMLAMA.

— ANSİKL. Huk. *İcap*, varması gerekli bir irade beyanıdır. Bununla bir kimse, diğer bir kimseye, bir sözleşme yapılmasına ilişkin bir teklifte bulunur ve karşı taraf da bunu kabul edecek olursa, sözleşme kurulmuş olur (bk. KABUL). Yapılmış olan beyanın icap sayılması için sözleşmenin bütün esaslı noktalarını kapsaması gereklidir. Aksi halde bir icaptan değil de *icaba davetten* söz edilir. Ancak icabı yapan kimsenin, bazı hallerde, bazı noktaların karşı tarafın kabul beyanıyle veya daha sonra tayin edilmesine izin vermesi de mümkündür.

İcap, kural olarak icabı yapanı bağlar. Buna icabın bağlayıcılığı denir. Ancak bazı hallerde icap bağlayabilir. Borçlar kn. md. 7'de düzenlenen bu durum iki halde söz konusu olmaktadır: **1.** icabı yapan, bununla bağlı olmayacağını açıklar. Msl. «serbestimizi korumak kaydıyle», «hiç bir taahhüt altına girmeksizin» veya «lüzum ifade etmemek şartıyle» gibi kayıtlar, icabı yapanın, icabı ile bağlı olmak istemediğini gösterir. Ancak, bazı hallerde bu kayıtlar, bir icabın değil de bir icaba davetin varlığını da gösterebilir. Bu iki durumdan hangisinin söz konusu olduğu yorum meselesidir; **2.** icabın bağlayıcı olmadığına ilişkin bir hüküm bulunmamasına rağmen, beyanın niteliğinden durumun böyle olduğu anlaşılır.

İcabın, icabı yapanı bağlama süresi, bunun süreli veya süresiz olmasına göre farklıdır. İcabı yapan kimse bununla ne müddet için bağlı kalacağını belirtmişse, bu müddet süreli̇dir. Borçlar kn. md. 3'e göre, icabı yapan bu sürenin geçmesine kadar icabı ile bağlıdır. Bu müddet içinde kabul haberi gelirse sözleşme kurulur, aksi halde bağlılık sona erer. Buna karşılık, icapta her hangi bir süre belirtilmemişse, süresiz icap söz-konusu olur. Bu durumda da, icabın hazır olan kişilere yapılması ile hazır olmayan kişilere yapılmasında icabın bağlama süreresi farklı olacaktır. İcap, icabı yapanın yanında bulunan bir kişiye veya onun temsilcisine yapılmışsa, hazırlar arasındaki icaptan söz edilir. Borçlar kn. md. 4'e göre, telefonla yapılan icaplar da hazırlar arasında yapılmış bir icaptır. Bu şekilde hazırlar arasında yapılan icabın derhal kabul edilmesi gerekir. Aksi halde bağlanma sona erer. Derhal'den maksat, kabulün sözleşme görüşmelerinin bitimine kadar olmasıdır. İcabı yapan kimsenin yanında bulunmayan bir kimseye yapılması halinde hazır olmayan kişiler arasındaki icaptan bahsedebilir. Bu halde bağlama süresinin ne olacağı Borçlar kn. md. 5'te gösterilmiştir. Buna göre süresiz ve hazır olmayan kimselere yapılan icapta üç unsur göz önünde tutulur. İcabın karşı tarafa varması, karşı tarafın normal düşünme süresi ve kabul için yolda geçecek gerekli süre. Bu üç sürenin toplamı, hazır olmayan kişilere yapılan süresiz icabın bağlama süresidir. Bu sürenin geçmesi ile icabı yapan bağlı kalmaktan kurtulur. Bunun bir istisnası, kabul haberinin zamanında yollanmasına rağmen, yolda gecikmesidir. Bu halde, karşı tarafın durumdan haberi olmadığı için, icabı yapan kabul haberinin geç geldiğini derhal karşı tarafa bildirmezse, sözleşme, kabul haberi geç gelmesine rağmen yine kurulur.

● *İcaba davet*, icaptan farklı olarak, sözleşmenin bütün unsurlarını kapsamaz; sadece karşı tarafı icap yapmağa sevketmek için yapılır. Borçlar kn. md. 7'ye göre, gazeteye mutat olarak verilen ilânlar, tarife ve fiyat listesi gönderilmesi, icaba davettir. Bu icaba davet üzerine karşı tarafın irade beyanı bir icap olur ve icaba davet eden kimsenin bunun üzerine yaptığı beyan da kabuldür.

● *İcabın geri alınması.* İcap, karşı tarafa varınca, yapanı bağlar. Bu sebeple kural olarak icabı yapan kimse, ancak icabı karşı tarafa varıncaya kadar icabından geri döner. Ancak Borçlar kn. md. 9, bazı hallerde varmadan sonra da geri almayı kabul etmiştir. Bu maddeye göre, geri alma haberi, icaptan daha sonra karşı tarafa varmakla beraber, karşı taraf geri alma haberini, icaptan daha önce öğrenmişse, yine icaptan dönülmüş sayılır.

● *Umuma yapılan icaplar.* İcap belirli bir kişiye değil de, genel olarak herkese veya belirli bir zümreye yapılmışsa, umuma

yapılan icaptan söz edilir. Umuma yapılan icabın en çok görülen şekli, fiyat göstererek mal teşhiridir (Borçlar kn. md. 7).

◆ **icabât** çoğl. i. *Esk.* Gerekli olan şeyler, icaplar: *Heyeti Temsiliye kararile son günlerde vukubulan tebligat tamamen alınmış ve icabâtı yapılmış mıdır?* (Atatürk). *Kâtiplerin ketum, avukatlarla tabiplerin mahremiyete riayetkâr olmaları da meslekî ahlâk icabâtındandır* (Ziya Gökalp).

◆ **icaben** zf. *Esk.* Gerekli olarak, ister istemez.

◆ **icabında** zf. Gerekince, gerekli olduğu zaman: *İcabında geç vakitlere kadar çalıştığımız oldu.* (M)

İCAR i. (ar. *ecr*'den *icār*). Kiraya verme, verilme ‖ Kiralanan bir şey için ödenen ücret, kira. ‖ *İcar etmek* (veya *icara vermek*), kiraya vermek, (birine) kiralamak.

— Huk. Bk. KİRA. (M)

İCARE veya **İCARET** i. (ar. *ecr*'den *icāre* veya *icāret*). *Esk.* Gelir, irat, ücret. ‖ Kira karşılığı alınan veya ödenen para. ‖ Kira olarak Vakıflar idaresine veya devlete ödenen para.

◆ **icarât** çoğl. i. *Esk.* Kira olarak alınan gelirler, iratlar. (M)

İCARELİLER çoğl. i. (ar. *icāre*'den türk. *icare-li-ler*). Ask. *Esk.* Osmanlı devletinde yeniçerilik zamanında yerli kulu piyadesinin bağlı bulunduğu beş sınıftan ücretli topçu sınıfını meydana getiren bölüm. (İcareliler sınır boylarındaki şehir ve kalelerde bulunurdu. Bunları devlet merkezinden gönderilen ve eyalet paşalarının emrinde görev alan subaylar [topçu ağası] yetiştirirdi.) [M]

İCARETEYN ikil i. (ar. *icāre*'den *icāreteyn*) Huk. *Esk.* Vakıf binaların kiraya verilmesinde uygulanan bir yol. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Esk. huk. Özellikle İstanbul ve yakınlarında büyük yangınlarda, sayısı oldukça fazla olan vakıf binalar harap olunca, bunların vakfın kendi gelirinden onarılmasına imkân kalmamıştı. Bu vakıf gayrımenkuller, yapılacak onarım giderlerini kira ücretine mahsup etmek üzere, «icare-i vahide» ile, isteyen şahıslara kiralanabilirdi. Fakat, «icare-i vahide» ile kiralanan vakıf mal, kiracının ölümü ile mirasçısına intikal etmiyordu. Kira süresi sona erdikten sonra da, eski kiracının rüçhan hakkı yoktu. Vakıf gayrımenkul başkasına da kiralanabilirdi. Bu durumda da, harap olan vakıfları kiralamak ve onartmak için fazla istekli çıkmıyordu. Bu durum, çeşitli toplumsal sebeplerle, arazisinin büyük bir kısmı vakıf haline getirilmiş olan şehirlerin harap durumda kalmasına yolaçıyordu. Bu sebeple, binası harap olan ve tamir edilmesi için de bir çare bulunmayan vakıflar için, *icareteyn* usulüne başvuruldu. Vakıf gayrımenkulün kıymetine yakın bir meblağ, «satış bedeli» olarak değil de, peşin ödenmiş bir kira bedeli olarak «kiracı» olmayı kabul eden kimseden alınıyor ve buna *icarei muaccele* deniyordu. Fakat yapılan muamelenin «satış» olmadığını göstermek ve kiracıya devredilen gayrımenkulün, vakıf niteliğini kaybetmesini önlemek için de, her yıl *icarei müeccele* adı verilen bir bedel alınıyordu. Peşin alınan icarei muaccele ve her yıl alınan icarei müeccele dolayısıyle, bu usûle, «iki icare» anlamına gelmek üzere, icareteyn adı veriliyordu. Her yıl icarei müeccele adı verilen bir bedelin alınması, vakıf gayrımenkulün üstünde zamanaşımı iddialarını önlüyor; aynı zamanda, kira sözleşmesinin her yıl yenilendiği iddiasına bir dayanak hazırlayarak «görünüş»ün kurtarılmasını sağlıyordu. Çünkü süresiz olarak ve hattâ mirasçılara da geçmek üzere bir kiracılık hakkının doğumunu, fıkh'ın ve hanefî mezhebinin olağan hükümleri ile açıklamak ve olağan hukuk zihniyetine sığdırmak mümkün değildi. İcareteyn usulü XVI. yüzyılın sonlarından itibaren ortaya çıktı. İcareteyn usulüne gidilebilmesi için, hâkimden izin alınmaması gerekiyordu. Gayrımenkulü bu şekilde, icareteyn usulü ile devralan kimseye *mutassarrıf* deniyor ve şeran, kiracının ölümü ile kira sözleşmesi son bulacağı halde «mutasarrıf»ın ölümü, hususî kanun ve esaslara tabi bir «intikal»e yolaçıyordu. Mutasarrıf, «rakabe»si, mülkiyeti vakfa ait sayılan gayrımenkulü başkasına kiralayabiliyor ve «ferağ» edebiliyordu. Ancak, mutasarrıfın, icareteyn muamelesinden doğan hakkını başka bir kimseye ferağ edebilmesi için mütevellinin izni gerekirdi. Mirî arazi üstündeki «tasarruf hakkı» gibi, icareteynli vakıf gayrımenkul üstündeki «tasarruf hakkı» da gitgide mülkiyet hakkının muhtevasını kazanmağa doğru bir gelişim gösteriyordu. 21 Şubat 1328 (1910) tarihli Gayrımenkul Malların İntikaline Dair kanun ile, gerek mirî, gerek vakıf arazideki hakkın mirasçılara intikali hemen hemen bugünkü hukukta olduğu gibi düzenlendi. Burada fıkh'ın genel ve olağan kurallarına göre bir mirasçılık değil, devlet reisinin iradesi, kanun ve örf ile düzenlenebilen bir intikal olduğu kabul edilmiş ve bu sebeple de feraiz kurallarından ayrılma yoluna gidilmiştir.

Cumhuriyetten sonra, muhteva bakımından mülkiyete yaklaştığı halde, «görünüş»ü kurtarmak için «kiracılık» olduğu söylenen bu durum, şu şekilde tasfiye edildi: 1935'te yürürlüğe giren Vakıflar kanunu, icareteynli vakıf gayrımenkullerin, «taviz bedeli» karşılığında mutasarrıfa devredilmesi kuralını getirmekteydi. Esasen, ekim 1926'da yürürlüğe giren Türk Kanunu Medenîsi gereğince yapılacak bir «nitelendirme» icareteynli vakıf üstündeki tasarruf hakkının, mülkiyet hakkı olarak kabul edilmesini gerektiriyordu. 2762 sayılı ve 5 haziran 1935 tarihli Vakıflar kanunu «bu kanunun neşrinden sonra vakıf mallar mukataaya ve icareteyne bağlanamaz» kuralını getirdi (md. 26) ve eski icareteynli ve mukataalı vakıf gayrımenkullerin tasfiyesi için de, şu esasları koydu: mevcut mukataalı toprakların veya icareteynli gayrımenkullerin mülkiyetleri, icare veya mukataaların yirmi misli bir taviz karşılığında mutasarrıfına geçirilir (md. 27). Taviz bedelinin, icarei müeccelenin yirmi misli oluşu, Med. kn. md. 755'teki «gayrımenkul mukellefiyeti»nin değerini hesaplama usulüne uygundur. Esasen, mülkiyetin doğrudan doğruya mutasarrıfa geçtiği esası kabul edilince, taviz bedeli de bir çeşit «gayrımenkul mükellefiyeti» olarak kabul edilebilirdi. Fakat, aynı kanunun 29. maddesinden, Vakıflar kanununun yürürlüğe girmesinden itibaren on yıl geçinceye kadar, kanunkoyucunun, mülkiyetin mutasarrıfa geçirilmesi için «taviz bedeli»nin ödenmiş olmasını aradığı anlaşılmaktadır. Bu on yıllık süre, 21 haziran 1945 tarihli *Resmî Gazete*'de yayımlanan 13 haziran 1945 Tarihli ve 4755 Sayılı kanunla, on yıl daha uzatıldı. Bu yirmi yıl geçtikten sonra, taviz bedelini ödeme borcu ancak «kanunî ipoteğe bağlı bir şahsî borç» haline gelir ve «mutasarrıf» icareteynli gayrımenkul üstünde kesinlikle mülkiyet hakkını kazanır (md. 29). Bu yirmi yıllık süre geçtiğine göre, artık icareteynli vakıf gayrımenkullerin mülkiyeti mutasarrıflarına geçmiş ve vakıf ile ilişkisi kalmamıştır. Yargıtay, bir içtihadı birleştirme kararı ile, icareteynli vakıf gayrımenkullerin kazandırıcı yıllanma (zamanaşımı) ile kazanılmayacağını belirtmiştir. Ancak, bu kararı da şöyle anlamak gerekir: kazandırıcı yıllanma süresi, vakıf gayrımenkulün mülkiyetinin mutasarrıfa geçeceği; diğer bir deyişle, Vakıflar kn. md. 29'da belirtilen 20 yıllık sürenin dolacağı ana kadar işlemez. Bu andan sonra, eğer gayrımenkul, mutasarrıf veya mirasçıları adına tescil edilmiş değilse, Medenî kanunda düzenlenen kazandırıcı yıllanmanın diğer şartları da varsa, artık bu gibi gayrımenkullerin kazanılmasına bir engel olmamak gerekir (md. 639). [M]

İCARİA i. Eski Dünya'nın tropik bölgelerinde yaşayan yaban arısı; genellikle kat kat petekli, üstü açık, kâğıtsı bir yuva yapar. (Zarkanatlıların *vespidae* familyasından.) [L]

ichneumon

İCAT veya **İCAD** i. (ar. *vücūd*'tan *icād*). Yeni bir şey yaratma eylemi: *Zira bütün icatlarımız hakikatte mevcut şeylerin keşfinden ibarettir* (A. Ş. Hisar). *Telgrafın icadı.* (*Eşanl.* BULUŞ.) ‖ Gerçekmiş gibi gösterme çabası, bu çabanın sonucu, yalan. ‖ *İcat etmek*, ilk olarak yeni bir şey yaratmak: *Gutenberg matbaayı icat etti. Mec.* Olmayan bir şeyi varmış gibi göstermek: *Bahaneler icat etmek.*

— DEY. *İcat çıkarmak*, herkes tarafından yadırganan yeni ve garip bir davranışta bulunmak, yadırganan bir yol tutmak. ‖ *Gâvur icadı.* Bk. GÂVUR.

— *Esk. Âlem-i îcâd*, bütün yaratılmış olan varlıklar. ‖ *Îcâd-ı akl-ı insânî*, insan aklının icadı. ‖ *Îcâd-ı bedâyi*, güzel şeyler yaratma. ‖ *Nev-îcâd*, yeni icat edilmiş.

— Ed. Yeni bir konuyu, yeni bir düşünceyi zihninde tasarlama.

— Hitabet. İnandırmak amacıyle ortaya konacak araçları araştırma ve seçme. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Hitabet. *Hitabet*'in üç bölümü olan *icat, düzenleme* ve *söyleyiş*'ten birincisi için söylenecek şeyleri bulmaktır. İcat edilecek bu araçlar şunlardır: 1. öne sürülen fikirlerin doğruluğunu tanıtlayan *kanıtlar;* 2. dinleyenlerin sevgisini uyandıran *töreler;* 3. gönülleri kazanan *tutkular.*

◆ **icadgerde** veya **icadkerde** sıf. *Esk.* İcat edilmiş. (M)

İCÂZ i. (ar. *icāz*). Ed. *Esk.* Sözü kısa ve özlü olarak söyleme. (*Zt.* İTNAP.) ‖ *İcaz yoluyle*, az sözle çok şey ifade ederek. ‖ *İcaz-ı harf*, anlamı bozulmamak şartıyle cümleden bir kelime veya kelime grubunun çıkarılması. ‖ *İcaz-ı hasr*, az sözle çok şey anlatma. ‖ *İcaz-ı kasr*, sözde hiç bir değişiklik olmadığı halde anlamın zengin olması. ‖ *İcaz-ı makbul*, başka sözleri veya açıklamayı gerektirmeyen ifade. ‖ *İcaz-ı muhil*, sözün, anlamı belirmeğe yeterli olmayacak kadar kısa olması. ‖ *İcaz-ı takdir*, sözden, düşünüldükçe etraflı anlamların çıkması. ‖ *İcaz-ı tazammun*, sözün, hiç bir değişiklik yapılmayacak kadar mükemmel olması.

◆ **icâzâne** zf. *Esk.* Sözü kısaltarak, icaz yoluyle. (M)

İ'CAZ i. (ar. *ʿacz*'den *iʿcāz*). *Esk.* Âciz bırakma. ‖ Şaşırtma, şaşkınlık içinde bırakma. ‖ Bir benzerinin yapılması imkânların dışında olma. ‖ Sözü herkesi şaşırtacak ve bir benzeri meydana getirilemeyecek derecede ustalıkla kullanma. ‖ *İ'câz-kâr*, herkesin yapamayacağı şekilde eser meydana getiren; sözü ustalıkla kullanan ‖ *İ'câz-kârâne*, bir yarışmada herkesi âciz bırakacak şekilde. ‖ *İ'câz-nümâ*, olağanüstü ustalıkla eserler meydana getiren, mucize yaratan: *Haste-i nâtıkaya ruhfezâdır hâmen / Zat-ı İsa gibi i'câz-nümâdır hâmen* (Koca Ragıb Paşa). ‖ *Hadd-i i'câz* (veya *mertebe-i i'câz*), güzel söz söylemenin en üst derecesi. (M)

İCAZA CORONEL (Jorge), ekvadorlu romancı (Quito 1906). *Huasipungo* (Küçük Sefer) [1934] adlı romanıyle ün kazandı; bu eserde, ülkesinde tarım işçisi olarak çalışan amerika yerlilerinin yaşadığı güç şartları ve topraklarını terketmemek için isyan edişlerini anlatır. Öteki romanlarında da yerlilerin bu yoksul hayatlarından ilham alır: *En Las Calles* (Sokaklarda) [1935]; *Cholos* (Karışmış Kanlar) [1937]; *Huatrapamuscas* (1948). Son eserlerinde, yine ülkesindeki toplum kavgalarının ve tutkuların yapmacıklığını işler (*Quito'lu Adam* [1958]; *Eski Masallar* [1960]). [L]

İCAZET i. (ar. *cevāz*'dan *icāzet*). İzin. ‖ Bir kimseye belirli bir öğrenimden geçtiğini veya bir işte çalışabilecek nitelikte olduğunu bildirmek üzere verilen belge, diploma. ‖ *İcazet almak*, izin almak. Diploma almak: *Üç sene sonunda icazetini almış, bu sefer de «seyahat» emriyle karşılaşmıştır* (N. Araz).

— Din. Hadis usulü ilminde hadisin veya hadis kitabının rivayetine izin verilmesi anlamına gelir. (İcazet rivayet yollarından biridir. İcazet verene *muciz*, icazet alana da *mucaz* denilir. Muhaddislere ait biyografi kitaplarında bu bakımdan «o hem muciz ve hem de mucaz idi» deyimi sık sık geçer.)

— Eğ. *Esk.* Medresede dersiamların öğrencilerine verdikleri mezunluk belgesi.

— Hat. Bir yazı türü. Bk. HATT-ı *icazet.*

— Huk. Bir üçüncü kişinin veya bazı özel durumlarda doğrudan doğruya ilgili işleme taraf olan kimsenin rızasının eklenmesine muhtaç olan işlemlerde, sonradan alınan muvafakata verilen ad. (Bk. ANSİKL.) ‖ *İcâzet-i kavliye*, sözle izin verme. ‖ *İcâzet-i lâhika*, izni olmadığı halde yapılmış bir şeye sonradan izin verme.

— Teşk. tar. *İcâzet-i küllî*, osmanlı serdar ve sefirlerine savaşa girme, resmî yazışmalar yapma gibi işler için verilen tam yetki. (Bu yetkiyi alan kumandan veya şerif, yap-

ması için görevlendirildiği iş hakkında merkeze danışmaksızın, devletinin çıkarlarını göz önünde tutarak dilediğince ve kendi aklının erdiğince görevini yerine getirmeğe çalışır.)

— ANSİKL. Huk. Mahdut ehliyetsizlerin, kendilerini borç altına sokacak işlemlerin geçerli olabilmesi için, kanunî temsilcinin, ya baştan veya işlem yapıldıktan sonra bu işlemi onaylaması gerekir. İşte, kanunî temsilcinin, mahdut ehliyetsiz yaptığı işleme sonradan onayını vermesine *icazet* denir. Bu icazet verilinceye kadar yapılan işlem askıdadır. Yani geçerli ya da geçersiz olacağı ancak icazetle belli olacaktır. İcazet verilince işlem geçerli olacak, tersi durumda ise nihaî olarak hükümsüz kalacaktır. Ancak karşı taraf Med. kn. md. 394/II'ye göre, kendisinin veya hâkimin tayin edeceği bir süre içinde icazetin verilmesini isteyebilir. Bu müddet içinde icazet verilmezse, bağlı olmaktan kurtulur.

Bunun yanında yetkisiz temsilcinin yapmış olduğu işleme, temsil edilenin sonradan rızasını vermesi de icazettir. Aynı şekilde, hata, hile ve ikrah hallerinde, iradesi bozuk olan taraf da, sonradan rızasını verirse sözleşme icazet ile düzeltilir.

● *Eski hukukta icazet.* Hükümsüzlüğün çeşidine göre, bazı işlemlere icazet verilerek sonradan düzeltilmesi ve hüküm doğurur bir hale getirilmesi imkânı vardır. Ancak, hükümsüzlük çeşitleri ve kullanılan terimler bakımından, bütün tarihî gelişim göz önünde tutulursa, terminoloji birliğine rastlanmaz. Bazen aynı mezhep içinde bile terimlerin farklı kullanıldığına rastlanılabilir ve tarihî gelişim boyunca bütün islâm mezhepleri dikkate alınırsa, durum daha da güçleşir. Malikî, şafiî ve hanbelî fıkıhlarında (nikâh işlemi dışında), kabul edilmeyen fesat müeyyidesi hanefî mezhebinde kabul edilmiştir. Fasit işleme icazet verilmez. İşlemin fesattan ârî olarak yeniden yapılması gerekir. Bâtıl olan bir işleme de icazet verilmez. Meselâ, akıl hastalığı veya küçüklük dolayısıyle temyiz kudretinden yoksun olan kimse, iyileştikten veya büluğa erdikten sonra, yaptığı işleme icazet veremez. Bâtıl ve fasit işlemlerin icazetle düzenmemesine rağmen, hanefî mezhebinde bir çeşit özel fesat hali meydana getiren ikrahta, ikrahın etkisi altında yapılan işleme icazet verebilme imkânı vardır. Bir bakıma bugün kullanılan askıda hükümsüz işlemlere karşılık olan mevkuf işlemler ile, bunun bir çeşidi olan ve bugün kullandığımız terimlerle yetkisiz bir kişinin yaptığı tasarruflar demek olan fuzulî tasarruflara icazet verilebilir. Gayrımümeyyiz olanın yaptığı işlemin icazet ile düzelemeyişine karşılık bâliğ olmayan mümeyyizlerin (mümeyyiz küçük), tıpkı bugünkü hukukta olduğu gibi yaptıkları bazı işlemlere icazet verilebilmesi mümkündür. Yine bugünkü hukukta olduğu gibi mümeyyiz küçüklerin mutlak surette yararlarına olan (nefini mahz olan) işlemler ve karşılıksız kazandırmalar, icazet aranmaksızın geçerli olur. Kesin olarak mümeyyiz küçüğün zararına olan (zararı mahz olan) işlemler ise, icazetle düzeltilmez, bâtıldır. Küçük büluğa erdikten sonra da, zararı mahz olan işlemlerine icazet verilemez. Fakat, büluğundan sonra bu işlemleri tekrar yapabilir. Malikî mezhebine göre sarhoşun yaptığı işlemler geçerlidir, fakat bağlayıcı değildir; gayrılâzım'dır. Sarhoşluktan sonra icazet verilirse, bağlayıcı olur. İcazet, «marazı mevt»te yapılan ölüme bağlı tasarruflar için de söz konusu olabilir. Marazı mevt, ölüme yolaçan, ölümle sonuçlanan son hastalıktır. Marazı mevt sırasında, terekenin üçte birinden (sülüs) fazlasını borç altına sokacak bir ölüme bağlı kazandırma yapılmışsa, üçte biri aşan miktar için, mirasçıların icazet vermeleri gerekir. İcazet, geçmişe etkili (makable şamil) olarak sonuç doğurur. Mecellede, fuzulî olarak yapılan işlemlerde sonradan icazet verilmesinin, baştan vekâlet verilmesi gibi sonuç doğuracağı belirtilmiştir (md. 1453): «İcazeti lâhika vekâleti sabıka gibidir». (M)

İCAZETNAME blş. i. (ar. *icâzet* ve fars. *nâme*'den *icâzet-nâme*). İcazet verildiğini gösteren belge.

— Eğ. *Esk.* Medresede öğretim görmüş kimselere verilen diploma.

— Hat. Güzel yazıda ustalığını ispatlamış olanlara verilen diploma veya izin belgesi. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Hat. Bir kimsenin *icazetname* alması için belirli çalışma dönemlerini tamamlaması gerekir. Öğrenci icazetname alabilmek için eski ustalardan birinin yazısını takliden yazar; hocası talebenin taklitte başarılı olduğunu görürse, öğrencisinin yazdığı bu yazının altına, kendisine yazı yazmak için izin verdiğini bildiren bir iki cümle yazar ve kendi adını ekler. Bundan sonra öğrenci yazacağı yazıların altında imzasından önce «ketebehu...» (bu yazıyı ... yazdı) sözünü kullanmağa hak kazanır. Bu yüzden, bu diplomanın bir adı da «ketebe kıtası»dır. İcazet almadan yazı yazılmaz. İcazet alınırken bir toplantı yapılır, buna *icazet cemiyeti* denir. Bu toplantı genellikle bir camide yapılırdı. İcazetname geleneği XV. yy. hattatlarından Abdurrahman-ı Sâbıg tarafından konulmuştur. (M)

İCBAR i. (ar. *cebr*, zor'dan, *icbâr*). Zorlama, birini isteğine aykırı bir işe sevk etme, [...] zorunda bırakma: *Mutlaka bunun icbar ve tazyik altında söyletildiğini kabul ederim* (Atatürk). ‖ *İcbar etmek*, zorlamak birine istemediği bir işi zorla yaptırmak.

— *Esk. İcbâr-ı nefs*, nefsine zorla hâkim olma. (M)

İCEL, V. yy.ın ikinci yarısında Anglların şefiydi. Mercie sülâlesinin kurucusudur. Angl kralı, belki de bütün Angllar kralı ünlü germen kahramanı Offa'nın torunuydu. (L)

İCELAND, İzlanda'nın İngilizce adı. (L)

İCENİ. Esk. coğ. Roma Britanyası'nda (Cesar Flavia'sı) halk. İceni halkı bugünkü Norfolk idare bölümünde yaşadı. 58'e doğru memleketleri roma birlikleri tarafından eyalet haline getirilince, kraliçeleri Boudicca yönetiminde komşu halklarla birlikte ayaklandılar (60). Camalodunum, Londinium (Londra) ve Verulamium'u ele geçirdikten sonra Suetonius Paulinus'un birlikleri tarafından ezildiler (61). [L]

İCERYA i. Dünyanın her tarafında yaygın bitkicil böcek. (Eşkanatlıların *coccidae* familyasından.)

— ANSİKL. *İcerya Aegyptiaca*, Afrika ve Küçük Asya'da, incir ağacında yaşar: *İ. Seychellarum*, şeker pancarına ve limon ağacına saldırır; *İ. Purchasi*, kahve, incir, limon, portakal v.b. ağaçlarının üzerinde gelişir. Bu böcek bazen bir âfet halini alabilir; buna karşı böcek yiyen başka bir böcekle (*Novius Cardinalis*) başarılı bir şekilde savaşılabilir. (L)

İCHNEUMON i. (yun. *ikhneumon*). Böcekbil. Tırtıllarda asalak yaşayan böcek. (Türce zengin olan bu cins, zarkanatlıların *ichneumonidae* familyasının örnek tipidir.)

— Memeliler. Firavunsıçanının ilmî adı.

— ANSİKL. Böcekbil. *İchneumon*'lara «titrek sinekler» de denir. Yetişkin böcek, zarkanatlıların çoğu gibi, çiçeklerde yaşar. Kurtçuklarının ise tarıma büyük yararı dokunur: ichneumon'un dişisi, karın kısmının sonundaki burgu yardımıyle yumurtalarını tırtılların içine bırakır. Yumurtalardan çıkan kurtçuklar konağını yiyerek yaşar ve sonunda onu yok eder. Onun için ichneumon'lar faydalı böceklerdir. (L)

İCHNEUMUNİDAE çoğl. i. Böcek yiyen, zarkanatlı, delici böcekler familyası; ichneumon'larla benzerlerini kapsar.

— ANSİKL. *İchneumunidae* familyası birçok cinse ve türe ayrılır. Başlıca cinsleri: *bassus, cryptera, dolichomitus, hemiteles, ichieumon* v.b. (L)

İCHTEGEM, Belçika'da (Batı Flandre, Ostende idare çevresi) komün, Ostende'ın güneydoğusunda; 57 000 nüf. Tarımpazarı. Kısmen roman üslûbunda kilise. (L)

İCHTYDORULİTE i. (fr. *ichtyodorulite*'ten). Fosil halinde bulunan çeşitli balıkların dikenimsi iğnelerine verilen ad. (L)

İCHTYOBDELLA i. Balık sülüğünün ilmî adı; vücudu iki kısma ayrılır; ön tarafı dar, arka tarafı daha geniştir; uçta bulunan iki çekmen iyice belirgindir. (*İchtyobdellidae* familyasının örnek tipi.) [L]

İCHTYOMİS i. Orta Peru'da yaşayan balık avcısı sıçan. (L)

İCHTYOPHİS i. Ayaksız amfibyum; başlıca türü *İchtyophis glutinosus* Seylan'da yaşar; boyu 27 sm'yi bulur. (Ana ichtyophis yuvasında yumurtladıktan sonra yumurtalarına sarılarak onları korur.) [L]

İCHTYOPTERYGİİ çoğl. i. Paleont. Eskiden iktiyozorlar denilen fosil sürüngenler sınıfına verilen ad. (L)

İCHTYOPTERYGİUM i. Bugün tabiatta pek yaygın olan bir balık yüzgeci tipi; bu yüzgeçlerin kılçıkları, dipteki bir veya birkaç parçaya yan yana bitişiktir. (*Archipterigium* ve *brachiopterigium* terimlerine karşıt olarak kullanılır.) [L]

İCHTYORNİS i. Sürüngen hayvan özelliği taşıyan, ağzı dişli fosil kuş; Kuzey Amerika'da, Kansas'ta, tebeşir tabakasında bulunur; en iyi bilinen türü (*İchtyornis dispar*) güvercin büyüklüğündeydi. (Aynı çağda yaşamış olan *hesperornis*'in tersine, çok iyi gelişmiş olan göğüs ve kanat kemikleri, bu hayvanın çok iyi uçtuğunu gösterir.) [L]

İCHTYOSARCOLİTES i. Paleont. Üst Tebeşir devrinden kalma rudistes grubunun *caprinidae* familyasından ikiçenetli yumuşakça. (Bunlarda sabit çenek koni biçiminde uzun, serbest çenek ise sarmaldır.) [L]

İCHTYOSPONDYLUS i. Fosil balık omuru. (L)

İCHTYOSTEGİDAE çoğl. i. Paleont. Çok ilkel amfibyumlar familyası; Grönland'da devonyen şistlerinde Jarwick tarafından bulunan bu fosil hayvanların bacakları, saçakyüzgeçli balıkların yüzgecine, sırt - kuyruk yüzgeçleri, kafatası kemikleri ise balıklarınkine benzer. (Bilginlerin çoğu dört ayaklı bütün canlıların bu hayvanlardan türemiş olabileceğini kabul etmektedir.) [L]

İCÎ (Adudüddin Abdurrahman bin Ahmed, El—), islâm filozof ve kelâm bilgini (Fas, İg 1281 - Şebenkâre 1355). Zamanının ünlü bilginlerinden kelâm ve felsefe okudu. Bir ara kadılık ve müderrislik yaptı. İlhanlı veziri Ebu Said'e hocalık etti. Sonra Şiraz'a gitti, bir süre de orada kadılık ve müderrislik görevlerinde bulundu. İcî'nin felsefesinde akılcı kelâm görüşü ağır basar. Felsefesinin ana konusu Tanrı'nın birliği, genel nitelikleri, *vâcib* (gerekli olan), *cevher* (töz) ve *âraz*'dır (ilinek). Ona göre Tanrı, *vacibülvücud*'dur (kendi kendini gerektiren, varlığını yalnız kendine borçlu olan). Evrenin, evren içinde yer alan bütün varlık türlerinin yaratıcısıdır (Sânî-i âlem). Tanrı'dan başka her şey yaratılmış ve yok olucudur (mahlûk ve fânî). Tanrı görücü, bilici, duyucu ve diridir (basîr, alîm, samî ve hay). Belli bir olgunluk, yükseliş basamağına ulaşan (kemal'e eren) herkese görünür. İçinde bulunduğumuz âlem, Tanrı sırlarının görünüş alanıdır. İcî'nin birçok eseri vardır; bunlar arasında en önemlisi yüzyıllar boyunca medreselerde ana kitap olarak okutulan *El - Mevakıf fi İlm - il - Kelâm* (Kelâm Bilgisinde Aşamalar) adını taşıyanıdır. (M)

İCİK i. «Bütün ayrıntılarıyle, iç dışı» anlamında *iciği ciciği* deyiminde geçer. Bk. CICIK. (M)

İCİL KEDİASI, Batı Sahra'da (Müslüman Moritanya cumhuriyeti) kütle, Fort - Gouraud'nun doğusunda. Önemli demir filizi yatağı. (L)

İCKES (Harold Leclaire), amerikalı devlet adamı (Frankstown Township, Pennsylvania 1874 - Washington 1952). 1907'de avukatlığa başladı ve liberal fikirleriyle tanındı: Roosevelt'in içişleri bakanı (1933 - 1946) ve New Deal'in yöneticisi oldu. 1946'da başkan Truman ile çıkan bir anlaşmazlık sonucu görevinden ayrılmak zorunda kaldı. (L)

İCL i. (ar. *ʿicl*). *Esk.* Erkek buzağı.

— Din. *İcl-i Sâmirî*, Musa zamanında Sâmirî adında birinin yaptığı ve Tanrı olduğunu iddia ettiği buzağı heykeli.

◆ **İcle** i. *Esk.* Dişi buzağı. (M)

İCL, Kuzey Arabistan'da aşiret. İcl'in ceddi bin Lucaym'dı ve aptallığı ile ün kazanmıştı. Bekr bin Vail ile Tamim kabileleri arasında yapılan savaşlarda icl kabilesi Bekr tarafını tuttu. Halid bin Cafer'i öldürmüş olan Haris bin Zalim'i bu kabile uzun süre korudu. İcl'ler Hanzele bin Selebe yönetiminde Zu - Kar savaşında büyük bir rol oynadı. İran hücumlarına başarılı bir şekilde karşı koydular. Hanzele iran kumandanı Calabazin'i ödürttü. Halid bin Velid'in İranlılarla yaptığı Ülleys savaşında icl aşi-

reti iranlıların yanında savaştı (634). 644'te Nihavend civarında Kalat'ın müslümanlar tarafından alındığı sırada, bu bölge yaşayanlar arasında icl aşireti de vardı. (M)

İCLÂ i. (ar. *cilā*'dan *iclā*). *Esk.* Ayrı düşürme, uzaklaştırma, sürme. || Cilâlama, parlatma. || *İclâ etmek*, uzaklaştırmak: *Necran Yahudilerini dahi Kûfe'ye nakil ve iclâ etti* (Cevdet Paşa). || *İclâ-yi vatan*, yurdundan uzaklaştırma. || *Nefy ü iclâ*, sürgün etme. Sürgün ve uzaklaştırma. (M)

İCLÂL i. (ar. *celāl*'den *iclāl*). *Esk.* Ağırlama, ikram, hoş tutma. || Büyüklük, kudretlilik, ululuk. || Kadın adı.

◆ **İclâlen** zf. Büyükleyerek, ululayarak, saygı göstererek.

◆ **İclâlî** sıf. *Esk.* Ağırlama, ikram ile ilgili. || Büyüklük, ululuk, kudretliliğe uygunluk. (M)

İCLÂS i. (ar. *cülūs*'tan *iclās*). *Esk.* Hükümdarlığa geçirme, tahta çıkarma. || Oturtma: *Yarı sahn-i suffa-i gülzâra iclâs eyledim* (Naci). || *İclâs ettirmek*, tahta çıkarttırmak. (M)

İCLÎ (Ebu Mansur), lakabı **Kisf** («parça»), peygamberlik idiasında bulunan arap mutasavvıfı (VIII. yy.). Taraftarları, düşmanlarını boğarak öldürdüklerinden, İclî Ebu Mansur'a boğucu anlamına gelen EL - HANNAK lakabı da verilmiştir. Ali'nin soyundan Ebu Cafer el-Bakır Muhammed'i imam olarak tanıdı. Fakat sonradan kendisinin peygamber olduğunu ilân etti. Ona göre islâm şeriatının hükümleri artık kaldırılmıştı. Kur'an'da LII, 44. ayetine dayanarak gökte iken Allah'ın elinin kendisine dediğini ve yeryüzüne bir peygamber olarak indirdiğini ileri sürdü.

İnançlarını yaymak için düşmanlarını öldürmeyi, karılarını ve mallarını müsadere etmeyi uygun gören Ebu Mansur İclî, Irak valisi Yusuf bin Ömer tarafından yakalanarak idam edildi. (M)

İCMÂ i. (ar. *cem*'den *icmā*). Dağınık unsurları bir araya toplama, toparlama. || Din bilginlerinin bir konuda birlik olmaları: *Âyetle, hikmetle, icmâl ile tecrübeyle, ibretle mübeyyendir ki...* (Namık Kemal). || *İcmâ-ı ümmet*, din bilginlerinin, dinî bir konuda aynı düşünceye varmaları, hemfikir olmaları: *Fakat bu da yeni meydana çıkmış bir mesele olduğu halde icmâ-ı ümmet ile karar altına alınmıştır* (Cevdet Paşa). *Mec.* Kamu, halk.

— Huk. *Esk.* İslâmiyette Kur'an ve hadisin açıklamadığı (hükmi şer'î) üstünde birbirine yakın zamanlarda yaşamış müçtehitlerin birleşmesi. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *Esk.* Ana kaynaklar olan «kitap» ve sünette, ibadetlere ve hukukî meselelere ait hususlarda bir açıklık yoksa, *icmâ* söz konusu olur. Gerekli şartlara sahip müçtehitler bir husus üzerinde birleşirlerse *amelî* (veya *kavlî*) *icmâ* meydana gelir. Bir kısım müçtehitlerin verdiği hükmü, diğer bazı müçtehitlerin öğrenmelerine rağmen susmaları sonucunda da *icmâı sükûtî* meydana gelir. İcmâ, hakkında naslarda hüküm bulunmayan bir konuda, bir hukuk kaynağı, bir delil sayılır. (Bk. DELİL.) İcmâın kitap, sünnet ve hanefî mezhebine göre, kıyasla birlikte bir delil olduğunu kabul edenler, buna dayanak olarak «Ümmetim dalâlet, sapıklık üzerinde toplanmaz, ittifak etmez, görüş birliğine varmaz» anlamındaki bir hadis naklederler. Ashaptan sonra gelen tabiîn, sahabenin bir konu üstündeki ittifakını delil (hüccet) saymışlardı. Müçtehit bile olsalar halkın bir konuda fikir birliğine varması kitap ve sünnetin açık hükümlerini kaldırmaz. Sünnî mezheplerde icmâ, kitap ve sünetten sonra önemli bir kaynak sayılmaktadır. Dört sünnî mezhebinin müçtehitlerinin ana kaynaklarda açık bir hüküm bulunmayan meselelerde oybirliği sağlaması oldukça zorken, şiî ve haricî müçtehitlerinin oybirliği de aranırsa, üstünde icmâ olan bir husus bulmak büsbütün zorlaşır. Bu durumda bazı sünnî fakihlerin ileri sürdüğü fikir, oybirliği aranan müçtehitlerin bidatçi olmamasıdır. Bu şekilde, icmâın şartları kolaylaştırılmak, oybirliğine varması aranan müçtehitlerin çevresi sınırlandırılmak istenmiştir. Genellikle, sahabe devrinden sonra icmâa örnek göstermek kolay değildir. Maliki mezhebinin kurucusu sayılan İmam Malik, medinelilerin icmâının bütün müslümanları bağladığı fikrini ileri sürmüştür. Bu görüş kendi çağına aittir. Bugün üstünde oybirliği meydana gelmiş bir konu örnek olarak verilmek istenirse, farz namazların rekât sayısı gösterilebilir. Aslında, burada icmâdan çok bir nas vardır. ünkü Hz. Muhammed'in buyruğuyle, namazların rekât sayısı belirtilmiştir. Kur'an'ın bir ayetinin yorumu veya bir hadisin sıhhatı üstünde oybirliğine varılması da, naslar üstünde icmâ sayılabilir. Sahabenin ve daha sonra gelenlerin üstünde ittifak ettikleri hususların hemen hepsi, *nas üstünde icmâ*'dır. Hattâ hanbelî mezhebinin kurucusu sayılan İmam Ahmed ibni Hanbel, bunların dışında icmâın meydana geldiği rivayet edilen durumları şüphe ile karşılamıştır. Zahirî mezhebinin önde gelen temsilcilerinden olan ibni Hazm'ın da, ancak nas üstünde icmâı kabul ettiği söylenir. İmamiye mezhebine bağlı müçtehitlerin, hakkında nas bulunmayan bir feri mesele üstündeki ittifakları, İmam'ın da zımnî rızasına sahip olduğu kabul edilerek icmâ sayılmıştır. Ancak, nasıl sünnî olan bir hukukçu (fakih), bir konu üstünde icmâdan söz edebilmek için bir şiî müçtehidinin ittifakını aramazsa, şiî-imamî mezhebinde de yalnız şiî müçtehitlerinin oybirliği aranır. On iki imamın sekizincisi olan İmam Ali Rıza, ulemanın (bilginler), üstünde oybirliğine vardıkları bir konunun, kuşkusuz olarak kabul edileceğini söylemiştir. Ancak, şiî-imamî hukukçularının icmâ anlayışıyle sünnî hukukçuların icmâ anlayışı arasında şu noktalarda fark vardır: Hz. Muhammed'in ölümünden itibaren, On ikinci imam'ın gaybetine (bk. GAYBET) kadar olan devrede, imamların söz ve davranışları da nas gibidir. Şu halde zamanın imamının buyruğuna aykırı olan ve onun katılmadığı bir konuda, bütün insanlar oybirliğine varsalar bile, bunun hukuk kaynağı olarak değeri yoktur. Nasıl kitap ve sünnet, icmâ ile iptal edilemezse, On iki imam da masumdurlar, hatadan ve çirkin işlerden korunmuşlardır: onların dışında icmâın değeri olamaz. İcmâ, başlıbaşına bir delil değil, imamın zımnî rızasına, tasvibine mazhar olduğu için bir delil sayılır. İcmâ bir hukuk kaynağı, bir delil olarak kabul edilmekle birlikte, pratik bakımından bu kurumun işlemesi güçtür.

◆ **İcmâî** sıf. İcmâ ile ilgili.

◆ **İcmâen** zf. İcmâ-ı ümmet yoluyle. (M)

İCMÂD i. (ar. *cümūd*, donma'dan *icmād*). *Esk.* Gaz, sıvı ermiş katı cisimleri katı hale getirme, dondurma. || *İcmâd-ı mâ*, suyun dondurulması. (M)

İCMÂL i. (ar. *cümle*'den *icmāl*). *Esk.* Bir sözü fazla teferruata ve derinine inmeden genel ve ayırıcı özelliklerini belirtecek şekilde kısaca ifade etme, özet. || Uzun bir hesabın özü. || Eski gazetelerde, başta yazılan ve o günkü siyasî durumu özetleyen makale. || *İcmâl etmek*, özetlemek, kısaltmak: *Ahmet Cemil'in ilk hasıl ettiği fikri zihnimde bu birkaç kelime ile icmal etmişti* (H.Z. Uşaklıgil). || *Ber-vech-i icmâl*, icmal yoluyle.

— Mal. *Esk. İcmâl defteri*, padişahların haslarını, sancakbeylerinin v.d. toprak sahiplerinin zeamet ve tımarlarını özetlemek suretiyle düzenlenen defter. || *İcmâl hülâsası*, malî işlerde tutulan defter ve hesaplardan kısaltma suretiyle çıkarılan cetvel. || *İcmâl kalemi*, Maliye'de hesapların toplu halde tutulduğu daire. || *İcmâli senevî*, yıllık geliri ve gideri veya sadece gideri toplu ve özet olarak gösteren cetvel. || *İcmâli şehrî*, aylık geliri ve gideri veya sadece gideri toplu ve özet olarak gösteren cetvel.

— Mat. *Esk.* Toplama işlemi.

◆ **İcmâlî** sıf. *Esk.* Toplu ve kısa.

◆ **İcmâlen** zf. *Esk.* Özetleyerek. (M)

İCMALLÛ sıf. (ar. *icmāl*'den osmanlıca *icmāllū*). Mal. *Esk. İcmallû zeamet*, İcmal'de yirmi bin veya daha fazla akçe yazılı tımarlar. (*Kılıç zeamet* veya *icmâllû kılıç zeamet* de denirdi.)

— ANSİKL. Mal. *Esk. İcmâllu zeamet*, yirmi bin akçeden eksik verilemezdi. İcmallû zeametle zeamet arasında, birinin zeametliliğinin bozulması, diğerinin zeametliliğinin bozulabilmesi bakımından fark vardı. Mahlûlden (vârissiz arazi) zeamet ve tımar dağıtılırken, «kılıç hakkı» sayılan bölüm verilir, «hisse» sayılan bölüm ise verilmezdi. (M)

İCOD, Tenerife adasında (Kanarya takımadaları) şehir; 13 500 nüf. (L)

İCOSİUM. Bk. KONYA.

İCOSİUM, Cezayir şehrinin latince adı. (L)

İCRA i. (ar. *cereyān*'dan *icrā*). Yerine getirme, yapma, yürütme: *Hattâ bu vazifeyi icraya mecbur olmamak için bu evden kaçacağını söyledi* (H. Z. Uşaklıgil). *Bizim ev mahkeme; hâkim, bereket versın, acar / Geceden hükmü verir, gündüzün icraya koşar!* (M. Â. Ersoy). *Halk bu hükm-i şer'înin icrasını Hazret-i Ali'den beklemekte idi* (Cevdet Paşa). || — *Esk.* [Su için] Akıtma. || *İcra etmek*, yerine getirmek, yapmak: *Kış âyinlerini kara şaman, yaz âyinlerini ak şaman icra eder* (Ziya Gökalp). Akıtmak || *İcra-i icabî*, gereken işlemin yapılması. || *İcra vekili*, bakan. || *İcra vekilleri heyeti*, bakanlar kurulu.

— Ask. *İcra subayı*, birlik karargâhının çalışma ilkelerini tespit ederek kumandanı ve karargâhı durumdan haberdar eden ve genellikle kurmay başkanın görevlerine benzer biçiminde çalışan görevli subay.

— Banka ve Borsa. Eshamı ne elden çıkarabilen, ne alabilen (satın alma halinde), ne de teslim edebilen (satış halinde), acze düşmüş bir spekülâtör (simsar) hesabına esham satma veya alma.

— Huk. Borçlunun alacaklıya ödemek zorunda olduğu şeyi, adlî bir kuruluş aracılığıyle yerine getirme ve adliyenin bu işle ilgili dairesi: *İcraya vermek. İcra memuru.* || *İcra çeşitleri.* Bk. ANSİKL. || *İcra dairesi.* Bk. ANSİKL. || *İcra dosyası*, takip talebi üzerine icra dairesinin açtığı dosya. (Buna bir numara verilir. Takiple ilgili belge ve yazışmalar bu dosyadadır. İlgililer icra dairesinde dosyayı inceleyebilirler). || *İcra emri*, iflâsı gereken borç, bir ilâma dayanıyorsa, söz konusu ilâmın icrasını sağlamak üzere icra memurluğunca borçluya gönderilen ve borcun ifa edilmesi konusunda ihtar ve emirler ihtiva eden belge. (Bk. ANSİKL.) || *İcra hâkimi.* Bk. ANSİKL. || *İcra harçları*, devletin, icra hukuku sahasındaki faaliyetine karşılık olmak üzere harç pulu yapıştırılmak suretiyle aldığı para. (Bk. ANSİKL.) || *İcra ve iflâs hukuku*, alacaklının, devlet kuvvetinin yardımıyle alacağına nasıl kavuşacağını düzenleyen hukuk dalı. (*Cebrî icra, takip hukuku* da denir.) || *İcra iflâs dairesi* (*Yargıtay*—). Bk. ANSİKL. || *İcra inkâr tazminatı*, itirazın iptali davası sonucunda haksızlığına karar verilen borçlunun, alacaklı lehine hükmolunan borç miktarının yüzde on beşi nispetinde ödediği tazminat. (Borçlu bunu alacaklı talep ederse öder.) || *İcra kefaleti*, takip konusu borcun ödenmesini sağlamak için (daha çok borcun taksitlere bağlanması hallerinde) üçüncü bir şahsın icra memuru huzurunda borçluya kefil olması. (İcra kefaletleri, kanundan dolayı müteselsil kefalet hükmündedir.) || *İcra masrafları*, icra organlarının, icra takibini tam ve doğru bir şekilde yapabilmeleri için harcadığı paralar. (Bk. ANSİKL.) || *İcra memuru.* Bk. ANSİKL. || *İcra organları*, özel olarak, hakların cebren elde edilmesi için kanunun öngördüğü müeyyidelerin uygulanmasıyle ve bu uygulanmadan doğan uyuşmazlıkların çözümlenmesiyle görevli olmak üzere kurulmuş organlar. (Bk. ANSİKL.) || *İcra suçları*, borçlunun borcunu ödemesini sağlamak amacıyle icra ve iflâs kanununca düzenlenen özel icra suçları ve müeyyideleri. (Bk. ANSİKL.) || *İcra takip muameleleri*, icra organları tarafından borçluya karşı yapılan ve borçlunun şikâyet etmemesi üzerine onun aleyhine kesin sonuçlar doğurarak cebrî icranın ilerlemesine hizmet eden muameleler. (Bk. ANSİKL.) || *İcra takibinin iptali.* Bk. ANSİKL. || *İcra takibinin taliki* (*ertelenmesi*). Bk. ANSİKL. || *İcra tebligatı.* Bk. ANSİKL. || *İcra tetkik mercii*, icra dairelerinin yaptığı muamelelerin isabetli ve kanuna uygun olup olmadığını denetlemek ve kanunla kendisine verilen diğer icra işlerine bakmak üzere icra dairesinin üstünde yer alan bir icra organı. (Bk. ANSİKL.) || *İcra tutanağı.* Bk. ANSİKL. || *İcrada avukatlık ücreti.* Bk. ANSİKL. || *İcrada görev.* Bk. ANSİKL. || *İcrada itiraz.* Bk. ANSİKL. || *İcrada itirazın iptali.* Bk. ANSİKL. || *İcrada itirazın kaldırılması.* Bk. ANSİKL. || *İcrada karşılama prensibi.* Bk. ANSİKL. || *İcrada ödeme emri.* Bk. ANSİKL. || *İcrada satış.* Bk. ANSİKL. || *İcrada şikâyet*, icra daireleri-

nin (ve iflâs dairelerinin) İcra ve iflâs kanununa aykırı olan işlemlerinin iptali ve bunların düzeltilmesini sağlamağa yarayan icra iflâs hukukuna özgü bir yol. (Bk. ANSİKL.) || *İcrada takip talebi.* Bk. ANSİKL. || *İcrada taksitle ödeme.* Bk. ANSİKL. || *İcrada yetki.* Bk. ANSİKL. || *İcranın durması,* ilâmlı icrada borçlunun icra emrine karşı koyabilmesi ve takibi durdurabilmesi için elde etmesi gereken karar. (Bk. ANSİKL.) || *İcranın geri bırakılması.* Bk. ANSİKL. || *İcranın iadesi.* Bk. ANSİKL. || *Cebrî icra,* rıza ile ifa edilmeyen borçların devlet kuvveti yardımıyle yerine getirilmesi. Bk. ANSİKL.

— Müz. Bir müzik parçasını meydana getiren notaları ağızla veya bir çalgı ile ses haline getirme, çalma ve söyleme. (Bk. ANSİKL.) || *İcra etmek,* bir müzik parçasını çalmak veya söylemek. || *İcra heyeti,* bir müzik parçasını icra eden topluluk.

— Psikol. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *İcra çeşitleri.* Cebrî icra iki çeşittir; cüzî icra ve küllî icra. Cüzî cebrî icrada, borçlunun karşısında bir veya birkaç alacaklı vardır. Borçlunun, alacaklılarının alacağına yetecek kadar malı haczedilip satılarak alacaklılar tatmin edilir. Küllî cebrî icrada ise borçlunun karşısında bütün alacaklıları vardır ve borçlunun bütün mal varlığı küllî cebrî icraya konu olur. Küllî cebrî icraya genellikle *iflâs* denilmektedir. İcra deyimi kural olarak cüzî cebrî icrayı ifade eder. Yani cebrî icra, icra ve iflâs olarak iki çeşitte düşünülmelidir. İcra (cüzî cebrî icra çeşitleri vardır. Bunlar; 1. haciz yolu ile takip; 2. rehnin paraya çevrilmesi yolu ile takiptir. Haciz yoluyle takip, ilâmlı, ilâmsız ve kambiyo senetlerine mahsus takip olmak üzere üç şekilde yapılabilir.

İlâmlı haciz yolu ile takip, bir ilâm (mahkeme hükmü) dayanak yapılarak girişilen takiptir. Konusu para ve teminattan başka şey olan borçların ifası ancak ilâmlı haciz yolu takip edilerek gerçekleştirilebilir.

İlâmsız haciz yolu ile takip, ancak para ve teminat alacakları için söz konusudur. Takibe geçmek için alacağın bir ilâma bağlanmasına gerek yoktur. Hattâ borçluya ödeme emrinin tebliğ ettirilmesi için alacaklının alacağını kanıtlayan bir belgeyi icra memuruna ibrazına bile lüzum görülmemektedir. Alacaklının elinde bir kambiyo senedi (çek, poliçe, emre yazılı senet) bulunuyorsa, alacaklı kendisine ilâmsız haciz yolu ile takipten daha başka birtakım avantajlar sağlayan kambiyo senetlerine mahsus haciz yolu ile takip prosedürünü takip edebilir. Öte yandan İcra ve İflâs kanunu, kira sözleşmelerinde kira müddetinin sona ermesi veya kira bedelinin ödenmemesi sebebiyle kira sözleşmesinin feshi hallerinde, kiralananın tahliyesini sağlamak üzere ilâmsız bir icra yolu düzenlemiştir.

Alacak bir menkul rehni veya ipotekle temin edilmişse, alacaklının takip edeceği yol, rehnin (ipoteğin) paraya çevrilmesi yolu ile ilâmlı veya ilâmsız takiptir. Bu halde diğer yollara başvurulmaz, öncelikle rehnin paraya çevrilmesi yolunun takip edilmesi gerekir. Alacaklı bu yolu takip ederek alacağının tamamını alamazsa diğer yollara başvurabilir. Bu kuralın istisnaları da yok değildir. Bu istisnalar şunlardır: 1. alacağın bir kambiyo senedine bağlanmış olması; 2. alacaklının rehin hakkından feragat etmesi hallerinde, alacak rehinle (ipotekle) temin edilmiş olsa bile diğer yollardan birinin takibinde kanunî bir sakınca yoktur. Rehinle (ipotekle) temin edilen alacağın faizleri ve senelik taksitleri de diğer yollarla takip edilebilir.

● *İcra dairesi.* İcra teşkilâtı içinde, birinci derecede görevli ve en önemli organdır. Her asliye mahkemesinin yargı çevresinde yeteri kadar icra dairesi bulunur. İşi çok olan yerlerde birden fazla icra dairesi vardır (İstanbul, Ankara, İzmir'de olduğu gibi). Her icra dairesinde zorunlu olarak bir icra memuru bulunur. Ancak işlerin az olduğu yerlerde icra memurluğu görevi Adalet bakanlığınca mahkeme başkâtiplerine de verilebilir.

● *İcra emri.* Uygulamada cebrî icranın çeşidine göre hazırlanmış basılı icra emri örnekleri vardır. Bu örnekler genellikle takip talebi ile birlikte alacaklı tarafından doldurulur ve icra memuru tarafından imzalanarak borçluya tebliğ edilir. İcra emrinin düzenlenmesi için, ilâmın icra dairesine takibe geçilmesi istenerek verilmesi de yeterlidir.

● *İcra hâkimi.* Her icra tetkik merciinde bir icra hâkimi, ihtiyaç duyulan yerde de gerektiği kadar icra hâkimi yardımcısı bulunur. İcra tetkik mercii bulunmayan yerlerde icra tetkik mercii görevini asliye mahkemesi yaptığından, asliye mahkemesi hâkimi aynı zamanda icra hâkimidir.

● *İcra harçları.* Harçlar kanuna göre, bir icra muamelesi için gerekli olan harçların tamamı peşin olarak ödenmedikçe, harca konu olan muamele yapılamaz. İcra harçları çeşitli adlar alır: 1. ilâmlı veya ilâmsız bütün takiplerde alınan ve maktu olan (10 lira) «icraya başvurma harcı»; 2. ilâmsız icra takiplerinde takip talebinde bulunandan alınan ve alacak miktarının belli bir oranına (binde beş) tekabül eden «peşin harç»; 3. icra takibinin başarı ile sonuçlanması sebebiyle; konusu para veya para ile değerlendirilmesi mümkün olan şeyler için icra takibinin değeri üzerinden belli oranda (borcun muhtelif kesitlerde ifa edilmesi dolayısıyle bu kesitlere göre yüzde iki ile yüzde beş arasında değişen) alınan «tahsil harcı» ve konusunun para ile değerlendirilmesi mümkün olmayan icra takiplerinde (msl. çocuk teslimi) alınan «icranın yerine getirilmesi harcı»; 4. icra takibi sonunda değeri belli olanlarda belirli oranda (yüzde iki), değeri belli olmayanlarda maktu (icranın yerine getirilmesi harcının yarısı) olarak alınan cezaevleri harcı. Ayrıca icra tetkik mercilerine yapılan müracaatlar için de harç alınmaktadır. İcra tetkik merciine şikâyet ve itirazın kaldırılması isteklerinde bulunulduğunda maktu (20 lira) «başvurma harcı» icra tetkik merciinin verdiği kararlar için de maktu (15 lira) «karar harcı», icra tetkik merciinde görülen davalarda (msl. istihkak davalarında) belirli oranda harç alınır. Öte yandan her ne sebeple olursa olsun icra takibinden vaz geçilmesi halinde, bunun tutanağa geçirilmesi için vazgeçilen miktara ait tahsil harcının yarısı ödenir. Harçlar, takip için başvurulan icra dairesince alınır.

● *İcra İflâs dairesi* (*Yargıtay*—). Yargıtayın çeşitli daireleri arasında İcra ve İflâs kanununun öngördüğü İcra İflâs dairesi de yer alır. Diğer dairelerde olduğu gibi, Yargıtay İcra İflâs dairesinde de bir başkan ve dört üye ile yeteri kadar yedek üye bulunur. İcra İflâs dairesi Hukuk Genel kuruluna dahildir. Yargıtay İcra İflâs dairesinin görevi: 1. icra tetkik mercilerince verilen ve temyiz edebilen bütün kararları, 2. İcra ve İflâs kanununun uygulanmasından doğan dava, itiraz ve şikâyetler dolayısıyle asliye, sulh ve ticaret mahkemelerinden verilen kararları, 3. Amme Alacaklarının Tahsili Usulü Hakkındaki 6183 Sayılı kanun hükümlerine göre açılacak hacizli mala istihkak ve iptal davalarına ilişkin asliye ve sulh mahkemelerinde verilen hüküm ve kararları temyizen incelemek ve karara bağlamaktır.

● *İcra masrafları.* İcra takibi için gerekli olan iş veya hizmet karşılığı, işi veya hizmeti yapan kişiye ödenir. Meselâ, haczedilen malın korunması için verilen ücret, satış ilân masrafları, posta masrafları, bilirkişi ücretleri, icra hâkim veya memurlarının yol giderleri ve tazminatı, avukatlık ücreti gibi. Masraflar, alacaklı tarafından peşin ödenir. Aksi halde takip talebi hükümsüz kalır. Ancak alacaklı ilk ödenen paradan masrafını alabilir. İcra masraflarından, takip sonunda borçlu olduğu ileri sürülen kişinin gerçekten (takip hukuku bakımından) borçlu olduğu anlaşılırsa, o sorumludur. Takip sonunda her iki taraf kısmen haklı çıkarsa masraf, haklı olma oranlarına göre aralarında paylaştırılır. İcra masrafları için ayrı bir takip yapmağa lüzum yoktur.

● *İcra memuru.* Her icra dairesinde, dairenin işlerini yürütmekle görevli bir icra memuru ve yeteri kadar yardımcısı vardır. İcra memuru ve yardımcıları Adalet bakanlığınca tayin olunur. İcra memuru icra dairesinin zarurî unsurudur. Bu sebeple uygulanmada icra dairesiyle icra memuru veya memurluğu eşanlamda kullanılmaktadır (msl. icra dairesine denecek yerde icra memurluğuna denilmektedir). İcra memuru, kendisinin, karısının veya kocasının, nişanlısının yahut kan ve sıhrî usul ve füruunun veya üçüncü derece dahil olmak üzere bu dereceye kadar olan kan ve sihrî civar hısımlarının kanunî mümessil veya vekili yahut müstahdemi bulunduğu bir şahsın menfaati olan işleri göremez, bu durumda derhal icra tetkik merciini haberdar, etmeğe mecburdur. İcra tetkik merciî müracaat yerinde görürse o işi diğer bir memura, başka memur bulunmayan yerlerde kâtiplerden birine verir. İcra memurları; icra tetkik mercii, adliye müfettişleri ve cumhuriyet savcılarının denetimine tabidirler.

● *İcra organları,* aslî ve fer'i olmak üzere ikili bir ayırıma tabi tutulabilir. Aslî olanlar: 1. İcra dairesi; 2. icra tetkik mercii; 3. Yargıtay İcra iflâs dairesi. Fer'î olanlar ise; 1. genel mahkemeler; 2. savcılar ve adalet müfettişleridir.

● *İcra suçları*'nı işleyenlere karşı para cezası yanında hapis cezası da verilebilmektedir. Ancak bu suçların muhakemesi şikâyete bağlıdır ve şikâyetçinin feragat etmesi veya borcun itfa edildiğinin sabit olması hallerinde, davaya bağlı olarak ceza da düşer. Özel icra suçlarının muhakemesi icra tetkik merciinde yapılır. Yargılama usulü de İcra ve İflâs kanununda özel olarak belirtilmiştir. İcra suçlarının en yaygın örnekleri, mazeretsiz olarak süresi içinde mal beyanında bulunmama ve ticareti terkeden tacirin mal beyanında bulunmasıdır.

● *İcra takip muameleleri.* Bir muamelenin icra takip muamelesi olmasının iki önemli sonucu vardır: 1. icra muamelesi ile zamanaşımı kesilir; 2. tatil ve talik müddetleri içinde icra takip muameleleri yapılamaz. İcra takip muamelelerine misal, ödeme ve icra emri tebliği, itirazın kaldırılması, haciz ve paraya çevirme muameleridir.

● *İcra takibinin iptali.* Hakkında icra takibi kesinleşen borçlu, borcunu icra dairesine ödemişse borcundan kurtulur. Fakat borçlu takibin kesinleşmesinden sonra borcunu icra dairesi dışında ödemişse ve buna rağmen alacaklı takibe devam ediyorsa takibin iptal ettirilmesi gerekir. Elinde İcra ve İflâs kanununun öngördüğü belgelerden biri bulunan borçlu, icra tetkik merciinden takibin iptalini ister. Takibin iptali için borçlunun takibin kesinleşmesinden sonra borcun tamamının ödendiğine dair, İcra ve İflâs kanununda öngörülen belgelerden birine dayanması gerekir. Öte yandan, takip talebiyle alacak hakkında zamanaşımı kesilmesine rağmen takibin kesinleşmesinden sonra da alacak zamanaşımına uğrayabilir. Takip yenilemeye bırakılır ve bu arada son muamele tarihinden itibaren zamanaşımı süresi geçirilirse, alacaklının yenileme talebine karşı tetkik merciinden takibin iptali istenebilir.

● *İcra takibinin taliki* (*ertelenmesi*). Kanunî ertelenme (talik) ve alacaklının iradesine dayanan ertelenme olmak üzere iki şekilde sözkonusu olur. Kanunî ertelenme halleri: 1. borçlunun yakınlarından (karı veya kocası ile karı veya sıhriyet itibarıyle usul veya füruundan) birinin ölümü; 2. borçlunun ölümü; 3. borçlunun tutuklu veya hükümlü olması; 4. borçlunun asker olması; 5. borçlunun ağır hasta olması; 6. borçluya konkordato mühleti verilmesi; 7. Bakanlar kurulunca fevkalâde hallerde icra takiplerinin durdurulması.

Alacaklının iradesine dayanan ertelemede borçlu, alacaklısının kendisine borcunu ödemek için bir mühlet verdiğini gösterir noterden tasdikli veya imzası alacaklı tarafından ikrar edilmiş bir belge ile icra tetkik merciine başvurarak takibin talikine karar verilmesini ister. İcra tetkik mercii şartları yerinde görürse talik kararı verir. Kararında talik süresini açıkça belirtir. Bu sürede icra takip muamelesi yapılamaz.

● *İcra tebligatı.* İcra işlerinde tebligatın büyük önemi vardır. Meselâ, ödeme ve icra emirlerindeki ödeme müddetlerinin başlayabilmesi için, bunların borçluya tebliğ edilmiş olmaları gerekir. Tebligat, PTT aracılığı ile yapılır. Ancak icra tebliğlerinin makbuz mukabilinde icra dairelerince yapılması da mümkündür. Resmî tatil günlerinde icra tebligatı yapılabilir. Bunun için, gerekli posta masrafının posta pulu olarak icra dairesine verilmesi gerekir.

Aksi halde tebligat yapılmaz ve tebligat talebi hükümsüz kalır. Tebligat, Tebligat kanununa göre yapılır. Usulüne aykırı olarak yapılan tebliğ, her zaman batıl sayılmaz. Usulsüz tebliğe rağmen, muhatap tebliği öğrenmişse, tebliğ muteber olur. Bunun için muhatabın tebliği öğrendiğini beyan etmesi gerekir.

● *İcra tetkik mercii.* Kural olarak, her asliye mahkemesinin yargı çevresinde bir icra tetkik mercii bulunur. İcra tetkik merciinde bir icra hâkimi ve yeteri kadar kâtip ve mübaşir görevlendirilmiştir. Ayrıca gerektiğinde icra hâkiminin yanına yardımcılar verilir. Uygulamada icra tetkik mercii hâkimine, icra reisi, yardımcılarına ise icra hâkimi denilmektedir. Bağımsız icra tetkik mercii hâkimi bulunmayan yerlerde o yerin asliye hukuk mahkemesi icra tetkik mercii görevini de yapar. İcra tetkik merciinin görevleri: 1. icra dairelerinin muamelelerine karşı yapılacak şikâyetler ile itirazın kaldırılması taleplerini inceleyerek karara bağlamak; 2. icra dairelerini disiplin bakımından denetlemek ve yetkisinde olan disiplin cezalarını bizzat uygulamak, yetkisi dışındakileri yetkili makama bildirmek; 3. hacizde ve iflâsta istihkak davalarına bakmak; 4. icra iflâs suçlarının büyük kısmına bakmak ve bu suçların cezasını vermek v.b. Ayrıca bazı özel kanunlar da icra tetkik merciine görevler vermiştir.

● *İcra tutanağı.* İcra (ve iflâs) daireleri, yaptıkları muamelelerle kendilerine vaki talep ve beyanlar hakkında bir tutanak düzenlerler. Sözlü olarak yapılan itirazlarla talep ve beyanlar, ilgililer ve icra memuru veya yardımcısı tarafından imzalanır. Her muamele için ayrı bir tutanak düzenlenebileceği gibi takiple ilgili bütün muameleler açılan tutanak kâğıdına geçirilerek imzalanabilir. Ancak bazı muamelelerin tutanakları ayrıca düzenlenir (msl. haciz, ihtiyatî haciz gibi). Tutanaklar aleniyeti sağlar. Hukuken korunmağa değer menfaati bulunan herkesin tutanakları görmek ve örnek almak hakkı vardır. Öte yandan icra tutanakları ihtiva ettikleri husus hakkında aksi ispat edilebilen bir karine teşkil ederler.

● *İcrada avukatlık ücreti.* Alacaklı, icra takibini kendisi değil de bir avukat veya dava vekili vasıtasıyle yaptırırsa avukata veya dava vekiline bir ücret ödeyecektir. Avukata veya dava vekiline ödenen ücret takip masrafları arasına girer. Alacaklı takibini yaptırmış olduğu avukat veya dava vekili ile kanuna uygun bir ücret sözleşmesi yapmışsa, bu ücreti avukata veya dava vekiline ödeyecektir. Fakat takip olumlu olarak sonuçlanır da takip masraflarını borçlu ödeyecek olursa, alacaklının takip masrafları içinde borçluya yükleteceği avukatlık ücreti, sözleşme ile kararlaştırılan ücret değil avukatlık ücret tarifesindeki ücrettir. Alacaklı ile vekili arasında bir ücret sözleşmesinin yapılmamış olması halinde de, avukat veya dava vekilinin talep edeceği ücret, avukatlık tarifesindeki ücret olacaktır. İcra tetkik merciine götürülen işler için, haksız çıkan tarafa ayrıca yine avukatlık tarifesine göre bir avukatlık ücreti yükletilir. Karşı tarafa yükletilen avukatlık ücreti, aksi kararlaştırılmadıkça vekile aittir.

● *İcrada görev (vazife).* İcra takibinde görev, birinci derecede icra dairesinde, ikinci derecede icra tetkik merciinde, üçüncü derecede Yargıtay İcra İflâs dairesindedir. Takipte yer yer genel mahkemelere de görev düşer. Bu halde hangi mahkemenin görevli olacağını Hukuk Usulü Muhakemleri kanunu tayin eder.

● *İcrada itiraz.* İlâmsız icrada. Kendisine ödeme emri tebliğ edilen borçlu, borçlu olmadığı iddiasındaysa ödeme emrine itiraz etmelidir. İtiraz sebepleri şunlar olabilir: 1. alacağın hiç doğmamış veya istenilen kadar olmaması; 2. alacağın dayandığı sözleşmenin bâtıl (hükümsüz) veya alacaklının elinde bulunan belgedeki (senetteki) imzanın borçluya ait olmaması; 3. alacağın muaccel olmaması (vadesi gelmemiş alacak); 4. borcu ödenmiş veya zamanaşımına uğramış olması. Yukarıdaki sebepler maddî hukuka dayanan itiraz sebepleridir. Bunların yanında takip hukukuna ilişkin itiraz sebepleri de vardır: 1. alacağın muayyen bir para alacağı olmadığı (genel olarak tazminat alacakları); 2. rehinle temin edilmiş bir alacağın haciz yolu ile takibinin caiz olmaması; 3. aynı alacak için daha önce takibe geçilmiş ve bu takibin halen devam etmekte olması (derdestlik); 4. alacaklının sözleşme ile takipten feragat etmiş olması; 5. devrin bâtıl olması sebebiyle borcu devralanın takip hakkının bulunmaması; 6. hakkında borç ödemeden aciz belgesi verilen müflis borçlunun, yeni mal iktisap etmemesi; 7. icra dairesinin yetkili bulunmaması. İtiraz kanunî süre içinde yapılmalıdır. Bu süre takibin çeşidine göre ödeme emrinde belirtilir. İtiraz kural olarak icra dairesine yapılır (kambiyo senedine dayanan takiplerde borca itiraz icra tetkik merciine yapılır). Ödeme emrine itiraz, yazılı veya sözlü olabilir (kambiyo senedine dayanan takiplerde itiraz dilekçe ile yapılır). Borçlu, itirazla birlikte itirazının alacaklıya tebliği için gerekli tebliğ masraflarını ödemek zorundadır, aksi halde itiraz etmemiş sayılır.

Ödeme emrine itiraz, kural olarak icra takibini durdurur. Ancak kambiyo senetlerine dayanan takiplerde borcun esasına itiraz satışa kadar hiç bir takip, muamelelerini durdurmaz. Durdurabilmesi için icra tetkik merciinden itirazın kabul edildiğine dair bir kararın getirilmesi gerekir. İpoteğin paraya çevrilmesi yolu ile takipte, ipotek akit tablosunun kayıtsız şartsız bir para borcu ikrarını ihtiva etmesi halinde, icra tetkik merciinden icranın geri bırakılması kararı alınmadıkça takip devam eder.

● *İcrada itirazın iptali.* Borçlunun itirazı üzerine duran icra takibini yeniden harekete geçirmek için alacaklının elinde itirazın icra tetkik merciinde kaldırılmasını sağlayacak belirli nitelikte belgelerin bulunmaması halinde, alacaklı itirazın kendisine tebliğinden itibaren bir yıl içinde genel mahkemede itirazın iptali davası açarak lehine hüküm almalıdır. Dava genel hükümlere göre görülür. Verilen hüküm maddî anlamda kesin hükümdür.

● *İcrada itirazın kaldırılması.* Borçlunun ödeme emrine itirazı üzerine çoğu hallerde takip durur. Takibin durması üzerine, alacaklı itirazın kendisine tebliği tarihinden itibaren altı ay içinde icra tetkik merciinden itirazın kaldırılmasını isteyebilir. Alacaklının, icra tetkik merciinde borçlunun itirazını kaldırtabilmesi için, elinde İcra ve İflâs kanununun öngördüğü nitelikte bir belgenin bulunması şarttır. Alacaklının elinde böyle bir belge yoksa, itiraz tetkik merciinde kaldırılamaz. Borçlu alacaklının dayandığı belgedeki imzaya itiraz etmiş, icra tetkik merciindeki duruşmaya gelmiş ve imzayı burada da kabul etmemişse, imza incelemesi yapılır. İmza incelemesi sonunda belgedeki imzanın borçluya ait olduğuna kanaat getirilirse, bu defa itiraz muvakkaten kaldırılır. Muvakkat kaldırma kararının borçluya tebliğinden itibaren yedi gün içinde, borçlu genel mahkemede borçtan kurtulma davası açmazsa veya açar da kaybederse, muvakkat kaldırma kararı kesin kaldırma kararı haline gelir.

● *İcrada karşılama prensibi.* Haczedilen veya rehinin (ipoteğin) paraya çevrilmesi yolu ile takip sonucu satışı gereken menkul veya gayrımenkulün ilk ve ikinci arttırmalarda en fazla bedel ileri sürene ihalesi için uyulması gereken bir prensiptir.

Menkul veya gayrımenkulün, ilk artırmada en yüksek bedeli teklif edene ihale edilmesi için teklif edilen bedelin, menkul veya gayrımenkulün tahmin edilen (muhammen) değerinin yüzde 75'ini aşması, satışı isteyenin alacağına rüçhanı olan diğer alacaklar o mal ile temin edilmişse, bu rüçhanlı alacakların alacaklarının toplamını geçmesi ve ayrıca paraya çevirme ve paraların paylaştırılması masraflarını karşılaması gerekir. Karşılanması gereken para, rüçhanlı alacakların toplamı ile tahmin edilen değerin yüzde 75'i karşılaştırıldığında hangisi yüksekse, ona paraya çevirme ve paylaştırma masraflarının eklenmesi ile bulunan rakamdır. İkinci arttırmada ise karşılama prensibine uygun ihale için teklif edilen en yüksek bedelin tahmin edilen değerin yüzde 75'ini aşması şartı aranmaz.

● *İcrada ödeme emri.* Alacaklının takip talebi üzerine icra dairesi borçluya bir ödeme emri gönderir. Ödeme emri ilâmsız icra takiplerinde söz konusudur (ilâmsız haciz yolu ile takipte, kambiyo senetlerine mahsus haciz yolu ile takipte, âdi ve hasılat kiralarına ait takipte ve rehnin paraya çevrilmesi yolu ile takipte). İlâmların icrasında borçluya, ödeme emri değil icra emri gönderilir. İcra dairesinin borçluya ödeme emri göndermesi için tek şart, alacaklının muteber bir takip talebinde bulunmuş olmasıdır. Ödeme emrinin muhtevası, izlenen takip yoluna göre bazı farklılıklar arzeder ve kanun özel hükümlerle ödeme emirlerinin muhtevalarını ayrı ayrı düzenlemiştir. Uygulamada ödeme emirlerinin basılı örnekleri kullanılmaktadır. Basılı örnekleri kural olarak icra memuru doldurur, imzalar. Ancak uygulamada örnekler alacaklı tarafından doldurulmakta ve talep ile birlikte icra dairesine verilmekte, icra memuru ödeme emrini imzalayarak borçluya göndermektedir. Ödeme emri borçlu adedinden iki fazla olarak düzenlenir. Alacak bir belgeye (senede) dayanıyorsa, bunun tasdikli bir örneği ödeme emrine bağlanır. İcra memurunun kural olarak takip talebinden itibaren üç gün içinde ödeme emrini borçluya göndermesi gerekir. Ödeme emrinin esaslı unsurları, alacaklı ve borçlunun kimlikleri, takip konusu alacağın miktarının belirtilmiş olması ve icra memurunun imzasıdır. Bu esas unsurlardan biri eksik olursa, ödeme emri hükümsüzdür ve süresiz şikâyete konu olur.

● *İcrada satış.* İcra takibinin amacı, rızaen borcunu ödemeyen borçlunun malvarlığının haczedilerek satılması ve elde edilecek para ile alacaklının tatminidir (para ve teminat alacakları için). Haczedilen malvarlığı menkul, gayrımenkul, alacak, intifa hakkı veya pay olabilir. Kanun ayrı hükümlerle söz konusu mal, alacak ve hakların satışını düzenlemiştir. *Haczedilmiş menkullerin satışı*: haczedilen menkullerin, icra dairesi tarafından, satış talebinden itibaren bir ay içinde satılması gerekir. Ancak daha sonraki satışlar da muteberdir. Satış kural olarak açık arttırma ile yapılır. Ancak; 1. malın pazarlık suretiyle satılması alacaklı, borçlu ve varsa rehinli alacaklılar ile muvakkat haciz sahibinin oybirliğiyle istenirse, menkul mal pazarlık suretiyle satılabilir, 2. borsa veya piyasada fiyatı bulunan kıymetli evrak veya diğer mallar için o günün piyasasında geçerli olan fiyat teklif edilirse, mal o fiyata satılabilir. 3. arttırmada maden kıymetini bulmamış olan altın ve gümüş eşyaya bu kıymet verilirse, yeniden arttırma yapılmadan bunlar satılabilir, 4. haczedilmiş malın değeri süratle düşmekte veya korunması masraflıysa bu mal pazarlık suretiyle satılabilir, 5. haczedilen malın tahmin edilen kıymeti bin liranın altındaysa, bu mal da pazarlık suretiyle satılabilir. Pazarlıkla satış peşin olarak yapılır. Mülkiyet teslim yoluyle alıcıya geçer. Açık arttırma için önce ilân yapılır. İlânın muhtevası, kanunla belirtilmiştir. İlânsız yapılan ihale şikâyet yolu ile feshedilebilir. Satış, icra memuru tarafından yapılır. Arttırmada, ihalenin yapılabilmesi için; arttırmada teklif edilen bedel, malın tahmin edilen değerinin yüzde 75'ini aşmalıdır. Ayrıca, satış isteyen alacaklının alacağına rüçhanı olan diğer alacaklıların alacağı o mal ile temin edilmişse, bu alacaklıların alacaklarının teklif edilen bedelle karşılanmış olması gerekir. Teklif edilen bedel arttırma masraflarını da ayrıca karşılamalıdır. Bu şartlarla, menkulün ihalesi en çok arttırana yapılır. Arttırmada yukarıdaki ihale şartları gerçekleşmezse icra memuru ikinci bir arttırma yapacaktır. İkinci arttırmada teklif edilen bedelin, malın tahmin edilen değerinin yüzde 75'ini aşması şartı aranmaz. Diğer şartlar gerçekleştiğinde, ihale en çok arttırana yapılacaktır. İhale bedeli, kural olarak peşin ödenir. Ancak icra memuru alıcıya 7 günlük bir süre verebilir. Alıcı verilen süre içinde bedeli ödemezse, icra memuru beş gün içinde yeni bir ihale yapar ve ikinci ihaledeki şartlar gerçekleştiğinde yeni alıcıya malın ihalesi yapılır. Yeni ihale bedeli ikinci ihaledekinden düşükse, aradaki farktan ikinci ihalenin alıcısı sorumludur. *Haczedilen gayrımenkullerin satışı*: icrada gayrımenkuller ancak açık arttırma sureti ile satılabilir. Satış, gayrımenkulün bulunduğu yer icra dairesince yapılır. Gayrımenkul satışı, satış talebinden itibaren en geç iki ay içinde yapılmalıdır.

Burada da önce arttırmanın kanuna uygun şekilde ilân edilmesi şarttır. Arttırma şartnamesi (içinde gayrımenkul üzerindeki mükellefiyetler de belirtilmiştir) ilgili olanların tetkikine açık tutulur. İsterlerse masrafını vererek birer örnek alabilirler. İlânda belirtilen gün ve saatte gayrımenkul arttırmaya çıkarılır. İhalenin yapılabilmesi için, menkullerde olduğu gibi, teklif edilen en yüksek bedelin, gayrımenkulün tahmin edilen bedelinin yüzde 75'ini aşması, o gayrımenkulle sağlanmış olup satış isteyen alacaklının alacağının rüçhanı olan alacaklıların alacakları toplamını geçmiş olması ve ayrıca arttırma masraflarını da karşılaması gerekir. Bu şartlar gerçekleşmediğinden ihale yapılmazsa, gayrımenkul için, on gün sonra aynı yerde ikinci arttırmaya gidilir. İkinci arttırmada, teklif edilen bedelin, tahmin edilen bedelin yüzde 75'ini aşması şartı aranmaz. Diğer şartlar gerçekleşirse ihale yapılır. İkinci arttırmada şartlara uygun olarak teklif edilen en yüksek bedel, birinci ihalede en çok bedeli teklif ettiği halde tahmin edilen bedelin yüzde 75'ini aşmaması sebebiyle kendisine ihale yapılamayan kişinin teklif ettiği bedelden düşükse, ihale ilk ihalede en çok bedeli teklif edene yapılır. Satış bedeli kural olarak peşin ödenir. İcra memuru yirmi günü geçmemek şartıyle alıcıya mühlet verebilir. Bedel, süresi içinde ödenmezse ihalenin feshedilmesi gerekir. İcra memuru bunu re'sen yapar. Şartlara uygun başka teklif almışsa ihale ona teklif edilir. Kabul etmezse, yeni bir arttırma yapılacaktır. Gayrımenkulun ihalesi: 1. ihaleye hazırlık safhasında kanuna aykırı hareket edilmesi, 2. ihalenin yapılışında kanuna uyulmaması, 3. arttırmaya fesat karıştırılması, 4. alıcının malın evsafında hataya düşürülmüş olması gibi sebeplerle feshettirilebilir. İhalenin feshini, ihalenin feshinde menfaati olanlar, ihale tarihinden itibaren yedi gün içinde icra tetkik merciinden isteyebilirler. Kanun, haczedilen alacakların menkul hükmünde olduğunu kabul ettiğinden, haczedilen alacak, isteyen alacaklıya ödeme yerine geçmek üzere, hazce iştirak etmiş diğer alacaklıların muvafakati ile devredilebilir. Alacağın tahsil için de alacaklılardan birine devri mümkündür.

Bir intifa hakkı veya taksim edilmemiş bir miras veyahut bir şirket yahut iştirak halinde tasarruf olunan bir mal hissesi gibi haczedilen şeylerin satılması gerektiğinde, icra memuru satışın nasıl yapılacağını icra tetkik merciinden sorar. İcra tetkik mercii, ikâmetgâhları belli olan ilgilileri davet eder ve gelenleri dinledikten sonra satışın açık arttırma ile mi yoksa bir satış memuru vasıtasıyle mi yapılacağına karar verir. Satış bu karara uygun olarak yapılır.

● *İcrada şikâyet.* Şikâyete konu olabilecek işlemler icra dairesinde yapılanlardır. Alacaklı veya borçlunun işlemleri şikâyet konusu olmaz (iflâsta, iflâs idaresi, alacaklılar toplanması, konkordato komiserinin işlemlerine karşı da şikâyet yoluna gidilir). Şikâyet sebepleri şunlardır: 1. icra dairesinin yaptığı işlemler kanuna aykırıdır; 2. icra memurunun yaptığı işlemler olayın özelliklerine uygun değildir; 3. icra memuru, görevine giren bir işi yapmamakta veya savsaklamaktadır (geciktirme).

Şikâyet kural olarak süreye tabidir. İşlemin öğrenildiği tarihten itibaren yedi gün içinde şikâyet edilebilir. Ancak, kanun düzenine aykırı olan işlemlerde ve bir hakkın yerine getirilmemesi veya sebepsiz yere savsaklanması halinde, şikâyet bir süreye bağlı olmaksızın her zaman yapılabilir. Şikâyet icra (iflâs) dairesinin bağlı bulunduğu icra tetkik mercii, istek üzere veya re'sen icranın geri bırakılması kararı verebilir. İcra tetkik mercii şikâyet sebeplerini haklı görmezse şikâyeti reddeder. Şikâyet sebeplerinin varlığını tespit ederse, yapılan işlemleri bozar veya işlemin düzeltilmesine karar verir veyahut yapılmayan veya savsaklanan işlerin yapılmasını emreder.

● *İcrada takip talebi,* icra takibinin borçlu aleyhine başlayabilmesi için alacaklının icra dairesine yapması gereken işlemdir. İcra takibine icra takip talebi ile başlanır. İcrada takip talebi yazılı veya sözlü olarak yapılabilir. Genel olarak takip talebi yazılı olarak yapılmaktadır. Uygulamada basılı takip talebi örnekleri vardır. İsteyen her alacaklı icra dairesinden bu örneği alıp doldurarak takip talebinde bulunabilir. Takip talebi sözlü olarak da yapılabilir. Alacaklı, icra memuruna başvurarak ona gereken bilgiyi verir. İcra memuru basılı örneği doldurur ve her ikisi tarafından bu örnek imzalanır.

İlâmlı icra takibi için ayrı bir takip talebine ihtiyaç yoktur. İlâmın icra dairesine verilmesi, takip talebinde bulunma yerine geçer. İlâmın icraya verildiği ve icrasının istendiği, icra tutanağına geçirilir. Alacaklı takip talebi ile birlikte takip talebinin ve ödeme (icra) emrinin gerektirdiği harç ve masrafları peşin olarak vermeğe mecburdur. Aksi halde takip talebi hükümsüz kalır. Takip talebinde, alacaklının kimliği, borçlunun kimliği, alacağın veya talep olunan teminatın cinsi ve türk parası ile tutarı, faizli alacaklarda faiz miktarı ile işlemeğe başladığı gün, menkul rehni veya ipotekle temin edilmiş olan bir alacak talebinde merhunun (rehin konusunun) ne olduğu, merhun üçüncü şahıslar tarafından verilmişse adı ve soyadı, takip ilâmı veya ilâm hükmünde belgeye müstenitse ilâm veya belgeyi veren makamın adı, ilâm veya belgenin tarihi, numarası ve özeti, âdi veya hasılat kiralarına ait takip talebi, tevdi edilen senedin (poliçe, emre muharrer senet, çek) tarih ve numarası, özeti, senede müstenit değilse borcun sebebi, alacaklının takip yollarından hangisini talep eylediği, tarih ve alacaklı veya vekilinin imzası bulunur. Takip talebi üzerine icra memuru borçluya ödeme emri gönderecektir. Takip talebinin tarihi, hacze iştirak için önemlidir. Takip talebi zamanaşımını keser. Fakat, icra organlarının bir işlemi olmaması sebebiyle icra takip muamelesi sayılmadığından, icra talikleri sırasında da takip talebinde bulunulabilir. Alacaklı istediği zaman borçlunun muvafakatına lüzum kalmadan, gerekli harcı ödeyecek icra takibinden vaz geçebilir.

● *İcrada taksitle ödeme.* Takip edilen borçlu, mallarına haciz konmadan önce icra dairesine başvurarak borcunu taksitle ödemek istediğini bildirir. Bu istek icra dairesince alacaklıya ulaştırılır. Alacaklı kabul ederse, borçlu ile alacaklının serbestçe yapacakları bir sözleşme uyarınca borç taksitler halinde ödenir. Borçlu haciz esnasında da borcunu taksitler halinde ödeyeceğini beyan edebilir. Alacaklı teklifi kabul ederse, taksitle ödeme sözleşmesi bir tutanakla tespit edilir. Borçlu, tutanağa geçirilen taksit sözleşmesine aykırı hareket ederse (taksitlerini zamanında ödemezse) bir icra suçu işlemiş olur.

Hacizden sonra, fakat alacaklının satış isteğinden önce borçlu kanunun düzenlediği şekilde (borcun dörtte biri peşin ve diğer kısım da üç ayda eşit şekilde ödenmek üzere) taksitle ödeme talebinde bulunursa, icra muameleleri durur ve borçlu borcunu taksitler halinde öder. Taksitlerden birini zamanında ödemezse, takibe kaldığı yerden devam edilir.

● *İcrada yetki.* İlâmlı icrada, her icra dairesinden ilâmların icrası istenebilir. Hattâ, alacaklı takibe başladıktan sonra ikametgâhını değiştirirse, takibin yeni ikametgâhı icra dairesine havale edilmesini istiyebilir. İlâmlı icradaki bu yetki kuralı sonucu, yetki itirazı söz konusu değildir.

İlâmsız icrada yetki kuralları, alacakların, borçlusu aleyhine icra takiplerinde bulunabilmek için hangi yer icra dairesine başvurabileceğini düzenler. Ana kural, borçlunun Medenî kanun gereğince ikametgâhı sayılan yerdeki icra dairesinin yetkili olduğudur. Ana kuralın yanında özel olarak yetkili icra daireleri de vardır. Meselâ sözleşmeden doğan para borçlarında, sözleşmenin icra edileceği yer gibi, sözleşmenin yapıldığı yer icra dairesi de yetkilidir. Yetki kuralları aslında kamu düzeninden sayılmadığından, icra memuru yetkisizliği re'sen nazara alamaz. Taraflar yetkili olmayan bir icra dairesini de aralarında yapacakları yetki sözleşmeleriyle yetkili kılabilirler. İcrada yetkinin kamu düzeninden sayıldığı haller de vardır: 1. haczedilen gayrımenkul ancak bulunduğu yer icra dairesince paraya çevrilebilir; 2. terekeye karşı yapılacak icra takipleri için mutlaka ölenin son ikametgâhındaki icra dairesine başvurmak gerekir. Yetkinin kamu düzeninden sayıldığı hallerde, yetki sözleşmesi yapılamaz ve icra memuru yetkisizliği re'sen nazara almak zorundadır.

● *İcranın durması.* İlâmsız takipte, borçlunun ödeme emrine itirazı icrayı durdurur. Ancak kambiyo senetlerine mahsus icra takibi yapılıyorsa, ibrazın senetteki imzaya yapılması takibi durdurabilir. İlâmların icrasında, icra emrine itiraz, takibi durdurmaz. Takibin durması sadece ilâmın Yargıtayca bozulması halinde mümkündür.

● *İcranın geri bırakılması* kararı, icra tetkik merciinden, Yargıtaydan veya icraya konulan hükme karşı yargılamanın iadesi yoluna gidilmişse, yargılamanın iadesi talebini inceleyen mahkemeden alınır. İcraya konulan ilâmın borçlusu, borcunu ödemiş veya alacaklı kendisine bir mehil vermiş veyahut ilâm zamanaşımına uğramışsa, borçlu icra tetkik merciine bir dilekçe ile başvurarak ilâmın icrasının geri bırakılmasına karar verilmesini isteyebilir. Borcun ödenmesi, borçluya mehil verilmesi, ilâmın zamanaşımına uğraması icra emrinin tebliğinden önce gerçekleşmişse icranın geri bırakılması talebinin, icra emrinin borçluya tebliğinden itibaren yedi gün içinde yapılmış olması gerekir. İcra emrinin tebliğinden sonra gerçekleşen ödeme, mehil verme ve zamanaşımı iddialarıyle icranın geri bırakılmasını talep etme her zaman mümkündür, bir süreye bağlı değildir. İlâmlar kesinleşmeden icraya konabilir. Bu durumda borçlu, takibi durdurabilmek için Yargıtaydan icranın geri bırakılması kararı almalıdır. Bunun için icraya konan ilâmı temyiz etmiş olması, icra memurundan icranın geri bırakılması kararının gelebilmesi için bir süre alınması, borç miktarı kadar haciz yapılması gerekir. İcra memurunun verdiği süre içinde Yargıtaydan icranın geri bırakılması kararı gelirse takip, karar kesinleşinceye kadar geri bırakılır. Nihayet, icraya konulan hükme karşı yargılamanın iadesi yoluna gidilmişse, yargılamanın iadesi talebini inceleyen mahkemeden icranın geri bırakılması kararı alınarak mahkemenin sonuna kadar icra geri bırakılır.

● *İcranın iadesi.* Bir ilâm temyiz olunsa bile icraya konulabilir. İcranın geri bırakılması kararı alınmadığı sürece, icra takibi devam edecektir. Bu arada borçlunun malları haczedilmiş ve hattâ satılıp bedeli alacaklıya ödenmiş veya ilâmın konusu olan menkul veya gayrımenkul alacaklıya teslim edilmiş olabilir. Bu durumda, ilâmın Yargıtayca bozulması üzerine, hüküm veren mahkemede yeniden yapılan inceleme sonucu verilen ve kesinleşen karar, borçlunun hiç veya önceki ilâmdaki kadar borcu olmadığını belirtiyorsa, bu yeni ilâmla borçlu icranın iadesini icra dairesinden isteyecektir. Başka bir işleme lüzum kalmadan alacaklıya ödenen para veya ona teslim edilen menkul veya gayrımenkul mal, icra dairesince geri alınarak borçluya teslim olunur. Geri verilmesi gereken mal istihlâk edilmiş veya telef olmuşsa, malın ilâmdaki bedeli alacaklıdan alınır ve borçluya ödenir.

● *Cebrî icra.* Borçlar, borçlular tarafından genellikle herhangi bir cebrî işleme lüzum kalmadan ifa edilirler. Borçluların bu davranışı, kanunlara saygı ve sözleşmelere riayet düşüncesinin tabiî sonucudur. Ancak her toplumda borçlarını rıza ile ifa etmeyecek borçlular bulunacaktır. İşte alacaklıları bu tür borçlulara karşı korumak için, devlet kuvvetlerinin yardımına başvurma hakkı tanınmıştır. Böylece, borcunu rızaen ifa etmeyen borçluya karşı, alacaklının isteği üzerine devlet kuvvetleri harekete geçecek ve borcun ifası sağlanacaktır.

— Müz. İcra, tamamen ayrı iki unsura bağlıdır: *teknik,* yani müzik metninin doğru olarak tercümesi; *yorum,* yani anlatım niteliklerinin tümü (ritim ve tempo, giriş, sesin çıkarılışı, dokunuş belirtme, cümleleme, ayrıntılar ve orkestra müziği için çalgı topluluklarının dengesi). Teknik ve ustalığın amaç değil araç olması gerekir. İcracının her şeyin üstünde tutacağı şey yorumladığı eserin üslûbuna saygı göstermektir. Müzik icrası yüzyıllar boyunca değişikliklere uğradı; başlangıçta, eser bölümlerinin süratini, ayrıntılarını ve parmakları açıklayan işaretler bulunmadığı için, müzik parçaları daha geniş bir özgürlük içinde iş-

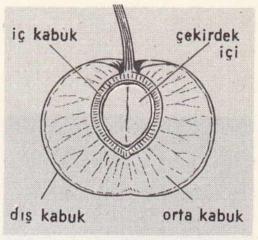

kirazda iç kabuk (bot.)

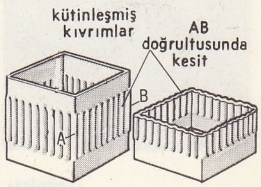

içderi (bot.)

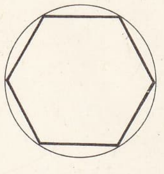
bir daire içine çizili çokgen

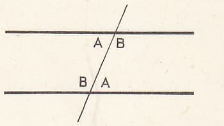

iç ters açılar

lenebiliyordu. XVII. yy.da terim derlemeleri yapıldı, «süsleme listeleri» yayımlandı; böylece dayanılmaz olan abartmaların önü bir ölçüde alındı. Bugün, ayrıntı ve tempo belirten işaretlerin bolluğu, açık ve kesin oluşu yorumlamayı kolaylaştırmaktadır.

— Psikol. İcra, iradî eylemin son anı, tamamlanması, sona ermesi sayılır. İcradan önce gelen karar, tasarlanan eylemi gerçekleştirecek iradeden yoksunsa, iradî eylem ancak geçici bir istektir. Bk. İRADE. (→ Bibliyo.) [ML]

içağaları
Brindesi'nin eseri

İCRAAT çoğl. i. (ar. *icrā*, yerine getirme'den *icrāāt*). [Bir kimse veya bir kuruluş tarafından] Yapılan işler, çalışmalar, çalışmaların sonuçları: *Bu icraat, bütün milletin kuvvetlerini cemetmiş olan Kuvayi Milliye tarafından her vasıta ile teyit olunacaktır* (Atatürk). *Bugün Türk tarihi onların devrini, garip icraatını, âdeta tarih dışı bıraktı* (Ş.S. Aydemir). [M]

İCRACI i. (*icra*'dan *icra-cı*). İcra eden, bir emri yerine getiren kimse.

— Müz. Bir konserde, eserin sesli veya çalgılı kısmını çalan müzikçi. (L)

İcra Vekilleri heyeti. Bk. BAKAN'*lar kurulu*.

İCTERİDAE çoğl. i. Bk. SARIASMAGİLLER.

İCTERUS i. Kuşbil. Sarıasmanın ilmî adı. (L)

İCTİBA i. (ar. *cibāyet*'ten *ictibā'*). *Esk.* Toplama. || Seçme, ayırma. (M)

İCTİCYON i. (yun. *iktis*, sansar ve *kyon*, köpek'ten). Köpekgillerden etçil memeli hayvan; boyu tilki kadar, postu koyu mavidir; Brezilya ve Guyana'da yaşar. (İlmî adı *İcticyon venaticus*.) [L]

İCTİHAD i. Bk. İÇTİHAT.

İCTİHAR i. (ar. *cehr*'den *ictihār*). *Esk.* Herkese belli olma, meydanda ve âşikâr olma. (M)

İCTİMA i. Bk. İÇTİMA.

İCTİMAÎ sıf. Bk. İÇTİMAÎ.

İCTİNA i. (ar. *cenī*'den *ictinā'*). *Esk.* Toplama, koparma, devşirme. || *İctinā'-yı semerât-ı ulûm*, bilgi meyveleri toplama. (M)

İCTİNAB i. Bk. İÇTİNAP.

İCTİNAH i. (ar. *cenāh*'tan *ictināh*). *Esk.* Eğilme, secde etme. || *İctinah etmek*, secde etmek, tevazu göstermek. (M)

İCTİRA i. (ar. *cür'et*'ten *ictirā'*). *Esk.* Cüret ve cesaret etme, yeltenme: *Her tavrına iktifa ne lâzım / Caizse de ictirâ ne lâzım* (Şeyh Galib). [M]

İCTİRAM i. (ar. *cürm*'den *ictirām*). *Esk.* Günah işleme, suç sayılacak bir davranışta bulunma. (M)

İCTİRAR i. (ar. *ictirār*). *Esk.* Geviş getirme. || İleri geri çekme. (M)

İCTİSAR i. (ar. *cesāret*'ten *ictisār*). *Esk.* Cüret etme, korkmayıp atılma. || *İctisar etmek*, cesaret bulmak, cüret etmek.

— Dil. bil. Kelime Arapçada bu anlamda kullanılmaz, Osmanlıcada yapılmıştır. (M)

İCTİSAS i. (ar. *cess*'ten *ictisās*). *Esk.* Dikkatle araştırma. (M)

İCTİTHERİUM i. Avrupa ve Asya'da, Üst Miyosen'de fosil olarak bulunan ve Asya miskkedisi ile sırtlan arasında geçit olan etçil memeli hayvan. (Miskkedisigillerden.) [L]

İCTİYAL i. (ar. *cevelān*'dan *ictiyāl*). *Esk.* Dönüp dolaşarak gitme. (M)

İCTİZAB i. (ar. *cezb*'den *ictizāb*). *Esk.* Çekip uzatma. (M)

İÇ i. (esk. türk. k.). İçeride kalan kısım, herhangi bir şeyin içerisi: *En soğuk havada bile içi muflonlu, beli kemerli, spor bir trençkot giyer* (Y.Z. Ortaç). *Devrilen binicisini de beraber sürükleyerek suların içine dalmış* (A.H. Tanpınar). || Oyuk cisimlerin içeri tarafı: *Evin içi bomboş. Pastaları kutunun içine yerleştirdim.* || Bazı cisimlerin iki yüzeyi arasında kalan kısım: *Duvarın içine böcekler yuva yapmış. Odunun içinde öz vardır.* || Aynı türden pek çok şeyin meydana getirdiği topluluk: *İçimizden biri öne çıkarak sorulan soruya cevap verdi.* || Vücudun üstü, vücut ile elbise arası: *Bu gömleği içine giy.* || Kabuğu olan veya dış kısmı kabuk biçiminde olan yiyeceklerin içerisi: *Badem içi. Elmanın içi çürümüş.* || Mide, bağırsak gibi organların herhangi biri: *Bunu yiyince içim daha da bulandı.* || (Sınırlara ve kıyılara zıt olarak) Bir memleketin merkezî bölümü. || *Mec.* İç dünyamız, manevî varlığımız: *İçimde bin cehennem / Aydınlatıyor yüzümün yanık ovasını* (R. Durbaş). *Çünkü kendi içimizi, kendi kötülüklerimizi herkesten iyi, herkesin kötülüğünden iyi biliriz* (N. Ataç). || Bir kimsenin, meselenin veya bir şeyin iç yüzü, gizli tarafı: *Dünya şimdi acayip, insanların içi dışına uymuyor* (H.R. Gürpınar). *Herkesin içini Allah bilir.* || (Hal anlatan kavramlarla) O halin bütünü: *Ya şevk içinde harâb ol, ya aşk içinde gönül / Yâ lâle açmalıdır göğsümüzde yahut gül* (Yahya Kemal). *Zt.* DIŞ.

— ÇEŞ. DEY. *İç açmak*, gönül ferahlamak. || *İç bağlamak*, meyve v.b.nin iç oluşmak. || *İç bulantısı*, mide bulantısı, tiksinti. || *İç çekmek*, üzüntüyle göğüs geçirmek, hıçkırarak ağlamak: *İç çekişi, titrek sesi, o kızarmış gözleri* (M.E. Yurdakul). || *İç etmek. Tekl.* Alınan bir şeyi sahibine geri vermeden kendine mal etmek. || *İç geçirmek.* Üzüntüyle «ah» etmek. || *İç gıcıklamak*, istek uyandırmak. || *İç güveyi.* Bk. İÇGÜVEY. || *İç içe*, birbirinin içinde, kararmış bir halde: *Artık öğrendik; o devirlerde efsanelerle gerçekler birbirinden ayrılamayacak kadar iç içe, sarmaş dolaş* (N. Araz). Birbirinin içinden geçilen: *İçiçe salonların daire şeklinde olmasının sebebi saatin çark ve dişlilerini temsil etmesi içindi* (A. H. Tanpınar). || *İç sıkıcı*, usandırıcı. || *İç sıkıntısı*, can sıkıntısı. || *İç sıkmak*, bıktırmak. || *İç yükümü*, iyilik yapan birine duyulan borç duygusu. (*Eşanl.* ŞÜKRAN, MİNNETTARLIK.) || *İçe bakış.* Bk. İÇEBAKIŞ. || *İçe dönük.* Bk. İÇEDÖNÜK. || *İçe dönüş.* Bk. İÇEDÖNÜŞ. || *İçe kapanık.* Bk. İÇEKAPANIK. || *İçi açılmak*, iç sıkıntısından kurtulmak: *Bostanın kuytuluğundan ayrılınca içi açıldı* (H.E. Adıvar). || *İçi almamak*, (bir şeyi) yemekten hoşlanmamak. || *İçi bayılmak*, açlık sebebiyle fenalık hissetme.||*İçi beni yakar, dışı seni yakar*, başkaları tarafından iyi olarak tanınan birinin veya bir şeyin aslında kötü olduğunu belirtmek için kullanılır. || *İçi bulanmak*, midesi bulanmak. Şüphelenmek. || *İçi burkulmak*, çok üzülmek. *Sonra birdenbire Yusuf'un hâlâ gelmediğini hatırlıyor, içi burkuluyor* (Sabahattin Ali). || *İçi çekmek*, (bir şeye karşı) arzu duymak: *Ayakkabıları görünce çocuğun da içi çekti.* || *İçi çifıt çarşısı*, kötü niyetli kimseler için kullanılır. || *İçi çürük*, şüpheci. || *İçi dar*, sabırsız. || *İçi dışı bir*, açık yürekli. || *İçi dönmek*, mide bulantısı duymak. || *İçi erimek*, çok üzülmek. || *İçi ezilmek*, açlık sebebiyle rahatsızlık hissetmek. || *İçi fesat*, her şeyi kötü yönünden ele alan. || *İçi geçmek*, istemeden uyumak: *Namazı bitirir bitirmez koltuğa uzandı, başını koltuğun arkasına dayadı, içi geçti* (H.E. Adıvar). || *İçi geçmiş.* [İnsan için] Yaşlanmış. [Meyve için] Fazla olgunlaşmış. || *İçi geniş*, endişesiz, kaygısız. || *İçi gitmek*, bir şeye karşı çok arzu duymak. İshal olmak. || *İçi götürmemek*, acı çeken birisini görmeğe dayanamamak. || *İçi göyünmek. Esk.* Üzüntü çekmek, içi yanmak. || *İçi gülmek*, gizlice sevinmek. || *İçi içine batmak*, pişmanlıkla üzüntü duymak. || *İçi içine sığmamak*, heyecan içinde olmak, coşkunluk göstermek: *Hava açık olduğu için öğleden sonra gezmeğe çıkacaktık. İçim içime sığmıyordu* (R.N. Güntekin). *İçi içine sığmadığından oturamıyor, iskemlelerle kapının arasındaki üç adımlık yerde, dolaşıp duruyordu* (Kemal Tahir). || *İçi içini yemek*, içten içe üzülmek, huzursuz duymak.|| *İçi kabarmak*, mide bulantısı duymak. Heyecanlanmak, hareketlenmek. || *İçi kabul etmemek*, bir şeyi yemek istememek. || *İçi kalkmak*, bulantı duymak. || *İçi kan ağlamak*, dıştan belli olmamasına rağmen derin bir üzüntü içinde olmak. || *İçi kapanmak*, sıkıntılı bir ruh hali içinde bulunmak. || *İçi kara*, kötü kalpli kimseler için kullanılır. || *İçi kararmak*, umutsuzluğa düşmek. || *İçi kazınmak*, çok aç olmak. || *İçi paralanmak* (veya *parçalanmak, parça parça olmak*), birisinin durumuna çok üzülmek. || *İçi sıkılmak*, sıkıntı duymak: *Bütün gün işte boğuştum, içim sıkıldı* (M.Â. Ersoy). || *İçi sızlamak*, bir şey için çok üzülmek. || *İçi sürmek*, ishal olmak. || *İçi tez*, aceleci, yavaşlıktan hoşlanmayan. || *İçi titremek*, yüreği hoplamak. Birinin sağlık durumu v.b. ile çok ilgilenmek. || *İçi vık vık etmek*, çok sabırsız olmak. || *İçi yağ bağlamak*, memnunluk duymak. || *İçi yanmak*, çok üzüntülü olmak: *Benim içim yanıyor; dağ kadar babam gitti* (M.Â. Ersoy). Susuzluk hissetmek. || *İçinden çıkmak*, (bir şeyin) üstesinden gelmek. || *İçinden doğmak*, bir şeye karşı anî bir istek duymak. || *İçinden geçirmek*, bir şeyi açığa vurmayarak düşünmek. || *İçinden geçmek*, aklından geçmek. || *İçinden gelmek*, bir şeyi yapmak için içten bir arzu duymak. || *İçinden gülmek*, (biriyle) gizlice alay etmek. || *İçinden kan gitmek*, gizli gizli üzüntü çekmek. || *İçinden okumak*, bir yazıyı ses çıkarmadan okumak. *Argo.* Gizlice küfür etmek. || *İçinden pazarlıklı*, sinsice davranan. || *İçine almak*, kaplamak. || *İçine atmak*, üzüntülerini açığa vurmayarak gizlemek. || *İçine çakıl kaçmış*, tedirgin, huzursuz kimseler için kullanılır. || *İçine dert olmak*, bir şeyi önemseyerek üzüntü duymak. || *İçine doğmak*, bir şeyi önceden sezmek: *Biz seni bugün beklemiyorduk ama, benim içime doğmuş herhalde* (Sabahattin Ali). || *İçine etmek. Argo.* Bir şeyi kötü bir duruma sokmak, bozmak. || *İçine işlemek*, çok etkilemek, dokunmak. (Yağmurdan) Çok ıslanmak. || *İçine kurt düşmek*, şüphelenmek: *Kız, geçen cuma, pazardan geç geldiğinden beri, esasen içine kurt düşmüştü* (H.E. Adıvar). || (Bir şeyin) *İçine sıçmak*. (Kaba konuşmada) Bir şeyi kötü bir duruma sokmak, berbat etmek. || *İçine sinmemek*, gerektiği gibi tat vermemek: *Tevfik, Taif'te kalebendken, Boğaziçi safası pek Rebia'nın içine sinmez* (H.E. Adıvar). || *İçine sokacağı gelmek*, (bir kimseyi) çok fazla sevmek. || *İçine tükürmek*, (bir şeyi) bozmak. || *İçini açmak*, derdini dökmek: *Gelip şu kadın benim anamdır deyip bana içini açmıyorsun* (Sabahattin Ali). || *İçini bayıltmak.* [Tatlılar için] Mideye ağır gelmek. Fazla konuşmak suretiyle birini usandırmak. || *İçini boşaltmak*, sitem ve kızgınlığını açıkça söyleyerek rahatlamak. || *İçini (bir) kurt yemek*, sürekli bir endişe içinde olmak. || *İçini çekmek*, üzüntüyle derin derin nefes almak: *İçini çekti. — Evet, bu dünya çok bozuldu, Kâmil Ağa* (Kemal Tahir). || *İçini dökmek*, derdini bir başkasına anlatmak: *İçini dökmek istersen benimle konuşursun, ben ana ne demek bilirim* (H.E. Adıvar). || *İçini kemirmek*, kaygı duymak, çok üzülmek. || *İçten gelmek.* Bk. İÇTEN. || *İçten içe* gizlice: *Yusuf, kendisini içten içe kaynatan bütün isyan hamlelerine rağmen boyun eğeceğini biliyordu* (Sabahattin Ali). || *Gözünün* (veya *gözlerinin*) *içi gülmek.* Bk. GÖZ.

— Bot. *İçe eğik*, dıştan içe, kenardan merkeze veya eksene doğru eğik. || *İçe kıvrık*, dıştan içe doğru kıvrılan yapraklara, taç yapraklara denir.

— Ciltç. *İçe kıvırmak*, bir kitap kabı kaplama malzemesinin kenarlarını katlamak ve onları kartonlara ters yönde yapıştırmak. || Bir kitap gömleğinin kenarlarını katlamak ve onları dikilmiş veya ciltlenmiş kitap kabının içine yerleştirmek.

— Eczc. *İç sürdürücü.* Bk. MÜSHİL.

— Fizyol. ve Nöroloji. *İçten alıcı*, iç organlardan gelen duyumlara ve sinirlere denir (*dıştan alıcı* ve *belli organlardan alıcı* karşıtı olarak kullanılır).

— Fonet. Bir kelime veya kelime grubu ortasında yer alan fonem. || Katastasis fonetik terimini karşılayan kapantılı bir ünsüz telaffuzunun ilk devresi. (Bir kapantılı telaffuzunun üç evresi vardı: iç patlama; tutma ve dış patlama.)

— Hat sanatı. Eski arap harflerinden karınlı veya tekneli akınlarının iç kısmına verilen ad. (Hat sanatçısına göre «bir harfin içi» sözü, o harfin karnı veya teknesi anlamındaydı. Harfin başlangıç kısmına «başı», bükülme yerine de «teknesi» denirdi.)

— Mat. *İçe çizilebilir*, verilen bir çevre veya verilen bir yüzey içine çizilebilen: *Bütün düzgün çokgenler bir çember içine çizilebilir.* || Daha özel olarak ve kesinlikle, bir daire veya bir küre içine çizilebilen şekiller için kullanılır: *İçe çizilebilir katı cisim.* || *Bir başkasının içine çizili şekil*, bütün köşeleri, «dışına çizili» denen bir başka şeklin çevresi üzerine düşen veya bu şeklin

Foto. MEYDAN

bütün kenarlarına teğet olan şekil. || *İçine birebir uygulamak.* Bk. ENJEKSİYON. || *İçine birebir uygulamak.* Bk. ENJEKTİF. || *Bir cümlenin iç noktası,* düzlemde dairesel bir çevresi cümleye ait olan nokta. || *Bir üçgen içine bir çokgen çizmek,* köşeleri çember üzerinde bulunan bir çokgen çizmek. || *İki vektörün iç çarpımı.* (*Eşanl. Skaler* ÇARPIM.)

— Mim. Bir yapı veya odanın, bir diğerine sokulan bölümü.

— Psikanaliz. *İçe yansıtma,* kişinin yani öznenin, herhangi bir nesneyi, fantazma halinde kendi ruhsal cihazının içine aktarması ve kendisinin bir parçası olarak görmesi. || Herhangi bir şeyi içe yansıtmak ve benliğin bir parçası haline getirmek.

— Psikol. *İçe dönüş.* Bk. İÇEDÖNÜŞ. || *İçe kapanış.* Bk. İÇEKAPANIŞ.

— Spor. Hücum hattında, santrforla açık'lar arasında yer alan oyuncu.

— Zool. *İçe bükülme,* dıştan içe bükülme.

◆ Sıf. İç tarafta bulunan, dış cepheye uzak olan: *İç salon. İç bahçe.* || [Soyut kavramlarda] Bir şeyin içinde olan, sınırı aşmayan: *İç siyaset. İç tüzük.* || *Teşm. yol.* İçeriye bakan: *Bir binanın iç cephesi. Esk.* Dahilî. *Mec.* İnsanın manevî yönüyle ilgili: *İç dünyamız.* (*Zt.* DIŞ.) || *İç bakla,* kabuğundan ayrılmış tane bakla. || *İç bezelye,* dış kabuğu çıkarılmış taneler halindeki bezelye. || *İç kale,* esas kalenin içinde bulunan ve son savunma yeri olan kale. || *İç yağı,* hayvanların iç organlarını saran kalın yağ tabakası. || *İç yüz.* Bk. İÇYÜZ.

— Anat. Bk. ANSİKL. || *İç boyun,* dölyatağı boynunun dölyatağından yana iç kısmı. || *İç lenf,* iç kulakta bulunan sıvı. || *İç yürek zarı,* kalbin iç zarı.

— Ask. *İç hizmet,* bir askerî birlik, tesis veya kuruluşun kendi iç düzenine ait idare ve disiplin işlerinin tümüne verilen ad. (Bu konudaki bütün hizmet ve faaliyetler ordu iç hizmet kanun ve yönetmelikleriyle yürütülür). || *İç güvenlik.* Bk. GÜVENLİK. || *İç savaş.* Bk. SAVAŞ.

— Ask. tar. *İç cebehane,* askerî müzenin eski adı. Eskiden silâh ve her türlü savaş aracının bulunduğu yere Cebehane denirdi. Osmanlı devletinin ilk zamanlarında iç cebehane, sonra hazinei esliha, III. Sultan Ahmed devrinde dârülesliha ve daha sonraları da harbiye ambarı adlarını almıştır.)

— Astron. *İç gezegen,* Güneş'e Yer'den daha yakın olan gezegen: *Merkür ve Venüs bugün için bilinen iki iç gezegendir.*

— Biyol. *İç asalak,* bir hayvan veya bitkide çeşitli dokuların içinde yaşayan asalak. (Bk. ANSİKL.) || *İç plazma,* bir hücreli canlılarda hücrenin iç veya orta tarafındaki plazma. || *Tohumların iç içeliği teorisi.* XVIII. yy.a kadar revaçta olan ve insanlığa ait bütün spermatozoit ve bütün yumurtaların iç içe olmak üzere ilk erkek ve kadında bulunduğunu, insanın yeryüzünde belirdiği zamandan beri bu tohumlardan yeni insanlar çıktığını ve insanlık devam ettikçe de çıkacağını savunan teori. Bk. ANSİKL.

— Bot. *İç ağaç.* Bk. GÖBEK *odunu.* || *İç gömlek,* tohum kabuğunun iç zarı. || *İç kabuk,* meyvenin iç tarafındaki zarsı kısım. (Bazen orta kabuğun az veya çok odunlaşmış bir kısmıyle birleşip kalınlaşarak çekirdek kabuğunu meydana getirir.) || *İç oluşlu,* anatomik bakımdan dokuların derinliğinde bulunan hücrelerde oluşan. (Msl. yan kökler ana köke göre iç oluşludur, meydana gelen bir peziza sporu da iç oluşlu sayılır.) || *İç zar,* çiçektozunu saran iki zardan içte olanı. *Zt.* DIŞ ZAR.

— Coğ. *İç buzul* (*veya inlandsis*). Bk. BUZUL. || *İç deniz,* bütünüyle topraklar arasına sıkışmış geniş su (msl. Hazar denizi) || *İç liman,* coğrafî yapısından dolayı birkaç kısıma bölünmüş bir limanın en geride kalan kısmı. || *İç sular,* bir ülkenin sınırları içindeki göl ve akarsular.

— Denizc. *İç astarı,* baş bodoslama ve astarını pekiştirmek için alt ucu iç omurgadan başlayarak güverteye kadar uzanan ve bodoslama astarı üzerine yatırılarak bodoslama ve astarına cıvatalarla bağlanan ağaç. (Yatırma da denir.) || *İç bodoslama,* ağaç tekne inşaatında kıç bodoslamanın iç yüzüne cıvatalarla yüz yüze bağlanan, bodoslamadan daha ensiz ağaç. (Aynalık tahtalarının veya kaplamaların başları bir yandan bodoslama üzerine otururken bir yandan da bu ağaca dayanır.) Eski çelik inşaatta kıç bodoslamanın ilerisindeki ikinci bodoslama. (Pervane deliği göbeği bu bodoslama üzerindedir. Pervane bu iki bodoslama arasındaki boşlukta pervane evi döner. Her iki bodoslama üstten «pervane evi üst kemeri», alttan «pervane evi alt kemeri» denilen kısımlarla birbirlerine bağlıdır.) || *İç bumba,* gemilerde yapılan yükleme boşaltma yöntemlerinden alavere donanımı denilen ve iki bumba ile yapılan donanımda, üst ucu ambar ağzı hizasında tespit edilen bumba. (Diğer bumba rıhtım üzerine tespit edilir. Yükleme yapmak için iç bumba vinç teli boş durumda iken, yük dış bumba vincinin çalıştırılması ile küpeşte yüzeyini aşacak kadar kaldırılır. Bu kaldırma süresinde iç bumba vinççisi vincini ağır ağır çalıştırarak telin boşluğunu alır. Sapanın küpeşteyi aştığını görünce vincine hız vererek yükü ambar ağzına doğru çektirirken aynı zamanda dış bumba vinççisinin, yükün ambar ağzına doğru aktarılmasını sağlayacak şekilde teli sağışını kontrol eder. Yük ambar ağzına gelince iç ambar vinççisi de vincini aksi yönde çalıştırmağa başlayarak yükü ambara indirir. İç bumbaya «ambar bumbası» da denir.] || *İç kaplama.* Bk. KAPLAMA. || *İç kuşağı,* kürekli araçların postalarının iç kenarına oturakları yüzeyinde, başla kıç arasında iki taraflı olarak bağlanmış tirizler. (Oturaklar iki başlarından bu tirizler üzerine oturtulur.) || *İç kumpas.* Bk. KUMPAS. || *İç liman,* bir liman sahasının insan eli ile mahfuz ve her türlü liman çalışmalarının rahatlıkla yapılabileceği bir hale getirilmiş denizden en uzak bölümü. || *İç omurga,* ağaç gemi inşaatında döşekler ile baş ve kıç yığmaları üzerine binmek suretiyle baştan kıça kadar uzayan ikinci omurga; çelik inşaatta levha omurganın iç yüzeyine dikey olarak sintine yüksekliğinde baştan kıça kadar uzanan çelik eleman. (Buna «merkez omurga» da denir.)

— Dil bil. *İç cümle,* bir cümle içinde tümleç gibi kullanılan başka bir cümle: «*Alırım» diye gitti, alamadı. Atatürk «kısa zamanda çok işler başarmak zorundayız» dedi.* || *İç ek,* kelimenin iç yapısına giren ek. (Türkçede iç ek yoktur.) || *İç ses,* bir kelimenin ön ve son sesi arasındaki ses veya sesleri: *dün* (*d-ü-n*); *büyük* (*b-üyü-k*) v.d. || *İç ses düşmesi,* kelime içindeki bir ünsüzün telaffuz edilmemesi, düşmesi; *aslan* (*<arslan*); *raslamak* (*<rastlamak*) gibi. || *İç ses türemesi,* kelimenin aslında bulunmayan bir ünlü veya ünsüzün telaffuzda ortaya çıkması: *hıristiyan* (*<*hristiyan) *tiren* (*<tren*); *asıl* (*<asl*), *vakıf* (*<vakf*) v.b.

— Din. *İç ezan,* cuma günü kılınan öğle namazında cami içinde tekrarlanan ezan.

— Doku bil. *İç gömlek,* atardamarların en içteki gömleği. (Atardamarların ayrıca, orta ve dış gömlekleri de vardır.) || *İç kaplar tabaka,* birbirine bitişik düzgün dizili yassı hücrelerden oluşan, damarların ve sıvı boşluklarının iç yüzünü kaplayan, akışkanların veya birbirine değen hareketli iki organı (damarlar, göğüs zarları) kolay kaymasını sağlayan örtü tabakası.

— Ed. *İç kafiye,* mısra ortasındaki bir kelimeyle sondaki bir kelime arasındaki kafiye.

— Fels. *İç hayat,* hem psikolojik hem de ahlâkî gelişmesi açısından içebakışla kavranan kişilik.

— Fiz. *İç patlama,* bir akışkanın, iç basıncı dış basınçtan çok düşük olan bir kaba aniden ve hızla girerek kabı parçalaması. (Bk. ANSİKL.) || Etkilerini bir merkeze doğru hissettiren bileşik patlamaların tümü.

— Fizyol. *İç oluşlu,* organizmanın kendinden gelen (besinlerle alınan dış oluşlu maddelere karşıt olarak kullanılır). İç oluşlu artık maddeler dokuların aşınmasından, dış oluşlu artıklar ise besin maddelerinin parçalanmasından doğar. || *İç zehirlenme.* Bk. ZEHİRLENME.

— G. santl. *İç süsleme.* Bk. SÜSLEME.

— Huk. *İç deniz,* tamamen veya kısmen bir veya birkaç devletin topraklarıyle çevrili olan denizler veya deniz diye anılan göller. Bk. ANSİKL.

— İnş. *İç dere,* iki çatı yan yüzünün kesişmesinden doğan düz veya eğri eğimli arakesit. || *İç şev,* dışta düşey, içte ise, kalınlığı aşağıdan yukarıya incelecek şekilde eğik olan duvar. || *Dişli iç dere,* yanlarında kenetleri olmayan ve merteklerin altında dik olarak yerleştirilmiş elemanlardan meydana gelen iç dere. || *Kaplamalı iç dere,* yanlamasına ve enine bağlantıları lehimli kenet şeritleri ve kaplama ile yapılan iç dere. || *Kenetli iç dere,* yan yüzeyleri çatı örtüsüne kenetlerle bağlanan iç dere. || *Sandıklı iç dere,* yanları örtüye bir çıkıntı ve damlalık aracılığıyle bağlanan iç dere (levhaların enine bağlantıları kaplamalarla yapılır). || *Takozlu iç dere,* takozla ayrılan iki elemandan meydana gelen iç dere.

— Jeol. *İç başkalaşım,* içkayanın aştığı kaya ile kesiştiği yerde ortaya çıkan gözle görülebilecek ölçüdeki bileşim farkı. (Çevreleyici kaya, içine aldığı iç kayanın bileşimini etkiler.) || *İç ısı.* Bk. ISI. || *İç özek.* Bk. İÇMERKEZ.

— Kıyf. *İç çamaşırı,* elbise altına giyilen ve tene değen çamaşırların tümü. || *İç donu.* Bk. DON. || *İç eteklik,* açık entari veya saydam kumaş altına giyilen eteklik. || *İç gömleği,* tenin üzerine giyilen bir çeşit giysi.

— Leng. *İç ek,* anlamını değiştirmek için kelimenin içine sıkışan unsur. (Lat. Jungere'de [bitiştirmek] n gezinsi bir iç ektir; bu iç ek n Jugum [boyunduruk] kelimesindeki Jug kökü arasına sıkışmıştır.)

— Mal. *İç borç,* devletin kendi yurttaşlarından ve kendi piyasasından sağladığı GERAL BONCUĞU da denir.)

— Mat. *İç açılar,* paralel iki doğru bir eksenle kesildiğinde, bir eksenin iki paralelden biri veya öbürüyle, bu paraleller arasında kalan şerit içinde yaptığı açılar: *İç ters açılar birbirine eşittir; kesenin bir yanında bulunan A ve B iç açıları birbirini bütünler.* || *İç daire,* bir çokgenin içine çizilen daire. || *İç ters açılar,* iki A veya B açısı gibi bu paraleller arasında ve kesenin iki yanında kalan açılar. || *İç yarı çap.* Bk. APOTEM. || *Bir daire içine bir çokgen çizmek,* köşeleri çember üzerinde bulunan bir çokgen çizmek.

— Mim. *İç bina,* bir binanın veya apartmanın orta kısmında bulunan boşluk veya avlusu içine ve tam ortasına yapılan etrafı ana bina duvarlarıyle çevrili boşluk ortasındaki bina. *Esk.* Dahilî bölme. || *İç bölümleme,* evin, bir dairenin, bir otelin iç kısmını oluşturan odaların dağılımı ve düzenlenmesi. Bk. ANSİKL.

— Mutf. *İç pilav.* Bk. PİLAV.

— Müz. *İç kasnak,* yaylı çalgılarda alt ve üst kapakların tutturulması için kasnakların iç tarafına çepçevre döşenen tahta pervaz.

—Oto. *İç lastik,* arabalarda dıştaki koruyucu lastiğin içinde bulunan ve içine hava doldurulan lastik.

— Patol. *İç hastalıklar,* iç organlarda görülen hastalıklar.

— Petrografi. *İç kaya,* gereci dolaysız olarak bütünüyle veya kısmen yer kabuğunun içinden gelen kaya: *Bazalt ve granit birer iç kayadır.* Bk. ANSİKL.

— Psikol. *İç kavrama* veya *iç duyuş,* bilincin kendi kendini kavrayabilme yeteneği. (Bu yetenek, bilincin temel özelliklerinden biridir.)

— Saatçilik. *İç boncuk,* kol saatlerinde, tabla ekseninin üzerine yerleştirilen ve üstünde, spiral yayı tutturmağa yarayan bir yarık bulunan daire biçiminde parça (SPİRAL BONCUĞU da denir.)

— Tar. *İç Asya Moğolları.* Bk. MOĞOLLAR.

— Teknol. *İç çap kumpası,* iç çapları ölçmede kullanılan çapraz kollu kalınlık kumpası.

— Teşk. tar. *İç ağaları.* Bk. İÇAĞALARI ve ENDERUN *ağaları.* || *İç halk.* Bk. SARAY. || *İç hazine.* Bk. HAZİNE. || İç il müderrisleri, Osmanlı imparatorluğunda İstanbul, Edirne, Bursa ve kazalarında yüz ellişer akçe ve daha fazla maaşlı müderrislere verilen ad. ||

İç kiler oğlanları. Bk. KİLER. ‖ *İç mehteri.* Bk. MEHTER. ‖ *İç muayede.* Bk. MUAYEDE. ‖ *İç oğlanı.* Bk. İÇOĞLANI ve OĞLAN. ‖ *İç vezirler.* Bk. VEZİR.

— Tıp. *İç döküntü,* bulaşıcı bir hastalık sırasında ağız, yutak ve burun boşluğu mukozalarında beliren döküntü. ‖ *İç kulak sıvısı,* içkulak dolambacında bulunan ve denge taşlarını asıltı halinde tutan albüminli SIVI.

— Vet. *İç diz,* atın art bacağında incikle baldır arasında kalan çok önemli bir eklem. (Art bacak kaslarından doğan bütün hareket gücü bu eklemle ayaklara iletilir.) Bk. ANSİKL.

— Zır. ikt. *İç içe girmiş toprak* (veya *tarla*), diğer bir tarlanın içine arazi parçası gibi giren toprak veya tarla.

— ANSİKL. Anat. Diğer bir organa veya belli bir yere göre vücudun dikey orta düzlemine en yakın organa verilen sıfat. (Kol ve bacaklarda iç sıfatı, elayaları öne bakar şekilde vücudun dik duruşuna göre verilir: *Vücudun dikey orta düzlemiyle kol veya bacak ekseni arasında kalan kısım geri kalan kısma göre «iç» sıfatını alır;* msl. bu durumda serçe parmağı başparmağagöre iç parmaktır.)

— Biyol. Bitki *iç asalak*'larına *endofit,* kan yuvarı asalaklarına *hematozoer* denir. İç asalak olan hayvanlar, vücudun dışarıya açılan sindirim borusu, sidik torbası, solunum organı gibi iç boşluklarında yerleşebileceği gibi herhangi bir vücut boşluğunda da yerleşebilir. Şerit ve tirişin gibi bazı asalaklar ise dokuların içine yerleşir. İç asalak olarak yaşayan böceklerin en iyi bilinenleri *gasterophilus*'larla *oestrus*'lardır.

● *Tohumların iç içeliği teorisi,* önoluş teorisine bağlıdır. Önoluş teorisine göre her canlı, kendi ana babasının tohumunda minyatür halinde mevcuttur; yetişkin hale gelinceye kadar, zaten yumurtada iken tamamen teşekkül etmiş kısımlarını büyütüp geliştirmekten başka bir şey yapmaz. Yeni varlık yeniden oluşmaz, önceden oluşmuştur, çok küçük ve bütün olmak üzere tohumda önceden vardır. Bununla beraber bu teorinin taraftarları da iki gruba ayrılır: *spermacılar* ve *yumurtacılar.* Birincilere göre her insan spermatozoitin içindedir, yumurta onun başlangıçta büyüyebilmesi için gerekli ilk besinler sağlamaktan başka bir işe yaramaz. İkincilere göre ise, her insan taslak halinde yumurtadadır, spermatozoit sadece gelişimi başlatmağa yarar. Bu teori doğru olsa, her erkek ve kadında, spermatozoit ve yumurtalarda, bunlardan doğacak olanların taslakları küçük fakat oluşmuş halde bulunurdu. 1677'de, Leeuwenhoek tarafından spermatozoit veya «sperma hayvancığı»nda *homunculus*'a benzer bir baş şeklinin keşfi, bir an için spermacılara davayı kazandırır gibi oldu. Fakat mikroskobun ve tekniklerin mükemmelleşmesi sayesinde spermatozoitin ve yumurtanın ne olduğu ortaya çıkarıldı; bunların özel yapılı üreme hücreleri olduğu anlaşıldı. Tohumların iç içeliği teorisi artık biyoloji tarihini ilgilendirmekten öte bir değer taşımaz.

— Fiz. *İç patlama olayı,* özellikle televizyonda kullanılan katot lambası gibi vakum lambalarının, atmosfer basıncı etkisiyle cam zarfları parçalanarak ezilmeleri sonucunu doğurur. Ekran köşegeni 60 sm olan bir lambanın bütün yüzeyi, deniz seviyesinde sm^2 başına 1 kg olmak üzere 10 tona yakın bir basınca dayanmak zorundadır. Televizyon seyircisinin tehlikeye karşı korunması için ekran önüne bazı modellerde katot lambasının tamamlayıcı bir parçası olan kalın bir cam yerleştirilir.

— Huk. *İç deniz.* Karadeniz, 21 temmuz 1774 tarihli Küçük Kaynarca antlaşmasına kadar, bir türk iç deniziydi. Bundan sonra önce Rusya, sonra da Romanya ve Bulgaristan Karadeniz'de kıyısı olan devletler sırasında yer aldı ve Karadeniz bir açık deniz statüsünü kazandı.

Bugün Marmara denizi, bir iç denizdir. Bazı yazarlar, Marmara denizinin milletlerarası bir su yolu olması bakımından bir açık deniz statüsünde olması gerektiğini ileri sürmektedirler. Ancak Marmara'nın tamamen aynı devletin topraklarıyle çevrili bulunması ve genişliğ türk karasularının genişliğinin iki mislinden az olan iki boğazla açık denize bağlanmış olması, bu tezi zayıflatmaktadır. Öte yandan, Zabıtai Saydiye nizamnamesi, Hariciye vekâletinin elçiliklere gönderdiği 1 ekim 1914 tarih ve J. 54917/99 sayılı sirküler, 29 nisan 1926 tarih ve 815 sayılı Kabotaj kanunu, 2 mayıs 1949 tarih ve 5383 sayılı Gümrük kanunu gibi millî tasarruflardan da Marmara denizinin bir iç deniz olduğu anlaşılmaktadır. Bu tasarruflara karşı herhangi bir yabancı devlet ne itirazda bulunmuş, ne de Türkiye'nin bu tasarruflarla devletler hukukunu ihlâl etmiş olduğunu ileri sürmüştür. Marmara denizinden geçişi düzenlemek için milletlerarası sözleşmelerin aktedilmiş olması da, bu denizin bir iç deniz olduğunu ortaya koymaktadır. Şayet Marmara bir açık deniz olsaydı, açık denizlerde seyrüsefer serbestliği ve karasularındaki zararsız geçiş prensipleri dolayısıyle, geçişin ayrıca düzenlenmesi gerekmeyecekti. Nitekim, Marmara denizi ile ilgili olan tek antlaşma, 1936 Montreux sözleşmesi Türkiye'nin Marmara üzerindeki yetkilerini sadece geçiş serbestliği açısından sınırlamaktadır. Geçiş serbestliğinin tanınması ise bir iç denizin açık denize dönüşmesi için yeterli değildir. Türkiye'nin 1958 Cenevre konferansında iç denizlerin iç sulardan sayılmasını öngören bir teklifi kabul edilmemiştir. Böylece «Karasuları ve Bitişik Bölge Hakkında sözleşme»de (1958) Marmara denizinin statüsünü açıkça belirleyecek herhangi bir hüküm yer almamıştır.

— Mal. *İç borçlar,* dış borçların tersine millî gelirin dağıtımında etkili olur. Devletler genellikle tahvil çıkarmak ve bunları bankalara, kamu ve özel kuruluşlarla bireylere satmak yoluyle borçlanırlar. Bu borçlanmanın istenilen düzeyde gerçekleşmesi için ya *cebrî,* ya da *ihtiyarî* borçlanmaya başvururlar. Cebrî borçlanmanın birçok türü vardır. Bunlar arasında cebir tehdidine dayanan borçlanmaları, manevî cebre dayanan borçlanmalar ve türk tasarruf bonoları sisteminin örneğini teşkil ettiği cebrî tasarruf yaratarak borçlanmaları saymak mümkündür.

Cebir tehdidiyle borçlanmada, devlet ihtiyarî borçlanmaya giderken belirli bir şart koşar; bu şarta göre tahviller satılamadığı takdirde cebren satılır. İlk defa 1920'de Hollanda'da uygulanan ve sonraları yine aynı ülkede görülen bu sistemin yaptırımı şuradan ileri gelir: tahvilleri satın alması istenenler tahvilleri kendi rızaları ile almadıkları takdirde kendilerine daha fazla sayıda tahvilin zorla satılacağını hesap ederler. Birde tahvil satın almanın yurttaşlık görevi olduğu yolunda propagandalarla manevî cebre dayanan borçlanmalar vardır. Totaliter ülkelerde ve özellikle S.S.C.B.'de uygulanan bu yönteme göre borçlanma görünüşte isteğe bağlıdır, ama halk manevî baskı altında kalır.

Türkiye'de ihtiyarî borçlanmanın iyi sonuçlar vermediği bilindiğinden tahvil ihracı yanında iç konsolidasyona ve tasarruf bonoları sistemine başvuruldu. Bu arada enflasyonist bir görünüş olan Merkez bankası kredilerinin hacmini genişletmek zorunluluğu doğmuştur. Ayrıca iktisadî devlet teşekküllerinin verimsiz altyapı yatırımları yüzünden devlet büyük bir borç yükü altına girdi. 1958 Devalüasyonunu gerekli kılan sebeplerin başında bu durum da büyük bir etken olarak söylenebilir.

1960'tan sonra birikmiş olan 4,3 milyon liralık iç borç tahkim edildi. Zira bunlar dalgalı borçtu ve devlet maliyesinin istikrarını bozuyordu. 1961 Yılında yapılan bu işlemle kamu kesimine göre kuruluşların T.C. Merkez bankasına ve diğer kurumlara olan borçları konsolide edildi. 1965 Yılında tahvil çıkarımından 738 300 000, iç konsolidasyondan 2 374 400 000, diğer borçlar ise 123 000 000 lira idi. 1968'de bu rakamlar sırasıyle 2 013 000 000, 7 112 000 000, 4 677 000 000 ve öte yandan deflasyoncu bir nitelik gösteren ve işçi ücretlerinden kesinti yapılmasını ön gören J. M. Keynes'in 1940 yılında yapmış olduğu *How to Pay for the war* (Savaş İçin Nasıl Ödeme Yapılacak) adlı planın ışığı altında yeni bir borçlanma türü ortaya çıktı. Buna göre savaş sırasında işçi ücretlerinden kesinti yapılacak ve savaştan sonra geri verilerek bir bakıma savaş sonrası deflasyoncu baskılar hafifletilecekti. Nitekim İngiltere'de 1942'den 1946'ya kadar bu plan uygulandı. Aynı dönemde Kanada da benzer bir uygulamayı denedi. Türkiye'de de benzer bir metot 1961 yılında 223 Sayılı kanunla çıkarılan ve tipik bir cebrî tasarruf örneği olan tasarruf bonoları adı altında uygulanmağa başlandı. Bk. *Tasarruf* BONO'*su.*

Cebrî borçlanmanın yanında bir de ihtiyarî borçlanma vardır. Bu borçlanmanın dayanağı kişisel yarar hesabıdır. Zira herkes bu borcun kendisine yararlı olacağına inandığı oranda tahvil satın alır.

— Mim. Ortaçağ'da yapıları dışa karşı savunma gerekliliği yapı bölümlerinin birbirlerinden kopmalarına ve bağımsız olmalarına sebep oldu. Çok sayıda merdiven ve koridor görülüyordu. Rönesansta her kat tek kotta inşa edilmesine rağmen, merdiven yapının tam ortasındaydı. XVII. yy.'da merdiven yapının bir köşesine yerleşti ve odalar rahatladı. XVIII. yy.da her cepheye aynı boyutta birer daire yapılmağa başlandı. Aynı yerden iki kere geçmeden bütün alan gezilebiliyordu. Sonradan odalar bütün katlarda tekrarlanan merkezî bir hol etrafında yerleştirildi.

— Petrografi. *İç kayalar* iki gruba ayrılabilir. Bazıları yeryüzünde, sıvı veya hamur halinde erimiş olarak ulaşan ve bunun sonunda hızla soğuyan magmadan türemiştir: msl. *volkan kayaları.* Diğer hallerde magma kendisini yüzeyden ayıran tabakalar sayesinde soğumadan kalır; bu durumda billûrlaşma, yavaş yavaş ve basınç altında olur. Kimyasal ve madenî bileşimleri aynı olsa bile bu şekilde oluşan kayaların nitelikleri volkan kayalarınkinden farklıdır. Bunlara *derinlik kayaları* veya *«plütonitler»* denir. Bu iki kaya kategorisi, çoğunlukla doku sayesinde birbirinden ayırt edilir. Hızlı soğumada, yalnız mikroskopla görülebilen küçük billûrlar oluşabilir; bunlara *«mikrolitler»* denir. Hattâ çoğunlukla bir kısım gereç billûrlaşmaz ve obsidiyende olduğu gibi camsı kalır. Buna karşılık yavaş yavaş soğuyan kayalardaki billûrlar çıplak gözle görülebilir; msl. granit, diyerit v.b.de olduğu gibi. Bu durumda dokuya iri taneli doku adı verilir. Bu iki dokunun da birçok çeşidi vardır. Soğuma tarzına göre aynı gereç, iri taneli kaya veya mikrolitli kaya (siyenit veya traşit, granit veya riyolit v.b.) ve hattâ bir cam (obsidiyen) verebilir. Laboratuvarlarda bazı iç kayalar sunî olarak oluşturulabilmektedir. Bu sentezleri ilk defa Fouqué ve Michel Lévy başarmıştır.

— Vet. Atta, art bacağın baldırla incik kemiği arasında kalan bölgesine *iç diz* denir. İç diz baldır - bilek, bilek ve bilek - tarak eklemlerinden meydana gelir; üzerinde çukurlar ve çıkıntılar yer alır: önde iç diz büklümü, arkada iç diz sırtı bulunur; iç diz kirişi burada topuk kemiğine bağlanır; iç diz çukuru topuk kemiği gövdesinin önünde, alt tarafta yer alır.

İç dizde katılaşma veya yumuşama gibi birçok kusur olabilir. (ML)

İÇAĞALARI çoğl. blş. i. Teşk. tar. Osmanlı padişahlarının hizmetiyle görevli olanlara verilen ad; *Enderun ağaları* da denir. (İçağaları; kapı ağası, hazinedarbaşı, kilercibaşı ve saray ağasından meydana gelirdi.) [M]

İÇAKIŞLI sıf. Hidrol. Devamlı akmasına rağmen suları denize kadar ulaşamayan bölgelere denir: *İçakışlı bölgeler kara yüzeyinin yüzde 11'ini kaplar.* (*Zt.* DIŞAKIŞLI.) [L]

İÇ ANADOLU bölgesi, Anadolu'da Karadeniz bölgesi, Doğu Anadolu bölgesi, Akdeniz bölgesi, Ege bölgesi, Marmara bölgesi arasında kalan coğrafî bölge.

— Birinci Türk Coğrafya kongresine (1941) göre çizilen sınırları içinde 151 275 km²; Türkiye'nin yüzde 19,5'i kadar yer tutar; Doğu Anadolu bölgesinden (yüzde 21,0) sonra, alan bakımından ikinci gelir. İç Anadolu bölgesi Türkiye nüfusunun yüzde 15,5 kadarını kapsar.

● *Bölgenin sınırları.* İç Anadolu bölgesi kuzeyden Karadeniz bölgesine komşudur ve bu bölgeyi engebeleyen dağ sıralarından en içte olanlarının İç Anadoluya bakan yamaçlarından geçen bir sınır çizgisiyle on-

Kız kalesi

park

Kanitellis'te (Kanlı divane) kaya mezarları

Tarsus şelâlesi

genel görünüş

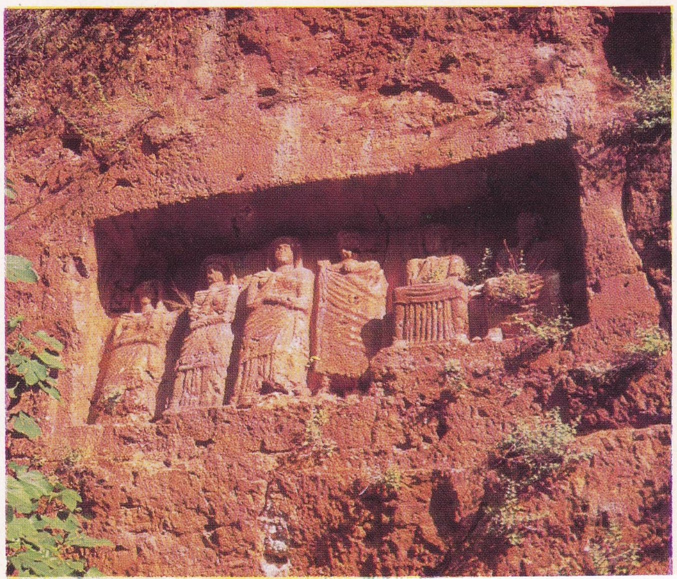

Kanitellis'te (Kanlı divane) kral ailesi kabartmaları

Foto. H. Gürsel (MEYDAN)

İÇ ANADOLU BÖLGESİ

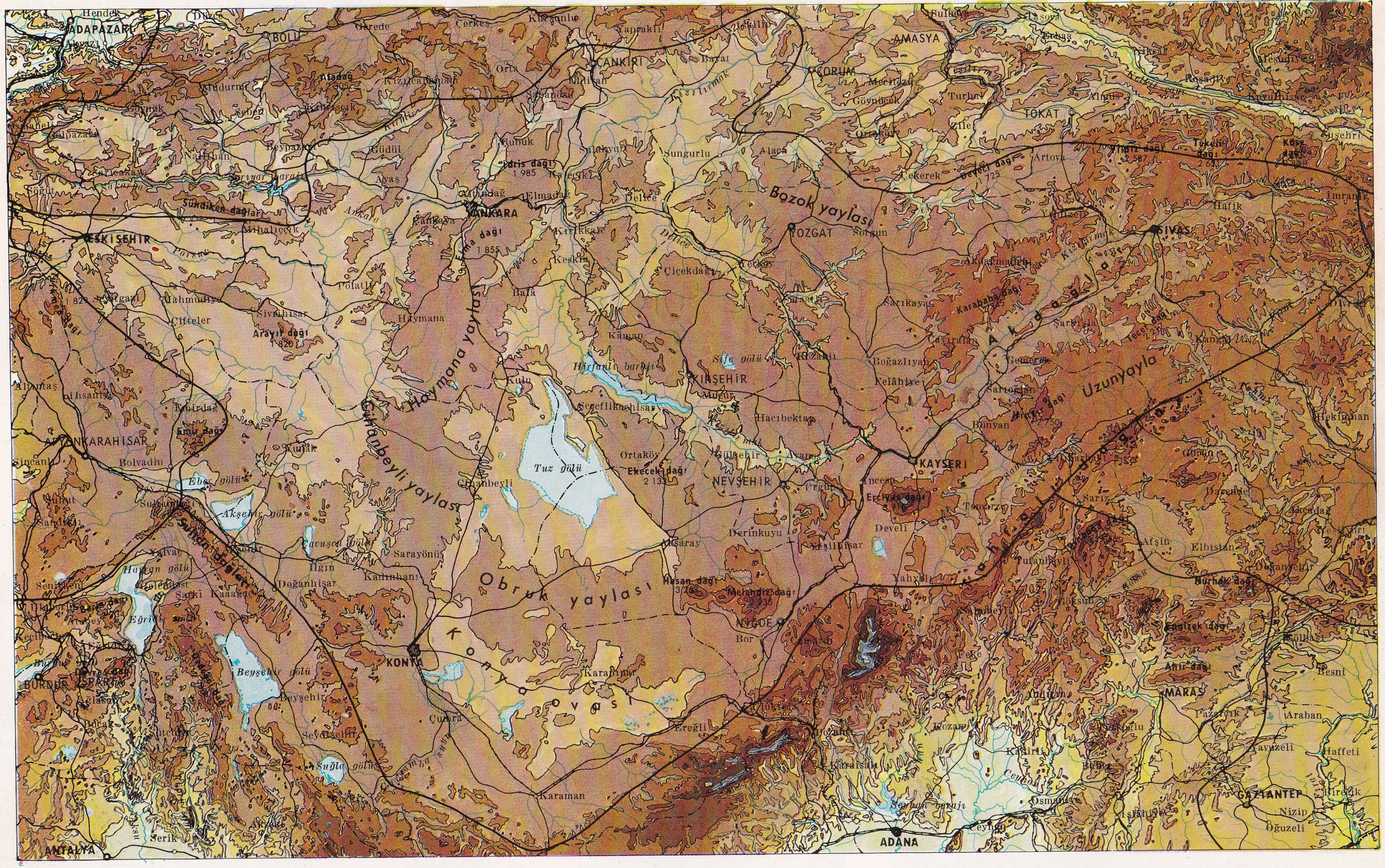

dan ayrılır. Bu sınır, kuzeydoğuda Kızıldağ ve Yıldız dağı arasında Kelkit-Çoruk dağlarını, daha sonra Deveci dağlarını, Çorum ovasının güney ve batı kenarını (bu ova Karadeniz bölgesinde kalır), Köroğlu dağlarının İskilip, Çankırı ve Beypazarı kuzeyinden geçen kenarlarını boylar, daha batıda güneye doğru bir dirsek çizerek Sakarya'nın doğu - batı doğrultusunda akan çığırı güneyin Sündiken dağlarına dayanır. Kuzeybatıda İnönü - Bozöyük arasında dar bir alanda Marmara bölgesiyle temasa gelir: İstanbul boğazı kıyılarından ve Bursa'dan gelen yollar (ve demiryolu) batıda Ege bölgesiyle komşu olur. Burada sınır çizgisi İçbatı Anadolu'nun doğu kenarını boylayarak Emir dağı doğusunda İçbatı Anadolu'ya doğru ilerledikten sonra Sultan dağlarının kuzey ucuna doğru geriler. İç Anadolu bölgesi Sultan dağlarıyle Tahtalı dağlar arasında Torosların iç kenarını boylayan bir sınır çizgisi ile Akdeniz bölgesinden ayrılır. Doğuda, İç Anadolu bölgesi Doğu Anadolu'dan ayrılır ve bu kesimde bölge Kızılırmak etrafında doğuya doğru sokulur. İç Anadolu bölgesi içinde Nevşehir ve Kırşehir illerinin tamamı, Eskişehir, Ankara, Konya, Niğde, Kayseri, Yozgat ve Sıvas il topraklarının çoğu, Çorum, Çankırı ve Afyon illerinin bir kısmı yer alır. Bölge sınırları içinde bulunduğu kabul edilen il ve ilçe birimlerinin toplam yüzölçümü 162 540 km², nüfusu da 1970 sayımında alınan ilk sonuçlarına göre 6 180 000'dir (km²'ye ortalama 38 kişi). İktisadî olayların tespiti bakımından Eskişehir, Ankara, Çankırı, Yozgat, Sıvas, Kayseri, Niğde, Nevşehir, Kırşehir ve Konya illeri (sınırları tam uymasa da) İç Anadolu bölgesinin karşılığı olarak alınabilir. İç Anadolu bölgesi dört bölüme ayrılır: a) kuzeydoğuda Yukarı Kızılırmak bölümü; b) bunun batısında Orta Kızılırmak bölümü; c) kuzeybatıda Orta Sakarya bölümü; ç) güneyde Konya bölümü.

● *Yüzey şekilleri.* Güneyden Toroslar, kuzeyden Kuzey Anadolu dağları ile sınırlanan, doğuda Doğu Anadolu Yüceyerine doğru yükselen İç Anadolu, batıdan da İçbatı Anadolu eşiğiyle sınırlanır. İç Anadolu genellikle kendini çevreleyen dağlık bölgelerden daha alçak ve yüzey şekilleri daha silik ise de zemini çok yerde 1000 m'den yüksektir ve bu zemin üzerinde yer yer 500, hattâ 1 000 m yükselti farkına sahip belirgin engebeler bulunur.

İç Anadolu'nun kuzeydoğu kesimini meydana getiren Yukarı Kızılırmak bölümü, kuzeyde Kelkit - Çoruh dağlarının uzantısını meydana getiren Kızıldağ (3 025 m), Köse dağı (2 812 m) ve Yıldız dağı, 2 552 m) sırasıyle, bundan Kızılırmak vâdi oluğu ile ayrılmış Tecer dağları (Çengelli dağı 2 596 m) ile geçilir, bu dağların güneyinde ise Uzunyayla'nın dalgalı yüksek düzlükleri yer alır. Adı geçen dağlar eski kıvrımlı kayaçlardan (şist, flis, kalker) oluşmuş; aradaki çukur alanlarda hemen hemen yatay durumda neojen göl tortulları ve bunların altında da Oligosen (Orta Üçüncü zaman) yaşında olduğu kabul edilen alçıtaşı (jips) ve tuzlu kil-kireç (masa) kıvrımlı tabakaları bulunur. Çoğunlukla kızıl renkli olan bu tabakalarda jipsin erimesi yüzünden mağaralar, pur denilen kapalı çukurlar meydana gelmiştir.

Orta Kızılırmak bölümünde yerey, kısmen kıvrımlı eski temeli, kısmen yatay neojen örtüsünü kesen 1 000-1 200 m'lik yüksek düzlüklerden meydana gelir; bu düzlükler üzerinde çoğu güneydoğu - kuzeybatı doğrultulu 1 500 m'den yüksek dağ dizileri (Tuz gölü doğusunda Ekecek dağı 2 139 m) yer alır. Kızılırmak ve başlıca kolu olan Delicerırmak yayla içine gömülmüş ve yer yer genişlemiş ovalarla boğazlar nöbetleşir. Kızılırmak yayının güneyinde kısmen eski lavlardan meydana gelme bir temel üzerinde yeni volkan konilerinden oluşmuş volkanik bir yapı yükselerek Erciyas dağında 3 916 m'ye, bunun güneybatısında Hasan dağında 3 268 m'ye ulaşır.

Konya bölümü, Tuz gölünün doğu kenarını yakından boylayan bir kırık çizgisinin batısında yer alır. Bu bölüm İç Anadolu'nun yüzey şekilleri en silik olan kısmıdır ve gerçekte, Obruk yaylasının meydana getirdiği geniş bir eşikle birbirinden ayrılmış iki büyük çanağı kapsar; güneyde Konya ovası (Konya-Ereğli arası) geniş bir Dördüncü zamanın daha nemli bir devresinde tatlı su gölü ile kaplanmış bulunuyordu. Bunun kuzeyindeki Tuz gölü çanağı içinde ise geniş fakat sığ bir göl bulunur. Bu iki çanağın dışarıya akışsız olmasına karşılık, Tuz gölü çanağından Cihanbeyli yaylası eşiğiyle ayrılan Yukarı Sakarya havzası suların dışarıya boşaltabilmektedir. Konya bölümünde yüzey şekillerinin belirgin unsurları Erciyas Hasan dağı volkanlar dizisini güneybatıya doğru devam ettiren Karacadağ (1 960 m) ve Karadağ (2 271 m; Karaman kuzeyinde) sönmüş volkanlarıdır.

Yukarı Sakarya bölümünde yüzey şekillerinin belirli özelliği, uzun dağ sırtlarıdır, bunlar Kızılırmak ile Sakarya arasında kuzeydoğu - güneybatı doğrultusundadır: İdris (1 993 m) - Elma (1 860 m) dağı, Karyağdı - Aydos (1 840 m) dağı, Ayaş dağları (1 687 m) gibi. Sakarya vâdisinin batısında ise dağların doğrultusu güneydoğu - kuzeybatı (Sivrihisar dağları, 1 820 m) veya doğu - batıdır (Sündiken dağı 1 170 m). Bu dağların arasına neojen göl tortulları ile dolu uzun ve oldukça geniş havzalar girer.

● *İklim, bitki örtüsü ve sular.* İç Anadolu bölgesinde iklim karasal step iklimi niteliği gösterir: kışlar genellikle sert ve sürekli, yazlar çukur alanlarda gündüzleri sıcak, yayla sırtlarında serin geçer. Doğu Anadolu yönüne doğru gidildikçe kışlar daha şiddetli, yazlar daha serin olur. İç Anadolu'nun büyük kısmında en soğuk ayın ortalaması 0°C dolaylarında oynamakla birlikte doğuya doğru düşer: Eskişehir ve Konya —0°2C. Ankara —0°1C, Kayseri —1°6C, Sıvas —4°0C. En sıcak ayın ortalaması ise yine doğuya doğru azalır: Ankara 23°2C, Sıvas 19°7. Minimumlar genellikle —25°C'yi geçmekte, hattâ doğuda —30°C'yi aşmaktadır: Ankara —24°4C, Sıvas —34°4. Maksimumlar 37°C (Yozgat) ve 40°C (Konya, Ankara) arasında oynar. Sıcaklığın 0°C altına düştüğü günler sayısı ortalama 87 (Ankara) - 127 (Sıvas) arasında oynar. Yağışlar bazı dar çukur alanlarda yılda 300 mm altına düşebilmekle beraber genellikle 300-500 arasında oynar: Konya 315, Ankara 359, Kayseri 371, Sivas 411, Yozgat 525 mm. Böylelikle doğuya doğru biraz artma kaydedilir. Yaz mevsimi az yağışlı olup yağış maksimumu kış ve özellikle ilkbahara rastlar. Yağışlı günler sayısı güneyde az (Kayseri 68, Konya 74), kuzeyde genellikle 100'ün üstündedir. (Ankara 101, Sıvas 108). Kar örtülü günler ise 21 (Konya) - 63 (Sıvas) arasında oynar. Bölgenin büyük bölümünü meydana getiren düzlükler cılız otsu bitkilerin kapladığı bozkırlar halindedir. İç Anadolu, Doğu Anadolu ile birlikte, Türkiye'de orman alanların en az yer tuttuğu bölgedir (yüzde 5,8). Orman ancak dağ yamaçlarında, yok edilmeden kurtulabildiği yerlerde görülür. Ayrıca akarsular boyunda söğüt dizileriyle, köy ve kasabaların çevresinde kavaklıklar bulunur ve bunların varlığı yerden su alma olanaklarına bağlıdır. Fazla eğimli yamaçlarda çalılık stepler bulunur: Erciyas'taki geven çalılıkları gibi.

İç Anadolu'nun büyük kısmında akarsular Kızılırmak ve Sakarya ile Karadeniz'e gider, Konya ovasının büyük bir kısmı da dışarıya akıştan yoksundur. En önemli kapalı havzanın en çukur yerini pek sığ olan Tuz (Koçhisar) gölü kaplar. Konya ovasının çukur yerlerinde de geçici su birikintileri bulunur.

● *Nüfus ve yerleşme.* İç Anadolu bölgesinin sınırlarına uyan il ve ilçelerde yaşayan nüfusun ortalama yoğunluğu (km²'ye düşen nüfus sayısı) 37'dir. Nüfusun önemli kısmı köylerde yaşar (kır nüfusu), ancak bölge sınırları içinde önemli şehirler de vardır: 1965 sayımına göre bölge sınırları içinde nüfusu 3 000 i aşan 120 şehir ve kasaba vardı ve bunların yirmi altısının sayısı 10 000'i aşıyor, altısınınki 50 000'in üstüne çıkıyordu. 100 000'den fazla nüfuslu şehirlerin sayısı da beşi buluyordu. 1970 Sayımında bu sayı artmamış, yalnız 100 000'den fazla nüfuzlu bütün şehirlerin nüfusu çok artmıştır: Ankara 906 000'den 1 209 000'e, Eskişehir 174 000'den 216 000'e, Konya 159 000'den 201 000'e, Kayseri 127 000'den 168 000'e, Sivas 108 000'den 133 000'e ve 58 000 nüfuslu Kırıkkale de 92 000'e.(M)

İÇBAŞKALAŞIM bls. i. Bir içkayanın, içinden geçtiği kaya ile temas noktasında meydana gelen ve gözle fark edilebilen bile-

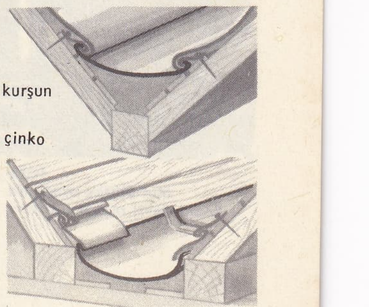

kurşun

çinko

iç dere (inş.)

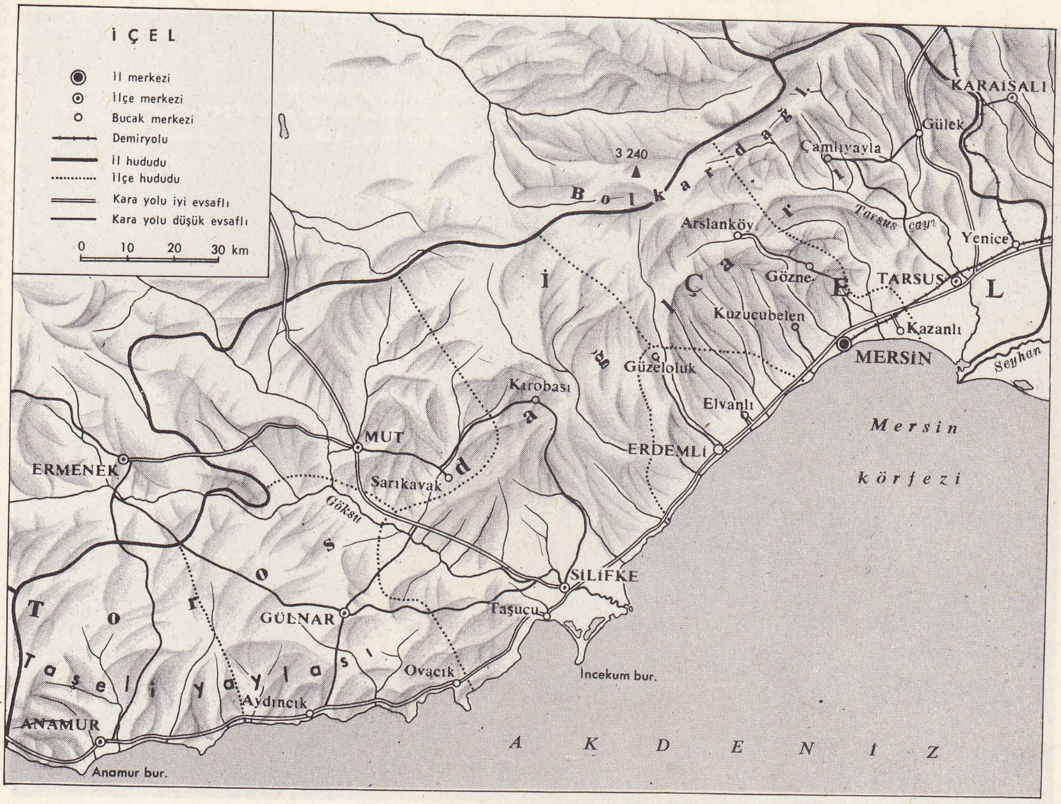

İÇEL
il haritası

İÇEL
Mut-Silifke arasında Roma devri mezar anıtları

şim farkı. (Çevreleyici kaya, kapsadığı içkayanın bileşimini etkiler). [*Zt.* DIŞBAŞKALAŞIM.] (L)

İÇBATI ANADOLU, İç Anadolu ile Batı Anadolu'nun Ege ve Marmara bölgeleri arasında yer alan geniş eşik. Bu bölge Birinci Türk Coğrafya kongresinde (1941) Ege bölgesinin bir bölümü olarak tespit edildi. Kongrenin çizdiği sınırlar içinde 10 520 km² yer kaplar, Uşak ve Kütahya illerinin tümü ile Afyon ilinin büyük kısmını, Manisa ilinin doğu kesimini, ayrıca Balıkesir, Bursa ve Denizli illerinin bazı parçalarını kapsar. Yüzey şekilleri bakımından İç Anadolu yüksek ovalarıyla Ege bölümünün geniş vâdi olukları arasında bir eşik meydana getirir: eşik üzerinde güneydoğu - kuzeybatı doğrultulu fakat aralıklı dağ dizileri uzanır (bk. EGE BÖLGESİ). İçbatı Anadolu bölümünde Ege bölgesinin Akdeniz iklimi denizden uzaklık ve yükseklik sebebiyle değişikliklere uğrar, yazlar daha serin olur, kışlar sertleşir; yağışlar özellikle dağlık kütleler üzerinde artmak şartıyle, İç Anadolu'dakinden daha fazladır. Tabiî bitki örtüsü dağlık kesimlerde orman, düzlüklerde çok defa ağaçsı bitkileri tahrip edilmiş ağaçlı step karakteri gösterir. İçbatı Anadolu, akarsular bakımından bir dağıtma alanı gibi görünür: Marmara denizine (Simav çayı, Susurlu'nun kolları), Karadeniz'e (Sakarya-Porsuk), Ege denizine (Gediz ve Büyük Menderes'in yukarı çığırları), hattâ İç Anadolu kapalı havzasına (Akarçay) su yollar. İçbatı Anadolu orta derecede nüfuslu bir bölümdür. Nüfus özellikle ovaların kenarında dağeteklerinde yoğunlaşır. Nüfusun büyük çoğunluğu köylerde yaşar ve bu durumla Ege bölümündekinden farklılık gösterir. 1970 Sayımının geçici sonuçlarına göre bölümde nüfusu 10 000'i geçen 11 şehir bulunur ve bunların üçünün nüfusu 40 000'den fazladır: Kütahya (62 000); Afyon (51 600); Uşak (46 800). Ekonomi, tarım ve hayvancılıkta ana kaynaklarını bulur. Ege bölümünden farklı olarak dikili alanlar az yer tutar ve en çok tahıl ekilir. Nadasa bırakılan toprak oranı yüksektir. El sanatları içinde halıcılık geleneksel bir önem taşır. Büyük şehirlerde önemli bazı sanayi kuruluşları yer alır. İçbatı Anadolu, çevresindeki bölgeler arasında önemli bir geçit alanı rolünü oynar. (M)

İÇBÖLÜMSÜZ bls. sıf. Müz. *İçbölümsüz aralık*, çağdaş müzik düzeninde minör ikiliyi belirten terim. (Eskiden bu nitelik, yunanca, içine daha küçük aralık sokulmasına imkân olmayan tek unsurlu, yarım ton aralığını anlatan *diastematik* terimiyle karşılanırdı.) [L]

İÇBÜKEY bls. sıf. Yüzeyi görünüşte düzgün ve pürüzsüz bir çukur şeklinde olan: *İçbükey ayna.* (*Eşanl.* KONKAV. *Zt.* DIŞBÜKEY.)

— Mat. *Her noktasında içbükey yay*, içbükeyliği kirişine dönük olan yay.

— Opt. *İçbükey ayna*, yüzeyi içbükey olan ve paralel demetler halinde gelen ısı, ses veya ışık ışınlarını yakınsak hale getiren ayna. (LM)

İÇBÜKEYLİK bls. i. İçbükey olma hali: *Bir merceğin içbükeyliği.*

— ANSİKL. Mat. Bir eğri veya bir yüzey, teğetinin bulunduğu yana göre *içbükey*'dir; bir eğriye, sonsuz yakın iki teğet çizilirse, iki değme noktası arasında kalan eğri yayı iki teğetin yaptığı açı içinde bulunur; bu yüzden bir eğrinin bir noktasındaki içbükeyliği, değme noktası sonsuzküçük yer değiştirince bu eğrinin teğetinin geldiği yana doğru döner. Denklemi $y=f(x)$ olan bir yayın pozitif y'ler tarafına göre içbükey olması için, y'' ikinci türevinin pozitif olması ve daha genel olarak, sıfır olmayan birinci çift basamaktan ve pozitif olması yeter, ancak bu özellik gerekli değildir. y''''nün işaret değiştirdiği noktalar büküm noktalarıdır. (LM)

İÇDERİ bls. i. Bot. Kökte kabuğun en iç tabakası. *Eşanl.* ENDODERM.

— Embriyol. Gastrulanın iç tabakası.

— ANSİKL. Bot. *İçderi* hücrelerinin yan yüzleri mantar özüyle kalınlaşır ve bu hücreler birbirine sımsıkı yapışır. Bu yüzden topraktan emilen sıvılar içderi hücrelerinin arasından geçemez, içinden geçmek zorunda kalır; merkez silindire geçmeden önce, bu hücrelerin sitoplazmasında bir dereceye kadar süzülür ve böylece ham besisuyu halini alır.

— Embriyol. Embriyonda içderi sindirim borusunun, solunum aygıtının ve yardımcı bezlerin (karaciğer, pankreas, mide, bağırsak, tiroit, paratiroit, timus bezleri) epitelyum kısımlarını meydana gelir. (L)

İÇ-DIŞBÜKEY bls. sıf. Jeomorfol. Üst kısımları dışbükeyli, alt kısımları içbükeyli olan ve homogen bir yapı içinde biçimlenen yamaç eğrisi. (L)

İÇEBAKIŞ bls. i. Psikiyatr. Dış dünya ile ilişkinin kesilmesi ve bütün dikkatin, yalnız iç hayat üzerinde toplanması. (Bu eğilim, gerçek dünya ile ilişki kesmenin sıklığı ve belirginliği oranında patolojik bir hal alır.) Bk. ANSİKL.

— Psikol. Kişinin kendi bilinç durumlarının bilincine kendinin varmasına dayanan öznel psikoloji metodu. ‖ *Deneysel içebakış*, uygulanan testin sonucundan çok, teste tabi tutulan öznenin gösterdiği ve kendi açıkladığı zihnî tavıra dayanan içebakış. (Bu metodun amacı maksatlı, biçimsel ve dinamik ruh hallerinin ortaya çıkarılmasıdır. Özellikle Würzburg okulu tarafından kullanılmıştır.) Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Psikiyatr. *İçebakış*, özellikle psikasteniklerde görülür. Bunlar, kendi ruh hallerini, aşırı bir incelik ve kılı kırk yararcasına incelerler. İçebakış, şizoid öznenin de bir özelliğidir. Şizoid bütün yaşayışını öznellik üstüne kurmuş, sosyallik niteliğini kaybetmiştir. Hastalığın en aşırı noktasında, şizoid gerçekten tam olarak kopar ve şizofrenlerde görülen «içekapanış» meydana gelir. Düşüncenin bu biçimde düzenlenmesi, Bleuler'e göre, ruhî bölünme dediğimiz temel organik bozukluğun sonucudur.

— Psikol. İçebakış, psikoloji için mutlaka gerekli olan bir metottur. Çünkü ancak bu metot, psişik olgunun öznel cephesini tanıtabilir ve varlığını doğrulayabilir. Gerçi, içebakışın, bazı yanılmalara yolaçacağı da ileri sürülmüştür. Bu yanılmalar, kendini gözlemleyen kişinin, ruhî durumlarını değişikliğe uğratması ve bozmasından, tarafsız davranamayışından, ayrıca da, gözlemlerini tam olarak açıklayamamasından doğabilir. Ama bu kusurlarına rağmen, içebakış, psişik olguların öznel yanını doğrudan doğruya kavramamızı sağlayan biricik ve vaz geçilmez yoldur. Gerçi, bilimsel psikolojinin kurulabilmesi ancak psişik olguların nesnel yanını ele alan nesnel metotlarla mümkündür ama, bu metotlar ruh hallerinin içebakışsal ve öznel yanını ihmal etmemizi haklı gösteremez. Hattâ denebilir ki, öznel yanın, nesnel yan ve metotlar yoluyle kavranması, gerçi ruh bilgininin karşılaştığı en büyük güçlüktür, fakat aynı zamanda da, psikolojinin varlık sebebidir; üstelik de metot olarak öznel ile nesnelin kaynaşmasını doğrulamak, hem psikolojiyi doğrulamak, hem de düşünceyi tanımlamaktır. (L)

İÇECEK i. (*içmek*'ten *iç-ecek*). Susuzluğu gidermek veya serinlemek için içilen sıvılara verilen genel ad: *Yiyecek ve içecek maddeleri. Yiyecek ve içeceklere dikkat etmeli.*

— ANSİKL. Tek gerçek içecek maddesi sudur; görevlerin yerine getirilmesinde ve hayatın sürdürülmesinde besin kadar önemlidir. Susamakla beliren su ihtiyacı, enerjetik ve plastik yiyecekler ihtiyacından daha kuv-

Tarihöncesi çağlardan beri önemli yerleşme merkezlerinden biri olan İÇEL'de geç devirlere ait Akkale'den bir görünüş

Foto. Turizm - Tanıtma (MEYDAN)

solda, Mersin'de bir park; sağda, Cambazlı köyünde bir mezar

vetlidir. Tam susuzluk, tam besinsizlikten daha çabuk öldürür. Su, içinde bütün beden hücrelerinin yaşadığı sıvı ortamın temelidir. Su, sindirim bezlerinin özümlenir duruma getirdiği besin maddelerini, plastik madensel maddeleri ve çeşitli organlarca dışa atılacak çözülmüş maddeleri eritir. Yetişkin bir kişinin normal şartlarda günde 1 500 gr'dan 3 000 gr'a kadar su dışkılayışı, organizmada büyük çapta bir su alışverişinin var olduğunu gösterir. Bu su, üç ayrı kaynaktan gelir: içeceklerden; hazırlanmış veya çiğ yiyeceklerden; proteinli, yağlı, karbonhidratlı yiyecek maddelerindeki hidrojenin organlarda oksitlenmesinden. + 15°C'ta orta ağırlıkta iş yapan orta yapılı bir kişide meydana gelen oksitlenme yaklaşık olarak 300 gr'dır. Besinlerin sağladığı suyun niceliği, yiyecek rejimine ve yemeklerin hazırlanışına göre değişir (ortalama olarak 1 000 gr). 500 veya 1 000 gr su da içilerek alınmalıdır.

◆ Sıf. İçilmeğe elverişli, içilebilir: *İçecek suyumuz kalmadı.* (LM)

İÇEDÖNÜK blş. i. ve sıf. Psikol. İçedönüşe eğilimi olan. *Zt.* DIŞADÖNÜK. (M)

İÇEDÖNÜŞ blş. i. Psikol. Öznenin kendisine dönüşü, yönelmesi. *Zt.* DIŞADÖNÜŞ.

— ANSİKL. *İçedönüş*, Jung'a göre, öznenin libido yönelimlerinin dış dünyadan çekilerek iç dünyaya yönelmesidir; Freud'a göre ise, gerçek dünyanın boşa çıkardığı ve yoksunluğa uğrattığı libidonun, fantazmalara yönelmesidir (demek ki Freud, içedönüş terimini Jung'a oranla daha dar anlamda kullanmaktadır). Jung ve Rorschach tipolojisinde içedönük öznenin her türlü nesne karşısında gösterdiği temel davranışa, nesne ile bağlantı kurmayı reddedişine içedönüş adı verilir. (ML)

İÇEGE i. Habeşistan kilisesinde, abuna'dan sonra en yüksek dereceli din adamı. (Kilisenin mallarını yönetir ve manastırlar üstünde söz sahibidir.) [L]

İÇEK blş. i. Leng. Kelimenin içine katılan ek. (M)

İÇEKAPANIK blş. sıf. İçekapanışla ilgili: *Dil, düşünceyi bireysel ve içekapanık yönlerinden kurtulmaya zorlar. Eşanl.* OTİSTİK (fr. *autistique.*)

◆ **İçekapanıklık** blş. i. *Eşanl.* İÇEKAPANIŞ. (M)

İÇEKAPANIŞ blş. i. Öznenin kendi içine kapanması ve dış dünya ile ilintilerini az veya çok koparması şeklinde beliren zihin durumu. *Eşanl.* OTİZM (fr. *autisme*).

— ANSİKL. E. Bleuler'in tanımladığı *içekapanış* en zararsız şekliyle, sadece iç hayatın dış ilişkilere ağır basmasıdır. Buna yaşlılarda ve bazı gençlerde sık rastlanır. içekapanışın daha şiddetli şekillerinde, kişi kendi kendini mahkûm ettiği yalnızlıktan acı çeker ve bütün sıkıntılarından dış dünyayı sorumlu tutar. Şizoid'lerde ise, içekapanış temel özelliktir ve şizofreniye dönüşebilir. (L)

İÇEL, Akdeniz bölgesinde yer alan il; 15 853 km²; 596 324 nüf. (1970); merkezi *Mersin*. Güneyde Akdeniz'e komşu olan il, doğuda Adana, kuzeydoğuda Niğde, kuzeyde Konya ve batıda Antalya illeriyle sınırlanır. İçel idarî bölüm olarak önce Adana vilâyetine bağlı ve merkezi Silifke olan bir sancakken, 1924'te vilâyet oldu, 1933'te Mersin vilâyetiyle birleştirilerek vilâyet merkezi de Mersin şehrine taşındı. İçel adı Konya Selçukluları devrinde Toros dağları içinde girilmesi ve geçilmesi güç olan yöreye verilmiş olmalıdır: burası ana çizgileriyle İlkçağın «Taşlık Kilikya»sına uymaktaydı.

● *Fizikî durum.* İçel ili topraklarının büyük kısmı Orta Toros dağları (özellikle Bolkar dağı kütlesi) ve bunları Batı Toroslardan ayıran Taşeli yaylası ile kaplıdır. Ova olarak yalnız doğuda Adana ovasının batı kesimiyle Göksu ırmağı ağzındaki delta ovası ve adı geçen ırmak boyunda bazı küçük düzlükler bulunur. Adana ovası denizle dağlar arasında batıya doğru gitgide darlaşır ve sonra yerini doğrudan doğruya denize inen dik yamaçlara bırakır. Bolkar dağları Birinci zamanın şist ve kireçtaşlarından oluşmuştur ve ilk topraklarının kuzeydoğusunda 3 000 m'yi aşan doruklarla yükselir: Kırkpınar dağı 3 200 m; Aydos dağı 3 480 m; ve Medetsiz tepesi 3 585 m. Bu dağların doğu kenarını ünlü Gülek (Külek) boğazı boylar ve bunun doğusunda ise yeşil kayaçlar ve tebeşir devri kireçtaşlarından oluşmuş Aladağlar başlar. İlin Göksu vâdisi ekseni boyunda uzanan batı kesiminde Taşeli yaylası yer alır. Burası Torosların daha doğu ve daha batıdaki dağlık görünüşünden farklıdır ve tabanı dağlık temeli örten Üçüncü zamanın ikinci yarısına (miyosen) ait kıvrımsız kireçli kayaçlardan oluşmuştur. Bu kayaçların yağmur ve kar suyunu geçirerek erimesi yüzünden, yaylanın üzeri irili ufaklı oyuklarla delik deşik bir taş çölü görünüşündedir. Taşeli yaylası güneyde hemen Silifke batısından itibaren batıya doğru uzanan, vâdilerle yarılmış, Birinci ve İkinci zaman kıvrımlı kayaçlarından oluşmuş bir dağ sırasıyle denizden ayrılmış bulunmaktadır. İçel ilinde Akdeniz iklimi hüküm sürmekle birlikte, dağlık kesimlerde bu iklim önemli değişikliklere uğrar. Yalı boyunda ve Adana ovası kesiminde kışlar ılık ve yağışlı, yazlar çok sıcak ve kuraktır; buna karşı dağlık kesimlerde ve yaylalarda kışlar sert, yazlar serin ve yağışlar daha fazladır. Mersin ve Silifke meteoroloji istasyonlarının uzun süreli gözlemlerine göre, en soğuk ve en sıcak ayların ortalaması Mersin'de 9°6C, Silifke'de 10°2C, en düşük sıcaklık —6°5C etrafında, en yüksek sıcaklık ise 40°0C (Mersin) ile 43°0C (Silifke) arasındadır. Sıcaklığın 0°C altına düştüğü günlerin ortalama sayısı da 1,1 (Silifke) ile 4,8 (Mersin) arasındadır. Akdeniz kıyılarının güneydoğuya dönük bu kesiminde yıllık yağış tutarı fazla değildir: Mersin 601 mm; Silifke 629 mm; Tarsus 649 mm. Bu tutar, Göksu vâdisinin dağlar arasında gömülü kesimlerinde daha da düşmektedir: Mut 394 mm. Silifke'de yağışların beşte üçten fazlası (yüzde 62) kışa, yüzde 21'i sonbahara, yüzde 61'i ilkbahara düşmekte, yazın payı yüzde 1'e kadar gerilemektedir. Kıyı kesiminde kar hemen hiç yağmaz, yağdığı zamanlarda tutmaz, fakat dağlık kesimleri uzun süre örtebilir.

İçel ilinin tabiî bitki örtüsü, kurakçıl karakterli ormandan meydana gelir ve deniz kıyısından başlayarak 600-800 m'ye kadar kışın yapraklarını dökmeyen çalılıklardan (maki) oluşur, daha yükseklerde ise kızılçam, sedir, köknar ve karaçam türleriyle 2 000 m üstüne kadar çıkar. Daha yükseklerde ise dağ çayırlarına ve yüksek dağ bitkilerine yerini bırakır. Ova kesimlerinde ağaçsı bitkiler yerlerini çoktan kültür bitkilerine bırakmıştır. İl topraklarından geçen başlıca akarsular: iki kolu Mut yakınlarında birleşerek Silifke aşağısında bir delta içinde denize dökülen Göksu, dağlardan denize doğru inen Lamas ve Alata çayları, Mersin'de denize dökülen Efrenk suları ile Tarsus'un yanından geçen ve bu şehir yakınlarında güzel bir çağlayanı olan Tarsus (Berdan) çayıdır. İçel'de Göksu deltasındaki yalı gölleri dışında göl yoktur.

● *Nüfus, yerleşme, idarî bölünüş.* İçel ilinin nüfusu 1965'te 511 273 iken 1970 sayımının ilk sonuçlarına göre 596 324'e vardı, buna göre nüfus yoğunluğu 32'den 37,5'e

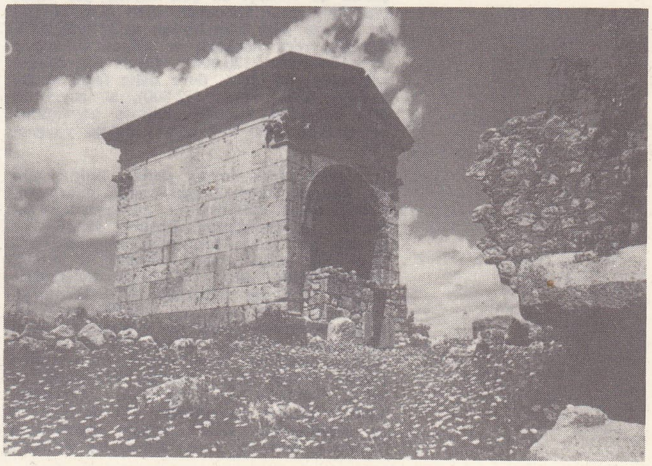

Mersin-Silifke arasında Romalılardan kalma eserler

Foto. Hürriyet arşivi, Turizm-Tanıtma (MEYDAN)

yükselmiştir. 1965 Sayımına göre il nüfusunun yüzde 40'ı şehir ve kasabalarda, yüzde 60'ı kırda yaşıyor ve kırsal nüfus yoğunluğu 19'a düşüyordu. İl sınırları içinde beşinin nüfusu 3 000'i aşan 538 muhtarlık yer almaktaydı. İlde bulunan 12 yerleşme merkezinden ikisinin (Mersin ve Tarsus) nüfusu 50 000'i aşar, ayrıca 10 000'den fazla nüfuslu üç küçük şehir (Silifke, Anamur, Erdemli) bulunmaktadır. 1970 Sayımından alınan ilk sonuçlara göre Mersin'in nüfusu 114 302'ye, Tarsus'unki 78 033'e çıktı, Mut'un nüfusu da 10 000'i geçmiştir. İçel ili 7 ilçeye bölünmüştür: Mersin, Anamur, Erdemli, Gülnar, Mut, Silifke ve Tarsus. — *Merkez ilçesi*: 1 772 km², 179 402 nüfus, Merkez, Aslanköy, Gözne, Kazanlı ve Kuzucubelen bucakları; 86 köy.

● *Ekonomi.* Topraklarının çoğu engebeli olmakla birlikte İçel ili Adana ovası kesiminde, yalı boyunda ve bazı akarsular kenarında çeşitli tarım yapılan, ayrıca büyük şehirlerinde sanayi merkezleri gelişmiş bulunan bir ildir. Nüfusun geçiminde tarım ilk sırada gelir. Toprakların faydalanma bakımından bölünüşü yaklaşık olarak şöyledir: ekili-dikili topraklar yüzde 20; nadas yüzde 5; orman alanı yüzde 28; dağ otlakları ve ürün vermeyen topraklar yüzde 47. Ekili-dikili toprakların yüzde 75'i tarlalara, yüzde 25'i meyve ve sebze bahçeleriyle bağlara ve zeytinliklere ayrılmıştır. Tarla ekiminde en geniş yeri buğday (90 000 hektar), ikinciliği pamuk (70 000 h) alır. Tahıl tarlalarının toplamı 154 000 hektarı geçer. Buğday üretimi 100 000-150 000 ton arasında oynar. Öteki tahıl türleri de sırasıyle arpa (46 000 t), mahlût (buğday-çavdar karışımı) [17 000 - 28 000 t], çavdar (13 000-23 000 t), daha az olarak pirinç (4 700 - 9 000 t) ve mısırdır (2 500 t). Baklagillere fazla yer ayrılmaz; en çok nohut (6 000-8 700 t), daha az fasulye (1 200 t) ekilir. Patates ekimi de pek önemli değildir (8 000 t). Sanayi bitkileri çok daha önemli yer tutar: Adana ovasının il sınırları içinde kalan batı kesiminde yapılır ve yıllık ürün 31 000 tonu bulur, ayrıca 50 000 tona yakın çiğit (pamuk çekirdeği) elde edilir. Pamuk dışında az olarak susam (2 000 t) ve yerfıstığı (10 000 t; Türkiye'de başta gelir) ekilir.

Üzüm bağları 25 000 hektarı aşar ve 150 000 ton kadar üzüm elde edilir. Turunçgiller kıyı boyunda önemli yer tutar: 3 milyona yaklaşan turunçgil ağaçları arasında portakal ve limon üretimi başta gelir: Lamas (Limonlu) dolaylarının «yatak limon» denilen ve yaza kadar dayanan limonları önemlidir. Anamur başta gelmek üzere kıyı boyunda muz bahçeleri gelişmektedir. Elmacılığa da önem verilir. İlin sulanabilir toprakları meyveciliğe ayrılmıştır. Ayrıca kayısı, şeftali, erik, armut, badem ve incir de yetiştirilir. Sebzecilik, özellikle turfanda sebze üretimi Tarsus, Silifke, Gülnar ilçelerinde önem taşır. Yörenin domates, patlıcan, biber, kabak v.b. turfanda sebzeleri Türkiye'nin büyük şehirlerinde iyi müşteri bulur. Zeytinlikler yavaş yavaş geliştirilmekte, ürün 5 000-18 000 ton arasında değişmektedir. Hayvancılık alanında komşu iller gibi İçel'de de kılkeçi en çok sayıda yer tutar (720 000); çoğu Karaman soyu olan koyunlar keçiye göre üçte birden azdır (220 000). Sığırlar yerli bozkara ve güney kırmızısı soylarındandır (120 000). Manda yok denilecek kadar az (500), deve daha fazla (5 000 kadar). Eşek sayısı (52 000), at sayısının dört katından fazladır. Kümes hayvanları ve arıcılık (360 ton bal) oldukça yaygındır.

İl topraklarında krom, demir, bakır, çinko, kurşun, kuvarsit gibi çeşitli maden yatakları tespit edilmişse de bunlardan esaslı şekilde yararlanılamamaktadır. Sanayi her şeyden çok tarım ürünlerine dayanır; bitkisel yağ (daha ziyade pamuk) ve sabun, değirmencilik, çırçır ve prese fabrikaları pamuk ipliği ve dokuması (üçü Tarsus'ta, ikisi Mersin'de) ağaç ve mobilya işleri bu arada sayılabilir. Tarsus'ta çimento ve boya fabrikaları bulunur. Mersin'de en büyük sanayi kuruluşu Ataş petrol rafinerisidir. Günde 65 000 varil işlemeğe elverişlidir ve yıllık 3 200 000 ton ham petrol kapasitesi vardır. Ulaşım bakımından iki önemli yol İç Anadolu'dan Gülek boğazı aracılığıyle Tarsus'a, Sertavul geçiti üzerinden Silifke'ye inmekte, kıyıyı boylayan ve hem turizm hem de ekonomi yönünden önemli yola kavuşmaktadır. İçel ili, gerek ovada ve kıyı boyunda (Pompeiopolis, Korikos, Kızkulesi), gerek yayla üzerinde (Cennet-Cehennem obrukları, Uzuncaburç v.b.) ve Mersin, Tarsus ve Silifke'deki arkeolojik sitlerle her yıl birçok ziyaretçi çekmektedir. (M)

İÇERİ i. (esk. türk. *iç-gerü*'den). İç taraf, içerideki kısım: *Birdenbire bir arkadaş nefes nefese içeriye girdi* (A. H. Tanpınar). *Hem düşmanı sürmek, hem içeride kalanları bir an önce kurtarmak lâzımdı* (Ş. S. Aydemir). ‖ İçte kalan yüzey: *Dolabın içerisini pembeye boyadık.* ‖ *Mec.* Gönül, yürek: *Sus, akıl mı kaybettin? İçerime fenalık gelecek* (Ömer Seyfeddin). *Herkesin içerisini Allah bilir.*

— ÇEŞ. DEY. *İçeri girmek*, ticaret veya oyunda kaybetmek. Hapise girmek. ‖ *İçeride olmak*, (ticarette) zararlı bir durumda bulunmak. Tutuklu bulunmak.

— Denizc. *İçeriden dönme*, kıyıya paralel veya paralele yakın bir durumdaki geminin ters yönde seyretmek için bulunduğu yer ile kıyı arasındaki alanda bir daire yayı çizerek dönmesi.

— Havc. *İçeri alma*, uçak havalandıktan sonra iniş takımlarını kanat veya motor beşiği içine çekme işlemi.

— Oyun. *İçeri girme*, briçte, eli oynayanın taahhüt ettiğinden daha az el alması.

— Sosyol. *İçeriden evlenme*, bir kabile üyelerinin ancak kendi kabilelerinden kimselerle evlenmesi zorunluğu. Bk. ANSİKL.

— Tasav. *İçeri meydancısı*, Konya mevlevîhanesi ve büyük mevlevî dergâhlarındaki meydancılardan birinin adı. (Diğerinin adı *dışarı meydancısı* idi.) Bk. ANSİKL.

— Teşk. tar. *İçeriden çıkma*, Osmanlı devleti zamanında hükümdar sarayından çıkarılanlar veya ayrılanlar hakkında kullanılan deyim. (Saray hizmetlerinde iç, enderun demek olduğu için, oradan ayrılanlar böyle adlandırılırdı.)

— ANSİKL. Sosyol. *İçeriden evlenme*, farklı kabileler, hattâ ırklar arasındaki evlenmelere izin veren dışarıdan evlenmeye oranla daha az yaygındır. İçeriden evlenme, bir grubun etnik özelliklerini korumasını sağlar; ama yakın akrabalıklara dayanan evlenmelerde görüldüğü gibi, çocukarda bazı kusurların ve yozlaşmaların ortaya çıkmasına da yolaçabilir.

— Tasav. *İçeri meydancısı*'nın görevleri çok ayrıntılı ve yüklü idi. Dervişi az olan dergâhlarda ve tekkelerde içeri ve dışarı meydancılığı hizmetini aynı kişi görürdü. Meydancı dedeler doğrudan doğruya şeyh efendilerin emri altındaydı. İçeri meydancısının görevi, sabahları erken kalkmak ve dedeleri uyandırmaktı. Her dedenin kapısını vurup «destur âgah ol yahu» diyerek uyandırmaya çalışırdı. «Meydan-ı şerif» ise mutfak dibindeki dedelerin murakabe yerini ve çilekeşlerin yatıp kalktıkları yeri silip süpürmek; her gün meydan mangalını yakmak. haftada iki gün dedelerin kahvelerini kavurup çekmek gibi görevleri olan bir başka meydancı idi. Şeyh efendinin resmî ziyaretlerinde ona refakat etme görevi de meydancılarındı. Bu sebeple meydancı dedeler şeyh efendilerin yardımcısı olarak kabul edilirdi.

◆ Sıf. İç tarafta bulunan: *Beni bende demen bende değilem / Bir ben vardır bende benden içerü* (Yunus Emre). *İçeri daireyi gördün mü?*

◆ Zf. İç tarafa doğru: *Hatice Hanım, başörtüsü boynuna düşmüş, eli, ayağı titreyerek içeri girdi* (R. N. Güntekin). *Biz de düşman orduşu içeri yürürse silâha sarılma sözünü hiç açmadık* (Kemal Tahir). [ML]

İÇERİK i. (*içermek*'ten *içer-i-k*). *Yeni.* Bir şeyin içinde bulunan başka şey. *Eşanl.* MUHTEVA.

— Fels. Bk. ANSİKL.

— Leng. Bir kelimenin anlamı.

— Psikanaliz. *Örtük içerik*, açıkça görünen içerikten hareket ederek bir rüyanın veya bilinçdışının herhangi bir belirişini çözümleme yoluyle ortaya çıkarılan anlamların tümü. ‖ *Görünen içerik*, rüyada ortaya çıkan ve bu rüyayı gören tarafından hatırlanan fikirlerin, imgelerin ve olayların tümü; bilinçdışı güdülenmelerin bilinçli ifadeleri.

— Sosyal psikol. *İçerik* veya *muhteva çözümlemesi*. Bk. ÇÖZÜMLEME. ‖ *İlgili içerik*, herhangi bir bildirinin (mesaj) ilgili içerik birimlerinin tümü.

— ANSİKL. Fels. *Biçim* (form) ile *içerik* (muhteva) arasındaki fark, kategorilere önem veren bütün filozofların üstünde durdukları bir meseledir. Aristoteles'e göre, biçim, maddeyi veya içeriği belirleyen, ortaya koyan ve içeriğe daha fazla varlık kazandıran şeydir; oluş, içerik ile biçim kaynaşması yoluyle gerçekleşir. Aristoteles'ten sonra iskolastikler bu ayrımı daha karmaşık hale getirdiler. Kant'a göre her bilgide, bir içerik (madde, duyum) bir de biçim (düşüncenin kanunları) vardır. Hegel ise, biçim ile içerik arasında diyalektik bir ilişkinin bulunduğunu ileri sürer. Bu filozofa göre, «metot, biçimin kendi içeriğinin iç hareketinin edindiği biçim bilincidir». Diyalektik maddecilik de aynı görüşü paylaşır ama içeriğin belirleyici olduğunu; biçimin içeriği dile getirdiğini ve içeriği etkilemekten geri kalmadığını söyler.

◆ Sıf. Mant. Bir cümle veya hükmün içinde açıkça belirtilmemekle birlikte var olduğu anlaşılabilen. *Esk.* Zımnî. *Zt.* BELİRTİK. (Bk. ALTIK.) [LM]

İÇERLEK sıf. (*içeri*'den *içeri-le-k*>*içer-le-k*). Belli bir sıranın, dizinin gerisinde olan, içeride olan: *Evi biraz içerlek, önünde bir avlu var* (H.E. Adıvar).

— Koreografi. *İçerlek dönüş*, eksen durumunda olan ve öteki bacağa göre konum halinde bulunan bacak yönünde bir dönüş yapmak v.b. (Sadece arabesk müstesnadır: arabesk tarzında dönüş, ancak arabesk tarzında kaldırılmış bulunan bacak yönünde yapılırsa içerlek dönüş adını alır.) ‖ *İçerlek olmak*, kalça veya dizlerdeki herhangi bir bozukluk; bu durumda ayaklar yeterince açılamaz. (İçerlek bacaklı olmak bir dans sanatçısı için önemli bir engeldir.) [LM]

İÇERLEMEK geçz. f. (*içeri*'den *içeri-le-mek*> *içer-le-mek*). İçin için kızmak, öfkelenmek: *Bana fena içerlemiş, beni getirdiğine de getireceğine de pişman olmuştu* (Sabahattin Ali). *Kuzenim nedense benim ilk gece söylediğim «misafir misafiri çekemez» sözüne içerlemişti* (R. N. Güntekin). [M]

İÇERME i. (*içermek*'ten *içer-me*). Mant. *Yeni.* İçermek işi. *Esk.* Tazammun. ‖ Bir fikrin (kavram veya önerme) başka bir fikri, zorunlu bir sonurgu veya deneysel bağlantı yoluyle ortaya atması. ‖ Modern mantıkta, *eğer... o zaman* ile birbirine bağlı iki önerme arasındaki ilinti. («Eğer A=B ve B=C ise, o zaman A=C'dir» örneğinde içerme ilintisi vardır. Birinci önermeye *öncül*, ikinciye *sonurgu* denir.) [Buna, MADDÎ İÇERME de denir.] ‖ *Biçimsel* (veya *kesin*) *içerme*, sonurgu yanlışsa öncülün doğru olmayacağını ortaya koyan kip mantığı bağlayıcısı. (LM)

İÇERMEK geçl. f. (*iç*'ten *iç-er-mek*). *Yeni.* Bir başka şeyin varlığını gerektirme veya başka bir şeyi düşündürmek ve mantıkî sonuç olarak içinde taşımak. (M)

İÇGÖBEK bls. i. Bot. Çiçeklerin dişi organında yumurtacığı yumurtalık kabuğuna bağlayan bağ. *Eşanl.* ŞALAZ. (L)

İÇGÜDÜ bls. i. (*iç* ve *gütmek*'ten *iç-güdü*). Canlı varlığın duygularına, yargılarına, eylemlerine yön veren, düşünceden bağımsız iç dürtü: *Korunma içgüdüsü. Cinsiyet içgüdüsü.* (*Esk.* Sevki tabiî. İnsiyak.) ‖ Bir şeye karşı duyulan tabiî eğilim: *Bilim içgüdüsü. Sanat içgüdüsü.*

— ANSİKL. Psikanaliz. *İçgüdü*, bazı yazarlar tarafından almanca *trieb* kelimesinin eşdeğeri olarak kullanılır. (Bk. İTİM.) Karışıklığın sebebi, Freud'un *trieb* ve *instinkt* terimlerini her zaman iyice ayırt ederek kullanmamış olmasıdır. *İçgüdü* sözünü, ancak doğuştan ve irsî davranış şemalarını belirtmek için kullanmak, daha yerindedir.

— Psikol. İçgüdü, canlı organizmanın belirli dış etkenlere karşı gösterdiği tepkilerin tümüdür. Bu yüzden bir refleksler karmaşası olarak ortaya çıkar. Bu refleksler doğuştan, tabiî ve özgürdür, her zaman belirli uyarıcılara cevap verir, dolayısıyle istikrarlı ve kusursuzdur. İçgüdüleri meydana getiren bu basit refleksler, ferdî hayat boyunca, şartlı reflekslerin kazanılmasıyle tamamlanabilir. Canlı varlığın bir ilerleme göste-

rebilmesi imkânı ve içgüdüde belli bir yumuşaklık ve uymanın meydana gelmesi bu yüzdendir. İnsanoğlunun da içgüdüleri vardır, ama bu içgüdüler, çoğunlukla, zekânın (dil, kavramlar, yargılar, akılyürütmeler) işe karışmasıyle gizlenip maskelenir, ancak, zekâ yasaklarla karşı karşıya kalınca bütün ortaya çıkar (rüya, heyecan, tutku, zihin hastalıkları). [LM]

İÇGÜDÜSEL blş. sıf. (*içgüdü*'den *içgüdüsel*). İçgüdülerden doğan: *İçgüdüsel duygu.* (M)

İÇGÜVEY veya **İÇGÜVEYİ** veya **İÇGÜVEYSİ** blş. i. Evlendiği kızın ailesiyle oturan damat: *O zaman, henüz üç dört aylık içgüveysi idim* (Ahmed Rasim). || *İçgüveysi girmek,* kızın evinde oturmak üzere evlenmek: *Rivayete göre temelli pansiyoner olarak buralara kapılanmak bile iyi bir yere içgüveysi girmek kadar külfetli bir mesele* (R. N. Güntekin).

— DEY. *İçgüveysinden hallice,* (şaka yollu olarak) pek iyi olmayan durumlarda kullanılır. (M)

İÇİCİ i. (*içmek*'ten *iç-ici*). Çok içki içen kimse. (M)

İÇİKAVA, ing. **Ichikawa,** Japonya'da şehir, Honşu adasında (Çiba ili), Tokyo'nun doğusunda; 129 700 nüf. Hafif metalürji. Yün sanayii. (L)

İÇİKAVA (Kon), japon filim yönetmeni (Mie 1915). 1948'den beri yönetmenlik yapan İçikava, savaş sonrası japon sinemasının önemli kişilerindendir. Bu verimli sanatçının savaşın korkunçluğunu anlatan filimleri arasında özellikle şunlar sayılabilir: *Birmanya Savaşı* (1955); *Kagi* (1959); *Ovada Ateş* (1960). 1964'te *Tokyo Olimpiyat Oyunları*'nı beyaz perdeye aktardı. (L)

İÇİM i. (*içmek*'ten *iç-i-m*). İçme tarzı, içiş. || Bir kerede içilen miktar: *Bir içim şerbet.* || İçilen şeylerden alınan tat: *İçimi güzel sigara.*

— ÇEŞ. DEY. *Bir içim su.* Bk. BİR. || *Bir içim suya gitmek.* Bk. BİR.

◆ **İçimli** sıf. İçimi şöyle veya böyle olan: *Fena içimli su.* || İçimi iyi, lezzetli: *İçimli bir çay.* (M)

İçimizdeki Şeytan (*Le Diable au Corps*), R. Radiguet'nin romanı. Bu, yetişkinlerin seferde olduğu 1914-1918 arasında, gençlerin yaşayışını anlatan duygulu bir eserdir. Son derece samimî olan bu eserdeki biçimsel duruluğu, Radiguet daha sonra *Le Bal du Comte d'Orgel*'de (Orgel Kontunun Balosu) klasik bir sadeliğe kadar vardırdı. — *İçimizdeki Şeytan* 1947'de beyaz perdeye aktarıldı; Micheline Presle ve Gérard Philipe'in oynadığı filmin yönetmenliğini Claude Autant-Lara yaptı. (L)

İçimizdeki Şeytan, Sabahattin Ali'nin romanı (1940). *Ulus* gazetesinde tefrika edildi (1939). Roman, genel teması yönünden İkinci Dünya savaşı öncesinin ideolojik ortamını yansıtır. Konuyu besleyen olaylar İstanbul'da geçer. Eserin kahramanı Ömer, faşizmden nefret ettiği halde bununla ilgili çevrelerden bağlarını koparamayan zayıf bir tiptir; buna karşılık Macide, toplumcu inanışa yatkın bir kişidir. Macide'nin eğilim halindeki toplumculuğuna karşı Bedri bilinçli toplumculuğu temsil eder.

Macide'ye tutkun olan Ömer, postahanede memur ve üniversitede öğrencidir; Macide ise bir pansiyonda kalır ve konservatuvara devam eder. Bir süre sonra babası ölen Macide, zor duruma düşer. Pansiyondan ayrılarak Ömer ile beraber yaşamağa başlar. Ömer'in de malî durumu bozulmuştur. Yeni bir ortamda kendine yer arayan Macide, Ömer ile bir gün eski müzik öğretmeni ve Ömer'in arkadaşı Bedri'yi görür. O da onlara katılır. Ömer, bazı arkadaşlarıyle birlikte tevkif edilince Bedri onu yoklamağa gelir. Bu ziyaret sonunda Macide'nin Bedri ile yaşaması kararlaştırılır. Ömer içindeki şeytanın dürtüsüyle hayatını daha başka bir yönde sürdürecektir. Macide ise Bedri'nin düzenli hayatını ve bilinçli düşüncelerini paylaşır. (M)

İÇİN edat. (esk. türk. *uçun*'dan, *içün*> *için*). Amaç belirtir: *Vurmak için elini kaldırdı.* || [...] den dolayı, [...] den ötürü anlamında sebep bildirir: *Doğruyu söylediği için ...* || Mahsus, özgü, ayrılmış, hasredilmiş: *Çocuklar için eğlence.* || Göre, düşüncesince, kendince: *Benim için değişik bir insandın* (Refik Durbaş). || Hakkında: *Ahmet Haşim için acından öldü diyorlar* (N. Ataç). || Oranla, göre, göz önünde tutulursa: *Ayağın için küçük bir ayakkabı.* || Adına: *Hepimiz için konuşuyor.* || Karşılığında, karşılık olarak: *Getirilen paket için kaç lira ödediniz?* || Uğruna, yararına, yoluna: *Neler yapmadık şu vatan için / Kimimiz öldük / Kimimiz nutuk söyledik* (O. V. Kanık). || Yön belirtir: *Biletim Ankara için.* || Süre gösterir: *Kitabı bir hafta için aldı.* || Ant deyimleri yapar: *Allah için söyle, yalan mı?* (M)

İÇİNDE zf. (*iç*'ten *iç-i-n-de*). Bir zaman tümleciyle birlikte belli bir süre kapsamını belirtir: *Atatürk çok kısa bir süre içinde büyük devrimler yaptı.* || Gelecekte sınır olarak kabul edilen bir tarihten önceki herhangi bir vakitte: *Üç gün içinde dönerim.* (M)

İÇİNDEKİLER çoğl. i. (*içinde*'den *içinde-ki-ler*). Bibliyo. Kitabın baş veya son kısmına konulan, bölüm isimlerine ve bazı ayrıntılara yer veren liste. (M)

İÇİNDELEME i. (*için*'den *için-de-le-me*). Mant. *Yeni.* Aralarında cins ve tür ilişkisi bulunan iki sınıf arasındaki bağıntı. *Zt.* DIŞINDALAMA. (M)

İÇİNDELİK i. Fels. *Yeni.* Bk. KENDİLİĞİNDELİK.

İÇİNDEN sıf. (*iç*'ten *iç-i-n-den*). Fels. *Yeni.* Kendiliğinden olan, dış bir etkiyle meydana gelmeyen. (M)

İÇİN İÇİN zf. (*iç*'ten *iç-i-n iç-i-n*). Açığa vurmadan, içten içe: *Vaktiyle öz vatanda bizimken bugün niçin / Üsküp bizim değil? Bunu duydum, için için* (Yahya Kemal). || *İçin için ağlamak,* dışa vurmadan, belli etmeden ağlamak: *Arada bir için için ağlıyordu.* (M)

İÇİNOMİYA, ing. **Ichinomiya,** Japonya'da şehir, Honşu'nun orta kesimde (Aiçi ili); 157 000 nüf. Dokuma sanayii. VII. yy.dan kalma şinto tapınağı. (L)

İÇİRİK i. (*iç*'ten). *Halk dili.* Bir nesnenin içini dolduran şey: *Yastık içiriği. Sarma içiriği.* (M)

İÇİRME i. (*içermek*'ten *içir-me*). İçirmek işi.

— Tıp. Bir ilâcı içirmek eylemi: *Kusturucu içirme.* (LM)

İçişleri bakanlığı, Türkiye cumhuriyeti sınırları içinde, genel kolluk ve güvenliği sağlamak, gümrük bölgelerindeki kaçakçılığı önlemek, karayolları trafiğini düzenlemek, sivil savunmayı teşkilâtlandırmak, kamu hizmetlerinden kolaylıkla, süratli ve eşit şartlarla yararlanılmasını sağlamak, nüfus kayıtlarını düzenlemek v.b. amacıyle kurulan devlet teşkilâtı. Mahmud II devrinde içişleri ile ilgili Sadaret kethüdalığı *Umuru Dahiliye nezareti*'ne, bir süre sonra da *Dahiliye nezareti*'ne çevrildi. Büyük Millet meclisi tarafından *Dahiliye vekâleti* kuruldu (1920). 10 Mayıs 1930 tarihli ve 1624 sayılı «Dahiliye Vekâleti Merkez Teşkilât ve Vazifeleri Hakkında kanun» ile yeniden teşkilâtlandırıldı. 1924 Anayasasının 10 ocak 1945'te türkçeleştirilmesi sırasında *İçişleri bakanlığı* adını aldı. Demokrat parti iktidarı sırasında adı *Dahiliye vekâleti* olarak değiştirildiyse de 1961 Anayasasıyle yeniden *İçişleri bakanlığı* adını aldı.

1930 Yılında 1624 Sayılı kanunla kuruldu. Teşkilâtın görevlerine gelince, yurdun genel iç kolluk ve güvenliğini, sınır, kıyı ve kara sularımızın muhafaza ve güvenliğini sağlar. Yurtta, kanunların Gümrük ve Tekel bakanlığına bıraktığı yerler dışında, kaçakçılığı yasaklar, takip ve tahkik eder, genel idare ve mahallî teşkilât ile ilgili incelemeler yaparak gerekli değişiklikleri gerçekleştirir. Bunların dışında kanunları, genel veya kısmî sıkıyönetim kararlarını ilân eder, karayollarında trafiği düzenler ve denetler, silâh taşıma ve bulundurma ile bunlara ruhsat verme işlerini düzenler, barut ve patlayıcı maddelerle, silâh ve teferruatı ve av malzemesinin alım ve satım denetimini yapar. Öte yandan, gayrımenkul tecavüzleri hakkındaki 5917 Sayılı kanuna göre bir tecavüz olup olmadığını tahkik eder, varsa men eder, yurtta sivil savunmayı teşkilâtlandırır, sivil savunmanın eğitim, idare ve genel denetimini yaparak, askerlik mükelleflerini hizmete çağırır, bakanlıklar arasında işbirliği ve karşılıklı yardım hususunda uyum sağlar, filim ve senaryoları denetler; ülkenin iç siyasetine ve illerin genel ve özel durumlarına ilişkin bilgiler toplar. Ayrıca Bakanlar kuruluna valiler inha eder, umuma ve yabancılara mahsus pasaport ve pasavanları verir, vatandaşların şahsî halleriyle ilgili siciller tutar. Özel idare ve belediyelerin bütçeleri üstünde kanunun kabul ettiği idarî vesayet yetkisini kullanır. İç güvenliği sağlama amacına yönelen bu görevlerin yanı sıra belediyeler ve mahallî idare birliklerinin kurulması ve belediye sınırlarının değiştirilmesi ile ilgili işlemleri yapar, Ankara ve İstanbul belediyelerinin başkan yardımcılarını ve şube müdürlerini tayin eder ve bunların her türlü özlük işlerini yürütür. Bu işlemlerden doğan denetleme hakkını kullanır. Nitekim özel idare ve belediyelerle köylerin ve bunlara bağlı teşekkül ve müesseselerin işlemlerini, âmir, memur ve hizmetlilerinin görevlerine ilişkin fiil ve hareketlerini teftiş, tetkik ve tahkik ettirir, mülteci, göçmen ve serbest göçmenlerin yurda kabulleri ve yurt içinde bir yerden diğer yere nakilleri hakkında da görüşünü bildirir. Bakanlığın faaliyet alanına giren kanun ve tüzük tasarıları hazırlar, yönetmelikler çıkarır; binaların numaralanması ve sokakların adlandırılması işlerini yürütür. Teşkilât ikiye ayrılır: *Merkez teşkilâtı* ve *Taşra teşkilâtı.* Merkez teşkilâtı *Bakanlık makamı, danışma birimleri* ve *esas birimler* ile *yardımcı birimler*'den meydana gelir. Danışma birimleri arasında *Tetkik Kurulu başkanlığı, Teftiş kurulu, Hukuk müşavirliği* ve *Savunma sekreterliği* sayılabilir. Esas birimlerin başında il özel idareleri, belediyeler ve köyler üstündeki idarî vesayete ilişkin işlemleri yürüten ve üç daire ile müstakil şube müdürlüğünden meydana gelen *Mahallî İdareler Genel müdürlüğü* ve üç şubeyi içine alan, ülke içi siyaset ve illerin genel durumlarına ilişkin konularla uğraşan *İller İdaresi Genel müdürlüğü* gelir. Bunlardan başka *Nüfus İşleri Genel müdürlüğü* (nüfusla ilgili konularla uğraşır), *Sivil Savunma İdaresi başkanlığı* (ülke içi sivil savunma ile ilgili çalışmaları yürütür) bulunur. Yardımcı birimler ise üç tanedir: *Özlük işleri; Kâğıt işleri* ve *Gereç müdürlüğü.* Taşra teşkilâtı ise il, ilçe ve bucaklarda görev yapar. İlde *vali, vali yardımcıları, Jandarma komutanlığı, Emniyet müdürlüğü, Hukuk İşleri müdürlüğü, Savunma sekreterliği, Sivil Savunma müdürlüğü* ve *Nüfus müdürlüğü*'nden oluşur. İlçede ise başta kaymakam, ondan sonra İlçe Jandarma kumandanlığı, Emniyet âmirliği veya komiserliği, Tahrir kalemi, Nüfus memurluğu, Sivil Savunma uzmanlığı veya memuru. Bucakta ise fonksiyonel dağılış bu kadar çeşitli değildir. Bucak müdürü ve Jandarma Karakol kumanlığının yanı sıra Nüfus memurluğu ve Tahrirat kalemi burada görev alır.

İçişleri bakanları: Câmi (Baykut) [3 mayıs 1920]; Hakkı Behiç (Bayış) [17 temmuz 1920]; Nâzım (Öztelli) [4 eylül 1920]; Refet Paşa (Bele) [6 eylül 1920]; Mehmet Ata (Atay) [21 nisan 1921]; Refet Paşa (Bele) [30 haziran 1921]; Ali Fethi (Okyar) [10 ekim 1921]; Ferit (Tek) [30 ekim 1923]; Recep (Peker) [21 mayıs 1924]; Mehmet Cemil (Uybadın) [6 ocak 1925]; Şükrü (Kaya) [2 kasım 1927]; Dr. Refik Saydam (11 kasım 1938); Faik Öztrak (26 aralık 1939); Dr. Fikri Tüzer (7 mayıs 1942); Re-

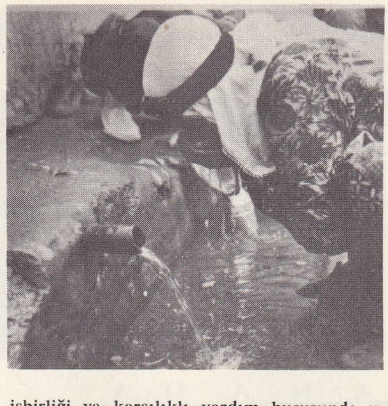

Elbistan içmelerinde şifalı su içen bir kadın

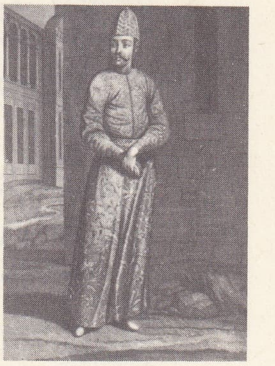

içoğlanı

içoğlanları ve müezzin Brindesi'nin eseri

Foto. Turizm - Tanıtma, N. Erkılıç (MEYDAN)

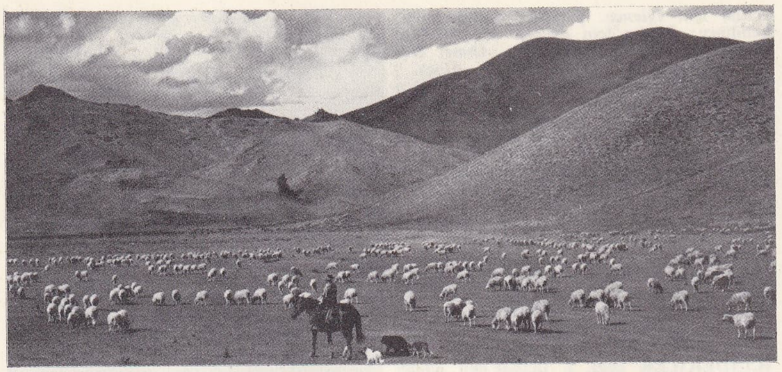

Güney İDAHO'da «Sun Valley» vâdisinde bir koyun sürüsü (maddesi 204. sayfada)

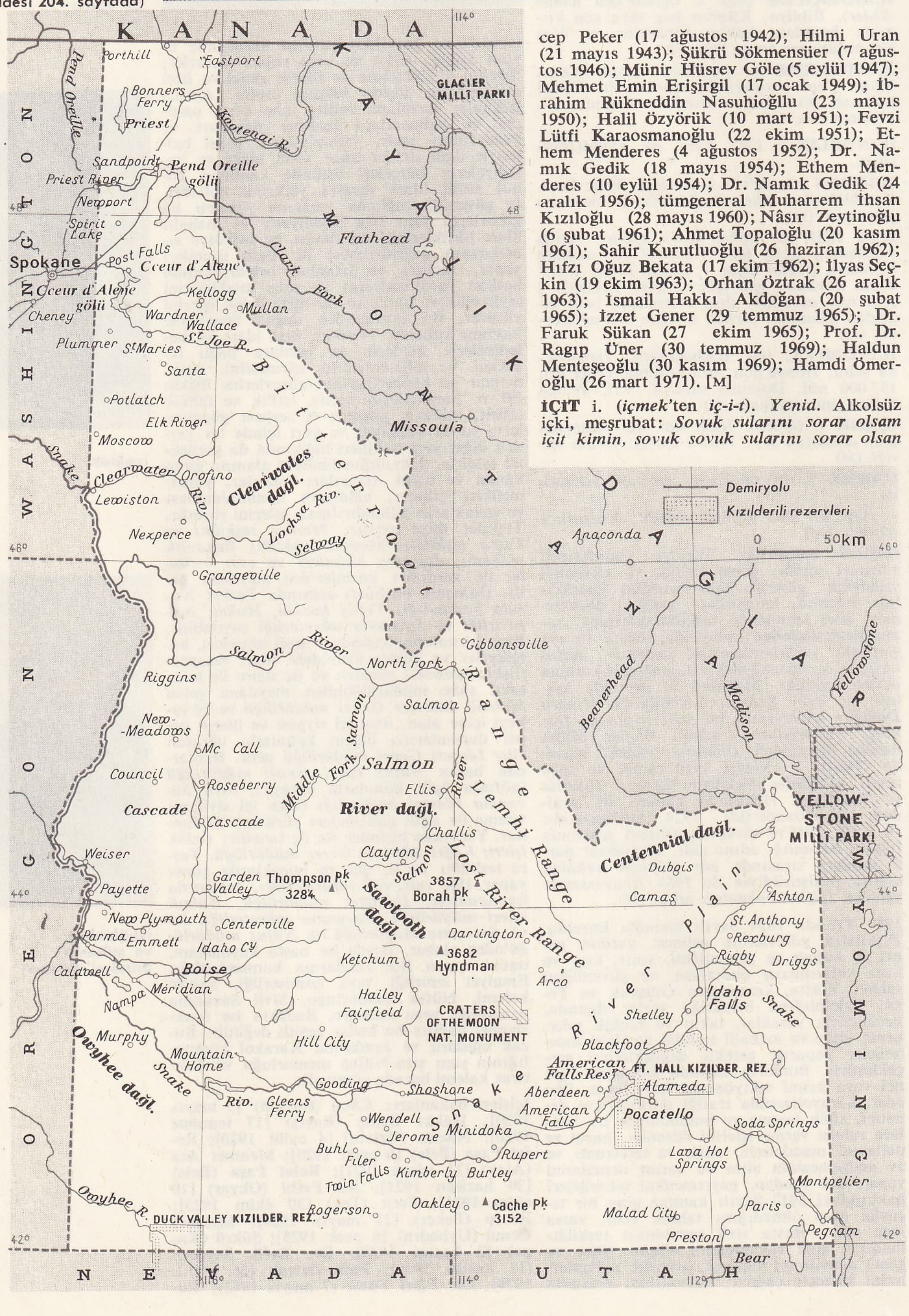

İDAHO haritası (maddesi 204. sayfada)

cep Peker (17 ağustos 1942); Hilmi Uran (21 mayıs 1943); Şükrü Sökmensüer (7 ağustos 1946); Münir Hüsrev Göle (5 eylül 1947); Mehmet Emin Erişirgil (17 ocak 1949); İbrahim Rükneddin Nasuhioğllu (23 mayıs 1950); Halil Özyörük (10 mart 1951); Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu (22 ekim 1951); Ethem Menderes (4 ağustos 1952); Dr. Namık Gedik (18 mayıs 1954); Ethem Menderes (10 eylül 1954); Dr. Namık Gedik (24 aralık 1956); tümgeneral Muharrem İhsan Kızıloğlu (28 mayıs 1960); Nâsır Zeytinoğlu (6 şubat 1961); Ahmet Topaloğlu (20 kasım 1961); Sahir Kurutluoğlu (26 haziran 1962); Hıfzı Oğuz Bekata (17 ekim 1962); İlyas Seçkin (19 ekim 1963); Orhan Öztrak (26 aralık 1963); İsmail Hakkı Akdoğan (20 şubat 1965); İzzet Gener (29 temmuz 1965); Dr. Faruk Sükan (27 ekim 1965); Prof. Dr. Ragıp Üner (30 temmuz 1969); Haldun Menteşeoğlu (30 kasım 1969); Hamdi Ömeroğlu (26 mart 1971). [M]

İÇİT i. (*içmek*'ten *iç-i-t*). *Yenid.* Alkolsüz içki, meşrubat: *Sovuk sularını sorar olsam içit kimin, sovuk sovuk sularını sorar olsan ağam Beyrek'in içidiydi* (Dede Korkut). [M]

İÇKAPLARTABAKA blş. i. Doku bil. Yassı ve düz kenarlı hücrelerin kaldırım taşları gibi düzgün bir şekilde yan yana dizilmesiyle oluşan doku tabakası. (Damarların ve sıvı boşluklarının iç çeperini sararak akışan sıvıların kayarak geçmesini veya birbirine değen hareketli iki organın [damar, akciğer zarı] kayganlığını kolaylaştırır.) [L]

İÇKİ i. (*içmek*'ten *iç-ki*). Bileşiminde ispirto bulunan içecek: *İçkiye benzer bir şey var bu havalarda / Sarhoş ediyor insanı sarhoş* (O. V. Kanık). *Fazla içki sağlığa zarar verir. Esk.* Müskirat. (Bk. ANSİKL.) || İçki içme işi: *İçkiyi bıraktı.* || *Teşm. yol.* Bütün içilebilen sıvılar. || *İçki âlemi* (*sefası*), içki içilen, yemek yenen eğlenti. || *İçki düşkünlüğü.* Bk. ALKOLİZM. || *İçki sofrası* (*masası*), içki içilen ve yemek olarak meze yenen sofra. || *İçki yasağı*, içki içmeyi ve satmayı önlemek için konulan yasak. (Bk. ANSİKL. *Din* ve *Tar. bölümü.*)

— DEY. (*Kendini*) *İçkiye vermek* (*vurmak*), üzüntü veren bir konuyu veya herhangi bir şeyi unutmak için sık içki içerek avunmağa çalışmak: *Kendimi içkiye vermiştim mektuplarını / Yakıp yırtmıştım bütün mektuplarını* (Attilâ İlhan).

— Huk. Bk. ANSİKL. || *İçki yasağı*, işçinin işyerine sarhoş olarak gelmemesi ve işyerinde ispirtolu içki kullanamaması. Bk. ANSİKL.

— Sanay. *İçki sanayii*, imalât sanayiinin bir bölümünü meydana getiren ve ispirtolu ve ispirtosuz içki yapımına yönelen sanayi dalı. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *İçki*'ler genellikle iki kümede toplanır: *ispirtolu* (veya *alkollü*) *içkiler*, *ispirtosuz* (veya *alkolsüz*) *içkiler*. Alkollü içkiler ikiye ayrılır: 1. *damıtılmamış içkiler* (şarap, bira, konyak, likör, vermut); 2. *damıtılmış içkiler* (rakı, votka, cin). Alkolsüzlere ise kolalı içkiler, gazozlar, meyve suları, maden suları ve karbonatlaştırılmış maden suları gibi içinde ispirto veya alkol bulunmayan içkiler girer.

— Din. ve Tar. *İçki yasağı*. Hıristiyanlıkta XIX. yy. başlarından sonra kilise çevrelerince istenen içki yasağı, önce yirmi yedi devlette uygulandı, sonra Anayasanın on sekizinci değişikliğiyle bütün A.B.D.'ye teşmil edildi (ocak 1919). Uygulama şekli, içinde yüzde 0,5 alkol bulunan bütün içkilerin satışını yasaklayan bir yasa ile düzenlendi (ekim 1919). Ancak bu «kuru rejim» hızlı bir kaçakçılığa ve wet'ler (ıslaklar) ile dry'lar (kurular) arasında siyasî çekişmeye yolaçtı. Ücretlilerin iş ve alış gücünü artırabilmek için çıkarılan yasak, amacına varamadı. Franklin Roosevelt, yirmi birinci Anayasa değişikliğiyle kanunu kaldırttı (1933). [Tam içki yasağı, Norveç'te 1919-1926 arasında, Finlandiya'da 1919-1932 arasında uygulandı.]

İçki İslâmda Kur'an ile yasaklanmıştır. Bu konuda Bakara suresinin 219. ve 220., Mâide suresinin 91., Nisâ suresinin 43., Nahl suresinin 68. ayetlerinde hükümler vardır. İslâmiyetin ilk günlerinde içki yasağı yoktu. İçkili bir imamın bir ayeti yanlış okuması üzerine «sarhoşken ne söyleyeceğinizi bilinceye kadar namaza yaklaşmayın» mealinde bir ayet indi. Bu ayet üzerine, içki ancak yatsı namazından sonra içilmeğe başlandı. Sabah namazı, sarhoşluk geçtikten sonra kılınıyordu. Bir ziyafette çıkan kavgada Sa'd ibni Ebi Vakkas'ın yaralanmasından sonra inen bir ayetle de içki tamamen haram kılındı. Hz. Muhammed bu yasağı şöyle anlattı: «Üzümden içki olur, Buğdaydan içki olur, arpadan içki olur. Sizi sekir (sarhoşluk) veren her şeyden men ederim. Çoğu sekir veren şeyin azı da haramdır». İçki yasağı Emevîlerde, Abbasîlerde, Memlûklularda, Endülüs'te, İran'da ve diğer islâm ülkelerinde zaman zaman uygulandı. Suudî Arabistan'da bugün bile içki yasağı vardır.

Osmanlılarda zaman zaman içki yasakları konuldu. Bu yasaklar bir süre uygulanmadı, sonra yeniden yürürlüğe girdi. Şiddetli yasaklardan biri, Kanunî Sultan Süleyman zamanındakidir (1520-1566). O zaman, Baki, Nev'î gibi şairler bu yasaktan yakınan şiirler kaleme aldılar. Selim II zamanında (1566-1574) İstanbul ve Galata kadılıklarına bir ferman gönderildi (1567). Bu fermanda meyhane işletmenin yasak olmasına rağmen

Foto. Encyclopedia Americana

Güney İDAHO'da bir şeker pancarı tarlası ve sulama arkı

İstanbul'un çeşitli yerlerinde, Galata'da meyhanelerin açıldığı belirtiliyor ve içki yasağının şiddetle uygulanarak meyhanelerin kapatılması emrediliyordu. Selim II'nin ölümünden sonra Murad III'ün (1574-1594) saltanatının ilk yıllarında, İstanbul'un birçok yerinde yeniden meyhaneler açıldı. 1575'te İstanbul kadısına gönderilen bir fermanda Langa civarındaki müslüman mahalleleri halkının Divânı Hümayun'a başvurarak meyhanelerden ve sarhoşlardan acı bir dille yakındıkları anlatılıyor ve bugünkü dille şöyle deniliyordu: «Langa ve civarında oturan rumlar ve ermeniler evlerinin alt katlarını meyhane yapmışlar. Buralara dadanan sarhoşlar hamama giden kadınların yollarını çevirirler, camiye giden müslümanlara açıkça küfreder ve üzerlerine şarap dökerlermiş. Bu yüzden kanlı kavgalar olmuş. Hattâ bir seferinde bir sarhoş, kadınlar hamamına girerek halvetten çıplak bir kadını yakalayıp zorla götürmek istemiş. Hamamdaki kadınlar feryada başlayınca yetişen mahalleli, kadını eli bıçaklı sarhoşun elinden güçlükle kurtarmış. Bir seferinde de Safer Efendi adlı bir müezzini zorla meyhaneye sokarak üstüne şarap döküp, kendisine hakaret etmişler». Fermanın sonunda İstanbul kadısına mescit ve hamamların civarındaki meyhanelerin kapatılması emredilmekteydi. Bu devirde içki yasağı mutlak değildi. Çünkü devletin içkiden çok ağır bir vergi alması, hazinenin yararınaydı. Ahmed I zamanında bir fermanla yeniden içki yasağı kondu (1613) ve bütün meyhaneler kapatıldı. Ancak bu yasak uzun süre uygulanamadı.

İçki yasaklarından en şiddetlisi ve amansızı Murad IV zamanında (1623-1640) uygulandı. İçki, kahve ve tütünü yasaklayan Murad IV, bütün meyhane ve kahvehaneleri kapattı (5 ağustos 1634). Yasağa uymayanlara şiddetli cezalar verildi, bazıları idam edildi. Sultan Mehmed IV (1648-1687) zamanında on bir yıl kadar içki yasağı uygulandı. Ancak Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağanın yazdığına göre, sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa meyhanecilerden aldığı 400 kese akçe rüşvet karşılığı içki satılmasına göz yumdu. Bu sırada İstanbul dışında bulunan padişah durumu öğrenince sadrazama sert bir ferman göndererek davranışının sebebini sordu. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa sorumluluktan kurtulmak, suçu üstünden atmak için hiç bir şeyden haberi olmayan kethüdası Hasan Ağayı öldürterek, padişaha suçluya cezasının verildiği şeklinde cevap verdi. Daha sonra Sultan Süleyman II zamanında içki yasağı kaldırıldı (1687) ve meyhane açılmasına izin verildi. Sultan Mahmud I zamanında (1730-1754) bir fermanla içki yasağı tekrar yürürlüğe kondu (1740). Padişah, İstanbul kıyılarını korumakla görevli olan bostancıbaşı ağaya bir ferman göndererek İstanbul'a bir dirhem bile içki sokulmamasını emretti. Sadece hıristiyan devletleri elçiliklerinin, ihtiyaçları kadar içki alabilmelerine izin verildi. Selim III devrinde (1789-1807) içki yasağı bir kere daha konuldu. Meyhaneler kapatıldı, içki içenler ağır cezalara çarptırıldı. Azınlıklara müslüman halka içki satmamaları sıkı sıkıya tenbih edildi. Bütün bu tedbirlere rağmen içki satışı önlenemedi. İstanbul'da çeşitli yollardan gizli şekilde içki satıldı ve kaçak içki imal edildi.

İDAHO: Boise'da klasik üslûpta eyalet binası

Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmeti (23 nisan 1920-29 ekim 1923), İstiklâl savaşı sırasında içki yasağı koydu. Yasak kararı millî kuvvetlerin İstanbul'a girmesinden (6 ekim 1923) sonra bir süre burada da uygulandı. Bugün, Atatürk'ün ölümü günü olan 10 Kasım'da, seçimlerde ve genel nüfus sayımları sırasında Türkiye'de içki satılması ve umuma açık yerlerde içki içilmesini kanun yasaklamıştır.

— Huk. Türkiye'de her türlü ispirto ve ispirtolu içkinin yapılması, yurt dışından getirilmesi, satılması devletin tekeli altındadır (İspirto ve İspirtolu İçkiler İnhisarı kn. kn. md. 1). Ancak, bira ve her türden şarap yapılıp satılması, viski ve tabiî köpüren şarapların ithali ve satılması serbesttir. Ayrıca, Gümrük ve Tekel bakanlığının muvafakatı şartıyle, Tekel idaresi türk uyruklu olan gerçek ve tüzel kişilere, tekel altındaki ispirtolu içkilerden bazılarını geçici olarak yapma ve satma hususunda izin verebilir. Şeker fabrikaları da, bazı kayıtlarla ispirto yapabilir.

Şarap yapmak isteyenler, imalâta başlamadan önce, şarap yapacaklarını Tekel idaresine bir beyanname ile bildirmek zorundadırlar. Yalnız, kendi kullanmaları için, yine kendi ürünlerinden beş yüz litreye kadar şarap yapanlar hakkında böyle bir mecburiyet konmamıştır. İspirto ve isportolu içkileri satmak isteyenler, Tekel idaresinden ruhsat almağa mecburdurlar. Şarap ve bira satışı için ise, satış yerini bir beyanname ile bildirmek yeterlidir. Eczanelerle, tıbbî, ispençiyarî ve galenik müstahzarlar yapan laboratuvarlar ve özel hastahanelere lâzım olan ispirto ve bu ispirtonun satış fiyatından yapılacak tenzilât ayrı hükümlere tabidir.

İçkili yerlerin bulunacağı bölgeler, mahallî en büyük mülkî âmir başkanlığında, en büyük zabıta üstü, Tekel müdür ve memurları, sağlık müdürü veya hükûmet hekimi (yoksa belediye tabibi, o da yoksa sağlık memuru), Belediye ve Ticaret odasından gönderilecek birer temsilciden kurulu bir komisyon tarafından tespit edilir. Komisyonun düzenleyeceği kroki, İçişleri bakanlığının onayıyle yürürlük kazanır. Hükûmet, belediye, karakol, kışla, okul ve mâbetlerle, her nevi sanat müesseseleri, maden ocakları ve inşaat yerleri yakınında içkili yer açılamaz. Okullardan uzaklık en az yüz metre olmalıdır. Diğer yerler için mahallî şartlara göre il komisyonları mesafeyi tayin ve tespit eder. İçkili yerlerin, belli bölgeler içinde açılması ruhsata tabidir. Ruhsat verme yetkisi, zabıtanın tahkiki üzerine mahallî en büyük mülkî âmire aittir. İçkili yerin sahipleri, kiracıları veya varsa ortakları hakkında tahkikat yapıldıktan sonra ruhsat verilmişse, Belediye mevzuatı uyarınca işlem yapılmak üzere ilgiliye bir belge verilir ve durum Tekel idaresine de resmen bildirilir. İçki satılan gazino, bar kafeşantan ve benzeri yerlerde çalışacak kız ve kadınların, mahallî en büyük mülkî âmirinden izin almaları gerekir. Bu tip içkili yerlere, yanlarında veli veya vasileri bulunsa bile on sekiz yaşından küçüklerin girmesi ve yirmi bir yaşından küçüklerin de bu gibi yerlerde çalışması yasaktır.

İçki yapımı, satılması ve içkili yerlerin açılıp işletilmesi hususunda öngörülen hükümlere uymayanlar hakkında cezaî müeyyideler konulmuştur. Çok çeşitli bu cezaî müeyyideler yanında, alkollü içki kullananların da bazı kanunlarda cezaî müeyyidelere tabi tutulduğu görülmektedir. Özellikle, taşıt aracı kullananlardan içkili olanların yaratabileceği tehlikeler göz önünde tutulmuş, Karayolları Trafik kanunu bu gibi kimselerin nakil vasıtası veya müteharrik makine kullanamayacağını, aksi halde cezalandırılacağını belirtmiştir. Şöyle ki, alkollü içki kullanmış bir kimse araç sürüyorsa, ilkinde bir ay, bir yıl içinde ikinci defa suçu işlemişse altı ay, aynı yıl içinde üçüncü defa işlemişse daimî olarak, şoför veya sürücü ehliyetnamesi geri alınır (md. 31, 60/d).

Seçimlerin selâmeti ve güven içinde yapılmasını temin bakımından da, Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında kanuna göre, seçimin yapıldığı gün her türlü ispirtolu içki satılması ve umuma açık yerlerde içki verilmesi yasaklanmıştır. Eğlence yerleri de ancak içki vermeksizin lokanta olarak yemek verebilir. Millî yas günü olarak kabul edilen Atatürk'ün ölümü yıldönümlerinde ise, eğlence yerlerinin kapalı olması gerektiğinden, içkili yerlerin, o güne mahsus olmak üzere faaliyet gösteremeyeceği de açıktır. Laik Devlet ilkesinin kabul edilmiş olması sebebiyle, dinî önemi olan günlerde ve özellikle ramazan ayında kanunlarla öngörülmüş bir içki satış veya kullanma tahdidi yoktur. Bunula beraber, ramazan ayında ve kandil günlerinde çoğunlukla küçük şehir ve kasaba halkının içkiye ve içkili yerlere rağbet etmediği ve psikososyal bir kuralın, bir sınırlamanın yürürlükte olduğu da bir gerçektir.

● *İçki yasağı.* İşçinin işe sarhoş gelmesi ve işyerinde alkollü içki alması, iş güvenliğini tehlikeye sokar. İşveren, işyerinde veya işyerinden sayılan yerlerde hangi şartlarla içki alınabileceğini tayin ve tespit eder. İşyerinde alkollü içki yapılıyor veya müşterilere satılıyorsa, orada çalışan işçiler de içki içebilirler. Anayasa mahkemesince iptal edilen 931 Sayılı İş kanunu, bu hükümlere uyulmaması halinde 250 lira hafif para cezası öngörmekteydi (md. 71 ve 104).

— Sanay. *Alkollü içkiler.* Gerek kamu kesimi gerekse özel kesim, alkollü içkiler imalâtında önemli gelişmelere sahne oldu. Nitekim Tekel idaresinin başta geldiği bu sanayi dalında, özellikle bira ve şarap imalâtında özel kesim de önemli üretim faaliyetine geçti. 1968 Yılında rakı üretimi 744 000 litre, şarap üretimi 1 288 000 litre, bira 3 208 000 litre, konyak, votka, likör, cin, şampanya, malt ve viski gibi içkiler toplam üretimi ise 505 000 litre idi. Bu sayılar 1969 ve 1970 yıllarında fazla bir değişiklik göstermedi.

1968 Yılındaki ülke içi satışlardaki durum şöyle idi: rakı, 1 570 000 litre; şarap (özel) 2 124 000 litre, (devlet) 335 000 litre; bira 3 034 000 litre; diğer içkiler, 461 000 litre.

1969 Yılında şarap, rakı ve likör tüketimi program tahminlerine yakın çıktı. Votka, viski, konyak, cin, kolalı içki ve meyveli gazoz tüketimi ise programda öngörülenden yüzde 29 fazlaydı.

1969 Yılında rakı ve votka ihracatı da değer tahminlerinin üstünde gerçekleşti. Ancak toplam ihracat değeri, 1968 yılına oranla azalma göstererek 1969 ithalât değerinin altına düştü. Şarap ve yüksek alkollü içki ihracatı ise alçak düzeyde kaldı. Ancak potansiyeli dolayısıyle geliştirilmekte olan şarap ihracatının, 5,9 milyon litreden 1971 yılında 15 milyon litreye çıkarılmasına çalışılmaktadır. Tekel halen hem kendi imalâtını ve hem de özel sektör şarap imalâtını denetlemektedir. Öte yandan, viski dışında (100 000 litrede kalacağı tahmin edilmektedir) ithalât çok az miktar ve değerlerde gerçekleşmektedir.

Genişletmeler ve yeni ek yatırımlar göz önününe alınırsa Tekel Genel müdürlüğüne ait rakı imalât kapasitesi 19 milyon, şarap imalât kapasitesi (Tekel Genel müdürlüğü ile özel sektör) 70 milyon, bira imalât kapasitesi (Tekel ve özel teşebbüs) 24 milyon litreye ulaştı.

● *Alkolsüz içkiler.* Modern anlamda kolalı içki, meyveli ve sade gazoz sanayiinde de yeni ek kapasite artışları oldu ve toplam kapasite 100 milyon litreyi aştı. Genel-

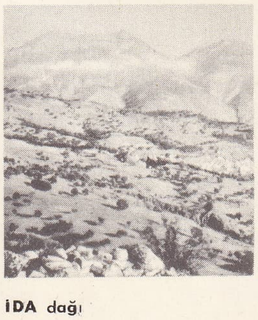

İDA dağı

Foto. Encyclopedia Americana; LAROUSSE

likle imalât yerleri İstanbul ve dolaylarında bulunan kolalı içkilerin üretimi, *kasa* birim olarak alınırsa 1969'da 49 621 026'yı buldu. (Özellikle Devsan, Fruko-Tamek, İstanbul Meşrubat sanayii ve Kocataş firmalarında üretilir.) Yılda üretimi yüzde 20'ye yakın bir artış gösteren bu üretim miktarı, ülke içi talebi yine de tam anlamıyle karşılayamamaktadır. Son yıllarda meyve suyu dalında da önemli ilerlemeler göze çarpmaktadır. Bk. MEYVE *sulart.* (M)

İÇKİCİ sıf. (*içki*'den *içki-ci*). İçkiye düşkün. (M)

İÇKİLİ sıf. (*içki*'den *içki-li*). İçki içmiş olan: *Kazayı yapan şoför içkiliydi.* || İçinde içki içilen: *İçkili gazino.* (M)

İÇKİN sıf. (*iç*'ten *iç-kin*). Fels. *Yeni.* Kendiliğinden varolan ve hareket eden. || Süregiden, sürekli ve sabit olan. *Esk.* İndimaci. (M)

İÇKİNCİLİK i. (*içkin*'den *içkin-ci-lik*). İçkinlik kavramına dayanan sistem. (M)

İÇKİNLİK i. (*içkin*'den *içkin-lik*). Fels. Öznenin, ereklerin, öznenin kendi içinde bulunması; parçası olduğu şeyi etkileyen nedenin özelliği. *Zt.* AŞKINLIK.

— ANSİKL. Fels. Evren nedeninin, bu evrenin dışında veya üstünde varolmayıp içinde bulunduğunu ileri süren öğretilere *içkinlik felsefeleri* denir. Spinoza, «Tanrı, evrenin geçici nedeni değil içkin nedenidir» derken, Tanrı ile tabiat arasında bir özdeşlik bulunduğunu ileri sürüyordu. Stoa'cılara göre, tabiat kendi içinde bulunan ve dışarıdan kabul ettirilmemiş olan belli birtakım içkin ereklere doğru kendiliğinden yönelir. (LM)

İÇKİSİZ sıf. (*içki*'den *içki-siz*). İçki içmemiş olan. || İçki içilmeyen: *İçkisiz aile matinesi.* (M)

İÇLEK sıf. (*iç*'ten). *Yeni.* Maddeyle ilgili olmayan, manevî (M)

İÇLEM i. (*iç*'ten *iç-le-m*). Mant. *Yeni.* Bir kavramdaki temel özelliklerin tümü.

— ANSİKL. Kavramlar, *içlem* ve *kaplam* açısından ele alınır. *İçlem,* kelimenin açıkladığı özelliklerin tümünü belirtir. *Kaplam* ise, bu kelimenin uygulandığı bireylerin tümüdür. Meselâ, *omurgalı* kavramının içlemi, «omurgası olan hayvan»dır; kaplamı ise, «memeliler, kuşlar, kurbağagiller, sürüngenler ve balıklar»dır. Bir kavram, ne kadar çok varlığa uygulanabilirse, o kadar az özellik taşır. Şu halde, içlem ile kaplam arasında ters orantı vardır. Meselâ, *hayvan* kavramının kaplamı *canlı*'dan daha dar, içlemi ise daha geniştir. Yine, *omurgalı*'nın içlemi *hayvan*'dan, *memeli*'nin içlemi de *omurgalı*'dan daha geniştir. (LM)

İÇLENMEK geçz. f. (*iç*'ten *iç-le-n-mek*). Kimseye belli etmeksizin bir şeyi kendine dert edinmek, duygulanmak: *Osman beraber geçirdikleri Cuma gününde kendini yalnız bırakmasına biraz içlendi* (H. E. Adıvar). || [Meyve ve sebze gibi şeyler için] *İç bağlamak,* tanelenmek: *Baklalar henüz içlenmedi.* (M)

İÇLİ sıf. (*iç*'ten *iç-li*). [Taneli sebze ve kabuklu yemişler için] İçi dolu anlamında kullanılır: *İçli bakla.* || *Mec.* Kolayca duygulanan, hassas, duygulu: *Birçok içli kadınlar böyle ağlayınca ferahladıklarını bilirler* (A. Ş. Hisar). || İnsanı hüzünlendiren, duygulandıran: *Yükselir perde perde içli sesi, / En uzun nağmesiyle, bir müddet / Gaşyeder yeryüzünde dinleyeni* (Yahya Kemal). || *Teşm. yol.* Özlü, esaslı: *Zaten mahallede de kadınlar, erkeklere bakarak daha içli bir imana bağlıydılar* (Ş. S. Aydemir). || *Esk.* Kin tutan, kindar.

— DEY. *İçli dışlı,* senli benli, teklifsiz: *Matmazel Anjel ile fazlaca içli dışlı olduğunuz için artık Türkçeyi bütün bütün kaybettiniz* (H. R. Gürpınar).

— Mutf. *İçli köfte,* Türkiye'nin güney ve doğu illerinde ve dolaylarında yapılan mahallî yemek.

— ANSİKL. Mutf. *İçli köfte,* kıyma, bulgur ve baharat katılarak hazırlanan bir köfte çeşididir. Yapılışı: soğan ince ince doğranır ve yeterince yağ ile hafifçe sarartılır. İçine yağlı koyun kıyması katılarak kavrulur. Ayrıca bu kıymanın içine kıyılmış maydanoz, tuz, karabiber ve ceviz konulur. Böylece köftenin içi hazırlanmış olur. Bundan başka yağsız ve sinirsiz koyun veya dana budu kıymasına 2-2,5 kat bulgur karıştırılır ve iyice ezilinceye kadar yoğurulur. Tuz, karabiber konur. Yumurta büyüklüğünde ayrılan parçaların ortasına, hazırlanan içten yeterince konup kapatılır. Yumurtaya bulanıp kızartılır.

◆ **İçlilik** i. Duygusal olma hali. (M)

İÇLİ (Selâhattin), besteci ve udî (İstanbul 1923). Udî Şerif İçli'nin akrabasıdır. İlk ve orta öğrenimini İstanbul'da yaptı. Daha sonra İstanbul Üniversitesi Tıp fakültesini bitirdi (1949). Doktorluk mesleğinin yanı sıra musiki ile de uğraşmağa başladı. İlk musiki derslerini, babasından ve Şerif İçli'den aldı. 1942'de üniversite korosuna giren sanatçı, Ercüment Berker ve Dr. Nevzat Atlığ'dan da yararlanarak musiki kültürünü ilerletti ve tutulan eserler besteledi. (M)

İÇLİ (Şerif), udî, besteci ve fasıl yapımcısı (Beşiktaş, İstanbul 1899 - ay.y. 1956). Çok küçük yaşlarda Neyzen İhsan Beyin Beşiktaş Musiki cemiyetine devam etti. Sonra Ankara radyosuna girdi. Radyoda Hakkı Derman ile çok takdir toplayan fasıl programları yaptı. Daha sonra yine Hakkı Derman ile birlikte radyodan ayrılarak İstanbul'a geldi. Burada radyo ve piyasada çalıştı. Şevki Beyin üslûbunu takip eden bestecinin eserleri arasında en önemlileri *Neva Yürük Semai, Hüseynî Şarkı, Hüzzam Şarkı, Karcığar Şarkı* sayılabilir. İstanbul radyosunda bir program sırasında öldü. (M)

İÇLİK sıf. ve i. (*iç*'ten *iç-lik*). *Yeni.* İç ve içeri ile ilgili olan. *Eşanl.* Dahilî. || İçe giyilen çamaşır: *İçliğin her cebine / Dökmeli altın kömeli* (Emrah).

— İnş. Kanatlı pencerelerde kayıtları tutan ve pencere çerçevesine ve kanada tutturulan menteşeler sayesinde ana çerçeveye giren çerçeve kısmı. (Pencere çerçeveleri özellikle bir ana çerçeve ile bir içlikten meydana gelir.)

— Mim. Nakışlı camlarda pencere iç kısımlarına konulan alçıdan yapılmış çerçeve. (Pencerenin dış tarafına takılırsa «dışlık» adı verilir.) Bk. NAKIŞLI *cam.* (M)

İçli Kız, Abdülhak Hâmid Tarhan'ın düzyazı piyesi (1874). Namık Kemal'in *Zavallı Çocuk* adlı eserinden ilham alınarak yazıldı. Şair bir açıklamasında daha çok Recaizade Ekrem'den etkilendiğini belirtir. Oyunda başlıca üç kişi yer alır: Mesut Efendinin kızı Sabiha, İzzet ve Raife. Sabiha ile İzzet birbirini çok seven iki gençtir. Sabiha'nın üvey annesi Raife ise birtakım dolaplar çevirerek gençlere engel olur. Raife bazen Sabiha'nın yerini almak, bazen de kendini, Mesut Efendinin ilk karısı Nafia diye tanıtarak onları zor durumda bırakmaktadır. Sonunda işin içyüzü anlaşılır ve engeller kalkar. İçli Kız, Hâmid'in gençlik dönemi eserlerinin üçüncüsüdür. Namık Kemal ile tanışmalarına vesile olduğu söylenir. (M)

İÇME i. (*içmek*'ten *iç-me*). İçmek eylemi. || *İçme suyu,* içilebilen su.

— Denizc. *İçme suyu tankı,* gemilerde yalnız içmek ve yemek pişirmek için kullanılan suyun saklandığı özel tank. (*Domestik tank* veya *içme tankı* adı da verilen *içme suyu tankı,* doğrudan doğruya mutfağa ve büfelere, eğer varsa çeşmelere bağlıdır. Eski gemilerde bu tank, bir el tulumbası ile yalnız mutfağa bağlı olurdu. Yeni gemilerde bu iş için otomatik tulumba kullanılır ve boru devresinde her an basınçlı su bulundurulur.) [M]

İÇME, Doğu Anadolu bölgesinin Yukarı Fırat bölümünde (Elazığ ili, merkez ilçesi) bucak. 17 köy; 11 464 nüf. — *Bucak merkezi* (2 680 nüf). Elazığ ovasının doğu kenarında deniz seviyesinden 1 000 m yükseklikte kurulmuştur. (M)

İÇMEK geçl. f. Bir sıvıyı yutmak: *Delikanlı ise Paris'te bir damla su içmemişti.* (F.R. Atay). *Kahvemi içerken, onun ayakta beklemesini hoş görürdüm* (Y. K. Karaosmanoğlu). || İçine su çekmek, emmek. || Sigara, nargile v.b. şeylerin dumanını içe çekmek: *Değişik sigara içmek bana dokunuyor.* || İçki içmek: *Sarıyer'e doğru, dönüşte bir Rum lokantasında içmiştik* (S.F. Abasıyanık). *Bu akşam içelim mi?*

— ÇEŞ. DEY. *İçtikleri su ayrı gitmez,* birbirinden hiç ayrılmayan sıkı fıkı dost kimseler için kullanılır. || *Ant içmek.* Bk. ANT. || *Kanını içmek,* birini öldürecek kadar kinlenmek. || (*Birinin*) *Şerefine içmek,* içkiyi içmeden önce (kadehi ağza götürürken) birinin sağlığı için iyi dilekte bulunmak. || *Yiyip içmek,* yemek yemek, içki içmek.

— Patol. *Pipo içmek,* komaya girmiş yarım felçlilerde görülen yüz görünüşü. (Bunlarda felce uğramış yüz kısmı, her soluk verişte pipo içen bir kimsenin yanağı gibi şişer.)

◆ **İçilmek** edilg. f. İçmek işi yapılmak: *Bu yarı karanlık içinde daha iyi konuşuluyor, daha iyi içiliyordu* (S.F. Abasıyanık).

◆ **İçirmek** ettrg. f. İçmek işini yaptırmak: *Bana ondan içirip te ağzımdan kelâm mı kapacaksın?* (H. R. Gürpınar). || Sıvıyı bir maddenin yavaş yavaş çekmesini sağlamak: *Boyayı içirerek sür.*

◆ **İçiş** i. İçme şekli. (M)

İÇMELER çoğl. i. (*içme*'den *içme-ler*). Tabiî olarak meydana gelen, içinde birtakım tuzlar bulunan ve bazı hastalıklara iyi geldiği için içilen suyun bulunduğu yer, kaynak: *Tuzla'daki içmelere gitmek istiyorum.* (Bk. ANSİKL. *Turizm bölümü.*)

— Denizc. Gemilerde içme suyunun saklandığı özel tanklardan birkaç tanesinin meydana getirdiği özel bölüm.

— ANSİKL. Turizm. *İçmeler*'de, arazinin durumuna göre park-bahçe, otopark ve eğlence kısımları bulunmalıdır.

İçme binalarının kârgir olması ve içme tedavisinin esas amacına göre yapılmış olması gerekir.

İçmelerin, yüzde 15'i tek yataklı olmalıdır. Bina gerektiğinde bir ailenin oturabileceği bölümleri içine almalıdır. İçme salonlarında müşteri sayısına uygun çeşmeler ve içme için yeter miktarda ve standart ölçüde (250 sl, 1/2, 1/4 taksimatlı) bardaklar bulunmalıdır. Salon boyutları suya, müşteri sayısına göre ayarlanır.

İçmede doktor ve hastabakıcılar için ayrı ayrı odalar bulunur. İçmelerde bulunan tıbbî danışma bürolarında ise hekimin tavsiye ettiği ve kullanma şeklini bildiren fişler vardır. İçmelerde poliklinik de bulunur. Bunlara genellikle hastahane muayene odalarında bulundurulması zorunlu olan, ilâç, malzeme ve gereç bulunur. Ayrıca poliklinik defteri de tutulur.

İçmelerdeki şifalı su tecrit edilerek bunlarla, kapalı mermer veya fayans kaplı haznede toplanarak çeşmelere dağıtılır. (M)

İçmeler, İstanbul'un doğusunda Pendik ile Tuzla arasında denize yakın bir yerde kireçli kayaçlar içinden çıkan suyu bol kaynaklar: kaynakların tuzlu suyundan müshil ve kan temizleyici olarak yararlanılır. Daha XVIII. yy. ortasında seyyah Evliya Çelebi Tuzla içmelerinin gördüğü rağbeti anlatmıştı. Özellikle ilkbaharda çok ziyaret edilir. (M)

İÇMERKEZ bls. i. Jeofiz. Depremin başladığı yer olarak kabul edilen yeraltındaki nokta. (İçmerkezin yeryüzündeki izdüşümüne *dışmerkez* denir.) [L]

İÇOĞLANI bls. i. Teşk. tar. Osmanlılar devrinde, saray hizmetine alınarak, devletin çeşitli makamları için yetiştirilen gençlere verilen ad.

— ANSİKL. Teşk. tar. *İçoğlanları,* ilkin Yıldırım Bayezid zamanında, devşirmelerden seçilmeğe başlandı. Devşirmeler, devlet merkezine getirildikten sonra Divanı Hümayun'a gönderilir; padişah, arz odasındaykən bunları birer birer görürdü. Kapıağası, padişahın emriyle, bunların içinden en iyilerini seçer, diğerlerini Acemi ocağı için yeniçeri ağasına gönderirdi. Seçim sırasında saray ağasının yanında, sarayı âmire hocası da bulunur, güzel yüzlü ve mütenasip vücutlu olanları tespit etmeğe çalışırdı. Seçilenler, Edirne, Galata, Sultanahmet'te İbrahimpaşa ve İskenderçelebi saraylarında eğitim ve öğretim görürlerdi. Kabiliyetli olanlar, çıkmalarda Yeni saray (Topkapı sarayı) için alınırlardı.

Maaşları, diğer ulufeler gibi üç ayda bir verilirdi. Vezir ve diğer devlet büyüklerinin

muhafızlarının bir kısmı da *içoğlanı* adını taşırdı. (M)

İÇORGAN blş. i. Anat. Vücudun büyük boşluklarında bulunan, kalp, mide, akciğer, karaciğer gibi başlıca organların genel adı: *Göğüs içorganları. Karın içorganları.* || *İç-organ askısı,* karıniçi iki organ arasında uzanan karın zarı kıvrımlarına verilen ad.

— Cerr. *İçorgan askısı plastiği,* zedelenmiş kısımları, içorgan askısından yararlanarak karın zarıyle kaplama metodu. || *İç-organların çıkarılması,* karın boşluğundaki içorganların, ameliyat sırasında neşterle açılan bir yarıktan çıkarılması.

— Embriyoloji. *İçorganlar tabakası,* embriyonda iç deriyi saran tabaka veya splanknoplöra. Bk. SÜMÜKSÜ. SEMLTOPLÖRA.

— Patol. *İçorgan düşüklüğü,* askı bağlarının gevşemesi sonucu, karın boşluğundaki içorganların sarkması. || *İçorgan askısı fıtığı,* yalnız içorgan askısının dışarıya fırlamasıyle meydana gelen fıtık. || *İçorgan zarı iltihabı,* içorganları saran karın zarının iltihaplanması.

— Zool. *İçorgan yayları,* suda yaşayan omurgalılarda (balıklar), solungaç yarıklarına desteklik eden kıkırdak veya kemik parçaları. (Aynı yaylar karada yaşayan omurgalılarda da vardır, fakat görevleri başkadır.) Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Anat. *İçorgan askıları*'nın başlıcaları şunlardır: *küçük askı,* mide ile karaciğer arasında uzanır ve karaciğer çıkıntısını taşır; *büyük askı* veya *mide-kalınbağırsak askısı,* mideden kalınbağırsağa doğru enlemesine uzanır ve kalın bağırsağın altında geniş yağlı bir kısımla devam eder. İçorgan askılarının *arka boşluğu,* önde mide, arkada pankreas, altta kalınbağırsak, solda dalak olmak üzere, karın zarı boşluğunun çıkmazıdır; arkada ana toplardamar ve önde küçük içorgan askısının sınırladığı Winslow boşluğu aracılığıyle karın zarının büyük boşluğuna bağlanır; içorgan askılarının arka boşluğu cerrahîde büyük bir önem taşır.

— Zool. *İçorgan yayları*'ndan ilki *altçene yayı,* ikincisi *dilkemiği yayı*'dır. Geri kalan beş tanesinin ayrı adı yoktur. Çenesizlerde (taşemen) çene kemiği olmadığı için, içorgan yaylarının hepsi solungaç yayıdır. Bazı fosil balıklarda da (aphetohyoidea) altçene yayı iki çene meydana getirir. Diğer bütün omurgalılarda, dilkemiği yayı çene parçalarını, hattâ dilkemiğini meydana getirir (kuşlar). Fakat en büyük farklılaşma memelilerde görülür: içorgan yaylarından ilk ikisi orta kulaktaki kemikçikleri, öbürleri de gırtlak ve gırtlak kapağı kıkırdaklarını meydana getirir. (L)

İÇPATLATMALI blş. sıf. Fonet. İçpatlatmayı niteleyen. || Telaffuz sırasında ses borusu kapanan ve daha sonra da birdenbire açılmayan kapantılı (ses). [L]

İÇPÜSKÜRME i. Jeol. Derinlerden gelen mineral maddenin yeryüzüne erişmeden daha eski kayalar içine girerek yerleşmesi. *Eşanl.* İNTRÜZYON. (Bk. LAKOLİT.) [L]

İÇRE i. (*iç*'ten *iç-re*). *Esk.* İç. || Zf. İçinde, arasında: *Taze ve ağarmış mevsimlerin vakti / Uykular içre akan* (F. H. Dağlarca). [M]

İÇREK sıf. Fels. Yalnız vâkıf olanlara öğretilen. || *Örnekseme yol.* Vâkıf olmayanlarca anlaşılmayan bilgi veya eserler için kullanılır: *İçrek il, şiir. Esk.* Batınî. *Eşanl.* EZOTERİK.

— ANSİKL. Fels. *İçrek* kelimesi *dışrak*'ın karşıtıdır. Pythagoras'ın çömezlerini dışrak ve içrek (esoterikos) diye ikiye ayırdığı söylenir: birinciler sadece adaylardı; ikinciler ise, üstadın öğretisini bütün incelikleri ve sırları ile bilenlerdi. Eflatun ve Aristoteles'te «içrek» ve «dışrak» terimleri, ancak ve yalnız doktrinlere uygulanır. Eflatun'da, bir ikili felsefe olduğu ileri sürülmüştür: herkese açık olan ve bildiğimiz diyaloglar şeklinde ortaya konan felsefe ile daha teknik bir nitelik taşıyan ve sadece sırra ermiş olanlara ayrılan felsefe. Aristoteles de, kendi eserlerini, içrek (veya akroamatik) ve dışrak diye ayırır. Yorumlayıcılar, bu ayırımın, mesele ve çözümlerle değil, sadece biçim ve açıklama usulüyle ilgili olduğunu kabul ederler. Dışrak eserlerde, yalnız en açık kanıtlar ileri sürülür, daha karanlık ve kesin olan kanıtlar ise içrek eserlerde yer alır. Sırra ve gizli bilgiye ermiş olanlardan başkasının kavrayamayacağı esrarlı bir öğreti fikri, birçok kimseye hoş görünmüş ve her devirde, az veya çok içrek topluluklar (msl. mason dernekleri) kurulmuştur.

— Giz. ilm. Herhangi bir dinin, sadece sırra ve gizli bilgilere ermiş olanlara açıklanan yönüne *içrek bilim* adı verilir. Kabala'cıların içrek elyazmaları «açkı» veya «anahtar» adıyle anılır. İçrek öğreti, oyun kâğıdı falı, simyacıların sırları, sihir, büyü, kabala gelenekleri, gizli din törenleri v.b. gibi konuları kapsıyordu. Apokolipsis'in açıklanması, Hezekiel'in gördüğü hayallerin yorumlanması da içrek konular arasında yer alır. (LM)

İÇSALGI blş. i. Biyol. Vücuttaki salgı bezlerinin doğrudan doğruya kana karışacak şekilde çıkardıkları salgı. || *İçsalgı bezi,* salgıları bir boşaltım kanalı yerine doğrudan doğruya kana karışan bezlere verilen ad. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *İçsalgı bezi* hücresinin üst ucu kılcal damara dönüktür. Oysa dışsalgı bezlerinde bu uç boşaltım kanalına bakar. Bazı bezlerin ve özellikle de karaciğerin hücreleri hem içsalgı hem de dışsalgı hücresidir. Bu hücrelerin bir ucu bir kılcal damara, öbür ucu da öd boşaltım kanalcığına dönüktür. (L)

İÇSALGI BİLİMİ blş. i. Tıp. İçsalgı bezlerini inceleyen bilim dalı. *Eşanl.* ENDOKRİNOLOJİ.

— ANSİKL. Salgıları, bir boşaltım kanalıyle, içi boş bir organa dökülmeyerek hücreleri çevreleyen kılcal damarlar yoluyle doğrudan doğruya kana karışan bir dizi hücre kümelerine «içsalgı bezleri» denir.

● *Tarihçe.* Ancak yüz yıla yakın bir geçmişi olan *içsalgı bilimi* bugün tıbbın en önemli dallarından biridir. Claude Bernard, 1855'te karaciğerin görevleri üstüne yaptığı incelemesinde, organizmadaki bezlerin iki çeşit salgı çıkarabileceğini ortaya koydu. Bunlardan biri bir kanalla bağırsağa ve içi boş bir organa dökülür; bu çeşit salgıya «dışsalgı» adı verilir. İçsalgı denilen diğeri ise, kılcal damarlara dökülür ve doğrudan doğruya kana karışarak, Bayle'in bir hormon* adını verdiği kimyasal aracılarla organ veya dokuları uzaktan etkiler. Organizmanın birçok görevini ayarlayan içsalgı bezlerinin ve içsalgıların önemli rolü, ilk defa 1889'da Brown-Sequard tarafından doğrulandı.

Bu arada, Reverdin (1882) ile Kocher (1883), ardından Graves ve Basedow, tiroit bezinin içsalgı fonksiyonunu kesinlikle belirtmişlerdi. Pierre Marie ise hipofiz'in önemli rolü üstünde durdu. 1885'te Addison, kendi adını taşıyan hastalığı tanımladı ve bu hastalığın böbreküstü bezlerindeki bir bozukluktan ileri geldiğini öne sürdü. Sonradan bu hastalığın böbreküstü bezi salgılarının durmasından ileri geldiği anlaşıldı. Günümüzde, şu veya bu içsalgının yetersiz veya çok fazla salgılanmasından ileri gelen ve yakın zamana kadar sebebi bilinmeyen, şeker hastalığı gibi bazı hastalıklar üstünde yoğun çalışma ve araştırmalara girişildi. Bugün büyük önem taşıyan otuzdan fazla hormon, karışık bulunduğu maddelerden ayırt edilerek ortaya çıkarıldı. Bunların büyük bir kısmının kimyasal formülü anlaşıldı; sentez yoluyle büyük ölçüde üretilen bu hormonlar tedavi alanında kesin sonuçlar verdi. Bunların hayat olayları üstündeki etkisi her geçen gün daha da önem kazanmaktadır. Meselâ kortizon ve kortizon türevleri sentez yoluyle elde edildikten sonra, daha önce tedavi edilemeyen bir sürü hastalığı iyileştirmek veya yatıştırmak mümkün oldu. Bu maddelerin, damar sertliği, ihtiyarlık, bazı psikozlar, hattâ bazı kanserler gibi genel patolojiyi ilgilendiren büyük problemler üstündeki etkisi, içsalgı bilimine sınırları kestirilemeyecek derecede geniş bir alan açmaktadır. Bu bilim, klinik hekimlik ve biyolojik kimya alanında elde edilen ilerlemelerin en çarpıcı örneklerinden biri olduğu gibi, modern tıbbın da en parlak sonuçlarından biridir.

● *İçsalgı sistemi.* Bellibaşlı beş çeşit içsalgı bezi vardır: tiroit, paratiroit, böbreküstü bezleri, cinsiyet bezleri (yumurtalık ve erbezi), bir de bunların çoğunun çalışmasını etkileyen hipofiz.

Görevleri çok iyi bilinen bu temel bezlerin yanı sıra insan vücudunda, şurada burada dağınık olarak yer alan, önemli birer içsalgı bezi sayılabilecek nitelikte çeşitli hücre kümeleri vardır: pankreas'taki Langerhans adacıkları (ensülin salgıları), karaciğerdeki bazı hücreler, bazı damar ve sinir hücreleri, beyin dokusunun içindeki sinir çekirdekleri bunlar arasındadır.

Timus ve kozalaksı bez gibi bazı organların içsalgı bezi rolü oynadığı kesinlikle bilinmekteyse de, salgıları henüz tartışmalıdır.

● *Hormonlar.* Bilinen başlıca hormonlar şunlardır: tiroit bezinin salgıladığı *tiroksin* ve *triodotironin; paratiroit*'lerin çıkardığı *paratirin;* böbreküstü bezi kabuğunun salgıladığı, başta *aldosteron* ve *kortizon* olmak üzere otuzdan fazla hormon. *Adrenalin* ve *noradrenalin,* böbreküstü bezinin özek kısmınca salgılanır. Hipofiz ise çeşitli görevleri olan büyüme hormonlarını, ayrıca uzaktan tiroidi, böbreküstü bezleri ve erbezleriyle yumurtalıkları harekete geçiren uyarıcı hormonları çıkarır.

Ensülin, pankreastaki Langerhans adacıklarınca salgılanır ve şeker metabolizmasını ayarlar. Bazı beyin hücrelerinden çıkan nitresin ise suyu dışarı atma mekanizmasını yönetir. Bu kimyasal elçiler, çok yüksek oranda sulandırılmış olduğu halde etki gösterir. Bunlardan bir kısmının, miligramında milyonda biri kadar olsa bile, bazı organları etkileyebildiği, deneylerle anlaşılmıştır. Bütün içsalgı bezleri birbiriyle ilişkilidir; bu ilişki özellikle hormonların ve aynı zamanda sinir sisteminin aracılığıyle sağlanır. Öyle ki, bir içsalgı bezindeki marazî bir durum, bütün öteki bezler üstünde de yankı yapar.

İçsalgı bezlerinde görülen hastalıklar pek çoktur. Bu hastalıklar hemen daima, ya bu bezlerden herhangi birindeki doku bozukluğundan ileri gelen bir salgı yetersizliğine veya bez hücrelerinin çoğalmasından veya anormal çalışmasından ileri gelen bir salgı aşırılığına dayanır. Meselâ göz fırlamasına sebep olan guatr, hipofizin salgıladığı tireostimülin'in tiroit bezini aşırı derecede etkilemesinden ileri gelir. Eskiden daima ölümle sonuçlanan Addison hastalığının sebebi, böbreküstü bezlerinin tahrip olmasıdır. İçsalgı bezi hastalıklarının tedavisi mekanizmasına dayanır, hastalık aşırı salgıdan ileri geliyorsa, bu duruma yolaçan bezin çalışmasını azaltmak, hattâ gerekirse bezi çıkarmak, hastalığın sebebi bez salgısının yetersizliği ise gerekli hormonları dışardan vererek yetersizliği gidermek gerekir. Hormon kimyası alanındaki gelişmeler, sayesinde bunların üçte ikisi sentez yoluyle geniş ölçüde üretilmektedir. Hormonların güçlü etkisi bugün içsalgı bezi yetersizliklerinden pek çoğunu ortadan kaldırmak ve miksödem (tiroit yetersizliği), Addison hastalığı (böbreküstü bezleri yetersizliği), aybaşı ve âdetten kesilme rahatsızlıkları, erbezi yetersizlikleri ve genel ya da erbezleriyle ilgili gelişme bozuklukları gibi hastalıkları iyileştirmek imkânı vermektedir. (L)

İÇSESLER blş. i. Müz. Türetici temel sesten elde edilen seslerin, dışseslerin (en pes ve en tiz sesler) arasında kalan sesleri (veya partileri) belirten terim. (L)

İÇTEN sıf. (*iç*'ten *iç-ten*). Gerçekten duyulan ve hissedilen, yapmacıktan uzak: *içten inanış. İçten pişmanlık.* (*Eşanl.* SAMİMÎ.)

◆ Zf. İçeriden, arasından: *Amaçları, bizi içten yıkmak.*

— Biyol. *İçten büyüme,* canlı varlıkların, eski dokuların arasına yenilerini katarak içteki birikimle kütlesini artırma şekli. (Yeni unsurları yüzeyde biriktirerek büyümenin zıddıdır.)

— Fels. *İçten konuşmak,* hareket, işitme veya her ikisiyle ilgili hayalleri zihinde sıralamak, kendi kendine konuşmak. (M)

İÇTENLİK i. (*içten*'den *içten-lik*). İçten olma hali: *Sözlerime inanın, içtenlikle söylüyorum.* (*Eşanl.* SAMİMİYET.) [M]

İÇTEPİ blş. i. Psikol. ve Psikiyatr. Bazı basit ve karmaşık eylemlerin yapılmasını

karşı konmaz bir şekilde zorunlu kılan eğilim. (Bu eğilim, otomatik olarak gerçekleşir.) *Esk.* İlca. Bk. ANSİKL.

— Psikopatol. *İçtepi saplantı*, bir hastada, saplantı halinde yerleşmiş bir düşüncenin, uzun bir iç mücadele sonunda birdenbire eyleme geçmesi. (Hasta bu saplantıyı gülünç, din ve törelere aykırı veya suç saydığı halde, gerçekleşmesinden büyük bir rahatlık duyar. [SAPLANTI-İÇTEPİ de denir.] Bu içtepi saplantılar, daha çok cinsel alanda [teşhir hastalığı] görülür, bununla birlikte başka alanlarda da [intihar, sevilen bir insanın öldürülmesi, hırsızlık] görülebilir. Özellikle psikastenide ve saplantılı nevrozda ortaya çıkar. [Yorgunluk ve alkol de hastalığı kışkırtıcı sebeplerdir].)

— ANSİKL. Psikol ve Psikiyatr. *İçtepi*'nin temel özelliği, iradeden bağımsız bir çıkış noktasına sahip olması ve başladıktan sonra, kaçınılmaz bir şekilde ve otomatik olarak gerçekleşmesidir. İçtepi olgularından başka, psikopatlarda ve nevropatlarda ihtiyaçları karşılar. Şunu veya bunu yeme veya içme içtepisi, cinsel içtepi, saldırganlık veya çalma içtepisi bunun örnekleridir. Normal kişilerde, içgüdüler düzene sokulmuş, eğitimle ve toplum buyruklarıyle gemlenmiştir. Kişi, kendini, içtepilerin ortaya çıkmasına çok az yer bırakacak biçimde aklıyle denetler. Bazı marazî fizyolojik durumlar ise (açlık, korku, yorgunluk, öfke, gebelik v.b.), normal kişileri bile içtepisel eylemlere zorlayabilir. Bu durumlarda, beyin yarım kürelerinin denetiminde ortaya çıkan bir gevşeme söz konusudur. Bunlardan başka, psikopatlarda ve nevropatlarda farklı içtepilere rastlanır. Böylece, duygunluk ve etkilenmede marazî bir aşırılık söz konusu olabilir; bu, *duygunluk içtepisi*'dir. İradeye karşıt olarak, ilkel bir içgüdüyle açıkça ilintisiz gibi görünen, en saçma hareketleri tekrarlamağa yolaçan ve tam anlamıyle alışkanlık gibi ortaya çıkan marazî bir psikolojik mekanizma da söz konusu olabilir. Bu durum, öznede, *musallat içtepi*'lere benzer bunaltıcı bir duyum yaratabilir. Bazı durumlarda da, içtepi, kalıplaşmış davranışlara yolaçan eşit söz ve hareket çevrimleri içinde kendini tekrar eder. (LM)

İÇTİHAT veya **İCTİHAD** i. (ar. *cehd*, uğraşma'dan *ictihâd*). Bir kimsenin, bir şey hakkındaki görüşü, görüş açısı, düşüncesi: *Bu hususta Paris'e müteheyyi-i hareket heyetin içtihadıyle vicdan-ı millînin talebi...* (Atatürk). ‖ *Esk.* Büyük güç sarfederek çabalama, çalışma: *Şu tarihî günlerde bir ecnebi devletin himayesine sığınarak zelil ve esir yaşamayı tercih eden her türlü içtihadın, memleketi tefrikaya düşürecek her türlü cemiyatın dağılması...* (Atatürk).

— Huk. ve Esk. huk. Kanunda veya örf ve âdet hukukunda, uygulanacak kuralın açıkça ve tereddütsüz olarak bulunamadığı konularda, hâkimin veya hukukçunun fikrî faaliyetinin sonucu: *Kazaî içtihat. İlmî içtihat.* (Bk. ANSİKL.) ‖ *İçtihadı birleştirme kararları.* Bk. ANSİKL. ‖ Fıkıh terimi olarak, belirli bir kaziye veya bir kanun hükmü üstüne kişisel bir görüşü belirtmek için gösterilen üstün çaba. ‖ İslâm hukukunda, karşılaşılan somut olaylara Kur'an ve Sünnet'ten yararlanarak, uygulanacak hükmü bulabilme yetkisine verilen ad. (Somut olaya uygulanacak hükmü [kural] araştırma ve bulma faaliyeti ve bu faaliyetin sonucu.) Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. ● *Hukuk.* Medenî kanuna göre, «Hâkim, hükümlerinde ilmî içtihatlardan ve kazaî kararlardan istifade eder» (md. 1/I). Böylece kanun, medenî hukukun aslî kaynakları yanında hâkimin yararlanabileceği yardımcı kaynakları da belirtmektedir. Hâkim hükmünü verirken bu yardımcı kaynaklardan yararlanır. Bu kaynaklar doğrudan doğruya uygulanacak aslî kaynaklar seviyesine yükseltilmemiştir. Bunlar hâkime sadece kanunların yorumlanmasında, örf ve âdet hukukunun meydana çıkarılmasında ve hukuk yaratıcı faaliyetinde ışık tutacak niteliktedir.

Bilimsel içtihatlar (doktrin), hukuk bilimcilerinin hukuka ilişkin konulardaki görüşleridir. Bu görüşler bilimsel nitelikteki çeşitli yayım aracılığıyle yararlanılacak duruma gelir. Hukuk doktrincisinin görevi, yürürlükteki hukuku açıklamak ve yorumlamak, gerektiğinde mevcut olaylarla hukuk kuralları arasındaki ilişkileri tespit etmek ve böylece vereceği eserlerle uygulayıcıya kolaylık sağlamaktır. Hukuk doktrincisinin en önemli görevlerinden biri, bir menfaatler durumunun ne olduğunu, ne yolda tespit edileceğini göstermek, kavramları feda etmeden onları menfaatler dengesinin hizmetinde kullanma metodunu tatbikatçının bilgisine sunabilmektir.

Hukuk ilmi sadece pozitif hukukun açıklanması ile değil, fakat sonuç olarak devrinin insanına faydalı olmak amacı ile, yürürlükteki hukukun menşelerini inceleyerek aydınlatmak görevini de yüklenmiştir.

Bilimsel eserler çeşitli biçimlerde ortaya çıkabilir: *sistematik eserler;* bu eserlerde kanundaki sıra değil, konuların birbirleri ile olan ilişkileri göz önünde tutularak hukukun belli bölümleri incelenir; *şerhler*, kanun maddelerinin teker teker ele alınarak incelediği eserlerdir; *motografiler*, belli bir konuyu bütün cepheleriyle ve teferruatı ile inceleyen eserlerdir. Makaleler de muhtelif dergilerde yayınlanan özel konulara ilişkin bilimsel çalışmalar sayılır; *mahkeme içtihatları*, mahkemelerce verilen kararlar içinde bir meselenin hal şekline ilişkin olarak benimsenen hukukî prensiplerdir. (Bk. MAHKEME.) Hâkim ihtilâfı hallederken bu içtihattan da faydalanır. Bu kaynak türk hukuku bakımından sadece yardımcı bir kaynaktır. Bazı hukuk sistemlerinde ise (İngiltere ve Birleşik Amerika), mahkeme içtihatları aslî bir kaynak niteliğindedir. Mahkeme içtihatları, hukukları daha çok örfe dayanan ülkelerde daha önemli bir yer tutar. Meselâ İngiltere'de bir mesele hakkında verilmiş olan karardaki prensip, benzer meselelerde alt derece mahkemelerince aynen uygulanır. Hukukları genel olarak kanuna dayanan memleketlerde bu önem daha azdır. Bunlar uygulamacı için yardımcı kaynak niteliğindedir. Nitekim bu esası Medenî kanunun yukarıda belirtilen hükmü açıklamaktadır.

● *İçtihadı birleştirme kararı.* Yargıtayın kanunların bütün yurtta aynı şekilde uygulanmasını sağlamak için elinde bulunan vasıtalardan en önemlisi, içtihatları birleştirme kararlarıdır. Yargıtay daireleri ve genel kurulları kararları arasındaki uygunluk oranında, kanunların bütün yurtta aynı şekilde uygulanması imkânı ortaya çıkar. Farklı yargıtay içtihatlarının arasında birlik sağlamak amacıyle 1221 Sayılı kanunun 8. maddesinde «içtihatları birleştirme prosedürü» kabul edilmiştir. Ancak Yargıtay dairelerinin artması ve yüksek mahkeme teşkilâtının büyük ölçüde genişlemesi sonucu, içtihadı birleştirme kararlarını verecek kurulların tespiti ve prosedürün değiştirilmesi gerekmiş, bu değişiklik 6082 Sayılı kanunla yapılmıştır (13.4. 1953, Resmî Gazete, 21.4.1953, no. 8391). İçtihadı birleştirme kararları niteliklerine göre değişik kurullarca verilebilir: Yargıtay dairelerinden biri devamlı (müstebar) içtihadından dönmek isterse, bir yargıtay dairesi benzer ihtilâflarda değişik, birbirine uymayan kararlar vermişse, kısım genel kurullarından birine ait bulunan iki dairenin içtihatları arasında farklılık bulunursa, içtihatların birleştirilmesini ilgili kısım genel kurulu (yani Ceza veya Hukuk Genel kurulu) yapacaktır.

İhtilâf Kısım Genel kurulları, bir kısım genel kurulundaki dairelerden biri ile o kısım genel kurulu veya diğer kısım genel kuruluna bağlı bir daire arasında ise, içtihatların birleştirilmesine yetkili olan kurul Yargıtay Büyük Genel kuruludur. Bu kurul Hukuk ve Ceza Genel kurullarının birleşmesinden meydana gelmektedir.

İçtihatların birleştirilmesi için, işin ait olduğu genel kurula gönderilmesi, Birinci başkanlık tarafından yapılır. Birinci başkanlık daire reislerinden birinin veya içtihatların birleştirilmesinde kendisini ilgili gören herhangi bir ferdin müracaatı ile harekete geçer ve dosya ait olduğu kurula gönderilir. Kanunun bu düzenlemesinin, Birinci başkanlığın kendiliğinden harekete geçmesi imkânını ortadan kaldırmadığı gibi, müracaat üzerine mutlaka içtihadı birleştirme prosedürünü başlatmak külfetini de birinci başkanlığa yüklemiş bulunmadığı, doktrinde kabul edilmiş bulunmaktadır.

İçtihadı Birleştirme Genel kurullarının toplanma sayısı üçte ikidir. Kararlar da mevcudun üçte ikisi ile alınır. İçtihadı birleştirme kararları somut ihtilâfla ilgili değildir. Kesinleşmiş hükümlere etkisi yoktur. Fakat benzer meselelerde mahkemeleri bağlayacağı, kanun hükmü icabıdır (1221 Sayılı kanunun 6082 Sayılı kanunla değiştirilmiş 8. maddesinin 5. fıkrası).

Bir konunun içtihadı birleştirme kararı ile aydınlanması, amelî sonuç bakımından, o konuda yeni bir yasa çıkarılması anlamına gelmektedir. (Hukuk genel kararları, 20. II. 1963. 4/71-21).

● *İslâm hukuku*'nda iki ana kaynak olan Kur'an ve Sünnet, her yer ve her çağda karşılaşılacak somut olaylarda uygulanacak kuralları bütün ayrıntılarıyle belirtmez. Nas denen bu kurallar (Kur'an ve hadisler) ile getirilen hükümler, bir nevi değişmez anayasa sayılır. Naslar, zamanın değişmesi özrü ile savsaklanamaz. Kur'an ve hadisler yalnız değişmez buyruk ve yasaklar değil, belirli bir çağın şartları ile ilgili kurallar da koymuş olabilir. Kölelik ile ilgili hükümler böyledir. Savaş, esirlerinin köle haline getirilmesi veya kölelik düzeninin sürdürülmesi emredilmiş değildir. (Bk. ESİR. KÖLELİK.) Kur'an üstünde bütün İslâm mezhepleri birleştiği, yani yeryüzünde tek Kur'an metni olduğu ve metinler arasında nüsha farkları bulunmadığı için, bir ayeti kabul edip etmemek gibi bir ihtilâf çıkmasına, bir ayetin «mevsuk», «güvenilir ve doğru» olup olmadığının tartışılmasına imkân yoktur. Buna rağmen, bir Kur'an ayetinin anlamının ve kapsamının tespitinde, yorumlanmasında, başka bir ayet ile kayıtlanıp kayıtlanmadığında, içtihat farklılıkları doğabilir. Nitekim, Ehli sünnet adı verilen mezheplerde geçici nikâh (mut'a) kabul edilmediği halde, şiî-imâmiye mezhebinde, Nisa sûresinin 24. ayeti dolayısıyle kabul edilmektedir. Hadislerde, ayetlerden farklı olarak, yalnız yorumlamada değil, sahih, mevsuk, doğru ve güvenilir kabul edilip edilmeme konusunda da anlaşmazlık çıkabilir. Bir hadisin rivayet silsilesinin doğru olduğu, doğrudan doğruya Hz. Muhammed'e ulaştığı ve O'nun tarafından söylendiği bir defa kabul edilince, artık o hadis de, *nas* sayılır. Bu türlü hadislerin ancak yorumu üstünde tartışılabilir, değeri üstünde tartışılamaz. Hz. Muhammed'in yanıldığı ve hatalı bir hüküm verdiğini hiç bir İslâm mezhebi kabul etmez. İslâm anlayışına göre Hz. Muhammed yalnız Kur'an ayetlerini nakletmekle görevli bir aracı değildir ve bütün sözleri doğrudur. Kur'an'da bu konuda, «O kendiliğinden söylemez, sözü ancak vahyedilen vahiyden ibaret» denir. (Necm suresi, ayet 3. ve 4.) Şu halde gerek Kur'an'a gerek hadise aykırı bir içtihat, meşru olmak niteliğinden yoksun kalır ve reddedilir. *Mecellei Ahkâmı Adliye*'de (bk. MECELLE.) bu esas, «Mevrid-i nas'da içtihada mesağ yoktur» şeklinde ifade edilmişti. (md. 14). İçtihat faaliyeti sırasında, kıyas v.d. gibi bazı metodlar ile akıl yürütme usulleri kullanılır. Kıyasa verilen değer ve içtihat faaliyeti sırasında kullanılacak vasıtalar konusunda da, mezhepler arasında görüş ayrılıkları doğmuştur. Fıkhın, Hz. Muhammed'in hayatta olduğu devresinde Kur'an'da hüküm bulunmayan konularda tereddüt edilen noktalar için Hz. Muhammed'e başvurulabilir ve O'nun vereceği hüküm de *nas* niteliğinde olurdu. Hz. Muhammed'in ölümünden sonra başlayan Sahabe devresinde içtihat faaliyetinin lüzumu ve önemi daha da fazlalaştı. (Bk. FIKIH.) Bununla birlikte Hz. Muhammed'in hayatta olduğu devrede de, uzak bölgelere gönderilen yetenekli kişilerin, meselâ Yemen'e gönderilen Muâz İbni Cebel'in hüküm verirken Kur'an ve Sünnet'te bir kural bulamadığı takdirde içtihada başvurmasının Hz. Muhammed tarafından uygun görüldüğü rivayet edilir. Hz. Muhammed yaşarken içtihat faaliyeti, önemli görüş ayrılıklarına ve mezheplerin doğumun yolaçacak derecede değildi. Onun ölümünden sonra, Sahabe devrinde (632-661) fıkhın bazı yan meselelerinde sahabe arasında görüş ayrılıkları doğdu. Kur'an ve Sünnet karşısında görüş (re'y) ve görüşün değeri meselesi doğdu. Kur'an ve Sünnetten hüküm çıkarmağa ve fetva vermeğe yetkili

şayılan sahabeye fakih denmeğe, bu devreden itibaren başlandı (bk. FAKİH, FIKIH, FETVA). Sahabe arasındaki farklı içtihatların bir kısmı Kur'an ve hadisin yorumlanmasından veya rivayet edilen bir hadisin kabul edilip edilmemesinden doğuyordu. Bir kısmı da doğrudan doğruya görüş farkından ileri geliyordu. Sahabe devrinden sonra, onlara tabi olan, onlara ulaşan ve onlardan bilgi alan tabiîn devri başladı. Bu devirdeki fakihlerin bir kısmı, karşılaştığı ve hükmünü bilmediği bir meselede, bir *haber*, bir *hadis* araştırmağa daha çok önem veriyor, bir kısmı ise görüşe ve kıyasa başvuruyordu (bk. KIYAS). Tabiîn devrinin sonlarında ve onların öğrencileri olan kişiler (Tebei Tabiîn) arasından, ilk mezhep sahibi imamlar yetişti. Ehli Sünnet'in fıkıh mezhepleri olan Hanefî, Şafiî, Malikî ve Hanbelî mezhepleri kurulduktan sonra, mezhep sahibi imamların öğrencileri olan müçtehitler de, onların geliştirdiği metotlarla fıkıh çalışmalarını sürdürdüler. Fakat Hicretin dördüncü yüzyılından sonra, sünnî mezheplerin hâkim olduğu bölgelerde içtihadın yerini taklit aldı; böylece fıkıh, önceki imamların fetvalarını incelemek ve bilmekten, nakletmekten ibaret sayıldı; *içtihat kapısının kapandığı* görüşü hâkim oldu.

İçtihadın tecezzi edip etmeyeceği (bölünüp bölünmeyeceği) konusu da tartışılmıştır. İçtihadın bölünebileceği kanısında olanlar, bir kimsenin belirli bir konuda ve alanda fıkıh bilgisinin yeterli olup içtihat edebileceğini, başka bir konuda ise, bilgisi yeterli olmadığı için bir müçtehidi taklit edebileceğini ileri sürerler. İçtihadın bölünemiyeceği kanısında olanlar, böyle bir kimsenin, bilmediği konuların bildiği konularla ilgisi dolayısıyle yanılabileceğini ileri sürerek, içtihadın kâmil olmasını ararlar. Kâmil içtihadın da bazı şartları vardır: a. ana kaynaklar olan Kur'an ve Sünnet arap dilinde olduğu için, içtihat sahibinin Arapçayı çok iyi bilmesi gerekir; b. Kur'an'ı hiç değilse hüküm ayetlerini diğerinden ayırabilecek ve onları bulup icabında başvurabilecek kadar bilmelidir; c. Sünneti de, sahih hadisleri diğerinden ayırabilecek ve onları bulup icabında başvurabilecek kadar bilmelidir; d. üzerinde oybirliği olan (bk. İCMÂ) konuları bilmeli ve bunlara muhalefetten kaçınmalıdır; e. ana kaynaklardan, karşılaştığı olaya uygulanacak kuralı çıkartabilecek derecede idrak ve kavrayış gücüne sahip olmalıdır; f. akılyürütme yollarını bilmelidir.

Bu genel şartlar yanında, çağımızda mutlak içtihat yetkisini haiz olan bir kişinin, tabiî ve içtimaî müspet ilimlerin de esas ve metotlarını ana hatları ile bilmesi gerekir. Çünkü içtihat sahibinin başta gelen görevi, yeni ortaya çıkan meselelerde uygulanacak hükmü, tutulacak tutumu araştırması ve bildirmesidir.

İmamiye mezhebinde *İçtihat kapısının kapandığı* görüşü kabul edilmemesine rağmen, müçtehitlerden bazılarının müspet ilimlerdeki gelişmeleri yeterli bir şekilde izleyemeyişleri, içtihat müessesesinin bu mezhep içinde de görevini lâyıkı ile yapmasını engellemiştir. Bugün, İmamiye mezhebine mensup olup da içtihat yeteneğini elde edememiş bulunan *mukallit*'ler bu mezhebe mensup bir müçtehidi taklit eder, davranışlarını fıkhın kurallarına uydurmak için o müçtehidin fetvalarını benimserler. Bir müçtehide uyabilmek, onu taklit edebilmek için, müçtehidin erkek, âkil, bâliğ, şi'af isnaaşeriye mezhebinden (İmamiye, Caferiye), helâlzade, sağ ve âdil olması gerekir. Ayrıca, bu özellikleri taşıyanlar birden fazla ise, en bilgili olanının (müçtehidi a'lem) fetvası benimsenir.

İçtihat sahibi. İmam Şafi'ye göre içtihat sahibi (müçtehit), kişisel bir fikir edinmek için çaba gösteren bilgindir; karşıtı mukallit'tir. Hz. Muhammed'in bir hadisine göre: «Müçtehit, verdiği hüküm yanlış bile olsa, gösterdiği çabalardan dolayı sevaba girer; verdiği karar doğru olursa iki katlı sevap kazanır». İçtihat, sonucu bakımından, bir zandır; «yakîn»dir, kesin olamaz. Bir içtihat icmâa (görüş birliği) dayanırsa, hatasız sayılır.

Zamanla, içtihada ehil ve ehil olmayan diye ayırımlar yapıldı. Ehli sünnetteki dört mezhebin kurucusu olan fakihlere (fıkıhçılara), zamanlarında saygı duyulmuş, ondan sonra içtihat kapılarının kapandığı iddia edilmiştir. Bunlardan sonra çıkan yeni meseleler hakkındaki yargılar ise müftüler tarafından karara bağlanmıştır; buna fetva denir.

Her müçtehit bir bakıma bir müftüdür (fetva veren); birçok şer'i meselede fetva vermişlerdir. Teokratik yasalarla yönetilen milletlerde hükümdarlar, yapmak ve yaptırmak istediği bir şey ve mesele üstüne, devrin müftüsünden veya şeyhülislâmından bir fetva almışlardır.

İçtihat kapısının kapandığı iddia edilmekle birlikte, her dönemde bir yenilik taraftarı müçtehidin bulunması gereğine inanan ve iddia edenler de vardır.

Şiîlerde mutlak müçtehit denilen şahıslar vardır; bunlar, İmam Mektum'un (Gizli İmam) organları sayılır.

◆ **İçtihadât** çoğl. i. *Esk*. İçtihatlar.

◆ **İçtihadî** sıf. *Esk*. İçtihat ile ilgili. (M)

İçtihad, İstanbul'da on beş günde bir yayımlanmış türkçe ve fransızca ilmî, edebî ve iktisadî dergi (1 eylül 1904 - aralık 1932, 12 - 358 sayı). Kurucusu ve sahibi doktor Abdullah Cevdet (1869-1932); sorumlu imtiyaz sahibi avukat İrfan Emin. Dergi, ilkin Abdullah Cevdet'in Cenevre'de kurduğu basımevinde aylık olarak basıldı. Kütüphane-i içtihad serisinin ilk kitapları da Cenevre'de yayımlandı. Abdullah Cevdet daha sonra Kahire'ye gitti (1905) ve İstanbul'a döndü (1911); dergisini ve basımevini de beraberinde taşıdı. Hür düşünceleri yüzünden dergisi birkaç kere kapatıldı (1913). Kendisi kovuşturmaya uğradı, hattâ mahkûm oldu. Bazen haftalık olarak da çıkan dergi, yazarın ölümüne kadar yayımını sürdürdü. Orta boy, resimli bir dergi idi. Latin alfabesinin kabulü, laikliğin benimsenmesi, şapka giyilmesi gereğini bizde ilk ileri süren yazılar bu dergide yayımlandı. Birçok tartışmalara sebep oldu. Abdullah Cevdet, hemen hemen derginin tek yazarı idi. Yazıların dili epey eskidir. Derginin eksik bir koleksiyonu, Ankara Millî kitaplığında bulunur. Hükûmetçe kapatılması üzerine, *Ceht* (1913) ve *İşhat* (1914) adı ile çıkarılmağa başlandı. Yayım hayatı tam 28 yıl sürdü. İdarehanesi hâlâ Cağaloğlu'nda *İçtihad evi* diye anılır. 16 Sayfası Türkçe, 16 sayfası da Fransızca olarak 32 sayfa basılan dergisinin son sayfası, yazarın ölümünden sonra ailesi tarafından çıkarıldı. 1916, 1917 ve 1920 yıllarında ise çıkmadı.

Dr. Abdullah Cevdet, *İçtihad* dergisine bağlı olarak kitap yayımı da yaptı. *Kütüphane-i İçtihad* denilen bu yayım serisinde 60 kadar kitap vardır. Kitaplardan küçük bir bölümü İsviçre ve Mısır'da, pek çoğu da İstanbul'da basıldı. Bunlar arasında Abdullah Cevdet'in manzum ve mensur eserleri bulunduğu gibi, Shakespeare, Gustave Le Bon, Schiller, Alfieri, Byron, Guyau, Dozy, Emile Boutry, Dr. Ömer Buyse gibi çeşitli yazarlardan tercümeleri de vardır. Süleyman Nazif'in *Gizli Figanlar* (1906), *El-Cezire Mektupları* (1906), *Malûmu İlâm* (1908) adlı eserleri ile başka yazarlardan çeşitli birkaç kitap da bu seride çıktı.

Bu kitapların eksiksiz bir listesini yapmak mümkün değildir. Zira numaraları düzenli bir şekilde konulmadığı gibi, kitaplarda da bu numaralara fazla dikkat edilmiş değildir. Abdullah Cevdet son olarak çıkardığı *Düşünen Musiki* adlı eserine 61 numarasını vermişse de dizide bu kadar kitap yoktur. Kendisinin bu seri dışında kalan kitapları, seriye girenlerden çoktur. (M)

İÇTİMA veya **İCTİMA** i. (ar. *cemᶜ*'den *ictimāᶜ*). *Esk*. Toplanma, toplantı: *Temmuz, haziran aylarında da içtimalar olacaktı* (Ömer Seyfeddin). *Sanki hiç bir şey olmamış, sanki içtima devam ediyormuş, sanki karşısında bütün meclis hazırmış*, [...] *gibi* (Ş. S. Aydemir). ‖ İki veya daha fazla şeyin birarada bulunması. ‖ *İçtimâ-i umumiye*, genel toplantı, büyük kongre.

— Ask. Askerlerin silâhlı ve tam teçhizatlı olarak toplanmaları. ‖ *İçtima mıntıkası*, seferberlik halindeki askerî birliklerin yurt içinde bulundukları yerlerden çeşitli nakil araçlarıyle hudut yakınına sevkedildikleri toplantı yeri. ‖ *İçtima nizamı*, yoklama yapılmak veya emir verilmek üzere çeşitli askerî birliklerin toplu bir halde bulunmaları için aldıkları düzenli duruş hali. ‖ *İçtima noktası*, Osmanlı imparatorluğunda seferberlik zamanlarında ordunun toplandığı yer.

— Astron. *Esk*. İki veya daha fazla gökcisminin merkezlerinin aynı tutulum boylamında olması. (Bk. KAVUŞUM.) ‖ *İçtimâ devri*, kavuşum* dönümü veya kavuşum ayı. ‖ *İçtimâ-i azam*, birçok gezegenin aynı burç bölgesi içinde biraraya gelmesi. (Bu durum çok seyrek rastlanan bir olaydır.) [Bk. KAVUŞUM.] ‖ *İçtimâ-i hakikî*, gerçek kavuşum*. ‖ *İçtimâ-i küllî*, bütün gezegenlerin gerçek kavuşum halinde bulunması. ‖ *İçtimâ-ı neyyireyn*, Ay ve Güneş'in kavuşması. ‖ *İçtimâ-i süflâ*, alt kavuşum* konumu. ‖ *İçtimâ-i ulyâ*, üst kavuşum* konumu.

— Dil bil. *Esk*. *İçtimâ-i sakineyn*, iki harekesiz harfin biraraya gelmesine verilen ad (msl. Kalb).

— Huk. Bk. SUÇ'*ların içtimaı*. CEZA'*ların içtimaı*.

◆ **İçtimaât** çoğl. i. *Esk*. Toplantılar, toplanmalar. (M)

İÇTİMAÎ veya **İCTİMAÎ** sıf. (ar. *cemᶜ*'den *ictimāᶜ* > *ictimāᶜī*). *Esk*. Toplumla, toplulukla ilgili, sosyal: *Milleti millet yapan, ilerlemeye ve aydınlatmaya götüren kuvvetler vardır: Fikir kuvvetleri ve içtimaî kuvvetler* (Atatürk). *Ferdî mülkiyet gibi, içtimaî mülkiyet de olmalıdır* (Ziya Gökalp). *İçtimaî inkılâbın yeri mektep değil, hayattır* (Ömer Seyfeddin). *Yeni*. Toplumsal. ‖ *İçtimaî ilimler*, sosyal bilimler. ‖ *İçtimaî nizam*, toplum düzeni, kamu düzeni: *Bu suretle dağların, köylerin, kasabaların içtimaî nizamı, bu kilitli kapıların, bu demir parmaklıklı pencerelerin arkasında yaşardı* (Ş. S. Aydemir). ‖ *İçtimaî muavenet*, sosyal yardım. ‖ *İçtimaî sigortalar*. Bk. SOSYAL SİGORTALAR.

◆ **İçtimaîleşmek** dönşl. f. Kendini toplumsal hayata uydurmak.

◆ **İçtimaiye** sıf. *Esk*. İçtimaî'nin dişili.

◆ **İçtimaiyun** çoğl. i. *Esk*. Toplumsal olayları inceleyen bilginler, toplumbilimciler, sosyologlar. (M)

İÇTİMAİYAT i. (*ictimāᶜī*'den *ictimāᶜiyyāt*). *Esk*. Toplumbilim, sosyoloji: *Şarkta bulunmayan hayatiyatı, ruhiyatı, içtimaiyatı garptan almağa mecbur değil miyiz?* (Ziya Gökalp).

◆ **İçtimaiyatçı** i. Sosyolog: *Felsefeci, içtimaiyatçı, ruhiyatçı ve daha bilmem neci olup da kendilerine topyekûn fikir adamı dediğimiz* ... (P. Safa) [M]

İçtimaiyat Mecmuası, İstanbul'da aylık olarak yayımlanmış türkçe dergi (nisan - eylül 1917, 6 sayı). Müdürü Necmeddin Sadık (Sadak) idi. Dârülfünun İçtimaiyat Dârülmesaisi tarafından yayımlandı. Türkçede yayımlanmış ilk sosyoloji dergisidir. Bu küçük boy derginin tam koleksiyonu, Ankara Millî kitaplığında bulunur. (M)

İÇTİNAP veya **İCTİNAB** i. (ar. *ictināb*). *Esk*. Kaçma, kaçınma, çekinme: *Onlarla beraber bulunmak mecburiyeti sofrada ictinabı mümkün olmayan bir eza idi* (H. Z. Uşaklıgil). ‖ *İçtinab etmek*, bir şeyden kaçınmak, çekinmek: *Etem Beyin bu seyahatte bana refakatten içtinap edeceğini tahmin ediyordum* (Atatürk). [M]

İÇTÜZÜK bİş. i. Bir kuruluş, meclis, kurum v.b.nin içişlerini düzenlemeğe yarayan tüzük.

— Huk. *İçtüzük*. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *İçtüzük*. Yasama organının, her kurulun ihtiyaç duyacağı, önceden tespit edilmiş genel kurallara göre çalışması gerektiğinden, bu organı oluşturan Cumhuriyet senatosu, Millet meclisi ve bunların birleşik toplantılarındaki çalışmaları düzenleyecek içtüzükler kabul edilmiştir. İçtüzüklerin yapılması zorunludur, çünkü 1961 Anayasası tarafından da öngörülmüştür. Gerçekten Anayasa, «Türkiye Büyük Millet meclisi ve Meclisler, çalışmalarını, kendi yaptıkları İçtüzüklerin hükümlerine göre yürütürler» hükmünü koymuştur. Ancak meclislerin bu konudaki yetkileri de yine Anayasa tarafından sınırlan-

mıştır. Meselâ: İçtüzük hükümlerinin siyasî parti gruplarının, meclislerin bütün faaliyetlerine kuvvetleri oranında katılmalarını sağlayacak yolda düzenlenmesi gerekir.

Bugün yürürlükte olan meclis çalışmalarına ilişkin üç İçtüzük bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, Anayasanın geçici 3. maddesi ile halen yürürlükte sayılan ve Millet meclisi çalışmalarında uygulanan 2 mayıs 1927 tarihli «Türkiye Büyük Millet Meclisi dahilî nizamnamesi»dir. Cumhuriyet Senatosu içtüzüğü, 3 ocak 1964 tarihinde, «Türkiye Büyük Millet Meclisi Birleşik Toplantısı içtüzüğü» ise 17 şubat 1965 tarihinde kabul edilmiştir. Kanunların olduğu gibi içtüzük hükümlerinin de Anayasaya aykırılığı, Anayasa mahkemesi tarafından incelenebilir ve gerekiyorsa iptal edilir. Bu bakımdan, herhangi bir meclis çalışmasını düzenleyici nitelikte bir meclis kararının da içtüzük sayılması gerekir. Nitekim Anayasa mahkemesi de verdiği bir kararda, bu yolda düşünmekte olduğunu belirterek Millet Meclisi içtüzüğü olarak halen uygulanmakta olan 1957 öncesi İçtüzüğünü değiştirir nitelikteki bir Meclis kararını incelemekte kendisini yetkili görmüş ve söz konusu kararı da Anayasaya aykırı bularak iptal etmiştir.

İçtüzükler de kanunlar gibi, Anayasaya aykırılık yönünden Anayasa mahkemesince incelenebilmekle beraber, aralarındaki nitelik farkı yüzünden söz konusu mahkemeye başvurma süresi değişmektedir. Gerçi, Anayasa gereğince, içtüzükler aleyhine de, kanunlarda olduğu gibi, *Resmî Gazete*'de yayınlanmayı takip eden doksan gün içinde Anayasanın yetkili kıldığı kişi veya kurullar tarafından Anayasa mahkemesine başvurma imkânı vardır. Ancak, kanunlar aleyhine, bunların uygulanması üzerine çıkan uyuşmazlıklar dolayısıyle, taraflardan birinin isteği ve bunun ciddî görülmesi ile veya doğrudan doğruya, uyuşmazlığa bakan yargı merciinin Anayasa mahkemesine başvurma yetkisi varken, İçtüzüklerin, diğer yargı mercilerinin ele alabileceği bir uyuşmazlığa yolaçması düşünülemeyeceğinden böyle bir başvurmaya konu olabilmesi mümkün değildir. Nitekim Anayasa da, defi veya itiraz yoluyle Anayasaya aykırılığı düzenlerken «Kanun»dan söz etmektedir. Yalnız, Anayasa mahkemesi, bir içtüzük tadili niteliğinde gördüğü Millet meclisi kararının *Resmî Gazete*'de yayımlanmış olmasını dikkate almamış, 2 mayıs 1927 tarihli Dahilî nizamnamenin 232. maddesini göz önünde tutmuştur. Oysa, Anayasanın, iptal davasına ilişkin 149. ve 150. maddelerinde açıkça «kanunun veya içtüzüğün *Resmî Gazete*'de yayımlanması»ndan söz edilmektedir. (M)

İç vaha. Bk. DAHİLA *vahası.*

İÇYAĞI blş. i. Kasaplıkta geviş getiren hayvanların karın boşluğundan çıkarılan katı yağ. (M)

İÇYARIÇAP blş. i. Mat. Düzgün bir çokgenin içine çizilen dairenin yarıçapı. (M)

İÇYÜZ blş. i. Başkaları tarafından bilinmeyen veya anlaşılmayan durum ve özellik: *Bu tarz-ı hareketin içyüzünü anlamak lâzımdır. Meclis, hâkimiyet-i milliyeyi bihakkın muhafaza edebilmelidir* (Atatürk). *Bakalım içyüzünü kendisi de biliyor mu?* (Kemal Tahir). [M]

İD i. (alm. *idioplasma*'dan). Biyol. Weismann'a göre determinantlar kümesi.

— ANSİKL. *İd,* üçüncü derecede bir birimdir (ilk ikisi biyoforlarla determinantlardır). Teorik olarak bir varlığın oluşumu için bir tek id yeterlidir. Fakat bireyin kalıtsal varlığında genellikle birçok id bulunur. İd, kromomer karşılığıdır. (L)

İD veya **İYD** i. (ar. *ᶜîd,* dönme, avdet etme). *Esk.* Dinî ve millî günleri anmak için düzenlenen şölen, tören; bayram: *Pek umar teşrîfini îdin ikinci gün Nedim / Gündüzün olmazsa akşam olsa da mâni değil* (Nedim). *Yılda bir kurban keserler halk ü âlem îd için / Dem-be-dem saat-be-saat ben senin kurbanınam* (Fuzuli). ‖ *Îd-i adhâ* (veya *Îd-i kurban*), hicrî aylardan zilhiccenin onunda başlayan ve dört gün süren bayram. ‖ *Îd-i beşâret,* İsa peygamberin doğuşunu müjdeleyen gün için düzenlenen bayram. ‖ *Îd-i ekber,* arefesi cuma gününe rastlayan kurban bayramı. ‖ *Îd- Fıtr* (*Îd-i Ramazan* veya *Îd-i sagîr*), Ramazan (Şeker) bayramı. ‖ *Îd-i Hamsin,* hıristiyanların Paskalya'dan elli gün sonra yaptıkları bayram. ‖ *Îd-i Mevlid,* Hz. Muhammed'in doğum günü olan, rebiülevvel ayının on ikisinde yapılan bayram. ‖ *Îd-i millî,* millî bayram. ‖ *Îd-i tecelli,* hıristiyanlarca İsa peygamberin suretinin dağda değiştiğine inanılan, 6 Ağustos gününün hatırasına yapılan yortu.

◆ **İdgâh** blş. i. *Esk.* Bayram yapılan yer, bayrama mahsus seyran yeri.

◆ **İdî** sıf. *Esk.* Bayramla ilgili, bayrama uygun.

◆ **İdiye** i. *Esk.* Bayram hediyesi, bayramlarda verilen bahşiş.

— Ed. Eskiden, şairlerin bayramlarda padişah, vezir v.b. devlet büyüklerine sundukları övgü şiiri. (M)

İD Coğ. Bk. NARMAN.

İDA, yun. *İde.* Esk. coğ. Mysia'da (Anadolu) Truva ovası yakınında sıradağlar; efsaneye göre Ganymedes burada kaçırıldı, Paris yargısını burada verdi v.b. (yüksl. 1 767 m). Bugün *Kazdağ.* — Girit adasının orta kesiminde dağ; 2 460 m. Efsaneye göre Zeus, Korybas'lar tarafından burada büyütüldü. M.Ö. XI.-IX. yy.da tapınak yokluğunda İda mağaraları dinî âyin yeri olarak kullanıldı. Bugün *Psiloritis.* (L)

İDA. Yun. mit. Girit kralı Melisseus'un kızı. Zeus'un sütanası oldu. — Korybas'ın kızı. Girit kralı Lykastos ile evlendi, ondan Minos adlı bir çocuğu oldu. (L)

İDACİO veya **HİDACİO,** ispanyol kilise büyüğü ve kronikçisi (Lameca, Galicia 392'ye doğr.-öl. 470). Doğuyu gezdi. Aziz Hieronymus'u tanıdı ve papa Aziz Leo tarafından Prisciliano taraftarlarıyle mücadele etmekle görevlendirildi. Chaves (*Aquae Flaviae*) piskoposu oldu. 378 ve 469 Yılları arasındaki devri kapsayan ve vizigot istilâları hakkında değerli bir kaynak olan bir *Cronicon* (Kronikler) yazdı. (L)

İDÂD i. (ar. *ᶜadd*'den *ᶜidâd*). *Esk.* Sayı, hesap. ‖ *Bî-idâd,* sayısız, pek çok. (M)

İ'DAD i. (ar. *ᶜadd*'den *iᶜdâd*). *Esk.* Hazırlama, hazır duruma getirme. ‖ Geliştirme. (M)

İDADE veya **İZADE** i. (ar. *idâde*). *Esk.* Astron. Usturlabın sırtı üzerine konulan bir eksen çevresinde dönerek yıldızların yüksekliğini ölçmeğe yarayan cetvel. (M)

İDADİ veya **İDADİYE** sıf. (ar. *ᶜadd*'den *iᶜdâdi* veya *iᶜdâdiyye*). *Esk.* Hazırlama ile ilgili, hazırlanmaya ait.

◆ **İ.** Eskiden lise derecesinde okul: *Bir idadî talebesi olduğumu bana ilk unutturan Ziya Gökalp olmuştu* (Y. Z. Ortaç). [Bk. ANSİKL.] ‖ *İdadiye-i askeriye,* askerî lise. ‖ *İdadiye-i mülkiye,* mülkiye lisesi. ‖ *İdadiye-i tıbbiye,* tıp lisesi.

— ANSİKL. Maarif nazırı Saffet Paşa 1869 yılında bir nizamname çıkardı ve rüştiyeden sonraki okula *idadî* adı verildi. Ancak idadî deyiminin daha önceleri de kullanıldığı bilinmektedir.

1838 Yılında rüştiye okulları açılacağı zamanlarda okullara öğrenci yetiştirecek sübyan okullarına da idadî denilmişti. Rüştiyeler çoğaldıkça ve okuyan öğrenci sayısı arttıkça, bazı semtlerdeki rüştiyelerin hemen yakınlarında bir de hazırlık okulu olan idadîler açılmıştı. 1873 Yılında Fatih rüştiyesinin yanında iki idadî açıldı. Ayrıca askerî öğretimde de idadîlere rüştiye görevini gören sınıflar eklendi.

1869 Maarif nizamnamesi gereğince köylerde ve mahallelerde sübyan, beş yüz haneli kasabalarda rüştiye, bin haneli kasabalarda idadî ve vilâyet merkezlerinde sultanîlerin açılması öngörülüyordu.

Nizamnamenin o tarihlerdeki okulları bu dizide sıralaması, bugünkü ana, ilk, orta ve lise ayırımına benzer. Ancak nizamnamenin sonundaki notta, idadî mekteplerinin kuruluş gereğinin sultanîlere öğrenci hazırlayan okullara olan ihtiyaçtan doğduğu belirtilmiştir. Buna göre sultanî bugünkü lise derecesinde olduğu, idadînin de bugünkü ortaokulu karşıladığı söylenebilir. Bununla birlikte 1882 yılında vilâyet merkezlerinde açılan sultanîlere yedi yıllık idadî, sancaktakilere ise beş yıllık idadî denilerek lise ve ortaokul arasında bir ayırım yapıldı. 1908 Devriminden sonra vilâyet merkezlerinde sultanî adlı orta okulların açılması ve daha önceki idadî isimli okulların yedi sınıflı olması, bunlara ilkokul mezunlarının alınması idadîlerin lise derecelerinde okul olduğunu gösterir. İdadîler lise dengi okul olarak kabul edildi. Sultanî ve idadîler cumhuriyetin kurulmasından sonra kaldırıldı ve yerlerine liseler açıldı. (M)

İDAHO, A.B.D.'nin kuzeybatısında eyalet; 217 261 km²; 667 000 nüf. Merkezi, *Boise.* İdaho, Kuzey Kayalık Dağlardadır; kuzeyde Washington eyaleti ile Montana arasındaki dar arazide Coeur d'Alene Mountains ve Bitterroot Range (yüksl. 3 000 m'yi aşar) uzanır; merkezdeki Salmon River Mountains kütlesi hemen hemen ıssızdır; güneyde Snake ırmağı bazaltlı yaylaların engebelendirdiği geniş ovalarda akar. Eyalet yarı-kurak bölgeleri içine alır. Üstelik çevresindeki dağlık sırtlar dolayısıyle ülkenin öbür kısımlarına bağlanması güç olduğundan, iktisadî rolü sınırlıdır. Bununla birlikte sulama sayesinde tahıl tarımı genişletilmiş, hayvancılık geliştirilmiştir. Ayrıca, özellikle kuzeyde, zengin maden yatakları işletilir: bakır, çinko, civa, altın, kurşun, uranyum, kobalt, antimuvan. Nüfus yoğunluğu düşük (km²'ye 3 kişiden az), şehirler küçüktür. Bu dağlık bölgeye ancak XIX. yy. başında, «kürklü hayvan» avcıları ve Lewis ile Clark'ın yönettiği bilimsel heyet (1805) girdi. İlk devamlı tesisi Franklin'de Mormonlar kurdular (1855); ama bölge ancak 1860'tan sonra, altın madenlerinin bulunmasıyle gelişti. 1863'te yaratılan İdaho arazisi, Montana'nın ve Wyoming'in ayrılmasından sonra 1890'da A.B.D.'nin 43. eyaleti oldu. (L)

İDAHO FALLS, A.B.D.'de (İdaho) şehir, Snake River'ın sol kıyısında; 33 200 nüf. Ticaret merkezi. Önemli hidroelektrik tesis. 1962-1963'te hizmete giren nükleer santral. (L)

İDAHO SPRİNGS, A.B.D.'de (Colorado) köy, Front Range'in eteğinde, Denver'in batısında; 1 800 nüf. Maden işletmeleri (kurşun, gümüş, altın, bakır). 1859'da bu bölgeye altın arayıcıları «hücum» etmişti. (L)

İDAİA («İda'dan gelen kadın» veya «İda'da yaşayan kadın»). Yun. mit. Irmak-tanrı Skamandros'un karısı ve Teukris'lilerin kralı Teukros'un annesi olan peri. — İskit kralı Dardanos'un kızı. Trakya kralı Phineus ile evlendi ve onun ilk karısı Kleopatra'dan (Boreas'ın kızı) olan çocuklarını yanından uzaklaştırmağa zorladı. (L)

İDAİOS. Yun. mit. Dardanos'un oğlu. Kaçan babasını izledi. Frigya'daki İda dağına onun adını verdi. (L)

İDAİOS körfezi. Esk. coğ. Batı Anadolu'da körfez; adını yakınındaki *İda* (yun. *İde*). [Kaz dağı] sıradağlarından almıştır. (L)

İDALİON veya **İDALİUM.** Esk. coğ. Kıbrıs'ta şehir, bugünkü Dali köyü yakınında, Larnaka'nın kuzeybatısında. M.Ö. VII. yy.dan kalma Asur listelerinde adı geçen on şehirden biridir. V. yy.da Yunanlıların, daha sonra da Fenikelilerin etkisinde kaldı, Milâd'ın başlangıcında depremlerle yıkıldı. Amathus ve Paphos gibi İdalion da Afrodit'e adanmıştı. Efsaneye göre Adonis, İdalion'u kuşatan ormanda bir yaban domuzu tarafından öldürülmüştür. Cesnola'nın XIX. yy. sonunda burada yaptığı kazılarda ölü eşyası bakımından zengin birçok mezar ortaya çıkarıldı. Bir isveç heyeti (1934-1940) burada Yakın Kıbrıs III çağından (M. Ö. 1200-1075) kalma üç yerleşme tabakası buldu. (L)

İDAM i. (ar. *ᶜadem*'den *iᶜdâm*). Bir kimseyi kanun gereğince öldürme: *Brezilya'da idam cezası yoktur* (F.R. Atay). ‖ Ölüm cezası: *En aşağı idam, yahut müebbet hapis!...* (A. H. Tanpınar). ‖ *İdam etmek,* kanun gereğince öldürmek: *Havran cihetinde Muhammed İbni Ebi Huzeyfe'yi bulup idam etmişler* (Cevdet Paşa).

— *Esk. İdâm-ı nefs,* kendini öldürme, intihar. ‖ *Salben idam,* bir kimseyi asarak öldürme.

— Huk. Ölüm cezasına mahkûm olan kimse hakkında uygulanan infaz işlemi. (Bk. ANSİKL.) ‖ *İdam cezası.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. Türk hukukunda *İdam*'ın nasıl ve hangi şartlara uyularak yapılaca-

ğı 1965 yılında yürürlüğe giren Cezaların İnfazı Hakkındaki kanunda belirtilmiştir (md. 2). Türkiye'de idam, asılarak hayata son verme yolu ile olur. Ancak Türk Askerî Ceza kanununa göre idam, bazı hallerde asma, bazı hallerde de kurşuna dizme şeklinde infaz olunur. Mahkûmun bağlı olduğu din ve mezhebin özel günlerinde (müslümanlar için Kurban veya Şeker bayramları) bu ceza infaz olunamaz. Diğer taraftan gebe kadınlar doğurmadıkça, akıl hastaları da iyileşmedikçe idam edilemezler. İdam edilecek kişiler birden çoksa, bunlar birbirinin karşısında asılamaz. Ayrıca bu ceza güneş doğmadan infaz olunur ve infaz olunacağı diğer hükümlü ve tutuklulardan gizli tutulur. İdam edilen kimsenin cesedi, tören yapılmaksızın gömülmek üzere mirasçılarına verilir. Mirasçıları olmadığı veya kabul etmedikleri takdirde, belediye tarafından gömdürülür.

● *İdam cezası.* Mahkemelerce verilen idam cezası kararları kesinleştikten sonra derhal infaz olunamaz. Bunların infazı için bir ek şarta daha ihtiyaç vardır. Bu ek şart da, Anayasada belirtildiği gibi (md. 64), verilmiş olan idam cezası kararının Türkiye Büyük Millet meclisince tasdik edilmesidir. Anayasada bu şart şöyle açıklanmıştır: «[...] mahkemelerce verilip kesinleşen ölüm cezalarının yerine getirilmesine karar vermek, Türkiye Büyük Millet meclisinin yetkilerindendir.» T.B.M. meclisine verilen bu yetki, daha önce mahkemelerce verilen kararın hukuken yeniden bir incelenmesi,' diğer bir deyişle hukukî bir yol, bir kanun yolu değildir. Aksine bu yol tamamen verilen kararın sosyal bir denetimini ifade eder. İdam cezası kararının T.B.M. meclisince tasdiki yetkisinin, aslında cumhurbaşkanına tanınması gerektiği şeklinde fikirler de ileri sürülmektedir. Bu fikirlerin dayandığı esaslar iki noktada toplanabilir: a) idam cezasının meclis tarafından tasdiki, kararın infaz edilip edilmeyeceğini çok uzun bir süre askıda bırakır ve bu noktada özellikle mahkûm için güç bir durum yaratır; b) uygulamada meclisin incelemesinin tamamen bir hukukî kontrol biçiminde olmasıdır. (M)

İDÂM i. (ar. *idām*). *Esk.* Katık; ekmek ile yenilen şey. ‖ *Nan ü idâm,* ekmek ve katık. (M)

İDAME i. (ar. *devām*'dan *idāme*). *Esk.* Devam ettirme, sürdürme: *Bilhassa hal-i hazırın on, on beş gün, hattâ bir ay kadar daha idamesi imkânı mevcuttur* (Atatürk). ‖ *İdame etmek,* sürmek, sürdürmek, öylece tutmak: *Vesime ile münasebetini gayet güzel idare ve idame ediyordu* (Vâ-Nû).

— Huk. *Esk. İdame-i şuyu mukavelesi.* Bk. PAYLI *halin devamı.* (M)

İDAMLIK sıf. ve i. (*idam*'dan *idam-lık*). Ölüm cezasına çarptırılmış olan [kimse]: *Bir idamlık Ali vardı, asıldı / Kaydını düştüler, mühür basıldı* (N. F. Kısakürek). ‖ Ölüm cezası gerektiren: *İdamlık suç.* (M)

İDÂNE i. (ar. *deyn*'den *idāne*). *Esk.* Borç veya ödünç verme.

— Teşk. tar. *İdâne sandığı,* eskiden bazı dairelerde bulunan ve memurların maaşlarından ödemek üzere borç aldıkları sandık.

◆ **İdâneten** zf. *Esk.* Borç olarak. (M)

İDANT i. (fr. *idante*). Biyol. Weismann'a göre id kümesi.

— ANSİKL. Mikromerci teorilerin en mükemmeli olan Weismann'ın teorisinde (1882-1891), idyoplazma, değişik cinsten *biyofor* adı verilen çok sayıda özel birimlerden oluşur. *Biyoforlar* bir belirleyici küme halindedir; bunlara belirleyici denmesinin sebebi bir hücreler topluluğunun niteliklerini veya karakterlerini belirlemeleridir. Bir *belirleyiciler* kümesine id adı verilr. Bir id'de binlerce, yüz binlerce belirleyici bulunabilir. İd'lerle kromomerler aynı şeydir; id'ler de *idantlar* halinde toplu olarak bulunur, bunlar da kromozomlardan başka bir şey değildir. (L)

İDARAT çoğl. i. (ar. *idāre*'den *idārāt*). Mal. Varidat ve tahsisatı belirten eski belgeler. (M)

İDARE i. (ar. *devr*'den *idāre*). Bir işi çekip çevirme, yönetme: *Oyunun idaresini ele alınca ortalık yatışır gibi oldu.* ‖ Memleket işlerinin yürütülmesi, kamuya ilişkin hizmetlerin tümü: *Türk tebası milliyet nazariyesinin nefhasıyle uyanırsa, siyaset bozulur, idare alt üst olur, kıyamet kopardı* (Atatürk). *Gene böyle asil bir isveçli olan Rurik sülâlesi idareyi eline almıştı* (Ş. S. Aydemir). ‖ Bir kuruluşun yönetildiği yer: *Hoş geldin kızım, idareden şimdi haber verdiler* (R. N. Güntekin). ‖ Bir kurumun işlerini yürüten kurul: *İdarenin aldığı bir kararla işine son verildi.* ‖ Tutumlu davranarak ancak gerektiğinde harcamada bulunma. ‖ Küçük gaz lambası: *Yusuf idareyi öbür eline alarak Muazzez'i kolundan tuttu: «Gel bakalım, oturup konuşalım!» dedi* (Sabahattin Ali). ‖ *İdare bezi,* bir cins kaba ve ucuz bez. ‖ *İdare etmek* (veya *eylemek*), bir işi çekip çevirmek, yönetmek: *Yalnız bu işi güzel idare etmenizi tekrar tekrar hatırlatmaya lüzum görüyorum* (H. R. Gürpınar). Bir işi örtbas etmek. Tutumlu hareket ederek israftan kaçmak, kıt kanaat geçinmek: *Bu parayla idare etmek zor.* Elverme, yeterli olma: *Çok az fiyat biçiyorsunuz, idare etse veririm.* ‖ *İdaresini bilmek,* yerine göre ve tutumlu bir şekilde harcama yapmak.

— *Esk. İdâre-i akdâh,* (şerefe) kadeh kaldırma. ‖ *İdâre-i askeriye,* askerlik işlerinin yönetilmesi. Askerlik işlerinin yürütüldüğü yer. Askerî yönetim. ‖ *İdâre-i beytiye,* ev idaresi. ‖ *İdâre-i hususiye,* belediye v.b. gibi bütçesi devletten ayrı özel kuruluş, özel idare. ‖ *İdâre-i kelâm etmek* (veya *eylemek*), diplomatça, kurnazca söz söylemek: *Sadrazam Kuva-yi Milliye'nin aleyhine idare-i kelâm etti* (Atatürk). ‖ *İdâre-i mahsusa,* Eski Devlet Denizyolları işletmesi. ‖ *İdâre makamları,* yetkililer. ‖ *İdâre-i meşruta,* bir hükümdar başkanlığındaki meclislerle sağlanan yönetim tarzı. ‖ *İdâre-i mutlaka,* yönetimin hükümdar elinde bulunması hali. ‖ *İdare-i umur,* yönetim bilgisi. ‖ *Meclis-i idâre,* eskiden halk tarafından seçilen il meclisi.

— Ask. *Esk. İdarei örfiye* (*örfi idare*). Bk. SIKIYÖNETİM.

— Ev eşyası. *Esk. İdare bezi,* iki pamuk bir ipek olarak dokunulmuş telli bir çeşit bezin adı. (*Hitalî* de denir.) ‖ *İdare fitili,* geceleri yatak odalarını aydınlatmak için yakılan fitilin adı. (Bu fitil, içinde, zeytinyağı bulunan küçük bir tabak içine konarak yakılırdı. Küçük petrol lambalarına idare kandili veya lambalar adı verildiği için fitil bu adı almıştır.) ‖ *İdare lambası* veya *kandili*), eskiden yatak odalarını aydınlatmak için kullanılan, elde gezdirilebilen ve az ışık veren petrol lambası. ‖ *İdare şamdanı,* artık mum parçalarını yakmağa yarayan bir çeşit şamdan.

— Huk. Belli bir amaca yönelmiş bir teşkilât bütünü ile fonksiyonu. (Bk. ANSİKL.) ‖ *İdare âmiri,* idare namına tek başına irade izhar ederek icraî karar alma yetkisine sahip bulunan idare makamı. (Bk. ANSİKL.) ‖ *İdare edenler,* hükûmet edenler. Siyasî iktidarı kullanan kurul ve kişiler. (Bk. ANSİKL.) ‖ *İdare heyeti,* illerde valilerin, ilçelerde de kaymakamların başkanlığı altında, idarî, istişarî ve kazaî yetkilere sahip olmak üzere teşekkül eden kurullar. (Bk. ANSİKL.) ‖ *İdare hukuku,* İdarenin teşkilâtını düzenleyen, kamu kudretini kullanarak yürüttüğü faaliyet ve ilişkilerini belirleyen kuralların tümü. (Bk. ANSİKL.) ‖ *İdare ilimleri,* iyi ve verimli bir devlet idaresine kavuşabilmek amacıyle, bu faaliyete katılan personelin, sosyal, kültürel ve hattâ coğrafî menşelerini inceleyerek, yönetilenlerin kanaatlerini, baskı gruplarının etkisini araştıran bilimler. (Bk. ANSİKL.) ‖ *İdare makamı* (*meclisi*), İdare namına karar alma yetkisine sahip bulunan kurullar. (Bk. ANSİKL.) ‖ *İdare teşkilâtı.* Bk. ANSİKL. ‖ *İdarenin hususî malları,* idarenin, doğrudan doğruya kamu hizmetlerine veya kamunun yararlanmasına tahsis edilmemiş bulunduğundan, ilke olarak özel hukuk rejimine tabi olan mallar. (Bk. ANSİKL.) ‖ *İdarenin mukaveleleri,* idarenin taraf olduğu sözleşmenin tümüne denir. Bk. ANSİKL.

— İda. *İdare bölgesi,* Fransa'nın bir vali ile bir genel kurul tarafından yönetilen mahallî yönetim bölümü. ‖ Bazı ülkelerin yönetim bölümleri. Bk. ANSİKL.

— Sibern. *Otomatik idare,* insana ihtiyaç olmadan sağlanan idare.

— ANSİKL. Huk. *İdare,* genel olarak, hem belli bir faaliyeti, hem de bir teşkilâtı ifade eder. Bu geniş anlamıyle de belli bir amaca yönelmiş işbirliği içindeki bir bütünün yönetim ve teşkilâtlanma ilkeleriyle, fonksiyonu şeklinde tanımlanır. Kamu hukuku, alanında kullanılan idare kavram ise, geniş tanımın içine girmekle beraber ayırıcı niteliklere sahip bulunmaktadır. Kamu idaresi deyiminin kısaltılarak söylenişi olan ve majüskülle yazılması gereken «İdare» de, bir teşkilâtı olduğu kadar, kamu yararını gerçekleştirmeğe yönelmiş bir faaliyeti kapsar. Bu sebepledir ki devlet organları arasında ve yürütme görevi içinde yer alan İdarenin, kuruluş ve görevleriyle bir bütün olduğu kabul edilmiştir. Ancak, yürütme içinde bulunan İdare, hükûmet kavramından farklı olduğu ve ayrıca diğer devlet organlarının faaliyetleri arasında idarî nitelikte olanları da bulunduğundan, İdare deyiminin gerçek anlamını tam ve doğru olarak belirlemek güçleşmektedir. Meselâ yasama meclisleri başkanlık divanlarının, muhasebe bürolarının faaliyeti, yahut mahkemelerin vasi tayini gibi işlemleri yürütme organı dışındaki makamlarca yapıldığı halde, aslında idarî niteliktedir. Kaldı ki, İdare de, yasama organının kanun koyma fonksiyonuna benzer, hattâ hukukî yönden aynı nitelikte sayılabilecek işlemler yapar ve meselâ, kanunlar gibi genel, objektif, soyut kuralları ihtiva eden tüzükler, yönetmelikler çıkarır.

İdarenin içinde yer aldığı yürütme organının bir cephesi de hükûmettir. Bu bakımdan, hükûmet ile idare kavramlarının birbiriyle karıştırılmaması gerekir. Hükûmet, organik olarak İdarenin üst kademesini teşkil eder. Cumhurbaşkanı, başbakan ve bakanlar, hem hükûmet üyesi hem de en yüksek kademedeki idare ajanlarıdır. Ancak, aralarındaki bu organik birliğe rağmen, hükûmet adı verilen organ, yürütme görevinin siyasî olan yönüyle görünüşüdür ve bu sebeple de İdare ve idarî faaliyetten ayrılır. Meselâ, Bakanlar kurulunun çıkardığı bir tüzük, bu kurul hükûmeti meydana getirdiği halde idarî nitelikte bir kural işlemdir ve İdare alanına girer. Buna karşılık gene Bakanlar kurulunun parlamento ile ilişkilerine veya hükûmet programına dair kararlar, yine yürütme görevi içinde kalmakla beraber İdarenin dışında faaliyetlerdir. Hükûmet, yasama organıyle birlikte siyasî iktidarın kullanıcısıdır. Oysa İdare faaliyet ve görevlerini yerine getirirken kamu kudretinden yararlanır. Hükûmetin siyasî karakteri siyasî kudreti kullanmasını gerektirirken, İdarenin esas itibarıyle teknik mahiyeti kamu kudretinin kendisine tanınmasına yolaçar. Kamu kudreti, idarenin siyasî, kişisel yararlar dışında sadece kanunun yararını gözetmek kaydıyle sahip olduğu imtiyazları ifade eden hukukî rejimdir. Kamu kudreti sayesindedir ki, İdare icraî kararlar alarak, bunları herhangi bir yargı kararına lüzum olmaksızın uygulayabilir, kişilerle yaptığı sözleşmelerde bu üstün yetkilerini kullanabilir. Ancak idare her zaman bu üstün yetkilerden yararlanmak zorunda değildir. Nitekim, idarenin bazı kamu hizmetlerini özel şirketler gibi yürüttüğü ve ancak bu suretle istenen esneklik ve çabukluğa ulaşılabildiği görülmektedir.

Kuruluş ve görevleriyle bir bütün olan İdarenin amacı, millî varlığın devamını sağlamak yani kanunların uygulanmasıyle, kamu düzeninin korunmasını ve kamu hizmetlerinin yürütülmesini gerçekleştirmek, kamu yararını gözetmektedir.

İdare kanunların uygulanmasına bunların ilânıyle başlar; gerçekten devletin ve yürütme organının, dolayısıyle aynı zamanda İdarenin de başı durumunda olan cumhurbaşkanının görevleri arasında kanunların yayımlanarak ilânı da bulunmaktadır. Ancak bu suretledir ki, yasama organınca kabul edilerek kanunlaşan metinleri halka intikal etmiş olur. İdarenin, kanunların uygulanması bakımından bir diğer görevi de, bunların yürütülmesini gösterecek veya sağlayacak genel ve özel birtakım işlemler yapmaktadır. Genel nitelikleri tüzük ve yönetmelikler vasıtasıyle, özel olanlarını ise kişisel durumlara kadar inebilen diğer idarî işlemler aracılığıyle yapar.

İdarenin başta gelen görevlerinden biri de

kamu hizmetlerinin yürütülmesidir. Toplum ihtiyaçlarını tatmin amacını güden hizmetleri, İdare iki yoldan gerçekleştirebilir. Ya özel kişilerin çalışma alanına girmekle beraber, toplum üzerinde etkisi bulunabilecek faaliyetleri gözetim ve denetim altında bulundurur (msl. halkın sağlığı bakımından yiyecek maddelerinin sağlık kurallarına uygun olarak hazırlanmasını, muhafazasını veya satılmasını denetler) veya bazı faaliyet ve hizmetleri doğrudan doğruya kendisi yapar. İdarenin bu şekilde yapabileceği hizmetlerden bir kısmını, kendine has kuralları olan idarî mukavelelerle özel kişilere yaptırması da mümkündür. Bir ulaştırma hizmetinin, bir kamu tüzel kişisi veya yapılacak bir mukavelenin şartları uyarınca özel bir şirket tarafından yürütülmesi gibi. İdarenin bir hizmeti doğrudan doğruya yapmasına emanet usulü, mukaveleyle özel bir kişiye yaptırmasına ise imtiyaz usulü adları verilir. Kamu hizmetleri esas itibarıyle kanunkoyucu tarafından ihdas edilir. Bununla beraber bu konuda idarî makamlara bir yetki verilmesi ve kanunun açıkça verdiği böyle bir yetkiye dayanılarak yeni kurulacak hizmetin gerektirdiği teşkilâtın idare bütünü içinde yer alması mümkün olabilir. İdarenin kamu hizmetlerini yürütme görevi, tabiî bir sonuç olarak bu görevi gerçekleştirebilecek şahsî ve aynî vasıtaların da sağlanmasını kapsar. Şahsî vasıtalar idarenin personelini, aynî olanları ise idarenin para ve mal topluluğu şeklinde görülen idarenin bu vasıtaların temini, yetiştirilmesi, korunması ve geliştirilmesi bakımından da görev, yetki ve sorumlulukları ortaya çıkar.

İdare, kamu hizmetlerinin yürütülmesinden başka, kamu düzeninin korunması ile de yükümlüdür. Bu yükümlülüğü yerine getirmek için de kendisine, kamu kudreti denilen siyasî kudret ve iktidardan farklı nitelikteki bir yetki tanınmıştır. Söz konusu yetki kamu kudretinin teşkilâtlanmış bir zorlayıcı güç olarak görünüşüdür. İdarenin toplum içinde, sulh, sükûn ve güvenliği, sağlayabilmesi, iktisadî ve hattâ estetik düzeni koruyarak devam ettirebilmesi, geliştirebilmesi için sahip olduğu bu yetkiye *zabıta* adı verilir. Kamu hizmetlerinin yürütülmesi ile kamu düzeninin sağlanması görevleri arasında farklılıklar bulunmakla beraber, aralarında bir paralelliğin söz konusu edebileceği de muhakkaktır. Gerçekten zabıta, görevi kamu düzenini sağlamak olduğundan, aslında basit ve az çok sabit kalan bir muhtevaya sahipken, kamu hizmetleri, iktisadî hayata devlet müdahalesinin faal olarak gittikçe artması ve sosyal devlet ilkesinin gelişmesi sebebiyle, her geçen gün biraz daha çoğalmakta ve çeşitlilikler göstermektedir. Bununla beraber, İdarenin bu iki tip görev ve sorumluluğu arasında, amaçları bakımından bir ayniyet bulunmaktadır, zira, her ikisinde de nihaî amaç, kamu yararının gerçekleştirilmesidir. Kuruluş ve görevleriyle bir bütün olan idare, bu bütün içinde, hizmet konuları ve görev devam eden parçalara ayrılır ve merkezde, devletin görev ve sorumlulukları bakımından idareyi ifade eden cephesiyle, bunun taşradaki uzantılarını, merkezin dışında ise, mahallî idarelerle, hizmet kuruluşları gibi yerinden yönetim teşkilâtını kapsar. Kamu kudretini kullanan İdare, bu kudreti kullanırken olsun, bir özel kişi gibi hareket ederken olsun, yaptığı eylem ve işlemlerden sorumludur ve kendi eylem ve işleemlerinden doğan zararları ödemekle yükümlüdür. İdarenin hukuka bağlı olmasının tabiî bir sonucudur bu.

● *İdare âmiri.* İdare içinde icraî karar alabilen ve bunları çeşitli, şahsî ve aynî vasıtalarla uygulattırabilen makamlar kurul şeklinde görülebileceği gibi, tek tek kişiler de olabilir. Bu kişiler merkezî idarede, esas itibarıyle, cumhurbaşkanı, başbakan, bakanlar, vali, kaymakam ve bucak müdürüdür. Yerinden yönetim kuruluşlarında ise, mahallî idareler içinde İl Özel idaresi başkanı olarak vali ile belediye başkanı ve köy muhtarı, hizmet kuruluşlarında da, statülerine göre icra organı durumunda bulunan genel müdür, dekan, rektör gibi kişilerdir.

İdare âmirlerinden bazıları idarî zabıta yetkilerini de kullanır ve ülke çapında veya görev alanlarının sınırları içinde zabıtanın başı olarak görünürler. İçişleri bakanı, vali, kaymakam, bucak müdürü gibi özel nitelikteki idarî zabıta âmirleri de, kendi hizmet alanlarında yetki sahibidirler. Bir sağlık zabıtası olan belediye zabıtasının âmiri durumundaki belediye başkanı gibi.

● *İdare edenler.* Geniş anlamıyle, hem siyasî iktidarı kullanan, hem de idarî hizmetlerin yürütülmesini sağlayan idare makamlarını kapsar.

Dar ve asıl kullanılan anlamıyle idare edenler, hükûmet edenler karşılığı olarak yalnız siyasî iktidarı kullanan kurul ve kişileri ifade eder. Ancak siyasî iktidar millî hâkimiyetin bir sonucu olduğuna göre, seçmenler de bir bakıma idare edenler olarak kabul edilmelidir. Bu duruma göre, İdarenin bütün ajanları idare edenler arasına girmemekte, cumhurbaşkanı, başbakan ve Bakanlar kuruluyle, bakanlar dışındaki idare ajanları ve bu arada hükûmetin illerdeki temsilcisi olarak kısmen siyasî nitelikte görülebilecek valiler dahi idare edenlerden sayılmamaktadır. İdare edenler, diğer idare ajanlarından tabi oldukları denetim sorumlulukları bakımından ayrılırlar. İdare, hükûmet edenler esas itibarıyle siyasî bir denetim ve sorumluluk altında iken, idare ajanları idarî ve yargısal denetime, hukukî ve cezaî sorumluluklara tabi tutulurlar. Seçimle gelen mahallî idare ajanları dahi, siyasî iktidarı kullanmazlar ve sadece mahallî hizmetlerin yürütülmesiyle görevli olduklarından dar anlamıyle idare edenlerden sayılmazlar.

İdare edenler ise hükûmet edenler dışında kalan idare ajanları ile, devlet faaliyetlerinin hitabettiği büyük kitledir.

● *İdare heyeti.* İl ve ilçelerde, idarî, istişarî ve kazaî yetkilere sahip olmak üzere teşekkül eden kurullardır. İl idare kurulu, valinin başkanlığı altında, hukuk işleri müdürü, defterdar, millî eğitim, bayındırlık, sağlık ve sosyal yardım, tarım ve veteriner müdürlerinden, ilçe idare kurulu ise, kaymakamın başkanlığı altında tahrirat kâtibi, malmüdürü, hükûmet hekimi, millî eğitim memuru, tarım memuru ve veterinerden teşekkül eder. Ancak adı geçen kurullarda ismi geçmeyen idare şubelerinin başkanları kendi idarelerine ait idarî ve istişarî işlerin görüşülmesinde üye sıfatıyle çağırılır ve o iş hakkında gerekli izahatı vererek oya katılırlar.

İdare kurullarının idarî yetkileri kanun ve tüzüklerle kendilerine verilen görevlerdir. İstişarî kararları, vali veya kaymakamın havale ettiği hususlarda verirler. Kazaî yetkileri bakımından ise durumları geçicidir. Yargı yetkisi bağımsız mahkemelerce kullanılabileceğinden, hâkim sıfatını ve güvenliğini taşımayan, merkeze bağlı ajanlardan kurulu bu kurullar bir mahkeme niteliğinde değildir. Bu sebeple, yargılama usullerine uysalar dahi, kararları aleyhine yüksek idare mahkemesi olan Danıştaya temyiz değil bir iptal davası yoluyle başvurulması gerekir. Ayrıca, bu kurullar bakmakta olduğu uyuşmazlıklarda karşılaştığı ve anayasaya aykırılığın söz konusu olabileceği hususlarda Anayasa mahkemesine başvuramaz.

● *İdare hukuku.* İdare bir özel kişi gibi hareket etmedikçe veya başka bir hukuk dalının uygulanacağı, belli bir mesele hakkında kanunda açıkça gösterilmemişse idare hukuku alanında faaliyet gösterir ve onun kurallarına tabi olur. İdare hukuku bu niteliğiyle iç kamu hukuku içinde yer alır ve özellikle Anayasa hukukuyle yakın ilişki içinde bulunur. Ancak anayasa hukuku devletin siyasî teşkilâtını, organlarının kuruluş ve işleyiş şekillerini bir kül olarak incelerken, idare hukuku, devlet ve diğer kamu tüzel kişilerinin teşkilât ve faaliyetlerini, uygulamaya kadar inebilen ayrıntıları içinde ele alır. İdare faaliyet ve ilişkilerinde kamu kudretini kullandığı, yani üstün yetkilerle hareket ettiği için, idare hukukunun temel meselesi bu üstün yetkilerin kişi hak ve menfaatleriyle bağdaştırılması olmaktadır. Kişiler arası normal hukukî ilişkilerde, taraflar arasında eşitlik vardır, kimseye üstün yetki veya imtiyaz tanınmaz. Buna karşılık İdare, kamu yararını gerçekleştirmek zorunda olduğundan, bu görevini yerine getirmek üzere kendine tanınmış bulunan kudreti kullanır. Meselâ, bir özel kişi, başkasına ait bir gayrımenkule sahip olmak istese, bunu ancak o gayrımenkul malını malikinin rızasıyle satın alarak gerçekleştirebilir. Buna karşılık idare, kamu yararının gerektirdiği hallerde, gerçek karşılığını peşin ödemek şartıyle böyle bir taşınmaz malı, hem de malikinin arzusuna bakmaksızın kamulaştırabilir, yani bir kamu maline getirebilir. Bu ve benzeri bütün durumlarda idare hukukunun kamu kudretiyle kişi hak ve menfaatlerini bağdaştırabilme meselesi söz konusu olmaktadır. İşte bu yüzdendir ki, idarenin, kamulaştırma örneğinde olduğu gibi, gerçekten kamu yararı güdüp gütmediği, gerçek karşılığın ne olması lâzım geldiği kamulaştırılan yerin kamu yararı yönünden kullanılıp kullanılmadığı gibi hususlar, yargı organının denetimine tabi tutulur.

İdare hukukunun başlıca özelliklerinden biri, bu hukuk dalının, esas itibarıyle hâkim, mahkeme kararları tarafından meydana getirilmiş olmasıdır. Gerçi, kanunların koyduğu, Anayasanın belirlediği genel ilkeler bulunmaktadır ama, İdarenin faaliyet ve teşkilâtının çeşitliliği ve karmaşıklığı yanında oldukça hızlı bir şekilde geliştiği de göz önünde tutulursa, genel ilkeleri uygulamak durumunda bulunan hâkimin en önemli rolü oynayacağı muhakkaktır. Bunun içindir ki idare hukuku alanında, medenî hukuktaki Medenî kanun gibi, bütün hükümleri, hiç değilse geniş bir zaman parçası için kapsayabilecek bir kanunlaştırma mümkün olamamış, kanunların genel olarak çizebildiği geniş çerçeve içindeki tüm boşluklar yargı kararları ile doldurulmuş, günün şartlarına uydurulmuştur.

İdare hukukunun bir diğer önemli özelliği de, hem en gelişmiş, hem de en ilkel olarak gözüken bir hukuk dalı olmasıdır. Bir bakıma en gelişmiş hukuk dalıdır, çünkü, kanunların lafzından ve katılığından sıyrılarak, en yeni meselelerin çözümlenebilmesi için gerekli yumuşaklık ve oynaklığı yargı mercilerine vermiş, bu mercilere başvurma usullerini de basitleştirerek, hemen herkes için kendi davasını yürütebilmek imkânını getirmiştir. Ancak aynı hukuk dalı yargılama esas itibarıyle evrak üzerinden yapıldığı ve kısmen gizli kaldığı, müeyyidelerinin uygulanmasında da güçlüklerle karşılaşıldığı için ilkel görülebilir.

Bugünkü anlamıyle idare hukukunun ortaya çıkışı, hukuka bağlı devlet fikrinin gerçekleşmesiyle olmuştur. Polis devletinde idarenin hukuk kurallarına bir zorunluluk olarak bağlılığı söz konusu değildir. Böyle bir devlette idare hukukunun varlığı tartışma götürür. Zira idarenin işlem ve eylemleri üstüne etkili sayılabilecek bir yargı denetimi olmayınca, bu işlem ve eylemleri takdirî, hattâ keyfî nitelikte kabul etmek gerekir. Hukuka bağlı devlet fikrinin doğuşu ve gerçekleşmesiyle idarenin keyfîliği, hukuk kuralları içinde kalan bir takdir yetkisine yerini bırakmış, idareyi yargısal yoldan denetleyen yargı mercilerinin kararları da bu takdir yetkisini gittikçe daraltarak, kişi hak ve menfaatleri için hukukî istikrarı zedeleyici bir durum olmaktan çıkarmıştır. Hukuka bağlı devletle doğan idare hukukunun gelişmesi ise, devletten klasik liberal ve sadece alışılmış kamu düzenini korumakla görevli jandarma devlet uygulamasından uzaklaşıp, giderek bir sosyal devlet hüviyetine bürünmesi sonucu olmuştur. Kişileri ve dolayısıyle toplumu, insanlık haysiyetine yaraşır bir yaşayış seviyesine eriştirmekle görevli olan sosyal devlet bu görevini yerine getirebilmek için, başta iktisadî konular olmak üzere, sosyal yaşayışın birçok konusuna elatmış, özellikle iktisadî ve sınaî kamu hizmetleri ihdas ederek teşkilât ve faaliyet alanını genişletmiştir. Planlı kalkınma ilkesi, ormanların gözetim, yönetim ve işletilmesi ile tabiî servet ve kaynakların aranıp işletilmesi konularında devlete verilen görevler, bu gelişmenin açık örnekleridir. İdare hukuku bilim olarak bir bütün olmakla beraber, idare hukuku kurallarını uygulamak durumunda bulunan yargı organlarının işleyişini, bu organlara başvurma usul ve şekillerini düzenleyen yargılama hukukunu bu bütün içinde tespit etmek mümkündür. Özellikle idarenin faaliyetlerinin adlî yargıdan ve onun denetiminden uzak tutulduğu ve bu faaliyetler için ayrı bir idarî yargı mekanizmasının bulunduğu Türkiye'deki gibi bir idarî rejim sisteminde, bu ayrı yargının kendine has yargılama kuralları bulunacağı ve bu kuralların incelenmesinin de, bir medenî usul veya ceza

usul hukukunda olduğu gibi idarî yargılama usulü hukuku doğuracağı tabiîdir.

● *İdare ilimleri*, idare hukuku ile yakın ilişkiler içinde bulunan çalışmaları kapsar. Bununla beraber, söz konusu çalışmaların, hukuka bağlı devlet düşüncesinin gerçekleşmesinden çok daha gerilere uzandığı muhakkaktır. İdare ilimleri, bazen amme idaresi, bazen de idare tekniğinin esasları şeklinde ifade edilmektedir. Geniş olarak idare ilimleri, idarenin davranışını, kullandığı usulleri, idareyi meydana getirenlerin, hükûmet, halk ve başkı grupları karşısındaki tepkilerini, karşılaştıkları güçlükleri bir gözleme tabi tutar. Bu amaçla da idare personelinin sosyal ve kültürel menşelerini, yetiştikleri çevreyi ve bu personelin seyyaliyeti olup olmadığını inceler.

İdare hukuku da idarenin teşkilât ilkeleri ile uyguladığı usulleri incelemekle beraber, idare ilimleri alanında olduğu gibi bunların sosyolojik tanımlamasıyle değil, hukuk kuralları içindeki işleyişle ilgilenir ve olanı değil olması gerekeni araştırır. Bu sebepledir ki, idare ilimlerinin hukuk devletinde çok daha önce var olduğu kabul edilmekte, hiç değilse, Aristo'dan, Eflatun'dan bu yana yapılan çalışmaları kapsadığı ileri sürülmektedir.

● *İdare makamı (meclisi)*. İdare makamları arasında, idare namına karar alabilen kişiler olduğu gibi idare meclisi adı verilen kurullar da yer almaktadır. Bu kurullara çeşitli idare kuruluşlarında rastlanabilir. Ancak en çok karşılaşılan klasik idare meclisleri, mahallî idareler içinde, il genel meclisi, belediye meclisi ve köy ihtiyar heyetidir. Yine idare makamı niteliğindeki il daimî encümeni ile belediye encümeni de, birer kurul olarak meclis adını taşımasa da, bu kategoriye girer. Zira, idare heyeti kurulu, il ve ilçelerin, idarî ve istişarî görevleri bulunan ve merkezî idare içinde yer alan makamlarıdır. Yalnız, il daimî encümeni ile belediye encümeni içinde bulundukları kamu tüzel kişilerinin meclis şeklindeki organları her zaman toplantı halinde bulunmadığından, devamlı görev zorunluluğunu yerine getirirken, kanunların kendilerine verdiği ödevleri ifa ederler.

İktisadî devlet teşekküllerinde de, bir icra organı ve idare âmiri durumunda olan ve genel müdür adı verilen idare makamları yanında, teşekküllerin en yüksek seviyede yönetme ve karar alma yetki ve sorumluluğunu taşıyan yönetim kurulları yer almaktadır. Bunlar da, idare meclislerine benzer nitelikleri dolayısıyle aynı kavramın kapsamına girer.

Aralarındaki farklılıklara rağmen, değişik karakterdeki il ve ilçe idare kurulları dışında kalan ve mesli, encümen, heyet, kurul gibi değişik isimler taşıyan idare makamlarının ortak yönü, idare namına karar alabilen birçok kişiden müteşekkil organlar olmalarıdır. Vali ile, defterdar, eğitim, tarım şube müdürleri gibi çeşitli konularıyle ilgili personel bulunur. İl idare kurulu da bu personelden kuruludur. İlçe teşkilâtı da illerinkine benzer. Ancak başta bulunan kaymakam tam bir memur statüsündedir, kaymakamın yardımcı teşkilâtı da bakanlıkların ilçelerde görevli memurlarından meydana gelir.

Mal müdürü, hükûmet tabibi, tahrirat kâtibi gibi. Bu personelden oluşan kurula da ilçe idare kurulu denir. Merkez teşkilâtının son kademesi bucaklardır. Bucakların başında, bir bucak müdürü bulunur. Yardımcı personel olarak, sağlık, nüfus ve tarım memurları ile jandarma çavuş veya astsubayı sayılabilir. Bucaklarda, belli zamanlarda çalışacağı öngörülen bir bucak meclisi ile devamlı görev yapacağı öngörülen ve meclis içinde seçilen bir bucak komisyonu faaliyet gösterir. Merkez teşkilâtının belli kamu hizmetlerinin görülmesi amacıyle, birden çok ili içine alan çevrede kurulacak ve yetki genişliğine sahip bulunacak kuruluşlara genişleyebileceği de kabul edilmiştir. Merkezî idarenin son kademesi bucaklar ise de, son merkez ajanı muhtarlardır. Gerçekten köy muhtarları bir devlet ajanı niteliğinde bulunmaktadır. Başkentten ülke yüzeyine uzayan, hattâ Dışişleri bakanlığı teşkilâtı içinde yurt dışına çıkan merkezî idarenin devlet tüzel kişiliği şeklinde bütünlüğünün sağlanması, bu teşkilât içinde yer alan personelin birbirine hiyerarşi yetkileriyle bağlanması sayesinde mümkün olabilmektedir. Ancak bürokraside aşırılığı önlemek ve hizmetlerin gecikmemesi bakımından özellikle valilere yetki genişliği adı verilen bir karar alma serbestliği tanınmıştır. Esasen vali, bulunduğu bölgede devleti ve hükûmeti temsil ettiğinden, merkezin karar alma ve bunları uygulatma gibi kamu kudretinden doğan yetkilerinin valiye tanınması, teşkilât ilkelerine ve hizmet gereklerine uygun düşmektedir. Bütün merkez teşkilâtı devlet tüzel kişiliği içinde yer almaktadır ve bu sebeple de ne bakanlıkların, ne de bağlı diğer bölümlerin ayrı bir tüzel kişilikleri vardır. İdarenin yerinden yönetim teşkilâtı ise iki ana gruba ayrılır. Mahallî yerinden yönetim kuruluşları, hizmet yerinden yönetim kurumları.

Mahallî yerinden yönetim kuruluşlarının mahallî idareler adı da verilir. Bunlar, il özel idaresi ile belediye ve köylerdir. Mahallî idareler, il belediye veya köy halkının müşterek mahallî ihtiyaçlarını karşılayan ve genel karar organları halk tarafından seçilen kamu tüzel kişileridir. Ancak il özel idaresinin başında, aynı zamanda bir merkez ajanı olan ve seçimle değil tayinle görev alan vali bulunur. Mahallî idarelerin diğer organları, serbest, eşit, gizli, tek dereceli genel oy, açık sayım ,ve döküm kurallarına uyulan bir seçimle göreve başlar. Bu şekilde seçilen organların, organlık sıfatını kazanma veya kaybetmesi yolunda bir denetim gerekirse, bu denetimi ancak yargı mercileri yapabilir. Uygulamada bir fark görülmemekle beraber İmroz ve Bozcaada, Lozan antlaşmasıyle özel bir idare şekline sahiptir. Bunun dışında, il özel idaresi, belediye ve köylerden başka mahallî idare kurulamaz. Yalnız, söz konusu idareler kendi aralarında birlik meydana getirebilir.

Hizmet yerinden yönetim kurumları veya daha kısa adıyle kamu kurumları ise, kesin bir sınırlama mümkün olmamakla beraber şu dört gruba ayrılabilir:

1. idarî kamu kurumları: bunlar klasik devlet faaliyetlerindeki şekil ve usule tabi olarak çalışır, bütçeleri bakımından muhtariyetleri oldukça sınırlıdır. Devletin merkez teşkilâtı içindeki genel müdürlüklerden tek belli başlı farkı bir tüzel kişiliğe sahip bulunmasıdır (Tekel idaresi gibi);

2. meslekî kamu kurumları: bu tip kurumlar da kanunla meydana getirilir. Organları kendileri tarafından ve kendi üyeleri arasından seçilir. Seçilen organların, bir yargı merci kararına dayanmaksızın, geçici veya sürekli olarak görevden uzaklaştırılması mümkün değildir. Meslekî kamu kurumlarının bellibaşlı örnekleri olarak barolar, etıbba odaları, ticaret ve sanayii odaları sayılabilir;

3. iktisadî kamu kurumları: devletin iktisadî hayata müdahalesinin bir sonucu olarak, iktisadî kamu hizmetlerini yürüten bir kurumlar sermayesinin yarıdan fazlasına devletin sahip olduğu iktisadî devlet teşekkülleri ile sermayesinin yarıdan azının kamusal nitelikte bulunduğu devlet veya teşekkül iştiraklerinden bir kısmını kapsar. Gerçekten, iktisadî devlet teşekkülleri ilke olarak kamu hukuku kurallarına tabi iken diğerlerinde aslolan özel hukuk kurallarının uygulanmasıdır. Sümerbank, Etibank, Zıraat bankası, Toprak Mahsulleri ofisi ile Makine ve Kimya Endüstrisi kurumu iktisadî kamu kurumu örnekleri olarak sayılabilir;

4. sosyal ve kültürel kamu kurumları: kişilerin, sağlık, konut ve çalışma konularında sosyal güvenliğini sağlamağa yönelen devlet hizmetleri, Sosyal Sigortalar kurumu, İş ve İşçi Bulma kurumu, Emekli sandığı gibi sosyal kurumlara, kültürel faaliyet ve eğitime görevi de, muhtariyete sahip üniversitelere ve Türkiye Radyo Televizyon kurumuna verilmiştir.

Merkezî idarenin, hizmetlerin yürütülmesini denetleyebilme ve idarenin bütünlüğünü sağlayabilme imkânı, yerinden yönetim kuruluşları üstünde bir çeşit vesayet yetkisine sahip kılınmasını gerektirmiştir. İdarî vesayet sayesinde, çeşitli nitelikte ve çok sayıda kamu idare ve kurumlarının ahenkli bir bütün içinde devlet tüzel kişisiyle işleyişi sağlanmak istenmiştir.

● *İdare teşkilâtı*. Tanzimattan önce, idare teşkilâtına merkeziyetçilik ilkesi hâkimdir. Doğrudan doğruya devlete bağlı bölgelerde merkezî teşkilâtın ülke üzerindeki bölümleri eyalet, sancak ve kazalardır. Köy ve mahalleler mahallî ihtiyaçların karşılanmasında rol oynamaktaysa da, bu hukukî bir esasa bağlanmış değildir ve sosyolojik bir gerçeğin görünüşüdür.

Ancak bayındırlık ve yardımlaşma konularıyle kültürel ve hattâ iktisadî alanlarda bugünkü anlamıyle kamu hizmetleri gören ve özellikle Osmanlı devletinin gelişme ve genişleme yıllarında başarılı olan vakıf ve zaviyeler de bulunmakta, fakat bunlar üstünde de devletin merkeziyetçi eğilimi görülmektedir.

Merkeziyetçilik yanında yerinden yönetim kuruluşlarına, özellikle mahallî idare olarak il özel idareleriyle belediyelere yer verilmesi, Tanzimattan sonra Islahat devrinde gerçekleşebilmiştir. Ayrıca, merkezî idarede de gelişmeler olmuş, önce bakanlıklar birer teşkilât olarak belirmiş, daha sonra, eyalet, liva, kaza ve kariye şeklinde bölünmeler kabul edilmiştir. 26 Mart 1913 tarihli ve muvakkat kanun mahiyetinde bir kararname ile bugünküne daha yakın bir vilâyet idaresi kurulmuş, başında valinin bulunduğu vilâyetin iki cepheli durumu belirtilmiştir. Hizmet yerinden yönetim anlayışı ise çeşitli siyasî ve sosyal sebepler yüzünden ancak Cumhuriyet devrine geçişten sonra doğup gelişebilmiştir.

● *İdarenin hususî malları*. İdarenin, fonksiyonunu yerine getirmek için sahip bulunması gereken ve kamu malları adı verilen mallarının yanında, çeşitli sebep ve amaçlarla elinde tuttuğu özel malları, kamu malları gibi, bir kamu hizmetine tahsis edilmiş, o hizmetin görülmesi için şart olan veya doğrudan doğruya hizmetin konusunu teşkil eden bir hastahane binası yahut müzedeki bir heykel gibi menkul veya gayrımenkul dışında kalan değerlerdir. Özel mallar, idareye, satın alma, bağışlama, miras gibi çeşitli yollarla intikal etmiş veya bir kamu malının kamu hizmetine tahsisi işleminin geri alınması yüzünden nitelik değiştirmesi sonucu ortaya çıkmış olabilir. Bunlar idarenin semerelerinden yararlandığı mallardır.

İdarenin özel malları ilke olarak özel hukuk rejimine tabi olduğundan, bu mallarla ilgili uyuşmazlıkların çözüm yeri de adlî yargı merciidir. Ancak, malik herhangi bir özel kişi değil idare olduğundan, bu malların yönetiminde idare özel mal sahibi gibi hareket edemez, kanunlarla belirtilmiş emredici kayıtlara tabi tutulur ve meselâ malını dilediği gibi devredemez, kiraya veremez. Bazı hallerde de, özel hukuk kurallarını idarenin özel mallarına uygulanmayacağı konusunda kanunlarda açık hükümler bulunur. Devlet tüzel kişisine ait özel malların haczedilemeyeceği gibi.

İdarenin özel malları, sonuçta, kamu hizmetlerinin yerine getirilmesi bakımından gelir sağlayıcı bir destek olduğu ve dolayısıyle kamu yararına hizmet ettiğinden, bunların yönetimiyle ilgili işlemlerin de idarî - icraî nitelikte olduğu kabul edilmekte ve kamu malları - özel mallar ayırımının önemi gittikçe azalmaktadır.

● *İdarenin mukaveleleri*. İdare tek taraflı işlemleri yanında sözleşmeler de yapabilir. Ancak, bu sözleşmelerin bazıları idarî niteliğe sahipken, bazıları özel kişilerin yaptığı akitlere benzer. Şu halde bu iki tip sözleşmeyi ayırt etmek gerekir. Eğer sözleşme hakkında açık bir kanun hükmü yoksa, idarenin yaptığı bir sözleşmenin idarî olup olmadığını tespit edebilmek için, önce bu sözleşmenin konusuna bakmak gerekir. Sözleşmenin konusu bir kamu hizmetinin ifası ise, bu bir idarî sözleşmedir. Ancak konusu bir kamu hizmetinin tamamen veya kısmen icrası olmayan sözleşmelerin de idarî sayılması mümkündür. Yeter ki, idarenin, diğer tarafa, kamu kudretine dayanarak uygulayabileceği üstün yetkileri bulunsun ve hizmetin yerine getirilmesi için gerekli bir süre tanınmış, genel bir şartname tespit edilmiş olsun.

İdarenin idarî nitelikte olan sözleşmeleriyle, özel kişiler arasında yapılanların aynı olan alelâde sözleşmelerinin ayırımından çıkan

sonuç, bu iki çeşit sözleşmeden her birinin ayrı bir hukukî rejime tabi olmasıdır. Alelâde sözleşmeler özel hukuk kurallarına göre meydana gelir, icra edilir ve son bulur. İdarenin bu tip sözleşmelerinden çıkacak uyuşmazlıkların çözüm yeri de adliye mahkemeleridir. İdarî nitelikteki sözleşmelerde ise durum bir hayli farklıdır. İdarî sözleşmeler alanında idare hukuku kuralları uygulanır. Bunun sonucu olarak: **1.** idarî sözleşmelerde, idarenin tek taraflı olarak, hattâ bazen sözleşmeden çok önce, hazırladığı şartları ihtiva eden genel şartnamelere uyulur. Diğer tarafın bunları tartışması, değiştirmesi veya kısmen kabul etmesi mümkün değildir. Meselâ, bayındırlık işlerinde yapılacak sözleşmelerin şartnamelerini Bayındırlık bakanlığı hazırlar, Bakanlar kurulunun kabulüyle de bunlar, genel objektif kurallar olarak yürürlüğe girer. Sözleşme yapılmadan hemen önce de idare, sözleşme konusu işin keşif ve proje durumu ile tahminî değerini gösteren ve o işe has olan teknik bir şartname hazırlar;

2. idare, sözleşmenin diğer tarafını dilediği gibi seçemez. Üstelik ancak belli bir kişinin, meselâ bir sanatçı veya bilim adamının, yapabileceği gibi işler dışında, âkit tarafın kişiliği bir önem taşımıyorsa, bu takdirde idare, en elverişli şartlarla sözleşme konusu işi yaptırabilmek için, ancak kural olarak, açık arttırma veya eksiltme ile bunu ihale edebilir. Yalnız idare için en elverişli fiyatın bulunmasında kapalı zarf veya pazarlık usulleri kullanılabilir. İhale üzerine, sözleşme tanzim ve noterlikçe tescil edilir. Bazı hallerde idarî sözleşmenin her iki tarafı da kamu tüzel kişisi olabilir. Meselâ, belediye ile üniversite arasında bir sözleşme böyledir. İstisnaî olarak, idarî bir sözleşmenin her iki tarafın da özel kişi olabileceği kabul edilebilir. Ancak böyle bir durumda dahi, taraflardan birinin konuyle ilgili kamu tüzel kişisi yerine geçtiği ve bu niteliği dolayısıyle, yapılan mukavele tarafı olarak arka planda yine idarenin bulunduğu bir gerçektir;

3. idarî sözleşmelerin icrası da, idarenin özel hukuka tabi sözleşmelerinden farklı olarak cereyan eder. İdare, diğer taraf üzerinde, özel hukuk sözleşmelerinde görülemeyecek üstün yetkiler kullanır. İdare aktini devamlı bir denetime tabi tutar, malî dengeyi âkit özel kişinin aleyhine bozmamak kaydıyle, yeni durumlara göre yapılacak işler hakkında emir ve direktif verebilir, hattâ para cezası, fesih gibi müeyyideler uygulanabilir veya gecikmeyi önlemek için diğer tarafın nam ve hesabına kendi imkânlarıyle işi yürütür. Meselâ inşaatla ilgili bir sözleşmenin uygulanması sırasında bir değişiklik yapmak gerekir ve imalât veya levazımın arttırılması yahut azaltılması gerekirse, müteahhit, taahhüdünün yüzde 20'sini aşmayacak bir değişikliği yerine getirmekle yükümlüdür. Bu takdirde fazla işin bedeli ilâve, eksik iş varsa bunun da değeri tenzil olunur. İdarî sözleşmenin yürürlük süresi içinde, akit özel kişinin hizmeti görmesini önleyen ve önceden görülemeyen durumlar ortaya çıkarsa âkitin işi terketmemiş olması şartıyle idare belli bir ölçüde onun zararına katılır. Amaç, her şeyden önce hizmetin devamını sağlamaktır;

4. idarenin alelâde sözleşmeleri özel hukuk kuralları uyarınca sona ererken, idarî sözleşmeler, âkidin ağır bir kusuru sebebiyle idarenin sözleşmeyi bir müeyyide olarak veya hizmetin ve kamu yararının gereği sonucu feshetmesiyle sona erebilir. Ayrıca, bazen idarenin, bazen diğer âkit tarafın, bazı hallerde de her iki tarafın yargı merciine başvurması üzerine mahkeme kararıyle idarî sözleşme son bulabilir. Sözleşme süresinin bitimi de bir başka son bulma şeklidir;

5. bir sözleşmenin idarî nitelikte olmasının en önemli sonucu: böyle bir sözleşmeden çıkan uyuşmazlıklara, ilk derece mahkemesi olarak bakmakla Danıştay görevlidir.

Belli başlı idarî sözleşme örnekleri ise şunlardır:

a) kamu hizmeti imtiyazları, devletin bazı kamu hizmetlerini 99 yıl gibi oldukça uzun süreli sözleşmelerle özel şirketlere yaptırması usulüdür;

b) yeraltı ve yerüstü servetleriyle ilgili işletme imtiyazları, bir sözleşmeyle idare tarafından özel kişilere verilebilir. Özel kişiler kendi yararlarına ve özel hukuk kurallarına bağlı olarak bu imtiyazı kullanırlar ama, sözleşme konusu tabiî servet kaynaklarının devletin hüküm ve tasarrufu altında bulunması gerekecek önemde olmaları, idareye üstün denetim imkânları verilmesini zorunlu kılmaktadır;

c) idarenin ödünç alma konusundaki sözleşmeleri de birer idarî sözleşme örneği teşkil eder;

ç) belediyelere verilen görevlerden bazıları da bir idarî sözleşmeyle özel kişilere yaptırılabilir. Meselâ, bir petrol şirketinin, belediyeye bir resim ödemek kaydıyle kendi petrolünü saklamak için tesis yapması bir idarî sözleşme konusudur;

d) bazı kamu hizmetlerinin görülmesi için idare sözleşmeli personel çalıştırır. Bu tip sözleşme örnekleri olarak Devlet tiyatrosu sanatçılarıyle yapılanlar gösterilebilir. Birer yıl süreli bu sözleşmeler, haklı bir fesih sebebi bulunmadıkça idare tarafından yenilenmek zorundadır ve hizmetin devamını sağlayacak şekilde personelin teminatı olma fonksiyonuna sahiptir. Keza, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının ve meselâ ticaret odalarının sözleşmeli personeliyle ilgili durumlarda da idarî sözleşme ilkeleri uygulanır.

— İda. *İdare bölgesi* ve *komün,* fransız topraklarının en önemli iki yönetim bölümüdür; her ikisi de aynı zamanda hem yönetim bölgesi, hem muhtar topluluktur ve idarî alanı aşarak coğrafî bir değer kazanır. Komünün çoğunlukla pek eski kilise bölgesi sınırlarına dayanmasına karşılık idare bölgesi daha yenidir. İdare bölgesi, mahallî ihtiyaçların baskısı karşısında, hukukî hattâ coğrafî bir kişilik kazanmıştır. Başlangıçta düzenli bir yönetim sağlamak amacıyle kurulmuş olan idare bölgeleri, genel konsey üyelerinin ve valilerin yürüttüğü siyaset sayesinde zamanla kendine özgü bir ruh kazandı. (→ Bibliyo.) [ML]

İDARECE zf. (*idare*'den *idare-ce*). İdare tarafından, idare yönünden.

— Mal. *İdarece takdir usulü,* vergi idaresince vergi matrahının tek taraflı olarak takdir ve tespiti. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *İdarece takdir usulü*'ne matrah tespitinin güç olduğu zaman başvurulur. Nitekim vergi usul kanununda «re'sen vergi tarhı, vergi matrahının tamamen veya kısmen maddî delillere dayanılarak tespitine imkân bulunmayan hallerde, takdir komisyonları tarafından takdir edilecek matrah veya matrah kısmı üzerinden vergi tarh olunmasıdır» diye bir kayıt da vardır. (LM)

İDARECİ i. (*idare*'den *idare-ci*). İdare eden, yöneten kimse. (*Eşanl.* YÖNETİCİ.) ‖ Sıf. Yönetim gücü yüksek, becerikli (kimse). [M]

İDAREHANE blş. i. (ar. *idāre* ve fars. *ẖāne*'den). Gazete, dergi v.b. yayım kurumlarında yazı işlerine bakılan yer: *Bir gazete idarehanesinde bütün çalışma ve emek yazarların üzerindedir* (H. R. Gürpınar). ‖ Bir işi ve kurumu yönetenlerin toplu olarak bulundukları yer, daire. (M)

İDAREİMASLAHAT blş. i. (ar. *idāre* ve *maṣlahat*'tan fars. taml. *idāre-i maṣlahat*). Bir işi sağlam bir temele oturtmadan iyi kötü yoluna koyma: ***İdareimaslahat siyaseti.*** ‖ ***İdareimaslahat etmek,*** idareimaslahatla hareket etmek.

◆ **idareimaslahatçı** sıf. ve i. Bir işin esaslarını ele almadan iyi kötü yoluna koyan: *İdareimaslahatçılar esaslı inkılâp yapamazlar* (Atatürk). [M]

İDARELİ sıf. (*idare*'den *idere-li*). İdare etmesini bilen: ***İdareli bir müdür.*** ‖ Tutumlu, idaresini bilen: *On bin dinar, kanaatkâr, idareli bir ailenin yıllarca nafakası olabilirdi* (N. Araz). ‖ İdareye elverişli, tutuma uygun: ***İdareli bir soba.*** (M)

İDARESİZ sıf. (*idare*'den *idare-siz*). Yönetimde beceriksiz, yönetme gücü olmayan. ‖ Tutumsuz. (M)

İDARETEN zf. (ar.*idare*'den *idareten*). *Esk.* İdare ederek, işin gelişine göre hareket ederek: *Tevfiği idareten Gelibolu'ya sürdüler* (H.E. Adıvar).

— Huk. Memuru, bulunduğu statüden kesin olarak çıkarmağa yönelen ve idare âmirleri tarafından yapılan işlemlere denir. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. Azil, memurların sıfat ve yetkilerini ortadan kaldırıp kendilerini memur statüsünden çıkaran, idarî nitelikte, tek yanlı bir işlemdir. Memuru statüye sokan tayin işlemiyle aynı nitelikte bulunduğu için, azil yetkisinin de tayini yapan makama ait olduğu kabul edilir. Bununla beraber, takdirî bir işlem olan tayin gibi azlin de takdire dayanması, kamu hizmetlerinin gerçekleştiricisi durumunda bulunan memurların her türlü güvenliğini ortadan kaldırmaktadır. Güvencesi bulunmayan memur, hem âmirinin keyfî davranışlarıyle karşılaşma ihtimali yüzünden görevinin gerektirdiği objektiflikten uzaklaşabilir, hem de kamu hizmetleri devamlığınının gerçekleşmemesi tehlikesiyle karşılaşabilir. Bu sebepledir ki, önce yargı organlarının azil işlemini maksat unsuru bakımından denetlemesi imkânı bulunmuş, daha sonra da bu işlem tamamen kaldırılarak yerine memur için daha güven verici işlemler konulmuştur.

İdareten azlin yerini önceleri bir disiplin cezası niteliğinde olan çıkarma işlemi almış, buna paralel olarak da, memuru bulunduğu statüden çıkarmayarak yetki ve haklarını önemli ölçüde kısıtlayan bakanlık emrine alma yetkisi idareye tanınmıştır. Disiplin cezaları, takip edilen usul ve sebeplerin takdirî olmayışı yönünden memur güvenliğini gerçekleştirici nitelikteyse de, bakanlık emrine alma işleminin sonuçta bu güvenliği sarsıcı karakterde bulunduğu kabul edilmiştir. Bundan dolayı bugün yürürlükte olan sistem içinde azil gibi bakanlık emrine alma usulü de terkedilmiş, bunların yerine, iki defa olumsuz sicil alan memurların bulundukları kurumun Merkez Değerlendirme kurulu tarafından, tayin edilme şartlarından birine sahip olmadığı sonradan anlaşılan veya bu şartlardan birini sonradan kaybeden memurların tayine yetkili âmir tarafından ve nihayet disiplin kurullarınca verilecek devlet memurluğundan çıkarma kararıyle çıkarılmaları ilkeleri getirilmiştir. İdarenin her türlü eylem ve işlemi yargı denetimine tabi olduğundan, çıkarma kararlarına karşı da yargı yoluna başvurulabilir. (M)

İDARÎ sıf. (ar. *idāre*'den *idārī*). İdareyle ilgili: ***İnkılâbımız ne bir reform, ne de idarî bir değişikliktir*** (Ş. S. Aydemir). ***İdarî tedbirler.***

— Huk. ***İdarî davalar,*** idarî eylem, işlem ve sözleşmelerden doğan uyuşmazlıklar sebebiyle idarî yargı mercileri önünde açılan davalara verilen ad. (Bk. ANSİKL.) ‖ ***İdarî denetim,*** idare makamları ile işlem ve eylemleri üstünde merkezî idarenin, yargı yoluna gidilmeksizin, idarî yetki ve usulleri kullanarak yaptığı denetime verilen ad. (Bk. ANSİKL.) ‖ ***İdarî fiil,*** idarenin, idare fonksiyonunu yerine getirirken yaptığı hareketlere, aldığı tutuma veya nitelikleri dolayısıyle verdiği zararlardan sorumlu tutulduğu olaylara verilen ad. (Bk. ANSİKL.) ‖ ***İdarî irtifak,*** kamu yararı amacıyle özel gayrımenkuller üstünde yapılan sınırlamalara verilen ad. (Bk. ANSİKL.) ‖ ***İdarî karar (işlem),*** idare makamlarının idare fonksiyonuyle ilgili konularda aldığı tek taraflı icraî kararlara verilen ad. (Bk. ANSİKL.) ‖ ***İdarî örf ve âdet (teamül).*** Bk. ANSİKL. ‖ ***İdarî vesayet,*** idarenin bütünlüğünü sağlamak amacıyle, merkezin yerinden yönetim kuruluşlarının bazı işlem ve eylemlerini denetleyebilmek hususunda sahip olduğu yetkiye verilen ad. (Bk. ANSİKL.) ‖ ***İdarî yargı.*** Bk. ANSİKL. ‖ ***İdarî zabıta,*** kamu düzenini korumak devam ettirmek, iade etmek görevleriyle yükümlü ve akerî ile adlî kolluk dışında kalan tüm zabıta görev ve teşkilâtlarını kapsayan kuruluşa verilen ad. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. ***İdarî davalar,*** iptal, tam yargı, idarî sözleşme ve yorum davaları şeklinde dört grupta toplanabilir. Gerçi idarî yargı yetkisini haiz merciler arasında da görev yetki uyuşmazlıkları çıkabilir, ama bunlar asıl anlamıyle idarî dava değildir. Temyiz davaları da, çeşitli kanun yolları da ilk ve genel anlamıyle idarî davalar arasına girmez. Zira bunlar daha önceki bir idarî davanın devamı tekrarı niteliğindedir.

1. *İptal davaları.* İptal davaları İdarenin, idarî ve icraî nitelikteki bütün işlemlerine karşı açılabilir. İcraî olmayan, tavsiye, proje veya hazırlık çalışmaları durumundaki idarî kararlara karşı iptal davası açılamaz. İptal davasını açacak olanın iptali istenen idarî-icraî işlemle bir menfaat ilişkisi içinde bulunması gerekir. Bu menfaat, ciddî, şahsî, meşrû ve halen mevcut bir ilgi olmalıdır, iptal davalarında mutlaka bir hakkın ihlâli aranmaz. Esasen menfaat şartı, idarî-icraî kararlara karşı herkesin, keyfî bir şekilde dava açabilmesini önlemek amacıyle konmuştur. Yoksa, hukuk bakımından sakat bir işlemin ortadan kaldırılmasına ilişkin iptal davası objektif niteliktedir ve son bir tahlilde bundan herkes yararlanır.

İptal davasının objektif niteliği aslında, davanın idarî işleme karşı açılmasını gerektirir. Fakat, bir idarî işlem aleyhine, sebep, konu, maksat, yetki ve şekil unsurlarındaki herhangi bir sakatlığa dayanılarak dava açıldığında, bu işlemi savunacak ve davada taraf olabilecek bir davalının bulunması şarttır. Bu bakımdan en doğru yol, aleyhine dava açılan idarî işlemi yapan idarî makamın hasım olarak gösterilmesi kabul edilmiştir. Yanlış hasım gösterilmesi halinde, idarî yargı mercii otuz gün içinde dava dilekçesinin düzeltilmesi ve yeniden dava açılması mümkün olmak üzere, dilekçeyi reddeder.

İptal davası, iptali istenen işlemin yazılı bildirim tarihinden başlayan 90 günlük süre içinde açılır. Bu sürenin daha az veya daha çok olduğu haller de vardır. Bunlar kanunun açık hükmüne dayanır. Gerçekten Anayasaya veya kanuna göre ilânı gereken düzenleyici ve genel idarî işlemlere karşı ilân tarihinden itibaren doksan gün içinde dava açılabileceği gibi, bu işlemlerin kendilerine uygulanması üzerine ilgililer, uygulamayı takip eden doksan gün içinde de dava açabilirler. İptal davasının süresi, kararı alan idarî makamın hiyerarşik üstüne veya böyle bir üst yoksa, doğrudan doğruya kararı alan makama yapılacak bir idarî başvurma üzerine durur ve İdarenin sarih veya zımnî cevabı üzerine tekrar başlar. İdare üç ay içinde cevap vermezse, genel yetkili idare mahkemesi olan Danıştayda açılır. Dava dilekçesi Danıştay başkanlığına yazılır. Dilekçeler valilik ve kaymakamlıklara olduğu gibi, yurt dışında Türkiye elçiliklerine veya konsolosluklarına da verilebilir. İptal davası, dava konusu idarî işlemin icra edilmesini ortadan kaldırmaz. Bunun için ayrıca, işlemin yürütülmesinin durdurulmasını istemek gerekir. İdarî yargı mercii yürütmeyi durdurursa, işlem artık icra edilmez. Dava sonunda idarî işlem iptal edilirse, bu iptal kararı geriye yürüdüğünden, İdare, sakatlığı ortaya çıkan işlemi, işlemin yapıldığı tarihten itibaren geçerli olmak üzere kaldırmak zorundadır. Aksi halde hem Anayasanın «Yasama ve yürütme organları ile idare, mahkeme kararlarına uymak zorundadır; bu organlar ve idare, mahkeme kararlarını hiç bir suretle değiştiremez ve bunların yerine getirilmesini geciktiremez» diyen hükmünü çiğnemiş olur, hem de tazminat müeyyidesiyle karşı karşıya kalır.

2. *Tam yargı davaları.* Bunlar, İdarenin eylem ve işlemlerinden dolayı hakları ihlâl edilen kimseler tarafından açılan tazminat davalarıdır. İptal davalarından farklı olarak burada bir hakkın ihlâli şarttır. Bazı hallerde tek başına bir işlem de zarar doğurabilir. Zarar maddî veya manevî, yahut hem maddî hem de manevî olabilir.

Tam yargı davasında hasım olarak, zarar verici işlem veya eylemlerin yapıcısı olan kamu tüzel kişisi gösterilmelidir. Zira tazminatın ödenebilmesi için bir malvarlığının bulunması gereklidir. Ancak, bakanlıkların tüzel kişiliği olmadığı halde, sonuçta devlet tüzel kişisinin bir ihtisas kolu durumunda bulunduklarından bunlar aleyhine tam yargı davası açılabilir.

Tam yargı davasının süresi bir iptal davasına ilişkin olup olmamasına göre değişir. Eğer bir zarar verici işlemin iptali istenmişse, tam yargı davası da bu iptal davasıyle birlikte veya iptal hükmünün tebliğini takip eden doksan gün içinde açılabilir. Ortada sadece İdarenin zarar verici idarî bir eylemi varsa, bu takdirde tam yargı davası açabilmek için önce bu eylemi yapan İdareye başvurmak gerekir. Bu başvurma, zararı öğrendikten itibaren başlayan bir yıllık süre içinde olmalıdır. Zararın meydana gelmesinden sonra beş yıl geçmişse, artık böyle bir başvurma yapılamaz. İdare, zarar gördüğünü ileri süren kişinin başvurmasını kısmen veya tamamen reddederse veya üç ay içinde cevap vermediği için reddetmiş sayılırsa, bu ret işleminin tebliği veya üç aylık cevap süresinin bitimi tarihinden başlayan genel doksan günlük süre içinde, tam yargı davası açılabilir.

Tam yargı davası sonunda, dava dilekçesindeki miktarı aşmaksızın, yargı mercii tazminata hükmetmişse, İdare bunu nakden ve bir defada ödemek zorundadır. İdarenin eylem veya işlemleriyle zarar vermesi halinde, kusurlu veya kusursuz bir sorumluluğu bulunabileceği kabul edilmektedir. İdare, bazı hallerde, bir hizmeti iyi ihdas etmediği veya iyi işletemediği için hizmet kusurundan dolayı, bazen de kusuru söz konusu olmasa bile, hakkaniyet, sosyal risk gibi objektif sorumluluk esasları yüzünden kişilerin uğradığı maddî veya manevî zararları ödemekle yükümlü tutulur. (Bk. HİZMET *kusuru.*) Eğer idare ajanlarının şahsî kusurları varsa, bu takdirde zararın tamamını ödeyen İdarenin bu ajanlara kusurları nispetinde rücu etmesi mümkündür. Bir tam yargı davası şekli de, İdarenin yargı organının kararlarını yerine getirmemesi halinde söz konusu olur. Danıştay ilâmlarının icaplarına göre eylem veya işlem tesis etmeyen İdare aleyhine açılan bu tip tam yargı davaları, daha çok İdareyi müeyyidelendirme amacı güder. Bu davanın açılma süresi de, içtihatlar gereğince diğer tam yargı davalarındaki süreden farklıdır. Elindeki mahkeme ilâmı yerine getirilmeyen kişi önce, ilâmın kendisine tebliğini takip eden on yıl içinde İdareye başvurarak ilâmın icrasını isteyebilir ve ret halinde, doksan gün içinde yeni tam yargı davasını açabilir.

3. *İdarî sözleşmelerden doğan davalar.* Genel hizmetlerden birinin yürütülmesi için aktedilen idarî mukavelelerden dolayı taraflar arasında çıkan uyuşmazlıklara ilişkin davalardır. Diğer idarî davalardan farklı olarak sözleşmelerden doğan bu tip davalarda İdare de davacı olabilir. Bunun dışında, idarî sözleşmelere ilişkin davalar da bir çeşit tam yargı davası durumundadır. İdarenin sözleşmenin hazırlık safhasında yapmış olduğu işlemler dolayısıyle açılacak dava ise, henüz sözleşmeden doğan bir uyuşmazlık bulunmadığından bir iptal davası niteliğindedir. İdarî sözleşmeye bağlı olan bu tür davalar sözleşme yürürlükte bulunduğu sürece açılabilir. Hasım daima sözleşme taraflarından biridir.

4. *Yorum davaları.* Bu davalar, adalet mahkemelerinde bakılmakta olan bir davada, bu dava ile ilgili bir işlemin anlamı veya kapsamının tayini hususunda çıkacak uyuşmazlıkların halli için mahkeme kararı üzerine açılır. Aslında bağımsız nitelikte değildir. Burada idare mahkemesi sadece dava ile ilgili idarî işlemin yorumunu yaparak anlam kapsamını bildirecektir. Yorum davaları, kanun gereği olarak öncelikle görüşülür.

● *İdarî denetim.* Kamu hizmetlerinin yürütücüsü ve kamu yararının gerçekleştiricisi olan İdare, yargı mercilerinin denetimi gibi dıştan bir denetim yanında, üst idare makamlarının da denetimine tabi tutulur. Bu, idarî nitelikte ve esas itibarıyle içten bir denetimdir. Yalnız idarî sözleşmelerde, İdare diğer tarafı, kamu yararı açısından denetlerken bir çeşit dışarıdan kontrol işlemi yapar. İdare makamlarının işlem ve eylemleri üstünde en etkili idarî denetim yolu hiyerarşik olanıdır. Hiyerarşi denetimi, merkezî İdare içindeki ajanlar ve bunların kararları üstünde cereyan eder. Bu suretle, yapılan bütün işlemler merkezî İdareye, devlete raci olur. Meselâ kaymakamın bir işlemi üstünde valinin hiyerarşik denetim yetkisi vardır. Vali bu yetkisine dayanarak kaymakama emir ve direktif verebilir, disiplin cezası uygulayabilir, kaymakamın yaptığı işlemi değiştirebilir, erteleyebilir. Hiyerarşi denetimini harekete geçirebilmek için kararı alan makamın hiyerarşik üst'üne başvurmak mümkündür. Böyle bir başvurma yargı yoluna başvurma için verilmiş olan süreyi durdurur.

● *İdarî fiil.* İdarenin icraî işlemleri tamamen hukukî faaliyetlerdir. Ancak, bazı istisnalar dışında, bu işlemlerin sadece yapılması yetmez; maddî âlemde birtakım sonuçlar doğuracak, değişiklikler meydana getirecek hareketlerle tamamlanması gerekir. Meselâ, belediye bir yerde yol yapmına karar verse bu bir işlemdir. Doğrudan doğruya yolun yapımıyle ilgili, toprağı kazmak, asfalt dökmek gibi hareketler ise idarî eylemlerdir.

İdarî eylemler her zaman bir işlemin uygulanması şeklinde ve aktif müspet nitelikte görülmez. Bazen yapılması gereken bir şeyi yeterince veya hiç yapmamak da bir işlemin varlığını ortaya koyabilir: gerekli trafik işaretlerinin yerleştirilmemesi gibi. Yalnız, İdarenin hareketsizliği bir başvurma üzerine cevap vermeme şeklinde gerçekleşirse, bu takdirde bir eylemin değil bir ret işleminin varlığı kabul edilmektedir.

İdarenin, aslında yakın bir sebep ilişkisiyle kendisine bağlanamayacak bazı olaylardan da, kendi eylemi gibi sorumlu tutulması mümkündür. Meselâ mümkün olan bütün güvenlik tedbirlerinin alınmış bulunmasına rağmen bir şehirde kargaşalık çıkmış ve bazı kişiler zarar görmüş olabilirler. Ortada, İdarenin, sonuçlarından kendi eylemi gibi sorumlu tutulduğu bir olay bulunmaktadır. Bir kuş yüzünden elektrik teli kopup bir zarara sebep olsa gene aynı sonuç ortaya çıkabilir. Gerçekte bu olaylar da, sonuç itibarıyle idare fonksiyonuyle ilişkileri bulunduğu ve İdarenin objektif olarak sorumluluğunu gerektirdiği için, idarî eylemler gibi kabul edilir.

● *İdarî irtifaklar* mülkiyet hakkının kamu yararı amacıyle sınırlanabilmesi imkânından doğar. Gerçi medenî hukukta da komşuluk hukukundan doğan bazı sınırlamalar görülür. Ancak bunlar kamu yararının gerçekleştirilmesine yetecek etkinlikte görülmemiş ve idarî irtifaklar kabul edilmiştir. İdarî irtifakların tapu sicillerine kaydına lüzum yoktur. Özel gayrımenkuller üzerinde gerçekleştirilen bu sınırlamaların temelini, esas itibarıyle İdarenin zabıta yetki ve sorumlulukları teşkil eder. Gerçekten, idarî irtifaklar çok kere, estetik veya sağlık zabıtası ya da millî savunma gerekleri uyarınca uygulanır. Önemli bir tarihî eserin çevresinde belli yüksekliği aşan yapılara izin vermemek, yapılacak binaların asgarî pencere sayısını tespit etmek veya belli kattan fazla binalarda asansör yapılmasını zorunlu kılmak, askerî tesislerin yakınında bina yapımını yasaklamak, iskân bölgelerinde fabrika türünde inşaata izin vermemek gibi uygulamalar örnek olarak gösterilebilir.

Mülkiyet hakkı ancak kamu yararı amacıyle kanunla sınırlanabildiğinden, idarî irtifaklar da ancak kanunla konulabilir. Görünen idarî işlemler de aslında kanun hükümlerinin bir uygulaması şeklindedir.

İdarî irtifaklar, gayrımenkul malikine kişisel ve tabiatüstü bir zarar vermedikçe tazminat istemine yolaçmaz. Ancak, üzerinde idarî irtifak tesis edilmiş bir gayrımenkul, malikine hiç bir yararlanma imkânı bırakmıyorsa, bu takdirde o gayrımenkulün kamulaştırılması gerekir.

● *İdarî karar.* İdare, görevini yerine getirirken tek veya iki taraflı hukukî işlemler yapar. Ancak, idarî işlem deyimi tek taraflı olanları, idarî sözleşmeler de, iki taraflı işlemleri tanımlar. Bunun gibi aslında idarî ve tek taraflı bazı işlemler de, sadece bilgi verici, yol gösterici, hazırlayıcı nitelikteyse, icraî olmadığı için genel olarak idarî işlem kavramı kapsamına girmez.

Kabul edilen dar anlamıyle icraî niteliğe de sahip bulunması gereken idarî işlemler, çeşitli biçimlerde ortaya çıkar. Bununla beraber, birer hukukî işlem olarak hepsine ortak bazı unsurlar vardır. Bu unsurlar şunlardır:

1. *sebep*, yapılan bir idarî işlemden önce var olan ve İdareyi bu işlemi yapmağa yönelten hukukî veya fiilî durumdur. Bir bakıma sebep, yapılan işlemin gerekçesi demektir. Bu (imar planına uygun olmayan bir inşaata ruhsat vermeme kararında olduğu gibi), daha önceki bir işleme dayandığından hukukî veya kumar oynayan memura verilen disiplin cezasında olduğu gibi fiilî bir sebep olabilir. Bir idarî işlemin se-

bebi önceden kanunlarla tespit edilmişse, İdarenin bağlı bir yetkisi bulunduğu kabul edilir. Eğer kanun İdareyi herhangi bir sebep göstermeğe mecbur tutmamışsa o zaman da İdarenin takdir yetkisinden söz edilir. Sebep unsurundaki sakatlıklar idarî işlemlerin (yokluğa yolaçacak pek ağır ve açık bir noksanlık bulunmadıkça) iptalini gerektirir;

2. *konu*, bir idarî işlemin yarattığı hukukî sonucu ifade eder. Meselâ bir kamulaştırma işleminin konusu özel şahıslara ait bir gayrımenkulün, kamu yararına uygun bir yönde kullanılmak üzere idare malları arasına katılmasıdır. Pek ağır noksanların söz konusu olduğu istisnaî durumlar dışında, konu unsurunda sakatlık bulunan idarî işlemler de iptal edilir;

3. *maksat*, idarî işlemlerin nihaî amacını ifade eder. Aslında bütün idarî işlemlerin maksadı kamu yararının gerçekleştirilmesidir. Ancak bazı durumlarda kanun bir işlemin ne maksatla yapılması gerektiğini belirtmiştir. Meselâ genel sağlığın korunması için yapılması gereken bir işlem, İdareye malî yarar sağlamak maksadıyle yapılırsa, bu işlem, sonuçta yine kamu yararına yöneldiği halde, sakat sayılır ve iptal edilir. Maksat unsurunda sakatlık, ya bir yetkinin saptırılması veya takip edilmesi gereken bir usulden kurtulmak için daha kolay olan, fakat az çok aynı sonuca hizmet eden başka bir usule başvurulmasında olduğu gibi, usul saptırılması şekillerinde ortaya çıkabilir. İdarenin, bir kişisel yarara hizmet amacıyle veya siyasî sebeplerle yaptığı işlemler, maksat unsurunun kamu yararından ayrıldığını gösterir ve bu işlemlerin iptallerini gerektirir;

4. *yetki*, idare fonksiyonuna giren konularda, İdare namına irade izhar etmek görev ve sorumluluğu bulunan idare makamlarına, idarî işlemler yapmak yetkisi verilmiştir. Ancak bütün idare makamları her türlü idarî işlemi yapmağa yetkili olmadığı gibi, aralarındaki işbölümü dolayısıyle birbirlerinin görev alanlarına da müdahale edemezler. Şu halde, belediye reisi yerine karar alan bir valinin bu işlemi, yetki bakımından sakat olur. Bazı durumlarda, yetki yönünden çok daha ağır noksanlıklar bulunur; bu takdirde ortaya çıktığı ileri sürülen idarî işlemin aslında hukuken yok olduğu kabul edilir; bir büro memurunun bakan yerine karar alması gibi;

5. *şekil-usul*, bir idarî işlemin yapılmasında takip edilecek usulü ve söz konusu işlemin (yazılı olma, yayınlanma v.b.) şekil yönünü ifade eder. Meselâ tüzükler Danıştayın incelemesinden geçirildikten sonra Bakanlar kurulu ve cumhurbaşkanının iradesiyle meydana gelir ve Resmî Gazete'de yayımlanır. Şu halde tüzüklerde Danıştay incelemesi ve Resmî Gazete yayınlanma, şekil unsuruyle ilgili hususlardır. Şekil unsurunda sakatlık esas itibarıyle iptal sonucunu doğurur. Bununla beraber idare edilenlerin haklarını zedeleyebilecek veya yapılan işlemin yönünü değiştirebilecek hususlardaki şekil noksanları dışında kalanlar, iptale yolaçmayabilir. Meselâ hakkında disiplin cezası verilecek memura dosyanın gösterilmesi gerekirken bu yapılmamışsa, o işlem iptali gerektirecek şekilde sakattır. Fevkalâde durumlarda ise, aksine olarak şeklî noksanlıkların önemi azalır. İdarî işlemler kural olarak yazılı şekle tabidir. Ancak zabıta işlemlerinin görevin niteliği dolayısıyle sözlü olabileceği kabul edilmektedir.

İdarî işlemler kendi aralarında çeşitlilikler gösterir. İhtiva ettikleri hükümlerin niteliklerine göre bu işlemler, tüzük ve yönetmelikler gibi *kural işlemler*, tayin, ruhsat gibi belli kişileri belli statülere sokan *şart işlemler* ile, yeni ve kişisel durumlar yaratan *sübjektif işlemler* gibi. Bunların yanında disiplin kurulu kararları uygulamasında görüldüğü şekliyle yargı işlemine benzeyen idarî işlemler vardır.

● *İdarî örf ve âdet (teamül).* İdarenin faaliyet alanı hızla genişlemekte ama idare hukuku alanında kanunlaştırma aynı hızla gerçekleştirilmemektedir. Bu konuda önemli yeri içtihatlar almaktadır. Örf ve âdet ise uzun yılların ürünüdür ve medenî hukuk, borçlar hukuku gibi nispeten yavaş gelişen hukuk dallarında yerleşme imkânı vardır. Bununla birlikte idare hukuku alanında da örf ve âdetlerin yerleşebileceği ve uyulması zorunlu hukuk kuralları haline gelebileceği kabul edilebilir. Meselâ bir kuruldaki açık üyeliğe inha yetkisi olan merci üç aday gösteriyor ve tayin yetkisi olan makam da yıllarca hep aday listesindeki ilk ismi seçiyor olsa, bir idarî örf ve âdet teşekkül etmiş olur. Zira uzun süren uygulama, tayin makamının takdir yetkisini kısıtlayıcı bir rol oynamakta ve bir gün alışılmışın dışında bir işlem yapıldığında bu işlemin iptali için gerekçe olabilmektedir.

● *İdarî vesayet.* Kuruluş ve göreviyle bir bütün olan İdarenin içinde çeşitli kurumlar, idareler bulunmaktadır. Merkezî idare kendi içindeki ahengi hiyerarşi denetimiyle sağlayabilmektedir. Buna karşılık yerinden yönetim ilkesine göre yönetilen mahallî idarelerle hizmet kuruluşları bakımından idarî denetim de bir zorunluktur. Aksi halde İdarenin bütünlüğü gerçekleşmez. Ancak hiyerarşi denetimi gibi sıkı bir denetimin yönetim kuruluşları üstünde uygulanamayacağı da açıktır. Bu sebeple, hiyerarşi gibi genel olmayan, kanunî açıklığa dayanan, özel, dıştan ve kapsamı daha dar olan idarî vesayet denetimi kabul edilmiştir. Merkezi İdarenin yerinden yönetim kuruluşları üstünde de *idarî vesayet* adı verilen bir denetim yetkisi vardır. Ancak bu denetim hiyerarşik olandan farklı niteliktedir ve uygulanışında da, denetlenen kuruluşlara göre çeşitlilikler gösterir; gereklerinin tamamen dışına çıkarsa idarîlik niteliğini kaybeder; fiilî bir yola, bir haksız fiile dönüşür ve özel hukuk kurallarına tabi olur. Bunun dışında, ajanların şahsî kusurlarıyle de olsa, idarî eylemlerin verdiği zararları, İdare, kamu hukuku kuralları uyarınca ödemekle yükümlü tutulur ve ancak kusurlu ajanlara, kusurları oranında rücu edebilir.

İdarî vesayet denetimi, bütün yerinden yönetim kuruluşları üstünde aynı etkinlikte de değildir. İl özel idarelerinde il genel meclisi tarafından alınan bütün kararlar aynı zamanda merkezin temsilcisi olan valinin tasdikine bağlı tutulmuştur. Buna karşılık belediye meclislerinin sadece kanunda açıkça sayılan kararları tasdike tabidir. Köyler üstündeki denetim ise vesayet kelimesine hak verdirecek niteliktedir. Özellikle köyün sağlık, yol ve okul işlerinde mülkî âmirlerin doğrudan doğruya emir verme yetkisi vardır ve burada idarî vesayetten çok hiyerarşiye benzer bir denetim söz konusu olmaktadır. Mahallî idarelerin seçimle görev yapan organları, idarî vesayet makamları tarafından feshedilemez, değiştirilemez. Bu konuda kazaî bir denetim yolu kabul edilmiştir. Hizmet yerinden yönetim kurumlarında da idarî vesayet denetimi çeşitlilik gösterir. Muhtar kamu kurumu niteliğindeki Üniversite ve Türk Radyo ve Televizyon idareleri üstünde idarî vesayet asgarîye, merkez devlet dairesi şeklindeki klasik kamu kurumlarında ve meselâ Vakıflar Genel müdürlüğü üstünde hiyerarşiye yaklaşmaktadır. İktisadî devlet teşekkülleri ise Anayasa gereği olarak Türkiye Büyük Millet meclisi tarafından denetime tabi tutulur. Ayrıca Bakanlar kurulunca tayin edilen Yüksek Denetleme kurulu da, yine siyasî organ adına iktisadî devlet teşekküllerini denetler. Her iktisadî devlet teşekkülü konusu itibarıyle bir bakanlığı ilgilendirdiğinden, bu bakanlığın denetimine tabidir. Ancak bu bir idarî vesayet uygulamasını değil genel bir gözetim ve denetimi ifade eder. Kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının seçilmiş organlarını, bir yargı mercii kararına dayanmaksızın geçici veya sürekli olarak görevden uzaklaştırmak mümkün değildir.

● *İdarî yargı.* Hukuka bağlı devlet fikrinin gerçekleşmesi sonucu, İdarenin hiç bir eylem ve işleminin yargı denetimi dışında bırakılmayacağı ilkesi bugün kabul edilmiştir. Ancak, hukuk devletine giden yolda bu gelişme yavaş yavaş olmuş, ayrıca, İdareyi denetleme düşüncesiyle birlikte bu denetlemenin nasıl ve kim tarafından yapılması gerektiği tartışmaları, değişik uygulamalar ortaya çıkarmıştır. Bu konuda beliren örnekler şöyle özetlenebilir: İdare de herhangi bir kişi gibidir; o halde bütün fertler gibi o da adliye mahkemelerinin görev alanına giren davalara taraf olabilir. Bu düşünceden hareket eden ülkelerde yargı birliği sistemi yürürlüktedir. Diğer bir sistemde, İdarenin, idare fonksiyonuna giren işlem ve eylemlerinden doğan uyuşmazlıklarda, kamu hizmetlerinin ve kamu yararının gerçekleştirilmesine yönelen, ilke olarak objektif bir denetim sağlayacak ayrı bir yargı manzumesi meydana getirmektir. Bu suretle ortaya çıkan usule «idarî yargı» adı verilmektedir. İdarî yargı da, kuruluş ve görevleri bakımından kendi içinde farklı uygulamalar gösterir.

Türkiye'de idarî yargının ortaya çıkışı, 1868 yılında Fransa'dan örnek alınarak kurulan Şûrayı Devlet ile başlar. Gerçekten Şûrayı Devlet çeşitli idarî görevleri yanında «hükûmet ile eşhas beyninde» olan davalara da bakmakla görevli kılınmıştı. Bununla beraber 1876 Anayasası söz konusu görevi genel mahkemelere verince idarî yargı sisteminden uzaklaşılmıştı.

Türkiye'de idarî yargı sisteminin asıl uygulanışı 1924 Anayasasında yer alan «İdare davalarına bakmak ve idarî uyuşmazlıkları çözmek üzere bir Danıştay kurulur» hükmüyle mümkün olabilmiştir. Nihayet 1961 Anayasası, yargı bölümü içinde Danıştaya yer vererek, «Danıştay kanunların başka idarî yargı mercilerine bırakmadığı konularda ilk derece ve genel olarak üst derece idare mahkemesidir» hükmünü koymuştur. Bununla beraber Türkiye'de henüz gerçek anlamıyle alt idare mahkemeleri kurulmamıştır. Uygulamada il ve ilçe idare kurullarıyle, vergi itiraz ve temyiz komisyonları gibi kazaî usullerle çalışan kuruluşlar görülüyorsa da bunlar, karar veren kişilerin yargı nitelik ve güvenliğine sahip bulunmamaları sebebiyle bağımsız mahkeme olarak kabul edilemez. Bugün için Türkiye'de Anayasanın öngördüğü idarî yargı teşkilâtının sadece en üst kademesi olan Danıştay mevcuttur.

Adlî yargının yanında idarî yargının da ortaya çıkması, ayrı ayrı yargı manzumelerinden çıkacak görev ve hüküm uyuşmazlıklarını çözümleyecek başka bir yüksek mahkemeye ihtiyaç duyurmuş, bu fonksiyonu yerine getirecek bir Uyuşmazlık mahkemesi kurulmuştur. Daha sonra «askerî yargı»nın da kendini kabul ettirmesi üzerine Uyuşmazlık mahkemesinin görev alanı daha da genişlemiştir.

İdarî yargının varlığı, adliye mahkemeleriyle idare mahkemelerinin ayrılmasını ve birbirinden bağımsız olmasını gerektirir. Esasen bu ayrılık, idare hukuku ile özel hukuk arasındaki temel farklardan doğmaktadır. İşte bu sebeplerdir ki, idarî yargı sistemini uygulayan Türkiye'de ayrı bir idarî yargı teşkilâtı öngörmüştür. Ancak adliye mahkemelerinden ayrı bir idarî yargı, bu yargının faal İdare içinde yer almasını gerektirmez, üstelik ondan bağımsız olmasını zorunlu kılar. Türkiye'de önceleri faal İdare içinde idarî yargı teşkilâtı düzenleniyordu; bugün ise Anayasa gereği olarak idarî yargı da yargı organı içindeki yerini almaktadır. Şu halde idarî yargı da, diğer yargı mercileri gibi faal İdarenin ve hattâ bütün diğer devlet kuvvetlerinin denetimi dışındadır. Ancak idarî yargı kararları karşısında, kamu kudretinin kullanıcısı İdare bulunmaktadır. İdarenin işlem ve eylemleri aleyhine yargı yoluna başvurmak bu işlem ve eylemlerin icrasının durmasını gerektirmez. Meğer ki, bir «yürütmenin durdurulması» kararı verilmiş olsun. Bunun gibi, idarî yargı merciinin kararı, İdarenin işlemi yerine geçmez. Ancak, Anayasa gereği, İdare bu kararın icaplarına göre hareket etmeğe mecburdur. İdarî yargıdaki yargılama usulü de kendine has kurallara tabidir. Bu usul ne tam olarak hukuk ne de ceza usulüne benzer. Açık bir yollama olmadıkça adlî hükümler idarî yargılama usulünde uygulanamaz. İdarî yargılamanın ilkeleri şunlardır: davayı hâkim yönetir; tarafların istemleriyle bağlı olmaksızın araştırma yaptırabilir ve buna göre karar verebilir. İdare mahkemesinde toplu hâkim sistemi uygulanır. Gerçi, tek hâkimli idare mahkemesini yasaklayan bir Anayasa kuralı yoktur, ama idarî yargının niteliği toplu hâkimli mahkemeleri gerektirmektedir. İdarî yargılama yazılıdır; evrak üzerinden dava geliştirilir; duruşma istisnaîdir ve ancak bir defa yapılabilir. Bu yüzden idarî yargılamanın yarı gizli bir niteliği bulunduğunu da kabul etmek gerekir. Yine yazılı olmanın sonucu olarak idarî yargılamada şahitler de niyabet usulüyle dinlenir, heyet önüne çıkarılmaz. İdarî yargılamada kural iki dereceliktir; normal olarak bir idarî dava iki defa tetkik edilmelidir. Nihayet, idarî yargılama usulü, basit, süratli ve nis-

peten ucuzdur. Ancak, mahallî idare mahkemelerinin kurulmamış olması yüzünden, idarî yargılamada sürat gerçekleşmiş değildir.

● *İdarî zabıta.* Zabıtanın bir kesimi olan idarî zabıta da kamu düzenini kurmak, korumak ve sürdürmek faaliyeti ile uğraşır. Genel olarak bu zabıta askerî ile adlî kolluk dışında kalan tüm zabıta görev ve teşkilâtını kapsar. İdarî zabıta ikiye ayrılır:

1. *genel idarî zabıta,* kanunlarımıza göre, içişleri bakanının emir ve sorumluluğu altında yürütülen ve ülkede «genel güvenlik, sükûn ve asayiş»in kurulması, korunması, idamesiyle meşgul olan zabıta teşkilâtı ve kuvvetidir. İllerde vali, ilçelerde kaymakam ve bucaklarda da bucak müdürü kendi sınırları içindeki genel idarî zabıta kuvvet ve teşkilâtının başı, âmiri olarak görev yapar;

2. *özel idarî zabıta* iki şekilde ortaya çıkar. Birinci şekli ile, genel idarî zabıtanın konuları dışında kalan alanlarda faaliyet gösteren zabıtayı anlatır; bunlara tamamen estetik amaçlarla âbidelerin korunmasını veya sağlık zabıtasını örnek verebiliriz. İkinci şekliyle ise aslen devletin yürüttüğü genel idarî zabıta hizmetlerinin, devletin dışındaki kamu tüzel kişisine, farklı bir hukukî rejim içinde yerine getirilmek üzere bırakılmasıdır. Burada, özel ve genel zabıtanın konusu aynı olmakta, fakat aynı iş, ayrı hukukî rejim içinde ve ayrı bir kolluk teşkilâtı eliyle görülmektedir. Belediye zabıtası, Gümrük ve Muhafaza teşkilâtı, Orman Bakım memurluğu, Tekel Takip teşkilâtı ilk akla gelen örneklerdir. Bu zabıtanın başı, ait olduğu teşkilâtın âmiri, yürütücüsüdür. Bununla birlikte vali, kaymakam ve bucak müdürü de kendi görev alanlarına girdiği oranda bu zabıta kuvvetlerinin ayrıca âmiridir.

İdarî zabıta kuvvetlerine gelince; özel idarî zabıta kuvvetleri, her özel zabıta teşkilâtının elindeki bu hizmette kullanılan silâhlı ya da silâhsız zabıta personelidir. Meselâ, belediye, gümrük ve orman zabıta âmir ve memurları gibi.

İdarî zabıtanın ağır basan kesimi «genel idarî zabıta» olduğu gibi, zabıta denilince ilk akla gelen kuvvetler de bu kesime ait zabıta kuvvetleridir.

Genel idarî zabıtanın kuvvetleri de, «aslî» ve «yardımcı» kuvvetler olarak ikiye ayrılır:

aslî kuvvetler, *polis* ile *jandarma*'dır. Belediye sınırları içinde görev yapan polis ve bunun dışındaki kara alanı ile gerektiğinde belediye sınırı üzerindeki meskûn olmayan ve polis karakolundan çok uzakta kalan, kendisine bitişik kısımlarda faaliyet gösteren jandarma, zabıta hizmetini, içişleri bakanının emir ve sorumluluğu altında yürütür. Teşkilât olarak da, Emniyet Genel müdürlüğü ve Jandarma Genel kumandanlığı şeklinde ortaya çıkar. Bu iki kuvvetin, hiç şüphesiz, ildeki âmiri ve başı vali, ilçedeki kaymakam ve bucaktaki de bucak müdürüdür. Bununla birlikte, Polis Vazife ve Selâhiyetleri kanununa göre bu üç mülkî ve zabıta âmirinin vereceği emirlerin, re'sen, doğrudan doğruya içişleri bakanı tarafından verilebilmesi de, duruma göre ve istisnaî bir yetki olarak kanunkoyucu tarafından öngörülmüştür.

Polis, çeşitli kanunlarla verilen genel güvenlik, sükûn ve asayiş ile, başka zabıta kuvvetlerine bırakılmayan alanlarda kanunların uygulanmasını yürüten aracı güçtür. Bunlar genellikle sivil, silâhlı icra ve inzibat kuvvetidir. Bk. POLİS.

Aynı şekilde, toplum zabıtası da, gene Emniyet Genel müdürlüğü içinde ve Polis'in bir parçası olarak yer alır. Esasında özel görev için kurulmuş bir uzman kolluk kuvveti şeklinde belirir. (Bk. *Toplum* POLİS'*i.*) Devlet zabıtasının, yani genel idarî zabıtanın ikinci aslî kuvveti olan jandarma, genel güvenlik ve asayişi korumakla görevli, silâhlı, askerî bir inzibat kuvvetidir. (Bk. JANDARMA.) Yardımcı kuvvetler, ancak gerektiğinde, yani devletin polis ve jandarmadan ibaret aslî zabıta kuvvetlerinin yetmediği durumlarda başvurulabilecek sivil ve askerî kuvvetlerdir. Yardımcı kuvvetler, belediye, orman, gümrük gibi bütün sivil «özel idarî» ile «adlî» zabıta kuvvetleri, bekçiler ve askerî birliklerdir. Askerî birlikler de, askerî inzibat kuvvetleri ve klasik askerî birlikler şeklinde ikiye ayrılır. Yardımcı kuvvetlerden, özel idarî ve adlî zabıta kuvvetleriyle bekçilere, genel idarî zabıta görevi için celp ile emir vermek yetkisi mahallin en büyük mülkiye âmiri ve içişleri bakanına tanınmıştır.

Askerî kuvvetlerden yararlanma konusu ise, İçhizmet, İl İdaresi ve Emniyet Teşkilât kanunlarında düzenlenmiştir. Askerî inzibat kuvvetini yardıma çağırarak görevlendirme yetkisi, o yerdeki mülkî âmire (vali, kaymakam, bucak müdürü) aittir. Klasik askerî birlikleri talep ve celp etme yetkisi daha sıkı şartlara bağlanmıştır ve makamı da sınırlandırılmıştır. Yetkili makamlar, içişleri bakanı ile valilerdir; kaymakam ise ancak, durumu valiye ve en yakın garnizon kumandanlığına bildirerek, valinin harekete geçmesini ve askerî birliklerin hazırlanmasını sağlar. Yardım talep emrini gene vali verebilecektir.

Yardımcı kuvvetlerden yararlanılması ârızî, istisnaî ve geçici niteliktedir. Bekçilerinki bir bakıma sürekli nitelik gösterirken, klasik askerî birliklere başvurmak için de öteki tüm zabıta kuvvetleriyle bastırılamayacak olağanüstü ve birdenbire ortaya çıkan olayların olması gerekir. (M)

İDAR-OBERSTEİN, Almanya'da (Batı Almanya, Rheinland-Pfalz) şehir, Hunsrück' ün eteğinde; 31 200 nüf. XI. ve XII. yy.dan kalma şato yıkıntıları. Büyük kuyumculuk (değerli taş yontuculuğu) merkezi. Deri ve tahta işçiliği. Alüminyum metalürjisi. (L)

İDARWALD, şistli Ren kütlesinde (Almanya) büyük Hunsrück doruğunun orta kısmı, İdar-Oberstein şehrinin kuzeyinde. (L)

İDAS. Yun. mit. Messenia'lı kahraman, kral Aphareus ile Arene'nin oğlu, Dioskuros'ların akrabası. Euenos'un kızı Marpessa'ya âşık oldu. Rakip olarak karşısına Apollon çıktı. Poseidon'un kendisine verdiği kanatlı bir araba ile kızı kaçırdı, Messenia'da Apollon ile karşılaştı ve onunla kavgaya tutuştu. Zeus araya girdi ve Marpessa'yı, istediğini seçmekte serbest bıraktı. Marpessa, İdas'ı seçti. İdas kardeşi Lynkeus ile Argonaut'lar seferine katıldı. Sonra, Kastor ve Polydeukes ile Arkadia'ya bir sefer düzenlediler. Fakat ganimet yüzünden çıkan bir kavgada Kastor ile Lynkeus öldürüldü. Zeus, İdas'ı yıldırımla çarptı. (L)

İDASOLA i. Küçük deniz midyesi; üzeri kıllı bir üst deriyle kaplıdır; Atlas okyanusunda derin yerlerde yaşar. (*Mytilidae* familyasından.) [L]

İDBÂR i. (ar. *dübür*'dan *idbār*). *Esk.* Baht ve talihin kötüye gitmesi, talihsizlik, düşkünlük: *Gör Fuzulî'nin ruh-ı zerdinde eşk-i âlini / Perde-i idbâr tutmuş suret-i ikbâlini* (Fuzulî). [*Zt.* İKBAL.] ‖ *İkbâl ü idbâr,* talih ve talihsizlik.

— Astron. *Esk.* Bir gezegenin on iki burcun sıralanış durumuna aykırı şekilde hareket etmesi. (Ayrıca olağan ve tabiî sıralanış durumundaki yıldız hareketine de «ikbal» denirdi. Daha sonraları ise bu hareketi belirtmek için «burcun aksi tertibi», «burcun tertib-i tabiîsi» terimleri kullanılmağa başlandı.) [M]

İDDET i. (ar. *ʿiddet*). Huk. Kocasından boşanan veya kocası ölen kadının tekrar evlenmek için beklemesi gereken müddet. (Bk. ANSİKL.) ‖ — *Esk. İddet-i eşhür,* ay hesabıyle iddet bekleme. ‖ *İddet-i haml,* çocuk doğurmakla biten iddet. ‖ *İddet-i hayz,* hayz ile biten iddet. ‖ *İddet-i vefat,* erkeğin ölümü üzerine gereken iddet.

— ANSİKL. Huk. *İddet müddeti,* doğacak çocuğun nesebinin karışmaması için konulmuştur. Med. kn. md. 95'e göre bu müddet 300 gündür. Yani kadın boşandıktan sonra 300 gün geçmedikçe evlenemez. Ancak bu kesin bir evlenme engeli değildir. Kadın bu müddeti beklemeden evlenecek olursa, evlilik yine geçerli olur. İki halde kadın iddet müddetini beklemekten kurtulabilir. Bunlardan birincisi, kadının bu müddet geçmeden doğurmasıdır. İkincisi ise kadının gebe kalması imkânının bulunmadığını ispat etmesidir. Ayrıca bk. EVLENME. (M)

İDDİA i. (ar. *daʿvā*'dan *iddiʿā*). Israrla ileri sürülen, ortaya atılarak savunulan düşünce: *Acı, ama acılığı kadar da doğru, küçük bir örnekle iddiamı açıklıyacağım* (H. R. Gürpınar). ‖ Kendinde olmayan bir yeteneği varmış gibi gösterme: *Şairlik iddiasında bir zavallı.* ‖ Dediğinde direnme, inat. ‖ Gaye, amaç, erek: *Madem ki sanat iddiasıyle yazmıyormuş, ne diye kitap çıkarıyor, bizim okumamızı istiyor* (N. Ataç). ‖ *İddia etmek,* ileri sürmek, dediğinde direnmek: *—Saliha hanımın vaktile söylediği sözlerde haklı olduğunu mu iddia etmek istiyorsunuz?* (Vâ-Nû). *Kitap yazanlar gibi, okuyanların da hayatta hiç bir şey görmeden geçip giden budalalar olduğunu iddia ediyor* (R. N. Güntekin).

— DEY. *İddiaya tutuşmak* (veya *girmek, girişmek*), birbirinin karşıtı iddialarla bahse girişmek: *yemeğine iddiaya tutuştuk.*

◆ **İddiaî** sıf. *Esk.* Tanığı ve kanıtı olmayan, delilsiz. İddia ile ilgili olan.

◆ **İddiaiyât** çoğl. i. *Esk.* İddia ile ilgili sözler, tanık ve kanıt göstermeden ortaya atılan düşünceler. (M)

İDDİACI sıf. (*iddia*'dan *iddia-cı*). İddiasında haksız da olsa direnen: *Çok iddiacı bir kız, laf anlatmanın imkânı yok.* (M)

İDDİALI sıf. (*iddia*'dan *iddia-lı*). Bir şeyler meydana getirdiğini ileri süren, iddiası olan: *İddialı filim. İddialı kitap. İddialı bir çalışmaya girişti.* ‖ Münakaşalı, itirazlı: *İddialı mesele.* (M)

İDDİANAME blş. i. (ar. *iddiʿā* ve fars. *nāme*'den, *iddiʿā-nāme*). Huk. Kamu davası yoluyle koğuşturulan bir eylemin son soruşturmasının yapılabilmesi, yani sanık hakkında muhkûmiyet veya beraat kararı verilebilmesi için iddia makamı tarafından düzenlenen belge veya dilekçe. (İddianameye savcının dava dilekçesi de eklenebilir.)

— ANSİKL. Huk. Cz. Muhakemeleri Us. kn. md. 183'te bir iddianameye nelerin yazılması gerektiği belirtilir: sanığa isnat edilen eylem ve suç olduğu sanılan fiil, suçun kanunî unsurları, uygulanması gereken kanun maddeleri ve duruşmanın hangi mahkemede yapılması gerektiği ve deliller. Yine aynı maddedeki kural gereğince asliye ve ağır ceza mahkemelerine ait işlerde hazırlık soruşturmasının veya ilk soruşturmanın esaslı sonuçlarının da iddianamede yer alması gerekir. (M)

İDDİASIZ sıf. (*iddia*'dan *iddia-sız*). Herhangi bir iddiası olmayan: *Elektrik İdaresinde, sessiz, iddiasız, dört duvar arasında bir memur hayatı sürüyordu* (Y. Z. Ortaç). [M]

İDDİASIZLIK i. (*iddiasız*'dan *iddiasız-lık*). İddiasız olma hali: *Avamı, asillerin iddiasızlığından fırsat bularak, sıçradıkları yüksek mevkilerden indirecekler, lâyık oldukları kovuğa sokacaklardı* (Ömer Seyfeddin). [M]

İDDİGAM i. Bk. İDGAM.

İDDİHAL i. (ar. *duḫūl*'den *iddiḫāl*). *Esk.* Girme, dahil olma. (M)

İDDİHAR i. (ar. *ẕaḫīre*'den *iddiḫār*). *Esk.* Zahireyi kıtlıkta pahalı satmak için toplama, toplayıp saklama. ‖ *Teşm. yol.* Toplama, biriktirme. ‖ *İddihar etmek,* toplamak, biriktirmek. (M)

İDEA i. (yun. k.). Fels. Eflatun'un felsefesinde var olan her şeyin ebedî ve kusursuz örnekleri: *İdealar nazariyesi.*

— ANSİKL. Eflatun'un *İdea*'ları, duyuüstü gerçekler, varolan bütün nesnelerin ölümsüz örnekleri veya kalıplarıdır. Duyu dünyasındaki bütün varlıklar, bu idealar birer sureti sayılır. Eflatun'a göre ancak idealar hakkındaki bilgi, «bilim» adına lâyıktır.) (Bk. İDEALİZM.) [L]

İDEAL sıf. (fr. *idéal*). Yalnız düşüncede var olan: *İdeal dünya.* ‖ Düşüncenin tasarlayabileceği bütün üstünlükleri kendinde toplayan; mükemmel: *İdeal mutluluk.*

— Huk. *İdeal hukuk,* yürürlükte olan hukuk kurallarının üstünde, genel, her zaman olan ve adaleti gerçekleştirme bakımından ideal nitelikteki hukuk kurallarının tümü.

— ANSİKL. Huk. *İdeal hukuk* kavramı, tabiî hukuk düşüncesi içinde yer alır. Bu bakımdan tabiî hukukun belirlenmesi gerekir. Eski Yunandan beri tabiî hukuk düşüncesinin hukuk hayatında tartışıldığı zaman, zaman etkisini kaybetmekle beraber yine de yaşayışını devam ettirdiği bilinmektedir. Bu sebeple, özellikle batı hukuku açısından, Cermen ve Roma hukuku ile hıristiyan hu-

kuku yanında tabiî hukukun da yer aldığını ve temel unsurlardan biri olduğunu kabul etmek gerekir. İdeal hukuk, tabiî hukuk, dıştan gelen, başka bir deyişle ilâhî bir güçte kaynağını bulan yönünü değil, günümüzde asıl anlaşılan şekliyle insan ve toplum içinden çıkan yönünü ifade eder. Önemli olan yürürlükteki pozitif hükümlerin üstünde kurallar kabul ederek adalete daha yararlı hizmetlerde bulunabilmektir. Çünkü müspet hukuktan başka bir hukuk kabul edilmemesi, bu hukukla adalet arasında bir ayniyetin (özdeşlik) bulunduğunu kabul etmek sonucunu doğurur. Oysa böyle bir ayniyet vücuda getirilemez, bu sebeple de müspet hukuk adaletin gerçek bir teminatını teşkil edemez. Hukukun düzenlenmesinde adalet, uyulması gereken bir ölçü durumundadır. İşte devletin koyduğu hukuk düzeni ile adalet veya hukuk ideali arasında ayniyete kadar gitmeyen fakat yine de mevcut olan bu ilişki, düşünen insanı, müspet hukukun üstünde bir adalet fikrinin bulunduğu düşüncesine götürmüş ve ideal hukuk görüşü, kaçınılmaz, zorunlu bir şekilde ortaya çıkmıştır.

◆ İ. Hayal edilen, ama tamamen ulaşılamayan mükemmellik: *Velinimetim tehlike biraz geçer geçmez tekrar eski ağzını almış, büyük idealler namına konuşmağa başlamıştı* (A. H. Tanpınar). *İdeale yönelmeden önce gerçeğe eğilmek gerekir.* ‖ *Teşm. yol.* Gaye edinilen ve ulaşılabilir şey: *İdealini gerçekleştirmek.* (*Eşanl.* ÜLKÜ.)

— Mat. Değişli bir A halkasında (toplama ve çarpma işlemleri gösterilmiş), çarpma için kararlı olan ve kendisinin bir elemanı ile A'nın herhangi bir elemanının çarpımını kapsayan toplamalı $\mathcal{J}$ alt grubu. ‖ ***Asal ideal,*** halkanın iki elemanının ***a.b*** çarpımıyle birlikte bu elemanlardan birini kapsayan ideal. ‖ ***Bir $\mathcal{J}$ idealinin böleni,*** içinde bulunan $\mathcal{J}'$ ideali ($\mathcal{J}' \subset \mathcal{J}$) [$\mathcal{J}$ $\mathcal{J}'$'nün bir katıdır da denir.] ‖ ***Temel ideal,*** ana eleman denilen bir ***a*** elemanından oluşan ve toplama ile çarpma sonucu ***a***'dan türeyen elemanları kapsayan ideal. ‖ $\mathcal{J}$ ve ***$\mathcal{J}'$ gibi iki idealin toplamı,*** elemanları, $\mathcal{J}$'nin herhangi bir elemanıyle $\mathcal{J}'$ nün herhangi bir elemanının toplamından oluşan ideal. (Toplam, birleşimle karıştırılmamalıdır). ‖ ***İki yanlı ideal,*** değişli olmayan bir halkada, soldan ve sağdan çarpma için kararlı olan ve çarpma ne taraftan yapılırsa yapılsın $\mathcal{J}$'nin bir elemanı ile A'nın herhangi bir elemanının çarpımı $\mathcal{J}$'de olan alt grup. (Çoğu zaman kısaca İDEAL *denir.*) ‖ ***Sağ*** (*sol*) ***ideal,*** değişli olmayan bir halkada, yalnız sağdan (soldan) çarpma için kararlı toplamalı $\mathcal{J}$ alt grubu.

— ANSİKL. Mat. Eğer A halkasının toplamalı $\mathcal{J}$ grubu bir *ideal*'se

$$a \in \mathcal{J} \;\forall\; x \in A \Rightarrow xa = ax \in \mathcal{J}$$

yazılabilir. $\mathcal{J}$'nin elemanlarını x ile soldan (sağdan çarpmakla elde edilen cümle x (x) ile gösterilirse,

$$x\mathcal{J} = \mathcal{J}x \subset \mathcal{J}$$

elde edilir. Toplamın etkisiz elemanından oluşmuş $\{0\}$ alt cümlesi *sıfır ideal* adı verilen bir idealdir. A halkasının kendisi, ***birim ideal*** denen bir ideal meydana getirir. Bir cisim söz konusu olduğunda, yalnız bu iki halka ideal olur.

A değişli kabul edilirse, ***a*** elemanı, (*a*) şeklinde yazılan ve *x*, A'nın genel bir elemanı olduğuna göre elemanları

$$\underbrace{a + a + \ldots + a}_{n \text{ defa}} + xa,$$

şeklinde olan bir *temel ideal* doğurur. Eğer bir birim elemanı (çarpma için etkisiz eleman) varsa, daha basit olarak yazılır: (*a*) ideali $x\,a$ (*a*'nın katları) şeklindeki elemanlardan oluşur. Böylece bağıl tam sayıların Z halkası içinde (*a*) basit anlamda *a*'nın katlarından oluşur. Bütün idealleri temel ideal olan halka bir temel halkadır; bağıl tam sayıların cümlesi bu türdendir. $\mathcal{J}$, $\mathcal{J}$ idealinin bir parçasıysa yani $\mathcal{J} \subset \mathcal{J}'$ ise $\mathcal{J}$, $\mathcal{J}'$'nün bir bölenidir: zıt deyişle $\mathcal{J}$, $\mathcal{J}$ 'nin bir katıdır. İfadelerde gözüken bu tersinirlik, Z cümlesinin incelenmesiyle doğrulanır: ***a***, *b*'nin bir böleni ise (*b*) ideali (*a*) içinde bulunur ve (*a*) için, *b*'nin bir böleni olduğunu söylemek tabiîdir. Kummer ve Dedekind tarafından matematiğe sokulan ideal kavramı bölünebilirlik özelliklerini (en büyük ortak bölen, en küçük ortak kat, asal ideal) halkalar şeklinde genişletmeği sağlar. Bunu özellikle K cismi üzerinde, bir belirsizli çokterimliler halkasına uygulamak mümkündür. İdeal kavramı halkaların homomorfizmasında da önemli bir rol oynar. (LM)

İDEALİST sıf. (fr. *idéaliste*). İdealizmle ilgili.

◆ Sıf. ve i. Bir ideale, bir ülküye özlem ve bağlılık duyan (bu ülkü bazen hayalî de olabilir): *Şimdi devletini kendi idealist çocuklarının gayretiyle kurmaya çalışıyordu* (Ş. S. Aydemir). ‖ Felsefe, edebiyat ve sanatta idealizmden yana olan: *Elea okulunun idealistleri.* (*Eşanl.* ÜLKÜCÜ.)

— Psikopatol. *Tutkulu idealist,* Dide ve Giraud'nun tanımladığı ruh hastası. Bu hasta, müzmin bir hezeyana yakalanmıştır, kendini, bütün gücüyle din, siyaset veya duygu ile ilgili konulara kaptırır. Bu yolda her türlü fedakârlığı göze alır, cinayet bile işleyebilir. (LM)

İDEALİZE sıf. (fr. *idéaliser*'den). [Yalnız *idealize etmek* sözünde geçer.] ‖ *İdealize etmek,* bir şeyi ideal bir özellik, bir yetkinlikle donatmak, güzelleştirmek. (LM)

İDEALİZM i. (fr. *idéalisme*'den). Varlığın, sadece bu varlık hakkında edindiğimiz fikirden ibaret olduğunu ve düşünceden bağımsız bir gerçekliğin bulunmadığını ileri süren felsefî görüş: *Berkeley'in idealizmi.* ‖ İdealizmi temel olarak kabul eden felsefe sistemlerinin tümü. ‖ İdeal'e yönelme, ideal'i arama. ‖ Gerek sanattan, gerek edebiyattan, gerçekten daha güzel bir ideali dile getirmelerini bekleyen öğreti. (Bu anlamda idealizm, *gerçekçilik* ve *natüralizm*'in karşıtıdır.)

— ANSİKL. Felsefenin temel meselesi olan «Varlık nedir?» sorusu karşısında, verilmesi mümkün iki cevaptan biri *idealizm*, öteki ise gerçekçiliktir (*realizm*).

Gerçekçilik en yaygın ve en tabiî görüştür: çocuk ve ilkel insan gerçekçidir. Buna karşılık idealizm, dış gerçek hakkındaki bazı şüphelerden doğar. Bu şüphelerin çeşitli kaynakları vardır: duyumların düştüğü hatalar veya aldanmaları, birsamlar (sanrılar) ve rüyalar (sanrı ve rüyalar, bize, birtakım «gerçekler» sunar, ama daha sonra bunların birer hayal oldukları, yani var olmadıkları anlaşılır), dine veya metafiziğe bağlı inançlar (başka bir âleme, görünmeyen ve maddî olmayan bir âhirete, gizli güçlere v.b. inanma); kavramları gerçek nesneler saymak ve ancak bu kavramların meydana getirdiği «iç âlemi» gerçek olarak kabul etmek eğilimi; nesnel, «dış âleme» karşılık, bilincimizin sadece öznel oluşu, İlkçağa ait kozmogonilerin (evrendoğumların) kendiliğinden gerçekçi olmalarına (bu kozmogoniler, varlığın ana maddesinin ne olduğunu sorar, ama bu varlığın var olduğundan şüphe etmezler) ve Herakleitos'un gerçekçi, hattâ maddeci gerçekçi olmasına karşılık, idealizm, şüpheci filozofların ve sofistlerin, her türlü bilgiyi ve her türlü hükmü, sağlamlığını yoklamak amacıyle tenkit etmeğe başlamasıyle birlikte ortaya çıkmıştır. Şüpheciler ile sofistlerin, zekâ ve duyularımızın aldatıcı oldukları hakkında ileri sürdükleri düşünceler, insanı bütün bildiğinden şüphe ettirmek, evreni ve insanın kendi kanılarını güvenilmemesi gereken dış görünüşler olarak göstermek sonucunu doğurur. Bu tenkitten yola çıkarak sistemli bir şekilde ortaya konan ilk felsefî idealizm Eflatun'un idealizmidir.

Eflatun'un idealizmi, duyusal dünyayı aldatıcı birtakım görüntüler ve gölgeler olarak ele alır ve bu durumdan habersiz olan insanın, bu görüntü ve gölgeleri, gerçek nesneler sandığını söyler. Duyusal dünyayı, aslında aldatıcı olan duyularımızla tanırız. Ayrıca, bu dünya hakkında söylenti ve kanaat aracılığı ile bilgi ediniriz. Ama bunlar da aldatıcıdır. Duyusal dünyayı, akılyürütmelerle de anlamağa çalışırız; ne var ki, sofistlerin göstermiş olduğu gibi, bunlar da bizi yanıltabilir. Demek ki, burada gerçeklik diye bir şey yoktur. Duyusal dünya denilen bu «varlık», bu dış dünya mevcut değildir veya varsa bile ancak bir gölgeden ve bir yansımadan ibarettir. Fakat dış dünyanın gölgesi ve yansıması olan şey *mevcuttur* ve işte o şey *varlık*'tır. Bu Varlık, İdea'lardır. Duyusal nesneler ise, bu İdea'ların, yani bu yetkin ve tanrısal modellerin birer zavallı taklidinden başka şey değildir. Bütün eşyanın ezelî ve ebedî örnekleri ve modelleri (kendinde güzel, kendinde iyi, kendinde büyüklük, kendinde küçüklük v.b.) olan İdea'ların meydana getirdiği «kavranabilir dünya», biricik gerçek dünyadır. Eflatun idealizmi, duyusal âlemi inkâr ederken, İdea'lar hakkında gerçekçi bir görüş ileri sürer, yani kavranabilir dünyanın varlığını ve gerçekliğini kabul eder. Bu, bir *ruhçu gerçekçilik*'tir. Su halde Eflatun'u gerçekçiler arasına olduğu kadar idealistler arasına da sokmak mümkündür. Çünkü Eflatun «varlığın mevcut olmadığını» ileri sürmez (asıl idealist formül budur), sadece, *duyusal* varlığın, dış dünyanın varolmadığını söyler. Eflatun gerçekçidir, çünkü mutlak bir varlığın mevcut olduğunu ileri sürer; aynı zamanda idealisttir, çünkü bu varlığın anlaşılabilir olduğunu kabul eder. Demek ki Eflatun idealizmi, *nesnel idealizm* gibi modern sistemlere yani her şeyin evrensel bir zihne ve kapsayıcı bir İdea'ya indirgenebileceği görüşüne yaklaşır.

Şüpheciler ile sofistlerinkine oldukça benzeyen ve gerek duyumların, gerekse hayalgücü ve yargıların tenkit edilmesinden doğan *Descartes idealizmi,* metotlu şüpheden hareket eder. Descartes, her türlü önyargıdan kurtulmak ve böylece, doğruyu yanlıştan ayırt edebilmek için, her şeyden, dünyadan ve bilgiden şüphe eder. Bu metotlu şüphe, Descartes'ı, şüphe edilemeyecek tek bir şeyi kavramağa götürür. Bu da şüphenin kendisidir, şüphe etmekte olmasıdır, yani düşünmesidir. Demek ki şüpheyi son sınırına kadar vardırınca, Descartes, kendi düşüncesini şüphe edilemeyecek biricik varlık olarak görür; «düşünüyorum, öyleyse varım» der. Bu anda, Descartes, en aşırı ve en tutarlı idealist durumdadır: varlık yoktur; varolan, ancak ve yalnız, öznenin kendi düşüncesidir. Bu, *öznel idealizm*'dir; *solipsizm* diye de adlandırılır. Ancak bu idealizm, Descartes felsefesinin geçici bir özelliğini meydana getirir. Nitekim Descartes, kendi düşüncesi içinde, mükemmellik fikrini keşfederek, bundan, kendisine böyle bir fikri ancak mükemmel bir varlığın verebilmiş olacağı, demek ki Tanrı'nın var olduğu sonucunu çıkarır. Tanrı, kendisini dış dünyanın varlığına inanmağa yönelttiği için de, Descartes, tanrısal doğruluğun, dış dünyanın varlığını garanti ettiğini söyler. Descartes, bu yolla, idealizmden sıyrılarak, hıristiyan geleneğinde yer alan *ikinci gerçekçilik*'e (bu görüş varlığın, ruh ve madde gibi iki cevherden meydana geldiğini kabul eder) varır. (Ne var ki, bu ikinci gerçekçilik, ruhun maddeyi yarattığı ve ondan önce mevcut olduğu görüşüne kaydığı ölçüde, ruhçu gerçekçiliğe yaklaşır. Bu ruhçu gerçekçilik ise, Eflatun'unki gibi nesnel idealizme benzetilebilir.)

Descartes'ta geçici olarak ortaya çıkmış olan *öznel idealizm,* Berkeley felsefesine kesinlikle yerleşir. Berkeley dış dünyanın varlığını kökten inkâr eder (*immateryalist idealizm*) ve her varlığı, bu varlık hakkında edinmiş bulunduğumuz fikre indirger: «var olmak, algılanmaktır» (*«esse est percipi»*). Demek ki burada, gerçek bir öznel idealizm karşısındayız. Bu idealizmde sadece «ben» vardır. (Fichte felsefesinde de aynı durum görülür; bu filozof, «ben»in, kendisini sınırlamak yoluyle «ben-olmayan»ı yarattığını söyler.) Bununla beraber Berkeley, bu öznel idealizmi sonuna kadar devam ettiremez. Çünkü dinî inancı dolayısıyle bir Tanrı'nın varlığını, yani kendisinden ayrı bir varlığın varlığını kabul etmek zorundadır. Dolayısıyle, ***nesnel*** bir ***idealizm***'e varır (bu durum, özellikle, son yazılarından biri olan *Siris*'te görülür). Bu nesnel idealizmde, mutlak varlık, yani evrensel varlık (Tanrı) insan düşüncesinde, eşya hakkındaki fikirleri yaratır. Bu sistem, böylelikle, diğer bir hıristiyan idealisti olan Malebranche'ın «Tanrı'da görme» ve «vesilecilik» görüşlerine yaklaşır. Öte yandan, öznel idealizminin bir hıristiyan düşünüründe, ancak geçici olabilmesi ve Descartes'ta olduğu gibi, ikinci bir gerçekçiliğe, saf bir ruhçuluğa veya Berkeley'de olduğu gibi, nesnel bir idealizme varması, tabiîdir. İdealizm soyut olarak varlığı inkâr edebilir, fakat somut olarak inkâr ettiği şey, eninde sonunda, ancak maddî varlıktan ibarettir. Demek o-

luyor ki, gerçekte, idealizmin karşı koyduğu şey, tümüyle gerçekçilik değildir (çünkü idealizm, düşünce seyrinin şu veya bu anında, ruhsal gerçekliğe yer verir); idealizmin asıl karşı koyduğu şey, *maddeci gerçekçilik*'tir. İşte bu durum, «idealizm»le gerçekçilik»i birbirinin karşısına koyacak yerde, «idealizm»le «maddecilik»i karşıt saymanın, neden daha verimli ve doğru olduğunu açıklar. Hattâ bu durum, Kant'ın *bilinemezci idealizm*'i için bile geçerlidir. *Kant'ın idealizmi,* önceki idealizmlerden farklı olarak, hem maddî hem de manevî varlığın gerçekliğini inkâr etmediği gibi, bilincimiz dışındaki «kendi-şey»i de kabul etmekten geri kalmaz. Fakat Kant, kendinde-şey'i yani gerçekliğin ve varlığın tümünü hiç bir zaman bilemeyeceğimizi ileri sürer. Çünkü düşüncemiz, ancak ve yalnız fenomenleri, yani düşüncemizin doğuştan yapılarına bağlı bulunan görüntüleri kavrar. Bu yapılar, duyarlığımızın «apriori» şekilleri ve zihnimizin özünde bulunan *kategori*'lerdir, yani anlığımızın kategorileridir. Bunlar, bilgimizin tümünü şartlandırır ve her türlü deneyden önce mevcuttur. İnsan anlığının kendi kanunlarını dünyaya dikte ettiğini ileri süren idealizm, *transandantal idealizm* adını alır («transandantal» sözü, «deneyin şartlarıyle ilintili olan» anlamına gelmektedir). Kant'ın idealizmine, *eleştirici idealizm* de denir. Bu idealizmin bir başka adı da, *bilinemezci idealizm*'dir, çünkü, hiç bir gerçeği olduğu gibi bilip tanıyamayacağımızı ileri sürer. Bu idealizm, aynı zamanda, bir *görecelik* veya *bağılcılık* görüşüdür, çünkü bu görüş, her şeyin insan düşüncesinin yapısına göre ve ona bağlı olduğunu söyler.

Bu çeşit bir idealizmde, varlık inkâr edilmekte, ancak ulaşılamaz ve bilinemez, bir şey olarak varolduğu kabul edilmektedir. Bununla beraber, ahlâk davranışlarını temellendirmek zorunluğundan ötürü, Kant, Tanrı'nın varlığı ile ruhun ölmezliğini bir postulat olarak ortaya koymak (*pratik aklın postulatları* yani *konutları*) zorunda kalmış ve böylece de, dinin ruhçu gerçekçiliğine katılmıştır. Kant şöyle der: «Bilgiyi sınırlayarak imana yer vermek zorunda kaldım». Böylece, ahlâk nedenleri dolayısıyle, bilinemezci idealizm, bilinemezci olmaktan çıkarak dinî inanca bağlanır. Daha sonraları, Auguste Comte'un pozitivizminde ve William James'in pragmatizminde de görüldüğü gibi, öteki bilinemezcilik felsefeleri de, aynı tutumu benimsemişlerdir. Demek ki dinî bir düşünüş tarzı için, idealizmi salt anlamında sonuna kadar götürmek, yani varlığın inkârını, hattâ sadece, varlığın bilinmezliğini ileri sürmek mümkün değildir. Dinî idealizm, manevî varlığı, eninde sonunda kabul etmekte ve sadece maddî dünyayı inkâr etmektedir.

Hegel'in ve Schelling'in *nesnel idealizm*'i ise, Kant'ınkinden sonra gelmekle beraber; Eflatun'un ruhçu gerçekçiliğine, Herakleitos'un oluş kavramına ve stoa'cıların heptanrıcılığına yaklaşarak, varlığı, evrensel İdea'ya indirger. Bu İdea'nın gelişmeleri, görünür varlıkların çeşitli şekillerini meydana getirir. İdea, aynı zamanda, hem görece bir varolmayandır (çünkü gelişmektedir ve her an oluşa-tabidir, yani her an kendisinden «başka»)dır), hem de bir mutlak varlıktır (zira kendisi dışında hiç bir şey bırakmaz ve her şeyi kapsar). Hegel şöyle der: «Bütünsellik olarak İdea, Tabiat'tır». Nesnel idealizmde, varlığın kavranabilirliği kabul edildiği ölçüde, idealizmden eflatun'cu tutuma veya «İdea'ların gerçekçiliği»ne yaklaşıldığı açıkça görülmektedir. Öte yandan eğer İdea, tüm olarak, Tabiat'la bir ve aynı şey olarak görülüyorsa bu görüş saf bir natüralizm olarak da ele alınabilir. Birci felsefeler sözkonusu olunca (bu Spinoza'cılık için de geçerlidir), ruhçu bir görüş, kelime kelime maddeciliğe «çevrilebilir». Marksizmin, Hegel'cilikten geniş çapta yararlanabilmiş olması bu özellikle açıklanmaktadır.

Modern idealizm ise, yukarıda belirtilmiş olan çeşitli idealizmlerden doğmuştur. *Yeni Kant'çılık, Hegel'cilik, empiriokritisizm*, âleştirilmesi* modern idealizmin örnekleridir. (L)

İDEBESSOS. Esk. coğ. Küçük Asya'da (Likya bölgesi) şehir. Bilgin Spratt ve Forbes, şehrin kalıntılarını, Likya bölgesinin güneydoğusundaki Alagin çayının vâdilerinden birinde, Kozakaç yakınında tespit ettiler. (M)

İDEİPHYTA. Esk. coğ. Küçük Asya'da (Lidya bölgesi) yerleşme merkezi; Mesogis dağının yamacında, bugünki Tire'nin doğusunda Kürdeli yakınında. (M)

İDEFİKS i. (fr. *idée* ve *fixe*'ten). Sabit fikir. (M)

İDELER (Christian Ludwig), alman astronomu ve kronoloji bilgini (Gross-Breese, Perleberg yakınları 1766-Berlin 1846). Kral ailesine bağlı prenslerin eğitmeni (1816) ve Berlin üniversitesinde profesör. Astronomiyle ilgili çeşitli eserler yazdı, ayrıca Eskiçağın bir kronolojisini hazırladı. (L)

İDEMPOTENT sıf. (fr. k.). Mat. Bütün kuvvetlerine eşit olan bir kare matris için kullanılır. Matris, karesine eşit olursa bu şart gerçekleşebilir: $\begin{bmatrix} 1 & 0 \\ 0 & 1 \end{bmatrix}$ *matrisi idempotent*'tir. (L)

İDENTİK sıf. (fr. *identique*). Mat. Bk. ÖZDEŞ.

İdentité et Réalité, E. Meyerson'un eseri. Bk. ÖZDEŞLİK VE GERÇEKLİK.

İDEOGRAFİ (fr. *idéographie*). Nesneyi gösteren işaretlerle düşüncelerin belirtilmesi. (L)

İDEOGRAFİK sıf. (fr. *idéographique*). İdeografiye ilgili: *İdeografik yazı.*

— ANSİKL. *İdeografik* yazı, düşünceleri değil de sesleri belirten *fonetik* yazıyle karşıtlaşır. En açık ve yaygın ideografi, roma veya arap sayı dizisidir. 1, 2, 3 v.b... veya I, II, III v.b... işaretleri çok farklı diller konuşan halklarda özdeş kavramlar belirtir. Bugünkü çin yazısı (ve eski mısır yazısı) kısmen ideografiye başvurur. (L)

İDEOGRAM i. (fr. *idéogramme*). Leng. Yazıda, şekli çizilen nesneyi (işaret kelime) veya imgesi olduğu nesneyle ilişkili bir kavramı (belirtici) veya bir sesi (fonetik işaret) yazmak için kullanılan işaret. (L)

İDEOLOG i. (fr. *idéologue*). İdeolojiden yana olan.

— Fels. Özellikle Destutt de Tracy, Cabanis, Volney, Garat ve Daunou'nun temsil ettiği felsefî ve siyasî topluluğun adı.

— ANSİKL. Fels. *İdeolog*'ların hepsi, insan zihninin analizine girişmemişlerdir, ama hepsi de, her türlü metafizikten bağımsız bir gözlem metodunu kabul etmiştir; bu metot, esasen Condillac tarafından uygulanıyor ve Destutt de Tracy tarafından da tavsiye ediliyordu. İdeolojik okul, XVIII. yy.ın sonu ile XIX. yy.ın başında çok etkili oldu. Konvansiyonun meydana getirdiği kurumlarda uygulanan öğretimde bu okulun görüşleri temel olarak kabul edildi. İdeologlar arasında Condorcet, Sieyès, Lakanal, Volney, Garat, Laplace, Pinel, Cabanis, Destutt de Tracy, Daunou, Benjamin Constant, Lamarck, Broussais, Ampère, Gerando, Laromiguière sayılabilir. Napolyon, çoğu kendisine cephe alan ideologlara karşı çıkmıştı. (LM)

İDEOLOJİ i. (fr. *idéologie*). Siyasî veya toplumsal bir doktrin meydana getiren ve bir hükûmetin, bir partinin, bir sosyal sınıfın v.b. hareketlerine yön veren düşünce ve görüşler sistemi.

— Fels. Düşünceleri ve bu düşüncelerin kaynağını incelemeyi amaçlayan ideologların sistemi. (L)

İDEOLOJİK sıf. (fr. *idéologique*). İdeolojiye ilgili: *İdeolojik tartışmalar.* (M)

İDEOPSİS i. Danais'ler grubundan büyük ve güzel kelebek; gövdesi ile kanatları geniş siyah benekli veya siyah kenarlı, gri ve sarı renklidir. (İdeopsis'e Çinhindi'nde Yeni Gine'de bol bol rastlanır. Pulkanatlıların *nymphalidae* familyasından.) [L]

İDESİA i. Japonya'da yetişen ve meyvesi yenen büyük ağaç. (Avrupa'da botanik bahçelerinde yetiştirilen *İdesia polycarpa*'nın çiçekleri yaprakların koltuğunda veya dalların ucunda uzun salkımlar halinde bulunur ve taçsızdır.) [L]

İDGAM veya **İDDİGAM** i. (ar. *değam* veya *dağm*'dan *idğām*). *Esk.* Birbirine benzeyen iki harf tek yazarak şedde ile okuma.

◆ **İdgamlı** sıf. İdgamı olan.

— DEY. *İdgamlı konuşmak,* ağdalı konuşmak. Kelimelerin söylenişinde gereğinden fazla titizlik göstererek konuşmak. Ukalâca konuşmak. (M)

İDGÜ MİRZA. Bk. İDÜKE BEY.

İDHÂN i. (ar. *duhān*'dan *idhān*). *Esk.* Tütme, duman çıkarma. (M)

İDHAŞ i. (ar. *dehşet*'ten *idhāş*). *Esk.* Dehşet verme, korkutma, dehşetlendirme. (M)

İDİA i. Akdeniz bölgesinde çok yaygın, yeşilimsi siyah sinek. (Fas çekirgesinin yumurtalarında yaşayan etkin bir asalaktır. İlmî adı *İdia lunata.* Kısa duyargalı sikloraf sineklerin *calliphoridae* familyasından.) [L]

İDİACANTHUS i. Yılanımsı uzun gövdeli kemikli balık; çok derin sularda yaşar. (Siyah renkli olan bu balığın böğründe ışık saçan birçok organ, iyice yarık olan ağzında pek çok uzun diş bulunur.) [L]

İDİARTE BORDA (Juan), uruguaylı siyaset adamı (Mercedes, Soriano, Uruguay 1844 Montevideo 1897). Bask asıllıdır. Önce Colorados partisinden milletvekili, sonra senatör ve 1894'te cumhurbaşkanı seçildi. Uzun zamandan beri iktidardan uzak kalan Blancos partisi 1897'de isyan etti ve İdiarte öldürüldü. (L)

İDİKUT i. uygur hükümdarlarına verilen unvan.

— Esk. Coğ. Bk. HOÇO. (M)

İDİL i. (fr. *idylle*). Kır dekoru içinde genellikle aşk temaları işleyen küçük şiir.

— ANSİKL. Yunan şiirinde, etimolojik anlamıyle *idil*, çeşitli konular işleyen «küçük tablo»ydu. Bu yüzden, Theokritos'un töreleri anlatan küçük sahneleri, çoban şiirlerini (bu şiirlerde çobanlar, genellikle aşklarını ve kır uğraşlarını anlatırlar) biraraya toplayan epik şiir derlemesine *idiller* adı verildi. Sayıları ve orijinallikleri sebebiyle idil örneği haline gelen bu şiirler, Bion (M.Ö. III. yy.) ve Moskhos (M.Ö. II. yy.) tarafından taklit edildi. Roma'da Theokritos'tan daha az gerçekçi olan Vergilius, Bucolica'larında idil türüne bir sevimlilik kazandırdı. Calpurnius Siculus'un (I. yy.) *Bucolica*'ları ve Ausonius'un (IV. yy.) idilleri daha yapmacıklıdır. Daha sonra XIX. yy.da İtalya'da, Giacomo Leopardi, Fransa'da Victor Hugo gibi şairler idiller yazdılar. (L)

İDİL, Güneydoğu Anadolu bölgesinin Dicle bölümünde (Mardin ili) ilçe merkezi; 2 624 nüf. Cizre'yi Midyat'a bağlayan yol üzerinde, Cizre'ye 29, Midyat'a 69 km uzaklıktadır. Denizden yükseklik 900 m.

— *İdil ilçesi* (1 224 km²; 29 082 nüf.), merkez, Haberli ve Oyalı adlı bucakları; 71 köy. Tarım ve hayvancılık. Bağcılık. (M)

İDİL, Hazar imparatorluğunun başkenti (VIII.-X. yy.). Volga deltası kıyısında. IX. yy.da büyük ölçüde gelişen İdil, araplar, yahudiler, istanbullu rumlar ve iskandinavların uğradığı büyük bir ticaret merkezi oldu. 968'de, Svyatoslav tarafından alındı ve yıkıldı. Bugün, *Astrahan.* (L)

İDİL BULGARLARI. Bk. VOLGA BULGARLARI.

İdiller (*Eidyllia*), Theokritos'un şiirleri (M. Ö. III. yy.). Kısa şiirlerinin çoğu dor lehçesinde, birkaçı da İonia ve Aiolis lehçelerinde yazılmıştır. Theokritos'a mal edilen otuz idil aşk şarkıları, diyalog veya monolog biçiminde mimesis'ler (halk komedileri), iki ilâhi ve bir mektuptan meydana gelmiştir. Bu idillerde gerçekçilik ve derin bir duyarlık ağır basar. (L)

İdil'ler (*İdyllen*), Gessner'in şiirleri (1756). Kır hayat ve manzaralarını küçük tablolar halinde dile getiren bu şiirli nesir parçaları pastoral türün geleneklerini (stilize edilmiş manzaralar, sevdalı çobanlar, yapmacık üslûp) muhafaza eder. Fakat, İdil'ler'in bazı kişilerindeki sulugöz muhabbet ve iyilik tutkusu, J.-J. Roussean'nun etkisini taşır. Bu idil'ler'in etkisi bütün Avrupa'da çok büyük olmuştur. (L)

İDİO— veya **İDYO—,** (yun. *idios,* özel'den). Bazı kelimelerin yapısına giren önek. (L)

İDİOCERUS i. Enlemesine geniş başlı, uzun gövdeli küçük böcek; her tarafta yaygındır. (*İdiocerus scurra, İ. adustus* ve *populi,* kavak ve söğüt ağaçlarında çok görülür. Eşkanatlıların *jassidae* familyasından.) [L]

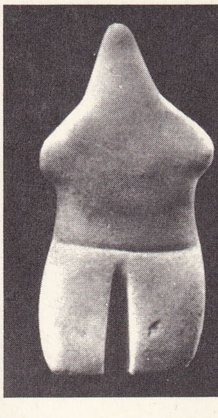

Beycesultan kazılarında bulunmuş idoller

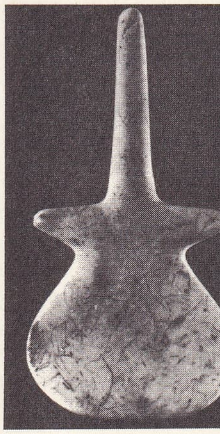

idria

İDİOCHELYS i. Paleont. Fosil kaplumbağa. (15 sm boyundaki iskeleti, Cerin [Fransa] ve Bavyera'da üst jura litografik kalker tabakalarında eksiksiz bulunmuştur.) [L]

İDİOPATİ i. (fr. *idiopathie*). Patol. Bk. KAPANDUYGU.

İDİSTAVİSO. Esk. coğ. Germania'da ova, Weser kıyılarında, Cherusci ülkesinde. Germanicus, Arminius'u burada yendi (M.S. 16). Muharebenin yapıldığı yer kesinlikle tespit edilememiştir. (L)

İDİŞ i. Bk. İĞDİŞ.

İDİT veya **İDİTOL** i. (fr. *idite* veya *iditol*). Mannit'in izomeri olan hekzalkol. (Dekstrojir ve levojir iditler şurup kıvamında sıvılardır; tekabül ettikleri idozların hidrojenlenmesiyle elde edilir.) [L]

İDLÂL i. (ar. *delâlet*'ten *idlâl*). *Esk.* Gösterme, işaret etme. ‖ *İdlâl etmek*, göstermek. (M)

İDLEWİLD, New York'un güneybatı banliyösünde semt, Queens «kasabası»nın güney kısmında, Jamaica Bay yakınında, New York'un 1948'de hizmete giren milletlerarası İdlewild havaalanı bugün Kennedy havaalanı adını almıştır. (L)

İDLİB, Suriye'de şehir, il idare merkezi, Halep'in güneybatısında; 36 400 nüf. Tahıl, pamuk, tütün, zeytin ve şamfıstığı yetiştirilen bir bölgenin ticaret merkezi. — *İdlib ili,* 1 107 500 nüf. (L)

İDMÂC i. (ar. *dümüc*'dan *idmâc*). *Esk.* Bir şeyi başka bir şeyin içine sokma, dahil etme. (M)

İDMAN i. (ar. *idmān*). Beden terbiyesi, jimnastik: *Koşu idmanı yaparcasına, muntazam bir yürüyüşle arkasından seğirttim* (R. H. Karay). ‖ *Mec.* Herhangi bir duruma veya şeye alışkanlık kazanmış olma, alışkanlık: *İçkide Tosun ağa kadar değilse de hemen ona yakın idmanı vardı* (H. R. Gürpınar). ‖ *İdman yapmak,* beden hareketleri yapmak. (M)

İDMANCI i. (*idman*'dan *idman-cı*). Spor yapan kimse. ‖ Jimnastik öğretmeni. (M)

İDMANCILAR ŞEYHİ FAİK BEY. Bk. ÜSTÜNİDMAN (Faik).

İDMANLI sıf. (*idman*'dan *idman-lı*). Beden hareketleriyle çeviklik kazanmış olan. ‖ *Mec.* Herhangi bir şey üstünde alışkanlık kazanmış olan: *Siz silâha idmanlı mısınız?* (Kemal Tahir.) [M]

İDMANSIZ sıf. (*idman*'dan *idman-sız*). Beden hareketlerine alışık olmayan, vücutça ham veya hamlaşmış olan. (M)

İDMON. Yun. mit. Argonaut'lardan biri. Kâhindi. Bithynia'da bir yaban domuzu tarafından öldürüldü. Ereğli (Herakleia) şehri, mezarının çevresinde kurulmuştur. (L)

İDO i. («oğul» anlamında esperantoca k.). L. de Beauront tarafından takma ad olarak kullanıldı). L. Couturat'nın L. de Beaufront'un yardımıyle 1907'de ortaya attığı Esperantoyu sadeleştirme denemesi. (L)

İDOKRAZ i. (yun. *eidos*, şekil, *krasis*, karışım'dan fr. *idocrase*). Miner. Hidratlı tabiî magnezyum, kalsiyum, alüminyum ve demir silikat; tetragonal sistemde billûrlaşır. (Gök mavisi çeşidine *siprin* adı verilir. Bu minerale Vezüv'de, Somma'nın dolomitleri içinde ve Pirenelerde bol miktarda rastlanır.) *Eşanl.* VEZÜVİANİT. (L)

İDOL i. Arkeol. Tarihöncesi ve tarih çağlarında tanrılara adak olarak sunulan, çoğunlukla taş veya pişmiş topraktan küçük heykelciklere verilen ad. İri göğüslü ve kalçalı kadın şeklinde olan idoller, ana tanrıça ve bereket kavramını sembolize eder. Kurs ve keman şeklinde olanları da vardır. En iyi örneklerine, Kültepe ve Beycesultan'da rastlanmıştır. Bk. HEYKELCİLİK. (M)

İDOM. Esk. coğ. Filistin'de bölge, Yahuda kabilesinin güneyinde (Necef'i içine alıyordu); Titus, tarafından (M.S. 70) Roma imparatorluğuna katıldı. (L)

Idomeneo, Re di Creta (*Girit Kralı İdomeneo*), Mozart'ın 3 perdelik «opera seria»sı; librettosunu Danchet ve Campra'nın fransız operasını örnek alan rahip G.B. Varesco yazdı (1712). İlk temsili 1781'de Münih'te verilen bu opera, tehlikeli bir deniz yolculuğu dönüşü, ilk rastlanacak kişinin kurban edilmesi gibi çok işlenmiş bir tema üstünde kurulmuştur. Eserin en ilgi çekici yönü büyük dramatik korolardır. (L)

İDOMENEUS, Girit'in efsanevî kralı. Deukalion'un oğlu ve Minos'un torunu. Helene ile evlenmek istedi ve Truva kuşatmasına katıldı. Dönüşünde tutulduğu bir fırtına sırasında Girit kıyısında ilk rastlayacağı kimseyi Poseidon'a kurban edeceğine ant içmişti. Ne var ki, karşısına ilk çıkan oğlu oldu. İdomeneus da andını yerine getirmek zorunda kaldı. Adayı bir veba salgınının kırıp geçirmesi üzerine Giritliler tarafından adadan kovuldu, Güney İtalya'ya sığındı, orada Salento'yu kurdu. (L)

İDOMENEUS, yunan tarihçisi (Lapseki [Lampsakos] M.Ö. IV. yy. - III. yy.). Epikuros'un öğrencisiydi. Biyografi veya kıssa tarzında tarihî eserler yazdı: *Sokrates'çiler; Ton Kata Samothraken* (Semendirek Tarihi); *Demagoglar.* (L)

İDONİK sıf. (fr. *idonique*). Kim. Optik bakımdan aktif ve gülonik asidin izomerleri olan iki şekliyle bilinen bir asit için kullanılır. (L)

İDOSAKARİK sıf. (fr. *idosaccharique*'ten). Formülü

$$HOCO - (CHOH)_4 - CO_2H$$

olan diasit-tetralkol; dekstrojir ve levojir şekilleri, tekabül ettikleri idonik asitlerin oksitlenmesinden elde edilir. (L)

İDOTHEA i. Zool. İsopoda takımından kabuklu hayvan. (En çok sıcak denizlerde yaygındır, fakat bazı türleri acı, hattâ tatlı sularda da yaşayabilir.) [L]

İDOTHEA. Bk. EİDOTHEA.

İDOZ i. (fr. *idose*). Formülü

$$CH_2OH - (CHOH)_4 - CHO$$

olan aldehit şeker. Dekstrojir ve levojir şekilleri, tekabül ettikleri idonik asitlerin indirgenmesiyle elde edilir. Bk. OZ. (L)

İDRAÇ veya **İDRAC** i. (ar. *derc*'den *idrāc*). *Esk.* Bükülmüş kâğıt, tomar. ‖ Bir yazıyı gazete veya dergiye koydurma.

— Fels. *Esk.* Özel bir durumu genel bir kavram içinde görme, altlama. (M)

İDRÂK i. (ar. *derk*, anlama'dan *idrāk*). Anlama kabiliyeti, anlayış: *Ne mümkün zulm ile, bîdad ile imhâ-yı hürriyet / Çalış idrâki kaldır muktedirsen âdemiyetten* (Namık Kemal). ‖ Erişme, ulaşma. ‖ *İdrâk etmek*, anlamak, kavramak. Bir çağa yetişmek, içinde bulunmak: *Hürriyetin o devrini idrâk edenlerin / Hulyâlarında vardı bir efsunlu hâtıra* (Yahya Kemal). Erişmek: *Hem yarın size öyle bir şey söyleyeceğim ki, bunu işitince hayatınızın en büyük bir saadetini idrâk etmiş olacaksınız* (Ömer Seyfeddin).

— Fels. *Esk.* Algı. ‖ *İdrâk-i dakîk*, ince anlayış, tam algı.

◆ **İdrâkât** i. *Esk.* Anlayışlar.

◆ **İdrâkî** sıf. Fels. *Esk.* Algı ile ilgili.

◆ **İdrâkiye** i. Fels. *Esk.* Algıcılık.

◆ **İdrâkli** sıf. Anlayışlı, akıllı: *İdrakli bir insan.*

◆ **İdrâksiz** sıf. Anlama kabiliyeti olmayan, anlayışsız. (M)

İDRAR i. (ar. *idrār*). Bk. SİDİK.

İDRARAT çoğl. i. (ar. *derr* ve *idrār*, akıtma'dan *idrārāt*). *Esk.* Devamlı olarak belirli zamanlarda bir şeyden veya bir yerden gelen gelirler. (M)

İDREİOS (öl. M.Ö. 344). Karia hükümdarı. Mausolos'un oğlu. Kız kardeşi Artemis II'den sonra tahta geçti. Önce Yunanlılara karşı Artakserkes'i destekledi. Kısa bir zaman sonra Perslerden ayrıldı. Mülkiyetindeki topraklara (İstanköy) ile Rodos'u (Sakız) kattı. Ölürken, tahtı evlenmiş olduğu kız kardeşi Ada'ya bıraktı. (L)

İDRİA i. Aşağı Kaliforniya'da yetişen, *İdria columnaria* veya *cirio* adında 20 m boyunda bir sütun görünüşünde, dalsız fakat yapraklı garip bir bitkinin cins adı. (Yapraklarının bir kısmı dikenlidir ve dökülmez, öbürleri ise normaldir ve kurak mevsim başında dökülür. Sapın tepesinde kısa dallardan birtaç tane vardır; dallı budaklı salkımlar halindeki saman sarısı çiçekler bu taç üzerinde oluşur.) [L]

İDRİJA, Yugoslavya'da (Slovenya) kasaba, 1918-1945 yılları arası İtalya'ya bağlıydı; 6 500 nüf. Civa madenleri (yaklş. 500 ton üretim). [L]

İDRİS, Kur'an'da adı geçen peygamberlerden, Meryem (56-57) ve El-Enbiya (85-86) surelerinde anılır. Terzilerin, yazarların da piri sayılır; çünkü ilk defa elbise dikip giyenin ve kalem kullananın İdris olduğuna ve Kâbil'in kötü oğullarıyle, Tanrı adına ilk defa onun savaştığına inanılır. Cebrail, İdris'e 30 sayfalık vahiy getirmiş ve böylece kitap sahibi bir nebi olmuştur.

İdris devamlı ve ısrarlı ibadeti, meleklerin takdirini kazanmış, Azrail bile onu ziyaret etmek üzere Tanrı'dan izin almış ve ziyaret etmiştir. İdris, gelenin kim olduğunu sorup öğrenince canını almasını istemiş o da canını almıştır. Bir saat sonra yeniden ruhuna kavuşan İdris, gökleri ve Cenneti görmek için Tanrı'ya yalvarmış; Cennetten bir daha çıkmak istemeyen İdris ağaca sıkı sıkı sarılarak, Kur'an'daki «Herkes ölümü tadacaktır» (Al-i İmran suresi, 185; Er-Ruum suresi, 35; El-Ankebut suresi, 57) ayetini tanık göstermiş ve kendisinin bir kere ölümü tattığını bu yüzden artık Cennetten çıkması gerektiğini ısrarla istemiştir. Tanrı bu istediğini kabul ederek onu Cennette bırakmıştır. (Bunlar, islâmların *İsrailiyat* dedikleri garip ve uydurma rivayetlerdir.)

İdris'in İskender'in ölmezlik suyu içerek ölümsüzlüğe kavuşan aşçısı Andreas olması ihtimali üzerinde durulmuştur. Yorumcular, İncil ve Tevrat'taki Henoch olduğunu ileri sürer ve çok dindar bir kimse olduğunu, 356 yıl yaşadığını, sonra Tanrı tarafından göklere çekildiğini yazarlar.

Hızır ve İlyas yeryüzünde, İdris ve İsa ise gökyüzünde yaşayan iki ölümsüzdür. Buradaki ikilemi görmemek mümkün değildir. (M)

İDRİS, Bornu krallığında birçok kralın adı. En ünlüleri, Bornu'yu güçlü bir devlet haline getiren İdris III'tür (1571-1603). Bu başarısını Trablus'tan aldığı ateşli silâhlarla elde etti. Komşu devletleri sürekli şekilde birbirine düşürdü ve Kanem, Kano ile Güney Kamerun'daki Mandara bölgesi halklarını vasallaştırdı. Halefleri bu geniş imparatorluğu ellerinde tutmayı başaramadılar. (L)

İDRİS I (bin Abdullah), Magrıp'ta İdrisî hanedanının kurucusu (öl. Fas 793). 786'da yeğeni Hüseyin'in isyanına katıldı ve Mekke yakınında bozguna uğradıktan sonra kölesi Raşid'in bağlılığı sayesinde Mısır'a oradan da Kuzey Afrika'ya döndü. 788'de berberî aşiret reisi İshak bin Muhammed tarafından kabul edildi. Burada imam olarak tanındı. Bir süre sonra da Tâmesna'da yahudi ve putperestlere karşı savaştı. 789'da Tlemsen'e doğru yürüdü. Buradaki reis Muhammed bin Haciz bin Sülât'e hâkimiyetini kabul ettirdi. Sonra başkenti olan Ulli'ye döndü. Söylentiye göre halife Harun-ür-Reşid'in özel olarak gönderdiği Süleyman el-Şemmah tarafından zehirlendi. (M)

İDRİS I (Muhammed İdris el-Mehdi es-Sunisî), Libya'nın ilk kralı (Carabub 1890). Muhammed bin Âli bin es-Sunusî'nin (öl. 1859) torunu. Muhammed bin Ali, Cezayir'den Sirenaik'e geçmişti. İdris I, Sunusî'lerin başı olarak amcası Seyyid'in yerini aldı (1917). İtalyanlar, kendisine Kufra, Cerabub, Ucila ve Cedabie vaha'arının emîri unvanını verdiler. 1923'te faşistler tarafından Mısır'a geçmek zorunda bırakıldı. 1940'ta Britanya ordusu hesabına yardımcı bir ordu hazırladı. Sirenaik'e dönünce (1947) Bingazi valisi oldu (1948) ve 3 aralık 1950'de Millet meclisi tarafından Libya (Sirenaik, Trablus ve Fizan) krallığına getirildi. Memleketinin bağımsızlığı ilân edilince (23 aralık 1951) fiilen kral oldu. (L)

İDRİS II, Magrıp hükümdarı (793-Fas 828). İdris I'in oğlu. İbrahim bin el-Arlab'ın entrikalarına rağmen on bir yaşındayken hükümdar ilân edildi. Fas'a yerleşti ve orada, babasının yaptırdığı şehrin yanında yeni bir şehir kurdu. Bu şehri bir saray, bir çarşı ve bir cami (Şerifler camii) ile süsledi. Bağımsızlığını ilân eden Tlemsen'i geri aldı ve berberî hariciliği ile mücadele etti. Sonra Tlemsen'i amcazadesi Muhammed bin Süleyman'a bıraktı. Çekildiği Fas'ta öldü. (M)

İDRİS (Süheyl), lübnanlı yazar (Beyrut 1923). On yaşında girdiği din okulundan şeyh unvanıyle çıktı, ama az zaman sonra sarığını ve cübbesini atarak edebiyata ve

Foto. MEYDAN Haschmann (LAROUSSE)

gazeteciliğe başladı. Sorbonne üniversitesinde çağdaş edebiyat üstüne bir tez yaptıktan sonra (1949-1952), Beyrut'ta *El-Edep* dergisini kurdu (1953). O günden bu yana kültür ve tercüme alanlarında (Sartre'ın *Hürriyetin Yolları*) çalışmaktadır. Birçok hikâye (*Arzular* [1947]; *Karlar ve Ateşler* [1948]; *Acı Yaşlar* [1957]) ve romanlar (*Quartier Latin* [1953], *Yanan Parmaklarımız* [1962]) yayımlandı. (L)

İDRİS AĞA, türk devlet adamı (öl. 1796). Saraydan yetişti. Önce hazinedar sonra Dârüsaade ağası (1782) oldu. Bu görevinden alınarak şeyhülharemliğe getirildi (1796). [M]

İDRİSAĞACI blş. i. Meyvesi hoş kokulu, kerestesi güzel bir kiraz türü. *Mahlep* veya *kokulu kiraz* da denir. (M)

İDRİS BİTLİSÎ (Mevlânâ Hâkim), türk devlet adamı ve tarihçisi (öl. 1520). Ömer Yesir tarikatına mensup Sufî Hüsameddin'in oğlu. Akkoyunlu sultanı Uzun Hasan'ın oğlu Yakub'un yanında memur olarak çalıştı. Sonra Osmanlıların himayesine girerek Selim I'in yanında bulundu. Padişahın İran seferine katıldı. Doğu bölgesinin fethinde büyük yardımları dokundu. Mardin'i ele geçirdi. Musul'un ilhakında etkin rol oynadı. Memleketin dahilî işlerini düzene koydu. Mısır'ın fethinde bulundu. İlk sekiz osmanlı padişahı hakkında farsça manzum bir tarih yazdı: *Heşt Behişt* (Sekiz Cennet). [M]

İDRİS dağı, İç Anadolu'da Ankara kuzeydoğusunda yükselen dağ kütlesi; 1 993 m. Doğuda Irmak ve Kalecik arasında kalan Kızılırmak vâdi çukuru, batıda Çubuk ovası vardır. Güneyde Ankara-Kayseri kara ve demiryolunun geçtiği Lala Beli ile Elma dağından ayrılır. Elma ve İdris dağları güneybatı - kuzeydoğu genel doğrultusunu boylar. Yapısında eski şist ve kireçtaşları görülür. (M)

İDRİS DEDE EFENDİ, Konya Mevlevî dergâhının son neyzenbaşısı. Dinî ve dindışı birçok eser besteledi. Eserlerinin notaları basılmadı. 28 Âyinini elyazısıyle notaya aldı. (M)

İDRİSÎ (Ebu Abdullah Muhammed **El—**), arap coğrafyacısı (Septe 1099'a doğr. - Sicilya 1165 ve 1186 arası). Kurtuba arap üniversitesinde okudu ve bir süre Afrika'da halife oldu. Fatımîler tarafından devrilince Sicilya'da Palermo'daki norman kralı Roger II'nin sarayında yaşadı, krala gümüşten izahlı bir dünya haritası hazırladı. İki harita bıraktı: 70 yapraklı bir harita ile dünyayı yuvarlak halde temsil eden diğer bir harita (bu, kıtalardaki önemli değişikliklere rağmen sonraki yüzyıllarda yapılan haritalara temel oldu). Dünyanın yerleşilen alanlarını yedi enlem veya iklim bölgesine ayırdı; bu bölgeleri batıdan doğuya on kesime böldü. Başlıca eserleri şunlardır: *Kitab-ül-Memalik v'el Mesalik* (Ülkeler ve Meslekler Tarihi) ve *El - Kitab - ül-Rücârî* (Roger II Üstüne Kitap). [M]

İDRİSÎLER, Magrıp'ta yaşamış ve halife Ali ile İmam Hasan'a kadar uzanan bir arap hanedanı (788-974). Kurucusu İdris bin Abdullah'tır (İdris I). Soyu Hz. Muhammed'e kadar çıkar. Mısır'dan Fas'a gelen ve bu ülkenin kuzeyinde yaşayan kabileler tarafından hükümdar olarak tanındı. Aynı yıl Tlemsen'e karşı yürüdü. Bu şehrin reisi tarafından kabul edildi. Şehirde bir de cami yaptırdı. Fakat çok geçmeden Harun-ür-Reşid'in teşviki ile zehirletilerek öldürüldü. İdris'in bir cariyeden olan oğlu, Raşid ve Berberîler tarafından hükümdar olarak tanındı. İdris II adı ile tahta çıkan bu çocuk Raşid tarafından büyütüldü. 18 Yaşında iken siyasetini değiştiren İdris II, Berberîlere yaklaştı. Fas şehrini âdeta yeniden kurdu ve burayı başkent yaptı. Bu yüzden de büyük ün kazandı. İdris 35 yaşında ölünce (828) on bir oğlundan en büyüğü olan Muhammed, babasının yerine geçti. Bu tarihten sonra hanedan çökmeğe başladı. Zira tahta geçen Muhammed'in büyük annesi Kanza, ülkeyi diğer kardeşler arasında bölüştürdü. Neticede iç savaş çıktı. İsa ile Kasım'ın topraklarını Ömer aldı. 836'da ölen Muhammed'in yerine oğlu Ali geçti. Ali de ölünce yerini kardeşi Yahya aldı. Yahya meşhur Karaviy camiini yaptırdı. Oğlu Yahya II İdrisî tahtına geçti. Ancak uygunsuz hayatı dolayısıyle yerini amca oğlu Ali bin Ömer'e bırakmak zorunda kaldı. Ömer, Fas'ı ele geçirdi. Devleti yeniden kurdu. Ancak Berberîlerin başkaldırması sonucu iktidardan düştü. Yerine amcasının oğlu Yahya bin Kasım III geçti (905). Bu sonuncu hükümdar da aynı yıl yerini Yahya III'e bıraktı. Bu arada iç savaşlar tehlikeli bir şekilde gelişti. Bir yandan emevî yönetimindeki İspanya öte yandan Miknaseler tehlikeli bir durum aldılar. İspanya Emevîleri Septe'ye yerleşince İdrisîler nüfus çoğunluğunu kaybettiler (931) ve 974'te tamamıyle yıkıldılar. Artık Fas'ı da kaybeden İdrisîleri emevî emîri Galip esir alarak Kurtuba'ya getirdi. Daha sonra bu aileden çıkan bir kol Malaya'da yirmi yıl yaşayacak olan bir devlet kurdu. (M)

İDRİS-İ MUHTEFÎ, türk fikir adamı (öl. İstanbul 1615). Tırhalalı Ali Bey ailesindendir. Tırhala'dan İstanbul'a geldikten sonra Melamiye-i Bayramiye tarikatına girdi. Yetiştirdiği öğrencilerin çoğu ün kazanmış, kimselerdi. Felsefî düşüncelerini topladığı mecmuaları vardır. (M)

İDRİSİYE i. (ar. *idrisiyye*). Tasav. Hızırîye tarikatının kollarından biri. Kurucusu Ahmed bin İdris el-Fasî'dir (öl. 1837). Tarikatın esası Hz. Muhammed'in ahlâk anlayışını uygulamaktır. (M)

İDRİSOTU blş. i. Bot. Bir cins ayrıkotu. İlmî adı *Andropogon*. (M)

İDRİYALİT veya **İDRİYATİN** i. (fr. *idrialite* veya *idriatine*). Miner. İdrija'daki civa yataklarında bulunan fosil mum çeşidi. (L)

İDROFİL i. (fr. *hydrophile*). Bk. HİDROFİL.

İDROGRAFİ i. (fr. *hydrographie*'den). Bk. HİDROGRAFYA.

İDRO gölü, İtalya'da göl, Lombardia'da (Brescia ili). Uzunluğu 10 km; genişliği 2 km; derinliği 112 m. Buzul asıllı olan gölü, Oglio'nun kolu Chiese ırmağı aşar. Baraj yapılması sayesinde, sularından elektrik sanayiinde ve sulama işlerinde yararlanılmıştır. (L)

İDROSFER i. (fr. *hydrosphère*'den). Bk. HİDROSFER.

İDUME'LİLER. Bk. EDOM'LULAR.

İDUN. İskandinav mit. Svlodpat'ın kızı, Odin'in oğullarından Brage'nin karısı. Tanrıların hep genç kalmasını sağlayan altın elmaların bekçisiydi. İdun, ilkbaharın sembolüdür. (L)

İDUS, bir açlık salgını sırasında Roma'yı sekiz gün besleyen ve *idus*'lara kendi adını veren efsanevî kişi. (L)

İDUS i. Sırtı siyah ve az çok madenî renkte, 40 sm boyunda, iri tatlı su balığı; Orta ve Doğu Avrupa'da çok yaygındır. (Başlıca türleri *İdus idus, İ. jesses, İ. melanotus, İ. orfus*. Sazangillerden.) [L]

İDUS'LAR çoğl. i. Roma takviminde mart, mayıs, temmuz ve ekim aylarının on beşinci, diğer ayların on üçüncü günleri. (L)

İDÜĞÜ i. (esk. türk. *i-düg-i*'den). [Yalnız *neidüğü* sözünde] *Ne idüğü belirsiz,* kim olduğu bilinmeyen (kimse). [M]

İDÜKE BEY (İdgü Mirza da denir), özbek asıllı nogay reisi (XIV. yy. başları ve XV. yy. ?). Altınordu hanlarından Toktamış'ın, sonra da Semerkant'a giderek Timur'un hizmetine girdi. Timur ile anlaşarak Toktamış'a karşı savaş açtı. Toktamış'ı Saray şehrinden çıkardı (1399). On altı yıl devleti hâkimiyeti altında tuttu. Bu hanlığın başına urus hanlarından istediği kimseleri tayin etti. Altınordu ilerigelenleri Timur Kutlug Hanı başa geçirince Kırım'a çekilmek zorunda kaldı. Timur Kutlug'dan sonra başa geçen Toktamış'ın oğullarından Kadir Berdi ile yaptığı bir savaşta öldürüldü. (M)

İdylls of the King (*Kralın İdilleri*), A. Tennyson'un epik ve lirik türde 10 şiirlik dizisi. 1834'te yazılmağa başlanan bu şiirler, çeşitli yıllarda basıldı. Eserden bir parça olan *Arthur'un Ölümü* (Morte d'Arthur) 1842'de yayımlandı. Ama ilk dört şiirin bir aradaki baskısı ancak 1859'da yapıldı (*Enid, Vivien, Elaine, Guinevere*). Diğer dördü 1869'da yayımlandı: *The Holy Grail* (Aziz Grail); *The Coming of Arthur* (Arthur'un Dönüşü); *Pelleas and Etarre* (Pelleas ile Etarre); *The Passing of Arthur* (Arthur'un Geçişi) [1842'de yayımlanan parça bu son şiirdedir]. Dizinin son iki şiiri ise 1872'de yayımlandı: *The Last Tournament* (Son Yarış) ve *Balin and Balan*. Arthur'un ilham kaynağı olan İncil ve Hıristiyanlık ülküsü modern şiir yapısına uymaz; fakat eserin eskiyi andıran havası, ilk şövalyelik çağlarını ince bir duyarlıkla dile getirir. (L)

İDYMOS, Batı Anadolu'da şehir, antik Karia bölgesinde; bazı metinlerde adı *Edymos* olarak geçer. Atina birliğine bağlı bir şehir olan İdymos, ittifakın birinci devresi boyunca, yılda 4 000 drahmi öderdi. M.Ö. 220'de rodoslu general Mikegokas, İdymos'u Rodos'un müttefiği haline getirmeyi başardı. İdymos şehrinin kalıntılarında bulunan paraların gümüş olanları Rodos kalıbına göre basılmıştır; en eskileri M.Ö. 400 yıllarından kalmadır; ön yüzlerinde rodoslu Apollon'un resmi vardır; arka yüzlerinde bir incir yaprağı ve İdymon yazısı basılmıştır. (L)

İDYO—. Bk. IDIO—.

İDYO i. ve sıf. (fr. *idiot*). Zekâ ve sağduyudan tamamen yoksun kimse. Bk. GERİ *zekâlılık*. (L)

İDYOBLAST i. (fr. *idioblaste*). Bot. Çok değişik bir doku içinde ayrı ayrı bulunan düzensiz uzantılı, özel görevli hücrelere Sachs'ın verdiği ad. (L)

İDYOELEKTRİK sıf. (fr. *idio-électrique*). Fiz. *Esk*. Sürtünmeyle dolaysız olarak elektriklenen, yani yalıtkan olan cisimler: *Reçineler, hayvan kılları, ipek, yün gibi maddeler idyoelektriktir*. (L)

İDYOFONLAR çoğl. i. (fr. *idiophones*'dan). Teli veya derisi olmayan, yalnız gövdesinden ses çıkaran çalgılara (ksilifon, tahta trampet v.b.) denir. (L)

İDYOGLOSİ i. (fr. *idioglossie*). Tıp. Her gün kullanılan kelimelerin yerine anlamsız seslerin kullanılması şeklinde konuşma bozukluğu [Çocuklarda görülür]. (L)

İDYOGRAM i. (fr. *idiogramme*). Hücrebil. Simonet'nin KARYOTİP eşanlamında kullandığı (1934) kelime. (L)

İDYOKROMOZOM i. (fr. *idiochromosome*). Biyol. Heterogametli cinsiyette homologu bulunmayan kromozom. *Eşanl*. Cinsiyet kromozomu; *x, y, z, W kromozomları*. (L)

İDYOMEL, bizans şarkısı; güfte ve bestesi *melod* denilen aynı sanatçının eseridir. Romanos, Giritli Andreas; İoannes Damaskhenos gibi melod'ların idyomelleri, IX. yy. da bizanslı şairler tarafından taklit edildi. (L)

İDYOMORF sıf. (fr. *idiomorphe*). Kayalar içinde bulunan ve bütün yüzeyleri gelişme göstererek kendilerine has şekiller almış olan billûrlar için kullanılır. (İdyomorf billûrlar çok çabuk billûrlaşır.) [L]

İDYOMÜSKÜLER sıf. (fr. *idiomusculaire*). Fizyol. Bir sinir akımı veya sunî bir uyarıcı (elektrik akımı) olmaksızın meydana gelen kas kasılmasına denir. (Çoğu zaman kas tellerinin zehirlenmesinden doğan bir bozukluktan ileri geldiği sanılmaktadır. Kasların üzerine vurmak da idiyomüsküler bir kasılma sağlayabilir.) [L]

İDYOPATİ i. (fr. *idiopathie*). Patol. Herhangi bir marazî durumda, bağımsız olarak kendi başına etki gösteren ilkel hastalık. (L)

İDYOPLAZMA i. (fr. *idioplasme*'dan). Biyol. Kalıtsal özelliklerin maddî özü olan ve trofoplazmanın, yani besleyici protoplazmanın etkinliğini yönelten bir protoplazma çeşidini tanımlamak için K. von Naegeli'nin kullandığı (1884) kelime. (L)

İDYOSENKRAZİ i. (fr. *idiosyncrasie*). Pa-

Libya kralı
İDRİS I

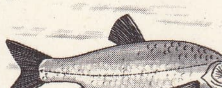

idus orfus

İEPER
Birinci Dünya savaşından sonra onarılmış hal binaları

Foto. Keystone (*LAROUSSE*)

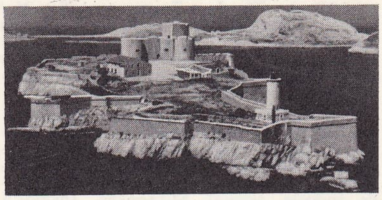

İF şatosu

tol. Alınan çeşitli izlenimlere her kişinin kendine öz katlama eğilimi.

— Fizyol. Organizmanın bir ilâca veya zehire karşı özel duyarlığı.

— ANSİKL. Fizyol. İyot ve antipirin gibi bazı ilâçlara, çilek, midye gibi bazı yiyeceklere, bazı kokulara ve bazı ışınlara v.b. karşı aşırı duyarlı olan kimselerde vardır. Anafilaksinin keşfi *idyosenkrazi*'nin bazı hallerde, üst üste verilince vücutta anafilaktik şoklara sebep olan antijenlere karşı bir duyarlanmadan ibaret olduğunu ortaya çıkardı. Demek ki idyosenkrazi çoğu zaman anafilaksinin değişik bir çeşididir. (L)

İDYOSİKLOFAN sıf. (fr. *idiocyclophane*). İçindeki renkli daireler görünen billûrlar için kullanılır. (L)

İDYOSTATİK sıf. (fr. *idiostatique*). Elektr. *İdyostatik metot*, yabancı elektrik kaynaklarına başvurmadan elektrometre kullanma usulü. (L)

İDYOZOM (fr. *idiosome*'dan). Biyol. *Eşanl.* GOLGİ* CİHAZI.

İDYROS. Esk. coğ. Küçük Asya'da şehir ve nehir; Pamfilya körfezinin batı kıyısında. Antik yazar Hekataios şehrin ve nehrin Pamfilya bölgesinde olduğunu yazar. Skylax'a göre İdyros şehri ve nehri, Likya bölgesinde Phaselis ile Olbia arasında yer alır. Bilgin R. Kiepert, bugünkü Kemer çayının İdyros ırmağı olabileceğini ileri sürer. (M)

İENA. Bk. JENA.

İEPER, fr. **Ypres**, Belçika'da (Batı Flandre) şehir, idare çevresi merkezi; Yser'i, İeper ve Lys'e bağlayan kanal kıyısında; 18 200 nüf. İeper, Ortaçağda kumaş sanayii sayesinde zenginleşti. Birinci Dünya savaşında çok hasar gördü; ama tanınmış anıtlar ve şehir yeniden inşa edildi. Haller (XIII. - XIV. yy.); Saint - Martin manastırı (XII. - XV. yy.). Tuğla harmanları. Karusercilik. İnşaat malzemesi. Besin ve dokuma sanayii. Elmasçılık okulu. — *İeper idare çevresi*, 122 900 nüf.

— Tar. X. yy.da tüccar ve zanaatçıların Yperlee adacığındaki bir şato çevresine toplanmasıyle kurulan İeper, kısa süre içinde Hıristiyanlık dünyasının büyük kumaşçılık merkezlerinden biri haline geldi; XII. yy. başından itibaren Novgorod'a ve Champagne panayırları aracılığıyle İtalya'ya (Cenova) ihracata başladı. Gand ve Brugge'ninkine benzer geniş imtiyazlardan yararlanan İeper, bu iki şehirle birlikte XII. yy.da konttan idareyi alma mücadelesine girişen «Flandre'ın üç üyesi»ni meydana getirdi. Soylularla zanaatçılar (dokumacılar, çırpıcılar) ve çeşitli meslekler arasındaki sosyal kavgaların kana buladığı şehir, 1302'de Fransa kralı Güzel Philippe'e karşı Courtrai'de çarpıştı ve XIV. yy.da kont iktidarına karşı büyük isyanlara karıştı.

1340'a doğru başlayan sanayi gerilemesi, Norwich piskoposu ile Gandlılar şehri kuşatarak (1383) varoşları yıkınca, hızlandı; işçilerin göçmesi XIV. yy. başında 30 000 kişiye ulaşan şehir nüfusunun, 1450'ye doğru 15 000 kişiye düşmesine yolaçtı. İeper kumaşçılığı bir daha toparlanamadı. Yeni surlarla çevrilen, bir piskoposluk kurulan (1559), önce reformcular (1578) sonra Alessandro Farnese tarafından (1584) alınan İeper, stratejik bir yer olmaktan ileri gidemedi. 1645, 1658, 1678, 1744, 1792'de Fransızların aldığı ve 1678-1713 ile 1794-1814 arası elinde tuttuğu İeper'e, Hollandalılar şehir «Set» mevkilerinden biri olunca 1715-1794 yılları arasında bir garnizon yerleştirdiler. (L)

İeper savaşları, 1914-1912 arası ingiliz birliklerinin İeper bölgesinde giriştikleri çarpışmaların tümüne verilen ad. «Flandres'ın kapısı» sayılan İeper çıkıntısının savunması, Birinci Dünya savaşı sırasında ingiliz ordularının Batı cephesindeki en başarılı dönemidir. Gerçekten belçika ve fransız birliklerinin desteğiyle İngilizler burada 1919'dan 1918'e kadar sürekli olarak çarpıştılar. 14 Ekim 1914'te «Flandres savaşına» (bk. DENİZE DOĞRU YARIŞ) katılan French'in birlikleri Almanları İeper'den çıkarttılar ve fransız tümenlerinin desteğiyle 13 kasıma kadar Württemberg dükünün şehri geri almak için yaptığı bütün saldırılara karşı koydular. Flandres cephesinde Messines ile Houthulst ormanı arasında dağlarla çevrili bir çıkıntı meydana getiren İeper bölgesi, 4 kasımdan itibaren Joffre'un emriyle Britanya ordusunun ikmal merkezi Calais üssünü koruyacak bir savunma yeri haline getirildi. 22 Nisan 2 mayıs 1915 arası Steenstraat ve Langemark arasında yeniden hücuma uğrayan İeper çıkıntısını savaşta ilk olarak boğucu gaz kullanan Almanlar kuşattılar ve şehrin 5 km yakınına ulaştılar.

1917'de Chemin des Dames bozgunundan sonra İngilizler İeper çıkıntısı üzerinden yeniden saldırıya geçerek Belçika kıyısını Almanlardan temizlemeyi denediler; Haiy kumandasında saldırıya geçen müttefikler 27 haziran - 6 kasım arasındaki çarpışmayı kazanarak Almanları 1914'teki mevzilerine püskürttüler. Nisan 1918'de İeper, alman saldırılarına karşı koyarak onların Flandres tepeleri (bk. KEMMEL DAĞI SAVAŞI), Nieppe ormanı ve Béthune'de kalmalarını sağladı. 5 Ay sonra 27 eylülde müttefikler İeper bölgesini kesinlikle ele geçirdiler. (L)

İESOLO, İtalya'da komün, Veneto'da (Venedik), Venedik denize kulağının kuzey ucunda; 16 400 nüf. Halkın çoğunluğu balıkçılıkla uğraşır. (L)

İ.E.T.T. (*İstanbul-Elektrik-Tünel-Troleybüs işletmesi*'nin kısaltması). İstanbul belediyesine bağlı hizmet kuruluşu. Önceleri ayrı ayrı kurulan işletmeler yabancılardan satın alınarak 1939 yılında 3645 Sayılı kanunla birleştirilerek bir merkezî teşkilât niteliğine kavuşturuldu. Elektrik işletmesi, Havagazı işletmesi, Tramvay işletmesi, Tünel işletmesi, Otobüs ve Troleybüs işletmesi olarak altı işletmeden meydana gelir.

Elektrik işletmesi: Hükûmetçe yapılan ihale sonucu 1.XI.1910 tarihinde merkezi Peşte'de bulunan GANZ şirketine 50 yıl için şehrin yalnız Rumeli yakasına 1-12. Belediye daireleri sınırları içinde elektrik dağıtımı imtiyazı verilerek kuruldu. Buna göre 3 000 kW'lık bir merkez fabrikası kurulacak ve imtiyaz süresinde belediye adına 600 genel tenvirat lambası yakılacaktı.

İstanbul'da ilk olarak 1914 yılı başında önce tramvaylara ve daha sonra özel tesisata cereyan verildi. 1914 Senesi sonunda şebeke uzunluğu 258,320 kilometre, muhavvile merkezi sayısı 60 ve abone sayısı 2 055 idi.

Tesisler işlemeğe başladıktan sonra hisse senetleri tamamen Belçika'da Sofina kurumuna devredildi.

21.IV.1931'de şirket, Kadıköy Havagazı ve Elektrik kumpanyasını satın aldı ve Anadolu yakası ile Adalara cereyan verildi. İşletme bütün varlığı ile 1.I.1938 tarihinde 3480 Sayılı kanunla hükûmetçe 20 yılda ödenmek üzere yüzde 5 faiz ve 11,5 milyon liraya satın alınarak, Nafıa vekâletine bağlı İstanbul Elektrik İşleri Umum müdürlüğünün yönetimine devredildi ve 1939 yılında belediyeye bağlandı. Aynı tarihte şebeke uzunluğu 1 402 kilometre muhavvile merkezi sayısı 319 abone sayısı 123 781 idi.

1968 Yılı başında şehrin tüketimi 1 358 692 390 kilovat saat, şebeke uzunluğu 4 703 474 metre, abone sayısı da 520 605'e yükseldi. Gene 1968 yılında Silâhtarağa Elektrik fabrikasının kazan ve türbin gücü 130 000 kW idi.

Havagazı işletmesi de 1891 yılında Charles Georgi adında bir fransız mühendise 50 sene süre ile verilen Kadıköy Ganz şirketi ile faaliyete geçti. 1926 Yılında Yedikule gazhanesi de bu şirket tarafından satın alındı. Bir süre Elektrik şirketinden aldığı elektriği Anadolu yakasında şebeke kurarak satmağa devam eden şirket, faaliyetini daha fazla sürdüremeyerek imtiyaz ve tesisatını 1931 yılında Elektrik şirketine sattı.

Elektrik şirketinin hükûmetçe satın alınması üzerine Ganz şirketi ayrılarak 1944 yılına kadar faaliyette bulundu. Aynı yıl 4762 Sayılı kanunla fiilen İ.E.T.T. Umum müdürlüğüne katıldı.

İlk *Tramvay işletmesi*, 3.IX. 1869 tarihinde Konstantin Karopano Efendinin kurduğu kumpanyaya 40 sene süre ile demir ray üzerinde hayvanla çekilir araba işletmek imtiyazı verilmesi ve Osmanlı bankasının da işe katılması ile kuruldu. İlk atlı tramvay hattı 1871 yılında Azapkapı'dan başlamak üzere, Galata-Tophane-Beşiktaş arasında işletmeye açıldı. Daha sonra Eminönü-Aksaray, Aksaray-Yedikule, Aksaray-Topkapı hatları işletmeye girdi ve 1911 yılında Kurtuluş ve Şişli'ye kadar uzatıldı. 1914 Yılına kadar beygirle çekilmek suretiyle faaliyette bulunan tramvaylar, bu senenin ilk aylarından itibaren elektrik ile işlemeğe başladı.

2. VII. 1929 Tarihinde şirketin malî durumunun bozulması ve kamu görevini yerine getiremeyecek duruma gelmesi üzerine, yapılan olağanüstü bir toplantı ile şirket ortadan kaldırıldı ve işletme belediyeye devredildi. İşletmenin 1939 yılında toplam olarak 320 tramvayı vardı; her gün ortalama 248 tramvay servise çıkmış ve bir yıl içerisinde 78 416 158 yolcu taşınmıştı. *Otobüs işletmesi*'nin gelişmesine paralel olarak tramvayların bir hayli eskimiş olması ve şehir trafiğini aksatması sebebiyle tramvaylar önce İstanbul yakasında (12.VIII.1961), daha sonra Kadıköy yakasında (14.XI.1967) seferden kaldırıldı ve yerlerine troleybüsler çalıştırılmağa başlandı.

Tünel işletmesi de 1867 yılında turist olarak İstanbul'a gelen Henri Gavan adındaki bir fransız mühendisinin teşebbüsü ile çalışmağa başladı. Adı geçen mühendis 8. XI. 1869 yılında aldığı imtiyaz üzerine 250 000 ingiliz lirası sermayesi olan bir şirket kurmuştu. İstimlâklar, inşaat ve makineler dahil olmak üzere 170 000 ingiliz lirasına mal olan kuruluş, ocak 1874'te tamamlanarak hizmete açıldı. İşletme 1910 yılında 160 000 lira sermayeli ayrı bir şirket olarak yeniden ortaya çıktıysa da, gerçekte Sofina grubuna dahil tramvay şirketi tarafından yönetildi. Tünel işletmesi 1939 yılında 3643 Sayılı kanun ile hükûmetçe satın alındı ve diğer işletmeler ile birlikte belediyeye devredildi.

İstanbul'da ilk *otobüs* seferi 1931 yılı nisan ayında Tramvay şirketince yapıldı. Dört otobüs hizmete konuldu.

Önceleri belirli birkaç hat üzerinde deneme yapıldı. Denemeler sonucu en iyi sonuç veren Taksim-Beşiktaş hattında otobüs işletilmeğe karar verildi. Bu hattaki ulaşım bir süre başarıyle sürdü ve sonunda 1942 yılında faaliyetine son verildi. Günümüzde şehrin başlıca iç ulaşım taşıtı olan otobüsler de Otobüs işletmesi adı altında İ.E.T.T. tarafından işletilmektedir.

Troleybüs işletmesi, tramvayların bir hayli eskimesi ve masraflarının artması sonucu kaldırılmasından sonra kurulan Otobüs işletmesi de zamanla ihtiyacı karşılayamaz oldu. Bunun üzerine 1965 yılında türk-italyan

İ.E.T.T.
Topkapı garajı

Foto. LAROUSSE ; T. Birgili (MEYDAN)

kredisinden yararlanılarak troleybüslerin işletmeye konması kararlaştırıldı. İtalyan Ansaldo san Giorgi firmasına sipariş edilen troleybüsler ile Troleybüs işletmesi 1965 yılında hizmete girdi. (M)

İF, Akdeniz'de küçük ada, Marsilya'nın karşısında; François I devrinde inşa edilen (1524) müstahkem şato, devlet hapishanesi olarak kullanılmıştı. (L)

İFA i. (ar. *vefā'*'dan *ifā'*). Bir işi yapma, yerine getirme: *Asayişin muhafazasına çalışmak vazifemdir. Bu vazifeyi ifaya çalışacağım tabiîdir* (Atatürk). *O da benim gibi bu acıklı vazifeyi ifaya pek istekli görünmez* (B. Felek). ‖ Ödeme. ‖ ***İfa etmek,*** yerine getirmek: *Feride'den ümidi kestikten sonra ona karşı olsun bir insanlık ve merhamet vazifesi ifa etmek istedim, o kadar* (R. N. Güntekin). *Haydi bakalım rolünü ifa et* (H. R. Gürpınar). ‖ —*Esk.* ***İfâ-yı bendegî etmek,*** âmire karşı yükümlü olduğu şeyi yerine getirmek. ‖ ***İfâ-yı vazife,*** görevini yapma.

— Huk. Borçlanılan edimin yerine getirilmesiyle borcun sona ermesi. (Bk. ANSİKL.) ‖ ***İfa davası, borçlunun,*** borçlandığı edimi yerine getirmeğe mahkûm edilmesi için açılan dava. (Bk. *Eda* DAVA'*sı*.) ‖ ***İfa hazırlıkları,*** ifanın yapılmasını mümkün kılacak iş veya şeyler. ‖ ***İfa sebebi.*** Bk. SEBEP. ‖ ***İfa yardımcısı,*** borçlunun borcusunu yerine getirirken yardımından yararlandığı kimse. (Bk. ANSİKL.) ‖ ***İfa yeri,*** borcun yerine getirilmesi gereken yer. (Bk. ANSİKL.) ‖ ***İfa zamanı,*** borcun ifa edilmesi gereken zaman. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *İfa,* borcun amacıdır. Bununla borçlu borcundan kurtulur. Fakat borcun ifası, borç ilişkisinin sona ermesi demek değildir. Zira bir borç ilişkisinde birden fazla borç bulunabilir. Bu yüzden borç ilişkisinin sona ermesi için, bundan doğan bütün borçların ifa edilmesi gerekir. İfa teriminin yerine, ödeme veya tediye terimleri de kullanılmaktadır. Ancak bu son iki terim, daha ziyade para borçlarının ifasını ifade eder. Edim sırf bir maddî fiil veya yapmama ise, borçlunun ifa kastı (animus solevendi) ile hareket etmesi gerekli değildir. O bir şeyi yapmağa veya yapmamağa mecbur olduğunu bilmeksizin hareket etse dahi borcunu yerine getirmiş olur. Buna karşılık, ifa bir hukukî işlem, özellikle, bir kazandırıcı işlemse, bunun ifa sebebiyle yapıldığı üstünde tarafların anlaşması gereklidir.

İfanın şartları: 1. teklif edilen edim ile borçlanılan edimin aynı olması. Yani borçlu, sözleşmeye göre alacaklılarının kendisinden isteyebileceği şeyi vermelidir. Ancak bazı hallerde, meselâ seçimlik yetkide (bk. SEÇİMLİK *yetki*) borçlu, borçlandığından başka bir şeyi vermekle de borcundan kurtulabilir. Bunun gibi, alacaklı da borçludan, ancak sözleşmeye göre borçlanılmış şeyin verilmesini isteyebilir. Bunun aksine alacaklı, borçlanılan şeyden başka bir şeyi de kabul etmek zorunda değildir;

2. ifa edenin ve alacaklının işlem ehliyetine sahip olmaları. İfa bir hukukî işlem ise, meselâ bir hakkın devredilmesi söz konusuysa, borçlunun işlem ehliyetine sahip olması gerekir. Bu yoksa, borçlunun işlemi kesin hükümsüzdür ve bunun sonucunda borç sona ermez. Buna karşılık, edim bir maddî fiilse (bir şeyin tamir edilmesi gibi) borçlunun işlem ehliyeti aranmaz. Alacaklı yönünden ifa, alacaklının bir fiili olmadan gerçekleşebilecekse, fiil ehliyeti aranmaz. Ama ifa, alacaklının da iştirak etmesi gereken bir hukukî işlem sonucu gerçekleşecekse, işlem ehliyetinin bulunması gerekir. Alacaklı mahdut ehliyetsizse, kanunî temsilcisinin izin ya da icazeti aranır;

3. borçlu ve alacaklının tasarruf yetkisine sahip olmaları, ifanın bir tasarruf muamelesiyle gerçekleşeceği hallerde aranır. Borçlunun tasarruf yetkisi yoksa, ifa hükümsüzdür. Ancak bazı hallerde gerçek tasarruf yetkisinin icazeti ile geçerli hale gelebilir. Aynı şekilde alacaklının tasarruf yetkisinin olmadığı hallerde ifa geçersizdir (msl. İcra İflâs kn. md. 92).

İfa etmeme. Borçlu borcunu yerine getirmezse, alacaklının elinde üç imkân vardır: 1. ifa davası; 2. tazminat davası; 3. sözleşmeden dönme. Alacaklı ifa davası açarak edimin aynen yerine getirilmesini ister (bk. *Eda* DAVA'*sı*). Ancak bazı hallerde, edimin niteliği, aynen ifa davasının açılmasına engeldir. Bu daha çok edimin bir yapma borcu olduğu hallerde söz konusudur. Meselâ, bir resim yapmayı taahhüt eden bir ressam, bu borcunu yerine getirmek istemezse, bunu aynen ifaya zorlanamaz. Alacaklı sadece tazminat isteyebilir veya borç ilişkisi yönünden konulmuş özel hükümlerden yararlanır.

Edimin konusunun borçlunun kusuru ile imkânsızlaştığı hallerde, artık ifa davası açılamaz. Alacaklı bir halde tazminat istemekle yetinir. (Bk. *Kusursuz* İMKÂNSIZLIK.) Son olarak alacaklı, bazı hallerde sözleşmeden dönme hakkından da yararlanabilir. (Bk. DÖNME). İfa davası sonunda, borçlunun hâkim tarafından mahkûm edilmesi, alacaklının edimi elde etmesini temin etmez. Bunun için, edimin icra yolu ile yaptırılması gerekir. (Bk. İCRA.) Bazı hallerde ise, alacaklı mahkemeden, masrafları borçluya ait olmak üzere, ifayı bizzat yapmasına izin verilmesini ister, bu, iki halde söz konusu olur. Birincisinde borçlunun edimi bir yapmadır ve borçlu bu borcunu yerine getirmiştir. Bu halde alacaklı, masrafı borçluya ait olmak üzere, edimi bizzat yerine getirmek için hâkimden karar ister. İkinci halde ise bir yapmama borcu söz konusudur ve borçlu buna aykırı hareket etmiştir. Meselâ, belirli bir yüksekliği aşan bir duvar yapmayı taahhüt eden borçlu, bu borcunu ihlâl ederse, alacaklı aynı şekilde hâkimden, masrafı borçluya ait olmak üzere, sözleşmeye aykırı durumu bizzat gidermek için karar verilmesini isteyebilir.

İfa uğruna edim. İfa uğruna edimde, alacaklıya, gerçek edim yerine başka bir şey devredilir ve alacaklı da, bunu paraya çevirerek alacağını elde etmiş olur. Meselâ alacaklıya 500 liralık alacağı karşılığında bir alacak hakkı devredilirse alacaklı bunu tahsil ederek alacağını temin eder. Dikkat edilecek nokta şudur: alacaklının alacağı, kendisine gerçek edimin yerine başka bir şeyin verilmesi ile birlikte sona ermez; ancak o şey paraya çevrilince ve bu para alacağı karşılarsa sona erer. Alacaklı paraya çevirme imkânına sahip olduğu sürece, borçluya başvuramaz. Başvuracak olursa, borçlu alacaklıya karşı bir geciktirici def'i ileri sürer ve o şeyden alacağını almasını ve ancak yeterli olmuyorsa, geri kalanı için kendisine başvurmasını söyler.

● *İfa yardımcısı.* Borçlunun bir borcun ifasını kendisine bıraktığı kimse ifa yardımcısıdır. İfa yardımcısından söz edebilmek için, borçlu ile alacaklının arasında bir altlık-üstlük ilişkisi kuran bir bağın bulunması gerekli değildir. Bu ilişki tamamen geçici de olabilir. Meselâ bir kamyonun boşaltılması için borçlu, sokaktan geçen bir kişi kullanmağa hakkı yoksa, fakat buna geçici olmasına rağmen ifa yardımcılığı söz konusu olur.

Borçlunun sorumluluğuna gidebilmek için, borçlunun, yardımcı kişi kullanmağa hakkı olması gerekir. Borçlunun ifada yardımcı kişi kullanmaya hakkı yoksa, fakat buna rağmen kullanmışsa, Borçlar kn. md. 96'daki sözleşmeden doğan sorumluluk esaslarına göre tazmin borcu altına girer. Buna karşılık, ifanın, bizzat borçlu tarafından yapılması gerekmiyorsa, borçlu ifa yardımcısı kullanabilir ve bu halde bunların verdikleri zarardan sorumlu olur. İfa yardımcısının kullanıldığı hallerde bir zarar doğacak olursa, borçlunun bu zararı karşılaması için ne kendisinin, ne de ifa yardımcısının kusurlu olması şart değildir. Borçlu kusur olsa da olmasa da verilen zarardan sorumlu olur. Ancak bazı hukukçular, borçlu bizzat ifada bulunmuş olsaydı, tazmin etmek zorunda kalacağı zararlar ile sorumluluğun sınırlanacağı tezini savunurlar. Bu şekilde ifa yardımcısının verdiği bir zararın tazmini için, alacaklı borçluya başvurur. Borçlu bu zararı ödedikten sonra iç ilişkiye göre, ifa yardımcısına rücu edebilir. (Bk. TESELSÜL.) Ancak, ifa yardımcısının fiili aynı zamanda bir haksız fiil de oluyorsa, alacaklının (Borçlar kn. md. 100'e göre) borçluya başvurma imkânının yanında bizzat ifa yardımcısına da başvurma imkânı vardır (Borçlar kn. md. 41).

● *İfa yeri,* borcun yerine getirilmesi gereken yeri gösterir. Bu, çeşitli yönlerden önemlidir. Önce, borçlu borcunu bu yerde ifa etmeszse, diğer şartlar olsa bile, temerrüde düşer. Aynı şekilde, alacaklı, ifa yerinde teklif edilen edimi almazsa, temerrüde düşebilir. Bunun aksine alacaklı, ifa yerinde teklif edilmeyen edimi kabul etmemekle, alacaklı temerrüdüne düşmez. Aynı şekilde devletler hukukuna göre de kural olarak sözleşmeden doğan çekişmelere uygulanacak hükümler, ifa yerinde yürürlükte olanlardır.

İfa yerinin tayininde üç esas vardır: 1. sözleşme; 2. edimin niteliği; 3. kanun hükümleri.

Taraflar sözleşme ile edimin nerede ifa edileceğini kararlaştırabilirler. Sözleşmede buna ilişkin bir hüküm yoksa, o zaman edimin niteliğine göre ifa yeri tespit edilir. Meselâ, edim bir arsa üzerinde yapılacak bir inşaatsa, ifa yeri, bu edimin bünyesine göre, arsanın bulunduğu yerdir. Nihayet, sözleşmeden ifa yerinin neresi olduğu anlaşılmıyorsa, kanunda o özel edim tipi için konulan hükümler uygulanır. Meselâ vedia sözleşmesinde ifa yeri, şeyin saklanması gereken yerdir (Borçlar kn. md. 486).

Bütün bu yollar ile ifa yerini tespit imkânı yoksa, o zaman Borçlar kn. md. 14/II'deki özel hükümler uygulanır. Madde, edimlerin tipine göre, değişik ifa yerleri göstermektedir. Para borçlarında ifa yeri, alacaklının ifa anındaki ikametgâhıdır. Ancak, sözleşmenin yapılmasından sonra, alacaklı ikametgâhını değiştirmiş ve yeni ikametgâhta ifa çok güçleşmişse, borçlu, Borçlar kn. md. 73/2'ye dayanarak, borcunu eski ikametgâhta ifa edebilir (ayrıca bk. GÖTÜRÜLECEK *borç*). Parça borçları ile Borçlar kn. md. 73/II'den 12'ye göre, sözleşme yapıldığı zaman o şey nerede bulunuyorsa, orada ifa edilir. Bunlar dışında kalan borçlar ise sözleşmenin yapıldığı zamandaki borçlunun ikametgâhında ifa edilir (Borçlar kn. md. 73/II bent 3) [ayrıca bk. GÖNDERİLECEK *borç*).

İfa yerini tutan edim. Alacaklı veya borçluya özel bir yetki tanınarak alacaklıya borçlanılan şeyden başka bir şeyi isteme, borçluya da başka bir şeyi teklif etme imkânı verilebilir. İfa yerini tutan edim (datio in solatum) denilen bu hallere en klasik örnek seçimlik yetkidir (bk. SEÇİMLİK *yetki*). Bu durum aynı zamanda, borcun ancak borçlanılan şeyin verilmesi ile ifa edilmiş sayılacağının bir istisnasını teşkil eder. Zira borçlu, borçlandığı şeyi değil de başka bir şeyi vererek borcundan kurtulmaktadır. Bu hallerde, ifa uğruna edimden farklı olarak, edimin yerine verilen şey alacaklıya geçer geçmez borç sona erer. Verilen şey edimin yerini aldığı için gerçek edimden daha düşük değerde olsa da borç tam olarak ifa edilmiş sayılır.

● *İfa zamanı*'nın iki anlamı vardır. Önce ifa zamanı alacaklının edimin ifasını isteyebileceği ve bu amaçla dava da açabileceği anı ifade eder. Buna alacağın muacceliyeti denilir. İkinci olarak ifa zamanı borçlunun ifaya izinli olduğu anı gösterir ki, buna da alacağın ifa edilebilirliği denir. Bu iki hal kural olarak aynı anda gerçekleşir. Edim bir süre veya vâdeye bağlanmışsa, ifa o süre veya vade içinde yapılır. Bu süre kural olarak tarafların iradesi ile tayin edilir. Bazı hallerde ise, ifa zamanı kanunun hükmü ile de tespit edilir.

Ancak kanunun koyduğu ifaya ilişkin hükümler, taraflar aksini kararlaştırmamış ise uygulanır. Meselâ (Borçlar kn. md. 257'ye göre) taraflar aksini kararlaştırmamışsa, kira sözleşmesinde kira bedeli, altı ay veya daha uzun süreli kira sözleşmelerinde, altı ayda bir, daha kısa sürelilerde ise her ay ödenir.

Nihayet süreye bağlı sözleşmelerde ifa zamanı, hukukî ilişkinin mahiyetinden de anlaşılabilir.

Buna karşılık, sözleşme bir süreye bağlanmamışsa, ifa (Borçlar kn. md. 174'e göre), derhal istenebilir. Ancak bu «hemen» kelime anlamında anlaşılmamalıdır. Borçluya, ifayı yapabilmesi için objektif olarak gerekli zaman bırakıldıktan sonra ifa istenebilir. Tarafların gösterdikleri sürenin ne şekilde yorumlanacağına ilişkin hükümler Borçlar kn. md. 75-77'de bulunmaktadır. Bu yorum hükümleri şu şekilde sıralayabiliriz: 1. taraflar ifa zamanını ay başı ve ay sonu

olarak kararlaştırmışsalar, ay başından, ayın birinci günü, ay sonundan ise, aynı ayın sonuncu günü anlaşılır. Ay ortası ise, ayın 15. günündü belirtir (Borçlar kn. md. 75); **2.** süre gün olarak tayin edilmişse, borç sözleşmenin yapıldığı gün sayılmayarak, sürenin bittiği anda muaccel olur. Meselâ 10 şubat 1971'de bir sözleşme yapılmış ve günlük bir süre tayin edilmişse, süre 11 şubatta işlemeğe başlar ve 20 şubatta muaccel olur; **3.** süre hafta olarak tayin edilmiş ise, borç, haftanın sözleşme yapıldığı günün adını taşıyan günde ifa edilir. Örneğin taraflar sözleşmeyi, perşembe günü yapmış ve bir haftalık süre koymuşlarsa, borç ertesi perşembe günü muaccel olur; **4.** süre ay veya, birden fazla ayı kapsayan yıl, yarı yıl gibi bir zaman parçası olarak belirtilmişse, sözleşme ayın kaçıncı günü yapılmışsa, son ayın o günü sona erer. Meselâ 15 kasımda yapılan ve 3 ay süreli olan bir sözleşmede, borç 15 şubatta muaccel olur. Ancak son ayda böyle bir gün yoksa, süre ayın son günü bitmiş sayılır. Meselâ 30 kasımda yapılıp da 3 ay süre konan bir sözleşmeden doğan borç 28 şubatta muaccel olur. (Borçlar kn. md. 76/I bent 3); **5.** yarım ay 15 günü ifade eder.

İfa zamanı işlemeğe başladığı andan itibaren, tatil günlerini de içine alarak son gününe kadar devam eder. Ancak eğer sürenin son günü pazar ya da bir tatil gününe rastlıyorsa, sürenin son günü tatili takip eden ilk iş günüdür (Borçlar kn. md. 77).

● *Kısmî ifa.* Kural olarak borçlu, borcunun tamamını bir anda ödemek zorundadır. Bu sebeple alacaklı tamamı muaccel ise, borçlunun yaptığı kısmî ifayı reddedebilir. Bu onun hakkıdır ve kısmî ifayı kabul etmemekle temerrüde düşmez. Alacaklı kısmî ifayı kabul edecek olursa, borçlu artık kısmî ifada bulunmaktan kaçınamaz (Borçlar kn. md. 68).

Ancak bazı hallerde alacaklı kısmî ifayı kabul zorundadır. Bunların başında iyiniyet kuralı gelir. Eğer iyiniyet kuralı alacaklının kısmî ifayı kabul etmesini gerektiriyorsa, artık kısmî ifa reddedilemez. Meselâ borçlu, vermek zorunda olduğu 1 000 liranın 950 lirasını teklif ederse, alacaklının kısmî ifayı reddetmesine iyiniyet kuralı engeldir. Diğer bir hal de, edimin niteliğinin, kısmî ifayı zorunlu göstermesidir. Bu özellikle borçlanılan miktarın çok büyük ölçüde olması ve hepsinin bir anda temin edilememesi halinde söz konusu olur. Nihayet İcra İflâs kn. md. 111'e göre, kısmî ifaya icra memuru da izin verebilir.

● *Vaktinden evvel ifa.* Sözleşmeden veya işin mahiyetinden aksi anlaşılmadıkça, borçlu borcunu, vaktinden evvel ifa edebilir (Borçlar kn. md. 80). Borçlu vaktinden önce ifada bulunursa kural olarak borcundan bir indirim yapılmasını isteyemez.

Borç bölünemez bir borçsa ve birden çok alacaklı varsa, bunlardan her biri, alacağın ifasını isteyebilir. Ancak borçlu bu istek üzerine kural olarak, içlerinden sadece birine ifada bulunmakla borcundan kurtulmaz. Borçlunun bütün alacaklıların hepsine birden ifada bulunması gereklidir. (Borçlar kn. md. 69). Ancak, alacaklılar içlerinden birini temsilci seçmişseler, borçlu bu halde, temsilciye yapacağı ifa ile borcundan kurtulur. (M)

İFADE i. (ar. *ifāde*). Düşüncenin, duygunun söz, hareket v.b. ile dışa vurulması, belirtilmesi: *Garip bir coşkunluk ifadesiyle konuşuyordu.* || Bir duyguyu bir karakteri yüz aracılığıyle yansıtan belirtilerin tümü: *Sakalı yeni çıkmış yüzünde çocukça ifadeler uçuyordu* (S. F. Abasıyanık). *Yüzünde haşin bir ifade vardı.* || Zihinde tasarlanan bir konuyu sözlü veya yazılı olarak anlatma, anlatış, söyleyiş: *İfadesi doğruydu. Yazarın ifadesini çok beğendim. (Eşanl.* ANLATIM.) || *Argo.* İş: *Ne ifadedir, anlamadım gitti.* || *İfade etmek*, anlatmak, belirtmek: *Diğer mühim bir noktayı da ifade etmek lâzımdır* (Atatürk). *Bakışları sevgisinin derinliğini ifade ediyordu.* Önemi olmak: *O benim için çok şey ifade eder.*

— ÇEŞ. DEY. *İfade vermek*, bir olay hakkında gördüğünü ve bildiğini söylemek, sorguya çekilmek: *İlk önce içeri çağırılan Şakir ifade verecek halde değildi* (Sabahattin Ali). || *(Birinin) İfadesini almak*, bir kimseyi sorguya çekmek. *Argo.* Hesabını görmek, üstünden gelmek: *İki yumrukla ifadesini aldım.* || *İfadedesi tamam olmak*, hapı yutmak, işi bitmek.

— *Esk. İfâde-i cebriye*, isteksiz ve zorla verilen ifade. || *İfâde-i merâm*, derdini anlatma. (Kitaplarda) önsöz. || *İfâde-i nâ-hoşnûdî*, hoşnutsuzluk ifadesi. || *İfâde-i şifahiye*, sözlü anlatım. || *İfade-i tahririye*, yazılı anlatım. Ders verme.

— Biyol. Bir gen tarafından meydana getirilen bir karakterin belirginlik derecesi.

— Mat. *Cebirsel ifade*, bilinen veya bilinmeyen büyüklük ölçüleri üzerinde, bunlara bağlı bir büyüklük ölçüsünü çıkarmak için gerekli işlemleri gösteren ve birbirine cebirsel işaretlerle bağlanan harf ve sayılar cümlesi. (Toplama veya çıkarma işareti bulunmayan bir cebirsel ifade birterimlidir.) [CEBİRSEL FORMÜL de denir.] || *Bir kesri en basit ifadesine indirgemek*, verilen kesre eşit ve terimleri mümkün olduğu kadar basit olan kesri bulmak. || *Gerçek tam ifadeler*, terimleri tamsayı veya gerçek sayı olan ifadeler.

— Müz. *İfade.* Bk. ANLATIM.

— ANSİKL. Biyol. Bir genin ifadesi değişik güçte olabilir; karakterin belirme derecesi aynı ailede bireyden bireye değişir. Meselâ bir ailede görülen çok parmaklılık, farklı sayıda fazla parmak şeklinde belirebilir. Böylece, çok parmaklılık genini ifadesi değişik demektir.

◆ **İfadat** i. *Esk.* İfadeler: *«İfadatın pek güzeldir. Lakin bir kere keyfiyeti kavmime arzedeyim»* (Cevdet Paşa).

◆ **İfadî** sıf. *Esk.* İfade ile ilgili olan: *Makalât-ı münteşiredeki şedaid-i ifâdiye baştan bakıldı* (Cenab Şahabeddin). [ML]

İFADELENDİRMEK geçl. f. (*ifade*'den *ifade-le-n-dir-mek*). Bir şeyi anlamlı hale sokmak. (M)

İFADELİ sıf. (*ifade*'den *ifade-li*). İfadesi olan; bir şey ifade eden.

— Müz. İnce anlamlar taşıyan bir metni, bir bestecinin veya bir icracının duygularını belirten bir çalışı, bir dokunuşu, bir yay darbesini anlatmak için kullanılır. (L)

İFADESİZ sıf. (*ifade*'den *ifade-siz*). Hiç bir şey anlatmayan, anlam taşımayan: *Şakir ifadesiz gözlerle ona baktı* (Sabahattin Ali). [M]

İFAHE i. (ar. *ifāhe*). *Esk.* Kaynatma, akıtma. (M)

İFAKAT i. (ar. *fevk*'ten *ifāķat*). *Esk.* Hastalıktan kalkma, kurtulma, iyileşme: *Küçük bir tebessümle zarif bir ifâkat ümidi bırakarak Nihal'in elini sıkıyordu* (H. Z. Uşaklıgil). || Hastalıktan kurtulduktan sonra tamamen iyi oluncaya kadar geçen zaman. || Sarhoşluktan veya baygınlıktan kurtulma, ayılma. || İ. Kadın adı. || *İfâkat bulmak*, iyileşmek: *Bu yaranın tamamıyle ifâkat bulması kabil olamayacaktı* (Vâ-Nû). || *İfâkat-pezir*, iyileşmesi mümkün olan.

◆ **İfâkatyâb** sıf. *Esk.* Hastalıktan kurtulan, iyileşen. || *İfakatyâb olmak*, iyileşebilir olmak. (M)

İFAL i. (ar. *fiᶜl*'den *ifᶜāl*). Gram. *Esk.* Arapçada geçişsiz fiil köklerine geçişli, geçişli fiillere de ettirgen anlam kazandıran bap. (M)

İFANADİANA, Madagaskar'da (Fianarantsoa ili) köy, idare bölümü merkezi, Fianarantsoa ile Manunkari arasında; 500 nüf. — *İfanadiana idare bölümü*, 42 200 nüf. (L)

İFATE i. (ar. *fevt*'ten *ifāte*). *Esk.* Elverişli bir durumdan veya zamandan gereği gibi yararlanamama. || Zamanı gereği gibi kullanamama, zaman kaybetme. || *İfâte etmek*, elden çıkarmak, kaybetmek. Kaçırmak. || *İfâte-i fırsat*, fırsat kaçırma. || *İfâte-i vakt*, zamanı gereksiz yere harcama. (M)

İFAZA i. (ar. *feyż*'den *ifāża*). *Esk.* Kabı taşacak şekilde ağzına kadar doldurma, bol verme. || Bilgiyle aydınlatma, bilgi verme, açıklama. || *İfâza etmek*, feyzlendirmek, aydınlatmak: *Eyledi halka ifâza semeratı rahat / Mezra-i âlemi gark-ı kül eden ebr-i zalam* (Nabi). || *İfâza-bahş*, feyizlendiren, aydınlatan: *İfâza-bahş-ı hayat olmasaydı namiyeye / Kururdu ırkı mevalidi ümmehatı çehar* (Ziya Paşa). [M]

İFE, Nijerya'da (Batı bölgesi) şehir, İbadan'ın doğu-kuzeydoğusunda; 111 000 nüf. Altın işletmeleri merkezi. Üniversite (1961). — G. santl. İfe, XIII. yy.dan beri Yoruba'ların dinî şehridir. 1910'da burada pişmiş topraktan, tunçtan, daha ender olarak da taştan yapılmış başlar bulundu. Yukarı Nil bölgesinden geldikleri sanılan Yoruba'lar Mısırlıların tunç tekniğini İfe'ye sokmuşlardı; sanatları mutlak gerçekçiliği ile nitelenir. (L)

İFEN (veya **HOHE İFEN**), Allgau'da kalkerli kütle, Avusturya - Almanya sınırında; 23 30 m. Bu kütlenin yapısı karstlıdır. (L)

İFF, İngilizce *Identification Friend or Foi* («dostla düşmanın kimliğini tespit») deyiminin rumuzu; bu deyim radar yardımıyle uçakların dost veya düşman güçlere ait olduğunu tespit eden düzenek için kullanılır. İFF genellikle radarın yaydığı dalgaların etkisi ile harekete geçerek, aynı frekans üzerinden radar ekranındaki «cevap veren» vericilerden meydana gelir. Bu cevap radar ekranındaki görüntüde özel dalgalanmalardan anlaşılır. (L)

İFFET i. (ar. *ᶜiffet*). Cinsel namus, temizlik. Ahlâk kurallarına bağlılık: *Kızımın iffeti batmakta rezilin gözüne / Acırım tükrüğe billâhi tükürsem yüzüne* (M. Â. Ersoy). || Dürüstlük; namusluluk. || İ. Kadın adı.

— *Esk. İffet-fürûş*, namuslu olmadığı halde namusluluk taslayan, iffetten söz eden. || *Sahib-i iffet (erbab-ı iffet* veya *ehl-i iffet)*, cinsel haysiyet konusunda ahlâk kurallarına uyanlar. Dürüstlüğe aykırı davranışlardan kaçınanlar.

— Esk. huk. *İffet an-iz-zinâ*, bir kimsenin bütün hayatı boyunca iffetli kalması, ahlâk kuralları ve yasalara aykırı ilişkide hiç bulunmaması hali.

◆ **İffetlû** sıf. *Esk.* Mektup yazarken kadınlara karşı kullanılan hitap. (M)

İffet, Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın romanı (1897). Yazar romanı bir iddia üzerine, Vecihi'nin duygusal romanlarını taklit ederek yazdığını açıklar. Önce *İkdam* gazetesinde tefrika edilen (1896) romanına, Hüseyin Rahmi bir de önsöz yazarak (5 mayıs 1896) türk ve fransız romancılarının gerçekçilik anlayışını açıkladı, kendi natüralizm görüşünün bunların arasındaki yerini belirtti. Eserde işlenen ana tema, kimsesiz genç kızların toplumsal hayatta başlarından geçen üzücü olaylardır. Yazar bir yandan bu acıklı serüvenleri anlatırken öte yandan da alaycı, iğneleyici mahallî bir dille, şahıslar arasında geçen bazı konuşmaları ve olayları dile getirir. Bu konuşmalar, romana mahallî bir renk kattığı kadar, Hüseyin Rahmi'ye ileride kişilik ve ün kazandıracak olan başlıca özelliklerinin daha ikinci romanında görülen belirtileri olur. (M)

İFFET ALİ, türk şairi (Resmo 1869 - ?). Arabzade Mustafa Esad Beyin oğlu. Resmo idadîsinde öğrenime başladı. Özel olarak fıkıh, feraiz, mesnevî dersleri aldı, Resmo'da (Girit) bazı görevlerde bulundu. Sonra İstanbul'a geldi. Adliye memurluğu, yaptı. Meşrutiyet ilân edilince *Envarı Hürriyet* adlı bir gazete çıkardı. İstanbul'da *Hürriyet* ve *Siperi Saika-i Hürriyet* gazetelerinde başmuharrirlik etti. Birçok şiiri varsa da biraraya toplanıp basılmamıştır. (M)

İFFETLİ sıf. (*iffet*'ten *iffet-li*). İffet sahibi, namuslu: *Fakat, iffetli ve namuslu karısı Penelope henüz hiç kimseyle evlenmemiş, onu evinde bekliyordu* (Y.K. Karaosmanoğlu). [M]

İFFETSİZ sıf. (*iffet*'ten *iffet-siz*). İffetten yoksun olan. (M)

İFFETSİZLİK i. (*iffetsiz*'den *iffetsiz-lik*). İffetsiz olma hali.
— Huk. *İffetsizlik def'i*. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. Babalık davasının açılması halinde, baba olduğu iddia edilen erkek, davada, kadının iffetsiz olduğunu ileri sürer ve bunu ispat edecek olursa, dava reddedilir. Söz konusu olan cinsî iffetsizliktir (Med. kn. md. 302) ve bunun kritik devrede gerçekleşmiş olması gerekir. Kadının daha önce ya da daha sonra iffetsiz olması, babalık davasının reddedilmesi için yeterli değildir. (Bk. BABALIK *davası*, KRİTİK *devre*, NESEP.) Ananın «iffetsizlik melûf» sayılabilmesi için, cinsî davranışlarında tam bir hafifliğin bulunması, onun karşısına çıkan çeşitli erkeklerle kolaylıkla cinsî iliş-

kiler kurmayı itiyat haline getirmiş bulunması gerekir. Görüldüğü gibi, bir hayat tarzı söz konusudur. Hâkim dava evrakında yer alan ve ananın iffetsiz bir hayat sürdüğünü gösteren olguları re'sen göz önünde tutar. Bu da gösteriyor ki, iffetsizlik iddiası teknik anlamıyle bir defi değil, itiraz sebebi olabilir. (M)

İFFLAND (August Wilhelm), alman tiyatro oyuncusu ve yazarı (Hannover 1759 - Berlin 1814). İlkin Gotha'da, Ekhof'un topluluğunda çalıştı, onun ölümünden sonra Mannheim tiyatrosuna girdi. 1792'de tiyatronun yöneticisi oldu. 1796'dan ölümüne kadar da Berlin'de Nationaltheater'i yönetti. Oyunlarında, yaşanan gerçeğe bağlı kalmayı denedi. Burjuva dramlarını, ahlâkî oyunları kahramanlık trajedilerine üstün tuttu. Yazdığı oyunlar Kotzebue'nun üslûbunu hatırlatır. Bunlar arasında *Die Jäger* (Avcılar) [1785] ve *Die Hagestolzen* (Müzmin Bekârlar) [1793] gibi oyunlar sayılabilir. (L)

İFHÂM i. (ar. *fehm*'den *ifhām*). *Esk.* Bir konu hakkında bilgi verme, bildirme, anlatma: *Ankara'ya teşrifleri lüzumunun ifhâmını bildirdik* (Atatürk). ‖ ***İfhâm etmek,*** bildirmek anlatmak: *Dille anlatılması uzun sürecek halleri ve düşünceleri -tabiatı sevdaya göre- birdenbire ifhâm ederdi* (Ahmed Rasim). [M]

İFHAM i. (ar. *fuḥm*'dan *ifḥām*). *Esk.* Bir tartışmada karşısındakini cevap veremez hale getirme, susturma. (M)

İfham, Ferik (Tek) tarafından yayımlanan günlük gazete (1913). [M]

İfham kütüphanesi, İfham gazetesi tarafından tercüme ettirilerek yayımlanan bir kitap dizisi. (M)

İFHÂŞ i. (ar. *fuḥş*'tan *ifḥāş*). *Esk.* Kötü söyleme, ahlâksızca konuşma. (M)

İFİLDEMEK geçz. f. (onomatope *ifil*'den *ifil-de-mek*). *Halk dili.* Hafif hafif titremek, ürpermek. (M)

İFLÂH i. (ar. *felāḥ* > *iflāḥ,* kutlu ve başarılı olma'dan). *Esk.* Güç bir durum, tehlike veya hastalıktan kurtulma, onma. ‖ ***İflâh etmek,*** kötü bir durumdan veya hastalıktan kurtarmak: *Biz ahımızı almayı Allaha bıraktık, O, bunları iflâh etmez inşallah dedi* (Sabahattin Ali). ‖ ***İflâh olmak,*** kurtulmak, onmak: *Af gelse de, çıksam da, bana iflâh olmak yoktur* (Kemal Tahir). ‖ ***İflâh olmamak,*** kurtuluşu olmamak: *Bulamadım bir çare solmamasına / Bu derdinden iflâh olmamasına* (Dertli).

— DEY. (*Birinin*) ***İflâhını kesmek.*** *Teklz.* Bir kimseyi aşırı derecede yormak, gücünü tüketmek, bir daha doğrulamayacak hale getirmek. (M)

İFLÂS i. (ar. *fels* veya *füls,* para, akçe'den *iflās*). Ödemeleri durdurduğu mahkeme kararıyle tespit edilen tüccarın durumu: *Aynı zamanda iktisadî buhran küçük zanaat sahiplerini ve küçük tacirleri iflâsa sürükledi* (P. Safa). ‖ *Mec.* Kesin yenilgi, kendisinden bekleneni yerine getiremeyeceği kesinlikle anlaşılmış olma: *Vatanımız, milletimiz aleyhinde verilen hükümlerin muhakkak mahkûm-ı iflâs olduğunu söyledim* (Atatürk). *Bir siyasetin iflâsı.* ‖ ***İflâs etmek,*** [Bir kimse veya kuruluş için] Mahkeme kararıyle sermayesini kaybettiği açıklanmak. *Mec.* Önemini ve değerini kesinlikle kaybetmek: *Bütün felsefeler iflâs eder, benimki müstesna* (F. R. Atay).

— DEY. ***İflâs bayrağını çekmek*** (veya *iflâs borusunu çalmak*). *Teklz.* İflâs etmek: *Haleplizadelerin iflâs bayrağını çektikleri günün akşamı ...* (S. F. Abasıyanık). Sahip olduğu her şeyi kaybetmek.

— Huk. Borcunu kendiliğinden (rızaen) ifa etmeyen borçlunun, bütün malvarlığının bütün alacaklıları yararına tasfiyesi sonucunu doğuran bir cebrî icra yolu. (Bk. ANSİKL.) ‖ ***İflâs alacakları,*** iflâs açıldığı anda müflise karşı hukuken mevcut olan alacaklar, diğer bir deyimle, müflisin iflâs açıldığı anda mevcut olan borçları. (Bk. ANSİKL.) ‖ ***İflâs alacaklıları,*** iflâsın açıldığı anda müflisten hukuken alacağı bulunan kişiler. (Bk. ANSİKL.) ‖ ***İflâs çeşitleri.*** Bk. ANSİKL. ‖ ***İflâs dairesi.*** Bk. ANSİKL. ‖ ***İflâs davası.*** Bk. ANSİKL. ‖ ***İflâs harçları,*** devletin, cebrî icra alanındaki faaliyetlerine karşılık olmak üzere harç pulu yapıştırarak tahsil ettiği para. (Bk. ANSİKL.) ‖ ***İflâs hukuku,*** devlet gücü yardımı ile alacaklının cebrî icra hukukunun bir bölümü. ‖ ***İflâs idaresi,*** iflâsta, iflâs masasının yönetimi ve tasfiyesinde önemli görevler yüklenen bir iflâs organı. (Bk. ANSİKL.) ‖ ***İflâs idare memuru,*** iflâs idaresi üyesi. (Daha çok uygulamada kullanılır.) ‖ ***İflâs kararı,*** iflâs davası sonunda şartlar gerçekleştiğinde verilen karar. (Bk. ANSİKL.) ‖ ***İflâs mahkemesi,*** iflâs yolu ile cebrî icrada çok önemli ve aslî görevleri olan bir iflâs organı. (Bk. ANSİKL.) ‖ ***İflâs masası.*** Bk. ANSİKL. ‖ ***İflâs memuru.*** Bk. ANSİKL. ‖ ***İflâs sebebi,*** genellikle vadesi gelmiş bir borcun, iflâs davasına rağmen, borçlu tarafından ödenmemesi. (Bk. ANSİKL.) ‖ ***İflâsın mülkîliği,*** yalnız açıldığı ülke bakımından iflâsın sonuçlar doğurduğu sistem. (Bu sistemde iflâsın, borçlunun diğer ülkelerdeki mal, alacak ve haklarına etkisi yoktur. İflâsın yerselliği de denir.) ‖ ***Âdi iflâs,*** borçlunun kusuru olmaksızın iflâs etmesi. (Bk. ANSİKL.) ‖ ***Hileli iflâs,*** borçlunun, iflâsından önce veya sonra, alacaklılarını zarara sokmak kastıyle hileli muamelerde bulunması hali. (Bk. ANSİKL.) ‖ ***Taksiratlı iflâs,*** iflâsın borçlunun kusuru yüzünden meydana gelmesi hali. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *İflâs*'a borçlunun bütün malvarlığının kolektif tasfiyesini hedef tutmasından dolayı *küllî icra* da denir. İflâsta, borçlu hakkında herhangi bir alacaklısı tarafından iflâs yoluyle takibe geçilerek iflâs kararı verildiğinde, borçlunun diğer alacaklılarının, alacaklarını tahsil için, herhangi bir takip yolunu izlemesine gerek yoktur. Alacaklarını iflâs kararından sonra kurulan iflâs masasına bildirmiş olmaları ve bunun iflâs idaresi tarafından kabul edilmesi, borçlunun malvarlığının tasfiyesinde paylaştırmaya iştirak etmeleri için yeterlidir. İflâs yolu ile takip, kural olarak yalnızca tacirler hakkında mümkündür. İflâs yolu ile takip sonucunda, bütün alacaklılar, alacakları oranında ve kural olarak herhangi birine öncelik hakkı tanınmadan, eşit olarak tatmin edilirler. İflâsa mahkeme karar verir. Borçlu, mahkemeye başvurarak kendi iflâsını da isteyebilir.

● *İflâs alacakları* kavramına, müflisin yalnız vadesi gelmiş (muaccel) borçları değil, vadesi gelmemiş (müeccel) borçları, talikî (geciktirici) şarta veya gayrımuayyen (belirsiz) bir vadeye bağlı borçları ve konusu paradan başka bir şey olan borçları da girer. İflâs alacağı kapsamına sadece müflisin vadesi gelmiş borçlarının değil de yukarıda sayılan diğer borçlarının da sokulması, borçlunun bütün malvarlığının tasfiyeye tabi tutulması sebebiyle iflâs açıldığı anda, müflisin hukuken alacaklı durumda olan ama halen talep hakları doğmamış olan kişilerin de eşit muamele görmelerini sağlar.

● *İflâs alacaklıları.* Borçlunun iflâsına karar veren mahkeme, iflâs kararını iflâs dairesine bildirir. Bu bildirim üzerine iflâs dairesinin hemen yapacağı işlerden biri iflâs kararını ilân etmektir. Bu ilân üzerine, iflâsın açıldığı anda müflisten hukuken alacağı bulunanlar, kendilerini ilândan itibaren bir ay içinde, masaya kaydettirirler. Alacaklılar alacaklarının yazılmasını sözlü veya yazılı olarak isteyebilirler. Alacaklılar alacaklarının dayandığı belgeleri veya örneklerini de masaya vermelidirler. Masaya alacağını kaydettiren alacaklıların gerçekten iflâs alacaklısı olup olmadığını iflâs idaresi araştırır. İflâs idaresi bu araştırma sonucu her alacaklının alacak iddiasını açıkça kabul veya reddeder. Alacaklının alacağı, iflâs idaresince kabul edilmişse mesele yoktur. Alacak iddiası, iflâs idaresince tamamen veya kısmen reddedilen alacaklı, iddiasının reddedildiğini belirten sıra cetvelinin iflâs idaresine verildiğinin ilânından itibaren yedi gün içinde, iflâsa karar veren mahkemede, iflâs masasına karşı sıra cetveline itiraz davası açar. Basit yargılama usulüne göre görülen bu dava sonunda, alacaklı masanın bu alacağı ödemesine ilişkin karar alırsa, alacaklının alacağı sıra cetveline geçirilir. İflâs alacaklıları birbirlerinin alacaklarına veya sıralarına da itiraz edebilirler. Bir alacaklı, diğerinin alacağına itiraz edecekse, sıra cetveline itiraz davasını, o alacaklıya karşı açar. Diğer alacaklının sırasına itiraz edecekse, bunu şikâyet yoluyle icra tetkik merciine bildirir. Alacaklarını tapu siciline kaydettirmiş olan alacaklılar, masaya kayıt için müracaat etmemiş olsalar bile alacaklı olarak kabul olunurlar.

● *İflâs dairesi.* Her asliye mahkemesinin yargı çevresinde (yani her ilçede) yeteri kadar iflâs dairesi bulunur. İflâs işleri çok olan yerlerde birden fazla iflâs idaresi kurulur. Meselâ İstanbul'da iki tane iflâs dairesi vardır. İflâs dairesinde, başta bir iflâs memuru ve yeteri kadar yardımcı ile kâtip görevlidir. İflâs memurunu Adalet bakanlığı tayin eder. İcra ve iflâs işleri bir dairede birleştirilebilir. Uygulamada, Ankara ve İstanbul dışında icra ve iflâs işleri bir dairede birleştirilmiştir. İcra dairesi bulunmayan yerlerde icra memurluğu görevini yapan mahkeme başkâtibi, iflâs memurluğu görevini de yapar. İflâs dairesinin görevi, iflâs kararının iflâs dairesine bildirilmesiyle başlar. Başlıca görevleri; iflâsın açıldığını gereken yerlere bildirmek ve ilân etmek; müflisin mallarının defterini tutmak; muhafaza tedbirleri almak; âdi tasfiyede alacaklıları (birinci) toplantıya çağırmak; toplantıya başkanlık etmek ve birinci toplantıda seçilecek iflâs idaresinin tasfiyeye ilişkin muamelelerini kontrol etmek; birinci alacaklılar toplantısı çoğunluk sağlanamaması sebebiyle yapılamazsa, iflâs idaresi gibi iflâs masasını idare ve tasfiye etmek; basit tasfiyeyi ise bizzat yapmak.

● *İflâs davası.* Borçlunun iflâsına karar verilmesi için bir iflâs davasının açılmış olması gerekir. Borçlu ödeme emrindeki yedi günlük süre içinde borcunu ödemezse, alacaklı borçlunun muamele merkezinin bulunduğu yerdeki asliye ticaret mahkemesinde iflâs davası açarak borçlunun iflâsını talep eder. Borçlu, süresi içinde borcunu ödememekle beraber ödeme emrine itiraz etmişse; alacaklı, itirazın kaldırılması ile birlikte borçlunun iflâsına karar verilmesini, borçlunun muamele merkezinin bulunduğu yerdeki asliye ticaret mahkemesinde bir iflâs davası açarak talep eder. Alacaklının, iflâs davasını, ödeme emrinin borçluya tebliğinden itibaren bir yıl içerisinde açması gerekir. Bu süreyi geçiren alacaklının, borçlunun iflâsını sağlayacak olan iflâs davasını açma hakkı düşer. İflâs davası, iflâs kararı verilinceye kadar geri alınabilir. İflâs kararı verildikten sonra, davalının muvafakatı ile de olsa iflâs davası geri alınamaz. İflâs davasına bakan mahkeme, icra dairesindeki iflâs takip dosyasını getirtir. Alınmış olan muhafaza tedbirlerini gözden geçirir, gerekirse yeni muhafaza tedbirleri alınmasına karar verir. İflâs davası basit yargılama usulüne göre incelenir. Ancak duruşma yapma zorunluğu vardır. Borçlu duruşmaya mazeretsiz olarak gelmezse, taksiratlı iflâs hallerinden biri tahakkuk eder. Borçlu ödeme emrine itiraz etmişse, mahkeme önce genel hükümlere göre borçlunun borçlu olup olmadığını araştırır. Mahkeme yapacağı inceleme sonunda borçlunun itiraz ve def'ilerini varit görmezse, itirazın kesin olarak kaldırılması kararı ile birlikte, borçlunun, kararın kendisine tebliğinden itibaren yedi gün içinde borcunu ve masraflarını mahkeme veznesine depo etmesini emreden bir *depo kararı* verir. Borçlu ödeme emrine itiraz etmemişse, sadece ödeme emrine itiraz edilip edilmediği ve edilmemişse borcun bu ana kadar ödenip ödenmediğini incelemekle yetinir. Borçlunun ödeme emrine itiraz edilip edilmediği ve edilmemişse borcun bu ana kadar ödenip ödenmediğini incelemekle yetinir. Borçlunun icra dairesine veya ödeme emrinin tebliğinden sonra resmi veya imzası alacaklı tarafından kabul edilen bir belge ile alacaklıya ödenmediğini tespit ederse, borçluya gene bir depo kararı verir. Borçlunun depo kararına uygun hareket etmemesi halinde mahkeme ilk oturumda borçlunun iflâsına hükmeder. Ancak iflâsa karar verilebilmesi için, alacaklının, ilk alacaklılar toplantısına kadar olan masrafları peşin olarak mahkeme veznesine yatırmış olması gerekir. İflâs davası sonunda iflâsa karar verildiği anda iflâs açılmış olur. İflâs kararında, iflâsın açılma anı, gün, saat ve dakika olarak gösterilir. Verilen iflâs kararı derhal yargı çevresindeki iflâs dairesine bildirilir. Doğrudan doğruya iflâsta, iflâs davasına bakan mahkemenin depo kararı vermesine lüzum yoktur. Ancak bu

halde alacaklı alacağının varlığını ispat zorundadır. Konkordato mühleti içerisinde borçlu aleyhine hiç bir iflâs takibi yapılamayacağı gibi, başlamış olan iflâs takiplerine de devam edilemez. İflâs davası da iflâs takibinin bir devamı olduğundan, konkordato mühleti içinde iflâs davası açılamayacağı gibi, açılmış olan iflâs davalarının da durması gerekir.

● *İflâs harçları.* İflâs harçları kanunla tayin edilmiştir: 1. takip talebinde bulunan alacaklıdan alınan maktu (10 lira) başvurma harcı ve nispî (binde beş) peşin harç; 2. iflâs davasında alınan nispî (dörtte bir) karar ve ilân harcı (iflâs davası açılınca önceden iflâs takibi için ödenen nispî harç geri verilir veya istek üzere karar ve ilân harcına mahsup edilir); 3. iflâsın açılması harcı (50 lira); 4. masaya katılma harcı (15 lira); 5. paylaşılan para üzerinden hesaplanarak nispî (yüzde beş) harç; 6. defter tutma harcı (15 lira).

● *İflâs idaresi.* Birinci alacaklılar toplantısı yapılabildiği takdirde, toplantıya katılan alacaklılar, masanın idare ve tasfiyesini sağlamak üzere bir veya birkaç gerçek kişi seçerek iflâs idaresini oluşturur. İflâs idaresine seçilebilmek için, türk vatandaşı ve idare ve tasfiye konusunda gerekli bilgiye ve tecrübeye sahip olmak gerekir. İflâs idaresinde görevlenecek kişilerin iflâs alacaklılarından olması şart değildir. İflâs idaresine, alacaklılar, vekilleri veya üçüncü kişiler seçilebilir. Ancak müflis, iflâs idaresine seçilemez. İflâs dairesinde görevli olanların da iflâs idaresine seçilememesi gerekir. Çünkü, iflâs dairesinin bir görevi de iflâs idaresini denetlemesidir. İflâs dairesinin kendi kendini denetlemesi ise mümkün değildir. Birinci alacaklılar toplantısı yapılmazsa, iflâs idaresinin görevlerini iflâs dairesi yapar. Uygulamada iflâs idaresine genellikle avukatlar seçilmektedir. Yine uygulamada iflâs idaresine seçilenlere iflâs tasfiye memuru (memurları) veya iflâs idare memuru (memurları) da denilmektedir. İflâs idaresi müflisin veya alacaklıların temsilcisi değildir. Tüzel kişiliği olmamasına rağmen, iflâs masasının bir kanunî mümessile ihtiyacı vardır ve bu kanunî mümessil iflâs idaresidir. Daha başka bir ifade ile iflâs idaresi, iflâs masasının bir organıdır. İflâs masasının idare ve tasfiyesi ile ilgili bütün işlerde masayı iflâs idaresi temsil eder. Birinci alacaklılar toplantısı aksine karar vermemişse, iflâs idaresi üyeleri iflâs masasını birlikte temsil ederler. İflâs masası ile ilgili davaları iflâs idaresi açacağı gibi, daha önce müflis tarafından veya müflise karşı açılmış olan davalara da iflâs idaresi devam eder. Bu davaları müflisin temyiz etme yetkisi dahi yoktur. Hattâ müflis bu davalarda şahit olarak dinlenebilir. İflâs idaresi üyeleri, kusurlarından dolayı meydana gelen zararlardan sorumludurlar. Kendi kendileri ile sözleşme yapamazlar. İflâs idaresinin işlemlerine karşı icra tetkik merciine şikâyet yolu ile başvurulabilir. İflâs idaresi, iflâs dairesinin denetimi altındadır. İflâs dairesi denetimini aşağıda yazılı yollardan geçekleştirir: **1.** alacaklılar toplantısının kararlarına, alacaklıların menfaatine uygun görmediği bütün tedbirlere ve özellikle iflâs idaresi tarafından kabul edilen alacaklar ile istihkak iddialarının kabulüne dair olan kararların kanuna ve olaya uygun görmediklerine karşı yedi gün içinde icra tetkik merciine başvurarak itiraz (şikâyet) etmek; **2.** iflâs idaresi üyelerinin ücretleri ile masrafları da dahil olmak üzere hesap pusulalarını icra tetkik merciinin tasdikine sunmak; **3.** iflâs idaresi üyelerinin tasfiye işlemlerini yapmada gevşeklik ve savsamalarını gördüğü takdirde, iflâs idaresi üyelerinin değiştirilmesi hakkında bir karar verilmek üzere alacaklıları sırf bu iş için olağanüstü bir toplantıya çağırmak ve toplantı mümkün olmazsa tasfiyeye bizzat devam etmek. İflâs idaresi, iflâs masasını iflâs kapanıncaya kadar idare eder ve tasfiyeyi gerçekleştirir. Faaliyetlerinde daima masanın menfaatlerini gözetir. Yaptığı bütün muameleler ve kendisine yapılan talep ve beyanlar hakkında bir tutanak düzenlemek zorundadır. İlgililer bu tutanağı görebilir ve örneğini alabilirler. İflâs idaresi, aldığı para ve kıymetli evrakı ve değerli şeyleri nihayet ertesi iş günü bankaya yatırmak zorundadır. Masa ile ilgili davaları takip eder. Müflis adına gelen mektuplar iflâs idaresi tarafından açılır. İflâs idaresi masa mallarını çoğaltmağa ve onları muhafazaya çalışır. Masanın borçlarını tespit eder. İkinci alacaklılar toplantısını düzenler, masa mallarını satar, elde ettiği paraları alacaklılara paylaştırır ve nihayet ticaret mahkemesinden iflâsın kapatılmasına karar verilmesini ister.

● *İflâs kararı.* İflâs davasının son safhasında, verilen depo kararı üzerine, borçlu borcunu ödemez ve depo da etmezse, asliye ticaret mahkemesi alacaklının ilk alacaklılar toplantısına kadar olan masrafları peşin olarak yatırması şartıyle, borçlunun iflâsına karar vermek zorundadır. İflâs kararı verildiği anda borçlu hakkında iflâs açılmış olur. İflâs kararında, iflâsın açılma anı, gün, saat ve dakika olarak gösterilir. İflâs kararı bütün sonuçlarını kararda gösterilmiş olan iflâsın açılma anından itibaren husule getirir. İflâs kararını veren asliye ticaret mahkemesi, kararı derhal yargı çevresindeki iflâs dairesine bildirir. İflâs kararı, iflâs dairesince kendiliğinden ve derhal ilân edilir. Ayrıca iflâs dairesi kendisine bildirilen iflâs kararını, kendiliğinden ve derhal gereken yerlere bildirmek mecburiyetindedir. İflâs kararının derhal bildirileceği yerler, tapu sicil memurluğu, ticaret sicil memurluğu, gümrük idaresi, posta idaresi, mahallî ticaret odası, sanayi odası ve borsa, o yerdeki noterler, bankalar, amme idaresi, vergi dairesi ve Ticaret bakanlığıdır.

İflâs kararının ertelenmesi. Kanun sermaye şirketlerinin (anonim şirket, limited şirket ve kooperatiflerin), borçların mevcut ve alacaklarından fazla olması ve şirketin aktiflerinin şirket alacaklılarının alacaklarını karşılamaya yetmemesi halini, bu şirketler için bir iflâs sebebi kabul eder. Bu durumda olan bir şirketin alacaklıları, şirketin iflâsını isteyebilecekleri gibi, şirket de durumu derhal yetkili ticaret mahkemesine bildirmeğe mecburdur. Şirketin borçlarının, mevcut ve alacaklardan fazla olduğunu ve şirket aktiflerinin şirket alacaklılarının alacaklarını karşılamadığını asliye ticaret mahkemesine bildiren şirket yönetim kurulu, şirketin malî durumunun düzeltilmesi ihtimali olan hallerde, asliye ticaret mahkemesinden iflâsın ertelenmesini isteyebilir. Şirketten alacaklı olan bir kimsenin de, aynı sebeple iflâsın ertelenmesini istemesi mümkündür. Mahkeme, şirketin malî durumunun düzeltilmesini mümkün görürse, muayyen bir süre için iflâsın ertelenmesine karar verir. Bu sürenin sonunda şirketin malî durumu düzelirse, mahkeme iflâsın ertelenmesi kararını kaldırır ve bununla şirket normal duruma döner. Aksi halde, mahkeme bu sürenin sonunda şirketin iflâsına karar verir. Mahkeme şirketin malî durumunun düzelmesini mümkün görmezse, iflâsın ertelenmesi talebini reddeder ve şirketin iflâsına bir erteleme yapmadan karar verir.

İflâs kararının temyizi. İflâs davasının reddine veya borçlunun iflâsı hakkındaki asliye ticaret mahkemesi kararları aleyhine, kararın tebliği tarihinden itibaren on gün işinde temyiz yoluna gidilebilir. İflâs kararının temyizi, kural olarak genel hükümlere tâbidir. Ancak bazı özellikleri vardır: 1. temyiz müddeti on gündür; 2. temyiz edilen iflâs kararı Yargıtay İcra İflâs dairesinde incelenir. iflâs kararının temyiz edilmiş olması, iflâs kararının hükümlerini meydana getirmesine engel olmaz. İflâs kararı temyiz edilse bile, iflâs dairesi derhal iflâs kararını gereken yerlere bildirir ve ilân eder. İflâs masasının teşkili için gereken muameleler, yani birinci alacaklılar toplantısı yapılır, iflâs idaresi seçilir ve işe başlar. İflâs kararı temyiz edilmiş olmasına rağmen iflâs hukuku neticelerini doğurur. Ancak ikinci alacaklılar toplantısı yapılamaz, masa malları karar kesinleşmedikçe satılamaz.

● *İflâs mahkemesi*'nin en önemli görevi, iflâs davasına bakmaktır. Bunun yanında, ödeme emrine itirazın kaldırılmasına, kambiyo senetlerine mahsus iflâs yolunda şikâyetin kaldırılmasına da iflâs mahkemesi bakar. Kanunlarda belirtilen daha birçok görevi de vardır. Yetkili iflâs mahkemesi, borçlunun muamele merkezindeki asliye ticaret mahkemesidir. Bir başkan ve iki üyeden teşekkül ettirilmiştir. Ancak asliye ticaret mahkemesi kurulmamış yerlerde, iflâs mahkemesi görevini asliye hukuk mahkemeleri görür. İflâs mahkemesinin (borçlunun muamele merkezinin bulunduğu yerdeki) yetkisi kamu düzenini ilgilendirir. Aksine yetki sözleşmesi yapılamaz ve iflâs davasının mutlaka borçlunun muamele merkezinin bulunduğu yerdeki asliye ticaret mahkemesinde açılacağı kanunda açıkça belirtilmiştir. Asliye ticaret mahkemesi yetkisizliğini her zaman re'sen göz önünde tutacağı gibi, borçlu da her zaman yetki itirazında bulunabilir.

● *İflâs masası*'nın lûgat anlamındaki masa (msl. yazı masası) ile hiç bir ilgisi yoktur. İflâs masası bir topluluğu ifade eder. İflâs masası deyimi aşağıda yazılı çeşitli anlamlara gelir: **1.** iflâsın açılması ile müflisin haczi caiz bütün mallarının teşkil ettiği bir malvarlığı topluluğudur. Bu anlamda masanın teşkili için masa mallarının biraraya gelmesi şart değildir. İflâsın açıldığı anda, müflisin haczi caiz bütün mal, alacak ve hakları kendiliğinden iflâs masasını teşkil eder. Müflis artık masa malları üstünde tasarrufta bulunamaz. Bu mallar iflâs açıldıktan sonra özel bir malvarlığı haline gelmiştir. İflâs masasına giren mallar, iflâsın açıldığı ana kadar, müflisin menkûl ve gayrımenkûl malları, parası, vadeli, vadesiz veyahut şarta bağlı alacakları, müşterek veya iştirak halindeki mülkiyet payı, intifa hakkı, taksim edilmemiş bir mirastaki payı, fikir ve sanat eserleri üstündeki malî hakları v.b.dir. İflâs açıldıktan sonra, müflisin şahsî çalışmasına dayanmayan meselâ, miras, vasiyet, hibe, piyango, sportoto yolu ile uhdesine geçen mal, hak ve alacaklar da iflâs masasına girer. Söz konusu mal, alacak ve hakların iflâs açıldığında bulunduğu yer önemli değildir. Müflisin evinde, ticarethanesinde, üçüncü şahıslarda, bankalarda, gümrüklerde, postanelerde, noterlerde bulunan mal, alacak ve haklar masaya kendiliğinden girer. Masaya girmeyecek olan mal, alacak ve haklar, haczi caiz olmayan ve iflâs açıldıktan sonra müflisin kişisel emeği sonunda elde ettiği şeylerdir. Müflise ait olup üstünde rehin hakkı bulunan mallar da, rehinli alacaklının rüçhan (öncelik) hakkı saklı kalmak şartıyle masaya girer. İflâstan önce haczedilmiş olan mallar da henüz satılmamışsa üstünde herhangi bir rüçhan hakkı olmaksızın masaya girer. Başkasına ait bir mal, müflisin elinde bulunduğu için iflâs masasına girmişse, malın gerçek sahibi masaya karşı istihkak davası açarak malını masadan çıkarabilir. Müflise tahsil cirosu kaydıyle teslim edilen hâmile veya emre yazılı senedi devreden kimse, iflâs masasından geri isteyebilir. Müflis, iflâsından önce, başkasına ait bir malı kendi adına satmış ve fakat bedelini henüz tahsil etmemişse, satış bedelini talep etme hakkını masa, mal sahibine devreder. Müflise satılmış ve gönderilmiş malın bedeli müflis tarafından henüz ödenmemiş ve mal iflâstan önce müflisin eline geçmemişse, bu mal satıcı tarafından masadan geri istenebilir. Ancak iflâs masası isterse malı geri vermez, satış bedelini tam olarak öder; **2.** iflâs masası deyimi, iflâs tasfiyesine iştirak edecek olan alacaklıların meydana getirdiği kişi topluluğu anlamına da kullanılır; **3.** iflâs masası bir diğer anlamda da iflâs alacaklılarının tatminine yarayan net malvarlığını ifade eder. Net malvarlığı, iflâs ve masa borçları ile masrafları çıktıktan sonra geride kalan ve alacaklılara paylaştırılacak olan malvarlığıdır.

İflâs masası alacağı. İflâs masasından istenebilecek alacaklar yalnız iflâs alacakları değildir. Diğer alacaklardan önce ödenmesi gereken bir de iflâs masası alacakları vardır. Masa açısından buna masa borcu da denir: masa borçları, müflisin değil, bizzat iflâs masasının yaptığı borçlardır. Bu borçlar, iflâsın açılmasından iflâsın tasfiyesinin sonuçlanmasına kadar iflâs masası veya masa adına iflâs idaresi veya iflâs dairesince yapılan borçlardır. Meselâ, iflâs kararının ilân masrafları, defter tutma ve malların muhafazası masrafları, iflâs masasının davalarını takip etmek için tutulan avukatların avukatlık ücreti v.b. İflâs masası alacakları iflâs masasından tam olarak

ödenir. Bu sebeple masadan istenen bir alacağın iflâs masası alacağı mı, yoksa iflâs alacağı mı olduğunun tespiti çok önemlidir.

● *İflâs memuru.* Her iflâs dairesinin zorunlu unsuru bir iflâs memurudur. Ayrıca, iflâs dairesi bulunmayan yerlerde iflâs memurluğa görevini icra memuru görür. Bk. İCRA *memuru.*

İflâs memurlarının hukukî sorumluluğu. İcra iflâs memur ve müstahdemlerinin görevleri ile ilgili olarak kişilere verdiği zararlardan dolayı, adalet mahkemelerinde onlar aleyhine tazminat davası açılamaması gerekir (Devlet Memurları kn. md. 657). Burada bir hizmet kusuru söz konusu olduğundan, icra iflâs memur ve müstahdemlerinin bağlı bulundukları kurum olan Adalet bakanlığı aleyhine Danıştayda bir tam yargı davası açılır. Ancak bu konuda değişik görüşte olan yazarlar da vardır.

● *İflâs sebebi.* Bir kimsenin iflâs edebilmesi için, bütün varlığının tükenmesi gerekmez. İflâsa tabi borçlu, iflâs yolu ile takip edildiğinde, durumu çok kötü, bütün varlığı tükenmiş olsa dahi herhangi bir kaynaktan edindiği para ile, kendisini takibeden alacaklının borcunu öderse, iflâs kararı verilemez. Buna rağmen, malî durumu ne kadar iyi olursa olsun, iflâs yolu ile takip edilen kimse, takip alacaklısına borcunu ödeyemezse iflâs kararı verilir. Ancak, kanun, sermaye şirketleri (anonim, limited şirketleri, kooperatifler) bakımından, bu genel iflâs sebebinden başka, bu şirketlerin pasiflerinin aktiflerinden fazla olmasını ayrı bir iflâs sebebi olarak kabul eder. Öte yandan, terekenin mevcudunun borcuna yetmemesi ve borçlunun yarı mevcudunun haczedilmesi ve kalan mevcudun diğer borçlarını ödemeğe yetmemesi de bir iflâs sebebidir. Borçlu, ödemelerini tatil etmeden ve alacaklılarının kendisi aleyhine yapacakları iflâs takibini beklemeden, aciz halinde bulunduğunu bildirerek kendi iflâsını isteyebilir. İflâs kararından sonra, borçlu iflâs davası açan alacaklısının borcunu ödemekle iflâstan kurtulamaz.

● *İflâs teşkilâtı,* resmî organlar ve özel organlar olmak üzere ikiye ayrılır. **1.** Resmî organlar: a) icra dairesi (bk. İCRA *dairesi*); b) iflâs dairesi; c) icra tetkik mercii (bk. İCRA *tetkik mercii*); ç) ticaret mahkemesi; d) Yargıtay İcra İflâs dairesi (bk. İCRA *İflâs dairesi*); e) savcılar ve adalet müfettişleri. **2.** Özel organlar: a) birinci alacaklılar toplantısı; b) iflâs idaresi; c) ikinci alacaklılar toplantısı.

● *İflâsa tabi kişiler.* İflâs yolu ile takip ancak şu kişiler hakkında yapılabilir: **1.** Ticaret kanununa göre tacir sayılan kişiler; ticareti terk eden kişiler. (Terkin ticaret sicili ve mutat araçlarla ilânından itibaren on yıl için iflâs hukuku yönünden tacir sayılır ve iflâsa tabi olurlar (İcra ve İfclâs kn. md. 44); **2.** banka umum müdür, yönetim kurulu başkan ve üyeleri ile, imzaları bankayı borç altına sokan kişiler, Maliye bakanlığının isteği üzerine iflâsa tabi olurlar (Bankalar kn. md. 78). Aynı şekilde sigorta şirketlerinin iflâsı halinde buna kusurları ile sebep olan organlarının da iflâsı istenebilir (Sigorta Şirketlerinin Murakabesi Hakkında kn. md. 15).

● *İflâsın hukukî sonuçları.* İflâsın doğurduğu sonuçlar, ikiye ayrılabilir: 1. iflâsın kamu hukuku bakımından sonuçları; 2. iflâsın özel hukuk bakımından sonuçları. iflâs, bazı hallerde müflisin cezalandırılması ve muayyen bazı kamu hizmetlerini yapamaması sonucunu doğurur ki, bunlar iflâsın kamu hukukuna ilişkin sonuçlarıdır. Bir borçlu hakkında iflâsın açılması ile borçlu ve ondan alacaklı olan alacaklıların maddî hukuk bakımından olan hukukî durumlarında bazı değişiklikler olur. Bunlar, iflâsın özel hukuka ilişkin sonuçlarıdır. Müflisin haczi caiz olan bütün malları, bir masa teşkil eder. İflâs etmekle medenî haklardan yararlanma (hak) ve medenî hakları kullanma (fiil) ehliyetlerini kaybetmeyen müflis, artık masa mevcudunu azaltıcı ve masanın borçlarını arttırıcı tasarruflarda bulunamaz. Müflisin masa malları üstünde yaptığı tasarruflar hükümsüzdür. O masaya dahil mal ve haklar üstünde tasarruf yetkisini kaybetmiştir. İflâs kararı ile, önce müflis aleyhine başlamış olan takipler durur ve iflâs kararının kesinleşmesi ile duran takipler düşer. Ancak, çocuk teslimi, çocukla şahsî münasebet ve ilâmsız tahliye takipleri v.b. gibi takipler devam eder. İflâsın açılması ile müflisin taraf olduğu derdest hukuk davaları (bazı istisnalar dışında) durur. Bu davalara devam edilip edilmemesi hakkında kararı, ikinci alacaklılar toplantısı verir. Müflisin, vadesi gelmemiş borçları iflâsın açılması ile vadesiz hale gelir. İflâsın açılması ile müflisin borçları için artık faiz işlemez. Ancak borç için rehin verilmişse iflâsa rağmen faizler de işleyecektir. Şarta bağlı borçlar masaya kaydedilir, ayrılıp bir bankaya yatırılır. Şart gerçekleşirse para alacaklıya ödenir, etmezse alacağını tamamen alamamış diğer alacaklılara dağıtılır. Konusu para olmayan iflâs alacakları iflâs anındaki değerlerine göre paraya çevrilerek masaya kaydedilir. iflâs alacakları iflâs anındaki değerlerine göre paraya çevrilerek masaya kaydedilir. İflâsta takas bazı şartlarla mümkündür. Müflisin kefil olduğu borçlar, vadesi gelmese bile masaya zimmet (borç) kaydedilir. Masa, kefalet alacaklısına ödediği para nispetinde, kefalet alacaklısının yerine geçecektir.

● *İflâsın kaldırılması.* İflâsın tasfiyesi devam ederken, borçlu bütün alacaklılarının taleplerini geri aldıklarına dair bir beyanname veya bütün alacakların ödendiği hakkında bir belge gösterir veya akdolunan konkordato tasdik edilirse, borçlunun başvurması üzerine mahkeme, iflâsın kalkmasına ve borçlunun serbestçe tasarrufu için mallarının kendisine iadesine karar verir. İflâsın kalkmasına, alacak hakkındaki taleplerin kaydı için belirli sürenin bitmesinden iflâsın kapanmasına kadar karar verilir. İflâsın kaldırılması kararı ilân edilir. İflâsın kaldırılması, iflâs kararını vermiş olan asliye ticaret mahkemesinden istenir. İflâsın kaldırılması ile, müflis sıfatı kalkar ve borçlu hiç iflâs etmemiş gibi olur.

● *İflâsın kapanması.* İflâs masasına ait bütün mal ve haklar satılmış ve elde edilen paralar alacaklılara dağıtılmışsa, alacağını tamamıyle alamayanlara da aciz belgeleri verildikten sonra iflâs idaresi, bir son rapor düzenleyerek, iflâsın kapanmasına karar verilmesini, iflâs kararını veren asliye ticaret mahkemesinden talebeder. Asliye ticaret mahkemesi, müflisi ve alacaklıları da davet ederek, son rapor ve iflâsın kapanması talebini, basit yargılama usulü ile inceler. Mahkeme, yapacağı inceleme sonunda, iflâsın tasfiyesinin kanun hükümlerine uygun olarak yapıldığını tespit ederse iflâsın kapanmasına karar verecektir. Bu karar da iflâs kararı gibi ilân olunur. Karar gereken yerlere bildirilir. İflâsın kapanmasından sonra müflisin müflislik sıfatı kalkmaz. Ancak müflise karşı yeni takipler yapılabilir. İflâsın kapatılmasına dair karar temyiz edilebilir.

● *İflâsın tasfiyesi.* İflâs kararı iflâs dairesine bildirilince daire, iflâsın tasfiyesi için gerekli ilk işlemleri yapmağa başlar. İflâs kararı temyiz edilse bile ikinci alacaklılar toplantısına kadar tasfiye işlemleri yapılır. Bu ilk işlemlerden sonra iflâsın tasfiyesi görevi, iflâs idaresi ve alacaklılar toplantısına aittir. İflâs idaresi, tasfiye için önce iflâs masasının teşkilini sağlar. Bunun için masaya giren mal, alacak ve haklar bir defter tanzimi suretiyle tespit edilir. Söz konusu mal ve hakların korunması için gereken koruma tedbirleri alınır. Bu işlemden sonra, iflâs dairesi tasfiyenin basit veya âdi yoldan yapılmasına karar vererek bu kararını ilân eder. Normal tasfiye yolu âdi tasfiyedir. Âdi tasfiyenin ilânından sonra ilk alacaklılar toplantısı yapılır. Toplantıya iflâs memuru veya yardımcısı başkanlık eder. Borçludan alacaklı olduğunu iddia eden her alacaklı toplantıya katılır. Toplantının yapılabilmesi için bilinen alacaklıların en az dörtte birinin toplantıda hazır olması gerekir. Ancak toplantıda bulunanlar beş kişiden azsa, alacaklıların yarısını temsil etmeleri şarttır. İflâs memuru bir veya iki alacaklıdan meydana gelen bir büro kurar. İlk alacaklılar toplantısında kararlar mutlak çoğunlukla verilir. Oylar eşit olursa toplantı başkanı oyu ile bir tarafa katılır. Oyların geçerli olup olmadığına teşkil edilen büro karar verir. İlk alacaklılar toplantısı yapılamazsa, ikinci alacaklılar toplantısına kadar tasfiye işlerine iflâs dairesi bakar. İlk alacaklılar toplantısı iflâs idaresini seçer. İlk alacaklılar toplantısı, bilhassa müflisin sanat veya ticaretinin devamı, imalâthaneleriyle mağazalarının, perakende satış yerlerinin açılması, askıdaki davalar ve pazarlıkla satışlardan gecikmesi sakıncalı olanlar için karar verir. Bu arada müflis konkordato akdetmişse, alacaklılar tasfiyeyi tatil edebilirler. İlk alacaklılar toplantısının kararlarına karşı, her alacaklı yedi gün içinde icra tetkik merciine şikayet yoluyle başvurabilir. İcra tetkik mercii kısa zamanda kararını verir. İflâs idaresi, masanın vadesi gelmiş alacaklarını tahsil ve gerektiğinde takip ve dava eder. Kıymeti düşecek olan veya korunması masraflı olacak şeyleri geciktirmeksizin satar. Borsa ve piyasada fiyatı belli olan şeyler derhal paraya çevrilir. Diğer mallar ancak ikinci alacaklılar toplantısından sonra satılır. İflâs idaresi, alacak ve istihkak iddialarının kaydı için tayin olunan süre (âdi tasfiyenin ilânından itibaren bir ay) bittikten sonra iddiaları inceler. Müflisten iddialar hakkında bilgi alır. Tapu siciline geçirilmiş alacak ve hakları kayıt eder. Kayıt süresi geçtikten sonra bir sıra cetveli düzenleyerek alacaklıların sırasını belli eder. Bu cetvele, kabul edilmeyen alacakların kabul edilmeme sebepleri de yazılır. Ayrıca kendilerine tebligat yapılır. Alacaklılar, sıra cetveline 7 gün içinde itiraz edebilirler. İtiraz iflâs kararını veren mahkemeye yapılır. Alacağı reddolunan kimse masayı, başkasının alacağına itiraz eden kimse ise alacağına itiraz ettiği kişiyi hasım gösterir. İtiraz yalnızca sıra cetvelindeki sıraya ise, bu, şikâyet yolu ile icra tetkik merciine arzolunur. Paylaştırmaya kadar, kendilerini süresi içinde kaydettirmeyen alacaklılar idareye başvurabilir. İdare alacağı kabul ederse onu da sıraya koyar ve ilân eder. Alacakların incelemesini bitiren iflâs idaresi, alacaklıları ikinci alacaklılar toplantısına ilânla davet eder. Bu toplanmaya da iflâs memuru veya yardımcısı başkanlık eder. İkinci alacaklılar toplantısı, başta iflâs idaresini tasfiye görevine devam edip etmemesi olmak üzere gerekli gördüğü hususlarda karar alır. İkinci alacaklılar toplantısı yapılamazsa, iflâs idaresi tasfiye sonuna kadar işlemlere devam eder. İflâs masasına ait mallar, alacaklılar toplantısı pazarlıkla satışına karar vermezlerse, iflâs idaresi tarafından açık arttırma suretiyle satılır. İtilâflı alacakların sonuçlandırılmasına lüzum görmeyen iflâs idaresi, iddianın takibi hakkını isteyen alacaklıya devreder. Paraya çevirme işleri bitince, iflâs idaresi pay cetvelini ve son hesabı yapar. Pay cetveli iflâs dairesine bırakılır. Orada on gün kalır ve alacaklılar burada cetveli incelerler. On gün sonra, şikâyet varsa o da çözüme bağlandıktan sonra iflâs idaresi payları dağıtır. İflâs idaresi, alacağının tamamını alamamış olan her alacaklıya ödenmemiş miktar için aciz vesikası verir.

İflâsta basit tasfiye. Defteri tutulan masa mallarının bedelinin, âdi tasfiye masraflarını karşılayamayacağı anlaşılırsa, iflâs dairesi, iflâsın basit tasfiye usulüne göre tasfiye edilmesine karar verir ve durumu ilân eder. İlân üzerine, alacaklılardan biri, ilân süresi içinde masrafları peşin vermek suretiyle tasfiyenin âdi olarak yapılmasını isteyebilir. Tasfiyenin şeklini ve süreleri tasfiyeyi yapacak olan iflâs dairesi kararlaştırır. İflâs dairesi, masa mallarını paraya çevirir, başka bir işleme lüzum kalmadan alacaklıları inceleyerek sıralarını tayin eder, paraları paylarına göre dağıtır. Âdi tasfiyede, tasfiyenin uzaması (ilândan itibaren altı ay geçmesi) üzerine alacaklılar toplantısı meblâğ çoğunluğu ile tasfiyenin basit olarak yapılmasına karar verebilir.

● *İflâsta depo kararı.* İflâs davasına bakan mahkemenin, varsa borçlunun itiraz ve defilerini de inceledikten sonra, borçlunun gerçekten borçlu olduğuna kanaat getirmesiyle, borçluya iflâstan kurtulması için son defa borçlarını ve masrafları ödemesi için 7 günlük süre veren kararı.

● *İflâsta itibarın iadesi.* Müflisin, müflis sıfatının kalkabilmesi için, kanun itibarın iadesi müessesesini öngörmüştür. Üç çeşit müflis vardır: âdi müflis; taksiratlı müflis; hileli müflis. Bunların itibarlarının iadesi için ortak şart, bütün iflâs alacaklılarının

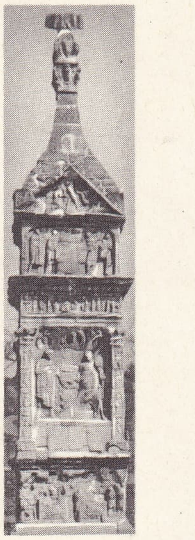

İGEL
Roma mezar anıtı

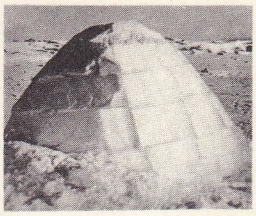

igloo

«Meczuplara şifa veren
Aziz IGNACIO DE LOYOLA»
Rubens'in eseri
Viyana müzesi

alacaklarının ödenmiş olmasıdır. Ortak şarttan başka, âdi müflis ödemeyi belgeleyen makbuz veya belgelerle iflâs kararını vermiş olan asliye ticaret mahkemesine başvurarak itibarının iadesini isteyebilir. Taksiratlı müflis, ayrıca mahkûm olduğu cezayı tamamen çekmiş veya bu ceza kanunî sebeplerle düşmüş olmalıdır. Taksiratlı müflisin borçlarını ödediğini gösteren belge (defter) ve makbuzları iflâs dairesi verecektir. Bu iki şartı yerine getiren taksiratlı müflis, itibarının iadesi için iflâs kararını veren asliye ticaret mahkemesine bir dilekçe ile başvurabilir. Hileli müflisin itibarının iadesi için daha başka şartların da gerçekleşmesi gerekir. Alacaklıların alacaklarının ödendiği ve bunların belgelerle tevsik edildiği, cezasını tamamen çektiği veya cezanın düştüğü şartları gerçekleştikten başka, hileli müflisin mahkûm olduğu cürümden pişman olduğunu belirtecek surette iyi halinin görüldüğünün belgeler ile tevsiki ve memnu hakların iadesi için geçmesi gereken sürenin dolmuş olması da şarttır. Hileli müflis, itibarının iadesini yukarıdaki şartları gerçekleştirerek, ikametgâhının bulunduğu yerdeki ağır ceza mahkemesinden isteyebilir. İtibarın iade edildiği, her üç halde de Resmî Gazete'de ilân olunur.

İflâsta ödeme emri. İflâs yolu ile takip talebi üzerine, icra dairesince düzenlenen ödeme emri, üç gün içinde borçluya gönderilir (bk. İCRA'*da ödeme emri*). İflâstaki ödeme emrinde ayrıca, borcuna veya kendisinin iflâsa tabi kişilerden olmadığına dair itiraz etmezse, alacaklının asliye ticaret mahkemesinden iflâsını isteyeceği ihtarıyle konkordato teklif edebileceği kayıtları da bulunur.

İflâsta takip talebi. Borçlusunu iflâs yolu ile takip etmek isteyen alacaklı, icra dairesine bu isteğini bildirir (bk. İCRA'*da takip talebi*). Talebinde ayrıca ve açıkça borçlunun iflâs yolu ile takip edilmesini istediğini belirtecektir.

● *Âdi iflâs.* Borçlunun kusuru olmaksızın bazı sebepler, meselâ iktisadî buhranlar, onun iflâsına sebep olur. İflâs kararı ile borçlu önce âdi müflistir. Daha sonra ceza mahkemesi âdi müflisi hileli veya taksiratlı iflâs suçlarından biriyle yargılayarak cezalandırırsa, hileli veya taksiratlı iflâstan söz edilir. Âdi iflâs sonucu borçlunun edindiği âdi müflis sıfatı iflâsın kapanmasından sonra da devam eder. Âdi müflis, avukat, noter, banka yönetim kurulu başkan ve üyesi ile denetleyici veya banka genel müdürü, genel müdür yardımcısı veya birinci derecede imza yetkisini haiz bir görev sahibi olamaz. Ancak âdi müflisin itibarının iadesi mümkündür.

● *Hileli iflâs.* Burada önemli olan hileli muamelelerin alacaklıları zarara sokmak amacıyle yapılmış olmasıdır. İcra ve İflâs kanunu hileli iflâs için genel bir tanım vermiş, bu arada bazı hileli iflâs hallerini de örnek olarak belirtmiştir. Hileli iflâsa da âdi iflâstan sonra karar verilir. Âdi müflisin iflâstan önce veya sonra hileli muamelelerde bulunduğu iflâs memuru, iflâs idaresi tarafından öğrenilirse bunlar durumu cumhuriyet savcılığına bildirirler. İlgililer de şikâyet edebilir. Âdi iflâsa karar veren mahkeme, kararında bu hususu tenkit eder. Cumhuriyet savcılığının iddianamesi üzerine davaya bakan ağır ceza mahkemesi, âdi müflisi ağır hapis cezası ile cezalandırır. Bundan böyle müflis, hileli müflistir. Hileli müflis artık hiç bir devlet memuriyeti görevi alamaz, avukat, milletvekili, Cumhuriyet senatosu üyesi, yedek subay, belediye başkanı, belediye meclisi üyesi, köy muhtarı ve köy ihtiyar meclisi üyesi olamaz.

● *Taksiratlı iflâs.* Burada borçlunun kusuru hile derecesinde değildir. (İcra ve İflâs kn. md. 310). Hangi hallerin taksiratlı iflâs sayılacağını tahdidî (tüketici) olarak saymıştır. Bunlar dışında bir sebebe dayanarak âdi müflis taksiratlı iflâs suçundan dolayı cezalandırılamaz. Taksiratlı iflâs halleri şunlardır: **a)** müflis, ziyanları için makûl sebepler göstermezse; **b)** evinin masrafları hadden fazla ise; **c)** kumar yahut mücerret baht oyunlarında ve borsa muamelelerinde külliyetli para sarfetmişse; **ç)** borcunun, mevcudu ile alacağından çok olduğunu bildiği halde, bu durumdan haberleri olmayan kimselerden önemli miktarda veresiye mal veya borç para almışsa; **d)** kanunen tutması gereken defterleri hiç veya kanunun emrettiği şekilde tutmamışsa; **e)** mevcudu ile alacağından çok fazla meblağ için senetler imza etmişse; **f)** iflâs takibi sırasında mahkeme, iflâs idaresi veya iflâs dairesi tarafından çağırıldığı halde makbul bir mazereti olmaksızın gelmemişse; **g)** işlerini terkederek kaçmışsa; **h)** evvelki bir konkordato şartlarını ifa etmeden, yeniden iflâsına hükmolunmuşsa; **ı)** borçlunun alacaklılarından biri borçlu aleyhine haciz yoluyle takipte bulunmuş, bu takip sonunda yapılan haciz borçlunun yarı mevcudunun elinden çıkmasına sebep olmuş ve kalan mevcudu da, borçlunun muaccel ve vadesi bir sene içinde gelecek olan diğer borçlarını ödemeğe yetmemiş ve borçlu bu durumda kanunun öngördüğü şekilde mahkemeden aciz halinde bulunduğunu belirterek bizzat iflâs talebinde bulunmamış ve bir yıl içinde iflâs etmişse; **i)** ticareti terkeden tacirlerin kanunen yapmaları gereken işlemleri yapmamışsa. Âdi iflâstan sonra, iflâs memuru ve iflâs dairesi taksiratlı iflâs durumunu öğrendiklerinde bunu cumhuriyet savcılığına bildirmek zorundadırlar. Savcılık ilgililerin şikâyeti üzerine de harekete geçer. Âdi iflâsa karar veren mahkeme de kararında bu hususu tenkit eder. Asliye ceza mahkemesi yukarıdaki hallerden birinin varlığını tespit ederse âdi müflisi hapis cezasına mahkûm eder ve âdi müflis sıfatı da taksiratlı müflise dönüşür. Taksiratlı müflisin de itibarı iade edilebilir. Ancak itibarın iade edilmiş olmasına rağmen taksiratlı müflis artık avukat ve noter olamaz. (→ Bibliyo.) [M]

İflâs (*En Fallit*), B. Björnson'un oyunu (1875). Konsül Tjaelde'nin debdebeli evinde, herkes eğlenirken, konsül Tjaelde sinirli ve tedirgindir. İflâs etmemek için tek umudu bankaları malî durumu hakkında bir kere daha aldatmaktır. Bu sebeple itibarlı bir bankacıyı evine çağırır ve ona mükellef bir ziyafet çeker. Bu gösterişli yemekten sonra, Tjaelde ile avukat Brent arasında dramatik bir konuşma başlar; büyük bir serinkanlılık ve soğuk bir mantıkla durumu tenkit eden avukat konsülü bütün borçlarını tasfiyeye ve dürüst olarak yeni bir işe başlamağa inandırır. İflâsın açıklanması üzerine Tjaelde'lerin gerçek dostlarının kimler olduğu ortaya çıkar: kızlarından birinin yakışıklı nişanlısı ortadan kaybolur; öbür kızı babasının sadık kâtibinin şahsında kendine bir eş bulur. Sonunda bütün üyeleri birbirine kenetlenen Tjaelde ailesi yeni bir hayata yönelir. Bu sosyal tezli oyun, bir norveç tiyatro yazarının milletlerarası alanda ilk başarısı olmuştur. (L)

İFK i. (ar. *ifk*). *Esk.* Yalan söyleyerek aldatma. || Suçu bir kimsenin üstüne atma, iftira etme. || *İfk-i mübin*, göz göre aldatma, yalan söyleme. (M)

İFNÂ i. (ar. *fenâ*'dan *ifnâ*). *Esk.* Yok etme, ortadan kaldırma. || Boşu boşuna harcama, tüketme. || *İfnâ-yı beden* (veya *vücut*), vücudu ortadan kaldırma: *Lâlede dağ gibi sabit olup âteşte / Hergiz ifnâ-yı vücud eylemeye amber-i ham* (Cevrî). || *İfnâ-yı hayat*, ömrü yitirme. || *İfnâ-yı mâl*, malı sarfetme. (M)

İFNİ ili, Güney Fas'ta ispanyol ili; 1 920 km²; 49 900 nüf. İdare merkezi, *Sidi İfni*. Ayt Amran berberî kabilesinin yaşadığı bu dağlık bölge üstünde, Fas hak iddia etmektedir. İfni, eski Santa Cruz de Mar Pequena arazisidir.

— Tar. Fas sultanı tarafından 1860'ta İspanya'ya bırakılan 1934'te İspanyollar tarafından tamamıyle işgal edilen İfni ilini Faslılar geri istemektedir. 1957 Aralığında Faslıların Tilivin'i alması, ispanyol donanmasının Agadir açıklarında bir kuvvet gösterisi yapmasına yolaçtı. İfni arazisi, ocak 1958'de bir ispanyol ili haline getirildi. (L)

İFORAS Adrar'ı, Sahra sınırında (Mali) dağ kütlesi, Hoggar'ın güneybatısında. Billûrlu ve birinci zaman kayaçlarından meydana gelen, çok geniş vâdilerle yarılan kütlede, bol yağış sayesinde yetişen otlaklarda hayvancılık (sığır, koyun ve keçi sürüleri) yapılır; yetiştirilen hayvanlar sahra vahalarında ve güneyde satılır. Kütlede yaşayan İforas Tuaregleri, kısmen yerleşiktir. Volfram ve tantal yatakları. (L)

İ.F.R. İng. Instrument Flight Rule'un («âletli uçuş kuralı») kısaltması, bir uçağın âletli uçuş yaptığını belirten milletlerarası sembol. (L)

İFRAD i. (ar. *ferd*'den *ifrâd*). *Esk.* Ayırma, tek hale getirme. || Yalnız başına hacca gitme. (M)

İFRAĞ i. (ar. *ferâğ*'dan *ifrâğ*). *Esk.* Madenleri eritip kalıba dökme. || Bir şeyi başka biçime sokma, şekillendirme. || *İfrağ etmek*, bir biçimden başka bir biçime sokmak, şekillendirmek.

— Biyol. *Esk.* Boşaltım, dışkılama. (M)

İFRÂH i. (ar. *ferah*'tan *ifrâh*). *Esk.* Feraha kavuşturma, memnun hale getirme. (M)

İFRÂR i. (ar. *firâr*'dan *ifrâr*). *Esk.* Firara zorlama, kaçırma, kaçırılma. (M)

İFRAT i. (ar. *fart*'tan *ifrât*). Herhangi bir konuda ileri gitme, ölçüyü aşma, aşırılık: *Asıl hekim kendisini bu iki ifrattan kurtarıp ne heyecanlı, ne de aşırı soğukkanlı, tamamıyle ölçülü, kısaca sağlam bir adam olmalıdır* (R.H. Karay).

— ÇEŞ. DEY. *İfrat derecede*, aşırı derecede. || *İfrata kaçmak*, fazla ileri gitmek. || *(Bir şeyi) ifrata vardırmak*, bir şeyi aşırı dereceye vardırmak.

— *Esk. İfrât-ı hiss*, aşırı duygu. || *İfrât-ı neşât*, aşırı neşelilik. || *İfrat ü tefrit*, birbirinden ayrı ve uzak iki uç.

◆ **İfratkâr** i. *Esk.* Aşırı davranan.

◆ **İfratkârâne** zf. *Esk.* Aşırı davranarak. (M)

İFRAZ i. (ar. *ferz*, ayrılma'dan *ifrâz*). Toplu bir şeyden veya bir bütünden bazı parçalar ayırma, ayrılma. || *Hassasını ifraz etmek*, bazı bitkilerin, özsu, esans v.b. gibi özlerini sıkarak veya damıtarak çıkarmak.

— Biyol. Bk. SALGI.

— Huk. Arazinin bölünmesi. Bk. ANSİKL.

— Mal. Osmanlı devleti zamanında tımarın altı bin akçesine kılıç, fazlasına ise *ifraz* denirdi. (Tımarın altı bin akçesi, tımar sahibinin emeğine karşılık sayıldığı için, bu miktardan bir şey ayrılmaz, ancak fazlası sonradan gösterilen yararlıktan dolayı eklendiği için bu ifraz kabul edilir.)

— Teşk. tar. *İfraz hazinesi*, Osmanlı devleti zamanında sarayda kullanılmayan değerli eşyanın konduğu ve saklandığı yer. (Bu tür değerli eşyadan ikinci derecede önemi olanların saklandığı yere ise *bodrum hazinesi* denirdi.)

— ANSİKL. Huk. Bir arazinin taksimi (*ifraz*'ı) halinde tapu memuru her yeni parseli re'sen sicile kaydeder. Bu şekilde bölünen arazinin leh veya aleyhine tesis edilmiş olan irtifak haklarına ilişkin kayıtlar, yeni açılan sayfaların hepsine kaydolunur. Rehin hakları ile gayrımenkul mükellefiyet şeklindeki kayıtlar için de durum böyledir. (M)

İFRAZAT çoğl. i. (ar. *ifrâz*'dan, *ifrâzât*). Biyol. Vücuttan kan, cerahat, ter gibi çıkan şeyler, salgılar. || *Esk. İfrâzât-ı dâhiliye guddeleri*, bir görev için salgı çıkaran ve bu salgıları vücut dışına atmayan bezler, içsalgı bezleri. || *İfrâzât-ı dâime*, vücuttan her zaman çıkan salgılar. || *İfrâzât-ı cildiye*, vücuttan cilt aracılığıyle çıkan ter v.b. salgılar. || *İfrâzât-ı munkatıâ*, mide asidi, tükrük gibi yalnız gerektiği zaman çıkarılan salgılar. (M)

İFRAZCIYAN bls. i. (ar. *ifrâz*, çıkarma; türk. *-ci-* ve fars. *-ân* çoğl. eki'nden, *ifrâz-ci-yân*). *Esk.* Osmanlılar devrinde darphanede sikke kesenlere verilen ad. (M)

İFREN, berberî aşireti; Hicret'in ilk üç yüzyılında Kuzey Afrika'da önemli rol oynadı. Arap fütühatı sırasında mensup olduğu Zenata aşiretinin en güçlüsü durumundaydı. Aşiretin kollarının bulunduğu başlıca bölgeler yüksek Cezayir yaylaları, Takart ve Tlemsen, İfrikiye'nin güneyi idi. İslâmiyeti kabul ettikten sonra bazı âdetlerini benimsediler. Berberî isyanlarında bulundular (IX. yy.). Aşiret sonra sünnî oldu. Fatımîlere karşı yapılan savaşlar sırasında İspanya Emevîlerinin yanında savaştılar. Sonra Fatımîlerle yaptığı savaşta mağlûp oldu-

Foto. Gary, Vilmorin - Andrieux, Hanfstaengl (LAROUSSE)

lar. Bununla ifren hâkimiyeti yavaş yavaş sona erdi (958). [M]

İFRİKİYE, Araplar tarafından Berberistan'ın doğusuna verilen ad. Kartaca'nın yıkılmasından sonra Romalılar bu eyalete önceleri Afrika adını verdiler. Sınırları doğuda Barka, batıda Tanca, kuzeyde Akdeniz'den başlayarak zenciler ülkesinin içlerine kadar uzanır. Hicret'in ilk yıllarına kadar Bizanslıların elinde kaldı. Mısır'ın Araplar tarafından istilâsından sonra bölgeye ilk arap akınları başladı. Bu akınlar sonucu Bizanslıların elindeki bölgeler oldukça etkilendi. Etkili olan ilk büyük akın Ukbe bin Nâfi tarafından yapıldı (670). Bölge sonra Berberîlere bırakıldı (698). Önceleri Mısır valisinin yönetimine verildi. Sonra Musa bin Nuseyr'e terkedildi. Eyalet sınırları Cebelitarık boğazına kadar genişledi ve şiilerin eline geçti (909). Eyalet 1017 ve 1018'de doğu ve batı olmak üzere ikiye ayrıldı. Bedevîler tarafından yakılıp yıkıldı, Abdül Mümin tarafından kurulan imparatorluğun eyaleti oldu (1168). Hafsîlerin saltanatı sırasında bağımsızlığa kavuştu. Son olarak Tunus sınırları içine girdi. (M)

İFRİT i. (ar. *ʿifrît*). Doğu mitolojisinde çok zararlı ve korkunç bir cin: *Çaldığı havada kâinatın bütün şeytanları, ifritleri başıboş, hürriyetle sarhoş bağrışıyorlar, çığrışıyorlardı* (H.E. Adıvar). ‖ *Mec.* Ortalığı birbirine katan kimse.

— DEY. *İfrit kesilmek* (veya *olmak*), çok kızmak, çok öfkelenmek: *Raci bu tezkereyi okuduktan sonra büsbütün ifrit kesilerek ...* (H.R. Gürpınar).

— ANSİKL. *Kur'an*'da Neml suresinde, Belkıs'ın tahtının taşınması anlatılırken geçer: «Cinlerden *İfrit* (burada çok güçlü olduğu anlamındadır), yerinden kalkmadan, ben sana o tahtı getiririm; ben güçlüyüm ve güvenilirim» dedi (Kur'an, 27/40). Buradaki kullanılışından da anlaşılıyor ki, İfrit, cinlerin en güçlülerinden birinin adı veya en güçlüsünün adıdır. Hadis'te de İfrit adı geçer.

Daha sonraları ifrit kelimesi, şeytansı, kötü huylu ve kötü cinler veya kötü cinlere inananlar için de kullanıldı. (M)

İFSAD i. Bk. İFSAT.

İFSAH i. (ar. *feṣāḥet*'ten *ifṣāḥ*). *Esk.* Açık ve düzgün bir şekilde anlatma, dile getirme. (M)

İFSAH i. (ar. *fesḫ*'ten *ifsāḫ*). *Esk.* Unutma. (M)

İFSAH i. (ar. *füsḥat*'tan *ifsāḥ*). *Esk.* Geniş bir hale getirme, genişletme, açma. (M)

İFSAM i. (ar. *ifṣām*). *Esk.* Yağmurdan sonra havanın açması. ‖ Sona erme, bitme, tükenme. (M)

İFSAT veya **İFSAD** i. (ar. *fesād*'dan *ifsād*). *Esk.* Fesada uğratma, düzenini bozma, karıştırma. ‖ Kargaşalık: *Hâriciler, kan dökmedikçe ve fiilen ifsâda kıyam etmedikçe üzerlerine varılmayıp ...* (Cevdet Paşa). ‖ *İfsâd-ı mide,* mideyi bozma.

◆ **İfsadât** çoğl. i. *Esk.* Fesatlar, ifsatlar, bozmalar.

◆ **İfsatkâr** ve **ifsatçı** sıf. *Esk.* Bozguncu, kargaşalık çıkaran, karıştıran. (M)

İFŞA i. (ar. *fāş*'tan *ifşā*). Gizli olan bir şeyi açığa vurma, ortaya dökme, yayma: *Defineyi ifşa hata idi; kadına anlatmaktan bir şey çıkmaz, olan oldu bir kere!..* (R.H. Karay). ‖ *İfşa etmek,* gizli şeyleri ortaya koymak, açığa vurmak: *İkbal bu sözü söyledikten sonra kocasının utanılacak bir mahiyetini ifşa etmiş gibi gözlerini indirdi* (H. Z. Uşaklıgil). ‖ *Esk. İfşa-yi râz,* bir sırrın açığa vurulması.

◆ **İfşaât** çoğl. i. Bir konunun gizli noktalarını ortaya koyacak şekilde yapılan açıklamalar: *İzmir'in işgali bu ifşaâtın doğruluğunu ispata başladı* (Atatürk). [M]

İFTÂ i. (ar. *fetvā*'dan *iftā*). *Esk.* Fetva verme, şeyhülislâmın bir işi Kur'an hükümleri ile halletmesi. ‖ *Hizmet-i ifta (makam-ı iftâ, mansıb-ı ifta* veya *mesned-i ifta*), Şeyhülislâmlık. (M)

İFTÂH i. (ar. *fetḥ*, açma'dan *iftāḥ*). *Esk.* Kapalı olan bir şeyi açma. (M)

İFTÂN i. (ar. *fitne*'den *iftān*). *Esk.* Fitneye düşürme. ‖ Ayartma, azdırma. (M)

İFTAR i. (ar. *fiṭr*'dan *ifṭār*). Oruç açma: *Yurdun bu iftarından uzak kalmanın gamı / Hadsiz yaşattı ruhuma bir gurbet akşamı* (Yahya Kemal). Ramazan akşamları oruç açmak için verilen yemek: *Bir ramazan akşamı iftar sofrasından kalkmak üzereydik* (R.N. Güntekin). *Birini iftara davet etmek.* ‖ *İftar etmek,* oruç açmak: *Akşam Rabia ile beraber gene oruç bozuyoruz, iftar ediyoruz* (H.E. Adıvar).

— Din. Oruçlunun orucunu açması, bir şey yemesi ve içmesi. Bk. ANSİKL.

— Mutf. *İftar sofrası,* ramazanda akşam ezanı okunduktan sonra oruç bozmak için hazırlanan akşam yemeği. (Önce iftarlık olarak çerezler verilir. Daha sonra çorba ve diğer yemeklere geçilir.)

— ANSİKL. Oruç tutan kimse, mevsimlere ve yılın günlerine göre değişen *iftar* vaktinde orucunu açar. Güneşin batması ve akşam namazı vaktinin gelmesi üzerine oruç biter. İftarı namazdan önce yapmalıdır. Hz. Muhammed'in yazın su, kışın da hurma ile iftar ettiği söylenir. Bk. ORUÇ.

◆ **İftarlık** i. İftar için hazırlanmış yiyecek: *Peynir, zeytin, sucuk, reçel gibi iftarlıklardan hiç almadı* (Kemal Tahir). [M]

İFTARİYE i. (ar. *ifṭār*'dan *ifṭāriyye*). *Esk.* Oruç açmak için yemekten önce yenilen çerez. (Bk.ANSİKL.) ‖ Saray ve konaklarda davetlilere iftardan sonra verilen bahşiş.

— ANSİKL. İftar sofrasına yemeklerden önce ve küçük tabaklarda sahanlarda hazır edilirdi. Zeytin, peynir, reçel ve bal, *iftariye*'nin asıl çeşitleriydi. Sucuk, pastırma, ceviz, hurma da iftariyeler içinde bulunurdu. Bu çerezlerle orucunu açan oruçlu, genellikle akşam namazının farzını kılar, böylece boş midesini iftar sofrasına hazırlamış olur; bu sırada sofradan iftariyeler kaldırılırdı. Çorbadan başlayarak iftar yemeği namazdan sonra yenirdi. (M)

İftar köşkü, İstanbul'da Dolmabahçe sarayı üzerindeki kasra verilen ad. Mahmud I, Dolmabahçe'deki eski köşklerin (kasırların) bulunduğu yerde ve aşağı servilerin arasında iki köşk yaptırdı. Bundan yirmi iki sütunlu olan büyük köşk sayeban denilen yerde, küçük köşk ise selviler arasında idi. Büyük köşk iki katlıydı; alt ve üst katlarda iki büyük divanhane ve alt kattaki odalarda iki dolap vardı. Pencereleri, kapıları birer sanat eseri olduğu gibi duvarları da altın ve elvan boyalarla nakış işliydi. Sultan Mahmud yaz aylarında bu köşke gelerek dinlenirdi. Bundan ötürü bu köşke, «İftar köşkü» adı verildi. (M)

İFTİAL i. (ar. *fiʿl*'den *iftiʿāl*). *Esk.* İş edinme, iş sahibi olma.

— Gram. *Esk. İftiâl bâbı,* mezidünfih sülâsi mastarlardan biri. (Dönüşlü fiiller yapar: *cemʿ* [toplama]> *ictimâʿ* [toplanma]; *şugl* [iş, uğraşma]> *iştigal* [uğraşma, meşgul olma] v.b.) [M]

İFTİHAR i. (ar. *faḫr*, övme'den *iftiḫār*). Kıvanç, övünme, göğsü kabarma: *O an kendi babası da bir Türk olduğu için derin bir iftihar duydu* (Ömer Seyfeddin). ‖ Şeref. ‖ *İftihar etmek,* övünmek, kıvanç duymak: *İslâmları birleştirmek için perişan olmakla iftihar eden Halifei İslâma* [...] *hizmet bu mudur?* (A.H. Müftüoğlu). ‖ *İftihar listesi,* (okulda) şeref listesi.

— *Esk. İftihâr-ül-ulemâ* (*iftihâr-ül-emâsil* veya *iftihâr-üş-şuarâ*), ulemadan bahsederken kullanılır. ‖ *Maa'l-iftihâr,* övünç duyarak. ‖ *Mabih-il iftihâr,* kendisi ile övünülen.

— ÇEŞ. DEY. *İftihara geçmek,* okulda derslerdeki başarı ve iyi hareketleri ile üstün öğrenci seçilmek.

— Nümism. *Nişân-ı iftihar,* Mahmud II zamanında çıkarılmış nişan.

◆ **İftihariyât** çoğl. i. *Esk.* Övmek için söylenen sözler. (M)

İftihar madalyası, padişaha sadakat gösterenlere, tarım ve sanatın ilerlemesinde çalışanlara, yangın ve sâri hastalık anında devlet ve millete büyük hizmetleri dokunanlara verilmek üzere Abdülhamid II'nin «iradei seniye»siyle altın ve gümüşten olmak üzere çıkarılan madalya (1886 ve 1887). Altını 27,48 gr ağırlığında, 30 mm çapında ve 916 2/3 ayarında, gümüşü ise 17, 10 vezninde, 30 mm çapında, 830 ayarındadır. Ön yüzünde yukarıda şualar içinde tuğra ve altta osmanlı arması, diğer tarafında defne dalı arasında bir boş saha vardır. Madalyanın sahibi olacak şahsın adı buraya yazılırdı. Madalya beratla ve alışılagelmiş törenle verilirdi. Madalya sahiplerinin tâlik hakkı vardı ve tâlik yeri göğsün sol tarafındaydı. Kurdelesi kırmızıdır. Sahibinin ölümünde vereseye intikal etmez, hükûmete geri verilirdi. Sanayi Madalyası nizamnamesi olmadığı gibi bu isimle de madalya çıkarılmamıştır. Ancak sanayi bakımından taltif edilenlere de kırmızı beyaz benekli kurdelesi olan iftihar madalyası verilirdi. (M)

İFTİKÂK i. (ar. *fekk,* kurtarma'dan *iftikâk*). *Esk.* Rehin bir şeyi veya insanı kurtarma, rehinden çıkarma, rehni kaldırma. (M)

İFTİKAR i. (ar. *faḳr*'dan *iftiḳār*). *Esk.* Yoksulluk gösterme. ‖ Yoksulluğu belli etme. ‖ Çok ihtiyacı olma. ‖ *Mec.* Alçakgönüllülük. (M)

İFTİKÂRİYE i. (ar. *fikr*'den *iftikāriyye*). Ülkücülük, idealizm. ‖ *İftikâriye-i tarihiye,* tarihî ülkücülük. (M)

İFTİRA i. (ar. *iftirā*). Kasıtlı ve asılsız suç yükleme: *Onu dedikodudan, iftiradan, daha sair lekeden korumak bizim için en büyük vazifedir* (R. N. Güntekin). ‖ *İftira etmek* (veya *atmak*), asılsız yorumlamalarla bile bile suç yüklemek, kara çalmak: *Ayıptır, böyle uydurmalarla birbirinize iftira etmeyiniz* (F.R.Atay). ‖ *İftiraya uğramak,* kasıtlı olarak asılsız suçlamalara hedef olmak: *Sonra Yusuf, bir iftiraya uğradı, hiç suçu yok iken zindana konuldu* (Cevdet Paşa).

— Huk. Bir kimsenin, diğer bir kimse aleyhinde, suçsuz olmasına rağmen ona bir suç isnat ederek veya suçun maddî eser ve delillerini uydurarak adliye veya kanunî kovuşturma yapacak veya yaptırabilecek diğer bir mercie şikâyette bulunması. (Bk. ANSİKL.) ‖ *İftira suçuna ait kanunî ağırlatıcı ve hafifletici sebepler.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *İftira* cürmü Türk Ceza kanununda yer alır (md. 285). Kanunkoyucu bu suçu adliye aleyhinde işlenen suçlar arasında düzenlemiştir. Aynı durum Alman Ceza kanununda da söz konusudur. Ancak İsviçre Ceza kanunu bu suçu, şerefe karşı suçlar arasında düzenleme yolunu tercih etmiştir.

İftira suçunun gerçekleşmesi için gerekli unsurlar şunlardır:

1. suçsuz olduğu bilinen bir kimseye bir suç isnat edilmesi veya bu suç için gerekli delillerin uydurulması: burada önemli olan noktalar, isnat konusunun bir suç olması ve bu suçun da muayyen olmasıdır, yani iftirada bulunan bu suçun adını da koymuş olmalıdır. Öte yandan kendisine suç isnat edilmesi veya bu suç için gerekli delillerin uydurulmasında önemli olan noktalar, isnat konusunun bir suç olması ve bu suçun da muayyen olmasıdır, yani iftirada bulunan bu suçun adını da koymuş olmalıdır. Öte yandan kendisine suç isnat edilen kişinin de muayyen olması zorunludur. Bir başka husus, bu suçun adliyece kovuşturulabilen bir suç olması gereğidir. Meselâ suç zamanaşımına uğramışsa, iftira gerçekleşmiştir denemez. Suça ait delillerin uydurulmasına gelince, meselâ bir kimsenin cebine kaçak eşya koymak durumunda bu şık gerçekleşir;

2. isnadın adliyeye veya adliyeye tevdie mecbur olan bir makama veya kanunî ko-

«Meczuplara şifa veren Aziz **IGNACIO DE LOYOLA**» Rubens'in eserinden detay, Viyana müzesi

Aziz **IGNACIO DE LOYOLA**
Iacopino del Conte'nin eseri

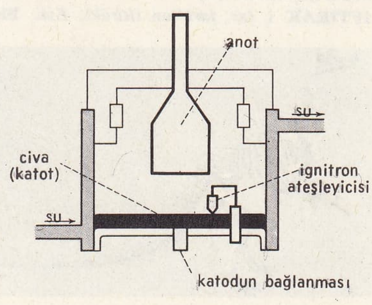

ignitron

Foto. LAROUSSE

«İgor'un Seferi»

vuşturma yapacak veya yaptırabilecek olan bir mercie ihbar veya şikâyet şeklinde yapmak: bu unsurda isnadın biçimi ve bunun yapılacağı makam gösterilmiştir;

3. adı geçen ihbar veya şikâyetin veya maddî eser ve delil uydurulmasının isnat olunan kişinin suçsuz oluğunun bilinerek kasten yapılması: iftira suçunda en önemli unsurun bu olduğu söylenebilir, failin kastının iyi şekilde değerlendirilmesi gerekir, yoksa fertlerin suçları ihbar etme görevlerini yerine getirmeleri ile iftira suçu arasındaki ilişki yanlış değerlendirilmiş olur.

● *İftira suçuna ait kanunî ağırlatıcı ve hafifletici sebepler.* Ağırlatıcı sebepler: 1. iftiranın, mağdurun hürriyetinin kısıtlanmasına sebep olması (msl. tutuklanma); 2. kendisine iftira olunan kimse hakkında üç yıldan fazla şahsî hürriyeti bağlayan bir cezayı gerektiren bir hüküm verilmiş olması;

iguana

3. mağdurun müebbet ağır hapse mahkûm olması; 4. mahkûmiyetin ölüm cezası ve henüz infaz edilmemiş olması; 5. mahkûmiyetin ölüm cezası olup infaz edilmiş olması. Bu hallerin varlığı halinde faile verilecek ceza, kanunda gösterilen biçimde arttırılır (Türk Cz. kn. md. 285).

Hafifletici sebep: kanun iftira suçu failinin, mağdur hakkında takibat yapılmadan önce isnadından dönmesini veya delil uydurduğunu itiraf etmesini bir hafifletici sebep saymış ve bunu 285. maddenin son fıkrasında açıklamıştır. Adı geçen hafifletici sebebin varlığı halinde faile yine bir ceza verilecek, fakat bu ceza tayin edilecek cezadan daha az olacaktır.

◆ **iftiraât** çoğl. i. *Esk.* İftiralar, birine asılsız ve kasıtlı suç yüklemeler.

◆ **iftiracı** sıf. veya i. İftirada bulunan (kimse): *Hayatımda onun kadar iftiracı bir kimse görmedim.* (M)

İFTİRAK i. (ar. *fark*'tan *iftirāk*). *Esk.* Bir yerden veya birinden ayrılma: *Birkaç ay devam edecek olan bu iftirakın onlara ne kadar uzun geleceğini ...* (Cenab Şahabeddin). ‖ Dağılma, perişan olma. ‖ *İftirak etmek*, ayrılmak: *Yekdiğerinden birkaç gün iftirak etseler manevî tamamiyetlerine nakısa gelmiş zannederdi* (H.Z.Uşaklıgil). ‖ *İftirâk-ı ahbâb*, dostlarından ayrılma. ‖ *Mec.* Ayrılık.

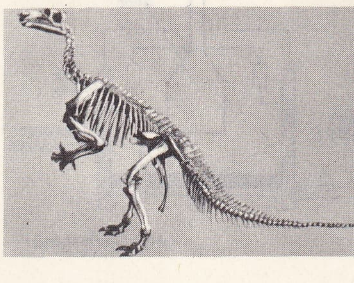

iguanodon

— Anat. *Esk. İftirak-ı izâm*, hastalık sonucu veya başka bir sebeple kemiklerin dağılması, ayrılması. (M)

İFTİRAS i. (ar. *fers*, yırtma'dan *iftirās*). *Esk.* [Yırtıcı hayvanlar için] Avı parçalama, zorla yere yıkıp parçalama. ‖ *İftiras etmek*, avlamak, avlayıp parçalamak. (M)

İFTİSAL i. (ar. *faṣl*, ara verme'den *iftiṣāl*). *Esk.* Çocuğun sütten kesilmesi. ‖ [Bitkilerde] Fideyi köküyle birlikte çıkarıp başka yere dikme. (M)

İFTİTÂH i. (ar. *fetḥ*'ten *iftitāḥ*). *Esk.* Kapalı bir şeyi açma, zaptetme. ‖ Bir şeyin başlangıcı, başlama. ‖ *İftitâh-ı kelâm*, sözün başlangıcı, söze başlama, bir konu hakkında söz açma. ‖ *İftitâh-ı tekbirî*, namaza başlarken getirilen tekbir, ilk tekbir.

◆ **iftitahî** sıf. *Esk.* Açma, başlama ile ilgili; açışa, başlayışa ait. ‖ *Nutk-ı iftitahî*, açış nutku, açış konuşması. (M)

İFTİZAH i. (ar. *feżaḥat*'ten *iftiżāḥ*). *Esk.* Aşağılık, rezil duruma düşme. ‖ Bir şeyi ufalayarak küçük parçalar haline getirme. (M)

İFTİZÂZ i. (ar. *iftiżāż*). *Esk.* Kızlığı bozma. ‖ İslâm fıkhına göre, dul kadının yeniden evlenebilmesi için geçmesi gereken üç ay on günlük süreyi doldurması. (M)

İFUGAO'LAR, Filipinler'de halk; Luzon adasının kuzeyinde, dağlık bölgede yaşarlar; 100 000 nüf. Dağ yamaçlarında meydana getirdikleri taraçalarda pirinç ekimiyle uğraşırlar. (L)

İFUKUBE (Akira), japon bestecisi (Kuşhiro 1914). Çerepnin'in öğrencisi. Japonya'yı dile getiren birçok senfonik parçalar (*Japon Rapsodisi* [1936]; *Üçlü Tablo* [1938]; *Senfonik Balad* [1943]), iki bale, piyano ve orkestra için konçerto biçiminde bir senfoni (1942), bir keman konçertosu (1948) besteledi. (L)

İFZAH i. (ar. *feżāḥat*'tan *ifżāḥ*). Birinin kötü eylemini, kusurunu veya ayıbını açığa vurma. (M)

İGAPO i. Amazon havzasında bataklık orman. (L)

İGARE i. (ar. *ġayret*'ten *iġāre*, teşvik etme). *Esk.* Yağma etme amacıyle yapılan gece baskını. ‖ Yağma etme, çapul.

— Esk. huk. Bir malı başkasından cebren ve alenen, baskın sonucunda almak.

— ANSİKL. Esk. huk. Dârülharpte, İslâm'ın himayesi altında olmayan, savaş edilen ülke ve bölgelerde, *igare* yoluyle mal almak, savaş kuralları gereğince uygun görülmüştür. Bu yoldan alınan mallar üstünde ganimet hükümleri uygulanır. Savaş konularında olduğu gibi, bu konuda da veliyülemr'in (devlet reisi) veya onun yetkilendirdiği ordu kumandanlarının izni gerekir. İzinsiz yapılan baskınlar islâm savaş hukuku kurallarına aykırıdır. (M)

İGARGAR, Orta Sahra'da çöküntü. Hoggar (Ahaggar) dağlarının kuzey yamacından inen, Amgid yakınlarında Accer Tasilisi'ni yaran, Tademayt ve Tingert'in tebeşirli yaylaları arasından geçen ve vad Gir yönünde, Doğu Büyük Erg'de kaybolan eski bir vad'ın yatağından meydana gelmiştir. (L)

İGARKA, S.S.C.B.'de şehir, Sibirya'da, Aşağı Yenisey ırmağı kıyısında; 30 000 nüf. 1929'da kurulan şehir, sovyet kuzey bölgesinde canlı bir merkezdir. (L)

İGEL, Almanya'da (Batı Almanya, Rheinland Pfalz) köy. Moselle ırmağı kıyısında, Trier'in güneybatısında. Secundini'lerden kalma (M.S. 200), çam kozalakları ve Ganymedes'in kaçırılmasını gösteren bir kabartma ile süslü kırmızı kumtaşından, dört katlı, piramit çatılı, roma mezarı. Mezar Germania'da tek mezar kulesi örneğidir. Küçük kabartmaları (*secundini*, dokuma ticareti ile ilgili günlük sahneler, ruhun ölümsüzlüğünden ilham alan mitolojik sahneler) güzellik eğilimine karşı bir tepkiyi ve daha klasik bir üslûbun kabul edildiğini gösterir. (L)

İGERM i. (berberîce k.). Fas dağlarında yaşayan yarı göçebe çobanların sabit meskeni olan, tahkim edilmiş kolektif yapı. (İgerm hem kolektif bir ev, hem bir kale, hem ambar, hem de ağıldır; bir avlu çevresine kurulmuş kuleli, büyük, dört köşe yapılardan meydana gelir. Orta Atlas ile Doğu Büyük Atlas'ta çoktur. *Tirermt* terimi daha küçük yapıları ifade eder.) [L]

İGEVİN i. (fr. *igevin*'den). Kim. Bazı alkoylvinilik eterlerin polimerleştirilmesiyle elde edilen reçinelerin ticarî adı. (L)

İ. G. Farben, (*İnteressen Gemeinschaft Farbenindustrie*'nin [Boyar Maddeler Sanayii ortaklığı] kısaltılmış adı). 1925'te Frankfurt'ta, başlıca alman kimyasal ortaklıklarından dokuzunun, özellikle Ludwigshafen'deki B.A.S.F. (Badische Anilin und Soda fabrik), A.G.F.A. Bayer (Leverkusen) ve Hoechst'ün birleşmesiyle meydana gelen tröst. Almanya'da kimyasal maddeler üretiminde gerçek bir tekel kurdu ve İkinci Dünya savaşı sırasında, sentez yoluyle petrol ile kauçuk elde etti; aynı zamanda toplama kamplarında kullanılan zehirli gazları üretti; bu amaçla Auschwitz kampı yakınlarında, tutukluların çalıştırıldığı bir fabrika bile kurdu. 1945'te, firmanın yönetim merkezi üyeleri Nürnberg mahkemesine gönderildi ve savaş suçlusu olarak çeşitli hapis cezalarına çarptırıldılar. Tröst de, kartelleri kaldıran kanunla tasfiye edildi. (L)

İGİDİ, Cezayir Sahrası'nda (Saura idare bölgesi) bölge. Saura'nın güneybatısında; büyük bir kısmı erg'lerle kaplıdır. (L)

İGİGİ'LER, Babil dininde gök tanrıları. (Toprak, Su ve Cehennem tanrıları olan *Anunnaki*'lerin zıddıdır). [L]

İGLAT i. (ar. *ġalaṭ*'tan *iġlāṭ*). *Esk.* Yanıltma. (M)

İGLAZ i. (ar. *ġılẓet*'ten *iġlāẓ*). *Esk.* Kaba ve kötü konuşma.

◆ **iglazât** çoğl. i. *Esk.* Kaba, çirkin sözler. (M)

İGLESİAS, İtalya'da şehir, Sardinya'da (Cagliari ili), Iglesiente'de; 28 000 nüf. Katedral (XIV.-XV. yy.). [L]

İGLESİAS DE LA CASA (José), ispanyol şairi (Salamanca 1743-Carbajosa de la Sagrada 17[illegible]). 1783'te papaz oldu. Eglogllar, *villanesca* tarzı şiirler, idiller, hicivler manzum mektuplar yazdı. Üslûbu Gongora ve Quevedo geleneğine bağlıdır. (L)

İGLESİAS Y POSSE (Pablo), ispanyol sendikacısı ve siyaset adamı (El Ferrol 1850 - Madrid 1925). Bir matbaada işçilik yaptı, 1868'den sonra Birinci Enternasyonal'in İspanya koluna üye oldu. 1879'da Sosyalist İşçi partisinin, 1886'da *El Socialista* gazetesinin kurucuları arasına katıldı. 1883'te Toplanan Barcelona Millî İşçi kongresinde, Emekçiler Genel birliğini kurdu, 1899'da bu birliğe başkan seçildi. Cortès'de (1910-1925) iş kanunlarının çıkarılmasına öncülük etti. (L)

İGLESİENTE, Sardinya'nın güneybatısında bölge, faylı eski bir kütleden meydana gelir, deniz ile Campidano arasında. Bölgede birçok maden işletilir: kurşun; çinko (Monteponi, Masua v.b.); demir (Uta); linyit (Bacu Abis, Cortoghiana). (L)

İGLİ, Cezayir Sahrası'nda (Saura idare bölgesi, Kolomb-Beşar idare çevresi) vaha, Zusfana kıyısında, Beni-Abbes'in kuzeyinde. (L)

İGLİT i. (fr. *iglite*). Miner. Yeşil mavi aragonit çeşidi. (IGLOYİT de denir.) [L]

İGLOO [*iglu*] i. Bazı eskimo toplulukları tarafından mevsimlik konut olarak kullanılan kardan yapı. (İgloo, tıkız kar parçalarının dairesel bir düzlem üstünde yan yana ve üst üste konmasıyle içeriden ve kubbe biçiminde inşa edilir. Yani igloo'yu inşa eden kimse, yapı ilerledikçe, kendini igloo'nun içine hapsetmiş olur ve ancak yapım işinin tamamlanmasından sonra kendine aynı zamanda da igloo'nun kapısı görevini yapacak olan bir çıkış yeri açarak dışarı çıkar. İgloo, eskimoların yalnız kış ayları

Foto. Lane - Rapho, Guimet müzesi, Popper-Atlas - Photo, X (LAROUSSE)

sırasında kullandıkları geçici bir yapı tipidir.) [L]

İGLS, Avusturya'da (Tyrol) yazlık yer ve kış sporları merkezi, İnnsbruck'un güneyinde, Brenner yolu üzerinde (yüksl. 899 m). [L]

İGMAD i. (ar. *ġımd*'dan *iġmād*). *Esk.* [Kılıç için] Kının içine koyma. ‖ Birçok şeyi biraraya tıkma. ‖ *İgmâd-ı seyf*, kılıcı kınına sokma. (M)

İGMAM i. (ar. *ġamm*'dan *iġmām*). *Esk.* Üzüntüye yolaçma, tasalandırma. (M)

İGMAZ i. (ar. *ġamz*'den *iġmāz*). *Esk.* Gammazlama. ‖ Ayıplama, küçültme. ‖ *İgmaz etmek*, kötülemek, tahkir etmek, ayıplamak. (M)

İGNA i. (ar. *ġınā*'dan *iġnā*). *Esk.* Zenginlik verme, zengin etme, edilme. ‖ Muhtaç bırakmama. (M)

İGNACİO DE LOYOLA Aziz, cizvit tarikatının kurucusu (Azpeitia 1491 ? -Roma 1556). İspanyol basklarından olan İgnacio de Loyola önce Navarra genel valisine bağlı idi; sonra askerlik dışında sivil hayatla ilgilendi. Pampelune'a saldıran Fransızların giriştiği kuşatma sırasında yaralandı (1521); yarası iyi olunca kadar doğduğu Loyola şatosunda kaldı, sonra dine yöneldi. Önce, günahlarının kefaretini tek başına yaşayarak ödemeyi tasarladı. 1523'te Kudüs'e hacca gitti. Alcala ve Salamanca üniversitelerinde latince öğrenimine başladığında otuz yaşlarındaydı (1526-1528). Öğrenimine Paris üniversitesinde devam etti (1528-1535), edebiyat ve felsefe öğretmeni oldu. Manresa'dan beri manevî hayatının sonuçlarını not ettiği defter, *Libro de los Ejercicios Espirituales*'in (Ruhsal Deneyler) taslağıdır. Eseri, Paris'te kaldığı sırada kaleme aldığı sanılır. Bir sistematik düşünce kılavuzu olan bu eserin amacı, ruhu tutkularından kurtarmak ve Tanrı'nın hizmetine vermekti. İgnacio burada aynı erdemi paylaşmaya kararlı bazı öğrencileri etrafına topladı (Francisco Javier, Pedro Fabro, Diego Lainez, Salmeron v.b.). 1534'te Montmartre'da yedi arkadaşı ile fakirlik ve bekârlık andı içti, ayrıca Filistin'de Hıristiyanlığı yaymaya karar verdi. 1537'de Venedik'te papaz oldu. Ama Venedik ile Osmanlılar arasındaki savaş yüzünden Filistin'e geçemeyince papa Paulus III tarafından İtalya'da gezici misyonda çalıştırıldı. İgnacio de Loyola, 1539'da papa Paulus III'ün izniyle Cizvit tarikatını kurdu ve genel başkanlığına seçildi (1541). Yeni tarikat, daha sonra, Papalığın hizmetinde karşı reformcu bir kuruluş haline geldi. İgnacio'cular tarikatlarına özel bir itaat yeminiyle bağlıydılar. Başlangıçta, cizvitler, eğitimi çalışma alanlarının dışında tuttular. 1547'de İgnacio, Messina kolejini açmayı kabul etmek zorunda kaldı. Bundan sonra eğitim, tarikatın belli başlı sorunları arasına girdi. İgnacio ilk rahip okullarını kurdu (Collegium Romanum 1551, Collegium Germanicum 1552). Protestanlığın Orta Avrupa'da ilerlemesi cizvit rahipleri sayesinde önlendi. İgnacio de Loyola, *Ejercicios Espirituales*'ten başka, ölümüne kadar süren mistik deneylerinin etkisiyle *Libro de los Constituciones de la Compania de Jesus*'u (Cizvit Tarikatı Yönetmeliği) [1541-1556] yazdı. *Manevî Günlük*'ün bazı sayfaları bu mistik deneyler üstüne fikir vermeğe yeter. İgnacio, ayrıca, *Monumenta Historica Societatis Jesu* dizisinde yayımlanan binlerce mektup ve bir sekreterine yazdırdığı bir otobiyografya bıraktı. İgnacio de Loyola'nın ruhaniliği «Allahın azamî şanı için» düşüncesinden ilham almıştır ve bu sözler kendisinin ve tarikatının parolasıdır. Amacı, havarice çabalar ve bu yolda zorunlu bir araç sayılan kişisel azizleşmedir. İgnacio de Loyola, 1622'de aziz ilân edildi.

— İkonogr. Azizin ikonografisi, maskına bakarak, Alonso Sanchez Coello'nun yaptığı portreye dayanır. İgnacio, Karşı-Reform sanatında en çok rastlanan kişilerden biridir. Onu temsil eden ünlü resimler şunlardır: XVII. yy.dan kalma, adı bilinmeyen bir ressamın yaptığı portre (Brüksel); Daniel Seghers (Anvers); Juan de las Roelas (Sevilla) ve Jacopino del Conte'nin (Roma) yaptıkları portreler; Pietro II Legros (Roma'da Gesu kilisesi), Rusconi (Roma'da San Pietro kilisesi), Fr. de Vergara (Loyola), Asam'ın (Straubing) heykelleri; İngrad'a ait kilise camı (Saint-Pierre de Montmartre kilisesi, Paris). Wierix, Cornelis ve Theodoor Galle'in gravürleri, Napoli'de Ribera'nın, Sevilla'da Valdés Leal'ın, Alcala de Henares'de Juan de Mesa'nın tablolarında temsil edilen hayatı ile ilgili sahneleri canlandırdı. Diğer önemli tablolar: *Meryem'in Aziz İgnacio'ya Görünüşü* (G. Seghers ve P. Mignard); *İsa'nın Aziz İngacio'ya Görünüşü* (Ribalta, Londra); *Meczuplara Şifa Veren Aziz İgnacio* (Rubens, Viyana, Cenova); *Apotheosis* (P. Pozzo, Roma'da Sant Ignazio kilisesi). [L]

İGNAME i. Bot. Bk. PATATES.

İGNATİOS Aziz, İstanbul patriği (İstanbul 797 - ay.y. 877), İmparator Mikhael I'in oğlu. Babasının ölümünde sakat edilerek bir manastıra kapatılan İgnatios, 847'de İstanbul patriği oldu. Afaroz ettiği naip Bardas tarafından rütbesi alındı, yerine Photios tayin edildi, ancak 867'de tekrar patrikliğe getirildi. 869'da İstanbul'da toplanan ve Photios'u mahkûm eden sekizinci piskoposlar konsiline başkanlık etti ve İstanbul patriğinin Bulgaristan üstündeki nüfuzu meselesini Roma ile tartıştı. (L)

İGNATİOS MAGİSTROS, IX. yy. başlarında yaşamış olan bizans yazarı. Ayasofya kilisesinde diyakoz ve *skevophylax*'tı (kutsal kaplar muhafızı). Sonra İznik metropolidi oldu. Çağdaşlarından Tarasios ile Nikephoros üstüne ilgi çekici iki biyografi yazdı. (L)

İGNATİYEV (Aleksey Alekseyeviç), sovyet generali (1877 - Moskova 1954). Muhafız birliğinde hizmet ettikten ve Rus - Japon savaşına katıldıktan sonra, general rütbesiyle 1912'den 1918'e kadar Paris ataşemiliterliğinde bulundu. Bu görev ona fransız yüksek kumanda makamlarıyle ilişkiler kurma imkânını verdi. 1918'den sonra sovyet rejimine katıldı, kendisine Paris'te çeşitli görevler verildi. 1930'da Sovyet Rusya'ya dönmek üzere Fransa'dan ayrıldı ve Kızıl ordu'da tümgeneralliğe yükseltildi. Moskova harp okulunda öğretmenlik yaptı, İkinci Dünya savaşı sırasında askerî dergileri yönetti. 1948'de *Elli Yıl Asker Ocağında* adlı hatıralar kitabını yayımladı. (L)

İGNATİYEV (Nikolay Pavloviç,—kont), rus generali ve siyaset adamı (Petersburg 1832-ay.y. 1908). 1860'ta Çin'e olağanüstü elçi tayin edildi ve orada Rusya'nın çıkarlarına uygun bir anlaşmayı görüştü. İstanbul'a tam yetkili elçi olarak gönderildi (1864), Sultan Abdülaziz ve Mahmud Nedim Paşa üstünde büyük etkisi oldu. Nitekim, halk bu etkisinden dolayı Mahmud Nedim Paşaya «Nedimof» unvanını verdi. Abdülhamid'in tahta çıkmasıyle etkisini kaybederek İstanbul konferansını, Türk-Rus savaşına yolaçacak şekilde çıkmaza soktu, Ayastefanos antlaşması (3 mart 1878) ile sonuçlanan müzakerelerde ise rus murahhası olarak görev aldı. 1881'de Loris Melikov'un yerine içişleri bakanı oldu, hükûmette toplum arasında düşünce birliğinin zorunlu olduğunu ileri sürdü, yönetimle ilgili meseleleri tartışmak üzere eyalet temsilcilerini topladı. Bir anayasa tasarısı kaleme aldı; tutucuları da hürriyetçileri de mahkûm eden bu tasarıyı Aleksandr III'e kabul ettiremeyince 1882'de istifa etti. (L)

İGNİMBRİT i. (lat. *ignis*, ateş ve *imber*, yağmur > fr. *ignimbrite*'ten). Yanardağ kaynaklı kaya; oluşumun başlangıcında dağınık (piroklastit) ve iyice katılaşmamış halde bulunan bu kayanın parçaları sıcakta birbiriyle iyice kaynaşarak obsidyen görünümünde sert ve sıkı bir kaya meydana getirir.

— Jeol. *İgnimbrit püskürmesi*, çok miktarda asit camla birlikte fışkıran yanardağ püskürmesi.

— ANSİKL. Gözenekli volkan tüfleri olan *ignimbrit*'ler, yüksek sıcaklıktaki gazlar henüz çok koyu ve kor halindeki silikat parçacıklarının (yapışkan lav köpüğü kabarcıklarının kaynaşmasından oluşan süngertaşı parçaları ve küller) geniş yüzeylere (70-80 metrekare ile birkaç kilometre kare arası) yayılması sonucunda meydana gelir. Yeryüzünde bol miktarda rastlanan ignimbritlerin durmadan yenileri bulunmaktadır. Von Fritsch ve Reiss 1868'den beri bu kayalarda göze çarpan farkları açıklamağa çalıştılarsa da ingnimbritlerin oluşumları ancak yirmi yıldan beri anlaşılabilmiştir. İgnimbrit kelimesini 1935'te yeni zelandalı Marshall ortaya atmıştı. Eski ignimbritlerden yalnız bir tanesi bilinmektedir: Alaska yarımadasında 6-8 haziran 1912 arasında şiddetli bir püskürme sonucu ignimbritlerden bir vâdi meydana geldi. Alaska'daki bu püskürme sonunda *Novarupta* adı verilen yapışkan lavlı bir yığın ve Katmai tepesi, ignimbrit kitlelelerinden boşalan magma haznesine çöktü. Bu durum hemen hemen aynı hacimde bir kaldeira (bu bilinen tek eski kaldeiradır) meydana getirdi.

İgnimbritler, volkan kraterinden değil, çatlaklardan yeryüzüne çıkar. İgnimbritler, bir bazik lav akıntılarını (yaylalardaki bazaltlar) karşılayan asit bileşimli kayalardır. (L)

İGNİTER [ignaytır] i. (ing. *to ignite*, tutuşturmak'tan). Elektr. Bir anotlu ve civa buharlı bir redresör valfın art arda ateşleme yapmasını sağlayan düzenek. (L)

İGNİTRON i. Elektr. Katodu sıvı civa olan ve her devirde, *ignitron ateşleyicisi* denilen özel bir elektrot yardımıyle yeniden ateşlenen gazlı redresör lamba. (Uygulanan gerilim belli bir değere ulaşınca, ateşleyici ile civa arasında bir kıvılcım patlar ve böylece katot ile anot arasında bir ark meydana gelir. Bu olay, her yarı devirde anodu katoda göre pozitif duruma getirerek tekrarlanır. İgnitronlar anî aşırı yüzlere karşı özellikle dayanıklıdır ve kaynakçılıkta, hadde makinelerinin kumandasında ve demiryolu araçlarında kullanılır.) ‖ *İgnitron ateşleyicisi*, bir ignitron lambasında, her devir sırasında arka ateşlemeye yarayan özel elektrot. (L)

İGNYATOVİÇ (Yakov), sırp yazarı (Szentendre, Budapeşte yakınları 1824 - Novi Sad 1888). Önce romantik hikâyeler yazdı. Konularını günlük hayattan aldı. İlk gerçekçi sırp yazarı sayılır. Yazdığı romanların en önemlisi: *Vasa Respekt*'dir (1875). Yeni yeni gelişen kapitalizmin eski düzenin yerini almağa başladığı dönemde, Macaristan Sırplarını, özellikle onların küçük burjuva ve halk kesimlerini anlattı. (L)

İGOR, yunanca **Georgios** özel adının islav dillerindeki şekli. (L)

İGOR (Novgorod 875'e doğr. - İskorost 945). Kiev büyük prensi (912 veya 945), Oleg'in damadı (Oleg'in kızı Olga ile evliydi). Novgorod prensi iken Bizans imparatorluğuna karşı iki sefer düzenledi. Doğu isteplerinde yaşayan Peçeneklerin saldırısına karşı koydu (945). Dnieper'deki islav kabileleri ona başeğdi. (L)

İGOR (Novgorod 1151 - ay.y. 1202), Novgorod prensi, Sviatoslav'ın oğlu. Polovtses denen istep göçebeleriyle uzun süren bir mücadeleye girişti. 1185'te göçebelerin hanına karşı bir sefer düzenledi. Kayala ırmağı boylarında yenildi, hapsedildi (L)

İGOROTLAR, Luzon adasının kuzeyinde yaşayan Filipinler halkı; sayıları 300 000'i bulur. Vâdi tabanından doruğa kadar 1 000 m'ye varan eğim farkıyle basamaklaştırılmış sulak taraçalar haline getirdikleri dağ yamaçlarına yerleşmişlerdir. Buralarda titiz ve zorlu çalışmalarla pirinç yetiştirirler. Toprakları ulaşıma açılınca, eski alışkanlıklarını kaybettiler. Eskiden insan avcısıydılar. (L)

İgor'un Seferi (*Slovo o polku İgoreve*), yazarı bilinmeyen ortaçağ rus şiiri, İgor tarafından 1185'te Polovtse'lere karşı girişilen seferin hikâyesidir. İgor önce galip gelmişti, ama sonra kardeşi Vsevolod ve oğlu Vladimir ile birlikte hapsedildi. Kuçak Han onlara saygılı davrandı. Bir süre sonra İgor kaçtı, Vladimir Kuçak'ın kızıyle evlendi, onu vaftiz ettirdi ve amcasıyle tekrar Rusya'ya döndü. 1795'te, kont Musin Puşkin tarafından bulunduğu söylenen bu şiir, gene Musin Puşkin tarafından 1800'de yayımlandı. Eserin orijinal elyaz-

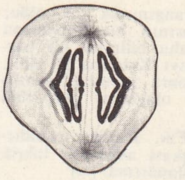
anafaz

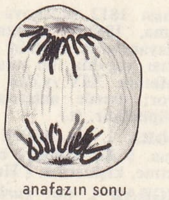
anafazın sonu

telefaz

iğ (biyol.)

iğ ağacı

Foto. LAROUSSE

ması 1812 Moskova yangınında yok oldu; ama, 1864'te, elyazmasının bir kopyasına dayanılarak metnin daha bilimsel bir baskısı yapıldı (bu nüshayı Katerina II aldı). Metnin XIV.yy.dan sonra yazıldığı sanılıyor; eserde anlatılan olayların gerçekliği şüphelidir. (L)

İĞRA i. (ar. *iğrā'*). *Esk.* Rağbet uyandırma. || Bir kimseyi başkası aleyhinde tahrik etme, kışkırtma. || Hırslandırma. (M)

İĞRAB i. (ar. *ğurbet*'ten *iğrāb*). *Esk.* Uzaklaştırma, ırak tutma. (M)

İĞRAS i. (ar. *ğars*'tan *iğrās*). *Esk.* Toprağa fidan dikme. (M)

İĞŞA i. (ar. *ğışā'*'dan *iğşā'*). *Esk.* Örtme, kapama. (M)

İĞTA i. (ar. *ğıṭa'*'dan *iğṭā'*). *Esk.* Bir şeyi, görünmemesini sağlamak için kapama, örtme. || [Ağaç dalları için] Yerde sürünme. (M)

İĞTİMAM i. (ar. *ğamm*'dan *iğtimām*). *Esk.* Üzüntü duyma, tasalanma. (M)

İĞTİSAL i. (ar. *ğusl*, yıkanma'dan *iğtisāl*). *Esk.* İslâm dini gereğince vücudun her tarafını her türlü pislikten yıkayarak temizleme, yıkanma. (M)

İĞTİYAB i. (ar. *ğıybet*'den *iğtiyāb*). *Esk.* Bir kimsenin arkasından kötülüklerini söyleme, yerme, zemmetme. (M)

İĞTİYAZ i. (ar. *ğayẓ*'dan *iğtiyāẓ*). *Esk.* Bir şeye fazlaca sinirlenme, öfkelenme. (M)

İĞTİZA i. (ar. *ğıdā'*'dan *iğtizā*). *Esk.* İyi gıda alarak beslenme. (M)

İGUAÇU, isp. **Iguazu**, Güney Brezilya'da (Parana eyaleti) ırmak, Parana ırmağının kolu (sol kıyı); 1 320 km. Serra do Mar'dan doğar, batıya doğru akar ve Arjantin sınırında Parana'ya kavuşur. Kavşak yakınında aşağı çığırı, 70 m yüksekliğinde şelâlelerle (Salto Grande de Santa Maria) kesilmiştir. Vâdide *aravcaria* işletmeleri vardır. Şelâleler bölgesinde, 205 000 hektarlık alan, zengin bir favna (jagar, geyik v.b.) ve flora rezervi ve Brezilya'nın en büyük millî parkıdır. Arjantin topraklarında da bir millî park düzenlenmiştir. (L)

İGUALA, Meksika'da (Guerrero eyaleti) şehir, Mexico'nun güneyinde; 19 400 nüf. Madencilik (kurşun, gümüş, bakır, altın) ve tarım (şekerkamışı, kahve) merkezi. (L)

İGUALADA, İspanya'da (Katalonya, Barcelona ili) şehir, Noya ırmağının aştığı havzanın ortasında; 20 000 nüf. İplikçilik; dokumacılık; konfeksiyon. Sepi yerleri. İçki fabrikaları. (L)

İGUANA i. (isp. *iguano*, Antil adalarında konuşulan bir dilden). İguanagillerden, kertenkelemsi sürüngenlerden çoğunun ortak adı.

— ANSİKL. *İguana*'lar, dili kalın ve ağız tabanına yapışık, göz kapakları hareketli, sivri parmaklı, iri kertenkelelerdir. Son iki özellik bunları geko'lardan, dişlerin çene kemiklerinin iç yüzüne bağlı olması da agama'lardan ayırır. İguanaların kuyruğu uzun ve dayanıklıdır. Böcekçil, hepçil veya otçul olan bu sürüngenler yumurta ile çoğalır ve Yeni Dünya'nın sıcak bölgelerinde yaşar (agamalardan ikinci farkı). Asıl iguanaların iki türü vardır: *İguana iguana* ve *iguana delicatissima*. Bunların boyu 1,80 m'yi, ağırlığı 15 kg'ı bulur. İguananın gerdanında dantelamsı sarkık bir deri parçası, sırtının ortasında boydan boya dikenli bir yele vardır; nehir kıyısındaki ormanlarda yaşar, tehlike karşısında suya dalar, otla beslenir, eti çok makbuldür. *Anolis* cinsinden küçük iguanalar ağaçların üzerinde yaşar; bunların parmaklarının uç kısmı az veya çok geniştir; parmakları da dalları kavrayacak durumdadır. Başlıca türü *Anolis Carolinensis*, Carolina ve Küba'da bulunur. Erkeğinin kabarık gerdanından dolayı bunlara «guatrlı» adı takılmıştır. Amerika Birleşik devletlerinde bulunan «Çam kertenkelesi» gerçekte bir iguanadır (*Sceloporus indulatus*). Buna Amerikalılar *swift* (ekspres) der. Böceklerle beslenir. Orta Amerika'da ve Kuzey Amerika'ya yakın yerde oldukça ilgiçekici bir iguana favnası yaşar. Bunun başta geleni, Meksika ve Guatemala'da ağaçlarda yaşayan *basiliscus*'dur (*Basiliscus basiliscus*). Erkeğin sırtında başından kuyruğunun ortasına kadar uzayan dikilgen bir yele vardır. Bundan sonra Kalifornia ve Meksika'da yaşayan *ctenosaurus* gelir; bu hayvan, agamalarla az çok benzerliği olan ve «kamçıkuyruk» adıyle bilinen bir iguanadır. Bir diğeri, tapaya veya boynuzlu kara kurbağası da denen *Phrynosoma cornutum*'dur; bunun vücudu uzun ve dik dikenlerle kaplıdır; bu dikenleri yüzünden «boynuzlu şeytan» da denir. Birbirinden ayrı iki grup olan yeni dünya iguanaları ile eski dünya agama'ları arasındaki bu «karakter benzerliği» dikkat çekicidir. Galapagos adalarında, oraya özgü iki iguana türü yaşar; biri, yarı sucul ve zararsız olan *amblyrhynchus*, öteki tamamen karacıl ve saldırgan olan *conolophus*'tur. Korunmalarına rağmen bu iki türün soyu tükenmektedir. (L)

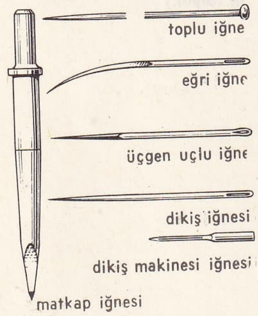

çeşitli **iğneler**

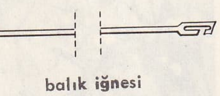
balık **iğnesi**

İGUANAGİLLER çoğl. i. Amerika'nın sıcak bölgelerine özgü oynak göz kapaklı, kabadilli kertenkeleler familyası; iguanalarla benzerlerini kapsar; üç yüz kadar türü vardır. (Başlıca cinsleri: *iguana, anolis, sceloporus, basiliscus, amblyrhynchus, conolophus, ctenosaurus, phrynosoma, cyclura, hoplura, holbrookia, liolema, liocephalus* v.b.) [L]

İGUANODON i. Alt Tebeşir çağında yaşamış iki ayaklı, otçul, büyük sürüngen hayvan. (Ornithopoda alt takımından *iguanodontidae* familyasının örnek tipi.)

— ANSİKL. *İguanodon* otçul iri bir hayvandır: kangurular gibi kocaman kuyruğunu destek yaparak art ayakları üzerine yürüdüğü sanılır; ön bacakları daha kısa ve mahmuzlu, boyu başından kuyruğunun ucuna kadar 10 m kadardı. (En iyi bilinen türleri, İngiltere'de bulunan *İguanodon mantelli* ile Belçika'da bulunan *İguanodon Bernissartensis*'tir.) [L]

İGUATA, Brezilya'da (Ceara) şehir, Fortaleza'nın güney-güneybatısında; 7 200 nüf. (L)

İGUVİNİ. Esk. coğ. Umbria'da halk, başlıca şehri, via Flaminia üzerindeki *İguuvium* veya *İguvium* (bugün *Gubbio*) idi. Topraklarında *Eugubines levhaları* adıyle tanınan önemli yazıt-anıt bulundu (1444). [L]

İĞZA i. (ar. *ğazā'*'dan *iğzā'*). *Esk.* Savaşa gönderme, gönderilme. || *İgza etmek*, savaşa göndermek. (M)

İĞ i. (esk. türk. *yig*'den). Pamuk, yün v.b. eğirmek için kullanılan, ortası şişkin, bir ucu bir yere takılması için çengelli ağaçtan yapılmış âlet: *Elinde yün iği ile dolaşanın bir yiğit olduğunu haber verir* (N. Ataç). || *Halk dili.* Araba okunun ekseni.

— Biyol. Mitoz bölümünmenin ilk evresinde, hücrenin iki kutbunda bulunan santrozomlar arasında gerili tel demeti. (Boyar maddelerden etkilenmeyen bu demete *akromatik iğ* adı verilir. İğin nereden oluştuğu iyice bilinmemektedir. Çoğu hücrelerde santrozomdan oluşur; ama santrozomsuz hücrelerin mitoz bölünmelerinde de bulunur [tohumlu bitkiler, bazı yumurtaların kutup cisimcikleri]. İğin tamamını veya bir kısmını doğrudan doğruya çekirdek özsuyu meydana getirir. İğin oluşumunda santromerlerin de rolü olsa gerektir. Her kromozom santromeri ile bir iğ teline tutunur.)

— Havc. *İğ şeklinde motor*, bir uçak motoru ile, ona hava içinde iyi bir dalma şekli sağlamak için çevresini saran kaportanın tümü.

— Teknol. *İğ tokası*, iki yanlı kilitlerin anahtar ağzı dişleri üzerinde, sapa paralel olan ve anahtarın kilit içerisinde çok ileriye gitmesini engelleyen çıkıntı.

— Tekst. Büküm makinelerinde bobinleri ve şerit makinelerinde masuraları takmağa yarayan madenî çubuk. || Çeşitli tekstil makinelerinde (bobin, büküm makineleri v.b.) iğlerin dönüşünü sağlayan kaytan ve kolanların destek aldığı iğlere bağlı küçük makara. || *Nakış iği*, altın ve gümüş sırma işlemesinde, el değmesiyle donuklaşmaması için sırmaların sarıldığı küçük ve sert ağaçtan yapılmış iğ. (LM)

İĞ i. Bot. Ucu sivri ince yapraklı ağaççık. (İlmî adı *evonymus. Celastraceae* familyasından.)

— ANSİKL. *İğ ağaçları* karşıt yapraklı ağaççıklardır; yaprakları kışın dökülür. Anayurdu Asya'nın dağlık bölgeleridir. Düzgün ve küçük çiçeklerinden kapsül biçiminde meyveler oluşur; meyvesinin her bölmesinde kırmızı kabuklu ve etli iki tohum bulunur. Avrupa iğ ağacının (*Evonymus vulgaris*) odunu çok sıkı ve serttir; tornacılık ve kaplamacılıkta da kullanılan bu odunlardan elde edilen hafif kömür ressamlıkta ve barut yapımında kullanılır. Japonya iğ ağacı (*E. Japonicus*) daha çok bahçelerde yeşil süs bitkisi olarak yetiştirilir. Bunun yaprakları kalın ve meşin gibi serttir, kışın da dökülmez. (L)

İĞBİRAR i. (ar. *ğubār*, toz'dan *iğbirār*). *Esk.* Üzerine toz konma, tozlanma. || *Mec.* Birinin beklenilmeyen bir davranışı veya kendisinden umulan bir şeyi esirgemesine karşı kızgınlık duyma, gücenme: *Düşünmeyi severim, mahrem-i melâimdir / Odur beni düşünen hâl-i iğbirarımdan* (Recaizade Ekrem). || *İğbirar-ı hâtır*, hatırı kırılmış. (M)

İĞDE i. Sarı erdişi çiçekli ağaççık, nemli kumsallarda daha çok kalkerli yerlerde yetişir; meyvesi sarı veya kırmızımsı renkte, zeytin şeklindedir. (İlmî adı *elaeagnus*. İğdegillerden.) [L]

İĞDEGİLLER çoğl. i. Çoğunluğu sarı çiçekli bitkiler familyası; dalları genellikle dikenli, sabit yapraklı ağaç, ağaççık ve çalı bitkilerini kapsar. (Mersinler takımından.) [L]

İĞDELİÇEŞME. Arkeol. Aksaray-Nevşehir yolunun kuzeyinde, Acıgöl'ün 4 km batısında, Niğde ve Nevşehir illeri sınırlarında höyük. Alçak bir tepedir; Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsünden Ian A. Todd tarafından tespit edildi ve araştırıldı. Tepe üzerinde kullanım aşınması gösteren birkaç obsidien parçası bulundu. Fakat höyüğün etek kısmında buna rastlanmadı. Mevkii, diğer oturma yerlerinden daha iyidir. Özellikle su kenarında oluşu ve geniş hinterlandından, daha ziyade kuru zıraatın varlığı anlaşılmaktadır. Acıgöl, obsidien sahasının en bakir yerleşme yerlerinden biridir. (M)

İĞDEMİR (Uluğ), türk tarihçisi (Çanakkale 1901). Çanakkale lisesini, Çanakkale öğretmen okulunu ve Ankara'da Dil ve Tarih-Coğrafya fakültesini bitirdi. Biga'da ilkokul öğretmeni oldu (1919). Yunan saldırısı üzerine (1920) Biga'dan ayrıldı; Kurtuluş savaşına katıldı. Antalya (1920-1922) ve Adana'da öğretmenlik, ayrıca *Yeni Adana* gazetesinde yazıişleri müdürlüğü yaptı. *Türk Sözü* gazetesini kurdu (1924, Ferit Celâl Güven ile birlikte). Ankara'da yeni teşkilâtlanan Türk ocaklarının merkez heyeti başkâtipliğine getirildi (1926). Türk ocaklarının kapanması üzerine (1931) Türk Tarih kurumu sekreterliğine tayin edildi; genel müdürlük yaptı. *Türk Tarih Kurumu Belleten*'inin yazıişleri müdürlüğünü yapmaktadır. Eserleri: *Kuleli Vak'ası Hakkında Bir Araştırma* (1921); *Atatürk* (1939); *Halkevleri Kütüphaneleri İçin Rehber* (1939); *Anafartalar Muharebatına Ait Tarihçe* (1962); *Arıburnu Muharebeleri Raporu* (1968); *Sivas Kongresi Tutanakları* (1969). (M)

İĞDİÇ sıf. Bk. İĞDİŞ.

İĞDİN sıf. *Halk dili.* [Yumurta için] Bozuk, cılk. || *İğdin olmak*, bozulmak, cılk olmak. (M)

İĞDİR, Karadeniz bölegesinin Orta Karadeniz bölümünde Tokat ilinin Zile ilçesinde bucak. 36 Köy, 17 089 nüf — *Bucak merkezi* (583 nüf.), Zile'nin 30 km güneybatısında deniz seviyesinden 980 m yükseklikte kurulmuştur. (M)

İĞDİR, Karadeniz bölgesinin Batı Karadeniz bölümünde (Kastamonu ili, Araç ilçesi) bucak. 55 Köy; 16 519 nüf. — *Bucak merkezi* (*Samatlar;* 470 nüf.), ilçe merkezinin 18 km batısında, Araç çayının sol (güney) tarafında denizden 500 m yükseklikte kurulmuştur. Kastamonu - Araç - Safranbolu-Karabük-İstanbul karayolu buradan geçer. (M)

İĞDİŞ veya **İĞDİÇ** sıf. (fars. *ikdiş*'den). Erkeklik bezleri çıkarılarak veya burularak erkeklik görevini yapamayacak duruma getirilmiş (hayvan), enenmiş: *İğdiş at.* || *İğdiş etme*, hayvanlarda üremeğe ilişkin bir organı çıkarma veya körletme. Bk. ANSİKL. *Vet. ve Zootekn. bölümü.*

— Bot. *Bitkiyi iğdiş etme*, çiçekteki erkek organların başçıklarını çatlamadan önce koparak tozlaşmayı önleme. Bk. ANSİKL.

— Psikopatol. *Kendi kendini iğdiş etme*, özellikle şizofrenlerde görülen, kendi cinsiyet organını kesme davranışı. (Psikanalizci Fenichel, bu davranışı şöyle açıklar: kendi kendini iğdiş etme hastanın kişisel gücünü isteyerek ortadan kaldırması anla-

mını taşır. Böylece, hasta, sınırsız ölçüde güçlü bir varlığa pasif bir şekilde boyun eğerek, onun içinde kolayca eriyebileceğini ve bu sınırsız kuvveti paylaşabileceğini tasarlamaktadır.)

— ANSİKL. Bot. *İğdiş* edilen çiçek, aynı veya yakın türden bitkilere ait başka çiçektozlarından da korunmak şartıyle, kısır kalır. Armut ve kavun üstünde başarıyle denenmiş olan meyveleri iğdiş etme, meyve kabuğunu fazlaca zedelemeden körpe tohumları çıkarmaktır; tohumların çıkarılması meyvenin daha iyi gelişmesine yolaçar. Hayvansal veya bitkisel asalaklığın sebep olduğu tabiî iğdişlik durumları da vardır. Bu gibi hallerde konak hayvanın cinsiyet organları büyük değişikliklere uğrar, kısırlaşır; bazen büyüme aygıtları bile değişikliğe uğrar. Meselâ pasmantarıgillerden biri sütleğeni (*Euphorbia cyparissias*), sürme mantarı (*Ustilago Mayadis*) mısırı, *Uredo lineavis*'ten ileri gelen buğday pası buğdayı, *Ustilago violacea* ise lychmis'i kısırlaştırır.

— Vet. ve Zootekn. *İğdiş etme* erkeklere olduğu gibi dişilere de uygulanır. Dişide yumurtalıklar ve yardımcı cinsiyet organları, erkekte yalnız erbezleri, hattâ bütün dış cinsiyet organları çıkarılır. Türkçede erbezlerinin çıkarılmasına veya çıkarılmadan burulmasına iğdiş etmek veya enemek denir. Evcil memelilerin erkeğini iğdiş etme, erbezlerinin dışarıda bulunması dolayısıyle çok eskiden beri yapılagelen bir işlemdir. Memelilerin dişilerini iğdiş etme, yumurtalıkların karın içinde bulunması dolayısıyle pek de kolay değildir.
İğdiş etme hayvanları uysallaştırır. Genel metabolizmayı değiştirir, dokularda yağ birikmesini kolaylaştırır ve etin kalitesini yükseltir.
İğdiş edilmiş ata *iğdiş* veya *beygir* denir. İğdiş atın biçimi kısrağa yakın, huyu iğdiş edilmemiş attan daha yumuşak ve uysal olur. At genellikle 18 ay (binek atı) ile 2 yaş (çeki atı) arasında iğdiş edilir. İğdiş etme nazik bir işlemdir, onun için bir veterinere yaptırılmalıdır. Veteriner duruma göre çeşitli usuller kullanır: özel aygıtlarla erbezi kirişlerini kopartır, burar veya ezer. Eşek de at gibi iğdiş edilir. Kısrağın iğdiş edilmesi, gayet güç, istisnaî bir işlemdir.
Tosunlar öküz yapılmak veya besiye elverişli hale getirilmek için iğdiş edilir. Sığırlarda iğdiş etme hayvanın ileride kullanılacağı işe göre değişik yaşlarda yapılır: kasaplık hayvanlar daha körpe iken (4-10 aylık), çeki hayvanları ise daha geç (1 yaş ve daha fazla) iğdiş edilir. Gerek veteriner, gerek burucu, gerekse yetiştirici tarafından uygulanan iğdiş etme usulleri çeşitlidir: erbezi kirişlerinin esnek tellerle boğulması, kirişlerin özel aygıtla koparılması; eneme kıskacının kullanılması; burma.
Eneme kıskacı, ağızları keskin olmayan bir kıskaçtır; hayvanı iğdiş etmek için erbezleriyle kasık halkaları arasında, kılıf içinde bulunan erbezi kirişinin üzerine konur; kıskacın ağzı birbirine yaklaştığı zaman, kıstırılan yerden erbezlerine kan gitmez; sonra kıskacın ağzı sonuna kadar birbirine yaklaştırılır ve böylece kiriş kılıfları iyice yassılır, ezilir. İlk sıkma yeteri kadar uzun sürüp de kan damarlarda pıhtılaşmışsa erbezleri kanamadan kopar, düşer.
Fakat erkek sığırlar genellikle burularak iğdiş edilir. Bunun için erbezleri öylece, torbasının içinde elle tutularak kirişleri ve kan damarları burulur, hırpalanır. Kan gitmeyince erbezleri körelir. Burma, kanlı bir işlem olmadığı için daha elverişlidir.
İneğin iğdiş edilmesi çok nazik bir işlemdir, bu yüzden çok sınırlı hallerde uygulanmak gerekir (özellikle aşırı derecede kızgınlık gösteren ineklerde).
Davarda sadece erkekler iğdiş edilir; bunun için eneme kıskacı veya kirişleri sıkacak esnek bağlar kullanılır.
Domuzlarda hem erkekler, hem dişiler, çoğu zaman daha körpe iken (1-2 aylık veya daha az) iğdiş edilir.
Erkek piliçler de iğdiş edilir. Eskiden hayvanın böğrü, kalçaya yakın bir yerden açılır, erbezleri doğrudan doğruya çıkarılırdı. Artık daha çok «kimyasal» usule başvurulmaktadır: kesime iki üç hafta kala hayvanın ibiğinin arkasına dişilik hormonları (stilböstrol veya heksöstrol) yerleştirilir. Bu eneme deri altı yağlanmasını ve etin körpeliğini sağlar.

• *Asalak iğdişliği.* Bunun en güzel örneği, sakkulin'in küçük yengeçler üstündeki etkisidir. Bu enemenin etkileri, tıpkı insanlarda olduğu gibidir; erkeğin içgüdülerini dişininkine, dişininkini erkeğinkine dönüştürür (msl. iğdiş edilen erkek kuşların yuva yapmağa giriştikleri, iğdişlerin ise erkek tüyü ve huyu edindikleri görülür). [LM]

İĞFAL i. (ar. *ġaflet*'ten *iġfāl*). Kadını baştan çıkarma: *Kaçırma denilen işlerdeki iğfal zevki, pek ziyade şeytanî nefs huzuzatı doğurur* (Ahmed Rasim). ‖ *Esk. Mec.* Kandırma, birini aldatarak, sonradan pişman olacağı bir işi yaptırma: *Anadolu efkârı milliyesini iğfal ve izlâl maksadıyle ve bizim aleyhimizde, hezeyanlarla mali sütunlara malik idi* (Atatürk). ‖ *İğfal etmek,* bir kadını kandırarak baştan çıkarmak, aldatmak, kandırmak: *Hatta bazan lekesiz ve bedbaht aile kadınlarını da iğfal edebiliyordu* (Vâ-Nû). *Esk. Mec.* Ayartmak: *Muhayyilemiz bizi iğfal etmekte bazan birçok fettanları geri bırakır* (Sabahattin Ali).
— Huk. Bk. KANDIRMA.

◆ **iğfalât** çoğl. i. *Esk.* İğfaller, aldatmalar, kandırmalar.

◆ **iğfalî** sıf. *Esk.* İğfal ile ilgili.

◆ **iğfaliyat** çoğl. i. *Esk.* Aldatma, kandırma amacıyle söylenen sözler.

◆ **iğfaliye** sıf. *Esk.* İğfalî'nin dişili. ‖ *Beyanât-ı iğfaliye,* aldatma amacıyle verilen demeçler. ‖ *Şâyia-i iğfaliye,* kulaktan kulağa yayılan ve aslı olmadığı halde duyanları aldatan sözler.

◆ **iğfalkârane** zf. *Esk.* İğfal edene yakışacak şekilde: *Mütarekeden sonra oradaki kumandanla iğfalkârane temas ederek askerlerini Musul'a soktular* (Atatürk). [M]

İĞİ i. *Halk dili.* İğ. (M)

İĞİK sıf. ve zf. Bk. EĞİK.

İĞİLME i. Bk. EĞİLME.

İĞİLMEK geçz. f. Bk. EĞİLMEK.

İĞİNTİ veya **EĞİNTİ** i. (esk. türk. *egemek, eğelemek*'ten *eğe-n-ti*> *iği-n-ti*). Kuyumc. Eğe'den, frezeden dökülen altın veya gümüş tozu. (İğinti bir çekmece veya önlük cebinde toplanır. Karbonatla karıştırıldıktan sonra içindeki demir tozları mıknatısla alınır. Kâğıt üzerinde karıştırılarak potaya dökülür. Böylece altın ve gümüş tozları yeniden külçe haline getirilerek kullanılır.) [M]

İĞİRMEK geçl. f. Bk. EĞİRMEK.

İĞLAK i. (ar. *iġlāk*). *Esk.* Karışık ve anlaşılmaz hale getirme: *Memleketin iphama, iğlâka, vuzuhsuzluğa, tereddüde tahammülü yoktur* (Atatürk). ‖ Kapıyı veya bir geçidi kapama: *Sur-ı Konstantiniyye'nin kapıları iğlâk olmadığın...* (Naima). ‖ *İğlâk-ı kelâm,* sözü anlaşılmaz şekle sokma.
— Ed. *Esk.* Sözü anlaşılmayacak şekilde kapalı söyleme.

◆ **iğlâkat** çoğl. i. *Esk.* Karışık ve anlaşılmaz sözler. (M)

İĞLİSPİRİL bış. i. Bakteriyol. İğ biçimindeki bir basil ile bir spiroket'in ortak şekline verilen ad; ağızda ortak yaşayan bu mikroplar Vincent anjinine ve bazı ağız iltihaplarına sebep olur. (L)

İĞMAZ i. (ar. *ġamż*'dan *iġmāż*). *Esk.* Göz kapama. ‖ *Mec.* Görmemezlikten gelme, göz yumma. ‖ *İğmaz-ı ayn etmek,* gözü kapamak. *Mec.* Herhangi bir kusuru görmezlikten gelmek. ‖ *İğmazdan gelmek,* işi oluruna bırakmak, aldırış etmemek. (M)

İĞMEK geçl. f. Bk. EĞMEK.

İĞNE i. Dikiş dikmek, iş işlemek v.b. için kullanılan, ucu sivri, baş tarafında iplik geçirmek için deliği bulunan, perdahlı çelikten ince ve sivri çubuk. (Bk. ANSİKL. *Teknol. bölümü.*) ‖ İki şeyi birbirine tutturmak için kullanılan ince, sivri, madenî âlet: *Toplu iğne.* ‖ Altındaki iğne ile kumaşa tutturulan kuyumcu işi: *Elmas iğne.* ‖ Bazı âletlerin ucu sivri parçası: *Pusula iğnesi.* ‖ İlâcı vücuda vermek için kullanılan âlet. ‖ Hastalık halinde vücuda enjeksiyonla uygulanan ilâç: *Doktor hap yerine iğne vermiş.* ‖ Vücuda enjeksiyonla ilâç verme işi: *İğneden korkarım.* ‖ *İğne deliği* (*gözü* veya *yurdu*), iğnenin delik olan kısmı. ‖ *İğne kalem,* sert bir maddeyi kazımak için kullanılan ucu sivri kalem. ‖ *İğne topu* (veya *topuzu*), toplu iğnenin sivri olmayan kısmı. ‖ *İğne yastığı,* üzerine iğne saplanan küçük yastık. ‖ *Çengelli iğne,* bir yay meydana getirecek şekilde kurulan ve ucu özel yuvasına sokulunca açılmayan iğne. ‖ *Toplu iğne,* bir ucu sivri, öbür ucunda ise küçük bir topuz bulunan iğne.

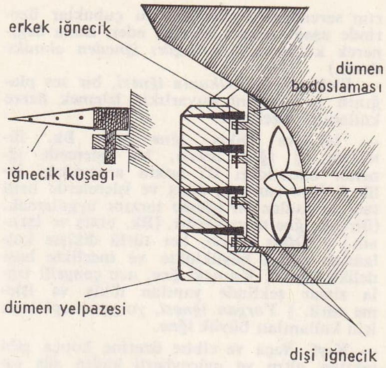

iğnecik (denizc.)

— ÇEŞ. DEY. *İğne atsan yere düşmez,* çok kalabalık. ‖ *İğne batırmak,* iğneli söz söylemek. ‖ *İğne deliğinden Hindistan'ı seyretmek,* küçük bir olaydan büyük anlamlar çıkarmak. ‖ *İğne ile kuyu kazmak,* bir işi yaparken yetersiz araçlar kullanarak işi güç duruma sokmak. Yapılması güç bir işe başlamak. ‖ *İğne ipliğe dönmek* (*İğne iplik kalmak* veya *olmak*), çok zayıflamak: *Derdi bana düşmez de kime düşer, kuzum! Baksana, iğne ipliğe döndüm* (B. Felek). ‖ *İğne vurmak* (veya *yapmak*), vücuda enjeksiyonla ilâç vermek. ‖ *İğne yutmuş köpeğe* (*maymuna*) *dönmek,* zayıf ve bitkin hale gelmek. ‖ *İğne* (*diken*) *üstünde oturmak.* Bk. DİKEN. ‖ *İğneden ipliğe kadar,* en ufak ayrıntılara kadar. ‖ *İğneyi kendine çuvaldızı başkasına batırmak,* hoş olmayan bir davranışı önce kendinde denemek.

— Balıkç. Oltanın ucuna takılan küçük çengel. (İğneler ihtiyaca göre çeşitli şekiller ve değişik şekillerine göre de çeşitli adlar alır: düz, eğri, çapraz, çarpık, çatal, uzun, küt, ikili, üçlü, halkalı veya delikli, sinek, hırsız, piç iğneler gibi.) ‖ *İğne çıkarıcı,* olta iğnesini balığın ağzından veya boğazından çıkarmakta kullanılan, bir ucu kancamsı şekilde yarık madenî çubuk.

— Bot. Yumurtacıkla tepecik arasındaki sapçık. ‖ *İğne yapraklılar,* çam v.b. türünden ağaçlar.

— Cerr. Ameliyat sırasında kullanılan oluklu veya dolu, eğri veya düz, ince uzun madenî âletlere verilen ad. (Bk. ANSİKL.)‖ *İğne kıskacı,* ameliyat sırasında kullanılan dikiş iğnelerini tutmağa yarayan bir çeşit çelik pens.

— Denizc. Yelkenli gemilerde, yan yelkenlerin çekildiği ana direklerin gerisine boydan boya konmuş çubuklar. (Yelkenlerin ya-

İĞNEADA
denizaltı petrol araştırmaları

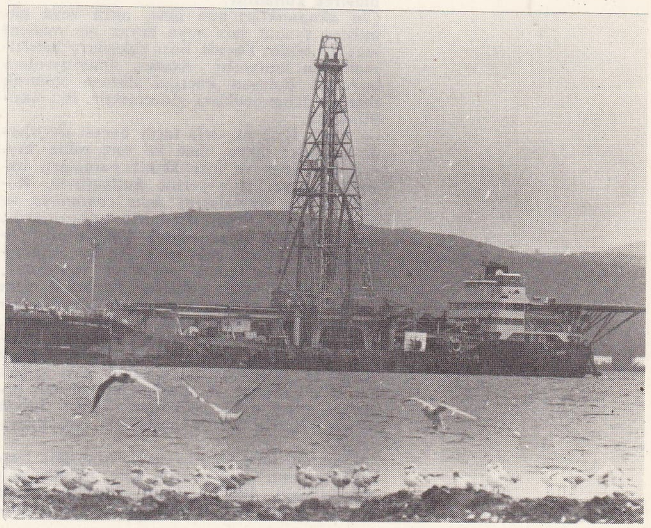

rım serenlerinin çatalları bu çubuklar üzerinde aşağı yukarı hareket eder. Buna değinerek kullanmağa *«rüzgârı iğneden almak»* denir.)

— Elektroakust. *Okuma iğnesi,* bir ses plağının iz profilini duyarlıkla izlemek üzere kullanılan özel iğne.

— İşl. ve Dikiş. *İğne ardı.* Bk. İĞNEARDI. ‖ *İğne atkısı,* bir işlemede iğnenin batırıldığı iki nokta arasındaki iplik. ‖ *İğne vurmak,* dikiş ve işlemlerde belli tarz ve usulde bir işleme tarzını uygulamak. (Birçok iğne tarzı vardır. [Bk. DİKİŞ ve İŞLEME.] ‖ *Dikiş iğnesi,* her türlü dikişte kullanılan çeşitli büyüklükte ve incelikte başı delikli iğne. ‖ *Kasnak iğne,* ucu çengelli tığla zincir şeklinde yapılan dikiş ve işleme türü. ‖ *Yorgan iğnesi,* yorgan kaplamak için kullanılan büyük iğne.

— Kıyf. Saça ve elbise üzerine kopça gibi takılan altın ve mücevherli kadın süs eşyası. Bk. ANSİKL.

— Mekan. *Gresör iğnesi,* makinede yağın mekanizmaya düzenli akmasını sağlayan parça. (*Eşanl.* FALYA İĞNESİ.) ‖ *İğne tutucu,* çeşitli makinelerde iğnenin tespit edildiği parça. *Eşanl.* İĞNE YUVASI.

— Mücevhercilik. Saça veya elbise yakasına takılan üzeri mücevherle süslü veya sadece kıymetli bir madenden yapılmış kadın süs eşyası: *Platin iğne.*

— Oto. *Şamandıra valf iğnesi,* karbüratöre gelen benzinin hep aynı seviyede kalmasını sağlayan iğne.

— Tekst. *İğne düzeltme pensi,* tarama makinelerinde gerek üst düz tarağın, gerek yuvarlak tarağın iğrilen iğnelerini düzeltmek için kullanılan geniş ve yassı ağızlı pense. ‖ *İğne geçirme,* çelik iğneleri, tarak telleri şeridinin üstüne tutturma işlemi. (Bk. ANSİKL.) — Çekme veya tarama makinelerindeki iğneli baretleri değiştirmek veya özel kalıplara dizmek işlemi.

— Zool. Bir kısım böceklerin (arı, akrep) arka tarafında bulunan ince, bazen tırtıklı, çoğu zaman zehirli ve batıcı savunma organı. (Örümceklerin ağzındaki zehirli çengellere ve sivrisineğin delici ağzına iğne denmez.) [Bk.ANSİKL.] ‖ *Tekerli iğne,* bir dingille birbirine bağlı dişli iki tekerlek şeklinde iğne. (Tatlı su süngerlerinin tomurcuklarında yaşayan ve fosil bir kısım deniz hayvanlarının üzerinde koruyucu bir tabaka halinde bulunur.)

— ANSİKL. Cerr. *Oluklu iğne*'ler, şırınga veya ponksiyon (delme) yapmağa yarar. Bunlar çapı 5/10 milimetreden birkaç milimetreye kadar değişen çelik veya nikel borulardır. Şırıngaya veya plastik tüpleri takılabilir; belli başlı örneği Pravaz iğnesidir. İçi dolu iğneler dikiş'e yarar; her boyda, düz veya kıvrık olan bu iğnelerin kapaklı veya açık bir deliği bulunur. Reverdin iğnesi, deliği açılabilen kapaklı kıvrık bir iğnedir ve saplıdır.

Radyum iğneleri, içinde radyoaktif madde bulunan küçük madenî borucuklardır. Urların yüzeyine dokundurularak veya içine gömülerek kullanılır.

Çin akupunkturu'nda iğne, altın veya gümüşten (yahut sarı veya beyaz bir maden) ince bir teldir. Deride bazı noktalara batırılmak için kullanılır. Amacı, «meridyenler» boyunca dolaşan enerjiyi düzene sokarak marazî dengesizlikleri gidermektir. Bk. AKUPUNKTUR.

— Kıyf. İğne ilk defa tarih öncesi devirlerde görülür; diken, ince ve sert odun kıymıkları, uzun ve ince kemik parçaları, balık kılçıkları iğne yerine kullanılırdı. Romalılar saç topuzlarını *acus comatoria* ve *acus crinalis* denen iğnelerle tuttururlardı; *discerniculum* tarak olarak kullanılırdı; özellikle etrüskler çok zarif iğneler yapmışlardır. Eskiler gerek saçlarını tutturmak, gerek elbiselerinin önünü kapamak için bronz iğneler kullanırlardı. İğnelerin bu çifte kullanılışı günümüze kadar gelmiştir. Çok değerli işlemelerle süslü olanları vardır. Özel iğne biçimlerinden birine Güney İtalya'da rastlanır: bu iğnenin başı küçük bir el şeklindedir ve uzayan iki parmak geleneğe göre kötü gözlerden korur. Japon iğneleri ajurlu büyük başlarıyle çok ilginçtir.

— Teknol. İğne yapımı gerçi Ortaçağda başlamıştı, ama iğneler uzun süre, ipliğin geçirilmesi için delik açılmış çivilerden öteye gidememiştir. Parlak çelik iğneler 1500'e doğru İspanya'da ortaya çıktı ve iğne yapımı XVI. yy. boyunca İngiltere ve Almanya'da çok gelişti.

Bütün dikiş iğneleri, 5,5 mm çapında ve yuvarlak olarak haddelenmiş âdi çelik telden yapılır. İstenilen çap'a varıncaya kadar tel art arda haddeden geçirilir (kalın ambalaj iğneleri için 3 mm, en ince dikiş iğneleri için 0, 35 mm). Bu işlem, telin sertleşmesine yolaçabilir, bu sakıncayı ortadan kaldırmak ve çeliği yumuşatmak için tel, bir elektrik fırınında ve durgun bir gaz ortamda tekrar pişirilir.

İğneler, birbirine başlarından yapışık olarak ikişer ikişer yapılır. Otomatik makineneler teli düzeltir, iki iğne boyunda keser ve parçaların iki ucunu sivriltir. Kesilen ve uçları sivriltilen parçalara büyük prenslerle otomatik olarak iki delik açılır. Gene otomatik çalışan diğer bir makine yapışık iki iğneyi birbirinden ayırır, yanlarını düzeltir ve başlarını yuvarlaklaştırır. Daha sonra, bükülgenliğini gidermek için iğneye su verir ve hafif bir ateşte pişirilir. Son işlem, temizleme ve elektrolitik nikelajlamadır. En önemli iğne yapımı merkezleri Fransa'da Lajgle (Orne) bölgesinde, Almanya'da Aachen yakınlarında, Büyük Britanya'da Reiditch yakınında, Belçika da Brüksel'in kenar mahallerinde ve Çekoslavakya'da Prag yakınlarında bulunur.

Âdi dikiş iğneleri'nden başka, kadın şapkacıları, halıcılar, ambalajcılar ve şilteciler için kalın iğneler vardır. *Dikiş makinesi iğneleri* hemen hemen aynı şekilde yapılır; yalnız, bu iğnenin gövdesi kalındır, sivri yerindeki delik, mekanik frezelemeyle açılan bir oluğun dibindedir.

Koşumculukta, iğne çifter çifter kullanılır ve uçları inceltilmemiştir; iğneyi batırmak için deri önce biz ile delinir.

● İğneler, tamamen otomatik olarak makinelerde yapılır; bu makinelere, bir taraftan maden teli girer, diğer taraftan iğne tamamlanmış olarak çıkar. Büro iğneleri için yumuşak çelik, dikiş iğneleri için tavlanmış sert çelik, gömleklerde, dantellerde kurdelelerde kullanılan bazı iğneler için pirinç hammadde olarak kullanılır. Teller haddeden geçirilerek istenilen çapa getirilir. Daha sonra, 30 ilâ 50 kg'lık tel demetleri tek parça halinde makineye (bobin sistemi) gönderilir. Bilyalı çeneler, telleri döndürerek gerer ve tamamen düz bir hale getirir. İğne başları genellikle peşpeşe üç vuruşla meydana getirilir. Böylece meydana gelen iğnenin ucu sivriltilir. Başından asılan iğneler, büyük bir hızla dönen bir bileyi çarkına kadar indirilir. Bilemeden sonra iğne ucu parlatılır (polisaj). İğneleri oksitlenme (paslanma) tehlikesinden korumak gerekir. Yumuşak çelikten ve pirinçten yapılan iğneler elektroliz yoluyle nikel kaplanır. Çelik iğneler ise sertleştirilmek için tavlanır; parlak ve düz bir yüzeye sahip olmaları ve kumaş içine rahat bir şekilde girmesi için perdahlanır.

— Tekst. *İğne geçirmek.* Tarak tellerinin demir veya çelikten yapılmış sivri ve kıvrık dişleri vardır. Tarak telleri şeridi çok zaman birkaç kat keten veya pamuk dokuma üzerine kaplanmış bir kat ince kauçuktan, kalın bir kat keçeden veya sentetik kauçuk köpüğünden yapılmıştır. İğne uçları, otomatik makinelerle ve özel dizme biçimlerine göre bu şeridin üzerine dizilmiştir. Temel kauçuklu şerit, özel bir makaradan sökülerek makineye girer. Öte yandan, yine makaralara sarılmış ve çapları tel numarasına göre ayarlı olan çelik teller de özel bir mekanizma ile U şeklinde kıvrılarak kesilir ve temel dokuma şeridine sokulur. Ayrı bir mekanizma ile de, dışarı çıkan iki uç istenilen açıda kıvrılır.

— Zool. İğne daima karın kısmın arka ucunda bulunur. Zarkanatlılarda (arı, yaban arısı) iğne, iki tırtıklı tel ile bir kitin kılıftan oluşur; dibinde iğnenin karından çıkıp her yöne doğrulmasına yarayan bazı parçalar bulunur. Zehir bezi kanalının ucu iğnenin dibine bitişir. (LM)

İĞNEADA, Marmara bölgesinin Istıranca bölümünde, (Kırklareli ili, Demirköy ilçesi) bucak. 5 Köy; 2 900 nüf. Bucak merkezi (1330 nüf.), Karadeniz kıyısında küçük bir iskele durumundadır. Demirköy'e uzaklığı 19 km. T.P.A.O. ve amerikan petrol şirketlerince ortak araştırmalar sonunda bulunan petrol yatakları; denizaltı petrol araştırmaları devam etmektedir. (M)

İĞNEARDI bls. i. İşl. İğneyi çıkış noktasının gerisinden batırarak daha ileriden çıkarmak suretiyle yapılan aralıksız dikiş. (M)

İĞNEBALIĞI bls. i. Sıcak denizlerde görülen kemikli balık (*Fierasfer*); denizhıyarının sindirim boşluğunda veya inci istiridyesinin çenetleri arasında yaşar; istiridyelerde yaşayanların üzeri bazen sedefle kaplanır. (Uzun gövdeli olan bu balığın göğüs ve kuyruk yüzgeci olmadığı gibi vücudu da pulsuzdur.) [L]

İĞNECİ i. (*iğne*'den *iğne-ci*). Hastalara iğne yapan kimse.

◆ **iğnecilik** i. İğnecinin yaptığı iş. (M)

İĞNECİK i. (*iğne*'den *iğne-cik*). Zool. Süngerlerin, çeşitli selenterelerin (gorgonlar, alcyon), denizhıyarlarının ve ışınlar sınıfından birhücrelilerin dokuları içinde bulunan silisten veya kireçten çeşitli cisimciklere verilen ad.

— Denizc. Dümeni kıç bodoslamaya bağlayan dişli madenî menteşe (dümendekine *erkek iğnecik,* bodoslamadaki *halkaya dişi iğnecik* denir). ‖ *Dümen erkek iğneciği,* dümen yelpazesinin ön iğneciğinin içine geçen mil: *Dümen yelpazesi dümen erkek iğneciklerinin üzerinde döner.* ‖ *İğnecik gönyesi,* ağaç teknelerde dümenin dibe değdiği veya denizli havalarda fazla baş kıç yaptığı zamanlarda yerinden çıkmaması için ortaya rastlayan iğneciğin üzerine gelmek üzere dümen bodoslamasına (kıç bodoslaması) vurulan takoz. ‖ *İğnecik kuşağı,* dümen yelpazesini iki yönden kuşatan erkek iğnecikleri dümene bağlayan demir kolları (*dümen* kuşağı de denir). ‖ *İğnecik yakası,* bir düzey seren yelkeninin veya randa yelkenin (yan yelkeni) direk boyunca olan kenarı, bir latin yelkenin direğe tespit olunan yakası.

— ANSİKL. *İğnecik*'ler şekilsiz katı tanecikler halinde olabileceği gibi, düzgün geometrik biçimde de olabilir; düzgün olanların yapısı ve biçimi aynı hayvan türünün bütün bireylerinde aynıdır; bu bakımdan hayvanları tanımlamada, özellikle denizhıyarları, süngerler ve ışınlılarda çok önemli elemanlardan biridir. Bazı silisli süngerlerde bu iğneciklerin, camdan tele benzer uzun saydam sapları vardır; boyu 30 sm'yi buan bu saplarla hayvan derin denizlerin dibine tutunur. (ML)

İĞNEDENLİK veya **İĞNEDANLIK** veya **İĞNEDAN** i. (*iğne* ve fars. *-dān,* ve türk. *-lik*'ten *iğne-den-lik.* Türkçede ayrıca *iğnedan-lık* ve *iğne-dan* şekilleri de vardır). Üzerine iğne saplanan iğne yastığı: *Onun saltanatına dikkat eden bakışlar, adetâ birer iğnedan gibi, iğnelerle dolardı* (A.Ş. Hisar). ‖ İğne kutusu. (M)

İĞNE KURDU bls. i. Zool. Bk. OKSİYÜR.

İĞNELEME i. (*iğnelemek*'ten *iğnele-me*). İğne ile tutturma işi. ‖ İğne batırma. ‖ *Mec.* Yaralayıcı söz söyleme.

— Dikiş. Bir özürün iğneyle yokedilmesi, düzeltilmesi.

— Tekst. Özel biçimde yapılmış kancaları olan iğneler yardımıyle tekstil maddelerinin elyafını kaba kumaştan yapılma bir zemine tespit etmek işlemi. (*İğneleme,* yeni bulunmuş bir tekniktir, bu yolla yer döşemelerinde veya başka teknik işlerde kullanılan *keçeler* yapılır. Bu tip yapım, günümüzde dövme keçenin yerini almaktadır.) [M]

İĞNELEMEK geçl. f. (*iğne*'den *iğne-le-mek*). Bir şeyi iğne ile tutturmak: *Kızın çiçeği* [...] *kabul edip göğsüne iğnelediğini görünce*: *«Bu kızın mutlak bende gönlü var...»* (H. R. Gürpınar). ‖ İğne batırmak: *Kelebekleri iğnelemek.* ‖ *Mec.* (Birine) Kinayeli ve onur kırıcı bir şekilde söz söylemek: *iğnelersin şu benim neslimi yüz buldukça / Sana elmas gibi hürriyet kim verdi, Hoca?* (M. Â. Ersoy).

İĞNELENMEK edilg. f. (*iğne*'den *iğne-le-n-mek*). İğne ile bir yere tutturulmak: *Cep elbiseye iğnelendi.* ‖ Dönşl. f. *Teşm. yol.* Gövdenin bazı bölgelerine herhangi bir uyarma olmadan, iğne batıyormuş gibi acı duymak. (Çoğu zaman alkol ve kokain zehirlenmelerinde görülür.) [M]

İĞNELER burnu, portekizce **Cabo das Agulhas,** Afrika'nın en güney burnu, Ümit burnunun doğusunda. Adı, Madagaskar ile

Afrika sahili arasından güneye doğru inen güney-ekvator akıntısının meydana getirdiği *iğneler akıntısı*'na verilmiştir. (Bu sıcak akıntının hızı 4 mili bulabilir ve küçük gemilerin seferlerini güçleştirir. (L)

İĞNELİ sıf. (*iğne*'den *iğne-li*). İğnesi olan. || İğnelenmiş.

— ÇEŞ. DEY. *İğneli söz*, dokunaklı söz: *İğneli sözlerime karşı Nihan tecrübeli bir kadın olduğundan asıl maksadımı sezmişti...* (R. H. Karay). || *İğneli fıçı*, kinayeli, dokunaklı sözler söyleyen.

— Balıkç. *İğneli pens*, kabuklu deniz hayvanlarını yakalamak için kullanılan kıskaç.

— Tekst. *İğneli vals*, yün, kendir, jüt gibi tesktil maddelerinin taranmasında büyük tambur ile birlikte kullanılan eğik iğnelerle donatılmış metal silindir.

— Zool. Karnının sonunda sivri ve zehirli bir iğne bulunan böcekler, özellikle zarkanatlılar için kullanılır. (İğneli zarkanatlıların bellibaşlıları şunlardır: balarıları; eşekarıları; yalnız ve toplu yaşayan yaban arıları; sphegidae, pompilidae familyaları; altıngiller; karıncalar. Toplumsal duygu taşıyan tek hayvan grubu bu iğneli zarkanatlılardır.) (LM)

İĞNELİK i. (*iğne*'den *iğne-lik*). İçine iğne konulan kutu. || İğnedenlik. (M)

İĞNELİLER çoğl. i. (*iğneli*'den *iğneli-ler*). Arı, yaban arısı, eşekarısı, karınca, kanatlı karınca, altınarı gibi zehirli iğne taşıyan zarkanatlılara verilen ad. (L)

İĞNEMSİ sıf. (*iğne*'den *iğne-msi*). İğneye benzeyen.

— Tab. Arı iğnesi şeklinde olan. (ML)

İĞNEYAPRAKLILAR çoğl. bls. i. Bot. Bk. KOZALAKLILAR.

İĞRAK i. (ar. *ġarķ*'tan *iġrāķ*). *Esk.* Suda boğma, batırma.

— Ed. *Esk.* Yergi veya övgüde aşırılık.

◆ **iğrakât** çoğl. i. *Esk.* Aşırı övme veya yermeler, mübalâğalar.

◆ **iğrakiyat** çoğl. i. *Esk.* Mübalâğalı sözler. (M)

İĞRELTİ i. Bk. EĞRELTİLER.

İĞREMEK geçz. f. *Halk dili.* Böğürmek. (M)

İĞRENÇ sıf. (*iğrenmek*'ten *iğren-ç*). İnsanda iğrenme duygusu uyandıran, tiksindiren: *Huriye Hanım, gittikçe coşuyor, perde perde sesini yükselterek, iğrenç bir tarzda yalvarıyordu* (R. N. Güntekin). *İğrenç dudaklarından salyalar akıtarak...* (A. H. Tanpınar).

◆ **iğrençlik** i. İğrenç olma, tiksindirme hali. (M)

İĞRENGEN veya **İĞRENGEÇ** sıf. (*iğrenmek*'ten *iğren-gen* veya *iğren-geç*). *Halk dili.* Her şeyden iğrenen: *Ne kadar iğrengen tabiatı var.* (M)

İĞRENMEK dönşl. f. Bir şeyi tiksindirici bulmak: *Ben kendi tükürdüğümden bile iğrenirim* (B. Felek). *İnsan, başkasının ağzına sürülmüş bir şeyden iğrenmemek için...* (R. N. Güntekin). || *Mec.* Nefret edilen, hoşa gitmeyen bir şeye karşı tiksinti duymak: *Ölümden korkmuyorum, iğreniyorum* (Y. Z. Ortaç). *Alafranga bir tango mu olsun? -İğrenirim* (S. F. Abasıyanık).

◆ **iğrenme** i. İğrenmek eylemi.

◆ **iğrendirmek** ettrg. f. İğrenmesine yol açmak, tiksinti vermek: *Arkadaşlarımın bu hali beni hem güldürür, hem iğrendirir* (R. N. Güntekin).

◆ **iğrenilmek** edilg. f. İğrenmek eylemine konu olmak. (M)

İĞRENTİ i. (*iğrenmek*'ten *iğren-ti*). İğrenme. (M)

İĞRETİ sıf. Bk. EĞRETİ.

İĞRETİLEME i. Bk. EĞRETİLEME.

İĞRETİLİK i. Bk. EĞRETİLİK.

İĞRİ sıf. Bk. EĞRİ.

İĞRİBACAK bls. sıf. Bk. EĞRİBACAK.

İĞRİLİK i. Bk. EĞRİLİK.

İĞRİLMEK geçz. f. Bk. EĞRİLMEK.

İĞRİLTME i. Bk. EĞRİLTME.

İĞRİK sıf. (*iğremek*'ten *iğre-k*> *iğri-k*). [Hayvanlar için] Bağırması çok olan, çok böğüren. (M)

İĞSEL sıf. (esk. türk *ig*> *iğ*'den *iğ-sel*). *Yeni.* Hastalıkla ilgili olan. *Esk.* Marazî. (M)

İĞSİ sıf. (*iğ*'den *iğ-si*). İğ şeklini andıran.

— Bakteriyol. *İğsi basil*, Vincent'in, 1893 te, «hastahane çürüğü»nde bulduğu basil. (Patolojik olaylarda bu basil çoğu zaman bir spiroketle birlikte yer alır; Vincent bunu «iğ-spiril ortaklığı» diye adlandırır. Bu ortaklığa bazı ülserli anjinlerde sık rastlanır [Vincet anjinleri].)

— Dokubil. *İğsi hücre*, biçimi iği andıran hücre.

— Patol. *İğsi hücreli*, içinde iğ şeklinde hücreler bulunan, telsel yapılı urların niteliği. (L)

İĞTİLAF i. (ar. *ġılāf*'tan *iġtilāf*). *Esk.* Kılıf, kın içine girme. || *İğtilâf-ı seyf*, kılıcın kınına girmesi. (M)

İĞTİNAM i. (ar. *ġanimet*'ten *iġtinām*). *Esk.* Yağma, çapul, talan etme. || Savaşta düşman malını ganimet olarak alma. || Ganimet gözüyle kolay kazanılmış mal olarak kabul etmek. || *İğtinam etmek*, savaşta düşman malını ganimet olarak almak: *İngilizlerden iğtinam ettiği tayyareler ile bir tayyare filosu vücuda getirmek muvaffakiyeti azimesini göstermiştir* (Atatürk). || *İğtinam-ı fırsat*, fırsattan yararlanma, fırsatı ganimet bilme. (M)

İĞTİRAB i. (ar. *ġurbet*'ten *iġtirāb*). *Esk.* Vatandan ayrı olma, gurbete çıkma: *Lâkin bu iktirâb olacaktır sebep yine / Vâdi-i hicre avdet için iğtirabıma* (Recaizade Ekrem). [M]

İĞTİRAK i. (ar. *ġarķ*, suda boğulma'dan *iġtirāķ*). *Esk.* Suda boğulma. || Soluğu ciğerleri dolduracak şekilde içe çekmek. (M)

İĞTİRAR i. (ar. *ġurūr*'dan *iġtirār*). *Esk.* Kendine güvenerek asılsız bir büyüklük hissine kapılma, gururlanma. || Birinin güven verici durumuna kanma, aldanma. || Gafil bulunma.

◆ **iğtiraren** zf. *Esk.* Güvenerek. (M)

İĞTİSAB i. (ar. *ġaṣb*, zorla alma'dan *iġtiṣāb*). *Esk.* Bir kimsenin hakkı olmayan bir şeyi, sahibinin izni olmaksızın zorla ele geçirmesi. || Zorlama. || *İğtisab etmek*, zorla almak.

◆ **iğtisabât** çoğl. i. *Esk.* Zorla almalar. (M)

İĞTİŞAŞ i. (ar. *ġışş*'tan *iġtişāş*). *Esk.* Kargaşalık, karışıklık: *Bu vilâyetlerde iğtişaş zuhuru hali olacağı sarihtir* (Atatürk). || [Yiyecekler için] Saflığı bozulma, karışık olma.

◆ **iğtişaşât** çoğl. i. *Esk.* Karışıklıklar. (M)

İĞTİZAB i. (ar. *ġażab*'dan *iġtiżāb*). *Esk.* İntikam arzusu ile heyecanlanma, kızma. (M)

İĞVA i. (ar. *ġavāye*'den *iġvā*). *Esk.* Yolunu şaşırtma, kışkırtma, bozma, azdırma, baştan çıkarma.

— İlâhiy. Tanrı'nın, insanın erdemini sınamak için yaptığı deneme. || Şeytanın veya bedenî isteklerin insanı kötülüğe kışkırtması. || *Tanrı'yı iğva*, Tanrı'nın sabrını sınamak için yapılan iş.

— ANSİKL. İlâhiy. Augustinus'tan itibaren katolik ilâhiyatçıları, Tanrı'nın sebep olabileceği basit *sınama iğvası* (*tentatio probationis*) ile günah işlemeğe kışkırtan *kandırma iğvası*'nı birbirinden ayırdılar. Birincisi, kutsallığa ve değere yönelme imkânları da veren yeryüzü kötülükleriyle ve güçlükleriyle ilgilidir. İkincisi, günaha yöneltir. Bu, birbirini takip eden üç unsurla ilgilidir: telkin, tadını çıkarma, rıza gösterme. Geleneksel öğretiye göre bu iğva, üç mümkün sebepten doğar: şeytan, dünya, bedenî istekler. Çileci yazarlar iğvaya karşı belli başlı üç çare gösterirler: dua, âyin, fırsatlardan kaçınma. İsa'nın çöldeki iğvası, İncil'in bir bölümüdür. Bu bölümde, bir hıristiyanın, zenginlik, hırs ve bedenî arzulara ilgili şeytanî çağrılara nasıl karşı koyacağı gösterilir.

İslâm inançlarına göre, hak yolunda giden bir kimseyi, doğru gibi görünen bazı belgeler ve düşünceler ileri sürerek sapıttırma, suça (günaha) sokma. Bir mümini, hak emri diye yalan söyleyerek, bu yolda kanıtlar gösterek imandan ayırma. Bazı mutasavvıflara, özellikle aklın insanı yanıltabileceğini ileri sürenlere göre, akla ve duyulara dayanan her türlü bilgi İğva'nın kaynağıdır. İman, akıl ve duyu verilerden üstün, kesin geçerlikte olduğuna göre iğva'dan kurtaran en güvenilir yoldur.

İmam Gazzalî, akla fazla güvenmeyi iğva'ya yolaçan bir tutum olarak niteler. Dünyaya, dünya varlıklarına değer vermeyen, gerçek mutluluğu bu âlemin ötesinde gören birtakım mutasavvıflar ise yeryüzünde insana hoş ve güzel görünen her şeyi, duygu hayatını iğvaya götüren birer araç niteliğinde görürler. İğvadan kurtulmak için, insanın kendi içine kapanması, dünya varlıklarından gönlünü arıtması gerekir. (LM)

İĞZAB i. (ar. *ġażab*'dan *iġżāb*). *Esk.* Korkulacak derecede öfkelendirme, kızdırma, gazaba getirme. || *İğzab etmek*, öfkelendirmek, çok kızdırmak. (M)

İHAFE i. (ar. *ḫavf*'dan *iḫāfe*). *Esk.* Korkutma. || Tehdit etme. || *İhafe etmek*, korkuya yolaçmak, tehdit etmek. (M)

İHAGGAREN veya **KEL AHAGGAR**, Hoggar kütlesi ve dolaylarında yaşayan Tuareg'ler topluluğu. (L)

İHALE i. (ar. *ḥavl*, kuvvet, takat'tan *iḥāle*). Bir işin, birçok istekliden şartlara en uygun teklifte bulunana verilmesi. || *İhale etmek*, bir işi en uygun görülen kimseye bırakmak.

— Huk. İdarenin, kural olarak arttırma, eksiltme ve ihale kanunu hükümleri uyarınca âkidini seçtiğini ve idare ile seçilen bu âkid arasında bir sözleşmenin yapılması borcunun doğduğunu ifade eden bir işleme verilen ad. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. İdare, kamu kudretini kullanabildiği için güçlü bir hukukî «bütün» olmakla beraber, aslında bu güç, gerçek kişiler tarafından kullanıldığı ve bu gerçek kişiler de kendi mal ve paraları üstünde değil de kamuya ait değerler üstünde tasarrufta bulundukları için, âkidini dilediği gibi seçme imkânı idareye tanınmamaktadır. Anayasanın, herkese dilediği alanda sözleşme hürriyeti tanıması, gene Anayasanın koyduğu «kamu yararı» amacıyle sınırlanabilir. İdarenin sözleşmelerinde ise, sınırlama kuraldır; çünkü kamu yararı hemen her zaman sınırlamayı gerektirir. Ancak bazı hallerde, idare âkidini seçerken her zamanki usulden ayrılmak zorunda kalabilir. Meselâ, sadece belli uzman kişilerin veya firmaların başarabileceği işlerde âkidin bu kişi veya firmalardan seçilmesi zorunludur. *İhale* işleminin yapılabilmesi için önce bir hazırlık safhası geçirilir. Bu safha aslında tamamen idarî ve düzenleyici niteliktedir. İşin niteliğine göre genel ve teknik şartnameler hazırlanmıştır. Bundan sonra, doğrudan doğruya akdi yapacak daire, keşif, proje ve fiyat tahminleri yaptırarak daha da somut bir şekilde âkidin konusunu değerlendirir. İhalenin yapılması için kural, aleniyet ve serbest rekabetin sağlanması suretiyle en az veya en çok fyatın bulunmasıdır. Aleniyet, «arttırma ve eksiltme veya pazarlık yapılacağı günden evvel en az on beş gün içinde aralıkla behemahal dört defa o yerde çıkan günlük gazete ile ilân» yoluyle sağlanır. Günlük gazete çıkmayan şehirlerde, aralıklı çıkan gazetede ilân yapılmakla beraber, işin taallûk ettiği umumî yerlere veya işin çıktığı dairenin, hükûmetin ve belediyenin kapılarına ilân kâğıtları yapıştırılır ve şehrin pazar kurulan günlerinde belediye tellâlına bağırttırılır. Eğer işin tahminî bedeli on beş bin lirayı aşıyorsa, mahallî gazeteden başka, büyük şehirlerde hükûmetçe seçilecek iki gazetede de ilân yapılması gerekir. Ayrıca, aleniyeti sağlamak bakımından arttırma, eksiltme, pazarlık ve ihale işlerinin, bütün rakiplerin huzurunda alenî yapılması öngörülmüştür. Rekabet serbestisi ise, kanunumuzda da kabul edilmiş bulunan kapalı zarf usulü ile gerçekleştirilir. Bu surette, fiyat teklifleri diğer taliplerden ve görevli komisyondan gizlenmiş olur. Kapalı zarflar kanunda gösterilen usul dairesinde açılarak en uygun bedeli teklif eden anlaşılır. Eğer birkaç talip tarafından aynı bedel teklif edilmişse, bu talipler yeniden teklif yaparlar. Bu ikinciler de aynı ise aralarında kura çekilir. İhalelerde suistimallerin önlenmesi başlıca amaç olduğundan, kanun bu mesele üzerinde titizlikle durmuştur. Gerçekten 2490 Sayılı Arttırma ve Eksiltme ve İhale kanununa göre, «Açık arttırma ve eksiltmelerde taliplerin rağbetini kıracak söz söylenmesi veya talipler arasında anlaşmaya daveti ima edecek işaret-

Saykaku İHARA
japon ansiklopedicisi
Guimet Müzesi kitaplığı, Paris

Foto. LAROUSSE

ler ve arttırma ve eksiltmenin doğruluğunu bozacak şekillerde müzakere ve münakaşalar yapılması yasaktır. Bu yasağa karşı gidenler komisyon kararıyle arttırma ve eksiltme yerinden uzaklaştırılır. Tutulacak zabıt varakası üzerine haklarında takibat yapılır.

İhale öncesinde görülen bu usullerin yanında bazı istisnaî şekil ve usullere de rastlanabilir. Bir kere, tahminî bedeli 5 000 lirayı geçmeyecek alım ve nakil işleri ile keşif ve tahmin bedeli 15 000 lirayı aşmayan, istikşaf, inşa, tesis ve tamir işlerinde ihale, açık arttırma veya eksiltme ile yapılır. 2490 Sayılı kanuna göre, belli kişi veya kişilerin elinde bulunan mallarla ilgili, önemi ve değeri arttırma veya eksiltmeyi gerektirmeyecek derecede olan alım satımlar, olağanüstü ve mücbir sebepler altında iş yapılmasını gerektiren durumlar, seferberlik veya askerî harekât sırasında ordu ihtiyaçlarını karşılamak için yapılan akitlerde, özel kişiler arasında yapıldığı gibi pazarlık usulü uygulanır. Bir de mahdut eksiltme vardır ki, ancak belli müteşebbislerin başarabileceği bir kısım işlere ilişkin sözleşmelerde başvurulur. «Fennî liyakat ve iktidarlı, tecrübe edilmiş firmalara ihalesi lüzumlu görülen, uçak, savaş gemisi, savaş mühimmatı alımı, askerî tesisat ve levazımı, liman, rıhtım, şimendifer, demiryolları inşası, büyük su tesisatı, büyük fabrika ve diğer sanayi tesisatıyle sıhhî tesisat işlerinin birkaç firma arasında eksiltmeye konulması caizdir» (2490 Sayılı kn. md. 45). Demek ki, bazı istisnaî şartların gerçekleşmesi halinde, ihale öncesi işlemleri, aleniyet, kapalı zarf usulü ve serbest rekabet usullerinden kısmen vaz geçilmek suretiyle yapılabilmektedir.

İhale safhasına kadar yapılan işler henüz bir akit meydana gelmeden idarenin yaptığı çalışmaları ve âkidini seçme sonucunu doğuracak işlemleri kapsamaktadır. Şu halde bu safhada söz konusu işlem ve eylemler tamamen idarî işlem ve yargısal başvurmalar yapılabilir. Meselâ, ihaleyi yapacak, komisyonun, şartları haiz olmadığı gerekçesiyle arttırma veya eksiltmeden çıkardığı bir talip, böyle bir karar aleyhine idarî dava açabilir, bu yüzden bir zararı doğmuşsa tazminat isteyebilir.

İhale öncesi işlemler sonucu, âkid olarak idarenin bir teklif sahibini seçmesi, ihale adı verilen ve arttırma veya eksiltme konusunun en çok arttıran veya eksilten özel bir gerçek veya tüzel kişiye bırakıldığını ifade eden hukukî işlemi doğurur. Bu işlem, idarî bir şart-tasarruftur (şart-işlem). Bununla beraber ihaleyi doğrudan doğruya idare ile diğer taraf arasında yapılacak âkdin bir başlangıcı saymak türk hukukuna göre mümkün görülmemektedir. Zira Arttırma, Eksiltme ve İhale kanununa göre, yapılması komisyonların yetkisi içinde bulunan ihalelerde, ihale tarihinden; bakanlığın onayına bağlı işlerde ise ihale kararının kendisine veya kanunî ikametgâhına yazılı olarak bildiriminden itibaren, tatil günleri sayılmamak üzere on beş gün içinde müteahhit geçici teminat miktarını kesin teminat miktarına çıkarmağa ve şartnamede yazılı masrafları müteahhide ait olmak üzere mukavele yapmağa ve noterliğe tescil ettirerek ilgili daireye vermeğe mecburdur. Aksi halde geçici teminat paraya çevrilerek hazineye irat kaydolunmak üzere idarece bir protesto çekilir. Eğer ilgili daire ihaleden sonra kendisine düşen işleri yapmazsa, bu takdirde de müteahhit, ihale tarihinden itibaren on beş gün içinde taahhüdünden vaz geçebilir. Teminat için bir masrafa girmişse bunu da idareden istemeğe hak kazanır. Şu halde, hukukumuza göre ihale işleminin yapılması ile bir sözleşme ortaya çıkmış olmamakta, yalnız tarafların akdi meydana getirmeleri şeklinde bir borç doğurmaktadır. İdare sözleşmeyi yapmazsa, teminatın iadesi ile müteahhidin yapmış olabileceği masrafları ödeme zorunda kalmakta, buna karşılık müteahhit borcunu yerine getirmezse, teminat bir çeşit cezaî şart sayılarak idare tarafından irat kaydedilmektedir.

Arttırma, Eksiltme ve İhale kanununa göre, ihaleyi müteakip yapılacak sözleşmenin yazılı olması, ayrıca noter tarafından tescil edilmesi gerekir. İşte bu şekilde sözleşme oluşmakta ve taraflar için artık sözleşmeden doğan yükümlülükler doğmuş olmaktadır. Eğer sözleşmeden sonra müteahhidin bir temerrüdü söz konusu olursa, bu takdirde kesin teminat idare tarafından irat kaydedilir. Bu hususta idarenin re'sen hareket yetkisi bulunduğu kabul edilmektedir. Üstelik bu durumda yeniden yapılacak ihale daha masraflı olur ve kesin teminat miktarını aşar. (M)

İHALETEN zf. (ar. *ihâle*'den *ihâleten*). *Esk.* Bir işi en uygun olana bırakmak suretiyle, ihale yoluyle. (M)

İHAM i. (ar. *vehm*'den, *îhâm*). *Esk.* Vehme düşürme.

— Ed. İki veya daha fazla anlamı olan bir kelimeyi en uzak anlamını da kastederek kullanma. ‖ *İhâm etmek*, bir maksadı iki veya daha fazla anlamı olan bir kelime kullanarak ima yoluyle anlatmak. ‖ *İhâm-ı kabîn*, ahlâk kurallarına aykırı bir amacı bir kelimenin mecaz ve az kullanılan anlamıyle anlatmak. (M)

İHAN i. (ar. *vehn*'den *îhân*). *Esk.* Birini zayıf ve kuvvetsiz bırakma. (M)

İHANE veya **İHANET** i. (ar. *ihâne* veya *ihânet*). *Esk.* Yok etme, yok olmasına sebep olma, helâk etme. (M)

İHANET i. (ar. *hevn*'den *ihânet*). Hainlik etme: *Kendisini isyanlara, ihanetlere, suikastlara rağmen ve bütün bunları unutarak, halkın emrine vermişti* (Ş. S. Aydemir). ‖ Aşkta vefasızlık, sadakatsizlik, aldatma: *Kocasından ihanet gören kadınların hepsi bu intikam yolunu tutmuş olsalardı, şimdi bu dünyada namuslu bir aile kalır mıydı?* (H. R. Gürpınar). *Ve ben seni unutsam hiç hatırlamasam hiç mi hiç / İhanetini hatırlamasam, şehvetini hatırlamasam* (Attilâ İlhan). ‖ Gerektiği zaman yardımda bulunmama, bir kimsenin güvenini boşa çıkarma: *Bu durumda beni terketmeniz tam anlamıyle bana ihanettir.* ‖ *Esk.* Birine haksız yere küçümseyici davranışlarda bulunma, hakaret etme. ‖ *İhanet etmek*, güveni kötüye kullanmak, aldatmak: *Zira, bu arkadaşımız kocasını seviyordu; ona ihanet etmesine imkân yoktu* (Vâ-Nû). Kötülük etmek: *Bu güzel hayal âlemine ilk ihanet eden, evvelâ padişahın kendisi oldu* (Ş. S. Aydemir). [M]

İHAP HULUSİ. Bk. GÖREY (İhap Hulusi).

İHARA (veya **İBARA** [Saykaku]), japon yazarı (Osaka 1641 - ay.y. 1693). Hangi aileden geldiği bilinmemektedir. Kırk yaşına kadar hayku şairi olarak tanındı. Öğretmeninin ölümünden sonra şiiri bıraktı ve roman yazmağa başladı. Bu türden ilk eseri olan *Koşoku İçiday Otoku* (Şehvetli Adam) [1682] bir romandan çok, zevk düşkünü Yonosuke'nin birbirileriyle bağlantısı bulunmayan çeşitli serüvenlerini anlatan bir derlemedir. Eserde, *otogi-zoşi*'den gelen ve *ukiyo-zoşi*'yi («dalgalı dünyanın hikâyesi»), yani gelenek romanını doğuracak olan kesinleşmemiş bir biçim anlayışı hâkimdir. Gerçi konunun *Genci Monogotari*'den alındığı bellidir, fakat İhara, Orta Japonya'daki ticaret şehirlerinde seçkin bir topluluk kurmağa başlayan burjuvalar (*şonin*) için yazar, kişilerini onlar arasından seçer, işi gücü aşk olan bu burjuvalarla düşüp kalkar, zenginlere sığınmanın yollarını arar. Bu dönemde yazdığı *Koşoku Niday Otoko, Koşoku Sanday Otoku* (İkinci Şehvetli Adam, Üçüncü Şehvetli Adam); *Koşoku İçiday Onna* (Bir Zevk Kadını) ile *Koşoku Gonin Onna* (Beş Zevk Kadını) [1686'dan sonra] hiç değilse üslûp bakımından, japon edebiyatının şaheserleri sayılır. Bu üslûp akıcı, imgelerle dolu ve şiirseldir. İhara, derinlemesine bakabilen, kesin çizgilerle anlatmayı bilen bir gözlemcidir. İnce bir zekâsı, sağlam içgüdüleri vardır, ama aynı zamanda gururludur: laf ebelerine, züppelere özenen *şonin*'lerin yapmacıklı havasından nefret eder. Yarattığı bu gerçekçi ve tenkitçi töre romanında, tüccarların kusurlarını, para kazanmanın binbir yolunu acı bir dille anlatır (*Nippon Evtaygura* [Japonya'nın Hazineleri], 1692); *Sekemmura Sanyo* [Hesaplar Düzeltiliyor], 1692) ve tüccarların karşısına şerefli samurayileri çıkarırken (*Buke Giri Monogatari* [Ordu Mensuplarının Hatıra Defteri]) açık saçık romanlarında samurayilerin işledikleri hataları da göz önüne sermekten geri kalmaz (*Danşoku Okagami* [Oğlancılığın Büyük Aynası], 1687). Oldukça kültürlü bir yazar ve usta bir psikolog olan İhara, Çikamatsu ile birlikte, «Genroku çağı» denen bu geçiş döneminin en sevilen yazarıdır ve yüzyıllar boyunca japon romanını etkilemiştir. (L)

İHATA i. (ar. *havt*, duvar'dan *ihâta*). *Esk.* Bir şeyin etrafını çevirme, kuşatma, sarma. ‖ *Mec.* Anlayış, zihin yoluyle kavrayış. ‖ *İhata etmek* (veya *eylemek*), bir şeyin etrafını çevirmek, kuşatmak: *Mağlûp olan düşman ordusu kuvayı külliyesini, 30 Ağustosa kadar Aslıhanlar civarında ihata ettik* (Atatürk). *Mec.* Anlamak, kavramak.

— Ask. *Esk. İhata ordusu*, kaleleri kuşatmakla görevli büyük atlı (süvari) birliklerine verilen ad.

◆ **İhatalı** sıf. *Esk.* Alanı geniş. ‖ *Mec.* Geniş bilgili, tam kavrayışlı, zeki.

◆ **İhatavî** sıf. ve zf. *Esk.* İhata ile ilgili. (M)

İHBAL i. (ar. *habl*'den *ihbâl*). Esk. huk. Gebe bırakma (Mecelle'nin 985. maddesinde, erkek çocuk için ihtilâm ile birlikte, büluğ belirtisi olarak sayılmaktaydı). [M]

İHBAR i. (ar. *haber*'den *ihbâr*). Yasa dışı bir iş yapanı ele vermek amacıyle gizlice bildirme, haber verme: *İhbar üzerine eyleme geçemeden yakalanmışlardı.* ‖ Bir haberi bir yere bildirme, haber verme: *Mahkemeden gelen ihbar kâğıdı yırtılınca duruşma gününü öğrenemedi.* ‖ *İhbar etmek*, yasa dışı bir iş yapanı veya yapmak isteyeni ele vermek amacıyle gerekli yere haber vermek: *Kaçakçıları ihbar ettiği için öldürülmekten korkuyordu.* Bir haberi başka bir yere bildirmek, haber vermek: *Elektriğin kesileceğini ihbar ettiler. İki güne kadar Şam'da olacağını kendine ihbar etti.*

— Dy. *İhbar işareti*, bir mil üzerine yerleştirilmiş gündüzleri sarı, geceleri sarı portakal renkli ışık veren dikdörtgen biçiminde işaret. (Bu işaret, kapalıyken makiniste, ileride rastlayacağı semafor veya kesin «dur» emrini veren kare biçimindeki işareti, kapalıysa geçmemek üzere hızını ayarlamasını bildirir.) Bk. ANSİKL.

— Huk. *İhbar*, suçtan zarar görenden başka bir kişinin, suçlunun meydana çıkarılmasını isteyen talebini ihtiva eden, suçun öğrenilmesi şekillerinden biri. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Kıymetli evrakta ihbar.* Bk. ANSİKL.

— Telekom. Bir aboneye, ismen istenen bir şahısla veya bir aracı yardımıyle telefon konuşması yapılmak istendiğini haber verme işlemi.

— ANSİKL. Dy. *İhbar işareti*, demiryolunda durma emri veren işareti bildiren diğer bir işarettir; bu işaret birincisinden gerek şekil gerek renk bakımından farklıdır ve makiniste ana işaretin yaklaşık olarak bulunduğu yeri haber verir. Bundan başka çeşitli tip ihbar işaretleri (çan, elektrikle işleyen zil, ışıklı levha v.b.) gar personeline trenhareketlerini haber verir veya bunların özelliklerini gara ve komşu kumanda merkezlerine bildirir.

— Huk. İhbar, ceza hukuku ve ceza muhakemesi hukukunu ilgilendiren bir kavram olarak ortaya çıkar. Şikâyetten ihbarı ayıran en önemli nitelik, bu bildirmeyi yapan kişi yönündendir. İhbarda suçu bildiren, suçtan zarar gören kişinin dışında bir kişi olduğu halde, şikâyette bu bildirme suçtan zarar gören kişi tarafından yapılır. İhbar, suçu bildirmekle birlikte, ayrıca çoğu kere suçlunun cezalandırılması istemini de ihtiva eder. İhbara ait bazı kuralları Ceza Muhakemeleri Usulü kanununda bulmaktayız. Kanun kural olarak ihbarın yazılı olarak yapılmasını şart kılmıştır. Ancak bunun yanında sözlü olarak yapılan ihbarlara da değer verilmiştir, fakat sözlü ihbarın geçerli olabilmesi için tutanağa geçirilmesi kanunca istenir. Diğer taraftan suçların ihbarının hangi mercilere yapılacağı da yine Cz. Muhakemeleri Us. kn. md. 151'de gösterilmiştir. Bu merciler, cumhuriyet savcılıkları, kolluk makam ve memurları ve sulh hâkimleridir. Kanun ayrıca bu merciler dışındaki yerlere yapılan ihbarları da hükümsüz kılmamış, kanunî mercilere iletilmek üzere vali, kaymakam ve bucak müdürlerine de ihbarın yapılabileceği kabul olunmuştur.

Kanun kural olarak ihbar yetkisini herkese tanımıştır, ancak fertlerin bundan çekinecеklerini düşünerek bunu mecburî bir ödev saymak yolunu seçmemiş, ihtiyarî saymıştır. Hattâ bazen ihbarda bulunanlara çıkarlar da sağlayarak suçların takipsiz ve

dolayısıyle cezasız kalmasını sağlamak istemiştir. Meselâ Gümrük kanununda bununla ilgili hükümler vardır.

● *Kıymetli evrakta ihbar.* Bir ticarî senedin ödenmemesi veya kabul edilmemesi halinde senet ilgililerinin bu durumdan usulü gereğince haberdar edilmesine *ihbar* denir. İhbar müessesesinin amacı, senedin ödenmemesi veya kabul edilmemesinden sorumlu olan senet ilgililerinin gerekli tedbirleri almalarına imkân hazırlamaktır. Bu sebeple ihbar sadece ödememe veya kabul etmeme halinde bu yüzden kendisine müracaat edilebilecek kimselere yapılır.

Tic. kn. md. 635 gereğince, ihbar noter aracılığıyle yapılır. Her ne kadar madde, senedin iadesi yoluyle de ihbar yapılabileceğinden söz etmekteyse de, bu usulün uygulanması mümkün değildir. 635. Maddenin bu ibaresini kaynak İsviçre Borçlar kn. md. 1041'e uygun olarak «senete yollama (renvoi) yapılarak» şeklinde anlamak gerekir. İhbarla yükümlü olanlar hâmil ve cirantalardır. Hâmil durumu hem kendi cirantasına hem de keşideciye ihbarla yükümlüdür. İhbar alan bir ciranta ise durumu kendi cirantasına ihbar eder. Yükümlüler, ihbarı kanunda öngörülen süreler içinde yerine getirmelidirler. İhbar süresi hâmil için 4 iş günüdür. Bu süre protesto çekilmesi gerekli senetlerde protestoyu, protestosuz senetlerde ise ibrazı takip eden gün başlar. Cirantalar, kendilerine yapılan ihbarı takip eden 2 işgünü içinde durumu, ihbar yapanın adı, soyadı ve adresini de göstererek, kendi cirantalarına ihbar etmelidirler.

İhbar yükümünü yerine getirmeyen hâmil veya ciranta, bu yüzden kendisine karşı sorumlu olanlara müracaat hakkını kaybetmez. Sadece ihbar etmeme sebebiyle doğan zararı tazminle yükümlü olur. Bu tazminat senet bedelini aşamaz.

◆ **İhbarat** çoğl. i. *Esk.* İhbarlar, bildirmeler: *Yüzbaşı Boizeau'nun tercümanı olup bize öteden beri ihbarat-ı mahremanede bulunan bir zat ...* (Atatürk).

◆ **İhbarî** sıf. *Esk.* İhbarla ilgili. ‖ i. Gram. Haber kipi.

◆ **İhbarlı** sıf. İhbar edilmiş, haber verilmiş, bildirilmiş. (M)

İHBARİYE i. (ar. *iḫbār*'dan *iḫbāriyye*). *Esk.* Haber verme kâğıdı. *Eşanl.* İHBARNAME. ‖ (Kaçak eşyayı) Haber verene ödenen para. Haber verme ücreti. (M)

İHBARNAME blş. i. (ar. *iḫbār* ve fars. *nāme*'den *iḫbār-nāme*). Bir paranın geldiğini veya bir işlemin yapıldığını haber veren kâğıt, haber verme kâğıdı. (M)

İHCAC i. (ar. *ḥacc*'dan *iḥcāc*). *Esk.* Birini kendi yerine hacca gönderme, hac vazifesini birisine yaptırma. (M)

İHCAL i. (ar. *ḫacl* ve *ḫacālet*'ten *iḫcāl*). *Esk.* Utandırma. (M)

İHDA sıf. (ar. *vaḥdet*'ten *iḥdā*). *Esk.* Bir. ‖ *İhda aşer*, on bir. (M)

İHDÂ i. (ar. *hediyye*'den *ihdā*). Hediye verme, hediye etme, hediye gönderme.

◆ **İhdâiyye** i. Ed. *Esk.* Hediye verene yöneltilen övgü yazısı. (M)

İHDÂR i. (ar. *heder*'den *ihdār*) *Esk.* İptal etme, hükümsüz bırakma. (M)

İHDAS i. (ar. *ḥades*'ten *iḥdās*). Yeni bir şey meydana getirme, ortaya çıkarma. ‖ (Bir şey) Kurma, tesis etme: *Fuat Paşa bu mıntıkayı idare edebilmek için de bir «Cephe Kumandanlığı Vekâleti» makamı ihdasına mecbur olmuştu* (Atatürk). ‖ *İhdas etmek*, meydana getirmek, ortaya çıkarmak: *Başka milletlerin çoğu okuma yazma bilmezlerken Türkler ilk yazıyı ihdas etmişlerdir* (P. Safa). Kurmak, tesis etmek. ‖ *Esk. İhdâs-kerde*, yapan, meydana getiren, kuran. Yapılmış, ortaya konmuş. (M)

İHFA i. (ar. *ḫafi*'den *iḫfā*). *Esk.* Gizleme, saklama. ‖ *İhfa etmek*, gizlemek, saklamak. (M)

İHFAF i. (ar. *ḫiffet*'ten *iḫfāf*). *Esk.* Hafifletme. (M)

İHKAK i. (ar. *ḥaḳḳ*'tan *iḥḳāḳ*). *Esk.* Hakkı yerine getirme, hakkını verme: *Hayat elbette hakkın, lâkin ettim haykırıp ihkak / Sağırdır kubbeler, bir ses duyar; dâva-yi istihkâk* (M.Â. Ersoy). ‖ *İhkak etmek*, hakkı yerine getirmek, hakkını vermek.

— Huk. *İhkakı hak.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *İhkakı hak.* Türk Cz. kn. md. 308'de yer alan bir suçtur. Kanunun bir kişinin hakkını kendisinin almağa kalkışmasını cezalandırmasının sebebi, kişilerin özel çıkarlarını korumaktır. Kuralla önlenmek istenen husus, kişilerin yetkili makamlara başvuracak yerde, cebir yoluyle kendi hakkını kendi gücüyle elde etmesini önlemektir.

Suçun maddî unsuru, failin kişiler veya eşya üstünde cebir kullanarak hakkını bizzat almasıdır. Fail hakkını elde etmek yolunda eyleme girişirken hükûmete başvurmağa muktedir olmalıdır. Bu demektir ki, haklı olduğunu iddia eden kişi şayet yetkili memura başvurabilecek durumdaysa girişt iği eylem suç teşkil eder. Aksi durumda suçun varlığı ileri sürülemez. Suçun manevî unsuru açısından, bu suçun gerçekleşmesi için failde genel suç işleme kastının varlığı yeterli değildir. Ayrıca failin belli bir saik altında hareket etmesi gerekir. Bu saik, failde hakkını elde etme amacının varlığıdır. Söz konusu suçtan ötürü kovuşturma yapılabilmesi için, şikâyet şartının gerçekleşmesi zorunludur. Suçun işlenmesi halinde ceza, otuz liradan elli liraya kadar ağır para cezasıdır. (M)

İHKAM i. (ar. *ḥakem*'den *iḥkām*). *Esk.* Kuvvetlendirme, sağlam hale getirme. ‖ *İhkâm etmek* (veya *eylemek*), güçlendirmek, sağlam kılmak: *Muaviye'nin satvet ve saltanatını ihkâm ve teşdid eyleyen* (Cevdet Paşa). [M]

İHKAR i. (ar. k. [?]). Esk. huk. Bir yer üzerinde bina yapmak ve ağaç dikmek üzere, yıllık muayyen bir meblağ ile ve beka (üzerinde kalması) şartıyle o yeri kiralama. (Bk. MUKATAA, İCARE.) [İhkar muamelesi, aynı zamanda bir «icarei tavile» sayılır. Bu muameleye *istihkar* da denir. Terim, özellikle vakıf arazinin bu şekilde kiralanmasında kullanılır.] (M)

İHLA i. (ar. *ḥulv*'den *iḥlā*). *Esk.* Tatlandırma, tatlılaştırma. (M)

İHLA i. (ar. *ḫalā*'dan *iḫlā*). *Esk.* Boşaltma, boş bırakma. ‖ *İhlâ-yı sebîl*, yolunu açık bırakma. (M)

İHLÂF i. (ar. *iḥlāf*). Yemin ettirme, ant verdirme. (M)

İHLÂK i. (ar. *helâk*'ten *ihlāk*). *Esk.* Yok etme, yok olmasına sebep olma, helâk etme. ‖ Harcama, sarfetme, tüketme. (M)

İHLÂL i. (ar. *ḫalel*'den *iḫlāl*). Sağlam bir şeyi bozma, sakatlama: *Vatanımızın tamamiyetini ihlâle matuf muzmerratı olmasın* (Atatürk). ‖ *İhlâl etmek*, bozmak, sakatlamak, zarara uğratmak: *Evvelden haber versem hürriyetinizi ihlâl etmiş olurum. Anayasayı ihlâl etmek.*

— *Esk. İhlâl-i âsayiş*, kamu düzenini bozma. (M)

İHLÂL i. (ar. *maḥall*'den *iḥlāl*). Yerleştirme, yer gösterme. (M)

İHLÂS i. (ar. *ḫulūṣ*'dan *iḫlāṣ*). *Esk.* İçten duyulan sevgi, temiz sevgi, bağlılık: *Hilvan'lıların hepsinin ihlâsını, ilkin / Bir bir sayıver, bitti mi defter, de ki:* (M.Â. Ersoy). ‖ Yalansız, yapmacıksız, yürekten tapınma, inanç. ‖ *İhlâs-mend*, temiz yürekli, samimî olarak inanmış. ‖ *İhlâs-mendâne*, temiz yürekli olana, içten bağlı olana yakışır şekilde. ‖ *İhlâs-mendî*, temiz yüreklilik. ‖ *İhlâs-perver*, temiz yürekli, içten bağlılığı seven, içten bağlanan. ‖ *İhlâs-perverâne*, temiz yürekli, içten bağlı olana yakışacak şekilde. ‖ *İhlâs-perverî*, temiz yürekli, içten bağlı olma.

◆ **İhlâslı** sıf. Sevgi ile dolu, bağlı, inanmış: *Beni bırakmadın, ihlâslı elini üzerimden çekmedin; bütün bunlara karşı ben ne yaptım* (N. Araz): [M]

İHLÂSİ (ŞEYH MEHMED, — denir), osmanlı mütercimi. XVII. yüzyılda önce fransız papazı iken İslâmlığı kabul ederek *Şeyh Mehmed* adını aldı. Yabancı dil bildiğinden, Kâtip Çelebi, *Cihannüma* adlı eserine avrupa devletlerine ait bilgi koymak için, 1653'te Merkador'un latince *Atlas Major*'unu İhlasî'ye tercüme ettirdi. Ayrıca *Levami-ün-Nur fî Tercemet-i Atlas Minor*'u da (Atlas Minor Tercümesine Göre Nur Işıltıları) 1645'te çevirerek Kâtip Çelebi'ye yardımcı oldu. (M)

İhlas suresi, Kur'an'ın CXII. suresi, 4 ayettir. Müfessirlerin büyük çoğunluğu Mekke'de indirildiğini kabul ederler. Basra'lı müfessirler ise Medine'de indirildiğini ileri sürerler. Nuzul (indirilme) sebebi olarak Kureyşlilerin Hz. Muhammed'e «Bizi kendisine davet ettiğin Rabbinin vasfı nedir?» diye sormaları gösterilir. (M)

İHLEİT i. (fr. *ihléite*). Miner. Hidratlı tabiî alüminyum ve demir sülfat, kopiapit çeşidi. (L)

İHLİL i. (ar. *iḥlīl*). *Esk.* Anat. Erkeklik organının deliği, sidik yolu. ‖ Memede sütün aktığı delik. (M)

İHLİLEC i. (ar. *ihlilec*). *Esk.* Tohumları müshil olarak kullanılan bitki ve bu bitkiden yapılan ilâç. (M)

İHMAL i. (ar. *ihmāl*). Bir şeye zamanında gereken ilgiyi göstermeme, savsaklama, önem vermeme, üstüne düşeni yapmama: *İstanbul'daki hükûmetlerin gösterdiği diğer nevi ihmallerin, acı netayici de ayrıca görülecektir* (Atatürk). *Heyecan yok, yalnız mes'elenin ihmali. / Bence pek doğru değildir, evet, insan hali* (M.Â. Ersoy). ‖ *İhmal etmek*, savsaklamak: *Fakat o günlerde Rabia'nın ihmal ettiği yalnız Vehbi Dede değildi* (H.Z. Uşaklıgil).

— Denizc. *İhmal klozu.* Bk. İNÇMARİ KLOZU.

— Gram. Noktalı olarak yazılması gereken harfi noktasız yazma, noktasız harf kullanma.

— Huk. Bk. KUSUR.

— Mat. *İhmal edilebilir*, şart koşulan veya seçilen yaklaşıklık sınırları içinde kalarak ihmal edilebilen: *İhmal edilebilir terim.* ‖ *İhmal etmek*, terimleri veya π'nin hesaplanmasında olduğu gibi ondalıkları atmak: *Yaklaşık bir hesapta daima ihmal edilen terimler bulunur; hesapları, incelenen durumun gerektirdiği kesinlikten daha öteye götürmenin hiç bir anlamı yoktur.*

◆ **İhmalci** sıf. İşi savsaklayan.

◆ **İhmalcilik** i. İhmalci olma hali. (LM)

İHMALKÂR sıf. (ar. *ihmāl* ve fars. *kār*'dan *ihmāl-kār*). İhmal eden, ihmalci, umursamaz, işi savsaklayan.

◆ **İhmalkârâne** sıf. *Esk.* İhmalkâr bir şekilde: *Göğün ve denizin üzerine ihmalkârâne ince bir siyah müslin örtülür* (A.H. Müftüoğlu).

◆ **İhmalkârlık** i. İhmalkâr olma hali. (M)

İHMİRAR i. (ar. *ḥumret*, kızıllık'tan *iḥmirār*). *Esk.* Kırmızı renkli olma, kızarma: *Reng-i şafak değildir her sabah olan nümâyan / Aksetmiş erguvânın âfâka ihmirârı* (Namık Kemal).

— Tıp. *Esk.* Kızıl hastalığı. Bk. KIZIL. ‖ *İhmirâr-ı cildî*, ürtiker. (M)

İHNAK i. (ar. *ḫunḳ*, boğma'dan *iḫnāḳ*). *Esk.* Kızdırma, darıltma. ‖ *İhnak etmek* (veya *eylemek*), kızdırmak: *İşte en zorlu hasmın ey Hallâk, / Seni arş'ında eyleyen ihnak* (Tevfik Fikret). [M]

İHRACAT çoğl. i. (ar. *ḫurūc*, dışarı çıkma'dan *iḫrāc*> *iḫrācāt*). Bir memleketin ürünlerini başka ülkelere satması: *Cihan iktisat buhranı ise bütün ihracat maddelerini birden vurmak üzereydi* (Ş. S. Aydemir). *İhracatı arttırmak için devalüasyona gidildi.* (Zt. İTHALÂT. *Yeni.* Dışsatım.) Bk. ANSİKL. *İkt. bölümü.* ‖ *Esk.* Masraflar, harcanan paralar. ‖ *İhracat iskelesi* (veya *limanı*), yurt dışına satılan malların dışarıya çıkarıldığı liman: *İsyanlara karşı durmak için havasız ambarlar, bütün eziyetlerden sonra bazen ihracat iskelesinde üçte biri ölmüş ve kokmuş olurdu* (F. R. Atay).

— Fizyol. *Esk.* Boşaltım.

— ANSİKL. İkt. Ödemeler bilançosunda, *ihracat*, yabancı ülkelere satılan emtiayı kapsar. İhracat, ithalâtla birlikte, «görünen kalemler»i meydana getirir; «görünmeyen kalemler» ise hizmetler tarafından oluşturulur. İhracat değerleri, *f.o.b.* (free on board) olarak, yani ihracatçı ülkeden çıkıştaki değere göre hesaplanır. Gümrük istatistikleri ihracat hakkında bilgi sağlar.

Millî ihracat arzı fiyatlarına oranla, *esneklik*, millî veya yabancı paralar bakımından değişmez bir birimle ifade edilen fiyatlardaki nispî değişikliklere tekabül eden arz niceliklerinin nispî değişikliklerini dile getirir. Ülkeler arasındaki rekabetten dolayı,

herhangi bir ülkenin ihracat esnekliği, bu ülkenin sanayileşme ve uzmanlaşma derecesiyle doğru orantılıdır. İhracat maddeleri bakımından rekabetle pek az karşılaşan ve ilk maddelerle belirli tarım ürünleri ihraç eden ülkelerde, esneklik zayıftır.

● *Türkiye*'de serbestçe yapılır. Bu, tüm ihracat ürünlerinin serbestçe ülke dışına çıkması anlamına gelmez. Nitekim tahıl, soya, susam, molibden, margarin yağı ve gübreler gibi bazı ürünlerin ihracı özel isimle yani lisansla gerçekleşir. Ayrıca anlaşmalı ülkelere yapılacak ihracat da kontenjan çerçevesinde uygulanmaktadır.

1923 Yılındaki ihracat değeri yaklaşık olarak 85 milyon lira idi. 1950'deki sonuçlara göre bu miktar 985 329 t, değeri 737 587 000 TL idi. On yıl sonraki rakamlarda ise oldukça büyük bir kabarıklık görülür: 2 158 000 t, 1 721 000 000 TL. 1968'de ise miktar bakımından 2 154 000 tona yükselen ülke ihracatı 4 467 000 000 TL değerine ulaştı. 1969 Yılındaki ihracat miktarı aylıkortalamalar üzerinden 241 970 t; değeri ise 406 625 000 TL idi.

İhracat, son elli yıllık dönem içinde olduğu gibi, yıl içinde de çeşitli dalgalanmalar gösterir. Nitekim ocak-temmuz arası durgunluk gösteren ihracat, ağustos-ocak döneminde artar. İhracatın yüzde 80'ini tarım ürünleri, yüzde 8'ni madenler, yüzde 7-10'nu mamuller ve yarı mamuller ve yüzde 5'ni ise hayvansal ürünler teşkil eder. Tarım ürünleri arasında talep esnekliği yüksek olan ürünler, sırasıyle, pamuk kuru yemiş ve tütündür.

İhracatın mahrecinin büyük bölümünü oluşturan Avrupa Ekonomik ortaklaşmasının ihracatın artması yönünde büyük bir katkısı olacağı açıktır. Nitekim, geçiş dönemi ile birlikte ortaklaşma Türkiye'ye kendi liberasyon durumunu (ithalâtın yüzde 98'i) hemen uygulayacak ve türk mallarına karşı ithal kısıtlaması koymayacaktır. Özellikle tarım ürünleri arasında halen Türkiye'nin ihraç ettiği veya ihraç imkânı yüksek olan ürünlerinin büyük bir bölümüne ithal kolaylıklar sağlanmaktadır. (Bk. GÜMRÜK.) Ayrıca hem ortak pazar ülkeleri, hem de Türkiye, birbirlerine yaptıkları ihracatta dolaylı veya dolaysız iç vergilerin değerinin üstünde iade ve subvansiyonda bulunmayacaklardır.

Her türk yurttaşı belirli yasaların çerçevesi içinde ihracat yapabilir. Hattâ hükûmet ihracatçılara finansman vermekte ve vergi iadesi sistemi uygulamaktadır. Ayrıca 1960'ta kurulan *İhracatı Geliştirme merkezi*, ihracatı özendirme yolunda çaba harcamaktadır. (M)

İHRACATÇI i. veya sıf. (*ihracat*'tan *ihracat-çı*). Yurt dışına mal satma işini kendine meslek edinen, ihracat yapan kimse. (M)

İhracatçı birlikleri. 3018 Sayılı kanunun 7. maddesinin verdiği yetkiye dayanılarak, Bakanlar kurulu kararnameleri ile kurulan meslekî teşekküller. Tip statüleri Bakanlar kurulu kararı ile onaylanır. Birliklerin geliri, statülerinde belirtilen giriş aidatı, yıllık aidat ve ihraç fob kıymetleri üzerinde tahsil edilen nispî aidat ile birliklere verilecek görevler dolayısıyle yapılacak yardım ve bağışlar gibi kaynaklardan sağlanır. Amacı, belli ihraç mallarının ihracatçılarını biraraya toplamak, ihracatın en iyi şartlarla yapılmasını ve ihraç mallarının alıcı memleket ihtiyaçlarına en uygun bir şekilde sunulmasını sağlamak, mal ihraç edilen ülkelerdeki fiyat hareketleri ile iktisadî gelişmeleri takip etmek, üyelerin ihtiyaçlarını tespit etmek ve çalışmalarına yardımcı olmaktır.

Merkez teşkilâtı. Birliğe kayıtlı üyelerin tamamının meydana getirdiği ve yönetim kurulu ile denetçiyi seçmekle görevli bir genel kurul vardır. Birlik statüsüne ilişkin teklifleri Ticaret bakanlığına sunar, denetçi raporunu, ihracat rejim ve yönetmelikleri esasları içinde yıllık çalışma programını düzenler; yönetim kurulunun faaliyet raporunu, denetçi raporunu, bilançoyu inceler ve bütçeyi onaylar. Genel kurulca üyeleri arasından seçilen dört ilâ sekiz kişi ve genel sekreterden oluşan yönetim kurulunun kendi üyeleri arasından seçtiği iki kişi ve genel sekreterin meydana getirdiği yönetim komitesi ile birlikte birlik işlerini yürütür. Birisi Ticaret bakanlığı, diğeri genel kurul tarafından seçilen iki denetçi, birliğin hesap işlerini denetler. Ayrıca birlikle bakanlık arasında bağlantı kurması için Ticaret bakanlığınca tayin edilen genel sekreteri ve birliğe teknik konularda danışma organı olan teknik komiteleri burada belirtmek gerekir.

Mevcut ihracatçı birlikleri. Giresun bölgesi (Karadeniz Bölgesi Fındık İhracatçıları birliği), İstanbul Bölgesi (Balık, fındık, hububat, bakliyat ve yağlı tohumlar, Türkiye tiftik ve yapağı, Türkiye yaş meyve ve sebze, muhtelif kuru ve kurutulmuş meyve ve sebzeler ve mamulleri ihracatçıları birlikleri).
İzmir bölgesi (Garp vilâyetleri canlı hayvan, hububat, bakliyat ve yağlı tohumlar, pamuk, Türkiye çekirdeksiz üzüm, Türkiye kuru meyve, Türkiye palamut, Türkiye zeytinyağı ve nebatî yağlar ihracatçı birlikleri). Kars bölgesi (Doğu Vilâyetleri Canlı Hayvan Madde ve Mahsulleri İhracatçıları birliği). Mersin bölgesi (Cenup vilâyetleri canlı hayvan, Çukurova pamuk, hububat, bakliyat ve yağlı tohumlar, Türkiye cenup sahilleri tatlı su ve deniz mahsulleri, Türkiye narenciye mahsulleri ihracatçı birlikleri).

Van bölgesi (Van İli ve Çevresi Canlı Hayvan Madde ve Mahsulleri İhracatçıları birliği). [M]

İHRACATÇILIK i. (*ihracatçı*'dan *ihracatçı-lık*). İhracat işleriyle uğraşma veya ihracatçının işi: *İhracatçılığa başlamakla yerinde bir karar vermiş.* (M)

İhracatı Geliştirme Etüt merkezi (İGEME). Özel hukuk hükümlerine tabi tüzel kişiliği olan bir kamu kurumu. Ticaret bakanı tarafından denetlenir, bu denetleme, bütçenin onaylanması, faaliyet raporunun, bilançonun ve kararların incelenmesi yoluyle olur.

Merkez tarafından yönetilen «İhracatı Geliştirme fonu» Ticaret ve Sanayi odaları, Odalar birliği ve ihracatçı birliklerinden alınan iştirak payları ile yardımlardan ve hizmet bedellerinden meydana gelir.

Amacı ülke ürünlerini dünya piyasalarında tanıtmak ve yeni piyasaların şartlarını üretim bölgelerine duyurmak, ilgilileri dünya piyasa hareketlerinden zamanında haberdar etmek, malların üretimini arttırma çarelerini araştırmak, ham ve mamûl malların imalât safhalarını uzatarak millî emeği değerlendirme imkânlarını araştırmaktır. Ayrıca ihracatla ilgili faaliyetleri düzenlemek ve devlet daire ve müesseseleri ile meslekî kuruluşlarca istenen incelemeleri yapmaktır. Görevlerine gelince, amaçlarının gerçekleşmesi için gereken incelemeleri yapmak, yaptırmak, ilgili daire ve teşekküllere gerekli önerilerde bulunmak, yurt içinde aynı amaca hizmet eden kuruluşlar ve yurt dışındaki benzer kurumlarla işbirliğinde ve bilgi alışverişinde bulunmak, gerektiğinde ihracat konusunda kongre ve toplantılar düzenlemek veya bu gibi toplantılara katılmak, yurt içinde ve dışında sergiler açılmasını teşvik etmek ve bu gibi sergilere katılmayı sağlamaktır. Bunların dışında görev konusu ile ilgili yerli ve yabancı eser, rapor ve broşürlerin yayımlanmasını ve bu gibi eserlerin hazırlanmasını sağlamak ve özendirmek gibi konularda da çalışmalar yapar.

Merkezin teşkilâtı, Yönetim kurulu, Umumî kâtiplik, teknik komiteler, esas birimler ve yardımcı birimlerden oluşur. Yönetim kurulu şu şekilde kurulur: Ticaret bakanlığı müsteşarının başkanlığı altında, adı geçen bakanlık Dış Ticaret dairesi reisi, iç ticaret umum müdürü ve standardizasyon müdürü ile Dışişleri, Maliye, Gümrük ve Tekel, Tarım ve Sanayi bakanlıklarının, ihracatçı birliklerinin temsilcilerinden, ayrıca tarım satış kooperatifleri birliklerinin kendi aralarından seçecekleri bir temsilci ve Odalar birliği genel sekreterinden kurulur. Bu kurul, merkezin genel yönetiminden sorumludur.

Dış ticaret müdürü, umumî katiplik görevini yürütür. Merkez teşkilâtındaki servislerin şefidir ve Yönetim kuruluna karşı sorumludur. Teknik komiteler su ürünleri, el sanatları, madenler (mermer dahil), yaş meyve ve sebze, sanayi mamulleri, hayvan ve hayvan ürünleri, orman ve diğer tarım ürünleri gibi konular ve meselelerde resmî ve özel kesimde belirli konularda uzman olan kişilerle işbirliği yaparak incelemelerde bulunan komitelerdir. Esas birimler ihracat, pazarlama, enformasyon ve dokümantasyon, tarım, sanayi ve maden seksiyonlarından, yardımcı birimler ise muhasebe, personel ve idarî işler servislerinden meydana gelir. (M)

İHRAÇ i. (ar. *ḫurūc*'dan *iḫrāc*). Çıkarma, dışarıya atma: *Aleyhteki oylar çoksa başkan, ayakta duran üyenin, önündeki parti biletine «ihraç» damgasını basıyordu* (Ş. S. Aydemir). ‖ Üretim fazlası malın yurt dışına satılması. ‖ *İhraç etmek*, çıkarmak, dışarı atmak: *Bu âyeti kerîmenin mânâsı «Biz, ehli cennetin kalplerindeki gül ü gişşı ihraç etsek gerektir* (Cevdet Paşa). *İhraç etmek*, üretim fazlası malı yurt dışına satmak: *Tütün Türkiye'nin ihraç ettiği mallar arasında önemli yer tutar.*

— Huk. Askerî kanunlarda ve Deniz kuvvetlerine ait kanunlarda öngörülmüş olan fer'i suçlara ait bir cezadır. (Bu cezaya çarpılan kişi, rütbe ve derecesinden yoksun kaldığı gibi, bu rütbe veya üniformaya ait işaretleri taşımak hakkını kaybeder. İhraç muvazzaf subaylara ve assubaylara uygulanır.)

— Mad. oc. *İhraç devresi*, maden kuyusunda kafesin yeryüzüne çıkış veya inişine verilen ad. (Cevher ihracı, adam nakli, malzeme nakli devreleri birbirinden farklıdır.) [ML]

İHRÂK i. (ar. *ihrāḳ*). *Esk.* [Sıvılar için] Akıtma, dökme. (M)

İHRÂK i. (ar. *ḥarḳ*, yakma'dan *iḥrāḳ*). *Esk.* Yakma, ateşe verme. ‖ *İhrâk bi'n-nâr*, ateş atıp yakma. Yangın.

◆ **İhrâkan** zf. *Esk.* Yakma yoluyle.

◆ **İhrâkiye** i. *Esk.* Yedek olarak alınan yakacak. (M)

İHRAM i. (ar. *ḥarem*'den *iḥrām*). *Esk.* Müslüman hacıların Kâbe'yi tavaf ederken giydikleri, yün, keten veya pamuktan dokunmuş dikişsiz beyaz elbise. ‖ Arapların sıcağın etkisini azaltmak için giydikleri dikişsiz, beyaz yün çarşaf, maşlah. ‖ Sedir, araba, kayık v.b. yerlere serilen yaygı: *Hanımların bindiklerinin arka taraflarına kadifeli, sırmalı ve uçları sulara doğru sarkan bir ihram serilirdi* (A. Ş. Hisar). ‖ *İhrama girmek*, hac için ihram adlı elbiseyi giymek: *Mekke'ye gidip ihrama girmiş ve nâs ile beraber haccetmiş ise de...* (Cevdet Paşa). ‖ *İhramdan çıkmak*, Kâbe'nin tavafı bitince ihram elbisesini çıkarmak.

— Din. Bir şeyin haram olduğunu bildirmek veya bir şeyi haram kılmak. ‖ Bir kimsenin Hac ve umredeki hali. ‖ Bir kimsenin namazdaki hali.

— ANSİKL. Hac amacıyle yola çıkan hacının *ihram*'a girmesi vaciptir. Bu, imkânsız olduğundan, hacı, mukaddes bölgeye yaklaştığı zaman ihrama girer. Şeriat, ihram için, *mikat* denilen belirli bölgeler belirtmiştir; burada yüksek sesle «Lebbeyk» denilir.

İhrama geç giren hacının, kefaret olarak, bir kurban kesmesi gerekir. İhram, belden yukarısını saran rida ile, belden aşağısını örten, izar denilen iki parçalı, dikişsiz beyaz bir giyecektir. Bu giyeceğin eski samî giyinişi olduğunda ve özellikle yahudi hahamlarının giyinişlerinden ilhamla kabul edildiğinde şüphe yoktur. Eski samî geleneklerinde ayakkabı giymek de yoktu. Nitekim ihrama giren hacı da, yalın ayaktır, başı da açıktır. Kadınlar başlarından ayaklarına kadar uzun bir elbiseye bürünürler. İhramdan sonra iki rekât namaz kılınır ve niyet edilir. İhrama olana *muhrem* veya *harem* denir; çoğulu ise *hürüm*'dür. İhram için beş mikat vardır; bunlar, gelinen yerlere göre isimlendirilmiş giriş kapılarıdır. Bu kapılar harem'in içindedir.

Muhreme oruç tutması buyrulmuştur. Bunun lehinde ve aleyhinde birçok hadis söylenir. Mikattan çıkıp Mekke'ye gelince tavaf* edilir ve sa'y* yapılır. Bazen zemzem de içilir. Yalnız umre için ihrama girilmişse, saçlar kesilir; hac için ihrama girilmişse, o zaman zilhiccenin onunda, Mina'da hac töreninin sona ermesinden sonra, tıraş olunur, saç kesilir. Bundan sonradır ki, hacı ihramdan çıkar; elbisesini giyer. Yeni bir elbise giymesi daha uygun düşer. Şeriat Mekke'de bir tavaf daha emreder; hacılar bu tavafı yerine getirdikten sonra, elbiselerini giyerler. Kutsal

şehirden ayrılırken, bir veda umresi daha yaparlar. İki rekât namaz kılınır, tavaf ve sa'y etmek üzere Mekke'ye dönülür, sonra ihramdan kesin olarak çıkılır. (M)

İHRAZ i. (ar. *hırz*'dan *iḥrāz*). *Esk.* Kazanma, elde etme: ***Büyük nusretlere muvaffak olduklarından emaret-i İslamiyeyi ihraz ile...*** (Cevdet Paşa). ***Mücadele-i hayatta ihrâz-ı galebe için sağlam kafa lâzımdır*** (Cenab Şehabeddin). ‖ Erişme. ‖ ***İhraz etmek,*** kazanmak: ***Zaten bu şeriati ihraz edemeyen bir hükûmet ifa-yı vazife edemez*** (Atatürk).

— Huk. Sahibi olmayan bir menkul (taşınır) eşya üstünde, mülkiyet hakkı elde etmek amacı ve malik olmak niyetiyle zilyetlik kurulması.

— ANSİKL. Gayrımenkullerdeki işgalin (bk. İŞGAL) menkullerde paraleli olan *ihraz,* mülkiyetin aslen kazanılması yollarından biridir (Med. kn. md. 691). Bu yolla bir menkul üstünde mülkiyet hakkının kurulabilmesi için şu şartların bulunması aranır; 1. sahipsiz bir menkulün bulunması. Bununla kastedilen, o şey üzerinde ya hiç mülkiyet hakkının kurulmamış olması veya kurulup da sonradan terk yolu ile sona ermiş olmasıdır; 2. eşyanın özel mülkiyete konu olacak nitelikte bulunması. Bu sebeple, devletin hüküm ve tasarrufu altında bulunan menkul mallar, umuma tahsis edilmiş şeyler ile menkul kamu malları üstünde özel mülkiyet kurulamayacağı için, bunların ihraz yolu ile kazanılamayacağı belirtilmiştir. Aynı şekilde, Tic. kn. md. 874/II, sahipsiz gemilerin ihrazını sadece devlete tanıdığı için, bunlar üstünde de kişiler ihraz yoluyle mülkiyet hakkı kazanamazlar; 3. malik olma niyeti ile zilyetliğin kurulması. (Hayvanların ihrazı için bk. HAYVAN.) [M]

İHSÂ i. (ar. *haṣā*'dan *iḥṣā*). *Esk.* Sayı sayma. ‖ ***Nâ-kabil-i ihsâ,*** sayılması mümkün olmayan, sayılamaz. (M)

İHSAÎ sıf. (ar. *ihṣā*, sayma'dan *iḥṣāī*). *Esk.* Sayım ile, sayma ile ilgili: ***Bütün ihsaî teşkilâtlar onun kumandası altına verilerek hepsi, aynı usul ve sistem dahilinde çalıştırılacaklardır*** (Ziya Gökalp). ‖ ***İhsaî malûmat,*** istatistiğe dayanan bilgiler. (M)

İHSAİYAT i. (ar. *ihṣā*'dan osmanlıca *iḥṣāiyyāt*, sayı ile ilgili şeyler). *Esk.* İstatistik, sayıya vurma.

◆ **İhsaiyûn** çoğl. i. *Esk.* İstatistik yapanlar. (M)

İHSAN i. (ar. *hüsn*'den *iḥsān*). Birine bağış yapma, bağışlama: ***Adl ü ihsânını ölçüp biçemez Newton'lar / Akl ü irfânını derk edemez Eflâtun'lar*** (Şinasi). ‖ Bağışlanan şey, bahşiş: ***Size yiyecek vereyim, Şahtan ihsanlar alıvereyim*** (Cevdet Paşa). ‖ İyilik etme, iyi davranma. ‖ Lûtuf, kerem, iyilik. ‖ Erkek adı. ‖ ***İhsan etmek*** (veya ***buyurmak***), bağışta bulunmak: ***Cenabı Hak cümlemize muvaffakiyetler ihsan buyursun*** (Atatürk). Birine iltifat etmek.

— *Esk.* ***İhsân-dîde,*** iyilik görmüş, bahşiş almış, minnettar. ‖ ***İhsân-dîdegân,*** iyilik görenler, ihsan görmüşler, minnettar olanlar. ‖ ***İhsân-ı şâhâne,*** padişahın lûtfu, padişah bahşisi.

— Ed. *Esk.* ***İhsân-nâme,*** iltifatlı ve güzel sözlerle yazılmış mektup.

— Tasav. Kötülüğe karşılık iyilik yapmak. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Tasav. *İhsan*'ı Hz. Muhammed, «Allah'ı görür gibi ibadet etme» diye tarif eder. İhsan makamına yükselen kimse, Allah için temiz kalple ibadet eder ve ona yakınlaşmak ister.

◆ **İhsanât** çoğl. i. *Esk.* İhsanlar, bağışlar.

◆ **İhsânen** zf. *Esk.* Bağış yoluyle, bağışlayarak. ‖ Lûtfederek.

◆ **İhsanî** sıf. *Esk.* İhsan yoluyle, ihsan ile ilgili. ‖ Erkek adı. (M)

İHSAN i. (ar. *hıṣn*'dan *iḥṣān*). *Esk.* [Kale v.b. için] Sağlamlaştırma, tahkim etme. ‖ İffetli ve namuslu olma.

— Esk. huk. İslâm ceza hukukunda, hakkında «hadd» icra edilebilmesi, şeriatte tayin edilen cezanın verilebilmesi için bir şahısta bulunması gereken nitelik. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Esk. huk. Kazf ve zina suçunda, suçlunun belirli şekilde cezalandırılabilmesi için gerekli niteliklerin bütününe *ihsan* denir. Meselâ, zinada recm cezasının uygulanabilmesi için, akıl, büluğ, hürriyet, islâm, nikâh, eşinde de bu niteliklerin bulunması ve aralarında cinsel yakınlaşma olması şartları aranır. (Bk. ZİNA, KAZF, RECM.) [M]

İHSAN AZİZ BEY, türk nısfiye sanatçısı. Hicaz taksimi plağa alındı. (M)

İHSAN BEY, türk heykelcisi (İstanbul 1865 -ay.y. 1944). İlk öğrenimini özel olarak yaptıktan sonra Sanayii Nefise mektebinin Heykelcilik bölümüne yazıldı. Burada Oskan Efendinin yanında çalıştı. 1890'da Paris'e gönderildi; Delois, Soldi ve Thomas'ın atelyelerinde çalıştı. Eserleri Paris Güzel Sanatlar sergilerinde sergilendi (1893-1894). İstanbul'a dönünce çeşitli işlerde çalışarak hayatını kazanmak zorunda kaldı. Oskan Efendinin ölümü üzerine açılan yarışmayı kazanarak Sanayii Nefise mektebine heykelcilik öğretmeni oldu. Bir süre sonra Kız Sanayii Nefise mektebi öğretmenliğine tayin edildi; 1933'te emekli oldu.

İhsan Bey, yunan ve roma heykel sanatına ve italyan rönesansı ile XVII. yy. fransız heykelciliğine bağlı kalmış bir natüralistti. Modern sanatla ilgisi vardı. Hitit ve mısır heykellerini de çok beğenir, gelecekte heykelciliğin bunlardan yararlanması gerektiğine inanırdı. (M)

İHSAN BEY (Hattat Hafız Mustafa), türk hattatı ve müzikçisi (İstanbul 1871-ay.y. 1937). Posta Telgraf nezareti muhasebe birinci mümeyyizi Mehmed Celâl Beyin oğlu. Gülhane Askerî okulunu bitirdi. Bir süre hafızlık yaptı. Orman mektebine devam etti. Orman nezaretinde Birinci Belediye dairesinde Askerî matbaada, Erkânıharbiyei Umumiye'de çalıştı. Emekli oldu (1923). Yazı çeşitlerinden sülüs, nesih, celî öğrendi. Reisülhattatin Kâmil Efendiden ders gördü. Diğer hocaları Hafız Tevfik Bey ve Hafız Yusuf Efendidir. Ayrıca akrabası İsmail Hakkı Beyden musiki dersleri aldı. (M)

İHSAN BEY Neyzen, türk neyzeni (1884 -1935). Beşiktaş Musiki cemiyetini kurdu (1914). Dârüttalim-i Musikide de görev aldı. Ününü iyi ney çalmasına ve hocalığına borçludur. Saba taksimi plağa alındı. (M)

İHSANGAZİ, Karadeniz bölgesinin Batı Karadeniz bölümünde (Kastamonu ili, Araç ilçesi) bucak. 25 Köy; 7 718 nüf. — ***Bucak merkezi*** (683 nüf.), Araç'ın 22 km doğusunda, deniz seviyesinden 1 050 m yükseklikte kurulmuştur. (M)

İHSAN HAMAMÎ. Bk. HAMAMÎ.

İHSANİYE, Ege bölgesinin İçbatı Anadolu bölümünde (Afyon ili) ilçe merkezi. 1 590 nüf. İl merkezinin 34 km kuzeyinde deniz seviyesinden 1 110 m yükseklikte kurulmuştur. Afyon-Haydarpaşa demiryolu üzerinde istasyonu vardır. Afyon iline bağlı ilçe merkezleri arasında en az nüfuslu olanıdır.

— ***İhsaniye ilçesi*** (909 km²; 25 160 nüf.); tek bucaktan ibarettir; 34 köy. Tahıl tarımı ve hayvancılık gelişmiştir. Sanayi bitkilerinden haşhaş ve şekerpancarı çok miktarda ekilir. (M)

İHSAN RAİF HANIM, türk şairi (Beyrut 1877-Paris 1926). Son Osmanlı vezirlerinden Köse Raif Paşanın kızıdır. Özel olarak ders aldı. Fransızca ve musiki ile de uğraştı. Şarkıları ve bir ninni bestesi, zamanında çok sevildi. *Gözyaşları* adıyle bir şiir mecmuası da basıldı. Önce Ali Bey, sonra muharrir Şahabeddin Süleyman Bey ile, onun ölümünden sonra da mühtedi Hüsrev Bey adlı biriyle evlendi. (M)

İHSAN SUNGU. Bk. SUNGU.

İHSAR i. (ar. *haṣr*'dan *iḥṣār*). *Esk.* Sarma, kuşatma. (M)

İHSAS i. (ar. *hiss*'den *iḥsās*). Üstü kapalı anlatma, hissettirme, sezdirme. ‖ —*Esk.* Duyum: ***Adnan Beyin takım takım getirdiği operaları güya evvelden görmüş, işitmiş, hissetmiş denecek bir his ve ihsas kolaylığı ile*** (H. Z. Uşaklıgil). ‖ ***İhsas etmek,*** hissettirmek: ***Ondan hoşlanmadığını her vesile ile ihsas ediyor.*** ‖ ***İhsas-ı kâzip,*** yalancı, sözde duyum. ‖ ***İhsas-ı muzaaf,*** çift duyum. ‖ ***İhsas-ı re'y,*** oyunu, düşüncesini sezdirme, düşüncesini ima yoluyle, belirtme.

◆ **İhsasat** çoğl. i. *Esk.* Duyumlar. Sezdirmeler.

◆ **İhsasî** sıf. Psikol. *Esk.* Duyumsal. (M)

İHŞİDİLER, Mısır'da hüküm süren bir hanedan (935 ? -969). Hanedanının adı eski Fergana hükümdarlarından İhşid'den gelir. Sülâlenin kurucusu Muhammed bin Togaç bağımsızlığını ilân ettikten sonra, kendisine halife Er-Râzî Billâr tarafından «şahlar şahı veya kul» anlamına gelen *İhşid* unvanı verildi. İhşid'in babası ve büyükbabası da halifelerin yanında bulundular. Muhammed, yavaş yavaş kendisini kabul ettirerek yükseldi. Vezir El-Fazl bin Cafer'den de destek görerek Mısır'daki karışıklıkları önledi (935), sonra da Mısır kapılarına kadar ilerleyen emîr Muhammed bin Râik ile mücadele etti. Fakat İbni Râik vergi karşılığı Remle'ye kadar olan bölgeyi Muhammed bin Togaç'a bıraktı. Bununla beraber Laccûn'da iki emîr arasında neticesiz kalan yeni çarpışmalar oldu ve bu ilişki akrabalık bağlantısı ile sonuçlandı. Muhammed bin Togaç, bundan sonra islâm âleminde önemli bir mevki olan emîrülümeralık (beylerbeylik) mevkiini elde etmek için halife El-Muttaki ile mücadeleye girişerek onunla Fırat kenarında Rakka'nın karşısında karşılaştı, halifenin Bağdat'ta hüküm süren *Tozun* adlı türk emîrülümerasını desteklemek istedi. Fakat Mısır'a dönerek Hamdanîlerden Seyfüddevle ile savaştı. Savaş sonunda yapılan antlaşmada Şam, vergi karşılığında Muhammed bin Togaç'a bırakıldı. Muhammed bin Togaç ölünce (946), yerine oğullarından ikisi geçtiyse de, ***Kâfûr*** adlı bir habeş köle duruma hâkim oldu. Nitekim Muhammed bin Togaç'ın ikinci oğlu öldükten sonra, halife Mısır valiliğini Kâfûr'a verdi. Kâfûr, Mısır ve Suriye'yi Hamdanîlere karşı başarıyle savundu. Ölümünden sonra İhşid'in bir torunu vali tayin edildiyse de, Mısır ile Suriye çok geçmeden Fâtımîlerin eline geçti.

İhşidî hanedanı ileri gelenleri: **Muhammed bin Togaç el-İhşid** (öl. 946); **Ebü'l-Kasım Unûcûr bin el-İhşid** (öl. 960); **Ebül Hasan Ali bin İhşid** (öl. 966); **Kâfûr** (öl. 968); **Ebül Fevaris Ahmed bin Ali** (öl. 968-969). [M]

İHTAR i. (ar. *ḫāṭır* ve *ḫuṭūr*'dan *iḫṭār*). Dikkati çekme, uyarma: ***Amcamda, ihtar ihtar üstüne: Muzaffer başını kaldır neye öyle pısırık duruyorsun*** (Ahmed Rasim). ‖ Bir şeyi birinin hatırına getirme, hatırlatma: ***Onda o akşamı ihtar edecek ne bir kelime ne bir nazar vardı*** (H. Z. Uşaklıgil).

— Ask. Bir kıtanın veya bir kimsenin nöbetçi tarafından durdurulması ve kendisini tanıtması için bildirilen («Dur!», «Yaklaşma!», «Dur, yoksa ateş ederim!» v.b. nizamî çağrı. ‖ Ağır karışıklıklar halinde, askerî bir kıtanın müdahalesinden önce, sivil bir makamın kalabalığın dağılması için yaptığı çağrı. (İhtar için boru, trampet işareti, bir ateş veya kırmızı işaret fişeği v.b. gibi araçlar kullanılır. Sivil makam kendi varlığını bildirdikten sonra iki defa ihtar yapmalı, silâh kullanma gerekiyorsa sonuncu ihtar iki defa tekrarlanmalıdır.)

— Ask. denizc. Bir gemiye, bayrağını göstermek suretiyle kendini tanıtması veya durması için verilen emir. ‖ ***İhtar topu,*** kuru sıkı veya hakikî mermi atarak yapılan ihtar.

— Huk. İhtar, memura, görevinde daha dikkatli davranması gerektiğini yazı ile bildirme şeklinde beliren bir disiplin cezası. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *İhtar* (veya bugünkü mevzuatımıza göre *uyarma*) bir disiplin cezasıdır. Bu disiplin cezası memurlar hakkında uygulanmakla beraber, buradaki memur kavramı oldukça geniştir; sadece dar ve klasik anlamıyle devlet memurlarını kapsamaz. İhtar cezasını en genel şekliyle düzenleyen kanun da kavramı geniş tutmuştur (Devlet Memurları kn. md. 657). Bir disiplin cezası olarak ihtarı, âmirin memura sözle dikkati çekmesinden de ayırmak gerekir. Sözle dikkat çekme bir ihtar değil, sadece bir sözlü emir veya direktif demektir. Dolayısıyle ihtarın hukukî sonaçlarını doğurmaz. İhtar, tevbih yahut bugünkü ifadeyle *kınama*'dan da farklıdır. Kınama, belli bir veya birkaç eylemden dolayı memurun kusurlu bulunması iken, ihtar genel niteliktedir ve bu sebeple de daha hafif bir disiplin cezası sayılır.

İhtar, diğer disiplin cezaları gibi, hiyerarşi

ilkesinin bir sonucudur. Genel ve soyut dayanağı da bu ilkedir. Bu sebeple, merkezî idare dışında kalan kuruluşların (msl. belediyelerin) personeli arasında da hiyerarşi, ast-üst ilişkisi bulunduğundan, bu kuruluşlardaki yetkili makamlar ihtar ve sair disiplin cezası verme yetkisine sahip bulunabilirler. İhtar cezasının bu genel ve soyut dayanağı yanında, pozitif dayanağı da vardır. Devlet Memurları kanunu, bu kanuna göre çıkarılarak tüzük ve yönetmelikler yanında, Belediye Memur ve Müstahdemleri nizamnamesi gibi objektif işlemler de meseleyi pozitif olarak hukuk hayatına getirmektedir. Yalnız, Devlet Memurları kanunu, eski Memurin kanunundan ayrılarak, hiyerarşi ilkesine daha çok yer vermiş, eski kanunda, ihtar cezasını gerektiren haller birer birer sayıldığı halde, yeni kanun, sadece, kanun, tüzük ve yönetmeliklere aykırı davranan memurlardan söz ederek, ihtar v.b. disiplin cezalarının, «durumun niteliğine ve ağırlık derecesine göre» verileceğini belirtmekle yetinmiştir. İhtar cezasını memurun sicil âmiri veya tayine yetkili âmiri verebilir. Bu cezaya karşı, memurun biri idarî, değeri de kazaî olmak üzere iki türlü başvurma yetkisi vardır. Sicil âmirinin verdiği ihtar cezasına memur 10 gün içinde, varsa üst sicil âmiri, yoksa tayine yetkili âmiri önünde itiraz edebilir. Cezayı, tayine yetkili âmir vermişse, kanuna göre Danıştaya itiraz hakkı vardır. Ancak bu itirazın bir iptal davası şeklinde ve kazaî nitelikte olması gerektiğini ileri sürmek mümkündür. Esasen Anayasaya göre memurun böyle bir dava yoluna girmesi de önlenemez.

İhtar cezası verildiği tarihten itibaren hüküm ifade eder ve sicile geçer. Yalnız, ihtar cezasının uygulanmasından itibaren üç sene geçmişse, memur, tayine yetkili âmire başvurarak cezanın sicil dosyasından silinmesini isteyebilir. Memurun bu süre içindeki davranışları isteğini haklı kılacak nitelikteyse, disiplin kurulunun da mütalaası alınarak dosyasındaki sicil bölümü yeniden düzenlenir.

◆ **ihtarât** çoğl. i. *Esk.* Hatırlatmalar. ‖ Uyarmalar. (M)

İHTARNAME blş. i. (ar. *iḫtār* ve fars. *nāme*'den *iḫtār-nāme*). *Esk.* Resmî ihtar kâğıdı. Protesto. (M)

İHTİBAR i. (ar. *ḫaber*'den *iḫtibār*). *Esk.* Bir konu hakkında bilgisi olup olmadığını anlamak için bir kimseyi deneme, sınama. ‖ Bir şey hakkında önceden bilgisi olma veya sonradan bilgi edinme. ‖ Adlî tıbbın yaptığı araştırma.

◆ **ihtibarî** sıf. *Esk.* Denemeyle ilgili.

◆ **ihtibâriye** i. Fels. *Esk.* Bütün bilginin deneyden geldiğini ileri süren felsefe okulu, ampirizm. *Yeni.* Görgücülük. (M)

İHTİBAS i. (ar. *ḥabs*'den *iḥtibās*). *Esk.* Tutulma, tutukluk, tıkanıklık. Kapanma, kapanıp kalma, tıkanma.

— Psikol. *Esk.* İtilme.

— Tıp. *Esk.* *İhtibâs-ı bevl*, idrar yollarının iltihaplanmasıyle meydana gelen idrar tıkanıklığı, idrar zorluğu. ‖ *İhtibâs-ı hayz*, aybaşı tutukluğu, âdet görememe hali. ‖ *İhtibâs-ı safra*, safra kesesinin iltihaplanmasıyle meydana gelen safra akımı kesilmesi. (M)

İHTİCAB i. (ar. *ḥicab*'dan *iḥticāb*). *Esk.* Perde altına girme, örtünme, gizlenme, saklanma: *Tevahhuş eyliyorum hâl-i ihticâbından* (Recaizade Ekrem) *Ey me'men-i şebâb ü zekâ ben de bir zaman / Ettim geniş kanatların altında ihticâb* (Tevfik Fikret). [M]

İHTİCAC veya **İHTİCAÇ** i. (ar. *ḥüccet*'ten *iḥticāc*). *Esk.* Belge ve delil gösterme, belge olarak kullanma.

◆ **ihticâcât** çoğl. i. *Esk.* Belge veya tanık göstermeler.

◆ **ihticâcen** zf. *Esk.* Delil, tanık gösterme yoluyle. (M)

İHTİCAM i. (ar. *ḥacāmet*'den *iḥticām*). Tıp. *Esk.* Kan aldırma, hacamat olma. ‖ Organlardan birinin görevinin şiddetlenmesi. (M)

İHTİDA i. (ar. *hudᶜa*, hile'den *iḥtidāᶜ*). *Esk.* Doğru yola girme, hidayete erme. ‖ Başka bir dinden çıkıp Müslümanlığı kabul etme, müslüman olma. ‖ Halini düzeltme. ‖ *İhtida etmek*, başka bir dinden çıkarak islâm dinini seçmek, müslüman olmak: *İstersen istida et istersen ihtidâ / İmân ü küfre bağlı değil tâat-ı Hudâ* (Abdülhak Hâmid). [M]

İHTİDA i. (ar. *ḫudᶜa*, hile'den *iḫtidāᶜ*). *Esk.* Aldatma, hile ile kandırma. (M)

İHTİDAD i. (ar. *ḥadd*'den *iḥtidād*). *Esk.* Keskin hale gelme, keskinleşme. ‖ Çok kızma, öfkelenme. ‖ *İhtidâd-ı seyf-i cihâd*, kutsal savaş kılıcının keskinleşmesi. (M)

İHTİFA i. (ar. *ḫafā*, gizlilik'ten *iḫtifā*). *Esk.* Görünmemek için bir yere gizlenme, saklanma. ‖ *İhtifâ etmek*, saklanmak.

◆ **ihtifâgâh** blş. i. *Esk.* Gizlenecek yer. (M)

İHTİFAL i. (ar. *ḥafl*, toplanma, kederlenme'den *iḥtifāl*). *Esk.* Büyük bir kalabalığın toplanmasıyle yapılan anma töreni: *Mevlânâ ihtifali.* ‖ Merasim, tören.

◆ **ihtifalât** çoğl. i. *Esk.* Anma törenleri, merasimler, törenler: *Merhum, ihtifalât-ı lâyıka ile kaldırıldı.* (M)

İHTİFALCI MEHMED ZİYA BEY. Bk. MEHMED ZİYA BEY *İhtifalci.*

İHTİKAK i. (ar. *ḥakḳ*'tan *iḥtiḳāḳ*). *Esk.* Bir hak üzerinde direnme. (M)

İHTİKAK i. (ar. *ḥikke*'den *iḥtikāk*). *Esk.* Birbirine sürtünen iki şeyin birbirini yiyip aşındırması. ‖ Sürtünerek kaşınma. ‖ *İhtikâk-ı himar*, eşeğin bir yere sürtünerek kaşınması. (M)

İHTİKAN i. (ar. *ḥuḳne*'den *iḥtiḳān*). *Esk.* Tıp. Vücudun bir yerine kanın toplanması ile orada şişme ve kızarma meydana gelmesi. ‖ Kabızlık hallerinde barsağa şırınga ile su verme. ‖ *İhtikân-ı dem*, kanın vücudun bir yerine birikmesi. ‖ *İhtikân âleti*, lavman, şırınga. (M)

İHTİKAR i. (ar. *ḥaḳāret*'ten *iḥtiḳār*). *Esk.* [Bir kimseye karşı] Saygısız ve küçültücü davranışlarda bulunma, küçük görme, aşağılama. ‖ *İhtikar-ı nefs*, nefsini hor görme. (M)

İHTİKÂR i. (ar. *ḥakr*, gasbetme'den, *iḥtikār*). Toplumun yaşamak için muhtaç olduğu nesneleri toplayarak, sunî bir darlık yarattıktan sonra, eldeki malı yüksek fiyatla satma, vurgunculuk: *Bütün harp ve ihtikâr zenginleri gibi yüzbinlerce birden kazandığını...* (Vâ-Nû).

◆ **ihtikârcı** i. İhtikâr yoluyle vurgun yapan kimse.

◆ **ihtikâren** zf. *Esk.* Vurgun yoluyle, vurguncalukla. (M)

İHTİLA i. (ar. *iḥtilāᶜ*). *Esk.* [Kadın için] Mihrinden vaz geçerek nikâhı bozdurma, boşanma. (M)

İHTİLAC veya **İHTİLAÇ** i. (ar. *ḫulūc*'dan *iḫtilāc*). *Esk.* Kasların istek dışı kasılıp gevşemesi. ‖ Seyirme: *O vakit ikisinin de gözlerinde [...] seri ihtilâçlar hâsıl oldu* (H. Z. Uşaklıgil). ‖ *Teşm. yol.* Çarpma, çırpınma, çarpıntı: *Dışarda fırtına gittikçe pürgazab, cûşan / Bir ihtilâc ile etrafa ra'şeler vererek* (Tevfik Fikret). ‖ *İhtilâc-ı kalb*, yürek çarpıntısı. ‖ *İhtilâc-ı ayn*, göz seyirmesi.

— Falcılık. İnsan uzuvlarının seyirmesinden geleceğe ait bilgi ve sonuçlar çıkarma bilimi. (Araplar bu bilimin kurucusu olarak Tomtom'u gösterir.)

◆ **ihtilâcât** çoğl. i. *Esk.* İhtilâçlar, çırpınmalar, seyirmeler, çarpıntılar. ‖ *İhtilâcât-ı asabiye*, asabî çarpıntılar. (M)

İHTİLÂF i. (ar. *ḫilāf*, karşı, zıt'tan *iḫtilāf*). Uyuşmazlık, ayrılık, anlaşmazlık: *Hep ihtilâf-i elsineden iktiza eder / Tahkik olunsa ekser-i edyanda ihtilâf* (Ziya Paşa). *Garb düşüncesiyle ortaçağ islâm düşüncesi arasındaki bütün uzaklık ve ihtilâf, bu uzlaştırma gayretinin neticesine sıkı sıkıya bağlıdır* (P. Safa).

— *Esk.* *İhtilâf-ı rey'-i ümmet*, halkın fikirlerinin birbirine uymaması: *Durur ahkâm-ı nusret ittihâd-ı kalb-i millette / Çıkar âsâr-ı rahmet ihtilâf-ı re'y-i ümmetten* (Namık Kemal).

— Astron. *Esk.* *İhtilâfı manzar*, ıraklık* açısı. Bk. ANSİKL.

— Din. Fıkıh konusunda usulle ilgili olmayan hükümlerde aykırılık. Bk. ANSİKL.

— Huk. *İcabî ihtilâf*, aynı uyuşmazlık hakkında birden fazla hâkim veya mahkemenin kendini yetkili sayması halinde ortaya çıkan uyuşmazlık. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Esk.* *İhtilâf-ı dâr*, miras bırakanla mirasçının ayrı memleket halkından olması.

— ANSİKL. Astron. *Esk.* Bir parmağı kol boyu uzaklıkta tutarak, önce sol, sonra sağ göz yumularak parmağa bakıldığı zaman kısa bir mesafe içinde sağa ve sola hareket ediyormuş gibi görünür. Astronomik navigasyonda kullanılan metotlar gökcisimlerinin yarıçap sonsuz sanal bir küre üzerinde bulunduğu, yer merkezininde bu sanal kürenin merkezi olduğu varsayımı üzerine kurulmuştur. Jeosentirik evren adı verilen bu sistemde, gökcisimlerinden yapılan rasatlarda rasat yapan kimsenin arzın merkezinde olmayarak yüzeyinde herhangi bir noktada olması sebebiyle, arzın yarıçapı oranında bir fark meydana gelir. Bu fark yer yarıçapının gökcisminde oluşan açısı ile ölçülür. Gökcismi râsıtın (gözlemcinin) tepesinde ise, *ihtilâfı manzar* açısı sıfırdır. Ufuk üstünde ise en fazladır. Buna ufkî *ihtilâfı manzar* (horizantal paralaks) denir. Gökcismi ufuk düzeyinin üstünde herhangi bir noktada bulunuyorsa, buna irtifaî ihtilâfı manzar (vertikal paralaks) denir. İhtilâfı manzar açısı, gökcisminin yakınlığı oranında büyüktür. Yıldızlarınki ise hesaba katılmayacak kadar küçüktür. Ayın ufkî ihtilâfı manzarı ortalama 51 dakika 02,7 saniye olarak ihmal edilmeyecek bir rakamdır.

— Din. Fıkıh meseleleri üstünde, genel yargılar dışındaki ihtilâflar imanda olabildiği gibi eylemlerde, yani taatte de olur. Belki daha doğru bir deyişle, düşüncedeki ayrılıklar, eylemleri de etkiler. Ayrı düşünceler, büyük aykırılıklara dönüşürse, ortodoks (sünnete uygun) ve heterodoks (sünnete aykırı) mezheplerin doğmasına sebep olur. Düşünceler, birbirlerine çok aykırı olmazsa, iman ve amelde, esasta fark olmayan ayrılıklar ortaya çıkar.

Düşünce ayrılıkları, sonuçta, ayrı düşüncelerin varlığı, bir yerde anlaşmak ve birleşmek demek olduğundan «ümmetimin düşünce ayrılıkları bir rahmettir» hadisi söylenmiştir. Bu söz İslâmdaki ayrı, hattâ birbirlerinden çok aykırı mezheplerin ortaya çıkmasına sebep olduğu gibi, İslâmda, öteki dinlerle kıyaslanamayacak oranda hür düşünceye ve geniş bir hoşgörüye yer vermiştir.

— Huk. *İcabî ihtilâf.* Bir davaya bir hâkimin veya bir mahkemenin bakabileceği kabul edilince, bu uyuşmazlık belli, kanunda gösterilen bir makam tarafından çözülecek, yani davaya hangi mahkeme veya hâkimin bakacağı belirtilecektir. Uyuşmazlığı çözecek olan makam, 1. bir ağırceza mahkemesi çevresi içinde iki adliye mahkemesi arasında uyuşmazlık çıkmışsa, ağırceza mahkemesi, 2. başka başka ağırceza mahkemeleri çevrelerinde iki adliye mahkemesi arasında uyuşmazlık çıkmışsa, Yargıtay Üçüncü Ceza dairesidir (Türk Cz. kn.nu Yürürlüğe Sokan kn. md. 36).

Kanunun hükmünü birer örnekle açıklamak gerekirse, birinci halde, İstanbul ili ve ağır-

İzmir limanında ihracat

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

ceza çevresi içinde, Beşiktaş Asliye Ceza mahkemesi ile Bakırköy Asliye Ceza mahkemesi arasında bir uyuşmazlık varsa, bunu İstanbul Ağırceza mahkemesi karara bağlar. İkinci halde ise, İstanbul Asliye Ceza mahkemesi ile Eskişehir Asliye Ceza mahkemesi arasında bir uyuşmazlık çıkarsa, bunu Yargıtay Üçüncü Ceza dairesi çözer.

◆ **ihtilâfat** çoğl. i. *Esk.* Anlaşmazlıklar. (M)

İHTİLÂFLI sıf. (*ihtilâf*'tan *ihtilâf-lı*). İhtilaf konusu olan: *İhtilâflı bir miras.*

— Huk. *İhtilâflı kaza.* Bk. YARGI. (M)

İHTİLÂL i. (ar. *halel*'den *ihtilâl*). Bir memlekette meydana gelen en belirgin siyasî hareket, uzun süreli bir düzen kurulmasına yolaçan köklü yenilik: *Rusya'nın bir ihtilâle gebe olduğu bilinen bir şeydi. Bütün sınıflar bir ihtilâl bekliyorlardı* (Ş. S. Aydemir). *Fransız ihtilâli. Yeni.* Devrim. || *Teşm. yol.* Hükûmet darbesi: *Güney Amerika'da sık sık ihtilâller olur.* || *Esk.* Kargaşalık, bozukluk, düzensizlik.

— *Esk. İhtilâl-ı dimâğ*, beyinin bozukluğu. || *İhtilâl-i nizâm*, kamu düzeninin bozuk oluşu, kargaşalık. || *İhtilâl-i nutuk*, konuşma bozukluğu. || *İhtilâl-i umûr*, işlerin bozukluğu.

◆ **ihtilâlci** sıf. veya i. İhtilâlden yana olan, ihtilâl için savaşan, ihtilâl yapan kimse. *Yeni.* Devrimci.

◆ **ihtilâlcilik** i. İhtilâlci olma hali: *O günkü toplantımızın konusu «ihtilâlciliği meslek haline getirmek»ti* (Ş. S. Aydemir). [M]

İHTİLÂM i. (ar. *hulm*, düş'ten *ihtilâm*). *Esk.* Düşazma. || Ergen olma. (M)

İHTİLÂS i. (ar. *hals* ve *hulset*, kapma'dan *ihtilâs*). Çalma, aşırma.

— *Esk. İhtilâs-ı vakt*, birçok iş arasında boş vakit bulabilme. || *İhtilâs-kâr*, para çalan. || *İhtilâs-kârân*, para çalanlar. || *İhtilâs-kârâne*, para aşırana yakışacak şekilde.

— Huk. Bk. ANSİKL.

— Spor. Çok hızlı bir ok atış türüne verilen ad. (Kavis'i hızla çekerek okun ucu atma noktasına gelinceye kadar yay gerilir ve birden bırakılır. Bu tür atışlar hareketli ve uzak hedefe yapılır.)

— ANSİKL. Huk. *İhtilâs*, bağımsız bir suç değildir ve zimmet suçuna bağlı bir suç olarak ortaya çıkar. (Türk Cz. kn. md. 203). Kanundaki kural gereğince, failin işlediği zimmet suçu, «ait olduğu daireleri aldatacak ve fiilin zahire çıkmasını temin edecek her türlü hile ve hud'a yapmak suretiyle» işlenirse, ihtilâs gerçekleşmiş olur. Fiilin suç teşkil edebilmesi için, failde genel kastın varlığı şarttır. İhtilâsın cezası, on yıldan aşağı olmamak üzere ağır hapis cezasıdır.

◆ **ihtilâsat** çoğl. i. *Esk.* Çalmalar. (M)

İHTİLÂT i. (ar. *halt*'tan *ihtilât*). Karışma, karışıp kaynaşma (genellikle hastalığın başka hastalığa dönmesi için kullanılır): *Bunlar da onun milletlerinin yayılan kollarıydı. Gittikleri yerde çeşitli ihtilâtlar yaptılar* (Ş. S. Aydemir). || *Esk.* Görüşüp kaynaşma, görüşüp konuşma, başkalarıyle ilişkisi bulunma: *Halbuki biz, saltanat makamları ile fazla ihtilât ettiğimiz için ziyaretimiz caiz değildir* (N. Araz). || *İhtilâttan kesilmek*, başkalarıyle bağlantısı kalmamak. || *İhtilâttan menetmek*, bir hükümlüyü başkalarından ayırmak: *Beni ihtilâttan menederek başgardiyanın yattığı odaya kapamışlardı* (Sabahattin Ali). || *İhtilât yapmak.* [Hastalık için] Başka bir hastalığa dönmek. (M)

İHTİMA i. (ar. *himye*, perhiz'den *ihtimâ'*). *Esk.* Sakınma, korunma. || Perhiz. (M)

İHTİMAL i. (ar. *haml*'den *ihtimâl*). Mümkün olma, mümkünlük, olabilirlik, bir şeyin olabilmesi: *Bu sevgiye hiç kimse fena ihtimaller karıştırmazdı* (Ş. S. Aydemir). *Onu kaybetmek ihtimalinin azabını daha kuvvetle duyuyordum* (A. H. Tanpınar). *Bütün ihtimalleri hesapladık. Yeni.* Olasılık. || *Esk.* Yüklenme, dayanma, tahammül etme. || Zf. Belki: *Borçlarımı ödedikten sonra / İhtimal bir kat da yeni esbabım olacak* (O. V. Kanık). *İhtimal zevcesi bu akşam onu beklemiş ve kimbilir ne kadar merak etmişti* (Ömer Seyfeddin).

— ÇEŞ. DEY. *İhtimal ki*, olabilir ki, belki: *İhtimal ki ileride bu üç müze birleşerek tek bir müze halini de alacaktır* (Ziya Gökalp). || *İhtimal vermek*, bir şeyin gerçekleşebileceğini göz önüne almak, olabileceğini düşünmek. || *İhtimal vermemek*, (bir şeyin) olabileceğini hiç düşünmemek, mümkün görmemek: *Hayatta insanı bu kadar üzecek bir hadisenin mevcut olabileceğine o zamana kadar ihtimal vermemiştim* (Sabahattin Ali). *Buna bir çare bulunabileceğine de hâlâ ihtimal veremiyorum* (H. R. Gürpınar). || *Her ihtimale karşı.* Bk. HER.

— *Esk. İhtimâl-i baîd*, uzak ihtimal. || *İhtimâl-i gâlib*, kuvvetli ihtimal. || *Agleb-i ihtimâle göre*, ihtimalin en kuvvetlisine göre.

— Ask. *Hasar ihtimali*, nükleer atış gibi seferlik atışlarında, hedef üzerinde, hiç değilse tasarlanan hasara eşit bir hasar meydana getirme ihtimali. (Tespit edilmiş hasar ihtimali, atma aracını, silâhın gücünü ve patlama şartlarını belirler.) || *İsabet ihtimali*, klasik topçu atışlarında, belli bir yüzey üzerinde belli sayıda isabet kaydetme ihtimali. (İsabet ihtimali hesabı, atışlardaki mermi sarfiyatını belirlemede yararlıdır.)

— Demogr. *Büyüme ihtimali*, verilen bir kadın grubunda hiç olmazsa n çocuğu olan veya olacak aileler içinde $n+1$ çocuğu olan veya olacak ailelerin oranı. (Türkiye için büyüme ihtimali henüz hesaplanmamıştır. Fransa'da 1 çocuklu ailelerin büyüme ihtimali İkinci Dünya savaşından önce 0,7 iken şimdi 0,8 civarındadır. Bu oran 1 çocuğu olan 10 aileden 8'inin ikinci çocuğa sahip olduğunu veya olacağını ifade eder.)

— İstat. *İhtimal eşiği.* Bk. VARSAYIM *deneyi.*

— Mat. Herhangi bir olay için, bütün halleri aynı derecede mümkün kabul ederek, elverişli haller sayısının mümkün olan bütün haller sayısına oranı. || *İhtimaller hesabı*, şansların hesaplanmasına yarayan kuralların tümü. (Bk. ANSİKL.) || *Bileşik ihtimal*, art arda gelen olaylardan oluşacak bir olay ihtimali.

— ANSİKL. Mat. Şans oyunlarının uygulanmasından soyutlanarak matematik düşünüşle kesinleştiren *ihtimal* fikri, hem teorik hem pratik, yaygın ve geniş kapsamlı bir bilim dalının doğmasına yolaçtı. Teorik bakımdan *ihtimaller hesabı*, uygulama alanı hemen hemen bütün bilimsel ve teknik eylemleri kapsayan, tamamen matematiksel bir bilimdir. **1.** İhtimaller hesabı, şans oyunları teorisi, sigortalar bilimi, istatistik veya birçok insan topluluğunun genel özelliklerini gösteren bilim, stratejik oyunlar bilimi gibi az veya çok muhtar bir dizi bilim dalının kuruluşunda ve uygulanışında zorunlu matematiksel temelleri sağlar. İstatistik belirli bir kararlılık gösteren şartlar içinde düzenli veya tekrarlanan bütün sistematik eylemleri kendisine özgü görüş açısından geçerli şekilde inceler. Bu yüzden istatistiğin XIX. yy. başında halk sağlığı ve hekimliğin kesin ilerlemesine ve evrimine büyük katkısı oldu; sanayide bütün kitle üretiminin tahlili ve gözetimine yetkili olarak, üretim araçları ve üretimde kişisel denetimin eksiklerini gidermek için gittikçe etkili yöntemler geliştirdi.

2. İhtimaller hesabı, bazı bilim dallarına veya gruplarına, en iyi şekilde kullanılmalarını sağlamakta yeri doldurulamayan bir araç getirir. Bundan dolayı gözlem hatalarında ve bundan türeyen en küçük kareler yönteminde ihtimalci tahlilin görevi büyüktür.

3. İhtimaller hesabı, çok sayıda eleman ve bu elemanların mümkün hallerini kapsayan bazı fiziksel ortamlar teorisini inceleyen özel araç olmak eğilimindedir. Gazların kinetik teorisi ve istatistik mekanik bu tür bir ortam verir.

4. İhtimal nihayet, ilk ihtimal adı altında birtakım elemanlar vermek veya olduğundan daha basite indirgenemeyen birtakım rastlantıları gerçekleştirmek yeteneğini ifade eder, denebilir. Bu şekilde tasarlanan temeller üstüne kurulu bilim dalları her şeyden önce rastlantıya dayanır. İşte Kopenhag okulunun ele aldığı şekliyle kuvanta fiziğinde durum budur. Diğer birçok matematiksel kavramın aksine ihtimal kavramı, Batıda gelişiminden daha önce hiç bir yerde gözükmez. İlkin Pacioli, Cardan ve Galileo eserlerinin bazılarında bu kavramdan söz ettiler. Ama ilk sistemleştirme ancak XVII. yy. ortalarında görülür; 1654 yılında Méré şövalyesi Pascal'a «iki zarla kaç atışta bir düşeş getirme umut edilir?» gibi rastlantı oyunlarına ilişkin çözülmek üzere bir dizi soru bıraktı. Bu sorular Pascal ile Fermat arasında altı mektup yazışmasına sebep oldu. Bununla birlikte en önemli problem, sırf rastlantılı bir oyunun bir partisi son bulmadan önce bırakılırsa kumar parasının en âdil paylaşımını belirleyecek kumar kazançları problemi idi. Huygens'in bu problemden haberi olunca 1656'da, *De Ratiociniis in Ludo Aleae* (Çeşitli Rastlantı Oyunlarında Hesaplar) adlı bir elkitabı yayımladı. 1708'de Montmort bu problem konusunu öğrenince, *Essai d'Analyse sur les Jeux de Hasard* (Rastlantı Oyunları Üstüne Tahlil Denemesi) adlı eserini yayımladı; burada «kumar kazançları problemi»ni daha derinden ele aldı. Fakat ana eser 1713 yılında yazılan Jacques Bernouilli'nin (1654-1705) *Ars Conjectandi* (İhtimalleri Hesaplama Sanatı) adlı eseri oldu. Yazarın ölümünden sonra çıkan bu eser, Huygens'in elkitabının bir yeni baskısı olmaktan başka, ihtimaller hesabı üstüne yayımlanmamış bir dizi düşünceler getiriyordu. Bu kitapta «Bernouilli teoremi» de denen büyük sayılar kanunu vardı. Hemen bu sırada, uygulama alanındaki bir çaba, teorik çabayı iki katına çıkardı. 1662'de John Graunt, Londra'da XVI. yy. sonundan beri (Cardan'ın daha önce uğraştığı) insan ölümü üstüne istatistik incelemelerini yayımlamıştı. 1693'te Halley, daha kesin cetveller yayımlayarak hayat sigortası ile ilgilendi. XVIII. yy.da ihtimaller hesabıyle uğraşanlardan ön sırada yer alan, Daniel Bernouilli integral hesabının «sürekli» adı verilen metotlarını ihtimaller hesabına uyguladı. Buffon daha önce bu konuda çalışmıştı; ünlü «iğne problemi» bu tür düşünüşle ilgilidir. Bunları zamanın büyük matematikçileri, özellikle zayıf ve çeşitli sebeplerden doğan hatalarda ihtimaller kanunu ileri süren Lagrange, Laplace ve Gauss takip etti.

Hayat sigortasının, özellikle deniz sigortaları sisteminin geliştiği İngiltere'de Bayes önsel ihtimaller sorusunu sordu ve adını taşıyan ünlü formülü ile kısmî bir cevap buldu. Fransa'da Deparcieux ihtimaller hesabı düşünce ve yöntemlerini istatistiğe uygulayarak bu bilim dalının kesin adımlar atmasını sağladı. İstatistik uygulama alanının gittikçe genişleterek ilk iktisatçılara kendini zorla kabul ettirdi. İhtimaller hesabını seçimler meselesine ve jürilerin en iyi seçimine uygulamağa çalışarak, Condorcet, matematiğe siyasî ve toplumsal problemlere uygulanma yolunu açtı. İhtimaller hesabı Laplace ve Gauss'un çalışmaları sonucunda hürriyetini kazandı. 1771 ile 1818 yılları arasında Laplace, ihtimaller hesabı üstüne bir dizi inceleme yayımladı; bu çalışmaların esası 1912'de *Théorie Analytique des Probabilite* (İhtimallerin Tahlil Teorileri) adlı eserinde tekrar ele alınmış ve sistemleştirilmiştir. 1814'te görüşlerini daha sade ve daha derin bir şekilde ortaya koyan *Essai Philosophique sur les Probabilités* (İhtimaller Üstüne Felsefî Deneme) adlı yeni bir eser yayımladı. O zamandan bu yana ihtimaller hesabı ve uygulamaları üstüne çalışmalar çoğaldı ve gitgide olağanüstü bir şekilde yaygınlaşarak bugünkü duruma geldi. Bu metot ve uygulamaları-

İHSAN BEY'in bir hattı (Son Hattatlar adlı eserden)

Foto. MEYDAN

nın geçerliliği ayrı konudur; ama dayanağı sorunu, çelişen değişik görüşler için de tartışma konusu olmaktadır. En basiti, hem teorik hem deneysel olanı birlikte kullanmaktadır. Aşağıdaki iki zorunluğu karşılayan ideal bir durum düşünülür: aralarında bir teki gerçekleşecek n mümkün hal (n mukadder olay) vardır ve bu mümkün hallerden her birinin ihtimali $\frac{1}{n}$'dir. $n = 6$ olmak üzere bu durum, ideal derecede doğru bir zar ve ayrımsız ideal atışla gerçekleştirilebilir. Benzer şekilde, içinde p beyaz yuvarlak ve q siyah yuvarlak bulunan bir sandıktan yuvarlak çekme idealleştirilebilir: bir beyaz yuvarlak çekme ihtimali bu durumda $\frac{p}{pq}$'dur. Bu ifade elverişli haller sayısının bütün haller sayısına bölümüdür. Deneysel bakımdan ideal durum gerçekleştirilebilir; meselâ mümkün olduğu kadar doğru bir zar atışıyle yapılabilir; atış çok sayıda tekrarlanır ve mümkün hallerin her birinde erişilen frekans kaydedilir. Teori ile deney arasındaki bağ, az çok yaklaşık ihtimallerin gerçekleşmesi şeklinde bir frekansla karşılaşmak olayına dayanır. Daha kesin olarak Bernouilli'nin ünlü teoreminin veya büyük sayılar kanununun konusu budur ve deney bunu geniş ölçüde doğrulamaktadır. Bu teorem ve mümkün olan farklı genellemeleri, hesap ve uygulamalarına hâkimdir.

◆ **ihtimalât** çoğl. i. *Esk.* İhtimaller, olması mümkün olan şeyler. || *İhtimalât-ı baîde,* uzak ihtimaller. || *İhtimalât-ı karîbe,* yakın ihtimaller. || *Agleb-i ihtimal,* ihtimallerin en kuvvetlisi, en üstünü.

◆ **ihtimalî** sıf. *Esk.* İhtimalle ilgili . *Yeni.* Olasılı. || Şüpheli. (LM)

İHTİMALİKAST i. Huk. Bk. KUSUR.

İHTİMALİYE i. Fels. *Esk.* Bk. OLASICILIK.

İHTİMAM i. (ar. *hemm*'den *ihtimām*). Dikkatle davranma, özen: *Aynı ihtimam ve dikkatle yavaşça odanın kapısı açıldı* (A. H. Tanpınar). *Masanın üstünde etleri ihtimamla temizlenmiş bir tavuk iskeleti duruyordu* (S. F. Abasıyanık). || İyi ve dikkatli bakım: *Artık, onunla sen meşgul olursun. Çok büyük ihtimama ihtiyacı var* (R. N. Güntekin). || *İhtimam etmek,* özen göstermek. Dikkatle davranmak.

— Huk. Bk. ÖZEN.

◆ **ihtimamlı** sıf. İhtimam gösteren, ince eleyip sık dokuyan, özenli.

◆ **ihtimamsız** sıf. Dikkatsiz, özensiz, özen gösterilmeden yapılmış. (M)

İHTİMAN. Esk. coğ. Osmanlı devleti zamanında Batı Rumeli'nin Tatarpazarcığı sancağına bağlı kaza merkezinin adı. Tatarpazarcığı'nın 50 km ve Filibe'nin 85 km kuzeydoğusunda. Nüfusu 5 000 kadardı. Yakınlarında Trajan tarafından yaptırılan ve 1836 yılında yıkılan «Kapılı derbent» adlı kale vardı. (M)

İHTİMAR i. (ar. *ḫamr*'dan *iḫtimār*). *Esk.* Mayalanma, ekşiyip kabarma. (M)

İHTİNAK i. (ar. *ḫanḳ* ve *ḫanıḳ*, boğma'dan *iḫtināḳ*). *Esk.* Boğazdaki tıkanıklık yüzünden nefes alamama. Boğulma. || *İhtinâk-ı rahm,* isteri. (M)

İHTİRA i. (ar. *iḫtirā'*). Bilinen âlet ve unsurların yardımı ve fikir gücüyle benzeri olmayan yeni bir şey bulma, türetme. || Asılsız bir şey uydurarak gerçek gibi gösterme. || *İhtira etmek,* yeni bir şey bulmak.

— Ed. Kimse tarafından kullanılmamış söz ve manzumlar kullanma.

— Huk. *İhtira beratı,* ihtira sahibine bulduğu şeyden bir süre yalnız kendisinin yararlanması için devlet tarafından verilen belge. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *İhtira*'ya ilişkin hukukî konuları, «Sınaî Mülkiyet Mevzuatını Tatbik Suretini Gösteren talimatname» (21 eylül 1955) ile bu talimatnameye 1956'da yapılan bir ek düzenler. Bu talimatnameye 1880'de çıkarılan ve 1918'de değişikliğe uğrayan «İhtira Beratı Kanunu Muvakkati» esas olmuştur. Ayrıca 1619 Sayılı ve 1930 tarihli bir kanunla Sınaî Mülkiyet birliğine de girilmiştir. 1951'den beri de yeni bir kanun üzerinde çalışılmaktadır. Kanuna göre, «Sanayice yeniden bir netice ve eser vücuda getirmek ve bunların husulü için vesaiti cedide ihdas veya malûm olan vesaiti bir sureti cedide istimal eylemek muhteriattan addolunur» (md. 2). İhtira beratının alınabilmesi için şunlar gereklidir: 1. icat veya buluşun sanayide kullanılabilecek teknik bir konu ile ilgili bulunması; 2. bir yenilik göstermesi; 3. uygulama kabiliyetinin bulunması. İcat, ya bir yeni eser meydana getirmek, ya sınaî bir sonucun elde edilebilmesi için yeni araçlar bulmak veya bilinen araçların yeni bir şekilde kullanılması halinde söz konusu olur. İhtiranın teknik alanda yapılmış olması gereklidir. Bu teknik alan kavramına, İhtira hukuku yönünden tarım ve maden sanayii de girer. Yenilik sözüyle belirtilen şey ise, buluşun teknik bir ilerleme göstermesidir. Bu ilerleme bugünkü teknik düzeye göre tespit edilir. Bunun ölçüsü nesneldir; başka bir deyimle icat eden kimse için yenilik göstermesi önemli değil, gerçekten, teknik kurallarına göre yenilik olması gereklidir. Yenilikte yaratıcı bir fikir anlamı vardır. İhtira beratı almak için başvurmadan önce, bulunan şeyin Türkiye veya yabancı bir ülkede uygulama alanına konulması için yeterli bir bilgi verilmiş veya yayın yapılmışsa, ortada ihtira alınabilecek bir yenilik yoktur (md. 37). Bu konuda, berat almak için verilen dilekçenin tarihi esas olarak alınmaktadır. Bulunan yeniliğin uygulama kabiliyeti taşıması da gerekir. Bulunan şey teknik bir hususla ilgili bir yenilik getirse bile, uygulama kabiliyeti yoksa, ihtira beratı verilemez. Bütün ilâçlar, malî kombinezonlar, ahlâk ve adaba aykırı buluşlar için berat verilemez (md. 3).

İhtira sahibinin kim olduğu meselesinde iki sistem çarpışır: *müracaat sistemi* ve *hakikîlik sistemi.* Müracaat sisteminde, müracaat edenin gerçek mucit olup olmadığı araştırılmaz. İlk müracaat eden mucit sayılır. Zira bu fikre göre, icatlar belirli bir sürenin geçmesinden sonra âmmenin malı olacaktır. Müracaat eden şahıs, müracaatı ile bunun bir an önce ammeye mal edilmesini sağlamış bulunmaktadır. Bu sebeple, gerçek mucidin kim olduğuna bakılmaksızın ilk müracaat edene ihtira beratının verilmesi gereklidir. Eğer ilk müracaat eden gerçek mucit değilse, gerçek mucit için mahkemeye başvurma hakkı daima açıktır. Hakikîlik sisteminde de, ilk müracaat eden kimsenin gerçek muhteri olduğunu beyan ve teşvik etmesi gereklidir. Hattâ bazı sistemlerde, beyanda bulunan muhteriye yemin ettirilir ve yanlış beyanda bulunanlar cezalandırılır. Bu sistemde devlet, gerçek muhteriyi korumaktadır. Türkiye'de uygulanan sistem müracaat sistemidir (İhtira Beratı kn. md. 11). Bu maddeye göre berat için başvuran kimseye, bir inceleme yapılmaksızın, kazanç ve ziyanı ona ait olmak üzere berat verilir. Beratın kime verileceği gibi, nasıl verileceği meselesi de önem taşır. Burada da iki sistem göze çarpar: *tescil sistemi* ve *tahkik sistemi.* Tescil sisteminde ilgili merci, müracaatı sadece şekil yönünden inceler, yenilik unsurunun bulunup bulunmadığını incelemez. Eğer yenilik unsuru mevcut değilse, meseleyi mahkeme çözer. Buna karşılık tahkik sisteminde, berat talebi esaslı olarak incelenir, yenilik şartı aranır ve bu şart yoksa, berat verilmez. Türkiye'de uygulanan sistem tescil sistemidir (İhtira Beratı kn. md. 11). Yukarıda belirtildiği gibi, devlet, berat için başvurulunca, hiç bir ön inceleme yapmaksızın, beratı verir ve verilen beratlar devletin kefaleti altında değildir. Ancak dikkat edilmesi gereken nokta şudur: devlet, sadece yenilik şartını araştırmayacaktır. O, bunun dışında buluşun, ihtira kavramına girip girmediğini, uygulama kabiliyetinin bulunup bulunmadığını ve ahlâka aykırı olup olmadığını inceler. Berat almak için yapılan müracaat, merkezde doğrudan doğruya Ticaret bakanlığına, illerde de, vilâyet kanalı ile zabıt defterine kaydolunmak suretiyle, Ticaret bakanlığına yapılır (İhtira Beratı kn. md. 9; Talimatname md. 1). Müracaat dilekçesine aşağıdaki hususlar eklenir: a) üç nüsha tarifname (millî savunma ile ilgili ihtiralarda dört nüsha); b). tarifnamenin 100 kelimeyi aşmayan iki nüsha özeti; c). tarifname hükümlerini açıklayan üç nüsha resim veya kroki (millî savunma ile ilgili ise dört nüsha); dilekçe ile birlikte verilen evrakın cins ve miktarını bildiren bir liste; ç). ihtira önce yabancı bir memlekete tevdi olunmuş veya tescil ettirilmiş ve Türkiye'de rüçhan hakkı istenilmekteyse, menşe ülke idaresi tarafından verilen vesika veya noterlikçe tasdikli tercümesi; d). ihtira, 1883 tarihli Paris İttihadı mukavelenamesi dışında kalan ülkelerden birinin tebası tarafından tescili istenmekte ve o ülkede tescil ettirilmişse bu ülke tarafından verilen belgenin kendisi veya noterce onaylanmış tercümesi; e). dilekçe, bir vekil tarafından verilmekteyse, vekâletname; f). ihtiranın sahibi bir ticarî şirketse, imzaya yetkili olanların imzalarını kapsayan bir sirküler; g). berata yapıştırılmak üzere 30 liralık, tarihnamenin onayında kullanılmak üzere 30 kuruşluk ve berata konulacak resimler için de 30 kuruşluk damga pulu. Ayrıca, bütün bunlara Harçlar kanunundaki tarifeye göre, gerekli harcın yatırıldığına ilişkin makbuzun da eklenmesi gereklidir (Talimatname md. 17). Zira, adı geçen kanunun 115. maddesine göre, harcı yatırılmayan dilekçeler işlem görmez.

Bu şartları yerine getirerek, ihtira alan bir kimse, zamanla sınırlı olarak korunur (İhtira Beratı kn. md. 4).

Korunma süresi, 5, 10 veya 15 yıldır. Muhteri bu sürelerden birini seçmekte serbesttir. Koruma süresinin başlangıcı, evrakın teslimi üzerine verilen makbuz üzerindeki tarihtir; buna müracaat tarihi denilmektedir. Bu koruma Türkiye sınırları içinde söz konusudur. Eğer, yabancı ülkelerde de korunma isteniyorsa, o zaman, bunun ayrıca o ülkede de tescil edilmesi gereklidir.

Bazı hallerde verilmiş olan berat, ıskat veya iptal edilir. Iskat ileriye etkili iken, iptal geçmişe de etkili olur. Beratlar şu hallerde ıskat edilir: 1. taksitlerin muntazam ödenmemesi; 2. beratı alınan ihtiranın, haklı bir sebep olmaksızın iki yıl içinde Türkiye'de uygulama alanına konulmaması; 3. beratı alınan ihtiranın devamlı iki yıl Türkiye'de uygulama alanından kaldırılması; 4. beratlı olan eşyanın aynının yabancı ülkelerden Türkiye'ye ithal edilmesi (İhtira Beratı kn. md. 38).

İptal sebepleri de şunlardır: 1. icadın yeni olmaması; 2. ihtiranın, berat alınmasına salih olmayan konular için verilmiş olması; 3. konunun sadece nazarî olması (sanayide kullanılmaması); 4. genel güvenlik, ahlâk veya âdaba aykırı olması; 5. beratın ihtira edilen şeyden başka bir husus için hile ile alınmış olması; 6. tarifnamenin icadın uygulama nüvesini göstermemesi; 7. bütün bu haller için, 36. maddeye göre asliye mahkemesine başvurulur.

◆ **ihtiraat** çoğl. i. *Esk.* Daha önce ve benzeri olmadan meydana getirilen şeyler, buluşlar.

◆ **ihtirakârane** zf. *Esk.* İhtira sahibine yakışır bir şekilde.

◆ **ihtiraî** sıf. *Esk.* İhtira yoluyle meydana getirilmiş.

◆ **ihtiraiyat** i. *Esk.* İhtira yoluyle meydana getirilmiş şeyler. (M)

İHTİRAB i. (ar. *ḥarb*'den *iḥtirāb*). *Esk.* Savaşma, kavga etme. (M)

İHTİRAK i. (ar. *ḥarḳ*'tan *iḥtirāḳ*). *Esk.* Tutuşup yanma: *Ahımdan asmâna düşer havf-i ihtirak* (Ziya Paşa). || *İhtirak etmek,* yanmak. || *İhtirak kabiliyeti,* tutuşma kabiliyeti. || *İhtirak noktası,* bir maddenin yanması için gereken sıcaklık derecesi. || *İhtirak-ı teneffüs,* soluk alırken akciğerlere giren oksijenin etkisi ile vücuttaki yağların yanması.

— Astron. *Esk.* Bir gezegenin Güneş'e yaklaşması. (M)

İHTİRAKLI sıf. (*ihtirak*'tan *ihtirak-lı*). Yanan tutuşan.

— *Ask. İhtiraklı mermi,* havada patlayan top mermisi. (Patlayacağı yükseklik, uzaktan telsizle kumanda edilebilen bir tapa ile veya ihtiraklı tapayle tayin edilebilir.) [Bir yere çarpınca patlayan MÜSADEMELİ merminin zıddıdır.]

— ANSİKL. *İhtiraklı barutlar,* genel olarak tıkız veya sıkıştırılmış durumda kullanılır ve tapaların hareketine veya ateşin ihtirak

kanalına tedricî olarak sirayetine elverişlidir. (L)

İHTİRAM i. (ar. *ḥürmet*'ten *iḥtirām*). Saygı gösterme, ağırlama: *Ama herkes onun görünen şekline inanıyor, ihtiramda kusur etmiyordu* (Ömer Seyfeddin). ‖ *İhtiram duruşu*, saygı duruşu. ‖ *Esk. Vâcibü'l ihtiram*, saygıdeğer, sayın.

— Ask. *İhtiram birliği*, devlet büyüklerini ve büyük rütbeli kumandanları karşılama ve uğurlama törenlerinde selâmlama amacıyle mangadan tabura kadar çeşitli büyüklükte düzenlenerek görevlendirilen birlik. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Şeref, tören, kıta veya birliği adları da verilen bu özel birlikler, devlet başkanı, genelkurmay başkanı, kuvvet kumandanları, jandarma genel kumandanı veya kendi bölgeleri içerisinde ordu kumandanlarının ve genelkurmay ikinci başkanının ziyaret, tayin ve ayrılışlarında görevlendirilir. Yabancı devlet başkanları, genelkurmay başkanları, kuvvet kumandanlarına ve eşit makamlardaki askerlerin ziyaret ve uğurlanmalarında da bu tören birlikleri görev alır.

Askerî tören yapılacak bölgedeki garnizonda, çeşitli kuvvetlerden birlikler bulunmaktaysa, hazırlanacak *ihtiram birliği* piyade tüfeğiyle silâhlandırılmış olarak karma bir şekilde kurulur. Tören birliğinin mangadan tabura kadar büyüklükleri, karşılanacak devlet büyüğü veya kumandanının mevkii ve rütbesine göre özel talimat gereğince düzenlenir.

◆ **İhtiramât** çoğl. i. *Esk.* Saygılar: *Bu vesile ile ihtiramât-ı mahsusamızın kabulünü rica ederiz* (Atatürk). ‖ *İhtiramât-ı fâika*, üstün saygılar.

◆ **İhtiramkâr** sıf. *Esk.* Saygılı.

◆ **İhtirâmen** zf. *Esk. Saygı* göstererek. (M)

İHTİRAS i. (ar. *ḥırṣ*'tan *iḥtirāṣ*). Şiddetli istek, aşırı arzu: *Memleketi, şahıslarından ve ihtiraslarından başka bir şey düşünmeyen politikacılar elinde oyuncak yapmak için değil* (Atatürk). *İçinde kendisini idare eden, ona hareketlerini gösteren ve günden güne büyüyen bir ihtiras vardı* (Sabahattin Ali). *İhtiraslarını yenmek*. ‖ Güçlü ve sürekli bir eğilimin yöneldiği amaç: *Müzik o arkadaşımızın başlıca ihtirasıdır.*

◆ **İhtirasat** çoğl. i. *Esk.* Aşırı tutkular, aşırı istekler.

◆ **İhtiraslı** sıf. İhtirası olan: *Deniz köpürdüğü zaman / İnsan ihtiraslı yaşarken* (C. S. Tarancı).

◆ **İhtirassız** sıf. İhtirası olmayan: *Padişah ancak böyle ihtirassız bir adamın yanında kendini emniyette, suikastten masun hissediyordu* (H. E. Adıvar). [M]

İHTİRAS i. (ar. *ḥirāset*'ten *iḥtirās*). *Esk.* Bir düşman veya tehlikeden korunma, sakınma. ‖ (Birinden) Çekinme. (M)

İhtiras Tramvayı (*A Streetcar Namad Desire*), Tennessee Williams'ın 3 perdelik draması. İlk olarak New York'ta Barrymore theatre'da temsil edildi (1947). Blancke du Bois, taşralı genç bir kadın öğretmen, kız kardeşi Stella ile eniştesi Stanley Kowalski'nin evine sığınır. İçki düşkünlüğü ve toy öğrencileriyle düşüp kalkması yüzünden meslek hayatı sönmüştür. «İhtiras» denilen tramvay onu şimdi Kowalski'lerin küçük burjuva düzenli evine getirmiştir. Hayatının boşa giden ümitleri onu bir uyuşturucu zehir gibi tadına vardığı bir hayal âlemine uçurmuştur: erkeklerin etrafında döndüğü bir kibar hanımefendi pozundadır, isterik bir üstünlük kompleksi içinde, hayatın sağlam, güvenilir bütün kuruluşlarına meydan okumaktadır; sıradan, kaba saba, fakat canlı bir erkek olan müşterisi ise bu türlü bir yaşayışlar adamıdır. Karısı Stella'nın miras payını elinden almak ister, Blanche'ın geçmişine ait sırları meydana çıkarınca, saygılı bir hayranlık içinde baldızına evlenme teklifi yapmağa kalkışan arkadaşı Harod'u ürkütüp kaçırır. Bütün erkeklerin kendisine hayran oduğu inancını çılgınlık derecesine vardıran bu kadına Kowalski kendisi tecavüz eder. Kowalski'nin ısrarıyle Blanche tımarhaneye gönderilir.

Bu piyes 1950-1951 sezonunda Şehir Tiyatrosu Tepebaşı bölümünde, 1960'ta Devlet tiyatrosunda «Arzu Tramvayı» adıyle, 1963'te «İhtiras Tramvayı» olarak oynandı. (M)

İHTİRAZ i. (ar. *ḥırz*'dan *iḥtirāz*). *Esk.* Sakınma, korkma, çekinme, çekingen durma: *O, bu musiki hummalarının hemen hepsinde bir gölge ihtirazıyle gelmiş, biraz uzakça oturmuş bulunurdu* (H. Z. Uşaklıgil). ‖ *İhtiraz etmek*, sakınmak, bir kimseden veya bir girişimden çekinmek: *O sanki fikrimi bilmiş de ihtirâz ediyor / Gibiydi; gözleri yerlerde, bakmadan geçti* (Tevfik Fikret). ‖ *İhtiraz kaydı*, bazı hakların kullanılmasında, başkasının hakkına tecavüz edilmemesi için ileri sürülen şart. İlerisi için düşünülen ve hesaplanan kayıt. ‖ *Kemâl-i ihtiraz*, çok fazla çekinmek.

◆ **İhtirazen** zf. *Esk.* Çekinerek, sakınma yoluyle, korkarak: *Bugünün yeni tesiratına kaptırmaktan ihtirazen* (Atatürk).

◆ **İhtirazî** sıf. *Esk.* Sakınma, çekinme, korkma ile ilgili. ‖ *Kayd-ı ihtirazî*, sakınarak. (M)

İHTİSAB i. Bk. İHTİSAP.

İHTİSAD i. (ar. *ḥaṣād*'dan *iḥtiṣād*). *Esk.* Bir şeyi biçerek elde etme, hasat etme. ‖ *İhtisâd-ı mezrû'at*, ekinlerin biçilmesi, ekin biçme. (M)

İHTİSAM i. (ar. *ḫuṣūmet*'ten *iḫtiṣām*). *Esk.* Düşmanlık, kin. (M)

İHTİSAP veya **İHTİSAB** i. (ar. *ḥesāb*'dan *iḥtisāb*). *Esk.* Sorguya çekme, hesap sorma. ‖ Ceza. ‖ Sorumluluk. ‖ Lonca ve pazarlarda düzeni sağlayan kurum. Belediye. ‖ Belediyenin aldığı vergi. ‖ *İhtisap ağası*, lonca ve pazarlarda kontrol yapan başgörevli. Belediye başkanı.

— Teşk. tar. *İhtisap ağası*, Osmanlı imparatorluğunda belediye işlerini yönetmekle görevli memur. (Bk. ANSİKL.) ‖ *İhtisap emini*, belediye ve zabıta görevlerinin bir bölümüne bakan ve devlete ait bazı vergileri toplayan kuruluşun başında bulunan yüksek rütbeli devlet memuru. ‖ *İhtisap nazırı*, ihtisap nezaretinin başında bulunan memur. (1826 Yılına kadar bu görevi yapan kimseye ihtisap ağası denirdi, bu unvan kaldırıldı ve yerine ihtisap nazırı dendi. 1854 Yılında ise ihtisap nazırı yerine şehremini kullanılmağa başlandı.) ‖ *İhtisap nezareti*, belediye zabıtasına, bazen valilik ve emniyet müdürlüğüne ait görevleri yapmak ve özellikle esnaf işlerine bakmakla görevli ve bu amaçla kurulan nezaret. (Bu nezaret kendi görevinden başka devlet gelirini de toplayan, bağımsız bir kuruluştu.) ‖ *İhtisap resmi*, islâm ve türk devletlerinde, alınan vergilerden birinin adı. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Teşk. tar. *İhtisap ağası*'nın görevi belediye zabıta işlerine bakmaktı. İslâm devletlerinde bu görevi yapanlara muhtesip denirdi. Hz. Muhammed zamanında halife Ömer Medine, Sa'd ibnül Âs Mekke muhtesibiydi. Osmanlı devletinde İhtisap ağalığı daha önceki islâm devletlerinden görülerek kuruldu. Bu sebeple her kadı tayin edilen yere bir de ihtisap ağası gönderilirdi. İstanbul'un kadıları birden fazla olduğu için muhtesipleri de birden fazlaydı. Belediye zabıta görevlisi olan ihtisap ağaları kadı icra memuru sayılırdı. Mülkiye ve belediye işlerinin hemen bütününe, asayiş ve inzibata kadı, zabıta görevlerine de iktisap ağası bakardı. Bunların emrine kul oğlanları adlı birtakım memurlar verilirdi. Bu memurların görevi dükkân ve bu tür yerlerden ihtisap rüsumu (belediye resmî) toplamak ve ağaya teslim etmekti. Bunun için on beş nefer gedikli kul oğlu ve on altı nefer senetli mülâzım görevli idi. Bu memurluklardan biri boşalınca yerine oğlu geçer, eğer oğlu yoksa görevi diğer mülâzımlardan birine verilirdi. Böylece göreve dışarıdan kimse alınmaması, sistemi güdülürdü. Sadrazam, İstanbul kadısı, ihtisap ağası veya ayak naibi, kol gezmeğe çıktıkları zaman bunlardan biri terazi taşırdı. Bir çeşit asker olan kul ağaları da kol gezer ve belediye zabıta memuru görevini yaparlardı. Kul oğlanlarının sayıları zamanla elli altıya indi ve İhtisap nezareti kurulunca, bunların görevlerine son verilerek ihtisap neferi adıyle yeni memurlar göreve alındı.

1926 Yılında ihtisap ağası ismi ihtisap nazırı olarak değiştirilince bu nezaretin görevleri de artırıldı. Önceleri İhtisap ağalığı protokola katılmazdı, ancak 1826 yılında çıkarılan bir nizamname ile İstanbul'da bir İhtisap nezareti meydana getirileceği zaman ihtisap nazırı olacak şahsın da teşrifatta bir yeri olmasına karar verildi. Böylece ihtisap nazırı da protokola katılmağa başladı. 1854'te bu nezaret kaldırıldı.

● *İhtisap resmi.* İhtisap resmi, halife Ömer zamanında konuldu, bütün islâm devletlerinde toplanan bu vergi şimdiki belediye resminin esası olarak ortaya çıktı.

1826 Yılına kadar çok değişik şekillerde alınmış olan ihtisap resmî, Asakiri Mansure masrafını sağlamak amacıyle aynı yıl çıkarılan bir kanunla alınmağa başlandı.

İhtisap resmi önce kırkta bir oranında alınmaktaydı. Sonra bu oran bozuldu ve her yerde başka başka miktarlarda alınmağa başlandı. Devirlere göre de farklı bir durum gösterdi. Miktarca çok önemli bir meblağ tutan bir devlet geliriydi. Bu vergiyi toplamakla görevli kuruluşun başında önce ihtisap ağası, ihtisap emîri daha sonraları ise ihtisap nazırı bulunuyordu. Bu anlamdaki damga resmi, Osmanlı devleti sınırları içinde tezgâhlarında yapılan yerli malları ve mensucat malları topları ve parçaları üzerine, at nallarına, terazilere, kantarlara, kilo ve ölçeklere vurulurdu. İhtisap resmî önceleri devlet hazinesi namına emanet olarak ihtisap nezaretine, belediye ve vilâyet teşkilâtları kurulduktan sonra ise devlet tarafından dolaylı şekilde faydalanıldığı için belediyelere bırakıldı. Osmanlı devletinde bir ara başgösteren malî darlık sebebiyle bütçe açığını kapatmak için düşünülen çareler arasında, kantar, kile, hayvan rüsumlarını (resimlerini) kapsayan rüsumu erbaa adlı bir vergi konulması ve hasılatının hazine ile belediye arasında paylaşılması düşünülüyordu. Bu karar 1888 yılında gerçekleştirildi ve bir süre devam etti. 1908 Anayasasından sonra hazine yarısını almaktan vaz geçerek gene bütünü belediyeye terketti.

İhtiyat
François II'nin mezar stelinden detay Nantes katedrali

◆ **İhtisabiye** i. *Esk.* Belediyenin aldığı vergi. (M)

İHTİSAR i. (ar. *ḫaṣr*'dan *iḫtiṣār*). *Esk.* Sözü kısa kesme, kısaltma: *Bu, ihtisarı onun, çok sürerdi, yoksa daha!* (M. Â. Ersoy). ‖ Bir metinden gereksiz ayrıntıları çıkarma. ‖ *İhtisar etmek* (veya *eylemek*), kısaltmak, sadeleştirmek: *Nev'i yeter uzatma sözü eyle ihtisâr* (Nev'i).

— Mat. *Esk.* Sadeleştirme.

◆ **İhtisaren** zf. *Esk.* Kısaca, ayrıntılara girmeden. (M)

İHTİSAS i. (ar. *ḫuṣūṣ*'tan *iḫtiṣāṣ*). Bir bilim veya kültür dalında derin ve geniş bilgi kazanmış olma: *İhtisasla beraber, fertlerde, ferdî şahsiyet teşekkül etti* (Ziya Gökalp). *Eşanl.* UZMANLIK. ‖ *Esk.* Bir kişiye çok fazla bağlı olma: *Yalnız birisine ihtisas peyda ettim* (H. R. Gürpınar). ‖ Bilgi, hüner. ‖ *İhtisas kazanmak*, uzmanlaşmak. Bir şeyde ustalık kazanmak. ‖ *İhtisas yapmak*, uzmanlaşmak, belli bir alanda özel eğitim görmek.

— Tıp. *Tıp ihtisası*, bir organ, aygıt veya sistemin daha derin incelenmesine (nöroloji, oftalmoloji, kardiyoloji v.b.), bir hastalığın veya bir hastalık grubunun ele alınmasına (ftiziyoloji, zührevî hastalıklar, romatoloji), özel tekniklerin kullanılmasına (elektroradyoloji) veya belli insan gruplarına (pediatri, iş hekimliği, adlî tıp) dayanan özel tıp dalı. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Tıp. *Tıp ihtisası* XIX. yy.ın ikinci yarısında ortaya çıktı; çünkü artık bir insan için tıbbî bilgilerin tümünü öğrenmek, bu bilgileri derinleştirmek ve uygulamak mümkün değildi. Ayrıca aynı tedbirleri gerektiren benzer hastalıklara tutulan hastaları biraraya toplamak ihtiyacı da ihtisas hastahanelerinin doğmasını sağladı. (Paris'te, Charcot'un ve Pierre Marie'nin çalışmalarıyle ün kazanan Salpêtrières Sinir Hastalıkları hastahanesi veya Broca'nın ün kazandırdığı Saint-Louis Deri Hastalıkları hastahanesi gibi). Buralarda yapılan araştırma ve öğretimle ilk mütehassıslar ortaya çıkmağa başladı. Bunlardan sonra oftalmoloji ve kulak-burun-boğaz hekimliği belirdi; Birinci Dünya savaşından sonra elektroradyoloji, verem savaşının hızlanmasıyle de ftizyoloji ayrı ihtisas alanı haline

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

geldi. İkinci Dünya savaşı öncesinde ise kardiyoloji ve nöroşirürji kürsüleri kuruldu. Romatoloji, gastroenteroloji, pediatri, iş hekimliği, anesteziyoloji gibi ihtisaslar ise İkinci Dünya savaşı sonunda ortaya çıktı. ● *Türkiye'de.* İhtisas yapan hekime mütehassıs (uzman) unvanı verilir. İhtisas yapmanın esasları 1962 yılında yayımlanan 6/821 Sayılı Tababet Uzmanlık tüzüğünde gösterilmiştir. Bu tüzüğün 2. maddesine göre tababet ve onunla ilgili dallarda ihtisas, dört ana bölüme ayrılmıştır; mütehassıs olmak isteyen hekimler bu dallarda belirli bir süre asistan hekim olarak çalışırlar. İhtisas bölümleri ise şöyledir: 1. klinik tababet ihtisasları; 2. koruyucu tababet ihtisasları; 3. laboratuvar ihtisasları; 4. akademik ihtisaslar.

◆ **İhtisasî** sıf. *Esk.* Uzmanlıkla ilgili olan.

◆ **İhtisasiyun** çoğl. i. *Esk.* İhtisas yapmış kimseler, uzmanlar. (M)

İHTİSAS i. (ar. *ḥiss*'ten *iḥtisās*). *Esk.* Duyma, duygu. || Duygulanma: *O çünkü pek müellim / Bir ihtisas olacak, tahammül eyleyemem* (Tevfik Fikret). || *İhtisas-ı def'i*, bastırılmış duygu. || *İhtisas-ı hüsn*, güzel şeyler duyma. || *İhtisas-ı menfaat*, çıkar duygusu. || *İhtisas-ı vazife*, görev duygusu.

◆ **İhtisasat** çoğl. i. *Esk.* Duygular, hissetmeler. (M)

İHTİŞAM i. (ar. *ḥaşmet*'ten *iḥtişām*). Gösterişli, ulu ve şanlı görünüş, debdebe: *Tabiatın bizi ihtişamı altında nasıl ezdiğini kimseye anlatamayacağız* (R. H. Karay). *Bânî Sultan Süleyman'ın türbesi, camiin ihtişamı ayarındadır* (Yahya Kemal). *Eşanl.* GÖRKEM.

◆ **İhtişamlı** sıf. Gösterişli: *Bu cidden ihtişamlı ve tam bir sükût faslıydı* (A. Ş. Hisar). *Eşanl.* GÖRKEMLİ. (M)

İHTİTAB i. (ar. *ḥaṭab*'dan *iḥtiṭāb*). *Esk.* Odun toplama, odun kesme.

— Esk. huk. *İhtitab hakkı*, bir kimsenin evini onarmak veya yakacak sağlamak için oturduğu topraklardan odun kesme hakkı, baltalık hakkı.

— ANSİKL. Esk. huk. Medenî kanununun yürürlüğe girmesiyle, açıkça olmasa bile zımnen yürürlükten kalkmış sayılan Arazi Kanunnamei Hümayununun ikinci babının birinci faslı «arazii metrûke»ye ayrılmıştır. Bu faslın 91. maddesi, «kadimden bir karyeye ihtitaben ve intifaen mahsus olup baltalık tabir olunan koru ve ormanların eşcarını ancak ol karye ve ol kasaba ahalisi katıl edip başka karye ve kasaba ahalisinin kat etmeğe selâhiyeti yoktur. Ve müteddit karyelere kezalik min-el-kadim ihtitaben ve ihtifaen mahsus olan koru ve ormanların eşcarını dahi ol karye ahalisi kat edip sair karyeler ahalisi kat edemez ve bu makule koru ve ormanların resmi yoktur» der. Maddede, bugünkü hukuk anlayışıyle bir nev'i «kamu emlâki» demek olan «arazii metrûke»ye (bk. METRUK *arazi*) dahil ve odun kesmeğe ayrılmış koru ve ormanlardan (bataklık) yararlanma hakkı düzenlenmektedir. Bataklıklar hang köy veya köylere ayrılmışsa onlara, diğer köye veya köylerin ahalisinin odun kesmesine engel olma hakkı da verilmiştir. Köy ve kasaba ahalisine terk edilmiş olan koru ve ormanların, ihtiyaçlarından fazla olduğu tahakkuk etmiş ve bu fazla olan yerler, kimsenin «senet ile» tasarrufu altına konmuş değilse, «cibali mübaha», yani sahipsiz dağlar hükmünde olur ve devletin tasarrufunda kalır (Düstur III, 12 mart 1875 tarihli talimat, md. 5). Köy ve kasaba ahalisine terk edilmiş olan baltalıklar, bir kimsenin özel mülkiyetine veya tasarrufuna geçirilemez ve ancak ticaret kastıyle kesilen keresteden öşür alınır (Düstur II, 11 şubat 1869 tarihli Orman nizamnamesi). 3 Mart 1875 tarihinde Arazi kanununun 91. maddesine eklenen bir fıkra ile bir köy ahalisine tahsis edilen baltalığa, oradan odun kesme hakkı (hakkı ihtitab) olmayan başka bir köy halkı tecavüz eder ve odun keserse, kesilen veya sökülen ağaçların dikili bulundukları duruma göre değerlerinin (kaimeten kıymet) haksız olarak tecavüz edenlerden tahsil edilerek baltalık hakkına sahip olan köy ahalisi arasında bölüştürüleceği kuralı getirilmiştir. (M)

İHTİTAB i. (ar. *ẖuṭbe*'den *iẖtiṭāb*). *Esk.* [Bir kız veya kadını] Nikâhla isteme. (M)

İHTİTAF i. (ar. *ẖaṭf*'tan *iẖtiṭāf*). *Esk.* Kapıp kaçma, alma. || *İhtifâf-ı basar*, gözü kamaştırma. (M)

İHTİTAM i. (ar. *ẖatm*'den *iẖtitām*). *Esk.* Bitme, sona erme. (M)

İHTİTAT i. (ar. *ẖaṭṭ*'tan *iẖtiṭāṭ*). *Esk.* Bir yere sınır çekme, sınırlandırma. (M)

İHTİVA i. (ar. *ḥivā*'dan *iḥtivā*). İçine alma, kapsama. || *İhtiva etmek*, içine almak, içinde bulundurmak: *Bu fikirleri ihtiva eden cümleleri, hep beraber mütalaa edelim* (Atatürk). *Turan kelimesini bütün Türk şubelerini ihtiva eden büyük Türkistan'a hasretmemiz lâzım gelir* (Ziya Gökalp). [M]

İHTİYAÇ i. (ar. *ḥācet*'ten *iḥtiyāc*). Canlı varlıkları, hayatın sürdürülmesi için gerekli bazı eylemlere iten bir eksiklik veya bir tedirginlik duygusu: *Ama konuşmak öyle bir iş değildir, herkes için bir ihtiyaçtır* (N. Ataç). *Uyuma, yemek yeme ihtiyacı.* || *Teşm. yol.* Zorunlu arzu: *Yüksek sesle ismi tekrarlamak ihtiyacındaydım* (R. H. Karay). *Gerçeği öğrenme ihtiyacı.* || Yoksun bulunulan bir şeyin arzulanmasına yolaçan yoksunluk duygusu: *Benim mala, mülke ihtiyacım yok demiş* (A. H. Tanpınar). Para ihtiyacı. || İhtiyaç konusu olan şey: *Sigara onun için bir ihtiyaçtır.* || Bir şeyi gerçekleştirebilmek, gerekeni yapabilmek için zorunlu olan şey: *Bazı sanayi kesimlerindeki işçi ihtiyacı.* || Zaruret, yokluk: *Bunların başlarına taç neden / Bize bu fakr ü ihtiyaç neden* (Şeyhi). *İhtiyaç içinde olmak. Eşanl.* GEREKSİNME, GEREKSEME. || *İhtiyaç duymak. Eşanl.* GEREKSEMEK, GEREKSİNMEK. || *İhtiyaç olmak*, gerekmek. || *İhtiyacı olmak*, bir şeyin eksikliğini duymak.

— *Esk. İhtiyâc-ı azîm*, büyük ihtiyaç. || *İhtiyâc-ı rûh*, ruhsal ihtiyaç. || *İhtiyâc-ı sevdâ*, sevmek ihtiyacı. || *İhtiyâc-ı tefekkür*, düşünme ihtiyacı.

— Fizyol. *Öznel ihtiyaçlar*. Bk. ANSİKL.

— İkt. Bk. ANSİKL.

— Nümism. *İhtiyaç paraları*, madenî para kıtlığını ortadan kaldırmak için, hazinece az değerli madenden, alışılagelen tipte veya özel tiplerde bastırılan paralar.

— Psikol. *İhtiyaç benzerleri*, deneysel bir durum içinde bulunan kişide, bir emrin, yerine getirilecek bir ödevin, bir niyetin yarattığı ihtiyaçlar. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Fizyol. *Öznel ihtiyaçlar*, iç duyumla ilgili ihtiyaçlardır. Bunlar genellikle yaygın, çoğu zaman yerinin belirlenmesi güç, hattâ imkânsız iç uyartılardan doğar; sinir merkezlerinde bu ihtiyaçları karşılayacak hareketlerin uyanmasına yolaçar. Öznel ihtiyaçları, besin yedeklerinin azalmasından (açlık, susuzluk), dışarı atılması gerek artıkların çıkarılmamasından (işeme, abdest bozma), organların yorgunluğundan (uyku), kanlanmanın veya soluma hareketlerinin yetersizliğinden (hava ihtiyacı), üreme fonksiyonlarının tam olarak giderilmemesinden (cinsel ihtiyaç) doğan ihtiyaçlar diye birçok çeşide ayırabiliriz. Giderilen her ihtiyaç, vücudun tümü bakımından, bir an için durmuş olan fonksiyonları yeniden harekete geçirdiğinden genellikle bir esenlik duygusu uyandırır. *Nesnel ihtiyaçlar.* Besinlerin enerji bakımından incelenmesi alanında yapılan araştırmalar, organizmanın gerçek ihtiyaçlarının duyulan ihtiyaçla her zaman aynı olmadığını göstermiştir. Nesnel ihtiyaçları, organizmanın normal ve ahenk içinde çalışmasını temin eden şartların tümü diye tarif edebiliriz. Buna göre, çeşitli yaşlara ve hayat şekillerine göre en elverişli beslenme tayini ortaya konabilir. Bk. BESLENME.

Öznel ihtiyaçların, özellikle beslenme alanında düşüncesizce giderilmesi, şişmanlık gibi metabolizma hastalıklarının meydana çıkmasına sebep olur. İhtiyarlamanın başlıca sebeplerinden biri olan damar sertliğinin oluşumunu, hayvanî veya yağca zengin besinler kolaylaştırır. Bk. HİPERKOLESTEROLEMİ.

— İkt. Her iktisadî faaliyet bir *ihtiyaç*'tan doğar ve bu ihtiyaç tarafından yöneltilir. İhtiyaç, kendisini giderecek bir *mal* veya *hizmet* arar, yani kendisini doyurmağa yönelir. İnsanların yaşaması, maddece ve ruhça gelişmesi için gerekli olan birincil ihtiyaçları (msl. beslenme, konut, giyim, eğitim ve haber alma ihtiyaçları), *ikincil* ihtiyaçları (konfor ihtiyacı gibi), *şimdiki* ve *gelecek* ihtiyaçları (hastalıktan, yaşlılıktan v.b. doğacak ihtiyaçlar) birbirinden ayırt etmek gerekir.

İhtiyaçlar zamanla artar; çağlara, ülkelere ve toplum gruplarına göre değişir. Gelişme, yeni ihtiyaçlara, bu yeni ihtiyaçlar da başka ihtiyaçlara yolaçar. Buna karşılık, ihtiyaçlar, güçleri bakımından sınırlıdır. Gerçekten de, ihtiyaç karşılandığı ölçüde şiddetini kaybeder ve ortadan kalkar. Her ihtiyacın, belli bir doygunluk noktası vardır. İhtiyacın azalışı, onun *esnekliğine* bağlıdır Birincil ihtiyaçların esnekliği, konfor ihtiyaçlarınkine oranla daha zayıftır. Ne var ki, karşılanan ihtiyaç yeniden ortaya çıkmakta gecikmez. Bugünkü ihtiyaçların kendi aralarında, bu ihtiyaçlarla gelecek ihtiyaçlar arasında veya gelecek ihtiyaçların kendi aralarında belirli bir *yarışma* vardır; çeşitli ihtiyaç türlerinin, meselâ kafa ihtiyaçlarıyle beden ihtiyaçlarının çoğu kere birbirlerinin yerini doldurdukları görülür. Ayrıca, ihtiyaçlar, çoğunlukla birbirlerini tamamlar: refah, uyumlu bir ölçüde doyurulan birçok ihtiyaçtan doğar.

İktisatta ihtiyaç, öznel bir kavram olarak kabul edilegelmiştir. İhtiyacın var olup olmadığına, varsa kendini ne ölçüde duyurduğuna, ancak ve yalnız birey karar verebilir. Böylelikle, isteğe indirgenen iktisadî ihtiyaç, yararlı bir mala veya gereksiz ve hattâ zararlı bir nesneye ilişkin bir psikolojik durumu ifade eder. Böyle bir ihtiyaç *iktisadî talep* denilen şeyde somut olarak dile gelir. Bu iktisadî talep, *yerine getirilebilir arzu*'nun ifadesidir. Bu arzu ise, ihtiyacı tatmin etmeğe yetecek bir satın alma gücüne sahip olanların arzusudur.

Bu öznel iktisadî ihtiyaç kavramı (yerine getirilebilir arzu), yaşama için gerekli olsabile «paralı» olma niteliği taşımayan ihtiyaçların göz önüne alınmaması gibi bir sonuç ortaya çıkarmıştır.

Geleneksel iktisadî ihtiyaç kavramı, tam anlamıyle «bilinçsiz»dir; çünkü insanların büyük çoğunluğuna en az refahı sağlayan bellibaşlı ihtiyaçları doyurmaktan uzaktır. Buna karşılık, sözü geçen kavram, üretici güçleri, bir azınlığın lüks yaşama isteklerini doyurmağa yarayan malların üretilmesine yöneltir. Bu kavram, bilim ve tekniği, kazanç ve en çok kazanç elde etmek için uygulamak isteyen bir ekonomiye uygun düşer. Dolayısıyle herkese, önce en gerekli maddî geçim araçlarını ve daha sonra da konfor araçlarını sağlamak amacında olan bir ekonomiyi kalkındırma ve geliştirme konusunda yetersiz kalır.

Günümüzde, iktisadî faaliyet, amacına (bütün insanlara, yaşamaları ve gelişmeleri için gerekli malları sunmak) ulaşmak için, insanın temel isteklerini, insan ihtiyaçların kademeleşmesini ve ihtiyaçları «yerine getirilebilirlik»lerine göre değil, geciktirilmezlik sırasına göre doyurmak gerektiğini göz önüne almağa çalışır.

İhtiyaçları, *temel* (birincil) geçim veya kültür ihtiyaçları ve *ikincil* konfor ihtiyaçları diye sınıflama, bu araştırma ve çalışmaya uygun düşmektedir. Gerçekte, başarılı veya başarısız her teşebbüs, temel ihtiyaçlara bir öncelik vermeyi öngörür.

İç ekonomi alanında, çeşitli donanım, modernleştirme, yatırım, inşaat, şehircilik ve insan gücüyle tabiî kaynakları uyumlu bir şekilde düzenleme planları, henüz yetersiz bir ölçüde de olsa, üretimi, «geciktirilmezliğin buyrukları»na uygun hale getirmeğe çalışmaktadır.

Toplumsal alanda da, aynı düşünce, sosyal güvenlik kurumlarını, daha iyi bir hale getirme tasarılarında kendini gösterir.

Milletlerarası ekonomi alanında, azgelişmiş ülkelere yardım siyaseti, yavaş yavaş geliştirilmektedir. İnsanların temel ihtiyaçlarını karşılama isteği, sadece yerine getirilebilir ihtiyaçları karşılayarak «rantabilite» sağlamayı amaç edinen davranışın yerine geçmek eğilimindedir. Bunu sağlayacak eylemi destekleyen üç kanıt vardır. Bu kanıtların birincisi *ahlâkî*'dir, yani milletlerin birbirine yardım etmesinin bir ödev olduğu düşüncesidir. Günümüzde, dünyanın içinde bulunduğu yoksulluk, eskisinden çok daha iyi bilinmektedir. Nüfusları hızla ar-

tan ülkelerde korkunç bir hal alan bu yoksulluk, milletlere, bu yoksullukla savaşı sağlayacak araçları kullanmayı gerekli kılan bir dayanışma ödevi yüklemektedir. Bütün zengin ülkelerin, bu konuda işbirliği yapması, bu kötü durumu ortadan kaldırabilecek biricik çare gibi görünmektedir. İkinci kanıt *siyasî*'dir: yoksul ülkeler, günümüzde, yoksulluklarının bilincine varmakta ve bundan «kurtulmak» istemektedirler. 1954'te toplanan Bandung konferansında 1 500 000 insanın temsilcileri tarafından gözler önüne serilen ve bütün dünyayı şaşırtan bu yaşama iradesi zengin ülkeler için ciddî bir mesele doğurmaktadır. Yoksul ülkeler, iktisadî ve toplumsal kalkınmalarında, kendilerine yardım edebilecek güce sahip ülkelerden destek sağlamağa çalışmaktadırlar. Böylece, siyasî bakımdan korkulacak bir istikrarsızlık durumu ortaya çıkmaktadır. Üçüncü kanıt ise *iktisadî*'dir: XX. yüzyılın ortasında, ülkeler arasındaki karşılıklı bağımlılık o dereceye varmıştır ki, bunların büyük çoğunluğunun yoksulluğu, ötekilerin gelişmesini de dizginlemektedir. Zengin ülkelerdeki üretim artışı, bu ülkelerin karşısına iki mesele çıkarır. Bunların birincisi, ilkel maddeleri sağlamak, ikincisi ise yeni sürüm alanları (mahreçler) bulmaktır. Azgelişmiş ülkelerin varlığı, bu iki mesele bakımından, diğer ülkelerin gelişmesini zorlaştırır. Bu durumlar, milletleri, halkları ilk ihtiyaçlarını giderecek temel araçları araştırmağa yöneltir. Bk. AZGELİŞMİŞLİK.

İktisadî faaliyet, zihinlerde ve olgularda, esas ereğini yavaş yavaş yeniden kazandı. bu erek, insanların bedence ve kafaca gelişmesi için gerekli olan mal ve hizmetlerin en çoğunu sağlamaktır. Bu iktisadî faaliyetin itici gücü ise, sadece yerine getirilebilir ihtiyaçları tatmin etmek değil, millî ve milletlerarası alanda, insanların ve topluluklarının gerçek ihtiyaçlarını her gün biraz daha gidermek düşüncesidir. İhtiyaç, artık, yararlı bir mala, gereksiz ve hattâ zararlı bir nesneye ilişkin bir duyguya indirgenmemektedir. İhtiyaç, teori bakımından ve pratikte, bir bireyin yaşaması ve gelişmesi için yararlı veya gerekli şeye olan ilişkisi, yani bu kimsenin belli bir *durumu* olarak, bireyin yaşamasına ve gelişmesine yararlı ve gerekli olan şey karşısındaki *durumu* olarak görülmektedir. İhtiyaç, yerine getirilebilir bir talep veya arzunun ifadesi olarak görülmemekte, insanın yaşamasına ve gelişmesine gerekli olan şeyi dile getiren bir *nesnel olgu* olarak ele alınmakta ve iktisadî faaliyetin amacının da bunu sağlamak olduğu düşünülmektedir.

— Psikol. *İhtiyaç benzerleri* kavramı, Kurt Lewin tarafından ileri sürülmüştür; bunlar, bildiğimiz «ihtiyaçlar»dan daha genel ve daha sürekli olmasıyle ayrılır. İhtiyaç benzerine örnek olarak sosyal başarı ihtiyacı gösterilebilir. Kurt Lewin ve okulu bu ihtiyaç benzerlerinin, daha genel ihtiyaçlara aynı özde olduklarını göstermek amacıyle bütün bir deneyler serisi düzenlediler. Burada, gerilimin yaratılması, deneği eyleme götürmesi ve gerilimin ya amaca veya amaç yerini tutan bir başka şeye ulaşılıncaya kadar sürmesi söz konusudur. Bu deneyler arasında, Ovsiankina'nın deneyi klasik sayılır. Bk. GERİLİM.

◆ **İhtiyacât** çoğl. i. *Esk.* Gerekliliği duyulan şeyler. ‖ *İhtiyacât-ı siyâsiye,* siyasî ihtiyaçlar. ‖ *İhtiyacât-ı zarurî,* yeme içme gibi zorunlu ihtiyaçlar. (LM)

İHTİYAL i. (ar. *ḥile*'den *iḥtiyāl*). *Esk.* Hile, düzen.

◆ **İhtiyalât** çoğl. i. *Esk.* Hileler, düzenler. (M)

İHTİYAN i. (ar. *ḥıyānet*'ten *iḥtiyān*). *Esk.* Hıyanetlik etme, haince davranma. (M)

İHTİYAR sıf. (ar. *iḥtiyār*). Yaşı ilerlemiş olan, kocamış, yaşlı: *İçeride gömleklerinin yakasını ve kollarını açmış iki genç doktorla bir ihtiyar kadın vardı* (R. N. Güntekin). *Akşam serinliğinde ihtiyar ağacın dalları, irili ufaklı çocuklarla dolar* (Sabahattin Ali). *İhtiyar adam. İhtiyar bir at.* ‖ Davranışları, yaşı ilerlemiş bir kimseninkine benzeyen.

◆ **İ.** İleri bir yaşa ulaşmış, yaşlı kimse: *Edirne'den gönüllü taburları hareket ederken ihtiyarlar, çocuklar, hattâ kadınlar bile bu orduya katılmak istiyorlardı* (Ş. S. Aydemir). *Aksaçlı ihtiyarlar, kumral delikanlılar, / Çam altında başbaşa dolaşan nişanlılar* (F. N. Çamlıbel). ‖ *Teklz.* Baba veya anne: *Eve geç geldik diye ihtiyar pek sinirlenmiş. Eşanl.* YAŞLI.

— Huk. *İhtiyar heyeti,* köy tüzel kişiliğinin, dört yılda bir defa seçilen ve muhtarın başkanlığında toplanıp görev yapan genel karar organı. Bk. ANSİKL.

— Temş santl. Tulûat ve türk el kuklasının İbiş'ten sonra önemli kişisi. Bk.ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *İhtiyar heyeti,* köyün seçim ehliyetine sahip kişilerinden meydana gelen köy derneği tarafından dört yılda bir seçilir. Nüfusu bin kişiye kadar olan köylerde sekiz, iki bine kadar olanlarda on iki kişi ihtiyar heyetine üye olarak seçilir. Köyün imamı ile öğretmeni, ihtiyar heyetinin tabiî üyesidirler. 442 Sayılı Köy kanununa göre ihtiyar meclisi olarak isimlendirilen fakat genel olarak ihtiyar heyeti adıyle bilinen bu organa, köy muhtarı başkanlık eder. İhtiyar heyetine seçilebilmek için, yüz kızartacak bir cünha ile cezalandırılmış olmamak; hükûmet ve vilâyet ve köyün ve imtiyazlı şirketlerin aylıklı memuru olmamak; köy işlerinin ve âşarının mültezim veya müteahhidi ve bunların ortağı olmamak, mebusluk ve vilâyet meclisi ve nahiye ve vilâyet ve kaza idare meclisi ve nahiye heyeti azalıklarında bulunmamak gerekir. Bu şartlara, genel olarak seçilmeye engel teşkil eden, diğer seçime katılma şartlarını ve köy halkından olmak veyahut altı aydan beri köyde yerleşmiş ve köyün nüfus kütüğünde yazılı bulunmak zorunluğunu da eklemek gerekir.

İhtiyar heyetinin görev ve yetkileri Köy kanunu vesair mevzuat hükümleriyle belirlenmiştir: köy sınır kâğıdını tanzim ve tasdik; köyde oturanlara veya maddî alâkası olanlara salınacak parayı tayin; mecburî köy işlerini yapmayan köylüye para cezası vermek; köy korucusunu tayin ve kanunda öngörülen diğer işleri yapmak ve yaptırmak. Bunlardan başka İhtiyar heyetinin şu görevleri de vardır: nüfus kayıtları; çiftçi mallarının korunması; köy hayvancılığına ilişkin işlerin yapılması; köy ihtiyacını karşılayacak suların temini ve idaresi; bulaşıcı ve salgın hastalıkları ilgili makamlara bildirme, kuduz hayvanlar tarafından ısırılan fakirlerin yol masraflarını köy sandığından vermek gibi sağlığa ilişkin işler; millî eğitim, askerlik konularında, emniyet asayiş, ormanların korunması, vergi, kaçakçılık ve diğer konularda birçok çeşitli görev.

Köy ihtiyar heyeti, mahallî idarelerin seçilmiş organlarından olduğu için, merkezî idareye ve siyasî iktidara karşı anayasa tarafından korunmuş ve bu heyetin ve üyelerinin organlık sıfatını kazanıp kaybetmeleri konusundaki denetimin yargı yoluyle olacağı kabul edilmiştir.

— Temş. santl. Bir bakıma Karagöz'deki Hacivat'ın ve ortaoyunundaki Pişekâr'ın karşılığıdır. Efendi de denir. Çiftlik çubuk sahibi, varlıklı bir kişidir. Oyun argosunda adı Baba, Parçacı veya Moruktur. Eğer sahnede ölecekse adına Tirit de denir. Hacivat ve Pişekâr gibi oyun argosunda dişi konuşarak veya anahtar vererek İbiş'in yanlış anlamalarına, çifte anlamlı sözlerine fırsat hazırlar. (M)

İHTİYAR i. (ar. *iḥtiyār*). *Esk.* Seçme. ‖ Kötü bir duruma veya davranışa katlanma, tahammül etme. ‖ Kendi isteğiyle hareket etme gücü: *Çoktur egerçi derd ü belâsı muhabbetin / Amma ne çare elde değil ihtiyarımız* (Bağdatlı Ruhi). ‖ *İhtiyar etmek,* seçmek: *Fakat Rauf Bey, açıktan İkinci Gruba geçmeyerek, bizim içimizde kalmak vaziyetini ihtiyar ediyor* (Atatürk). *Bu intiharı fakat nerden ihtiyar edecek? / İlerleyip duruyor işte hiç kesilmiyerek* (M. Â. Ersoy). Katlanmak, tahammül etmek.

— ÇEŞ. DEY. *İhtiyarı elden bırakmak,* değişik duyguların etkisiyle davranışlarını kontrol edemez hale gelmek. ‖ *İhtiyarı elden gitmek,* kendi isteğiyle davranışlarda bulunma yetisini kaybetmek.

— *Esk. İhtiyâr-ı külfet,* güçlüklere katlanma. ‖ *İhtiyâr-ı sükût,* susmayı tercih etme. ‖ *İhtiyâr-ı zahmet,* zahmete katlanma.

◆ **İhtiyâren** zf. *Esk.* Kendi seçerek. ‖ Gönüllü olarak.

◆ **İhtiyarsız** zf. *Esk.* Farkında olmadan, ister istemez: *Geceleri, ihtiyarsız bunu düşünüyor, uykusu kaçıyordu* (H. Z. Uşaklıgil). *Eşanl.* GAYR-i *ihtiyarî.* (M)

İHTİYARAT çoğl. i. (ar. *iḥtiyār*'dan *ihtiyārāt*). Astrol. *Esk.* Yedi gezegenin ufuk üstündeki çeşitli durumlarına göre herhangi bir işin yapılacağı veya yapmaktan vaz geçileceği zamanı tayin etme boş inancına verilen ad.

— ANSİKL. Bir işin yapılması uygun düşen zamana «vakti saad», yapılması uygun düşmeyen, zamana da «vakti nahs» denirdi. Bir işin yapılma veya yapılmama şartları yedi gezegenin ufka ve birbirlerine olan durumlara göre değişirdi. Böylece savaş, gezi, evlenme zamanları için vakti saad beklenirdi. Yedi gezegenin güneş doğduktan batıncaya ve güneş battıktan doğuncaya kadar bir hafta içinde gece ve gündüz hangi zamanlarının uğurlu veya uğursuz olduğu bu ilme göre tespit edilmiş, birçok cetvel yapılmıştır.

Musa peygambere atfolunan bir söze göre her ayda iki uğursuz gün vardır. Bu günlerde doğan erkeklerin ömrü kısa olur, bir binaya başlanırsa yapı tamamlanamaz, bir yola çıkılırsa geri dönülemez, nikâh yapılırsa mutlu olunmaz. Bundan başka arabî ayların birinden onuna kadar iyi, onbirinden yirmisine kadar fena, yirmi birinden otuzuna kadar çok fena olarak kabul edilirdi. Ayrıca gezegenlerin herbirinden hayırlar ve zararlar beklenirdi. (M)

İhtiyar Balıkçı (*The Old Man and the Sea*), E. Hemingway'in eseri (1952). Santiago'da ihtiyar bir balıkçının başından geçenleri anlatan sade bir hikâyedir; ihtiyar balıkçı, bir tek balık yakalayamadığı seksen dört günlük avdan sonra çok büyük bir kılıç balığı tutar. Ama, köpek balıklarıyle üç günlük bir mücadeleden sonra limana ancak onun iskeletini getirir. Klasik bir yetkinliğe sahip olan bu hikâye Hemingway'in belli başlı temalarından biri olan bozgun içinde zafer temasını işler. (→ Bibliyo.) [L]

İHTİYARÎ sıf. (ar. *iḥtiyār*'dan *iḥtiyāri*). *Esk.* Mecburî olmayıp isteğe bağlı bulunan: *Sen ey gafil beşer, «Âlemde bir te'min-i istikbâl / Edeydim» der çekersin ihtiyârî bir yığın âlâm* (M. Â. Ersoy). [*Zt.* MECBURÎ.] ‖ *İhtiyarî durak,* taşıtların her zaman durmayıp istendiği zaman durdukları durak. ‖ *Gayr-i ihtiyarî.* Bk. GAYRİ.

— Huk. *İhtiyarî hacir.* Bk. HACİR. ‖ *İhtiyarî hakem.* Bk. HAKEM. ‖ *İhtiyarî organlar.* Bk. CEMİYET.

◆ **İhtiyariyât** çoğl. i. *Esk.* Yapılıp yapılmaması insanın elinde olan şeyler. (M)

İHTİYARLAMA i. (*ihtiyarlamak*'tan *ihtiyarla-ma*). İhtiyarlamak eylemi veya hali. Yaşlanma, kocama (M)

İHTİYARLAMAK geçz. f. (*ihtiyar*'dan *ihtiyar-la-mak*). Yaşlanmak, kocamak: *Bu defa farkına vardım ki ihtiyarlamışım* (Yahya Kemal). ‖ İhtiyar görünüşü almak, ihtiyar görünmek: *Ağlamaktan gözleri şişmiş, zavallı yüzü on sene birden ihtiyarlamıştı* (H. E. Adıvar).

◆ **İhtiyarlatmak** geçl. f. (Birinin) İhtiyarlamasına yolaçmak: *Bu yorucu iş onu erkenden ihtiyarlatmış.* ‖ İhtiyar göstermek: *Bu saç onu ihtiyarlatıyor.* (M)

İHTİYARLIK i. (*ihtiyar*'dan *ihtiyar-lık*). Hayatın, olgunluk çağını izleyen dönemi: *Lâkin bu ikinci varlığımda, / Son devrede, ihtiyarlığımda* (Yahya Kemal). *İhtiyarlığın ne zaman başladığını kesin olarak belirlemek güçtür.* ‖ İhtiyar olma hali: *İhtiyarlığımızı artık kabul etmeli değil miydik?* (A. Ş. Hisar).

— Biyol. Bk. ANSİKL.

— Dokubilim. *İhtiyarlık yozlaşması,* sürekli ve yoğun bir çalışma sonunda dokularda meydana gelen bozulmaların tümü. (Bu yozlaşmanın süresi her türe göre, hattâ bireyden bireye değişiktir.)

— Gözbilim. *İhtiyarlık halkası,* ihtiyarlarda kornea çevresinde görülen ve görme bozukluğu yapmayan beyazımtırak halka.

— Huk. *İhtiyarlık sigortası.* Bk. *Sosyal sigorta*'lar.

— Patol. *İhtiyarlık güçsüzlüğü,* çok fazla veya uzun süre çalışmaktan ileri gelen beden

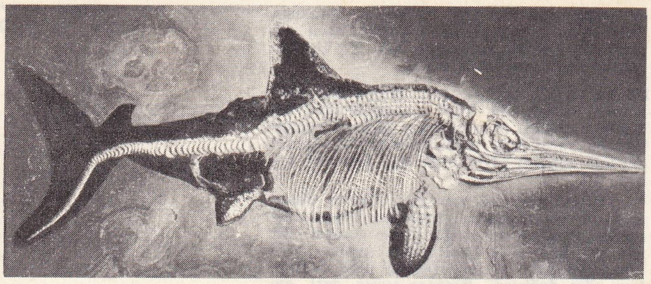

İhtiyozor iskelet ve yüzgeçlerin izleri, New York museum

ve zihin zayıflığı. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Biyol. *İhtiyarlık*, vücut görevlerinin tamamen durmadan önce gittikçe yavaşladığı hayat dönemidir. Erken başlamadıkça hastalık sayılamaz. Altmışından sonra gelirse normaldir ve organlardaki temel elemanların yerini bağ dokusunun alması şeklinde belirir (sertleşme). İhtiyarlık belirtilerine örnek olarak insanlarda, deride kırışıklık, eklemlerde esnekliğin kaybolması, kaslarda sertleşme ve kasılmanın zayıflaması, kemiklerin kolay kırılır hale gelmesi, ankiloz, aterom, skleroz, ağırlık ve boyun azalması, cinsî fonksiyonların gittikçe kaybolması, görme, işitme, dokunma tadma duyularında ve zihnî melekelerde zayıflama gibi belirtileri gösterebiliriz. Hayvanlarla bitkilerde de buna benzer olaylar yer alır. İhtiyarlığı önlemek, hiç değilse geciktirmek bir sürü etmene bağlıdır ki, bunu da «gerontoloji» denen ihtiyarlık bilimi ele alır.

— Patol. *İhtiyarlık güçsüzlüğü*, tam anlamıyle ihtiyarlık demek değildir. Çünkü sürekli ağır çalışma sonucunda ihtiyarlıktan önce belirebilir. Fakat, dokuların erimeyen metabolizma artıklarıyle dolmasına dayanan ana sebep ihtiyarlıkta da aynıdır. Aradaki fark güçsüzlüğün daha erken gelmesidir. (LM)

İHTİYAT i. (ar. *iḥtiyāṭ*). Herhangi bir konuda ileriyi düşünerek ölçülü davranma, sakınma: *Sarhoşluğunu belli etmemeğe uğraşan boşuna ihtiyatlarla, ağır bir söyleyişle, sözde fransızca konuşmak isteyerek...* (H. R. Gürpınar). *İhtiyatı elden bırakmamak.* || Gerekli bir durumu karşılama veya fenalığın önüne geçmek için önceden yapılan iş, alınan tedbir. (*Zt.* GAFLET.) || Sıf. Gereğinden fazla olup saklanan, yedek: *İhtiyat beşyüz liramı cebime koyar, yine hemen arabaya atlar, uzaklaşırım* (R. H. Karay). || *İhtiyat kaydıyle*, doğruluğu şüpheli görülerek.

— Ask. Savaşın sürdüğü sırada, harekâtın gelişmesine etkide bulunmak, düşmanın muhtemel çeşitli hareket tarzlarına karşı koymak, ele geçen fırsatlardan zamanında faydalanmak ve diğer taktik amaçlarla her an savaşa girebilecek şekilde hazır olmak üzere bulundurulan birliklere verilen ad. || *Başkumandanlık ihtiyatları.* Bk. ANSİKL.

— Bank. ve Bors. Derhal teslim edilebilecek emtianın veya senetlerin tamamı.

— Dy. *İhtiyat araçlar*, ek trenleri sefere koymak veya düzenli trenleri takviye etmek üzere hazır bulundurulan vagonlar. (İşletme hizmetlerinin emrinde bulunan genel ihtiyat araçlarıyle garların ve istasyonların emrinde bulunan genel ihtiyat araçlarını birbirinden ayırmak gerektir.) || *İhtiyat makinesi*, beklenmedik bir durumda kullanılmak üzere hazır bekletilen lokomotif.

— Denizc. *Yüzgeçlik ihtiyatı*, bir geminin yüklü su kesiminin üstünde kalan kısmının su geçirmezlik kapasitesi. (Genellikle geminin toplam kapasitesine göre hesaplanır; gemiye yola çıkmadan önce eklenebilecek ağırlığın hesaplanmasına yarar.)

— Huk. *İhtiyat tedbirleri*, muhakemenin gerçeği yansıtmasını ve çabuk yapılabilmesini sağlayan, anayasalarda ve kanunlarda gösterilen merciler tarafından, henüz muhakeme başlamadan veya sonuçlanmadan baş vurulan bazı sınırlamalardır. Bk. ANSİKL.

— İkonogr. Bk. ANSİKL.

— İşletmec. ikt. *Hazine ihtiyatı*, bir teşebbüsün, maliyesini emniyete almak için yatırdığı miktar. (Bu, bir yandan, kısa vadede gerçekleştirilebilir ve kullanılabilir kıymetlerdeki artık ve diğer yandan da, kısa vadede talep edilebilir kıymetlerdir.)

— Teşk. tar. *İhtiyat hazinesi*, Osmanlı imparatorluğunda savaş ve beklenmedik durumlardan doğacak masrafları karşılayabilmek için ayrılan paralara verilen ad. (Hükümdara gelen hediyeler, savaş ganimetleri ve yabancı hükümdarlardan alınan hediyelerden meydana gelen hazineye «İç hazine» veya «Enderun hazinesi» de denirdi.)

— ANSİKL. *Başkumandanlık ihtiyatları*, çok kere çeşitli sınıf ve silâhlara mensup büyük birlikler halinde bulunur. Meselâ, bir veya birkaç piyade, motorlu veya zırhlı tümen harekât alanının uygun bir kesiminde, Başkumandanlık ihtiyatı olarak ayrılabilir. Bunlar gereğince, yine Başkumandanlık karar ve emri ile kuvvet, cephe, ordular grubu veya ordu kumandanlıkları emirlerine verilir. Bunlar dışında yine Başkumandanlık ihtiyatında bulundurulan, Başkumandanlık topçusu.

— Huk. *İhtiyat tedbirleri*. Ceza muhakemesi denen faaliyet, herhangi bir eylem gerçekleştikten sonra yapılan ve fiilin suç teşkil edip etmediğini araştıran, suç teşkil ediyorsa faili cezalandıran faaliyet ifade eder. Ceza muhakemesi fiilden sonra yapılan bir faaliyettir. Bu faaliyet sonucunda her zaman gerçeği bulmak, ortaya çıkarmak kolay olmaz. Ayrıca gerçeğin ortaya çıkmaması için çalışan, delilleri karartmak amacıyle bazı eylemlere girişenlerin de bulunabileceği düşünülürse, muhakemeye başlarken veya bunu sürdürürken bazı durumların değişmesine veya bazı hakların kısıtlanmasına olan ihtiyaç ortaya çıkar. Muhakemede bunu sağlayan, *ihtiyat tedbirleri*'dir. Bunların asıl amacı muhakemeyi korumaktır. Ancak bu amaç iki biçimde ortaya çıkar. Önce ihtiyat tedbirleri, muhakeme sonunda verilen kararların kâğıt üzerinde kalmasının önüne geçer. Verilen kararlarla bazı durumların değişmesi veya bazı hak ve hürriyetlerin sınırlanması sağlanır ve böylece verilen kararların uygulanması mümkün olur. Meselâ anayasalar ve kanunlar bazı sıkı kayıt ve şartlar altında, suç işlediği şüphesi altında bulunan kişilerin, henüz suçlulukları sabit olmadan tutuklanmalarını kabul etmiştir. Bu ihtiyat tedbirinin amacı, muhakeme sonunda verilen kararın uygulanmasını sağlamaktır. Sanık tutuklanmazsa, ortadan kaybolması ve böylece verilen kararın kâğıt üzerinde kalması mümkündür. İkinci amaç iyi muhakeme yapabilmeyi sağlamaktır. Bunu yapabilmek için de yine bazı tedbirlerin alınması zorunluğu vardır; bu tedbirler alınmadığı takdirde, yapılan muhakeme gerçeği yansıtmayacak ve bundan bazı zararlar doğacaktır. İhtiyat tedbirleri bu amaçlarının dışında bazı özellikler de taşır. Bunlar, *vasıta oluş* ve *geçici oluş* özellikleridir.

Vasıta oluş. Bütün ihtiyat tedbirleri muhakemenin vasıtasıdır. Öte yandan bazı ihtiyat tedbirleri başka ihtiyat tedbirlerinin vasıtası olabilir. Meselâ bir yerde yapılan arama, sonucunda bir kişi yakalandığında, arama ihtiyat tedbiri, yoklama, ihtiyat tedbirinin bir vasıtası olmaktadır.

Geçici oluş. Bu kavram ancak ihtiyat tedbirine ihtiyaç olduğu takdirde, uygulanmasını ifade eder. Bu, çok defa zamanla sınırlama anlamındadır. Yakalama, en yakın mahkemeye götürülmek için gerekli süre hariç, en çok 24 saat sürmelidir. Bu bir Anayasa emridir (md. 30. IV). İhtiyat tedbirleri bu özellikleri yanında, bu tedbirlere başvurabilmek için gerekli olan ön şartları da gerekli kılar. Bu şartları da iki grup içinde toplamak mümkündür:

1. *gecikemezlik.* Bu şarttan, bir ihtiyat tedbirine karar vermenin gecikmesi halinde bundan kabili telif olmayan bir zararın doğmasının muhtemel olması anlaşılır. Bu durumu takdir edecek olan, ihtiyat tedbirine hükmedecek olan kişidir. Bu ön şart, ancak çok gerekli olan hallerde bu tedbirlere hükmetmek gerektiğini açıklaması yönünden önemlidir;
2. *haklı görünme.* Bu şart da alınan tedbir ile alınmadığı takdirde doğacak zararın bir karşılaştırması yapıldığında, doğacak olan zararın çok ağır olmasını ifade eder.

İhtiyat tedbirlerini çeşitli yönlerden sınıflandırmak mümkündür. Ancak en olağan sınıflandırma, kişi hürriyetini sınırlayan ve sınırlandırmayan tedbirler ayırımıdır. Meselâ, tutuklama, yakalama, ihzar (zorla getirme), hürriyeti sınırlandıran, zabıt (elkoyma) ve arama da hürriyeti sınırlandırmayan tedbirlerdir.

İhtiyat tedbirine hükmedecek kişi ve makamların kimler olduğunu da yine Anayasa ve kanunlar göstermiştir. Bu alanda en yetkili kişi hâkimdir. Kural olarak, ancak hâkimin ihtiyat tedbirine hükmedeceği kabul olunmuştur. Ancak hâkimin esas yetkili olarak gösterilmiş olması hayat olayları karşısında her zaman istenen amaca ulaşmayı gerçekleştirmeyebilir. İşte bu sebeple hâkimin dışında bazı kişiler de ihtiyat tedbirlerine hükmetmek yönünden yetkili sayılmışlardır. Bu kişilerin başında savcılar gelir. Ancak savcıların bir ihtiyat tedbirine karar verebilmeleri için «gecikmede tehlike» aranır. Diğer bir deyişle iş o kadar gecikmez olmalıdır ki, hâkime başvurulduğu takdirde, geç kalınmış olsun ve beklenen zarar da doğmuş olsun. Savcı dışında, onun için gerekli şartlarla kolluk âmir ve memurlarının da bazı ihtiyat tedbirlerine hükmedecekleri ve bu tedbirleri uygulayabilecekleri Ceza Mahkemeleri kanununda ve Anayasada kabul olunmuştur. Ancak bu yetkilendirme bütün ihtiyat tedbirleri bakımından değildir. Meselâ tutuklama için yalnız, hâkim yetkili kılınmıştır; hiç bir şekilde diğer kişiler buna yetkili olamazlar. Bu biçimdeki bir sınırlandırma, kişi hürriyetine verilen değeri göstermesi bakımından ilgi çekicidir.

— İkonogr. İhtiyat kavramı, çok defa, Janus'da olduğu gibi, kafasında bir de yaşlı adam yüzü taşıyan genç bir kadın şeklinde tasvir edilmiştir. Bretagne'lı François II'nin Michel Colomb tarafından yapılan Nantes'daki lahdinde ve Andrea Pisano'nun bir madalyonunda (Floransa çan kulesi) bu ifade tarzına rastlanır. Bazı eserlerde, kadın, elini göğsüne götürmüştür (Nicola Pisano'nun kürsüsü, Siena katedrali). Genel işaretleri ayna, pergel ve yılandır. İhtiyat heykelleri Coysevox (Mazarin'in mezarı, Louvre), Bernini (Alexander VII'nin mezarı, San Pietro, Roma), David d'Angers (Marsilya zafer takı), Foyatier (Palais - Bourbon, Paris); ihtiyat resimleri ise Pallaiolo (Floransa), Giovanni Bellini (Venedik akademisi), Raffaello (*Ilımlılık ve Kudret'le Çevrili İhtiyat*, Vatikan), Veronese (Dukalar sarayı, Venedik) ve Simon Vouet (Montpellier) gibi sanatçılar tarafından yapıldı.

◆ **ihtiyaten** zf. Her ihtimale karşı, ilerisini düşünerek: *Eve geldiğimde ihtiyaten validenin yanında pek dolaşmadım* (Ahmed Rasim).

◆ **ihtiyatlı** sıf. Gerekli tedbirleri almış olan, ölçülü davranan: *Zannederim ki yanımdakilere işi sezdirmek istemediğinden ihtiyatlı konuşuyor* (R. H. Karay). || *İhtiyatlı bulunmak*, beklenmedik sonuçlara karşı hazırlıklı, tedbirli olmak: *Doktor daha ihtiyatlı bulunmak için* (Sabahattin Ali). || *İhtiyatlı davranmak*, uyanık bulunmak, düşünerek hareket etmek: *İhtiyatlı davranılsın. Bir küçük hata bir büyük maksadı bitirir* (Namık Kemal).

◆ **ihtiyatsız** sıf. İleride olabilecek durumlara karşı vaktinde tedbir düşünmeyen, ihtiyatlı davranmayan: *Burada, ihtiyatsız şoförler için hazırlanmış mezarlar var* (R. H. Karay). *Eşanl.* GAFİL.

◆ **ihtiyatsızlık** i. İhtiyatsız olma hali: *Kabahat demiyorum, sade ihtiyatsızlık* (R. N. Güntekin). || *İhtiyatsızlık etmek*, tedbirsiz davranmak. (LM)

İHTİYATÎ sıf. (*iḥtiyāṭ*'tan *iḥtiyāṭī*). İhtiyata dayanan. || *İhtiyatî tedbirler*, ilerisi düşünülerek alınan tedbirler.

— Huk. *İhtiyatî haciz*, İcra ve İflâs kanununca düzenlenen (md. 257-268), özel bir ihtiyat tedbiri çeşidi. (Bk. ANSİKL.) || *İhtiyatî tedbirler.* Bk. İHTİYAT *tedbirleri.*

— ANSİKL. *İhtiyatî haciz*, niteliği, itibarıyle bir ihtiyat tedbiridir. Ancak ihtiyat tedbiri prosedürü ile ihtiyatî haciz elde edilemez. İhtiyatî haciz için İcra ve İflâs kanununda yer alan hükümlerin uygulanması şarttır. Bu bakımdan özel bir çeşidini teşkil ettiği ihtiyat tedbirlerinden, amacına ilişkin bazı doğruya dava konusunun emniyet altına alınması söz konusudur. İhtiyatî haciz ise alacaklıya, kesin olarak haczi isteme yetkisi gelmeden önce borçlunun, mallarını kaçırmasını önleyecek bir tedbir niteliğindedir. Bir icra takibine başlama veya bir dava açma anı ile, borçlunun mallarının kesin olarak haczedilmesi arasında uzun bir zaman süresi yer alacaktır. Bu zaman içinde borçlunun, elindeki malları, üçüncü kişilere devretmek suretiyle, alacaklının takibinden kur-

Foto. LAROUSSE

tarması her zaman mümkündür. İşte bu mallar üzerinden alacağını elde etmek durumunda olan alacaklının, bunların borçlunun tasarruf sahasından çıkarılmasını sağlamakta menfaati olduğu açıktır. İcra ve İflâs kanununda düzenlenmiş bulunan ihtiyatî haczin amacı da budur. Doktrinde ihtiyatî haciz «derdest veya ileride yapılacak bir takibin teminatı olmak üzere alacaklının talebi ile borçlunun mallarına resmen elkonmasıdır» şeklinde tarif edilmektedir. İhtiyatî haciz, niteliğinden de anlaşılacağı üzere, sadece para ve teminat alacaklarının ödenmesini sağlayabilmek için başvurulan bir yoldur. Doktrinde ihtiyatî haczin aynı zamanda bir icra takip muamelesi (bk. İCRA *takip muamelesi*) olduğu, genellikle kabul edilmektedir. İcra takip muamelesi, icra organları tarafından yapılıp alacaklıyı hakkına kavuşturmak yolunda amaca yaklaştıran ve şikâyet etmemesi halinde borçlu aleyhine kesin sonuçlar doğuran muameleler şeklinde tarif edilmekte ve ihtiyatî haczin de bu nitelikte bir muamele olduğu belirtilmektedir. İhtiyatî haczi bir icra takip muamelesi olarak kabul edince, bunun önemli sonuçları olmaktadır. Bir kere bu husus kabul edilince ihtiyatî haciz kararının zamanaşımını kestiği de kabul edilecektir. İkinci olarak, bir görüşe göre, icra takip muamelelerinin tâlikini gerektiren süreler içinde ihtiyatî haciz kararının verilmemesi gerekecektir. Bu görüş İcra ve İflâs kn. md. 257, fıkra 2'deki hallerde muhafaza tedbiri niteliği söz konusu olduğundan, bu kategorideki ihtiyat tedbirlerine bu süreler içinde de karar verilebilmesinin mümkün olduğunu kabul etmektedir. İhtiyatî haciz kararının icra takip muamelesi sayılmasının diğer bir sonucu, kanunda düzenlenmiş bulunan, menfi tespit davasında kendini gösterecektir. İhtiyatî haciz kararından sonra açılmış bulunan menfi tespit davası takipten sonra açılmış sayılacak ve buna bağlı hükümlere tabi olacaktır.

İhtiyatî haciz kararının icra takip muamelesi olduğu görüşü doktrin tarafından benimsendiği halde Yargıtay içtihatlarında kabul edilmiş değildir. Yargıtay çeşitli vesilelerle ihtiyatî haciz kararının icra takip muamelesi olmadığına karar vermiştir. Yüksek mahkemenin bu yoldaki içtihadı yerleşmiş bir nitelik göstermektedir.

İhtiyatî haczin şartları. Bir alacaklının ihtiyatî haciz kararı isteyebilmesi için, alacağının muaccel olması ve bir rehinle temin edilmemiş bulunması gereklidir (İcra ve İflâs kn. md. 257, fıkra 1) vadesi gelmemiş olan alacaklar hakkında ihtiyatî haciz talep edilemeyeceği kuralının bazı istisnaları kanunda belirtilmiştir: 1. borçlunun muayyen bir ikametgâhının bulunmaması; 2. borçlunun taahhütlerinden kurtulmak amacıyle mallarını gizlemeğe, kaçırmağa veya kendisi kaçmağa hazırlanması veya kaçması. Bu hallerde vadesi gelmemiş borçtan dolayı da ihtiyatî haciz istenebilir (md. 257, fıkra 2). Bu şartların mevcut olup olmadığını ihtiyatî haciz kararı verecek olan mahkeme takdir edecektir. Bu yoldan ihtiyatî haciz konulduğu takdirde, borç yalnız borçlu hakkında muacceliyet kazanacaktır (md. 257, fıkra 3). Borç kefillere ve birlikte borçlu olanlara karşı müeccel olmakta devam eder.

İhtiyatî haciz usulü. İhtiyatî haciz kararını verecek olan makam mahkemedir. Tatbikatta alacağın miktarı göz önünde tutularak, ihtiyatî haciz de görev ayrımı yapılmaktadır. Kanun, ilâmsız icra takipleri bakımından yetkili olan icra dairesinin bulunduğu mahal mahkemesini ihtiyatî haciz için yetkili kılmıştır. 50. madde Hukuk Usulü Muhakemeleri kanununa atıf yaptığına göre, buradaki yetki kuralları ihtiyatî haciz içinde uygulanacaktır. İhtiyatî haciz talebi dilekçeyle yapılır. Mahkeme isterse dilekçeyi borçluya tebliğ eder. Borçluyu dinleyip dinlememe hususunda da serbesttir. Mahkeme, incelemesini basit yargılama usulüne göre yapacaktır. Mahkemenin ihtiyatî hacze karar vermesini temin için alacağın varlığı az çok gerçeğe yakın gösterilmelidir. Alacaklının ibraz ettiği belgelerle mahkemede alacağın varlığı hakkında bir kanaat uyanması kâfidir. İhtiyatî haciz kararı verilince alacaklıdan bir teminat alınması da gereklidir (md. 259). Bu teminat ihtiyatî haciz kararı talep edenin haksız çıkması halinde karşı tarafın uğrayacağı zararı karşılamak için alınmaktadır. Kanun, alacağın bir ilâma bağlanmış olması halinde teminat aranmayacağını kabul etmiştir (md. 259, f. 2). Alacak ilâm niteliğinde bir belgeye dayanıyorsa, bu takdirde teminata lüzum olup olmadığını mahkeme takdir edecektir (md. 259, f. 3).

İhtiyatî haciz kararı. İhtiyatî haciz kararında gösterilmesi gereken hususlar şunlardır: 1. alacaklının ve icabında temsilcisinin ve borçlunun adı, soyadı ve ikametgâhı; 2. haczin ne gibi belgelere dayanılarak ve ne miktar alacak için konulduğu; 3. haciz konulmasının sebebi; 4. haczolunacak şeyler; 5. alacaklının zararın tazminiyle mükellef olduğu ve gösterilen teminatın neden ibaret bulunduğu.

İhtiyatî haciz kararının temyizi kabil değildir. Bundan dolayı kararın icrası derhal istenebilir. Ayrıca kanun ihtiyatî haciz kararının muayyen bir süre içinde icra ettirilmesi mecburiyetini koymuştur. Bu süre kararın verildiği tarihten itibaren on gündür. Bu süre içinde icra ettirilmediği takdirde ihtiyatî haciz kararı kendiliğinden kalkar (md. 261, f. 1). İcra, ihtiyatî haciz kararını veren mahkemenin yargı çevresindeki icra dairesinden istenecektir. İhtiyatî haciz kararları, İcra ve İflâs kanununun 79.-99. maddelerindeki, haczin ne suretle yapılacağına dair hükümlere göre icra edilir (md. 261, fıkra 2). Haczi icra etmiş olan memur bir tutanak düzenleyecektir. Bu tutanakta haczedilen şeyler ve bunların değerleri gösterilir. Kanun bu tutanağın derhal icra dairesine verilmesini emretmektedir. İcra dairesi bu ihtiyatî haciz tutanağından birer sureti üç gün içinde haciz sırasında bulunmayan alacaklı ve borçluya ve gerektiği takdirde ilgili üçüncü kişiye tebliğ eder.

Kanun ihtiyaten haczolunan malların teminat karşılığında borçluya bırakılması imkânını da düzenlemiştir. (md. 263). Borçlunun göstereceği teminat malların değerini depo etmek, icra memuru tarafından kabul edilecek esham ve tahvilât, menkul ve gayrımenkul rehni, muteber bir banka kefaleti olabilir.

İhtiyatî haciz kararına itiraz. İhtiyatî haciz kararlarına karşı temyiz yolu açılmamış olmasına karşılık, kanun, bunlara karşı bir itiraz yolu tanımıştır. Borçlu kendisi dinlenmeden verilmiş bulunan ihtiyatî haciz kararlarına bazı sebeplere dayanarak itiraz edebilir. Borçlu dinlenmişse bütün itirazlarını bu sırada ileri sürmek mecburiyetindedir. Sonradan itiraz etmesi mümkün değildir. Dinlenmeyen borçlu, huzuru ile yapılan hacizlerde haczin uygulanması, aksi takdirde haciz tutanağının kendisine tebliği tarihinden itibaren yedi gün içinde mahkemeye başvurarak itirazını yapmalıdır (md. 265). Kanun ihtiyatî hacze hangi sebeplerle itiraz edilebileceğini de tespit etmiştir. Borçlu, kendisi dinlenmeden verilen ihtiyatî haciz kararlarında, 1. haczin dayandığı sebeplere, 2. mahkemenin yetkisine, 3. teminata karşı itiraz edebilir.

İtiraz, ihtiyatî haciz kararını vermiş olan mahkemeye dilekçeyle yapılır. İtiraz eden dilekçesine dayandığı bütün belgeleri bağlamağa mecburdur. Mahkeme, itiraz üzerine iki tarafı davet eder ve gelenleri dinledikten sonra itirazı yerinde görürse kararını gereğine göre değiştirir veya tamamen kaldırabilir. Davet üzerine taraflar gelmezse, mahkeme dosya üstünde inceleme yaparak kararını verecektir. Mahkeme, incelemesini itiraz sebeplerine hasrederek yapar (md. 265).

İhtiyatî haczin hükümleri. İhtiyatî haciz icraî haczden farklı olarak, malların satışını isteme imkânını vermez. Bir tedbir niteliğindedir. Buna karşılık ihtiyatî haciz de icraî haciz gibi, borç'lunun haczedilmiş olan mallar üstündeki tasarruflarını sınırlar. İhtiyatî haciz icraî hacze dönüştüğü zaman, mahcuz malların satışı istenebilir. İhtiyatî haciz kesin hacze dönmeden önce, başka bir kimsenin bu malları haczettirmesi mümkündür. İşte bu takdirde ihtiyatî haciz koydurmuş olan kimse, bu hacze kendiliğinden ve muvakkaten iştirak edecektir.

İhtiyatî haczi tamamlayan merasim. İhtiyatî haciz kararı kesin bir ispat aranmaksızın verilmektedir. Bu bakımdan borçluya, esas alacak iddiasına karşı savunmalarını yapma hakkı bir an önce verilmelidir. Bu sebeple, ihtiyatî haciz kararının dava açılmadan veya icra takibine başlamadan önce verilmiş olması halinde, alacaklının ihtiyatî haczin uygulanmasından, haciz gıyabında yapılmışsa haciz tutanağının kendisine tebliğinden itibaren yedi gün içinde ya haciz veya iflâs yoluyle takip talebinde bulunması veya dava açması gerekmektedir (md. 264, fıkra 1). Alacaklı kanunun öngördüğü bu süreler içinde, yukarıda belirtilen hususları yerine getirmezse ve davasından veya takibinden vaz geçerse veyahut takip talebi kanunî sürelerin geçmesiyle düşerse veya dava dosyası muameleden kaldırılıp da bir ay içinde yenilenmezse ve nihayet davasında haksız çıkarsa, ihtiyatî haciz hükmünü kaybeder (md. 264, f. 4). Alacaklı icra takibinde bulunmuşsa, borçlu ödeme emrine itiraz ettiği takdirde bu itiraz derhal alacaklıya tebliğ olunur. Alacaklı, tebliğ tarihinden başlamak üzere yedi gün içinde tetkik merciinden itirazın kaldırılmasını istemek veya mahkemede dava açmak mecburiyetindedir. Tetkik mercii itirazın kaldırılması talebini reddederse alacaklı yedi gün içinde genel mahkemelerde dava açmağa mecbur tutulmuştur (md. 264, fıkra 2). Bu süreler geçtiği takdirde ihtiyatî haciz hükümden düşer (md. 264, f. 4). Eğer ihtiyatî haciz alacak davasının mahkemede görülmesi sırasında konulmuşsa, esas hakkında verilecek hükmün sulh mahkemelerinde tefhiminden, asliye mahkemelerinde tebliğinden itibaren bir ay içinde alacaklının takip talebinde bulunması gerekmektedir (md. 264, f. 3). İcra takibinde, borçlu süresi içinde ödeme emrine itiraz etmez veya itiraz tetkik mercii tarafından kaldırılır veyahut mahkemece iptal edilirse ihtiyatî haciz kendiliğinden icraî hacze dönüşür (md. 264, fıkra 5).

Alacaklı ihtiyatî hacizden önce veya sonra iflâs yoluyle takibe girişmişse, borçlunun ödeme emrine itirazı halinde bu itiraz alacaklıya tebliğ olunur. Alacaklının tebliğ tarihinden itibaren yedi gün içinde ticaret mahkemesine başvurarak itirazın kaldırılmasına ve borçlunun iflâsına karar verilmesini istemesi gereklidir. İtiraz yapılmamışsa bu hususun da alacaklıya derhal tebliği, onun da tebliğinden itibaren yedi gün içinde ticaret mahkemesinde borçlunun iflâsına karar verilmesini istemesi gerekir (md. 267).

İhtiyatî hacizden dolayı tazminat dâvası. İhtiyatî haciz koyduran alacaklı sonuçta haksız çıktığı takdirde, borçlunun ve üçüncü kişilerin uğradıkları zararları karşılamak zorundadır. Nitekim kanun, teminat mecburiyetini (İcra ve İflâs kn. md. 259) bu hususu göz önüne alarak düzenlenmiştir. Zarara uğrayan borçlu veya üçüncü kişi alacaklıya karşı tazminat davası açabilir (md. 259, fıkra 4). Bu tazminat davasının başarıya ulaşabilmesi için, ihtiyatî haciz kararının icra edilmiş olması, ihtiyatî haczin haksız bulunması ve davacının bir zarara uğramış olması lâzımdır. Burada da, ihtiyat tedbirindeki tazminat davasında olduğu gibi, kusursuz sorumluluğun mevcudiyeti kabul edilmektedir. (M)

İHTİYATKÂR sıf. (ar. *iḥtiyāt* ve fars. *kār'*-dan *iḥtiyāt-kār*). *Esk.* Bir şey yaparken ileride olabilecekleri düşünerek ölçülü davranan, sakıngan, ihtiyatlı, tedbirli: *Alman sulhu ve şarktaki sükûnet, vaziyetin inkişafına intizaren, bizim de ihtiyatkâr bulunmaklığımızı icab ettirmiyor mu?* (Atatürk).

◆ **İhtiyatkârâne** zf. *Esk.* İhtiyatlı olarak.

◆ **İhtiyatkârî** i. *Esk.* Sakınganlık, ihtiyatlılık. (M)

İHTİYOLAMONYUM veya **İHTİYOL** i. (fr. *ichtyolammonium* veya *ichtyol*). Balık fosili bakımından zengin bitümlü şistlerin kuru damıtılmasıyle elde edilen saf ürünün sülfirik asitle işlenip daha sonra amonyak çözeltisiyle yansızlaştırılmasından elde edilen madde.

— ANSİKL. Eczc. *İhtiyolamonyum,* su ve gliserinle kararlı çözeltiler meydana getirir. Mineral ve organik kükürt bakımından zengindir; bu yüzden dermatolojide antiseptik ve keratoplastik olarak kullanılır. (L)

İHTİYOLOJİ veya **İKTİYOLOJİ** i. (fr. *ichtyologie*'den). Zool. Bk. BALIKBİLİMİ.

İHTİYOZOR i. (yun. *ikhtys,* balık ve *sauros,* kertenkele'den fr. *ichtyosaure*). İkinci zamanda denizde yaşamış etçil sürüngen. (*İhtiyozorlar* takımının örnek tipi.)

— ANSİKL. *İhtiyozor,* gövdesi ve omurgası balığa benzeyen, büyük başlı, uzun burunlu, gözakı halkası kemikli bir deniz hayvanıydı. Kertenkele gibi göğüs kemiği olan bu hayvanın üyeleri yassı yüzgeç şeklindeydi; ayrıca bir kuyruğu, bir de sırt yüzgeci var-

dı. Çeneleri ince uzun ve çok dişliydi (200 kadar); çene ve diş yapısı etçil olduğunu göstermektedir. Fosilleşmiş dışkılarına bakılırsa balık, kabuklular, ammonitler v.b. gibi deniz hayvanlarıyle besleniyordu. İhtiyozorların boyu 1-10 m arasında değişiyordu. Bütün İkinci zaman boyunca yaşamıştır. Tam iskeletine İngiltere ve Almanya'da, özellikle bazı liyas tabakalarında pek çok rastlanır. (L)

İHTİZA' i. (ar. *ḥużūᶜ*'dan *iẖtiżāᶜ*). *Esk.* Alçakgönüllülük. (M)

İHTİZAB i. (ar. *ẖażab*'dan *iẖtiżāb*). *Esk.* Boyanma. || Kına ile saç, sakal boyama. (M)

İHTİZAR i. (ar. *ḥużūr*'dan *iḥtiżār*). *Esk.* Can çekişme, ölüme yaklaşma: *Gel bugün de, sükût ile güzelim / İhtizâr-ı hazânı seyredelim* (Cenab Şahabeddin). *Sakit, şikâyetsiz ihtizârında öyle bir mânâ vardı ki onu ıstırabının mahiyetini tarif edemeyerek sızıldayan bir çocuğa benzetirdi.* (H. Z. Uşaklıgil). || Huzura çıkma. (M)

İHTİZAZ i. (ar. *hezz*'den *ihtizāz*). *Esk.* Titreme, hafifçe titreşme: *Sesine gittikçe asabî bir ihtizaz geliyordu* (H.Z. Uşaklıgil). *Hafif bir rüzgâr o dalları ihtizaza mecbur ederek çiçekler yağdırır* (Ahmed Rasim). || *İhtizaz-ı asabî,* asabî titreme. || *İhtizaz-ı hâsir,* zarara uğramaktan ileri gelen titreme. || *İhtizaz-ı pest,* alçak titreme. || *İhtizaz-ı rikkat,* şefkat titreyişi.

◆ **İhtizazî** sıf. *Esk.* Titreşimle ilgili olan. (M)

İHTİZAZ i. (ar. *ḥaẓẓ*'dan *iḥtiẓāẓ*). *Esk.* Hoşlanma, sevinç, haz duyma, gönlü ferahlama. (M)

İKAROS'un kanatlarını takan Daidalos Villa Albani, Roma

İHVÂN çoğl. i. (ar. *aẖ*'tan *iẖvān,* kardeşler'den). *Esk.* Samimî dostlar, arkadaşlar: *Basra'daki ihvanımıza gidelim onları hakka davet edelim* (Cevdet Paşa). || Bir okul veya tarikatın mensupları: *«Seni bekliyordum», der, «bütün ihvanıma selâm ederim»* (N. Araz). || *İhvân-ı bâsefâ,* Mevlevî tarikatından olanlar. || *İhvân-ı din,* aynı dinden olan kimseler. || *İhvân-ı vatan,* yurttaşlar. || *İhvân-üs-safâ,* X. yüzyılda Basra körfezi civarında kurulmuş bir şiî tarikatı.

— Tasav. Aynı tarikattan olan kimselerin birbirleri hakkında kullandıkları deyim. || *İhvan-ı basefa,* Mevlevîlerin birbirleri hakkında «kalbi temiz, saf» anlamında kullandıkları deyim.

◆ **İhvanlık** i. *Esk.* Kardeşlik, dostluk.

◆ **İhvaniyât** çoğl. i. *Esk.* Samimî dostlardan gelen mektuplar. (M)

İHVAN-ÜS-SAFA, şiî temayüllü dinî bir birlik. Bk. EL-İHVAN-ÜS-SAFA. (M)

İHVE çoğl. i. (ar. *aẖ*'tan *iẖve*). *Esk.* Erkek kardeşler.

— Huk. *Esk.* *İhve-i müteferrikin,* asılları her iki yönden müşterek olmayan, ana-baba bir, yalnız ana bir ve yalnız baba bir kardeşler birarada bulunduğu takdirde, bunların tümüne birden islâm miras hukukunda (Feraiz) verilen isim. (M)

İHYA i. (ar. *ḥayāt*'tan *iḥyāᵓ*). Büyük ölçüde geliştirme, güç verme: *Aynı membaları ihyâ için artık burada / Kafanız işlesin, oğlum, kanal olsun arada* (M. Â. Ersoy). || (Bir kimseye) Yeni bir hayat, umut, güç ve rahat verme. || *İhya etmek,* canlandırmak. Diriltme. Mâmur kılmak. (Bir kimseyi) Lûtfa gark etmek: *Beni ihya ettiniz.*

— *Esk.* Diriltme, canlandırma. || *İhyâ-kerde,* canlandırılmış. Onarılmış. Lûtuf görmüş. || *İhyâ-yı mevât,* toprağı canlandırma.

— Din. Bir geceyi sabaha kadar ibadetle geçirme. || *İhya gecesi,* ibadetle geçirilen, perşembeyi cumaya, pazarı pazartesiye bağlayan gecelerin her biri. || *Esk. İhyâ-yı leyâl* (*ihyâ-yı leyl* veya *ihyâ-yı leyâlî*), geceleri ibadetle geçirme.

— Tasav. *İhya gecesi,* cuma ve pazartesi geceleri için kullanılan deyim. (Bu gecelerde Kur'an okunup nafile namazı kılınır, zikire bulunulur. Eskiden tekkelerde de âyinler bu geceler yapılırdı.) [M]

İHYA EFENDİ (Ömer), türk şairi (Tokat 1874-İstanbul 1909). Mütevellizade Musa Efendinin oğlu. İdadîyi bitirdikten sonra medreseye girdi. Müftü Osman Efendiden icazetname aldı. Sıvas'a gitti. Yazdığı gazeller ve hutbeleriyle kendini tanıttı.

1889'da Sıvas Askerî rüştiyesine kavaidi osmaniye öğretmeni tayin edildi. Reşid Âkif Paşa Sıvas valiliğinde bulunduğu sırada, onu himayesine aldı ve İstinaf Hukuk mahkemesi üyeliğine getirildi. 1907'de öğretmenliği ve memuriyeti bıraktı.

Aklî dengesinin bozulması neticesinde kendini astı.

Darabatı Aşk (Aşk Darbeleri) adlı bir divançesi ile Sadi'nin *Bostan*'ından tercüme ederek yazdığı *Bakûre* adlı küçük bir risalesi basılmıştır. (M)

İHYÂNEN zf. (ar. *ihyānen*). *Esk.* Ara sıra: *İhyânen sis yarılıp da şemsin bir paresini gösterdi mi...* (Cenab Şahabeddin). [M]

İHZAN i. (ar. *ḥüzn*'den *iḥzān*). *Esk.* Üzme, tasa verme. (M)

İHZAR i. (ar. *ḥużūr*'dan *iḥżār*). *Esk.* Hazırlama, hazırlık: *Ancak ordunun ikmal ve ihzarından bir an geri kalınmayacaktır* (Atatürk). || Çağırma, bir kimsenin bir yerde bulunmasını sağlama. || *İhzar etmek,* hazırlamak: *Bu dargınlık devresi artık yorulmaya başlayan aşkıma bir istirahat fasılası ihzar etmiş oluyor* (H. Z. Uşaklıgil).

— Biyol. *Esk.* Çoğalma, üreme.

— Huk. *İhzar müzekkeresi,* tanık ve sanıkların ceza davalarının görülmesi sırasında hâkim kararı ile getirilmeleri için yine hâkim tarafından düzenlenen müzekkere. (Bu müzekkere kararı veren makam tarafından, sanık veya tanığın bulunduğu yerdeki zabıtaya hitaben yazılır. Müzekkerede getirilecek olan kişinin kimliği, eşkali, sanık ise, isnat edilen suç, tanıksa olayın bir özeti ve ayrıca kararın niçin verildiği de yazılır.)

— Psikol. *Esk.* Kavrama kuvveti.

◆ **İhzarât** çoğl. i. *Esk.* Hazırlıklar, hazırlamalar.

◆ **İhzaren** zf. *Esk.* Hazır kılarak. || *İhzâren celb,* birini mahkemeye polisle (mevcutlu olarak) davet etme.

◆ **İhzarî** sıf. *Esk.* Hazırlama ile ilgili, hazırlık niteliğinde olan: *İhzarî sınıf.*

◆ **İhzariye** i. *Esk.* İhzarî'nin dişili. || Bir kimsenin mahkemeye getirilmesi için alınan harç. (M)

İİHLAVA. Bk. JİHLAVA.

İİ NAOSUKE, Japon daimyo'su (bir klanın başında bulunan derebeyi) [1815-Tokyo 1860]. Fuziwara'lar soyundan bir aileden. 1853'ten itibaren ülkenin asıl yöneticisiydi; Şogun'un başbakanı oldu (1858). A.B.D., Hollanda, Rusya, İngiltere ve Fransa ile anlaşmalar yaptı. Reformcu siyasetinin yarattığı muhalefet hareketiyle şiddetli bir mücadeleye girişti. Ronin'ler tarafından öldürüldü. (L)

İİSALMİ, Finlandiya'da (Kuopio ili) kasaba, Porovesi gölü kıyısında; 5 600 nüf. Un fabrikaları. Bıçkıhaneler. Ruslar 27 ekim 1808'de İsveçlilere burada yenildi. (L)

İİZUKA, Japonya'da (Fukuoka ili) şehir, Kyuşu'nun kuzeyinde; 53 700 nüf. Bir maden kömürü havzasının ticaret merkezi ve demiryolu kavşağı. (L)

İJEBULAR, Batı Afrika'da, Nijerya'nın güneyinde yaşayan Yoruba halkının bir kısmı. (L)

İJEVSK, S.S.C.B.'de şehir. Udmurtlar muhtar bölgesinin merkezi, Ural'ın batısında; 283 000 nüf. Metalürji sanayii. (L)

İJ körfezi, İjselmeer'in güneybatısında küçük dar körfez. Amsterdam yakınında. Bu körfez, Kuzey denizi kanalı ile denize bağlıdır. İjselmeer polderlerinin düzenlenmesi tamamlanınca üçgen bir göl (İjmeer) meydana gelecektir. (L)

İJMUİDEN, Hollanda'da (Kuzey Hollanda) liman şehri, Amsterdam'ın batısında, Kuzey denizi kıyısında; 22 100 nüf. Bu limanda büyük balıkçılık (balina yağı fabrikaları) yapıldığı gibi, büyük balıkçı filosuyle açık deniz ve kıyı balıkçılığı da yapılır. Konserve, tuzlu balık ve kurutulmuş balık fabrikaları. İjmuiden aynı zamanda Amsterdam'ın Noordzeekanaal kıyısındaki ön limanıdır: havuzlar sayesinde açık deniz gemileri Amsterdam'a ulaşabilir. Bu tesisler 1865-1876 yıllarında kumullardan yararlanılarak meydana getirilmiştir. Liman açık denize uzanan iki dalgakıranla korunur. İjmuiden, aynı zamanda önemli bir sanayi merkezidir: çelik fabrikası; ağır metalürji, kimya sanayii, kâğıt fabrikası. Sayfiye merkezi. (L)

İJOLAR, Nijer deltasında yaşayan ve birkaç kabileye ayrılmış olan zenci halk. (L)

İJOLİT i. (*İjola,* Finlandiya'da yer adı). Özellikle nefelin ve ejirinden meydana gelen iri taneli içkaya. (L)

İJSEL, Hollanda'da ırmak, Arnhem'in yukarı kesiminde Ren'in bir ayağından meydana gelir; 116 km. On beş kilometre kadar aktıktan sonra, Almanya'da Bocholt'un doğu-güneydoğusundan çıkan *Oude İjsel*'i alır (sağ kıyı). İjsel, bir delta meydana getirerek İjselmeer'in, Kuzeydoğu polderi ile doğu Flevoland polderi arasındaki bir koluna kavuşur. (L)

İJSELMEER veya **İJSEL gölü,** Hollanda'da tatlı su gölü, Wadden denizinden bir setle ayrılır. 1932'de meydana getirilen bu göl, eski Zuiderzee'nin bulunduğu yerin bir kısmını kaplar; öbür kısmı kurutularak polder haline getirilmiştir (kuzeydoğu polderinin yüzölçümü 48 000 hektar, Doğu-Flevoland poldérininki 54 000 hektar; Güney-Flevoland polderi ile Markerwaard henüz düzenlenmemiştir). Hollandalılar çevre bölgeleri mevsime göre akaçlamak veya sulamak için İjselmeer'in seviyesini havuzlarla değiştirirler. (L)

İJSELMONDE, Hollanda'da (Güney Hollanda) şehir, Eski ve Yeni Maas arasında, Rotterdam'ın güneyinde. Yeni Maas kıyısında, Rotterdam'ın yukarısında kurulan İjselmonde şehrinde (8 200 nüf.) petrol çıkarılır. Tersaneler. (L)

İKA i. (ar. *vuḳūᶜ*'dan *iḳāᶜ*). *Esk.* Meydana getirme, yapma, yaptırma (genellikle kötü işler için kullanılır). || *İka etmek,* yapmak, meydana getirmek: *Hafif bir fi'l-i cinayet ika edercesine* (H. Z. Uşaklıgil).

— Esk. huk. İmamiye fıkhında, tek tarafın irade beyanı ile hüküm doğuran hukukî işlemler için kullanılan bir terim. Bk. ANSİKL.

— Mus. Ritim.

— ANSİKL. Esk. huk. Fıkıhta akit kelimesinin yalnız sözleşmeleri değil genel olarak bütün hukukî işlemleri içine alacak bir şekilde kullanıldığı olur. Tek taraflı hukukî işlemlerin bu niteliğini ifade etmek için de, «icap kabilinden» şeklinde bir benzetme yapılabilir. İmamiye fıkhında, tek taraflı ve özellikle bugünkü hukuk kavramları açısından yenilik doğuran nitelikte olan hukukî işlemleri ifade etmek için, akit ve *ika* terimleri birbirinden ayrılmış; ika tek taraflı, kabule ihtiyaç göstermeyen hukukî işlemler için kullanılmıştır. Sünnî mezhepleri fıkıh çevrelerinde son devirlerde, tek taraflı hukukî işlemler için ayrı bir terim kullanma eğiliminin belirmiş olmasına rağmen, ika terimine değil, iltizam veya tasarruf gibi terimlere başvurulmuştur. (M)

İKAA i. (ar. *iḳāᶜ*). Mus. Türk musikisinin usul kalıplarından biri. (M)

İKAB i. (ar. *ᶜiḳāb*). *Esk.* Bir kötülük sonucu çekilen eziyet, cefa, azap: *Herkesten evvel ve herkesten ziyade en büyük ikab ve azaba duçar edilmekten başka bir şey olabilir miydi?* (Atatürk). *O kişi çekmiye bilcümle azab / Ne bu dünyada ne ukbada ikab* (Hakanî).

— Din. Öldükten sonra günahkârlara verilecek ilâhî ceza. (M)

İKAD i. (ar. *ḳuᶜūd,* oturma'dan *iḳᶜād*). *Esk.* Birinin oturmasına sebep olma, oturtma. || Bir hükümdarın tahta çıkarılması, tahta çıkarma. (M)

ÎKAD i. (ar. *vuḳūd*'dan *îḳād*). *Esk.* (Maddî ve manevî) Yakma, tutuşturma, alevlendirme. || (Birini) Mücadele için gayrete getirme. || *Îkad etmek,* yakmak, tutuşturmak: *Nice kabil ki beni ede cehennem îkad* (Nabi). || *Îkad-ı kandil,* kandillerin yakılması. (M)

ÎKAF i. (ar. *vaḳf*'tan *îḳāf*). *Esk.* Vakfetme, vakıf olarak verme. || Durdurma, önüne geçme. (M)

İKÂF i. (ar. *ikāf*). *Esk.* Palan, eyer. || *İkâf-i himâr,* eşek palanı. (M)

İKAL i. (ar. *ᶜaḳl*'dan *ᶜiḳāl*). *Esk.* Bağ. || Ayak bağı, köstek. || *İkal olmak,* bağ olmak, engel olmak: *Ukul ü akla ikal oldu bu acip pâ-bend / Dü-çeşm-i âlemi bendetti bu garip efsun* (Yenişehirli Avnî). [M]

İKALE i. (ar. *ḳāl,* söz'den *iḳāle*). *Esk.*

Foto. Alinari-Giraudon (LAROUSSE)

Söylenmemiş bir sözün söylendiğini iddia etme.

— Esk. huk. Bir sözleşmenin, iki tarafın anlaşmasıyle ortadan kaldırılması. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Esk. huk. *İkale,* tek taraflı ve bozucu yenilik doğuran bir hukukî işlem ile sözleşmenin ortadan kalkması sonucunu doğuran ve geçmişe etkili olmayan «fesih»ten; yine geçmişe etkili (makable şamil) olmayan, fakat irade beyanının muhataba ulaşmasıyle derhal değil de bir sürenin geçmesiyle sonuç doğuran «feshi ihbar»dan; geçmişe etkili sonuç doğuran «rücu» (dönme) ve «iptal»den farklıdır.

Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye'nin, satım akdine ayrılmış olan «kitab-ül-büyu»unda «Akideyn, bâdelakd, rızaları ile bey'i ikale edebilirler» denilmektedir (md. 190). 163. Maddede bu ikalenin açıklaması şöyle yapılır: «İkale, akdi bey'i ref ü izale etmektir». Burada yalnız bey (satım) akdinden söz edilmekle birlikte şerhlerde bildirildiği gibi ikale deyimi bütün bağlayıcı sözleşmelerin ortadan kaldırılması için kullanılabilir. Mecelle, ikaleyi satım akdi açısından düzenlemiştir. Çünkü genel olarak fıkıh kitaplarında satım sözleşmesi, geniş olarak incelenir. Mecelle'ye göre, ikalenin meydana gelmesi için icap ve kabul aranır (md. 191). Bundan, ikalenin de bir sözleşme olduğu anlaşılır. Açıkça icap ve kabule delâlet eden deyimler kullanılmasa bile, teati (satın alınan şeyin [mebi] geri verilmesi ve ödenen satış bedelinin de geri alınması) ile ikale meydana gelir (Mecelle, md. 192). Satım gibi, ikalede de «ittihadı meclis» aranır; yani, ikale hususundaki icap yapıldıktan sonra, araya önemli bir zaman parçası girmeden veya bu teklif reddedilmeden, kabul beyanında bulunulması gerekir (Mecelle, md. 193). Yine satım sözleşmesinin ikale edilebilmesi için, satılanın (mebi) alıcının elinde bulunmakta olması gerekir. Satılan şey telef olmuşsa, ikale sahih olmaz (Mecelle, md. 194). Fakat satılan tamamen değil de, kısmen telef olmuşsa, geriye kalan için ikale caizdir. Semenin telef olması, ikalenin sıhhatine engel olmaz (Mecelle, md. 195-196). Sulh sözleşmesi de, bazı hakların ıskat edlmesi sonucunu doğuracak şekilde yapılmamışsa, ikale ile ortadan kaldırılabilir (Mecelle, md. 1558). [M]

İKAME i. (ar. *kıyām*'dan *ikāme*). *Esk.* Yerine koyma, oturtma. ‖ Ayağa kaldırma, ayakta durdurma. ‖ Ortaya koyma, göstermе: *İkinci maddedeki «gayenin istihsaline değin» ibaresi yerine dahi, aynı sarahatin ikamesi lüzumu talep olundu* (Atatürk). ‖ *İkame etmek,* ayağa kaldırmak. Meydana çıkarmak, ortaya koymak: *Oğuzlar [...] aba kelimesi yerine de abla kelimesini ikame ettiler* (Ziya Gökalp).

— Anat. ve Dokubil. Bir dokunun yerini başkasının, meselâ soysuzlaşmış bez hücrelerin yerini katılgan doku hücrelerinin alması.

— Huk. *Âdi ikame,* miras bırakanın, mirasçı nasbettiği veya vasiyet alacaklısı tayin ettiği kimsenin, bu sıfatı kazanamaması halinde, onun yerine geçecek kimseyi seçmesi. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Fevkalâde ikame,* miras bırakanın, biri diğerinden sonra mirasçı veya vasiyet alacaklısı olacağı iki kişiyi birden mirasçı nasbetmesi veya vasiyet alacaklısı tayin etmesi. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Esk. İkamei dava,* dava açma.

— İkt. Bk. ANSİKL.

— Kim. Bk. ORNATMA.

— Vet. *Yem ikamesi,* belli bir yem'in yerine, besleyici değeri eşit olan daha ucuz bir yemin kullanılması.

— ANSİKL. Huk. *Âdi ikame.* Bu halde miras bırakan, bir kimseyi, mirasçı nasbeder veya vasiyet alacaklısı tayin eder. Ancak seçtiği kimsenin bu sıfatı kazanamaması hali için de başka birisini tayin eder.

● *Fevkalâde ikame.* Bu durumda, miras bırakan kendisine sıra ile mirasçı olacak iki kişiyi seçer veya lehlerine belirli mal vasiyet eder. Birinci seçilen kimse (ön mirasçı), miras bırakanın ölümüyle, doğrudan doğruya mirasçı veya vasiyet alacaklısı olur. İkinci seçilen kimse ise, ancak aradan belirli bir sürenin geçmesi, meselâ birinci seçilenin ölmesiyle, onun yerine geçer (Med. kn. md. 469). Bu ikinci kişiye art mirasçı (namzet) denir. Bu fevkalâde ikamenin özel bir türü de *kurucu ikame*'dir. Bu hallerde, mirasçılardan biri bu sıfatını kanundan alırken, diğerinin mirasçılık sıfatı miras bırakanın iradesine dayanmaktadır (şarta bağlı mirasçı nasbında olduğu gibi.)

— İkt. Eğer iktisadî özne, birini veya diğerini kullanırken aynî tatmini sağlayabiliyorsa iki mal ikame edilebilir. Tıpkı tamamlayıcılık gibi, ikame de, teknik veya psikolojik olabilir. İhtiyacı tatminde bir ürünün diğerinin yerine ikame edebildiği bütün durumlarda, ikame *teknik*'tir (meselâ, şeker ve sakarin, tereyağı ve zeytinyağı v.b.). Eğer sınırlı bir gelirin kullanımı sırasında bir ihtiyaç bir diğeriyle ikame ediliyorsa, ikame *psikolojik*'tir.

Bir malın veya bir ihtiyacın diğeriyle ikamesi ilkesi, tekelcilerin veya istifçilerin fiyatları yükseltme arzularını dizginler. Belirli bir toplamın ötesinde alıcılar, ikame edilebilecek ürünleri ararlar.

İkâme esnekliği'nin hesabı, belli bir tatmini elde etmek isteyen alıcının bir malı diğer bir malla ikame derecesini ölçmeğe imkân verir. Esneklik sıfıra eşitse, iki mal ikame edilemez. Esneklik sonsuza eşitse, iki mal tamamıyle özdeştir; bunlar kusursuz ikame mallarıdır. (ML)

İKAMET i. (ar. *kıyām*'dan *ikāmet*). Bir yerde oturma, kalma: *Mektebin içinde muallimlerin ikametine mahsus daireler de var* (R. N. Güntekin). ‖ *Esk.* Cemaatle namaza başlamadan önce müezzinin kamet getirmesi. ‖ *İkamet etmek,* bir yerde oturmak: *Badehu Kûfe'ye gitti ve orada ikamet etti* (Cevdet Paşa).

— DEY. *İkamete memur edilmek,* (istibdat zamanında) sürgüne gönderilmek. (İdare merkezinden uzak bir yerde oturmağa mecbur edilmek.)

— *Esk. İkamet-i hüccet,* oturma belgesi. ‖ *İkamet-i salât,* namaza durma.

— Huk. *İkamet beyannamesi,* Türkiye'de bir aydan fazla kalacak yabancıların emniyet makamlarında doldurmakla ödevli oldukları belge (Yabancıların Türkiye'de İkamet ve Seyahatleri Hakkında kn. md. 3). [Bk. ANSİKL.] ‖ *İkamet tezkeresi,* Türkiye'de bir aydan fazla kalacak yabancıların almakla yükümlü oldukları belge. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Esk. İkamete memur,* devlet adamlarından birinin siyasî sebeplerle veya bir suç dolayısiyle tayin edilen yerde oturmağa mecbur tutulması. (Genellikle belli bir süresi olmazdı.)

— ANSİKL. Huk. Türkiye'de bir aydan fazla kalacak olan yabancılar, gerekli olan *ikamet tezkeresi*'ni almak için emniyet makamlarında, basılı bir ikamet beyannamesi doldururlar. İş yapmak için Türkiye'ye gelen yabancılar ise, çalışmağa başlamadan önce bu belgeyi doldurarak ikamet tezkeresi alırlar (md. 3/II). Seyahat maksadıyle müşterek pasaportla gelenler ise, iki ay müddetle ikamet tezkeresi almayabilirler (md. 4). Türkiye'deki milletlerarası kültür şenliklerine katılmak için gelenlerle, Bakanlar kurulunun tayin ettiği yerleri ziyaret veya tedavi amacıyle turist damgalı giriş vizesi olan kimseler ise, dört ay süreyle ikamet tezkeresi almayabilirler (md. 5). Aynı şekilde triptik belgeli olan yabancılar da bu dört aylık muafiyetten yararlanırlar (md. 6).

İkamet tezkeresi en çok iki yıl için verilir (md. 9). Verilen tezkerenin süresi dolunca, mükellef 15 gün içinde müracaat ederek yenisini almak zorundadır (md. 10).

Diplomasi ve konsolosluk memurları bu hükümlere tabi değildirler (md. 28). [M]

İKAMETGÂH veya **İKAMETGEH** i. (ar. *ikāmet* ve fars. *gâh* veya *geh,* yer'den *ikāmet-gâh* veya *ikāmet-geh*). Oturulan yer,mesken, konut: *Halifenin ikametgâhını tasrih ve tesbit etmek, hükûmetin şimdiye kadar yapmış olması lâzım gelen bir vazife idi* (Atatürk). *Bu medreseyi iyi saatte olsunların kendisine ikametgâh diye tesis etmelerinin asıl sebebi civardaki hazine idi* (A. H. Tanpınar). ‖ *İkametgâh ilmühaberi,* T.C. vatandaşlarının, bazı resmî işlerini takip ederken gereken ve oturdukları mahallenin muhtarından aldıkları belge.

— Huk. Şahsın hayat faaliyetlerinin ve ilişkilerinin ana merkezi olan yer. (Bk. ANSİKL.) ‖ *İkametgâh dokunulmazlığı.* Bk. KONUT *dokunulmazlığı.* ‖ *İhtiyarî ikametgâh,* (veya *bağımsız kişilerin ikametgâhı*), bir kimsenin yerleşmek niyetiyle oturduğu yer. (Bk. ANSİKL.) ‖ *İtibarî ikametgâh,* ikametgâhı olmayan bir kimsenin fiilen oturduğu yer. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Kanunî ikametgâh* (veya *bağımsız olmayan kişilerin ikametgâhı*), bağımsız olmayan kişiler için kanunun gösterdiği ikametgâh. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Ticarî ikametgâh,* ticaret ve sanayi müesseselerinde muamelelerin yürütüldüğü yer (Med. kn. md. 49). ‖ *Tüzel kişilerin ikametgâhı.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. Cemiyet hayatındaki ilişkilerde bir düzenin temin edilmesi için herkesin belirli bir yere bağlanması gereklidir. Söz konusu yere *ikametgâh* denir. İkametgâhın birçok hukukî işlemde önemi vardır. Kural olarak, her dâva, davalının ikametgâhı mahkemesinde açılır (Huk. Us. Muhakemeleri kn. md. 9). [Bk. YETKİ.] Medenî hukuk alanında da ikametgâh birçok durumda önemlidir. Meselâ gaiplik kararı gaibin son ikametgâhı hâkimi tarafından verilir (Med. kn. md. 21/II); evlenecek olan kimselerin erkeğin ikametgâhı belediyesine başvurmaları gereklidir (Med. kn. md. 98/I); boşanma ve nesebin tashihi davaları, davacının ikametgâhı mahkemesinde açılır (Med. kn. md. 136, 250). Babalık davası, hacir kararının ilânı, vesayet işlerinde yetki, miras açılması, borcun ifası gibi birçok halde de ikametgâh kavramı önemli rol oynar.

İkametgâhta şu temel prensipler hâkimdir: 1. ikametgâhın gerekliliği; 2. ikametgâhın devamlılığı; 3. ikametgâhın tekliği.

● *İhtiyarî ikametgâh.* Bir kimsenin ikametgâhı, yerleşmek niyetiyle oturduğu yerdir (Med. kn. md. 19). Bundan anlaşılacağı gibi, kural olarak herkes ikametgâhını kendisi seçer. Ancak kanun bazı kişilerin kendi iradeleriyle ikametgâh seçmelerini yasaklayarak bunların ikametgâhlarının neresi olacağını belirtir. Md. kn. md. 19'dan anlaşılacağı gibi, bir şahsın bulunduğu yerin onun ikametgâhı sayılması için biri psikolojik, diğeri de fiilî olmak üzere iki şart aranmaktadır: Psikolojik şart yerleşme niyeti, fiilî şart oturmadır.

● *İtibarî ikametgâh*'tan söz edilebilmesi için ihtiyarî ikametgâhın şartlarından birinin bulunmaması sebebiyle bir kimsenin oturduğu yerin onun ikametgâhı sayılması gereklidir. Bu, ikametgâhın gerekliliği prensibinin bir sonucudur. Kanun ikametgâhın rol oynadığı durumlarda, o şahsın ikametgâhının bulunmaması sebebiyle mesken olarak oturduğu yeri itibarî olarak ikametgâh kabul eder.

● *Kanunî ikametgâh.* Bağımsız olmayan kişiler, kendi iradeleriyle bir ikametgâh tesis edemezler. Bunların ikametgâhı, fiilen orada oturmasa da bağlı olduğu kişinin ikametgâhıdır. Bu kişilerden birincisi evli kadındır. Evli kadının ikametgâhı, kural olarak, kocanın ikametgâhıdır (Med. kn. md. 21/I). Kocanın ikametgâhını değiştirmesi, tabiî olarak kadının da ikametgâhının değişmesi sonucunu doğurur. Ancak bunun da istisnaları vardır. Kocanın ikametgâhı bilinmiyorsa veya kadın ayrı yaşama hakkını kazanmışsa, kendisine bağımsız bir ikametgâh tesis edebilir (Med. kn. md. 21). Aynı şekilde bir meslek veya sanatla meşgul olma hakkını kazanan evli kadının işi gerektiriyorsa, ayrı bir ikametgâhı tesis etmesi imkânının bulunduğu kabul edilmektedir (Med. kn. md. 169).

Bağımsız ikametgâh tesis edemeyecek ikinci grup kimseleri velâyet altındaki çocuklar teşkil eder (Med. kn. md. 21/I).

Son kanunî ikametgâh hali, vesayet altındaki kimseler yönünden söz konusu olmaktadır. Vesayet altındaki kimsenin ikametgâhı, vesayet dairesinin bulunduğu yerdir (Med. kn. md. 21/I).

● *Tüzel kişilerin ikametgâhı.* Tüzel kişiler ikametgâhlarının neresi olduğunu tüzüklerinde gösterirler. Tüzüklerinde buna ilişkin bir hüküm yoksa, o zaman, tüzel kişilerin yönetildiği yer onların ikametgâhı sayılır (Med. kn. md. 49). [M]

İKAN i. (ar. *yakîn*'den *ikān*). *Esk.* Bir şeyi kesinlikle bilme veya bir şeye inanma, sağlam biliş.

◆ **İkanî** sıf. Fels. *Esk.* Sağlam gerçeklere ait.

◆ **İkaniye** i. Fels. *Esk.* Fikir söylemekte kesinlik. (M)

İKAR i. (ar. *ḳaʿr,* derinlik'ten *iḳʿār*). *Esk.* Kazma, derinleştirme. ‖ *İkar-ı âbâr,* kuyuları derinleştirme. ‖ *İkar-ı enhâr,* nehirleri derinleştirme. (M)

İKAR, 1949'da Walter Baade tarafından Mount Wilson (Kaliforniya) rasathanesinden keşfedilen küçük gezegen. Dış merkezliği büyük olan yörüngesi, bir taraftan Mars'ın, öbür taraftan da Merkür'ün yörüngesini aşar. (L)

İKARİA, Ege denizinde yunan adası (Sisam ili), Sisam'ın batısında; 10 600 nüf.; 267 km². Efsaneye göre İkaros bu ada yakınında boğuldu ve Herakles tarafından bu adaya gömüldü. (L)

İKARİON denizi. Esk. coğ. Ege denizinin, İkaria adasını kuşatan kısmı. (L)

İKARİOS. Yun. mit. Lakedemonia'lı prens; en yaygın efsaneye göre Penelope'nin babası. Kızını isteyenler arasında düzenlediği yarışı Odysseus kazandı. (L)

İKARİOS. Yun. mit. Atinalı; Erigone'nin babası. Evine kabul ettiği Dionysos kızına tutuldu. İkarios kızını ona verdi, Dionysos da karşılığında İkarios'a şarap yapmayı öğretti. İkarios, şarap içirdiği çobanlar tarafından öldürüldü; çobanlar zehirlendiklerini sanmışlardı. Dionysos onun öcünü almak için Atina kızlarını çıldırttı; kızların hepsi kendilerini astılar. (L)

İKAROS. Yun. mit. Daidalos'un oğlu. Minos tarafından babasıyle birlikte Labyrenthos'a hapsedildi. Minos'un karısı Pasiphae onları kurtardı. Baba ve oğul omuzlarına balmumu ile tutturulan kanatlarla uçtular. İkaros, babasının tembihlerini unuttu: Güneş'e çok yaklaşınca balmumu eridi. Kanatsız kalan İkaros denize düştü. Düştüğü denize İkarion denizi (Sisam adasını çevreler) denir.

— İkonogr. *İkaros'un kanatlarını takan Daidalos* tema'sı eskiçağ sanatında sık sık ele alındı. Villa Albani'nin Roma'da bulunan helenistik bir kabartması bu konuda en ünlü eser sayılır. Aynı temayı, Donatello (Riccardi sarayının kabartması, Floransa) ve Canova (Venedik) gibi heykelciler, Saraceni (Napoli), Fetti (Leningrad) ve Sacchi (Cenova) gibi ressamlar da işledi. *İkaros'un Düşüşü,* eski vazolarda (Napoli, Oxford), bir pompeii frenskinde, S. Del Piombo'nun (Villa Farnesina), Tintoretto'nun (Modena), Cambiaso'nun (Cenova), Domenico'nun (Roma), Rubens'in (Brüksel) resimlerinde, P.A. Slodtz'un (Louvre) bir grup resminde ve özellikle Baba Bruegel'in *İkaros'un Düşüşü ile Peyzaj* (Brüksel) adlı ünlü tablosunda yer alır. (L)

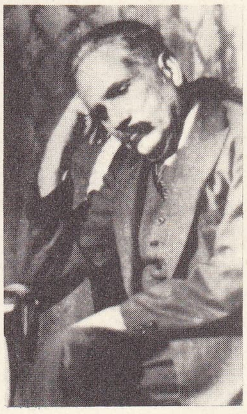

Muhammed İKBAL

İKAROSKOP i. (fr. *icaroscope*). Göz kamaşmasına yolaçmadan rahatlıkla görmeyi sağlayan ve Güneş'in görüldüğü alan içinde seyreden uçakların yerini belirlemek veya Güneş'i gözlemlemek için kullanılan âlet. (ikaroskop, doğrudan doğruya ışıklı cisme bakmak yerine, bu cismin görüntüsünü fosforışı bir ekran üzerine düşürmeğe dayanır.) [L]

İKAVCA i. Leng. Sırp - Hırvat Ştokavcasının (ve Çakavca) çok belirgen lehçe niteliği gösteren değişik biçimi; Yugoslavya'nın birçok bölgesinde yer yer konuşulur: bu dilde Ekavca'nın *e*'leri (Jekavcadaki [*i*] *je*'yi karşılar) *i* olarak gösterilirdi (msl. çiçek» anlamına gelen *cvet* veya *cvijet* yerine *cvit*). [L]

İKAZ i. (ar. *yaḳaẓa,* uyanıklık'tan *iḳāẓ*). Uyarma, dikkat çekme: *Ahaliyi Türk hücumuna karşı ikaz için kiliselerde çalınan* (A.H. Müftüoğlu). ‖ Uyandırma. ‖ *İkaz etmek,* uyarmak, dikkat çekmek: *Avrupa diplomatları, bu hususta, beni ikaz ettiler* (Atatürk). [M]

İKBAL i. (ar. *ḳabūl*'den *iḳbāl*). *Esk.* Baht açıklığı, talihli olma, yüksek bir mevkie veya duruma erişmiş bulunma: *Çünkü milletlerin ikbali için, evlâdım / Ma'rifet, bir de fazilet... iki kudret lâzım* (M. Â. Ersoy). [*Zt.* İDBAR.] ‖ Erkek veya kadın adı. ‖ *Esk.* Yüz çevirip bakma. ‖ Bir şeye veya kişiye karşı istek duyma, rağbet: *Bize ikbaliniz yok mu?* ‖ Padişaha veya şehzadeye zevce olmaya namzet, gözde cariye.

— ÇEŞ. DEY. *İkbal düşkünü,* önce iyi bir hayat sürmüş, sonradan gözden düşerek yoksul kalmış kişi. ‖ *İkbalden düşmek,* gözden düşmek, revaçta olmamak, işleri kötü gitmek. ‖ *İkbal görmek,* iyi hayat sürmek, refah içinde yaşamak, gözde olmak.

— *Esk. İkbâl-cû,* ikbal peşinde koşan, yükselmek ve geleceğini sağlamlaştırmak için uğraşan. ‖ *İkbal-i beşer,* insanın mutluluğu. ‖ *İkbal-i dehr* (veya *ikbal-i rûzgâr*), «dünyanın veya zamanın en talihlisi» anlamında osmanlı sultanlarının sıfatı. ‖ *İkbal-mend,* talihi iyi olan, mutlu. ‖ *İkbal-perest,* ikbale çok düşkün, iyi yaşama, gözde olma, geleceğini sağlamlaştırma isteği hırs derecesinde olan. ‖ *İkbal-perestlik,* ikbale çok düşkün olma hali.

— Teşk. tar. Padişahın özel hizmetleriyle görevli cariyelerden padişahın sevgisini kazananlara verilen ad. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *İkbal*'lerin sayıları birden fazla ise en gözde olanı baş ikbal adını alır ve padişahın kadınlarından birinin gözden düşmesi veya ölmesi halinde onun yerine geçerek *kadın* unvanını kazanırdı. Padişahtan çocuğu olan ikballere de *kadın* unvanı verilirdi. Padişahın ölümü halinde de ikballerden çocuğu olmayanlara maaş bağlanarak saraydan çıkarılırdı. Sarayda ikballerin bütün cariyelerden üstün bir yeri vardı. Kışın kürkle kaplı elbiseler giyerler, ayrı bir dairede yaşarlardı.

◆ **İkballi** sıf. Refah içinde olan, işleri iyi giden, gözde olan. ‖ Geleceği sağlam, yükselme şansı olan.

◆ **İkbalsiz** sıf. İkbali olmayan, geleceği ve mevkii sağlam olmayan. (M)

İKBAL (Menuçehr), iranlı siyaset adamı (Horasan 1909). Tahran Tıp fakültesi profesörü. Birçok defa bakan oldu (1946-1949), Azerbaycan valiliğinde (1950) bulundu. 1953'te Unesco Dünya Sağlık teşkilâtı uzmanlığı görevine getirildi. 1957-1960 Arasında başbakan, 1961'de milletvekili oldu. Bugün Tebriz üniversitesi rektörüdür. (L)

İKBAL (Muhammed), pakistanlı şair (Batı Pakistan, Sialkot, 1873 veya 1876 veya 1877-Lahor 1938). İlk ve orta öğrenimini Sialkot'ta yaptı. Lahor'a gitti (1895). Lahor'da yüksek öğrenimini yaparken ordu diliyle şiirler yazmağa başladı; bu yıllarda ingiliz şarkiyatçısı sir Thomas Arnold'un aracılığıyle batı düşüncesi ve edebiyat ile ilgilendi. Yüksek öğrenimini bitirdikten sonra bir süre felsefe hocalığı yaptı. İngiltere'ye gitti (1905). Cambridge'te hukuk ve felsefe öğrenimi gördü. Oradan Almanya'ya geçti (1907); Münih üniversitesinde doktora yaptı (*İran'da Metafiziğin Gelişmesi*). Londra üniversitesinde arap edebiyatı okuttu. Lahor'a döndü (1908). İngiliz edebiyatı ve felsefe profesörlüğü yaptı. Görevinden ayrıldıktan sonra avukatlık yaptı. 1927'de Pencap Yasama meclisine seçildi. Müslüman birliğinin toplantısında başkanlık etti. Kâbil üniversitesinin modernleştirilmesi için Afganistan'a gitti (1933). Bağımsız «Pakistan» devletinin kurulması fikrini ortaya attı; fakat bu düşüncesinin gerçekleştiğini görmeden öldü (1938). «İslâm şairi» unvanını kazanan İkbal'in orduca (urduca) ve farsça şiirlerinde ele aldığı konular, islâm dünyasının tarihe mal olmuş zaferleri, bugün içinde bulunduğu çöküntü, birlik ve reform çağrılarıdır. İkbal, Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin, J.M.E.Mc. Taggart'ın, Nietzsche ve Bergson'un etkisinde kaldı. *Şarktan Haber* adlı eserinin önsözünde «ideoloji için» şiir yazdığını belirtmektedir. Eserleri: şiir kitapları: *Esrar-ı Hodi* (Benliğin Sırları) [1915]; *Bang-i Dora* (1924, Orduca); *Şarktan Haber* (Peyam-ı Maşrık) [1923; Afganistan emîri Emanullah Hana ithaf etti]; *Zebur-ı Acem* (*Gülşen-i Raz-ı Cedid* [Yeni Gülşen-i Raz] ve *Bendegîname* [Kulluk Kitabı] mesnevîleri ile birlikte, 1927); *Cavidname* (Sonsuzluk) [1932, farsça mesnevî]; *Misafir* (1934; farsça mesnevî); *Pes çi Bayed Kerd Ey Akvam-ı Şark?* (Ey Şark Milletleri Ne Yapmalı?) [1936, farsça mesnevî]; *Bal-i Cibril* (Cebrail'in Kanadı) [1935, Orduca]; *Darb-ı Kelim* (Atasözü) [1936, Orduca]; *Hicaz Armağanı* (Armağan-ı Hicaz [ölümünden sonra yayımlandı; farsça ve orduca kıtalarını içine alır]. Diğer eserleri: *İlm-ül-İktisad* (İktisat Bilimi) [1901]; *İslâmda Dinî Tefekkürün Yeniden Teşekkülü* (The Construction of Religious Thought in İslâm) [1934]. (M)

İkbal kütüphanesi, İkbal kitabevinin, dağınık olarak yayımladığı piyeslerle, sıra numarasıyle ve «Maruf Muharrirlerin Asârını Câmi Temaşa Külliyatı», «Dârülbedayi Piyesleri» ve «Mektup Temsilleri» başlığı altında 1923 ile 1931 yılları arasında yayımladığı piyes serilerine verilen genel ad. Bu kütüphanenin ilk serisi içinde İbnürrefik Ahmed Nuri, Reşat Nuri Güntekin, Halid Fahri Ozansoy ve Mahmut Yesari gibi yazarların çeşitli eserleri yayımlandı. (M)

İKBÂR i. (ar. *kibr*'den *ikbār*). *Esk.* Büyük görme, ululama. (M)

İKBAR i. (ar. *kabr*'dan *iḳbār*). *Esk.* Mezara koyma, konulma. ‖ *İkbar-ı meyyit,* ölünün mezara konulması. (M)

İKDAM i. (ar. *ḳadem*'den *iḳdām*). *Esk.* Sürekli çalışma, çaba gösterme: *İbret al erbâb-ı ikdamın bakıp âsârına / Dağ dayanmaz erlerin dağlar söken ısrarına* (M. Â. Ersoy). *Bu mesele birçok ikdamlara ve ihtimamlara rağmen bir türlü halledilmiyor* (Ziya Gökalp). ‖ İlerleme. ‖ *İkdam etmek,* sürekli çalışmak, sebat etmek.

◆ **İkdamat** çoğl. i. *Esk.* Sürekli çalışmalar, çaba harcamalar. (M)

İkdam, İstanbul'da yayımlanmış günlük türkçe gazete (1894-1928, 11 353 sayı; 1939-1964, numaraları düzenli değil). Sahibi Ahmed Cevdet. Büyük boy, resimli bir gazete idi. İstanbul İl Halk kitaplığı ile Ankara Millî kitaplığında eksik birer koleksiyonu vardır. İkinci Meşrutiyet'ten sonra İttihat ve Terakki cemiyetine muhalefet ettiğinden, 31 mart olayından (1909) sonra, sahibi ve başyazarı Ahmed Cevdet Avrupa'ya kaçtı. Yazılarını İsviçre'den yolladı. Gazetede Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın büyük ilgi gören romanları tefrika edildi. Hürriyet ve İtilâf fırkasını destekleyen gazetenin başına, bir ara Ali Kemal geçtiyse de, bir süre sonra bu gazete ile ilgisini kesti. Gazete Birinci dünya savaşından sonra Millî Mücadele'yi destekledi. O sırada gazeteyi Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) yönetti.

İkdam, 1928'de kapandı; on yıl çıkmadı. Sonra yeniden yayımlanmağa başladı (1939). Bu defa, Etem İzzet Benice tarafından yönetiliyordu, 6 şubat 1943 tarihinde İkdam-Gece Postası adını aldı. 1941-1949 Yılları arasında düzenli çıkmadı. 1950 yılından sonra çok düzenli olarak yayımlandı. Sonra tamamıyle kapandı (15 mayıs 1964). [M]

İKDAR i. (ar. *kudret*'ten *iḳdār*). *Esk.* Gücünü arttırma, ‖ Geçimini sağlama. ‖ *İkdar etmek,* güçlendirmek. Geçindirmek. (M)

İKDİRAR i. (ar. *keder*'den *ikdirār*). *Esk.* Bulanık olma, bulanma. ‖ *İkdirar-ı ma,* suyun bulanması. (M)

İKEBANA i. («çiçekleri düzenleme» anlamında japonca k.). Çay törenine uygun olarak yapılan kurallara ve belli bir sembole bağlı çiçek kompozisyonu. (L)

İKEDA (Hayata), japon siyaset adamı (1899-Tokyo 1965). Maliye (1949-1952, 1956-1957) ve ticaret (1952-1953) bakanı, daha sonra Liberal-Demokrat parti başkanı oldu. Japon-Amerikan Güvenlik antlaşmasını imzalayan başbakan N. Kişi, aleyhindeki gösterilerden sonra görevi bırakınca, İkeda başkan oldu. Ülkesinin iktisadî gelişmesine büyük bir rol oynayan İkeda, «millî geliri on yılda iki katına çıkarmak» sloganını ortaya attı. Ekim 1964 Olimpiyat oyunlarının ardından, sağlık sebebiyle istifa etti. (L)

İKEJA, Nijerya'da (Batı bölgesi) şehir, Lagos yakınında. Havaalanı. Bira fabrikası. Oto lastiği yapımı. Dokuma sanayii. (L)

İKELA, Kongo-Kinşasa'da (Orta Kongo) şehir, Boende'nin doğu-güneydoğusunda. (L)

İKEN zf. (esk. türk. *irmek*>*imek*'ten *i-ken*). Eklendiği kelimeye hal ve zaman görevi yükler: *Uyur iken uyardılar / Diriye saydılar bizi* (Pir Sultan Abdal). *Şu yalan dünyaya geldim geleli / Tas tas içtim ağuları sağ iken* (Karacaoğlan).

— DEY. *Hal böyle iken.* Bk. HAL.

— Dil. bil. *-ken* gerundium eki yalnız *i*-fiiliyle birleşerek «*iken*» zaman ve hal zarfını yapar; *iken* zarfı da bazı durumlarda ekleşerek *-ken* biçimine girer: *Çocuk iken*> *çocukken, gelir iken*> *gelirken.* (M)

İKE - NO - TAYGA, japon ressamı (1723-1776), çinli aydınlar resminin Japonya'daki şekli olan Bujinga'yı ressam Yoşa Buson

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

(1716-1763) ile birlikte uyguladı. (L)

İKENUÇİ (Tomojiro), japon besteci (Tokyo 1906). Caussade ile Busser'in öğrencisi idi. Tokyo üniversitesinde beste öğretmeni oldu. Orkestra için parçalar (*Senfonik Süit*, 1950), dört sonatin, yaylı çalgılar dörtlüsü için iki eser besteledi. Armoniyle ilgili üç ciltlik bir ders kitabı vardır. (L)

İKESUS (Saadet Alp), türk opera sanatçısı ve Ankara Devlet konservatuvarı şan öğretmeni (İstanbul 1916). Veteriner fakültesinde okurken Ankara'da açılan bir burs sınavını kazanarak Almanya'ya opera öğrenimine gitti. Altı yıllık bir öğrenimden sonra ilk konserini verdi. Öğrenimini bitirince Duisburg operası ile sözleşme imzaladı. Almanya'dan döndükten sonra Devlet Konservatuvarı Tatbikat sahnesinin verdiği ilk opera temsillerinde rol aldı. Türkçeye çeşitli opera librettoları tercüme etti: Menotti'den *Telefon* ve *Medyum* (1956); Mozart'tan *Figaro'nun Düğünü* (1948); Beethoven'den *Fidelio*; *Orpheus Cehennemde* (1961); *Haensel ile Gretel* (1962). [M]

İKFA i. (ar. *kafā*'dan *ikfā*). Ed. *Esk.* Yazılışları ayrı , fakat birbirine yakın olan seslerden kafiye yapma: *Sabah-sipah, kâce-serâçe, hep-mektup* gibi. (M)

İkhneutai (*Av Köpekleri*), Sophokles'in yergili oyunu. Yalnız, Mısır papirüsünde bulunan birinci bölümü bilinmektedir. Hermes, daha birkaç günlükken Apollon'un ineklerini çalar ve rübab'ı keşfeder. Koroyu meydana getiren Silenos'lar ve teke görünüşündeki cinler (*satyrai*) «av köpekleri» gibi hırsızı ararlar. (L)

İKHNUSA. Esk. coğ. Sardinya'nın eski adı. Bu adla anılmasına sebep, biçiminin insan ayağına benzetilmesidir (yun. *ikhnos*, ayak izi). [L]

İKHTHYOPHAGES'LER («Balık yiyiciler»). Balık yiyen halk topluluğu, Hadramut'da (Güney Arabistan) yerleştikleri sanılır; varlıklarını coğrafyacı Knidos'lu Agatharkhidas ortaya çıkarmıştır (M.Ö. II. yy.). [L]

İKHTHYS i. İsa'yı belirten monogram. Yunanca *Iesus Khristos Theuyios Soter* [Allah'ın oğlu kurtarıcı İsa] kelimelerinin ilk harflerinden meydana gelir. İkhthys; yunancada balık demektir. Yeraltı mezarlarını süsleyen resimlerde balık genellikle İsa'nın sembolüdür.) [L]

İKİ sayı sıf. (esk. türk. k.). Bir artı bir: *Biraz rutubet bulmak için belki iki arşın kazmak icap edecekti* (Sabahattin Ali). *İki gözümüz, iki kulağımız vardır.* || İkinci: *Sayfa iki.* (özel isimlerden sonra *iki* genellikle II şeklinde yazılır: *Murat II.*) || *Teşm. yol.* Belirsiz bir azlık anlatır: *İki adım ötede oturuyorum.* || **İ.** İki sayısı, bir artı bir birim: *İki kere bir iki eder.* || Belirtilen ayın ikinci günü: *İki ocak.* || [Saat için] Gece ve gündüzün birden sonra ve üçten önceki bölümü, yirmi dört saatin ikinci ve on dördüncü saatleri: *Eve gece ikide döndü.* || İki birimlik bir sayı belirten rakam (2): *İki yüz yirmi iki, üç iki ile yazılır.*

— ÇEŞ. DEY. *İki ahbap çavuşlar,* her yerde her zaman birlikte görülen ve çok sıkı fıkı arkadaş olan iki kişi için şaka yollu kullanılan söz. || *İki analı kuzu,* anası ve babası olan ve onlar tarafından el üstünde tutulan çocuk. İki kaynaktan yararlanan kimse. || *İki arada bir derede kalmak,* çok güç bir durumda kalmak. || *İki arada kalmak,* birbirine zıt şeyler söyleyen iki kişi karşısında ne yapacağını bilememek. || *İki ateş arasında kalmak,* çok güç bir durum karşısında ne yapacağını şaşırtmak. || *(Birinin) İki ayağını bir pabuca sokmak* (veya *koymak*), birini bir işi acele olarak yapması için sıkıştırmak: *Hay Allah hem adamın iki ayağını bir pabuca sokar, hem kaçar* (R.N. Güntekin). ||*İki ayaklı eşek,* aptal ve düşüncesiz kimse. || *İki başlı tutmak,* bir işte olabilecek bütün ihtimalleri göz önünde bulundurarak ona göre hareket etmek, ihtiyatlı davranmak. || *İki baştan olmak,* [bir iş için] ancak iki tarafın iyi niyetiyle gerçekleşebilmek. || *İki büklüm,* eğilerek, iki kat olmuş bir şekilde: *Kızın önünde iki büklüm merdivenleri tırmanırken arkasında insan esvabı giymiş bir maymunu hatırlatıyordu* (H. E. Adıvar). Yaşlılık sebebiyle kanburlaşmış: *İki büklüm bir ihtiyar.* Ezilmiş: *Apansız kendini yıkıntıların ortasında, suçlu buluyorsun! Sorumluluk yükü altında iki büklüm...* (Kemal Tahir). || *İki cambaz bir* (veya *aynı*) *ipte oynamaz,* aynı şekilde kurnaz olan iki kişinin birlikte bir işi yapmalarına veya anlaşmalarına imkân olmadığını anlatır. || *İki cami arasında kalmış beynamaz gibi,* iki yoldan hangisini seçeceğini ve ne yapacağını şaşırmış kimseler için kullanılır. || *İki canlı,* gebe. || *İki cihanda,* dünyada ve âhirette. || *İki cihanda aziz ol!* Büyüklerin küçüklere karşı kullandıkları teşekkür sözü. || *İki çıplak bir hamamda yakışır,* ikisi de yoksul olan iki gencin evlenmesinin doğru olmayacağını anlatır. || *İki çift laf* (*lakırdı* veya *söz*), birkaç kelime: *Kendimizi bırakarak edilmiş «iki çift lakırdı»nın gönlümüze daha da silinmez bir iz bıraktığı çoktur* (N. Ataç). || *İki dinden âvâre,* hiç kimseye bağlı olmayan. Belli bir inancı olmayan. || *İki dirhem bir çekirdek,* aşırı derecede süslü ve özenerek giyinmiş: *İki dirhem bir çekirdek denebilecek bir şıklık ve acayip bir yürüyüşle sofaya çıktı* (H. R. Gürpınar). || *İki dünya,* bu dünya ve ahiret. || *İki el bir baş için,* kıt kanat geçimini sağlayan birinin başkalarına yardım edemeyeceğini anlatır. || *İki eli böğründe kalmak,* çaresiz, ne yapacağını bilemez halde olmak. || *İki eli kanda olmak.* Bk. KAN. || *İki eli on parmağı karada,* kötü düşünceli, iftiracı. || *İki eli on parmağı yakasında olmak* (veya *iki eli yakasında olmak*), bir kimsenin kıyamet günü bir başkasından şikâyetçi olacağını anlatır: *Kızgınlıkla günaha gireceksin! Kıyamet günü iki elim yakandadır* (Kemal Tahir). *Eğer annene bakmazsan iki elin on parmağı yakanda olacak.* || *İki eli şakaklarında düşünmek,* derin düşüncelere dalmak. *İki geçeli,* karşılıklı iki sıra halinde. || *İki gözü iki çeşme,* gözlerinden yaşlar boşanarak ağlamayı anlatır: *İki gözü iki çeşme sokak kapısından çıkmasıyle kaçmağa başlaması bir oldu.* || *İki gözüm* (veya *iki gözümün nuru*), samimî arkadaşlar arasında hitap olarak kullanılan söz: *İki gözüm, biraz buraya bakar mısın?.* || *İki gözüm önüme aksın* (veya *iki gözüm kör olsun*), «kör olayım» anlamında, yalandan sakınıldığını anlatan söz. || *İki hırtı bir pırtı,* aşırı yoksulluğu anlatır. || *İki kaptan bir gemiyi batırır,* bir işin birkaç kişinin buyruğu ile yürütülmesinin imkânsız olduğunu anlatır. || *İki karpuz bir koltuğa sığmaz,* aynı anda iki iş birden başarılamaz. || *İki kere iki dört eder,* bir şeyin apaçık olduğunu belirtmek için kullanılır. || *İki kulak bir dil için,* dinlemenin konuşmadan daha gerekli olduğunu anlatır. || *İki kuyruklu. Argo.* Kusurlu. || *(Birini) İki paralık etmek,* birini utandırıcı, çok güç bir duruma düşürmek, rezil etmek. || *İki paralık olmak,* çok utanılacak bir duruma düşmek. || *İki rahmetten biri,* «ya iyileşsin veya ölsün» anlamında çok acı çeken hastalar için kullanılır. || *İki satır dertleşmek* (veya *konuşmak*), dostça sohbette bulunmak, azıcık dertleşmek. || *İki seksen uzanmak. Argo.* Bir darbe karşısında boylu boyunca yere serilmek. Tembel tembel yatmak. || *(Birini) İki seksen uzatmak. Argo.* Şiddetli bir vuruşla birini yere sermek. || *İki söz bir pazar,* uzun uzadıya pazarlığa girişmeden. || *İki sözü bir araya getirememek,* düşündüğünü düzgün bir şekilde anlatamamak. || *İki şıktan biri,* iki çözüm yolundan biri. || *İki taraf olmak,* bir topluluğa birbirine zıt görüşe sahip iki grup meydana getirmek. || *İki ucu boklu değnek. Halk dili.* Gittikçe kötüleşen, ne yönden bakılırsa bakılsın elle tutulur yanı olmayan. || *İki ucunu bir araya getirememek,* denkleştirememek. || *İki yakası bir araya gelmemek,* gelirle gideri denkleştiremeyip geçim sıkıntısından kurtulamamak. || *İki yemin bir emin. Esk.* Elle tutulur bir delil nazarî bir iddiadan daha iyidir, eylem sözden daha güçlüdür. || *İkide bir* (veya *ikide birde*), sık sık, zaman zaman: *İkide bir başka bir kayığa rastgelmek ister, mahsus geri kalırsınız* (A. Ş. Hisar). *Halbuki o, ikide birde biçarenin yarasını tazeliyor* (R.N. Güntekin). || *İkisi ortası* (veya *ikisinin ortası*), aşırı uçlara göre değil, ortalama: *Ne ucuz ne de pahalı, şöyle ikisi ortası bir şey olsun.* || *İkisini bir kazana koysalar kaynamaz,* anlaşmalarına imkân olmayan, değişik karakterlere sahip kimseler için kullanılır.

— Ask. *İki taraflı kuşatma.* Bk. KUŞATMA. || *İkiye bölme,* seferberlik halinde, yedeklerin katılmasıyle genişleyen bir askerî birliğin kadrosundan iki ayrı birlik meydana getirme. (Ana birlikten çıkan yeni birliğin değeri, ana birliğin sahip olduğu etkin araçların miktarına ve yedeklerin barışta gördükleri eğitime bağlıdır. Bazı birliklerden seferberlik halinde üç veya dört yeni birlik çıkarılır.)

— Bilgi-işlem. *İkiye bölme,* sürekli bir fonksiyonun sonlu bir aralıktaki kökünü hesaplama metodu. (Fonksiyonun verilen bir aralıkta sıfır olup olmadığını bildiren bir yol bulunduğu kabul edilerek, fonksiyon iki eşit kısma ayrılır: kökün bulunmadığı kısım yok edilir ve öbür yarısıyle işlem tekrarlanır. Kökün bulunduğu aralığın uzunluğu her seferinde ikiye bölünmüş olur ve bu şekilde istendiği kadar küçültülür.) Bk. DİKOTOMİ.

— Biyol. *İki başlılık,* aynı canlıda iki baş bulunması. || *İki gametli,* heterogametli. || *İki yumurtacıklı,* iki yumurtacığı olan: *Armudun, asmanın meyve yaprakları iki yumurtacıklıdır.*

— Bot. *İki dişili,* birbiriyle kaynaşmamış iki meyve yaprağından oluşan dişi organlar için kullanılır: *İki dişili çiçek.* || *İki çenekli,* iki çeneği olan: *İki çenekli bitki.* || *İki çenetli,* leylâk meyvesi, ceviz kabuğu v.b. gibi iki parçadan, yani iki çenetten meydana gelen organlara verilen sıfat. || *İki evcikli,* erkek ve dişi çiçekleri ayrı ayrı bitkilerde bulunan. (İki evcikli bitkilerin bazılarında yalnız erkek organlar, bazılarında da yalnız dişi organlar bulunur. Erkek bitki ile dişi bitki birbirinden tamamen ayrı olur.) || *İki evciklilik,* iki evcikli yani erkeği ve dişisi apayrı olan bitkilerin durumu. (Erkek veya dişi bitki döllenmiş bir yumurtadan meydana geldiğine göre bitkiler âlemindeki iki evciklilik, hayvanlar âleminde her zaman görülen ayrı eşeyliliğe benzer yegâne durumdur. Başka bir deyişle, döllenmiş yumurtanın bireşeyli olduğu biricik durumdur.) || *İki sıralı,* biri bir düğümden, diğeri ondan sonra gelen ikinci düğümden, 1/2'lik ıraksama ile çıkan yapraklar durumu (msl. buğdaygillerin, karaağacın yaprakları).

— Deneysel psikol. *İki göze değgin görme.* Bk. ANSİKL.

— Denizc. *İki çifteli* (veya *iki çifte kayık*), iki çift küreği olan kayık. || *İki makaralı palanga,* iki voltalı.

— Dil bil. İki kelimesi sonuna iyelik eki aldığı zaman belirsizlik zamiri olarak kullanılır: *Efruz, acır gibi ikimize de ayrı ayrı baktı* (Ömer Seyfeddin). *Beş on dakika sonra ikisi birden çıktılar* (A. H. Tanpınar). || *İki heceli,* iki hecesi olan *Geno iki heceli bir köktür* (lat. *genus;* yun. *genos*). || *İki heceli mısra,* iki heceden veya iki heceli kelimelerden meydana gelen mısra. || *İki nokta,* noktalama işareti, üst üste konan iki noktadan (:) meydana gelir; genellikle, bir sıralama, söylev, açıklama veya sonuç belirtmek için cümlenin sonuna konur.

— Elektr. *İki madenli,* elektrik iletkeni olarak kullanılan ve ortası çelik, dışı veya alüminyum alaşımı kablolar için kullanılır.

— Embriyol. *İki derili,* embriyonun, gastrula devresinden önceki iki katlı halini anlatmak için söylenir. || *İki derili gastrula,* süngerlerle selenterelerde görülen ve iki tabakadan (dışderi, içderi) meydana gelen gastrula.

— Etnol. *İki yollu soy zinciri,* içinde belirli bir kimse için baba ve ana soyu zincirlerinin yan yana gelmesiyle iki eş hak ve ödevler dizisi belirleyen soy zinciri sistemi. (Bk. ANSİKL.) || *İki yerli,* yeni evli bir çifte kabul ettirilen ikamet biçimi; buna göre, evliler sıra ile bir kadın tarafının evinde veya köyünde, bir erkek tarafının evinde veya köyünde kalırlar. (Genellikle bu sistem bir ödenek sistemine bağlıdır ve ödenek döneminin bitmesiyle son bulur.)

— Fiz. *İki faz akımları,* birbiriyle ters işaretli, etkin şiddetleri aynı olan tek fazlı iki akım sistemi. || *İki fazlı,* aralarında, devrenin dörtte biri kadar faz farkı olan aynı frekans ve genlikte iki alternatif akımı veya gerilim. || *İki fazlı sargı,* iki fazlı akımlar elde etmek için yapılmış sargı.

— Fizyol. *İki bölütlü,* iki boğum veya kısımdan meydana gelen: *İki bölütlü ayak bileği.* || *İki sağlılık,* iki sağlı olan kişinin

özelliği: *İki sağlılık, doğuştan olmaktan ziyade eğitimden olma gibi görünmektedir.* Bk. ANSİKL.

— Fonet. *İki yanlı,* havanın, dilin iki yanından geçmesiyle telaffuz edilen fonem. (Bu telaffuz sırasında dil, nefes borusunun orta kesimini tıkar; meselâ, *l.*)

— *Geometri. İkiye bölme,* geometrik bir şekli iki eşit parçaya bölme: *İkidüzlemli açıyı ikiye bölme.*

— Graf. santl. *İki renkli baskı,* renkli bir ince çakıl veya kömür cürufundan kalıpla ve beyaz olarak yapılmasıyle elde edilen iki klişeyle prensipte birbirini tamamlayan iki renkli baskı yapma.

— Havc. *İki katlı uçak,* gövdesinde üst üste yerleştirilmiş iki kat bulunan ve gerek askerî gerekse ticarî amaçlarla kullanılan kargo uçağı.

— Huk. *İki kişilik ortaklık.* Bk. ORTAKLIK. ‖ *İki taraflı akit.* Bk. AKİT. ‖ *İki taraflı hukukî muamele.* Bk. *Hukukî* MUAMELE.

— İnş. *İki yüzlü bağtaşı,* çimento harcı ve ince çakıl veya kömür cürufundan kalıpla ve sıkıştırma yoluyle yapılan paralel yüzlü bağtaşı. (Bir veya daha çok sayıda sağır boşluklarla hafifletilir.)

— Kim. *İki atomlu.* Bk. DİATOMİK. ‖ *İki değerli,* birleşme değeri iki olan maddeler için kullanılır. ‖ *İki değerlilik,* birleşme değeri iki olan madenlerin özelliği: *Oksijenin iki değerliliği.* ‖ *İki flüorlu türev,* bir bileşikteki iki hidrojen atomu yerine iki flüor atomunun geçmesiyle türeyen madde. ‖ *İki iyotlu türev,* bir bileşikteki iki hidrojen atomu yerine iki iyot atomunun geçmesiyle türeyen bileşik. ‖ *İki karbonlu,* molekül yapısında iki karbon atomu bulunan. ‖ *İki karbonlu hidrofen,* etilen'in eski adı. ‖ *İki klorlu türev,* bir bileşikteki iki hidrojen atomu yerine iki klor atomunun geçmesiyle türeyen madde. ‖ *İki nitrolu,* bileşiminde iki NO_2 kökü bulunan bir türev için kullanılır. ‖ *İki ornatmalı,* bileşimindeki iki hidrojen atomu yerine başka iki atom veya iki kökün geçtiği bir bileşik için kullanılır. ‖ *İki sodyumlu,* bileşiminde iki sodyum atomu bulunan. ‖ *İkiye bölünme,* bir maddenin iki ayrı madde vererek bozunması.

— Leng. *İki halli,* bazı dillerde, iki halli olan isim çekimlerine verilen ad. ‖ *İki harfli,* iki harften ve samî dilinde iki ünsüzden meydana gelen: *Mısır dilinde bütün ilkel basit kökler iki harflidir.*

— Mim. *İki akıntılı çatı.* Bk. BEŞİK *örtü çatı.*

— Müz. *İki zamanlı,* dört zamanlı bir ölçüymüş gibi yazılan, fakat dört zamanlı ölçüden daha hızlı olarak, iki zamanla vurulan bir ölçü. Diklemesine kesik bir C veya 2/2 kesri veya 2 rakamı ile belirtilir.

— Opt. *İki odaklı,* ayrı iki odak uzaklığı olan. ‖ Üzerinde ayrı görüş sağlayan iki kısım bulunan gözlük camına verilen sıfat: *Üstteki kısım uzağı görmeğe, alttaki kısım yakını görmeğe yarar.*

— Sosyal. *İki evli,* iki kadınla evli olan — Birbiri ardına da olsa, iki evlilik yapmış kişi. ‖ *İki evlilik,* aynı zamanda iki ayrı kişiyle evli olan kişinin durumu.

— Sil. *İki namlulu,* aynı kundak üzerine yerleştirilmiş iki namlusu ile bunların birlikte ateş etmesini sağlayan nişan ve ateşleme tertibatı olan silâh.

— Zool. *İki akciğerli,* iki akciğeri olan: *İki akciğerli balık. İki akciğerli örümcek.* ‖ *İki ciğeri ve altı tane ağ bezi bulunan,* zehir çengelleri içeri doğru kıvrık olan örümceklere verilen sıfat. (Bunların çoğu *trake sistemiyle* solunur.) ‖ *İki çenetli,* midye ve istiridye gibi, bir menteşe ile birbirine bağlı iki parçadan meydana gelen kavkılara verilen sıfat. ‖ *İki elli,* iki eli olan. (Eskiden maymunlar için kullanılan dört elli sıfatına karşılık insanlar için kullanılırdı.) ‖ *İki eşeyli,* her iki cinsiyete ait organları birlikte taşıyan: *İki eşeyli çiçeklerde erkek organlarla dişi organ birlikte bulunur.* ‖ *İki hörgüçlü.* Bk. DEVE. ‖ *İki parmaklı,* iki parmağı olan: *Devekuşu iki parmaklıdır.*

— ANSİKL. Etnol. *İki yanlı soy zinciri.* Meselâ, Hindistan'da Sapinda grubunda bu soy zinciri sistemi vardır. Dolayısıyle de her soy başka başka ve devredilemeyen iki hak ve ödev zincirine sahiptir. İki yanlı soy zincirinin en dikkate değer örneklerinden biri, Nijerya'nın güneyinde yaşayan küçük etnik grup Yakö'lerdir. 20 000 Kişilik bir topluluk olan Yakö'lerde ikameti baba tarafının soy zinciri tayin eder. Miras konusunda ise, sığır ve davarla maddî zenginlik oğula veya kız kardeşin oğullarına gider. Buna karşılık, topraklar erkeğin soy zincirinindir. Tıpkı bunun gibi, Gana'da oturan ve Kara Volta nehri boyunca yerleşmiş olan (Lobi'lere yakın) Lo-Dagaba'larda taşınmaz malların mülkiyeti baba tarafının soy zincirini izleyerek devrolunur. Hayvanlar, para ve ürünün mülkiyeti ise ana tarafının soy zincirini izler.

— Deneysel psikol. *İki göze değgin görme* sürecini incelerken, ana terimler şöyle tanımlanır: 1. *temel çizgi,* iki gözbebeği merkezini birbirinden ayırdığı kabul edilen çizgi; 2. *koronal plan,* bedenin ekseninе dikey olan ve başta «yer alan» plan; 3. *median plan,* başın simetrisinin düşey planı, yani ön-arka planı; 4. *frontal plan* (alın planı), median plana oranla dikey olarak düşey durumda bulunan plan.

— Fizyol. Gerçek *iki sağlılık* çok seyrektir. İki sağlı olduğu iddia edilenlerin çoğu, her hareket için tercihan değişik bir elini kullanır. İki sağlı olanların çoğunun genellikle bilinmeyen veya sonradan düzeltilen bir solak olduğu kabul edilir. Eflatun'dan beri birçok kimse her iki elin birden kullanılmasını tavsiye etmişse de, «önlenmiş» bir solaklığın çeşitli bozukluklara yolaçabileceği bugün herkesce kabul edilmektedir. (M)

İKİBAŞLI bļş. i. Anat. Organizmadaki iki kasın adı. (Bunların bir ucu kemiğe iki kirişle yapışır.)

— ANSİKL. *Kol ikibaşlı*'sı kolun ön tarafındaki en önemli kastır. Üst tarafta iki kısma ayrılır; kısası kargaburun çıkıntısına, uzunu hünnapsı çukurun üzerinde kürek kemiğine yapışır. Alt ucu ise kuvvetli bir kirişle dirsek büklümünün alt tarafında, döner kemik üzerindeki bir çıkıntıya bitişir. Kol ikibaşlısı önkolu kolun üstüne büker.

Uyluk ikibaşlısı budun arka yüzündeki kuvvetli kaslardan biridir. Bu da üst tarafta iki kısma ayrılır; uzunu iskiyon tümseğine, kısası uyluk kemiği ibiğine yapışır. Alt ucu ise kaval kemiğinin dış yan tümseğine ve kamış kemiğinin başına bitişir. Uyluk ikibaşlısı baldırı uyluğa doğru büker. (LM)

İKİBAZLI bļş. sıf. Kim. Molekülünde, bir madenle yer değiştirebilen iki hidrojen atomu bulunan asitler için yanlış olarak kullanılır. (Bu durumda İKİ ASİTLİ demek gerekir.) [L]

İKİBİR bļş. i. Oyun. Zarlar atıldığında birinin bir benekli, diğerinin iki benekli olan yüzlerinin üste gelmesi. (M)

İKİCİ i. (*iki*'den *iki-ci*). Fels. *Yeni.* İkicilik görüşünü benimsemiş kimse. *Eşanl.* DÜALİST.

◆ Sıf. İkicilikle ilgili: *İkici felsefe.* (M)

İKİCİLİK i. (*ikici*'den *ikici-lik*). Fels. *Yeni.* Madde ve ruh gibi iki ilkenin bir arada ve edebî olarak varolduğunu kabul eden dinî, felsefî veya kozmogonik sistem. *Eşanl.* DÜALİZM.

— Din. *Dinde ikicilik,* İran'da bir büyücüler tarikatı tarafından ileri sürüldü. Bu büyücüler, kötülüğü, biri iyi öbürü kötü olan iki ölümsüz varlığın çatışmasına bağlıyorlardı. Aynı anlayış zerdüşt dininde de görülür. İkicilik öğretisi daha sonra Bandaisan ve Markion'un gnostik sistemlerinde ortaya çıktı. Manes ruhları, iyi'yi ve Yeni Ahit'i yaratan Tanrı'nın karşısına, maddeyi, kötü'yü ve Eski Ahit'i yaratan Şeytan'ı koyuyordu. Manes'çiliğin etkileri, Albili'lerin sapkınlıklarıyle, XII. ve XIII. yy.a kadar sürdü.

— Fels. Bk. ANSİKL.

— Tar. 1867'den Avusturya-Macaristan imparatorluğunun çöküşüne (1918) kadar Avusturya ile Macaristan arasındaki ilişkileri düzenleyen siyasî sistem. (Bu sistemde yabancı devletlerle olan ilişkilerinde birbirine bağlı olan iki devlet, iç işlerinde özerkliklerini muhafaza etmekteydiler.)

— ANSİKL. Fels. *Felsefî ikicilik,* varlık sorununa verilen cevaplardan biridir. İkicilik, madde ve zihin olmak üzere, varlığın çift olduğunu savunur. Bu görüş, varlığın «tek» olduğunu, tek bir cevherden meydana geldiğini ileri süren *bircilik*'in karşıtıdır. Cevherin madde olduğunu ileri süren birciliğe *maddeci bircilik,* ruh olduğunu söyleyene ise *ruhçu bircilik* adı verilir. İkici filozofların en belli başlılarından biri Descartes, birciliğin en büyük temsilcilerinden biri de Spinoza'dır. Bütün ikici felsefelerin üstünde durduğu temel mesele, birbirinden kökten farklı olduğu kabul edilen iki ilke arasındaki geçiş ve ilişki meselesidir. Bu geçiş ise, iki gerçeğin birbiri üstünde yayılmasıyle (bu ikicilik fikrinin özüne aykırıdır), iki ilkeden meydana gelmiş bir üçüncü ilkenin etkisiyle (bu ise meseleyi bir yana atmak demektir) veya bu ilkelerden türce farklı bir başka ilkenin etkisiyle (başlangıçta sadece iki ilke kabul edildiği için böyle bir varsayım da geçerli değildir) sağlanabilir. Demek ki, mutlak ikicilik, çözülmesi kabil olmayan çelişmeleri kendi içinde taşır. Tutarlı olmak için, iki ilke arasında herhangi bir ilişkinin bulunabileceğini inkâr etmek gerekir, ama, ikicilik, psikoloji ve ahlâk alanında doğru yargılar verme özelliğini ve otoritesini kaybetmemek için böyle bir inkârdan kaçınır. (LM)

İKİÇENEKLİLER çoğl. bļş. i. Embriyonunda iki çenek bulunan kapalı tohumlu bitkiler sınıfı.

— ANSİKL. Birçeneklilerden daha çok ve nadiren 2'li, 4'lü veya birbakışımlı olan, daha çeşitli olan *ikiçenekliler,* çiçekleri 5'li, fakat asla 3'lü olmayan bitkilerdir. Eksen organlarda (gövde, kök, dal ve yan kökler) genellikle yalnız birinci odun-soymuk damar çemberi bulunur ve odun soymuğun dışında olmaz. Çok yıllık türlerde, sürekli üreyen sürgen tabakaların işe karışması sonucunda tipik ikincil oluşumlar yer alır. Yaprak damarları dallı, yaprak ayası hemen hemen yatay durumdadır; yaprağın altı ile üstü görünüş ve şekil bakımından farklıdır. Yaprak kını çoğu zaman yok gibidir. İkiçeneklilerden başlıca bitki grupları şunlardır: tırtılsı çiçekli ağaçlar (meşe), ballıbabagiller (nane), gülgiller (elma ağacı), baklagiller (fasulye), bileşikgiller (katmerli papatya). [L]

İKİÇENETLİLER çoğl. bļş. i. İki çenetli türleri kapsayan yumuşakçalar sınıfı. (*Eşanl.* YASSISOLUNGAÇLILAR.)

İKİDİLLİLİK bļş. i. Leng. *İkidilli* (yani günlük hayatında iki ayrı dil kullanan) birey veya halkın niteliği. (Bk. ANSİKL.) ‖ Bir ülkede ya farklı iki dilin ya da aynı dilin iki biçiminin (bilim dili, halk dili) bir arada konuşulması. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Terim, bir topluluğa uygulandığında ya bu topluluktaki iki halk grubunun (Belçika bu yönden ikidillidir) iki ayrı dili birarada konuştuğunu veya bu topluluğun tümünün günlük hayatta iki ayrı dil kullandığını belirtir. Zaten, birinci durum, toplumda *ikidilli* kişilerin ortaya çıkmasına yolaçar.

Dilbilim açısından önemli olan, aynı insanın veya insan topluluğunun iki farklı dil kullanmasıdır; bunun sonucu olarak birlikte konuşulan iki dil birbirlerini etkiler. Birarada konuşulmanın niteliği ve önemli, ikidilliliğin şartlarına ve özel biçimlerine göre değişir. İki dilin bilinme ve kullanılmasının yaygınlık ölçüsüne göre ikidilliliğin çeşitli dereceleri vardır; ama gerçek ikidilliliğin söz konusu olabilmesi için, her iki dilin (her birinin özel kullanımı olsa bile) günlük konuşma dili olarak kullanılması gerekir. İkidillilik hali çeşitli olaylar sonucunda ortaya çıkabilir. Çevreyle ilişkilerini keserek yaşayanların ikidilliliği, genellikle, ana dilinin yanı sıra ikinci bir dili (okulda öğrendiği kendisi için daha az önemli dil) kabul etmesinin sonucudur. Ama, bir toplulukta, oldukça önemli ikidilli gruplar da meydana gelebilir: meselâ aydın tabaka dili. Bu aydınlar, özellikle daha gelişmiş düşünce biçimlerini halkın diline sokmak için yabancı dillerden sistemli aktarmalar yaptıkları takdirde, topluluğun dilini önemli oranda etkileyebilirler: Macarca, yabancı medeniyet dilleri (devirlere göre Latince, Almanca ve Fransızca) konuşan aydınların etkisiyle tarihinde birçok defa bilinçli olarak zenginleştirildi. Kalabalık grupların ikidilliliği, çoğunlukla siyasî olayların, dilin yer değiştirmesine yolaçan halk hareketlerinin sonucudur. Genel kural olarak, bir dil başka bir dilin konuşulduğu alanda onun yeri-

ni aldığı zaman, oldukça uzun bir süre iki dil birlikte konuşulur. Fransızca konuşulan alanın tarihinde iki defa ikidillilik görülür: birincisi, galya dili konuşan alana Latinceyi sokan Romalıların fethinden sonradır; ikincisi, roman dili konuşan ülkeye germen ağızlarını getiren germen istilâlarının sonucudur. Birinci durumda, istilâcıların dili (Latince) daha üstün bir medeniyetin dili olduğundan, ülke halkı tarafından kabul edildi; ikinci durumda, tersine istilâ edilen bölgenin dili istilâcılarınkinden daha üstün bir medeniyetin dili olduğundan tutundu ve germenler giderek bu dili kabul ettiler. Medeniyetler ve dolayısıyle bu medeniyetleri aktaran diller arasındaki ilişkinin önemli, millî dille yerel ağızların rekabetinden doğan modern ikidillilik hallerinde de ortaya çıkar.

● *İkidillilik,* özellikle ikinci anlamıyle modern Yunanistan'a uygulanır; Yunanistan'da dil kavgaları XIX. yy. sonunda pek belirgindi ve bugün de sürüp gitmektedir (Konuşulmayan arıtmacı Yunanca resmî dil olarak kaldı; Halk Yunancası edebiyat dili olarak kabul edildi. Bu iki uç eğilim arasında ortalama haller ve bunun sonucunda karma bir dil ortaya çıktı; bu karma biçim arıtmacı biçimlerle halk biçimlerinin kaynaşmasına dayanır. (L)

İKİDİŞİLİLER çoğl. blş. i. Linnaeus sistemine göre iki dişi organı veya iki tepeciği bulunan bitkiler sınıfı. (L)

İKİDÖRTLÜK blş. i. Müz. Ölçü birimi ikilik (beyaz) olan iki zamanlı ölçü. (L)

İKİDÜZLEMLİ blş. sıf. Mat. Üzerinden geçen teğetlerin geometrik yerleri iki ayrı düzlem sistemi oluşturan bir yüzey üzerindeki bir nokta için kullanılır. ‖ *İkidüzlemli açı,* aynı doğrudan çıkan iki yarım düzlemin meydana getirdiği şekil. Bk. ANSİKL.

— Havc. *İkidüzlemli açı,* yatay düzlemle kanat düzleminin yaptığı açı. (Kanatlar V şeklinde düşey olarak kaldırılırsa uçağın yanal dengesi artar.)

— ANSİKL. Mat. *İkidüzlemli açı*'yı sınırlayan yarım düzlemlere açının *yüzleri,* bunların arakesiti olan doğruya da açının *ayrıtı* denir. Bir ikidüzlemli açıyı yazmak ve okumak için, tek başına ise ayrıtını iki harfle belirtmek yeter: msl. AB ikidüzlemli açısı. Birkaç açının bir ayrıtı varsa, iki yüzden her biri için birer harf ve ayrıt için iki harf kullanılır; yalnız, ayrıtı gösteren iki harf, yüzleri gösteren harfler arasına yazılmalıdır: msl. PABQ açısı. İkidüzlemli açıdan birinin yüzleri uzatılarak ötekinin yüzleri elde edilmişse, bu açılara *ters* ikidüzlemli açılar denir. Ayrıtları ve birer yüzleri ortak, öteki yüzleri ortak yüzün iki yanında bulunan iki açıya *komşu* ikidüzlemli açılar denir. Her biri bir yüz üzerinde olmak üzere ayrıt üzerindeki bir noktadan çıkılan iki dikme arasındaki açıya *ölçek açı* denir. Ayrıtın O noktasında ayrıta dik olarak iki yüz üzerinde çizilen yarım doğrular *Om* ve *On* ise, *mOn* açısı ölçek açıdır. (L)

İki-Gül savaşı, İngiltere'de 1450-1485 arasında Plantagenêt'lerin iki kolunu karşı karşıya getiren iç savaş. Beyaz gül armalı York kolu ile kırmızı gül armalı Lancaster kolu, taht üstünde hak iddia ediyordu. Bir yandan siyasî karmaşa, bir yandan Fransa savaşında uğranılan yenilgilerin meydana getirdiği yıkım, İngiltere'yi büyük ölçüde sarsmıştı. Bu sarsıntıya bir de kralın ruhî dengesinin bozulmasıyle ortaya çıkan zorluklar eklendi. İngiltere tahtı üstünde hak iddia eden iki kişi vardı: Lancaster'ların genç Galler prensinden sonra gelen mirasçısı Somerset dükü Edmond Beaufort ile Edward III'ün yakını York'lu Richard. İlkin, kraliçe Margaret'e bağlı olan Beaufort'lar kendilerini kabul ettirdiler. Niyetleri York ailesini ezmekti. York'lular daha önce davrandılar ve mayıs 1455'te Saint Albans'ta beklenmedik bir zafer kazandılar. 1459'dan sonra Lancaster'lılar yeniden nüfuz kazanmağa ve karşı saldırı için hazırlanmağa başladılar. York'lular eylülde harekete geçtiler. Bu çekişmede bir o yan bir bu yan ağır bastı; kesin zafer Towton'da kazanıldı (mart 1460) ve Richard'ın oğlu Edward IV taç giydi. Kral, eski müttefiki Warwick kontu Richard Neville ile bozuştu. Richard Neville de ayaklandı; önce Clarence dükünü erkek kardeşine karşı kullanmağa kalktı, sonra Lancaster'lara yanaştı. Ama bu davranışı onları yeni bir yenilgiye uğratmaktan başka şe yaramadı (Tewkesbury savaşı, mayıs 1471). Enerjik ve becerikli Edward IV kendini kabul ettirmeyi bildi. Yerine geçen erkek kardeşi Richard III, kanlı istibdadı yüzünden York'luları gözden düşürdü. Lancaster'ların son mirasçısı Richmond dükü Henry Tudor ağustos 1485'te İngiltere'ye ayak basınca, Richard III'ü bütün adamları yüzüstü bıraktı. Onun Bosworth'teki yenilgisinden ve ölümünden sonra, eski Plantagenêt hanedanının yerini İngiltere'ye yeniden güç kazandıracak ve ülkede barışı yeniden sağlayacak olan Tudor hanedanı aldı. (L)

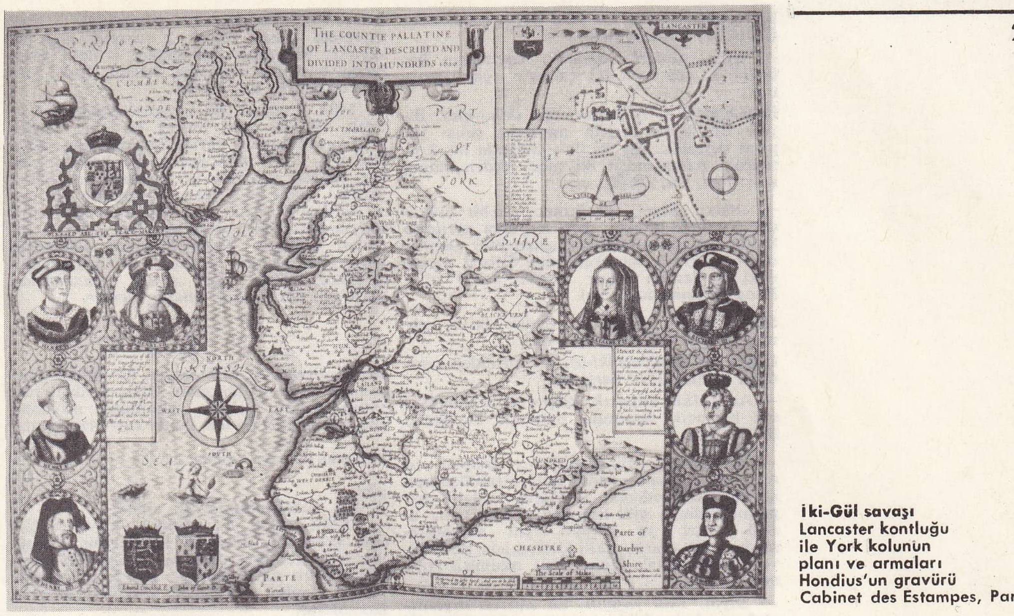

İki-Gül savaşı
Lancaster kontluğu ile York kolunun planı ve armaları
Hondius'un gravürü
Cabinet des Estampes, Paris

İKİKANATLI blş. i. Res. ve Heyk. Sabit veya hareketli iki panodan meydana gelen sanat eseri. (Ortaçağda yola gidenler eşyalarının çoğunu birlikte götürdükleri için resmi koruyacak bir kanadın bulunması çok faydalıydı. XIII. ve XIV. yy.da fildişinden, dinî konulu küçük ikikanatlılar yapıldı [*Soissons İkikanatlısı,* Victoria and Albert museum]; gündelik konuların işlendiği fildişi ikikanatlılar da vardı [Louvre].) [*Eşanl.* DİPTİK.]

— Tar. Esk. Rom. Birbirine menteşeyle bağlı iki parçadan meydana gelen levha. (Ucu sivri bir kalemle yazı yazılabilecek şekilde, içi balmumuyle kaplı olan bu levha bir kitap gibi açılır ve kapanır. Âdi levhaların tersine, ikikanatlılar dış oymalar ve kabartmalarla süslü lüks eşyalardır. Magistra'lar göreve başlarken bu levhalardan dağıtırlardı. Konsül ikikanatlılarında fildişi kullanılırdı. Bunlardan elli kadarı günümüze kalmıştır.) [L]

İKİKARARLI blş. sıf. Elektron. Kararlı iki hali bulunan ve *baskül* denilen bir devre için kullanılır.

— ANSİKL. *İkikararlı* bir devrede, iki elektron lambası veya iki transistor bulunur; akım şiddeti birinde en yüksek değere ulaşınca diğerinde sıfır olur. Bir durumdan diğerine geçmesi için, devrenin girişine genliği ve işareti uygun bir gerilim uygulanır. İkikararlı bir devrenin ilk durumuna dönmesi için devre girişine art arda her iki işaretin uygulanması gerekir. Bundan dolayı bu devre frekans bölücüsü olarak kullanılabilir. (L)

İKİKARINLI blş. sıf. ve i. Şakak kemiğindeki mememsi çıkıntıdan başlayarak alt çenedeki mememsi çene çukuruna kadar uzuyan boyun kaslarından birine denir. (Bu kasın ortasından ayrılan bir kiriş dil kemiğine bağlanır. Bu kiriş sözü geçen kası iki kısma ayırır: aşağıda önde olan eğri kasa *arka karın,* yukarıda önde olan eğri kasa da *ön karın* denir.) [L]

İKİKAT blş. sıf. Çift değerde olan.

— Mat. *İkikat kareli denklem,* bilinmeyenin yalnız çift kuvvetlerini bulunduran dördüncü dereceden denklem. (Genel şekli:

$$ax^4 + bx^2 + c = 0.)$$

[Bk. ANSİKL.] ‖ *İkikat kareli üçterimli,* bilinmeyenin yalnız çift kuvvetlerini bulunduran dördüncü dereceden üçterimli. (Genel şekli $ax^4 + bx^2 + c$'dir.) ‖ *İkikat oran. Eşanl.* ARMONİK *oran.* ‖ *Bir eğriye ikikat teğet düzlem ve ikikat teğet yüzey,* bir yüzeye iki ayrı noktada teğet olan düzlem ve yüzey. ‖ *Küpün iki katını alma,* verilen bir küpün iki katı hacminde olan bir başka küpün bir kenarını belirleme. (Bunun çizimi cetvel ve pergelle mümkün değildir. Diocles buna sisoit yardımıyle bir çözüm buldu.)

— ANSİKL. *İkikat kareli denklem.* $x^2 = y$ konarak kolayca çözülür ve

$$ay^2 + by + c = 0$$
$$x^2 = y$$

sisteminin çözümüne getirilir. Eğer y'ye dönüşmüş denklemin gerçek ve pozitif iki kökü varsa, ikikat kareli denklemin dört gerçek kökü olur. (L)

İKİKATLI blş. sıf. İki kat olan.

— Mat. *İkikatlı büküm noktası,* bir eğrinin her iki kolu için büküm noktası meydana getiren ikikatlı nokta için kullanılır. ‖ *İki katlı integral.* Bk. İNTEGRAL. ‖ *Bir eğrinin veya bir yüzeyin iki katlı noktası,* bu eğrinin veya bu yüzeyin tekil noktası. (Bir $f(x, y) = 0$ eğrisi üzerinde bu nokta

$$\frac{af}{ax} = 0, \frac{af}{ay} = 0$$

şartlarını gerçekler. Üç türlü ikikatlı nokta vardır: eğrinin kendini kestiği düğümler, dönüm noktaları ve ayrık noktaları. Bir yüzeyin ikikatlı noktalarının sınıflandırılması bu noktalardaki teğetlerin oluşturduğu koni yardımıyle yapılır.) [L]

İKİL i. Leng. Bazı dillerde, isim ve fiil çekimlerinde iki kişi veya nesneyi göstermek için kullanılan tekil ve çoğuldan farklı nicelik. (L)

İKİLEM i. mant. Bk. DİLEMMA.

İKİLEME i. (*ikilemek*'ten *ikile-me*). Sayısını iki kılma.

— Gram. Bir harfi çiftleme eylemi.

— Leng. Bir ünlü, ünsüz veya hecenin çift olarak söylenmesi veya yazılması.

— Mat. C_1 ve C_2 gibi iki nesne sınıfı arasında kurulan ve C_1'in nesneleri ile C_2'nin nesneleri arasındaki bir bağıntıdan, bu nesnelerin C_2 ve C_1'deki karşılıkları arasında aynı bağıntıyı yaratmağa dayanan karşılıklı tekabül.

— Müz. Bk. DUOLE. (LM)

İKİLEMEK geçl. f. (*iki*'den *iki-le-mek*).

Foto. LAROUSSE

Bir şeyin sayısını bir iken ikiye çıkarmak: *Çocukları ikilemişsiniz.*

— Müz. *Sesleri ikilemek,* kısımların her birini iki ses veya iki çalgıyle çaldırmak. (LM)

İKİLEŞME i. (*ikileşmek*'ten *ikileş-me*). Biyol. Bir kromozomda meydana gelen yapısal çeşitlilik. Bir haploit hücrede bir kromozom parçasından iki tane birden bulunması hali. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Biyol. Bir kromozom bir noktadan koptuğu zaman, kopan parça ayrıldığı kromozomun benzerine bağlanabilir. Böylece bu eş kromozom kendisine bitişen parçadaki genlerden ikişer taneye sahip olur. Buna *ikileşme* denir. (L)

İKİLEŞMEK dönşl. f. Sayısı ikiye çıkmak: *Kırık notlar ikileşti.* (M)

İKİLİ sıf. (*iki*'den *iki-li*). İki birimden meydana gelmiş: *İkili karşıtlık.*

— Anat. *İkili kapacık,* kalpte sol kulakçıkla sol karıncık arasında bulunan kapakçık. Bk. MİTRAL.

— Bilgi-işlem. *İkili kodlanmış desimal sistem,* her rakkamı kendi ikili formüllenmesi içinde ifade ederek, sayıların ondalık yapısını olduğu gibi koruyan numaralama usulü. (Msl. 14 rakamı ikili numaralamada 1 110 olarak, ikili kodlamada ise 1=1, ve 101=4 olmak üzere 1 101 okunur.) [İng. BCD, fr. DCB.]

— Biyol. *İkili yaşantı,* bir hücreli organizmaların, bulundukları ortama göre, hava ile veya havasız yaşama özelliği.

— Bot. *İkili aşılama,* aynı anaca iki defa, önce dipten, sonra elde edilen filizi aynı anacın baş tarafına aşılama işlemi. (Bu işlem zayıf gelişen ağaçlara yüksek sap sürdürmek veya düzgün ve dik sap süremeyen ağaçlara düzgün şekil vermek amacıyle yapılır. İkili aşılama aynı zamanda yaşlı ağaçları gençleştirmek ve ürün verimini değiştirmek amacıyle de uygulanır. Bu gibi hallerde birçok aşının birden yapılması gerekir.)

— Dil bil. *İkili kök,* hem isim kökü hem de fiil kökü olarak kullanılan kök: *Göç* ve *göçmek, acı* ve *acımak, koca* ve *kocamak.*

— Etnol. *İkili düzenleme,* bir toplumsal düzenleme sistemidir; bunda, toplumun veya cemaatin üyeleri, çoğu zaman dıştan evlenenlerden kurulu iki bölüme ayrılır. (Bugün var olan ikili düzenlemelerin anne tarafından soy zincirine sahip olmak gibi birçok ortak yanı vardır ve ödenek sistemine dayanır.)

— Fels. İçrek (batınî) bilimlerde ve özellikle, Tevrat yorumlamasında (Kabal) gerek iki sayısını gerek bu sayıya atfedilen ve kimi zaman kötü etkileri olduğu kabul edilen nitelikleri beirtmek için kullanılan terim: *İkili, hem bilimi, hem evliliği sembolleştirir; fakat, özellikle, iyi ve kötünün karşıtlığını, bölünmeyi, anlaşmazlığı, yâni insanın, içinde hapsedilmiş bulunduğu kötü ikiliği ifade eder* (Pythagoras).

— Kim. İki elementten meydana gelen: *İkili bileşikler.*

— Mat. *İkili sıra bağıntısı,* birincisinde *a, b*'den önce, ikincisinde *b, a*'dan önce gelen iki sıra bağıntısı için kullanılır: *Eşitsizlik bağıntıları* (<*ve*>) *ikilidir.* || Bir E_n *vektörel uzayının* E^*_n *ikili uzayı, n* boyutlu bir vektörel $\vec{X}$ vektörünün $\vec{r}$ $(\vec{r_1}, \vec{r_2} \dots \vec{r_n})$ tabanında bileşenler ve

$$f(\vec{X}) = y_1 x_1 + y_2 x_2 + \dots + y_n x_n$$

çizgisel şekli verildiğine göre, içinde bu çizgisel şekle $y_1, y_2, \dots y_n$ bileşenlerinin değerleri

$$y_1 = f(\vec{r_1}),\ y_2 = f(\vec{r_2}),\ \dots\ y_n = (\vec{r_n})$$

olacak şekilde bir $\vec{Y}$ vektörü eşleştirilebilen E_n^* uzayı. (Bk. ANSİKL.) || *İkili aritmetik,* ikili sayılama kullanan aritmetik. || *İkili bağıntı,* bir cümlenin iki elemanı arasındaki bağıntı. || *x ve y gibi iki değişken arasındaki ikili tekabül* (veya *ikili bağıntı*), *x* ile *y* arasında, bu değişkenlerin sadece bazı değerleri için gerçeklenen bağıntı. || *n'inci basamaktan ikili şekil,* iki değişkene göre *n'inci* dereceden homogen olan çokterimli. || *İkili sayılama,* taban olarak 2 sayısını alan ve sayıları belirtmek için sadece 0 ile 1 sayılarına başvuran sayılama sistemi. (İKİLİ SİSTEM de denir). Bk. ANSİKL.

— Müz. Yanaşık iki notanın arasındaki aralık. (*Büyük ikili* [ut-re] bir ton; *küçük ikili* [ut-re bemol] yarım diatonik ton değerindedir. *Eksik ikili* [ut-re çift bemol] yalnız dengeli sistemde bir sesdeşlik meydana getirir. *Artık ikili* [ut-re diyez] ise bir ton ve kromatik yarım ton değerindedir. İkili'nin devriklenmişi yedili'dir.)|| İki zamanlı ölçüden türeyen; kendi içlerinde bölünmüş veya bölünmemiş başlıca iki zamandan meydana gelen: *Çift sayılı zamanlardan meydana gelen bütün bileşik ölçüler,*

$$\frac{2}{4}, \frac{2}{8}, \frac{6}{4}, \frac{6}{8}, \frac{6}{16}$$

ikili ölçülerdir. || *İkili kesim,* bir müzik parçasının ikiye bölünmesi. (Parçalardan biri serim, öbürü gelişim bölümünü meydana getirir.) || *İkili zaman,* ikinin katı olan zaman bölümlerine ayrılabilen zaman ($\frac{6}{4}$, $\frac{6}{8}$, $\frac{6}{16}$ gibi).

— Tar. *İkili antlaşma.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Mat. *E_n vektörel uzayının E_n^* ikili uzayı,* E_n üzerinde belirlenmiş çizgisel şekillerin vektörel uzayına izomorftur. Özelliğin karşıtı da doğrudur: E_n, E_n^* üzerinde belirli çizgisel şekillerin vektörel uzayına izomorftur.

E_n uzayında katsayılar matrisi olarak

$A = [a^j_i]$ matrisi ile bir taban değişimi

yapılırsa

$$\vec{R}_i = a^1_j\,\vec{r_1} + a^2_j\,\vec{r_2} + \dots + a^n_j\,\vec{r_n}$$

elde edilir ve $Y_1, Y_2, \dots Y_n$, Y'nin yeni koordinatları olursa

$$\begin{pmatrix} Y_1 \\ Y_2 \\ \dots \\ Y_n \end{pmatrix} = A \begin{pmatrix} y_1 \\ y_2 \\ \dots \\ y_n \end{pmatrix}$$

matrisiyel bağıntısı kurulur.

Dönüşüm matrisi E_n, eski tabandan yenisine geçişi sağlayan dönüşüm matrisinin aynıdır. Bu özellik, $\vec{Y}$'nin göz önüne alınan taban değişimi için kovaryant olduğu söylenerek ifade edilir; oysa $\vec{X}$ kontrvaryanttır.* $y_1 x_1 + y_2 x_2 + \dots + y_n x_n$ çizgisel şekline $\vec{X}, \vec{Y}$ vektörlerinin *kısıltılı çarpımı* denir. Bu çarpım koordinat sistemine bağlı değildir: bütün taban değişimleri için değişmez haldedir.

● *İkili sayılama.* Hıristiyanlık çağından çok önce çin medeniyeti tarafından kullanılan ikili sayılama, toplama ve çarpma cetvelini gereksiz kılmıştır. Bunlardan elektronik hesap makinelerinde ve çeşitli diskli, bantlı, çarklı, kasnaklı v.b. magnetik hafızalarda yararlanılır. Bir sayının ikili gösterilişi ondalık gösterilişinden üç buçuk defa daha çok rakama ihtiyaç gösterir: bu gösteriliş aşağıdaki kurala göre yapılır:

1=0001	6=0110	11=1011
2=0010	7=0111	12=1100
3=0011	8=1000	13=1101
4=0100	9=1001	14=1110
5=0101	10=1010	15=1111

— Tar. *İkili antlaşma,* 1867'den Avusturya Macaristan imparatorluğunun yıkıldığı 1918'e kadar Avusturya ve Macaristan'ın arasındaki ilişkilerin dayandığı sisteme verilen ad. Buna göre her iki devlet dış siyasette birbirine bağlı olduğu halde, iç hâkimiyetlerini koruyorlardı.

◆ İ. Ed. İki bölüme ayrıldığında bir mısraın ritmi.

— Mat. E ve F cümlesinde, *a,* E'nin bir elemanı, *b,* A'nın bir elemanı olmak üzere bütün ikililerinin cümlesi E×F kartezyen çarpımını veren (*a, b*) bileşimi. Bk. ANSİKL.

— Oyun. Üzerinde iki işaret bulunan en küçük değerde iskambil kağıdı: *Karo, trefli, kör, pik ikilisi.* || Zarın iki noktalı olan yüzü. (*Dü* de denir.) || *İkili ikili,* iki tarafında da iki nokta bulunan domino taşı. || *İki iki atmak,* tavlada, her iki zarın da iki nokta bulunan yüzünün gelmesi. (*Dubara atmak.*)

— ANSİKL. Mat. Eğer iki E ve F cümlesi farklı ise, ikilinin hangi elemanının E'den ve hangi elemanının F'den alındığını bilmek yeterlidir. E ve F çakışırsa, (*x, y*) ve (*y, x*) ikililerini ayırdetmek için, ikili içindeki sıranın bilinmesi gerekir. Bir düzlemdeki iki noktanın cümlesi R ile gösterilirse, (*x, y*) ve (*y, x*) noktaları farklıdır. (LM)

İKİLİBEŞLİ blş. sıf. Birincisi 0 veya 5 değerleriyle ikili, ikincisi 0'dan 4'e kadar beşli olarak iki bölümde kodlanmış sayısal bilgileri kaydetme usulü için kullanılır.

0=0+0	5=5+0
1=0+1	6=5+1
2=0+2	7=5+2
3=0+3	8=5+3
4=0+4	9=5+4

(L)

İKİLİK i. (*iki*'den *iki-lik*). Birbirinden farklı iki parçadan meydana gelme, iki türlülük: *Türkçüler, lisanımızdaki ikiliği kaldırmak için şu umdeyi kabul etmekle iktifa ettiler: İstanbul halkının ve bilhassa İstanbul hanımlarının konuştukları gibi yazmak* (Ziya Gökalp). || Anlaşmazlık, bölünme: *Yöneticiler arasında ikilik çıktı.*

— Fiz. *Dalga-cisimcik ikiliği,* elektromagnetik ve maddesel ışınımların, bir dalga, öteki ise hareket halindeki bir cisimcik olmak üzere ikili görünüşte olduğunu kabul eden görüş.

— Mat. Bir karşıtlık niteliği gösteren çeşitli nesneler üstünde yapılan incelemelerin arasındaki benzerlik. Bk. ANSİKL.

— Müz. Birlik notanın ikide biri değerinde olan nota. || *İkilik es,* ikilik notanın süresi kadar uzaması gereken susma işareti.

— ANSİKL. Mat. *İkilik,* düzlem geometride noktasal koordinatlarla teğetsel koordinatlar arasında ortaya çıkar. Bir (*a, b, c*) üçlüsü (homogen koordinatlar kullanıldığı kabul edilirse), birinci sistemde bir noktanın koordinatlarını, ikinci sistemde ise bir doğrunun koordinatlarını gösterir. Sistemlerin her birinde, aynı hesap, farklı olmakla birlikte benzer bir yorumla açıklanabilir. Aynı şekilde, teğetsel denklemiyle tanımlanmış bir eğrinin bir teğetin değme noktasının belirlenmesinden, eğer eğri noktasal denklemiyle tanımlanmışsa, bu eğrinin herhangi bir noktadaki teğetinin belirlenmesine geçilebilir. (*a, b, c*) noktasından (*a, b, c*) doğrusuna geçiş, $x^2 + y^2 + z^2 = 0$ sanal koniğine göre kutupsal karşıtla yapılan bir dönüşümdür. Genellikle kutupsal karşıtla yapılan her dönüşümde bir ikilik bağıntısı bulunur. Aynı şekilde uzay geometride, bir noktanın koordinatlarından düzlemin teğetsel koordinatlarına geçildiği zaman da ikilik bağıntısı elde edilir; *n* boyutlu bir uzayda noktanın *n* + 1 homogen koordinatından aşırı düzlemin teğetsel koordinatlarına geçildiğinde de aynı durum söz konusudur. (LM)

İkilik, iki kuruş (seksen para) değerinde gümüş sikke. Abdülhamid I'in (hük. 1774-1789) son yıllarında çıkarıldı. Bir tarafında padişahın tuğrası, diğer tarafında ise «Padişahın on altıncı senei cülûsu ve duribe fi Kostantiniye 1187» yazısı bulunmaktadır. Çapı 43-45 mm, ağırlığı 32,52 gr'dır. Bu sikke kuruşun iki misli olduğu halde onlardan 3 dirhem kadar eksik tutuldu, böylece hazinenin sıkıntısı bir dereceye kadar giderildi. Fakat halk arasında sikkenin tartı ve ayar bakımından eksik olduğu duyulunca fiyatlarda yükselme oldu. Selim III zamanında mağşuş ikilik sikkeler kaldırıldı. Yeniden, mağşuş ikilikler cinsinden fakat darp yeri olarak Konstantiniye yerine İslâmbol kelimesi yazılı ikilikler basıldı. Mustafa IV zamanında ikilikler tekrar basıldı. Bu defa İslâmbol kelimesi yerine Kostantiniye kelimesi konuldu. Mahmud II zamanında basılan ikiliklerin ayarı binde 730 idi. Abdülmecid zamanında da ikilikler basıldı. Bunlar 2,405 gr ağırlığındaydı; tuğra ve yazıların etrafında da on iki adet yıldız vardı. Daha sonra Mehmed VI (Vahideddin) zamanına kadar aynı tip ve büyüklükte ikilikler basıldı. (M)

İKİMOLEKÜLLÜ blş. sıf. Kim. İki ayrı

ön yüz

ikilik

arka yüz

Foto. MEYDAN

molekülün tepkimeye girmesiyle meydana gelen kimyasal tepkimeler için kullanılır. (L)

İKİNCİ sıf. (*iki*'den *iki-nci*). Zaman, yer, sıra bakımından birinciden sonra gelen: *İkinci mevki tren bileti. İkinci sınıf.* || (Bir başkasına oranla) Daha az önemli olan; değeri daha az olan: *İkinci derecede bir rol.* || *Teşm. yol.* Yeni, bir başka: *İkinci bir sarsıntı bir yuvarlanma tehlikesi pahasına beni bu düşüncelerden uyandırdı* (A. H. Tanpınar).

— DEY. *İkinci gelmek* (veya *olmak*), birinciden sonra gelen dereceyi almak: *Favori görülen at ikinci geldi.*

— Ask. *İkinci sınıf ikmal maddeleri,* birliklerin kadrolarında gösterilen silâh, araç, gereç, teçhizat, çadır gibi maddeler.

— Bot. *İkinci zar,* embriyonun, dıştan içe doğru ikinci örtüsü. — Tohumu örten zarlardan dıştan itibaren ikincisi.

— Denizc. *İkinci alt güverte,* bir ticaret gemisinde ana güvertenin altındaki ikinci güverte. || *İkinci güverte,* ikinci bataryanın güvertesi. (Alt top bataryasının hemen üstünde bulunurdu.) || *İkinci kaptan,* ticaret gemilerinde kaptandan sonra gelen zabit. (Resmî ve kanunî bir terim olmamasına rağmen gemilerde yaygın olarak kullanılır. Bu rütbenin «Gemiadamları Yeterliği ve Sayısı Hakkında nizamname»ye göre karşılığı birinci zabittir. Başmakinistin doğrudan doğruya sorumluluğu ile ilgili konular dışında gemi disiplininin sağlanması, günlük hareketlerin düzenlenmesi ve geminin bakımında, bütün gemi zabitlerinin âmiridir.) || *İkinci makinist* (*ikinci çarkçı* da denir), ticaret gemilerinin makine bölümünde baş makinistten sonra gelen makine zabiti. (31 Temmuz 1970 tarihli kararnameyle bu unvan «makine ikinci mühendisi»ne çevrildi.) || *İkinci zabit.* Bk. ZABİT.

— Fels. *İkinci neden.* Bk. NEDEN. || *İkinci nitelik.* Bk. NİTELİK.

— Gram. *İkinci şahıs.* Bk. ŞAHIS.

— Havc. *İkinci pilot,* birinci pilota yardımcılık yapan pilot.

— Huk. *İkinci derecedeki noktalar,* tarafların bir sözleşmede esaslı görmedikleri noktalar. Bk. ANSİKL.

— Jeol. *İkinci zaman,* birinci zaman ile Üçüncü zaman arasında yer alan ve 135-180 milyon yıl sürdüğü sanılan jeolojik zaman.

— Mad. oc. *İkinci yıkama,* cevherin veya kömürün verimini ve temizliğini arttırmak için ikinci defa yapılan yıkama.

— Mat. *İkinci derece,* ikinci kuvvetle ilgili olan. || Bir vektörel uzayda, $\vec{W}$'yi $\vec{V}$'ye eşitleyerek $f(\vec{V}, \vec{W})$ çiftçizgisel biçiminden çıkarılan $f(\vec{V})$ biçimi. || Karesi alınmış bir değer için kullanılır. || *İkinci derece denklem,* iki bilinmeyenli denklem. || *İkinci derece şekil,* değişkenleri herhangi sayıda olabilen ikinci dereceden homogen çokterimli: $x^2 + xy + y^2$ *şekli ikinci dereceden, yani iki değişkenli bir şekildir.* || *Bir tamsayının ikinci dereceden kalanı,* bir sayının bir tam kare ile bölünmesiyle sıfır dışında kalan: 2 *dışında P asal sayısı* $\frac{P-1}{2}$ *ifadesini ikinci derece kalan kabul eder.* || *İkinci dereceden yüzey,* ikinci dereceden bir denklemle gösterilen yüzey. Bk. ANSİKL.

— Matbaac. *İkinci kalıp,* birinci kalıbın boş bıraktığı bölümleri dolduracak şekilde yapılan kalıp.

— Müz. Bir ses veya çalgı topluluğunda, aynı ses veya çalgı grubunun kalın sesini çıkaranlar için söylenir: *İkinci keman. İkinci tenor.* || Diatonik merdivenin ikinci dececesi.

— Psikiyatr. *İkinci durum,* normal bir zihin yapısının çalışması yerine düzenli fakat amnezi ile sonuçlanan otomatik bir ruhsal motorun faaliyete geçmesi. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. Bir sözleşmenin kurulabilmesi için, tarafların esaslı noktalar üstünde anlaşmış olmaları gerekir. Buna karşılık, taraflar esas noktalar üstünde anlaşır; fakat *ikinci derecedeki noktalar* üstünde anlaşmayı sonraya bırakırlarsa, sözleşme yine de kurulmuş olur (Borçlar kn. md. 2). Taraflar daha sonra bu ikinci noktalar üstünde anlaşamazlarsa, sözleşme yine geçerliğini kaybetmez. Bu halde hâkim, durumun gereğini ve tarafların görüşmeler sırasındaki açıklamalarını göz önünde bulundurarak, sözleşmedeki boşluğu doldurur. Bu şekilde, tarafların ikinci derecedeki noktalar üstünde anlaşmayı sonraya bırakmalarına rağmen, sözleşmenin kurulmuş sayılacağının istisnası, tarafların şekil yönünden bir hüküm getirmiş olmaları halidir. Bu halde taraflar, uyuşmalarını meselâ yazılı şekle bağlı tutmuşsalar, bu şekil gerçekleşmeden, sözleşme kurulmuş olmaz. (Borçlar kn. md. 2/III).

— Mat. *İkinci dereceden bir yüzey*'in kartezyen koordinatlarda denklemi F (x, y, z) = 0'dır; F, x, y, z cinsinden ikinci dereceden bir çokterimliyi gösterir. Bazen ikinci dereceden yüzey kelimesi, iki kat noktası olmayan yüzeyler için de kullanılır; bu da, konileri, silindirleri ve düzlem çiftlerini aradan çıkarır.

● *Bir doğru ile arakesit.* Bu arakesit iki noktadan meydana gelir; doğrunun teğet olması halinde iki nokta çakışır; asimptotlar teğetin özel bir halidir (değme noktası sonsuzda). Bir ikinci derece yüzeyle ikiden fazla ortak noktası bulunan bir doğru tamamen bu yüzeye ait olur (duğrusal ana çizgi).

● *Sonsuzdaki noktalar.* φ, F'nin ikinci derece terimlerinin cümlesi olmak üzere, $\varphi(x, y, z) = 0$ yüzeyinin sonsuzdaki noktalarıdır. Bu yüzey, tepesi koordinat başlangıcında olan bir konidir ve şu şekillerde olabilir: **1.** bir *sanal koni,* bu halde ikinci derece yüzey bir *elipsoit* olur; **2.** bir *gerçek koni,* buna *doğrultman koni* denir ve sonsuzdaki düzlemde bir konik tanımlar; bu halde bir *hiperboloit* elde edilir; hale göre hiperboloit bir yaygılı (bir tek parçadan oluşmuş) veya iki yaygılı olabilir; **3.** *iki düzlemden oluşan sistem* (doğrultman düzlemler), doğrultman düzlemlerin gerçek veya sanal oluşuna göre hiperbolik veya eliptik bir *paraboloit* elde edilir. Paraboloit sonsuzdaki düzleme teğettir; değme noktasını, doğrultman düzlemlerle elde edilen kesit verir; paraboloit eliptikse, bu düzlemler bir tek asimptotik doğrultu sağlar.

● *Düzlem kesitler.* Bu kesitler koniklerdir. Paralel düzlemlerle oluşan kesitlerin sonsuzdaki noktaları aynıdır; bundan dolayı kesitler benzer ve ikişer ikişer homotetik olur; teğet düzlemler için de iki ana doğru haline gelir. Elipsoidin bütün kesitleri elips olur. Hiperboloit için kesitin türü, doğrultman koniyi tepesinden kesen düzleme paralel olarak çizilen düzlemin durumuna bağlıdır: eğer bu düzlem iki ana çizgiyi içine alırsa hiperbol, hiç birini içine almazsa elips, koniye teğetse parabol olur. Paraboloitlerde eksene paralel düzlemler için paraboller elde edilir; öbür kesitler, paraboloidin eliptik veya hiperbolik oluşuna göre elips veya parabol olur.

● *Merkez.* Sadece elipsoitlerle hiperboloitlerde sonlu uzaklıkta merkez vardır. Tepesi ikinci derece yüzeyin merkezinde olan doğrultman koni «asimptot koni» adını alır. Bu koni asimptot düzlemlerin zarfıdır. Paraboloitlerde merkez eksen doğrultusunda sonsuza atılmıştır.

● *Çap düzenleri; temel doğrultular; temel düzlemler.* Bir δ doğrultusuna paralel kirişlerin orta noktalarının geometrik yeri bu doğrultunun «çap düzlemi» denen bir P düzlemidir. Karşıt olarak δ doğrultusu P'ye paralelse, çap düzlemi δ'ya paraleldir; δ ve δ' doğrultusuna «eşlenik» doğrultular denir.

Bir doğrultu, kendi çap düzlemine dikse, buna «temel» doğrultu denir; bu düzlem de o takdirde «temel düzlem» adını alır (ikinci derece yüzeyin simetri düzlemi).

Merkezi bulunan bir ikinci derece yüzeyde bütün çap düzlemleri merkezden geçer; bunlardan üçü dik bir üçyüzlü oluşturan temel düzlemlerdir, bu üçyüzlünün ayrıtları «eksenler»dir. Eğer ikinci derece yüzeyi dönelse böyle üçyüzlülerin sayısı sonsuzdur.

Paraboloitte birbirine dik iki temel düzlem vardır. Bütün çap düzlemleri eksenden geçer; paraboloit dönel ise bütün bu düzlemler temel düzlemler olur. Bu elemanlardan ikinci derece yüzeyin «indirgenmiş» denklemini kurmakta yararlanılır. Bk. ELİPSOİT, HİPERBOLOİT, PARABOLOİT.)

● *Doğrusal anaçizgiler.* Sanal sayıların kullanışı, her ikinci derece yüzey üzerinde doğrusal iki anaçizgi ailesi bulmayı sağlar; ama bunlar ancak bir yaygılı hiperobloitle hiperbolik paraboloit üzerinde gerçektir. Sabit üç doğruya dayanan hareketli bir doğru, bu üç doğrunun aynı düzleme paralel olup olmamasına göre, paraboloit veya hiperboloit olan yüzeyler doğurur. İki homografik demette, homolog düzlemlerin arakesitlerinin geometrik yeri olarak yine aynı yüzeyler elde edilir.

● *İkinci dereceden iki yüzeyin arakesiti.* Bu arakesit «aykırı çiftkareli» denen, genellikle dördüncü basamaktan bir eğridir. Bu arakesitin doğrusal bir anaçizgi ile üçüncü dereceden bir uzay eğriden veya ortak bir kirişi bulunan iki konikten (*ikikat teğet* ikinci derece yüzeyler) meydana gelebilir; bu, koniklerde iki doğrudan oluşan bir sisteme dönüşebilir.

● *Noktasal ikinci derece yüzeyler demeti.* $f(x, y, z) = 0$ ve $g(x, y, z) = 0$ gibi ikinci dereceden iki yüzeyde ortak noktalar cümlesinden, denklemi $f(x,y,z) + \lambda\, g(x,y,z)$ olan sonsuz ikinci derece yüzey geçer; burada λ bir parametreyi gösterir. Demetin ikinci derece yüzeyleri herhangi bir doğru üzerinde, ikikat noktaları demetin doğruya teğet iki ikinci derece yüzeyinin değme noktaları olan bir involüsyon belirler.

● *Odaklar.* Odaklar, ikinci derece yüzeyin dışında çizilen dönel konilerin tepeleri veya bu yüzeye ikikat teğet sıfır yarıçaplı kürelerin merkezleridir. Oda'kların geometrik yeri, merkezli ikinci derece yüzeyler için üç konik (fokaller), paraboloit için iki koniktir.

Odakları aynı olan koniklere *eşodaklı* ikinci derece yüzeyler denir. λ bir parametreyi göstermek üzere

$$\frac{x^2}{a^2+\lambda} + \frac{y^2}{b^2+\lambda} + \frac{z^2}{c^2+\lambda} - 1 = 0$$

denklemi eşodaklı bir ikinci derece yüzey tanımlar. Uzayın her noktasından bu ikinci derece yüzeylerden üçü geçer: bir elipsoit ve biri bir yaygılı, öbürü iki yaygılı iki hiperboloit ikişer ikişer dik açıyle kesişir (dik üçlü sistem).

● *İkinci derece yüzeylerin sınıfları.* Bu yüzeylerin teğetsel denklemi ikinci derecedendir: kendileri de ikinci sınıftan yüzeylerdir. İkinci derece yüzeylerin teğetsel demetleri noktasal demetlerin özelliklerine bağlaşık özellikler taşır.

— Psikiyatr. *İkinci durum,* bilincin bir bozukluğudur. Özne, karmaşık olabilen bir faaliyet gösterir; bu, bir kaçış ile sonuçlanabilir; bazen ortamından koparak hayatının bütün bir devresini yaşayabilir. Önemli olan nokta, normale döndükten sonra bütün yapılanların unutulmasıdır. Krizler belirli bir şekilde geldiğinde bir epilepsi kaynağının varlığı düşünülmeli, fakat bir histeri veya hastalık taslama da gözden uzak tutulmamalıdır.

◆ İ. İkinci sırada olan kimse veya nesne: *Sınıf ikincisi.* (ML)

İkinci Balkan harbi. Bk. BALKAN HARBİ (*İkinci*).

İkinci Çırağan vakası, Murad V'in gözaltında tutulduğu Çırağan sarayından kaçırılması için düzenlenen ve başarısızlıkla sonuçlanan olay (temmuz 1878). Olayı Birinci Çırağan* vakasından kısa bir süre sonra Kleanti Skaliyeri ve Aziz Bey komitesi düzenledi. Murad V tahttan indirilerek yerine Abdülhamid II geçtikten sonra, Mason teşkilâtı, gözaltına alınan eski padişahın sağlığı ve geleceği ile yakından ilgilenmeğe başladı. Onun da Abdülaziz gibi intihar etmesinden yahut öldürülmesinden korkuluyordu. İstanbul Mason teşkilâtı Murad V'in sağlığı konusunda, İtalyan Mason teşkilâtına teminat verdi. Masonların güvenini kazanmış olan Ethem Paşa sadrazamlıktan azledilince (ocak 1878), İstanbul Mason teşkilâtı Prodos locası üstadıazamı Kleanti

Skaliyeri, Murad V'in kurtarılarak yeniden tahta oturtulması için bir komite kurdu. Komite üyeleri arasında Aziz Bey, Murad V'in annesinin cariyelerinden Nakşidil Kalfa, ufak bir memur olan Ali Şefkatî gibi kimseler de vardı. Murad V'i şehzadeliğinden beri tanıyan Kleanti Skaliyeri, onunla devamlı olarak haberleşiyordu. Abdülhamid II'nin prestijini kaybeder gibi olduğu bir sırada Skaliyeri ve Ali Şefkâtî gizlice Çırağan'a girerek Murad V ile görüştüler. Eski padişah, milletinin kendisini bu durumdan kurtarmasını beklediğini söyledi. Bu görüşmeden sonra komite, İstanbul'un çeşitli yerlerine Murad V lehinde beyannameler astı. Bir ara Abdülhamid II'yi öldürmek için harekete geçeceği sırada, komite üyelerinden Hüsnü'nün jurnali ile Aziz Beyin evi bir toplantı sırasında basıldı. Kleanti, Nakşidil Kalfa ve Ali Şefkatî, yurt dışına kaçmayı başardılar. Diğerleri yakalanarak kalebentlik, hapis, sürgün gibi çeşitli cezalara çarptırıldılar. (→ Bibliyo.) [M]

İkinci Dünya savaşı. Bk. DÜNYA SAVAŞI (*İkinci*).

İKİNCİL sıf. (*ikinci*'den). *Yeni.* İkinci sıradan, ikinci dereceden olan. *Esk.* Tali. Sünaî.

— Anat. *İkincil böbrek.* Bk. MEZONEFROZ.

— Biyocoğ. *İkincil orman,* harap olan ilk ormanın yerinde biten orman. (Bu ormanın yapısı ve bileşimi birincininkine hiç benzemez.)

— Biyol. *İkincil cinsiyet karakterleri* (veya *somatik cinsiyet karakterleri*), kaynağını üreme hücrelerinden değil de somatik hücrelerden alan organların gösterdiği karakter. (Cinsel traktus, Wollf kanalları [verici kanalları], Müller kanalları [yumurtalık, dölyatağı] ve bunların türevlerinden meydana gelir. Bireyoluş sırasında çiftleşme organları [amfibriyumlardaki yapışkanlık], somatik organlardaki çoğu zaman süs şeklinde beliren değişiklikler, cinsiyetine göre, bireyin dış yapısını tamamlar. İkincil cinsiyet karakterlerinin çok belirgin olması, eşeysel ikişekilliliğe yolaçar, bu da cinslerin kolayca tanınmasına imkân verir.)

— Bot. Bitkilerdeki başlıca organların yapısı için söylenir. (Bu yapı, odunsu soymuk damarın veya mantardokunun bir tabaka hücresinden türer.)

— Cerr. Birinci bir ameliyattan sonra herhangi bir zamanda yapılan bir cerrahî müdahaleye veya ikinci bir ameliyata denir: *Derinin ikincil kapanması.*

— Elektr. *İkincil* (veya *sekonder*) *sargı,* bir transformatör veya bir indükleme bobinine, birincil sargı akımıyle içinde indüklenmiş bir elektromotor kuvvet yaratılan ve uçları arasına bir kullanma devresi bağlanan sargı. (İKİNCİL veya SEKONDER DEVRE de denir.) Bk. ANSİKL.

— Kim. Bk. ANSİKL.

— Leng. Mevcut bir kelimeden türeyen oluşumlar için kullanılır.

— Nükl. Hareketli gelen bir parçacıkla hareketsiz bir parçacık arasındaki tepkime sonucunda yayılan ışın veya parçacık için kullanılır. (*İkincil parçacık* gelen parçacıkla aynı veya farklı nitelikte olabilir.)

— Ormanc. *İkincil kesim* yeni ağaç dikimi için hazırlık kesiminden sonra ve son kesimden önce uygulanan baltalık orman kesimi.

— Patol. Başka olaylara tabi olan olaylara denir. ‖ *İkincil olaylar,* intanlarda, lokal bir intanın genelleşmesinden ileri gelen olaylar (ikincil frengi). ‖ *İkincil kanama,* bir yaralanma veya ameliyattan bir süre sonra meydana gelen kanama, tarumadan kanama.

— Zool. *İkincil telekler,* kuşların kanadında önkol kemiğine bitişik telekler.

— ANSİKL. Elektr. *İkincil sargı*'da, periyodu, birinci sargıdan geçen alternatif akımın periyoduna eşit bir indüklenmiş akım geçer. *Gerilim düşürücü* transformatörlerde, yüksek gerilim devresi olan birincil sargı, ince telden yapılmış birçok sarımdan meydana gelmiştir; ikincil sargı, kesidi daha büyük iletkenlerden meydana gelen ve içinde daha az sayıda sarım bulunan bir alçak gerilim devresidir. Gerilim yükseltici transformatörlerde ise birincil sargı alçak gerilim, ikincil sargı yüksek gerilim devresidir. Birincil ve ikincil sargıların sarım sayıları oranına «çevirme oranı» adı verilir.

— Kim. *İkincil sıfatı,* organik kimyada, iki karbon atomuna bağlı oldukları zaman, karbon ile azot için kullanılır. Bir karbürde iki karbon atomuna bağlı CH grubu bir *ikincil karbon*'dur (msl. CH_3 — CH_2 — CH_3); bir *ikincil amin*'in genel formülü R — NH — R'dir. Bir ikincil karbonun bütün fonksiyonlarına *ikincil fonksiyon* denir (msl. R — CHOH — R' [*ikincil alkol*]; R — CH — (NO_2) — R' [*ikincil nitro türevi*]); R — CO — R' ketonları *karbonilli ikincil türevler*'dir. (L)

İKİNCİL AĞIZLILAR çoğl. blş. i. Sölomlu çokhücreli hayvanların geniş bir kladusu. (Embriyon gelişiminde ağzı en son olarak beliren ve sinir sistemi sırt kısmında bulunan bütün hayvanları kapsar [derisidikenliler, stomocorda'lar, ilkipsiler, omurgalılar].) [L]

İKİNCİLLİK i. (*ikinci* > *ikincil*'den *ikincil-lik*). Karakteroloji. Heymans ve Wiersma'nın, karakterolojisindeki üç özellikten biri. (ikincillik, çevrelerinin etkisini, sürekli ve derin olarak duyan bireylerin özelliğidir; bunların heyecanları dolaysız olarak değil, çoğunlukla, dolambaçlı yollardan dile gelir; duygunlukları karmaşıktır. İkincillik, birincilliğin karşıtıdır.) [M]

İkinci Meşrutiyet. Bk. MEŞRUTİYET.

İkinci Viyana kuşatması. Bk. VİYANA KUŞATMASI (*İkinci*).

İKİNDİ i. (esk. türk. k.). Öğle ile akşam arasındaki zaman süresinin ortası: *Ve yaban çiçeklerinin buruk kokusunda / Her ikindi, günlük rüyasını gören mürdüm* (O. V. Kanık). *Esk.* Vakt-i zeval. ‖ *İkindi kahvaltısı,* öğleden sonra yapılan hafif kahvaltı. ‖ *İkindi üstü* (*ikindi vakti* veya *ikindi zamanı*), öğleden sonra ile akşam arası, ikindi saati.

— ÇEŞ. DEY. *İkindi güneşi gibi,* çok kısa zaman. Çabuk gelip geçen: *Ömrüm bir ikindi güneşi gibi gelip geçti.* ‖ *İkindiden sonra dükkân açmak,* bir işte geç kalındığını, iş işten geçtikten sonra davranıldığını anlatır.

— Din. *İkindi ezanı,* ikindi vakti okunan, günün üçüncü ezanı. ‖ *İkindi namazı,* ikindi vaktinde kılınan, günün üçüncü namazı.

— Teşk. tar. *İkindi divanı,* Tanzimat'tan önce vezirlerin konaklarında yaptıkları divana verilen ad. (İkindi namazından sonra toplandığı için bu adla anılır). Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Teşk. tar. Belirli günlerde toplanan Divanı Hümayunda görüşülemeyen davalar *İkindi divanı*'nda görülürdü. Davalara bakılmağa başlamadan önce mehter takımı bazı marşlar çalardı. Divana sadrazam başkanlık ederdi. Tezkireciler müzakere olunacak meseleleri okurlar ve görüşmelere başlanırdı. Davacıların, Divana sıra ile girmelerini sağlamak için Divanın kapısında kapılar ve muhafız yeniçeriler görevlendirildi. Sefer sırasında bu Divan, sadrazamın otağında kurulurdu.

◆ **İkindiyin** zf. İkindi vaktinde. (M)

İKİOMURLULAR çoğl. bİş. i. Omurgasının her bölütünde iki omur ve iki omur yayı bulunan. (L)

İKİONALTILIK bİş. i. Müz. Birimi sekizlik (çengelli) olan iki zamanlı ölçü. (L)

İKİÖNDİŞLİLER çoğl. bİş. i. Otçul keseli memeliler alttakımı; Avustralya'da yaşayan kuskusgiller, vombatgiller, kangurugiller, tarsipodidae, phascolarctidae familyalarını kapsar. (Bunların köpekdişleri de kemirgenlerinki gibi çok gelişmiştir. Jeolojik çağlarda çok iri olan bu hayvanlar, bugün yaşayan keselilerin en büyükleri arasında sayılır [kangurular].) [L]

İKİRCİK i. Bk. İKIRCİM.

İKİRCİL sıf. (*iki*'den). Mant. *Yeni.* İki ayrı anlamı olan: *Ekmek bir ikircil kelimedir.* ‖ İçinde almaş bulunan, şöyle veya böyle olup üçüncü bir yolu olmayan. *Esk.* Terditli. (M)

İKİRCİM veya **İKİRCİK** i. (esk. türk. *ikirçkün*'den). Karar verememe, kararsızlık, tereddüt.

◆ **İkircimli** veya **ikircikli** sıf. Kararsız. (M)

İKİSEKİZLİK bİş. i. Müz. Ölçü birimi dörtlük (siyah) olan iki zamanlı ölçü; az kullanılır. (L)

İKİ SİCİLYA krallığı, 1442-1548 ve 1816-1861 arası Güney İtalya'da krallık. Aragon ve Sicilya adası kralı Büyük Alfonso V, 1442'de Napoli'deki, Sicilya krallığı adını taşıyan Anjou krallığını işgal ederek, iki Sicilya krallığını kurdu.

Robert Guiscard'ın norman askerleri ve varisleri tarafından kurulan, sonradan Hohenstaufen'lerin eline geçen Sicilya krallığı, XII. ve XIII. yy.da Sicilya adasını ve İtalya yarımadasının güneyini kapsıyordu. Friedrich II'nin yenilmesi ve ölümü (1250) ile Konrad IV'ün taç giyme mücadeleleri sırasında ölmesinden (1254) sonra, Friedrich II'nin evlilik dışı oğlu Manfredi tahta çıktı; kendinden önceki kralların Papalığa karşı yürüttükleri hak iddialarını ve mücadeleyi devam ettirdi. Papa Urbanus IV, Aziz Louis'nin kardeşi ve daha o tarihte «Roma senatörü» olan Anjou'lu Carlo'dan yardım istedi. Carlo, Manfredi'yi, sonra da yeğeni Conradin'i (Konrad IV'ün oğlu) yenerek 1768'de Sicilya krallığına hâkim oldu. Ama Hohenstaufen'lerin taht üstündeki hakkı, Manfredi'nin kızı Konstanza ile evlenen Aragon kralı Pedro III'e geçmişti. Pedro III'ün, Anjou aleyhtarı hareketin başına geçmesi, 1282 Sicilya katliamı ve Anoju'ların adadan uzaklaştırılmasiyle sonuçlandı. O tarihten itibaren, her biri eski Norman krallığının öteki yarısında hak iddia eden, iki ayrı «Sicilya krallığı» meydana geldi.

XIV. yy. sonu ve XV. yy.da, Napoli'deki Sicilya krallığı, Anjou'lu Carlo'nun soyundan gelen Anjou - Durazzo'larla, İyi Juan II'nin oğlu ve Napoli kraliçesi Juana I tarafından evlât edinilen Anjou'lu Louis'nin soyundan gelen Anjou - Valois'lar arasında çekişmelere yolaçtı. Kraliçe Juana I, sırasıyle Aragon'lu Alfonso V'i, Anjou-Valois'lı Louis III'ü, o ölünce de Anjou'lu René'yi evlat edindi; bu tedbirler, Fransa Anjou'larıyle Aragon'lular arasında savaşa yolaçtı. Sonunda Alfonso V, savaşı kazandı ve Louis III'ün kardeşi «Kral René»'yi sürerek «İki Sicilya'yı», 1442'den ölümüne kadar (1458) ayrılmayan tek bir krallık halinde birleştirdi.

1458'de her iki krallığın kaderi birkaç yüzyıl için fiilen değilse bile hukuken çizilmiş oldu; «İki Sicilya» terimi Napoli ve Sicilya'nın XVI. - XIX. yy. arası meydana getirdikleri bütünü ifade etmek için kullanılırsa da İki Sicilya krallığı resmen ancak 1815 Viyana kongresinden sonra kurulmuştur.

Sicilya, Aragon kralı Juan II'nin 1479'da ölmesinden sonra yerine oğlu Katolik Fernando II'nin tahta çıkmasıyle Aragon krallığına geçti.

Napoli krallığı ise, Alfonso V'in evlilik dışı oğullarından birine ve onun sülâlesine geçmişti. Charles VIII'in (1494), sonra da Louis XII'nin (1500-1504) Anjou'ların vârisi sıfatıyle İtalya'ya yürümelerine sebep olan krallık, 1500'de Fransa kralı ile Aragon kralı Katolik Fernando (gayrımeşru kuzenini de böylece tahttan mahrum bırakıyordu) arasında paylaşıldı; sonra 1504'te Fransızların çıkarılmasıyle Aragon'a geçti.

O tarihten İspanya Veraset savaşının sonuna kadar, her iki krallık İspanya'nın gönderdiği genel valiler tarafından yönetildi; Utrecht (1713) ve Rastatt (1714) antlaşmalarıyle Sicilya, Savoia'ya, Napoli, Avusturya Habsburg'larına bırakıldı. Avusturya Habsburg'ları 1720'de, Sardinya'yı Sicilya ile değiştiler (Madrid barışı). Polonya Veraset savaşı (1733-1735/1738) sırasında, Parma dükü don Carlos (İspanya kralı Felipe V ile Elizabet Farnese'nin oğlu) Napoli ve Sicilya'yı fethetti (1734) ve Viyana barışı hazırlıklarında (1735) ele geçirdiği iki krallığa karşılık dukalığından vaz geçti; 1759'da veraset yoluyle İspanya tahtına çıkınca da, İtalya'daki topraklarını ikinci oğlu Fernando IV'e bıraktı.

Fernando IV Fransız devrinin ve Fransız imparatorluğunun saldırılarına karşı koydu: Fransa'ya karşı ilk koalisyona katıldı; ama 11 ekim 1796'da barış antlaşmasına çevrilen Brescia ateşkesiyle (haziran 1795) koalisyondan ayrıldı; İkinci koalisyona da girdi ve Championnet tarafından yarıma-

dadan çıkarıldı. Championnet, Napoli'de geçici Parthenopée cumhuriyetini kurdu. Fernando IV, eyaletlerini geri almasına rağmen Fransa ile ittifak yapmasını gerektiren Floransa barışını imzalamak zorunda kaldı (28 mart 1800). Bununla birlikte, Presburg barışı (26 aralık 1805) ertesinde, Napolyon, Bourbonları kovmağa karar verdi ve 30 mart 1806'da kardeşi Joseph'i Napoli kralı ilân etti. Fernando IV ise, bir kere daha yarımadadan ayrılan Sicilya'ya sığındı. 1808'de Joseph'in yerine Joachim Murat geçti, fakat 1814'te Napolyon'a ihanet etmesi, zorbalıkla ele geçirdiği tahtı kaybetmesine yol açtı; Casalanza uzlaşmasıyle (20 mayıs 1815), Napoli Bourbon'lara geri verildi.

Murat'nın, Waterloo'da yenilen Napolyon'un safında yer alması da, krallığı yeniden fethetme denemesi de işe yaramadı: yakalanarak 13 ekim 1805'te kurşuna dizildi. Sonunda ülkesinin iki parçasını birleştirmeyi başaran Ferdinando, 1816'da, «İki Sicilya» kralı Ferdinando I unvanını aldı. Böylece resmen yeniden kurulan İki Sicilya krallığı, kırk dört yıl yaşadı; bu süre içinde zaman zaman birbirine karışan iki akım (Sicilya'nın hürriyet hareketi; liberal hareket) devleti sarstı; her iki hareket de birbirini takip eden dört kralın merkeziyetçi mutlakiyeti yüzünden sonuna kadar götürüldü. Ferdinando I, 1820 ayaklanmalarını (general Pepe) bastırmayı ve çıkarmak zorunda kaldığı anayasayı iptal etmeyi, ancak Troppau ve Laibach kongrelerinde alınan kararlar gereğince hareket eden Avusturya'nın müdahalesiyle başarabildi. Oğlu François I (1825-1830), önemli güçlüklerle karşılaşmadıysa da, Ferdinando II'ye (1830-1859) 1848-1849 ayaklanmaları sırasında, Re Bomba («Bomba-Kral») unvanı verildi. 12 Ocak 1848'den itibaren Ruggero Settimo'nun yönettiği hür Sicilya taraftarları, Palermo'yu ayaklandırdılar, kralcı birlikler Messina'da kuşatıldı ve kurulan Sicilya hükûmeti 1812 liberal Anayasasını yeniden yürürlüğe soktu. Yarımadada Ferdinand II, 10 şubatta Fransız Charte'ından ilham alan bir anayasa hazırlatmak zorunda kaldı. Sicilya 13 nisanda bağımsızlığını ilân etti. Bununla birlikte, yılgın Ferdinand II, Sicilyalı ve Napolililere, Avusturya ile çarpışan Piemonte birliklerine katılma iznini verdi. Ama Pius IX'un Papalık askerlerini savaştan çekmesinden sonra, 15 mayısta bir hükûmet darbesi yaparak yeniden mutlakiyet rejimini kurdu ve Piemonte'deki birliklerini 22 mayısta geri çağırdı.

Piemonte'lilerin Custazza'da bozguna uğramasından (25 temmuz) sonra, Ferdinand adaya yeniden boyun eğdirmeğe girişti: topçu ateşiyle ezilen Messina, yeniden işgal edildi (6 ve 7 eylül); Polonyalı Mieroslavski'nin savunduğu Sicilya'yı general Filanqieri 29 mart - 11 mayıs 1849 arası yeniden fethetti. 12 000 Tutuklu uzun yıllar kalmak üzere Sicilya zindanlarına atıldı. Ferdinand II, 1859'da öldü; oğlu François II, bir buçuk yıl tahtta kaldı.

Avusturya'nın Piemonte'ye harp ilânından (26 nisan 1860) önce, Sicilya bir kere daha ayaklandı. Cavour'un az çok desteklediği Garibaldi, 5/6 mayıs gecesi 1 200 *Kızıl gömlekli*'siyle («mille»ler) birlikte Cenova'dan denize açıldı. 11 Mayısta Sicilya'da Marsala'ya çıktı; Palermo'yu (27 mayıs), Messina'yı (8 ağustos) aldı ve 19 ağustosta Messina boğazını aştı. Napoli üzerine yürüdü ve 7 eylülde şehri işgal etti. Villafranca ateşkesiyle kurtulan ve Garibaldi'nin ilerleyişinden endişelenen Piemonte, ayaklanan Papalık devletlerini yendi, sonra da Napolilileri Volturno kıyısında bozguna uğrattı (1-2 ekim). Gaeta'da abluka altında kalan François II, ancak 13 şubat 1861'de teslim oldu ve sürgüne gönderildi. Ama 21 ve 22 ekim 1860'ta yapılan referandumla Napoli ve Sicilya yeni birleşik İtalya'ya bağlandı. 7 Kasım 1860'ta, Vittorio-Emanuele II, Garibaldi ile birlikte, Napoli'ye girdi. 17 Mart 1861'de, yeni millî parlamento, İtalya krallığını ilân etti. (Bk. ANJOU, ARAGON, BOURBON, NAPOLİ, SİCİLYA.) [L]

İKİSOLUNGAÇLILAR çoğl. bls. i. Kafadanbacaklı yumuşakçaların iki altsınıfından biri; bugün yaşayan kafadanbacaklıların hemen hepsini kapsayan bu altsınıftaki hayvanların iki solungacı vardır. (Çoğu fosil olan dörtsolungaçlılar altsınıfından bugün yalnız ekvatoral denizlerde yaşayan nautiller vardır.) [L]

İKİŞEKİLLİ bls. sıf. Kim. Değişik iki billûr şeklinde görünen bir kimyasal bileşik için kullanılır.

— Miner. Birbirinden farklı iki billûr yapısı gösteren bir madde için kullanılır: *Baryum sülfat ikişekillidir.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Miner. *İkişekilli* maddeler arasında kükürtü gösterebiliriz. Kükürt, kuru yolla 111°C'ta, monoklinik prizmalar halinde billûrlaşır (*prizma billûrlu kükürt*); oysa tabiî haldeyken veya yaş yolla billûrlaştığı zaman, ortorombik sistemden *sekiz yüzlü* billûrlar halinde görülür. Elde edilen bu iki tür, sadece billûr yapılarıyle değil, yoğunluk, erigme noktası gibi farklı unsurlarla da birbirinden ayrılır. Bir şekilden diğerine geçilebilir; nitekim, prizma billûrlu kükürt, yavaş bir soğuma ile sekiz yüzlü billûr dizilerine dönüşür. Aynı şekilde, sekiz yüzlü kükürt belli bir süre içinde ısıtılırsa prizma billûrlu kükürt haline dönüşür. (LM)

İKİŞEKİLLİLİK bls. i. Aynı hayvan veya bitki türünde birbirinden farklı iki özgül şeklin varlığı. *Eşanl.* DİMORFİZM

— Kim. ve Miner. İkişekilli bir maddenin, yani fiziksel özelliklerinde farklılık meydana getirecek şekilde, atomları birbiriyle iki farklı biçimde birleştirerek billûrlaşmaya elverişli bir maddenin özelliği.

— ANSİKL. Biyol. En ilgiçekici ikişekillilik halleri şunlardır: **1.** *eşeysel ikişekillilik.* Erkeği dişisi olan bütün canlılarda erkekle dişiyi, eşeysel organlarına bakmaksızın, dış görünüşlerinden tanımak mümkündür. Horoz tavuktan, erkek kadından v.b. kolayca ayırt edilebilir. Bu gibi dış karakterlere ikincil eşeysel karakterler denir. Bunlar ancak cinsel olgunlukla ortaya çıkar. Bu karakterlerin oluşması cinsiyet bezlerine bağlıdır. Yumurtalıklar veya erbezleri, eşeysel olgunlaşmadan önce çıkarılacak olursa bu karakterler asla gelişemez. Cinsiyet bezleri, bu ikincil eşeysel karakterlerin ortaya çıkmasını ve sürekliliğini sağlayan hormonlar çıkarır. Bazı hayvanlarda eşeysel ikişekillilik çok baskındır: bazı onayaklı kabukluların dişisi, kendi üzerinde asalak yaşayan erkeğinden bin defa daha büyüktür. Diğer bazı hayvanlarda ise eşeysel ikişekilliliğe hiç rastlanmaz;

2. *ardışık döllerde ikişekillilik.* Basit yapılı bir kısım hayvanlarda ve bitkilerde birbirinden son derece farklı iki özgül şekil görülür: bazen gayet düzgün olarak art arda yer alan bu ikişeklin biri eşeyli, diğeri eşeysizdir (medüzler, eğreltiotları);

3. *Wallace dişi ikişekilliliği*: *Papilionidae* familyasının (kelebek) birçok türünde, erkek şekli tek olduğu halde dişi çeşidi iki (çokşekillilik hallerinde bazen daha çok) olur;

4. *mevsimlik ikişekillilik.* Bazı hayvanlar mevsimlik değişiklikler geçirir; bu değişiklikler görünüş ve renk üzerinde olduğu gibi (yaz postu, kış postu), yaşamanın veya üremenin yavaşlaması (dağ sıçanında kış uykusu, böceklerde diyapoz) şeklinde de olabilir. Bk. BİYOLOJİ *levhası.*

— Bot. Bazı basit bitki türlerinde (msl. mantarlar), aynı canlı, gelişmesi sırasında, her biri ayrı bir tür denecek kadar birbirinden farklı iki şekil alır. Bu gibi canlılara *ikişekilli* denir; çokşekilliliğin en basiti budur. İkişekillilik aynı türden bireyler arasında boyca önemli derecede farklılık veya eşeysel ikişekillilik halinde de görülebilir. Aynı bireyde dahi önemli derecede ikişekillilik örneklerine rastlanabilir: meselâ çevrenin etkisiyle yaprakların biçiminde (su düğünçiçeklerinde görülen ikişekillilik), bitkinin bulunduğu yaşa göre tamamında (gerçekten bazı bitkilerin «körpe» halleri yetişkin hallerinden son derece farklıdır), çiçek açacak dalcıkların bu işe uyumunda, özel fonksiyonlarında (sarmaşıkta verimli dalcıklar üzerindeki tam yapraklar) önemli farklar görülebilir.

İkişekillilik çiçeğin tüm yapısında olabileceği gibi (kleistogam çiçekler, bazı muscari'lerin salkımlarındaki kısır tepe çiçekleri), belli bazı organlarında da olabilir (çuhaçiçeğigillerin çoğunda çiçekler değişik boyuncukludur; bir kısmında boyuncuk başçıkların hizasından aşağıda kalacak şekilde kısa [kısa boyuncuklular], bir kısmında ise başçıklardan yukarıda kalacak şekilde uzundur [uzun boyuncuklular]). [L]

İKİŞER sıf. (*iki*'den *iki-şer*). «Her birine iki veya her defasında ikisi birarada bulunan» anlamında üleştirme sayı sıfatı: *Koğuşların avluya bakan yalnız ikişer penceresi vardı* (Ş. S. Aydemir). *Hepimizin payına ikişer lira düştü.* || *İkişer olmak*, ikişer ikişer sıraya dizilmek. (LM)

İKİ ŞİMA, Kore boğazında japon adası, Kyuşu'nun kuzeydoğusunda (Nagasaki ili); 50 600 nüf. (L)

İKİTANRICILIK bls. i. Biri iyi biri kötü olan aynı iki yüce tanrının varlığına inanmak, Bk. İKİCİLİK. (L)

İKİTELLİ bls. i. Mus. Tamburaya benzer iki telli saz. (Anadolu'da Selçuklular zamanından itibaren kullanılmağa başlandığı bilinir. Mısır ve Yunanistan'da da çalınan bu saz, geçen yüzyıl sonlarından bu yana gittikçe azaldı, yerini daha fazla sayıda telli sazlara bıraktı.) [M]

İKİTERİMLİ bls. i. Mat. Toplama (+) veya çıkarma (—) işaretiyle birbirine bağlanan iki terimden meydana gelen cebirsel ifade:

$$a + b,\ 3a^2 - \frac{b^2}{c^2},\ 2a\sqrt{b} - 4c\sqrt{d}.$$

(*Eşanl.* BİNOM, *Esk.* İki hadli.) || *Newton ikiterimlisi*, 1663 yılında Newton tarafından ileri sürülen ve bir iki terimlinin herhangi bir kuvvetinin açılmasını gösteren formül. (Bu formül, Newton'un Westminster'de bulunan mezar taşına kazılmıştır.)

— ANSİKL. ● *Newton ikiterimlisi.* Bu formül önce Viète ve Bruggs tarafından sezildi. Pascal, aritmetik üçgeninde, m tam sayı ve pozitif olmak üzere, $(x+a)^m$ ifadesinin açılmasında ardışık katsayıları çabuk hesaplamak için bir yöntem önerdi. Fakat bu katsayıları cebirsel olarak ilk hesaplayan Newton oldu. m tam sayı ve pozitif olduğu zaman

$$(x+a)^m = x^m + max^{m-1} + \frac{m(m-1)}{1.2}a^2x^{m-2} + \dots + \frac{m(m-1)\dots(m-p+1)}{1.2\dots p}a^px^{m-p} + \dots + a^m$$

açılımı elde edilir. Bu açılımda $(m+1)$'e eşit sınırlı sayıda terim bulunur. $(x+a)^m$ ile $(a+x)^m$ ifadelerinin açılımları özdeş olduğundan, uçlardan aynı uzaklıkta olan terimlerin katsayıları birbirine eşittir.

Newton, $(x+a)^m$ ifadesinin açılımını, m, kesirli ve negatif olması halinde de uyguladı. Bu halin kesin ispatı, Taylor formülü ile yapıldı. Bu durumda açılım bir seridir ve elde edilen seri daima yakınsak değildir.

Ayrıca m, — kesri şeklinde olursa $(x+a)^{\frac{p}{q}}$ ifadesinin q kadar değeri vardır ve seri halinde açılımı bu değerlerden yalnız birini verir. Serinin yakınsaklık şartları kurulduktan sonra, $(x+a)^{\frac{p}{q}}$ ifadesinin açılımında aldığı değer belirlenebilir.

● *İkiterimli denklemler.* Bunlar $x^m - A = 0$ şeklindedirler; burada m tam ve pozitif bir sayıdır. Denklemin iki kökü a ve b ile gösterilerek, $\left(\frac{b}{a}\right)^m = 1$ bağıntısı elde edilir. Denklemin m kadar kökünün bu köklerden biri ile oranları, $x^m - 1 = 0$ denkleminin köklerini belirler. Bu şekilde denklemler sadece $m=2$, $m=3$, $m=4$, $m=5$, $m=6$, $m=7$, $m=8$, $m=10$, ve $m=12$ değerleri için çözülür.

Gauss ve Lagrange $x^m - 1 = 0$ denklemlerinin bütün halleri için, sanal sayı kullanarak daha genel bir çözüm yolu buldular. Yukarıdaki denklemin çözümünü veren genel formülün

$$x_k = \cos\frac{2k\pi}{m} + i\sin\frac{2k\pi}{m},$$

olduğunu gösterdiler; bu formülde $k = 0, 1, 2, \dots (m-1)$'dir.

● *Diferansiyel ikiterimli.* Bunlar $x^m(a + bx^n)^p\,dx$ şeklindeki ifadeleridir; bu ifade-

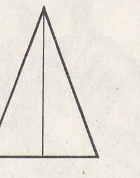

ikizkenar üçgen

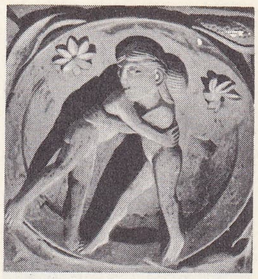

ikizler
Vézelay alınlığından

ikizler

Foto. LAROUSSE; Hürriyet arşivi (MEYDAN)

ikonalar

italyan-bizans sanatı (XV. yy.)

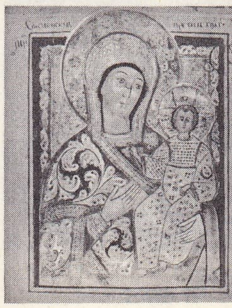

sırp sanatı, (XVIII. yy.ın ikinci yarısı)

balkan sanatı (XVIII. yy. sonu)

lerde *a* ve *b* verilen sabitleri, *m, n, p* rasyonel üsleri gösterir. Bu diferansiyellerin integrali bazı şartlar altında alınabilir. (L)

İKİYANLI blş. sıf. Zool. *İkiyanlı bakışım*, ortadan geçen bir düzleme göre iki eşit parçalı. (Hayvanların çoğunda ve insanlarda bakışım böyledir.) [L]

İKİYAŞAYIŞLI blş. sıf. Bk. AMFİBİ. ‖ *İkiyaşayışlı böcekler*, kurtçukları suda yaşayarak trake solunumuyle solunan böcekler grubu (*günlük böcekler, kızböcekleri, perlidae*). [L]

İKİYAŞAYIŞLILAR çoğl. blş. i. Böcekler grubu (günlük böcekler, kızböcekleri, *perlidae);* kurtçukları suda yaşar ve genel olarak trake sistemiyle solunur.

— Zool. Bk. AMFİBİ. (L)

İKİYILLIK blş. sıf. Bot. İki yılda bir defa tohum yapan bitkilere verilen sıfat.

— ANSİKL. *İkiyıllık* bitkiler birinci yılda yalnız kök ve yaprak verir; ikinci yıl sap sürerek çiçek açar (havuç, pancar). Bu bitkilerin kökleri genellikle yedek besin biriktirdiği için yiyecek olarak kullanılır. (L)

İKİYÜZLÜ blş. sıf. ve i. Kendisinde bulunmayan bir erdemi, niteliği varmış gibi gösteren, özü sözü aynı olmayan: *Sanatın, romanın, tiyatronun bunca ikiyüzlülerini, yalancılarını, kötü insanlarını sevmiyor muyuz?* (N. Ataç). *İkiyüzlü adam. Esk.* Müraı. ‖ Birbirinin zıddı olan iki taraftan her birine ayrı ayrı ondan yanaymış gibi görünen ve böyle davranan. ‖ İkiyüzlülük belirtisi: *İkiyüzlü bir dil.* ‖ İki tarafı da yüz olarak kullanılan (kumaş): *İkiyüzlü yünlü kumaş.* ‖ İki taraftan yüzü olan [yer, yapı): *İkiyüzlü ev.*

◆ **İkiyüzlülük** blş. i. İki yüzlü olma hali, iki yüzlü davranış: *İkiyüzlülüğü, riyayı, pek kötü görüyoruz, çünkü utancın kardeşi olduğunu unutuyoruz* (N. Ataç). *İkiyüzlülük yapıyor.* ‖ *İkyüzlülük etmek* (veya *göstermek*), ikiyüzlü olana yakışır davranışta bulunmak: *Yok edilmesi imkânsız bir kuvvet çıktığı zaman ona karşı yenildiklerini itiraf etmezler, ikiyüzlülük gösterirler* (H. R. Gürpınar). [M]

İKİZ sıf. ve i. (*iki*'den *iki-z*). Bir doğumda dünyaya gelen iki (kardeş): *İkiz çocuğu doğmak.* Bk. ANSİKL. *Biyol. ve Genet. bölümü.* ‖ Bot. Aynı çiçek üzerinde meydana gelmiş birbirine yapışık iki meyve.

— DEY. *İkiz doğurmak*, herhangi bir iş veya meseleden dolayı aşırı derecede sıkıntı çekmek. ‖ *İkiz gibi*, birbirine çok benzeyen veya aralarında çok az yaş farkı olan kardeşler için kullanılır.

— Anat. *İkiz kas*, organizmadaki dört çift kasa, verilen ad. Bk. ANSİKL.

— Bot. Küstümotu yaprağı gibi ortak sapı iki sapçığa ayrılan ve her birinin üstünde bir çift yaprakçık bulunan yapraklara verilen sıfat.

— Denizc. *İkiz bastika*, her biri tek dilli ve biri diğerinin üzerinde olmak üzere yekpare ağaçtan yapılmış ikili makara.

— Kadın-doğum. *İkiz gebelik.* Bk. ANSİKL.

— Mim. Birbirine dokunmadan ikişer ikişer kümelenen sütunlar, pencereler, pencere ve kapı boşlukları, kemerler için kullanılır. ‖ *İkiz pencere*, ikişer ikişer yerleştirilen pencereler. ‖ *İkiz sütun*, gövdesi dikine konmuş üç taş parçasından meydana gelen, üstte ve altta kenetlerle tutturulmuş sütun.

— Miner. Aynı billûr kütlesi içinde iki veya daha fazla homogen billûrun kesin geometrik kanunlara göre birbirleriyle birleşmesi. Bk. HEMİTROPİ.

— Mus. *İkiz aksak*, türk musikisinde küçük usul. Bk. ANSİKL.

— Patol. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Anat. *İkiz kaslar*, birbirinden çok farklı iki kas grubuna ayrılır:

1. *üst* ve *alt* ikiz kaslar, kabanın derin kısmında yer alan iki küçük kastır; bunlar tıkayıcı iç kasla birlikte büyük uyluk yumrusuna yapışır;

2. *dış* ve *iç* ikiz kaslar, nalınsı kasla beraber üçbaşlı baldır kasının yapısına giren kalın ve geniş iki kastır. Bu üç kas, topuk kirişi şeklinde birleşerek topuk kemiğinde son bulur. İkiz kaslar baldıra özel bir şişkinlik verir; içteki kas dıştakine göre daha aşağıya iner. İkiz kaslar ayağı arkaya doğru bükmeğe yarar.

— Biyol. ve Genet. *Gerçek ikizler*, döllenmeden sonra yumurtanın bölünmesiyle oluşur; yumurtanın ikiye ayrılması ilk mitozdan sonra yer alır; yumurtanın özdeş olan her biri yarısından birbirine tıpatıp benzeyen bireyler oluşur. *Yalancı ikizler* ise iki ayrı spermatozoidin iki ayrı yumurta ile aynı veya ardışık zamanlarda döllenmesinden meydana gelir; oluşan bireyler ikiz olmayan kardeşler gibi az çok benzer olabileceği gibi karşıt cinsiyette de olabilir.
Gerçek ikizler çoğu zaman tek eteneli ve ikisinin de göbeği bu eteneye bağlıdır; ikisi de aynı amniyos torbasının içinde bulunur. Buna karşılık yalancı ikizlerin her biri ayrı bir amniyos torbasında ve ayrı eteneli olur. Doğuran kadın doğan çocukların gerçek ikiz mi, yoksa yalancı ikiz mi olduğunu bundan anlayabilir.
Gerçek ikizler ömürleri boyunca, bedenî ve ruhî bakımdan büyük bir benzerlik gösterirler; bu benzerlik ancak, içinde yaşadıkları maddî ve manevî ortamın etkisiyle değişikliğe uğrayabilir; yalancı ikizler ise kalıtım kanunlarına uygun olarak birbirinden farklı kalıtsal yapıya sahiptirler. İkizlerin incelenmesiyle (ikizler metodu) biyoloji, kalıtım ve hattâ patoloji alanında birçok noktayı tespit imkânı sağlanmıştır.
İkizler metodunun esası «ikizlerin karşılaştırılması»dır; gerçek ikizlerin birbirine uyan karakterleri kalıtsal yoldan, uymayan karakterleriyse dış ortamdan geliyor demektir. Ayrı yerlerde büyütülmüş iki gerçek ikiz arasında görülen farklar çevrenin, benzerlikler ise kalıtımın ürünüdür. İkizlerin karşılaştırılması özellikle bazı hastalıkların kalıtsal olup olmadığını incelemeğe yarar.

— Kadın-doğum. *İkiz gebelik* iki çeşittir: *homozigot* gebelik ve *heterozigot* gebelik. Homozigot gebelikte ikizler bir tek yumurtadan, heterozigot gebelikte iki ayrı yumurtadan oluşur. Homozigot ikizlere *gerçek ikizler* (bunlar aynı amniyos kesesinde yer alır); heterozigot ikizlere *yalancı ikizler* de denir (bunların her biri ayrı amniyos kesesinde yer alır). Bir kadının ikiz gebe olup olmadığı ancak 7. veya 8. aya doğru muayene ile belli olabilir; ayrıca teşhis radyografi ile de doğrulanmalıdır. İkizlerin doğumu genellikle normal süreden önce olur ve annenin ilk defa doğuracağına veya birkaç defa doğurmuş olduğuna göre çeşitli problemler ortaya çıkar. İkiz gebelik nispeten seyrek görülür (yaklaşık olarak bin gebelikte biri ikiz olur); daha çok çocuk doğurulan gebelikler de vardır: üçüz (aşağı yukarı on binde bir), dördüz (çok nadir) ve nihayet beşiz gebelikler (son derece nadir) gibi.

— Mus. 12 Zamanlı ve 8 vuruşludur. Bir devri hindî ile bir türk aksağının aynen ve art arda getirilmesiyle yapılmıştır. Özellikle Batı Anadolu'da, bazı oyun havalarında, türkülerde, H.S. Arel'in bazı saz eserlerin de görülür. Usule bu adı H.S. Arel vermiştir. «ağır iki aksak»tır.

— Patol. Gerçek *ikizler*'de, her çeşit hastalığa karşı dayanıklık veya duyarlık bakımından genellikle büyük bir benzerlik görülür: ortamdan gelen özel etkiler işe karışmazsa, birinin davranış ve tutumuna bakılarak ötekininki de genellikle önceden kestirilebilir. Buna karşılık yalancı ikizlerin hastalıklar karşısındaki durumu ikiz olmayan iki kardeşinkinden farksızdır. Gerçek ikizlerin en önemli özelliği birinden ötekine organ nakli yapılabilmesidir. Bu özellikten en başta böbrek nakli ameliyatlarında yararlanılmıştır. (LM)

İKİZANLAM blş. i. (*ikiz* ve *anlam*'dan *ikiz-anlam*). *Yeni.* Ed. Cümle yapısı yahut içinde iki ayrı anlama gelen bir kelime bulunması sebebiyle bir anlatımın iki ayrı fikir verebilmesi durumu. *Esk.* Tevcih.

— Mant. Bir önermenin birbirinden farklı iki anlam verilebilecek şekilde kurulmuş olması. *Esk.* İpham. (M)

İKİZCE, İç Anadolu bölgesinde (Yukarı Sakarya bölümü, Ankara ili, Haymana ilçesi) bucak; 4 219 nüf.; 6 köy. — *Bucak merkezi*, 634 nüf. İlçe merkezinin 27 km kuzeydoğusunda, Haymana - Ankara yolu üzerinde; yüksl. 1 115 m. (M)

İKİZDERE, Karadeniz bölgesinde (Doğu Karadeniz bölümü, Rize ili) ilçe merkezi; 2 809 nüf. İl merkezinin güneyinde Kalopotmos çayının (İkizdere) vâdisinde; yüksl. 800 m. Rize - İspir yolu buradan geçer. Hidroelektrik santralı. Bu santral Doğu Karadeniz kıyı şehir ve kasabalarının enerji ihtiyacını karşılar. — *İkizdere ilçesi*, 898 km², 19 562 nüf. Merkez ve Güneyce bucakları; 27 köy. Ormancılık. (M)

İKİZKENAR blş. sıf. ve i. Mat. İki kenarı eşit olan. (Özellikle iki kenarı birbirine eşit olan üçgenler için kullanılır.) [Bk. ANSİKL.] ‖ Asimptotları birbirine dik olan bir hiperbol için kullanılır. ‖ *İkizkenar koni*, içine sonsuz sayıda dik üçdüzlemli çizilebilen koni. ‖ *İkizkenar üçdüzlemli*, iki yüzü veya iki ikidüzlemlisi birbirine eşit olan üçdüzlemli. ‖ *İkizkenar yamuk*, paralel olmayan iki kenarı birbirine eşit olan yamuk.

— ANSİKL. Bir ABC *ikizkenar* üçgeninde, eşit olan AC ve AB kenarlarının karşısında bulunan $\hat{B}$ ve $\hat{C}$ açıları birbirine eşittir. Sonuç olarak, bir üçgenin ikizkenar olması için iki açısının birbirine eşit olması yeterlidir.
İkizkenar ABC üçgeninde, üçüncü BC kenarı tabandır. Tabanın karşısındaki A tepesinden çıkan yükseklik, açıortay ve kenarortay birbiriyle çakışır. Bir üçgenin ikizkenar olması için bu üç çizgiden ikisinin çakışması yeterlidir. (L)

İKİZLER, 1,6 ve 1,2 kadirden, birbirine çok yakın ve çok parlak Kastor* ve Polluks* adlı iki temel yıldızla tanımlanan burçlar takımyıldızı. Kastor ve Polluks'un uzantısı, takımyıldızın güney sınırına dayanan Samanyolu'na paraleldir. İkizler takımyıldızı, bir yandan Oriyon, öte yandan da Büyükayı takımyıldızlarına doğru uzanan hemen hemen düzgün bir dikdörtgenin çevresini çizer. Kastor ve Polluks'un Türkiye'deki bir gözlemciye göre üst geçişi, 15 ocağa doğru gece yarısına rastlar; sonbaharın sonlarına doğru ise bu yıldızlar Türkiye enleminde rahatça görülebilir. Samanyolu yakınındaki M 35 açık yıldız kümesi çıplak gözle görülebilir. Hipparkhos zamanında aynı adlı takımyıldıza tekabül eden üçüncü burç* işareti. Günümüzde, ılım noktalarının gerilemesi yüzünden, ikizler takımyıldızı, Güneş'in yaz dönencesinde girdiği Yengeç* burcuyle aşağı yukarı tamamen çakışır. (L)

İkizler (*Menaekhmi*), Plautus'un Menandros'u örnek alarak yazdığı komedi. Sicilyalı bir tacirin birbirine çok benzeyen ikiz oğulları vardır. Çocuklardan biri çalınır. Öbürü, büyüdükten sonra her yerde kardeşini arar. Bu arada Epiros'daki Epidamnos'a gider. Çalınan kardeşi burada zenginliğiyle tanınan bir kişi olmuştur. Şehre yeni gelen kardeşi, zengin kardeş sanırlar. Zengin kardeşin karısı, metresi ve kayınbabası bile yanılır. Birçok gülünç olaydan sonra iki kardeş birbirini tanır. Plautus'un *İkizler*'inin konusu, kardinal Bibbiena (*La Calandria*, 1513), Trissino (*I Simillimi*, 1547-1548); Shakespeare (*Yanlışlıklar Komedisi* [Comedy of Errors], 1593), Rotrou (*Les Ménechmes* [1632]), Regnard (*Les Ménechmes* [1705]); J. Fr. Cailhava (*les Ménechmes Grecs*, [1791]) ve aslından oldukça uzak bir biçimde Tristan Bernard (*Les Jumeaux de Brighton* [1908]) tarafından işlendi. (L)

İKİZLEREVİ, Oriyon*'un α yıldızına ve α *Orionis*'e verilen ad. Bu yıldızın kadiri, 196 günlük bir devirle 0,4 ile 1,3 arasında değişir ve Güneş'ten 40 000 defa daha parlaktır. Tayf örneği M2, uzaklığı 300 ışık yılıdır. Bk. YILDIZ. (L)

İKİZLEŞME i. (*ikiz*'den *ikiz-le-ş-me*). Biyol. Çift olanın, ikiz olanın durumu: *Yapracıkların, dişi organın ikizleşmesi.*

— Diş. cerr. Birçok dişin birleşerek kaynaşması şeklindeki diş anormalliği. (LM)

İKİZLİ sıf. (*ikiz*'den *ikiz-li*). İkiz çocukları olan. ‖ İki çeşidi olan. ‖ İki kolu olan (araç): *İkizli şamdan.*

— Mant. Kendisinden birbirinden farklı iki anlam çıkarılabilen söz, ikizanlamlı.

— Tıp. Her normal nabız atışının hemen ardından fazladan bir atış belirmesi şeklindeki nabızlara verilen sıfat. (İkizli nabız devamlı veya aralıklı olabilir. Bu çeşit na-

Foto. Aurel Bongers yayınları (LAROUSSE)

bız dijitalin tedavisi sırasında görülebilir.) [LM]

İKİZLİLİK i. (*ikizli*'den *ikizli-lik*). Mant. İkizli olma hali. (M)

İKİZÖREN, İç Anadolu bölgesinde (Orta Kızılırmak bölümü, Çankırı ili, Yapraklı ilçesi) bucak; 12 187 nüf.; 29 köy. — *Bucak merkezi* (esk. *Babsa*), 901 nüf. Yapraklı - Çankırı yolunun 10. kilometresine 9 km'lik bir yolla bağlıdır; yüksl. 1 140 m. (M)

İKİZTEPE höyüğü. Arkeol. Kızılırmak deltasının yakınında, Alaçam yolunun sağ tarafında, aynı adı taşıyan köyün yakınında höyük. Toplanan malzemesinden Bakırçağa ait bir iskân gösterdiği anlaşılmıştır. (M)

İKLÂB i. Bk. IKLÂB

İKLİL i (ar. *iklîl*). *Esk.* Taç: *Gök olur bir büyük iklîl-i münir, / Yer olur bağçe-i ezhâr-i beşer* (Cenab Şahabeddin). ‖ Tırnağın kenarını çevreleyen deri.

— Astron. *Esk.* Birçok burcun adı. Akrep burcunun önyüzünde sıra halinde bulunan βδπ yıldızları. Bu yıldızlar ayın on yedinci durağıdır. ‖ *İklil el şimali* (lat. *corona*), kuzey iklilinin adı. (Bu burç sekiz yıldızdan meydana gelen bir topluluktur; açık bir daire şeklindedir. Burcun başlıca yıldızı el fakka'dır.) ‖ *İklil el cenubî*, Kavs burcunun köşesinde, αβ yıldızlarına yakın on üç küçük yıldızdan meydana gelen topluluk. (Ayın yirminci durağındaki Devekuşu burcunun güneyinde olduğundan Devekuşu yuvası da denir.)

— Bot. *Esk.* Çiçeklerin taç kısmı.

— Süs. santl. *Kur'an* veya yazmaların başlıklarına verilen ad. (*Serlevha, başlık* da denir.)

◆ **İklilî** sıf. *Esk.* Taç veya çelenge ait, taç ile ilgili. (M)

İKLİM i. (yun. *klima*'dan ar. *iķlîm*). Bir yerin, uzun bir devre içindeki ortalama atmosfer durumu ile bu durumun gelişmesini gösteren meteoroloji olaylarının bütünü. (Bk. ANSİKL. *Meteorol.* ve *İklimbil. bölümü.*) ‖ Ülke, diyar: *Şerefli kubbeler iklimi, Marmara ile Boğaz* (Yahya Kemal). *Uyur bir ekmek içinde rüyası başakların / Geçer gökleriden başka iklimlerin bulutu* (F. H. Dağlarca). ‖ *Mec.* Manevî çevre, ortam: *Dil, din, millet bunlar insanların ruh ikliminden başka bir şey değildir* (H. E. Adıvar). ‖ *Esk.* Ekvatordan kuzey kutbuna doğru yeryüzünün ayrıldığı yedi bölgeden her biri.

— DEY. *Yedi iklim* (veya *yedi iklim dört bucak*), her yer, bütün dünya: *Bir vakitler yedi iklim dört bucak / Benim keskin kılıcımdan titrerken* (M. E. Yurdakul).

— Biyol. Canlıların yeni bir ortamda sürekli olarak yaşayıp çoğalabilme olayı. Bk. ANSİKL.

— Esk. coğ. Bk. ANSİKL.

— Ted. *İklim tedavisi,* sağlığı korumak veya düzeltmek amacıyle çeşitli iklimlerin özelliklerinden yararlanma. Bk. ANSİKL.

— Bot. ve Zool. *İklime alıştırma,* canlı bir organizmanın, insanların bakım ve gözetimi altında yeni bir ortama uyumunu sağlama. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Biyol. Bir ortamdan başka bir ortama götürülen canlılarda fonksiyonel ve dokusal tepkiler belirir ve bunlar organizmanın iklim etmenlerine karşı koymasını sağlayarak biyolojik bir dengenin kurulmasına imkân verir.

Bu tepkiler bazı bitkilerde apaçık bir şekilde görülebilir. Yeni bir ortama nakledilen bitki yaşayabilir, çoğalabilir ve orada varlığını sürdürebilir. Bu gibi bitkiler artık oranın yabanî florasının bir parçası haline gelerek bitki topluluğunda yer alır. İklime alışma hayvanlar için (çin yengeci, patates böceği, asma biti, spartina Townsendi), özellikle üstün yapılı hayvanlar için önemli bir sorundur. Tam bir gelişme süresi içinde hayvanların iklime alışmasında birkaç evre görülür: önce bir farksızlık evresi, sonra fizyolojik tepki veya kısa süreli bir iklime alışma evresi görülür; daha sonra tam uyum evresi gelir ki, bu evre, yeni bir denge kurularak canlı varlığın iklime alışmasıyle sonuçlanır. Eğer bu evreler düzenli ve normal bir şekilde yer almazsa patolojik bozukluklar ortaya çıkabilir.

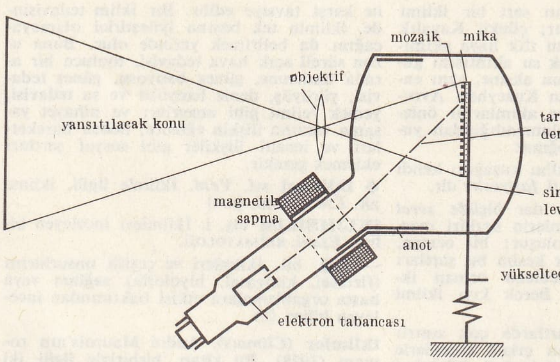

ikonoskop (televizyon)

Yüksek iklime alışma bakımından bu çeşitli evreler, özellikle solunum, dolaşım ve suyuklarla ilgili olaylarda kendini gösterir. Eğer denge bozulursa, organizmanın bulunduğu evreye göre vücutta had, hafif veya müzmin dağ tutması görülür. İnsan 6 000 m'ye yakın yükseltilere alışabilir. Alışma süresi 2 000 m'ye kadar birkaç gün, 3 000 m'ye kadar iki hafta, 6 000 m için üç dört haftadır. Yüksek iklim alışkanlığı ovaya dönüldükten sonra birkaç ay daha devam eder. Bk. YÜKSELTİ.

— Bot. ve Zool. Bir bitkinin alıştırılacağı toprak, anayurdundaki iklim ve toprağa ne kadar çok yakın veya benzer olursa iklime alıştırma o kadar kolay sağlanır: patates, tütün, çınar, leylâk, sedir gibi bitkiler batı avrupa iklimine alıştırılmış bitkilerdir.

Karada veya suda yaşayan hayvanların hayvanat bahçelerinde barındırılması genellikle onların tabiî yaşama şartlarına yakın şartları sağlamakla mümkündür. Tam bir hareket serbestliği sağlamak ise mümkün değildir, bu yüzden bazı hayvanları ciddî şekilde etkilendiği görülür. Bu şartlarda bazılarının üremekten, hattâ beslenmekten vaz geçtiği bilinmektedir (bazı yılanlar). Bu güçlüklerin üstesinden gelinse dahi, hayvan yeni yaşama alanının iklim şartlarından, özellikle Ekvator bölgesi hayvanları soğuktan korunmaksızın yaşayıp çoğalmadığı sürece gerçek bir iklime alıştırma söz konusu olamaz. Böyle bir sonuç ise bir kuşakta pek seyrek elde edilebilir. Bu hayvan, daha önce hiç bulunmadığı bir ülkeye götürülerek serbest bırakıldığı zaman orada çoğalabiliyorsa (tavşanın Avustralya'ya sokulması), bir iklime alışma olayı söz konusudur.

Soğuk iklime alışma konusunda birçok araştırma yapılmışsa da alınan sonuçlar tartışmalıdır; yakın zamanda yapılan araştırmalar bunun da mümkün olduğunu gösterir mahiyettedir. Sıcak iklime alışma olayı daha iyi bilinmektedir. Bunun için vücutta ısı ayarlama fonksiyonunun iyi çalışması, yani terlemenin güçlenmesi, dolaşım sisteminin ve sinir-suyuk tepkilerinin oraya uyması gerekmektedir. Sıcak ülke iklimine alışmak için gerekli süre temel tepkiler için bir iki haftadır; tam bir alışma içinse birçok ay ister. Sıcak iklime alışmanın da birçok şekli vardır. Çöl yerlerde edinilen alışma uzun süre devam ettiği halde, ormanlık yerlerde kazanılan alışma geçivericidir. Bu fizyolojik alışmanın yanı sıra bir de filojenik alışma vardır. Canlıların yaşadıkları ortama göre kazandıkları evrim kalıtsal olarak soylarında devam eder.

— Esk. coğ. İslâm coğrafyacıları iklimleri birbirine eşit yedi bölge biçiminde düşünmüşlerdi. İdrisî'nin eseri iklim bölgelerine göre tertip edilmiştir. Bir iklimin sınırlarını belirtmedeki esas, burada hüküm süren en uzun gündüz süresiydi. Ebul Fidâ'ya göre dünyanın insanlar tarafından yerleşilen kısmı 10° ve 50° kuzey paralel daireleri tarafından sınırlanmıştı ve bu alanın ayrıldığı yedi iklimden her birinde en uzun günün süresi, güneyden kuzeye doğru 30 dakika artıyordu. Yukarıda verilen sınırlara rağmen, Yedi iklim alanının kuzeyinde de, güneyinde de insanların yaşadığı ülkeler bulunduğu kabul ediliyordu. Kuzeye gidildikçe iklim şeritlerinin uzunluğu da azalmaktaydı. İranlılar iklim karşılığı yedi *keşver* ayırıyorlar, İran'ı dünyanın merkezinde kabul ediyor ve İran'ın etrafında yedi keşver var sayıyorlardı. İklim kelimesi bazen sadece ülke, memleket anlamına da kullanılıyordu. Ebül Fidâ'ya göre bunlara *avam iklimi* deniliyor, enlem derecelerine göre ayrılan iklime de *hakikî* veya *felekî iklim* adı veriliyordu.

— Meteorol. ve İklimbil. Bir bölgenin iklimi uzun bir devre içinde atmosfer özeliklerinin (çeşitli yayınımların şiddeti, nemlilik, kimyasal bileşim, rüzgâr, elektriksel durum v.b.) belirli şekilde birleşmesinden doğar. İklim aynı elamanların günlük ve bazen özel birleşmesini gösteren *hava durumu*'ndan ayrılır. Meselâ Paris'te kışın birkaç gün hava çok soğuk olabilir; fakat iklim, kışların ılımlı geçişiyle özellik kazanır; çünkü Paris'te 30 ile 50 yıllık uzun bir devre içinde ılık kışlar hâkimdir. Aynı şekilde Akdeniz iklimi yazların sıcak ve kurak geçmesiyle tanımlanır (hâkim birleşme). Fakat bazı yaz günleri (bazen bütün bir yaz) serin ve yağmurlu (istisnaî birleşim) olabilir.

Genişlik ölçüsüne göre iklim, iklim kuşağı bölgesel iklim, yerel iklim, mikroklima olmak üzere dörde ayrılır.

1. *İklim kuşağı,* Yer'in genel dolaşım bölgesine karşı gelen çok geniş alanı etkiler. (Bk. ATMOSFER.) Meselâ antropikal yüksek basınç, Yer üzerinde 30° paralel civarına kadar enlem daireleri içinde (her iki yarımkürede) bütün bir mevsim süren kurak ve sıcak iklim kuşağı doğurur. Bunun aksine 60° paralel içindeki ülkeler (kutup altı alçak basıncı), siklonların sık geçişi sebebiyle serin ve yağmurlu bir iklim kuşağına sahiptir.

2. *Bölgesel iklim,* bir kıtanın önemlice bir kısmını etkisi altına alır ve iklim kuşağı içinde *coğrafî* farklılaşmalar sebebiyle doğar. Meselâ siklon kuşağından (60° pa-

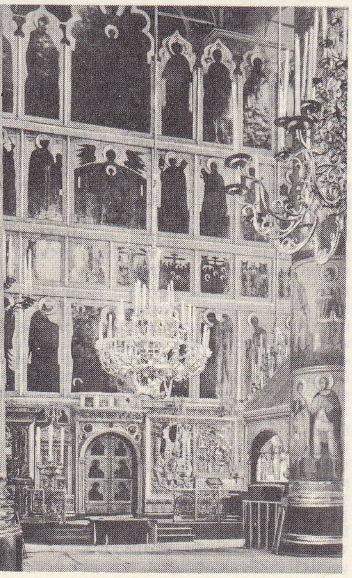

ikonostas
Darmiton katedrali, Moskova

Meryemana ve Çocuk İsa

İncil'den sahneler

ortada kral kapısı

Deisis veya Dualar

patriklerin arasında Tanrı

Foto. Millet (LAROUSSE)

ralel), Kuzey Amerika'nın sert bir iklimi (kışları çok soğuk) vardır; çünkü Kayalık Dağlar, Büyük Okyanus'un ılık hava akımını engeller ve kuzey soğuk su akıntısını güneye doğru yöneltir. Bunun aksine, aynı enlem derecelerinde bulunan Kuzeybatı Avrupa'da güneybatı ılık hava akımlarını önleyecek hiç bir engebe bulunmadığından yukarıda söylenen etkiler doğmaz.

Kısaca bölgesel iklim, iklim kuşağını kendi içinde farklılaştıran *coğrafî fasiyesler*'dir.

3. Bölgesel iklim, daha dar ölçüde *yerel iklimlere* ayrılır. Bu iklimlerin herbiri mevziî coğrafî bir etkenle oluşur: bir orman, bir şehir, kıyıya açık bir kesim bu şartları doğurur. (Msl. Fontainebleau orman iklimi, Paris şehir iklimi, Berck kıyı iklimi v.b.)

4. *Mikroklima,* genel şartlarda çok sınırlı meteorolojik tabakalardan çıkan etkenlerle doğar. Uzun zaman meteoroloji bilginleri (ve coğrafyacılar), sıcaklık, yağmur miktarı, güneşlenme gibi atmosferin başlıca elemanlarının ortalama değerine göre iklim belirlediler. Bu usulün büyük sakıncası vardır; çünkü gerçek birleşmeleri, yani genellikle iklimi meydana getiren hava durumlarının tümünü gözönüne almaz. Değişik hava durumlarının süresini, yani birbiri ardına gelişini düzenleyen ahengi de ihmal eder. Geleneksel iklimbilimi tamamlamak (yerine geçmek değil) isteyen dinamik iklimbilim farklı tipte ilkel hava durumlarının sıralanmasını istatiktikle tespit ederek iklimi belirlemek ister. Hava durumlarının canlı bir filmini yapmak söz konusudur. Öbür yandan, hava durumu tiplerinin ayrıntılı analizi bir iklimin mekanizmasını tanımağa yarar; çünkü her tip, belli bir bölgedeki atmosfer dolaşımının çok özgül durumuna karşılık gelir. Bundan dolayı dinamik iklimbilim hem tasvir edici hem izah edicidir; buna karşılık geleneksel iklimbilim bir iklimin fizik sebeplerini bulamaz; bununla birlikte geleneksel iklimbilim yararlılığını korumaktadır; çünkü çeşitli elemanların coğrafî dağılımını vererek meselelerin ortaya konmasına yardım eder.

İklimbilim bugün için fiziksel bilgilerle yetinir. Bununla birlikte, gezegenimizle ilgili, belli bir iklimi doğuran bölgesel ve yörel mekanizma daima kesinlikle bilinmemektedir. *Biyolojik* ve *tıbbî iklimbilim*'e gelince bilinmeyenler daha da çoğalır. İklimin hangi elemanlarından (ısı-ışık? görünmeyen ışınımlar? elektrik? kimyasal bileşim? v.b.?) hangilerinin canlı organizmalar üstünde en önemli etkiyi yaptığı bilinmemektedir. Ayrıca bir eleman tek başına mı yoksa ötekilerle birlikte mi etkiliyor? Diğer bir deyişle bir elemanın tek başına etkisi mi, karmaşık tek etki mi, yoksa iki seri eleman etkisi mi vardır? Bütün bu sorulara çok sayıda deneyler yaptıktan sonra ancak cevap verilebilir. Biyoloji bilginleri ve klinik hekimleri, gerçekten bilimsel kanunlar ileri sürmek için yeterli seri etkenlere henüz sahip değildir. *İklim değişimleri.* Bk. ATMOSFER. SALINIM.

— Ted. Bir bölgenin veya bir ülkenin fizik şartları, özellikle toprağa, havaya ve ışınları ilişkin şartları bazı etmenlere bağlıdır; bunlar fizik alanına (hava basıncı, ışık, sıcaklık, rüzgâr, nem, güneşin radyasyon derecesi v.b.), kimya alanına (havanın, suyun ve toprağın bileşimi), biyoloji alanına (çevredeki mikrop miktarı, tarım, orman, beslenme durumu), giren bir kısım etmenlerin tanı sıra, apaçık tedavi edici etki gösteren hava değişimi, manzaraların ve gökyüzünün durumu, düşünce ortamı gibi ruhsal etmenler de olabilir.

Her iklimin ancak kendine özgü iyileştirici bir etkisi vardır. Bununla beraber temiz hava, soğuk, havanın kuruluğu, rüzgâr gibi etmenlerin genellikle uyarıcı etki bıraktığı, dolayısıyle bitkin veya kuvvetsiz kimselere iyi geldiği söylenebilir; buna karşılık ısının gece gündüz hep aynı kalışı, sıcaklık, nem, rüzgârsızlık v.b. sinirleri gergin olanlara iyi gelir.

İklim tedavisi yapılan yerler pek çoktur; buralar, durumlarına göre, her türlü müzmin hastalığa gelişme bozukluklarına veya mikroplu hastalıklara uygulanabilir. Meselâ bol ışıklı, açık ve kuru havalı yerler vereme karşı çok iyi gelir. (Bk. SANATORYUM); gene havaların ılık ve güneşli geçtiği Akdeniz bölgesi veremin her çeşidine karşı tavsiye edilir. Bir iklim tedavisinde, iklimin tek başına iyileştirici olamayacağını da belirtmek yerinde olur. Buna uzun süreli açık hava tedavisi, topluca bir arada dinlenme, güneş banyosu, güneş tedavisi, yürüyüş, deniz banyosu ve su tedavisi, yemek rejimi gibi unsurları ve nihayet yaşama tarzına ilişkin eğlence, beden hareketleri ve insanî ilişkiler gibi sosyal şartları eklemek gerekir.

◆ **iklimsel** sıf. *Yeni.* İklimle ilgili, iklime ait. *Esk.* İklimî. (LM)

İKLİMBİLİM blş. i. İklimleri inceleyen bilim. *Eşanl.* KLİMATOLOJİ.

— Sağ. bil. İklimleri ve çeşitli unsurlarını (fiziksel, kimyasal, biyolojik) sağlam veya hasta organizmalara etkisi bakımından inceleyen bilim. (L)

İklimler (*Climats*), André Maurois'nın romanı (1928). Bu kitap, birbiriyle ilgili iki ayrı bölümden kurulmuştur. Birinci bölümde, Philippe, garip ve büyüleyici bir kişiliği olan iki karısı Odile ile mutsuzluğunu anlatır. İkinci bölümde, sabırlı bir kadın olan ikinci karısı İsabelle, kocasının yanında çektiği acıları dile getirir. İnce ve duygulu bir dille yazılmış olan ve ruh tahlillerine dayanan bu roman da, «iklim» kelimesi «duygusal hava» anlamına gelir. (L)

İKMAL i. (ar. *kemāl*'den *ikmāl*). Eksik bir şeyi tamamlama, daha iyi hale getirme: *Teşkilâtı Esasiye Kanununun ikmâli lâzımdı* (Atatürk). ‖ Bitirme: *Cümlesinin aşağısını Bihter zihninde ikmâle lüzum görmedi, ayağa kalkarak tekrar pencereden mini mini bahçeye baktı* (H. Z. Uşaklıgil). ‖ *İkmal etmek,* tamamlamak, bitirmek: *Harplere iştirak etmesine rağmen, tahsilini Galatasaray'da ve ticaret mektebinde ikmal etmişti* (Vâ-Nû). ‖ *İkmal imtihanı,* bütünleme sınavı. ‖ *İkmale kalmak,* bütünlemeye kalmak.

— Ask. *İkmal ekonomisi,* ikmal ihtiyaçlarının planlanması anından son işlemin yapılmasına kadar ikmal maddelerinin kontrol ve muhafazası için bütün kumandanlıklarca alınması gerekli tedbirlerin tümüne verilen ad. (İkmal ekonomisi, kumandanlığın önemli görevlerinden biridir. Her ikmal maddesi, en çok gerçek miadı kadar kullanılmalı ve birliklerin yanında ihtiyaçtan fazla ikmal maddesinin bulundurulmamasına dikkat edilmelidir.) ‖ *İkmal personeli,* savaşta çeşitli sebeplerle boşalacak personel kadrolarını zamanında ve süratle tamamlayabilmek için, çeşitli sınıflardan karışık olarak elde hazır bulundurulacak silâhsız asker kuruluşlarına verilen ad. (İkmal personeli, savaş sahasına girdikten sonra bir kaç gün süre ile bölge şartlarına alıştırılır. Bu süreden sonra kadrosu boşaldığı için tamamlanmasını isteyen birliklere gönderilerek bu birlik kumandanlıklarca uygun görülen kıtalara dağıtılır. ‖ *İkmal günü,* birliklerin besin ve yakıt ikmali için kullanılan ve bir günlük harcama ortalamasına tekabül eden birim. ‖ *İkmal yapmak,* yiyecek veya cephane sağlamak.

— Ask. denizc. *İkmal gemisi,* denizaltıların veya bir deniz hava grubunun ikmalini yapmak için özel olarak donatılmış askerî gemi.

— Denizc. Bir geminin her çeşit ihtiyacının karşılanması. ‖ *İkmal tankeri,* gemilerin yakıt ikmalinde kullanılan tanker. ‖ *İkmal yapmak,* bir gemiye gerekli olan her çeşit ikmal malzemesini ve özellikle de mürettebatın ve yolcuların yiyecek ihtiyacını karşılamak. (Geminin makinelerinin işlemesi için gerekli olan malzemenin ikmaline ise yakıt ikmali veya kömür ikmali denir.)

— Ed. Bir cümlenin anlamını daha sonraki cümleyle tamamlamak; şiirde, cümleyi diğer mısrada da devam ettirmek.

— Havc. *Uçak ikmal aracı,* duraklarda uçakların çabuk yakıt ikmalini sağlayacak şekilde özel donanımı olan sarnıçlı kamyon. (ML)

İkmal Personel okulu, 1954'te kurulan ve ikmal şebekesini sağlamakla görevli personel yetiştiren Hava ordusu okulu. (M)

İKNA i. (ar. *ḳanāʿat*'ten *iḳnāʿ*). Bir konuda inanmasını sağlama, inandırma: *Beni İstanbul'a gitmeye ikna için, Kavak'ta bulunduğum zaman bir İngiliz binbaşısı geldi* (Atatürk). ‖ *İkna etmek,* inandırmak: *Sonra ne söylemişse söylemiş muzır evrak kaçırmağa ikna etmişti* (H. E. Adıvar). ‖ *İkna olmak,* inanmak.

◆ **iknaiyât** çoğl. i. *Esk.* İnandırmak için söylenen sözler: *Neye israf edelim bir sürü iknâiyat ? / Hoca, mâdem ki bu din: din-i beşer, din-i hayat* (M. Â. Ersoy). [M]

İKNOLOJİ i. (yun. *ikhnos,* iz ve *logos,* bilim'den fr. *ichnologie*). Organizmaların etkinliği sonucunda meydana gelen fosil izlerini (ayak izleri, dışkılar, solucan delikleri v.b.) inceleyen bilim. (L)

İKONA i. (yun *eikon,* imge'den). Doğu kiliselerinde, duvar fresklerine karşılık, tahta pano üzerine yapılan her türlü dinî resme verilen ad. ‖ *İkona düşmanı,* VIII. yy.-da, ikonlara tapınmayı yasaklayan öğretinin taraftarı. ‖ *İkona düşmanlığı,* VIII ve IX. yy.da Bizans imparatorluğunda ortaya çıkan öğreti. (Bu öğreti, İsa'ya, Meryem'e ve azizlere tapınmayı doğru bulur, fakat onların resimlerle temsil edilmelerini, bu resimlere tapınmayı putperestlik sayar.)

— ANSİKL. Ressam üzerine Rusçada *levkas* (yun. *leukos,* beyaz) denen bir madde sürülmüş çam veya ıhlamur ağacından küçük bir levhaya zincifre boya veya aşı boyasıyle taslağı çizer, sonra tutkallı boya ile renklendirir, yağlı vernikle parlatır. XVII. yy.dan sonra *ikona*'ları, parçalı madenî zırhla, yüz ve eller açıkta kalacak şekilde kaplama alışkanlığı yerleşti. Önceleri, ikonaları yapanların kimlikleri bilinmiyordu; çünkü din geleneğine göre tasvire herhangi bir işaret koymak yasaktır. Bu sanat kolunda Rusya'da *Novgorod okulu* (XII. yy.dan XIV. yy.a), *Suzdal okulu* (XII. ve XIII. yy.) ve *Moskova okulu* (XVI. yy. dan XVII. yy.'a) ün kazandı. XVII. yy.ın birinci yarısında *Stroganov,* XVII. yy.ın ikinci yarısında da *Laroslav okulu* gelişti. Kuzey denizinin yakınlarında gelişen *Kuzey okulu*'nu da anmak gerekir. XVI. yy.da çar bütün bölgelerden Moskova'ya ikonlar getirtti. Batı etkisi altında yapılmış olan Polonya ve Litvanya ikonaları çok kötüydü. Bu dönem ikona sanatının gerilemeğe başladığı dönemdir. Anıtsal bizans resminin etkisi, yerini iran minyatürünün etkisine bıraktı. Bu gelişmeyi sağlayan, ikona sanatçılarının koruyucusu Novgorod'lu zengin tüccar ailesi Stroganov'lardır. Bu ikonların renkleri açık ve altın yaldızlıdır. Üzerlerinde de ressamın imzası vardır. Bu tarzın en iyi ressamı Prokofiy Çirin'dir. Moskova'daki Tretyakov galerisi dünyanın en zengin ikon koleksiyonuna sahiptir. (L)

İKONİON. Esk. coğ. Konya'nın eski adı. Bk. KONYA. (M)

İKONOGRAFİ i. (fr. *iconographie*). Tanrı ve insan tasvirlerinin tanıtılması ve açıklanması. (Bu bilim, tarihe mal olmuş bir insanın veya bir efsane kahramanının, bir fikrin veya bir özün tasvirlerini, bir çağ, bir medeniyet, bir din, bir sanat biçimi ile ilgili resim veya heykelleri inceleyebilir. Yalnız süsleme unsurları, ikonografiyi değil, süslemeciliği ilgilendirir.) ‖ Bu tasvirlerin dökümü, listesi. ‖ Portre koleksiyonu.

— ANSİKL. İlk *İkonografi* derlemeleri portre koleksiyonlarıdır. Mazzochi'nin *İllustrium İmagines*'i (1517), G.A. Canini'nin Louis XIV'e sunduğu derleme (bu derlemeyi G.A. Canini'nin kardeşi *İconografia* adıyle 1669'-da Roma'da yayımladı), Bellori'nin hazırladığı *Seçkin Filozof ve Şairlerin Resimleri* (1685), Van Dyck'ın resimlediği, bir kısmını kendisinin, bir kısmını Pontius ve Vorsterman'ın gravür haline getirdiği *İconographie* bunlardandır. Daha geniş anlamda, ikonografi kaynağını Bollandus'un eserlerinden (*Acta Sanctorum* [1613]), Montfaucon ile Gaignières'in derlemelerinden, Heinecken baronunun kitaplarından alır. XIX. yy.da Seroux d'Agincourt, Visconti (Mongez tarafından tamamlanan *İconographie Ancienne* [Eski İkonografya], 1808-1825), Didron (*İconographie Chrétienne* [Hıristiyan İkonografyası], 1843), Guénebault, Rohault de Fleury, Barbier de Montault, P. Cahier, rahip Crosnier, Detzel, Künstle adları da sayılabilir. Günümüzde ikonografiyi Emile Mâle (*l'Art Religieux au Moyen-Age* [Ortaçağda Dinî Sanat], 1896-1922), P. Perdrizet, I. Errera, E. Panofsky, L. Bréhier, S. Reinach, Van Marle (*İconographie de l'Art Profane* [Din Dışı Sanat İkonografyası], 1931), Pigler (*Barockthemen* [Barok Temaları], 1956) ve L. Réau (*İconographie*

de l'Art Chrétien [Hıristiyan Sanatı İkonografyası], 1955-1959) geliştirdi. *Kulturgeschichtlicher Bilderbuch* (Medeniyet Tarihi Üstüne Resimli Kitap) [Münih, 1887-1893] adlı büyük eser ayrıca anılmağa değer. P. Lacroix'nın *İconographie des Estampes à Sujets Galants* (Çapkınlık Konulu Estamplar İkonografisi) [1868] ve *İconographie Molièresque* (Molière İkonografisi) [1816] adlı eserleri de ünlüdür. (L)

İKONOJEN i. (fr. *iconogène*). Kim. 1-amino-2-naftol-6-sülfonik asidin sodyum tuzu; fotoğrafçılıkta developman banyolarında kullanılır. (L)

İKONOMETRE i. (fr. *iconomètre*'den). Foto. Çekilen bir resmin fotoğraf kâğıdı formasına tam olarak uyabilmesi için, objektif odak uzaklığını belirlemeğe yarayan âlet. (L)

İKONOMU MANTHOS, yunan asıllı siyaset adamı; Yanya'da faaliyet gösteren Etniki Eterya cemiyetinin üyesi (1754-1820). İyi dil bildiği ve çok bilgili olduğu için, kısa zamanda Ali Paşanın başkâtibi oldu ve yerli halka çok yardım etti. 1817-1819 Arasında Etniki Eterya'ya girdi. Bir süre sonra Ali Paşanın Osmanlı sarayı ile arası açılınca bu durumdan yararlanan İkonomu, osmanlı ordusunun başkumandanı Yanya'lı İsmail Paşo Bey ile anlaştı ve Ali Paşanın, adamları tarafından terkedilmesini sağladı. Ali Paşa kendisinden şüphelenince Metsovo şehrine sığındı; orada İsmail Paşo Beyin rakibi Dramalı Mahmud tarafından öldürüldü. (M)

İKONOSKOP i. (fr. *iconoscope*'tan). Elektron. Televizyon kameralarında kullanılan ve görüntüleri almağa yarayan lamba. Bk. ANSİKL.

— Foto. Fotoğrafı çekilmek istenilen bir yerin küçük boyda görüntüsünü veren ıraksak mercekli cihaz.

— ANSİKL. Elektron. V.K. Zworykin'in 1934'te meydana getirdiği *ikonoskop,* içinde fotoverici lambalar bulunan bir mozaikle bir elektron tabancasından meydana gelen havası alınmış bir lambadır. Elektron tabancası, katot tüpündeki gibi, bir katot, Wehnelt borusu ve bir anottan meydana gelir. Mozaik, arka yüzü madenle kaplanmış bir mika levhadır. Bu levhanın yüzünde büyük sayıda gümüş damlacıklar bulunur; bu damlacıklar, foto-verici olabilmeleri için, sezyum oksitle kaplanmıştır. Ön yüzdeki damlacıkların her biri, mika levha ve arkadaki madenî kaplama ile küçük bir kondansatör meydana getirir. Maden kaplı levhanın boyutları 9×12 sm, damlacıkların sayısı da 100 milyon kadardır. İkonoskop'un çalışması şöyle olur: televizyona gönderilecek görüntü, bir fotoğraf objektifiyle mozaik üzerine düşürülür. Mozaiğin her elemanı, kendi üzerine düşen görüntü noktasının aydınlık derecesiyle orantılı olarak elektron yayınlar. Her damlacığın madenî levhaya göre elde ettiği sığalardan arkasındaki madenî levha itibariyle negatif olarak elektriklenir, oluşan kondansatörler, farklı potansiyeller yüklenir. Elektron tabancasından çıkan elektron demeti belirli düzenekleriyle saptırılır ve mozaik taranır. Bu elektron demeti, her damlacığa çarparak onun pozitif yükünü nörtleştiren bir komütatör rolü oynar ve bir yük direncinin uçları arasında görüntü noktalarının aydınlanmasını izleyerek değişen bir potansiyel farkı elde edilir. Bu değişen potansiyel farkı bir yükseltecin ızgarasına uygulanarak, görüntü, taşıyıcı dalgaların modülasyonunu yapacak elektrik akımlarına dönüştürülür. Kamera lambalarının ilki sayılan ikonoskop yerine günümüzde ortikon, vidikon gibi daha duyarlı lambalar kullanılmaktadır. (L)

İKONOSTAS i. (yun. *eikonastasion,* ikonaların durduğu yer'den). Doğu hıristiyan âyinlerinde kullanılan üç kaplı ekran. (Rahip ekmeği ve şarabı bu ekranın arkasında kutsar. Ona, aziz resimleriyle süslü oluşundan ötürü *ikonostas* denmiştir.)

— ANSİKL. *İkonostas*'ın alt katında, toprak düzeyinde üç kapısı vardır: kral kapısı, güney kapısı ve kuzey kapısı. Bunlar kutsal resimlerle çevrili ikonalardır. Deisis veya Dualar diye adlandırılan ikinci kat, büyük bir tablo ile süslüdür: önde İsa, yanında vücutlarının dörtte üçü görünen, dua eden ve ona doğru ilerleyen Meryem, melekler ve azizler. Üçüncü katta İncil'den sahneler yer alır. Dördüncü kat Meryem-ana'ya ve Çocuk İsa'ya ayrılmıştır; onların iki yanında da peygamberler durur. XVI. yy.da yapılmağa başlanan beşinci katta patriklerin arasında Tanrı görülür. (L)

İKOTARİON. Esk. coğ. Küçük Asya'da yerleşme noktası; Ankyra yakınında Akçataş'ta bulunan bir yazıt (M.S. III. yy.) yardımıyle bu yerleşme noktasının Ankyra yakınlarında olduğu anlaşıldı. (M)

İKOT EKPENE, Nijerya'da (Doğu ili) köy, Aba yakınında; 800 nüf. (L)

İKRAH i. (ar. *kerh* ve *kerāhet*'ten *ikrāh*). İğrenme, tiksinme: *Gazetelerimizin bir haylisindeki soğuk ve bayağı edebiyattan ikrah duyduğum günler...* (F.R. Atay). || *Esk.* Birine isteği olmadan ve zorla iş yaptırma. || *İkrah etmek,* tiksinmek. || *İkrah getirmek,* tiksinmeğe başlamak.

— Huk. Bir sözleşme yapmak için, taraflardan birini, sözleşmeye razı olmadığı takdirde kendisine veya yakınlarına bir zarar verileceği tehdidi ile korkutma. (Bk. ANSİKL.) || *Maddî ikrah* (*vis absoluta*), korkutma ile değil de, bizzat kendisini âlet olarak kullanarak bir kimsenin iradesini elde etme. (Bk. ANSİKL.) || *Manevî ikrah,* bir kimseyi korkutarak başka türlü yapmayacağı bir işlem için iradesini elde etme. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. İradeyi sakatlayan sebeplerden biri olan *ikrah*'ın Borçlar kanununa göre şartları şunlardır (md. 30); **1.** ikrahın işlemi yapana veya yakınlarına yönelmesi: ikrahın bir kimsenin kendisinin veya yakından bağlı olduğu kimselerin, hayatı, şahsı, namusu veya mallarına yönelmiş ve derhal vuku bulacak ağır bir tehlike olması gerekir. Yakınların içine kimlerin gireceği her olayda ayrı ayrı incelenir; **2.** ikrahın esaslı olması; korkutulan kimse, ağır ve derhal vukubulacak bir tehlikeye maruz bulunduğuna kanaat getirmelidir. Bu da her olayda ayrı incelenmesi gereken bir husustur; **3.** ikrahın hukuka aykırı olması: bu yüzden, bir hakkın kullanılacağına ilişkin korkutmalar, ikrah sayılmaz, meğer ki, bu hakkın kullanılacağı tehdidi ile aşırı menfaatler sağlansın (Borçlar kn. md. 30/II). **4.** İkrahın karşı tarafı hukukî işlem yapmağa yöneltmesi: yani korkutulan kimse hiç yapmak istemediği veya o muhteva ile yapmak istemediği bir işlemi yapmak zorunda kalmalıdır. Bu şekildeki bir ikrah ile iradesi sakatlanan kimse, korkunun ortadan kalkmasından itibaren bir yıl içinde, yapmış olduğu sözleşmeyi iptal edebilir. Bu bir yılı geçirecek olursa, sözleşmeye icazet vermiş sayılır.

● *Maddî ikrah.* Bu halde, bir kimse fiilî kuvvet kullanılarak, iradesini açıklamağa zorlanır. Meselâ bir kimsenin zorla eli tutularak bir vasiyetnamenin altına imzası attırılır. Bu gibi hallerde değil sakat, hiç irade yoktur ve işlem kurulmamıştır.

● *Manevî ikrah.* Bu halde, bir kimse korkutularak, yapmak istemediği bir işlem için irade beyanında bulunmağa zorlanır. Meselâ, 10 000 lira vermemesi halinde çocuğunun kaçırılacağı ile tehdit edilir. Gerçek ikrah budur.

Üçüncü kişinin ikrahı. İkrah, karşı tarafça yapılabileceği gibi, üçüncü kişi tarafından da yapılabilir. Bu halde üçüncü kişinin hilesinden farklı olarak (bk. HİLE), lehine ikrah yapılan kimsenin bunu bilmesi gerekli değildir. O bunu bilse de bilmese de, korkutulan taraf, sözleşmeyi iptal edebilir. Ancak lehine ikrah yapılan kimse, bundan haberdar değilse, iptal halinde kendisine hakkaniyete uygun bir tazminat ödenir (Borçlar kn. md. 29/II).

Ceza hukukunda, şayet fail ikrah sonucu suçu işlemiş olursa, suçun manevî unsuru eksik bulunacağından bir suç gerçekleşmiş olmayacaktır. İkrah denince, failin halen var olan veya gelecekte tahakkuk edecek ve ikrah edenin iradesi ile gerçekleşecek bir zarar karşısında kalması halinde, bu zarardan kendisini veya bir başkasını kurtarmak amacıyle kendisine işletilmek istenen suçu işlemesi anlaşılır. Meselâ faili günlerce aç bırakarak onun hırsızlık yapmasını sağlamak gibi.

— Esk. huk. *İkrah,* islâm hukukunda bir irade bozukluğu çeşidi sayılır. Fıkıhta, üstünde en çok durulan irade bozukluğu ikrahtır. *Mecelle*'de ikrah, iki kısma ayrılır: **a)** *ikrahı mülcî* (zorunluluk karşısında bırakan). Öldürme, bir uzvu kesme veya bunlardan birisi ile sonuçlanacak, şiddetli dayak tehdidi şeklinde yapılan ikrah; **b)** *ikrahı gayrımülcî.* Hapsetmekle, dayakla veya tehdit yoluyle yapılan ikrah. Her iki ikrahta da, bir kimseyi korkutarak, rızası olmaksızın, bir iş için haksız olarak icbar etme özelliği vardır. Fıkıh usulü hükmüne göre, «ikrah, rızayı idam eder (yok eder)». Mülcî ikrahın mülcî olmayandan farkı, yalnız rızayı ortadan kaldırmakla kalmayıp ihtiyarı da ifsat etmesidir. Mülcî ikrah hem «kavlî tasarruf»larda (msl. hukukî işlemler), hem de fiilî tasarruflarda (msl. haksız fiiller) görülür. Mülcî ikrah yalnız kavlî tasarruflardadır. İkrahta şu şartların bulunması gerekir: **a)** ikrahı yapan kimsenin, tehdidini gerçekleştirmeğe muktedir olması; **b)** korkutulanda, korkutulduğu şeyin yapılacağına dair kuvvetli zan meydana gelmesi; **c)** zorlananın işin, zorlayanın veya bir adamının huzurunda yapılması. İnsanın yakınlarıyle (aralarında evlenme yasağı bulunanlar) ilgili olarak yapılan bir tehdidi, hanefî fıkhı ikrah sayar. Malvarlığına yönelen tehdit de ikrah sayılır.

İkrah, kavlî tasarruflarda ve dolayısıyle hukukî işlemlerde, işlemin hukukî olmayışı sonucunu doğurur.

◆ **İkrahen** zf. *Esk.* Tiksinerek. || Zora baş vurarak.

◆ **İkrahlık** i. *Halk dili.* İğrenme. (M)

İKRAM i. (ar. *kerem*'den *ikrām*). Konuğu ağırlama: *Selâmlaşma merasiminden sonra misafir kabul edenlerin ikramı gelirdi* (Ş. S. Aydemir). *Turistlerle geçinen her memlekette olduğu gibi güler yüzle, ikramla karşılandım* (R. H. Karay). || Bir şeyi armağan olarak verme, sunma. || Alışverişte satıcının hesap dışı yaptığı indirim: *Biraz ikram yap da alalım.* || *İkram etmek,* ikramda bulunmak: *Ev sahibi neler ikram edeceğini bilmezdi* (Ş. S. Aydemir). Hediye v.b. vermek, sunmak: *Sigara paketini çıkardı. Bir tanesini bana ikram etti, bir de kendisi yaktı* (A. H. Tanpınar). Fiyatta indirim yapmak: *Beş liradan fazla ikram edemem.*

◆ **İkramât** çoğl. i. *Esk.* Ağırlamalar.

◆ **İkramen** zf. *Esk.* Ağırlayarak, saygı olsun diye: *Cümlesine tarafı Nebevîden ikramen birer kat giydirildi* (Cevdet Paşa). [M]

İKRAMİYE i. (ar. *kerem*'den *ikrām* > *ikrāmiyye*). Bir yerde çalışan kimselere kazançtan dağıtılan aylık dışı para veya işte başarı gösterenlere verilen ödül: *Yılbaşında memurlara ikramiye verilecek.* || Piyangoda bir kimseye isabet eden para veya nesne: *Bize Rumeli Demiryolları piyangosunun büyük ikramiyesi çıkmıştı* (H. R. Gürpınar). *Millî Piyangonun büyük ikramiyesi.* || *Esk.* Bahşişler, bağışlar.

◆ **İkramiyeli** sıf. İkramiyesi olan şey: *İkramiyeli hesap.* (M)

İKRAR i. (ar. *ḳarār*'dan *iḳrār*). *Esk.* Açık olarak söyleme, itiraf etme, gizlemeyip açıklama: *İkrar ve itiraf ile muarazadan vazgeçip bir tarafa çekildiler* (Cevdet Paşa). || *İkrar etmek,* kabul etmek, inkâr etmeyerek açıkça söylemek, itiraf etmek: *Bir hünermiş gibi ikrar ediyor ağzıyle/Çünkü mektep yapacaktık onun enkazıyle* (M. Â. Ersoy).

— ÇEŞ. DEY. *İkrar vermek,* söz vermek: *Madem güzel meylin yoğidi bende / Evvelinden ikrar vermeyeyidin* (Karacaoğlan). *Esk.* Bir tekkeye girip tarikata bağlanmak: *Hünkâr mürşidini bulmuştu, ikrar verdi, intisap etti* (N. Araz). || *İkrara gelmek,* inkârdan vaz geçerek kabul etmek.|| *İkrardan dönmek,* verilen sözden geri dönmek, vaz geçmek, caymak: *Arap at üstünde olsa postumuz / İkrarından döndü m'ola dostumuz* (Karacaoğlan).

— *Esk. İkrar bi-l-kitâbe,* birine olan borcu yazı ile bildirme. || *İkrâr-ı marîz,* ölmek üzereyken edilen ikrar. Vasiyetname. || *İkrâr-ı mülk,* mal beyanı. || *İkrâr-ı müphem,* güvenilmez demeç, şüpheli ikrar. || *İkrâr-ı sarîh,* açık ikrar.

— Huk. Bir davada, taraflardan birinin, hasım tarafça aleyhine ileri sürülen bir vakıanın doğruluğunu mahkeme önünde beyan etmesi. (*Mahkeme içi ikrar* da denir.) [Bk. ANSİKL.] || Ceza muhakemesi hukukunda,

sanığın kendisine karşı ileri sürülen maddî vakıaları kabul etmesi. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Basit ikrar.* Bk. ANSİKL. ‖ *Bileşik ikrar.* Bk. ANSİKL. ‖ *Mevsuf ikrar.* Bk. ANSİKL.

— Tasav. Tarikata girmek isteyen bir «talib»in, şeyhin önünde yapılan özel bir törenle tarikata girmek dileğini bildirmesine verilen ad. İkrar (Dilden ve gönülden olmak üzere iki türlüdür. Dille yapılan ikrar dileğini sözlerle bildirmek, gönülle yapılan ikrar ise konuşmaksızın içten kendi kendine söz vermekle olur.) ‖ *İkrar almak,* bir kimsenin tarikata girdiğini bildirmesi. (Daha çok bektaşîler tarafından kullanılan ikrar almak deyimi salik'in tarikat kurallarına uyacağı konusunda şeyhe söz vermesi anlamına gelir. İkrarını bildiren salik'e şeyh tekkeye alındığını, canlar arasına katıldığını bildirir.) ‖ *İkrar postu,* üzerinde ikrar verilen, genellikle Konya mevlevîhanesinde Meydanı Şerif kapısının sağındaki post. (Tarikata girenlerin, şeyhe belli törenden sonra tarikat kurallarını benimsediklerini, gerekenleri yerine getireceklerini, can ve gönülden erenler yoluna girdiklerini bildiren açıklamaları yaptıkları yere verilen ad.) ‖ *İkrar vermek,* tarikata girmek isteyen bir kimsenin söz vermesi. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. Hukuk usulü muhakemesinde *ikrar,* kesin delil niteliğindedir. Taraf, mahkeme dışı ikrarda da bulunmuş olabilir. Mahkeme dışı yapılmış bir ikrar, kesin bir delil değil, sadece takdirî bir delil teşkil eder (bk. DELİL). Bu bakımdan kanunî delillerle ispatı gereken bir husus, mahkeme dışı ikrara dayanılarak ispat olunamaz. Aşağıdaki açıklamalar, *mahkeme içi ikrar*'a ilişkindir.

İkrar, ikrarda bulunanın tek taraflı, açık irade beyanına ihtiyaç gösterir; susma, ikrar demek değildir. Ancak bazı durumlarda kanun susmayı böyle bir sonuca bağlamıştır. (Huk. Us. Muhakemeleri kn. md. 330). İkrar tek maddî vakıaya ilişkin olabilir. Davalının, davacının neticei talebini kabul etmesi ikrar değil, kabuldür. (Huk. Us. Muhakemeleri kn. md. 92). İkrar, taraf veya vekili tarafından yapılır. İkrar için, vesile özel yetki tanınmış olması gerekmez. Ancak hasmın ileri sürdüğü vakıaların tümü, neticei talebi kabule götürecek şekilde ikrar edilecek olursa, burada kabul durumu söz konusu olduğundan, vekilin açık yetkilendirilmesi gereklidir. İkrar zapta geçirilir ve ikrar eden tarafa imzalatılır. Bundan dolayı, görevsiz mahkeme önünde yapılan ikrar muteberdir; buna mukabil sulh müzakereleri sırasında yapılan ikrar muteber değildir. (Huk. Us. Muhakemeleri kn. md. 236/III). İkrarda bulunan kimse, kural olarak, ikrardan dönemez. İkrarın geri alınması, ancak ikrarın maddî bir hatadan doğduğunun ispatına bağlı tutulmuştur (Huk. Us. Muhakemeleri kn. md. 236/II). Taraflardan birinin ikrarı, hasmını ispat külfetinden kurtarır. Zira ikrar ile vakıa çekişmeli olmaktan çıkar ve ispatına lüzum kalmaz (Huk. Us. Muhakemeleri kn. md. 238/II). İkrar, ilişkin olduğu husus bakımından kesin bir delil teşkil eder. Ancak bazı durumlarda, mahkeme tarafların ikrarı ile bağlı tutulmamıştır (Med. kn. md. 150). Bu gibi durumlarda ikrarın hâkimi bağlayıcı bir etkisi yoktur.

● *Basit ikrar.* Karşı tarafın ileri sürdüğü maddî vakıanın doğru olduğu yolundaki beyan, herhangi bir kayıt eklenmeden yapılmışsa, burada bir basit ikrar söz konusu olur. İkrarın bu basit şeklinde ikrar eden, beyanına, ikrarının kuvvetini azaltacak hiç bir şey eklememektedir.

● *Bileşik ikrar.* Diğer bir ikrar biçimi, bileşik ikrardır (mürekkep ikrar, karmaşık ikrar). Burada, ikrar eden, ikrarına, bu ikrarın hukukî sonuçlarını ortadan kaldıran bir vakıa eklemektedir. Bileşik ikrar, eklenen vakıaların ikrar edilen vakıa ile irtibat durumunda bulunup bulunmamasına göre ikiye ayrılır. Eğer ikrara eklenen vakıa, ikrar olunan vakıa ile irtibat halinde bulunuyorsa; diğer bir deyişle, bu eklenen vakıa ikrar edilen vakıanın tabiî bir sonucu olarak telakki edilebiliyorsa, *bağlantılı bileşik ikrar* (mürekkep murtabit ikrar) söz konusu olacaktır. Buna mukabil bileşik (murtabit) ikrarın diğer biçiminde, eklenen vakıa ile ikrar edilen vakıa arasında bir irtibat yoktur. Yani her iki vakıa bir tabiî bağlantı içinde bulunmamaktadır. Bu bileşik ikrar biçimine *bağlantısız bileşik ikrar* (murtabit olmayan mürekkep ikrar) denir.

● *Mevsuf ikrar* (gerekçeli ikrar). İkrar eden, maddî vakıanın gerçekleştiğini ikrar etmekte, fakat hasım tarafın iddia ettiği hukukî niteliği kabul etmemektedir.

● Ceza hukukunda, tarihin eski devirlerinde failleri kolayca cezalandırabilmek için, sanıkların ikrarını elde etmek amacıyle işkenceler yapıldığı bilinen gerçeklerdendir. Ancak bugün için durum değişik değerlendirildiğinden, sanıkların hâkim önünde dahi susma hakkı kabul edilmiştir.

Bugün için sanığın ikrarı muhakemede bir delildir. Ancak sanığın her ikrarı bu kuvvette değildir. Ancak hâkim önündeki ikrarlar delil niteliği taşır (Cz. Us. Muhakemeleri kn. md. 247). Buna karşılık kolluktaki ikrarların gerçeği gösterdiğine inanılmamış olacak ki, kanunkoyucu dahi bunu bir delil olarak göz önünde tutmamaktadır. Hâkim önündeki ikrar bir delil olmasına rağmen, yine de hâkim bunu her delil gibi değerlendirmeli, bunun ne kadar gerçeği yansıttığını anlamalıdır; yoksa ikrar var diye mahkumiyet kararı verilemez. Asıl suçluyu kurtarmak için ortaya çıkan düzmece sanıkların kolayca ikrarda bulunacakları tabiîdir.

— Tasav. ve Ed. Tarikat dilinde söz vermek, şeyhin yolundan gideceğini bildirmek anlamına gelen *ikrar vermek,* özel bir törenle şeyhin katında yapılır. Bektaşîlerde, mevlevîlerde ve bunlara benzer başka tarikatlarda ikrar vermek, kendini o yola adamak demektir. Bazı mutasavvıflara göre insanlar müslüman olarak ilk ikrarı *elest** adı verilen ruhların yaratıldığı günde, Tanrı'nın «ben sizin rabbiniz değil miyim?» anlamındaki «elesti bi rabbiküm» hitabına karşı evet anlamında *belâ* sözüyle vermişlerdir. Bazılarına göre de her dervişin, her müminin her zaman ikrar vererek Tanrı birliğini anması gerekir. (M)

İKRAZ i. (ar. *ḳarż*'dan *iḳrāż*). Ödünç verme, borç verme: *Bana ikraz edecek kadar paran varsa mesele değişir* (H. Z. Uşaklıgil). [*Zt.* İSTİKRAZ.] ‖ *İkraz etmek,* ödünç vermek. ‖ *İkraz müesseseleri,* kredi veren kurumlar.

— Huk. *İkraz ve istikraz,* borç verme ve borç alma. Bk. KARZ.

◆ **İkrazât** çoğl. i. *Esk.* Ödünç vermeler. (M)

İKSA i. (ar. *ḳasvet*'ten *iḳsā*). *Esk.* Sıkıntı verme, sıkma, kasvet verme. ‖ *İksa-yi kalb,* iç sıkıntısı. (M)

İKSA i. (ar. *kisvet*'ten *iksā*). *Esk.* Giydirme, giyecek verme. ‖ *İksa-yi eytâm,* yetimlerin giydirilmesi. (M)

İKSAM i. (ar. *ḳasem*'den *iḳsām*). *Esk.* And içme, yemin etme. (M)

İKSAR i. (ar. *keşret*'ten *ikṣār*). *Esk.* Çoğaltma, arttırma.

— Ed. *Esk. İksâr-ı kelâm,* sözü gereksiz yere uzatma. (M)

İKSİON. Yun. mit. Tesalya'lı kahraman, Lapith'lerin kralı. Deioneus'un kızı Dia ile evlendi. Kayınpederine vaat ettiği hediyeleri vermedi, o da damadının atlarını rehin olarak aldı. İksion buna razı olur gibi görünerek Deioneus'u bir şölene çağırdı, sonra onu ateşe atarak öldürdü. Herkesin yüz çevirdiği İksion aklını kaybetti. Zeus acıyarak onu Olympos'a kabul etti. İksion teşekkür yerine Hera'yı baştan çıkardı. Zeus Hera'ya benzeyen bir bulut yaptı; bu bulutla İksion'un birleşmesinden kentauros ırkının babası Kentauros doğdu. Aldatıldığının farkına varmayan İksion, başarısından ötürü övünüp duruyordu. Hermes onu Zeus'un isteğiyle, cehennemde hiç durmadan dönen alevli bir tekerleğe bağladı. (L)

İKSİR i. (ar. *iksīr*). Eskiden hayatı ebedîleştirmek, madenleri altına çevirmek gibi olağanüstü etkileri olduğu ileri sürülen hayalî sıvı. (Bk. ANSİKL.) ‖ İçi ferahlatıcı ilâç veya içki: *Ülfet'in içtiği tatlı bir iksir idi* (Ahmed Rasim). [Bk.ANSİKL.] ‖ Şifa verici şey: *Keyif denen iksir olmasa bu gam sofrasında ne yapardık?* (F. R. Atay). ‖ Aşk ilham eden sihirli içki.

— *Esk. İksir-i azam,* kimyataşı, madenleri altına çevirdiği zannedilen taş. ‖ *İksir-i hayat,* ebedî hayata kavuşturan içki.

— Eczc. Çeşitli maddeleri düşük dereceli, kokulu ve şekerli alkolde eriterek elde edilen ilâç.

— Ed. Bk. ANSİKL.

— Tasav. Âriflerin, velilerin nazarları (bakışları). ‖ Şeyhin öğütleri, anlamlı sözleri.

— ANSİKL. *İksir*'in ne olduğu çağlar boyunca araştırıldı. Birçokları iksir denen cismi bulduğunu sanarak altın yapma denemelerine girişti. Cabir bin Hayyan'ın yazılarında sık sık sözü geçen iksir, kana karışan bir sıvının gövdede yayılışı gibi maden içinde yayılır, onun ana niteliğini değiştirirmiş. İksir, cam ve benzeri cisimleri erittiğinden, ancak altın ve gümüş kaplarda saklanabilirmiş. İksir, daha çok eski büyücülerin varlığını ileri sürdükleri ve büyü işlerinde kullandıkları bir nesneydi. Birçok bilgin, özellikle İbni Sina bunun varlığına inanmadığını açıkça belirtti. İksirin, insan ömrünü uzatıcı bir nitelik taşıdığı da ileri sürüldü. Bir ara Roger Bacon da bu konuda araştırmalar yapmak için bazı arap kaynaklarına başvurdu. Ömrü uzattığına inanılan iksirden simyacılar birtakım ilâçlar bile yapmışlardı. Doğu ülkelerinde, Eski Anadolu, Yunan, Roma, Babil, Mezopotamya ve Mısır'da iksirin gerçek bir cisim olduğuna, akıl almaz nitelikler taşıdığına inanılırdı. Mısır mumyalarının uzun zaman bozulmadan kaldığını göz önünde tutanlar, Eski Mısırlıların, genellikle mumyacıların ellerinde iksir bulunduğunu ileri sürerlerdi. Eski tapınaklarda rahiplerin iksiri bildikleri, onunla birtakım büyüler yaptıkları da ortaya atılırdı. İksir, İranlılarda, Hintlilerde ayrı bir önem taşırdı. Onun abıhayat (bengisu) olduğunu, Hızır tarafından bulunduğunu, İskender'in onu bulmak için birçok ülkeyi dolaştığını yazanlar çoktur.

— Ed. Eski edebiyatta iksir değişik anlamlar kazandı. Sevgilinin dudağı, sevgiliye kavuşma, aşk yolunda dökülen göz yaşları ve sevgilinin içtiği pınarlar, insana ölümsüzlük bağışlayan birer iksirdi. Sevgilinin, Tanrı'nın bakışı da toprakları altına çevirdiği için birer iksirdi. İran şairi, Hafız*ın şiirlerinde birtakım ulularin velilerin bakışları da (nazarlar) iksir niteliğinde sayılır. Divan edebiyatında iksir, iran edebiyatındaki anlamında geçer.

Bazen bade, mey, şarap sözleri de iksir anlamında kullanılır. Ârifin gönlü güller, goncalar, sevgilinin avucu iksir sunan bir kutlu hap olarak nitelenir. İsa'nın soluğu da cansızları dirilttiği için iksirdir. İnsanın içini açan bahar gülleri, sabah rüzgârları birer iksir niteliği taşır. (LM)

İksir-i Saadet, Nergisî'nin (1592 ? - 1635) eseri. Nergisî'nin ünlü *Hamse*'sinin ikinci kitabı olan *İksir-i Saadet* Gazzâlî'nin farsça *Kimya-yı Saadet* adlı eserinin dördüncü bölümü olan *Rükn-i Muamelât*'ın (Davranışların Temel Direği) türkçe tercümesidir. Murad IV'e (hük. 1623-1640) sunulan eserde gerçek sevgi, din kardeşliği, kişilerin karşılıklı ilişkileri hakkında öğütler vardır. Dili Nergisî'nin öteki eserleri gibi seçilidir. *Hamse-i Nergisî*'nin, içinde yayımlandı (1869). [M]

İKSİYOLİT i. (fr. *ixiolite*). Miner. Tabiî demir tantaloniyobat. (Finlandiya'da Kimito dolaylarında bulunan bir tantalit çeşididir.) [L]

İKSİYONOLİT i. (fr. *ixionolite*). Miner. *Eşanl.* İKSİYOLİT. (L)

İKSUN veya **EKSUN** i. (fars. *iksūn* veya *eksūn*). *Esk.* Süslü elbise. (M)

İKŞIRAR i. (ar. *iḳşiʿrār*). *Esk.* Ürperme. ‖ *İkşi'râr-ı eş'âr,* kılların ürpermesi. (M)

İKŞVAKU, hint mitolojisinde bir kral. İkşvaku'nun babası Manu Vevasvata, Güneş'in oğluydu. Treta Yoga'da, yani dünyanın ikinci çağı başlarında Ayudhya'da hüküm sürdü ve güneş ırkının kurucusu oldu. (L)

İKTAB i. (ar. *kitābet*'ten *iktāb*). *Esk.* Birine söyleyerek yazdırma, dikte etme. ‖ Güzel yazı yazmasını öğretme. (M)

İKTER i. Tıp. Bk. SARILIK.

İKTİBAS i. (ar. *iḳtibās*). *Esk.* Ödünç alma. ‖ *İktibas etmek,* aktarmak.

— Ed. Yazıda başkasına ait bir sözü, bir fikri veya bir cümleyi olduğu gibi aktar-

ma: *Buraya kadar Avrupa'ya ait fikirler isimlerini evvelce zikrettiğim avrupalı müelliflerden iktibas, nakil ve hülâsa edilmiştir* (P. Safa). || Şiirde ayet veya hadis kullanma.

◆ **İktibasât** çoğl. i. *Esk.* Aktarmalar.

◆ **İktibasen** zf. *Esk.* Aktarma yoluyle. (M)

İKTİDÂ i. (ar. *ḳıdve*, örnek'ten *iḳtidā'*). *Esk.* Örnek olarak alma. || Uyma, tabi olma. || *İktidâ etmek*, uymak, tabi olmak: *Bugüne kadar o mütefekkirlerin dediği çıktı, bunun içindir ki Türk milleti şimdiden sonra yalnız ve yalnız onlara iktidâ edecektir* (Yahya Kemal).

◆ **İktidâen** zf. *Esk.* Uyarak, tabi olarak. (M)

İKTİDAR i. (ar. *ḳudret*'ten *iḳtidār*). Bir işi yapabilme gücü, kuvvet: *İktidarının fevkinde kendinden istenen bu hizmete karşı* ... (H.R. Gürpınar). *Derler ki geçince rüzgârım, / Kalmaz onu yâda iktidarım* (Ahmed Hâşim). || *Teşm. yol.* Kabiliyet, yetenek: *Helvacıya tablakâr lâzım / Ol kâra da iktidar lâzım* (Ziya Paşa). || Hükûmet yönetimini elinde bulundurma, hükûmet: *Bir iktidarı devirmek isteyenler için, onu yalnız bırakmaktan daha tabiî oyun var mıdır?* (F. R. Atay). *O zamandan beridir ki iktidar bu partinin elindedir* (Ş. S. Aydemir). || *İktidar partisi*, hükûmetin yönetimini elinde bulunduran parti.

— ÇEŞ. DEY. *İktidarda olmak*, hükûmet yönetimini elinde bulundurmak. || *İktidarı olmak*, bir işi yapabilecek güç, yetenek veya elverişli şartlara sahip olmak: *Artık sevmeğe iktidarı yok kıyas edilen kalbin o vakte kadar hiç sevmediğini* (H. Z. Uşaklıgil). *Kızına bakmağa iktidarın var mı, Tevfik?* (H. E. Adıvar).

— *Esk.* *İktidar-ı kâmin*, gizli güç. || *Adem-i iktidar*, iktidarsızlık. Erkeklik görevini yerine getirememe. || *Sahib-i iktidar*, bir işi yapmağa gücü olan, muktedir.

— Huk. Herhangi bir topluluk içinde, tabiî, maddî ve manevî etkenler sonucu bazı kişi, grup veya müesseselerin kazandığı emir verme ve verilen emirleri yaptırma gücü. (Bk. ANSİKL.) || *İktisadî iktidar*, belli bir zamanda ve belli bir yerde, iktisadî yaşayışa yön veren güçlerin tümü. (Bk. ANSİKL.) || *Siyasî iktidar*, toplumda hükûmet edenlerle hükûmet edilenler arasındaki ayırımın belirlediği, devlet tarafından anayasa kurallarına göre kullanılan en üstün, kanunî ve müesseseleşmiş güç. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *İktidar*'ın, toplum hayatından gelen ve daha çok inanışlara dayanan kaynakları vardır. Bunları esas itibarıyle meşruluk şeklinde ifade etmek mümkündür. Şüphesiz meşruluk inancı, belli bir zamanda, belli bir sosyal grupta büyük çoğunluğun kabul ettiği yoldan gelerek iktidara sahip olma anlamını taşır. Meselâ, bugün batı demokrasilerinde iktidarın meşruluğunun kaynağı, toplumdaki genel ve eşit oy ile iktidara geçmenin gerekli bulunduğu yolundaki inançtır. Buna karşılık, monarşilerde veya halk demokrasilerinde olduğu gibi başka meşruluk inançlarına dayanan iktidarlar da görülebilir. İktidarın ne türlüsü olursa olsun, mutlaka zorlama gücüne sahip bulunması gerekir. Zorlamanın niteliği şüphesiz kullanılan veya söz konusu olan iktidara göre değişir. Toplum içinde, hukukun ve siyasî bilimlerin konusu olan ve devlet fikrine bağlanan yönüyle iktidar (günümüzde siyasî iktidar terimiyle ifade edilmektedir) maddî olduğu kadar manevî, fikrî zorlama imkânlarına da sahiptir. Maddî zorlama, fizik kuvvet, silâh gibi unsurlara olduğu kadar iktisadî güce de dayanır. Nitekim, feodalite devrinde, o günün iktisadî değeri olan toprağa sahip bulunanlar, aynı zamanda iktidarın da sahibi ve kullanıcısıydılar.

● *İktisadî iktidar.* Bugünkü toplumlarda da, siyasî organların yetkilerini kullananlar kadar, büyük sanayicilerin de söz sahibi olabildikleri görülmektedir. İşte bu gerçeklerin sonucu olarak siyasî iktidarın iktisadî hayata gittikçe daha fazla bir şekilde karıştığı ve bir bakıma iktisadîleştiği görülmektedir. Böylece ortaya çıkan *iktisadî iktidar* kavramı, belirli zamanda ve yerde, iktisadî hayata yön veren hâkim güçleri ifade etmektedir. Özellikle azgelişmiş ülkelerde ve bu arada Türkiye'de de, devletin iktisat alanına girmesi zorunluğu yüzünden Devlet Planlama teşkilâtı, kamu iktisadî teşebbüsleri gibi kuruluş ve işlevler ortaya çıkmakta, iktisadî iktidar daha belirgin bir hal almaktadır.

● *Siyasî iktidar*'ı idare kudretinden de ayırmak gerekir. Gerçi, aralarındaki organik bağlantı ve fonksiyonel devamlılık böyle bir ayırımı güçleştirmektedir. Ancak, siyasî iktidarın, devletin genel ilkelerini koyan ve izleyen yüksek organlardan, idarî iktidarın ise bu ilkelerin gerçekleştirilmesini sağlayan makam ve organlardan meydana geldiği kabul edilebilir. Hukukî bakımdan siyasî iktidarın, millet hâkimiyetinin kullanılması anlamına geldiği de ileri sürülebilir. Ancak iki kavram arasındaki bu ilişkiye rağmen, aralarında önemli bir fark vardır. Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletin iken, siyasî iktidar onu kullananlara, görev ve sorumluluklarının karşılığı ve gerçekleştirme aracı olarak verilmiş yetkilerdir. Siyasî iktidar hükûmet edenlerin malı olmadığı gibi, kullanılması da Anayasada beliren birtakım kayıt ve şartlara bağlıdır. Bu suretle iktidar, hukuk kuralları aracılığıyle müesseseleşir ve daha etkili bir devamlılık ve meşruluk kazanarak, kişiler yerine makamları, hak yerine yetkileri, dolayısıyle de görev ve sorumlulukları getirir. Türkiye cumhuriyeti Anayasasının temel felsefesi ve açık seçik ifade ettiği ilkeleri de bu gelişmeye tamamen uygun bulunmaktadır. (M)

İKTİDARLI sıf. (*iktidar*'dan *iktidar-lı*). Gücü olan, iktidar sahibi, nüfuzlu. (M)

İKTİDARSIZ sıf. (*iktidar*'dan *iktidar-sız*). Gücü ve kuvveti olmayan, güçsüz, beceriksiz. || Cinsî bakımdan erkeklik görevini yerine getiremeyen. (M)

İKTİDARSIZLIK i. (*iktidarsız*'dan *iktidarsız-lık*). Güçsüzlük, beceriksizlik, âcizlik: *Padişah ve halifenin, bendeliğiyle ihraz olunabilecek makamı iktidarın, iktidarsızlığa nümune olması tabiî değil miydi?* (Atatürk). — Huk. Bk. ANSİKL.

— Patol. Bir kimsenin cinsi münasebette bulunma yeteneksizliği. (Adlî tıpta «iktidarsızlık» kelimesi daha geniş anlamda kullanılır ve erbezlerinin körelmesi veya yokluğu halini de kapsar.) Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. Eşlerden birinin evlenme sırasında iktidarsız olması diğerinin vasıfta hata sebebiyle nispî butlan davası açarak evlenmeyi iptal ettirmesine yolaçabilir. Bunun yanında, *iktidarsızlık* sebebiyle evlilik birliği kökünden sarsılmışsa, geçimsizliğe dayanan bir boşanma davası da açılabilir.

— Patol. *İktidarsızlık*'la *kısırlık* çoğu zaman birbirine karıştırılır. İktidarsızlık bir erkeğin, daha genel anlamda, cinsiyeti ne olursa olsun her hangi bir kimsenin cinsî münasebette bulunamamasıdır; kısırlık erkekte dölleyememe, kadında döllenmeme durumudur. İktidarsızlık kamıştaki bir şekil bozukluğundan ileri gelebilir; çoğu zaman sebep, sinir sistemindeki bir hastalık, beslenme bozukluğu veya genel yorgunluk yüzünden kamışın dikleşememesidir. Fakat genellikle ruhî bir sebebe de dayanır. İhtiyarlıkta ise normaldir. Tedavi sebebe göre değişir. Kadında iktidarsızlığın sebepleri çok daha seyrektir: dölyolu kanalının delinmemiş olması, dölyolu yaraları v.b. gibi. (ML)

İKTİDOZORLAR çoğl. i. Sıçan büyüklüğünde fosil sürüngenler. (Güney Afrika'da retiyen tabakasında bulunan ve birçok bakımdan [özellik diş düzeni] memelilere benzeyen bu hayvanların, memelilere aynı ortak kökten gelmesi ihtimali vardır. Başlıca cinsleri: *karromys ve pachygenelus.*) [L]

İKTİFA i. (ar. *kifâyet*, yetme'den *iktifā'*). Bir şeyi kendisi için yeterli bularak fazlasını istememe, yetinme: *Maahaza emrivaki karşısında bırakılmış olduğuma göre iki noktada teselli aramakla iktifaya mecbur idim* (Atatürk). || *İktifa etmek*, yetinmek: —*Gülme oğlum. Böyle her şeye gülüvermekle iktifâ etmemeli, biraz da onların hallerini tetkike uğraşmalı* (H. Z. Uşaklıgil). [M]

İKTİHAM i. (ar. *iḳtiḥām*). *Esk.* Bir şeyin üzerine atılma, saldırma: *Kol kol İran'a duhul ve iktiham ile devlet-i İraniye imha olunmadıkça* ... (Cevdet Paşa). || Göğüs germe, katlanma. || Zorlukları yenme. || *İktiham etmek*, saldırmak: *Şedâid iktiham etmekte müthiş bir mekânetle* (M. Â. Ersoy). Katlanmak.

◆ **İktihamât** çoğl. i. *Esk.* Saldırışlar. || Zorluklara katlanmalar. || Güçlükleri yenmeler. (M)

İKTİLÂ i. (ar. *ḳal'*, koparma'dan *iḳtilā'*). *Esk.* Koparma, kopma. (M)

İKTİNA i. (ar. *iḳtinā'*). *Esk.* Çalışıp kazanma. || İş tutma, meslek edinme. || Biriktirme, yığma. (M)

İKTİNAH i. (ar. *künh*, kök'ten *iktināh*). *Esk.* Bir şeyin kökünü anlama, gerçeğine varma: *Vaz'ınla seyr-i hilkat edersin pür iştibâh, / Ettin mi bâri sen o büyük sırrı iktinâh?* (Tevfik Fikret). [M]

İKTİNAN i. (ar. *iktinān*). *Esk.* Gizlenme, saklanma. || *İktinân-ı nisvan*, kadınların erkeklerden kaçması. (M)

İKTİNAS i. (ar. *ḳanṣ*'tan *iḳtināṣ*). *Esk.* (Tuzak kurarak) Av avlanma, avlanma. (M)

İKTİNOS, yunan mimarı (M.Ö. V. yy.). Parthenon'un başlıca mimarı idi. Parthenon üzerine Karpion ile yazdığı eser kayıptır. Bassai'de Apollon Epikurios tapınağını ve bazı mimarların yardımıyle Eleusis'te Telesterion'u yaptı. Olimpia'daki Zeus tapınağında yapılan değişikliklerde Pheidias'a yardım ettiği söylenir. Orijinalliği, çeşitli klasik anlayışlardan kurduğu sentezde ve Pheidias ile işbirliği yaparak geliştirdiği planlarda görülür. (L)

İKTİRA i. (ar. *ḳur'a*'dan *iḳtirā'*). *Esk.* Kura çekme, seçme. (M)

İKTİRA i. (ar. *kirā'*'dan *iktirā'*). *Esk.* Kira ile tutma, kiralama. (M)

İKTİRAB i. (ar. *ḳurb*, yakın'dan *iḳtirāb*). *Esk.* Yaklaşma, yakın gelme. || *İktirâb etmek*, yaklaşmak. || *İktirâb-ı saat*, kıyametin yaklaşması. (M)

İKTİRAB i. (ar. *iktirāb*). *Esk.* Kederli olma, kaygılanma, kuşkulu olma: *Dinle şekvâ-yı rûh-ı mecrûhu / Fakat incinme iktirâbımdan* (Tevfik Fikret). [M]

İKTİRAH i. (ar. *ḳarḥ*'tan *iḳtirāḥ*). Akla gelmedik bir şeyi söyleme, içe doğup söyleyiverme. || *İktirah etmek*, içe doğduğu gibi söylemek.

◆ **İktirahat** çoğl. i. *Esk.* Birdenbire içten doğarak söylenilen şeyler. (M)

İKTİRAN i. (ar. *ḳarn*, yakınlık'tan *iktirān*). *Esk.* Bir şeyin yanına gelme, yaklaşma. || Bir yere varma, ulaşma: *Konferansın müspet bir neticeye iktiran etmemiş olduğu malûmunuzdur* (Atatürk).

— Astron. *Esk.* *İktirân-ı kevâkib*, iki gökcisminin birbirine yaklaşması, bir burca girme (*kıran* da denir). || *İktirân-ı sa'deyn*, Venüs ve Jüpiter gezegenlerinin birbirine yaklaşması. (Uğurlu sayılır.) [M]

İKTİRAS i. (ar. *iktirāṣ*). *Esk.* Kötü bir durumla karşılaşma, gücünü kaybetme. Kederlenme. || Bir şeyle ilgilenme. (M)

İKTİRAZ i. (ar. *ḳarż*'dan *iḳtirāż*). *Esk.* Borç, ödünç alma, borca girme. (M)

İKTİSÂ i. (ar. *kisvet*'ten *iktisā'*). *Esk.* Giyinme, giyme || *İktisâ etmek*, giyinmek, elbise giymek. (M)

İKTİSAB i. Bk. İKTİSAP.

İKTİSABÎ sıf. (ar. *iktisāb*'dan *iktisābī*). *Esk.* İktisap edilmiş, kazanılmış.

— Huk. *İktisabî mürur-ı zaman.* Bk. KAZANDIRICI ZAMANAŞIMI. (M)

İKTİSAD i. Bk. İKTİSAT.

İKTİSADEN zf. (ar. *iḳtiṣad*'dan *iḳtiṣāden*). İktisat ilmi kurallarına göre veya bu kurallar bakımından. || *İktisaden zayıf*, yoksul olmakla birlikte, geçim bakımından maddî imkânları yetersiz olan devlet, topluluk veya kişi. (M)

İKTİSADÎ sıf. (ar. *iḳtiṣād*'dan *iḳtiṣādī*). İktisatla ilgili: *Hedef belliydi. Millî kurtuluş hareketi, siyasî ve iktisadî istiklâl* (Ş. S. Aydemir). *Bugüne kadar Türk inkılâbının iki türlü izahı yapılmıştır. Birinci izaha göre Kemalizmin esası hukukî, ikinci izaha göre iktisadîdir* (P. Safa). *Bir memle-*

ketin iktisadî hayatı. || Tutumlu, iradeli, daha ucuza gelen.

— Fiz. ***Bir makinenin iktisadî katsayısı,*** termik bir makinenin, iş haline dönüştürdüğü ısı niceliği ile tükettiği topyekûn ısı niceliği arasındaki oran.

— İkt. ***İktisadî birim*** (*ünite*), üretim yapmak için kurulan işletme, fabrika. (Bk. ANSİKL.) || ***İktisadî birimler*** (veya *özneler*), üretim ve mübadele ilişkilerini, hazırladıkları planlar ve aldıkları kararlar doğrultusunda harekete geçiren ve sürdüren etkenler. || ***İktisadî büyüme,*** ülke ekonomisinin bir yıl süresince gösterdiği gayrısafi artış. || ***İktisadî büyüme*** hızı. Bk. KALKINMA HIZI. || ***İktisadî istikrar tedbirleri,*** 4 ağustos 1958'de Türk hükûmetinin aldığı bir kısım iktisadî kararlara verilen ad. (Bk. TÜRKİYE.)||***Tabiî birim*** (veya *etken*), üretimin tabiî faktörleri (toprak, ilk maddeler, tabiî güçler v.b.).

— Psikanaliz. Freud'un, herhangi bir ruhsal süreci ele alırken göz önünde tuttuğu üç görüş açısından biri. (Ruhsal enerji, bu ilkeye uygun olarak, yatırımlarla ayarlı bir şekilde dağılabilir.)

— ANSİKL. İkt. ***İktisadî birimler,*** iki büyük sınıf içinde gruplandırılabilir: mikro-birimler veya mikro-özneler ve makro-birimler veya makro-özneler. Mikro-birimler, fertler veya aileler gibi, tüketimin temel birimlerini veya işletmeler, atelyeler, kuruluşlar gibi üretimin temel birimlerini yani basit iktisadî öznelerin bütününü kapsar. Makro-birimler ise, birçok mikro-birimi biraraya toplayan karmaşık iktisadî öznelerin bütününü, meselâ bir sanayii (işletmeler grubu) veya bir sendikayı (fertler grubu) içine alır. Bu gruplarda, ferdî iktisadî özne, grubun karar gücüne boyun eğmek zorundadır. İktisadî özneler, hem maddî kişiler, hem de manevî kişiler olabilir.

XVIII. ve XIX. yy.da, iktisatçılar, hemen hemen sadece ferdin davranışlarının incelenmesiyle, yani o çağlarda imtiyazlı olarak görülen iktisadî özneyle ilgilenmişlerdi. İktisadî analiz, kişisel menfaatin etkisinde oluşan faaliyetleri dile getiren mikro-birimlerî ve onların davranışlarını göz önünde tutuyordu. XX. yy.da, sosyal grupların gelişmesi ve devletin iktisadî hayatta kapladığı gittikçe büyüyen yer, dikkatleri, sendikalar, birlikler ve devlet gibi yeni iktisadî birimler üstüne çekti. Böylece, makro-birimler ve bu birimlerin gösterdiği davranışlar, iktisadî analizin konusu olmağa başladı.

◆ **İktisadiyat** çoğl. i. *Esk.* Ekonomi bilgisi, iktisat biliminin çeşitli dalları.

◆ **İktisadiyun** çoğl. i. *Esk.* İktisatla uğraşan kimseler (LM)

İktisadî devlet teşekkülleri, sermayelerinin yarıdan fazlası, tek başına veya birlikte, devlete (genel ve katma bütçeli idarelere) ve iktisadî devlet teşekküllerine ait, iktisadî alanda ticarî esaslara göre faaliyet göstermek üzere kurulan ve kuruluş kanunlarında, İktisadî Devlet Teşekkülleriyle Müesseseleri ve İştirakler Hakkında kanuna tabi olacağı belirtilen teşebbüslere verilen ad.

— ANSİKL. ***İktisadî devlet teşekkülleri,*** devletin iktisadî hayata müdahalesinin bir sonucu olarak ortaya çıktı. Kamu hizmetlerinin yanı sıra iktisadî, sınaî alanlara yönelen devlet merkez otorite ve hiyerarşisinden uzak kuruluşlar kurdu.

Türkiye'de bugünkü anlamıyle iktisadî devlet teşekküllerinin ilk örnekleri, Osmanlı devletinin son zamanlarında görülen Emniyet* sandığı ile Zıraat* bankasıdır. Bu iki kuruluş da, doğrudan doğruya bir kâr amacı gütmeksizin, dış piyasadakinden daha elverişli şartlarla kredi vermekte, bu suretle bir kamu hizmeti görmekteydi. Cumhuriyet döneminden sonra Sermayesinin Tamamı Devlet Tarafından Verilmek Suretiyle Kurulan İktisadî Devlet Teşekküllerinin Teşkilâtiyle İdare ve Murakabeleri Hakkında kanun çıkarıldı. 3460 Sayılı bu kanunla, Sümerbank ile Devlet Zıraat işletmeleri, iktisadî devlet teşekkülü sayıldı. Daha sonra Denizbankın statüsü değiştirildi; ayrıca, değişik kanun ve idarî kararlala iktisadî devlet teşekkülleri kategorisi genişletildi.

1961 Anayasası, bütçe ile ilgili maddesinde açıkça «Kamu İktisadî Teşebbüsleri»nden söz etmiş (md. 126) ve bunların denetlenmesinin Türkiye Büyük Millet meclisince yapılacağını belirtmiştir (md. 127). Ayrıca, Türkiye Büyük Millet meclisi üyeleri, «Devletin veya diğer kamu tüzel kişilerinin doğrudan doğruya veya dolayısıyle katıldığı teşebbüs ve ortaklıklarda [...] görev alamazlar» hükmü anayasada yer almıştır. Şu halde, kamu iktisadî teşebbüsleri deyimi, iktisadî devlet teşekküllerinden daha geniş bir anlama sahip bulunmaktadır. Nitekim, bu konuya ait 12.III.1964 tarih ve 440 sayılı kanun, yalnız iktisadî devlet teşekküllerini değil, müesseseleri ve iştirakleri de genel olarak düzenlemektedir. Bu müessese ve iştirakler, sermayelerinin yarıdan fazlası devlete ait olan, kanunla kurulmuş, tüzel kişiliğe ve faaliyetlerinde hürriyete sahip teşekküllerdir. Müesseseler, sermayesinin tamamı devlete ait teşekküller tarafından kurulan, tüzel kişiliğe sahip işletmeler grubunu ifade eder. Buna karşılık iştirakler, devletin ya da teşekküllerin yüzde 15'ten fazla bir sermaye ile hisse sahibi olduğu ortaklıklardır. Devlet iştirakleri kanun veya bakanlar kurulu kararıyle gerçekleşebilir.) Teşekkül ve müesseselerin malları aleyhine işlenen suçlar da devlet malı aleyhine işlenmiş sayılır.

İktisadî devlet teşekküllerinin yönetimi konusunda iki tane yetkili organ vardır: yönetim kurulu ve genel müdür. Yönetim kurulu, teşekküllerin karar organıdır. Kimlerin bu kurula katılacağı her teşekkülün kendi kuruluş kanununda gösterilir. Ancak, yönetim kurullarına, teşekkülün faaliyet konusuyle ilgili bakanlığın ve Maliye bakanlığının inhası üzerine Bakanlar kurulunca tayin edilecek birer üyenin katılması şarttır. Ayrıca, sanayi, tarım ve ulaştırma alanlarındaki çok miktarda işçi çalıştıran teşekküller, özel kanunda belirtilmek kaydıyle, yönetim kurullarında bir de işçi üye bulundurmak zorundadırlar. Bunun gibi, T.C. Zıraat Bankası Yönetim kuruluna, Tarım Kredi kooperatiflerince seçilecek bir üye katılır. Özel sermaye, eğer teşekküldeki hissesi yüzde 15'i aşıyorsa, yönetim kurulunda bir üye bulundurabilir. Bu son durum dışında, görev alan yönetim kurulu üyeleri birden fazla teşekkül veya diğer kamu iktisadî teşebbüsünün yönetim kurulunda çalışamazlar. Yönetim kurulu, teşekkülün en yüksek seviyede yönetme ve karar alma yetki ve sorumluluğunu taşır. Yönetim kuruluna, ilgili bakanın inhası üzerine Bakanlar kurulu tarafından tayin edilen genel müdür başkanlık eder. Ayrıca, teşekküllerin özel kanunlarında belirtilen sayıda genel müdür yardımcısı da aynı usulle tayin edilir. Genel müdür, yargı mercileri, diğer idareler ve üçüncü şahıslara karşı teşekkülü temsil etmekle görevlidir. Genel müdür olabilmek için, iktisadî veya meslekî alanda yüksek öğrenim yapmış, ehliyetli, bilgili ve tecrübeli olmak gerekir. Aynı şartlar yardımcılar bakımından da aranır.

İktisadî devlet teşekkülleri, iki yoldan denetlenmektedir: *içeriden denetim,* her kuruluşun kendi özel kanununca düzenlenen usul ve şartlarla yapılır. Ancak, hükûmetçe tayin edilen yönetim kurulu üyelerinin de, bir iç kontrol sağlayabileceği muhakkaktır; *dışarıdan denetim* ise, başta ilgili bakanlık tarafından yapılan olmak üzere, Yüksek Denetleme kurulu ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Kamu İktisadî Teşebbüsleri Karma komisyonu ile gerçekleşmektedir. (Bk. YÜKSEK DENETLEME KURULU.) Dışarıdan denetimin, anayasa hükmü gereğince T. B.M.M. tarafından gerçekleştirilmesi, Kamu İktisadî Teşebbüsleri Karma komisyonu vasıtasıyle olur. (Bk. KARMA *komisyon.*)

İktisadî devlet teşekkülleri, birer kamu tüzel kişisi niteliğinde olmakla birlikte bunların işlem ve eylemlerinden doğabilecek uyuşmazlıkların hangi hukukî rejime tabi olacağı önemli bir mesele olmuştur. İlk bakışta, iktisadî devlet teşekküllerinin iktisadî ve sınaî birer kamu hizmeti vasıtası olduğu, dolayısıyle idare hukuku kurallarının bu kuruluşların statüsünü ve tabi olacağı hukukî rejimi belirleyeceği söylenebilir. Nitekim, 440 Sayılı kanunda, teşekküllerin, millî ekonomiye yararlı olabilmek için, muhtar (özerk) bir tarzda çalışacağı da belirtilmiştir. Ancak, yine aynı kanun, kârlılık ve verimlilik anlayışı içinde çalışmayı şart koşmaktadır. Millî ekonomiye faydalı olmak, eğer özel teşebbüsün yetişmesini sağlamak anlamına ise, teşekküllerin tamamen özel hukuk kurallarına tabi olması gerekir. Buna karşılık, millî kalkınma ve geri kalmış bölgelerin kalkındırılması, temel sanayinin yerleştirilmesi amacı güdülüyorsa, gerçek anlamıyle iktisadî ve sınaî kamu hizmetleri görülmekte demektir. Şu halde önce kârlılık ve verimliliğin ne olduğunu belirtmek gerekir. Hükûmet gerekçesi bu hususta özel teşebbüs fikrine yakın düşünceleri kapsamaktadır (440 Sayılı kn.). Ancak kanuna esas olan komisyon gerekçesi, kalkınma planı ile iktisadî devlet teşekkülleri ve iştirakleri arasında bir bağ kurarak bu kuruluşları, güdümlü ekonominin veya hiç değilse karma ekonominin devlete yüklediği görevlerin yerine getirilmesi bakımından önemli bir vasıta saymaktadır. Gerekçeye göre kârlılık, işletme zararı vermemek, gerekli yatırımları esas itibarıyle kendi kuvvetleriyle, imkânlarıyle gerçekleştirmek demektir. Verimlilik ise bu imkânların yarattığı ortam içinde, rasyonel şekilde çalışarak, elde edilebilecek azamî yararı gerçekleştirmektir. Bu durum karşısında, iktisadî devlet teşekkülleri kamu hizmeti yürütücüsü olduğundan ve kamusal niteliklerinden şüphe ediıemez. Ancak bu teşekküller, kişilerle ilişkilerinde özel hukuk kurallarına uygun olarak hareket eder. Esasen, iktisadî alanda, bu alanın gerektirdiği esnekliği ve iktisadî şartlara intibakı sağlamak zorunluğu, böyle bir sonucu kendiliğinden doğurmaktadır. Ancak, teşekküllerle devlet arasındaki ilişkilerde ve diğer bazı personel v.b. ile ilgili konularda, idare hukuku kuralları da uygulanır. (M)

İktisadî İşbirliği ve Kalkınma teşkilâtı, (OECD) [İngilizcesi *Organisation for Economic Co-operation and Development*]. En yüksek iktisadî kalkınma ve istihdam ile, üye ülkelerin yaşama standartlarını yükseltmeyi sağlamak ve aynı zamanda malî istikrarı korumak için gerekli siyasî tedbirleri almak üzere kurulan teşkilât. Merkezi, Paris. Üye ülkeler, Avusturya, Belçika, Kanada, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Almanya, Yunanistan, İzlanda, İrlanda, İtalya, Japonya, Lüksemburg, Hollanda, Norveç, Portekiz, İspanya, İsveç, İsviçre, Türkiye, İngiltere, A.B.D. Özel statüsü olan ülkeler, Avustralya, Yugoslavya, Türkiye'nin katılışı 29.III.1961 tarih, 293 Sayılı kanun. Önceleri (O.E.E.C.) Avrupa İktisadî İşbirliği adı altında Marshall planının uygulanmasını kolaylaştırmak üzere 1947-1948 yılında kurulan bu teşkilâtın adı, 30 eylül 1961'de O. E.C.D. (İktisadî İşbirliği ve Kalkınma teşkilâtı) şeklinde değiştirildi. Evvelce iştirakçı üye olan A.B.D. ile Kanada'ya tam üyelik hakkı tanındı. Kısa bir süre sonra Japonya ile Finlandiya teşkilâta tam üye olarak katıldılar. Yugoslavya ise, özel bir statüye sahiptir ve sadece bazı faaliyetlere katılabilir. Avustralya'nın, OECD ile olan ilişkileri sadece teşkilâtın kısmî kalkınma faaliyetini kapsar. OECD'nin başlıca üç ilkesi şöyle özetlenebilir: 1. üye memleketlerde devamlı bir iktisadî büyüme, iş imkânları ve yüksek bir hayat standardı sağlamağa çalışmak; 2. üye ve üye olmayan, kalkınma halindeki memleketlerin iktisadî gelişmesine katkıda bulunmak; 3. dünya ticaretinin, karşılıklı ve eşit şartlar içinde, milletlerarası yükümlülüklere uygun olarak gelişmesine yardımcı olmak. Bütün üye devletlerin temsilcilerinden teşekkül eden OECD konseyi, genel siyaset ve idarî kararlarla ilgili bütün meselelerde nihaî yetkiye sahiptir ve bazen bakanlar ve çoğunlukla temsilciler seviyesinde toplantılar yapar. İcra komitesi, sadece 11 üye ülkenin temsilcilerinden kuruludur. Başlıca görevi, konseye sunulacak meseleleri önceden incelemektir. (M)

İktisadî ve Ticarî İlimler akademisi, muhtariyeti ve tüzel kişiliği olan, katma bütçeli, yüksek bilim ve öğretim müesseseleri (19 haziran 1959 tarihli 7334 Sayılı kanunla kuruldu). Kuruluş amacı iktisadî, ticarî ve malî ilimler sahasında yüksek eğitim, öğretim ve araştırma yapmaktır. Teşkilâtı, Profesörler meclisi (akademilerde mevcut profesörlerden ve bağımsız ders okutan doçentlerden kurulur), İdare heyeti (reis, üç profesör ve bir doçentten kuruludur); akademi reisi (akademi profesörleri arasından Profesörler meclisince seçilir, millî eğitim bakanının teklifi üzerine ortak kararname ile tayin edilir); öğretim üyeleri (ordinaryüs profesör, profesör

ve doçentlerdir); öğretim yardımcılarından (öğretim görevlileri ve asistanlar) ibarettir. Akademiler arası heyet, millî eğitim bakanının başkanlığında akademi reisleri ve her akademiden seçilen üçer profesörden kuruludur. Millî Eğitim bakanlığı meslekî ve teknik öğretim müsteşarı, Talim ve Terbiye heyeti reisi, ticarî öğretim genel müdürü de heyete katılır. Yılda en az bir defa toplanır. Öğretim üyelerini ve öğretim yardımcılarını seçer; öğrencilerin eğitim, öğretim ve disiplin işlerine ait tüzük ve yönetmelikleri hazırlar; akademilerin öğretimine yön verir; yeni açılacak akademiler hakkında düşüncelerini bildirir ve bunların öğretim üyelerini ve yardımcılarını seçer.

Türkiye'de, İstanbul (açılışı, 1889); Ankara (açılışı, 1955); Eskişehir (açılışı, 1958); Adana (açılışı, 1967), Bursa'da (açılışı, 1970) olmak üzere beş İktisadî ve Ticarî İlimler akademisi vardır. İzmir'deki İktisadî ve Ticarî İlimler akademisi ise (açılışı: 1944), 1969 yılında fakülte oldu. (M)

İKTİSAM i. (ar. *kısm*, parça'dan *iktisām*). *Esk.* Bölüşme, paylaşma. Hisselere ayırma. || *İktisam etmek,* bölmek. (M)

İKTİSAP veya **İKTİSAB** i. (ar. *kesb*'den *iktisāb*). *Esk.* Edinme, kazanma: *Henüz iktisab-ı tecrübeye zaman bulamadan müşkül vaziyetler karşısında kalmış...* (Atatürk). || *İktisab etmek,* kazanmak, edinmek: *Efruz bey, öğleden beri büyük adamlara mahsus az lâf söylemek seciyesini iktisap etmişti* (Ömer Seyfeddin). || *İktisab-ı şân ü şöhret,* şan ve şöhret kazanma.

— Huk. Bk. HAK. SEBEP'*siz iktisap.* (M)

İKTİSÂR i. (ar. *kesr*'den *iktisār*). *Esk.* Kırılma, zorlanma. (M)

İKTİSÂR i. (ar. *kaṣr*, kısa olma'dan *iktiṣār*). *Esk.* Sözü fazla uzatmama, kısa kesme. (M)

İKTİSAS i. (ar. *kıṣṣa*'dan *iktiṣāṣ*). *Esk.* Takip etme, izinden gitme. || Kıssa, hikâye söyleme. (M)

İKTİSAS i. (ar. *iktiṣāṣ*). *Esk.* Koparma, koparıp atma. (M)

İKTİSAT veya **İKTİSAD** i. (ar. *kaṣd*'dan *iktiṣad*). Tasarruf etme, harcamada kısıntı yapma. *Eşanl.* TASARRUF, TUTUM. || *İktisat etmek* (veya *yapmak*), tutumlu davranmak: *Biraz iktisat yapmaya mecburum* (R.H. Karay).

— *Esk. İlm-i iktisat,* iktisat bilimi. || *İlm-i iktisad-ı zıraî,* tarım iktisadı bilimi.

— İda. huk. *Karma iktisat.* Bk. KARMA *ekonomi.*

— İkt. Servetin üretim, dağılım ve tüketimini inceleyen bilim. («İktisadın konusu, insan faaliyetinin, ihtiyaçları karşılamak amacıyle mal ve hizmet elde etme bakımından incelenmesidir» [Truchy]; marksistlere göre «iktisat, insan üretimleri çerçevesinde sosyal ilişkilerin gelişmesini, yani iktisadî ilişkileri inceleyen bilimdir. İnsan toplumunun değişik devrelerinde, malların üretimini ve dağılımını yöneten kanunları açıklığa kavuşturur» [*Sovyet iktisat elkitabı*].) || *Beslenme iktisadı,* besin maddelerinin tüketimiyle ilgili sosyal olguları inceleyen iktisat dalı. || *Matematik iktisat.* Bk. EKONOMETRİ. || *Siyasî iktisat,* fransızcadaki *ekonomi politik* (économie politique) terimini karşılamak için ortaya atılan ve bazı yazarlarca benimsenen terim. (Ne var ki, 1613 veya 1615'te, Antoine de Montchrétien de Vatteville tarafından ilk defa kullanılan ve Fransa'nın zenginleşmesi için gerekli tedbirlerin tümünü belirtmeğe yarayan bu terim, bugün Fransızlar tarafından da terkedilmek ve yerini *iktisat bilimi* [science économique] terimine bırakmak üzeredir.) || *Sosyal iktisat,* bazı fransız iktisatçıları tarafından (msl. J.-B. Say) iktisadı anlatmak için kullanılan deyim. (İktisat veya iktisat bilimine oranla «sosyal iktisat» deyimi daha sınırlayıcıdır ve incelemenin, uygulamadaki sonuçlar hesaba katılmadan yürütülmesi gerektiğini belirtir.)

— Mal. ikt. *Malî iktisat,* maliye olaylarının hukukî yönleriyle değil iktisadî sonuçları bakımından incelenmesi. || *Tarımsal, ticarî* ve *sınaî iktisat,* iktisat biliminin tarım, ticaret ve sanayi meselelerini ele alan dalları.

— ANSİKL. İkt. İnsanoğlu, her zaman ve her yerde birtakım ihtiyaçlar duyar. Bu ihtiyaçları karşılamak için çalışması, yani maddî değer veya hizmet şeklinde fayda üretmesi gerekir. En ilkel çalışma, herhalde, karnını doyurmak için, yere düşmüş bir meyveyi eğilip almaktı. Ne var ki, çoğu durumda, insanın daha önemli ve daha karışık bir çaba göstermesi, tabiata yardım etmesi ve hattâ çoğunlukla tabiatla savaşması gerekir. İnsanın, ihtiyaçlarını gidermek için giriştiği faaliyette üç unsur rol oynar: 1. çalışmanın konusu (tabiî çevre, hammadde, yarı mamul madde); 2. insanın çalışması (emek); 3. çalışma araçları (âlet, makine, bina, yol, kanallar v.b.).

İnsanın toplum halinde yaşamasıyle birlikte işbölümü ve mübadele de ortaya çıkmıştır. Bu mübadele ister ilkel bir şekilde (msl. *trampa*), ister aracı bir değer olan para ile yapılsın, önemli olan nokta, insanın şu veya bu malın şu veya bu mala oranla daha faydalı olduğunu hesaplaması, yani ona bir değer vermesidir. İnsanların ürettikleri mallar ve hizmetler karşısındaki tutumları, *iktisat bilimi*'nin incelediği toplumsal olayları meydana getirir.

İktisat bilimi için birçok tanım ortaya atılmışsa da, bunların hiç biri üstünde oy birliğine varılmamıştır. Tanımlardaki anlaşmazlık, incelemenin konusu, kapsamı ve sınırları üstündeki anlaşmazlıktan ileri gelir. Dolayısıyle, iktisadın incelenmesi, çeşitli iktisatçıların ve çeşitli okulların, öğretim metot ve teorilerinin incelenmesi şeklinde ortaya çıkar.

İktisat kanunları

İktisat kanunlarında, fizik kanunlarının kesinliğini aramak yersiz olur. Bir iktisat kanunu, çoğunlukla, iktisat alanı dışındaki birtakım olayların ortaya çıkması veya müdahalesiyle değişebilecek veya bozulabilecek bazı *eğilim*'leri yansıtmakla kalır. Ancak, iktisadî olaylar, tabiatları gereği, zorunlu *ilişki*'lerin varlığını gerektirir. Gerçekten de bütün iktisadî olaylar birbirine bağlıdır; öyle ki, iktisadî faaliyet, gerek, insanlar arasında, gerek insanlarla iktisadî mallar arasında birbirlerini çeken veya iten bir ilişkiler dizisi olarak ortaya çıkar.

İktisadî problemin verileri (bir yanda, giderilecek ihtiyaçlar, öte yanda bunların giderilmesi için elaltında bulunan mallar ve hizmetler) sabit kalsaydı, iktisadî faaliyet belli bir denge çevresinde oluşur, aşırı bir sapma da görülmezdi. Oysa, bu verilerin derin değişikliklere uğradığı bir gerçektir; o kadar ki, süre içinde gelişmesi bakımından ele alınan iktisadî hayatın temel özelliği tam bir kararsızlıktır. Bu değişikliklerin incelenebilmesi için, başlangıçtaki *statik* iktisat anlayışına bir *dinamik*'in, yani *iedal* amacı iktisadî olayları önceden kestirmek olan bu rastlaşma biliminin de (*konjonktür*) katılması gerekmiştir. Gerçeğin daha iyi bilinmesi sayesinde, elden geldiğince bilimsel şekilde bir çözümleme yapılır ve iktisadî durum açıklığa kavuşturulursa, tutarlı bir iktisat siyaseti kurmak mümkün olur

İktisat olguları tarihi

İktisadî problemi çözmek için insanlar teşkilâtlanır, kurumlar meydana getirir ve aralarında belirli ilişkiler kurarlar. Bunların bütününü, *sistem* denilen şeyi, yani iktisadî faaliyeti düzenleme tarzını meydana getirir. İnsanın ihtiyaçları bir zamanlar son derecede basit ve çeşitlilik bakımından sınırlıydı. Meslekî uzmanlaşmaya ve mübadeleye lüzum kalmadan, meyve toplama, avcılık ve balıkçılık ihtiyaçları karşılamağa yetiyordu. Hayvanların evcilleştirilmesi, *çobanlık çağı*'nı açtı. Toprağın işlenmesiyle, *göçebelik* son buldu. İhtiyaçların gelişmesi bazı çalışma alanlarında (maden, ağaç, deri, çömlek) uzmanlaşmayı gerektiren ve zanaat ile çağdaş sanayinin kaynağı olan faaliyetlerin doğmasına yolaçtı.

Uzun yüzyıllar boyunca ağır basan iktisadî teşkilât, temel toplumsal hücre saydığımız aile birliğine dayanan kapalı *aile sistemi* tipiydi.

Bu sistem, yerini yavaş yavaş şatonun etrafındaki topluluklara dayanan ve kapalı iktisat düzeni içinde yaşayan *derebeylik iktisadı*'na bıraktı.

Şehirlerin gelişmesi, oldukça kesin kurallarla yönetilen ve malların imal ve satışını çoğunlukla sıkı bir denetime tabi tutan *esnaf loncaları*'nın doğmasına sebep oldu.

Bu loncalar, şehir iktisadıyle birlikte gelişirken, derebeylik düzeni de yavaş yavaş gerileyerek yerini yeni bir düzene, *millî* diye nitelediğimiz iktisadî düzene bıraktı. Bu millî iktisadın özellikleri, krallığın iktisat alanına gittikçe daha çok müdahale etmesi, sınaî ve ticarî faaliyetlerin gelişmesi, evlerde ücretli imalât karşısında bağımsız zanaatçılar sınıfının günden güne azalmasıydı. XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, demir ve dokuma sanayiinde meydana gelen yeni tekniklerle ve buhar makinesinin icadıyle başlayan sanayi devrimi yerleşik durumu yeniden değişikliğe uğrattı: ev atelyesinin yerini *fabrika,* zanaatçının ve eski loncalardaki usta ve çırakların yerini ücretli *fabrika işçisi* aldı. Ayrıca, sanayi ve ticarette geniş faaliyet alanları yaratarak bazı memleketlerde (msl. İngiltere), geleneksel tarım çalışmalarını tamamen ortadan kaldırdı.

Eski hukuk düzeni de kökünden sarsıldı. Merkantilist ve korporatif mevzuatın kaldırılışları üstünde Roma hukukundan geniş ölçüde ilham alan yeni bir hukuk kuruldu. Bu hukuk, *mirasla geçen özel mülkiyet*'i ve iktisadî alanda *ferdlerin mutlak hürriyeti*'ni (dernek kurma hürriyeti dışında) kabul ediyordu. Bu hukukî ferdiyetçilik ile yeni sanayi tekniğinin birleşmesi, iktisadî hayatın *kapitalist* diye adlandırılan teşkilâtlanma tarzını büyük ölçüde geliştirdi. Bk. KAPİTALİZM.

Buna rağmen şu da belirtilmeli ki, kapitalist sistem iktisadî faaliyetin bütün kesimlerinde aynı başarıyle tutunamadı; ayrıca, çeşitli ülkelerin değişik bünye yapısına bağlı olarak, eski teşkilâtlanma şekilleri, yani kapitalizm öncesi şekillerin, bu faaliyetin (köy ekonomisi ve zanaat) teknik ve hukukî bakımdan yıkılmış olmasına rağmen devam etti. Öte yandan, kapitalist sistem de sürekli olarak gelişti. Hiç değilse belirli bazı faaliyet alanlarında, büyük işletmelerin, küçüklere göre üretimi daha ucuza mal edebilmeleri, «*toplaşma*» denilen olayın gelişmesine yolaçtı. Bu durum, büyük işletmelerin, daha küçük işletmeler üstündeki teknik ve iktisadî zaferini açıkça gösterdiği için, *rekabet*'in yerini *tekel* almağa başladı: o zamana kadar birbirleriyle mücadele eden üreticiler, özellikle sayıları az olduğu zaman, kendi aralarında bu mücadeleye son verecek anlaşmalara giriyorlardı.

Öte yandan, sayısı gitgide artan bir işçi sınıfının ortaya çıkması ve yeni rejimin, başlangıç devresinde, bu sınıfa sefil bir hayattan başka şey sağlayamaması, kolektif bir hareketin gelişmesine yolaçtı. Bu hareket, kendine uygun hukukî çerçeveyi, zamanla sadece sanayi işçilerini değil, diğer birçok emekçi kategorisini de kapsayacak olan *sendika* teşkilâtlanmasında buldu. Bk. SENDİKACILIK.

«Kapitalist» iktisat, zaman zaman ve nispeten düzenli aralıklarla ortaya çıkan değişik şiddette buhranlarla sarsıldı. Bu buhranlar, kapitalist sistemin sağlamlığı ve otomatik olarak denge halinde gelişebileceği üstünde şüphelerin doğmasına yolaçtı.

Özü dolayısıyle ister istemez yayılıcı ve milletlerarası olan liberal kapitalizm, XIX. yy.ın ikinci yarısından sonra, *milliyetçi* ve *emperyalist* siyasî eğilimlerle karşılaştı; kendi iç mantığının sebep olduğu bu eğilimler liberal kapitalizmin ilerlemesini baltalayacak şekilde gelişti. Bütün bu olayların birarada etki yapması sonucunda, klasik iktisatçıların önce inceleyerek övdükleri liberal iktisat sistemi, büyük ölçüde değişikliğe uğradı. Öte yandan yeryüzünün önemli bir kesimini kaplayan ülkelerde, 1917'den beri otoriter bir iktisat sisteminin kurulması için deneyler yapılmaktadır. Bu sistem, eninde sonunda klasik iktisat kurallarını göz önünde tutmak zorunda olduğu halde, kapitalizmin özel bir şekli olarak kabul edilemez. (Nitekim, sovyet ekonomisi, basit bir «devlet kapitalizmi»nden başka bir şey olmak iddiasındadır.) Bu tip *merkezîleştirilmiş iktisat,* halk demokrasisi adı verilen ülkelerde gelişmiştir. Kapitalizmin ölçütlerinden köklü olarak farklı olan birtakım ölçütlere dayanır. Öte yandan, diğer birçok ülkede ve

özellikle Fransa'da, iktisadî faaliyet, büyük çapta, devletin denetimine ve hattâ yönetimine tabi kılınmış durumdadır. Devletin bu denetim ve yönetimi değişik şekillerde olabilir: 1. özel teşebbüs, ancak belirli bir mevzuata uymak şartıyle serbesttir; 2. devlet iktisadî hayatın kilit noktalarını ve özellikle kredileri *kamulaştırma* veya *millîleştirme* dediğimiz tedbirlerle ele geçirerek o zamana kadar özel teşebbüsün yaptığı görevleri yüklenebilir; 3. devlet, para siyaseti veya kamu harcamaları yoluyle, mecbur kaldığı için veya isteyerek, tamamen tarafsız kalmaktan vaz geçebilir ve belirli bir tutum alır.

Böylece, kapitalizm, bir yandan millîleştirilmiş sektör, öte yandan özel sektör olmak üzere, çifte sektörlü bir ekonomi çeşidine doğru yavaş yavaş gelişmektedir. Bu iki sektör faaliyetinin bağdaştırılması, iktisadî siyasetin kurulmasına çeşitli iktisadî etkenleri (fertler, gruplar, topluluklar, devlet) ortak eden demokratik bir iktisat yönetimi çerçevesi içinde gerçekleşebilir. Bu düzenleme, etkenlerin kendi sorumluluklarını gerektiği gibi yüklenmelerine ve devletin, iktisadî gelişme üstünde tutarlı ve uzun vadeli bir görüşe sahip olmasına bağlıdır.

İktisadî doktrinler tarihi

İktisadî düşüncenin gelişmesi, iktisadî faaliyetin gelişmesine paralel olarak, yani büyük ölçüde, teknik ilerlemeye paralel olarak gerçekleşti. İlkçağda, filozoflar, siyasî kurumlar üstünde uzun uzadıya durdukları halde, iktisadî olgularla pek az ilgilenmişlerdi. Bununla birlikte, işbölümünü, özel mülkiyeti ve devletin müdahalesini ele almışlardı. Bu arada, Roma'daki hukuk kurumlarının (ferdî, sürekli ve aşağı yukarı mutlak mülkiyet ve sözleşme hürriyeti), çok daha sonraları, kapitalizmin gelişip ilerlemesine sağlam bir temel sağladığını belirtmek gerekir. Ortaçağın sonlarına doğru, Avrupa, büyük çapta iktisadî mübadelelere yeniden girişince, gerçek bir iktisadî düşünce de kendini göstermeğe başladı. Böylece, âdil fiyat ve âdil ücret kavramları meydana çıktı. Eski yazarlar ve düşünürler, ferdin haklarını toplumun haklarına bağımlı kılmışlardı. Kilise Babaları, kişiyi topluluklara karşı savunuyorlardı ama, özel mülkiyeti de çalışmağa teşvik eden bir etken olarak görüyorlardı; özel mülkiyetin, sadece bazı sınırlı hakları sağlamakla kalmadığını, aynı zamanda ödevler de yüklediğini ileri sürüyor ve devletin müdahalesini haklı bulmaları, toplum hukukunun kişi hukukundan üstün olduğunu düşünmelerinden değil, güçlülere karşı zayıfları korumanın gerekli olduğunu ve toplum adaletini gerçekleştirmenin zorunlu olduğunu düşünmelerinden ileri geliyordu. Modern çağların temel özelliklerinden biri olan mübadelelerin artışı ve çeşitlenmesi, zenginliklerin ortaya çıkmasına yolaçtı. Böylece, ortaçağ dünyasının çerçeveleri kırıldı, ahlâkî kaygılar bir yana bırakıldı; bu arada, iktisadî doktrin diye adlandırılabilecek olan ilk görüşler de ortaya çıktı.

Bülyonizm veya *ispanyol merkantilizmi* diye adlandırılan görüş, bunların en önemlilerinden biridir. Bu görüş, bir ülkedeki refahı, o ülkenin kıymetli madenler toplama ve saklama gücüne bağlıyordu. Bundan ötürü, Amerika'dan gelen altın ve gümüş dışında, emtia ithalinin teşvik edilmesini zorunlu görüyor ve millî paranın değerini düşürmeyi, yabancı paraya da fazla kıymet koymayı öngörüyordu (XV. yy.da Ortiz, XVII. yy.da Damian ve Olivares). Bu siyaset, İspanya'ya sefalet getirmekten başka sonuç doğurmadı. Fiyatlar yükseldi, tarım alanı ihmal edildi, yeni doğan sanayi ortadan kalktı ve kâr getiren ticaret alanları yabancıların eline geçti. *Sanayicilik* (veya *fransız merkantilizmi* veya *Colbert'çilik*) görüşü de, millî refah için aynı kıstası kabul ediyor, ama memlekete kıymetli madenlerin girebilmesini sağlayan en iyi yolun millî sanayinin gelişmesi olduğunu ileri sürüyordu. Bu bakımdan imalâthanelerin gelişmesine yardım edilmesi ve tarım alanında düşük fiyatların sürdürülmesi öngörülüyordu (XIV. yy.da Jean Bodin, XVII. yy.da Antoine de Montchrétien ve Colbert, XVIII. yy.da Mélon, Dutot ve Forbonnais). *Ticaretçilik* (veya *ingiliz merkantilizmi*) ise, memleketin zenginleşmesini, ticaretin ve deniz nakliyatının gelişmesine bağlıyordu (Thomas Mun, Josias Child, William Petty); *alman kameralizmi* ise, Colbert'çiliğe yaklaşıyordu.

İktisat bilimi XVIII. yüzyılda kuruldu. Etkilerini hâlâ sürdüren üç büyük fikir akımı bu çağda ortaya çıktı. Bunlar, temelini *fizyokrat okul*'dan alan *liberalizm*, merkantilizmin mirasçısı olan müdahalecilik ve öncüsü XVI. ve XVII. yy.larda (özellikle Thomas More ve Campanella) ve XVIII. yüzyılda (Morelly, Mably, Brissot, papaz Meslier, Godwin) yetişmiş ahlâkçılar ve özellikle Gracchus Babeuf ve Babeuf'çüler olan *sosyalizm*'dir. Tarım ürünleri fiyatlarının yetersizliği, köy ve kırda yoksulluk yaratınca, meslekî ve idarî mevzuata dayanan ve liberal fikirlerin gelişmesini teşvik eden bir ticarî kapitalizm ortaya çıktı. Daha önceleri, Fransa'da ve İtalya'da bazı merkantilist yazarlar, millî tarımı geliştirmek gereğine dikkati çekmişlerdi. Hattâ Sully, gerçek bir zıraî merkantilizm tasarlamıştı. *Fizyokrat okul* denilen akım böyle kuruldu.

Fizyokratların fikirleri, önce kraliyet doktoru François Quesnay ve daha sonra Mercier de la Rivière, Dupont de Nemours, Le Trosne, Gournay ve rahip Beaudeau tarafından açıklandı. Fizyokratlar, tabiî kanunların varlığı üstünde durdular ve merkantilizmi reddettiler, «yalnız başına paranın kısır bir zenginlik olduğunu» ileri sürdüler. Ayrıca «safi hasıla» diye adlandırdıkları millî gelir kavramını da tasarlayabildiler. Safi hasılanın üreticiler (yani çiftçiler, balıkçılar ve madenciler) ile toprak sahipleri ve kısır sosyal sınıflar (sanatçılar, sanayiciler ve tüccarlar) arasında dağılımını sağlayan iktisadî devreyi tanımladılar. Sonuç olarak, fizyokratlar, safi hasılanın hemen tamamını meydana getirdiğini ileri sürdükleri tarımın, devlet tarafından teşvik edilmesi gerektiğini savundular. Aynı zamanda tarım ürünlerinin «iyi fiyatla» satılabilmesi için bir serbest ticaret rejiminin kurulması gerektiğini de söylediler.

Fizyokratlar okuluna bağlı olan Turgot, Condillac ve özellikle Adam Smith, sanayi, ticaret veya tarım alanlarında bütün servetlerin kaynağının insan emeğinin meydana getirdiğini ileri sürdüler. Bununla beraber, aralarından sadece Adam Smith *klasik liberal okul*'un başı olarak kabul edildi. Bu okula bağlı iktisatçılara göre, her türlü iktisadî faaliyetin kökü kişisel çıkara dayanmaktadır. Kamu çıkarı, kişisel çıkarların toplamından meydana geldiğine göre, devlet gerek millî, gerek milletlerarası iktisat alanında her türlü müdahaleden kaçınmalıdır. Kamu makamları, «bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler» ilkesine uygun davranmalıdır. Böylece, kişisel çıkarların serbestçe gerçekleşmesi, kamu çıkarını gerçekleştirme sonucunu doğuracaktır. Liberal okul, iki fikir akımı içinde gelişti. Bunların birincisi, fransız J.-B. Say ve Bastiat tarafından temsil edilen ve *iyimser* diye adlandırılan akımdır.

Bu iki iktisatçı araştırıcı olmaktan çok Adam Smith'in fikirlerinin yayıcıları olarak faaliyet gösterdiler. Ne var ki, meşhur mahreçler kanununun («ürün ancak ürünle değiştirilir») ilk olarak J.-B. Say tarafından ortaya konduğunu unutmamak gerekir. Bu kanuna göre, insan tarafından üretilen emtia, karşılıklı mahreçler ve sürüm alanları yaratır; yani bir ürün imal eden, diğer bir ürün elde etmek imkânına sahip olur. Ne kadar çeşitli emtia yaratılırsa, bunların sürümü de o kadar kolay olur. *Kötümser* diye adlandırılan ikinci akım ise ingiliz Malthus ve Ricardo tarafından temsil edildi: İyimserler iktisadî kanunların serbestçe işlemesinin mutlu bir dünya yarattığına inandıkları halde, kötümserler, aynı kanunların işlemesinin, Malthus'a göre nüfusun fazla artmasından, Ricardo'ya göre de diferansiyel toprak rantından ötürü, halk sınıflarını sefil bir hayata mahkûm edeceğini ileri sürdüler. Buna rağmen kamu makamlarının her türlü müdahalesinin, sistemin özünde bulunan kötülükleri arttırmaktan başka bir sonuç veremeyeceğini de belirtmekten geri kalmadılar. XIX. Yüzyılın ortasında ingiliz Stuart Mill bu iki akımın sentezini yaptı. Mill, kişisel çıkar ve serbest rekabet kavramlarını yeniden ele aldı; Malthus ve Ricardo'nun nüfus fazlası, asgarî ücret ve toprak rantı konusunda ileri sürdükleri ilkeleri kabul etti, serbest mübadeleyi savundu, ama üretimi yöneten ve hem sabit, hem de mutlak olan tabiî kanunlarla, görece ve olumsal olan servet dağılımı kanunlarını birbirinden ayırt etti. Devletin müdahalesini, kooperatif ortaklıkları geliştirerek ücretliliği ortadan kaldırdığı, toprak rantına elkoyduğu ve miras hakkını sınırladığı ölçüde haklı saydı.

Müdahalecilik, Almanya'da List'in *iktisadî milliyetçilik*'i, Amerika'da Carey'in *himayecilik*'i, klasik liberal iktisatçıları, «insanın fizik refahı»nı araştıracak yerde bir servetler bilimi kurmakla suçlayan Sismondi'nin *eleştirici okul*'u ve Saint Simon'un sosyalizme kayan *sanayileşmecilik*'i gibi çeşitli biçimlere büründü.

Sosyalizm önce Robet Owen, Charles Fourier ve Louis Blanc ile *ortaklaşmacılık* biçiminde ortaya çıktı, daha sonra Proudhon'un *hürriyetçi sosyalizm*'i halini aldı ve sonunda Marx ve Engels'in *bilimsel sosyalizm*'i ile kesin biçimine ulaştı.

XIX. yüzyılın ilk yarısındaki gelişmesi açısından kapitalizme, «atomik kapitalizm» adı verilir. Bu adla, kapitalizmin, sayıca çok fazla olan bağımsız işletmelerin rekabetine dayandığı anlatılmak istenir. XIX. yy.ın ortasında ve son yirmi beş yılında, iktisadî rejimde görülen önemli değişiklik, piyasaya hâkim olmak isteyen birçok üretim grubunun ortaya çıkmasıdır. Bu yeni biçimi tanımlamak için «moleküler kapitalizm» deyimi kullanılır. İktisat biliminin metotları, marksistlerin, tarihçilerin, marjinalistlerin, kurumculuk taraftarlarının ve Keynes'çilerin etkileriyle esaslı şekilde değişti. Ayrıca, yeni manevî ve toplumsal güçler, özellikle sendikacılık ve Hıristiyanlık, iktisat alanında kendini gösterdi. Hıristiyan düşünürler, iktisadî ve toplumsal hayatın değişmelerine yabancı kalamazlardı. Böylece, bugün hala *toplumsal reform okulu* tarafından temsil edilen Le Play *paternalizm*'i, La Tour du Pin ve Ketteler'in *korporatizm*'i ortaya çıktı. Fransa'da Maignen, A. de Mun ve La Tour du Pin tarafından kurulmuş işçi çevreleri, toplumsal katolikliğin iktisadî faaliyet arzusunu açığa vurmaktadır. Ancak, çok geçmeden bu alanda iki eğilim çatışmağa başladı. Bunlardan biri teşkilâtlanmış meslekler lehine müdahalecilikten yana olan *Liège okulu*, diğeri ise Le Play'nin ferdiyetçiliğine ve liberalizmine daha yakın olan *Angers okulu*'dur. *Toplumsal katoliklik*, papa Leo XIII'ün sosyal liberalizmi mahkûm ettiği 1891 *Rerum Novarum* genelgesinden sonra gelişti. Bununla beraber, Birinci Dünya savaşından önce «genç rahipler» grubunun başarısızlığa uğramasından ve «Sillon»un mahkûm edilmesinden sonra, bu harekette bir yavaşlama oldu. 1931'de papa Pius XI, *Quadragesimo Anno* genelgesinde iktisadî liberalizmi suçladı ve toplumsal katoliklik bundan böyle bir öğretiye sahip oldu; liberalizmin olduğu gibi, marksizmin de her çeşit maddeciliğine karşı koydu ve insanın kişiliğine saygı gösterilmesi zorunluluğunu ilân etti. «Sosyal haftalar»da bu düşüncenin geliştirilmesine çalışıldı; katolik eylem dernekleri ve hıristiyan sendikalar da işin eylem yönünü gerçekleştirdi. XX. yy.da *toplumsal protestanlık* ortaya çıktı. Bu öğreti, İngiltere'de Temple ve Oldham, İsviçre'de Brunner, Fransa'da Ellul tarafından temsil edildi. Amerika'da Federal Concil of Churches (Kiliseler Federal konsili) kapitalist rejimin meşruluğunu tartışma konusu yaptı ve müdahaleciliği savundu. Reinhold Niebhur ve rahip Ward, marksizm ile Hıristiyanlığı uzlaştırmağa çalıştılar.

Sendikacılık, başlangıçta, işverenlere karşı, işçilerin tepkisi sonucu ortaya çıktı. Ancak işçi sendikacıların hareketi yavaş yavaş bir amaca yöneldi. Bu amaç, ücretliliğin kaldırılmasıydı. Amaca ulaştıracak araçlar konusunda olduğu gibi ücretliliğin yerine konacak rejim konusunda da farklı görüşler ve eğilimler vardır.

Anarşist Sendikacılık, fransız sendikacılığının Birinci Dünya savaşından önceki faaliyetini ve İspanyol sendikacılığının 1936 iç savaşından önceki çalışmalarını etkiledi. Anarko-sendikalizm, faşizm üstündeki etkisi şüphe götürmeyen ve alman nasyonal sosyalizmi ile ispanyol falanj sistemine etki yapmış olması ihtimal dahilinde bulunan Hubert Lagardelle ve ayrıca George Sorel ile

teori alanında gelişme gösterdi. *Reformculuk, toplumsal katoliklik* ve *marksizm-leninizm*, çağdaş işçi sendika hareketlerinin bellî başlılarıdır. Günümüzde Avrupa'da da gelişmeğe başlayan amerikan sendikacılığının özel niteliğini ayrıca belirtmek gerekir. Bu sendikacılık anlayışı, siyasî art düşünceler taşımıyormuş ve sadece işçi haklarını koruyormuş gibi göründüğü halde, aslında komünizme karşı tam bir düşmanlık güder. Sendika yöneticileri ile işverenler arasındaki temas, birbirleri ile mücadele etmek kadar işbirliği yapmağa da hazır işadamlarının görüşmesi olarak kabul edilmektedir. Marksizm ise, her şeyden önce tarih ve iktisat alanında ileri sürülmüş maddeci bir felsefedir. Marksizm, etkili bir analiz metodu olan tutarlı bir bütündür. Bu akım içinde iki rakip eğilim ortaya çıktı. Avrupa'daki birçok sosyalist partinin temel öğretisini teşkil eden birinci eğilim, belli bir hümanizmle maddeci felsefe arasında bir sentez meydana getirmek amacıyle İkinci Dünya savaşı ertesinde Leon Blum'ün harcadığı çabalar sayesinde aydınlar arasında etki kazanmasına rağmen, bir bakıma kısırlaştı (alman ve avusturya sosyalist partileri yakın geçmişte bu görüşü reddettiler); Lenin'in düşüncesinin ve pratikte elde ettiği başarının etkisinde kalan ikinci eğilim, ona dayanan eylem adamları için son derece kullanışlı ve etkili bir âlet olarak ortaya çıktı. Bu eğilim, birçok doğu avrupa ülkesinde, Rusya ve Çin'de, iktisat, toplum, siyaset, fikir, sanat ve bilim hayatını canlandırdı; Asya ve Güney Amerika'nın azgelişmiş ülkelerinde olduğu kadar, Batı Avrupa'nın sanayileşmiş bazı ülkelerinde de (Fransa ve İtalya) önemli bir rol oynamağa yöneldi.

Alman *tarihçi okulu*, iktisat bilimini, şimdiki olayların gözlemine ve şimdiki olayları hazırlayan geçmiş olayları meydana getiren şartların geçirdiği evrimin incelenmesine dayandırmak istiyordu (Roscher'in iktisadî tarihçiliği, Hildebrand'ın ve Knies'in ahlâkî tarihçiliği; Bücher, Sombart, Weber ve Schmoller'in yeni tarihçiliği). İktisat bilimi alanında, çelişken görüşlerden ötürü, soyutlamaya doğru bir dönüşün ortaya çıkması olağandı. Klasik okul tabiî kanunları ortaya çıkarmayı umuyordu, tarihçi okul tabiî kanunların varlığını inkâr ediyordu, *marjinalist okullar* ise, olguların gözleminden gerçek iktisadî kanunlar ortaya çıkarmak amacını güdüyordu. Bu okulların hepsi de, iktisadı gerçek bir bilim yapmak istiyor, hepsi de kişinin kişisel yararını ve asgarî çaba ile azamî tatmini aradığını ileri süren hedonizm ilkesini benimsiyordu. Bu okullar iktisat bilimine önemli katkıda bulundular. Aşağı yukarı aynı zamanda Avusturya'da Menger, İsviçre'de Walras ve İngiltere'de Jevons tarafından bir değer teorisi ortaya atıldı. Sözü geçen bu okulları üç gruba ayırmak mümkündür: 1. ilk temsilcileri, *psikolojik okul*'a (Carl Menger, Wieser ve Böhm Bawerk) ve bunları takip eden temsilcileri ise *yeni-marjinalist okul*'a (Mayer, Mises, Strigl, Hayek) bağlı olan *avusturya okulu* (Schumpeter de bu okula bağlı sayılabilir); 2. Alfred Marshall, John Bates Clark ve N.T. Carver tarafından temsil edilen *Cambridge okulu;* 3. iktisat biliminin bugün önem kazanan *ekonometri* dalını kuran *matematik okul*'u. Bu okulun öncüsü, fransız Cournot, kurucusu Lozan'da profesörlük yapan fransız Walras'tır (bundan dolayı kimi zaman Lozan okulu diye anılır); italyan Pareto (Walras'ın Lozan'daki halefi) ve ingiliz Jevons bellibaşlı temsilcileridir. Yeni bir matematik okulu, ünlü oyun teorisini ortaya atan Von Neumann ve Morgenstern'in çalışmalarına dayanarak teşekkül etmek üzeredir. Marjinalistlerin çoğu, her şeyden önce, liberal ve yeni-klasik görüşü savunurlar. *Kurumcu teoriler*, marjinalistlere tepki olarak ortaya çıktı. Bu akımın öncüsü, tarihçi okula bağlı Schmoller'in öğrencisi amerikalı Ely'dir. Kurumcu teorinin belli başlı taraftarları, amerikalı Commons, Veblen, Mitchell, J. M. Clark ve fransız Simiand ve Brocard'dır. Tarihçi okulun ortaya çıktığı zamanki psikolojiden çok farklı olan modern psikolojiyi göz önüne alan ve yazarlar, istatistiğe önemli bir yer verir ve matematiğe başvururlar. İktisadî dayanışmadan daha güçlü olması gereken millî dayanışma adına milletin yoksul kısmını korumak amacıyle özel mülkiyeti ve devlet müdahalesini savunan *kürsü sosyalisti* alman profesörleri (Wagner, Brentano, Sombart) ve hıristiyan korporatistleri ile XIX. yüzyıl sonunda yaygın bir akım haline gelen müdahalecilik, *keynes'çi teoriler* ile yeniden canlandı. J. M. Keynes, Cambridge okulunun tezlerini benimsedikten sonra iktisat teorisi üstünde öyle büyük bir değişiklik yaptı ki, bir «keynes'çi devrim»den söz etmek âdet haline geldi. Keynes, paranın, iktisadî hayatta etkili bir unsur olduğunu ve klasiklerin düşündüğü gibi sadece aracı rolü oynayan bir mal niteliği taşımadığını ileri sürdü. Zenginliklerin dağılımını incelemek için marjinalistlerin ele aldığı işletme çerçevesini aştı ve fizyokratlar tarafından daha önce incelenen çerçeveyi, yani tüm toplumun meydana getirdiği global çerçeveyi ele aldı. İktisadî dengeyi kurarak buhransız bir iktisadî gelişme sağlamak, yani sürekli bir iktisadî ilerleme gerçekleştirmek için kamu kuruluşlarının müdahalesini salık veren Keynes'in etkisi, yirminci yüzyılın ikinci otuz yıllık süresinde, komünist olmayan ülkelerin yöneticilerinden birçoğunun davranışları üstünde olduğu kadar, iktisadî düşünce üstünde de kendini gösterdi. Keynes'in vardığı birçok sonuç, iktisatçıların çoğu tarafından reddedilmiş ve diğer bazı sonuçlar ise, marksist tutumlara yaklaşmış olduğu halde, Keynes'çilik önemli bir rol oynamağa devam etmektedir. Bu okulu sürdürenler arasında *modeller metodu*'nu ortaya koyan ekonometricileri, *İsveç okulunu* veya *Stockholm okulu*'nu (Lyndhal, Lundberg ve özellikle Wicksel'in öğrencisi olan ve XIX. yüzyılın sonundan beri iktisadî analize para ve zaman unsurlarını boşuna yeniden sokmağa çalışan Myrdal) ve *gözlem metodu*'nun yeni taraftarlarını ve bunlar arasında araştırmaları sonucunda, «ikinci kesim» denilen sanayi üretimi kesiminde teknik gelişmenin çok güçlü, «ilk kesim» denilen tarım üretimi kesiminde daha güçsüz ve ticaret, yönetim, öğretim, serbest meslek gibi diğer iktisadî faaliyet biçimlerini kapsayan «üçüncü kesim»de ise çok güçsüz olduğu sonucuna varan ingiliz Colin Clark'ı özellikle saymak gerekir. Birçok büyük kapitalist sanayi ülkesinin, yönlendirici veya güdümlü bir iktisat siyaseti uygulaması, liberalizmin yeniden doğmasını önleyemedi. Yeni-liberal okul, üreticilerin rekabeti ortadan kaldıracak şekilde hürriyetten yararlanmasına engel olmak ister; bundan dolayı, liberal devlet, iktisadî alana müdahaleden kaçınmamalıdır; tam tersine, özel teşebbüs ve ferdî hürriyetin sürmesi ve ortaya çıkmasını sağlayan gerçek rekabet imkânlarını ayakta tutmağa dikkat etmelidir. Bu tezler, türlü biçimlerde, Fransa'da Baudin ve Rueff, Belçika'da Van Zeeland, Avusturya ve Almanya'da Von Mises, Von Hayek, Röpke ve Erhard tarafından savunuldu. Devlet müdahaleciliğinin gerekli olduğu tezi, özellikle amerikalı Lipman ve fransız Allais («rekabete dayanan planlama»yı düzenleyen matematikçi iktisat uzmanı) tarafından geliştirildi. Bu akımın sonucu, devlet, yerel topluluklar ve işletmeleri (özel ve kamu işletmeleri) temsilcilerinin geleceğe ait tahminlerini bildirmek ve gerek kararlar almak, gerek hükûmete sunulmak üzere görüşlerini ifade etmek amacıyle birlikte çalıştıkları *uyumlu* bir *ekonomi*'ye varmak olacaktır. (→ Bibliyo.) [LM]

İKTİSATÇI i. (*iktisat*'tan *iktisat-çı*). İktisadî olayları incelemede uzmanlaşmış kimse: *Bu müşahede zamanımızın büyük iktisatçılarına aittir* (P. Safa). [M]

İKTİSATÇILIK i. (*iktisatçı*'dan *iktisatçılık*). İktisatla uğraşma işi: *Fakat bu nazariyeyi ortaya atanlar, ne iktisatçılık, ne de ticaretle uğraşanlardı* (Ziya Gökalp). [M]

İktisat fakültesi, İstanbul üniversitesine bağlı fakülte (kuruluşu: 2/5719 sayılı kararname ile 14 aralık 1936. Öğretime başlayışı 4 mart 1937). 1939-1940 öğretim yılı sonunda ilk mezunlarını (29 kişi) verdi. Fakültenin kurulduğu 14 aralık tarihi iktisatlar bayramı, fakültenin simgesi de, çalışkanlığın ve rasyonel çabanın sembolü olan, karınca olarak kabul edildi. İktisat fakültesi kurulurken, Hitler Almanyasından kaçan bilim adamlarının Türkiye'ye gelmeleriyle öğretim üyesi meselesi çözülmüş oldu. (Umumî İktisat ve iktisat teorisi kürsüsünde, İ. Dobretsberger, Wilhelm Röpke, Umberto Ricci; Umumî iktisat ve Maliye kürsüsünde, Fritz Neumark; İktisat Tarihi ve İktisadî Coğrafya kürsüsünde, Alexander Rustow; İşletme İktisadı kürsüsünde, Alfred Isaac; Sosyoloji kürsüsünde, Gerhard Kessler.)

Fakültede halen 12 kürsü bulunmaktadır: Genel İktisat ve İktisat Teorisi kürsüsü, Genel İktisat ve İktisadî Doktrinler Tarihi kürsüsü, Genel İktisat ve Maliye Teorisi kürsüsü, İktisat Tarihi kürsüsü, İktisadî Coğrafya ve Turizm kürsüsü, Sosyoloji kürsüsü, Maliye ve Maliye Teorisi kürsüsü, Maliye ve Malî Kanunlar kürsüsü, İstatistik ve Matematik kürsüsü, Genel ve İktisadî İstatistik kürsüsü, Siyasî İlimler kürsüsü, Sosyal Siyaset kürsüsü.

Fakültede araştırma fonksiyonu enstitüler tarafından yerine getirilir. Fakülte bünyesinde halen 7 enstitü vardır; Sosyoloji enstitüsü, Maliye enstitüsü, Gazetecilik enstitüsü, İstatistik enstitüsü, İktisat Tarihi enstitüsü, İktisadî Gelişme enstitüsü, İktisadî Coğrafya ve Turizm enstitüsü.

İktisat fakültesinde lisans öğretimi, dersler, pratik çalışmalar ve seminerler halinde en az 8 sömestrede yapılır. İktisat lisansı dersleri, A, B, C, D olmak üzere dört gruba ve iktisat, işletme, maliye, istatistik, sosyal siyaset, siyasî ilimler olmak üzere 6 disipline ayrılır. Öğrenciler esas iktisat disiplini yanında diğer disiplinlerden ikisini seçmek zorunluğundadır ve Fakülte Yönetim kurulu tarafından tayin edilen pratik çalışmalara katılmağa mecburdur. Öğrencileri ilmî araştırmalara alıştırmak maksadı ile, her yılın yaz sömestresi bitiminden önce ilân edilecek programa göre, seminerler tertip edilir. Seminerlere yazılma, lisans öğrencileri için isteğe bağlı olmakla beraber, yazılanlar devama mecburdur. İktisat fakültesinde derslere devam mecburiyeti vardır, devamsız öğrenciler sınavlara kabul edilmezler. Sınavlar yaz, güz ve kış dönemlerinde, yazılı olarak yapılır. On sekiz sömestrede mezun olamayan öğrencilerin kayıtları silinir. Öğretim gece ve gündüz olarak yapılır. İktisat fakültesinde 3 ordinaryüs profesör, 18 profesör, 17 doçent, 22 asistan doktor, 7 asistan ve 8 uzman bulunmaktadır. Her yıl, üç dönemde, yaklaşık olarak 250-300 öğrenci mezun olur. İktisat Fakültesi, halen, İstanbul Üniversitesi Merkez binasında ve Esnaf hastahanesi yanındaki binalarında öğretime devam etmektedir. (M)

İktisat vekâleti. Bk. TİCARET BAKANLIĞI.

İKTİTAB i. (ar. *kitâbet*'ten *iktitâb*). *Esk.* Yazı yazdırma. || Yazma. İstinsah etme. (M)

İKTİTAF i. (ar. *kaṭıf*, yerden alıp kaldırma'dan, *iḳtiṭâf*). *Esk.* Olgunlaşmış meyveleri toplama, devşirme. || *Mec.* Yapılan bir işin ürününü almak, çalışmasının karşılığını görmek.

— Ed. Seçme, antoloji meydana getirme.

◆ **İktitafiye** i. Fels. *Esk.* Türlü dünya görüşlerinden alınmış düşünceleri toplayan felsefe, seçmecilik. Bk. İNTİHABİYE. (M)

İKTİTÂL i. (ar. *ḳatl*'den *iḳtitâl*). *Esk.* Birbirini öldürme. (M)

İKTİTAM i. (ar. *ketm*'den, *iktitâm*). Bir sırrı veya bilgiyi saklama. || Sararma. (M)

İKTİVÂ i. (ar. *iktivâ*). Tıp. *Esk.* Dağlama. (M)

İKTİYÂL i. (ar. *kîle*'den *iktiyâl*). *Esk.* Ölçek yardımıyle ölçme. || *İktiyâl-i zahâir*, zahirelerin ölçekle ölçülmesi. (M)

İKTİYAS i. (ar. *ḳıyâs*'tan *iḳtiyâs*). *Esk.* Kıyaslama, ölçme, karşılaştırma. || Bir şeyin benzerini bulma. (M)

İKTİYODONT i. (fr. *ichtyodonte*). Fosil balık dişi. (L)

İKTİYODORÜLİT i. (fr. *ichtyodorulite*). Fosil halinde bulunan çeşitli balıkların dikenimsi iğnelerine verilen ad. (L)

İKTİYOFTALM i. (fr. *ichtyophtalme*). Miner. Apofillit'in eski adı. (L)

İKTİYOLOJİ i. Zool. Bk. BALIKBİLİMİ.

İKTİYOMETRİ i. (fr. *ichtyométrie*). Aynı türden balıkların, coğrafî ırk ve çeşitlerini araştırma metodu. (L)

İKTİYOTOKSİN i. (fr. *ichtyotoxine*). Yılanbalığının kanında bulunan zehir. (Yılanbalığı kanının zehirli olduğunu, 1888 yılında, italyan fizyoloji bilgini Angeo Mosso [1846–1910] ortaya çıkardı.) [L]

İKTİYOZ i. (fr. *ichtyose*). Deride boynuz-

su korun tabakasının bozulması, kuruluk, pul oluşması ve kepeklenme şeklinde beliren hastalık.

— ANSİKL. *İktiyoz* çeşitli derecede olur: kserodermide deri kuru ve biraz kepekli, en sık görülen sedefli iktiyozda, deri pulcukları ince ve gümüş renginde, kara iktiyozda siyah, yılantaşı görünüşlü iktiyozda geniş ve çok kenarlıdır; sauriaziste, pulcuklar kalın, deri timsah derisi görünümündedir; dikenli iktiyozda boynuzsu tabaka çıkıntıları kirpi derisini andırır.

Hastalık 1. veya 2. yaşlarda meydana çıkar; büluğ çağında azalabilir, ama genellikle ölünceye kadar devam eder; yazın daha hafiftir. Sakıncası sadece estetik bakımdandır. İktiyoz çoğu zaman soydan geçme bir aile hastalığıdır; sebebi belli değildir. İhtiyarlarda ve yatalak sakatlarda, deri kuruması ve kepeklenmeyle birlikte görülen atrofi durumuna *ihtiyarlık iktiyozu* denir. (L)

İKTİZA i. (ar. *ḳażā*'dan *iḳtiżā*). *Esk.* Gerekli olma, gerekme. || Gerek, gereklik: *Oturduğu köyün pazar kayığını kiralaması da bu anane iktizasıydı* (A. Ş. Hisar). *İnsan tabiatı iktizasınca birbirlerini kötülemek isteyenler sadece düşmanlarının hayatlarına baksınlar, yeter* (A. H. Tanpınar). || Gerektirme. || Bir işe uygun olma, yarama: *Onun bana iktizası yoktur.* || *İktiza etmek* (veya *iktizası olmak*), gerekmek: *Bunun için ölmekliğim iktiza ederse, Allah bilir, ona da razıyım* (Namık Kemal). ||*İktizasına göre,* gereğince. || *İktiza-yi hâl,* durum gereği. (M)

İKTUS i. (lat. *ictus,* vuruş'tan). Müz. *Gregoryen iktus*'u, «temel ritim» denen, ikişer veya üçer zamanlı katıksız bir melodinin hareketindeki varış noktasını ve serbestçe birbirine karıştırılarak «bileşik zaman» haline getirilen bu melodinin hareketlerinden ikisinin birleşme noktalarını belirtmek için Solesmes okulu tarafından ortaya atılan deyim.

— Patol. Birdenbire gelen ve genellikle hastanın yıkılmasına yolaçan hastalık: *Beyin kanaması iktusu, Sara iktusu.* (L)

İKVA i. (ar. *iḳvā*). Ed. *Esk.* Şiirde kafiye hatası. (Kafiye olan harekeli son sessiz harfin harekesinin bir mısrada zamme [*u, ü* sesi], diğer mısrada kesre [*i, i* sesi] olmasıyle ortaya çıkar.) [M]

İL i. (esk. türk. *il,* ülke, yurt). Merkezî idarenin coğrafya durumuna, iktisadî şartlara ve kamu hizmetlerinin gereklerine göre, ülke üzerinde yayılmış en önemli bölümü: *Sonra bana Rusya'dan aldığımız illerden birindeki bir köyü örnek verdi* (F.R. Atay). [*Eşanl.* VİLÂYET.] (Bk. ANSİKL.) || *Teşm. yol.* Memleket, ülke: *Yalvar çoban yalvar! İlin kurtulsun* (Ziya Gökalp).

— İda. *İl daimî encümeni.* Bk. ANSİKL. || *İl genel meclisi.* Bk. ANSİKL. || *İl idare kurulu.* Bk. ANSİKL. || *İl özel idaresi,* illerde merkeze bağlı idarelerin yanında 1913 yılında kurulmuş olan idareler. Bk. ANSİKL.

— Tar. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. İda. Merkezî idarenin bir bölümü olan *il,* devlet tüzel kişiliği içinde yer aldığından, ayrı bir hukukî kişiliğe sahip değildir; bu bakımdan il özel idaresinden de farklı niteliktedir. Anayasa, merkezî idarenin illere bölünmesini zorunlu kılmıştır. Buna karşılık, bugün yürürlükte olan şekliyle, illerin ilçe ve bucaklara bölünmesi Anayasada yer almadığından, ilden sonra gelen merkezî idare kademelerinde sayı ve nitelik bakımından değişiklikler ancak kanunla yapılabilir. İller kanunla kurulur; kaldırılmaları, adlarının, bağlılıklarının, merkez ve sınırlarının belirtilmesi ve değiştirilmesi de, yine kanunla olur.

Cumhuriyet döneminde zaman zaman illerden daha geniş bölgesel faaliyetlerle ilgili kuruluşlara ihtiyaç duyulmuştur. Bu sebeple, birkaç ili içine alan ve ilgilendiren çalışmalar için hükûmete umum müfettişlikler kurma yetkisi tanınmış, ancak bu konuyu düzenleyen kanun, sonradan yürürlükten kaldırılmıştır. 1961 Anayasası da, bu türden ihtiyaçları göz önünde tutarak, belli kamu hizmetlerinin görülmesi amacıyle, birden çok ili içine alan çevrede, bu hizmetler için, yetki genişliğine sahip kuruluşlar meydana getirilebileceğini öngörmüştür. Böyle bir kuruluş henüz uygulama alanına çıkmış değildir.

İller, merkeze ve dolayısıyle onun hiyerarşisine bağlı olmakla beraber, katı bir merkeziyetçiliğin yaratacağı sakıncalar düşünülerek, il idaresinde en yetkili âmir durumundaki valiye, yetki genişliği imkânı tanınmıştır. Böylece, her meselenin merkeze kadar götürülmesi önlenilmek istenmiştir. Anayasa da, illerin idaresinin yetki genişliği esasına dayanacağını belirterek, 1876 Kanunu Esasîsinden ve hattâ daha önceki devreden başlayan uygulamanın devam ettiğini göstermiştir. İlin başında, devletin ve hükûmetin temsilcisi sıfatıyle, genel yetkili âmir olarak vali bulunur. Merkeziyet ilkesinin sonucu olarak, her bakanlığın, ilde teknik işleri görecek ve valiye yardımcı olacak idare şube başkanları ve bunların emri altında tali memurları bulunur. Defterdar, millî eğitim, sağlık, bayındırlık müdürleri gibi şube başkanları, kendi teşkilât kanunlarına göre, diğer memurlar ise bakanlıkları veya genel müdürlüklerince valilik emrine tayin edilirler.

● *İl daimî encümeni,* il genel meclisinin kendi üyeleri arasından seçeceği dört kişiden meydana gelir. Genel meclis sekiz kişiden azsa, encümenin iki kişiden kurulmasına genel meclis karar verebilir. Encümen üyeleri ayrı ayrı ilçeler temsilcilerindendir. Encümen üyelerinin hizmetleri, ertesi yılın âdi toplanma süresi içinde yapılacak yeni encümen üyeleri seçimine kadar devam eder. Vali, il daimî encümeninin de başkanıdır. Encümen, valinin sunduğu bütçe tasarısı üstünde düşüncelerini bildirir; aylık gider cetvellerini inceler ve onaylar; arttırma ve eksiltme hakkında düşüncesini bildirir; evrakını hazırlar; bütçe bölümlerinden aktarmalar yapar; umulmadık giderlerin kullanılmasını düzenler; il hizmetleriyle ilgili tasarılarda genel meclise mütalaa verir; gerekli durumlarda genel meclisin yetki alanına giren konularda kararlar alır; genel meclise yıllık toplantıda il özel idaresi işlerinin gidişi hakkında bilgi verir; il özel idaresinin çeşitli işleri hakkında valinin isteği üzerine oy ve düşüncesini bildirir.

● *İl genel meclisi.* Her ilde bir il genel meclisi bulunur; üyeleri ilçeler adına seçilir. Son nüfus sayımına göre, her ilçeden seçilecek üye miktarı, ilçe seçim kurullarınca tespit edilir. Seçme ve seçilebilme şartları kanunla belirlenmiştir. İl genel meclisleri dört yıl için seçilir. Yılda bir defa ve kırk gün süre ile olağan olarak toplanır. İl genel meclisine vali başkanlık eder. Görüşmeler açıktır. İçişleri bakanlığı gerekli gördüğü takdirde, meclisin feshine dair karar Danıştaydan gelinceye kadar meclis toplantılarının ertelenmesini isteyebilir. Danıştay tarafından bu husus iki ay içinde incelenerek bir karara bağlanır. İl genel meclisleri kanunda gösterilen sebeplerden dolayı, İçişleri bakanlığının işarı üstüne, Danıştayın kararı ile fesholunur ve bu gibi yerlerde yeniden seçim yapılır. İl genel meclisi il bütçesini kabul eder, ilin kurumsal hizmetleri hakkında kararlar alır, istikrazlar yapar, il genel meclisinin kararları valinin onamasıyle yürürlüğe girer. Vali, kararlar aleyhine Danıştaya yirmi gün içinde başvurabilir.

● *İl idare kurulu.* İllerde, idarî ve istişarî nitelikte kararlar almağa yetkili il idare kurulları bulunur. İl idare kurulu, vali veya vali muavininin başkanlığı altında, hukuk işleri müdürü, defterdar, millî eğitim, bayındırlık, sağlık ve sosyal yardım, tarım ve veteriner müdürlerinden oluşur. Kurula dahil olmayan diğer şube başkanları da, kendi idarelerine ilişkin işlerde, üye sıfatıyle çağrılarak gerekli açıklamayı yapar ve oya katılırlar. İl idare kurullarının, 1961 Anayasasından önceki durumu, Danıştaya benzer. Zira bu kurul da, Danıştay gibi, idarî, istişarî ve yargısal görev ve yetkilere sahip olmak üzere kurulmuştur. Ancak bu kurulların, uygulamada hâlâ yargısal bazı görevleri bulunmakla beraber, bağımsız hâkimlerden oluşmadığı için, Anayasaya göre, bir yargı mercii sayılması düşünülemez. Esasen Anayasa mahkemesi de böyle kabul etmekte, ancak Danıştayda, il idare kurulu kararları, bir temyiz veya istinaf başvurması gibi incelenmektedir. Anayasaya aykırı olan bu uygulamanın, mahallî veya bölgesel idare mahkemelerinin kurulması halinde kolayca ortadan kaldırılabileceği söylenebilir.

● *İl özel idaresi.* Türkiye'deki illerin her birinde il özel idaresi teşkilâtı vardır. İl özel idareleri, il sınırları içinde yol ve geçitler yapar, onarır; bütçe imkânları içinde göl ve bataklıkların ıslahı ve kurutulması işleriyle uğraşır; elektrik, havagazı ile aydınlatma, içme suları, il sınırları içinde çeşitli araç işletme, fabrikaların kurulması için ruhsat verme işlerini yürütür; çiftlik, fidanlık ve çiftçilik okulları, tarım araçları deposu kurar; sergiler açar; tarım ürünlerinin cinsini ıslaha çalışır; parasız tohum ve fidan dağıtır; tarımsal ortaklıklar kurar; tarım makineleri sağlar; orman yetiştirir, ağaçları aşılar; tasarruf ve kredi sandıkları açar; ilk öğretimi sağlar; gezici okullar, gece okulları, sanayi okulları, sanayi ve ticaret odaları, borsalar, sergi ve panayırlar, hastahane ve diğer kuruluşları açar; il mallarını ve gelirini, il menfaatine uygun olarak kurulacak bayındırlık ve hayır kuruluşlarını yönetir ve gözetir. Organları, vali, il genel meclisi ve il daimî encümenidir.

— Tar. Osmanlılarda idarî teşkilâtlanma Osman I zamanında (1258-1326) başladı ve fethedilen yeni şehir ve kalelerin yönetimi subaşı, kadı ve beylere verildi; bunun ilk örneği Karacahisar'ın alınmasında görülür. Rumeli'nin fethinden sonra Rumeli ve Anadolu eyaletleri kurularak bunların başına birer «beylerbeyi» getirildi; eyaletler de sancaklara bölündü. Kanunî Sultan Süleyman zamanında eyalet sayısı 34'e, sancak sayısı da 377'ye yükseldi.

İllerin, Osmanlı imparatorluğu devrinde, önceleri eyalet şeklinde ve siyasî bir kademe niteliğiyle ortaya çıktığı; ayrıca sancak ve kazalara bölündüğü; fakat daha sonraki devrede (1867) eyaletlerin *vilâyet* adı altında, siyasî olduğu kadar coğrafî ve iktisadî durumlara göre küçülerek sayılarının arttığı görülmektedir. Nitekim, Gerileme devrinde idarî teşkilâtta da bozulmalar görüldüğü için Tanzimat'tan sonra fransız sistemi kabul edildi. Mahmud II zamanında (1808-1839) yapılan ıslahatla taşra teşkilâtı eyalet, liva ve kaza olmak üzere üç kademeli hale getirildi (1831). Bu düzen içinde 1846'da 39 eyalet ve 76 liva vardı. 1870'te çıkarılan İdarei Umumiyei Vilâyet nizamnamesi ile vilâyetler livalara, livalar kazalara, kazalar nahiyelere ve nahiyeler de köylere bölündü. 1876 Teşkilâtı Esasiye kanununda yalnız vilâyet, liva ve kazalar kaydedilmek suretiyle üç kademeli teşkilât düzeni esas alındıysa da, daha sonra çıkarılan bir kanunla vilâyet-liva-kaza-nahiye-köy bölünüşü devam ettirildi (1913). [Bk. EYALET, VİLÂYET.]

1921 Anayasasında vilâyet, kaza ve nahiye olarak tespit edilen idarî teşkilât, 1924 Anayasasında da aynen muhafaza edildi ve 1929'da çıkartılan 1426 Sayılı Vilâyet İdaresi kanununda valilerin görev ve yetkileri, yetki genişliği esasına göre hükme bağlandı. Bu tarihte Türkiye, 63 il, 338 kaza ve 750 bucaktan meydana gelmekteydi. Şartların gerektirdiği bazı değişiklikler sonucu 1933'te il sayısı 57, ilçe sayısı 351, bucak sayısı da 876 oldu. 1947'de iller 63'e, ilçeler 419'a, bucaklar da 939'a yükseldi. Aynı yıl çıkarılan 5442 Sayılı İller İdaresi kanununda, en büyük birim il olmak üzere, üç kademeli düzene bağlı kalındı.

1961 Anayasası temel prensiplerde değişiklik yapmamakla beraber İl İdaresi kanununda gerekli ıslahat 569 Sayılı kanunla sağlandı. Halen Türkiye'de 67 il vardır. (M)

İLÂ edat (ar. *ilā*). *Esk.* [...] ye kadar, [...] ye değin, [...] ye denk anlamlarını verir. || *İlâ âhirihi* (veya *ilâhare*), sonuna kadar. || *İlâ gayr-in-nihâye,* sonu olmayan zamana kadar. || *İlâ inkıraz-iz-zamân,* sonuna kadar. || *İlâ mâşa'llah.* Bk. İLÂMAŞALLAH. || *İlâ nihâye,* sonuna kadar. || *İlâ-yevm ilkıyâme,* kıyamet gününe kadar. || *Min evvel ilâ âhir,* başlangıcından sonuna kadar. (M)

İ'LÂ i. (ar. *ʿulüvv*'den *iʿlā*). *Esk.* Yükseltme, yükseğe kaldırma, yukarıya çıkarma. || Ününü artırma, yüceltme: *Kürküne börküne bakma asla / Örf ü zarf âdemi etmez i'lâ* (Sünbülzade Vehbi). *Dede efendi? Terakki için Şeytanın namını i'lâ edelim mi? Ne dersin* (H. E. Adıvar). || *İ'lâ-yi kelime-t-ullah,* Tanrı'nın birliğini yüceltip yayma. İslâm dinini yüceltme. (M)

İLÂ i. (ar. *îlā'*). *Esk.* Yemin etme. ‖ Erkeğin bir süre karısı ile cinsî ilişkide bulunmama yemini.

— Esk. huk. Karısına yaklaşmayacağına dair yapılan yemin. (Bk. ANSİKL.) ‖ *İlâyı meçhul,* sadece yaklaşmayacağına dair yemin edip süre belirtmeme ve ebedî olduğunu da söylememe şeklinde yapılan îlâ. ‖ *İlâyı muvakkat,* belirli bir süreye bağlanan îlâ. ‖ *İlayı müebbed,* ebediyen yaklaşmayacağına dair kocanın yemin etmesi.

— ANSİKL. Esk. huk. *İlâ* yapan bir kimse için, dört aylık süre konmuştur. Bu dört ay içinde yemininden dönerse, kefaret verir ve boşanma söz konusu olmaz. Dört ayın geçmesine rağmen karısına yaklaşmama iradesi devam ediyorsa, evlilik birliğine son verilir. Hanefî mezhebine göre, dört ayın geçmesine rağmen, koca karısına yaklaşmaz ve boşamazsa, talâk kendiliğinden meydana gelir. Şafiî ve imamiye mezheplerinde, talâk kendiliğinden meydana gelmez: kadın hâkime başvurursa, kocaya, karısını boşaması veya yemininden dönmesi teklif edilir. Hâkim müdahalesiyle, kocanın karısını boşaması sağlanır. (M)

İLÂÇ i. (ar. *ʿilâc*). Bir hastalığı önlemek veya iyileştirmek için dahilen veya haricen kullanılan her şey: *Ya Allah dedim, beş altı kaşık acı ilâç attım* (H. E. Adıvar). *Kuvvetli bir ilâç.* (Bk. ANSİKL.) ‖ *Teşm yol.* Çare, tedbir: *Bunun bir ilâcı da yer değiştirmektir* (Kemal Tahir).

— ÇEŞ. DEY. *İlâç için* [...] *yok,* bir şeyin hiç bulunmadığını belirtmek için kullanılır. ‖ *Kocakarı ilâcı,* ev ilâçlarına verilen ad.

— *Esk. Bî-ilâç* (veya *lâ-ilâç*), çaresi olmayan, tedavi imkânı bulunmayan (hastalık). Çözüm yolu olmayan iş. ‖ *İlâç-pezîr,* ilâç kabul eder, tedavisi mümkün (hastalık). Çaresi, tedbiri bulunan şey. ‖ *İlâç-nâ-pezîr,* ilâcı olmayan, tedavi imkânı bulunmayan (hastalık). Çaresi olmayan, tedbiri bulunmayan (şey).

— Eczc. *İlâç şekli,* hastaya verilmek üzere hazırlanmış ilâcın durumu. (En iyi ilâç şekli ilâcın en iyi etkili olabileceği ve en kolay soğurulacağı şekildir. Belli başlı ilâç şekilleri şunlardır: toz, kaşe, komprime, granül, şurup, hap, ampul, fitil, damla, merhem, macun v.b.) ‖ *İlâç torbası,* içine bir madde konarak bu madde kısmen erisin diye bir sıvıya batırılan bez torba. (Böylece söz konusu madde hem erimiş, hem de süzülmüş olur. Meselâ toz aselbent ilâç torbasına konduktan sonra sıvı domuzyağına daldırılarak aselbentli domuzyağı elde edilir.) ‖ *Ağız ilâcı,* ağız boşluğu muhafazasına sürülen ilâç. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Hazır ilâç,* önceden tıbbî ölçülere göre hazırlanmış, içindeki etkin maddenin adını veya herhangi bir özel ad taşıyan ambalajlı ve satışa hazır durumdaki ilâç. (Hazır ilâçların üstünde, ilâcı yapmış olan kişi veya firmanın adı ve adresiyle ilâcın formülünün belirtilmesi gereklidir.) Bk. ANSİKL.

— Psikopatol. *İlâç manisi,* zehirli maddelere düşkünlüğün bir çeşidi. (İlâç manisine tutulanlar genellikle fazla ilâç alırlar yahut bazı özel biçimlerde piyasaya sürülen ilâçları fazlaca kullanırlar.)

— Vet. *Sulu ilâç,* hayvanlara zorla içirilen sıvı ilâç. (Kötü uygulanırsa, kangren çeşidinden bir zatürreye yolaçabilir.)

— Zır. Tarım bitkilerine musallat olan hayvansal ve bitkisel asalaklara karşı kullanılan madde.

— ANSİKL. *İlâç,* fiziksel ve kimyasal nitelikleriyle, vücuttaki herhangi bir çalışma ve doku bozukluğunu iyileştirmeğe yarayan bir maddedir. Demek ki ilâç, marazî duruma, karşıt nitelikler taşımalıdır. Ama *homeopati*'de uygulanan ilkel, bunun tam tersidir. İlâçların sınıflandırılması oldukça güçtür ve bunun için birçok sistem öne sürülmüştür. İlâçlar, kaynaklarına, mahiyetlerine ve yapılarına göre çeşitlere ayrılır; madensel (sodyum bromür), bitkisel (kinin), organik (atofan), hayvansal (organ hulâsaları) ve biyolojik ilâçlar (aşılar ve serumlar) gibi. Ayrıca uygulamada hazır ilâç ve yapılacak ilâç gibi bir ayırım da gözetilir; müstahzar denen hazır ilâçlar, önceden ecza laboratuvarlarında yapılır; ötekini eczacılar hazırlar.

Bugün ilâçları fizyolojik özelliklerine ve tedavi etme niteliklerine göre ayırmak yolunda bir eğilim varsa da bu amaçla öne sürülen sistemlerin hiç biri tam değildir. Çünkü yalnız belirli bir hastalığın tedavisine yarayan ilâç sayısının pek az olmasına karşılık, ilâçların büyük bir çoğunluğu aynı zamanda birçok hastalığın tedavisinde kullanılır.

İlâçlar ya merhem, toz, fitil v.b. gibi dıştan kullanılır, ya ağız veya makat yoluyle alınır veyahut deri altına kas içine, damara, omurga kanalına ve bazı pek özel durumlarda kalbe iğne ile şırınga edilir.

● *Türklerde ilâç* çok eski tarihlerden beri bilinmektedir. Günümüze kadar gelen tarihî eserlerden, hitit, sümer gibi kavimlerde ilâç kullanıldığı anlaşılmaktadır. Orta Asya'da Uygur Türklerinin, tıp biliminde ve dolayısıyle ilâç yapım ve kullanılmasında oldukça ileri gittiği, yapılan bilimsel araştırmalardan ortaya çıktı. Turfan'da yapılan kazılarda bulunan eserlerden, Uygurların ilâç olarak kendi çevrelerinde yetişen sebze ve otları kullandıkları anlaşılmaktadır. Uygurlar ilâç yapımı için yabancı ülkelerden (özellikle Çin'den) tıbbî madde getiriyorlardı. Uygurlar zamanında gerek bitkiler (sarımsak, kara halile, nar, devetabanı kökü, zencefil, limon, kayısı çekirdeği, sirke, safran, üzüm, turp, soğan, beyaz dut ağacı kabuğu, halfa otu kökü v.b.) ve gerekse organik maddeler (deve eti ezmesi, üç yaşında öküz gübresi, güvercin pisliği, kurt kemiği, tavşan, geyik tutkalı, keklik, keçi, yumurta, keçi ve koç beyni, kurt pisliği, fare ve kedi safranları, kirpi derisi) ilâç yapımında kullanılıyordu. Uygurlar ilâçların yapımında birçok araç kullanıyor ve kaynatma, ezme, gölgede kurutma v.b. usuller uygulanıyordu. Hangi hastalıklara karşı ne gibi ilâçların kullanılacağı da belirlenmişti. Büyük türk bilgini İbni Sina (980-1031), eserinde (*Kanun*) 800 kadar ilâç ismi sayar, bunların hangi maddelerden, nasıl yapılacağını, hangi hasalıklarda uygulanacağını anlatır. Selçuk Türklerinde ve Osmanlılarda ilâç yapımı gelişmiş ve çeşidi çoğalmıştır. Osmanlılar zamanında, Gerede'li Murad oğlu İshak, *Müntahab-ı Şifa-yi Tıb* (İbni Sina'nın Şifasından Seçmeler) adlı eserinde (1 400), ilâç yapımında kullanılan ebegümeci, tilki üzümü, ıspanak, şalgam, şeker, deve yağı, buğday, sincar, deve sütü, avrat sütü, zeytin, oğlak, kuru üzüm, limon v.b. birçok maddenin adını ve nasıl kullanılacağını belirtmiştir. İstanbul'un fethinden sonra kurulan Fatih külliyesinin iki köşesinde Tâbhâne ve Dârüşşifa bulunuyordu. Fatih dârüşşifasında ilâçlar, mahzen denilen depoda saklanıyor; ilâçları ferdi kâmil diye anılan bir görevli hazırlıyordu. Kanunî külliyesinde, bir tıp medresesinin yanı sıra, bir de dârüşşifa vardı. Burada ilâç işleriyle ilgilenenlere Herboriste Aşşab ve Edviyekûp adı verilirdi. Hekimler ilâçları önce yanlarında taşırken, zamanla ilâç satan yerler (attar dükkânları) açıldı. Bularalda ilâç hem yapılır, hem de satılırdı. Fatih devrinden itibaren sarayda ilâçla ilgili kişiler, ilâçların nelerden, ne şekilde yapılacağını, nasıl kullanılacağını reçetelere yazmışlardır. Osmanlı saraylarında, dikkate değer bir husus da, ilâç yapımında bitkisel ve organik maddelerin yanı sıra yakut, zümrüt v.b. mücevherlerin kullanılmasıdır. Bu sert maddeler, kırmızı porfir taşından yapılmış havanda döğülerek un haline getirilir ve daha sonra diğer ilâç hammaddeleriyle karıştırılırdı. Sultan Abdülmecid ikamet etmeğe başlayınca Beylerbeyi ve Dolmabahçe saraylarında da eczane kuruldu. Yıldız sarayında da Abdülhamid II, saray ve kendisi için özel iki eczane kurdurdu. Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane (1839) ve bu mektebin eczacılık şubesinin çalışmağa başlamasıyle (1841) Türkiye'de ilâç yapımı hızlı bir şekilde gelişmeğe başladı. 1867'de açılan Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye ilk eczacılık mezunlarını 1872'de vermiştir. Türkiye'de ilk eczane, İstanbul'da Taksim caddesinde 49 nu'lı dükkânda açıldı (1802). Bunu diğerleri takip etti. Eczanelerde sayış ve ilâç da yapılıyordu. Türkiye'nin ilk eczacısı olan Ahmed Hamdi* Bey eczanesini Zeyrek yokuşunda açtı (1895). Türkiye'deki ilk ilâç imalâthanesi ise Ethem Pertev tarafından kuruldu (1895). İlk türk müstahzarı da (Pertev diş tozu) Ethem Pertev Bey tarafından piyasaya çıkarıldı (1895). İlâçlar genellikle ithal ediliyordu. İlâç yapımı ve ilâçla ilgili işler Beled-i İspençiyarlık Sanatının icrasına Dair nizamname ile düzenlendi (1860). Bu nizamname sonradan birçok değişikliğe uğradı. Cumhuriyet devrinde ilâç yapım, satım ve ithali kanun, tüzük ve nizamnamelerle yeni esaslara bağlandı. İlâç sanayiinin günden güne gelişmesi sebebiyle, yerli ve yabancı firmaları, ilâç sanayiinde meslekî dayanışmanın sağlanması için, Türkiye İlâç Endüstrisi İşverenler sendikasını kurdular (1965). Halen Türkiye'de birçok yerli ve yabancı ilâç fabrikası ilâç yapmaktadır.

«İlâhî Komedya» XIV. yy. minyatürü «Dante Cehenneme geliyor»

● *Ağız ilâcı.* Sıvı olanlar şurup halindedir; bir pamuk parçasıyle yaralara sürülür. Katı olan ağız ilâçları ise çiğnenmek için hazırlanmış macun halindedir. Birçok ilâç bu tarzda, yani ağız ilâcı olarak alınır: alkaliler (sodyum borat), lokal anestezikler (kokain, prokain), antiseptikler (iyot), sülfamitler, antibiyotikler (penisilin, tirotrisin).

● *Hazır ilâç* yapımının başlangıcı XVIII. yy.a kadar çıkar. O devirdeki hazır ilâçlar, şarlatanların gizlice yaparak sattıkları gizli ilâçlardı. Sonraları, hazır ilâç yapımı ve satışı düzene kondu. Bugün bütün hazır ilâçlar hükûmetin (Türkiye'de Sağlık ve Sosyal Yardım bakanlığının) iznine bağlıdır. Bakanlıkta bu iş için özel bir komite kurulmuştur. Bu komite yeni bir hazır ilâcın yapımına ancak ilâç bir yenilik getiriyorsa, uzun süre laboratuvarda denenmişse ve kullanılmasından iyi sonuç alınacağı kesinlikle anlaşılmışsa izin verir. Yapım için verilen bu ruhsat ayrıca ilâcın reklâmının nasıl yapılacağını da gösterir.

Hazır ilâçların yapımıyle ilgili bu sıkı kuralların amacı, ilâcın değeri konusunda doktora ve hastaya teminat vermektir.

◆ **İlâçlı** sıf. İlâçlanmış, dezenfekte edilmiş, mikroplardan arınmış: *Biriken bir kini usuldan üflerdi / Süngülerin açtığı ilâçlı soluğuma* (Refik Durbaş). ‖ İlâç kabul eden, tedavi imkânı olan.

◆ **İlâçsız** sıf. İlâçlanmamış (şey). ‖ İlâcı olmayan, tedavi imkânı bulunmayan. [ML]

İLÂÇLAMAK geçl. f. (*ilâç*'tan *ilâç-la-mak*). Mikrop veya haşerelerden korunmak istenen bir yere kimyevî madde sürmek, püskürtmek, serpmek. ‖ Mikrop öldürücü kimyevî bir maddeyle bir yeri mikrop ve haşerelerden temizlemek. (M)

İLÂF i. (ar. *ülfet*'ten *îlâf*). *Esk.* Alıştırma, alıştırılma. (M)

İLAGAN, Filipinler'de şehir, Luzon adasının kuzeyinde, Gagayon kıyısında; 5 850 nüf. (L)

İLÂH i. (ar. *ilā-āḫirihi*'nin kısaltılmış şekli *ilāh*). *Esk.* ... Ve başkaları ve buna benzerleri: *Arapça, acemce, frenkçe, almanca ilâh ... terkip, cami kaideleri aslen türkçe olan kelimelerde de kullanılır* (Ömer Seyfeddin). [M]

İLÂH i. (ar. *ilāh*). Putperestlikte ve mitolojide erkek tanrı: *Belli idi ki, Olimp'teki ilâhlar birbirleriyle anlaşamıyorlardı* (Ş. S. Aydemir).

— DEY. *İlâh gibi,* çok yakışıklı erkek.

— ANSİKL. Din. *İlâh* sözünün kaynağı, nasıl değişiklikler geçirdiği birçok dilci arasında bugün de tartışma konusudur. Bazılarına göre, İslâmlıktan önceki Arapların kullandığı *el-ilâh* sözünden, bazılarına göre ibranî dilindeki *eloah* sözünden türemiştir. Kay-

Foto. X (LAROUSSE)

nağı üstünde kesin bir anlaşmaya varılamayan ilâh sözü, islâm dininde önceleri Allah'tan başka mabutlar için, sonraları yalnız Tanrı için kullanılmağa başlandı. *Ulûhiyet* anlamında *ilâh* sözünü daha çok kelâm bilginleri kullandılar. Ancak zamanla Tanrı anlamında kullanılır oldu. *El ilâh* sözü Kur'an'da geçmez. Zemahşeri, kelimenin Kur'an'ın XXVIII suresinin 70. ayeti olan: «O Allah ki ondan başka Allah yoktur»dan türediğini, Tanrı anlamına geldiğini *El Keşşaf* adlı eserinde ileri sürdü. Basra okulu dilcileri ise bu sözün doğrudan doğruya Tanrı anlamına geldiğini ortaya attılar. Bu konu üstünde duran, sözün kaynağını araştıran başka islâm bilginleri bunun Allah sözünün gerçek kaynağı olduğunu, Allah sözünün *el-ilâh* sözünden türediğini ileri sürdüler.

İslâm dini üstünde çalışan, arapça sözlerin kaynağını araştıran bazı batılı bilginler ilâh sözünün ibranî kaynaklı olduğunu, tek tanrıcı dinlerden önce tanrı anlamında kullanıldığını, zamanla tek tanrıcı dinler tarafından değişik biçimlerde yorumlanarak bazen *Allah*, bazen de *put* karşılığı kullanıldığını ileri sürdüler. Çok tanrıcı dinlerin sayısız tanrılarına ad olarak verildiğini, Kur'an'da geçen *lâilâhe illallah* ayetinin ancak Tanrı'dan başka tapacak yüce bir varlığın bulunmadığı anlamına geldiği görüşünü savundular. Bu görüşlere karşılık, Allah sözünün *ilâh*'tan değil «gizli olmak», «yüce olmak» anlamında kullanılan «*laha*» kökünden türediğini, bundan dolayı Allah sözünün «ulu», «yüce», «insan aklının sınırlarını aşan», «bilinemeyen» bir anlam taşıdığını ileri sürenler de vardır. Gene bu konu üstünde çalışan islâm bilginlerinden Razî ise *Allah* ile *ilâh* sözlerinin kök bakımından da, anlam bakımından da eş olduğu görüşünü benimsedi.

Birçok tarihî değişim geçirmesine karşılık, bugün *ilâh* sözü bütün müslümanlar arasında Tanrı (Allah) karşılığı olarak kullanılmaktadır. Gerek dinde, gerekse ona dayanan tasavvufta ilâh sözü, evrenin yaratıcısı, bütün varlık türlerinin en yücesi, önü sonu olmayan (ezelî ve ebedî) yüce varlık anlamına gelir ve çok defa Allah sözü yerine söylenir. Yeryüzünde varlık kavramı altında toplanan her şey Tanrı'nın eseri olduğundan, Tanrı'dan başka bir şeye «vardır» demenin gereksizliği yüzünden, *ilâh* sözü de Allah anlamını içerir. *Vahdeti vücûd* (varlık birliği) görüşünü savunan bu tasavvuf anlayışına göre ilâh ile Allah sözü arasında ayrılık yoktur. Allah, kendini her biçim ve nitelikte gösterir. Bu bakımdan ilâh, Tanrı'nın sayısız niteliklerinden biridir. Gönlünde Tanrı düşüncesinden başka bir iz bulunmayan kimse için isim yalnız aracıdır. Gerçek olan, özü, bütün varlık türlerinde ayrı ayrı biçimler içinde ortaya çıkan, zuhur ve tezahür eden Allah'ı bilmek ve düşünmektir. Bu bakımdan, Tanrı'yı dile getiren, Tanrı eseri olarak varlık niteliği kazanan her şey bir ilâhtır. Çünkü, gerçek mümin için ana ilke *lâ mevcudu illallah*'tır (Tanrı'dan başka varlık yoktur). [ML]

İLÂHARE veya **İLÂHİRİ** edat. (ar. *ilâ-âhirihi*'den). Bk. İLÂ.

İLÂHE i. (ar. *ilâh*'tan *ilâhe*). Putperestlikte ve mitolojide, tanrıça: ***Bu ilâhe, kandınlar doğuracağı zaman imdatlarına yetişir; onların kolayca doğurmasına yardım eder*** (Ziya Gökalp). [M]

İLÂHÎ sıf. (ar. *ilâh*'tan *ilâhî*). Tanrı ile ilgili olan, tanrısal, Tanrı veya tanrılara ait olan: ***İlâhî kudret.*** ‖ ***Teşm. yol.*** Çok güzel, mükemmel: ***İnsan burada kendini ilâhî sarayın sütunları arasında imiş gibi hisseder*** (F. R. Atay).

— *Esk.* ***Âlem-i ilâhî***, tanrısal âlem. ‖ ***Dîn-i ilâhî***, hak dini, islâm dini, Müslümanlık. ‖ ***Emr-i ilâhî***, Tanrı buyruğu. Tanrı'nın iman sahiplerinin yerine getirmesi için peygamberleri aracılığıyle gönderdiği buyruk. Tevekkül sözü. Ölüm. ‖ ***Kahr-ı ilâhî***, Tanrı'nın gazabı. ‖ ***Kitâb-ı ilâhî***, kutsal din kitabı, Kur'an. ‖ ***Lûtf-ı ilâhî***, Tanrı'nın lûtfu.

— Tasav. ***İlâhî bilgi***, kendi kendiyle var olan, varlığını kendinden başkasına borçlu olmayanı konu edinen bilgi. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Tasav. ***İlâhî bilgi***, Tanrı bilgisi ve Tanrı'nın bilgisi diye ikiye ayrılır. Tanrı bilgisi, Tanrı'nın varlığı, nitelikleri ve adlarıyle ilgili bilgidir. Tanrı'nın bilgisi ise, en yüce ve bütün varlık türlerinin yaratıcısı olan Tanrı'nın sınırsız bilgisidir. Bu bilginin önü sonu yoktur, «kadim»dir. Başka bir bilgi de bedihî (açık) bilgidir. Bu bilgi «kadim» değil sonradan olmadır (hâdis'tir), duyularla, başkalarından dinlemekle, akıl yürütme yoluyle kazanılır.

◆ **İlâhîleşmek** dönşl. f. Kutsallaşmak, ilâhi hale gelmek, tanrılaşmak. [M]

İLÂHİ i. (ar. *ilâhi*'den). Nazım şeklinde yazılmış, makamla okunan dua: ***Binlerce ağızdan bir ilâhi gibi engin*** (Yahya Kemal).

— Ed. Tanrı'dan yardım dileme veya tapma niteliği taşıyan, Tanrı'yı konu edinen şiir. (Bk. ANSİKL.) ‖ ***Latin ilâhisi***, katolik litürjisinde tanrısal dua ile ilgili dinî şiir.

— Mus. Dinî türk musikisinde kullanılan bir şekil şarkı. (Din dışı türk musikisinde şarkı şekline karşılıktır.) [Bk. ANSİKL.] ‖ ***Cumhur ilâhi***, koro ile okunmak için bestelenen ilâhi. (Bu ilâhilerde *evsat* usulü kullanılmıştır.)

— Müz. Batı müziğinde dinî şarkı, kantik ve sakanslara verilen ad. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Ed. Bir tanrı veya bir kahramanı övmek için söylenen ve daha çok dinî bir âyine bağlı olan *ilâhi*, şiirin en eski şekillerinden biridir; piramitlerdeki metinler, Kutsal Kitap (Mezmurlar), Hindistan *veda'*ları ve zend Avestalar birer ilâhi örneğidir. Yunanistan'da korolu şiir uzun zaman kutsal niteliğini korudu. Bunlara örnek olarak Apollon'dan yardım veya af istemek için söylenen şarkılar, Dionysos şerefine yazılan dithyramboslar, Orpheus ilâhileri, ölüm ve düğün şarkıları v.b. gösterilebilir. *Homeros İlâhileri* bile dinî bayramlar için hazırlanmış destan biçiminde olan prelüdlerdir. İlâhi, genellikle gitar eşliğinde söylenir ve oynanırdı (Delphoi'de M.Ö. II. yy.a ait olan ve müziği tespit edilmiş bulunan ilâhiler mevcuttur). Efsanevî şair-müzikçi Orpheus ve Musaios'dan sonra, lirik şair, aynı zamanda bir besteci idi; Terpandros, Thaletas, Alkman, Arion, Stesikhoros v.b.nin (M.Ö. VIII.-VI. yy. arası) ve Timotheas'ın nomos'ları (bir çeşit oratoryo) V. yy.da lirik şairin bestecilik görevini de yüklendiğini gösterir. İskenderiye döneminde mitoloji konusunu işleyen ilâhi, tam bir edebî nitelik kazandı (Kallimakhos'un ve Kleanthes'in ilâhileri). Bununla beraber şarkılı ilâhiler ortadan kalkmış değildir; bunlara Asya'da, icrası *hymnodos* topluluklarına (besteci ve icracılar) bırakılan imparatorluk kültünde ve daha çok hıristiyan dininde rastlanır.

Roma'da ilkel dinî tören şarkılarının dışında (salien'ler, Arvum'ler) bu tarzın çok kullanılmayan tek örneği, yüzyıllık bayramını kutlamak için Avgustus (M.Ö. 17) tarafından bestelenen Horatius'un *Carmen Saeculare*'sidir (Laik İlâhiler). Buna karşılık Hıristiyanlık, büyük bir dinî lirizmin yanı sıra, latin halk ilâhilerini kapsayan bir tarz yarattı ve bu, bütün Ortaçağ boyunca canlılığını muhafaza etti; öte yanda bu tarz Batının hece vezinli ve kafiyeli şiirine temel oldu.

● İslâm ülkeleri edebiyatında oldukça yaygın bir sanat ürünü olan ilâhinin en çok tutunup geliştiği yerler tekkelerdir. Tekkelerde yapılan özel, çalgflı âyin ve törenlerde belli bir makama göre topluca okunan şiirlere genellikle ilâhi denir. İlâhiler tarikatların anlayışlara göre değişik adlarla anılır. Bektaşî'lerde nefes, mevlevîlerde cumhur, halvetîlerde durak, gülşenîlerde tâbug adını alır. İlâhiler ya aruz veya hece ölçüsüne göre yazılır.

İran ve arap edebiyatında kendi vezinleri olan aruzla yazılan ilâhiler, türk edebiyatındaki kadar yaygın ve çeşitli değildir. Türk şiirinde, Divan edebiyatı, halk edebiyatı, tasavvuf edebiyatı gibi ayrı doğrultularda gelişen ilâhi, zamanla tekkelerin dışına taşmış, konaklarda, evlerde yapılan özel toplantılarda topluca ve makamla okunmağa başlanmıştır. Bazen halk tarafından cami, mescit veya evlerde okutulan mevlitler dolayısıyle de ilâhi söylemek bir gelenek niteliği kazandı.

— Mus. İlâhiler genellikle «zemin + nakarat + miyan + nakarat» şemasına göre bestelenir. Güfte, şarkıdaki gibi murabba, bazen muhammes, müseddes, hattâ müsemme olabilir. İlâhi güfteleri dinî, daha çok dinî-tasavvufîdir. Özellikle tarikata bağlı olanların ve mutasavvıf şairlerin şiirleri güfte olarak seçilir. Bazı ilâhiler belirli bir tarikata aittir ve o tarikatın dergâhlarında okunur.

İlâhiler, eskiden dergâhların dışında mektep ve camilerde de okunurdu. Cami ilâhilerinin şiî olmayan bütün tarikatların tekkelerinde belirli günlerde (bayram, kandil, âyin v.d.) okunduğu görülür. Hicrî yılın belirli aylarında okunmak üzere bestelenen ilâhiler de vardır (Ramazan ilâhileri, muharrem ilâhileri). İlâhi şeklinin şarkıdan ayrıldığı önemli bir özelliği büyük usullerle (düyek, evsat, sofyan, evfar, devri hindî; muhammes, devri kebir hafif, berefşan, çember v.d.). bestelenmiş olmasıdır. Bektaşî ilâhiler *nefes** adıyle diğer ilâhilerden ayrılır.

— Müz. *İlâhi* terimi, her türlü dinî şarkıyı, İsa'ya övgüyü. kantikleri (*Te Deum, Gloria*), bazen *sekans*'ları kapsar. Aynı terim, müzik yönünden eşit bentli ve sırayle söylenen kesin bir şekilde koşuklanmış parçalar için de kullanılır. Kıpti, habeş, suriye, yunan ve suriye-yunan kiliseleri ve latin âyinleri, hıristiyan ilâhilerine çok katkıda bulundu. İki çeşit ilâhi gösterilebilir: bunlardan biri metnin eşit hece ve eşit tonlarından meydana gelen «ritimli» ilâhi, diğeri de eşit veya eşit tonlu olmayan veya vezinle ilişkisi az olan, fakat bütün zamanları aynı uzunluk ölçüsüne göre ayarlanmış olan sürelerin gerçek ayırımına dayanan, müzik ve tecvit yönünden ölçülü olan ilâhidir.

Dufay, Palestrina, Victoria gibi besteciler çok güzel polifonik ilâhiler yazmışlardır. (→ Bibliyo.) [ML]

İLÂHİ ünl. (ar. *ilâh*'tan *ilâhi*). «Ne tuhaf, bu ne hal» anlamlarında, şaşma, sitem v.b. belirtmek için kullanılır: ***İlâhi çocuk, sen de her duyduğun şeye inanırsın.*** ‖ [Tanrı'ya hitap olarak] «Ey Tanrım!» anlamında kullanılır: ***Ruhumun senden ilâhi, budur ancak emeli / Değmesin mabedimin göğsüne namahrem eli*** (M. Â. Ersoy). [M]

İLÂHİCİ i. (*ilahi*'den *ilahi-ci*). Tar. Eskiden okul ve tekkelerde ilâhi okuyanlara verilen ad. (Okullarda en güzel sesli ve musiki istidadı olanlar ilâhicibaşı seçilirdi.) [M]

İlâhî Komedya (*Divina Commedia*), Dante Alighieri'nin şiiri, muhtemelen 1307'ye doğru yazılmağa başlandı ve 1321'de bitirildi. Tezhipli elyazmaları halinde birçok defa çoğaltıldı. 1472'den itibaren basılmağa başlandı, hemen hemen bütün dünya dillerine tercüme edildi. Adı önce *Commedia* (Komedya) idi. *Divina* (İlâhî) sıfatı 1555'te yapılan Venedik baskısında eklendi.

Biçim bakımından bu eser, bir giriş ve her biri otuz üçer şarkılık üç bölüme (*Cehennem, A'râf, Cennet*) dağılan yüz şarkıdan kurulmuştur. Her şarkıda, *terza rima* biçiminde sıralanmış 130 ile 140 kadar mısra vardır. Teslis'in sembolü olan *üç* sayısı, *Vita Nuova*'da (Yeni Hayat) olduğu gibi burada da mistik bir değer taşır. Şiirin içeriği o çağ edebiyatında çok rastlanan bir temadır: öbür dünyanın tasviri. Dante'ye göre bu hayal ona 1300 yılının kutsal haftasında görünmüştü. Sevgilisi Beatrice'in gönderdiği Vergilius'un rehberliğinde, şair sıra ile cehennemin dokuz katını gezer ve A'râf dağının yamaçlarına tırmanır. A'râf'a varınca Beatrice tarafından Cennet'e doğru götürülür. Dante'nin ilk rehberi Vergilius, Hıristiyanlık öncesinin insan bilgeliğini temsil eder; pagan şair A'râf'a bile ulaşamaz. Beatrice ise insanlığı kurtaracak ve bir ilâhî aşk konusu olarak Tanrı'yı tanımamızı sağlayabilecek tek şey olan imanın sembolüdür.

Dante özellikle *Cehennem* bölümünde hayalgücünü ortaya koymuştur. Bu bölümde cehennemdekilerin çektiği azap, ibret verme maksadıyle de olsa, görülmemiş bir gerçeklikle anlatılır. Dante'nin dünyada iken Tanrı'yı tanımayan veya onun emirlerine karşı gelen bu günahkârlara verilen cezaları uygun bulduğu kesindir; fakat bazı çağdaşlarını cehenneme gönderirken, hırslarına ve kinlerine mağlûp olduğu da şüphe götürmez. Dante'nin, sembolik olarak kapısına Cato'yu diktiği A'râf bir hürriyet ülkesidir: burada herkes kendi kurtuluş imkânlarını kendi seçebilir. A'râf'daki ruhlar, henüz Tanrı'nın sevgili kulları değildir: bütün ikinci bölüme hâkim olan yakarmalar ve hü-

zün havası bundan ileri gelir. Tanrı'nın yüceliğini yansıtan Cennet'te ise yalnız sevinç, ışık ve ahenk vardır. Büyük bir ustalıkla kurulan *İlâhî Komedya*'da, en küçük ayrıntılara kadar, her şey birbirini tutar, en katı gerçekçilik ve en koyu tutku, en derin dinî duygular ve felsefî düşüncelerle bağdaşır. XIII. yy. hıristiyan hümanizminin yetkin bir anlatımı olan bu eser, aynı zamanda bütün Ortaçağın manevî ve şiirsel bir sentezidir ve Dante'nin de dediği gibi «Göğün ve Yerin elinden çıkan kutsal bir şiir»dir (*Cennet*, XXV. 1-2). [→ Bibliyo.] (L)

İLÂHİRİ edat. Bk. İLÂ.

İlâhî Tapınıcılar, Teb'li ilâh Amon'un kültüne kendilerini adamış olan mısırlı prensesler. Üyeleri (Şepenupet, Amenirdis) Mısır'da, M.Ö. XI. yy. ile VI. yy. arasında hüküm süren kral aileleri tarafından evlât edinme yolu ile seçilen bir hanedan meydana getiriyorlardı. Tanrının eşleri yahut «elleri» denen bu prensesler cinsel ilişkilerden uzak kalmak zorundaydılar, çünkü görevleri tanrı Amon'un güçlülüğünü devam ettirmekti. Bu prensesler birçok kabartma üzerinde Amon ile karşı karşıya veya yalnız olarak temsil edilmişlerdir. Firavunlarınkine benzer unvanlara sahip oldukları için de krallığın bütün imtiyazlarından yararlanırlardı. (L)

İLÂHİYAT çoğl. i. (ar. *ilāh*'tan, *ilāhiyyāt*). Din bilimi, Tanrı ile ilgili konuları ele alan bilim. (*Eşanl.* TEOLOJİ. *Yeni.* Tanrıbilim.)

— Din. İslâm düşüncesinde, felsefenin Tanrı'yı Tanrı ile ilgili meseleleri konu edinen bölümü. (İslâm ilâhiyatı, Tanrı'nın varlığını, âlemle, yaratılışla, yaratılmış olan bütün varlıklarla, insan davranışlarıyle ilgili bağlantılarını belli bir düzen içinde inceler.) [Bk. İSLÂM *felsefesi.*] Fakat öteki dinlerde olduğu gibi bağımsız bir felsefe sistemi niteliği taşımaz. İslâm ilâhiyatçıları, daha çok mutasavvıf düşünürler olduklarından, ilâhiyat meselelerini tasavvuf alanı içinde ele alırlar. (Bk. TASAVVUF.) ‖ Hıristiyan düşüncesinde ilâhiyat, katolik mezhebinde ve protestan mezhebinde bu mezheplerin özelliklerine göre ayrı anlamlara gelir. (Bk. KATOLİK *ilâhiyatı.* PROTESTAN *ilâhiyatı.*) [M]

İlâhiyat fakültesi, Ankara üniversitesine bağlı fakülte, İstanbul dârülfününununa bağlı İlâhiyat fakültesinin 1933'te ve İstanbul Üniversitesinin Edebiyat fakültesine bağlı İslâm İlimleri enstitüsünün 1936'da lağvedilmesinden sonra Türkiye'nin aydın din adamına olan ihtiyacı göz önünde tutularak İlâhiyat fakültesinin yeniden kurulması kararlaştırıldı (1949).

İlâhiyat fakültesi, kuruluşundan sonra uzun süre Cebeci'deki binada öğretim yaptı. Sonra bugünkü müstakil binasına taşındı (1966). Kadrosunda (1970) dokuz profesör, dokuz doçent, on asistan, üç öğretim görevlisi, iki uzman ve sekiz okutman bulunmaktadır. Dört sınıfındaki öğrenci sayısı 538'dir. Birinci sınıfına 150 kişilik bir kontenjan ayrılmıştır. Bu fakülteyi bitirenlerin büyük çoğunluğu, imam-hatip okullarında meslek dersleri okutmakta, yöneticilik etmektedir.

İlâhiyat fakültesinde, Türk ve İslâm Sanatları Tarihi enstitüsü (1953) ve İslâm İlimleri enstitüsü (1956) olmak üzere iki enstitü bulunmaktadır. (M)

İLÂHİYE i. (ar. *ilāhī*'den *ilāhiyye*). Fels. Tanrı'nın peygambere vahiy indirdiğini kabul etmeyen, Tanrı'nın insan dünyasında soyutlanmış bir varlık olduğunu savunan dünya görüşü, Tanrı'cılık.

— Tasav. Bütün varlık türlerinin tanrı birliğinde var olduğu inancı. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Tasav. Bazı mutasavvıflara göre tanrı birliği bütün varlık türlerini kapsar. Buna çoklukta birlik de denir. Her şey *vahdeti ilâhî*'de (ilâhî birlikte) sınırsız öz olarak vardır. Gözün çokluk (kesret) içinde gördüğü gerçek birliktir. Birlikte çokluk, çoklukta birlik olmanın başka bir görünüşüdür. Varlık türlere değişik açılardan başka tasavvuf çığırları içinde her şeyi Tanrı'da görene *ilâhiye* adının verilmesi, Tanrı adlarından biri olan *İlâh*'tan dolayıdır. Varlıkta birlik (vahdet-i mevcut) ile birlikte var olma (vahdet-i vücut) görüşleri de ilâhiye anlayışı içinde yer alır. (M)

İLÂHİYUN i. (ar. *ilāhī*'den *ilāhiyyūn*). İlâhiye dünya görüşünü savunan filozoflar, Tanrı'cılık taraftarları. ‖ İlâhiye dünya görüşünün içinde veya dışında, Tanrı'dan bahseden konularla ilgili din bilginleri veya filozoflar. (M)

İ'LÂL i. (ar. *ʿillet*'ten *iʿlāl*). *Esk.* Gram. Arapçada, içinde elif (ا), vav (و), ye (ى) bulunan kelimelerin asıl şeklinden diğer bir şekle nasıl girdiğini inceleyip uygulama.

— Fels. *Esk.* Nedenleme.

◆ **i'lâlî** sıf. *Esk.* İ'lâl ile ilgili. (M)

İLÂ'LAR, kuzey rodezya halkı. İlâlar, Ovambolar'la birlikte, Zambezi havzasının tek çoban kabilesidir; bu kabilede kadınlar toplumsal ve hattâ siyasî bakımdan büyük bir önem taşır. (L)

İLALDI BEY, çepni beyi (XV. yy.). Trabzon dolaylarında yerleşen çepnilerin beyi idi. Akkoyunlu devleti hükümdarı Uzun Hasan'ın hizmetine girdi, onun emriyle Bitlis'in fethine gönderildi (1468-1469). Uzun Hasan'ın ölümünden sonra (1478), yerine oğlu Sultan Halil geçti. İlaldı Bey, Uzun Hasan'ın diğer oğlu Yakub Beye kardeşi Halil'i öldürerek tahtı ele geçirmesinde yardımcı oldu. (M)

İLÂM i. (ar. *ʿilm*'den *iʿlām*). *Esk.* Bildirme, anlatma. ‖ *İlâm etmek,* bildirmek: *Beyanatımı istediği yerlere ilâm ve hikâye edebileceğini söyledim* (Atatürk). ‖ *İlâm almak,* mahkeme kararını bildiren belgeyi almak. ‖ *İlâm-ı şer'î* (veya *ilâm-ı şer'i şerif*), *şer*'iye mahkemelerinin verdiği kararı gösteren belge.

— Huk. Dava sonunda taraflara verilen, mühürlü ve imzalı hüküm sureti. Bk. HÜKÜM, TEBLİGAT, İCRA.

— ANSİKL. Huk. *İlâm*'lar taraflara hükmün yazılıp imzalanmasından bir hafta sonra verilir. Asliye mahkemelerinin hükümlerine karşı temyiz süresi ilâmın tebliği tarihinden başlar. Mahkeme huzurunda yapılan sulhler, kabuller, kayıtsız şartsız para borcu ikrarını havi re'sen düzenlenmiş noter senetleri, temyiz ve icra kefaletnameleri de ilâm hükmündedir.

İlâmlı icra takibi, ilâmın icra dairesine tevdii ile başlar. İlâmların icrası için hükmün kesinleşmesi gerekli değildir.

İcranın geri bırakılmasına ancak Yargıtay karar verebilir. İlâmın bozulması ile icra muameleleri olduğu yerde durur. İcra takibinin başlamasından sonra gerçekleşen ödeme, mehil verme ve zamanaşımına dayanan icranın geri bırakılması talepleri, süreye bağlı olmadan her zaman yapılabilir. Bu talepler mutlaka noterce re'sen tanzim edilmiş veya tasdik edilmiş belgelere veya icra tutanaklarına dayandırılır. Geri bırakılma talebi reddedildiği takdirde bu karara karşı borçlu temyiz yoluna başvurabilir. Ancak bunun için kanunun öngördüğü teminatın gösterilmesi gerekir.

Menkul teslimine dair ilâm icra dairesine verilince, bu daire bir icra emri düzenler ve borçluya emrin tebliğinden itibaren yedi gün içinde menkulün teslimini bildirir. Borçlu bu emri yerine getirmez veya eksik bırakırsa menkul eşya zorla alınıp alacaklıya verilir. Elinde bulunmadığı takdirde ilâmda yazılı değeri alınır.

Bir gayrımenkulun veya *bir geminin tahliye ve terhinine dair olan ilâm* icra dairesine verilince, icra dairesince borçluya icra emri tebliğ edilir. İcra emrinde hükmolunan şeyin yedi gün içinde teslimi emredilir. Borçlu emri yerine getirmediği takdirde hüküm zorla icra olunur. Borçlu gayrımenkule veya gemiye haklı bir sebep bulunmaksızın tekrar girerse ayrıca hükme hacet olmadan zorla çıkarılır.

Bir şeyin yapılmamasına dair ilâmların verilmesi üzerine icra dairesi borçluya bir icra emri göndererek işi, ilâmda gösterilen süre içinde; süre gösterilmişse kendisi başlama ve bitirme zamanlarını tespit ederek, yapmasını emreder. Borçlu, emri yerine getirmezse ve iş bir başkasınca yapılabilir işlerdense ve alacaklı da isterse, lâzım gelen masraf icra memurunca bilirkişiye takdir ettirilir.

● *Yargılama harçları arasında yer alan ilâm harcı* iki kategoriye ayrılır: a. konusunun para ile değerlendirilmesine imkân olmayan davalarda maktu ilâm harcı alınır. (Bu harcın miktarı 15 liradır ve tamamı davanın açılması sırasında yaktırılır.) b. konusu para olan veya para ile değerlendirilebilen davalarda nispî ilâm harcı alınır. Bu harç 3 000 lira dahil olmak üzere 3 000 liraya kadar olan davalarda binde 20; 3 000 liranın üstündeki davalarda binde 30'dur. Kanun bazı davalar bakımından ilâm harcının alınmayacağını belirtmiş bulunmaktadır. Değeri yüz lirayı tecavüz etmeyen davalarda harç ödenmez. Bunun yanında, erler, onbaşılar ve kıta çavuşlarının açacakları davaların harçtan muaf bulunduğu kanunda belirtilmiştir. (M)

İLÂM i. (ar. *elem*'den *ilām*). *Esk.* Acı ve üzüntü verme. (M)

İLAMANE tepesi, Hoggar kütlesinde (Cezayir sahrası) doruk, Tamanrasset'in kuzeyinde; 2 910 m. (L)

İLÂMAŞALLAH zf. (ar. *ilāmāşa'llāh,* Tanrı'nın istediği vakte kadar). Sonu gelmeyecek bir zaman belirtir: *Orduların ordularla şanlı şerefli doğmasını ilâmaşallah temaşaya mahkûmuz* (Cenab Şahabeddin). ‖ «Maşallah» sözü yerine sitem veya alay için kullanılır: *İlâmaşallah işin iş!* (M)

İLÂMAT çoğl. i. (ar. *iʿlām*'dan *iʿlāmāt*). *Esk.* Davanın mahkemece nasıl bir karara bağlandığını gösteren belgeler.

— Huk. *Esk. İlâmât-ı şer'iye,* Osmanlılar devrinde şeriye mahkemelerinin verdiği kararın yazılı olduğu belgeler. ‖ *İlâmât-ı nizamiye,* nizamiye mahkemelerinin verdiği kararı bildirir belgeler.

— Teşk. tar. *İlâmât odası,* Osmanlı idaresinde şeyhülislâm dairesindeki Fetvahanenin üç kaleminden birinin adı. (Görevi kadıların verdikleri ilâmları temyiz kanalıyle incelemekti.) ‖ *İlâmâtı şeriye mümeyyizi,* ilâmat odasının işlerini yöneten kimse. (M)

İLÂMSIZ sıf. (*ilâm*'dan *ilâm-sız*). İlâm olmadan.

— Huk. *İlâmsız icra.* Bk. İCRA. ‖ *İlâmsız takip.* Bk. İCRA. (M)

İLÂN i. (ar. *ʿalen*'den *iʿlān*). Daha önce duyulmamış veya yeni ortaya çıkmış olan bir olayın açıklanması: *Eser olan cumhuriyettir! Tarz-ı ilân şöyle veya böyle olabilir* (Atatürk). *Her köşede, her yerde esir, mazlum milletlerin kurtuluşu ilân olunuyordu* (Ş. S. Aydemir). ‖ Bir şeyi herkese duyurmak için gazetelerde çıkan yazı, dağıtılan veya duvarlara asılan basılmış kâğıt, radyo veya televizyonla yapılan sözlü açıklama: *Duvarlarda gördüğü ecnebi lisanlardaki ilânları sıyırıp yırtıyor, yere atıyor. Üstünde tepiniyordu* (A. H. Müftüoğlu). *Evlenmiş olduğunu gazetedeki ilânınızdan öğrendim. Satış ilânı.* (*Eşanl.* REKLÂM.) ‖ *İlân etmek,* çeşitli yollardan bir haberi yaymak, duyurmak, haber vermek: *Ben kendisine abayı yakmış ve herkese ilân etmiştim* (Sabahattin Ali). *Altın kulelerden yine kuşlar / Tekrarını ömrün eder ilân* (Ahmed Hâşim).

— DEY. (*Birine*) *İlânı aşk etmek,* sevdiği kimseye aşkını açıklamak: *Kendisine karşı gözyaşlarıyle edilen bu sessiz ilânı aşkı kabul ettiğini bundan daha açık bir işaretle anlatamaz* (H. R. Gürpınar).

— *Esk. İlân-ı harp,* savaş açma. ‖ *İlân-ı iflâs,* iflâsı açığa vurma.

— Huk. *İlân suretiyle yapılan vaatler,* belirli bir işin yapılması, özellikle belirli bir sonucun elde edilmesi için, belirli bir kişi veya kişilerin teşebbüslerini elde etmek kastıyle, o işin yapılması veya sonucun elde edilmesi için, umuma bir mükâfat vaat edilmesi. Bk. ANSİKL.

— Devletler huk. *Savaş ilânı.* Bk. ANSİKL.

— Mal. *İlân pulu,* ilânlardan vergi alabilmek için kullanılan pul.

— ANSİKL. Huk. *İlân suretiyle yapılan vaatler*'de, vaatte bulunan kimse bir taraflı irade beyanı ile, yani karşı tarafın kabul etmesine lüzum kalmaksızın, borç altına girmektedir. İlân suretiyle yapılan vaatler, iki ayrı müesseseyi kapsar (Borçlu kn. md. 8). Alenî mükâfat vaadi ve mükâfatlı müsabaka. Bu iki müessese birbirinden tamamıyle farklıdır.

İlân suretiyle yapılan vaatlerin geçerli olması için şu şartlar aranır: 1. *bir ilânın yapılması;* yani az veya çok geniş bir kütleye hitap etme;

2. *ilânda edimin gösterilmiş olması;* bir borcun konusu olabilecek her şey, ilân suretiyle yapılan vaadin de konusu olabilir;

3. *ilânda bir mükâfatın gösterilmesi;* yapılan ilânda gösterilen mükâfatın belirli veya belirtilebilir olması şarttır.

İlân suretiyle yapılan vaatlerde edimi yerine getiren kimse, ilân edilen mükâfata hak kazanmış olur. Edimi birden fazla kimse yerine getirmişse, mükâfatın hepsine veya sadece birine verileceği yahut aralarında paylaştırılacağı, vaadin konusuna göre tespit edilir. Buna karşılık bir mükâfatlı müsabaka söz konusu ise, o zaman edimi yerine getiren kimseler arasında bir değerlendirme yapılır ve bunun sonucunda en iyi yapana (yani bir kişiye) mükâfat verilir.

— Devletler huk. *Savaş ilânı.* Savaş, ya gerekçeli bir bildiri veya şarta bağlı bir ültimatom biçiminde ilân edilir. Örf ve âdete dayanan devletler hukuku bu konuda anglosakson hukukuna uyarak, savaş ilânını isteğe bağlı bırakmaktadır. Savaş ilânı ile birlikte diplomatik ilişkiler fiilen kesilmiş olur. Bu durum siyasî antlaşmalara son verirse de, özel çıkarlara ilişkin antlaşmalar devam eder. İttifak antlaşmaları, taraf devletlerin alacakları tutumunun gerekçesini gösterir. Savaşa katılmayan devletlerin, tarafsız kalma isteklerini belirtmeleri gerekir.

◆ **İlânen** zf. *Esk.* İlân yoluyle.

◆ **İlânat** çoğl. i. *Esk.* İlânlar: *İlânat sütunlarında hürriyet ilânı arıyorsunuz* (Ömer Seyfeddin).

◆ **İlânname** bls. i. *Esk.* İçinde bir konu hakkında haber bulunan kâğıt. ‖ Bir şeyin halka duyurulması için devletçe bastırılmış resmî bildiri. (M)

İLÂNCILIK i. (*ilâncı*'dan *ilâncı-lık*). Ticarî bir amaç ile geniş kütlelere tanıtılmak istenen bir şeyi basın ve yayın yoluyle duyurma işi. *Eşanl.* REKLÂMCILIK. (M)

İLANG İLANG i. Filipinler'de ve Molük adalarında yetişen ağaç (ilmî adı *Cananga odorata* veya *Unona odorata*, Anonagillerden); Birmanya, Réunion adası ve Filipinler'de kokuculukta kullanılan bir esans elde etmek amacıyle yetiştirilir. ‖ Anonagillerden diğer bir bitkiye (*Artabotrys odoratissima*) verilen ad. (L)

İLANZ, İsviçre'de (Graubünden kantonu) şehir, Glenner'in Ren'e kavuştuğu yerde; 1 600 nüf. Ilanz Gri Birlik'in merkeziydi (1395). Tahta işçiliği. Turizm. (L)

İLARKHOS i. (yun. k.). Esk. yun. Bir «*ile*»nin kumandanı. (L)

İLARYA i. Platerina balığının küçük cinsi. (İlmî adı *Mugil capito.*) [M]

İLÂT çoğl. i. (türk. *il*'den ar. *ilât*). Tar. İran idarî teşkilâtında imparatorluğun topraklarında yaşayan kabilelere verilen ad.

— ANSİKL. Bu kabilelerin hemen hepsi türkmen soyundandır. Savaşlarda askerî hizmete tabi tutulan bu kabileler, İran devletinin kazak alayları dışında yegâne süvari birliklerini meydana getirmekteydi. Bunlara aynı zamanda kıldan yapılmış çadırlarının rengi dolayısıyle *kara çadır,* reislerine de *ilhan adı* verilirdi. Reisin sağlam bir otoritesi vardı. Mevsim gereğince yer değiştirmek zorunda kalan bu kabileler, çadırlarını toplayarak reisinin önünde geçit töreni yaparlardı. Bunlar hem devlete vergi hem de birer piyade alayı ve yedek süvari bölüğü vermek zorundaydılar. (M)

İLÂVE i. (ar. *ʿilâve*). Katma, ekleme. ‖ İlâve edilmiş, eklenmiş parça: *Bu evin arkada bir ilâvesi olacaktı.* (*Eşanl.* EK.) ‖ Artırma, büyütme, abartma. ‖ Bir yazıya sonradan eklenen kısım: *Biraz da alay için cümlenin sonunu küçük bir ilâve ile değiştirmiş ...* (A. H. Tanpınar). *Kitap ilâvelerle yeniden basıldı.* ‖ Gazetenin günlük yayınından ayrı olarak ücretsiz verdiği ek: *İrili ufaklı çocuklar fransızca ilâveleri birbirine okuyorlar, katılacak derecede gülüyorlar ve itişiyorlardı* (Ömer Seyfeddin). ‖ İmzadan sonra mektubun altına yazılan ek. (*Eşanl.* HAMİŞ.) ‖ *İlâve etmek,* eklemek, katmak: *Başka bir kelime ilâve etmeyerek artık hiç birinin yüzüne bakmayarak çıktı* (H. Z. Uşaklıgil). *Kendisine borç verdim ve ödemeğe mecbur olmadığını ilâve ettim* (A. H. Tanpınar).

— *Esk. İlâve tahsisat,* ek ödenek.

— Denizc. *İlâve dümen,* dubanın dümen yelpazesini büyütmek için gerektiği zaman takılabilen levha.

— Dy. *İlâve tren,* yolcu kalabalığı karşısında muntazam bir sefer yapan trenin arkasından ve hareketinden biraz sonra sefere konan ek yolcu treni.

— Metalürji. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Metalürji. Metalürji işlemi sırasında, bir katkı maddesinin *ilâve* edilmesindeki amaç (Siemens-Martin fırınında, çelik yapımı sonunda ferromanganez ilâvesi) başlanmış olan arılaştırma işlemini düzenlemek veya alaşımın bileşimini belli bir oranda tutmaktır; bu son durumda, ilâve madde kendi yapısını koruyabilir veya alaşımın temel elementlerinden biriyle yeni bir bileşik meydana getirilebilir veya bileşimi meydana getiren normal bileşiklere çözelti haline geçebilir. Böylece, bir alaşımın özellikleri yeni bir yöne doğru değiştirilebilir.

◆ **İlâvât** çoğl. i. *Esk.* İlâveler.

◆ **İlâveten** zf. *Esk.* Ek olarak, ekleyerek: *Keşfi Beyi namuskârlığından bahisle müdafa ettikten sonra Bursa'ya vali yaptığını da ilâveten söyledi* (Atatürk).

◆ **İlâveli** sıf. İlâvesi olan: *Bazı gazeteler pazar günleri ilâveli çıkar.* (ML)

İLAWA, rusça **Ilava,** Polonya'da (Olsztyn voyvodalığı) şehir, Malbork'un güneydoğusunda; 10 000 nüf. Demiryolu merkezi. (L)

İLBARS HAN I, harizm hükümdarı (XVI. yy.). Batı Sibirya özbek şeybani hanlarından Yadigâr Hanın oğlu. 1515'te Hive ve Maveraünnehir'i işgal ederek Harizm veya Özbek Hanlığı adı ile anılan devleti kurdu. Ülkesine Özbek Uruklarını yerleştirerek devletini kuvvetlendirdi. (M)

İLBARS HAN II, harizm hükümdarı (öl. 1740). Yadigâroğullarından Ebul Gazi Hanın akrabası. İlbars Han, Nadir Şahın Hindistan seferinden faydalanarak Meşhed ve Nişabur'a kadar girdi, Horasan'ı yağmaladı. On iki bin esir elde etti. Nadir dönüşünde onun üzerine yürüdü ve Harizm'in Hankah şehrini işgal ederek Hive'yi topa tuttu. Bu savaşta İlbars Han ve başvezir Kangrat İş Mehmed Bey Nadir'e esir düşerek idam edildiler. İlbars Han II yerine oğlu Ebul Gazi II geçti. (M)

İLBAS i. (ar. *libās*'tan *ilbās*). *Esk.* Giydirme, giydirilme, donatma. ‖ Örtme. ‖ *İlbas etmek,* giydirmek, donatmak: *Elbise-i seferiyesini ilbas ettiler* (Cevdet Paşa).

— Tar. *İlbası hil'ât.* Bk. HİL'ÂT.

— Tasav. *İlbası hırka,* şeyhin müride hırka giydirmesi. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Tasav. Tarikata giren bir kimseye, belli basamakları aştıktan sonra şeyhi tarafından özel bir törenle hırka giydirilir. Bunun gerçek anlamı müridin tarikat konularında başkalarına doğru yol gösterme, sâlikleri irşat etme yetkisi alma, şeyhle mürit arasında daha sıkı bir bağlantı kurmadır. Hırka renkleri, biçimleri tarikatların inanç ve geleneklerine göre ayrıldığı için hırka giydirme törenleri de başka başkadır. Hırka giydirmenin başka bir anlamı da icazet vermek, müridi belli konularda yetkili kılmaktır.

İlbası hırka adı verilen hırka giydirme töreni, bazı tarikatçılara, özellikle bektaşîlere göre, Ali'nin yoluna girmedir. Bu hırkalarda tarikat geleneğince ayrı renkte işaretler de vardır. (M)

İLBAŞI bls. i. Selçuklu Anadolusu'nda bir vilâyetin bütün köylerindeki köy kethüdalarının başkanı. (M)

İLBEYİ. Bk. HACI İL BEYİ.

İLCA i. (ar. *lece*'den *ilcā*). *Esk.* Zorlama: *Bu kadın sadece iradesiyle veya bir anın ilcasıyle değil, bütün uzviyeti ve hayatıyle onun* (A. H. Tanpınar). ‖ Bir kimseyi bir yere sığınmak zorunda bırakma. ‖ *İlca etmek,* mecbur etmek, zorlamak.

— Psikol. *Esk.* İçtepi, dürtü.

◆ **İlcaat** çoğl. i. *Esk.* İlcalar, zorlamalar. (M)

İL CRONACA. Bk. CRONACA (Simone DEL POLLAİOLO).

İLÇE i. (*il*'den *il-çe*). Ülkenin yönetim bakımından bölümlenmesinde ilden sonra gelen kısım: *Sandıklı ilçesindeki köyüne gelmek için kaçmıştı* (Ş. S. Aydemir). *Eşanl.* KAZA, KAYMAKAMLIK.

— İda. Merkezî idarenin, ülke üzerinde yayılan ve ilden sonra gelen kademesi. (Bk. ANSİKL.) ‖ *İlçe idare kurulu.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. İda. İl idare kanununa göre iller *ilçe*'lere, ilçeler de bucaklara ayrılır. İlçe de ilde olduğu gibi, kanunla kurulur. İlçe merkezinin belirtilmesi, adlarının, bağlı bulunduğu ilin değiştirilmesi de kanun konusudur. İlçenin en büyük mülkî âmiri, hükûmetin temsilcisi durumundaki kaymakamdır (bk. KAYMAKAM). Bakanlıkların, kendi kuruluş kanunlarına göre ilçede lüzumu kadar teşkilâtı bulunur. İlçe idare şube başkanları esas itibarıyle il idare şube başkanlarının inhası üzerine valilerce tayin edilir ve aynı usulle yer değiştirirler. İlçede, bakanlık veya tüzel kişiliği olan genel müdürlükler ve valilik emrine tayin edilen memurlardan başka, ilçe idare şube başkanlarının inhası üzerine kaymakamlarca tayin edilen ve memuriyetleri valilerce onaylanan memurlar vardır. Bunların nakil ve tahvil işlemleri de aynı usule uyularak yapılır.

● *İlçe idare kurulu.* Kaymakamın başkanlığı altında tahrirat kâtibi, malmüdürü, hükûmet hekimi, millî eğitim memuru, tarım memuru ve veterinerden meydana gelen, idarî, istişarî görevlere sahip bir kuruldur. Kanun, il idare kurulları gibi ilçe idare kurullarına da, Danıştayın görevine paralel bir hüviyet vermiş ve bu kurulların kazaî yetkilere de sahip bulunduğunu belirtmiştir. Nitekim, ilçe idare kurulu kararları aleyhine il idare kurullarında, il idare kurulu kararları aleyhine de Danıştayda itiraz olunacağı yine kanunda belirtilmiştir. Uygulamada Danıştay bu itirazları geniş bir şekilde incelemekle birlikte, bu kurullar sanki bir yargı mercii imiş gibi kararları hakkında «bozmak» veya «onaylamak» terimlerini kullanmaktadır. Oysa, Anayasa mahkemesine göre bağımsız hâkimlerden meydana gelmeyen bu kurulların bir mahkeme olarak kabulü mümkün bulunmadığından, ilçe idare kurulu kararlarının da il idare kurulu kararlarının da Danıştayca bir iptal davası konusu olması ve hüküm verilirken ve davanın reddi veya iptali deyimlerinin kullanılması gerekir. Uygulamada ilçe idare kurulları mahallî İdare mahkemeleri . kuruluncaya kadar şimdilik kısmî bir fayda sağlamaktadır. (M)

İLDEFONSİT i. (fr. *ildefonsite*'ten). Miner. *Eşanl.* TANTALİT.

İLDEFONSO Aziz, ispanyol rahibi (Toledo 607'ye doğr.-ay.y. 667). Eugenio de Toledo ve İsidoro de Sevilla'nın öğrencisi idi. Agalia başrahibi ve Toledo başpiskoposu (657) oldu. 653'te ve 655'te Toledo'da toplanan konsillere katıldı. Kilisenin haklarını korumakta gösterdiği enerjiyle, hayırseverliğiyle ve eserleriyle tanındı. Eserlerinin en önemlileri: *De Virginitate Sanctae Mariae* (Aziz Meryem'in Bakireliği Üstüne) ve *De Viris İllustribus*'tur (Ünlü Kişiler Üstüne). Aziz İldefonso İspanya'nın en tanınmış azizlerindendir.

— İkonogr. İldefonso'yu canlandıran resimler arasında şunlar sayılabilir: M. Pereira'nın yaptığı heykel (Madrid); El Greco'ya ait iki tablo: *Meryem'in Söylediklerini Yazan Aziz İldefonso* (İllescas, Toledo yakınları) ve *Aziz İldefonso Kitap Okurken* (Washington); P. Orrente'nin tablosu *Azize Leocadia'nın Görünüşü* (Toledo); en sık temsil edilen sahne, *Meryem'in Aziz İldefonso'ya Ayin Kaftanı Vermesi*'dir. Bu sahneyi canlandıran ressamlar şunlardır: F. Gallegos (Zamora); P. Diaz d'Oviedo (Louvre); Jean de Bourgogne (Toledo); Sodoma (Sienna); Murillo (Madrid, Sevilla); Velasquez (Sevilla); Zurbaran (Zafra); Guida (Roma); Rubens (Avusturya hükümdarı Albert tarafından sipariş edilen triptik, Viyana). [L]

İLDENİZ (Şemseddin), Azerbaycan atabeyi, İldenizler sülâlesinin kurucusu (öl. Nahçivan 1175). Kıpçak Türklerinden. Sultan Mesud'un hizmetine girdi, onun itimadını kazanarak Azerbaycan atabeyliğine yükseldi. Sultan Mesud'un kardeşi Tuğrul'un dul karısı ile evlenerek durumunu kuvvetlendirdi. Sultan Mesud'un ölümünden sonra gazneli topraklarına göz koyan Selçuklularla mücadele etti. 1160'ta Azerbaycan'-

dan Hemedan'a kadar gelerek Melikşah'ı Gazne tahtına oturttu. Onun ölümünden sonra da hanımının Tuğrul Beyden olan oğlu Arslanşah'ı Gazne tahtına çıkarttı. Kendisi de ona atabey oldu. İki öz oğlunu emîrülhüccab ve emîrüssilâh tayin ettirdi. Bütün ırak emîrlerini yeni sultanı tanımağa zorladı. Azerbaycan'daki âsi gürcüler üzerine yürüdü. Gürcüleri yenerek sultanla birlikte Dvin'e girdi. 1166'da da tekrar güçlenen Harizmşah İlarslan'ın üzerine yürüyen İldeniz, yapılan savaşta kesin bir zafer kazanamadı. Bununla birlikte, Musul, Diyarbakır ve Algeciras'a mektuplar göndererek sultanın tanınmasını istedi. Bu sırada İlarslan'ın ölümü de kendisine yardımcı oldu. 1168'de Kirman emîrinin ölmesi üzerine ortaya çıkan karışıklığı bastırmak için Fars ve Kirman'a Hemedan valisi Muhammed bin Akkuş kumandasında bir ordu gönderdi. Bu eyaletlerin içişlerini düzenledi, kendi saltanatına bağladı. Öldüğü sırada Irak Selçuklu devletinin hakikî hâkimi idi. Kafkaslardan Basra körfezine kadar uzanan bu devletin esas toprağını Azerbaycan teşkil ediyordu. (M)

İLDENİZLİLER, Irak Selçukluları atabeylerinin sülâlesi (1146-1225). Sülâlenin kurucusu Şemseddin İldeniz'dir. 1187'ye kadar Irak Selçuklularına, sonra da Harizmşahlara bağlandılar. Harizmşahlar tarafından ortadan kaldırıldılar. İldenizli atabeyleri: **Şemseddin İldeniz** (öl. 1775); **Muhammed Cihan Pehlivan** (öl. 1186); **Kızılarslan Osman** (öl. 1191); **Nusreddin Ebu Bekir** (öl. 1210); **Muzafferüddin Özbek** (öl. 1225). [M]

İLE edat. Refakat, beraberlik bildirir. [Genellikle kelimeye eklenir.] *İçtikçe içesim geliyor gayri ne bilgi ara ne hüner / Beni bu rakıyla başbaşa bırakma* (Metin Eloğlu). *Seninle çarşıya gideceğim;* — Hal ve tarz bildirir: *Cesaretle karşı koymak. Etrafa üzüntüyle bakmak;* — Vasıta, araç belirtir: *Gözlerimle gördüm öldüklerini / Odanın suçlu olduğuna yemin ediyorum* (Özdemir Asaf). *Evdeki beben / Kızın, gelinin suyla büyüyecek* (Süreyya Berfe). *Kapıyı anahtarla açmak;* — Zamandaşlık, birlikte oluş belirtisi olarak kullanılır: *Sizin gelişinizle işler değişti. Şimşeğin çakmasıyla herkes bir köşeye çekildi;* — İlişki, karşılıklı oluş: *Tam konuşacağım seninle /Kayboluyorsun* (N. Ulvi Akgün). *Herkesle iyi geçinir;* — Bağlama edatı olarak iki öğeyi, kelime gruplarını ve cümleleri birbirine bağlar: *Çocuğun ilk eğiticisi anne ile babadır;* — [...] ile beraber, birlikte olma, refakat: *Seninle beraber ders çalışacağım;* — Zamandaşlık belirtir: *Işığın yanmasıyle beraber herkes çalışmağa başladı;* — Zıtlık bildirir: *Havalar iyi olmakla beraber, artık kimse piknikğe gitmiyor.*

— Dil. bil. *İle* edatının etimolojisi hakkında iki ayrı görüş vardır. Bunlardan birincisi *ile* edatının *ilmek* fiilinden «*e*» gerundiumunun kalıplaşmasıyle meydana geldiğidir. Diğeri ise Eski Türkçe devresindeki *birle*, edatının zamanla değişerek *ile* halini aldığını savunan görüştür. İle, bir son çekim edatı olarak isimlerin sonuna gelir ve onların zarf hallerini yapar. Bağlama edatı olarak da kelimeleri, kelime guruplarını veya cümleleri birbirine «ve» anlamıyle bağlar. *İle* edatı kelimeden sonra gerçek haliyle geldiği gibi *-la, -le* şeklinde ekleşerek de gelebilir. Bu ekleşme anlamında bir değişiklik yapmaz. (M)

İLE i. (yun. k.). Esk. yun. Kuruluşu devletlere göre değişen küçük süvari birliği. (Büyük İskender'in ordusundaki ile'nin mevcudu en az 150 kişiydi. Yunan tarihçisi Polybios, Latincede *turma* denen 33 süvarilik birliği yunanca «ile» kelimesiyle karşılamıştı.) [L]

İLE-DE-FRANCE, Fransa'da eski il ve bölge, ülkenin ilk siyasî merkeziydi. Bölge ile XV. yy. ortasında kurulan il birbirinden farklıdır.

Coğrafî bakımından İle-de-France dört ırmağın çizdiği bir dörtgenle sınırlıdır: güneyde Sen; batıda Oise; kuzeyde Aisne; doğuda Marne. Güneyden kuzeye doğru uzanan bir ovalar ve yaylalar dizisini kapsar. Bu bölgeler Paris çanağının merkezinden uzaklaşıldıkça eskileşen Üçüncü zaman topraklarının eş seviyeye gelmiş olmasıyle nitelenir. Yamaçları ormanlarla örtülü olan tepeler ile tümsekler arasındaki balçıklı topraklar çok verimlidir; büyük mülkiyetin ağır bastığı bu kesimde tarım makineleşmiştir; verim çok yüksektir (tahıl; şeker pancarı; hayvancılık). Vâdilerde sebze tarımı yapılır; yamaçlar, meyve bahçeleriyle örtülüdür.

— Tar. İle-de-France, Capet krallık mülkünün merkeziydi; XVI. yy.da il haline getirildi. Sınırları il sınırlarından çok farklı olan *İle-de-France idare çevresine* bir zamanlar Paris genel valiliği adı verilmişti. (L)

İLEİT i. (fr. *iléite*). Kıvrımbağırsağın iltihaplanması. (L)

İLEKHANLAR veya **İLİGHANLAR,** Orta Asya'da müslüman türk hanedanı (840-1212). İlekhan hanedanı Satuk tarafından kuruldu. Önce Selçukluların daha sonra da Karahitayların hâkimiyetine girdi. Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig* (Saadetli Olma Bilgisi) adlı eserini bu hanedanın bir prensine sundu. *İlekhanlar* deyimi XIX. yy.da C. J. Tornberg ve B. Dorn gibi sikke uzmanları tarafından ortaya atıldı. Bu deyim hanedana has bir unvandan (*ilig*) gelir. İlig unvanı ongun (totem) adları olan arslan ve bugra ile birlikte (*Arslan ilig, Bugra ilig*) devletin dört alt kağanından ikisi tarafından kullanıldı. İlig hanlardan, müslüman yazarlar *el-Hakaniye (el-Haniye), Müluk-ül-Hakaniye, Evlâd-ül-Haniye, el-Efrasiyab* diye söz ederler. Bk. KARAHANLILAR. (M)

İLEK İNCİRİ bls. i. Erdişi çiçekli yabanî incir ağacı ve meyvesi (yenmez); bu incirin çiçeklerinin dişi organında ilek sineğinin kurtçukları asalak yaşar. Bk. İLEKLEME. (L)

İLEKLEME i. (*ilek*'ten> *ilek-le-mek*'ten *i-lek-le-me*). İlek sineği taşıyan ilek incirlerinin lop incir elde etmek amacıyle incir bahçelerine asılması.

— ANSİKL. *İlekleme*, bir çiçeğin döllenmesinde böceklerin oynadığı rolü en iyi belirten örneklerden biridir. İlek sineğinin döllenmede oynadığı rol şöyle özetlenebilir: ilek sineği ilek incirinde yaşar. Kışı ilek incirinin içinde geçiren ilek sineği ilkbaharda ortaya çıkarak yeni beliren ilek incirlerinin (çiçek halinde) dişi organlarına yumurtalarını bırakır. Bu incirin dişicik boruları kısa ve ilek sineğinin yumurta borusunun boyuna uygundur. Yumurtadan çıkan kurtçuklar çiçeklerin yumurtalığında beslenerek gelişir ve erginleşir. Tam bu mevsimde ilek incirleri ağaçlardan toplanarak incir bahçelerine götürülüp ağaçlara hevenk halinde, aralıklarla asılır. İlek incirinden çıkan erkek ve dişi ilek sinekleri çiftleşir. Kanatsız olan erkekler ölür, dişilerse bulundukları ilek incirinin tepesindeki delikten dışarıya çıkar. Dışarıya çıkarken üst tarafta bulunan erkek organlara sürtünerek çiçektozu keselerini patlattıklarından üstleri çiçektozuna belenir. Bu sinekler gene yumurta atmak için incir ararken ister istemez bahçe incirlerini dolaşarak içine girer, çıkar. Girerken çıkarken önceden üstlerine bulaşmış olan çiçektozları girdikleri lop incirlerde tozlaşmayı ve döllenmeyi sağlar. Bu incirlerin dişicik borusu uzun olduğundan sineklerin bunlara bıraktığı yumurtalar gelişemez, ölür. Fakat lop incirler döllendikleri için çok iyi gelişir ve ballanır.

İlek sinekleri, dolayısıyle ilek incirleri olmazsa lop incirlerde döllenme olmaz. Onun için ilek inciri ağaçlarının korunması ve gerekirse özel olarak yetiştirilmesi şarttır. Bazı çok soğuk yıllarda ilek incirleri donar, ilek sinekleri ölür, o zaman incir bahçelerinde incir olmaz. Bu taktirde başka bölgelerden ilek inciri getirtmek gerekir. Nitekim 1941 yılında İzmir dolaylarında böyle bir olay olmuş, Hatay'dan ilek inciri getirtmek zorunluğu doğmuştur. (M)

İLEK sineği bls. i. İncirlerde döllenmeyi sağlayan sinek (*blastophaga*).

— ANSİKL. *İlek sineği*'nin boyu 2 mm, dişisi kanatlı, erkeği kanatsızdır. Aslında ilek incirinde yaşar ve yenen incirlerin döllenmesinde rol oynar. Bk. İLEKLEME. (M)

İLEL çoğl. i. (ar. *ʿillet*'den *ʿilel*). *Esk.* Hastalıklar. ‖ Sakatlıklar. ‖ Sebepler. ‖ Amaçlar, gayeler. ‖ *Mec.* Hastalık derecesine vardırılan alışkanlıklar.

— Fels. *Esk.* Bazı descartes'çıların ruh ile maddenin, yalnız Tanrı'nın buyruğu ile birbirlerine etki ettiğini savundukları görüş.

— Tıp. *Esk. İlel-i muhtelife*, çeşitli hastalıklar. ‖ *İlel-i sâriye*, bulaşıcı hastalıklar. ‖ *İlel-i müstevliye*, salgın hastalıklar. ‖ *İlel ü emrâz*, hastalıklar ve sakatlıklar. (M)

İLELÂN zf. (ar. *ilā-el-ān*'dan). *Esk.* Şimdiye kadar, bu ana dek. (M)

İLELEBET veya **İLELEBED** zf. (ar. *ilā-el-ebed*'den *ilelebed*). *Esk.* Sonsuzluğa kadar, sonsuz olarak: *Ey Türk gençliği! Birinci vazifen, Türk istiklâlini, Türk cumhuriyetini, ilelebet, muhafaza ve müdafaa etmektir* (Atatürk). *Demek, görünmeyeceksin ilelebet bana sen / Demek, uzaktasın ey yâr-i mihribân benden* (M. A. Ersoy). [M]

İLEM i. (ing. *ylem*). Nükl. Bazı evrenbilim teorilerine göre Evreni meydana getiren atomları oluşturduğu öne sürülen alt atom parçacıklarının (özellikle nötron, proton ve elektron) ilkel karışımına verilen ad. (L)

İLE-MALİGNE veya **İSLE-MALİGNE,** Kanada'da (Québec) yer. Saguenay ırmağı üzerindeki bir adada. Önemli hidroelektrik tesis. Alüminyum metalürjisi. (L)

İLENÇ i. (*ilenmek*'ten *ilen-ç*). *Halk dili.* Kötü dilekte bulunma, beddua. (M)

İLENMEK geçl. f. (esk türk. k.). Bir kimse için kötü dilekte bulunmak, beddua etmek. (M)

İLEO—, anatomide ve cerrahîde ileum'u belirtmek için kullanılan önek. (M)

İLEO (Joseph), kongolu siyaset adamı (Leopoldville 1922). Lumumba ile birlikte Kongo millî hareketini kurdu. 1956'da Abako partisine katıldı. 1959'da temmuzdan eylüle kadar senato başkanlığı, eylül 1960-ağustos 1961 arasında da başbakanlık yaptı. (L)

İLEOİLEOSTOMİ i. (fr. *iléo-iléostomie*). Cerr. İnce bağırsağın iki kıvrımının birleştirilmesi. (L)

İLEOKOLİK sıf. (fr. *iléo-colique*). Kıvrım bağırsak ile kalın bağırsağa ilişkin. ‖ *İleokolik atardamar*, bağırsak askısı üst atardamarın, ince bağırsağın son kısmıyle kalın bağırsağın sağ kısmına yayılan dalı. (KALIN BAĞIRSAK SAĞ ALT ATARDAMARI da denir.) [L]

İLEOKOLOSTOMİ i. (fr. *iléo-colostomie*'-den). Cerr. İnce bağırsağı kalın bağırsağa ağızlandırma. (L)

İLEOREKTOKOLOPLASTİ i. (fr. *iléo-recto-coloplastie*). Cerr. Ameliyatla kesilen bir ince bağırsak kıvrımını, kalın bağırsakla gödenbağırsağı arasına yerleştirerek bağırsağın devamlılığını sağlama işlemi. (Bu ameliyat, kalın bağırsağın kesilip çıkarılmasından sonra yapılan sunî anusu ortadan kaldırmayı öngörür.) [L]

İLEOSİGMOİDOSTOMİ i. (fr. *iléo-sigmoidostomie*). İnce bağırsağı kalın bağırsağın sigmoid parçasıyle ağızlandırma ameliyatı. (L)

İLEOSİSTOPLASTİ i. (fr. *iléo-cystoplastie*). Sidik torbasını bir bağırsak parçası ile büyütmeyi öngören cerrahî müdahale. (L)

İLEOSTOMİ i. (yun. *ileum*, kıvrım bağırsak ve *stoma*, ağız'dan fr. *iléostomie*). Kıvrım bağırsak hizasında sunî bir anus yapmayı öngören ameliyat. (L)

İLEOTRANSVERSOSTOMİ i. (fr. *iléo-transversostomie*). Cerr. Kıvrım bağırsağı enine kalınbağırsakla ağızlandırma ameliyatı. (L)

İLERCAVONES. Esk. coğ. Aşağı Ebro ırmağı kıyısında, Tarraconensis bölgesi (İspanya) halkı. Başkenti *Dertosa* (Tortoso). [L]

İLERİ i. (esk. türk. *ilgerü*'den). Ön taraf: *Ah ey hemen ilerde, ellerinde gün dalı / Gülüşerek geçerler, karanlığa sığınmış* (Behçet Necatigil). *Bu üç adım ileride dikilen ve her hareketini taklit eden gölge...* (A. H. Tanpınar). [*Zt.* GERİ.] ‖ Bir şeyin ulaşılacak olan yönü: *Sokağın ilerisi görünmüyor, koyu külrengi oynak bir perdeye dayanıp kalıyordu* (Kemal Tahir). ‖ Gelecek, yaşanmamış olan zaman: *Yusuf hayatın bu kadar ezici günleri olduğunu gördükçe daha ileriyi düşünmekten vazgeçiyor* (Sabahattin Ali). *İleride neler olacağını az çok biliyoruz.*

— ÇEŞ. DEY. (*Bir işin*) *İlerisine gitmek*, bir işin sonuna kadar gitmek. ‖ *İlerisini geri-*

▲

«Meryem'in Aziz İLDEFONSO'ya Âyin Kaftanını Vermesi»
Murillo'nun eseri
tablo ve detay
Prado müzesi, Madrid

▼

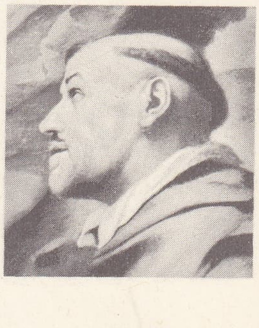

Foto. Anderson-Giraudon (LAROUSSE)

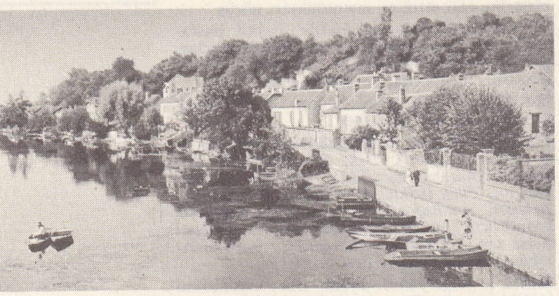

İLE-DE-FRANCE
Nemours dolaylarında
Loing ırmağı

sini düşünmemek, ihtiyatlı olmamak, tedbirsizce davranmak.

— Saatçilik. Eşapman spiralini ayarlamak için ayar ibresinin itildiği yön.

◆ Zf. Zaman ve mekân bakımından, hareket noktasından uzağa, ileriye, öne: *Kollarını, kapıdan gelecek birini kucaklamak ister gibi, ileri uzatmıştı* (Sabahattin Ali). *İşi bundan ileri götürmek kendine aittir* (H. R. Gürpınar).

— ÇEŞ. DEY. *İleri almak*, öne almak. Daha iyi bir yere geçirmek. [Saat için] İleriye ayarlamak. ‖ *İleri atılmak*, öne doğru atılmak. ‖ *İleri çekmek. Esk.* (Bir kimseyi) ilerletmek. ‖ *İleri çıkmak*, öne çıkmak. *Esk.* (Birini) Karşılamağa gitmek. ‖ *İleri geçmek*, öne geçmek. Daha iyi bir mevki kazanmak. ‖ *İleri gelen.* Bk. İLERİGELEN. ‖ *İleri gelmek*, kaynak olmak, bağlı olmak, doğmak: *Neriman'ın ayrılıklara alışıklığı küçük rütbeli subay kızı olmasından ileri geliyordu* (Kemal Tahir). ‖ *İleri geri konuşmak* (*söylemek* veya *laflar etmek*), dikkatsiz ve uygunsuz bir biçimde konuşmak. ‖ *İleri gitmek*, herhangi bir konuda sınırı aşmak, saygısızca davranmak. İlerlemek: *Henüz bunu anlayacak kadar arabî derslerinde ileri gitmemişti* (H. E. Adıvar). [Saat için] Gelecek zamanı önceden göstermek. ‖ *İleri sürmek*, ileriye doğru yürütmek. Bir görüş veya tasarıyı önermek: *Biz, sosyolojinin gösterdiği sebebi daha doğru gördüğümüzden, onu ileri süreceğiz* (Ziya Gökalp). ‖ *Bir ileri bir geri gitmek*, tereddüt etmek.

— Saatçilik. *Saati ileri almak*, ibreleri daha ileri bir saate kadar çevirmek ve saatin çalışmasını hızlandıracak şekilde ayar tertibatını düzeltmek.

◆ Sıf. Önde olan. ‖ Önceki, evvelki: *O bizden ileri sınıftaydı*. ‖ Daha yaşlı, seçkin: *Gerçekten çok yaşamış diyebileceğimiz insanda en ileri yaşa varmış olan değil, en çok hatırası bulunandır* (N. Ataç). ‖ İlerlemiş, başarılı olan: *O yabancı dilde benden ileridir*. ‖ [Saat için] Gerçek saati önceden bildiren: *O saat ileridir*.

— DEY. *İleri zamanda. Esk.* Eskiden.

— Ask. Hatların ilerisinde düşmana daha yakın olan yer. ‖ *İleri hendek*, burçlu tahkimatta, tahkimli bir mevziyi kuşatan ikinci hendek. ‖ *İleri karakol*, bir askerî birliğin savaşta düşmana karşı yaptığı yürüyüş sırasında uzunca bir süre durduğu zaman kendi yakın güvenliğini sağlamak amacıyle aldığı tertibat. (Bk. ANSİKL.) ‖ *İleri mevzi*, savunma savaşında düşmanı uzaklardan itibaren açılmağa ve yayılmağa zorlayarak kuvvet ve durumunu öğrenmek ve yaklaşmasını geciktirmek amacıyle cephedeki tümenlerden ileri sürülen emniyet birlikleri. (Bk. ANSİKL.) ‖ *İleri örtme kuvveti*, savaş sırasında büyük kuvvetlerin ilerisinde asıl kuvvet kumandanın emrinde görevlendirilmiş birlik. (Bk. ANSİKL.) ‖ *İleri tesis*, bir tahkimli mevkinin ana tahkimatına bitişik olmayan ve o ana korunmasına yarayan tahkimli tesis.

İLE-DE-FRANCE
Mantes dolaylarında
Sen nehri

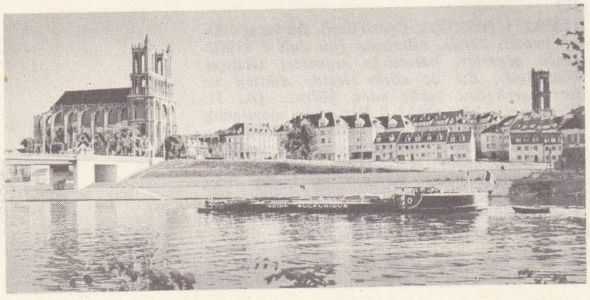

— Dy. *İleri ihbar işaretleri*, makinistin kolayca göremeyeceği bir işarete yaklaştığını bildirmek amacıyle hat boyunca belirli aralıklarla sıralanmış ihtar işaretleri. (Genel olarak, birinci ihtar şareti makinistin kolayca göremeyeceği işaretten 300, diğeri 200, üçüncüsü de 100 m öne dikilir. İhtar işaretleri beyaz zemin üzerine siyah renkli çapraz şeritler biçimindedir. Birinci ihtar işaretinde üç, ikincisinde iki, üçüncüsünde de bir tek şerit vardır.)

— Elektr. *Bir sinüsoidal büyüklüğün aynı frekanslı bir diğerine göre ileri durumu*, bir sinüsoidal büyüklükle kendisini izleyen aynı frekanslı başka bir sinüsoidal büyüklük arasındaki faz farkı.

— Leng. *İleri benzeşim*, fonemin bir sonraki ses üzerine yaptığı etki.

— ANSİKL. Ask. Askerî birlik, düşmana karşı yaptığı yürüyüş sırasında konma veya diğer bir amaçla uzun süre durmak zorunda kaldığı zaman, düşmana karşı cephesini, yanlarını ve gerisini örtmek için gerekli *ileri karakol* tedbirlerini almak zorundadır. Bu tertibat, geriden ileriye doğru (düşman yönüne) ihtiyat, destekler, dış postalar ve nöbetçiler olmak üzere çeşitli kademeler halinde alınır. Bundan başka, ileri karakol tertibatının alındığı bölge dışında kalan önemli, kritik noktalara da ayrıca sabit keşif kolları gönderilir.
Muharebede ileri karakollar, birbirini izleyen savunma hatlarının ilk kademesidir. Taarruz topçusunun ateş gücü, Birinci Dünya savaşında, aynı atıştan bir kaç hattın birden zarar görmesini önlemek için bu hatların arasındaki mesafenin açılmasını gerektirdi. 1918 Temmuzunda Champagne'a yapılan alman taarruzu sırasında Fransızlar tarafından uygulanan bu tabiyenin sağladığı başarı, 1939'da bu tarzın fransız askerlik öğretisinin temeli olarak alınmasına yolaçtı. Bu durumda da, ileri karakollar, gözetleme yapmak veya geri çekilmelerinden önce sınırlı bir direnme göstermekle görevlendirilmiş oluyorlardı. 1939-1945 Savaşından beri ise, görevleri artık sadece, direnmeyle yükümlü mevkilere alarm vermekten ibaret oldu.

● *İleri mevziler*, düşman ilerleyişini önceden haber vermek ve asıl savaş alanındaki birliklerin savaşa hazırlanmaları için zaman kazandırmak, düşmanı erkenden açılıp yayılmağa zorlamak ve asıl savaş alanının yeri hakkında yanıltmak gibi görevleri yaparken, ilerden çekilmekte olan kendi örtme kuvvetlerini de korur.
İleri mevzideki birliklerin kuvveti, duruma, göreve ve araziye göre değişik olabilir. Genellikle leri mevzide görevlendirilecek birlikler, motörlendirilmiş piyade, zırhlı ve istihkâm birliklerinden kurulur.
İleri mevziler bulunduğu yerlere göre asıl savaş alanından yapılacak topçu ateşleriyle desteklenir. Gereğinde emirlerine topçu birliği de verilebilir.

● *İleri örtme kuvvetleri*, halen taarruz ve savunma harekâtında, düşman durumunun önceden öğrenilmesi ve birliğe gerekli güvenliğin sağlanması amacıyle kullanılan örtme kuvvetidir.
Her bakımdan yüksek hareket ve manevra yeteneğine sahip, tank, topçu, istihkâm ve benzeri birliklerle güçlendirilmiş olan örtme kuvvetleri, geniş manevra alanı içerisinde genellikle düşman direnişini ortadan kaldırmak; taarruz için önemli, kritik arazi parçalarını ele geçirmek ve üstün düşman kuvvetlerini oyalayarak harekâtını geciktirmekle görevlidirler.

◆ Ünl. *İleri!* «hiç durmadan amaca yönel!» anlamında kullanılır: *Ordular ilk hedifiniz Akdenizdir, ileri* (Atatürk).

— Ask. Bir kıtayı ilerletmek için verilen komutun bildirim bölümü: *İleri Marş!*. (M)

İleri, İstanbul'da yayımlanmış türkçe günlük gazete (1918-1924, 2 436 sayı). Başyazarı Celâl Nuri İleri,* İdare müdürü Halil Lütfi Dördüncü*. Adı 394. sayısına kadar *Âti* iken, 395. sayıdan sonra *İleri* oldu. İstanbul Belediye kitaplığında 18 ciltlik tam, Ankara Millî kitaplığında eksik birer koleksiyonu vardır. Gazete, yurt dışına kaçan ittihat ve terakki erkânı hakkında sert yazılar yayımladı. İstanbul'un işgali üzerine, itilâf devletlerinden çekinmeden, yurt sevgisinin kutsallığı üstüne yazılar yazdı. Millî Mücadele'yi bütün gücü ile destekledi. Celâl Nuri, daha sonra bu gazetenin adını kendine soyadı olarak seçti (1934). *İleri* adını taşıyan bir gazete de Celâl Nuri'nin kardeşi, Suphi Nuri İleri tarafından 1944'te yayımlandı. (M)

İLERİ (Celâl Nuri), türk gazetecisi ve fikir adamı (Gelibolu 1877-İstanbul 1939). Galatasaray lisesinde okudu. İstanbul Hukuk mektebini bitirdi. Avrupa'da inceleme gezileri yaptı. Son osmanlı meclisinde Gelibolu milletvekili olarak bulundu. Türkiye Büyük Millet meclisinde, I.-V. dönemlerde milletvekilliği yaptı. Gazete ve dergilerde yazılar yazdı. Dil, tarih, coğrafya, hukuk, hatıra, sohbet, İslâmlık, feminizm konularında türkçe, fransızca, ingilizce eserler yayımladı. *İleri** gazetesini (1918-1924) çıkardı. Başlıca eserleri: *Hukuk-i Düvel* (Devletler Hukuku) [1914]; *Şimal Hatıraları* (1914); *İttihad-i İslâm* (İslâm Birliği); *İslâm'ın Mazisi, Hali, İstikbali* (1915); *Kadınlarımız* (1915); *Kutup Musahabeleri* (1915); *Hâtim-ül-Enbiya* (Peygamberlerin Sonuncusu) [1916]; *İlel-i Ahlâkiyemiz* (Ahlâk İlleri) [1916]; *İttihad-i İslâm ve Almanya* (İslâm Birliği ve Almanya 1917: *Ölmeyen Masal* (1917); *Rum ve Bizans* (1917); *Kara Tehlike* (1918); *Merhume* (roman, 1918); *Taç Giyen Millet* (1923); *Türk İnkılâbı* (1926). [M]

İLERİ (Suphi Nuri), türk gazeteci ve hukukçusu (Gelibolu 1881). Eski Âyan meclisi üyesi Giritli Mustafa Nuri Beyin oğlu, gazeteci ve fikir adamı Celâl Nuri İleri'nin kardeşi. İstanbul Hukuk mektebini ve Paris Siyasal Bilgiler okulunu bitirdi. Paris Hukuk ve Ekonomi Bilimleri fakültesinde doktora yaptı. İstanbul Hukuk mektebinde, Yüksek İktisat ve Ticaret okulunda profesör oldu. Gazetecilik yaptı. Celâl Nuri'nin çıkarmış olduğu *İleri* gazetesinin adını taşıyan ikinci *İleri* gazetesini kurdu (1944). Hukuk, iktisat siyaset ve sosyoloji üstüne eserleri ve tercümeleri vardır. Eserleri: *Hususî Haklar* (1934); *Sevres ve Lausanne* (1934); *Yasaların Çatışması* (1934); *Günün Hukukî ve İçtimaî Meseleleri* (1935); *Günün İktisadî İşleri* (1935); *Güçlerarası Hukuku* (1 cilt, 1936); *İspanya'da Sınıf Kavgası* (1936); *Kooperatifler* (1936, 1941, 1945); *Türkiye'de Yabancıların Hukuku ve Statut Personnele Meselelerinin Tatbiki* (1938); *Siyasî Tarih* (1940). [M]

İLERİ (Tevfik), türk siyaset ve devlet adamı (Rize 1911-Ankara 1961). İstanbul Teknik üniversitesinin Mühendislik bölümünü bitirdi (1933). Yüksek öğrenim yıllarında talebe cemiyetlerinde ve bu arada M.T.T.B.'nin başkanlığında bulundu, milliyetçi gençlik hareketlerine önderlik etti (1930-1933). Bayındırlık bakanlığında devlet hizmetine girdi. Uzun süre karayollarında çalıştı. Siyaset hayatına atılarak Samsun'dan milletvekili seçildi (1950). Demokrat partinin ilk kabinesinde ulaştırma bakanı, daha sonra millî eğitim bakanı oldu (1950-1953); 1954'te tekrar milletvekili seçildi, bir süre partinin Genel Yönetim kurulunda görev aldı. Meclis başkanvekilliği yaptı (1953-1955). Millî Eğitim bakanı (1957), Devlet bakanı ve başbakan yardımcısı (1957-1958) oldu. Son olarak Bayındırlık bakanlığında bulundu (1958-1960). 27 Mayıs'ta diğer Demokrat parti yöneticileriyle birlikte tutuklandı. Yüksek Adalet divanınca idama mahkûm edildi, cezası müebbet hapse çevrildi. Yassıada'dan Kayseri'ye nakledildi (1960) ve oradayken hastalanarak kaldırıldığı Ankara hastahanesinde öldü. (M)

İLERİCİ sıf. ve i. (*ileri*'den *ileri-ci*). İlerlemeden yana olan. ‖ İleri siyasî ve sosyal görüşleri benimsemiş kimse. *Esk.* Terakkiperver. (LM)

İLERİCİ (Kemal), türk bestecisi (Bolu 1911). Kastamonu İlköğretmen okulunda okudu (1926). İstanbul Belediye konservatuvarına devam etti. Ferit Alnar ve Ahmed Adnan Saygun ile birlikte armoni çalışmaları yaptı. Devlet konservatuvarının Bestecilik bölümünü bitirdi (1945). Devlet konservatuvarında form ve çalgı bilgisi öğretmenliği, Atatürk lisesinde müzik öğretmenliği yaptı. 1969'da emekliye ayrıldı. *Bestecilik Bakımından Türk Müziği ve Armonisi* adlı bir inceleme kitabı vardır. Besteleri *Yaylılar Dörtlüsü; Köyümde* (1945); *Yurt Renkleri* (büyük orkestra için pastoral fantezi) [1950]; *Meh-*

Foto. René-Jacques, Messager (LAROUSSE)

metle Söyleşiler I (küçük orkestra için süit) [1962]; *Efe Kaprisi* (viyolonsel ve orkestra için 1967); *Mehmetle Söyleyişler II* (yaylı çalgılar orkestrası için süit) [1969]; *Beş koro parçası.* (M)

İLERİCİLİK i. (*ilerici*'den *ilerici-lik*). Her yerde ilerlemeye dönük olma eğilimi, ilerici olma hali. (M)

İLERİGELEN blş. i. Bir topluluk içinde sayılan, önemli kimse: *İlk işi evvelâ şehrin ilerigelenlerini hükûmete çağırıp onlarla konuşmak, kendileriyle işbirliği etmek oldu* (Sabahattin Ali). *Esk.* Eşraf. (M)

İLERLEK sıf. (*ilerlemek*'ten). *Yeni.* İlerlemiş, yükselmiş. *Esk.* Müterakki.

— Gram. *Yeni. İlerlek benzeşme.* Bk. BENZEŞME. (M)

İLERLEME i. (*ilerlemek*'ten *ilerle-me*). Öne, ileriye doğru gitme: *Otobüsün birden ilerlemesiyle yere yuvarlandık.* ‖ Yol alma. ‖ [Zaman belirten kelimelerle] Geçme. ‖ Saat için, gerçek zamandan daha ilerisini gösterme. ‖ Daha kötü bir hale gelme: *Hastalığın ilerlemesi birden durdu.* ‖ *Mec.* İnsanlığın daha fazla bilgiye ve mutluluğa tabiî ve düzenli bir şekilde yaklaşması: *Yaşamanın rahatlığını sağlayacak ilerleme sebeplerinin hiç birine ehemmiyet verilmiyor* (H. R. Gürpınar). *Zt.* GERİLEME.

— Jeol. Yığışmalar meydana getiren bir çevrenin işgal etmediği topraklar üzerine doğru kayması. (Özellikle deniz için kullanılan ilerleme teriminin tatlı sular için de kullanıldığı görülür. İlerleme sırasında birbirini takip eden tabakaların yayılma alanı giderek artar; her tabaka bir öncekinin sınırlarını aşar.) *Zt.* GERİLEME.

— Fels. Bk. ANSİKL.

— Mad. oc. Bir maden kuyusunun, bir bacanın veya bir şantiyenin belirli bir sürede aldığı yol.

— ANSİKL. Fels. XVII. yy. bilimsel *ilerleme*'nin bilincine varmıştı. Tek bir varlık gibi ele aldığımız zaman, insanlığın, sürekli olarak bir bilgi birikimi yaptığını görürüz. Tekniğin ilerlemesiyle, Bacon'ın ortaya attığı ve Descartes'ın benimsediği hayal gerçekleşmeye yönelmişti. Bu hayal, «insanoğlunu, tabiatın sahibi ve efendisi haline getirmek»ti. (*Discours de la Méthode* [Metot Üzerine Konuşma], 1637). XVIII. yy. ilerlemeyi insan medeniyetinin tümüne ait bir özellik olarak görmüştü. Voltaire, sanatların ve törelerin sürekli olarak gelişip inceldiğini ileri sürdü (*Essai sur les Moeurs et l'Esprit des Nations* (Milletlerin Töre ve Anlayışı Üstüne Deneme], 1756). Condorcet, İnsanlığın dokuz kesin dönemden geçtiğini söyleyerek şu sonuca vardı: «Altınçağ önümüzdedir» (*Esquisse d'un Tableau Historique des Progrès de l'Esprit Humain* [İnsan Zekâsının İlerlemeleri Üstüne Tarihî Bir Tablo Taslağı], 1794). Kant, insanlığın ilerlemesini, kuvvet ilişkilerinin yerine hukuk ilişkilerinin konulması açısından değerlendirdi. Bu durum önce fertler, daha sonra da, yavaş yavaş milletler arasında gerçekleşecekti. Kant'ın sözünü ettiği bu gelişmenin sonucu, bir mutluluk rejimi değil, hukuk rejimi olacaktı. Çünkü, akıl hali, tabiat hali ile çakışmıyordu.

XIX. yy. ilerlemenin kanunlarını bulmağa çalıştı. Auguste Comte, bilimlerin gelişmesinden ilham aldı. Bu düşünüre göre, insanoğlu, tabiat görüşü bakımından, teolojik, metafizik ve pozitif dönemlerden geçmişti. Comte'un, ünlü «üç hal kanunu» budur. Filozofa göre, her döneme, belli bir toplum tipi tekabül ediyordu. Bu tipler sırasıyle, «askerî», «hukukî» ve «sınaî» toplum tipleriydi. Comte'un düşünceleri, XIX. yy. ile XX. yy. arasında bir köprü kurulmasını sağlamıştı. Comte, kültürün ve bilginin getirdiği «aydınlığa» inanıyordu, ama iktisadî etkenleri de göz önünde tutmaktan geri kalmıyordu (*Cours de Philosophie Positive* [Pozitif Felsefe Dersleri], 1830-1842).

Karl Marx, insanî ilerlemenin tam anlamıyle iktisadî bir kanununu ortaya koydu. Marx'a göre, bu kanun, üretim araçlarının elde edilmesi amacıyle yürütülen sınıf mücadelesiydi. İnsan toplumları, üç dönemden geçerek ilerliyordu: feodal, kapitalist, komünist. Marx'a göre, hukukî, siyasî, dinî ve felsefî yapı, son tahlilde, iktisadî yapıya dayanırdı (*Komünist Manifestosu* [1848]).

Darwin ise, biyolojik bir ilerleme kanunu ortaya attı. Bu kanuna göre, hayat mücadelesi, çevreye en iyi şekilde uyabilen fertlerin ve medeniyetlerin seçilmesi ve yaşamasıyle sonuçlanıyordu. (*On the Origin of Species* [Türlerin Kökeni Üstüne], 1859).

Nietzsche'den bu yana, alman düşüncesi, yukarıda açıklanan görüşlerin dışında kaldı. Bu düşünceye göre, ilerleme sadece medeniyetle, yani bilimler, teknikler ve hukukî ilişkiler ile ilintilidir ve ruhun mekanik bir hale gelmesine yolaçar. Herhangi bir çağın değeri, medeniyetine değil kültürüne bağlıdır; yani, duygulardan ve eğilimlerden meydana gelen ve hem sanat, hem de metafizikle yoğrulmuş bulunan kolektif ruha dönüşe bağlıdır. Thomas Mann'ın bu görüşlerine benzer fikirler ileri süren alman filozofu Keyserling de gözünü Doğuya çevirdi. Nitekim, Spengler de batı dünyasının gerilemesini ve çöküntüsünü göz önüne sermeğe çalıştı. Alman düşüncesindeki bu eğilimlerinin yankısını, mekanik ilerlemenin mistik bir dünya görüşünü ve davranışını gerekli kıldığını ileri süren Bergson'un felsefesinde de bulmak mümkündür (*Deux Sources de la Morale et de la Religion* [Ahlâkın ve Dinin İki Kaynağı], 1932). [L]

İLERLEMECİLİK i. (*ilerleme*'den *ilerleme-ci-lik*). Her şeyde bir ilerleme aramak eğilimi. ‖ Marksizmin ortaya koyduğu birtakım insanî değerleri, maddeciliği her zaman kabul etmemekle birlikte, bireyci ve liberal düşünce tarzına katma eğilimi. (L)

İlerleme İttifakı (*Alliance for Progress*), 1961 martında, Latin Amerika'nın iktisadî ve sosyal kalkınmasını sağlamak amacıyle başkan Kennedy tarafından açıklanan on yıllık plan. Bu plan, Amerika Devletleri teşkilâtı tarafından 1961 ağustosunda Punta del Este'de (Uruguay) yapılan konferansta tartışıldı ve kabul edildi. (L)

İLERLEMEK geçz. f. (*ileri*'den *ileri-le-mek* > *ilerlemek*). Öne doğru yürümek, ileriye geçmek: *O uyandırdığı dikkatten habersiz, yavaş yavaş kahvede ilerledi* (A. H. Tanpınar). *O da benim taraftma bakıyordu. İlerledim, kaçtı, kovaladım* (S. F. Abasıyanık). *Biz yola çıktığımızda o epeyce ilerlemişti.* ‖ Mesafe kat etmek, yer kazanmak: *Ordu kuzeye doğru ilerliyor.* ‖ (Zaman bildiren kelimelerle) Geçmek: *Gece epeyce ilerledi.* ‖ [Saat için] Gerçek zamandan daha ilerisini göstermek: *Bu saat çok ilerlemiş, ayar etmeli.* ‖ Daha kötü bir durum almak: *Lâkin hastalığı günden güne ilerliyordu* (N. Araz). ‖ *Mec.* Bilgi ve mutluluğa tabiî ve düzenli bir şekilde yaklaşmak, terakki etmek, gelişmek: *O yolda yazmak bizde o kadar ilerledi ki artık başka dilden tercüme ederken değil, doğrudan doğruya türkçe yazarken de öyle deyiverenler bulunuyordu* (N. Ataç). *İlerlemeyen geriler. İnsanlık durmaksızın ilerliyor. Zt.* GERİLEMEK.

◆ **İlerletmek** geçl. f. İlerlemesine yolaçmak: *Sen bir yabancı dil bile bilmiyorsun. Muallim mektebi sana ne vermişse onu bir adım bile ilerletemezsin* (Ş. S. Aydemir). *Bu ikinci senede udu da daha fazla ilerletmiştim* (R. N. Güntekin). [M]

İLERLEYEN sıf. (*ilerlemek*'ten *ilerle-y-en*). İlerlemek eylemine konu olan.

— Mant. *İlerleyen kanıt,* sonuçlardan ilkelere ulaşan *gerileyen kanıt*'a karşıt olarak, ilkelerden sonuçlara ulaşan kanıt. (L)

İLERLEYİCİ sıf. (*ilerlemek*'ten *ilerle-y-ici*). Derece derece iyiye veya kötüye doğru giden. ‖ Bir başka şeyle orantılı olarak büyüyen. ‖ *Mec.* Derece derece iyiye veya kötüye doğru giden.

— Dil bil. *İlerleyici benzeşme,* kelimede önceki sesin sonraki sesi etkilemesi: *güzeldür* > *güzeldir, varmışdur* > *varmıştır* gibi.

— Fişekçilik. *İlerleyici barut.* Bk. GELİŞİCİ *barut.*

— Nörol. *İlerleyici felç,* yavaş yavaş vücudun çeşitli kısımlarına yayılan felç. (LM)

İLE-ROUSSE (L'), Korsika'da (Calvi idare çevresi) kanton merkezi, Galagne'da, adanın kuzeybatı kıyısında, granitli Rousse adaları karşısında; 1 867 nüf. Adanın turistik merkezlerindendir. Yolcu limanı. (L)

İLESHA, Nijerya'da şehir (Batı bölgesi), İbadan'ın kuzeydoğusunda; 72 000 nüf. Altın işletmeleri. (L)

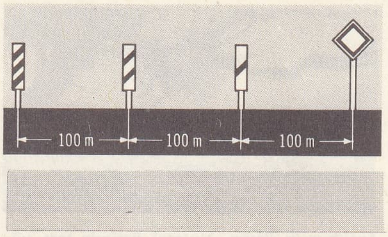

ileri (dy.)

İLESİT i. (fr. *ilésite*'ten). Miner. Hidratlı tabiî demir, manganez ve çinko sülfat. (L)

İLETİCİ i. (*iletmek*'ten *ilet-ici*). Fiz. Telgraf ve radyoelektrik işaretlerini iletmeye yarayan cihaz. (Bk. MANİPÜLATÖR ve TELGRAF.) [Bazen *verici* anlamında da kullanılır.] (L)

İLETİLME i. (*iletilmek*'ten *iletil-me*). İletilmek eylemi.

— Bilgi - işlem. *Verilerin iletilmesi,* şifreli haberlerin sistemin bir noktasından diğerine gönderilmesi.

— Fiz. Yayılma: *Sesin iletilmesi.*

— Mekan. *Hareketin iletilmesi.* Bk. TRANSMİSYON. (LM)

İLETİM i. (*iletmek*'ten *ilet-i-m*). İletmek işi.

— Akust. *Hava ile iletim,* seslerin iç kulağa kadar nakledilmesinin normal yolu. ‖ *Kemikle iletim,* vücudun bir bölgesine değerek yapılan bir uyarmanın, o bölgenin hemen altındaki kemik yardımıyle iç kulağa kadar nakledilmesi.

— Elektr. *Elektrik iletimi,* dokunma yoluyle, meselâ madenî bir çabukla elektrik nakli. ‖ *Elektrolitik iletim,* Faraday tarafından kabul edilen ve elektriğin yüklü parçacıklarla taşınmasına dayanan iletim şekli. (Devrede bu olay sonucu kimyasal bir ayrışma olabilir.)

— Fiz. İletken cisimlerden ısı veya elektriğin geçmesi. Bk. İLETKEN.

— Fizyol. Bir sinir ipliğinin herhangi bir noktasına yapılan bir uyarmanın bu sinirin geçtiği yol boyunca yayılması. Bk. ANSİKL.

— Mekan. *Hareket iletim elemanı.* Bk. ANSİKL.

— Psikol. *Düşüncenin iletimi.* Bk. ANSİKL.

— Sosyal psikol. Bir verici ile bir alıcı şahıs arasındaki anlamlı alışverişlerin tümü, yani sözlü mesajlar, sözle veya davranışla açıklanan ifadeler. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Fizyol. *Sinir içinde iletim.* Bir sinir-kas preparatında sinirin bir noktası uygun bir elektrik akımıyle uyarılırsa kasta bir tepki meydana gelir. Uyarma kasa kadar iletilmiştir denir. Yayılmış olan olaya sinirsel akım adı verilir.

Sinir içinde iletim kanunları. Sinir iletimi çeşitli şekil ve şartlar altında meydana gelir: 1. sinir tam sağlam halde olmalıdır; 2. iletim her bir iplik için ayrı ayrıdır: bir iplik içinde yayılan sinir akımı yolu boyunda komşu başka bir ipliğe geçmez; 3. iletim, uyarılan noktadan itibaren iki tarafa doğru yayılır, fakat normal fizyolojik şartlar altında akım akım her zaman aynı yönü takip eder. Sinir hücreleri veya nöronlar iletim özgürlüğüne sahiptir ve kutuplaşmış durumdadır; akımı bir kutuplarından alır ve öteki kutuplarından gönderir. iletim dendritlerde hücreye doğru, aksona hücreden dışa doğrudur (dinamik kutuplaşma kanunu).

Sinirin içinde dolaşan akım, bu sinirin faaliyetine eşlik eden ve *faaliyet akımı* adı verilen elektrik olayının aynıdır. Sinir akımının hızı sinire göre (sinir ipliklerinin çapına göre) ve hayvan türüne göre değişir (sıcak veya soğukkanlı hayvanlar). Bu hız, saniyede 0,5 ile 120 m arasında oynar. Faaliyet akımı ile sinir akımı aynı hızla yayılır. Uyarılan iki tarafına aynı şekilde yayılan faaliyet akımının iletimini durduran sebepler, sinir akımını durduranların aynıdır.

Omurilik sinirleri köklerinde iletim. Arka kökler merkezcil, ön kökler merkezkaçtır.

Omurilikte iletim. Oynatıcı ve duyurucu iletim, ön, yan ve arka kordonlar halinde toplanmış bulunan beyaz madde iplikleri yoluyle olur.

Celâl Nuri İLERİ

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

İLE-ROUSSE

Antidromik iletim. Normal iletimin ters yönünde olan iletimdir. Akson refleksleri buna bir örnektir.

Kalpte iletim, Kalp kasılmaları sinus düğümünden kulakçıklara, oradan da karıncıklara yayılır. Alçak omurgaların sinusundan ve memelilerin Keith ve Flack düğümünden doğan uyarma yine Keith ve Flack düğümünden başlayan özel bir sistemle Tawara düğümüne, His demetine ve bunun sonlarına yani Purkhinje hücrelerine ulaşır.

— Mekan. *Hareket iletim elemanları,* sisteme gerekli hareketi sağlayan elemanlarla alıcı elemanlar arasına yerleştirilerek bağlantıyı sağlar ve ilk hareketin dönüştürülmesine yardımcı olur. Hareketin dönüştürülmesi, dişli çarklar, kremayerler, vida ve somun, biyeller, eksantrikler, kayışlar v.b. yardımıyle kaymalı veya yuvarlamalı temasla sağlanır. Hareket iletiminin incelenmesi kinematiğin temel konusudur.

— Psikol. *Düşüncenin iletimi.* Metapsişikte, herhangi bir kişinin, kendi düşüncesini, duyuların aracılığı olmadan, bir başkasına, iradî olarak iletebileceğine uzun zaman inanılmıştı. Bugün, Dr. Osty'nin çalışmalarından sonra ve Warcollier'nin ilgi çekici bazı araştırmalarına rağmen bu olayın, bilimsel verilere dayanmadığı düşünülmektedir.

— Sosyal psikol. Bir grup içindeki iletim, nazarî olarak üç farklı biçim altında ortaya çıkabilir; bunlar bildirmenin takip ettiği yolların tiplerini canlandıran üç şema ile gösterilebilir: bildirme, zincirleme gidebilir yani A öznesinin her zaman özdeş olan ve hiç değişmeyen yolunu çizerek, bu bildirmeyi aktaracak kimsesi olmayan en son Z öznesine kadar gider (1); bildirme, yıldız şeklinde yayılabilir, yani iletim, S öznesinden A öznesine, S'den B'ye, B'den C'ye v.b. şeklinde yayılır (2); veya bildirme, daire şeklinde yayılır, yani iletim gruptaki herhangi birinden, onun en yakınındakine geçer ve aynı yoldan yayılmağa devam eder (3). Bazı sosyal psikologlar 2. şemanın en yüksek randımanı verdiğine, fakat bazı saldırgan davranışlara ve boşa çıkmalara yolaçtığına dikkati çektiler. Oysa gruptaki fertlerin duygularının düzeyi açısından daha doyurucu olan 3. şema zaman kaybına sebep olmaktadır. Bu klasik analizlere, pek yakın bir zamanda, verici ile alıcı arasındaki (feedbck») incelenmesi eklenmiştir. (L)

İLETKEN sıf. ve i. (*iletmek*'ten *ilet-ken*). Akım, ısı ses v.b.yi kendinden geçiren (cisim). [*Zt.* YALITKAN.] ‖ Bir sıvı gaz v.b. bir yerden başka yere ileten. *Esk.* Nâkil.

— Ask. *Ateşleme iletkeni,* imlâ haklarının uzaktan ateşlenmesine yarayan piroteknik veya elektrikli tertibat.

— Biyol. *İletken damar.* Bk. DAMAR.

— Bot. *İletken doku.* Bk. DOKU.

— Elektr. *İletken cisim,* elektrik akımını kesiksiz olarak geçiren cisim: *Madenler iyi iletkendir.* ‖ *İletken tel,* koruyucu yalıtkan bir madde ile kaplı akım geçiren tel. ‖ *Kötü iletken cisim,* iletkenliği sıfır veya çok zayıf olan cisim: *Çok kötü iletken cisimlere «yalıtkan» cisimler denir.* ‖ *Yarı iletken,* elektriği iyi geçirmeyen ve öz direnci sıcaklık arttıkça azalan maden olmayan madde. Bk. ANSİKL.

— Fiz. Kütlesinin bir noktasından diğerine ısı veya elektrik ileten cisim: *Hidrojen iyi bir ısı ve elektrik iletkenidir.* ‖ Genellikle, bir akışkanın veya bir etkinin iletilmesine yarayan cisim veya ortam.

— ANSİKL. Elektr. Saf halde ve pek yüksek olmayan sıcaklıkta, *yarı iletken*'lerin özdirenci yüksektir (1 ilâ 10^6 Ω m arasında). Bu öz direnç, sıcaklığın artmasıyle hızla düşer; çünkü termik hareket, bazı atomlardan elektronları koparır. Böylece serbest duruma geçen elektronlar, yarı iletkenin iki noktası arasına bir gerilim uygulandığı zaman, elektrik akımı meydana getirir. Diğer taraftan yarı iletkenin öz direnci normal sıcaklıkta bile içine yabancı madde sokulduğu zaman düşer. Yabancı atomların girmesiyle yarı iletkenin billûr yapısı değişir ve iyonlaşma olayları meydana gelir: bazı atomlar elektron kaybettiği için pzitif olur. Yarı iletkenlerin öz direnci ışığın etkisiyle de değişir (fotoelektrik etki). Yarı iletkenler bu özellik dolayısıyle, akım doğrultucuları, fotoelektrik elemanlar olarak kullanılır ve transistörlerin temelini meydana getirir. Germanyum ve silisyum yarı iletkendir; elementlerin periyotlar tablosunda dördüncü sütunda yer alır. Saf halde atomlarının değer elektronları sabit durumdadır ve iletim için kullanılmaz. Çok az miktarda yabancı madde ilâve edilince (10^8 saf madde atomuna karşılık 1 yabancı madde atomu), iletken hale gelir. Yabancı madde beş değerli bir atom ise (antimuan, arsenik), bunun değer elektronlarından dördü, kendisine komşu bulunan dört germanyum atomunun değer elektronlarıyle yer değiştirir. Açıkta kalan beşinci elektron iletim için kullanılabilir. Yabancı atoma «verici» denir ve yarı iletken «N tipi»nden (negatif) olur.

Tersine, «alıcı» denilen ve üç değerli bir element (alüminyum, indiyum) atomunun, germanyum atomlarıyle yer değiştirecek sadece üç elektronu vardır; o halde bu yabancı madde atomunda bir elektron eksikliği veya bir «delik» vardır ve bu delik, pozitif bir yük gibidir. Gerçekten, komşu bir germanyum elektronu bu deliğe gelirse, arkasında, yeni bir delik bırakır, bütün bu olaylarda pozitif bir yük birinci delikten ikinciye geçer. Bu şekilde elde edilen yarı iletken «P tipi»nden (pozitif) olur. N tipi yarı iletkenlerde iletim elektronlarla, P tipi yarı iletkenlerde ise pozitif delikler yardımıyle sağlanır. Deliklerin ve elektronların hareket kabiliyeti aynı büyüklük birimi cinsindendir; bununla beraber, deliklerin hareket kabiliyeti elektronlarınkinden daha azdır. (L)

İLETKENLİK i. (*iletken*'den *iletken-lik*). İletken olma, iletkenlik özelliği taşıma hali. *Esk.* Nâkiliyet. *Zt.* YALITKANLIK.

— Elektron. *İletkenliğin artması,* bir ortamın elektrik iletkenliğinin, bir elektrik alanının uygulanmasıyle çoğalması. (Bu çoğalma, elektrik alanının kaldırılmasından sonra da kalır; ortam kendi haline bırakılırsa, iletkenliğin eski değerine dönmesi yavaş yavaş veya mekanik bir darbe sonucu anî olur.)

— Fiz. Cisimlerin veya ortamların, kütlelerinin bir noktasından diğerine ısı ya da elektriği az veya çok kolaylıkla iletmesi özelliği. (Bk. ANSİKL.) ‖ Elektrik direncinin tersi. (İletkenlik birimi ohm'un tersi olan mho'dur, buna siemens de denir: direnci 1 ohm olan bir iletkenin iletkenliğidir.)

— Fizyol. *Sinir iletkenliği,* sinirlerin bir uyartıyı taşıma yeteneği. (Sinir herhangi bir noktada uyarılırsa uyartı sinirin içinde yavaş yavaş ilerler. Bu uyartıya *sinir akımı denir.*)

— Radyotek. *Karşılıklı iletkenlik,* elektron lambalarında anot akımının küçük bir değişimiyle bu değişime sebep olan ızgara geriliminin küçük değişimi arasındaki oran.

— ANSİKL. Fiz. ● *Isı iletkenliği.* Cisimlerin hepsi ısıyı iyi bir şekilde iletmez. Madenler genellikle en iyi iletkenlerdir. Odun, cam, kauçuk gibi yarı madenler de ısıyı iyi iletmez. Madde içinde ısının yayılması olan *iç ısı iletkenliği* ile cismin yüzeyinden komşu ortamlara yayılan ısı miktarının araştırılmasını kapsayan *dış ısı iletkenliği* ayırt edilir.

a) *İç iletkenlik.* Fourier'nin teorisi *molekül ışıması* varsayımı üstüne kurulmuştur. Fizikte *duvar problemi* denilen problem, iki yüzü farklı T_1 ve T_2 sıcaklıklarında bulunan *e* kalınlığındaki bir duvardan geçen ısı miktarını araştırır. Bu miktar $Q = K \frac{T_1 - T_2}{e}$ formülüyle verilir. Burada K, yalnız duvarın malzemesine bağlı iç ısı iletkenlik katsayısıdır.

b) *Dış ısı iletkenliği.* Burada, yüzeyden dış ortama geçen ısının hesaplanması gereklidir. Homogen ve uçları farklı sıcaklıklarda olan bir çubuk düşünelim; eğer çapına göre uzunluğu sonsuz kabul edilirse Biot ve Lambert kanununa göre bu çubuğun her noktasındaki *t* sıcaklığını $t = Te^{-ax}$ formülü verir. Burada T, çevre havasına göre, en sıcak olan ucun sıcaklık fazlalığıdır; *e* neper logaritması'nın tabanını, *x* de sıcaklığı *t* olan noktanın en sıcak uca uzaklığıdır.

a katsayısı ise kesitinin, bu kesitin *p* çevre uzunluğunun, K ve H iç ve dış iletkenlik katsayılarının bir fonksiyonudur:

$$a = \sqrt{\frac{Hp}{Ks}}$$

● *Elektrik öz iletkenliği.* 1 cm^2 kesitinde ve 1 cm uzunluğunda bir cismin iletkenliğidir. $C = \frac{\gamma s}{l}$ formülüyle verilir; $s = 1$ ve $l = 1$ olursa $C = \gamma$ olur.

Genellikle elektrik öz iletkenliğinin değeri, tersi olan *öz direnç*'le verilir.

Bazen de, Matthiesen tarafından hazırlanan ve tip olarak alınan, iletkenliği 100'le gösterilen saf bir bakırınkine göre ifade edilir. Genellikle ısıyı iyi ileten cisimler elektriği de iyi iletir.

● *Molekül öz iletkenliği.* Genellikle bir tuzun suda eritilmesiyle hazırlanan çözeltinin elektrik öz iletkenliği derişikliğe göre değişir. Seyreltikliğin artmasıyle azalan öz iletkenlik saf su için çok zayıftır.

Bir eriyiğin «molekül öz iletkenliği», elektrik öz iletkenliğinin 1 litre eriyikteki molekül gram sayısına oranıdır. Bu değer sabit değildir; seyreltikle beraber bir sınır değere doğru artar. Bu olay, eriyiklerdeki tuzların *iyonlaşma* teorisinin temelini meydana getirir.

Eşdeğer öz iletkenlik, elektrik öz iletkenliğinin birim hacimdeki eşdeğer-gram sayısına oranıdır. (LM)

İLETKİ i. (*iletmek*'ten *ilet-ki*). Mat. *Yeni.* Bir açıyı ölçmek ve aynı açıyı başka bir yerde çizmek için kullanılan âlet, açıölçer. *Esk.* MİNKALE.

— Metrol. Çeneli bir kontrol mastarının denetlenmesi için kullanılan doğrulama mastarı. ‖ Mekanik inşaatta ikidüzlemli açıları denetlemek için kullanılan âlet. ‖ Açıları ölçmeğe veya taşımağa yarayan plastik maddeden, mikadan veya saydam bir maddeden yapılmış ölçekli yarım daire. (LM)

İLETMEK geçl. f. (esk. türk. k.). [Alınan bir şeyi] Geçirmek, götürmek, ulaştırmak: *Kısmet nerde ise çeker iletir / Kimse bilmez nerde kalır ölümüz* (Karacaoğlan). *Bu haberi bütün arkadaşlara ilettik.*

— Elektr. *Akımı iletmek,* elektrik miktarlarını bir noktadan diğer bir noktaya götürmek.

◆ **iletilmek** edilg. f. İletmek işine konu olmak: *Emir bütün birliklere iletildi.*

◆ **ilettirmek** ettrg. f. İletmek işini yaptırmak. (M)

İLEUM i. (lat. k.; yun. *eilein* burmak'tan; bu organın birçok kıvrımı olduğu için bu adı almıştır). İnce bağırsağın boşbağırsaktan (*jejunum*) sonra gelen son kısmı. (L)

İLEUS i. (yun. *eilein,* dönme, sıkma'dan). Patol. Had veya müzmin bağırsak tıkanması.

— ANSİKL. *İleus* terimi yerine, şimdi genellikle bağırsak tıkanması terimi kullanılmaktadır. Bununla beraber başlıca iki durumda yine bu terim geçerli olmağa devam etmektedir: biri *safra ileusu* (bağırsağın içine düşmüş bir safra taşının yaptığı tıkanma), ikincisi *felç ileusu*'dur (bu tıkanmada bir engel yoktur, tıkanma, peritonitlerde veya karıniçi ameliyatlarından sonra görüldüğü gibi peristaltizmin durmasından ileri gelir). [L]

İLEYH zam. (ar. *ilâ -a, -e; -a* kadar'dan *ileyh*). *Esk.* [Erkek için] Ona anlamındadır. (İleyh ve bununla yapılmış şekiller ism-i mef'ullerin sonuna getirilerek kullanılır.) ‖ *Mef'ul-ün-ileyh,* ismin datif (*e*) hali. ‖ *Müşârün-ileh,* işaret edilen, adı geçen erkek. ‖ *Muzâfün ileyh,* isim tamlamasında tamlayan. ‖ *Mumâ ileyh,* kendisine ima edilen, adı geçen.

◆ **ileyhâ** zam. *Esk.* [Dişi için] Ona.

◆ **ileyhima** zam. *Esk.* [İki erkek için] Onlara.

◆ **ileyhüm** zam. *Esk.* [ikiden fazla erkek için] Onlara.

Foto. LAROUSSE

◆ **İleyhüna** zam. *Esk.* [İki dişi için] Onlara.

◆ **İleyhünne** zam. *Esk.* [İkiden fazla dişi için] Onlara. (M)

İLFORD, Londra (Essex) banliyösünde şehir; 178 200 nüf. (L)

İLFRACOMBE, Büyük Britanya'da (Devonshire) şehir, Bristol kanalı kıyısında, Exmoor Frest eteğinde; 8 700 nüf. Sayfiye yeri. (L)

İLG (Alfred), isviçreli mühendis (Frauenfeld 1854-Zürich 1916). Habeş imparatoru Menelik'in bakanlığını yaptı, dış siyaseti yönetti (1897-1907). Addis-Abeba ile Cibuti arasındaki demiryolunu inşa etti. (L)

İLGA i. (ar. *lağv*'dan *ilğā*ʾ). Lağvetme, varlığını ortadan kaldırma: *Malî komisyonun ilgasıyle beraber düvel-i itilâfiyenin iktisadî menafiini...* (Atatürk). ‖ Hükümsüz bırakma, feshetme: *Sosyalistlerin ve komünistlerin ferdî mülkiyeti ilgayle teşebbüs etmeleri doğru değildir* (Ziya Gökalp). ‖ *İlga etmek,* (varlığını) ortadan kaldırmak: *Hayatı bir çırpıda ilga ediveren böyle bir boşluk hayalini doğuramazdı* (A. H. Tanpınar). Yürürlükten kaldırmak, feshetmek, işlemez hale getirmek: *Bu takdirde birbirini ilga eden heyeti temsiliyeler olmadığı gibi...* (Atatürk).

— Huk. Bir kanunun, bir kararnamenin, bir kararın yürürlükten kaldırılması. (Yeni kanun eski kanunun yürürlükten kaldırıldığını kesinlikle belirtirse *sarih,* yeni kanun eskilerle bağdaşması imkânsız hükümler ihtiva ediyorsa *zımnî* ilga söz konusudur). *Eşanl.* YÜRÜRLÜKTEN KALDIRMA.

İLGÂZ i. (ar. *luğaz*'dan *ilğāz*). *Esk.* Amacı gizleme, bilmece haline sokma. ‖ *İlgazla konuşmak,* üstü örtülü, kapalı bir şekilde konuşmak. (M)

İLGÂZİ, Selçuklulara bağlı yerli bir hanedan olan Artuklulardan, Kuzey Irak'ta hüküm süren iki hükümdarın adı: NECMEDDİN İLGÂZİ I bin ARTUK (öl. Meyafarikin 1122), İran Selçuklularının topraklarını ele geçirmede kayın biraderi Tutuş'a yardımcı oldu. Tutuş'un ölümünden sonra Kudüs'e çekildi. Mısırlıların Kudüs'ü işgali üzerine şehri terketti (1096). Yeni selçuk sultanı Muhammed tarafından Bağdat'a vali tayin edildi. (1100 - 1101). Mardin kalesini ele geçirdi (1107 - 1108). Selçuklularla iyi münasebette bulundu. Halep'i geçici olarak zaptederek emîr oldu (1117-1119). Frank ordusunu yenerek Antakya'yı kuşattı (1119). Hıristiyan Gürcülere yenilince (1121) kendisine tımar olarak verilen Meyafarikin'e çekildi. — KUTBEDDİN İLGÂZİ II (öl. 1184). Ermenistan'da hüküm süren türk hükümdarı Sokman II'nin kız kardeşinin oğlu. Meyafarikin ve Mardin'de hüküm süren babası Necmeddin Alpı'ya halef oldu. Ülkesini akınlarıyle tehdit eden Arapları yendi. Bu galibiyetten sonra Fırat civarında, Bire'ye (Birecik) kadar topraklarını genişletti. Sokman II ve İzzeddin Mesud I el-Masili ile Algeciras'ı ele geçirmek isteyen Selâhaddin'e karşı anlaştı (1183). Fakat Sokman II'nin ölümü üzerine, Selâhaddin'in ordusuna katıldı (1194). Kısa bir süre sonra da öldü. (M)

İLGEÇ i. (*ilmek*'ten *il-geç*). *Halk dili.* Çengelli iğne. ‖ Tutturma parçası: *Kalem ilgeci.*

— Dil. bil. Bk. EDAT. (M)

İLGİ i. (esk. türk. *ilmek*'ten *il-gi*). İki şey arasındaki bağlılık, bağ: *Son olayla hiç ilgim yok.* ‖ Bir şeye karşı duyulan merak: *Konuşulan şeylere karşı mujiklerin, kocakarıların, genç kızların ilgileri başka başkaydı* (Ş. S. Aydemir). *Yüksek politikayla ilgisi olmadığından hiç bakmaz verir* (Kemal Tahir). *Eşanl.* ALÂKA.

— ÇEŞ. DEY. *İlgi çekici,* ilgi, merak uyandıran: *Çünkü harbin hikâyesi, çağdaş insan için artık ilgi çekici olmaktan çıkmıştır* (Ş. S. Aydemir). ‖ *İlgi çekmek,* dikkatleri üstünde toplamak: *İki üç ders içinde ilgisini çeken bir öğrenci olmuştum* (Y. Z. Ortaç). ‖ *İlgi duymak, duyuların* beğenilen şeye yönelmesiyle yakınlık duymak: *O ilgi duyduğum bir insandır.* ‖ *İlgi göstermek,* ilgisini belli etmek, alaka duymak: *Çevrelerindekilerin hepsi kendilerine ille ilgi göstersin istiyorlar, gene de kalkıp onlara yukardan bakıyorlar* (N. Ataç). ‖ *İlgisini kesmek,* bir kimse veya şeyle bütün bağları koparmak: *Özdemir'le ilgisini kesmişti. Bu akşam büsbütün kesecekti* (S. F. Abasıyanık).

— Ed. Bir sözü gerçek anlamından mecaz anlamına geçirirken bulunan ilişki, sebep.

— Gram. *İlgi eki,* aitlik, bağlılık kavramı veren ek. (Türkçede ilgi eki *-ki* ve *-kü'-dür*): beri-ki, dün-kü, onun-ki, yukarı-ki v.b. (Bk. AİTLİK *eki.*) ‖ *İlgi hali.* Bk. GENİTİF. ‖ *İlgi zamiri,* bir kelimeyi bir kelime grubuna veya bir cümleyi bir kelimeye bağlayan zamir, *ki* zamiri: *Sen ki çalışkan bir öğrencisin, nasıl kaldın anlamadım.*

— Kim. Maddelerin birbirleriyle birleşme eğilimi. ‖ Bir kimyasal bileşikte, atomları bağlantı halinde tutan kuvvet. Bk. ANSİKL.

— Psikol. *İlgi kanunu,* fikir çağrışımına ilişkin kanun: *Belli bir uyarıcının harekete geçirebileceği bütün bilinç halleri arasında [...] gerçekten harekete geçirilen ve ortaya çıkan hal, öznenin o andaki ve ağır basan ilgisine cevap veren haldir* (W. James).

— ANSİKL. Kim. *İlgi* kelimesi, kimya diline Boerhaave tarafından sokuldu. Geoffroy l'Ainé, Boerhaave'nin fikirlerini aydınlatmış ve 1718'de ilk kimyasal ilgiler cetvelini, *Çeşitli Maddeler Arasında Gözlemlenen Oranlar* adı altında yayımladı.
Newton, ilgiyi evrensel çekimin özel bir şıkkı olarak gördü. Berthelot'ya göre, kohezyon ve genişleme kuvvetleriyle ortamdaki tartılabilir miktarlar, kimyasal olaylarda esas rolü oynamaktadır. Nihayet, Davy elektrik pili yardımıyle alkalileri ayrıştırınca, ilgi, kimyagerler ve özelikle Berzelius tarafından, elektrik çekimlerinin sonucu olarak kabul edildi.
Günümüzde kimyasal ilgi, ölçülebilir bir büyüklük olarak kabul edilmektedir: bunun, sık sık görülen bir etkisi de tepkimeye eşlik eden ısı çıkışı olduğu için, önceleri bu ısı, ilgi ölçüsü olarak ele alındı. Fakat böyle bir düşünüş şeklinin Berthelot'nun maksimum iş ilkesiyle birlikte, yeterli olmadığı görüldü (bk. TERMOKİMYA); çünkü ısı doğurarak meydana gelen tepkimeler de bilinmektedir; aynı şekilde, bir kimyasal dengede birbirinin tersi olan iki tepkimenin biri veya diğeri, ortamdaki kimyasal maddelerin ilk derişmelerine göre meydana gelebilir. Kimyada çok önemli ve genel olan bu son şıkta, yan yana bulunan maddeler için, kimyasal denge, kararlı bir denge durumudur; bu durum, termodinamik kanunlarına göre sistemin *serbest enerjisi* adı verilen bir durum fonksiyonunun minimum değerine tekabül eden (bu serbest enerji, sadece sıcaklığın ve basıncın değil, fakat aynı zamanda, sistemi meydana getiren kimyasal maddelerin derişmelerinin fonksiyonudur). Bu durumda, sistemin tepkimeye giren maddeler karışımının ilk durumu ile tepkimeyi takip eden son durumu arasındaki serbest enerji azalması ilgi ölçüsü olarak alınır. Şu halde, kimyasal ilgi, enerji birimleriyle (msl. joule) ölçülebilir. Tepkime, ilk madde sisteminden itibaren, ancak sistemde bir enerji azalmasına tekabül ettiği zaman gerçekleşir; burada, ilgi meselesi, gerçek çözümüne ulaşan, tepkimelerin öngörülmesi problemiyle birleşmektedir. (M)

İLGİLENDİRMEK ettrg. f. (*ilgilenmek*'ten *ilgilen-dir-mek*). Bir kimseyi bir şeye karşı ilgili kılmak: *Onu sizin işinizle ilgilendirdim.* ‖ Merakını uyandırmak, ilgisini, dikkatini çekmek: *Bütün arkeologları ilgilendiren bir buluş.* ‖ Alâkadar etmek: *Sağlığımızı ilgilendiren bir konu.* ‖ İlişkin olmak: *Kat sahiplerini ilgilendiren bir kanun. Memurları ilgilendiren bir karar.* ‖ Elverişli olmak: *Projeniz bizi ilgilendiriyor.* (M)

İLGİLENMEK dönşl. f. (*ilgi*'den *ilgi-le-n-mek*). Bir şeye karşı maddî veya manevî bir ilgi göstermek, alâka duymak: *İnsanlığı sevse, aralarında yaşadığı kimseleri de sevecek, onların haliyle de ilgilenecek* (N. Ataç). ‖ Birine karşı yakınlık göstermek, ilgi duymak: *O gençle ilgileniyorum.* ‖ Bir şeyden zevk almak, bir şeyi çekici bulmak: *Felsefeyle ilgilenmek.* (M)

İLGİLİ sıf. (*ilgi*'den *ilgi-li*). İlgisi olan, ilgilendiren: *Bundan sonra da raporlar aldık, birliklere emirler yazdık, ama bunlar artık akılla ilgili şeyler değillerdir* (Kemal Tahir). *Tarihle ilgili bir inceleme. Eşanl.* ALÂKALI. ‖ *İlgili makam* (*merci*), herhangi bir işle ilgili olan kuruluş, büro v.b. yer.

— Müz. *İlgili tonlar,* anahtar donanımı bakımından eş olan biri major, öteki minör iki mod. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Müz. Minör tonlar (hattâ bemollü tonlar) yedinci dereceyi duygun nota haline dönüştürecek bir diyez veya bekarla, geçici bir değişime uğratılır. Böylece *si* bemol majör tonunun *ilgili* tonu olan *sol* minör tonunun yedinci derecesi *la* notası bir diyezle duygulu nota niteliğini kazanarak *fa* diyez olur. Her majör gamın minör ilgisi, majörün bir minör küçük üçlüsünden hemen sonra başlar.

◆ İ. Bir işle alâkası olan kimse: *İlgililer meseleye gerektiği kadar önem vermiyorlar.* (ML)

İLGİNÇ sıf. (*ilgi*'den). *Yeni.* İlgi uyandıran, ilgi ve dikkat çekici olan: *İlginç bir kitap. Çok ilginç bir konu.* ‖ [İnsan için] Hoşa giden, ilgi çeken: *İlginç bir konferansçı.* (M)

İLGİSİZ sıf. (*ilgi*'den *ilgi-siz*). İlgisi olmayan. ‖ İlgi duymayan, kayıtsız. (M)

◆ **İlgisizlik** i. İlgisiz olma hali: *Bu ilgisizliğiyle onu kendinden soğuttu.* (M)

İLGİSİZLİK i. (*ilgisiz*'den *ilgisiz-lik*). İlgisiz olma hali. ‖ İlgi göstermeme: *Hiç bu kadar ilgisizlik görmedim.*

— Ahl. *İlgisizlik hürlüğü,* karşıt iki eylem arasında insanın, tamamen kayıtsız kalmasını veya bunlardan herhangi birine karşı eğilim göstermemesini sağladığı ileri sürülen mutlak hürlük.

— ANSİKL. Ahl. Ortada hiç bir belirleyici sebep yokken veya iki karşıt karar almamıza yolaçacak iki sebep arasında mutlak bir eşdeğerlik söz konusuyken bir karara varabilmemizin, bu hürlükten ileri geldiği söylenir. Ne var ki, bu çeşit bir hürlüğün varlığı tartışmalıdır. (M)

İLH zf. (ar. *ilh*). *Esk. İla âhirihi* («ve benzerleri») sözünün kısaltılmış şekli. (M)

İLHAB i. (ar. *leheb*'den *ilhāb*). *Esk.* Alevlendirme, şişirip kızartma. ‖ İltihaplandırma. ‖ *İlhab etmek,* tutuşturmak. İltihaplandırmak. (M)

İLHAD i. Bk. İLHAT.

İLHAH i. (ar. *laḥḥ*'tan *ilḥāh*). *Esk.* Diretme, üstüne düşme.

◆ **İlhahât** çoğl. i. *Esk.* Diretmeler. (M)

İLHAK i. (ar. *ilḥāḳ*). *Esk.* Ekleme, katma: *Mesahif-i Şerife yazmak için tertip olunan cem'iyyet-i küttaba onu dahi ilhak ve bu kerre de Kûfe valiliğine tayin buyurdu* (Cevdet Paşa). ‖ Hâkimiyeti altına almak. ‖ *İlhak etmek,* katmak: *Biz, memleketin esir edilmiş, ihtiyarını kaybetmiş parçasını hür ve müstakil kısma ilhak etmek istiyoruz.* (Atatürk).

— Devl. huk. Geniş anlamıyle, bir ülke üstündeki yetkilerin kullanılması hakkının elde edilmesi sonucunu doğuran ülke statüsündeki değişiklik. ‖ Dar anlamıyle devlet ülkesinin bir veya birkaç kısmının bir antlaşma ile ve karşılığında maddî bir çıkar sağlanmaksızın, bir başka devlete bırakılması. (Bu durumda devletlerden biri ülkeyi «terk», diğeri ise, «ilhak» etmiş sayılır.) Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Devl. huk. Ülke *ilhak*'ı çoğunlukla savaş sonunda yapılan barış antlaşmalarıyle olmaktadır. Ancak bu durum barış zamanında da ve antlaşma ile de gerçekleşebilir. Meselâ, Türkiye, Irak ve İngiltere arasında 5 haziran 1926'da imzalanan «Hudut ve Hasenei Hemcivarî muahedenamesi» ile Türkiye, Musul'u Irak'a bıraktı. Daha sonra, 23 haziran 1939'da Ankara'da Türkiye ile Fransa arasında imzalanan «Türkiye ile Suriye Arazi Mesailinin Katî Surette Hallini Mutazammın antlaşma» ile Fransa, Hatay'ı Türkiye'ye terketti. Her iki durumda ilhak, tarafların gerçek rızalarının ifadesi değilse bile, hukukî açıdan iki taraflı bir işlem olmaktadır. Buna karşı, tek taraflı olarak yapılmış ilhaklar da vardır. Avusturya, 13 temmuz 1878 antlaşmasıyle sadece idaresini elde ettiği Bosna-Hersek'i 1908'de ilhak etti. İngiltere de 4 haziran 1878 antlaşmasıyle bazı şartlarla idaresini kendisine bıraktığı Kıbrıs adasını, 5 kasım 1914'te tek taraflı olarak ilhak etti. Türkiye daha sonra, Lozan antlaşmasıyle (md. 20) İngiltere tarafından yapılan ilhakı tanıdığını açıkladı.
Ülke ilhakı, o ülkede yaşayanların, ilhak eden devletin hâkimiyeti altına geçmelerini gerektireceği için, oradaki halkın arzusu-

nun plebisit yoluyle göz önünde bulundurulması gerektiği ileri sürülmüştür. Özellikle, Birinci Dünya savaşını sonuçlandıran barış antlaşmalarında plebisiti öngören kurallara yer verildi. Meselâ Versailles sözleşmesi uyarınca (md. 50) 13 ocak 1935'te yapılan Saar plebisitiyle Saarlılar, oybirliğine yakın bir çoğunlukla Almanya'ya katılmayı istediklerini açıkladılar.
İkinci Dünya savaşından sonra imzalanan barış antlaşmalarında ise tek bir plebisit öngörüldü. (Tende ve Brigue bölgesi hakkında).
İlhak edilen ülke halkına vatandaşlık konusunda bir seçme hakkı tanınabilir. Meselâ, 16-29 eylül 1913'te Bulgaristan ile İstanbul'da yapılan barış antlaşmasında (md. 7), 1-14 kasım 1913'te Yunanistan ile yapılan antlaşmada (md. 4), 24 temmuz 1923 Lozan antlaşmasında (md. 30), Türkiye ile Fransa arasında 23 haziran 1939'da akdedilen «Türkiye ile Suriye Arasında Arazi Mesailinin Katî Surette Hallini Mutazammın antlaşma»da (md. 2-5), Kıbrıs cumhuriyetinin kurulmasına ilişkin olarak, 16 ağustos 1960'ta akdedilen antlaşmanın D ekinde böyle bir seçme hakkı tanındı.
İlhak edilen ülkelerin ahalilerinin mübadele edilmesi de mümkündür. 16-29 Eylül 1913 antlaşmasında, 15 kasım 1913 tarihli antlaşmada, Lozan antlaşmasında da ahali mübadelesi öngörüldü. (M)

İLHAM i. (ar. *ilhām*). Yaratıcı bir eyleme iten içe doğma, yaratıcı coşku: *Yani şairler gibi ilham mı bekleyeceksiniz* (N. Ataç). || İçe doğan şey: *Şair bütün bu şeylere atf-ı hayal ile / Eyler vürud-ı refref-i ilhama intizar* (Tevfik Fikret). *Medhinde şâirâne / İlhamlar gerektir / Tarifi yerde bitmez / Arşa çıkan kibarın* (Abdülhak Hâmid). [*Eşanl.* ESİN]. || Peygamberlerin kalbine gelen ve vahiy şeklinde inen tanrısal âleme ait duygu ve düşünceler. || *İlham almak*, esinlenmek: *Mistik felsefeden aldığı ilhamla daha geniş manalar kazanmıştır* (P. Safa). || *İlham etmek* (veya *ilham vermek*), içe doğmasına, esinlenmesine sebep olmak.

— Ed. *İlham perisi,* sanatçının içine doğan şeyin yaratıcısı olduğu kabul edilen gerçeküstü yaratık. *Eşanl.* MÜZ.

— Din. *İlham-ı ilâhî* (veya *ilham-ı rabbânî*), Tanrı tarafından insanın içine telkin edildiği kabul edilen duygu.

◆ **İlhamat** çoğl. i. *Esk.* İlhamlar.

◆ **İlhamî** sıf. *Esk.* İlham sonucu elde edilen. || İlham ile ilgili, ilhama ilişkin. || i. Erkek adı. (M)

İLHAMÎ, osmanlı padişahı Selim III'ün şiirlerinde kullandığı mahlâs. Bk. SELİM III. (M)

İLHAMÎ EFENDİ (Ali), türk şairi (öl. Eskişehir 1892). Eskişehir'deki Seyyid Battal Gazi dergâhı şeyhi. Dergâhın kuruluşundan beri posta oturanların altmış dördüncüsü. Hayatı iyi bilinmemektedir. Şiirlerini topladığı divanı, dergâhının türbedarı olan torunu Şükrü Efendi tarafından *Divanı Şeyh İlhamî ve Seyyid Battal Gazi* adı ile İstanbul'da bastırıldı (1915). Hece vezniyle halk şiir geleneğine göre yazılmış başka şiirleri de vardır. Oldukça temiz ve yumuşak bir dili olan İlhamî'nin şiirleri daha çok sofiler arasında bilinir. (M)

İLHAMİYE i. (ar. *ilhāmiyye*). Tasav. Kur'an, hadis, fıkıh v.b. dinî kitaplar ve onların yorumlarını anlatan kitaplardan çok, ilham sonucu yazılmış kitaplara önem veren bâtıl bir mezhep. (M)

İlham-ül Mukaddes fi Feyz-il-Akdes (*En Kutlu Feyiz ile Kutlu İlham*), Kâtip Çelebi'nin (1609-1658) eseri. Eserde fıkıh ve astronomiyle ilgili konular yer alır. Bu bakımdan Kâtip Çelebi konuya girmeden önce, astronomiyle ilgili bazı terimleri açıklar.
Eserde üzerinde durulan üç mesele şunlardır: 1. kuzey memleketlerinde namaz ve oruç vakitlerinin nasıl tayin edileceği; 2. Güneş'in aynı yönden doğup batmasının dünyanın bir noktasında mümkün olup olmaması; 3. her tarafa dönülecek olursa Kıble olabilecek Mekke'den başka bir memleketin olup olmadığı.
Kâtip Çelebi, bu üç sorunun cevabını islâm bilginlerinden nakiller yaparak cevaplandırır. Birçok yazma nüshası bulunan bu eser yayımlanmıştır (1957). [M]

İLHAN blş. i. (esk. türk. *ilig* ve *kan*'dan). Tar. Moğol hükümdarlarının unvanı. (M)

İLHAN (Attilâ), türk şairi, yazar ve romancısı (Menemen 1925). İstanbul'da Özel Işık lisesini bitirdi (1946). C.H.P.'nin düzenlediği şiir yarışmasında Cahit Sıtkı Tarancı ve Fazıl Hüsnü Dağlarca arasında *Gâvur Dağlarından Rivayet* adlı eseriyle ikincilik ödülünü kazandı (1946). Yüksek öğrenimini tamamlamak için Paris'e gitti (1949). Türkiye'ye dönüşünde çeşitli gazete ve dergilerde yazarlığını sürdürdü. Günlük gazetelerde filim tenkitleri yaptı. *Ali Kaptanoğlu* takma adıyle birçok senaryo yazdı (1959). Bir ara gene Paris'e gitti (1962-1965), İzmir'de *Demokrat İzmir* gazetesinin genel yayın müdürlüğü yaptı.
Eserleri: *Duvar* (şiirler, 1948); *Sokaktaki Adam* (roman, 1953); *Sisler Bulvarı* (şiirler, 1954); *Yağmur Kaçağı* (şiirler, 1955); *Zenciler Birbirine Benzemez* (roman, 1957); *Abbas Yolcu* (gezi notları, 1959); *Ben Sana Mecburum* (şiirler, 1960); *Belâ Çiçeği* (şiirler, 1962); *Kurtlar Sofrası* (roman, 2 cilt 1963, 1964); *Yasak Sevişmek* (şiirler 1968); *Hangi Sol* (tenkit, 1971). [M]

İlhan İskender armağanı, her yıl biri kadın biri de erkek sahne oyuncusuna verilmek üzere, genç yaşta ölen oyuncu İlhan İskender adına Haldun Dormen tiyatrosu tarafından düzenlenen armağan (1959). [M]

İLHANLIK blş. i. (*ilhan*'dan *ilhan-lık*). Çeşitli milletlerden meydana gelen imparatorluk. || Bu imparatorluğun sınırları içinde yaşayan ülkeler. || İlhan olma hali. (M)

İLHANLILAR, İran'da hüküm süren moğol hanedanı (1251-1335). Sınırlarının dışına çıkmak isteyen Moğollar, akınlarına Ön Asya'dan başladılar (1218 - 1221). Daha sonra İran'ın kuzeyini ve Horasan'ın bir bölümünü ele geçirdiler. İmparatorluk içinde de Kubilay Han, kardeşi Büyük Han Mörgke ile savaş durumundaydı. Bu karışık durumdan kaygılanan Hulagû, İran'ı, Maveraünnehir'i, Suriye ve Mısır'ı ele geçirmeyi düşündü. Bu düşüncesini gerçekleştirmek üzere sefere çıktı (1253-1255). Hasan Sabbah tarafından kurulan bâtınî İsmailî devletnin başkenti Alamut'u yakıp yıktı. Ülkenin bir bölümünü, bir süre sonra Bağdat'ı alarak (1258) Mezopotamya'nın güneyini eline geçirdi. 1260 Seferinden sonra imparatorluğun kesin sınırları belli oldu. Buna göre Batı Fırat vâdisi sınır oldu. Bu sırada küçük devletlere bölünen Ermenistan ve Selçuklular, İlhanlı hâkimiyeti altına girdi. Otuz yıla yakın bir süre Kafkaslar bu hanedanlığın yönetiminde kaldı. Doğu sınırları ise Amuderya nehrine kadar uzanıyordu. Kuzeydeki Kert (Kürt) devletinin bir bölümü de İlhanlıların elinde idi. Fars eyaleti bile, bir evlenme dolayısıyle sürekli olarak genişleyen imparatorluk sınırları içine girdi (1284). Böylece imparatorluk Sasanî imparatorluğu içinde bir iran devleti niteliği kazandı. İran hükümdarları, Pekin'de oturan Büyük Han'a bağlı olduklarını bildirmek için İlhan adını aldılar. Hıristiyanlarla, daha çok hıristiyan batı ile yakınlaşmalar geliştirildi. Babasının ölümünden sonra yerine geçen oğlu Abaka, devlet sınırları içinde oldukça geniş onarımlara girişti. Yeni yeni tapınaklar yaptırdı. Süryanîlere karşı ilgi duydu. Ölümü üzerine (1282) bir süre karışıklıklar çıktı ama sonunda kardeşi Ahmed yönetimi eline geçirdi, karışıklığı bir süre için bastırdı. Bununla beraber Mısırlılara karşı olan tutumda gevşeme oldu. Bir süre sonra Ahmed, Abaka'nın oğlu Argan tarafından tahttan indirildi. Musevî dinine bağlı kalan veziri Sadüddevle'yi yönetimde serbest bıraktı. Bunun üzerine Sadüddevle birçok eyaletin yönetimini kendi yakınlarına verince ayaklanmalar başgösterdi. Bu ayaklanmalar sonunda Argun (1291) ve bir süre sonra da vezir Sadüddevle öldü. Bu karışık durum içerisinde devlet yönetimini ele alan Gayhatu malî durumu düzeltti, fakat o da tahtta fazla kalmadan indirildi (1295). Tahta aynı sülâleden Han Baydu geçtiyse de fazla varlık gösteremeden tahttan uzaklaştırıldı.
Devlet tam bir karışıklığa sürüklendi. Bunun yanında iktisadî durum iyice bozuldu, eşkıyalık olayları arttı. Çok düzenli olarak çalışan posta teşkilâtı tamamen dağıldı. Komşu devletlerin zaman zaman imparatorluğa göz diktikleri görüldü. Altınordulular ve Memlûklar akınlarıyle İlhanlıları sarsmağa başladı. 1295 Yılında tahta geçen Gazan, vezirleri Reşideddin Fazlullah ve Ali Şahın yardımıyle bu karışık duruma son verdi. Ülkeyi yeniden düzene koydu. Sünnî mezhebini benimsedi. Birçok devlet ilerigelenleri de bu yeni mezhebe girdiler. Böylece Moğollarla Türkler arasında yakınlık ve kaynaşma başladı. Tebriz, Meraga, Sultaniye illerinde geniş yerleşmeler sonucu ilerlemeler oldu. Gazan Suriye'nin fethini kolaylaştırmak amacıyle şiîlere karşı çok iyi davrandı. Kutsal saydıkları yerleri zi yaret ederek para bağışında bulundu. Gazan'ın öldüğü yılda (1304) İlhanlılar devleti çok gelişmiş, yükselmiş bir durumdaydı. Yerine geçen kardeşi Olcaytu ağabeyinin yeniliklerini devam ettiremedi. İç yönetimde, askerî alanlarda birtakım yenilikler, düzenlemeler başardı. Şiîliği benimseyip Sünnîlikten yüz çevirmesi halk arasında birtakım geçimsizliklere yolaçtı. Ölümü üzerine (1316), yerine geçen oğlu Ebu Said yeniden Sünnîliğe döndü. Devlet yönetimindeki başarısızlığı yüzünden Kafkasya'ya açılan bir sefer sonunda öldü (1336). Devlet içinde karışıklıklar çıktı. 1335'e kadar birçok küçük prens başa geçti, ancak bu karışık duruma son veremediler. Devlet yıkılmağa yüz tuttu. 1344 Yılına kadar yönetimi elinde tutan Hasan Küçük öldürüldü. Hasan Büzürg ise Bağdat'a sürüldü. Algeciras bölgesinde İlhanîler sülâlesini kurdu. Bu arada Küçük Asya, Küçük Ermenistan, Gürcistan kert (kürt) ülkeleri imparatorluktan ayrıldı. İmparatorluğun bir ülkesi olan Azerbaycan, Altınordu devleti tarafından kısa bir süre içinde alındı (1357-1358). Böylece, İlhanlılar devleti ortadan kalktı. İlhanlılar devri kültür bakımından gelişmiş bir durumdaydı. Birçok değerli yazar bu dönemde yetişti. Edebiyatlarına Farsça hâkimdi. Cüveynî, Reşideddin, Vasaf gibi tarihçiler bu çağın yetiştirdiği bilginlerdir. Ebül Ferec adlı süryanî yazar bu dönemin en önemli kültür adamlarındandır. Ayrıca İbn-el-Fuvati'nin Algeciras'daki olayları açıklayan yazıları vardır. Nâsırüddin Tûsî, Eucleidis'in eserini *Tahrir-i Euclidis* adıyle Arapçaya tercüme etti. (→ Bibliyo.) [M]

İLHAT veya **İLHAD** i. (ar. *ilḥād*). Din. Dinden dönme. || İslâm dinine göre Kur'an'ın koyduğu kuralları tanımamak ve Tanrı'nın birliğine, Hz. Muhammed'in peygamberliğine inanmamak. (Sonradan ilhat deyimi daha geniş anlamlarda alınarak islâm inançlarına aykırı davranan herkes için kullanıldı. Bu deyimi kâfir anlamına alanlar da vardır. Din değiştiren müslümanlar için de söylenir.) || *Mec.* Doğru yoldan ayrılma.
— Fels. *Esk.* Tanrıtanımazlık. Ateizm. (M)

İLHAVO, Portekiz'de (Aveiro idare bölümü) şehir, Vagos riası yakınında; 13 100 nüf. Balıkçılık. Tuzlalar. — Yakınında Vista Alegre porselen ve kristal fabrikası. (L)

İLHEUS, esk. **İlheos,** Brezilya'da (Bahia eyaleti) liman şehri, Atlas okyanusu kıyısında, Salvador'un güneyinde; 23 000 nüf. Brezilya'nın başlıca kakao ihraç limanı. (L)

İLİ, çince **Yi-li,** Çin ve S.S.C.B.'de ırmak, Balkaş gölünün kolu; 1 384 km. Sinkiang'dan doğar, kuzeyde Tiyen-şan boyunca uzanır, İli boğazından geçerek sovyet sınırını aşar; İli boğazı Batı Çin ile Sovyet Orta Asyası (Kazakistan) arasında başlıca ulaştırma yoludur. Irmak geniş bir delta ile Balkaş gölüne dökülür. (L)

İLİA i. Yengeç cinsi; iki türü (*İlia nucleus* ve *İlia rugulosa*) Akdeniz'de yaşar. (L)

İLİA. Coğ. Bk. ELEİA.

İLİBERİS. Esk. coğ. Betica şehri, daha sonra *Elvira* adını aldı, bugün *Alarife;* Granada yakınında. 309-312 Yılları arasında bu şehirde önemli bir konsil toplandı. O çağdaki ispanya kilisesinin düzeniyle ilgili kanunlar bu konsilde kabul edildi. (L)

İLİCACEAE veya **İLİCİNEAE** çoğl. i. Bot. Çobanpüskülügiller. (L)

İLİCE i. Kuyumc. Altın ve gümüş eritilen kalıbın içine konmuş çerçeve. (L)

İLİÇ, Doğu Anadolu bölgesinde (Yukarı Fırat bölümü, Erzincan ili) ilçe merkezi; 1 457 nüf. Erzincan - Sıvas demiryolu üzerindeki aynı adlı istasyona 3 km uzaklıkta; yüksl. 1 050 m. İliç'in kurulmuş olduğu yer eğimli olduğundan, yukarı kesimdeki evleri inişli yokuşlu sokaklarla birbirine bağlanır. Daha aşağı kesimler ise düzlükte yayılır. İliç, Erzincan ilindeki ilçe merkezleri arasında en az nüfuslu olanıdır.

— *İliç ilçesi*, 1 397 km², 15 183 nüf. Merkez, Armutlu ve Kuruçay bucakları; 63 köy. Hayvancılık ve tahıl tarımı. (M)

İLİÇ, S.S.C.B.'de ırmak, Ural'dan doğar, Yukarı Peçora'ya kavuşur; 350 km. (L)

İLİDJA veya **İLİDZA**, Yugoslavya'da (Bosna) şehir, Saraybosna yakınında; 9 500 nüf. Ilıcalar. Çok turist çeken sayfiye merkezi. (L)

İLİG i. (esk. türk. k.). Tar. Uygurlarda, Karahanlılarda ve Selçuklularda hükümdarlara ve hanedana mensup prenslere verilen unvan.

— ANSİKL. Tar. *İlig* unvanının nereden geldiği kesin olarak bilinmemektedir. Sadece Attilâ'nın bir oğlu tarafından kullanılmış olduğu kabul ediliyor. Hunlar devrinde *ellak* veya *illak* olarak geçer. Uygurlarda bir unvan olarak kullanıldığı, 820 yılına ait Karabalgasun yazıtında kayıtlıdır. Karahanlılarda İslâmiyeti ilk kabul eden Satuk Buğra Han, *ilig* unvanını kullandı. Selçuklular da, Karahanlılar tarafından kullanılan unvanları, bu arada ilig unvanını da kullandılar. Unvan, *Alp* unvanıyle birlikte geçerdi: *Alpilig* gibi. Sonraları Harizmşahlarda da ilig unvanının kullanıldığı görülür. (M)

İLİG HAN. Bk. KARAHANLILAR.

İLİGHANLAR. Bk. İLEKHANLAR.

İLİK i. (esk. türk. k.). Kemiklerin içini dolduran yağlı madde.

— ÇEŞ. DEY. *İlik gibi*, çok lezzetli. *Argo.* Çok güzel, istek uyandırıcı (kız, kadın). ‖ *İliği sızlamak*, (üzüntü, ağrı v.b.'den) derinden etkilenmek: *Çocuğun haline iliğim sızladı.* ‖ *İliğine geçmek (işlemek)*, çok üşütmek, iyice ıslatmak: *Soğuk iliğime işledi.* Derin bir şekilde etkilemek: *Teşrinlerin bu hüznü geçer ta iliklere* (Yahya Kemal). *Yavaş yavaş iliklerine kadar işleyen bu sihirli sazı dinleyenlerin hepsi ...* (A. Ş. Hisar). ‖ *İliğine kadar ıslanmak*, şiddetli yağmurdan tenine kadar ıslanmak. ‖ *İliğini kemirmek*, (acı, ağrı, dert v.b. için) derinden etkilemek: *Bu hastalık benim iliğimi kemirdi.* ‖ *(Kanını) İliğini kurutmak*, canından bezdirecek kadar rahatsız etmek, sıkıntı vermek: *Bu çocuklar benim iliğimi kurutuyor.*

— Anat. *Kemik iliği.* (Bk. ANSİKL.) ‖ *İlik atardamarları*, kemiğin içine dalan atardamar dalları. ‖ *İlik içi*, ister kemik iliği, ister omurilik olsun, iliğin içinde bulunan. ‖ *İlik zarı*, kemik iliğini çevreleyen zar.

— Cerr. *İlik çıkarma*, periosta dokunmadan kemik iliğini çıkarma ameliyatı. ‖ *İlik kesit*, alt tabakaya ulaşmak için deri üzerinde yapılan dar ve uzunca şak. ‖ *Petromastoid ilik çıkarması*, mastoidi kazarak timpan boşluğu ile beraber tek ve geniş bir çukur haline getirme ameliyatı. ‖ *Leğen ilik çıkarması*, bazı kanserlerin tedavisinde küçük leğen içindeki bütün bezlerin ameliyatla çıkarılması.

— Kasaplık. Sığırın, koyunun, özellikle dananın murdar iliği (omurluk), alafranga bazı yemeklerde garnitür olarak kullanılmak üzere bel kemiğinden çıkarılır.

— Miner. *Taş iliği*, süngere benzeyen karbonatlı kireç. ‖ *Kaya iliği*, amyant.

— Terz. Düğmelerin geçirilmesi ve iliklenmesi için elbiselerin belirli yerlerinde bulunan, kenarları ipekle örülmüş ufak yarık.

— ANSİKL. Anat. *İlik*, kişinin yaşına ve patolojik durumuna göre renk değiştirir. Dölütte ve genç organizmalarda kırmızı ezme kıvamındadır; yeni yetmede jelatinli bir görünüm alır; sağlığı yerinde erişkinde ise yağlı keseciklerle dolduğundan sarımtırak donuk bir görünüştedir. Kuşlarda gelişim tamamlandıktan sonra yerine hava geçer. Kan alyuvarlarının oluştuğu bir yer olduğu sanılmaktadır.

◆ **İlikli** sıf. İçinde ilik bulunan: *İlikli kemik.* (LM)

İLİK i. (*ilmek*'ten *il-i-k*). Terz. Düğmelerin geçirilmesi ve iliklenmesi için elbiselerin belirli yerlerinde bulunan, kenarları iplikle örülmüş veya parça geçirilerek kapatılmış ufak yarık.

◆ **İlikli** sıf. İlik açılmış olan: *İlikli ceket.*

◆ **İliksiz** sıf. İliği olmayan, ilik açılmamış olan: *iliksiz elbise.* (M)

İLİKBALIĞI i. Zool. Bk. GÖRDEK BALIĞI.

İLİKLEMEK geçl. f. (esk. türk. *ilik*'ten *ilik-le-mek*). Düğmeyi iliğe geçirmek: *Elbisenin düğmelerini ilikledi.*

◆ **İliklenmek** edilg. f. İlikleme işine konu olmak: *Elbisem çok dar, iliklenmiyor.*

◆ **İlikletmek** ettrg. f. İliklemek işini yaptırmak. (M)

İLİKMENT veya **İLİKMEN** i. *Halk dili.* Eskiden kullanılan bir çeşit toprak kandil. (Kandilin içine bezir yağı konur ve bunun içine sokulan fitil yakılarak zayıf bir ışık elde edilirdi.) [M]

İLİKSANTİN i. (lat. *ilex, -icis*, çobanpüskülü > fr. *ilixanthine*). Çobanpüskülü yapraklarından çıkarılan boyarmadde; 198°C'ta eriyen billûrlar şeklindedir; şap veya başka alüminyum bileşikleriyle mordanlanan kumaşları sarıya boyar. (L)

İLİM veya **İLM** i. (ar. *ʿilm*). Çeşitli olgularla ilgili iyi düzenlenmiş bilgilerin bütünü: *İlimlerin mecmuu medeniyet dediğimiz şeyi vücuda getirir* (Ziya Gökalp). *Tarihî ilimler. Manevî ilimler. Yeni.* Bilim. ‖ Bilme, biliş. ‖ Haber. ‖ Bir konuda okuma yoluyle elde edilen bilgi, nazariyat.

— DEY. *(Bir şeyin) İlmini almak*, bir işin özelliklerini en ince ayrıntılarına kadar öğrenmek.

— *Esk. İlm ve amel*, teori ve pratik, düşün ve eylem. ‖ *İlm-i batın*, akıl, mantık, deneyden çok sezgi ile elde edilen ilim. ‖ *İlm-i bedihî*, akıl ve düşünce olmadan, sezgi yoluyle gerçekleri anlama ilmi. ‖ *İlm-i ektaf*, kürek kemiği veya kürek kemiği parçalarına bakarak geleceği bilme ve geçmişi okuma ilmi. ‖ *İlm-i ensab*, soyların gelişimini inceleyen ilim. ‖ *İlm-i gaybî*, bazı olayların veya olguların önceden bilinmesi için yapılan çalışmaları kapsayan ilim. ‖ *İlm-i hat*, yeryüzü veya toprakla ilgili nesneler aracılığıyle fal bakma işi. ‖ *İlm-i isnad*, bir nazariyeyi ilk defa ortaya koyanı araştıran ve bu nazariyenin ona atfedilmesi gerektiğini savunan ilim. ‖ *İlm-i kef*, avuçtaki çizgilere bakarak geçmişi okuma, geleceği bilme ilmi. ‖ *İlm-i kıhf*, kafatası yapısıyle ussal durumu incelemeğe çalışan ilim. ‖ *İlm-i menahic*, bir işin yönetilmesi için gereken bilgileri veren ilim, yöntembilim, metodoloji. ‖ *İlm-i meraya*, bir işin en ince ayrıntılarına kadar inmeyi öğreten ilim. ‖ *İlm-i mevcudat*, tabiatta var olan bütün varlıkları inceleyen ilim. ‖ *İlm-i pişanî*, alna bakarak; alınyazısını, karakteri okuma ile ilgili ilim. ‖ *İlm-i remil*, bazı nesneler aracılığıyle fal bakma. ‖ *İlm-i rivayet*, geleneklerin doğruluk derecelerini araştıran ilim. ‖ *İlm-i sihr*, insan ruhunda derin bir etkisi olan, bazı tabiî olayların akışını durduracağına inanılan büyü ile ilgili ilim. ‖ *İlm-i simya*, harfler, sayılar kullanarak ve kelimatı ilâhiye (tanrısal sözler) ile esma-ül-hüsnayı (Tanrı'nın adları) anarak evrenin sırlarını çözme ilmi. ‖ *İlm-i tabiî*, tabiattaki olgu ve olaylardan bahseden ilim, doğabilim. ‖ *İlm-i tetkik-i hutût*, eski yazıları okuyup, çözme ilmi. ‖ *İlm-i tılsımât*, büyü, tılsım ilmi. ‖ *Ehl-i ilm*, bilim adamları, bilginler.

— Astron. *Esk. İlm-i ahval-i cev* (veya *ilm-i alâim-i cevviye*), göktaşlarının oluşum, hareket ve yapılarını inceleyen ilim. ‖ *İlm-i envâ*, Ay'ın zamanlarını inceleyen ilim. ‖ *İlm-i heyet*, bütün gökyüzü cisimlerinin hareket, durum, kimyasal ve fiziksel yapılarını inceleyen ilim, gökbilim. ‖ *İlm-i nücûm*, yıldızların oluşum, hareket ve durumlarını inceleyen ilim. ‖ *İlm-i tencim*, yıldızlara bakarak geçmişe ve geleceğe değgin bazı yargılar çıkarma ilmi.

— Bahç. *Esk. İlm-i tevlid*, bahçıvanlık ilmi.

— Biyol. *Esk. İlm-i ruşeym*, oluşmağa başlayan döllenmiş yumurtacığın cenin haline gelinceye kadar geçirdiği evreleri inceleyen ilim, embriyoloji.

— Bot. *Esk. İlm-i nebatât*, bitkilerle ilgili konuları ve olguları inceleyen ilim.

— Din. Bk. ANSİKL. *İlm-i ahadîs* (veya *ilm-i ahbar, ilm-i âsâr*), Hz. Muhammed ve yakınlarının davranış ve sözleriyle ilgili gelenekleri konu edinen ilim. ‖ *İlm-i esma*, Allah'ın isimlerinin ve niteliklerinin belirlenmesi, anlamı ve açıklaması ile ilgili ilim. ‖ *İlm-i ezelî*, geleceği ve geçmişi bilme ilmi. ‖ *İlm-i haber* (veya *ilm-i hadis*), Hz. Muhammed'in sözlerini inceleyen, bunların anlamını açıklayan ilim. ‖ *İlm-i ilâhî*, dinbilim. Teoloji. ‖ *İlm-i kelâm*, İslâm dininin kutsal kitabı Kur'an'ın hükümlerini açıklayan, yorumlayan ilim. ‖ *İlm-i kelâm ve akaid*, islâm dinini skolastik açıdan yorumlayan bilginlerin ortaya koyduğu ilim, metafizik. ‖ *İlm-i kıraat*, Kur'an'ın ilk yedi üstat tarafından öğretildiği gibi okunması gerektiğini savunan ve bu yolda yapılan çalışmaları kapsayan ilim. ‖ *İlm-i kitab*, Kur'an'ın tenkit ile açıklaması ve yorumuna özgü ilim. ‖ *İlm-i ledün*, tanrısal âlem ve tanrısal inayet ilmi. ‖ *İlm-i maad*, konusunu ölümden sonra var olacağına inanılan hayattan alan ilim. Tanrı'nın isim ve niteliklerini açıklamağa ilişkin ilim. ‖ *İlm-i muamele*, iman sahibinin Tanrı ve kullarına karşı olan ödevleri ile ilgili bilgileri kapsayan ilim. ‖ *İlm-i tefsir*, Kur'an surelerini yorumlama ilmi. ‖ Bu bilgilerin oluşturduğu ilim. ‖ *İlm-i teşrih*, kutsal kitapları yorumlama, hükümlerini açıklama ile ilgili ilim. ‖ *İlm-i tevhid*, Tanrı'nın birliği ile ilgili bilgi, yorum v.b.yi toplayan ilim. ‖ *İlm-i tevil*, Kur'an'ın yorumlanmasına ilişkin bilgileri ele alan ilim. ‖ *İlm-i yakîn*, tanrısal âlemle ilgili bilgileri toplayan ilim. Doğruluğundan şüphe edilmeyen bilgi.

— Ed. *Esk. İlm-i aruz*, vezin tekniği, nazım ölçüleriyle ilgili ilim. ‖ *İlm-i bedi*, güzel söyleme veya yazma ilmi. ‖ *İlm-i belâgat*, güzel söz söylemeyi veya yazmayı bilme. ‖ *İlm-i beyan*, güzel söz söyleme ilmi. ‖ *İlm-i kafiye*, şiirde ritim sağlama ilmi. ‖ *İlm-i kitabet*, yazıyı veya sözü en güzel şekilde düzenleme ilmi. Bu bilgiyi veren ilim. ‖ *İlm-i manâ*, güzel söz söyleme ilmi.

— Etnogr. *Esk. İlm-i akvam*, kavimlerin, milletlerin, görenek, ruh, kültür v.b. nitelik ve niceliklerini inceleyen ilim. ‖ *İlm-i akvam-ı beşer*, insanlığın ırklara ayrılışını, ırklar arasındaki tarihî ilişkileri, benzerlikleri, nereden çıkıp, nasıl yayıldıklarını karşılaştırmalı olarak inceleyen ilim. ‖ *İlm-i menşe-i akvam*, kavimlerin, milletlerin doğuşları, menşeleri ile ilgili araştırmalar yapan ilim.

— Fels. *Esk. İlm-i hikmet*, felsefe konularını inceleyen ilim. ‖ *İlm-i hilâf ü cedel*, tartışma ve münakaşa yeteneğini geliştirmek için okuma ve tartışmalar sonucu elde edilen ilim. ‖ *İlm-i ilâhî*, Tanrı'nın âfetlerini savunan ve en yüksek iyiliğin oluşabilmesi için, âfetlerin gerekli olduğuna inanılan dünyagörüşü ile ilgili tezleri kapsayan ilim. ‖ *İlm-i mabatü-t-tabia*, tabiatta var olanlardan üstün olduğu kabul edilen olay ve ülkülere ilişkin ilim, metafizik. ‖ *İlm-i saadet*, saadeti en yüksek amaç edinen bir dünyagörüşü ile ilgili sav bilgileri kapsayan ilim.

— Fiz. *Esk. İlm-i cerr-i eskal*, makine ve kuvvetler ile kuvvetlerin meydana getirdiği hareketler arasındaki ilişkileri inceleyen ilim. (*Eşanl.* KUVVANİYAT.) ‖ *İlm-i hiyel*, mekanik bilgisi. Konusunu makine, mekanik olay ve olgulardan alan ilim. ‖ *İlm-i meraya-yı muhrika*, merceklerin yakıcı türlerini ve bunların yapım ve kullanılma alanlarını inceleyerek kanunlara bağlayan ilim. ‖ *İlm-i savt*, büyük binaların yapımında sesin her yandan aynı tonda duyulabilmesini sağlama hüneri. Bu bilgiyi sağlayan ilim.

— G. santl. *Esk. İlm-i bedayi*, güzelliği bulmak için araç sayılan ilim, estetik.

— Huk. *Esk. İlm-i feraiz*, konusunu islâm yasalarında mirasın bütünü ve mirasçılara düşen payın incelenmesi ile ilgili çalışma ve sonuçların oluşturduğu ilim. ‖ *İlm-i fetva*, islâm dininin yasalarını inceleyerek bu yasalar ışığında bazı idarî ve adlî konularda karar verme bilgisi. Bu bilgilerin oluşturduğu ilim. ‖ *İlm-i fıkıh* (veya *fıkh*), islâm hukukunu belirleyen kurallarla ilgili bilgiler. Bu bilgilerin oluşturduğu ilim. ‖ *İlm-i hukuk*, hukuk bilgisi. Hukuk konularıyle ilgili ilim. ‖ *İlm-i şera'i ve ahkâm*, islâm hukukunun hükümlerini belirleyen ve bu hükümlerin kullanılma, biçim ve alanlarını konu edinen ilim.

— İkt. *Esk. İlm-i idare*, idare bilgisi. Yönetimbilim. ‖ *İlm-i iktisad*, servet ve üre-

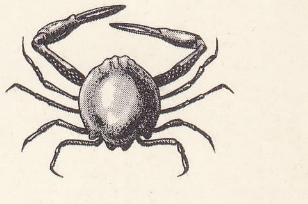

ilia

timin oluşum ve yönetiminden söz eden ilim, ekonomi. || *İlm-i rüsûm,* vergi ve gümrük konularıyle ilgili ilim. || *İlm-i servet,* siyasî iktisat ilmi. || *İlm-i surî,* üretim bilgisi. Üretimin verimli olmasını öğreten ilim. || *İlm-i tedbir-i menzil,* ev ekonomisi, ev yönetimi ilmi.

— Jeol. *Esk. İlm-i arz,* dünyanın oluşum ve bugünkü durumuyle ilgili bütün olay ve olguları inceleyen ilim. || *İlm-i tabakatü'l-arz,* dünyanın jeolojik katmanlarının oluşum, hareket ve bugünkü durumunu inceleyen ilim.

— Kim. *Esk. İlm-i kimya,* kimya bilgisi. Yapay olarak altın ve gümüş meydana getirme ilmi.

— Leng. *Esk. İlm-i edeb,* arap dilbilgisi, || *İlm-i elsine,* dillerin tarih ve mukayesesinin incelenmesi ve araştırılmasını konu edinen ilim. || *İlm-i· imlâ,* dilbilgisi kurallarına uygun yazı bilgisi. || *İlm-i iştikak,* kelimelerin kök ve türeme yollarını araştıran ilim, etimoloji. || *İlm-i lûgat,* sözlükbilim. || *İlm-i mahv,* gramer bilgisi. || *İlm-i sarf,* çekim eklerinin kullanım ve gelişimini inceleyen bilim.

— Mat. *İlm-i cebir,* cebir bilgisi. || *İlm-i hendese,* geometri ilimleri. || *İlm-i hesap,* hesap bilgisi, aritmetik. || *İlm-i mesaha,* yüzölçüm bilgisi. Cisimlerin yüzeylerinin bulunması ile ilgili kural ve yöntemleri kapsayan ilim.

— Miner. *Esk. İlm-i madeniyat,* madenlerin bulunması, elde edilmesi, kullanılma, kimyasal ve fiziksel özelliklerinden bahseden ilim.

— Mus. *Esk. İlm-i edvâr,* müzik ve müzik kompozisyonu ilmi. || *İlm-i musiki,* müziğin bütün konularını kapsayan ilim. || *İlm-i te'lif,* müzik kompozisyonu ilmi.

— Psikol. *Esk. İlm-i ahlâk,* ahlâk psikolojisini konu edinen ilim. || *İlm-i ahvâl-i rûh,* ruhsal olay ve olguları inceleyen ilim, ruhbilim. || *İlm-i manevî,* konusunu ruhsal ve zihinsel olay ve olgulardan alan ilim. || *İlm-i rûh,* ruhbilim. || *İlm-i secayâ,* karakterlerin incelenmesi ile ilgili konuları kapsayan ilim. || *İlm-i terbiye-i etfal,* çocukların eğitilmesini konu edinen ilim, eğitimbilim, pedagoji.

— Res. *Esk. İlm-i imlâ,* perspektif resminde kurallara uygun resim yapma ilmi.

— Sosyol. *Esk. İlm-i ictimaî,* toplumsal olay ve olguları konu edinerek, birtakım sonuçlar çıkaran ilim, toplumbilim.

— Tar. *Esk. İlm-i kablettarih,* konusunu tarihöncesi devirlere ait olay, olgu ve varlıklardan alan ilim, prehistorya. || *İlm-i menakit,* kronolojik ve astronomik zamanları inceleyen ilim. || *İlm-i tarih,* tarih bilgisi. Konusunu tarihsel olay ve olgulardan alan ilim.

— Tasav. Bk. ANSİKL. || *İlim postu,* bektaşî tarikatında meydan makamlarından birinin adı. (Bk. ANSİKL.) || *İlm-i riyâzet,* konusunu tasavvuftan alan ilim. || *İlm-i sülûk,* dünya hevesinden vaz geçerek Tanrı ve din yolunda çile doldurma yolunu öğreten ilim. || *İlm-i tasavvuf,* tasavvuf konu ve düşünce tarzını inceleyip yorumlayan ilim.

— Tıp. *Esk. İlm-i beden,* insan vücudunu inceleyen ilim. || *İlm-i emraz,* hastalıkları inceleyen ve tedavi yollarını araştıran ilim. || *İlm-i ensac,* dokubilim, mikroskobik anatomiyi inceleyen ilim. || *İlm-i tıp,* tıp bilimi.

— Zool. *Esk. İlm-i hayvanât,* hayvanların yetişme, üreme, ıslahı v.b. durumlarını inceleyen ilim.

— ANSİKL. Din. *İlim,* nazarî ve amelî olmak üzere ikiye ayrılır. Nazarî ilim maddeyi yakından tanıma bilgisidir. Dinî yükümlülükler amelî ilmin konusudur. İlim bir de *memduh* (övülmüş) ve *mezmum* (yerilmiş) ilimler olmak üzere ikiye ayrılır. Memduh ilimler ya dünyaya, ya âhirete veya her ikisine birden yararlı sayılır. Mezmum ilimlerin her iki dünya için de yararsız olduğu kabul edilir. *Dünya ilimleri* ve *ukba* (ahret) ilimleri diye ikiye ayrılan ilimler tasnifine göre dünya ilimleri *bedihî* (açık), *hâdis* ve *mahdes* (sonradan çıkan) bilimlerdir. Bunlar *haber-i mütevatir* (duyular ve nakillerle öğrenilen), *zarurî* ve *istidlâlî* (delile dayanarak sonuç çıkarma yoluyle yapılan) olmak üzere üçe ayrılır.

— Tasav. Sofîler ilim ile irfan, âlim ile ârif arasında bir ayrım gözetmişlerdir. İlim, medresede okunandır. İrfan ise hem göz, hem kulak, hem de gönül yoluyle elde edilen bilgidir. Âlim, medrese bilimlerini öğrenmiş olan; ârif, öteki duyularla elde edilmiş evren ve evrendeki sebepleri sezen kişi demektir.

● Tarikata girmek isteyen talip, bir rehberin eşliğinde bu makama getirilir. *İlim postu*'nun özellikleri, nitelikleri kendisine anlatılır. Bektaşîlere göre, ilim postu, şeriat, tarikat, hakikat ve marifet kapılarının açıldığı yoldur. Bu kapıların dördü de buradan geçer. Bu postun mevlevîlerdeki *ikrar postu**'na karşılık konduğu, sonradan bir şerenek niteliği kazandığı da söylenir. Bektaşîlerde, ilim daha çok insanın kendini bilmesi anlamına geldiği için, ilim postunun da böyle bir düşünce göz önünde tutularak ortaya konduğu sanılır.

◆ **İlmen** zf. İlim yoluyle, bilimsel olarak. (M)

İLİMCİLİK i. (*ilim*'den *ilim-ci-lik*). Fels. XIX. yy. sonlarına doğru ortaya çıkan ve özü «bilimin insan zekâsının bütün gereksinmelerini karşılayacağı» şeklinde belirlenen olgucu akım. Bk. BİLİMCİLİK. (M)

İlimler ve Sanatlar Hakkında Nutuk (*Discours sur les Sciences et les Arts*), Jean-Jacques Rousseau'nun 1750'de yazdığı eser. Rousseau, bu esere, Dijon akademisinin yarışma konusu olarak seçtiği şu soruyu olumsuz şekilde cevaplandırdı: «Bilim ve sanatların gelişmesi törelerin değişmesine katkıda bulunmuş mudur?» Rousseau'ya göre olgular, medeniyetle birlikte yozlaşmanın ortaya çıktığını gösterir; XVIII. yy. toplumu, İlkçağda Mısır, Yunanistan ve Roma, buna tanıklık etmektedir. İskitler, Germenler ve Isparta, kültür düşmanı oldukları için güçlüydüler. Eski ve namuslu bir romalı olan Fabricius, mezarından kalkarak soysuzlaşmış torunlarının arasına dönseydi, onları mutlaka torunluktan reddederdi.

Akılyürütme de, olguları doğrular. Her bilim, her sanat, bir kusurdan doğmuştur: meselâ astronomi, bâtıl inançtan; belâgat, hırs ve yalandan; geometri, hasislikten; fizik, meraktan ve bunların hepsi kibirden. Hepsi de, tembelliği ve avareliği besler ve sürdürür; okuma ise, bizi gerçeklerden uzaklaştırır. Bununla beraber, ilkel kültürsüzlük, hem imkânsızdır hem de arzu edilmez. Hattâ, dâhileri teşvik etmek gerekir; ama «gerçek felsefe» ancak vicdanın sesine kulak verdiğimiz zaman ortaya çıkacaktır.

Dijon akademisi, Rousseau'ya ödül verirken, etkili ve akıcı üslûbunda bütün öfkesini dışa vuran bir düşünürün şaşırtıcı ve güçlü kabiliyetini mükâfatlandırmış oluyordu. Voltaire ve Ansiklopedi'cilerin akıl ve kültüre yani «aydınlanmaya» duydukları inancı sarsan bu aykırı düşünceler, geniş ilgi uyandırdı ve Rousseau'nun yazarlık hayatına belli bir yön verdi. (→ Bibliyo.) [L]

İLİNEK i. (*ilinmek*'ten *ilin-ek*). Fels. *Yeni.* Bağımsız varlığı olmayan, var olmak için bir tözü gerekli kılan şey: *Renk bir ilinektir.* (*Esk.* Araz. *Zt.* CEVHER.)

— İskolastik fels. Herhangi bir şeyin kiplerinden her biri. (İlinek, bir şeyin özünü meydana getiren *cevher*'in ve *yüklemler*'in karşıtıdır. İlinek, iskolastik filozoflar tarafından ayırt edilen beş tümelden biridir. Öteki dört tümel şunlardır: *cins, tür, fark* ve *özgü.*)

— Mant. *İlinek safsatası,* ilineksel bir olgudan mutlak bir sonuç çıkarmak. (Msl. bir ilâcın gösterdiği kötü etkileri göz önünde tutarak tıbbın zararlı olduğu sonucuna varmak, ilinek safsatası'nın bir örneğidir.)

◆ **İlinekli** sıf. İlinek niteliğinde olan. *Esk.* Arazî. (ML)

İLİNMEK geçz. f. (*ilmek*'ten *il-i-n-mek*). İlintisi, bağlantısı olmak. *Esk.* Taalluk etmek. (M)

İLİNTİ i. (*ilinmek*'ten *ilin-ti*). İki şey arasında ilgi bulunması: *Bununla yaşlı telgrafçının kasıntısı arasında bir ilinti görerek utanç duyuyorlardı* (Kemal Tahir). || Teğel. || *İlinti yapmak,* teğel yapmak. || *İlinti ipliği,* teğel ipliği.

— Kıyf. İki kumaş parçasını birbirine dikmeden önce seyrek olarak dikip tutturmak. (*Çatkı* da denir.) [M]

İLİNTİLİ sıf. (*ilinti*'den *ilinti-li*). Bağı olan, ilintisi, ilgisi olan. (M)

İLİON i. (lat. *ilia,* böğürler'den fr. k.). Kalça kemiğinin yassı ve çok geniş üst parçası. *Eşanl.* KALÇA KEMİĞİ KANADI. (L)

İLİON. Esk. coğ. Truva'nın adlarından biri, kurucusu olan Tros'un oğlu İlos'un adından. — M.Ö. IV. yy.da Truva'nın kıyısında kurulan şehir. (L)

İLİONE. Yun. mit. Priamos ile Hekabe'nin büyük kızı. Trakya kralı Polymestor ile evlendi, ama kendisini aldattığı ve ailesine karşı iyi davranmadığı için onu öldürdü. (L)

İLİONEUS. Yun. mit. Amphion ile Niobe'nin oğlu. Apollon onu ölümden kurtarmak istedi ama başaramadı. (L)

İlion kabartması, Truva savaşından sahneler canlandıran bir dizi alçak kabartma. («ilion kabartması» adı ilkin, Bovillae şehrinin olduğu yerde 1683'te bulunan bir alçak kabartmaya verildi [Capitolino müzesi]; bu alçak kabartmada sahnelerin yanı sıra kısa açıklamalar da vardır. O tarihten sonra, öğretim amacıyle hazırlanmış ve üstlerinde kısa açıklamaları olan benzeri kabartmalar da bulundu.) [L]

İLİSSİADES veya **İLİSSİDES.** Yun. mit. *İlissos* kıyılarında bir tapınakları olan Musa'ların takma adı. (L)

İLİSSOS, Attike'de ırmak, Hymettos dağından doğar, Kephios'un kolu; 18 km. Atina'dan geçer. (L)

İLİSTRA. Esk. coğ. Küçük Asya'da (Lykaonya bölgesi) şehir; «Koinon Lykaonias»a dahildi. Şehre ait, Roma imparatoru Marcus Aurelius'tan Philippus'a kadar basılmış olan sikkelerin üzerinde «Konion Lykaonia» yazısı okunmaktadır. Ramsay ve Sterret'in görüşlerine göre şehir *İlisra* adını taşıyordu. (M)

İLİŞİ, Karadeniz bölgesinde (Kastamonu ili) iskele; Abana'nın 3 km batısında; 1 073 nüf. (bugün *Yakaören.*) [M]

İLİŞİK sıf. (*ilişmek*'ten *iliş-i-k*). İliştirilmiş, bağlanmış: *Dilekçemi mektuba ilişik olarak gönderdim. Esk.* Merbut. || [Bir şeyle] ilgili, ilintili: *Bu konuya ilişik bazı notlar buldum. Esk.* Ait.

◆ i. İlgi: *Artık okulla bir ilişiğim yok.* (*Esk.* Münasebet.) || Eklenmiş olan kısım: *Tafsilât ilişikte sunulmuştur.*

— ÇEŞ. DEY. *İlişiği kalmamak,* ilgiyi kesmek, alıp vereceği olmamak: *Akrabalarımla ilişiğim kalmadı.* || *İlişiğini kesmek,* bir kimse veya şeyle olan ilgiye son vermek: *Müessese ile bütün ilişiğini kesti.*

◆ **İlişikli** sıf. (Bir şeyle) İlgili, ilintili. *Esk.* Münasebettar.

◆ **İlişiksiz** sıf. İlişiği, bağı olmayan. (M)

İLİŞİM i. (*ilişmek*'ten *iliş-i-m*). *Yeni.* İlişme eylemi, bitişme, ilişme. (M)

İLİŞİMSİZ sıf. (*ilişim*'den *ilişim-siz*). *Yeni.* İlişimi olmayan.

— Müz. *İlişimsiz nota,* bir düzenin armonik yapısıyle ilişiği bulunmayan basamak (appogiature) veya geçit notası nitelikleri de taşımayan melodik nota. *Eşanl.* İNARMONİK NOTA. (L)

İLİŞKİ i. (*ilişmek*'ten *iliş-ki*). *Yeni.* İki şey arasındaki karşılıklı bağlantı: *Bu içindeki şeylerin dışındakilerle hiç bir ilişkisi yoktur* (Ş. S. Aydemir). || Kişileri birbirine bağlayan bağ. || Dostluk, iş v.b. bağıntısı: *Aile ilişkileri. Esk.* Alâka.

— Fels. Bk. ANSİKL.

— Fizyol. *İlişki fonksiyonu,* canlıların dış ortamla ilişkisini sağlayan fonksiyonların tümü: *Hareket, duygu v.b.*

— İkt. *Halkla ilişkiler,* amacı kamuoyunu özel veya resmî bir kuruluşun etkinlikleri konusunda bu kuruluşa daha büyük bir değer verdirecek biçimde aydınlatmak ve böylece de etkinliklerini açıkladığı kuruluşa dışarıda bir yakınlık, kuruluşun içinde de bu dostluk havası yaratmak olan çalışmaların toplu adı. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Fels. *İlişki,* düşüncenin herhangi bir kategorisi içinde, bir tasavvur ile bir başka tasavvur arasında zekâ tarafından kurulan bir bağdır. Bir fikri, anlamını sınırlayan, kesinleştiren ve açıklayan bir veya birden fazla başka fikirle ilişkisi olmadan tek başına düşünmek imkânsızdır. Bu yüzden, Kant ve Hegel'den sonra, Renouvier, ilişkinin, bütün öteki kategorilerin temelini meydana getiren ilk ve ana kategori olduğunu ileri sürdü. Nitekim aklı, ilişkilerin en genel ve zorunlu biçimlerinden meydana gelmiş bir güç olarak görmek mümkündür. Varlıklar arasında bilim tarafından ortaya konan ilişkiler, teorik açıdan, kanunları meydana getirir.

Çeşitli felsefelerde ilişkilerin sınıflandırılması, kategorilerin sınıflandırılmasından başka bir şey değildir.

— İkt. Amerikalıların *public relations* dedikleri halkla ilişkiler Birinci Dünya savaşı sırasında Birleşik devletlerde bazı işverenlerin katı davranışlarıyle yarattıkları olumsuz havayı değiştirmek amacıyle büyük sanayicilerin hizmetinde çalışmağa başlayan Ivy Lee adındaki amerikalı bir gazeteci tarafından ortaya atıldı. Öte yandan, Taylor'ın insanın çalışmasının mekanik yöntemleri konusundaki gözlemleri de bu yöntemlerin emekçinin kişiliğini tehlikeye attığını gösteriyordu. Halkla ilişkiler, ilkin, bilgi verme yoluyle, işçinin işine ilgi duymasını sağlamağa çalıştı. Halkla ilişkiler'in 1929 malî bunalımını takip eden çöküş döneminden sonra Roosevelt yönetimi tarafından kullanılması, işyerlerindeki bu iç ve dış kaynaklı bilgi alma etkinliklerini artırdı. Bunun yanı sıra, bir veya birkaç müşteri hesabına çalışan dış danışma büroları da kuruldu. Öyle ki, bugün artık Birleşik devletlerde halkla ilişkiler konusunda harcanan paraların toplamı milyarlarca doları bulmuştur.

Amerikalıların İkinci Dünya savaşı sonunda avrupa ülkelerine yaptığı yardımlarla birlikte Avrupa'ya giren halkla ilişkiler, önce bazı işyerleri ve kuruluşlar tarafından benimsendikten sonra bazı devlet kurumları ve Avrupa konseyi gibi bazı milletlerarası teşkilâtlar tarafından da kullanılmağa başlandı.

Halkla ilişkilerde, eylem aracı bir işletmenin veya faaliyetin yaratmak istediği havayı sağlayan bir teknikler bütünüdür. Bir işi iyi yapmak ve iyi bilmek biçiminde özetlenebilecek olan bu teknik ortaya yeni bir haber tipi çıkardı: gazetecilik veya reklâmcılık haberinden veya ticarî haberden başka nitelikte olan halkla ilişkiler haberi. Gerçekten, gazetecilikteki haberin, olayların nesnel bir biçimde aktarılmasıyle ilgili olmasına ve reklâmcılık haberinin veya ticarî haberin dolaysız bir kazanç amacı gütmesine karşılık, halkla ilişkiler haberi, kamuoyuna veya kamuoyunun belirli bir kesimine çeşitli kuruluşların hedeflerini ve bu yoldaki çalışmalarının ürünlerini tanıtmayı sağlayan bir yol ve araçlar bütünüdür. Dolayısıyle, kamuoyunu baskı altında tutmağa değil de kamuoyuna aydınlatıcı bilgi vererek hizmette bulunmağa dönük olan halkla ilişkiler haberinin, siyasî propaganda ile veya ticarî reklâmla karıştırılmaması gerekir.

Halkla ilişkiler, kuruluşun dışındaki danışman ve görevlilerle kuruluşun içindeki uygulayıcılar tarafından yürütülür. Kuruluşun dışındaki danışman ve görevliler bağımsız bürolarda tasarılar yapar ve hazırladıkları programları gerçekleştirirler; kuruluşun içindeki uygulayıcılar ise doğrudan doğruya bu kurumların görevlileridir. Bu danışman ve uygulayıcıların iş arkadaşları halkla ilişkiler haberlerinin teknisyenleridir. Ama toplulukların halkla ilişkilerin yol ve araçlarını tam olarak veya kısmen ancak bir kuruluştan diğerine değişen ve her işyeri, teşkilât veya idarenin genel idarî siyasetine göre belirlenmiş olan çalışma programlarına göre kullandıklarını da belirtmeden geçmemek gerekir.

Halkla ilişkilerin çalışma alanı pek geniş ve çeşitlidir. Genel olarak, dışa bilgi vermek ve içe bilgi vermek biçiminde bir ayırım yapılabilir. Ama en önemlisi bilgiyi bilgi vermek istenilen halkın seviyesine göre ayarlamaktır. Genel müdürlük veya hissedarlar veya alışveriş yapılan firmalarla uygulayıcı personele aynı biçimde bilgi verilmez. Bu konuda, sözlü ve yazılı aydınlatma araçlarından başka fotoğraf ve sinemanın sağladığı pek geniş imkânlardan da yararlanılabilir. Ayrıca ve özellikle, kamuoyunun geniş tabakalarını ilgilendirmek için, halkla ilişkiler aydınlatıcı bilgilerini kamuoyuna basın, radyo veya sinema aracılığıyle sunarlar.

Demek oluyor ki, halkla ilişkiler bir yandan gazetecilik ve hattâ gerekirse reklâmcılıkla işbirliği yaparken, öte yandan da kullanıldığı özel teşebbüs kurumlarına veya kamu kuruluşlarına özgü bir faaliyettir. İçinde yaşadığımız ikinci sanayi devrimi döneminde, kamuoyunun hizmetine dönük olan bu etkinlik, iş idaresinin başlıca etkenlerinden biridir. Bununla birlikte, maksadın iktisadî olmasına rağmen, halkla ilişkilerin aynı zamanda sosyal ve beşerî bir nitelik taşıdığını da gözden uzak tutmamak gerekir.

◆ **İlişkili** sıf. İlişkin, ilgili olan: *Söylediğin sözün benimle ilişkili tarafını bulamadım.* (ML)

İLİŞKİN sıf. (*ilişmek*'ten *iliş-kin*). *Yeni.* İlişiği olan, ilgili, bağlı: *Dilbilime ilişkin bir inceleme. Esk.* Ait. Münasebettar. Müteallik. (M)

İLİŞMEK geçz. f. (esk. türk. k.). Bir şeye, hafifçe dokunmak: *Eli bardağa ilişti, bardak düştü, kırıldı.* ‖ Dokunmak, ellemek: *Bunlara yarına kadar ilişmeyin.* ‖ Bir şeyin kenarına kısa bir zaman için eğreti oturmak: *Oradaki sandalyenin ucuna ilişti* (M.Ş. Esendal). ‖ Birine hafifçe sataşmak, takılmak: *Çocuğa ilişme, şimdi ders çalışıyor.*

— DEY. *Göze ilişmek,* istemeden veya tesadüfen bir şeyi görmek: *Kalabalığın arasında gözüme Sabit beyağabeyin yüzü ilişti* (H. E. Adıvar).

◆ **İliştirmek** ettrg. f. Hafifçe tutturmak.

◆ **İliştirilmek** edilg. f. İliştirmek işine konu olmak: *Kasketinin önüne bir madalyon iliştirilmişti* (Ş.S. Aydemir). *O kâğıt oraya iliştirilmezse kaybolur.* (M)

İLİ ŞUMA, M.Ö. XX. yy.ın sonuyle XIX. yy.ın başı arasında yaşamış Asur kralı. (M)

İLİTHYE. Yun. mit. Bk. EİLEİTHYİA.

İLK sıf. (esk. türk. k.). Zaman, yer, sıra bakımından öbürlerinden önce gelen: *Hayâl meyâl şeylerden ilk aşkımız / Hatırası bile yabancı gelir* (C.S. Tarancı). *Ben burada, ilk gençliğimin birkaç kırık hâtırasını aramağa geldim* (R.N. Güntekin). *Gecenin ilk kısmını bir arkadaşın çadırında çay içerek geçirdim* (A.H. Tanpınar). *Ayın ilk günü. Sağdaki ilk sokak.* ‖ *İlk bahar.* Bk. İLKBAHAR. ‖ *İlk yaz,* ilkbahar. ‖ Zf. Birinci olarak, en başta: *İlk okuduğum kitap bir polis romanıydı.* (Zt. SON.)

— ÇEŞ. DEY. *İlk adım,* başlangıç. ‖ *İlk ağızda,* en başta, ilk seferde. ‖ *İlk akşam,* akşam üstü. ‖ *İlk bahtım altın tahtım.* [Evlilik için] «ilk şans en iyi şanstır» anlamında kullanılır. ‖ *İlk defa,* ilk olarak: *İlk defa kendi kendime «Nedir, ne oluyorum?» diye o gece sordum* (A.H. Tanpınar). ‖ *İlk elden,* baştan itibaren. Doğrudan doğruya, dolaysız. ‖ *İlk evvel,* en önce. ‖ *İlk fırsatta,* hemen, bir an önce. ‖ *İlk görüşte,* ilk görüldüğü anda. ‖ *İlk göz ağrısı,* bir kimsenin ilk aşkı: *Ama yine de görmeyi çok isterim / Kolay mı? İlk göz ağrısı* (O.V. Kanık). İlk doğan çocuk. ‖ *İlk hız,* fırlayan bir cismin ilk andaki hızı. ‖ *İlk insan,* ilkel insan. ‖ *İlk kalemde,* öncelikle, her şeyden önce. ‖ *İlk önce,* en önce, en başta: *İlk önce arkadaşını tanımadan sadaka istemiş* (A.H. Tanpınar). ‖ *İlk örnek,* ana tip. ‖ *İlk partide,* ilkin, öncelikle. ‖ *İlk peşin,* en önce. ‖ *İlk söz,* başlangıç sözü.

— Ask. *İlk harekât,* savaşın ilk safhalarında başarılması gereken ve düşman kaynaklarının yıpratılması için ilk darbeyi teşkil eden askerî görevler. (Karşı hava savunma ve misilleme tedbirleri, çeşitli askerî üslerin kuvvetlendirilmesi, stratejik yayılmalar ve diğer bazı askerî tedbirler bu görevler arasındadır.) ‖ *İlk yoklama.* Bk. YOKLAMA. ‖ *İlk yardım paketi,* her erin sahrada yanında taşıdığı ve içinde bir yaranın ilk tedavisi için gerekli malzeme bulunan paket.

— Astron. *İlk dördün.* Bk. DÖRDÜN.

— Balistik. *İlk hız,* merminin namlu ağzını terkettiği andaki hızı. (Bk. ANSİKL.) ‖ *İlk hız kontrol atışı,* ısı derecesi (hız yazın kıştan daha büyüktür) veya koruma süresinin uzunluğu sonucunda barutta meydana gelmiş tabiî değişimler sebebiyle doğan ilk hız değişikliklerini tespit etmek için deney topuyle özel atış alanında yapılan topçu ateşi.

— Billûrbil. *İlk biçim* (veya *ilkel biçim*), Haüy kanunu uyarınca güdülenme yoluyle kendisinden billûrlar türeyen şekil.

— Bot. *İlk hücreler,* tekrarlanan bölünmelerle sürgen dokuyu meydana getiren hücreler grubu. (Bunların farklılaşması daha sonra organın ilk yapısını meydana getirir.)

— Din. tar. *İlk ürünler,* yeryüzünün ilk meyvelerinin, insan ve hayvanın yeni doğmuş yavrularının Tanrı'ya adanmak üzere önceden ayrılması. Bk. ANSİKL.

— Dy. ve Oto. *İlk askı,* birkaç basamaklı askı düzeni bulunan taşıtlarda yerden veya raydan itibaren ilk rastlanan askı basamağı: *Tekerlek lastikleri otomobillerin ilk askılarıdır.* ‖ *İlk ihbar işareti,* büyük hızla katedilen bazı hatlarda biri yeşil diğeri sarı-portakal rengi ışık veren düşey olarak yerleştirilmiş otomatik blok halinde kullanılan işaret. (Bu işaret, önünden geçen araca, ihbar halinde olan ileriki işaretle birlikte yolcu trenleri için 90 km/s ve yük trenleri için 50 km/s'lik bir hızla seyredilmesi gerektiğini bildirir.)

— Eğ. *İlk eğitim,* ilkokuldaki eğitim. ‖ *İlk mektep* (veya *okul*). Bk. İLKOKUL. ‖ *İlk öğretim.* Bk. İLKÖĞRENİM. ‖ *İlk tedrisat,* ilköğretim.

— Fels. Her şeyin bağlı olduğu ve kendisi hiç bir şeye bağlı olmayan. ‖ *İlk felsefe,* ilk ilkeler ve ilk nedenler bilimi, metafizik. ‖ *İlk nitelikler,* madde fikrinden ayrılması kabil olmayan nitelikler (sağlamlık, yerkaplama, biçim, sayı, hareket veya durgunluk.)

— Fiz. *İlk hız,* fırlayan bir cismin ilk andaki hızı. ‖ *İlk kızıllık,* ısıtma başlangıcında cisimlerde ortaya çıkan kırmızı renk; bu olayı doğuran sıcaklık.

— G. santl. *İlk örnek,* taş veya tunç bir alçak kabartmadan alınan kalıp.

— Huk. *İlk soruşturma.* Bk. ANSİKL.

— Mant. *İlk soruşturma,* AKSİYOM'un eşanlamlısı.

— Mim. *İlk taş,* törenle konulan (genellikle köşe taşı) temel taşı.

— Oto. *İlk hareket kolu,* vites kolu.

— Psikol. *İlk sezi,* bir şey hakkında edinilen ilk bilgi.

— Seramik. *İlk pişim,* çamura şekil verdikten sonra sırlamaya hazırlık olarak yapılan ilk fırınlama.

— Tar. *İlk çağ.* Bk. İLKÇAĞ.

— Tıp. *İlk yardım.* Bk. İLKYARDIM.

— Vet. *İlk ataya dönüş.* Bk. ANSİKL.

— Zool. İpekböceklerinin koza haline geçmeden önce kendilerini bir askıya (çalı, v.b.) bağlamak için salgıladığı ipek.

— ANSİKL. Balistik. Mermi yolları yatık olan ateşli silâhların *ilk hız*'ları, genellikle dik olanlara oranla daha fazladır. Meselâ piyade tüfeğinin ilk hızı saniyede 750-800 m kadar olmasına karşılık, dik mermi yollu bir dağ topu mermisinin ilk hızı, küçük barut haklariyle ortalama olarak saniyede 500 metreye kadar düşebilir. Bu sebeple dikine hedeflere karşı özellikle ilk hızı fazla olan yatık mermi yollu silâhlar kullanılır.

— Din. tar. Yahudilerde Musevî kanunu, yeni açılmış bir tarla veya yeni dikilmiş bir ağaç ürününden ilk kısmının, bir de hayvanların yeni doğmuş yavrularının Tanrı'ya adanmasını emrediyordu. Bu ilk ürünler ayrılır, Levi rahiplerine, öksüzlere ve dullara verilirdi.

— Huk. Bir ceza davasının görülmesi iki ana bölümde gerçekleşir. Bunlar, ön soruşturma ve son soruşturma safhalarıdır. Ön soruşturmanın amacı ve görevi, herhangibir işin son soruşturmaye geçebilecek nitelikte olup olmadığını araştırmak, şayet bu mümkün ise, son soruşturmanın daha kolay ve çabuk görülebilmesini sağlamaktır. *İlk soruşturma,* ön soruşturmanın bir alt-

bölümünü meydana getirir; bir başka deyişle ön soruşturmanın son halkasıdır. Bundan sonra iş artık mahkemeye gidecektir. İlk soruşturma her olayda geçilen, kullanılan bir yol değildir. Ceza Muhakemeleri Usulü kanunu bu alanda bazı kurallar koyarak hangi işlerin ilk soruşturmadan geçeceğini belirlemiştir. Sulh ceza mahkemesinin bakacağı bir dava hakkında ilk soruşturma yapılmaz (md. 171). Ağır ceza mahkemesinin bakacağı bir dava ise, mutlak olarak ilk soruşturmadan geçer. Asliye ceza mahkemesinin bakacağı bir işin ilk soruşturmadan geçip geçmeyeceğine cumhuriyet savcısı karar verir. Bu kuralların konmasının amacı, kanunkoyucunun bazı işleri önemli sayarak bunların daha ağır ve emin bir yol takip etmesini gerekli görmesidir. Çünkü bu davalar sonunda, sanığa ölüm cezası dahi verilebilir.

İlk soruşturmayı sorgu hâkimi yapar. Bu hâkim yapacağı işlemler için bir sıra takip etmek zorunda değildir. Ancak kanunda mutlaka yapılması gerekli bir işlem (sanığın sorgusu) belirtilmiştir. Sanığın sorgu hâkimi tarafından sorguya çekilmesi bir teminattır; çünkü sanığın suçsuz olduğunun henüz işin başında anlaşılması daha da kolaylaşır. İlk soruşturmanın özellikleri, ön soruşturmanın bir devresi olması dolayısıyle bu safhanın özelliklerini taşır. Bunlar: 1. yazılılık, 2. bağsızlık, 3. gizliliktir. İlk soruşturmaya has bir özellik de «tamlık»tır. Bundan ilk soruşturmada bütün gerekli işlemlerin yapılması ve iş, son soruşturma için duruşma hâkimi önüne gittiğinde yapılacak bir işin kalmamış olması anlaşılır.

İlk soruşturma, gerek asliye ve gerek ağır cezayı gerektiren bir işten dolayı cumhuriyet savcısı tarafından istenir. Savcı bu isteğini düzenleyeceği bir belgede (talepname) açıklar. Talepnamede, iddia makamındaki kişi olarak savcı, kabataslak bir isnadı belirtmek zorundadır. Kanun bu görevi savcıya yüklemiştir (Cz. Muhakemeleri Us. kn. md. 172). Kanun, talepnamenin, sanığın kim olduğunu ve sanığa isnat edilen suçun muhtevasını kapsayacağını emreder. (Msl. bir talepnamede sanık A'nın belli bir gün ve yerde B'nin evine girerek onun bazı mallarını aldığını ve bu eyleminin hırsızlık suçu olması sebebiyle A'nın yargılanması istemini belirtecektir.)

Sorgu hâkimi, ilk soruşturmayı yürütecek hâkim olarak, her talepname verildiğinde mutlaka ilk soruşturma yapmak zorunda değildir. Kanun bazı sebeplerle sorgu hâkiminin savcı tarafından verilmiş talepnameyi reddedebileceğini kabul etmiştir (Cz. Us. Muhakemeleri kn. md. 173). Ancak böyle bir sebep bulunmadığı takdirde, sorgu hâkimi ilk soruşturmayı yapmak zorundadır.

Sorgu hâkimi ilk soruşturmayı yapıp bitirdikten sonra, bu kararları şu şekilde sıralamak mümkündür:

a) son soruşturmanın açılması kararı. Bu halde sorgu hâkimi sanığın fiilinin son soruşturmada, yani duruşmada değerlendirilmesi gerektiğine hükmetmiş olur. Diğer bir deyişle, sanık, savcı ve hâkimler açık olarak yapılacak duruşmada mevcut delilleri göz önünde tutarak karşılıklı fikirlerini açıklayacaklar ve sonuçta mahkeme sanığı ya mahkûm edecek veya beraat ettirecektir;

b) son soruşturmanın açılmaması kararı. Bu halde sorgu hâkimi sanığın, fiilinin suç teşkil etmemesi veya suç olduğuna dair yeteri kadar delil toplanamamış olması sebebiyle, duruşmaya çıkarılamayacağına karar vermiş demektir; yani bu karar bir çeşit sorgu hâkiminin sanık hakkında vermiş olduğu beraat kararıdır;

c) son suruşturmanın durması kararı. Bu halde sanık hakkında son soruşturma, belli bazı sebeplerle geri bırakılmaktadır. Aslında bu sebepler mevcut olmasa, sanık hakkında son soruşturma yapılabilecekti. Bu sebepler, sanığın gaip olması ve akıl hastası olması sebepleridir. Kanunkoyucu sanığın duruşmada bulunmasına ve kendini savunabilmesine değer verdiği için bu hallerde, sanık akıl hastalığından kurtuluncaya veya duruşmaya gelmesi mümkün olana kadar duruşma yapmamayı kabul etmiştir.

Bu kararların sonucuna göre ya muhakemeye devam olunacaktır veya iş, karar son soruşturmanın açılmaması yönünde ise, ilk soruşturma sonunda sonuçlanmış olacaktır.

— Vet. Bir ırkı başka bir ırkla melezleştirerek ıslah etmek istendiği zaman, bazen birçok göbek sonra doğanlardan birinin, değiştirilmesi istenilen ilk ırk tipine tamamen benzediği görülür; kalıtımın sonuçlarından biri olan bu olaya *ilk ataya dönüş* adı verilir. GERİYE DÖNÜŞ veya ATACILIK da denir. (ML)

İLKA i. (ar. *likā'*'dan *ilkā'*). *Esk.* Bir şey içine atma, damlatma. ‖ Telkin etme, ilham etme. ‖ Bir kabahati başkasının üstüne atma. ‖ *İlka etmek*, atmak: *Fil ise can acısı ile öte beri seğirtip nihayet kendisini nehre ilka etti* (Cevdet Paşa). Telkin etmek, ilham etmek. ‖ *İlka-yı asâ*, yolculuktan vaz geçme. ‖ *İlka-yı hirâs etmek*, korku, dehşet uyandırmak.

◆ **ilkaât** çoğl. i. *Esk.* Ayartıcı ve baştan çıkarıcı sözler. (M)

İLKAĞIZ i. Zool. Bk. BLASTOPOR.

İLKAH i. (ar. *lakh*, aygırın dişisini döllemesi'nden *ilkāh*). Biyol. Dölleme, döllenme. ‖ Aşılama, aşı yapma. ‖ İncir, hurma v.b. ağaçlarda çiçek tozlarının yumurtacığı döllemesi. ‖ *İlkah etmek*, döllemek, gebe bırakmak. Aşılamak.

— Tıp. *Sunî ilkah*. Bk. *Sunî* DÖLLENME. (M)

İlk Aşk (*Pervaja Ljubov*), Turgenyev'in uzun hikâyesi (1860). «Lüzumsuz adam»ları ve yarım kalmış aşkları biraz romantik bir biçimde ele alan sanatçının en karamsar eserlerindendir. Vladimir yaz tatilinde Zenaida adlı güzel ve hafifmeşrep bir kıza âşık olur. Kız sayısız hayranlarıyle onu kıskandırır. Ama Vladimir'in babasıyle tanışınca bu yakışıklı ve otoriter adama karşı koyamaz. Vladimir gerçeği öğrenince üzüntüsünden çılgına döner. Fakat zamanla bu ilk aşkın büyüsünden kurtulur. Babasıyle Zenaida acıklı bir şekilde ölürler. Turgenyev bu eserde aşkı bir hastalık, insanları yaş ve mizaçlarına göre etkileyen organik bir karışıklık olarak gösterir. Aşk üstüne bir inceleme olan bu hikâyede büyük bir psikolojik derinlik ve çok ince bir anlatma gücü vardır. (L)

İLKBAĞIRSAK bls. i. Embriyol. Gastrula'da bağırsak taslağı. (Kapısına *ilkağız* denir.) [L]

İLKBAHAR bls. i. (türk. *ilk* ve fars. *bahār*'dan *ilk-bahār*). Yirmi bir martta gündüz gece eşitliğiyle başlayan, yirmi iki haziranda gündönümü ile sona eren, kışla yaz arasında yer alan ılımlı mevsim, ilk yaz, bahar: *Âteş kırmızısıdır ilkbaharda / Sararıp dökülür sonbaharda* (Şarkı). ‖ *Teşm. yol.* İlkbaharınkine benzer yumuşak hava: *Bazı yerlerde ebedî bir ilkbahar hüküm sürer.* ‖ *Mec.* Gençlik: *Hayatımızın ilkbaharından yararlanmalıyız.* ‖ *İlkbahar ılımı*, Güneş'in ilkbahar noktasına geldiği an. (Bk. ILIM.) ‖ *İlkbahar noktası*, gök ekvatoru ile tutulumun kesim noktalarından biri; Güneş yaklaşık olarak 21 martta bu noktaya gelir. (Bk. ILIM.)

— Rom. tar. *Kutsal ilkbahar*, roma halkının, yüksek görevlilerin kararıyle, bazı özel durumlarda tanrılara ilkbaharda doğacak olan her şeyi, hattâ çocukları bile kurban ettiği dönem.

— ANSİKL. Astron. *İlkbahar*, Güneş'in ekvatora tutulumun kesiştiği noktaya gelmesiyle, yani Koç burcuna girmesiyle başlar, İkizler burcuna girdiği anda da son bulur. Bu süre, ortalama 92 gün ve 20 saattir. İlkbahar başladığı zaman, gündüzlerle geceler eşit olur.

— İkonogr. Eskiler, ilkbaharı, Stabies'de (Napoli) bulunmuş olan *Primavera* adındaki freskte olduğu gibi *Flora* biçiminde gösterirlerdi. Ortaçağda, ilkbahar kır çalışmalarıyle temsil edilirdi. Boticelli ise, ilkbaharı güller saçan bir kadın biçiminde çizdi ve Venüs'ün yanı sıra onu da *Üç Güzeller* ile birlikte resmetti (*İlkbahar Alegorisi*, Uffizi müzesi, Floransa). Aynı tema klasik dönemde de kullanılmıştır (Versailles). [LM]

İLKÇAĞ bls. i. En eski zamanlardan M. S. 395 yılına kadar süren çağa verilen ad. Bk. ESKİÇAĞ. (M)

İLKE i. (*ilk*'ten). *Yeni.* Bir şeyin temeli; ilk sebep, kök, kaynak: *İyi ile kötünün ilkesi.* ‖ Unsurlar, başlıca madde: *Atomlar cisimlerin ilkeleridir.* ‖ Temel bilgi: *Geometri, resim, müzik, dilbilim ilkeleri.* ‖ Yargılamanın dayandığı temel önerme: *İlkeden sonuçlara gitmek.* ‖ Temel inanç, düşünce: *Atatürk ilkeleri.* ‖ Davranış, ahlâk kuralı. *Eşanl.* PRENSİP. *Esk.* Umde.

— Fiz. Fiziğin bir bölümünü tümüyle ilgilendiren ve sonuçlarının doğruluğu ile tespit edilmiş çok genel kapsamlı kanun: *Enerjiyi koruma ilkesi.*

— Mant. Bir akılyürütmede temel ödevini gören önerme.

— Müz. *Armoni ilkesi*, armoni teorilerinin tabiî veya yapma temeli.

— ANSİKL. *İlke* kelimesinin birçok anlamı vardır: **1.** eşyayı meydana getiren unsurlar. Metafizik açıdan, bu unsurlara örnek olarak Demokritos'un atomları, Pythagoras'ın sayıları, Platon'un İdea'larını gösterebiliriz. Bilimsel açıdan ise, meselâ şekerin bileşimine giren 8 parça H, 64 parça O ve 28 parça C gibi maddelere, *ilkeler* adı verilir; **2.** herhangi bir bilgi düzeninde, en genel ve en önemli hakikatler. Kelimenin bu anlamda kullanılışına, birçok felsefî eserin adında rastlanır: Descartes'ın *Felsefenin İlkeleri*, Spencer'in *İlk İlkeler*'i; **3.** açıkça ortaya konmuş olan ve uygulanması gereken faaliyet kuralı (*sanatın ilkeleri, ahlâkın ilkeleri*); **4.** felsefî dilde, ilke kelimesi, her şeyden önce, bilginin yönetici ilkelerini veya aklın ilkelerini ifade etmek için kullanılır. Özdeşlik, çelişmezlik, üçüncü şıkkın imkânsızlığı ve nedensellik ilkesi bunun örnekleridir. Açık felsefede, yönetici ilkeler akla yakın gelen ama deney tarafından sınanan öngörmeler olarak ortaya konmuştur. «Gözden geçirilebilirlik», «ikilik» ve «dayanışma» bu tür ilkelerdendir; **5.** nedensellik ve gerekircilik ilkeleri, salt felsefî ilkeler olarak düşünülmemelidir; modern fizik bunları yeniden inceleme ve tenkit konusu yapmıştır. (L)

İLKEL sıf. (*ilk*'ten). *Yeni.* İlk zamanların basitliği içinde bulunan, o çağların özelliğini taşıyan: *Ben ilkel bir kuşum / Beni vuracak avcı nerede* (Refik Durbaş). *İlkel kimseler.* (*Esk.* İptidaî.)

— Din. tar. *İlkel kilise*, Hıristiyanlığın ilk yıllarının kilisesi.

— Etnol. İktisat ve teknik bakımlardan Eski ve Yeni Dünyanın bütük medeniyetlerinden oldukça geride bulunan halklara denir. ‖ Özellikle, tarım ve hayvancılıkla uğraşmayan son insan topluluklarına denir. Bk. ANSİKL.

— Karakteroloji. Heymans ve Wiersma'nın karakterolojisinde belirgin niteliği ilkellik olan kimseye denir. (Heymans ile Wiersma'nın tanımladığı ilkel, Jung'un tanımladığı dışadönük'e yakındır.)

— Mat. *Bir fonksiyonun ilkel fonksiyonu*, kendisinden fonksiyonun türediği fonksiyon. ‖ *İkiterimli bir denklemin ilkel kökü*, art arda 2'nci, 3'ncü, ..., kuvvetleri alındığı zaman, bütün öbür kökleri yeniden veren köklerden her biri. (Meselâ,

$$\cos\frac{2\pi}{n} + i\sin\frac{2\pi}{n} \text{ kökü, } x^n - 1 = 0$$

denkleminin ilkel bir köküdür.)

— Opt. *İlkel renkler*, güneş tayfının kırmızı, turuncu, sarı, yeşil, mavi, lâcivert ve mor olan başlıca renkleri. (Bu renkler birinden öbürüne kesiksiz bir şekilde geçer.)

— Tab. tar. Körelmiş bir organ taslağı karakterinde, bir organın ilk izlerini taşıyan: *İlkel kanatlar* Bk. ANSİKL.

— Zool. *İlkel eklembacaklılar*, trilobit, merostomoid ve belki artroplöridleri de kapsayan eklembacaklılar alt şubesi. ‖ *İlkel hayvanlar*, birhücreliler, süngerler, selentereler ve düz kurtlar gibi hayvanlardır; bunlarda, üst hayvanlarda bulunan vücut

boşluğu (coelome) yoktur, bu yüzden de deri ile sindirim boşluğu arasında hiç bir bağımsız organ olmaz. || *İlkel kanatlılar.* Bk. İLKELKANATLILAR. || *İlkel maymunlar,* insansı maymunlardan daha az bir evrim derecesi gösteren kuyruklu maymunlar. (Bk. MAYMUNLAR.) || *İlkel uyuzböceğigiller,* stigma ve soluk borusu olmayan yalnız deri ile solunum yapan keneler familyası.

— ANSİKL. Etnol. *İlkel* topluluklara bilim alanında gösterilen ilgi, onların yaşama tarzıyle daha gelişmiş toplulukların yaşama tarzının karşılaştırılmasından çıkarılabilecek sonuçlar bakımından önemlidir.

Bununla birlikte, ilkel kavramının özelliği oldukça bağıldır. Gelişmiş birçok topluluğun, çok az gelişmiş topluluklarda da görüldüğü için, bugün bile «ilkel» sayılabilecek özellikleri vardır. Bu izlere psiko-sosyolojik yapılarda daha sık rastlanır. Tersine, yaşama şartları ve kullandıkları araçlar dolayısıyle ilkel denebilecek bazı topluluplar da, kendilerinden çok daha ileride sayılan toplulukların henüz bilmediği ve bir dereceye kadar gelişmiş tekniklere sahip olabilir. Meselâ Eskimolar için durum böyledir. Bunlar yalnız avcılık ve balıkçılıkla geçinir, sadece kemikten yapılmış birkaç âleti kullanırlarsa da, *kavak* veya *kayak* denen kayıkları, *igloo* denen konutların çatıları gibi karmaşık yapı işlerini başarmayı bilirler. Buna karşılık, bütün bu özel durumların tersine birçok ilkel topluluğun hemen hepsinin sayısız ortak nitelikleri olması da tartışılmaz bir gerçektir. Meselâ Orta Afrika'daki Pigme'ler, Güney Afrika'daki Boşiman'lar, Seylan'daki Vedda'lar ve Hindistan'ın güneyindeki Dravidyen öncesi topluluklar, Çinhindi ve Indonezya'nın bazı protomalezyalı halkları (Moi'ler); Filipinlerin, Malezya'nın ve Andaman adalarının *Negrito*'ları için durum böyledir. Okyanusya'da ise, en ilkel topluluklar, Malenazyalılar, Yeni Kaledonya'nın Kanak'ları ve özellikle de Avustralyalılardır. Güney Amerika'da, ilkel halklardan sayılması gereken başlıca topluluklar Tierra del Fuego'nun Paléo-Amérindien'leri ve Amazon bölgesi ile Orta Amerika dağlarında yaşayan bazı yerli boylarıdır. Bütün bu toplulukların ortak özelliği, çok kalabalık olmama ve geniş bir alanda dağınık olarak yaşamalarıdır. Birçok belirti, eskiden çok daha geniş bir alanda yaşarken en verimsiz topraklara, ormanların derinliklerine ve en uzak dağlara sürülmüş olduklarını ortaya koymaktadır. Demografi açısından, ilkel topluluklar gerileme, düşkünleşme ve sayıca azalma özellikleriyle dikkati çeker. Beslenmeleri çoğu zaman yetersizdir ve medenî toplulukların kolaylıkla geçiştirebildiği bulaşıcı hastalıkların kurbanı olurlar. Boyları ortayı biraz geçen Avustralyalıların dışında, diğerlerinin hepsi kısa boyludur. Alın ve çene basık, burun çoğu zaman geniş, kaş kemerleri belirgindir, deri tamamıyle siyah olmamakla birlikte esmerdir. Antropolojik bakımdan çeşitli ayrıntıları olan bu topluluklar büyük ırk gruplarından hiç birine tam olarak mal edilemez. Yani ne zenci ne de moğol ırkındandır, ama çoğu zaman her iki ırkın da özelliklerini taşırlar; yalnız kendilerine özgü yanları da vardır. Bunlar pek eski bir insan soyunun kalıntıları sayılır. Genellikle yalnız avcılık, balıkçılık ve yemiş toplamakla geçindikleri için tam ve düzenli olarak beslenemez, bu yüzden de sürekli yer değiştirirler. Barınakları çok ilkel, giyimleri ise iklimi çok sert olan (*Tierra del Fuego* gibi) bölgelerde bile ya yok denecek kadar azdır veya hiç yoktur. Tahta, kemik ve yontma taştan yaptıkları araç ve gereçler pek azdır ve ancak belirli işlerde kullanılır. Bazı negrito toplulukları ateş yakmayı bilmez, sadece onu sürdürmeyi bilirler. İlkel topluluklar, sayıca kabarık olmayan kafileler halinde göç eder.

Babalığın fizyolojik yönünü henüz kavramamış olmalarına rağmen cinsel ilişkiler belirli bir kurala tabidir ve yakınıyle evlenmek yasaktır. Çok zaman kaynağını totemizmden alan psikososyolojik ve kozmogonik anlayışları, bazı konularda pek karmaşıktır. Konuştukları dil, bazen, el kol hareketleri, dil şaklatmaları veya ıslık seslerinden ibarettir. Bu toplulukların ilgili en önemli meselelerden biri, bunların gerçekten ilkel kimseler mi oldukları, yoksa bugünkü durumlarının geçmişteki bir gerilemenin sonucu mu olduğudur.

— Tab. tar. *İlkel organlar,* türün ataları sayılanlarda genellikle iyice gelişmiş, bugünkü temsilcilerde ise, aşağı yukarı tamamen körelmiş organlardır. İlkel organ örnekleri pek çoktur, meselâ atın tek tarakkemiğinin iki yanındaki iki sivri kemik çıkıntıları körelmiş eski tarakkemiklerinin kalıntılarıdır. İnsanda, kalın bağırsağın solucanımsı apandisi de (körbağırsak) ilkel bir organdır. Bu körbağırsak otçullarda, çok büyük bir organın kalıntısıdır; bazı bireylerde, hâlâ kulak kepçesini oynatabilen ve birçok memelide gayet işlek bir aygıt olan kulak kasları da böyle körelmiş organlardır.

İlkel organlar, zamanla tamamen kaybolabilir. Bunlar üstündeki incelemenin en büyük faydası, bazı hallerde, canlı varlıkların soy menşeleri konusunda doğru yolu göstermesidir. Öte yandan kurbağanın ciğerleri, peripatus'ların trakeleri veya ciğeryosunlarının spor keseleri gibi bu varlıkların ileriki nesillerinde tam olarak gelişebilecek organlarda da *«ilkel organlar»* demekte bir sakınca yoktur. Yani «ilkel organlar» kavramı, sadece aktüel durumun tespit edilmesinden ibarettir ve hiç bir şekilde evrim oluşumunu kapsayıcı anlamda bir peşin yargı değildir. (LM)

İLKELCİLİK i. (*ilkel* > *ilkelci*'den *ilkelci-lik*). G. santl. İlkelleri taklit etme; yapma saflık. (L)

İLKELKANATLILAR çoğl. blş. i. Zool. Bk. ARCHİPTERA.

İLKELKORDALILAR çoğl. blş. i. Zool. Omurgalılarla omurgasızlar arasında yer alan ve denizde yaşayan hayvanlar sınıfı.

— ANSİKL. *İlkelkordalılar*'da bakışım iki yanlı, vücut boşluğu çok ikel, bütün merkez sinir sistemi sırtipi'nin sırt tarafında, sırtipi sinir sistemiyle sindirim borusu arasındadır; solunum solungaç yarıklarıyle sağlanır.

Bu temel özellikleri taşıyan hayvan grupları kafatassızlar ile gömleklilerdir. Kafatassızların örnek tipi balık görünüşünde olan batrak'tır. Gömlekliler ise bütün denizlerde bulunur. İlkelkordalılar stomokordalılara yakın sayılırsa da, stomokordalılarda yukarıda sayılan özelliklerin ancak bir kısmı bulunur. (L)

İLKELMEMELİLER çoğl. blş. i. Zool.TEKDELİKLİLER de denen yumurtlayan memeliler altsınıfı (gagalı memeli ve karınca yiyen).

— ANSİKL. *İlkelmemeliler,* memeli hayvanların en ilkel altsınıfıdır. Bunlardan biraz daha üstte keseliler, onlardan üstte de gerçek memeliler, yani eteneli hayvanlar yer alır. (L)

İLKELYUMUŞAKÇALAR çoğl. blş. i. Zool. İlkel karakterli yumuşakçalar sınıfı.

— ANSİKL. *İlkelyumuşakçalar,* iki takıma ayrılır: *Polyplacophora* ve *aplacophora.* Birinci takımdaki yumuşakçalarda gövde uzun, karın taraf yassı ve geniş, sırt taraf kabarıktır; vücut, kavkı yerine geçen ve eklemli sekiz kalker plaka taşıyan bir örnekle örtülüdür; bu plakalar, hayvanın tesbihböceği gibi tortop olmasını sağlayacak şekilde ve kiremit biçiminde üst üste biner. Kayalar üzerinde, suyosunları arasında sürünen bu hayvanlar, yalnız denizde yaşar ve bitkilerle beslenir; bir kısmı 4 000 m'ye kadar derinliklerde bulunur. 40 Türü bilinir. En ilkel sayılan ikinci takımdaki yumuşakçalar ise solucana benzer; bunlarda kavkı yoktur; vücut, kalker dikenlerle kaplı bir örtenekle örtülüdür. Ayak gelişmemiştir veya yoktur. Yalnız iki familyası vardır: neomeniidae familyasından olanlar etçil hayvanlardır; 30-100 m, seyrek olarak da 500 m derinlikte çamurlu diplerde, mercan ve hydra kolonileri arasında yaşar ve bunlarla beslenir (Avrupa denizlerinde 40 kadar türü vardır); Chaetodermatidae familyasının biricik cinsi, uzun, ayaksız, solucan gibi bir hayvan olan Chaetoderma'dır (Avrupa denizlerinde yaşar). [LM]

İLKESTON, İngiltere'de (Derbyshire) şehir, Derby'nin kuzeydoğusunda; 33 700 nüf. Maden kömürü. Metalürji; ipekçilik ve tuhafiyecilik. (L)

İLKEVRE blş. i. Biyol. Mitoz bölünmenin birinci evresi; bu evrede kromozomlar ve santrozom değişikliğe uğrar, iğ iplikleri oluşur. *Eşanl.* PROFAZ. (L)

İlk Gençlik (*Detstvo, Otroçestvo i Yunost*), L. N. Tolstoy'un otobiyografik hikâyesi (1852). Eser, *Çocukluk, İlk Gençlik* ve *Gençlik* adlarını taşıyan üç bölümden meydana gelir. *Çocukluk* 1852'de yayımlanmıştır. Üç hikâyenin kahramanı olan Nikolenka İrtenev ile yazar arasında çok benzerlik vardır. *Kazaklar*'daki Olenin, *Anna Karenina*'daki Levin, *Yeniden Doğuş*'taki Nehludov gibi bu kahraman da Tolstoy'un çeşitli hayat görünüşlerini temsil eder, yer yer de fikir ve inançlarını yansıtır. Bu üç hikâyede önemli hiç bir olay yoktur. Tolstoy çocukluktan gençliğe kadar çocuğun hayatını anlatır. Hikâyelerin en ilgi çekici yanı, çocuğun ruhunu tahlil eden kısımlardır. Bunlar Tolstoy'un kişiliğini anlamak bakımından değerli birer kaynaktır. (L)

İLKİN zf. (*ilk*'ten *ilk-i-n*). İlk olarak, önce, başta, başlangıçta: *Bu ada uzun müddet, ilkin Fransızların kıyı ormanlarındaki kırmızılarla, sonra Fransız kralının askerleri ile Portekizlilerin kavgalarına sahne oldu* (F. R. Atay). *Esk.* İptida. (M)

İLKİPSİLER çoğl. blş. i. Zool. Bk. İLKELKORDALILAR.

İLKKÂNUN blş. i. (türk. *ilk* ve ar. *kānūn*'dan). *Esk.* Aralık ayı. *Eşanl.* KÂNUNIEVVEL. (M)

İLKKURŞUN, Ödemiş'in 20 km kadar kuzeybatısında bir tepenin yamacına kurulmuş köy. Kurtuluş savaşında Yunanlılar İzmir'i işgal ettikten (15 mayıs 1919) sonra Manisa, Aydın, Ayvalık ve Ödemiş yönünde ilerlemeğe başladılar. Yaptıkları zulüm ve yağma halk arasında infial uyandırdı. 400 Kadar silâhı Ödemiş Askerlik şubesinden alan bir milis kuvveti, şimdi adına İlkkurşun denilen köyün yanındaki tepeye mevzilenerek anayolda ilerleyen yunan kuvvetlerine ateş açtılar ve kendilerine uzun süre karşı koydular. Kurtuluş savaşında istilâcılara karşı ilk karşıkoyma hareketlerinden birinin bu noktada başlaması sebebiyle köye İlkkurşun adı verildi ve direnişin başladığı tepeye aynı adda bir anıt dikildi. (M)

İLKLEY, İngiltere'de (Yorkshire, West Riding) şehir, Pennine'lerde, Wharfe kıyısında; 18 500 nüf. — Yakınında *Bolton Abbey*'in kalıntıları. (L)

İLKLİK i. (*ilk*'ten *ilk-lik*). En başta, ilk olma durumu. (M)

İLKOKUL blş. i. Eğ. İlköğretimi sağlayan okul.

— ANSİKL. Osmanlı imparatorluğundan oldukça karışık ve başarısız bir ilköğretim düzeni devralındıktan sonra 1924'te çıkarılan Tevhidi Tedrisat kanunu ile ilköğretim yeni esaslara bağlandı; erginlik öncesi çağdaki çocukların okula yazdırılması mecburî hale getirildi ve *ilkokul*'lar resmî ve özel olmak üzere ikiye ayrıldı. Resmî ilkokullar: şehirlerde genel olarak beş yıl öğrenim yapılan tek tip ilkokul ile köylerde; 1. öğretmenli ilkokullar (5 yıl), 2. öğretmenli - eğitmenli ilkokullar (5 yıl), 3. bağımsız eğitmenli ilkokullar (3 yıl), 4. yatılı bölge ilkokulları (5 yıl) olarak tespit edildi. Özel ilkokullar da, özel ve tüzel kişilerin kurduğu, Türklere ait olanlarla azınlık ve yabancı ilkokulları olarak üçe ayrıldı. Azınlık ilkokullarından ermeni ve musevîlere ait olanlarda 5 yıllık, rumlara ait olanlarda ise 6 yıllık eğitim sistemi benimsendi.

Bu düzen kurulurken ilkokula devam mecburiyetinin sınıfları çocuğun 6 yaşını bitirdiği eylül ile 15 yaşını bitirdiği yılın sonu olarak kabul edildi.

Böyle bir kaydın konmasına rağmen bina ve öğretmen yokluğu yüzünden uygulama umulan sonucu vermedi ve 7 yaşındaki çocukların okula kayıtlılık durumları belirli yıllar itibarıyle şöyle oldu: 1935 erkek yüzde 43, kız yüzde 27; 1940 erkek yüzde 55, kız yüzde 30; 1950 erkek yüzde 80, kız yüzde 61; 1960 erkek yüzde 92, kız yüzde 69; 1965 erkek yüzde 83, kız yüzde 69.

1969-1970 Döneminde ise bütün Türkiye'de 7-12 yaş arasında 5 552 000 çocuk bulunuyor, bunun 4 908 776'sı (yüzde 88,9) ilkoku-

la devam ediyor, 613 224 (yüzde 11,1) çocuk ise cahil kalıyordu.

Gene 1969-1970 döneminde Türkiye'deki faal ilkokul sayısı, il ve ilçe merkezlerinde 3 340, kasaba, bucak ve köylerde de 33 772 olmak üzere 37 112 olarak tespit edildi. İl ve ilçe merkezlerindeki ilkokulların 71'i baraka, 113'ü geçici, kasaba, bucak ve köylerdeki ilkokulların da 550'si baraka, 4 573'ü de geçici tipteydi. Bundan başka il ve ilçe merkezlerinde 2 014 ilkokulda çift, 45 ilkokulda üçlü, kasaba, bucak ve köylerde de 5 796 ilkokulda çift, 23 ilkokulda üçlü öğretim yapılmaktaydı.

Aynı dönemde yalnız mahalle, oba, mezraa ve divanlarda faaliyet gösteren 2 433 ilkokulun 105'i plana göre yapılmış, 1 328'i ise geçici tipteydi.

İlkokullarda görevli öğretmen ve yönetici sayısı da şöyleydi: il ve ilçe merkezlerinde 45 371 (25 112 erkek, 20 259 kadın); kasaba, bucak ve köylerde 80 045 (61 506 erkek, 18 539 kadın).

— Tar. Türkiye'de ergenlik çağı öncesindeki kız ve erkek çocukların eğitilmesiyle ilgili ilk teşebbüsler Fatih Sultan Mehmed zamanında başladı. Teşebbüs, çağına göre ileri, fakat düzensizdi. XVII. yy.a doğru ilkokul muadili olan sıbyan* mektepleri gelişmeğe başladı ve bu yüzyılda bunların yalnız İstanbul'daki mevcudu 1 933'e yükseldi. Mahmud II, 1824'te çıkardığı bir fermanla erkek çocukların ergenlik çağına gelinceye kadar sıbyan mekteplerine verilmesini, burada kendilerine ilmihal ve şeraiti islâmiye öğretilmesini, bu yaştaki çocukların esnaf tarafından çırak olarak alınmamasını bildirdi.

Böylelikle gelişmeğe başlayan sıbyan mektepleri daha ziyade camilerin bitişiğinde kuruluyor; bunların çoğunda karma eğitim uygulanıyor; kadın öğretmenler ise evlerinin bir bölümünü derslik haline getirmek suretiyle eğitimde görev alıyorlardı.

İlköğretimin daha düzenli bir şekilde yürütülebilmesi için çeşitli zamanlarda teşebbüslere girişildi: mahalle mekteplerinin (1839), sıbyan mekteplerinin ıslahı (1846). En etkili teşebbüs 1876'da ilköğretimin geliştirilmesinde devletin malî kaynaklarının yanı sıra halkla da işbirliği yapılması ve sıbyan mekteplerinin dört yıllık öğretim yapan kurumlar haline getirilmesi yolundaki hazırlık oldu. Bu hazırlık içinde ilkokullar dört sınıfa ayrıldı: 1. öğretmenleri bakanlık bütçesinden maaş alan ilkokullar; 2. hususî iptidaî mektepler; 3. hamiyet sahiplerince kurularak idame edilecek ilkokullar; 4. İstanbul'da 13 merkeze bağlı olarak teşkilâtlandırılan, Maarif nezareti «Umumî Mekâtibi İptidaiye ve Sıbyaniye müfettişliği»nin murakabesinde çalışan ilkokullar. Bu düzen içinde kız ve erkek çocukların aynı okullarda eğitim görmesi de yasaklandı.

Sonuç alınamayan bu teşebbüsten sonra yeni bir hamle yapılarak şehirlerde üç yıllık ilkokulların kurulması, köylerde dört yıllık ilköğrenime devam edilmesi öngörüldü ve ilkokullar için etraflı bir müfredat programı hazırlandı (1891). Programda yer alan sosyal konular arasında tarih ve coğrafya dersleri de bulunuyordu, fakat bu dersler sonradan kaldırıldı, Birinci Meşrutiyetin ilânı üzerine de yeniden programa alındı (1908).

İlköğretimde en geniş ıslahat, 1913'te fransız sisteminin benimsenmemesi oldu. Bu dönemde beş yıllık ilkokulların yanında devrei ûla, devrei mutavassıta ve devrei âliye safhalarına bölünmüş altı yıllık ilkokullar kuruldu.

1924'te Tevhidi Tedrisat kanununun kabul edilmesiyle tek tip ilkokul düzenine geçildi. (M)

İLKÖĞRENİM blş. i. Okuma, yazma ve temel bilgilerin öğrenildiği ilkokul sınıflarını kapsayan öğrenim.

— Huk. *İlköğrenim mecburiyeti.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. Türkiye cumhuriyeti anayasasına göre, «İlköğrenim kız ve erkek bütün vatandaşlar için mecburîdir ve devlet okullarında parasızdır». Okuma yazma bilen oranı oldukça düşük bulunan Türkiye'de *ilköğrenim*'in mecburî olması öteden beri anayasa metinlerinde yer verilmiş bir husustur. Gerçekten, 1876 Anayasasında, «Osmanlı efradının kâffesince tahsili maarifin birinci mertebesi mecburî olacak ve bunun derecat ve teferruatı nizamı mahsus ile tayin kılınacaktır» denilmekte; 1924 Anayasasında da, bugün yürürlükte olan hüküm, «iptidaî tahsil bütün Türkler için mecburî, devlet mekteplerinde meccanîdir» ifadesiyle hemen aynen yer almaktadır. Ancak bu hükümler arasında bazı farklar bulunduğu da görülür. 1876 Metninde, ilköğrenimin hiç değilse devlet okullarında parasız olduğu belirtilmemiştir. Bugünkü Anayasa ise 1924 metninden farklı olarak «kız ve erkek» bütün vatandaşlar deyimine yer verir. Gerçi, 1924 Anayasasındaki «bütün Türkler» ifadesi aynı sonucu vermektedir. Ancak Türkiye'nin psikososyolojik şartları, kızların da ilköğrenim mecburiyetine tabi bulunduğunu açıkça belirtmek gereğine yolaçtığından, yeni metinde bu hususa, hiç bir tereddüte yer bırakmayacak bir açıklık getirilmiştir. İlköğrenim, vatandaşların kamu hizmetlerine girme hakkının da bir unsuru olduğundan, ayrı bir önem taşır. Zira her türk, kamu hizmetlerine girme hakkına anayasa gereği sahip bulunmakta ise de, hizmete alınmada, kanunlar asgarî okuma-yazma bilmeyi, zorunlu olarak şart koştuğundan, ilköğrenim bu hakkın gerçekleşmesi için şarttır. Bu sebeple, İlköğrenim mecburiyeti, henüz ilkokulların Türkiye'nin özellikle köylerine yeterli bir şekilde dağılmadığı için, devlete de bu okulları ve öğretmenlerini sağlama görevinin verildiğini ifade eder. (M)

İLKSEL sıf. (*ilk*'ten *ilk-sel*). *Yeni.* Zaman açısından en eski olan. (*Eşanl.* İLKEL.) *Esk.* İptidaî. (ML)

İLKSEZİ blş. i. Fels. *Yeni.* Bir şey üstüne edinilen ilk ve yalın bilgi. (M)

İLKSİZ sıf. (*ilk*'ten *ilk-siz*). Fels. *Yeni.* Ezelî. (M)

İLKSİZLİK i. (*ilk*'ten *ilk-siz-lik*). Fels. *Yeni.* Başlangıcı olmayan zaman. *Esk.* Ezeliyet. (M)

İLKTEŞRİN blş. i. (türk. *ilk* ve ar. *teşrin'*-den *ilk-teşrin*). *Esk.* Ekim ayı. *Eşanl.* TEŞRİNİEVVEL. (M)

İLKYARDIM blş. i. Tıp. Tedavisi gereken kimselerin ilk bakımlarında uygulanan basit ve pratik tedavi (Bk. ANSİKL.) ‖ Tehlikeli ve anî vakalarda acele müdahale etmek eylemi: *İlkyardımdan sonra hastahaneye kaldırıldı.* ‖ İlk yardım yapılan yer: *İlkyardıma kaldırmak.* ‖ *İlkyardım çantası,* âcil vakalarda ilk tedavinin yapılmasını sağlayan bütün âlet ve ilâçların bulunduğu çanta. ‖ *İlkyardım uzmanı,* ilkyardım metotlarını ve hareketlerini uygulayabilen kimse.

— ANSİKL. Tıp. *İlkyardım* özellikle şiddetli kanamalarda, herhangi bir sebeple solunumun durmasında, zehirli bir maddenin içilmesinde, tahriş edici maddelerin deriye veya göze değmesinde, şok hallerinde, hayatî bir önem taşır; dikkatle yapılacak bir ilkyardım hayat kurtarıcı olabilir. İlkyardıma ihtiyaç gösteren başlıca haller şunlardır:

1. *şiddetli kanamalar.* Eğer büyük bir damar yırtılmışsa hasta birkaç dakika içinde kanamadan ölebilir. Şiddetli kanama hallerinde kanayan yere, doğrudan doğruya basınç yapılmalıdır. Bunun için temiz bir bez (en iyisi sargı bezi) kullanılmalıdır. Böyle bir imkân bulunamazsa çıplak elle daha yapılabilir. Eğer konulan bez kanla dolarsa kaldırılmamalı, bir yenisi üstüne konmalıdır. Kan ile dolu bezin kaldırılması normal pıhtılaşma mekanizmasını bozar. Bu müdahale birçok halde kanamanın durmasını sağlar. Kol ve bacaklarda akan kanı durdurmak için «turnike» denilen bir usule başvurulur. Yaralı kol veya bacak sargı bezi, mendil, ip, boyunbağı gibi o anda kullanılabilecek herhangi bir şeyle yaranın daha yukarısından sıkıca sarılır. Daha fazla baskı yapabilmek için, sargının arasına sert bir cisim (kalem, sert bir çubuk) sokularak aynı yönde birkaç defa çevrilir. Böylece, sargının tam bir baskı yapması sağlanır. Bu türlü sıkmanın bir tedavi değil, sadece ilkyardım olduğu unutulmamalı, hasta süratle bir hastahaneye veya hekime ulaştırılıncaya kadar uygulanmalıdır. Yaralı organ bu durumda 1-2 saat kalmakla dokularda önemli bir hasar olmaz, ama turnikenin uzun zaman kalması organı kansız bırakarak zararlara sebep olur. Bu sebeple turnikenin yarım saatte bir gevşetilerek tekrar sıkılması uygundur. Hastanın süratle bir tedavi kurumuna ulaştırılması herhangi bir zarar görmesini önler;

2. *solunum durması,* genellikle ya bir hastalık veya bir kaza sonucu olabilir. Bir hastalık sonucu olan solunum durmasında vücut şartları esasen bozuk olduğu için sunî solunumun değeri sınırlıdır. Fakat kaza sonucu olan solunum durmalarında sunî solunum çok önemlidir ve hayat kurtarıcıdır. Solunum durması hallerinde yapılacak ilk iş, ağızdan boğaza uzanan hava yolunu açık tutmaktır. Ağız temizlenmeli, dilin arkaya kayması önlenmeli, dil temiz bir bezle tutularak kenara çekilmeli, baş yanda tutulmalıdır. Ağızda ve boğazda yabancı bir cisim varsa çıkarılmalıdır. Sonra ağızdan ağıza solunum uygulanarak solunumu durmuş kimseye hava verilmelidir. Sunî solunum için, solunumu durmuş kimsenin göğüs kafesi elle sıkıştırılıp gevşetilerek bundan doğacak basınç farkıyle havanın akciğerlere girmesi sağlanmalıdır;

3. *zehirli maddelerin içilmesi,* temizleyici maddeler, dezenfektanlar, ilâçlar ve çeşitli maddeler kaza ile içilebilir. Bu durumda ilk iş, içilen zehirli maddenin sulandırılmasıdır. Sulandırma alınan maddenin yoğunluğunu ve etkisini azaltır. Bu amaçla hastaya bol miktarda su veya süt içirilmelidir. Tıbbî yardıma ulaştırılıncaya kadar çoğu zaman bu tedbir yeterli olabilir. Eğer gecikilmişse kusturma tavsiye edilir. Hasta asit veya petrol türevi gibi bir madde içmişse, kusmaya zorlanmamalıdır. Eğer asit alındığı biliniyorsa, zayıf bir alkali, eğer alkali alındığı biliniyorsa, zayıf bir basit verilmelidir. Eğer bir petrol türevi alınmışsa, sadece sulandırma ile yetinilmelidir.

4. *tahriş edici maddelerin deriye veya göze değmesi,* birçok kimyasal maddenin deriye veya göze değmesi tehlikelidir. Böyle bir durumla karşılaşınca yapılacak en emin ilkyardım zararlı maddenin değdiği yeri akar su ile yıkamaktır. Hekimin görmesi gereken durumu örtmesi ve temizlenirken ağrı vermesi dolayısıyle hekim olmayanlar tarafından merhem ve benzeri şeyler sürülmesi doğru değildir;

5. *şok,* birçok kaza, şok denilen durumun değişik dereceleri ile birlikte bulunur. Bu durum basit baygınlık halleri ile karıştırılmamalıdır. Eğer kazada kan kaybı olmuşsa, dolaşım sistemi otomatik olarak kanı hayatî önemi olan iç organlara gönderir. Bu durumda deri genellikle soğuk ve hafif terlidir. Yapılacak ilkyardım hastayı düz yatırmak ve beyne kan gitmesini sağlamaktır. Eğer başta veya göğüste yara yoksa ayaklar baştan daha yükseğe kaldırılmalıdır. Sonra vücudun ısı kaybı önlenmelidir. Bunun için vücut terlemeyecek şekilde örtülmelidir. (L)

İlk Yardım hastahanesi (BEYOĞLU—), İstanbul'da Sıraselviler caddesinde (Taksim) hastahane. 1879'da kuruldu. 1919'a kadar fransız rahiplerinin dispanseri olarak kullanıldı. Bu tarihte operatör Nâzım Hamdi tarafından İmdadı Sıhhî merkezi haline getirildi. İstanbul'un işgali sırasında (1919) fransız askerleri tarafından boşaltılan hastahane bir süre Çapa'da faaliyet gösterdi, 1924'te Şişli'ye nakledildi. 1948'de Eski ingiliz hastahanesi binasına taşındı; yatak sayısı 1 000'e çıkarıldı. 1950'de 50 yataklı bir poliklinik eklendi. (M)

İLL, Avusturya'da (Vorarlberg) ırmak, Ren'in kolu (sağ kıyı); 75 km. Walgau adındaki aşağı vâdisi, kalabalık bir sanayi bölgesidir; Montafon'u meydana getiren yukarı vâdisinin sularından hidroelektrik tesisler (Obervermunt, Vermunt, Rodund) yararlanır; yukarı vâdideki Lünersee, büyük bir haznedir. (L)

İLL, Fransa'da Alsace'ta ırmak, Ren'in kolu (sol kıyı); 208 km. Alsace Jurası'nda doğar, Altkirch, Mulhouse, Colmar, Sélestat ve Strasbourg'dan (ilk yeri İll üzerinde bir adaydı) geçer. Sol yanından Vosges dağlarından inen sel sularını alan ırmak, Wanzenau yakınında son bulur. Ostwald'ın aşağı kesiminde 10 km'lik kısmı sefere elverişlidir. (L)

İLLÂ veya **İLLE** zf. (ar. *illā*). Mutlaka, ne olursa olsun, hangi şartlar altında olursa olsun: *Şimdi ise, Divan şiirimizi övüyor, çocuklarımıza ille öğretelim diyorsunuz* (N. Ataç). *İlle karanlık aramak ve yalnız karanlıkta duygulanmak bir nevî hastalıktır* (R. H. Karay). ‖ Yoksa, aksi halde, aksi durumda: *Sen de gelirsin, illâ ben de gitmem.* ‖ Edat. Hele, özellikle: *İlle o gözler, ille o gözler* (H. R. Gürpınar). ‖ *İllâ ki,* mutlaka. ‖ *İlle velâkin.* (*Halk dili*) Gelgelelim, bununla birlikte: *İlle velâkin gayet ciddî olmalı* (R. N. Güntekin). [M]

İLLAENUS i. Paleont. Baş, göğüs ve pigidium kısımları aşağı yukarı aynı derecede gelişmiş olan trilobit; Kuzey yarımkürede silüryen tabakalarında bulunur. (L)

İLLÂLLAH ünl. (ar. *illā'llah*). Bıkkınlık, usanç ve bezginlik anlatır: *İllâllah, bu yaptıklarından.* ‖ *İllâllah demek,* bıkmak, yaka silkmek, sunmak. ‖ *İllâllahi ve Resulihi,* aşırı derecede bıkma ve usanmayı anlatır. (M)

İLLAMPU, Bolivya'da, And dağlarında kütle, Doğu Cordillera'nın en yüksek noktası, Titicaca gölünün yukarısında; 6 550 m. Uzun süre yüksekliğinin 7 000 m'yi aştığı sanılmıştır. Bir söylentiye göre İllampu'ya ilk olarak 1919'da tırmanılmıştır. Bilinen ilk tırmanma 7 haziran 1925'te Pfann, Hortnagel, E. Hein ve Horeschowsky tarafından yapılmıştır. (L)

İLLATİF i. (fr. *illatif*). Leng. Bazı fin-ugur dillerinde içeriye girişi anlatan hal. (L)

İLLE zf. Bk. İLLÂ.

İLLECEBRUM i. Kırmızımsı 10-20 sm boyunda, ince saplı bitki; nemli kumluklarda yetişir. (Karanfilgillerden.) [L]

İLLE-ET-VİLAİNE, Fransa'nın batısında idare bölgesi, Bretagne'da; 6 992 km²; 614 300 nüf. (km²'ye 87 kişi). İdare merkezi, *Rennes;* 4 idare çevresi (*Rennes, Fougères, Redon, Sain-Malo*) vardır. Ekonomisi tamamıyle tarıma dayanan idare bölgesinde, ikinci derecede olan sanayi faaliyeti Rennes dolaylarında (makine; otomobil yapımı; basımevleri; konfeksiyon) ve Fougères'de (ayakkabı yapımı) toplanmıştır. Balıkçılık ve turizm de önemli bir gelir kaynağıdır. (L)

İLLER, Almanya'da ırmak, Allgau Alplerinden doğar, Tuna'nın kolu (sağ kıyı), Ulm yakınlarında Tuna'ya kavuşur; 165 km. Vâdi eski bir buzul dilimi üzerinde kurulmuştur. 1936-1944 Arasında yüksek eğiminden yararlanılarak kurulan birçok hidroelektrik santral, elektrokimya fabrikalarını ve genel elektrik şebekesini besler. (L)

İller bankası, özel kanunla (23 haziran 1945, nu. 4759) kurulmuş (25 haziran 1945) tüzel kişiliği olan kamu iktisadî teşebbüsü. İmar ve İskân bakanlığına bağlıdır. Kuruluş amacı, il özel idareleri ile belediye ve köy idarelerine ve bu idarelerin kuracakları birliklerle, adı geçen idarelere bağlı, tüzel kişiliği olan veya olmayan, katma bütçeli idare ve kurumlara, imar işleriyle ilgili konularda kredi ve teknik yardım sağlamaktır. Görevleri, idare ve kurumların yapacakları mahallî kamu hizmetleri ile ilgili tesisler, yapılar ve diğer işleri kolaylaştırmak; şehir, kasaba ve köylerin kuruluş ve imarı yolundaki plan ve programların gerçekleştirilmesini sağlamak için bunlara, kendi tüzüğünde yazılı esaslara ve sözleşmelere göre, kredi sağlamaktır.

Taşra teşkilâtı: (bölge teşkilâtı) bölge müdürlükleri: 1. bölge, İstanbul (bölge merkezi), Bolu, Edirne, İstanbul, Kırklareli, Kocaeli, Sakarya, Tekirdağ; 2. bölge, Bursa (bölge merkezi), Balıkesir, Bilecik, Çanakkale, Kütahya; 3. bölge, İzmir (bölge merkezi), Aydın, Denizli, Manisa, Muğla; 4. bölge, Antalya (bölge merkezi), Afyon, Burdur, Isparta, Uşak; 5. bölge, Ankara (bölge merkezi), Çankırı, Kastamonu, Kırşehir, Yozgat, Zonguldak; 6. bölge, Samsun (bölge merkezi), Amasya, Çorum, Ordu, Tokat, Sıvas, Sinop; 7. bölge, Adana (bölge merkezi), Gaziantep, Hatay, İçel, Maraş, Niğde; 8. bölge, Diyarbakır (bölge merkezi), Bitlis, Hakkâri, Mardin, Siirt, Urfa; 9. bölge, Trabzon (bölge merkezi), Artvin, Giresun, Gümüşhane, Rize; 10. bölge, Erzincan, Malatya, Tunceli; 11. bölge, Erzurum (bölge merkezi), Ağrı, Kars, Muş; 12. bölge, Konya; 13. bölge, Kayseri; 14. bölge, Van; 15. bölge, Eskişehir. (M)

İLLET i. (ar. *ʿillet*). Hastalık: *Muayene edeceğiz, «bu kadın illetten salimdir» diye eline vesika vereceğiz* (H. R. Gürpınar). ‖ *Mec.* Hastalık derecesine varan alışkanlık: *O senenin yazında, bu ağaca çıkma illeti yüzünden başıma bir şey daha geldi* (R. N. Güntekin). ‖ Bozukluk, sakatlık: *Bu radyonun bir illeti var ama, neresinde?* ‖ *İllet etmek,* sakatlamak. *Mec.* Çok kızdırmak: *Sen adamı illet edersin.* ‖ *İllet olmak* (*Teklz.*) Çok sinirlenmek, kızmak.

— Gram. *Esk. Hurûf-ı illet,* elif, vav, ye harfleri.

— Fels. *Esk.* Sebep.

◆ **İlletli** sıf. İlleti olan, hastalıklı. ‖ *Mec.* İkide bir aksayan. ‖ Kusurlu, eksik, sakat.

— Gram. *Esk.* İçerisinde elif, vav veya ye harfi bulunan kelime.

◆ **İlletlilik** i. İlletli olma hali.

◆ **İlletsiz** sıf. Hiç bir hastalığı olmayan, sağlam.

— Esk. huk. *İlletsiz iktisap,* hilesiz, doğru yoldan elde edilen kazanç, meşru yollarla zenginleşme

◆ **İlletsizlik** i. Sağlam olma hali, sağlamlık. (M)

İLLİ sıf. (ar. *ʿillī*). Fels. *Esk.* Sebeple ilgili, nedensel.

— Huk. *İllî muamele,* geçerliği borçlandırıcı işlemin geçerliğine bağlı olan kazandırıcı işlem. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *İllî muamele.* Kazandırıcı işlemin geçerliği, borçlandırıcı işlemin geçerli olması şartına bağlıysa, söz konusu işlem illî yani sebebe bağlı bir işlemdir. Buna karşılık, kazandırıcı işlemin geçerliği, onun sebebi olan borçlandırıcı işlemin geçerliğine bağlı değilse, söz konusu işlem mücerrettir. Bu durumu, menkul ve gayrimenkuller yönünden ayrı ayrı incelemek gerekir. Türk hukukunda gayrimenkul mülkiyetinin illî olduğu, kanunda kesin olarak belirtilmiştir (Med. kn. md. 933). Buna göre, tescilin dayanması gereken borçlandırıcı işlem (msl. ehliyetsizlik sebebiyle alımsatım işlemi) geçersizse, yapılan tescil de yolsuz olur ve mülkiyet geçmez. Kanunda, menkul mülkiyetinin geçmesi yönünden ise bu şekilde açık bir hüküm yoktur. Bu sebeple menkul mülkiyetinin geçip geçmeyeceği çelişmelidir. Ancak genel eğilim, burada da kazandırıcı işlemin illî olduğu yolundadır. (M)

İLLİA (Arturo Umberto), arjantinli fizikçi ve siyaset adamı (Pergamino, Buenos-Aires eyaleti 1900). Eyalet senatör, sonra eyalet vali yardımcısı oldu. 1963 Temmuzunda cumhurbaşkanı seçildi, aynı yılın ekim ayında görevini resmen devraldı. İhtiyatlı yoldan reformlar yapmağa dayanan siyaseti peron'cuların karşı koymaları ve çoğunluğa dayanan bir hükümetin bulunmayışı yüzünden baltalandı. Seçimlerde peron'cuların yeni zaferler kazanması (1965-1966) ve önlenemeyen iktisadî kriz, huzursuzluğu daha da artırdı, nihayet ordu 27 haziran 1966'da iktidara elkoydu. (L)

İLLİMANİ (NEVADO DE), And dağlarında kütle, Bolivya Andlarının doğu sıralarında, Yüksek Bolivya ovasıyle Titicaca gölüne hâkimdir; 6 458 m. Buzlarla kaplı üç doruklu bir çıkıntı halinde yükselir. Orta doruğa 1877'de Ch. Wiener, Ocampo ve Grumkov, güney tepeye ise 1898'de sir W. Conway ile Maguignaz tırmanmışlardır. (L)

İLLİNOİS, A.B.D.'de ırmak, Mississippi'nin kolu (sol kıyı), Milwaukee yakınından doğar; 410 km. İllinois ırmağı, Michigan gölünün eski bir ayağı olan vâdideki kanalla Chicago'ya bağlıdır. (L)

İLLİNOİS, A.B.D.'nin iç kısmında eyalet; 146 756 km²; 10 081 000 nüf. Merkezi, *Springfield.*

Büyük Amerika ovasının kuzey kısmının parçası olan İllinois, oldukça düz, sadece buzultaş tümsekleriyle engebelenen bir bölgedir: dördüncü zaman buzullaşması eyalet topraklarını hemen tamamıyle kaplamıştı. Topraklar, ırmak geçitleri (İllinois Mississippi, Aşağı Ohio) boyunca, buzultaş ve alüvyonlardan türeyen balçıklardan meydana gelmiştir; birkaç kumluk ova dışında verimlidir. İllinois'nin başlıca gelir kaynağı tarımdır; başta mısır tarımı, mısıra bağlı hayvancılık (domuz ve kümes hayvanları) gelir. İllinois «Corn Belt»in merkezidir; ayrıca yulaf, kış buğdayı ve soya fasulyesi yetiştirilir. Kuzeyde, Chicago'ya doğru, tarım ekonomisi sığır yetiştiriciliğine (süt ve yağ üretimi) yönelmiştir. Kömür madenleri (İllinois - İndiana havzası), petrol ve tabiî gaz yatakları, Chicago çevresine bağlanan demiryolu hatları ve Michigan gölü üzerindeki trafik sayesinde bölgede, sanayi de büyük ölçüde gelişmiştir: demir (Gary), makine (özellikle tarım makineleri) ve besin (konserve et fabrikaları) sanayii.

— Tar. Fransız gezginleri Marquette ve Joliet'nin Mississippi'ye doğru yaptıkları yolculuktan dönerken keşfettikleri (1673) İllinois'da, La Salle kaleler kurdu; 1763'te İngilizlere bırakılan değişik arazilere katılan İllinois, 1809'da hürriyetini kazandı ve 1818'de birliğin 21. eyaleti oldu. Yeni işgalcilerle savaşan kızılderililer, Reek Island (1832) ve Chicago (1833) antlaşmalarından sonra topraklarını terkettiler. O tarihten sonra eyaletin donatımı tamamlandı: 1836'da İllinois - Michigan kanalının yapımına başlandı; 1870'te İllinois, A.B.D.'nin birinci tarım eyaleti haline geldi. 1880-1890'dan itibaren sanayileşme hızlandı (1870'te 83 000, 1890'da 313 000 işçi) ve Chicago'yu dünyanın başlıca sanayi merkezlerinden biri haline getirdi. (L)

İLLİNYUM i. (*İllinois*'dan). Kim. *Eşanl.* PROMETİUM.

İLLİRYA. Bk. ILLYRİA.

İLLİT i. (fr. *illite*). Yeşil kilin ilmî adı; çok emicidir ve deniz kulaklarından çıkartılır. (L)

İLLİNOİS haritası

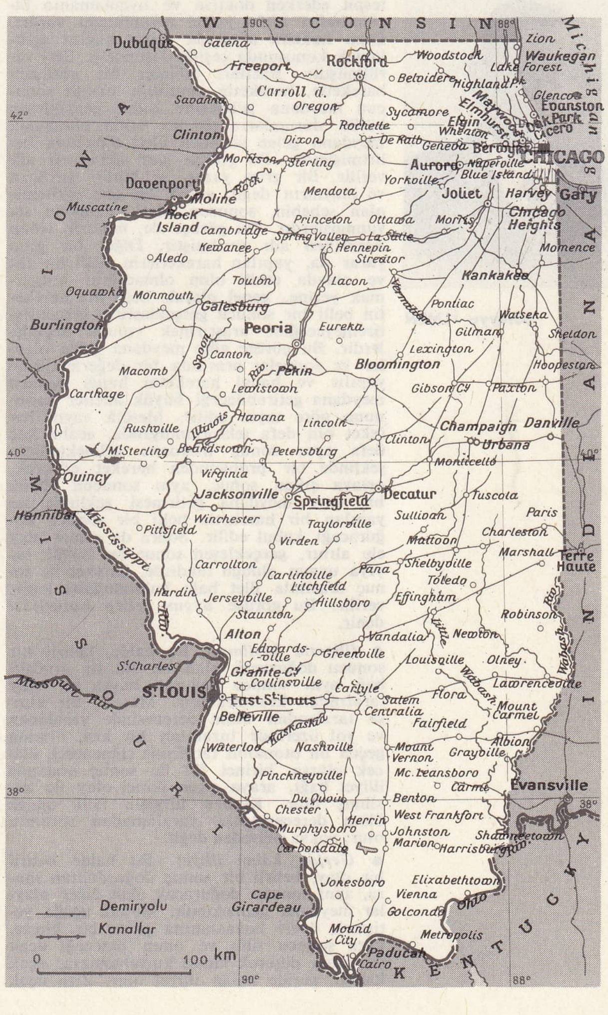

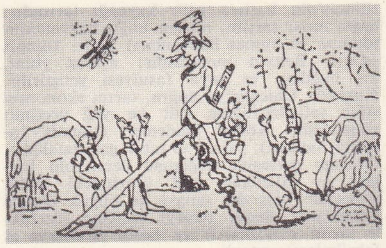

«İlluminations» Delahaye'in karikatürü

İLLİYET i. (ar. ʿillî'den ʿilliyet). Fels. *Esk.* Sebeple sonucu birleştiren bağ. Nedensellik.

— Huk. *İlliyet bağı,* dış âlemdeki bir değişikliğin bir kişiye isnat edilebilmesi için bu değişikliğin onun hareketinden doğması ve yapılan hareket ile ortaya çıkan sonuç arasında sebep sonuç ilişkisinin kurulabilmesi. (Bk. ANSİKL.) || *Uygun illiyet,* hayatın normal akışına göre, bir fiilin muhakkak surette belirli bir sonucu doğurması. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *İlliyet bağı.* Ceza hukukunda cezalandırılan hareket, kanunda yazılı suçu gerçekleştiren harekettir. Bir hareketin belli bir sonucu gerçekleştirdiği veya gerçekleştirmediği hakkında bir sonuca varabilmek için, yapılan hareket ile ortaya çıkan sonuç arasında sebep - sonuç ilişkisinin varlığı şarttır. Aksi halde ortaya çıkan sonuçtan kişi sorumlu tutulamaz.

Mukayeseli hukukta illiyet bağına kanunlarda yer veren ülkeler azdır. Yeni italyan kanunu, fin ve yunan kanunlarında buna rastlanmaktadır. Türk kanununda kural yoktur. Bu bakımdan illiyet bağının ölçüsünü tespit ederken doktrin ve uygulamanın ölçülerinden birini kabul zorunluluğu vardır. Ceza hukuku alanında illiyet bağını açıklamak konusunda çeşitli düşünceler ileri sürülmüştür. Bazıları tabiatçı bir görüşten hareketle, hareketin yapıldığı andan sonucun meydana gelmesine kadar gerçekleşen bütün durumların sonuca etkili olduğunu, meydana gelen sonucun illeti olduğunu belirtmişlerdir. Bu görüşe *şart nazariyesi* adı verilir. Bir grup yazar ise bütün şartların ve olayların değil, ancak en çok etkilemiş olan sebebin, sonucun illeti olduğunu savunmuşlardır. Bu görüşe de, *müessir sebep nazariyesi* adı verilmiştir. Diğer bir grup yazar da, yapılan hareketlerin belli bir fiil ve olayda etkili olup olmadığını araştırmak yerine, genel olarak belli bir hareketin belli bir sonucu gerçekleştirip gerçekleştiremeyeceğini araştırmak yolunu seçmişlerdir. Bu görüşe göre meydana gelen olaylar ve sonuçlar arasında bir değerlendirme yapılır ve hangi hareketin hangi sonucu meydana getirebileceği büyük âdetler kanununa göre tayin edilir. Meselâ «aynı hareket bin defa tekrarlandığında, acaba kaç defa aynı sonuç meydana gelmektedir?» şeklinde bir problemden hareket edilerek, ortaya çıkan sonuç, aynı sonucun büyük bir sayı meydana getirmesi şeklinde ise yapılan bir hareketin belli bir sonucu doğuracağı kabul edilir. Sonra da somut olay ele alınır, gerçekleşen sonuç bu büyük sayıya uygun olduğu takdirde, hareket ile sonuç arasında illet bağı bulunduğuna karar verilir. Bu görüşe *uygun sebep nazariyesi* denir.

Süreyya İLMEN

● *İlliyetin kesilmesi.* Bu halde, belirli bir sonucu doğuracak olan bir fiil ile aradaki bağ, aynı sonucu doğuran başka bir olay tarafından kesilmektedir. Meselâ, bir kimse tarafından ölüm derecesinde yaralanan ve yol üzerinde bırakılan bir kişi, oradan geçen bir otomobil tarafında çiğnenerek ölecek olursa, birinci fiil ile sonuç arasında illiyet bağı, araya giren ikinci olay ile kesilmiş olur. Kesilen illiyetin faili, ancak ölüm derecesindeki yaralamadan sorumlu olur; yoksa ölümden değil.

● *Geride kalan illiyet.* Bu halde belirli bir olay, belirli bir sonuç doğurduktan sonra, aynı sonucu doğuracak olan diğer olaylar meydana gelmektedir. Meselâ uçağa yetişmek üzere havaalanına giden bir kimse, kaza sonucu ölür ve onun bineceği uçak da yolda düşerek kimse kurtulamazsa, uçak kazası, geride kalan illiyet olur. Zira uçak kazası da aynı sonucu doğuracak olmakla beraber, daha önceki otomobil kazası bu sonucu engellemektedir. Bu halde, ancak birinci fiil ile sonuç arasında bir uygun illiyet vardır; ikincisi ile böyle bir bağ kurulamaz.

● *Müterafık illiyet.* Bu halde de birden fazla sebep aynı sonucu aynı anda doğurmaktadır. Ancak, ortak illiyetten farklı olarak, fiillerden her biri tek başına aynı sonucu doğurmağa yeterlidir. Meselâ, bir kimsenin üzerine aynı anda birbirinden habersiz iki kişinin ateş ederek ikisinin de onu ölüm derecesinde yaralaması halinde, böyle bir müterafık illiyet söz konusudur. Bu halde, faillerden hiç biri, olaya diğerinin sebep olduğunu ileri sürerek, sorumluluktan kurtulamaz. Bunlardan biri zararı tazmin eder ve diğerine rücu eder. Bk. TESELSÜL.

● *Ortak illiyet.* Birden çok sebeplerin birleşerek bir zarar doğurması halinde, ortak illiyetten bahsedilir. Dikkat edilecek nokta, söz konusu olan sebeplerden hiç birinin tek başına o sonucu meydana getirmeğe yeterli olmamasıdır; sonuç ancak bunlar birleşince doğmaktadır. Meselâ, iki hırsızın, tek başına taşıyamayacakları kadar ağır olan bir kasayı çalmaları halinde, böyle bir ortak illiyet vardır. Bu hallerde faillerden her biri, zararın tamamından sorumlu olur. Bk. TESELSÜL.

● *Seçimlik illiyet.* Birden fazla sebepten yalnız birinin sonucu doğurması, fakat hangisinin doğurduğunun bilinmemesi halinde seçimlik veya alternatif illiyetten söz edilir. Meselâ birden fazla kişinin girdiği bir odadan bir şeyin çalınması halinde, kimin çaldığı tespit edilemiyorsa, seçimlik illiyetten bahsedilir. Bu halde gerçek illiyet bağı kurulamadığı için, hiç kimse sorumlu tutulamaz. Ancak birden fazla sebebin bir birlik teşkil etmesi halinde farklı bir sonuca varılacaktır. Meselâ kavga eden birden fazla kimse, bu kavga sonucu ortaya çıkan zarardan sorumlu olurlar. Zira onların fiili bir bütün teşkil etmektedir; her biri müteselsil olarak sorumluluğu yüklenirler (CK 464).

● *Uygun illiyet.* Genellikle haksız fiilin bir şartı olan uygun illiyet, söz konusu fiilin, söz konusu zararı doğurmuş olmasıdır. Yani fiil ile zarar arasında bir sebep-sonuç bağının bulunmasıdır. Ancak bu illiyet, hukukun öngördüğü anlamda olmalıdır. Hukuk ise, uygun illiyet denilen durumlarda, bir sebep - sonuç bağının bulunmasını arar. Bu öyle bir bağ olmalıdır ki, söz konusu olan fiil, hayat tecrübelerine göre daimî surette aynı sonucu doğursun. Meselâ bir kimsenin bir otomobil tarafından çiğnenerek ölmesi halinde, fiil ile sonuç arasında bir uygun illiyet bağı vardır; zira hayat tecrübelerine göre bu şekildeki bir fiil, böyle bir sonucu meydana getirmeğe uygundur. Oysa, kalp hastası olan bir kimse oyuncak tabanca ile korkutulunca, korkusundan kalbi duracak olursa, fiil ile sonuç arasında bir uygun illiyet bağının bulunduğundan bahsedemeyiz. Çünkü hayat tecrübelerimize göre, söz konusu olan fiil muhakkak surette bu sonucu yaratmaz. (M)

İLLİYİN veya **İLLİYUN** çoğl. i. (ar. ʿilliyyîn veya ʿilliyyûn). *Esk.* Dinî inanışa göre gökyüzünün ve cennetin en yüksek ve en kutsal tabakası: *Kemîne pâye-i iclâli oldu illiyyûn* (M. Â. Ersoy). [M]

İLLKİRCH-GRAFFENSTADEN, Fransa'da Bas-Rhin idare bölgesinde (Erstein idare çevresi) komün, önemli bir banliyöşü olduğu Strasbourg'un güneyinde, İll ırmağı ile Rhône-Ren kanalı kıyısında; 9 607 nüf. Makine yapımı. Dökümhane. Optik camlar. Konserve fabrikası. Strasbourg 1681'de burada imzalanan bir antlaşma ile teslim olmuştu. (L)

İLLORA, İspanya'da (Andalucia, Granada ili) şehir, Sierra Parapanda'nın eteğinde; 14 200 nüf. (L)

İLLOS veya **İLLUS,** bizanslı general (öl. Papyrion 488). Soyu bakımından Güney Anadolu'da İsauria bölgesindendi. Leon I'in krallığı sırasında sözü geçen bir kişiydi; o ölünce Basiliskos'u destekleyerek Zenon'a karşı koydu (475); sonra Zenon'un tarafını tutarak onu tahta geçirdi (477) ve uzun yıllar saray büyük bir iktidara sahip oldu. 482'de başkaldırdı ve Leontios'u kral ilân etti. Papyrion'daki İsauria şatosunda uzun bir direnmeden sonra öldürüldü. (L)

İll-Ren kanalı, Strasbourg'da, İll'i Ren'e bağlayan kanal. (L)

Illuminations, Arthur Rimbaud'nun şiir derlemesi; 13 mayıs - 23 haziran 1886 arasında *La Vogue* dergisinde, daha sonra da Verlaine'in bir açıklamasıyle birlikte kitap halinde yayımlanan *Illumination*'daki şiirler 1872-1875 yılları arasında yazılmıştır. Başlığın anlamı, illumination kelimesinin ingilizcedeki anlamıdır, yani renkli gravür demektir. (L)

İLLUS. Bk. İLLOS.

Illustrated London News (THE), haftalık resimli dergi. Londra'da 14 mayıs 1842'de Herbert İngram tarafından çıkarıldı. Önce tahta üzerine gravür, sonra da fotoğraf ve modern gravürcülük tekniklerinden yararlanarak çağdaş olayları daima tam bir sadakatle yansıttı. Çok geçmeden rakipleri türedi: *The Graphic* (1869), *Black and White* (1891), *The Sketch* (1892). İngiliz büyük resimli dergilerinin çoğu bugün *Illustrated*'in çevresinde gruplaşmıştır. (L)

İlluviyanka efsanesi, Hititlere ait bir efsane. Fırtına tanrısıyle İlluviyanka adlı ejderin mücadelesini anlatan bu efsane, bütünüyle Hititlere ait sayılmaz, çünkü efsanede ikinci derecede rolü olan bitki ve bereket tanrısı Telepinu, Sümerlerin isim değiştirmiş tanrısı Dumuzi'dir. Efsane iki nüsha halinde ele geçti. Birinci nüshada fırtına tanrısının yılan İlluviyanka'ya sarhoş ettikten sonra yenilgiye uğrattığı anlatılır. İkinci nüshada ise fırtına tanrısının kalbini ve gözünü almış olan İlluviyanka'nın kızıyle fırtına tanrısının oğlu Telepinu evlendirilir. Fırtına tanrısı gelinin aracılığıyle kalbini ve gözünü İlluviyanka'dan geri almak ister. Bu suretle his ve idraki sembolize eden bu iki kıymetli uzvuna yeniden sahip olan fırtına tanrısı, fırtına, şimşek ve yağmur gibi kudretlerini kullanarak ejder İlluviyanka'yı ve bu arada kendi oğlu Telepinu'yu öldürür. Malatya'da bulunan bir geç hitit kabartması üzerinde ebedîleştirilmiş olan bu efsanedeki dualizmin aslını görmek isteyenler de vardır. Onlarda fırtına tanrısı iyiliği, İlluviyanka kötülüğü temsil eder. Böylece efsane iyiliğin kötülüğe galip gelmesiyle sonuçlanmaktadır. (M)

İLLÜDERİT i. (fr. *illudérite*). Miner. Hidratlı tabiî alüminyum ve kalsiyum silikat. *Eşanl.* ZOYİZİT. (L)

İLLÜSTRASYON i. (fr. *illustration*). Resimlerle süsleme. || Bir kitapta yer alan ve kitabın hacmini arttırmak veya bazı açıklamaları somutlaştırmak amacını güden desen ve gravürlerin toplu adı. || Bu desen veya gravürlerin her biri. (Bir metnin içindeki «illüstrasyon gravürü» ile kitaptan bağımsız olan «estamp» aynı şey değildir.) || Bir kitabın, derginin veya makalenin metni içinde yer alan gravür veya desen. (L)

İLLÜZYONİST i. (fr. *illusionniste*). *Eşanl.* GÖZBAĞCI.

İLLÜZYONİZM i. (fr. *illusionnisme*'den). *Eşanl.* GÖZBAĞCILIK.

İLLYES (Gyula), macar yazarı (Racegres 1902). Köylü çocuğu, 1919 siyasî mücadelelerine katıldı. Macar birliğinin başarısızlığa uğramasından sonra Paris'e gitti; Sorbonne'da öğrenciliği süresince gerçeküstücü şiirlerle ilişki kurdu ve öncü dergilerde fransızca şiirler yayımladı. Macaristan'a dönüşünde şiirini ülkesinin gelenekleriyle bağdaştırmak amacıyle Batits'in halefi olarak *Nyugat*'ın yöneticiliğine geçmeyi kollarken, macar şiirinin de öncülüğünü yaparak *Ağır Toprak* (1928), *İkinci Ürün* (1929), *Kımıldayan Gökler Altında* (1935) ve *Pusztas'larınkiler*'i (1936) yayımladı. 1940 Fransız bozgunu üzerine, Fransa'ya karşı güvenini belirten *Fransız Edebiyatının Hazineleri*'ni (1942) yayımladı; bu antoloji için en iyi macar uzman ve mütercimleriyle işbirliği yaptı. Savaştan sonra ünü yayıldı, mebus seçildi, *Vâlasz* (Cevap) dergisini yönetti; bu dergi Komünist partisince tenkit edildi ve kapandı (1949). Tenkide uğrayan İllyes de Balaton gölü kıyısındaki bir kasabaya çekildi, tiyatro oyunları ve yeniden şiirler yazmağa koyuldu: *Hun'lar Paris'te* (1944); *El Sıkmalar* (1956). Macar ihtilâli sırasında Rakosi tarafından şüpheliler listesine alındı, idam edilen dost-

Foto. X (LAROUSSE) ; MEYDAN

larına sadık kaldı ve *Yeni Şiirler* (1960), *Değildi* (1962), *Şatoda Öğle Yemeği* (1962) adlı yeni kitaplarında kuşku ve umutlarını belirtmeden önce yıllarca susmayı tercih etti. (L)

İLLYRİA veya **İLLİRYA**, Adriya denizinin kuzey kıyısında dağlık bölge.

— Tar. İtalya'da ilk yerleşilen yerlerden olan İllyria'yı Yunanlılar sömürgeleştirerek kıyıda ve adalarda ticaret acenteleri kurdular: Epidamnos (M.Ö. 627); Apollonia (M. Ö. 600); Kara Korkyra; Lissos; Pharos veya Pharia (Hvar). Ama yunan anarşisi sonucunda, Roma'nın M.Ö. III. yy. ortalarından itibaren savaştığı korsanlık gelişti. M. Ö. 230'da kral Agron'un dul karısı Teuta, Epir'e saldırdı ve Phoinike'li italyan tüccarlarını kılıçtan geçirtti. Senatonun gönderdiği iki legatus'un biri öldürüldü. 229'da yenilen Teuta, Adriya denizinde Lissos'tan öteye geçmemeğe söz verdi. Roma, kıyı bölgesinde (Parthinia, Atintania, Epidamnos, Apollona, Orikos, Korkyra) himayesini kabul ettirdi. İkinci bir İllyria savaşında (220-219), Teuta'ya karşı Romalılarla ittifak yapan Pharos'lu Demetrios bozguna uğradı; ama sonradan Atintania'yı yakıp yıktı; bununla birlikte 205'te, Phoinike (Fenike) barış antlaşmasıyle Romalıların elinde sadece Apollonia, Epidamnos ve Korkyra kaldı. İkinci Makedonya savaşı sırasında Roma'nın müttefiki, üçüncü Makedonya savaşında ise düşmanı olan İllyria, bağımsız üç kantona bölündü. M.Ö. 167'den sonra komşu bir eyaletin (Makedonya veya Gallia Cisalpina) valisine bir çeşit askerî kumandanlık verildi. İç savaşların yanı sıra Dalmaçyalılara ve Liburnialılara karşı yapılan savaşlar, Roma için çok tehlikeli oluyordu. 33'te hâkimiyet altına alınan ülke (Makedonya'dan İstria ve Tuna'ya kadar) önce senatörlük eyaleti (M.Ö. 27), Dalmaçyalılarla Pannonia'lıların ayaklanmasından sonra da Salona'da oturan imparatorluk legatus'unun yönettiği bir imparatorluk eyaleti haline getirildi (M.Ö. 17). Tiberius'un yönettiği yeni savaşlardan sonra (M.S. 6-9), Pannonia eyaletten ayrıldı; Dalmaçya başlıbaşına bir eyalet haline geldi; Dalmaçya, Moesia ve Pannonia'nın meydana getirdiği bütüne ise *İllyricum* adı verildi. Constantinus'tan, daha doğrusu Constantius II'den sonra, o sırada Akhaia Makedonya ve Daçya'yı da içine alan İllyricum'un yönetimi zaman zaman praetor valilerinden birine verildi.

319'da (imparatorluğun Gratianus ile Theodosius arasında bölüşülmesi) İllyricum, batı eyalet valisine bağlı olan fakat kısa bir süre sonra Barbarlar tarafından istilâ edilen *Batı İllyricum* ile (Pannonia'cılar), Bizans imparatorluğunda thema'ların kuruluşuna kadar (Trakya 687; Hellas 695) yaşayan, hattâ VIII. yy.ın sonuna kadar görevi kısıtlanmış bir eyalet beyi tarafından yönetilen *Doğu İllyricum* (Daçya ve Selânik'in merkezi Makedonya) şeklinde ikiye bölündü. Ağır ağır, ama köklü bir şekilde romalılaşan halk (III. yy.da İllyrialı imparatorlar imparatorluğu kurtardılar), VI. yy. dan sonra Arnavutların ataları dışında (XI. yy.) bütünüyle islavlaştı.

İllyria adı, Viyana kongresinde (1815) İllyria krallığı haline getirilen İllyria eyaletleriyle yeniden ortaya çıktı. (L)

İLLYRİA veya **İLLİRYA krallığı**, Avusturya imparatorluğuna bağlı krallık, 1815'te Viyana kongresinde, sloven dili konuşan İllyria eyaletlerinin biraraya getirilmesiyle kuruldu. Bu hayalî devlet 1849'da ortadan kalktı ve İllyria krallığı Avusturya'ya bağlı Krain, Kärnten, Görz (Gorizia) ve Steiermark illerini meydana getirdi. (L)

İLLYRİA'CILIK i. XIX.yy.ın son çeyreğinde Avusturya-Macaristan imparatorluğunun güney kesiminde oturan islavlar arasında dil, edebiyat ve daha sonra siyaset birliğini sağlamak için girişilen hareket.

— ANSİKL. Napolyon I, Pressburg (1805) ve Viyana (1809) antlaşmasıyle aldığı topraklar üzerinde «İllyria illerini» kurdu. Böylece o zamana kadar daima ayrı yaşayan Güney İslavları birleşme yolunda ilk adımı atma fırsatını elde etti. İslavların heyecanlarını şair Vodnik dile getirdi. 1814'te Avusturya yeni İllyria'yı tekrar ele geçirdi; ama yüzyılın ortasına kadar Güney İslavlarının milliyetçi hareketine «İllyria'lık» dendi. Vodnik'ten sonra yetişen bir şairler (Gay), yayımcılar, folklorcular ve filologlar nesli İllyria'yı diriltmeğe çalıştı; nılmasını yasakladı. Bu yasak, Birinci Dünyasanı imparator Ferdinand 1843'te «İllyria'cılık» ve «illyrialı» kelimelerinin kullanya savaşından sonra Yugoslavya'nın kurulmasını hazırlayan hareketi önleyemedi. (L)

İLLYRİA dili. Hint - avrupa dili; eskiden Adriya denizinin iki kıyısında konuşulurdu.

— ANSİKL. Leng. Bu terim tamamen farklı iki anlamda kullanılır. *İllyria dili* adı, eski İllyria'lıların konuştuğu dile verilir. Bu halkın yazı kullandığı kesinlikle bilinmemektedir; İllyria'lılardan yalnız, yunan harfleriyle yazılmış çok kısa bir yazıt kalmıştır. İllyria dili hakkındaki çok az bilgi, bir yandan klasik yazarların aktardığı veya illyria bölgelerindeki latin yazıtlarında rastlanan özel isimlere, öte yandan Güney İtalya'da konuşulan bir illyria lehçesiyle yazılmış Messapia'lıların yazıtlarına dayanır. İllyria dili ve lehçelerinin hint-avrupa dil ailesine girdiği kesindir; bu dil önemli ve orijinal bir öbek meydana getirir. Uzun süre Venetçe ile illyria dilinin akraba olduğu sanılırdı oysa bugün Venetçenin italik öbeğe girdiği kabul edilir. İllyria lehçeleri tümüyle yokolmuştur; Modern Arnavutçanın bu öbekten olduğu tanıtlanamamış ve Arnavutçanın menşei belirlenemeden kalmıştır.

Öte yandan, sırp-hırvat dilinin birleşme tarihinde «illyria dili» terimi, Napolyon'un İllyria eyaletlerini yaratmasıyle (bu eyaletlerde islav dili geniş hürriyete sahipti) ilişkili olarak dil ve edebiyat yönünden bir yenilenmeyi işaret eder; bu yenilenme, Hırvatistan'da Ljudevit Gaj'dan ilham aldı ve Sırbistan'daki Vuk Karadzic'in eserinin yardımıyle sırp - hırvat ortak edebiyat dilinin oluşmasına yolaçtı. (L)

İllyria eyaletleri, Fransa'daki Birinci imparatorluk zamanında (1809-1814) hükûmet, eski Venedik toprakları (Dalmaçya, Venedik İstria'sı, Adalar [1806-1809]) ve Ragusa'yı (muhtar yönetimli fransız ülkesi [1808]), sonra da (1809) Avusturya'ya bağlı Yukarı Kärnten, Krain, Steiermark, Friuli ve Güney Hırvatistan'ı içine alırdı. İllyria eyaletleri Marmont, sonra (1811) Bertrand v.b. tarafından yönetildi ve 1813'te Avusturya tarafından işgal edildi. Başkenti, *Laibach* (*Ljubljana*). [L]

İLM i. Bk. İLİM.

İLMATAR. Fin mit. İlk kadın, Havva'nın kızı. (L)

İLMEK i. Bk. İLMİK.

İLMEK geçl. f. *Halk dili.* Hafif bir düğüm yaparak bağlamak, ilmiklemek. || Halı dokumasında düğümleri birbirine bağlamak. || Dokunmak.

— DEY. *İler tutar yeri olmamak* (veya *kalmamak*), çok kötü ve perişan bir halde olmak. (M)

İLMEN (Süreyya), türk generali ve iş adamı, **Süreyya Paşa** denir (1874 - 1955). Serasker Mehmed Rıza Paşanın oğlu. Harp akademisini bitirdi. Erkânıharbiye-i Umumiye riyasetinde uzun süre çalıştı. General oldu. İkinci Meşrutiyet'ten (1908) sonra orduda faydalı yayımlarıyle kendisini tanıttı. Özellikle 1911 yılında türk ordusunda askerî havacılığın kurulmasında büyük emeği geçti. Erzincan'daki 31. Tümen kumandanlığına tayin edildi. Bir süre sonra bu görevden istifa ederek ordudan ayrıldı. Bundan sonra iş hayatına atıldı. Kurduğu Mensucat fabrikasından başka sinema ve operet işletmeleriyle de uğraştı. Kadıköy'deki Süreyya sinemasını yaptırdı. Eski Süreyya operetini kurdurdu. Çeşitli spor ve hayır işlerinde yardımları oldu. Maltepe'de büyük bir hastahane (İşçi sanatoryumu) yaptırdı. 1927 Yılında, İstanbul'dan milletvekili seçildi. 1930 Yılında siyasî hayattan çekildi. *Türkiye'de Tayyarecilik ve Balonculuk Tarihi* (1947) adlı bir kitabı vardır. (M)

İLMENAU, Almanya'da (Doğu Almanya, Suhl idare bölümü) şehir, Saale ırmağının kolu *Ilm* kıyısında, Thüringerwald'ın eteğinde; 17 100 nüf. Cam sanayii. Hassas âletler. Makine yapımı. Tuhafiyecilik. Eldiven fabrikası. İlmenau, XVIII. yy. sonunda bir seramik (sert porselen) merkeziydi. Ilıca merkezi. Kış sporları. —Yakınında, manganez ve flüor madenleri. (L)

İLMEN gölü, S.S.C.B.'de göl, Novgorod'un güneyinde, sularını Volhor ırmağı boşaltır; 1 100 km². (L)

İLMENİT i. (yer adı *İlmen*> fr. *ilménite*). Miner. Formülü $FeTiO_3$ olan tabiî demir ve titan oksit; romboedrik sistemde billûrlaşır. (İlmenit'e bazı billûrsu şistlerde rastlanır.) *Eşanl.* TİTANLI DEMİR. (L)

İLMENORÜTİL bls. i. (*ilmen* ve *rütil*'den). Miner. Rütil'in siyah renkli bir çeşidi. Bileşiminde demir, niyobyum ve tantal bulunan titan oksitten meydana gelir. (L)

İLMENYUM i. (fr. *ilménium*'dan). Kim. Sonradan bir niyobyum ve titan karışımı olduğu anlaşılan varsayımsal bir elemente verilen ad. (L)

İLMÎ sıf. (ar. *ᶜilm*'den *ilmî*). İlimle ilgili olan: *İlmî neticelerin cümlesini Ahmet Ferid'in nazarı önüne serdi* (Vâ-Nû). *Eşanl.* BİLİMSEL.

— Huk. *İlmî içtihat.* Bk. İÇTİHAT. || *İlmî kıymeti haiz eşya.* Bk. DEFİNE.

İLMÎ (Şeyh Seyyid Abdürrezzak). Türk şairi (Erzurum 1842-ay.y. 1907). Erzurum nakibüleşrafı Şeyh Gıdayîzade Mehmed Efendi'nin oğlu. Önce babasından, sonra Erzurumda İbrahimpaşa medresesi müderrisi Solakzade Ahmed Tevfik Efendiden ders aldı. Nakşıbendî tarikatına girdi. İlmî takma adıyle şiirler yazdı.

Divanı İstanbul'da basıldı (1960). Eserlerinden bazıları *Risale-i Helâl ü Haram* (Helâl ve Haram Risalesi); *Manzume-i Nüfus Seba* (Yedi Kişinin Manzumesi), *Divanı Eş'ar* (Şiirler Dergisi). [M]

İLMİHAL bls. i. (ar. *ᶜilm* ve *ḥâl*'den fars. taml. *ᶜilm-i ḥâl*). *Esk.* İslâm dininin belli-başlı ilkelerini ve kurallarını öğreten kitap. (M)

İLMİK veya **İLMEK** i. (*ilmek*'ten *il-mik* veya *il-mek*). Kolay çözülebilecek şekilde yapılmış düğüm: *Fakat ipi bir belâ ilmeği gibi Sadri'nin boynuna geçirilmiş ...* (H.R. Gürpınar).

— Denizc. Halatın bir ucunu halatın bedeni üzerine bir kere dolaştırarak yapılan düğüm. || Halatları bağlamak veya kopuk halatları birleştirmek için kullandıkları düğüm (*Ajut* ta denir).

— El santl. Bir örme işin yatay ilmikler dizisi. || *İlmik kapatmak,* bir örgünün her ilmiğini bir sonrakine bağlamak. || *Gevşek ilmik dizisi,* ilmikleri öteki ilmik dizilerinden çok daha büyük olan dizi.

— Tekst. File örülmesi için birbirlerine bağlanan iplik kıvrımları. || Trikotaj örgülerinde birbirlerine bağlanan iplik halkaları. || Triko, tül, dantel veya file gibi gevşek dokularda, örgüyü birbirine bağlayarak onları bütünleyen ana unsur, iplik kıvrımı || Çapraz veya bir noktada düğümlenmiş ipliklerden meydana gelen kare veya eşkenar dörtgen biçimindeki halkaların her birinin adı. (Bu halkaların tamamı [ağ, örgü, dantel gibi] pek gergin olmayan bir örgü meydana getirir.) || *Esk.* Dokuma tezgâhlarındaki gücü tellerinin, keten iplikleriyle yapıldığı zamanlarda, ortalarından çözgü ipliklerinin geçirilmesi için bırakılan boşluk. || *İlmik bağlama,* trikotaj makinelerinde, evvelce örülen son sıra ilmiğin, başka bir tip örgü ile değiştirilmesi için her iki tip ilmiğin birbirlerine bağlanması.

— Astron. Eskiden, bir gökcisminin, merkezi Yer'in çevresinde başka bir daire çizmek üzere takip ettiği kabul edilen dairesel yörünge. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Astron. *İlmikler teorisi.* Ptolemaios, gökcisimlerinin yaptığı bütün hareketlerin merkezine Yer'i yerleştirir; gözlemleri açıklamak için de, dairesel hareketlerden meydana gelen bir düzenleme düşünür: bir gezegen, merkezi, Yer'e eşmerkezli ikinci bir daire üzerinde yer değiştiren bir dairesel yörünge (ilmik) çizer. Venüs (V) ve Mars (M) gibi iki iç ve dış gezegen alalım: Ay (L) ve Güneş (S), Yer (T) çevresinde daireler çizer. Venüs'ün V ilmiğinin *c* merkezi her zaman TS üzerindedir (Güneş'le aynı açısal hareket) ve Venüs, ilmik üzerinde dolanıma (226 gün) eşit bir süre içinde döner. Mars'ın *c'* ilmik merkezi dolanım süresini 1 yıl 222 günde tamamlar, M ise *c'*M T Ts'ye paralel olacak şekilde hareket eder.

İlmikler teorisi 14 yüzyıl kadar sürdü.

◆ **ilmiklemek** veya **ilmeklemek** geçl. f.

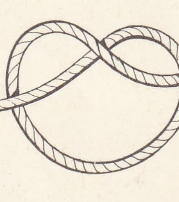
ilmik (denizc.)

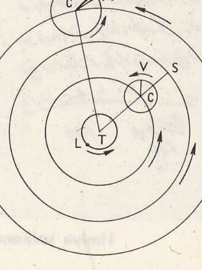

ilmik (astron.)

ilmek, eğreti bağlamak.
◆ **ilmikli** veya **ilmekli** sıf. İlmik şeklinde bağlanmış olan, kolay çözülür. (ML)

İLMİYAT çoğl. i. (ar. *ʿilm*'den *ʿilmiyyāt*). Fels. *Esk.* Bilginin temelini ve yöntemini, başlıca sınırlarını ve güvenilir olup olmadığını inceleyen felsefe nazariyesi, bilgi nazariyesi, epistemoloji. (M)

İLMİYE i. (ar. *ʿilm*'den *ʿilmiyye*). *Esk.* Din işleriyle uğraşan, hocalar sınıfı: *İlmiye sınıfı.* || Bu gibi işlerle uğraşanların mesleği.
— Kıyf. *İlmiye kıyafeti,* ilmiye sınıfından olanların kıyafeti. Bk. ANSİKL.
— Teşk. tar. *İlmiye,* Osmanlı devletinde fıkıh ve şeriatla uğraşan hocalar sınıfı. || *İlmiye ıslahatı,* ilmiye teşkilâtının yeniden düzenlenmesi için girişilen hareket. (Bk. ANSİKL.) || *İlmiye ricali,* ilmiye mesleğinin yüksek tabakasına verilen ad. (İlmiye sınıfından mülkiye sınıfına geçen rical, vezirlik rütbesini kazanarak Paşa unvanını alırdı.) || *İlmiye rütbeleri,* ilmiye sınıfı mensupları nın bulundukları makam dereceleri. Bk. ANSİKL.
— ANSİKL. Kıyf. *İlmiye kıyafeti,* şalvar, cüppe ve sarıktı. Orta dereceli ilmiye mensupları sokağa şalvarla çıktıkları halde yüksek derecedekiler lata ve biniş giyerlerdi. Üst tarafı alaturka setre, kolları ise setre kolu biçiminde olan latayı gençler, kolları daha geniş olan ve babayanî denilen lataları da yaşlılar kullanırdı. Yine gençler pantolonu andıran elifî şalvar, yaşlılarsa daha geniş alelâde şalvar giyerlerdi. Bir kısım rical, mintan üstüne, cüppe altına kolsuz haydariye giyer, kışın da kürk kullanırdı. İlk zamanlar gençler olsun yaşlılar olsun mest pabuç giyerlerken son zamanlarda gençler mest potin kundura, yaşlılar mest kundura kullanmağa başladılar. İlmiye sınıfının resmî kıyafetleri ise şöyleydi: şeyhülislâm: yakası bir dal şeklinde, arkası ve ön kısmı da geniş sırmalı beyaz ferace, kolları çok geniş cüppe; meşihat mazulleri: şeyhülislâmın elbisesi gibi sırmalı, ceviziçi, ferace; sudur, yani Rumeli ve Anadolu kazaskerleri: şeyhülislâmın elbisesi gibi, önü dar boz renkli ferace; haremeyn payeliler: yakası ve bir kaç parmak genişliğinde ön kısmı sırmalı mor renkli ferace; bilâdıhamse payeliler: yalnız yakası sırmalı mor renkli ferace; mahreç payeliler: yalnız yakası sırmalı mor ferace; devriye mevalisi: mahreç payelilerinki gibi. İlmiye sınıfından olanlar başlarındaki sarıkların üstünü dört parmak genişliğindeki tellerle sararlardı. Bu şekildeki telli kavuk parçası (taylesan), sarığın üstüne iliştirilir; ense kısmına doğru sarkıtılırdı. Kibarı müderrisin ve müddерrisin, yakası sırmalı mavi ferace ve sarıklarının sadece ön ve yanlarına iki buçuk parmak genişliğinde tel şerit sararlardı.
— Teşk. tar. *İlmiye ıslahatı.* XVI. yy.ın ikinci yarısından itibaren askerî, malî, idarî devlet teşkilâtıyle birlikte, ilmiye teşkilâtında da bozulma başgösterdi. Rüşvet ve iltimas yoluyle medreseleri bitirerek mülâzım olan danişmentlerin bu durumları, medrese talebelerini de kötü yollara sürükledi. Bunun sonucu olarak Anadolu'da bir kısım medrese talebeleri derslerini bırakarak eşkıyalığa başladı. Bu durum Babıâli'yi çok uğraştırdı. Üstelik İran ve Avusturya savaşları softaların eşkıyalığını büyük bir gaile haline soktu. Bunun yanı sıra müderrislik müessesesi de tamamen yozlaştı. Birçok kimse, yeteneği olmadığı halde müderris yapıldı. Bazıları müderrislik derecelerini arttırmak için kendilerini ismi var cismi yok medreselere tayin ettirdiler. İltimas, irtikâp, rüşvet, gasp, suistimal aldı yürüdü. Bu durum karşısında ilmiye sınıfının ıslah edilmesi için ilk olarak Murad III tarafından veziriazama bir ferman gönderildi (15 ekim 1577). Bu fermanda softa takımının giriştiği eşkıyalığın, iltimas, rüşvet v.b.nin önlenmesi emredildi. Sultan Mehmed III, 1598 nisanında aynı şekilde bir fermanla ilmiye sınıfının ıslahı için gerekli tedbirlerin alınmasını istedi. Ahmed I zamanında da bu konuda çaba gösterildi. Koçi Bey, Murad IV'e (1623-1640) bir layiha sunarak ilmiye sınıfının nasıl yozlaştığını ve bunların nasıl ıslah olunabileceğini anlattı. Murad IV, bunlara karşı şiddetle mücadele etti. Kâtip Çelebi de aynı konuya dokundu. Islahat için hemen her padişah tarafından zaman zaman çeşitli fermanlar çıkarıldı. Ancak iltimas ve himaye yüzünden yolsuzlukların önü alınamadı. Selim III zamanında (1789-1807) iş çok ciddî tutuldu. Islahat konusunda çeşitli fermanlar yayımlandı. Selim III, medreselerin düzeltilmesi için de çok gayret sarfetti. Bundan sonra da alınan çeşitli tedbirlere rağmen ilmiye sınıfının ıslahı gerçekleştirilemedi. Cumhuriyetin ilânından bir yıl sonra (1924) medreseler kaldırıldı, ilmiye sınıfı da ortadan kalktı.

● *İlmiye rütbeleri.* Vilâyet kadınlarının yetiştiği yer payitaht müderrislikleriydi. Bunların ilki İstanbul, ikincisi Bursa ve Edirne müderrislikleridir. On iki mertebeye ayrılan müderrisler, yer açıldıkça medrese değiştirerek terfi ederlerdi. Sırası gelmeden bir veya birkaç yükselmeye *tafra* denirdi. Osmanlı medreselerinin küçükten büyüğe doğru sıralanışı şöyledir: 1. İbtidaihariç; 2. Hareketihariç; 3. İbtidaidahil; 4. Hareketidahil; 5. Musileisahn; 6. Sahnıseman; 7. İbtidaialtmışlı; 8. Hareketialtmışlı; 9. Musilei Süleymaniye; 10. Hamisei Süleymaniye; 11. Süleymaniye; 12. Dârülhadis. Dârülhadis'ten sonra sırasıyle mahreç mevleviyetleri (Galata), Havassı Refia (Eyüp ve mahkatı, Halep, Hanya, İzmir, Kudüs, Selânik, Sofya, Trabzon, Yenişehir, Fener kadılıkları), bilâdıhamse mevleviyeti (Bursa, Edirne, Filibe, Mısır ve Şam kadılıkları). Haremeyni Muhteremeyn mevleviyeti (Mekke ve Medine kadılıkları), ulemayı devlet denilen İstanbul kadılığı, Anadolu kazaskerliği ve Rumeli kazaskerliği gelmektedir. Rumeli kazaskerliği şeyhülislâmlık makamına giden yoldu. Her ilmiye rütbesi bir askerî veya mülkî rütbeye uyuyordu. Müderrisin alay eminliğine; kibarı müderrisinlik binbaşılığa, mülki hizmette salise rütbesine; mahreç mevleviyeti kaymakamlığa, mülki hizmette saniye sınıfı sanisine; bilâdı hamse mevleviyeti miralaylığa, mülki hizmette mütemayizeye; haremeyn mevleviyeti mirlivalığa, mülki hizmette ûlâ saniliğine; İstanbul kadılığı ferikliğe, mülki hizmette ûlâ evvelliğine ve Rumeli beylerbeyliğine; kazaskerlikler müşirliğe, mülki hizmette vezirliğe denkti.

Bu mertebeler bazen ehil bazen de ehil olmayan kimselere verilmiştir. Yüksek mertebeler, bu mertebelerde bulunanların oğullarına ayrılır, başkalarına verilmezdi. Rütbelerin, arpalıkların, mevleviyetlerin, müderrislik rüuslarının tevcihatını kayıt ve zabıt etmek mektupçuların görevlerindendi. Hareketihariç payesindeki müderrisler sırayle devriye mevleviyetlerine (Bağdat, Antep, Erzurum, Maraş, Trablusgarp, Beyrut, Rusçuk, Sıvas, Adana, Çankırı kadılıkları) yükselirler ve birer yıl görevde kalırlardı. Devriye müderrislerinde aynı derecedeki İstanbul müderrisliğine geçmek pek az görülürdü. 1866'da mecalis adıyle yasalarla işleyecek mahkemeler kurularak hükümlerin infazı kadılardan alındı ve valiler ile mütesellimlere verildi. Kadıların başka yerlerde niyabet ve diğer memuriyette bulunmalarına izin verildi. İstanbul'da meclisi intihabı hükkam, meclisi tetkikatı şer'iye ve müfettişi hükkamlık kuruldu. Bir süre sonra müfettişlikler kaldırıldı ve görevleri merkezi vilâyet naiplerine verildi. (M)

İlmiye salnamesi, Meşihat makamının tarih ve teşkilâtına, bu makama geçmiş kimselerin hayatlarına dair bilgiler veren yıllık. Bir kere yayımlandı (İstanbul, 1918). Eserin başında Kanunu Esasî'nin tam metni yer alır. Hayatları hakkında bilgi verilen şeyhülislâmların el yazılarından, fetvalarından örnekler, islâm dünyasının kutsal yerlerinin resimleriyle de süslenen eserin sonunda medreselerde okutulan dersler, ders saatleriyle ilgili bilgiler verildikten sonra medreselerin ıslahı için yapılan çalışmalar anlatılır. (M)

İLMOVAYA-PADİ. Arkeol. Baykal gölü kıyısında, Selenga ırmağının aşağı kısımlarında hun kültürüne ait buluntu yeri. Genel özellikleri bakımından, Noyun-Ula kültürüne çok benzer. M.S. I. yy.a ait mezarlarda tahtadan yapılmış eserler, çin ipeklileri ve kemikten yapılmış hun yayları bulundu. İlmovaya-Padi'de bu devre ait 160 mezar tespit edildi ve kazıldı. Mezarlarda ele geçirilen çin aynaları ve kumaşları Hunların gerilemeğe başladıkları döneme aittir. İlmovaya-Padi, hun kültürünün Selenga boyundan kuzeye çıkışını gösteren bir merkez olması bakımından büyük bir önem taşır. (M)

İLMÜHABER bls. i. (ar. *ʿilm,* bilgi ve *haber*'den fars. taml. *ʿilm-i haber*'den). *Esk.* Bir kimsenin yer, hal, medenî durum v.b.ni gösteren belge, hal kâğıdı: *Fakirlik ilmühaberi.* || Bir şeyin teslim alındığını gösteren belge, alındı.
— Tic. huk. Anonim şirketlerde, sonradan hisse senetleriyle değiştirilmek üzere verilen geçici belge. Bk. ANSİKL.
— ANSİKL. Tic. huk. Hisse senedinin yerini tutan *ilmühaber* ile ilgili hükümler Türk Ticaret kanununda yer almıştır (md. 409-414). Kurularak tüzel kişiliğini (hükmî şahsiyetini) kazanan bir anonim şirkette hisse senetlerinin bastırılıp hazırlanması zamana bağlıdır. Bu sebeple, şirketin tescilinden sonra, hisse senetlerinin yerini tutmak ve sonra değiştirilmek üzere pay sahiplerine geçici olarak ilmühaberler verilir. İlmühaberler, hisse senetleriyle aynı mahiyettedir ve kıymetli evrak niteliğini taşır. İlmühaberler de hisse senetleri gibi nama veya hamiline yazılı olur ve hisse senetlerinin şekil ve şartlarına bağlıdır. Hisse senedi ilmühaberinde, şirketin ticaret unvanı, sermayesi, hissedarın adı, hisse adedi, kıymeti kaydedildikten sonra [...] Türk lirasını şirkete ödemiş bulunduğunu gösterir geçici hisse senedi ilmühaberi, ibaresi yazılır.
Bundan başka taşıma senetleriyle ilgili ilmühaberler de vardır (Türk Tic. kn. md. 770, 791, 811 ve 814). [M]

İL NAOSUKE, japon daymyo'su (1815 - Tokyo 1860), Fucivara'lar soyundan. 1853'ten itibaren ülkeyi yönetti, şogun'un başnazırı oldu (1858). A.B.D., Felemenk, Rusya, İngiltere ve Fransa ile antlaşmalar yaptı, reformcu siyasetine karşı çıkan muhalefeti susturmak için büyük çaba harcadı. Ronin'ler tarafından öldürüldü. (L)

İLOCOS NORTE, Filipin adalarında il, Luzon adasının kuzeybatısında; 287 300 nüf. İdare merkezi, *Laoag.* Özellikle İgorot'ların (malezyalı, indonezyalı ve çinli karışımı halk) yaşadığı dağlık, iç kısmı, Güney Çin denizinden bir kıyı ovasıyle ayrılır; ovada yaşayan halkın (*İlokan'lar*) nüfusu yoğundur. Balıkçılık; pirinç tarımı; manganez ocakları. (L)

İLOCOS SUR, Filipin adalarında il, Luzon adasının kuzeyinde; batıda Güney Çin denizi kıyısında uzanan il topraklarının bir kısmında *İlokan*'lar yaşar; 338 100 nüf. İdare merkezi, *Vigan.* İlin büyük kısmını kaplayan kıyı ovası toprağının yoksulluğu yüzünden tarım gelişememiştir. Pirinç verimi düşüktür. Tarım kaynaklarının yetersizliğini gidermek için köylülerin çoğu el tezgâhlarında dokumacılık yapar, büyük bir kısmı da ticaretle uğraşır. (L)

İLOİLO, Filipin adalarında şehir, Panay adasının güney kıyısında; 137 000 nüf. Limanında fosfat, guano ve bölgenin tarım ürünleri (şekerkamışı, pirinç, tütün, abaka) ihraç edilir. (L)

İLOKAN'LAR, özellikle Luzon adasının kuzeydoğusundaki düzlüklerde yaşayan Filipinler halkı. Ekilebilir toprakların yüzölçümüne oranla fazla kalabalık olan ve pek küçük (çoğunlukla 1 ha) tarlalara sahip bulunan İlokan'lar, Manilla'ya, Mindanao'ya, Luzon'un güneyine ve Hawaii adalarına göçerek buralarda şekerkamışı işletmelerinde çalışırlar. (L)

İLOKO i. İndonezya öbeğinden dil. Luzon (Filipinler) adasında bir milyon kişi tarafından konuşulur. (L)

İLORİN, Nijerya'da (Kuzey bölge) şehir, İbadan'ın kuzeyinde, demiryolu hattı üzerinde; 47 400 nüf. Büyük mahallî pazar yeri. Bir fulani emîrinin merkezi. (L)

İLOS. Yun. mit. Truva ülkesinin kralı Tros ile su perisi Kallirpoe'nin oğlu, Assarakos ile Ganymede'in kardeşi ve İlion'un (Truva) kurucusu. Truva krallık hanedanının Priamos ve Aineas dallarının ortak atasıdır. (L)

İL PASSİGNANO (Domenico CRESTİ, — denir), italyan ressamı ve süslemecisi (Passignano 1560 - Floransa 1636). Pisa, Venedik, Roma ve Floransa'da çalıştı. Floransa Resim akademisinde başöğretmen oldu. Başlıca eserleri: Roma'da San Pietro kilisesindeki *Aziz Petrus'un Çarmıha Gerilişi,* Flo-

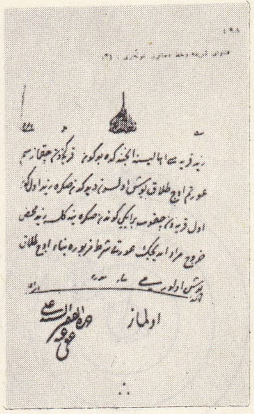

İlmiye salnamesi

Foto. MEYDAN

ransa'da San Marco kilisesindeki *Aziz Laurentius'a İşkence Edilmesi* (fresk). [M]

İ.L.S. (ing. *Instrument Landing System*'in [«âletli iniş sistemi»] baş harfleri). Havc. Kötü görüş şartları altında iniş için kullanılan radyoelektrik yöntemi. Amerikalıların bulduğu bu yöntem, Milletlerarası Sivil Havacılık teşkilâtı tarafından sivil havacılık için tavsiye edilmiştir. Belirli yönde sinyal veren iki verici telsiz, boşlukta iki yüzey tayin eder: bunlardan dikey olanı, yani *lokalizer* (yer tayin edici) denen telsiz yön üzerinde güdümü sağlar; *glide path* (kayma yolu) denen öteki verici telsiz de 2° ile 5°'-lik bir eğime göre yatık bir iniş yüzeyi meydana getirir. Bu iki yüzeyin arakesiti, uçağın tam pist başında, toprak seviyesine ulaşması için takip edeceği ideal iniş yolunu gösterir. Pilot, ortasında bir uçak izdüşümü bulunan bir kadran vasıtasıyle uçağına yön verir. Bu izdüşüme göre hareket eden iki çizgi, pilota, iki telsiz dalgası yüzeyine göre bulunduğu durumu gösterir. «Delme»'-nin başarılı olabilmesi için uçağı, hareketli iki ibreyi devamlı olarak kadrandaki izdüşüm üstünde çakıştıracak şekilde idare etmek gerekir. Öte yandan, pist girişinden 7 000, 1 500 ve 200 metre uzaklıkta bulunan üç radyobaliz, pilota, uçakla pist arasındaki mesafe hakkında bilgi verir. Pilot, uçağını mümkün olduğu kadar ideal yörünge üzerinde tutmakla bulut veya sis tabakasını deler ve görerek inişe geçebilir. (L)

İLSÂK i. (ar. *luṣūḳ*'tan *ilṣāḳ*). *Esk.* Yapıştırma, bitiştirme, kavuşturma. || *İlsak etmek*, bitiştirmek.
— Tıp. *Esk. İlsâk-ı lifâfe* (veya *ribat*), sargının bağlanması. (M)

İLSEMANİT i. (fr. *ilsémannite*). Miner. Hidratlı tabiî molibden oksit. (L)

İLTER (Şahap Sıtkı), türk hikâyecisi ve oyun yazarı (Niğde 1914). Millî Eğitim bakanlığında (1940-1947), Basın Yayın Umum müdürlüğünde (1951-1952) ve Ziraat bankasında görev aldı. Yazı hayatına 1937 yılında Varlık dergisinde yayımladığı şiirlerle başladı. Şiir ve sanat tenkitleri de yazdı, daha sonra hikâyeciliği benimsedi. Hikâyeleri: *Çırılçıplak* (1957); *Bulut Gelir Pare Pare* (1958); *Gülen Ayva, Ağlayan Nar* (1959); *Şubat Gecesi* (1964); *Acı* (1970); romanları: *Gün Görmeyen Sokak* (1958); *Toprak* (1962); *Gökkuşağı* (1965); *Horoz Değirmeni* (1967); *Kimin İçin* (1967). *Ayrı Dünyalar* adlı oyunu Devlet tiyatrosunda oynandı (1961). [M]

İLTERİŞ KAĞAN, göktürk kağanı (hük. 682-691). Bk. KUTLUĞ KAĞAN. (M)

İLTİBAS i. (ar. *lebs*'den *iltibās*). *Esk.* Birbirine çok benzeyen iki şeyin karışması. || Anlam belirsizliği. || *İltibasa mahal kalmamak için*, herhangi bir karışıklığa yolaçmamak için. || *İltibasa yolaçmak*, karışıklığa yolaçmak.

◆ **İltibaslı** sıf. *Esk.* Karışık. (M)

İLTİCA i. (ar. *ilticā*). *Esk.* Güvenilir bir yere sığınma. || Güvenme, dayanma. || *İltica etmek*, sığınmak, dayanmak: *İhtilâlciler bir cehennem ateşi altında gemilerine iltica ettiler* (F. R. Atay). *Şahsî ve meslekî şerefinize iltica ederek soruyoruz* (Vâ-Nû).

◆ **İlticagâh** veya **ilticageh** bls. i. *Esk.* Sığınacak yer veya kimse, barınak. (M)

İLTİFAT i. (ar. *left*, yan bakma'dan *iltifāt*). Hatır sorarak, güler yüz göstererek gönül alma: *Benden iltifatını esirgemez ya, azarladığı da oldu* (N. Ataç). *Selma hanımefendinin o gece beni saadetten nerdeyse çıldırtacak olan iltifatları ...* (A.H. Tanpınar). || *Esk.* Yüzünü çevirerek bakma: *Bizim tarafa iltifat yok mu?* || Rağbet: *Dağlara doğru yükselmeğe başlayınca tekrar paltolara iltifat mecburiyeti hasıl oldu* (R. N. Güntekin). || *İltifat etmek*, güzel söz ve güler yüzle gönül almak: *Bir daha anladım o gece: Atatürk iltifat etti mi, herkesin sevgilisisiniz* (Y.Z. Ortaç). Dikkat etmek, itina göstermek. Rağbet etmek: *Hiç kimsenin iltifat etmesi için bir sebep olmayan kitabımın ...* (Ş.S. Aydemir).
— Ed. *Esk.* Bir konu anlatılırken, beklenmedik bir anda, anlatılan konudan bir an için ayrılıp, konu ile çağrışım yaratacak başka bir şeye sözü çevirme: *Gene sabah oldu, gene gözüme bir damla uyku girmedi. Zavallı mum! Acaba ben de senin gibi yana yana tükenip gidecek miyim* (Namık Kemal), sözlerinde *uyku-gece* ile çağrışım yaratan *mum*'a hitap, iltifat sanatına bir örnektir.

◆ **İltifatkâr** sıf. Nazik huylu, iltifat eden. || İltifat dolu: *İltifatkâr sözler*.

◆ **İltifatkârane** zf. *Esk.* İltifat ederek, hatır sorup gönül alarak.

◆ **İltifatlı** sıf. Yüze gülen, gönül alıcı: *O akşam Anjel'den gördüğü iltifatlı bakışlar bu acıların hepsini unutturdu* (H.R. Gürpınar).

◆ **İltifatname** bls. i. *Esk.* Bir büyüğün övgü ve güzel sözleri içeren yazısı, mektubu: *Dördüncü günde iltifatname ve murassa seyf ve hil'at gönderdi* (Naima).

◆ **İltifatperver** sıf. *Esk.* Hatır sorup, güler yüz göstererek gönül alan, gönül almayı seven, iltifatçı. (M)

İLTİHAB i. Bk. İLTİHAP.

İLTİHAK i. (ar. *ilḥāḳ*). Bir topluluğa sonradan girme, katılma: *Siverek'teki süvari bölüğü de kestirme yoldan Malatya'da alayına iltihak emri aldı* (Atatürk). *Bu iki zatın iltihakı hasebiyle Hazret-i Ayşe'nin cemiyeti pek ziyade kuvvet bulmuştur* (Cevdet Paşa). || *İltihak etmek*, katılmak, karışmak, eklenmek: *Hiç bir vakit, İngilizler bu üç yabancı kavmin İngiliz cemiyetine, Anglo-Sakson milletine iltihak etmesine meydan vermediler* (Ziya Gökalp). *Oğlum eğer zatı şahanenin düşmanlarına iltihak ettiyse bunu en çok benden saklamağa gayret edecektir* (H.E. Adıvar). [M]

İLTİHAKÎ sıf. (ar. *ilti̇ḥāḳ*'tan *ilti̇ḥāḳi*). Birleşme, katılma.
— Huk. *İltihakî sözleşmeler*, sözleşmeyi hazırlayan dışındaki tarafların, iradesini yalnız katılma veya katılmama yönünde belirttikleri sözleşmeler. Bk. ANSİKL.
— ANSİKL. Huk. *İltihakî sözleşmeler*'de, sözleşmenin konusu, tam bir eşitlik içinde yapılan serbest tartışmalar sonucu kararlaştırılmaz. Bu tip sözleşmeler, iktisadî yönden kuvvetli olan tarafça daha önceden hazırlanır ve hiç bir surette değiştirilmeden karşı tarafa empoze edilir. Bu daha çok, mesleği icabı aynı tip işleri yapanlarda veya tekel niteliğinde olan işlerde söz konusu olur. Söz konusu olan taraf herkes için aynı olan sözleşmeyi hazırlar ve onunla işlem yapmak isteyen taraf, bunu olduğu gibi kabul eder. Sözleşmenin şartlarını değiştirmek için münakaşa edemez. Meselâ pazarlıksız fiyatla satış yapılan yerlerle, sigorta şirketleriyle veya demiryolu, denizyolu ve havayolu şirketleriyle yapılan sözleşmeler bu tip sözleşmelerdir. (M)

İLTİHAM i. (ar. *laḥm*, et'ten *iltiḥam*). *Esk.* Bir yaranın iyileşip kapanması. || [Savaş için] Şiddetlenme. (M)

İLTİHAP veya **İLTİHAB** i. (ar. *leheb*, alev'den, *iltihāb*). Vücudun herhangi bir yerinde mikroplanma sonucu meydana gelen cerahatlenme, irin toplanması. *Yeni*. Yangı. || *Esk.* Alevlenme, tutuşma, parlama.
— Patol. Dokularda veya suyuklarda meydana gelen bir bozukluktan dolayı damarların, hücrelerin ve ara dokuların gösterdiği tepkilerin tümü; ihtihabın en basit şekli deride beliren irinli yaralardır.
— Tıp. *Esk. İltihâb-ı âver*, körbağırsakta meydana gelen iltihap. || *İltihâb-ı bel'ûm*, yutakta meydana gelen iltihap. || *İltihâb-ı ecfân*, göz kapağı iltihabı. || *İltihâb-ı edeme*, cilt iltihabından sonra meydana gelen katılaşma, kabuk bağlama. || *İltihâb-ı hançere*, nefes borusu iltihabı. || *İltihâb-ı hançere-i sarsariye*, küçük çocuklarda görülen ve çoğunun nefes almasını güçleştiren boğaz iltihabı. || *İltihâb-ı kasabât-ür-ree*, nefes borusunun akciğer içindeki uzantılarında meydana gelen iltihaplanma. || *İltihâb-ı kebed*, karaciğer iltihabı. || *İltihâb-ı lisân-ı mizmâr*, küçükdil zarı iltihabı. || *İltihâb-ı nuhâ-i şevkî*, omurilik iltihabı.
— ANSİKL. Patol. *İltihap* terimi, dokularda değişiklik şeklinde ortaya çıkan bir yığın olayı ifade eder. İltihabın organizma üstündeki genel yankısı, ateşin yükselmesi ve suyuktaki çeşitli değişikliklerdir. Lokal olarak da kan hücumundan dolayı vücut yüzeyinde sıcak, kırmızı ve ağrılı şişlikler meydana gelir. Özellikle mikroskopla yapılan anatomik bir inceleme sonunda, değişik oranda damar dolgunluğu ve ödem bulunduğu, akyuvarların çoğaldığı ve bunların damarların çeperlerinden dışarı çıktığı, dokulara çok çeşitli lökositlerin sızdığı, ağ ve bağ dokusu hücrelerinin değişikliğe uğradığı ve bunların yutarhücreler (mikrofaj, makrofaj ve dev hücreler) gibi hareket ettiği görülür. Daha sonra ana madde katılaşmaya doğru eğilim gösterebilir.
Etyolojik etmenler çok çeşitlidir. İltihap yapan etmenlerin başında patojen mikroplar gelir; çürükçül mikroplar iltihap yapmaz. Bazı mikroplar veya virüsler öyle patolojik değişikliklere sebep olur ki, bunlar ancak mikroskopla (histopatoloji) ortaya çıkarılabilir. Bunlardan başka daha birçok etmen sayılabilir: mekanik etmenler (travmalar); fizik etkenler (güneş, X ışınları, atom ışınları), kimyasal etkenler (yakıcı maddeler), tahammülsüzlük veya duyarlanma gibi sebeplerle, iltihaba yolaçan çeşitli alerjik etmenler. İltihabın tedavi şekli iltihabı meydana getiren sebebe veya etkene göre tayin edilir (mikroplara karşı ilâçlar, fizik etkenlerden korunma, antialerjik tedavi). Hastalık sebebi etkisini kaybettiği ve yeni iltihapların oluşumunda rol oynamayacak duruma geldiği zaman, asıl tedavinin yanı sıra iltihabı giderici bir tedavi uygulamak çok yararlı olabilir. Günümüzde antibiyotik tedavi alanında elde edilen ilerlemeler iltihap giderici tedaviyi ister istemez zorunlu kıldı. İltihap giderici ilâçlar antibiyotiklerle birlikte alerjik hastalıklarda (kurdeşen, astma, ekzama), romatizmada (Bonilland hastalığı), bulaşıcı hastalıklarda muhakkak kullanılmalıdır. İltihap giderici ilâçların en etkilisi hormon menşeli olanlardır (kortizon, kortikotropin, hidrokortizon, deltakortizon); hormon menşeli olmayanların en yaygını asprin adıyle bilinen asetilsalik asit ile salisilat tuzları ve daha yeni olan fenilbütazon'dur.

◆ **İltihabî** sıf. *Esk.* İltihaplanmış, iltihaplı. || İltihapla ilgili.

◆ **İltihaplanmak** dönşl. f. İltihaplı hale gelmek. (LM)

İLTİHAPLI sıf. (*iltihap*'tan *iltihap-lı*). Patol. İltihabı olan. || İltihap şeklinde beliren. (L)

İLTİKA i. (ar. *liḳā*'dan *iltiḳā*). *Esk.* Rastlantı sonucu buluşma, karşılaşma: *Olur idi dehenin sırrı rûnümâ-yı vücut / Ademle mümkün olsaydı ger iltika-yı vücut* (Nevres). || *İltika-yı bahreyn*, Dicle ve Fırat'ın birleştiği yer. || *İltika-yı emvâc*, dalgaların kavuşması.
— Gram. *Esk. İltika-yı sakineyn*, yan yana gelen iki ünsüzü birleştirme. (M)

İLTİKAM i. (ar. *loḳma*'dan *iltiḳām*). *Esk.* Lokma etme, yutma: *Bu sofracık, efendiler -ki iltikama muntazır / Huzurunuzda titriyor - şu milletin hayatıdır* (Tevfik Fikret). [M]

İLTİKAT i. (ar. *luḳaṭ*'tan *iltiḳāṭ*). *Esk.* Yere düşmüş, dağılmış şeyleri devşirip toplama. || Çeşitli kitaplardan yararlanarak bilgi toplama.
— Esk. huk. Terk edilmiş çocuğu, atılmış olduğu yerden alıp kaldırmak. Bk. ANSİKL.
— ANSİKL. Esk. huk. İltikat eden kimse, aklı başında ve büluğa ermiş olmalıdır. Bulunan çocuğa iyi bakamayacağı anlaşılan ahlakî durumu iyi olmayan kişinin elinden, bulduğu çocuk, İslam devletince alınır. Beytülmal'den, bu çocuklar için tahsisat ayrılır. Bazı dış belirtiler ile bir gayrimüslim çocuğu olduğu anlaşılan bir çocuğu, bir gayrimüslim de iltikat edebilir. Diğer çocukları iltikat eden kimsenin, tartışmalı olmakla beraber, müslüman olması aranır. Bulunan çocuklar, devletin himayesi altındadır.. Masraflarını karşılamak, velayet etmek ve mirasçısı olmadan ölürse mirasını almak, Beytülmal'e nezaret eden devlet reisine aittir. Bir kimse, bulunan çocuğun kendisine ait olduğunu iddia ve icabında ispat etmedikçe, bulunan çocuğun nesebi meçhul sayılır. (M)

İLTİMA i. (ar. *lemʿa*'dan *iltimāʿ*). *Esk.* Işık saçma, parıldama: *Firdevs hanımın hülya dolu gözlerine karşı altın iltima ile parıldayan o kesenin şaşaası hep talihin kıskanç elinde sönüyordu* (H.Z. Uşaklıgil). || *İltimâ-yı kevâkib*, yıldızların parıldaması. (M)

İLTİMAS i. (ar. *lems* > *iltimās*, tutma,

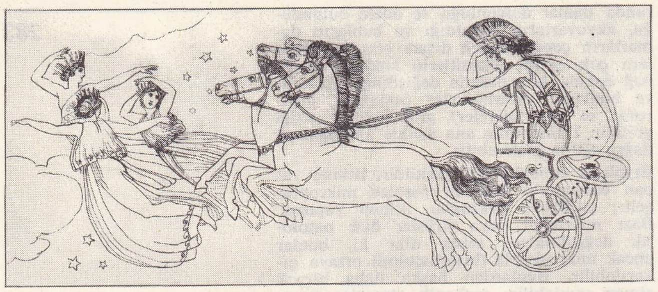

«İlyada»
Hera ve Athena yunanlılara yardıma gidiyorlar
Flaxman'ın eseri
Cabinet des Estampes, Paris

tutunma'dan). Haksız veya kanunsuz bir şekilde kayırma, arkalama: *Rüşvet, iltimas, haksızlık milleti kasıp kavuruyordu* (Ş.S. Aydemir). *İstanbul'dan iltimas telgrafları yağıyor, Şam Harp Divanına sürat emirleri gidiyordu* (F.R. Atay). ‖ *İltimas etmek*, kayırmak: *İttihad ve Terakkiden başka birtakım şahsiyetlerin de iltimas ettiği kimseler vardı* (F. R. Atay). ‖ *İltiması olmak*, kayırıcısı, arkası olmak.

◆ **İltimasçı** i. İltimas yapan, kayırıcı kimse, arka.

◆ **İltimaslı** sıf. İltimas edilen (kimse). ‖ İltimasla yapılan (iş). [M]

İLTİMASNAME sıf. (ar. *iltimās* ve fars. *nāme*'den *iltimās-nāme*). *Esk.* Bir kimsenin kayırılması için yazılmış rica mektubu. (M)

İLTİSAK i. (ar. *luṣūḳ*'tan *iltiṣāḳ*). *Esk.* Aralık kalmayacak şekilde iki şeyin bitişmesi, kavuşması: *Ya bir kere Rumeli demiryolu Avrupa hatlarıyle iltisak eder ...* (Namık Kemal).

— Dy. *İltisak hattı*, demiryollarını birleştiren kısım. ‖ *İltisak noktası*, birleşme noktası, kavşak.

— Tıp. İki organın hastalık dolayısıyle birbirine yapışması. ‖ *Esk. İltiṣâḳ-ı ecfân*, hastalık sonucu gözkapaklarının birbirine bitişmesi. ‖ *İltisâk-ı hadeka*, gözbebeğinin iltihaplanarak kornea tabakası ile birleşmesi. ‖ *İltisâk-ı em'a*, barsakların birbirine yapışması. ‖ *İltisâk-ı esâbi*, hastalık sonucu parmakların birbirine yapışması. ‖ *İltisâk-ı mafsal-ı nâkıs*, mafsal hareketinin kısmen durması. ‖ *İltisâk-ı mafsal-ı tâmm*, mafsal hareketinin tamamen durması. (M)

İLTİSAKÎ sıf. (ar. *iltiṣāḳ*'tan *iltiṣāḳī*). *Esk.* Birleşme, yapışma ile ilgili olan, bitişken.

— Gram. *Esk. İltisâkî diller.* Bk. BİTİŞİMLİ, BİTİŞKEN. (M)

İLTİVÂ i. (ar. *livā*'dan *iltivā*). *Esk.* Sarılma, dolaşma, karışıklık. ‖ Kıvrım kıvrım olma. ‖ Dönemeçli, dolambaçlı yol.

— Anat. Vücudun belden yukarı kısmının iki büklüm olması.

— Coğ. *Esk.* Nehrin dolana dolana akması. ‖ Meyilli arazi.

— Fiz.*Esk.* Burulma.

— Jeol. *Esk.* Kıvrılma.

— Tıp. *İltivâ-yı em'â*, bağırsağın kendi üzerine helezonî olarak kıvrılması. ‖ *İltivâ-yı rahm*, doğum sırasında rahimin bükülmesi. ‖ *İltivâ-yı şerâyin*, atardamarların birbirine dolaşması. (M)

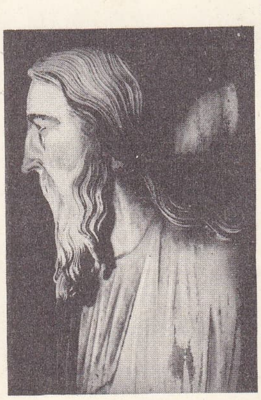

İLYAS'ın heykeli
Chartres katedralinin kuzey kapısından detay

«İLYAS Çölde»
Rubens'in eseri
Louvre müzesi, Paris

İLTİYÂK i. (ar. *iltiyāḳ*). *Esk.* Dostluk, sıkı fıkı dost olma. (M)

İLTİYÂM i. (ar. *iltiyām*). *Esk.* [Yara için] Kapanma. ‖ *İltiyam bulmak.* [Yara için] iyileşmek, kapanmak. ‖ *İltiyâm-pezîr*, kapanabilir, onulabilir olan. ‖ *İltiyâm pezîr olmak*, iyileşebilir olmak. ‖ *İltiyâm-nâ-pezîr*, iyi olmaz, onulmaz. ‖ *Cerîhâ-i iltiyâm-nâ-pezîr*, onulmaz yara. (M)

İLTİZAM i. (ar. *lüzūm*'dan *iltizām*). *Esk.* Bir tarafı tutma, tercih etme: *Her hâl ü kârda adaleti iltizam ile kat'a taraftarlık yoluna gitmezdi* (Cevdet Paşa). ‖ Gerekli sayma. ‖ Devlet gelirlerinden birinin toplanmasını üzerine alma. ‖ *İltizam etmek*, kayırmak: *Huriye Hanım kıdemli bir muallime olduğu için sanırım ki onu iltizam ederler* (R.N. Güntekin). Gerekli görmek: *Eski Yunanlılar yalnız vezne riayetle kafiyeye iltizam etmezler idi* (Ziya Paşa). ‖ *İltizama vermek*, çiftlik v.b. yeri kira ile vermek. ‖ *İltizam-ı mâ-lâ-yülzem*, gereksiz şeyle uğraşma. ‖ *İltizam-ı sükût etmek*, susmayı tercih etmek. ‖ *Bil-iltizam*, iş edinerek.

— Ed. *Esk.* Şiirde kafiyenin kayıtlı olması. Mukayyet kafiye yapma.

— Huk. Belirli vergi ve resimleri toplama yetkisini de veren bir devlet görevinin, bir bedel karşılığında isteklilere devredilmesi usulü. Bk. ANSİKL.

— Mal. *Esk.* Osmanlı imparatorluğunda devlet mülklerinin, belli süreler için, belli kimselere kiralanması. (Birini kefil göstererek böyle bir görev alanlara *mültezim* denirdi. 1856 Yılında iltizam usulü kaldırılarak vergilerin doğrudan doğruya toplanması yoluna gidildi. Özellikle arazi işlerinde uygulanan iltizam, devletle yurttaş arasında, kendi çıkarına çalışan bir aracı durumundaydı.)

— ANSİKL. Huk. Osmanlılarda, bazı görevler, bir bedel karşılığında fertlere devredilir ve buna *iltizam usulü* denirdi. Ayrıca, tımar usulü de XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, yerini iltizam usulüne bırakmağa başladı. Boşalan tımarların gelirlerini toplama işi, peşin alınan bir bedel karşılığında mültezimlere veriliyordu. Bazı tımar sahipleri de, aslında tımarları başında bulunmaları ve topraktan elde ettikleri gelir karşılığında düzenli asker beslemeleri gerekirken, İstanbul'da oturuyor ve tımarlarının gelirlerini toplama işini mültezimlere veriyorlardı. Kanunî Sultan Süleyman'ın veziri ve damadı olan Rüstem Paşa, *Padişah dirliği* olan hasları iltizama verme usulünü getirdi ve bu usul o zamanki mali idarî düzenin zararına gittikçe genişledi. Aslında devlet eliyle ve devlet adamı zihniyetiyle yapılması gereken vergi toplama işi, böylece bir kazanç sağlama vesilesi haline getiriliyor, bazı sermaye sahipleri, devlete, vergi toplama hakkından feragat karşılığı olarak götürü bir bedel ödedikten sonra bu bedeli çıkarmağa ve kâra geçmeğe çalışıyorlar; kâr hırsına da bir sınır konmayınca, iltizam usulü yoksul halk için çok ezici sonuçlar doğuruyordu. Vakıf topraklarda bile iltizam usulü uygulanmağa başlanmıştı. Bir bölgenin mukataasını yani maktu bir bedel karşılığında vergi toplama imtiyazını satın alan mültezimin, bu bölgeyi bazı kısımlara ayırarak alt mültezimlere verdiği de olurdu. 1694 yılında, iltizam usulünün sakıncaları görüldüğünden, mukataaların malikane usulü ile verilmeğe başlandı. (Bk. MUKATAA, MALİKÂNE.) Bu da çok sakıncalı olduğundan, 1704'te yeniden iltizam usulüne dönüldü. Tanzimat'a kadar bu usul kaldırılamadı. Usulün tamamen ortadan kalkması için Cumhuriyet devrine kadar beklemek gerekti.

◆ **İltizamcı** i. *Esk.* Devlet gelirlerinden birinin iltizamını alan. Mültezim.

◆ **İltizamen** zf. *Esk.* İltizam yoluyle. (M)

İLTİZAMAT çoğl. i. (ar. *iltizām*'dan *iltizāmāt*). Mal. *Esk.* Osmanlı imparatorluğunda devlet gelirlerinin kesime bağlanması.

— ANSİKL. Mal. Osmanlı devletinin kuruluş yıllarında ele geçirilen yerlerin arazisi varidatı tımar (tımar gelirleri) ve has adlarıyle sipahilere, zaimlere, emîrlere ve vezirlere, arpalık olarak sancakbeylerine, kale dizdarlarıyle muhafızlarına, tahsisat adıyle kadıların bağlı bulundukları cizye evkafına, malikâne adıyle yararlık gösteren gazilere verilirdi. Bunun dışında bir kısım arazi de devlete kalırdı. *İltizamat* düzeni başlangıçta bir yerin gelirini vermekle uygulanırdı. Sonradan bu kaldırıldı. Gümrük, belediye ve bütün öteki vergiler bir kurumda toplandı. Bunlara *imdadiye** ve *cihadiye* adı verilen vergiler de katıldı. İltizamat alan mültezimler görevlerini yapamayınca hazine haklarının korunması için açık arttırma yoluna gidildi. Açık arttırmaya katılacak mültezimlerin ise güvenilir bir sarrafı kefil göstermesi gerekirdi. Böyle, *kuyruklu* denilen imtiyazlı senetlerin verilmesi sonucu *hazine sarrafları* ortaya çıktı. Bu sarraflara *kuyruklu sarraflar* denildi. Kefil olabilecek sarrafın kuyruklu sarraf sınıfına girmesi gerekirdi. Bu sınıfa giren sarraf, iki bin beş yüz kuruştan on bin kuruşa kadar berat harcı vermek ve taahhüdünü yerine getirmek zorunda idi. Borcunu ödeyen kefile senedi geri verilirken *reddiyei temessük* adlı bir harç daha ödetilirdi. İltizama verilen öşriye gelirleri, resimleri ve öteki ödemeler, kuyruklu sarrafların kefilliğiyle verilirdi. Hazine taksit süreleri dolunca mültezim aranmaz, doğrudan doğruya sarraflara başvurulur, senedin karşılığı onlara ödettirilirdi. Zamanla iltizamat düzeni bozuldu, mültezimler devlet içinde devlet gibi bir duruma geldiler. Tanzimat dönemi başında iltizamat kaldırıldı. Bir süre sonra yeniden iltizamatın uygulanmasına başlandı ve Osmanlı devletinin yıkılışına kadar bu düzen yürürlükte kaldı. (M)

İLTİZAMÎ sıf. (ar. *iltizām*'dan *iltizāmī*). *Esk.* İsteyerek, bile bile yapılan.

— Gram. *Esk. İltizâmî sîga*, istek kipi.

— Huk. *İltizamî muamele*, borçlunun malvarlığının aktif kısmına dokunmayıp pasif kısmını çoğaltan hukukî işlem. (Bu işlem ile, borçlu alacaklıya karşı belirli bir şekilde hareket etme borcu altına girer. Alacaklı, borçlunun malvarlığındaki herhangi bir şey üstünde hak kazanmaz.) [M]

İLTUTMUŞ (Şemseddin) [öl. 1236], Delhi hükümdarı (hük. 1210-1236). Birçok ayaklanma ve çatışmalardan sonra Celâleddin Mangu'nun Hindistan'da ayrı bir hükümdarlık kurmasını engelledi (1222). Hâkimiyet alanını genişleterek Lahnavti (1225), Sind (1228) ve Gwalior (1232) bölgelerini ülkesine kattı. Malva'ya yaptığı sefer sonunda (1234-1235) Vindhya dağlarının kuzeyindeki bütün Hindistan bölgesini ele geçirdi. Hindistan'ın, Bağdat halifesi tarafından tanınan ilk müslüman hükümdarı oldu. (M)

İLUBABOR, Batı Habeşistan'da il; 1 300 000 nüf. İdare merkezi, *Gore.* (L)

İLÜR i. (fr. *ylure*'den). Kim. Bir fosfor atomunun (veya azotun), iki değerli bir köke, biri yarı-polar olan iki bağla bağlandığı organik bileşiklerin genel adı. Msl.:

$$(C_6H_5)_3\,P \rightleftharpoons CH\text{-}R$$

— ANSİKL. *İlür*'ler, çok kuvvetli bazların dörtlü bileşik halindeki fosfonyum bromürler üzerine etkimesiyle meydana gelir:

$$(C_6H_5)_3\,P^+ — CH_2\text{-}R,\ Br^- \rightarrow$$
$$HBr + (C_6H_5)_3\,P \rightleftharpoons CH\text{-}R.$$

Çok aktif olduğu için nadiren tek başlarına elde edilebilir. Esas özelliklerinden biri, karbonilli bir türev etkisiyle etilenik hidrokarbonlar vermesidir:

$$(C_6H_5)_3\,P \rightleftharpoons CH\text{-}R + R_1—CO—R_2 \rightarrow$$
$$(C_6H_5)_3\,PO + R—CH = C\begin{matrix} R_1 \\ R_2 \end{matrix}$$

(L)

İLÜVYON i. (fr. *illuvion*). Toprakbilim. yani yığışma sürecinin sonucu *İlüvyon düzlemi.* (L)

İLÜVYON i. (fr. *illuvium*). Toprakbilim. Toprak düzlemi içinde erişi maddelerin yığışması. (İlüvyon bazen, birbirlerine kaynayarak bir kabuk oluşturan lös bebekleri gibi kalker yumrularından meydana gelir; tropikal ülkelerin demirli kalkanları bir ilüvyon tipidir.) [L]

İLÜVYONLANMA i. (*ilüvyon*'dan *ilüvyon-la-n-ma*). Başka bir düzlemden gelen elementler sebebiyle, toprak düzlemindeki birikme süreci.

— ANSİKL. *İlüvyonlanma*, genellikle inici bir yer değiştirmenin sonucudur; ama çapraz (özellikle yamaçlar boyunca) veya çıkıcı yer

Foto. LAROUSSE

değiştirmeler sonucunda da (sıcak iklimlerde) oluşabilir. Serin ve nemli iklimlerde karbonatlar yer değiştirir, fakat sularla sürüklenip gittiklerinden kalın tabakalar halinde birikmez; bu durumda ilüvyon düzlemi, koloidal elementlerden meydana gelir; yıkanmış topraklarda demir ve kil, podzollarda demir ve humus ilüvyon düzleminin belirli bir yerde kalması fizikî (emici kökler düzeyi, su örtüsü düzeyi) ve henüz iyi bilinmeyen kimyasal (kalsiyum iyonlarının çokluğu, oksitleyici bakteriler, koloidallar için derinlerde pH değişiklikleri) sebeplerin sonucudur. (L)

İLVAYİT i. (Elbe adasının lat. adı *Ilva*> fr. *ilvait*'ten). Miner. Hidratlı tabiî demir ve kalsiyum silikat. (Bu mineral çeşidi kadife siyahı rengindedir, alevde ergir ve hidroklorik asit içinde jelatin halinde erir.) [L]

İLYA, rum asıllı türk bestecisi (öl. 1799). Selim III ekolündendir. Günümüze kalan eserlerinin güfteleri de kendisine aittir. Eserleri: *Sazkâr Ağır Remel Beste; Sazkâr Aksak Semai; Sazkâr Nakış Yürük Semai; Mâhûr Muhammes Beste; Mâhûr Nakış Yürük Semai.* (M)

İlyada (*Ilias*), manzum eski yunan destanı; yirmi dört bölümden meydana gelir. Konu, dokuz yıldır süren Truva savaşının bir bölümüdür. İlk mısralar asıl temayı açık olarak belirtir: kölesi Briseis'i kaçıran yunanlı şeflere karşı Akhilleus'un öfkesi ve Zeus'un Akhilleus'un anası Thetys'e yaranmak için Yunanlıları bozguna uğratmağa karar vermesi; öfkelenen Akhilleus çadırına çekilir (bölüm I) ve bundan sonra muharebeler onsuz devam eder. Taraflar savaşın kaderini tayin etmek için Menelaos ile Paris arasında teke tek bir dövüşe karar verir, ama Paris tam yenileceği sırada Afrodit tarafından kaçırılır (bölüm II ve III). Muharebe çeşitli almaşıklarla yeniden başlar, ama gün batarken Truvalılar açıkça bir üstünlük sağlarlar (bölüm IV - VIII). Odysseus. Akhilleus'a muharebeye dönmesi için ricaya gider, ama sonuç alamaz (bölüm IX). Düşman hatları üzerine Odysseus ve Diomedes tarafından yapılan baskından sonra (bölüm X) karışıklık yeniden başlar. Truvalılar tabyaları işgal ve kampı istilâ eder, gemilere ulaşırlar (bölüm XI - XV). Akhilleus'un dostu Patrokles Akhilleus'tan silâhlarını ödünç alır ve bir karşı hücuma geçer, bu sırada Hektor tarafından öldürülür (bölüm XVI. - XVIII). Bundan sonra Akhilleus yunanlı şeflerle anlaşır ve Thetys'in ricası üzerine Hephaistos'un kendisine yaptığı silâhları kuşanarak savaşa katılır, Hektor'u öldürerek Patrokles'in öcünü alır, Hektor'un cesedini de çadırına getirir. İhtiyar Priamos Akhilleus'a gelerek oğlunun cesedini ister (bölüm XXIII). Destan, Truvalıların yaptığı cenaze töreninin hikâyesiyle biter (bölüm XXIV). Eserin en güzel bölümleri (özellikle II-VII) *Truva savaşı* üstünedir ve asıl temaya oldukça gevşek bir bağla bağlıdır; bu bölümler belki de aynı yazarın değildir. Bk. HOMEROS.

İlyada, asker bir millete seslenen bir savaş destanıdır. Ama, hayranlık verici çeşitlilikteki muharebe anlatıları dışında unutulmaz güzel tablo ve sahneler bakımından da zengindir: Truva surlarında Helene, Helene ve Paris, Hektor'un vedaı ve Andromakhe'nin «ağlamaklı gülüşü», Akhilleus'a gönderilen elçi, Hera tarafından budala yerine konan Zeus, Priamos'un yalvarmaları.

— İkonogr. Homeros'un destanı sayısız eskiçağ vazolarında temsil edildi. Bu arada Pompeii'deki (Napoli) bazı freskler, *Patrokles'i Tutan Menelas* (Floransa), Torre San Severo'daki etrüsk lahdi (Orvieto) ve IV. yy.dan kalma resimli bir elyazması da (Ambroso) sayılabilir. Guido, Tielpolo (Vicenza yakınlarında Villa Valmarana), Pittoni, David, Ingres, Delacroix gibi ressamlar *İlyada*'nın bazı sahnelerini eserlerine konu olarak aldı. John Flaxman (1755 - 1826), Wedgwood yapımevi için *İlyada*'yı birçok desen ve modelle resimledi. (→ Bibliyo.) [L]

İlyada (KÜÇÜK), midillili (Lesbos) Leskhes'e mal edilen yunan çevrim şiiri (M.Ö. VII. yy.). Özellikle Proklos'un bu şiir üstüne yaptığı inceleme sayesinde tanınmıştır. Philoktetes Neoptolemos ve Odysseus'un serüvenlerini anlatır. Bu serüvenlerin başlıca olayları da Aias'ın çılgınlığı, Odysseus'un Neoptolemos'u geri getirdiği Skyros seferi, Palladion'un kaçırılışı, meşhur tahta at kurnazlığı ve Truva'nın yıkılmasıdır. (L)

İLYA Kapudağlı, rum asıllı müzik âletleri yapıcısı (1870 - 1930). Tanbur, lavta, mandolin, gitar ve ud yapımıyle uğraştı. Yaptığı âletler İstanbul piyasasında çok tutuldu. (M)

İlya Murome, efsanevî kişi; ortaçağ rus destanlarının başlıca kahramanı; İlya Murome'de millî karakterin kişileştiği görülür. (L)

İLYAS, ibranîce **Eliyyahu** veya **Eliyyah,** Kur'an'da adı geçen israil peygamberi. Tevrat'taki peygamber Elia. Kuran'da adı birkaç kere geçen İlyas, yağmurlara hükmeder. Sapıtan halkı için, ceza olmak üzere Tanrı'dan kuraklık olmasını diledi. Bunun üzerine üç yıl kuraklık oldu. Halk açlıktan kırılırken, onlara acıyıp sesini çıkarmadığından dolayı Tanrı onu azarladı. İsrailoğulları'na «önce putlardan isteyin, onlar yalvarışlarınıza karşılık vermezlerse Tanrı'ya iman edin» dedi. Sonra halkının açlıktan ölmemesi için Tanrı'ya yakardı, bol yağmur yağdı, fakat İsrailoğulları yine iman etmedi. Bunun üzerine, İlyas, Tanrı'dan kendini göğe almasını istedi ve ateşten bir at üzerinde göğe yükseldi.

Kuran'da İlyas ile ilgili, fakat adı geçmeyen bir hikâye de Hızır hikâyesidir. Musa ile bir genç, yanlarında balıkları olduğu halde gezerken, bir Tanrı kuluna rastlarlar. Musa onunla yola çıkmak ister. Tanrı kulu: «sen benimle yoldaşlığa sabredemezsin» der, ama Musa, onunla gitmekte direnir. Birlikte yolculukları sırasında Tanrı kulu, bir çocuğun gözünü bilerek kör eder. Bir gemiyi batırmak için teknesini deler. Bir duvarı, dibinde oturanlar olduğunu bile bile devirir. Musa, onun bu yaptığı haksızlıklara dayanamaz, itiraz eder; Tanrı kulu, bütün bu işlerin hikmetini ona açıklar, «yaptığım her işin hayra ve iyiliğe dayanan, ama insanların bilmediği bir hikmeti vardır ve sana söylemiştim, sen bütün bu bilmediğin hikmetlere sabredemezsin» der ve böylece birbirlerinden ayrılırlar. Kuran'daki bu Tanrı kuluna Hızır denmiştir.

Hızır ve İlyas, türk edebiyat ve folklorunda *Hızırilyas* (Hıdırellez) olmuştur.

— İkonogr. İlyas'ın kişiliği hıristiyan ikonografisinde sık sık keçi derisinden bir gömlek giymiş, uzun boylu, çok zayıf bir ihtiyar olarak gösterilir; İlyas'ı tarikatlarının kurucusu olarak benimseyen Karmel rahipleri, manastırlarını onun bölüm bölüm hayatını anlatan sahnelerle süslediler. Peygamberin en güzel heykellerinden bazıları, Chartres katedralinin kuzey kapısında bulunmaktadır. İlyas'ın hayat hikâyesinden çeşitli kesimler Rubens (Louvre), G. de Crayer (Anvers), Dierick Bouts (Louvain), Moretto (Brescia), Tintoretto (Venedik), Guido (Ravenna) tarafından tasvir edilmiştir. (ML)

İLYASBEY. Coğ. Bk. YARHİSAR.

İLYAS BEY, Saruhanoğlu Fahrüddin İlyas (öl. 1360'tan önce). Saruhan beylerinden olan babası Saruhan Beyin ölümünden sonra hükümdar oldu (1345). Bu sırada karışık bir durumda olan Bizans'ta imparatoriçe Anna, İlyas Beye haber yollayarak Osmanlılara karşı onunla anlaştı. 1356'dan sonra bizans imparatoru Jan Paleolog İlyas Bey, bir bizans gemisindeyken imparator ile dost görünen İlyas Bey, gerçekte onu yakalamak istiyordu. Onun bu düşüncesi imparator tarafından duyuldu. İlyas Bey, bir Bizans gemisindeyken imparator tarafından yakalanarak esir edildi. Bir süre sonra büyük bir kurtulmalık karşılığı bırakıldı. (M)

İLYAS BEY I, menteşeoğlu beyi, Mehmed Beyin oğlu (öl. Balat 1421). Kendi çağından kalan paralardan 1403'te beyliğin başına geçtiği anlaşılmaktadır. Osmanlılara karşı dostça davrandı. Aydınoğlu Umur Bey II'nin dayısı olduğu için seferlerinde ona yardım etti, Ayasluğ'u aldı (1404). Bir süre sonra osmanlı taht kavgalarına karıştı. Şehzade Çelebi Mehmed'e isyan eden İsa Beyin tarafını tuttu. Onun başarı kazanamaması üzerine Çelebi Mehmed'e karşı Aydın ve Saruhan beyleri ile anlaştı. Bir yıl sonra Osmanlılar tarafına geçti, Balat (Palatya) kıyılarında Venediklilerle savaştı. Bir antlaşma ile sonuçlanan Venedik savaşlarından sonra kesin olarak osmanlı hâkimiyetine girdi (1414). Leys ve Ahmed adlarında iki oğlunu osmanlı sarayına rehin olarak verdi. İlyas Bey, Balat'ta Muğla'nın Turgut bucağında ve Mazon kazasının Hisarköyünde birer cami, Beçin'de imaret ve medrese yaptırdı. İlyas Bey adına, Şirvanlı Mehmed bin Mahmud tarafından *İlyasiye* adlı bir tıp kitabı da yazıldı. (M)

İlyasbey camii ve külliyesi, Aydın'ın Söke kazasına bağlı Balat köyünde, antik Milet şehri harabeleri civarındadır. Külliye, cami, türbe ve medrese yapılarından meydana gelmiştir. Menteşeoğullarından Mehmed oğlu İlyas Bey tarafından 1404 yılında yaptırılmıştır. Kare planlı, tek kubbeli (çapı 14 m) bir yapıdır. Anadolu'da Beylikler devrine ait tek kubbeli camiler arasında en âbidevî görünüşlü olanıdır. Zengin bir taş işçiliğine sahip olan cephesi, Yeşilcami ile (İznik) benzerlik gösterir.

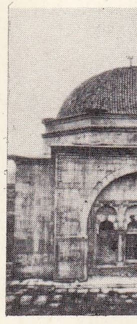

İlyasbey camii ve külliyesi

İç kısımda kareden kubbe yuvarlağına geçiş tromplarla sağlanmıştır. Tromplarin içi, geniş türk üçgenleriyle başlayan, mukarnaslarla devam ederek istiridye kabuğu ile son bulan bir süs şekli gösterir. Bu iç kısımda duvarlar, tromp kemerlerinin başladığı silmeye kadar mermer levhalarla kaplıdır.

Mihrap, taştan yapılmıştır; sade ve çok güzel bir görünüşü vardır. Mihrap nişinin etrafını stalaktitli bir çerçeve içinde yer alan palmet yaprakları ve bitki motifleriyle süslü bordürler çevirir.

Bugün üst kısmı yıkılmış olan minare, caminin kuzeybatı köşesinde çatının üzerinde yükselir.

Türbe, Menteşeoğlu İlyas Beyin kendi adına yaptırdığı caminin karşısındadır. 1404 Yılında yapılmış olan bina, halen harap durumdadır. Mevcut kalıntılardan kare planlı bir yapı olduğu anlaşılmaktadır. Duvarlar muntazam dizilmiş taş ve tuğla işçiliği gösterir. Kubbe tamamen tuğladan yapılmıştır.

Medrese, bugün çok harap bir durumdadır. Moloz taştan yapılmış olan binanın vaktiyle tonozla örtülü olduğu anlaşılmaktadır. Bir avlu etrafında yer alan medrese odalarından bugün hiç bir iz kalmamıştır. (M)

İLYAS BEY Hamidoğlu (öl. 1375'ten önce), hamidoğlu beylerinden. Komşusu olan Karamanoğulları ile savaştı. Bir ara topraklarının çoğu elinden çıktı.

Germiyanoğullarının desteğiyle yeniden güçlendi. Ölünce yerine oğlu Hüseyin Bey geçti. (M)

İLYAS EFENDİ (Hızır — denir), türk bilgin ve yazarı (1804 ?-1864). Mehmed Emin Şükûhî Efendi'nin oğlu. Enderun'dan yetişti, burada görev aldı. Müderrislikle saraydan ayrıldı. 1840'ta devrîye mollası, 1845'te mahreç pâyesiyle Sofya kadısı, 1850'de Mekke pâyeli, 1857'de İstanbul müftüsü oldu. Encümeni Dâniş'in üyelerindendi. *Tarîh-i Enderûn* (Enderun Tarihi) ve *Letaif-i Enderun* (Enderun Fıkraları) adlı iki eseri vardır. *Tarih-i Enderun*, musiki tarihi bakımından önemli bir kaynaktır. Burada, 1812-1830 yıllarında Enderunu Hümayun'da geçen olaylar anlatılır. (M)

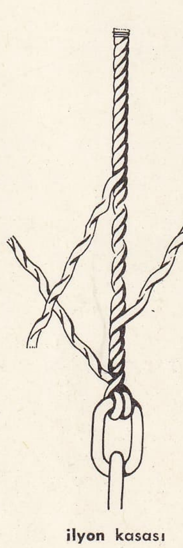

ilyon kasası

İLYAS PAŞA Kolçak, osmanlı kumandanı; 1727'de mirimiranlık ile Yanya sancağı ve Hotin kalesi muhafızlığına getirildi. 1836 Osmanlı - Rus savaşı sırasında Hotin'i savundu. Fakat kalenin düşman eline geçmesini önleyemedi. (M)

İLYAS REİS, Preveze kahramanı Barbaros Hayreddin'in kardeşi (XVI. yy.). Kardeşi Oruç Reis ile Akdeniz'de korsanlık yaptı. Anadolu, Suriye ve Mısır kıyılarında savaştı. Seferlerden birinden dönerken Rodos şövalyelerinin saldırısına uğradı. Yapılan savaşta öldü. (M)

İLYBİUS i. Sırtı parlak esmer, alt tarafı kızılımsı böcek; Avrupa'daki durgun sularda çok görülür. (Kınkanatlıların *dytiscidae* familyasından.) [L]

İLYİN (Andrey), rus ressamı (Moskova XVII. yy.). Moskova'da Çariçelik dairelerinin duvar resimlerini yaptı (1660), Arhangelski katedralinde, sonra 1664'te İmparatorluk sarayında çalıştı. *Capponi Azizleri* (Vatikan kitaplığı) adlı ikona en bili-

nen eseridir. (L)

İLYON i. (*ilyon kasası* sözünde kullanılır). Denizc. *İlyon kasası*, bitkisel halatların zincire bağlanması için kullanılan bir çeşit dikişli kasa. (Bağlanacak haladın uç tarafındaki kolları, uygun uzunlukta açılarak iki kol, zincir baklasının içinden geçirildikten sonra bu kollardan biri üçüncü kolun açılmasıyle, boşalan oyuğuna yatırılarak geriye sarılması, bu şekilde üç kolu tamamlanan bu kısma meydanda kalan tek kolun kolbastı dikişi yapılması ile elde edilir.) [M]

İLYSANTHES i. Açık mor çiçekli bitki; yaprak kenarları dişli, gövdesi 5 - 40 sm'dir; nemli kumluklarda yetişir. (Aslanağızıgillerden.) [L]

İLYUŞİN (Sergey Vladmiroviç), sovyet havacılık mühendisi (Dilcalevo, Vologda yakınları 1894). Birinci Dünya savaşında, önce makinist ve pilot olarak hizmet gördü, sonra mühendis oldu (1926), çift motorlu ilk uçağı yaptı ve birçok rekor kırdı (1936). İkinci Dünya savaşında İL - 2 avcı uçaklarını, İL-12 ve İL-14 nakliye uçaklarını yaptı. Daha sonra, dört türbinli iticiyle donatılmış İL-18 (1959) ve dört reaktörlü İL-62'yi hizmete koydu (1967). Her ikisi de büyük nakliye uçaklarıdır. (L)

İLYSİA i. Mercan renginde, zehirsiz, kazıcı yılan; gövdesi art arda siyah ve pembe halkalarla süslüdür; Guyana ve Amazon'da yaşar. (L)

İLZAM i. (ar. *lüzūm*'dan *ilzām*). *Esk.* Bir tartışmada kuvvetli delil göstererek karşısındakini susturma, cevap veremez hale getirme: *Hasmı ilzam babında mahir olup...* (Kâtip Çelebi). ‖ Devlet gelirlerinden birini kiraya verme, iltizam ettirme. ‖ *İlzam etmek*, delil göstererek susturmak. ‖ *İlzam ve iltizam*, çiftlik v.b. yerlerde gelirin bir kısmını alma ve verme.

◆ **İlzamiyât** çoğl. i. *Esk.* Tartışmada karşısındakini susturmak için söylenen sözler. (M)

İM i. (esk. türk. *im*, işaret). *Yeni.* Anlam taşıyan iz veya davranış: *İkisi dahi iğri kaşlarının / Gözüyle imleri yeksâna benzer* (Şeyh Mustafa Cemali). *Eşanl.* İŞARET. ‖ *İm etmek*, işaretlemek.

— DEY. *İmi timi yok*, «izi, belirtisi yok» anlamında kullanılan söz.

— Ask. *Esk.* Genellikle savaşta ordudaki bölüklerin kullandığı parola. (Özellikle silâh ve kuş adları im olarak kullanılırdı. Bu parolayı bilmeyen düşman kabul edilir ve öldürülürdü. İm'e orduda, savaş dışı zamanlarda da başvurulurdu.) [M]

İMA i. (ar. *īmā'*). Açıkça belirtilmeyen bir olguyu, bir kişiyi v.b. zihinde canlandıran kelime, işaret, cümle: *İmayı hemen anladı.* ‖ Dolaylı bir şekilde anlatma, üstü örtülü olarak belirtme: *Büyük bir ima kasdı ile ilâve ettim* (A. H. Tanpınar). ‖ *İma etmek*, dolaylı anlatmak: *Muharririn de ima ettiği gibi bu fikir aynı zamanda müslümanlığa aittir* (P. Safa). *İma edeceğine açıkça söyle.*

◆ **İmaen** zf. *Esk.* İma ederek, sezdirerek: *Mahrem olduğu bildirilen bu içtimada imaen olsun söylenmiyor* (Atatürk).

◆ **İmalı** sıf. Üstü örtülü, dokundurucu söz: *Birinin sözleri imalıydı, / Birinin gözleri hummalıydı* (Yahya Kemal). [M]

İMABARİ, Japonya'da şehir, Şikoku adasında (Ehime ili), İç deniz kıyısında; 60 200 nüf. Balıkçılık ve ticaret limanı; bakır ve fosfat ihracatı. Pamuk ve odun işleyen fabrikalar. (L)

İMÂD i. (ar. *ʿamūd*'dan *ʿimād*). *Esk.* Direk, sütun. ‖ *İmad-üd-din* («dinin direği»), erkek adı. ‖ *Zât-ül-imâd*, direkli. (M)

İMADEDDİN (Muhammed bin Muhammed el-Kâtib), arap şair ve tarihçisi (Isfahan 1125 - Şam 1201). Gençliğini Isfahan'da geçirdi. Bağdat'ta fıkıh öğrenimi gördü. Suriye Eyyubîlerine giderek orada saygı gördü. Sultan Nureddin tarafından kâtiplik, sonra da, müderrislikle görevlendirildi. Nureddin'in ölümünden sonra gözden düştü. Musul'a gitti. Selâhaddin Eyyubî'nin Suriye'yi alması üzerine yazdığı şiirlerle ondan ilgi gördü. Tarih konularını işleyen eserleri de vardır. (M)

İMADEDDİN HÜSEYNÎ (Mîr Seyyid), Azerbaycanlı hattat (Hoy, Azerbaycan 1617 ?). İstanbul'a gelerek *Sultan Ali* mektebine girdi. Kanunî Sultan Süleyman tarafından korundu. *Kanuniye Şehnamesi*'ni yazdı. Sünnî mezhebinden olduğu için Şah Abbas I tarafından öldürtüldü. (M)

İMADEDDİN ZENGİ, zengi hanedanının kurucusu (öl. Caber 1146). Selçuklulara bağlı, Musul Atabeyleri devletinin kurucusu olan İmadeddin Zengi, Haçlılara karşı müslüman dünyasını savundu. Irak Selçuklu sultanı Mesud'un hâkimiyetini tanıdıktan sonra Kuzey Irak, Kuzey Suriye, Algeciras bölgelerini ele geçirdi. Hıristiyanlardan Urfa şehrini aldı (1145). Bu başarısı İkinci Haçlı seferine yolaçtı. Halife tarafından kendisine Fatih unvanı verildi. Kendini tanımak istemeyen Caber kalesi kumandanının üzerine yürüdü. Kaleyi kuşattığı sırada bir hadımı kendi kadehinden şarap içerken yakalayınca azarladı. Buna içerleyen hadım, Zengi'yi uyurken öldürdü (14 eylül 1146). [M]

İMADI HASENÎ KAZVİNÎ, iranlı hattat (Kazvin 1553 ? - Isfahan 1615 veya 1617). Hüseynî seyitlerinin silsilesine mensuptur, fakat imzasında *Hasenî* adını kullandı. Devlet büyüklerinden İmadülmülk'e karşı duyduğu sevgi ve saygı dolayısıyle de *İmad* lakabını aldığı sanılmaktadır. Kazvin'de öğrenim görürken hat ile ilgilendi; zamanın hattatlarından İsii Renk Nigâr'dan, Maliki Deylemî'den yararlandı. Tebriz'de de Molla Muhammed Hüseynî Tebrizî'den ders aldı. Isfahan'a gittiği zaman saray tarafından ve devlet büyüklerinden ilgi gördü (1553). Şah Abbas'ın yardımını sağladı. Bu sırada Mîr Ali'nin murakkaını ele geçirerek yazılarından istifade etti. Tâlik yazıya ayrı bir güzellik getirdi. Osmanlı ülkesinden döndükten sonra şiî ve sünnîler arasında dinî farkların bulunmasından duyduğu üzüntüyü belirtmesi, aleyhinde bulunanlarca Şah Abbas'a başka şekilde nakledilince Şah Abbas, İmad'dan yüz çevirdi. Öldürülmesi konusunda çeşitli söylentiler vardır. İmad, İran tâlik okulunun en ünlü bir üstadıdır. Osmanlı hattatlarını büyük ölçüde etkilemiştir: özellikle türk tâlik okulu, Esat Yesarî ve oğlu Mustafa İzzet tarafından (XIX. yy.) kuruluncaya kadar onun etkisi görülür. İstanbul üniversite kitaplığında güzel bir murakkaı vardır. (M)

İMÂDİYE (Amadiye, Amadie, Amadia, Amediye de denir), Irak'ta şehir. Musul'un 18 saat kuzeyinde İmadeddin Zengi tarafından Asib adındaki bir kürt kalesinin üzerine kuruldu (1142). Zaptedilmesi imkânsız bir hisarı vardı. Suyu, kaya içine oyulmuş kuyulardan temin edilirdi. Uzun süre ticaret merkezi oldu. Mezopotamyalı tüccarların uğrak yeri haline geldi. Bölgede oturan halkın çoğunluğunu Hakkâri kabilesinin kürtleri teşkil ediyordu. (M)

İMAD - ŞAH. Bk. BURHAN (İmad - Şah).

İMÂD ŞÂHÎ hanedanı. Fethullah İmadülmülk tarafından kurulan hanedan. Fethullah aslen Vicayangar'lı bir brahman idi. Genç yaşında Ahmed Şah Buhmunî'nin Vicayagar'a yaptığı seferde esir alındı ve müslüman olarak yetiştirildi. Berâr valisi Abdülkadir Hancehân'ın hizmetinde çalıştı. Muhammed Şah zamanında, Berâr valisi oldu. Bu sırada imparatorluğun yönetimi Mahmud Şah Buhmuni'yi hapsetmiş olan vezir Kasım Berîd'in elinde idi. Berâr ise, Mâhûr ve Gâvil olmak üzere iki eyalete ayrılmıştı. Fethullah, Gâvil'de istiklâlini ilân etti (1491). Bir süre sonra Mahur'u da topraklarına kattı. Ölümünden (1504) sonra yerine oğlu Alâeddin geçti. Fakat babası kadar dirayetli olamadı. Gucerat'lı Mahmud Şah Baykara ve Golconda'lı sultan Kuli Kutb Şah ile savaştı. Devleti oldukça zor durumlara soktu. Ölümünden sonra (1529) yerine oğlu Deryâ İmad Şah geçti. Zayıf bir hükümdar olan Deryâ, nazırı Tufâl Hanın hükmü altındaydı. Uzun süre işbaşında kaldı. Onun zamanında Berâr'ın Dekhan üzerindeki hâkimiyeti çok zayıfladı. Deryâ İmad Şah'ın ölümünden (1560) sonra oğlu Burhan İmad Şah hükümdar oldu. Tufâl Han onu hapse attırarak devleti ele geçirdi. Bir süre sonra Ahmednagar sultanı Murtaza Nizam Şah, Burhan İmad Şahı kurtarmak bahanesiyle Berâr'ı işgal ederek Parnala kalesini aldı. Burhan İmad Şah, Tufâl Han ve oğlu burada öldüler. Bu suretle İmad Şah hanedanı sona erdi. (M)

İMADÜDDEVLE (Ebül Hasan Ali bin Büveyh), Büveyhî hükümdarı (öl. Şiraz 949). Kardeşlerinin yardımıyle Şiraz'ı zaptetti (934). Fars hükümdarı oldu ve ölümüne kadar orada hüküm sürdü. (M)

İMAGO i. («hayal» anlamında lat. k.). Biyol. Eşeylik kazanmış böceğin aldığı kesin şekil. (Bk. ANSİKL.) ‖ *İmago diskleri*, tam başkalaşma geçiren böceklerin başkalaşması sırasında oluşan ve eşeyli erişkin böceğin vücudundaki yeni kısımları meydana getirmeğe yarayan hücreler kümesi.

— Psikanaliz. Çocuğun bilinçdışı olarak hayalinde oluşturduğu, gerçekle ilgisiz bir kişinin tasviri; çoğu zaman ana veya babayı temsil eder ve çocuğun başkalarıyle ilişkilerini etkiler.

— ANSİKL. Tam başkalaşmalı böceklerin son aldıkları hali belirtmek için kullanılan *imago* kelimesi, anlam genişlemesiyle bütün böceklerde, hattâ başkalaşmanın tam olmaması halinde bile, eşeyli erişkin son ve kesin durumunu ifade etmek için de kullanılır. İmago, gerçekten erişkindir, yani kesin ve son şeklini almıştır; kitinden son kabuğunun içine hapsolan böcek artık büyüyemez. İmago eşeylidir, yani erkek veya dişidir ve üreyebilir. Bu yüzden, toplum halinde yaşayan türlerin «işçileri» ile «askerleri» artık değişim geçirmediği halde imago sayılmaz. (L)

İMAJ i. (fr. *image*). Hayal: *Karşımdaki reel imaj gönlümdeki hayalî meleği silip götürememişti* (H. R. Gürpınar). Bk. İMGE. GÖRÜNTÜ. (M)

İMAL i. (ar. *ʿamel*, iş'ten *iʿmāl*). İşleyerek yapma: *İmalde hiç külfet olmaz / Teftişte tab'a zahmet olmaz* (Ziya Paşa). ‖ Yapım: *Bu kumaş Sümerbank imalidir.* ‖ *İmal etmek*, yapmak, işlemek, çıkarmak: *Sükûn-ı aileyi ihlâl edecek desâis i'mal eden bir muzir misafir* (H. Z. Uşaklıgil). ‖ *İmal-i fikr*, bir meseleyi en ince noktalarına kadar iyice düşünmek: *Ben dünden beri bu mesele üzerinde pek çok imal-i fikrettim* (Atatürk).

◆ **İmalgâh** i. *Esk.* Yapım yeri, fabrika veya atelye: *Bir demir imalgâhında işçi* (H. Z. Uşaklıgil). [M]

İMALÂT çoğl. i. (ar. *iʿmāl*'den *iʿmālāt*). İşlenip meydana getirilen şeyler, yapım işleri: *Bunların hepsi fabrika imalâtı.*

— Eğ. *Esk.* *İmalâtı sıbyan taburu*, denizcilikle ilgili sanatların ilerletilmesi amacıyle kurulan sanayii sıbyan taburuna eklenen tabur.

◆ **İmalâtçı** i. İmal eden, işleyen kimse veya kuruluş: *Bu sıradaki atelyelerin hepsi kumaş imalâtçısıdır.* (M)

İMALÂT çoğl. i. (ar. *imāle*'den *imālāt*). *Esk.* Ed. İmaleler. (M)

İMALÂTHANE bls. i. (ar. *iʿmālāt* ve fars. *ḫāne*'den *iʿmālāt-ḫāne*). Önceden hazırlanmış ham maddeleri, piyasaya sürülebilecek işlenmiş madde haline getirme amacını güden sınaî kuruluş; yapımevi.

— ANSİKL. *İmalâthane*, ham maddenin çıkarıldıktan sonra işlendiği ve yapım işinin gereklerine göre hazırlandığı fabrikadan ayrıdır. Bununla birlikte, bir fabrikada bu hazırlama, maddenin hemen kullanılabilecek şekli almasına da yeterli olabilir. (LM)

İMALE veya **İMALET** i. (ar. *meyl*'den *imāle*). *Esk.* Bir yana doğru eğme, meylettirme: *Bütün fırka mensuplarını kendi noktai nazarları lehine imalede muvaffak olmaya başladı* (Atatürk). ‖ *İmale etmek*, meylettirmek, eğmek. ‖ *İmale-i nazar etmek*, incelemek, araştırmak.

— Ed. Aruz vezni ile yazılmış şiirlerde, kısa okunması gereken bir heceyi vezne uyması için uzun okuma. (*Zt.* ZİHAF.) [Bk. ANSİKL.] ‖ *İmalei beynebeyn*, bir kelimenin ortasındaki uzun «â» harfinin hafifçe kısaltılması.

— ANSİKL. Ed. *Esk.* Eski edebiyatta, daha çok arapça ve farsça ses uyumuna göre kullanılan *imale*, mısrada hece sayısının uzatılma yoluyle artmasını sağlardı. Ses uzunlukları arap dili yapısına uymayan Türkçede imale yoktur. Eskiler, bir edebiyat deyimi olarak imaleyi *mergub* (beğenilen) ve *makduh* (beğenilmeyen) diye ikiye ayırırlardı. Mergub imale, uzun ünlüsü olan yabancı bir sözün, uzun ünlüsünün daha da uzatıl-

masıdır. Makduh imalede ise gereksiz ve yapısına aykırı bir uzatma söz konusuydu. Sonradan normal ünlülerin uzatılmasına da imale dendiği oldu. Türk dilinde, bu gibi uzatmalar ancak iki ünlünün birarada kaynaşması sonucu ortaya çıkar. (M)

İMALİYE i. (ar. *iʿmāl*'den *iʿmāliyye*). *Esk.* Bir şeyin yapılması için verilen ücret: *Gerekli bütün maddeleri biz aldık, boyacıya sadece imaliye vereceğiz.* ‖ İşçilik. (M)

İMAM i. (ar. *imām*). Din. Namazda en önde duran ve namaz kılınırken kendisine uyulan kimse: *İçerden hızlı hızlı namaz kıldıran imamın sesini duydu* (Sabahattin Ali). ‖ İslâm dininde mezhep kuran kimse: *İmam Şafiî.* ‖ Hz. Muhammed'den sonra onun vekilliği görevini üzerine alan halifelerin unvanı: *İmam Ali.* (Bk. ANSİKL.) ‖ Bazı küçük islâm devletlerinin başkanlarının unvanı. ‖ *Esk.* Halife Ali'nin soyundan gelenlere verilen unvan. ‖ Dinî konularda söz sahibi olanların her biri. ‖ Bir bilim dalında bilgisine güvenilen, söylediği söz kanun kabul edilen kimse. ‖ En önde bulunan, lider, önder, başkan. ‖ *İmam evi. Halk dili.* Kadınlar hapishanesi. ‖ *İmam kırkı. Halk dili.* Kış mevsiminin ilk kırk günlük soğuğu; genellikle 21 aralıkta başladığı kabul edilen ilk kırk günlük şiddetli soğuklar (erbaîn). ‖ *İmam-ül-enbiya,* bütün peygamberlerin önderi, Hz. Muhammed. ‖ *İmam-ül-müslimin* («müslümanların önderi»), Hz. Muhammed'den sonra imamlık görevinde bulunan kimse; halife, islâm dinine göre yönetilen devletin en yüksek makamında bulunanlar. ‖ ‖ *Mahalle imamı,* eskiden mahallenin namaz kıldırma, cenaze v.b. dinî, nikâh, yardımlaşma v.b. sosyal işlerini yürüten kimse.

— ÇEŞ. DEY. *İmam kayığı. Argo.* Tabut. ‖ *İmam osurursa cemaat sıçar. Kaba.* «Başta bulunanlar kötü bir iş yaparsa yönetilenler daha kötüsünü yapar» anlamında kullanılır. ‖ *İmam suyu. Argo.* Rakı. ‖ *İmama varmak. Halk dili.* Nikâhlanmak, evlenmek: *Senin başında adamakıllı bir erkek lâzım. İmama varıncaya kadar seni himaye etmek onların borcu* (H. E. Adıvar). ‖ *İmamın dört çiftesine* (veya *imamın kayığına*) *binmek. Argo.* Ölmek.

— Ask. Orduda bulunan ve din işlerini yürütmekle görevli kimseler. (Bulundukları birliklere göre alay imamı, tabur imamı gibi değişik adlar alırlar.)

— Folk. *İmam feneri,* mahalle imamlarının geceleri camiye giderken kullandıkları, tenekeden yapılmış, etrafı camlı fener. (Bu feneri mahalle imamları baskınlarda da kullanırlardı. ‖ *İmam nikâhı,* islâm dini kurallarına göre kıyılan dinî nikâh. Bk. ANSİKL.

— Teş. tar. Bk. ANSİKL. *İmamı camii miyane,* yeniçeri odalarındaki orta cami imamı. ‖ *İmamı hazreti ağa,* Yeniçeri ocağının imamına verilen ad. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Din. İslâm dinine göre cemaate namaz kıldırabilecek yetenekleri bulunan her mümin imam olabilir. Genellikle, cemaat içinde en bilgili, en saygıdeğer kimselerden olurdu. Önder, başkan gibi daha çok resmî ve siyasî görevlerde bulunan kimselere imam denirken, sonraları bilginlerin, müminlere namaz kıldırmakla görevli kimselerin genel unvanı oldu. Ayrıca, imamlıkla görevli olmadığı halde, geçici bir süre için cemaate imamlık edene de imam dendi.

Her mezhebin kendine göre bir imam anlayışı ve tanımı vardır. Sünnîlere göre imam, en ileri durumda olan bilginler ve bilgeler için kullanılır. Şiîler bu görüşe katılmazlar. Onlara göre yalnız Ali'nin soyundan gelenlere imam denebilir. Zeydîlere göre imam olacak kimsenin soy bakımından Hasan ve Hüseyin'e ulaşması gereklidir. Bilgin, erdemli, yeterli kimse olmalıdır. Ayrıca, halk için bir imamın bulunması da pek gerekli değildir. İsnâ-aşeriye (oniki imam) ve İsmailiye mezheplerinin bu konudaki görüşleri ayrı ayrıdır. Bu mezhepler imam'ı halife karşılığında kullanırlar ve Hz. Muhammed'in Tanrı elçiliğinin bir devamı diye anlarlar. Bu görevin peygamber soyundan gelen birine verilmesi gereğine inanırlar. İmam, dünya ve din işlerini birlikte yürütmekle görevli kimsedir. Bu mezheplere göre Hz. Muhammed, bütün gizlilikleri Ali'ye bildirmiştir. Ondan sonra imamlık yalnız Ali ve soyundan gelenlerin hakkıdır. İmamlık, Tanrı iradesine dayandığı için imamlar masumdur (suçsuz). Yaptıkları her işin bir «hikmet»i vardır. İmamlık konusunda Eski İran'ın puta tapıcı din inançlarıyle karışan şia görüşü işi daha ileri götürerek Ali'nin Tanrı olduğuna inanır. Bu inanışa göre Tanrı, imam olan Ali'de «zuhûr» etmiştir. Son imam gizlidir. Mesih veya Mehdî olarak, Tanrı buyruğu ile, kıyamete yakın olan günde ortaya çıkacak, insanları doğru yola getirecek, kurtaracaktır. Bu görüşler, sonraları değişik açılardan yorumlanarak siyasî bir nitelik kazandı.

— Folk. Medenî kanunun kabulünden önce (1926) evlenme muamelesi sadece bir dinî akit olarak yapılırdı. Dinî nikâh halifenin vekili sayılan bir imam tarafından kıyıldığı için *imam nikâhı* diye anılırdı. İmam nikâhında imam, evlenecek kadının ve erkeğin aynı zamanda vekili sayılır. Nikâh günü evlenecek çift, şahitleri, ana baba ve yakın akrabaları ve davetliler genellikle kızın evinde toplanır. Kadınlar ve erkekler ayrı odalarda bekler. Evlenecek kız bir perde veya kapı ardında imamın ve şahitlerin sesini duyacak gibi oturtulur. İmam evleneceklere, Tanrı'nın evlenme, yuva kurma konusundaki sözlerini, emirlerini anlatır; fıkıh'ın evlenme ile ilgili hükümlerini açıklar. Her ikisine de evlenmeye razı olup olmadıklarını sorar, sonra «ben de akdi nikâh eyledim» diyerek nikâhlarını kıyar. Durumu bir kâğıda yazar. Şahitlere imzalatır. Kur'an'dan bazı ayetler okuyarak evliliklerinin mutlu, sürekli ve başarılı olmasını diler. Boşanma halinde kadın ve erkeğin birbirilerine ne ler borçlanacağını belirler. İmam nikâhını bazen, aynı dinî yetkiyi taşıyan fakat imam olmayan kimseler de kıyar. Bu nikâh kıyıldıktan sonra evlenme defterine geçirilir. İmam nikâhı «sünneti şerif» (Hz. Muhammed'in koyduğu kurallara uyma) olarak nitelenir.

Nikâhı kıyan imama, ailenin malî durumuna göre para verilir. Ayrıca havlu, şeker, seccade, sabun hediye edilir, sonra bütün misafirlere şerbet sunularak nikâh duası yaptırılır. İmam nikâhının gerdek gecesi veya daha önce yapılması gerekliydi. Bazı mutaassıp çevrelerde imam nikâhı ile çalgılı sazlı düğün yaptırılmaz, yalnız Kur'an okutulur, dua edilirdi. Nikâhı kıyan imamın evden ayrılışından sonra çalgılı düğün yapanlar da vardı. İmam nikâhının şart olduğuna dair inanç zamanla değişmiştir. Fakat, halk gelenekleri arasında yerleştiği için, bugün de bazı çevrelerde, medenî nikâhın yanı sıra, özellikle gerdekten önce, imam nikâhı kıydırılır.

— Teşk. tar. Osmanlı imparatorluğunda, yeniçeri ocaklarındaki din görevlilerine de bu ad verilirdi. Bu görevde bulunan kimsenin bir unvanı da *imamı hazreti ağa* idi. Yeniçeri ortalarının her birinde ayrı bir *imam* bulunurdu. Bunların görevi yeniçerilere namaz kıldırmak, ölülerini yıkamak, dinle ilgili işleri yönetmekti. Bu imamlar, başlarına yeşil çuhadan yapılmış yuvarlak başlık giyer, üzerine beyaz sarık sararlardı. Boyunlarında mushaf koymak için bir de cüz kesesi bulunurdu.

● *İmamı hazreti ağa,* medrese öğrenimi yapan yeniçeriler arasından seçilirdi. Ordu alaylarında, resmî günlerde başına yayabaşı keçesi yerine ulemaya mahsus örf giyerdi. Beş vakit namazda Ağakapısı'ndaki yeniçeri ağasına imamlık eder, ağa sefere gitmediği zaman o da gitmezdi. Ocak imamı azledilmezdi. Ancak kendi arzusuyle Deveciler ortasına yayabaşı olmak isterse kendisine izin verilirdi. Ayda bir defa alay halinde sadrazamın elini öpmeğe gider, bu törenden sonra yeniçeri ağasıyle birlikte sadrazamın odasında otururdu. Bu tören bayramlarda da aynı şekilde uygulanırdı.

◆ **İmamlık** i. İmamın yaptığı iş. ‖Önderlik. (M)

İMAMAN çoğl. i. (ar. *imām*'dan *imāmān*). Tasav. Tarikat inancında en yüksek makama ulaşan kutbun sağında ve solunda oturan iki imam. (Adına *gavs* da denen kutbun sağında oturan yüce âlemlerden biri olan melekler [melekût] evrenine, solunda oturan ise yücelik bakımından ikinci basamakta bulunan gökler [felekler] âlemine bakar. Bu iki imam aracılığıyle gavs, mânâ ve madde âlemlerini buyruğu altında bulundurur. Her iki evreni de bir aynadaki yansımalar gibi görür. Bu iki imam, kutbun ölümünden sonra, oturdukları manevî basamakların sırasına göre, yerine geçerler.) [M]

İMÂM-BÂRÂ, imamlara ait kapalı yer. ‖ Hindistan'da muharrem âyinlerinin yapıldığı yer. (Ayrıca burası, bazen kurucusu ve ailesinin fertlerine türbe vazifesi görürdü.) [M]

İMAMBAYILDI bls. i. Mutf. Zeytinyağlı bir çeşit patlıcan yemeği.

— ANSİKL. Mutf. *İmambayıldı* iki şekilde yapılır: **1.** alacalı soyulmuş patlıcanlar ortalarından dörde ayrılır. İçlerine salata soğanı gibi doğranmış domates ve sarımsak doldurulur; tencereye yeterince zeytinyağı ve su konularak pişirilir; **2.** soyulan patlıcanlar tuzlanarak bekletilir; sonra kızartılır. Hazırlanan iç, bu patlıcanların ortasına doldurulur; üzerine domates, maydanoz ve yeterince su ve şeker konularak pişirilir. (M)

İMAME i. (ar. *ʿimāme*). Tespihlerin başına takılan ve tespihin iki ipinin içinden geçirilerek bir püsküle bağlanmasını sağlayan büyük başlık. ‖ Sigara ağızlığı, kamçı, çubuk v.b. şeylerin başına takılan, kehribar, lületaşı v.b. kıymetli taşlardan yapılmış iri taneli başlık. ‖ *İmame etekliği,* nargilenin ateş konulan bölümünden sonraki alt bölümü.

◆ **İmamelemek** geçl. f. Tespih, ağızlık v.b. şeylerin başına imame takmak.

◆ **İmameli** sıf. İmamesi bulunan. (M)

İMAME (veya **AMAME**) i. (ar. *ʿimāme*). *Esk.* Başa giyilen ve din adamlarının sembolü sayılan başlık, destar, sarık.

— G. santl. *Esk.* Fildişi oyma ve kakmalarda taç ve sarığı andıran işlemelerle süslü motif. (M)

İMAMECİ i. (*imame*'den *imame-ci*). Tespih imamesi yapan veya satan kimse. ‖ Eskiden tütün içmeğe yarayan imame denilen ağızlık uçlarını yapan kimse. (M)

İMAMEYN ikil. i. (ar. *imām*'dan *imāmeyn*). D.ni İki imam. (İmamıazam'ın iki öğrencisi olarak bilinen imam Ebu Yusuf ile imam Muhammed'in ortak adı.) ‖ *İmameyn-i Hümameyn,* imam Hasan ve imam Hüseyin için de kullanılan deyim; Hanefî fıkhında imam Ebu Yusuf ve imam Muhammed karşılığı geçer. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Kerbelâ olayından sonra Ali evlâdına duyulan derin saygı ve bağlılık şiîlerle sünnîler arasında düşmanlık yaratacak bir nitelikte gelişti. Hüseyin'in öldürülmesi, Hasan'ın daha sonra baskı ile siyaset alanından çekilmesi şiîlerin sünnîlere öfkesini arttırdı. Hilâfet hakkının Ali'den sonra evlâdına geçtiğini, gerçek imamlığın Hüseyin ile Hasan'a, onlardan sonra çocuklarına verilmesi gerektiğini ileri süren şiîler Hüseyin ile Hasan'ı *imameyn* diye anarlar. İki imam anlamına gelen imameyn sözü Ali'den sonra gelen ikinci ve üçüncü imam karşılığı olarak da kullanılır.

Alevî-bektaşî edebiyatında «masum» olarak nitelenen imameyn'e geniş yer verilir. Muharrem ayının sonuncu günü şiîler arasında yapılan imameyn için, özellikle Kerbelâ şehidi Hüseyin için anma törenleri yapılır. Alevî - bektaşî tekkelerinde imameyn'in hatırasına ilâhiler okunur. Kerbelâ olayından sonra imameyn sözü şiiler arasında bir siyasî deyim olarak da kullanıldı. Gerek İran, gerekse türk edebiyatında Kerbelâ olayı yüzünden imameyne geniş yer verildi. Bu konuda, başta Fuzulî'nin *Hadikatüssueda* adlı eseri olmak üzere pek çok eser yazıldı. (M)

İMAMET i. (ar. *imāmet*). Din. Cemaat halinde namaz kılan bir müslüman topluluğunda, öne geçme ve namazı kıldırma görevi. (Bk. ANSİKL.) ‖ İmam mesleği veya unvanı. ‖ Bir müslüman ülkenin emîrliği. ‖ *İmamet-i kübra,* müslümanların başı, emîrülmüminin (*Eşanl.* HİLÂFET.) ‖ *İmamet-i suğra,* cemaate namaz kıldırmak. (Bu kimsenin halkın en bilgili ve saygı değer bildiklerinden olması gerekir.)

— Esk. huk. İslâm amme hukukunda devlet reisliği. (Bk. HALİFE). ‖ İmamiye mezhebinde, İslâmı yerleştirmek ve uygulamak için, Allah tarafından, Peygamber soyundan gelen belirli kişilere verilen görev. Bk. İMAMİYE.

— ANSİKL. Din. İslam'da, ayrı bir «ruhanî»

imam
(Türkische Gewänder adlı eserden)

sınıfı olmadığı için, bir müslüman topluluğu cemaatle namaz kılacağı zaman, içlerinden, belirli nitelikleri bulunan herhangi birisi *imamet* görevini üzerine alabilir. Bu nitelikler: islâm, büluğa ermiş, âkıl, erkek olmak; Kur'an'ı, namazda yetecek kadar okuyabilmek; «özürlü» olmamak v.b.'dir. Bu niteliklere sahip olan birden fazla kişi varsa, en bilgili, yaşça büyük ve sesi güzel olan v.b. tercih edilir. Kadının kadına imamet etmesi caizdir, fakat bazılarınca mekruh görülür. İmamiye mezhebinde, imamın, isnâ-aşerî (oniki imamı kabul eden) bir şiî, âdil ve helâlzade olması, doğru kıraat edebilmesi aranır. İmama uyan (me'mum) erkek ise, imamın da erkek olması gerekir. Mümeyyiz küçük, başka bir mümeyyiz küçüğe uyabilir. Kadının erkeğe uyması, kadının kadına imamet etmemesi, ihtiyata daha uygun görülür. Fakat kadının kadına imamet etmesi yasaklanmış değildir. İmamda bulunan bazı özürler, ona uyulmasına engel olur. (M)

İMAM GAZZALİ. Bk. GAZZALÎ.

İmamhanesi, İstanbul'da Süleymaniye yakınında, suçlu kadınların hapsedildiği tevkifhane ve hapishane. (M)

İmamhanı mescidi, İstanbul'da Beyazıt semtinde mescit. **(Camili han** da denir). Çadırcılar mevkiinde, Yorgancılar kapısında Horasan'dan gelen Seyit Ahi Derviş Baba tarafından yaptırıldı (XVI. yy.). Mescit, hanın solundadır ve kârgirdir. Ahşap mimberi kızlarağası Beşir Ağa tarafından ilâve ettirilmiştir. Hanın avlusundaki abdest musluklarının üzerinde kitabeler vardır. Seyit Ahi Derviş Babanın mezar taşı da buradadır. (M)

İMAM HASAN. Bk. HASAN (Ebu Muhammed).

İmam - Hatip okulları, imam ve hatip gibi din görevlilerini yetiştirmek amacıyle, Millî Eğitim bakanlığı Din Eğitimi Genel müdürlüğüne bağlı olarak faaliyette bulunan, ortaokul ve lise dengi öğretim kurumları (kuruluşu 1951). 3 Mart 1924'te çıkarılan Tevhidi Tedrisat kanununun din öğretimiyle ilgili hükmüne dayanılarak (md. 4) üniversiteye bağlı bir İlâhiyat fakültesi kuruldu ve o tarihte sayıları 29 olan ortaokul seviyesindeki imam - hatip okulları da yeni sistem içinde faaliyetini sürdürdü. Ancak, bu okulların sayısı zamanla azaldı (1925'te 26'ya, 1926'da 20'ye, 1928-1930 yılları arasında 2'ye düştü); 1930'da tamamen kapandı.

Millî Eğitim bakanlığının 1 şubat 1949 tarihli genelgesiyle ilkokullarda program dışı din dersleri okutulmağa başlandı; 4 kasım 1950 tarihli bir genelgeyle bu dersler programa alındı. Millî Eğitim bakanlığı Müdürler komisyonunun 13 ekim 1951 tarihli ve 601 sayılı kararıyle ilk olarak yedi ilde imam-hatip okulu açıldı; Adana, Ankara, Isparta, İstanbul, Kayseri, Konya, Maraş. 1953 - 1954 Döneminde 8; 1954-1955 döneminde 1; 1956-1957 döneminde 1; 1958-1959 döneminde 2; 1962-1963 döneminde 7; 1965 - 1966 döneminde 4; 1966-1967 döneminde 10; 1967-1968 döneminde 18; 1968-1969 döneminde 11; 1969-1970 döneminde 2 ve 1970 - 1971 döneminde 1 okul açılarak bu okulların sayısı 72'ye çıkarıldı.

1970-1971 Döneminde bu okullarda 738'i meslek ve 586'sı kültür dersleri veren 1 324 öğretmenin nezaretinde, 44 808'i erkek, 830'u kız olmak üzere 45 638 ve parasız yatılı imam-hatip okullarında eğitim görenlerle birlikte 49 146 öğrenci okumaktaydı.

İmam - hatip okullarına devam eden öğrenci sayısının hızla artışında, 1960'tan itibaren açılmağa başlayan ve yüksek din öğretimi yapan Yüksek İslâm enstitüleri önemli rol oynadı. Açılışından 1970 yılı sonuna kadar imam-hatip okullarının I. devresinden 16 621, II. devresinden 6 594 kişi mezun oldu. Millî Eğitim bakanlığınca imam-hatip okullarının I. ve II. devrelerinde şu derslerin okutulması uygun görüldü: *Kur'an'ı Kerim,* Arapça, Farsça, akaid, din dersleri, siyer ve islâm ahlâkı, tefsir, hadis ve fıkıh usulü ve kelâm usulü, islâm tarihi, dinler tarihi, türk-islâm sanatları tarihi, Türkçe, türkçe hitabet, yazı, edebiyat, kompozisyon, felsefe, sosyoloji, mantık, psikoloji ve din psikolojisi, tarih, coğrafya, yurttaşlık bilgileri ve kanun bilgisi, matematik, astronomi, fizik, kimya, tabiat bilgisi, biyoloji, sağlık bilgisi, yabancı dil, beden eğitimi, resim-iş, müzik, millî savunma. (M)

İMAMIAZAM. Bk. EBU HANİFE.

İmamıazam bayrağı, yeniçeri ocağının bayraklarından biri. Ocağın sünnîliğine işaret olan bu bayrak beyaz ipekten yapılmış ve üzerinde sırma ile «İnna fetahnâleke» âyeti işlenmiştir. (M)

İMAMİYE i. (ar. *imâm*'dan). Şiîliğin, Hz. Muhammed'den sonra imamlığın Ali'ye geçtiğine inanan kolu. (Oniki imamın altıncısı olan *Caferüs-Sadık*'a bağlandığından *Caferiye* diye de anılır.)

— ANSİKL. Bu inancın *İmamiye* adını almasına sebep, Hz. Muhammed'in ölümünden sonra ortaya çıkan imamet meselesidir. İmamiye mezhebine göre Hz. Muhammed'in ölümünden sonra imamlık hakkı Ali'nindir. Bu, Tanrı'nın emridir, islâm ümmetinin önderi, imamı, Ali'dir. Bu konuda söylenmiş hadisler vardır. İmamiye, Ali'den sonra oniki imamın adının geçtiğini, imamlık görevinin sıra ile kimlere verilmesi gerektiğini bildiren hadislerin bulunduğunu ileri sürer. Buharî ve Müslim'in hadislerinde geçen «hepsi Kureyş'ten olan oniki halife» cümlesine dayanarak bunlarla oniki imamın anlatılmak istendiğini iddia eder. Ali'nin imam olarak seçilmesi yolunda Allah'tan vahiy ve emir geldiği görüşünü de savunur. Bu mezhebe göre, Ali'den önce Ebubekir, Ömer, Osman gibi üç halifenin imamlığı bâtıldır. Onlar, yalnız birer devlet reisidir, manen imamlıkla ilgileri yoktur. Adı geçen üç halife gibi emevî, abbasî ve osmanlı devletine geçen halifelikler de gerçek değildir. İmamiye'nin gerçek imam olarak benimsediği oniki imam şunlardır: Ali, Hasan, Hüseyin, Zeynelabidin, Muhammed Bakır, Caferi Sadık, Musa Kâzım, Ali Rıza, Muhammed Takî, Ali Nâkî, Hasan Askerî, Muhammed Mehdî. Onikinci imam olan Muhammed Mehdî, hadislerde adı «Mehdî» olarak geçen imamdır. Yeryüzünü kötülüklerden, yıkımlardan kurtarmak için belli bir zamanda «zuhur» edecek, ortalığı adaletle dolduracaktır. Muhammed (Mehdî) ölmemiş, göklere çıkmıştır. Yeryüzüne dönmek için Tanrı'nın emrini, takdir ettiği günü beklemektedir. Bir süre bazı elçiler aracılığıyle yeryüzüne emirler göndermiştir. Şimdi de hayattadır, fakat buyruk göndermemekte, zamanının en büyük fıkıh bilginleri dile gelmektedir. İmamiye müctehitleri içinde en yüksek marifet makamına ulaşanlar onun «naipleri» durumundadır.

İmamiye mezhebine göre, kıyametten sonra başlayacak olan hayat süresince Allah, müminlere görünmez, görünmek bir cisim olmayı ve sınırlı bulunmayı gerektirir. Tanrı özü (zat'ı) dolayısıyle her türlü cisim ve sınırlanmadan uzaktır. Bu bakımdan görülebileceği düşünülemez. Allah'ın adaleti konusunda ileri sürülen cebriye görüşü doğru değildir. Tanrı hiç bir zaman kulunu kötülüğe (şer) zorlamaz. İmamlar da peygamberler gibi «masum»dur, onlar için, suç, günah, söz konusu değildir. «Masum»lar Hz. Muhammed ve Fatma ile on dört kişidir. İmamiye ile öteki mezhepler arasında daha çok imamet konusunda ayrılıklar vardır. İslâm dininin koyduğu temel ilkelerde, hiç olmazsa görünüşte önemli ayrılık yoktur. İslâmın beş şartı İsmailiyede de vardır. Fakat bu beş şartın yorumları, temelde birtakım görüş ayrılıklarının doğmasına ve bir ara imamiye mezhebinin islâm diniyle ilgisi olmadığı inancına yol açmıştır. İmamiye inançları bir bütün olarak İsmailiye mezhebinde uygulanır. Bk. İSMAİLİYE. (M)

İmamkulu kaya anıtı, Kayseri'nin Develi kazasında, İmamkulu köyünde Hititlere ait anıt. Anıtın kabartmalarında fırtına tanrısı, üç dağ tanrısının eğik başları üzerinde boğa koşulu bir arabaya binmiş olarak tasvir edilmiştir. Dağ tanrılarını da insan vücutlu hayvan başlı demonlar, kollarıyle tutmaktadır. Bu ana motifin sağında üslûplaştırılmış bir ağaçla onun üzerinde kanatlı bir demon, sol tarafında da elinde asa tutan genç bir tanrı (belki de fırtına tanrısının oğullarından biri), ayakta durmaktadır. Bu figürlerden başka fırtına tanrısının sağ ve solundaki boşluklar, kuş geyik v.d. hayvan motifleriyle doldurulmuştur. Anıt üzerinde, fırtına tanrısının adı olarak kabul edilen işaretlerden başka yazı olmadığından, eserin zamanı kesin olarak tayin edilememektedir; fakat motifler ve üslûp özelliklerinden, Büyük Hitit devleti zamanına ait olduğu sanılıyor. (M)

İMAMOĞLU, Akdeniz bölgesinde (Adana bölümü, Adana ili Kozan ilçesi) bucak; 18 126 nüf; 15 köy.

— *Bucak merkezi (İmamoğlu kasabası),* 5 516 nüf. Kozan - Adana yolunun 27. kilometresi üzerinde; yüksl: 80 m. (M)

İMAM RABBANÎ. Bk. SERHENDÎ (Ahmed Faruk).

İMAM ŞAFİÎ, şafiî mezhebinin kurucusu. Bk. ŞAFİÎ (Ebu Abdullah Muhammed bin el-İdris). [M]

İMAM ŞAH (İmadeddin), İran'da İsmailî dâisi. Gucerat'ta büyük bir hint topluluğunu İsmailî mezhebine soktu. Yolundan gidenler, onda büyük bir yüceliğin varlığına inanırlar. Bunlar ölülerini yaktıktan sonra, kemiklerini İmam Şah'ın Piran'daki türbesi yakınına gömerler. İmam Şah 1467'de İran'ı ziyaret etti. Babasının ölümünden sonra Gucerat'a dönerek orada vaizlara başladı. Ahmedâbâd'ın 10 mil uzağında olan Pirana'ya yerleşti. Orada öldü. İmam Şah eski sindhi ve gucerat dilinde çeşitli eserler yazdı. Bunlar arasında *Sikşa Patri* (Uyarma Risalesi) adı altında din konularını işleyen büyük bir eseri vardır. (M)

İMAMZADE ESAD EFENDİ İstanbulî, osmanlı bilgini (öl. 1859). Konya'lıdır. Zeyrek camiinde imamlık yaptı. Eserleri: *Dürri Yekta ve Şerhi* (Eşsiz İnci ve Yorumlaması); *Şerh-i Seraciye* (Seraciye Yorumlaması); *Halebî Şerhi* (Halebî Yorumlaması). [M]

İMAN i. (ar. *emn*'den *imân*). Dinin ortaya koyduğu dogmalara inanma, inanç: *Dili bir, dini bir, gönlü bir, imanı bir insan yığını / Görüyor varlığının bir yere toplandığını* (Yahya Kemal). *Şu karşıki dağda kar var duman yok / Benim sevdiğimde din var imam yok* (Halk türküsü). || İslâm dinine inanma, İslâmlığı kabul etme.||*Teşm. yol.* Kuvvetli inanç, inanma: *Meselâ siz zannetmem ki, bu işleri ciddî bulasınız. Halbuki Halit Ayarcı bu işe imanla girmiştir* (A.H. Tanpınar). [*Yeni.* İNAN.] || *İman etmek,* Tanrı'ya ve dine inanmak: *Nevcivan iken Ebu Bekir-is-Sıddîk radyallahu ruhu Hazretlerinden az sonra iman etmiştir* (Cevdet Paşa). Kuvvetle inanmak: *O Bilâl'in parlak istikbâline oğlanın kendi kadar iman etmişti* (H.E. Adıvar). || *İman sahibi,* inanmış, imanlı kimse. || *İman tahtası,* göğüs kemiği.

— ÇEŞ. DEY. *İman getirmek,* Müslümanlığı isteyerek kabul etmek: *Müslümanlığın «Hak dini» olduğunu biliyor da, niye iman getirip müslüman olmuyor* (M.Ş. Esendal). || *İmana gelmek,* evvelce başka dinin mensubu iken müslüman olmak: *Resul-ı Ekrem, onu dahi din-i islâma davet etti, O dahi itaat edip imana geldi* (Cevdet Paşa). Önce direnilen bir düşünce veya eylemden vaz geçerek makûl olanı kabul etmek. || *İmana getirmek,* Müslümanlığı kabul ettirmek. Savunulan görüşü benimsetmek. || *İmanı bütün,* içten ve yapmacıksız inanan. || *İmanı gevremek* (veya *ağlamak*), çok zahmet çekmek, yorulmak. || *İmanı yok,* imansız. Merhametsiz. || *İmanına kadar,* sonuna kadar, pek çok. || *İmanına tak demek,* sabrı taşmak. || *İmanına yandığım! Argo.* «Lânet olsun» anlamında kullanılan sövgü sözü. || *Din iman hak getire.* Bk. DİN. || *Dinden imandan çıkmak.* Bk. DİN. || *Dinden imandan olmak.* Bk. DİN. || *Dini imanı para.* Bk. DİN. || *Dini yiyip imanı arkasına (sırtına) atmış.* Bk. DİN.

— *Esk. İman-dâr,* imanlı, imanı olan, iman sahibi. || *İmân-ı makbûl,* insanların inancı. || *İmân-ı ma'sûm,* peygamberlerin inancı. || *İmân-ı matbu,* meleklerin inancı. || *İmân-ı merdûd,* reddedilmişlerin, münkirlerin inancı. || *İmân-ı mevkûf,* peygamberin ölümünden sonra gelişen dinî değişimleri benimseyenlerin inancı. || *İmân-ı taklidî,* inanmadıkları halde inanıyormuş gibi görünenlerin yalancı inancı. || *İmân-ı yeis,* çaresiz ve ümitsiz kalarak Tanrı'ya sığınanların imanı. || *Ehl-i imân,* iman sahipleri, inanmışlar, müminler.

— Din. Bk. ANSİKL. || *İmanın şartları,* bir kimsenin müslüman olabilmesi için yerine getirilmesi kesinlikle şart olan kurallar.

iman
Amiens katedrali

iman
Giotto'nun eseri
Padova arenası

Foto. Alinari-Giraudon (LAROUSSE)

(Bunlar altı bölümde toplanmıştır: Allah'a, Allah'ın meleklerine, kutsal kitaplarına, peygamberlerine; âhiret gününe, kader ve kaderin tecellisi olan kazaya inanmak.) || *İlâhî iman,* Tanrı'nın sözü üzerine kurulmuş iman. || *İnsanî iman,* insan tanıklığına dayanan kanı.

— Fels. ve Mant. Bk. SEZGİ.

— ANSİKL. *İman* sözü, islâm kavramıyle eşanlamda kullanılır. İnsanın kendini her türlü şüphe ve kaygıdan sıyrılmış olarak Tanrı'ya vermesi, Kur'an hükümleri, Hz. Muhammed'in bildirdiklerini olduğu gibi benimsemesi iman'ın gerekçelerindendir. İman konusunda islâm mezhepleri arasında ayrı ayrı görüşler vardır. Eş'arî ve Matüridî mezheplerine göre iman ile amelin uygunluğu gereklidir. Amelsiz iman, imansız amel olmaz. Hanefîler, imanı kalp ile inanıp dille söylemek (kalp ile iman dil ile ikrar) olduğunu ileri sürerler.

Kiramîlere göre iman, dil ile söylemektir. Cehmiye inancına göre ise imanın kaynağı akıldır. Ancak aklın kavradığı, anladığına iman edilir. Sünnîler, imanın gönülden inanmak olduğunu söylerler. Tasavvufta iman beka'dır. İnsanın gerçek varlığını dile getirir ve dörde ayrılır: İman-ı istidlâlî, akılla varılan iman; iman-ı yakiynî, bilerek, her türlü şüpheden uzak olarak edinilen iman; iman-ı şuhudî, zevk ve çoşkunluk içinde ulaşılan iman; iman-ı huzurî, Tanrı'yı bulma, gönülde Tanrı'yı «temaşa» etme sonucu ortaya çıkan iman.

— İkonogr. Ortaçağda katedrallerin taç kapılarındaki erdem ve kusurların tasvirinde iman, haç veya kutsal çanağı taşırken görülür. Giotto Padova arenasında yaptığı heykelde iman'a bir papalık tacı giydirir ve onu elindeki haçla bir putu devirirken gösterir. Başka tasvirlerde iman elinde tutuşmuş bir kalp tutar. XV. yy. ikonografyasında, başının üstünde bir kilise, bir avucunda Kutsal Kitap, öbüründe yanan bir mumla belirir. Oymacılık eserleri arasında Donatello (Siena'da San Giovanni kilisesi), Théodon (*İman Küfr'ü Devirirken,* Roma'da Gesu kilisesi), S. Challe (Paris Saint-Roch kilisesi kürsüsünde alçak kabartma), Civitoli (Floransa), B. Mortel (Giralda'nın üstünde bulunan büyük heykel, Sevilla) gibi sanatçıların eserleri sayılabilir. Ressamlardan Paris Bordone (Leningrad), Titien (Venedik, Madrid), A. Solario, Vouet (Louvre), Mignard, iman'ı tablolarına konu almışlardır.

◆ **İmanım** ünl. *Argo.* «Kardeş, arkadaş» anlamında seslenme sözü.

● **İmanlı** sıf. İmanı olan, ilâhî ve dinî inançları olan. || Bir davaya gönülden bağlanan. || *Mec.* Vicdanlı, merhametli insaflı. (ML)

İM'AN i. (ar. *maʿan*'dan *imʿān*). *Esk.* İyice, dikkatle araştırma, inceleme. || *İm'ân-ı nazar,* çok dikkatle bakma. (M)

İMANDRA gölü, S.S.C.B.'de göl, Laponya'da, Kola yarımadasında; 852 km^2. Kandalakça koyuna dökülür. (L)

İMANİYE i. (ar. *İmān*'dan *İmāniyye*). Fels. *Esk.* Bk. İNANCILIK.

İMANSIZ sıf. (*iman*'dan *iman-sız*). Dinî inancı olmayan. || *Mec.* Acımayan, gaddar.

— ÇEŞ. DEY. *İmansız gitmek,* dinsiz olarak ölmek. || *İmansız peynir,* yağı olmayan peynir. (M)

İMANTOPHYLLUM i. Clivia'nın bilimsel adı. (L)

İMAR i. (ar. *ʿumrān,* düzenlilik'ten *ʿimār*). Bayındır kılma, geliştirme, mamur hale getirme: *O halde ömrümüzün bir kısmını memleket müdafaasına ve yollarına seve seve verdiğimiz gibi bir iki yılını da bu nevi imar işlerinde bedenen çalışmaya hasretmeliyiz* (R.N. Güntekin). || Bayındırlık: *İmar bakanlığı.* || *İmar etmek,* bayındır kılmak, düzene koymak.

— Huk. Belirli bir plana uygun olarak belediye sınırları içinde ve dışında yurdun bayındır hale getirilmesi. (Bk. ANSİKL.) || *İmar hududu,* imar faaliyetlerinin yapılacağı alanı belirleyen sınır. (Bk. ANSİKL.) || *İmar planı.* Bk. ANSİKL. || *İmar programı,* belediyelerin imar planlarının gerçekleştirilmesini düşündükleri kısımları ve bunların yıllara bölünmesini gösteren programları.

— ANSİKL. Huk. *İmar* işleriyle ilgilenmek devletin başta gelen görevleri arasındadır. Bu sebeple bir İmar ve İskân bakanlığı kurulmuş, kanun, tüzük ve yönetmeliklerle oldukça ayrıntılı bir imar mevzuatı düzenlenmiş, belli standartlar tespit edilmiştir. İmar faaliyeti, önceden hazırlanmış ve hudutları belirlenmiş alanlar içinde uygulanan planlar gereğince yürütülür. İmar mevzuatı, belediyeye yüklediği görevlere karşılık bazı imkân ve yetkiler de vermiştir. Meselâ, belediyeler, imar plan ve programlarının gerçekleştirilebilmesi için gerekli teknik personeli, İmar ve İskân bakanlığının da mütalâasını almak ve beldenin, nüfus, imar durumu ile imar programlarının gereklerini ve imar faaliyetinin yoğunluğunu göz önünde tutmak kaydıyle temin edebilir. Ayrıca, görevli personele de bazı yetkiler tanınmış, gayrımenkul sahiplerine veya kullanıcılarına yükümlülük konulmuştur. Gerçekten, haritaların alınmasına ve imar planlarının uygulanmasına memur edilenler, ellerinde o yerin en büyük mülkî âmirince verilmiş bir belge bulunmak şartıyle, keşif ve inceleme yapmak için bütün gayrımenkullere gündüz girebilirler. İlgililer de, gayrımenkullerin nasıl kullanıldığı hususu ve sair konularda her türlü bilgiyi vermek zorundadırlar. İmar planları ve bunlara bağlı faaliyetlerde bir ahengin sağlanabilmesi maksadıyle, imar mevzuatı bazı kurallar koymuştur. Nâzım plan hudutları birbirine bitişik olan belediyelerin nâzım planlarının bağdaşabilmesi için, bunlar, ortaklaşa, ilkelere göre tertip edilir. Ayrıca, İmar ve İskân bakanlığına çeşitli konularda tanınan yetkiler de bu ahengin sağlanması ve ülke çapında bütünlüğün korunması bakımından yararlı olmaktadır.

● *İmar hududu,* belediye hudutları ile bunlara komşu bulunan ve beldenin ilerideki gelişmesi bakımından lüzumlu görülen sahalardır. Belediyenin teklifi üzerine il idare kurulunun kararı ve İmar ve İskân bakanlığının onayı ile kabul edilir. İmar hududu, nâzım plan hudududur. Nâzım planı olmayan yerlerde ise belediye hudutları imar hududu olarak kabul edilir.

● *İmar planları,* imar hudutları içinde kalan bölgenin bütününe ait olmak üzere hazırlanmış nâzım plan veya bu plana göre yapılmış uygulama planlarıdır. Bunlara ek olarak, nâzım planlarda aranan şartlardan bir kısmının bulunmayabileceği yol istikamet planları ile ayrıntılı bilgileri veren ve uygulama ve parselasyon haritalarının hazırlanmasına esas olan 1/1 000 veya 1/1 500 ölçekli planlar da sayılabilir.

Halihazır haritalar ile imar veya yol istikamet planları, ehliyetleri, İmar ve İskân bakanlığınca kabul edilen uzmanlar eliyle veya arttırma, eksiltme ve ihale kanununa tabi olmaksızın ihalesi suretiyle hazırlattırılır. İmar ve yol istikamet planları için bir yarışma da düzenlenebilir. Bu planlar belediye meclislerince ve özel kanunlarla kurulmuş olan müstakil imar müdürlükleri idare kurullarınca kabul edildikten sonra, İmar ve İskân bakanlığının onayıyle kesinleşir. Planların yürürlük tarihi, bakanlık onayından sonra belediyeye tebliğ tarihidir. Söz konusu planlar üstündeki değişiklikler de aynı usule uyularak yapılır. Uygulama ve parselasyon haritaları ise belediye encümenlerinin, varsa imar idare kurulunun onayı ile kesinleşir. İmar programı, imar planlarının gerçekleştirilmesi düşünülen kısımlarındaki kamulaştırma, yol, meydan, otopark gibi inşaat giderlerini tahminî olarak belirtir. İmar programları, her belediyenin kendi malî imkânlarına göre hazırlanır ve programların gerektirdiği masrafların yıllık tutarı, her yılın bütçesinde gösterilir. Dört yıllık imar programları, bir önceki programın bitmesine en geç altı ay kala belediye meclislerince kabul edilir. Programı aksatmamak şartıyle eklemeler yapılabileceği gibi, dört yıllık programların zorunlu sebeplerle tamamlanamayan kısımları bir sonraki programın ilk yılına alınabilir. (M)

İmar bankası A.Ş. (TÜRKİYE), bazı özel teşebbüs kurumları ile işadamları ve mühendisler tarafından kurulan malî anonim ortaklık (kuruluşu 13 mart 1928). Sermayesi 1 000 000 türk lirası. İmarla ilgili işlerle ilgilenmek, her çeşit inşaat taahhüdünde bulunmak, inşaat malzemesi, makine ve diğer tesisleri kurmak veya kurdurmak, bunların ticaretini yapmak, ticarî vekâlet, sigorta acentelikleri deruhte etmek ve bütün banka işlemlerini görmek için kuruldu. İstanbul Üniversitesi Edebiyat ve Fen fakültesinin bir bölüm inşaatını, İstanbul'da, Türkiye Emlâk Kredi bankasınca kurulan Levent mahallesinin 352 evlik ikinci kısım inşaatını yaptı. İşlerinin genişlemesi üzerine, 1958 yılında sermayesi 1 500 000 TL'ye yükseltildi; hisselerinin yüzde 60'ı Türkiye Emlâk ve Kredi bankasına satıldı. 1971'de sermayesi 5 000 000 oldu. (M)

İmaret camii, Edirne'de (Tunca nehrinin sağ kıyısında) cami (**Bayezid II camii** de denir). Bayezid II tarafından mimar Hayreddin'e yaptırıldı. Padişah, Akkerman seferinden Edirne'ye dönüşünde halkın isteği üstüne temelini bizzat kendisi attı (1485) ve cami 1488 yılında bitirildi. Üçşerefeli camiden sonra klasik üslûba başlangıç teşkil eden camilerdendir. Ortada kare bir sahın ve yanlarındaki kollarıyle İstanbul'daki Beyazıt camiinin öncüsüdür. Merkezî sahın pencereli bir kasnak üzerine yapılmış büyük bir kubbe ile örtülüdür. Kubbenin oturduğu beden duvarları iki taraftaki kollara göre çok yüksek olduğundan bina bir kütle meydana getirir. Çok kalın olan bu duvarlar üzerine daha içerlek kısa bir kaide yapılmış ve bunun üzerine kubbenin kasnağı oturtulmuştur. Kubbenin çapı 20.55 m'dir. Minareler kubbeden uzaktır. Her büyük camide olduğu gibi bunun da yanında dârüşşifa, bir tıp medresesi, konukların barınması için bir tabhane, bir mumhane ve hamam gibi binalar vardır. (M)

İMARİ, Japonya'da (Saga ili) şehir, Hizen yarımadasının kuzeyinde, Çin denizi kıyısında; 21 700 nüf. Yakınında kömür madenleri ve kaolin yatakları. İmari, dünyanın her yerine kendi adıyle tanınan ama özellikle Arita'da yapılan porselenler ihraç eder. Kâğıt ve dokuma (ipek ve yün) sanayii kısa süre önce gelişmiştir. (L)

İmar ve İskân bakanlığı, bölgelerin, şehirlerin, kasabaların, köylerin ve kamu kuruluşlarının planlanmasını da kapsayan imar işlerini düzene koymak, ıslah etmek, denetlemek; genel hayatı etkileyici âfetlerle meşgul olmak ve bunların sonuçlarını en kısa zamanda ortadan kaldırmak; mesken davasının halline ve ıslahına yardım etmek; yapı malzemesi imkânları ve kaynakları üstüne gerekli araştırmalar yapmak, bununla ilgili standartları tespit ederek uygulatmak amacıyle kurulmuş devlet teşkilâtı (kuruluşu 1958).

Görevleri, imar işlerini düzenlemek ve imar planlarını hazırlamak; imarla ilgili tedbirleri almak ve bunların uygulanmasında, ilgili kuruluşlar arasında işbirliğini sağlamak; belediyeler ve İller bankalarınca yaptırılacak imar planlarını ve haritaları onaylamak; imar işleriyle ilgili olarak yerden ve havadan haritalar hazırlatmak; belediyelerin yaptıracağı içme suyu, enerji, kanalizasyon, yol, mezbaha, hamam, çöp imha veya değerlendirme tesislerinin projelerini onaylamak; İller bankasının kârından yararlanacak köylerin bu tahsisatı kullanış şekillerini ve alanlarını düzene koymak; imar ve yol istikâmet planlarıyle arkeolojik alanları, inşaatın yol mihverinden 30 m geride yapılacağı yerleri takdir etmek; imar hatalarının tecvizi hatalarını tespit etmek; mesken siyasetinin esaslarını tayin etmek; mesken ihtiyacını takip ederek bu konuda kısa ve uzun vadeli programlar hazırlamak; kasaba ve köyler için tip mesken projeleri hazırlatmak; mesken kredisi işlerini düzene koymak; âfet bölgelerini tespit etmek ve âfet halinde gerekli kararnameleri çıkartmak; âfetlerde hasar tespiti yapmak; âfetten zarar görenlere yardım konusunda İçişleri, Sağlık, Tarım bakanlıklarıyle yapılacak işbirliğinin esaslarını koymak; âfet sonrası kadastro ve imar işlerini takip etmek; yapı malzemesi ihtiyacını hesaplamak, bu cins malzemenin yapımını teşvik edici tedbirler almak ve bu alanda uygulanacak standartları ortaya çıkarmak bakımından Türk Standartlar enstitüsü ile işbirliği yapmak; tespit edilen standartların uygulanmasıyle ilgilenmek: yapı malzemesinin imali ve kullanışıyle ilgili laboratuvar kurmaktır.

Bakanlığın merkez teşkilâtı, bakan, müsteşar ve müsteşar muavinlerinden meydana gelir.

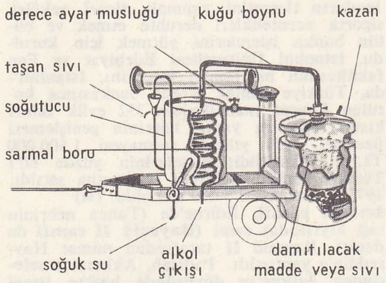

imbik

Bakanlığın danışma birimleri, Tetkik kurulu; Teftiş kurulu; Hukuk müşavirliği ve Savunma sekreterliği bölümleridir. Tetkik kurulu imar, konut, yapı malzemesi ve âfetler konularında araştırmalar yapar ve bu işleri beş şube halinde yürütür: 1. Neşriyat müdürlüğü; 2. Eğitim müdürlüğü; 3. Organizasyon ve Etüt müdürlüğü; 4. Foto ve Filim lavoratuvarları âmirliği; 5. Muamelât müdürlüğü.

Esas birimler şunlardır: Planlama ve İmar Genel müdürlüğü, Mesken Genel müdürlüğü; Yapı Malzemesi Genel müdürlüğü; Âfet İşleri Genel müdürlüğü.

Esas birimlerden Planlama ve İmar Genel müdürlüğü bölge planlarını öncelik sırasına göre hazırlar; şehir ve kasaba imar planlarının yapımını takip eder ve kontrolunu yürütür; bu konularla ilgili inceleme ve araştırma faaliyetlerinde bulunur; alt ve üst yapı tesisleri için projeler yapar; bölümleri şunlardır: 1. Bölge Planlama dairesi, 2. Harita dairesi, 3. Şehircilik dairesi, 4. Amme Tesisleri dairesi, 5. Muamelât dairesi.

Mesken Genel müdürlüğü, mesken siyasetinin tespitinde yararlı olacak sosyal, iktisadî, malî teknik ve istatistik araştırmalar yapar; gecekonduların ıslahı ve topyekûn mesken bölgelerinde yapılması gerekli ıslah ve tasfiye işlerini yürütür; yapı kooperatiflerinin faaliyetiyle ilgilenir ve bunlar için tip statüler meydana getirir; sermayesinin yarıdan fazlası devlete ait, mesken yardımı ve kredisi veren kuruluşların faaliyetini statü tespiti ve denetleme bakımından takip eder. Genel müdürlük bu işleri şu bölümler halinde yürütür: 1. Müşavirlik, 2. Mesken Planlama dairesi, 3. Proje ve İnşaat dairesi, 4. Gecekondu İşleri dairesi, 5. Araştırma dairesi, 6. Sosyal Hizmetler dairesi, 7. Muamelât müdürlüğü.

Yapı Malzemesi Genel müdürlüğü, yapı malzemelerinin ülke çapında ihtiyaç durumunu ve karşılaşması çarelerini takip eder; bunların kullanılışı, istihsali ve ithali ile ilgilenir ve şu dört bölümden meydana gelir: 1. Planlama dairesi, 2. Malzeme dairesi, 3. Laboratuvarlar dairesi, 4. Muamelât müdürlüğü.

Âfet İşleri Genel müdürlüğü, yer sarsıntısı, su baskını, yangın, yer kayması, çığ ve benzeri âfetlerde hasara uğrayan meskenler ve kamu tesislerinin imar ve ihyası, bu konuda gerekli malî imkânların sağlanması işlerini yürütür ve şu bölümlerden meydana gelir: 1. Etüt ve Planlama dairesi, 2. Teknik Uygulama dairesi, 3. Malî İşler ve Malzeme dairesi, 4. Muamelât müdürlüğü.

İl teşkilâtının kurulmasında, bunun bütün illere teşmili esas alınmakla beraber 1970 yılı itibariyle 28 ilde İmar müdürlüğü meydana getirilebildi: Adana, Afyon, Ankara, Antalya, Aydın, Balıkesir, Bursa, Denizli, Diyarbakır, Edirne, Erzincan, Erzurum, Eskişehir, Gaziantep, Hatay, Isparta, İstanbul, İzmir, Kastamonu, Kayseri, Konya, Malatya, Muğla, Sakarya, Samsun, Sıvas, Trabzon, Van.

Taşra birimleri meyanında Âfet İşleri âmirliklerinin ihtiyaca göre ve ihtiyaç yerlerinde kurulması öngörüldü.

Bakanlığın bağlı kuruluşları: 1. Emlâk Kredi bankası, 2. İller bankası.

İmar ve İskân bakanları

Medenî Berk (14 mayıs 1958), Hayrettin Erkmen (11 aralık 1959), Orhan Kubat (30 mayıs 1960), Fehmi Yavuz (27 ağustos 1960), Rüştü Özal (8 şubat 1961), Muhittin Güven (20 kasım 1961), Fahrettin Kerim Gökay (27 mayıs 1962), Hayri Mumcuoğlu (5 kasım 1963), Celâlettin Üzer (25 aralık 1963), Sadık Kutlay (12 aralık 1964). Recai İskenderoğlu (17 nisan 1965), Haldun Menteşeoğlu (27 ekim 1965), Hayrettin Nakipoğlu (3 kasım 1969), Selâhattin Babüroğlu (26 mart 1971). [M]

İMATE i. (ar. *mevt*'ten *imāte*). *Esk.* Öldürme, yok etme. ‖ *İmâte etmek*, öldürmek. ‖ *İmâte-i vakt*, zamanı boş ve yararsız işlerle geçirme, vakit öldürme. (M)

İMATRA, Finlandiya'da (Kymi ili) sanayi merkezi; *İmatra,* Tainionkoski, Vuoksenniska ve Kaukopaa'yı içine alır; Saimmaa gölü ile ayağı Vuoksi kıyısında; 29 400 nüf. İmatra çağlayanlarının beslediği elektrik santralları çevresinde metalürji (bakır) tesisleri, bıçkıhaneler, kimyasal ürünler, selüloz, kâğıt fabrikaları v.b. kurulmuştur. (L)

İMAÜS. Esk. coğ. Asya'da sıradağlar, biri kuzeyde Nepal boyunca uzanan Himalaya, öbürü Bolor idi. (L)

İMBABA. Coğ. Bk. EMBABEH.

İMBABURA, Ekvador Andlarında yanardağ; 3 850 m. — *İmbabura ili,* 182 700 nüf. Merkezi, *İbarra.* (L)

İMBAT i. (fars. *nim,* yarı ve *bād,* rüzgâr> *nim-bād* [?]'dan). Denizden esen serin rüzgâr. (M)

İMBAULT-HUART (Clément). Bk. HUART.

İMBERT (Anthony), fransız asıllı amerikan ressamı ve litografyacısı (Calais 1835'e doğr.). Napolyon ordularında savaşırken İngilizlere esir düştü, resim yapmayı hapishanede öğrendi. 1824'te İngiltere'den New York'a göç etti. Burada ilk litografya dükkânını açtı. George Catlin gibi ünlü tiyatro oyuncularının taşbasması resimlerini yapmağa başladı. Lafayette'in 1824'te New York'taki Castle Garden'a çıkışını gösteren bir resim yaptı. Bu resim çini ve porselenlerden mendillere kadar her türlü eşyaya basıldı. Cadwallader D. Colden'in Erie kanalı üstüne yazdığı *Mémoir* (Hatıra) [1825] adlı eserini de resimledi. (L)

İMBERT - GALLOİX (Jacques), Fransızca yazan isviçreli şair (Cenevre 1807 - Paris 1828). Oldukça başarılı şiirleri vardır. 1827'de Paris'e gitti, orada Sainte-Beuve, Nodier ve Victor Hugo'nun ilgisini çekti. (L)

İMBİK veya **İNBİK** i. (yun. *ambiks*'ten, ar. *inbik* > *imbik*). Sıvıları damıtmak için kullanılan âlet. ‖ *İmbikten çekmek,* damıtmak. ‖ *İmbikten süzülmek,* imbikten geçmek, temizlenmek, fazla kısımları giderek özü kalmak.

— ANSİKL. Sanay. *İmbik* bir fırın veya başka bir usulle (buhar) ısıtılan normal bir kazan veya imbik kazanından meydana gelir. Bir kuğu boynundan geçen damıtılacak buhar, içinde bir su dolaşımının bulunduğu saç bir hazneye yerleştirilmiş serpantin şeklindeki soğutucuya girmek için bir kapak vasıtasıyle serbest bırakılır. İmbik'te başlıca üç parça bulunmaktadır: 1. kazan; 2. başlık; 3. damıtılan suyu toplamağa yarayan kap. Modern imbiklerde kazan ve başlık tek bir parça şeklindedir. Eskiden yalnız gülsuyunun elde edilmesinde kullanılırdı. İmbiğin birçok çeşidi vardır. Bunlar arasında kör *imbik* ve *lüleli imbik* sayılabilir. (LM)

İMBİSAT veya **İNBİSAT** i. (ar. *bast* > *inbisāț*'tan). *Esk.* Yayılma, açılma. ‖ Sıkıntı ve tasalardan kurtulma, içi açılma, ferahlama. ‖ *İmbisat etmek,* yayılmak: *Buram buram çubuğundan çıkan dumanlardan / Hayali meşk-i suûd eyler, imbisat ederek* (Tevfik Fikret). İçi açılmak. ‖ *İmbisat-ı kalp* (veya *imbisat-ı derûn*), içi açılma, ferahlama.

— Kim. *Esk.* Maddenin çeşitli etkilerle genişlemesi, genleşme.

— Tasav. Bk. BAST. (M)

İMBRİCARİA i. Öndensolungaçlı, karındanbacaklı yumuşakça; Mitra'ya benzerse de basık sarmallı kozalak şeklindeki kavkısı ve yaşama tarzıyle ondan ayrılır. (Sakız ağaçlarının yetiştiği bataklıklarin dip çamurlarında yaşar. Filipinlerde ve okyanusya adalarında bulunur. *Mitridae* familyasından). [L]

İMBRİE (Andrew Welsh), amerikalı besteci ve eğitimci (New York City 1921). Piyano çalışmalarına dört yaşında başladı. Princeton üniversitesinde okudu, Berkeley'deki Kaliforniya üniversitesinin Müzik bölümünü bitirdi (1947). Leo Ornstein ve Robert Casadesus'tan piyano, Nadia Boulanger ile Roger Sessions'dan beste dersleri aldı. Bir süre Roma'daki Amerikan akademisinde çalıştı, 1947'de Roma ödülünü kazandı. Akademi'yi bitirdi, Kaliforniya üniversitesinde ders vermeğe başladı. 1 nu.'lı yaylı çalgılar dörtlüsüyle (1942), 1943-1944 New York Müzik Tenkitçileri ödülünü kazandı. Bestelerinin çoğu on iki ton düzeninde yazılmıştır. Yaylı çalgılar için dörtlüler, keman konçertoları, koro için parçalar, bir senfoni ve *Three Against Christmas* (Noel'e Karşı Üç) [1982] adlı bir opera besteledi. (L)

İMBUİA i. Defnegillerden *Phoebe porosa*'dan elde edilen Amerika asıllı kereste. (Kirli sarıya çalan koyu esmer renkli ve ince grenlidir; meyankökü gibi kokar; doğramacılık ve mobilyacılıkta, kaplama ve torna işlerinde, demiryolu traversi yapımında kullanılır.) [L]

İMDAD i. ve ünl. Bk. İMDAT.

İMDADİYE i. (ar. *imdād*'dan *imdādiyye*). Mal. *Esk.* Savaş sırasında giderleri karşılamak ve bütçe açığını kapatmak için halktan alınan örfî vergi. (*İmdadiye-i seferiye* de denir.) [Bk. ANSİKL.] ‖ *İmdadiye-i hazariye,* barış zamanlarında bütçe açığını kapatmak için halktan toplanan vergi. (Bu vergiler ruzi kasım ve ruzi hızır adıyle anılan iki bölümde toplanır, tevzi defterlerine yazılırdı.)

— ANSİKL. Osmanlılarda seferber olan askerin her türlü ihtiyacı asker olmayanlar tarafından karşılanırdı. Bunlardan vergi almak din kurallarına göre gerekliydi. Vergi bazen hazineye bazen de ordunun serdarına verilirdi.

Miktarı fermanlarla tespit edilir; sonra da «tevzi defterine» geçirilirdi. Vergiden fakirler, sadaka ile geçinenler muaf tutulurdu. Tanzimat'ın ilânından sonra vergi kaldırıldı. (M)

İMDAT veya **İMDAD** i. ve ünl. (ar. *meded*'den *imdād*). Tehlikede veya güç durumda olana yapılan yardım: *Altı da bir üstü de birdir yerin / Arş yiğitler vatan imdadına* (Namık Kemal). ‖ *Esk.* Yardım için gelen kuvvet. ‖ *İmdat etmek,* yardım etmek, tehlikede olan birine yardım etmek. ‖ *Sıhhî imdat* (veya *imdâd-ı sıhhiye*). *Esk.* Cankurtaran.

— ÇEŞ. DEY. *İmdat göndermek,* güç durumda veya tehlike içinde olana yardım göndermek. ‖ *İmdat gelmek,* yardım yetişmek, yardım gelmek: *Gündüzle beraber müdafilere imdat geldi* (F. R. Atay). ‖ *İmdat istemek,* güç durumda veya tehlike içinde yardım çağırmak: *Muhammed İbni Bekir, bu iki mektubu Hazret-i Aliye gönderdi ve imdat istedi* (Cevdet Paşa). ‖ *İmdada çağırmak,* yardım istemek. ‖ *İmdada koşmak,* yardıma gitmek: *Ne gelecekler imdada koşar* (C. S. Tarancı). ‖ *İmdada yetişmek,* çok zor ve tehlikeli bir anda yardım etmek: *Talih imdadıma yetişti* (R. N. Güntekin).

— Denizc. *İmdat işareti,* tehlike anında gemi veya denizcilerin telsizle verdikleri S.O.S. işareti. ‖ *İmdat sandalı,* gemilerin batması halinde kullanılan hafif, küçük cankurtaran sandalı. *Eşanl.* TAHLİSİYE BOTU.

— Dy. *İmdat freni,* trenlerde (genellikle yolcu vagonlarında) tehlike halinde kullanılmak için yapılmış, elle çekilen fren. ‖ *İmdat işareti,* hareket halindeki trenin derhal durması için yolcular tarafından kullanılacak düzenek. ‖ *İmdat treni,* teşkilâtında vinç, âlet ve takım vagonları, bazen yatakhaneler, bir atelye ve ilkyardım malzemesi bulunan, bir kaza halinde derhal olay yerine hareket etmek üzere bekletilen katar. (ödevi, yolu kapayan malzemeyi kaldırarak geçişi sağlamaktır.)

— Teşk. tar. *İmdadı hazariye,* eyalet valilerinin ödenekleri için barış zamanlarında konan vergi.

◆ Ünl. «Yetişin kurtarın, yardıma gelin!» anlamında kullanılır: *«Müslüman yok mu, ümmeti muhammet, imdat!» diye bağırmak için ağzını açıyordu* (Ömer Seyfeddin).

◆ **İmdadî** sıf. *Esk.* Yardımla ilgili olan.

◆ **İmdatçı** i. Yardım eden, yardımcı. (ML)

İMDİ bağ. (esk. türk k.). «Buna göre, bu

sebepten, o halde» anlamında, başına getirildiği cümleyi önce gelen cümlenin sonucu durumuna sokar: *İmdi bunun bigiyi aradan götürmek yeğdir dediler* (Âşık Paşazade). ‖ Zf. *Esk.* «Artık, şimdi» anlamında: *Dinle imdi bir nasihat edeyim / Kullar muhannete muhtaç olmasın* (Karacaoğlan).

— Mant. Bir tasımın küçük önermesini büyük önermeye bağlamağa, bir fikirden başka bir fikre geçişi belirtmeğe yarayan kelime: *Bütün insanlar ölümlüdür, imdi Ahmed insandır ...* ‖ *İmdi,* asıl maksada gelindiğini ifade eder. (ML)

İMECE i. (esk. türk. *emgek,* emek'ten *emgece > imece*). Köylerde bir kişiye veya köye ait işleri toplanarak elbirliği ile yapma: *Köyün yolları imece ile yapıldı.*

— Huk. Köyün zorunlu ve isteğe bağlı görevlerinin yapılması için köy halkının ortaklaşa ve eşit şartlar altında bedenen çalışması ve yardımlaşması.

— ANSİKL. Huk. *İmece,* köylerdeki yardımlaşma geleneğinden doğmuş ve kanunlara girmiş bir uygulamadır. Esasen köy, tabiî bir yerleşme birimidir. Belli mahallî ihtiyaçları olan, çoğunlukla iktisadî, sosyal ve tabiî şartlar gereği biraraya gelmiş insanlardan oluşur. Köyler batıdaki komünlere benzer niteliktedir. Akrabalık veya kader birliği etmenin bir sonucu olarak, köyde yaşayan insanlar arasında birtakım alışkanlıklar yanında yardımlaşma geleneği de doğar. Nitekim, Osmanlı devletinin özellikle son zamanlarındaki savaşlar yüzünden erkeksiz kalan ailelerin, askere giden ve ne zaman döneceği de pek belli olmayan gençlerin yokluğunu gidermek isteyenlerin zorunlu olarak yardımlaşması gerekmiş ve yardımlaşma geleneği gelişmiştir. 442 Sayılı Köy kanununun imece adı altında bu tabiî ve kendiliğinden ortaya çıkan yardımlaşma usulünü düzenlemesi, aslında yeni bir hüküm konulması değil, olanın tekrarı niteliğinde bir iştir. Esasen, köy kanunu nüfusu yüz elliden aşağı olan yerleşme yerlerinin, hiç bir köye bağlanmaması veya vali yahut kaymakamdan hiç bir emir almaması halinde eski göreneklerine göre işlerini yapacaklarını belirterek, köyün sosyal bir gerçek olduğunu kabul etmiştir. Bununla birlikte, Türkiye'nin içinde bulunduğu iktisadî şartlar, köyden şehire göç, köylünün yavaş yavaş bir tarım işçisi durumuna gelmesi, imece adı verilen yardımlaşma geleneğinin gittikçe zayıflamasına yolaçtı ve köylülerin bu konudaki düşüncelerine başvurulduğunda da, imecenin kaldırılmasını istedikleri görüldü. İmecenin kanunla düzenlenmiş olması ve kanunun, mecburî işleri yapmayanlara para cezası kesilmesini öngörmüş bulunması karşısında, özellikle eşitlik ilkesi ve çalışma hürriyeti bakımlarından bu usulün insan haklarına ve Anayasaya uygun olamayacağı tereddüdü doğmuş ve mesele Anayasa mahkemesince ele alınarak tartışılmıştır. Ne var ki, Anayasa mahkemesi imeceyi kamu ödevi niteliğinde, normal, insan hak ve hürriyetlerini zedeleyici karakterde görülemeyecek bir çalışma yükümlülüğü olarak kabul etmiş ve Anayasaya aykırı bulunmadığına karar vermiştir. (M)

İMEK yard. f. (esk. türk. *irmek* veya *ermek*'ten). Günümüzde yalnız «idi», «imiş», «ise» ve «iken» gibi fiil şekillerinde kullanılan yardımcı fiil: *Güzel idi; bakıyor imiş; geldi ise; burada iken* v.b. (M)

İMERETİA, S.S.C.B.'de (Gürcistan) dağlık bölge. Bölgede İmeret'ler oturur. En önemli şehirleri Kutaisi, Çiatura (manganez), Tkibuli (kömür). Eskiden bağımsız olan bölge çeşitli olaylardan sonra 1810 yılında kesin olarak Rusya'ya bağlandı. (L)

İMERETİNSKİY (Aleksandr Konstantinoviç, prens), rus generali (Moskova 1837 - Varşova 1900). İmeretia (Kafkasya) prenslerinin soyundandı. Türk - Rus savaşına katıldı. 1885'te Askerî mahkeme başsavcılığına tayin edildi. Ilımlı bir siyasetten yana olan İmeretinskiy, 1897'den ölümüne kadar Polonya genel valiliği yaptı. (L)

İMERİNA, Madagaskar'ın iç kısmında bölge, orta yaylanın bir kısmı, «Ankaratra dağları» ve adanın en yüksek birkaç doruğunu (Tsiafacavona: 2 638 m) içine alır. Yüksek yüzeyleri yaklaşık olarak 1 000 m'yi bulan İmerina, sulak bir bölgedir, birçok akarsu tarafından (Betsiboka ve kolu İpoka) aşılır. İklim oldukça serin ve yumuşaktır. Nüfusun yüzde 96'sını Merina'lar meydana getirir. Bölge adanın en yoğun nüfuslu (km^2 başına 30 kişi) kısımlarındandır. Vâdilerin alüvyonlu tabanında sulama yoluyle pirinç tarımı yapılır. Bu tabanların yukarısındaki kat kat taraçalarda manyok, patates, fasulye yetiştirilir. Daha yukarıda, yangınların yok ettiği, ama bir kısmının okaliptüs ve akasyalarla yeniden ağaçlandırıldığı eski orman örtüsünün yerini sığır otlakları alır. Ayrıca, Merina'lar, evlerinin yakınında sebze ve meyve bahçeleri, üzüm bağları düzenlemişlerdir; kümes hayvanları ve domuz yetiştirirler. Tananariv'in güneyinde ve batıda, Moramanga bölgesinde büyük grafit ve değerli taş (beril, turmalin, opal, optik kuvars) yatakları işletilmektedir. (L)

İMER'LER, Gürcülerin önemli bir bölümüne verilen ad; sayıları 500 000'i geçer. (L)

İMGE i. (esk. türk. *im*'den *im-ge*). *Yeni.* Bir kimse veya nesnenin zihinde tasavvuru: *Bulanık imgeler.* (*Eşanl.* HAYAL, GÖRÜNTÜ.)

— ANSİKL. Deneysel psikol. ve Psikogenetik. Genetik yöntem, Piaget'ye, çocukta, *zihinsel imge*'nin oluşumunu ortaya çıkarmak imkânını sağladı. Piaget'nin çalışmalarından alınan sonuca göre, bu zihinsel imge, vaktiyle, çağrışımcı psikolojinin anladığı gibi, doğrudan doğruya algılama sürecinden değil de, öznenin içleştirdiği ve içbenliğe sindirdiği bir *taklit*'ten doğar.
Piaget'nin tezine göre, zihinsel imge, özne tarafından yapılan aktif bir «yeniden inşa»dır. Bu tezi desteklemek amacıyle, Piaget, özellikle Gastaut'nun bir deneyini (1954) ileri sürer. Gastaut bir hareketin (msl. elin bükülmesi) zihinde canlandırılması ile bu hareketin gerçekleştirilmesi sırasında E.A.G.'de, yani elektroansefalografi kayıtlarında, aynı değişmeleri (*beta* dalgalarının belirmesi) tespit edebilmiştir. Aynı şekilde A. Rey de herhangi bir kimsenin, meselâ işaret parmağına basit bir ritmik bükülme yaptırdığı sırada, aynı parmağın, herhangi bir şekil (msl. bir daire) çizdiğini göz önüne getirmesinin imkânsız olduğunu ispatladı (1948). Piaget'nin söz ettiği bir başka bilgin olan Schifferli de (1933), göz hareketlerini kaydederek, bir nesnenin dış çizgilerini zihninde canlandırırken veya gerçekten algılarken yapılan göz hareketlerinin aynı olduğunu ispatladı. Demek ki, bir hareketin zihinsel imgesi, kişinin algısal hareketlerinin içleştirilmiş bir taklidinden başka şey değildir. Piaget ayrıca, zihinsel imgelerin genetik oluşmasının evrimini de inceledi. İşlem öncesi seviyesinde bu imgeler, duraldır. Bu seviyedeki çocuk, ne gerçekleşmekte olan değişimleri, ne de bu değişimlerin sonucunu göz önüne getirebilir. Oysa, somut işlemler seviyesine ulaşan çocuk bunu yapabilir, hattâ değişimleri önceden tasarlayabilir. Psikolojik gelişmede kendini gösteren bu değişiklik düşüncenin işlemsel yapılarının ortaya çıkışına bağlanabilir. Demek ki, arada tam bir uygunluk olmamasına rağmen zihinsel imgeler, düşüncenin yapılarını yansıtır.

— Psikol. *İmge,* merkezî sinir dokusunun tepki gücünden doğar. Bu güç sayesinde, duyumsal izlenimin sürmesi imgeyi meydana getirir. Böylece muhafaza edilen izlenim, tekrarlanma ile yerleşmiş sinirsel bağlantıların (şartlı refleksler) etkisiyle, ilk duyumsal izlenimin (yani duyumun) meydana getirdiği aynı tepkileri yaratır. İmge, bir «duyumsal işaret» haline gelir. Duyumsal işaret olan imge de, kavramı hazırlar; kavram ise, kelimenin eşlik ettiği bir fikrî işarettir. Rüyada, yalnız ve ancak duyumsal işaretler etkendir, fikrî işaretler çalışmaz (çünkü uyanık kalan, yalnızca duyumsal sinir merkezleridir); böylelikle, zekânın kontrolundan geçmeyen imgelerin hâkimiyetine girmiş oluruz. (L)

İMGELEM i. (*imgelemek*'ten *imgele-m*). Bk. HAYALGÜCÜ.

İMGELEMEK geçz. f. (*imge*'den *imge-lemek*). *Yeni.* Herhangi bir şeyin imgesini zihinde canlandırmak. *Esk.* Tahayyül etmek.

◆ **İmgeleme** i. İmgelemek eylemi. *Esk.* Tahayyül. (M)

İMHA i. (ar. *maḥv*'dan *imḥâ*). Ortadan kaldırma, yok etme, mahvetme: *İşgal ettikleri sahada kalan yerli sivil Türk halkı üstünde geniş bir katil ve imha işine girişmişti* (Ş. S. Aydemir). ‖ *İmha etmek,* yok etmek: *Çünkü, düşman ordusunu tamamen imha edeceğimizden emin idik* (Atatürk).

— Ask. *İmha ateşi,* bir savaşta düşman ordusunun karşıkoyma gücünü kırmak ve tahrip etmek için karadan, havadan ve denizden çeşitli silâhlarla yapılan ateş.

— Tar. *İmha kampı.* Bk. TOPLAMA *kampı.* (M)

İMHÂL i. (ar. *mühlet*'ten *imhâl*). *Esk.* Bir şeyin yapılması için verilen süreyi uzatma, mühlet verme. ‖ Erteleme. ‖ *İmhâl etmek,* süreyi uzatmak, mühlet vermek: *Hazreti Ali: «Hele biraz sabrediniz bakalım» diyerek imhâl ve te'hir etti* (Cevdet Paşa). Ertelemek. ‖ *İmhâl ve ihmâl,* geciktirme ve bırakma. ‖ *Bilâ imhâl,* hiç vakit geçirmeden, hemen. (M)

İMHOOF-BLUMER (Friedrich), isviçreli sikke ve madalya uzmanı (Winterthur 1838 -a.y. 1920). Yunan paralarıyle ilgili eserleri çok önemlidir. Winterthur'da derlediği koleksiyonu 1900'de Berlin müzesine hibe etti. Eserleri: *Kleinasiatische Münzen* (Anadolu Sikkeleri) [2 cilt, 1901-1902]; *Griechische Münzen* (Yunan Sikkeleri) [1890]; *Porträtköpfe auf Römischen Münzen* (Roma Sikkeleri Üzerindeki Portreler) [1892] ve Percy Gardner ile birlikte Pausanias'ın sikkeleri üstüne bir açıklama. (L)

İMHOTEP, mısırlı mimar (M. Ö. 2718 - 2600 arasında). Zoser'in siyaset ve mimarlık alanlarında danışmanı oldu. Tuğla ve tahta yerine taş kullanarak Saggarah'ta ilk basamaklı piramidi ve etrafını çevreleyen koruyucu tertibatı yaptı. M.Ö. VI. yy. da halk tarafından kahraman sayılmağa başladı ve üç yüzyıl sonra da yunanlılar tarafından tanrılığa yükseltildi. Hastaları iyileştirdiği için Asklepios ile bir tutulurdu. (L)

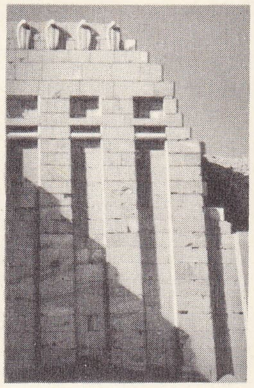

İMHOTEP
Zoser'in piramidinden detay

İMİDAZOL i. (fr. *imidazole*'den). Kim. *Eşanl.* GLİYOKSALİN.

İMİDAZOLON i. (fr. *imidazolone*). Kim. Bir imidozolün iki hidrojen atomu yerine bir oksijen atomunun geçmesiyle meydana gelen heterosiklik bileşik. (L)

İMİDO veya **İMİNO—,** Kim. Bileşiminde bir imidojen kökü bulunan maddeleri nitelendirmek için kullanılan önek. (L)

İMİDOASİT i. (fr. *imidoacide*). Kim. Genel formülü R—C(OH)=NH olan bileşik.

— ANSİKL. *İmidoasit*'ler R—$CONH_2$ amitlerinin desmotrop şekilleridir. Çözelti halinde iken, her iki şekilde, çözücüye bağlı bir denge durumunda gözükür. Katı haldeki şekiller hidrojen bağlarıyle birleştiği için lam taşıdığı kabul edilse bile herhangi bir fikir yürütmek imkânsızdır. Çünkü, katı şekiller hidrojen bağlarıyle birleştikleri için, her iki bünyede benzerlik bulunduğu kabul edilebilir; buna karşılık, imidoasit şeklinin türevleri bilinir: bunlar, R—CCl=NH klorürleri ve imidoeter klorhidratlarıdır R—$C(OC_2H_5)$=NH, HCl. (L)

İMİDOETER veya **İMİNOETER** i. (fr. *imidoéther* veya *iminoether*). Kim. İmidoasidin, bir molekül alkolün, hidroklorik asit eşliğinde bir nitrille yoğunlaşmasından elde edilen eter. (0°C'ta yapılan hidrolizi bir ester verir.) [L]

İMİDOGEN veya **İMİNOGEN** i. (fr. *imidogéne* veya *iminogène*'den). Kim. İmitleri ve iminleri meydana getiren çift değerli =NH köküne verilen ad. (L)

İMİDÜR i. (fr. *imidure*). Kim. Bileşiminde iki değerli =NH kökü bulunan maden bileşiklerinin genel adı: *Lityum imidür* Li_2NH. (L)

İMİK i. *Halk dili.* Boğaz, gırtlak. ‖ *Esk.* Yeni doğmuş çocuklarda yumuşak olan baş kemiklerinin birleştiği yer, bıngıldak.

— DEY. *İmiğine sarılmak,* [iş yaptırmak için] üstüne fazlaca düşmek, sıkıştırmak. (M)

İMİN i. (fr. *imine*). Kim. Oksijen yerine, NH imidojen grubu veya ornatılmış NR imidojen grubunun geçmesiyle bir aldehit, keton veya kinondan türeyen bileşik. (L)

İMİNİ, Güney Fas'ta (Varzazat ili) madencilik merkezi. Büyük Atlas'ın güney yamacında, Tizi n'Teluet'nin güneyinde. Filizi, teleferik ile Marakeş dolaylarına kadar gönderilen manganez ocağı. (L)

İMİNO—. Bk. İMİDO.

İMİNOETER i. Bk. İMİDOETER.

İMİNOGEN i. Bk. İMİDOGEN.

Foto. Audrain-Samivel (LAROUSSE)

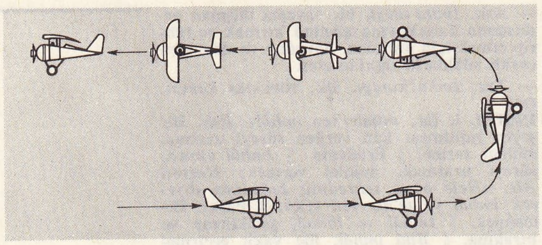

immelmann

İMİPRAMİN i. (fr. *imipramine*). Farmakoloji. N-γ- dimetilaminopropil-iminodibenzil klorhidrat'ın kısa adı. (Ruh üzerinde özellikle mizaçta değiştirici etki yaptığı için ruhsal çöküntülerin tedavisinde kullanılır.)

— ANSİKL. *İmipramin* 1957'de İsviçre'de Kuhn tarafından ruhsal çöküntülerin tedavisi için ortaya atıldı. Fransa ve Kanada'da birçok ruh doktoru bunu kullanarak başarılı sonuçlar elde etti. İlâcın en çok kullanıldığı hastalık melankolidir. Bu çeşit hastalarda yüzde 70 olumlu sonuç verir. Ama yan etkileri de olabileceği için, imipramin tedavisinin bir ruh hastalıkları kliniğinde ve hekim gözetimi altında yapılması gerekir. İmipramin bugün birçok durumunda, elektroşok tedavisinin yerini almıştır; elektroşok ancak imipramin'in yeterli olmaması halinde kullanılır. (L)

İmiretti prensliği, gürcü prensliği. Karadeniz sahilinden içeride ve Tiflis tarafına düşen Zegem ile Demirkapı, Dağıstan ve Dadyan bölgeleri arasında.

Osmanlı kaynaklarında prensliğin adı *Açıkbaş hanlığı* şeklinde geçer. Osmanlı devleti ile bağıntısı, merkezi Ahiska olan Çıldır eyaleti ile bir sınır üzerinde olmasından doğar. XVI. yy.dan itibaren İmiretti prensliği, iç işlerinde serbest olmasına karşılık Osmanlı devletine Çıldır valisi aracılığı ile belirli bir vergi vermeyi kabul etti. Osmanlı devleti de, imiretti beyleri ölünce yerine kim seçilirse onun beyliğini kabul edecekti. Ancak XVIII. yy.da bu beyliğin prensleri çeşitli sebeplerle isyan ettiler. Prensler hükûmete bağlı kaldıkları halde, zaman zaman gürcü emîrleri Kafkasya'ya inmiş olan Ruslarla anlaşarak onlara karşı çıktılar. Bu şekilde karışıklıkların sürüp gittiği İmiretti prensliği 1762 yıllarında çeşitli sebeplerle daha da karıştı. Osmanlılar yeni prens olarak Tahmors'un tayinini kabul etti. Ancak bir süre sonra Ruslar'dan para hediye ve asker alarak kuvvetlenen Sülüman başkaldırdı (1165). Bu bölgedeki osmanlı kalelerini ele geçirdi. Çeldan valisi Hasan Paşa emrinde gönderilen kuvvetle prens Sülüman yenilgiye uğratıldı ve bütün kaleler geri alınarak Osmanlılara bağlandı (1766). [M]

İMİT i. (fr. *imide*'den). Kim. Diasitlerin verdiği anhidritlerden, oksijen yerine NH kökünün geçmesiyle ayrılan bileşik.

— ANSİKL. *İmit*'ler, aminoasitlerin su kaybetmesiyle meydana gelmiş olarak da kabul edilebilir. En önemlileri şunlardır: izosiyanik asitten başka bir şey olmayan *karbimit*, yani OC=NH karbonik imidi, amonyak gazının ftalik anhidride etkimesiyle elde edilen *ftalimit*

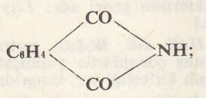

benzoik sülfimit veya *sakkarin*

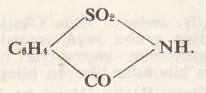

(L)

İMKÂN i. (ar. *mekânet*'ten *imkān*). Olabilecek durumda bulunma, olabilirlik: ***Burada toprak size bir şeyler vadediyormuş gibi, altında ve üstünde birtakım imkânlar saklıyormuş gibi gelir*** (Ş. S. Aydemir). || Bir şeyi yapabilmek için elverişli şartlara sahip oluş: *Kendisi gibi, benim gibi (!) gençlere kâfi derecede yer ve imkân verilmiyordu* (A. H. Tanpınar). *Çünkü dargın duracak olsan kavgaya imkân bulamıyacaksın* (H. Z. Uşaklıgil). *Yeni.* Olanak.

— ÇEŞ. DEY. *İmkân dahilinde,* olması mümkün. || *İmkânı (imkân) yok,* «olamaz» anlamında kullanılır: *Böyle bir şeyin olmasına imkân yok.* Gerekli şartlara sahip değil: *İstediği gibi yaşama imkânı yok.*

— *Esk. Adem-i imkân,* olamazlık. || *Adîm-ül imkân,* olamaz.

— Biyol. *Savunma imkânları,* organizmanın gerek dış ortama, gerekse iç ortama ait elverişsiz şartlara karşı kendini savunmak yolunda sahip olduğu imkân. (Savunma imkânları çok çeşitlidir. Bunlar kaçma, kendinden bir parçayı koparıp bırakma, zırhlı kabuk, diken, kötü ve iğrenç kokulu kimyasal salgılar, çeşitli tuzaklar, ökse bezleri, yalancıktan ölme ve çevreye uyumdur [renk benzerliği, benzerleşme, bir arada yaşama, ortak yaşama].)

— Mant. *Esk. İmkân-ı aklî,* bir şeyin doğruluğunun akılca mümkün olması. (ML)

İMKÂNSIZ sıf. (*imkân*'dan *imkān-sız*). Mümkün olmayan, olamaz: *Fakat bu sarhoşluk gecesinde birdenbire ona korkunç ve imkânsız göründü* (A.H. Tanpınar). [M]

İMKÂNSIZLIK i. (*imkânsız*'dan *imkânsızlık*). Olamazlık: *Bu işin imkânsızlığı kendisini öyle kavramıştı ki [...] en uzak şartlar altında girdiği bu evi şimdi bırakamıyordu* (A. H. Tanpınar). || Kötü şartlar içinde bulunma: *İmkânsızlıklar içinde yaşıyoruz.*

— Huk. Edimin ifa edilememesi veya edilemez hale gelmesi. (Bk. ANSİKL.) || *Başlangıçtaki imkânsızlık,* sözleşme kurulurken edimin imkânsız olması. (Bk. ANSİKL.) || *Devamlı imkânsızlık,* borcun devamlı olarak imkânsızlaşması. || *Geçici imkânsızlık,* borcun belirli bir zaman için ifa edilemez hale gelmesi. (Bk. ANSİKL.) || *Hukukî imkânsızlık,* edimin hukuken imkânsız sayılması. (Bk. ANSİKL.) || *Kısmî imkânsızlık,* edimin belirli bir bölümünün imkânsızlaşması. (Bk. ANSİKL.) || *Kusurlu imkânsızlık,* edimin, borçlunun sorumlu olduğu bir durumdan dolayı imkânsızlaşması. (Bk. ANSİKL.) || *Kusursuz imkânsızlık,* borcun borçlunun sorumlu olmadığı bir durum sonucu imkânsızlaşması. (Bk. ANSİKL.) || *Mantıkî* (veya *felsefî*) *imkânsızlık,* edimin mantık kurallarına göre imkânsız olması. || *Objektif imkânsızlık,* borcun sadece borçlu tarafından değil de herkes tarafından yerine getirilememesi. || *Sonraki imkânsızlık,* edimin, sözleşmenin kurulmasından sona imkânsızlaşması. || *Sübjektif imkânsızlık,* borcun sadece borçlu tarafından yerine getirilememesi. || *Tam imkânsızlık,* edimin tamamının imkânsızlaşması.

— ANSİKL. Huk. Roma hukukundan gelen «*imkânsızlık borç doğurmaz*» kuralı (*impossibilium nulla obligatio est*), bugünkü modern hukuklarda da yürürlüktedir. Ancak imkânsızlığın hukukî sonuçları bunların türlerine göre, özellikle kusurlu veya kusursuz; başlangıçta veya sonradan olmasına göre farklı olmaktadır.

● *Başlangıçtaki imkânsızlık.* Sözleşme kurulurken edimin imkânsız olması, sözleşmenin bâtıl olması sonucunu doğurur (Borçlar kn. md. 20). Ancak iki halde, karşı tarafın zararını ödeme borcu doğar: bunlardan birincisine göre, mevcut olmayan bir alacağı ivazlı olarak devreden kimse, bu devir işleminin konusu imkânsız olmakla birlikte, müspet tazminatı ödemek zorunda kalır (Borçlar kn. md. 169). Aynı şekilde, imkânsız olan edimi vaat eden kimse, bile bile borç altına girmişse, karşı tarafın güvenden doğan menfî zararını öder.

● *Geçici imkânsızlık.* Edimin devamlı değil de geçici bir süre için imkânsız olması hali geçici imkânsızlığı doğurur. Meselâ bir idarî kararla, sözleşmenin konusu olan malların üç ay süreyle ihracının yasaklanması halinde durum böyledir ve borç bu üç ay için geçici olarak imkânsızlaşmıştır. Bu geçici imkânsızlık hali borcun yerine getirilmesini ileri atar; veya şartları varsa, temerrüt sonucunu doğurur (bk. TEMERRÜT). Ancak, sözleşme, niteliği icabı kesin vadeli bir işlemse veya zamanın geçmesi edimi, iktisaden sözleşmede kararlaştırılandan tamamen farklı bir hale getirmekteyse, geçici imkânsızlık devamlı sayılır ve sözleşme kesin olarak sona erer.

● *Hukukî imkânsızlık.* Bu terim iki anlama gelmektedir. Birinci anlamına göre, borcun yerine getirilmesine hukuk kurallarının engel olmasıdır. Meselâ edim konusu bir alım satımın kanun hükmü ile yasaklanmasında olduğu gibi. İkinci anlamda; imkânsızlık, sadece edimin fiilen yerine getirilememesi halinde değil; aynı zamanda, yerine getirilmesinin borçlu için aşırı güçlük doğurduğu hallerde de söz konusu olur (buna iktisadî imkânsızlık da denir). Ancak bugün genel olarak bu son halin imkânsızlık kümelerine göre değil de, dürüstlük kuralının ışığı altında çözümlenmesi gerektiği kabul edilmektedir.

● *Kısmî imkânsızlık.* Bu halde edimin tamamı değil de sadece bir kısmı imkânsızlaşmıştır. Meselâ satılan 100 sandık portakalın yarısının çürümesi halinde böyle bir imkânsızlık söz konusu olmaktadır. Bu halde borç, geri kalan kısım için devam eder; meğer ki, hukuken veya sözleşmenin amacına göre, kısmî imkânsızlık tam imkânsızlık sayılsın. İki tarafa borç yükleyen sözleşmelerde, kısmî imkânsızlık halinde, karşı edim de, orantılı olarak indirilir.

● *Kusurlu imkânsızlık.* Bu halde edim, borçlunun sorumlu olduğu bir durum sonucu imkânsızlaşmıştır. Bu hal, borç ilişkisini sona erdirmeyerek borçlu için tazmin mükellefiyeti doğurur ve sorumluluğunun ispatı alacaklıya değil, sorumlu olmadığının ispatı borçluya yüklenir (Borçlar kn. md. 196). Yani kusur karinesine benzer bir durum meydana gelmiştir. Bazı hallerde ise, borçlunun imkânsızlığın sebebini ispat etmesi yeterlidir. Alacaklı ise, sadece edimin imkânsızlaştığını ve zararı ile bunun miktarını ispat eder. Miktarın tespitinde Borçlar kn. md. 42 hükümleri de uygulanabilir. Alacaklı, maddî tazminat olarak müspet zararın tazminini ve şartları varsa, manevî tazminat da isteyebilir. Bunun yanında Borçlar kanununda dönme hakkının da tanınabileceği kabul edilmektedir (md. 106).

● *Kusursuz imkânsızlık.* Borçlunun sorumlu olmadığı bir hal sonucu edimin imkânsızlaşması halinde bir tarafa borç yükleyen sözleşmelerde ve parça borcunda, edim hasarı alacaklıya aittir (Borçlar kn. md. 117). Yani sözleşme imkânsız olduğu kadarıyle sona erer ve borçlu, imkânsızlaşan edimin yerine başkasını vermek zorunda değildir. Çeşit borçlarında ise hasar borçluya aittir. Yani o çeşitten mal bulundukça, borçlu borcundan kurtulmayarak imkânsızlaşanın yerine yenisini sağlamak zorundadır; meğer ki dürüstlük kuralına göre, bu şekildeki bir ödeme borçludan beklenemesin. İki tarafa borç yükleyen sözleşmelerde, taraflardan birinin edimi imkânsızlaşacak olursa, kural olarak karşı tarafın borcu da sona erer. Yani karşı edim hasarı kural olarak borçluya aittir. Karşı taraf kendi borcunu daha önce ödemişse, o zaman sebepsiz zenginleşme kurallarına göre geri ister (Borçlar kn. md. 117/II). Ancak bu kural emredici değildir (Borçlar kn. md. 117/III). Taraflar sözleşme ile, edim hasarını karşı tarafa yükleyebilecekleri gibi, kanunda da buna ilişkin hükümler bulunmaktadır. Bu kanunda öngörülen istisnaların en önemlisi, alım satıma ilişkin istisnadır (Borçlar kn. md. 183). Buna göre, alım satım sözleşmesinde, satıcının borcu kusursuz olarak imkânsızlaşırsa, alıcı semeni ödemekten kurtulmaz; aksine imkânsızlığa rağmen borcunu yerine getirmek zorundadır. İmkânsızlaşan edimin yerine bir kaim değer gelirse, borçlu, alacaklının isteği üzerine bunu ona vermek zorundadır. Bu halde borç ilişkisi sona ermemekte, sadece borcun konusu değişmektedir. (M)

İMLÂ i. (ar. *melā'*, doldurma'dan *imlā'*). Leng. Bir dildeki kelimeleri doğru yazma tarzı: ***Bunda doğru dürüst ne iki cümle vardı ne de imlâ*** (H. R. Gürpınar). [Bk. ANSİKL.] || Bazı kelimelerin yazılışı: *Yanlış bir imlâ. Yeni.* YAZIM. || Düşünceleri yazıya geçirme veya söyleyerek yazdırma, dikte: *Eski bir cerideden imlâ yazdırılacak* (H. Z. Uşaklıgil). || *Esk.* Geniş yer verme. || Düzeltme, ıslâh etme. || *İmlâ etmek. Esk.* Yazdırmak: *Şeyhülislâm efendiler de çarşaflara dair beyannameler imlâ ve imza etmiyeceklerdir* (P. Safa). Doldurmak. || *İmlâ-işaretleri,* kelimelerin imlâlarını tamlayan işaretler (inceltme, çengel, ayırma, çizgi v.b.). || *İmlâ yanlışı,* yazıda yapılan yanlış.

— ÇEŞ. DEY. *İmlâya getirmek,* yola getirmek, düzeltmek. || *İmlâya gelmemek,* düzelmeyecek halde olmak.

— *Esk. İmlâ-yı fâsid,* bozuk ve yanlış yazı. || *İmlâ-yı sahih,* doğru ve kusursuz yazı.
— Elektr. Elektrik bataryasını doldurma.
— Esk. huk. Bk. ANSİKL.

— Sil. *Esk.* Ağızdan dolma tüfek, top gibi silâhları barut ve saçma gülle ile doldurma.

— Mus. Türk musikisinde bir musiki parçasını veya bir nağmeyi notaya almak için yapılan çalışma. (Tek sesli ve çok sesli saz ve söz musikisinin imlâları solfejin çeşitli kademelerini teşkil eder. İmlâ bir sazende için solfejden daha önemlidir.)

— ANSİKL. Leng. *İmlâ,* dildeki sesleri «harf» adı verilen işaretler yardımıyle yazma tarzıdır. Aynı sesleri sürekli olarak ve tek biçimde okunacak şekilde aynı işaretlerle gösterebiliyorsa, imlânın dile iyi uygulandığı kabul edilir. Yunan, latin ve türk imlâsı bu yönden iyidir. Modern diller arasında İspanyolca, İtalyanca ve Almancanın iyi bir imlâ sistemi vardır; oysa Fransızca ve İngilizceninki böyle değildir. Fransız imlâsının güçlüğünü ve tutarsızlığını belirtmek için az sayıda örnek yeterlidir: aynı ünlü (genizsi *a*) hiç değilse dört ayrı biçimde (*an, am, en, em*) yazılır; ayrıca buna *aon, aan* ve «*temps*» kelimesindeki harfler v.b.de eklenebilir; aynı titreşimsiz ünsüz *s* ise şöyle yazılabilir: *S, SS, Ç, C* (*e* ve *i* önünde).

● *Türk alfabelerinde imlâ.* Türkler V. yüzyıldan beri çeşitli dinlere (Şamanlık, Budha'cılık, Hıristiyanlık, Mannes'çilik, Musevîlik, İslâmlık) bağlanmış oldukları için, kullandıkları yazı sistemleri de bu dinlerin etkisiyle farklı olmuştur. Bu farklı türk alfabelerinin imlâları kısaca şöyle özetlenebilir.

Göktürkçe'de (V.-VI. yy. ile IX.-X. yy.) 38 işaret vardır: yazı sağdan sola yazılır; harfler birleştirilmez; kelimeler aralarına üst üste iki nokta konularak birbirinden ayrılır. Ünlülerin (kelime başında ve içinde) çok kere yazılmadığı görülür; buna karşılık sondaki ünlüler her zaman belirtilmiştir. Bir kısım ünsüzlerin hem kalın hem de ince biçimleri vardır; bir de iki ünsüzden meydana gelen üç tane bileşik ünsüz vardır. Bazı durumlarda birtakım ünsüzler (msl. *s* işaretinin *ş* ünsüzü için de kullanılması) bir başka ünsüzün yerine kullanılmıştır.

Uygurca'da (VIII.-XV. yy.) 23 harf vardır; yazı sağdan sola yazılır. (Son devirde Çince'nin etkisiyle yukarıdan aşağı yazılmış, satırlar da soldan sağa dizilmiştir.) Harflerin başta, ortada ve sonda üç farklı şekli vardır. Harfler birbiriyle bitişik olarak yazılır. Yalnız *z* ve *j* harfleri (bazen de *l* harfi) kendisinden sonra gelen ünlü veya ünsüzlere bitişmez. Ünlüler; başta, ortada ve sonda daima gösterilmiştir. Sekiz ünlü üç işaretle gösterildiği için kelimelerdeki ünlü uyumu konusunda kesin bir kural çıkarılamamıştır. Bazı ünsüzler için (msl. *b-p, ğ-ḫ, g-h-k, s-ş, w-f*) bir tek işaret kullanılmakla yetinilmiş; bu harflerin, işaretin üstüne veya altına nokta konularak belirtilmesi yoluna gidilmiştir. Uygurca'da bazı ekler (özellikle isim çekim ekleri) kelimeden ayrı olarak yazılmıştır. Uygurca metinlerin hemen hepsinde belirli bir noktalama usulü uygulanmıştır.

Mannes yazısı (VIII.-XI. yy.) ile yazılan uygur metinlerinde 36 harf vardır; yazı sağdan sola doğrudur. İlgi çekici noktalama işaretleri vardır.

Arap alfabesi, Türklerce XI.-XX. yy.lar arasında kullanılmıştır. Samî menşeli arap alfabesinde, Farsçadan geçen harflerle, harf sayısı 31 olmuştur. Ayrıca Türkçe ve Farsçadaki ince *g*'yi göstermek için kefin üzerine bir çizgi konmuş, Türkçe'deki genizsi *n* (*ñ*) sesi de kefin üzerine üç nokta konularak belirtilmiştir. Arap harfli türk yazısında, harfler sağdan sola yazılır; ve genellikle birleştirilir; bu durumda da değişikliğe uğrarlar. Bazı harfler (*elif, dal, zel, re, ze, je, vav*) kendisinden sonra gelen harflerle birleşmez. Doğu Türkçesinde, uygur yazısının etkisiyle daha çok «imlâ harfi» (*elif, vav, he, ye*), Osmanlıcada ise genellikle hareke kullanılmıştır. Eski Anadolu Türkçesi metinlerde, ünlüler çok yerde hareke ile gösterilmiştir. Bazen hareke de kullanılmadığı gibi kelime başı, ortası ve sonu ünlüler de (özellikle eklerin sonundaki ünlüler) gösterilmemiştir. Bu durum, Arapçadaki kısa ünlüler için hareke işaretinin kullanılmasından ileri gelmektedir. Manzum metinlerde aruz vezni dolayısıyle, türkçe hecelerin vezne uydurulması amacıyle uzatılmasında (imale) imlâ harfi kullanılmıştır.

Türkiye Türkçesi'nde 1928'den bu yana latin asıllı alfabe kullanılmaktadır. 29 Harften meydana gelen bu alfabe, Türkçe'nin fonetik yapısına uygun duruma getirilmiş, Latincede bulunmayan türkçe *ç, ı, ö, ü, ş, ğ* sesleri için özel işaretler eklenmiştir. Türkiye Türkçesi imlâsının, latin asıllı türk alfabesine göre tespiti henüz tam bir kesinlik kazanamamıştır. Türk Dil kurumunun, imlâ birliğini kurmak amacıyle çeşitli tarihlerde yayımladığı ve her defasında bazı düzeltmeler yaptığı *Yazım* (*İmlâ*) *Kılavuzu* adlı eseri anılmağa değer. Latin asıllı türk alfabesinde harfler soldan sağa yazılır; büyük harfler ve basılmış eserlerde kullanılan küçük harfler, birbiriyle bitiştirilmez; buna karşılık el yazısında küçük harfler genellikle bitişik olarak yazılır. Yazıda büyük ve küçük ünlü uyumuna uyulur; ilgi eki *-ki,* kelimelerle birleşir, *ki* bağlama edatı *mı, mi* soru eki ve *de* edatı ayrı yazılır; *ile* edatı bazen ekleşir. Bütün özel isimler büyük harfle başlar; özel isimlere ek getirildiğinde bunlar kesme işaretiyle ayrılır. Yazı başlıklarının bazen her bazen ilk kelimesi, cümle başındaki kelime, saygı göstermek ve önem vermek istendiği zaman, belirli bazı kelimeler, meslek unvanları, mısralar, kısaltmaların birçoğu, sayfaların üst veya alt sağ köşelerine ayrıca konulan tarihlerde ay, gün adları, «dünya» dışında diğer sekiz gezegenin adı, arapça ve farsça tamlamalardaki özel isimler, satır başı v.b. büyük harfle başlar. Uzatma işareti genellikle şu durumlarda kullanılır: 1. iki kelime ayrı harflerle yazıldığı halde, bir ünlünün uzun okunmasıyle, ayrı ayrı anlamlara gelmesi halinde (*Âli, Âlî; alem, âlem* v.b.); 2. bir *a* veya *u*'dan önce gelen *k, g, l* seslerinin uzaltılıp inceltilmesi gerektiğinde (*lâle, kâfir* v.b.); 3. vezin gereği bir ünlünün uzun okunması halinde; 4. özellikle arapça, farsça asıllı kelime köklerinden sıfat yapmak gerektiğinde (*ilmî, ahlâkî, medenî* v.b.).

Bileşik kelimelerin imlâsı: anlam kayması, ses kaynaşması ve söz bölükleri kaybması yoluyle kurulan bileşik kelimeler, bitişik olarak yazılmaktadır (*hanımeli, cumartesi, biçerdöğer* gibi). Ayrıca çoğu iki veya daha çok kelime ile kurulan terimlerin de bileşik kelime gibi yazıldığı olmaktadır.

Bazı kelimeler bileşik kelime olmadığı halde bitişik yazılır. *Etmek, olmak, eylemek* gibi ünlü ile başlayan yardımcı fiiller ile bazı tek heceli veya tek heceye inmiş kelimeler, çoğu zaman ilk kelimede sırf düşmesi ve eklenmesi gibi bir değişiklik olduğundan, bileşik kelime gibi yardımcı fiillerle bitişik yazılır (*hissetmek, zannolunmak, reddeylemek; emretmek, sabrolunmak, kahretmek* v.b.).

Bazı tek heceli kelimeler *etmek, eylemek, olmak* yardımcı fiilleriyle birlikte kullanılınca, hiç bir ses değişmesine uğramaz ve ayrı yazılır (*arz etmek, dert olmak, gark eylemek* v.d.). [*Vaz geçmek, rast gelmek* gibi kelimelerde *vaz* ve *rast* kelimelerinin tek başına kullanılmadığı düşünülerek bitişik yazıldığı görülürse de kalıplaşmadığı göz önünde tutulmalıdır.]

Çok heceli kelimeler *etmek, eylemek, olmak yardımcı* fiilleriyle birlikte kullanılınca, ses değişimine uğrasa da ayrı yazılır (*inat etmek, muhtaç olmak, tertip eylemek* v.b.).

Fiillerin zarf şekilleri ile bazı sayılı fiil kökleri kalıplaştığı için bitişik yazılır: (*bakabilmek, dönüvermek, öleyazmak, bakakalmak* v.b.).

Sayı isimleri ayrı yazılır (*bin beş yüz on, on milyon sekiz yüz seksen bin yüz kırk dokuz* v.b.). Pekiştirme sıfatları (*bembeyaz, kıpkırmızı, dopdolu, çırılçıplak* v.b.) bitişik yazılır.

Günümüzde imlâ konusunda farklı tutumlara rastlanmaktadır. Özellikle uzatma işareti koyma veya koymama, kelimeleri bitişik veya ayrı yazma, büyük ve küçük harflerin kullanıldığı yerler v.b. durumlarda bu farklılık dikkati çeker.

— Esk. huk. Kim sultanın izni ile denizden bir yeri doldurursa (imlâ eylerse) o yere malik olur. Doldurmak için izin alıp da üç yıl geçmesine rağmen doldurmazsa, artık orada hakkı kalmaz ve bir başka kişi, sultandan izin alarak doldurabilir. İzinsiz doldurulan yer Beytülmal'in olur ve bedeli misli ile dolduran kimseye, istemediği takdirde müzayede ile başkasına satılır. (1858 tarihli Arazi kanunnamei Humayunu, md. 132.)

◆ **imlâen** zf. *Esk.* İmlâ yoluyle.

◆ **imlâsız** sıf. İmlâ kurallarından yoksun bulunan.

◆ **imlâsızlık** i. İmlâ kurallarından yoksun olma. (ML)

İMLÂHANE blş. i. (ar. *imlâ* ve fars. *hâne*'den *imlâ-hâne*). *Esk.* Fişeklerin doldurulduğu yer. (M)

İMLÂL i. (ar. *melâl*'den *imlâl*). *Esk.* Usandırma, bıktırma, bezginlik verme. Usandırılma. (M)

İMLEÇ i. (esk. türk. *imlemek,* işaret etmek'ten *imle-ç*). Fiz. Fiziksel bir olayı otomatik olarak çizen veya işaretleyen âlet. *Esk.* Mukayyit. (M)

İMLEMEK geçl. f. (esk. türk. *im,* işaret'ten *im-le-mek*). İm ile göstermek; işaret koymak. || Dolaylı olarak anlatmak. *Eşanl.* İMA ETMEK. (M)

İMMA i. (fr. *imma*). Bileşiminde demir bulunan kırmızı bir aşıboyasının adı. (L)

İMMELMANN i. Havc. İlk defa gerçekleştiren pilotun adını taşıyan ve dikey bir yarım halka (veya yarım luping) ile bunun arkasından bir yarım *tono*'dan ibaret akrobasi hareketi. (L)

İMMELMANN (Max), alman hava subayı (Dresden 1890-Pas-de-Calais, Sallaumines yakınlarında ingiliz cephesi üzerinde düşürüldü, 1916). Saksonya ordusunda yetişen İmmelmann, Birinci Dünya savaşında kullanılan alman av uçaklarının ilk usta pilotlarındandır. Hava oyunu figürlerinden biri onun adıyle anılır. (L)

İMMENSTADT, Almanya'da (Batı Almanya, Bavyera) şehir, İller ırmağı kıyısında, Allgäu Alplerinin eteğinde; 10 000 nüf. Dokuma sanayii (kenevir, tuhafiyecilik). Spor malzemesi. Bıçkıhaneler. Kış sporları merkezi. (L)

İMMERMANN (Karl), alman yazarı (Magdeburg 1796-Düsseldorf 1840). Magdeburg'da sayıştay denetçisi, Münster'de müşavir oldu, hukuk danışmanı sıfatıyle Düsseldorf'a geldi, orada tiyatroyu yönetti. Ne komedilerí, ne *Cardenio und Celinde* (Cardênio ve Celinde) [1826] ve *Andreas Hofer* (1934) gibi oyunları başarı sağlayabildi. Mitolojik unsurlarla zenginleştiği *Merlin* (1831) adlı şiirini Goethe'nin *Faust*'una karşı yazdı; bu, oldukça karanlık bir şiirdir. Romanları daha başarılıdır: *Die Epigonen* (Taklitçiler) [1836], *Münchhausen* ([1838-1839], bu romanın *Oberhof* [İmparatorluk Sarayı] bölümü özellikle ünlüdür). İmmermann, serbest fikirlere geniş ölçüde yatkın olmasına rağmen, bu eserinde köy hayatının geleneksel, erdemlerine sıkı sıkıya bağlı bir ahlâkçı olarak görünür. (L)

İmmoraliste (L'), André Gide'in eseri. Bk. AYRI YOL.

İMMORALİZM i. (fr. *immoralisme*). Bk. TÖRESİZCİLİK.

İMMÜNOLOJİ i. (fr. *immunologie*). Bağışıklık olaylarının meydana çıkma şartlarını, mekanizmasını, alınabilecek önleyici tedbirleri ve yapılabilecek tedaviyi inceleyen tıp dalı. (L)

İMOLA, İtalya'da şehir, Emilia'da (Bologna ili), Reno'nun kolu Santerno kıyısında; 50 700 nüf. Ortaçağ'dan kalma sur. XIII. yy.dan kalma güzel saray. Maden suyu kaynakları. Fayansçılık. Cam fabrikaları. İpek iplikçiliği. Tabiî gaz işletmesi.

— Tar. Adını Etrüsklerin koyduğu sanılan şehrin en eski çekirdeğinin III. yy.ın sonu ya da M.Ö. II. yy. başlangıcında kurulduğu sanılır; ama Roma çağındaki adı (*Forum Cornelii*), M.Ö. I. yy.da hazırlanan düzenli planının, şehre bağımsızlık veren Sulla'nın bölgeyi yeniden teşkilâtlandırması sırasında hazırlandığını gösterir. İmola, Augustus zamanında büyüdü: amfiteatr; mozaikli evler; şehir yakınında birçok villa. Justinianus'un yıktığı şehri, Lombardlar yeniden inşa ve tahkim etti.

üzerinde imparatorların efijileri bulunan sikkeler

Iustinianos

konstantinos

Charlemagne

Karlolenjler, İmola'yı papalığa verdiler. 1084'te komün olan İmola'da XIII. yy.da bir derebeylik hükûmeti kuruldu ve şehir Pagani'ler ile Alidosi'lere geçti; 1424'te Milano dükalığına bağlandıktan sonra, 1499'da Cesar Borgia tarafından Kilise devletlerine katıldı. (L)

İMOTSKİ, Yugoslavya'da (Hırvatistan) şehir, Dalmaçya'da; 28 300 nüf. Tarım pazarı. (L)

İMPAKA i. Güney Afrika'da yaşayan yaban kedisi. (L)

İMPAKSİYON i. (fr. *impaction*'dan). Cerr. Bir kırığın iki parçasını birbiri içine sokmak eylemi. (Bu teknik özellikle uyluk boynu kırıklarında kullanılır.) [L]

İMPAKTÖR i. (fr. *impacteur*). İmpaksiyon yapmağa yarayan cerrahî âlet. (L)

İMPARATOR i. (lat. *imperator*'dan). Çeşitli milletlerden meydana gelen büyük bir devleti yöneten kimse: *Şekillerine göre, başlarında krallar, imparatorlar, padişahlar bulunur* (Atatürk). || *Esk.* Roma imparatoru. Bk. ROMA. (M)

İMPARATORİÇE i. (ital. *imperatorice*'-den). İmparatorun karısı: *İmparatoriçe Josephine.* || Bir imparatorluğu yöneten kadın: *Rusya imparatoriçesi Katerina II.* (M)

İMPARATORLUK i. (*imparator*'dan *imparator-luk*). İmparator olma hali ve unvanı. || Bir imparator tarafından yönetilen devlet: *Fakat harbin sonunda hem kendisi, hem Osmanlı imparatorluğu için her şey kaybolmuştur* (Ş. S. Aydemir). *Roma imparatorluğu.*

— TAR. TELM. ***İmparatorluğumda güneş batmaz,*** kimin söylediği kesinlikle bilinmeyen ama Karl V'e mal edilen cümle: Karl V bu cümleyi ispanyol gücünü gururlu bir şekilde belirtmek için söylemiştir.

— Tar. *İmparatorluk konferansları,* XX. yy.-ın başında Britanya hükûmetiyle Britanya imparatorluğunun muhtar devletleri arasında, bu devletlerin meselelerini görüşmek için düzenlenen görüşmeler. (Bk. ANSİKL.) || *İmparatorluk şehirleri,* Germen imparatorluğunda, özel bir yönetimi olan ve ancak imparatora bağlı olan şehirlere verilen ad. (Diyette millet meclisleri, imparatorluk şehirleri ayrı bir zümre meydana getiriyordu.) || *Sömürge imparatorlukları.* Bk. *Büyük* BRİTANYA, FRANSA, İSPANYA, HOLLANDA, İTALYA, PORTEKİZ SÖMÜRGE İMPARATORLUKLARI. || *Yeni imparatorluk,* tarihçilerin Roma imparatorluğunun Alexander Severus'un ölümüyle (235) Batı imparatorluğunun sonu (476) arasındaki dönemine verdikleri ad. (Bu dönem boyunca doğu etkileri her alanda ağır bastı. Siyasî bakımdan ise, Yeni imparatorluk, Eski imparatorluktaki *principat* devrine karşılık, *dominat* veya imparatorun mutlakiyetçi yönetimi dönemidir.)

— ANSİKL. Tar. Kraliçe Victoria'nın tahta çıkışının ellinci yıldönümü dolayısıyle, 1887'de yapılan kutlama töreni, bütün sömürge ülkelerin temsilcilerini biraraya getirmişti. Britanya hükûmeti bu fırsattan yararlanarak sorumlu sömürgeleri imparatorluğun geleceğine ortak haline getirmek amacıyle bir sömürge konferansı topladı. Daha sonra Ottawa (1894) ve Londra'da (1897, 1902) başka konferanslar yapıldı. Ama bu konferanslara, sadece, Avrupalıların bulunduğu ve yavaş yavaş muhtariyete kavuşmak üzere olan sömürgeler (dominyon'-lar) katıldı. 1907'de toplanan Londra konferansında bu adın değiştirilmesine ve İmparatorluk konferansı adının kabulüne karar verildi. Ayrıca konferansın, her dört yılda bir toplanan düzenli bir kurum haline getirilmesi de kararlaştırıldı. 1911 Tarihli toplantı Londra'da yapıldı. Birinci Dünya savaşı, kurumun çalışmalarını aksattı ama iki «imparatorluk savaş konferansı»nda (Londra, 1917, 1918), dominyonların askerî çabaları birbiriyle ilintili ve düzenli hale getirildi. Daha sonraki konferanslar, Londra'da 1923, 1926, 1930 ve 1937'de, Ottawa'da ise 1932'de toplandı. Bu toplantılar kesin bir gelişmenin aşamalarına işaret eder. 1926 Konferansında, İmparatorluğun, İngiliz Milletler topluluğu (Commonwealth) haline getirildiği açıklandı. Topluluğun üyeleri hükümranlık haklarına sahipti, aralarında eşitlik vardı ve hür olarak birleşmişlerdi. Birleşik krallık, krala bağlı sömürgenlerden başkasının konferansında daha kesin hale getirilen ve genişletilen bu yeni formül, Westminster nizamnamesinde açıklandı (1931). Dünya iktisadî buhranı, Ottawa konferansında (1932), imparatorluğun kendi kendine yeterli olabilmesini sağlayacak tedbirler üzerinde durulmasına yolaçtı. 1937'den sonra, imparatorluk konferansları ortadan kalktı, bunların yerini, belli sürelere bağlı olmadan zaman zaman yapılan ve İngiliz Milletler topluluğu devletlerinin başbakanlarının katıldığı toplantılar aldı. (LM)

İmparatorluk (FRANSA, BİRİNCİ —), 1804-1814 arasındaki fransız hükûmeti.

İhtilâl takvimiyle 28 floréal XII (18 mayıs 1804) tarihinde senato üyeleri meclisi ve cumhuriyet yönetimini Napolyon'a teslim ederek ona Fransızların imparatoru unvanını verdiler. Senatonun bu kararı halkın 2 500 olumsuz oyuna karşı 3 500 000 olumlu oyu ile onaylandı ve böylece de Napolyon, hakları çocuklarına da geçmek üzere imparatorluk tahtına oturdu.

Başlangıçta, hiç olmazsa görünüşte üçlü bir yönetime bırakılmış olan hükümet kısa bir süre sonra bir tek kişinin hükümdarlığı halini aldı. Ama yine de «cumhuriyet» adını muhafaza ediyordu. Dolayısıyle, yönetimin başındaki kimse de, tahtın üzerindeki hakkı mirasçılarına da geçmek üzere cumhurbaşkanı olmuştu. Böylece «Cumhuriyet imparatoru» gibi garip bir unvana sahip olan Napolyon'un imparatorluğunun bir başka garipliği de imparatorluğun önde gelen devlet adamlarıydı. Bunlar, imparatorla halk arasındaki bağlantıyı sağlayan topluluğu meydana getiriyorlardı ve Avrupa'nın öbür ülkelerinde insanların hürriyet ve eşitliklerine karşı gelenlerin ayrıcalıklarına sahip değildiler. Yeni yönetimde, üçlü yönetimi meydana getiren kimselere *Konsül* adı verilmiş (Napolyon Birinci konsüldü); kanunkoyucu bir Devlet şûrasına; kanunları oylamadan tartışan bir *Conseil des Tribuns*'e (Eski Roma'da halkın hakkını koruyan tribunus adından, Devlet şûrası), kanunları tartışmadan oylayan Yasama meclisinin üyelerini tayin eden ve onların çalışmalarını denetleyen senato gibi kuruluşlara yer verilmişti. Papa Pius VII'nin Paris'e giderek Napolyon'u imparator ilân etmesinden sonra ise Napolyon'un İmparatorluğu artık Kilise tarafından da onaylanarak imparator tanrının da desteğini kazanmış oluyordu. On yıl süren imparatorluk döneminin en önemli olayları, üçüncü, dördüncü ve beşinci güçbirliği devirlerinin savaşlarıdır. Bu savaşlarda, Avrupa'nın diğer milletleri, İngilizlerin yönetiminde, Fransa ve müttefikleriyle çatıştılar. Trafalgar deniz savaşından sonra ise, uğradığı yenilginin sonucu olarak deniz kuvvetlerinden yoksun kalan Fransa, Avrupa kıyılarını ingiliz deniz ticaretinin etki alanının dışında tutmak amacıyle karada fetihlere girişti ve avrupa kıyılarının yarısını işgal etti. Böylece, Danimarka'dan Papalık devletlerine kadar uzanan geniş bir Fransız imparatorluğu meydana gelmiş oluyordu.

Austerlitz (1805), Jena (1806), Friedland (1807) ve Wagram (1809) zaferleri, Napolyon'u Ren konfederasyonunun koruyucusu, İsviçre konfederasyonunun arabulucusu ve Kuzey İtalya'nın kralı durumuna getirdi. Bunun üzerine o da, ona baş eğmiş olan Hollanda, İspanya, Vestfalya ve Napoli tahtlarını kardeşleri Louis, José ve Jérônimo (Jérôme) ile yeğeni Murat arasında bölüştürdü.

Avrupa'da bu yeni düzeni kurduktan sonra Marie Antoinette'in yeğeni Marie Louise ile evlenen Napolyon Viyana hanedanıyle yeniden dostluk ilişkileri kurdu. Ancak, böylece soyular sınıfına yaklaşırken bir yandan da burjuvaziden uzaklaşmış oluyordu. Çünkü burjuvazi Avrupa kıtasının karadan ablukaya alınmasının sonucunda ortaya çıkan iktisadî bunalımdan olumsuz yönde etkilenmişti.

Avrupa'nın yeni fetihler gerektiren bu yeni düzeni Napolyon'u başarısızlığa itti. Roma'nın ilhakı ve papanın esir alınması da, katolik dünyasının ona karşı dönmesine yolaçmıştı. Ayrıca İspanya savaşı, ordusunun en gözde birliklerinin savaşa katılmasını gerektirdi ve en sonunda Rusya seferi ordusunun tümünü ortadan kaldırdı.

Baharda yaptığı Saksonya seferindeki anî çıkışlarından sonra Leipzig'de yenilen Napolyon (ekim 1813), bu yenilgiden sonra, müttefik düşmanlarının Fransa'yı işgal etmelerini önleyemedi ve Paris yabancılar tarafından işgal edildi. Bu olaydan sonra tahttan çekilen Napolyon Elbe adasına sürüldü. Birinci imparatorluğun böylece sona ermesinden sonra tahta Bourbon hanedanı geçti. (L)

İmparatorluk (FRANSA, İKİNCİ—) Fransa'-da 1852'de Napoléon III tarafından kurulan ve 4 eylül 1870'e kadar devam etmiş olan yönetim.

2 Aralık 1851 tarihli hükûmet darbesi, sosyalizm tehlikesini ortadan kaldırdığı için, gerek burjuvazi, gerekse ordu ve köylüler tarafından hemen kabul edildi ve 14 aralıkta yapılan referandum 650 000'e karşı 7 500 000 oyla onaylandı.

Napoléon III'ün danışmanları, Persingny, Morny gibi gençlik arkadaşlarıydı İktisadî konularda ise saint - simon'cuların görüşlerini benimsedi. Napoléon III, saltanatı sıratında Millî muhafızları kaldırdı ve siyasî partileri lağvetti.

Yürütme gücü imparatorun tekelindeydi ve bu görev bir devlet şûrasının aracılığıyle yerine getiriliyordu. Genel oyla altı aylık bir süre için seçilen Yasama meclisinin ise yetkileri pek sınırlıydı. İmparatorun bu meclisi istediği zaman dağıtmak hakkı vardı. Yasama meclisi için ilk seçim 29 şubat 1852'de yapılarak 261 milletvekilinin seçilmesiyle sonuçlandı. Bu milletvekillerinin arasında meclise seçim listelerinin dışında girmiş olan yalnız sekiz kişi vardı. Fransa İkinci imparatorluk döneminde, Kırım savaşına katıldı (1854-1855) ve bu savaşta 95 000 kişi kayıp verdi; Balkanlarda etkili olarak bölgenin siyasetine yön vermeğe çalıştı; 28 ocak 1859'da, Kuzey İtalya'nın birleşik bir devlet haline gelmesini, Avusturya hanedanının ülkeden çıkarılmasını, Papalığın bağımsızlığına saygı gösterilmesini ve Savoie ile Nice'in Fransa'-ya verilmesini öngören Torino antlaşmasını imzaladı. Toscana'nın Piemonte'ye geçmesinden sonra yapılan bir referandumla Nice ile Savoie'nın nisan 1860'ta Fransa'-ya verilmesi üzerine Fransa Cezayir'de sömürgeci bir askerî rejim kurdu (1852), Senegal'in fethedilmesine girişti (1854-1867), Madagaskar'a yerleşti (1855 ve 1862), Çinhindi'ne girdi (1862), Kamboçya'yı himayesine aldı (1863) ve Kuzey Amerika'nın pamuk tekeline son vermek amacıyle Meksika'da bir müdahaleye girişti (1852-1867). 1860'tan itibaren gitgide gelişen imparatorluğun önemli hedeflerinden biri de halk kitlelerini kazanmaktı.

Cumhuriyetçi burjuvazinin işçi hareketleriyle birlikte verdiği mücadelenin sonucunda, 20 nisan 1870'te bir Danışma senatosu, 8 mayısta yapılan bir referandumla da halkın onayından geçen bir Anayasa devleti kuruldu.

İspanya tahtına Hohenzollern hanedanından bir aday gösterilmesinin ve Ems telgrafının açıklanması dolayısıyle çıkan olayların (14 temmuz 1870) sonucunda ise 19 temmuz 1870'te Fransa-Prusya savaşı başladı. Bu savaşta yenilgiye uğrayan fransız kuvvetleri 2 eylül 1870'te Sedan'da teslim oldular. İki gün sonra da cumhuriyetçi liderlerin önderliğindeki fransız halkı imparatorluğa son vererek hiç bir direnmeyle karşılaşmaksızın geçici bir hükûmet kurdu. (L)

İMPARATOROTU bls. i. Beyaz sarı çiçekli, çokyıllık otsu bitki (ilmî adı *Peucedaum.* Maydanozgillerden).

— ANSİKL. *İmparatorotu*'nun bazı türleri (*P. ostruthium*) yapraklarının güzelliğinden dolayı süs bitkisi olarak yetiştirilir. Bir türünün (*P. imperatoria*) buharlı ve yakıcı kökü hekimlikte kullanılır. (LM)

İMPEDANS i. (fr. *impédance*). Bk. EMPEDANS.

İMPERATA i. Buğdaygillerden sıcak bölgelerde yetişen bir bitki; düşük kaliteli bir kâğıt yapımında kullanılır. (L)

İMPERATOR i. (lat. k.). Roma Cumhuriyeti devrinde zafer kazanmış bir generale ordu veya senato tarafından verilen ve sahibinin büyük törenle karşılanmasına kadar taşıdığı unvan. (Sonraları, askerî *imperium* yetkisine sahip olan yüksek bir memura da *imperator* denildi. Sezar hayat boyu «imperator»

unvanını aldı [M.Ö. 45]. Augustus'dan sonra, princeps'e imperium verildiğine göre, «imperator» unvanı Tiberius zamanına kadar önad olarak taşındı, sonra Vespasianus bu adı yeniden kullandı.) [L]

İMPERİA, İtalya'da şehir, Liguria'da, il idare merkezi, Cenova körfezinin batı kıyısında, İmpero ırmağının ağzında; 35 000 nüf. 1923'te birleştirilen köylerden (başlıca ikisi batıda *İmperia Ponente* [esk. *Porto Maurizio*], doğuda *İmperia Levante* [esk. *Oneglia*]) meydana gelen İmperia, Riviera'da büyük bir sayfiye merkezidir. Yağ ve makarna fabrikaları. — *İmperia ili*, Liguria'nın batı ucunda uzanır, büyük bir turistik bölgedir; 202 200 nüf. önemli sayfiye merkezleri. (L)

İmperial British East Africa company (İ.B.E.A.C.) [İngiliz Kraliyet Doğu Afrika şirketi], 1888'de MacKinnon tarafından kurulan imtiyazlı ingiliz şirketi; bu şirket, Zanzibar'ın ard bölgesini sömürge haline getirmek amacıyle *British East Africa association*'dan (İngiliz Doğu Afrika birliği) türedi ve Kenya'da alman nüfuzuna karşı savaştı (1890), Uganda'da ingiliz himayesini kabul ettirdi (1893). 1895'te devlet tarafından satın alındı. (L)

İmperial Chemicals İndustries Ltd. (İ.C.İ.), 1926'da United Alkali company ile British Dyestuffs corparation adlı firmaların birleşmesiyle meydana gelen ingiliz kimyasal maddeler üretim şirketi, İngiltere o tarihe kadar, birçok ihtiyacın giderilmesi için yabancı sanayi ülkelerine, özellikle Almanya'ya başvurmaktaydı; İ.C.İ. bu durumu gidermeğe çalıştı ve yirmi yılda durumun tamamen değişmesini sağladı: gerçekten, İkinci Dünya savaşından hemen sonra. İ.C.İ., kontrolunu elinde bulundurduğu 95 firma ile on altı yabancı ülkeye yatırımlar yaptı ve bu ülkelerde klor-alkali tesisleri, boyarmadde, azotlu gübre, plastik madde ve sülfürik asit fabrikaları kurdu. (L)

İmperial de Aragon kanalı, İspanya'da kanal, Ebro boyunca Tudela'dan Zaragoza'ya kadar uzanır, alüvyonlu ovanın güney bölümünün sulanmasını sağlar. Yapımına 1929'da Karl V tarafından başlanmış, XVIII. yy. sonunda tamamlanmıştır. (L)

İMPERİALİ, cenovalı aile. Başlıca kişileri: GİOVAN VİNCENZO (Sampierdarena 1510-Cenova 1645), Cenova dukası (1612-1619); — GİUSEPPE RENATO (Oria 1651- Cenova 1737), kardinal ve kitapsever; — FRANCESCO MARİA, 1711'den 1713'e kadar duka; — AMBROGİO, 1719'dan 1721'e kadar duka. (L)

İMPERİALİS i. (lat. k.). Nümism. Roma imparatorlarının bastırdıkları sikkelere verilen ad. (*Yunan imperialisleri*, üzerlerinde imparatorun resmi ve yunanca yazıları bulunan eyalet paralarıdır). [L]

İmperial Tobacco of Great Britain and İreland (Büyük Britanya ve İrlanda Tütün şirketi), aralarında John Players and Sons Ltd. de bulunan 13 millî tütün imalâtçısının birleşmesiyle 1901 yılında kurulan güçlü ingiliz tütün ortaklığı. American Tobacco'nun rekabetine karşı koymak üzere meydana getirilen firma sonradan içlerinde L.W.A. and A.C. Chudchman'ın da bulunduğu altı ortaklığı bünyesine aldı. 1902'de ihracatın tamamını British Tobacco'ya ayırdı. British Tobacco, İmperial Tobacco ile American Tobacco tarafından ortaklaşa kurulmuştu ve bu iki dev firma arasında bir «nüfuz paylaşması» sağladı. British American Tobacco, Tobacco Securities Trust Ltd. holdingi sayesinde birçok tütün imalâtçısını denetimi altında tutmaktadır.
1939'da işlediği tütünün yüzde 90'ını Amerika'dan ithal edilen İmperial Tobacco, 1945'ten beri ihtiyacının ancak yüzde 50'sini bu ülkeden almaktadır: fakat bu mübayaatın yüzde 10'u Kanada'dan yapılır. (L)

İMPERİAL VALLEY, Kaliforniya'da (A.B.D. Kaliforniyası ve Meksika Aşağı Kaliforniyası) çöküntü, deniz seviyesinin altında (—75 m); en alçak kısmında Salton Sea yer alır. «İmperial» ve «All american» kanallarıyle sulanan çöküntü, geniş bir sebze, meyve, pamuk ve hayvan yetiştiriciliği (süt ürünleri) bölgesi haline gelmiştir. (L)

İMPERİUM i. «Kamu gücü» anlamında latince kelime.
— ANSİKL. *İmperium* başlangıçta yöneticilerin genel yetkilerinden biriydi. İmperium, *imperium militare* ve *jurisdictio*'yu, yani askerî (ordunun meydana getirilmesi) ve sivil işleri kapsar.
● *Krallık.* İmperium Etrüsklerin buluşudur; bu kurum başlangıçta sadece askeriydi ve *auspicium*'a (siyasî ve hukukî alanda isteklerini öğrenmek için Tanrı'ya danışma gücü) bağlıydı. Krallığın çöküşü sırasında askerî gücü elinde tutan, dolayısıyle de imperium'a sahip olan bir diktatör tayin edildi.
● *Cumhuriyet.* İmperium bu çağda konsül ve praetor'lara verildi. *İmperium domi*, *Urbs*'ta ve bir mil çevresinde geçerliydi. *İmperium militae* bu sınırların dışında da yürürlükteydi; kapsamı, duruma göre değişirdi (msl. ölüm cezası vermeğe imperium domi değil, imperium militae yetkiliydi). Plebus hâkimleri sadece imperium domi'ye, il praetorları ve kestorları ise, imperium irilitae'ye sahipti. Praetor, imperium'una dayanarak, mahkeme usulünü tamamlamak için hukukî araçlar kullanabilirdi: yasaklamalar; *missio in possesionem; restitutio integrum.* Ayrıca prokonsil ve propraetorlar, *prokonsül imperiumu*'na sahipti.
● *İmparatorluk.* Konsüller ve prokonsüller, gerek *konsül* gerek *prokonsül imperiumu*'nu muhafaza ettiler. Ama Augustus'tan sonra imparator ya birini ya öbürünü veya her ikisini elinde tuttu; hattâ 27'de sonra prokonsüllerinkinden üstün bir prokonsül imperiumu olan *imperium majus* da imparatora verildi. (L)

İmperium İn İmperio («Devlet içinde devlet» anlamında lat. k. ler). Yurttaşlar arasında belli bir sınıfın ortak yasa dışına çıktığını veya çıkmak istediğini belirtmek için kullanılan deyim. (L)

İMPETİGO i. Patol. Bk. ÇAKMAK.

İMPFONDO, Kongo cumhuriyetinde Likuala bölgesinin yönetim merkezi. Ubangi nehrinin sağ yakasındadır ve nehir ulaşımında önemli bir iskeledir. (L)

İMPHAL, eski **Manipur,** Hindistan'da şehir, Manipur bölgesinin merkezi; Şillong yaylasının güneydoğusunda; 132 000 nüf. Ticaret merkezi (pirinç, şekerkamışı, tütün). [L]

İMPLANT i. (fr. *implant*). Ted. Vücut tarafından ağır ağır emilerek dağıtılmak üzere cerrah tarafından deri altına yerleştirilen ilâçlı komprime veya doku parçası. (L)

İMPLUVİUM i. (lat. k. *in*, içinde ve *pluera*, yağmur yağmak'tan). Roma evlerinde atrium'un ortasında üstü açık olan yer; burada, yağmur sularını toplayan bir havuz bulunurdu. ‖ Bu havuzun kendisi. Bk. DOMUS AUREA. (L)

İMPRECATİO i. (lat. *imprecatio*). Esk. çağ. Bir suçluyu veya bir düşmanı cehennem tanrılarına adayan büyük beddua. (L)

İMPRİMATUR («basıla» anlamına gelen lat. k.). Kilise huk. Basma ruhsatı; bir yazının basılması için verilen izin. (L)

İMPROMPTU i. (lat. *in promptu*'dan «içe doğan» anlamında fr. k.). Müz. XIX. yy.da önceleri lied tarzını belirten bu terim çok geçmeden tek bölümlü, serbest bir üslûpla yazılmış, doğaçtan çalış havası yaratan fantezileri kapsar olmuştur: *Chopin ve Schubert'in piyano impromtu'leri.* (M)

İMPRUNETA, İtalya'da (Toscana, Floransa ili) kasaba; yüksl. 275 m; 6 189 nüf. Ortaçağdan kalma Santa Maria dell'İmpruneta bazilikasına XV., XVI. ve XVII. yy.da roman çağına ait mazgallı çan kulesi eklendi ve yapı büyük ölçüde onarıldı. Bazilikada birçok değerli sanat eseri (Luca della Robbia'nın *Aziz Luka'nın Bizanslı Meryem*'i adı verilen fayansı) vardır. Tarım ve sanayi merkezi (şarap, zeytinyağı). Pişmiş topraktan el işleri. Çok eski çağlardan beri kurulan İmpruneta fuarı ekim ayında düzenlenir. Eylülde ise üzüm bayramı yapılır. (L)

İMRAHOR bİş. i. (ar. *emîr* ve fars. *ahûr*' > *emir-i ahûr*'dan). Teşk. tar. Padişah ahırlarının yönetimi ile görevli kimse. (Sasanîlerde *ahavarasalar* [yani *ahur-salar*]; Abbasîlerde, Büyük Selçuklularda, Anadolu Selçuklularında ve Memlûk sultanlığında *emîr-i ahur*, Osmanlı imparatorluğunda ise *imrahor, mirahor, emîri ahur* şeklinde kullanılmıştır.) Bk. ANSİKL.
— ANSİKL. Teşk. tar. Bu teşkilât, diğer önemli kurumlar gibi, Osmanlı imparatorluğunda da Anadolu Selçuklularından ve Memlûk devletindeki örneğinden yararlanılarak kuruldu. İlk zamanlarda, sultanın hayvanlarına bakan bir imrahor varken, Fatih Sultan Mehmed devrinde teşkilât genişletilerek *imrahorı evvel* ve *imrahorı sânî* diye iki imrahorluk meydana getirildi. *Büyük imrahor* da denilen birincisi, padişah atının yanında yürüyebilir, üzengi veya rikâbı hümayun ağaları arasında yer alır, hükümdarın atının sağında giderdi. XV. yy.da teşrifattaki derecesi kapıcıbaşının altında, XVI. yy.da ise çeşnigirbaşının üstünde idi. Bunların maaşlarından başka arpalık denilen dirlikleri de vardı. XVI. yy. başlarındaki tımarları 6 300 - 6 700 akçelik, XVII. yy. başlarında 19 000 akçelik idi ve XVIII. yy.da zeamet derecesine yükseltildi. İmrahorlardan beylerbeyi ve vezirliğe kadar yükselenler oldu. XVI. yy.ın ikinci yarısında sancakbeyliği verilen büyük imrahora 400 000, küçük imrahora 330 000 akçelik has tevcih olundu. Teşkilât içinde bunlara yardımcı bazı görevliler de vardı. Büyük imrahorun yardımcısı olan kethüdadan başka, Birinci Istablı Âmirede birinci kethüda, küçük İmrahora bağlı olarak da İstablı Âmirede ikinci kethüda bulunurdu. Bu sonuncu terfi ettiğinde, birinci imrahorun kethüdası olurdu. Bunlardan başka, emin, kâtip, ruznameci, ruzname halifesi ve voynuk kâtibi gibi görevliler vardı. Ayrıca, has ahıra verilen arpa ile hası hümayuna ait olan çayırlardan biçilen otun hesabını maliye adına denetleyen bir kâtip vardı. İmrahorun makamı Topkapı sarayında Babı Hümayun ile Ortakapı arasında eski divanhanenin yanında idi. Padişahın hayvanlarının bulunduğu has ahır ise, Ortakapıdan içeri girilince sol tarafta, Baltacılar ocağının arkasında idi. Topkapı sarayının deniz kıyısında (Ahırkapı) enderun ricali, has odaların cündî ağaları ile harem ağalarına ait hayvanların ahırları vardı. Saray dışında, küçük imrahor idaresindeki Vefa ve Kadırga ahırlarında daha çok katırlar barınırdı. Istablı Âmirede büyük imrahora bağlı olan saraç, nalbant, deveci ve katırcı bölükleri vardı. Her bölükte birer kethüda, bölükbaşı ve odabaşı bulunurdu. Saraç bölüklerinin baş âmiri saraçbaşı idi. Bölüklerin görevi, has ahıra ait hayvan takımlarını imal etmekti. 11 Bölük olan hassa saraçlarının her bölüğünde on sanatkâr bulunurdu. Saraçlardan terfi edenler kapıkulu süvari bölüklerine veya tımarlı sipahiliğe yükselebilirlerdi. Görevleri hayvan nallamak, mıh dökmek ve hayvanların hastalıklarına bakmak olan nalbantların sayısı 300 kadardı. Diğer bir sınıf da *sarban* denilen deveci bölükleri idi; bunlar Anadolu'da belli kışlaklarda bulunurlardı. Büyük imrahorun emri altındaki develerin sayısı 1 000 kadardı. On bir bölük olan katırcılar saraya ait 2 000'den fazla katıra bakarlardı. Bunların dışında saraya hizmet eden seyisler, bir sefer sırasında atların, çadırların, ağırlık ve silâhları taşıyan beygirlerin bakımı ile uğraşan at oğlanları çoğunlukla küçük imrahora bağlıydı. Bu merkezî kuruluş dışında, Rumeli ve Anadolu'da olmak üzere yond oğulları, taylar ağası, korucular ve voynuklar vardı. Yondcular, yond ocaklarındaki kısraklara bakarlardı; taycılar, yetiştirilen taylara, korucular da sultana ait korulara bakmakla görevliydiler. Hassa voynukları, voynuk sancakbeyleri ve amme voynukları da çeribaşıların emrindeydiler. Voynukların nöbetli olanları çayır biçmek için İstanbul'a gönderilir ve altı ay süreye hassa atlara ve çayırlara hizmet ettirilirlerdi.
İmrahorların osmanlı teşrifatında özel yerleri vardı. Padişahın deniz gezintilerinde tülbent ağasının arkasından gelen kayığa binerdi. Hıdırellezde has ahır hayvanları Kâğıthane'de çayıra çıkarılınca, büyük imrahor, Emirâhûr denilen köşkte padişaha ziyafet verirdi. İkinci imrahorluk Mahmud II devrinde (1835) lüzumsuz sayılarak kaldırıldı. İki yıl sonra da imrahorluk kaldırılarak yerine Istablı Âmire müdürlüğü kuruldu. (M)

İmrahor camii, İstanbul'da, Yedikule semtinde, İmrahor caddesinde cami. (*Mirahor mescidi* veya *İlyasbey mescidi* de denir.) Yapının ilk adı *Aziz İonnes Studiu* manastırıdır. 463 Yılında yapılan bu manastır avlu ve dış dehlizden sonra üzeri 24 direğe oturan bir çatı ile örtülüydü. Zeminde renkli mozaikler vardır. Bayezid II'nin imrahoru İlyas Bey tarafından camiye çevrildi. Bugün çatısı yıkık durumdadır. (M)

İMRALI adası, Marmara denizinde ada;

510 km². Bozburun'dan 18, Susurlu suyu ağzından 12 km uzaklıktadır. Kuzey-güney doğrultusunda 6 km uzunluğu, kuzeyde 3 km genişliği olan adanın kuzeyinde darca bir berzahla ayrılmış 217 m yükseltisinde Türk tepesi bulunur (eski adı **Kalolimni**). Ada Orhan Gazi'nin kumandanlarından Emir Ali tarafından Bizanslılardan alınmıştı. XX. yy. başında burada üç küçük rum köyü vardı ve adanın soğanı ünlüydü. İstiklâl savaşından sonra Rumlar mübadil olarak gidince ada bir süre boş kaldı. 1935'te burada tarım, balıkçılık ve faaliyetlerine yönetilen bir yarı açık cezaevi faaliyete geçti. Yassıada duruşmaları sonunda idama mahkûm edilen başvekil Adnan Menderes*'in cezası burada infaz edildi; cenazesi adaya defnedildi. (M)

İmralı Yarı Açık cezaevi, Marmara denizindeki İmralı adasında kurulan ilk yarı açık cezaevi (1935). Cezaevinin bina ve tesisleri *Merkez* ve *Mete* diye adlandırılan iki garnizonda toplanmıştır. Merkez'e 6, Mete'ye 2 köy bağlıdır. Tesisler, 1 000 tutukluyu barındıracak niteliktedir.

Adada her çeşit tarım (buğday, arpa yulaf, burçak, mısır, bakla, keten, ayçiçeği, soğan) yapılır. Meyvecilik ve zeytincilik de önem kazanmıştır. Toprak faaliyetlerinin yanında hayvancılığa da yer verilir. Her iki garnizonda elde edilen süt, müessese ihtiyacını karşıladığı gibi peynir yapımında da kullanılır. Adada Marmara denizinde tutulan fazla balığın ve yetiştirilen sebzenin daha iyi değerlendirilmesi amacıyle kurulmuş bir konserve fabrikası ile cezaevlerinin, kısmen de piyasanın ihtiyacını karşılamak üzere bir sabun fabrikası kuruldu. Deniz motorları teknesi inşa edecek bir tersane açıldı; hükümlülerin ekmek ihtiyacını karşılamak üzere fırıncılığa yer verildi.

Müessesenin mallarını dış piyasaya tanıtmak ve halkla ilişkileri sağlamak üzere İstanbul'da Mısırçarşısı'nda açılmış iki mağazası vardır (1947). Bu mağazalardan biri 1968 yılından sonra gıda satışıyle uğraşmağa başladı.

Adada, adalet mensuplarının dinlenmelerini sağlamak üzere 1968 yılı yaz devresinde bir kamp hizmete açıldı. (M)

İMRAN, Musa peygamberin babası. Amrâm, Yışhar bin Kahis bin Lâvi'nin oğlu. Yuhâbid ile evlendi, 70 yaşında iken bu kadından Musa peygamber dünyaya geldi. 137 Yıl yaşadı. Tevrat'ta Amrân olarak geçer.

İslâm tarihleriyle Tevrat'ta anlatılan hikâye değişiktir. İmran, Mısır'a başvezir olunca her gece mısır hükümdarı firavunun başı ucunda nöbet beklerdi. Bir gece, bir kuş, İmran'ın karısını, kanatlarının arasında ona getirdi. Bu birleşmeden, kadın Musa'ya gebe kaldı. Ertesi gün mısır kâhinleri, Firavunu öldürecek çocuğun ana karnına düştüğünü bildirdiler. Bütün evler, gebe kadın var mı diye arandı, fakat kimse firavunun en inandığı ve güvendiği adam olan Musa'nın babasından şüphe etmiyordu. Böylece Musa ve annesi öldürülmekten kurtuldular.

Kur'an'da üçüncü surenin adı da Âl-i İmran'dır. Burada İmran, Amr bin Mâsân, veya Amr bin Sâhim'dir, bunun karısı Hanna, Fakuz'un kızı ve Meryem'in anası, İsa peygambern büyükannesidir.

Bu İmrân bin Mâsân, Matta İncili'nde (fıkra 15) Yakub bin Matan ile aynı kişi olsa gerektir. (M)

İMRAN (Bin Hittan el-Sadusi), arap şairi (VII. yy.). Basra'lıdır. Haricî düşüncelerini benimsedi. İnançlarını konu edinen şiirler yazdı. El Haccac'ın Irak valiliği sırasında Suriye'ye kaçmak zorunda kaldı. Kûfe'ye yakın bir yerde, Ruz Meysen'de, haricîlere düşman olan Haccac tarafından öldürtüldü. (M)

İMRAN bin Şahin, büveyhî valisi (X. yy. sonları). Büveyhîlere karşı geniş ölçüde eşkıyalığa girişti. Kendisiyle başa çıkamayan Muizüddevle tarafından valilikle görevlendirildi. Valiyken de eşkıyalıktan vaz geçmedi. (M)

İMRANÎ (Muinüddin el Hindî), hint kelâmcısı (öl. XIV. yy. sonları). Delhi'de doğdu. Zamanının bilginlerinden ders gördü. Delhi'de birçok öğrenci yetiştirdi. Nasreddin Mahmud'un (öl. 1356) müridi oldu. Sultan Muhammed II bin Tuğluk'tan yardım gördü. Eserleri: İmam Nesefî'nin *Kenzül-Dakaik Şerhi* (Yüce Bilgiler Kaynağı); *Miftah ül-Ulum* (Bilimlerin Anahtarı) şerhi. (M)

İMRANLI, esk. **Umraniye,** İç Anadolu bölgesinde (Yukarı Kızılırmak bölümü, Sıvas ili) ilçe merkezi kasaba; 3 818 nüf. Kızılırmak vâdisinin yukarı kesiminde, Sıvas-Erzincan karayolu üzerinde; yüksl. 1 550 m. Sıvas'a uzaklığı 104 km'dir. — *İmranlı ilçesi,* 1 229 km²; 30 978 nüf. Merkez ve Karacaören bucakları; 100 köy. Tahıl tarımı, baklagiller ekimi ve hayvancılık. (M)

İMRAR i. (ar. *mürr,* acı'dan, *imrār*). *Esk.* Acı hale getirme, acılaştırma. Çok acı olma. || *Mec.* Kırıcı sözler söyleme. || *İmrar olunmak,* acılaşmak. (M)

İMRÂR i. (ar. *mürūr,* geçme'den, *imrār*). *Esk.* Geçirme, geçirilme. || Bir süreyi doldurma. || *İmrâr-ı hayat eylemek* («ömrün süresini doldurmak»), yaşamak. || *İmrâr-ı evkat,* vakitleri geçirme. (M)

İMRE (1174'e doğr. - 1204), Macaristan kralı (1196-1204). Kral Bela III'ün oğlu. 1202'de haçlılar Zara'yı alınca, Bulgaristan'ın bir bölümünü fethetti. Kardeşi Andras II'nin saldırılarından korunmağa çalıştı, sonunda onu hapsetti (1203), Bogomillerle çarpıştı. (L)

İMRE (Hafız Mefduh), türk hafız ve gazelhanı (İstanbul 1891 - ay.y. 1956). Müderris Osman Efendinin oğlu. Fatih Askerî rüştiyesinde okudu. Ağabeyi Neyzen Ayetullah Beyden musiki dersleri aldı. Vefa idadîsini bitirdikten sonra Muallim mektebine devam etti. Burasını bitiremedi, Harbiye nezaretinde kâtip olarak çalıştı. Fahri Kopuz, Kanunî Reşat Bey ve İsmail Hakkı Beyden meşketti. Dârüttâlimi Musiki'ye katıldı (1912). Almanya'ya giderek plak doldurdu. Başlıca eserleri: *Nihavend Gazel; Uşşak Gazel; Hicaz Curcuna; Isfahan Sengin Semai; Şehnaz Curcuna; Tâhir Buselik Düyek; Uşşak Aksak.* (M)

İMRE Aziz (**Emeric** veya **Emeri** de denir), macar prensi (1007-1031). Macaristan kralı Aziz Stepan ile germen imparatoru Aziz Heinrich'in kız kardeşi Gisela'nın oğlu. 1015-1023 Arasında Aziz Gerhard'a emanet edildi. Babasının adı ile bilinen kanun külliyatını yazdığı sanılır. 1083'ten sonra, âyinlerde babasıyle birlikte kutsanır oldu. (L)

İMREET i. (ar. *imre'et*). *Esk.* Kadın.

— Atsron. *Esk. İmreet-ül-müselsele.* Kuzey yarımkürede bir yıldız kümesi. (İlmî adı *Andromeda.*) [M]

İMREN i. (*imrenmek*'ten). *Yeni.* Görülen güzel bir şey veya benzerini edinme isteği. *Eşanl.* GIPTA. (M)

İMRENCE veya **İMRENÇ** i. (*imrenmek*'ten, *imren-ce*). *Halk dili.* İmrenilen, gıpta edilen, imrenilmeğe lâyık olan kimse veya şey: *Yedi iklimin temamet gencini / Cem kıldım bir yere imrencini* (Hamzavî). *Esk.* Mağbut. (M)

İMRENME i. (*imrenmek*'ten *imren-me*). İmrenmek eylemi. *Eşanl.* GIPTA. (M)

İMRENMEK geçl. f. (esk. türk. k.). Duyulara güzel ve hoş gelen bir şeyi elde etme, yeme, içme isteğini duymak: *Ağacın yaprakları arasındaki kıpkırmızı elmalara imrendi.* || Beğenilen bir kimseye veya bir şeye benzemek isteğini duymak: *Bacası olan silindirin / Yürüyüşünü seyreden çocuklara imreniyorum* (O. V. Kanık). *Delikanlıların silâh temizlemesine imrenen Teğmen Faruk da mavzerini sökmüştü* (Kemal Tahir).

◆ **İmrendirmek** geçl. f. İmrenmesine yol açmak.

◆ **İmrenilmek** edilg. f. İmrenmek eylemine konu olmak. (M)

İMROZ, esk. **İmbros,** Kuzey Ege denizinde, Gelibolu yarımadasına 18 km uzaklıkta ada; — Çanakkale iline bağlı ilçe; 279,24 km²; 6 786 nüf. (1970). Doğudaki Kefalo burnu ile batı ucundaki Avlaka burnu arasında uzunluğu 30 km, kuzeyden güneye genişliği 13 km. Dağlık bir yapıya sahip olan ada, İlyas tepesinde 597 m'ye yükselir. Halk çiftçilik, zeytincilik ve küçük baş hayvan beslemekle geçinir; zeytinyağı çıkartılır, bağcılık yapılır. İmroz adası ilk olarak 1456'da osmanlı hâkimiyetine girdi. XX. yy. başlarında «Akdeniz Adaları» vilâyetinin Limni sancağına bağlı bir kaza olarak yönetilen ada, Balkan harbi sırasında (1912) Yunanlılar tarafından işgal edildi. Lozan antlaşmasıyle Türkiye'ye geri verildi. Adanın başlıca iskelesi kuzey kıyısındaki Kaleköy'dür; idare merkezi de buna 4,5 km'lik bir yolla bağlı Çınarlı'dır (3 385 nüf.). Adanın yazın ziyaret edilen plajları vardır. (M)

İmroz Devlet Üretme çiftliği, İmroz adasında, Tarım Bakanlığı Devlet Üretme Çiftlikleri Genel müdürlüğüne bağlı olarak meydana getirilen çiftlik (işletmeye açılışı: 1967). Tamamı tarıma elverişli 6 886 dönümlük bir alanda kuruldu ve kuruluş İmroz tipi koyunculuk, zeytincilik, bağcılık ve meyvecilik yapacak şekilde teşkilâtlandırıldı. Çiftlik arazisinde 1 400 zeytin ağacı bulunan bir bölge zeytinciliğe, 200 dekar bağcılığa, 45 dekar meyveciliğe, 100 dekar da sebzeciliğe ayrıldı; ayrıca arıcılık, tavukçuluk, inek besiciliği programlandı. (M)

İMRÜLKAYS, Cahiliye çağı arap şairi (öl. Ankara yakınları 530). Kinde adlı tanınmış bir arap kabilesinden Hocr bin Haris'in oğlu. İlk yıllarını çobanlıkla geçirdi. Babasının Benî Esed kabilesi tarafından öldürülmesi üzerine öç almak için ant içerek çoluğunu çocuğunu öldürüp silâha sarıldı. Yakınlarıyle birleşerek Benî Esed kabilesini yendi. Yenilen kabile İran'dan yardım istedi. İranlıların Benî Esed kabilesine yardımı üzerine İmrülkays Bizans imparatoru Justinianus'tan yardım almak amacıyle İstanbul'a geldi. Bir süre bekledikten sonra Arabistan'a dönerken Ankara yakınlarında öldü. Bir Bizans prensesiyle sevişmesi sonucu, zehirlettirilmesi yüzünden öldüğü de söylenir. İslâmlıktan önceki dönemde yaşayan şair, arap şiirinin yedi kurucusundan biri ve en başarılısıydı. Şiiri kazandığı yarışma sonucu Kâbe'nin duvarına asılan İmrülkays gerçekçi bir görüşle aşk, yiğitlik, tabiat olayları, üzüntü, sevinç gibi değişik konuları arap şiirinde az görülen bir bütünlük içinde ustaca işler. Hayalleri zengin, buluşları renkli birer tablo niteliği taşır.

Kendinden sonra gelen arap şiirini, iran ve türk divan şairlerini yüzyıllar boyunca etkiledi. İmrülkays, uzun zaman islâm edebiyatının örnek şairlerinden biri sayıldı. Putperest olmasına karşılık, birçok müslüman şairin onun izinden yürüdüğü, bulduğu sanat deyimlerini kullandığı görülür. Bazı edebiyat tarihçilerine, üstünde çalışan şarkiyatçılara göre arap şiirine «tabiat duygusu»nu sokan odur. Kasidelerinden biri olan şiiri *Yedi Askı* (Muallakat-üs-Seba) adı altında Cahiliye çağının yedi arap şairinin şiiriyle Türkçeye tercüme edildi (1944). [M]

İMSAK i. (ar. *misāk* ve *mesāket*'ten *imsāk*). Bir şeyden el çekerek nefsine hâkim olma. (*Eşanl.* PERHİZ.) || Ramazanda orucun başlama saati. || *Esk.* Cimrilik. || *İmsak topu,* oruç zamanının başladığını belirtmek için atılan top: *Ancak şu oldu ki imsak topundan biraz sonra* [...] *konak çatısından tutuşuyordu* (R. N. Güntekin). || *İmsak vakti,* ramazanda sahurdan sonra günlük orucun başlayacağı kesin saat.

— Din. İnsan nefsini birtakım isteklerden alakoyma; nefsi belli tutkulara karşı engelleme. || Kötü davranışlardan sakınma. || İslâm inançlarına göre gün açımından gün batımına kadar geçen süre içinde oruç tutma; hiç bir şey yiyip içmeme; bu zaman boyunca nefsin her türlü istek ve eğilimine engel olma. (M)

İMSAKİYE i. (ar. *imsāk*'tan *imsākiyye*). Ramazan'da imsak vaktini mahallî saate göre gösteren cetvel. (M)

İMSAS i. (ar. *maşş*'dan *imşāş*). *Esk.* Emdirme, çekerek içeriye aldırma. || Suda erimiş ilâcı şırınga etme. (M)

İMSEL sıf. (*im,* işaret'ten *im-sel*). *Yeni.* İmle anlatılan. İmle ilgili.

— Mant. *İmsel mantık.* Bk. MANTIK. (M)

İMSENG (Ferdinand), isveçli rehber (Saas -Fee, Valais 1834 - Rose dağı 1881). 22 Temmuz 1872'de Rose dağının doğu yamacına (Macugna buzullarının yukarısındaki büyük buz duvarı), temmuz 1876'da da Nordend'in doğu yamacına, 3 eylül 1879'da, ikinci rehber Louis Zurbriggen ve ingiliz W. Pennall ile Cervin dağının batı yamacına tırmandı. İmseng, Rose dağının batı aklanında buz ve taş çığının altında kalarak öldü. (L)

İMST, Avusturya'da (Tirol) komün, İnn ırmağı kıyısında; 4 000 nüf. Turistik merkez; dokuma sanayii; kâğıt. (L)

İMŞENETSKİ (Alensandr Aleksandroviç), sovyet mikrobiyoloji bilgini (Kiev 1905). Voronezh Devlet üniversitesinde çalıştı, sonra S.S.C.B.'deki Bilimler akademisinin Mikrobiyoloji enstitüsüne girdi. Ekoloji fizyolojisi ve mikro-organizmaların uzay biyolojisi üzerinde ilgi çekici çalışmalar yaptı. Canlılarda en hızlı gelişme oranına ısısever bakterilerde rastlandığını, bunların 90°C'ta bile gelişmeğe devam ettiğini gösterdi. Bu buluşlar bakterilerdeki enzimler üstünde yapılan araştırmaları hızlandırdı. Nitekim *Nitrosomonas* bakterilerinde hücre dışı amonyağın oksitlenerek nitrite dönüştüğünü ortaya koydu.

Havasız yaşayabilen ve havasız yaşayamayan bakterilerin saf kültürlerini elde etti. Miksobakterilerin havalı ortamda ayrıştırmayı başardığını meydana çıkardı. Ayrıca miksobakterilerde görülebilir bir çekirdeğin bulunduğunu ortaya koydu ve bakterilerde DNA'nın (deoksiyribonükleik asit) evrensel olan varlığını da keşfetti. Bakterilere morfolojik ve fizyolojik değişkenlerle değişimi doğuran unsurlar katarak aktif penisilin üreten kültürler elde etmeyi (*Penicillium*) başardı. Mikrobik enzimleri tıbbî özelliklerini incelerken mantar proteinazlarının damar tıkanması ve kan pıhtılaşmasına iyi geldiğini, ayrıca bazı bakteri enzimlerinin kolesterol'u ayrıştırdığını buldu. Bu deneyler köpekler üstünde yapıldı. İmşenetski ve arkadaşları boşlukta yaşayabilen bakteri ve mantarlar da buldular. Bu mantarlar çok ince bir örtüyle korununca yüksek dozda ültraviyole ışınlarına karşı koyabiliyorlardı. «Sunî Merih» adı verilen bir âletle çöl topraklarından alınan bakterilerin Merih'in şartlarının taklidi olan koşullar içinde gelişebileceklerini gösterdi. Bu sonuçlar, başka gezegenlere giden uzay gemilerinin sterlize edilmesi gerektiğini ortaya koydu. Bu usul, başka gezegenlerde hayat olup olmadığının araştırılması konusunda da yararlı oldu. (L)

İMTİDAD i. (ar. *medd*'den *imtidād*). *Esk.* Uzun sürme, uzama: *Nazarın imtidadı imkânı kadar uzun lekesiz...* (H. Z. Uşaklıgil). *Bakarsın müştekî ân-ı visalin imtidadından* (Tevfik Fikret). ‖ Zaman, süre: *Ben onun, İzmir'de aylar imtidadınca nasıl ıstırap içinde kıvrandığını gördüm* (Vâ-Nû).

— Astron. *Esk.* Uzay.

— Mat. *Esk.* Uzam. (M)

İMTİHAN i. (ar. *mihnet*'ten *imtihān*). Bir adayın bilgi derecesini veya yeteneklerini anlamak için yapılan yoklama: *İmtihana girmek.* (*Eşanl.* SINAV.) ‖ Manevî direnme gücünü ortaya koyan zor durum: *Bu olay hepimiz için bir imtihan oldu.* ‖ Daha çok ilkel kavimlerde görülen ve bir sanığı ölüm tehlikesi yüksek olan bir denemeye sokarak suçluluğuna veya suçsuzluğuna Tanrı veya tanrıların karar vermesini bekleme. ‖ *İmtihan etmek,* bilgi derecesini ölçmek. Denemek, sınamak. ‖ *İmtihan olmak,* bilgisi ölçülmek. Denenmek, sınanmak.

— DEY. *İmtihana çekmek,* bilgisini ölçmek. Denemek.

— *Esk. Duhûl imtihanı,* giriş sınavı. ‖ *Hurûç imtihanı,* çıkış, bitirme sınavı.

— Ask. *İmtihan atışı,* ders ve savaş atışlarını kontrol için görevli âmirin huzurunda yapılan atış. (M)

İMTİLÂ i. (ar. *melā*'dan *imtilā*). *Esk.* Bir kabın sıvı veya herhangi bir şeyle dolu olması. Dolma. ‖ Hazımsızlık, dolgunluk. ‖ Vücudun herhangi bir yerine kan hücum etmesi. ‖ *İmtilâ olmak,* dolmak. ‖ *İmtilâ-yı dem,* kan toplanması. ‖ *İmtilâ-yı mide,* mide şişkinliği. (M)

İMTİNÂ i. (ar. *men*ᶜ'den *imtinā*ᶜ). *Esk.* Bir şeyi yapmaktan kaçınma, çekinme. ‖ İmkânsızlık. ‖ *İmtinâ etmek,* bir şeyi yapmaktan kaçınmak: *Kendi kendisinden o kadar utanıyordu ki, ondan izahat talebiyle kapısına vuran Mlle de Courtan'a odasını açmaktan imtinâ etti* (H. Z. Uşaklıgil).

— Huk. Bk. KAÇINMA. (M)

İMTİNAN i. (ar. *minnet*'ten *imtinān*). *Esk.* Yapılan iyiliği başa kakma: *Âhenden olsa da feleğin çek kemanını / Çekme felekte siflelerin imtinânını* (Ragıp Paşa). ‖ İyilik, kerem. ‖ *İmtinan etmek,* başa kakmak: *Bakma ikrâh ile dervişâne / İmtinan etme sakın ihsane* (Nabi). [M]

İMTİSAL i. (ar. *misāl*'den *imtisāl*). *Esk.* Bir örneğe göre hareket etme, uyma, ayak uydurma: *Bu noktada, pek sevindiğini anlatmak istediği demokrasiye imtisalden dahi vazgeçiyor* (Atatürk). ‖ Alınan buyruğa tamamen uyma. ‖ *İmtisal etmek,* örnek almak, alınan örneğe veya emre uymak: *Emr-i Nebevî'ye imtisal ederek muhafazasına memur oldukları mevkide sebat edip kaldılar* (Cevdet Paşa). ‖ *Nümune-i imtisal,* benzer örnek.

◆ **İmtisalen** zf. *Esk.* Uyarak, bağlı olarak. (M)

İMTİSAS i. (ar. *mass*'tan *imtisās*). *Esk.* Emerek çekme, emme.

— Biyol. *Esk.* Soğrulma, emilme. (M)

İMTİYAZ i. (ar. *imtiyāz*). Özel, kişisel, başkalarına tanınmayan hak veya koşul: *Doktorların hastalığa tutulmamak ve uzun ömürlü olmak gibi hususlarda diğer insanların dışında bir imtiyazları yoktur ya?* (H. R. Gürpınar). *Meb'usluk... Ondan sonra bol maaş ve imtiyazlar!* (H.E. Adıvar). *Yeni.* Ayrıcalık. ‖ Kişi veya zümrelerin din, dil, ırk, sınıf v.b. sebeplerle üstün görülmeleri ve bazı haklara sahip olmaları: *Anayasamız her türlü kişi vezümre imtiyazını kaldırmıştır.* ‖ Devlet tarafından, gazete, fabrika, maden v.b.ni işletmek için bir kişi veya bir kuruluşa verilen özel izin. ‖ *İmtiyaz beratı,* imtiyaz hakkının verildiğini bildiren bildirge. ‖ *İmtiyaz sahibi,* imtiyaz hakkına sahip kimse.

— Huk. Önemli ve masraflı bir işi yapmak üzere bir şahıs veya şirket tarafından devletten alınmış izin: *Maden imtiyazı.* ‖ Kamu malından inhisarî nitelikte belirli bir yararlanma sağlamak için ferde verilen izin. ‖ Bir kamu hizmetinin her türlü masraf ve hasarı kendisine ait olmak üzere, idare tarafından konacak şartlar, temin edilecek yetkiler ve taahhüt olunan malî menfaatler mukabilinde özel bir kişi tarafından ifası. (Bk. ANSİKL.) ‖ *İmtiyaz sözleşmesi* (*mukavelesi*), bir kamu hizmetinin ifasını belirtilen şartlarla üstüne alan özel teşebbüs ile idare arasında yapılan sözleşme. (İdarî sözleşmenin en tam ve mükemmel tipidir.) Bk. ANSİKL.

— Tar. Osmanlı devleti tarafından siyasî sakıncalar gözetilmeden azınlık ve yabancılara yaptırılan işlere karşılık verilen haklar veya tanınan ayrıcalıklar. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. Hem maden *imtiyaz*'ları hem kamu hizmeti imtiyazları, imtiyaz sahibine, imtiyaz devam ettiği sürece kamu malını işgal etmek ve üzerinde tesis yapmak yetkisini verir: tramvay, tren, elektrik, havagazı, su gibi kamu hizmetlerinde imtiyaz sahiplerinin kurduğu tesisler böyledir. Bu imtiyaz sonucu ferdin kamu malı üstünde iktisap ettiği haklara da *idarî aynî haklar* denir. Kamu malından, inhisarî surette yararlanma şeklindeki imtiyazlar, ferdin kamu malları üstünde haiz olduğu yetkilerdendir.

● *İmtiyaz sözleşmesi.* Burada kamu hizmetini hasarı kendisine ait olmak üzere, yani kendi sermayesi ile özel bir teşebbüs yürütür. Kamu hizmeti imtiyaz sözleşmeleri, idarî sözleşmelerdir ve bunlardan dolayı sözleşmeye taraf olan idare ile özel teşebbüs arasında çıkacak ihtilâflar idarî yargının görev alanına girer. Hizmetin kuruluşu ve işleyişi hakkında hükümleri ihtiva eden kısım, sözleşmenin *kural-işlem* (kaide-tasarruf) kısmıdır. İdareye tanınması zarurî olan ve kamu gücüne dayanan yetkilerin bir kısmı da sözleşme ile özel teşebbüse devredilir; bu da mukavelenin *şart-işlem* (şart-tasarruf) kısmıdır. Devredilen bu yetkiler, kamulaştırma, muvakkat işgal, zabıta (kolluk) gibi yetkilerdir. Ayrıca yine bu kısımda imtiyaz sahibinin fertlere karşı haiz olduğu malî yetkiler de yer alır; bunlar göreceği hizmet karşılığı alacağı ücretler ve temin edeceği menfaatlerdir. Bu ücretler, imtiyaz sahibi ile idare arasında hizmet kurallarını ihtiva eden şartname ve sözleşmenin buna dayanan objektif hükümleri dahilinde hazırlanacak bir tarife ile tespit edilir. İdare objektif hukuk kurallarını tek taraflı olarak değiştirebileceği gibi gerektiğinde şartname ve tarife hükümlerini de değiştirme gücüne sahiptir.

İdarenin malî mükellefiyetlerini içine alan üçüncü kısım ise *sübjektif işlem* niteliğindedir. İdare imtiyaz sahibine bir malî menfaatin teminini taahhüt eder. Bu bazen sübvansiyonlarla, bazen fertlerden alınan karşılıklarla sağlanır. Bu kısım akdîdir, değişmez ve ferdî hukukî durum doğurur. Bu malî dengeyi korumak idarenin görevidir. Fakat hizmetin durma ve kesilme tehlikesi karşısında, idare hizmete elkoyarak onu imtiyaz sahibi nam ve hesabına ve hasarı da ona ait olmak üzere işletir.

— Tar. Osmanlı devletinde ilk olarak Bayezid I'in oğulları Musa ve Süleyman Çelebiler, Venediklilere bazı ticarî imtiyazlar verdiler. Murad II de Cenevizlilere bu konuda bazı imtiyaz ve haklar tanıdı. Öte yandan Fatih, İstanbul'un alınmasından sonra azınlıklara dinî, Venedik, Ceneviz, İtalyan cumhuriyetlerine de ticarî imtiyazlar verdi. Bayezid II'nin kardeşi Cem ile mücadelesi sırasında Rodos şövalyeleri Ege kıyılarında ticaret yapma ve tuzlaları işletme imtiyazını elde ettiler.

1536'da Kanunî Sultan Süleyman ve 1740'ta Mehmed I devirlerinde Fransızlara verilen kapitülasyonları, bu imtiyazlardan ayırmak gerekir. (Bk. KAPİTÜLASYONLAR.) Bu arada İngilizler ve Hollandalılara da bazı imtiyazlar verilmiştir.

Bununla birlikte, sonraları Osmanlı devletinin başına büyük gaileler açan imtiyazlar, demiryolu, bayındırlık işleri ve madenlerle ilgili olarak, Tanzimat döneminde verildi. Abdülmecid, Abdülaziz ve Abdülhamid II devirlerinde yabancı devletlerin (Avusturya, Fransa, Belçika) kumpanyaları demiryolu ve bayındırlık işleri için bazı imtiyazlar aldılar. Bu imtiyazların verilmesinde devletin malî durumunun bozuk olması önemli rol oynadı.

Bugün Romanya sınırları içinde bulunan Köstence - Novada ile, İzmir - Aydın demiryolları yaptırıldı. İzmir-Kasaba ve Bornova şube hattı imtiyazları İngilizlere verildi. Abdülaziz'in, Paris seyahati dönüşünde Rumeli demiryolunun yapım ve işletme imtiyazını, avusturyalı Baron Hirsch, demiryolunun geçeceği arazi üzerindeki orman ve maden imtiyazlarının verilmesi şartı ile kabul etti (17 nisan 1869). Hükûmet ile Hirsch arasında çıkan ihtilâf sonunda bu şebeke hükûmetin malı oldu, Şark Demiryolları kumpanyasına bu yolların idaresi verildi.

Abdülhamid II, imtiyaz isteklerinin demiryolu yapmak kaydı ile yabancılardan geldiğini, paşaların da bu tekliflerin kabulünde çıkarları olduğu için hararetle tavsiye ettiklerini söyler. Abdülmecid ve Abdülaziz zamanlarında başlayan imtiyaz siyaseti Abdülhamid II zamanında daha da arttı. İmtiyazlarla yapılan demiryolları Anadolu'da rus tehlikesini arttırdığı gibi İngilizleri de arap yarımadasına yaklaştırdı.

Yabancı şirket ve kumpanyalarca yapılan demiryolları Osmanlı hükûmetine pahalıya mal oldu. Zira imtiyaz verilirken kumpanya veya hükûmet kilometre garantisi vermek zorunda kaldı. Ödenen para da kilometre ile orantılı olarak arttı. Meselâ 1889'da 92 km'lik demiryolu için 165 568 TL. ödendiği halde 1901'de 2 269 km'lik demiryolu için 15 359 4946 TL. ödendi.

Demiryolları yanında bayındırlık işleri de imtiyazlar yoluyle halledilmek istendi. Bu amaçla 1890'da İsviçre'nin Bâle şehrindeki bir kumpanyaya İstanbul'un Anadolu kıyısında Erenköy ile çevresinin su işi imtiyazı verildi. Bunun gibi 1891'de Selânik'in, 1895'te İzmir'in su şebekelerinin imtiyazını anonim bir kumpanya aldı. Diğer tesisler arasında tramvay hatları da imtiyazlarla yaptırıldı. İstanbul tramvayları kurulduktan sonra Selânik'te de aynen yaptırıldı. 1879'da Londra'daki bir kumpanya İstanbul'un ev ve atelyelerini yapma imtiyazını istedi.

◆ **İmtiyazat** çoğl. i. *Esk.* Ayrıcalıklar: *Kuponlar ve imtiyazat hakkında aralarında geçen bir muhabere yeniden tarafeyni asabiyete sevk etmiş...* (Atatürk). [M]

İMTİYAZLI sıf. (*imtiyaz*'dan *imtiyaz-lı*). Bir imtiyazdan yararlanan. ‖ Elverişli maddî şartlara sahip olan: *İmtiyazlı kimseler.* (*Eşanl.* AYRICALIKLI.)

— Tic. *İmtiyazlı hisse senedi.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Tic. Anonim (ve hisseli komandit) ortaklıklarda kural olarak payların eşitliği ilkesi yürür. Fakat iktisadî ihtiyaçlar, sahiplerine farklı hak ve imkânlar sağlayan hisse kategorilerinin yaratılmasını

zorunlu kılmıştır. Payların eşitliği ilkesi bugün sadece aynı kategoriye dahil paylar arasında eşitliği ifade eder. İşte sahiplerine, diğer kategori paylara nazaran farklı hak ve imkânlar sağlayan pay kategorilerine *imtiyazlı hisseler* ve bu hisseleri temsil etmek üzere çıkarılan hisse senetlerine de *imtiyazlı hisse senetleri* adı verilir. Bir hisseye imtiyaz tanınması esas sözleşmeye bu yolda hüküm konması ile mümkün olur. Bazı hisse senetlerine kâr payı, tasfiye payı veya diğer hususlarda imtiyaz tanınabilir (Tic. kn. md. 401). Kâr payı konusunda tanınan imtiyaz, genellikle bir öncelik hakkı olarak görülür. Meselâ, ortaklık kazancından önce imtiyazlı (A) kategorisi payları yüzde 20 aldıktan sonra geri kalan kârın bütün ortaklara dağıtılması öngörülebilir. Kâr payı konusunda imtiyaz sağlayan başka düzenlemelerin yapılması mümkündür. Tasfiye bakiyesinde imtiyaz veren paylar hakkında da aynı şeyler söylenebilir. Ticaret kanunu bunlardan başka «sair hususlarda» da imtiyaz verilebileceğini kabul etmektedir (md. 401). Bu hükümden yararlanılarak tanınan imtiyazların en önemlisi oy hakkı konusunda görülür. Oyda imtiyaz itibarî değeri eşit paylara, farklı oy hakkı verilerek veya itibarî değerleri farklı paylara oy hakkı yönünden eşitlik tanınarak gerçekleştirilebilir. Kanun bir paya tanınabilecek oy sayısının sınırını göstermemiştir. Şu halde dürüstlük kurallarını zedelememek şartıyle bu sayı istendiği gibi tespit edilebilir. Ancak oy hakkında verilen imtiyaz hakları sözleşme değişikliklerinde kullanılamaz; sözleşme değişikliklerinde her pay, sahibine ancak bir oy hakkı verir (Tic. kn. md. 387).

İmtiyazlı pay sahipleri kendi aralarında özel bir kurul meydana getirirler. Genel kurulun aldığı imtiyazlı pay sahiplerinin haklarını zedeler nitelikteki kararlar, bu kurulun onayından geçmeden yürürlüğe konamaz (Tic. kn. md. 389). [M]

İmtiyaz madalyası, Abdülhamid II'nin 11 ekim 1885 tarihli emriyle devlet ve memleket yararına hizmet edenlere, vazifeyle gönderildikleri yerde başarı gösterenlere verilmek üzere çıkarılan madalya. Altından yapılanı 37 mm çapında, 36,98 gr ağırlığında ve 916,50 ayarındadır. Gümüşten yapılanı 37 mm çapında, 36,30 gr ağırlığında ve 830 ayarındadır. Ön yüzünde Abdülhamid II'nin «elgazi» tuğrası, bunun altında saltanat arması yer alır. Arka yüzünde «Devleti Osmaniye uğrunda fevkalâde ibrazı sadakat ve şecaat edenlere mahsus madalyadır» yazısı ve altında madalyayı alacak olanın adının yazılacağı boş bir bölüm vardır. En altta 1300 rakamı okunmaktadır.

1887'de daha küçük olmak üzere 24 mm çapında altın ve gümüş madalyalar çıkarıldı. Altın olanlar 6,95 gr, gümüş olanlar 5,10 gr ağırlığında idi. Bu madalyalar beratla verilirdi. Sonraları 11 eylül 1884 tarihli İmtiyaz Madalyası nizamnamesinin 9. maddesi değiştirilerek savaşta fevkalâde cesaret ve kahramanlık gösterenlerin madalyalarının kurdelesine iki kılıç şekli ile katıldığı savaşın yılının eklenmesi kararlaştırıldı. Bu madalyanın kurdelesi 3,5 sm genişliğinde ve yarısı yeşil, yarısı kırmızıydı. Sahibi ölünce takılmaması şartı ile vârislere bırakıldı. (M)

İmtiyaz nişanı, devletin mülkî ve askerî çıkarları yolunda hizmet edenlere verilmek üzere sultan Abdülhamid II'nin 22 zilhicce 1295 (1878) tarihli emriyle çıkarılan nişan. Murassa olan nişan iki parça ve bir şemseden ibaretti. Göbek çemberi taşlı idi. Ortasında Abdülhamid II'nin yeşil mineli ve bombeli «elgazi» tuğrası ve bunun biraz altında 1295 tarihi, göbek çemberinin etrafında birer çerçeve içinde «hamiyet, gayret, şecaat ve sadakat» kelimeleri bulunuyordu. Nişanın asılma yerinde yeşil mineli ay yıldız, bunun üzerine kurdele geçmek için üzeri defne dalı işlenmiş uzun bir halka tutturulmuştur.

Şemse göbeğinin çemberinde birer kıratlık on dört tane taş vardı. Bütün şemsede ise 23 kırat ağırlığında 142 taş bulunuyordu. Nişanın bütününde ise 37 kırat ağırlığında ve 170 parça taş vardı. Nişan, beratıyle birlikte verilir, bunda nişanın neden verildiği belirtilirdi. Bu nişana hak kazananlar İstanbul'da ise padişah, taşrada ise onun adına en büyük mülkî âmir tarafından takılırdı. Hak kazanıldığı takdirde bu nişan yabancı hükümdarlara da verilebilirdi. Nişanın şemsesi göğsün sol tarafına, orta boydaki nişan boyuna, diğer parça da kordonun ucuna bağlanırdı. Kordonu 10 sm idi. Nişan, sahibi ölünce geri alınmaz, saklamak üzere ailenin en büyüğüne bırakılırdı. (M)

ön yüz

İmtiyaz madalyası
Arkeoloji müzesi,
İstanbul

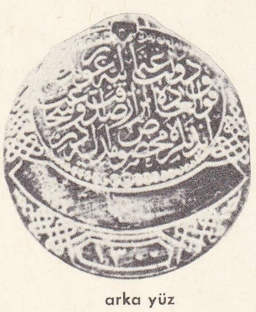

arka yüz

İMTİZAÇ i. (ar. *mezc*'den *imtizāc*). *Esk.* Birbirini tutma, uygunluk: *Boyalar bu garip imtizacı, bu hayale gelmeyen güzel imtizacı veren hangi ilimdir, hangi terbiyedir* (A. H. Müftüoğlu). *İşte bu zıt şeylerin o genç yüzde imtizacı...* (H. E. Adıvar). ‖ Anlaşma, uyuşma, iyi geçinme: *Muhtelif yaştaki, muhtelif mizaçtaki ruhların izdivacı, imtizacı mümkün olabilir* (H. E. Adıvar). ‖ İki veya daha fazla cismin karışarak tek cisim haline gelmesi. ‖ *İmtizaç etmek,* uyuşmak, kaynaşmak: *Ruhundaki zıt kuvvetler, yalnız o zaman imtizaç ediyor* (H. E. Adıvar). ‖ *İmtizâc-ı elvân,* renklerin uyuşması. (M)

İMTİZAÇSIZLIK i. (*imtizaç* > *imtizaçsız*'dan *imtizaçsız-lık*). Uyuşmazlık.

— Huk. Evlilikte anlaşamama. Bk. BOŞANMA. (M)

İMUS, Filipinler'de köy, Luzon adasında, Manila yakınında; 2 800 nüf. (L)

İMÜNİZİN i. (fr. *immunisine*). Biyol. Antijen şırınga edilen hayvanın kan serumunda beliren madde. (Aşılanan antijeni, aksin etkisiyle duyarlı hale getirerek deney hayvanının serumunu bu antijen için öldürücü kılar.) [L]

İMÜNODEPRESÖR sıf. ve i. (fr. *immunodépresseur*). Bir organizmanın antijenlere karşı özel bağışıklık tepkilerini azaltabilecek, hattâ yok edebilecek ilâç veya metoda verilen ad.

— ANSİKL. *İmünodepresör*'lere olan ihtiyaç organ nakli, özellikle böbrek nakli meselesini çözmek gerektiği zaman kendini gösterdi. Aşılanan organın reddedilmesiyle ortaya çıkan bağışıklık meselesini çözmek için alıcının organ reddine yolaçan bağışıklık gücünü azaltacak bazı usullere başvurmak gerekti. Bu usullerin başında yüksek dozda ışın tedavisi gelir. Antijen - antikor tepkisine engel olabilen kortikoid'ler öteden beri kullanılan imünodepresör ilâçlardır. Birçoğu hücre zehiri olan imünodepresör ilâçların etkileri değişiktir. Bunlar, bağışıklık sağlayıcı niteliklerin soydan geçmesinde gerekli olan dezoksiribonükleik asitlerin sentezinde rol oynar. Öte yandan organizmanın bağışıklık mekanizmasında normal olarak görev alan lenfositlerin meydana gelmesini önler. En çok kullanılan imünodepresörler, bazı kan hastalıklarının tedavisinde yararlanılan ve bir antimetabolit olan 6 merkaptopürin türevleridir. Bazı durumlarda, daha önce kanser tedavisinde faydalanılan siklofosfamit ve bir antibiyotik olan aktinomisin C de imünodepresör olarak kullanılabilir. (L)

İMÜNOELEKTROFOREZ i. (fr. *immunoélectrophorèse*). Elektroforez ile bağışıklık tepkimesini birleştiren teşhis metodu.

— ANSİKL. Önce, incelenecek sıvının (msl. kan serumunun) jeloz üzerine elektroforezi yapılır; bundan sonra jeloz yüzeyi, aranan proteinli maddeye karşı bağışıklık kazanmış bir serumla temas ettirilir. Aranan madde, tahlili yapılanın içinde varsa, bir bulanıklık ve çökeltü hasıl olur ve bu, renklenen bir bölge ile kendini belli eder. *İmünoelektroforez,* normal ve patolojik insan plazma ve serumlarının incelenmesine yeni bir unsur getirmektedir. (L)

İMÜNOFLÜORESANS i. (fr. *immunofluorescence*). Kan içinde antikor veya antijenlerin varlığını flüoresan cisimlerle teşhise yarayan madde.

— ANSİKL. *İmünoflüoresans* şöyle yapılır: antikor eriyiği (msl. hastanın veya öyle zannedilen bir kişinin serumu) flüoresan bir madde ile temas ettirilir (msl. flüoressein tiosiyanat), bundan sonra bir antijenle karıştırılır (şüphe edilen hastalığın mikrobu) ve mikroskopta izlenen bu mikrop, morötesi ışıkta şiddetle flüoresan olarak görülür.

Bunun aksine, bir maddede var olduğu zannedilen antijen, buna uyan ve özel surette flüoresan cisim ilâvesi ile hazırlanmış antikor tepkimesiyle meydana çıkarılabilir. Birbirini çökelten bu iki madde, flüoresan cismin yoğunluğunu artırarak ortaya çıkmasına sebep olur. (L)

İMÜNOTRANSFÜZYON i. (fr. *immunotransfusion*). Bağışıklık kazanmış kanın nakli. (Vericiye, kan alınmadan önce, serumunun bakteri öldürücü gücünü artıracak bir aşı şırınga edilir.) [L]

İMZA i. (ar. *imżā*'). Bir yazının altına bir kimsenin bu yazıyı yazdığını veya onayladığını belirtmek için koyduğu isim veya işaret: *Telgraf, Harbiye nazırı Cemal Paşa imzasıyle geliyordu* (Atatürk). *Kolay okunur bir imza.* (Bk. ANSİKL.) ‖ *Teşm. yol.* Yazar: *Tanınmış bir imzadan çıkmış yazı.* ‖ *İmza etmek* (*atmak* veya *koymak*), imzasını yazmak: *Bir gün tam yazısının altına imzasını atarken...* (Y.Z. Ortaç). ‖ *İmza sahibi,* bir yere imza atan kimse. Bazı sanat ve meslek kollarında sağlam bir yeri olan, değerini herkese kabul ettirmiş kimse. Bir gazete, dergi v.b. yayın organlarında imzalı yazı yazan kimse: *Paris'te okumuş, Paris'te yaşamış, Paris'te imza sahibi olmuş biri çıkaracaktı bu dergiyi* (Y. Z. Ortaç). ‖ *İmza vermek,* bir yere istenilen imzayı atmak. İmza ile bir şeyi onaylamak: *Harflerinin en doğru, en mükemmel harf olduğuna dair Milâslı'ya imza vermişlerdir* (Ömer Seyfeddin).

— DEY. *İmza çakmak* (veya *basmak*). *Teklz.* İmzalamak: *Elindeki kâğıdı masaya koydu. Şuna imzayı basıyor musun, basmıyor musun?* (Kemal Tahir).

— *Esk. Vazı-ül-imzâ,* imzalayan, imza koyan.

— G. santl. Güzel sanat eserlerinde sanatçının kimliğini gösteren işaret. Bk. ANSİKL.

— Huk. Bir kimsenin kimliğini tespite yarayan işaret. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Esk. İmzâ-yı kazâ,* verilen hükmü infaz etme.

— Siyaset. *Mukabil imza* veya *karşı imza,* bir devlet başkanı veya meşrutî bir hükümdardan çıkan bir belgenin altına bakanların koydukları imza. (Parlamenter rejimlerde mukabil imzayı atan bakan, parlamento önünde sorumludur.)

— ANSİKL. Yazı yazmanın yaygınlaştığı ülkelerde doğruluğu ve güvenilirliği anlatılmak istenen belgelerin üzerine kalemle bir işaret çizmek alışkanlığı yerleşmişti. *İmza,* önceleri, ismin açıklanması değil, belirtici bir «işaret» idi. Talmud, hahamların bir yazıyı okuduklarını belirtmek için kullandıkları işaretlerin bir listesini verir; bu imzalar (bir kamışın, bir geminin, bazen alfabedeki bir harfin şematik çizilişi) Yahudiye çölü elyazmalarının sayfa kenarlarında bulundu. Hıristiyanlar imza yerine bir haç çizmeyi âdet edindiler. Bu işaretlerin ayırdedilmesi güç olduğundan büyük rahipler, sonra da imparatorlar haçın içine, adlarını meydana getiren harfleri yerleştirdiler, bunu yaparken de harflerin uyumlu bir düzene göre sıralanmasına önem verdiler. Bu yüzden bu monogramların okunması güçtür. Daha sonraları, ismin tam olarak yazılması, yanına da bir haç çizilmesi yoluna gidildi, böylece bugünkü imza ortaya çıktı. Okuma yazma bilmeyenlerin kendi elleriyle bir haç çizmeleri âdeti birçok ülkede hâlâ görülür; bazen de yazma bilmeyenin eli bir bilen tarafından yedilmek suretiyle imza attırma usulü kullanılır.

— G. santl. İşlemeli akiklerle kazılmış taşlar dışında eskiçağ sanat eserlerinin pek azında sanatçının imzası bulunur. Ortaçağda tezhipçiler, ressamlar, heykeltıraşlar, birkaç istisna sayılmazsa, eserlerine imza atmazlar, atsalar bile adlarını latince yazarlardı. XV. yy. sonunda imza atma geleneği başladı. Amblemler veya açık armalar bazen baş harf veya bütün harfleriyle yazılmış adın yerini alır.

Osmanlı Türklerinden kalan sanat eserlerinde çoğunlukla imza arapça bir hayır dileme sözüyle birlikte bulunur. Minyatürlerde ve yazma levhalarda imza bir süsleme unsuru olarak istif edilmiştir. Hat sanatında eserlere imza ancak icazet alındıktan sonra atılırdı.

— Huk. *İmza* ile, imza eden kimse, be-

Foto. MEYDAN

yan iradesini, yani borç altına girme iradesini açıklamış olur. Soyadı kanununa göre imza, önce öz sonra da soy adı yazılmak suretiyle atılır (md. 2). Ancak sadece öz veya soyadı ile imza atılmasına engel bir durum olmadığı gibi, takma ad ile de imza atılabilir. Önemli olan, kişinin kimliğini göstermesidir.

Şekle bağlı olan sözleşmelerde, senedi, borç altına giren kimse imzalar. Borçlu birden fazla ise, hepsinin imzalaması gereklidir. Buna karşılık alacaklının imzası gerekli değildir. İki tarafa borç yükleyen sözleşmelerde ise, her iki taraf da borç altına girdiği için, tarafların hepsinin imza atması gereklidir. İmzanın el ile atılması zorunludur. Ancak sakatlığı sebebiyle başka bir organı, meselâ ayağı ile imza atan kimsenin de imzası geçerlidir. Buna karşılık bir araç vasıtası ile atılan imza, kural olarak geçersizdir; ancak Borçlar kanunu örf ve âdetin kabul ettiği ve özellikle, çok miktarda kıymetli evrakın piyasaya çıkarılması halinde izin vermektedir (md. 14). [Bk. MÜHÜR.] Körlerin attığı imzaların geçerli olması için; körün imzası ya usulüne uygun olarak tasdik edilecek veya onun işlemin metnini bildiği ispat edilecektir.

Okuma yazma bilmemeleri veya herhangi bir sakatlıkları sebebiyle imza atamayan kimseler, ya usulüne uygun olarak tasdik edilen el ile yazılmış bir işaret (Noterlik kanunu md. 38) veya resmî şahadetname kullanırlar (Borçlar kn. md. 15). Resmî şahadetnameden amaç, imza edemeyen kişinin, senedin konusunu kabul ettiğini resmî memura açıklaması ve resmî memurun da bu durumu bir belgeyle tasdik etmesidir.

Borçlar kanununda telgraf ile borçlanma hali için özel hüküm yer almıştır (md. 13). Karşı tarafa verilen telgrafta, borç altına giren kişinin eliyle atılmış imzasının bulunmasına imkân yoktur. Bu sebeple kanun, postahaneye verilen belgenin altında, telgrafı çekenin imzasının bulunmasını yeterli saymıştır.

Kural olarak imza, metnin sonunda bulunacaktır. Bu, onun metni örtmesi fonksiyonunun tabiî bir sonucudur. Ancak, bu fonksiyonunu yerine getirmesi şartıyle, metnin sonunda değil de başka bir yerinde, meselâ sahifenin kenarında da bulunabilir. (ML)

İMZALAMAK geçl. f. (*imza*'dan, *imza-lamak.*) İmzasını koymak: *Dosya mosya yok! Şu kâğıdı imzalayacaksın* (Kemal Tahir). *Bir dilekçeyi imzalamak.* || İşaret veya imzasıyle bir eserin yazarı veya yaratıcısı olduğunu belirtmek: *Bir makaleyi, bir tabloyu imzalamak.* || İmzalı bir belgeye bağlamak: *Barış antlaşması imzalamak.* || Bir kitabın ilk iç sayfasına imzasına atmak: *Bu romancı benim için kitabını imzaladı.*

◆ **İmzalanmak** edilg. f. İmzalamak işine konu olmak: *Bütün evrak müdür tarafından imzalandı.*

◆ **İmzalatmak** ettirg. f. İmzalamak eylemini yaptırmak: *Arkadaşımız bütün belgeleri müdüre imzalattı.*

◆ **İmzalattırmak** ettrg. f. İmzalanması gereken bir şeyi birine başka bir aracı ile imzalatmak: *Yazıyı şefe imzalattırdın mı?* (M)

İMZALI sıf. (*imza*'dan, *imza-lı*). Altında imza bulunan, imzalanmış: *Karşılığında bir imzalı kâğıt bırakaydı* (Kemal Tahir). || Yayın organlarında, kimin tarafından yazıldığı belirtilen (makale, haber v.b.). [M]

İMZASIZ sıf. (*imza*'dan *imza-sız*). Altında imza bulunmayan, imzalanmamış: *Kaç yıl kefensiz ve klarnetsiz uyumuşumdur / O imzasız ve tarihsiz mektuplarda* (Refik Durbaş). || Yayın organlarında kimin tarafından yazıldığı belirtilmeyen: *Büyük Doğu'da imzasız çıkan yazılar kendisinin sayılırmış* (N. Ataç). [LM]

İN i. (esk. türk. *yun* > *yin*'den). Yabanî hayvanların barındıkları kovuk, küçük mağara: *Bu açlık boğmadan ininde kurdu / Yolcular, bu taşa dokunmayınız* (F. N. Çamlıbel).

— DEY. *İn gibi,* dar, karanlık yerler için kullanılır.

— Avc. *İnde yakalama,* tilki ve porsuk gibi pis kokulu bazı hayvanları inlerinde yakalamak için başvurulan usullerin tümü. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *İnde yakalama,* porsuk ve tilkilerin yavrulu olduğu ilkbaharda uygulanır. Bunlara inde ulaşmak için toprağın ine yakın yerden kazılması (kazma, bel, kürek kullanılarak) ve foks-teriye gibi cesur, atılgan, ısırıcı köpeklerden yararlanılması gerekir. (LM)

İn, *indiyum*'un kimyasal sembolü. (M)

İN i. (ar. *ins,* insan'dan). [Yalnız *cin* ile birlikte kullanılır] *İn cin yok* (veya *in cin top oynuyor*), bir yerin çok ıssız olduğunu belirtmek için kullanılır. || *İn misin, cin misin?,* genellikle masallarda kullanılan «insan mısın, cin misin?» sorusu. (M)

İN sıf. (fars. *in*). *Esk.* En yakını belirtmek için kullanılır, bu. (*Zt.* ÂN.) || *Ba'd-ez-în.* Bk. BA'DE. || *Bina-ber-în.* Bk. BİNABERİN. || *În ü ân.* Bk. ÂN. (M)

İNÂBE veya **İNÂBET** i. (ar. *inâbet*). *Esk.* Tövbe etme, Tanrı yoluna dönme. || Bir tarikat mürşidine başvurarak tarikata girmek veya herhangi manevî bir hizmette bulunmak üzere izin alma. || *İnâbe almak,* bir tarikat mürşidine başvurup tarikate girmek üzere izin almak. || *İnâbe verme,* tarikat mürşidine başvurana, mürşidin derviş payesini vermesi. (M)

İn Abstracto («soyut olarak» anlamında lat. dey.). Olguların gerçekliği dışında. (L)

İNACHUS i. Oxyrhynchus cinsinden yengeç; üreme evreleri genellikle düzenlidir, yani üreme devresinin ardından büyüme devresi gelir; soğuk ve ılık denizlerde yaşar. (L)

İNAD. i. Bk. İNAT.

İNADINA zf. (*inat*'tan). İnat olsun diye, aksilikle: *İnadına arkamı döndüm ve bir şeylerle meşgul göründüm* (R. N. Güntekin). || İstenilenin, gereğinin aksine: *Hava o gün inadına bozuktu.* (M)

İNADİYE i. (ar. *ʿinâd*'dan *ʿinâdiyye*). Fels. *Esk.* M.Ö. IV. yy.da yunan filozofu Pyrron'un yaydığı, olumlu veya olumsuz hiç bir kesin yargıya varmayan ve hep şüphe içinde kalmayı gerekli bulan öğreti. *Eşanl.* ŞÜPHECİLİK. (M)

İnadiye kalesi, Girit'te (Kandiye şehri karşısında) kale. Girit savaşları sırasında yapıldı. Veziriazam Fazıl Ahmed Paşa devrinde 1668'de venedik elçisi ile yapılan görüşmede, Venedik istekleri arasında bu kalenin yıkılmasına ait bir madde de yer alıyordu. (M)

İNADUNATA i. Paleont. Fosil denizlâleleri altsınıfı; Ordovisyenin tabanından Trias'a kadar rastlanır. *Disparida, hybocrinida, cladida* takımlarını kapsar. (L)

İNAGUA, İngiltere'ye bağlı Bahama takımadalarında iki adaya (*Great İnagua* [Büyük İnagua] ve *Little İnagua* [Küçük İnagua]), verilen isim. Takımadaların güney ucunda, Küba'daki Capo Maisi'nin kuzeydoğusunda. 1 450 km^2; 1 000 nüf. Başlıca şehri Great İnagua'nın batı kıyısında *Matthew Town.* (L)

İNAK i. (ar. *ʿunk* boyun'dan *ʿinâk*). *Esk.* Boyna sarılma. (M)

İNAK i. Fels. Bk. DOGMA.

İNAK i. Şabanî Moğollarda (Özbekler) Kungrat kabilesi yaşlılarına verilen ad. (Buhara'da Hive'de hükümdarın danışmanı olan inaklar, hanlar kendi âletleri haline geldiğinden XVIII. yy.da iktidarı ele geçirdiler. Sonra aralarından biri XIX. yy. başında bağımsızlığını ilân etti.) [M]

İNAKÇILIK i. (*inak* > *inakçı*'dan *inakçı-lık*). Fels. Bk. DOGMATİZM.

İNAKHİDES'LER Argos'un kurucusu ve kralı İnakhos'un soyundan olanlar. — Argos'luların soy adı. (L)

İNAKHOS. Yun. mit. Argolis'in ırmak tanrısı Okeanos ile Tethys'in oğlu. İo, Phoronea ve Egialea'nın babası. Deukalion tufanından sonra ülkeye insanları yeniden yerleştirdi ve Argos'un ilk kralı oldu. Argolis'i paylaşamayan Poseidon ile Hera onu hakem seçtiler. İnakhos, Hera'nın tarafını tuttu ve onun adına ilk tapınağı yaptırdı. Poseidon, sularını kurutmak suretiyle İnakhos'tan öcünü aldı. (L)

İNAKLAR, eski türk devletlerinde haberciler. İlhanlı, Karakoyunlu ve Akkoyunlu devletlerinde hükümdarın en gizli ve önemli emirlerini gerekli yerlere götürenlere inak denirdi. Sarayın Enderun hizmetinden başka hükümdarlarla yakınlık kurarlardı. Türk ailelerinden alınarak sarayda yetiştirilen inakların başında seçkin beyler bulunurdu. (M)

İNAKSAL i. (*inak*'tan *inak-sal*). Fels. Bk. DOGMATİK.

İNAL (El-Melik-ül-Eşref Seyfeddin), Mısır ve Suriye sultanı (? 1380 - 1460). Sultan Berkuk'un kölesi iken Memlûklar teşkilâtına girdi. Berkuk'un oğlu Nâsır tarafından azat edildi. Sultan el-Melik-ül-Müeyyed zamanında haseki, bu hükümdarın ölümünden sonra da 10'lar emîri oldu. Sultan Barsbay zamanında önce Tabılhane emîrliğine, sonra da Gazze naipliğine getirildi (1432). 1433'te Barsbay'ın açtığı Urfa ve Diyarbekir seferlerine katıldı, bu arada Urfa şehrine vali tayin edildi. Daha sonra Kahire'ye çağırılan İnal, Şafad'a vali olarak gönderildi (1436). Sultan Çakmak tahta çıktığı zaman, başdevadlığa getirildi. 1444'te Patos seferine katıldı, bu görevde gösterdiği başarı sonucu atabey oldu (1446). Sultan Çakmak'ın ölümünden sonra çıkan isyan sırasında Osman'ın yerine sultan seçildi (1453). Maliye konularında geniş çapta yenilikler yaptı. Fatih Sultan Mehmed ile iyi ilişkiler kurdu. (M)

M. Kemal İNAL

İNAL (İbnülemin Mahmud Kemal), türk tarihçisi ve yazarı (İstanbul 1870 - ay.y. 1957). Şehzadebaşı rüştiyesini bitirdi, bir süre Mülkiye'de okudu. Hukuk mektebine devam etti. Özel olarak Arapça, Farsça, Fransızca, din bilimleri, hadis ve hat sanatını öğrendi. Vilâyatı Mümtaze ve Muhtare kaleminde (1890), Sadaret Mektubî kaleminde (1892), Vilâyeti Sitteyi Teftiş ve Islahat komisyonunda (1895-1896) çalıştı. Sadaret Mektubî kalemi müdür muavini (1908), Vilâyatı Mümtaze kalemi müdürü oldu. Türk* ve İslâm Eserleri müzesini kurdu ve müzenin müdürlüğünü yaptı. Biyografi, tarih alanında eserler verdi: *Son Asır Türk Şairleri* (1930-1942); *Osmanlı Devletinde Son Sadrazamlar* (1940-1942); *Son Hattatlar* (1955); *Hoş Sada* (1958). Etraflı önsözlerle metin yayımları hazırladı: *Menakıb-ı Hünerveran* (1928); *Tuhfet-ül-Hattatin* (1928). [M]

İNALCIK (Halil), türk tarihçisi (İstanbul 1918). Balıkesir Öğretmen okulunu (1935), Ankara Dil ve Tarih - Coğrafya fakültesini bitirdi (1940). Aynı fakültenin öğretim kadrosuna girdi; doçent (1943) ve profesör oldu (1952). Amerika'da Columbia üniversitesinde (1953 - 1954) ve Princeton üniversitesinde (1967) misafir profesörlük yaptı. 1957'den sonra Siyasal Bilgiler fakültesinde idarî teşkilât tarihi dersleri vermeğe başladı.

Başlıca eserleri: *Tanzimat ve Bulgar Meselesi* (doktora tezi, 1943); *Fatih Devri Üstüne Tetkikler ve Vesikalar* (1954); *Hicrî 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid* (Hicri 835 Tarihli Arnavut Sancağı Defterinin Sureti) [1954]; *Kanunname-i Sultanî ber Muceb-i Örf-i Osmanî* (*II. Mehmed ve II. Bayezid Devirlerine Ait Yasakname ve Kanunnameler*) [Osmanlı Örfü Gereğince Sultanlara Ait Kanunnameler] (R. Anhegger ile, 1956).

İN'AM i. (ar. *niʿmet*'den *inʿâm*). *Esk.* İyilik etme, lûtuf ve ihsanda bulunma. || *İn'am etmek,* iyilik etmek, lûtuf ve ihsanda bulunmak.

— Tar. Yeniçerilerin aylıklarına zam yapma.

— Mal. *Esk.* Yeniçerilerin aylıklarına yapılan zamma verilen ad. (Yeniçeriler padişahların cülûs törenlerinde, savaşlardaki hizmetlerinden dolayı aldıkları fazla yevmiyelerden başka yevmiye zammı alırlardı. Bu zamlar en fazla yarımşar akçe olarak yevmiyelere ilâve edilirdi.)

◆ **İn'amât** çoğl. i. *Esk.* Yapılan iyilikler, yardımlar, lûtuf ve ihsanlar. (M)

İNAMA STERNEGG (Karl Theodor VON), avusturyalı iktisat ve devletler tarihi yazarı (Augsburg 1843 - İnnsbruck 1908). Münih'te okudu. İnnsbruck üniversitesinde siyasal bilgiler profesörü oldu. Özellikle iktisat tarihiyle ilgilendi. Başlıca eserleri: *Deutsche Wirtschaftsgeschichte* (Alman İk-

Foto. MEYDAN

tisat Tarihi) [3 cilt, 1879 - 1901]; *Staatswissenschaftliche Abhandlungen* (Devlet Ekonomisi Üstüne Tartışmalar) [1903]; *Neue Probleme des Modernen Kultuılebens* (Çağdaş Kültür Hayatında Yeni Meseleler) [1908]. Ortaçağın tarım tarihine ışık tutan bir eserinde, tarihî gelişim açısından ele alır, tarım gelişimini iktisat tarihinin en önemli evrelerinden biri olarak kabul eder. İnama, 1881'de Viyana İstatistik dairesini yönetmeğe başladı, böylece çalışma alanını değiştirmiş oldu. İstatistikle araştırma alanını genişleterek *Österreichische Statistik*'i (Avusturya İstatistiği) kurdu ve *Statistiches Handbuch'un* (İstatistik Elkitabı) temelini attı. (L)

İNAMBU i. Zool. Oldukça büyük boylu (45 sm), enlemesine koyu çizgili esmer-kızıl renkli kuş. (*Pampa tavuğu* da denen inanbular [*Rhynchotus rufescens*] Arjantin'de yaşayan uzun gagalı tinamulardır.) Tinamugillerden. (L)

İN - AMENAS, Doğu Cezayir sahrasında (Vahalar idare bölgesi) yer, Scele'nin kuzeybatısında. Le Cekhira (Tunus) petrol boru hattının çıkış noktası. (L)

İNAN i. *Yeni.* Bir şeyin doğruluğunu kabul ederek gönül ve dille ikrar etme, iman: *Demek ki her toplumda tenkit gücü vardır, tenkit gücü bulunduğuna inan vardır* (N. Ataç).

— DEY. *İnan olsun,* «inan ki» anlamında kullanılır: — *Sen işret ediyormuşsun* — [...] *İnan olsun etmiyorum* (Ahmed Rasim). *İnan olsun, ben senden daha hastayım* (M. Ş. Esendal).

— Fels. *İnan birliği,* birçok kişinin aynı inançta birleşmesi.

◆ **İnanlı** sıf. İnanı olan. İman sahibi.

◆ **İnansız** sıf. İnanı olmayan. İmansız. (M)

İNÂN i. (ar. *ʿinān*). *Esk.* Dizgin: *Zencir ile olmaz imtinanım / Tek sende bulunmasın inânım* (Abdülhak Hâmid). ‖ *Mec.* Yönetme, denetleme, kontrol. ‖ *İnân-ber-inân* (veya *inân-hem-inân*), atbaşı giden, birlikte giden. ‖ *İnân-gerdân*, dizgin kıran, geri dönen. Verdiği karardan geri dönen, vaz geçen. ‖ *İnân-gir*, dizginleri elinde tutan. Zapteden, bir işin yönetimini elinde tutan, kontrol eden. ‖ *İnân-ı ihtiyâr*, bir işin idaresine hâkim olma. ‖ *İnân-keş*, dizginleri elinde tutan, dizgin çeken. Aşırı davranışlarda bulunmayarak ölçülü hareket eden. ‖ *İnân-rîz*, dizginleri bırakan. Bir işin peşinden koşan. ‖ *İnân-tâb*, dizgin çevirerek geri dönen. Verdiği karardan geri dönen. ‖ *Atf-ı inân* (veya *tevcih-i inân*), dizgin çevirme, hayvanı gittiği yönden başka bir yöne çevirme. ‖ *İrhâ-yı inân*, dizgini koyuverme. Bir işin idaresini elden kaçırma, tedbirli ve ölçülü davranışı bırakarak işi oluruna bırakmak. ‖ *Mutlak-ül-inân*, dizgini salıverilmiş, dizginleri serbest bırakılmış. Azat edilmiş, serbest. (M)

İNAN (Abdülkadir), türk dilcisi ve yazarı (Çıgay köyü, Başkırdistan 1889). Troyitsk'te Yüksek Öğretmen okulunu bitirdi (1914). Başkırdistan'ın bağımsızlık savaşına katıldı. Başkurt Millî Eğitim Bakanlığı İlmî kuruluna üye seçildi (1918). Öğretmenlik ve yazarlık yaptı. Asya'daki Türklerin yaşadığı çeşitli bölgeleri dolaştı (1923). İran (1923), Afganistan, Hindistan (1924), Paris ve Berlin'de ilmî çalışmalarda bulundu.

1925'te Türkiye'ye geldi. İstanbul Türkiyat enstitüsünde asistan oldu. Birkaç arkadaşıyle *Halk Bilgisi Haberleri* dergisini yayımladı (1928). Türk Dili cemiyetine girdi. Dil ve Tarih-Coğrafya fakültesinde profesörlük yaptı (1936-1944), kadrosu kaldırılınca çeşitli unvanlarla öğretime devam etti (1944-1955). Diyanet İşleri Bakanlığı Danışma kurulunda (1961), Türk Kültürünü Araştırma enstitüsünde çalıştı. Eserleri: *Birinci İlmî Seyahata Dair Rapor* (1930); *Tarihte ve Bugün Şamanizm* (1954); *Kur'anı Kerim'in Türkçe Tercümeleri Üzerinde Bir İnceleme* (1961); *Hurafeler ve Menşeleri* (1962). Ayrıca *İslâm Ansiklopedisi*'nde, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı*'nda v.d. dergilerde makaleler yayımladı. *Makaleler ve İncelemeler İncelemeler* (1968) adlı kitabında bazı yazıları toplandı. (M)

Afet İNAN

İNAN (Afet), türk tarihçisi (Doyran ilçesi, Selânik 1908). Bursa Kız Öğretmen okulunu (1925) bitirdikten sonra İzmir'de öğretmenliğe başladı. Atatürk tarafından Lozan'a (İsviçre) Fransızca öğrenimine gönderildi (1925-1927). Cenevre Üniversitesi Sosyal ve İktisadî İlimler fakültesinin Tarih bölümünü bitirdi ve doktora yaptı. 1939 Yılında Dil ve Tarih - Coğrafya fakültesine girdi; doçent (1942) ve profesör (1950) oldu. Hacettepe üniversitesinde türk inkılâp tarihi profesörüdür. Başlıca eserleri: *Türk Tarihinin Ana Hatları* (1930); *Türkiye Halkının Antropolojik Karakterleri ve Türkiye Tarihi* (1947) *Atatürk'ten Hatıralar* (2 kitap, 1955); *Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti* (1956); *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler* (1959); *Tarih Üzerine İnceleme ve Makaleler* (1960); *Atatürk ve Türk Kadın Haklarının Kazanılması, Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri* (1964); *Tarihten Bugüne* (1970). (M)

İNANCA i. (*inan*'dan, *inan-ca*). *Yeni.* Bk. TEMİNAT.

İNANCILIK i. (*inan*'dan *inan-cı-lık*). Fels. *Yeni.* İnsan aklının yetersiz olduğuna inanarak, aklın iman ile desteklenmesi ve tamamlanması gerektiğini savunan filozofların görüşü. *Esk.* İmaniye. (M)

İNANÇ i. (*inanmak*'tan *inan-ç*). Bir düşünceye bağlı bulunma: *Bu milletin inancına göre hükümet «herşey»di* (Ş. S. Aydemir). ‖ Tanrıya, bir dine inanma; iman. ‖ Birine duyulan güven, itimat, inanma duygusu. ‖ İnanılan şey, görüş, öğreti: *Kendi getirdikleri inançtan başka herşeye kapalıdır zevkleri* (N. Ataç).

— Fels. Bk. ANSİKL.

— Folk. *Batıl inançlar,* tarihöncesinden başlayıp günümüze kadar gelen boş inançlar. Bk. ANSİKL.

— Huk. *İnancı kötüye kullanma.* Bk. EMNİYET'*i suistimal.*

— ANSİKL. Fels. *İnanç* meselesi, hem psikolojide, hem de mantık ve metafizikte ortaya çıkar. Psikoloji açısından, inancın birkaç derecesi ayırt edilir ki, bunlar, en zayıfından en kuvvetlisine kadar şöyle sıralanabilir: şüphe, olasılık, kesinlik. İnancın bu çeşitli dereceleri, yargı ve kabule eşlik eder; entelektüalistlere göre (meselâ Spinoza), anlığın ileri sürdüğü yargı ne kadar açık olursa, inanç da o derece kuvvetli olur. İradecilere göre de (meselâ Descartes), inanç, iradeye dayanır. Çünkü açık bir fikrin karşısında bile, şüpheye düşmek daima mümkündür (Descartes'ın aşırı ve geçici bir düşüncesinin sonucu olan «kötü ruh» varsayımı).

Mantık açısından, inanç, doğrulanabilir olmalıdır. Bundan ötürü zihin, doğrunun kıstaslarını arar. Bu kıstaslar, açıklık, tutarlık, metot, çeşitli bilimlere ve diğer «bilgi tarzları»na duyulan inanç dereceleridir (kanaat, gidimli bilgi, sezgisel bilgi, iman, akıl).

Metafizik bakımından inanç, hakikat ve hakikate ulaşma imkânı sorununu ortaya çıkarır. Bu açıdan, dogmatikleri ve şüphecileri birbirinden ayırt etmek gerekir. Şüphecilik içinde de, bütün kanaatlerin, az veya çok olası olduğunu, ama hiç bir zaman tam kesinliğe ulaşamadığını ileri süren olasıcılık'ı ayrıca ele almak doğru olur.

— Folk. Çağımızda da boş inançlardan birçoğu yaşamaktadır. Bu *batıl inançlar*'ın bütün sosyal hayat ve medeniyetlerle ortak temelleri vardır. İlkel din inanışları, ölümden sonra dirilişe inanma, mezarların çeşitli eşya ile doldurulması, güneşe, aya tapmanın ortaya çıkardığı inanış ve gelenekler, tabiat kuvvetlerinin doğurduğu olaylar karşısında duyulan korku, ata ruhlarına tapma, cinler, periler, çeşitli varlık ve olaylara bağlanan Tanrı'lara ait inançlar, rüyalar, ilâhlara kurban âyinleri, hastalıklarla ilgili inançlar, sihir, büyü, gelecekten haber verme gibi. Bunların, vahşet çağından, tarih içinde gelişen medeniyetlerden bugüne kalanları oldukça çoktur. İlkel dinlerden sonra, insan zekâsının gelişmesi sonucu oluşan yeni dinler, tarihöncesi inanış ve geleneklerin bir kısmının bırakılmasına karşı yenilerini ortaya çıkardı. Hıristiyanlığın Avrupa'da yayılması birçok Yahudi, Mısır, Yunan, Roma gelenek ve inançlarının çeşitli milletler arasında görülmesini sağladı. Orta Asya'dan çeşitli ülkelere dağılan Türkler, din değiştirdikçe, eski şaman inanışlarına yeni inançlar katarken, kendilerininkini de oralara götürdüler. Bu bakımdan bâtıl inançlar yerel ve millî olduğu kadar milletlerarası bir özellik de taşır. Küçük yerli dinlerden sonra Budizm, Mazdeizm, Musevîlik, Hıristiyanlık ve İslâmlık gibi dinlerin dünyaya yayılmaları, birçok yerli ve millî inançların milletlerarası bir nitelik almasına yolaçtı. Ayrıca göçler, büyük istilâ savaşları, imparatorlukların kuruluşu, sömürgecilik hareketleri ülkeden ülkeye, milletten millete, dinden dine birtakım inanç ve gelenekleri taşıdı. Batıl inançlara eskisi gibi çok sayıda inanan yoksa da, bunlar geri çevrelerde hâlâ yaygındır. Çıkış nedenleri unutulmuş olmakla birlikte, geleneğe bağlı olma dışında, gizli güçlerden korkma, uğursuzluk, uğurluluk, geleceği öğrenme gibi duygular hâlâ vardır.

Meselâ, Anadolu'da, yağmur duasına çıkılması ve burada küçük taşların dualar okunarak akarsulara atılması; görülmeyen yaratıklar olarak cin ve perilere inanılması Şamanlık ve başka dinlerin kalıntılarıdır. Yine Anadolu'da, hâlâ, eşiğe oturmak ve basmak, ateşe tükürmek günah sayılır. Bunlar da eski Türklerin eşiği, güneşi (ateş onun temsilcisidir) kutsal sayıp tapmalarının sonucudur. Büyüler, çeşitli fal bakmalar, kurşun ve mum dökmeler, hep eski dinlerin yetiştirdiği sihirbazların, gelecekten haber verme işlemlerinin vazgeçilmez sonucudur. Bunlar gibi, on üç sayısının uğursuzluğu, Hıristiyanlığın dünyaya yaydığı bir inançtır. Çünkü İsâ, son yemeğini on üç kişi ile birlikte yemiştir. Hıristiyanlardan bize geçen bir inanış da salı günü iş yapmamaktır. Bu da Fatih'in İstanbul'u salı günü almasından doğdu. İnsanın üzerinde demir bulundurursa yıldırım çarpmayacağı inancı, demirin türkler arasında kutsal maden sayılmasındandır. Bunun gibi bıçak, makas veya sabunun elden ele verilmeyeceği; gece aynaya bakılmayacağı, tırnak kesilmeyeceği, başka eve ateş verilmeyeceği; yolcunun arkasından su döküleceği; elbisenin ters giyilmeyeceği; güvercin ve tavşan beslemenin uğur getirmeyeceği; ay tutulunca, onu basmış olan cinleri korkutmak için silâh atılıp teneke çalmak gerektiği; geceleyin dışarıya kirli su dökülmeyeceği hâlâ süren batıl inançlardır. Bu arada vücudun bir yerinin seyirmesi de çeşitli batıl yorumlara yol açmış; buna türlü anlamlar verilmiş; hattâ üzerine kitaplar yazılmıştır. Bütün bu batıl inançların kaynaklarını saptamak, ortaya çıkarmak elden gelmez. Ancak bazılarının dinlerden, bazılarının iktisadî hayattan, bazılarının sosyal ilişkilerden doğduğu anlaşılabilmektedir. (LM)

İNANÇ (Ahmed Cevdet). Bk. CEVDET *Muallim.*

İNANÇ BEY (Şücaüddin), Lâdik beyliğinin kurucusu (öl. 1334'ten sonra). Germiyanoğulları tarafından Lâdik'e gönderilen Ali Bey, İnanç Beyin babasıdır. İnanç Beyin hangi tarihte bey olduğu kesin olarak bilinmemektedir. Ancak, Mevlânâ'nın torunu Ulu Ârif Çelebi bölgeye geldiği zaman (1312), İnanç Bey Lâdik beyi idi. İnanç Bey, Lâdik beyliğini güçlendirdi, itibarlı bir beylik haline getirdi. Ölümünden sonra da beylik *İnanç beyliği* adını aldı. (M)

İNANÇLI i. (*inanç*'tan *inanç-lı*). İnancı olan.

— Huk. *İnançlı muamele,* «inanan» adı verilen bir kişinin, teminat teşkil etmek veya idare olunmak üzere, malvarlığına dahil olan bir şey veya hakkı, aynı amacı güden mutat hukukî muamelelerden daha kuvvetli bir hukukî durum yaratmak gayesiyle, «inanılan» denilen kişiye inançlı olarak kazandırması.

— ANSİKL Huk. *İnançlı muamele* kavramı, Roma hukukundan gelmektedir. Bu müessese Roma hukukunda «mancipatio» ve «in iure cessio» yolu ile gerçekleştirilen ve güvene dayanan bir mülkiyeti geçirmeyi ifade ederdi. Bu mülkiyet, belirli bir amacın gerçekleşmesi için, çoğunlukla rehin hakkı kurmanın yerine karşı tarafa geçirilirdi ve mülkiyeti devralan kimse de, amaç gerçekleştikten sonra, elde ettiği mülkiyeti karşı tarafa geri verirdi. Bu müessese, henüz ayrı bir rehin hakkının meydana gelmemiş

Foto. MEYDAN

olduğu devirlerde oldukça önemli rol oynamıştır. Bugün ise, inançlı muamele, ya teminatın temliki veya tahsil için alacağın inançlı temliki olarak karşımıza çıkar. Muvazaa*dan farklı olarak inançlı muamelede, taraflar inançlı olarak yaptıkları işlemin hukukî sonucunu gerçekten isterler ve bu sonuç da gerçekleşir. Ancak taraflar, bu muamele sonucu doğan hakların kullanılmasını sınırlarlar. İnançlı muamele iki işlemi kapsar: 1. inanç anlaşması; 2. devir anlaşması. (M)

İNANÇOĞULLARI veya **LÂDİK beyliği,** Denizli yöresinde kurulan beylik (1276 - 1420 ?). Germiyan beyliği, Denizli bölgesindeki Sahipataoğullarını buradan çıkartarak bölgeyi topraklarına kattı. Bir süre sonra da Germiyan ailesinden Ali Beyi buraya bey olarak gönderdi (1276). Ali Bey, Cimri olayında, Karamanoğlu Mehmed Bey ile Anadolu'ya gelip moğol ordusunu yenen memlûk hükümdarı Melik Zahir Baybars tarafını tutunca tahtını kaybetti. Germiyan beyliği bölgeye bu sefer Bedreddin Murad Beyi gönderdi. Bedreddin Murad Beyin ölümünden sonra Ali Beyin oğlu Şücaüddin İnanç Bey, Denizli'ye gelerek babasının tahtına oturdu. Beyliği yeniden kurdu ve sınırlarını genişletti. Beylik *İnançoğulları* diye anılmağa başladı. İnanç Beyden sonra yerine torunu Murad Aslan, kardeşi Togan Paşa geçtiler.

İnançoğlu beyliği, Osmanlıların Anadolu birliğini kurmaları sırasında Yıldırım Bayezid tarafından osmanlı topraklarına katıldı (1390). Ankara savaşından (1402) sonra Anadolu'ya giren Timur, Denizli ve yöresini yeniden Germiyanoğullarına verdi. Germiyan Beyi de Murad Arslan'ın oğlu İshak Beyi buraya bey olarak gönderdi. İshak Beyin ölümünden sonra İnançoğullarının toprakları Murad II tarafından Osmanlılar'a katıldı (1420). [M]

İnandık, Çankırı yakınında höyük. Eski Hitit ve Koloni devirlerine ait bir yerleşme yeridir. Yakınındaki tabiî bir tepe üzerinde bir mabede ait izler vardır. Höyükte yapılan araştırmalarda ele geçen en önemli buluntu *İnandık vazosu* denilen bir vazodur. Bu vazo Koloni devrine ait ikinci tabakada bulundu. Vazo dinî bir tören kabıdır. Ortasında bir tanrıça başı, iki yanında da boğa boynuzları vardır. (M)

İNANDIRICI sıf. (*inandırmak*'tan *inandırıcı*). İnandıran, inandırma özelliği bulunan. (M)

İNANIŞ i. (*inanmak*'tan *inan-ış*). İnanma, inanma tarzı: *Onu her zaman aradım. Bu arayışta aldanışlarım da, inanışlarım kadar güzeldi* (Ş. S. Aydemir). || Tanrı'nın varlığını ve söylediklerini kabul etme. (M)

İnaniye medresesi, Fas şehrinde Merinîler tarafından yapılmış medrese. Hem okul, hem de camidir. Medresenin iki girişi vardır. Biri dirsekli bir dehlizle avluya açılır. Diğeri birbirine bitişik iki kapı şeklindedir ve yapının mihveri üzerindedir. Avlu dar, derin bir dikdörtgen şeklinde ve mermer döşelidir. Avlunun sonunda namaz kılınan salonun cephesi boyunca 2 m genişliğinde bir kanal uzanır. Avlunun ortasındaki havuz gibi bu kanal da aptest almaya mahsustur. Önde ve iki yanda olmak üzere avluyu kuşatan galerilerin önünde talebe hücreleri vardır. Galerilerin üst kısımları birinci kattaki odalara girişi sağlar. Kanal üzerine yapılan tek gözlü küçük iki köprüden camiye girilir. Caminin içi, kıbleye paralel iki nefe ayrılmıştır. Nefleri ayıran kemerler damarlı dört akik sütuna dayanır. Yan cephelerin ortasında ahşap atkılı açıklıkları kesen iki büyük kemer, kenarları 5 m olan ahşaptan kubbelerle örtülü iki salona geçit verir. Bu iki salon öğretime ayrılmıştır. (M)

İNANİZASYON i. (lat. *inanis*, boş> fr. *inanisation*). Fizyol. Açlığa götürebilen beslenme yetersizliği. (L)

İNANLI sıf. (*inan*'dan *inan-lı*). İnanı olan, bir şeye inanmış bulunan. *Eşanl.* İMANLI. (M)

İnanlı inekhanesi ve Aygır deposu, İnanlı köyü içinden, Arzulu sınırında bulunan İnanlı tarlasına ve oradan sınır taşına, Tekirdağ yolundan, Hacet höyüğüne ve Sırtköy mezarlığına, oradan Kayalı çatağına ve Çorlu deresi boyunca İnanlı değirmenine ulaşan sınırlar içindedir. Selim II vakfı olan İnanlı çiftliği, yeniçeri ağası Çelebi Ağaya, ondan oğlu Abdi Beye geçti. Mabeyinci Ragıp Paşa tarafından satın alındı (1887). Vârislerinden Şakir Bey, çiftliği satılığa çıkardı. İntifa hakkı Tarım bakanlığına ait olmak üzere hazine adına satın alındı (1929). Burada Tarım bakanlığı tarafından *İnanlı İnekhanesi ve Aygır deposu kuruldu* (1930). 1944'te Koyunculuk şubesi ile Zıraat şubesi, 1958'de Tavukçuluk şubesi açıldı. İnanlı inekhanesi Muratlı ilçe merkezine 3 km, Tekirdağ il merkezine 27 km uzaklıktadır ve 12 250 dekar araziye sahiptir. (M)

İNANMAK geçl. f. (esk. türk. *ınanmak*'tan *inan-mak*). Bir şeyi doğru kabul etmek: *Babası çocukların ancak dayakla okuyabileceklerine inanmış* (M. Ş. Esendal). *Mehmet Emin Yurdakul, bahtiyar insandır: Büyük işe olduğuna inanarak yaşadı* (Y. Z. Ortaç). || Birini doğru sözlü bilmek, güvenmek: *Sultan Alaüddin Baha Veled'e inanmıştı* (N. Araz). [*Eşanl.* İTİMAT ETMEK.] || Bir şeyin var olduğuna inanı olmak: *Cinlere inanmak.* || İman etmek: *Allaha inanmak.* || Kanmak, aldanmak: *Baktı ki, bende inanacak göz yok, yalandan ağlamaya başladı* (R. N. Güntekin).

◆ **İnandırılmak** dönşl. f. İnandırmak işine konu olmak.

◆ **İnandırmak** ettrg. f. Bir şeyin doğruluğunu başkalarına kabul ettirmek: *Hayırlı bir iş yaptıklarına herkesi inandırmış olanların neşesiyle, fakat gönülleri isli evlere döndüler.* (R. H. Karay).

— DEY. *Allah inandırsın,* bir şeyin doğruluğuna inandırmak için kullanılan ikna sözü: *Allah inandırsın beyefendi, bendeniz harp içinde yediğimiz vesika ekmeğine bile hasret kaldım* (M. Ş. Esendal).

◆ **İnanılmak** geçz. f. İnanmak işine konu olmak: *İlk günler inanılmıyor: «Sahi mi? Artık ağrım yok mu?»* (N. Ataç).

◆ **İnanılmaz** sıf. İnanılması çok güç veya imkânsız olan: *İnanılmaz hikâyeler.* || Az rastlanan, olağanüstü: *İnanılmaz gelişmeler.* (M)

İNANNA, Elam tanrıçası. M. Ö. III. binyıldan sonra Sus'ta kutsandı. Babil tanrıçası Aştart'a karşılıktır. (L)

İNANSIZ sıf. (*inan*'dan *inan-sız*). İnanı olmayan. *Eşanl.* İMANSIZ. (M)

İNARE i. (ar. *nūr*'dan *inâre*). *Esk.* Aydınlatma, ışıklandırma. (M)

İNARİ, Japon pirinç tanrıçası. Tapınaklarının iki tilki heykeli korur. Bundan dolayı da halkta İnari'nin tilki kılığına girdiği inancı yerleşmiştir. (L)

İNAS i. (ar. *ünşā*'dan *inâş*). *Esk.* Dişiler, kızlar veya kadınlar. || *İnas dârülfünunu,* 1912 yılından sonra kızlar için kurulan dârülfünuna verilen ad.

— Tasav. *İnas Çelebi,* Mevlânâ neslinden olan erkek çelebinin kızlarını belirtmek için kullanılır. (Bu kızlardan gelen erkek çocuklarla bunlardan doğan erkek çocuklar da *İnas Çelebi* sayılır.) [M]

İNAT veya **İNAD** i. (ar. *ʿinâd*). Bir konuda ısrar etme, ayak direme, sözünden vaz geçmeme: *Yıllarca yemez, içmez, giyinmez, on parasını inatla müdafaa eder* (R.N. Güntekin). *İhtilâlden, kan dökmekten, boş yere müdafaa ve inattan çekinmezlerdi* (Ömer Seyfeddin). || Birine karşı çıkma, karşı fikir ileri sürme: *Ona inat Beyrut'ta kalmak, eğlenmek, mümkünse bu eğlenceme yepyeni bir kadın karıştırmaktı* (R.H. Karay). *Elbet kızı, inadını kıracak ve anasına gelip yalvaracaktı* (Sabahattin Ali). || *Halk dili.* İnatçı: *—Kadın inatmış arabadan inmem, şoförü de bırakmam diyormuş* (R.H. Karay). || *İnat etmek,* ısrarla birşeyin üstünde durmak. Ayak diremek: *Babalarının ayaklarına gittikten sonra çocukların inad etmiyeceklerini ...* (Sabahattin Ali). *Kalkmadı, harun hayvan gibi inat edip durdu* (Cevdet Paşa).

— ÇEŞ. DEY. *İnada binmek* (*bindirmek*), inadın hâkim olduğunu belirtmek için kullanılır: *İnsan işi inada bindirdi mi yapmayacağı, yapamayacağı şey yoktur* (Y.Z. Ortaç). || *İnadı inat,* sözünden dönmez, dediği dedik. || *İnadı tutmak,* direnme isteği uyanmak: *Üstüne düşmeğe gelmez; yine inadı tuttu.*

— İnş. *Esk. İnat tuğlası,* ateş tuğlasına verilen ad (Bu tuğlalar daha çok «Tophanei Âmire» kârhanesindeki top fırınında ve demir eritilen yerlerde kullanılırdı.) [M]

İNAT, Hadramut'ta şehir. 5 000 nüf. Aynı adı taşıyan vâdide kurulmuştur. 1880-1890 Yılları arasında şehirde, Hadrumutların en büyük velisi Şeyh Ebu Bekir ailesinden Seyyid Muhsin bin Selim hüküm sürdü. (M)

İNATÇI sıf. ve i. (*inat*'tan *inat-çı*). İnat eden, direnen: *Geç kalmasının sebebini ne kadar anlamak istediyse o, o kadar inatçı bir sükutla mukabele etmişti* (H.E. Adıvar). [M]

İNATÇILIK i. (*inatçı*'dan *inatçı'lık*). İnatçı olma hali: *Yine oracıktaki sahneyi de görüyorum, sözler, inatçılığı, kavgamız ve sonraki hadise* (R.H. Karay). [M]

İNATLAŞMAK geçz. f. (*inat*'tan *inat-la-ş-mak*). Karşılıklı inatçılık etmek. (M)

İNATLIK sıf. (*inat*'tan *inat-lık*). İnatçılık: *— Kızım gel! ... Hele bak gel, diyorum. Hatırım yok mu? İnatlık iyi olmaz yavrum* (M.Â. Ersoy). || *İnatlık etmek,* inatçılık etmek. (M)

İNAUDİ (Giacomo), italyan hesapçısı (Roccabruna, Piemonte 1867 - Champigny - sur - Marne, Paris yakınları 1950). Küçük yaşta çobanlığa başladı. Akıldan hesaplama konusunda üstün bir yeteneği vardı. Sayılar mırıldanarak şehir şehir dolaştı, hesaplama yeteneğini geliştirdi. 1880'de Paris'e gitti, merakla ve ilgiyle karşılandı. 1892'de Bilimler akademisine takdim edildi; akademide kendisine verilen çok zor hesapları bir çırpıda yaptı. *Calendario Perpetuo* (Sürekli Takvim) adlı eseri 1899'da yayımlandı. (L)

İNAYET i. (ar. *ʿinâyet*). Yardım, lütuf, ihsan, iyilik: *Allah'ın inayeti ve ustamın ruhaniyeti sayesinde sıkı ve çok faydalı bir meslek dersi verdim* (A. H. Tanpınar). || Bir şeyi (veya kimseyi) dikkate alma, iltifat ve itibar etme, gözetme, kayırma. || *İnayet etmek* (*eylemek*), yardım ve iyilik etmek, lûtfetmek, kayırmak: *Allah inayet ederse, senin yüzünden kurtulacak* (Namık Kemal). İltifat ve itibar etmek, dikkate almak: *Fakat rica ederim, dinleyin, inayet edin* (M. Â. Ersoy). || *İnayette bulunmak,* yardımda bulunmak, iyilik etmek, kayırmak, dikkate almak, itibar ve iltifat etmek.

— ÇEŞ. DEY. *İnayet buyurmak,* ikram ve teklif edilen veya istenen bir şeye «lûtfedin, itibar edin» anlamında kullanılır: *Hakkımızı inayet buyurunuz* (H. R. Gürpınar). || *İnayet ola,* dilenciyi (veya bir şey isteyeni) baştan savmak için «Allah versin» anlamında kullanılır.

— *Esk. İnayet-i ilâhî,* Tanrı yardımı, Tanrı'nın izni ve lûtfu. || *İnayet-i keramet-penahî,* cömertliği çok olan (Tanrı) tarafından yapılan yardım, iyilik, lûtuf.

— Din. İnsanları selâmete erdirmek için Tanrı'nın onlara yapmış olduğu, tabiatüstü bağış veya yardım.

— ANSİKL. ● *Katolik* öğretisine göre, Tanrı insanı ilahî hayatın kendisine katılması olan, tabiatüstü bir mazhariyete çağırmıştır, bu ilahî amaca uygun olarak Tanrı vesileler hazırlamıştır. *İnayet,* bu hayattan itibaren Tanrı'nın bir bağışıdır. İnayet ruhta sürekli şekilde bulunduğu zaman *alışılmış inayet* (*habitus scolastique*'e iletilerek) veya *kurtuluş yoluna çeken inayet* adını alır. *Şimdiki inayet,* hürriyete zarar vermeden iyilik yapmağa veya kötülükten kaçmağa yardım için Tanrı'nın yolladığı anî bir inayettir. Tabiatüstü kadere eylemlerin yararlı olması için mutlak surette zorunlu olan inayet, duaların hiç bir zaman, dışında kalmayacağı gibi, hattâ en sıkı tedbirler içinde de, ihtiyaçlardan uzak tutulamaz. İnayetle ilgili meselelerden en ünlüsü, ilâhiyatçılar tarafından *etkili inayet* ve *yeterli inayet* arasında yapılan ayırımdan doğdu. İnayet, gerçekte amacına ulaştığı takdirde «etkili» adını alır. Karşıt durumda da «yeter» inayettir.

● *Protestan* dinbilimciler inayette günaha ve sonçularına karşı genellikle bir iç ilâhî yardım bulunduğunu ileri sürerler. Fakat akılcılar ve kimi uyarıcılar, inayet ile dinî gerçeğin ahlakî etkisi arasında bir ayırım

yapmazlar. Luther'cilik inayetin eylemini ilâhî söz ve kutsallaştırmaların tabiatüstü etkisine sıkı sıkıya bağlar, halbuki protestan arminius'çular (hollandalı protestan ilâhiyatçı Arminius'un müritleri) ve Calvin'ciler Kutsal - Ruh'un iç eylemini kutsallaştırılmasının ahlâkî etkisinden ve dinî gerçekten ayırt ederler. Calvin'ciler bundan başka, günahkârın sorumluluğunu kurmağa ve din duygusu ile kültürün bir nebzesini insanlığa sağlamağa yeten inayet ile, alınlarında geleceğin mutluluğu yazılı kimselerin özel inayetini birbirinden ayırırlar. Özel inayet alt edilemez ve sonunda kaybolamaz. Müşterek inayet günahkârın hürriyetinin dirençlerini ne kesinlikle yenmeğe, ne de günahkârı kurtarmağa yeter.

● İslâm inançlarına göre inayet Tanrı tarafından insanlara yapılan manevî yardımdır. Bu bir bakıma, doğru yolu gösteren kılavuz, insanın içini aydınlatan, şüpheden kurtaran ilâhî bir ışıktır. Tanrı izni, isteği olmadan insan hiç bir iş yapamaz. Âlemde yer alan hiç bir varlık kıpırdayamaz. Varlık kavramı altında toplanan her şey tanrının emrine bağlıdır. Daha açık bir anlatımla Tanrı, insanlar arasında kendine en yakın gördüklerine bazı ilâhî insanlarda bulunur. İnsanın gönlüne uyarıcı bir ışık olarak doğan bu ihsanlara inayet adı verilir.

İnayet birkaç yolla ortaya çıkar: a) kendini Tanrı'ya adayan, dünyadan el etek çeken bir kimse, özellikle bir ermiş «Hak Cemâli»ni dilediği zaman; b) Tanrı katında «makbul» sayılan bir mümin bunaldığı zaman; c) herhangi bir olay karşısında, Tanrı'nın insanlara «ibret» almaları için, uygun gördüğü nitelikte, olağanüstü bir durum yaratmak istediği yerde; c) halk arasında, yerilen, küçümsenen, hor görülen, dinsiz sayılan bir kimse, gönlünde tanrı sevgisinin gizlenmesi dolayısıyle «ilâhi lûtfa» hak kazandığı zaman.

İnayetin ne zaman, kimlere, hangi durumlarda geleceği bilinmez. Bazı durumlarda gizli olarak gönüle, bazı durumlarda, halka ibret olsun diye, açık bir olay niteliğinde âleme inen inayetler vardır. Tasavvufta, inayet, Tanrı'nın insanın elinden tutması, ona birçok gizliliği açması, başkalarından saklanan sırların o kişiye bildirilmesi anlamına gelir. Gerçeğe ulaşmak, hak ile hak olmak için Tanrı'nın inayeti gereklidir. İnsan ancak inayetle kendi geçici varlığından sıyrılarak Tanrı özünde (zat'ında) ölümsüzlüğe ulaşır.

◆ **inayât** çoğl. i. *Esk.* İnayetler, yardımlar, iyilikler, ihsanlar.

◆ **inayeten** zf. *Esk.* Yardım, iyilik, lûtuf yoluyle; iyilik olsun diye.

◆ **inayetkâr** blş. sıf. *Esk.* Yardım, iyilik eden, lûtfeden, ihsanda bulunan. (M)

İNAYET GİRAY, Kırım hanı (öl. İstanbul 1637). Canbey Giray'ın yerine Kırım hanı oldu (1636). Murad IV'ün Bağdat seferinde Akkerman taraflarını yağmaladı. Kili'yi kuşatarak Kantemir'in ailesini esir etti. Kantemir Mirza durumu İstanbul'a bildirdi. İnayet Giray, bundan sonra şeyhülislâm Yahya Efendiye bir mektup yazarak Kantemir'in kendine teslimini istedi. Murad IV bir süre sonra, İnayet Giray'ı azlederek hanlığını Bahadır Giray'a verdi. Padişah huzurunda Kantemir Mirza ile yüzleştirilmek için deniz yolu ile İstanbul'a geldi. Suçlu görüldü ve boğdurularak öldürüldü. (M)

İNAYETULLAH KENBÛ, iranlı yazar (1607-1679). Büyük Moğollar devrinde Lâhor'da memuriyette bulundu. Sonra kendini ibadete ve ilâhiyata verdi. Eserleri: *Behâr-i Daniş* (Bilgi Çiçeklenmesi); *Tarih-i Dilküşa* (Gönül Açıcı Tarih). [M]

İN AZZEL (CEBEL), Cezayir sahrasında (Saura idare bölgesi) dağ kütlesi, Tademayt'ın güneybatı kenarında. Petrol yatağı. (L)

İNBÂ i. (ar. *nebâ*'dan, *inbâ*). *Esk.* Haber verme, haber ulaştırma, bildirme. ‖ *İnbâ etmek,* haber vermek, bildirmek. (M)

İNBALIĞI blş. i. Sazangillerden tatlı su balığı (*Verichorinus tinca*); boyu 35 sm kadardır; orta anadolu sularında yaşar. *Eşanl.* KADİFE BALIK. (L)

İNBAT i. (ar. *nebāt*'tan, *inbāt*). *Esk.* Bir bitkinin büyümesini sağlama.

◆ **inbâtî** sıf. *Esk.* İnbatla ilgili.

◆ **inbâtiye** sıf. *Esk.* İnbâtî'nin dişili. ‖ *Kuvve-i inbâtiye,* toprağın, bitkilerin yetişmesi için gereken madensel tuzlara sahip olması özelliği. (M)

İNBİAS i. (ar. *ba'as,* gönderme'den *inbi'as*). *Esk.* Gönderilme, yollamak işine konu olma. ‖ İleri gelme, meydana çıkma. ‖ Dirilme, ortaya çıkma. (M)

İNBİK i. Bk. İMBİK.

İNBİSAT i. Bk. İMBİSAT.

İNCA i. (ar. *necāt* kurtuluş'tan *incā*). *Esk.* Kurtarma, kurtarılma, esenliğe kavuşturma. (M)

İNCA, Mallorca adasında (Baiear takımadaları) şehir; 12 500 nüf. (L)

İNCA i. Güney Amerika'da, çiçeklerin üzerinde yaşayan, esmer, kırmızımtırak veya tunç renginde, dörtköşe iri domuzlan böcek. (Kurtçukları ağaç çürüklerinin içinde gelişir. Kınkanatlıların *Scarabeidae* familyasından). [L]

İNCALZANDO zf. (ital. k.). Müz. Gittikçe çabuklaştırarak. *Eşanl.* STRİGENDO. (M)

İNCARVİLLEA i. Dik saplı, çokyıllık otsu bitki; birçok türü süs bitkisi olarak tek tek veya bahçelerde toplu halde yetiştirilir. (*Bignoniaceae* familyasından.) [L]

İNCAS i. (ar. *necs,* dışkı'dan *incās*). Pisleme, pislenme. (M)

İn Catilinam, Cicero'nun dört söylevine verilen ad. Cicero'nun konsüllüğü sırasında, M. Ö kasım ve aralık 63'te verdiği bu söylevler Catilina'yı hedef tutar. İlk söylevin giriş bölümü («Catilina, sabrımızı daha ne kadar zorlayacaksın...») ve «yurdun Catilina'ya seslenişi» bölümü ünlüdür. (L)

İnca yöntemi, âdi uranyum - grafik - karbon dioksit sisteminden nükleer reaktörlerde, iç ve dış taraflarından karbon dioksitle soğutulan halka şeklinde yakıtların kullanılmasına dayanan yöntem; bu şekilde, yüzde 10'luk bir güç artışı sağlanmaktadır. (L)

İNCAZ i. (ar. *incāz*). *Esk.* Önceden verilmiş bir sözü yerine getirme, gerçekleştirme, bir işi tamamlama. ‖ Birinin isteğini yerine getirme. ‖ *İncaz etmek,* yerine getirmek. ‖ *İncâz-ı va'd,* vadini yerine getirme. ‖ *İncâz-ı va'd etmek,* verilmiş bir sözü yerine getirmek. (M)

İNCE sıf. (esk. türk. *yinçge*'den). Kalınlığı az olan: *İnce tahtadan yapılmış, üstüne çuha kaplanmıştı* (Ömer Seyfeddin). *İnce kumaş.* (*Zt.* KALIN.) ‖ Taneleri çok küçük olan: *Homurdanarak geçen kamyonlar yoldaki ince tozu havaya kaldırıyor, âdeta önlerini görmeden yürüyorlardı.* (*Zt.* İRİ.) ‖ Genişliği az olan: *Atın gideceği ince bir yoldur* (Berin Taşan). [*Eşanl.* DAR. *Zt.* GENİŞ.] ‖ [Sıvılar için] Koyu, yoğun olmayan, akışkanlığı fazla olan: *Makineye konan yağın ince olması motoru çalışmaz hale getirdi.* ‖ En küçük ayrıntılarına kadar özenle yapılan: *İnce iş.* (*Zt.* KABA.) ‖ Görevini büyük bir hassasiyetle yapan: *İnce kulak.* ‖ —*Mec.* Duygu, kavrayış, düşünce, zevk v.b. bakımından titiz; ayrıntılara önem veren ve saygılı bir sevgi uyandıran: *İnce düşünceli bir genç.* (*Eşanl.* ZARİF. *Zt.* KABA.) ‖ Tiz: *İnce ses.* (*Zt.* PES.)

— ÇEŞ. DEY. *İnce cevherli,* özü, yapısı, huyu ince, zarif olan. ‖ *İnce eleyip sık dokumak,* bir işi en küçük ayrıntılarına kadar hesaplamak, titiz iş görmek, sıkıca araştırmak. ‖ *İnce hastalık,* akciğer veremi: *Hem Yunanlı, hem de ince hastalığın üçüncü basamağında* (Kemal Tahir). ‖ *İnce ince,* hafif hafif, belli belirsiz: *İnce ince gülüyor, gözleriyle birşeyler yapıyordu* (Ahmed Rasim). ‖ *İnce kesim,* zayıf, uzun boylu, kemikleri ince (kimse). ‖ *İnce sıtma,* fazla ateşli sıtma. ‖ *İnce zanaat. Argo.* Geçimini genelev v.b. yerlerde çalışarak sağlayan kadınların yaptığı iş. ‖ *İnceden inceye,* ayrıntılara inerek. ‖ *İncesini ipe kalınını çöpe dizmek,* bir işin en küçük ayrıntılarına kadar inerek, didik didik etmek, dikkatle iş yapmak, iyisini kötüsünü ayırmak.

— Anat. *İnce bağırsak,* mide ile kalın bağırsak arasında bulunan ve yiyeceklerin sindirilmesi görevini yapan boru. (Bk. ANSİKL.) ‖ *İnce bağırsak askısı,* ince bağırsağı karın çeperine bağlayan zar. ‖ *İnce bağırsak - körbağırsak eklentisi,* körbağırsağa bağlı apandise verilen ad. ‖ *İnce bağırsak - körbağırsak kapağı,* ince bağırsakla körbağırsak arasındaki kapak. (Bauhin kapağı da denir. Eskiden tenkiye sırasında sıvıların ince bağırsağa geçmesine engel olduğu sanıldığından «eczacılar kapağı» diye de adlandırılır.) ‖ *İnce zar.* Bk. İNCEZAR.

— Ask. *İnce karakol,* eskiden savaşta ileriye ve yanlara çıkarılan az sayıda askerden oluşmuş ordu birliği, önce ve yancı.

— Balıkç. *İnce takım,* küçük balıkların avlanmasında kullanılan hassas olta takımı.

— Biyol. Elektronik mikroskopla ortaya konan hücre yapısı. ‖ *İnce tüy.* Bk. HAV.

— Böcek bil. *İnce zarlı,* yalnız mikroskopla görülebilen ve deri dokusuyle kıyaslanabilen çok ince bir ağ örtüsüyle örtülü olan.

— Denizc. Bk. HALAT. ‖ *El incesi,* halatı, verilmesi ve alınması güç olan yerlere atmak için halatın ucuna bağlanan ince ip. (Bu ipin fırlatılması sırasında ucuna içi kumla dolu küçük bir torba takılır.) ‖ *Esk. İnce donanma,* ırmaklarda ve göllerde kullanılan, altı kısmen düz gemilere verilen ad. (*Nehir filosu* da denir.) [Osmanlılar, XIX. yy.da, hattâ zırhlı gemilerin çıkmasından sonra da Tuna nehri ve İşkodra gölünde kullanılmak üzere bu tip gemilerden inşa ettirdiler. Bu gemilerin en küçüğünden en büyüğüne kadar aldığı adlar: *uçurma, varna beş çiftelisi, karamürsel, aktarma, üstüaçık, çetekayığı, brolik, celiye, çamlıca, kütük, atkayığı, kancabaş, şayka, işkanpavye, şahtur, çekelve, kırlangıç, firkate.*]

— Dil bil. *İnce ünlü,* dilin ileriye doğru sürülmesiyle ön damakta telaffuz edilen ünlü: *e, i, ö, ü.*

— Elektron. *İnce tabaka,* küçük boyutlu elektronik devrelerin yapımında kullanılan pasif elemanları ve bu elemanlar arasındaki bağlantıları kurmak için, yalıtkan bir taban (cam veya seramik) üzerine döşenen çok ince maden çökeltsi. Bk. ANSİKL.

— Fels. *İnce madde,* çok incelmiş, çok hareketli ve elle tutulmaz madde. (Bu terim, Demokritos'ta [toprağın atomlarına karşıt olmak üzere] havanın atomlarını belirtmek için kullanılır. Descartes ise, «ince madde» deyince, yeryüzünün içinde yüzdüğü bir «göksel madde» tasavvur eder.)

— G. santl. *İnce iş,* teknik bakımından titizlikle, inceden inceye işlenmiş bir tablo, herhangi bir sanat eseri: *İnce bir fırça vuruşu.*

— İnş. *İnce yapıyı tamamlamak,* inşaattan sonra raspalamak, cilâlamak bitirmek: bir cephenin ince yapısını tamamlamak.

— Jeofiz. *İnce deprem* yalnız özel kayıt âletleriyle farkedilebilen deprem. [HAFİF DEPREM *de denir. Zt.* GENİŞ DEPREM.] Bk. ANSİKL.

— Mad. oc. *İnce damar,* kalınlığı az olan maden damarı.

— Marang. *İnce marangozluk.* Bk. MARANGOZLUK.

— Müz. *İnce ses,* tonu tiz olan ses; tiz ses.

— Sil. *İnce barut,* çok ufak zerrelere ayrılmış kara barut. (İnce barut önceleri bazı ateşli silâhlarda veya lâğım barutlarında ağızotu olarak kullanılırdı; bugün yalnız patlayıcı karışımların ve ağızotu fitillerinin yapımında kullanılır.) ‖ *İnce barut mahfazası,* ince barutun doldurulduğu armut biçiminde kap. (*Barut armudu, ince barut boynuzu, barutluk* gibi adlar da verilen ve askerin sağ tarafında asılı olarak taşınan bu kap, yemleme barutuyle sevk barutunun karıştırılmasından sonra kullanılmaz olmuştur.)

— Tekst. *İnce fitil işçisi,* ince fitil makinelerinde çalışan işçi. (Avrupa'da bu makinelerde özellikle kadınlar çalışır. Türkiye'de kadın ve erkek ayrımı yapılmaz.)

— ANSİKL. Anat. *İnce bağırsak* 7 metre uzunluğunda, 25 ilâ 30 mm çapındadır. «Bağırsak kıvrımları» denilen birçok kıvrımı vardır, bunlar bağırsağın başlangıç kısmında daha çok yatay, uç kısmında da dikey durumdadır. Bağırsağın bu kısımları «bağırsak akısı» adı verilen karın zarının bir kıvrımı içinde seyreden karın zarı üst atardamarı tarafından beslenir. Bağırsağın uç kısmı körbağırsağa kalınbağırsak

kapağı veya Bauhin kapağı denen bir kapakla açılır. İnce bağırsağın sümüksü zar, kas, üstmukoza ve mukoza denilen dört gömleği vardır, bunların toplam *kalınlığı* 1-2 mm'dir. Mukoza birçok enlemesine kıvrım ve küçük çıkıntı gösterir. Bu kıvrımlara «değirmi kapaklar» çıkıntılara da «bağırsak tümürleri» denir. Bunlar bağırsağın emici yüzeyine büyük bir genişlik sağlar. Mukozada bunlardan başka lenfatik yapılı kapalı kesecikler ve bağırsak özsuyu salgılayan çok sayıda «Liberkühn bezleri» denilen bezler vardır. Bağırsak özsuyu, öd ve pankreas sıvıları ile birleşerek sindirimde önemli rol oynar.

— Elektron. *İnce tabaka*, tantal'ın katodik olarak püskürtülmesiyle birkaç bin voltluk gerilim uygulanan iki elektrot arasındaki alçak basınçlı boşalmadan elde edilir. Böylece birkaç yüz veya birkaç bin angström kalınlığında tantal nitrür tabakaları yapılabilir. Kaplanan tabanlar daha sonra, dirençleri ve kondansatör armatürlerini meydana getirmek üzere kazınır. Katodik püskürtmeye yön veren fiziksel parametrelerin seçimi, istenilen niteliklerin mümkün olduğu kadar yaklaşıklıkla elde edilmesini sağlar. Çok küçük ölçüde transistor ve diyot gibi aktif elemanlar ise, madenî taban üzerine lehimle tutturulur. Yapılan incelemeler, aktif elemanları meydana getiren değişik madenî tabakaların biriktirilmesiyle de bu ince tabakaların gerçekleştirilebileceğini ortaya koymuştur.

— Jeol. *İnce deprem hareketi*, okyanus çalkanması atmosferdeki büyük değişiklikler (siklon tayfun) ile ilişkilidir. Atmosferdeki değişiklikler sonucu oluşan basınç değişiklikleri dalgaları yerkabuğuna iletilir ve bu dalgalar deniz yüzeyinden dibe doğru düşey olarak yayılır. İnce deprem incelenmesi sayesinde siklonların geçeceği yol önceden kestirilebilir. (L)

◆ **İncecik** sıf. Çok ince olan: *Ta kaşının ucundan, o incecik çizginin kenarından öptü* (H.Z. Uşaklıgil). || Çok küçük taneli olan: *İncecik yazıyle rakkamlar yazmıştı* (B. Felek). || Çok hafif, belli belirsiz: *İncecikten bir kar yağar / Tozar Elif Elif diye* (Karacaoğlan).

◆ **İnceli** sıf. [Yalnız *inceli kalınlı* sözünde] *İnceli kalınlı* (veya *kalınlı inceli*), incesi kalını bir arada, karışık: *İnceli kalınlı sesler*.

◆ **İncerek** sıf. *Esk.* Çok ince, daha ince.

◆ **İpince** sıf. Çok ince, incecik: *Çöp gibi bir oğlandı, ipince / Hayırsızın biriydi fikrimce* (Atillâ İlhan). [LM]

İNCE (Refik Şevket), türk hukuk ve siyaset adamı (Midilli 1885 - İzmir 1956). Selânik Hukuk mektebini bitirdi (1911). Beylerbeyi İhtiyat Zabit mektebinden teğmen olarak çıktı. Bir kaza yüzünden ordudan ayrıldı. Birinci Dünya savaşında kolordu müşavirliği yaptı. İlk B.M.M.'ne Manisa milletvekili olarak girdi 13 Ay adalet bakanlığı yaptı. Kastamonu bölgesi İstiklâl mahkemesi başkanlığında bulundu. Çeşitli devrelerde meclise Manisa milletvekili seçildi. Avukatlık yaptı, Hamit Şevket İnce'nin kardeşidir. (M)

İNCE (Thomas Harper), amerikalı sinema oyuncusu, yönetmeni ve yapımcısı (Newport 1882 - Hollywood 1924). İlk filmini 1910'da Mary Pickford ile yaptı, sonra birçok barışçı filim çevirdi (*Civilisation* [Medeniyet], 1915). 1916'da William Hart ile gerçekleştirdiği *The Aryan* ve 1915'te gözetmenliğini yaptığı *Rio Jim*, «western» türünün ünlü eserlerindendir. Sinema dünyasında, yardımcılığından çok usta bir teşkilâtçı olarak tanındı. İnce'in çevresinde birçok yönetmen toplandı. Bunların çevirdiği bazı filimler İnce'e mal edilmiştir. (L)

İNCE BALABAN BEY. Bk. BALABAN BEY, *İnce*.

İNCEBELLİLER çoğl. blş. i. Zarkanatlı böcekler alttakımı. (Bk. APOCRİTA.) [Bunlarda karın kısmı ince bir sapla göğüse bağlanır; kurtçuklar da ayaksızdır]. (L)

İNCEBURUN, Anadolu topraklarının Karadeniz'de kuzeye doğru en ilerlemiş noktası, Sinop ilinde 42°06 kuzey enlemi, 34°58' doğu boylamında. Deniz feneri. (M)

İNCEDAYI (Cevdet Kerim), türk subayı ve devlet adamı (Sinop 1893-İstanbul 1951). Harbiye'yi bitirdi (1914). Birinci Dünya savaşı sırasında Kafkas cephesinde savaştı. Savaş dönüşünde girdiği Harp akademisini bitirdi (1925); Ankara'ya giderek Millî Mücadeleye katıldı. Kurtuluş savaşından sonra kurmay binbaşı rütbesinde iken ordudan ayrıldı, siyasete atıldı. 1937'de Halk partisinden Sinop milletvekili oldu. Ulaştırma (1940-1941) ve Bayındırlık bakanlıklarında (1946-1947) bulundu. *İstiklâl Harbi* (1915) adlı bir kitabı vardır. (M)

İNCEFARK i. Müz. Anlamlı bir yorum sağlamak amacıyle seslere şiddetten yumuşaklığa kadar çeşitli dereceler uygulayarak elde edilen ayrıntılar. (L)

İnceğiz çarpışması, Bayezid I'in oğulları Mehmed Çelebi ile Musa Çelebi arasında tahtı ele geçirmek amacıyle yapılan çarpışma. 1402'de başlayan Şehzadeler savaşı sırasında büyük Şehzade Süleyman Çelebi saltanatı ele geçirdiği zaman, Musa Çelebi, kardeşi Mehmed Çelebi'nin hükümdarlığını kabul etti, fakat sonra sözünde durmadı. Bu yüzden Mehmed Çelebi ile Musa Çelebi'nin arası açıldı. Bu sırada İstanbul'un kuşatılmasından korkuya kapılan Bizans imparatoru, Mehmed Çelebi'ye başvurdu; Musa Çelebi'ye karşı savaşmak üzere aralarında bir antlaşma yaptılar. Mehmed Çelebi, 15 000 kadar süvari ile Boğaziçi'ne geldi, bizans gemileriyle Rumeli yakasına geçti ve bir miktar bizans yardımcı askerini de alarak Çatalca bölgesindeki İnceğiz köyü çevresinde Musa Çelebi kuvvetleriyle savaşa girişti.
Taraflar karşı karşıya gelince, karakollar arasında ilk çarpışma başladı. Musa Çelebi'nin ileri karakolları yenilgiye uğrayarak çekilmek zorunda kaldı. Ertesi gün her iki taraf bütün kuvvetleriyle savaşa giriştiler. Bu sırada Mihaloğlu Yahşi Bey ve diğer bazı beyler önceden anlaştıkları Mehmed Çelebi'nin tarafına geçtiler. Bunun üzerine Musa Çelebi'nin askerleri de çekilmeğe başladı. Mehmed Çelebi kuvvetleri bunları takibe koyuldu. Musa Çelebi kaçıp kurtulmak istedi, fakat yanında bulunan 7 000 kadar kapı oğlanı Musa Çelebi'yi bırakmadılar.
Mehmed Çelebi yanında üç yüz asker bırakmış ve diğerlerini Musa Çelebi'nin kaçan kuvvetlerini takip etmekle görevlendirmişti. Bu üç yüz askerle Musa Çelebi'yi yakalamak için atını sürdü. Fakat okla yaralandı; dönüp gerideki askerlerinin yanına gitmek istedi. Ardının kesilmiş olduğunu görünce yanındaki birkaç yüz atlı ile İstanbul'a doğru çekildi. Bursa'ya döndü.
Musa Çelebi, Mehmed Çelebi'nin takipten dönen askerlerinin aralarına girdi ve onları kendi tarafına çekmeyi başardı. Kumandan ve askerlerden isteyenlerin Mehmed Çelebi'ye katılmakta serbest olduklarını söyledi. Bunun üzerine bazıları, Musa Çelebi'yi bırakarak İstanbul yoluyle Bursa'daki Mehmed Çelebi kuvvetlerine katıldılar. Böylece Mehmed Çelebi, İnceğiz'de önce galip durumdayken kendisini gereksiz bir tehlikeye atması yüzünden savaşı kaybetti ve birkaç yüz kişi ile canını zor kurtardı. (M)

İNCE-İN-MAKERFİELD, İngiltere'de (Lancashire) şehir, Bolton'un güneybatısında; 18 000 nüf. Maden kömürü ocakları; dokuma (pamuk) sanayii; demiryolu malzemesi. (L)

İNCEKUM burnu (eski haritalarda **Sarpedonion burnu, Lingua di Bagascia** veya **Lisân el-Kahbe** diye geçer), Akdeniz bölgesinde İçel kıyısında Göksu ağzının güneyinde burun. Üçgen biçimli bir ovanın bitiminde kıyı boyunda sürüklenen kum v.b. maddelerin birikmesiyle oluşmuş ince ve basık bir dile benzer. (M)

İNCELEME i. (*incelemek*'ten *incele-me*). İncelemek eylemi, bir şeyi öğrenmek, bir konuda derinleşmek için çaba harcama: *Bir dili inceleme*. || Gözlemleme veya anlama amacıyle yapılan zihinsel çaba: *Çevreyi inceleme. İnsan ruhunu inceleme*. || *Teşm. yol.* İnceleme yoluyle ortaya konulan eser: *Arkadaşım yeni bir inceleme yayımladı*.

— Sil. *İnceleme âleti*, ateşli silâhların veya top mermilerinin yapımı sırasında bunların içinin incelenmesine yarayan aygıt. (İncelenen silâh veya merminin iç kısımlarının yansıdığı ve bu kısımların da bir mercek yardımıyle gözden geçirildiği 45 derece eğiklikteki bir aynadan yapılmıştır.)

— Sosyal psikol. *Yerinde inceleme*, sosyal hareketleri olağan durumlarında ölçmeğe ve aynı zamanda gelişmeleri süresince gözlemeğe yarayan uygulamalar işleminin tümü. (LM)

İNCELEMEK geçl. f. (*ince*'den *ince-lemek*). Bir şeyin özelliklerini ve ayrıntılarını en ince şekilde araştırmak, inceden inceye, dikkatle anlamağa, öğrenmeğe çalışmak: *Bir ülkenin törelerini incelemek. Bir hastalığı incelemek*. || *Bir yazarı incelemek*, bir yazar üstüne özel ve derin bir araştırmaya girişmek. *Esk.* Tetkik etmek.

◆ **İncelenmek** dönşl. f. İncelemek işine konu olmak.

◆ **İnceletmek** ettrg. f. İnceleme işini başkasına yaptırmak, incelemesini sağlamak. (LM)

İNCELEN sıf. (*incelmek*'ten *incel-en*). İncelmek işlemine uğrayan.

— Mim. *İncelen sütun*, çapı bir ucundan diğerine doğru gitgide daralan sütun. (L)

İNCELİK i. (*ince*'den *ince-lik*). İnce olma hali. (*Zt.* KALINLIK.) || — *Mec.* İnce davranış gösterme, ince niteliklere sahip olma: *Feminizm, [...] yani kadınlığın bütün inceliği, bütün mahasinine, bütün şeylerine karşı* (M. Ş. Esendal). *İstanbul, şark musikisini sazla birçok inceliklere vardırmış ve onu kendi edasının hususiyetleriyle bezemiştir* (A.Ş. Hisar). *Eşanl.* KİBARLIK, ZARAFET. *Zt.* KABALIK.

— Havc. *İncelik katsayısı*, bir kanadın veya bir uçağın tümünün çekme ve kaldırma katsayıları arasındaki oran. Bk. ANSİKL.

— Zootekn. *Yün inceliği*, yün kıllarının ortalama çapı. (Yünlerin ticarî tasnifi incelik derecesine göre yapılır; çünkü sanayide yünün kullanılması sıkı sıkıya buna bağlıdır. İnceliklerine göre yünler özel adlar alır: *Birinci kalite yün merinos koyunlarından elde edilir; diğerleri ikinci ve üçüncü kalite yünleridir.*)

— ANSİKL. Havc. *İncelik katsayısı*, hücum açısıyle orantılı olarak değişir. En büyük incelik katsayısı ise, kanadın veya uçağın başlangıç noktasından polerine çekilen teğet ile tanımlanır. Bir uçağın hızı, incelik katsayısına bağlıdır. Bir kanadın incelik katsayısı ise, orta hızlar için 5 ile 15 arasında değişir; planörlerde bu katsayı 30'a kadar çıkabilir. Planörlerin incelik katsayısı, taşıtın düz uçuşta aldığı yol ile durgun havada kendi kendine çıkabildiği yükseklik arasındaki orantıyle tanımlanır. (LM)

İNCELME i. (*incelmek*'ten *incel-me*). İnce hale gelme.

— Jeol. Biçim değiştirme veya kıvrımlanma sırasında meydana gelen tabaka incelmesi. (İncelme, kopmalı veya kopmasız olabilir; daha sonra kalsit damarcıklarıyle dolan enine küçük kırıklar da görülebilir.)

— Teknol. Bir ağacın çapının ve çevresinin, uzunlamasına gittikçe küçülme miktarı. (Ağacın incelme oranını bulmak için, boyunun dörtte bir ve dörtte üçüne tekabül eden yerlerdeki çap veya çevre çemberi ölçülür; sonra, küçük olan çap veya çember, büyük olandan çıkarılır ve bulunan sayı ağacın yarı uzunluğuna bölünür.) [L]

İNCELMEK geçz. f. (*ince*'den *ince-l-mek*). İnce hale gelmek: *Amma dikkatli olun. Bir kafanız yontulacak / Sakın aldanmayın; incelmeğe gelmez kolunuz* (M.Â. Ersoy). *Arasıra yeisle incelip titreyen, bazan tevekkül ve teslimiyetle ağırlaşan ve pesleşen bu sesleri* ... (Sabahattin Ali). || Kibarlaşmak.

— Fiz. [Sıvılar için] Akışkanlığı fazlalaşmak, koyu halden akışkan hale gelmek: *İncelen yağın değiştirilmemesi, motorun bazı aksamlarını aşındırmış*. (M)

İNCELTMEK geçl. f. (*incelmek*'ten *incel-t-mek*). Bir şeyi ince hale getirmek, incelmesine yolaçmak.

— Teknol. Bir taşın, odun veya demir parçasının kalınlığını azaltmak: *Bir putrelı inceltmek*. || Odun veya metal bir parçada lamba açmak. || Zıvana deliğine çok güç giren zıvana dilinin kalınlığını azaltmak. || Çimentonun bağlayıcı gücünü azaltmak, etkisiz bir pudra katarak kilin veya

Refik Şevket İNCE

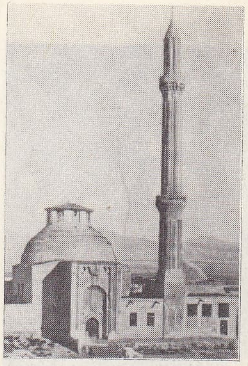

İnce Minareli medrese

Foto. MEYDAN

bir hamurun (seramik) özlülüğünü düşürmek. (L)

İNCELTİ i. (*incelmek*'ten *incel-ti*). Müz. Bir sesin incelik, tizlik, parlaklık, diklik, keskinlik bakımlarından sahip olduğu nitelikler. (L)

İNCELTME i. (*inceltmek*'ten *incelt-me*). İnce hale getirme.

— Leng. *İnceltme işareti*. Bk. ANSİKL.

— Metalürji. *Tane inceltme*, bir maden veya alaşım tanelerinin ortalama kalınlığını, mekanik şekil değişimi veya termik işlemle azaltmağa yarayan metot. Bk. ANSİKL.

— Teknol. İğneleri perdahlama ve sivriltme işlemi. || Bir tabla veya bir levhanın çevresinde kabartma meydana getirmek için, ince bir yüzey halinde kalınlığını azaltma işlemi. Bk. ANSİKL.

— Tekst. Şerit halindeki tekstil hammaddesinin çapını küçültmek için yapılan işlem. (Bu işlem, uygun aralıkla üst üste yerleştirilmiş bir çift giriş silindiri ve çevresel hızı daha yüksek bir çift çıkış silindiri arasından elyaf şeridi geçirerek yapılır.) Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Leng. Sanskritçe ve Yunanca gibi eski dillerde *inceltme işareti* sesin önce yükselmesine ve hemen arkasından aynı uzun ünlü veya diftong üzerinde ise alçalmasına bağlıydı. Bu işaret kulağa müzikal bir perde çeşitlemesi duygusu verirdi. Kısacası, ince ile kalını düzenlerdi.

— Metalürji. ● *Tane inceltme*. Maden veya alaşım tanelerinin kalınlığını azaltmak için kullanılan çeşitli metotlar vardır. Dökümcülükte, ergime halindeki banyoya, parça veya külçe katılaşırken tanelerin iriliğini sınırlayan ek ürünler katılır; çelik üretiminde vanadyum, titan ve niyobyum, alüminyum alaşımlarında bor, bakır alaşımlarında titan, dökme demirde ise nikel kullanılır. Bu ek elementlerin oranı genellikle yüzde 0,2 olarak sınırlanır.

● *Termik işlemle* veya *tavlama yoluyle çelik tanelerini inceltme*. Çelik, dönüşüm noktasının üstünde 50°C'a kadar ısıtılır ve düzenli bir sıcaklık sağlamak için, parça belirli bir süre bu ısıda tutulur, sonra ortalama bir hızla çevre sıcaklığına kadar soğutulur. Bu işlem, menevişlemeden önce yapılan su verme işleminden önce uygulanır.

● *Mekanik şekil değişimiyle tane inceltme*. Soğuk haddeleme, çekiçle dövme v.b. usullerle yapılabilir; fakat bu işlemler sonucunda ortaya çıkan taneler arası şekil değişimi yüzünden, yeniden billûrlaştırmaya elverişli bir ısıtma uygulamak gerekir.

— Teknol. Bir *inceltme* tamamen kapalı olacaksa, yani dört yanı kabartma ile çevrilecekse, önce oyma kalemiyle kabasını almak ve sonra kanal rendesiyle işlemek gerekir. Bu güçlükten kaçınmak için inceltme kenarlardan açılır ve tamamlandıktan sonra (kiriş rendesi, oluk rendesi, planya ile) kayıt denen birleşik küçük parçalarla kapanır. (L)

İnce Mehmed, Yaşar Kemal'in romanı (1. cilt 1955, 2. cilt 1969). Eser, Çukurova'daki ağalarla bu ağalara başkaldıran bir köylü gencin çatışmasını hikâye eder. Dikenlidüz yöresindeki beş köy halkına Apti Ağa hükmetmektedir. Romanın kahramanı Memed'in Apti Ağa ile arası açılır; Memed, Hatçe adında bir kıza tutulur. Ağa ise bu kızı kendi yeğenine almak ister. Memed, Apti Ağanın yeğenini öldürür; dağa çıkar. Köyüne döndüğü vakit Hatçe'nin hapse girdiğini; anasının da öldürüldüğünü öğrenir. Hatçe'yi hapishaneden kaçırır, fakat dağda bir vuruşma sırasında Hatçe ölür. Bunun üzerine Memed kasabaya iner, Apti Ağayı vurur; Aladağ yönünde uzaklaşır. Romanın 2. cildinde, Memed, bir gün saklandığı evden kaçar. Ali Safa Beyin Vayvay'lılara baskısı artarken, Arif Sami Bey de başka yerlerde köylülerin elinden topraklarını almaktadır. Memed, ansızın Vayvay'a gelir.

Bazı gençler, beyin harmanını yakar ve bir adamını da öldürürler. Memed de zulmünü duyduğu Ali Safa Beyi, sonra da Kel Hamza'yı vurur ve dağlara doğru uzaklaşır. Romanda zulüm ve başkaldırı temaları, mahallî dilin şiirsel anlatısıyle işlenir. (M)

İnce Minareli medese, Konya'da Selçuklulara ait medrese. Vezir Sahip Ata Fahrettin Ali tarafından dârülhadis olarak yaptırıldı (1258). Adı, medreseye bitişik olarak yapılmış olan caminin uzun ve ince onlan minaresinden gelir. Bugün harap bir halde bulunan medrese dörtgen planlıdır. Karatay medresesine benzer. Binanın eksenî üzerindeki taçkapıdan bir aralığa ve oradan da orta sahna geçilir. Üstü kubbe ile örtülü olan bu sahnın kapıya karşı olan tarafında ders okutmağa mahsus büyücek bir eyvan ve bunun iki tarafında yine ders okutmağa mahsus üstü kubbeli büyük iki oda vardır. Sahnın sağ ve sol tarafında öğrencilere ait odalar yer alır. Bunların kapıları sahna açılır. Sahnın ortasında bir havuz ve bunun üzerinde kubbeye açılmış bir hava penceresi bulunmaktadır. Medresenin iç duvarları ve kubbesi mozaik çinilerle süslenmiştir. Cephenin en süslü kısmı taçkapıdır. Kubbenin başladığı yere kadar yükselen bu kapının üzerinde iki tarafı karşılıklı olarak yazılmış iki kartuş bulunur. Bunların birinde «Amel-i Kelük», diğerinde «Bin Abdullah» yazılıdır. Bundan, medresenin Sahip Ata camiini yapan Kelük'ün eseri olduğu anlaşılmaktadır. Kapının üst kısmı harap olmuş ve sonradan bir saçak yapılmış olduğundan eski şeklini kaybetmiştir. Bu çeşit taçkapıların büyük dış kemerleri ile iç kemerlerinin arası genellikle mukarnaslarla bağlandığı halde bu kapıda bu kısım gayet iri bitkisel bezemeler, enli şerit şeklinde oyma yazılar ve süslerle doldurulmuştur. Sivri kemerli küçük kapının etrafı, enli şerit şeklinde çeşitli motiflerle süslenmiştir. Taçkapının vaktiyle mevcut olan tepeliğini tutan kornişin altında ve ortada yarım daire şeklinde süslü bir kabara ve bunun iki tarafında ikişer küçük kemer görülür. Bunların altında da birer kartuş ve daha altta kapının dış kemer tablasını süsleyen ve kûfi yazıya benzeyen geometrik kabartma iki şekil vardır. Kapının ve yan duvarların süslemeleri, orta asya işlemelerini ve oymalı madenî parçaları andırır. Medresenin sağ tarafına bitişik olarak yapılmış bir mescit vardır. Bir kubbe ile örtülmüş olan bu mescidin medrese tarafına gelen köşesine ve cepheye bir minare yapılmıştır. Binaya göre orantısız şekilde uzun olan ve bu sebeple İnce minare adı verilen bu minarenin birinci şerefeden yukarı kısmı yıldırım çarpmasıyle yıkılmıştır. (M)

İNCESAZ blş. i. (türk. *ince* ve fars. *sāz*'dan, *ince-sāz*). Keman, ut, ney, tambur, kemençe, kanun, santur v.b. musiki âletlerinden meydana gelen alaturka musiki topluluğu: *Bir incesaz takımı çalmaya hazırlanıyordu* (Ahmed Rasim).

— Mus. Türk musikisini, geleneksel bir şekilde icra eden fasıl heyeti. (*İncesaz*, meydan faslı gibi köçekçeleri çalıp okumazdı. Sazın elemanlarının sayıları da fazla değildi.) [M]

İNCESU, Ankara içinden geçerek Engürü suyuna dökülen akarsu. (M)

İNCESU, İç Anadolu bölgesinde (Orta Kızılırmak bölümü, Kayseri ili) ilçe merkezi kasaba; 7 404 nüf. Kayseri'nin 32 km güneybatısında; yüksl. 1 100 m. Kayseri - Ulukışla demiryolu üzerinde istasyonu vardır. Kasabanın ilk çekirdek kısmı bir vâdinin düz kesimlerinde olduğu halde sonradan büyüyerek yamaçlara doğru yayılmıştır. Yüksek kesimlerdeki sokakların çoğu yokuşlu, bazıları da merdivenlidir. İncesu, XVII. yüzyılda bir köy olarak kurulmuştu. — *İncesu ilçesi*, 920 km², 23 324 nüf. Tek bucağı ve 17 köyü vardır. En çok buğday ekilir. Bağcılık, sebzecilik. (M)

İNCE VOYVODA (Stoyan), bulgar haydutu (Sliven ?-Prut nehri yakınları 1821). Önce XVIII. yy. sonlarında ve XIX. yy. başlarında Osmanlı imparatorluğunda feodaller arasındaki anlaşmazlıklardan yararlanarak kırcalıların (Kırca Aliler) başına geçti. Daha sonra onları terk ederek büyük bir haydut drujina'sının (birlik) voyvoda'sı oldu. 1806'da Sırbistan'a sığındı. 1818'de valahların yanında askerî bir görev aldı. Valahya'daki ayaklanmaya Aleksandros Ypsilanti'nin grubuna girerek katıldı (1821). Prut nehri yakınlarındaki savaşta Türkler tarafından öldürüldü. Halk destanlarında ezilenlerin koruyucusu olarak gösterilir. Birçok halk şiiri ve hikâyesinde serüvenleri anlatılmıştır. (M)

İNCEYAĞ blş. i. Yakıt olarak veya yağlamada kullanılan akışkan nitelikte mineral yağ. (M)

İNCEZAR blş. i. Anat. Sinir merkezlerini saran birinci zar.

— ANSİKL. *İncezar* beyin-omurilik zarlarının en altta olanıdır. Gevşek dokulu ince bir tabaka halindeki bu zar, sinir dokusunu bütün girinti çıkıntılarına uyacak şekilde sımsıkı sarar. Omurilik incezarı omuriliği, beyin incezarı tümbeyini kaplar. İncezarın kıvrımları beyin üzerindeki bütün yarık ve kıvrımları, beyincikle beyin sapı ve ara beyinle beyin yarım yuvarları arasındaki alanları da kaplar. (L)

İNCH (Herbert Reynolds), amerikalı besteci (Missoula 1904). 1937'den beri New York'da Hunter kolejinde dersler vermektedir. Bir senfoni (1932), senfonik eserler, konçertolar, melodiler besteledi. (L)

İNCHBALD (Elizabeth SIMPSON, Mrs. —), ingiliz kadın romancı ve oyuncu (Stanningfield, Suffolk 1753 - Kensington, Londra 1821). Sahne hayatını 1789'a kadar sürdürdü. 1784'ten sonra oyunlar yazdı (*Wives as They Were and Maids as They Are* [Zevceler Nasıldı Kızlar Nasıl] 1797) ve iki romanıyle tanındı: *A Simple Story* (Basit Bir Hikâye) [1791]; *Nature and Art* (Sanat ve Tabiat) [1796]. (L)

İNCİ i. (eski. türk. *yinçü*'den). İstiridye v.b. deniz hayvanlarının içinden çıkan ve daha çok süs eşyası olarak kullanılan küçük, yuvarlak, sert ve sedefli tane: *Göz alan bir ipek hışırtısı arasında dünyanın en seçme incilerini, elmaslarını bu kadınların gerdanlarında gördüm* (R. H. Karay). *Ben olaydım bu... Yok, inanma sakın / İnci olsam denizden ayrılmam* (Tevfik Fikret). (Bk. ANSİKL.) || *Tekl*z. Beceriksizlik veya yanlışlığıyle tebessüm uyandıran kelime, cümle. || *Üretme inci*, inci tarlalarında sunî olarak üretilen inci. (KÜLTÜR İNCİSİ de denir.)

— ÇEŞ. DEY. *İnci gibi*, [dişler için] küçük, düzgün ve beyaz: *Kırmızı ağzının içinde iki inci dizisi gibi güzel dişleri* (R. N. Güntekin). Düzenli ve ince: *İnci gibi yazısı var*. || *İnci tanesi*, sevimli küçük çocuk için kullanılır. || (*Ağazından*) *İnci saçmak*, güzel söylemek.

— Ed. Bk. ANSİKL.

— Eczc. İçinde 0,10 gr kadar şifalı madde bulunan yuvarlak hap.

— Kuyumc. *İnci hatası*, bozuk bir incide sedef oluşumunun düzensizliği. || *Japon incisi*, istiridye kabuğunda görülen, genellikle yarım küre şeklinde ve içi oyuk çıkıntı. (İçi mumla doldurulduktan sonra kuyumculukta kullanılır.) || *Sunî inci*, camdan üfleyerek hazırlanan ve inci balığının pullarından yapılmış bir sıvıyle donuklaştırıldıktan sonra içi mumla doldurulan, hakikî inciye benzer kürecik. || *Yuvarlak tepeli inci*, bir yanı yuvarlak öbür yanı yassı inci.

— Piroteknik. Boyu çapına yakın uzunlukta ve içine kanal oyulmuş silindir biçiminde barut tanesi: *İnci barut*.

— Tıp. *Epitelyoma incisi*, deri epitelyomalarının kenarlarında görülen sert ve saydam deri kabartısı. (Yan yana duruşları inci dizisini andırır.)

— Zool. *İnci balığı*, sazan cinsinden küçük bir balık, pullarından yalancı inci yapılır. || *İnci istiridyesi*, *Meleagrina*'ların halk arasındaki adı. || *İnci midyesi, dipsas, margaritana* v.b. gibi inci yapan bazı midyelere verilen genel ad.

— ANSİKL. Hindistan'da, İsa'nın doğumundan yüzyıllarca önce yapılmış *inci*'lerle süslü sanat eserleri bulunmuştur; M. S. VI

inciçiçeği

incibalığı

Foto. LAROUSSE

yüzyılda yapılmış, incilerle süslü bir yazılı eser ilk defa Japonya'da ele geçti. İnci, Fransa'da ilk olarak Güzel Philippe devrinde ortaya çıktı, Henri II devrinde yaygın bir şekilde kullanılmağa başlandı. İnciler genellikle deniz sularında oluşur; bu arada, nehirlerde ve dağ ırmaklarındaki tatlı su yumuşakçalarının (*Margaritana margaritifera*) dokularında, güzel pırıltılı; fakat kötü oluşmuş inciler meydana gelebilir. Bazı karından ayaklılar da inci yapabilir. Değerli inciler, birçok türü bulunan istiridyeler tarafından yapılır. *Pinna nobilis* ve ırmakmidyesi gibi kabuklularda da inciye rastlanır. Yoğunlukları 2,650 ile 2,700 arasında değişir; oldukça dayanıklıdır (kolayca ezilmez); büyük bir kısmı kalsiyum karbonattan meydana gelir ve yapıları sedefin yapısına çok benzer. İncinin ortasında, daima bir parazit, kum tanesi v.b.'den meydana gelen bir çekirdek vardır; bu çekirdek yıllar boyunca üst üste binen ince kalsiyum karbonat tabakalarıyle kaplanır. Bir inciye değer biçilirken şu etkenler göz önünde tutulur: ağırlığı (kırat veya çoğunlukla, çekirdek cinsinden hesaplanır); rengi (beyaz, pembe, gri, siyah); düzgünlüğü ve biçimi (yuvarlak, armut şeklinde); parlaklığı ve parıltısı (bu iki unsur incinin «duruluğunu» sağlar). İnci üstünde kolayca çalışılabilir; çelik bir âletle delinebilir, bir kazıma kalemiyle incinin üzerindeki bir veya iki tabaka alınarak kusurları düzeltilir. Fakat bu işlem çok dikkatli yapılmalıdır; çünkü gözle görülemeyen yeni kusurlar meydana gelebilir. Dünyanın en büyük incisi, İspanya kralı Felipe II tarafından 1579'da satın alındı; ağırlığı 34 kırat gelen bu inci armut biçiminde ve güvercin yumurtası büyüklüğündeydi.

Uzun zamandan beri, sunî olarak inci üretilmeğe çalışılır. Sanayide yapılan taklit inciler hakikî incilere çok az benzer; üretme inciler ise tamamen ayrı bir konudur. Birçok denemeden sonra, 1912 yıllarında, japon K. Mikimoto, bir istiridye aşısı bularak mükemmel nitelikte ve şekilde inciler elde etti. Bu teknikte, bir istiridyeye bir parça epitelyum yerleştirilerek etrafı sunî bir çekirdekle (sedeften) sardırılır ve bu bütün, başka bir istiridyeye aşılanır. Daha sonra bu inci istiridyesi, yaşadığı normal ortama bırakılır; inci, oldukça nazik birçok işlemin uygun bir şekilde yapılmasından sonra meydana gelir. İncinin istiridye içinde bırakılma süresi 6 yıldır. (İstiridyenin ömrü ise yaklaşık olarak sekiz yıldır.)

Üretme incilerin satışa çıkarılmasından sonra, inci piyasasında büyük değişiklikler oldu. Teknik bakımdan tabiî inci ile üretme inciyi ayırt etmek mümkünse de, mücevher yapımında her iki incinin kalitesi de aşağı yukarı aynıdır. Bir incinin duruluğu yıllar sonra değişebilir; bazı derilerin salgıladığı çeşitli madelerin etkisiyle inci solar ve «ölür».

Japonlar son yıllarda yeni bir inci üreterek dünya pazarlarına sürdüler; bu sarı renkli inci, daha tuzlu ve daha derin (10 ile 13 m) sularda yaşayan istiridyelerden elde edilir; bu istiridyeler, incinin çekirdek kısmını daha kalın bir sedef tabakasıyle kaplar, böylece inci sarıya yakın bir pırıltı kazanır.

— Ed. *İnci* hakkında bilinen efsanelerin kaynağı çok eskidir. Bu efsanelerin ilki Aristoteles'in *Petrologia* (Taş Kitabı) adlı eserindedir. İnci hakkındaki efsanelere toplu olarak arap yazarlarında rastlanır. Bir efsaneye göre Ostreon (İstiridye) gemilerin üzerinde dolaştığı denizin dibinden çıkar ve okyanusa açılır. Kabuk yağmur damlalarını almak için açılır, bir iki damla kabuğun içine girdiği zaman kapanarak denizin dibine iner. Ostreon orada köklenerek bir bitki halini alır. Eğer güneş ışınları ona erişirse inci bozulur.

Divan edebiyatında çiy (şebnem) damlaları ve dişler inciye benzetilir. İnciye *dürri yetim* de denir. İncinin meydana geldiği istiridye vatan (aynı zamanda ana kucağı) sayıldığından inci oradan koparılıp alındığı için yetim kalmıştır. (LM)

İNCİ, Kuzeytacı* veya *Coronae Borealis*'in α yıldızına verilen ad. Kadiri 2,3. Tayf örneği AO. (L)

İNCİBALIĞI blş. i. Tatlı su balığı. (İlmî adı *Alburnus*. Sazangillerden.)

— ANSİKL. *İnci balığı* göl ve nehirlerde sürüler halinde yaşayan 18-20 sm boyunda bir balıktır; anus yüzgeci uzun, alt çenesi üst çenesinden biraz ileridedir; üzeri parlak gümüş renginde pullarla kaplıdır.

İnci balığı Türkiye göl ve nehirlerinde yaygındır; ılık havalarda suyun yüzeyine gelir, yaklaşan sinekleri kapar. Nisan ve mayısta göllere geçer, derin otlu yerlere yumurtlar. Eti pek makbul değildir. İnci balıklarından özellikle inci sanayiinde yararlanılır. Bu balığın pulları amonyağa konunca üzerindeki guanin kristalleri serbest hale geçer. Sonra bunlar alkole konarak «balık gümüşü» adıyle piyasaya çıkarılır. Camdan yapılan inciler içten bu maddeyle sıvanınca gerçek incilere benzer.

İnci balığının pek çok türü vardır: *Alburnus alburnus, Apolyont, A. akili,* Beyşehir, *A. albidir, Sapanca, A. nasreddini,* Eber, *A. taihir,* Van gölünde, *A. escherichi,* İç Anadolu sularında yaşar. (ML)

İNCİBAR i. (ar. *cebr*'den *incibār*). *Esk.* Kırılmış bir kemiğin bağlanıp kaynaması. (M)

İNCİÇİÇEĞİ blş. i. Çan biçiminde küçük beyaz çiçekler açan süs bitkisi. (İlmî adı *Convallaria.* Zambakgillerden.) ‖ *Küçük inciçiçeği,* Zambakgillerden *Malantheumum bifollum*'un adı. ‖ *Pampa inciçiçeği,* patlıcangillerden *Salpichroa organifolia*'nın adı.

— ANSİKL. Flor. ve Eczc. *İnciçiçeği* sürüngen köksaplı, çokyıllık otsu bir bitkidir. Her birinde 2 veya 3 yaprak bulunan bir veya birçok sapı vardır, saplardan kimisi çıplak, kimisi çiçekli olur. Küçük beyaz çiçekleri salkım halinde ve çok kokuludur. Kırmızı üzümsü bir yemişi vardır. Ilıman ülke ormanlarında yaygın bir tek türü ve bunun birçok çeşidi vardır. Bazıları özellikle limonluklarda yetiştirilir. Eczacılıkta çiçek açtığı zaman toplanan bitkinin tümü kullanılır. Bunun içinde iki heterozid vardır, bunlardan biri olan konvallamarozid inciçiçeğine yürek kuvvetlendirici özellikler kazandırır. (L)

İNCİK i. Anat. Diz kapağından topuğa kadar olan kısım. ‖ *İncik kemiği* (veya *kalemi*), diz kapağından topuk kısmına kadar olan kemik.

— Vet. Atta ve sığırda, ön bacaklarda dizle bukağılık, art bacaklarda içdizle bukağılık arasında kalan bölge. (İnciğin altında tarak kemikleri ve kirişler yer alır. İncik katı ve sıkı olmalı, üzerinde anormal kemik çıkıntıları bulunmamalıdır.) [M]

İNCİK sıf. (*incimek*'ten *inci-k*). [Vücut için] İncinmiş olan. (M)

İNCİK BONCUK blş. i. Değersiz, ufak tefek süs eşyası. (M)

İNCİL i. (yun. *evangelion* > ar. *İncil*). Dört kutsal kitaptan biri. ‖ İsa'nın yasası ve öğretisi. ‖ İsa'nın yasasını ve öğretisini kapsayan kitapların tümü. ‖ İçinde İsa'nın hayatı, yasası ve öğretisi bulunan kitaplardan her biri (özellikle kilisenin dört kitabı) Aziz Yohanna İncil'i veya Aziz Yohanna'ya göre İncil. Dört İncil. ‖ *Esk. İncil-i erbaa,* İncil'in, dört havari tarafından derlenen dört kitabı.

— ANSİKL. ● İLÂHİYAT VE METİN YORUMLAMASI.

1. *Kilise İncil'leri,* Katolik kilisesine göre, Tanrı tarafından gönderilen ve kilise kararıyle kutsal kitaplar arasına alınan dört İncil'e verilen ad. Bu İncil'ler, İsa'nın hayatını anlatır, öğretisini açıklar: önce vaızlar halinde anlatılan İsa'nın hayatı ve öğretileri, sonradan 60-110 arasında yavaş yavaş yazıya geçirilen Aziz Matta, Aziz Markos, Aziz Luka ve Aziz Yohanna'ya göre derlenmiş İncil'lerdir. Aşağı yukarı aynı tarzda anlatılan ve benzer terimlerle aynı tarzda yazılan ilk üçüne *Sinoptikler* denir. Ancak, aralarındaki bu yakınlık, yazarlarının kişisel özelliklerini ortadan kaldırabilecek ölçüde değildir. Aziz Matta, İsa'nın Mesih olduğunu tanıtlamak için Tevrat'ın kehanetleri üstünde durur; Aziz Petrus'un çömezi olan Aziz Markos, İsa'nın Celile'deki hatıralarını heyecanla anlatır; Aziz Paulus'un arkadaşı Aziz Luka, İsa'yı tanımamış, ama çömezlerinden sorup öğrenerek Meryem'in İsa'nın çocukluk dönemiyle ilgili hatıralarını derlemiştir; Aziz Luka'nın İncil'i, üslûp kaygısı güden kültürlü bir yazarın eseridir.

Aziz Yohanna'nın İncil'i Sinoptiklerden çok farklıdır. Aziz Yohanna öbür İncil'leri incelemiş ve tamamlamıştır. İsa'nın yaşayışına yakından tanık olduğu için, hatıralarını heyecanla anlatır (İsa ile ilk buluşması, İsa'nın Meryem'i, Yohanna'ya emanet eden yüce vasiyetnamesi v.b.) İsa'nın tanrısal yapısı üstünde de durur ve bu yapıda Tanrı kelâmını bulur. Amacı, gördükleri ve düşündüklerini yazarak, yaşadığı dönemde yaygınlaşan yanlış anlamalara cevap vermek ve hıristiyanları Tanrı'nın oğlundaki imana yöneltmekti. Yohanna, İsa'nın bütün yaptıklarını ve söylediklerini eserinde kaydettiğini iddia etmiştir. «İsa, havariler önünde, bu eserde yazılmamış birçok başka mucize göstermiştir» der.

Katolik kilisesi, sürekli olarak dört İncil'in de gerçek olduğunu savundu. Bununla birlikte, özellikle XIX. yy.dan beri yapılan akılcı tenkitler (Strauss, Renan) İncil'lerin kabul edilen değerlerini yıkmağa çalışmış, mucizelerin doğruluğunu veya geleneğin incil yazarı olarak kabul ettiği yazarları inkâr etmiştir. Yakın dönemde İsa'nın tarihî varlığını da kabul etmeyenler olmuştur.

◆ **İncilî** sıf. *Esk.* İncil'e ait olan, İncil ile ilgili.

◆ **İnciliye** sıf. *Esk.* İncilî'nin dişili. ‖ *Nesâyih-i inciliye,* İncil'deki öğütler. (LM)

İNCİLÂ i. (ar. *cilā*'dan *incilā*). *Esk.* Parlaklık, ışık: *Dün gecenin incilâsı bugün solgun bir iğbirar sisi bırakarak uçmuş* (H. Z. Uşaklıgil). ‖ Parlama, aydınlanma, ışıma. ‖ Görünme, tecelli etme, belirme: *Kızlık haval içinde bir hakikatin incilâsıdır* (Tevfik Fikret). ‖ *İncilâ-yı seher,* sabah vakti, şafak atması, havanın ışıması. (M)

İNCİLİ. Coğ. Bk. KARASU.

İNCİLİ ÇAVUŞ (MUSTAFA EFENDİ, — denir), türk elçisi (öl. 1632-1633). Ahmed I'in musahibi. 1615'te geçici olarak İran'a gönderildi. Saray halkının, hattâ padişahın aksayan yanlarını çekinmeden alaya almıştır. Bu yüzden hoş sözleri ve nükteleriyle tanındı. Türk anlatı geleneğinde fıkracı tiplerinden biridir. (M)

İNCİMAD i. (ar. *cümūd*'dan *incimād*). *Esk.* Donma, sıvı halden katı hale gelme, sertleşme, katılaşma. ‖ *İncimad etmek,* donmak, buz haline gelmek: *Bütün kanı damarlarında incimad etmiş gibi* ... (H.Z. Uşaklıgil). Sertleşmek, katılaşmak.

— Fiz. *Esk. İncimad noktası,* donma noktası.

— Tıp. *Esk. İncimâd-i ev'iye,* damar sertleşmesi. (M)

İnci'nin Kitabı, Ahmed Adnan Saygun'un eseri (op. 10., piyano için). 1934'te bestelendi. Bölümleri: 1. *İnci;* 2. *Afacan «Kedi»;* 3. *Masal;* 4. *Kocaman Bebek;* 5. *Oyun;*

Foto. Boyer (*LAROUSSE*)

6. *Ninni;* 7. *Rüya.* Orkestra uygulaması, 12 nisan 1948'de Ankara'da George Weldon yönetimindeki Cumhurbaşkanlığı Filarmoni orkestrasınca ilk defa çalındı. (M)

İNCİNMEK dönşl. f. (esk. türk. *ıncınmak'*-tan). Vücudun herhangi bir yeri ters bir hareket veya bir dış etken yüzünden ağrı verir hale gelmek. *Bu fırtına esnasında ceketi sökülmek, fistanı yırtılmak, direseği incinmek gibi zarara uğrayanlar oldu* (H. R. Gürpınar). ‖ *Mec.* Birinin kötü bir söz veya davranışından üzüntü duymak, kırılmak.

◆ **incinme** i. İncinmek eylemi. (M)

İNCİR i. Bot. 8-10 m boyunda meyve ağacı. (İlmî adı *ficus carica.* Dutgillerden veya bazı bilginlere göre ısırgangillerden.) ‖ Aynı bitkinin etli meyvesi. ‖ *Firavun inciri* (veya *frenk inciri*), atlas çiçeğigillerden bir bitki ve bunun kabuğu dikenli meyvesi (*Opuntia ficus indica*).

— DEY. *İncir çekirdeğini doldurmaz,* bir mesele veya işin çok önemsiz olduğunu belirtmek için kullanılır: *İncir çekirdeğini doldurmaz bir mesele yüzünden darıldılar.*

— Rom. tar. *Meme inciri,* efsaneye göre Forum'un ortasında yetişen incir ağacı. (Romulus ile Romus'un dişi kurdun memesini bu ağacın altında emdiklerine inanılırdı.)

— ANSİKL. *İncir*'ler yumuşak odunlu, genellikle sütlü, bazıları tırmanıcı ağaç veya ağaççıklardır; almaşık olan yaprakları geniş ve dilimli, enli saplıdır. Bireşeyli olan çiçekleri, yuvarlak torba şeklindeki bir çiçekliğin (ham incir) iç yüzüne dizilidir. Torbanın tepesinde, yani çiçek sapının tam karşısına gelen geniş tarafında bir delik bulunur (göz). Çiçekler döllendikten sonra çiçeklik gelişir, etlenip ballanır. İncirin içindeki her çekirdek botanik bakımdan ayrı birer meyvedir. İncir taze iken dışı çizilecek olursa beyaz bir süt sızar.

İncirin, hepsi sıcak bölgelerde yetişen 750'-den fazla türü vardır. En meşhuru bildiğimiz bayağı incirdir (*ficus carica*); bu incirin anayurdu Ön Asya ve Akdeniz kıyılarıdır. İncir, taşlı ve kurak topraklarda yetişir; güneye açık yerleri sever.

Çelikle ve daldırma ile üretilir. Bazı ağaçların bütün meyveleri aynı yıl olgunlaşmaz, bir kısmı ertesi yıl olgunlaşır, böylece aynı ağaç yılda iki ürün vermiş olur. Döllenmeyi genellikle «ilek» sineği (*Blastophaga psenes*) sağlar. İlek sineği incirin çiçeklerinde gelişir, sonra yakında bulunan incirlere giderek dişi çiçeklerin döllenmesinde aracı olur.

İncir Kuzey Afrika'da çok kullanılan bir besindir. Şekline, büyüklüğüne, rengine ve olgunlaşma zamanına göre pek çok çeşidi vardır. Taze ve kuru olarak tüketilir. Cezayir'de rakısı da yapılır. Pagod inciri (*F. religiosa*) ile hint incirinin (*F. indica*) yer üstü kökleri dallardan sarkarak yere gömülür ve yatay dallara destek eder. Bunların her ikisi de *Coccus lacca* adlı bir böceğin sokmasıyle gamalaka salgılar. Süs bitkisi olan lastik incirinin (*F. elastica*) sütünde kauçuk bulunur. Hindistan'da kauçuğun en önemli kısmı bu ağaçtan elde edilir.

incunabulum
«Yoksullar İncil'i»
Bibliothèque Nationale, Paris

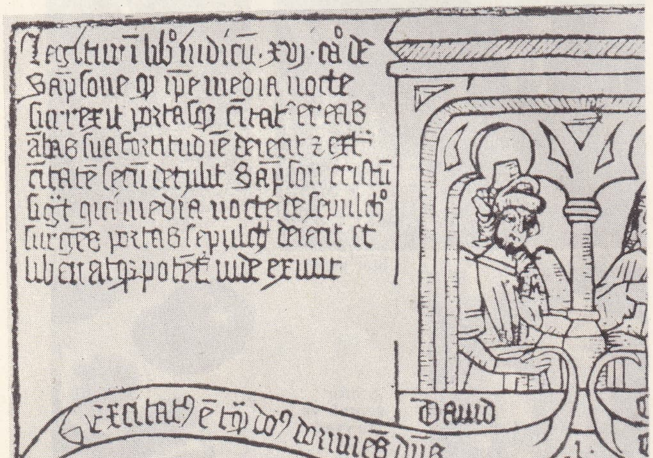

Frenkinciri *Opuntia vulgaris;* Adem inciri ise bir muz ağacıdır (*Musa sapientum*).

Türkiye'de yetiştirilen incirlerin en önemlisi İzmir inciridir. Bunun belli başlı çeşitleri ise şunlardır:

1. *sarı lop incir* (kısa saplı ve yuvarlak, kabuğu sarı, içi pembe);
2. *lop incir* (yuvarlak ve basık soğan biçiminde; çapı ortalama 7-8 sm; kabuğu çok ince, mat, kuruduktan sonra limon sarısı renginde; üzeri beyaz benekli; gözü iri ve kapalı; çekirdeği iri, fakat az; kurutmaya çok elverişli);
3. *kasaba* (armut biçiminde, fakat bakışımsız, hamken yeşil-mat; olgunlaşınca limon sarısı, kabuğu ince beyaz tüylü; beyaz benekli; boyun kısa ve sert; eti pembe kırmızı; olgunlaşınca kahverengi);
4. *bardacık* (armut biçiminde; boyun kısa, sap uzun; renk açık-boz-yeşil; üzeri boz benekli; göz ufak; kabuk ince; eti beyaz; olgunlaşınca yarılır, eti parlak kırmızı olur; çekirdeği ufak, fakat çok; taze tüketilir).

Türkiye'de yıllık incir üretimi 1969'da 215 000 tondu. (LM)

İzmir incirlerinden Kaliforniya'da türetilen başlıca çeşitler ise rixford, stanford, west ve wilson incirleridir.

İNCİRAR i. (ar. *cerr,* çekme'den *incirâr*). *Esk.* Çekilme, bir şeyin ardı sıra sürüklenme. ‖ Sonuçlanma, sona erme. ‖ *İncirâr-ı kelâm,* sözgelişi.

— Gram. *Esk.* Arap gramerinde harf-i cerli veya izafetli kelimelerde son harfin *i* şeklinde okunması. (M)

İncir han, Antalya-Isparta yolunda, İncir köyü yakınlarında, Anadolu Selçukluları devrinden kalma kervansaray. 1238-1239 Yılında Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev II zamanında yapıldığı sanılmaktadır. Bugün harap durumda olan kervansarayın sadece kışlık kısmı ile portali kalmıştır. Yapıldığı zaman 30,50 × 42,50 m boyutlarında bir avlusu ve beş nefe ayrılmış bir kışlık kısmı vardı; buradaki neflerin üzeri tonozla örtülü idi, orta nefin üzerinde bir kubbe yer alıyordu.

İncir hanın portali orijinal şekli ve süslemeleri sebebiyle ilgi çekicidir. Normal Selçuklu portallerinden farklı olarak dışarıya doğru bir çıkıntı meydana getirir. İki yanda köşe sütuncukları bulunmakla birlikte üst kısımda portal nişi içeri doğru meyilli ve istiridye kabuğu şeklinde yivli bir kemer görünüşündedir. Alt kısımdan yanlarda bulunan köşe sütuncuklarının kompozit başlıkları vardır. Bunların üzerinde yine her iki tarafta lotüs ve palmet yapraklarıyle süslü iki büyük rozet motifi bulunmaktadır. Bu rozetlerin üzerinde, portal kemerinin hemen altında karşılıklı olarak yerleştirilmiş yüksek kabartma halinde iki figür yer alır. Bu kabartmalarda bir ayağını kaldırmış yürümekte olan aslan figürleri tasvir edilmiştir. Aslanların sırtlarında birer güneş motifi vardır. Bu motif sultan Gıyaseddin Keyhüsrev II'-nin armasıdır. (M)

İNCİRKUŞU bls. i. İnce uzun gövdeli, ince gagalı, oldukça uzun kuyruklu ötücü kuş; boyu 15-18 sm, tüyleri az veya çok koyu çizgili esmerdir; açık alanlarda yaşar. (İncirkuşları dünyanın birçok yerinde bulunur; fakat Eski Dünya'nın kuzeyinde daha çok görülür. Çayır incirkuşu (*Anthus pratensis*), ağaç incirkuşu (*A. trivialis*), mahmuzlu incirkuşu (*A. richardi*), kır incirkuşu (*A. campestris*), su incirkuşu (*A. spinoletta*) türleri Türkiye'de de bulunur. (LM)

İNCİRLİK i. (*incir*'den *incir-lik*). İncir ağaçlarının bulunduğu yer. (L)

İncirlik hava üssü, Adana şehrinin doğusunda hava üssü. 1954 Yılında Türkiye-A.B.D. arasındaki özel bir antlaşmayle kuruldu. Büyük bir havaalanı bulunan İncirlik'te, lojmanlar, televizyon ve radyo istasyonu, okullar vardır. Haftada bir 12 sayfa olarak çıkan *İncirlik İnsider* (İncirliğin İçi) adlı resimli bir gazete parasız dağıtılır. (M)

İNCİRLİOVA, Ege bölgesinde (Aydın ili, merkez ilçesi) bucak; 21 998 nüf. 19 köy.

— *Bucak merkezi* (*İncirliova kasabası*), 758 nüf. Büyük Menderes ovasının kuzey kenarı yakınında Aydın-İzmir kara ve demiryolu üzerinde. İncir, zeytin, tütün. (M)

İNCİRSİMEYVE bls. i. İncire benzeyen etli meyve. (Bu gibi meyveler içi oyuk veya çukur çiçekliklerin iç kısmının etlenmesiyle oluşur; çiçekler torba halindeki çiçekliğin iç yüzünde, genellikle pek küçük ve pek çok olur. İncirsimeyve botanik anlamda gerçek bir meyve değil, yalancı meyvedir; çünkü meyvenin esas kütlesi yumurtalıklardan değil çiçeklikten meydana gelir.) [L]

İNCİTAŞ bls. i. Miner. Feldispatlar ailesinden, suyu az, küçük inciler halinde katılaşan yanardağ kaynaklı cam. *Eşanl.* PERLİT.

— Metalürji. Demir II bileşiklerinin yapısında bulunan mineral; âdi çeliklerde incitaşın bileşimi yüzde 0,8 karbonludur. (Bu madde genellikle, üst üste binmiş ferrit ve semantit yapraklarından meydana gelir [yapraksı incitaş]; ayrıca ferrit içinde dağılmış semantit yuvarlarından meydana gelen *yuvarlı incitaş* da vardır.) [L]

İNCİTMEBENİ bls. i. *Halk dili.* Kanser hastalığı. Bk. KANSER. (M)

İNCİTMEK geçl. f. (esk. türk. *ıncımak'*-tan *inci-t-mek*). İncinmesine sebep olmak: *Başım ateşler içinde, erkenden yatağıma girdim; aydınlık, bu gece gözlerimi incittiği için lâmbamı söndürdüm* (R. N. Güntekin). *Kolunu incitmek.* ‖ *Mec.* Kötü söz veya davranışla birinin kalbini kırmak, bir kimseyi üzecek bir şey yapmak: *Hatıralarımızla gülsek de, ağlasak da o gülmede, o ağlamada kimseyi inciten bir şey yoktur* (N. Ataç). *Bu sözlerinle beni incittiğinin farkında mısın?*

◆ **incitici** sıf. Gönül kırıcı, dokunaklı (söz veya davranış).

◆ **incitilmek** edilg. f. İncitmek eylemine konu olmak: *Bilir misin yar eliyle incitilen gönüller / Çok zamanlar sızlayıcı yaralarla ah eyler* (M. E. Yurdakul).

◆ **incitiş** i. İncitmek işi.

◆ **incitme** i. İncitmek eylemi. (M)

İNCİZAP veya **İNCİZAB** i. (ar. *cezb*'den *incizâb*). *Esk.* Çekme, çekilme: *Bütün güzellik olmak üzere yaratılmış gibi görünen bu simada derin incizaplar uyandırarak...* (Ahmed Rasim). ‖ Gökcisimlerinin birbirini çekmesi. (M)

İNCOME-TAX [inkam-teks] bls. i. (ing. *income,* gelir ve *tax,* vergi'den). Mal. huk. İngiltere ve A.B.D.'de XVIII. yy. sonundan beri uygulanan gelir vergisi.

— ANSİKL. İngiltere'de yürürlükte olan *income-tax,* Fransa'daki *surtax* gibi, genel olarak Birleşik kraliyette oturan veya bu ülkede gelir sağlayan kişilerden alınır. Herhangi bir kimsenin birçok *dilim*'e ayrılmış olan gelirleri (mülk gelirleri, toprakların kullanılmasından [tarım gelirleri] doğan gelirler, devlet tahvilleri gelirleri, ticarî ve sınaî kazançlar, serbest meslek kazançları, ücretler, emekli aylıkları, menkul kıymet gelirleri, ödenekler) bu vergiye tabidir. Vergiye tabi gelir, ana gelirden, genellikle, kişisel nitelikte indirimler yapıldıktan sonra bulunur: bir kişi, bir aile ve ana-babanın bakımındaki çocuklar için yapılan indirim; yaşlılık ve ev bakımı için yapılan indirim (dul v.b.). Gelir, giderek artan bir oran dahilinde alınır. İncome-tax, ya kaynakta (çok yaygın sistem) veya defter kayıtlarına göre alınır.

Birleşik Amerika'da income-tax, gerçek kişilerin gelirlerini (*individual income-tax*) ve tüzel kişilerin gelirlerini (*corporate income-tax*) kapsar. Her ikisinde de iki vergi vardır: biri orantılı (*normal-tax*), öteki artarak giden (*surtax*) vergidir. Bu iki verginin matrahı, hemen hemen aynıdır ve vergi, bir tek cetvelle (baremle) hesaplanabilir. Gerçek kişilerden alınan vergilerin mükellefleri Birleşik Amerika'da bir gelir sağlayan veya bundan faydalanan kişilerdir. Şahıs ortaklıklarında her ortaktan ayrı vergi alınır; başkaları hesabına yönetilen malvarlıkları da (*estates veya trusts*) ayrı vergilendirilir. Vergi, ödenek ve ücretleri, komisyonları, ticarî, ziraî ve sınaî kazançları, kazanç paylarını, faizleri, telif haklarını, emekli maaşlarını, her türlü kazancı (sermaye de olsa) kapsar. Matrahın belirlenmesi, ister brüt kazançtan, ister ayarlanmış (yani bazı mükellefler için, meslekî olsun olmasın giderlerin, bazı sağlık giderlerinin veya nafakaların indiriminden sonra) kazançtan başlanarak hesaplanır. Son olarak, net gelirden, aile masrafları çıkarılır. Bu vergiler kısa zamanda

Foto. LAROUSSE

olur. Pek çok gelir, daha kaynağında vergilendirilir. Başka gelirler için, mükellefler tahminî gelir beyanları yaparlar. Bu suretle, ödeme, tahakkuku pek yakından takip eder («pay as you go» prensibi).

Ortaklıkların gelir vergisi, hisselere bölünmüş ortaklıkları (*corporations*), sigorta ortaklıklarını ve birlikleri kapsar, fakat şahıs ortaklıklarını (*partnerships*) kapsamaz. Matrah, brüt gelirin hesaplanması ve bundan çeşitli indirimler (masraf, vergi v.b.) yapılması yoluyle elde edilir. Vergilenecek gelir, başka bir ortaklıktan alınmış temettülerin net gelirden çıkarılması ile elde edilir. Ortaklıkların bir beyanname vermesi gerekir. (L)

İNCU i. Esk. huk. Moğollarda ve özel olarak İlhanlılar devletinde, hükümdar sülâlesine mensup kişilere, malikâne sayılan araziye ve yine bunlara tabi olan kimselere verilen ad.

— ANSİKL. *İncu*'ların varidatı Divana ait değildi, devlet hazinesine katılmazdı; saray masrafları ve asker beslemek için kullanılırdı. Osmanlılarda *has* adı verilen araziye benzer. Nitekim *İncu* terimi, *has* ile birleştirilerek *hasincu* tarzında da kullanılmıştır. Hükümdar soyuna ait esirler için de aynı terim kullanılırdı. Kars civarındaki Ani şehri, *hasincu* haline getirilmişti. Gazan Han'ın koyduğu bir kanun ile, İncu'lar, bu imtiyaza sahip olanların ölümünden sonra erkek evlâtlarına da geçiyordu. (M)

İNCUBATİO i. Esk. çağ. Çoğu zaman, şifa verici bir tanrının öğütlerini rüya yoluyle almak için bir tapınağın içinde veya yanında uyuyarak elde edilen kehanet. (L)

İNCUDİNE (L'), Korsika'nın güneydoğusunda zirve; 2 136 m. (L)

İNCUNABULUM i. ve sıf. («beşik ve başlangıç» anlamında lat. k.). Matbaanın ilk döneminde basılan kitap: *Koleksiyoncular incunabulumlara çok meraklıdır. İncunabulum baskı.*

— ANSİKL. *İncunabulum* adı bibliyografyacılar tarafından 1500'den önce basılan kitaplara verilirdi. *Tahta kalıp baskısı (ksilografi)* ve *tipo baskısı (tipografi)* incunabulum'lar vardır. Birinciler, oyulmuş veya kazılmış yekpare bir tahta levha ile basılırdı; ikinciler, önceleri tahtadan, sonraları madenden yapılmış yer değiştirebilen harflerden meydana gelirdi. Birinci usulle basılan kitaplar arasında şunlar yer alır: kutsal tarihin başlıca olaylarını anlatan *Yoksullar İncil*'i; Aelius Donatus'un *Donatus* adlı latince grameri (M.S. IV. yy.); *Speculum Humanae Salvationis* (Kurtuluşun Aynası); 1440'tan önce basılan bütün kitaplar. Tipo incunabulum'lar arasında ise şunlar sayılabilir: *Mazarine İncil*'i (1450-1455), bibliyografların Gutenberg'in eseri olarak kabul ettikleri *Schelhorn İncil*'i (en geç 1461). [L]

İNCÜ, Şiraz'da hüküm süren bir hanedan (1303 - 1357). Kurucusu Şerefüddin Mahmud Şah. Mahmud Şah, Olcaytu tarafından Şiraz'a gönderildi. İran ilhanlı hükümdarı Olcaytu'nun yerine geçen Ebu Said zamanında Şerefüddin'in yerini korudu ve yönetim alanını da genişletti. Daha sonra Şiraz'ın ve Fars'ın hükümdarı oldu (1323). Ebu Said'in yerine geçen Arpa Han'ın emriyle öldürtüldü (1335). Şerefuddin'in ölümünden sonra oğulları birbirleriyle taht kavgasına giriştiler. Kardeş kavgaları Keyhüsrev'in ölümü ile sonuçlandı. Üçüncü kardeş Muhammed, Çobanlı sülâlesinden Pir Hüseyin'den yardım görerek Şiraz üzerine yürüdü (1340). Muhammed ölünce, Pir Hüseyin, Şiraz'dan çekildi. Ebu İshak bir süre sonra Şiraz'a ve bütün Fars memleketlerine hâkim oldu. Muzafferîlere karşı giriştiği savaşlarda Şiraz'dan ayrılmak zorunda kaldı. İsfahan'a gitti. İsfahan'ın kuşatılması üzerine öldürüldü. Böylece İncü soyu Ebu İshak ile son buldu (1357). [M]

İNÇ i. (ing. *inchest*'ten). Yaklaşık olarak otuz bir santim değerinde ingiliz uzunluk ölçüsü birimi.

— ANSİKL. Uzunluk ölçüsü birimi olan *inç*, bir yarda'nın 1/36'idir. Bu ölçü birimi, başparmak genişliğinde bir uzunluk ölçüsü kullanan yunanlılardan kalmadır. Romalılar *uncia* (on ikide bir) adını verdikleri bu ölçüyü, bir ayağın 1/12'i olarak tanımladılar. 1959'a kadar A.B.D. ve İngiltere'de birbirinden biraz farklı değerlerde kullanılan inç, 1959'da her iki ülkede de 2,54 sm olarak tespit edildi. 1960'ta 1 sm, kripton 86'nın çıkardığı turuncu-kırmızı ışığın 16 507, 6 373 dalga boyuna eşit olarak yeniden tanımlanınca, bir inç de aşağı yukarı bu ışığın 41 929,399 dalga boyuna eşit oldu. (M)

İnçmari klozu (ing. *inchmaree clause*'dan). Denizc. Deniz sigortacılığında tekne sigortasının bir maddesi (*ikmal klozu* da denir).

— ANSİKL. Tekne ve makinedeki her hangi gizli bir kusurdan doğan hasar ve ziyanları teminat altına alan bu maddenin adı, 1887 yılında İngiltere'de Lordlar kamarasında duruşması yapılan «inchmaree» adlı geminin sigorta davasından gelir. Bu davadan sonra poliçelere eklendi. Olay, müddet poliçesi ile teminat altına alınan bu gemide, kazana su basan tulumbanın açık tutulması gereken bir valfının, ihmal veya kaza ile kapalı kalması sonucu tulumbanın hava mahallinin patlamasından meydana gelmiştir. Açılan davada Lordlar kamarası bu hasarın bir deniz tehlikesi olamayacağı kararına varmıştı. Bunun bir sonucu olarak poliçelere yukarıdaki olaya ilişkin «gizli kusur» adı altında bir madde eklenmeğe başlandı. (M)

İNÇON, esk. **Çemulgo**, Güney Kore'de (Kyonggi ili) liman şehri, Pusan'dan sonra ülkenin başlıca limanı, Sarıdeniz kıyısında, 318 700 nüf. Seul'ün 37 km güneybatısında; eskiden Sarıdeniz'in karşı kıyısındaki Çin ile ticaret yapardı. Şimdi Çin'in yerini A.B.D. ve Japonya almıştır. Limanı, kıyıya çok yakın adalarla çevrili bir iç liman ve daha dıştaki adaların denizden koruduğu bir dış limandan meydana gelir. İç liman hem çok sığdır, hem de 10 metreye kadar yükselen gelgitin etkisi altındadır; ancak Japonların 1918'de bir mendirek ve Volmi adasına kadar uzanan taş bir şose yapmalarından sonra kullanılabilir bir duruma gelmiştir. İnçon şehri Güney Kore'nin başlıca sanayi ve ticaret (pirinç ihracatı) merkezlerinden biridir. Çelik, kimyasal madde, makine, dokuma, besin maddeleri ve çanak çömlek sanayii çok gelişmiştir. Ülkenin en büyük tuzlaları gelgitler sebebiyle şehrin çevresinde bulunur. İnçon sularında karides, kabuklu deniz hayvanları ve levrek çok boldur.

Kore'nin bağımsızlığını tanıyan Çemulpo anlaşması Japonlarla 1876'da burada imzalanmıştır. Şehir dış ticarete 1880'de açıldı. 1899'da Güney Kore'nin ilk demiryolu İnçon'u Seul'a bağladı. O tarihten sonra hızla büyümeğe başlayan şehir 1904'ten 1945'e kadar süren japon hâkimiyeti zamanında Cinsen adını almıştı. Kore savaşı zamanında A.B.D. birlikleri 1950 eylülünde İnçon'a çıktılar. Savaştan sonra 1954'te burada İnha Teknik okulu açıldı. 1960'ta İnçon'u Seul'a bağlayan bir karayolunun yapımına başlandı. (M)

İND i. (ar. *ʿind*). *Esk.* Kat, yan, taraf.

◆ Edat. [Arapça tamlamalarda] Katında, yanında, fikrince; *ind-Allah,* Tanrı katında; *ind-el-ba'z,* bazılarına göre; *ind-en-nâs,* insanlara göre. ‖ Vukuunda, halinde: *ind-et-tahkîk,* araştırma sonunda; *ind-el-hâce,* gerektiği zaman; *ind-el-icâze,* izin verildiği takdirde; *ind-el-vusûl,* ulaşınca. (M)

İNDAB i. (ar. *nedeb*'den *indâb*). *Esk.* Bir yaranın iyileşerek kabuk bağlaması, iyileşen yaradan kalan iz. (M)

İNDACO (Iacopo DI PIETRO TORNİ, — denir), italyan ressamı, heykeltıraşı ve mimarı (Floransa 1476 - Villena, Murcia 1526'ya doğr.). Ghirlandaio'nun öğrencisi ve Michelangelo'nun iş arkadaşı idi. İspanya'da bulunan kardeşi FRANCESCO İndaco'nun (Floransa 1492 - Roma 1562) yanına giderek Murcia katedrali kulesinin yapımına katıldı (1521). 1525'te San Jeronimo de Granada kilisesi kapellasının mihrabına yeni bir şekil verdi ve süslemelerini yaptı. (L)

İNDALS ALV, İsveç'te (Norland) ırmak, Storsjön göller sisteminden çıkar, Botten körfezine dökülür; 420 km. Şelâlelerle bölünen çığırının yüksek debisinden hidroelektrik enerji üretiminde (Krangede: 210 000 kW; Stadsforsen: 91 000 kW) yararlanılır. Yüzdürme yoluyle büyük ölçüde odun nakliyatı. (L)

İNDAMİN i. (fr. *indamine*). Formülü

$$NH=C_6H_4=N-C_6H_4-NH_2$$

olan bileşik; paradiaminin arilamin eşliğinde oksitlenmesinden elde edilir.

— ANSİKL. *İndaminler,* asitlerden çok kolay etkilendiği için doğrudan doğruya kullanılmayan boyarmaddelerdir; buna karşılık, oksazinik, tiyazinik ve azinik boyalarının üretiminde ara ürün olarak kullanılırlar. (L)

İNDAN i. (fr. *indane*). Kim. *Eşanl.* HİDRİNDEN.

İNDANON i. (fr. *indanone*). Kim. *Eşanl.* HİDRİNDON.

İNDANTRENLER çoğl. i. (fr. *indanthrnes*). Mavi renkli birçok boyarmaddenin genel adı; aminoantrakinonun sıcakta sodyum hidroksitle işlenmesinden elde edilir. (İndantrenler küp boyarlarıdır.) [L]

İNDAZİN i. (fr. *indazine*). Nitrozodimetilanilin'in difenilmetafenilendiamin ile yoğunlaşmasından elde edilen indülin. (L)

İNDAZOL i. (fr. *indazole*). Formülü $C_7H_6N_2$ olan heterosiklik bileşik; ortohidrazinosinnamik asidin ısıtılmasıyle elde edilir; 146°C'ta erir. (L)

İNDECİSİO i. (ital. k.). Müz. Belirsizlik, kararsızlık, kesinsizlik, şüphe belirten müzik terimi. (M)

İNDEKS veya **ENDEKS** i. (lat. *index,* işaret eden > fr. *index*). Bir kitabın içindekileri alfabetik düzene göre belirten cetvel. *Eşanl.* FİHRİST.

— Denizc. *İndeks hatası.* Bk. SEKSTANT *hataları.* ‖ *İndeks kolu.* Bk. SEKSTANT. ‖ *İndeks tashihi.* Bk. SEKSTANT *hataları.*

— Din. Hıristiyanlıkta Papalık makamının dindarlar tarafından okunmasını yasakladığı kitapların listesi. (1966 yılında yürürlükten kaldırıldı.)

— İstat. İki veya daha fazla olay veya veri arasındaki ilişkileri basit bir formülde özetleme amacını güden sentez. Bk. ANSİKL.

— Mat. *Basit, yönlenmiş, düzlem bir çevrenin indeksi,* çevre düzlemine dik, sayısal olarak bu çevrenin sınırladığı alana eşit ve çevre üzerinde seçilen pozitif yön, kendi etrafındaki pozitif dönme yönüne uyacak şekilde bir yönü olan $\vec{I}$ vektörü. ‖ *Bir alt grubun indeksi,* sonlu bir grup içinde, alt grup basamağı daima grup basamağının bir böleni olmak üzere, alt grup basamağını elde etmek için grup basamağının bölünmesi gereken sayı.

— Tıp. *Salgın indeksi,* bulaşıcı bir hasta-

İNDİANA haritası

lığın yayıldığı bölgede oturanların sayısıyle hastaların sayısı arasındaki oran.

— ANSİKL. İstat. *İndeks*'ler iktisadî veya sosyal olayları bağıntılı değer halinde ifade etmeğe imkân verir: indeksler sayesinde, bir ülkenin zaman içindeki sınaî üretimi takip edilebilir ve öteki ülkelerle bu yönde bir karşılaştırma yapılabilir. İndeksler çok kullanışlı araçlardır; üretim, fiyatlar, geçim, işçi gündelikleri, dış ticaret, borsa gibi geniş alanlarda indekslerden yararlanılır. Bu indekslerin hazırlanması ortaya genel (bir tabanın ve bunun üstünde yapılabilecek değişikliklerin seçimi) ve özel (taban unsurlarının seçimi, bunların sayıları, türleri ve oranları üstünde verilecek karar veya denge problemi) birtakım meseleler atar. Seçimde daima bir keyfîlik vardır. Bir indeksin kullanılışı yorum hatalarına yolaçabileceği için, çok ihtiyatlı olmak, indeksle temsil ettiği olay arasında bağlantı kuran fikirleri daima yeniden gözden geçirmek gerekir. İlk tehlike, indekslerin görünüşte basit olmasından, birçok kimsenin «resmî» rakamlara ölçüp biçmeden gösterdikleri güvenden ileri gelir. Çok karmaşık olayların tek bir rakama indirgenmesi, dizi dizi rakamlar içinde boğulan zihnin sadelik ve açıklık ihtiyacını karşılar. Fakat bu tek rakam altında gizlenen olayların karmaşıklığını unutarak indeksi kesin bir ölçü saymak hatadır. Öte yandan, indeksle incelenmek istenen olay ile bağıntı belirsizdir. Çoğunlukla olayla sembolleri arasında gözetilmesi gereken ayırım unutularak bunlar birbirine karıştırılır. Böylece olayın, indeks üzerine yansımamış bulunan özelliklerinin gözden kaçması tehlikesi doğar. Bundan başka, indeks üstünde aynı veya benzeri ölçüde etkili olan değişik olayların birbirine karıştırıldığı da olur. Nitekim, bazı indeksler, açıklama yetersizliği yüzünden, tecrit edilmek istenilen özelliğin öbür çeşitliliklerden ayırt edilmesine her zaman imkân vermez. İndeks yalnız bu nitelikteki değişimlerden etkilenmelidir. Bu her zaman için mümkün olmamakla beraber kabil olduğu kadar buna yaklaşılmalıdır. Meselâ, geçim indeksinin amacı fiyat oynamalarının bir ailenin harcamaları üstündeki etkilerini ortaya koymaktır. Bu sonuca ancak aile bütçesi tamamıyle sabit kalırsa varılabilir. Satın alınan maddelerin yapısında, kalitesinde, miktarında değişiklikler olduğu kabul edilirse, indeks yalnız fiyat dalgalanmalarını değil, aynı zamanda tüketim değişikliklerini de gösterecektir. Zaman içinde tüketim alanında meydana gelen kaçınılmaz değişikliklerin takibi istenirse, çözümü gereken yeni bir mesele ortaya çıkar ve ayrı bir indeks hazırlamak gerekir.

Ayrıca, indeksle canlandırılmak istenen olay da, kendi yönünden açık ve seçik olmayabilir. Fiyat indekslerinde belirtisini görmek istediğimiz paranın satın alma gücü bu duruma bir örnektir. İndekse açık ve kesin bir anlam verilmesi için paranın satın alma gücünden ne kastedildiğini bilmek gerekir. İhtiyatla kullanılırsa, indeksin faydası büyüktür: bazı olaylar ve bu olayların sonuçları hakkında yaklaşık bilgi verebilen tek araçtır. (LM)

İNDEKSLENMİŞ i. (*indeks*'ten *indeks-le-n-miş*). Mat. *İndekslenmiş aile,* tabiî tamsayılar dizisinin birebir şekilde tekabül ettirilebildiği bir cümle içinde alınmış elemanlar dizisi. ‖ *Bir I cümlesiyle indekslenmiş aile,* elemanları üzerine, diğer bir cümlesinin indisleme görevi yapan elemanları uygulanmış E cümlesi veya bunun alt cümlesi. (Tabiî tamsayıların N cümlesi veya genel olarak sayılabilir bir cümleyle indekslenmiş bir aile, bir *dizi*'dir.) [M]

İNDEN i. (fr. *indène*). Formülü C_9H_8 olan hidrokarbon. (Maden kömürü katranının hafif yağlarında bulunur ve 180°C'ta kaynar.) [*Eşanl.* BENZOSİKPENTADİEN, SİKLOPENTADİENOBENZEN.] ‖ *İnden reçineleri,* inden bakımından zengin taşkömürü katranlarının polimerleştirilmesiyle elde edilen suni reçineler. (Bu şekilde, birçok kullanma alanı olan bir inden ve kumaron reçineleri karışımı elde edilir.) [L]

İNDENİE, Fildişi Kıyısı'nda bölge, Comoe, ile Gana arasında. İdare merkezi, İndenie kralının merkezi *Abenguru.* Bölgenin ekonomisi özellikle tarıma (muz ağaçları ve kakao) dayanır. (L)

İNDENON i. (fr. *indénone*). Formülü C_9H_6O olan keton; indenden türer ve 90°C'ta eriyen iğne şeklinde sarı renkli billûrlar meydana getirir. *Eşanl.* İNDON. (L)

İNDEPENDENCE, A.B.D.'de (Missouri) şehir, Büyük Ovalar'da, Kansas City'nin doğusunda; 62 300 nüf. Tarım makineleri yapımı. (L)

İNDEPENDENCE FJORD, Groenland'ın başlıca fiyordu; kuzeydoğu kıyısında, Peary toprağı yakınında. Yaklş. uzunluğu 130 km. (L)

İndes galantes (LES), Rameau'nun opera-balesi (1735). Librettosu: Fuzelier. Bir prolog'la dört giriş veya eylemi kapsar: *Yüce Gönüllü Türk; Peru İnkaları; Çiçek Bayramı; Vahşîler.* 1952'de Paris operasında yeniden temsil edildi. (L)

İNDETERMİNİZM i. (fr. *indéterminisme*). Fels. Gerek insanda, gerek Tanrı'da cüzî irade bulunduğunu kabul eden doktrin. ‖ Determinizmin karşıtı olan düşünce. *Yeni.* YADAGEREKİRCİLİK.

— Mant. Gerekirciliğin (*determinizm*) tabiatta, evrensel olarak gerçekleşmediğini ileri süren görüş.

— ANSİKL. Mant. *İndeterminizm*'e göre, olayların gelişmesi, ister insanın eylem ve davranışları (*psikolojik indeterminizm*), ister tabiat olayları (fizikte, *indetermination* veya *kesinsizlik ilkesi*) söz konusu olsun, hiç bir kanuna, anlaşılır hiç bir nedenselliğe bağlı değildir. Bilimsel indeterminizm, cüzî irade inancına dayanan ahlâkî ve felsefî indeterminizme bağlıdır. Bunların her ikisi de, *bilimsel determinizm*'e karşıdır.

Çok eski zamanlardan beri, dünyayı akıl ile kavrama yolunda harcanan bilimsel ve gerekirci çabaların karşısına çıkan kimselere rastlanmıştır. Bunlar, dünyanın akıl yoluyle tamamen açıklanamayacağını, dünyada bilime indirgenemeyen, akıl dışı ve belirlenmemiş bir şeyin her zaman var olduğunu düşünen bazı filozoflar, hattâ bazı bilim adamlarıdır. Bu kişilerin ileri sürdüğü itirazların belli başlı yönleri şunlardır:

a) *kadercilik,* olayları yöneten ve üstünde insan gücünün hiç bir zaman etkili olmadığı birtakım karanlık kuvvetlere inanma;

b) *rastlantıya inanma,* yani önceden görülmesi imkânsız ve sebepsiz olayların varlığını kabul etme. Ne var ki, bugün, bilimin, bu çeşit olayları bile (msl. rulet oyunundaki şanslar), matematik rastlantı kanunları, olasılık hesapları ve istatistiklerle inceleyip açıkladığını unutmamak gerekir;

c) *erekliğe* (özellikle biyolojide) *inanma,* nedensellik ilkesinin, hayat olgularıyle bunların teşkilâtlanışını açıklamağa yetmediğini ileri sürme. Fakat biyolojide ereklik, salt nedensel açıklamalar karşısında ve hayat olgularının fizik-kimyasal olgulara sürekli olarak indirgenmesi yüzünden gittikçe önemini kaybetmektedir. Claude Bernard'ın dediği gibi, biyolojide, karmaşık, kıvrak ve esnek de olsa bir gerekircilik vardır;

d) *mikrofizikte, kesinsizliğe veya temel bir indeterminizm'e inanma.* Bu, özellikle, Heisenberg'in teorisidir ve uzun zaman, modern fiziğe hâkim olmuştur. Oysa bugün, birçok fizikçi, bu görüşten ayrılmıştır. Nitekim Einstein'ın ve Louis de Broglie'nin son çalışmalarında, gerekirci görüşe geri dönülmüştür. Böylece, söz konusu edilen kesinsizliğin, mikrofizik alanındaki araştırma imkân ve araçlarının geçici yetersizliğinden doğduğu anlaşılmıştır. Langevin şöyle diyor: «Cisimciksel devingen konusundaki meselelerimize tabiatın kesin cevap vermeyişi karşısında, bizim, hemen bir sonuca vararak, "tabiatta gerekircilik yoktur" dememiz, fazla iddialı olur. Bu durumda sadece soru yanlış sorulmuştur ve tabiat cisimciksel devingen diye bir şey tanımaz demek daha yerindedir»;

e) *pozitivizm.* Bu görüşe göre, aklımız ancak ve yalnız, eşyanın yüzeyine ulaşabilir, özüne varamaz; kanunları bulur ama nedenlere ulaşamaz; «nasıl»ı kavrar fakat «niçin»e varamaz. Bu felsefî tutum, Kant'ın tenkitçi idealizminden ve agnostisizminden türemiştir;

f) insan *hürlüğünün,* dünya içinde (bu dünya başka bir bakımdan belirlenmiş de olsa) indeterminizmin ve önceden kestirilemezliğin sığınağı olduğunu ve bundan ötürü bilimin, insan hürlüğü etkisinde kalan olguları (tarihî, sosyolojik, psikolojik olgular) kavrayamayacağını ve önceden kestiremeyeceğini ileri süren görüş. Ne var ki psikoloji ve sosyoloji, birer bilim olarak kurulmuştur; tarih de, ayrıca, bu yolda çaba göstermektedir. Bu alanlarda, bilim, pek katı olmayan bir gerekircilik yolu seçmiştir (istatistik kanunları, eğilimsel kanunlar, diyalektik kanunlar). Bu gerekircilik, klasik fizikteki mekanist determinzmden farklı olmakla beraber, yine de aynı «anlaşılabilir olmak» gerekçesine ve akla duyulan aynı inanca dayanmaktadır. İnsan hürlüğü, aydınlığa kavuşturularak açıklanınca, yine de var olmakta devam eder, hattâ bundan dolayı, daha güçlü ve pekişmiş bir hale gelir. Leibniz şöyle der: «Nedenlerle etkilerin bağlantısı, katlanılmaz bir kaderciliği ortaya koyacak yerde, bu kaderciliği ortadan kaldıracak bir araç sağlayabilir». Bilim, önceden görmek için bilip tanımağa, daha iyi davranmak ve etkili olmak için de önceden görmeğe çalışır. Bilimsel gerekircilik, kaderci gerekircilik gibi, bir baskı ve kısıtlama değildir; tam tersine insanı, bilgisizlik yüzünden karşısında silâhsız ve âciz kaldığı tabiî baskılardan kurtarmağa çalışır. (L)

İNDÎ sıf. (ar. *ʿind*'den *ʿindī*). *Esk.* Bir kimsenin kendi görüşüne dayanan, kendince: *İndî fikirler.* (M)

İNDİA (Sigismondo D'), italyan müzikçisi (Palermo 1580'e doğr.-Modena 1529). Sekiz kitap 5 *Sesli Madrigal* (1607-1624), iki kitap 2 *ilâ* 5 *Sesli Villancella* (1610-1612), üç kitap 1, 2 *Sesli Musiche* (1609-1623), iki kitap 2-6 *Sesli Sacri Concentus* (1610), bir kitap 4 *Sesli Motet* (1627), bir *Missa* (*Per İncario di Urbano VIII*) bıraktı. 1626'da Santa Pietro'da Papalık korosuna katıldı. (L)

İNDİANA, A.B.D.'nin orta kesiminde (Middle West) eyalet; 94 153 km²; 4 662 000 nüf. Merkezi, *İndianapolis.* İndiana'nın yüzey şekillerini buzul tabakalarının kabarttığı dalgalı bir ova meydana getirir; toprak çoğunlukla verimlidir. Tarım mısıra dayanır. Mısır üretimine bağlı olarak domuz ve kümes hayvanları yetiştirilir. Sebze ve meyve tarımı da (lahana, soğan, patates, elma, armut, özellikle de İndiana'nın A.B.D.'de Kaliforniya'dan sonra ikinci olduğu domates) gelişmiştir; eyaletin kuzey kısmı, Chicago'nun yanıbaşındaki şehir bölgesinde geniş bir pazar bulan süt ürünleri üretiminde uzmanlaşmıştır. Yeraltından maden kömürü ve tabiî gaz elde edilmesi sanayiini büyük ölçüde geliştirmiştir; Michigan gölü kıyısında Gary bölgesinde çelik fabrikaları; makine (özellikle otomobil) yapımı; kereste sanayii (mobilya, kâğıt); yeraltı zenginliklerini işleyen sanayiler; besin sanayii (konservecilik) v.b. Ayrıca Saint-Laurent deniz yolunun açılmasıyle Gary ile Michigan City arasında yeni bir liman yapılacak, büyük demir sanayii tesisleri Kanada, Venezuela ve Brezilya'dan demir fülizi ithal edecektir.

— Tar. 1800'de arazi, 1816'da eyalet olan İndiana'da siyasete atılan vali Harrison'un önayak olmasıyle, Kızılderililer 1800-1841 arası yenildi, kılıçtan geçirildi ve başka arazilere sürüldü; eyaletin ve başkentinin adı ingilizce «İndian» kelimesinden türemiştir.

Eyalet, kongreye iki senatör ve on bir temsilci gönderir. Mahallî parlamento dört yıl için seçilen elli senatör ve iki yıl için seçilen yüz temsilciden meydana gelir. (L)

İNDİANAPOLİS, A.B.D.'de şehir, İndiana eyaletinin merkezi; 1820'de, eyaletin geometrik merkezinde kuruldu; 476 300 nüf. Üniversite. İndianapolis tam bir kavşak şehirdir: bu büyük ticaret merkezinde on sekiz demiryolu kavuşur. Uçak ve otomobil sanayii. John-Herron Sanat enstitüsü. Otomobil yarış pisti. (L)

İndian National congress. Bk. KONGRE PARTİSİ.

İNDİANOLOJİ i. (fr. *indianologie*). Amerika Kızılderililerini inceleyen bilim. (L)

İNDİAN POİNT, A.B.D.'de (New York eyaleti) yer, Hudson ırmağı kıyısında. 1962'de hizmete giren 255 mW gücünde nükleer santral. (L)

İNDİAS i. (isp. k). İspanyol'ların Amerika ve Asya'daki topraklarına verdikleri ad. (M)

İndias (CONSEJO DE —), Yeni Dünya'nın yönetilmesi için İspanya'da 1511'de meydana getirilen kuruluş. Önce Casa de Contra-

tacion'un genişlemesiyle ortaya çıkan kuruluş, 1524 ağustosunda, Fonseca'nın ölümüyle son şeklini aldı. İspanya büyük kançılarının başkanlık ettiği kurulda sekiz müşavir, bir malî müşavir, iki kâtip v.d. vardı. Çeşitli gezilerinde kralın yanında yer alan bu Danışma meclisi Hint adaları için Castilla meclisiyle eş değerdeydi. Doğrudan doğruya veya dolaylı olarak krallık yönetiminde bulunan bu meclis Yeni Dünya ile ilgili kanun ve tüzükleri hazırlamakta ve bir yüksek mahkeme olarak işlemekteydi; 1834'te kaldırıldı. Sevilla'da saklanan arşivleri, İspanya Amerikası'nın tarihi yönünden son derece önemlidir. (L)

İNDİBİLİS, İspanya'da İlergetes kabilesinin reisi (öl. M.Ö. 205). M.Ö. 211'de Romalılara karşı Kartacalılarla birleşti, sonra kardeşi Mandonius ile Roma ordusuna geçti (209), daha sonra İspanya'da bir krallık elde etmek ümidiyle Scipio'ya karşı ayaklandı. Scipio onu iki kere yendi (206-205). [L]

İNDİCATOR i. Beyaz ve boz tüylü, oldukça küçük kuş.

— ANSİKL. *İndicator* adı bu kuşun bir huyundan gelir (indicator, gösterici demektir). Çığlıklarıyle insanların ve çeşitli hayvanların ilgisini yaban arılarının yuvalarına çeker. Amacı arılar yok olduktan sonra kalacak bal ve kurtçuklardan yararlanmaktır. Yumurtalarını başka kuşların yuvalarına bırakır. Fakat bu âdetinin ayrıntıları iyi bilinmemektedir. İndicatorların İndo Malezya'da ve özellikle Afrika'nın tropik bölgelerinde on beş kadar türü bulunur. (Ağaçkakanımsılar takımının *indicatoridae* familyasından.) [L]

İNDİCATORİDAE çoğl. i. *İndicator*'ları kapsayan kuş familyası. (L)

İNDİCTİO i. (lat. k.). Esk. Roma. Vergi, salma ve savaş salması listelerinin ilânı. ‖ On beş yıllık malî ve kronolojik devre.

— ANSİKL. Esk. Roma. Roma imparatorluğunda, Diocletianus'dan sonra vergi tutarı birkaç yıl için devre devre tespit ediliyordu. Constantinus'dan sonra *indictio*, on beş yıllık bir süre için kondu ve başlangıcı M. Ö. 312 yılı (eylül) olan kronolojik bir birim oldu. Bu tarihten sonra, hesaplar, genellikle «indictio yılı» (papalık metinlerinde 1197'ye kadar) üzerinden yapıldı. (L)

İNDİFA i. (ar. *def*ᶜ'den *indifā*ᶜ, ortadan kalkma). Yanardağın yer yer patlayarak lav püskürtmesi. ‖ *İndifa etmek,* [yanardağ için] püskürtmek.

— Tıp. *Esk.* Kızamık, kızıl gibi hastalıklarda vücudun çeşitli yerlerinde kırmızı lekeler belirmesi.

◆ **İndifaât** çoğl. i. *Esk.* Yanardağ püskürtüleri.

— Tıp. *Esk.* Döküntüler.

◆ **İndifaî** sıf. *Esk.* Püskürtme ile ilgili.

— Jeol. *Esk. İndifaî sahra,* volkanik kaya. ‖ *İndifaî bürkanî,* lav.

— Tıp. *Esk.* [Hastalık için] Döküntülü. (M)

İNDİGETES sıf. (lat. *indiges, -etis,* «yerli» anlamında). Roma. mit. Özellikle şiirde, doğum yeri ve yurt tanrılarına verilen sıfat. (Genellikle yardıma çağrılan indigetes tanrıların, dışarıdan gelme tanrıların tersine, hem o ülkenin eski tanrıları, hem de diğer tanrıların efsanevî atası olan en eski tanrılar olduğu sanılır.) [L]

İNDİGİRKA, S.S.C.B.'de ırmak, Doğu Sibirya'da, Kuzey Buz denizine (Doğu Siberya denizi) dökülür; 1 793 km. (L)

İNDİGO i. («hintli» anlamında isp. k.). Bk. ÇİVİT.

İNDİGOFERA i. Çivit otunun ilmî adı. (L)

İNDİGOTİN i. (fr. *indigotine*). Kim. Formülü $C_{16}H_{10}O_2N_2$ olan bileşik. (Tabiî çivitteki boyarmaddelerinin temel kısmını meydana getirir ve tamamen sentetik çivite benzer.) [L]

İNDİGOYİT sıf. (fr. *indigoïde*). Kim. Çivit (indigo) grubu boyarmaddeler için kullanılır. (L)

İNDİKAN i. (fr. *indican*). Kim. *Bitkisel indikan,* çivit otundan çıkarılan glikozit; tabiî çividin ana maddesidir. (İndoksil'in glikozidi olan indikan, *isatis tinctoria*'nın yapraklarından çıkarılır. Anorganik asitler ve mayalar etkisiyle bu glikozit, glikoz ve indoksil halinde ikiye ayrılır; indoksil hava temasıyle oksitlenerek çivite dönüşür.) ‖ *Sidik indikanı,* indoksil asit sülfatın potasyum tuzu; insan sidiğinde eser halinde, otçul hayvanların sidiğinde pek çok bulunur. (Bu indikanın bozunmasıyle sidik, mavi, mor, yeşilimtırak veya siyah renk alır.) [L]

İNDİKANÜRİ i. (fr. *indicanurie*). Sidikte indikan bulunması.

— ANSİKL. *İndikanüri,* karaciğer yetersizliği ve bağırsakta kokuşmalı mayalanma gibi hallerde ortaya çıkar. İndikan, sidiğe klorhidrik asit karıştırıldıktan sonra eter veya kloroformla çalkalanarak ortaya çıkarılır. Eter ve kloroform indikanı erittiğinden her ikisi de leylâk mavisi rengini alır. (L)

İNDİKATÖR (veya **ENDİKATÖR**) i. (fr. *indicateur*). Denizc. Makinelerin düzgün hareket edip etmediğini kontrola yarayan ve hareketi bağlandığı makinenin çalışmasına bağlı âlet. ‖ *İndikatör diyagramı,* bir makine şaftının bir devri veya pistonun iki vuruşu arasında piston içinde değişen basınçları gösteren diyagram. (M)

İNDİKOLİT i. (fr. *indicolite*). Miner. Ferromanganezli turmalin çeşidi; oldukça güzel mavi renktedir. (L)

İNDİMÂC i. (ar. *dümūc*'dan *indimāc*). *Esk.* Birbirinin içine geçme, kenetlenme. (M)

İNDİNDE edat. (ar. ᶜ*ind*'den). *Esk.* Fikrine göre, fikrinde, yanında: *Resulullah'ın indinde gıpta olunacak bir mertebede idin* (Cevdet Paşa). *Görsem de görmesem de bu indimde bir benim / Madem ki şimdi her biri kalbimdedir benim* (Yahya Kemal). [M]

İNDİOS BRAVOS («Boyun eğmemiş kızılderililer» anlamında isp. deyim), Güney Amerika'nın İspanyollar tarafından fethi sırasında ülkenin kısımlarında ve özellikle Pampa ile Patagonya'da yaşayan vahşî yerlilere verilen ad. (L)

İNDİRAC i. (ar. *derc*'den *indirāc*). *Esk.* İçine alınma, kapsamına alınma. (M)

İNDİRAS i. (ar. *indirās*). *Esk.* Kökten yıkılma, izi kalmayacak şekilde ortadan kalkma. (M)

İNDİRGEME i. (*indirgemek*'ten *indirge-me*). *Yeni.* İndirgemek işi, basit ve yalın hale sokma. *Esk.* İrca.

— Astron. Bir gözlem sırasında elde edilen ilk sonuçları, kullanmadan önce hesaplardaki değerlerine getirmek için yapılan işlem: *Bir gözlem merkezini, eksenlerin yeri değiştirilmiş bir istasyona indirgeme.*

— Elektrokim. *Elektrokimyasal indirgeme,* atom veya iyonlardan pozitif yüklerin alındığı veya bunlara elektronların verildiği katodik işlem.

— Fels. *Fenomenolojik indirgeme,* Husserl'in fenomenolojik yönteminin ilk adımıdır ve bir şüpheden, eşyanın varlığı hakkındaki yargının askıda bırakılmasından ibarettir. (İkinci adım ise, fenomonolojik kuruluşun gerçekleştirilmesi için atılan adımdır.)

— Geod. *Gravimetrik indirgeme,* denizlerle birlikte izostatik denge halinde yüzeysel yoğunluğu 2,67 alınarak engebeleri deniz seviyesinde düzenlenen ideal Yer modeli üzerinde yerçekimi ivmesinin değerini bulmak için gravimetrik ölçüm sonuçlarına uygulanan değişimlerin her biri. (Gravimetrik indirgeme gözlemle elde edilen değerlere, pozitif veya negatif evrensel çekim kuvvetlerinin düşey bileşkelerinin etkisi eklenerek hesaplanır.)

— Kim. Bir maddenin, bir indirgen etkisiyle değişikliğe uğradığı kimyasal olay. *Eşanl.* REDÜKSİYON.

— Mant. *İmkânsıza* (veya *abese*) *indirgeme,* bir önermeden, abes veya yanlış olan bir diğer önermenin çıkarsanması işlemidir. (Saçmaya indirgeme yoluyle indirgeme suretindeki ispatlama, bir önermenin doğruluğunu, bu önermenin olumsuzunu saçma olana indirgemek yapılır.)

— Mat. *İndirgeme ölçeği,* bir şeklin bütün çizgilerini orantılı olarak indirgemeğe yarayan âlet. ‖ *İndirgeme pergeli,* bir şekli, benzer ama daha küçük bir şekle indirgemeyi sağlayan pergel. ‖ *Bir birim sistemini bir diğerine indirgeme,* bir sistemin birimlerini başka bir sistem üstünden hesaplama: *Bir ölçü sistemini ondalık sisteme indirgeme büyük kolaylıklar sağlar.* ‖ *Birçok kesri aynı paydaya indirgeme,* bu kesirleri, değerlerini değiştirmeden paydaları ortak olacak şekle dönüştürme. ‖ *Bir kesri en basit ifadesine indirgeme,* bir kesri, pay ve paydasının bütün ortak çarpanlarını kaldırarak sadeleştirme. ‖ *Bire indirgeme,* orantı kuralından yararlanan metot.

— Sim. *Birinci maddeye indirgeme,* kuru bir maddeyi sıvı haline getirme. (LM)

İNDİRGEMEK geçl. f. (*indirmek*'ten *indir-ge-mek*). *Yeni.* Azaltmak, daha basit ve yalın hale getirmek. *Esk.* irca etmek.

— Kim. Bir maddenin oksijenini alarak, oksit özelliğini yok etmek; maddeyi serbest bırakmak.

— Mat. Bir işlemi daha kısa veya yalın hale getirmek. Kısımlara ayırmak: *Bir çokgeni üçgenlere indirmek.* ‖ *Bir şekli indirmek, bir kesri indirgemek.* Bk. İNDİRGEME. (L)

İNDİRGEN sıf. (*indirmek*'ten *indir-gen*). Kim. *Yeni.* Oksit halindeki cisimlerin oksijenini alma, daha düşük bir oksitleme derecesine indirme özelliği taşıyan (madde). Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Kim. En çok kullanılan *indirgen* maddeler şunlardır: karbon, metalürjide temel rol oynayan bir indirgendir ve oksitlerinden biri olan karbon monoksit CO hem gaz hem de indirgen niteliği taşıdığı için etkisi daha da artar; hidrojen daha pahalı olduğu için metalürjide karbona oranla az, organik kimya sanayiinde ise çok kullanılır; sülfüröz asit ve sülfitler; tiyosülfatlar ve demir II, kalay II tuzları; arsenitler; kükürtlü hidrojen; hidroiyodik asit; madenler (msl. alüminotermide kullanılan alüminyum); bazı alaşımlar (msl. ferrosilisyum); asitler veya bazlar eşliğinde birer tabiî hidrojen kaynağı olan madenler (msl. anilinin üretiminde kullanılan demir - hidroklorik asit karışımı) ve birçok organik madde. (LM)

İNDİRGENEBİLİR bls. sıf. (*indirgenmek*'-ten). Kim. Daha düşük bir oksitleme derecesine indirilebilen: *İndirgenebilir oksit.*

— Mat. Derecesi düşürülebilen bir denklem için kullanılır. ‖ *İndirgenebilir şekil,* herhangi bir indirgeme metoduyle, bazı özellikleri korunarak daha basit veya daha küçük bir şekle dönüştürülebilen şekil: *Bütün çokgenler kolaylıkla eşit alanlı bir üçgene indirgenebilir.* ‖ *İndirgenebilir kesir,* sadeleştirilebilen kesir. (Pay ve paydasının ortak bir böleni olan kesir indirgenebilir.) [L]

İNDİRGENME i. (*indirgenmek*'ten *indir-gen-me*). *Yeni.* İndirgenmek eylemi.

— Biyol. *Kromatik indirgenme,* çiçektozu ana hücrelerinde ve oosferlerde meydana gelen yaşatkan hücrelerin çekirdeklerindeki koromozom sayısını (2*n*) yarıya indiren (*n*) işlem. Bir türde kromozom sayısının daima aynı kalması bu indirgenme sayesinde mümkün olur. Yaşatkan hücrelerde kromozom sayısı, 2*n* (diploit sayı), üreme hücrelerinde koromozom sayısı *n*'dir (haploit sayı). Bk. MEYOZ.

— İstat. *Verilerin indirgenmesi,* bir gözlem bütününün veya kıyaslamalara uygun düşmeyen bazı sayıların yerine, sayısal verilerin düzenli cümlesinden hesaplanarak bulunmuş az sayıda parametrenin, sayısal sonuçların veya karakteristiklerin konması işlemi. (Bir ölçüler grubunun yerine, ihtimal dahilindeki yanlışları hesaba katan bir indisle birlikte bu ölçülerin aritmetik ortalamaları alınabilir.) [L]

İNDİRGENMEK edilg. f. (*indirgemek*'ten *indirge-n-mek*). *Yeni.* İndirgemek işine konu olmak. *Esk.* İrca olunmak.

◆ **İndirgenir** sıf. İndirgenmek özelliği olan (madde). [L]

İNDİRGENMEZ sıf. (*indirgenmek*'ten *indir-gen-mez*). *Yeni.* İndirgenmek özelliği olmayan (madde).

— Kim. Daha düşük bir oksitlenme derecesine indirilemeyen: *Alümin, hidrojenle indirgenmez.*

— Mat. *İndirgenmez kesir,* sadeleştirilemeyen kesir (pay ve paydası, aralarında asal olan kesirler indirgenmez). ‖ *İndirgenmez çokterimli,* kendinden daha küçük dereceli katsayıları tamsayı olan hiç bir çokterimiyle bölünemeyen tam katsayılı çokterimli. (L)

İNDİRGENMİŞ i. (*indirgenmek*'ten *indir-gen-miş*). Mat. Birtakım indirgemelerin so-

nucuna verilen ad. || Denklemler teorisinde derecesi düşürülmüş denklem. || *Sürekli bir kesrin indirgenişi.* Bk. KESİR (*sürekli kesirler*). [L]

İNDİRGEYİCİ sıf. (*indirgemek*'ten *indirge-y-i-ci*). *Yeni.* İndirgemek eylemini yapan.

— Biyol. *İndirgeyici bölünme,* kromatik indirgenme'ye Weismann'ın verdiği ad. || *İndirgeyici mitoz,* gamet oluşumu sırasında yer alan ve kromozom sayısını yarıya indirgeyen mitoz. Bk. MEYOZ. (L)

İNDİRİCİ sıf. (*indirmek*'ten *indir-ici*). Anat. Bağlı bulunduğu kısımların bir parçasını aşağıya indirmekle görevli kas'a denir. (Başlıca *indirici kas'lar* şunlardır: kaş kası, burun kanadı alt kası, dudak üçgen kası, çene dörtgen kası, ikikarınlı kas ve çene-dil kemiği kası.)

— Taşıma. Bir kattan diğerine paket veya benzer nesneleri indirmekte kullanılan, genellikle helisel biçimde kızağa benzer düzenek. (L)

İNDİRİM i. (*indirmek*'ten *indir-i-m*). Fiyatta yapılan değer düşürümü. *Eşanl.* ISKONTO. TENZİLÂT.

— Mal. *En az geçim indirimi,* mükelleflerin, kanunda belirtilen hal ve şartlara uygun olan gelirlerinin vergiye tabi tutulmaması. (Bk. ANSİKL.) || *Yatırım indirimi,* ticarî veya ziraî kazançları üzerinden vergiye tabi mükelleflerin, kanunda gösterilen kayıt ve şartlar dahilinde, yaptıkları yatırımların kazançlarından indirilmesi. Bk. ANSİKL.

— Malî hukuk. *Vergi indirimi,* mükellefin şikâyeti üzerine yapılan kısmî vergi indirimi.

— İkt. *İş indirimi,* çeşitli iş ve emek kategorilerini homogen ve soyut bir işe dönüştürme amacı ile yapılan marksist araştırma.

— ANSİKL. Mal. Gelir vergisi kanununa göre, mükelleflerin günde 5, ayda 150 ve yılda 1 800 lirayı aşmayan gelirleri vergiye tabi değildir. *En az geçim indirimi,* mükellefin, gelirin elde edildiği takvim yılı başındaki medenî hali ve aile durumuna göre artabilir. Meselâ mükellef evli ise; eş için, vergiye tabi tutulmayan miktarlara, günde 3, ayda 90, yılda 1 080 lira ilâve edilir.

◆ *Yatırım indirimi,* Devlet Planlama teşkilâtının hazırladığı Kalkınma planına ve Gelir Vergisi kanununun ayrıntılarıyle gösterdiği diğer şartlara uygun bulunmak kaydıyle, indirimden yararlanacak yatırım miktarının en çok yüzde 80'ini ticarî veya ziraî kazançtan indirmek yoluyle gerçekleşir. Bölgelere ve iktisadî faaliyet sektörlerine göre uygulanacak nispetler bu haddi aşmamak üzere yıllık programlarda belirtilir.

◆ **İndirimli** sıf. Fiyatında değer düşürümü yapılmış: *İndirimli mallar.* (M)

İNDİRME i. (*indirmek*'ten *indir-me*). Yukarıdan aşağıya inmesini sağlama. || Bir araçtan veya binek hayvanından aşağı alma. || Kapama. || Vurma.

— Dy. *Yolu indirme,* bir hattı elektrikli tren seferlerine açarken, bazı sanat yapıları ve özellikle tüneller altında, akım dağıtma telleri ile «engel» gabari arasındaki gerekli yalıtma aralığını da göz önünde tutarak, katenerin yerleştirilmesi için yapılması zorunlu olan işlem.

— Geod. Bir ölçü istasyon noktasının koordinatlarını, ulaşılamayan bir noktanın bilinen koordinatlarından çıkarmayı konu edinen nirengi işlemi.

— G. santl. *Çarmıhtan indirme.* Bk. ANSİKL.

— İnş. Eski türk evlerinde, alt kattan üst kata çıkan merdivenin üstüne kapatılan merdiven kapağı. (Hırsızdan korunmak amacıyle yapılan bu kapaklar gündüz açık, geceleri kapalı durudu.)

— Mad. oc. *İndirme düzeneği,* ürünleri veya galeri direklerini kuyulara indirmek için kullanılan düzenek. Bk. ANSİKL.

— Mat. Bir denklemin derecesini bir veya daha çok birim oranında azaltma.

— Müz. Sesin yüksekliğini hafifçe düşürme. || Bir parçayı esas tonundan daha pese alma. *Eşanl.* AKTARIM.

— ANSİKL. G. santl. Arimathia'lı Yusuf ve Nikodemos'un İsa'nın cesedini çarmıhtan indirmeleri ve Meryemana, Maria Magdelena ile Vaftizci Yahya'ya teslim etmeleri hıristiyan sanatçıları tarafından IX. yy. dan itibaren işlenmeğe başlandı. *Codex Egberti*'de (X. yy. Trier) Saint-Savin'in, Vic'in Aquileria bazilikasının fresklerinde, Santo Domingo de Silos'un alçak kabartmalarında ve Parma'daki Antelami bazilikasının vaiz kürsüsünde bu konu ele alınmıştır. XIII. yy.da Louvre'daki fildişinden bir heykelde, İngeburge ve Aziz Louis'nin mezmur kitaplarında, daha sonraları, Duccio'nun Siena'daki *Maesta*'sında ve Fra Angelico'nun San Marco'daki (Floransa) fresklerinde tasvir edilir. Çarmıhtan İndirme'yi işleyen ressamlar arasında Perugino (Floransa), Van der Weyden (Madrid), Dierlek Bouts (Granada), Wolgemut (Münih), Aziz Bartholomaeus üstadı (Louvre), Sodoma (Siena), heykeltıraşlar arasında da Jean Goujon (alçak kabartma, Louvre) sayılabilir. Daniele da Volterra (Trinita-dei-Monti, Roma) ile ikonagrofide bir değişiklik oldu ve sanatçının dikkati, maddî koşullara (merdiven v.b.) ve cesedi indirenlerin vücut hareketlerine yöneldi. Ayni anlayış, bu konuyu defalarca resmeden Rubens'de (1614, Anvers katedrali, şehir müzesi, Lille müzesi), Rembrandt'da (1633, Münih), Le Sueur'de (Louvre), Sébastien Bourdon'da (Louvre), Le Brun'de (Rennes) ve Jouvenet'de (Louvre) de görülür.

— Mad. oc. Bazı kuyularda, uzun oldukları için asansöre sığmayan ahşap direkler, *ağaç indirme düzeneğiyle* aşağı indirilir. *Pater-Noster* ilkesine benzer bir ilkeye göre kurulan bu düzenek, madenî bir boru içinde dönen sonsuz bir zincir üzerine tutturulmuş, üstüne ahşap direklerin oturtulduğu eşit aralıklı takozlardan meydana gelir. Ara kattan çıkarılan kömürü üretim katına indirmek için, üretim yapılmayan kör bir kuyuya dikey olarak yerleştirilmiş helisel *indirme düzeneği* kullanılır. Kömür, çapı 1 m olan madenî bir silindir içine yerleştirilmiş saç bileziklerin birleşmesinden meydana gelen bir helis üzerinde, hafif bir hızla aşağı doğru kayar. (LM)

İNDİRMEK geçl. f. (*inmek*'ten *in-dir-mek*). Yüksekten veya yukarıdan aşağıya inmesini sağlamak: *Tayfalar, boşalıp sarkan eski yelkeni acele indirip sardılar, hantal botu, arkadan önce alarak küreğe oturdular* (Kemal Tahir). *Çocuğu merdivenden güç indirdik.* || Bir araç veya binek hayvanından aşağı almak: *Attan, otobüsten indirmek.* || Azaltmak: *Sebze fiyatlarını indirdiler.* || Kapamak: *Perdeleri indirdi.* || Vurmak: *Çocuğa bir tokat indirdi.*

— ÇEŞ. DEY. *Bayrağı indirmek.* Bk. BAYRAK. || *Bayrağı yarıya indirmek.* Bk. BAYRAK. || *Camı çerçeveyi indirmek.* Bk. CAM. || *Hatim indirmek.* Bk. HATİM.

— Ciltc. *Kartonları indirmek,* cilt üzerine tespit edildikten sonra, kitap kabı kartonlarını oluklu kısmından uygun büyüklükte yeniden kesmek.

— Denizc. Bir gemiyi denize indirmek. || *Sancağa, iskeleye indirmek,* bir bordadan öteki bordaya kadar dönerek yön değiştirmek. || *Rüzgâra indirmek,* rüzgârı tam başa almak.

— Eskrim. *Rakibinin kılıcını indirmek,* kılıcıyle rakibinin kılıcının üstüne bastırarak kendini korumak.

— Mat. *Bir denklemi indirmek,* verilen bir denklemi daha küçük bir dereceye düşürmek. (İkinci yanı 0'a eşit olan bir denklemin birinci yanı oransal çarpanlara ayrılabilirse, bu çarpanları 0'a eşit kılarak bulunan denklemleri çözmek yeterlidir.) || *Bir dikme indirmek,* bir doğruya dışındaki bir noktadan bir dikme çizmek.

— Matbaac. Baskı provasında silik çıkan klişelerin görülmesi icabeden kısımlarını mekanik veya kimyevî usul ile çukurlaştırmak.

◆ **İndirilmek** edilg. f. İndirmek işine konu olmak.

◆ **İndirtmek** ettrg. f. İndirmek işini yaptırmak. (LM)

İNDİRÜBİN i. (fr. *indirubine*). Kim. İndigotin'in izomeri olan ve tabiî çivitte bu maddeye eşlik eden kırmızı boyarmadde. (*Eşanl.* İNDİGOPURPURİN, ÇİVİT KIRMIZISI, İZATİNİNDOJENİT.

— ANSİKL. *İndirüben* $C_{16}H_{10}O_2N_2$, indoksil ile izatin'in yoğunlaşmasından elde edilebilir. Süblimleşebilen, kırmızı-kahverengi iğne şeklinde billûrlar verir. Üç veya dört bromlu indirübin, *Ciba helyotropları* adı altında boyacılıkta kullanılır. (L)

İNDİS i. (lat. *indicium,* belirti > fr. *indice*). Bir iz üzerine konan görünür işaret.

— Antropol. İnsan gövdesinin iki boyutu arasında antropometri teknikleriyle belirlenen yüzde oranı. Bk. ANSİKL.

— Ask. *Pignet-Mayet sağlamlık indisi,* askerlik hizmetine elverişlilik konusunda gerekli bilgi sağlayan indis. (Normal durumdaki göğüs çevresinin ölçülmesiyle elde edilen sayının vücut ağırlığının kilosuna eklenmesiyle elde edilir. Bu iki sayının toplamı santimetre olarak hesaplanan boydan çıkarılır. Kalan sayısının 20'den az olması gereklidir.)

— Balistik. *Şekil indisi.* Bk. DİRENÇ (*Mermiler üzerindeki hava direnci*).

— Deneysel psikol. *Brunswick indisi,* biçimin değişmezliğini belirten indis. Bu değişmezlik sayesinde herhangi bir biçimi, nesnenin ön-paralel düzleme oranla yatık durması yüzünden retina imgesinde meydana gelen şekil bozukluğuna rağmen, nesne boyutlarının gerçek oranlarına yakın oranlarda görürüz.

Amerikalı psikolog Robert Sessions Woodworth'un usulünde Brunswick indisi, nesnenin gerçek boyutları (N), öznenin bir ayarlama yönetimine göre değerlendirdiği boyutlar (Ö) ve nesnenin yatkınlığına bağlı olarak retinaya düşen algısal imgenin (İ) boyutları arasında, aşağıdaki formüle göre ilişki kurar:

$$R = \frac{\text{Ö}-\text{İ}}{\text{N}-\text{İ}}$$

1. Brunswick indisi bire eşitse, değişmezlik tam sayılır (uygulamada bu hiç bir zaman gerçekleşmez);

2. Ö—İ = 0 ise, değişmezlik yoktur, yani öznenin tepkisi (Ö), izdüşümsel imgeden (İ) ayrılmaz.

— İklimbil. Bk. ANSİKL.

— Kim. *Koordinasyon indisi.* Bk. KOORDİNANS. || *Sörensen indisi.* Bk. PH.

— Mat. Bir harf, benzer fakat yine de değişik şekillerde iki veya daha çok kere kullanılmak istendiği zaman, harfin üstüne veya altına eklenen ayırıcı işaret. (Bk. ANSİKL.) || Bir kökün derecesini göstermek için, kök işaretinin kolları arasına konan sayı. || *İndis zinciri,* verilen bir andaki değeri, önceki periyodun indis değerinden yararlanarak hesaplanan indis.

— Meteorol. *Kuşak indisi,* ılıman kuşağın batı akımını gösteren indis. Bk. ANSİKL.

— Opt. *Birinciye oranla ikinci ortamda kırılma indisi,* gelme açısı sinüsünün kırılma açısı sinüsüne oranı. || *Mutlak kırılma indisi,* boşluğa oranla bir ortamın indisi.

— Oto. *Performans indisi,* değişik sayıda silindiri olan arabalara, yokuş yukarı yarışta aşağı yukarı eşit şans tanımayı amaç edinen hendikap biçimi. (Her silindire katedilecek kilometre sayısı tekabül eder; performans indisi, o ana kadar katedilmiş kilometre sayısının, katedilmesi öngörülen kilometre sayısına oranıdır.)

— Patol. *Dalak indisi,* halk içinde sıtmadan dolayı dalağı büyümüş olanların yüzde oranı. Bk. ANSİKL.

— Petr. Çeşitli benzin (*oktan indisi, brom indisi, bakır indisi*), dizel yağı (*setan indisi, dizel indisi*) ve yağ (*iyot indisi, nötrleşme indisi, sabunlaşma indisi, viskozite indisi*) deneme usullerinin sonucu. (İNDEKS ve SAYI da denir.)

— Piroteknik. *Barut indisi,* etkinliğine göre sınıflandırılan, keyfî seçilmiş barut numarası.

— Zootekn. Çeşitli beden ölçülerinin birbirine oranı. (Hayvanları birbiriyle kıyaslamağa veya ırkları sınıflandırmağa yarar. İndisler, boy, gövde, göğüs, baş indisleri gibi birçok çeşide ayrılır.) || *Tüketim indisi,* hayvana belli bir ağırlık kazandırmak için yedirilmesi gereken yem miktarı. (Bu miktar, hayvanda 1 kg'lık bir ağırlık artışı sağlamak için gerekli yem birimidir; tüketim birimi hayvanlar arasında büyük bir değişiklik gösterir.)

— ANSİKL. Antropol. İlk *antropolojik indis,* kafatası kutusunun azamî genişliğiyle azamî uzunluğu arasında oranlama yapan İsveç'li Anders Retzius tarafından tasarlandı: bu, kafataslarının dolikosefal, mezosefal ve brakisefal olarak sınıflandırılmasını sağlayan yatay *kafatası indisi*dir.

İndisi belirten rakam ayrıca elverişli bir istatistik çalışma aracıdır, çünkü bir ilişkinin ifadesinden (bu ilişki, bir ırk grubunun özelliklerini, ilişkinin kurulmasına esas teşkil eden ölçülerin mutlak değerlerinden çok daha iyi bir şekilde belirtir) başka, aynı zamanda iki sayı ifadesini de bir tek ifade halinde birleştirmektedir. Bununla birlikte şurasını da göz önünde tutmalıdır ki, indis kendi kendine yeterli değildir, çünkü ne mutlak değerlerin büyüklük sırasını, ne de şekillerin ayrıntılarını verebilir.

Daha sonra antropometri, özellikle Fransa'da Paul Broca'nın öncülüğüyle, antropolojik indis'lerin sayısını çoğalttı, hattâ bazen bu alanda aşırılığa kaçtı. Bugün de bazı indisler sık sık kullanılmaktadır ki, bunlar arasında, yukarıda belirtilen yatay kafatası indisi'nden başka en önemlileri şunlardır: *dikey kafatası indisi,* kafatasının yüksekliğiyle azamî genişlik veya uzunluğu arasındaki orantı; *alın-cidar indisi,* alnın en dar eğri çapıyle kafanın en geniş yeri arasındaki orantı; *yüz indisi,* yüzün yüksekliğiyle en geniş yeri arasındaki orantı (alt çene kemiğinin hesaba katılıp katılmamasına göre tüm yüz indisi veya yukarı yüz indisi birbirinden ayırt edilir); *burun indisi,* burnun en geniş yeriyle uzunluğu arasındaki orantı (bu indis, bireyleri leptorinyen [dar burun], mezorinyen [orta burun] ve platirinyen [geniş burun] olarak sınıflandırmayı sağlar); *gözevi indisi,* gözevinin yüksekliğiyle genişliği arasındaki orantı (bu gösterge bireylerin şamekonk [alçak gözevi], mezokonk [vasat gözevi] ve hipizokonk [yüksek gözevi] olarak sınıflandırılmasına yarar); *kol indis'i,* kolun dirsekten aşağı kısmının bütün kola orantısı v.b. Vücudun veya iskeletin çeşitli düzeylerine göre daha birçok indis tespit edilir. Bunlar, meselâ, çeşitli omurga bölümlerinin gerek kendi aralarındaki orantılar, gerekse boya ve tam boyun gövde uzunluğuna orantılarıdır. Kol ve bacakların uzun kemikleri üzerinde de *güçlülük* indisleri ve *seksiyon* indisleri hesaplanır.

İndis'ler ırklara göre değişir.

— İklimbil. Bazen birkaç unsurun bireşimini belirtmek için *indis*'ler kullanılır: sıcaklık ve yağmur (*kuraklık indisi*), sıcaklık ve rüzgâr (*soğuma indisi*) v.b. Ama bu değerler ampirik formüllerle elde edildiği için keyfîdir. Üstelik, bütün iklim unsurlarını yansıtmaz.

— Meteorol. *Kuşak indisi.* A.B.D. Meteoroloji bürosu, meselâ batı rüzgârının, deniz yüzeyinde, 35. ve 55. kuzey paralelleri arasındaki çeşitli dilimler üzerinde ortalama hızını hesaplar. Fransız meteoroloji uzmanları ise Azor ile Féroé adaları arasında, deniz düzeyindeki basınç gradyanını dikkate alır (batı akımının Avrupa üzerindeki hızı bu gradyanla orantılıdır).

— Mat. Büyüklüklerin sayısı çok değilse, *indisler,* meselâ *a', a'', a'''* gibi, harfin sağ üst köşesine konmuş, bir, iki, üç üssüden meydana gelebilir, bunlar sırasıyle *a üssü, a iki üssü, a üç üssü* diye okunur. Aynı harfe verilecek indis sayısı çoksa, ardışık sayıları gösteren rakamlardan yararlanılır; bu durumda, rakamlar harfin sağ alt kenarına konur, meselâ a_0, a_1, a_2 v.b.; *a sıfır, a bir, a iki* v.b. diye okunur.

Tansör hesabında, çift girişli tablolarda, çok defa aynı harfe iki veya daha çok indis verilir. Düşünülen büyüklüklerin niteliğine göre bazen sağ alt indis, bazen de sağ üst indis konur. Bu büyüklükleri nitelendiren semboller sol yanda bile bulunabilir. Bir kökün indisi, alınacak kökün basamağını gösterir; bu basamak kök altına konan sayıyı tekrar elde etmek için, kökün yükseltilmesi gereken kuvvetin üssüdür.

x Belirli iki değer arasında değiştiği zaman, fonksiyonun indisleri toplamına, göz önüne alınan sınırlar arasında *f(x)*'in *tam indisi* denir.

— Patol. *Dalak indisi,* bir bölgede sıtmanın ne derece yaygın olduğunu anlamağa yarar. Bayağı dalak indisi, muayene edilenlerin sayısına göre dalağı elle farkedilenlerin yüzde oranıdır (normal halde dalak ele gelmez; dalağın ele gelmesine yolaçan diğer sebepler bu muayenede hesaba katılmaz). Ortalama dalak indisini hesaplamak ise daha karmaşık bir işlemdir: bu indiste muayene edilen dalakların her birinin hacmi esas alınır ve dalaklar dört kategoriye ayrılır; ortalama dalak indisi sıtmanın bir bölgedeki yaygınlığını daha ayrıntılı olarak ortaya çıkarır. (L)

İNDİYANAİT i. (fr. *indianaïte*). Miner. Haloysit çeşidi. (L)

İNDİYANİT i. (fr. *indianite*). Miner. Anortit çeşidi. (L)

İNDİYAT çoğl. i. (ar. *ʿind*'den *ʿindiyāt* . Bir temele ve gerçeğe dayanmayan kendi inanışına ve görüşüne dayanan, keyfî düşünceler, sözler. (M)

İNDİYEN (veya **ENDİYEN**) i. (fr. *indienne*). Tekst. Bir cins basma veya alacalı bez. ‖ Üstüne renkli olarak değişik resimler veya desenler yapılmış pamuklu kumaş.

— ANSİKL. *İndiyen* yapımı çok eski zamanlara kadar uzanır. En güzel örnekleri Asya'da görülmüştür. Eski indiyenler, elde, fırça ile boyanırdı. Daha sonraları mumlu baskı usulü uygulanmağa başladı. Pamuklu bez erimiş balmumuna batırılıp mumlandıktan sonra, sivri çubuk kalemle, üzerine istenilen resim ve şekiller çizilir ve boya banyosuna batırılırdı. Kalemin sivri ucu mumları kaldırdığından bu kısımlar boyayı alır, bezin mumlu kısımları ise beyaz kalırdı. Ayrıca, *gabari* denilen başka bir usul kullanıldı; kumaşa çıkması istenen desen, önce bir kartona çizilip kesilerek hazırlanır ve boyanacak bez üzerine kapatılırdı; sonra bir fırça ile bez üzerine boyayıcı madde sürülür ve böylece kartonla kapalı olan kısımlar boyanmadığı için desenler beyaz olarak çıkardı. Daha sonraları, çerçeve usulü baskı tekniği doğdu; belirli bir ağaç veya maden tabla üzerine oyulmuş desenlerin içine, hamur halinde hazırlanmış boyarmadde doldurulur ve yer yer pamuk bez üzerine bastırılırdı. Bu teknikte, istenilen desen kumaş üzerine renkli olarak çıkardı. Kumaş üzerine resimler veya desenler basmak için elektrolizden de yararlanılmıştır. Bir galvanik akımla boyarmadde pamuk bezin bütün yüzeyine bağlanır, sonra, özel bir sistemle istenilen yerlerdeki boya kaldırılarak kumaş üzerinde beyaz desenler yapılır. Bu usulle, baskı işlemi yapılırken boyarmaddenin oksitlenmesi önlenerek, renkli fon üzerinde başka renkli desenler de meydana getirilebilir. Günümüzde bu işlem, çok değişik tekniklerle yapılır. (Bk. BASMA.) XVIII. yy.ın başında indiyenler, elbiselik kumaş olarak kullanılırdı, sonraları döşemelik ve mobilya örtüsü olarak da kullanılmağa başlandı. (L)

İNDİYUM i. (fr. *indium*). Alüminyumla benzerlikleri olan nadir element. ‖ *İndiyum II tuzları,* iki değerli indiyumun verdiği bileşikler için kullanılır: *İndiyum II klorür,* $InCl_2$. ‖ *İndiyum III tuzları,* üç değerli indiyumun verdiği bileşikler için kullanılır: *İndiyum III sülfat,* $In_2(SO_4)_3$.

— ANSİKL. *İndiyum,* atom numarası 49, atom ağırlığı In=114,16 olan kimyasal elementtir. 1863'te Richter tarafından, Freiberg blendlerinde bulunmuştur. Adını, tayfında bulunan değişik çivit mavisi (indigo) rengindeki ışık çizgisinden almıştır. Kurşundan daha yumuşak ve daha kolay ezilen, gümüş parlaklığında beyaz bir madendir. Yoğunluğu 7,3'tür; 155°C'ta erir. Isıtılınca yanarak, alümine benzeyen In_2O_3 trioksidini verir. İndiyumun iki seri tuzu vardır: iki değerli olduğu $InCl_2$ ve üç değerli olduğu In_2Cl_3; $In_2(SO_4)_3$ formülündeki sülfatı bir sap meydana getirir. İndiyum, oksidinin indirgenmesinden veya tuzlarından birinin elektrolizinden elde edilir. (L)

İNDOANİLİNLER çoğl. i. (fr. *indoanilines*'den). Formülü $O=C_6H_4=N—C_6H_4—NH_2$ olan bileşikler; bir paradiamin ve bir fenol karışımının oksitlenmesiyle meydana gelir. (Bunlar, WITT İNDOFENOLLERİ de denilen mavi boyarmaddelerdir.) [L]

İNDOFENAZİN i. (fr. *indophénazine*). Kim. İzatin ile ortofenilendiamin'in yoğunlaşma ürünü. (L)

İNDOFENİN i. (fr. *indophénine*). Formülü $C_{12}H_7NOS$ olan mavi boyarmadde; izatin'in, derişik sülfürik asit eşliğinde tiyofen üzerine etkimesiyle elde edilir. (L)

İNDOFENOLLER çoğl. i. (fr. *indophenols*'den). Formülü

$$O=C_6H_4=N—C_6H_4—OH$$

olan boyarmaddeler. (Bir para-aminofenol ve bir fenol karışımının oksitlenmesiyle elde edilir.) ‖ *Witt indofenolleri.* Bk. İNDOANİLİNLER. (L)

İNDOFENOLOKSİDAZ i. (fr. *indo-phénol-oxydase*). Biyokim. Hayvansal ve bitkisel dokularda pek yaygın olan ve bazı maddeleri oksitleyebilen diyastaz. (L)

İNDOJEN i. (fr. *indogène*). İkiye ayrıldığı zaman çivit mavisini veren iki değerli kök. (L)

İNDOJENİTLER çoğl. i. (fr. *indogénides*'den). Kim. İndoksil'in, bileşiminde aldehit veya keton grupları bulunan bileşiklerle, su vererek yoğunlaşmasından meydana gelen bileşikler. (L)

İNDOKSANTİK sıf. (fr. *indoxantique*). Kim. Açık sarı renkli iğneler halinde billûrlaşmış bir ester için kullanılır. (Gümüş oksit veya potasyum demir III siyanür yardımıyle indoksilik esterin oksitlenmesinden meydana gelir ve 107°C'ta erir.) [L]

İNDOKSİL i. (fr. *indoxyle*). Kim. Oksindol'un izomeri olan, $C_8H_6N(OH)$ formülündeki hidroksilli indol türevi; indoksilik asidin bozunmasıyle elde edilir.

— ANSİKL. Biyokim. Triptofan'ın çözünmesinden meydana gelen *indoksil,* karaciğer tarafından zehirli olmayan türevlere dönüştürülerek sidikle dışarı atılır. Bu yüzden, sidikte bulunan indoksil ve kükürt miktarı, bağırsaktaki kokuşmanın şiddetini anlamak imkânı verir. (L)

İNDOKSİLİK sıf. (fr. *indoxylique*). İndoksantik esterin, izatojenik esterin veya ortonitrofenilpropiyolik esterin amonyum sülfürle indirgenmesinden elde edilen bir ester için kullanılır; 120°C'ta eriyen renksiz prizmalar şeklinde billûrlaşır. ‖ Formülü

$$C_6H_4(COH—NH)\ C—CO_2H$$

olan bir asit için kullanılır. (İndoksilik esterin erimiş sodyum hidroksitle sabunlaştırılmasından elde edilir ve 122°C'ta, indoksil vererek ayrışır.) [L]

İNDOKSİLSÜLFÜRİK sıf. (fr. *indoxylesulfurique*). Formülü $C_8H_6N — O — SO_3H$ olan bir asit için kullanılır; indoksil çözeltinin derişik potasyum hidroksit içinde potasyum pirosülfatla işlenmesinden elde edilir. (Bunun potasyum tuzu *sidik indikanı*'nı meydana getirir.) [L]

İNDOKSİLÜRİ i. (fr. *indoxylurie*). Patol. Sidikte indoksilin bulunması. (L)

İNDOL i. (fr. *indole*). Kim. Formülü C_8H_7N olan heterosiklik bileşik. (Yasemin, portakal çiçeği gibi çiçeklerin esanslarında, maden kömürü katranında ve homologu stakol ile birlikte dışkı, cerahat gibi albüminoit maddelerin bozunma ürünlerinde bulunur.) *Eşanl.* BENZOPİROL.

— Tıp. *İndol tepkimesi,* teşhis amacıyle bazı bakterilerin metabolizma ürünlerinde bu bileşiği meydana çıkaran tepkime; peptonlu ortamda kolibasil, indol tepkimesi verir.

— ANSİKL. Kim. *İndol,* beyaz çivitin çinko tozu üzerinde damıtılmasıyle elde edilir. İyice sulandırılarak parfümeride geniş çapta kullanılan, keskin ve kötü kokulu, billûrlaşmış beyaz bir maddedir. 52°C'ta erir ve kısmen bozunarak 245°C'ta kaynar. Çivit ve izatin, indol'ün türevleridir. (L)

İNDOLASETİK sıf. (fr. *indolacétique*). *İndolasetik asit,* molekül ağırlığı düşük bitkisel hormon. (Bu hormon, gövde ve dal-

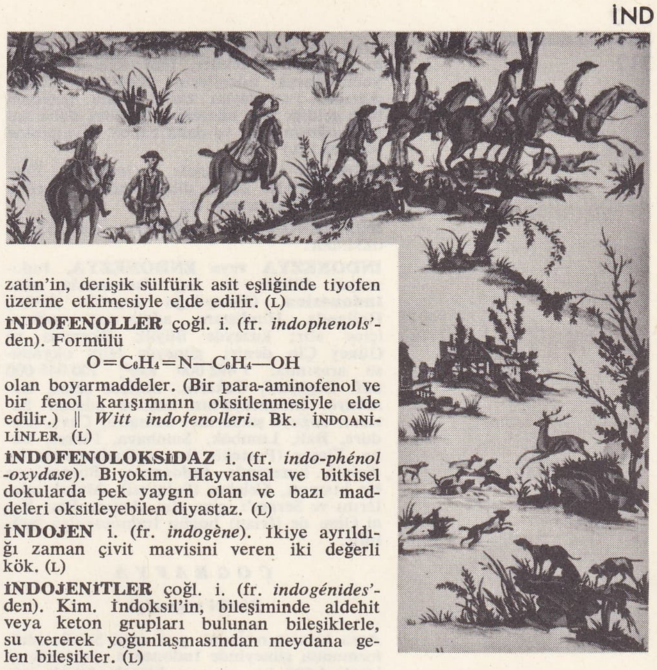

indiyen (tekst.) geyik ve domuz avı Jouy'un eseri Arts Décoratifs müzesi, Paris

Foto. LAROUSSE

ların tepe kısmının hemen altındaki büyüme bölgelerini etkiler, taze selüloz zarları yumuşatarak hücrelerin uzamasını önler. Ayrıca, yumuşayan zarlar daha geçirgen hale geldiği için hücrenin besinleri daha çabuk soğurmasına ve daha çabuk büyümesine yolaçar.) [L]

İNDOLİN i. (fr. *indole* > *indoline*). Formülü C_8H_9N olan dihidroindol'e verilen ad; 212°C'ta kaynar. (L)

İNDOLİNON i. (fr. *indolinone*). Kim. *Eşanl.* OKSİNDOL.

İNDONEZYA veya **ENDONEZYA,** İndonezya dilinde ve ing. **Indonesia,** alm. **Indonesien,** Güneydoğu Asya'da devlet, Hollanda Hindistanı adalarının çoğunu içine alır; kuzeyde Büyük Okyanus ve Güney Çin denizi, güneyde Hint okyanusu arasında; 1 492 000 km^2; 100 045 000 nüf. Başkenti, *Cakarta;* başlıca şehri, *Surabaya.* İndonezya'nın başlıca adaları batıdan doğuya şunlardır: Sumatra, Cava, Madura, Bali, Lombok, Sumbava, Flores, Sumba, Timor (Portekiz ile paylaşılmıştır); bu dizinin kuzeyinde İndonezya, Borneo'nun bir kısmını, Celebes (Sulavesi), Moluk adalarını ve Seram'ı içine alır. Ayrıca Batı Yeni Gine de (İrian) bugün İndonezya'ya bağlıdır.

COĞRAFYA

Fizikî coğrafya

Asya kıtasının uzantı şevi olan Sunda platformunun güneyinde İndonezya, yaklaşık olarak 4 800 km uzanan birçok dağlık ada dizisi kapsar. Bu diziler, Avustralya ve Asya kıta kütleleri arasına, daha yakın bir zamanda da güneye doğru uzanmış Üçüncü ve Dördüncü zamandan kalma yay biçimi tektonik dizilere tekabül eder. Sunda yayı üzerinde Sumatra, Cava ve Banda'ya kadar uzanan küçük adalar yer alır. Bu büyük yaydan önce, güneye doğru ikinci derecede iki dizi vardır; birincisi batıda Nias, Mentavai, Sumba adalarında yükselir. Timor, Seram, Amboina ve Buru'ya doğru yeniden eğilir; daha güneyde olan ikincisi, Yeni Gine'nin batı çıkıntısı Aru ile Sula'yı bağlar. Kuzeydeki Borneo sırasının Filipinler'in batı yayı ile ortak bir yapı çizgisine bağlı olduğu sanılır. İndonezya'yı derin denizaltı çukurları çevreler: kuzeyde Celebes denizi (8 547 m); doğuda Banda denizi (7 360 m); güneyde Cava çukuru (7 450 m).

Kıvrılmanın ilk evresi İkinci zamanın sonunda ve Üçüncü zamanın başlangıcında olmasına rağmen, yüzey şekilleri çok gençtir; Üçüncü zaman sonundan kalma mercan kayalıkları 2 000 m'ye kadar yükselmiştir; fay bayırları (Celebes'lerin uzun yarımadalarını kesenler gibi) çoğunlukla, başlangıçtaki çizgilerini ve görünüşlerini muhafaza etmiştir. İndonezya'nın tektonik yaylaları hâlâ faaldir: depremler sıktır; çok sayıda yanardağ vardır. Yanardağ püskürmeleri çok şiddetli olur; 1883'te bir püskürme, Krakoota adasının üçte ikisini yok etmişti.

Yüksek volkanik zirveler, deniz etkilerini engelleyemez; adaların darlığı da bu etkileri arttırır. Ada olması ve Ekvator'da bulunması (7° kuzey enlemi ve 10° güney enlemi arasında) İndonezya'yı dünyanın en sıcak ve en nemli bölgelerinden biri yapmıştır: Cakarta'da ocak ayı sıcaklık ortalaması (25°C), mayıs ortalamasıyle (26°C) birdir. Her yarıkürenin karşı yarıkürede yaz hüküm sürdüğü sırada Ekvator'u geçen alizeleri, okyanusu aşarken nemle yüklenir; Cava, Sumatra ve Kalimantan'da bütün aylar yağışlıdır. Dağlar yılda 6 m'den çok su alabilir. Bu iklim altında bitki örtüsü çok canlı bir şekilde gelişmiştir: bazen 60 m'ye ulaşan dipterocarpaceae'ler, ağaçsı eğreltiotları, sarmaşıklar ve bambulardan meydana gelen ormanaltına hâkimdir; mangrov kıyılara yanaşmayı yer yer güçleştirir. Kınakına kabuğu (dünya tekeli İndonezya'dadır), hint hurması ve değerli kerestelerin (tek, abanoz, santal ve kâfuru ağacı) elde edildiği ormanın yerini, doğuya doğru, Cava'nın ötesinde gitgide kuraklaşan savanalar alır: çünkü bu bölgelerde alize henüz kuru bir rüzgârdır.

İktisadî ve beşerî coğrafya

Tabiî bitki örtüsünün hemen hiç el değmeden kaldığı Kalimantan'da ve Sumatra'nın iç kısmında nüfus çok dağınıktır ve göçebe kabilelerden (Kalimantan Dayak'ları, Sumatra Batak'ları) meydana gelir; bu kabileler ormanı yakarak tarla açmaya dayanan bir tarım uygularlar (*ladang*), bazen de yalnızca meyve devşirme, balıkçılık ve avcılıkla geçinirler. Ama buna karşılık Cava'da ve doğudaki adalarda nüfus yoğunluğu çok yüksektir; büyük alüvyon kütlelerinin birikimiyle meydana gelen ve volkanik kütlelerle verimi artan Cava'nın kuzeyindeki ovaların her yerinde tarım yapılır. Pirinç, sulama yoluyle *savah*'larda yetiştirilir. Bu pirinç tarlaları, taraça halinde tepelerin çevrelediği alçak bölgeleri dörtgenlere böler; tepeler 6 milyon hektardan çok bir alanda düzeyin eğimini izler. Halk geçimini manyok, yerfıstığı, tatlı patates, meyve (yağ çıkarılan hurma ve areka ağaçları) ve deniz kıyısı boyunca hindistancevizi ağacı yetiştirerek sağlar. Cava'nın doğusunda ve Cava'yı Yeni Gine'ye doğru uzatan adalarda, yeni başlanan mısır tarımı, devamlı olarak gelişmektedir. Çok ilkel ama ustaca kullanılan malzemelerle yapılan balıkçılık da aile ekonomisinde önemli bir rol oynar.

Ticaret bitkileri tarımını Hollandalılar sistemli olarak geliştirdi; XVI. yy.dan beri özellikle baharat yetiştirilen Sunda adaları Avrupa'ya Amboina ile Ternate'nin meşhur biber, zencefil ve hindistancevizini gönderdi. Daha sonra Cava'nın batısındaki tepelerde şekerkamışı ve çay işletmeleri, adanın doğusunda kahve, Surakarta, Cogcakarta (Cava) ve Medan (Sumatra) çevresinde tütün, kauçuk ağacı ve yağ çıkarılan hurma işletmeleri kurulması, ormanları geriletti ve volkanların alçak eğintileriyle, en az nüfuslu bölgelerde ağaçsız alanları çoğalttı.

Ama İkinci Dünya savaşı ile bağımsızlıktan önceki ve sonraki güvensizlik döneminden ülke büyük zarar görmüştür. Aynı zamanda bazı ticarî tarımlar, pirinç tarımına ayrılan toprakları genişletmek için bırakılmıştır; pirinç üretimi 1955'e kadar İndonezya'nın ihtiyacını karşılamıyordu; bu yüzden, dünya buhranının sonuçlarından zarar gören şekerkamışı, tütün ve biber yetiştiriciliğinden vaz geçildi. Ama büyük tarım işletmelerinin millîleştirilmesi, tarımı geliştirme programına yeni gelir kaynakları sağladı ve kooperatifçilik hareketinin başarısı, ekonominin kısmen yenilenmesine imkân verdi: kahve, kakao ve palmiye yağı ihracatı, hiç değilse savaş öncesindeki yüzdeye ulaştı; Cava ve özellikle Güney Sumatra'da küçük tarım işletmelerinin çoğalmasından sonra İndonezya, kauçuk üretimi ve ihracatında dünyada birinci oldu.

Yeraltı kaynaklarının işletilmesi de İndonezya'ya yeni gelirler sağladı: Bangka ve Belitung'da dünya kalay üretiminin beşte biri çıkarılır; on yıldan beri boksit, manganez ve petrol (Shell'in zenginliğinin temeli) üretimi sürekli olarak artmaktadır. Petrolün beşte dördü Palembang bölgesinde (Sumatra) çıkarılır. Ama bu kaynaklardan hareket ederek modern bir sanayi yaratmak için gerekli enerji henüz elde edilememiştir. İndonezya yılda bir milyon tondan az kömür çıkarır (başlıca madenler Ombilin ve Sumatra'dadır); dolayısıyle memlekette elektrik sarfiyatı sınırlandırılmıştır. Teknisyen eksikliği ve sermaye rezervlerinin yetersizliği, İndonezya'nın iktisadî aşamasını geciktirmekte ve İndonezya'yı Milletlerarası Para fonuna, S.S.C.B.'nin ve liberal ekonomili devletlerden birçoğunun yardımına başvurmak zorunda bırakmaktadır. En etkili yardımı, olağanüstü derecede elverişli şartlarla sınaî donatıma katılan Japonya yapar. Gene de bugün evde yapılan el sanatları hâlâ ağır basar ve İndonezya tarım ve sanayiinin ihraç ettiği ürünlerin büyük kısmı, yabancı gemilerle taşınır. İktisadî bağımsızlık henüz kazanılmamıştır.

Hayat seviyesinin yükseltilmesi, bu şartlar altında, ciddî güçlüklerle karşılaşır; bu güçlükleri, nüfusun çok hızlı bir ritimle artışı da çoğalmaktadır: İndonezya'da on beş yaşından küçük çocukların oranı yüzde 40'ı bulur. Genç İndonezya devleti daha başka ciddî meselelerle de karşı karşıyadır: gelenek, sosyal yapı, yaşayış tarzlarındaki aşırı çeşitlilik ve dinlerin çokluğu, topluluklar arasında büyük farklar ve anlaşmazlıklar doğurarak tehlikeli bir bölünmeye yolaçmıştır. Hadramut tüccarlarının büyük nüfuz sahibi oldukları Menangkabau ve Açe (Sumatra) bölgeleri ile Cava, Sumbavara ve Sumba'da, Müslümanlık köklü bir şekilde yerleşmiştir. Palembang (Sumatra) bölgesinde Buddha'cılık, Bali ve Lombok'ta hindu dini hâkimdir. Sumatra'lı Bataklar luther'ci protestandır; Floress ve Timor'da Katoliklik yaygındır. Azınlıklar arasında, çok faal olan Çin kolonisi (2 milyon kişi), Çin ile kurduğu ilişkiler yüzünden İndonezya hükûmetini kaygılandırmakta, zenginliği ve nüfuzu (Hollandalıların ülkeden ayrılışından beri kurulan işletmelerin beşte dördü Çinlilerindir) yüzünden de malezyalı halkın düşmanlığını çekmektedir. Ayrılma hareketleri hâlâ güçlüdür ve merkezî hükûmet otoritesini adaların hepsinde sağlam bir şekilde kuramamıştır. Bununla birlikte İndonezya, Birleşmiş Milletler teşkilâtının hakemliği sonunda, İrian'ın yönetiminin kendine bırakılmasını başarmıştır.

Küçük adalarla, İndonezya nüfusunun beşte üçünü kapsayan Cava'nın aşırı nüfus yoğunluğu, daha âcil meseleler ortaya çıkarmıştır. Adalarından ayrılmak istemelerine rağmen, Cavalıların Sumatra ve özellikle Borneo gibi nüfus yoğunluğu az olan yeni bölgelere göçmeleri sağlanabilirse, kullanılmamış birçok gelir kaynağı işletilmeğe başlanacak ve bu durum İndonezya'nın hayat seviyesinin yükselmesine ve millî bütünlüğün gerçekleşmesine yardımcı olacaktır.

1958'den bu yana iktisadî durumda bir düzelme olmamıştır. Nüfusun hızla artması, besin maddeleri ithalinin azaltılmasına imkan vermez. 1967'de 110 milyonu bulan İndonezya nüfusu, her yıl 2 milyondan çok artmaktadır. Aşırı kalabalık olan Cava'nın durumu daha da ciddîleşmiş, nüfus yoğunluğu işletilen kilometre kare başına 750 kişiyi bulmuştur; bu, gelirini hemen tamamıyle tarımdan sağlayan bir bölge için çok yüksek bir sayıdır. İşsizliğin hüküm sürdüğü şehirler, köylerden göçen halkla daha da kalabalıklaşmaktadır. 1967'de tam işsizlerin sayısı 3 milyon, yarı işsizlerinki 13 milyondu; bu, toplam olarak nazarî faal nüfusun hemen hemen yarısı demektir.

Ana besin maddesi olan pirincin üretimi, 1960 ve 1965 arasında 2 Mt arttığı (1965'te toplam olarak 15 Mt) halde, İndonezya tahıl ithal etmeğe devam eder. «Ticarî» denen tarımda, kauçuk ağacı işletmelerinin devletleştirilmesi beklenen sonuçları vermemiş, yeni personelin teknik yetersizliği, birçok işletmenin yıpranması, hektar başına verimde azalmaya sebep olmuş, bu azalma 1959-1964 arasında 705 000'den 650 000 tonun altına düşen global üretim seviyesini etkilemiştir. Bununla birlikte, kauçuk üretimi 1965'te yeniden 700 000 tonu aşmıştır. 1959-1965 Arasında 18'den 25 Mt'a yükselen petrol üretimi, bugün ülke ihracatının hemen hemen yarısını sağlar. Bugün ekonomide ikinci derecede rol oynayan kalayın üretimi 1959'dan beri üçte bir oranında azalmış (1965'te 15 000 tondan az), buna karşılık

İNDONEZYA
Bali'de pirinç taraçaları

Foto. LAROUSSE

boksit üretimi 1958-1965 arasında bir kat artmıştır (1965'te 650 000 tondan çok). Sulamada da yararlanılan Catiluhur barajının tamamlanmasına rağmen elektrik üretimi çok düşüktür (2-3 TW/s). Sanayi faaliyeti ise 1960'ta sekiz yıllık bir planın yürürlüğe girmesine rağmen henüz çok azdır ve tüketim maddeleriyle sınırlıdır. Öteden beri süregelen ve günden güne artan bütçe açığı ancak sürekli para emisyonlarıyle kapatılabilmektedir: para tedavülünün genel toplamı, 1961-1964 arasında her yıl iki kat ve 1964-1965 arasında üç kat çoğalmış, enflasyon olağanüstü bir hal almıştır. 1965'te, bir litre pirincin fiyatı haziran - aralık ayları arasında 300'den 2 400 rupiye yükselmiştir. Aralık 1965'te yapılan devalüasyon, daha doğrusu paranın değerinin yeniden ayarlanması (1 000 eski rupi değerinde yeni bir rupinin çıkarılması) hayat pahalılığının artmasını henüz önleyememiştir. Tarım işletmelerindeki buhranın (çay ve tütün dış pazarında çetin rekabetlerle karşılaştı) daha da ağırlaştırdığı iktisadî sıkıntı ve nüfus meselesi (Cava'nın aşırı kalabalıklığı), on yıldır süren malî buhranı büsbütün çözülmez bir hale getirmiştir.

TARİH

İlk medeniyetler

Adalarda başlangıçta zenci ırkından insanlar yaşardı. Sonra Çinhindi yarımadasından hareket eden İndonezyalılar, birbirini takip eden dalgalar halinde takımadalara yerleştiler. Medeniyetleri özellikle Sumatra ve Cava'da gelişti (maden işleme, çömlekçilik, denizcilik). Bu bölgelerin zenginliğine koşan çinli ve hintli tüccarlar, Malezyalıları ticarî bitkiler tarımını geliştirmeğe yönelttiler. Hindu medeniyeti, Brahma'cılık ve Budha'cılık, önce Cava ve Sumatra'da benimsendi, sonra yüzyıllar boyunca takımadaların geri kalan kısmına ve Malezya yarımadasına yayıldı. Başlangıçta küçük krallıklara bölünen İndonezya'da, VII. yy.da buddha'cı Srivicaya (veya Şrivicaya) krallığı üstünlüğünü kabul ettirdi. Sumatra'dan başlayarak Seylan, Kamboç, Borneo, Filipin adalarına karşı deniz hâkimiyetini elinde tutan bu krallık, XI. yy.da cavalı Sailendra hanedanının eline geçti: bu hanedan zamanında Cava'nın merkezinde (Barabudur) birçok anıt yapıldı. Cava'nın batı kısmındaki krallar, Srivicaya'ya karşı, özellikle kral Airlanga zamanında (1037-1049) üstünlük mücadelesine giriştiler. Airlanga'nın ölümünden sonra iki krallığa (Tanggala ve özellikle Kadiri) bölünen Srivicaya imparatorluğu zayıfladı. Bu sırada Cava'nın doğusunda Singasari krallığı kuruluyordu. Singasari hanedanının son kralı Kritanagara (1254-1292) Cava'nın batısındaki Srivicaya'yı ortadan kaldırdı. Ama Çin'e düşman tutumu yüzünden moğol imparatoru Kubilay'ın bir sefer açmasına (1292) sebep oldu; moğol orduları İndonezya'ya kralın ölümünden sonra (1293) bir ayaklanma sırasında girdiler. Sonunda Kritanagara'nın damadı Raden Vicaya, Moğolları uzaklaştırarak Macapahit deniz imparatorluğunu kurdu. İmparatorluk, takımadaları bir yüzyılı aşkın bir süre yönetti ve Srivicayaları 1377'de kesinlikle ortadan kaldırdı. Moğol akını, başarısızlıkla sonuçlanmasına rağmen, ardında bıraktığı askerler ve denizcilerle takımadalarda Çin sömürgeleştirmesinin çekirdeği oldu. Bk. CAVA, SUMATRA.

Müslümanlar ve Çinliler

İndonezya'ya İslâmlık, hintli tüccarlar tarafından getirildi. İslâm tüccarları yerli halkla karıştıkları için İslâmlık kolayca Sumatra'nın doğu kıyılarında yayıldı. Sumatra'nın güney kıyıları XVII. yy.da, memleketin iç kısmı ise XVIII. yy.da islâmlaştırılmağa başlandı. İslâmlığın Cava'da yayılışı üstüne pek az bilgi vardır. Avrupalı gezginlerin yazdıklarına göre, Capara, Tuban, Gresik ve Surabaya gibi büyük ticaret yerleri, Macapahit Hindu devletinin yarı bağımsız prenslikleri idi. Bu prenslikler XVI. yy.da Demak sultanı ile birleşerek Macapahit Hindu devletini yıktılar. Sonra kurulan Demka, Pacang ve Mataram devletleri, adanın islâmlaştırılmasında büyük rol oynadı. Borneo adası halkı Palembang'dan sonra İslâmlığı kabul etti. Celebes adasının güneyinde yaşayan Makassarlar ile Buginesler yakın zamanlara kadar İslâmlığı kabul etmemişlerdi. XVII. yy. başlarında, Tello ve Goa'da islâmlaştırma başladı. Takımadaların kuzeydoğusundaki Molük, Ternate ve Tidore sultanları ile birlikte İslâmlığı kabul ettiler.

İslâmlık Halmaheira, Buru, Ceram gibi daha büyük adaların iç kısımlarında, Kei, Aru ve Timor takımadalarında benimsenmedi. Yeni Gine kıyılarında da pek gelişme göstermedi.

Kaynakların belirttiğine göre, Malezyalıların Mekke ve Medine ile ilişkileri XVII. yy.dan sonra ilerlemeğe başladı. İndonezya müslümanları, bütün islâm milletlerinin tanıdığı evliyalara saygı gösterirler. Fakat asıl ziyaret ettikleri ve adak adadıkları yerler, islâm dininin memleketlerine girişini sağlayan velilerin yatırlarıdır.

İndonezya'da tasavvufa dayanan Şettariye adlı tarikat XVI. ve XVII. yy.larda çok yayıldı. Bu tarikatın o devirde Medine'de de ünlü bir kolu vardı. İndonezya'da bugün de Şettariye tarikatına bağlı olanlar vardır. Özellikle İmam Gazzalî'nin temsil ettiği ahlâkî tasavvuf İndonezya'da tam olarak benimsenmiştir.

İndonezya'da Çinlilerin etkisi özellikle iktisadî ve siyasîdir. Avrupalıların hâkimiyeti sırasında çoğalan çinli göçleri, sömürge yöneticileri için devamlı bir mesele oldu.

Avrupalıların sızması

Avrupalıların ülkeye sızmasına islâm dünyası yolaçtı; indonezya baharatlarını hintli, özellikle arap tüccarlardan öğrenen batılılar, bunları yerinden satın almayı tercih ettiler. Hindistan'daki baharat kaynağını ele geçirmeyi kuran Portekizliler, Molük adalarındaki üretim merkezi Amboina'da bir ticaret acentesi kurdular (1521); 1511'de Albuquerque, stratejik bir mevki olan Malakka'yı ele geçirdi. Bununla birlikte Portekiz, bir sömürge imparatorluğu kurmak yerine bir dizi kale ve ticaret acentesi kurarak, hem diplomasi, hem şiddet yoluyle baharat tekelini ele geçirdi; o arada misyonerler hıristiyanlaştırma işine giriştiler; bugün Flores ve Timor'daki hıristiyanlar bu hareketin kalıntılarıdır. Portekizliler, Magelland'dan beri Molük adalarında hak iddia eden İspanyollarla (1529 Zaragoza antlaşmasıyle bu haklardan vaz geçtiler) çatıştılar ve sonunda onların Filipinler'e yerleşmelerine göz yumdular.

Hollanda Hindistanı

İspanya'nın Portekiz'i ilhak etmesiyle (1580) Lizbon baharat pazarından silinen Hollandalılar, XVI. yy. sonunda baharat için Molük adalarına gittiler. 1602'de kurulan Hollanda Doğu Hindistan şirketi, rakibi İngilizlerin ayağını kaydırdı ve Portekizlilerin yerini aldı; Portekizliler, Amboina (1605), Malakka (1641) ve Tidore'yi (1675) kaybettiler; sonunda ellerinde sadece Timor'un yarısı kaldı. Hollandalılar önce kontrolu daha kolay olan Küçük Molükler'de baharat işletmelerini biraraya topladılar. Tekelleri XVII. yy.ın sonunda ortadan kalktı; ama şirket Cava'nın fethine başlamıştı; Büyük Mataram sultanlığını yıktı ve çinli aracılar yardımıyle adayı kendi çıkarına işletti. Bu acımasız sömürüye rağmen şirket öyle kötü yönetildi ki, 1798'de iflâs ederek ortadan kalktı.

1795'ten sonra Fransa'nın müttefiki olan Batav cumhuriyeti zamanında, sömürge alanı İngilizlerin eline geçti; İngilizler Molük adalarını (1809-1810) ve Batavia'yı (1811) işgal ettiler, vali Reffles zamanında şirketin müdahale ve ilhak siyasetini yeniden ele aldılar, Çin yolunu daha iyi denetleyebilmek için de Borneo'nun kuzey kısmını (Labuan 1846; Kuzey Borneo 1881; Brunei ve Saravak, 1888) ele geçirdiler.

Britanya hâkimiyetinin yayılması, 1814'ten beri eski topraklarını yeniden ele geçiren Hollandalıları sömürgelerini fiilen işgale zorladı. Hollanda, Sumatra'da Menangrabua bölgesinde (1838), Açe'de (1873-1908) ve Bali'de (1906-1908) zorlu savaşlar verdi ve işgal ettiği toprakların bir kısmını doğrudan doğruya yönetmeğe başladı; Bancermassin topraklarından öteye uzanması, Borneo'yu işgal etmesi ise 1900'den sonradır. Filipinler'de yürürlükte olan ispanyol tütün tekelini örnek tutan Hollanda, yerlilerin zorla çalıştırıldığı bir tarım sistemi (Van* den Bosch) uyguladı. Bu sistem sayesinde Hollanda zenginleşti, ama ülkede kıtlık başgösterdi (1830-1870). XIX. yy.ın sonunda, dada insanî bir anlayışla hareket eden Hollanda, yerlilere geçinebilecekleri kadar toprak dağıttı (yerlilerin miras kalan topraklarını elden çıkarmalarını yasaklayan 1870 kanunu; devlet eliyle şekerkamışı tarımını devlet tekelinden çıkaran kanun); gene o yıllarda, zengin yerlilerin Avrupa tarzında eğitim görmeleri sağlandı, Hıristiyanlık da Minohasa'ya (Celebes adaları) ve Batak bölgesine (Sumatra) yayıldı. Süveyş kanalının açılmasıyle Avrupa ile iktisadî ilişkiler daha kolaylaştı; mecburî tarımın yerini küçük çiftlikler, özellikle de Sumatra'nın henüz nüfusu az olan ovalarında büyük şirketler aldı; kahve, şeker, çay, tütün, kınakına, yağ bitkileri, kauçuk, kalay ve petrol üretiminin artmasıyle, memlekette çok sayıda cava malezyalısı, hintli, çinli toplanmasına yolaçtı. Bk. HOLLANDA SÖMÜRGE İMPARATORLUĞU.

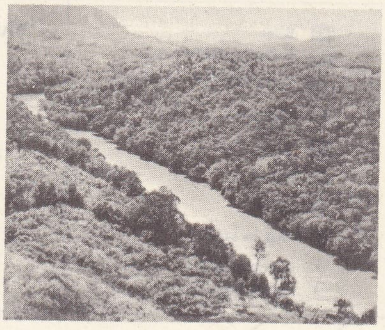
Borneo
Mehakem vâdisi

Bağımsızlık

İndonezya cumhuriyeti

Yabancı bir devlet ile yabancı hissedarlar lehine işleyen iktisadî kalkınmanın yanı sıra reformlar yapılmamıştı. Avrupa'daki düşünce hareketleriyle ilişki kurulması, Japonya'nın zaferleri ve 1917 ekim devrimi, milliyetçiliği geliştirdi. Ticarî malezya dili, indonezya dili olarak benimsendi, partiler kuruldu: dinî Sarekat İslâm İndonesia (1911); İndonezya Komünist partisi (1920); Dr. Sukarno tarafından kurulan sosyalist eğilimli İndonezya Milliyetçi partisi (1927). Bu partilerin önderleri yargılandı ve tutuklandı. Ortaya çıkan ılımlılar, La Haye'den hiç bir taviz koparamadılar. Ama İkinci Dünya savaşı sırasında Japonlar, Hollanda sömürgesini işgal ettiler (aralık 1941 - nisan 1942), ülkenin kaynaklarını acımadan sömürdüler, fakat milliyetçi önderleri serbest bıraktılar; onlar da bu durumdan yararlanarak bağımsızlık istediler. Japonlar teslim olur olmaz (17 ağustos 1943) bağımsızlık, sonra Sukarno başkanlığında İndonezya cumhuriyeti ilân edildi (18 ağustos). Geniş sömürge alanından vaz geçmeyen Hollanda hükûmeti, 1946 mayısında tanıdığı cumhuriyetin topraklarını Cava'da sınırlamak ve ülkeyi Hollanda'dan yönetilen bir federasyon içinde tutmak istiyordu. İngilizlerin adayı işgal ettikleri ve Japonların işbirliğiyle yönetmeğe çalıştıkları geçiş döneminden sonra, hollanda askerlerinin adaya çıkarma yapmaları, 1946'ya kadar süren çete

Cava'da
trafik

Foto. Atlas-Photo (LAROUSSE)

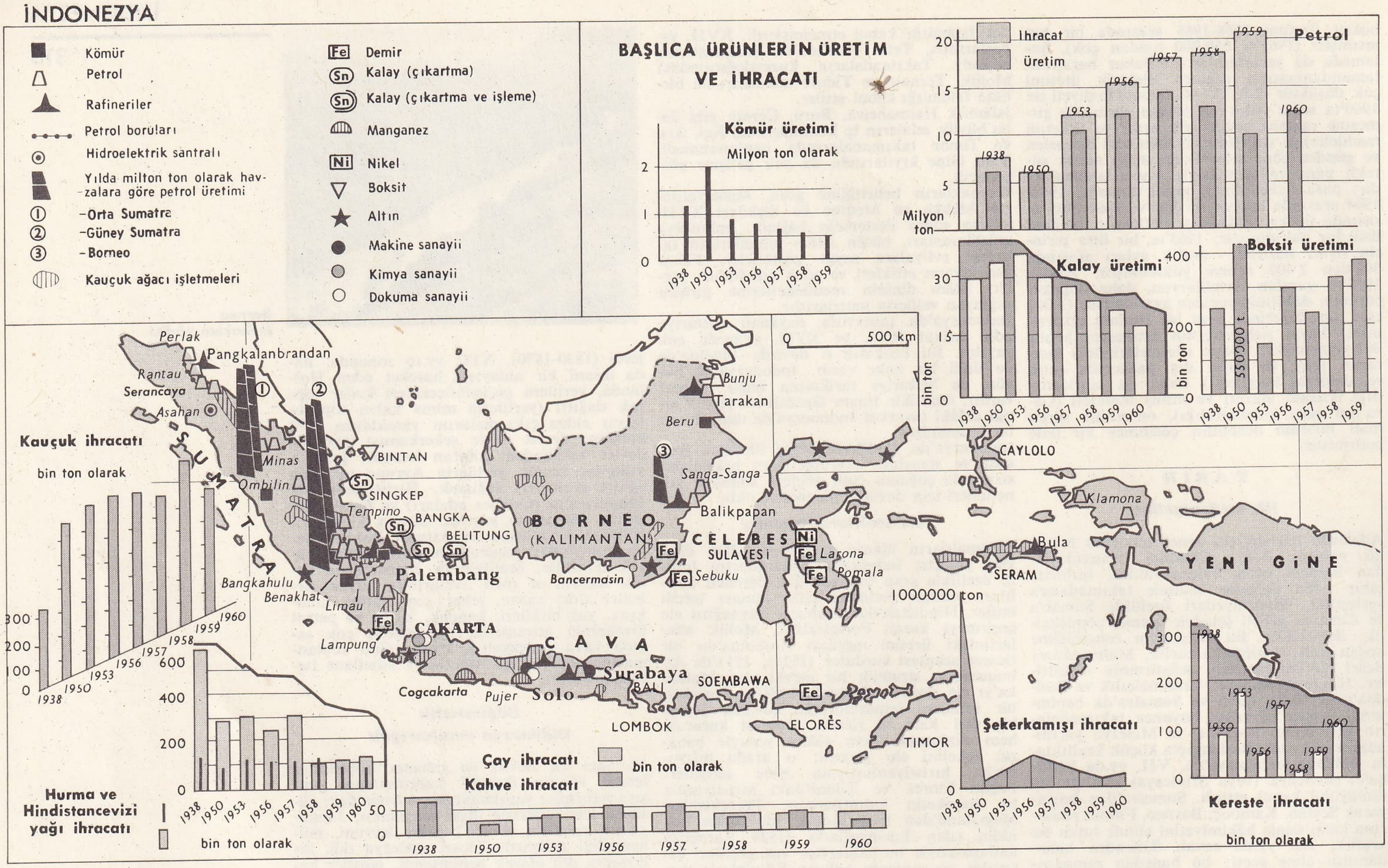

ekonomi haritası

savaşlarına yolaçtı. Linggacati antlaşmasıyle (15 kasım 1946), Hollandalılar ve İndonezyalılar, bir Hollanda - İndonezya birliği kurulmasını öngördüler. Bu birlik, Hollanda krallığı ile (Hollanda, Surinam, Curaçao) üç devleti (İndonezya cumhuriyeti [Cava, Sumatra, Maldura]; Kalimantan; «Büyük Doğu») kapsayan Birleşik İndonezya devletlerini biraraya getirecekti. Hollanda, cumhuriyet topraklarında iki defa (temmuz 1947; aralık 1948) polis harekâtına girişti. Güvenlik konseyinin zorla kabul ettirdiği ateşkesten (3 ağustos 1949) ve La Haye Yuvarlakmasa konferansından (23 ağustos - 2 kasım 1949) sonra Hollanda, hükümdarlık haklarını İndonezya Birleşik devletlerine (14 aralık 1949 geçici anayasasına göre 16 federal eyalet) bıraktı; İndonezya Birleşik devletleri, Hollanda - İndonezya birliğinin bir parçası olacaktı. Ama adalarda, özellikle iktisadî bağımsızlık isteyen Sumatra'da, 25 mayıs 1950'de Güney Molük adaları cumhuriyetinin ilân edildiği Molük adalarında, hattâ Cava'da (Yüzbaşı Westerling'in 25 mayıs 1950'de başarısızlığa uğrayan Bandung'taki hükûmet darbesi) Cava hükûmetine karşı ayrılıkçı hareketler ortaya çıktı. Dar-ül-İslâm (tutucu müslüman parti) üyelerinin, subayların da katıldığı bu komplolar, dış kapitalistlere yüklendi. İndonezya, bu kışkırtmalara Hollanda ile birliği bozarak (ağustos 1945), İrian (Batı Yeni Gine) üstünde hak iddia ederek ve Hollanda işletmelerini millileştirerek karşılık verdi; Bandung konferansında (nisan 1955), beyaz olmayan ve bağımsızlık savaşı veren ülkelerin temsilcilerini o kabul etti. Aynı dönemde siyasî çatışmalar şiddetlendi: başkan Sukarno «güdümlü bir demokrasi», yani bütün büyük partilerin temsil edileceği (şubat 1957) bir millet meclisi kurmak isteyince, komünistlerin yönetime katılmalarına karşı olan muhafazakâr müslümanların partisi Mascumi'nin muhalefetiyle karşılaştı: İndonezya Milliyetçi partisinin desteklediği Sukarno, mahallî muhalefetlere (Molük adalarıyle çatışma, 1955; Sumatra'da seferberlik ilânı, 1956) rağmen görüşlerini kabul ettirdi ve siyasetini daha da tarafsızlaştırdı. Sukarno'ya hazırlanan bir suikast (30 kasım 1957), Hollanda'ya karşı, özellikle İrian meselesinde yeni bir düşmanlık dalgasının kopmasına ve yeni millîleştirmelere yolaçtı. Öte yandan, özellikle Sumatra'daki şiddetli siyasî ve bölgesel muhalefet Kalimantan, Molük adaları ve Celebes (Sulavesi) adalarının da katıldığı hür İndonezya hükûmetinin kurulmasıyle (şubat 1958) sonuçlandı; bu hükûmet Sukarno'nun yerine Hatta'yı geçirmek istiyordu. Ayrılıkçı eğilimlere son vermek isteyen Sukarno, İndonezya'yı başkanlık rejimiyle yönetilen bir cumhuriyet haline getirdi (mart 1959), parlamentoyu dağıttı (10 ocak 1960) ve bütün yetkileri fiilen eline aldı; tek bir parti kurdu ve eyalet temsilcileri, eski parlamento üyeleri ve cumhurbaşkanı tarafından tayin edilen kişilerden meydana gelen bir halk kongresi kurdu.

Srivicaya imparatorluğu (VIII.-XII. yy.)

● *Sukarno'nun siyaseti* (1960-1965). Bir yandan sivil idarenin yetersizliği, öte yandan da ordunun idareye elkoyabileceği düşüncesi başkan Sukarno'yu ordunun başına geçerek idareyi tek başına yürütmeğe yöneltti (10 haziran 1960). Ülkedeki son hollandalıların da sınırdışı edilmesiyle (aralık 1957) ve Hollanda ile siyasî ilişkilerin kesilmesiyle (ağustos 1960) yatışır gibi olan ordunun milliyetçi istekleri, önce İrian (Batı Yeni Gine), sonra da Malezya üstünde hak iddialarına yöneltildi. Sukarno'nun siyaseti İrian konusunda başarıya ulaştı: Hollanda, İrian üstündeki hükümranlık hakkını 1962 ağustosunda Birleşmiş milletlere devretti; Birleşmiş milletler de 1 mayıs 1963'-te bu hakkı İndonezya'ya bıraktı. Ama Malezya konusunda girişilen hareket başarısızlıkla sonuçlandı. 1963 Yazında bir Malezya Milletleri konfederasyonu (Malezya ve Filipinler ile birlikte «Mafilindo») kurma tasarısının başarısızlığa uğramasından sonra, İndonezya, 16 eylül 1963'te Malezya federasyonunun kurulmasını önleyemedi: üstünde hak iddia ettiği Saravak ve Sabah'ın (Güney Borneo) bu federasyona katılmasını bir türlü hazmedemedi. Tokyo konferansında (haziran 1964) yeni bir başarısızlığa uğrayan Cakarta, Kuala Lumpur hükûmetine karşı üç yönden harekete geçmeğe karar verdi: askerî yönden, Sabbah ve Saravak hudutlarına saldırı, 1965'te Malezya'ya komando çıkarılması; iktisadî yönden, Singapur'un ticarî ablukaya alınması; İndonezya'daki malezya ve ingiliz mallarına elkonması; diplomatik yönden, Malezya'nın 1965 ocağında Güvenlik konseyine kabulü üzerine İndonezya'nın Birleşmiş milletlerden çekilmesi. «Milletin Babası» adı verilen Sukarno, halk nazarındaki itibarı sayesinde, başbakanlık görevini de yüklenerek ve istişarî halk meclisince kendini «ömür boyu

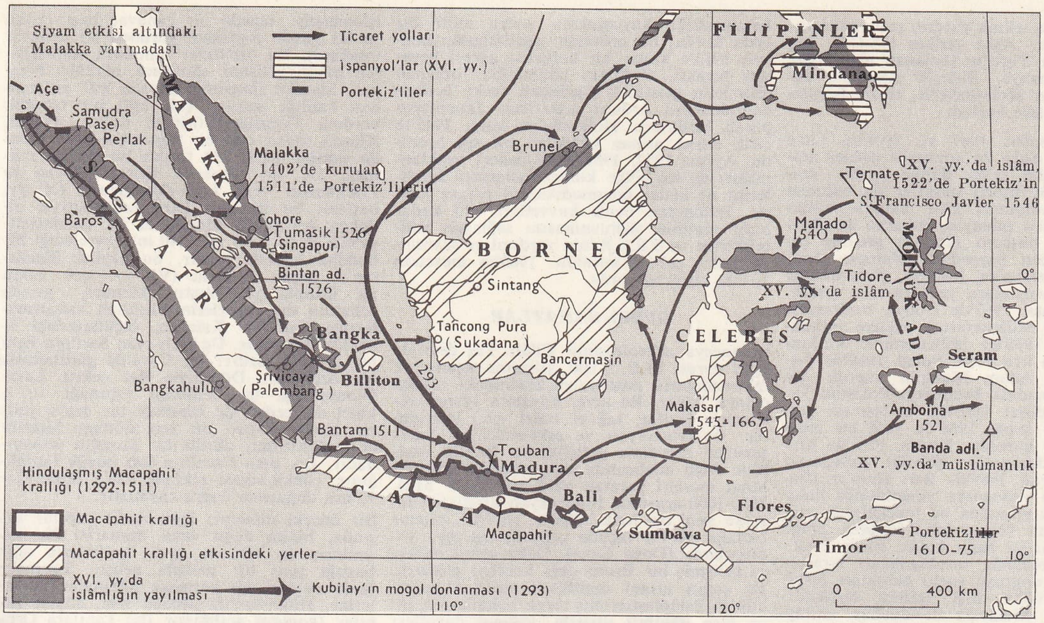

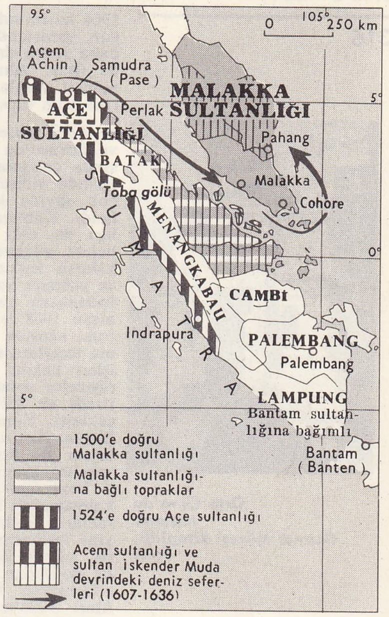

solda, XIII.-XVI.yy. arasında İndonezya; sağda, Sumatra devletleri (XVI.-XVII. yy.)

cumhurbaşkanı» ilân ettirerek (mayıs 1963) yetkilerini yeniden genişletti.

1961'de sadece sekiz partiye siyasî faaliyet hakkı tanınmıştı. Ancak bu partiler rejimin ve cumhurbaşkanının siyasî felsefesine uymak zorundaydı. Bir millî cepheye dayanan Sukarno, bu cephede, birbirlerinin etkisini ortadan kaldırmaları için komünistler, milliyetçiler, müslüman Nahdat-ül-Ulema partisi üyeleri ve ordu temsilcilerini birleştirmişti. Bununla birlikte, Aidit'in yönettiği İndonezya Komünist partisinin (İ.K.P.) siyasî etkisi günden güne artmaktaydı. 1965'te üyeleri 3 milyonu bulan bu parti, Sukarno'ya Çin Halk cumhuriyetine yaklaşması ve Birleşmiş milletlerden çekilir çekilmez Çin ile «Yükselen Yeni Kuvvetler teşkilâtı»nı kurabilmesi için gerekli mahallî desteği sağladı. Bu teşkilât, İndonezya ve Çin'in yanısıra Kuzey Kore ve Vietnam'ı da (yani 3 milyarlık dünya nüfusunun 1 milyarı) içine alıyordu.

● 30 *Eylül 1965 hükûmet darbesi.* 1965'te Pekin, Cakarta, hattâ Karaçi arasında Üçlü Asya ittifakı kurmak amacıyle yapılan çeşitl temas, yarbay Untung'un hükûmet darbesine (30 eylül 1965) yolaçtı. Untung kendini «en büyük yetkili» ilân etti ve bu harekete devlet başkanını ordunun muhtemel bir komplosuna karşı korumak için giriştiğini bildirdi.

● *Ordunun müdahalesi.* General Suharto'nun kısa süre içinde bastırdığı «30 eylül hareketi» dış siyasette, özellikle Komünist partisi askerî darbede baş rolü oynamakla suçlanınca, büyük bir değişikliğe yolaçtı. Müslüman ve milliyetçilerin desteklediği ordunun (altı general öldürülmüştü) baskısıyle Sukarno hükûmeti yepyeni bir siyaset benimsedi: içerde İndonezya Komünist partisi kapatıldı (18 ekim); üyeleri bütün devlet hizmetlerinden kovuldu (16 kasım); general Suharto ile general Nasution'un yönetiminde girişilen sistemli sindirme hareketi, bir imha hareketi halini aldı (87 000 komünist olmak üzere 150 000 kişi öldürüldü). Dış siyasette günden güne Pekin aleyhinde bir tutum benimsendi. Cakarta'ya yaptığı yardımı durduran (şubat 1966) Pekin, takımadalarda yaşayan 1,5 milyon çinliyi Çin'e nakletmeğe karar verdi (nisan-mayıs 1966). İndonezya böylece ılımlı Asya devletleri cephesine katılarak Malaysia ülkeleri ile Sabah halkının kendi kaderini tayin etmesi (aralık 1965) konusunda görüşmelere girişti. Siyasette tutulan bu yeni yol Sukarno'yu, dışişleri bakanı Subandrio'yu başkumandan yardımcılığından alarak bu göreve general Nasution'u getirmek zorunda bıraktı (14 aralık). Orduya karşı bir denge unsuru olarak yararlandığı İndonezya Komünist partisinin ortadan kalkmasıyle bozulan dengeyi tekrar kurmak ve hâkimiyeti elinde tutmak için Sukarno mevcut kuvvetleri birbirine düşürmenin yollarını aradıysa da, ordu yavaş yavaş iktidarını kabul ettirdi. 12 Mart 1966'da Sukarno, bütün yetkileri başkumandanda devretmek zorunda kaldı; birçok solcu bakan azledildi; dışişleri bakanı Subandrio'nun yerine Adam Malik getirildi. 27 Martta Sukarno, kendisine danışılmadan kurulan ve aralarında Cogcakarta sultanı, Suharto ve Malik'in de bulunduğu altı başkan yardımcısından meydana gelen prezidyum'un hâkim olduğu bir hükûmetin başkanlığını kabul etmeğe zorlandı. 20 Haziran 1966'da toplanan İstişarî Halk meclisi (ülkenin en yüksek otoritesi) Sukarno'dan ömür boyu cumhurbaşkanlığı hakkını aldı. Devlet başkanı ve başbakan sıfatlarını ise geçici olarak muhafaza etmesine karar verdi. Sukarno'nun yakın iş arkadaşlarının, özellikle Subandrio'nun yargılanması ve ölüm cezasına çarpılması (ekim 1966), devlet başkanının 1965 darbesine karışmakla suçlanmasına bahane oldu; önce parlamento sonra da İstişarî Halk meclisindeki oylamadan sonra, Sukarno'dan bütün yetkilerin alınmasına karar verildi ve yerine geçici sıfatıyle general Suharto getirildi. Suharto, prezidyum'u dağıtarak kendisinin yönettiği bir hükûmet kurdu. Rejimin tartışmasız hâkimi olan ordu, ölüm cezasına çarptırılmış olan 1965 darbesi suçlularını (Untung v.b.) idam ettirdikten sonra (eylül 1967), ülkenin dış siyasetinde köklü değişiklikler yaptı.

● *Malezya meselesi.* Rejimin diplomasi alanında sözcüsü olan Adam Malik, Bangkok sözleşmesiyle (1 haziran 1966), Malezya ile barış yaptı. Bu sözleşmeyle Sabah ve Saravak halklarının kendi kaderlerini tayin etme hakları tanındı; Malezya ile diplomatik ilişkiler yeniden kuruldu; Borneo sınırları boyunca «komünist tehlikesi»ne karşı karma bir güvenlik komisyonu kuruldu; aslında Çin'e karşı olan Mafilindo projesi yeniden ortaya atıldı. Çin ile ilişkilerini kesen (ekim 1966) İndonezya, yeniden Birleşmiş milletlere (eylül) ve Milletlerarası Para fonuna (şubat 1967) katılarak bir yandan Amerika'ya yaklaşırken öte yandan Singapur ile ilişkilerini yeniden kurdu (eylül 1967).

● *Malî mesele ve milletlerarası krediye başvurma.* Bu duruma milliyetçi yönelim ve ülkenin iktisadî sıkıntıları yolaçtı. 30 Eylül 1965 darbesinden önce Sukarno hükûmeti petrol şirketlerine çok yüksek bir millî hisseyi (yüzde 60) kabul ettirmiş (eylül 1963), tesislerini devletleştirmiş (aralık), daha sonra da amerikan kauçuk işletmelerine (mart 1965) ve bütün yabancı işletmelere elkoymuştu (nisan). Bu durumun ülke ekonomisinde yolaçtığı çözülme, 30 eylül darbesi ve sonraki olaylarla artmıştı. Hızla gelişen enflasyonun kurbanı olan İndonezya, dış borçlarını ödeyemez duruma düşerek 1966'da borç ödemelerini durdurdu. Bunun üstüne, gerekli krediyi sağlayabilmek amacıyle yabancı sermaye ve işletmelere karşı çok daha liberal bir tutum benimsemek zorunda kaldı ve elkonulan malları geri verdi. Yeniden Birleşmiş Milletler teşkilâtına girince,

Dr. Sukarno

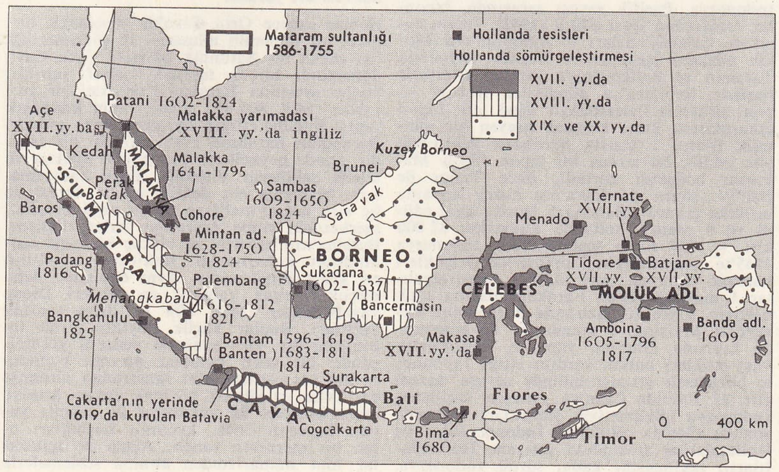

Hollanda İNDONEZYA'sı

Foto. İndonezya elçiliği (LAROUSSE)

1966 kasımında teknik yardım programlarından yararlandı. Aynı tarihte S.S.C.B. ile, daha sonra da Paris'te toplanan alacaklılar ile (Batı Almanya, Birleşik Amerika, Japonya) yapılan sözleşmelerle, ticarî borçlarını uzun vadelere bağladı.

● *Son gelişmeler.* 1967 ve 1968'de Cava ve Borneo'da ordu ile komünist çeteler arasında çatışmalar çıktı. Şüphe üstüne, aralarında yüksek rütbeli subaylar da bulunan çok sayıda komünist kitle halinde tutuklandı. Komünist olmayan Sukarno taraftarları da, eski başkanı iktidara getirme çabaları yüzünden hapsedildi. Yabancı bankaların İndonezya'da faaliyet göstermesine ve yabancı yatırımlara yeniden izin verildi. İndonezya nisan 1967'de Dünya bankasına, nisan 1968'de Milletlerarası Maliye teşkilâtına, ağustos 1968'de Milletlerarası Kalkınma teşkilâtına üye oldu. Şubat 1968'de dışişleri bakanı Adam Malik'in yaptığı görüşmeler sonucunda İndonezya-Pakistan İktisadî ve Kültürel İşbirliği antlaşması gerçekleşti. Yine şubat 1968'de yeni bir müslüman partisi kuruldu. Kasım 1968'de Malaysia ile kalkınmada işbirliği antlaşması yapıldı. Haziran 1969'da Batı İrian'ın (Batı Yeni Gine) İndonezya yönetiminde kalıp kalmayacağı konusunda bu topraklarda oturanların oyuna başvuruldu, sonuçta bölge yine İndonezya'ya bağlı kaldı. Ekim 1969'da, büyük komünist tutuklamaları sırasında doğrudan doğruya suçlu oldukları tespit edilemeyen 10 000 kişi serbest bırakıldı. Mart 1970'te Malaysia ile dostluk antlaşması imzalandı; iki ülke arasındaki sınır Sumatra ile Malay yarımadası arasından geçirildi; böylece İndonezya ile Malaysia arasındaki anlaşmazlıklar son buldu. Sukarno haziran 1970'te öldü. Kasım 1970'te kumandanlıklara yeni subaylar tayin edildi, kabinede küçük değişiklikler yapıldı. İndonezya tarihinde yer alacak olan ikinci genel seçimin 5 temmuz 1971'de yapılmasına karar verildi.

Orta Cava'da tapınak
Guimet Müzesi kitaplığı, Paris

Buddha'nın öyküsü
Barabudur alçak kabartmasından detay
(Orta Cava dönemi)

Askerî tarih

İndonezya, Pasifik savaşı sırasında Japonlar tarafından işgal edildi (1942). Japon harekâtı, Celebes adaları ve Amboina'nın (Molük adaları) işgaliyle ve Borneo kıyısında Tarakan ve Balikpapan'a yapılan saldırıyla başladı. Sumatra'ya gönderilen (şubat) japon birlikleri Palembang'ı işgal etti. Japon çıkarmasına karşı koymak isteyen bir müttefik filosu, 1 martta Surabaya yakınında yok edildi; bu sırada bir japon filosu Makassar boğazını zorladı, önce Timor ile Bali'ye, sonra da Cava'nın kuzey kıyısına birlikler çıkardı. Batavia 5 martta işgal edildi ve 9 martta hollanda kuvvetleri 82 000 kişi ve 700 topla teslim oldu. İndonezya 1945'te müttefiklerin Filipinler'de giriştikleri harekât sonunda geri alındı. Avustralyalılar 1 mayısta küçük Farakan adasına ayak bastılar, sonra 10 haziranda Borneo'nun kuzeybatı kıyısına, 1 temmuzda da güneydoğu kıyısına çıkarma yaptılar. Bağımsızlık vaat ettikleri halkın yardım ettiği Japonlar, iç bölgelerde gruplar halinde savaşa devam etti. 22 Eylülde Cava'ya yerleşen İngilizler, İndonezya hükûmetiyle yaptıkları antlaşma sonucu 1946'da çekildiler. İndonezyalılar ile Hollandalılar arasındaki çatışma, Hollandalıların çekilmesine kadar sürdü. İndonezya, bağımsızlığa kavuştuktan sonra millî bir ordu kurdu; bu ordunun teşkilâtlandırılmasını 1953'e kadar bir hollanda askerî heyetine bıraktı. Ordunun bütünlüğü, toplanan askerlerin çeşitliliği yüzünden (eski hollanda-indonezya ordusu askerleri; Japonların paralı birlikleri; Hollanda'ya karşı 1945'te silâh altına alınan birlikler) sık sık bozuldu. Ayrıca 1952, 1956, 1958 askerî ayaklanmaları da âsi bölge kumandanlarının kendilerini ne kadar önemsediklerini ortaya koydu. İndonezya deniz kuvvetleri, elli kadar hafif geminin silâhlanmasını sağlayan müttefiklerin ve S.S.C.B.'nin yardımları sayesinde daha çabuk kuruldu. 1960'ta mevcudu 10 000 kişiyi aşıyordu.

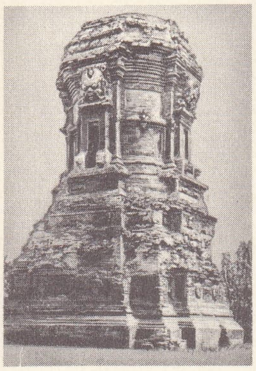

Djabunk tapınağı
Guimet Müzesi kitaplığı, Paris

GÜZEL SANATLAR

İndonezya arkeolojsinin Cilâlı Taş devriyle ilgili evresi M.Ö. 2 000 yıllarına uzanır ve takımadalarla Avustralya arasındaki ilişkiyi ortaya koyar. Bu evre, kayalara işlenen resimlerle (ayılar, sağ el izleri v.b.) belirgindir. Ön-avusturyalı ve eski-malezyalı halkı zenciler meydana getiriyordu. Bunlar özellikle doğu adalarında taşa, toprağa işlenmiş sanat eserleri yaratan yerli halklardı. M.Ö. 1500-1000 arasında İndonezyalı özellikleri taşıyan yeni bir halk bölgeye yerleşti; bunlar baltalar ve bir ölçüde gelişmiş taş eşya yapıyorlardı (Doğu Cava). Daha sonra oldukça gelişmiş bir Bronz çağı kendini gösterdi. Bu çağın insanî özellikleri oldukça önemlidir ve üslûplaştırılmış tören baltalarıyle, ince ince işlenmiş süslerle, yağmur davulları ile belirgindir. Bu eşya ile Güney Çin'de ve Kuzey Çinhindi'nde (Dong Son kültürü) bulunan eşya arasında ilişkiler olduğu görüldü, böylece İndonezyalıların bu ülkelerde kalmış olabilecekleri düşünüldü. Bu evre tarih döneminin başladığı zamanlardan çok daha sonraya kadar sürdü ve özellikle Güney Sumatra'da toplanan Megalitlere ulaştı. Tarih dönemi üç büyük evreye ayrılır: 1) Orta Cava evresi (650-930); 2) Doğu Cava evresi (930-1530); 3) sanatı ve kültürü oluşturan İslâmlık evresi.

Orta Cava dönemi öncesiyle ilgili birçok belirti, Hindistan'ın çeşitli bölgelerinden gelen hint medeniyetinin izlerini taşır. Hintlileştirilmiş krallıklar, Hint krallığının din, siyaset ve toplum kavrayışlarını kendilerine maledereк kuruldu: buddha ve hindu dinleri hızla yayıldı; sanskritçe, edebiyat ve din alanlarında kullanıldı; Pallava'ların yazısı geçerli oldu (Güney-Doğu Hindistan). Kültürel ve ticarî ilişkiler etkinleşti. Sumatra ve Cava din ve kültür merkezi haline geldi; buralara Hindistan'dan ve Çin'den gelen hacılar ve profesörler yerleşti. Bu çağın heykelleri oldukça önemlidir (Celebes adalarında Amaravati üslûbu, II. ve III. yy.; Borneo'da gupta veya öngupta üslûbu, VI. ve VII. yy.; Batı Cava'da pallava üslûbu, VII. ve VIII. yy.). Sağlam malzemeyle yapılan anıtlar ancak 730'a doğru görüldü. Bu tarihten sonra hint-cava üslûbu denen bir üslûp ortaya çıktı. Hint anlayışı bir ilham kaynağı oldu; bunun yanında cava dehası bu kaynağı kendine uyarladı ve çok güzel sanat eserleri yarattı.

Hemen sadece Orta Cava'da oluşmakla birlikte, bu dönemin mimarîsi ve süslemeciliği ilgi çekici bir bütünlük gösterir. Orta Cava döneminde birçok tapınak (*çandi*) yapıldı; bunlar arasında Barabudur'un özel bir yeri vardır (M.S. 800-850 arası); onun karmaşık yapısı Buddha'cılığın diyagramlarını andırır. Barabudur bazalttan küre şeklinde bir tepedir, içinde heykellerin bulunduğu oyuklar ve küçük şekillerin süslediği alçak kabartmalarla bezenmiş beş dehlizi vardır; tepesinde üç sıra kutsal mahfaza (*stupa* veya *dagoba*), merkezdeki stupa çevresine yerleştirilmiştir. Buddha'nın hayatını ve birkaç hikâyeyi canlandıran kabartmalar hint-cava sanatının en güzel örnekleridir. Aynı dönemde daha birçok tapınak yapıldı; en eskileri Dieng yaylasındadır (M.S. 809 ve daha sonraki yazıtlar). Bunlar küçük boyutlu çivait tapınaklarıdır. Her yüzünde pencere görünüşünde bir şekil bulunan piramit biçiminde kat kat çatıları hint sanatından alınmıştır. Cella, az yüksek bir etek duvarı üzerine oturtulmuştur. Bir sundurma ile çıkıntı yapan kapıdan önce, kıvrımlı boşlukları olan bir merdiven vardır. Açma ve açıklıklar hint mimarîsinden alınma süslemelerle işlenmiştir: tepede bir canavar başı (*kala*) ve iki yanda profilden görünen iki canavar (*makara*). Bu özellikler hint-cava mimarîsinin bütün gelişimi süresince görülür. Ngaven, Mendut (bugünkü yapıda 800 yıllarından kaldığı sanılan çok eski bir tapınak vardır), Pringapus (850'ye doğr.), Pavon, Klasan (daha eski bir tapınakla ilgili olduğu sanılan M.S. 778 tarihli bir yazıta rağmen, IX. yy. ortaları). Sevu, Plaosan ve Prambanan veya Lara-Djonggrang (X. yy. başları) bu tiptedir. Dinî heykelleriyle oldukça ilgi çeken Mendut'ta iki baddhisattva'nın (3 m, 2,60 m, 2,40 m) çevrelediği bir buddha heykeli vardır, bu heykel Hindistan'ın gupta öncesine (VI. yy.) çok yakın bir üslûpla yapılmıştır. Mendut, ayrıca cella'nın dış çeperlerini süsleyen kabartmalarıyle ünlüdür. Kalasan, ölçülerindeki ahenkle ilgi çeker. Üç katlı olan Sari'nin üçlü bir cephesi vardır: bu Cava'da görülmemiş bir özelliktir. Düzeniyle ilgi çeken Lara-Djonggrang, üç bellibaşlı tapınağı ve ikinci dereceden üç tapınağı bir araya getirir; bunlar kapalı bir yere değişik biçimde yerleştirilmiş dörtlü bir kuşağın ortasındadır. Bu, orta Cava'nın son büyük tapınağıdır; çünkü siyasî etkinlik 930'a doğru Cava'nın doğusuna doğru kaymıştır.

Bu önceki döneme ilgili nadir yapılar dışında, bütün doğu cava mimarîsi X. yy. sonlarından itibaren, yerli özelliklerin ağır bastığı yeni bir üslûpla gelişti. Tapınaklarda mimarî bir karmaşa hâkimdir; çevrelerine, Hindistan'da olduğu gibi, büyük kapılar (*gopura*) açılmıştır (bu kapılara Orta Cava'da rastlanmaz). Cella çok dar ve çok geniştir, gitgide yükselen ve piramit biçiminde büyük bir çatı ile örtülen bir etek duvarı üzerine oturtulmuştur; her cephede bir kapı vardır, bunların üçü yalancı kapıdır, her birinin üzerinde büyük bir kala başı vardır, yanlarda *makara* yoktur; sundurma da bulunmaz. Ayrıca birçok katlı taraça, kutsal banyo, sayısız alçak kabartma ve dinî heykeller bu yapıya eklenir. Gerek silmelerle dolu mimarî biçimlerde, gerek ağır ve bol süslemelerde yeni bir anlayış ortaya çıkmıştır. Heykeller serttir ve dikme taştan kaidelere yaslanmıştır. Süslemeleri bol ve işlemelidir. Cava dehası en iyi anlatımını alçak kabartmalarda bulur. Orta Cava'nın klasik üslûbunu bırakan doğulu sanatçılar, bundan böyle daha değişik, daha özgün biçimler yaratmağa koyuldular (bu biçimlerin dans ve tiyatrodan geldiği sanılır). Manzara gittikçe daha büyük ilgi görerek, bazı kabartmalarda sadece manzaralara yer verilir oldu. Bu dönemin bellibaşlı tapınakları arasında şunları sayabiliriz: Saventar ve Kidal (XIII. yy. başları), Singhasari ve Djavi (1300'e doğr.), Djago ve Djabung (XIV. yy. ortaları), 1197-1454 arasında yapılan Panataran yapıları, özellikle kabartmalarıyle ilgi çeken Suravana (XIV. yy. sonları). Bali'de Brahma'cılıktan ilham alan yerli bir üslûp oluştuğu sırada, İslâmlığın kabul edilmesiyle Cava'da yeni bir dönem başladı. XIV. ve XV. yy.da birkaç büyük brahman tapınağı yapıldı (Kedaton, 1370; Sukuh ve Tejta, XV. yy.), fakat özellikle her kesimde camilerin yükseldiği görüldü. Minaresi XVI. yy. başlarında yapılan Kudus camii özellikle önemlidir. Cava'nın islâm üslûbu yerli anlayışa uygundur ve aynı mimarlık ve süsleme biçimlerinden yararlanır. Ayrıca Cava sanat tarihi içinde, çok sayıda bronz kült heykellerinin yapıldığını da belirtmek gerekir: heykelcikler, lambalar, sunak tepsileri ve çeşitli eşya, dünya müzelerini süsleyen en güzel eserler arasındadır.

EDEBİYAT

Modern İndonezya edebiyatı japon istilâsı sırasında gizlice faaliyetini sürdüren iki yazar sayesinde doğdu: Malezya dili ile kendine bütün hürriyet haklarını tanıyan şair Şairil Enver ve hikâye türünü ortaya atan nesirci İdrus. Pramudya Anantatur gibi romancılar malezya dilbilgisinin çizdiği eski sınırların dışına çıktılar.

İndonezya'da çağdaş edebiyatın gelişimi halkın siyasî ve toplumsal bilince varmasına sıkı sıkıya bağlı oldu. Japon işgal hükûmeti *Keimin Bunka Shidoso*'yu (Kültür Merkezi) ve *Kebudajaan Timur* (Doğu Kültürü) adlı dergiyi kurarak kültür problemlerine eltamağa kalktıysa da, gerçek edebiyat gizli çalışmalarla doğdu ve gelişti. Şiir alanında

Foto. O.D., Golouben (LAROUSSE)

yenilik Şairil Enver (1926-1949), Asrul Sani (doğ. 1926) ve Rivai Apin ile, roman alanında yenilik İdrus (doğ. 1921) ile başladı; bu yenilik hareketleri, yeni Cumhuriyetin Hollanda hükûmeti tarafından «1945 nesli» (*Angkatan* 45) bildirisi (*Gelanggang*) ile tanınmasından üç ay kadar sonra ortaya çıktı. Kendilerini evrensel insancılığa bağlı sayan genç yazarlar, ingiliz ve alman klasiklerini, fransız varoluşçularını, rus romancılarını okudular. *Zaman Baru* (Yeni Çağ) dergisi çevresinde toplanan yeni yazarlar halka yöneldiler ve toplumcu gerçekçi bir edebiyat geliştirmeğe çalıştılar. Bununla birlikte, Ahdiat K. Miharda (doğ. 1911), Utuy Tatang Sontani (doğ. 1920), Pramödya Ananta Tör (doğ. 1925) gibi romancılar, Sitor Situmorang (doğ. 1924) ve Toto Sudarto Bahtiyar (doğ. 1929) gibi şairler insanın modern hayattaki yerini incelediler. Bir sonraki nesil (*Angkatan Terbaru*: Yeni nesil) millî edebiyat düşüncesini kesinlikle kabul etti. W. S. Rendra (doğ. 1935), Ajip Rosidi (doğ. 1938) gibi şairler ve Muhammed Ali (doğ. 1927) gibi tiyatro yazarları geçmişe ve bölgesel geleneklere yöneldiler. Trisnojuvono ve Nugroho Notosusanto'nun tarihî anlatılarına, Rijono Pratike'nin olağanüstü unsurlarla dolu masallarına, Toha Muhtar, N.H.Dini, S. M. Ardan, Terbet Sembiring'in hikâyelerine rağmen nesir, lirik ve dramatik şiirin söz oyunlarının yanında ikinci dereceden bir anlatım türü olarak kalır. Eylül-ekim 1965 karışılıklarından sonra İndonezya'nın siyasî durumunun gelişmesi yazarların yabancı edebiyat akımlarına karşı duydukları yeni bir merakla ortaya çıktı. «1966 nesli» Muhtar Lubis (doğ. 1919), Tevfik İsmail, Tevfik A.G. ve *Ufuk* dergisini çıkaran Gunavan Muhammed bölgeciliği bir yana bırakarak evrensel kültürün büyük temalarını işlediler; oysa H.B. Yasin (doğ. 1917), Slametmulyana (doğ. 1922), Viratmo Sukito, Bahrum Rangkuti, Buyung Salih, Rustandi Kartakusumah, Bahri Siregar bir ucu tarihe kavuşmuş bir edebiyatın gelecekteki evrimini kestirmeğe çalıştılar. (LM)

İndonezya dilleri, Malaya - Polinezya ailesinden dil öbeği.

Tayvan (Formosa) [135 000], Filipinler (10 milyon), Borneo (1 milyon), Celebes adaları (3 milyon), Cava (50 milyon), Sumatra (12 milyon), bütün İndonezya takımadası, Çinhindi ve Madagaskar'da 115 milyon kişi tarafından konuşulan ve en yaygın biçimi İndonezya kıyılarındaki malezya dili olan bu diller daha geniş bir öbeğe girer: malezya - polinezya dilleri. Birkaç fonetik fark hariç, önek, içek ve soneklerin benzeşmesi, bileşim kurallarının bütün dillerde aynı olması indonezya dillerinin başlıca özelliğidir. En eski diller biçim bakımından en zengin olanlardır. *P* öneki (madagaskar dilinde *f*) alışkanlık belirtir. Sözdiziminde, bağlı veya bağımsız zamir almaşmasına yer veren kısa cümleler görülür. Bütün bu öbekte, sayı bildiren kelimeler aynı ve kelime hazinesi zengindir.

● *İndonezya cumhuriyeti dili.* Modern malezya dilinin evrim geçirmiş bir biçimidir. İstatistik verilere göre 77 milyon kişi tarafından konuşulur.

200 Farklı lehçe konuşan halklar için ortak bir dilin gerekliliği XVI. yy.dan beri anlaşılmıştı. Portekizliler, malezya dili konuşuyorlardı; Hollandalılar kendi dillerini kabul ettirmek için boş yere çaba harcadıktan sonra XVII. yy.ın başından itibaren malezya dilini konuşmağa başladılar. Malezya dili, hıristiyan okullarında öğretiliyor ve resmî dairelerce kullanılıyordu. Böylece halk dili Bicin'in yanı sıra yabancılar tarafından kurallara bağlanan bir malezya dili oluştu. Hollandalılara, Felemenkçe aracılığıyle İndonezyalılara Batı kültürünü aşılamak isteğini veren XIX. yy. liberalizmi, indonezyalı aydınları kendi safına çekti. Bu aydınlar, «Budi Utomo» derneğinde toplanarak (1908) yetkililerden liselere ve üniversitelere girme iznini ve Felemenkçenin öğretimde yaygınlaşmasını istediler. Felemenkçe mecburî oldu (1914). Ama halkın büyük çoğunluğu tarafından kabul edilen milliyetçi bir akım ortaya çıktı ve parlamento tarafından desteklendi (Devan Rakcat). 1918'de İndonezyalılar nutuklarını Malayca söylemek hakkını elde ettiler. Milliyetçi gençlik teşkilâtları birçok kongre yaptı (1926-1928). Cakarta'da yapılan ikinci kongrede (1928) teşkilâtlar, vatan içinde tek bir dil ve tek bir halkın bulunmasını istediler. İndonezya ve «indonezya dili» terimleri ilk defa kullanıldı. Ortak dil olarak «indonezya dili» adı altında malezya dili kabul edildi.

Pudcangga Baru dergisi çevresinde toplanan genç yazarlar malezya dilini bir bilim dili haline getirmek için mükemmelleştirmeğe ve geliştirmeğe çalıştılar. Birçok roman, deneme ve şiir derlemesi yayımlandı. Ama gramerin kurallara bağlanması ve felemenkçe kelimelerin yerine bilimsel bir terimler listesinin meydana getirilmesi zorunluğu ortaya çıktı. İndonezya aydınları Surakarta'da yeni bir kongre yaptılar (1938), indonezya dilinin terimlerini, gramerini ve imlâsını hazırlamak için bir fakültenin kurulmasını savundular. Ayrıca İndonezya dilinin parlamento ve hukukta da kullanılması istendi. Bütün bu kararlar Hollanda siyasetiyle zıtlaşıyordu. Batı kültürüyle mücadele eden galip Japonya, projelerini gerçekleştirmede İndonezyalılara yardım etti: indonezya dili ortak dil haline geldi ve öğrenilmesi mecburî oldu. 1942'de bir indonezya dili komisyonu kuruldu; birçok edebiyatçı komisyonda binlerce yeni terim bulmak için çalıştı. Japonlar 1945'te yenildiler ama, İndonezyalılar yollarından dönmedi. Üniversite kuruluncaya kadar terimler üstünde çalışan komisyonlar birbirini takip etti. Millî bir dilin hazırlanması için İndonezya'da birçok dergi çıktı. Ama dilbilgisi ve imlâ meseleleri çözülemedi. Cava dili gibi kültür dilleri, malezya dilinin tipik unsurları yerine kendilerine özgü morfoloji ve sözdizimini yerleştirmeğe çalıştı. Malezya temsilcilerinin katılmasıyle 1954'te yeni br kongre toplandı ve indonezya dilinin bütün bu meseleleri ele alındı. Gazetecilik, radyo, yönetim, hukuk v.b. dili tartışıldı. (L)

İndonezya ırkı. Antropol. «Ön malezya» ırkı denilen indonezya ırkına İndonezya ve Çinhindi'ndeki Moi'lerde rastlanır. Ayrıca Malezya'da da görülen bu ırk, yer yer, Vietnam'a, Tibet'e ve Tibet'e komşu lolo topluluklarına kadar uzanmıştır. Eskiden daha büyük bir alan kapsayan indonezya ırkının yayılması, sonraları, asıl sarı ırk tarafından önlendi. Bazı yazarlar İndonezya ırkını sarı ırktan sayar; bazılarıysa sarı ırktan çok Veda'lara yakın olduğunu öne sürer. Akdeniz çevresi ırklarına bağlanan bir beyaz ırtan olduğunu öne sürenler de vardır. Bedenî özellikleri şöyledir: yağsız sarı deri, moğol tipinde ayrı gözler, kısa sayılabilecek bir boy (1,57 m) ve orta derecede uzun bir baş (kafa göstergesi: 78).

«İndonezya ırkı» adı genellikle yalnız bugünkü İndonezya halkı için kullanılmaktadır. (L)

İNDORE, Hindistan'da (Madhya Pradeş) şehir, Vindhya dağlarının eteğinde; 395 000 nüf. Dokumacılık. (L)

İNDRA («Ateşli»), Deva'ların kralı, Gök'ün hâkimi, yıldırımlar yaratıcısı bereketli yağmurların dağıtıcısı, Aryaların koruyucusu.

Veda'lar çağında, hint tanrılarının en büyüğü olan İndra, çoğu zaman diğer tanrılarla bir tutulur. Silâhlı olan yıldırımlı (*vajra*) ve içtiği *soma* sayesinde, dillere destan zaferler kazanmıştır. Karanlıklar şeytanlarının mahkûm ettiği gök ineklerini (bulutlar) kurtarmak ve sütlerin (yağmur) akıtmak için giriştiği savaşta zaferden zafere ulaşır. Bütün *kşıatriya*'ların (savaşçılar) kendisinden yardım istedikleri İndra birtakım zaafları olan tek veda tanrısıdır. Brahman'cılık İndra efsanesinin başlıca özelliklerini muhafaza eder, ama *Mahendra* «Büyük İndra» adı altında artık sadece ikinci derecedeki tanrıların ismen kralıdır. Bindiği Airavata adlı fil, Süt denizinin çalkantısından doğmuştur. Başlıca simgesi yıldırım, balta ve fil dişidir. Bazen, bin gözlü olarak temsil edilir. *Sakka* adıyle, buddha kutsal kitaplarında önemli bir yer tutar. (L)

İNDRE, Fransa'da Paris havzasında ırmak, Loire'ın kolu (sol kıyı); 265 km. Saint - Priest yakınında doğar, La Châtre, Nohant, Châteauroux, Loches ve Azay-le-Rideau'dan geçer ve Chouzé'nin yukarısında Loire'a kavuşur. (L)

Bali'de Ubut tapınağı

Foto. Martin-Atlas-Photo (LAROUSSE)

İNDRE, Fransa'da Massif Central'ın kuzey ucunda idare bölgesi; 6 906 km^2; 251 400 nüf. (km^2'ye 36 kişi). İdare merkezi, *Châteauroux;* 4 idare çevresi (*Châteauroux, Le Blanc, La Châtre, İssoudun*) vardır. (L)

İNDRE-ET-LOİRE, Fransa'da, Paris havzasının güneybatı kısmında idare bölgesi; 6 158 km^2; 395 200 nüf. (km^2'ye 64 kişi). İdare merkezi, *Tours;* 3 idare çevresi (*Tours, Chinon, Loches*) vardır. (L)

İNDRİS i. Madagaskar'ın doğusunda yetişen maki.

— ANSİKL. *İndris brevicaudutus* makigillerin en büyüğüdür; ayakta yüksekliği, 1 m; postu açık esmer veya siyah, kol ve bacakları uzun, kuyruğu çok kısadır (5 sm). Gececi değildir; ağaçlarda yaşar. İnsanlara kolayca alışır. (L)

İNDUS, sanskritçe **Sindhu,** Güney Asya'da ırmak; 3 040 km. Kailas'tan doğan İndus, Tsangpo ırmağı gibi, Tibet'in yüksek yaylalarında ağır ağır ama ters yöne (kuzeybatı) akar. Tibet'ten çıkınca, dünyanın en derin boğazlarından olan 300 km uzunluğundaki dar boğazlarla Keşmir'e ulaşır: Ladakh kütlesini aşar, Lek şehrini sular. Zaskar dağının kuzey kenarını takip eder, sıradağları Baltistan'da bir klüzle keser, Gilgit ırmağını alır ve güneye yönelir. Batı Pakistan'a girince, Attok'ta sağdan Kabil ırmağını alır, aşağı kesiminde, Pencap ovalarına girer, Dera İsmail Han ve Dera Gazi Han'dan geçer, doğudan gelen ve Pencap'ın beş büyük ırmağının (Satlec, Beas, Ravi, Çenab ve Cihlam) sularını toplayan Pancnad'ı alır. Sind ile Racastan arasında Tar çölünün kıyılarını takip ettikten, Kotri ve Haydarâbâd'ı aştıktan sonra, batı kolu Karaçi'yi aşan 8 000 km^2'lik geniş bir delta ile Umman denizine ulaşır. Tarihöncesi dönemde Kuç Rann'ının kıyısında olan ağzı, yavaş yavaş batıya doğru kaymıştır.

Irmak Karakurum'un buzulları, Hindukuş'un karları ve çok yüksek dağların (K2, Nange Parbat) selleriyle beslenir. Kışın, kar ve buzullar suyu tuttuğu için İndus'un debisi çok azdır; fakat şubat-mart aylarında, kış yağmurları ikinci derecede bir kabarmaya sebep olur; yazın da yükselen sular, temmuz - ağustos aylarında en yüksek seviyeye ulaşır ve muson Pencap'a kadar estiği zaman, taşarak ovayı kaplar. İndus sadece küçük teknelerin seferine elverişlidir, fakat tarlalara su dağıtmada ve elektrik üretiminde büyük ölçüde yararlıdır: Pencap için su biriktiren Sukkur barajı ile Sind'de 1 200 000 ha sulayan ve bir hidroelektrik sonralının işlemesini sağlayacak olan Kotri barajı, dünyanın en uzun sulama şebekesinin başında gelir. 1960'ta Hindistan ve Pakistan, ırmağın sularından yararlanabilmek için bir anlaşma imzalamış: sulama kanallarını geliştirmek için Dünya bankası ve çeşitli devletlerden borç almıştı.

İNDUS, Hintli* takımyıldızının latince adı (kısaltması: İnd). [L]

İNDUS - GANJ ovası, Hindistan ve Pakistan'da tabiî bölge. İndus-Ganj ovası, kuzey-

İNDRA
Maisur müzesi, Hindistan

İndus medeniyeti
Mohencodaro'nun sakallı adam büstü

İndus medeniyeti
Mohencodaro'nun mührü (M.Ö. 2400)
Asya Sanatları müzesi, Yeni Delhi

de Himalaya, güneyde Dekkan ile sınırlanan geniş bir tortul havzayı kaplar. Havza, Üçüncü zamanda, Dekkan kratogeninin kuzeye doğru sapmasını izlediği sanılan Himalayaların yüze çıkması sırasında yerleşmiştir. Ova, bir eşikle ayrılan iki parçaya bölünür: batıda İndus ovası; doğuda Ganj ovası. Deltada ve Bihar dağında bol muson yağmurları alır; bu yağmurlar pirinç ve yerfıstığı tarımını sağlar. İklim batıya doğru kuraklaşır ve İndus havzasındaki ırmaklar, ancak birçok kanalın sulaması sayesinde buğday tarımı yapılabilen kurak bir bölgeden geçer. (L)

İndus medeniyeti, özellikle İndus havzasında bulunan tarihöncesinden kalma bir sitler bütününe verilen oldukça keyfî ad. Aslında bu bütün, sınırları henüz iyi tanımlanmamış olan çok daha geniş bir alanı kaplar. Bu medeniyet homogen görünüşlüdür; Harappa, Mohencodaro ve Çanhu-daro başlıca sitleridir. Bunlar, Mezopotamya sitlerinden ilhamlı çok gelişmiş şehircilikleriyle ve Bakır devrinin başlarından kalma eşya ve araçlarıyle nitelenir. İndus ve Mezopotamya medeniyetleri arasındaki ilişkiler kanıtlanmıştır. Mühürler üzerinde birçok örneği bulunan yazıları okunamadığı için, bu şehirlerin kültürü ve dini üstünde hâlâ varsayımlarla yetinilmektedir. M. Ö. 2500 ile 1500 arasında gelişti̇kleri ve 1500 dolaylarında Arîlerin saldırısıyle yıkıldıkları sanılır. (L)

İNDUTİOMARE, Treveri'lerin lideri (öl. M. Ö. 54). Treveri'lerin Sezar'a karşıkoymasına önayak oldu, barıştan sonra Labienus'un ordugâhına karşı yapılan bir saldırıya katıldı, başaramadı. Boynu vurularak idam edildi. (L)

İNDÜKLEÇ i. (*indüklemek*'ten *indükle-ç*). Elektr. *Yeni.* Bir elektrik makinesinin magnetik akı meydana getiren kısmı; bir devreden geçen bu magnetik akının değişimi, devrede bir indükleme elektromotor kuvveti meydana getirir. *Esk.* Müessir.

— ANSİKL. Elektr. Elektrik makinelerinde indükleme alanı meydana getiren düzeneğe *indükleç* denir. Patlamalı motorlarda yanmayı sağlamak, telefonlarda zilleri çalıştırmak gibi ufak güç isteyen yerlerde kullanılan magnetoelektrik makinelerde, indükleç bir daimî mıknatıstan meydana gelir.

Doğru akım dinamolarında, sabit olan indükleçte, dökme çelikten daire kesitli bir *destek*, üst üste konmuş saç levhalardan yapılan ve yanlara doğru açılan, desteğe vidalı *kutup başlıkları* ve her kutup üzerinde bir *indükleyici bobin* bulunur.

Alternatörlerde indükleç çoğu zaman hareketlidir. *Çıkıntı kutuplu indükleç*'lerde, dökme çelikten dairesel bir kasnağa tutturulmuş kutup çekirdekleri bulunur. Âletin ekseniyle beraber dönen yüzükler aracılığıyle doğru akımla beslenen bobinler bu çekirdekler üzerine geçirilmiştir. Alternatif şekilde bir güney, bir kuzey olan kutupların sayısı çifttir. *Türboalternatörler*'de, silindir biçimindeki indükleç üzerinde çıkıntılı kutup bulunmaz. İndükleç sargısını yerleştirmek için, üst üste konulmuş saç levhalar içinde ana doğrulara paralel oyuklar açılır. (L)

İNDÜKLEME i. (*indüklemek*'ten *indükleme*). Fiz. Bir devreyi indüklemek eylemi. || *İndükleme akımı,* indükleme yoluyle elde edilen elektrik akımı.

— Biyol. Bk. ANSİKL.

— Bot. *İndükleme olayları,* İndüklemeye yolaçan etkenin harekete geçmesiyle hemen oluşmayan ve sebep (yerçekimi, ışık v.b.) ortadan kalktıktan sonra da bir süre devam eden olaylar. Bk. YEREYÖNELİM GÜNEYÖNELİM.

— Elektr. *İndükleme devresi,* içinde elektromagnetik indükleme olayları meydana gelebilen devre; indüktans olayları gösteren devre; pratikte, içinde, etkin potansiyel farkına göre indüklemeyle fazlara ayrılan bir alternatif akımın bulunduğu devre. || *İndükleme motoru,* sadece rotor veya stator gibi, bir kısmı elektrik şebekesine bağlanmış diğer kısmı ise indüklemeyle çalışan kolektörsüz alternatif akım motoru. || *Elektrik indükleme,* bir elektrostatik alan içinde bulunan bir yalıtkanı, her noktasında karakterize eden alan vektörü. (Bu vektörün şiddeti, elektrik alanının E şiddetiyle yalıtkanlık sabitinin çarpımına eşittir: $\vec{B} = \varepsilon_r \vec{E}$.) || *Karşı indükleme,* yakın iletkenler üzerine yaptıkları bozucu indükleme etkilerinin uygun aktarmalarla giderilmesi.

— Elektromagnetik. *İndükleme makinesi,* indüklemeyle meydana gelen elektrik akımlarını üreten makine. || *Elektromagnetik indükleme,* bir devrede, bu devrenin kapsadığı magnetik indükleme akısının değişmesiyle bir elektrik akımının meydana gelmesi. (Bk. ANSİKL.) || *Karşılıklı indükleme.* Bk. ANSİKL. || *Karşılıklı indükleme katsayısı,* üzerinden akım geçen bir devrenin magnetik alanında bulunan diğer bir devrenin magnetik akısının birinci devreden geçen akımın şiddetine bölümü: $M = \frac{\Phi^2{}_1}{I_1}$. (Her iki katsayı da henry cinsinden ifade edilir.) || *Koruyucu indükleme bobini,* üzerinden alternatif akım geçen bir devreye akımın şiddetini sınırlamak için konulan bobin. || *Öz indükleme,* bir devrede, bu devreden geçen akım şiddetinin değiştirilmesiyle meydana gelen indükleme. || *Öz indükleme katsayısı,* tel sarımlı kapalı bir devreden geçen akımın sarımlarda meydana getirdiği magnetik indükleme akısının devreden geçen akımın şiddetine bölümü: $L = \Phi/I$. (Herhangi bir devre için, bu katsayı, akımın elektromagnetik enerjisinin akım şiddetinin karesinin yarısına bölümüdür: $L = \frac{W}{1/2\, I^2}$.) || *Yer'le indükleme,* bir devrenin, Yer'in magnetik alan çizgilerini kesecek ve bir akı farkı meydana getirecek şekilde yerinin değiştirilmesiyle meydana gelen akım.

— Embriyol. Embriyon hücrelerinin farklılaşmasına yön veren, embriyonun şekillenmesini oluşturan süreç. Bk. ANSİKL.

— Fizyol. *İndükleme kasılması.* Bk. ANSİKL.

— Psikol. *Psikomotris indükleme,* bir kimsenin, algıladığı veya tasavvur ettiği bir harekete hafifçe yönelmesi.

— Magnetik. *İndükleme vektörü,* şiddeti magnetik indüklemeyle tanımlanan, doğrultusu ve yönü ise buna tekabül eden magnetik akının doğrultusunda ve yönünde olan vektör. || *Magnetik indükleme,* indükleyici bir magnetik alanın etkisi altındaki, magnetik geçirgenliği olan bir boşluk veya maddeden geçen bir magnetik akının yoğunluğunu belirten büyüklük. Bk. ANSİKL.

— Metalürji. *İndükleme fırını,* parçaların, maddelerin veya alaşımların ısıtılması için, indükleme olayından yararlanan fırın. (Bu fırınlar, su verme işlemlerinde kullanılan montaj ve ergime fırınlarıdır. Alçak, orta ve yüksek frekanslı indükleme fırınları ayırt edilir. İndükleme, ya sekonder akımın ısıtılan parçadan veya eritilecek üründen geçmesiyle doğrudan doğruya, veya bu akımın, içinde ürünün veya parçanın bulunduğu kabı veya odayı ısıtan yardımcı bir sargıdan geçmesiyle dolaylı olarak meydana gelir.)

— ANSİKL. Biyol. Son zamanlarda yapılan araştırmalar epitelyum dokusu ile ortaderinin birbirini karşılıklı olarak *indüklediğini* gösterdi. Meselâ civciv embriyonunda üstderi, normal olarak yakınında bulunan ortaderiye dokunmazsa deri tüy yapamaz, ciğerler bronş yapamaz, sidik borusu oluşamaz (ilkin indükleme). Fakat buna karşılık böbrek epitelyumu dolaşık borucukların akciğer, kursak ve böbrek gibi organlarda oluşumunu sağlar; ayak epidermi parmak kemiklerinin oluşumunu indükler v.b. (ikincil indükleme). Bu indüklemeyi sağlayan etken, organizin'e benzeyen ve süzme yoluyle elde edilebilen özgül maddelerdir.

— Elektromagnetik. ● *Elektromagnetik indükleme.* Faraday tarafından bulunan bu olayın elektroteknikte büyük bir önemi vardır; elektrik akımı üreten jeneratörlerin (alternatör, dinamo) ve transformatör, radyo elektrik gibi devre kuplajlarının çalışma temelini meydana getirir. Günümüzde, elektriğin olağanüstü gelişmelerinin derin sebeplerinden biridir.

Faraday ve Lenz tarafından bulunan ve kesinleştirilen temel indükleme kanunları şu noktalarda toplanır:

bir devre kapsadığı Φ indükleme akısı değişebilecek şekilde, magnetik bir alan içine yerleştirildiği zaman:

1. eğer devre açıksa, devrenin uçları arasında ancak Φ değiştiği zaman bir elektromotor kuvvet vardır; bu elektromotor kuvvet, ne bu değişikliğin meydana gelme şekline, ne de devrenin önceki durumuna bağlıdır;
2. devre kapalı olduğu zaman, devrede bir *indükleme akımı* meydana gelir; bu akımın süresi akının değişme süresidir ve devrede önceden bulunan akıma bağlı değildir;
3. indükleme akımının *yönü,* indükleyici akının değişimlerine karşı koyan bir akı meydana getirecek yöndedir. Bu nokta, şu iki klasik durumla belirtilebilir:

a) *yer değiştirmeyle* indükleme (Φ'nin değişimleri, magnetik alanı meydana getiren sistemin ve devrenin durumundaki değişimlerle sağlanır; msl.: alternatör, dinamo). İndüklenmiş akım şeklinde görünen elektrik enerjisi harcanan mekanik enerjiyle eşdeğerlidir; akımın yönü, akıma etki eden Laplace kuvvetlerinin harekete karşı koyan bir iş yapmasını gerektiren yöndür;

b) *yer değiştirmeden* meydana gelen indükleme (Φ'nin değişimi, mekanik enerji işe karışmadan, sadece magnetik alan meydana getiren sistemin değişmesiyle meydana gelir; msl.: radyo dalgalarıyle alma). Bu durumda, indüklenmiş akıma bağlı olan *yeni* alanın Φ' akısı, her zaman Φ'nin değişimlerine karşı koyar. Φ büyüdüğü zaman, Φ' buna karşı koyar; bu olay akımın yönünü tayin eder (Amper adamı kuralı); Φ küçüldüğü zaman Φ', Φ'ye eklenir ve akım yön değiştirir.

● *Nicel kanunlar.* **1.** Bir devre indüklemeyle meydana gelen E elektromotor kuvveti

$$E = -d\,\Phi / dt$$

formülüyle verilir; volt cinsinden değeri, Wb/sn cinsinden akının zamana göre türevine eşittir.

Bu elektromotor kuvvet, genellikle sabit değildir.

2. İndüklenmiş akımın i şiddeti, yukarıdaki kanundan basit bir şekilde çıkarılamaz; devrenin L öz indükleme katsayısına da bağlıdır. i'yi veren genel bir formül yoktur ve her montaj için özel bir durum söz konusudur.

3. Buna karşılık, indüklenmiş akım tarafından iletilen q toplam elektrik miktarı için basit bir ifade kullanılır:

$$q = \triangle\,\Phi / R$$

q, coulomb ile ölçülür, R, devrenin ohm cinsinden direncidir; $\triangle\,\Phi$, akım geçişinin başlangıcı ile sonu arasında indükleyici akının toplam değişimidir ($\triangle\,\Phi$, weber cinsindendir).

● *Karşılıklı indükleme.* Bu, *bağlanmış* iki elektrik devresi arasındaki karşılık etkidir; yani devrelerden birinin doğurduğu magnetik indükleme akısının bir kısmını öbür devrenin almasıdır. (Bk. BAĞLAMA.) Üzerlerinden i_1 ve i_2 akımları geçen, bağlanmış C_1 ve C_2 devreleri alınır. C_1'in magnetik alanında C_2'nin kapsadığı magnetik akı

$$\Phi_{12} = M\, i_1$$

şeklindedir.

Aynı şekilde, C_2'nin alanında C_1'in kapsadığı akı

$$\Phi_{21} = M\, i_2$$

şeklinde yazılabilir.

M'ye iki devrenin «karşılıklı indükleme katsayısı» denir ve henry cinsinden ifade edilir (akılar weber, akım şiddetleri de amper cinsinden). Bu katsayı, duruma göre negatif, pozitif veya sıfır olabilen bir niceliktir. Mutlak değerinin, iki devrenin L_1 ve L_2 öz indükleme katsayılarının geometrik ortalamasını aşmadığı ispatlanmıştır.

$$M^2 \leqslant L_1 L_2;$$

M niceliği, C_1 ve C_2 devrelerinin durumunu ve biçimini tanımlayan geometrik verilere bağlıdır. Bu katsayı, elektrik enerjisinin bir devreden diğerine geçişini belirler. Meselâ, eğer i_1 akımı değişirse, C_2 devresinde indüklenmiş elektromotor kuvvet

$$E_{12} = -M\, d\, i_1 / dt$$

olur (birimler: volt, henry, saniyede amper). Karşılıklı indükleme etkileri, özellikle radyoelektrikte çok kullanılır.

● *İletkenler içinde indükleme.* Magnetik bir alanda hareket eden bütün maden kütleleri-

Foto. Laskin (LAROUSSE)

nin içinde, *Foucault akımları* denilen indüklenmiş akımlar sistemi oluşur. Aynı şekilde, değişken bir magnetik alan içine yerleştirilmiş sabit bir gövdede de aynı akımlar meydana gelir.

Foucault akımları enerji kaybına yolaçar ve makineyi anormal bir şekilde ısıtır. Bu yüzden bu akımları azaltmak gerekir: magnetik alan doğrultusunda birbirleriyle birleştirilmiş ve yalıtılmış ince saç levhalardan meydana gelen magnetik devreler yapılır.

Buna karşılık diğer cihazlarda, Foucault akımları toplanır ve kullanılır: elektroliz için kullanılan bazı dinamolar (düşük gerilimlerde büyük akım şiddetleri meydana getirir) ve çeşitli enerji sayaçları.

— Embriyol. Nedensel embriyolojinin temel kavramı olan indükleme, alman tıp okulunun ve özellikle Hans Spemann'ın çalışmalarıyla ortaya çıktı. Spemann 1921 ve 1924'te, köklü bir deneyden sonra, amfibyumlarda örgütleyici merkezi buldu. Su semenderinin genç gastrulasından, bulunduğu yere göre omuriliği vermesi gereken bir dışderi parçasını alarak bu parçayı aynı yaşta başka bir gastrulanın karın kısmına aşıladı. Parça burada, sinir dokusu yerine, tıpkı etrafındaki blastomerler gibi bayağı dışderiyi meydana getirdi. Aksi deneyde ise, omurilik bölgesine aşılanan karın dışderisi sinir dokusu verdi. Spemann ve Mangold keşiflerini 1924'te açıkladılar. Blastopor'un sırt dudağını aşılama deneyi bugün klasik hale gelmiştir. Örgütleyici denen bu aşı parçasının indükleme gücü vardır; bu parça tohum hücrelerinin bir yönde farklılaşmasını sağlayan birtakım yayılıcı maddeler üreterek indükleme yoluyle etki gösterir.

İndükleme ile farklılaşmış bölgeler de kendi çevrelerindeki hücrelerin belirli bir yönde farklılaşmasını sağlar. Buna, organların oluşumunda başlıca rolü oynayan *ikincil indükleme* olayı denir. İndüklenen dokunun cevabı yaşına bağlıdır; indükleme yeteneğinin kaybolması, dışderinin yaşlanmasından ileri gelir. Bölgesel farklılaşmalar türlere göre değişir. Etki gösterebilmesi için örgütleyicinin canlı olması şart değildir; bir dışderi parçası öldükten sonra da indükleme gücünü korur. Bu sebeple, örgütleyicinin, *organizin* denilen etkin bir madde yaydığı kabul edilmektedir. Bu maddenin kimyasal tabiatı tayin edilmiş değildir. Bazı kimyasal özütler indükleyicidir. Kesin olan, indüklemenin karmaşık bir metabolizma ile ilişkili bulunduğudur. İndükleme olayları sırasında meydana gelen farklılaşmalar ve değişmeler tersinemez.

— Fizyol. *İndükleme kasılması* veya *Galvani'nin indüklemeli ayak deneyi*. Kurbağa bacağının siyatik siniri ve baldır ikizkası meydana çıkarıldıktan sonra elektrik akımı verilerek siyatik siniri irkiltilirse kas kasılır; bu kasılmaya sebep olan elektrik olayı, aynı şekilde hazırlanan ve kesilir kesilmez birinci kasın üzerine yerleştirilen ikinci bacağın sinirini de indükler ve o kasın da kasılmasına sebep olur.

— Magnetik. Mıknatıslanmamış bir demir parçası, demir talaşları yakınına bırakılırsa bunlar üzerinde hiç bir etki yapmaz; fakat demir parçasına bir mıknatıs yaklaştırılırsa, demirin talaşları çektiği ve bir mıknatıs gibi etki ettiği görülür; buna «mıknatıs demire magnetizma indükledi» denir.

Daha genel bir şekilde, magnetik geçirgenliği olan bir madde H magnetik alanı içine yerleştirildiği zaman, Φ, bu maddenin S kesitinden normal olarak geçen magnetik akı miktarı olursa, bu kesitteki *magnetik indükleme* değeri $B = \frac{\Phi}{S}$ formülüyle tanımlanır. C.G.S. sisteminde, magnetik indükleme birimi veya *gauss*, 1 sm^2 kesitindeki bir çubuktan geçen 1 Mx (santimetre karede maxwell) değerindeki bir akının meydana getirdiği indüklemedir. Bk. MAGNETİZMA ve GEÇİRGENLİK. (L)

İNDÜKLEMEK geçl. f. Elektr. Kapalı bir devreyi, şiddeti her an değişen bir magnetik alanın içine sokarak üzerinde elektrik akımı meydana getirmek. (LM)

İNDÜKLENMİŞ sıf. (*indüklenmek*'ten *indüklen-miş*). Elektromagnetik. *İndüklenmiş akım*, indükleme sonucu meydana gelen akım. (Bk. ANSİKL.) || *İndüklenmiş elektromotor kuvvet*, elektromagnetik indüklemeyle geliştirilmiş elektromotor kuvvet.

— Nükl. *İndüklenmiş radyoaktiflik*, radyoaktif bir cismin yaydığı gazların etkisiyle çevredeki cisimlerin kazandığı geçici radyoaktiflik.

— Termik. *İndüklenmiş çekme*, vantilatörle bir miktar gazı emip yakınsak bir lüleye göndererek hızını arttırmağa dayanan ve gaz debisinin tümünü sürükleyen basınçlı çekme.

— ANSİKL. Elektromagnetik. Doğru akımla çalışan makinelerde, kendi üzerinde kapatılan *indüklenmiş devre*, silisyum saçlarından meydana gelen bir *gövde* üzerine sarılır. Bu gövde, dolu bir silindir (tambur sargı), halka (Gramme sargı) veya disk (Desroziers sargı) şeklinde olabilir. Eğer bu gövdenin dış kısmında, devre iletkenlerinin yerleştirildiği kertikler varsa devre *dişli*, bu kertikler yoksa devre *düz* olur.

Alternatörlerde indüklenmiş devre, üzeri sargılı *sabit bir halka*'dan meydana gelir; sargının uçları, makineye elektrik akımı sağlayan uçların vazifesini görür; indükleyici, bu halka içinde döner. (L)

İNDÜKLEYİCİ sıf. (*indüklemek*'ten *in-dükle-y-ici*). Elektr. *İndükleyici devre*, indükleme akısı meydana getiren devre. || *İndükleyici akım*, yakınındaki kapalı bir devrede indükleme akımı meydana getiren akım. (L)

İNDÜKTOMETRE i. (fr. *inductomètre*'den). İndüklenmiş akımları ölçmekte kullanılan cihaz. || *Weber indüktometresi*, Yer'in magnetik alanının eğimini ölçen cihaz. (Cihaz, yatay bir eksen çevresinde hareket eden bir bobinden meydana gelir: bobine yarım daire şeklinde bir hareket verilirse, Yer magnetik alanının düşey bileşkesi, bobin devresini, ölçülebilen bir elektrik miktarıyla indükler.) [L]

İNDÜLİNLER çoğl. i. (fr. *indulines*'den). Kim. Azinler sınıfından boyarmaddeler. Bir aminoazoik'in, anilin ve anilin klorhidratla ısıtılmasından meydana gelir.

— ANSİKL. Yapıları iyice bilinmeyen *indülinler* suda çözünmeyen, fakat alkolde çözünen mavi boyalardır. Bunların bir kısmı sülfolandırılarak suda çözünür hale getirilebilir. Coupier mavisinin de bulunduğu *nigrozinler*, indülinler grubundandır. Bu maddeler mürekkep, renkli vernikler yapımında ve tekstil sanayiinde kullanılır. (L)

İNDÜVİ i. (fr. *induit*). Bk. ENDÜVİ.

İNDY (Vincent D'), fransız bestecisi (Paris 1851 - ay.y. 1931). Müzik eğitimine annesiyle, piyanoya da kendisinin sonraları Diemer ile çalışmasını sağlayacak olan Marmontel ile başladı sonra Lavignac'tan armoni dersleri aldı. Duparc ile ilişki kurdu, onun aracılığı ile Paris konservatuvarında Franck ile tanıştı. Bu yeni öğretmeninin yanında kontrapunto, füg, beste ve org çalıştı. Almanya'ya yaptığı bir yolculuk, Liszt ile tanışmasını sağladı. Beethoven, Weber, Wagner'in eserlerini dinledi, hayranlık duygusu içinde Fransa'ya döndü (1873). 1876'da Bayreuth'da *Nibelungen'lerin Yüzüğü* temsillerini izledi ve bu seri operaların etkisinde kaldı. Bir süre sonra Franck, Saint-Saëns, Fauré, Bussine, Castillon, Duparc, Chausson ile birlikte Millî Müzik derneğinde çalışmağa başladı. Fransız müziğinde bir yenileşme gerekliliğini duyan d'İndy *Çarın Şarkısı* (1879-1883) adlı eserini besteledi.

Yeniliğin ilk adımı sayılan bu «fresk»e Paris Şehri Büyük ödülü verildi. Bayreuth'ta *Parsifal*'i gördükten sonra operanın nasıl olması gerektiği konusunda kesin bir fikir edinmişti. Otuz dört yaşında, artık fransız okulunun üstün bestecileri arasındaki yerini almış bulunuyordu. Piyano ve orkestra için *Bir Fransız Dağ Şarkısı Üstüne Senfoni* adlı eserini yazdı ve *Fervaal* operasının taslaklarını hazırlamağa koyuldu, birçok konser yönetti ve böylece orkestra şefliği meleğine adımını atmış oldu. Taşrada, Fransa'nın dışında orkestralar yönetti. 1896'da Schola cantorum'un kurucusu Bordes'in teklifi üzerine bu okulda bir beste kürsüsü kurdu ve ömrünün sonuna kadar bu okulda ders verdi .1897'de *Fervaal*, Brüksel'de temsil edildi. 1902'de ikinci senfonisini besteledi. 1903'te gene Brüksel'de *Yabancı*, 1906'da ise *Dağda Yaz Günü* temsil edildi. 1908'den beri düşünmekte olduğu *Saint-Christophe*'u 1915'te bitirebildi. 1912'de Paul Dukas'ten boşalan konservatuvar orkestra yöneticiliğine getirildi. Yurtseverliğinin verdiği ilhamla 1916'dan 1918'e kadar *Sinfonia Brevis (De Bello Gallico)* adlı eseri besteledi. 1922'de bir müzikli komedi, *Cinyras'ın Rüyası* ve daha sonra bölgesel bir eser olan *Akdeniz İkilisi*'ni besteledi (1925-1926).

Ses için yazdığı başlıca eserler: şarkı ve piyano veya şarkı ve orkestra için on üç melodi (1871-1907); şarkı ve piyano için *Vivarais Halk Şarkıları* (1892, 1900, 1930); karışık koro için fransız halk şarkıları (1924, 1927, 1930); piyano için *Dağ Şiirleri* (1881); *Yolculuk Görüntüleri* (1889), *mi maj.* sonat (1907); *Çeşitlemeli Tema, Füg ve Şarkı* (1925) ve *Bir Eski Fransız Rondo Havası Üstüne Fantezi* (1930). Oda müziği eserleri arasında 3 yaylı çalgılar dörtlüsü, bir *re maj.* süit (1886), bir beşli (1924), bir konçerto (1926), *sol maj. üçlü* (1929) vardır. Yukarıda sayılan senfonik bestelerin dışında *Wallenstein* (1873-1881) ve *Istar* (1896) balelerinin müziğini yazmıştır. D'İndy birçok ses ve çalgı müziğini yeniden kurmuş- veya tamamlamıştır; bunların arasında Rossi, Monteverd, Rameau, Destouches'un eserleri vardır. Edebî alanda yazdığı eserler içinde *César Franck* (1906); *Beethoven* (1911) ve *R. Wagner*'i (1929) saymak gerekir.

D'İndy'nin eserlerinde kuruluşun ve biçimin çok önemli bir yeri vardı. Müzik cümlelerinin, ancak bir düzen çerçevesinde geçerli olabileceğine inanıyor ve bunun için klasik eserlerde bulunan örneklerden yararlanmak gerektiğini düşünüyordu. Bu konuda hocası C. Franck'ın düşüncelerini benimsemişti: D'İndy'de çevrimsel biçim, Wagner'in sanatıyle iyi kaynaşmıştır. Wagner'den lirik dramlarda kullanılmak üzere leitmotiv'i aldı. Kontrapuntodan yana olan D'İndy, armoniye gereksiz yere büyük bir yer verildiğini düşünüyordu. Kimi zaman Wagner unsurlarından yararlanan orkestralaması, Franck'ınkinden daha güçlüdür ve daha çok R. Strauss veya P. Dukas'ya yaklaşır. (L)

İNE (öl. 730'a doğr.), Wessex kralı (688 - 726), batılı Saksonların ilk kanun külliyatını meydana getirdi. Tahttan feragat etti, sonra da keşiş oldu. (L)

İNE i. Bot. *Strophantus gratus*'a Afrika'lıların verdiği ad; son derece zehirli olan meyveleri Gabon ve Sierra Leone yerlilerince okların ucuna sürmek için kullanılır. (L)

İNEB i. (ar. *ᶜineb*). *Esk.* Üzüm.

— Bot. *Esk. İneb-i kelb*, köpeküzümü. || *İneb-üd-düb*, kocayemiş. || *İneb-ül-efrenc*, frenk üzümü. || *İneb-üs-saleb*, tilki üzümü.

◆ **inebî** sıf. *Esk.* Üzüm tanesi biçiminde olan. (M)

İNEBAHTI, yun. **Epakhtos** veya **Naupaktos**, Yunanistan'da liman, Khorintos körfezinin kuzey kıyısında (körfezin bu noktadan başlayan bölümüne *İnebahtı koyu* da denir); 7 280 nüf. Venediklilerden kalma bir kale ve eski akropolün yerinde bir hisar vardır. *İnebahtı körfezine* bazen *Patras körfezi* de denir; Patras körfezi ile Korinthos körfezini birbirine bağlayan *İnebahtı boğazı* güneyde Rhion burnu, güneybatıda ise Antirrihion burnu ile sınırlanır.

— Tar. Ortaçağda İnebahtı liman ve kale olarak önem kazandı. 1259'a kadar Epir despotluğuna bağlıyken daha sonra, Sicilya kralı Manfredi'nin eline geçti; 1266'da Angio'ların, 1380'den sonra ise Angelokastron despotluğunun (Epir despotluğundan ayrılan devletlerden biridir) idaresine girdi. 1400'den 1407'ye kadar bir despotla (Paolo Spata) idare edildi. İnebahtı en parlak devrini türk kuşatması (1477) sırasında şehri savunan Venedikliler zamanında yaşadı. 1499'dan 1687'ye ve 1699'dan 1828'e kadar Osmanlıların elinde kaldı; 1828'den sonra Yunanistan'a katıldı. Bk. İNEBAHTI DENİZ SAVAŞI ve İNEBAHTI SEFERLERİ. (M)

İnebahtı deniz savaşı, Osmanlı - Haçlı donanmaları arasında Korinthos körfezinde İnebahtı yakınlarında yapılan deniz savaşı (7 ekim 1571).

Osmanlı kaynakları bu savaşın adını «Sıngın» olarak yazar. Osmanlıların Kıbrıs adasını almaları (1570) Avrupa'da büyük

İnebahtı deniz savaşı
Francesco Vincentino'nun eseri
Doges sarayı, Viyana

tepkilere yolaçtı. Bunun sonucu olarak papa, İspanya kralı ve Venedik dukası Osmanlılara karşı birleştiler. Ayrıca bu birleşmeyi imza ile de onayladılar (15 mayıs 1571). Kutsal ittifak adı verilen bu antlaşmayı Osmanlılar gizlice öğrendiler. Osmanlı divanında bu tarihlerde bazı görüş ayrılıkları yüzünden anlaşmazlık vardı. Bu durum alınacak tedbirleri durduruyor, Donanmayı Hümayun amiralliğinin Preveze'den yazdığı yardım isteklerini cevapsız bırakıyordu. Sonunda Divan, Avrupa karşısına güçlü bir donanma ile çıkma konusunda karara vardı. Ancak Divandaki anlaşmazlık yüzünden osmanlı donanmasının başına bir kara ordusu kumandanı olan Müezzinzade Ali Paşa getirildi. İstanbul'a gelen ikinci bir haber, Türk sularına gelmekte olan haçlı donanması ile ilgiliydi. Sokullu bu donanmayı durdurmak görevini de gene bir kara ordusu kumandanı olan Pertev Paşaya verdi.

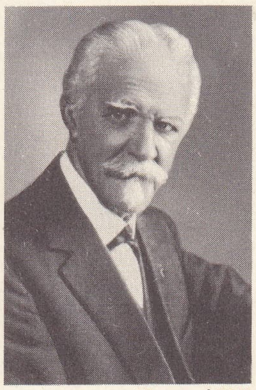

Vincent İNDY

Osmanlı donanmasında bir vezir, dört paşa, on beş beylerbeyi vardı. Ayrıca Uluç Ali Paşa, Cafer Paşa, Barbaroszade Hasan Paşa, Barbaroszade Mehmed Paşa ve Salihpaşazade Mehmed Bey gibi ünlü türk denizcileri de bulunuyordu.

Osmanlılara karşı meydana getirilen haçlı donanmasının başına Karl V'in evlilik dışı oğlu Hollanda genel valisi Don Juan (Avusturyalı Johann) getirildi. Venedik donanmasının başında Vaniero, Cenevizlilerinkinde Giovanni - Andrea Doria, Papalık donanmasında da dük Marco Antonio Collonna vardı. Ayrıca Avrupa'nın en ünlü prens, asilzade, amiral ve generalleri haçlı donanmasında görev almıştı. Müezzinzade Ali Paşa ile Pertev Paşanın yanlış tutumları ünlü türk denizcilerinin karşı koymalarıyle sonuçlandı. Yapılan tartışmalar sonunda kaptanıderyanın görüşü uygulandı.

İki donanma dünya tarihinin en büyük savaşlarından birine başladı. Türk donanması

İnebahtı deniz savaşı
minyatür
Topkapı sarayı, İstanbul

bozuldu. Yüz kırk iki gemi yok oldu. Yirmi bin türk askeri şehit oldu. Ölenler arasında Müezzinzade Ali Paşa başta olmak üzere birçok osmanlı beylerbeyi ve paşası da vardı. Bu arada yalnız Uluç Ali Paşanın kumandasındaki türk sağ cenahı başarı gösterdi. Kırk iki türk gemisinden kurulu olan bu Cenah gemilerini kaybetmedi. Haçlı sağ cenahını bozarak savaş alanından ayrıldı. Ali Paşa bu başarısından sonra kaptanıderyalığa getirildi. Kurulan yeni donanma denize çıkarak haçlıları yakalamak ve bu bozgunun öcünü almak istediyse de haçlı donanmasını bulamadı. (→ Bibliyo.) [M]

İnebahtı sancağı, XV. yy.'da Osmanlılar tarafından ele geçirilen Korinthos körfezinin kuzeyinde Epakhtos (Naupaktos teriminin halk dilindeki şekli) şehrinde teşkilâtlandırılan sancak. Epakhtos (İnebahtı) kalesi kumandanı haziran 1499'da başlayan ikinci İnebahtı seferinde Türk ordusuna karşı koyamayacağını anlayınca kaleyi şartlı olarak teslim etti (28 ağustos 1499). Osmanlılar kalede ve dolaylarında bazı tahkimat yaptılar. XVI. yy. başlarında sancak beyliği haline getirilen İnebahtı, Cezayir eyaletine bağlandı. Sancağa bağlı nahiye ve kazalarda has ve zeametler meydana getirilerek gelir sağlandı.

İki yüzyıl osmanlı yönetiminde kalan İnebahtı, önemli bir askerî üs olarak büyük rol oynadı. Korinthos kanalından geçen gemilerden gümrük vergisi alınmağa başlandı. 1571'deki Osmanlı - Haçlı deniz savaşı İnebahtı açıklarında yapıldı. İkinci Viyana kuşatmasından (1683) sonra Venediklilerin de Osmanlılar aleyhine birliğe katılması, İnebahtı sancağı için kötü sonuçlar verdi: Francesco Morosini'nin Osmanlılardan aldığı İnebahtı (1678), Karlofça* barışından sonra surları yıkılmak şartıyle Osmanlılar'a bırakıldı (1699). XIX. yy.'da Ege adalarında başlayan isyan hareketleri sonucunda İnebahtı ve yöresinde yaşayan müslümanlar, Anadolu'ya göç ettiler. Bu arada İnebahtı'daki hıristiyan halk başkaldırdı (1821).

Navarin* olayından sonra (1827) İnebahtı, yardım alamadığı için ancak kendi imkânlarıyle savunmasını yapmağa çalıştı. 1829 Baharında J. Çavellas ile Hacı Khristos karadan, Miaulis denizden İnebahtı'ya hücum ettiler. Fransızlardan da yardım alan bu birlikler kaleyi kısa bir süre içinde ele geçirdiler (2 mayıs 1829). [M]

İnebahtı seferleri, Osmanlıların XV. yy.-da İnebahtı'ya yaptıkları iki sefer.

● *Birinci İnebahtı seferi.* Fatih Sultan Mehmed tarafından düzenlendi (1476). Korinthos körfezinin kuzeyinde bulunan İnebahtı 1407'de Arnavutlardan Venediklilerin eline geçti. Ege ve Akdeniz için önemli bir üs olan İnebahtı kalesinin Fatih, Venediklilere bırakmak istemedi. Kalenin fethine karar verdi. Hadım Süleyman Paşa kumandasında kırk bin kişilik bir ordu İnebahtı'ya gönderildi (mayıs 1476). Kaleyi kuşatan osmanlılar beraberlerinde getirdikleri bakırla top dökmeğe başladılar. Yörenin dağlık oluşu top getirme işlemini güçleştiriyordu. Dökülen toplar kale surlarında gedikler açtı. Hadım Süleyman Paşanın verdiği ilk hücum emri üzerine osmanlı askerleri surlara atıldılar. Kaledekilerin karşı koyuşu sonucunda osmanlı saldırısı püskürtüldü. Bu arada venedik deniz kuvvetleri başkumandanı Antonio Lorendano, bir filo ile İnebahtı'ya gelerek yiyecek araç ve gereçleri getirdi. Ayrıca Süleyman Paşanın ordugâhını da top ateşine tutarak alt üst etti. Osmanlı ordusu bu ateşe dayanamayarak dağılmak tehlikesiyle karşı karşıya kaldı.

Durumu duyan Fatih, denize hâkim olmadan İnebahtı'nın alınamayacağını anlayarak, kuşatmanın kaldırılmasını bildirdi. Osmanlı ordusu geri döndü (25 temmuz).

● *İkinci İnebahtı seferi.* Bayezit II tarafından düzenlendi (31 mayıs 1499-28 ağustos 1499). İlk osmanlı kuşatmasında alınamayan İnebahtı kalesinin alınması için fırsat kollanmağa başlandı. Bayezid II zamanında İtalya'daki çeşitli devletlerin Venedik cumhuriyeti ile olan çatışmaları Osmanlılara bu fırsatı verdi. Venedik barışını bozan Bayezid II, Vardar Yenicesi'nde Rumeli beylerbeyi Mustafa Paşayı İnebahtı kuşatması için görevlendirdi. Anadolu beylerbeyi Sinan Paşa da Gelibolu yoluyle Rumeli'ye geçti. Üç yüz gemiden kurulu donanma kaptan Davud Paşa yönetiminde Mora sularına hareket etti (haziran 1499).

Kale kumandanı Zuano Mori, rumeli askeri ile İnebahtı surlarını kuşatan Mustafa Paşanın teslim teklifine karşı osmanlı donanması, kale önüne gelmeden İnebahtı'yı teslim etmeyeceğini bildirdi. Bu sırada Antonio Grimani kumandasındaki 160 gemiden kurulu venedik donanmasına, daha İnebahtı önlerine gelmeyen osmanlı donanmasını durdurma görevi verildi. Osmanlı donanması arasında biri Yenişehir hâkimi Kemal Bey, öteki Burak Reisin kumandasında iki büyük gemi vardı. Gemiler fırtınaya tutularak Modon kalesi karşısındaki Ada limanına sığınmıştı. Bu limanda yirmi gün kapalı kalan türk donanması su ve yiyecek sıkıntısı çekiyor, Venediklilerin saldırısına uğruyordu. Bu yüzden limandan ayrılan türk donanması Barak adası yakınlarında Venedik donanması ile karşılaştı. Yapılan deniz savaşını türk donanması kazandı. Burak Reis ve Kemal Bey ile Kara Hasan adlı ünlü türk denizcisi şehit oldu. İnebahtı önlerine gelen muzaffer türk donanması türk ordusunun maneviyatını artırdı. Kaledekiler bir huruç hareketine kalkıştılarsa da sonuç alamadılar. Bu durum üzerine kale kumandanı Venedik yardımı alamayacağını da düşünerek İnebahtı'yı Türklere teslim etti (28 ağustos 1499). [→ Bibliyo.] (M)

İNEBE i. (ar. *ʿineb*'ten *ʿinebe*). *Esk.* Üzüm tanesi. ‖ Bektaşî üzümü, ahududu gibi meyvelerin genel adı.

— Anat. Üzüm salkımı gibi olan yumrulardan her biri. ‖ Gözün tabakalarından biri. (M)

İNEBOLU, Karadeniz bölgesinde (Batı Karadeniz bölümü, Kastamonu ili) ilçe merkezi kasaba; 6 430 nüf. İsfendiyar (Küre) dağlarını Ecevit belinde aşarak, Kastamonu'yu Karadeniz kıyısına ulaştıran 89 km'lik bir yolun bitim yerinde küçük bir vâdinin yamaçlarında. 1953'te yapılan küçük bir liman vardır. Küre'de çıkarılan piritler havaî hatla buraya indirilir. Küçük el sanatları (dokumacılık, ağaç ve taş işleri). — *İnebolu ilçesi,* 599 km², 41 203 nüf. Merkez ve Doğanyurt bucakları; 103 köy. Tahıl tarımı. Keten ve patates ekimi. (M)

İnebolu kütüğü blş. i. Denizc. Eskiden Karadeniz kıyılarında kereste taşımağa yarayan küçük yelkenlilere verilen ad. (M)

İNECE, Marmara bölgesinde (Istranca bölümü, Kırklareli ili, Merkez ilçesi) bucak; 8 726 nüf.; 7 köy. — *Bucak merkezi,* 2 304 nüf. Kırklareli'nin 15 km güneybatısında; yüksl. 100 m. Edirne - Kırklareli yolu buradan geçer. (M)

İNECİK, Marmara bölgesinde (Ergene bölümü, Tekirdağ ili, Merkez ilçesi) bucak; 11 022 nüf.; 23 köy. — *Bucak merkezi,* 1 468 nüf. Tekirdağ - Keşan - Gelibolu yolunun 23. km'si üzerinde; yüksl. 160 m. (M)

İNEÇ i. (*inmek*'ten *in-eç*). Jeol. Yer tabakalarının kıvrımlarının ingin bölümü. *Eşanl.* TEKNE. (M)

İNEGÖL, Güney Marmara bölümünde, Bursa ilinin ilçe merkezi şehir; 31 898 nüf. (1970). Şehir İnegöl ovasının ortasında ku-

Foto. X (LAROUSSE) ; M.S. özenen (MEYDAN)

CONSTABLE (1776-1837), «Saman Arabası», National gallery, Londra

İNGİLİZ sanatı

GAİNSBOROUGH (1727-1788)
«Mavili Çocuk»
Huntington Kitaplığı ve Sanat galerisi
San Marino (Kaliforniya)

REYNOLDS (1723-1792), «Master Hare», Louvre, Paris

Foto. Fleming, Giraudon, Huntington kitaplığı (LAROUSSE)

ROMNEY (1734-1802), «Sir John Stanley», Louvre müzesi, Paris

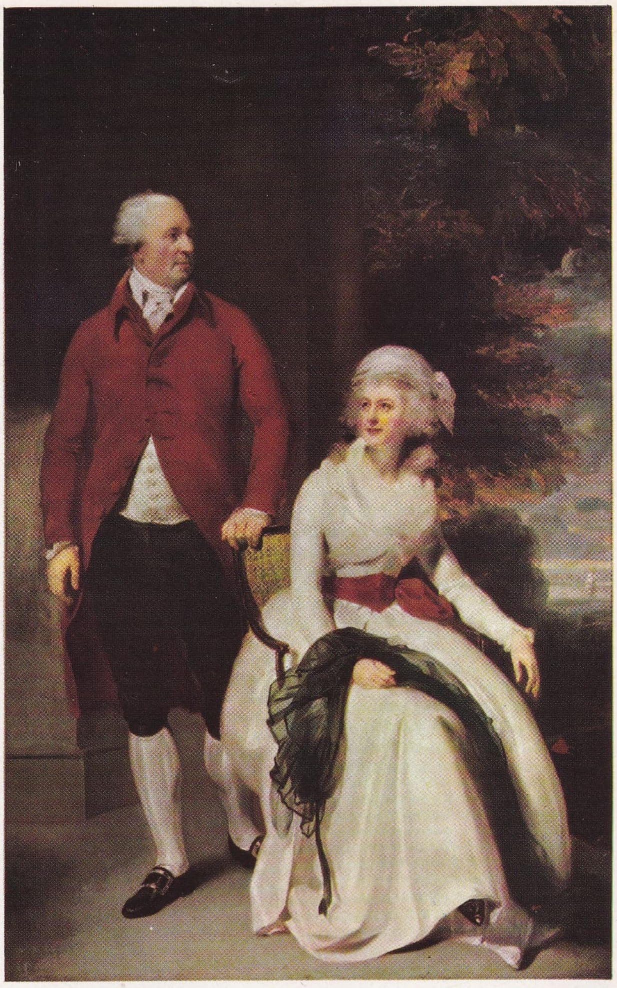

LAWRENCE (1769-1830), «John Julius Angerstein ve Karısı», Louvre

İNGİLİZ sanatı

TURNER (1775-1851)
«Yağmur, Buhar, Hız»
National gallery, Londra

rulmuştur; yüksl. 335 m. İl merkezine uzaklığı 45 km. 10 Mahalle. Sakarya'ya karışan Kocasu'nun bir kolu şehrin içinden geçer. Kereste ve mobilya (özellikle sandalye) yapımı; değirmencilik ve deri işleri. Tarım ürünleri için canlı bir ticaret merkezi. Şehirde Fatih Sultan Mehmed ve Bayezid II'nin sadrazamlarından İshak Paşanın 1481'de yaptırdığı cami, türbe ve medrese vardır. İnegöl ovasının doğusunda Çitli maden suyu kaynağı ve güneydoğuda ünlü Oylat kaplıcası bulunur.

— *İnegöl ilçesi,* 1 006 km², 80 741 nüf. (1970), Merkez ve Tahtaköprü bucakları; 96 köy. Geçimde tahıl, tütün, patates, sebze ve meyve üretimi önemli rol oynar. (M)

İnegöl höyüğü. Arkeol. İnegöl şehrinin içnde bulunan höyük, K. Bittel tarafından araştırıldı (1942). İnegöl ovasının arkeolojisi yönünden önem taşır. Höyüğün en alt tabakalarına ait malzeme I. Truva; daha üst tabaka malzemeleri ise Bozhöyük ve Demircihöyük ile paralel gitmektedir. Höyükte V. ve VI. Truva'ya tarihlenen ve Truva'da «Minyas tip» olarak bilinen gri renkli keramik de tespit edilmiştir. Ayrıca dışı kahverengi, içi siyah boya astarlı, kahverengi hamurlu, kırmızı renkli, dik boyunlu, gri renkli, kalın boya astarlı, kulplu çanaklar bulunmuştur. Hitit eserlerine rastlanılmamıştır. Höyük, malzeme olarak, M.Ö. XX. yy.'da doğudan ziyade batı kültürleri yayılım alanına girer. (M)

İNEK i. (esk. türk. *ingek*'ten). Büyük baş hayvanlardan sığır türünün dişisi: *Bizim üç ineğimiz var* (B. Felek). ‖ *Argo.* Cinsel duygularına hâkim olmayan, her önüne gelene kendini teslim eden kadın.

— Avc. Dişi geyik.

— Bot. *İnek ağacı,* Güney Amerika'da özellikle Brezilya'da yetişen besleyici ve süt elde edilen ağaç.

— Din. tar. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Zootekn. Yavruladıktan sonra düve *inek* adını alır ve süt vermeğe başlar. İlk buzağılama yaşı ırklara ve bölgelere göre değişir, fakat genellikle 24 ile 36 ay arasındadır. Bundan sonra, normal olarak, ineğin her sene bir yavru vermesi gerekir. Gebelik süresi ortalama 285 gündür. Sığır yetiştirmenin gerek süt, gerek (ve daha fazla) et üretimi bakımından verimli olması için ineğin doğurganlığı büyük bir önem taşır. Bu sebeple de, tam bir beslenme ve iyi bir sağlık bakımı sayesinde ineklerin her yıl düzenli olarak buzağılamasına dikkat etmelidir.

İneğin günlük süt verimi çok değişiktir; aynı şekilde sütün bileşimi özellikle yağlı madde oranı da değişir; ancak yağ oranı süt verimiyle ters orantılıdır. İneklerde süt verimi doğumdan buzağının sütten kesilmesine kadar sürekli olarak artar; doğumdan sonraki ikinci ayın sonunda en yüksek seviyesini bulur; sonra oldukça düzenli bir şekilde azalır; yeni doğumdan iki ay önce tamamıyle kesilir. Buzağılamadan sütün kesilmesine kadar üretilen sütün toplamına *yıllık süt verimi* denir. Süt verimi, inekten ineğe önemli değişiklik gösterebilir. Avrupa'da ve Amerika'da et üretimi için yetiştirilen sığırların inekleri sağılmaz, ancak danalarını emzirir; bunlar, genellikle, karma sığırlar (et ve süt ineği) veya sağmal inekler kadar süt vermez; sağmal ineklerden 300 günde elde edilen süt batı memleketlerinde 8 000 kg'ı bulur, hattâ aşar; bu sütte kilo başına 40 gr yağ bulunur. Türkiye'de yerli ineklerin süt verimi çok düşüktür. Doğunun kırmızı inekleri yılda ortalama 1 200 kg, Orta Anadolu'nun karasığırı 400-500 kg süt verir. Yabancı ırklardan Türkiye'de yetiştirilenlerde verim yüksektir. (3 - 4 bin kg.) İnekte mutlak surette çok yüksek süt verimi aranmamalıdır, çünkü yüksek süt verimi sağlamak için önemli miktarda yem harcanacak böylece üretilen sütün litre maliyeti, çoğu zaman daha az süt veren ineğinkine oranla hayli kabarık olacaktır. Meselâ günde 3 kg süt veren 300 kg'lık bir ineğe 13 000 kalorilik besin verildiği halde, günde 8 kg süt veren 400 kg'lık bir ineğe 25 000 kalorilik yem vermek gerekir.

— Din. tar. Hindistan'da, Veda devrinden beri, inek en kutsal hayvan olarak görülür, istemeyerek de olsa ineğin öldürülmesi büyük bir günah sayılır. İneğe böyle bir kutsallık veren başka bir inanç yoktur. Brahman törenlerinde ineğin ürünleri (yoğurt, tereyağı, sidik ve gübre) arınma araçları sayılır.

● *Yedi semiz inek ve yedi cılız inek.* Rüyasında Nil nehrinden, önce yedi semiz ineğin çıktığını, sonra da yedi zayıf ineğin çıkıp öncekileri parçalayıp yediğini gören Firavun'un bu rüyasını yorumlamakla görevlendirilen Yusuf peygamber yedi yıl bolluğun ardından, yedi yıl kıtlığın geleceğini söyledi. (Kur'an, Yusuf suresi, ayet 43).

◆ İ. ve sıf. *Mec.* Aptal, bön kimse. ‖ *Argo.* Çok ders çalışan öğrenci. (ML)

İNEK ANTİLOBU i. Bubalis cinsinden bir antilop (Bubalis caama). [Geyik büyüklüğünde olan bu hayvanın boynuzları lir şeklindedir. Güney Afrika'da Oranj nehrinin kuzeyinde yaşar.] (L)

İNEKÇİ i. (*inek*'ten *inek-çi*). İnek besleyen, satan veya geçimini inekten elde edilen ürünlerle sağlayan kimse. ‖ *Argo.* Çok ders çalışan, ezberci öğrenci.

◆ **İnekçilik** i. İnekçinin yaptığı iş. (M)

İNEKLEMEK geçz. f. (*inek*'ten *inek-lemek*). *Argo.* Çok fazla ders çalışmak, ezberlemek. (M)

İNEKLİK sıf. (*inek*'ten *inek-lik*). İneklerin beslendiği ahır, inek ahırı, mandra. ‖ *Argo.* Bönlük, aptallık. (M)

İNENLER çoğl. i. (*inmek*'ten *in-en-ler*). *Yeni.* Bir kimsenin çocukları ve onların kolları. *Esk.* Füru. (M)

İNERTANS i. (fr. *inertance*). Akust. Pülsasyonla çarpımı, ortamın kinetik enerji ifadesine giren akustik reaktansı veren nicelik. (L)

İNÉS DA CASTRO (1320'ye doğr.-Coimbra 1355), Galicia asıllı ispanyol kadın kahramanı. Portekiz kralının oğlu Portekizli Pedro ile evlenen Castilla'lı Constancia ile Portekiz'e gitti; daha sonra Pedro'nun metresi oldu. Constancia ölünce, Pedro, İnés ile gizlice evlendi ve onu üç çocuğu ile Coimbra'daki Santa Clara manastırına yerleştirdi. Kral Alfonso IV, İnés'i öldürttü, Pedro isyan etti fakat Oporto'da yenildi, babası ile anlaşmak zorunda kaldı. 1357'de kral olunca, İnés'in katillerini idam ettirdi, karısının cesedini törenle Alcobaça manastırına naklettirdi. Bu olaylara eklenen efsanevî ayrıntılar birçok şair ve sanatçıyı etkiledi: Camoes, *Lusiades*'in bir bölümünde; Ferreira (1555); Vélez de Guevara; fransız yazarı Montherlant. (L)

İNESİT i. (fr. *inésite*). Miner. Hidratlı tabiî manganez ve kalsiyum silikat. *Eşanl.* RODOTİLİT. (L)

İNEVİ. Coğ. Bk. CİHANBEYLİ.

İNEZE sıf. *Halk dili.* Bk. ENEZ veya ENEZE.

İNFAK i. (ar. *nafaka*'dan *infāk*). *Esk.* Nafaka ile yoksul kişileri geçindirme. ‖ *İnfâk etmek,* yoksulları korumak, beslemek: *Çünki etmektesin infâk be-nass-ı Kur'ân* (Şinasi). ‖ *İnfâk-ı muhtâcîn,* yoksul kişileri besleme.

— Huk. *İnfâk vasiyeti.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *İnfâk vasiyeti* ile, vasiyet borçlusuna belirli bir kimsenin yemek ve barınma ihtiyacının sağlanması yüklenir. Bu vasiyet, irat vasiyetine benzediği için, Borçlar kanunu hükümleri uygulanır. (Med. kn. md' 524). Bk. NAFAKA. (M)

İnfantado, daha önce *İnfantazgo,* bir zamanlar Castilla'da kralın birinciden sonraki çocuklarına verilen derebeylik toprağı. (L)

İNFANTADO (Pedro Alcantara DE TOLEDO DEL, — dükü), ispanyol devlet adamı (Madrid 1773-ay.y. 1841). Fernando VII ile Fransa'ya gitti ve Bayonne Anayasasını imzaladı (1808). Bailen'den sonra Millî partiye geçti. Yeniden iktidara gelmiş olan Fernando'dan Castilla konseyi başkanlığını elde etti (1814), 1820'de Mallorca'ya sürüldü, 1823'te naiplik başkanı, sonra Bakanlar kurulu başbakanı oldu (1824); 1826'da siyasî hayattan çekildi. (L)

İNFANTAS (Fernando DE LAS), ispanyol rahip ve besteci (Cordoba 1534-Roma veya Paris 1601'den sonra). Tanınmış bir aileden, Felipe II'nin yakın dostuydu. Gregorius XIII, gregoriyen şarkılarını biraraya getiren kitapları düzeltmek için Palestrina başkanlığında bir kurul toplayınca, İnfantas, İspanya kralı aracılığıyla bu düzeltme tasarısının gerçekleştirilmesini önlemeğe çalıştı. 4, 5, 6 Sesli üç kutsal polifoni kitabından (1578-1580) başka birkaç eseri daha vardır. (L)

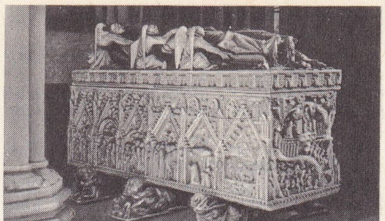

İNÉS DA CASTRO
mezar anıtı

W. Skelton'un gravürü
Madrid Millî kütüphanesi

İNFANTE, A i. (lat. *infans,* çocuk'tan isp. k.). İspanya ve Portekiz krallarının ve bazı büyük ispanyol ailelerinin ilk çocuktan hemen sonrakine verdikleri unvan. (L)

İn Favorem Principum anayasası, 1231'de alman kralı Heinrich VII'nin naipliği zamanında, Worms'ta toplanan bir diyet tarafından karar altına alınmış tedbirlerin tümü. Prenslerin önayak olduğu bu yasa, onların yetkilerini ve imtiyazlarını güvenlik altına almak ve şehir burjuvazilerinin istekleri karşısında onların arazi hükümranlıklarını onaylamak amacını güttüğü gibi, imparatora da karşı çıkıyor ve imparator, prenslerin çıkarına dokunacak her türlü şehir teşkilâtı kurmayı ve yeni para basmayı kendi kendine yasaklıyordu. (L)

İNFAZ i. (ar. *nüfūẓ*'dan *infāẓ*). Bir kararı, bir hükmü yerine getirme. ‖ *Esk.* (Birine) Sözünü geçirme. ‖ *İnfaz etmek,* (kararı) yerine getirmek: *Bu emirnamenin hükmünü infaz etmek şöyle dursun bundan dolayı hiddetlenerek şikâyetçilerden birini dayak altında öldürdü* (Cevdet Paşa). *Emrinizi infaz etmek vazifemdir.* ‖ *İnfaz-ı ferman,* hükmünü geçirme.

— Huk. Bk. CEZA. (M)

İNFEKTUM i. (lat. *infectum*'dan). Leng. Şimdiki zamandan türeyen ve *perfectum*'un tersine, eylemin tamamlanmadığını bildiren fiil biçimleri sistemi. (L)

İNFELD (Leopold), polonyalı fizikçi (Krakow 1898). Öğrenimini Berlin üniversitesinde tamamladı ve Cambridge'te (1933), sonra Princeton'da (1936) araştırmalar yaptı. Toronto üniversitesinde uygulamalı matematik profesörü oldu (1939). 1950'den beri Varşova üniversitesinde dersler vermektedir. Einstein ile birlikte çalıştı; teorik fizik alanında, özellikle bağıllık ve kuvanta teorileri üstüne araştırmalar yayımladı. (L)

«infante Baltazar Carlos»
Vélasquez'in eseri
Prado müzesi, Madrid

İNFERİAE çoğl. i. (lat. k.). Eski Roma'da, yılın bazı günlerinde mezarlarda özel törenlerle ölülerin kutsal ruhuna yapılan adaklar. (L)

İNFESSURA (Stefano), italyan tarihçisi (1436'dan önce-1500'den önce). Hukukçuydu. *Diario della Città di Roma* (Roma Şehri Güncesi) adlı eseri Burchard'ın aynı adlı eseri gibi, 1303-1494 arasındaki olayları incelemek isteyenler için yararlı bir kitaptır. (L)

İNFİAL i. (ar. *fiʿl*'den *infiʿāl*). *Esk.* Birinin beklenilmeyen bir davranışından veya kırıcı bir sözünden dolayı dargınlık duyma, kırılma, gücenme: *Nihal babasının ihtiyarlığından bahseden bu kıza karşı hafif bir infial hissetmekle beraber, pek iyi tayin edemeksizin bir de memnuniyete benzer bir şey duyuyordu* (H. Z. Uşaklıgil). ‖ Herhangi bir şeyden etkilenme: *Benim bu şeb yine ulvî bir infialim var / Güzel, fakat ne hazin pür-sükûn olan şu deniz* (Tevfik Fikret). ‖ Ruhsal etkilenme, her türlü ruhsal değişiklik.

— DEY. *İnfial uyandırmak,* kızgınlık, öfke yaratmak. ‖ *İnfiale kapılmak,* kızgınlık, öfke duymak.

◆ **İnfialât** çoğl. i. *Esk.* Kırgınlıklar. ‖ Coşkunluklar. ‖ *İnfialât-ı nefsaniye,* nefse ait her türlü coşkunluklar, değişiklikler.

◆ **İnfiali** sıf. *Esk.* Etkili, dokunaklı. (M)

İNFİCAR i. (ar. *fecr*'den *inficār*). *Esk.* Şafak sökme, tan yeri ağarma. ‖ [Su için] Yerden kaynayarak çıkma.

«Philippe II'nin kızı
İnfanta İsabelle»
Sanchez Coello'nun eseri,
Prado müzesi, Madrid

— Biyol. Çatlama (civcivin yumurtadan çıkması v.b.).

— Bot. [Bitki tohumu için] Açılma, yarılıp açılma. (M)

İNFİERNİLLO, Meksika'da köy, riolas Balsas kıyısında. Büyük hidroelektrik santralı. (L)

İNFİHAM i. (ar *fehm*'den *infihâm*). *Esk.* Anlaşılma, kavranma. (M)

İNFİKÂK i. (ar. *fekk*'den *infikâk*). *Esk.* Ayrılma, uzaklaşma, ilişiği kesme. || *İnfikâk etmek*, bir yerden uzaklaşmak. || *İnfikâk ettirmek*, uzaklaştırmak: *Miralay Kâzım Beyin, infikâk vekâletinden ve kolordu kumandanlığı vekâletinden infikâk ettirilerek Erzurum'dan uzaklaşmasını bendenize teklif etti* (Atatürk).

— Huk. *İnfikâk müzekkeresi*, ayrılma eylemini bildirmek için yazılan belge. (M)

İNFİLÂK i. (ar. *felâķ*'tan *infilâķ*). Şiddetli bir şekilde patlama: *İnfilâklar durmadan artıyordu. Düşman hattı, önümüzde ve çok yakındaydı* (Ş. S. Aydemir). || *Esk.* Yarılma, açılma. || *İnfilâk etmek*, patlamak. Birdenbire ve şiddetli bir şekilde ortaya çıkmak: *Nitekim biraz sonra hiddet birikmiş kin, kıskançlık birdenbire infilâk etti* (A. H. Tanpınar). [M]

İNFİNİTEZİMAL sıf. Bk. SONSUZKÜÇÜKLER.

İNFİRAD i. Bk. İNFİRAT.

İNFİRAK i. (ar. *farķ*'dan, *infirâķ*). *Esk.* Ayrılma. || Farklılaşma. || *İnfirak-ı turuk*, yolların ayrılması. Görüşlerin farklılaşması. (M)

İNFİRAT veya **İNFİRAD** i. (ar. *ferd*'den *infirâd*). *Esk.* Topluluktan ayrı durma, tek ve yalnız bulunma: *Cihan artık değişmiş infiradın yoktur imkânı / Göçüp mâmurelerden boylasan hatta beyâbânı* (M. A. Ersoy). || *İnfirad etmek*, tek olmak. || *Alel-infirad*, kendi başına, ayrı olarak.

— Fels. Bir kimseyi yüksek yeteneklerinden dolayı başkalarından ayrı tutma.

— Fiz. *Esk.* Bir maddeyi etrafındaki diğer maddelerden ayırma. (M)

İNFİRATÇI sıf. (*infirat*'tan *infirat-çı*). Yalnız durmayı veya bulunmayı isteyen, seven, yalnızcı. (M)

İNFİRATÇILIK i. (*infiratçı*'dan *infiratçılık*). Bir ülkenin komşu ülkelerden uzaklaşma amacını güden siyaseti.

— ANSİKL. Amerika'nın Avrupa'ya karşı güttüğü *infiratçılık* siyaseti 1797'de başlar. 1823 Tarihli *Monroe bildirisi*, Ayrılma savaşından sonra, bu doktrine kesin bir ifade kazandırdı. Buna rağmen, Birinci Dünya savaşında Wilson, Amerika'nın Almanya'ya karşı savaşa girmesini sağladıysa da infiratçılık, Milletler cemiyetinin kurulmasına karşı çıktı ve Amerikan senatosu 1919 barış antlaşmasını onaylamadı.
Senatör Nye'in teklif ettiği tarafsızlık kanunu 1937'de kesin olarak kabul edildi. İkinci Dünya savaşında Roosevelt, başlangıçta Fransa'nın yardımına koşamadıysa da demokrasilere silâh gönderilmesini sağladı. Ancak Almanya'nın Rusya'ya saldırması karşısında Amerikan kongresi Tarafsızlık kanununu yürürlükten kadlırdı (kasım 1941). 1945'ten sonraki gelişmeler Amerika'nın tutumunu kökünden değiştirdi ve Amerika, savunma sistemi içine Batı Avrupa'yı almak zorunda kaldı. (Bk. NATO.) [LM]

İNFİSAD i. (ar. *fesâd*'dan *infisâd*). *Esk.* Bozulma, çürüme, karışma.

— Tıp. *Esk.* Bir organın görevini yapamayacak şekilde bozulması, çürümesi. (M)

İNFİSAH i. (ar. *fesh*'ten *infisâh*). *Esk.* Bozulma, hükümsüz hale gelme. || Dağılma. || Kokuşma. || *İnfisâh etmek*, bozulmak, yürürlükten çıkmak. Dağılmak. (M)

İNFİSAH i. (ar. *füshat*, genişlik, açıklık'tan *infisâh*). *Esk.* Bollaşma, genişleme. || *İnfisah etmek*, bollaşmak.

— Tıp. *Esk.* *İnfisah-i uzvî*, bir organın görevini yapamayacak şekilde genişlemesi. (M)

İNFİSAHÎ sıf. (ar. *infisah*'dan *infisâhî*). Bozulma, hükümsüz kalma, yürürlükten çıkma ile ilgili.

— Huk. *Esk.* *İnfisahî şart*, (bir sözleşmenin) iptaline, bozulmasına sebep olan durum. Bk. ŞART. (M)

İNFİSAL i. (ar. *faşl*'dan *infişâl*). *Esk.* Ayrılma, yerini bırakıp gitme. (*Zt.* İTTİSAL.) || Bir görev veya makamdan alınma, azledilme: *Hazret-i Sad'd'ın Kûfe emaretinden infisali icab-ı halden görülmüştü* (Cevdet Paşa). || *İttisal-i infisal*, kemiklerin oynak yerlerindeki bağlantı, mafsal.

— Tasav. Sofîlere göre nefsin arzularından ve şehvetten uzak kalma hali. (M)

İNFİTAH i. (ar. *feth*'den *infitâh*). *Esk.* [Kapalı veya tıkanmış bir şey için] Açılma. || *İnfitah-ı ebvâb*, kapıların açılması. || *İnfitah-ı ezhâr*, çiçeklerin açılması.

— Tıp. *Esk.* Safra, meni v.b. sıvıların boşanıp akması. || Bir organın kapalı yollarının açılması. (M)

İNFORMATİK veya **ENFORMATİK** i. (fr. *informatique*). Bk. BİLGİ-İŞLEM.

İNFORTİATUM (lat. k.), kutsal metinleri yorumlayanların, Justinianus'un *Digesta* adlı eserinin ikinci bölümüne verdikleri ad. (Metin yorumcuları bu eseri üçe ayırmışlardı: *Digestum Vetus, İnfortiatum, Digestum Novum.*) [L]

İNFRA— (veya **ENFRA—**), lat. *infra*, üstünde'den alınan ve birçok kelimenin bileşimine giren önek. (L)

İNFRAAKUSTİK sıf. (fr. *infra-acoustique*'-ten). Telekom. Bk. SESALTI.

İNFRADİN i. (fr. *infradyne*'den). Radyotek. Ara frekansı, alınan taşıyıcı dalgaların frekansından yüksek olan frekans değiştirmeli radyo alıcısı. (L)

İNFRAGNATİ i. (fr. *infragnathie*'den). Diş cerr. Diş kemerinin tümünde görülen infraklüzyon. (Diş yuvalarının yeterince gelişmemesinden ileri gelir.) [L]

İNFRAJURASİK sıf. ve i. (fr. *infrajurassique*). İ. ve sıf. Jeol. Lias. (L)

İNFRAKAMBRİYEN sıf. ve i. (fr. *infracambrien*'den). Jeol. Kambriyenin fosilli üst tabakaları altında yer alan ve bu tabakalarla uyuşan, genellikle fosilsiz toprak bütünü.

— ANSİKL. Tabanda, *İnfrakambriyen* daha eski uyumsuz katmanların üzerinde yer alır. Aynı bölge içinde, her yerde hemen hemen aynı zamanda ortaya çıkar. Ama başka başka bölgelerde, daha genç kıvrımlanmalarla karşılaştırıldığında, son infrakambriyen kıvrımlanma çok farklı dönemlerde meydana gelebilir ve bu yüzden başlangıç tarihi bölgeden bölgeye değişir. Ortalama olarak Kevinaviyen ile hemen hemen yaşıttır.
İnfrakambriyende deniz, akarsu ve buzul menşeli çökeltiler bulunur. Bk. EOKAMBRİYEN. (L)

İNFRAKLÜZYON i. (fr. *infraclusion*'dan). Diş cerr. Diş kemerlerinin bir kısmının çiğneme düzleminin üstünde kalacak şekilde biçimsiz ve kusurlu olması. (L)

İNFRAKRETASE sıf. ve i. (fr. *infrakrétacé*). *Eşanl.* ALT TEBEŞİR*.

İNFRALİAS i. (fr. k.). Jeol. Lias'ın alt kısmı (hettanijiyen ve resiyen katları). [L]

İNFRAPOZİSYON i. (fr. *infraposition*). Diş cerr. Bir dişin, çiğneme düzleminin altında bulunması. (L)

İNFRARUJ veya **ENFRARUJ** sıf. ve i. (fr. *infrarouge*'dan). Bk. ENFRAFUJ ve KIZILALTI.

İNFRASON i. (fr. *infrason*'dan). Akust. Bk. SESALTI.

İNFULA i. (lat. k.). Eski Roma'da, beyaz ve lâl rengi yün şerit. (Din adamlarının, Vesta rahibelerinin, yakaranların ve kurban edilecek olanların alınlarına sarılan bir çeşit taç.) || Ortaçağda, mitra'yı ve genel olarak din adamlarının giydiği elbiseyi anlatmak için kullanılırdı. (L)

İNFUNDİBULUM i. («huni» anlamında lat. k.). Anat. Beynin üçüncü karıncığının alt ucu. (Hipofizi beynin tabanına bağlayan hipofiz sapının üst yarısında son bulur.) || Kasık kanalının iç kısmı. (Uyluk toplardamarının iç tarafında yer alır ve kasık fıtıkları burada olur.) || Organların huni şeklinde olan kısmı. (L)

İNGA i. Baklagillerden bitki cinsi; Amerika'nın sıcak bölgelerinde iki yüz elliden fazla türü bulunur; kabuğundan peklik verici maddeler elde edilir; bazılarınınkine «Barbatimao kabuğu» denir. İnganın meyveleri yenir; fakat bazı türlerinde tohumu saran meyve özü iç sürdürücüdür. Odunu mahallî olarak kullanılır. *İnga pulcherrima* yaprakları ve çiçekleri için yetiştirilir; erkek organların telcikleri kırmızı renktedir. Küstümotugillerden.) [L]

İNGA, Kongo'da (Kinşasa ili, Aşağı Kongo idare bölümü) yer, Kongo ırmağının aşağı boğazları kıyısında, Matadi'nin 40 km kuzeyinde. Irmak, bu bölgede 16 km'de 100 m iner. İnga'nın yeri, kurulması 1957'de kararlaştırılan bir baraj ve bir hidroelektrik santral için çok elverişlidir. 25 Milyon kilowatt olarak hesaplanan gücü sayesinde bu tesis, tamamlanınca dünyanın en güçlü tesisi olacak ve yeni devletin iktisadî yapısını kökünden değiştirebilecek enerjiyi üretecektir. (L)

İNGAUNİ. Esk. coğ. Güney Liguria'da denizci halk; M.Ö. 181'de Paulus Emilius'a boyun eğdi, Galyalılara karşı Roma ile birleşti. (L)

İNGE (William Motter), amerikalı oyun yazarı (Independence, Kansas 1913). 1935'te Kansas üniversitesini bitirdi. 1938'de George Peobody kolejinde doktorasını tamamladı; Stephens kolejinde ders verdi (1938-1943). 1944'te Tennessee Williams'ın *Sırça Köşk* (Glass Menagerie) adlı oyununu görünce oyun yazarlığına merak sardı. İlk oyunu olan *Father off from Heaven*'ı (Gökyüzünden Daha Uzakta) [1947] Tennessee Williams'a yolladı. Oyun Dallas'ta (Teksas), Margo Jones'un Arena tiyatrosunda oynandı.
İnge ilk büyük başarısını 1950'de Broadway'de sahneye koyulan *Dön Bana* (Come Back, Little Sheba) [1950] ile kazandı. Yazar, bu eseriyle George Jean Nathan ve Theatre Time ödüllerini aldı. 1953'te yazdığı *Piknik* (Picnic) ile Pulitzer, Outer Circle ve New York Tiyatro Tenkitçileri ödüllerini aldı. *Otobüs Durağı* (Bus Stop) [1955] ve *The Dark at the Top of the Stairs* (Merdivenin Tepesindeki Gölge) [1957] pek tutulmadı, *A Loss of Roses* (Güllerin Kaybolușu) [1959], *Natural Affection* (Tabiî Sevgi) [1961] ve *Wheres Daddy?* (Baba Nerede?) [1966] adlı oyunları da ne tenkitçilerin, ne de halkın ilgisini çekti. *Splendor in the Grass* (1961) adlı senaryo Akademi ödülünü alınca senaryo yazmağa koyuldu. İnge genellikle sıradan insanların derin duygularını ve karmaşık ilişkilerini ele alır. Eserlerinde hayal kırıklığı, korku ve yalnızlık ağır basar. Oyunlarına konu olan yerler ve dile getirdiği aykırı yaşantılarla, Edgar Lee Masters ve Sherwood Anderson'un mirasçısı sayılır. (L)

İNGE (William Ralph), ingiliz ilâhiyatçısı ve filozofu (Crayke, Yorkshire 1860-Wallingford, Berkshire 1954). Eton ve Cambridge'te okudu. Cambridge üniversitesinde ilâhiyat profesörü (1907-1911), daha sonra Londra'da Saint-Paul üniversitesinde dekan (1911-1934) oldu. Eski filozoflara dönük olan İnge, daha çok Eflatun'culuğa yakındır. Başlıca eserleri: *Philosophy of Plotinus* (Eflatun'un Felsefesi) [1918]; *Personal Religion and The Life of Devotion* (Kişisel Din ve Dindarlık Hayatı) [1924]; *The Church in The World* (Dünya'da Kilise) [1927]; *Christian Ethics and Modern Problems* (Hıristiyan Ahlâkı ve Modern Meseleler) [1930]; *Freedom* (Hürriyet); *Love and Truth* (Aşk ve Gerçek) [1936]; *Talks in a Free Country* (Hür Bir Ülkede Konuşmalar) [1943]. (L)

İNGE Bardsson, Norveç kralı (1208-1217). Sverre'nin yeğeni. Saltanatı barış içinde geçti. (L)

İNGEBORG veya **İNGEBURGE.** Bk. İNGİBJÖRG.

İNGEGNERİ (Marcantonio), italyan bestecisi (Verona 1545'e doğr.-Cremona 1592). Cyprien de Rore'dan müzik dersleri aldı. 1572'den önce Cremona'ya gitti, orada şarkıcılığa başladı (1578). Daha sonra Duomo kapellasına müzikçibaşı oldu. Dinî eserleri: 5 ve 8 sesli missalar (1573); 5 sesli missalar (1587); 5 sesli *Sacrae Cantiones* (Kutsal Şarkılar) [1589]; 6 sesliler (1591); *Responsoria*'lar (1588); 4 sesli 2 *İnni* kitabı. Dinî olmayan eserleri: 5 sesli 5 madrigal kitabı; 4 sesli 2 madrigal kitabı (1578, 1579); 6 sesli 1 madrigal kitabı (1586). İngegneri dinî bestelerinde Roma okuluna bağlıdır (msl. *Responsoria*'lar), ancak bu besteler-

de Venedik okulunun da etkisi görülür (1589'da bestelediği 7 ilâ 16 sesli *Kutsal Şarkılar*). Lirik madrigallerinde homofonik ve polifonik unsurlar iç içedir. Eserleri, Monteverdi'yi etkiledi. (L)

İNGE Krokrygg, Norveç kralı (1139-1161). Harald Gille'nin oğlu. Ülkeyi önce kardeşi Sigurd ile, sonra tek başına yönetti (1157). Yeğeninin tarafını tutan Trondjhem şehrinde öldürüldü. (L)

İNGELMUNSTER, Belçika'da (Batı Flandre, Roulers idare çevresi), komün, Mandel kıyısında; 9 800 nüf. Dokumacılık; Halıcılık, fırça ve ayakkabı yapımı. (L)

İNGELOW (Jean), ingiliz kadın yazar (Boston, Lincolnshire 1820- [Wordsworth] Londra 1897). Vordswordth ve Tennyson'un etkisinde kalarak yazdığı şiirleriyle tanınır. Tabiatla içli dışlı bir şairdi. 1863'te yayımlanan *Poems* (Şiirler) adlı kitabı büyük ilgi gördü. Çok sevilen *Divided* (Bölünenler) adlı şiiri de bu eserdedir. Öbür şiir kitapları: *Home Thoughts and Home Scenes by J. İ.* (J. İ'nin Ev Düşünceleri ve Ev Sahneleri) [1865]; *A Story of Doom and Other Poems* (Kıyametin Hikâyesi ve Diğer Şiirler) [1867]; *Poems of The Old Days and the New* (Eski ve Yeni Günlerin Şiirleri) [1885]. İngelow ayrıca, «Oris» takma adıyle çocuk hikâyeleri yazdı: *Studies for Stories* (Hikâyeler İçin Çalışmalar) [1864]; *Stories Told to a Child* (Bir Çocuğa Anlatılan Hikâyeler) [1865]; *A Sister's Bye-Hours* (Bir Kız Kardeşin Boş Saatleri) [1868] ve *Mopsa, a Fairy* (Mopsa, Bir Peri) [1869]. Bir zamanlar çok tutulan romanları günümüzde artık okunmamaktadır. (L)

İNGEMANN (Bernhard Severin), danimarkalı yazar (Thorkildstrup, Falster 1789-Sorö 1862). Önce şiir derlemeleriyle ve oyunlarıyle tanındı. Şiirlerinde alman romantizminin karamsar havası ağır basar. Fransa ve İtalya'ya yaptığı iki yıllık geziden dönünce Sorö akademisine profesör oldu (1822). En ünlü eserleri: büyük epik şiiri *Valdemar Seier* (Büyük Valdemar) [1826]; *Erik Menveds Borndom* (Erik Menved'in Çocukluğu) [1828]; *Kong Erik og de Fredlöse* (Kral Erik ve Kanun Dışı Adamlar) [1833] ve *Prins Otto af Danmark* (Danimarka Prensi Otto) [1835]. Birçoğu Danimarka kilisesinin ilâhi kitabına alınan ilâhiler (*Morgen-og Aftensange* [Akşam ve Sabah Şarkıları]. 1837-1839) ve birkaç büyük şiir daha yayımladı. (L)

İNGEN, çinli bonz (1592-1673). 1654'te Japonya'ya gitti ve orada zen mezhebinin Obaku dalını yaydı. Doktrinleri, devrin japon aristokrat çevresi üstünde derin bir etki yaptı. (L)

İNGENBOHL, İsviçre'de (Schwyz kantonu) komün, Dört Kanton gölü kıyısında, 5 050 nüf. Çimento fabrikaları. Brunnen köyü İngenbohl komünü sınırları içindedir. (L)

İNGEN-HOUSZ (Johannes), hollandalı fizikçi (Breda 1730-Bowood, Calme yakınları, Wiltshire 1799). Viyana sarayı hekimi oldu. Hayatının sonlarını İngiltere'de geçirdi, Royal society'ye üye seçildi. Metallerin ısı iletkenliği konusunda deneyler yaptı (1789). Elektrostatik makinelerde cam levhaların kullanılması onun sayesinde oldu. İngen-Housz, bitkilerdeki karbon dioksitin karbonunu ışıklı ortamda tespit ettiğini, Prestley ile aynı zamanda gösterdi. (L)

İngen-Housz âleti, ısı iletkenliğini incelemek için kullanılan küçük âlet. Pirinçten yapılmış dikdörtgen bir kutunun bir yüzünde, değişik maddelerden hazırlanmış, boyları ve çapları eşit çubukların tutturulacağı delikler bulunur; çubuklar balmumuyle sıvanmıştır. Kutu içine kaynar su akıtılınca çubukların üzerindeki balmumu erir ve çubuk ne kadar iletken bir maddeden yapılmışsa, erime de kutunun üzerinde o derece yüksek bir noktadan başlar. (L)

İNGENİEROS (Jose), arjantinli psikolog ve filozof (Buenos Aires 1877-ay.y. 1925). Buenos Aires üniversitesinde tıp okudu, sonra aynı şehirde tıp ve psikoloji dersleri verdi. Bu arada hekim olarak da çalıştı ve psikiyatri hastahanelerini yönetti. 1907'de Buenos Aires Krimonoloji enstitüsünü, 1908'de Arjantin Psikoloji derneğini, 1915'te Revista de Filosofia'yı kurdu.
Latin Amerika'da pozitivizmin yayılmasına çalıştı. Auguste Comte ve Herbert Spencer'ın etkisinde kalan İngenieros'a göre insan, ancak tabiatı araştırarak, çevresine şekil vererek mükemmele varabilir. Başlıca eserleri: *El Hombre Mediocre* (Zayıf Adam) [1913]; *Principios de Psicologia Biologica* (Biyolojik Psikolojinin İlkeleri) [1913]; *Proposiciones Relativas al Porvenir de la Filosofia* (Felsefenin Geleceği ile İlgili Önermeler) [1918]. (L)

İNGENUUS i. (lat. k.). Rom. huk. *Azat edilmiş*'in karşıtı olarak, babası ister doğuştan ingenuus, ister azat edilmiş olsun, hür doğmuş ve hukukî bakımdan hürriyetini hiç bir zaman kaybetmemiş olan kişi. || Lat. çoğl. İNGENUİ. (L)

İNGENUUS (Decimus Laelius), *Otuz Tiran* adıyle bilinen generallerden biri (III. yy.). Gallienus döneminde Pannonia valisiydi. İngenuus'un bir zamanlar Gotları ve Sarmata'lıları Tuna nehrinin ötesine püskürttüğünü unutamayan Pannonia'lı birlikler, onu 258'de imparator ilân ettiler. İngenuus, Mursa'da Gallienus'a yenildi. Savaşta öldüğü veya askerleri tarafından katledildiği sanılmaktadır. (L)

İNGERSOLL, Kanada'da (Ontario) kasaba, Saint-Clair gölünün kolu Thames kıyısında; 6 900 nüf. Dokuma ve besin sanayii; bıçkıhaneler. (L)

İNGE Stenkilsson, Eski denir. İsveç kralı (öl. 1115'e doğr.). Hiristiyanlığı savundu. Paganlar tarafından tahttan indirildi (1106'ya doğr.), bir süre sonra tekrar tahta çıktı ve Hıristiyanlığı ülkesinde kabul ettirdi. (L)

İNGHELBRECHT (Désiré Emile), fransız bestecisi ve orkestra yöneticisi (Paris 1880-ay.y. 1965). Opéra-Comique'te müzik yönetmeni oldu (1925). Fransız Radyo Millî orkestrasını kurdu (1934). Eserlerinde Debussy'nin etkilerine rastlanır: *Denizcilik; Gün Batarken Nilüferler; Eski Japonya'da İlk Kar'ın Yağdığı Gün İçin;* yaylı çalgılar ve arp için bir beşli; flüt ve arp için bir sonatin; *Notre-Dame de Vézélay;* halk şarkıları üstüne bestelediği *Çocuk Odası; Mese ve Ihlamur Ağacı* adlı bir opera-bale; bir melodi çevrimi olan *Aydınlık Saatler.* (L)

İNGİBJÖRG veya **İNGEBORG** veya **İNGEBURGE,** Danimarka prensesi, Büyük Valdemar'ın kızı (1176'ya doğr. - 1236). İsabelle de Hainaut'nun ölümüyle dul kalan Fransa kralı Philippe Auguste ile evlendi (1193), ama düğünden hemen sonra kralın soğuk davranmağa başladığını görünce boşandı. Kral Meran'lı Agnès ile evlendi. Papa Celestinus III ve İnocentius III'ün işe karışması sayesinde eski mevkiini tekrar elde etti (1213). 1223'te dul kalınca, Corbeil'e çekildi. (L)

İNGİLİZ i. (Toscana dilindeki *inghilese*'den ital. *inglese*). İngiltere halkından veya bu halkın soyundan olan kimse. || [İsim tamlamalarında] İngilizlere ait: *İngiliz edebiyatı.*

— ÇEŞ. DEY. *İngiliz arması. Argo.* Bir kimseyi azarlama. || *İngiliz sicimi (ipi) ile asılmak,* bir işi ehline veya ustasına yaptırmak. || *İngiliz siyaseti,* soğukkanlılıkla ve kurnazca bir işi yapma veya yaptırma. Oyalama.

— Bot. *İngiliz buğday,* 28 kromozomlu buğday türü (*Triticum turgidum*).

— Denizc. *İngiliz tonu.* Bk. GEMİ *ağırlığı.*

— Dokumc. *İngiliz işi,* mobilyacılıkta kullanılan kumaşların üzerine süs için yapılan pamuk veya ipek şerit.

— Dy. *İngiliz makası,* dar açı altında kesişen iki demiryolu hattında bir yoldan diğerine trenin geçişini sağlayan makas.

— Eczc. *İngiliz tuzu,* müshil olarak kullanılan magnezyum sulfat.

— Ed. *İngiliz edebiyatı.* Bk. BÜYÜK BRİTANYA.

— Ev. eşyası. *İngiliz sicimi,* sağlamlığı ile tanınmış, sık bükümlü sicim.

— İşl. *İngiliz danteli,* mekikle işlenen ince ve zarif bir dantel biçimi. || *İngiliz işi,* burdon benekli işleme. (Karanfil veya badem biçiminde bir örnek çizilerek ortası delindikten sonra bu örneğin içi sarma yoluyle doldurulur.)

— Kıyf. *İngiliz saç biçimi,* özellikle XIX. yy.da moda olan bukleli kadın saç tuvaleti.

— Mekan. *İngiliz anahtarı,* vidaları burkarak gevşetmeğe veya sıkıştırmağa yarayan ve çeneleri istenilen şekilde açılıp kapanan kıskaç.

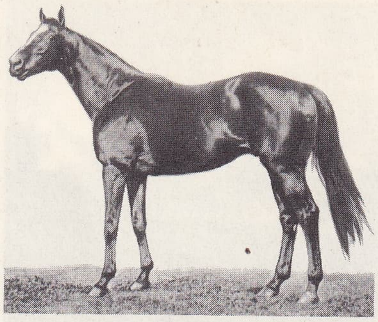
safkan ingiliz atı

— Mutf. *İngiliz usulü,* yanına tereyağlı sos konmuş, haşlama et, balık veya sebze için kullanılır.

— Müz. *İngiliz borusu,* XVII. yy.da türk musikisinde kullanılan bir nefsli müzik âleti. (Eğri bir boru şeklinde ve pirinçten-dir; İstanbul'da bu âleti çalan 40 profesyonel sanatçı vardı.) || *İngiliz müziği.* Bk. BÜYÜK BRİTANYA.

— Zootekn. *Safkan ingiliz ırkı,* yüzyıllardan beri ayıklanma yoluyle ıslah edilmiş ingiliz yerli at ırkıyle safkan arap atlarının birleştirilmesinden elde edilen at ırkı. (LM)

İNGİLİZ ALİ RIZA BEY. Bk. ALİ RIZA BEY *İngiliz.*

İNGİLİZCE i. (*ingiliz*'den *ingiliz-ce*). Leng. Özellikle Büyük Britanya'da konuşulan dil.

— ANSİKL. Leng. M.Ö. 55-54'te Sezar tarafından istilâ edildiği sırada Ada Britanyası'nda Keltler oturuyordu. Romalılar adayı yavaş yavaş fethederek M.S. 406-407'ye kadar ellerinde tuttular. Bu uzun süre, hemen hemen bütün keltçe kelimelerin ortadan kalkmasını ve Latincenin etkisini açıklar. Romalılar adayı terkeder terketmez Anglosakson, Friz ve Jutes kabileleri peş peşe Breton topraklarına girdi. IV. yy.da adadaki roma-kelt soyundan gelme milletin germenleştiği görülür. Yeni toplumla birlikte yavaş yavaş yeni bir dil de oluştu. Bu dilin yapısı çekimden yoksun eski bireşimli dillere çok yakındı. (İsim çekimi dört hal: *nominatif, akkuzatif, genitif, datif*; msl. tekil *dom, dom, domes, dom;* çoğul *domas, domas, doma, domum*), güçlü ve zayıf fiil çekimleri vardı (dolaylamasız basit zamanlar *ic sang=I sang, I was singing, I have sung*). Eski İngilizce ve anglosakson dili Modern İngilizceden oldukça farklıdır ve ancak uzmanlar tarafından anlaşılabilir (*Windige naessas, frecne fenngelad* mısraı *Windy rocks [a] dangerous fenpath*'i, *hie, folda* kelimeleriyse *they, earth*'ı karşılar). Bununla birlikte, bu dil, kaynağı olduğu ve germen çerçevesini oluşturduğu bugünkü dili büyük ölçüde etkilemiştir. VII. yy.da kutsal kitap yazarları İngiltere'ye hıristiyan medeniyetinin büyük etkisiyle birlikte latin menşeli bir kelime hazinesi de getirdi (*alms, monk, pope, offer*). Daha sonra, VII. yy.ın ikinci yarısından itibaren Vikingler, kıyıları yakıp yıkmağa, nihayet 850'de kütle halinde ülkenin iç kesimlerine girmeğe başladılar. Bu dönemde İngilizce, etkisinde kaldığı iskandinav dilinden askerlik ve hukukla ilgili birçok kelime aldı; aktardığı terimlerin bazen anlamını, evrimini ve imlâsını değiştirdi (msl. bu etki olmasaydı *bread* «küçük parça», *dream,* ipek v.b. anlamına gelecekti). Ama bu dönem kısa sürdü. 1066'da savaşı kazanan Fatih William krallığı aldı, halkı köleleştirdi, sakson soyundan ulu kişileri kovdu ve çevresine norman danışmanlar topladı. Saray'da mecburî olan, okullarda okutulan, pazarlarda kullanılan, manastırlarda bile konuşulan Fransızca Britanya'da resmî dil oldu. Bu durum XIV. yy.a kadar sürdü ve benzeri olmayan bir dil yenilenmesine yolaçtı. Bununla birlikte, ikidillilik yüzünden iyice bozulmuş olmasına rağmen İngilizce, daima yaşadı ve hatiplerin ağzında, yazarların kaleminde sürekli bir evrim geçirdi. Yüzyıl savaşları istilâcıların diline öldürücü bir darbe indirdi, ama ingiliz diline kök salan fransızca

ingiliz saç biçimi
Aumale düşesinin portresi
Winterhalter'in eseri

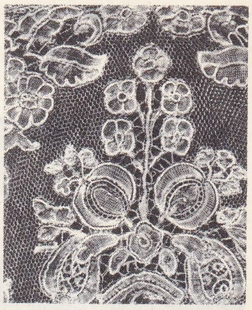
ingiliz danteli

Foto. Delton (LAROUSSE)

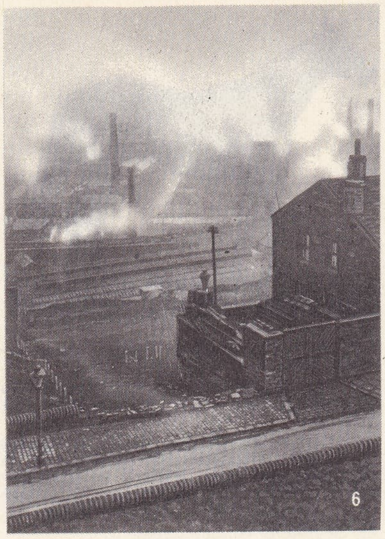

İNGİLTERE sanayi bölgesinden bir görünüş

kelimeler kaldı. Her anglosakson kelimenin fransızca bir anlamdaşı vardı: ing. *boldness* - fr. *courage* (cesaret); ing. *blue-* - fr. *azure* (mavi).

Kıta dilinin etkisinde daha çok kalması Orta İngilizcenin başlıca özelliğidir; bu dil bireşimli olmaktan çok analitiktir: morfolojisi sadeleştirilmiştir; sözdiziminde mantıklı bir düzen ve yeni bir prozodi sistemi vardır; Orta İngilizce özellikle kelime hazinesinde latin-germen görünümüne bürünecek kadar değişmiştir. Orta İngilizce dönemiyle modern devir arasında dil, yapısını köklü olarak değiştiren büyük iç felâketlere uğramadı. Ama tarihî olayların akışı İngilizceyi sürekli olarak zenginleştirdi: Rönesans ile gelen Klasik Yunanca ve Latincenin katkıları (*drama, enigma, climax, genius, formula* v.b.); Reform ile gelen İncil etkisi (*cherub, chibboleth*); bilimlerin gelişmesiyle tekniğin katkıları; seyahat zevki ve sömürgeci yayılmanın getirdiği yabancı ve egzotik etkiler (*canoe, bungalow, jungle, totem*). Günümüzde gözle görülür bir durağanlaşmaya rağmen İngilizcenin evrimi devam etmektedir.

Germen menşeli olduğu sebebiyle Almanca ve kendisine roman dillerine has özellikler kazandıran Fransızca ile akrabalık kuran İngilizce fonetik açıdan Avrupa'daki diğer dillere benzemez. Avrupa dilleri arasında telaffuzu en farklı ve en az hecesel olan İngilizcedir; hemen bütün ünlülerin karma bir tınısı vardır (*a, ey; i* ve *y, ay; o, ô-ou; u, iu* okunur). Ayrıca, vurgusuz olduğu durumlarda etkensizleşerek vurgusuz «*e*» haline gelir (örnek, *particularly*, pa'tikjulali). Bu durum, birçok tek heceli kelimenin etkensizleşmiş ünlüsü birbirini izlediğinde yabancıların İngilizlerle anlaşmakta güçlük çekmelerine yolaçar (msl. *there were three of them* = dha wa Ori av dham). Son derece ayrıntılı diftonglar vardır; ünsüzler başka sorunlar ortaya çıkarır; bir de buna birçok ince kullanım, vurgu (*a réord - torecórd, cónduct-to condúct*) veya tumturak oyunları (*I dont think he knovs* cümlesinde anlam vurguya göre değişir), cümlenin ritmi ve her sesin kelime içindeki görevi eklenecek olursa İngilizcenin birinci ve belki de asıl güçlülüğünün telaffuzunda olduğu anlaşılır.

İngiltere'nin siyasî ve iktisadî önemi (XIX. ve XX. yy.da İngiliz Sömürge imparatorluğunun genişliği) İngilizceyi birçok ülkede resmî dil veya anlaşma dili haline getirdi. İngilizce Kuzey Amerika'nın büyük kısmında (A.B.D.), Avustralya, Yeni Zelanda'da konuşulur; Kanada'daki iki dilden biri, güney afrika yönetim dili (Afrikaancanın yanı sıra) veya Hindistan ve Mısır'ın ticaret dili İngilizcedir. Yaklaşık olarak 300 milyon kişi İngilizce konuşur; ama İngilizce, Avustralya, Kanada ve özellikle A.B.D.'de değişikliklere uğramaktadır. Bk. AMERİKANCA. (L)

İNGİLİZ GUYANASI. Bk. GUYANA (*İNGİLİZ—sı*).

İNGİLİZ KEMAL (Ahmet Esat TOMRUK,—denir), türk ajanı (İstanbul 1887-ay.y.y 1966). Galatasaray sultanîsinde okurken hafiyelerin takibine uğradı ve tutuklandı. Avrupa'ya kaçtı. Birinci Dünya savaşının başında İstanbul'a geldi; Çanakkale cephesine gönderildi. İstanbul'a giren yabancı denizaltılarıyle ilişkisi olanları tespit etmekle görevlendirildi. Dramalı Rıza Bey ile birlikte, *Sarı Şeyh* adıyle tanınan ingiliz casusu Lawrence'ın peşine düştüler; İstanbul'un işgali üzerine geri döndü. Biga'daki Karahasan çetesi ile Balıkesir Kuvayı Milliyesi'nde çalıştı; burada kendisine *İngiliz Kemal* adı verildi. Anzavur ve Gâvurimam çetelerinin faaliyetlerini önlemeğe çalıştı; İzmir'de istihbarat yaptı. Antalya dolaylarında faaliyet gösteren yunan casusluk şebekesini ortaya çıkardı. Genelkurmay istihbarat servisinde görevlendirildi. Cumhuriyetten sonra yurt dışında çeşitli istihbarat faaliyetinde bulundu. (M)

İNGİLİZ MAHMUD RAİF EFENDİ. Bk. MAHMUD RAİF EFENDİ *İngiliz*.

İNGİLİZ MEHMED SAİD PAŞA. Bk. MEHMED SAİD PAŞA *İngiliz*.

İngiliz Muhipleri cemiyeti (ingilizcesi *The Friends of England association*). Hürriyet ve İtilâf partisinin faaliyet programı paralelinde çalışmak üzere İstanbul'da kurulan dernek (1919). Yönetimi altında milyonlarca islâm nüfusu bulunan İngiltere devleti ile Hilâfet ve Saltanatı birleştiren Osmanlı devleti arasında eskiden beri mevcut olan bağlantı ve muhadenetin güçlendirilmesi ve sailinin istihsali (program md. 1) amacıyle kuruldu. Cemiyetin maksadını benimseyenler cemiyete girebilirler; harp ve harp facialarına sebep olanlar kabul olunmaz (program md. 5). Cemiyetin İstanbul içinde 20'den çok şube açtığı, Mim Mim grubu (Ankara hükûmetinin İstanbul'daki askerî istihbarat teşkilâtı) tarafından tespit edilmiştir. Yayın organı *İstanbul* gazetesi idi. Cemiyet, Anadolu hareketine karşı çıkarak İstanbul hükûmeti ile işgal güçlerine bağlılık göstermiştir. Ayrıca İstanbul'da, Millî Kurtuluş hareketini destekleyen gizli kuruluşlarla da mücadele etmiştir. Cemiyetin içinde beliren çatışma ve çekişmeler sonucu, Said Molla'nın yönetimine karşı çıkan Miralay Sadık grubu, genel kongreye giderek eski yönetim kurulunu düşürdü (22 eylül 1921). Buna karşı Hürriyet ve İtilâf partisinin ılımlı kanadına yaslanan Mustafa Sabri grubu, Said Molla'yı destekleyerek Noter önünde bir yönetim kurulu seçti (19 ekim 1921). Bu sırada, Anadolu hareketinin olumlu gelişmeleri karşısında, cemiyet büsbütün çöktü, sahneden çekildi. (M)

İNGİLTERE, Büyük Britanya'nın güney kısmı; kuzeyde İskoçya, batıda Galler ülkesi ile sınırlıdır; 131 760 km²; 43 milyon nüf. Başkent, *Londra.* Bk. BÜYÜK BRİTANYA. || Büyük Britanya.

COĞRAFYA

● *Fizikî coğrafya.* I. YÜZEY ŞEKİLLERİ. İklim gibi, yüzey şekilleri de İngiltere'yi çeşitli bölgelere ayırır. Kuzey denizi kenarında uzanan doğu kısmı, Londra havzasıyle birlikte orta kısmın doğu ve güney kesimini ve Paris havzasının uzantısı olan büyük bir tortul havzaya bağlı ovaları ve tepeleri içine alır; başlıca yüzey şekilleri sarplıklar meydana getiren sert toprak tabakalarıdır. Buna karşılık, ülkenin kuzeyinde yükselti Pennine dağlarında (800 m'den fazla) ve Cumberland'de artar. Birinci zamandan kalma veya billûrsu kayaçlara oyulmuş yüksek tepeler, uzun Devon ve Cornwall yarımadalarını meydana getirir; görünüşü tortul bölgenin ova ve yaylalarından farklıdır.

1. *Tortul bölgeler.* Thames nehrinin aşağı çığırı çok farklı iki alanı birbirinden ayırır: kuzeyde az çok belirli olan yüzey şekilleri sade bir şekilde sıralanır; güneyde ise yüzey şekilleri daha karmaşıktır. Thames ve soldan aldığı kollar kaynağa doğru takip edilirse, Londra'nın 60 km kadar uzağında ilk sarplıklar sırasına rastlanır: batıda Thames'in yukarı vâdisine hâkim olan Marlboorugh Hills; kuzeydoğuda ikinci derecede yükseklikleriyle Ouse'un doğusuna uzanan Chiltern Hills. Derin Wash körfezinin ötesinde Lincolnshire ve Yorkshire sarplıkları, kuzey-kuzeybatıya doğru yönelir. Bu kıyı sıraları, çok daha dayanıksız kayaçlara (kil veya kum) hâkim olan tebeşir tabakalarının yükselmesiyle oluşmuştur. Daha eski (Jura devri) kayaçlardan oluşan başka sarplıklar, doğuda Pennine dağları karşısında yükselir ve içinde Trent ırmağı akan geniş çöküntüye hâkimdir. Bunlara Gloucester'e doğru Cotswold Hilss adı verilir.

Sarplıkların dik yamaçları çoğunlukla tekdüze yaylalardır. Yamaçların eteğindeki çöküntüler ise çeşitli genişlikte ovalardır; bunların en geniş ve en düz olanları Fen'ler bölgesinde Wash körfezini kuşatır.

Pennine'ler güneyde ve güneybatıda, ovaların ve küçük tepe kütlelerinin birbirine karıştığı bölgelere (Midland'ler ve Cheshire) hâkimdir; Galler kütlesinin kenarında da durum aynıdır. İngiltere'nin en güney ucunda, Aşağı Thames ile Manş denizi arasında, nemli Weald çöküntüsünün her iki yanında karşılıklı iki dik sarplık yükselir: North Downs ve South Downs (bk. DOWNS). Bunlar aynı kayaçtan (tebeşir) meydana gelir ve konumları yeraltı tabakalarının geniş bir antiklinal kabartı meydana getirmesinin sonucudur.

Wight adasında ve Dorsetshire'da ortaya çıkan kesintili yüzey şekillerini de tebeşir tabakaları doğurmuştur.

2. *Yaşlı kütleler.* İskoçya'nın ve Galler ülkesinin büyük kısmını meydana getiren billûrsu kayaçlar ve birinci zaman kayaçları, asıl İngiltere'de ikinci derecede rol oynar: kuzeybatıda İrlanda denizine hâkim olan

İNGİLTERE sağda, resif kayalıkları; solda, Kent'te bir çiftlik

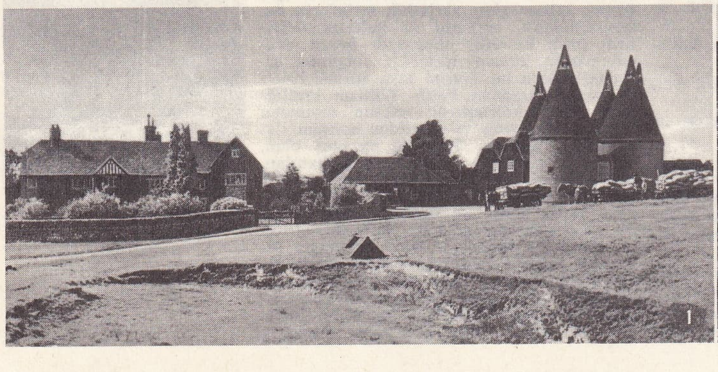

Foto. Britanya Turizm bürosu (LAROUSSE)

Cumberland («Göller ülkesi») Scafell tepesinde 978 m'ye ulaşır. Cumberland doğuda, Kuzey İngiltere yüzey şekillerinin belkemiğini meydana getiren Pennine dağlarına dayanır.

İngiltere'nin güneybatısındaki (Devon ve Cornwall'de) uzun yarımada, yüksek tekdüze yüzeylerden (Dartmoor Forest) veya yer yer sert kayaçların meydana getirdiği doruklardan (Bristol kanalının yukarısında Exmoor Forest) oluşur. Ülkenin her tarafı kenarları dik vâdilerle yarılmıştır.

● II. İKLİM. Okyanus etkilerinin ağır bastığı İngiltere iklimi, kışlarının nispeten yumuşak, yazlarının serin geçmesi ve yağışlarının bolluğuyle (özellikle ilk ve sonbaharda) nitelenir: ocak ayı sıcaklık ortalamaları 3°C'tan aşağı düşmez ve Cornwall'in batı ucunda hemen hemen 7°C'a ulaşır; buna karşılık temmuz sıcaklıkları 14°C'ı hiç geçmez. Ama yüzey şekilleri yer yer önemli farklar meydana getirir; eski kütlelerin yüksekliği ortalama sıcaklıkların epeyce düşmesine yolaçar. Ama bu kütleler özellikle nem yüklü batı rüzgârlarına karşı bir set meydana getirir ve yılda 1 m'den çok yağış alır; bulunulan enlemler göz önünde tutulursa bu yağış çoktur. Buna karşılık, kütlelerin koruduğu doğu ovalarında iklim batı bölgelerine göre daha karasaldır: her mevsimde daha güneşli; yazlar daha sıcak; kışlar daha serin.

İktisadî ve beşerî coğrafya

● I. TARIM. İngiltere'de tarımın genel özellikleri ülkenin iktisadî ve sosyal tarihine, özellikle XVIII. yy.daki, büyük mülkler yararına işleyen çitlemeye ve XX. yy.daki millî tarımı feda eden serbest mübadele siyasetine sıkıca bağlıdır. İşletmelerin yüzde 95'ini 20 hektardan büyük topraklar meydana getirir; bu oran avrupa ülkelerinin çoğundan yüksektir. Toprak ve iklimin çok elverişli olmayan şartları karşısında bu büyük mülklerde verimlilik, çok ilerlemiş makineleşme ve bilimsel tekniklerin gelişmesi sayesinde sağlanır; almaşık tarımın çok ince hesaplarla yapılması, ekilecek türlerin ustaca seçilmesi ve gübrelerin rasyonel şekilde kullanılması çok yüksek verimlere imkân verir.

İngiltere'de tarım, tabiî (iklimin yağışlılığı; birçok toprağın orta verimlilikte olması) ve iktisadî (et ve süt ürünlerine kolayca pazar bulunabilmesi) en uygun faaliyet olan hayvancılığa yönelmiştir. Ama bu yönelim coğrafî şartlara göre değişen oranlarda tabiî otlaklara ve tarım gerektiren ürünlere (yulaf, sunî çayırlar) yer vermek zorundadır. Bu sebeple birbirinden çok farklı tarım kesimleri ayırdedilir: güneydoğuda, güneşli iklim ve bazı toprakların zenginliği, hayvancılığa yönelmiş tarımın yanı sıra, verimli tahıl (buğday) ve şeker pancarı tarımına (özellikle Fens'de, nispeten zengin buzul birikintileriyle örtülü yaylalarda) imkân verir; doğudaki bazı bölgelerde de (Vale of York) aynı durum görülür. Gene de nemli killi topraklarda (Weald Somerset v.b.) sığır yetiştiriciliği ağır basar. Koyun yetiştiriciliği tebeşirli bazı bölgelerin (Downs) cılız otlaklarında gelişmiştir. Yüksek kısımları fundalıklarla örtülü olan Pennine kütlesinde hayvancılık bölgeleri tabiî otlaklardan yararlanır. İngiltere'nin orta ve batı kısımlarında, Galler ülkesi sınırlarında sadece tarım yapılan bölgeler bugün çok azalmıştır (Lancashire). Ayrıca küçük mülkiyetin ortaya çıktığı bazı kesimlerde tarım uzmanlaşmıştır: büyük şehirler çevresinde tanınmış peynirler üretimine yönelmiş hayvancılık (Chester) v.b. İngiltere'nin tarım üretimi bugün ihtiyaçlarının ancak yarıdan biraz fazlasını karşılar. Ama bu üretim, tarımın tüketime gerekli maddelerin ancak yüzde 35-40'ını karşılayabildiği iki dünya savaşı arasındaki döneme göre ilerlemiştir.

● II. SANAYİ. İki yüzyılı aşan bir süreden beri ülke ekonomisinde sanayi ağır basar ve «Sanayi devrimi»ni ilk olarak başlatmış olan ülkenin yakın tarihi, fabrikalarının faaliyetine sıkıca bağlıdır. İngiltere, ormanlarından elde ettiği odunu ve Jura çağı tabakaları arasındaki demir filizi yataklarını çok erken bir dönemde kullanmağa başlamıştı; fakat, maden kömürünü büyük ölçüde kullanmasıyle de, çok erken bir dönemde öbür Avrupa ülkelerini geride bıraktı. Gerçekten, kömür bakımından İngiltere'nin tabiî zenginliği eşsizdi; bugün bile, maden kömürü, enerji kaynağı olarak sanayinin temelidir.

İngiltere topakları altındaki birçok büyük kömür havzasının her biri, XIX. yy.da ayrı bir büyük sanayi bölgesi meydana getirdi; Pennine'lerin batı eteklerinde Lancashire havzasında önemli stoklar (7 milyar ton) vardır; ama işletilmesi XX. yy. başından beri gerilemiştir. Bu bölgenin orijinalliği pamuk işlemedeki uzmanlığıdır; pamuk ipliği yapan ve dokuyan fabrikaların çoğu Manchester çevresinde toplanır. Ama demir sanayii, bakır ve kurşun metalürjisi ve makine sanayii de (dokuma makineleri) önemli yer tutar. Ayrıca, Cheshire tuzlaları da kimya sanayii için değerli bir hammadde yatağıdır. İngiltere'nin kuzeydoğusunda, Northumberland ve Durham'deki kömür rezervi ancak 3 milyar tondur ve işletmenin önemi azalmıştır; ama bu kesim ağır metalürji ve makine sanayii alanında en önemli kesimdir. Özellikle Tees halici kıyılarındaki tersaneler bu sanayinin ürünlerinden yararlanır. Bu bölge dokumacılık bakımından da gelişmiştir ve özellikle Yorkshire'ın West Riding kesiminde (Bradford, Leeds, Halifax) yün işlemeciliği çok ilerlemiştir.

Pennine'lerin güneyinde Midland'ler, bölgesinin tepe ve ovaları, Birmingham çevresinde İngiltere'nin en büyük imalât sanayii, bölgesidir: Birmingham'dan Wolverhampton'a uzanan «black country», kömür (rezervi 4 milyon ton) ve demirin istihsalimesiyle doğmuş ve çok çeşitli üretimlere yönelmiştir: bugün üretim yelpazesi çelik ve dökme borudan, elektrik donatımı, otomobil, bisiklet, sanayi makineleri yapımı ve hırdavatçılığa kadar birçok ürünü kapsar. Kuzeyde Stoke on Trent bölgesinde, Büyük Britanya'nın sanayi seramiklerinin yüzde 80'i imal edilir. Bazı bölgelerde (özellikle Lancashire, Northumberland ve Durham) gerçek bir iflâa yolaçan büyük iktisadî buhrandan (1930) sonra, gerek bazı bölgelerin sanayiini çeşitlendirmek, gerekse o güne kadar fazla gelişmemiş bölgelere yeni öncü sanayi hamleleri yapmak suretiyle ingiliz sanayiini yenileştirmek için birçok çaba harcandı: bu arada Londra'yı çevreleyen geniş bölgedeki çok büyük işçi pazarını geleneksel enerji kaynağı kömürden daha elverişli bulan birçok sanayi işletmesi geliştı. Başkent çevresinde yaklaşık olarak elli kilometrelik bir yarıçap içinde uçak ve otomobil fabrikaları, sunî dokuma, plastik maddeler, elektrik malzemesi sanayileri kuruldu. Büyük tüketim pazarı Londra bölgesinde, özellikle besin, giyim, ayakkabı, basım, kâğıt ve mobilya sanayileri gelişti.

TARİH

İngiltere tarihi, V. yy.da Britanya adasına Anglosaksonların ayak basmasıyle başlar. Ülkenin eski halkını iç kısımlara püskürten veya kendi içlerinde eriten Anglosaksonlar, adını verdikleri adaya (England, Angıllar ülkesi) yerleştiler ve VI., VII. yy.larda birbirlerine rakip küçük krallıklar kurdular. (Bk. HEPTARŞİ.) Roma ve İrlanda etkileriyle Hıristiyanlığı kabul eden Anglosaksonlar özellikle VIII. yy.da Avrupa'yı (Karolenj imparatorluğunu) etkileyen orijinal ve parlak bir medeniyet yarattılar. 795'te başlayan iskandinav istilâsı, XI. yy. başına kadar birkaç defa tekrarlandı. Adadaki yerleşmeye yeni bir unsur katan Danimarkalıların sızması (bk. DANELAW), anglosakson olarak yalnız Wessex hanedanını bırakarak, bu sülâlenin ülkede siyasî bütünlüğü sağlama denemesine girişmesine (IX. yy. sonu-X. yy.) imkân verdi: sonra danimarkalı Büyük Knud adayı bütünüyle fethetti. Danimarka hanedanı (1016-1042), İngiltere'yi büyük bir imparatorluğa katarak Kuzey ve Baltık denizlerinde ticaretini geliştirdi.

Anglosakson hanedanı Günahçıkarıcı Edward (1042-1066), tarafından yeniden kuruldu. Ama kral ölür ölmez, Witenagemot'un yerine seçtiği Harold'u tanımayan Normandiya dükü William, taht üstünde hak iddia etti. Normandiya ile İngiltere arasında zaten bir süreden beri ilişkiler kurulmuştu; Anglosakson krallığına evlenmeler yoluyle norman asıllılar günden güne daha çok sızmaktaydı. William taht üstündeki iddialarını aile bağlarına (ölen kral Edward yeğeniydi) ve Edward ile Harold'un yerine getirilmesi imkânsız vaatlerine dayandırıyordu. Şartlar da oldukça elverişliydi: Fransa kralının güçsüzlüğü; İskandinavların, Flandre dükünün, imparatorun ve önemli bir koz olan papanın isteklerini iyi karşılamaları.

Normanlar dışında birçok maceracının da katıldığı bir ordu kurdu ve Pevensey'e çıkarma yaptı. 14 Ekim 1466'da Harold, Hastings yakınında yenildi ve öldürüldü. Çabuk fethedilen İngiltere boyun eğdi. Savaşlar soyluları kırmış, yeni gelenlere sahipsiz mülkler bırakmıştı; Edward'ın kanunî vârisi sıfatıyle İngiltere kralı olarak taç giyen William (1066 noeli), *Domesday Book*'ta yazılı anglosakson kanun ve geleneklerine saygı gösterdi. Bununla birlikte norman istilâsı, İngiltere tarihinde gerçekten bir dönüm noktası oldu. Anklosakson gelenekleri Normanların getirdiği derebeylik düzeninin kalıbını aldı ve ada fransız etkilerine açıldı. Bunun sonucunda, mahallî medeniyet, tarımcı geleneklerine bağlı kalmakla birlikte ilgi çekici bir şekilde zenginleşti. Bu çeşitli etkilerin birleşmesiyle özel bir ingiliz medeniyeti ve dili doğarak XIV. yy.dan itibaren gelişti. Temel kuruluşlar, Normandiya hanedanı (1066-1154) ve daha sonra Anjou asıllı Plantagenet hanedanı (1154-1399) devrinde ortaya çıktı. Bu kuruluşlar, oldukça güçlü bir monarşi hükûmeti, milletin çeşitli sınıflarının bu hükûmet ile işbirliği yapması ve herkes için geçerli bir kanunla (*Common law*) niteleniyordu. Eski bir geleneğe göre soylu mülklerinin parçalı olduğu bu küçük ve az nüfuslu krallıkta, Henry I (1100-1135), Henry II (1154-1189) veya Edward I (1272-1307) gibi güçlü krallar hâkimiyetlerini sağlam bir şekilde kabul ettirdiler. Gerçek bir idarî sistemin erken bir dönemde gelişmesi, devlet kavramını canlandırmakla birlikte kralın şahsı ile krallık kavramını birbirinden ayırma eğilimini yaratıyordu. Küçük soyluların, oran olarak çok kalabalık hür köylüler sınıfıyle temasını sağlayan mahallî meclisler ve krallık

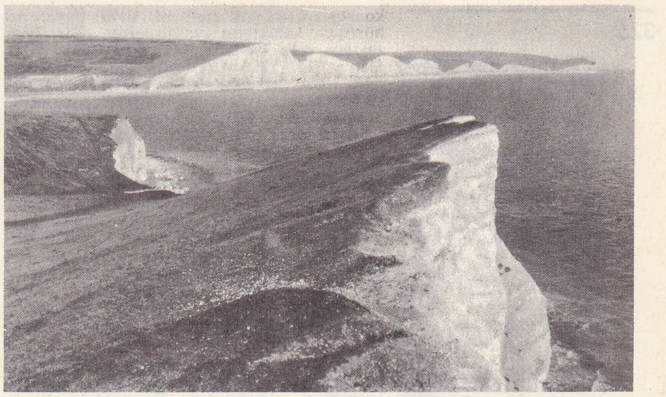

Sussex'de Seaford falezi

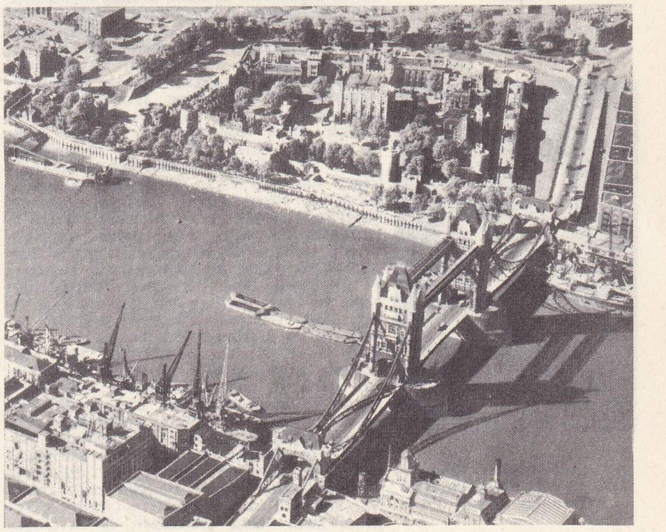

Tower Bridge, Londra

Foto. Goldner, Fox (LAROUSSE)

kral Harold tekneye biniyor bir Bayeux halısından detay (XI.yy.)

üzerinde Edward'ın efijisi bulunan para

üzerinde Henry VIII'in efijisi bulunan para

Elizabeth (İngiltere) Pourbus'nün eseri Versailles müzesi, Paris

konseyleri, az çok canlı bir siyasî hayatı ve hürriyet anlayışını yaşatıyordu. Bir kral zayıfsa veya Yurtsuz John (1199-1216) veya Henry III (1216-1272) gibi başarısızlıklara uğramışsa, baronlar krala geleneksel hürriyetleri hemen yazı ile onaylatıveriyorlardı. *Magna Carta* (Büyük Ferman) [1215]: Simon de Monfort'un isyanı; Oxford hükümleri (1258). İngiltere, nispî zayıflığına rağmen, kralın asker ve para ihtiyacının büyük kısmını sağladığı için, bu ihtiyaçların her artışında kral tebaasına başvurmak zorunda kalıyordu. Otoritesi çok sağlam olan Edwrad I bile, büyütülen konsey veya parlamentoyu (*parliament*) giderek daha düzenli aralıklarla toplantıya çağırarak yeni vergileri ona çıkartmak zorunluluğundan kendini kurtaramadı. Böylece parlamento yavaş yavaş bütün milleti temsil eden gerçek bir siyasî organ haline geldi.

Normand krallar ve özellikle ilk Anjou'lu hükümdarlar, Fransa'da geniş ve zengin toprakları olduğundan, Fransa'daki Capet sülâlesine bağımlıydılar. Küçük İngiltere krallığı, bir süre Avrupa'da Somme vâdisinden Pirene dağlarına kadar uzanan büyük mülkün bir uzantısı gibi yaşadı. Kıta ile bu ilişkiler, İngiltere krallığını, Fransa krallarıyle sonu gelmez savaşlara sürükledi (başlıcası Yüzyıl savaşları [1337-1453]).

Böylece krallığın Britanya'daki çıkarları zaman zaman feda edildi; ama bütünüyle unutulmadı: Henry II, Galler ülkesinde uç beyliklerinin gelişmesini destekledi ve 1170'te İrlanda'ya metbuluğunu kabul ettirdi; İrlanda'da «Pale» sömürgeleri kuruldu. Edward I, Galler ülkesini fethetti (XIII. yy.) ve yetkisini İskoçya'ya kabul ettirmeyi denedi. Öte yandan, koyun yetiştiriciliğinde (manastırların rolü) yeni bir gelir kaynağı bulan ingiliz ekonomisi gelişmekteydi; önce yahudi tefeciler sonra italyan tüccarları ve flaman zanaatçılarının teşvikiyle büyük ticarete, (özellikle yün ticareti), sonra XV. yy.dan itibaren kumaş dokumacılığına başlandı. XIV. yy. sonunda ve XV. yy.da İngiltere krallığı birtakım sosyal («emekçilerin» ayaklanması), dinî (Wyclif'in mezhep sapkınlığı), siyasî (Lancaster hükûmet darbesi, İki - Gül savaşı) karışıklıklarla ve Yüzyıl savaşına son veren bozgunlarla sarsıldı. Fransa'daki fief'lerin kaybedilmesi (1558'e kadar muhafaza edilen Calais dışında) hiç değilse krallığa sağlam bir bütünlük ve kuvvetli bir millî bilinç sağladı. Karışıklıklar, soylular sınıfını kırarak XV. yy.da beliren mülk sahibi prenslerin derebeylik rejimini kurma tehlikesini ortadan kaldırdı ve kesinlikle yerleşmiş olan parlamentonun siyasî rolünü arttırdı. Tamamıyle İngilizlere has olan bu kuruluşları, Tudor hanedanı (1485-1603), ilgi çekici bir şekilde geliştirdi.

Monarşi otoritesini parlamento aracılığıyle millete kabul ettiren Henry VII (1485-1509) ve Henry VIII (1509-1541), düzen ve birliği sağlamlaştırdılar. Henry VIII'in 1533'te Roma ile ilişkilerini kesmesi, krallık hizmetinde millî bir kilisenin kurulmasına yolaçtı (Üstünlük akti. 1534; bk. ANGLİKANLIK); zaten kuvvetten düşmüş olan geleneksel kilise sınıfının büsbütün zayıflaması, hükûmdarların istememesine rağmen ülkenin Calvin reformundan etkilenmesine (püritenliğin ortaya çıkması) sebep oldu. İngiltere protestan bir millet oldu. Bu dinî devrime paralel olarak, sosyal bir devrim de başladı. Koyun yetiştiriciliğinin yanı sıra gelişen «çitleme» hareketi, fiyat yükselmesi yüzünden sıkıntıya düşen köylü sınıfının zararına zenginleşen soylu ve burjuvaların tarım alanlarına elkoymasıyle sonuçlandı. Aynı dönemde İngiltere'de denizcilik gelişmeğe başladı (XVI. yy.da ilk sömürgelerin kuruluşu ve ilk büyük deniz zaferleri). Amerika'nın keşfi ve uzak ülkelere yapılan deniz seferleri, ticarî faaliyeti kamçılıyor ve dinî sebeplerin de katılmasıyle İspanya yeni düşman halini almağa başlıyordu. Yeni eğilimlerin güçlü şekilde yerleştiği Elisabeth I'in uzun ve başarılı saltanatı (1558-1603) sırasında, komşu İskoçya krallığında Protestanlığın yanı sıra ingiliz etkisi de yayıldı (1560). İngiltere, Tudor'ların İskoçya Stuart'ları arasındaki evlenmeler iki geleneksel düşmanı birbirine yaklaştırdı. Elisabeth 1603'te ölünce yeğeni İskoçya kralı James VI, James I adıyle İngiltere tahtına çıktı. Stuart'ların tahta çıkmaları, iki krallığın

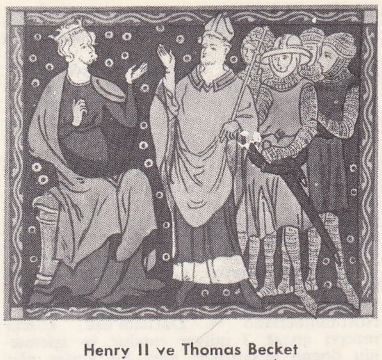

Henry II ve Thomas Becket (XIII. yy. minyatürü)

gitgide kaynaşarak 1707 kanunu ile kesin şekilde birleşmesine yolaçtı. O tarihten iki krallığın tarih Büyük Britanya'nın tarihidir. (→ Bibliyo.) [L]

İngiltere savaşı, 1940 yılının ağustos-ekim ayları arasında, İngiltere göklerinde alman ve ingiliz uçaklarının çarpıştığı hava harekâtına verilen ad. (L)

İNGİMAS i. (ar. *inğımās*, suya dalma'dan). Tasav. Maddî kayıtlarla bağlanıp dünya işlerine dalarak ilâhî âleme yönelmekten geri kalmak. (Mutasavvıflara göre dünya bağları insanı yok eden bir âfettir. Sülûk ve Seyri ilallah'ın şartlarından biri de sâlikin [tarikat yoluna giren kimse] bu bağlardan sıyrılmasıdır.) [M]

İNGİN i. (*inmek*'ten *in-gin*). Alçak yer, çukur. (Engin* de denir). *Esk.* Münhat.

◆ **İnginlik** i. İngin olma hali. (M)

İNGİN i. (*inmek*'ten *in-gin*). *Halk dili.* Bazı organların iltihaplanarak sıvı salması: *Barsak ingini. Burun ingini. Göz ingini.* (*Eşanl.* NEZLE.)

◆ **İnginlik** i. Kuvvetten düşme hali, güçsüzlük. *Esk.* İnhitat. (M)

İNGLEFİELD (sir Edward Augustus), ingiliz amirali (Cheltenham, Gloucestershire 1820 - Londra 1894). Güney Amerika'da ve Akdeniz'de görev aldı, Sidon kuşatmasına katıldı. 1852'de gemiyle kaybolan sir John Franklin'in karısı, kocasını araması için İnglefield'in emrine *Isabella* gemisini verdi. İnglefield, sir John Franklin'i bulamadı. Fakat bazı yerler keşfetti, bu keşiflerinden ötürü Royal Geographical society ona bir altın madalya verdi. 1853'te *Phoenix* adlı bir gemiyle Arktik'e gitti, ekimde döndü ve sir Robert McClure'un Kuzeybatı geçidini bulduğunu bildirdi. Kutup bölgelerine yaptığı üçüncü bir yolculukta *Resolute* ve *Investigator* gemilerinin mahsur kalan mürettabatını kurtardı. Böylece Arktik'e üç önemli yolculuk yapan İnglefield, emekliye ayrıldıktan sonra çeşitli araştırmalar yaptı. Bu araştırmaları arasında bir hidrolik dümen dişli mekanizması ve bir çeşit çapa vardır. (L)

Edward III'ün ordugâhı (XV. yy. minyatürü)

İNGLEFİELD toprağı, Grönland'ın kuzeybatısında bölge, Smith Sound kıyısında; kısmen buzlarla kaplıdır. (L)

İNGLES (Jorge), castillalı ressam (XV. yy.ın ikinci yarısı). Buitrago hastahanesinin mihrap arkalığını resimledi (1455). Bu resimler arasında, eseri ısmarlayan Santilla markisinin portresi de vardır. (L)

İNGLEWOOD, A.B.D.'de (Kalifornia) şehir, Los Angeles'ın güneybatı banliyösünde; 63 400 nüf. Uçak v.b. yapımı. (L)

İNGODA, S.S.C.B.'de ırmak, Sibirya'da, Silka ırmağının ana kollarından biri; 580 km. (L)

İNGOLSTADT, Almanya'da (Batı Almanya, Bavyera) şehir, Tuna kıyısında; 52 500 nüf. Tuna vâdisindeki eski Roma yolu üzerinde kurulan bu eski şehir, Cizvit koleji (1555) ve 4 000'e yakın öğrencisi olan üniversitesi (1472-1800) sayesinde önemli bir fikir merkezi haline gelmişti. XV. yy.dan kalma gotik üslûbunda katedralde dük Stephan, Tilly ve Mercy'nin mezarları vardır. Çeşitli çağlardan kalma birçok kilise; XV. ve XVI. yy.dan kalma şato; müstahkem sur. Dokuma makineleri ve otomobil yapımı. Sigara yapımı. Tren atelyeleri. Petrol rafinerileri.

— Tar. 1539'da tahkim edilen bu eski mevkide, 1632'de general Tilly öldü. 1800'de Fransızların eline geçen şehir yıkıldı, sonra 1828-1848 arası onarıldı. İngolstadt, karşı reform hareketinin faal bir merkeziydi. (L)

İNGOT i. (fr. *lingot*'tan). Bir kalıba veya ingot kalıbına dökülerek elde edilen, yeniden ergitme, dövme, haddeleme v.b. işlemler uygulanmamış maden veya alaşım kütlesi: *Gümüş ingotu.* (*Eşanl.* KÜLÇE.)

— Metalürji. *İngot dökümü,* ergimiş madeni ingot halinde dökmek için yapılan işlem. ‖ *İngot kalıbı,* sonradan katılaşarak ingot haline gelecek sıvı bir maden veya alaşımın içine döküldüğü kalıp.

— ANSİKL. Metalürji. *İngot kalıpları* genellikle madenden yapılır. Bu kalıplarda, ısı kalorisinin dışarıya doğru yayınmasını kolaylaştırmak amacıyle bazen bakırdan yapılmış bir iç astar vardır. Yapışmayı önlemek için, iç astarlar yağ veya grafit tabakasıyle kaplanır. (L)

İNGR (Serge), çek generali (Moravya 1894-Paris 1956). Birinci Dünya savaşında, önce Rusya'da, Sırp Gönüllüleri tümeninde ve çek lejyonlarında, sonra Fransa'da ve İtalya'da bulundu. Savaş bittiğinde, İtalya'da tabur kumandanıydı. 1936'da Genelkurmay ikinci başkanı oldu. 1939 Sonunda Fransa'ya geçti. Önce Paris'te (1939-1940), sonra da Londra'da (1940-1945) geçici Çekoslovak hükûmetinin millî savunma bakanı olarak bulundu. Paris'te çek tümenini kurdu. Müttefikler Çekoslovakya'dan çıktıktan sonra, La Haye'de çek elçisi oldu. Prag'da komünistlerin iktidara geçmesi sırasında istifa etti (şubat 1948) ve A.B.D.'ye yerleşti. (L)

İNGRAHAM (Duncan Nathaniel), amerikalı deniz subayı (Charleston, Güney Carolina 1802 - ay.y. 1891). 1812'de astsubay olarak A.B.D. Deniz kuvvetlerine girdi, 1838'de binbaşı oldu. *St. Louis* savaş gemisinin kumandanı olarak İzmir'e girdi (haziran 1853); 1848 ayaklanmasına katılan macar devrimcisi Martin Koszta'nın İzmir'de olduğunu öğrenmişti. (Martin Koszta iki yıl New York'ta yaşamış, amerikan uyruğuna geçmek istediği sırada bir Avusturya gambotuye İzmir'e kaçırılmıştı.) İngraham A.B.D. konsolosluğunun da rızasıyle Koszta'nın serbest bırakılmasını, yoksa gambota karşı saldırıya geçeceğini bildirdi. Böylelikle Koszta Fransız konsolosluğuna teslim edildi.

Kongre, İngraham'a bu başarısından dolayı

Foto. Giraudon, Neurdein (LAROUSSE)

ANGLOSAKSON HANEDANLIĞI

RİCHARD II
Normandiya dükü
(996 - 1027)

ROBERT I
Normandiya dükü
(1027 - 1035)

WİLLİAM I Fatih
Normandiya dükü
(1035 - 1087),
İngiltere kralı
(1066 - 1087)

EMMA, İngiltere
kralı AEHELRED II
(978 - 1016) ile evlendi

EDWARD Aziz
İngiltere kralı Edith ile evlendi
(1042 - 1066)

GODWİNE
Wessex kontu
(? - 1053)

HAROLD
Wessex kontu
(1053 - 1066),
İngiltere kralı
(1066)

bir altın madalya verdi. 1855'te yüzbaşı olan İngraham, 1861'de Güney Carolina'nın Ayrılık savaşı sırasında istifa etti ve iç savaşta Charleston'da Konfedereler safında deniz binbaşısı olarak çarpıştı. (M)

İNGRASSİA (Giovanni Filippo), sicilyalı anatomi bilgini (Regalbuto, Enna 1510 - Palermo 1580). 1515'te Sicilya'da başgösteren veba salgınını önlemekte büyük yararlık gösterdi. Ortakulaktaki üzengi kemiğini buldu. (L)

İNGRES (Jean Auguste Dominique), fransız ressamı (Montauban 1780 - Paris 1864). Babası Toulouse'lu bir süslemeciydi. On bir yaşındayken Toulouse'da ressam Roques'un ve heykeltıraş Vigan'ın atelyelerine devam etmeğe başladı. Bir yandan da, hayatını kazanmak için, Capitole orkestrasında keman çalıyordu. Birçok desen ve kompozisyon ödülü kazandıktan sonra, 1797'de Toulouse'dan ayrıldı. Paris'te Louis David'in atelyesinde çalışmağa başladı. 1800'de Roma İkinci ödülünü aldı. Bir yıl sonra, sınav bölmesinde yaptığı *Agamemnon'un Elçileri* (Ecole Nationale Supérieure Des Beaux-Arts) adlı tablosuyle Roma Büyük ödülünü kazandı, ama bazı sebeplerle Roma'ya gidişini erteledi. Hükûmetin ona Paris'te kiraladığı atelyede pek çok portre yaptı. David'den büyük ölçüde etkilendiği bu dönemden sonra, resimlerinde kendi kişiliğini ortaya koymağa başladı. Resim çalışmalarının «biçim yalınlığının gerektirdiği derinlemesine araştırma»ya imkân verdiğini söylüyordu. Gros, Girodet, Granet, Amaury-Duval gibi ressamlarla tanıştı, Amaury-Duval'in oğlu İngres'den resim dersleri aldı ve onun biyografisini yazdı. Amaury-Duval *Atelier d'Ingres* (İngres'in Atelyesi) [Paris, 1878] adlı eserinde ressamın karmaşık bir karaktere sahip olduğunu şöyle anlatır: «Bu büyük sanatçının iki ayrı tabiatı olduğunu anladım, bir yanı çocuksu ve burjuvaydı, bir yanı sert ve tutkulu. İçgüdüden, ilhamdan ve tutkudan yapılmıştı ama mantıktan yoksundu. Öğüt verirdi, fakat tartışmayı beceremezdi. Bu çelişki, İngres'in eserlerinde de görülür: şaşırtıcı derecede serbest ve şehvetli bir ortam canlandıran *Türk Hamamı* (Louvre) ile tamamen akademik anlayışa gerçekleştirdiği *İsa Din Bilginleri Arasında* (İngres müzesi) adlı tabloları aynı dönemin eserleridir».
İngres 1806'da Roma'ya gitti. Bu dönemde yaptığı *Oidipus Sfenks Muammasını Açıklıyor*'da (Louvre) David'in etkisi görülür; *Valpinçon'lu Yıkanan Kadın* (Louvre) ise daha serbesttir. *Jupiter ve Thetis* (Aix müzesi) adlı büyük tablosundaki genç kadın vücudunda yaptığı deformasyonlarla, çağdaşlarını oldukça şaşırttı. *Ossian'ın Rüyası*'nda (İngres müzesi) aşırı bir romantizm göze çarpar. İngres, Raffaello'nun ve eskiçağ heykeltıraşlarının etkisinde kaldı ve kesinlikle klasik olmak istedi, bununla birlikte resminde romantizme geniş ölçüde yer verdi. Oysa, romantizmden tiksiniyor, bu yüzden Delacroix'ya kızıyordu. Buna rağmen, 1804'te yaptığı kendi portresinde (Chantilly müzesi) aşırı bir romantizm göze çarpar. En ünlü portreleri arasında arkadaşı *Ressam Granet*'nin (Aix müzesi), *Güzel Zélile* ve *Madam de Senonnes*'in (bu iki eser Rouen ve Nantes müzelerinin şaheserleridir). *Madam Devauçay*'nın (Chantilly), *Mösyö ve Madam Rivière ve Kızları*'nın (Louvre), *Tahtında Oturan Napolyon'un* (1806, musée de l'Armee) portreleri sayılabilir. Ayrıca *Papa Pius VII Ayinde* (1814), *İsa Cennet'in Anahtarını Aziz Petrus'a Verirken* (1820), *Roger Angélique'i Kurtarırken* adlı tabloları ünlüdür. İngres 1820'de Floransa'ya yerleşti ve Rönesans devri sanatçılarının eserlerini kopya etti. Paris'e dönerken (1824), Montauban katedrali için yaptığı *Louis XIII'ün Bir Adağı* adlı büyük tablosunu getirdi. Bir yıl sonra, Güzel Sanatlar akademisine seçildi ve bundan böyle, akademiye hâkim oldu. 1829'da İngres'e, École Nationale des Beaux-Arts'da bir atelye verildi. Bu atelyede yetişen Hippolyte Flandrin, Victor Mottez, Balze, Amaury - Duval, çevrelerine İngres'çiliği resmî resim sanatı olarak kabul ettirdiler. İngres, Louvre'un tavanlarından biri için sipariş aldı: *Homeros'un Tanrısallaşması* (1827). *Din Kurbanı Symphorien* (Autun katedrali) adlı eserini 1834'te bitirdi. Bu arada temmuz monarşisinin sembolü olan *Büyük Bertin'in Portresi*'ni yaptı. 1835'te Roma'daki Fransa akademisinin yöneticisi oldu ve bu kurumu yedi yıl başarıyle yönetti.

Paris'e dönüşünde şerefine büyük bir ziyafet verildi. İngres, o sırada Dampierre şatosu için *Altın Çağ* adlı büyük eserine başladı. Ancak, üzerinde on yıl kadar çalıştığı bu tabloyu bitiremedi. Karısının ölümünden sonra, eserlerinin elli kadarını Montauban'a gönderdi, böylece İngres müzesini durmadan zenginleştirdi. Yaşlılığında yaptığı resimlerin çoğunda bir soğukluk göze çarpar (*Kurbanın Yanında Duran Meryem, Jeanne d'Arc, İsa Din Bilginleri Arasında*), ama kadın vücutlarını canlandırırken bütün dehasını ortaya koyar (*Büyük Odalık; Yıkanan Küçük Kız; Türk Hamamı* [Louvre]; *Odalık Köle* [Fogg museum, Baltimore]). 1861'de sergilenen desenleri, yalın biçimleri incelemekteki olağanüstü ustalığını ortaya koyar. 1862'de Napoleon III'ün senatör yaptığı İngres, resmî resim sanatının temsilcisi sayılır. Degas ve Cézanne gibi öncü ressamlar, onun eserlerinden geniş ölçüde etkilendiler. (L)

İNGRES'Çİ i. ve sıf. Ressam İngres'ten yana olan veya onu taklit eden (kimse). [L]

İNGRİA'LILAR, Rusya'da eski bir halk. Petersburg Finlileri bu halktan gelir. (L)

İNGRİYA, alm. **İngermannland,** lat. **İngermania,** Avrupa Rusyası'nda eski bir şehir. Bu şehrin halkına İjorka nehrinden dolayı İjorzi denildi. Petersburg (bugünkü Leningrad) iline bağlıydı. Çar Petro, 1609'dan beri İsveçlilerin elinde bulunan bu şehri 1703'te aldı ve Karelya halkını, Finlileri, Rusları buraya yerleştirdi. Bu sırada Luther mezhebine bağlı olan İngriya halkını, ortodoks kilisesine değil. Starover inanışındaki grek kilisesine bağladı. (L)

İNGULETS, S.S.C.B.'de (Ukrayna) ırmak, Aşağı Dnieper'in kolu; 550 km. Dnieper yakınında, Dniepropetrovsk dirseğinin yukarısından doğar, ırmağın kıvrımını böler ve Krivoy-Rog'u sular; önemli bir sulama sistemini besler. (L)

İNGUŞLAR, Kafkas dağlarının kuzeyinde yaşayan kavim. İnguşlar eskiden Çeçenlerin oturdukları bölgenin batısında yaşarlardı. 1920'de S.S.C.B. tarafından toprakları çeçen arazisi ile birleştirildi ve Çeçen-İnguş cumhuriyeti kuruldu. (M)

İ.N.H., İZO - NİKOTİNİK - HİDRAZİT'in kısaltması; bu madde daha çok *izoniazit* adıyle bilinir. (L)

İNHA i. (ar. *nehy*'den *inhâ*). Resmî dairede vazifeye tayin veya maaş terfii için üst makama yazılan yazı. ‖ *Esk.* Bildirme, haber verme, ulaştırma. *Yeni.* Önergi. ‖ *İnha etmek,* önermek, tayin ve terfi için teklifte bulunmak. ‖ *İnha evrakı,* önergi belgeleri. (M)

İNHALASYON i. (fr. *inhalation*'dan). Ted. Solunum yoluyle ilâç alma.

— ANSİKL. *İnhalasyon,* bazı ilâçları solunum yoluyle soğurmayı yahut solunum aygıtına lokal olarak etki yapmayı öngören bir tedavi şeklidir. Birkaç çeşit inhalasyon vardır: **1.** gazlı inhalasyonlar (tabiî gazlar, laboratuvarlarda hazırlanmış gazlar, soğuk veya sıcak buharlar); **2.** yanan maddelerle inhalasyon (belladonlu, tatulalı sigaralar); **3.** aerosol inhalasyonları (sıvı damlacıkları içinde tedavi maddesi); **4.** ince toz inhalasyonları (genize üflenen şap, borat v.b. gibi ince tozlar). [L]

İNHALATORYUM i. (fr. *inhalatorium*'dan). Ted. Ilıca kurumlarında inhalasyon yapılan salon. (L)

İNHALATÖR i. (fr. *inhalateur*'den). İnhalasyon yapmağa yarayan: *İnhalatör tüp.* (L)

—İN hali bĺş. i. Dil bil. İsim çekim hallerinden biri; genitif hali (Türkçede *-in* hali, genitif ekleriyle [*-ın, -in, -un, -ün, -nın, -nin, -nun, nün*] yapılır.) Bk. GENİTİF. (M)

İNHAMBANE, Mozambik'te liman şehri, Sul do Save ilinin ve bir idare bölümünün merkezi, *İnhambane* ırmağının ağzında; 11 400 nüf. Eski arap şehri ve köle ticareti merkezi. Şeker, pamuk, kauçuk, odun ihracatı. Şeker fabrikaları. — *İnhambane idare bölümü,* 584 500 nüf. (L)

İNHAMUİ i. İki ayrı çeşit ağaçtan (*Nectandra eloeophora, Ocotea bartellensis*) elde edilen amerikan kerestesi. (Brezilya'da *luro,* Arjantin'de *lorel* denilen ve esmere çalan sarı - gri renkli bu odun, kaba dokulu olduğundan kolay işlenir.) [L]

İNHAN (Mustafa Zühtü), türk iktisatçısı (1881 - İstanbul 1970). Mülkiye mektebini bitirdi (1902). Abdülhamid II yönetiminde istibdata dayanamayarak gizlice Rusya'ya geçti. Bir süre Leningrat'da kaldı (1902-1904). Sonra Almanya'ya gitti. Berlin üniversitesinde ihtisas yaptı. İkinci Meşrutiyet ilân edilince Türkiye'ye döndü (1908). İstanbul Dârülfünunu Hukuk bölümü İktisat ve İhsaiyat (İstatistik) Müderris muavinliğine tayin edildi. Çeşitli yüksek okullarda müderrislik yaptı. Ticaret ve İktisat vekâleti müsteşarlığına getirildi (1923); iktisat müşaviri olarak Lozan konferansına katıldı. Eserleri: *Usulü Maliye* (1910); *Kavaidi Teklifiye* (1912); *İşletme İktisadı* (1919); *Sigortacılık Tekniği* (1942). [M]

İNHİBİSYON i. (fr. *inhibition*'dan). Adlî tıp. *İnhibisyonla ölüm,* çevre sinirlerinden gelen bazı uyartıların beyin tabanındaki sinir merkezleri üzerinde frenleyici etki yapmasından ileri gelen ölüm; otopside görülebilecek hiç bir iz bırakmaz.

— Fizyol. Bk. ANSİKL.

— Kim. Maddelerin, düşük derişmeli olsa bile, bazı tepkimelerin hızını sıfıra yaklaşan değerlere düşürebildiği olay. (Bu olay, inhibitörün, tepkime hızını vakitsiz kestiği zincirleme tepkimelerde meydana gelir; meselâ, antioksijenler ve patlamayı önleyici maddeler tepkimeye bu şekilde etki eder.) *Eşanl.* NEGATİF KATALİZ.

— ANSİKL. Fizyol. *İnhibisyon,* genellikle, bir sinir elemanının (sinir merkezi veya sinir), bazı başka sinir elemanlarının fonksiyonel uyarıcı etkilerini engellemesi veya yok etmesi sonucunda meydana gelir. İnhibisyon, doku veya organın devimsizliğine yolaçar, organ görevini yapamaz olur. İnhibisyonla ölüm bu çeşit olayların en aşırı şeklidir; sinir merkezleri ağır travmalara uğramış kimselerde görülür. Meselâ, üst-karın bölgesine vurulan bir yumruk, güneş sinir ağına rastlayarak refleks yoluyle kalbin durmasına sebep olabilir. İnhibisyon olaylarına, daha hafif şekillerde, kimyasal maddeler (zehir), enfeksiyonlar, travmalar, hattâ ruhsal etkenler sebebiyle dolaşım, sindirim v.b. sistemlerinde de rastlanabilir. (L)

İNHİDAM i. (ar. *hedm*'den *inhidâm*). *Esk.* Çökme, yıkılma, harap ve viran olma: *İşit: On dört asırlık bir cihanın inhidamından / Kopan ra'din, ufuklar inliyor, hâlâ devamından!* (M. Â. Ersoy). ‖ *İnhidam bulmak,* yıkılmak, çökmek. ‖ *Mâil-i inhidam,* çökmeğe hazır, yıkılmak üzere bulunan.

◆ **İnhidamât** çoğl. i. *Esk.* Yıkılmalar. (M)

İNHİLÂL i. (ar. *hall*'den *inhilâl*). *Esk.* Dağılma, parçalanma, çözülme: *Rusya, Avusturya ve Türkiye imparatorluklarının inhilâli, Cihan harbinin bir neticesi değildi* (Ziya Gökalp). ‖ [*İş için*] Yerin boşalması, açılması. ‖ *İnhilâl etmek,* dağılmak, erimek: *Tabi olduğu büyük duygu hamurunun*

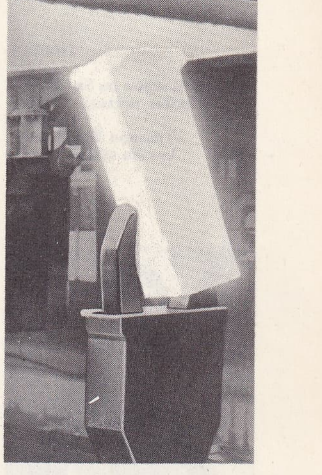

fırından çıkan bir ingot

Foto. Boranger (LAROUSSE)

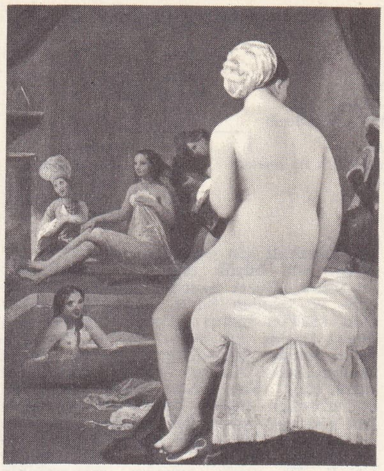

İNGRES
solda,
«Madame de Senonnes»
Nantes müzesi, Fransa;
sağda,
«Yıkanan Küçük Kız»
Louvre müzesi, Paris

«Güzel Zélie»
Rouen müzesi, Fransa

portre (desen)
Madelaine Chapelle
İngres müzesi, Montauban

ana rengi içinde inhilâl edecek, yoklara karışacaktır (N. F. Kısakürek). || *İnhilâlpezîr,* inhilâli mümkün kılan.

— Kim. Erime, eriyik, ayrışma.

— Psikol. Kişiliğin bozulması, çözülmesi. (M)

İNHİMÂK i. (ar. *inhimâk*). *Esk.* Bir şeye karşı fazlaca düşkünlük gösterme, düşkünlük: *Cümlesinde sevk-i cinan / Bir inhimâk-ı şehadetle anbean meşhûd* (Tevfik Fikret). || *İnhimâk etmek,* kendini tamamıyle bir şeye vermek, bir şeye düşkünlük göstermek. (M)

İNHİNA i. (ar. *inhinâ'*). *Esk.* Eğilme, eğrilik: *Sinesinden çizgilerin hafif bir inhinasıyle daralarak inen müdevverliğinden sonra* ... (H. Z. Uşaklıgil). || Bükülme. || Alçalıp yükselme: *Bunları söylerken sesinin aldığı inhina hakikaten dayanılmaz şeydi* (A. H. Tanpınar). || Birinin hâkimiyetini kabul etme, baş eğme: *İnhina tavk-ı esaretten girandır boynuma* (Tevfik Fikret). || *İnhina etmek,* eğilmek. Baş eğmek.

— Mat. *Esk. İnhina merkezi,* daire merkezi. (M)

İNHİNAK i. (ar. *ḫank* veya *ḫunk,* boğaz'dan *inḫinâḳ*). *Esk.* Boğulma. || Soluk almada güçlük çekme. (M)

İNHİRAF i. (*ḥaref*'ten *inḥirâf*). *Esk.* Sapma, bir başka tarafa meyletme: *Memleketimizdeki sanatkârları bu gibi inhiraflara nihayet verecek millî sanatımıza rücu etmeğe davet etmeliyiz* (Ziya Gökalp). || Doğru yoldan çıkma, azma. || Değişme, bozulma. || Kırılma, gücenme. || *İnhiraf etmek,* sapmak, doğru yoldan ayrılmak: *O gayeden bilerek inhiraf eden hisler* (M. A. Ersoy). || *İnhiraf-ı arızî,* yanlış gitme, hatalı tutum, yanılma. || *İnhiraf-ı hatır,* gönül kırılması, gücenme. || *İnhiraf-ı mizac,* keyifsizlik, vücut kırıklığı. || *İnhiraf-ı semt-i kıble,* yeryüzünün herhangi bir yerinden, güney yönü ile Mekke'ye çizilen çizgiler arasında kalan açı. || *İnhiraf-ı tabiî,* kendiliğinden gerçekleşen değişim.

— Ast. *Esk.* Yükselim. || *İnhiraf-ı manzar,* biri dünyanın merkezinden, öteki herhangi bir noktadaki gözlemcinin bakış doğrultusundan çizilen iki çizginin gökcisimlerinden birinin merkezinde birleşmesiyle meydana gelen açı. || *İnhiraf-ı süfliyeyn,* Merkür ve Venüs gezegenleriyle dünya arasındaki açı.

— Fiz. *Esk.* Sapma. || *İnhiraf-ı ibre,* pusula iğnesinin sapması. || *İnhiraf zaviyesi,* sapma açısı.

— Tıp. *Esk. İnhiraf-ı mafsal,* kemiklerin oynak yerlerindeki çarpıklık. || *İnhiraf-ı rahm,* dölyatağı dönüklüğü.

◆ **inhirafat** çoğl. i. *Esk.* İnhiraflar. (ML)

İNHİSÂF i. (ar. *ḫusûf,* tutulma'dan *inḫisâf*). *Esk.* Ay tutulması. || Söner gibi olma, parlaklığını kaybetme. || İçe göçme, batma. || *Mec.* Gözden düşme, parlak durumunu, ününü kaybetme. || *İnhisâf etmek,* tutulmak. Batmak: *Hep talihin dest-i kitmanında inhisaf ediyordu* (H. Z. Uşaklıgil).

— Jeol. *Esk.* Çökme, batma.

— Tıp. *Esk. İnhisâf-ı ayn,* kör olma. (M)

İNHİSAR i. (ar. *ḥaṣr*'dan *inḥiṣâr*). Bazı şeyleri imal etme ve satma, bazı hizmetleri sağlama, bazı görevleri yapma konusunda mutlak imtiyaz: *O zaman rakıyı inhisar idaresi çıkarmaz, hususî pek çok imalâthaneler bulunurdu* (Ahmed Rasim). [*Eşanl.* TEKEL.] || *Mec.* Tek başına sahip olma: *Bizim memleket esasen diyar-ı inhisardır* (Cenab Şahabeddin). *Hürriyetin bir azınlığın inhisarı şekline girmesine meydan vermeden* ... (Ş. S. Aydemir). || (*Bir şeye*) *İnhisar etmek,* yalnız bir şey için olmak: *Hayat ve sanat zevkleri de* [...] *düğünlerde duyulan sazlara inhisar ediyordu* (A. Ş. Hisar). *Garip bir his hadisesiyle bu izdivacın bütün kini babasına inhisar etmiş* (H. Z. Uşaklıgil). Bir şeyle sınırlanmak: *Ancak, onun ibadeti hiçbir zaman beş vakit namaza inhisar etmiyor* (N. Araz). || *İnhisar maddeleri,* tekel idaresi altında bulunan çay, sigara v.b. maddeler.

— ÇEŞ. DEY. *İnhisara* (veya *İnhisar altına*) *almak,* bir şeyi tekeline almak: *Devlet bazı malların dışa satımını inhisarına alabilir.* || *İnhisarında olmak,* tekeli altında bulunmak.

— Huk. Bk. TEKEL. (M)

İNHİSAR, Karadeniz bölgesinde (Bilecik ili, Söğüt ilçesi) bucak. 8 290 Nüf.; 13 köy. — *Bucak merkezi* (985 nüf.). Sakarya vâdisinin doğu-batı doğrultulu orta kesiminde, bu vâdinin güney (sol) yamacı üzerinde. Yüksl. 225 m. İlçe merkezine uzaklığı 29 km'dir. (M)

İNHİSARCI sıf. (*inhisar*'dan *inhisar-cı*). Tekel koyan, her şeyi bir elde toplayan: *İnhisarcı bir sanayi grubu. İnhisarcı zihniyet.* (M)

İNHİSARCILIK i. (*inhisarcı*'dan *inhisarcı-lık*). Herhangi bir şeyin tek elden idare edilmesini isteme. (M)

İNHİŞÂŞ i. (ar. *inḫişâş*). *Esk.* İki şeyin birbirine sürtünerek ses çıkarması, hışırtı, şakırdama. || *İnhişâş-ı eslihâ,* silâhların çıkardığı şakırtı. || *İnhişâş-ı evrâk,* yaprakların hışırtısı. (M)

İNHİTAM i. (ar. *ḫatem*'den *inḫitâm*). *Esk.* Kırılma, ufalanma. (M)

İNHİTAT i. (ar. *ḥaṭṭ*'tan, *inḥiṭâṭ*). *Esk.* Düşme, iyi ve ihtişamlı bir durumdan kötü ve güçsüz bir duruma düşme, çökme: *Bir ufk-ı ittila açılır yükselir hayat / Yükselmeyen düşer: Ya terakki, ya inhitat* (Tevfik Fikret). [*Zt.* TERAKKİ.] || Yaşlanmağa yüz tutma: *Evvelce pek meşhurken artık sesinin bozulmağa başladığı, inhitat zamanlarına geldiği söylenir* (A. Ş. Hisar). || *İnhitât-ı ufuk,* ufuk çizgisinin kaybolması. || *Sinn-i inhitât,* ihtiyarlık, ilerlemiş yaş.

— Denizc. *İnhitatı ibre,* pusula ibresinin kutuplara yaklaştıkça yataylığını kaybetmesi. (Bunun sebebi yerin magnetik alanının kuvvet hatlarının kutuplara doğru yeryüzeyine yönelmesidir.)

— Sil. *İntihat dolabı,* eskiden top moylusunu moylu çevresi içinde istenildiği kadar indirmek için kullanılan kollu tekerleğe verilen ad. (*«İrtifa dolabı»* da aynı düzenden ibarettir.)

— Tar. *İnhitat devri,* Osmanlı imparatorluğunun 1792-1922 yılları arasındaki çöküş devrine verilen ad.

— Tıp. Vücuttaki bir şişkinliğin inmesi. || *İnhitat-ı cüzî,* vücuttaki herhangi bir şişin biraz inmesi. || *İnhitat-ı küllî,* vücuttaki herhangi bir şişin tamamen ortadan kalkıp, eski hale dönmesi.

◆ **inhitatî** sıf. Psikol. *Esk.* Ruhî bunalım hali. (M)

İNHİZAM i. (ar. *hezîmet,* savaşta bozulma, yenilme'den *inhizâm*). *Esk.* Hezimete uğrama, yenilme, bozgun, bozulma. (M)

İNHİZAM i. (ar. *haẑm*'dan *inhiẑâm*). *Esk.* Hazm olunma, sindirilme: *Para binefsihi ne kabil-i inhizamdır ne de mugaddi* (Cenab Şahabeddin). || *İnhizam etmek,* sindirmek. (M)

İNİ i. (esk. türk. *ini*). *Halk dili.* Küçük kardeş. || Babanın küçük erkek kardeşi, amca. (M)

İNİA i. Yunus balıklarına benzeyen, fakat nehirlerde yaşayan balina. (*Geoffroy inia'sı,* Güney Amerika nehirlerinde yaşar, denizden 2 500 km içerilere kadar sokulur. Sırtı koyu gri-mavi, karnı pembe - beyaz renktedir; yunus balığına benzer; ağız kısmı tüylü gaga halindedir.) [L]

İNİCİ sıf. (*inmek*'ten *in-ici*). Mus. Umumî

«Odalık Köle»
Fogg museum, Baltimore

Foto. Petiton, Giraudon, X (*LAROUSSE*)

gidişi tizden pese doğru olan (dizi).

— Müz. *İnici gam,* en inceden en kalına giden gam sesleri düzeni. (ML)

İNİDÂM i. (ar. *ʿadem*, yokluk'tan *inʿidām*). *Esk.* Ortadan kalkma, yok olma. (M)

İNİK sıf. (*inmek*'ten *in-i-k*). İnmiş, indirilmiş olan: *İnik perde.*

— Coğ. *İnik deniz,* gelgit olayında sular çekildiği zaman denizin durumu. (M)

İNİK i. *Halk dili.* Bk. ENİK.

İNİKAD i. Bk. İNİKAT.

İNİKÂS i. (ar. *ʿaks*'ten *inʿikās*). *Esk.* Bir engele vurup geri gelme, tersine dönme. ‖ [Işık için] Yansıma. ‖ [Ses için] Yankılanma. ‖ [Piyasada] Etki veya tepki. ‖ *İnikâs etmek,* tersine dönmek, yankılanmak: *Kâh bir teessür feveranına inikâs etmişçesine feryat eder* (H. Z. Uşaklıgil). ‖ *İnikâs-ı sada,* sesin yankılanması. ‖ *İnikâs-ı ziya,* ışığın yansıması.

◆ **İnikâsât** çoğl. i. *Esk.* [Işık ve ses için] Yansımalar, yankılanmalar: *Şimdi ruhum bu şems-i muhtazırın, / İn'ikâsât-ı nûr-ı zerdiyle, / [...] / Ağlıyor derbeder, hazin, hâsir!...* (Ahmed Hâşim). [M]

İNİKAT veya **İNİKAD** i. (ar. *ʿakd*, bağ'dan *inʿikād*). *Esk.* Herhangi bir konuda görüşmek için ilgilerin biraraya gelmesi, toplanması, kurulma: *Sıvas kongresinin inikadı yeni bir mesele olmayıp aylarca mukaddem dünyada malûm olmuş bir teşebbüstür* (Atatürk). ‖ Anlaşma, kararlaştırma. ‖ Bağlanma, birleşme. ‖ *İnikat etmek,* toplanmak, birleşmek: *Geçen Ağustosta Roma'da inikat eden Beynelmilel Ahval-i Havaiyye Kongresi'ne giden heyetimiz...* (M. Ş. Esendal). Kararlaştırmak.

— Huk. Bk. AKİT, SÖZLEŞME. (M)

İNİKSU bls. i. Hidrol. Debinin en düşük olduğu devir. ‖ Bir derenin sığ kısmı. (L)

İNİLDEMEK geçz. f. (esk. türk. *inilemek*'ten *inil-de-mek*). İnlemek: *Her bucakta yanık yanık inildeyen mazlum sesi* (M. E. Yurdakul). ‖ Çınlamak. (M)

İNİLEMEK geçz. f. (*inlemek*'ten). *Halk dili.* İnlemek: *Sarı tanburadır adım / Göklere ağar feryadım / Pir Sultan'ımdır üstadım / Ben anınçin inilerim* (Pir Sultan Abdal). [M]

İNİLMEK geçz. f. (*inmek*'ten *in-i-l-mek*). [Herhangi biri için] inmek. (M)

İNİLTİ i. (*inilemek*'ten *inil-ti*). İnlerken çıkarılan ses, inleme sesi: *Emeti kadın, köşede dinmeyen bir inilti kaynağıdır* (Y. K. Karaosmanoğlu). ‖ İniltiyi andıran ses: *Sağır duvarlarda eski inilti* (B. Necatigil). *Fırtına koptuğu gecede açık denizlerde giden bir gemideki bütün urgan ıslıklarını direk iniltilerini ve tente sarsıntılarını duymuştum* (R. H. Karay).

◆ **İniltili** sıf. İnilti dolu: *Bu haşin, zalim, ah ve iniltili kanlı ölümü* (A. H. Tanpınar). [M]

İNİM İNİM zf. (onomatope *inim*'den). Sürekli olarak inlemeyi belirtir. (M)

İNİSİYATİF i. (fr. *initiative*'den). Bir şeyi ilk olarak yapma veya ortaya atma eylemi: *Bu işi onun inisiyatifiyle başardık.* ‖ Bazı şeyleri öne sürmek veya bir işe başlamak hakkı. ‖ Bir kimsenin gerekli kararı kendiliğinden alabilmek konusunda sahip olduğu özel nitelik.

— DEY. *İnisiyatifi ele almak,* herhangi bir konuda eylem üstünlüğünü sağlamak, sevk ve idareye hâkim olmak. (LM)

İNİŞ i. (*inmek*'ten *in-iş*). İnmek eylemi. ‖ İnme tarzı ve şekli: *Merdivenden bir iniş indi ki...* ‖ Yukarıdan aşağıya gittikçe alçalan meyilli yer: *İnişten gel inişten / Tabakası gümüşten* (Halk türküsü). [*Zt.* YOKUŞ.] ‖ *Mec.* Gerileyiş, çöküş.

— ÇEŞ. DEY. *İniş aşağı,* inişte, aşağıya doğru. ‖ *İniş çıkış,* engebe, azalıp çoğalma.

— Ask. Düşmandan saklanmış kara harekât alanı. (İniş'te kurulmuş savunma durumundaki yerleşme, düşmana karşı siperde ve gizli olan savunma birliği için çok elverişlidir; gözcü birliğinin bulunduğu zirve ateş altına alınır.)

— Astrol. *İniş haneleri,* gök ekseninden geçen meridyen düzleminin batı kısmında bulunan altı hane.

— Astron. *İniş burçları,* Güneş'in yaz dönencesinden kış dönencesine kadar geçtiği burç işaretleri. ‖ *İniş düğümü,* bir gezegenin yörünge düzlemi üzerinde bulunan ve gezegenin Kuzey yarıküreden Güney yarıküreye geçerken tutulum düzlemini kestiği iki noktadan biri.

— Denizc. *Nehir inişi,* bir geminin bir nehirde nehirin aktığı yönde ilerlemesi.

— Havc. İniş eylemi. Bk. ANSİKL. ‖ *İniş kontrol subayı,* bir uçak gemisinde, uçakların gemiye inişini yönetmekle görevli subay. ‖ *İniş takımı,* uçağın kalkış ve inişini sağlamak üzere alt kısma yerleştirilmiş donanım. ‖ *İniş takımı dikmesi,* iniş takımı tekerleğini uçağın gövdesine bağlayan destek. ‖ *İnişe geçiş,* bir havaalanına konmadan önce uçak tarafından yapılan manevraların tümü. (İnişe geçiş, alana yaklaşma usulleri kadar, esas iniş manevralarını da kapsar: *eğim, palye ve yerle temas.*) ‖ *Otomatik iniş,* pilotun müdahalesi olmadan bir uçağın alana inmesi. Bk. ANSİKL.

— Radyotek. *Anten inişi,* esas anten ile alıcının girişi arasında kalan anten parçası. (Anten tarafından toplanan enerjiyi en az kayıpla iletmek için, anten inişi genel olarak bir eksenli kablo ile yapılır. Bu şekilde, alınan işaretleri parazitlerden korumak mümkündür.)

— Spor. Bir atlayış yaptıktan sonra yere düşme tarzı. ‖ Kayak sporunda Alp dalına bağlı bir yarışma çeşidi. Bk. ANSİKL.

— Teknol. *İniş kolu,* matkap tezgâhında, matkap ucunun delinecek parçaya girmesini sağlayan kısım. ‖ *Kiniş rendesi iniş kolu,* kiniş rendesinin, lamba derinliğini ayarlamağa yarayan parçası.

— ANSİKL. Havc. Uçaklar rüzgâra karşı *iniş* yapar; görüş şartları kötü olduğu zaman iniş çok dikkat isteyen bir iş haline gelir; çok hızlı ve ağır uçaklar için, çok dayanıklı lastiklere ve birkaç kilometrelik beton pistlere ihtiyaç vardır. Alana konma, motor rölantiye alınmış ve tekerlekler açılmış olarak, mümkün olduğu kadar yumuşak yapılır ve belirli bir süre gittikten sonra frenlere basılır. İyi görüş halinde, iniş için dikkatli olmak ve uçağın karakteristiklerine uygun gelen bir alana inmek kâfi gelir; görüş yoksa, yani gece veya siste inişe geçiliyorsa, işlem çok daha tehlikelidir. Günün her saatinde ve her türlü hava şartlarında çalışmak zorunda olan büyük havayolları, bu mahzurların çoğunu ancak yeni yeni çözümleyebilmişlerdir.

Görmeden iniş yapmayı kolaylaştıran birçok buluş geliştirilmiştir. Bunların sivil havacılıkta en çok kullanılanları Ground Controled Approch (G.C.A.) ve Instrument Landing system'dir (I.L.S.). Önce alanın çevresine yerleştirilen ışıklarla işaretleme yapılmış ve meydandaki engeller (pilonlar, telsiz antenleri, binalar) özel ışıklarla belirtilmiştir. Daha sonra, inişe geçmek isteyen uçağa yerden yön vermek için radyo ile beraber G.C.A. sisteminde radar kullanılmıştır: göğü yatay ve dikey yönlerde tarayan bir çift radar, uçağı tespit eder, hemen ona yerini ve takip edeceği yolu bildirir, radyo-elektrik yayınlarla havada en uygun iniç yolunu gerçekleştirir.

● *İniş takımı,* harekette ve inişte uçağı yürüten tekerleklerin tümüdür. Uçağın bu kısmı, darbeye, inişin basıncına ve iniş anındaki hızdan doğan çok büyük basınçlarına karşı koyabilmek için hafif aerodinamik, esneksiz ve dayanıklı olmalıdır. Önceleri patenlerden ibaret olan iniş takımları, sonra ön kısmın altına yerleştirilmiş ve şasiye amortisörlerle bağlı bir dingil üzerindeki havalı iki lastik tekerlekten ve kuyruk altında bir küçük tekerlek veya mahmuzdan meydana geliyordu. Birinci Dünya savaşından sonra, iniş takımlarının üstü kapatıldı ve uçuş süresince kanat içerisine veya gövdeye çekilebilir şekilde yapıldı. Üç tekerlekli iniş takımı 1945 yılında kullanılmağa başlandı: Bu sistem, tümü içeri alınabilen, ağırlık merkezinin gerisinde kanatların altındaki iki tekerlek ile gövdenin ön tarafında, mahmuz üzerine yerleştirilmiş daha küçük bir tekerlektir. Bazı büyük uçaklarda, tekerlekler çift veya dörtlüdür. Çok ince kanatlı modern ve süratli uçaklarda, iki veya üç tekerlekli, gövde altına yerleştirilmiş tek dizi iniş takımı kullanılır; ayrıca, her iki kanat uçlarında birer denge aksısı vardır. İniş takımlarının içeri alınması ve dışarı çıkarılması, pilot tarafından kumanda edilen mekanik veya hidrolik düzenek ile sağlanır. İniş anında haddinden fazla aşındığı için tekerleklere sık sık değiştirilmesi gereken büyük kesitli ve yüksek dirençli lastikler takılmıştır; önemli bir kinetik enerjinin ısıya dönme zorunluğu dolayısıyle, tekerlekler büyük çaplı ve büyük yüzeyli hidrolik frenlerle donatılmıştır.

Hazırlanmamış alanlara iniş için, ya «alçak basınçlı» denilen az şişirilmiş tekerlekler veya paletli pantenleri kullanılır; bu durumda, kalkışlar, ayrılabilir kopçalı çekici arabacıklar veya yardımcı kalkış füzeleri aracılığıyla yapılır.

Kar üzerine iniş için, tekerleklerin yerine kayaklar kullanılır. Bazı uçaklar, sadece kayaklar veya su kayakları üzerine iniş yapar.

Serbest balonla veya paraşütle inişlerde düşme hızı 4 m/sn'den fazla olmamalıdır. İnişten sonra balon sepetinin yerde sürüklenmesini önlemek için balonu kullanan kişi, yırtma kapağını açarak balonu birden söndürür. Güdümlü balonun yere inmesinde, yere bağlama araçlarını kullanacak kalabalık ve yetişkin personele ihtiyaç vardır.

Havacılıkta askerî uçakların inişi, art arda gruplar halinde geldiklerinden (bir bombardıman görevinden dönüşte dakikada 100-150 bombardıman uçağı), özel meselelere yolaçar. Meydan sorumlusu, inişleri sıraya koymak üzere her uçağa değişik bir yol gösterir (dakikada bir iniş hesabıyle, 1 000 bombardıman uçaklık bir kalkış için 30 ilâ 40 meydana ihtiyaç vardır). Ayrıca, modern uçakların (özellikle tepkili motorluların) ağırlık ve hızlarının fazlalığı, düşman hava kuvvetleri için kolay bir hedef olan 2 400 m uzunlukta beton pistler gerektirdiğinden inişlerde hızlı olmak zorunluğunu doğurmuştur: İniş hızlarını azaltmak ve pistlerin uzunluğunu kısaltmak için birçok usul denenmiştir: frenleme paraşütü, paten üzerine iniş, frenleme kancası (uçak gemilerindeki gibi), jet'in ters çevrilmesi, dikey iniş veya çok büyük boyutlu bir paraşütle iniş. Fakat bu usuller, ya gerçekleştirilmesi güç olan tesisat, ya meydanı boşaltmak için uzun zaman istediğinden veya tepkililerin yakıt sarfiyatının fazla oluşu yüzünden inişin çok hızlı yapılması öngörülmektedir: 16 avcı uçağının 4 dakika içinde yere konması gerekir.

● *Otomatik iniş,* kör iniş metotlarının bir gelişimi olarak düşünülebilir. Modern hızlı uçaklarda düşük yükseklikte tüketim çok büyüktür. Öte yandan ticarî havacılık zaman çizelgelerine son derecede saygı gösterilen bir trafik sağlamak zorundadır. Ticaret uçaklarının düzenli iniş ve kalkışı, uçuş ve hava güvenliğini kolaylaştırır. Otomatik iniş olayları havaaalanlarında kötü hava yüzünden beklemede kalan uçakların birikmesini önlemek için gerçekleştirilmiştir. Bu cihazların ilki «Caravelle» uçağına konmuştur; daha karışık bir örneği «Concorde»da kullanılacaktır. Bu elektronik cihazlar pilotun müdahalesi gerekmeden tekerlekler piste değinceye kadar yaklaşma, inişe geçiş ve inişi hesaplayabilir; bununla birlikte pilot her an uçağın yönetimini ele alabilir. Bu şartlar altında bir uçak yatay ve dikey görüş alanları fiilen sıfır olduğu halde otomatik olarak yere inebilir. Cihazın güvenliği bazı devrelerin iki ve hattâ üç katına çıkarılmasıyle sağlanmıştır.

— Spor. İniş, yükseklikleri farklı (Olimpiyatlarda, erkekler için 800 - 1 000 m, istisnaî olarak 750 m, kadınlar için 500 - 700 m) ve eğimi en çok 30 derece olan iki nokta arasında yapılan yarışmadır. Yarışma pisti özel olarak hazırlanır. Ormanlık kesimlerde pistin eni 20 metreden az olmaz; yarışmacılar için kapı denilen beş geçit konulur. Pistin uzunluğu değil, saatteki sürat önemlidir. Yarışmacılar bu yarışmaya uçları 92 mm, ortaları 75 mm, arkaları 83 mm olan tahta veya metal kayaklarla katılırlar. Nefes alabilmek için yumurta stilinde kayarlar, çünkü iniş, kayak yarışmalarının en süratlisidir (1968 Grenoble olimpiyatı şampiyonu Killy'nin

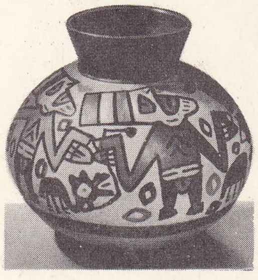

inka vazosu
Musée de l'Homme, Paris

inka kemikleri

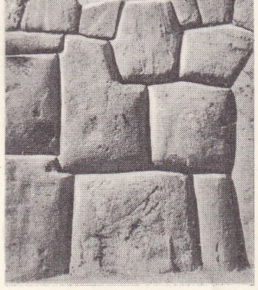

Cuzco kalelerinin görünüşü (Peru)

sürati saatte 115 km olarak tespit edilmiştir.) Yarışmacılar kazalara karşı başlarına mihver giymeğe mecbur tutulurlar.

◆ **inişli** sıf. İnişi olan. || *İnişli çıkışlı,* (veya *inişli yokuşlu*), engebeli, düz olmayan (yer). Artıp eksilen, bir düzeye devam etmeyen. (LM)

İNİTÂF i. (ar. *ʿatf*'tan, *inʿitāf*). *Esk.* Bir tarafa dönme, meyletme, yönelme: *Feminin rengi aksedip tenine / Yeni açmış güle misal olmuş / İnitâfiyle bak ne âl olmuş* (Namık Kemal). || Bükülme, iki kat olma, eğilme. || *İnitâf-ı nazar,* bakışın bir yere dönmesi, bakma. || *İnitâf-ı kalb,* içinden birine yakınlık duyma. || *İnitâf-ı zihn,* zihnin bir şeye, bir konuya çevrilmesi.

— Fiz. Kırılma. || Yankılanma. || *Esk.* Aksetme. || *İnitâf-ı ziya,* ışığın bir yere çarparak veya yoğunluğu ayrı ortamlardan çıkarken (veya girerken) yön değiştirmesi. || *İnitâf-ı sedâ,* yankı.

— Tıp. Burkulma, (bir organda meydana gelen) dönme. *Eşanl.* İNSİNA, İNHİNA. (M)

İNİYA, S.S.C.B.'de ırmak, Sibirya'da Obi nehrinin kolu; 450 km. Kuzbas'ın bir kısmını akaçlar. (L)

İNİZÂL i. (ar. *ʿazl* ve *ʿuzlet*'ten *inʿizāl*). *Esk.* Kendi isteğiyle bir yana çekilme, dünyadan el etek çekme. (M)

İNJEKSİYON i. (lat. *injectio*'dan fr. *injection*). Jeol. Basın etkisiyle derinlik kayasının yerkabuğundaki yarıklar içine girmesi. (Volkan kayalarının ve hattâ belki de granit ile diğer plütonitlerin injeksiyonu sıvı halde olmuştur; ancak bazı bilim adamlarına göre injeksiyon görünümden başka bir şey değildir ve dönüşüm halindeki gereç [granitleşme] katılığını kaybetmemiştir.)

— Jeomorfol. Kriyotürbasyon sebebiyle, bir tabakanın başka bir tabaka içine cep biçiminde girmesi. (L)

İNJURİA i. (lat. k.). Rom. huk. Özel bir suç sayılan fiil.

— ANSİKL. Oniki Levha kanunu zamanında, *injuria* kavramı, suçların cezalandırılmasında öç alma fikrinin hâkim olduğu çağdan kalma bir kavramdı. Bunun sonucu olarak, *malum carmen, occentatio* suçları ölüm cezasıyle (kırbaçla) infaz edilirdi ve *membrum reptum* (kol veya bacak koparma) ve *os fractum* da (kemikleri kırma) şiddetli cezalarla (kısas veya para cezası) cezalandırılırdı; bedenî zarara yolaçmayan hafif şiddet hareketleri için para cezası verilirdi. Praetor hukuku zamanında, para cezası ve kısas kanunu yok olmağa yüz tuttu. Yerini haksız fiili tespit (*actio aestimatoria injuria*) davasına bıraktı. Yavaş yavaş, cumhuriyetin son yüzyılı içinde, her türlü haksız fiilin cezalandırılması fikri yerleşmeğe başladı. M.Ö. 81'de bir Cornelia yasası, darbeleri, yaralamaları ve konut dokunulmazlığının ihlâlini cezalandırdı. Bu, kanun, özel bir nitelik taşıyordu: suçu ihbar etmek, suçtan zarar görene düşmekteydi. İlk imparatorluk zamanında, bir ceza verilmesini sağlamak için ceza kovuşturmasına gidilebiliyordu. O zaman haksız fiilden zarar gören gerek ceza mahkemesine, gerek hukuk mahkemesine başvurabilirdi. Son İmparatorluk devrinde, en ağır haksız fiiller veya yüksek rütbeli kişilere karşı işlenmiş haksız fiiller her zaman bir ceza kovuşturmasına yolaçmaktaydı. (L)

İNKA i. (ar. *naḳi*, pak, temiz'den *inḳāʾ*). *Esk.* Pak ve temiz hale koyma. || *İnka-yı kalb,* kalb temizliği. (M)

İNKA i. ve sıf. («Güneşin oğlu» anlamında olduğu sanılır). Pizarro'nun Peru'yu ele

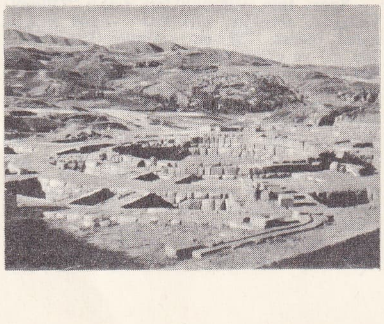

Saksahuaman kalıntıları (Peru)

geçirmesinden önce, buradaki Keçua hükümdarlarına verilen ad.

◆ **inkalar** çoğl. i. İnka hâkimiyetindeki halkların adı. Bk. İNKA İMPARATORLUĞU. (L)

İNKA İMPARATORLUĞU, Amerika'nın en geniş yerli devleti. XIII. yy.da Cuzco vâdisine yerleşen, XVI. yy. başlarında ispanyol *conquistadores*'ler tarafından ortadan kaldırılan küçük bir kabileden doğduğu sanılır. İnka devleti, önceleri ilk komünist devlet olarak kabul edilirdi; ama bugün İnkaların, yapısı bütünüyle merkezîleştirilmiş, ekonomisi devletçi, inka adı verilen hükümdar idaresindeki soylu bir sınıf tarafından yönetilen bir devlet olduğu bilinir. Hükümdar (*inka*) siyasî, dinî ve askerî yetkileri elinde toplardı. İnka adı, İspanyollar tarafından verilmiştir. Ülkenin resmî belgelerdeki ve halk arasındaki adı *Tahuantisuyu*'dur («dünyanın dört bucağı» [?]); gerçekten de ülke, *suyu* adı verilen dört bölgeye ayrılır: *Çinçasuyu* veya kuzeydoğu kesimi, *Antisuyu* veya doğu kesimi, *Kuntisuyu* veya batı kesimi, *Kollasuyu* veya güney kesimi.

● *Tarih.* Efsaneye göre XIII. yy. başında, Keçua'larla akraba olan bir klanın İnka adlı şefi, ailesini Cuzco'nun güneydoğusundaki dağlık bölgede bulunan ve «Şafak mağaraları» denilen yerden alarak aşağıdaki vâdiye getirdi; böylece burada Cuzco şehrinin ilk çekirdeği kuruldu. Bazı efsanelere göre Virakoça'dan (Yaradan) bazılarına göre de doğrudan doğruya güneş tanrısının (İnti) soyundan gelen Manko Kapak (Kapak, büyük, güçlü anlamına gelir) adlı bu efsanevî şef zamanında İnkalar komşu halklarla çetin savaşlar yapmak zorunda kaldı. Zamanla iki şehir oluştu: *Hurin Cuzco* veya aşağı şehir ve *Hanan Cuzco* veya yukarı şehir; bu iki şehir arasında ülkede üstünlüğü elde etmek konusunda rekabet vardı. XIII. yy. ortalarına doğru bazılarına göre Hanko'nun oğlu bazılarına göreyse yukarı şehrin şefi olan inka Sinçi Roka iki şehri birleştirdi ve vâdideki kabileleri hâkimiyeti altına aldı. Sinçi Roka'dan sonra yerine oğlu Llokue (Mancino) Pupankui geçti ve babasının yarım bıraktığı işleri tamamladı. Oğlu Mayta Kapak, Titikaka gölü dolaylarındaki eski krallığa birçok defa saldırdı. XIII. yy. sonu ile XIV. yy. başında Mayta'nın oğlu Kapak Yupankui ve onun oğlu İnka Roka birkaç başarı kazandı. İnka Roka'dan sonra yerine oğlu Yahuar Huakak ve onun kardeşi (veya yeğeni) Virakoça inka geçti. Virakoça doğuda ve güneyde krallığın topraklarını genişletti ve gelecekteki imparatorluğun temellerini attı. Aymara'lara, Keçua'lara ve Çhanka'lara karşı başarıyle savaştı. Virakoça'dan sonra tahta oğlu inka Urkon çıktı; ancak, resmî imparatorlar listesinde Urkon'un adı yoktur, çünkü kardeşi Kusi inka Yupankui onu öldürtmüş ve adının kesinlikle unutulmasını emretmiştir. Kusi inka Yupankui, Paçakuti adıyle bilinen ilk imparatordur (1438-1471); imparatorluğun sınırlarını genişletmiş ve çok sayıda toplumsal reform yapmıştır. Oğlu Topa inka Yupankui (1471-1493) bugünkü Şili ile Ekvator'un kuzey sınırları arasında kalan toprakları hemen bütünüyle ele geçirdi ve ülke kalkınmasına hız kazandırdı.
Yerine oğlu Huayna Kapak (1493-1527) geçti ve kuzeydeki Kuito krallığının topraklarını da ele geçirerek imparatorluğu en geniş sınırlarına ulaştırdı. Huaskar ve Atahualpa adlı iki oğlu arasında uzun ve kanlı bir iç savaş çıktı; savaşı Atahualpa kazandı, Huascar'ı hapsettirdi. 1532'de Atahualpa, Cuzco'da taç giyeceği sırada, İspanyollar Francisco Pizarro başkanlığında Tumbez'e çıktı ve hızlı bir yürüyüşten sonra Caxamarca (bugün Cajamarca) şehrine girdiler; 16 kasım 1532'de kendilerini barış elçileri gibi göstererek inkayı cesur ve ustaca bir hileyle esir ederek hapsettiler (16 kasım 1531). Atahualpa ancak büyük miktarda altın ödeyerek hürriyetini elde edebildi. Ama Huaskar'ın hapiste öldürüldüğü haberi gelince İspanyollar Atahualpa'yı kardeşini öldürtmekle suçladılar ve ölüme mahkûm ederek idam ettiler (29 ağustos 1533). Bununla birlikte İspanyolların İnka imparatorluğunu ele geçirmesi sanıldığından güç oldu ve uzun sürdü. Başlangıçta Pizarro'nun esiri olan inkanın öldürülmesinden korkan halk pek karşı koymadı, ama 1533'te Atahualpa'nın öldürülmesinden sonra *kuraka*'lar (imparatorluk valileri) İspanyollara karşı direnişe geçtiler. Pizarro 15 kasım 1533'te Cuzco'ya girdi, şehri yağma ederek büyük ganimet elde etti ve 1534 yılı başlarında Huayna Kapak'ın iki oğlundan birini Manko Kapak II adıyle inka seçtirdi. 1534 İlkbaharda Pizarro, Quito'yu işgal ederken adamları da İnkalara bağlı topluluklar arasındaki rekabetten yararlanarak ülkenin diğer önemli merkezlerini ele geçirdiler. 1535'te Manko Kapak II büyük bir ayaklanma hazırladı ve bu isyan ancak yeni bir ispanyol ordusunun gelmesiyle bastırılabildi. Bu tarihten itibaren, Peru'daki yerli topluluklar, önce Pizarro ile Almagro (1535-1538) arasında çıkan ve Almagro'nun öldürülmesiyle sonuçlanan çatışmadan, sonra da Pizarro ile ispanyol hükûmeti arasındaki anlaşmazlık (1535-1550) ve mücadelelerden yararlanarak *conquistadores*'lerin boyunduruğundan kurtulmağa çalıştılar. 26 Haziran 1541'de Franciso Pizzaro, Almagro'nun oğlu Deigo el Mozo'nun adamları tarafından öldürünlünce yerli halk İspanya krallığı ile koloniler arasındaki iç savaştan faydalanmağa çalıştı (1541-1544). Ama Manko Kapak'ın ölümü bütün teşebbüslerin yarıda kalmasına yolaçtı. 1545 ile 1550 yılları arasında ülke, ispanyol naiplerle (Vaca de Castro, Pedro de la Gasca) Gonzalo Pizarro arasındaki çetin savaşın sıkıntılarını çekti; Gonzalo Pizarro kendini Peru hükümdarı ilân etti. İspanyollar tarafından yarı köle durumuna düşürülen yerli halklar (özellikle Keçua'lar ve Aymara'lar) inka tahtında hak iddia edenlerin önderliğinde birçok defa ayaklandı; ama 1571'de taht üzerinde hak iddia edenlerden sonuncusu öldürülünce bütün hürriyet ümitleri suya düştü.

● *Din.* İnka tanrılarının sayısı azdı: en büyük tanrı toprak, Güneş, Ay ve bütün canlı varlıkların yaratıcısı Virakoça idi; bununla birlikte Virakoça kültü çok yaygın değildi ve hükümdarlığın son döneminde soyluların bağlı kaldığı bir felsefe ha-

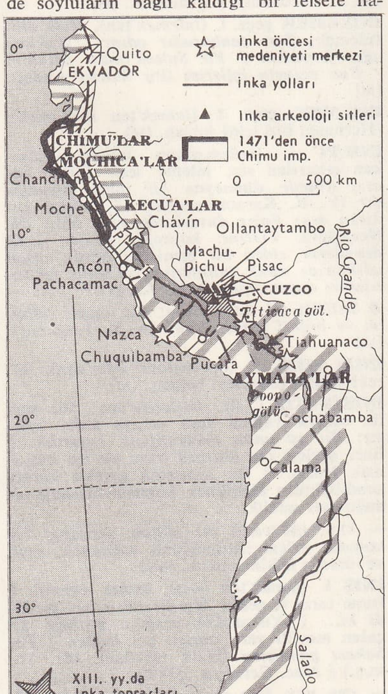

İNKA İMPARATORLUĞU'nun genişlemesi

Foto. Elfer-Atlas-Photo, Verger-Adep (LAROUSSE)

line geldi. Toprak (Parçamama), Mısır (Mamasara), Ay (Mamagilla), Deniz (Mamakokha), Yıldırım (İllapa) ve özellikle İnkaların atası sayılan Güneş (İnti) tanrıları daha çok saygı görürdü. İnkalar bu tanrılardan başka, hâkimiyetleri altına aldıkları toplulukların tanrılarını da kabul etmişlerdi; ama bunların kültü, yaygın değil yöreseldi. Tanrılara kutsal yerler (huaka) ayrılmış, en önemlilerinin onuruna da tapınaklar yapılmıştı. İbadet yalnız inkaya tabi olan başrahibin (Villak umu) yönettiği rahip sınıfı tarafından idare edilirdi. Bütün rahipler inkanın klanından geldiği halde küçük mahallî tapınakların rahipleri aşağı sınıftan seçilir ve devletten yardım görmezdi. Rahip ve rahibeler tapınakları beklemekle görevliydi; iffetlerini korumayan rahibeler ölüm cezasına çarptırılırdı. Tanrılara, özellikle güneş tanrısına evcil hayvanlar kurban edilirdi; insan kurban edildiği ise çok enderdi. Dinî törenler tarım yılının başladığını belirtirdi; yılın her ayında tarım faaliyetleriyle ilgili bayramlar yapılırdı (en büyük bayram töreni yazdan sonbahara geçişte kutlanan *raymi*'ydi). Gelecekten haber vermek de çok yaygındı. Din adamları, ateşle ruh çağırarak veya hayvan iç organlarının şekillerine bakarak yorumda bulunurlardı. Bir de kâhinler vardı; efsaneye göre kâhinler, huakalarda konuşan tanrıların sözlerini yorumladıklarını iddia ederlerdi; büyücüler ve hekimler işlenen günahlar sonucunda meydana gelen veya vücuda büyüyle girmiş yabancı cisimler veya kaza neticesinde ortaya çıkan hastalıkları iyileştirirdi. Tıpta (özellikle cerrahî), din adamları söz sahibiydi. Ancak bunlar büyü sebebiyle meydana gelen hastalıkların tedavisiyle uğraşmazlardı. İnkalar Kristof Kolomb öncesi diğer topluluklardan çok daha evvel, hemen hemen bilimsel denilebilecek metotlarla (kinin ve tıbbî bitkilerin kullanılması, cerrahî ameliyatlar v.b.) hastalıkları tedavi etmeyi ve iyileştirmeyi başardılar.

● *Sanat,* XV. yy.da Peru sanatı üzerine büyük etkisi görülen inka sanatı gerçekte fakirdir. Bununla birlikte, mimarlık alanında Saksahuaman. Maçupikçu, Cuzco gibi dikkate değer şehir kalelere rastlanır.

● *Kültür.* İnkaların zengin bir sözlü edebiyatları vardı; bununla birlikte hiç bir yazı metodu geliştirilmemiştir. Kültür iki yolla yayılıyordu: 1. halk yolu, haranek denen geleneksel ozanlar hep birlikte köyün gençlerini eğitir ve halka inka destanlarını ve ülkede olup biten büyük olayları şarkı biçiminde anlatırdı; 2. resmî yol, devletin aylıklı edebiyatçıları (*amauta*) soyluların ve kuraka'ların oğullarını yetiştirir ve hayata hazırlardı. Bu edebiyatçıların «hocası» müstakbel inkanın eğitimiyle uğraşırdı. Daha sonra keçua dilinde yazıyle kanıtlanan eserlerin İnkalara ait olduğu sanılmaktadır. Bu eserlerin bazıları açık havada okunmak için meydana getirilen dramlardır. Tiyatro eserleri arasında bugüne kadar gelen en eksiksiz oyun *Ollantay*'dır. Bu eser yapısı bakımından (kişiler ve koro) yunan tiyatrosunu hatırlatır ve Virakoço'nun dünyayı ve İnkaları yaratışını anlatır. İnkaların kullandığı takvim üzerine çok az bilgi vardır; bir yıl, her biri bir kamer ayını karşılayan on iki aya ayrılır. Dönencel yıl ile aradaki farkı en aza indirmek için her üç yılda bir ilâve bir ay konulduğu sanılır. Her ayın dinî âyinler ve tarım çalışmalarıyle ilgili özel bir adı vardır. İnka medeniyeti ve özellikle, İnka imparatorluğunun İspanyollar tarafından fethi üzerine yazılmış en sağlam bilgiler veren eser W. H. Prescott'un *Conquest of Peru* (Peru'nun Fethi) [1847] adlı kitabıdır. W. H. Prescott bu kitabı yazarken Juan de Sarmiento'nun (XVI. yy. ikinci yarısı) *Relacion de la Sucesion y Gobierno de los Yngas,* Polo de Ondegardo'nun *Relaciones* (1561-1651), Garcilaso de la Vega'nın *Comentarios Reales* (Lizbon 1609), Pedro Pizarro'nun *Relaciones del Descubrimiento y Conquista de los Reynos del Peru* (Peru Krallıklarının Keşif ve Fethinin Hikâyesi) [1571] v.b. adlı eserlerden yararlandı. (L)

İNKAPARİNA i. Orta Amerika'da çok yaygın içki; değişik tanelerden elde edilen bitkisel bir tozla yapılır, sütle sulandırılır. Protein bakımından zengindir. (L)

İNKÂR i. (ar. *nekr*'den *inkār*). [Birinin] Yaptığı bir işi veya söylediği bir sözü kabul etmemesi, yaptığını saklama: *Bunun üzerine inkâra lüzum görmedim* (Ahmed Rasim). [*Zt.* İTİRAF, İKRAR.] ‖ Tanrı'yı ve dinî esasları kabul etmeme, reddetme, tanımama. ‖ *İnkâr etmek* (veya *inkârdan gelmek*), yaptığını yapmadım, söylediğini söylemedim diye direnmek: *Hem gazeteye ilân ver, hem de sonra inkârdan gel!* (B. Felek). *Eskiden söylediklerimi hatırlamıyor muyum? İnkâr mı ediyorum?* (N. Ataç). Bir şeyin varlığını kabul etmemek, tanımamak: *Seninle hayatın yaşadığı şu noktada / İnkâr ediyorum çirkin vücudumu* (F. H. Dağlarca). *Tanrı'yı inkâr etmek.*

— Fels. *Esk. İnkâr-ı ulûhiyet,* Tanrı'nın varlığını kabul etmeyen, yalnızca tabiata bağlanan dünya görüşü.

— Huk. Ceza muhakemesi hukukunda, sanığın isnat edilen fiili kabul etmemesi. Bk. ANSİKL.

— Psikiyatr. *İnkâr hezeyanı,* gerek karşısındaki insanın maddî veya manevî varlığını, gerek dünyanın gerçekliğini tanıyıp kabul etmeme şeklinde beliren hezeyan veya sapıtma. (Terim, bu genel anlamı yerine, psikiyatri uygulamalarında bedenin, beden fonksiyonlarının, beden organlarının inkârı gibi daha dar bir anlamda kullanılır.) Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. Ceza muhakemesi hukukunda *inkâr,* sanığın isnat edilen fiilden kendisini kurtarmak için yararlanabileceği bir yol olarak gözükür. Ceza muhakemesinin, müdafaanın ispata ihtiyacı yoktur, ana ilkesi gereğince, muhakeme sırasında sanığa isnat edilen fiil ispat edilmelidir. Şayet sanık bu fiili işlemediğini iddia ederse, bu bir savunmadır, dolayısıyle isnadın inkârıdır. İşte bu halde iddiacılar, fiili sanığın işlemiş olduğunu ve onun cezalandırılması gerektiğini ispat etmek zorundadırlar. İleri sürülen iddia ispat edilmediği takdirde, sanık hakkında beraat kararı vermek gerekecektir. Bu yönüyle inkâr, sanık için, bir korunma aracı görevini yapabilecektir.

— Psikiyatr. Adına *Cotard sendromu* da (1880) denen *inkâr hezeyanı,* çeşitli hastalıklarda görülür. Hezeyanın esas sebebi, melankolidir. Bunun için, Cotard sendromu deyiminin, melankoliyi işaret etmek üzere kullanılması âdet olmuştur. İnkâr ile ilgili fikirler, ya endişeli veya sapıtmalı melankoli buhranı seyri sırasında ortaya çıkar, genellikle lânetlenmişlik ve ölümsüzlük fikirleriyle birlikte belirir. Bilindiği gibi melankoli ile ilgili tema'lar, hayli zengindir. Bunlar, mahv ve harap olmak, suçluluk ve zavallılık, hipokondri, hastalık, zarara uğramak ve düşmanlarca takip edilmek gibi konular etrafında toplanır. Daha başka hallerde ise, melankolinin gelişme tarzı müzmindir. Cotard'ın, kendi adını taşıyan sendromu ilk olarak tasvir etmesine yaramış olan da, bu sonuncu tipten olan hezeyan fikirleridir. İnkâr, lânetlenmişlik, kötü ruhların eline geçmiş olma inancı ve ölümsüzlük fikirleri, bu durumda, çeşitli senestopati'ler, görsel ve işitsel sanrılarla birlikte ortaya çıkar. Gene bu durumlarda endişeli bir hal de sık görülür. İntihara ve kendi bedenine zarar vermeğe karşı gösterilen eğilimlerin üstünde de dikkatle durmak gerekir. Bu gibi hallerde, hastanın hastahaneye hemen götürülmesi şarttır.

İnkâr fikirlerine yolaçabilen diğer bazı hastalıklar, zihin bulanıklığı ve bunama halleri ile, özellikle, genel onirik felç ve erken bunamadır.

◆ **İnkârî** sıf. *Esk.* İnkâr ile ilgili olan. ‖ İnkâr edilmiş, kabul edilmemiş. ‖ Olumsuz. ‖ *Esk. İstifhâm-ı inkârî,* «böyle şey olurmu?» şeklindeki soru ile «böyle şey olmaz»ı anlatma. (LM)

İNKERMAN, S.S.C.B.'de şehir, Kırım'da, Sıvastopol'un doğu banliyösü, Çornaya'nın ağzında. İskit hâkimiyetinden kalma kale. Papa Clemens ve papa Martinus'un sürgün edildiği Hıristiyanlığın ilk çağlarından kalma manastır, önemli bir yeraltı yapısıdır: üç kilisesi birbirine dehlizlerle ve kaya içine oyulmuş merdivenlerle bağlıdır.

— Ask. tar. Fransız-ingiliz orduları 5 kasım 1854'te, Sıvastopol'u kurtarmak isteyen Menşikov kumandasındaki rus askerlerini ağır kayıplar verdikten sonra burada yendiler. Bk. KIRIM SAVAŞI. (L)

İNKERMANN. Bk. VADRİU.

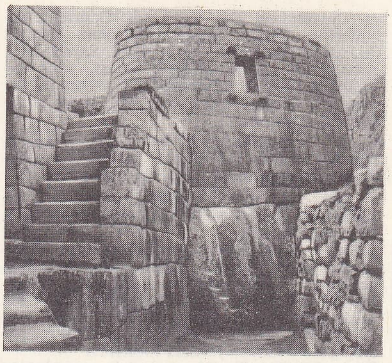

Maçupikçu'da askerî kule

İNKIBAZ i. (ar. *ḳabż*'dan *inḳıbāż*). *Esk.* Toplanma, büzülme. ‖ *Mec.* Sıkıntı, keder.

— Tıp. Kabızlık, peklik.

◆ **İnkıbazî** sıf. *Esk.* Büzülme, toplanma ile ilgili.

◆ **İnkıbazlık** i. Peklik olma hali. (M)

İNKIHAL i. (ar. *ḳuhl*'dan *inḳıhal*). *Esk.* Zayıf ve güçsüz düşme, kuruma. (M)

İNKILA i. (ar. *ḳal*ᶜ'den *inḳılā*ᶜ). *Esk.* [Ağaç için] Sökülme, kökünden koparılma. (M)

İNKILÂB i. Bk. İNKILÂP.

İNKILÂBEYN ikil i. (ar. *inḳılāb*'dan *inḳılābeyn*). Astron. *Esk.* Dünya'nın Güneş'in etrafında dönerken meydana getirdiği yörüngenin, Güneş'e olan uzaklığı açısından en yakın ve en uzak noktalarını birleştirdiği ve Güneş'in merkezinden geçtiği varsayılan eksenin iki ucu. (M)

çam kozalağı şeklinde vazo
Titikaka gölü, musée de l'Homme, Paris

İNKILÂP veya **İNKILÂB** i. (ar. *ḳalb*'den *inḳılāb*). Kısa sürede meydana gelen köklü değişiklik: *Yeni Türkiye'nin birkaç seneye sığdırdığı askerî, siyasî, idarî inkılâplar çok büyük, çok mühimdir* (Atatürk). [*Yeni.* Devrim.] ‖ *Teşm. yol.* Değişme, dönüşüm: *Bu iki manzume Türk hayatında yeni bir inkılâbın başlayacağını haber veriyordu* (Ziya Gökalp). ‖ *İnkılâb etmek. Esk.* Bir halden başka bir hale dönüşmek: *Yıllardan beri yaşattığımız hayal yapısının hakikate inkılâb edebilmesi için birçok unsurlar eksiktir* (Ş. S. Aydemir).

— Astron. *Esk.* Güneş'in Dünya'dan en uzak olduğu zaman. ‖ *Inkılâb-ı seyfî,* Güneş'in 22 haziranda Yengeç burcuna girmesi hali. ‖ *İnkılâb-ı sayfiye,* yılın en uzun günü. ‖ *İnkılâb-ı şitevî,* Güneş'in 2 aralık günü Oğlak burcuna girmesi hali. ‖ *İnkılâb-ı şiteviye,* yılın en kısa günü.

◆ **İnkılâbât** çoğl. i. *Esk.* İnkılâplar, değişimler: *Bütün bunlar* [...] *inkılabât-ı dehr içinde mahvoldu gitti* (Ahmed Rasim). ‖ Devrimler. (M)

İNKILÂPÇI sıf. (*inkılāp*'tan *inkılāp-çı*). İnkılâptan yana olan. *Yeni.* Devrimci: *Hayır, bir inkilâpçı, bir ihtilâlci için bu zaman yirmi dakika kısadır* (Ömer Seyfeddin). [M]

İNKILÂPÇILIK i. (*inkılāpçı*'dan *inkılāp-çı-lık*). Devrimcilik. (M)

İnkılâp Tarihi enstitüsü (TÜRK—), Anka-

çifte vazo
Peru
musée de l'Homme, Paris

Maçupikçu
inka şehir kalesi

Foto. Viollet, Girard-Rapho (LAROUSSE)

ra Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya fakültesine bağlı olarak kurulan enstitü (kuruluşu 15 nisan 1942, 4204 Sayılı kn.). Amacı: **a.** Türk İstiklâl savaşı, türk inkılâbı ve Türkiye cumhuriyeti rejiminin dayandığı esaslar hakkında her türlü araştırmada bulunmak;

b. bu konularla ilgili belgeleri ve yayınları toplayarak kütüphane ve müzeler meydana getirmek ve bir arşiv kurmak;

c. türk inkılâp ve rejimini tanıtmak için memleket içinde ve dışında dersler ve konferanslar vermek.

Kuruluş amacında belirtilen esaslar, enstitünün genel çalışma planı oldu. Bu plan gereğince müze, arşiv ve kütüphane kuruldu. 1970'e kadar konu ile ilgili olarak 1 688 müze eşyası, 57 tarihî filim, 55 000 belge, 13 422 resim, 8 000'e yakın kitap, ayrıca gazete koleksiyonları toplandı.

Türk İnkılâp Tarihi enstitüsü amaçlarına uygun eserler yayımlamaktadır. (M)

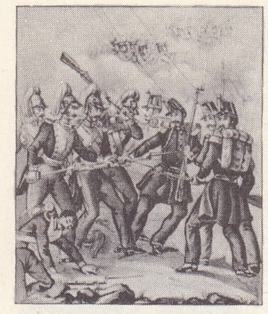

İNKERMAN savaşı (1854) Cabinet des Estampes, Paris

İnkılâp tiyatrosu, İstanbul'un çeşitli semtlerinde temsiller veren bir tiyatro topluluğu. İstanbul'da Letafet apartmanında kuruldu (1930). Aynı yerde İnkılâp Konser heyeti adlı başka bir topluluk da vardı. Tiyatro topluluğunu Kaptanzade Ali yönetiyordu. Cumartesi akşamları Şehzadebaşı Millet tiyatrosunda, salı akşamları Beşiktaş Suatpark tiyatrosunda, perşembe akşamları da Kadıköy Mısıroğlu tiyatrosunda temsiller verirdi. (M)

İNKIRAZ i. (ar. *ḳarż,* kesme'den *inḳrāż*). *Esk.* Son bulma, mahvolma, batma: *Türkiye'yi böyle sakîm yollarda inkıraz ve izmihlâl vâdisine sevk edenlerin elinden kurtarmak lâzımdır* (Atatürk). ‖ Dinme, durma. ‖ İz bırakmadan görünmez olma, kaybolma. ‖ *İnkıraz bulmak,* mahvolmak, bitip tükenmek, son bulmak. Durmak, dinmek, gerisi gelmemek. Bir aileden veya soydan kimse kalmamak üzere dağılmak: *Muaviye'nin akranı inkıraz buldu, meydan kendisine kaldı* (Cevdet Paşa). [M]

İNNOCENTİUS II

İNKISAM i. (ar. *ḳısm*'dan *inḳısām*). Bölünme, taksim edilme. ‖ Parçalanma, dağılma: *Bugün takip ettiği gaye vatanın inkısamdan ve milletin esaretten tahlisine matuftur* (Atatürk). ‖ *İnkısam etmek,* bölünmek: *Böyle ikiye inkısam etmek mümkün olsaydı ...* (H. Z. Uşaklıgil). ‖ *İnkısama uğratmak,* bölmek, parçalamak. (M)

İNKITA i. (ar. *ḳatᶜ,* kesme'den *inḳıtāᶜ*). *Esk.* Kesilme, sürekli devam etmeme: *Kelimenin son medîd hecesi gibi birden inkıtâ edivermesin* (H. Z. Uşaklıgil). ‖ Bitme, tükenme, son bulma. ‖ Herkesten ayrılıp bir kimseye bağlanma. ‖ *İnkıtâa uğramak,* kesilmek. Tükenmek, bitmek. ‖ *İnkıtâa uğratmak,* kesilmesine yolaçmak. Tükenmesine, ortadan kalkmasına sebep olmak.

— Fiz. *Esk. İnkıtâ-i ziyâ,* ışığın bir ortamdan, yoğunluğu farklı başka bir ortama girerken (veya çıkarken) yön değiştirmesi, ışın kırılması.

G. Lotario İNNOCENTİUS III XIII. yy. freski,

— Spor. Maçlarda, özellikle futbolda meydana gelen bir olay ile oyuna ara verilmesi. (Maçlarda, hakem yetkisini kullanarak bu inkıtaları hesaplar, normal zamanın üstüne ekler ve oyunu tespit edilen zamanın içinde oynatır.)

— Tıp. *Esk. İnkıtâ-ı tams,* kadınların âdetten kesilmesi, yaş dönümü, menopoz. ‖ *İnkıtâ-ı teneffüs,* nefes kesilmesi, solunum yetersizliğinden veya dış etkiler sebebiyle oksijensiz kalıp boğulma. (ML)

İNKIYAT veya **İNKIYAD** i. (ar. *ḳayd* ve *ḳıyādet*'ten *inḳıyād*). *Esk.* Yumuşak başlı olma, boyun eğme: *Beş gün oldu ki, mûtada inkıyâd ile ben / Sabahleyin çıkıvermiştim evden erkenden* (M. Â. Ersoy). ‖ *İnkıyad etmek,* boyun eğmek: *Selâmeti memleket ve millet için emrinize kemali samimiyetle inkıyad ederek buraya geldik* (Atatürk). *Ne hüküm verirseniz biz ona inkıyad ederiz* (Vâ-Nû). Birine bağlı olmak, tabi olmak.

◆ **İnkıyaden** zf. *Esk.* Boyun eğerek, kendini birine teslim ederek. (M)

İNNOCENTİUS IV imparator Friedrich II'yi afaroz ederken (1245)

İNKIZA i. (ar. *ḳażāᵓ*'dan *inḳıżāᵓ*). *Esk.* Zamanı dolma, bitme, sona erme: *Bu hadisenin vukûunda altmış üç senesi zi'lhiccesinin ikızasına iki gün kalmış* (Cevdet Paşa). ‖ *İnkızâ-yı müddet,* zamanın bitmesi. (M)

İNKİSAF i. (ar. *küsūf*'tan *inkisāf*). *Esk.* Güneş tutulması: *Nümâyân idi inkısâf-ı tamâm* (İzzet Molla). ‖ *Teşm. yol.* Parlaklığı sönme: *Baktım o cebhe-i seherin inkisâfına / Bir levha seyreder gibi lâkayd ü hande-zen* (Tevfik Fikret). [M]

İNKİSAR i. (ar. *kesr,* kırma'dan *inkisār*). *Esk.* Kırılma, bir şeyin herhangi bir dış etki veya darbeye dayanamayarak kırılması hali. ‖ *Mec.* Gücenme, hatırı kırılma, gönlü kırılma: *Bu erkeğe ters bir cevap vererek onu inkisara düşürmeyecektir* (Vâ-Nû). ‖ Beddua etme. ‖ *İnkisar etmek,* beddua etmek, lânetlemek: *Annesi bir gün ona: Yerin dibine giresin! diye inkisar etmiş* (Ahmed Rasim). ‖ *İnkisar-ı emel,* ümitsizlik, ümit kırıklığı, yeis, üzüntü: *Yabancı sesleri geldikçe reh-güzârımdan / Hep inkisâr-ı emel taştı rûh-ı zârımdan* (M. Â. Ersoy). ‖ *İnkisâr-ı hayâl,* hayal kırıklığı, beklediğini veya umduğunu bulmamanın verdiği üzüntü: *Doğrusu derin bir inkisâr-ı hayal! Azizim âdeta içinde bir fağfur fincan kırıldı* (M. Ş. Esendal).

— Fiz. *Esk.* Kırılma. (M)

İNKİSİ, Ekvator Afrikası'nda ırmak, Aşağı Kongo'nun kolu (sol kıyı); 230 km. Angola'da doğar, Billûr dağları bölgesinden geçer ve Kinşasa'nın 60 km kadar aşağısında son bulur. Sanga'da kurulan bir hidroelektrik santral bu ırmağın bir çağlayanından yararlanır ve Kinşasa'ya elektrik verir. Zongo'da da başka bir santral (40 000 kW) kurulmuştur. (L)

İNKİŞAF i. (ar. *keşf*'ten *inkişāf*). Bir şeyin eski halinde kalmayarak gelişmesi, ilerlemesi: *Normal şartlar içinde inkişafına müsaid iklimin yaratılması lâzımdır* (R.N. Güntekin). *Zihnin fazla inkişafı ferdî seciyeyi bozduğu gibi, medeniyetin fazla inkişafı da millî harsı bozar* (Ziya Gökalp). ‖ *Esk.* Açığa çıkma, belirme. ‖ Bilinmeyen bir şeyin keşfolunması. ‖ *İnkişaf etmek,* gelişmek: *Avrupa medeniyetinin Roma'dan aldığı hukuk prensipleri bilhassa Rönesanstan sonra inkişaf etmiştir* (P. Safa). *Esk.* Açığa çıkmak, belirmek. *Yeni.* Gelişim.

— Ask. *Esk.* Askerin ilerlemesi, hücuma geçmesi.

— Mat. *Esk.* Açınım.

— Tasav. Tecelli, kaderin kazaya dönmesi hali.

◆ **İnkişafât** çoğl. i. *Esk.* İnkişaflar, gelişmeler: *İnkişafâtını bir milletin erbab-ı nazar / Kocaman bir ağacın tıpkı çiçeklenmesine / Benzetirler ki ...* (M.Â. Ersoy). [M]

İNKLÜZYON i. (fr. *inclusion*'dan). Mad. oc. *İnklüzyon yatağı,* maden cevherinin kendisini taşıyan püskürük kayalar içinde yığın, damar v.b. şekilde değil de, dağınık halde bulunduğu yatak: *Çinko yatakları çok defa inklüzyon şeklinde bulunur.*

— Miner. Billûrlar içinde bulunan katı, sıvı veya gaz halindeki yabancı maddeler. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Mad. oc. *İnklüzyon yataklarında* cevher oranı düşüktür; bu yataklar ancak cevher çok pahalı olduğu zaman işletilir: Güney Afrika'daki elmas bacaları ve Ural dağlarındaki platin yatakları gibi. Bir inklüzyon yatağı sonradan, ya önce parçalanıp, sonra su ile taşınarak yığılma veya katışma (nikelli peridotit'in işlenebilir garnierit haline dönüşmesi) gibi olaylarla tabiî olarak zenginleşebilir; böylece daha değersiz madenleri de işletme imkânı elde edilir.

— Miner. *Katı inklüzyon*'lar, başka billûrların içine girmiş billûrlardır. *Cam halinde inklüzyon*'larda, içinde billûrların oluştuğu amorf madde parçaları bulunur; bunların şekilleri genellikle yuvarlaktır. *Gaz halinde inklüzyon*'lar, basınç azsa, azottan, basınç yüksekse karbon dioksit, hidrojen ve hidrojen karbür gazlarından meydana gelir. Kuvars içinde pek çok *sıvı inklüzyon* vardır; bunlar saf su, tuzlu su, sıvı karbon dioksitten v.b. meydana gelir; içlerinde hemen hemen daima hareketli bir gaz kabarcığı bulunur. (L)

İNKONEL i. (tes. edil. ad). Suyun ve birçok çökeltinin aşındırıcı etkisine dayanıklı bir nikel (yüzde 80), krom (yüzde 14) ve demir (yüzde 6) alaşımı; özellikle süt ve meyve suyu kaplarının yapımında kullanılır. Isıya karşı da dayanıklı olduğu için, bu alaşımdan ayrıca bazı fırın parçaları (pota, kapak v.b.) yapılır. (L)

İNKÜS i. (lat. *incus*'ten). Bulutların sınıflandırılmasında, kümülonimbüs türü bulutların ek özelliği. (Üst bölgesi, düz ipliksi veya çizgili görünüşte bir örs şeklinde uzanır.) [L]

İNLANDSİS i. (fr. *inlandsis*'ten). Bk. *İç* BUZUL.

İNLAY [inley] i. (ing. k.). Diş cerr. Dişe anatomik şeklini verebilmek amacıyle diş boşluğuna dökülen ve onu tıkayan madenî kitle. (L)

İNLEME i. (*inlemek*'ten *inle-me*). İnlemek eylemi: *Yukarda çıkmaz olur, şimdi, yolcunun nefesi; / Tabiatiyle durur hastanın da inlemesi* (M. A. Ersoy). [M]

İNLEMEK geçz. f. (onomatope *ini*'den *inile-mek* > *in-le-mek*). Istırabını kesik ve dokunaklı sesler çıkararak dışarı vurmak: *Ağlayarak, inleyerek gidiyorlar dünyadan / Hatta o ses feryad olsa acı acı inlese* (M. E. Yurdakul). ‖ Gür ve kuvvetli seslerle yankılanmak: *Sert adımlarla her yer inlesin* (Marş). *Eskiden zurnalar öttükçe feza inlerdi, / O ne dehşetli düğünler, o ne derneklerdi* (M. Â. Ersoy).

— ÇEŞ. DEY. *İnim inim inlemek,* devamlı ve şiddetli bir şekilde inlemek: *Acısından gece inim inim inledi.* Gür seslerle yankılanmak: *Orman onun azgın sesinden inim inim inledi* (Ş. S. Aydemir). [M]

İNLET i. (ing. k.). Karalar arasına sokulmuş deniz kolu. (L)

İNLETMEK ettrg. f. (*inlemek*'ten *inle-t-mek*). İnlemesine yolaçmak: *Bu elîm saatlerde parmakları piyanosunu inletecek şeyler bulurdu* (H. Z. Uşaklıgil). ‖ *Mec.* Çok eziyet çektirmek: *Ömrün ağır yumruğu beni bile inletti* (M. E. Yurdakul). *Böylelerini biraz inletmesi sevaptır* (Kemal Tahir). [M]

İNLEYİŞ i. (*inlemek*'ten *inle-y-iş*). İnlemek eylemi veya tarzı: *Çocuğun inleyişlerine dayanamadım.* (M)

İnlik muharebesi, 1787-1792 Osmanlı - Rus ve Avusturya savaşında Avusturya ile yapılan savaş. Memiş Paşa idaresindeki kuvvetler Muhadiye boğazını güneyden tehdit eden ve Belgrad'a yapılacak Tuna nehri ulaştırmasına engel olan İnlik kalesinin ve kalenin dolaylarındaki İnlik mağarasının alınması için görevlendirilmiş. İnlik kalesi Tuna kıyısında sarp bir yerde olduğu için, birçok kuşatmalara dayanmış ve alınamamıştı.

Serdarıekrem, Muhadiye boğazının zaptedildiği 29 ağustos 1788 günü, Memiş Paşayı yanına alarak Tekke burnundaki Tuna donanmasının kumandanı Çadırcızade Mehmed Ağanın gemisine gitti. Buradaki şayka ve çete kayıkları kaptanları ile yapılan toplantıda Memiş Paşanın kuvvetleri ile Tuna'nın kuzey kıyısından İnlik'e ilerleyerek İnlik ve Belgrad'ın karşısı, Poriçe boğazı ve diğer yerlerdeki düşmanı temizlemesi, Mehmed Ağanın da, şayka ve çete kayıkları ile nehirden ilerleyerek nehir yolunu açması kararlaştırıldı.

Tuna başbuğunun elinde 60 adet şalope tipinde çete kayığı vardı. Bu kayıkların, geceleyin (30 ağustos 1788 gecesi) yukarı Belgrad'a doğru hareketleri emredildi, fakat düşman tarafından açılan top ve tüfek ateşi ile savaş sabaha kadar devam etti. Bu zaman içinde beş şalope yukarı geçebildi, diğerleri durum tehlikeli olduğu için durduruldu.

Ertesi gün dalkılıç ve terakkili erlerden kurulu taarruz grubunun İnlik kalesine hücumları devam ederken düşman tarafından gönderilen bir kaptan (kale muhafızı) geldi; kaleyi vira ile teslim edeceklerini bildirdi. Vira kanunu gereğince içinde bulunanlara aman verilerek memleketlerine dönmelerine müsaade edilmesini istedi (2 eylül 1788).

İnlik kalesi ve mağarasındaki düşmandan büyük küçük on tane kayık alındı; cepha-

Foto. X, Alinari-Giraudon (LAROUSSE)

ne dolu 110 sandık, çeşitli savaş malzemesi, 1 100 tüfek, 11 top ve birçok zahire ele geçirildi. Osmanlı uyruğunu kabul eden 16 erkek ve kadın Tekke burnuna getirilerek yerleştirildi. Beylerbeyi Abdullah Paşa İnlik'e muhafız tayin edildi. (M)

İNMAN (Henry), amerikalı ressam (Utica, New York 1801 - New York City 1846). Ailesi 1812'de New York City'ye yerleşti. İnman burada portre ressamı John Wesley Jarvis ile tanıştı. 1814-1821 Arasında Jarvis'in çırağı olarak çalıştı, sonra kendi atelyesinde portreler yapmağa başladı. Kısa sürede tanındı. John Marshall, Martin Van Buren, William H. Seward ve De Witt Clinton gibi ünlü kişilerin portrelerini yaptı. En ünlü portrelerinden biri, William Wordsworth'ün portresidir; bu portreyi İngiltere'de kaldığı 1844-1845 yıllarında yaptı. Amerikan etkisinde yetişmiş ilk nesil ressamlarının en önemlilerinden biri sayılan İnman, çok yönlü bir sanatçıydı. Manzara resimleri, minyatürler, günlük hayattan tablolar da yaptı. 1845'te Washington'daki Capitol için tarihî konulu bir dizi tablo yapmağa başladı, ancak bitiremeden öldü.

İnman'ın sanatı zaman zaman değişikliklere uğradı. Bu olguyu, XVIII. yy. klasisizmi ile bir sonraki neslin ilerici üslûbu arasındaki geçiş döneminde yaşamış olmasına bağlamak mümkündür. (L)

İNMAR, sibiryalı putperestlerin (Mordvin'ler, Votiak'lar) yaratıcı tanrısı. (L)

İNME i. (*inmek*'ten *in-me*). İnmek işi.

— Coğ. Gelgit olayı sırasında deniz sularının karadan uzaklaşması.

— Patol. Vücudun bir yerinde sinirlerin ölmesi sebebiyle duyumun kaybolması. *Esk.* Nüzul. *Eşanl.* FELÇ.

◆ **İnmeli** sıf. Vücudunun herhangi bir yerine felç gelmiş olan. *Esk.* Meflûç. (M)

İNMEK geçz. f. (esk. türk. k.). Yukarıdan aşağıya doğru gelmek: *Merdivenlerden hızlı hızlı indi.* (*Zt.* ÇIKMAK.) ‖ Binilen bir araç veya hayvandan yere ayak basmak: *Attan, otobüsten inmek.* ‖ (Dağ, v.b.den) Aşağı kesime gelmek: *Şehre kurt indi.* ‖ Bulunulan yerden daha önemli bir yerleşme merkezine gitmek: *Bugün şehre inecek misin?* ‖ Bir yerde konaklamak: *Ankara'da bir otele indiler.* ‖ [Kabarık veya şişkin şeyler için] Alçalmak, eski halini almak: *Yüzünün şişi indi. Sular bu sabah epeyce indi.* ‖ [Fiyat için] Düşmek: *Şeker fiyatları indi.* ‖ [Fiyat için] Alçaltmak: *Sizin için iki lira daha ineyim.* ‖ Bir yeri kaplamak, basmak: *Sokağa akşam karanlığı iniyor* (H. E. Adıvar). ‖ Çökmek, yıkılmak: *Zelzelede evin bütün duvarları indi.* ‖ Felç gelmek: *Adamcağızın sol tarafına inmiş.* ‖ Geçl. f. *Argo.* Vurmak: *Şimdi sana bir tane inersem görürsün!*

— Müz. İnce sesten kalın sese geçmek. ‖ *Gam'ı inmek*, en ince notalardan en kalın notalara geçmek. (ML)

İNN, Orta Avrupa'da ırmak, Tuna'nın kolu (sağ kıyı), Passau'da Tuna'ya kavuşur; 525 km. Graubünden'de doğan İnn, Tirol'den geçer, Almanya ile Avusturya sınırını çizmeden önce Bavyera'nın bir kısmını aşar. Yukarı vâdisi Engadin, önemli bir turizm merkezidir. Orta vâdisi (*İnntal*), Tirol ilinin merkezidir; bu bölgede sıcak ve fırtınalı yazların elverişli şartlar hazırladığı tarım (tahıl, meyve ağaçları, tütün) gelişmiş, hidroelektrik santrallar ile bir linyit havzasının

İNNSBRUCK

işletilmesine dayanan sanayi önem kazanmıştır. Bavyera'da, İnn, yüksek taraçalar meydana getiren Ön-Alp bölgesinin flüvyoglasyer çakıl örtüleri arasında akar. Hızlı çığırı boyunca, birçok önemli hidroelektrik santral kurulmuştur. (L)

İNNALLAHE MAASSABİRİN ünl. (ar. *inna allāh* ve *maʿ* ile *ṣābirîn*, sabırlılar'dan *innallahe maʿaṣṣābirin*). [«Tanrı sabırlılarla beraberdir.»] Sabırsızlığı belirtmek için kullanılır. (M)

İNNESS (George), amerikalı ressam (Newburg, New York 1825 - Bridge of Allan Perthshire, İskoçya 1894). Önce Corot'nun etkisinde kaldı. Son eserlerinde mistik bir hava ağır basar. Tabloları New York Metropolitan museum'da (*Barış ve Bolluk*); Washington'da National gallery'de; Ohio'da Cleveland müzesinde; Buffalo'da Albright galerisinde; Chicago'da Sanat enstitüsündedir. (L)

İNNÎ sıf. (ar. *inn*'den *innî*). Fels. *Esk.* Denemelerle elde edilen ve olaylardan çıkarılan.

◆ **İnniyet** i. Fels. *Esk.* İnnî önermenin özelliği. *Yeni.* Sonsal (M)

İNNİNA veya **NANA** (*Nanë* de denir). M. Ö. Üçüncü binyıl Mezopotamya tanrıçası (Akkadcası, İstar). İyi niyetli ve lûtufkâr tanrılardan biriydi. Sabah tanrısıyken erkek, akşam tanrısıyken kadın olarak kabul edilirdi. Ancak tasvirlerde genellikle kadın olarak gösterildi. Diğer önemli niteliği aşk tanrıçası olmasıdır. Tanrıça İnnina bazen Enzu'nun bazen de tanrı An'ın kızı olarak görülür. Sonraları Uruk şehrinin tanrıçası oldu ve An kültü yerine bu sitede onun kültü yerleşti. Çok sonraki tarihlerde İnnina, Enzu'nun kızı olarak savaş tanrıçası sayıldı ve İkinci Babil devleti hükümdarlarından Nabunaid (M. Ö. 536) zamanında Arade ve Sippar sitelerinde Annumitu adı ile tanındı. Buradaki özelliği hem savaş, hem şehvet ve hem de tenasül tanrıçası olmasıydı. Sembolü bir yıldızdı. Kabartmalarda savaş tanrıçası olarak bir veya iki arslan üzerinde ayakta durur, ok ve yay ile donatılmış, bir elinde silâh öteki elinde de iki eri silâhın birleşmesinden meydana gelmiş aslan başlı topuzlu bir asa taşır. Bu tanrıçaya Hititler de ibadet ettiler ve İştar adını verdiler. Boğazköy'de Yazılıkaya'da tanrılar arasında tasviri vardır. Geç hitit şehirlerinden Kargamış'ta da İnnina'yı gösteren kabartmalar ele geçti. (M)

İNNOCENTİUS I Aziz (Albano ?-öl. Roma 417], papa (401-417). Otoritesini İllyria'da kabul ettirdi. İmparator Arcadius'un muhalefetine rağmen Aziz İoannes Khrysostomos'a zulmedenleri aforoz etti (407). Roma'nın Alarich tarafından yağma edilmesini önleyemedi (24 ağustos 410). Aziz Augustinus'un isteği üzerine Pelagius sapkınlığını mahkûm etti. (L)

İNNOCENTİUS II (Gregoria PAPARESCHİ) [Roma - öl. ay.y. 1143], papa (1130-1143). 1080'e doğru rahip, 1116'da Saint-Ange kardinal - diyakosu oldu; 1122'de Worms görüşmelerine katıldı.

Frangipani'lerin desteğiyle papa seçilince Anacletus II'nin (Pietro Pierleoni) muhalefetiyle karşılaştı, 1130'da Fransa'ya kaçmak zorunda kaldı. Aziz Bernardus'un İngiltere kralı Henry I'i kendi tarafına çekmesi üzerine Lothar III onun Roma'ya girmesine izin verdi (nisan 1133). Ama imparatorun hareketinden sonra, Sant'Angelo şatosunun hâkimi olan ve Sicilya kralı Ruggero II'nin desteğini sağlayan Anacletus II, İnnocentius'u yine sürgüne gitmek zorunda bıraktı. Bunun üzerine Aziz Bernardus, Anacletus II'yi Pisa konsiline aforoz ettirdi (1136). Anacletus II'nin ölümünden sonra (ocak 1138) İnnocentius II'nin karşısına yeni bir papa çıkarıldı: Victor IV. Aziz Bernardus nüfuzunu kullandı ve onu papalıktan vaz geçmek zorunda bıraktı. Bundan sonra İnnocentius II Sicilya kralı Ruggero ile mücadeleye girişti, fakat yenildi; onu kendi metbuluğu altında kral olarak tanımak, ayrıca Anacletus'u desteklemiş olmasını bağışlamak zorunda kaldı. (L)

İNNOCENTİUS III (Lando Dİ SEZZE) [öl. 1180], kilise dışı papa (1179-1180). Friedrich Barbarossa I onu Alexander III'e karşı destekledi. Alexander tarafından Cava manastırına kapatıldı ve orada öldü. (L)

İNNOCENTİUS III (Giovanni Lotario, Dİ SENGİ kontu) [Anagni 1160 - Roma 1216], papa (1198-1216). Paris ve Bologna üniversitelerinde okudu; amcası Clemens III onu kardinal - diyakos yaptı (1190). 8 Ocak 1198'de papa seçildi. Papalık otoritesini hükümdarlara ve din adamlarına kabul ettirmeğe, piskoposluğu ruhanî iktidarın, papalığı da dünyevî iktidarın sembolü sayarak bir *teokrasi* düzeni getirmeğe çalıştı. Bu siyasetini zaman zaman sertçe uyguladı. İmparator Heinrich VI'nın ölümünden yararlanarak (1197) imparatorun karısı Konstanze'nin metbuluğunu sağladı ve onun genç oğlu Friedrich'in vasisi oldu. Otoritesini Spoleto'yu, Ancona'yı ve Ravenna'yı ilhak etti; Toscana şehirleriyle birleşerek Kutsa. Roma Germen imparatorluğu askerlerini kontes Matilde'nin malikânesinden kovdu.

Türk hâkimiyetinin merkezi durumunda olan Mısır'a yeni bir haçlı seferi hazırladı (1198); ama birbiriyle çekişip duran hükümdarları biraraya getiremedi. Dördüncü Haçlı seferi İstanbul'un ele geçirilerek yağma edilmesinden başka bir sonuç vermedi (1204). Albililerin din sapkınlığına Aziz Dominicus'un vaızıyle karşı çıkmayı denedi; ama temsilcisi Pierre de Castelnau'nun öldürülmesinden sonra Toulouse'lu Raymond VI'yı aforoz etti (1208) ve cezalandırma seferi haline gelen bir haçlı seferi düzenledi. Alman imparatorluğu taraftarı Philipp von Schwaben'ın imparatorluk isteklerine karşı koydu ve Otto von Braunschweig'i destekleyerek ona taç giydirdi (1209). Ama nankör bir kişi olan yeni imparator İtalya'ya inerek Toscana'yı yeniden işgal etti. Bunun üzerine İnnocentius, imparatoru aforoz etti (1210), vesayeti altındaki Friedrich Roger'i Friedrich II adıyle tahta çıkardı (1215). İnnocentius, yalnız Kutsal Roma Germen İmparatorluğunda hâkim olmakla kalmadı; hâkimiyetini İngiltere (aforoz edilen Yurtsuz John başeğdi ve papanın vasalı oldu, 1213), Portekiz, Aragon, Castilla, Danimarka, İsveç, Polonya, Macaristan ve Bulgaristan'da kabul ettirdi. Ama Fransa'da başarısızlığa uğradı; ülkede uygulanan yasağa rağmen, Philippe Auguste, boşadığı karısı İsambour'u yeniden almayı reddetti. Bunun üzerine papa onunla uzlaşmak zorunda kaldı. Philippe Auguste Otto IV'e karşı papa ile birleşti fakat Bouvines'de yenildi (1214). İnnocentius III çeşitli kararnameler çıkararak kilise çevrelerindeki yolsuzlukları önlemeğe çalıştı, piskopos seçimlerini denetletti, sarayındaki yaşama tarzını basitleştirerek sadelikte örnek oldu. Manastırları destekledi, Assisi'li Aziz Francesco'yu kabul ederek (1210) dilenci keşiş tarikatlarını ve özellikle de Aziz Dominicus'un kurduğu tarikatı teşvik etti. Dördüncü Laterano konsili (1215), İnnocentius III'ün papalığının en önemli olayıdır. (L)

İNNOCENTİUS IV (Sinibaldo FİESCHİ) [Cenova 1195'e doğr. - Napoli 1254], papa (1243-1254). Lavagno kontunun oğluydu. Albenga piskoposu, sonra kardinal (1227) oldu. 25 Haziran 1243'te papa seçildi, Friedrich II ile mücadele etmek için Cenova'ya yerleşti. Lyon'da bir konsil topladı ve Friedrich II'yi aforoz ederek onu taht üzerindeki haklarından yoksun bıraktı (1245). *Agni Sponsa Mobilis* adlı papalık kararnamesinde (1246) kilise iktidarı ve kilisenin tanrısal menşei üstünde durdu. Pisa gibi Kuzey İtalya şehirlerini imparatora karşı ayaklandırdı. Fakat hareket bir bozgunla sonuçlandı. İmparatorun ölümünü (aralık 1250) *Laetentur Caeli* kararnamesiyle (ocak 1251) dünyaya bildirerek Roma'ya döndü ve bu defa Conrad IV ile ve Friedrich II'nin Güney İtalya'yı kasıp kavuran evlilik dışı oğlu Manfred ile mücadeleye girişti. Töton şövalyelerinin hareketlerini kontrol altına almak için baltık ülkelerine bir elçi gönderdi; fakat ağır bir vergi koymak hatasını işledi. Onun papalığı sırasında teokratik yönetim doruğuna ulaştı. (L)

İNNOCENTİUS V (Pierre de Tarentaise), [Champagny, Savoia 1225'e doğr. - Roma 1276]. 1234'te dominiken rahibi, 1267 ve 1269 - 1272 arasında bölge başkanı, Paris'te ilâhiyat profesörü, 1272'de Lyon başpiskoposu, 1276'da papa oldu. Birkaç ay sonra (22 haziran) öldü. Çağdaşları onu DOCTO

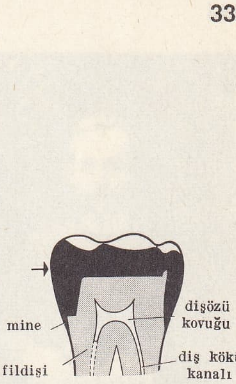

inlay

İNNOCENTİUS X
Vélasquez'in eseri
Doria galerisi, Roma

İNNOCENTİUS XI
J.-B. Monnot'nun eseri
San Pietro bazilikası, Roma

İNNOCENTİUS XII
Filippo Valle'in eseri
San Pietro bazilikası, Roma

Foto. Anderson-Giraudon, Alinari-Giraudon, Almasy (LAROUSSE)

orgeneral İsmet İNÖNÜ

İNÖNÜ Suriye cephesinde başkumandan Enver ve Bahriye nazırı Cemal Paşa ile (1914) [Metin Toker koleksiyonu]

Atatürk ve **İNÖNÜ** Cumhuriyetin ilk yıllarında (Metin Toker koleksiyonu)

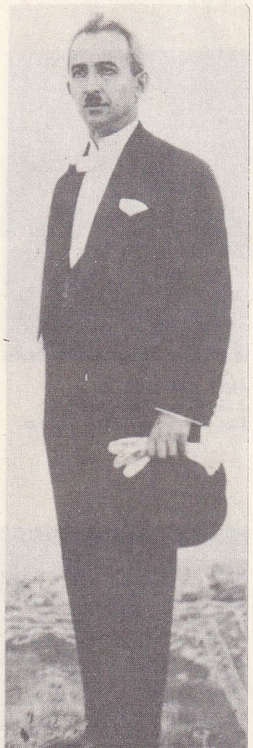

başvekil İsmet Paşa (1925)

FAMOSISSIMUS diye anar. 1898'de azizlerden sayıldı. (L)

İNNOCENTİUS VI (Etienne AUBERT) [Beyssac-en-Correze - öl. Avignon 1362], papa (1352-1362). Noyon (1338) ve Clermont (1340) piskoposu, Ostia kardinal piskoposu (1342) ve dinî mahkeme başhâkimi oldu. Papayı seçen kurula, papalık haklarının kısıtlanması konusunda vaatlerde bulundu, böylece 18 aralık 1352'de Avignon'da papa seçildi; ancak papa olduktan sonra vaatlerini unuttu. İtalya'daki malikânelerini yeniden elde etmek amacıyle temsilci olarak Gil de Albornoz'u İtalya'ya gönderdi ve bu ülkedeki metbuluğunu yeniden kabul ettirdi (1353-1360). Ama kendisi Roma'ya gitmedi. Papalığı sırasındaki en önemli olay 1356'da yayımlanan Altın *Kararname*'dir. Vaiz papazlar tarikatında reform yapılması için çalıştı. (L)

İNNOCENTİUS VII (Cosimo MİGLİORATİ) [Sulmona 1336 - Roma 1406], papa (1404-1406). Ravenna piskoposu (1387), Bologna piskoposu ve kardinal (1389) oldu. Napoli'li Ladislas'ın desteğiyle papa seçildi. Avignon papası Benedictus XIII'ün itirazı üzerine Viterbo'ya çekildi (1405), Yan Hus taraftarlarına karşı cephe aldı. Hıristiyanlıkta ikiye bölünme onun papalık dönemine rastlar. (L)

İNNOCENTİUS VIII (Giovanni Battista CYBO) [Cenova 1432 - Roma 1492], papa (1484 - 1492). 1467'de Savona piskoposu, 1473'te Amalfi piskoposu, San Lorenzo in Lucina'nın kardinal piskoposu oldu; kendini sefahate verdi. Giuliano Della Rovere'nin desteğiyle ağustos 1484'te papa seçildi, Saray'ı ailesine mal etti, makam satışları aldı yürüdü; yeğeni Lorenzo Cybo'yu ve Lorenzo di Medici'nin on üç yaşındaki oğlunu kardinal tayin etti. İkameti için Vatikan'da Belvedere'yi inşa ettirdi. Siyaseti, Roma'da Orsini'lerin ayaklanmasına yolaçtı, bu ayaklanma şiddetle bastırıldı. Napoli kralı Aragon'lu Ferdinando ile ihtilâfa düştü ve onu haraca bağladı (1486). Din sapkınlarıyle mücadele için *Summis Desiderantes Affectibus* kararnamesini yayımladıktan sonra (1484'te yayımlanan bu kararname özellikle büyücülüğü hedef tutar) Vaud kantonuna karşı haçlı seferi düzenledi ve Granada'nın Katolik krallar tarafından ele geçirilişini törenlerle kutladı. (L)

İNNOCENTİUS IX (Giovanni Antonio FACCHİNETTİ) [Bologna 1519 - Roma 1591], papa (29 ekim - 30 aralık 1591). Kardinal Alessandro Farnese'nin sekreteriydi. 1560'ta Nicasto piskoposu, 1583'te kardinal oldu. Papa seçildi. Fransa'yı Birlik'e karşı destekledi. (L)

İNNOCENTİUS X (Giambattista PAMPHİLİ) [Roma 1574 ay.y. 1655], papa (1644 - 1655). Napoli'de Papalık büyükelçisi, Fransa ve İspanya'da Papalık ortaelçisi olarak bulundu, 1629'da kardinal oldu. Mazarin'e rağmen papa seçildi ve Papalık sarayına ciddiyet kazandırmağa çalıştı, Barberini kardeşlerin yolsuzluklarını ortaya çıkarmak istedi, fakat Barberini'ler Fransa'ya kaçarak Mazarin'e sığındılar (1645). Avignon'daki Papalığın müdahale tehditi karşısında geriledi. Vestfalya anlaşmasının dinle ilgili maddelerini protesto etti (*Zelus Domus Mea* 1650). Augustinus'taki beş önermeyi mahkûm etti (*Cum Occasione* kararnamesi, mayıs 1653). [L]

İNNOCENTİUS XI (Benedetto ODESCALCHİ) [Como 1611 - Roma 1689], papa (1676 - 1689). Askerlikten rahipliğe geçti. Innocentius X'un sekreteriydi. 1645'te kardinal, 1654'te Novarra piskoposu oldu, 21 eylül 1676'da papa seçildi. Erdemli bir insandı, kayırmalarla ve yolsuzluklarla savaştı, yiyim yeri haline getirilen görevleri kaldırdı, iflâsı önlemek için romalı kadınların lüksüne karşı koydu ve hayır işlerini hızlandırdı. Olasıcılık (1680) ve Molina'cılık (1687) akımlarına cephe aldı. Roma'daki fransız elçiliği semtinin dokunulmazlığı konusunda Louis XIV ile anlaşmazlığa düştü (fransız elçisi Lavardin'i afaroz etti) [1677-1678]; açık bulunan piskoposlukların gelirine kralın elkoyması (FRANSA DİN ADAMLARI BİLDİRİSİ) ve Köln piskoposluğu (Fürstenberg'e karşı bavyeralı Klemens'i destekledi, 1688) meselesinde, Avignon'u ele geçirmiş olan Fransa kralına karşı koydu. İnnocentius XI Jan Sobieski III tarafından Viyana'nın kurtarılmasından sonra imparator Leopold'u Türklere karşı bir haçlı seferine girişmeğe teşvik etti. (L)

İNNOCENTİUS XII (Antonio PİGNATELLİ), [Spinazzola, Basilicate 1615 - Roma 1700]. Papa (1691-1700). 1672'de Lecco'da, sonra Faenza'da piskopos, 1681'de kardinal, 1687'de Napoli başpiskoposu oldu, 12 temmuz 1691'de papa seçildi. İnnocentius XI'in hayranıydı, iltimas yapanlarla mücadele etti. Barış taraftarıydı, fransız piskoposlarının 1692 bildirisini reddetmeleri şartıyle Louis XIV ile uzlaştı. Avignon'daki Papalık onun zamanında yeniden kuruldu (1693). İspanya kralı Carlos II'yi Louis XIV'ün torunu Anjou dükü lehine bir vasiyetname bırakması için teşvik etti. Jansenius'çuluğu (1696) ve Fenelon'un *Maximes des Saints*'inde (Aziz'lerin Özdeyişleri) açıklanan Jansenius'çu kiyetizmi mahkûm etti. Düzeni sağlamak ve reformlar yapmak için bir Papazlar birliği kurdu (1698). [L]

İNNOCENTİUS XIII (Michelangiolo CONTI) [Roma 1655 - ayy. 1724], papa (1721-1724). Viterbo'da Papalık ortaelçiliği (1693) ve İsviçre'de Papalık büyükelçiliği (1695) görevlerinde bulundu. İmparator, kardinal Paolucci'nin papa seçilmesini önleyince, İnnocentius XIII papa oldu. Roma Engizisyon kuruluna *Unigenitus* kararnamesini onaylattı (1722), fakat cizvitlere karşı çok sert davrandı. İtalya'da Parma ve Piacenza'nın don Carlos'a verilmesini protesto etti (1723). [L]

İNNSBRUCK, Avusturya'da şehir, Tirol'ün merkezi, 574 m yükseltide, İnn ile Brenner'den inen Sill'in kavuştuğu yerde; 100 700 nüf. Üniversite. Eski şehirde, kemerli sokaklar, eski evler, barok üslûbunda cizvit kilisesi vardır. İki yanında XVII. ve XVIII. yy.dan kalan evlerin yer aldığı Maria - Theresien - Strasse ticaret merkezidir. İmparatorluk şatosunda (Hofburg), imparatoriçe Maria - Theresia 1770'te değişiklikler yaptırmıştı. Hofkirche veya Fransiskenler kilisesindeki (1553-1563) Maximilian I'in (öl. 1519) mezarı ilgi çekici eserlerdendir; alçak kabartmalarla ve imparatorun atalarını temsil eden 28 tunç heykelle süslüdür. İnnsbruck önemli bir demiryolu kavşağı (Brenner ve Arlberg hatları) ve bir sanayi merkezidir: dokuma, kimya ve ecza sanayii; kâğıt fabrikaları; besin sanayii. Turizm ve kış sporları merkezi.

İNÖNÜ Lozan dönüşü yapılan karşılama töreninde (1923) [Metin Toker koleksiyonu]

Foto. Hürriyet arşivi, N. Erkılıç (MEYDAN)

İNÖNÜ ve Atatürk (1936)

İNÖNÜ Kahire konferansında (5 aralık 1943)

— Tar. Bir roma kolonisi olan *Veldidena* bugünkü adını («İnn köprüsü»), XI. yy.'da, Brenner'den geçen Akdeniz - Almanya yolu üzerindeki ticarî önemi dolayısıyle aldı. 1363'te Avusturya'ya katılan İnnsbruck, 1420'de Tirol'ün merkezi oldu. Maximilian sık sık burada kalırdı. Otuzlar konsiline nezaret için şehre gelen Karl V, az daha, saksonyalı Maucitz'in emrindeki protestanların eline düşecekti (nisan 1552). Cizvit Pieter Canisius burada, sonradan üniversite haline getirilen bir din okulu kurdu (1677). 1805'te Ney tarafından alınan (7 kasım) İnssbruck, Pressburg antlaşmasıyle Bavyera'ya bağlandı; Andreas Hofer'in çağrısiyle ayaklandı (1809); 1815'te Avusturya'ya geri verildi. 1945 - 1955 Arası şehir Fransız İşgal Kuvvetleri Genel karargâhının merkeziydi. 1964 Kız olimpiyatları İnnsbruck'ta yapıldı. (L)

İNNTAL, İnn vâdisinin (Avusturya) bir kısmı, ırmağın Tirol çığırında, Landeck ve Kufstein arasında; burası Tirol'ün en kalabalık bölgesidir. (L)

İNO. Yun. mit. Kadmos ile Harmonia'nın kızı. Thebai veya Orkhomenos kralı Athamas ile evlendi, ondan Learkhos ve Melikertes adlarında iki oğlu oldu. (L)

İNOCERAMUS i. Tebeşir ve Jura devrine ait iki çenetli yumuşakça; bazen çok büyük olan yuvarlak kavkısı aynı merkezli dairesel çizgilerle süslüdür. (*Pernidae* familyasından.) [L]

İNOKLÜZYON (fr. *inocclusion*). Diş cerr. Çeneler kapalı iken dişlerin birbirine değmemesi. ‖ *Fizyolojik inoklüzyon,* çeneler kapalı iken dişler arasında 2 mm aralık kalması. (L)

İNOL i. (fr. *ynol*). Kim. Hidroksil kökü asetilenik karbona bağlanmış olan hidroksilli organik bileşiklerin genel adı. (Bu bileşikler şimdiye kadar serbest olarak elde edilmemiştir; ancak tabiatta bulundukları düşünülmektedir). [L]

İNOLİT i. (yun. *is, inos,* lif, iplik ve *lithos,* taş > fr. *inolithe*'ten). Miner. Bazı minerallerin ipliksi çeşitlerine verilen ad. (L)

İNONDASYON i. (lat. *inondatio,* su basması > fr. *inondation*'dan). Jinekoloji. *Karınzarı inondasyonu,* karınzarı boşluğuna birdenbire kan boşalması; had kansızlık belirtileriyle birarada görülür. (Bir dış gebeliğin ansızın patlaması başlıca sebeptir.)

— Patol. *Beyin karıncıkları inondasyonu,* beyin karıncıkları içinde meydana gelen kanama. Sinir sistemine bağlı olan ve vahim sonuç verebilen bir komaya yolaçar. ‖ *Soluk borusu - bronş inondasyonu,* soluk borusu ile bronşların kusmuk veya salgılarla dolması. (Çoğu zaman bir genel anestezi kazasıdır. Âcil müdahalelerde ve göğüs cerrahîsinde meydana gelir; soluk borusu ve bronşlara boru sokulması ve tıkayan maddelerin emilmesi suretiyle giderilir.) [L]

İNONGO, merkezi Léopoldville olan Kongo'da Léopoldville gölü ilinin yönetim merkezi. Gölün doğu kıyısındadır. 2100 nüf. (L)

İNORGANİK sıf. (fr. *inorganique*). Tab. tar. Cansız olan: *İnorganik maddeler, içinde canlı hücre bulunmayan ve mineraller gibi ancak üst üste birikerek büyüyebilen cisimlerdir.*

— Biyol. Hücrelerin cansız kısımları; bu kısımlar, kimyasal yapıları ne olursa olsun inorganik sayılır.

— Elektr. Amyantlı, betonitli, mikalı, cam elyaflı, seramik maddeli ve silis elyaflı bir kâğıt için kullanılır.

— Kim. *Eşanl.* ANORGANİK.

— Patol. Organlardaki bozukluktan ileri gelmeyen hastalık veya rahatsızlıklara verilen sıfat. (L)

İNOSİT veya **İNOSİTOL** i. (yun. *is, inos,* lif > fr. *inosite* veya *inositol*'den). Kim. Formülü $C_6H_6(OH)_6$ olan heksalkol; sikloheksandan türer. *Eşanl.* SİKLOHEKSAHEKSOL.

— ANSİKL. Teoride *inosit*'in polarılmış ışığı etkilemeyen yedi izomer şekli ve optik bakımdan ters iki şekli öngörülür; bunlardan yalnız son ikisi bilinir. Beyinde, kalp kasında, fasulyede, bezelyede bulunan ve aktif olmayan bir izomeri de «damboz», «fazeomanit», «mezoinosit» veya «i-inosit» adlarıyle anılır. Gabon kauçuğundan çıkarılan dambonit, inositin dimetil eterini meydana getirir. Hindistancevizi yapraklarındaki kokozit, köpekbalıklarının bağırsaklarında bulunan sillit, aktif olmayan inositler olarak kabul edilir. Mezo-inosit B grubu vitaminlerindendir. (L)

İNOSİTOKALSİYUM i. (fr. *inositocalcium*). Eczc. Kalsiyum ve magnezyum İnositoheksafosfat'ın kısa adı; fosfor bakımından zengin olan bu madde, buğdaygillerin ve baklagillerin tohumlarından elde edilir. (Sinir sistemini kuvvetlendirici ve beslenmeyi uyarıcı bir maddedir; günde 1 - 2 gr'lık dozlar halinde alınır.) [L]

İNOSUKİ i. Japonya'da yetişen ve kerestesi yapı işlerinde kullanılan ağaç. (L)

İNOTA, Macaristan'da (Veszprem idare bölgesi) şehir, Szekesfehervar'ın batısında; Varpaloya linyitleriyle beslenen termik santral. (L)

İNOTAGMA i. (fr. *inotagme*'den). Hücrebil. Kas hücrelerinin protoplazmasında bulunan çubuk şeklinde uzun cisimcik; bunların duruşu kas tellerindeki anizotropiden ileri gelebilir. (L)

İNOTROP sıf. (yun. *is, inos* ve *tropein,* dönmek'ten fr. *inotrope*). Fizyol. Kasların kasılma gücüne denir. ‖ Yürek kasının kasılmalarını hal ve şartlara uyduran ve değiştirerek düzenleyen bazı kalp sinirlerine de denir. (Akciğer-mide siniri kalp üzerinde negatif inotrop; sempatik sinir ise pozitif inotrop etki gösterir.) [L]

İNOWROCLAW, Polonya'da (Bydgoszcz voyvodalığı) şehir, Bydgoszcz'un güneydoğusunda; 46 800 nüf. Faal bir tarım bölgesinin köy pazarı. Ilıca merkezi. Tuz işletmesi. Makine sanayii (tarım makineleri). [L]

İNOZÜRİ i. Sidikte inozit bulunması. (L)

İNÖNÜ, İç Anadolu bölgesinde (Yukarı Sakarya bölümü, Eskişehir ili, merkez ilçesi) bucak, 10 915 nüf. 12 köy. — *Bucak merkezi* (*İnönü kasabası;* 4 246 nüf.), Haydarpaşa-Eskişehir demiryolu üzerinde, aynı adı taşıyan ovanın güney kenarında. Yüksl. 950 m. İstasyonuna uzaklığı 3 km. (M)

İNÖNÜ (Erdal), türk fizikçisi (Ankara 1926). İsmet İnönü'nün oğlu. Ankara üniversitesi Fen Fkaültesinin Fizik-Matematik bölümünü bitirdi (1947). Amerika'da, California İnstitute of Technology'de yüksek fizik lisansı (1948) ve doktora (1951) yaptı. Princeton üniversitesinde misafir araştırıcı olarak çalıştı (1952). Türkiye'ye dönüşünde Ankara Üniversitesi Fen fakültesinde asistan; (1952), sonra doçent oldu (1955). Amerika'ya giderek Princeton üniversitesinde misafir araştırmacı olarak bulundu (1958-1959). Çalışmalarına Oak Ridge National laboratory'de devam etti (1959-1960). Daha sonra Ortadoğu Teknik üniversitesinde teorik fizik profesörlüğüne tayin edildi (1960). Burada Fizik bölümü başkanlığı (1960-1964), Fen ve Edebiyat fakültesi dekanlığı (1965-1968) yaptı. Sonra yeniden Columbia ve Princeton üniversitelerinde iki yıl çalıştı. Türkiye'ye dönüşünde Ortadoğu Teknik üniversitesinde rektör vekilliği (1969-1970), daha sonra rektörlük yaptı. 1971 Ders döneminde rektörlükten istifa etti. Eserleri: *On the Contraction of Groups and Their Representations* (Grupların Daralması ve Gösterilmesi Üstüne) [1953]; *On the Definition of the Extrapoluted for Bare Homogeneous Thermal Reactors* (Çıplak Homogen Termik Reaktörler İçin Ekstrapolasyonun Tanımı Üstüne) [1958]; *Galilei Grubunun Üniter Temsillerinin Kuvantum Mekaniği ile İlişkisi.* (M)

İNÖNÜ (Mustafa İsmet), türk kumandanı ve devlet adamı (İzmir 1884). Türkiye cumhuriyetinin ikinci cumhurbaşkanı (1938-1950) ve üç defa başbakan (1923-1924, 1925-1927, 1961-1965). Babasının memur olarak bulunduğu İzmir'de, o zamanki adıyle İngiliz yokuşundaki (şimdi 842. sokak) bir kira evinde doğdu. Babası Hacı Reşid Bey Malatyalıydı; annesi Cevriye Hanım, Bulgaristan'ın Deliorman Türklerindendi, İsmet, ailenin ikinci çocuğu olarak dünyaya geldi. Biri hayatta olan üç erkek, bir kız kardeşi vardır.

İsmet doğduğu zaman Hacı Reşid Bey İzmir adliyesinde müstantik yardımcısı olarak çalışıyordu. Birkaç yıl sonra Sıvas'a tayin edildi. İlköğrenim yılları orada geçti. Önce, mahalle mektebine gitti. Altı ay içinde bu mektebi bitirince Sıvas Askerî rüştiyesine girdi. Ailenin, askerî doktorluk hariç, askerlik mesleğine giren ilk ferdiydi. İsmet Sıvas rüştiyesinde ilk üç yıl orta bir öğrenci oldu. Dördüncü yıl, hesap öğretmeni onu sınıfta bıraktı. Bundan sonra, Erkânıharbiye mektebinden kurmay yüzbaşı olarak çıkışına kadar sınıflarının birincisi oldu. Dört yıllık rüştiyeyi beş yılda bitir-

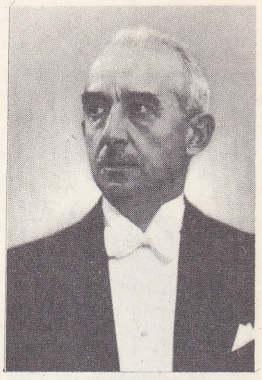

cumhurbaşkanı **İNÖNÜ** (1945)

muhalefet yıllarında **İNÖNÜ** (1958)

Foto. Yeni Sabah arşivi, Hürriyet arşivi, N. Erkılıç (*MEYDAN*)

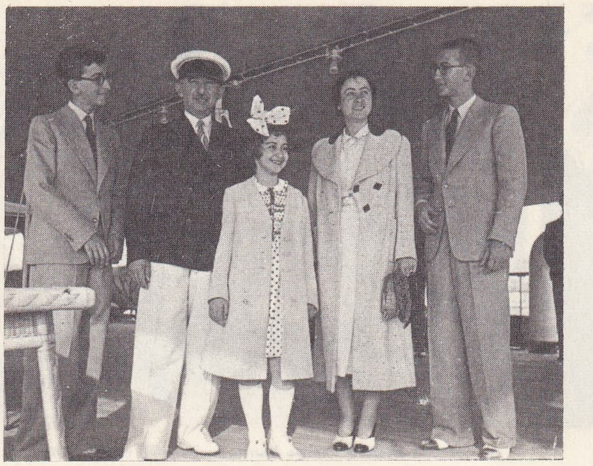

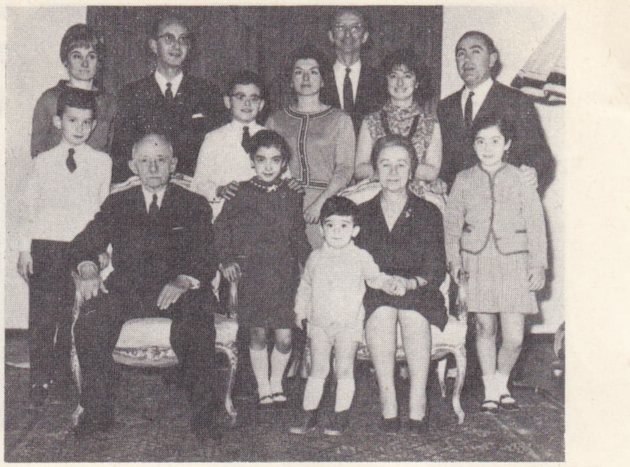

solda,
Ismet İNÖNÜ, eşi ve çocukları
bir deniz gezisinde (1942)
[soldan sağa,
Erdal İnönü, Özden İnönü,
Mevhibe İnönü, Ömer İnönü];
sağda,
İnönü çocukları
ve torunlarıyle
82. doğum gününde
(1966)

İNÖNÜ
ünlü çivileme
atlamalarından
birini yaparken
(1963)

inro
Guimet müzesi,
Paris

di (1895). Beşinci sınıfı Sıvas'taki Mülkiye idadîsinde tamamladı. On üç yaşındayken İstanbul'a gitti. Müsabaka imtihanını kazanarak Mühendishane idadîsine (topçu okulu) girdi. İdadîyi bitirince Topçu harbiyesine geçti. Harbiye'de daima sınıf birincisiydi. Sahra topçusu olarak teğmen rütbesiyle Harbiye'yi bitirdi (1903). Harbiye'yi dereceyle bitirenler erkânıharp namzetlerine ayırıldıkları için, İsmet de, Pangaltı'daki Erkânıharbiye mektebine girdi.

O yıllarda İstanbul'da, Valide camii karşısında küçük bir evde kiracıydılar. Sonra, bir iki yıl, hava değişimi için Rumelikavağı'nda oturdular. Burası ona büyük bir tabiat sevgisi, tabiata yakınlık duygusu verdi. Altı yıl, yaz tatillerini İzmir'de, küçük dayısının yanında geçirdi. Daha Sıvas'tayken Fransızcaya merak sarmış, idadî ve Harbiye'de bu dili adamakıllı ilerletmişti. Yaz tatillerinde, önündeki sınıfın en zor derslerini hazırladığı için, yıl içinde lisan çalışmalarına ayıracak zaman bulabiliyordu. Erkânıharbiye mektebine geldiğinde Almancanın da gerekliliğini anladı. O devirlerde askerlik denilince, akla alman ordusu geliyordu. Alman mütehassıslar osmanlı ordusunun eğitimini ele almışlardı. İsmet, bir arkadaşıyle birlikte, özel olarak Almanca öğrenimine başladı. Bu arkadaşı, kendisinden bir iki sınıf üstteki Ali Fuat (Erden) idi. Bütün o nesil için olduğu gibi kitaplar, yabancı dilde gazete ve dergiler İsmet'in en yakın dostlarıydı. Yeni bilgiler İsmet'e de memleketin halinin göründüğünden daha korkunç olduğu intibaını veriyordu. Erkânıharbiye mektebi, yakın bir zamanda görevin kendilerine düşeceğini sezerek kendilerini yetiştirmeğe çalışan gençlerle doluydu. Enver, İsmet'in mektebe girdiği yıldan bir önceki yıl mezun olmuştu. Mustafa Kemal son sınıf öğrencisiydi. Ali Fuat (Cebesoy), Asım (Gündüz), Ali İhsan da (Sabis) son sınıftaydılar. Kâzım (Karabekir) ortadaki sınıftandı. Fethi (Okyar) 1903'te kurmay olmuştu. İsmet, Erkânıharbiye mektebini gene sınıf birincisi olarak bitirdi (1906). Kurmay yüzbaşı olarak kurasına Edirne'de 2. Ordu çıktı. Kocaman bir sandığın içine doldurduğu fransızca, almanca kitaplarıyle tayin edildiği 8. Sahra Topçu Alayının 3. Bölüğüne katıldı. 1907 Yazı rumeli ordularında pek hareketli geçti. Orduların talim ve eğitimini ilerletmek için İstanbul'dan seçme heyetler gönderildi. Bu arada 2. Orduya da Ferik Cevat Paşa tayin edildi. Cevat Paşa geniş ölçüde tatbikat, manevralar ve konferanslar düzenliyordu. Yüzbaşı İsmet Beyi kendi karargâhının daimî kurmay subayı yaptı. Genç yüzbaşının, ayrıca topçu fırkasında verdiği tabiye ve topçuluk derslerine, paşa ile birlikte tümenin en yüksek rütbeli subayları da geliyorlardı. Bir süre sonra bu görevlere, alaylara ve tugaylara meseleler verip hallettirmek ve hepsine nezaret etmek de eklendi. İşi ağırdı; en az sekiz saatlik sürekli çalışmadan sonra, tatil günleri de ayrıca çalışıyordu. İsmet Bey kıta hayatında derhal dikkati çeken bir sima oldu. Çevresinde kendisine karşı derin bir saygı besleniyor, subay arkadaşlarıyle ülkenin siyasî durumunu görüşüyorlardı. Bu davranışları yüzbaşı İsmet Beyin iki ihtar almasına yolaçtı. Bir defa Topçu fırkasının kumandanı, bir kere de ordu kumandanı bu hususta kendisiyle görüştüler; fakat meseleyi daha ileri götürmeden kapattılar. Bu sırada, İsmet Bey bir hudut olayı için tahkikata gidecek askerî komisyona memur edildi. Komisyonun en küçük rütbelisi olduğu halde görüşmeleri büyük ölçüde o yürüttü.

1907 Yılının sonlarında İttihat ve Terakki cemiyetinin Batı Rumeli'deki yayılması Edirne bölgesine kadar uzanmıştı. Gizli cemiyet, vatanın tehlikede olduğunu ve Kanunu Esasî'nin iadesiyle devlet yönetiminin düzeleceğini vatanseverlere bildiriyordu. Telkinler, daha çok ordu subaylarını hedef tutuyordu. Edirne'de parlayan ve ismi duyulan genç yüzbaşı da cemiyetin dikkatini çekmişti. Bir gün Selânik'ten Refet Bey adlı, süvari sınıfından bir jandarma yüzbaşısı geldi; yüzbaşı İsmet Beye Ali Fuat Bey (Erden) vasıtasıyle mektuplaştığı Fethi (Okyar) Beyden bir mektup getirmişti. Refet Beyin getirdiği mektupta, kendisine güvenilmesi yazılıydı. Refet Bey ona, İttihat ve Terakki'ye giriş usullerini, yemin tarzını anlatarak nizamnamelerini verdi. İsmet Bey cemiyete girdi. Bu, hayatı süresince ilgi kurduğu tek gizli ve kapalı cemiyet oldu. Bu sırada Dedeağaç'tan İzmir'e eski erlerin gönderilmesine memur edildi. İzmir'de cemiyetin ilerigelenleriyle, Süleyman Askerî ve Dr. Nâzım ile tanıştı. Dönüşte Selânik'e geldi. Orada devamlı olarak Fethi Beyle beraber oldu. Mustafa Kemal Beyle çok görüştü. Bu, Atatürk ile ilk yakın ve samimî teması oldu. Zaten birbirlerini Erkânıharbiye mektebinden tanıyorlardı; ama aradaki sınıf farkı yakınlaşmalarını mümkün kılmamıştı. İsmet Bey, Selânik'te Cemal ve Talat Beylerle (paşa) de tanıştı.

24 Temmuz 1908'de İkinci Meşrutiyet ilân olundu. Kısa bir süre sonra İsmet Bey topçu bölüğünden ayrıldı; gene Edirne'deki Süvari tümeninin erkânıharbiyesine memur edildi; 31 Mart irtica hareketini orada öğrendi. Hareket ordusu İstanbul'da duruma hâkim olunca, İsmet Bey Edirne'den getirilerek Şevket Turgut Paşanın maiyetine verildi. Hareket ordusu karargâhında kısa bir süre erkânıharp subayı olarak çalıştı. İhtilâl hareketinin içinde ve her safhasında bulunmuş olan kurmay subaylar, burada hep biraradaydılar. Hepsi orduyu mutlaka siyasetten kurtarmak gerektiğine inanmışlardı. Bu hususta arkadaşlarının teşvikiyle İsmet Beyin hazırladığı bir bildiriyi, Mahmud Şevket Paşa, Rumeli ordularına yetki ile, Anadolu ordularına da bilgi ve telkin olarak tebliğ ettirdi. İsmet Bey Edirne'ye döndü. 1909 Yazı, Edirne'de, ordugâhta siyasî ve askerî olaylarla dolu olarak geçti. Selânik'te İttihat ve Terakki'nin kongresi toplanmıştı. Mustafa Kemal Bey subayların görevlerine dönmeleri için ısrarla mücadele ediyordu. 2. Ordunun eğilimini anlamak için Selânik'ten gelen heyet İsmet ve Kâzım (Karabekir) Beylerle görüştü. Onlar da Mustafa Kemal'in görüşünde olduklarını bildirdiler. İsmet Bey artık kolağası (önyüzbaşı) olmuştu. Rumeli'de yapılan büyük bir manevrada gene dikkatleri üstüne çekti. Genelkurmay başkanı Ahmed İzzet Paşa da kendisini orada tanıyıp beğendi. 1910 Yılında Yemen ayaklanması başlayınca, bu ayaklanmayı bastırmak üzere oradaki bütün kuvvetlerin kumandanlığına tayin edilen Ahmet İzzet Paşa, genç kolağasını da özel bir mektupla erkânıharbiyesinde görev almağa davet etti. İsmet Bey, Ahmed İzzet Paşa ve maiyetiyle birlikte Yemen'e hareket etti. Orada üç yıl kaldı. Ahmed İzzet Paşanın kumandasındaki kuvvetler, âsileri yenerek Sana'ya vardılar. Bu sırada İsmet Bey binbaşılığa terfi ederek Ahmed İzzet Paşanın kurmay başkanı oldu. Paşa, yanına İsmet Beyi alarak Sana'da İmam Yahya ile görüştü ve barışı kurdu. Bu sırada İtalyanlarla Trablusgarp savaşı devam ediyor, memleketten fena haberler geliyordu. Onu Balkan savaşı takip etti. Ahmed İzzet Paşa İstanbul'a çağırıldı. İsmet Bey için Rumeli'de savaşmak köklü bir arzuydu; Ahmed İzzet Paşa ise kendisi yokken kurmay başkanının Yemen'de kalmasını gerekli buluyordu. Nitekim İmam Yahya ile yeni bir anlaşmazlık patlak vermekte gecikmedi. Mesele, İmam Yahya ile savaşan Seyit İdris'e karşı savaşın durdurulmasından çıkmıştı. Kurmay başkanı İsmet Bey, İmam ile müzakere ve anlaşmaya memur edildi. Genç binbaşı İmam'ı yumuşatmanın yolunu buldu. Böylece diplomatlık vasfını bir daha gösterdi. 1913'te, İsmet Bey Çatalca'daki umumî karargâha tayin edildi; Yemen'den, klasik batı musikisi, satranç ve briç oynamak gibi hayatı boyunca sürecek bazı zevk ve alışkanlıklar edinmiş olarak İstanbul'a hareket etti.

Ahmed İzzet Paşa, İsmet Beyi, Çatalca'daki başkumandanlık karargâhında Harekât şubesine memur etti. İsmet Bey Çatalca'ya geldiği sırada kuvvetler memleketin her tarafından Çatalca cephesine gönderiliyordu. Ordu içinde görüş ayrılıkları, çekişmeler vardı. Enver Bey grubu umumî taarruz istiyordu. Büyük Karargâh, cephe gerisinde ordunun eğitimi ile hazırlıkların tamamlanması gerektiğinde ısrar ederek memleketi, hesapsız bir hareketin kötü ihtimallerine atmamak gerektiği kanaatini besliyordu. Zaten Başkumandanlık, Balkan müttefiklerinin aralarındaki anlaşmazlıkları da dikkatle takip ediyordu. O sırada Edirne'yi Bulgarlar aldı. Bulgarların İstanbul üstüne yürümesi beklenilirken Sırplar, Yunanlılar ve Bulgarlar arasında harp başlayınca durum değişti. Türk ordusu Çatalca'dan Bulgarlara karşı umumî taarruza geçti. Bulgarlar hiç direnmeden çekildiler. Edirne kurtarıldı. Başkumandanlık bütün orduları bulgar hududunda durdurdu. Zaten Avrupa devletleri işe karışmış, Osmanlı devletine, barış yapmasını bildirmişti. Bulgaristan ile İstanbul'da barış görüşmeleri yapılması kararlaştırıldı. Başkumandanlık karargâhı da oraya nakledildi.

İsmet Bey, 1908 senesinden beri daimî bir sefer hayatı içinde yaşamıştı. Yemen'de tu-

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN) ; LAROUSSE

tulduğu ateşli hastalıklar ve kulak ağırlaşması sebebiyle genel bir dinlenme ve bakıma ihtiyacı vardı. Kâzım Karabekir ile bir buçuk ay izin alarak Viyana, Münih, Berlin, Paris ve İsviçre'ye gittiler. Avrupa'da durum karışınca İsmet Bey ilk vasıtayle döndü. İstanbul'a vardığı gün, genel seferberlik ilân edildi (4 ağustos 1914). Seferberlik hazırlıkları Genelkurmayda, İsmet Beyin bulunduğu 3. Şubeye ait olduğu için, genç binbaşı, gene gece gündüz çalışmağa başladı. Memlekette seferî ordu teşekkül ettikten sonra İsmet Bey, Liman von Sanders Paşanın kumanda ettiği 1. Ordunun kurmayına verildi. Bu arada Mustafa Kemal Bey de, Tekirdağ civarında yeni teşkil olunan 19. Tümene kumandan tayin edilmişti. İsmet Bey ile bir gün Genelkurmayda karşılaştı; uzun uzun görüştüler. Mustafa Kemal sonucu bilinmeyen bir seferin ihtimalleriyle düşünceliydi. İsmet Bey de, Almanlarla birlikte harbe girilmesine taraftar değildi. İsmet Bey savaşın ilk yıllarında Genel karargâhta kaldı. Başkumandan vekili Enver Paşa ile yakın temas halindeydi. 1914'ün sonunda rütbesi yarbaylığa yükseltilmişti. 1915'te 1. Şube müdürü oldu; ciddî, çalışkan ve güven vericiydi. Çok zaman görev saatlerinin dışında da dosyalarının arasına kapanıyordu. Enver Paşanın kendisine güvenci büyüktü.

1915'in sonlarında 1. Ordu Çanakkale'den azar azar, fakat fazla vakit kaybetmeksizin çekilerek Trakya'da, Keşan etrafında toplanmağa başladı. 2. Orduyu teşkil edecek olan bu kuvvetlerin başına Vehip Paşayı tayin ettiler. 2. Ordu Avrupa müttefik cephesine gönderilecekti. Albaylığa terfi eden İsmet Bey, bu ordunun kurmay başkanlığına tayin edildi. Bir süre sonra planlarda değişiklikler oldu. Vehip Paşa Erzurum cephesinde 3. Ordu kumandanlığına nakledildi; 2. Ordu kumandanlığına da Ahmed İzzet Paşa getirildi. 2. Ordunun Diyarbakır'a sevk edilerek, rus ordusuna taarruzu kararlaştırıldı. Bunun üzerine ordu karargâhı kısa bir süre için Trakya'dan İstanbul'a nakledildi. Birlikler Toroslardan yürüyerek Diyarbakır etrafına toplanmağa başladı.

İsmet Bey Diyarbakır'a hareket etmeden İstanbul'da kaldığı on gün içinde evlendi ve evlendikten bir iki gün sonra cepheye hareket etti. İnönü evlilik hayatında evine, eşine, çocuklarına bağlı, mazbut ve iyi bir aile reisi oldu. İnönü ailesinin, ilki iki yaşında ölen, dört çocuğu dünyaya geldi.

2. Ordu Kafkas cephesinde toplandı. 3. Ordu ile birlikte Ruslara taarruz etmesi gerekiyordu; fakat ordu kumandanlarının arasında ahenk kurulamaması yüzünden önce 3. Ordu Ruslarla çarpıştı.

Geri çekilmek zorunda kaldı. Ağustos başında 2. Ordu taarruza geçti. İsmet Bey savaş sırasında 2. Kolordu karargâhındaydı. Kolordu kumandanı Faik Paşa ile birlikte siperde bulundukları bir sabah kumandan şehit oldu. Tümen kumandanlarının hepsi, Ordu kurmay başkanı İsmet Beyin kumandayı almasını istediler. İsmet Bey kolordu kumandan vekili olarak pek yakın görünen düşman taarruzu için gerekli emirleri verdi. Bir saat sonra rus taarruzu başladı ve iki, üç gün sürdü. İsmet Beyin kumanda ettiği kolordunun yanında Mustafa Kemal Beyin kolordusu savaş durumundaydı. Taarruz eden düşman geri çekilince İsmet Bey Sekrat çiftliğindeki ordu karargâhına döndü. 1917 Yılının başında Ahmed İzzet Paşa İstanbul'a gitti ve orada hastalandı. Kolordu kumandanı Mustafa Kemal Paşa, ordu kumandan vekili olarak Sekrat'a geldi. Türk Kurtuluş savaşının iki büyük kumandanı, orada ilk defa birlikte görev yaptılar. İsmet Bey bir süre sonra Kafkas cephesinde kolordu kumandanı oldu. Ordu kumandan vekili Mustafa Kemal Paşanın emrinde, kumandan olarak çalışmağa koyuldu. Az zamanda Atatürk, İsmet Beyi işbaşında tanıdı ve ona güven duydu. İki kumandan bütün cephelerdeki durumu, muhtemel sonuçları uzun geceler konuşuyor, tartışıyorlardı. Aralarındaki hususiyet arttıkça, Mustafa Kemal Paşa, İsmet Beye içten bir yakınlık göstermeğe başladı. Paşa Ordu karargâhını Diyarbakır'a nakledince, İsmet Bey Sekrat'ta kaldı; fakat Mustafa Kemal Paşa onu sık sık Diyarbakır'a çağırıyordu. Bu sırada İsmet Bey Suriye cephesinde 20. Kolordunun kumandanlığına nakledildi. İsmet Bey 20. Kolorduda iki, üç ay çalıştıktan sonra İstanbul'a çağrıldı. Büyük karargâh Halep'te bir ordu teşkili için her yerden kuvvet topluyordu. İsmet Bey de bu orduda 3. Kolordunun kumandanlığına tayin edildi. Bir süre sonra da ordunun başına Mustafa Kemal Paşa getirildi. Böylece iki asker yeniden birlikte çalışmağa başladılar. Bütün Arabistan ordularına kumanda etmek üzere de Almanya'dan general von Falkenhayn gelmişti. Mustafa Kemal Paşa savaşın gidişinden ve memleketin halinden duyduğu endişeleri bir rapor halinde sadrazama bildirdi. Mustafa Kemal Paşa, hazırlanmasına İsmet Beyin de yardım ettiği bu raporda, Falkenhayn'ın taarruz heveslerinin karşısına çıkıyordu; fakat kumandanlık fikrini değiştirmeyince ordu kumandanlığından istifa ederek İstanbul'a gitti. İsmet Bey cephede, Birüssebi'deki kolordusunun kumandasını aldı. 31 Ekim 1917'de muharebe bütün cephede, büyük bir şiddetle başladı. 3. Kolorduya taarruz eden ingiliz kuvvetleri, bu kolordudan altı misli fazlaydı. Cephe çökünce ordu kumandanlığı, 3. Kolorduya, çekilerek Kudüs yolunu kapatma emrini verdi. İsmet Bey 1918 ekimine kadar o cephede savaştı. Çetin muharebeler vermek zorunda kaldı. Ordularımız hızla çekiliyordu. Ekim sonunda Mondros mütarekesi imzalandı.

İsmet Bey ekim başında tehlikeli bir surette hastalandı ve önce Halep'te bir hastahaneye, daha sonra trenle İstanbul'a nakledildi. Kendinde değildi. İyileşir iyileşmez, sadrazam ve harbiye nazırı Ahmed İzzet Paşa, İsmet Beyi Harbiye nezareti müsteşarlığına tayin etti. Ancak bu kabinenin ömrü bir ay sürdüğünden, İsmet Bey de, hükûmet çekilince görevinden ayrıldı. Bir ara Sulh Hazırlıkları komisyonuna askerî müşavir tayin edildi. Sonra Askerî şûra üyeliği ve Muamelâtı umumiye müdürlüğüne getirildi. Sekiz gün bu görevde kaldıktan sonra, jandarma ve polislerin ıslahı için kurulan bir komisyona tayin edildi. Yıl 1919 idi. Mustafa Kemal Paşa İstanbul'a gelmişti. İsmet Bey onu, Şişli'deki evinde sık sık ziyaret ediyordu. İsmet Bey Mustafa Kemal'in Anadolu'da silâhlı bir mücadele açmak niyetini biliyordu. Mustafa Kemal Paşa, ona Anadolu yolu açılınca, İsmet Beyin Süleymaniye'deki evine gitti; yolculuk haberini verdi. İsmet Beye talimatı, kendisi Anadolu'ya yerleşin-

İsmet İNÖNÜ

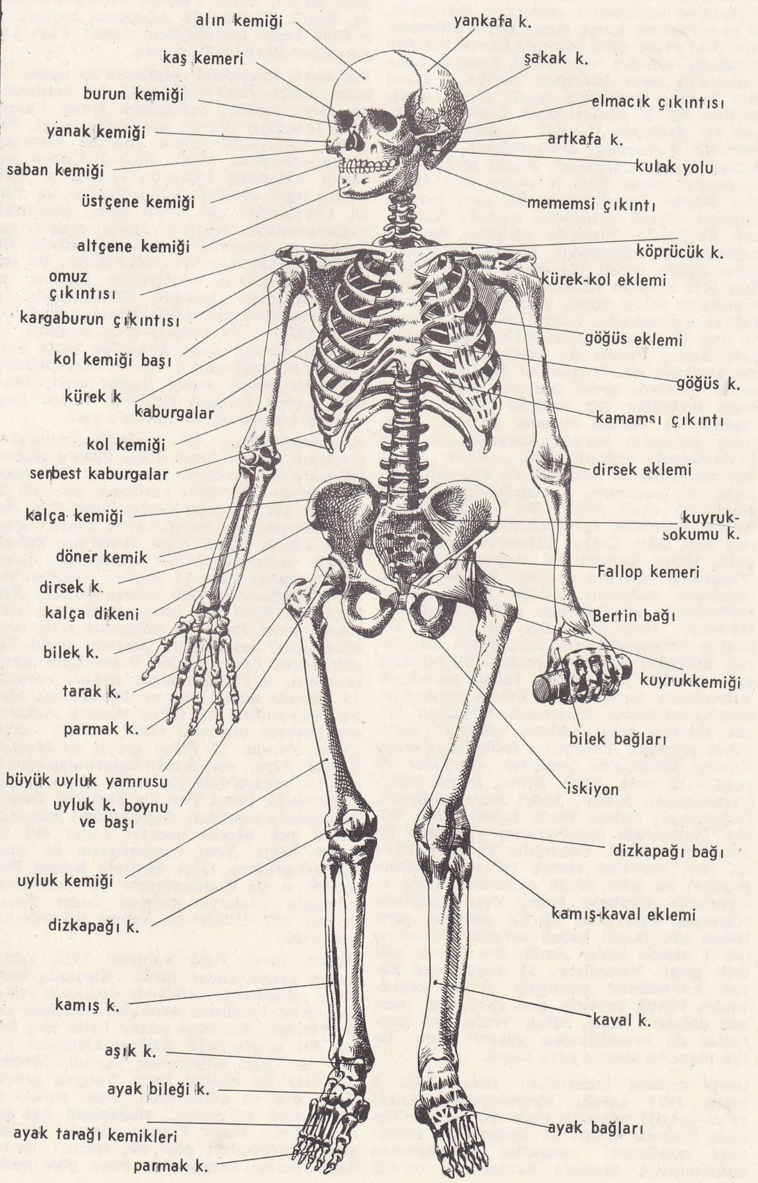

İNSAN iskeleti
(maddesi 339. sayfa'da)

ceye kadar İstanbul'da kalması, buradan yardım etmesiydi; işe başladığı zaman onu çağıracaktı. Anadolu'ya geçiş, Mustafa Kemal Paşa için bir atılımın başlangıcıydı. İsmet Bey gibi hem güvendiği, hem de Ahmed İzzet Paşa ile olan ilişkileri dolayısıyle sağlam haberler alacak, gerekirse etkili müdahalelerde bulunabilecek bir arkadaşının payitahtta çalışması gerekliydi. Mustafa Kemal Paşa İsmet Beyi iki defa Ankara'ya çağırdı. Birincisi 1920 ocak ayının başıdır. İsmet Bey birkaç hafta orada kaldı. Mustafa Kemal Paşa ile birlikte millî ordunun kuruluş hazırlıklarını konuştu. İleri sürdüğü tez, düşmanla savaşmak için, düzgün bir ordu kurulması ve hesapların buna göre yapılmasıydı. Şubat başında İstanbul'da Fevzi Paşa (Çakmak) harbiye nazırı oldu. Fevzi Paşa da Ankara ile temas halindeydi. Mustafa Kemal Paşadan İsmet Beyin payitahta gönderilmesini özel surette istedi. Yunanlılar taarruza hazırlanıyorlardı. Buna karşı, makûl olan, bütün kuvvetleri seferber ederek savaşmaktı. İsmet Bey İstanbul'a döndü. 3 Martta, Fevzi Paşadan aldığı bilgilere dayanarak Mustafa Kemal Paşaya İstanbul'un işgal edileceğini, meclisin feshedileceğini haber verdi. Gerçekten, İstanbul 16 martta resmen işgal edildi. 18 Martta son Mebusan meclisi dağıtıldı. 19 Martta Mustafa Kemal Paşa, Millet meclisinin Ankara'da toplanması çağırısını yayımladı. O gece özel bir kurye İsmet Beyin Süleymaniye'deki evine gitti; Mustafa Kemal Paşanın kendisini yeniden ve sürekli kalmak üzere Ankara'ya acele istediğini bildirdi. İsmet Bey hemen Kadıköy'e geçti; geceyi orada geçirdi. Bir er elbisesi giydi. Gittikçe büyüyen bir kafilenin başında Ankara'ya hareket etti; 9 nisanda Ankara'daydı. Mustafa Kemal Paşa karargâhını Ziraat mektebinde kurmuştu; İsmet Beyi de oraya aldı. İsmet Bey Heyeti Temsiliye'nin bir nevi kurmay başkanı olarak çalışmağa başladı. Yapılacak ilk iş 23 Nisan'da açılacak meclisin toplanmasını sağlamaktı. Meclis, kararlaştırılan günde açıldı (23 Nisan 1920). İsmet Bey yeni kurulan kabineye, Erkânı Harbiyei Umumiye vekili olarak girdi; aynı zamanda Edirne mebusuydu. Görevi orduyu kurmak ve onu yönetmekti. İstanbul hükûmeti Mustafa Kemal Paşayı da, İsmet Beyi de idama mahkûm etti. Yunanlılar Ege'den, bütün cephe üzerinde genel taarruza geçtiler ve hızla ilerlediler (22 haziran 1922). Garp cephesi en önemli duruma girmişti. Kurtuluş savaşının burada kazanılacağı veya kaybedileceği anlaşılıyordu. Albay İsmet Bey mebusluk ve bakanlık da uhdesinde kalarak bu cephenin kumandanlığına tayin edildi (25 ekim 1920). Bu sırada Çerkez Ethem itaatsizlik hareketlerine başladı. İsmet Bey, önce Çerkez Ethem'in üstüne yürüdü. Onun kuvvetlerini dağıtacağı sırada Yunanlılar taarruza geçtiler. Ethem'in türk ordusunu mümkün olduğu kadar yunan cephesinden uzaklaştırmak görevi aldığı anlaşılmıştı. İsmet Bey ufak bir kuvveti Ethem'in karşısında bırakarak bütün birliklerini Eskişehir cephesine çevirdi. Bu birlikler gece gündüz yürüyerek İnönü mevziinde Yunanlıları karşıladılar. Ethem manevrayı anladıktan sonra karşısında bırakılan küçük kuvvete karşı şiddetle saldırıya geçti. Savaş sonunda Yunanlılar İnönü'de, Çerkez Ethem Kütahya'da yenilerek çekildiler (9 ocak - 12 ocak 1921). Brinci İnönü zaferi kazanılmıştı. Meclis, İsmet Beye mirlivalık (tuğgeneral) rütbesi verdi. İnönü zaferi bütün Türkiye'nin maneviyatını yükselten ilk askerî zafer oldu. Yunanlılar 23 mart 1921'de, yeni kuvvetler alarak tekrar hücuma geçtiler; bu sefer bütün cephede taarruz ediyorlardı. Cepheye İsmet Paşa kumanda ediyordu. Taarruzun ağırlık merkezi, gene İnönü idi. İkinci İnönü savaşları 23 marttan 1 nisana kadar sürdü; son derece şiddetli geçti. Yunanlılar, 31 martta asıl büyük kuvvetlerin çarpıştığı İnönü cephesinden büyük zayiatla geri çekilmeğe mecbur oldular. Diğer bütün yönlerdeki taarruzlar da kendiliğinden yüzgeri oldu. İstilâ planı bu suretle suya düştü.

Garp cephesi kumandanı İsmet Paşa 1 nisan 1921 sabahı Metristepeden Ankara'ya çektiği telgrafta şöyle diyordu: «Düşman, binlerce ölüleri ile doldurduğu muharebe meydanını muzaffer silâhlarımıza terketmiştir.» Mustafa Kemal ise verdiği cevapta şöyle dedi: «Siz orada yalnız düşmanı değil, milletin makûs talihini de yendiniz».

Nitekim 1943'te Soyadı kanunu çıktığında Atatürk, «İnkılâp tarihimizin ilk şerefli ve parlak sahifesi olan İnönü Meydan muharebelerinin baş kahramanı» olmuş bulunması itibarıyle İsmet Paşaya *İnönü* soyadını verecektir.

İsmet Paşa Kurtuluş savaşının sonuna kadar Garp cephesi kumandanı olarak görev yaptı; Büyük Zafer de bu cephede kazanıldı. Sakarya savaşı ile Büyük Taarruz arasındaki devre İsmet Paşanın en hummalı faaliyet devresi oldu; aklındaki muntazam ordunun Büyük Taarruz ordusu haline gelmesi bu zamanda mümkün olmuştur. 23 Temmuz akşamı Mustafa Kemal Paşa başka bir yere gidiyormuş gibi Ankara'dan ayrıldı. Doğu Garp cephesi karargâhına giderek İsmet Paşayı buldu; Fevzi Paşa da oraya geldi. Büyük Taarruz'un başlatılacağı tarih kararlaştırıldı. 6 Ağustos 1922'de İsmet Paşa ordulara, Garp Cephesi kumandanı olarak taarruza hazırlık emrini verdi. Kıtalar sessizce yerlerini almağa başladılar. İsmet Paşa, Mustafa Kemal ve Fevzi Paşalarla birlikte şüphe uyandırmamak için Ankara'ya gitti; fakat 13 ağustosta cepheye döndü. 20 Ağustosta başkumandan Mustafa Kemal Paşa gene gizlice, İsmet Paşanın karargâhına geldi. Büyük Taarruz 26 Ağustosta başladı; 9 eylülde İzmir kurtulmuştu; İsmet Paşa karargâhını Bornova'da kurdu.

Mütareke konferansı Mudanya'da açıldı (3 ekim 1922). Başkumandanlık bu konferansa, Garp cephesi kumandanı İsmet Paşayı türk temsilcisi olarak gönderdi. İsmet Paşanın karşısında yalnız mağlûp Yunanistan'ın temsilcisi değil, Birinci Dünya savaşını kazanmış İngiltere, Fransa ve İtalya'nın işgal orduları kumandanları da vardı. Görüşmeler çok çetin geçti. Mütareke sağlanamadığı takdirde türk ordularının Trakya ve İstanbul'u kurtarmak üzere yürüyüşe devam etmeleri emri hazırdı. Bu ise, büyük devletlerle Türkiye'nin yeniden savaşa tutuşması demekti. En sonunda İsmet Paşa Mudanya mütarekesini sağladı (12 ekim 1922). Bu başarısından sonradır ki, Mustafa Kemal Paşa, Lozan'da barış konferansının toplanması kararı verildiğinde, başdelege olarak İsmet Paşayı seçti; Mustafa Kemal Paşanın ısrarıyle, İsmet Paşa dışişleri bakanı olarak Lozan'a gitti.

Konferans önce 13 kasımda açılacaktı. Gecikme olunca İsmet Paşa Paris'e giderek Poincaré ile görüştü. Konferans 21 kasımda başladı. Bir defa kesilmek suretiyle 24 temmuz 1923'e kadar sürdü. İsmet Paşa barış antlaşmasını imzaladıktan sonra, İstanbul'a döndü. Yeni Türk devletinin hukukî temeli atılmıştı. Millet meclisinin İkinci dönem çalışmaları 11 ağustos 1923'te başladı; 14 ağustosta yeni kabine kuruldu Eski başbakan Rauf Bey Lozan konferansı sırasında İsmet Paşa ile anlaşamayarak istifa ettiği için, başbakanlık görevini Fethi Bey aldı. İsmet Paşa Dışişleri bakanlığını muhafaza etti. 9 Eylülde *Halk fırkası* kuruldu. 13 Ekimde İsmet Paşa ve 14 arkadaşı Meclis başkanlığına bir takrir vererek Ankara'nın başkent olmasını teklif ettiler; teklif kabul olundu. 18 Ekim gecesi de Mustafa Kemal Paşa, partili arkadaşlarından bir kısmıyle Çankaya'daki yemekten sonra, köşkte alakoyduğu İsmet Paşa ile Teşkilâtı Esasiye kanununda yapılacak değişiklikleri hazırladı. Ertesi gün Meclis tasarıyı kabul etti (29 Ekim 1923). Yeni cumhuriyetin ilk cumhurbaşkanlığına Gazi Mustafa Kemal Paşa seçildi; o da Cumhuriyetin ilk kabinesini kurmağa Malatya mebusu İsmet Paşayı memur etti. Hilâfet bu kabine görevdeyken kaldırıldı.

Birinci İsmet Paşa kabinesi 1924 yılının kasım ayına kadar sürdü. Kasımda İsmet Paşa rahatsızlığı sebebiyle istifasını verdi. Doktorlar kendisine uzun bir dinlenme tavsiye ettiler. Kabineyi tekrar Fethi Bey kurdu. Bu sırada Şeyh Sait ayaklanması başladı ve doğu bölgelerine yayıldı. Mecliste bu olay iki eğilimi karşı karşıya getirdi: Fethi Bey ve arkadaşları, bunu mevzii bir ayaklanma sayıyorlar, olağanüstü hal görmüyorlardı. İsmet Paşa'cı olarak bilinen genç devrimcilere göre ise, isyan, devrim hareketlerine karşıydı ve buna göre mukabele görmesi gerekirdi. Gazi ikinci eğilimden yana vaziyet aldı ve İsmet Paşayı Heybeliada'dan davet etti. Fethi Bey 3 mart 1925'te istifa etti. İsmet Paşa ikinci defa başbakan oldu. Başbakanlıkta 25 ekim 1937'ye kadar kaldı. Bu on iki yıl Türkiye'de cumhuriyet rejiminin yerleştiği, yeni devletin sağlam temeller üstünde yükseldiği, devrimlerin peş peşe yapıldığı ve pekiştirildiği devredir.

İsmet Paşa başbakanlıktan 20 eylül 1937'de Atatürk'ün isteği üzerine çekildi. İki lider arasında bir süredir bazı konularda anlaşmazlıklar belirmişti. Bir süre izinli sayıldı. Sonra resmen istifa ettiği bildirildi. Yeni kabineyi Celâl Bayar* kurdu. Fakat Atatürk ile İnönü arasındaki ilişkiler özel olarak iyi kaldı; birçok defa beraber oldular. Atatürk'ün hastalığı sırasında da mektupla veya aracılar vasıtasıyle haberleştiler.

Atatürk 10 Kasım 1938'de vefat edince Türkiye Büyük Millet meclisi 11 kasımda İsmet İnönü'yü oybirliğiyle cumhurbaşkanı seçti. İnönü bu görevinde, çok partili siyasî hayat içinde, C.H.P. seçimleri kaybedinceye kadar kaldı. İnönü ilk kabineyi Celâl Bayar'a kurdurttu. Bir süre sonra onun yerini Dr. Refik Saydam aldı. 1939 Yılı başlarken yeni cumhurbaşkanı demokratik hayata geçmek isteğini İstanbul üniversitesinde yaptığı bir konuşmada ilk defa açıkladı. Fakat sonbaharda, Avrupa'da İkinci Dünya savaşı patlayınca, bu projesini geriye bırakmak zorunda kaldı. Türkiye dört bir taraftan ateş içindeydi. İnönü otoriter ve tek partiye dayanan bir devlet başkanı olarak Türkiye'nin dış siyasetini yönetti. Başlıca hedefi ateşin Türkiye'ye sıçramasını önlemekti. Bunda başarı kazandı. Daha harpten önce, Akdeniz'de İtalya tehlikesinin belirmesi üzerine batı demokrasileriyle ittifak imzalanmıştı. Sovyetler birliği ile aramızda zaten dostluk antlaşması vardı. Hitler'in orduları Balkanlara sarktığında, Almanya ile de bir saldırmazlık antlaşması yapıldı. Bu suretle Türkiye tarafsızlığını korudu. Hemen bütün Avrupa, taraflardan birinin işgali altına düşmüşken, Türkiye'ye hiç bir yabancı asker giremedi. Türkiye ancak savaşın sonunda, müttefiklerinin isteği üzerine, muharip vaziyetini aldı. Savaş bittiğinde Türkiye, bu sıfatıyle Birleşmiş milletlerde yerini buldu. Türkiye savaş ateşinden korunmuştu; ama savaşın bütün sıkıntılarını çekmişti. İyi işlemeyen bürokrasi, bu sıkıntıları arttırmıştı. Halk gündelik hayatında rahatsız, tedirgin olmuş, güç günler geçirmişti. İsmet İnönü, harp bitince, çok partili siyasî hayata geçme kararını yürürlüğe koydu. 1945'in başından itibaren tek parti idaresinin metotları adım adım yumuşatıldı, gevşetildi. Aynı senenin sonbaharında başka partilerin kurulmasına izin verildi. Çok partili rejime geçilmesine karşı C.H.P. içinde beliren şiddetli tepkileri, İnönü, şahsî prestij ve otoritesiyle yendi.

1946'da yapılan çok partili seçimleri C.H.P. kazandı; fakat seçimlerin cereyan şekli çok itiraz çekti, sonuçlar tartışıldı. Meclis toplandığında İsmet İnönü bir defa daha cumhurbaşkanı seçildi. Demokrat Parti milletvekilleri oylarını İnönü'ye vermediler. C.H.P. iktidarı 1946-1950 arasında, özellikle İsmet İnönü'nün teşvikiyle, başta seçim kanunu olmak üzere, demokrasiyle bağdaşmayan kanunlarda değişiklik yaptı. Bu arada iktidar ile muhalefet arasında başgösteren anlaşmazlıklarda İnönü, devlet başkanı sıfatıyle hakemlik etti. 12 Temmuz 1947'de bir bildiri yayımlayarak bu durumunu memlekete ilân etti.

14 Mayıs 1950 seçimlerini D.P. kazanınca, İsmet İnönü, C.H.P. genel başkanı olarak muhalefet lideri görevine başladı. On yıl şiddetli bir mücadelede bulundu. D.P. idaresi, gittikçe sıkı bir rejim halini alıyordu. Bu idare, meclisin yetkilerini üzerine alan bir soruşturma komisyonu kurmak isteyince, İstanbul'da öğrenci gösterileri başladı. D.P. iktidarı 27 Mayısta bir askerî darbeyle devrildi.

Askerî idarenin başı orgeneral Cemal Gürsel, iki gün sonra İnönü'ye telefon ederek hareketi kendisine haber vermediklerini, zira onun bunu tasvip etmeyeceğini bildiklerini söyledi. İnönü askerî idarenin sivil demokratik rejime süratle dönüşmesi için bu devrede ağırlığını koydu. Kurucu mec-

lis toplandığında, bu meclisin büyük çoğunluğu C.H.P.'li olduğu için, İnönü'nün etkisi kuvvetlendi. 27 Ekim 1961'de yeni anayasa ile seçimler yapıldı. C.H.P. en fazla milletvekilini meclise sokan parti oldu. Cumhurbaşkanı seçilen Cemal Gürsel, kabineyi kurma görevini C.H.P. genel başkanı İsmet İnönü'ye verdi (10 kasım 1961). İnönü, birbiri peşine üç hükûmet kurdu. Birincisinde koalisyon ortağı Adalet partisi idi. O hükûmet 10 kasım 1961'den 25 haziran 1962'ye kadar sürdü. Onu C.H.P. - Y. T.P. - C.K.M.P. hükûmeti takip etti. 25 Haziran 1962'den 25 aralık 1963'e kadar sürdü. Üçüncü İnönü hükûmeti, tarafsızların destekledikleri bir C.H.P. hükûmeti oldu. Bu hükûmet 6 şubat 1965 tarihinde görevi Suat Hayri Ürgüplü hükûmetine bıraktı. İnönü tekrar muhalefet liderliği görevine geçti. İnönü'nün 1961'de başlayan bu son başbakanlık devresinde 22 şubat ve 21 mayıs askerî ayaklanmaları hükûmete bağlı kuvvetler tarafından bastırıldı; 1963 aralığında da Kıbrıs olayları oldu. Planlı ekonomi, Grev ve Lokavt kanunları, Türkiye'nin Ortak Pazara girişi, Sovyetler birliği ile ilişkilerin tekrar dostluk çerçevesi içine sokulması bu devreye rastlar. (→ Bibliyo.) [M]

İnönü mağarası, Konya ilinin Beyşehir - Suğla gölleri arasında mağara. Suberde köyünün 3 km güneydoğusunda Suğla gölünün burun yaptığı bir yerde, Susuz'a giden yolun üst tarafında. Prof. Ralph S. Solecki ve ekibi tarafından tespit edildi ve araştırıldı. Kireç taşından oluşmuştur. Yönü kuzeybatıya doğrudur. Ovadan 32 m yüksekte, genişliği 4,7 m, uzunluğu 32 m ve yüksekliği 6 m'dir. Bu yükseklik iç tarafa doğru 3 m'ye kadar düşer. Önünde 70×70 sm boyutlarında ve 30 sm derinlikte bir sondaj açıldı, fakat esaslı bir arkeolojik stratigrafi tespit edilemedi. 15 sm'lik steril topraktan sonra ana kaya tabanı bulundu. Ancak prehistorik yerleşme olduğu birkaç obsidien yonga ve çakmaktaşına benzer bir taşa ait yongadan anlaşıldı. Ayrıca mağara içinde keçi kemikleri v.b. bulundu. (M)

İnönü savaşları, Kurtuluş savaşı sırasında Türklerle Yunanlılar arasında İnönü'nde yapılan savaşlara verilen ad.

● *Birinci İnönü savaşı* (9 - 11 ocak 1921). Batı cephesinde millî ordunun Yunanlılarla yaptığı ilk önemli savaştır. Bu savaş, 9 ve 10 ocak 1921 günlerinde Eskişehir'in 40 km kadar kuzeybatısında Gündüzbey - İnönü hattında oldu. İzmir'in işgalinden (15 mayıs 1919) Birinci İnönü savaşına kadar geçen sürede bir yandan Millî kuvvetler (Kuvayı Milliye) ile yunan ileri harekâtı durdurulmağa çalışırken öte yandan millî ordunun yeniden kurulması ve düzene sokulmasına önem verilmişti. Ordu kuvvetlenmedikçe sayı ve silâhı üstün olan yunan ordusu ile ciddî bir savaşa girişilmek istenmiyordu. Yunanlılar aldıkları haberler üzerine millî ordunun teşkilât ve savaş kabiliyeti hakkında bilgi edinmek amacıyle Bursa'daki birliklerinden 20 000 kişilik kuvveti Eskişehir yönünden keşif niteliğinde bir taarruzla görevlendirdiler. Düşmanın bu muhtemel harekâtı haber alındığı zaman Batı cephesi birliklerinin çoğu Gediz'de idi. Yunanlıların 6 ocak'ta Bursa'dan Eskişehir'e doğru ilerlemeğe başladığını öğrenen Batı cephesi kumandanı albay İsmet Bey (İnönü) kuvvetlerinin büyük kısmını İnönü mevzilerine çekti. 9 ve 10 ocak günlerinde Gündüzbey - İnönü hattında çetin savaşlar oldu. Türk birlikleri üstün yunan kuvvetlerine karşı mevzilerinde başarılı bir savunma savaşı yaptılar. Garp cephesi kumandanlığı için bu harekâtın amacı Eskişehir demiryolu stratejik mevkiinin savunulmasıydı. 11 Ocak'ta Yunanlılar savaş alanını terkederek çekilmeğe başladı ve Bursa yakınındaki eski mevzilerine kadar takip edildi. Bu savaşta Yunanlılar insan ve silâhça türk kuvvetlerinden üç kat üstündüler. Garp cephesi birliklerinin subay, eğitim, araç ve gereç yönlerinden noksanları çoktu ve bu arada çok önemli olan kol ve katarlar da henüz teşkil edilememişti. Buna rağmen Kurtuluş savaşının bu ilk önemli savaşının kazanılması Türkler için büyük başarıydı.

● *İkinci İnönü savaşı* (23 - 31 mart 1921). Birinci İnönü savaşında yenilgiye uğrayarak Bursa bölgesine çekilen Yunanlılar, gün geçtikçe kuvvetlenmekte olan türk ordusunu kesin yenilgiye uğratmak amacıyle 23 mart 1921'de üç tümenle Bursa'dan İnönü ve iki tümenle Uşak'tan Afyon yönünde ileri harekete geçtiler. Yunanlıların bu hareketlerinin siyasî sebebi türk hükûmetine Londra konferansı kararlarını kabul ettirmekti. Yunan kuvvetleri bu saldırıda türk kuvvetlerinden iki misli üstündü. Türk tümenlerinde top, makineli tüfek, araç ve gereç henüz çok eksikti. Kesin sonucun yine İnönü mevzilerinde alınmasını kararlaştıran Türk başkumandanlığı, Afyon bölgesinden üç piyade ve bir süvari tümenini İnönü mevziine kaydırdı ve Uşak'tan Afyon yönünde ilerleyen düşmanı oyalamağa karar verdi. 27 Mart'ta Bursa yönünden İnönü mevziine gelen Yunanlılar, 28 martta iki tümenle demiryolu kuzeyinden, bir tümenle de demiryolu güneyinden saldırıya başladılar. İlk gün Yunanlıların eline geçen mevziin bazı kesimleri türk tümenlerinin süngü hücumları ile geri alındı. Sağ ve sol kanatta karşılıklı hücumlar birbirini takip etti. Düşmanın bütün saldırıları ağır kayıplarla geri atılıyordu. Dört gün süren bu çetin savaşlarda türk tümenleri cesaret ve kahramanlıkla savaştılar. Kocaeli grubu kumandanı Halit, 1. Tümen kumandanı Kemâlettin Sami ve 61. Tümen ve Sağ kanat grup kumandanı İzzettin (Çalışlar) Beyler bu savaşlarda büyük başarı gösterdiler.

30 Mart'ta düşman son bir gayretle yeniden saldırıya geçti. Fakat her tarafta kolaylıkla geri atıldı. 31 Martta türk birlikleri artık düşmana karşı tamamıyle üstün bir durum alarak karşı saldırıya geçtiler. Düşman kurtulmayı başarı sayarak Bursa yönünde çekilmek zorunda kaldı ve eski mevzilerine kadar takip edildi.

Kuzeyde İnönü muharebeleri olurken Uşak'tan doğu yönünde ilerleyen iki yunan tümenine karşı türk birlikleri başarılı oyalama savaşları yaptılar. Bu bölgedeki düşman Afyon ve civarını ele geçirdiyse de, Kütahya üzerinden İnönü mevziinin güney kanadına hücum etmediği için kuzeydeki yunan tümenlerine hiç bir yardımı olmadı. İkinci İnönü savaşı kazanıldıktan sonra İnönü'ndeki tümenler Kütahya-Altuntaş üzerinden Dumlupınar'a doğru yöneldi. Yunanlılar Afyon'u boşaltarak Uşak yönünde çekilmek zorunda kaldılar. (M)

İNPUT i. («giren, konan» anlamında ing. k.). Deneysel psikol. Kararlar teorisinde, belli bir sisteme, yani ister elektronik bir hesap makinesine (bu makineye, bir durumun unsurları verilir ve makine programı gereğince, bu durumun optimal kararını hesaplar) veya canlı bir varlığa «giren» şeyi belirtmek için kullanılan terim. Canlı varlık, burada, bir hesap makinesi gibi ele alınmıştır. (Bu kavramı, psikofiziğe ilk defa uygulayan Stevens'tir. Böylece, input terimi, algılamalar, dağınık izlenimler, daha önceki algılamaların izleri gibi, organizmaya «giren» şeyleri ifade eder.) [L]

İNRAMO i. Ham Mısır pamuğu. (L)

İ.N.R.İ., latince *İesus Nazarenus Rex İudaeorum* (Yahudilerin Kralı Nâsıra'lı İsa) kelimelerinin baş harfleri. Pilatus, İsa'nın gerildiği çarmıhın üstüne bu ibareyi koydurmuştu. Bu sözlere birçok istavrozun üzerinde rastlanır. (L)

İNRO i. (japonca k.). Japonya'da ilâç kutusu. (Üstü süslü ve lake boyalı olan bu kutular, XVII. yy.'dan itibaren, bele takılırdı.) [L]

İNS i. (ar. *ins*). *Esk.* İnsan: *İns ü candan kimseler görmüş değil / Kimse ol elden haber vermiş değil* (Âşık Paşa). [M]

İNSAF i. (ar. *naṣf*, hakkı teslim etme'den, *inṣâf*). Âdil ve ılımlı tutum, merhametli davranış, acıma: *İnsaf ve merhamet! dedim. Beni tımarhaneye mi yollayacaksınız?* (A. H. Tanpınar). *İnsaf bilmez yüreğine acı değesi* (O. V. Kanık). ‖ *İnsaf etmek,* acımak, adaletli bir şekilde davranmak. Hakkını teslim etmek: *Gördüğü hizmete emlâki olursa tatbik / Acıyıp haline insaf eder ehl-i tetkik* (Ziya Paşa). *Vak'a hiçbir şey değildir haklısın; lâkin düşün / Başka bir düstur-ı hikmet var mı insaf et bugün* (M. Â. Ersoy).

— ÇEŞ. DEY. *İnsafa gelmek,* merhametsiz ve haksız tutumdan vaz geçip adaletle ve merhametle davranmak: *İnsafa gel bir çift şeftali lâzım / Gece gündüz hayalinle gezene* (Karacaoğlan). ‖ *İnsafına kalmış,* (bir şeyin) birinin doğruluk duygusuna, adaletine ve isteğine bağlı olduğunu belirtir.

— *Esk. İnsaf-kâr,* vicdanlı, ılımlı ve merhametli bir şekilde davranan. ‖ *İnsaf-kârâne,* insaflı olana yakışacak şekilde.

◆ Ünl. «Düşün, acı, makûl ol!» anlamında kullanılır: *Artık insaf! Bu kadarı da olur mu?* (M)

İNSAFLI sıf. (*insaf*'tan *insaf-lı*). Merhametli, acıyarak ve hakkını vererek davranan: *Hiç* [...] *hassas olup da insaflı bulunmamak kabil midir* (H. R. Gürpınar). [M]

İNSAFLILIK i. (*insaflı*'dan *insaflı-lık*). İnsaflı olma hali. (M)

İNSAFSIZ sıf. (*insaf*'tan *insaf-sız*). Acıması olmayan, gaddar, zalim: *O zaman ikisinin arasında insafsız bir harp başladı* (H. Z. Uşaklıgil). *İnsafsız bir kaderin yanı başında yürüdüğü ...* (A. H. Tanpınar). [M]

İNSAFSIZCA zf. (*insafsız*'dan *insafsız-ca*). Acımadan, adaletsizce, insafsız olana yakışacak şekilde, gaddarca: *İstanbul'un etrafını insafsızca yolmuşuz* (F. R. Atay). [M]

İNSAFSIZLIK i. (*insafsız*'dan *insafsız-lık*). İnsafsız olma hali, gaddarlık, zalimlik, acımazlık: *Cemil sözünü yarıda kesmekle büsbütün insafsızlık ettiğini anlamıştı* (Kemal Tahir). [M]

İNSAK i. (ar. *nesaḳ*'tan *insâḳ*). *Esk.* Secili konuşma. ‖ *İnsak-ı kelâm* (veya *suhan*), söz düzgünlüğü.

◆ **İnsakat** çoğl. i. *Esk.* Kafiyeli konuşmalar. (M)

İNSAN i. (ar. *insān*). İki elli, dik duran, konuşan, akıl sahibi memeli: *Çeşitli insan ırkları vardır. İnsanı tanımak güçtür.* ‖ İnsan türünden birey, adam: *Hayır, burada her şeye bu kadar basit bir gözle bakan insanların arasında yaşamak bana güç gelecekti* (A.H. Tanpınar). ‖ Sıf. veya i. *Mec.* İyi huy ve ahlâklı (kimse): *Onun güzel, iyi insan tarafını hergün biraz daha tanıdım* (Y.Z. Ortaç). *İnsan adammış dediğini yaptı.* ‖ Zam. Bazen belirsiz zamir olarak da kullanılır: *Bilmezler yalnız yaşamayanlar / Nasıl korku verir sessizlik insana* (O.V. Kanık). *İnsanı dolu günleri değil, boş günleri dolduruyor* (S.F. Abasıyanık).

— ÇEŞ. DEY. *İnsan* (veya *insanoğlu*) *çiğ süt emmiştir.* Bk. İNSANOĞLU. ‖ *İnsan eti yemek,* birinin arkasından konuşmak, çekiştirmek. ‖ *İnsan evlâdı,* mert ve dürüst kimse, iyi insan. ‖ *İnsan gibi,* insana yakışır şekilde. ‖ *İnsan gönlünün artığını söyler,* insanların şaka yaparken içlerinden geçeni yansıttıklarını anlatır. ‖ *İnsan hali,* bazı durumların hoşgörü ile karşılanması gerektiğini anlatır. ‖ *İnsan içine çıkmak,* topluluk arasına girmek, başkalarıyle dostluk kurmak. ‖ *İnsan* (veya *adam*) *kıtlığı.* Bk. ADAM. ‖ *İnsanlar konuşa konuşa, hayvanlar koklaşa koklaşa* (*anlaşır*), insanların ancak konuşarak anlaşabileceklerini anlatır. ‖ *İnsan kurusu,* çok zayıf, bir deri bir kemik kimse. ‖ *İnsan nesli,* bütün insanlar. ‖ *İnsan sarrafı,* insanların karakterlerini hemen anlayabilen kimse: *Acizane ben de onlardan, yani insan sarraflarındanım* (H.R. Gürpınar). *Biz, artık insan sarrafı olduk, onun için size bir analık, ablalık vazifesi yapmak istedim* (R. N. Güntekin).

— Esk. *İnsan-ı kâmil,* erdem sahibi, her bakımdan aranılır nitelikler taşıyan kimse. ‖ *İnsan-ı sagir,* beşeriyet, insan âlemi. ‖ *İnsan-ül-ayn,* gözbebeği.

— Antropol. Bk. ANSİKL. ‖ *İnsan fosilleri.* Bk. ANSİKL.

— Din. Bk. ANSİKL.

— Farklar psikol. *İnsan testi,* Goodenough tarafından ortaya konan ve düzenlenen zihinsel gelişme testi. (Çocuğa istediği zaman süresince ve çizdiğini lastikle silmeksizin bir insan resmi yaptırma şeklinde uygulanılır.) Bk. ANSİKL.

— Fels. *Kişiliksiz varlık tarzı.* Bk. ANSİKL.

— Huk. *İnsan ticareti,* başkalarının ihtiraslarını tatmin etmek için, kadınları ve çocukları uygunsuz hayata sürüklemek amacıyle kiralayan veya yoldan çıkartan ferdin

İNSAN VE YURTTAŞ HAKLARI BEYANNAMESİ

Başlangıç. Millî meclis halinde toplanan fransız halkının temsilcileri, halkı mutsuz kılan ve hükûmetlerin bozulmasına yol açan nedenlerin, insan haklarını bilmeme, unutma ve hor görme olduğu göz önünde tutularak, insanın tabiî ve vaz geçilmez haklarını resmî bir Bildiri ile açıklamağa karar verdiler: tâ ki toplumsal bedenin bütün üyelerine her zaman açık olan bu Bildiri onlara hak ve ödevlerini durmadan hatırlatsın; yasama ve yürütme erkinin eylemleri her an her siyasî kurumun amacıyle karşılaştırılarak, daha da saygı görsün; bundan böyle, yurttaşlar tarafından ileri sürülecek ve bundan sonra tartışma götürmez basit ilkelere dayanacak istek ve şikâyetler her zaman Anayasanın korunmasına ve herkesin mutluluğuna yönelsin.

Sonuç olarak Millî meclis, Yüce Varlığın önünde ve himayesi altında aşağıdaki İnsan ve Yurttaş Haklarını tanır ve ilân eder:

madde 1. İnsanlar hukuk bakımından özgür ve eşit doğar ve öyle kalırlar; toplumsal ayrılıklar ancak ortak yarara dayanabilir.

madde 2. Her siyasî topluluğun amacı insanın tabiî ve zamanaşımına uğramaz haklarının korunmasıdır. Bunlar özgürlük, mülkiyet, güvenlik ve baskıya direnme haklarıdır.

madde 3. Her türlü egemenlik ilkesi her şeyden önce milletin kendisindedir; hiç bir kurul, hiç bir birey açıkça milletten gelmeyen otoriteyi kullanamaz.

madde 4. Özgürlük, başkasına zarar vermeyen her şeyi yapabilmeye dayanır. Onun için, her insanın tabiî haklarının sınırı, toplumun başka üyelerine aynı hakları sağlayan sınırlardır. Bu sınırlar ancak kanun ile belirlenebilir.

madde 5. Topluma zarar veren eylemleri ancak kanun yasaklayabilir. Kanunun yasaklanmadığı hiç bir şeye engel olunamaz ve hiç kimse kanunun emretmediğini yapmağa zorlanamaz.

madde 6. Kanun genel iradenin ifadesidir; bütün yurttaşlar, şahsen veya temsilcileri kanalıyle kanunun meydana gelmesine katılmak hakkına sahiptirler. Kanun, korurken de cezalandırırken de herkes için aynı olmak zorundadır. Bütün yurttaşlar kanun önünde eşit olduklarından her türlü rütbe, mevki ve işe alınma hakkına eşit olarak sahiptirler; aralarında erdem ve yeteneklerinden başka hiç bir ayrım yapılmaz.

madde 7. Hiç kimse kanunda belirtilen haller ve kanunun öngördüğü biçimler dışında suçlanamaz, tutuklanamaz ve alıkonamaz. Keyfî emirler verilmesini isteyen, bu emirleri veren, uygulayan veya uyguluttıran kimseler cezalandırılırlar; ama kanuna uygun olarak çağrılan veya yakalanan her yurttaş hemen boyun eğmek zorundadır. Direnirse suç işlemiş olur.

madde 8. Kanun ancak açık ve kesin surette gerekli olan cezalar koyar ve ilân edilerek usulüne göre uygulanan bir kanun uyarınca cezalandırabilir.

madde 9. Her insan suçlu olduğu açıklanıncaya kadar suçsuz sayılır. Tutuklanması gerekiyorsa, kaçmamasını sağlamak için yapılması zorunlu olmayan her türlü şiddet eylemi kanun tarafından ağır şekilde cezalandırılır.

madde 10. Hiç kimse, dinî bile olsa, kanılarından ötürü rahatsız edilmemelidir; elverir ki onların açığa vurulması kanunca sağlanan kamu düzenini sarsmasın.

madde 11. Düşünce ve kanıların başkalarına serbestçe aktarılması insanın en değerli haklarındandır. Her yurttaş serbestçe konuşabilir, yazabilir ve bunları bastırabilir. Yalnız kanun tarafından belirlenen hallerde, bu özgürlüğün kötüye kullanılmasından sorumludur.

madde 12. İnsan ve Yurttaş Haklarının güvenek altına alınması bir kamu gücünün varlığını zorunlu kılar; bu güç, onu ellerinde tutanların özel çıkarları için değil, genel yarar için kurulmuştur.

madde 13. Kamu gücünün devamı ve idarenin giderleri için ortak bir vergi kaçınılmazdır; bu vergi, yurttaşlardan yetenekleri ile orantılı olarak eşitçe alınmalıdır.

madde 14. Bütün yurttaşlar, gerek kendileri gerek temsilcileri kanalıyle genel vergilerin gerekliliğini ortaya koymak, bunlara serbestçe rıza göstermek, nasıl kullanıldığını izlemek, miktarını, matrahını, toplanışını ve süresini belirlemek hakkına sahiptirler.

madde 15. Toplum, idare teşkilâtının her üyesinden hesap sormak hakkına sahiptir.

madde 16. Hakların güvenek altına alınması sağlanmamış, kuvvetlerin ayrılığı belirlenmemiş olan toplumların anayasaları yok demektir.

madde 17. Mülkiyet dokunulmaz ve kutsal bir hak olduğu için, kanun tarafından belirlenen kamu hizmetleri açıkça gerektirmedikçe, adaletli ve peşin bir tazminat ödenmedikçe, hiç kimse bu haktan yoksun bırakılamaz.

---

işlediği suç. (Özellikle «kadın ticareti» veya «beyaz kadın ticareti» denir.) Bk. ANSİKL.

— Jeomorfol. *İnsan olayları.* Bk. ANSİKL.

— Tasav. *İnsanı kâmil,* en yüce basamakta bulunan, manevî bakımdan olgunluk (kemal) katına ulaşmış şeyh, mürşit. || Kendi özünde bütün varlık âleminin dile geldiğini kavrayan. || Kendi geçici varlığından sıyrılan ve Tanrı'da yok olarak sonsuzluğa, ölümsüzlüğe varan kimse. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Antropol. Bazı doktrinlere göre *insan* maymunlar takımından bir cins, bazısına göre de tam tersine, tabiatta seçkin ve ayrı yeri olan bir varlıktır. (Bk. YARATICILIK, DÖNÜŞÜMCÜLÜK.) Her ne olursa olsun, insanın anatomik yapısı üstün memelilerinkine çok benzer; fizyolojik fonksiyonları da onlarınki gibidir. İnsanın belirgin özellikleri şunlardır: insan dik durur; burnu iri ve ağzının üstünde ileri doğru çıkıntılı, altçenesi öne doğru çıkıktır. Eller kolların ucunda dümdüz, ayaklar ise bacakların ucunda dik açı yapacak şekilde kıvrık durur. Ayakta dikilme ve yürüme alışkanlığı vardır; baldır ve bacak kasları çok gelişmiştir.

İnsan vücudu esas iki kısma ayrılır: baş ve gövde. Gövde de göğüs ve karın diye ikiye ayrılır. Kol ve bacaklar gövdeden ayrıdır; göğse bağlı üyelere kol (kol, önkol, el), karına bağlı üyelere bacak (bacak, baldır, ayak) denir. İnsanların boyu çok değişiktir. Bazı ırklarda, 1,40 m'yi zor bulur (*negrito*'lar); diğerlerinde 1,70 m'yi geçebilir. Gayet tabiî cüce ve dev adamlar bu ölçünün dışındadır. İnsanlarda üç çeşit temel fonksiyon vardır: *beslenme, ilişki, üreme.* Beslenme fonksiyonları solunum, dolaşım, sindirim, özümleme ve boşaltım görevlerini, ilişki fonksiyonları insanı dış âleme bağlayan eylemlerin hepsini, yani kas, sinir, iskelet ve savunma sistemlerinin etkinliğinden doğan hareket ve duyumları kapsar. Üreme fonksiyonları ise türün devamını sağlar.

İnsanı inceleyen bilime antropoloji, insanların menşeini inceleyen bilime *paleontoloji* denir. Ayrıca Bk. IRK.

● *İnsan fosilleri.* İnsanın bugünkü şekliyle yaratılmadığı, önce basit yapılı canlıların, sonra gittikçe daha üstün yapılı canlıların, en son devrede de maymunlarla insan benzerlerinin ve nihayet şimdiki in-

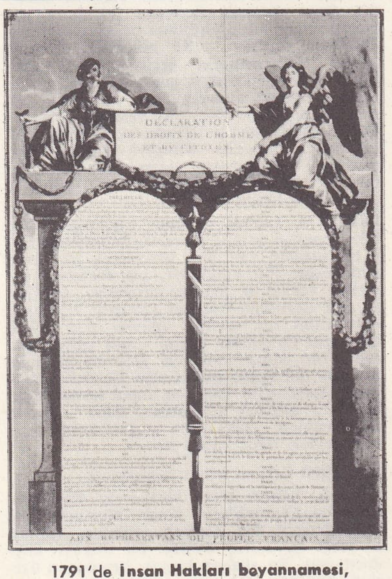

1791'de **İnsan Hakları beyannamesi, Cabinet des Estampes, Paris**

sanların türemiş olduğu şüphe bırakmayacak kadar kesin kanıtlarla ortaya konmuştur.

İnsanların maymunlardan türediği doğru değildir. Fakat insanlarla maymunların ortak bir kökten geldiği şüphesizdir. İnsanla maymun akrabadır.

İnsan serumu şempanzeye şırınga edildiği zaman şempanzenin alyuvarlarında herhangi bir tahribat olmamaktadır. Yapılan deneyler insanlarla insana benzeyen maymunların kimyasal özelliklerinin yakınlığını açıkça ortaya koymuştur.

En son araştırmalara göre insan Pliyosen devrinin (Üçüncü zamanın son devri) ortalarında insansı maymunlardan ayrılmıştır. Eldeki en eski insan fosili yaklaşık olarak bir milyon yıl öncelere aittir. İlk bilinen örnekler Cava* adamı (*Pithecanthropus*) ile Pekin* adamı (*Sinanthropus*) insan olmakla beraber daha çok maymun özelliği gösteren canlılardı. Bu fosil insanlar, insanlığın daha ilkel örnekleri olan ve Güney Afrika'da bulunan *Australopithecus, Plesianthropus* ve *Paranthropus*'lar aracılığıyle Üçüncü zamanın fosil insansı maymunlarına bağlanır. (*Australopithecus, Africanus*'u Dart, Beçuanaland'da Taung bölgesinde buldu. Ondan sonra Broom, Sterkfontein yakınlarında *A. Transvaalensis*'i buldu; *plesianthropus* adını verdi. 1948'de gene Sterkfontein yakınında Kromdraii'de *Paranthropus* bulundu. 1949-1953 Arasında Swartkrans kazılarında ele geçen fosil kalıntılar ise, bazılarına göre Cava adamı ile *Australopithecus* arasında sayılabilir. Bilginler buna *Telanthropus* adını verdiler. Fakat Güney Afrika'da bulunan bütün bu fosillerin, üstün yapılı maymunların değişiminde Afrika'nın önemli bir rol oynadığını gösteren gelişmiş insansı maymunlar olduğu söylenebilir.)

Cava ve Pekin adamından sonra gelen ve daha gelişmiş bir insan olan *Neanderthal* adamında da bazı maymun özellikleri bulunuyordu.

Bugünkü insan türünün (*Homo sapiens*) ilk örneklerine ancak Buzul devrinin sonlarına doğru rastlanır.

— Din. *İnsan,* Tanrı tarafından varlıkların en üstünü, en yücesi olarak yaratılmıştır; yaratıkların en şereflisidir (eşref-i mahlûkat). Arapçada *ins* sözü, ibranî, hint dillerinde ilk insan anlamına gelen *Adam, Adama* kelimesinin karşılığıdır. Kutsal kitaplara göre, Tanrı, evreni yarattıktan sonra insanı yaratmış, onu bütün varlıklardan üstün kılacak niteliklerle donatmıştır. Her dinin ayrı bir insan anlayışı vardır. İnsan Tevrat'ta «eşref-i mahlûkat» olarak nitelenmiş ve bu olduğu gibi Kur'an'a geçmiştir.

Tanrı, insan gövdesini yarattıktan sonra, ona kendi soluğundan üfledi. Böylece «ruh» bedene kondu. Gene Kur'an'a göre, insanın bedeninden önce ruhu yaratıldı. Sonra bedene girdi. Ruhun yapısı, niceliği, özü bilinmez.

Tanrı tarafından yaratılan ilk insan *Âdem**, *Havva** ile Cennette mutluluk içinde yaşarken şeytana aldanarak «günah» işler. Yasak meyveyi yer. Kur'ana göre bu, insanın işlediği ilk günah'tır. Bu bakımdan «*insan ziyan içindedir*».

Foto. LAROUSSE

Kaynağını Kur'an'da bulan birtakım islâmî düşünce çığırları insanın yaratılmışlığı, suçluluğu üstünde ayrı ayrı görüşler ileri sürerler. Bazılarına göre, insan *Adem* adıyle bir kere yaratılmış, sonra bütün insan soyu ondan türemiştir. Bu görüşe karşı olanlar, yaratılmanın kesilmediğine, sürdüğüne, bu yüzden de her insanın yeniden yaratıldığına inanırlar.

Yaratılan insan akıl, ruh, zekâ gibi başka varlıklarda bulunmayan melekelerle donatılmıştır.

— Farklar psikol. *İnsan testi*'nde çizdirilen resim, sonradan, Goodenough tarafından listesi verilen bütün ayrıntılar hesaba katılarak değerlendirilir. Görülen her ayrıntı bir puvan alır. Çocuk resimleri, kronolojik (gerçek) yaşa bağlı olarak geniş ölçüde değişir; böylece, meselâ çocuğun, bedende cinsel organları belirtmesi, ancak 5 yaşına doğru görülür. Profil ise, ancak 12 yaşa doğru çizilir v.b. Demek ki bu teste benzer resim testleri, gelişmeyi açığa vuran mükemmel vasıtalardır. Bu ilkeye göre, testten elde edilen not, bir not cetveli yardımıyle, zihin yaşına çevrilir; zihin yaşı da, gelişme orantısına (bölümüne) çevrilebilir.

Goodenough'ın, «insan resmi çizme testi» gerek sosyal iktisadî etkenlerden bağımsız oluşu, gerek kolay uygulanması ve değerlendirilmesi sayesinde, çok geniş ölçüde kullanılır. Test, kolektif olarak (denekler toplu bulundurulmak suretiyle de) uygulanabilir. Goodenough testi, ayrıca, çocuğun yalnız zihinsel gelişmesiyle değil, aynı zamanda, şahsiyet yapısıyle ilgili bilgi ve ipuçları da verebilir.

— Fels. Bu terim, özellikle, varoluşçu filozof Heidegger tarafından kullanılır. Heidegger'in sisteminde, *«insan»* (*das Man*), nötr bir unsurdur. Varlık (*Dasein*), kendi metafizik boğuntusundan kaçınmak için bu unsura sığınır. Bu «has-olmayan varoluş tarzı»nın özellikleri, bayağılık, kişiliksizlik, günlük hayat, gevezelik ve yayvanlıktır. «Dasein»ın bundan çıkıp kurtulması, hür bir seçme ile kendini ortaya koymasıyle mümkündür.

— Huk. Devl. huk. XX. yy. başlarından beri *insan ticareti*'ni, özellikle de beyaz kadın ticaretini etkili bir şekilde önlemek için birçok devletlerarası sözleşme yapılmıştır. 1904, 1910, 1921 ve 1933'te imzalanan metinlerle, her imzacı hükûmet, uygunsuz hayata sürüklemek için kadınların ve kızların yabancı ülkelere götürülmek üzere toplanmasıyle ilgili bütün bilgileri bir elde birleştirecek bir makam kurmayı veya tayin etmeyi, özellikle garlarda, limanlarda ve yolculuk sırasında uygunsuz hayata sürüklemek üzere kızları ve kadınları götürenleri aramak amacıyle göçleri ve göç hareketlerini denetleyecek bir devletlerarası işbirliğini gerçekleştirmeyi; nihayet, uygunsuz hayat süren ve bu yoldan geçimini sağlayan yabancı kadınların kendi ülkelerine iadesini sağlamayı taahhüt etmişlerdir. 1949'da Birleşmiş Milletler Genel kurulu insan ticaretinin ve başkalarını satmakla geçinmenin önlenmesi için bir sözleşme kabul etmiştir. Bu sözleşme taraflar arasında var olan bütün anlaşmaların yerini almaktadır.

— Jeomorfol. Engebelerin evriminde işe karışan *insan olayları* çok çeşitlidir: ekili toprakların veya aşırı otlatılmış çayırların kayması, bir barajın anafor alanındaki alüvyonlanma v.b. Uygulamalı Jeomorfolojinin en yararlı dallarından biri olan insan reomorfogenezinin incelemesi çok önemlidir; çünkü bu inceleme tabiî evrim üzerine insanın yaptığı tahribatı ortaya koymak ve önlemek için gerekli uygun tedbirleri alma imkânını verir; gerçekten de bu mekanizma bir defa çalışmağa başladıktan sonra tahribatı önlemek çok güç, hattâ imkânsızdır.

— Tasav. Bazı mutasavvıflara göre yaratılanla, yaratan, bir varlığın iki ayrı görünüşüdür. İnsan kendi özünde yaratanla yaratılanın, daha doğrusu iki ayrı âlemin bütün özelliklerini taşır, o, çoklukta birliğin (kesrette vahdet) canlı örneğidir. Âlem düzeninde yer alan bütün varlık türlerini yapısında toplayan insan bir küçük evrendir (âlemi suğra). Tanrı insanda görünür; insan, özünde Tanrı'nın «zat»ını yansıtır. Bu bakımdan, «kemâl» mertebesine ulaşan «*insanı kâmil*», «zat» ile «sıfat» denen genel Tanrı niteliklerinin gerçek anlamını kavrar. Tanrı'nın, insanda görünüş alanına çıkan (tecelli eden) bütün niteliklerini (sıfatlarını) anlar. Tanrı niteliklerinin insanda görünüşünü kavramak, insanın özünü, âlem düzeni içindeki gerçek yerini bilmek, yaratılanda yaratanı bir yüce bütün olarak anlamak demektir. Tanrı tecellisi, önce insanı kâmil'de ortaya çıkar, sonra yeniden yüce (mutlak) kaynağa, Tanrı'ya döner. Bu dönüşme, insan Tanrı'nın zatında yok olarak sonsuz varlık niteliği kazanıncaya kadar sürer.

İnsanı kâmil, Tanrı ile insanın birliğe (vahdet'e) ulaşması sonucu meydana çıkar. O zaman artık Tanrı, insanı kâmil'in diliyle söyler veya insanı kâmil, Tanrı diliyle konuşur. Bu duruma Tanrı'nın «insanda zuhuru» da denir.

Bazı mutasavvıflar, insanı kâmili, insan biçimine girmiş Tanrı olarak anlarlar. Onlara göre, yalnız Tanrı vardır. Tanrı'dan başka bir şey yoktur (lâ mevcudu illallah). Bu yüzden, her varlık Tanrı'nın ayrı bir biçimde görünüşüdür. Her şeyde görünen Tanrı, insanı kâmilde dile gelir, konuşur.

İnsanı kâmil anlayışı daha önceki dinlerde de vardı. Mannes'çiliğin *insanı evvel* kavramı, insanı kâmil'in değişik yorumundan pek ayrı değildir. Bu dinde insanın *nur, su, yel, esir* ve *ateş* ile donatıldığı ileri sürülür. Bu görüş tasavvufun *toprak, yel, su* ve *ateş* anlayışının aynıdır. Tasavvufta, insanın bu dört özden kurulduğuna inanılır. Mannes'çilik görüşü de değişik kavramlarla bu görüşü işler. Mannes mezhebine bağlananlar, insanı kâmile *insanı kadim* derler. Eski iran dininde *gayumerd* kavramı da insanı kâmil karşılığıdır. Bunlardan, insanı kâmil görüşünün zamanla biçim ve yorum değiştirmiş bir inanç olduğu sonucu ortaya çıkıyor. Tasavvuf görüşü, bunun en geliştirilmiş biçimidir. (LM)

İNSANBİÇİMCİLİK i. Bk. ANTROPOMORFİZM.

İnsan Bilgilerinin Kaynağı Üstüne Deneme (*Essai sur l'Origine des Connaissances Humaines*), Condillac'ın 1746'da yayımlanan ilk eseri. Condillac, bu eserin birinci bölümünde, «bilgilerimizin malzemesinden ve özellikle, ruhun işlemlerinden» söz eder; ikinci bölümde ise, «dil ve yöntem»'i ele alır. Condillac, düşüncelerimizin tek kaynağını duyumda bulur; dil üstüne XIX. yy.ın kullanacağı bir teori ortaya koyar. (→ Bibliyo.) [L]

İNSANBİLİM i. Bk. ANTROPOLOJİ.

İNSANCA zf. (*insan*'dan *insan-ca*). İnsana yakışır şekilde: *Ne biliyorsak, ne yapıyorsak, neyi anlıyorsak insancadır* (N. Ataç). || İnsan bakımından: *İşittiğimize göre insanca kayıp olmamış*. || Sıf. İnsana benzer, insanla ilgili: *Işıklarda insanca bir şey vardır* (F. H. Dağlarca). [LM]

İNSANCI sıf. (*insan*'dan *insan-cı*). İnsana değer veren. (M)

İNSANCIL sıf. (*insan*'dan *insan-cıl*). [Hayvanlar için] İnsana alışık olan, insandan kaçmayan. *Eşanl.* EHLÎ. (M)

İNSANCILIK i. (*insancı*'dan *insancı-lık*). İnsancıl duyguların tümü. (M)

İNSANGİLLER çoğl. i. Antropol. Zoolojide fosil ve yaşayan insanları kapsayan familya. (L)

İnsan Hakları (*The Rights of Man*), 1791'de yayımlanan ve George Washington'a adanan bu eserde, İngiltere'den Kuzey Amerika'ya göç etmiş olan Thomas Paine, İngiltere'ye karşı «sömürgeler davası»nı destekler, böylece çok etkili bir şekilde bağımsızlık savaşına yardımcı olur, ayrıca Fransız devrimini suçlayan ve bu devrimi bir zafer değil de hürriyetin yenilgisi olarak kabul eden Burke'ün *Reflections on the Revolution in France* (Fransa'daki Devrim Üstüne Düşünceler) [1790] adlı eserindeki düşünceleri çürütür. Paine'e göre devrim, mutlak monarşi yönetiminin uzun zamandan beri ayaklar altına aldığı bu «haklar»ın ortaya konması ve savunusudur. Bu haklar «tabiî» (insan, insan olmak dolayısıyle bunlara sahiptir) ve «medenî»dir (insan, toplumun bir üyesi olmak dolayısıyle bunlara sahiptir). Bundan başka ve Rousseau'nun *Toplum Sözleşmesi*'ndeki düşüncelerin tersine, yazar insanın bütün tabiî haklarını topluma terketmediğini, yalnız kullanılması bireyin gücünü aşanları (adalet gibi) verdiğini savunur. Sonra, çeşitli hükûmet kaynaklarını inceler ve görür ki bir hükûmet *boş inanç*'lara (Papalık hükûmeti), *kuvvet*'e (fatihlerin zorba yönetimi ve Tanrı'ya dayanan monarşi yönetimi) ve *akıl*'a (çıkarlar ve haklar üstüne kurulu hükûmet) dayanmaktadır. Paine son olarak fransız anayasasıyle ingiliz kuruluşlarını karşılaştırır, bunların kusurlarını ortaya koyar. Fransız devriminin bütün yurttaşların yalnız eşitliğini tanımakla kalmadığını aynı zamanda onları yüceltiğini ve haksız unvanların yerine, daha geçerli olan bireysel değeri getirdiğini savunur. Savaş, kilise ve devlet ilişkileri, vicdan hürriyeti, hak ve görevin karşılıklı bağımlılığı üstündeki gözlemlerden sonra, «İnsan Hakları beyannamesi»nin ilânıyle sonuçlanan olayların tarihini anlatır ve beyannamenin on yedi maddesini ele alarak, bunlar üstünde bugün bile ilgiyle okunan düşünceler ileri sürer. Eser bir «sonuç»la biter ve yazar bunda Avrupa'nın içinde yaşadığı sürekli savaş durumunun mutlakıyet yönetimlerinin açgözlülüğünden ileri geldiği görüşünü savunur, buna karşılık cumhuriyet yönetiminde, yönetenlerle yönetilenlerin ve çıkarlarının özdeşleştiği cumhuriyetçilerin barışsever oldukları ve cumhuriyeti korumanın dünya barışını korumak demek olduğu hükmüne varır. (→ Bibliyo.) [L]

İnsan Hakları birliği (*Ligue des Droits l'Homme*), 1898'de Dreyfus olayı üzerine Ludovic Trarieux'nün teşebbüsüyle kişi hürriyetini, siyasî iktidar veya yargı gücü tarafından kanunları ve tabiî hukuku hiçe sayarak verilen keyfî hükümlerin tehdidinden korumak amacıyle kurulan birlik. 13 Ocak 1898'de *L'Aurore* gazetesinde yayımlanan «İtham Ediyorum» başlıklı makalesi yüzünden Emile Zola aleyhine açılan dava ile Dreyfus olayı yeniden alevlendi. Dreyfus'un suçsuzluğuna inanan ılımlı cumhuriyetçi senatör Ludovic Trarieux, bu birliğin ilkelerini, Zola davasının kamuoyunu hâlâ heyecanlandırmakta devam ettiği 20 şubat 1898'de açıkladı: bu ilkeler hürriyeti, eşitliği, kardeşliği ve adaletin korunmasıydı. İnsan Hakları birliğinin kurucuları, başlangıçta gerçeğin aranması amacına sıkıca bağlı olarak, birliğe, sadece üniversite öğretim üyeleriyle onlara yakın aydın çevreleri almak kararındaydı. Buna rağmen, 4 haziran 1898'de, 20 şubat statüsünün oya konulduğu kuruluş kongresi sırasında birlik, ilk merkez komitesine, siyasî çevreden, oportünist ve ılımlı yedi üye aldı. O tarihten sonra birliğin çalışmaları ikili bir plan çerçevesi içinde sürdürüldü: hukuk planındaki çalışmalar (tehdit altındaki hürriyetlerin korunması amacıyle Dreyfus gibi kasıtlı veya kasıtsız işlenmiş bir adlî hatanın kurbanı olması muhtemel kişilere ait dosyaları inceleyecek hukuk komitelerinin kurulması) ve siyasî plandaki çalışmalar (yurttaş hukukunun korunmasını, Cumhuriyet'in ve 1789 Devrimi ilkelerinin korunması ile özdeş saymak). Siyasî çalışmalar, toplu gösteriler ve parlamento müdahaleleri ile yürütülüyordu. Birlik hoşgörü ve adaleti savunma ödevini yerine getirebilmek için, siyasî partilerin dışında ve üstünde kalmak istediyse de bağlı olduğu temel ilkeler onu fransız solcuları ile kader birliği eder duruma getirdi; birlik böylece solun en yetkili sözcüsü oldu.

Gerçekten de teşkilât, kuruluşundan itibaren, çoğu katolik, milliyetçi ve yahudi aleyhtarı olan sağcı muhafazakârlarla savaşmak zorunda kaldı; bu durumuyle, 1898 ağustosundan beri Dreyfus davasını savunan sol partilere (radikal ve sosyalist) yaklaştı. Birliğin ırk ayrımını mahkûm eden ilkeleri, ruhban hâkimiyetiyle açık savaşı ve gizli anti-militarizm'ini de bu tutumla açıklamak mümkündür.

Kurucusu Trarieux'nün güttüğü sosyal güvenlik siyaseti (1898-1904) Francis de Pressense'ın başkanlığı altında (1904-1914) bir cumhuriyetçi eylem siyaseti niteliği kazandı. Bu siyaset üç yönlü olarak yürütüldü; *laiklik* (Kilise'nin Devlet'ten ayrılması; eğitimde bağımsızlık; özel öğretime yardımın yasaklanması), siyasî (kadınlara oy hakkı,

İnsanlık ailesinin bütün üyelerinde bulunan haysiyetin ve bunların eşit ve devir kabul etmez haklarının tanınması hususunun, hürriyetin, adaletin ve dünya barışının temeli olmasına,

İnsan haklarının tanınmaması ve hor görülmesinin insanlık vicdanını isyana sevkeden vahşîliklere sebebolmuş bulunmasına, dehşetten ve yoksulluktan kurtulmuş insanların içinde söz ve inanma hürriyetlerine sahip olacakları bır dünyanın kurulması en yüksek amaçları olarak ilân edilmiş bulunmasına,

İnsanın istibdat ve baskıya karşı son çare olarak ayaklanmay mecbur kalmaması için insan haklarının bir hukuk rejimi ile korunması esaslı bir zaruret olmasına,

Birleşmiş Milletler haklarının, antlaşmada, insanın ana haklarına, insan şahsının haysiyet ve değerine, erkek ve kadınların eşitliğine olan imanlarını bir kere daha ilân etmiş olmalarına ve sosyal ilerlemeyi kolaylaştırmağa, daha geniş bir hürriyet içerisinde daha iyi hayat şartları kurmağa karar verdiklerini beyan etmiş bulunmalarına,

Üye devletlerin, Birleşmiş Milletler teşkilâtı ile işbirliği ederek insan haklarına ve ana hürriyetlerine bütün dünyaca gerçekten saygı gösterilmesinin teminini taahhüt etmiş olmalarına,

Bu hakların ve hürriyetlerin herkesçe aynı şekilde anlaşılmasının yukarıdaki taahhüdün yerine getirilmesi için son derecede önemli bulunmasına göre ,

Birleşmiş Milletler Genel kurulu

İNSAN HAKLARI EVRENSEL BEYANNAMESİ

İnsan topluluğunun bütün fertleriyle uzuvlarının bu beyannameyi daima göz önünde tutarak öğretim ve eğitim yoluyle bu haklara ve hürriyetlere saygıyı geliştirmeğe, gittikçe artan millî ve milletlerarası tedbirlerle gerek bizzat üye devletler ahalisi gerekse bu Devletlerin idaresi altındaki ülkeler ahalisi arasında bu hakların dünyaca fiilen tanınmasını ve tatbik edilmesini sağlamağa gayret etmeleri için işbu İnsan Hakları Evrensel beyannamesini ilân eder:

madde 1. Bütün insanlar hür, haysiyet ve haklar bakımından eşit doğarlar. Akıl ve vicdana sahiptirler ve birbirlerine karşı kardeşlik zihniyeti ile hareket etmelidirler.

madde 2. a. Herkes, ırk, renk, cins, dil, din, siyasî veya diğer herhangi bir akide, millî veya içtimaî, menşe, servet, doğuş veya herhangi diğer bir fark gözetilmeksizin işbu beyannamede ilân olunan bütün haklardan ve bütün hürriyetlerden istifade edebilir.

b. Bundan başka, bağımsız memleket uyruğu olsun, vesayet altında bulunan, gayrımuhtar veya sair bir egemenlik kayıtlamasına tabi ülke uyruğu olsun, bir şahıs hakkında, uyruğu bulunduğu memleket veya ülkenin siyasî, hukukî veya milletlerarası statüsü bakımından hiç bir ayrılık gözetilmeyecektir.

madde 3. Yaşamak, hürriyet ve kişi emniyeti her ferdin hakkıdır.

madde 4. Hiç bir kimse kölelik veya kulluk altında bulundurulamaz; kölelik ve köle ticareti, her türlü şekliyle yasaktır.

madde 5. Hiç kimse işkenceye, zalimane, gayrıinsanî, haysiyet kırıcı cezalara veya muamelelere tabi tutulamaz.

madde 6. Herkes her nerede olursa olsun hukukî kişiliğinin tanınması hakkını haizdir.

madde 7. Kanun önünde herkes eşittir ve farksız olarak kanunun eşit korumasından istifade hakkını haizdir. Herkesin işbu beyannameye aykırı her türlü ayırdedici muameleye karşı ve böyle bir ayırdedici muamele için yapılacak her türlü kışkırtmaya karşı eşit korunma hakkı vardır.

madde 8. Her şahsın kendisine Anayasa veya kanun ile tanınan ana haklara aykırı muamelelere karşı fiilî netice verecek şekilde millî mahkemelere müracaat hakkı vardır.

madde 9. Hiç kimse keyfî olarak tutulamaz, alıkonulamaz veya sürülemez.

madde 10. Herkes haklarının, vecibelerinin veya kendisine karşı cezaî mahiyette herhangi bir isnadın tespitinde, tam bir eşitlikle, dâvasının bağımsız ve tarafsız bir mahkeme tarafından nasfetle ve açık olarak görülmesi hakkına sahiptir.

madde 11. a. Bir suç işlemekten sanık herkes, savunması için kendisine gerekli bütün tertibatın sağlanmış bulunduğu açık bir yargılanma ile kanunen suçlu olduğu tespit edilmedikçe masum sayılır.

b. Hiç kimse, işlendikleri sırada millî veya milletlerarası hukuka göre suç teşkil etmeyen fiillerden veya ihmallerden ötürü mahkûm edilemez. Bunun gibi, suçun işlendiği sırada uygulanan cezadan daha şiddetli bir ceza verilemez.

madde 12. Hiç kimse özel hayatı, ailesi, meskeni veya yazışması hususunda, keyfî karışmalara, şeref ve şöhretine karşı tecavüzlere maruz kalamaz. Herkesin bu karışma ve tecavüzlere karşı kanun ile korunmağa hakkı vardır.

madde 13. a. Herkes herhangi bir devletin arazisi dahilinde serbestçe seyrüsefer ve ikamet eylemek hakkını haizdir.

b. Herkes kendi, memleketi de dahil olduğu halde, herhangi bir memleketi terketmek ve memleketine tekrar dönmek hakkını haizdir.

madde 14. a. Herkes zulüm karşısında başka memleketlere iltica etmek ve bu memleket tarafından mülteci muamelesi görmek hakkını haizdir.

b. Bu hak, âdi bir cürme veya Birleşmiş milletler prensip ve amaçlarına aykırı faaliyetlere gerçekten müstenit kovuşturmalar halinde ileri sürülemez.

madde 15. a. Her ferdin bir vatandaşlığa hakkı vardır.

b. Hiç kimse keyfî olarak vatandaşlığından veya vatandaşlığını değiştirmek hakkından mahrum edilemez.

basın hürriyeti v.b.) ve sosyal *demokrasi* (1909'daki genel grevin desteklenmesi) ve *barışçılık* (milletlerarası barış teşkilâtı).

Bu tür bir çalışma ancak bölgesel kuruluşlarla, bölgeler tarafından seçilen ve Paris'te toplanan daimî bir merkez komitesi gibi etkin yönetimle gerçekleştirilebilirdi. Birlik, üyelerinin vasıfları sebebiyle (serbest meslek mensupları, öğretim üyelerinin çoğunlukta olduğu üniversite mensupları), üye sayısının çokluğuyle (1933'te 200 000), o tarihteki malî imkânlarının zenginliğiyle (177 000 katılma payı) ve yayın organlarının (ayda iki defa çıkan «*Cahiers des Droits de l'Homme*» [kur. 1920] ve günlük «*Quotidienne*»in [kur. 1923]) oynadığı rol ile ülkenin siyasî hayatını geniş ölçüde etkiledi. Çalışmalar, 1919'dan itibaren, Ferdinand Buisson ve Henri Suernut'nün başkanlığında bir parlamentolar arası grubun kurulmasıyle daha da etkili duruma geldi: 1933'te grupta 163 radikal, 116 milletvekili sosyalist bulunuyordu. Birlik o yıl gücünün en üstün noktasına ulaştıysa da bu başarı, ileride onu zayıflatacak etkenleri de içinde taşıyordu. 1933'te radikallerin kontrolu kaybetmesi sonunda birliğin sosyalist bir kimlik kazanması radikallerin çoğunun uzaklaşmasına, hattâ bazı ihraçlara (1934'te Edouard Herriot) yolaçtı. Felicien Challaye gibi bir kısım barışçılar Moskova davaları sırasında birlikten ayrıldılar.

Birlik, İkinci Dünya savaşından sonra, savaş öncesi hızını bulamadı. Bu durum, özel kişilerce yapılan hukukî müdahale taleplerinin azalmasından da bellidir: 1931'de 19 406 olay; 1945'te 4 000, 1956'da 2 500 olay. Bununla beraber, Birlik, önce Emile Kahn, sonra Daniel Mayer'in başkanlığında, insan ve yurttaş haklarının hür olarak kullanılmasını engelleyen milletlerarası buhranlarda sesini duyurmuştur: Kuzey Kore'nin Güney Kore'yi işgali, Amerika'nın Kore harekâtı (1950), S.S.C.B.'nin Macaristan'ı işgali (1956) ve Mısır'daki Fransız-ingiliz ortak müdahalesinde (1956) olduğu gibi. (L)

İnsan Hakları Evrensel beyannamesi (*Déclaration İnternationale des Droits de l'Homme*), Birleşmiş Milletler teşkilâtına üye olan devletlerce bütün insanlara tanınan temel hakları belirten ve bildiren beyanname.

Ahlâk kurallarının bile bile çiğnendiği bir savaştan sonra kurulan Birleşmiş milletler bu kuralları, 1776 amerikan ve 1789 fransız İnsan Hakları beyannameleri'nden çok daha somut ve bütünleşmiş bir biçimde ortaya koydu; toplumsal ve milletlerarası ilişkileri düzenleyen kuralları belirleyerek, büyük ölçüde zedelenmiş olan ırkların eşitliği ilkesini yeniden ve kesinlikle ilân etti. 30 Madde ve bir giriş bölümünden meydana gelen beyanname, uzun görüşmelerden sonra Birleşmiş Milletler teşkilâtının 10 aralık 1948 tarihinde toplanan Paris kongresinde kabul edildi. Teşkilâta üye olan 48 devlet tasarıya olumlu oy verdi, sekiz devlet ise çekimser kaldı (S.S.C.B., Polonya, Ukrayna, Biyelorusya, Yugoslavya, Çekoslovakya, Güney Afrika birliği, Suudî Arabistan).

Beyanname, 1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları beyannamesi'nin büyük ölçüde etkisinde kalınarak yazılmıştır. Bu yüzden beyannamede, evrensel olma niteliği ağır basar. İki beyanname arasındaki benzerlikler şöyle sıralanabilir: İnsan Hakları Evrensel beyannamesi ile 1789 beyannamesi'nin 1. (insanların doğuştan eşitliği), 7. ve 6. (yasalar önünde eşitlik), 29. ve 4. (başkalarının hürriyetine saygı), 9. ve 7. (keyfe bağlı tutuklamaların yasaklanması), 11. ve 9. (her sanığın, suçluluğu resmen tastik edilinceye kadar suçsuz sayılması; mülkiyet hakkının kabulü), 18-19. ve 10-11. (düşünce ve fikir özgürlüğü), 21. ve 6. (devlet görevlerinin herkese açık olması) maddeleri. Bununla birlikte İnsan Hakları Evrensel beyannamesi, kişi haklarına yenilerinin katıldığı 150 yıllık gelişmenin ışığında, 1789 beyannamesi'ndeki boşlukları da doldurmuştur: konut dokunulmazlığı (md. 12), seyahat hürriyeti (md. 13), toplanma ve dernek kurma hürriyeti (md. 20); özellikle 1789 Kurucu meclisince bilinmeyen toplumsal haklar ve aile hukuku ilkeleri (erkekle kadının eşitliği, evlilik hakkı [md. 16]; toplumsal güvenlik ve toplumsal yardım hakları [md. 22 ve 25]; iş hakları [md. 23] ve onun tamamlayıcısı olarak dinlenme hakkı [md. 24]).

Beyanname, 1793 İnsan Hakları beyannamesi'nde de kabul edilmiş bir ilkeye uyarak, siyasî hakların vaz geçilmez bütünleyicisi saydığı eğitim ve kültür haklarını da tanımıştır (md. 26 ve 27).

Nihayet, 21. madde ile 1948 beyannamesi, yurttaşın oy verme hakkını ortadan kaldıran veya oyları etkisiz bırakacak şartları hazırlayan (gecikmiş veya usulsüz seçim, açık oylama usulü) bütün siyasî rejimleri, dolaylı olarak, mahkûm etmiştir. Almanya'da nasyonal sosyalist rejimin kurulmasından sonra insanlığa karşı işlenen suçları kınamış; bunun sonucu olarak da işkenceyi (md. 5) ve köleliği (md. 4) yasaklayan hükümler koymuş; ırkçılığın medenî hukuk ve siyaset alanındaki görünüşleri ile (md. 2), evlilik (md. 16) ve düşünce alanındaki (md. 26 böl. 2) uygulamasını yasaklamıştır.

Beyanname, bunlara ek olarak, çeşitli sebeplerle medenî ve siyasî haklarını kullanamaz duruma düşmüş kimselerin (ırk ve milliyete dayanan sebepler [md. 2,16 ve md. 26 böl. 2]; siyasî sebepler [vatansızlık, md. 15]; toplumsal sebepler [kölelik, md. 4], ahlâk sebepleri [nikâhsız anneler, evlilik dışı doğmuş çocuklar, md. 25. böl. 2]) yeniden topluma kazandırılmasını sağlayan ilkeleri de kabul etmiştir.

1789 Beyannamesi gibi, 1948 İnsan Hakları beyannamesi evrensel olmayı istemişse de, gene onun gibi, şartların yarattığı bir belge olmaktan öteye gidememiştir. Günün şartlarıyle olan sıkı ilişkisi, Birleşmiş mil-

madde 16. a. Evlilik çağına varan her erkek ve kadın, ırk, vatandaşlık veya din bakımlarından hiç bir kayıtlamaya tabi olmaksızın evlenme ve aile kurma hakkını haizdir.

b. Evlenme akdi ancak müstakbel eşlerin serbest ve tam rızasıyle yapılır.

c. Aile, cemiyetin tabiî ve temel unsurudur; cemiyet ve devlet tarafından korunmak hakkını haizdir.

madde 17. a. Her şahıs tek başına veya başkalarıyle birlikte mal ve mülk sahibi olmak hakkını haizdir.

b. Hiç kimse keyfî olarak mal ve mülkünden mahrum edilemez.

madde 18. Her şahsın fikir, vicdan ve din hürriyetine hakkı vardır; bu hak, din veya kanaat değiştirmek hürriyetini, dinini veya kanaatini tek başına veya topluca, açık olarak veya özel surette, öğretim, tatbikat, ibadet ve âyinlerle açıklama hürriyetini gerektirir.

madde 19. Her ferdin fikir ve ifade hürriyetine hakkı vardır. Bu hak fikirlerinden ötürü rahatsız edilmemek, memleket sınırları mevzuubahis olmaksızın malûmat ve fikirleri her vasıta ile aramak, elde etmek ve yaymak hakkını gerektirir.

madde 20. a. Her şahıs silâhsız ve saldırısız toplanma ve dernek kurma ve derneğe katılma serbestine maliktir.

b. Hiç kimse bir derneğe mensup olmağa zorlanamaz.

madde 21. a. Her şahıs, doğrudan doğruya veya serbestçe seçilmiş temsilciler vasıtasıyle, memleketinin kamu işleri yönetimine katılmak hakkını haizdir.

b. Her şahıs, memleketinin kamu hizmetlerinden eşitlikle faydalanmak hakkını haizdir.

c. Halkın iradesi hükûmet otoritesinin esasıdır; bu irade, gizli şekilde veya serbestliği sağlayacak benzeri bir usul ile cereyan edecek genel ve eşit oy verme yönüyle yapılacak olan periodik ve dürüst seçimlerle ifade edilir.

madde 22. Her şahsın, cemiyetin bir üyesi olmak itibarıyle sosyal güvenliğe hakkı vardır; haysiyeti için ve şahsiyetinin serbestçe gelişmesi için zarurî olan ekonomik, sosyal ve kültürel hakların millî gayret ve milletlerarası işbirliği yoluyle ve her devletin teşkilâtı ve kaynaklarıyle mütenasip olarak gerçekleştirilmesine hakkı vardır.

madde 23. a. Her şahsın çatışmağa, işini serbestçe seçmeğe, âdil ve elverişli çalışma şartlarına ve işsizlikten korunmağa hakkı vardır.

b. Herkesin, hiç bir fark gözetilmeksizin, eşit çalışma karşılığında eşit ücrete hakkı vardır.

c. Çalışan her kimsenin kendisine ve ailesine insanlık haysiyetine uygun bir yaşayış sağlayan ve gerekirse her türlü sosyal koruma vasıtalarıyle de tamamlanan âdil ve elverişli bir ücrete hakkı vardır.

madde 24. Her şahsın dinlenmeğe, eğlenmeğe, bilhassa çalışma müddetinin makûl surette tahdidine ve muayyen devrelerde ücretli tatillere hakkı vardır.

madde 25. a. Her şahsın, gerek kendisi gerekse ailesi için, yiyecek, giyim, mesken, tıbbî bakım, gerekli sosyal hizmetler dahil olmak üzere, sağlığını ve refahını temin edecek uygun bir hayat seviyesine, işsizlik, hastalık, sakatlık, dulluk, ihtiyarlık veya geçim imkânlarından iradesi dışında mahrum bırakacak diğer hallerde güvenliğe hakkı vardır.

b. Analık ve çocukluk özel ihtimam ve yardım görmek hakkını haizdir. Bütün çocuklar, evlilik içinde veya dışında doğsunlar, aynı sosyal korunmadan faydalanırlar.

madde 26. a. Her şahsın eğitime hakkı vardır. Eğitim, parasızdır, hiç olmazsa ilk ve temel eğitim safhalarında böyle olmalıdır. İlk eğitim mecburîdir. Teknik ve meslekî öğretimden herkes istifade edebilmelidir. Yüksek öğretim liyakatlerine göre herkese tam eşitlikle açık olmalıdır.

b. Eğitim insan şahsiyetinin tam gelişmesini ve insan haklarıyle ana hürriyetlere saygının kuvvetlenmesini hedef tutmalıdır. Bütün milletler, ırk ve din grupları arasında anlayış, hoşgörürlük ve dostluğu teşvik etmeli ve Birleşmiş milletlerin barışın sürdürülmesi yolundaki çalışmalarını geliştirmelidir.

c. Ana baba çocuklarına verilecek eğitim nev'ini tercihan seçmek hakkını haizdirler.

madde 27. a. Herkes, topluluğun kültürel faaliyetine serbestçe katılmak, güzel sanatları tatmak, ilim sahasındaki ilerleyişe iştirak etmek ve bundan faydalanmak hakkını haizdir.

b. Herkes, sahibi bulunduğu her türlü ilim, edebiyat veya sanat eserlerinden doğan manevî ve maddî menfaatlerin korunmasını isteme hakkı vardır.

madde 28. Herkesin işbu beyannamede derpiş edilen hak ve hürriyetlerin tam tatbikini sağlayacak bir sosyal ve milletlerarası nizama hakkı vardır.

madde 29. a. Her şahsın, şahsiyetinin serbest ve tam gelişmesi ancak içinde yaşamasıyle mümkün olan topluluğa karşı vecibeleri vardır.

b. Herkes, haklarını kullanmak ve hürriyetlerinden istifade etmek hususunda, ancak kanun ile sırf başkalarının hak ve hürriyetlerinin tanınmasını ve bunlara saygı gösterilmesini sağlamak maksadıyle ve demokratik bir cemiyette ahlâk, nizam ve genel refahın haklı icaplarını karşılamak için tespit edilmiş kayıtlamalara tabidir.

c. Bu hak ve hürriyetler hiç bir veçhile Birleşmiş milletlerin gaye ve prensiplerine aykırı olarak kullanılamaz.

madde 30. İşbû Beyannamenin hiç bir hükmü, içinde ilân olunan hak ve hürriyetlerin bir devlet, zümre veya fert tarafından yok edilmesini güden bir faaliyete girişmeğe veya bilfiil bunu işletmeğe her hangi bir hakkı gerektirir mahiyette yorumlanamaz.

---

letlerin sekiz üyesinin niçin çekimser kaldıklarını açıklamaktadır: S.S.C.B. ve öteki halk cumhuriyetlerinin, marksizm'in reddettiği kişi mülkiyeti ilkesini ilân eden bu belgeye oy vermesi beklenemezdi; Güney Afrika birliği, ülkesinde yürürlükte olan rejim dolayısıyle ırk ayırımını mahkûm eden bir beyannameyi, Suudî Arabistan ise köleliği yasaklayan ilkeleri kabul edemezdi.

Çağımızın dünyasında, toplumsal yapılar birbirinden bu kadar farklı düşünce ve inanç temellerine dayanmışken, bütün devletlere uygulanabilecek ortak bir düşünce ve ahlâk düzeni kurmanın büyük zorluğu, böylece bir kere daha ortaya çıkmış olmaktadır. (ML)

İnsan Hakları günü, *İnsan Hakları Evrensel beyannamesi*'nin 10 aralık 1948'de Birleşmiş Milletler Genel kurulunca kabul edilişinin yıldönümlerinde, bu teşkilâta üye ülkelerde törenlerle anılan milletlerarası kutlama günü (başlangıcı 1949). Her yılın 10 aralık gününde devlet adamlarının demeçleri, ünversitelerde ve çeşitli derneklerde düzenlenen toplantılar, basın ve yayın organlarının yayınları yoluyle halk kitleleri *İnsan Hakları Evrensel beyannamesi* konusunda aydınlatılır ve bu beyanname çerçevesi içinde varılan hedefler hakkında bilgi verilir; ayrıca hükûmetlerce Birleşmiş milletler genel sekreterine faaliyet raporları sunulur.

Türkiye *İnsan Hakları Evrensel beyannamesi*'ni 6 nisan 1949 tarihli ve 9119 sayılı Bakanlar kurulu kararıyle benimsedi ve 27 mayıs 1949 günü yürürlüğe giren bu karar gereğince İnsan Hakları günü her yıl kutlanmağa başlandı.

İnsan Hakları Evrensel beyannamesi'nin kabul edilişinin 20. yıldönümü olan 10 aralık 1968 tarihi, *Dünya İnsan Hakları günü* olarak ilân edildi ve bu tarihteki törenler daha geniş tutuldu, devlet ve hükûmet başkanları Birleşmiş milletlere gönderdikleri demeçlerle anmaya katıldılar. (M)

İnsanın Estetik Eğitimi Üstüne Bir Dizi Mektup (*Über die ästhetische Erzienhung des Menchen in Einer Reihe von Briefen*) Friedrich Schiller'in (1759-1805) denemesi. 1793 - 1794 Yılları arasında yayımlandı. Eser sanat koruyucusu Fr. Ch. von Holstein - Augustanburg'a bir şükran borcu olarak yazılan mektuplardan meydana gelir. Schiller bu eserinde insanın estetiği üstüne yeni bir öğretiyi ortaya koyar. Kant felsefesinin yeni bir yorumuna dayanan bu öğretinin amacı, güzellik kavramını antropolojiye getirmektir. Bunun için Schiller, bütünsellik kavramını ele alır. İnsanın yönelmesi gereken en yüce amaç tabiatının bütünleşmesidir. Bu bütünsellik de mutlak bir hürriyet içinde hayatın bütün güçlerinin arasında tam bir ahenk kurmakla gerçekleştirilebilir. Bu bütünlük estetik güzelliğe tekabül eder. Bu sebepten siyasî ve sosyal mesele de yalnız insanın estetik eğitemiyle çözümlenebilir. Fakat çağımızın kültürü bu ideal gerekliliğini karşılayabilmekten uzaktır, çünkü birçok insan, yeteneklerinin ancak bir kısmını geliştirebilmektedir. Modern kültürün rolü de, başlangıçtaki durumu niteleyen ve artık ortadan kalkmış bulunan «bütünselliği» yeniden kurmaktır. Fakat Schiller, bunun gerçekleşmesi için Rousseau gibi tabiat halinde yaşamağa dönmek istemez, çünkü ona göre tabiata dönüş, insanlığın gelişmesiyle ilgili her çeşit düşüncenin ortadan kalkmasına yolaçar. Amaç arkamızda değil önümüzdedir. İnsan, kültür unsurlarını inkâr ederek geriye dönmemeli, ileriye gitmek için bu unsurları kavramağa, onlardan yararlanmağa çalışmalıdır. Schiller bu konuda güzel'in gücünden yararlanır. İnsanı «estetik» bir duruma getirmek gereklidir, böylece kör inançlardan ve saf aklın etkisinden de kurtulunmuş olur. Bu çifte tabiata iki temel içgüdü tekabül eder: akıl'a biçim içgüdüsü, duyulara da madde içgüdüsü. Kültürün rolü de bunların sınırlarını belirtmek ve güçlenme imkânlarını sağlamaktır. İnsan bu içgüdülerin ortasında ancak, güzellik kavramına dayanarak dengesini koruyabildiği zaman insandır. Bu sebeple de şiir alanında olduğu kadar felsefe alanında da güzelliğe «ikinci yaratıcımız» demek doğru olur. Kısacası sanat, hem toplumun, hem de bireyin eğiticisidir. (→ Bibliyo.) [L]

İNSANÎ sıf. (ar. *insân*'dan *insânî*). İnsana ait, insanlıkla ilgili, insanca: *Bir gün, aralarında, yüzü henüz insanî ifadesini kaybetmemiş ak sakallı bir adama sordum* (Y. K. Karaosmanoğlu). *İnsanî bir davranış.*

— İlâhiy. *İnsanî inanç,* vahye dayanmayan inanç. || *İnsanî davranışlar,* insan tarafından bilerek ve hürlükle yapılan davranışlar. || *İnsanî yollar,* insanî araçlar, tanrısal yollar, tanrısal araçlar terimlerine karşılık insanın elinde olan yollar ve araçları belirtmek için kullanılır. (LM)

İNSANİÇİNCİLİK bls. i. Bk. ANTROPOSANTRİZM.

İNSANİYET i. (ar. *insân*'dan *insâniyyet*). İnsanca davranış: *Bu işte bana edeceğiniz en büyük insaniyet ve mürüvvet, asıl sebebi söylemek* ... (R. N. Güntekin). || İnsan olma hali, insanlık. || İnsanların tümü, insanlık âlemi: *İnsaniyet artık daimî ıstıraplardan kurtulacaktır* (Ziya Gökalp). *Hakkında bilgisi olanların aşağıdaki adrese bildirmelerini insaniyet namına rica ederim* (S. F. Abasıyanık). *Eşanl.* BEŞERİYET.

— Esk. *İnsaniyet-kâr,* insaniyetli, iyi ahlâklı. || *İnsaniyet-kârâne,* insan olana yakışırcasına. || *İnsaniyet-kârî,* insaniyetlilik. || *İnsaniyet-perest,* insanları seven, insanlık sevgisine değer veren. || *Hiss-i insaniyet,* insanlık duygusu.

◆ **İnsaniyetli** sıf. İnsana yakışır nitelikleri olan, vicdanlı, merhametli: *Şöyle böyle derler amma, erkeklerin içinde de ne insaniyetlileri var* (R. N. Güntekin).

◆ **İnsaniyetsiz** sıf. İnsana yakışır nitelikleri olmayan, bencil.

◆ **İnsaniyetizlik** i. İnsaniyetsiz olma hali. (M)

İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Menşei ve Temelleri Üstüne Konuşma (*Discours Sur L'Origine et Les Fondements de L'Inégalité Parmi Les Hommes*), Jean-Jacques Rousseau'nun eseri (1755). Bu eser, Dijon akademisinin düzenlediği yarışmada ortaya konan şu soruyu cevaplandırır: «İnsanlar arasındaki eşitsizliğin menşei nedir ve bu eşitsizlik tabiat kanununun bir gereği midir?» Rousseau'ya göre, önce tabiî eşitsizlik ile sosyal eşitsizliği birbirinden ayırdetmek gerekir. Antropolojinin yarım yamalak gözlemlerine göre değil de, hayal gücüne göre tasarlanan ilkel insan, güçlü, tutkusuz ve korkusuzdur; çünkü, benzerleriyle ilişkisi yoktur; yalnız ve ancak kendini koruma içgüdüsüne boyun eğer. Her kişinin kendine yettiği bir dünyada bu içgüdüye uygun davranmak kolaydır. Ama insanı hayvandan farklı kılan hürriyet bu yaratıkta, kötü sonuçlar doğuran bir yetkinleşme isteği ve iradesi doğurmuştur. Toplum halinde yaşamağa başlayan insan, tarım ve madencilik olmaksızın mutlu kalabilirdi. Çünkü bunlar, mülkiyeti ve bağımlılığı doğurmuştur. Kanun, ayrıcalıkları müeyyideye bağlamağa kalkınca, eşitsizlik, her ülkede, baskıya karşı bir ayaklanma ve ülkeler arasında da bir savaş tehdidi yaratır oldu.

Rousseau'nun bu ikinci eseri *Bilimler ve Sanatlar Üstüne Konuşma* adlı ilk eserinden daha tutarlı olduğu halde yarışmanın ödülünü kazanamadı: ayrıca birçok kimseyi de ürküttü, çünkü filozofları bile tedirgin edecek bir şekilde topluma çatıyordu. (→ Bibliyo.) [L]

İNSANLAŞMA i. (*insan*> *insanlaşmak*'tan *insanlaş-ma*). Antropol. İnsanları maymunlardan ayıran evrim süreçlerinin tümü: *İki ayak üzerinde dikilme, kafatasının büyümesi, yüzün ve çene-diş sisteminin küçülmesi, insanlaşma olaylarıdır.* (L)

İNSANLAŞTIRMAK geçl. f. (*insan*> *insanlaşmak*'tan, *insanlaş-tır-mak*). Özellikle bir sanat eserinde, tanrılara insan görünümü vermek. (L)

İnsanlığın Hali (*La Condition Humaine*), André Malraux'nun romanı (1933). *Kanton'da İsyan* (Les Conquérants) [1928] adlı romanında, Kanton'da patlak veren (1925) ihtilâlci hareketi çizdikten sonra, Malraux bu eserinde, 1927 ilkbaharında müttefikleri Çankayşek'in ihanetine uğrayan komünist devrimcilerin yenilgisini anlatır. Eserin çatısını tarihî olaylar meydana getirse bile, kişiler hayalîdir. Malraux *Kanton'da İsyan*'da marksizmin zaferine ortak olan yeni bireyciliğin doğacağını söyledikten sonra *İnsanlığın Hali*'nde devrimci eylemden doğan zorunlulukların insan ruhunda karşılaşacağı engelleri sıralar; yalnız, romanın kahramanı Kyo, uyanıklığı ve enerjisiyle, insan durumundan doğan olayları aşar ve yiğitçe bir kardeşliğin gereklerini kavrar. (→ Bibliyo.) [L]

İNSANLIK i. (*insan*'dan *insan-lık*). İnsan olma hali: *Gerçekte olduğu gibi düşte de kurtulamayız insanlığımızdan* (N. Ataç). ‖ İnsanların tümü, bütün insanları içine alan topluluk: *Ondan sonra insanlığın kaderi yavaş yavaş değişti. İnsanlık durmaksızın gelişir.* ‖ İnsanın tabiatı. ‖ Başkaları için duyulan sevgi ve acıma, iyilikseverlik: *O zaman insanlık denilen şey, kafasını kaldırır: «Durun bakalım, der, biz de varız.»* (S. F. Abasıyanık). *İnsanlık öldü mü?* ‖ İnsanca davranış, insana yakışır şekilde davranma: *Dinledin, gördün, a oğlum, ne bozuk terbiyemiz! / Ne yapıp yapmalı, insanlığı öğretmeliyiz* (M. Â. Ersoy). *Esk.* İnsaniyet.

— DEY. *İnsanlıktan çıkmak*, çeşitli sebeplerle insanlığa özgü nitelikleri yitirmek: *Bu, o kadar insanlıktan çıkmış ki, bu pislik ve sefalet hali merhameti o kadar boğuyor ki artık onun hiçbir şeyine alâka duyulamıyor* (R. N. Güntekin). *Şem'i artık insanlıktan çıkmış* (H. R. Gürpınar). [M]

İnsanlık Komedyası (*La Comédie Humaine*), H. de Balzac'ın 1842 baskısından sonra romanlarının tümüne verdiği genel başlık. Bu başlığı yazar, başlangıçta düşünmüş değildi. 1830'da yayımlanan töre romanlarının iki cildine *Scènes de la Vie Privée* (Özel Hayattan Sahneler) adını verdi. Sonra, 1834'te, daha önce çeşitli sahneler halinde yazdığı öbür romanlarını da gruplara ayırarak projesini genişletti: *Scènes de la Vie de Province* (Taşra Hayatından Sahneler), *Scènes de la Vie Parisienne* (Paris Hayatından Sahneler), *Scènes de la Vie Politique* (Siyaset Hayatından Sahneler), *Scènes de la Vie Militaire* (Askerlik Hayatından Sahneler); bu dizinin tümü *Etudes des Moeurs* (Örf ve Âdet İncelemeleri) başlığı altında toplandı. Aynı yıl bunların yanı sıra *Etudes Philosophiques* (Felsefî İncelemeler) ve *Etudes Analytiques* (Çözümleyici İncelemeler) adları altında eserler yazmayı tasarladı. Daha 1837'de, önceden yayımlanan eserlerini birarada bastırmayı düşünüyordu: bu ortak yayım, üç incelemeyi *Etudes Sociales* (Toplumsal İncelemeler) genel başlığı altında toplayacaktı. Tasarı ancak dört yıl sonra ve daha anlamlı bir başlık altında gerçekleşti: *Comédie Humaine* (İnsanlık Komedyası), Kitabevi ile 1841'de anlaşmaya varıldı ve 1842'de on yedi cilt birden basıldı. Bu başarıdan cesaret alan Balzac, maddî yönden açık vermiş olmasına rağmen, tasarısını genişletti: eserini bütünlemek ve çeşitli bölümler arasındaki dengeyi sağlamak için daha önce yazdığı seksen beş romana elli iki kitap daha eklemeyi tasarladı. Ama ancak bunların altısını yazabildi. (L)

İNSANOĞLU bls. i. (*insan* ve *oğul*'dan). İnsan: *Deniz, biliyoruz ki insanoğlu için güvenilecek bir unsur değildir* (A. H. Tanpınar). *O ağulu nimetten geçemeyecek bir insanoğlu olduğunu hatırlatmaktan başka bir suçu yoktu ki!...* (N. Ataç). *Esk.* Benîbeşer.

— DEY. *İnsanoğlu* (veya *insan*) *çiğ süt emmiştir*, insanlardan kesin doğruluğun beklenemeyeceğini anlatır. (M)

İNSANSEVER bls. sıf. İnsanlara, insanca davranmayı, onlara iyilik yapmayı hedef tutan (kişilerden çok doktrinler hakkında kullanılır). [M]

İNSANSI sıf. (*insan*'dan *insan-sı*). İnsana benzeyen, insanı andıran.

— Zool. *İnsansılar* (veya *insanımsılar*), iskeleti insan iskeletine çok benzeyen maymunları (orangutan, şempanze, goril) kapsayan uzun kollu, kuyruksuz maymunlar takımı (*İnsansı maymungiller* de denir.) Bk. ANTROPOİT. (L)

İNSANÜSTÜ bls. sıf. (*insan* ve *üst*'ten). İnsan gücünü ve yeteneklerini aşan: *Köprücü Arslan önce pek şaşırmış, sonra Kâmil Beyi de şaşırtan insanüstü bir gayretle bir kat daha korkmuştu* (Kemal Tahir). *İnsanüstü bir çaba. Esk.* Fevkalbeşer.

◆ i. Fels. Nietzsche'nin ahlâkında üstün insan. (ML)

İnsan, Üstün İnsan (*Man ad Superman*), ingiliz yazarı George Bernard Shaw'un (1856-1950) dört perdelik oyunu (1903). Ann Whitefield adlı genç kızın iki vasisi vardır: biri Victoria devrinden kalma yaşlı bir liberal olan Ramsden, öbürü de, etrafında büyük gürültü koparılan, çevrelerde Ramsden'i öfkelendiren *Kusursuz Devrimcinin Elkitabı* adlı eserin yazarı Jean Tanner'dır. Jean Tanner'ın istediği devrim siyasî ve sosyal olmaktan çok biyolojiktir. Ona göre meselelerin en önemlisi üstün insan yetiştirecek şartların yaratılmasıdır. Evlenmek ve anne olmak isteyen Ann Whitefield, Tanner'ı kendine bağlar. Fakat Tanner, düşünce hayatına son vereceği gerekçesiyle evliliğe karşıdır. Nitekim İspanya'ya kaçar ve Sierra Nevada'da geziye çıkar. Bir haydut çetesinin eline düşer. O gece, uykusunda kendini cehennemde bulur. Bernard Shaw'un cehennemi bir işkence yeri değil, enerjik bir ruhun dayanamayacağı kadar boş zevklerle dolu bir yerdir. Üstün insan üstüne uzun bir felsefî diyalogdan sonra, şeytan, Tanner'ı yanında alakoymak ister. Bu sırada Tanner'ın saklandığı yeri bulmuş olan Ann peşinden bir sürü askerle içeri girer. Tanner, Ann ile kırıcı bir tartışmaya girişirse de sonunda Ann istediğini elde eder. Tanner ile evlenir.

Bernard Shaw bu eseriyle seyircilerine büyük bir korku salmak amacındadır. Üstün insan düşüncesi ise söz götürür bir konu olmaktan öteye gitmez. (→ Bibliyo.) [L]

İnsan ve Yurttaş Hakları beyannamesi (*Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen*) [1789], Fransız Kurucu meclisinin 17-26 ağustos 1789 tarihleri arasında yapılan toplantısında meclis üyelerince görüşülerek onaylanan 17 madelik beyanname. Bir giriş bölümünü de kapsayan bu beyanname, 1791 Fransız anayasasına önsöz olarak eklendi.

Amerika Birleşik Devletleri Bağımsızlık beyannamesi (4 temmuz 1776) ile 1777-1784 yılları arasında 6 amerikan eyaletince ilân edilen anayasalara bağlı olarak yayımlanan çok sayıda insan hakları beyannameleri, fransız *İnsan ve Yurttaş Hakları beyannamesi*'ni hazırlayanları geniş ölçüde etkiledi. Adrien du Port gibi eski fransız hukukunu çok iyi bilen parlamenterlerin çoğunlukta olduğu Kurucu meclis üyelerinin, gerek états généraux'ların (özellikle 1784 états généraux'ları), gerekse Paris parlamentosunun (özellikle 1755 ve 1788'de parlamentonun, Kralliğın sözde temel yasaları adına, vergi koyma gibi birtakım hürriyetler isteyen uyarmalarıyle) ortaya koydukları ilkelerin etkisinde kaldıkları da bir gerçektir. Beyannameyi kaleme alanların, XVIII. yy. filozoflarının düşüncelerini benimsedikleri, gerek tabiî hakların (J.-J. Rousseau), gerek yüce Varlık'ın varlığını kabul etmiş görünen önsözden de anlaşılmaktadır. Böylelikle beyanname, gerek koyu katolik ve protestanları, gerek dinleri reddederek belirsiz bir yaradancılığı savunanları da tatmin etmiş oluyordu. Tabiî hakları, Kurucu meclisi bu yüce Varlık'ın koruyuculuğu altına koyarak tanımlayan beyannamede ayrıca Montesquieu'nün (kuvvetler ayrılığı ilkesine değinen 16. madde) fizyokratların ve Condorcet'nin (mülkiyete saygı ilkesini savunan 2. madde) ustalıkla dile getirdiği düşünceleri de yer aldı. Filozofların ve fizyokratların bu hakların varlığı konusundaki düşüncelerinin gerek propaganda broşürleri, gerek états généraux milletvekillerini feodal yasalara, daha doğrusu kral veya senyörün keyfî buyruklarına karşı bir insan ve yurttaş hakları beyannamesini kabule zorlayan yurttaş şikâyetleri aracılığıyle kamu bilincini derinden etkilediği de söylenebilir.

Beyanname, üç encümenin çalışması sonucunda tamamlandı: ilk encümen, meclisin kendini Kurucu meclis ilân ettiği 9 temmuzda, ikincisi 14 temmuzda, üçüncüsü ise feodal hakların kaldırılışından birkaç saat önce, liberal genç soyluların beyannamenin en kısa zamanda tamamlanmasını karar altına aldığı 4 ağustos günü toplandı. La Fayette ve Siéyes'nin önerilerini de inceleyen bu yeni encümen, 6. Büronun getirdiği ve Mgr. Champion de Cicé'nin yazdığı tasarıyı kabul etti (19 ağustos 1789). Tasarıdaki 24 maddenin 17'si metne alındı ve beyanname, Mounier ile Mirabeau'nun ortaklaşa hazırladıkları giriş bölümünün de eklenmesiyle kesin şeklini alarak 26 ağustosta ilân edildi. Bu metni hazırlayanlar, her yerde ve her çağda geçerli olacak, dolayısıyle bütün insanlığa seslenecek bir ilkeler beyannamesi meydana getirmeyi istemişlerdi: önsözde «insanın tabiî, dokunulmaz ve kutsal hakları» olarak tanımladıkları hakların 2. maddede, «zamanaşımına uğramayan haklar» olarak gösterilmesi bundan dolayıdır. Böyleyken, sözü geçen hakların sıralanışı beyannamenin, burjuvazi tarafından ve burjuvazi için hazırlanmış, büyük kısmıyle şartlara bağlı bir belge niteliğinde olduğunu göstermektedir. Gerçekten beyanname, zamanaşımına uğramayan tabiî haklar olarak sadece, hürriyet gibi medenî hakları (md. 1 ve 2) çeşitli biçimleri ile teminat altına almıştır: kişi hürriyeti (md. 2, 8 ve 9); düşünce hürriyeti (md. 1 ve 11); basın hürriyeti (md. 11); inanç hürriyeti (md. 10). Bu hak ve hürriyetlerden faydalanma alanı da, sosyal bütünün bir başka üyesine ait hak ve hürriyetlerle sınırlanmıştır. Böylelikle beyanname, yurttaşı, geçmişte düşünürlerin yakındıkları adalette keyfîlik (hükümdar buyrukları), yazıda sansür, dinî inançlarda hoşgörmezlik gibi bazı saldırılardan korumayı amaç edinmiş, buna karşılık konut dokunulmazlığı, toplanma ve dernek kurma hürriyeti gibi bazı temel hak ve hürriyetleri teminat altına almamıştır. Temel iktisadî hürriyetler (ticaret, sanayi, iş) ve eğitim serbestliği konularında

ise beyannamede hiç bir şey yoktur. Bunun sebebi, metni kaleme alanların iktisadî hak ve hürriyetlere cephe alınmasından çekinmiş, eğitim alanında ise ruhban kuruluşları ve geleneksel üniversiteler dışında bir öğretimin söz konusu olabileceğini düşünmemiş olmalarıdır.
Para ve mülk sahibi zengin soylularla burjuvalar tarafından hazırlanan beyanname, mülkiyete büyük önem vermiş, ayrı ayrı iki maddede mülkiyet hakkının dokunulmazlığını belirtmek için «kutsal» olduğunu tekrarlamış (md. 2 ve 17); bireye, hem mülkünü, hem kişiliğini korumak amacıyle *güvenlik hakkı* tanımış (md. 2) ve onu devlet himayesine almıştır (md. 12).
Eşitliğe gelince, beyanname, XVIII. yy.dan beri sık sık tekrarlanan bir formülle eşitliğin, insanın doğuştan sahip olduğu bir hak olduğunu belirttikten sonra (md. 1) devletin yurttaş eşitliğini yasama (md. 6), yargı alanlarını (md. 6 ve 7) ve malî (md. 13) alanı kapsayan üçlü bir plan içinde korumakla görevli olduğunu ilân etmiştir. Fakat buna rağmen eşitlik, kişinin «zamanaşımına uğramayan tabiî hakları» arasında sayılmamıştır. Bunun sebebi sınıf hiyerarşisinin hâkim olduğu 1789 toplumunda siyasî ve iktisadî gücü tekellerinde tutanların, bu gücü paylaşmağa yanaşmamış olmalarıdır. Bu sebeple hâkim sınıflar, mutlak eşitliğin mümkün olamayacağını ve insanların, toplum içinde, *topluma olan faydaları* (md. 1) ve *akıl yetenekleri* (md. 6) ile farklılaştıklarını ileri sürmüşlerdir. Bu iki yönlü farklılaşma, yasacıya, bildirinin temel ilkelerine ihanet etmeden, yurttaşları siyasî alanda aktif yurttaşlar, pasif yurttaşlar, hattâ seçmenler diye birtakım bölümlere ayırma imkânını verecektir.
Bundan da açıkça anlaşıldığı gibi *yurttaşın siyasî hakları* «zamanaşımına uğramayan tabiî haklar»dan sayılmamıştır. Beyanname bu konuda bir tek istisna tanımıştır: bir hak olmaktan çok bir ödev olan bu istisna, geçmişteki büyük devrimi (14 temmuz 1789) olduğu kadar gelecekteki devrimleri de (10 ağustos 1792, 9 termidor, yıl II) meşru gösterecek niteliktedir: baskıya ve zorbalığa karşı direnme hakkı.
Beyanname, 5 mayıs ve 9 temmuz 1789'da siyasî alanda kazanılmış büyük birer zafer sayılan iki ilkeyi de ısrarla benimsemiştir: birincisi, *hâkimiyetinin hükümdardan millete geçişi*'dir (md. 2). Bu ilke gereğince milletin her üyesi iktidar hakkını ya doğrudan doğruya (gelecekteki plebisit müessesesi) veya vekil seçtiği kimseler aracılığıyle (parlementler rejime hazırlık) kullanacaktır (md. 6). Yasaların oya konulması (md. 6), vergi alınması (md. 13 ve 14) ve devlet harcamalarının denetlenmesi, bu temel ilkeden çıkmaktadır.
1789 Devrimcilerinin siyasî alandaki ikinci zaferi, *kuvvetler ayrılığı* ilkesinin kabul ve ilânıdır (md. 16). Devrimi yapanlar, Montesquieu'nün düşüncelerine olan bağlılıklarından çok, yürütme erkine karşı en az onun kadar kuşku duydukları için bu ilkeyi benimsemişlerdi. İnsan Hakları beyannamesinin ileride yasama ve yargı erkleri arasındaki ayrımın nasıl yapılacağını belirtmemiş olmasına rağmen, yürütme erkinde, bu iki kuvvet yararına sistemli bir kısıtlama yapmış olduğu da bir gerçektir.
Bu açıdan bakıldığında beyanname, her şeyden önce «Eski rejim'e» yöneltilmiş bir savaş makinesinin (Godechot) ilân ettiği bir «ölüm fermanı»dır (Aulard): bu yüzden metni hazırlayanlar, derhal durdurmak istedikleri bazı yolsuzluklar üstünde doğrudan doğruya kendilerine zararı dokunmayan öteki yolsuzluklardan daha çok durmuşlardır.
Bunlara rağmen beyannamenin olumlu cephesi, olumsuz cephesine kıyasla daha ağır basar. Beyanname, çıkarların en basit ayrıntılarına (md. 17'de kamulaştırma bedellerinin ödenmesi konusuna kapalı olarak değinilmiş, md. 13 ile kamu düzeninin korunması ilkesi konulmuş, md. 15'te memurların sorumluluğu ilkesi kabul edilmiştir) kadar korumağa çalışmış olan burjuvazinin eseridir. Beyanname sadece yeni rejim taraftarlarına, düşmanlarını yenmek için gerekli olan ateşli duyguları kazandırmakla kalmamış, aynı zamanda insanların doğuştan eşit olduğu ve kamu görevlerinin herkese açık bulunduğunu ilân etmekle üstün yetenekli pek çok general, siyaset ve bilim adamının kısa zamanda ve devrim yararına meydana çıkmasını sağlamıştır.
Son olarak beyannamenin birtakım yetersizlikleri olduğunu da belirtmek gerekir (bazı Kurucu meclis üyeleri bir Ödevler beyannamesinin bulunmayışını tenkit ederek devlete karşı ödevlerin sadece md. 13'teki malî hükümlerden ibaret kaldığını belirtmişlerdir. Buna rağmen İnsan ve Yurttaş Hakları beyannamesi, belli bir siyasî rejimi tanımlamaktan kaçınıp (metinde «kral» sözü hiç kullanılmamıştır) sadece insanoğlunun mutluluğunu sağlamayı amaç edinerek, iki yüz yıldan beri hürriyete tutkun bütün insanlarla bütün milletlerin güvendiği ve başvurduğu evrensel bir belge niteliğini kazanmıştır. (L)

İnsan ve Yurttaş Hakları beyannamesi, (*Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen*) [1793], 24 haziran 1793 Fransız anayasasına temel olan 35 maddelik beyanname. 31 Mayıstan önce üstünde tartışılan beyanname Robespierre'in Jakoben'lere (21 nisan), sonra da Konvansiyon meclisine (24 ağustos 1793) verdiği tasarı ile Jironden'lerin tasarısı arasında bir uzlaşma ürünüdür. Bu yüzden beyannamede mülkiyet hakkı, Robespierre'e rağmen, insanın tabiî haklarından biri olarak kabul edilmiş ve toplumsal haklara kıyasla kişisel haklara öncelik tanınmıştır. Ancak Jironden'lerin düşmesinden sonra (31 mayıs ve 2 haziran 1793), kesin olarak kabul edilen ve bir önceki gibi, yüce Varlık'ın koruyuculuğu altında bulunan beyanname, 1789 beyannamesinden çok daha demokratiktir; çünkü eşitliği insanın temel haklarının başına koymuş, mülkiyete en son sırayı vermiş, köleliği yasaklamış, baskı ve zorbalığa başkaldırma hakkını insanın en kaçınılmaz ödevi (md. 28 ve 35) saymıştır. (L)

İnsan ve Yurttaş Hakları beyannamesi (*Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen*) [1795], 3 - 17 ağustos 1795'te görüşülerek onaylanan fransız beyannamesi. Bu beyanname, III. yıl Anayasası'na temel olmuştur.
1795 Beyannamesi, 1793 beyannamesinden çok 1789'dakine yakınsa da, ilk metindeki «insanların hür ve eşit haklara sahip olarak doğup yaşadıkları»nı belirten 1. maddeyi almamıştır. Bunun sebebi, seçim hakkını kısıtlayan bir rejimin kurulmasını sağlamak ve 1793 temmuzundan 1794 temmuzuna kadar iktidarı elinde bulunduranların gözünü korkutan sosyal demokrasinin yerleşmesine engel olmaktı.
Beyanname, demokrasiye bir tepki olarak, yurttaşlara sadece yasalar önünde eşitlik tanımıştır. Düşünce ve söz hürriyetinin çeşitli biçimlerine yer vermemiş, eğitim, sosyal yardım, iş hakları ile zorbalığa başkaldırma hakkının sözünü etmemiştir. Buna karşılık iktisadî hürriyeti tanıyan beyanname, 1793 beyannamesinin köleliği yasaklayan maddesini de kapsamına almıştır (md. 15).
Bir ödevler beyannamesi ile bütünlenen 1795 beyannamesi, büyük ölçüde, iktidardakilerin elde ettiği ayrıcalıkları korumağa yarayan bir savaş silâhı niteliğindedir. (L)

İnsan Zekâsının İlerlemeleri Üstüne Tarihî Bir Tablo Taslağı (*Esquisse d'un Tableau Historique des Progrès e l'Esprit Humain*), Condorcet'nin eseri 1795). Bu eser, kovuşturmaya uğrayan Condorcet'nin Servandoni sokağında gizlendiği sıralarda kaleme alınmıştır. Eserin temel düşüncesi, insan türünün gerek düşünce, gerek ahlâk planında sonsuz bir gelişme yetisine sahip bulunduğu görüşüne dayanır. İnsan türünün geçirmek zorunda kaldığı aşamalar, on döneme ayrılmıştır: 1. ortak hayatın menşeleri; 2. çobanlıktan tarımcılığa geçiş ve çeşitli mesleklerle zanaatların yerleşmesi; 3. yazılı kanunun ortaya çıkışı; 4. yunan düşünce ve bilimlerinin tarihi (bu bölümde yazar, erdemlerin, her zaman aydınlanma ile birlikte geliştiğini ispatlamak ister); 5. İskender zamanından Hıristiyanlığın yerleşmesine kadar olan sürede, ilimlerin felsefeden bağımsız olarak ortaya çıkışı; 6. aydınlanmanın çöküntüye doğru gidişi ve daha sonra haçlı seferleri arefesinde yeniden kuvvet kazanması; 7. bilimlerin kaydettiği ilk ilerlemelerden matbaanın icadına kadar geçen süredeki düşünce tarihi; 8. matbaa; 9. Descartes ile başlayan ve Fransa cumhuriyetinin kuruluşuna kadar uzayan sürede bilimlerle felsefenin devlet baskısından kurtulması; 10. Devrim'in insan aklına onur ve evrensellik tanıması; milletler arasındaki eşitsizliğin son bulması ve çeşitli halk ve topluluklarda eşitliğin ilerlemesi (insanın yetkinlik devresi). [→ Bibliyo.] (L)

İnsan Zihni Üstünde Bir Araştırma (*Inquiry Concerning the Human Understanding*), iskoçyalı filozof David Hume'un (1711-1776) eseri. 1748'de, *Philosophical Essays Concerning Human Understanding* (İnsan Zihni Üstüne Felsefî Denemeler) adı ile çıktı. Yazarın, *An Abstract of a Treatise of Human Nature* (İnsan Tabiatı Üstüne İnceleme) adlı kitabını yeniden gözden geçirerek meydana getirdiği bu eserde, hür seçiş, inayet ve ebedî hayat ile mucizeler öğretisi olmak üzere üç yeni öğreti yer almıştır. İlk eserin dördüncü bölümünü meydana getiren «şüphecilik» burada çok kısa olarak geçiştirilmiş, kitap bütünüyle dikkati çekme, uyarma amacına yönelmiştir. Hürriyet ve zorunluluk nazariyesini nedensellik nazariyesiyle ilgili olarak ele alan yazar, gerçekliliğine karşı olduğu «mucizeler ve inayet» ile «ebedî hayatın durumu» meselelerine de eserinde yer vermiştir. (→ Bibliyo.) [I.]

İnsan Zihni Üstüne Yeni Denemeler, Leibniz'in eseri. Locke'un *Essay Concerning Human Understanding*'ine cevap olan bu eser 1704'te yazıldı ve Rapse tarafından 1765'te yayımlandı. Karşılıklı konuşma şeklinde kaleme alınan bu *Yeni Denemeler* Locke'un adı geçen eserini adım adım izler. Leibniz'i temsil eden Theophile, Locke'un eserini bölüm bölüm inceleyerek savunan Philalethe'e cevap vermektedir. Leibniz, özet olarak, Locke'u ilkelerin yaradılıştanlığını kabul etmemek ve dolayısıyle zorunlu gerçeklerle olumsal gerçekler arasında ayrım yapmayı imkânsızlaştırmakla suçlar ve ampirizmin formülünü «Zihinde hiç bir şey yoktur ki daha önce duyularda olmasın» şeklinde düzeltir ve ona «zihnin kendisi hariç» kaydını ekler. (L)

İNSEİN, Birmanya'da şehir, Hlaing ırmağı kıyısında, Rangoon'un kuzeyinde; 20 500 nüf. Irmak limanı; dokuma sanayii; Demiryolu atelyeleri. (L)

İNSEKTARYUM i. (lat. *insectarium*, böcek'ten). Bilimsel amaçlarla böcek yetiştirme ve saklama kurumu.
— ANSİKL. Tarım bitkilerine zararlı böceklerle savaşmak için başvurulan usullerin en etkili olanlarından biri, zararlı böcekleri yiyerek bunların çoğalıp yayılmasını önleyecek başka çeşit böcekleri toplayıp yetiştirmek, çoğaltmak, sonra zarar gören bitkilerin arasına salıvermektir. İlk *insektaryum*, böcek bilgini Marchal'ın teşebbüsüyle Fransa'da Menton yakınında kurulmuştur. Ayrıca birçok ülkede, üniversitelere bağlı zooloji enstitülerinde eğitim ve araştırma amacıyle kurulmuş insektaryumlar vardır. (L)

İNSELBERG i. (alm. k.). Bazı çöl veya as-çöl bölgelerinde şev üstünde ansızın yükselen yüzey şekli. (Hemen hemen yatay olan yamaçlar kimyasal aşınma ve soyulmanın sonucudur; bazı inselbergler, ovaların yanında 500 m'ye yükselir; bazıları, billûrsu kayaların yapısı sonucu ortaya çıkmıştır.) [L]

İNSERT i. («ek» anlamında ing. k.). Bir sahnenin anlaşılmasını sağlayacak bir ayrıntıyı değerlendirmeğe yarayan plan. (L)

İNSIRAF i. (ar. *ṣarf*'tan *inṣırāf*). *Esk.* Geri dönme, çekilme.
— Gram. *Esk.* İsimlerin vezne uygun bir şekilde çekilmesi.
— Tıp. *Esk.* Hastalığın tahrişlerle vücudun bir yerinden diğer bir yerine atlaması.
◆ **İnsırafî** sıf. *Esk.* Çekilme ile ilgili olan.
— Gram. *Esk.* Çekimli. (M)

İNSİBAB i. (ar. *ṣabābet*, sevgi, yönelme'den *inṣibāb*). *Esk.* Dökülme, akma. ‖ Yönelme. ‖ *İnsibab etmek*, dökülmek, akmak: *Amazon nehri Peru'da güneyden gelen Ucayali'ye insibab eder.*
— Tıp. *Esk.* Kan, salya, safra v.b. vücut sıvılarının dokular arasına toplanması hali. (M)

İNSİCAM i. (ar. *insicām*, yağmurun bir düziye yağması). *Esk.* Uygunluk, tutarlık: *Dimağı öyle karmakarışıktı da fikirleri insicama girmiyordu* (Vâ-Nû). || Bir düziye gitme.

— Ed. *Esk.* Düzgün söz.

◆ **insicamlı** sıf. *Esk.* Düzgün, birbirini tutan.

◆ **insicamlılık** i. *Esk.* Uygun ve tutarlı olma hali, düzgünlük.

◆ **insicamsız** sıf. *Esk.* Birbirini tutmayan, uyumsuz, tutarsız: *İnsicamsız sözler.* (M)

İNSİDÂD i. (ar. *sedd*'den *insidād*). *Esk.* Kapanma, tıkanma: *Reh-i mecra-yı feyz olmuştu gayet insidâd üzre* (Nef'i). || *İnsidâd etmek,* tıkanmak.

— Tıp. Hastalık yüzünden vücudun herhangi bir yerinde görülen tıkanma. || *İnsidâd-ı em'â,* bağırsak düğümlenmesi sonucu tıkanma. || *İnsidâd-ı halîme,* meme başlarının iltihaplanarak tıkanması. (M)

İNSİGHT [insayt] i. («sezgi» anlamına gelen almanca *ensicht* kelimesinin ingilizce karşılığı). Hayvan psikol. Öğrenme sırasında, hayvanın, kendisinden beklenen işlerde yaptığı yanlışların azalması.

— ANSİKL. Köhler gibi Geştalt'çı psikologlar, *insight*'ın anî olduğu kanısındaydılar. Bunlar, algısal alan verilerinin bir «yeniden-yapılanması»ndan söz ediyorlardı. Ancak bu yeniden-yapılanma, izomorfizm ilkesini gerektirir. Geştalt'çılara göre, bu ilke çok önemlidir. İzomorfizm ilkesi gereği, belli bir nöronlar topluluğu, birinciye kıyasla izomorf olan bir başka topluluğa anî olarak yerini bırakır. Ne var ki, bu «ilke», günümüzde bir yana bırakılmıştır. Meselâ bir farenin bir labirent içinde yer değiştirmesi gibi bazı tekrarlı deneyler, hayvanın olumlu davranışlarının, yani hayvanı hoşlanacağı bir şeye yöneltmek gibi olumlu sonuçları olan davranışların, hayvan tarafından ancak kısmen öngörüldüğünü meydana çıkarmıştır. Hattâ bu öngörmeler de, hayvana yöneltilen denemenin toptan kavranışıyle ilintili değildir. Demek ki, bu toptan kavrama ve görebilme, sırf insana özgü bir davranış olarak ortaya çıkmaktadır. (L)

İNSİLÂB i. (ar. *selb*'den *insilāb*). *Esk.* Selb olunma, giderilme, kalmama. || *İnsilâb etmek,* yok olmak, kalmamak: *Eder irade-i cüz'iyem insilâb neden* (Recaizade Ekrem). [M]

İNSİLÂK i. (ar. *silk*'ten *insilāk*). *Esk.* Yol tutma, yola girme, yürüme. (M)

İNSİNUATİO i. (lat. k.). Rom. huk. ve Esk. huk. Özel antlaşmaların Roma şehir makamlarının resmî defterlerine kaydedilmesi. (Tescil usulü buradan gelir.)

— ANSİKL. Rom. huk. ve Esk. huk. *Insinuatio,* İmparatorluk devrinde Roma'da yürürlükte olan bir usuldü. XIV. yy.dan itibaren, yazılı hukuku olan ülkelerde tekrar yürürlüğe girdi. (L)

İNSİYAK i. (ar. *sevk*'ten *insiyāk*). *Esk.* İçgüdü: *İnsiyaklardan öteye geçmemiş iptidaî bir ruhun ilcalarıyle dolu bir raks* (A. H. Tanpınar). [*Eşanl.* SEVKİTABİÎ.] || Bir kuvvetin etkisiyle çekilip gitme. || Ardı sıra gitme.

◆ **insiyakî** sıf. *Esk.* İnsiyak ile ilgili olan: *Birdenbire çok insiyakî bir korku ile uyandım* (A. H. Tanpınar). *Yeni.* İçgüdüsel. (M)

İNSOLİA i. İtalya ve Sicilya'da yetiştirilen ve geç üzüm veren asma; beyaz (*İnsolia bianca*) ve siyah (*İ. nera*) olmak üzere iki çeşidi vardır. (L)

İnstantenés, Cemal Reşid Rey'in orkestra eseri. 1931'de bestelendi. Besteci beş bölüm içinde İstanbul görüntülerini ve insanlarını enstantane izlenimler halinde müzikle vermiştir: 1. Balıkçı Ağları Çekiyor; 2. Âmâ Dilenci Kadın; 3. Eyüp Güvercinleri; 4. Bir Boş Cami İçi; 5. Bayram. İlk defa 12 şubat 1932'de Paris'te Alfred Cortot yönetiminde Orchestre de l'Ecole Normale de Musique tarafından çalındı. Türkiye'de ilk olarak 1950'de, bestecinin yönetimindeki İstanbul Belediyesi Şehir orkestrası tarafından çalındı. (M)

İnstauratio Magna veya *Bilimlerin Yeniden Kuruluşu,* Francis Bacon'ın büyük felsefî eserinin bütününü belirtmek için seçtiği ad. Bacon, bu büyük eserin sadece, *De Dignitate et Augmentis* ve *Novum Organum* adlarındaki ilk kısımlarını yazdı. (L)

İNSTERBURG, eski Doğu Prusya'daki Çernikayovsk şehrinin almanca adı. Renmenkampf kumandasındaki Ruslar, von Prittwitz kumandasındaki Almanları burada yendi (23 ağustos 1914). [Bk. PRUSYA.] Şehri 21 ocak 1945'te Kızılordu ele geçirdi. Bk. ALMANYA-RUSYA SAVAŞI. (L)

İNSTİTOR i. (lat. k.; *instituere,* kurmak, tesis etmek'ten). Rom. huk. Başka bir kişi adına bir işletmede görevli kimse, ticarî vekil veya temsilci. (L)

İnstitut de France (*Fransız enstitüsü*). Académie Française (Fransız akademisi), Académie des İnscriptions et Belles Lettres (Yazıtlar ve Edebiyat akademisi) ve Académie des Beaux Arts (Güzel Sanatlar akademisi) ile Académie des Sciences Morales et Politiques'in (Manevî ve Siyasî Bilimler akademisi) ortak adı. (L)

İnstitutio Christianae Religionis (*Hıristiyan Din Kurumu*), Calvin'in kitabı. 1533'te Angoulême'de başlanmış, 1535'te Basel'de bitirilmiştir. Latince yazılmış olan bu kitap, François I'in Kutsal Roma Germen imparatorluğu devletlerine 1 şubat 1535 tarihli muhtırasında yönelttiği suçlamaların yanlışlığını göstermek amacıyle, Protestanlığın açık ve kısa bir açıklamasını sunuyordu. 1536'da Basel'de, François I'e hitaben yazılmış bir önsözle ve latince olarak yayımlandı. Calvin tarafından 1536'dan beri tasarlanan fransızca tercümesi ise, latince metnin ikinci baskısı (1539) esas alınarak 1541'de yayımlanmıştır. Fransa'da yasaklanan ve cellât eliyle yakılan kitap olağanüstü bir ilgiyle karşılandı. Kitabın, Calvin'in sağlığında, art arda Fransızca ve Latince yirmi altı baskısı yapıldı. Calvin ise, kitabını sürekli olarak yeniden gözden geçiriyor ve hacmini artırıyordu. Böylece, başlangıçta altı bölüm olan eser, dört kitap haline geldi (latince baskısı 1559, fransızca baskısı 1560). Fransız protestan öğretisinin ilk ve en önemli açıklaması olan bu eser edebî bakımdan da değerlidir. Calvin mantığının gücünü gösteren yalın üslûbuyle, yeni fransız nesrinin kurulmasına katkıda bulunmuştur. (L)

İnstitutiones veya **Gali İnstitutiones** (*Kurumlar*), Gaius'un eseri. M.S. II.yy.da yazılan bu eser roma hukukunun temel eserlerinden biri sayılmaktadır. Bir kısmı, İustinianos'un *Corpus Juris Civilis* adlı kitabına aktarılmıştır. Bütünüyle sistemli ve organik bir hukuk elkitabı olan bu eser önemini de burdan almaktadır. Eser, Niebuhr tarafından 1816 yılında Verona kilise kitaplığındaki bir parşömen üzerinde eksiksiz olarak bulundu. Verona'daki metinden kopan bir sayfa ise daha önce Scipione Maffei tarafından açıklanmıştı. Savigny ile birlikte çalışan Niebuhr, metnin okunmasında önemli zorluklarla karşılaştı. Hans Friedrich Göschen (1778-1837) Nienbuhr'a dayanarak İnstitutiones'in eksik 1. baskısını (1820) yaptı; bunu, Göschen'in 1824'te çözülemeyen kısımları okumak için kimyasal ayıraçlar kullanan Fredrich Bluhme'nin (1797-1874) çalışmalarını değerlendirerek yaptığı ikinci baskı izledi. Bu arada Bluhme ve öbür araştırmacılar tarafından kullanılan ilkel inceleme metotları yüzünden Verona parşömeni hemen hemen okunmaz hale geldi. Bir talih eseri olarak elyazmasının 1909'da yayımlanmış ve halen iyi durumda bulunan bir fototipi baskısı ele geçmiştir. Ayrıca 1874'te Studemunda tarafından yayımlanan orijinal elyazmasından doğrudan doğruya yapılan çok iyi bir kopya da vardır. Gaius'un elkitabının çok sayıda eleştirili baskısı yapıldı. En yenileri, yalnız Verona metninden başka M.S. III., IV. ve V. yy.dan kalma Mısır papirüslerinde bulunan parçaları da göz önünde tutmaktadır. Daha sonraki buluşlar Gaius'taki boşlukları doldurmayı sağladı. Gaius'un *İnstitutiones*'inden başka iki kitaptan meydana gelen ve 506 yılında yazılan *Lex Romana Visigothorum*'unda *Epitome* (veya *Liber*) *Gai* başlığı altında bir sentez ve V. yy.da Galya'da yazıldığı sanılan, birtakım değişiklik ve yanlışlarla dolu bir özet de ele geçmiştir. 1898 Yılında bu özetin bazı parçaları Autun belediye kitaplığında bulundu. (*Fragmenta Augustudunensia.*) [L]

İnstitutiones İustiniani (*İustinianus kurumları*), İustinianus tarafından Gaius'un *İnstitutiones*'i örnek alınarak hazırlattığı eser. Tanınmış Bizans hukukçularından Theophilos ile Dorotheos'un katıldığı ve Tribonianos'un başkanlık ettiği bir kurul tarafından 4 kitap halinde kaleme alındı. Kitap 21 kasım 533'te *İmperatoriam Maiestatem* ile birlikte yayımlandı. Eser, yürürlükteki hukuku açıklar ve önceki hukukla ilgili tarihî bilgiler vermekte; bu bakımdan hem elkitabı, hem de kanun metni görevini görmektedir. Birinci kitap, genel hukuk ve şahsî haklar üstünedir; ikincisi mallar ve bunların edinilmesiyle, üçüncüsü miras akitler ve borçlarla, dördüncüsü suçlar ve yargı usulleriyle ilgilidir. *İnstitutiones*'in (veya *İnstituta*) yazılmasında başvurulan kaynaklar arasında Gaius'un *İnstitutiones*'inden başka, İustinianus'un imparatorluk emirleri ve başka bazı eleştirmeli açıklamalar yer almaktadır. *İnstitutiones İustiniani*'de yararlanılan kaynakların meydana çıkarılmasında, Ferrini'nin büyük payı vardır. Ferrini, özellikle ilk iki kitapta Marcianus'un *İnstitutiones*'inden büyük aktarmalar yapıldığını ispat etti. İnstitutiones İnstiniani'yi hazırlayan kurulda yer alan Teofilo'nun yazdığı *İnstitutones İustiniani*'-*nin Yunanca Açıklamalar*'ı da İustiniani devrinden kalmadır. (M)

İNSTRUMENTAL (veya **ENSTRUMANTAL**) i. (fr. *instrumental*'den). İsim çekim hallerinden biri. (*Vasıta hali* de denir.)

— ANSİKL. Dil bil. Türkçede *instrumental* hali, *instrumental eki* adı verilen ek ile yapılır. Türkçede instrumental eki *-n*'dir. Fakat bu ek zamanla işlekliğini kaybetmiş, *ile* edatı instrumental eki yerine geçmiştir. *İle* edatı bazen edat olarak kalır; bazen de ekleşir (*-la, -le*): *çocuk-la, bebek-le, göz-le, dudak-la* v.b.

İnstrumental ekinin asıl görevi ismi yalnız fiile bağlamaktır; bu bakımdan da cümlede zarf olarak yer alır. Bu ek fiilin ne ile ne zaman, nasıl yapıldığını anlatmak için isme bağlanır. Eski Türkçede işlek olan instrumental eki, Batı Türkçesinde ancak bazı örneklerde kalıplaşmış olarak görülür: *uçun* (için) [*<uç-u-n*], *ile-n* (ile), *değ-i-n* (kadar) v.b. İnstrumental ekinin bu şekilde kalıplaşmış örneklerine bugün de rastlanır: *yaz-ı-n, kış-ı-n, yaya-n, düşünmeksiz-i-n* v.b. İnstrumental ekinin yerini alan *ile* edatının daha Eski Türkçe devresinde ekleşmeğe başladığı görülür: birle (ile) v.b. Ekleşme daha çok Osmanlıca ve Türkiye Türkçesinde yaygınlaşmıştır.

Asıl instrumental eki *-n,* öbür hal ekleri gibi vurgulu değildir; *-la, -le* de vurguyu kendinden önceki heceye atar. (M)

İnstrument landing system, genellikle «İ.L.S. sistemi» adı verilen kör iniş sistemi. (L)

İNSTRUMENTUM i. lat. k. Yazıtlarla ilgili derlemelerde, üzerinde yazıt bulunan kaya veya maden parçaları, damgalı tuğla ve kiremitler, su boruları, vazolar ve lambalar, şişe, tabak v.b. parçaları, madenden veya camdan yapılmış küçük eşyalar, madenî kaplar, silâhlar, tessera'lar (madenî veya fildişinden dört köşe jötonlar) ve madalyonlar gibi nesneleri belirtmek için kullanılan terim. (Belge niteliğinde olan bu nesneler, toplumların günlük, toplumsal, iktisadî ve dinî hayatı üstüne birçok bilgi sağlar.) || Çoğl. İNSTRUMENTA. (L)

İNSUA (Alberto), ispanyol yazarı (Havana 1885). Özellikle gerçekçi romanlar yazdı: *La Mujer Fácil* (Kolay Elde Edilen Kadın) [1909]; *Las Neuroticas* (Sinir Hastası Kadınlar) [1911]; *El Demonio de la Voluptuosidad* (Şehvet Şeytanı) [1911]; *El Negro que Tenia el Alma Blanca* (Beyaz Ruhu Olan Zenci) [1922]; *Un Enemigo del Negrimonio* (Bir Evlilik Düşmanı) [1925]; *El Amante İnvisible* (Görünmez Sevgili) [1930]. (L)

İNSUBERLER. Esk. coğ. Kelt halkı, M. Ö. V. yy.ın ortasına doğru Galya'dan İtalya'ya geldi. Titus Livius'a göre Keltlerin Kuzey İtalya'yı istilâ eden ilk halklarından

olan İnsuberler, Transpadana'da yerleştiler. Bellovese, Medolanum'u (bugün Milano), onların toprağında kurdu. Yerli Liguria'lılarla kısmen karışan İnsuberler, Boi'lerle beraber Telamon burnunda (M.Ö. 225) sonra da kendi topraklarında (Clastidium, 222) yenildiler. Bozgundan sonra Cremona şehrinin temeli atıldı (218). İnsuberler Roma'nın himayesine girdi. Bk. GALYA. (L)

İNSUBRİA. Esk. coğ. İnsuberlerin ülkesi. (L)

İNSULA i. («ada» anlamında lat. k.). Anat. Sylvius yarığı dibinde bulunan beyin lobuna Reil tarafından verilen ad. (L)

İNSULA i. (lat. k.). Roma'da şehir nüfusunun büyük çoğunluğunu yaşadığı ve özel ev *domus*'un karşıtı olan, konutlara bölünmüş kira evi. || *Cardine* ve *decumani* şebekesiyle sınırlanan genellikle dikdörtgen biçimindeki bina adası (boyutları 1 *actus* = 120 ayak × 2).

— ANSİKL. *İnsula*, zemin katında konut olarak da kullanılabilen asma katlı dükkânları (*tebernae*) bulunan geniş bir yapıydı. Koridorlara veya doğrudan doğruya sokağa bakan merdivenlerden katlara çıkılırdı. *İnsula*'lar yedi, hattâ sekiz katlı olur, içlerinde su veya herhangi bir ısıtma aracı bulunmazdı. Pek çoğu ahşap yapılar olduğu için *insula*'larda çökme olaylarına ve yangınlara sık rastlanırdı. Bundan dolayı da yapıların yüksekliğini sınırlamak için tedbirler alınmıştı. İlk olarak M.Ö. I. yy.da görülen bu konut tipi Neron yangınından sonra yaygınlaştı. İmparatorluk döneminde, aşırı bir kazanç hırsı dolayısıyle, Roma'da vurguncular tarafından, 1 800'ü bile bulmayan *domus*'lara karşılık 46 000 *insula* inşa ettirildi. (L)

İNSULA eyaletleri, Roma imparatorluğunda idarî taksimat; Vespasianus tarafından meydana getirildi; Girit ile Arkhippos denizi adalarını içine alıyordu. Merkezi, *Rodos*. (L)

İNSULİNDE. Bk. HOLLANDA HİNDİSTANI.

İNSULTOR sıf. («küfreden, hakaret eden» anlamında lat. k.). Esk. Roma. Muzaffer bir kumandanın yanında bulunan ve ona, kazandığı zaferin kendisini tenkitlerden uzak tutmayacağını hatırlatmak amacıyle küfür yağdıran köle. (L)

İNSURGENTS çoğl. i. (ing. k.). Tar. Amerikan Bağımsızlık savaşında İngiltere'ye karşı cephe almış olan Kuzey Amerikalılara verilen ad. (L)

İNSÜLİN i. Biyokim. Bk. ENSÜLİN.

İNSÜLİT i. (fr. *İnsulite*). Pamuk artıkları, kâğıt parçaları ve talaştan yapılmış yalıtkan madde. (L)

İNŞA i. (ar. *neşā*'dan *inşā*). Yapı kurma, yapma, yapılma: *Bu âbidenin inşası dünyada çok bulunmayan kabiliyetlere muhtaçtı* (P. Safa). *Gemi inşası. Köprü inşası.* || *İnşa etmek*, kurmak, yapmak: *Bina inşa etmek.*

— Denizc. Bk. ANSİKL. || *İnşa kızağı* veya *havuzu*, gemi inşa etmek için kullanılan kızak veya havuz. || *Deniz inşa tezgâhı*, savaş veya ticaret gemileri inşa etmek için kurulmuş devlet veya özel teşebbüs tersanesi.

— Ed. *Esk.* Arapça ve farsça kelimeleri, bu dillerin gramer kurallarına göre kullanan, türkçe sözlere çok az yer veren, divan şiirinin estetik görüşünü ve sanatlarını benimseyen ve seci'yi (nesir kafiyesi) esas tutan nesre verilen ad: *Vakıa şiir ve inşanın bu hale girmesi bu asrın yapması değildir* (Ziya Paşa). [Bk. ANSİKL.] || [Nesir, şiir v.b. için] Yazma, kaleme alma. || [Mektup için] Üslûp güzelliği. Mektup yazma sanatı. Edebiyat. || *İnşa defteri*, düzyazının çeşitli örneklerini toplayan kitap (yalnız inşa da denir). || *İnşa-perdaz*, süslü nesir kullanan.

— Gram. *Esk.* Dilek kipleri.

— Mal. *Esk. İnşa resmi*, inşaat için Maliye vekâletine yapılan ödeme (*inşaat vergisi* veya *yapı rüsumu* da denir).

— Teknol. *Esk. İnşa resmi.* Bk. *Teknik* RESİM.

— ANSİKL. Denizc. Gemiler, gemi indirme kızağında veya havuzda *inşa* edilir. *İnşa havuzu* veya *kızağı*, genellikle sağlam temeller üzerinde duvar örülerek kurulmuştur. İnşa kızağının ufuk çizgisine göre eğimi 1/12 ilâ 1/16 arasında değişir. Havuzda ise gemi kaydırılarak değil de havuza su doldurularak denize indirildiği için eğim gerekmez. Tekne, dayakların veya payandaların yardımıyle çatılır ve yüzecek duruma gelince suya indirilir. Buna karşılık bazı tersanelerde, ancak geminin yapımı tamamıyle bittikten ve gemi seyre çıkacak duruma geldikten sonra suya indirilir. Yüzecek duruma gelince suya indirilen gemilerin yapımı, *donatım rıhtımı* adı verilen iskelede tamamlanır. Suya indirme, genellikle geminin inşası bakımından tehlikeli durumlar yarattığı için kuru havuzda inşa tercih edilir.

Ayrıca, küçük gemiler kızakta, çok büyük gemiler ise havuzda inşa edilir diye bir ayırım da yapılabilir. Çünkü gemi büyüdükçe, suya indirilirken doğacak gerilim tehlikeleri de artar.

Çelik veya alüminyumdan yapılan gemilerde değişik inşa usulleri uygulanır:

1. *enine* veya *yanlamasına posta sistemi.* Bu sistemde gemi, kaburga gibi enine postalardan yapılmıştır. Posta aralıkları 40 sm ile 100 sm arasında değişir. Ayrıca takviye kuşakları da kullanılır. *Self-trimmer* tipi kömür gemilerinde ise bu kuşaklar kullanılmaz;

2. *boyuna* veya *uzunlamasına posta sistemi.* Bu sistemde gemi, boyuna kuşaklarla çevrilmiştir. Kuşak yani postalar arası 60 sm kadardır. Ayrıca, bu boyuna postaları çevrelemek üzere enine derin postalar konulmuştur.

Akaryakıt tankeri gibi özel tip gemilerde, enine-boyuna karma posta sistemi kullanılabilir ve son derece dayanıklı bir yapı sağlar. Ancak, bu usul pahalıya mal olur ve teknenin ağırlığını arttırır;

3. *Millar sistemi.* Yukarıdaki iki sistemin birleşmesinden meydana gelmiştir ve enine postalar bordalarda, boyuna postalar da (kuşaklar) sintine ve güvertelerin altında bulunur;

4. *karma posta sistemi.* Yalnız akaryakıt gemilerinde kullanılır ve iki biçimi vardır: **a)** sarnıçlar, gemi boyunca daha küçük sarnıç bölmelerine ayrılır; geminin baş ve kıç tarafları ise enine postalarla inşa edilmiştir; **b)** orta sarnıç boyuna, borda sarnıçları ise enine posta sistemindedir. Akaryakıt gemilerinden başka bütün yük gemilerinde ayrıca bir de dip sarnıcı vardır.

Saç gemilerin yapımında eskiden perçin kullanılırdı; kaynak tekniğinin ilerlemesine bağlı olarak son 20 yıldır gemiler tamamen kaynakla inşa edilmektedir. Büyük gemilerde perçinli-kaynaklı karma sistem de kullanılabilir. Gemi yapımında üç çeşit perçin kullanılır: yuvarlak başlı perçin, kesik koni başlı perçin ve ters koni başlı perçin. Ters koni başlı perçinin maliyeti yüksek olduğu için ticaret gemilerinin yapımında kullanılmaz. Perçinin, karinanın üstünde kalan çıkıntılı tepesi geminin suda ilerlemesini güçleştiren bir engel olacağı için, perçinler, tepesi teknenin içine doğru gelecek şekilde yerleştirilir. Perçinin, teknenin dışında kalan öbür ucu da, teknenin su altındaki kısımlarında çekiçle dövülerek yassıltılır. Su kesiminin üstündeki uçlara ise hafifçe kabarık bir biçim verilir ve silindir başlı perçin denir. Perçinlerin çapları, birleştirilecek olan saç levhalara göre seçilir. Perçinleme işi, perçinler birbirine paralel iki sıra meydana getirecek biçimde yapılırsa *zincirleme*, kenarlarda dört, ortada bir perçin düzeniyle olursa da *beşli küme* adını alır. Baş bodoslamanın borda kaplamalarıyle birleştirilmesinde daha çok bu şekil uygulanır.

Gemi yapımında bugün daha çok elektrik kaynağı kullanılır. Bazı gemiler tamamıyle, bazıları da kısmen kaynakla yapılır. Kimi zaman, kaplama levhalarının kaynakla birleştirilmesine karşılık postalar perçinlenmiştir. Bazen de bunun tersi yapılır. Bu inşa tarzına *karma yapım* denir. Deneyler, tamamıyle kaynaklı bir gemideki saç levhaların boyutlarının, perçinli bir geminin saç levhalarınınkinden farklı olması gerektirdiğini göstermiştir.

İkinci Dünya savaşının sonundan beri ve özellikle 1950'den beri, ticaret filolarının yeniden kurulmasının veya modernleştirilmesinin doğurduğu ihtiyacı karşılamak amacıyle, her yıl denize indirilen gemilerin sayısı durmaksızın arttı. Dolayısıyle, 1938'de dünyada 3 milyon ton olan yıllık gemi inşası tonajı 8 milyon tona yükseldi. Dünyanın başlıca gemi yapımcısı ülkeleri şunlardır: Japonya (1963'te denize indirilen gemilerin toplam tonajı 2 373 000 ton); İngiltere (1 936 000 ton); İsveç (866 000 ton); Federal Almanya (713 000 ton); İtalya (517 000 ton); Fransa (445 000 ton); Hollanda (375 000 ton); Norveç (339 000 ton) ve A.B.D. (296 000 ton). Gemi yapımında başta gelen devletler Japonya, İngiltere ve İsveçtir. Japonya, diğer ikisinden çok daha öne geçmeyi başardı. Bu üstünlük daha çok, japon gemi yapımının yüzde yetmişinin dış pazarların ve özellikle dünyadaki toplam gemi tonajının hemen hemen üçte ikisini meydana getiren ve «Lûtuf bandırası» adıyle anılan Liberia, Panama, Kosta Rika, Honduras bandırası altında çalışmak üzere sipariş edilen gemilerle Amerika'nın verdiği gemi siparişlerinin sonucudur. Japon gemi tezgâhlarının ticarî siyasetinin bir amacı da, Doğuda ve Uzakdoğu'da hemen hemen bütün asya ülkelerinin millî bağımsızlıklarına kavuşmasından yana bir tutum benimseyerek bu bölgelerde üstün bir duruma geçmektir.

Japon gemi yapımcılarının etkinliği, aynı zamanda, özellikle Brezilya'da olduğu gibi, doğrudan doğruya tersane yapımına katılarak teknik yardım şeklinde de kendini gösterir. Japonya'nın Mitsubishi (Nagasaki), National Bulk Carriers ve Kovasaki adlarındaki en büyük üç tersanesi, dünya çapında ilk üç sırayı alır.

Buna karşılık İkinci Dünya savaşını izleyen yıllarda İngiltere'nin üstünlüğünü yavaş yavaş kaybetmeğe başladığı görüldü ve bu ülkenin yıllık gemi yapımı, 1948'den itibaren, 1 172 000'den 1955'te 1 474 000 tona yükseldikten sonra 1 072 000 tona indi. Oysa bu arada, dünyada gemi yapımcısı olarak önde gelen diğer ülkelerin gemi yapımı yüzde beş yüz artmıştı. Ne var ki, inşa ettiği gemilerin ancak yüzde yirmisini yabancı ülkelere satan İngiltere'nin ülke içindeki müşterileri hiç de az olmadığı için, ingiliz gemi inşa sanayii Japonya'nınkinden çok daha sağlam temellere dayanır. En büyük ingiliz tersanesi olan Belfast'taki Harland and Wolff, dünyada on birinci sırayı tutar.

Japonya'dan sonra dünyanın en büyük gemi ihracatçısı Federal Almanya'dır. Federal Almanya, aynı zamanda, kendi hesabına gemi yapmak bakımından da yüzde hesabıyle birincidir. Bu ülkedeki gemi yapımının bir özelliği de, tersanelerinin gemi çeşitlerine göre uzmanlaşmış olmasıdır. Almanya'nın en büyük tersanelerinden biri olan Kiel'deki Howaldswerke tersanesi dünyada dördüncüdür. Hisse senetlerinin çoğunluğu devletin olan bu tersane, çalışmasının büyük bir kısmını akaryakıt tankerlerinin yapımına yatırmıştır. Buna karşılık Deutsche Werft adındaki tersane özellikle yük gemileri yapar.

İsveç, Norveç ve Hollanda da, genel olarak büyük malî imkânlara sahip önemli birer deniz inşa sanayii kurmuş olan ülkelerdir. Gerçekten finansman, gemi inşa sanayiinin en başta gelen meselelerinden biridir. Meselâ, bu konuyle ilgili malî kuruluşların yardımlarından yeterince yararlanmayan ve bu yüzden çok zaman İsviçre bankalarının yardımına başvurmak zorunda kalan italyan tersaneleri, Avrupa'daki rakiplerinden daha güç durumdadır. İtalya'nın iki büyük tersanesi olan Cenova'daki Ansaldo tezgâhları ile Monfalcone'daki Cantieri Riuniti dell Adriatico gemi inşa alanında önemli bir yer tutar.

Fransa'da ise, toplam olarak 40 000 kişi kadar çalıştıran on iki ticarî ortaklığın işlettiği on beş büyük tersane vardır. Chantiers et Ateliers de Saint-Nazaire (Saint-Nazaire Tersane ve atelyeleri) [Penhoet] ile Ateliers et Chantiers de la Loire'ın (Loire Atelye ve tersaneleri) birleşmesinden beri Fransa, en güçlü gemi inşa tesisleri bütününe sahip ülkelerden biri durumuna geldi. Bu kuruluş, 1957'de denize toplam olarak 116 000 tonu bulan ticaret gemisi indirmekle Sparrows Point'teki büyük amerikan

Bethlehem Steel corporation tersaneleriyle Mitsubishi (Kobe) ve Mitsui adlarındaki japon ve A/G Weser adlı alman tersanelerinden hemen sonra geliyordu.

İkinci Dünya savaşı sırasında dünyanın en önemli tersanelerine sahip olan A.B.D. 1957'de dünyada ancak altıncı sırayı alabiliyordu. Amerikan tersanelerinin önemi bu tarihten beri daha da azalmıştır. Çünkü, hükûmetin oldukça yüklü yardımlarına rağmen amerikan deniz inşa sanayiinin maliyet fiyatları bütün ülkelerden daha fazladır. Bu yüzden, amerikan armatörlerden çoğu yabancı tersanelere önemli miktarda sipariş vermek zorunda kalır. Amerika'nın en büyük gemi inşa firması, Baltimore'un güneydoğusundaki tersane ile Bethlehem Steel corporation'dır.

İkinci Dünya savaşının başında İngiltere'nin 18 milyon, A.B.D.'nin 9 milyon tonu bulan ticaret gemileri hacmine karşılık, 1 300 000 tonluk bir ticaret filosuna sahip olan S.S.C.B.'de ise deniz inşa tezgâhları hemen hemen yalnız savaş gemileri yapımına yönelmiştir. Bu sebeple S.S.C.B., ticaret filosu için özellikle İngiltere, Fransa, Federal Almanya, Norveç ve İtalya'ya gitgide daha çok sipariş verme yolundadır.

● *Son durum.* 1970'te gemi inşa sanayiinde önemli gelişmeler oldu. Halen dünyada inşa edilmekte olan veya inşa için siparişe bağlanmış olan 2 000 DW ton'dan büyük gemi sayısı yaklaşık olarak 27 000'i bulmakta ve bunların toplam tonajı 120 000 000 DW ton'a erişmektedir. 5 Yıl önce bu değerin 35 000 000 DW ton olduğu göz önünde tutulursa, gelişmenin büyüklüğü ortaya çıkar. 120 000 000 DW tonun yüzde 60'ı tankerdir. Özellikle büyük tankerlerin inşasına önem verilmektedir. Birkaç yıl öncesine kadar dev tonaj gibi görülen 200 000 DW ton fazlasıyle aşıldı. Halen 200 000 DW tonun üzerinde 226 tankerin inşaasına başlanmış veya mukaveleye bağlanmış durumdadır. Japonya'da inşa edilmekte olan 372 400 DW tonluk bir tanker, 1971 sonunda hizmete girecektir. Gene Japonya'da IHI'nin Kure tersanesinde 477 000 DW tonluk bir tankerin 1973 yılı içerisinde tamamlanması mukaveleye bağlanmış bulunmaktadır.

Kuru yük gemilerinde, özellikle konteyner gemileri tipine kayış görülmektedir. Halen dünyada, beheri 300 konteynerden fazla taşıyan 98 gemi inşa halindedir. Daha küçük kapasitede 100 kadar gemi de inşa edilmektedir.

Dünyada başlıca gemi yapımcısı ülkeleri arasında Japonya yüzde 39 ile başta gelmekte ve bunları İsveç yüzde 10, İngiltere ve İspanya yüzde 7 ile takip etmektedir. Batı Almanya yüzde 6 ile altıncı durumdadır. Yugoslavya dokuzuncu, İtalya on birinci ve Polonya on üçüncü gelir.

Gemi yapımına paralel olarak ticaret filoları tonajları da hızla artmaktadır. 1970 Yılında en büyük ticaret filosuna sahip ülkeler arasında Liberya 33 297 000 gros ton ile başta gelmekte ve onu 27 000 000 gros ton ile Japonya, 25 825 000 gros ton ile Britanya, 19 000 000 gros ton ile Norveç ve diğerleri izlemektedir. Türkiye ise, bu sıralamada 430 000 gros ton ile yirmi dokuzuncu durumdadır.

● Türkiye'de ilk tersaneler Selçuk Türkleri tarafından kuruldu. Selçukluların donanma inşa etmek üzere Gemlik'te kurdukları bu tersane, burayı işgal eden Bizanslılar tarafından 1088 yılında tahrip edildi.

Trabzon Pontus imparatorluğu elinde olan Sinop deniz üssü, 1214 yılında selçuk imparatoru tarafından işgal edilince, burada kurulan büyük tersanede de gemi yapımına başlandı. 1227 Yılında Alanda'da selçuk imparatoru Alâeddin Keykubad tarafından 5 gözlü ve her gözü 45×10 m boyutunda yaptırılan tersane, o devirlerden bugüne kadar yıkılmadan kalmış olan tek gemi inşa tezgâhıdır.

1300 Yılında Menteşe beyliği tarafından Bodrum ve Marmaris'te ve daha sonra Aydın beyliği tarafından İzmir'de tersaneler kuruldu.

1299-1453 Yılları arasında Osmanlılar tarafından İzmit, Karamürsel ve Gelibolu'da tersaneler inşa edildi, ayrıca eski Gemlik tersanesi yeniden düzenlendi. Nihayet 1455 yılında Fatih Sultan Mehmet İstanbul'da Haliç'te Kasımpaşa deresi ile Camialtı meydanı arasında bir tersane kurdurdu.

XVIII. yy.ın ortalarında Haliç tersanesinin bugünkü havuzlarının inşaatına başlandı ve 3 havuzun yapımı 1866'da tamamlandı. Tanzimat devrinde tersanelerin yapımına büyük önem verildi. Haliç tersanesi genişletildi, Valde kızağı ve Taşkızak inşa edildi, tersane alanı Hasköy'e kadar uzatıldı. Öte yandan tersanelerde başka sanayi dalları da faaliyete geçirildi. Abdülhamid II zamanında tersaneler için başlayan duraklama gemi inşa sanayiinde geri kalmanın esas sebebi oldu. Meşrutiyet devrinde İzmir'de Alaybey tersanesinin ilk çekirdeğinin atılması, İstinye'de Fransızlar tarafından 1912'de kurulan tersane ve Haliç tersanesinin 1910 yılında bahriyeden sivil idareye devri bu duraklamaya son verdi. Cumhuriyet devrinde Gölcük ve Taşkızak tersanelerinin birer askerî tersane olarak inşa edilmesi, özel yabancı idareler elinde bulunan tersanelerin devlet eline devir ve son yıllarda özel teşebbüs eliyle kurulan tersaneler ve bunlardaki gelişmeler, bu sanayi dalının ülkede belirli bir unsur olarak ortaya çıkmasını sağladı. (Bk. TERSANE.) Denizcilik bankası tersanelerinde 1970 yılı içinde 14 deniz taşıtı inşa edildi. Deniz kuvvetleri için Haliç tersanesinde iki avcı botu yapıldı. Camialtı tersanesinde üç polis, bir sahil sıhhiye, iki liman motoru ile Deniz Nakliyat şirketine «Amiral Ş. Okan» gemisi inşa edildi. Hasköy tersanesinde de «Kahraman Kaptan» adında armatörlere ait bir gemi yapıldı. İstinye'de ise bir avcı botu ve armatörlerce ısmarlanan «Kaptan Kemal» gemisi inşa edildi.

— Ed. *İnşa*, eski türk edebiyatı nesrinin en yapmacık ve karmaşık olan bir koludur. Sanat kaygısıyle kurulan cümlelerde, üslûp ön planı almış; düşünce ikinci planda kalmıştır. Başka bir deyişle düşünce araç, üslûp amaç edinilmiştir. İnşanın başlıca özellikleri şöyle sıralanabilir: a. cümlelerde arapça ve farsça tamlamaların, fiil çekimlerinin, ön ve soneklerinin bulunması; b. cümlenin gereksiz yere uzatılması; c. cümlelerin«-ıp, ip», «-ıcak, -icek» ekleriyle birbirine bağlanması; d. bugünün cümle yapısına uymayan deyiş ve gramer yanlışlarının bulunması v.d.

Eski türk edebiyatında XIV. yüzyılda (Ankaralı Mustafa'nın *Yasin Tefsiri*, Kul Mesud'un *Kelile ve Dimne Tercümesi*, Darir'in *Siyer*'i, Hamzavî'nin *Kıssa-i İskender*'i v.d.) ve XV. yüzyılın ilk yarısında (Âşıkpaşazade'nin *Tevarih-i Al-i Osman*'ı [Osmanoğulları Tarihi], Hızıroğlu Yakub'un *Cevahir-ül-Maanî*'si, Firdevsîi Rumî'nin *Süleymanname*'si, Hasan Bayatî'nin *Câm-ı Cemayin*'i, Neşrî'nin *Cihannüma*'sı v.d.) meydana getirilen eserlerde nesir dili çok sade ve özentisizdir. Divan nesri ancak Sinan Paşa (1437-1486) ile edebî kılığa girer. XVI. ve XVII. yüzyıllarda edebî nesir bazı yazarların elinde, «hüner ve marifet» göstermek amacıyle hareket ettikleri için yapmacık, karmaşık ve anlaşılmaz bir nitelik almıştır. (*Âlî*'nin *Heft Meclis*'i, Hoca Saadeddin'in *Tac-üt-Tevarih*'i [Tarihlerin Tacı], Fevzî'nin *Ahlâk-ı Ahmed Paşa*'sı, Lamî'nin *Münazara-i Bahar u Şita*'sı, Nergisî'nin *Hamse*'si, Veysî'nin *Dürret-üt-Tac*'ı v.d.) XVIII. Yüzyılda tarihçi Raşid, tezkire yazarı Salim bu nesir geleneğini sürdürmeğe çalıştılar. (Eski türk edebiyatında nesrin gelişimi için bk. NESİR.)

◆ **İnşaiyat** çoğl. i. Ed. *Esk.* Duyulmamış sözlerle yapılan cümleler.

◆ **İnşaiye** i. *Esk.* Yapı işiyle uğraşan kimse. (LM)

İNŞAAT çoğl. i. (ar. *inşā*'dan *inşā'āt*). Yapı, yapı işleri: *Yeni inşaat.* ‖ Yapmak işi, yapım: *Gemi inşaatı.* ‖ *İnşaat yapmak*, bina inşa etmek: *Mateessüf ağaçların üzerine inşaat yapmak mümkün değildi* (F.R. Atay).

— Huk. *İnşaat hakkı*, hak sahibine, başkasına ait bir arazinin üstünde veya altında inşaat yahut imalât yapma veya önceden var olan bir inşaat veya imalâtı muhafaza etme yetkisini veren hak. Bk. ANSİKL.

— İnş. *İnşaat mühendisliği*, bina, köprü, karayolu, su yolu, demiryolu gibi yapıların teknik hesaplarını yapan mühendislik dalı.

— Malzeme. *İnşaat demiri*, âdi, yumuşak çelikten, yuvarlak kesitli çubuk halinde hazırlanan ve betonarmede teçhizat olarak kullanılan demir. (Betonda kullanılan inşaat demirlerinin çapları Renard serisine göre sıralanır. Türkiye'de 6, 8, 10, 12, 14, 16, 18, 20, 22, 26 ve 32 mm çapında demirleri kullanılır.)

— ANSİKL. Huk. Kural olarak *inşaat hakkı* bir şahsî irtifak hakkıdır. Ancak söz konusu olan hak bir arzî irtifak şeklinde kurulabileceği gibi, bağımsız ve daimî bir hak olarak da kurulabilir. Bu son halde, inşaat hakkı, tapu kütüğünde bağımsız bir sahifeye yazılır ve bir gayrımenkul niteliğini alır. İnşaat hakkı bir şahsî irtifak hakkı olmasına rağmen, kural olarak, başkasına devredilebilir ve mirasçılara geçebilir. Ancak bunun aksinin kararlaştırılması da mümkündür. Bu halde artık ne devredilebilir ne de miras yoluyle geçer (Med. kn. md. 751). İnşaat hakkı arzî irtifak şeklinde kurulmuşsa, o zaman lehine kurulduğu gayrımenkulün başkasına geçmesi ile, inşaat hakkı da yeni malike geçer. Bağımsız ve daimî bir hak olarak kurulmuşsa, inşaat hakkı gayrımenkul sayıldığından, tek başına satılabilir veya başka haklara konu olabilir. Meselâ üstünde rehin hakkı kurulabilir. İnşaat hakkı, arazi üzerindeki binaların, arazinin mütemmim cüzü olmasının da bir istisnasıdır. Daha açık bir deyişle, bu hakka dayanılarak bir arazi üzerinde yapılan binanın mülkiyeti, hak sahibine ait olur; yoksa arazinin malikine değil (Med. kn. md. 652). Ancak inşaat hakkı bir irtifak hakkı şeklinde kurulmuşsa, yapılan bina üstündeki mülkiyet, irtifak hakkına sıkı surette bağlıdır. Bu sebeple bina üstündeki mülkiyet, irtifak hakkından ayrı olarak devredilemez; mülkiyet hakkının devredilmiş sayılması için, inşaat hakkı ile birlikte devredilmesi gereklidir. İnşaat hakkı bir süreye bağlanmışsa, sürenin geçmesi ile hak sona erer. Bununla birlikte mülkiyet hakkı da sona erer ve binanın mülkiyeti de artık arsanın malikine geçer. (ML)

İNŞAATÇI sıf. (*inşaat*'tan *inşaat-çı*) sıf. İnşaat işlerini yöneten teknik eleman.

— Huk. *İnşaatçıların kanunî ipotek hakkı*. Bk. İPOTEK.

◆ **İnşaatçılık** i. İnşaat yapma işi. (M)

İNŞAD i. Bk. İNŞAT.

İNŞAİ sıf. (ar. *inşā*'dan *inşā'ī*). *Esk.* İnşa ile ilgili.

— Ed. *Esk.* Düzyazı ile ilgili.

— Gram. *Esk.* Dilek kipi ile ilgili. ‖ Dilek kipiyle yapılan (cümle). [M]

İNŞAİYE sıf. (ar. *inşā'ī*'den *inşā'iyye*). *Esk.* İnşaî'nin dişili. İnşa ile ilgili.

— Denizc. *İnşaiye mühendisi*, eskiden gemi v.d. deniz vasıtalarının yapımı için hazırlanan hesaplarla ve kullanılacak malzeme ile ilgili keşif evrakını yapan ve buna nezaret eden mühendislere verilen ad. ‖ *İnşaiye zabiti*, gemi yapımında görevli olan subay (Bunlar sanayii bahriye sınıfına bağlıydı). [M]

İNŞALLAH ünl. (ar. *in*, ise, *şā* ve *Allāh*'tan *in-şā-Allāh*). Tanrı isterse, Allah nasip ettiyse anlamında, bir isteğin gerçekleşmesini dilemek için kullanılır: «*İnşallah o güne kadar bir felâket olmaz da*» (A.H. Tanpınar).

— DEY. *İnşallahla maşallahla*, «tevekkülle, gayret göstermeden» anlamında kullanılır: *İnşallahla maşallahla bu iş yürümez.* (M)

İNŞALLAH HAN, hintli şair (Murşidâbâd ? - ? 1230). Lucknow'a yerleşerek (1200) Sultan Süleyman Şikûh'un himayesine girdi. Farsça ve urdu diliyle şiirler yazdı. Eserleri: *Divan;* farsça mesnevî *Şir ü Birinc;* bir gramer kitabı olan *Deryayı Letafet.* (M)

İNŞAT veya **İNŞAD** i. (ar. *neşd* ve *neşt-de*'den *inşād*). *Esk.* Şiir söyleme. ‖ Bir edebî eseri, kalabalıkta, yüksek sesle, gerektiği şekilde okuma: *İnşad tarzında takip ederek, düşüne düşüne tekrar etti* (H.Z. Uşaklıgil). ‖ *İnşat etmek*, şiir okumak; bir edebî eseri yüksek sesle okumak.

— Ed. Bir konuşmacının, konuşması sıra-

sında, söyledikleri daha etkili kılmak amacıyle belirli bir tutum benimsemesi, bazı el, yüz v.b. hareketleri yapması ve sözcük gücünü arttırmak için bazı dış etkenlerden yararlanması. (İnşat, ses tonuyle, el, kol veya baş hareketleriyle ve yüz çizgilerindeki belirli bir özellikle etki yapmaya dayanır.)

◆ **İnşadât** çoğl. i. *Esk.* Neşide okumalar. (M)

İNŞAT i. (ar. *neşāṭ*'tan *inşāṭ*). *Esk.* İç açma, ferahlandırma. (M)

İNŞİA i. (ar. *şuʿāʿ*'dan *inşiʿāʿ*). Fiz. *Esk.* Işınım. (M)

İNŞİAB i. (ar. *şaʿb*'dan *inşiʿāb*). *Esk.* Dal dal olma, bölünme, bölümlenme. ‖ Çoğalma. (M)

İNŞİKAK i. (ar. *şaḳḳ*'tan *inşiḳāḳ*). *Esk.* İkiye ayrılma. Çatlama. ‖ *İnşikak-ı asâ,* anlaşmazlık. ‖ *İnşikak-ı fecr,* gün ağarması.

— Kim. *Esk.* Bir maddenin unsurlarının ayrışması ile maddenin bütünlüğünün bozulması.

— Din. *İnşikak-ı kamer* (veya *Şakk-ül-kamer*). Bk. KAMER. (M)

İNŞİRAH i. (ar. *şerḥ*'den *inşirāḥ*). *Esk.* Gönül açıklığı, ferahlık, iç rahatlığı: *Herkes ondan haz veya hüzün, inşirah veya teselli, kendi nasibini alırdı* (A.Ş. Hisar). *Nihal kendi kendisine derin bir inşirah nefesi ile tekrar etti* (H.Z. Uşaklıgil). ‖ *İnşirah bulmak,* ferahlamak: *Olmasan, bîvâyeler nerden bulurlar inşirah?* (M.Â. Ersoy). ‖ *İnşirah duymak,* içi rahat etmek, sevinmek: *Gelmediklerini anladıktan sonra bir inşirah duydu* (H.Z. Uşaklıgil). ‖ *İnşirah-ı derûn* (*kalp* veya *sadr*), iç açılması. (M)

İNTAÇ veya **İNTAC** i. (ar. *netice*'den *intāc*). *Esk.* [Genellikle *etmek, olmak* yard. fiilleriyle] Bir işi sonuçlandırma: *Bizzat, biz Türkler kendi elimizden çıkarılmasını intac edebilecek teşebbüsatta bulunuyoruz!* (Atatürk). ‖ Sebep olma, doğurma: *Bu mecburiyet kızına gizli gizli koca aramayı intaç etmişti* (Ahmed Rasim). ‖ *İntaç-gerde,* sonuç olarak meydana gelen şey. (M)

İNTAK i. (ar. *nuṭḳ*'tan *inṭāḳ*) *Esk.* Konuşturma, söyletme. ‖ Tanrı'nın konuşma gücünü vermesi. ‖ *İntak-ı Hak,* Tanrı'dan gelen söz, konuşma.

— DEY. *İntak-ı hak olmak,* sakladığı bir şeyi açıklayacak şekilde ağzından söz kaçırmak, kendi kendini ele vermek.

— Ed. *Esk. İntak* (veya *teşhis ve intak*) *sanatı,* hayvanları veya bir nesneyi konuşturma, dile getirme sanatı. (M)

İNTAN i. (ar. *intān*). *Esk.* Bozulup çürüme sebebiyle kokuşma, fena kokma.

— Tıp. *Esk.* Mikroplu hastalık.

◆ **İntanî** sıf. Tıp. *Esk.* Mikropla meydana gelen, mikroplu. ‖ *İntanî hastalıklar,* mikroplu hastalıklar. (M)

İNTANİYE i. (ar. *intān*'dan *intāniyye*). *Esk.* Tıp. Mikroplu hastalıklar: *İntaniye servisi.* (M)

İNTAŞ i. (ar. *neteş*'ten *intāş*). *Esk.* Çimlenme, filiz verme. (M)

İNTEGRAL i. (fr. *intégral*'den). Büro. *İntegral aracı,* eylemsizlik ve statik momentlerin ölçülmesinde, integral hesaplarının çözümünde kullanılan, benzetmeli makineler türünden bilimsel hesap makinesi. ‖ *Diferansiyel integral aracı,* diferansiyel denklemlerin çözümünde kullanılan aynı türden makine: *İsviçreli Hoppikofer* (1827) *ve Amsler* (1854), *ingiliz Kelvin* (1880) *ve amerikalı Vannever Bush* (1925) *diferansiyel integral araçlarının bulucularıdır.*

— Foto. *İntegral fotoğraf,* plastik maddeden yapılmış iki tarafı, mikroskopik mercek vazifesi gören küre parçaları şeklinde kabartmalı bir süpor yardımıyle elde edilen fotoğraf. (Yüzlerden biri duyar tabaka ile kaplıdır; öbürü doğrudan doğruya konuya dönüktür; böylece kabartma hissi veren bir resim elde edilir.)

— Mat. *İntegral alma,* bir diferansiyelin veya bir diferansiyel denklemin integralini bulma işlemi. (Bk. ANSİKL.) ‖ *İntegral almak,* bir integral işlemi yapmak. ‖ *İntegral hesabı.* Bk. HESAP. ‖ *İntegrali alınabilir,* bir aralıkta tanımlanmış bir integral kabul eden bir fonksiyon için kullanılır. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Bir diferansiyel denklemin integrali,* bu denklemi gerçekleyen bütün fonksiyonlar. (Tek değişkenli âdi bir diferansiyel denklemin çözümü genel, özel veya tekil çözüm olabilir. Denklemde, «integral sabitleri» denen, mümkün olduğu kadar çok keyfî sabit bulunuyorsa, çözüm geneldir. İntegral sabitlerinin her seçimi, özel bir çözüm belirler. Tekil çözüm, yukarıdaki şekilde elde edilemeyen belirli bir çözümdür.) ‖ *Bir $f(x)$ fonksiyonunun belirsiz integrali* veya *ilkel fonksiyonu,* türevi $f(x)$ olan bütün F (x) fonksiyonları. (Bu fonksiyon ancak, «integral sabiti» denilen bir sabitle belirlenebilir.) ‖ *Bir $f(x)$ fonksiyonunun veya bir $f(x)$ dx diferansiyelinin bir* (a,b) *aralığında belirli veya sınırlı integrali,* bir (a, b) aralığında veya (a,b) aralığı için, bu aralıkta integrali alınabilen bir fonksiyondan başlayarak, «integral alma» denilen işlemle hesaplanan ve $\int_a^b f(x)\,dx$ ile gösterilen sayısal değer. (Bu aralığa «integral alma aralığı» denir. Uçları, integralin sınırlarıdır ve x integral alma değişkenidir.) ‖ Bir $f(x,y)$ *fonksiyonunun ikikat integrali,* x, y düzleminin bütün D kapalı bölgeleri için, bu bölgede integrali alınabilen bir fonksiyondan başlayarak integral işlemiyle hesaplanan sayısal değer. (Bu değer $\iint_D f(x, y)\,dx\,dy$ şeklinde yazılır.) ‖ *Eğrisel integral,* işlem bölgesi bir eğri veya bir eğri parçası olan integral. (Bir eğri üzerinde, bir yer fonksiyonu değişen bir tek parametreye göre düşünülebilir; parametre olarak da değişen koordinatlardan biri veya diğeri alınabilir.) ‖ *Üçkatlı, çokkatlı integral,* ikikat integralin üç veya daha çok değişkene göre genelleştirilmesi. ‖ *Yüzey integrali,* işlem bölgesi bir eğri yüzey veya bir eğri yüzey parçası olan integral.

— Sibern. *İntegral organı,* (herhangi bir giriş büyüklüğünü, bu büyüklüğün integraline eşit bir çıkış büyüklüğüne dönüştüren mekanik, hidrolik, hava basınçlı veya elektrikli cihaz. (Bu cihaz bir ayarlayıcıya veya bir makineye takılabilir.)

— ANSİKL. Mat. ● *İntegral alma.* Geometrik yorumuyle bir $f(x)$ fonksiyonunun (a,b) aralığı üzerinde *integralini alma işlemi,* (a,b) aralığının uçlarından y eksenine çizilen pareleller, $y = f(x)$ eğrisi ve x ekseni ile sınırlanan alanı hesaplamak demektir. Bu alana hemen iki basit yaklaşık değer verilebilir; bu değerlerden biri artıklı (alandan büyük), öbürü eksiklidir (alandan küçük). Birincinin değeri $S_1 = (b-a)$ H'dir; bu değer tabanı $b-a$ yüksekliği y'nin (a,b) aralığındaki üst sınırı H'ye eşit olan bir dikdörtgenin alanına karşılık düşer. İkincisi, aynı tabanlı ve yüksekliği y'nin (a, b) aralığı üzerindeki değerlerinin h alt sınırı olan dikdörtgenin $S_2=(b-a)\,h$ alanına eşittir. Nihayet bu alanın az çok doğru yaklaşık bir değeri, aynı tabanlı ve yüksekliği H ile h arasında olan bir ara dikdörtgenin $S_3 = (b-a)\,h'$ yüzeyine tekabül eder. (a,b) aralığını 2, 3, ..., n parçaya (parçalar eşit olabilir veya olmayabilir) bölerek, bu kısımlardan her biri üzerinde gösterildiği şekilde işlem yapıp her defasında elde edilen kısmî yaklaştırmaları toplamakla üç dizi yaklaştırma elde edilir. Bir dizi artıklı, bir dizi eksikli, bir dizi ara yaklaştırma bulunur. Parçaların n sayısı sonsuz arttığı ve bu parçaların her biri 0'a yaklaştığı zaman bu üç dizi ortak bir limite yaklaşırsa, bu fonksiyona «integrali alınabilir» denir. Bu ortak limit aranan alandır. Bu yöntem geometrik anlamından sıyrılabilir; bu durumda $f(x)$ fonksiyonun (a,b) aralığı üzerindeki integrali tanımlanır:

$$\int_a^b f(x)\,dx = \text{limite de} \sum^{n} \Delta_i\, h'_i \text{ limiti } (n \text{ son-}$$

suza yaklaştığında); Δ_i ve h'_i, i^{m}'inci kısmî aralık üzerine kurulan yaklaşık dikdörtgenin tabanı ve yüksekliğini gösterir. (a,b) üzerinde sürekli her fonksiyonun bu aralıkta integrali alınabilir. Sonlu sayıda sürekli fonksiyonlar toplamından oluşan fonksiyonların da integrali alınabilir. Süreksiz fonksiyonlar arasında bir kısmının integrali alınabilir; diğer kısmının alınamaz. Ayrıca bazı fonksiyonlar için, bu tanım sınırlardan birinin veya her ikisinin birden sonsuz olması haline uygulanabilir.

● *Kısmî integral alma.* Bazı integrallerin hesabı *kısmî integral alma* denen formülün uygulanmasıyle kolaylaştırılabilir.

$d(uv) = udv + vdu$ formülünden,

$$\int udv = uv - \int vdu.$$

çıkartılır. Sağ yanda gözüken integralin, sol yandaki integralden daha kolay hesaplanabileceği durumlar olabilir.

İkikatlı, üçkatlı veya çokkatlı integrallerin tanımı aynı şekilde yapılır. İntegral alma bölgesi kısmî bölgelere ayrılır. Bölgelerden her biri üzerinde bir yaklaştırma yapılır ve bütün bu yaklaştırmalar toplanır. Bu halde, bu kısmî bölgelerin her boyutu 0'a yaklaşarak, alt bölümün inceliği sonsuz artar. Bu yaklaştırmaların limiti, mümkün olan bütün yaklaştırma dizilerinin ortak limiti olduğu zaman, ele alınan fonksiyonun göz önüne alınan bölge üzerindeki integralidir. İkikatlı, üçkatlı v.b. intergallerin hesabı, art arda, iki, üç... basit integralin hesabı şekline girer.

● *Toplam diferansiyellerin integrallerini alma.* Meselâ üç değişken halinde

$$pdx + qdy + rdz$$

toplam diferansiyelin bir A noktasından bir B noktasına giden eğri üzerindeki integrali, normal haldeki eğrisel integralin bir özel halidir. İntegral almanın sonucu, A'dan B'ye gitmek için alınan yola bağlı değildir. A'yı sabit tutarak B'ye değişken olarak bakılabilir. Bu durumda integral, B'nin, bir potansiyel olan bir fonksiyonunu tanımlar.

Diferansiyel denklemlerin integralini alma problemi üstüne çok geniş araştırmalar yapılmıştır. Problemin kendisi, ele alındığı görüş noktasına, özellikle belirlenecek integrallere uygulanmak istenen şartlara göre dallara ayrılır. Âdi diferansiyel denklemlerle (bir değişkenli) ilgili ve kareleştirmeyle, yani verilen fonksiyonlarına dayanarak integrali alınabilen birkaç tip denklem listesi vardır. Yapılabilen en basit kareleştirmeler şunlardır:

$$\int x^n dx = \frac{x^{n+1}}{n+1} \quad \int \frac{dx}{x} = \text{Log}\, x \quad \int e^{ax} dx = \frac{e^{ax}}{a}$$

$$\int \frac{dx}{\sqrt{1-x^2}} = \text{arc sin}\, x \qquad \int \frac{dx}{1+x^2} = \text{arc tg}\, x$$

$$\int \sin ax\, dx = -\frac{1}{a} \cos ax \int \cos bx\, dx = \frac{1}{b} \sin bx.$$

● *İntegrali alınabilir.* Bir (a, b) aralığında, x_1, x_2, ..., x_{n-1} noktalarının belirlediği ve sırayle, ξ_1 ξ_2, ..., ξ_n noktalarını kapsayan kısmî aralıkların her birinde sabit bir merdiven fonksiyonu bulunsun.

$$f(\xi_1)\,(x_1 - a) + f(\xi_2)\,(x_2 - x_1) + \ldots + f(\xi_n)\,(b - x^{n-1})$$

toplamının, aralıkların herbirinde ξ_1, ξ_2, ..., ξ_n noktalarının seçimine bağlı olmadığı kesinlikle bellidir; bu toplam $[a,b]$ aralığında fonksiyonun belirli integralini gösterir. *İntegrali alınabilir fonksiyon*lar üzerinde Cauchy, Riemann ve Lebesugue çalışmalar yapmıştır. $[a,b]$ aralığında belirli bir $f(x)$ sınırlı fonksiyonu bulunsun. $f(x)$'e eşlik eden iki merdiven fonksiyon ailesi gözönüne alınabilir: 1. aralığın her noktasında α_i (x) $\geqslant f(x)$ elde edilecek şekilde α_i (x) merdiven fonksiyonlarının $\mathcal{F}$ cümlesi 2. aralığın her noktasında β_i (x) $\leqslant f(x)$ elde edilecek şekilde β_j (x) merdiven fonksiyonlarının $\mathcal{F}'$ cümlesi.

α_i (x) ve β_j (x)'in $[a, b]$ aralığında belirli integrallerini S_1 ve s_j ile gönderelim. Her S integrali her s integralinden büyüktür. ε istendiği kadar küçük verilen bir sayı olduğuna göre, eğer S_1 integralleri arasında bir S inetgrali ve s_j integralleri arasında da bir s integrali, $S_1 - s_j$ farklı ε'dan küçük olacak şekilde bulunabilirse, $f(x)$ fonksiyonuna integrali alınabilir fonksiyon denir. Bu takdirde aynı zamanda hem S integrallerinin alt sınırı hem s integrallerinin üst sınırı olan bir I değeri

vardır. Bu I değeri $f(x)$'in $[a,b]$ aralığında belirli integralidir.

Cauchy teoremi Her sürekli fonksiyonun integrali alınabilir.

Riemann teoremi. Herhangi bir aralıkta tekdüze olan sınırlı her fonksiyonun integrali alınabilir.

Lebesgue teoremi. Sınırlı bir fonksiyon, süreksizlik noktaları sayılabilecek bir cümle oluşturursa veya bu noktalar, uzunlukları toplamı istenildiği kadar küçük bir aralık dizisi içine sığdırılabilirse, integrali alınabilir. (LM)

İNTEGRASYON i. (fr. *intégration*). Mat. Bk. İNTEGRAL *alma.* || *İntegrasyon çarpanı.* Bk. ÇARPAN. (L)

İNTEGRATÖR i. (fr. *intégrateur*'den). Foto. Fotoğraf çekerken, ışık şiddetinin değişmelerine bağlı olarak poz süresinin gerekli değişimlerini otomatik olarak sağlayan araç.

— Opt. *Işık integratörü,* bir ışık kaynağının belirli bir süre içinde gönderdiği ışık miktarını ölçen âlet. (Bu âlet, elektrik sayacına bağlı bir fotoselden meydana gelir.) [L]

İNTEGRİSTA sıf. (isp. k.). İntegrismo ile ilgili.

— Tar. *İntegrista partisi,* koyu bir katolik olan ve devletin kiliseye bağımlı olmasını isteyen Candido Nocedal tarafından kurulmuş ispanyol siyasî partisi (1892).

◆ İ. İntegrismo taraflısı. (L)

İNTEGROMETRE i. (fr. *intégromètre*'den). Düzlemsel bir şeklin alanını, ekseni etrafında dönen kapalı bir eğrinin hacmini, bu dönel katı cismin eylemsizlik momentini v.b. bulmağa yarayan âlet. (L)

İNTELEKT i. Psikol. Bk. ANLIK.

İNTELEKTÜALİZM i. (fr. *intellectualisme*). Bk. ANLIKÇILIK.

İntelligence (DE L') [*Zekâ Üstüne*], H. Taine'in, 1870'te yayımladığı eseri. Taine, Victor Cousin'ci spiritüalizmin görüşlerine tamamen karşıt olarak zekâ üstüne bilimsel bir teori ortaya koyar. Duyusal, gerekirci ve çağrışımcı bir nitelik taşıyan bu teori, kısmen fransız akıl hastalıkları uzmanlarından, kısmen de ingiliz psikologlarından alınan zengin belge ve kanıtlara dayandırılmıştır. (L)

İntelligence service, İngiltere'de hükûmetin diplomatik, siyasî, iktisadî ve askerî alanlardaki hareket tarzını tayine yarayacak bütün bilgileri toplamakla görevli teşkilât.

İntelligence service, başbakana bağlı tamamıyle muhtar bir kuruluştur. Gerek devlet-ödenekleriyle, gerekse kendi mülklerinin geliriyle beslenen özel bir bütçesi vardır. Teşkilât aynı zamanda, İngiltere topraklarında ve yabancı ülkelerde karşı casuslukla da görevlidir. Savaş zamanında ayrıca, askerî harekâtın ve genel olarak savaşın yürütülmesini etkileyebilecek her çeşit düşman etkinliklerini öğrenmekle de görevlidir. (L)

İNTELLİGENTSİA i. Bk. ENTELİCANSİYA.

İntelstat, ağustos 1964'te uzay telekomünikasyon uydularının teknik denetimini sağlamak amacıyle kurulan milletlerarası teşkilât A.B.D.'de uzay telekomünikasyon uydularının denetimini sağlayan «Comsat»ın kurulmasından sonra bu denetime avrupa ülkeleri de katılmak istediler. Ama 1970'e kadar ancak deneysel bir etkinlik gösterilmesini kabul eden Washington antlaşmasının sonucunda, avrupa ülkeleri bu denetimi Amerika'ya bırakarak karşılığında da uydulardan yararlanma hakkını elde ettiler. İntelstar'a değişik katkılarla 50 ülke girmiştir. Bu ülkelerin başlıcalarıyle katılma payları şöyledir: A.B.D. (yüzde 58,57), İngiltere (yüzde 8,06), Birleşik Arap cumhuriyeti (yüzde 5,85), Fransa (yüzde 5,85), Kanada (yüzde 3,6), Avustralya (yüzde 2,6), İtalya (yüzde 2,11), Japonya (yüzde 1,92).

İntelstat'ın ilk uydusu *Early Bird* («sabah kuşu») 6-7 nisan 1961 gecesinde Cape Kennedy'den fırlatıldı. (L)

İNTEMELİ i. *Esk.* coğ. Gallia Cisalpina'da (Liguria) halk, başkentleri *Albium İntemelium* (Vintimiglia) idi. [L]

İNTENTİO i. (lat. k.). Rom. huk. Şeklî usul döneminde, medenî hukukla (*ius civile*) ilgili dava formüllerinin esas bölümü. (Davacı bu formül ile iddiasını belirler ve onu sınırlandırır.) [L]

İnteramerican Development bank (İ. D. B.), 1959'da bağımsız güney amerika ülkelerinin hem topluca, hem de teker teker kalkınmasını sağlamak amacıyle kurulmuş teşkilât. Merkezi Washington'dadır. (Sermayesinin yüzde kırkı A.B.D. tarafından sağlanmıştır). İ.D.B., 1961'den beri *İlerleme İçin birlik*'in malî imkânlarından yararlanır. (L)

İNTERCESSİO i. (lat. k.). Rom. huk. Cumhuriyet devrinde, ceza hukukunda, vatandaşa, birinci kararı vermiş olan magistratus ile aynı veya üst derecede bir diğer magistratusun (veya bütün magistratuslara karşı tribunus'un) verdiği ve kararın temyizine yolaçan garanti. (Bu *intercessio,* magistratusa veya tribunusa mahkûm tarafından bir *appellatio* (istinaf) yönetildiği zaman olur; ceza davasını da tamamen ortadan kaldırır.) || Âmme hukukunda ve M.Ö. V. yy. sonunda, iki konsülden birinin ötekinin kararlarına karşı öne sürebildiği itiraz veya veto. (Daha geniş bir anlamda ve bir meslektaşın tasarruflarına karşı çıkmayı dile getirdiği oranda, *intercessio,* magistratusların *potestas*'ının (yetkisinin) temel özelliklerinden biridir. (L)

İNTERFAZ i. (fr. *interphase*'dan). *Eşanl.* İNTERKİNEZ. (L)

İNTERFEROMETRE i. (fr. *interférent,* girişen ve yun. *metron,* ölçü> fr. *interféromètre*'den). Bk. GİRİŞİMÖLÇER.

İNTERFERON i. (fr. *interféron*'dan). Biyokim. Virüslü bir enfeksiyona uğrayan kimselerin kanında beliren ve başka türden bütün virüslerin girmesine karşı koyan protein. (L)

İNTERKİNEZ i. (fr. *intercinèse*'den). Hücrebil. Çekirdeğin, iki bölünme devresi arasındaki dinlenme hali. Bk. MİTOZ. (L)

İNTERKONEKSİYON i. (fr. *interconnexion*'dan). Elektr. Birçok elektrik devresi arasında bağlantı kurma.

— ANSİKL. *İnterkoneksiyon* şu faydaları sağlar:

1. *hizmetin sürekliliği.* Enerji nakil hattı üzerinde bir arıza meydana geldiği zaman, dağıtım merkezi, o hattın beslediği bölgeye diğer devrelerden enerji verir. Böylece, birbirine bağlı gruplar arasında karşılıklı enerji alışverişi olur;

2. *ihtiyatların birleştirilmesi ve daha iktisadî üretim şartları.* Termik elektrik santralları ile su kenarında veya barajlarda kurulan hidrolik santralları aynı sistem içinde birleştirerek bu sonuca varılır. Mevsime, yük durumuna, termik santrallar için özel tüketim durumuna göre, hidrolik veya termik santrallardan herhangi biri devreye sokulur. Böylece, tabiî kaynaklar ve malzeme, farklı durumlardan faydalanılarak en iyi şekilde değerlendirilmiş olur. Faydalı enerjinin saklanamadığı bütün durumlarda (barajlar üzerinden giden su, yüksek fırınların gazı, su kenarındaki santral), interkoneksiyonla bu enerjinin kaybı önlenir;

3. *santralların gücünü arttırma kolaylığı.* Bir üretim istasyonu, bir başka istasyon kendi özel ihtiyaçları için çok fazla olacak yeni bir üniteyi kurarken, tesislerin arttırılmasını geciktirebilir. Aralarında bağlantı kurulmuş şebekenin çalışması aşağıdaki teknik problemleri ortaya çıkarır: aktif yüklerin dağıtımının ve frekansın ayarı; gerilimin ve bağlantısız bir şebekeye göre çok daha ince bir problem olan reaktif gücün ayarı; statik kararlılık, yani yükün normal değişimlerine karşılık üretici merkezler arasında senkronizmin korunması (değişen birçok elemanı olan bir sistemde meydana gelebilecek osilasyonlar ve denge bozuklukları gibi); arızaların ortaya çıkardığı bozuk bir düzende çalışma ve bu arızaları giderme.

Fransa'da büyük santralların çoğu interkoneksiyonla bağlanmıştır ve enerji dağıtım merkezindeki özel bir bölüm yardımıyle enerji alışverişi 24 saat öncesinden ayarlanmıştır. Bu bölüm, üretim ve tüketim merkezlerine yüksek frekanslı taşıyıcı akımlar ve telefonlarla doğrudan doğruya bağlıdır. Bu taşıyıcı akımlar şebekenin yüksek ve çok yüksek gerilimli hatlarını kullanır. Çıkış ve girişte özel transformatörler yardımıyle enerji akımlarından ayrılır. (L)

İNTERKOTİDAL sıf. (fr. *intercotidal*). Denizbil. *İnterkotidal çizgi,* bir haritada gelgitin aynı zamanda olduğu noktaları birleştiren çizgi. || *İnterkotidal bölge,* gelgitin en çok ve en az olduğu sınırlar arasında kalan bölge. (Bazen bu terimin yerine İNTERTİDAL BÖLGE terimi kullanılır.) [L]

İNTERLAKEN («Göller arası»), İsviçre'de (Bern kantonu) köy, Thun ile Brienz gölleri

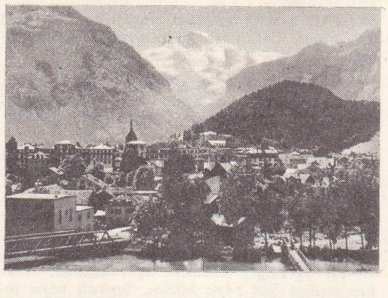

arasında, gölü ikiye ayıran ilk püskürtü üzerinde; 4 350 nüf. Aare buzul vâdisinde çok turist çeken merkez. Komşu göllere, Giessbach şelalesine ve Lauterbrunnen ile Grindelwald vâdilerine düzenlenen gezilere buradan çıkılır. Dokuma sanayii. XII. yy.-da kurulan bir manastırın kalıntıları. XVIII. yy.dan kalma şato. (L)

İNTERLOK i. (ing. *interlock*). Elektr. Konumu, bir ana kontaktörün, bir işaretin, bir cihaz parçasının v.b. konumuyle kumanda edilen ve açılması veya kapanması bir bağlantı sağlayan hareketli yardımcı kontak. (L)

İNTERLOPE sıf. (ing. *interloper,* aradan sıyrılmak'tan isp. k.). Özellikle XVII. ve XVIII. yy.larda Amerika'daki İspanyol sömürgelerinde yapılan ve kaçakçılığa dayanan ticarete verilen ad. (İspanya yarımadasının XVI. yy.dan beri gittikçe zayıflayan sanayii, ispanyol Hindistanı'nın durmadan artan ihtiyaçlarını karşılayamaz olmuştu. Bu yüzden kaçakçılığa dayanan ticaret, onlar için bir zorunluk haline gelmişti. Krallığın memurları da bu yolu kolaylıkla benimsemişlerdi.) [L]

İNTERLÜD i. (fr. *interlude*'den). Bir temsilde tiyatro, müzik veya filim olarak sunulan ara gösterisi.

— Müz. Şarkılı veya şarkısız bir tiyatro eserinin iki perdesi veya iki sahnesini bağlamak için çalınan müzik parçası. («İnterlude») kelimesi *prelüd* veya *postlüd* kelimelerinde olduğu gibi bir süit veya bir sonat parçasına başlık olarak kullanılır.) [L]

İNTERMEDİN i. (fr. *intermédine*'den). İçsalgı bil. Hipofiz ara lobunun salgıladığı hormon; bazı hayvanlarda melanoforları, insanlarda ise siyahlaşmayı çoğaltıcı bir özellik taşır. (L)

İNTERMEZZO i. (ital. k.). Müz. Serbest bir biçimde yazılmış olan ve kendi kendine bir bütün meydana getiren parçalara bu adı Schumann'ın verdiği sanılmaktadır. (Sonradan J. Hiller ve Brahms da «intermezzo» başlığını kullandılar.)

— ANSİKL. Ciddî bir eserin iki perdesi arasına sıkıştırılan ve genellikle iki bölümden meydana gelen kısa, komik tiyatro oyunu; bu oyun, asıl olayla çelişen ikinci bir olayın ortaya çıkmasına yolaçar). [Genellikle *intermezzo*'yu biri soprano, öbürü bas olmak üzere iki kişi oynar; orkestra hemen her zaman bir iki yaylı saz ve bir klavsenden meydana gelir. İlk intermezzo'lar XVII. yy. sonunda ortaya çıktı, kısa sürede bütün Avrupa'ya yayıldı. En ünlü intermezzo bestecileri arasında Alessandro ve Domenico Scarlatti, Hasse, V.L. Ciampi, Jomell, G.B. Martini ve özellikle 1752'de Paris'te *Serva Padrona* adlı eserinin oynanmasıyle «querelle des Bouffons»un («*Soytarılar kavgası*») çıkmasına ve *operakomiğin* doğmasına yolaçan Pergolesi sayılabilir. || Piyes veya lirik bir oyunun çeşitli bölümlerini birbirine bağlamağa yarayan, çalgılar için bes-

Foto. LAROUSSE

telenmiş müzik parçası. (Barok çağa kadar tiyatro oyununda, birbirini izleyen sahneler arasında birliği sağlamak için orkestra kullanılırdı; bu alanda Lulli'nin Molière'in komedileri, J.F. Agricola'nın Voltaire'in *Semiramide*'i, Beethoven'in *Egmont*, Bizet'nin *Arlésienne* için bestelediği müzik parçaları sayılabilir. Özellikle Rönesanstan itibaren lirik tiyatro da *intermezzo*'lar kullanmağa başladı; en ünlü örnekler arasında Thomas'nın *Mignon*'u, Mascagni'nin *Cavalleria Rusticana*'sı sayılabilir.) [Bk. İNTERLÜD ve *sahne* MÜZİK'*i*.] || Aynı eser içinde daha geniş iki bölüm arasındaki geçişi sağlayan serbest biçimli kısa çalgı bestesi (Schumann, piyano ve orkestra için beslediği la minör *konçerto*'sunun orta bölümünde Mendelssohn piyano ve yaylı sazlar için beslediği fi minör *kuvartet*'inin üçüncü bölümüne *intermezzo* adını verir. Schumann ve Brahms'ın piyano *intermezzo*'ları ünlüdür.) [L]

İNTERMODÜLASYON i. (fr. *intermodulation*'dan). Elektr. Bir devrede, bu devreden iletilen iki veya daha çok frekansın temel dalgaları ve armonikleri arasındaki farklara ve bu dalgalarla armoniklerinin toplamlarına tekabül eden frekansların meydana gelmesi.

— Radyotek. Uzaktan yapılan veya zayıf olan bir yayımın, yerel ve güçlü bir yayımla modüle edilmesi. (Bu olay, devrede bulunan elektron lambaları veya transistörler gibi etkin elemanların çizgisel bölgede çalışmamasından ileri gelir.) *Eşanl.* TRANSMODÜLASYON. LÜKSEMBURG ETKİSİ. (L)

İntermontium, Eski Roma'da semt, Capitolium'un iki tepesi arasında. (L)

İnternationale. Bk. ENTERNASYONAL.

İnternational News service (İ.N.S.). Bk. UNİTED PRESS.

İnternational Nickel company, Kanada madencilik ve metalürji şirketi; 1920'de Canadian Copper co. ile New Jersey'deki Orford co.'ın birleşmesiyle kuruldu. Başlangıçta aynı maden yataklarını işleten ingiliz Mond Nickel company firmasıyle rekabet halindeydi. Birinci Dünya savaşının sonunda nikel talebi azaldığı için, bu rekabet yerini bir anlaşmaya bıraktı ve 1929'da iki işletme birleşti. İnternational Nickel company, 1929'dan 1939'a kadar, üretimini sivil alana uygulamak için araştırmalar yaptı; böylece, İkinci Dünya savaşı ihtiyaçlarına en iyi şekilde cevap vererek piyasaya 700 000 ton nikel ve 850 000 ton bakır çıkardı. Bugün dünya ihtiyacının yüzde 75'ten fazlasını sağlar. (L)

İNTERNUNTİUS i. (lat. k.). 19 Mart 1815 tarihli Viyana yönetmeliğine göre ikinci sınıf diplomatik görevli derecesinde olan papalık temsilcisi. || Papalığın yabancı ülkelerindeki elçiliklerinde vekâleten papalık büyükelçisi görevi yapan elçilik görevlisi veya yazmanı. (L)

İnterpol, *Milletlerarası Ağır Ceza Polis teşkilâtı*'nın (Organisation İnternastionale de Police Criminelle [O.İ.P.C.]) Paris adresinin telgraf için kullanılan kısaltılmış şekli. Bk. POLİS TEŞKİLÂTI (*Milletlerarası Ağır Ceza*). [L]

İNTERPOLASYON i. (fr. *interpolation*). İstat. Değerleri fazla aralıklı olan özlü bir istatistik serisinden yararlanarak, hiç hesaplanmamış bir ara niteliğin yeni değerlerini bulmağa yarayan işlem: *İnterpolasyon, bazı hatalara yer veren oldukça keyfî bir işlemdir*.

— Mat. Verilen özel hallere dayanarak, belirli bir değişim bölgesinde, genellikle geçerli, fonksiyonel bir kanunun araştırılması. Bk. ANSİKL.

— Metrol. *Bir ölçü âletinde interpolasyon hatası,* işaret çizgisinin, iki derece çizgisi arasındaki konumunu belirlemede yapılan hata.

— ANSİKL. Mat. Belli sayıda gözleme dayanan bir tabiî kanunun bütün tespitleri bir *interpolasyon* niteliği taşır. Tabiî kanunu ifade etmesi gereken fonksiyonel kanun hakkında önceden hiç bir şey bilinmiyorsa, fonksiyonel kanunun tek değerli olarak belirlenemeyeceği açıktır. Gerçekten, önceden verilen özel hallerin hepsini aynı zamanda doğrulayacak sonsuz sayıda fonksiyonel kanun her zaman için vardır. Uygulama alanında, «interpolasyon yapan» bir fonksiyonel kanunun seçimi, çoğunlukla duruma göre değişen bir düşünceler dizisiyle yöneltilir.

Buna karşılık, fonksiyonel kanunu göstermek için bir çokterimli seçilmişse, bu kanun iyi belirlenmiş olmalıdır. Gerçekten değişkenin $n + 1$ değerlerine karşılık, verilmiş $n + 1$ değeri alan n'inci dereceden ancak bir çokterimli vardır. Newton ile Lagrange ayrı ayrı bu problemi çözdüler. Newton aritmetik diziler halindeki değerler için, Lagrange ise değişkenin herhangi değerleri için birer çözüm verdiler. (LM)

İNTERPSİKOLOJİ i. (fr. *interpsychologie*). Bk. KİŞİLER-ARASI PSİKOLOJİ.

İNTERREX i. (lat. k.). Esk. Rom. Kehanet yoluyle yargılama yetkisine sahip yüksek magistra'nın yerine, olağanüstü olarak, geçen magistra. (Krallık döneminde, kral öldüğü zaman, senato, beş gün için *interrex* seçer, sonra gerekirse, bir başkasını bu göreve getirirdi. Cumhuriyet döneminde, *interrex*, iki konsülün aynı zamanda ölmesi veya hastalanması halinde seçilirdi.)

— Tar. Polonya'da, tahtın boş kalması halinde başpiskoposun aldığı unvan. (L)

İNTERSERTAL sıf. (lat. *intersertus,* araya sıkışmış > fr. *intersertal*'den). Taşbil. Birbirine geçmiş, aralarındaki boşluklar billûr veya camla dolu, feldispat tabletlerinden meydana gelme. (İntersertal, volkanik iç kayalarda rastlanan yapılardan biridir.) [L]

İNTERSTERİL sıf. (fr. *intersterile*). Biyol. Birbiriyle çiftleştirildiği veya döllendirildiği halde döl vermeyen birey veya birey gruplarına verilen sıfat. (L)

İNTERSTERİLİTE i. (fr. *interstérilité*). Biyol. Döllenmemiş bir yumurtanın yabancı ve spermatozoiti kabul etmemesi ve onunla gelişmeğe elverişli yaşayabilir bir zigot oluşturmaması. *Eşanl.* GAMET UYUŞMAZLIĞI. (L)

İNTEPE, Marmara bölgesinde (Güney Marmara bölümü, Çanakkale ili, merkez ilçesi) bucak. 9 308 Nüf.; 14 köy. — *Bucak merkezi* (*Erenköy*); 1 284 nüfus; Çanakkale-İzmir yolunun 17. kilometresi üzerindedir. (M)

İNTIFÂ i. (ar. *inṭıfā*ʾ). *Esk.* Sönme. || *Mec.* Bir davranışın veya bir fikrin eski önemini kaybetmesi: *Bu kadarcık bir ihtiyat-ı lisana tamamen intıfası kabil olmayan bir vekar-ı validiyetle lüzum gördü* (H.Z. Uşaklıgil). || *İntıfâ-yı harîk,* yangının sönmesi. || *İhtıfâ-pezîr,* sönmeğe yüztutmuş olan. (M)

İNTIVA i. (ar. *inṭıvā*ʾ). *Esk.* Kendi üzerine kıvrılıp sarılma, dürülme. (M)

İNTİ, insan biçimli Güneş tanrısı; yüzü, ışınlar ve alevlerle çevrili altın sarısı bir tekerlek biçimindeydi. İnka'lar kendilerini onun soyundan sayar ve adını söylemeye yalnız kendilerinin hakkı olduğunu öne sürerlerdi. (L)

İNTİAŞ i. (ar. *na*ʿ*ş*'tan *inti*ʿ*āş*). *Esk.* İyileşme. || Doğrulup kalkma. || Geçinme: *Bayramın birinci akşamı köprüde arbede çıkaran ayyâş-ı bi-intiâşın* (Ahmed Rasim). [M]

İNTİAZ i. (ar. *na*ʿ*ẓ*'dan *inti*ʿ*āẓ*). *Esk.* Kalkma. Kuvvetlenme. (M)

İNTİBA i. (ar. *ṭab*ʿ'dan *inṭibā*ʿ). Zihinde iz bırakma: *Ama ilk günün intibalarını hiç unutmam* (Ş.S. Aydemir). *Benim hoş, parlak sözler söyleyebilen bir insan olduğum intibaını uyandırmak arzusu mizacımın bir türlü atamadığım bir zaafıdır* (N. Ataç). *Yeni.* İzlenim. || *Esk.* Basılma, basılmış olma, tab olunma. || *İntiba bırakmak,* iyi veya kötü etki uyandırmak.

◆ **İntibaât** çoğl. i. *Esk.* İntibalar. (M)

İNTİBAH i. (ar. *nebeh,* görmek'ten *intibāh*). *Esk.* Uyanık olma, uyanış, uyanıklık: *Bugün vasıl olduğumuz netice, asırlardan beri çekilen millî musibetlerin intibahı ve bu aziz vatanın her köşesini sulayan kanların bedelidir* (Atatürk). *Cemaat intibah ister, uyanmaz gizli yaşlarla! / Çalışmak ... Başka yol yok, hem nasıl? Canlarla, başlarla* (M. Â. Ersoy). [*Zt.* GAFLET.] || Göz açıklığı. || Herhangi bir olaydan ders alma, ibret alma. || *Devr-i intibah,* edebiyat, ilim, fen ve güzel sanatlarda yapılan yenilenme. *Eşanl.* RÖNESANS.

— Tıp. *Esk.* Sinir ve duyularda meydana gelen uyanma, harekete geliş. (M)

İntibah yahut Sergüzeşti Ali Bey, Namık Kemal'in (1840-1888) romanı (1876). Magosa'da yazıldı, adı *Son Pişmanlık*'tı. Bu adla yayımlanmasına izin verilmediği için değiştirildi. Ali Bey, iyi aile terbiyesi almış, iyi tahsil görmüş fakat hayat tecrübesi olmayan bir gençtir. Çamlıca'da Mehpeyker adında hafifmeşrep bir kadınla tanışır, bu kadına sevdalanır. Annesi, Ali Beye Mehpeyker'i unutturabilmek için eve Dilâşûb adında güzel bir cariye getirir. Ali Bey bu güzel cariye ile ilgilenmez. Fakat bir gün Mehpeyker'i evinde bulamayınca kıskançlık duyar. Kavga eder ve evine döner; cariye ile yaşamağa başlar. Bu sefer de Mehpeyker, Ali Beyi Dilâşûb'dan ayırmağa çalışır. Zengin dostu Abdullah ile birleşerek Dilâşûb'u Ali Beyin gözünden düşürme çarelerini araştırır. Abdullah'ın öğrettiği planı uygular. Dilâşûb hamama gidince o da oraya giderek vücudunda iki ben olduğunu öğrenir. Abdullah'ın bir adamı da, Ali Beyin yanında, Dilâşûb adında bir kadının kendisine bazı işaretler yaptığını, bu kadının vücudunda iki ben olduğunu fısıldar. Ali Bey, böylece Dilâşûb'un kötü bir kadın olduğuna inanarak onu döver ve evden kovar. Mehpeyker de Dilâşûb'u satın alarak onu kötü yollara iter. Ali Bey kendini içki ve kumara verir. Serveti tükenir. Annesi kahrından ölür. Mehpeyker yeniden Ali Beyin gönlünü kazanmak isterse de bunu başaramaz. Ali Beyi öldürmeğe karar verir. Bir bağ evinde tertiplenen tuzağa Ali Bey çağırılır. Dilâşûb da bir odaya kapatılmıştır. Mehpeyker kiralık kaatili çağırmağa gittiği vakit, bulunduğu yerden çıkarak Ali Beye öldürüleceğini anlatır. Ali Bey kaçar ve durumu zabıtaya bildirir. Bu sırada katil, Ali Beyin paltosu içinde yerde yatmakta olan Dilâşûb'u hançerler. Zabıta evi basar. Katil aranırken Ali Bey Dilâşûb'a yaptıklarından pişmandır. Ortaya çıkan Mehpeyker, Ali Beyle alay etmeğe başlayınca Ali Bey Mehpeyker'i vurur. Şahısların psikolojisini tahlil, realiteye yer veriş bakımından İntibah Namık Kemal'in bütün eserlerine üstündür denebilir. (M)

İNTİBAK i. (ar. *ṭıbḳ*'tan *inṭibāḳ*). Çeşitli şart ve durumlara uyabilme, alışma. || İki şeyin ölçülerinin birbirini tutması, uygun gelme. || *İntibak etmek,* alışmak, uymak. || *Esk. İntibâk-ı hayatî,* uzuvların gerektiği şekilde uygun ve ahenkle işlemesi.

— Ask. *İntibak grupmanı,* kumandanlık tarafından, belirli bir muharebe görevinin yerine getirilmesi amacıyle, bir birliğin bünyesindeki araçları derlemek için verilen toplar, tanklar ve taşıt araçları. (Bir tümen bölgesine ağır topçu intibak grupmanları intibak ettirilmesi sistemi 1915-1918 savaşında çok kullanılmıştı. Daha sonra kapsamına tanklar da alındı. İntibak grupmanı, kumandanın elindeki araçların hepsini belirli bir noktada toplayarak etkili olmasını sağlar.)

— Mat. *Esk.* Şekillerin birbirine uyması.

◆ **İntibakat** çoğl. i. *Esk.* Uygun gelmeler, uymalar.

◆ **İntibaksız** sıf. İçinde bulunduğu durumlara ve çevresine uymakta güçlük çeken.

◆ **İntibaksızlık** i. Çevreye uymama hali: *O çocuğun çevreye intibaksızlığı sakat oluşundan ileri geliyor.* (ML)

İNTİBUCA, Batı Honduras'ta idare bölgesi; 73 000 nüf. İdare merkezi, *La Esperanza.* (L)

İNTİFA i. (ar. *nefi*ʿ'den *intifā*ʿ). *Esk.* Yararlanma: *Nicelerin dirliklerin alıp bizim ve gayr için bir cihet-i intifa komadı* (Naima). || *İntifa etmek,* yararlanmak.

— Huk. *İntifa hakkı,* başkasına ait bir maldan yararlanma ve kullanma hakkını kapsayan şahsî irtifak hakkı. (Bk. ANSİKL.) || *İntifa senetleri,* anonim şirketlerde, ana sözleşmeye veya ana sözleşmede yapılan bir değişikliğe dayanarak, bedeli itfa olunan payların sahipleri, alacaklılar, kurucular (ilk ana sözleşmede öngörülmüş olmadıkça kurucular lehine intifa senedi ihdas olunamaz) veya bunlara benzer bir sebeple şirketle ilgili olanlar lehine çıkarılan senetler (Tic. kn. md. 402). [Bk. ANSİKL.] || *İntifa vasi-*

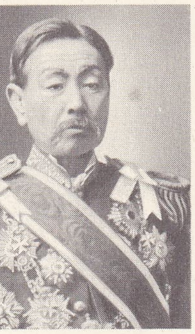

Kaoru İNUYE

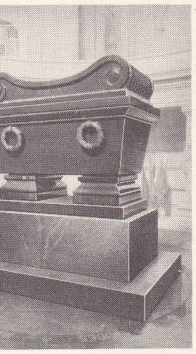

İnvalides oteli
Napolyon I'in mezarı

yeti. Bk. VASİYET. || *Mirasçıların intifa hakkı*. Bk. MİRASÇI.

— ANSİKL. Huk. *İntifa hakkı,* menkuller, gayrımenkuller, haklar ve bir malvarlığı üstünde kurulabilir (Med. kn. md. 717). İntifa hakkı menkuller üstündeyse, malın kuru mülkiyeti malikte, kullanma ve yararlanma hakkı, intifa hakkı sahibindedir. Ancak mal teslim edilirken, bunun para ile değeri, taraflarca takdir edilmişse, mal üstünde tasarruf etme imkânını da verir. İntifa hakkı sahibi bu yetkisini kullanırsa, malik mülkiyet hakkını kaybeder ve intifa hakkı sahibine karşı bir alacak hakkı doğar (Med. kn. md. 744/II). Konusu gayrımenkul olan intifa haklarında ise, hak sahibi hiç bir zaman tasarruf yetkisine sahip değildir. O, malın özüne zarar verecek aşırı hareketlerden kaçınmak zorundadır. Bir hak intifa hakkının konusunu teşkil etmekteyse, alacak hakkı yine alacaklıya ait olarak kalır. İntifa hakkı sahibi, ancak bu hakkın gelirlerinden yararlanır, yani faizini, kupon bedeli karşılığını v.b. alır. İntifa hakkı sahibinin bu hakkı, hakkın kurulmasıyle başlar ve sona erinceye kadar devam eder (Med. kn. md. 729). Alacağın herhangi bir surette tehlikeye düşmesi halinde, taraflar gerekli tedbirlerin alınmasını birbirlerinden isteyebilirler.

Medenî kanun, intifa hakkının kuruluş şeklini düzenler (md. 718, 719). Buna göre menkuller üstünde intifa hakkı, geçerli bir iktisap sebebinin bulunması ve zilyetliğin devri ile kurulur. Alacak üstünde intifa hakkının kurulması için, bu hakkın, alacağın devri hükümlerine göre, intifa hakkı sahibine devredilmesi gereklidir. Gayrımenkuller üstünde intifa hakkının kurulması için ise, resmi senet ve tapuya tescile ihtiyaç vardır. Kanunî intifa hakkı tescil edilmeden önce, ancak kötü niyetli kişilere karşı ileri sürülebilir. Herkese karşı ileri sürülmesi için, bunun da tescil edilmesi gereklidir.

İntifa hakkı, konusu olan malın tamamen yok olması ve gayrımenkullerde terkin ile sona erer (Med. kn. md. 720/I). Ancak, malik, tamamen yok olan şeyi yeniden eski haline getirirse, hak yeniden canlanır (Med. kn. md. 722). Yok olan şeyin yerini bir kaim değer almışsa, artık hakkın konusunu o teşkil eder (Med. kn. md. 722). İntifa hakkı, kural olarak, hak sahibinin hayatı boyunca devam eder ve onun ölümü halinde mirasçılara geçmez. Ancak bunun daha kısa bir süre için yapılmasına engel yoktur. Ölüm veya sürenin dolmasıyle malik, tescilin terkinini ister (Med. kn. md. 720/II, 721/I). Tüzel kişiler lehine kurulmuş olan intifa haklarının azamî süresi yüz yıldır (Med. kn. md. 720). Tabiî, tüzel kişilik daha önce sonra ererse, hak da sona erer.

İntifa hakkı sahibinin hakları şunlardır: **1.** kullanmak ve faydalanmak; intifa hakkı sahibi, malı fiilî hâkimiyetinde bulundurur onu kullanır ve idare eder; **2.** tabiî semereleri toplamak; hak devam ettiği sürece, tabii semereler, intifa sahibine aittir (Med. kn. md. 728). Ancak ekim ve bakım, intifa hakkı kurulmadan önce malik tarafından yapılmışsa, o, bunun için bir tazminat ister (Med. kn. md. 720 cümle 2); **3.** alacağın gelirini tahsil; intifa hakkının konusu bir alacak hakkı ise, hak sahibi gelirleri toplar; **4.** önemli tamirlerin yapılmasını talep (Med. kn. md. 736/III). İntifa hakkı sahibi, hakkın konusunda yapılacak tamirlerin, malik tarafından yerine getirilmesini isteyebilir. Buna karşılık, intifa hakkı sahibi, hakkın konusunu özenle muhafaza etmek (Med. kn. md. 736) ve hak sona erince de, malı, malike iade etmek zorundadır (Med. kn. md. 723). Ayrıca mala verdiği zararlardan da tazmin borcu doğar (Med. kn. md. 724). Malikin hakları ise şu şekilde sıralanabilir: **1.** aşırı kullanmaya itiraz hakkı; mâlikin, malın haksız veya mahiyetine aykırı şekilde kullanılmasına itiraz hakkı vardır (Med. kn. md. 731); **2.** teminat isteme hakkı: intifa hakkı sahibi, malikin haklarını tehlikeye sokarsa, malik, ondan teminat isteyebilir (Med. kn. md. 732). Hak sahibi teminatı vermezse, hâkim, malın bir kayyıma verilmesini emredebilir (Med. kn. md. 734). İntifa süresinin sonunda iade talebi söz konusu olur. Malikin bellibaşlı borçları ise, malın korunması için gerekli tamirleri yapmak (Med. kn. md. 736/II) veya bu tamirlerin intifa hakkı sahibi tarafından yapılmasına katlanmaktır (Med. kn. md. 737/IV). Nihayet, taraflardan her biri, her zaman, intifa hakkının konusu olan şeylerin defterinin tutulmasını isteyebilirler (Med. kn. md. 735).

● *İntifa senetleri*. Bir kıymetli evrak çeşidi sayılan *intifa senetleri,* anonim şirkette üyelik hakkı vermez. Bunlar, senet sahibine, safî kazanca (kâr) veya tasfiye kalıntısına katılma yahut sermaye artırılmasında yeni çıkarılacak hisse senetlerini alma haklarını sağlar.

◆ **İntifaî** sıf. Fels. *Esk*. Yarar amacı güden. *Yeni*. Faydacı. Yararcı. (M)

İNTİFÂH i. (ar. *nefẖ*'ten *intifāẖ*). *Esk*. Genişleme, şişme, kabarma. || *İntifâh-ı batnî,* gazların etkisiyle karnın şişmesi. || *İntifâh-ı rie,* akciğerin şişmesi. (M)

İNTİFAİYE i. (ar. *intifāʿī*'den *intifāʿiyye*). *Esk*. Fels. Bütün sosyal ve siyasî kuruluşların gayelerinin toplumun mutluluğu ve refahı olması gerektiğini savunan ve erdemi faydalı olmakta arayan öğreti. *Yeni*. Faydacılık. (M)

İNTİHÂ i. (ar. *nihāyet*'ten *intihāʾ*). *Esk*. Sona erme, sonu gelme: *Kaldır elin eyle du'a buldu kasîden intihâ* (Nef'i). *İntihâ bulan bir ömür, ibtida eden bir hayata bu sükûnet ve şefkatle teselli vererek sokağa çıktı* (Samipaşazade Sezai). || Nihayet, son. || *Bî-intihâ,* sonsuz: *Açıp karşımda bir aguş-ı mükrim / Okur bî-intihâ eş'ar-ı dâvet* (Tevfik Fikret). || *İntihâ-pezîr,* son bulan.

◆ **İntihâî** sıf. *Esk*. Sona ait, bitme ile ilgili. (M)

İNTİHAB i. Bk. İNTİHAP.

İNTİHABİYE i. (ar. *intiẖāb* > *intiẖabī*'-den *intiẖābiyye*). Fels. Bk. SEÇMECİLİK.

İNTİHABNAME i. (ar. *intiẖāb* ve fars. *nāme*'den *intiẖāb-nāme*). *Esk*. Seçilmeyi bildiren yazı. (M)

İNTİHAC i. (ar. *nehc*'ten *intihāc*). *Esk*. Yol bulma, varış. (M)

İNTİHAL i. (ar. *naḥl*'den *intiḥāl*). *Esk*. Ed. Birinin eserini bütünüyle veya kısmen alıp kendine mal etme: *Müfat Bey, her ne hususta olursa olsun, istihalin aleyhinde bulunanlardan biriydi* (Ömer Seyfeddin). || *İntihal etmek,* edebî hırsızlık yapmak, başkalarının eserlerini kendine mal etmek.

— Huk. Başkasına ait bir edebiyat eserini (özellikle şiiri) tamamen veya kısmen kendisinin gibi göstermek. (Bk. FİKRÎ *hukuk*).

◆ **İntihalât** çoğl. i. *Esk*. İntihaller, kendine mal etmeler. (M)

İntihaname, Sultan Veled'in (1226-1312) farsça mesnevîsi. Tasavvuf inançlarının kendine has niteliklerini taşıyan *İntihaname* didaktik bir eserdir. Sultan Veled'in babası Mevlânâ'dan aldığı tasavvufî görüşleri, telkinleri ve hatıraları aksettirir. Sultan Veled, *İbtidaname* ve *Rübabname*'sinde olduğu gibi bu eserinde de tasavvuf ilkelerini edebiyata uyguladı. (M)

İNTİHAP veya **İNTİHAB** i. (ar. *nuẖb*'-dan *intiẖāb*). *Esk*. Bir şeyi veya kimseyi, benzerleri arasından ayırma, seçme, seçilme: *Pertev beyin, bu iş için intihabındaki isabeti anlattı* (Vâ-Nû). || İdarî temsilcileri seçme işi: *İhtimal gelecek intihapta beni reis yapacaklar* (Ömer Seyfeddin). [*Yeni*. Seçim.] || *İntihap etmek,* seçmek: *Rabia Sabiha hanıma okuyacağı parçaları dikkatle intihap etmek için evvelâ kendisi mektubu baştan başa gözden geçirdi* (H.E. Adıvar). *En iyisi misalleri yakından intihap etmektir* (H.Z. Uşaklıgil).

— *Esk*. *İntihap dairesi,* seçim bölgesi. || *İntihap devresi,* seçim dönemi. || *İntihap ehliyeti,* seçme ve seçilme yeterliği. || *İntihap hakkı,* seçme ve seçilme hakkı. || *İntihap mazbataları,* seçim sonucunu gösteren tutanaklar. || *İntihap sandığı,* seçim sandığı.

— Ed. *Esk*. *Beyt-i intihab,* kıt'a veya kasidenin en güzel, seçkin beyti.

◆ **İntihabî** sıf. *Esk*. Seçme işleri ile ilgili.

◆ **İntihabat** çoğl. i. *Esk*. Seçmeler. || Seçimler: *Hiç bir taahhura meydan verilmeyerek asgarî müddet zarfında intihabatın intacı* (Atatürk). [M]

İNTİHAR i. (ar. *naḥr*'dan *intiḥār*). Kendi kendini öldürme: *Lâkin intihardan hem korkuyor hem de aldığı terbiye, intiharın çok aleyhindeydi* (Vâ-Nû). || *Mec*. Kendi otoritesini, nüfuzunu kendi eliyle tehlikeye düşürme veya yok etme: *Onun yaptığı manevî intihardır*. || *Teşm. yol*. Yapanı yok etmeğe yönelen eylem: *Sürdüğü hayat tam bir intihar*. || *İntihar etmek,* kendi kendini öldürmek: *İnsan böyle bir zamanda intihar etmez de ne vakit eder?* (Y. K. Karaosmanoğlu). *Genç, bu kız uğruna intihar etmek istemişti* (A.H. Müftüoğlu). Kendi otoritesini kendi eliyle tehlikeye düşürmek.

— Havc. *İntihar uçakları,* İkinci Dünya savaşında gemiler üzerine çarparak batırmak amacıyle kullanılan japon savaş uçakları.

— Huk. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Adlî tıp. *İntihar* edenlerin adlî tıpça muayenelerinde ölümün maddî sebebini ortaya çıkarmak mümkündür; fakat ölümün intihar olduğu nadiren ispatlanabilir. Buna karşılık, bazı vakalarda, kişinin ölümüne sebep olan hareketleri yapamayacağı ispatlanarak bir intiharın söz konusu olamayacağı, ancak bir kaza veya bir cinayetin düşünülebileceği kesinlikle ileri sürülebilir.

— Ahl. ve Sosyol. *İntihar,* ahlâk ve sosyoloji açısından ele alınabilir. İntiharı, ahlâk açısından doğru ve yerinde bir hareket olarak gören öğretilerin sayısı pek azdır. Stoa'cılık, intiharın bir erdem olduğunu ileri sürüyordu. Ama intiharın bir erdem olarak görülebileceği biricik durum, insanın içinde yaşadığı toplum ve çevrede, kendisiyle tutarlı ve uyumlu kalamadığı durumdur. Çağdaş dayanışma ahlâkı, hayatın yaşanmağa değer olup olmadığına ferdin karar verme hakkına sahip bulunduğunu kabul etmez. Çünkü bunu kabul etmek ahlâk davranışları kuralının sadece ferdin kendisin-

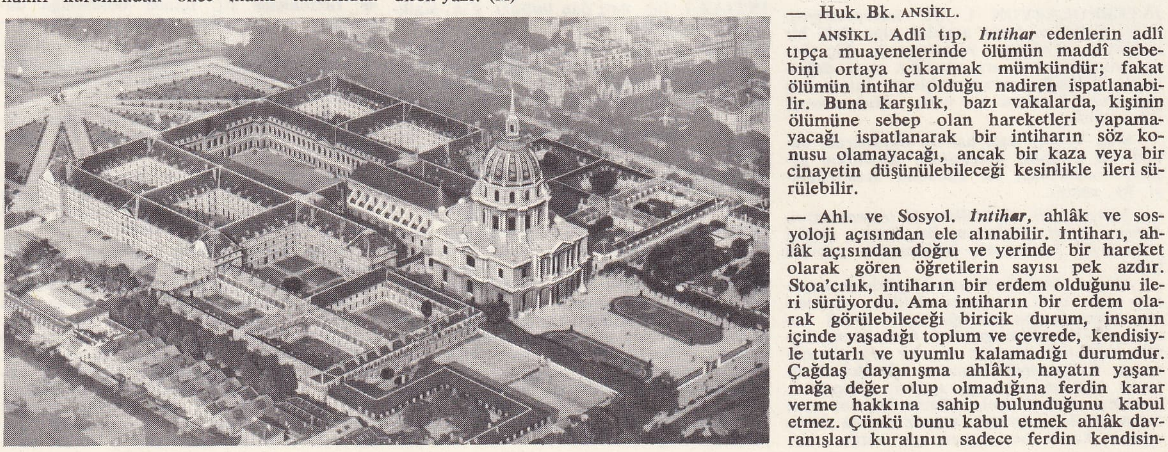

İnvalides otelinden
genel görünüş

Foto. J. de Beaupré, Lapis (LAROUSSE)

de olduğunu kabul etmek demektir. Sosyoloji açısından, bazı önemli olgular, çürüm ile intihar arasında yakınlık olduğunu göz önüne serer. Nitekim, istatistikler, çürüm ve intihar olaylarının mutlaka birlikte arttığını veya azaldığını göstermektedir. Demek ki, bunların her ikisi de, toplumu çözülmeye götürebilecek kötü bir durumun belirtileridir. Durkheim'in gösterdiği gibi, fertle topluluk (aile, klan, din, millet, lonca) arasındaki bağlar ne kadar sağlam, kesin ve çoksa, intihar eğilimi de o ölçüde azalır.

— Huk. Bugün için yürürlükte bulunan türk suç hukuku kurallarına göre bir kimsenin intihar etmesi, diğer sözlerle, hayatına son vermesi suç sayılmamıştır. Türkiye'de ceza hukukunu ilgilendiren husus, başkasının intihara ikna edilmesi veya yardım edilmesidir. Türk Ceza kanununda «birini intihara ikna ve buna yardım eden kimse müntehirin vefatı vuku bulduğu takdirde [...] cezalandırılır» denilerek kişinin bu fiilini müeyyide altına almıştır (md. 454).

İntihara ikna ve yardım suçunun maddî unsuru bir kimseyi intihar etmeye ikna etmek, yani onun bu kararı almasını sağlamak ve buna ek olarak o kişiye yardım etmektir. Yardım da meselâ zehir veya silâh vermek biçiminde olabilir. Suçun teşebbüs derecesinde kalması halinde, fail cezalandırılmaz, çünkü kanun, ancak müntehir öldüğü takdirde, failin cezalandırılacağını açıklamıştır.

Mehaz İtalyan Ceza kanunu bu suçun gerçekleşebilmesi için yardım veya ikna fiillerinden birini, failin cezalandırılabilmesi için yeterli görmüş, ancak Türk Ceza kanunu yardım ve ikna fiillerini «ve» ile bağlayarak değişik bir sonucun ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

İntihara yardım ve ikna suçunun müeyyidesi, failin üç yıldan 10 yıla kadar ağır hapis cezasına mahkûm edilmesidir.

— Psikiyatr. Ağır hezeyan nöbetleri dışında, intiharın gerçek sebeplerini belirlemek genel olarak mümkün değildir; intihar öncesi döneminde kısa veya uzun süreli bir ruh hastalığı bulunabilir. Meslek, toplum, aile gibi dış etkenlerin önemi şüphe götürmez. Şu halde, intiharı önleme çabalarının, bir yandan bu şartların değiştirilmesine, öte yandan da hastanın duyduğu yaşama tiksintisinin tedavisine yöneltilmesi gerekir. (M)

İNTİHAZ i. (ar. *nehz*'den *intihāz*). *Esk.* Yakalama, kapma, alma. || *İntihaz-ı fırsat etmek,* fırsat gözetmek, fırsatı kaçırmamak. (M)

İNTİKAD i. Bk. İNTİKAT.

İNTİKAL i. (ar. *naḳl*'den *intiḳāl*). Bir yerden bir yere geçme, yer değiştirme: *Harsın intikal vasıtası terbiye olduğu için kandaşlıkla hiç bir alâkası yoktur* (Ziya Gökalp). || Miras olarak babadan oğula kalma. || Anlama, kavrama. || Ölme, öteki dünyaya göçme. || Bir hastalığın yer değiştirmesi. || Bir konudan başka bir konuya geçme. || *İntikal etmek,* bir yerden bir yere geçmek, göçmek, yer değiştirmek. Geçmek, bulaşmak: *Küba doktorları sarı hummanın sineklerden intikal ettiği fikrinde idiler* (F.R. Atay). Ölmek, öteki dünyaya göçmek. Miras olarak babadan (veya aileden) oğula geçmek: *İki ailenin serveti bu çocuğa intikal edeceği için, yavru daha şimdiden yüksek maliyundandı* (Vâ-Nû). Anlamak, kavramak: *Yusuf ancak birkaç saniye sonra intikal ederek «Nasıl öder» diye cevap verdi* (Sabahattin Ali). || *İntikal devresi,* bir dönemden başka bir döneme geçiş devresi: *Saltanat devrinden Cumhuriyet devrine geçebilmek için bir intikal devresi yaşadık* (Atatürk).

— *Esk. İntikal-i dâr-ı beka,* sonsuz âleme göçüş, ölüm. || *Seri-ül-intikal,* çabuk anlar, kavrama yeteneği fazla. || *Sür'at-i intikal,* anlayış, kavrayışta çabukluk.

— Esk. huk. Feraize göre, şerî miras hükümleri gereğince söz konusu olan mirasın vârislere geçişi. (Bk. ANSİKL.) [Bk. İRS, FERÂİZ.] || *Tevsi-i intikal,* bir ailede miras kalacak kimse yoksa, akrabalık derecesinin hukukî açıdan sekizinci dereceye kadar genişletilmesi.

— Fels. *Esk.* Bir önermeden başka bir önerme çıkarma işini konu edinen felsefe dalı. *Yeni.* Çıkarma.

— Mat. Bk. ÖTELEME. ÖTELENME.

— Mus. Makamdan makama geçiş. (Özellikle orta hanede [miyan] uygulanır.)

— ANSİKL. Tanzimat'tan önceki devrede, başlangıçta kadın tarafından akrabalara ve kız evlâda intikal hakkı tanınmıyordu. Çok açık olmamakla beraber, 1567-1658 yılına kadar mirî arazinin mutasarrıfının ölümü halinde, erkek evlâdına, herhangi bir bedel, tapu alınmadan intikal ediyordu. Bu tarihten itibaren, baba arazisinin, *tapu-yi misl* ile, tarafsız bilirkişinin o arazi için tespit edebileceği bir tapu bedeli ile, kız evlâda da intikal edebileceği kabul edildi. 1601-1602 tarihlerinde, ana-baba bir erkek kardeşe de, tapu-yi misl ile mirî araziyi alma hakkı tanındı. Daha sonra kız kardeşe, 1609-1610 yılında da babaya ve o yoksa anaya ve ananın arazisinin de erkek evlâda verilmesi kuralı kabul edildi. 1623-1624 Yılında çıkarılan bir kanunnameye göre, mirî arazi, önce ivazsız olarak oğula, oğul yoksa, tapu-yi misl ile kız evlâda, ölenin evlâdı yoksa tapu-yi misl ile erkek kardeşe, sonra kız kardeşe, onlar da yoksa babaya, o da yoksa anaya intikal ediyordu. 1847 Yılında, kız çocuğun da, tapu-yi misl ödemeksizin mirî araziye babasından devren mutasarrıf olabilmesi esası kabul edildi. Aynı yılda çıkarılan Tapu Nizamnamesi'nde, feraiz hükümlerinden farklı olarak intikal esasları düzenlendi. 1858 tarihli Arazi Kanunnamei Hümayunu, kadın veya erkek olan mutasarrıfın elinde bulunan mirî arazinin, kız ve erkek evlâdına; evlâdı yoksa babasına; o da yoksa anasına bedelsiz intikali esaslarını koymuştur. Bunların dışında, araziyi tapu ile alabilecekler sayılıyordu. 17 Muharrem 1284 (1867) tarihli Tevsii İntikal kanunu, Arazi kanununun intikale dair olan hükümlerini genişletti. Torun çocukları dışarıda bırakılmak üzere, torunlara da intikal hakkı tanındı. Babanın öncelik hakkı kaldırılarak, baba ve ana eşit durumda intikal hakkı sahibi sayıldı. Bunlardan sonra sıra ile, ana-baba bir ve sadece baba bir erkek kardeşler, ana-baba bir ve baba bir kız kardeşler, ana bir erkek kardeş ve ana bir kız kardeş intikal hakkı sahibi olarak kabul edildi. Sağ kalan eş de, üçüncü dereceden itibaren, araziden 1/4 hisse alacaktı. 21 Şubat 1328 (1910) tarihli Emvali Gayri menkulenin intikalâtı hakkında kanunî muvakkat ile, bugünkü Türk Medenî kanununun mirasçılığa dair hükümlerine büsbütün yaklaşan esaslar kabul edilmiştir. İntikal sahiplerinin (eshabı intikal) birinci derecesi müteveffanın füru'udur. (Bk. FÜRU.) İntikal, yalnız torunlarla tahdit edilmemiştir. Kız ve erkek füru, intikal bakımından eşittir. Bugünkü Medenî hukuk sisteminde olduğu gibi, ölenin yerine çocuğu geçer. İkinci derece, ana-baba ve onların füru'udur. Burada da aynı esaslar caridir. Üçüncü derece, büyük ana ve babalar ile onların füru'udur. Sağ kalan eş, birinci derecedeki mirasçılar ile birlikte mirasçı oluyorsa, Medenî kanunda olduğu gibi 1/4 hisse alır. İkinci derece ile içtima ediyorsa yarı hisse alır. Büyük ana ve babaların hepsi hayatta ise, eş yine yarı hisse alır. Bunlardan ölen varsa, fürularına geçecek hisse de sağ kalan eşe verilir. Hepsi ölmüş ise, eş tek başına intikal hakkı sahibi olur. Bu derecelerden önce geleninde mirasçı varken, sonra gelen derecedekiler miras alamazlar. Ancak, ana-baba veya bunlardan yalnız birisi, birinci derece ile birlikte bulundukları takdirde 1/6 hisse alırlar. Bu kanun hükümleri, yalnız mirî arazide ve tahsis ve irsad kabilinden olan vakıf arazide değil (bk. İRSAD), 8. maddesi gereğince «icareteynli ve icare-i vahid-i kadîmeli musakkafat ve müstagallât-i vakfiyyede ve mukata'a-ı kadimeli mustagallât'ta da uygulanmakta idi. (Bk. İCARETEYN, MUKATAA.) Bu hükümler, bir taraftan «mirî arazi»nin ve icareteynli vakıfların özel mülkiyete dönüşümü sürecini hızlandırmış, diğer taraftan da, Medenî kanunun mirasçılığa dair hükümlerine, kamu oyunu hazırlamıştır.

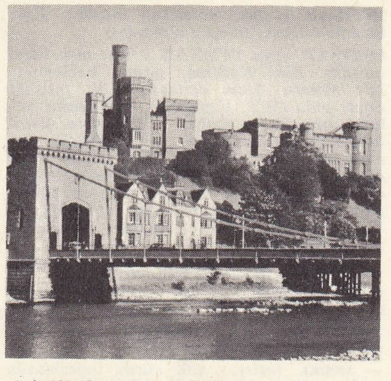

İNVERNESS
(İngiltere)

◆ **İntikalen** zf. *Esk.* İntikal yoluyle.

◆ **İntikalî** sıf. *Esk.* İntikal ile ilgili olan, intikale değgin. (M)

İNTİKAM i. (ar. *nuḳm*, öç alma'dan *intiḳām*). Bir tecavüzü cezalandırmak için öç alma, yapılan bir kötülüğün acısını çıkarma: *İslâm düşmanlığını gösteren ve intikam hissini uyandıran kabartma taş levhaya nefretle baktı* (A.H. Müftüoğlu). *Vakit kaybetmeyelim. İntikam bizi bekliyor* (Namık Kemal). || *İntikam almak,* öç almak: *Dün öptüğüm kızkardeşlerinin intikamını alacak Sicilyalılar* (S.F. Abasıyanık). *Muzaffer ordusu hakkıyle intikam alıyor / Çoluk, çocuk, kadın, erkek, ne bulsa parçalıyor* (M.A. Ersoy).

— ANSİKL. Huk. İlkel ceza hukukunun önemli kavramlarından biri olan *intikam,* değişik klan, aile veya kabilenin fertleri arasında suç işlenmesinde uygulanan bir müeyyide oldu. İlkel devirlerde aile, klan veya kabilelerin üstünde bir üst hâkimiyet var olmadığından, intikam, diğer adıyle «şahsî öç» esası uygulandı. Buna göre, tecavüz eden kişiye karşı, tecavüze uğrayan kişi veya onun ailesi, klanı veya kabilesi intikam almak hakkına sahipti. Meselâ, bir aileden bir kişi öldürüldüğü takdirde, onun ailesi veya kabilesi, katili veya bir akrabasını öldürmek hakkına sahipti. İntikam usulünün sakıncası, tecavüze karşı girişilecek karşı hareketin ölçüsünün tayin edilmemesi sonucu daha büyük tehlikelere sebep olmasıdır. Diğer bir sakınca da toplum hayatında suçları önleyeceği yerde, bunların artmasına sebep olmasıdır. Bu yüzden başka müeyyideler tarafından ortadan kaldırıldı.

◆ **İntikamen** zf. *Esk.* İntikam almak için. || İntikam alarak, intikam yoluyle.

◆ **İntikamcı** sıf. İntikam alan, kinci, öç almağa çalışan. *Eşanl.* ÖÇGÜDER.

◆ **İntikamcû** bls. sıf. *Esk.* İntikam fırsatı arayan. İntikamcı. (M)

İNTİKAT veya **İNTİKAD** i. (ar. *naḳd* > *tenḳīd*'den *intiḳād*). *Esk.* Edebî eleştiri, tenkit: *Zavallı edebiyat-ı hazıra muasırlarımızın her türlü intikadına hedef oldu* (Cenab Şahabeddin). || Kalp parayı gerçeğinden ayırma. || *İntikad etmek,* eleştirmek.

◆ **İntikadiye** i. Fels. *Esk.* Eleştiricilik. (M)

İNTİMA i. (ar. *nemī*'den *intimā'*). *Esk.* Soy sop bakımından bir kimsenin durumunu ortaya koyma. || *Cevab-ı savab-intima,* doğru cevap. || *Dua-yı hayr-intima,* hayır dua. || *Kelam-ı hikmet-intina,* hikmetli söz. || *Ru'ūnet-intima,* bön yaratılışlı. || *Saadet-intima,* talihli. || *Ü'mera-yı hamaset-intima,* yiğit emirler. (M)

İNTİSAB i. Bk. İNTİSAP.

İntisab-ül-Mülûk, şair Haşmet'in (? -1768) mensur eseri. *Habnâme* de denilir. Sultan Mustafa III'ü övmek için yazılmıştır. Eserin konusu Haşmet'in, Mustafa III'ün cülus ettiği gece gördüğü bir rüyanın etrafında döner. Eserde bütün dünya hükümdarlarının Haşmet'e rüyasında, yeni padişahla hizmetinde bulunmak için yaptıkları müracaat, ayrıntılarıyle anlatılır. (M)

İNTİSAC i. (ar. *nesc*'den *intisāc*). *Esk.* Dokuyuş, dokuma, örülme. (M)

Foto. LAROUSSE

İNTİSAK i. (ar. *nesak*'tan *intisāk*). *Esk.* Sıra ile dizilme, düzgün olma. (M)

İNTİSAP veya **İNTİSAB** i. (ar. *nisbet*'den *intisāb*). *Esk.* Katılma, girme, bağlanma: *İşte Mirat-ı Şuûn ceridesine ilk intisabı böyle oldu* (H.Z. Uşaklıgil). || Evlenme yoluyle bir aileye girme. || Bir yere kapılanma. || *İntisap etmek,* bir topluluğa girmek, katılmak: *Takıma yeni intisap eden alaycı bir genç ...* (H.E. Adıvar). İlişkisi olmak. || (Bir işe) Girmek: *İntisap edeceğim meslek, iş, güç muayyen olmadığı gibi...* (Ahmed Rasim). || *İntisabı olmak,* bir yer ile ilişiği olmak. (M)

İNTİSAR i. (ar. *neşr*'den *intişār*). *Esk.* Saçılma, dağılma, serpilme. || Burundan su çekip püskürtme. (M)

İNTİSY i. Bot. Madagaskar'ın güneydoğusunda yetişen sütleğen türü.

— ANSİKL. *İntisy,* çok kurak topraklarda yetişen, 3 - 6 m boyunda, küçük bir ağaçtır. Kökünde tespih dizisini andıran iri yumrular bulunur; bunlar yedek su deposudur. Bu yumruları yalnız hayvanlar değil, susuzluğunu gidermek isteyen insanlar da arar. İntisy'den bir çeşit kauçuk elde edilir. (L)

İNTİŞA i. (ar. *neşv* > *neşā*'dan *intişā*). *Esk.* Meydana çıkma, gelişme, büyüme. (M)

İNTİŞAR i. (ar. *neşr*'den *intişār*). *Esk.* Yayılma, dağılma: *Halka bu istidadın gelmesi tamim ve intişar-ı asayişle hâsıl olur* (Ziya Paşa). || [Gazete, dergi v.b. için] Çıkma, yayımlanma: *İçtihad mecmuası, bir müddet sonra tekrar intişara başlıyor* (P. Safa). || Gizlenmesi gereken bir hususun ağızdan ağıza yayılması. || Üreme. || Herkesin yararlanabileceği şekilde genelleşme. || *İntişar etmek* (veya *bulmak*), yayılmak, dağılmak: *Rengârenk çiçeklerden intişar eden koku içimize ferahlık veriyordu.* Çıkmak, yayımlanmak: *Sabahleyin intişar eden ceride idarehaneleri en ziyade sabahları âsûdedir* (H. Z. Uşaklıgil). Ağızdan ağıza yayılmak: *Uzadıkça yayılan bu türlü dedikodular* [...] *sağlı sollu intişar ederdi* (Ahmed Rasim). Genelleşmek.

— Ask. *Esk. İntişar-ı arzanî,* hedefin başka bir yerine düşen merminin, düştüğü yer ile gerçek hedef arasındaki uzaklığı. || *İntişar-ı tûlanî,* hedefe düşen merminin, düştüğü yer ile hedef arasındaki uzaklığı.

— Bot. *Esk. İntişar-ı buzûr,* bitki tohumlarının olgunlaşarak kendiliğinden dökülmesi.

— Radyotekn. Bk. YAYILMA. (M)

İNTİZA i. (ar. *nezᶜ*'den *intizāᶜ*). *Esk.* Bir şeyi zorla yerinden ayırma, çekip koparma.

— Fels. *Esk.* Kavramlar arasındaki nitelik değişikliklerini anlama, ayırma. *Eşanl.* TECRİT. (M)

İNTİZAM i. (ar. *nizām*'dan *intizām*). Düzenli tertipli olma: *Onun intizamına diyecek yoktur.* || Düzgünlük, tertip: *Düşüncelerine bir intizam veremiyordu* (H. Z. Uşaklıgil). *Meclisin toplantıları bir gürültü patırtı içinde bütün intizamını kaybetmişti* (Ş.S. Aydemir). || *İntizam bulmak,* düzenli bir hale gelmek. || *İntizama sokmak,* düzenlemek işini gerçekleştirmek. || *Esk. İntizâm-ı âmme,* toplum düzeni. || *İntizâm-perver,* düzenli olmağa düşkün kimse: *Bu dünyada bu kadar intizâmperver, kanûnperver, usulperver bir adam görmedim* (Ömer Seyfeddin).

◆ **İntizamlı** sıf. Düzgün olan, düzenli: *İntizamlı öğrenci.*

◆ **İntizamsız** sıf. Düzensiz, karmakarışık olan: *Atların kumlu yolda intizamsız izler bırakan ayakları gıcırtılı ve ezik sesler veriyordu* (Sabahattin Ali).

◆ **İntizamsızlık** i. İntizamsız, düzensiz olma hali: *Suriye ve Arabistan'ı alarak oralarda intizamsızlık felâketlerine nihayet vermişler* (Ömer Seyfeddin). [M]

İNTİZAR i. (ar. *nazar*'dan *intizār*). *Esk.* Bir kimsenin gelmesini veya bir şeyin olmasını bekleme, gözleme: *Gözleri karanlıkta bir noktaya dikilerek uzun bir intizar içinde, hareket edemeden kalıyordu, böyle ne beklerdi?* (H. Z. Uşaklıgil). || *Halk dili.* Beddua. [İnkisar'dan bozulmuş.] || *İntizar etmek,* beklemek: *Bu günün akşamı yemeğe intizar ettiğim Fuat Paşa gelmedi* (Atatürk). *Kendisini oradan ayıracak bir başka vakaya intizar ediyordu* (H. Z. Uşaklıgil). Gözlemek. || *El-intizâr eşeddü min-en-nâr,* «beklemek, ateşten daha şiddetlidir» anlamında arapça söz.

◆ **İntizâren** zf. *Esk.* Bekleyerek: *Yüzlerce kimsenin baş yukarıda akibete intizaren birikmiş olduklarını gördüm* (Ahmed Rasim). || Gözleyerek: *Süvari yaveri Cemil Bey emrimize intizaren bekliyor* (Atatürk). [M]

İNTORCETTA (Prospero), sicilyalı cizvit ve misyoner (Piazza Armerina, Sicilya 1626 - Hang-Çeu, Çin 1696). 1659'dan itibaren sırasıyle Kiang-si ve Çö-kiang'da hıristiyan dinini yaymağa çalıştı. Çin misyonu tarihi üstüne birçok çalışma yaptı; Konfuçius'u ilk İntorcetta tercüme etti. (M)

İNTOTTO. Coğ. Bk. ENTOTTO.

İNTORTUS i. Bulutların sınıflandırılmasında lifleri pek düzensiz bir şekilde içeri doğru eğilen ve çoğu zaman birbirine dolaşmış gibi görünen bir sirrüs çeşidi. (L)

İNTRUDER [intrudır] i («davetsiz misafir» anlamında ing. k.). Ask. havc. İkinci Dünya savaşı sırasında, bir gece akınından dönen düşman uçaklarına saldırmak veya karışıklık yaratmak için düşman filosunun arasına giren bir uçağa verilen ad. (L)

İNTRÜZİF sıf. (fr. *intrusif*'den). Jeol. İntrüzyon ile yerleşmiş: *granit batolitlerinin intrüzif olduğu sanılır.* (*Zt.* EKSTRÜZİF.) [L]

İNTRÜZYON i. (fr. *intrusion*'dan). Jeol. Bk. İÇPÜSKÜRME.

İNUİT, Eskimoların kendilerine verdikleri ad. (L)

İNUUS i. Zool. Berber maymununun ilmî adı. Ayrıca Bk. MAKAK. (M)

İNUYE (Kaoru), japon siyaset adamı (Yamaguş 1835 - Tokyo 1915). Prens İto'nun yakın dostuydu, 1863'te onunla beraber İngiltere'ye gizli bir gezi yaptı. 1868'den sonra birçok defa bakan (maliye, dışişleri, içişleri, tarım ve ticaret) oldu ve *genro* (senato) üyeliği yaptı. Aşırı bir avrupalılaştırma siyaseti güttü. 1894'te Kore'ye gönderildi. Kore kralını Japonlara yakın bir başbakan seçmeğe zorladı ve böylece Japonya'nın Çin'i ezmesine imkân verecek bir savaş hazırladı. 1898'de siyasî hayattan çekildi. (L)

İNÜLAZ i. (fr. *inulase*'dan). Biyol. Hidrolizleme yoluyle inülini früktoza çevirebilen diyastaz. (L)

İNÜLİN i. (fr. *inuline*'den). Kim. *İnula,* nezle otu, enginar, yer elması, yıldız çiçeği v.b. köklerinde bulunan, nişastaya benzer bileşik.

— ANSİKL. *İnülin,* kaynar suda çözünen, iyodu sarıya boyayan beyaz bir tozdur. Kaynar su veya *inülaz* adı verilen bir diyastaz etkisiyle hidrolize uğrayarak früktoz verir. (L)

İNVAJİNASYON i. (fr. *invagination*). Biyol. Bir doku tabakasının diğer dokuların içine gömülmesi.

— Çocuk hastalıkları. *Bağırsak invajinasyonu,* büzülmüş bir bağırsak parçasının, tıpkı ters çevrilmiş bir eldiven parmağı gibi, alt tarafındaki bağırsak kısmının içine girmesi. (Tedavi edilmeyen bir invajinasyon bağırsağın tıkanmasına sebep olur.)

— ANSİKL. *İnvajinasyon*'lar özellikle çok hücreli hayvanların embriyon gelişimi sırasında sık görülür. Gastrula, büyüme küresinin büyük bir kısmının invajinasyonuyle gerçekleşir; çöken kısımdan içderi oluşur. Sinir sisteminin kaynağı ise dışderinin bir invajinasyonudur. (L)

İnvalides oteli, Paris'te Fransız Harp Malûlleri kurumunun bulunduğu anıt yapı. 1670'te Libéral Bruant'ın planlarına göre başlandı. Yarım daire biçimindeki alınlığın süslediği cephenin ardında ana avlu, bu avlunun çevresinde de galerili binalar vardır. Ana avlunun bitiminde «Askerlerkilisesi» yer alır. Saint Louis şapeli 1680'de Jules Hardouin - Mansart tarafından inşa edilmiştir; dev bir kapısı ve 110 m yükseklikte kubbesi vardır. Napolyon Bonapart'ın külleri 1840'ta buraya kondu. Tek bir parça halindeki porfir mezar taşı yıldız biçimindeki mozaiklerle süslü bir zemin üzerindedir. Mezarın bulunduğu bodrumun girişinde *Sivil gücü* ve *Askerî gücü* temsil eden iki büyük heykel yer alır. İnvalides oteli ile Sen nehri arasında İnvalides meydanı bulunur. Bu meydan 487 m uzunluğunda, 275 m genişliğindedir. (L)

İNVAR (tes. edil. ad) i. (fr. *invariable,* değişmez'in kısaltmasından). Metalürji. Âdi sıcaklığa yakın sıcaklık derecelerinde çok küçük bir genleşme gösteren ve bileşiminde yüzde 36 oranında nikel bulunan çelik.

— Geod. *İnvar teli,* çok hassas baz ölçümlerinde kullanılan, invar alaşımından yapılmış tel. (24 m uzunluğunda ve 1,6 mm çapındaki bu telin iki ucunda, milimetre cinsinden bölümlere ayrılmış 8 sm boyunda birer cetvel bulunur. Bir üçayak üzerindeki işaret çizgisinin konumu, bu cetveller yardımıyle 0,1 ile 0,2 mm'lik hassasiyetle tespit edilebilir.)

— ANSİKL. Nikelli çeliklerin genleşmesinin incelenmesinden sonra Guillaume, Milletlerarası Ağırlık ve Ölçü merkezinde, *İnvar* denilen ve magnetik olmayan alaşımdan çok basit ölçü âletleri yaptı (1897); bu âletler, mikron sabitliğinin (4 m boyunda bir cetvel, 10°C'lik bir sıcaklık değişimi için 35 mikron kadar uzar veya kısalır) yeterli olduğu geodezi ölçümlerinde kullanılır. İnvar daha sonra kronometre, saat, katetometre ve komprатör spirallerinin yapımında kullanıldı. İnvar'ın + 100°C ile —50°C arasındaki genleşme katsayısının sıfır olduğu kabul edilir. (L)

İNVARİYANT sıf. (fr. *invariant,* değişmez'den). Fiz. ve Kim. *İnvariyant sistem,* değişimin sıfır olduğu denge halindeki sistem: *Birarada bulunan üç ayrı faz halindeki saf bir madde invariyant bir sistem meydana getirir.*

— Mat. Bir dönüşüm grubu için, dönüşümden sonra aynı değerde bulunan bir büyüklük, bir ifade, bir bağıntı, bir özellik v.b. için kullanılır: *Uzaklıklar, açılar, alanlar, hacimler, hareketler ve simetriler grubunun bütün dönüşümleri için invariyanttır.* (Bir düzlemde, iki eğrinin açısı, yani bu eğrilerin kesişme noktalarındaki teğetlerin yaptığı açı, bu düzlemin bütün konform dönüşümleri için invariyant kalır. İnvariyant kelimesi «kovariyant»ın veya «kontravariyant»ın eşanlamlısı değildir. Çizgisel bir uzayda, bütün karşılaştırma sistemlerinin değişmesi için, kovariyant bir vektörün bileşenleri de bir noktanın koordinatları gibi, kontravariyant bir vektörün bileşenleri de bir düzlemin koordinatları gibi dönüşür.) || *İnvariyant alt grup,* bir grupta, grubun herhangi bir x elemanı ile sola ve sağa ötelenmişleri, sıra farkı ile aynı olan alt grup: *Değişli bir grupta bütün alt gruplar invariyanttır.* (SEÇKİN ALT GRUP da denir.)

◆ **İ.** Mat. Bir dönüşüm cümlesinin etkisi altında değişmez kalan matematiksel bir varlığa (şekil, eğri, yüzey v.b.) bağlı sayısal nitelik: *Cebirsel bir düzlem eğrinin türü, düzlemin rasyonel dönüşümleri için bir invariyanttır.* («İnvariyant» kelimesinin kullanılması bununla birlikte bu tanımı genelleştirmek ve yumuşatmak eğilimindedir. Meselâ, bir invariyant vektör, bir vektörel invariyanttır denilir.) [L]

İNVERARAY, İngiltere'de köy, kuzeybatı İskoçya'da, Argyllshire'ün merkezi, Loch Fyne kıyısında; 501 nüf. Eski önemini kaybeden köyde, XVIII. yy.dan kalma bir şato vardır. (L)

İNVERCARGİLL, Yeni Zelanda'da şehir, Güney adasının güney ucunda; Otago ilinin (Southland idare bölümü) merkezi; 41 100 nüf. Şehir, mahfuz bir haliçin kıyısındadır. (L)

İNVERKEİTHİNG, Büyük Britanya'da şehir, İskoçya'da (Fifeshire), Dunfermline'ın güneydoğusunda; 4 050 nüf. Tersaneler. Şehir David I'in merkeziydi. Cromwell, 1651'de Charles II taraftarlarını burada bozguna uğrattı. (L)

İNVERNESS, İngiltere'de şehir, İskoçya'nın kuzeyinde, idare bölümü merkezi, Beauly Firth kıyısında; 29 800 nüf. İnverness, Aberdeen'den sonra Kuzey İskoçya'nın en önemli şehridir. Güzel manzaralı bölgeler yakınında olması sayesinde bir turizm merkezi haline gelmiştir. Balıkçılık ve ticaret limanı. Pazar yeri. İçki imalâthaneleri. Dökümevleri. (L)

İNVERNESS, Kanada'da (Nova Scotia)

köy, Cap-Breton adasının batı kıyısında; 2 200 nüf. Maden kömürü havzası. (L)

İNVERNESS - SHİRE, İngiltere'de idare bölümü, İskoçya'da, Higlands bölgesinde; Glen More'un her iki yanında uzanır; 83 400 nüf. İdare merkezi *İnverness.* (L)

İNVERTAZ i. (fr. *invertase*'dan). Biyokim. *Eşanl.* SÜKRAZ.

İNVERTEBRATA çoğl. i. Zool. Bk. OMURGASIZLAR.

İNVERTİN i. (fr. *invertine*'den). Bira mayasında, bağırsak özünde bulunan ve şekeri parçalayan, yani sakarozu glikoz ve levüloz olmak üzere ikiye ayıran enzim. Bk. SÜKRAZ. (L)

in vitro («cam içinden» anlamına gelen lat. k.ler). Organizma dışında (tüpler, cam kaplar v.b. içinde) geçen her çeşit fizyolojik tepkime için kullanılır: «*İn vitro*» *gözlemler.* (L)

İNVOLÜSYON i. (lat. *involvere,* kıvrılmak > fr. *involution*). Mat. Bir doğrunun noktaları, bir demetin doğruları ve bir koniğin noktaları veya teğetleri arasındaki birebir ve karşılıklı izdüşümsel tekabül. (Bk. ANSİKL.) || Böyle bir tekabül haline getirilmiş çiftler cümlesi.

— Jeomorfol. Jeolojik tabakaların kriyotürbasyon sebebiyle az belirgin biçimli kıvrımlar karışımı halinde ortaya çıkan biçim değiştirmesi.

— ANSİKL. Mat. Bir doğru noktalarının apsisleri arasında $mxy + m(x+y) + p = 0$ gibi simetrik ve homografik bir bağıntı varsa, bu noktalar *involüsyon* halindedir.

O başlangıcı (involüsyon merkezi) uygun olarak seçilirse, bu bağıntı $xy = k$ basit şeklini alır; k sabiti modüldür. Gerçek veya sanal ikikatlı noktaların apsisleri $\pm\sqrt{k}$ dır.

A ve A' gibi birbirine tekabül eden noktalara «eşlenik» adı verilir. M ve N noktaları da *involüsyonun ikikatlı noktaları*'dır. İkikatlı noktaları veya merkezi ile modülü veya iki eşlenik nokta çifti bilinen bir involüsyon belirlidir.

Bir daire demeti herhangi bir kesen üzerinde bir involüsyonun eşlenik noktalarını belirler. Öte yandan, çapları AA', BB', CC' doğru parçaları olan daireler göz önüne alınırsa, kuvvet ekseni involüsyon merkezinden geçen bir daire demeti elde edilir; bunların ortak noktalarına «ortoptik noktalar» adı verilir ve bu noktalardan AA', BB'... doğru parçaları dik açı altında görülür. Herhangi bir *xx'* keseniyle bir MNOP dörtgeninin kenarlarının veya bunların uzantılarının ve köşegenlerinin arakesiti, bu kesen üzerinde, involüsyon halinde altı A, B, C, D, E, F noktasını belirler. Pappus tarafından ortaya konan bu özellik, sonraları daha genişletilmiştir: Desargues, bir konik içine bir dörtgen çizilerek elde edilen şekil bir kesenle kesildiği zaman, altı arakesit noktasının involüsyon halinde olduğunu ispatladı; konik dörtgenin köşegenlerinin yerini tutar. Ayrıca, iki konikle bunların iki ortak kirişinden oluşan sistemden herhangi bir kesen geçirilirse, altı kesim noktasının da involüsyon halinde olacağı ispatlandı. Burada, Pappus dörtgeninin karşılıklı kenarlarından meydana gelen sistemin yerini iki konik almıştır. Bir doğru üzerindeki involüsyona benzeterek, bir çemberin noktaları arasındaki involüsyon tanımlanabilir.

● *İnvolüsyon halindeki demetler.* Tabanları aynı olan iki bölme için söylenenlerin hepsi, bir düzlemin aynı tepeli doğrular demetine ve aynı ayrıtlı düzlemler demetine de uygulanır; böylece doğru ve düzlem involüsyonlarının tasarımına gelinir. (L)

İNVOLÜSYONLU sıf. (*involüsyon*'dan *involüsyon-lu*). Mat. *İnvolüsyonlu matris.* Bk. KARŞIT.

◆ Zf. *İnvolüsyonlu olarak,* involüsyonlu biçimde: *İnvolüsyonlu olarak birbirine tekabül eden noktalar, doğrular veya düzlemler karşıt olarak da birbirlerine tekabül ederler.* (L)

İNYOYİT i. (fr. *inyoïte*). Miner. Hidratlı tabiî kalsiyum borat. (L)

İNZAL i. (ar. *nezl* ve *nüzūl*'den *inzāl*). *Esk.* Bir şeyin yüksek bir yerden aşağıya inmesini sağlama, indirme, indirilme. || Yağmurun yağması. || Peygamberlere Tanrı buyruklarının gökten inmesi. || *İnzal etmek,* aşağı indirmek. || *İnzal olmak,* dışarı vermek, fışkırmak.

— Fizyol. Uykuda meni gelmesi. (M)

İNZAR i. (ar. *neẕr*'den *inẕār*). *Esk.* Bir işin sonucunun sakıncalı olabileceğini hatırlatma, sakındırma, ihtar etme. || *İnzar etmek,* sakındırmak.

◆ **İnzarât** çoğl. i. *Esk.* İhtarlar. (M)

İNZENGA (José), ispanyol müzikçisi (Madrid 1828 - ay.y. 1891). Madrid'de birçok zarzuela (*Si yo Fuera Rey,* 1862). temsil ettirdi. 1860'ta Madrid konservatuvarı şan hocalığına tayin edildi ve iki ispanyol halk müziği derlemesi yayımladı. (L)

İNZİBAT i. (ar. *żabṭ*'dan *inżibāṭ*). Disiplini, düzeni sağlama: *Gerçi mektepte inzibat, hizmetçilikten azma cahil memurlar elindeyse de sınıftan ayrılmak herhalde tehlikeliydi* (Ahmed Rasim).

— Ask. *Askerî inzibat,* askerî disiplin ve asayişi korumak amacıyle, Türk Silâhlı kuvvetlerinde görevlendirilen personele verilen ad. (Kısaca *inzibat* da denir.) [Askerî inzibat teşkilâtı askerî birliklerin bulundukları şehirlerde, varsa merkez kumandanlıklarına, yoksa doğrudan doğruya garnizon kumandanlıklarına bağlıdır. Bunlar bölgedeki genel düzenin ve asayişin korunması için gerektiğinde bölgedeki emniyet müdürlükleri ile işbirliği yapar.]

◆ **İnzibatsız** sıf. Düzensiz, başıboş: *Çocukluğum, inzibatsız bir çiftlikte geçti* (Ömer Seyfeddin). [M]

İNZİBATİ sıf. (ar. *inżibāṭ*'tan *inżibāṭī*). *Esk.* İnzibatla ilgili.

— Huk. *İnzibatî ceza.* Bk. DİSİPLİN. (M)

İNZİMAM i. (ar. *żamm*'dan *inżimām*). *Esk.* Katılma, eklenme. || *İnzimam etmek,* eklenmek, katılmak: *Buna bir de jedakârlık lezzeti inzimam ediyordu* (H. Z. Uşaklıgil). || *İnzimam-ı rey,* bir kimsenin, bir topluluğun fikrine katıldığını gösteren oy, katılma oyu.

— Kim. *Esk.* Katım. (M)

İNZİVA i. (ar. *ẕāviye* ve *zuviyy*'den *inzivā*). Dünya işlerinden elini eteğini çekme, bir köşeye çekilme: *Havada «Milletin hâkimiyeti» sözü bir «vahiy» gibi dolaşıyor. Gelip, beni, bu inziyada uyandırıyor* (Y. K. Karaosmanoğlu). || *İnzivaya çekilmek,* dünyadan elini eteğini çekmek. Hiç bir şeyle ilgilenmemek.

— *Esk. Eshâb-ı inzivâ,* inzivaya çekilenler. || *İnzivâ-kerde* (veya *inzivâ-gerde*), inziva yeri yapma veya tutma.

— Tasav. Kendini Tanrı'ya adama düşüncesiyle dünya işlerinden elçekmek. (Dış dünya bağlarından sıyrılarak manevî âleme dalmak için bir kıyıya çekilme, kalabalıklardan uzak kalma. Kendi kendisiyle konuşmak amacıyle insanın içine kapanması.

— ANSİKL. Tasav. Tasavvuf inançlarına göre, insan gönlü Tanrı'nın «tecelli ettiği yer»dir. Kesret (çokluk) âleminde bulunan bir kimsenin vahdet (birlik) âleminde olup bitenleri kavraması, çoklukta birliğe ulaşması için dış dünya bağlarından çözülmesi gerekir. Bu çözülme ancak içe kapanışla, *inziva* ile olur. Bu bakımdan inziva insanın kesrette, vahdete (çoklukta birliğe) ermesi için atılan ilk adımdır. İnzivaya çekilmenin iki yolu vardır. Birincisi, kalabalıklardan, topluluklardan uzak kalmak, ıssız bir yere gitmek, hücreye çekilmek. İkincisi, tenhaya çekilmeksizin çevresinde olup bitenleri yok sayarak kendi içine kapanmak. Bütün düşünce ve duygu güçlerini dış âlemden iç âleme çevirmek. Bu ikinci yol, daha çok, ilâhî bir coşkunlukla olur.

Birtakım mutasavvıflara göre insanın kemal (olgunluk) mertebesine ulaşabilmesi için mânâ âlemi denen ruhlar ülkesinde olup bitenleri kavraması gerekir. Bu kavrayış, ancak inziva ile olur. İnzivanın çok eski bir geçmişi vardır. İnsanların puta, tabiat varlıklarına taptıkları çağlarda, tapınaklarda din işlerini yürütmekle görevli olanlar daha çok inziva hayatı sürerlerdi. Eski anadolu dinlerinde, Sümerlerde, iran ve hint dinlerinde, din yöneticileri, rahipler inzivada yaşarlar, birtakım insanüstü başarılar gösterdiklerine halkı inandırırlardı. Musevîlerde, hıristiyanlarda inziva kaçınılmaz bir görevdi. Sonra bu inanış bütün dinlerce benimsendi. Issız yerlerde inzivaya çekilmek için manastırlar yapıldı. Ormanlarda, dağ eteklerinde, dağ doruklarında mağaralar, kaya oyukları inziva yerleri olarak kullanıldı. Hz. Muhammed'in Hira dağında, inzivaya çekilişi müslümanlar arasında büyük bir önem taşır. Hoca Ahmed* Yesevî ise yerin altında dar bir oda yaptırdı, 63 yaşından sonra dünyadan el etek çekerek ölümüne kadar inzivada yaşadı. (M)

İO i. Karındanbacaklı yumuşakça; Amerika'da tatlı sularda yaşar, kavkısı uzunca, sağlam, kavkı ağzı büyük bir kanal biçimindedir. (*Melaniidae* familyasından.) [L]

İo, Jüpiter'in, 1610 yılının ocak ayında Galilei tarafından bulunan ilk uydusu. Kavuşum dönümünü 1 gün 18 saat 28 dakikada tamamlar. (L)

İO. Yun. mit. Argolis'in ırmak - tanrısı İnakhos'un kızı. Hera rahibesiydi. Zeus onu baştan çıkardı, sonra da Hera'nın kıskançlığından korumak için inek biçimine soktu. İo'yu korumak görevini de Argos'a verdi. Hermes, Argos'u öldürerek İo'yu kurtardı. Hera, bütün dünyada onu takip ettirdi. İo, nihayet Mısır'a vardı, Zeus onu orada yeniden insan biçimine soktu. İo Danaos'ların atası Epaphos'u dünyaya getirdi.

— İkonogr. *Zeus ve İo'nun Aşkları*'nın en ünlü resmi Correggio'nun tablosudur (Viyana). Aynı konuyu P. Bordone de işledi (Göteborg). *Perinin İnek Biçimine Girmesi,* David Teniers (Viyana), Verdier (Grand Trianon) ve Rembrandt tarafından çizildi. İo, *Uyuyan Hermes* ve sonra *Muhafızı Argos'u Öldüren Hermes*'te de görülür. Bu tablolar Tintoretto (Modena), Mola (Berlin), Velasquez (Madrid), Rubens (Dresden ve Madrid), Elsheimer (Berlin), Jordaens (Lyon, Leningrad) tarafından çizilmiştir. (L)

İOAKİM III, İstanbul patriği (1878-1884 ve 1901-1912). En ünlü patriklerden biri. Zamanında sırp kilisesine muhtariyet verildi, Selânik ve Arta kiliseleri yunan kilisesi ile birleşti. Hersek ve Bosna kiliseleri İstanbul patrikhanesinden ayrıldı. 1884'te osmanlı sarayı ile patrikhanenin hakları konusunda çıkan anlaşmazlık sonunda istifa etmek zorunda bırakıldı. 1901'de yeniden patrik seçildi. (L)

İOANNES I Antakya'lı, Antakya patriği (öl. 441 veya 442). Nestorios'un dostu, 428'de Antakya patriği oldu. Efes konsiline davet edilmeyen Antakya'lı İoannes birçok piskoposla birlikte Kyrillos'u suçlayan ve Nestorios'u savunan bir dinî meclise katıldı (430). İoannes sonraları tekrar Ortodoksluğa döndü. (L)

İOANNES I AZUKHOS, Büyük Komnenos, Trabzon (Trapezus) kralı. Aleksios I Büyük Komnenos'un (1204-1222) büyük oğlu, Azukhos adını anasının soyundan aldığı sanılmaktadır. Andronikos Gidos ile birlikte altı yıl krallık yaptı. 1238'de Trabzon'da stadyumda yapılan cirit oyunlarında bir kaza sonunda öldü. (M)

İOANNES I Tzimiskes, 969-976 yılları arasında Bizans imparatoru (Hierapolis 925-İstanbul 976). Baba tarafından general Theophilos Kurkuas, anne tarafından imparator NİKEPHOROS PHOKAS'ın yeğeni olan İoannes Tzimiskes 924 yılında doğdu. Ufak tefek olduğu için kendisine ermenice aynı anlama gelen Tzimiskes unvanı verildi. İstanbul'a karşı yaptığı yürüyüşte Nikephoros Phokas'ın yanında savaştı. 963 Yılında en yüksek askerî rütbeyi aldı ve Doğu ordusu domestikos'u (büyük seferlerin en büyük kumandanı) oldu. 969 Yılından biraz önce Nikephoros Phokas'ın gözünden düştü görevinden uzaklaştırıldı, fakat kendisine âşık olan kraliçe Theophano sayesinde yeniden eski görevinin başına getirildi. 10 Aralık 969 gecesi isyancılar kraliçe Theophano ve Tzimiskes'in yardımı ile gizlice saraya girdi ve Nikephoros'u yatak odasında öldürdüler. Patrik Polyeuktos'un ileri sürdüğü şartların yerine getirilmesinden, yani katillerin cezalandırılması, kraliçe Theophano'nun saraydan uzaklaştırılması ve Tzimiskes'in cinayetten dolayı pişmanlık duyduğunu açıkça bildirmesinden sonra İoannes «Symbasileus» (aynı zamanda kral) ilân edildi. 45 Yaşında tahta çıkan

Eugène IONESCO

Tzimiskes, ilkin rus çarı Svyetoslav'a karşı 3 ay süren bir savaş yaptı. Athanatoi (Tzimiskes'in kurduğu süvari birliği) adını taşıyan süvari birliği ile 971'de Peslava'da savaştı ve rus çarını Bulgaristan'ı terk etmeğe zorladı. Neticede bağımsızlığını kaybeden Bulgaristan Bizans'a, bulgar kilisesi de İstanbul patrikhanesine bağlandı. Daha sonra Araplara karşı seferler yaptı (974-975) ve arka arkaya Suriye, Filistin ve Fenike'nin birçok şehrini fethetti. Kudüs'ü bırakıp İstanbul'a dönerken 10 ocak 976'da Kilikya'da öldü. Ölümü zehirlenmeden çok tifoya bağlıdır. Çok iyi bir asker olan Tzimiskes tahta çıkar çıkmaz, Nikephoros Phokas'ın kilise ve manastır mülkleriyle ilgili olarak aldığı tedbirleri ortadan kaldırdı, fakat buna rağmen büyük arazi sahiplerini korumadı, aksine onlardan, küçük arazi sahipleri ve ordu lehine yararlandı. Batıda alman kralı Otto II ile akrabalık kurdu, akrabası Theophano'yu ona eş olarak verdi. Tzimiskes devrinde Doğu, Bizans'ın etkisi altındaydı; Tzimiskes'in hükümdarlığı çok kısa sürdü, bütün zamanını savaşlarda geçirdi, buna rağmen Bizans'ın iç meseleleriyle de uğraştı. Ölümünden sonra tahta, kanunî vâris ve Makedonya hanedanı veliahtı olarak Basileios II (Bulgaroktonos) çıktı. (L)

İOANNES II KOMNENOS, Bizans imparatoru (1118-1143). Aleksios I'in (1081-1118) oğlu olan İoannes, Komnenos'lar sülâlesinin en büyük, en cesur ve aynı zamanda en akıllı kralıydı. İyi bir karaktere sahip olmasından dolayı kendisine İyi İoannes anlamına gelen Kaloioannes unvanı verildi. İoannes II, Doğudan gelen tehlikeleri, öteki kralların hepsinden daha iyi anlamıştı, bu sebeple de oraya devamlı seferler yaptı. 1130-1135 Arasında başkentleri Sıvas ve Kayseri olan Danişmentler (1137) ve Kilikya Ermenileri ile savaştı. Suriye'ye hâkim oldu. Antakya'nın latin kralı Raymond de Toulouse'u Bizans imparatorluğuna bağladı ve müttefiki oldu. Sakarya bölgesinde Selçuklularla savaştı, Balkanlarda (1122) Peçeneklere karşı kazanılan zaferden sonra, Bizans bu tehlikeli düşmandan tamamen kurtulmuş oldu. İoannes II Bizans'ın gücünü, Sırplar ve Macarlara (1128) karşı kazandığı zaferlerle kabul ettirdi. Batı'da Pisa'lılarla yapılan anlaşmadan sonra Venedik cumhuriyeti ile de ticarî bir anlaşma yaptı. 1130'da, Sicilya kralı olan Rogure II'nin yeğeni Robert Guiscard'dan (Palermo'da 1135'te kral ilân edilmişti) gelebilecek bir tehlike ve Norman'ların tehditlerine karşı da alman imparatoru ile anlaşmak zorunda kaldı. Muhtemelen Kudüs'ü fethetmek için doğuya bir sefer yapmağa hazırlanırken bir av sırasında yaralandı ve 1143'te öldü. Yerine oğlu Manuel I geçti. (L)

İOANNES II Komnenos, Trabzon (Trapezus) kralı (1280-1285, 1285-1297). Georgios'un (1266-1280) esir düşmesinden sonra, Manuel I'in (1238-1263) ikinci oğlu İoannes, Trabzon tahtına çıktı. İç ayaklanmanın bastırılmasından sonra, İoannes II İstanbul'a geldi, Bizans imparatoru Mikhael Palaiologos'un (1259-1282) kızı Eudokia ile evlendi. Bu evlilik Bizans ile Trabzon devletlerinin barışmasını sağladı. Trabzon kralı, Roma kralı unvanı ve krallık sembolü olan iki başlı kartal sembolünden vaz geçti, Doğu İberia (Kafkas dolaylarında ülke) ve Perateia (Karadeniz'de ülke) kralı unvanını aldı. Aynı dönemde Trabzon kilisesine muhtariyet verildi. (M)

İOANNES III Büyük Komnenos, Trabzon (Trapezus) kralı (1342-1344). Mikhael Büyük Komnenos'un (1341, 1344-1349) oğlu olan İoannes III, Anna Anahutlu'nun ölümünden sonra İstanbul'dan Trabzon'a döndü ve Khrysokephalos kilisesinde kral ilân edildi. Bir süre sonra Büyük Dukas Skholarios'un gösterdiği faaliyet sonucunda tehdit altında bulunan babası Mikhael tahta çıktı. İoannes'i yakalatarak onu Hagios Sabbas mağarasında hapsetti. 1362'de Edirneden kaçarak Sinop'a (Sinope) geldi ve orada öldü. (M)

İOANNES III Eleemon, Aziz (Amathus, Kıbrıs - öl. 619). İskenderiye patriği (610-619). İyilikseverliği dolayısıyle ELEEMON (Sadakacı) unvanını kazandı; Perslerden kaçan suriyelileri barındırdı. (L)

İOANNES III DUKAS BATATZES, 1222-1254 arasında İznik rum imparatoru (Dimetoka, Trakya 1193 - Kemalpaşa [Nymphaion] 1254). Asker bir aileden gelen İoannes III, Dukas Theodoros Laskaris (1204-1222) sarayında görevliyken, Andronikos Palaiolagos'tan dul kalan kralın kızı Eirene ile evlendi. Cesur, iyi bir asker, yetenekli bir siyaset adamı, akıllı ve aynı zamanda çalışkan bir insandı; kayınpederi öldükten sonra tahta çıktı, İoannes III, İznik'teki (Nikaia) rum krallarının en büyüğü ve en önemlilerinden biridir. Krallığının ilk yıllarında İstanbul latin kralının ordusunu Poimanenos'ta yendi (1224) ve onu Çanakkale (Hellespontos) kıyıları dahil, birçok yerden çekilmek zorunda bıraktı. Bu başarısından sonra bir donanma kurdu, Trakya ve Makedonya'yı da bizans hâkimiyeti altına aldı. 1233'te bulgar kralı Asen ile anlaşarak İstanbul'a başarısız bir sefer yaptı. 1235'te Gelibolu'nun fethinden sonra İznik (Nikaia) devleti Makedonya'ya karşı daha kolay savaşabilmek imkânlarına kavuştu. Nitekim 1242'de rakibi Theodoros Angelos'un düşmesinden sonra, Makedonya despotu İoannes Angelos İznik devletinin hâkimiyetini tanımak zorunda kaldı. İoannes III iki yıl sonra da yeniden Makedonya seferine çıktı ve 1246'da Selânik'e girdi. Aynı zamanda İstanbul Latin imparatorluğunu siyasî yollardan baskı altında tutmağa devam etti, selçuklu sultan (1243), papa ve İstanbul Latin imparatorluğunun düşmanı Friedrich II ile anlaştı. 1249'da Epir despotu Mikhael Angelos'u yendi, İstanbul üzerinde hak iddia eden bütün rakiplerini ortadan kaldırdı. Roma kilisesi ile sırf siyasî sebeplerden dolayı anlaşmak istedi. İoannes III kilise, tarım, ticaret ve genel olarak devletin iktisadî durumu ile ilgilendi. Epir'den galip dönerken 30 ekim 1254'te felçten öldü, yerine oğlu Theodoros II geçti (1254-1258). [M]

İOANNES III Skholastikos, Antakya'lı, İstanbul patriği (566-577). Antakya'ya (Antiokheia) yakın bir kasabada doğdu, ilk zamanlar avukat olarak çalıştı (Skholastikos). Çok bilgili ve faziletli bir insan olduğu için rahipliğe tayin edildi. (M)

İOANNES IV Büyük Komnenos, Trabzon (Trapezus) imparatoru (1429-1458). Babası Aleksios IV Büyük Komnenos'un (1417-1429) öldürülmesinden sonra tahta çıktı. Krallığı sırasında Sultan Murad II devrinde türk donanması, Karadeniz kıyılarında saldırılara başladı (1442). İstanbul'un Türkler tarafından fethinden sonra Trapezus ayakta kalan son rum devleti oldu. Fatih Sultan Mehmed bu devleti de vergiye bağladı. Bunun zamanında Şah İsmail'in büyük babası Şeyh Cüneyd Trabzon'u kuşattı. Fakat, Fatih'in müdahalesiyle çekilmek zorunda kaldı. 1456'da Amasya beyi Hıdır, Sultan Mehmed II'nin emriyle Trabzon'u karadan ve denizden kuşattı. Kuşatma başarısızlıkla sona erdi, fakat İoannes yeni bir antlaşma imzalamak zorunda kaldı; bu antlaşmanın onaylanması için de kardeşi David Büyük Kommenos'u 1458'de İstanbul'a Fatih Sultan Mehmed'e gönderdi. Devletinin tehlike içinde olduğunu gören İoannes IV, bir müttefik aramağa başladı. Theodora'yı Fatih Sultan Mehmed II'nin rakibi olan Uzun Hasan ile, bir kızını da Santorini yöneticisi Nikolaos Krispos ile evlendirdi. Türklere karşı son bir savunma savaşına hazırlanırken 1458'de öldü. Krallığını, Trabzon imparatorluğunun son kralı olan kardeşi David Büyük Komnenos'a bıraktı. (M)

İOANNES IV LASKARİS, İznik rum imparatoru (1258-1261), Theodoros II Laskaris'in (1254-1258) oğlu. Yedi yaşındayken, Protobestiarios Georgios Puzalon'un vasiliği altında babasının yerine İznik tahtına geçti. Siyasî ve askerî çevrelerin Georgios'u öldürtmesinden sonra Büyük Dukas Mikhael Palaiologos (1261-1282) önce despot, sonra da Symbasileus (krallıkta ortak) ilân edildi (1258). Bizanslılar'ın İstanbul'u geri almalarından (15 ağustos 1261) az sonra İoannes IV tahttan uzaklaştırıldı, gözleri kör edildi, ölümüne kadar da bir kalede tutuklandı. Sonra da hapisten kaçarak Anjou'lu Charles'ın yanına sığındı. 1284'te öldü. (M)

İOANNES IV Perhizci (öl. İstanbul 595), İstanbul patriği (582-595). Doğu Roma imparatoru Maurikios'un yakın arkadaşıydı; imparatora monofizitlere karşı ılımlı davranmasını öğütledi. İstanbul konsilinde (587) «bütün ortodoksların patriği» unvanını alması Aziz Büyük Gregorios'un itirazlarına yolaçtı. Ağırbaşlı yaşayışı sayesinde İoannes rum kilisesi tarafından azizler arasına katıldı. (L)

İOANNES V PALAİOLOGOS, 1341-1391 yıllarında Bizans imparatoru. Andronikos III Palaiologos (1328-1341) 5 haziran 1341'de öldüğü sırada büyük oğlu 9 yaşındaydı; bu sebeple de reşit olmayan kralın vasiliği, ölen kralın rızasiyle Büyük Domestikos İoannes Kantakuzenos'a verildi. Ana kraliçe Anna'nın çevresi, patrik İoannes Kalekas ve Protobestiarios (sarayda vazifeli yüksek rütbeli asker) Aleksios Apokaukos, İoannes Kantakuzenos'a karşıydılar. Bu sebeple altı yıl süren bir iç savaş başladı. 1347'de Apokaukos'un öldürülmesinden sonra, Türklerin yardımıyle Kantakuzenos başkente girdi ve geçici bir barış yaptı. 1347'de İoannes Kantakuzenos üçüncü defa kral ilân edildi; birkaç gün sonra da kızı Eirene, İoannes V Palaiologos ile evlendi. Fakat çok geçmeden Palaiologos ile İoannes V ile Kantakuzenos'un oğlu Matthaios'un arası bozuldu, bunun üstüne Kantakuzenos oğlunun yardımına koştu. İoannes V'in ordusu yenildi ve kral Cenova'nın yardımıyle Bozcaada'ya (Tenedos) sığındı. Bu arada Kantakuzenos İoannes V'i tahttan uzaklaştırdı, oğlu Matthaios'u kendisi ile beraber imparator ilân etti. Kantakuzenos bu geçici zaferini 1354'te Gelibolu'yu ele geçirmiş olan türk beyi Süleyman Paşanın yardımı ile kazanmıştı. Ancak Cenova'nın yardımıyle İoannes V yeniden İstanbul'a, İoannes Kantakuzenos da manastıra döndü. Bütün bu devir boyunca devlet çok zor durumda kalmış, ülkenin yönetimine yabancılar ve özellikle türk beyleri elkoymuştu. Türklerin bu yayılması karşısında, İoannes V, balkan ülkeleriyle dostluk kurmağa çalıştı. Türklere karşı yardım istemek gayesiyle (7 ağustos 1369 - mayıs 1371) Batı'ya seyahat etti. Roma kilisesine itaat ve sadakatini ilân etti, fakat bu siyaseti devlet için çok yararlı olmadı. Bunun üzerine İoannes V Türklerle dostluk siyaseti gütmeğe başladı, bu da İoannes V'in Türklerin hâkimiyeti altına girmiş gibi bir durumun meydana gelmesine yolaçtı. Balkanlarda durmadan ilerleyen, Bizans imparatorluğunu başkent ve dolaylarında iyice sıkıştıran Türklerin isteği bizans tahtını ele geçirmekti. Bu sebeple (1376-1379), 1376'da tahttan indirilen ve 1379'da yeniden tahta çıkarılan İoannes'e karşı oğlu Andronikos Palaiologos'u (1376-1379) tuttular. Aynı şeyi İoannes VII Palaiologos için de yaptılar (1390), İoannes VII Türklerin yardımıyle birkaç ay için tahta çıktı, Manuel II Palaiologos (1391-1425) faaliyete geçince de tahtını bıraktı. İoannes V krallığının son yıllarına doğru Türklere karşı bir siyaset izlemeğe kalkıştı, fakat Sultan Yıldırım Bayezid'in baskısı karşısında 16 şubat 1391'de öldü. (M)

İOANNES VI KANTAKUZENOS, Bizans imparatoru (1347-1355), rahip ve tarihçi. Andronikos III'ün ölümünden sonra Kantakuzenos ana kraliçe Anna ve Protobestiarios Aleksios Apokaukos'un entrikalarına rağmen reşit olmayan kral İoannes V Paleologos'un vasisi olarak görev aldı. Bir süre sonra Kantakuzenos'un yokluğundan yararlanan rahipler onu suçladılar, bunun üzerine taraftarlarının ısrarıyle Kantakuzenos meşru kral İoannes V'e bağlı kalmakta devam ederek Dimetoka'da (Didymoteiklon) kendisini kral ilân etti (26 ekim 1341).

Bundan biraz sonra, İstanbul'da Kantakuzenos'un İstanbul'daki akrabaları ve dostlarına karşı misilleme hareketleri başladı. İoannes V, 19 kasım 1341'de yapılan resmî bir törenle kral ilân edildi. Apokaukos ordunun başına geçerek Trakya'ya sefere çıktı. Bu ikilik bütün Bizans devletinde ve özellikle Selânik'te altı yıl boyunca (1341-1347) arkası kesilmeyen isyanların çıkmasına yolaçtı. Her iki taraf da yabancı müttefiklerinden yardım gördü. Kantakuzenos türk yardımı ile (Orhan Beye kızı Theodora'yı vermişti) daha güçlü hale gelmişti. Apokaukos'un öldürülmesinden sonra (11 haziran 1345) Kantakuzenos, Kudüs pat-

Foto. Keystonc (LAROUSSE)

riği Lazaros tarafından, yine İoannes V'e bağlı olarak ikinci defa kral ilân edildi. Birkaç ay sonra da İstanbul halkı ve ordu, anakraliçe Anna'yı direnmeğe zorladı. •3 Şubat 1347'de Kantakuzenos başkente geldi, 10 yıllık krallığının kabul edildiğini bildiren bir antlaşma imzaladı. Bundan böyle Kantakuzenos ve İoannes V aynı haklara sahip olacaklardı. 13 Mayıs 1347'de Blakhernai (Ayvansaray) kilisesinde, bütün kraliyet ailesinin hazır bulunduğu bir törende, Kantakuzenos, İstanbul patriği tarafından bir kere daha kral ilân edildi, birkaç gün sonra da kızı İrene, İoannes V Palaiologos ile evlendi. Böylece birinci iç savaş sona ermiş oldu. Ancak devletin iktisadî durumu bozulmuş, salgın hastalıklar ve yabancı orduların yağmalarıyle iyice bozulmuş ve sarsılmıştı. Bir yandan Hesykhastoi'lerin kavgaları sürerken öte yandan Süleyman Paşa Gelibolu'ya iyice yerleşmiş, teklif edilen para tazminatına rağmen geri çekilmeyerek Tekirdağ'a (Raidestos) ve Meriç'in (Hebros) güneyine kadar ilerlemişti. Başkent korku içindeydi. İoannes V Palaiologos, cenevizli Gattilusio'nun yardımıyle İstanbul'a girdi. Kantakuzenos kısa süren bir direnmeden sonra tahtını bıraktı ve teslim oldu. İoasaph adıyle 1355'te İstanbul'daki Manganos'lar manastırına girdi, ölümüne kadar da orada kaldı (1383). Hayatının son yıllarını 1320-1356 yılları arasında geçen olayların tarihini yazmakla geçirdi. Hatıralarını toplayan bu eser 1828-1832 arasında Bonn'da Bizanslı Tarihçiler dizisi arasında yayımlandı. (M)

İOANNES VII PALAİOLOGOS, Bizans imparatoru (1390). Andronikos IV Palaiologos'un (1376-1379) oğlu ve İoannes V Palaiologos'un (1341-1391) torunu, amcası Manuel II Palaiologos ile birlikte hüküm süren İoannes V, 12 ağustos 1376'da tahttan indirildiği zaman babası ile birlikte kral ilân edildi. 1397'de İoannes VII taht üstündeki haklarını satmak için Fransa kralı ile müzakereye girişti. Bunun üstüne Manuel II Palaiologos (1391-1425) İoannes VII ile anlaştı, sonra Batı'ya geziye çıktı (aralık 1399). Yıldırım Bayezid'in yardımıyle İoannes VII de kral naibi olarak yerine geçti. Bu görevi sırasında Sultan Bayezid'in İstanbul'u kendisine teslim etmesi emrini reddetti. Manuel II ülkeye dönüşünde onu Midilli'ye sürdü, ölümüne kadar Selânik'i yönetti. (L)

İOANNES VIII PALAİOLOGOS, Bizans imparatoru (1425-1449). Manuel II Palaiologos ve Helene Dragase'nin ilk oğlu, 1395'ten biraz sonra doğdu. Symbasileus (aynı zamanda kral) ilân edilmeden önce, İoannes despotluğunun yönetiminde kardeşi Thedoros'a yardımcı olmak için Selânik ve Peloponnesos'a gitti. 1422'de Batı'ya başvurdu ve türk tehlikesine karşı yardım istedi. 21 Temmuz 1425'te Manuel II rahip Matthaios olarak öldüğü zaman Bizans devletinin toprakları ancak İstanbul ve dolaylarından ibaretti. Trakya ve Peloponnesos'un öteki kısımları, bağımsız birer devletti; bu iki devletin yönetimi de İoannes VIII'in kardeşlerinin elindeydi. Bizans günden güne çöküyordu, iktisadî durumu da çok bozulmuştu. Türklerin baskısı İoannes VIII'i tekrar Batı'ya başvurmak zorunda bıraktı. Batı'nın yardımı karşılığında Doğu kilisesi de Roma kilisesine boyun eğdi. 24 Kasım 1437'de imparator İoannes VIII Palaiologos kardeşi Demetrios, İstanbul patriği ve birkaç delege ile birlikte Ferrara-Floransa konsiline katılmak üzere İstanbul'dan ayrıldı. Birçok konuşma ve toplantıdan sonra 6 temmuz 1439'da kiliselerin birleşmesine karar verildi ve bu karar onaylandı. İoannes VIII'in bu siyasî eylemi beklenen sonucu vermedi, tersine Bizans'a ikilik getirdi. İoannes VIII'in Türklere karşı uyguladığı siyaset Sultan Murad II'yi şüphelendirdi. Böylece Türkleri savaşla yenmek çabaları da boşa gitmiş oldu. En son ümit de Varna bozgununda (1444) kayboldu. 31 Ekim 1448'de İoannes veliaht bırakmadan öldü, yerine Bizans imparatorluğunun son imparatoru olan kardeşi Konstantinos Palaiologos tahta çıktı (1449-1453). (M)

İOANNES XIV Kalekas, Bizans rahibi (öl. 1347). 1334'ten 1347'ye kadar İstanbul patriği. İmparator Andronikos III'ün ölümünde (1341) iktidarın büyük bir kısmını ele geçirmeğe çalıştı. Büyük Dukas Apokaukos ile anlaşarak idareyi ele geçirdi; kendi kendini naip ve sonra da imparator ilân eden İoannes VI Kantakuzenos'a karşı şiddetli bir mücadeleye girişti. Birkaç yıl süren bir iç savaştan sonra, Andronikos III'ün dul karısı imparatoriçe Anna, İoannes'in görevine son verdi (1347). İstanbul, İoannes VI'nın eline geçince, sürgün edildi. (L)

İOANNES Antakya'lı, bizanslı kronikçi (VII. yy.). Heraclius'un çağdaşı. Dünyanın yaratılışından imparator Phokas'ın ölümüne (619) kadar geçen süreyi ele alan bir dünya tarihi yayımladı; *Khronographia* (Kronik). Bu eserin ancak bazı parçaları ele geçirilebilmiştir. (L)

İOANNES Damaskenos, Aziz, kilise bilgini (Şam VII. yy. sonu - Kudüs civarında 749'a doğr.). Otuz yaşında Aziz Sabbas manastırı rahibi ve kutsal şehrin en belagatli vaizi oldu. Kurduğu mezhep Doğuda hemen yayıldı. Ortodoks kilisesi ona Khrysorroas *Altın Döktüren* unvanını verdi. Kutsal Kitap tefsircisi, hatip, filozof, şair, ilâhî yazarı, öncelikle din bilginidir. En önemli eseri bütün hıristiyan inanç ve geleneklerini bir felsefe ve ilâhiyat sentezinde toplayan *Pege Gnoseos*'tur (Bilgi Kaynağı). Bu eserin üçüncü bölümü olan *Ortodoks İmanı* üstüne incelemesi, İznik konsili düsturunun geniş bir açıklamasıdır. (L)

İOANNES Efes'li, suriyeli kronikçi (506'ya doğr. - 585). Justinianus ile Theodora'nın tuttuğu monofizit piskopos, başlangıçtan 584 yılına kadar geçen süreyi ele alan bir kilise tarihi (*Ekklesiastike Histori*) yazdı; bu eserin yalnız son bölümü ele geçmiştir (572-584). [L]

İOANNES EPİPHANEUS, bizanslı tarihçi (öl. 591). Suriye asıllı olan İoannes, Antakya (Antiokheia) patriği Gregorios'un yardımcısıydı. İran'ı gezip dolaştı ve pers kralı Husrev ile siyasî ilişki kurdu. İran'ın 20 yıl savaşları (572 - 592) tarihini, Thukydides'i örnek alarak *'Historiai* (Tarihler) başlığı altında beş kitapta yazdı. Eserinin günümüze kalan giriş kısmı ile birinci kitabın başlangıcı L. Dindorf tarafından yayımlandı (1870). [M]

İOANNES GAZAİOS, Justinianus I (527-586) devrinde yaşamış Gazze'li (Gaza) şair. Eskiçağ tanrıları için yazdığı epigrammalardan başka, heksametron mısralarla kaleme aldığı coğrafî bir tasvir olan ve günümüze kadar gelen *Ekphrasis Tu Kosmiku Pinakos* (Dünya Tablosunun Tasviri) adlı bir eseri de vardır. (L)

İOANNES Geometres veya **Kyriotes,** bizanslı şair (X. yy.). Önce kamu işlerinde çalıştıktan sonra tarikata girdi ve Melitene piskoposu belki de metropoliti oldu ve bütün ömrünü Studion manastırında keşiş olarak geçirdi. Şiirleri, devrinin tarihî olayları hakkında bilgiler vermesi bakımından ilgi çekicidir (*Nikaphoros Phokas'a Övgü*). Çile üstüne bir inceleme yazısı (*Cennet Üstüne*), *İlâhîler*'i ve *Epigramma*'ları vardır. (L)

İOANNES HYRKANOS. Bk. HYRKANOS.

İOANNES İtalos, yunan filozof ve din sapkını (Calabria XI. yy.). İstanbul'da Mihael Psellos'un öğrencisi oldu. 1071'e doğru, öğretmeninin Hypatos kurulundaki, yani filozoflar meclisindeki yerini aldı. Adının bazen İOANNES HYPATOS olarak geçmesi bundandır. Eflatun'un, Aristoteles'in, Porphyros'un, Iamblikhos'un, Proklos'un eserlerini yorumladı, fakat din sapkınlığıyle suçlanarak 1082'de hüküm giydi ve lânetlendi. Eflatun'cu görüşleri Bizans'ta bütün XII. yy. boyunca etkili oldu. Yazılarında, Aristoteles'in çeşitli eserleri üstüne yorumlar vardır. (L)

İOANNES Kappadokia'lı, bizanslı devlet adamı (VI. yy.). Justinianus'un bakanı. 531'de, Praetorluk makamına getirilince becerikli, haris, vurdumduymaz bir yönetici oldu. Justinianus'un en büyük gözdesiydi. Kanuna ve nizama uymayan yolsuz hareketleri ve ahlâksızlıkları yüzünden, herkesin nefretini üstüne çekti (Nika ayaklanması, 532) ve gözden düştü (541). [L]

İOANNES Klimaks'lı, Aziz, yunanlı çileci yazar (579'a doğr. - 649'a doğr.). Nazianzos'lu Aziz Gregorios'un öğrencisi olarak, on altı yaşında Tholas'ta keşiş hayatına başladı; Klimaks'lı adı (*Klimaks*, Yunanca merdiven), kendisine bir eserinden kalmadır: *Kutsal Merdiven* adında manevî hayatta yükselişi gösteren önemli eserini yazdıktan sonra yetmiş yaşında Sina manastırında başrahipliğe getirildi. (L)

İOANNES Kyriotes. Bk. İOANNES *Geometres.*

İOANNES Nikion'lu, VII. yy. Bizans kronikçisi. Mısır'da doğdu, Nikion monofizit rahibi oldu. Bizans devri ve VII. yy. Mısır tarihi bakımından önemli bir dünya tarihi yazdı. Bu eserin arapça bir tercümesi elde bulunmaktadır. (L)

İOANNES SİKELİOTES, bizanslı kronikçi. Dünyanın yaratılışından Bizans imparatoru Theodoros I Laskaris'in (1204-1222) tahta çıktığı güne kadar geçen devrenin kroniğini yazdı. (M)

İOANNİNA, Yunanistan'da şehir, Epir'de, il idare merkezi, İoannina gölünün batı kıyısında; 36 300 nüf. Surlar; XVII. yy.-dan kalma, müze haline getirilmiş cami. — *İoannina ili,* 153 800 nüf. İoannina gölünün ortalama derinliği 12 metredir; üstündeki bir adada birçok manastır vardır. (L)

İOBATES. Yun. mit. Lykia'nın efsanevî kralı. Kızlarından birini Bellerophontes'e verdi ve krallığını ona miras bıraktı. (L)

İOCHROMA i. Güney Amerika'da yetişen ağaççık. (L)

İODAMA. Yun. mit. Athena rahibesi. Bir gece tanrıçayı gördü ve taş kesildi. (L)

İOKASTE i. Yun. mit. Thebai destan tercümesinin kadın kahramanı. Thebai kralı Laios ile evlenmişti. Çocukları olmadı; Phytia çocukları olursa, bu çocuğun babasını öldüreceğini ve anasıyle evleneceğini söyledi. Gerçekten de bir çocukları oldu (bk. OIDIPUS), büyüyünce babasını öldürdü ve İokaste ile evlendi. Durum meydana çıkınca, İokaste, Sophokles'e göre umutsuzluğa düşerek kendini astı, Euripides'e göre ise Oidipus'un ölümünden sonra da yaşadı ve ancak Eteokles ile Polyneikes'in ölümünden sonra kendini öldürdü. (L)

İOLANTHE, Gilbert ve Sullivan'ın iki perdelik operası. İlk defa 25 kasım 1882'de, Londra'da (*Savoy theatre*) ve New York'ta (*Standard theatre*) aynı gecede oynandı. Gilbert'in yazdığı libretto'nun asıl adı *İolantheor the Peer and the Peri*'dir (İolanthe veya İngiliz Soyluları ve Peri). Hikâyede İngiltere'deki Lordlar kamarası ve imtiyazlı kişilerle alay edilir. Perilerle gerçek insanların karşılaştıkları ve birbirlerine âşık oldukları bu eserde romans unsurları yanında siyasî mizah da yer alır.

Peri İolanthe, bir ölümlü (lord şansölye) ile evlendiği için yirmi beş yıl sürgün cezasına çarpılır. Oğlu yarı ölümlü *Strephon* ise yine bir ölümlü olan *Phyllis*'e âşık olur. İolanthe oğlunun durumunu Periler kraliçesine anlatır ve ondan yardım diler. Çeşitli karışık durumlardan sonra bütün meseleler çözülür, sevgililer de birbirlerine kavuşurlar. (M)

İOLAOS. Yun. mit. Thebai'li kahraman. İphikles ile Automedusa'nın oğlu, Herakles'in yeğeni ve arkadaşıydı. Herakles ona karısı Megara'yı ve olimpiyatlarda birinciliği kazanması için arabasını verdi. Herakles'in ölümü sırasında İolaos onun yanındaydı; Sardunya'da Olbia'yı kurmak için Herakles soyundan birçok kişiyi adaya götürdü. Mezarı Thebai'de idi. (L)

İOLE, Yun. mit. Oikhalia kralı Eurytos'un kızı. Herakles Eurytos'u kuşattı, öldürdü ve İole'yi kaçırdı. Deianeira'nın kurbanı olan kahramanın ölümünden sonra İole, Herakles'in oğlu Hyllos ile evlendi. (L)

İON, yunan trajedi şairi ve tarihçisi (Sakız adası [Khios] M.Ö. 484 ile 481 arası - öl. 522'ye doğr.). Atina'ya gitti. Kimon, Aiskhylos, Perikles ile ilişki kurdu. Bir felsefe eseri ve trajedilerden başka, *Sakız'ın Kuruluşu* ve özellikle *Hatıralar* adlı bir eser yazdı. Bu eserlerin ancak bazı parçaları ele geçmiştir. (L)

İON. Yun. mit. Yunanlı kahraman. Kreusa ile Ksuthos'un oğlu. Ksuthos Tesalya'dan kovulmuş, Atina'ya, daha sonra Peloponnesos'ta Aigialos'a (Akhaia) yerleşmişti. Pausanias'a göre İon, Aigialos'luların kralı Selinus'un biricik kızı Helike ile evlendi. Sonra Selinus'un yerine kral oldu. Krallığında oturanlara *İonialılar* adını ver-

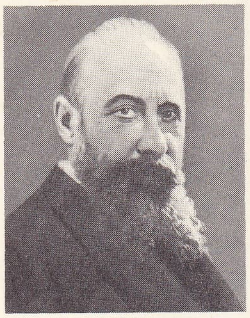

Nicolae İORGA

di ve Attike'ye yaptığı bir yolculuk sırasında öldü. Onunla ilgili efsaneyi Euripides biraz değişik olarak sonraları tekrar ele almış ve İon'u Apollon'un oğlu olarak göstermiştir. (L)

İon, Eflatun'un diyalogu. Esas konusu, şiirsel yaratmadır. Burada, ilham halkaları birbirlerine tabiatüstü kudrete benzeyen bir çekimle bağlı bulunan mıknatıslı bir zincir benzetmesiyle açıklanmıştır. Bu zincirlemeye göre rapsod ilhamını şairden, şair de Tanrı'dan alır. Fakat şairin bu Tanrı vergisi gücü, bu coşkunluğu, gerçek bilime karşıttır. Eflatun'un gençlik devresine ait bu kısa diyalog, şiir tenkidinin öncüsü sayılır. Bu diyalog daha sonra *Devlet*'te (Politeia) yer almıştır. Diyalogtaki «coşku yoluyle ilham» doktrini, rönesans düşünürleri ve şairlerince büyük bir ilgiyle karşılanmıştı. (L)

İon, Euripides'in trajedisi (M.Ö. V. yy. sonu). Apollon ve Kreusa'nın oğlu olan İon, doğar doğmaz bir mağaraya bırakılmıştır; Hermes onu Delphoi tapınağına götürür ve Pythia'ya emanet eder. Kreusa Atina kralı Ksuthos ile evlenir. Pythia'dan kehanet sormak için kocası ile tapınağa gelir. Tapınakta kendini tanrı hizmetine adayan İon ile karşılaşır. İon'un parlak zekâsı karşısında kraliçe ona içgüdüsel bir yakınlık duyar. Fakat kehanet, Ksuthos'un, İon'u çocuğu gibi benimseyeceğini gösterince, kıskançlığa kapılır, İon'u öldürtmek ister. Suçüstü yakalanır ve işkenceyle ölüme mahkûm olur. Son dakikada, terk edilmiş çocuğun kundağının bulunması ve Athena'nın araya girmesiyle mesele anlaşılır ve hal olur. (L)

İONA (veya **İCOLMKİLL**), Büyük Britanya'da ada, Hebrides adalarından biri, İskoçya'nın kuzeybatısında (Argyllshire), Mull adası açıklarında; 10 km²; 150 nüf. Taşdevrinden kalma anıtlar.

— Tar. Ada erken bir tarihte Hıristiyanlığın merkezlerinden biri haline geldi; 563'te Aziz Colomban'ın on iki arkadaşıyle birlikte burada kurduğu manastır IX. yy.da Danimarkalılar tarafından yıkıldı, 1072'de kraliçe Margaret tarafından yeniden yaptırıldı. XIII. yy.da manastıra benediktin rahipleri yerleşti. İona'dan İskoçya'ya birçok misyoner gitmiştir. (L)

İON denizi, Orta Akdeniz'in batıda Calabria ve Sicilya ile doğuda Yunanistan arasında kalan kısmı; kuzeyde Otranto kanalıyle Adriya denizine bağlıdır; Pascaro burnunun güneyinden (Sicilya) Maltapan burnuna (Peloponnesos) kadar geniş bir körfez meydana getirir. En derin yeri Peloponnesos'un güneyinde 4 594 m'yi bulur. Yerkabuğunun iyi oturmamış bölgelerindendir; doğu kıyılarında sık sık şiddetli depremler olur. (L)

İONESCO (Eugène), rumen asıllı fransız oyun yazarı (Slatina, Romanya 1912). Romanyalı bir baba ile fransız asıllı bir anneden dünyaya gelen İonesco 1938'de Romanya'yı terk ederek Paris'e yerleşti. Oyun yazarlığına 1950'de başladı: *Kel Şarkıcı* (La Cantatrice Chauve) [1950]; *Ders* (La Leçon) [1950]; *Sandalyeler* (Les Chaises) [1953]; *Victimes du Devoir* (Vazife Kurbanları) [1953]; *Amédée veya Nasıl Kurtulmalı* (Amédée ou Comment s'en Débarrasser) [1954]; *Jacques veya Boyun Eğme* (Jacques ou la Soumission) [1955]; *Tableau* (Tablo [1955]. Çoğunlukla kısa olan bu oyunlar önce küçük öncü tiyatrolarda oynandı; şiddetli tartışmalara yolaçarak büyük başarı kazandı. İonesco, sahneyi ve üslûbunu bayağılığın alışılmamışlığını ortaya çıkaran bir «karşıt-tiyatro» biçimi yaratabilmek için kullandı ve saçmalığı inanılmaz bir şiir gücü ile ortaya koydu. *Gergedan* (Le Rhinocéros) [1960], *Krallar da Ölür* (Le Roi se Meurt) [1962], *Le Piéton de l'Air* (Hava Yayası) [1963] adlı oyunlarında daha açık, daha anlaşılır sembolleri işledi. İonesco, hemen bütün eserlerinde, insanların anlaşması için yeni imkânlar arar: *La Soif Et La Faim* (Açlık ve Susuzluk) [1966]; *Krallar da Ölür; Hava Yayası. Notes Et Contre-Notes*'ta (Notlar ve Karşı Notlar) [1963] kendi sanatı ve *Journal en Miettes*'de (Günlük Kırıntıları) [1967] hayat anlayışı üstünde durur. (L)

İONESCU (Take), romanyalı devlet adamı (Ploeşti 1858-Roma 1922). Liberal (1884), daha sonra muhafazakâr (1892) partiden milletvekili seçildi. Birçok defa millî eğitim veya maliye bakanlığı yaptı (1892-1904). Muhafazakâr Demokrat partiyi kurdu (1908). Dışişleri bakanı olarak (1912) Romanya'yı Bükreş konferansında temsil etti (1913), müttefiklere yakınlık gösterdi. Averesku kabinesinde dışişleri bakanlığına getirildi (mart 1920). Küçük Antant müzakeresini düzenledi (ağustos) ve konsey başkanı oldu (1921). [L]

İONİA. Esk. coğ. Asya'nın Ege denizi kıyısı, daha kesin olarak da, Miletos (Milet) ve Phokaia (Foça) arasında kalan bölge.

— Tar. Yunan efsanelerine göre İonia sitelerini asıl Yunanistan'dan dor istilâsının kaçırdığı ion göçmenleri kurdu. Aslında bu göçün daha geç bir tarihte olduğu ve Yunanistan'ın çok çeşitli sitelerinden gelenleri kapsadığı sanılır. On iki büyük site (Sisam adası, Sakız adası, Miletos, Efesos [Efes], Kolophon, Myus, Priene, Lebedos, Teos, Klazomenai, Erythrai ve Phokaia) kendilerine İonialı diyordu. Önce Aeolia'ya bağlı olan İzmir, Kolophon'lular tarafından işgal edilince İoani'ya bağlandı. Hür olmakla birlikte bu şehirler arasında Birliğin meydana getirdiği dinî bağlar vardı. Mykale burnundaki ortak tapınaklarında (Panionion) her yıl büyük törenler yapılırdı. Yoksul ve çok kalabalık olan Eski Yunanistan'ın tersine, bereketli bir ülkede kurulan İonia şehirleri kısa zamanda büyük bir refaha kavuştu. Miletos kısa süre içinde önemli bir ticaret yeri, Phokaia çok uzaklara giden gemilerin hareket iskelesi oldu. İonia, Anadolu'daki barbar halklarla Akdeniz arasında aracı rolü oynadı; Pontos Eukseinos (Karadeniz) Büyük Yunanistan ve Sicilya'yı, Euboia (Eğriboz) ve Khalkhidike'yi sömürgeleştirdi (M. Ö. VIII. - VII. yy.). Ama bu zenginlik kısa süre sonra tehlikeye düştü. VII. yy.da Kimmerlerin istilâsı, İonia'yı tehdit etti. VII. ve VI. yy.da, Lidya krallarına, Giges'e, sonra da Kroisos'a boyun eğdi, Kroisos'un yenilmesi üzerine İonia'yı Keyhüsrev, işgal etti. Pers krallığına bağlanan şehirler muhtariyetlerini nispeten muhafaza etti. M.Ö. 499'da Miletoslu Histiaios'un kışkırtmasıyle ayaklanmaları, Med savaşlarını başlattı. Perslerden kurtulan şehirler bu defa Delos birliği (Atina konfederasyonu) çerçevesinde birleşti. Antalkidas antlaşmasında (M.Ö. 389) yeniden Perslere verildi, İskender'in ve yerine geçenlerin hâkimiyeti altında kaldı ve Roma'nın Asya eyaletine katıldılar. Bk. İONİA'LILAR.

— Ed. *İonia şiirleri,* açık saçık şiirler.

— Fels. *İonia okulu.* Bk. ANSİKL.

— Esk. vezin. *İonia ayağı,* altı ölçü biriminden meydana gelen ayak. (İki çeşidi vardır: iki uzun, iki kısadan meydana gelen *büyük ionia* ve iki kısa, iki uzundan meydana gelen *küçük ionia.* Bu ad, Küçük Asya'da yerleşmiş ve kadınsı karakterleriyle tanınmış Yunanlılar olan İonialılardan gelir. İlkin Asya'daki yunan şairleri [Alkatos, Sapho, Anakreon] tarafından kullanılan bu vezin, muhtemelen Bacchus ile tanrıların Büyük Anası onuruna yapılan asya kaynaklı tapınmalara girmişti ve aşırı heyecan ve coşkunlukları çok iyi dile getiriyordu.) || *İonia mısraları,* lirik yunan şairleri, eskiçağ latin şairleri ve Martialis ile Petronius tarafından kullanılmış mısralara verilen ad.

— Leng. *İonia lehçesi,* Eski Yunancanın başlıca lehçe ailelerinden biri. Bk. ANSİKL.

— Mim. *İonia düzeni,* beş ayrı mimarî düzenden biri. (İki yanında kıvrımlar olan bir sütun başlığı biçimindedir.) || *Açılı ionia sütun başlığı,* her yüzünde iki kıvrım olan ionia düzeni sütun başlığı.

— Müz. *İonia makamı, do* dizisinin kaynağı olan makam, zamanla da *do* majör tonu için kullanıldı. (Terimin bulucusu Glarean, XVI. yy.da batı kilisesine giren *İonia makamı*'nın daha önceleri halk müziğinde kullanıldığını ileri sürmektedir. Aynı adı taşıyan bir makamın Antik çağda da varolduğu sanılır.)

— ANSİKL. Fels. Eski filozoflar, Miletos'lu Thales'ten gelen *İonia felsefesi* ile Pythagoras'tan gelen eski italyan felsefesini ayırdederlerdi. Gerçekten de, Miletos okulundan ayrıca söz etmek gerekir; bu okul İsa'dan önce VI. yy.dan başlayarak, 546 pers istilâsına kadar, Thales, Anaksimandros ve Anaksimenes ile birlikte gelişti. Öte yandan, istilâdan sonra, bazı İoania'lılar, Büyük Yunanistan'a Miletos okulunun felsefe anlayışını getirdiler: Kolophon'lu Ksenophanes, Elea okulunu, Samos'lu Pythagoras da Kroton okulunu kurdular. Fakat 498'de Dara'ya karşı başkaldırmayan tek İonia şehrinde, yani Ephesos'ta, Miletos felsefesinin bir tek tanığı kaldı: filozof Herakleitos. 494'te Miletos'un tamamen mahvolmasına rağmen, Miletos düşüncesi devam etti ve Perikles zamanında Atina'da yaşayan Klazomenai'li Anaksagoras, bu düşüncenin parlak bir temsilcisi oldu. Hippon ve Apollonia'lı Diogenes ile birlikte, Miletos düşünce geleneğinin bütün ve

İOWA haritası

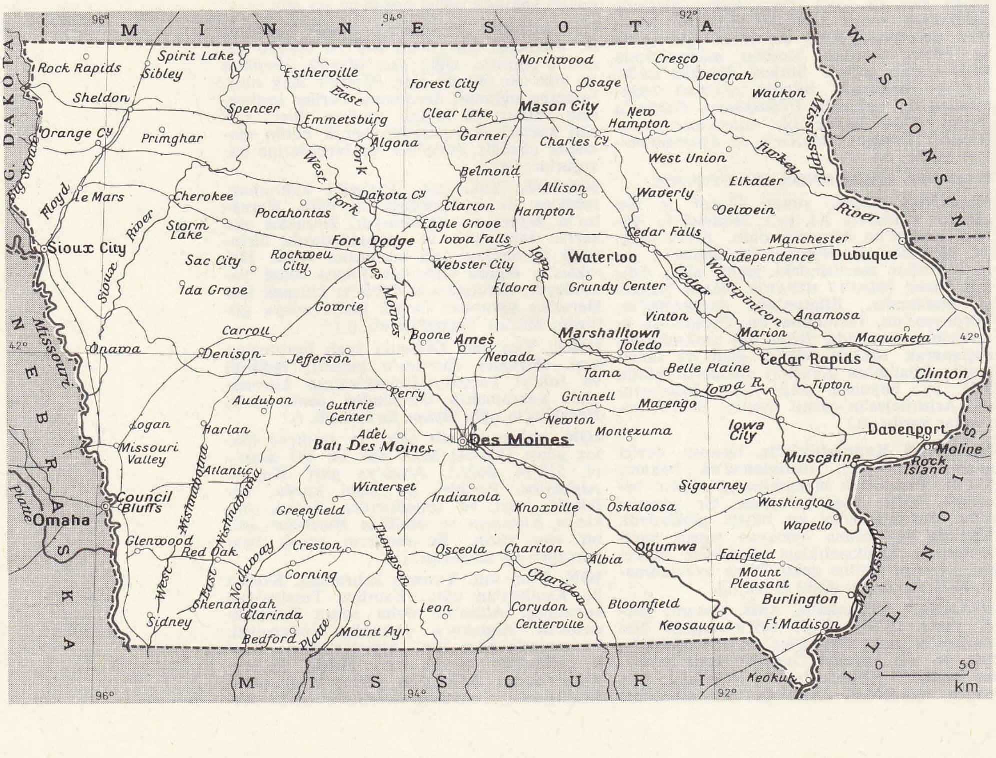

tema'ları V. yüzyıl sonunda yeniden ortaya çıktı. Bütün bu felsefelerin ortak özelliği, dünyayı akıl açısından açıklamak isteme, dinlerin ve şairlerin efsane niteliğindeki kozmogonia'larının yerine, bilim ve felsefenin akla dayanan kozmogonia'sını koymalarıdır.

— Leng. *İonia lehçesi*, dor istilâsından önceki ağızları biraraya getirir. Orta Yunancadaki uzun *a*'nın uzun *e* (*H* işaretiyle gösterilir) halinde kapanma eğilimi göstermesi (ionia lehçesindeki *meter*'e karşılık Orta Yunancada *mater*) ve digammanın ortadan kalkması ionia lehçe ailesinin özelliğidir. Bazı farklar, bazen aeolia lehçesiyle ilişki kuran Küçük Asya kıyılarının orta kesimindeki *doğu ionia* lehçesini (sonlukluluğun korunması), attike lehçesine daha yakın olan *batı ionia* lehçesini (Euboia, Oropos ve Khalkis kolonileri), nihayet *attike* lehçesini (*r, i, e, u*'dan sonra uzun *a*'nın korunması) birbirinden ayırır.

Eski ionia lehçesi Homeros dilinin özünü meydana getirir. Ortak bir ionia lehçesi hızla oluşarak İonia'daki ticaret sitelerine daha rahat mübadele yapma imkânı verdi. Edebiyat dili haline gelince ilk nesirciler, Miletos'lu Hekatoios gibi kronikçiler, Herakleitos Hippokrates gibi filozof ve bilginler tarafından kullanıldı. Heredotos ile geleneksel tarih dili haline geldi, ama kısa süre sonra (helen koinesinin gelişmesinden önce) yerini attike nesrine bıraktı; ionia lehçesi, attike lehçesiyle birlikte, helen koinesine başlıca özelliklerini kazandırdı. (L)

İonia ihtilâli, İonia şehirlerinin Perslere karşı yaptığı ihtilâl (M. Ö. 499). Dara'nın İskit seferinden (M.Ö. 513) sonra Boğazlar ve Trakya'nın Pers hâkimiyetine katılması, İonların Karadeniz kolonileriyle olan ticarî ilgisi için bir engel olmağa başladı; Ön Asya ile Avrupa arasında yapılan ticarî alışverişin Boğazlardan geçmesine yolaçmak suretiyle de İonia'nın ekonomi alanının büsbütün daralmasına sebep oldu. İonia zıraatçıları da topraklarını gerilere doğru genişletmek yahut denizaşırı ülkelerde koloniler kurmak imkânlarından mahrum edilmişti. Bütün bu siyasî ve iktisadî sebeplerden dolayı VI. yy. sonlarına doğru İonia'da kaynaşma ve isyan belirtileri başladı. Nitekim M.Ö. 500 yılında İonia'nın en büyük ve en zengin şehri olan Miletos'un başında tiran olarak bulunan Aristagoras, Sardes satrabı Artaphernes'i Naksos adasına karşı bir sefer yapmağa teşvik etti. Fakat dört ay süren bu sefer tam bir başarısızlıkla sona erdi. Perslere karşı durumunun sarsıldığını hisseden Aristagoras, Miletos halkını ayaklandırdı ve Pers hâkimiyeti altında ezilen bütün Yunanlıların kurtarıcısı olarak ortaya çıktı. İsyan, Miletos'tan civar bölgelere de geçti; bir ihtilâl şeklini alarak bütün İonia kıyılarını sardı. Aristagoras yunan şehirlerinden yardım almadan Perslere karşıkoyamayacağını anlayınca, onlardan yardım istedi. M.Ö. 500-499 yıllarında Yunanistan'a giderek yardım için müzakereye başladı. Bu müzakereler istediği sonucu vermedi. Yalnız öteden beri İonia ile iktisadî ve kültürel ilişkilerde bulunan, eski tiran Hippias'ın, Perslerin yardımıyle yeniden geri dönmesinden korkan ve Perslerin Trakya'dan çıkarılmasında kendi varlığı için büyük fayda bulan Atina 20, Miletos'a bir ittifak antlaşmasıyle bağlı bulunan Eretria'ya da 5 gemi gönderdi. Aigina ve Korinthos gibi kuvvetli donanmaları olan şehirler ise tamamıyle etkisiz kaldı. Bu suretle Yunanistan'ın yardımını sağlamaksızın başlayan bu ihtilâl, millî bir nitelik taşımaktan çok uzaktı. Pers devletinde seferberlik hazırlıklarının gayet yavaş ilerlemesinden yararlanan ihtilâlciler, ilk zamanlar bazı başarılar kazandılar. Sardes üzerine yürüyerek, bu şehri pers satrabının sığındığı akropolis hariç olmak üzere ele geçirdiler (499). Fakat tamamıyle tahrip edilmiş olan bu şehirde uzun süre tutunamadılar ve bir pers ordusunun Sardes'e doğru harekete geçmesiyle Efes'e (Ephesos) çekilmek zorunda kaldılar. Bu ilk başarıları, İonia'nın komşuları üstünde iyi etki bıraktı. Bunun üzerine Karia, Lykia ve Kıbrıs kaleleri de ihtilâle katıldı. Baş kaldırma hareketi Marmara bölgesi ve İstanbul boğazına kadar yayıldı. Fakat M.Ö. 498 yılında Persler harp hazırlıklarını bitirip harekete geçince durum değişti. Persler önce Kıbrıs'taki yunan şehirleri üzerine yürüdüler. Bunları birer birer ele geçirdikten sonra kuvvetlerini Anadolu'ya geçirdiler. 497'den 494'e kadar cereyan eden olaylara ait hemen hemen hiç bir bilgi yoktur. Bu yıllarda aralarında bağlantıyı kaybeden İonia şehirlerinin Perslere karşıkoymasına rağmen, günden güne daha kötü duruma düştüğü, birer birer Persler tarafından zaptedildiği ve Aristagoras'ın ümitsizliğe düşerek Trakya'daki malikânesine kaçtığı anlaşılır. İhtilâlcilerin son büyük direnme üssü olan Miletos şehri karadan ve Lade adası yakınlarında yapılan deniz savaşından (495 ?) sonra da denizden kuşatıldı ve ihtilâlin altıncı yılında Perslere teslim olmak zorunda kaldı (494). Persler gerek bu şehirde gerek yöresindeki Didyma'da birikmiş olan hazineleri yağma ettikten sonra bunları yakıp yıktılar. Miletos ahalisini Ön Asya'da sürerek Dicle boylarına yerleştirdiler. Miletos'tan başka birtakım şehirler de Perslerin eline geçti ve aynı akıbete uğradı. O zamana kadar istiklâllerini korumuş olan Sisam (Samos) ve Midilli (Lesbos) adaları da Perslerin istilâsına uğradı. 483 Yılı Perslerin temizleme hareketleriyle geçti ve ihtilâl son âsi şehirlerin zaptıyle sona erdi. (M)

İONİA'LILAR, Eski Yunanistan'da halk. Klasik görüşe göre İoania'lılar, Dorlar, Aiolis'liler ve Akha'ların yanı sıra yunan halkının büyük etnik bölümlerinden biriydi. Attike ve Euboia Yunanlıları ile oradan göç ederek İonia adını verdikleri bölgeye gelen Yunanlıları kapsıyordu. Adları İon adlı kahramandan geliyordu. Aslında bu geleneksel bilgiler çok kestirmedir. Homeros veya Homeros öncesi çağında, İonia'lılar adı asıl Yunanistan'da yaşayan bir etnik topluluğu veya bütün Yunanlıları veya Attike'de yaşayanları belirtiyordu. Yunanistan'da, Dorlar ve İonia'lılar arasında eski bir anlaşmazlık olduğu iddia edilir. Belki de bu yüzden İonia'lılar ancak Küçük Asya'da (İonia) halkın başlangıçta az çok homogen olduğu topraklarda bir topluluk kurabilmişlerdir. Aynı şekilde İonia'nın, kültür açısından özgün bir dil ve edebî biçimler (destan, lirik şiir, didaktik edebiyat) ortaya koyduğu, daha zengin ve faal bir ülke olduğu, ayrıca hem Asya hem de Avrupa ile temas bakımından uyanık, daha elverişli bir durumda bulunduğu görülür. Bu parlak merkezi Miletos (Thales, Hekataios v.b. ile) olan bu VII. ve VI. yy. medeniyetinin özgünlük kazanmasında ve parlaklığında Asya'nın büyük katkısı olmuştur. (L)

İonia satraplığı, Perslerin Anadolu'da kurdukları ikinci derece satraplıklardan biri. Keyhüsrev'in Lidya devletini yıkmasından sonra (M.Ö. 546) kuruldu. Karia, Lykia ve Pamphilia bölgelerinin birleştirilmesi suretiyle meydana getirildi. Persler satraplığa dahil olan şehirlerin iç hayatında büyük değişiklikler yapmamışlardı. Her şehir otonomisini ve eski iktisadî durumunu korumakta, ticarî ve kültürel ilişkilerde bulunmaktaydı. Yalnız Perslere her yıl belirli bir vergi vermeğe ve gerektiğinde gemi ve asker hazırlamağa zorunlu tutuluyordu. Nitekim İonia satraplığı her yıl 400 babil talenti vergi veriyordu. Bu gibi ödevlere Yunanlılar Lidya hegomanyası zamanından beri alışmışlardı. Fakat bu şehirlerde sık sık patlak veren parti kavgalarına Perslerin karışmasına ve kendilerine sadık bazı şahısların tiran olarak hükûmetin başına geçirilmesine katlanamıyorlardı. Bu sebepten birçok İonia'lı yurtlarını bırakarak uzak ülkelere göçetti. Phokaia'lılar Korsika'ya, Teos'lular ise Abdera ve Kırım'a kadar uzandılar. Bununla birlikte birçok ion şehri pers hegomanyası altında da gelişti ve zenginleşti; hattâ o devir için önemli birer sanat merkezi haline geldi. M.Ö. VI. yy.dan sonra bu satraplıkta durum değişti. Pers gümrük vergileri fazlalaştı, daha baskılı bir idare tarzı uygulanmağa başlandı. Bundan sonra başgösteren olaylar İonia ihtilâlini hazırladı. (M)

İonia savaşı, M.Ö. 409-405 arasında Persler ve müttefikleri Ispartalılarla, Atinalılar arasında yapılan savaş. Persler Atina'yı yok etmekle bu bölgedeki savaşa son verebileceklerini anlamışlar, Ispartalılarla birleştikten sonra Atina'ya karşı şiddetli hareket etmeğe karar vermişlerdi. Bunun için pers kralı Dara II'nin oğlu prens Keyhüsrev, büyük bir hazineyle Anadolu'ya gönderildi ve buradaki pers kuvvetlerinin başkumandanlığına tayin edildi. Ispartalıların kumandanı ise Lisandros, Atinalıların kumandanı ise Alkibiades idi. Perslerin Ispartalılarla işbirliği yapmaları üzerine Alkibiades 407 sonbaharında yüz gemilik bir donanma ile Anadolu kıyılarına geçti ve Notion* önlerinde demirledi. Burada aylarca beklemesine rağmen Efesos'ta doksan gemilik bir ısparta donanmasının başında bulunan Lisandros'u savaşa zorlayamadı. Bir süre sonra Alkibiades donanmasını kiye böldü. Amiral Antiochos'un idaresinde bulunan gemiler, amirallerin arzusu hilâfına, Efesos limanına girdikten sonra Lisandros harekete geçerek bu gemileri bozguna uğrattı. Fakat Alkibiades ile savaşmaktan yine kaçındı. Bu başarısızlık üzerine Alkibiades Atina'daki düşmanları ve radikal demokratlar tarafından başkumandanlıktan azledildi; gıyabında hüküm giydi. Bu başarılardan sonra Perslerle Ispartalılar Ege'nin kuzey ve kuzeydoğu bölgelerini ele geçirmek suretiyle Atina'nın Marmara ve Karadeniz ile olan ilgisini kesmeğe başladılar. Bu tehlikeyi önlemek için Atinalılar büyük bir gayretle 110 gemilik yeni bir donanma meydana getirdiler. Sisam ve diğer yerlerden gelen gemilerle 150 gemiyi bulan donanmayı Çanakkale boğazını korumakla görevlendirdiler. Bu donanma 120 gemiden ibaret Peloponnesos donanmasına karşı Acan adaları (Arginusai adaları) yöresinde büyük bir zafer kazandı. Fakat savaştan az sonra başlayan büyük bir fırtına yüzünden Atinalılar büyük kayıplara uğradılar. Aynı donanma M.Ö. 405'te Rumeli kıyısında (boğazda) Cumalıdere (Aigospotamoi) mevkiinde Lisandros tarafından ele geçirildi ve tamamıyle tahrip edildi. Donanmanın ortadan kalkmasıyle Atina'nın son zafer ümitleri de böylece kayboldu. (M)

İONİDİUM i. Tropik bölgelerde yetişen otsu veya ağaçsı bitki (*İonidium ipecacuanha*'ya yalancı ipeka, diğer bir türün köküne «kuinşun-şili» denir. Menekşegillerden.) *Eşanl.* HYRANTHUS. (L)

İo non so lettere (*Okumam yazmam yoktur*), Papa Julius II'nin Michelangelo'ya eğlenceli cevabı; Michelangelo papanın heykelini yaparken elleri arasına bir kitap koymayı teklif eder; papa «elime bir kılıç ver, okumam yazmam yoktur» cevabını verir. (L)

İONOPSİDİUM i. (yun. *ion*, menekşe ve *opsis*, görünüş'ten). Biryıllık otsu bitki; Portekiz, Sicilya ve Kuzey Afrika'da yetişir. (Turpgillerden.) [L]

İONOPSİS i. Konuk orkide. Bazı türleri bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir (*İonopsis paniculata, İ. utricularoïdes*). [Salepgillerden.] (L)

İOPHON, atinalı trajedi yazarı (M.Ö. V. yy. sonu). Sophokles'in oğluydu; 50 trajedi yazdı ve 405'te (Sophokles ile Euripides'in ölümünden sonra) Aristophanes tarafından en büyük trajedi şairi olarak kabul edildi. Eserlerinin sadece bazı parçaları ele geçirilebilmiştir. (L)

İORD, iskandinav mitolojisinde yer yuvarlağının kişileşmiş biçimi. Odin'in karılarından biri ve Thor'un annesidir. (L)

İORGA (Nicolae), rumen yazarı ve siyaset adamı (Botoşani, Boğdan 1871-Strejnie, Sinaia yakını 1940). Yüksek öğrenimini Paris ve Leipzig'de yaptıktan sonra 1894'ten itibaren Bükreş üniversitesinde Dünya Tarihi kürsüsüne getirildi. Kendini yoğun kültür faaliyetine verdi; gazetesini (*Semanatorul*) yönettiği semanatorizm hareketine katıldı; Rumen birliği mücadelesinin yayın organı *Rumen Halkı* gazetesini kurdu ve Valeni'de (1908) bir halk üniversitesi, sonra 1922'de millî eylem için genç öğretmenler yetiştiren bir çeşit misyoner okulu (Reine-Marie) açtı. Fontenay-aux-Roses ve Roma Rumen okulunu kurdu. 1921'de, Sorbonne'da ders vermekle görevlendirildi. Bükreş Edebiyat fakültesi rektörü (1928-1929) oldu ve 1929'da millî edebiyat ödülünü aldı. Siyasî alanda İorga 1907'de Yaş milletvekili oldu, 1910'da Alexandru C. Cuza ile millî ve demokratik eğilimli yeni bir

parti kurdu. Bu parti toprak reformundan ve herkese oy hakkının verilmesinden yanaydı. Birinci Dünya savaşı sırasında ülkesinin müttefikler yanında yer alması için bir kampanya açtı. Savaş sonunda bütün Rumenlerin birleştiğini ilân eden meclise başkan seçildi. 18 Nisan 1931'den 31 mayıs 1932'ye kadar meclis başkanlığı ve millî eğitim bakanlığı yaptı. 1938'de devlet bakanı ve kral danışmanı oldu; Demir muhafız hareketine karşı çıktığı için Sinaia yakınındaki bir koruda «lejyonerler» tarafından öldürüldü.

İorga, 1940'ta kitap halinde yayımlanan şiirler ve kırk kadar tarihî tiyatro oyunu (*Constantin Brancoveanu* [1914]; *Tudor Vladimirescu* [1921]; *Dante'nin Ölümü* [1922]; *İsa* [1925]; *Kleopatra* [1928]; *Aziz Francisco* [1930]; *Ovidius* [1931]; *Kassandra* [1931]; *İskender'in Ölümü* [1938]) yazdı. Bir otobiyografya (*Memorii* [Hatıralar, 1934]), *Düşünceler*'in bir cildini (1911) ve birçok seyahat anlatıları da yayımladı. Ayrıca Venedik tarihi, Osmanlı tarihi ve Haçlı seferleriyle ilgili konularda tarih kitapları ve fransızca olarak *Essai de Synthèse de l'Histoire de l'Humanité*'yi (İnsanlık Tarihinin Sentez Denemesi) [1926-1928] yazdı. En büyük eseri on ciltlik *İstora Romaniolor*'dur (Rumenlerin Tarihi) [1935-1939]. (L)

ipeka

İOS, yaygın şekliyle **Nio,** Ege denizinde yunan adası, Kyklades takımadalarında, Naksos ile Santorini arasında; 2 000 nüf. Rivayete göre Homeros burada ölmüştür. (L)

İOSİF (Ştefan Octavian), rumen şairi (Braşov 1875-Bükreş 1913). Amacı, rumen şiirini halk kaynaklarına döndürmek olan *Samanatorul* (Ekici) dergisinin müdürlerindendi. Sade biçimli ve arı şiirler yazdı: *İlk Peygamberler* (1901); *Şiirler* (1902); *Gelenekler* (1905). İnce bir şair olan İosif rumen yurt özlemini dile getirmeğe çalışır. (L)

İOTA i. Leng. Yunan alfabesinde harf; *i*'ye tekabül eden uzun veya kısa kapalı ünlüyü belirtir. Fenike alfabesindeki (bu alfabede ünlü yoktu) *yod* ünsüzünden türemiştir. (L)

İOTAPE. Esk. coğ. Kilikya bölgesinde şehir. Adı Antiokhos IV'ün karısının adından gelir. Şehir kayalık bir arazi üzerinde dik bir eğimle güneyden kuzeye doğru yükselmektedir. Deniz tarafında küçük tabiî bir limanı, doğuda denize uzanan kayalıklar üzerinde, Ortaçağda kullanılmış olması muhtemel bir kale vardır. Batısında deniz küçük bir koy meydana getirir. Şehrin önemli yapıları, bu koyun batısındadır ve bu kısım şehrin merkezini meydana getirir. Kuzey-güney doğrultusunda denize inen bir dere yatağı, araziyi ikiye böler. Kalıntılar bu vâdinin iki yanında yükselen tepeler üzerindedir. Nekropolis, kuzeyde vâdinin eğiminde ve batıda tepe üzerinde çok sayıda mezar yapıları ile oldukça iyi bir halde günümüze gelmiştir. İskân bölgesi, nekropolis ile şehrin merkezi arasında ev kalıntıları ile tanınabilmektedir. Evler büyük ölçüde harap olmuş, taş yığınları haline gelmiştir. Moloz taşlarla örülmüş bazı duvarlar ayaktadır. Genellikle mezar yapıları ile ev planları benzerlik gösterir. Önlerinde duvarla sınırlı küçük bir avlu veya baçe bulunur. Mezar yapılarında da bu türlü avlulara rastlanır. Şehrin merkezinde apsisli tipe giren bir hamam, deniz kıyısında kayalar üzerinde yapılmış tonoz örtüsüne kadar ayakta duran bir yapı, tapınak v.d. bazı yapılar tanınabilmektedir. Tapınak imparator Trajanus için yapılmıştır. Bugün karayolunun hemen yanında kalıntıları görülebilen bu tapınağın ancak kaide kısmı durmaktadır. Kaide kısmı blok taşlarla yapılmıştır. Taşların kenarları çerçeve gibi düzeltilmiş, orta yüzey ise kabarık bırakılmıştır. Şehrin merkezinde, söz konusu edilmeğe değer yapılardan biri de küçük bir kilise kalıntısıdır. Limanın kuzeyinde, apsisli hamamın kuzeybatısındadır. Duvarlarında, fresklerle süslenmiş nişler yer almaktadır. Harabenin içinde biri nekropolis'in güneyinde, yine freskle süslü, diğeri ise vâdinin batısında yükselen tepenin üzerinde bulunan başka iki kilise kalıntısı daha vardır. (M)

Abdi İPEKÇİ

İOVİANUS (Flavius Claudius) [Singidonum, Moesia 331'e doğr.-Dadastana, Bithynia 364]. Roma imparatoru (363-364). İulianus'un ölümünden (363) sonra İllyria lejyonları tarafından imparator ilân edildi ve hemen pers kralı Şahpur ile pek de lehte olmayan bir barış yaptı. Hıristiyandı; kilisenin imtiyazlarını arttırdı ama kendini hoşgörülü olarak tanıttı. (L)

İOWA, Mississippi nehrinin (sağ kıyı) kolu, İowa Eyaletinden doğar; 500 km. (L)

İOWA, A.B.D.'nin merkezinde eyalet. Büyük Ovalar'da; 2 757 000 nüf. Merkezi, *Des Moines.*

Eyaletin doğu kısmı Mississippi'ye doğru yavaş yavaş alçalan alçak ovalardan meydana gelmiştir; batı kısmı ise, «Missouri tümseği» ile sınırlanan «Missouri yaylası»nın doğu parçası üzerinde uzanır. Kuru kara iklimi hüküm süren ve toprakları zengin olan İowa, özellikle bir tarım bölgesidir ve «Corn Belt»in ucundadır; ülkenin başlıca mısır ve yulaf üreticisidir; sadece mısır tarımı yapılan merkez kuşağını kırlık iki saçak çevreler; kuzeydekinde sağmal inek, güneydekinde koyun yetiştirilir. Eyalet topraklarında maden kömürü bulunmasına (merkez-batı havzasında) rağmen sanayi (tarım araçları, un fabrikaları, konservecilik) ikinci derecede kalır ve nüfus azalmaktadır. Şehirler demiryolu merkezleri ve tarım pazarlarıdır.

— Tar. Önce Fransızların ayak bastığı (Louis Joliet ve Jacques Marquette, haziran 1673) bölge, Fransa (1682-1762, 1800-1803) ve İspanya'ya (1762-1800) bağlandı; ama ilk merkez ancak 1788'de kuruldu. Hür bir arazi haline gelen (12 haziran 1838) İowa, 28 aralık 1846'da eyalet oldu. Bölgeye beyazlar ancak 1830'da şehirlerin hızla gelişmesiyle (Dubuque, Davenport, Burlington) yerleşmeğe başladı. Başlangıçta azınlıkta olan cumhuriyetçiler 1856'dan itibaren, kısa dönemler (1889-1893, 1932-1938) hariç, mecliste ve senatoda üstünlüğü ele geçirdiler.

Eyalet, kongreye 2 senatör ve 8 temsilci yollar; parlamentosu dört yıl için seçilen 50 senatörden ve iki yıl için seçilen 108 temsilciden meydana gelir. (L)

İOWA CİTY, A.B.D.'de (İowa) şehir, İowa ırmağı kıyısında; 33 400 nüf. Üniversite. Tarım merkezi. Şehir 1839-1857 arası İowa arazisinin merkeziydi (1857'de Des Moines merkez oldu). [L]

İOWA'LAR veya **İOWAY'LAR,** Kuzey Amerika'da kızılderili kabilesi. İowa'lar, eskiden İowa'da yaşarlardı, bugün A.B.D.'de Kansas ve Oklahoma'daki kızılderili rezervlerine yerleştirilmişlerdir. (L)

İP i. (esk. türk. *yıp*'tan *ip*). Keten, kenevir, pamuk v.b. bitkilerin liflerinden örülen, bir şey bağlamak için kullanılan kalın örgü: *Her tarafı kapalı gömleğinin belini ince bir iple sıkmıştı* (Ş. S. Aydemir). ‖ *Cambaz ipi,* cambazların üzerinde maharetlerini gösterdikleri ip. ‖ *Çırpı ipi,* duvar örücülerinin duvarın düzgün olması için gerdikleri hiza ipi. ‖ *Kurşun ipi,* çekül ipi. ‖ *İp atlamak,* ipin iki ucunun tutularak çevrilmesiyle ipe ayak ve başını değdirmeden zıplamak, bunu oyun veya spor olarak yapmak. ‖ *İp hamalı,* yükü iple sırtında taşıyan hamal. ‖ *İp merdiven,* ipten örülmüş, daha çok gemilerde kullanılan merdiven. ‖ *İpe germek,* bir şeyi ipe asmak.

— ÇEŞ. DEY. *İp kaçkını,* asılacak derecede kötü insan. ‖ *İp parası vermek,* birini başından savmak, kabaca kovmak. ‖ *İp takmak,* birinin arkasından kötü söylemek, iftira etmek, çekiştirmek. ‖ *İp takmamak. Argo.* Değer vermemek, aldırış etmemek. ‖ *İpe basan. Argo.* Sersem, budala, aptal. ‖ *İpe çekmek,* asmak, idam etmek. ‖ *İpe dizmek,* saymak, sırayle saymak. Şiir yazmak. ‖ *İpe gelmek,* asılarak ölmek. ‖ *İpe sapa gelmez,* birbirini tutmaz, gereksiz, birbirine uymayan, münasebetsiz: *Yazdığı da ne? Bir sürü / İpe sapa gelmez kelâm* (O. V. Kanık). ‖ *İpe un sermek,* bir işi yapmamak için uydurma bahaneler bulmak. ‖ *İpi çözmek,* (biriyle) ilgisini kesmek. ‖ *İpi çürük,* güvenilmez kimse. ‖ *İpi kırık,* serseri, sorumsuz. ‖ *İpi kırmak. Argo.* Kaçmak, sıvışmak. ‖ *İpi koparmak,* azmak, zaptedilmez hale gelmek. ‖ *İpi sapı yok,* saçma, tutarsız. ‖ *İpin ucunu kaçırmak,* bir işin idaresine hâkim olamayacak hale düşmek: *Fakat hadiseler ilerleyince onlar da ipin ucunu kaçırdılar* (Ş. S. Aydemir). ‖ *İpini boyamak,* bir işi ustalıkla becermek. ‖ *İpini çekmek,* birini doğru yola sokmak için uyarmak. ‖ *İpini kendi eliyle çekmek,* kendi felâketini kendi hazırlamak. ‖ *İpini kesmek. Argo.* Ayrılmak, savuşmak, kaçmak. (Birini) Parasız bırakmak. ‖ *İpini kırmış,* başıboş, haylaz, serseri. ‖ *İpini koparmak,* serbest kalmak, azmak, haylazlık etmek, serserilik etmek. ‖ *İpini sürümek,* cezayı hak edecek suç işlemek, cezaya müstahak olmak. ‖ *İpini üstüne atmak,* başıboş bırakmak, azat etmek. ‖ *İpinin kıvrığı çözülmek,* bir meselede, birine haksızlık etmeğe yönelmek, haksızlık etmek. ‖ *İpiyle kuyuya inilmez,* birinin güvenilmez olduğunu belirtmek için kullanılır: *— Bırak canım, dedi, Şükrü'nün ipi ile kuyuya inilir mi?* (M. Ş. Esendal). ‖ *İple çekmek,* sabırsızlıkla beklemek: *Bu insanlardan uzaklaşacağım günü iple çektim* (R. N. Güntekin). ‖ *İpleri birinin elinde olmak,* gizlice biri tarafından yönetilmek. ‖ *İpten kazıktan kurtulmuş* (veya *kaçmış*), her türlü kötülüğü yapacak yaradılışta olan: *Her biri ipten kazıktan kaçmış, aşarı alır kendileri yerlermiş* (Y. K. Karaosmanoğlu). ‖ *İpten kuşak kuşanmak,* son derece yoksul olmak, yoksullaşmak. ‖ *İp ipullah sivri külâh.* Bk. İPİPULLAH. ‖ *Anasının ipini satmak,* çıkarı için her yola başvuracak kadar ahlâksız olmak.

— Dağc. Bk. ANSİKL.

— Denizc. *El ipi,* dalyanlarda kazıkları paratya iplerine bağlayan ince ip.

— İnş. *İp çekme,* duvar taşlarının dış yüzlerinin düzgün ve dikey bir kesit meydana getirmesini sağlamak için duvar yapımında kılavuz olarak ip kullanma işlemi. ‖ *İp izi ile çizmek,* tebeşirlenmiş bir sicimi gerdikten sonra hafif kaldırıp bırakarak çizgi çizmek. ‖ *İp kırma,* boyanan girintili çıkıntılı yüzeyleri ölçmek için kullanılan usul. (Bu usul ile hesaplama yapılırken ip, bütün girinti ve çıkıntılar üzerine konulur. Bu suretle boyanan yüzey tam olarak ölçülmüş olur.) ‖ *Çırpı ipi,* kerestelerі aynı boyda ve kalınlıkta kesmek veya biçmek için kullanılan kalınca sicim. (ÖREK İPİ de denir.) Bk. ANSİKL.

— Temş. Dekorları hareket ettirmeğe yarayan iplerin her birine makinistlerin verdiği ad.

— Zool. *İp merdiven sinir sistemi,* halkalıkurtlar ve eklembacaklılarda görülen bir sinir sistemi şekli. (Bir baş sinir düğümüyle her bölütte çift olarak yer alan gangliyonların merdiven şeklinde dizilmesinden meydana gelir.)

— ANSİKL. Dağc. Dağa tek başına tırmanma çok tehlikeli olduğundan dağcılar eskiden beri toplu halde tırmanmayı tercih ederler. Tırmanma için özel bir ip kullanılır. Dağcılar bu ip boyunca dizilir, hem yeteneklerini, ustalıklarını birleştirmek imkânını bulur, hem de manevî bakımdan birbirlerine destek olurlar.

10 ilâ 12 milimetre çapında olan bu ip, kenevir, pamuk veya ipekten yapılmıştır. Bugün daha çok, naylon veya benzeri maddeler kullanılır. Naylon iplerin direnci 1 200 ile 1 800 kg arasında değişir. Dağcılar, tırmanılacak olan yüksekliğin durumuna göre, ipe kendilerini birbirlerinden on ilâ otuz veya otuz beşer metre aralıklarla tuttururlar. Bir ipe en çok üç kişi tutunur. En usta dağcı başta yer alır. Kafile başkanı odur. Ustalıkta ondan sonra gelen dağcı ise sondadır. En aceminin yeri her zaman ortadadır. İnişte ise sıra çıkıştakinin tam tersidir. Tırmanılması kolay olan yüksekliklere çıkış ve inişlerde, aynı ipte daha çok dağcı yer alabileceği gibi ip boyunca iki kişi arasındaki mesafe de daha az olabilir. Büyük ve dik yüksekliklere tırmanmalarda tırmanmanın daha kolay ve daha hızlı olmasını sağladığı için, iki kişilik tırmanma ekipleri kurulur. Dağcılıkta, kayalık, buzlu, karlı araziler gibi her türlü zeminde en önemli güvenlik aracı iptir. *Bağlanma ipi* adı verilen bu ipten başka, *çağırma* ipi adı verilen bir ip daha kullanılır. Bu ip de kenevir veya naylondan yapılmıştır ve çapı 7 ilâ 8 mm kadardır.

◆ **İpler** çoğl. i. Spor. Ringin iplerden meydana gelen sınırları.

Foto. Milliyet arşivi (MEYDAN)

◆ **ipli** sıf. İpi olan. (LM)

İPAMERİ, Brezilya'da (Goias eyaleti) şehir. (L)

İPATİEV (Vladimir Nikolayeviç), rus kimyacısı (Moskova 1867-Chicago 1952). Leningrad'da profesördü; 1931'de Amerika'ya göç ederek Northwestern üniversitesinde bir yüksek basınç ve kataliz laboratuvarı kurdu. Petrol kimyası ve maden oksitlerle kataliz konuları üstüne araştırmalar yaptı. (L)

İPÇİK i. (*ip*'ten *ip-çik*). Bot. Bitkilerde erkeklik organının başçığını çiçeğe bağlayan ince sapçık. *Esk.* Hayt. Bk. TELCİK. (M)

İPE i. *Bignoniaceae* familyasından çeşitli ağaçlardan (*Tabebuia ipe, T. caminioides, T. guayacan, T. longiflora, T. serratifolea*) elde edilen kereste. (Bu keresteye Meksika'da *Amapa prieta*, Arjantin'de *lapako*, Brezilya'da *kaikseta* denir. Damarlı yeşilimsi esmer renkte, oldukça ince dokulu, çok sert, çok sağlam ve dayanıklı bir kerestedir; marangozluk, doğramacılık, karoseri, gemi yapımı ve mobilyacılıkta kullanılır. Vagon, yay, olta kamışı yapımında da yararlanılır.) [L]

İPEK i. (türk. k.). Dut yapraklarıyle beslenen bir çeşit böceğin ördüğü kozadan elde edilen ve kumaş yapımında kullanılan ince parlak tel. (Bk. ANSİKL. *Coğ. bölümü.*) ‖ *İpek kozası*, ipekböceğinin ördüğü koza. ‖ *İpek sobası*, ipekböceğinin korunması için kullanılan tesisat. ‖ *İpek şarabı*, karaduttan yapılan şarap. ‖ *İpek şurubu*, karaduttan yapılan şurup. ‖ *İpek tefesi*, kangal halindeki ipek çilesi. ‖ *İpek teli*, ipekböceğinin yaptığı ince parlak tel.

— DEY. *İpek gibi*, yumuşak, ince.

— Balıkç. *İpek olta*, zargana avında kullanılan, sarı veya kırmızı ham ipek teli. (Balık bunlara saldırınca ipek lifleri dişlerine dolaşır ve böylece yakalanır.)

— Bot. *İpek çiçeği*, semizotugillerden, güzel çiçekli bitki. ‖ *İpek fidanı*, dut fidanı, dut ağacı. ‖ *Bitkisel ipek* (veya *doğu ipeği*), Suriye'de yetişen asclepias adlı bitkinin tohumlarında bulunan ve kumaş yapımında kullanılan ipeğimsi uzun tüyler.

— Eczc. *Cerrahî ipek*, gerek yassı dokuma halinde, gerekse bükülmüş ip şeklinde hazırlanan ve sterilize edildikten sonra dikiş ipliği ve bağ olarak kullanılan ipek.

— G. santl. Bk. ANSİKL.

— Matbaac. İpek baskı. Bk. SERİGRAFİ.

— Tekst. Bk. ANSİKL. ‖ *Bükümlü ipek*, kozadan çekim sırasında birkaç katı biraraya getirilerek bükülmüş çok katlı ipek ipliği. ‖ *Çiğ ipek*, üstündeki serisin maddesi kaldırılmadan boyanmış ipek. (Normal olarak, ipeği boyamadan önce pişirme yoluyle bu maddeyi kaldırmak gerekir.) ‖ *Esnek ipek*, iyice pişirilip üzerindeki serisin maddesi tamamen kaldırılarak, parlak, yumuşak ve esnek hale getirilmiş ipek. ‖ *Gevşek ipek*, liflerini birbiri üzerine bastıracak şekilde bükülmemiş kaygan ve dayanıksız ipek. ‖ *Ham ipek*, kozadan iplik halinde çekilmiş, henüz boyanmamış ipek. ‖ *Pişmiş ipek*, elyafı üstünde bulunan serisin maddesi sabunlu suda kaynatılarak kaldırılmış ipek. ‖ *Sunî ipek*, selülozdan yapılmış parlak iplik. ‖ *Yabanî ipek*, ipekböceği kelebeğinin değil de tırtılların ördüğü kozalardan çekilen ipek. (*Vahşî ipek* de denir.)

— Zool. Bk. ANSİKL. ‖ *İpek böceği*. Bk. İPEKBÖCEĞİ. ‖ *İpek kurdu*, tırtılları ağaç yapraklarına zarar veren bir böcek türü. ‖ *İpek kuşu*. Bk. HÜTHÜT. ÇAVUŞKUŞU.

— ANSİKL. Coğ. Lüks bir dokuma maddesi olan ipeğin üretimi, eskiden beri sınırlı kaldı; çeyrek yy.danberi sunî ve sentetik dokumaların rekabeti karşısında devamlı olarak daha da geriledi. İkinci Dünya savaşından önce dünya ham *ipek* üretimi 50 000 tondan çokken, savaştan sonra ortalama 18 000 tona düştü.

Koza yetiştiriciliği için sıcak iklim ile bol ve ucuz el emeği gereklidir. Bu şartlar bugün özellikle Uzakdoğu'da vardır. Bu yüzden ham ipek üretiminin yüzde doksanını dünyada birinci olan Japonya, kesin istatistikler bulunmadığı için iç üretimi iyi bilinemeyen Çin, Kore ve Çinhindi sağlar. Avrupa'da üretim, XIX. yy. sonundan beri devamlı olarak gerilemiştir: Cevennes'lerde ipekböceği yetiştiriciliği ortadan kalkmıştır; İtalya, Yunanistan, Bulgaristan, Türkiye ve İspanya'nın üretimi bugün önemsizdir. S.S.C.B., Transkafkasya'da dut ağacı yetiştiriciliğini yaygın hale getirmiştir. Amerika'da Brezilya, ülkeye göçen japon işçileri sayesinde tek ipek üreticisidir. Ortadoğu ülkelerinin üretimi azdır. İpek sanayii Japonya'da olduğu gibi üretim bölgeleri yakınında binlerce işçi istihdam edilen merkezlerde (Yokohama merkezi) ve eski tarihlerde sanayileşmiş, gelenek, işçi ve sermayeden yararlanan ülkelerde toplanmıştır. İpek işlenmesi ve ticaretine XX. yy. başına kadar Lyon ve Milano hâkimdi. Batı Avrupa'nın bu alanda gerilemesi son dünya savaşından beri A.B.D. lehine (Paterson) arttı; A.B.D. ile Japonya, dünya ham ipek üretiminin büyük kısmını işler. Bununla birlikte Avrupa'daki eski merkezler üretimlerinin uzmanlaşması sayesinde dünyaca tanınmıştır; bu merkezlerin başlıcaları şunlardır: Fransa'da Lyon ve Saint Etienne; İtalya'da Milano dolaylarında Alplerin kenarı; Almanya'da Krefeld; İsviçre'de Zürich; İngiltere'de Derby.

— G. santl. İpekçilikle ilgili sanatlar da ipeğin kendisi gibi doğu kaynaklıdır. Bu arada Mısır mezarlarında da ipek parçaları bulunmuştur. Asya'da Ganj'ın ötesinde bulunan bölgeye Romalılar Sericum adını vermişlerdi. M.S. 555'e kadar ipeğin nasıl yapıldığını bilmedikleri için, bitkisel bir tüyden meydana gelmiş olduğunu sanıyorlardı. Pahalı bir madde olan ipek, Elagabal'e kadar yalnız kadınların giyiminde kullanılıyordu. Tamamıyle ipekten yapılmış bir elbise giyen ilk erkek Elagabal oldu. 555'te nasturî keşişleri tarafından Çin'den ipekböceği yumurtaları getirilmesinden sonra bütün Peloponnesos'ta böcekhaneler kuruldu ve dut ağaçları pek çok olan bu bölgeye, yunanca *morea* (dut ağacı) sözünden gelen Mora adı verildi. XII. yy.da Sicilya kralı Ruggiero'nun Yunanistan'dan getirttiği zanaatçılar sayesinde Palermo bir ipekçilik merkezi oldu. Bu arada Granada, Toledo, Sevilla ve Valencia'da da birçok yapımevi gelişti. Ortaçağda en ünlü ipekçilik merkezleri Venedik, Cenova, Lucques, Floransa, Bologna ve Milano idi. Tours şehri fransız ipekçiliğinin ilk büyük merkezi durumuna geldi.

● *Türkiye'de* ipek dokumacılığının tarihi oldukça eskidir, selçuk sultanları Kayseri ve Sıvas'ta çok değerli ipek kumaşlar dokutarak bunları avrupalı krallara armağan olarak göndermişlerdir. Bu kumaşların örnekleri, Avrupa'daki müzelerde bulunmaktadır. İpeklilerde genellikle üslûplaştırılmış hayvan motifleri kullanılmıştır. Bir çember içine çizilmiş tek başlı dört kaplan, sekiz köşeli bir yüzey içinde ya sırt sırta vermiş iki aslan veya karşı karşıya iki kuş deseni çok işlenmiş konulardandır. İpekli kumaşlarda kullanılan desenler, orta asya halılarında kullanılan desenleri andırır. Osmanlılar zamanında Antakya ve Musul'da dokunan ipekli kumaşlar da ün kazanmıştı. Musul ipeklilerine muslin de (musul işi) denirdi. İpek dokuma sanayiinin en çok geliştiği şehir Bursa'ydı. Dokumalarıyle dünyaca ün kazanmış Çin bile Bursa'dan ipekli almıştır. Bu şehirde yapılan kumaşlar Macaristan, Polonya, İtalya ve balkan ülkelerinin pazarlarında da yer alıyordu. Malzeme zenginliği, kalite ve desen güzelliği bakımından bursa ipeklileri o devirdeki bütün dünya kumaşlarından üstündü. XV.-XVIII. Yüzyıllar arasında Bursa'da birçok dokuma atelyesi vardı. Dokuma ustaları lonca halinde teşkilâtlanmışlardı. Kumaşlar satışa çıkarılmadan önce ciddî bir şekilde kontrol edilir, belli vasıflara sahip olmayan kumaşlara devlet tarafından elkonulur, ayrıca her cins kumaş damgalanırdı. XIX. yy.daki sanayi devrimi sebebiyle Bursa ipekçiliği zamanla eski önemini kaybetti.

— Zool. ve Teks. İpek, örümcekler, bazı böcekler, özellikle pulkanatlılardan ipekböceği kelebeğinin (*Bombyx mori*) tırtılı (ipekböceği) tarafından ipek bezleriyle salgılanan yapışkan bir maddedir. İpek telleri bir veya birçok delikten birden çıkar ve hava ile temas eder etmez katılaşır. İpek tırtılları ipeği koza yapmak, örümcekler ise ağ örmek için kullanılır. Midye gibi iki çenetli bazı yumuşakçalar ise ipek bisüslerle denizin dibine tutunurlar. İpek, «fibroin» denen bir ana madde ile bunu saran ve bunun dörtte biri oranında olan «serisin» adlı iki proteinli maddeden oluşur. İpek, her biri amino asit moleküllerinden, özellikle glikokol, alanin ve tirozin moleküllerinden oluşan büyük moleküllerden meydana gelir. Bazı türlerde serisin'e renkli bir madde karışarak kozayı renklendirir; bu renk genellikle sarıdır. Temizlendikten sonra boyamağa hazır hale getirilen ipek, sadece fibroin'den ibarettir.

İpek ipliğinin yapılışı birçok evreden geçer: ipekböcekçiliği; iplik çekme ve iplik bükme.

*İpekböcekçiliği**, ipekböceğinin yetiştirilmesinden kozanın elde edilmesine kadar geçen bütün işlemleri kapsar.

İplik çekme, kozanın örgüsünü meydana getiren ipliğin sökülmesinden başka bir şey değildir. Kozalar önce, kaynar su dolu bir kazana doldurulur. Kazanların üstündeki ilk tabakaları ayıklamak ve ipeğin serbest ucunu bulmak için, üstlerine bir çalı süpürgesiyle vurulur. Sonra, çırpılmış kozaların bir kısmı, 90°C sıcaklıkta su ile dolu bir bakır tekneye geçirilir; bu kozalardan iplikler tek bir tel halinde birleştirilir. Bu yüzden, birlikte çözülecek kozaların sayısı, elde edilmek istenen ipek ipliğinin kalınlığına göre ayarlanır. İpek telin üstündeki serisin tabakası yumuşadığı için, sıcak su, ince ipek ipliklerinin birbirine yapışarak tek bir iplik halinde birleşmesine imkân verir; iplikler ince bir haddeden geçirilerek, daha kolay yapışması sağlanır. Haddeden geçen iplikler ya yan yana iki tekneden gelen iplikleri birbiri üstüne çaprazlayarak veya aynı ipliği kendi üstüne katlayarak iyice kaynaştırılır: bu işlemin amacı, elde edilen ipliği yuvarlaklaştırmak ve düzleştirmektir. Bir iplik kılavuzundan geçen ipek ipliği çıkrığa sarılarak çile haline getirilir; çıkrıklar çoğu zaman, ipeğin çabucak kuruması için sıcak bir kutu içinde bulundurulur.

Modern makinelere eklenmiş mekanik düzenekler, çırpılmış kozalar çözülüp tükendikçe, yerine otomatik olarak yenilerini göndererek ipliğin düzgün çıkmasını sağlar. Bu şekilde elde edilen ve serisin ile yapışık çeşitli ipek tellerden meydana gelen ipeğe «ham ipek» denir.

Çıkrıkla bükme, ham ipek ipliğini düzgün iplik haline getirmeğe, pisliklerinden temizlemeğe ve direncini arttırmak için gerekli bükümü vermeğe yarar. Bu işlemden geçirilmiş ipeğe işlenmiş ipek denir. İşlenmiş ipeğin, değişik alanlarda kullanılan pek çok çeşidi vardır. İpek ipliğine yumuşaklık ve parlaklık vermek için, fibroin tellerini saran serisin'in giderilmesi şarttır. Bunun için, ipek çileleri 90°C sıcaklığında sabun-

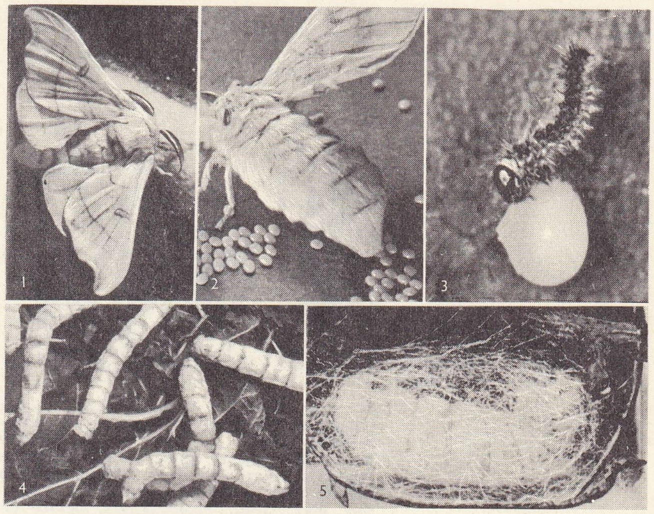

ipekböcekçiliği

1. erkek kelebek; 2. dişi kelebek ve yumurtaları; 3. ipekböceğinin yumurtadan çıkışı; 4. yetişkin ipekböcekleri (4. yaşın sonu); 5. koza oluşumunun başlangıcı.

ipekkuyruk kuşu

Foto. Noailles (LAROUSSE)

İPHIGENEIA
kurban edilmeğe götürülüyor
Pompeii fresklerinden,
Napoli Millî müzesi

lu suya daldırılır. İpek iplikleri ayrıca bol sabun köpüğünden geçirilerek de temizlenebilir; üstelik bu usul, su ile temizlemeden daha çabuk sonuç verir. Temizleme için ayrıca bazı enzimlerin kullanılması da tavsiye edilir. Serisin'den temizleme derecesine göre, çeşitli yumuşaklıkta ipekler elde edilir. Temizleme sırasında ortaya çıkan önemli miktardaki ağırlık kaybını (tam bir temizlemede yüzde 25-28) karşılamak için, genellikle ipeğin başka bir maddeyle kaplanması yoluna başvurulur. Bu kaplama işlemi ipliği kalınlaştırarak ağırlığını arttırır, hattâ dokunmasını kolaylaştırır. Bunun için fibroinin üstüne, özel banyolardan geçirilerek, bir kalay silikofosfat kaplanır.

İpek, piyasaya sürülmeden önce, parlaklığını mümkün olduğu kadar arttırmak için bir kere de takozlamadan geçirilir.

İpeğin uzun süren işlenmesi sırasında bir hayli artık madde elde edilir: ipekböcekçiliğinde, bozuk kozalar (ikizler, bölmeliler, lekeliler, delikliler v.b.); iplik çekimi sırasında kopuk parçalar; bükme sırasında kırpıntı ipek. Bütün bu artıklar, kamçıbaşı* (kaba ipek) sanayiinde hammadde olarak kullanılır.

İpek yapımında, yabanî tırtılların kozalarından da faydalanılır. Yabanî ipeklerin en tanınmışları, *Bombyx Militta* ve *Antheroea Perny* adlı kelebeklerin tırtılından elde ediiir. Hindistan ve Uzakdoğu'da yaşayan bu tırtıllardan elde edilen kozalar, dut ipekböceğinden elde edilen kozalardan çok daha iri olur. Yalnız bunlardan elde edilen ipek daha kabadır.

◆ Sıf. İpekten yapılmış olan: *Solda, ipek halıyla örtülü geniş sedir galiba Osman Ağanındı* (Kemal Tahir). ‖ İnce, yumuşak: *Şükrü Nail Paşa, o süngü bakışlı* [...] *ipek kalpli asker* (Y. Z. Ortaç). [LM]

İPEK, Yugoslavya'daki Pec kasabasının türkçe adı. Osmanlılar devrinde Kosova vilâyetine bağlı bir sancak merkeziydi. Bu sancak Yakova, Berana, Gosine ve Tergovişte kazalarına ayrılıyordu. (M)

İPEKA i. (fr. *ipeca*). Kökboyasıgillerden bazı bitkilerin köküne verilen ad. (İçindeki alkaloitler dolayısıyle kusturucu ilâç niteliği taşır.)

— ANSİKL. *İpeka*'nın en iyisi rio veya brezilya ipekasıdır (*Uragoga ipecacuanha*'nın küçük boğumlu kökü); üzeri boğum boğum kabarık, en çok 12 sm uzunluğunda, 0,5-2 sm kalınlığında, kırmızımsı veya siyaha çalan külrenginde kordonumsu parçalar halinde bulunur. Daha başka ipekalar da vardır: kalın boğumlu ipeka veya Cartagena ipekası (*U. granatensis*); Yeni - Granada'da çıkan çizgili ipeka (*Psychotria emetica*), Rio dolaylarında çıkan dalgalı ipeka (*Richardsonia sp.*). Hafif dozda verilirse balgam söktürücü etki yapar; Des Essartz şurubunun ve Dover tozunun bileşimine girer. 1 gr ipeka insanı kusturur. Kusturucu ilâç olarak şurup veya toz halinde kullanılır. (L)

İPEKBÖCEĞİ bls. i. İpekböceği kelebeğinin (*Bombyx mori*) tırtılı. ‖ *İpekböceği kelebeği*, tırtılından ipek elde edilen kelebeklere verilen genel ad. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *İpekböceği* yumurtadan yeni çıktığında sık tüylü ve siyahtır. Büyüdükçe tüyler kaybolur, renk açılır. Vücut on iki halkalıdır. Alt dudak uzayarak hortum şeklini alır (ipek hortumu). Başta kısa bir duyarga bulunur. Baştan sonra gelen üç halkada birer çift bacak yer alır. Ondan sonrak iki halkada birer çift bacak yer alır. Ondan sonraki iki halkada bacak yoktur. Diğer karın halkalarında uçları çekmenli, kısa ve kalın yalancı bacaklar bulunur. İpekböceğinin ömrü ortalama altı haftadır. 6-11 Gün süren bir haftanın sonunda 24-48 saatlik bir duraklama devresi (uyku) geçirerek beş defa deri değiştirir. Ondan sonra koza örmeğe girişir. Koza örmeğe başlayacağı zaman vücut iyice saydamlaşır.

Kozasını tamamlayan ipekböceği 18-20 gün koza içinde kalarak başkalaşma geçirir. Bu arada koza fırınlanmaz ve öldürülmezse, meydana gelen kelebek kozayı (krizalit) delerek dışarı çıkar. Tırtılından ipek elde edilen bellibaşlı kelebek türleri şunlardır: ipekböceği kelebeği (*Bombyx mori*) [anayurdu Çin]; aylandız ipekböceği kelebeği (*Platysamia cynthia*) [anayurdu Japonya]; *Antherea yama-mai* (Japonya); *A. pennyi* (Çin); *Platysamia ricini* (Hindistan); *Borocera Madagascariensis* (Madagaskar) v.b. Bütün bu kelebeklerin tırtıllarından elde edilen kozalardan çekilen ipekler çeşitli alanlarda kullanılır. (L)

İPEKBÖCEKÇİLİĞİ bls. i. İpek ipliği veya ipekböceği tohumu elde etmek amacıyle ipekböceği yetiştirmek ve koza üretmek işi.

— ANSİKL. İpekböceğini ilk defa yetiştiren ve ondan yararlanmasını bilen Çinlilerdir. Daha sonra bu işi öğrenerek ipek yapan Hintliler; yaptıkları ipeği Küçük Asya'ya gönderiyorlardı. İmparator Iustinianus, Saint-Basile keşişleri ipekböceği yumurtalarını Bizans'a getirdikten sonra, VI. yy.da, Roma imparatorluğunda ipekböceğinin yetiştirilmesine girişti ve bunda başarı sağladı. *İpekböcekçiliği* İstanbul'dan Yunanistan'a, Sicilya'ya ve İtalya'ya, oradan da VIII. yy.da, Batı Avrupa'ya geçti.

İpekböcekleri böceklik denen yerlerde yetiştirilir. Böcekliğin yapısı ve düzeni memleketlere göre değişir. Avrupa'da ve Türkiye'de tahtadan, Uzakdoğu'da bambudan, Doğuda ağaç dallarından yapılır. Böcekhanelerin içinde ızgaralı kerevetler yer alır. İpekböcekleri bunların üzerinde yetiştirilir. İpekböceği kelebeğinin temmuz başlarında yaptığı yumurtalar ertesi yılın ilkbaharına kadar özel dolap veya odalarda +2°—4°C sıcaklıkta saklanır. Tohumlar küçük tülbentler içinde delikli mukavva kutulara konur. Her birinde 25 gr tohum bulunan ve kutulara paket adı verilir. Bir pakette ortalama 30 000 tohum bulunur.

Dut ağaçlarının yapraklanmağa başladığı ve sıcaklığın artık değişmeyeceği ilkbahar günlerinde tohumlar kerevetlere serilir. Kuluçka devresi 19 gün sürer. İlk 6 günde sıcaklık yavaş yavaş 14°C'a, son 13 günde ise aynı şekilde 23°C'a çıkarılır. 18. Günden itibaren tırtıllar fışkırmağa başlar. Her tohumdan 3 mm boyunda, üzeri tüylü bir tırtıl çıkar.

Tırtılların üzerine günde üç öğün ince kıyılmış dut yaprağı serpilir. Tırtıl dört defa gömlek değiştirir. Her deri değişiminden sonra gittikçe irileşir ve rengi açılır. Dördüncü deri değişiminden sonra boyu 8 sm'yi bulur. Bu devre ipekböceğinin en obur olduğu zamandır.

İpekböceği ipek salgılayacağı zaman iştahı yavaş yavaş azalır ve durur. Böcek başını kaldırıp bir şey arıyormuş gibi sallamağa ve ipek çıkarmağa başlar. Bu durum askı zamanının geldiğini gösterir. Bu sırada kerevetlere, sapı aşağı dalcıkları yukarı gelecek şekilde meşe, katırtırnağı, funda dalları yetiştirilir. Bu askıların iyice kuru olması gerekir. İpekböceği bunların üzerine tırmanır, kendini askıya alarak koza örmeğe başlar, kendisi kozanın içinde kalır. Koza örme işi ortalama üç gün sürer; ipliğin uzunluğu 1 500 m'yi bulur. Kozalar, içindeki kelebek delip çıkmadan 80°C sıcaklıkta boğularak öldürülür. Sonra sıcak suya daldırılan kozalardan ipek çekilir.

İpekböcekçiliği, Çin de dahil dünyanın hiç bir yerinde açıkhavada, yani dutluklarda dutların üzerinde yapılamaz. İpekböcekçiliği yapılan başlıca ülkeler Japonya, Çin, Hindistan, S.S.C.B., İtalya, İspanya, Türkiye v.b.dir.

İpekböceğinde birçok hastalık (karataban, sütleme v.b.) görülür.

Eskiden ipekböcekçiliği çok önemli idi. Yaş koza üretimi İkinci Dünya savaşından önce bütün dünyada 450 000 t kadardı. Büyük üretici ülkeler arasındaki düşmanlık yüzünden bu miktar 200 000 tona kadar düştü; 1957'de 280 000 t'a yükseldi. Coğrafî bakımdan çok değişik ülkelerde (Polonya, Brezilya, Kongo, Yugoslavya v. b.) ipekböcekçiliği hızla gelişmektedir. Sunî ipeğin ve naylon gibi sunî ipliklerin rekabetine rağmen, parlaklık, yumuşaklık, esneklik ve dayanıklık bakımından üstünlüğünü koruyan ipeğe karşı hâlâ önemli derecede talep vardır.

● *Türkiye'de* üretilen yaş koza miktarı 1969'da 1 607 tonu japon, 55 tonu yerli olmak üzere 1 662 tondur. Bursa (500 t), Sakarya (275 t), Bilecik (160 t), Muğla (130 t), Balıkesir (80 t), koza üreten başlıca illerdir. Başlıca koza yetiştirme merkezleri: Edirne, Uzunköprü, Şarköy, Meriç, Bursa, Mürefte, Bilecik, Balıkesir, Kocaeli, Manisa, Muğla, Aydın, Denizli, Hatay, Antalya, Diyarbakır, Amasya ve Elazığ'dır. Bu merkezlerden birinci derecede ipek kozası yetiştiren merkez Bursa'dır. Hatay ikinci, Trakya ise üçüncü durumdadır. Türkiye'nin koza istihsalinde her yıl düzenli bir artış görülmektedir. İpek kozası yetiştirilmesi için birçok kooperatif kurulmuştur. Hükûmet, yetiştiriciliği teşvik için birçok kredi kolaylığı sağlamaktadır. (LM)

İPEKÇİ i. (*ipek*'ten, *ipek-çi*). İpekböceği yetiştiren veya ipekböceğinden elde edilen ipeği satan kimse. (M)

İPEKÇİ (Abdi), türk gazetecisi (İstanbul 1929). Galatasaray lisesini bitirdi. Bir süre İstanbul Üniversitesi Hukuk fakültesinde okudu. *Yeni Sabah* (1949), *Yeni İstanbul* (1950) gazetelerinde muhabirlik ve sekreterlik, *İstanbul Ekspres* gazetesinde yazı işleri müdürlüğü yaptı (1951). 1954'ten itibaren *Milliyet* gazetesinde genel yayın müdürü ve başyazar olarak çalıştı. Gazeteciler cemiyeti (1961) ve Gazeteciler sendikasının başarı armağanını (1956) kazandı. Gazeteciler sendikasında başkanlık (1959), Basın Şeref divanında sekreterlik (1960) yaptı. 1964'ten itibaren Milletlerarası Basın Enstitüsü Yönetim kurulu üyeliğinde bulundu. 1968'den itibaren Gazetecilik enstitüsünde öğretim üyesidir. 1961'den beri Radyo ve Televizyonda açık oturum programları düzenlemektedir. Eserleri: *Afrika* (1955); *İhtilâlin İçyüzü* (Ö. S. Coşar ile, 1962); *İnönü Atatürk'ü Anlatıyor* (1968); *Liderler Diyor ki* (1969); *Dünyanın Dört Bucağından* (1971). [M]

İPEKÇİLİK i. (*ipekçi*'den *ipekçi-lik*). İpekçinin yaptığı iş.

— ANSİKL. XIX. Yüzyılda, Türkiye sadece ham ipek satan bir ülke olarak tanınmıştı. 1850'den sonra Fransa'da başlayan hastalıklar Anadolu'daki ipekböceklerine de bulaştı. Bu durumdan sonra *ipekçlik* işleriyle yakından ilgilenildi; hastalıkların yok edilmesi için çalışıldı. Bu suretle ipekçilikte yeni bir devre başladı. Birinci Dünya savaşı ve bundan sonra başlayan Kurtuluş savaşı sırasında ipekçilik işleriyle hemen hemen pek az meşgul olunabildi. Cumhuriyetin ilânından sonra Avrupa'da uygulanan fennî usuller Türkiye'de de kullanılmağa başlandı. İpekçilikle beraber dokumacılık tekniği de gelişti. 1958 Yılında yapılan istatistiklere göre Türkiye'de 198 firma ipekçilik sanatıyle meşgul olmaktadır. Bu müesseselerden 132'si Bursa'da, 62'si İstanbul'da, 1'i Denizli, 1'i de Diyarbakır'dadır. Bu işkolunda çalışan eleman sayısı 5 000'dir. Bunlar için ödenen yıllık ücret 20 500 000 liradır. Yıllık imalâtın değeri 130 000 000 lirayı bulmaktadır. Bursa'da bir yılda dokunan saf ipekli kumaş tutarı metre olarak 1 milyonun üstündedir. Sunî ipekten yapılanlar 3-6 milyon arasındadır. Karışık dokumalar ise 2-3 milyon m'dir.

İstanbul'da daha çok sunî ipek dokunmaktadır. Yıllık imalât 50 000 m'dir. Karı-

Foto. X (LAROUSSE)

şık dokumalar 500 000 m'ye yakındır. Denizli'de de daha çok sunî ipek işlenmektedir. Yıllık verim 15 000 m'dir. Diyarbakır'da ise daha çok saf ipeğe önem verilmektedir. Yıllık saf ipek imâlâtı 50 000 m'ye yaklaşmakta, 15 000 m kadar da karışık dokuma yapılmaktadır. (M)

İpek Filim, 1928'de İpekçi kardeşlerin (Kâni, İhsan, Osman) İstanbul'da kurdukları filim yapımevi. Türkiye'de Kemal Filim'den sonra kurulan ikinci özel stüdyodur. İpek Filim'in çevirdiği ilk eser *Ankara Postası*'dır (1929). 1941'e kadarki filimlerinin çoğunu Muhsin Ertuğrul yönetti. 1932'de Nişantaşında ilk sesli filim stüdyosu kuruldu. Yapımevine bağlı olan Filimcilik Türk Anonim şirketi (Fitaş) filim getiriciliği, dağıtıcılığı ve işletmeciliği yapmaktadır. İpek Filim'in çevirdiği başlıca filimler: *İstanbul Sokaklarında* (1931); *Bir Millet Uyanıyor* (1932); *Cici Berber* (1933); *Leblebici Horhor Ağa* (1934); *Güneşe Doğru* (1937); *Aynaroz Kadısı* (1958); *Şehvet Kurbanı* (1940); *Kahveci Güzeli* (1941); *Senede Bir Gün* (1946); *Barbaros Hayrettin Paşa* (1951); *1002'nci Gece* (*Balıkçı Güzeli*) [1954]. (M)

İPEKHANE blş. i. (*ipek* ve fars. *ḫāne*'den *ipek-ḫāne*). İpekböceği kozalarının üzerindeki telciklerin çözülmesi ve çile haline getirilmesi için gereken işlemlerin yapıldığı yer. (M)

İPEKKUYRUK kuşu blş. i. Siyah, beyaz, sarı ve kırmızı benekli açık esmer renkli ötücü kuş; kalın ve düzgün tüyleri, dikleşebilen yatık bir tepeliği vardır. (İlmî adı *Bombycilla*. İpekkuyrukkuşugillerden.)

— ANSİKL. *İpekkuyruk*'lar kuzeydeki büyük ormanlarda meyve ve böcek yiyerek yaşar kış olunca büyük sürüler halinde güneye hareket ederler; ama göçleri düzensizdir. (L)

İPEKLİ i. veya sıf. (*ipek*'ten *ipek-li*). İpek ipliğinden ince kumaş. ‖ İpekten yapılmış veya içinde ipek bulunan: *Hatırı sayılır ziyaretçilerine İstanbul'a ipekli kumaş götürmek izni verirdi* (F. R. Atay). *Sıra sıra ipekli çoraplar asılı. Raflarda da yine ipekli çamaşırlar istif halinde duruyor* (R. H. Karay).

— Kıy. *Esk. İpekli keşmir,* yün ve ipek karışımından yapılan bir çeşit kumaş. (Dayanıklı olduğu için bu kumaştan ferace ve kürk kabı yapılırdı.) [M]

İPEKLİÇARDAK kuşu blş. i. Büyük boylu ötücü kuş. (İlmî adı *Ptilorhynchus. Ptilorhynchidae* familyasından.)

— ANSİKL. *İpekliçardak kuşu*'nun erkeği menekşe parıltılı siyah, yeşilimsi sarı karınlı, esmer benekli yeşil renkte olur. Erkek kuş ince dallardan yararlanarak bahçe salıncağı biçiminde yapılar yapar, bunu güzel renkli çeşitli nesnelerle (tüyler, meyveler, kavkılar v.b.) süsler. Dişi kuşun tek başına yaptığı yuvadan ayrı olan bu yapılar çiftleşme mevsimi gösterilerine sahne olur. İpekliçardak kuşunun biricik türü olan *Ptilorhynchus violaceus* Avustralya'nın doğu kıyılarında yaşar. Asıl beşik kuşlarıyle birlikte bunlara da beşik kuşu denir. (L)

İPEKMAYMUN blş. i. Püskül kuyruklu küçük amerika maymunu.

— ANSİKL. *İpekmaymun*'lar ipek tüylü maymungillerin örnek tipidir. Yumruk büyüklüğündeki bu küçük sevimli hayvanlar maymunların en ilkellerindendir. Ağaçta yaşayan bu maymunlar pençelerini kullanarak kediler gibi ağaca tırmanırlar. Postları ipek gibi yumuşak tüylüdür. İpekmaymunun başı yuvarlak, kulakları kocaman ve püskül gibi uzun siyah, beyaz kıllıdır. İpekmaymun (*Hapale* [*Callithrix*] *jacchus*) Brezilya'da yaşar. Avrupa'da tutsak olarak beslenir. (L)

İPEKTÜYLÜMAYMUNGİLLER çoğl. blş. i. Yassıburunlu maymunlar takımından maymun familyası; çok yumuşak kıllı, kanca tırnaklı, sincap büyüklüğünde kuyruklumaymunları kapsar, hepsi de Orta ve Güney Amerika'da yaşar. (Başlıca türleri: ipekmaymun [*Callithrix jacchus*]; pembe-maymun [*Leontocebus rosalia*]; perçemli-maymun [*L. oedipus*].) [L]

İpek yolu, Akdeniz kıyılarından eski Çin'in ortalarına kadar Asya'yı boydan boya geçen kervan yolu. Hıristiyanlığın doğuşundan önce kullanılmağa başlanan bu ticaret yolu, adını Çin'den getirilen ipek'ten aldı. Antakya ve Tir'den başlayan ve İran ile Afganistan'ın kuzeyinden geçen İpek yolu, Pamir bölgesinde «Taş Kule» denen bir takas mevkine varırdı. Burada Doğu ve Batı'dan gelen kervancılar, aralarında mal değişimi yaparlardı. Baktır'dan ayrılan bir kol Hint'e varır, bir başkası şimdiki Rus Türkistanı'nın güneyinden geçerdi. Çin Türkistanı'nda iki yol vardı; bunlar, Taklamakan çölünü kuzeyden ve güneyden (Yarkent ve Kotan üstünden) dolanır, Doyang bölgesine ulaşmak üzere birleşirlerdi. İpek yolu, Batı'yı Uzakdoğu'ya ve Hint'i Çin'e bağlayarak, felsefelerin ve dinlerin (Buddha'cılık) sanat eserlerinin ve geleneklerin (yunan sanatı) iletilmesinde önemli rol oynadı. (L)

İPEL, macarca **İpoly,** Çekoslovakya'da (Slovakya) ırmak, Tuna'nın kolu; (sol kıyı) 200 km. Irmak, Slovakya Maden dağlarından doğar. 50 km aktıktan sonra Macaristan sınırına ulaşır; Estergon'un aşağısında, Tuna'ya kavuşuncaya kadar bu sınırı izler. (L)

İPERİT i. (*Ypres* şehrinin adında fr. *ypérite*). Temel maddesi çift klorlu etil sülfür olan savaş gazı: ilk defa 1917'de, Almanlar tarafından Ypres'de zehirli gaz mermileri şeklinde kullanıldı. Kokusu hardala benzediği için iperite çok defa hardal gazı da denilir. Farkına varılmadan, deride kalıcı kabarcıklar meydana getiren ve 14°C'ta sıvı olan bu gaz, toprakta, elbiselerde ve deride lekeler bırakır. Lekelerin temizlenmesi için bu gazın tek dezenfektanı olan kireç kaymağı kullanılır.)

◆ **İperitlenmiş** sıf. İperitin etkisi altında kalmış: *İperitlenmiş bölge. İperitlenmiş asker.* (L)

İPHAM veya **İBHAM** i. (ar. *behm*'den *ibhām*). *Esk.* Gizli tutma, belli etmeme, kapalılık.

— Ed. *Esk.* Anlatımda isteyerek yapılan kapalılık, örtülülük. (Yazar, ipham ile açıkça söyleyemeyeceğini dolaylı yoldan söylemiş olur.)

— Psikol. *Esk. İbham-ı zihnî,* zihin karışıklığı.

◆ **İphamât** çoğl. i. *Esk.* Gizli kapaklı tutulan şeyler.

◆ **İphamlı** sıf. *Esk.* Şüpheli, kapalı bırakılmış: *Bu iphamlı tâbirleri kullanan sahib-i makale, nihayet, bize «iki tarafı, bî-tarafane, bir hakem haliyle çağırıp dinlemek, riyaseticumhurun en nazik ve mühim vazifesidir» nasihatini veriyor* (Atatürk). [M]

İPHAM veya **İBHAM** i. (ar. *ibhām*). *Esk.* El veya ayağın baş parmağı. (M)

İPHİANASSA. Yun. mit. İlyada'ya göre, Agamemnon ile Klytaimnestra'nın kızı. Sonraları İphigeneia ile karıştırıldı. (L)

İPHİGENİA i. Zool. Ekvator bölgesi fasiyeslerinde görülen ikiçenetli yumuşakça. (*İphigenia*'ların kalın, üç köşeli, düzgün, perdahlı bir kavkısı vardır. Kavkı, yeşilimtrak bir üstderi ile kaplı ve çenetleri bir menteşe ile birbirine bağlıdır. Her çenetin üzerinde, esaslı iki diş bulunur [yan dişler yoktur]. Brezilya, Antiller ve Batı Afrika kıyılarında, haliçlerin dip çamuruna gömülü olarak yaşar. *Donacidae* familyasından.) [L]

İPHİGENEİA. Yun. mit. Agamemnon ile Klytaimnestra'nın kızı. Deniz yoluyle Truva'ya gitmek için Aulis'te toplanan Yunanlılara ters rüzgârlar engel oluyordu. Kâhin Kalkhas, Artemis'i yatıştırmak için Agamemnon'un kızını kurban etmesini bildirdi. İphigeneia'yı getirmek üzere Odysseus Mykenai'ye gitti ve onu Akhilleus ile evlendirmek bahanesiyle getirmeyi başardı. İphigeneia'nın ölümüyle ilgili iddialar çeşitlidir.

Homeros çağı destanlarında bu adla geçmeyen İphigeneia, yunanlı trajedi yazarlarında, içinde folklor ve kült verileri bulunan bir çevrimin ana noktasıdır. Tauris'te, daha sonraları Peloponnesos'ta (kanlı Isparta Artemisi âyinleri), İskit ülkesinde ve Nemus ormanında (latium) bu özellikle ortaya çıkar. (L)

İphigeneia Aulis'te (*İphigeneia e en Aulidi*), Euripides'in trajedisi (M.Ö. 405). Agamemnon, kızı İphigeneia'yı kurban ederek tanrıların istediğini yapmağa boyun eğmiştir. Akhilleus ile evlendirmek bahanesiyle kızını karargâha çağırtır. Son dakikada tereddüt eder ve kurban törenini durdurma emrini göndermek ister, ama Menelaos bu emre engel olur. O sırada Klytaimestra ile İphigeneia gelir. Gerçeği öğrenirler. Klytaimnestra Akhilleus'tan, kızını kurtarması için yardım ister, vaat alır. Ama, kral ricalara ve tehditlere aldırmaz. O zaman İphigeneia kaderine razı olur ve kahramanca ölüme gider. Ancak, kısa süre sonra Artemis'in onun yerine bir dişi geyiği kurban ederek İphigeneia'yı kurtardığı öğrenilir. (L)

İphigeneia Tauris'te (*İphigenie auf Tauris*), Goethe'nin trajedisi. Yazar, 1779'da nesir olarak yazdığı bu oyunu, İtalya yolculuğundan sonra 1787'de manzum hale koydu. Oyunun konusu Euripides'ten alınmıştır. Tauris'e götürülen İphigeneia, üzerindeki etkisinden faydalanarak kral Thoas'ı yabancıları kurban etme âdetinden vaz geçirmeğe çalışır. Bu yunan güzeline tutulan Thoas, ona tahtını kendisiyle paylaşmayı teklif eder. İphigeneia kabul etmez. Öfkelenen Thoas, insan kurban etme âdetini yeniden yürürlüğe koyar. İlk kurbanlar, fırtınanın Tauris kıyılarına attığı iki yunan genci olacaktır. İphigeneia bu kazazedelerin kardeşi Orestes ve Pylades olduklarını görür. Onları ölümden kurtarmak ve birlikte serbestçe ülkelerine dönebilmek için Thoas'tan izin koparır. Dramdaki ana düşünce, feragat duygusunun ağır basmasıdır. Oyun eski yunan eserlerinin bütün güzelliğine sahiptir. Goethe'nin en klasik eseri sayılır. (L)

İphigeneia Taurois'te (*İphigeneia e en Taurois*), Euripides'in trajedisi (M.Ö. 414'e doğr.). Taurois'teki kanlı Artemis kültünün rahibesi olan İphigeneia, bu topraklarda yakalanan bütün yabancıları Artemis'e kurban etmek zorundaydı. Orestes ile Plades Taurois'e Artemis'in heykelini aramağa gelirler; ikisi de rahibenin karşısına çıkarılır. Çeşitli olaylardan sonra abla kardeş birbirlerini tanırlar. İphigeneia, kral Thoas'ın elinden kurtulur ve heykeli de götüren Orestes ve Pylades ile beraber kaçar. (L)

İphigénie en Aulide, Racine'in trajedisi (1674). Konusu kısaca şöyledir: kâhin Kalkhas, elverişli rüzgârların ancak Hélène'in soyundan bir kız kurban edilirse yunan donanmasını Truva'ya doğru götüreceğini bildirmiştir. İstenen bu kurbanın onun kızı olduğuna inandırılan Agamemnon da İphigénie'yi Achille ile evlendireceği gerekçesiyle ordugâha getirtmeğe razı olur. Sonradan bundan pişmanlık duyarak genç kızın gelmemesini diler. Ama İphigénie gelir. Yanında da annesi Clytemnestre ile Achille'in tutsağı olan Eriphile adındaki genç kız da vardır. Achille'e tutkun olan Eriphile, İphigénie'nin ölmesini sağlamağa çalışır. Bunun için de, Agamemnon Clytemnestre'in onu kınayan sözleri karşısında yumuşayarak kızına kaçmasını emrettiği zaman, Yunanlıları uyarır. İphigénie metanetle sunağa doğru yürür. Ama o sırada Kalkhas, Eriphile'in de Hélène'in soyundan olduğunu ve onun kurban edilmesi gerektiğini bildirir. Eriphile kendini öldürür ve böylece de İphigénie ölümden kurtulmuş olur. Racine bu oyununda Euripides'in aynı addaki eserinden ilham almıştır. Gerçi tenkitçilerin iki oyun arasındaki farkları belirterek böyle bir yargıya karşı çıkmaları mümkündür. Racine'in asıl amacının, tragedyanın yunan yazarlarının anlayışına göre taşıdığı özelliği, yani tanrıların insan hayatı üstünde kesin bir rol oynadıkları düşüncesini yansıtmak olduğunu ve yazarın Yunanlılarınkine benzeyen bir tragedya dili yarattığını da gözden uzak tutmamak gerekir. (L)

İPHİKLES. Yun. mit. Amphitryon ile Alkmene'nin oğlu. İkiz kardeşiyle Truva'ya gitti ve onunla birlikte Hippokon'un oğullarına karşı savaşırken öldü. (L)

İPHİKRATES, atinalı kumandan (Ramnus M.Ö. 415'e doğr. - öl. 354). Lekhion limanını Ispartalılardan aldı (392), büyük bir Isparta ordusunu bozguna uğrattı (390) ve Korinthos'u işgal etti. Abydos'ta Ispartalı

Anaksibios'u yendi. Önce Trakya kralı Kotys'in, sonra da Perslerin hizmetine geçerek Mısır'da savaştı. Satrap Pharnabazos ile bozuşunca Atina'ya döndü, yine Isparta ile savaşta deniz harekâtına katıldı. Korkyra'yı ablukadan sıyırdı, Peleponnesos kıyılarını yağma etti (372). Sonra Epaminondas ile savaştı (369). Sosyal savaş (Atina ile müttefikleri arasındaki) sırasında Atina donanmasına Khares ile birlikte kumanda etti. Bizans'a saldırmağa cesaret etmediği için (355) ihanetle suçlandı, ama beraat etti. Ordu piyade birliklerinin kurucularındandır. (L)

İPHİS i. Gri veya kirli beyaz benekli, kadife gibi sık tüylü, esmer veya siyah renkte, büyük kazıcı böcek; Madagaskar'da yaşar. (Kınkanatlıların *elateridae* familyasından.) [L]

İPHİTOS. Yun. mit. Oikhalia kralı Eurytos'un oğlu ve Argonaut'lardan biri. Herakles bir çılgınlık nöbeti sırasında onu Tiryns surlarından aşağıya attı ve bu suçunun cezasını çekmek için köle olarak satıldı. (L)

İPİALES, Kolombiya'nın güneybatısında (Narino idare bölgesi) şehir, And dağlarında. (L)

İPİPULLAH (türk. *ip* ve ar. *Allah*'tan *ipipullah*). [«İpipullah sivri külâh»] deyiminde kullanılır. Yalnız, hiç bir şeyi olmayan (kimse). [M]

İPİRO. Bk. EPİR.

İPKA (veya **İBKA**) i. (ar. *bekā'*'dan, *ibkā'*). *Esk.* Yerinde olduğu gibi bırakma, süreli kılma: *Şimdiye kadar lisana girmiş arapça, acemce, frenkçe kelimelerin ipkasına taraftarlarsa da* ... (P. Safa). ‖ Sınıfta bırakma, sınavda döndürme. ‖ *İpka kalmak*, sınıfta kalmak. ‖ *İbkâ-yı nâm*, ad bırakma.

— Kıyf. *Esk. İpka kürkü*, görev süresi dolduğu halde, süresi uzatılan memura gönderilen kürk. (Kürkün cinsi, memurun kıdemine ve seviyesine göre değişirdi.)

— Tar. *Esk. İbka fermanı*, padişahın değişmesi, yeni padişahın tahta oturması halinde sadrazam ve diğer devlet adamlarının görevlerinin devam edeceğini bildiren padişah buyruğu. ‖ *İbka hilâti*, yıllık memuriyet tayinlerinde görevinden alınmayarak eski yerinde bırakılanlara giydirilen kaftan.

— Teşk. tar. Çalışma süresini dolduran memurların işlerinde gösterdikleri başarıdan dolayı yeniden yerlerinde kalmaları için verilen izin. (Bu muamele memurun müracaatı veya âmirin teklifini sadrazamın tasdikiyle olurdu.) ‖ *İpka fermanı*, tayinleri yalnız bir sene için yapılan memurların vazifelerinde kaldıklarını bildirmek için gönderilen ferman. ‖ *İpka hükmü*, tayinleri bir veya iki yıl süreyle kayıtlı olan memurların gördükleri hizmetten dolayı çalışma sürelerinin uzatılması için yazılan hükme verilen ad.

◆ **İbkaen** zf. *Esk.* İbka suretiyle, ibka yoluyle, yerinde bırakmak suretiyle. ‖ *İbkaen intihap etmek*, seçimi kazanarak eski görevinde kalmak. ‖ *İbkaen nasbetmek* (veya *tayin etmek*), [birini] eski görevinde bırakmak. (M)

İPLEMEK geçl. f. (*ip*'ten *ip-le-mek*). İple sarmak, iple bağlamak, bağlamak. ‖ *Argo.* Saygı göstermek, önem vermek, dikkate almak.

◆ **İplememek** geçl. f. *Argo.* Saygı göstermemek, önem vermemek, aldırış etmemek. (M)

İPLİK i. (*ip*'ten *ip-lik*). Bir tekstil maddesinin (keten, kenevir, ipek, pamuk v.b.) uzun ve ince liflerinden her biri. ‖ Bu liflerin birlikte bükülmüş ve çekilmiş hali: *İpek ipliği.* (Bk. ANSİKL. *Tekst. bölümü.*) ‖ *İplik bez*, ketenden dokunmuş ince ve âdi bez. ‖ *İplik iplik*, tel tel, lif lif (ayrılma). ‖ *İplik peyniri*, tülbentten geçirilerek yapılan ve lif lif ayrılan bir çeşit peynir. ‖ *İplik sarmak*, ipliği makara, bobin v.b. bir yere sarmak. ‖ *İplik yumağı*, ipliğin sarılmasıyle meydana gelen top. ‖ *Dikiş ipliği*, dikişte kullanılan, çeşitli numaralarda hazırlanmış, bükümlü ve katlı iplik. ‖ *Yorgan ipliği*, yorgan kaplamakta kullanılan, oldukça sağlam, kalın ve bükümlü iplik.

— DEY. (*Bir kimsenin*) *İpliği pazara çıkmak*, (birinin) bir süre için saklanmayı başardığı kötü iş ve davranışları meydana çıkmak.

— Balıkç. *Olta ipliği*, olta ipi yapımında kullanılan iplik. (Olta ipleri kıldan, gütaperka lifinden, köklerden, ipekten ve pamuk ipliğinden olur; bunlar için tabiî veya sunî kıl [naylon], sunî ipek, tabiî ipek, keten, pamuk, kenevir lifleri kullanılır.) ‖ *Ağ ipliği*, ağ yapımında kullanılan iplik. (Ağ iplikleri keten, kenevir, pamuk ve naylon telleri bükülerek yapılır.)

— Bot. *Arayıcı iplik*, likenlerde, suyosunumantar ortakyaşarlığında suyosununa doğru yönelen ve onu sıkıca saran mantar miselyumlarına verilen ad.

— Dokumc. *Halep ipliği*, Halep'te yapılan çok ince pamuk ipliği. (Batı dillerinde bu ipliğe *gondozoletto* adı verilir.)

— G. santl. Kitabın satırları arasına yapılan ve *beynüssütun* denilen süslemelerde, iplik şeklinde çizilen altın çizgilere verilen ad.

— Tekst. *İplik bükme*, serisinli ham ipek ipliğine gerekli bükümün verilmesi için uygulanan işlem. (Bk. ANSİKL.) ‖ *İplik bükme makinesi*, ipek ipliklerine büküm vermek için kullanılan makine. (Bk. ANSİKL.) ‖ *İplik büyüteci*, kare şeklinde delinmiş bir diske uygun uzaklıkta madenî bir destek üzerine yerleştirilen ve bir kumaşın ayrıntılarını incelemeğe yarayan büyüteç: *İplik büyüteci bir kumaşın atkı ve çözgü ipliklerini saymağa yarar.* ‖ *İplik çekme*, herhangi bir kumaşın çözgü veya atkı ipliklerinden bir kısmını çekerek o kumaşı ajur işlemeğe hazırlama. ‖ *İplik makinesi*, elyafı iplik haline getiren makine. (Bk. ANSİKL.) ‖ *İplik yönü*, bir kumaşta, çözgü veya atkı ipliğinin izlediği yön. ‖ *Az bükümlü iplik*, hammaddesinin dayanabileceğinden daha az bükülmüş iplik. ‖ *Bağlama ipliği*, özellikle gaze kumaşlarda, sağ veya sol sabit çözgü ipliklerini bağlayan hareketli çözgü ipliği; iplik çilelerinin uçlarını bulmak için, çile üzerine belirli bir şekilde bağlanan ve genellikle başka cins hammaddeden yapılan iplik. ‖ *Bobin ipliği*, silindir biçiminde kâğıt masura üzerine belirli çapta sarılmış iplik yumağı. ‖ *Boyalı iplik*, ya yapımı sırasında hammadde olarak ya tarandıktan sonra veya iplik haline getirildikten sonra çileler halinde boyaya batırılan iplik. ‖ *Çile iplik*, belirli ağırlıkta çileler halinde satışa çıkarılan iplik. ‖ *Çok bükümlü iplik*, aşırı büküm verilmiş tek kat veya daha çok katlı iplik. ‖ *Devamlı iplik*, kesik olmayan devamlı elyaftan yapılan iplik (ipek ipliği, devamlı sunî veya sentetik iplikler). ‖ *Devamsız iplik*, kısa lifler halinde tabiî veya sentetik elyaftan mekanik yollarla yapılan iplik. ‖ *Ebrulî iplik*, belirli aralıklarla, aynı rengin açıktan koyuya değişen tonlarıyle boyanmış iplik. ‖ *Gaze iplik*, gaze makinesinden geçirilerek tüyleri yakılmış tek veya çift kat iplik. ‖ *Gevşek iplik*, hafifçe bükülmüş iki veya üç katlı iplik. ‖ *Ham iplik*, boyanmamış, tabiî renkte iplik. ‖ *İskoç ipliği*, ipek gibi parlak ve yuvarlak pamuk ipliği. ‖ *Jaspe iplik*, her katı başka cins hammaddeden veya değişik renklere boyanmış aynı cins hammaddeden yapılan iki kat halinde bükülmüş iplik. ‖ *Kaba keten ipliği*, ayakkabı bağı yapmakta kullanılan çok sağlam iplik. ‖ *Karde iplik*, yalnız taraktan geçirilerek fitil haline getirilmiş ve çeşitli tip vargellerde inceltilerek bükülmüş iplik. ‖ *Kıvrak iplik*, çift bükümlü iplik direnci sağlayan özel büküm verilmiş tek kat iplik. ‖ *Merserize iplik*, soğuk ve derişik sodyum hidroksit banyosuna batırıldıktan sonra, çekmesini önlemek için gerilerek kurutulan ve parlak bir hale getirilen pamuk ipliği. ‖ *Muline iplik*, birarada hafifçe bükülmüş çok katlı iplik. ‖ *Şine iplik*, baskı veya dokuma yoluyle aynı rengin değişik tonları verilmiş iplik. ‖ *Ters bükümlü iplik*, tek katlı basit ipliklerinin büküm yönünün tersine yeniden bükülmüş iki veya daha çok katlı iplik. ‖ *Türk ipliği*, siyah keçi kılından yapılmış, tela, çadır ve heybe gibi eşyaların yapımında kullanılan kıl ipliği.

— Tıp. Bk. ANSİKL.

— Zool. *İplik borusu*, ağ ören hayvanların ağ ipliklerini çıkardıkları delikçiklerin her biri: *Örümceğin, tırtılın, ipekböceğinin iplik borusu.* (Bk. ANSİKL.) ‖ *Örümcek ipliği.* Bk. ANSİKL. ‖ *Şeytan ipliği*, sonbaharda, tarlalardaki otlar üzerinde görülen örümcek ağı iplikleri. Bk. ANSİKL.

— İkonogr. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Tekst.* Tekstil sanayiinde iki tür *iplik* vardır; biri, belirli uzunluktaki liflerden mekanik yollarla yapılan iplikler (pamuk, yün ve keten iplikleri), diğeri ise devamlı liflerin birbirleriyle birleşmesinden meydana gelen devamlı ipliklerdir (ipek, sunî veya sentetik devamlı iplikler). Bu iki tür iplik, dokuma ve dikiş ipliği olarak kullanılır. Dokumada kullanılan ipliklerden, sağlam ve yüksek direnç gösterenlere *çözgü ipliği*, yüksek direnç gerektirmeyenlere de *atkı ipliği* denir. Yapılacak kumaşın türüne göre çözgü ipliği, çok bükümlü tek kat veya iki ve daha fazla katlı olabilir; atkı ipliklerine diğerine oranla daha az büküm verilir. Ayrıca, *yarı çözgülük* adı altında, çözgü ipliklerinden az, atkı ipliklerinden daha çok büküm verilmiş iplikler vardır. Dikişte daha çok, birkaç kat bükümlü iplikler kullanılır. Kozalardan çekilen ve her lifi ortalama 3 *denye* (9 000 metresi 3 gr) kalınlığında olan lifler, çekim işlemi sırasında normal olarak 15-20 tanesi (özel kalınlıklar için bu miktar değişebilir) biraraya getirilerek bükülür ve belirli denye kalınlığında ham ipek ipliği elde edilir. İpliğe verilen büküm miktarına göre ipek, *organsen, tram, pual* veya *krep* gibi değişik adlar alır. Ham ipek ipliği, bazı tür ipekli dokumalarda, tek kat, bazılarında ise iki veya daha çok katlı olarak kullanılır. Bükümhane denen fabrikalarda yapılan bü ikinci işlemde kullanılan ham ipek, katına veya ipliklere verilen büküm miktarına göre çok çeşitli yerlerde kullanılır. Bunların en tanınmışları organze, krep veya atkılıktır. Herhangi bir ipliğin kalınlığı numarasıyle ölçülür. Bugün kullanılan 4 tip numaralama sistemi vardır: **1.** *metrik sistem*, daha çok yün ipliği için kullanılan bu sistemde 1 kg ipliğin kilometre cinsinden uzunluğu temel alınır. (Msl. 20 metrik numaralı ipliğin 20 kilometresi 1 kg gelir.); **2.** *ingiliz sistemi*, 1 libre ağırlığındaki iplikte bulunan 840 yardalık çile sayısına dayanır; gerek metrik sistem ve gerekse ingiliz sisteminde, numara yükseldikçe iplik incelir; **3.** *denye sistemi*, daha çok ipek, devamlı sunî ve sentetik iplikler için kullanılan bu sistemde, uzunluk sabit ve 9 000 metredir. Denye ise bu uzunluktaki ipliğin gramla ifadesidir (msl. 100 denye iplik, 9 000 metresi 100 gr gelen ipliktir. Eğer 9 000 metresi 150 gr geliyorsa o zaman bu iplik 150 denyedir. Bu sistemde iplik kalınlaştıkça diğerlerinin aksine numara yükselir); **4.** *teks sistemi* ise yavaş yavaş yukarıdaki numaralama sistemlerinin yerini almağa başlayan milletlerarası bir sistemdir; 1 000 metre ipliğin gram olarak (veya 1 kilometrenin kg olarak) ağırlığını ifade eder. Bu sistem, her cins ipliğe uygulanabilir.

● *İplik bükme.* Devamlı elyafa ve özellikle ipek ipliğine uygulanan *bükme* işlemi, kozadan ipek çeken ve sonunda serisinli ham ipek ipliği yapan ipek ipliği fabrikalarından ayrı, uzmanlaştırılmış fabrikalarda yapılır.

Bükme işleminin çeşitli safhaları şöyle sıralanır: kozadan çekilmiş ham ipeğin üstündeki serisin tabakasını yumuşatmak için, çok nemli bir ortamda 24 saat kadar dinlendirerek ham ipeğin *ıslatılması;* ham ipek ipliğinin, «makara» denilen bobinlere sarmak üzere açılması, iplikteki hatalı kısımları ayırmak için *temizlenmesi;* bükme makinelerinden geçirerek, ipliğe *ilk bükümün verilmesi* (ham ipek ipliği, metre cinsine göre değişmek şartıyle, kendi üzerine bükülür); bükülmüş ipliklerin iki veya daha çoğunu aralarında birleştirmek amacı güden *katlama;* yine bir bükme makinesinden geçirerek yapılan *ikinci büküm;* bükümlerin açılmaması için, sıcak ve nemli ortamda uygulanan *buharlama;* bükülmüş ipeğin *çile yapılması.* Böylece hazırlanan iplikler, birleştirilen ham ipek ipliğinin sayısına ve büküm miktarına göre adlandırılır (krep ipliğinde metre başına büküm sayısı, birkaç yüzden birkaç bine kadar değişir).

● *İplik bükme makinesi.* Bu makine üzerinde, bükülecek iplik bobinlerini taşıyan düşey iğler bulunur. Bu iğler genellikle, makaralar üzerine dayanan ve dakikada 12 000 ile 14 000 devir yapacak şekilde hızla dönen bir sonsuz kayışla idare edilir. Bo-

binden çözülerek boşalan iplik, iğin üzerine yerleştirilmiş başka bir bobine sarılır.

Bükme makinesi, daima çift yönlü ve birkaç katlı bir makinedir: aynı anda çalışan iki veya üç sıra iğ bulunur.

• *İplik makineleri,* hammadde fitillerini belirli yollarla çekerek istenilen inceliğe getirdikten sonra, elyafın kaymaması için onları büküm yoluyle bağlar ve bir masura üzerine iplik halinde sarar. Bugün her cins hammadde için en çok kullanılan iplik makinesi sabit, bilezikli ve kopçalı makine tipidir. Bu makineler genel olarak, üzerine fitil yumakları takılan bir sehpa ve bu fitili istenilen inceliğe getirebilmek için çeken birkaç çift çekim silindirinden meydana gelir. Son çekim silindirinden istenilen incelikte çıkan fitil, hızla dönen iğlerle bükülerek, istenilen kalınlıkta iplik elde edilir. Bu iğler özel mekanik bir sistemle çok hızlı döner ve ipliğe dakikada 6 000 - 12 000 büküm verebilir. Üzerlerine, uygun karton masuralar geçirilmiş olan bu iğler çelik bir bileziğin ortasından döner; bu bilezikler, bilezik tablası denilen yukarı - aşağı hareketli bir tabla üzerine yerleştirilmiştir. Ayrıca, bileziklerin kenarlarına, çevrelerinde hızla dönen kopçalar geçirilmiştir. Son verim silindirinden istenilen incelikte çıkan lif demeti, iğlerin dönüşüyle bükülerek iplik haline gelir; ipliğin bilezik üstünde sürüklenmesiyle dönen kopçaların sürtünmesinden doğan dirençle, iğler üzerine geçirilmiş karton masuralara iplik olarak sarılır. Diğer taraftan, bilezik tablalarının yukarı-aşağı hareketi ipliklerin bu masuralar üzerine belirli bir şekilde sarılmalarını sağlar. Islak keten iplik yapımında kullanılan bu tür vargellerde ufak bir değişiklik yapılmış ve üzerine fitil yumakları takılan besmele sehpası ile çekim mekanizması arasına içi su dolu tavalar yerleştirilmiştir. Böylece fitilin, çekim sistemine girmeden önce bu tavalardan geçerek, elyaf üzerinden iyice sıyrılmamış sert maddelerin yumuşatılması sağlanır. Kopçalı ve yuvarlak bilezikli makinelerle daha ince, daha yuvarlak iplik ve dolayısıyle daha iyi kumaşlar elde etmek mümkün olur.

Maşalı vargel makineleri. Özellikle çok uzun elyaflı hammaddeler (uzun yünler, keten, kendir ve jüt v.b.) için kullanılır; bilezikli ve kopçalı makinelerdeki bütün mekanizmalar bunlarda da vardır. Ancak, bilezik ve kopçaların gördüğü iş, özel bir maşa sistemiyle yapılır. Bu maşanın uçları, hem ipliğe yön verir, hem de masura (veya büyük tip makara) üzerine sarar. Islak çalışmada, yukarıda olduğu gibi fitiller sıcak su dolu tavalardan geçer. Maşalı vargel makineleri bugün daha da geliştirilmiş ve maşa grubunun iğler üzerinden ayrılarak bağımsız çalışmaları sağlanmıştır; dolu masuraların çıkarılarak yerlerine boşlarının takılması (yani takım çıkarma) işlemi çok kolaylaşmış ve bu şekilde büyük bir zaman kaybı azaltılmıştır.

Arabalı vargel makineleri. Bugün *selfaktine* veya *selfaktör* de denilen ve ilk adları *Jenney vargeli* olan bu makineler, ilk mekanik iplik makineleridir; çekim tekerlekli özel bir arabanın makine çekim sisteminden açılmasıyle yapılır. Bu tip makineler, üzerlerine fitiller konan özel bir sepha, ona bağlı bir verim silindir sistemi ve maşa grubunun iğler üzerinden ayrılarak yeniden ona birleşen ve üzerinde iğler bulunan vargele hareketli bir arabadan meydana gelir. Araba sehpadan ayrılırken verim silindirlerinin hafif bir dönüşüyle bırakılan 20-30 santim boyundaki fitil ucunu yavaş yavaş çekerek uzatır ve iğlerin dönüşüyle bükerek kopmasını engeller. Arabanın sabit kısımdan ayrılmasıyle sarılan ipliğin uzunluğu en çok 1,60 m olur ve buna *sap* adı verilir. Her sap yeteri kadar büküldükten sonra, araba sabit kısma doğru geri dönerken üzerindeki masuralara sarılır ve bu şekilde arabanın her vargel hareketi bir sap ipliğin masuraya sarılmasını sağlar. Bu tip tezgâhlar, gerek kullanış zorluğu, gerek verimin düşük olması yüzünden yerlerini bilezikli ve kopçalı sabit vargellere bırakmıştır.

Kâseli iplik vargelleri. Bu makinelerde maşalı vargellerin maşaları yerine, iğler üzerine kapanmış çan şeklinde kâseler bulunur. Kâselerin kenarlarına sürtünen iplik, iğler üzerindeki masura veya makaralara sarılır. Bu tip makineler daha çok, uzun elyaflı yünlerin iplik haline getirilmesi için İngiltere'de kullanılır; Avrupa'da bugün hiç kullanılmaz. Sabit vargellerin, hammaddenin cinsine ve inceliğine göre, her yanı ayrı motorla veya her iki yanı da aynı motorla hareket eden tipleri vardır; iğ sayısı, bilezik çaplarına göre 360-460 arasında değişir. Arabalı vargellerde ise iğ sayısı 250 ile 750 arasındadır.

— Tıp. *Bağlama iplikleri,* cerrahî dikiş veya bağlamaları yapmağa yarayan pansuman maddeleridir. Bazen *organik* (keten ipliği, ipek, katküt, floransa kılı, naylon ipliği), bazen *inorganik* (gümüş, demir, bronz, alüminyum iplikleri) tabiattadır. Kimi emilip kaybolacağından derin dikişlerde (katküt), emilemediğinden yüzeysel dikişlerde (floransa kılı, ipek, gümüş iplikleri) kullanılır. İhtiyaca göre çapları değiştiktir, kullanması ise fizik yeteneklerine ve tam aseptik olma şartına bağlıdır.

— Zool. *İplik borusu.* Örümceklerde, *iplik boru*'ları koni veya silindir biçiminde ve çıkıntılıdır; anusun alt tarafında, genellikle üç çift olarak yer alır. Tırtıllarla kurtçukların çoğunda alt dudağın veya ona bağlı parçaların üzerinde bazı kurtçuklarda ise vücudun arka alt tarafında bulunur (karınca aslanı).

• *Örümcek ipliği.* Örümceklerin yaptığı iplikler çok çeşitlidir. Bazıları pamuk lifine benzer ve yapışkandır; ağ bezlerinin ağzındaki iplik borularından sıvı olarak basınçla fışkırırken katılaşır ve art ayakların ucunda bulunan taraflarla bükülüp birleştirilir. Bu iplikler ağları asmak için kullanılan basit ve kalın «asıcı teller»den farklıdır. Avları yakalamak için kullanılır. Bu bükülmüş iplikler «asıcı tellerin» aralarında yer alır.

• *Şeytan ipliği.* Bu iplikleri yapanlar genellikle genç örümceklerdir. Örümcekler rüzgârın geldiği yöne gidebilmek için bunu bir çeşit askı ve tutunma aracı olarak kullanır ve bazen 200 km kadar uzaklara gidebilir. Örümcek uçuşu denilen olay budur. Bazı örümcekler sadece bir iplik değil, gümüşü renkte bir iplik demeti salgılar ve havada uçuşan bu demetlere tutunarak uçar. Sonbahardaki örümcek akınları bu şekilde olur.

— İkonogr. Velasquez'in şaheserlerinden biri olan *İplik Büken Kadınlar* (Las Hilanderas) [Prado] adındaki tablosundan başka, Nicolas Maes'in *Yaşlı İplikçi Kadın* (Amsterdam), Gerrit Honthorst'un *Çıkrığının Başında bir İplikçi* (Leningrad); Karel Dujardin'in *İplik Büken Kadın veya Hayırsever Gezgin* (Louvre), Courbet'nin *İplik Büken Kadın* (Montpellier) ve Milet'nin *İplik Büken Kadın* (Louvre) adlarındaki tabloları da özellikle anılmağa değer.

◆ **iplikllenmek** dönşl. f. Tel tel olmak, iplik iplik olmak. ‖ İplik haline gelmek. ‖ Liflenmek, lif haline gelmek. (LM)

İPLİKÇİ i. (*iplik*'ten *iplik-çi*). İplik yapan veya satan kimse. (M)

İplikçi camii, *Altunoba camii* de denir, Konya'da Selçuklular devrinde yapılmış cami. Güneyinde önce mevcut olan medresesi ile birlikte selçuklu sultanlarından Rükneddin Süleyman Şah ve Alâeddin Keykubad I devri ileri gelenlerinden Semaüddin Altunoba (Altunboy) tarafından yaptırıldı (1201). Şemsüddin Altunoba, medresesine İplikçi sülâlesinden Necibüddin Ayas'ı mütevelli tayin ettiği için medrese ve cami İplikçi adı ile anıldı.

Cami, dikdörtgen bir temel üzerine kurulmuştur. 12 Adet fil ayağı kuvvetli desteklere dayanan kemerler üzerine oturmuştur. İkisi beyzî, biri yuvarlak üç kubbesi ve çapraz tonozları vardır. Kıble yönündeki mermer işleme mihrabı, orijinal çini mihrabının üzerine Osmanlılar devrinde yapılmıştır. Eski mihraptan çini artıkları bugün de görülmektedir. Caminin tuğla minaresi yıkılmıştır.

Karamanoğulları (1332), Turgutoğulları ve Osmanlılar devrinde defalarca onarıldı. Sonraları medrese yıkıldı, yalnız camiye bitişik kubbeli bir hücresi kaldı. Son yıllarda yeniden onarıldı. 1953 Yılında Klasik Eserler müzesi olarak açıldı; fakat bir süre sonra boşaltıldı (1959). Bugün cami olarak kullanılmaktadır. (M)

İPLİKÇİK i. (*iplik*'ten *iplik-çik*). Zool. Çok ince, iplik görünüşünde asalak solucan türü. (M)

İPLİKÇİLİK i. (*iplikçi*'den *iplikçi-lik*). Tekst. Tekstil elyafını iplik haline getirmek için yapılan işlemlerin tümü.

— ANSİKL. *İplikçilik* iki büyük sınıfa ayrılır: devamsız elyaf iplikçiliği (pamuk, yün, keten, kenevir, jüt v.b.) ve devamlı elyaf iplikçiliği (tabiî ipek, yabanî ipek v.b.). [Bk. İPEK ve KAMÇIBAŞI.] **1.** elyaf arasındaki bütün yabancı maddeleri ayıklamak ve sonunda elyafı, sadece kendi kıvrımlarıyle birbirine tutunacak şekilde üst üste binmiş hemen hemen paralel liflerden meydana gelen sürekli bir şerit halinde birleştirmek amacını güden, hammaddenin *açılması, çözülmesi* ve *temizlenmesi* işlemleri; **2.** her noktadaki kesiti ve yapısı aynı olan düzgün bir şerit elde etmek için, *şerit çapını düzgünleştirme* işlemleri; **3.** şeriti hafifçe bükerek daha sağlam ve daha ince bir fitil haline getirmek amacını güden *inceltme* işlemleri; **4.** bu fitili, çok bükümlü bir iplik haline getiren *iplik çekme* işlemleri. Bunların yanı sıra iplikçilikte, ters yöne bükme, havlarını yakma (alazlama), bobinler halinde sarma v.b. gibi ek işlemler de uygulanır; ancak bu işlemler, ipliğin yalnız dış görünümünü değiştirir.

Temel işlemlerin (özellikle temizleme işleminin) kullanılan hammaddenin cinsine göre uygulanması gerekir; çünkü hayvansal, bitkisel veya sentetik hammaddelerin içinde bulunan ve temizlenmesi gereken yabancı maddeler çok değişik ve çeşitlidir. Bu yüzden iplik sanayii, uzmanlaşmış sınıflara ayrılır. Ayrıca, yapılacak ipliğin numarası da (kalınlığı) büyük önem taşır ve uzmanlaşmayı gerektirir.

Bir iplik fabrikasının büyüklüğü, sahip olduğu iplik tezgâhlarındaki iğ sayısıyle ölçülür; günümüzde, 50 000 ve daha fazla iplik iği olan fabrikalar pamuk sanayiinde hiç de az değildir. (Bk. JÜT *iplikçiliği,* KETEN *iplikçiliği,* KENDİR - KENEVİR *iplikçiliği,* PAMUK *iplikçiliği,* YÜN *iplikçiliği.*) [LM]

İPLİKHANE bİş. i. (*iplik* ve fars. *hāne*'den *iplik-hāne*). Ham bitki liflerinin iplik haline getirildiği yer.

— Denizc. *Esk.* Gemiler için halat ve yelken bezi imal edilen fabrikanın adı.

— Tar. Eskiden kürek mahkûmlarının bulunduğu hapishaneye verilen ad. (Buradaki suçlulara iplik büktürülür ve ip ördürülürdü.) [M]

İPLİK kurdu bİş. i. Suda, nemli topraklarda, çürüyen maddelerde (gübre, hamur kolası, sirke) yaşayan iplik gibi ince kurt. (Bazı türleri canlı dokulara da saldırır.)

— Patol. *İplik kurdu hastalığı,* iplik kurdunun insanlarda sebep olduğu hastalık.

— ANSİKL. *Buğday iplik kurdu* (*Tylenchus tritici*), buğdaylarda yanık hastalığı yapar; buğday saplarında bodurlaşmaya sebep olur. *Pancar iplik kurdu* (*Heterodera Schachtii*), pancarlar için en büyük âfetlerden biridir. İplik kurtları pancarın kökünde yaşar ve kökün gelişmesine büyük ölçüde engel olur. Bunları yok etmek için çeşitli usullere başvurulur; toprağa karbon sülfür karıştırmak; tuzak bitkiler ekmek (kolza, şalgam), kurdun zarar veremediği bitkilerle (hindiba, bezelye, kaba yonca, acı bakla, pembe yonca) ekim nöbeti sağlamak ve şeker fabrikası döküntülerinden yapılan gübreleri asla kullanmamak. İplik kurtları yaklaşık olarak yirmi yıl canlı uyuşukluk içinde (anhidrobiyoz) yaşayabilir ve rutubeti bulunca yeniden canlılığını kazanır.

— Asalakbil. Bu yuvarlak kurdu 1876'da Normand buldu, Bavay inceledi. Yumurtalardan çıkan kurtçuk iki şekilde gelişir; ya serbest bir kurt olur veya insanlarda asalak yaşayarak iplik kurdu hastalığını meydana getirir.

— Patol. *İplik kurdu hastalığı* dört evre gösterir: deri evresi, gizli evre, ağrısız ishalli bağırsak evresi, nevrasteni evresi. Hastalık süresince yüksek derecede eozinofili görülür (yüzde 76'ya kadar). Tropik bölge hastalığı olmakla beraber Güney Avrupa'da da rastlanır. (L)

İPLİKSİ sıf. (*iplik*'ten *iplik-si*). İplik gibi ince uzun organlar için kullanılır: *İpliksi duyargalar.*

— Anat. *İpliksi papillalar,* dil sırtı mukozasının ince payılları. ‖ *İpliksi zar* (veya *gömlek*), doğumdan sonra plasenta ve yumurta zarlarıyle beraber dışarı atılan zar.

— Cerr. *İpliksi sonda* (veya *bujiler*), kateterizme yarayan çok ince sondalar.

— Patol. *İpliksi nabız,* titreşim halinde bir teli andıran zayıf nabız.

— Kim. Bir tek yönde yayılarak bir zincir meydana getiren bağlantılara sahip büyük moleküllü bir madde veya bir yüksek polimer için kullanılır (msl. yumuşak kükürt, kauçuk). [L]

İPNOTİZMA i. (fr. *hypnotisme*'den). Bk. HİPNOTİZMA.

İPNOZ i. (fr. *hypnose*). Bk. HİPNOZ.

İPOH, Malezya'da (Perak eyaleti) şehir, Kinta kıyısında; 80 900 nüf. Malezya'nın başlıca kalay filizi çıkarma merkezi. (L)

İPOMAEA i. Bot. Sarmaşık patatesi. (*İpomaea batatas,* sıcak ve ılıman ülkelerde patates gibi her yıl ekimi yapılan ve yumrularından yiyecek olarak faydalanılan çok yıllık bir bitkidir. Yaprakları da iyi bir hayvan yemidir. Büyük beyaz, mavi, pembe ve kırmızı çiçeklerinden dolayı birçok türü de süs bitkisi olarak yetiştirilir.) [L]

İPOTEK i. (fr. *hypothèque*). Huk. Bir alacak için kurulan ve kıymetli evraka bağlanmayan gayrımenkul üstündeki rehin hakkı.

— ANSİKL. Huk. Bir alacağın, gayrımenkul karşılık gösterilerek teminat altına alınması üç yolla olur: **1.** *ipotek;* **2.** *ipotekli borç senedi;* **3.** *irat senedi.* Bunlardan ipoteğin tek fonksiyonu teminattır. İpotekli borç senedi ile irat senedinin (bk. İRAT *senedi*) ise teminat fonksiyonu yanında, kıymetli evrak niteliğinde oldukları için tedavül fonksiyonları da vardır. Belirtildiği gibi ipotek bir alacağı temine yarar. Bu sebeple, ipotek alacağa sıkıca bağlıdır ve alacak yoksa, ipotek sadece şekli bakımından bir hüküm ifade eder; maddî hukuk bakımından kıymeti yoktur.

İpoteğin kurulmuş sayılması için, borçlu ile, üstünde ipotek kurulan gayrımenkul malikinin aynı kişi olması aranmaz. Bir kimse, başka bir kişinin borcu için kendi gayrımenkulü üstünde ipotek kurabilir veya üstünde ipotek kurulu olan gayrımenkulü sonradan bir üçüncü kişi satın alırsa, yeni borçlu ile ipotekli gayrımenkulün maliki başka kişiler olur.

● ***İpotek hakkına hâkim olan genel prensipler.*** İpotek hakkına dört genel prensip hâkimdir. 1. aleniyet; 2. belirlilik (muayyeniyet); 3. teminat; 4. sabit derece. Bütün gayrımenkul rehni türlerine hâkim olan bu prensipler, ipotek yönünden şu şekilde açıklanabilir.

1. Aleniyet prensibi: bu prensip, tapu siciline hâkim olan genel aleniyet prensibinin ipotek hakkına da yansımasıdır. İlgili olan herkes, söz konusu gayrımenkul üstünde bir ipotek hakkının bulunup bulunmadığını inceleyebilir ve bu sebeple de hiç kimse tapuda kayıtlı bir ipotek hakkını bilmediğini ileri süremez;

2. belirlilik (muayyeniyet) prensibi: iki hususu kapsar: a) alacakta belirlilik; b) konuda belirlilik.

a) Alacakta veya teminatta belirlilik: teminat altına alınan alacağın türk parası ile değerinin tapu sicilinde gösterilmesi gereklidir (Med. kn. md. 766, Tapu Sicil nizamnamesi md. 40). Alacak hakkı belirliyse bu miktar tapu siciline kaydedilir. İpotek hakkı, kendiliğinden sözleşmeden doğan faiz de kapsadığı için, faizin ayrıca gösterilmesi gerekli değildir. Ancak gerekirse faizin yüzdesi tapuya kaydedilebilir (Tapu Sicil nizamnamesi md. 40). Buna karşılık alacağın miktarı belirli değilse, o zaman gayrımenkulün en çok ne miktar için teminat alacağı tapuya kaydedilir (azamî ipotek miktarı) [Med. kn. md. 766/II]. Gerçek alacak ve zamlarının bu miktarı aşan kısmı teminatsız kalır.

b) Konuda belirlilik: rehin edilen gayrımenkulün belirli olması gerekir. Tapu sicilinde hangi gayrımenkul üstünde ipotek kurulduğunun açık olarak gösterilmesi gereklidir (Med. kn. md. 769/I). Yani bir kısmı ipotek ediliyorsa, önce gayrımenkulün parsellenmesi, ondan sonra bir parçası üstünde rehinin tesis edilmesi gereklidir (Med. kn. md. 769/II). Buna karşılık bir alacak için birden fazla gayrımenkul ipotek edilebilir. Bu iki yolla olabilir. Birinci halde, her bir gayrımenkulün alacağın ne miktarına teminat olduğu gösterilir. Yani her gayrımenkul, alacağın belirli bir kısmını teminat altına alır. Satış halinde, gayrımenkul daha fazlaya satılmış olsa bile, alacaklı ancak belirtilen miktarı alabilir. Aksine bir sözleşme olmadıkça teminat gayrımenkuller arasında değerleriyle orantılı olarak paylaştırılır (Med. kn. md. 773). İkinci halde ise, teminat gayrımenkulden her biri, alacağın tamamını teminat altına alır. Yani bir müteselsil (ya da kolektif) rehin söz konusudur (Tapu Sicili nizamnamesi md. 42). Müteselsil olarak ipotek edilen gayrımenkuller aynı malike aitse, o zaman ipotek genellikle bu gayrımenkullere müşterek bir sayfa açılmak suretiyle tesis edilir. Buna karşılık gayrımenkuller aynı alacaktan müteselsil sorumlu ayrı ayrı kişilerinse, ipotek isteği hepsi için aynı anda ileri sürülür ve her gayrımenkulün sayfasına ayrı olarak tescil edilir (Tapu Sicili nizamnamesi md. 43). Müteselsil ipoteğin söz konusu olduğu hallerde, alacaklı bunların hepsinin satımını aynı anda istemeğe mecburdur. Ancak icra memuru bunlar arasından gerekli gördüklerini satar (Med. kn. md. 788).

3. Teminat prensibi: bütün gayrımenkul rehin türleri gibi, ipoteğin de en önemli fonksiyonu teminattır. Yani ipotek alacaklıya alacağını elde etme imkânını verir (Med. kn. md. 788/I). Bu teminatın kapsamına, gayrımenkulün dışında şunlar da girmektedir:

a) mütemmim cüzler; yani arazi üzerindeki bina, ağaçlar v.b.;

b) teferruat, menkul eşya olmakla beraber Med. kn. md. 777/I bunları gayrımenkul rehini kapsamına sokar. Bu yüzden, ipotek tapu siciline tescil edilince, teferruat üstünde de rehin hakkı kendiliğinden doğar. Ancak taraflar anlaşarak teferruatı, gayrımenkul rehninin dışında bırakabilirler. Bazı hallerde, kanun tarafından teferruat sayılmayan, makine ya da otel mefruşatı gibi şeyler beyanlar hanesine teferruat olarak kaydedilirse, o zaman bunların teferruat olduğuna ilişkin bir karine doğar (Med. kn. md. 777/II). Bu halde artık aksini ispat, bunu iddia edene düşer. Aynı madde teferruat üstündeki üçüncü kişilerin haklarını saklı tutmaktadır. Yani, ipotek kurulmadan önce, söz konusu teferruat üstünde, üçüncü kişi lehine bir aynî hak kurulmuş ise, ipotek bunları etkilemez;

c) tabiî semereler, asıldan ayrılmadan önce, mütemmim cüzü sayıldığı için, ipoteğin kapsamına girer. Buna karşılık asıldan ayrılınca, kendiliğinden bunun dışına çıkar. (İcra ve İflâs kn. md. 84, 92);

ç) medenî semereler: ipotek, gayrımenkulün medenî semeresi olan kiraları da kapsar. Ancak bu halde ipotek hakkı sahibinin hakları sınırlanmıştır. İpotek, ancak ipotekli şeyin paraya çevrilmesi için takibe başlandığı andan, paraya çevrilme tarihine kadar olan kiraları kapsar (Med. kn. md 778/I);

4. sabit dereceler sistemi: bütün gayrımenkul rehinleri gibi, ipoteğe hâkim olan diğer bir prensip de, sabit dereceler sistemidir. Bununla kastedilen şudur. İpotek hangi derecede kayıtlıysa, o derecede kalır; bir üst derece boşalınca onun yerine geçemez. Meselâ şahsın bir gayrımenkul üstünde 3. dereceden ipotek hakkı varsa, 7. derece boşaldığı zaman otomatik olarak 2. dereceye geçmez; yine 3. derecede kalır. 2. dereceyi malik yine ipotek edebilir veya onu boş tutar. Ancak bu emredici bir kural değildir. Taraflar bunun aksini kararlaştırabilecekleri gibi, kanunda da bunun istisnaları vardır (Med. kn. md. 787).

● ***İpoteğin hükümleri.*** İpotek, bir aynî hak olduğu için, herkese karşı ileri sürülür. Bunun sonucunda borçlu, ipotekli gayrımenkulünü bir üçüncü kişiye devredecek olursa, gayrımenkul bu hakla yüklü olarak yeni malike geçer ve alacaklı bu hakkını ona karşı ileri sürer; gereğince gayrımenkulü sattırabilir. Buna karşılık, gayrımenkulün tamamı değil de, bir kısmı üçüncü kişiye devredilirse yapılıp bakılacak ilk şey, ipoteğin mukadderatına ilişkin bir sözleşmenin yapılıp yapılmadığıdır. Böyle bir sözleşme yapılmışsa, ona göre hareket edilir. Bu şekilde bir sözleşme yoksa, o zaman Med. kn. md. 804'teki hüküm uygulanır. Yani, ipotek bölünür ve o parsele düşen kısım, yeni malike yüklenir. Aksine bir hüküm bulunmadıkça, ipotek, parsellerin kıymeti ile oranlı olarak paylaştırılır. Ancak alacaklı bu paylaştırmaya razı olamayabilir. Bu halde alacaklı, bölünmenin kesinleşmesinden itibaren bir ay içinde, alacağının bir yıl zarfında ödenmesini isteyebilir (Med. kn. md. 804).

İpotekli alacağın temliki için tescil ve resmî şekil aranmaz. Temlik, Borçlar kn. md. 162 v.d. deki hükümlere göre yazılı şekilde yapılır. Alacak temlik edilince, ipotek hakkı da yeni alacaklıya geçer. Üstünde ipotek kurulan gayrımenkulün maliki aynı zamanda borçlu değilse, ona karşı da geçerli olması için, alacaklının ödeme isteğini gayrımenkulün malikine karşı da yapması gerekir (Med. kn. md. 802). Bunun üzerine, eğer malik gayrımenkulünü satılmaktan kurtarmak istiyorsa, borcu bizzat öder. Ancak bu ödeme ile alacaklıya halef olur (bk. HALEFİYET) [Borçlar. kn. md. 799]. Nihayet ipotekle teminat altına alınmış bir alacakta zamanaşımı işlemez.

● ***İpoteğin kurulması.*** İpotek, re'sen bir rehin sözleşmesi (Med. kn. md. 771/III; Tapu Sicil nizamnamesi md. 19-20; Tapu kn. md. 26) ve ipotek hakkının tapuya tescil edilmesi suretiyle kurulur.

● ***İpoteğin sona ermesi.*** Diğer gayrımenkul rehinleri gibi, ipotek de önce, kaydın silinmesi ve gayrımenkulün tamamının yok olması ile sona erer. Bunun dışında alacağın herhangi bir sebeple sona ermesi halinde de ipotek sona erer ve gayrımenkulün maliki alacaklıdan teslimi ister (Med. kn. md. 198). Alacağın sona ermesiyle, ipotek kaydı sebepsiz kalır ve tescil de artık şeklî olur.

● ***İpotekten kurtarma.*** İpotekten kurtarma, bir gayrımenkulü iktisap edenin, o gayrımenkulü kayıtlayan rehinlerden kurtarması imkânı tanıyan bir yoldur. Bu yolla, iktisap eden, tek taraflı irade beyanı ile, gayrımenkulün değerini aşan rehinlerle kayıtlanmasını önleme imkânını kazanır (Med. kn. md. 900/I). İktisap edenin bu hakkını kullanabilmesi için ilk şart, rehin haklarının gayrımenkulün kıymetinden fazla olmasıdır. Bu fazlalık, satış bedeli ile satış değerinin karşılaştırılması ile bulunur ve rehinlerin satış bedelini aşması halinde fazlalığın varlığı ile kabul edilir. Ayrıca gayrımenkulü iktisap edenin, şahsen borçlu olması da aranır. Meselâ borçlunun mirasçısı küllî halef olarak borçtan sorumlu olduğu için, gayrımenkulü kazanınca, ipotekten kurtarma yolundan yararlanamaz. Diğer bir şartta, ipotekten kurtarma işleminin, alacaklıların takip talebinden önce yapılması gereklidir.

İktisap eden, ipoteğin satın almak isteğini bütün ilgililere, yazılı olarak, alacağın muaccel olmasından 6 ay önce bildirmek zorundadır (Med. kn. md. 800/II). Ancak muacceliyet altı aydan önce geliyorsa altı ayı beklemek gerekmez. Satın almak için teklif edilecek iktisabın ivazlı veya ivazsız olmasına göre farklıdır. İktisap ivazlıysa, alacaklılara satış bedeli teklif edilir. İktisap ivazsızsa, iktisap eden, kendi takdir edeceği değeri teklif eder. Bu teklif alacaklılar tarafından kabul edilirse bedel sıraya göre paylaştırılır ve ipotek terkin edilir. Aksine, alacaklılar bu bedeli kabul etmezlerse, bildirimden itibaren bir ay içinde, masrafları yüklenerek alenî müzayede isterler. Müzayede ilân edilir ve satış talepten itibaren iki ay içinde yapılır (Med. kn. md. 801/I). Bu müzayedede teklif edilen bedel, iktisap edenin verdiğinden az veya ona eşitse, ihale yapılmaz, yine iktisap eden rehini satın alır. Daha fazla ise ihale yapılır ve ihale bedeli alacaklılar arasında paylaştırılır (Med. kn. md. 801/II).

● ***İşçi ve müteahhitlerin kanunî ipotek hakkı.*** Bu, tescil ile kurulan bir kanunî ipotek hakkıdır. Bu ipotek hakkının doğabilmesi için, işçi veya müteahhidin alacağının istisna sözleşmesinden doğması gerekir. İpotek hakkı yönünden işçi, bir sonuç elde etmek için bağımsız olarak çalışan kimsedir. Yani alelâde işçiler veya

inşaat çavuşları bu kavramın içine giremezler. Bunun gibi, iş sahibi ve aralarında bir istisna sözleşmesi olmaksızın sadece malzeme temin eden kimseler de bu kavramın içine girmezler. Aynı şekilde, sadece proje ve plan yaparak, fiilen inşaatta çalışmayan mimar ve mühendisler de, kanunî ipotek hakkından yararlanamazlar.

İşçi ve müteahhidin kanunî ipotek hakkından yararlanabilmesi için aranan ikinci şart, alacağın, fiilen inşaatta çalışmaktan veya hem çalışmak, hem de malzeme temin etmekten doğmasıdır. Şu halde sadece malzeme temin etmek kanunî ipotek hakkının doğması için yeterli değildir.

Bu haktan yararlanabilmek için aranan sonuncu şart, inşaat sahibinin başka bir teminat göstermemesidir. İnşaat sahibinin yeterli teminat göstermesi halinde tescil isteği kabul edilmez (Med. kn. md. 803). Kural olarak işçi ve müteahhitlerin ipotek hakkı rüçhanlı değildir. Yani yazıldıkları sırada kalır ve başka alacaklıların hakkından önce gelmez. Ancak Med. kn. md. 811 buna istisna getirir. Bundan yararlanabilmenin birinci şartı, diğer rehinli alacaklıların kötü niyetli olmalarıdır. Kötü niyet, işçi veya müteahhidin bir zarara uğrayacağını bilme veya bilmesi gerektiği hallerde söz konusudur. Yani daha önceki sırada ipotek hakları tescil edilen kimseler, tescil anında zararı bilmekte veya bilecek durumdadırlar. İkinci şart ise, işçi veya müteahhidin bir zarara uğramasıdır. Bununla kastedilen, alacağın tamamının elde edilmemesidir. Bu iki şartın bulunması halinde rehim paraya çevrilince, işçi ve müteahhitlere hakları, diğer alacaklılardan önce ödenir. İpotek hakkının tescili en geç işin bitiminden itibaren üç ay içinde istenir (Med. kn. md. 809). Tescil, malik bunu kabul ederse veya mahkeme karar verirse yapılır. Tescil malik tarafından kabul edilmez veya iş çekişmeli olup mahkemeye intikal ederse, inşaatçıların bu hakkı muvakkat tescil şerhi yoluyle korunur (Med. kn. md. 927. Tapu Sicil nizamnamesi md. 23). Bu suretle, ipotek hakkı, bu arada gayrımenkulün başkasına temlik edilmesi halinde, yeni malike karşı da ileri sürülebilir.

● *Kanunî ipotek.* Birçok durumda ipotek kanundan doğar. Kanunî ipotek ya dolayısıyle veya doğrudan doğruya olur. Dolayısıyle kanundan doğan ipotek hallerinde, kanun alacaklıya bir ipotek hakkı tanımaktadır. Ne var ki, bu şahsî bir haktır. Yani, hak sahibinin, sadece ipoteğin tescil edilmemesini isteme hakkı vardır. İpotek hakkı tescille doğar, sicilden önce kurulmuş olamaz. Doğrudan doğruya kanunî ipotek halinde ise, durum aksinedir. Bu halde, ipotek kanunun tanıdığı yetki sonucu tescil olmaksızın doğar. Meselâ alacaklının, gayrımenkulün değerinin düşmesini engellemek için aldığı tedbirlere ilişkin masraflar, tescile lüzum kalmadan ipoteğin kapsamına girer (Med. kn. md. 780).

● *Mirasçıların kanunî ipotek hakkı.* Terekeye dahil ve üstünde iştirak halinde mülkiyet bulunan gayrımenkullerin taksiminden doğan alacaklar için, mirasçıların, o gayrımenkul üstünde kanunî ipotek hakları vardır (Med. kn. md. 807/II). Bu rehin hakkı, mirasçıları, terekeye dahil bir gayrımenkulü taksim sonucu iktisap edene karşı tarafa bir gayrımenkul devretmişse, sözdür.

● *Ölünceye kadar bakma sözleşmesi alacaklısının kanunî ipotek hakkı.* Ölünceye kadar bakma sözleşmesinin alacaklısı, karşı tarafa bir gayrımenkul devretmişse; sözleşmeden doğan alacağı, tıpkı satıcı gibi bir kanunî rehin hakkı ile korunmuştur (Borçlar kn. md. 513). Bu hakkın mülkiyetin geçmesinden itibaren en geç üç ay içinde tescili gerekir (Med. kn. md. 808).

● *Paydaşların kanunî ipotek hakkı.* Bir iştirak halinde veya müşterek mülkiyete tabi gayrımenkulde malik olan kimselerin söz konusu gayrımenkulün paylaşılması sonucu doğan alacakları da, tescile tabi bir kanunî rehin hakkı ile teminat altına alınmıştır (Med. kn. md. 807/II). Bu teminatın gayesi de gayrımenkulün maliklerden birine tahsis edilmesi veya içlerinden daha küçük hisse alanların diğer maliklere karşı doğan alacaklarını sağlamaktır. Hakkın doğabilmesi için, mülkiyetin taksim sonucu intikalinden itibaren üç ay içinde yapılması gerekir.

● *Satıcının kanunî ipotek hakkı.* Medenî kanun gayrımenkul satıcısına, semen alacağını temin için bir tescile tabi kanunî ipotek hakkı tanır (md. 807/V). Bu, genellikle peşin para ile yapılmayan gayrımenkul satımlarında, satıcıyı korumak gayesiyle konulmuş bir hükümdür. Zira gayrımenkul alım-satımları mülkiyeti muhafaza şartıyle yapılamadığından, satıcıyı korumak için, kanunî ipotek hakkından başka bir imkân kalmamaktadır. Bu haktan yararlanabilmek için önce bir gayrımenkul satım sözleşmesinin bulunması gerekir. Sonra bu ipotek semen alacağı için kurulabilir. Bu yüzden, satıcının semen alacağı başka bir surette teminat altına alınmışsa, söz konusu ipotek kurulamaz. Bunun için, satıcı bu kanunî ipotek hakkını sadece sattığı gayrımenkul üstünde kurabilir. Yoksa, alıcının başka bir gayrımenkulü üstünde, satıcının kanunî ipotek hakkı kurulamaz. Satıcının kanunî ipotek hakkı, mülkiyetin alıcıya geçirilmesinden itibaren en geç üç ay içinde tescil edilmelidir (Med. kn. md. 808). Aksi halde satıcı bu hakkını kaybeder. (→ Bibliyo.) [M]

İPOTEKLİ sıf. (*ipotek*'ten *ipotek-li*). İpotek edilmiş: *İpotekli ev.* ‖ *İpotekli borç senedi,* bir alacak için kıymetli evrak şeklinde kurulan, hem teminat hem de tedavül fonksiyonlarını kapsayan gayrımenkul rehini.

— ANSİKL. Huk. *İpotekli borç senedi,* hem ipotek hem de irat senedinin yararlarını kapsar. Borç, ipotekte olduğu gibi, şahsî karakterini muhafaza eder; yani alacağını rehinden elde edemeyen alacaklı, borçlunun malvarlığına başvurabilir. Bunun yanında, irat senedinde olduğu gibi, kıymetli evrak karakteri vardır ve tedavül eder. İpotekli borç senedinde de borçlu ile ipotek edilen gayrımenkulün malikinin aynı kişiler olması gerekmez. Bir kimse, başkasının borcu için, kendi gayrımenkulü üstünde, ipotekli borç senedi yoluyle rehin kurabilir. Kıymetli evrak şeklinde kurulduğu için sebepten mücerrettir (Med. kn. md. 823). İpotekli borç senedinin düzenlenebilmesi için, tapu dairesi gayrımenkulün kıymetini re'sen takdir eder ve bu miktarı aşan bir ipotekli borç senedi yapılamaz (Med. kn. md. 813; Tapu Sicili nizamnamesi md. 52, 53). İpotekli borç senedinde feshin ihbarı taraflarca kararlaştırılır. Taraflar buna ilişkin bir hüküm koymamışlarsa, senet, faizin ödeneceği günden en az altı ay önce borçlu tarafından alacaklıya ihbarda bulunmak şartıyle, faiz gününde feshebilir (Med. kn. md. 814). [M]

İPOTETİK sıf. Bk. VARSAYILI

İPPEN, amidacı Ci* tarikatını kuran japon bonz'u (1239-1289). Fikirlerini yaymak için şehirden şehire dolaştığı için GEZGİN BİLGE denirdi. (L)

İPPOGRİFO i. (ital. k.; Ariosto tarafından, yunanca *hippos,* at ve ital *grifo,* kartal'dan türetilmiştir). Şövalyelik romanlarında yer alan yarısı at, yarısı kartal biçiminde hayalî hayvan.

— ANSİKL. Boiardo ve Ariosto şiirlerinde bu kelimeyi sık sık kullanırlar. *Orlando Furioso*'da (Çılgın Orlando) Ruggero, Angelica'yı, *ippogrifo* sırtında göğe çıkarak kurtarır (İngres bu hikâyenin bir tablosunu yapmıştır). İppogrifo, edebiyat dilinde, hayali uzayın boşluklarına götüren kanatlı bir dev sembolü olarak kaldı. (L)

İPPOLİTOV İVANOV (Mihail Mihayloviç), rus bestecisi ve orkestra şefi (Geçina 1859 - Moskova 1935). Rimski Karsakov'un öğrencisi, Moskova konservatuvarını yönetti (1905 - 1922). Operaları (*Poslednaya Barrikada,* 1935), koro eserleri, oda müziği ve Gürcistan halk müziği üstüne bir incelemesi vardır. (L)

İPPY, Orta Afrika cumhuriyetinde (Uaka bölgesi) şehir; 6 300 nüf. (L)

İPREZYEN sıf. ve i. (şehir ismi *Ypres*'ten fr. *yprésien*). Jeol. Eyosen sisteminde, landeniyen ile lütesyen arasındaki kat. (Belçika'da, Ypres killeri ve Paris çanağında Cuise kumu ile temsil edilir.) *Eşanl.* KÜVİZİYEN. (L)

İPRONİYAZİT i. Monoamino oksidaz önleyiciler grubundan antidepresör ilâç.

— ANSİKL. *İproniyazit,* izonikotinik asitli bir izopropilhidrazit'tir. Yapısı izoniyazit'e yakın olan bu ilâç, nöropsikiyatride çökkünlük belirtilerinin tedavisinde, kardiyolojide göğüs ağlarını yatıştırmakta kullanılır. Karaciğer hastalıklarında tavsiye edilmez. İproniyazit alınmasında düzenli bir tıbbî müşahedeye ihtiyaç vardır, çünkü istenmeyen ikincil etkilerin görülmesi mümkündür. İproniyazitle beraber, başka ilâçların alınması bu ilâçların bağdaşmamasına, dolayısıyle tehlikeli sonuçlara yolaçabilir. (L)

İPS i. Bitki dokularında yaşamağa elverişli silindir biçiminde küçük ağaç kurdu. (Kınkanatlıların *scolytidae* familyasından.)

— ANSİKL. *İps*'ler ormanların en korkunç düşmanlarıdır; kolay çoğaldığı için bütün ormanı mahvedebilir. *Ips typographus* köknarda, *I. curvidens* taraklı köknarda, *I. sexdentatus* çamlarda yaşar.

İps'ler, tercihan hasta ağaçlara saldırır; onun için ormanda bunlara yem olsun diye hektar başına on kadar ağaç bırakılmalı; bu ağaçlar dikkatle izlenmeli, ağaçlar kurt saldırısına uğrar uğramaz kabukları soyulmalı ve kalıntıları yakılmalıdır. Bu böceklerle savaşmak için yakın zamanlarda kimyasal bazı maddeler denenmiş ve olumlu sonuçlar alınmıştır. (L)

İPSALA, Marmara bölgesinde (Ergene bölümü, Edirne ili) ilçe merkezi kasaba; 9 030 nüf. Meriç ovasının aşağı kesiminde. Türkiye'yi Yunanistan'ın Dedeağaç şehrine bağlayan karayoluna 2 km'lik bir yolla bağlanmıştır. İl merkezine 131 km uzaklıktadır. Kanunî Sultan Süleyman devrinden kalma kervansaray yıkıntıları. — *İpsala ilçesi,* 735 km²; 33 139 nüf. Merkez ve İbriktepe bucakları; 22 köy. Tahıl tarımı. Çeltik ekimi. «Kulaklı» pirinçleri ilçe sınırları içindeki Kulaklı çiftliğinde yetişir. (M)

İPSEN (Gunther), avusturyalı filozof ve dilbilimci (İnnsbruck 1899). Dilin biçimi ile kapsamı arasındaki ilişkiyi psikolojik değerler halinde tanımlamayı denedi. Başlıca eseri: *Die Sprachphilosophie der Gegenwart* (Geleceğin Dil Felsefesi) [1930]. (L)

İPSARA, yun. **Psara,** Ege denizinde, Sakız adasının kuzeybatısında yunan adası; nüf. 800. (L)

İPSİ sıf. veya i. (*ip*'ten *ip-si*). İp biçiminde, ip görünüşünde olan, ince uzun. *Esk.* Haytî.

— Anat. *İpsi cisim.* Beyinciğin alt sapını meydana getiren omuriliğin arka kordonlarının üst kısımları. Bk. SOĞANİLİK, SAP.

— Zool. İnce, uzun gövdesiyle ipliğe benzeyen, çoğunlukla canlıların vücutlarında asalak olarak yaşayan solucan türü. (LM)

İPSİLANTİ (*Ypsilantı* veya *Hypsilantis*), Komnenos'lardan (Trabzon 1204-1461) geldiklerini iddia eden fenerli bir rum aile. 1711'den beri Eflak ve Boğdan'da voyvodalık yapan İpsilanti ailesinden en ünlüleri şunlardır: ALEKSANDROS, rum devlet adamı (1726-1805). Babıâli'de tercüman oldu. Eflak'a (1794), Boğdan'a voyvoda tayin edildi (1787). 1796'da Eflak'a döndü. — KOSTANTİNOS, Aleksandros'un oğlu (İstanbul 1760 - Kiev 1816). Babası gibi Babıâli'de tercüman oldu. Rusya tarafından desteklenerek Osmanlı imparatorluğunun, Fransız ihtilâline karşı kurulan birliğe girmesi için çalıştı. Boğdan (1799-1801) ve Eflak voyvodası (hospodarı) oldu (1802). Rus tesirini yaydı. Fakat, 1806'da Napolyon tarafından İstanbul'a gönderilen general Sébastiani'nin ısrarı üzerine azledildi. 1807 Tilsit antlaşmasından sonra, Rusya'ya gitmek zorunda kaldı. Kostantinos İpsilanti, Babıâli'de tercüman iken *Fenn-i Harp, Fenn-i Lağım* ve *Fenn-i Muhasara* adlı eserleri Türkçeye çevirdi. Bu eserler Salim III tarafından Müteferrika matbaasında bastırıldı. Kostantinos'un Tarabya'da bugünkü Fransız sefarethanesinin bulunduğu yerde sarayı ve bir bahçesi vardı. — ALEKSANDROS, çar Aleksandr I'in harp yaveri (İstanbul 1792-Viyana 1828). Kostantinos'un ikinci oğlu. Odessa'da kurulan ve eski Bizans imparatorluğunu diriltmek ülküsünü benimseyen Etniki Eterya cemiyetini yönetti (1814). 1820'de başlayan Eflak ve Boğdan isyanlarında faal rol oynadı. Etniki Eterya cemiyet üyeleri, isyanın önce Mora'da başlamasını istedikleri halde, Aleksandros, Eflak ve Boğdan'da harekete geçilmesini uygun gördü.

Böylece Rusya'nın yardımını sağlamayı ve isyan hareketine Rumenleri, Sırpları ve Bulgarları da katmayı ümit ediyordu. 1821'de 3 000 kişilik bir kuvvetle Yaş (Jassy) şehrine girdi; rumları bağımsızlık mücadelesine çağırdı. Fakat Eflak ve Boğdan'daki türk kuvvetleri, az olmakla birlikte, Aleksandros'un kuvvetlerini dağıtmayı başardılar. Bunun üzerne Bükreş'e döndü. Burada Ruslar, Eflak ve Boğdanlılar tarafından desteklenmedi; Vidin Paşası tarafından haziranda Dragatsani'de yenilgiye uğratıldı. Avusturya'ya çekildi ve orada tutuklandı; 1827'ye kadar hapiste kaldı. —DİMİTRİOS, rum devlet adamı (İstanbul 1793- Nauplion 1832). Aleksandros'un kardeşi. Kardeşiyle birlikte rum bağımsızlık mücadelesine katıldı. Mora'ya çıkarak Tripolitsa'yı ele geçirdi. Fakat 1821'de Napolidi-Romania önünde yenilgiye uğradı. Yunan âsileri 1822'de Epidor yakınlarında topladıkları mecliste hükûmet reisi yaptıkları Mavrokordatos'a anayasa hazırlanmasında yardımcı oldu. Korsan ve palikarya şefleri olan rakipleri önünde etkili rol oynayamadı. Haziran 1825'te Mehmed Ali Paşanın oğlu İbrahim Paşanın ilerleyişini durdurmak için tekrar ortaya çıktı. 1828'e doğru Kapodhistrias'ın emrinde rum grubu kumandanı olarak görev aldı. 24 Eylül 1829'da Türklerle bağımsızlık savaşının son çarpışmasını yaptı. — NİKOLAOS (1798- Odessa 1834), Dimitrius'un kardeşi. 1821'de Eflak ve Boğdan'da Aleksandros İpsilanti'ye refakat etti. En ünlü rum aileleri çocuklarının hizmet ettikleri topçu birliğine kumanda etti. (M)

İPSİLATERAL sıf. (fr. *ipsilatéral*). Akust. Örtülmüş ses işaretini alan kulak üzerinde örten sesin yaptığı etki için kullanılır.

— ANSİKL. Örtme etkisi belirli bir ses veya bir gürültünün duymayı azaltmasıdır. Bu etki, örtülen ses veya gürültüden başka bir ses veya bir gürültünün bulunmasından ileri gelir ve genel olarak örtülen sesleri işitme sınırının genişliğiyle ölçülür. (L)

İPSİLER çoğl. i. (*ipsi*'den *ipsi-ler*). Genellikle ip biçiminde ve iki ucu az veya çok sivri solucanlar sınıfı.

— ANSİKL. Hemen hepsi, tesadüfen de olsa insanlarda, hayvanlarda ve bitkilerde iç asalak olarak yaşamağa elverişli olan *ipsiler* humuslu topraklarda, pis sularda pek çok bulunur. Birçok türü, anhidrobiyoz halinde yıllarca yaşadıktan sonra, yeniden canlılık ve etkinlik kazanabilir.

Tarım bitkilerine zarar veren ipsileri yok etmek için toprağı yüzde 10 şekerli su ile sulamak yeter. Sakaroz ipsi solucanlar için şiddetli bir zehirdir. (L)

İPSİLİ. Coğ. Bk. İPSOS.

İPSİT i. Bk. İSPİT.

İPSİZ sıf. (*ip*'ten *ip-siz*). İpi olmayan. ‖ *Mec.* Serseri, başıboş, haylaz, berduş.

— DEY. *İpsiz sapsız*, tutarsız, birbirini tutmayan, münasebetsiz: *Bu ipsiz sapsız lakırdılara tahammül edilmez amma* (R. N. Güntekin). Berduş, haylaz, yeri yurdu belli olmayan, ayak takımı: *Dükkâna bazan ipsiz sapsızlar da gelir* (H. E. Adıvar). [M]

ipso iure. Huk. Bir hukukî sonucun konu gereği meydana gelmesi. Hukukî sonucun doğması için, işleme katılanların ayrıca bir irade beyanında veya bir harekette bulunmaları gerekli değildir. Meselâ mirasçıların, ölüm ile birlikte terekeyi iktisap etmelerinde olduğu gibi. Bu halde herhangi bir irade beyanına lüzum kalmaksızın mirasçılar terekeyi kanun icabı kendiliğinden iktisap ederler. (M)

İPSOS. Esk. coğ. Frigya'da (Anadolu) kasaba. Bizans'tan Sardes'e giden yolların kavşağında. Büyük İskender'in generalleri arasındaki, «krallar savaşı» adı verilen savaş (M.Ö. 301) burada oldu. Antigonos Monophtalmos ile Demetrios Poliorketes kendilerine karşı birleşen Seleukos Ptolemaios, Kassandros ve Lysimakhos tarafından burada yenildi ve Antigonos öldürüldü. Bu savaş eski çağın en kanlı savaşlarındandır. Bugün Afyonu'un kuzeybatısında İpsili. (M)

İPSWİCH, Büyük Britanya'da şehir, Suffolk'un idare merkezi, Owell halici kıyısında; 117 300 nüf. Eski evler. Tabiî ilimler müzesi; mahallî eski eserler müzesi. Ticaret limanı. Traktör yapımı; tütün imalâthanesi v.b.

— İpswich yakınındaki taşocaklarında bulunan Kalabriyen'den kalma çakmak taşlarına insan eliyle şekil verildiği ileri sürülmüştür. Marcellin Boule gibi bazı uzmanlarsa bu çakmak taşlarını basit eolitler sayar. Bu taşocaklarında 1835'te bulunan bir insan çene kemiği birçok tartışmaya yol açtı; ama zaten şüphe konusu olan bu kemik kaybolmuştur. (L)

İPSWİCH, Avustralya'da (Queensland) şehir, Brisbane'in güneybatısında; 26 200 nüf. Madencilik (maden kömürü) merkezi; dokumacılık (yün). [L]

İPŞİROĞLU (Mazhar Şevket), türk sanat tarihçisi (İstanbul 1908). İlk ve orta öğrenimini İstanbul'da, yüksek öğrenimini Almanya'da Hamburg, Berlin ve Bonn üniversitelerinde yaptı ve *Tarihî Bağları İçinde Hegel'in Estetiği* konulu doktorasını verdi (1933). 1934 Yılında Türkiye'ye döndü; İstanbul Üniversitesi Edebiyat fakültesinde doçent, daha sonra profesör (1943) oldu. İtalya ve Hollanda müzelerinde çalışarak malzeme topladı (1947). Çeşitli avrupa ülkelerinde konferanslar verdi; sanat tarihi kongrelerine katıldı. İstanbul Edebiyat fakültesinde 1948-1949 ve 1958-1959 devrelerinde dekanlık yaptı. Ayrıca, İstanbul Üniversitesi Filim merkezini kurarak, Anadolu'daki sanat eserlerini değerlendiren birçok belge filmi çevirdi (*Hitit Güneşi, Surname, Ahtamar, Kara Kalem* v.b.) Başlıca eserleri: *Avrupa Sanatı ve Problemleri* (1946); *Avrupa Sanatında Gerçek Duygusu* (1953 [S. Eyüboğlu ile); *Fatih Albümüne Bir Bakış* (1946 [S. Eyüpoğlu ile]); *Saklı Kilise* (1958 [S. Eyüboğlu ile]); *Turkey-Ancien Miniature* (1961). [M]

İPTAL veya **İBTAL** i. (ar. *buṭlān*, hükümsüz olma'dan *ibṭāl*). Hükümsüz bırakma, kullanıştan kaldırma, bozma: *Yaptığımız muameleyi iptale çalışmakta kusur etmediler* (Atatürk). ‖ Herhangi bir hükmün geçersiz olduğunu gerekçeleriyle ile göstererek çürütme. ‖ *İptal etmek*, hükümsüz kılmak. çürütmek: *İki zehir birbirinin tesirini iptal etmişti* (F. R. Atay). ‖ *Esk. İptal-i his*, vücudun bir uzvunun duyarlığının yok olması.

— Büro. Pulu, makbuzu, faturayı v.b. iptal etmek için kullanılan âlet.

— Huk. *İptal davası*, borçlunun malvarlığını azaltarak alacaklılarını zarara sokan bazı tasarruflarına karşı alaklıları korumak amacıyle İcra ve İflâs kanununun tanıdığı bir dava çeşidi. (Bk. ANSİKL.) ‖ *İptal davasında hak düşürücü süre*. Bk. ANSİKL. ‖ *İptal kabiliyeti*. Bk. BUTLAN. ‖ *İflâs dışı iptal davası*. Bk. ANSİKL. ‖ *İflâsta iptal davası*. Bk. ANSİKL.

— İda. huk. Bir idarî işlemin sebep, yetki, konu, şekil ve amaç bakımından dayandığı kanuna ve hukuk prensiplerine uygun olup olmadığı, bir ihtilâf ve kazaî inceleme konusu olduğunda, uygun olmadığını belirten ve onu hukuk âleminden kaldıran karar ve durum. (Bk. ANSİKL.) ‖ *İptal davası*, hukuka aykırı bir idarî işlemin, idarî yargı yerlerince iptalini sağlayan bir idarî dava türü Bk. ANSİKL.

— Muhas. *İptal etmek*, önceden alacağa geçmiş bir maddeyi borca geçirmek veya aksi işlemi yapmak.

— Posta. Pullar üzerine özel bir damga vurarak ikinci defa kullanılmasını önleme işlemi. ‖ *İptal damgası*, iptal eden damga.

— ANSİKL. Huk. İcra hukukundaki çeşitli takip yollarının ortak amacı, alacaklıyı, uygulanan cebrî icra sonunda borçlunun malları üzerinden tatmin etmektir. Ancak alacaklı, cebrî icranın sonunda, her zaman tam bir tatmine kavuşamaz; yani alacağı tam olarak karşılanmayabilir. Alacaklının, borçluya kredi verirken onun o andaki malî durumunu göz önünde bulundurmuş; bu durumun, vereceği krediyi karşılayacak bir seviyede olduğunu görerek, borçlu borcunu ödemediği takdirde, onun malvarlığından bu alacağın elde edilebileceğini düşünmüş olduğu kabul edilmelidir. İşte borçlunun mallarının, alacaklıların müşterek rehni makamında olduğu (İcra ve İflâs kn. md. 311) yolundaki ifadenin altında yatan bu düşüncedir. Malî durumunun bozulması, borçluyu, haczedilebilir mallarını çeşitli kombinezonlarla, bunlara hukuken elkonulmasından önce elden çıkarmağa, yani bu malları alacaklılarından kaçırmağa sevkedebilir. İşte bu durumda, alacağını tamamen elde edememiş olan ve aciz vesikası ile bunu tespit ettirmiş bulunan alacaklıya; borçlunun bu malları üsünde, sanki bu mallar borçlunun malvarlığından hiç çıkmamışçasına hakkını elde etmek, alacağına kavuşmak imkânı tanınmış bulunmaktadır. Bu imkân, İcra ve İflâs kn.nda düzenlenmiş bulunan *iptal davası* ile sağlanır (md. 277 v.b.). İptal davasının kökünde, roma hukukundaki «actio pauliana» vardır. Bu *actio* adını, praetor Paulus'tan almıştır. İptal dava alışveriş güvenliğini sarsmamak amatal söz konusu değildir. Bu anlamda iptalde, kanunun vermiş olduğu bir imkâna dayanarak, belli işlemlerin etkilerinin ortadan kaldırılması söz konusudur. İcra hukukundaki iptal davasının böyle bir iptal ile ilişkisi yoktur. Bu çeşit iptal davasında hukukî işlemin etkileri ortadan kaldırılıyor değildir. İptal davasına konu teşkil eden hukukî muamele, maddî hukuk bakımından geçerlidir ve böyle kalmaktadır. Nitekim bunun bir sonucu, iptal davası bitiminde haczedilerek paraya çevrilen malların bedelinden arta kalan kısmın borçluya değil, malı borçludan iktisap etmiş olan üçüncü şahsa verilmesinde görülür. Zira iptal davası, borçlu ile üçüncü şahıs arasındaki hukukî işlemin sıhhatini etkilemiş değildir. Batıl bir muamele hakkında bir iptal davası açılamaz; çünkü bu durumda mal, borçlunun malvarlığından çıkmış değildir. İptal davası şahsî bir davadır; aynî bir etkisi yoktur. Bunun sonuçları şöyledir: hasmın iflâsı halinde malı çıkarma hakkı olmayacak, sadece iflâs masasına kaydedilecek bir alacak söz konusu olacaktır. Hasmın borcu, aciz vesikasındaki miktar ile sınırlıdır. Aciz vesikasındaki tutarı ödeyerek iptal davasını önleyebilir. İptal davası bir edim davasıdır. İptal davası alacaklıları korumaktadır. Ancak bu dava alışveriş güvenliğini sarsmamak amacıyle, belirli durumlara bırakılmış, böylece sınırlanmıştır. Kanun hangi tasarrufların iptale tabi tutulabileceğini üç kategori olarak tespit etmiştir:

İlk kategori ivazsız tasarruflardır. Borçlunun ivazsız tasarrufları, aciz halinde yapmış olmasına bakılmaksızın ve zarar verme kastı aranmaksızın, iptal davasına konu teşkil edebilir (İcra İflâs kn. 278). Mutat hediyeler istisna edilir. Yani borçlunun bu nitelikteki hediyeleri, iptal davasının konusu olmaktan çıkarılmıştır. Hangi hediyelerin mutat olduğu, sosyal ortama ve borçlu ile üçüncü şahıs arasındaki ilişkiye göre, her olayda tespit edilmek gerekecektir. İvazsız tasarrufların iptale tabi olabilmeleri için, belli bir süre içinde yapılmış olmaları gerekir: hacizden veya haczedilecek malı bulunmaması dolayısıyle acizden (İcra İflâs kn. md. 105/I) veya iflâsın açılmasından (İcra İflâs kn. md. 165) geriye doğru iki yıl içinde, yapılmış olan ivazsız tasarruflar iptal edilebilecektir. Ancak haciz durumunda, karşılanmayan alacağın ve iflâsta masaya kayıtlı en eski alacağın, doğum trihinden önceki ivazsız tasarruflar iptal edilemez. Bağışlamalar, bu iptal sebebi kategorisine girer. Bir de kanun tarafından bağışlama sayılan tasarruflar vardır. Bu tasarrufların bağışlama olmadığının ispatına kanun cevaz vermemiştir. Bunlar, karı ve koca, usul (üstsoy) veya fürû (altsoy) ikinci dereceye kadar (bu derecelere dahil) kan ve sıhrî hısımlar, evlât edinenle evlâtlık arasında yapılan ivazlı tasarruflar; tasarruf yapıldığı sırada, kendi verdiği şeyin değerine göre, borçlunun ivaz olarak pek aşağı bir fiyat kabul ettiği sözleşmeler; borçlunun kendisine yahut üçüncü bir şahsın yararına kaydı hayat şartı ile irat ve intifa hakkı tesis ettiği sözleşmeler ve ölünceye kadar bakma sözleşmeleridir (İcra İflâs kn. md. 278/III- 1, 2, 3). İkinci kategori aciz halinde yapılan tasarrufları kapsamaktadır (İcra İflâs kn. md. 279). Böyle tasarrufların iptal edilebilmesi için, bunların hacizden veya mal bulunmaması dolayısıyle acizden ileri gelmesi veya iflâsın açılmasından önceki bir yıl içinde yapılmış olması gerekir. Burada kanun üçüncü kişi olan davalı bakımından bir kurtuluş beyyinesi getirmiştir: Davalı, borçlunun hal ve vaziyetini, yani aciz içinde olduğunu bilmediğini ispat edebilirse iptal

davası reddolunacaktır (İcra İflâs kn. md. 279/son fıkra). Bu kategoriye giren tasarrufları kanun şöyle sıralamıştır: borçlunun önce teminat göstermeyi taahhüt ettiği durumlar dışında borçlu tarafından, bir borcu temin için yapılan rehinler (md. 279, bent 1); para veya mutat ödeme vasıtalarından ayrı bir şekilde yapılan ödemeler (aynı md. bent 2); vadesi gelmemiş borç için yapılan ödemeler (aynı md. bent 3). Kanun, üçüncü grup butlan hallerini, 280. maddede «diğer butlan halleri» başlığı altında toplamış bulunmaktadır. Bu tasarrufların bir kısmının iptali, belirli bir süreye tabi tutulmuştur: alacaklı, tasarrufun yapılması tarihinden itibaren iki yıl içinde, borçlu aleyhine haciz veya iflâs takibinde bulunmuş olmalıdır (İcra İflâs kn. md. 280/1). Burada diğer şartlar şunlardır: borçlu tasarruf sırasında tediye kabiliyetini tamamen veya kısmen kaybetmiş bulunmalı; yahut iyi niyetli ve basiretli bir tacirden beklenmeyecek bir tasarruf söz konusu olmalı; bu tasarruf borçlunun mevcudunu eksiltmemeli; üçüncü şahsın durumu bilmesi veya bilmesinin gerekmesi lâzımdır. Kanun, borçlunun karı veya kocasının usul veya füruunun, üçüncü dereceye kadar kan ve ikinci dereceye kadar (bu dereceler dahil) sıhrî hısımlarının, evlât edinmenin veya evlâtlığın bu durumu bildiğini öngörmektedir. Ancak bunun tersinin ispat edilebileceğini de kabul etmektedir (İcra İflâs kn. md. 280/III). Kanun, bu üçüncü grup içindeki ikinci kategoriyi, belirli bir süreye tabi olmayan tasarruflar olarak tespit etmektedir (İcra ve İflas kn. md. 280/II). Bunlar, borçlunun, alacaklıya zarar verme kastıyle yaptığı tasarruflardır. Ancak iptal için üçüncü şahsın bu kastı bilmesi gerekmektedir ve ispat külfeti davacıya aittir. Kanun, md. 280/I'deki halde, bu ızrar kastını mevcut saymıştır: ticarî işletmenin veya işyerinde bulunan ticarî emtianın tümünü veya önemli bir bölümünü devir veya satın alan, yahut bir bölümünü iktisap etmekle birlikte, iş yerini sonradan işgal eden şahsın, borçlunun alacaklılarını ızrar kastını bildiği ve borçlunun da bu hallerde ızrar kastı ile hareket etmiş bulunduğu kabul olunur. Kanun böyle bir varsayım kabul etmiş olmakla birlikte, borçluya veya üçüncü şahsa, bazı hususları yerine getirerek böyle bir varsayımın teşekkül etmesini önleme imkânı verir. İptal davasını açan alacaklıya; devir, satış veya terk tarihinden en az üç ay önce, durumun yazılı olarak bildirildiği; veya ticarî işletmenin bulunduğu yerde görülebilir levhalar asmakla birlikte, *Ticaret Sicili* gazetesiyle, bu mümkün olmadığı takdirde, bütün alacaklıların öğrenmesini temin edecek şekilde uygun vasıtalarla ilân olunduğu ispat edilecek olursa, yukarıda belirtilen varsayımın oluşumu önlenmiş olacaktır.

● *İptal davasında hak düşürücü süre* (İcra İflâs kn. md. 284). Bir sürenin belirtilmiş olduğu hallerde, bu sürenin; veya süresiz iptal imkânı tanınmış olan bütün durumlarda, tasarrufun yapılmasından itibaren beş yılın geçmesi ile iptal davası açma hakkı düşer.

● *İflâs dışı iptal davası.* İflâs dışı iptal davasında davacı, kesin (katî) veya geçici (muvakkat) aciz vesikasını elinde bulunduran alacaklıdır. Aciz vesikasının varlığı iptal davası bakımından bir dava şartı niteliğindedir. Davalı, borçlu ve borçlu ile hukukî ilişkide bulunan veya borçlu tarafından kendilerine ödemede bulunulan kişiler ile bunların mirasçıları olabilir. Bunlar dışında kötü niyetli üçüncü şahıslar aleyhine de iptal davası açılabilir. Bu dava iyi niyetli üçüncü şahısların haklarını ihlâl etmez. Mahkemenin görev ve yetkisi Hukuk Usulü muhakemelerindeki genel kurallara göre belirlenir. Borçlu ve üçüncü şahsın ikametgâhları aynı yerde değilse, her birinin ikametgâhındaki mahkeme yetkilidir. İptal davasına, haczedilmiş mala istihkak davasına karşı dava şeklinde açıldığı takdirde, tetkik mercii tarafından bakılacaktır (İcra İflâs kn. md. 97/17). Bu takdirde aciz vesikası elde edilmesine gereklilik yoktur. İptal davası basit yargılama usulüne göre tetkik ve hallolunur (İcra İflâs kn. md. 281/2-1).

Alacaklı bakımından davanın sonuçları: alacaklıya, üçüncü şahıs veya bir başkası tarafından ödeme yapılırsa, iptal davasına mahal yoktur. Menkul bir mal varsa, alacaklı, ilâma dayanarak malın haczini ister. Menkul davalının elinde değilse, menkulün değeri haciz yolu ile tahsil edilir. Ancak bu değerin alacak miktarını aşmaması lâzımdır. Alacaklı, gayrımenkullerde tapu kaydının düzeltilmesine mahal olmadan gayrımenkulün haciz ve satışını talep edebilir (İcra İflâs kn. md. 283/1-2). Davanın konusu üçüncü şahsa yapılan bir para ödemesi ise, bu takdirde nakden tazmine hükmolunacaktır.

Üçüncü şahıs bakımından davanın sonuçları: alacaklının alacağı karşılandıktan sonra bir şey artarsa, bu üçüncü şahsa verilir. İptal davası üzerine üçüncü şahıs da, malvarlığında hasıl olacak eksikliği, borçludan, aynı dava içinde isteyebilir (İcra İflâs kn. md. 283/3). İptal davasını kaybeden üçüncü şahıs, karşılık olarak verdiği şeyi veya bedelini borçludan veya borçlu iflâs etmişse iflâs masasından geri isteyebilir (İcra İflâs kn. md. 283/4). Kendine bağış yapılan birinin, iyiniyetli ise, yalnız dava zamanında elinde bulunan miktarı geri vermesi gerekmektedir (İcra İflâs kn. md. 283/2).

● *İflâsta iptal davası.* Borçlunun iflâsı halinde iptal davası iflâs idaresi tarafından açılır. (İcra İflâs kn. md. 277/2). Dava, isteyen alacaklıya da devrolunabilir (İcra İflâs kn. md. 245). İflâs kapandıktan sonra iptal davası (İcra İflâs kn. md. 255/bent 2), yine isteyen alacaklıya devredilmelidir. Davalı, mahkûm olduğu konuyu masaya verecektir. Bir mukabil ivaz mevcut olduğu hallerde bu, masada aynen mevcutsa kendisine verilir (İcra İflâs kn. md. 283/4). Eğer üçüncü şahıs kendisine yapılan bir ödemeyi geri vermek zorunda kalmışsa, alacağı yeniden doğar (md. 283/4) ve bu alacağını iflâs masasına kaydettirebilir.

— İda. huk. *İptal davası.* Hukuk devletinde iptal davası, ancak hukuka aykırılık hallerinde açılabilir. Bu yolla, bir idarî kararın tamamının veya bir kısmının iptali sağlanır. İptale konu olan karar icraî ve tek olmalıdır. İptal davası ise objektif karakterlidir.

İptal davalarında genel görevli mahkeme Danıştaydır (1961 Anayasası md. 140; Danıştay kn. md. 30). Özel görevli yargı yeri de il idare kurullarıdır (İl idaresi kn. md. 62).

İptale konu olabilecek idarî işlem, idare makamları tarafından gerek tüzük, yönetmelik gibi objektif düzenleyici işlemler, gerek bunların ve kanunların uygulanmasında karar, muamele ve başka adlar altında idarî amaçlarla tesis olunan her çeşit hukukî tasarruflardır. Bunlara karşı davada taraf olma yeteneği ve dava açabilme yeteneği olan bu işlemle menfaati ihlâl edilen kişi iptal davası açabilir. Bu kişi, özel veya tüzel kişi (meselâ bir sendika) olabilir. Dava, işleme karşı açılır, fakat hasım olarak kararı almış olan veya alınan kararı yürütmekle sorumlu olan makam gösterilir.

Bu dava, kanunlarda özel süre gösterilmeyen hallerde yazılı bildirimden itibaren 90 gün içinde açılır. Düzenleyici işlemlerde bu süre ilân ile başlar.

Ancak bu tasarrufların kendilerine uygulanması üzerine, ilgililer süresi içinde dava açmakta serbesttirler (Danıştay Kn. md. 67).

● Dava, Danıştay başkanlığına hitaben yazılmış bir dilekçe ile açılır. Dilekçe Danıştay başkanlığına verilir. Bunun, Danıştay başkanlığına gönderilmek üzere valilik veya kaymakamlıklara ve yabancı ülkelerdeki Türkiye elçiliklerine veya konsolosluklarına verilmesi de mümkündür (Danıştay kn., md. 63, 64). İptal kararı ile işlem ortadan kalkar ve yapılmış olduğu tarihten itibaren hukuk âleminden silinir; yani iptal kararı geriye yürür. İdare buna uygun olarak yeni bir karar ile, iptal edilen kararı ve doğurduğu sonuçları ortadan kaldırmalıdır. Buna uymayan idare sorumlu olur ve ona karşı hizmet kusuru sebebiyle (ilâmların icra edilmemesi) tam yargı davası açılır. Eğer iptal edilen karar genel nitelikte bir karar ise iptal kararı üçüncü kişileri de etkiler. Meselâ elektrik tarifesinin iptalinden yalnız davacı değil, dava açmamış olan diğer aboneler de yararlanır; Bakanlık emrine alınma kararının iptalinden ise Bakanlık emrine alınan yararlanır.

— Posta. Posta pullarının *iptali* Fransa'da önceleri baklava biçimi bir damgayle yapılıyordu. Baklavanın köşeleri pulu bozuyor ve ikinci kere kullanılmasını engelliyordu. Hollanda'da pulların üstüne *franco* kelimesi, İtalya, Avusturya ve Prusya'da gönderen postahanenin adıyle tarih basılırdı; İngiltere'de pullar üç daire, İskoçya'da ise üst üste iki çizgi şeklinde bir işaretle iptal ediliyordu. Bugün iptal usulü her yerde aynıdır; pulun üzerine gönderen bürosunun adı, saat, gün, ay ve yıl yazılı yuvarlak bir damga basılır; büyük postahanelerde iptal otomatik bir şekilde yapılır.

◆ **İbtale** i. *Esk.* Boş ve gereksiz şey.

◆ **İbtaliyât** çoğl. i. *Esk.* Boş ve işe yaramaz sözler. (LM)

İPTİDA (veya **İBTİDA**) i. (ar. *bedʾ*'den *ibtidāʾ*). *Esk.* Bir işe girişme, başlama. ‖ Başlangıç: *Şair şair doğar anadan / Âsarı görünür iptidadan* (Ziya Paşa). *Büyükada'da, temmuz iptidası* (A. H. Müftüoğlu). ‖ *İbtidâ-yı dahil,* medreselerde orta okul. ‖ *İbtidâ-yı hariç, medreselerin* ilköğrenim kısmı. ‖ *İbtidâ-yi cülûs,* hükümdarlığın başlangıcı, ilk tahta çıkış.

— Astron. *Esk. İbtidâ-i semt,* doğu veya batıyı gösteren ufuk dairesi.

— Teşk. tar. Bir tımar tevcih olunurken verilen en az miktar. (Bk. ANSİKL.) ‖ *İptida ruus defteri,* dirlik verilmesi için tutulan «ruus defteri» için kullanılan eski tabir. Bu defterdeki kayıtlara göre ilgililere beraet veya ruus verilirdi. ‖ *İptida şudeygan,* Osmanlı devleti zamanında stajyer (mülâzim) yerine kullanılan bir tabir. (Boş kalan devlet memurlarına bu stajyerlerden tayinler yapılarak, boşluklar doldurulurdu.)

— ANSİKL. Rumeli'deki tımarların *iptida*'sı en çok altı bin akçe olurdu, bunun üç bini kılıç ve üç bini hisse idi. Anadolu, Cezayir ve Kıbrıs'ta iptida, beş bin, Karaman, Zülkadriye, Sıvas eyaletlerinin üç bin, diğer eyaletlerin ise altı bin akçe olup bunların kılıçları ikişer bin akçe idi ve üst tarafı hisse veya ifrazdı. Diyarbakır'da ve Doğu Anadolu'da iki bin hattâ bin akçelik iptidalar vardı ki, yarısı kılıç sayılırdı. Bir tımar başladığı zaman, kılıcın dışında bulunan hisseleri düşer ve yeni bir iptida teşkil edilerek tevcih olunurdu.

◆ Zf. *Esk.* İlk olarak, önce: *Ona da iptida inanmak ve kalben bağlanmak lâzım!* (Ziya Gökalp). *İbtida ok atıştılar sonra kargı ve badehû kılıç muharebesine giriştiler* (Cevdet Paşa).

◆ **İbtidâen** zf. *Esk.* İlk olarak, ilk önce.

◆ **İbtidâiyât** çoğl. i. *Esk.* Başlangıç olarak öğretilen ilk bilgiler ve bu bilgileri kapsayan kitaplar. (M)

İPTİDAÎ veya **İBTİDAÎ** sıf. (ar. *ibtidāʾ*'dan *ibtidāʾi,* başlangıç ile ilgili olan). *Esk.* Geri kalmış, ilerlememiş, ilk durumunu sürdüren: *En iptidaî insan ile aramızda hiçbir fark olmaz* (A. H. Tanpınar). [*Eşanl.* İLKEL.] ‖ İşlenmemiş, üzerinde çalışılmamış, ham: *Peregrini, Rakım'ın sade, iptidaî, alelâde bir panayır oyuncusu olduğunu unutmuştu* (H. E. Adıvar). ‖ *Esk. Mekteb-i iptidaî,* ilkokul.

◆ İ. *Esk.* İlkokul: *Bu Davut kimdi? Kaçıncı sınıfta iptidaîyi bıraktı?* (Ş. F. Abasıyanık). *Birkaç sene devam edip dört sınıflı iptidaîyi de bitirmişti* (Sabahattin Ali).

◆ **İptidaîlik** i. *Esk.* İptidaî olma hali: *Bu bir şark veya garp akidesi olmadan evvel, insanlığın düşüncesinde bir iptidaîik safhasına işaret sayılabilir* (P. Safa). *Yeni.* İlkellik.

◆ **İptidaiye** sıf. *Esk.* İptidaî'nin dişili. ‖ *Ezmine-i iptidaiye,* («ilk zamanlar») dünyanın oluşumuna ait zamanların ilki. ‖ *Mevad-ı iptidaiye,* hammaddeler. ‖ *Tedrisat-ı iptidaiye,* ilköğretim. (M)

İPTİLÂ veya **İBTİLÂ** i. (ar. *belāʾ*'dan *ibtilāʾ*). Aşırı düşkünlük, alışkanlık, tutkunluk: *Kıza âdeta çıkışıyordu. Neden onun karısı hâlâ ders vermek iptilâsından vazgeçmiyor* (H. E. Adıvar). *Onun babasına bir iptilâsı, bir meftuniyeti vardı ki, hiç bir zaman tatmin edilmiş olmazdı* (H. Z. Uşaklıgil). [M]

İPTİZAL veya **İBTİZAL** i. (ar. *bezl*'den *ibtizāl*). *Esk.* Bir şeyin çokluğundan dolayı

değerini kaybetmesi. || Bayağılaşma, âdileşme: *Tazim ile türbenin demir parmaklarını öperken, milletin sukutunu, iptizalini düşünüyordu* (A. H. Müftüoğlu). || Bir şeyi sürekli olarak ve hor kullanma. || *İptizale uğramak,* çokluğundan ötürü değerinden düşmek, değerini yitirmek: *İhtimal ki bizde cihangirler bir değil çok olduğu için cihangirlik biraz iptizale uğramış...* (A. Ş. Hisar). || Bayağılaşmak, âdileşmek.

— Ed. Genelleşmiş, herkesin ağzında dolaşarak değerini yitirmiş şeyleri yazma veya söyleme. (M)

İPUCU bls. i. (*ip* ve *uç*'tan). Aranan şeye ulaştırabilecek iz, belirti, belge v.b. *Esk.* Serrişte. || *İpucu vermek,* birine, aradığı bir şeyi bulmasına yarayacak ve aranan şeyle ilgili bazı küçük bilgiler vermek. (M)

İQUİQUE, Kuzey Şili'de liman şehri. Tarapaca ilinin merkezi; 51 600 nüf. Çok kurak bir bölgede bulunan İquique, XIX. yy.ın ikinci yarısında guano ve nitrat işletmeleri sayesinde gelişti. Şehrin suyu, su kemeriyle And dağlarından getirilir. Petrol rafinerileri. (L)

İQUİTOS, Peru'da şehir, Loreto idare bölgesinin merkezi, Maranon ırmağının sol kıyısında; 58 200 nüf. İquitos, Maranon ırmağı kıyısında Peru Amazon bölgesinin başlıca merkezidir. Atlas okyanusuna 3 700 km uzakta olan limanına, açık deniz gemileri ulaşabilir. İquitos, Pucallpa'ya kadar ırmak yolu, daha sonra karayolu ile Lima'ya da bağlanır. Kızılderililerin bu eski kasabası, XIX. yy. sonunda tabiî kauçuk fiyatlarının hızla yükselmesi sırasında büyüdü. Bugün, şehrin faaliyeti orman işletmelerine ve bir petrol rafinerisine dayanır. (L)

Ir, *iridyum*'un kimyasal sembolü. (L)

İ.R.A., İRİSH REPUBLİCAN ARMY'nin («İrlanda Cumhuriyet ordusu») baş harfleri. Ocak 1919'da cumhuriyetin ilânı sırasında irlandalı gönüllülerden kurulan millî ordu, 1921'e kadar ingiliz polis kuvvetlerine karşı gerilla savaşı yaptı. Londra antlaşmasından (1921) sonra ikiye bölündü; bir kısmı, yeni kurulan hür devletin ordusuna girdi; geri kalanlar ise yeni yeni baskınlar düzenleyerek, tam bağımsızlık ve birlik siyasetinden vaz geçilmesine karşı olduklarını gösterdiler. De Valera'nın iktidara geçmesi de çatışmalara son vermeyince, 1939'da İ.R.A kanun dışı ilân edildi. (L)

İRA. Esk. coğ. Messenia'da (Peloponnesos) kale, İra dağında. Messenia'lılar, ikinci Messenia savaşında Ispartalıların uzun yıllar süren (M.Ö. 610'a kadar) kuşatmasına karşıkoydular. Sağ kalanlar Sicilya'ya kaçtı. *Kakaletri* yakınında, Neda kıyısında yıkıntılar. (L)

İRAB i. Bk. İRAP.

İRAD i. Bk. İRAT.

İRADE i. (ar. *irāde*). Bir şeyi yapıp yapmamağa karar verme gücü, yetisi: *Sonra büyük bir irade gayretiyle bakışlarını o taraftan çekti* (A. H. Tanpınar). *İrade sahibi bir kimse.* (Bk. ANSİKL. *Psikol.*) || İstek, dilek: *Bey, bey! Biz buraya kendi irademizle geldik* (Namık Kemal). || *Esk.* Buyruk: *İrade oraya da tebliğ edilmiş, emri verilmiştir* (R. H. Karay). || *İrade etmek,* buyurmak, emretmek: *Gıffarî, huzur-ı Ziyad'a gelince «Ben seni irade etmedim»* (Cevdet Paşa).

— ÇEŞ. DEY. *İradesi elden gitmek,* kendi eylemlerini denetleyecek iç güçden yoksun kalmak.

— *Esk. İrade-i âliye,* sadrazam buyruğu. || *İrade-i cüz'iye,* insan iradesi, bir işin yapılıp yapılmamasını insanın denetimine bırakan iç güç, kişisel irade. || *İrade-i ilâhiye,* Tanrı buyruğu. Tanrı isteği. (*Eşanl.* TAKDİR-i İLÂHÎ.) || *İrade-i külliye,* yapılıp yapılmaması Tanrı elinde olan. || *İrade-i milliye,* (veya *millî irade*), milletin isteği, tercihi, kararı. || *İrade-i zaife,* istememe, isteksizlik, geçici istek. || *İrade-i zâtiye,* birinin kişisel isteği.

— Ahl. *İrade muhtariyeti,* Kant'a göre, iradenin, aldığı kararların kanununu muhtevasında değil de kendi kendisinde araması. (İrade, kanununu yöneldiği konulardan birinin mahiyetinde aradığı zaman, bağımlılık söz konusudur. Yani irade kendi kanununu kendisi koymuyor demektir. Kant irade muhtariyetini ahlâkın biricik ilkesi olarak kabul eder. Filozofa göre, insan, muhtariyetini ancak akla uygun hareket etmekle, akıllı, iradenin kendi kendisine koyduğu kanuna itaat etmekle gerçekleştirebilir.)

— Din. Bk. ANSİKL.

— Huk. *İrade beyanı,* bir hukukî sonuca yönelmiş irade açıklaması. (Bk. ANSİKL.) || *İrade bozuklukları.* Bk. SÖZLEŞME *serbestisi.* || *İrade fesadı,* maksadın eksik olarak, tam açıklığa kavuşmadan anlatılması.

— Psikol. Bk. ANSİKL.

— Psikopatol. *İrade bozukluğu,* irade yitiminin hafif bir şeklini meydana getiren irade yetersizliği. (Bu bozukluğa tutulmuş kişi, nasıl davranması gerektiğini çok iyi bildiği halde, hareketlerinde kararsızlıktan ve şaşkınlıktan kurtulamaz. En basit hareketi yapabilmesi için olağanüstü bir çaba harcaması gerekir.) || *İrade yitimi.* Bk. ABULİ.

— Tasav. *İrade-i cüziye,* insan iradesi. Tanrı tarafından yaratılan insanın sınırlı, sonlu iradesi. İnsan varlığında bulunan ilâhî öz. Küllî iradenin insanda bulunanı. (Bk. ANSİKL.) || *İrade-i ilâhiye,* Tanrı'nın bütün varlık türlerini kaplayan, evreni kendi dileğine göre yönetme gücü. (Bk. ANSİKL.) || *İrade-i külliye,* Tanrı iradesi. Evrenin bütününü, geçmişini, şimdiki ve gelecek zaman süreleri içinde olagelen her şeyi kavrayan, sonsuz, sınırsız irade. Kendi özünden başka bir varlığa gerektirmeyen, yalnız kendi kendiyle varolan irade. Bk. ANSİKL.

— Teşk. tar. *İrade-i âliye,* Osmanlı imparatorluğunda sadrazam tarafından verilen emir. (Bu emir yazılı veya sözlü olurdu. Yazılı olanlara *iş'aratı âliye* denirdi.) || *İrade-i seniye,* Osmanlılarda, padişahın verdiği emir. (Bk. ANSİKL.) || *İrade-i şahane,* padişahın emri için kullanılan deyim.

— ANSİKL. Din. Eşarîlere göre *irade* bir niteliktir; eğilim iradî değil, olmayı veya olmamayı yerine getiren bir niteliktir. Nitekim zorunlu halde iki şeyden birini seçmek veya yapmak bizim irademizin dışındadır.

Kelâmcılara göre irade seçmektir. Seçmek, birini ötekine üstün tutmaktır. Kelâmcılar, bazan ihtiyarı (seçmeyi) irade anlamına kullanırlar. İradenin karşıtı, kerahat (istememek), ihtiyarın (seçmek) karşıtı, iztirar'dır (zorunluk). Bunların çoğuna göre meşiyet (yaratmak, halk etmek), irade ile eşanlamlıdır. Kur'an'da «Hiç bir şeyi, "ben, yarın mutlaka yapacağım" deme; ancak "Tanrı dilerse yapacağım" de» (Kur'an, 18/237) denir. İyilik ve kötülükler olduğuna göre, onları seçmek de insana bırakılmıştır. Bunların bağdaştırılması oldukça güçtür. Eşarîler iradeyi kabul etmezler. Matürîdîler ise kabul ederler. Bu fiili yerine getirmek Eşarîlere göre Tanrı iradesiyle, Matürîdîlere göre: insanın iradesiyledir. Mutezileye göre ise: kul yaptığı işin yaratıcısıdır.

Tasavvufta irade yalnız Tanrı'da vardır. Her şey Tanrı'da; Tanrı her şeydedir.

— Huk. İradenin bir hukukî sonuç doğurabilmesi için, bunun sadece içte kalmayarak açıklanması, yani beyan edilmesi gerekir. Aksi halde, irade dışa çıkmadığı için, buna bir hukukî sonuç bağlanmaz. Bir irade beyanının üç unsuru vardır: 1. eylem iradesi, bu iradeyi dış dünyaya yansıtmak için kullanılan eyleme yönelmiş iradedir (yazmak, söylemek gibi). Bilinci olmayan veya zorla beyanda bulunduran kimsede eylem iradesi bulunmadığı için, bu şekilde yapılan irade beyanları hukuken yok sayılır; 2. beyan iradesi, beyanda bulunan kimsenin, hareketinden belirli bir hukukî sonuç çıkarılacağını bilmesidir; 3. hukukî sonuç iradesi, beyan sahibinin, iradesinin belirli bir hukukî veya hukuken teminat altına alınmış olarak düşünülen, sosyal veya iktisadî sonuca yönelmesidir.

● *İrade bozuklukları,* irade ile beyan arasındaki bozukluk, ya irade ile beyan arasında kastî bir uygunsuzluk olmasındandır veya bu uygunsuzluk bilinmemektedir. Bunun yanında, beyan sahibinin karar alma serbestisinin ihlâl edildiği hallerde, irade bozukluğundan söz edilir (bk. HİLE, İKRAH, *saik* HATA'*sı*). İrade ile beyan arasındaki kastî uygunsuzluk halinde, bu uygunsuzluğu, ya sadece beyanda bulunan taraf bilmektedir veya bu, her iki tarafça da bilinmemektedir. Birinci hale örnek olarak, zihnî kayıt ve latife beyanı gösterilebilir (bk. LATİFE *beyanı,* ZİHNÎ KAYIT). İkinci durumda ise muvazaa söz konusu olur (bk. MUVAZAA). Beyan ile irade arasındaki kastî olmayan uygunsuzlukta, beyanda bulunan kimse, beyanı ile iradesi arasındaki uygunsuzluğu bilmemektedir (bk. HATA).

● *İrade emaresi.* Hukukî sonuç iradesinin diğer tarafa bildirilmesi için, iradeyi açıklamak amacı güden bir eylemin yapılması gereklidir. Ancak bazı hallerde hukukî sonuç iradesi, iradeyi karşı tarafa bildirmek amacını gütmeyen bir hareket tarzından da çıkartılabilir. Böyle bir irade açıklamasına, irade beyanı değil de irade emaresi veya sonuçlandırıcı vakıa denir. Meselâ ısmarlanmadığı halde, gönderilen bir şeyi kullanmak bu şekilde bir irade emaresidir. İrade beyanının aksine, bu gibi irade emareleri, mutlaka beyanda bulunma iradesini taşımaz. Bu gibi vakıalar sadece bir karine (dış belirti) olduğundan, bunlardan yalnızca hayat tecrübeleri ve halin icabı göz önünde tutularak, beyanda bulunma iradesi çıkarılabilir.

● *Açık irade beyanı,* beyanın anlamı, beyan fiilinden, yoruma ihtiyaç olmadan açıkça mevcut hal ve şartları ayrıca değerlendirmeğe lüzum olmaksızın anlaşılmaktaysa beyan açıktır. Meselâ yapılmış bir icaba «evet» demek açık bir irade beyanıdır.

● *Vasıtalı irade beyanı,* bu halde beyan sahibi, iradesini doğrudan doğruya karşı tarafa bildirmeyerek vasıta kullanmaktadır. Meselâ sözlü bir beyanın, karşı tarafa başka bir kimse ile yollanması veya gazete ile yapılan ilanlar böyledir.

● *Vasıtasız irade beyanları,* bu halde beyan, doğrudan doğruya, beyan sahibi tarafından muhataba yönelir. Meselâ A'nın iradesini doğrudan doğruya, sözlü olarak B'ye bildirmesi gibi.

● *Yöneltilmesi (varması) gerekli irade beyanı,* irade beyanının hüküm doğurması için, karşı tarafa yöneltilmesi, hattâ varması gereklidir. Meselâ icap ve kabul, yöneltilmesi gerekli irade beyanlarıdır; hüküm ifade etmeleri için, karşı tarafa yöneltilmeleri, varmaları, yani karşı tarafın iktidar alanına girmesi gereklidir.

● *Yöneltilmesi (varması) gerekli olmayan irade beyanı,* irade beyanının hukukî sonuç doğurması için, karşı tarafa yöneltilmesi gerekli değildir. Meselâ bir vasiyetname yapılması, yöneltilmesi gerekli olmayan irade beyanıdır. Vasiyetname yapılınca, hüküm ifade eder.

● *Zımnî irade beyanı,* açık olmayan irade beyanıdır. Bu halde irade, doğrudan doğruya beyan eyleminden çıkarılmadığından beyanın içinde yapıldığı bütün hal ve şartları değerlendirerek buna bir anlam vermek gerekmektedir.

— Psikol. Bir «iradeli hareket», bir yargı tarafından başlatılan harekettir; demek ki, zihin hayatına bağlıdır. Nitekim iradeli hareketler yapabilen varlık, yalnız ve ancak insanoğludur. İradeli hareket, nesnel bakımdan, basit veya şartlanmış reflekslerden, fizyolojik hareket noktasının, sırf beyine ait olmasıyle ayırt edilir.

«İradeli» veya «istemli fiil», iradeli hareketle sonuçlanan ruhsal olguların tümüdür. Bu fiilde, klasik olarak, şu safhalar görülür: amacın tasarlanması, zihinde tartılması, karar verme ve uygulama. İradeli fiilin ilk iki safhası, kavramların işleyişine, akılyürütmeğe veya önceden düşünüp taşınmağa, üçüncü safhası, bu akılyürütmeyi sonuçlandıran yargıya, dördüncü safhası ise, bu yargı tarafından başlatılan harekete tekabül eder.

Sonunda hangi yargının ağır basacağı meselesi, psikolojide, hürriyet ve gerekircilik (determinizm) meselesini ortaya koyar: insan zihninin bütün süreçleri bilimsel olarak bilinse, en sonunda ağır basacak yargı önceden kestirilerek belirlenebilir mi? Bu konuda yapılacak analiz, son derece karmaşık olmasına rağmen, imkânsız değildir. Ne var ki, iradeli fiiller, önceden kestirilebilecekse, insanoğlunun hür olmadığını kabul etmek gerekir. Hattâ, bu durumda, insa-

nın, hür olduğuna inandığı zaman bile hür olmadığı söylenebilir ve Spinoza'nın dediği gibi, bu inanç, davranışları belirleyen sebepleri bilmeyişten gelen bir yanılma olarak görülebilir. Gerçekten de, mutlak hürlük diye bir şeyden söz etmek oldukça zordur. Ne var ki, hürlük, belki de başka bir tarzda ele alınmalı ve insanoğlunda doğuştan bulunan mutlak ve metafizik bir «irade hürlüğü» olarak değil, uzun ve çetin bir evrim sonucunda ve bilimlerin gelişmesi sayesinde, belirlenmeler (determinizmler) ve tabiî zorunluklar üstünde kurulan bir hâkimiyet olarak düşünülmelidir. Bu durumda, hürlük, iradenin kaynağı değil, somut sonucu olacaktır.

— Tasav. *İrade-i cüziye* insanla Tanrı arasında bağlantı kuran ilâhî bir öz, cevher niteliğindedir. Küllî irade olan Tanrı, cüzî iradenin taşıyıcısı olan insanla belli bir varlık ortamında birleşir. Öz bakımdan küllî irade ile cüzî irade birdir. Ancak küllî irade sonsuz, sınırsız, cüzî irade ise sonlu ve sınırlıdır. Tanrı'nın iradesine bağlıdır. Cüzî irade konusunda ayrı ayrı görüşler ileri sürüldü. Bazı filozof ve düşünürlere göre cüzî irade yaratılmış değildir. İnsan eyleminin (fiil) özünde, yapısında vardır. İnsan, taşıdığı cüzî irade yüzünden hiç bir fiilin yaratıcısı olamaz. Çünkü her fiilin özünde, onun gerçekleşmesini gerektiren cüzî irade saklıdır.

● *İrade-i ilâhiye,* inayeti ilâhiye de denen Tanrı iradesi bütün âlemi kaplar. Onun başlangıcı ve sonu yoktur. Kendi kendisiyle bile sınırlı değildir. Düşünmek, Tanrı iradesi için, yaratmak, ortaya koymak ve gerçekleştirmektir. Tanrı iradesi olmuşu, olanı ve olacağı bir bütünlük içinde bilir, kavrar. Oluş, Tanrı iradesinin, görünen âlemde ortaya çıkışı, insana bildirilişidir.

Her mezhebin kendine göre bir ilâhî irade anlayışı, yorumu vardır.

Mutezileye göre, olanda ve olacakta bir hayır (iyilik) vardır. Tanrı hayrın özü olduğundan kötülük yapamaz, iyilik yapmak özü gereğidir. İyilik ile kötülük bağdaşmaz. Tanrı, yaptığının hayır olduğunu bilir.

Cibaîye'ye göre; irade-i ilâhiye başlıbaşına bir varlıktır. Tanrı üzerindedir.

Kiramîye'ye göre; irade-i ilâhiye, Tanrı'nın özüyle var olan hadîs (öncesi bulunan) bir niteliktir.

Kabî'ye göre; irade-i ilâhiye Tanrı'nın kendi yapacağını dilemesi, bilmesi, başkasının yapacağını bildiğinden, o fiili yapıp yapmamayı buyurmasıdır.

Ehl-i sünnete göre; irade-i ilâhiye bir niteliktir. Kadîm'dir, bütün oluşları bilir.

● *İrade-i külliye.* Tasavvufa göre, küllî irade, Tanrı'nın bütün âlemleri kuşatan, olanı, olacağı, varlık kavramı altında toplanan her şeyi bilen iradesidir. Küllî irade bir bütün olarak evrene yayılan, sonsuzluğa açılan, insan aklının, kavrayış gücünün sınırlarını aşan iradedir. Bu irade yaratılmamıştır. Tanrı'nın yüce varlığı ile eş zamanlıdır. Zaman ile mekânın üstündedir. Küllî iradenin başlıca niteliği bilmektir. Tanrı'nın yaratış eylemi, var etme dileği küllî irade ile gerçekleşir. Küllî irade, Tanrı'da Tanrı'dan ayrı bir varlık, bir yaratıcı güç anlamına gelmez. Çünkü Tanrı'nın özü her türlü tanımın üstünde bir iradedir.

Matürîdî mezhebine göre, eylem (fiil) yalnız Tanrı iradesiyle oluşur. İnsanın kendi fiillerinde bile gerçek yaratıcı Tanrı'dır. İnsan, kendi davranışlarının yaratıcısı olmadığı için, küllî irade gereği onları yapmak zorundadır. Bu yüzden cüzî irade «hür» değildir.

Mutezile'ye göre, insan her davranışının yaratıcısıdır. Eylemlerinde «hür»dür. Tanrı, cüzî iradesi olan insanın davranışlarına karışmaz. Bundan dolayı, insan davranışlarından sorumludur.

Eşarîler, her fiilin «kadîm» olan Tanrı iradesiyle ortaya çıktığına, insanın cüzî iradesiyle buna katıldığına inanırlar. Ehli sünnet'e göre, bütün fiiller ve davranışlar Tanrı iradesiyle gerçekleşir. Tanrı iradesi insanın cüzî iradesini de, eylemleri de kapsar. İnsanda yalnız seçme gücü vardır. Tanrı'nın sınırsız bilgisi bütün insan fiillerini kapladığı için, insanın cüzî iradesiyle ne yapacağını ezelde bilir, ona göre «takdir» eder.

Cebriye ise insanın irade bakımından hür olduğuna inanmaz. İnsanın, ezelde yapması gereken her fiilin belirtildiğini, onun dışına çıkamayacağını ileri sürer.

— Teşk. tar. *İrade-i seniye.* Önceleri padişahlar iradelerini sözlü olarak veya kendi el yazılarıyle yazarak bildirirlerdi. Sonraları iradeler mabeyn başkâtibinin imzasını taşıyan yazılı belgelerle bildirilmeğe başlandı.

1832 Yılında Kastamonu'daki Tahmisçioğlu isyanı sırasında padişah kendi el yazısıyle fikirlerini ve emirlerini bildirmiş, bazı evraka da başkâtip vasıtasıyle cevap vermişti. Bu tarihten sonra padişahın irade-i seniyesinin sadrazama bildirilmesi âdet oldu. Sadrazamın başkâtibe yazdırarak gönderdiği tezkereyi başkâtip padişaha okur ve sözlü olarak iradesini alır ve sadrazama bildirirdi. Tanzimat'tan önce sadrazam tarafından takdim edilen telhis*lerin baş tarafına padişah kendi el yazısıyle düşüncesini belirtir ve telhisi geri verirdi. Mütalâa ve hattı hümayun denilen ikinci iradeye padişah tarafından imza konulmazdı. Esasen sadrazam da yazdığı telhislere imza atmazdı. Tanzimat'tan sonra bu tezkerelere «istizan tezkeresi» dendi. Bunlar mabeyn başkâtibine hitaben yazılırdı. Bu tezkerelere imza yerine sadrazam tarafından «M» harfi konulurdu. Midhat Paşanın sadrazamlığı zamanından itibaren sadrazamlar tezkereleri imzalamağa başladılar. Tezkerelerin arkasına padişah «olmasına irade ettim» veya «olmamasına irade ettim» diye bir cümle ile «irade-i seniye»sini bildirirdi. İkinci çeşit «irade-i seniye ise padişahın bir iş hakkında düşüncesini bir kâğıda yazarak göndermesi idi. Buna «beyaz üzerine hattı hümayun» denirdi. Padişahın iradesi sadrazamdan başka diğer nazırlara da bildirilirdi. 1908 Devrimine kadar nazırlar da maruzatta bulunarak padişahın irade-i seniyesini isteyebilirlerdi. 1908 Devriminden sonra sadece sadrazam tarafından mazeret bildirilir ve irade-i seniye talebinde bulunulurdu. Tezkerelerde sadece sadrazamın veya sadrazamla ilgili bakanın yahut bütün bakanların da mühür ve imzaları bulunurdu.

◆ **İradât** çoğl. i. *Esk.* Buyruklar. ‖ İstekler. (M)

İRADECİ sıf. ve i. (*irade*'den *irade-ci*). Fels. İradecilik ile ilgili olan veya iradeciliği kabul eden. (L)

İRADECİLİK i. (*iradeci*'den *iradeci-lik*). Fels. Ruhsal ve ahlâkî olay, olgu ve davranışlarda iradeyi temel unsur sayan, davranış ve manevî değerlerin iradenin hâkimiyetinde olmasını öneren dünya görüşü. *Esk.* İRADİYE. (Bk. ANSİKL.)

— Ahl. Düşünceden çok eyleme (aksiyona) değer veren görüş veya tez (Nietzsche).

— Psikol. Kişinin iradeli fonksiyonlarına (duygunluk, faaliyet) üstünlük tanıyan öğreti veya görüş.

— ANSİKL. Fels. Özellikle Descartes'ın savunduğu *iradecilik* teorisine, Spinoza'nın *anlıkçılık** teorisi karşı çıkar. Descartes'a göre, anlığımız sonlu olduğu halde irademiz sonsuzdur. İrade ile anlık arasındaki bu oransızlıktan hata doğar. Hata, anlık yeterince aydınlanmamışken, iradenin herhangi bir karara veya yargıya varmasından ileri gelir. Hatadan kaçınmak için, iradeyle vardığımız kararı veya yargıyı sallantıda bırakmamız yani anlığımız aydınlanıncaya kadar sistemli olarak şüphe etmemiz gerekir. Fakat, anlık iyice aydınlandıktan (apaçıklık; açık ve seçik fikirler söz konusu olunca bu durum ortaya çıkar) sonra da iradeli olarak şüphe etmekte devam edebilir miyiz? Yoksa irademiz, karşı konulmaz şekilde inanmaya mı sürüklenir? Descartes, bu durumda, iradenin inanca sürüklendiğini kabul eder ve bu noktada, Descartes'ın iradeciliği bir zihinciliğe dönüşür. Descartes'ın iradeciliği, mutlak bir iradecilik olmaktan uzaktır. (LM)

İRADEDIŞI bls. sıf. İrade ile ilgisi olmayan, iradeden bağımsız olan: *İradedışı bir hareket.* (M)

İradei Milliye, Kurtuluş savaşı yıllarında Sıvas'ta yayımlanmış Türkçe gazete (1919-1922). Sahibi Demircioğlu öğretmen Salâhattin (Ulusalerk), yazı işleri müdürü Mazhar Müfit (Kansu) idi. Sıvas kongresinin açılışından sonra, Mustafa Kemal'in (Atatürk) kararıyle 14 eylül 1919'da Heyeti temsiliye adına çıkarıldı.

İradei Milliye gazetesi önceleri haftada iki gün çıktı; daha sonra da günlük olarak yayımlandı. Tirajı 5 000 idi. Sonradan daha çok basıldı. *İradei Milliye*'nin başyazılarını not ettirerek yazdıran Mustafa Kemal millî meseleleri yurt ve dünyaya uzun zaman bu gazete ile duyurdu. (M)

İRADELİ sıf. (*irade*'den *irade-li*). İradesi kuvvetli olan: *Hareketlerinde iradeli bir adamın sertliği görünüyordu* (Vâ-Nû). ‖ İsteyerek, bilinçli olarak yapılan. (M)

İRADESİZ sıf. (*irade*'den *irade-siz*). İradesi zayıf olan. ‖ İstemeyerek, elde olmadan, bir içtepiyle yapılan; iradedışı.

— Fizyol. Yalnız bitkisel hayata ait olduğu için iradenin etkisinde olmayan organlar veya işlevler için kullanılır. (ML)

İRADESİZLİK i. (*iradesiz*'den *iradesiz-lik*). İradesiz olma hali: *Kendimizi iradesizliğim yüzünden bir biçareye teslim etmiştik* (A. H. Tanpınar). [M]

İRADET i. (ar. *irādet*). *Esk.* İrade: *Sanki kendi iradetinin haricinde bir kuvvetle* (H. Z. Uşaklıgil). ‖ Gönül isteği. (M)

İRADÎ sıf. (ar. *irāde*'den *irādî*). *Esk.* İradeyle ilgili. ‖ İradeli olarak yapılan.

— Huk. *İradî mirasçı.* Bk. MİRASÇI. ‖ *İradî şart.* Bk. ŞART. ‖ *İradî şekil.* Bk. ŞEKİL. ‖ *İradî temsilci.* Bk. TEMSİLCİ. (M)

İRADİER (Manuel), ispanyol kâşifi (Vitoria 1854-Madrid 1911). 1869'da, sonradan «La exploradora» adını alan «Sociedad Viajera»yı (Seyahat şirketi) kurdu. Amacı, Afrika'nın kuzeyden güneye kadar aşılmasını sağlamaktı. Ancak para sıkıntısı ve Stanley'nin ısrarları karşısında bu girişimden vaz geçti ve çabalarını, İspanya'nın Gine körfezinde ele geçirdiği geniş topraklara yöneltti. 1874'te Corisco ve Fernando Poo'yu keşfetti; oradan kıtaya geçerek, Muni nehriyle, ispanyol nüfuz alanının en ileri noktası olan Punta Botika'ya ulaştı. Utongo ve Banye'nin içerilerine kadar ilerleyerek, İtemu'lar ve Pam'ların yaşadığı topraklara kadar uzandı. Bu gezi İradier'nin coğrafya, etnografya, botanik ve dilbilim konusunda bir seri araştırma yapmasına yolaçtı. Araştırmaları sırasında tuttuğu notları *Afrika Tropical* (Tropikal Afrika) [1887] ve *Fragmentos de un Diario de Exploraciones en la Zona de Corisco* (Corisco Bölgesinde Bir Keşif Günlüğünden Parçalar) [1878] adlı hatıralarında derledi. Sömürgecilik ve ticaret amacıyle düzenlenen ikinci yolculuğu da (1884) «Sociedad de Africanistas» (Afrikacılar birliği) tarafından sağlandı. Bu gezisinde İradier, Afrika'nın ekvator bölümünü keşfetmek niyetindeydi; bu isteği ancak, 1884'te Berlin'de fransız-ingiliz ve alman -afrika çıkarlarının belirlenmesinden sonra gerçekleşebildi. Fransa'nın Rio Muni üzerinde hak iddia etmesine rağmen, bu bölgedeki kabile reislerinin İspanya'ya bağlanmasını sağladı ve 1885'te sakat olarak İspanya'ya döndü. (L)

İRADİER (Sebastian DE), ispanyol bestecisi (Lanciego, Alava 1809-Vitoria 1865). Madrid konservatuvarında solfej öğretmenliği yaptı, Paris'te imparatoriçe Eugenia'ya şan dersleri verdi. Eserlerinde, uzun süre kaldığı Küba'dan aldığı temaları işler. 1847'de Oudrid ve Cepeda ile birlikte bir opera-komik yazdı: *La Pradera del Canal* (Kanaldaki Mer'a). En ünlü besteleri şunlardır: *La Paloma* (Güvercin) ve habanera türündeki *El Arreglito* (Düzenleme). Bizet, *Carmen* operasında bu bestenin müziğini kullandı. (L)

İRADİYE i. (*irāde*'den osmanlıca *irādiyye*). *Esk.* Fels. Ahlakî ve ruhî olay, olgu ve davranışlarda iradenin hâkim olması gerektiğini savunan dünya görüşü. Bk. İRADECİLİK. (M)

İRAE i. (ar. *rü'yet*'ten *irā'e*). *Esk.* Gösterme, işaret etme, bildirme. ‖ *İrae etmek;* göstermek: *Sırası geldikçe vereceğim izahat ve icabında irae edeceğim vesaikle daha vazıh anlaşılacaktır* (Atatürk). ‖ *İrae-i tarik,* yol gösterme. (M)

İRAHE i. (ar. *rāhat*'tan *irāhe*). *Esk.* Rahat ettirme, dinlendirme. ‖ Soluk alma. ‖ (Fena halde) Korkma. ‖ Ölme. ‖ *İrahe-i*

İRAN arması

fikir, zihin yorgunluğunu giderme. || *İrahe-i ruh*, ruhun sükûna kavuşması. (M)

İRAKA i. (ar. *rūķ*'tan *irāķa*). *Esk.* Dökme, akıtma. || *İraka-yı dem*, kan dökme. ||*İraka-yı eşk-i tahassür*, ayrılıktan dolayı gözyaşı dökme. (M)

İRALA YUSO (Fray Matias Antonio), ispanyol din adamı, ressamı ve gravürcüsü (Madrid 1680-ay.y. 1753). Başlıca eserleri: *Aziz Aquino'lu Tommaso* (Aleala de Henares) ve *Aziz Francesco da Paola Hastalara Şifalı Otlar Dağıtırken* (Madrid). [L]

İRAN, Batı Asya'da devlet. Kuzeyde S. S.C.B., doğuda Afganistan ve Pakistan, batıda Irak ve Türkiye, güneyde ise Basra körfezi ve Umman deniziyle sınırlıdır. Yaklş. 1 645 000 km²; 25 780 000 nüf. Başkenti, *Tahran* (2 317 000 nüf.).
Başlıca şehirleri: Tebriz (387 800 nüf.), Isfahan (339 000 nüf.), Meşhed (312 200 nüf.), Abadan (302 200 nüf.), Şiraz (229 800 nüf.), Kirmanşah (166 700 nüf.), Ahvaz (155 100 nüf.), Reşt (118 600 nüf.), Hemedan (114 600 nüf.), Kum (105 300 nüf.). [Farsistan 1933'te İran adını almıştır; 1949'dan beri iki adın da kullanılmasına izin verilmiş olmakla birlikte bugün İran adı yaygındır.]

COĞRAFYA

● *Fizikî coğrafya.* İran, batıda Ermenistan ve Azerbaycan, doğuda Hindikuş dağları arasında uzanan, Tebeşir çağıyle Üçüncü zamandan kalma sıradağlarla kuşatılmış ve bölmelere ayrılmıştır: üzerinde yanardağlar yer alan kıvrılma sıradağı Elburz kütlesi, Demavend dağında 5 610 m'ye ulaşır ve İran'ın merkez bölgeleriyle Hazar denizi kıyısındaki ovalar arasında bir duvar gibi yükselir; Horasan'daki gnays ve granit kütleleri kuzeydoğuda sovyet-iran sınırını çizer; güneybatıda, Jura tipinde Zagros sıradağları, Mezopotamya ovaları yanında birbirini izleyen basamaklarla ortalama 3 500 m yüksekliğe ulaşır; ama iç ovalar yanında yükseltisi çok daha azdır. Lâristan ve Fars'taki daha az yüksek sıradağlar, Zagros'un uzantısıdır ve Basra körfezinin yukarısına kadar devam eder. Bu dağlar arasında yükseltisi 1 200 m'yi bulan, derinliği yer yer 300 m'ye varan çöküntülerle oyulu ve kalkerli dağlar ile billûrlu tümseklerin bölmelere ayırdığı geniş iç havzalar uzanır.
Yüksek ovalar, geniş çöllerdir. İran akarsularının çoğu alüvyonlu dağeteklerine sızar ve kapalı çöküntülerde son bularak göller (Niriz, Hamun-i Hilmand) ve tuzlu bataklıklar (Kevir) meydana getirir. İç kısımdaki nemli çöküntüler arasında seyrek bir bozkır oluşturan aralıklı buğdaygiller ve birincasıf kümelerinden başka bitki yetişmez. Deştilut'ta ise en küçük su ve bitki izine bile rastlanmaz. Bu kuraklık sert kara iklimi etkisinin sonucudur: Isfahan'da (yüksl. 1 585 m), sıcaklık farkları zaman zaman —20 ile + 40°C arasında değişir. Denizden yüksek dağlarla ayrılan iç ovalar, yaz boyunca Akdeniz'de görülen basınç düşmelerinden etkilenmez. Orta Asya'nın antisiklon hava kütlelerinin yakınlığı sebebiyle, kışlar çok kurak geçer. İran, uzun kuraklık dönemleri geçirir: Isfahan yılda ancak 120 mm yağış alır. Yağmurlar çoğunlukla kış sonu ve ilkbahar başlarında yağarak anî su baskınlarına ve çamur akıntılarına sebep olur. Ondan sonra, sekiz ay süreyle, ağaca pek ender rastlanan uçsuz bucaksız, kurşunî, sarı veya toprak rengi düzlükler ortasında, fırınlanmamış tuğla veya kerpiçten yapılmış köyler, rüzgârın kumullarını toz hortumları halinde püskürttüğü bozkırların görünüşüne bürünür.

● *Geleneksel ekonomi.* Yüksek ovalarda, çok aralıklı bir şekilde yapılan kaba buğday ve arpa tarımı çok az yer tutar. İran'ın canlı kısımları, bol suların birçok kanal veya *kanat* denen uzun yeraltı galerisiyle akıtıldığı dağlarla ovalar arasındaki temas bölgeleridir. Zagros, Azerbaycan ve Elburz dağeteklerinde birçok şehir ve vaha yer alır: Zendi-Rûd kıyısında Isfahan; Şiraz; Kâşan; Hemedan. İran'ın güneyindeki ve batısındaki kışların soğuk geçtiği bölgelerde, vahalar kavak, çınar ve söğüt şeritleriyle dörtgenlere bölünmüştür; bu şeritler arasında arpa, buğday, darı, safran, pamuk ve keneotu yetiştirilen dar toprak parçaları uzanır; bahçeler, meyve bahçeleri, gül bahçeleri ve bağlar, tarlaların ortasındadır. Ürünün bolluğu birçok kuru yemişin (ceviz, fıstık, badem, erik, kuru kayısı ve üzüm) ihraç edilmesini sağlar; ülkenin müslüman oluşuna rağmen, Kazvin ve Şiraz'da şarap yapılır. İran'ın, kışların ılık geçtiği güney ve doğu bölgelerinde vahalar hurma ağaçlarıyle örtülüdür ve topraktan yılda iki kere ürün (pirinç, mısır ve kına) alınır.
Dağlar, gerek kaynayan suları, gerekse göçebe halkların (Kürtler, Bahtiyarîler ve Lurlar) yer değiştirmesi bakımından ovanın tarım ekonomisine bağlıdır: kabileler ilkbahar sonunda ovadan ayrılarak keçi ve yağlı kuyruklu koyun sürülerini dağdaki yüksek otlaklarına çıkarır, sonbaharda ovaya döner. Azerbaycan'da hayvan yetiştiricileri yarı-yerleşiktir, kışın kışlak adı verilen köylerde yaşarlar.
Ülkenin kenarlarındaki birçok bölgede, yağışlı iklim hüküm sürer. Hazar denizi kıyı ovası Elburz dağlarının kuzey yamacı, özellikle sonbaharda ve kışın sel halinde yağış alır. Çok sık meşe, küstümotu, şimşir ormanlarında ve gerçek çengellerde birçok vahşî hayvan (bu arada kaplan ve leopar) yaşar. Tropikal ürünler (pirinç, şekerkamışı, çay, pamuk, tütün, çivit), çöl ürünleri (hurma ve fıstık) ve akdeniz iklimi ürünleri (üzüm, zeytin, badem, limon, portakal, dut) yan yana yetiştirilir. Ayrıca, Basra körfezinin yakınlığı yüzünden Huzistan ovasında ve Fars ile Luristan'ın küçük kıyı ovalarında pirinç ve şekerkamışı ekimine elverişli çok sıcak ve nemli bir iklim hüküm sürer; yağışların iklimi sağlığa zararlıdır. Bu çevre bölgeleri dışında İran'da devamlı akarsuların (Hazar denizine dökülen Atrek; Dicle'ye kavuşan iki Zap suyu ve Diyale; Şattülarab'a dökülen Kerhe ve Karun) aştığı başka bölge yoktur.
Verim düşük ve düzensiz olduğu, çöl topraklarının ve dağların büyük kısmı da kullanılmağa elverişli olmadığı için üretim, İran'ın genişliğiyle orantılı değildir: İran yüzölçümünün ancak beşte birinde tarım yapılabilir. Üstelik, tarıma elverişli toprakların yarısı işletilememekte ve canlanma çabalarını, geçmişteki uzun emniyetsizlik döneminin kalıntıları, teknik hareketsizlik ve toplumsal tutuculuk önlemektedir: toprak genellikle her iki üç yılda bir nadasa bırakılır; gübre yoktur; mülkiyet hâlâ yer yer köylerin tamamına sahip olan ve tarımı her zaman rasyonel bir ıslaha yöneltmeyen büyük ailelerin elindedir.
İran'ın iktisadî geriliğini, sanayileşmenin azlığı ve geniş bir el sanatları kesiminin muhafazası da yansıtır. Isfahan, Şiraz ve Yezd uzun süreden beri el tezgâhlarında dokunan hint kumaşları, pamuklular ve ipeklileriyle tanınmıştır. Sasanîler zamanından beri ihraç edilen iran halıları, hâlâ dünya pazarının en değerli halılarıdır; göçebe çadırlarının tek konforu olan bu halılar, yapılışlarındaki incelik, geleneksel desenlerin zarafeti ve bitkisel boyaların kullanılmasıyle elde edilen renklerinin güzelliğiyle gerçek sanat eserleridir. Göçebelerin ve şehirlerdeki atelyelerde kadınlarla çocukların dokuduğu halıların başlıca merkezleri Şiraz, Hemedan, Isfahan, Kâşan, Kerman, Sultanâbâd ve Tebriz'dir. Şehirlerdeki pazarlarda deri işçiliği, kuyumculuk, minecilik ve seramik yapanlar da çok usta sanatçılardır.

● *Modern ekonomi.* Modern sanayi İran'da çok az gelişmiştir. İşletmeye elverişli yataklar bulunmuş olmasına rağmen, madenlerden ancak çok az miktarda kömür ve demir filizi, bakır, kurşun, nikel, krom, manganez ve türkuvaz (Nişapur'da) çıkartılır. Metalürji ve makine yapımı ya hiç yoktur veya geri metotlarla uygulanır: Anarak'ta, bakır ile kurşun hâlâ ılgın ağacı kömürüyle eritilmektedir. Bu yüzden sanayi, tarım ürünlerinin işlenmesinden öteye gitmez; yetersiz kalan şekerkamışı üretimini tamamlamak için şeker pancarı ekimini destekleyen devlet, şeker şirketi ile, fabrikalarını denetler; pamuklu (Isfahan, Rey ve Bicar), yünlü (Isfahan ve Tebriz), ipekli ve kenevir (Reşt) fabrikaları, el tezgâhıyle çalışan atelyelerle rekabete girişmiştir.
Ama İran'ın gerçek iktisadî zenginliği petroldür. Daha eskiçağdan beri asfaltlı çöküntülerdeki «devamlı ateşler» sayesinde bilinen miyosen tabakalarındaki petrol, 1909'da keşfedildi.
Mescidi Süleyman'da, sonra ilk üretim merkezi olan Agacari'de, Geçseran'da, Haftkale'de, Neft Safid'de ve Lati'de işletilmeğe başlandı; bu petrol merkezleri 2 500 km uzunlukta petrol boru hattıyle dünyanın en büyük rafinerilerinden biri olan Abadan rafinerisine bağlanmıştır. 1956'da, Kum'da rezervleri çok büyük olan yeni bir yatak bulundu; petrol borularıyle Akdeniz kıyısında Mersin limanına bağlanması tasarlanmıştır. Petrolden sağlanan gelirlerle 1954'ten beri İran ekonomisinin modernleştirilmesi için gerekli yatırımlar yapılmaktadır. 1949'da uygulanmağa başlanan birinci yedi yıllık plan, petrolün millîleştirilmesi sonucunda tamamlanamadı. 1954'ten beri petrol üretiminden elde edilen kazanç, ikinci bir beş yıllık planın gerçekleştirilmesi için gerekli sermayenin büyük kısmını sağlamıştır. Sulama için büyük barajlar yapılmaktadır. Tahran'ın batısındaki Karae bütünüyle düzenlenmektedir; suyunun bir kısmı Tahran'da kullanılmak, bir kısmı da kuraklık döneminde dağıtılmak üzere tutulacaktır. Tarımın makineleştirilmesi bozkırda gelişmekte ve canlı bir kooperatifçilik hareketiyle tarım araçları ile tarım metotlarını ıslaha çalışılmaktadır.
İran'da 1959 yılı millî hasılası 100 olarak kabul edilirse bu sayının 1965'te 146'ya yükseldiği görülür. Yılda yüzde 2,5 oranında hızlı bir nüfus artışı yüzünden, nüfus başına hasıla, aynı süre içinde sadece 100 indisinden 123 indisine geçerek çok daha ağır bir artış göstermiştir. O zamandan beri millî hasılada artış daha da hızlanarak yılda ortalama yüzde 8'e ulaştı. Yirmi yaşından aşağı gençler tüm nüfusun yüzde 55'ini meydana getirir. Üçüncü iktisadî plan döneminde sanayiin millî hasıladaki payı yüzde 12'den yüzde 14'e yükseldi. Aynı dönem içinde 3 600 km anayol, 8 000 km'de tali yol yapıldı; yol durumundaki bu gelişme başka alanlarda gerçekleştirilen ilerlemelerle bir-

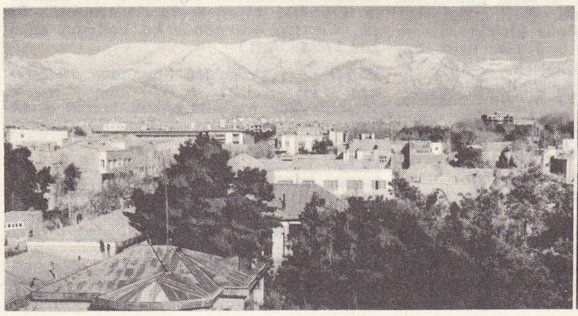

İRAN
solda,
Tahran'dan bir görünüş;
sağda,
Isfahan-Şiraz
arasında dağlar

Foto. Viollet (LAROUSSE)

leşince, millî hasılanın 1962-1967 arasında yaklaşık yüzde 50 oranında artması sonucunu verdi. Fiyat indeksleri dünyanın en istikrarlılarından biridir, rial'in değeri yakın geçmişte yeniden yükseltilmiştir. Son zamanlarda ülke yeni sanayi dallarıyle donanmaktadır (demir-çelik fabrikası, petrokimya, alüminyum), üçüncü ve dördüncü iktisadî planların hedefine ulaşması için Doğu ile ticaret alışverişlerini ve iktisadî münasebetlerini geliştirirken, Batı ile de geleneksel ilişkilerini yüksek bir düzeyde tutmaktadır.

Ekonomi, 1959 ile 1965 arasında iki katına ulaşan (bu son yılda 93,5 milyon ton) ve artmakta devam eden petrol üretimine gitgide daha geniş ölçüde bağlanmaktadır. Petrol, değer olarak, ihracatın üçte ikisinden çoğunu meydana getirmekte ve ticaret dengesinin gösterdiği büyük fazlalığı açıklamaktadır.

Bugün, İran Millî Petrol şirketi dış ülkeler şebekesini genişletmiş, Arjantin, İsviçre, Japonya, Fas, İtalya ve Hindistan'ı da bu şebeke içine almıştır. Bu son ülkede bir petrol rafinerisi inşaatına girişmiştir; ayrıca da Doğu Avrupa ülkelerine petrol ve Sovyet Rusya'ya önemli miktarda gaz satmaktadır.

Bir toprak reformu 1963'te yürürlüğe girdi. Kademeli uygulanan reform 5 hektardan büyük işletmelerin sahibi veya kiracısı (uzun vadeli) bulunan 3 milyona yakın aileyi ilgilendirdi ve köy toplumunu gitgide değiştirdi. Hayat seviyesi hâlâ düşüktür, 1967'de fert başına düşen ortalama gelir yılda 230 dolar olarak tahmin edildi. Aslında Sosyal eşitsizlikler devam etmekte, halkın büyük kütlesi 150 dolardan daha azıyle yaşamak zorunda kalmaktadır. Şehir bölgelerinde okuma yazma bilmeyenlere hâlâ rastlanmaktadır; İran halkının en büyük çoğunluğunu toplayan köylerde ise okuma yazma bilmezlik pek yaygındır. Şu son yıllarda, halkın okuyup yazması için yararlı bir şekilde savaşan «Bilim ordusu teşkilâtı»na geniş ödenekler ayrılmaktadır.

TARİH

Akamanışlar öncesi

● *Eski Etnografya.* M.Ö. III. ve II. binlerde Zagros sıradağlarında, Süleymaniye'nin kuzeyinde uzanan topraklarda Guti'ler, Şehrizor bölgesinde Lullubi'ler yaşıyordu. Susiana düzlüklerinde ve burayı çevreleyen tepelik bölgelerde ise Elamlılar, Elam'ın kuzeydoğusunda ise Kassit'ler oturuyordu. Eklemeli (bükümlü olmayan) bir dil olan elam dilinin bilinen hiç bir dille akrabalığı tespit edilmemiştir. Kassit dilinin ise Kafkaslarda konuşulan bir dil grubuyle ilişkili olduğu ortaya çıkmaktadır.

Fakat Kassit'ler arasında diğer bir lengüistik unsur daha bulunuyordu. Babil'deki kassit krallarının adları hint-avrupalı tarım adlarıyle benzeşiyordu. Meselâ veba tanrısı Maruttaş ve güneş tanrısı Şuriaş, sanskrit Marut ve Surya ile ilişkili gibidir. Bu sebeple M.Ö. XVIII. yy.ın sonlarında Babil'in Kassit'ler tarafından istilâ edilmesinden önce hint-avrupalı bir halkın İran'a girdiği ve yerli kassit kabilelerini yenerek yönetici bir aristokrat sınıf meydana getirdikleri sanılır. Bu göç Hint-Avrupa'lıların Asya'ya doğru giriştikleri geniş harekâtın bir parçası oldu. II. binde Hititler ve onlarla akraba olan halklar Küçük Asya'da göründüler; XVI. yy.da ise arî tanrılardan Mithra, Varuna, İndra ve Nasatyaş'a tapan başka bir grup, Kuzey Mezopotamya'da yaşayan yeni Hurri'lerin üstünde hâkimiyet kurdu. XV. yy.da ise Vedi Aryanlar, Kuzeybatı Hindistan'a geldi. G. G. Cameron ve A.T. Olmstead gibi bazı bilginlere göre hint-avrupalı olan Medlerle Persler M.Ö. II. binin başlarında Kuzey İran'daki yüksek araziyi ele geçirmişlerdi. Fakat bu kavimlerin varlığından IX. yy.dan önceki belgelerde söz edilmemektedir; E. E. Herrfeld ve R. Ghirsman'ın ileri sürdükleri gibi bunların başka hint avrupalı kavimlerle birlikte I. binde Güney Rusya'dan İran'a geçmiş olmaları daha akla yakındır.

Akamanışlar devrindeki başlıca kavimler Persler, Medler, Parthlar, Aryanlar, Drangi'ler, Arachosi'ler, Baktra'lılar, Sogd'lar ve Harizm'lerdir. Zunlar da küçük boy ve klanlara ayrılmışlardı. Aralarında toprağa yerleşmiş olanlar bulunduğu gibi göçebeler de vardı. Eski İran dilinin çeşitli diyalektlerini konuşuyorlardı. Aynı dönemde Eski Persçe ve avesta dilinin de kullandığını gösteren kaynaklar vardır. Avesta dili, kutsal kitap Avesta'nın ve zerdüştîlerin kutsal yazılarının diliydi, herhalde Kuzeydoğu İran'da konuşuluyordu. Med dili için eldeki kaynaklar dolaylıdır. Parth, sogd, Harizm (Hvarazmi veya Horezmi) ve baktri dilleri Akamanış'lardan sonraki kaynaklardan bilinmektedir. Perslerin İskit (Saka) dediği İran'ın kuzey ve kuzeydoğusunda yaşayan çeşitli kabileler ise bir veya birkaç eski iran dili konuşuyorlardı.

Dara I, yazıtlarında kendisinin aryan sarayından gelen bir aryan (Ariya) olduğunu söyler. Orta Persçedeki *Eran* ve bugünkü *İran* kelimeleri Ariya teriminden türemiştir. M.Ö. 553'e kadar İran'ın Akamanış'lardan önceki siyasî tarihi hakkında ancak ülkenin batı kısmı için geçerli olan bilgiler vardır. Yerli tutanaklar hem sayıca az, hem aralıklıdır. Üstelik hemen hemen yalnız II. binin başlarında bir şehir medeniyeti ve kültürünün geliştiği Elam'a aittirler. İlk-Elam diye bilinen yerli bir resim yazısı, ilk defa Kâşan yakınındaki Susa ve Tepe Sialk'ta toprak tabletler üzerinde görülür. Bu tabletler Sümerlerin Cemdet Nasr dönemiyle (M.Ö. 2500) yaşıttır. Arkeolojik kazılardan anlaşıldığına göre Sialk belki de sınırda bir ticaret merkezi olduğu için Elamlılar tarafından zor kullanılarak istilâ edilmişti.

İlk-elam yazısı sümer yazısından yararlanılarak hazırlanmıştı. Nitekim ilk sümer yazıtları daha eskidir (yaklş. M.Ö. 3100). 2500'de bu yazı çizgisel bir gelişim gösterdi. XXIII. yy.ın sonunda bu yazının yerini Akkad'ların çivi yazısı aldı. Sümerlerin siyasî ve kültürel baskılarının bir sonucu olarak bu yazı da XXV. ve XXIV. yy.lardan beri elam dili için kullanılmaktaydı. Elam dışında çok az metin bulunmasından ülkenin büyük kısmının I. bine kadar okur-yazar olmadığı anlaşılmaktadır. Babil ve asur tutanakları ise, yerli kaynaklardan çok daha fazla bilgi vermektedir. Bu iki ülke de hem siyasî, hem ticarî açıdan Batı İran'ı denetim altına almak istiyorlardı.

Oysa Zagros dağlarında yaşayan savaşçı topluluklar hem iç güvenlikleri tehdit ediyorlar, hem İran ile olan ticaretlerini tehlikeye düşürüyorlardı. Nitekim eksikliğini duydukları maden, taş ve yapı kerestesi gibi birçok hammadde İran'da boldu. Güney Mezopotamya düzlüğünün bir kısmını meydana getiren Elam ile Babil arasında oldukça yakın ilişkiler vardı ama, bunların dostluk ilişkileri olduğu da şüpheliydi.

III. Binde Elam'ın başlıca bölge veya şehirleri şunlardı: ticarî bir merkez olan Susa, Şuştar yakınındaki Avan, kuzeybatıda Barahşi, Batı Persis'teki Bahtiyarî dağlarında Anşan ve Susiana'nın kuzeyinde Simaş. Bu şehirlerin yöneticileriyle Erken Sümer Hanedanı dönemindeki sümer şehir devletleri arasında III. binin ortasından sonra birçok savaş olduğu tutanaklardan bellidir. Hattâ Avan'ın hâkimiyeti uzunca bir süre bütün Sümer tarafından kabul edilmiştir. XXIV. - XXIII. yy.larda Akkad'lı Sargon (yaklş. 2370-2315 veya bazı bilginlere göre 2350-2300) ve kendinden sonra gelenler Elam'ı kendi ülkelerine kattıkları gibi Lullubium ve Gutium'daki dağ kabilelerine karşı zaferler açtılar. Yazıtlarında elamlı yönetici asrkerlerin adları geçmektedir. Bunlar arasında adı geçen Avan'lı Luhhi - işhan Sargon'un başdüşmanıydı. Elam kaynakları kendisinden hanedanın sekizinci yöneticisi olarak söz eder. Susa'da Akkad'ların yerel kültüre yaptığı etki büyük olmuştu. Akkad dili zamanla elam dilinin yerini aldı. İnsan isimlerinin pek çoğu ise samî dilindendi. Elam'ın diğer bölgelerinin bu etki altında fazla sürmediğini ise şuradan anlıyoruz: Avan'lı bir yönetici olan Hita ile Akkad'lı Naramsin (yaklş. 2290-2254 veya 2267-2230) arasında yapılan bir anlaşma elam dilindedir. Oysa Hulvan yakınındaki iki lullubium kralının kayalara kazılmış yazıtları Akkadça'dır, bunların yakınındaki zafer kabartmaları ise Naramsin'in kabartmaları örnek alınarak yapılmıştır.

Akkad imparatorluğunun Şarkali - Şarri (yaklş. 2253-2229) zamanında yıkılmasiyle Batı İran yeniden hürriyetine kavuştu. Naramsin zamanında Elam valisi iken kuzeyde Kirkuk bölgesine kadar ilerleyen Avan'lı Kutik (Puzur) İnşuşinat ayaklandı, Sümer ve Akkad'ı istilâ ettiği gibi Opis'e kadar ilerledi. Millî duyguları da canlandıran Kutik hem elam dil ve yazısını kalkındırdı hem de Susa'nın baştanrısı İnşuşinak adına bir tapınak yaptırdı. Kutik'in döneminden sonraki Elam tarihi henüz karanlıktır. Bu dönemi Kuzey Zagros'taki Guti'lerin Sümer'i istilâ etmeleri ve hâkimiyetleri altına almalarıyle bağdaştırmak mümkündür. Guti'ler ülkeyi bir yüzyıl denetimleri altında tuttular. Gutilerin atılmasından sonra Üçüncü Ur hanedanı, Sümer'in genişleme siyasetini yeniden canlandırdı. Şulgi (yaklş. 2095-2048 veya yaklş. 2112-2064) Elam'ın büyük bir kısmını ele geçirdi ve Zagros'a birçok sefer yaptı. Susa ile yeniden yakın ilişkiler kuruldu. Ur kralları burada tapınaklar yaptırarak yerel tanrılara adaklarda bulundular. Ur'lu İbbi-Sin'in (yaklş. 2029-2006 veya 2046-2021) yönetimi sırasında batıdan gelen Amori baskısı ve iç karışıklıklar ülkeyi o kadar zayıflattı ki, Simaş'ın önderliğindeki Elamlılar bağımsızlıklarını yeniden kazanmayı başardılar. 2006'da Ur'u ele geçirdiler, şehri birkaç yıl denetimleri altında tuttular, İbbi-Sin'i tutuklu olarak Anşan'a götürdüler. Ur hanedanı da böylece sona erdi. XX. yy.ın sonuna doğru Elam bir süre için Larsalı Gungunum'un (1932-1906) eline düştü. 1834'te Larsa Kudur-Mabug'un istilâsına uğradı. Kudur-Mabug ise eskiden sanıldığı gibi bir elam kralı değil, kabilesi Elam'ın batı sınırında yerleşmiş bir Amori idi. 1764'te Elam ve Gutium, Asur, Eşunna ve Malgium ile birleşerek babil kralı Hammurabi'ye karşı başarısızlıkla biten bir sefer açtılar.

1742'de Babil'e karşı ilk defa Kassit'ler tarafından bir saldırıya geçildiği bilinir. Kassit'lerin hint-avrupalı yöneticileri Zagros'a her halde daha önceden gelmişlerdi. Bundan sonraki 150 yıl boyunca Kassit'ler ülkenin büyük bir kısmını ele geçirdiler ve 1595'teki hitit akınından sonra Babil'e girdiler. XII. yy.a kadar Babil'i bir kassit hanedanı yönetti. Elam'ı Kassit'lerin ele geçirdiğini gösteren hiç bir belge olmamakla birlikte, XVI. yy.dan XIV. yy.a kadar hiç bir yerli tutanak bulunmaması, siyasî bir zayıflık ve çöküş devrine işaret eder. Bunun sebebi Kassit'lerin sınırlarda yaptığı baskı olabilir.

Elam'lılar XIV. yy.da yeniden toparlanmağa başladılar. «Anzan (Anşar) ve Susa kralları» adını taşıyan yeni bir hanedan işbaşına geldi. Üçüncü kral Hubanumena bir genişleme siyaseti güderek sınırlarını İran körfezindeki Liyan adasına kadar genişletti. XIII. yy.ın sonuna doğru Kidin - Hutran, Babil'i iki kere istilâ etti. 60 Yıl sonra Şutruk-Nahhunte I bu ülkeyi sürekli denetimi altına almak istedi. 1160'ta Zababa-şum-iddina'yı devirdi; kendisi bir vali tayin etti ve vergi almağa başladı. 1157'de Kutir-Nahhunte hâlâ direnen son kassit kralı Enlilnadin-ahhe'yi devirdi ve Babil'in bağımsızlığının sona erdiğini sembolize etmek için tanrı Morduk'un heykelini kaldırttı. Elam yöneticilerinin en büyüğü olan kardeşi Şilhak-İnşuşhinak daha da geniş fetihlere girişti. Aşağı Zap ırmağına kadar bütün Zagros bölgesini ve Asur sınırlarını ele geçirdi. Güneydoğuda ise sınırları Persepolis bölgesine kadar uzanıyordu. Fakat nedense Babil üstündeki hâkimiyetini sürdüremedi ve iktidar İkinci İsin hanedanının eline geçti. Nabukodonosor I'in (1124-1106) önderliğinde Babilliler eski yenilgilerinin öcünü aldılar; Elam'a girdiler, ülkeyi yağma ettikleri gibi Şilhak-İnşuşinak'ın yerine geçen Huteluduş-İnşuşinak'ı öldürdüler. Bu zafer Elam'ın bütün gücünü kaybettirdi. Bundan sonraki 300 yıl bütün kaynaklar sustu. IX. yy.dan itibaren Zagros bölgesinin tarihi ve coğrafyası hakkında asur ve urartu tutanakları ayrıntılı bilgi verir. O zamanki başlıca idare bölgeleri şunlardı: Elam'ın kuzey sınırından Kirmanşah ve Nivahend'e kadar uzanan Ellipi, Süleymaniye bölgesindeki Zamua; Urmiye

gölünün güney ve doğusunda yer alan Menha ve gölün güneybatısındaki Parsua veya Parsuaş (Parsua her halde Perslerin Batı İran'daki ilk yerleştikleri yerdi). Manna'nın güneydoğusundaki med kabilelerinin arazisi olan Mada (Media) vardı. Mada bugünkü Hemedan'ı (eski adıyle Ekbatana) kapsıyor ve Demavend dağına kadar uzanıyordu. Parsua ve Medlerden ilk defa 835'te Salmanasar III söz eder, daha sonra asur tutanaklarında sık sık adları geçer. Batı İran'ın bu bölgelerinde nüfus seyrek köylerde yaşıyordu. Arada duvarlarla çevrili kaleler yer alıyordu. Nitekim Sialk'ta ve Manna'daki Hasanlu'da yapılan kazılarda böyle kaleler bulundu. Ekonomi, tarıma dayanmakla birlikte, özellikle Manna'da madencilik oldukça gelişmişti. At yetiştirme de önemli bir yer tutuyordu, asur ordusunun at ihtiyacını Batı İran karşılıyordu.

IX. yy.da Asurlular Marina'dan Elam sınırlarına kadar bütün Zagros'un denetimini ellerine geçirdiler. Yerli yöneticiler ve 2 kabile başkanları vergiye bağlandı; mümkün olan stratejik noktalarda asur garnizonları kuruldu. Gene de asur hâkimiyetini sürdürebilmek için devamlı çarpışmak gerekiyordu. Yüzyılın sonunda Asurluların gücü azalmağa başlayınca, Menuas I ve Argistis I yönetimindeki Urartular güneyde Manna ve Parsua'ya kadar ilerlediler. Tiglatpleser III (745 - 727) Urartuları geri püskürttü, fakat Sargon II (722-705) zamanında Asur aleyhtarı entrikaları Manna'da hint-avrupalı şeflerin de katıldığı ciddî ayaklanmalara yolaçtı. Sargon, asur hâkimiyetini yeniden kurdu ve Parsua ile Mada'ya seferler yaparak bunları cezalandırdı. 713'te 45 med şefini vergiye bağladı.

Elam'ın güneyde sağlam bir askerî güç olarak yeniden toparlanması Asurluların Zagros ve Babil'deki çıkarları açısından ciddî bir tehlike meydana getiriyordu. Babil o sırada Asur'a bağlanmıştı. Fakat babil kralları 30 yıldır bu bölgede yaşayan Asur aleyhtarı unsurları destekliyorlardı. Elamlı Humbanigaş, Kaldeli Merodaç-baladan ile bir ittifak yaptı. Merodaç-baladan 721'de Sargon'a karşı ayaklanmış, Babil tahtını ele geçirmişti. Humbanigaş 720'de Der'de yapılan savaşta, Sargon'u Merodaç-baladan'ın ayaklanmasını bastırmak için giriştiği harekâttan vaz geçmek zorunda bıraktı.

Her ne kadar yerine geçen Şutruk-Nahhunte II, 710'da Sargon ikinci saldırıya giriştiği zaman Merodaç-baladan'a yardım etmeyi başaramadıysa da, Merodaç-baladan'ın 703'te Sennaçerib'e karşı giriştiği ayaklanmayı destekledi. 707'de Ellipi'de meydana gelen Asur aleyhinde bir harekâta da karıştı. Bu iki girişimin de başarısızlıkla sonuçlanmasının bir sebebi belki de kardeşi Halluşu-İnşuşinak'ın 699'da kendisini devirmesi oldu. 694'te Sennaçerib İran körfezinin başındaki bataklıklarda kaldeli isyancılara karşı savaşırken Halluşu-İnşuşinak, Babil'e saldırdı. Sennaçerib'in oğlu olan valiyi esir aldı ve Nergal-Uşeb'i Babil tahtına oturttu. Fakat kendi adayının Sennaçerib tarafından tahttan uzaklaştırılmasına engel olamadığı gibi, hayal kırıklığına uğrayan tebaası 693'te onu da uzaklaştırdı. Bu olaydan on ay sonra yerine geçen Kudur-Nahhunte, elam topraklarına yapılan bir asur saldırısından sonra öldürüldü; yerine Huban-immena geçti. Kaldeli Muşezibmarduk, Doğu Tigris bölgesinde Aramaka'lılar, Ellipi ve Batı İran'ın diğer halklarıyle işbirliği yapan Huban-immena 691'de Babil'deki asur güçlerine karşı büyük bir saldırıya geçti. Fakat 689'da Huban-immena'ya inme inmesi üstüne elam güçleri geri çekildi. Asur ile uzun zamandır süregelen çekişmelerden ve pers kabilelerinin sınırlardaki baskısından yorgun düşen Elam, iç işlerindeki rekabetler yüzünden parçalandı ve milletlerarası siyasetteki önemli rolünü kaybetti. Bundan sonra bağımsız prensler tarafından parçalanan Elam'da hiç bir yönetici bütün ülkeyi hâkimiyeti altına almayı başaramadı.

VII. yy.ın başında iskit ve kimmer orduları kuzeyden İran'a girdiler. Manna'da yerli yöneticilerle Asurlulara karşı birleştiler, her ne kadar Asarhaddon (681-669) ayaklanmayı bastırdığını söylerse de, 674'te bu bölge üstündeki denetiminin iyice zayıfladığı açıktır. 676'da başarılı bir sefer yapan Asarhaddon, Madda'dan geçerek Demavend dağı eteklerinde yer alan Tuz çölünün ucundaki Patuşarri'ye kadar gitti. Daha önce hiç bir asur ordusu İran'ın bu kadar doğusuna ulaşamamıştı. Ayaklanan tebaalarına karşı kendisinden yardım isteyen üç medli şefe de yardım ederek kabilelerinin başına geçirmesi her halde bu sefer sırasında oldu. Bu şeflerin topraklarının yeri kesinlikle bilinmemektedir.

Bunlardan biri, Urukazabarna'lı Ramataia, batı iranlı diğer yedi yönetici ile birlikte 672'de Asarhaddon ile anlaşmalar yapmıştı. Bu anlaşmaların amacı Asur tahtına Asurbanipal'ın çıkmasını güven altına almaktı. Elam ile Asarhaddon arasındaki ilişkiler iyi olmakla birlikte, Tepti-Huban-İnşuşinak'ın (663-653) entrikaları, Asurbanipal'ın Elamlılara saldırmasına ve Elamlıların büyük kayıplar vermesine yolaçtı. Elam'da Asur tarafları bir siyasetin gelişmesi için Asurbanipal kendi himayesindeki iki elamlı prensi Hidalu ve Madaktu tahtlarına oturttu. Fakat asur düşmanlığı bu yoldan geçiştirilemeyecek kadar derindi. Nitekim 652'de Babilli Şamaş-şum-ukin, Asurbanipal'a karşı ayaklanınca Madaktulu Huban-nugas yardım için büyük kuvvetler sevketti. Askerî yenilgiler yöneticilerin sık sık değişmesine yolaçtıysa da Elamlılar Şamaş-şum-ukin'e yardım etmeğe devam ettiler, yenilip ölmesinden sonra ise ayaklanan kaldeli Nabu-bel-şumati'ye yardım ettiler. Elam'da Asur tarafları bir adayı başa geçirmek için 646'da yapılan başarısız bir girişiminden sonra, Asurbanipal ülkeye saldırarak Susa'yı hunharca işgal etti ve Elam'ın bağımsızlığına son verdi (yaklş. 639).

Bundan sonrası için elde hiç bir asur kaynağı yoktur. Babil tutanaklarında yazdığına göre 615'te (Kyakşares'in [veya Uvakşatra]) önderliğinde toplanan medli kabileler, Asur'a saldırmağa başladılar. 612'de Asur devletine son verdiler. Herodotos'a göre Medler VII. yy.ın başında Deioces yönetiminde birleşmiş kuvvetli ve bağımsız bir konfederasyon halindeydiler. Herodotos'un verdiği bu bilgi, asur kaynaklarıyle uyuşmamaktadır. Her ne kadar bazı bilginler Deioces'i 715'te Sargon'a karşı Manna'da girişilen bir ayaklanmaya katılmış olan Dayukku ile bir tutarlarsa da, Asarhaddon zamanında Medler arasında bir birlik olmadığı açıktır. Bu dönemde birçok med kabile reisi asur hâkimiyetini kabul etmişti. Asur'a karşı direnme amacıyle gerçekleşen birleşme ise 674'te Medlerin, Kimmerlerin ve Mannalıların Asarhaddon'a karşı medli Kaştaritu (İrancası Khshathrita) önderliğinde biraraya gelmeleriyle meydana çıkmış olabilir. Kaştaritu genellikle Herodotos'un söz ettiği Deioces'in, oğlu Phraortes ile bir tutulmaktadır. Herodotos'a göre Phraortes Asurlulara karşı çarpışırken ölmüş, fakat ölmeden önce Persleri med hâkimiyeti altına almıştır.

Bu tarihte Persler Parsa'ya (bugünkü Fars) göç etmişlerdi. Başlarında belki de Ahaemes'in (yaklş. 700-675) oğlu olduğu sanılan Teispes (yaklş. 675-640) vardı.

Akamanış hanedanı, atası Akamanış'ın adını taşır. Perslerin bu yeni toprakları Elam'ın Anşan bölgesini kapsıyordu. Teispes'in oğulları, Kiros I ve Ariaramnes de birer kral oldu ve yerlerine kendi soylarından gelen diğer krallar geçti. Bazı bilginlere göre Teispes'in krallığı bu ikisi arasında bölüşülmüştü, diğer bir görüşe göre daha yaşlı olan kralları aynı nesilden olan genç krallar izliyordu. Asurbanipal'ın Elam'a karşı kazandığı son zaferden sonra Kiros I Asurluların hâkimiyetini kabul etti ve büyük oğlu Arukku'yu Ninova'ya rehine olarak yolladı (yaklş. 640). Ariaramnes, yazdırdığı altın bir tablette ise kendisinden büyük kral, kralların kralı diye söz eder. Bu sözler Ariaramnes'in bağımsız bir yönetici olduğunu ve hatırı sayılır bir fedesyonun başında bulunduğunu gösterir. Fakat bazı bilginler bu yazıtın sonradan Akamanışlar döneminin daha geç bir tarihinde hazırlandığını ileri sürmektedirler.

Herodotos, Phraortes'in oğlu Kyaksares'in 28 yıl İskitlerin elinde esir kaldığını anlatır. Kyaksares bağımsızlığına kavuştuktan sonra o zamana kadar kabilelerin erkeklerinden meydana gelmiş bir topluluk olan med ordusunu teşkilâtlandırdı. Asur örneğine uygun olarak orduyu okçu, mızrakçı ve süvari gibi birliklere ayırdı. Bu birleşmiş ve üstün dövüşme gücüne sahip ordu, sonunda Asurlularla başa çıkabilecek bir kuvvet olmuştu ve Asur imparatorluğunun yıkılmasında en önemli rollerden birini oynadı. Babil tutanaklarında Kyaksares'in 615'te bir asur eyaleti olan Arrapkha'yı (Kirkuk) işgal ettiği anlatılır. Kyaksares 614'te Ninova yakınındaki Tarbisu'yu ele geçirmiş, daha sonra da Ashur'a saldırmıştı. Arkeologların ortaya koyduğuna göre Kalakh'a da (Nemrud) saldırdığını gösteren kanıtlar vardır. Ashur'u yağma ettikten sonra 626'da ayaklanmasından sonra durmadan asur topraklarına akınlar yapan Babil kralı, Nabopolassar ile bir anlaşma yaptı. 612'de Medlerle Babilliler, belki İskitlerden de yardım görerek ova'yı ele geçirip yağma ettiler.

610'da Harran'ı ele geçirmeleri ise Asurluların Mezopotamya'daki son direnme noktalarını da kaybetmelerine yolaçtı. Babil, Asur imparatorluğunun batı eyaletlerini denetimi altına alırken, Kyaksares İran ve Küçük Asya'daki sınırlarını genişletiyordu. 590'da Doğu Anadolu'yu fethederek Lydia sınırlarına dayandı. Bundan sonraki beş yıl boyunca Lydia kralı Alyattes ile savaştıysa da iki taraftan birinin kesin zafer kazanamadığı bu savaş 585'te güneş tutulması üstüne sona erdi. Babilli Nabukodonosor ile Kilikia kralının aracılık yapmasıyle iki devlet anlaştı ve Kızılırmak nehrini ortak sınır olarak kabul etti. Kyaksares'in yerine yaklş. 585'te oğlu Astyages (Arştivaige) geçti.

Yeniden Medlerin eline geçen pers topraklarında ise Ariaramnes'in yerine oğlu Arsames tahta çıkıyordu. Babasınınki gibi hakikî olup olmadığı kesinlikle bilinmeyen bir yazıt Arsames'i «Parsa kralı» diye adlandırıyordu. Ailenin diğer kolunda ise Kiros I'in yerini Babillilerin «Anşan kralı» dediği Kambiz I alıyor, Kambiz'den sonra da yaklş. 559'da Büyük Kiros II tahta çıkıyordu.

Akamanış imparatorluğu

Kiros II (559-530), Kambiz II (530-522), Smerdis (Guamata [522], Dara I (522-486), Kserkses I (486-465), Artakserkses I (465-424), Kserkses Secydianus veya Sogdianus (424-423), Dara II (423-404), Artakserkses II (404-358), Artakserkes III (359-338), Ersis (338-336), Dara III (336-330).

Siyasî tarih

553'te Kiros II, Astyages'e karşı ayaklandı. Kiros II daha önce Medleri Harran'dan çıkarmak isteyen Babilli Nabonid ile bir ittifak yapmıştı. 550'de Kiros, Astyages'i esir aldı ve Med konfederasyonunun başına kendisi geçti. Harran'ı alan Nabonidus ise çok geçmeden Kiros'un kendi imparatorluğu için devrilmesine yardım ettiği Astyages'ten daha büyük bir tehlike olduğunu anladı. Nitekim Kiros ile Lydia kralı Kroisos arasında yaklş. 547'de savaş çıkınca, Nabonidus Mısır ve Isparta gibi Kroisos'a yardım etmek istedi. Fakat bu yardımın yerine ulaşmasına fırsat kalmadan Kiros, Kroisos'u yendi ve Sardes'i ele geçirdi. Bundan sonraki birkaç yıl içinde Kiros ve generalleri Küçük Asya'nın geri kalan bölgelerine hâkimiyetlerini kabul ettirdikleri gibi, Babil imparatorluğundan da Suriye ve Filistin'in bir kısmını aldılar. 540'ta ise doğrudan doğruya Babil'e saldırdılar. Babil ertesi yıl düştü. Kiros Kuzey ve Doğu İran'ı da eline geçirdi ama bu savaşların ayrıntıları bilinmemektedir. Kiros 530'da Doğu İran'daki göçebelerle çarpışırken öldü. Kiros 20 yıllık bir süre içinde o zamana kadar tecrit edilmiş bir kabileyi Akdeniz'den İndus'a kadar uzanan bir imparatorluğun başına getirmişti. Pers ordusunun savaşçı nitelikleri ve ordunun yetenekli kişilerce yönetilmesi de bu sonuca yardım etmişti, fakat asıl sebep Kiros'un fethettiği ülkelere karşı Yakındoğunun daha önceki tarihinde hiç rastlanmayan bir şekilde liberal ve yumuşak bir siyaset izlemesiydi. Bunun sonucu olarak geniş bir halk topluluğu gerek yerli, gerek yabancı zorbalığı kaldıracak bir kurtarıcı olarak görmüş ve hoş karşılamıştı. Nitekim babil eyaletleri Kiros'a karşı hiç değilse pek az direnme göstermişlerdi; çünkü babil hal-

kının büyük kısmı özellikle Nabonid'in din siyasetinden hoşnut olmayan ruhban sınıfı kendisini destekliyordu. Perslerin genişlemesine karşı olduğunu Kroisos'a yardım etmekle ortaya koyan Mısır'ı 525'te Kambiz II fethetti. Fakat Smerdis'in (Gaumata) 522'de zorla Pers tahtına çıkması ve Dara I tarafından öldürülmesi, İran ve Babil'de ciddî ayaklanmalara, Mısır ve Sardes'teki iranlı valilerin görevi terketmelerine yolaçtı. Fakat isyancıların arasındaki bağlantıların kopukluğu Dara'nın hepsiyle teker teker meşgul olabilmesini sağladı. Öyle ki 518'de Mısır gezisine çıktığı zaman, otoritesini yeniden kurmuş ve imparatorluğa düzen getirmişti. Fakat ayaklanmalar, kopma eğilimlerinin gücünü göstermişti. Dara, Kiros'un sistemini bir yana bırakmakla birlikte imparatorluk yönetimini güçlendirmek için bazı adımlar attı.

İmparatorluğun eyaletlere bölünmesini tamamladı ve her eyaletin yılda ne kadar vergi ödeyeceğini tespit etti. Dış siyasetinin esası iç güvenliği korumak için dışarıdan gelecek saldırılara saldırıyle cevap vermekti. Kuzey sınırlarını iskitli göçebelerin akınlarından korumak için Hazar denizinin doğusundaki kabilelere 519'da, Avrupa İskitlerine ise 513'te saldırdı. Her ne kadar ikinci saldırı, ikmal yetersizliğinden yarıda kaldıysa da Makedonya, Trakya, Limni ile İmroz adalarının imparatorluğa katılmasıyle sonuçlandı. Böylece Yunanistan ile karşı karşıya gelmiş oluyordu. Çünkü Persler Küçük Asya'nın batısını denetimleri altına almak istedikleri halde, Yunanlılar buradaki soydaşlarına sürekli yardım ediyorlardı. Gene de ancak Atina ile Eretria'nın 499'da İonia'daki isyanı desteklemelerinden sonra Dara Avrupa Yunanistan'ına saldırdı. Mardonius (492) ve Datis (490) tarafından yapılan saldırılar başarısızlıkla sonuçlandı. Kserkses'in büyük bir dikkatle planladığı seferler ise Salamis (480), Plataia ve Mykale (479) yenilgileri ile son buldu. Eurymedon'da Kimon'un zaferi ise yaklş. 466'da gerçekleşti. Yunanistan'ın istilâsı pers krallarının ve kumandanlarının gerek askerî, gerek diplomatik alanlarda acemice davranmaları yüzünden tam bir başarısızlıkla bitti. Avrupa'da topraklar kaybedildiği gibi Asyalı Yunanlıların büyük kısmı, Karia'lılar ve Lykia'lılar Delos birliğine katıldılar.

Kserkses'in seferlerinin başarısızlıkla bitmesi imparatorluğun tarihinde bir dönüm noktası meydana getirdi. Her ne kadar kaybedilen topraklar fazla değilse de imparatorluğun itibarı sarsılmış, askerî gücü şiddetli bir darbe yemişti. Bundan sonra bir duraklama devri başladı. Bu duraklama devri boyunca yönetici sınıfın karakteri de medeniyetin ve fazla kuvveti olmanın yaptığı kötü etkilerle bozulmağa başladı. Hanedan soyu yozlaştı. Dara'dan sonra gelenler zayıf, kaprisli, keyfine düşkün ve kolayca kişisel etkilerin altında kalabilen insanlardı. Yalnız Artakserkses III canlı ve olumlu bir siyaset izleme irade ve isteğini gösterdi. Sarayda kadınların ve haremağalarının etkisi son derece fazlalaştı; taht kavgaları, entrikalar ve rüşvet aldı yürüdü. Tutkulu ve enerji sahibi adamlar kendi vatanseverliklerinden ve tahta olan bağlılıklarından daha güçlü başka kuvvetler tarafından baştan çıkarıldılar. Yüksek saray görevlilerinden (Kserkses'i öldüren) Artabanus ve Artakserkses III ile Arses'i öldüren Bagoas, doğrudan doğruya tahta çıkamamakla birlikte kuvvetin dizginlerini ele geçirdiler. Eyaletlerde satraplar bağımsızlık istemeğe başladılar; merkezî otorite zayıfladıkça ayaklanmaları sıklaştı ve tehlikeli bir hal aldı. Fakat daha sonraki savaş ve karışıklıklar göz önünde tutulursa bu ayaklanan bölgelerin sınırlı olduğu ve karışıklıkların geniş alanlara seyrek olarak yayıldığı görülür. Çünkü Akamanışların hâkimiyetindeki eyaletlerin çoğu iki yüzyıl boyunca barış içinde yaşadıkları gibi, iktisadî şartları da oldukça iyiydi.

Artakserkses I ve Dara II zamanında, imparatorluğun durumunda büyük değişiklikler olmadı. Satrapların başlattığı tek tük ayaklanmalar ve mısır isyanı bastırıldı. Altınla desteklenen pers diplomasisi, Yunanlılar arasında çıkan anlaşmazlıklardan yararlanmasını bildi. Atina'nın imparatorluğa karşı ciddî bir saldırıya geçecek gücü yoktu. Mısır ile Kıbrıs'ı imparatorluktan ayırmak için giriştiği teşebbüsler başarısızlıkla sonuçlandı. Atina yaklş. 448'de diğer Helen şehirleriyle arasındaki anlaşmazlıklar yüzünden Kallias antlaşmasını yaparak Pers savaşını terkettiğini bildirirken Artakserkses de Küçük Asya'daki şehirlerin Atina yönetimine bırakıldığını açıklıyordu. Fakat 413'te Atina'nın Syrakusai'de yenilmesi Dara'nın kaybettiği toprakları yeniden elde etmesini sağladı. Isparta ile ittifak yapıldı, İonia'nın bir kısmı yeniden ele geçirildi, Persler de Lysandros'a Atina'yı 405'te kesin bir yenilgiye uğratması için yardım ettiler. Fakat Isparta ile savaş çıktığında Artakserkses II Isparta'nın düşmanı olan Atinalıları destekledi. 394'te Lakedaimon donanmasının Knidos'ta yok edilmesiyle Ispartalılar ağır bir darbe yedi ve Persler Ege'nin hâkimiyetini ele geçirmiş oldu. Savaştan yorulan Yunanlılar 386'da Antalkidas barışını kabul ederek Küçük Asya ve Kıbrıs'taki yunan şehirlerinin Perslerin denetimine girmesini kabul ettiler. Persler böylece Yunanistan için bir hakem durumuna geldiler. Bundan sonra Isparta, Thebai, Atina ve Argos arasındaki çekişmelerde baş amaç Perslerin desteğini sağlamak oldu. Dara ile Kserkses'in istekleri böylece gerçekleşiyordu, ama bu başarıyı asıl sağlayan Perslerin askerî gayretlerinden çok Yunanlıların kendi aralarındaki geçimsizlikler oldu. İmparatorluğun zayıflığı yüzünden Genç Kiros'un isyanı, 404'te ayaklanan Mısır'a açılan iki seferin yüzünden başarısızlığı, Paphlagonia, Bithynia gibi, Küçük Asya'daki birçok bölgenin elden çıkması, Küçük Asya ve Suriye'deki birçok satrapın isyanı birbirini imparatorluğun dağılmağa kadar götüren bu durumun özellikle Artakserkses II'nin zayıflığından ileri geldiği bir gerçektir. Nitekim yerine geçen enerjik ve yetenekli Artakserkses III zamanında, imparatorluğun durumunda az da olsa bir düzelme görülür. Artakserkses III, satrapların gücünü kıstı, yanlarındaki paralı yunan askerlerini bırakmağa mecbur etti, bazılarına yardım etmiş olan Atina'yı 355'te barış yapmağa zorladı. Başarısız bir seferden sonra, ikinci bir seferle Mısır'ı baştan fethetti (343). Bütün bu tedbirlerin sonucu olarak imparatorluk Dara'dan beri erişemediği ölçüde güçlü ve düzenli bir duruma geldi. Oysa Makedonyalı Philippos II'nin ortaya çıkışı, Yunan dünyasının durumunu büsbütün değiştirmişti. Philippos'un ilk amacı Trakya ve Tesalya'yı kapsayan, Balkan yarımadasını da içine alan geniş bir Makedonya imparatorluğu kurmaktı. Fakat yunan şehirleri üstünde hâkimiyet kurabilmek için, İsokrates gibi yazarların telkinleriyle Perslere karşı koymak için birleşmeğe çalışan yunan şehirlerinin önderliğini alması gerekiyordu. Artakserkses geleneksel pers diplomasisine uyarak Makedonya'ya karşı Persitkus, Bizans ve Atina'nın tarafını tuttu. Fakat Philippos 338'de Atina'yı yendi ve 337'de Korinthos birliğini kurdu. Isparta'dan başka bütün yunan şehirlerini içine alan birliğin amacı Küçük Asya'daki Yunanlıları pers hâkimiyetinden kurtarmaktı. Philippos 336'da Küçük Asya'yı istilâya başladı. Philippos'un öldürülmesinden sonra yerine geçen (334) Büyük İskender, bu işi tamamladı. 333'te İskender Küçük Asya'nın büyük kısmını ele geçirmiş ve Dara III'ü İssos'ta yenmişti. Bütün Pers imparatorluğunu ele geçirmeyi her halde İssos'tan sonra düşündü. Küçük Asya'yı elde tutmak, bir savunma savaşını göze almak demekti, çünkü Persler burayı geri almak için saldırabilirdi. Fenike ile Mısır'ın Perslerden soğuduğu biliniyordu; yunan ordusunun pers ordusundan üstün olduğu da açıkça ortadaydı. Dara'nın teklifleri bu sebeplerle reddedildi. Sur ve Gaza'nın dışında İskender ciddî bir direnme ile karşılaşmadı. 332'de Mısır dahil olmak üzere batı eyaletlerinin fethi tamamlanmıştı. 331'de Dara, Gaugamela'da yenildi, Baktra'ya kaçtı; burada Bessos tarafından öldürüldü (330). İskender'in bütün İran'ı alması her ne kadar birkaç yıl daha sürdüyse de Gaugamela zaferi Asya'da hâkim olmasını sağladı ve Akamanış imparatorluğuna son verdi.

● *Krallık.* Akamanış kralları kutsaî haklara dayanarak işbaşına gelmişlerdi. Dara I, «Ben Ahura Mazda'nın lûtfuyle kral oldum, krallığı bana Ahura Mazda verdi» der. Anıtlarda da kralın başı üzerinde Ahura

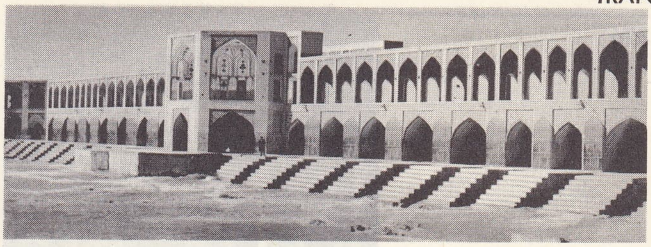

Allahverdi Han (XVII. yy.)

Mazda'nın resmi vardır. Ahura Mazda krallık yazıtlarında özellikle üstünde durulan kutsal lûtfu temsil eder ve kralı korur. Tahta çıkma, veraset yoluyle olurdu. Fakat en büyük kardeşin tahta çıkması kuralına her zaman uyulmazdı. Kral, yerine hangi oğlunun geçeceğini seçme hakkına sahipti. Nitekim hayatına mal olabilecek bir savaşa giderken bunu yapmak zorundaydı. Dara ölümünden 12 yıl önce veliaht olarak en büyük oğlunu değil de tahta çıkışından sonra doğan ilk oğlu Kserkses'i seçmişti. Her ne kadar tahta kimin çıkacağı önceden tespit ediliyorsa da, Kserkses'ten sonra bu konuda birçok çekişme oldu. Çekişmelerin başlıca sebepleri de harem entrikalarıydı. Yeni bir kralın tahta çıkmasından sonra yakın akrabalarının öldürülmesine başlandı. Bunun sonucu hanedan soyu o kadar azaldı ki, Kserkses'in ölümünden sonra taht, ailenin aynı silsileden olmayan bir koluna geçti. Kralın iradesi, teoride bile olsa, mutlaktı. Fakat yüksek devlet memurlarına danışarak iş görürdü. Ezra'da yedi danışmandan söz edilmekle birlikte bunların sıfat ve görevlerinin ne olduğu hakkında kesin bilgi yoktur. Kral muhafız gücü kumandanı Hezarapat (Yunanca'da Khiliarkhos) bu yedi kişinin en önemlisiydi; ve görevi vezirlikti. Yüksek mahkeme başkanı da her halde hükûmette önemli bir rol oynuyordu. Başlıca pers ve med soylularının sarayla yakın ilişkileri vardı. Bunların arasında Dara ile birlikte Gaumata cinayetine katılmış olan altı kişinin soyundan gelenler, en yüksek dereceye sahiptiler ve kralın istişarelerinde etkili olurlardı. Yalnız bunlar habersiz olarak kralın yanına girebilirler ve büyük mülklere sahip olabilirlerdi.

● *Hukuk.* Pers yasalarını kapsayan bir koleksiyon günümüze ulaşmadığı gibi, hukuk düzeninin nasıl işlediği hakkındaki bilgi de pek azdır. Geleneksel kabile yasaları değiştirilemiyordu, fakat kral, emirler çıkarabiliyordu. Yasa ve hukuk konusunda krallık hâkimleri kendisine öğüt verirdi. Bu hâkimlik görevi ömür boyu olmak üzere babadan oğula geçerdi, hâkimler ancak yetkilerini kötüye kullandıkları gerekçesiyle işten uzaklaştırılabilirlerdi. Herodotos rüşvet aldığı ve âdil olmayan hükümlere vardığı için Kambiz II tarafından idam edilen bir hâkimden söz eder. Devlete ihanetin cezası ölümdür. Bu ceza, başı vurdurulmak veya çarmıha gerilmek şeklinde infaz ediliyordu. Fakat başka suçlar için hemen ölüm cezası verilmezdi. Bir suçlunun daha önce yaptığı iyi işler, cezasını hafifletirdi. Meselâ Dara zamanında rüşvet yiyen bir hâkim daha önce krala hizmetlerde bulunduğundan affedilmişti. Eyaletlerde hukuk işlerine bakan en yüksek görevli satraptı. Ayrıca persli hâkimler bulunurdu. Daha önemsiz sivil davalara yerli yasalara uygun olarak yerli memurlar bakardı. Dara I Mısır'da yerli yasaların bilge kişiler, rahip ve yazıcılar tarafından yazılmasını sağlamıştı. Fakat yönetimin pek de haktanır bir biçimde olmadığını gösteren birçok kanıt vardır.

Perslerde Din. Akamanış'lar döneminde o zamana kadar birçok tabiat tanrısına tapan Arî kabilelerinin dini Zerdüşt tarafından değiştirildi. Zerdüşt bu dine tek iyi tanrı Ahura Mazda etrafında toplanan ahlâkî bir ikilik getirdi. Zerdüşt, getirdiği yeni dini VII. ve VI. yy.larda Doğu İran'da, büyük bir ihtimalle Harizm'de yaydı. Yalın haliyle bu dinin ne kadar yayıldığını söylemek güçtür. Ancak V. yy.da Zerdüşt'ün akideleriyle eski Aryan kültlerini bağdaştıran bir din gelişmişti.

Akamanış krallarının ne dereceye kadar Zerdüşt'ün öğretisinden etkilendikleri son

Foto. Popper-Atlas-Photo (LAROUSSE)

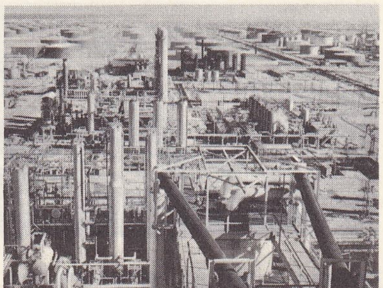

Abadan rafinerisi

derece tartışmalı bir konudur. İlk kralların yazıtları bunların dinî inançları hakkında kesin bilgi vermemektedir. Dara ve Kserkses I'in yazıtları Ahura Mazda'ya öncelik tanır, varlıkları kabul edildiği halde diğer tanrıların adı geçmez. Dara sürekli olarak Ahura Mazda'nın kendine nasıl yardım ettiğini, kendini nasıl koruduğunu anlatır ve eyaletleri kendine karşı isyana götüren alçakça yalanı lânetler. Ahura Mazda'ya kayıtsız bağlılık ve doğrulukla kötülük ikiliği Zerdüşt dininin temeli olduğuna göre pek çok bilgin Dara'nın inançlarının Zerdüşt'e dayandığını ileri sürer. Dara ise Zerdüşt'ten hiç söz etmemektedir. Ayrıca zerdüşt düşüncesinin Batı İran'a Dara tarafından tanıtıldığını, bu inancın önce kral ve saray erkânı tarafından benimsendiğini de ileri sürenler vardır. Tabiata tapınmanın halk arasında eskiden olduğu gibi sürdüğünü Herodotos'un Perslerin V. yy.da gökyüzüne, güneşe, aya, dünyaya, suya ve rüzgârlara kurban verdiklerini anlatmasından anlaşılmaktadır.

Eski dinin etkisiyle Zerdüşt düşüncesi zamanla çoktanrılı hale geldi. Artakserkses II ile Artakserkses III'ün yalnız Ahura Mazda'ya değil, Aryan'ların eski mukavele tanrısı Mithra'ya ve Anahita'ya da dua ettiği öğrenilir. Anahita karşımıza Avesta'da su ve daha sonra da bereket tanrıçası olarak çıkar.

Tanrılar kendi özel sembolleriyle de temsil edilebiliyorlardı. Nitekim Akamanış kabartmalarında Ahura Mazda kanatlı bir diskin üstünde görülmektedir. Bu sembol, aslında Mısır menşeli olmakla birlikte Pers'lere Asur'dan gelmişti. Kutsal heykellere tapınma ise ilk defa imparatorluğun batısındaki kültlerin etkisinde kalan Artakserkses II ile başlamıştı. Herodotos'un anlattığına göre Perslerde ne tapınak ne de mihrap vardı. Kurban kanı akıtmakla birlikte ateşler yakmıyorlar ve tanrılara içki dökmüyorlardı. Kutsal bir heykelin bulunduğu tapınakların varlığına dair elimizde bir şey yoksa da her halde Artakserkses II'den önce böyle tapınma yerleri vardı. Çünkü Dara Gaumata'nın yıktığı tapınakları onardığını söyler. Pasargade ve Nakşi Rüstem'deki kuleleri bazı bilginler ateş tapınağı olarak nitelemişlerdir. Pasargade'deki balkonlu bir yapıyle, Susa'da tuhaf planlı bir bina da türbe olabilir. Bir mecusi rahibinin tanrılara içki sunduğu Persepolis'teki bir Elam tabletinde yazılıdır. Bu sunulan içki, uyuşturucu bir madde olan hauma (hoama) olabilir. Zaten Avesta, Doğu İran'da bu içkinin bulunduğundan söz eder. Şehrizor bölgesinde bulunan Kez Kapan'daki bir mezarın üstünde ve bir kral mezarının kabartmalarında bir ateş mihrabı gösterilmiştir. Bu kabartmaların 600-500 tarihlerinde yapıldığı sanılmaktadır. Pasargade'de açık hava ateş mihraplarına rastlanmıştır. Tanrılara canlı kurban kesildiğini Herodotos anlattığı gibi, Yunanlılar da Akamanış krallarının at, sığır, hattâ bazı durumlarda insan kurban ettiklerinden sık sık söz ederler.

Kurban ancak Magus'un bulunduğu zamanlarda kesilebilirdi. Magus Med'lerin ayrı bir klan veya kastına bağlı bir kimseydi. Magus'ların kendilerine has bazı töreleri vardı, bunlardan biri de ölülerin teşhiri idi. Kurban sunulurken bir ilâhi okurlar ve bir demet kamış tutarlardı. Keçeden gocuklar giyer, tükürükleri, bakmakla görevli oldukları kutsal ateşi kirletmesin diye ağızlarını bağlarlardı. Kurban merasimlerindeki görevlerinin dışında, taç giyme töreninde bulunmak, kralların mezarlarını korumak, kutsal ateşle birlikte orduya eşlik etmek, düşleri yorumlamak, prenslerin eğitimleriyle meşgul olmak gibi ödevleri vardı. Bunlar Batı İran'da rahipliğin bir meslek olarak yerleşmesini sağladıkları gibi, gerek Zerdüşt, gerek Zerdüşt öncesi düşüncesinin yayılmasında da etkileri büyük oldu. Ahameni'ler imparatorluk içinde çeşitli dinler bulunmasını hoşgörüyle karşılıyorlardı. Bir bakıma bu siyasî bir gereklilikti. Çünkü yerli rahipleri kazanmakla yönetimleri için etkili destek sağlayacaklarına inanıyorlardı. Bunu Babil'deki durum iyice açıklar: Kiros II burada kendisini dinsiz Nabonid'e karşı savaşan imanlı kişi olarak ortaya koyduğu gibi, kendisini tanrı Marduk'un kral seçtiğini de ileri sürmüştü. Yalnız rahiplere eski âyinlere devam etme izinini vermekle kalmayarak kendisi de bunlara katıldı ve tapınakları onardı. Buna benzer bir siyaset Kambiz ve Dara tarafından Mısır'da da güdüldü. Fakat Kambiz'in tapınaklardaki bazı suistimalleri önlemeğe kalkması kendisine rahiplerin düşmanlığını kazandırdı. Kiros, sürgündeki Yahudilere Kudüs'e dönmeleri ve tapınaklarını yeniden yapmaları için izin verdi. Bu kararı Dara da izledi. Artakserkses I ise Ezra ve Nehemiah'ı himayesi altına aldı.

Fakat Babil'de çıkan millî isyanlar Kserkses'in uzlaşımcı siyaseti bırakmasına yolaçtı. İleride kimsenin meşru yönetici olduğu iddiasıyle ortaya çıkmaması için de Marduk heykelini ve tapınağını yıktı.

Helenistik dönem

İskender'in Pers imparatorluğunu zaptetmesi Gaugamela zaferiyle, daha önemlisi Dara'nın öldürülmesiyle tamamlanmıştı. Dara'nın intikamı da Pers kanunlarına uygun olarak faillerden alınmıştı.) İskender bundan sonra kendini Pers imparatorluğunun meşru yöneticisi saydı ve bu sebeple Pers kralların kıyafet ve törenlerini benimsedi. Başkentlerin ele geçirilmesiyle Pers savaşları bitti ve bu bitiş Persepolis'teki sarayın yakılmasıyle sembolize edildi.

Daha sonra dünyanın fethi başladı. Bu fetih İskender'den önce düşünülen Cebelitarık boğazına kadar Akdeniz kıyılarına sahip olarak bir «dünya krallığı» kurmak kavramıyle pek bağdaşmıyordu ve daha çok, geniş Pers imparatorluğunu ele geçirmek anlamındaydı. Çünkü Pers yöneticileri Yakındoğudaki eski evrensel hükümdar anlayışına oldukça yaklaşmışlardı. İskender'in amacı da işte bu yöneticilerin topraklarını ele geçirerek genişletmekti. Bu yeni dünya düzeninin temeli Makedonya ile Persia'yı birleştirmek olacaktı, İskender bu amacını gerçekleştirmek için daha Doğu seferini bitirmeden çalışmağa başlamıştı; Hindistan'dan döndükten sonra da bu yönde çalıştı. Pers sarayındaki törenlerin, proskynesis (yere kapanma) dahil olmak üzere İskender tarafından benimsenmesi bu programı desteklemek amacını güdüyordu. Bu gelişme Persler tarafından hemen kabul edildiyse de bazı istisnaların dışında Makedonya'lılar tarafından büyük isteksizlikle kabul edildiler. İki milletin kaynaşması için Susa'da büyük törenler düzenlendi. 10 000 Makedonya'lının meydana getirdiği İskender ordusunun bütün subayları Pers'li kızlarla evlendi (M.Ö. 324). Makedonya'lı kıdemli askerler görevlerini bıraktılar ve ordu Pers'lere eşit haklar tanınarak yeni baştan teşkilâtlandı. Bu nazik dönemde. İskender Babil'de (M.Ö. 323) öldü.

● *Diadokhos'lar.* İskender vâris bırakmamıştı. Bu sebeple ölümü hem evrensel fetihler tasarısına son verdi, hem de Makedonya'lıların karşı harekete geçmesine yolaçtı. Makedonya halkının temsilcisi gözüyle bakılan makedonya ordusu, kendi generallerinin yönetiminde hükûmeti ele geçirdi. İskender'in Makedonya'lılarla Persler arasında kurmak isteği işbirliği bir yana atıldı. Askerler persli karılarını boşadılar. Persli satraplar hiç değilse önemli eyaletlerdeki işbaşından uzaklaştırıldılar. Fakat imparatorluğun bütünlüğünü korumanın imkânsızlığı da anlaşıldı ve hemen arkadan büyük kralın yerine geçmek isteyenler (Diadokhos) arasında 20-30 yıl kadar süren savaşlar başladı. Kısa bir süre sonra doğulu yöneticilerin yerlilerden tamamen vaz geçmesinin imkânsız olduğu anlaşıldı. Persis valisi Peukestes bu durumda İskender gibi davranarak Persleri tamamen kendine çekti ve 316'da bu tutumundan dolayı Antigonos Monophthalmos tarafından görevinden alındı. Seleukos da benzer bir durumdaydı. Seleukos, persli karısı Apama'yı boşamayan tek Diadokhos idi. Seleukos, 321-316 arasında Babil valiliği yaptı. 312 Sonbaharında yeniden bu göreve geldi. 316'dan beri İskender imparatorluğunu ele geçirmeğe çalışan Antigonos hasımları ile batıda savaşırken, karargâhı Babil'de olan Seleukos İndus'a kadar bütün İndus'u fethetti. Harekâtın geliştiği asıl toprakların dışında kalan Kuzey Media'da (Akamanışların hâkimiyeti altına da ancak imparatorluğun son yıllarında girmişti) İskender tarafından tayin edilen persli satrap Atropates bağımsızlığını ilân etti ve eyaletinin yönetiminin bundan sonra kendi vârislerine geçeceğini ilân etti. Adı Kuzey Media'da bugün bile kullanılmaktadır (Atropatene, bugünkü Azerbaycan). Ermenistan'da da persli Hydarnes hanedanı varlığını korudu. Bunlara Küçük Asya'daki M.Ö. IV. yy.ın sonunda persli Mithradates ile Ariarathes tarafından kurulan Pontus ve Kappadokia krallıkları da katılabilir. Bunlar Akamanış imparatorluğunun Helenistik devlet mekanizmasına zarar görmeden atlayan kısımlarıydı.

● *Selefkiler.* İran'ın, Seleukos I Nikator'un yönetimine geçmesi Hint sınırındaki ülkelerle savaşların başlamasına yolaçtı. Seleukos'un hasmı, başkenti Pataiputar (yun. Palibothra, şimdi Patna) olan büyük Maurya, Hint imparatorluğunun kurucusu Sandrocottus veya Çhandragupta Maurya idi. Sonunda Seleukos, Herat kralına yalnız İskender tarafından fethedilen Hint eyaletlerini değil, İndus'un batısındaki sınır bölgelerini de bırakmak zorunda kaldı. İmparatorluk arazisinden verdiği bu topraklara karşılık 500 fil ve çeşitli hediyeler aldı (yaklş. M.Ö. 303). Seleukos bundan sonra batıya bir sefer yaparak Antigonos ile savaşan Lysimakhos'a, Ptolemaios ve Kassandros'a yardım etti.

301'deki İpsos savaşıyle, Seleukos, Suriye ve Kuzey Mezopotamya'yı ele geçirdi. Bundan sonra Orontes (Âsi) ırmağı üstünde Suriye'nin Antiokheia (Antakya) şehrine yerleşti. Kısa bir süre sonra Fırat'ın doğusunda kalan eyaletlerin yönetimini oğlu Antiokhos I Soter'e bıraktı. Antiokhos I bundan sonraki yıllarda doğuda son derece canlı bir siyaset izledi ve yeni imparatorluğa ve Yakındoğu'nun helenistik medeniyetine yeni bir biçim verdi. İskender, seferleri sırasında Baktra, Sogdiana ve Hindistan'da birkaç şehir kurmuş ve bu şehirlere kıdemli askerlerini yerleştirmişti. Ayrıca ölümünden önce gerek Media'da gerek İran'ın diğer kısımlarında yunan şehirleri kurmayı tasarlamıştı. İşte bu tasarılar şimdi Seleukos kralları tarafından geniş çapta gerçekleştiriliyordu. Yeni şehirlerin çoğu ilk başta yalnızca askerî kolonilerdi, ancak bazıları sonradan gelişerek gerçek şehirler haline geldi. Bunlar stratejik ihtiyaçları karşılıyor, imparatorluğun sınırlarında yaşayan düzensiz dağ kabilelerine karşı bir engel meydana getiriyorlar (msl. Media'dakiler) veya dış düşmanlara karşı kullanılıyorlardı. Bazıları ise, gerçekten, kendi kendini yöneten normal yunan şehirleri gibi kurulmuştu. Bunların arasında Persis'te Küçük Asya'lı Manisa'lıların (Magnesia) yerleştiği Antakya (Antiokheia), Dicle'nin (Tigris) ağzındaki İskenderiye (Kharaks diye de anılır), Karun (Eulaios) ırmağı üstündeki Seleukia sayılabilir.

Her ne kadar nüfuslarının büyük çoğunluğu asyalı veya karışık asıllı idiyse de, bu şehirler yunan hayatını ve etkisini sürdüren adalar gibiydi. Selefki'ler imparatorluğun çeşitli bölgelerinde otoritelerinin desteklenmesi için çok geniş bir alana yayılmış olan bu yerleşme merkezlerine güveniyorlardı. M.Ö. 250'den sonra kendi hanedanını destekleyen Baktra dışında, gerçekten de bu şehirlerin çıkarları selefki krallarının çıkarlarıyle uyuşuyordu. Bu şehirler krallara sadık olduklarını böylece kanıtladılar. Sadakatlerine karşılık krallar da bu şehirlere iç işlerinde büyük serbestlik tanıyordu. İster satrap ister general olsun eyalet valilerinin, bu şehirleri ne dereceye kadar denetledikleri eldeki yetersiz bilgilere dayanarak kesinlikle söylenemez. Bu yeni yerleşme merkezleri, hiç kuşkusuz kurucularının da öngördüğü gibi gerek ül-

Foto. Viollet (LAROUSSE)

ke içindeki, gerek dış ülkelerle yapılan ticaretin büyük ölçüde gelişmesine yolaçmıştı. Seleukos Nikator Babil'i fethettikten kısa bir süre sonra Tigris üstünde Seleukeia adıyle yeni bir başkent kurdu. Amacı eski Babil şehrini merkez olma durumundan çıkarmak ve bu görevi bir yunan şehrine aktarmaktı. Bunu Mezopotamya, Babil ve Susiana'da (yun. Elymais) bir dizi şehir kurulması izledi. Polybios (X. 27) «Media'nın barbarlara karşı bir engel meydana getiren bir dizi yunan şehriyle çevrili olduğunu» anlatır. Bunların arasından Dura Europos (eski Rageia, bugünkü Tahran'ın yakınında), Laodikeia (bugünkü Nihavend, Apameia ve Herakleia'yı sayar. Bunlara Parthia'daki Akhaia'yı, daha doğuda Aria'daki İskenderiye (Herat), yıkılan eski bir İskenderiye'nin yanında, Margiane'de (Horasan) kurulan, daha sonra Merv adını alan Antiokheia ve daha birçokları katılabilir. Ayrıca Arakhosia'da genellikle Kandehar ile bir tutulan Aleksandrupolis veya İskenderiye, Drangiane'de Prophthasia ve İskender tarafından Baktra, Sogdiana ve dağlık Hindikuş bölgesinde kurulan bir yığın şehir vardır. Böylece doğuda da canlı bir yunan hayatı başlamış oluyordu. Birçok yunanlı gelerek yeni şehirler kuruyordu. Bu şehirler daha sonraki Yunan-Baktra krallığının temelini meydana getirdiler. Ticaret için yeni yollar bulmak ve geliştirmek amacıyle Selefki generalleri Orta Asya'da imparatorluğun kuzeydoğu sınırı olan Siriderya ırmağının ötesine kadar uzanan geziler yaptılar, ayrıca Hazar denizi kıyılarını dolaştılar.

Helenizm böylece doğuda yerleşirken, yerli halk son derece pasifti, bazı vahşî dağ kabilelerinin dışında uzun bir süre hiç bir millî direnme hareketi görülmedi. İranlılar yabancı boyunduruğunu sessizce kabul ettiler. Yüksek sınıflar ise aslında kendi özelliklerini korumakla birlikte bu yabancı medeniyetin dış biçimlerini kabullendiler. Meselâ Eratosthenes İranlıları göklere çıkarıyor, onları (Hintliler, Romalılar ve Kartacalılar ile birlikte) şehir medeniyetini benimseme açısından Yunanlılara aynı düzeyde tuttuğunu söylüyordu. Daha sonraki Pers geleneği ise İskender'in Zerdüşt'ün kutsal kitabı olan Avesta'yı yaktığını, ancak bazı bölümlerin kurtulduğunu, bu bölümlere dayanılarak kitabın sonradan Arsakidler ve Sasanîler tarafından baştan yazıldığını ileri sürer. Fakat bu iddia, tarihle uyuşmamaktadır. Makedonyalılarla Yunanlılar hiç bir zaman Perslerin dinine saldırmamışlardı. Tersine, yönetimleri sırasında bu din yalnız batıda (Ermenistan, Kuzey Suriye ve Pontos ile Kappadokia krallarının resmî dini olduğu Küçük Asya'da) gelişmekle kalmamış doğuda Hint sınırındaki ülkelerde de yayılmıştı. Zerdüşt öncesinden kalma Mithra, Anahita (yun. Anaitis) gibi tanrılara da zaten yeniden saygı duyulmağa başlanmıştı. Bu durum İran'a has olmadığı gibi, millî bir nitelik de taşımıyordu. Suriye, Yahudi ve Mısır kütlelerinde de aynı gelişme olmuştu. Yalnız Persis'te dinin millî karakteri eski Pers imparatorluğunun hatırası ile birlikte yaşamağa devam etti. Persis'te *Estakhr* eyaletinin merkezinde de Pers'li bir yerel hanedan yönetimi elinde tutuyordu.

● *Selefkilerin çöküşü.* Seleukos I'in fethettiği, Ege denizinden Hindistan'a kadar uzanan bu büyük imparatorluğu denetlemek kolay değildi, nitekim her yerde dış düşmanların saldırabileceği noktalar vardı. Selefki kralları M.Ö. III. yy.da Mısır'daki Ptolemaios krallarıyle ve Galatia ve Bergama gibi daha küçük devletlerle savaşmak zorunda kalmışlar, bu savaşların kaçınılmaz yankıları imparatorluğun doğu bölgelerinde de görülmeğe başlanmıştı. Çeşitli ırkları içine alan koca imparatorluğu ayakta tutan, gevşek bir idare mekanizmasıydı, bu mekanizma da her an sınırları ciddî bazı etkilerin altındaydı. Parthia'da Arsakes ve Tridates adlı iki kardeş Selefkilerden olan satraplarına karşı ayaklanarak Parthia bölgesinde M.Ö. 247'de bağımsız bir krallık kurdular. Seleukos, yönetimi elinde tuttuğu dönemin sonuna doğru (M.Ö. 228) bu yeni devleti ortadan kaldırmak için boşuna uğraştı. Baktra'lı Yunanlılar da aynı dönemde bağımsız bir devlet kurdular.

Gene de Antiokhos III (M.Ö. 223) tahta çıktığında İran'ın büyük kısmı hâlâ Selefkilerin elindeydi. 220'de Antiokhos, Media ve Persis satraplarının bir ayaklanmasını bastırdı. On yıl sonra imparatorluğun otoritesini yeniden tanrı olarak kurmak üzere doğuya bir sefer yaptı. Media'da yeniden düzen kuruldu (210), Parthia'lılara (209) ve Baktriane kralı Euthydemos'a (208-206) karşı başarılı seferler yapıldı (209). Başarısına rağmen Antiokhos bu uzak sınır eyaletlerini tam olarak yeniden ele geçiremeyeceğini bildiğinden iki kralla da barış imzaladı. Daha sonra hint kralı Sophagasenus (Subhagasena) ile de bir dostluk antlaşması yaparak güneydeki Arakhosia, Drangiane, Kirman ve Persis eyaletlerinden geçerek 205 veya 204'te Babil'e döndü. Bu büyük sefer İran ve İran'ın sınırındaki ülkelerde Selefkilerin hâkimiyetini perçinlemiş oldu. Fakat Antiokhos'un M.Ö. (206) 189'da Romalılara yenilmesi, bu savaşın sonucunda Küçük Asya'daki toprakların kaybedilmesi ve büyük bir savaş tazminatının ödenmesi, imparatorluğu iyice çökertti. Antiokhos, para bulmak için Elymais'teki zengin bir Bel tapınağını yağma etmeğe kalkınca yerliler tarafından öldürüldü (187). Elymais'e gitmesi ise doğu eyaletleri üstündeki hâkimiyetini kuvvetlendirmek istediğini gösterir.

Bu kere de Ermenistan valileri bağımsızlıklarını ilân ettiler. Artaksias, Büyük Ermenistan krallığını, Zadriades, Fırat ve Dicle'nin kaynağı çevresindeki Sophene krallığını kurdu. Diğer bölgelerde de ayaklanmalar başladı. Doğu da Bakriane krallarından Euthydemos ve kendisinden sonra gelenler o zamana kadar hâlâ selefki yönetiminde olan Arakhosia, Aria gibi Doğu İran eyaletlerini fethettiler.

Antiokhos IV Epiphanes (M.Ö. 175-163) bir kere daha kısmen dahi olsa doğuda hâkimiyeti kurdu. Ermenistanlı Artaksias'ı yendi. Babil'deki bazı şehirleri onardı ve Elymaislileri hâkimiyeti altına aldı. Persis ve Media ise hâlâ kendisine bağlıydı. İmparatorluk içinde helenizm akımını güçlendirmek için yunanlı kolonici ve tüccarları yerlilerin şehirlerine yerleştirdi ve bu şehirlere yunan şehirlerine tanınan ayrıcalıklar tanıdı. Fakat Gabai'de (Isfahan), Persis, diğer amaçlarını gerçekleştiremeden öldü. Niyeti Parthia'yı ele geçirmek ve Doğu İran'daki bağımsız Baktriane devletini Selefki imparatorluğunun kapsamı içine almaktı. 160'ta Demetrios I Soter (M.Ö. 162-150) Media'da ve Babil'de yüksek satraplıkların valisi Timarkhos'un başlattığı isyanı bastırdı. Demetrios I Soter'in döneminde Selefki imparatorluğu, hâlâ bu eyaletleri ve belki de Persis'i içine alıyordu.

Parth imparatorluğu

M.Ö. II. yy.-M.S. III. yy.

● *Arsakidler.* Doğuda Parth'lı Arsakidlerin yayılmağa başladığı sırada Phraates I (yaklş. M. Ö. 176-171) Elbruz dağlarındaki Mazenderanlıları hâkimiyeti altına aldı. Kardeşi Mithridates I (yaklş. M. Ö. 171-138), Baktra'lı Eukratides ile çetin bir savaşa girişti ve sonunda Tapuroi ülkesiyle Tus ve Meşhed yakınındaki Traksiana'yı ele geçirdi. Mithridates'in İndus'un doğusuna geçtiği yolundaki söylenti yalnızca Orosius'un bir ifadesinin pek de güvenilir olmayan bir biçimde yorumlanmasından ibarettir. Mithridates batıda Media'yı fethetti ve Babil'e girdi. Her ne kadar 140'ta selefki kralı Demetrios II Nikator doğuyu kurtarmak üzere savaşa giriştiyse de yenildi ve esir düştü. Mithridates bundan sonra Elymais (Elam) eyaletini aldı, Strabon ve Justinius'a göre bu işi başarmak için önce dağlardaki önemli bir Artemis tapınağını almış ve Hedyphon (Surrag, Güneybatı İran'da Behbehan yakınında) üstündeki yunan Seleukeia şehrini ele geçirmişti. Oğlu Phraates II (yaklş. 138-128), 130'da Antiokhos Sidetes'in (Demetrios II'nin kardeşi) hücumuna uğradı ve geri çekildi. Antiokhos ilerledi ve bir kere daha Babil'i ele geçirdi, fakat 129'da Media'da yenildi ve umutsuz bir çarpışmada öldü. Bu savaşla Selefki'ler Fırat'ın doğusundaki topraklar üstünde hâkimiyeti kaybetmiş oluyorlardı. Phraates Babil şehirlerini, özellikle Seleukeia'yı Hyroanion Himeros'a bıraktı. Himeros da bu şehirleri direndikleri için şiddetle cezalandırdı.

Bütün bu savaşlar sırasında Doğu İran'da

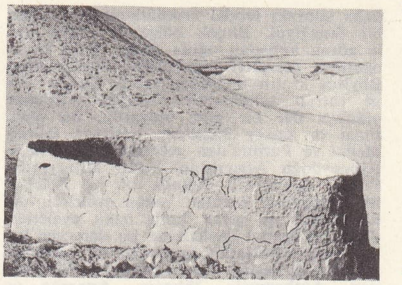

Sessizlik kulesi

büyük değişiklikler olmuştu. Kuvvetli göçebe kabileler olan Sakalar ve Toharlar (çinli yazarlara göre Yüe-Çi'ler) Sogdiana'ya, 130'da Baktra'ya geldiler. Baktra'dan İran ve Hindistan'a doğru ilerlemeğe devam ettiler. Phraates II bunlara karşı çıktı. Ayrıca Antiokhos'un ordusundan esir düşmüş yunan askerlerini de hizmete aldıysa da bunlar kendisini savaşta terkettiler, Phraates yenildi ve öldürüldü. Ülkesi de geniş çapta zarar gördü. Yerine geçen amcası Artabanos II (I de denir, yaklş. 128-123) aynı şekilde Toharlar ile savaşırken öldü. Oğlu Mithridates II veya Büyük Mithridates (yaklş. 123-87) İskitleri yendi ve bir süre için Arsakidler eski itibarlarını kazandılar. Büyük Mithridates Büyük Ermenistan kralı Artavasdes'i de yendi, oğlu Tigranes rehine olarak Parthların eline geçti ve Strabon'a göre 70 vâdiye karşılık serbest bırakıldı. Tigranes bundan sonra Kappadokia'yı ele geçirmek istediyse de romalı praetor L. Cornelius Sulla, kendisine karşı çıktı. M.Ö. 92'de kuvvetleri Kuzey Suriye'de çöküş halinde olan Selefki'lere karşı ilerleyen Mithridates Parthia ile Roma arasındaki ilk antlaşmayı yaptı.

Bu arada önde gelen parthlardan biri, Behistun'daki yunan yazıtının deyimiyle satraplar satrapı Gotarzes Babil'de kral olarak bağımsızlığını ilân ediyordu. Mithridates ise ölümüne kadar (M.Ö. 87'den önce değil) İran ve Kuzey Mezopotamya'yı denetimi altında tuttu. Fakat ölümünden sonra Parth krallığının bölünmesi üstüne Ermenistan'lı Tigranes yetkilerini genişletti ve «büyük kral» sıfatını aldı. Oysa kısa bir süre sonra Mithridates II'nin oğullarından Orodes I, İran'da ortaya çıkarak Gotarzes'e karşı vârislik haklarını ileri sürdü. Çivi yazısı ile yazılmış tabletler Orodes'in M.Ö. 80'de Babil'de Gotarzes'in yerini aldığını gösterir. Orodes'in yöneticiliği kısa sürdü. Bu dönemi ünlü «sefer sikkeleri» dönemi takip eder. Bu sikkelerin üstünde Rageia (Rey), Traksiana, Margiana, Aria gibi adlar ayrıca «Sefer sırasında» anlamına gelen yunanca bir yazı vardı. Bu seferler Orodes'ten bazı toprakları geri almak için çıkarılmış seferlerdi, ama sefere çıkanın yeniden iktidara gelen Gotarzes mi yoksa «Bilinmeyen kral» mı olduğu çözülememiştir. Bu karışıklık dönemi M.Ö. 77'de seksenlik kral Sanatrukes'in bir orta asya kabilesi olan Sakalar tarafından Parth tahtına oturtulmasıyle son buldu. Ancak Sanatrukes'in yerine geçen Phraates (yaklş. M.Ö. 70-57) zamanında krallık yeniden düzenli bir hal aldı.

Teşkilâtlanma. Mithridates I'in fetihleriyle kurulan ve önce Mithridates II, sonra Phraates IV zamanında parlak dönemlerine ulaşan Parth imparatorluğu birçok yönüyle Akamanış imparatorluğunun devamı gibiydi. Nitekim eski sikkelerinde yalnızca «büyük kral» sıfatını taşıyan arsakid kralları da daha sonra eski «kralların kralı» sıfatını taşımağa başladılar. Yazıları da Akamanış'ların kullandığı aramî yazısından türemişti.

Fakat zamanla yunanlılara özgü bir sistemle yönetilen bütün eyaletleri bir bir ele geçirmeğe başlayınca, Parthlar, Yunanlıların yönetim tarzını benimsediler. Kendi dillerini anlam gösteren işaretlerle yazıya geçiriyorlardı, fakat zamanla birçok yerde Yunanca kullanır oldular. Parth yöneticilerinin Yunanca anladıklarını gösteren bazı belgeler vardır. Fakat aslında Parth imparatorluğunun yapısı kendinden önceki imparatorlukların yapısından kesinlikle ayrıydı. Topraklar doğrudan doğruya merkezî bir hükûmet tarafından yönetilmiyorlardı. İmparatorluk

Foto. Pierre (*LAROUSSE*)

daha sonraki feodal teşkilâtlanmanın erken bir örneğiydi. Birçok bölge, kralların kralı adına babadan oğula geçen yerel hanedanların prensleri tarafından yönetiliyordu. Böylece kralın doğrudan sahip olduğu bölge satrap tarafından yönetilen eyaletler oldukça dar bir alan oluyordu. Bu alan, Fırat ve Kuzey Babil'den başlıyor, Güney Media ve Parthia'dan geçerek Arakhosia'ya (Güneydoğu Afganistan) kadar uzanıyordu. Feodal devletlerin dışında bir de Selefkiler tarafından kurulan yunan şehirleri vardı. Bunlar da gerek krala bağlı eyaletlerde, gerek feodal devletlerde bir dereceye kadar muhtariyetlerini koruyorlardı. Mezopotamya'daki başlıca yunan şehirleri Nikophorion, Anthemusia, İkhnaia, Artemita ve Khaldaia idi. Fakat bu muhtar şehirlerin en önemlisi Dicle üzerindeki Seleukeia idi. Krallığın evrakına Arsakid takvimine göre tarih atılıyordu (bu takvim M.Ö. 247'de başlıyordu). Buna karşılık yunan şehirleri babil tutanaklarına göre M.Ö. 311'de başlayan selefki tarihini kullanmağa devam ediyordu (msl. Seleukeia'da basılan parth paralarında tarih bu takvime göreydi). Bazen de iki takvim birden kullanılıyordu.

Parth imparatorluğunun kültürel yapısı. Parth imparatorluğunun kültürel menşei üç değişik millî unsura dayanıyordu. Devlet yağmacı ve göçebe bir kabile olan iskitli Daha'lardan oluşmuştu. Bunlar mevcut siyasî sınırı olan Horasan'a yerleşerek siyasî durum elverdiği ölçüde zayıf komşularının topraklarını fethettiler. Daha sonra bu göçebeler imparatorluğun temel direğini meydana getirdiler. Büyük topraklara ve serf ordularına sahip yöneticiler bu kabilenin arasından çıktı. İmparatorluğu yöneten meclislerde, orduların eyaletlerin başında bunlar bulunuyor, kralları kral yapan veya deviren bunlar oluyordu. Askerî teşkilât göçebe özellikleri gösteriyordu, orduda başlıca iki silâh vardı. Önce ağır zırhlı atlılar (kataphraktes) geliyordu. Gerek atlar, gerek atlılar çelikten zırhlarla tamamen örtülüydüler. Bunların büyük bir mızrağı (condos) vardı. Düşman saflarını yarmak için şaşırtma taktiği kullanırlardı. Ağır zırhlıları ve pahalı silâhları olan atlılar, soyluların daha zengin olan adamları arasından seçilirdi, generallerin muhafız alayları da bunlardan meydana gelirdi, meselâ surenas'ın (suren, Parthlarda veraset yoluyle geçen bir unvandı) Karrai'de Romalılar karşısında yenilgiye uğradıkları zaman (M.Ö. 59) özel muhafız alayı bu atlılardan meydana gelmekteydi. Fakat parth atlılarının büyük çoğunluğunu atlı okçular teşkil ederdi. Bunların silâhları ağır değildi, çeviklikleri ise efsanevî bir ün kazanmıştı. Geri çekilirken omuzunun üstünden ok atan parth'lı asker resmi, bu okçuların yeteneklerinden ilham alınarak yapılmıştı. Parth imparatorluğunun göçebe özelliğini gösteren diğer bir kanıt da, iç savaşlarda yenilen kralların iskitli Daha'ların arasına karışması ve bir süre sonra yeniden güçlenerek ortaya çıkmalarıdır. Parthia'da bir süre sonra bu göçebeler toprağa yerleşerek yerli köylülerle karıştılar, onların kıyafetlerini, âdetlerini ve dinlerini benimsediler. Hattâ ikinci ve üçüncü kraldan sonra krallar bile İran modasına uygun olarak saç ve sakallarını uzattılar. Oysa daha önceki kralların sakalları tıraşlıydı.

Akamamış ve Sasanîlerin aksine Arsakidlerin sağlam bir dinî inançları yoktu. Hem eski iran tanrılarına, hem de Zerdüşt düşüncesine uygun olarak ateşe taptıkları sanılmaktadır. Ateş mihrapları yapıyorlar ve Justin'e ölüleri köpeklerle kuşlara bırakma emrine uyuyorlardı. Fakat Susa ve Sovyetler birliğinde yapılan kazılardan parth yönetimindeki İran'da hiç değilse yerli halkların pişmiş topraktan lâhitler yaparak ölülerini gömmeğe devam ettikleri anlaşılmıştır. Zerdüşt düşüncesinde yasak olmayan kardeşler, hattâ ana-oğul arasındaki evlenmeler Parthlarda da görülüyordu. Strabon'a göre soylular meclisi yanında «mecusîlerden ve bilge adamlardan» meydana gelen ikinci bir meclis vardı.

Bu dönemde, dünyanın hâkim kültürlerinden biri olan helenizm, Parthia ve Media'ya da yayılmağa başlamıştı. Parthia Selefkilerin yerine geçen bir krallıktı. Persis veya Atropatene gibi tamamen tecrit olmamış ve dünya siyasetinde bir rol oynamak isteyen bir devletin helenist kültürle alışverişe girmemesi imkânsızdı. Üstelik Arsakidlerin kendilerine özgü sağlam bir kültür gelenekleri de yoktu. Birçok kurumları Selefkilerden aktarmaydı. Sikkeleri yunanca basılıyordu, ağırlık ölçüleri büyük bir ihtimalle yönetim mekanizmaları da Attike'den alınmaydı. Birçok şehirlerine yunanlı tüccarlar yerleşmişti. Mithridates I büyük zaferinden sonra kendine takılan «Philhellen» (yunan dostu) sıfatını benimsediği gibi, kendinden sonra gelenler de bu sıfatı kullandılar. Nitekim diğer kralların da Epiphanes («tanrısal görüntü») Dikaios («âdil»), Euergetes «hayır sahibi») gibi lakapları vardı. Bütün bu isimler aslında Yunancaydı ve parth kralları tarafından kullanılıyordu. Orodes I iyi Yunanca konuşuyordu. Plutarkhos'un anlattığına göre sarayında zaman zaman yunan trajedileri de oynanırdı.

Yunan etkisi ancak I. yy.dan sonra zayıflamağa başladı. Babil ve Media'da kullanılan resmî yunan yazısının yerini parth yazısı aldı. Nitekim bu durum Avroman parşömenlerinin üçüncüsünden de anlaşılmaktadır. Paraların helenistik nitelikleri de azaldı. Sikkelerin üstündeki yunanca yazıları anlayanların sayısı azalınca, kralın adı genellikle kısaltılmış olarak parth yazısıyle yazılmağa başladı. Parth helenizminin çökmesinin bir sebebi de Seleukeia'nın M.S. 35-42 arasında yedi yıl süreyle krallığın otoritesine karşı ayaklanmış olmasıdır. Ayaklanma Vardanes tarafından bastırıldı. Fakat Vologaeses I (M.S. 51 - 80) Seleukeia'nın yakınında Nahri Malka yöresinde (Fırat ile Dicle'yi birleştiren kraliyet kanalı, Seleukeia'nın yakınında) Vologesias veya Balaşâbâd şehrini kurdu. Yeni şehir Seleukeia'nın ticaret zenginliklerinin büyük kısmını ele geçirince Babil helenizmi büyük ölçüde gerilemiş oldu.

Roma savaşları. Parth imparatorluğu ilk başta başka topraklar ilhak ilkesine dayanarak kurulduğu halde, Mithridates II'den sonra gerek doğu gerek batıdaki düşman ordularına karşı ciddî bir saldırıya geçilmemişti. İmparatorluğun feodal ve merkeziyetçi olmayan yapısı belki bu durumu açıklamağa yardım edebilir. İmparatorluk doğuda İskit, batıda Roma saldırılarına karşı koymak zorundaydı. Ayrıca Mezopotamya ve bu bölgedeki feodal devletlerle Atropatene ve Ermenistan üstünde de hâkimiyetini korumak durumundaydı. Bu sebeplerle Parthia genellikle savunma savaşları yaptı, hattâ çoğu zaman bunlarda bile fazla başarı kazanamadı. Ne zaman isteklerini zorla yerine getirmek için gayret gösterse, direnen bir düşmanla karşılaşınca hemen geri çekiliyordu.

Bu sebeple Parthlarla Roma arasındaki savaşlarda inisiyatifin Parthların elinde olduğu söylenemez. Pompeus'un başladığı ve Parthlara büyük zararlar veren bu savaşlar Roma tarafından sürdürülmüştür. Roma, kendisini biraz da zoraki olarak Büyük İskender'in mirasına sahip çıkmak zorunda hissediyordu ve Pompeus döneminden beri Fırat'a kadar bütün helen ülkelerini ele geçirmişti. Romalıların, bundan sonraki görevi yunan medeniyetini korumak için (Plutarkhos'un Nikias ile Crassus'u karşılaştırırken iddia ettiği gibi) Seleukeia imparatorluğunun geri kalan kısmını, yani Fırat'tan İndus'a kadar uzanan bütün toprakları imparatorluğa katmaktı. Her ne kadar Lucullus en parlak başarıları kazandığı dönemde bu fikir üstünde çok durduysa da, aristokratik Roma cumhuriyeti böyle bir görevden ürküyordu. Fakat cumhuriyetin kalıntıları üstünde kendi hâkimiyetlerini kurmayı amaç edinen bazı ihtiraslı kişiler bu tasarıyı benimsediler. Bu sebep triumvirlerden M. Licinius Crassus M.Ö. 54'te Parthia'ya karşı saldırıya geçti. Durumu bu iş için oldukça uygundu; çünkü Phraates III'ün oğlu Orodes II ile Mithridates III arasında taht kavgaları sürüp gitmekteydi. Fakat romalı piyadeler açık arazide savaşan parth süvarileri karşısında dayanamadılar. Crassus'un kuvvetleri son derece büyük kayıplar verdi, kendisi ise iddiaya göre Parthlarla yapılan bir görüşme sırasında (M.Ö. 53) öldürüldü. Ordusu ise Karrai'de tamamen yokoldu. Bu savaştan sonra Parthlar Mezopotamya'yı yeniden ele geçirmiş oldular. Ermenistan kralı Artabastes ile birliğe katıldı. Fakat Orodes'in oğlu Pacorus'un (M.Ö. 51) Suriye'de intikam için giriştiği hareketlerin dışında, Parth'ların Roma'ya saldırısı ne o zaman, ne de Sezar ile Pompeus arasındaki iç savaş sırasında gerçekleşti.

Sezar öldürüldüğü sıralarda Crassus'un seferini tekrarlamak niyetindeydi. Partlar ise eskiden Pompeus ile olduğu gibi bu kere de Brutus ve Cassuis ile anlaştılar, fakat M. Ö. 40'a kadar doğrudan hiç bir yardımda bulunmadılar. Ancak M.Ö. 40'ta Pacorus ve cumhuriyetçi general O. Labienus yönetimindeki bir parth ordusu Suriye'yi ve Küçük Asya'yı yağma etti, yakıp yıktı. Bu ordu Publius Ventidius tarafından geri püskürtüldü. Pacorus 9 haziran M.Ö. 38'de Kuzey Suriye'de Gindarus'ta öldü. Armenia'dan geçerek Atropatene'ye girdi, fakat Phraates IV'e (Phraates IV M.Ö. 37'de babası Orodes III'ü öldürmüştü) yenildi ve ağır kayıplar vererek çekilmek zorunda kaldı. Octavianus ile çıkan anlaşmazlıklar yüzünden savaşa bir süre ara verildi. Yalnız M.Ö. 34'te Antonius Ermenistan'ı ele geçirdi ve kral Artavasdes'i hile ile yakalayarak öldürttü.

● *Romalıların yerleşmesi.* Romalıların Augustus'tan kendinden önce gelenlerin başlattığı işe devam etmesini, parth hâkimiyetini yıkmasını ve doğuda Hindistan'a, Baktriane ve Sere'ye kadar olan toprakları ele geçirmesini beklediklerí, Vergilius'tan, Horace'tan ve Augustus döneminin diğer şairlerinden öğreniyoruz. Fakat Augustus böyle şeyler bekleyenleri hayal kırıklığına uğrattı, çünkü yeni teşkilâtlanan Roma imparatorluğunun barışa ihtiyacı vardı, ayrıca Augustus'un genel siyaseti barışçıydı. Augustus hem Roma'nın üstünlüğünün sağlanacağı, hem de isteklerinin barışçı yollarla gerçekleşeceği bir denge yaratmak istiyordu. Nitekim Parthia'nın zayıf durumu sayesinde bu denge zahmetsizce kuruldu. Bu durumda kendisine Tiridates'in isyan etmesi ve Phraates IV'ün kaçmak zorunda kalması (M.Ö. 32) de yardımcı oldu. Phraates IV ancak İskitlerin yardımıyle yeniden tahta çıktı. Tiridates M.Ö. 26'da Ktesiphon'a ikinci bir yürüyüşe geçince Augustus gene kendisini destekledi. Bu durum Phraates'in Augustus ile iyi ilişkiler kurma gayretini büsbütün arttırdı. M.Ö. 20'de ise Crassus ve Antonius'u yendikten sonra sahip olduğu avantajlardan vazgeçti ve Osroene ile Ermenistan'ın Roma egemenliğine girmesini kabul etti. Bunlara karşılık olarak da Babil ve diğer feodal devletlerdeki Parth hâkimitine karışılmayacaktı.

M.Ö. 20'den kısa bir süre sonra Augustus Phraates IV'e hediye olarak bir italyan cariye gönderdi. Musa adlı bu kızdan Phraates'in Phraatakes adlı oğlu oldu. Phraatakes tahta Phraates V adıyle çıktı. Musa daha sonra kocasını, daha büyük oğullarını Roma'ya göndermesi için ikna etti. Augustus ise bunları rehine olarak tuttu. M. Ö. 2'de Musa Phraates IV'ü zehirleyerek öldürdü ve oğlunun tahta çıkmasını sağladı. M.S. 2'de ise Musa, oğluyle evlendi. Bu durum Romalılarla Yunanlıları son derece şaşırtıp ürküttüyse de Parthlar arasında fazla yadırganmadı. Çünkü mecusîler tarafından savunulan akrabalar arası evlenmeler bu dönemde yaygın olduğu gibi, Sasanîler zamanında da hemen bütün İranlılarda görüldü.

Musa'nın portresi devrinin paralarında Phraates'in portresiyle birlikte yer alır. Fakat M.S. 4'te Phraates sürgüne yollandı ve kısa bir süre sonra öldü. Parthlar bundan sonra Roma'da tutuklu bulunan prenslerden en büyüğünü ve Roma'ya olan bağlılığı kısa bir süre sonra başka bir Arsakidin (Artabanos III), tahta çıkarılmasına yolaçtı. Artabanos III'ün Susa şehri hâkimlerine M.S. 21'de yolladığı mektup Arsakidlere ait elimizde bulunan tek kraliyet belgesi olması açısından çok önemlidir. Artabanos III'ün yönetimi M.S. 36'da Romalılarla bir adayının (Tiridates III) eline geçti. Fakat Tiridates III'ün yönetimi oldukça kısa sürdü.

● *Parthia'nın çöküşü.* Artabanos III'ün yönetimi M.S. 38'de sona erdi. Bunu Seleukeia'da çıkan ve üç yıl süren bir isyan izledi. Daha sonra kuvvetinin merkezi Hyrkania'da olan Gotarzes ile Babil'i denetimi altında tuttuğu sanılan Vardanes arasında

bir iç savaş başladı. Bu iç savaş ancak Vardanes'in M.S. 47/48'de öldürülmesiyle sona erdi. Taht üstünde hak iddia eden Romalıların adayı Meherdates de Gotarzes'e yenildi ve esir düştü. Gotarzes ise M. S. 51'de öldü. Roma ile olan anlaşmazlıklar Vologaeses I (Volagases) zamanında da devam etti. 51/52-79/80 arasında hüküm süren Vologaeses I, kardeşi Tiridates'i Ermenistan kralı yapmıştı. Tacitus'un anlattığı uzun bir savaştan sonra Roma ile 63'te barış yapıldı. Bu savaşta roma ordularını G. Domituis Corbulo yönetiyordu. Yapılan antlaşmaya göre Roma'nın Ermenistan üstündeki hâkimiyeti tanınıyor ancak Tiridates, kral olarak kalıyordu. Roma'ya giden Tiridates'e Neron taç giydirdi (66). Bundan sonra Ermenistan'da Arsakid soyundan bir hanedan hüküm sürmeye devam etti. Bu savaşlar sırasında Vologaeses, doğu sınırındaki Hyrkania'da yapılan saldırılarla da uğraşmak zorunda kaldı. Hattâ «Hyrkania»lı elçiler Corbulo'yu ziyaret ettiler. Eğer Tacitus'un dediği doğruysa bu elçiler Hint okyanusu yoluyle geri döndüler, bu da o dönemde Parthia'nın zararına olarak doğuda gelişen Kâşan'lıların temsilcileri olduğunu gösterir, Daha sonra büyük bir İran kabilesi olan Alan'lar Güney Rusya'dan gelerek ilk defa Kafkas dağlarını aştılar, Media ve Ermenistan'ı yağma ettiler. Vologaeses I yönetiminden sonra Parth tarihinin en karışık dönemi başladı. Bu dönemi anlatan devamlı belgeler bulunmamakla birlikte gerek paralardan, gerek tek-tük rastlanan edebiyat eserlerinden belli zamanlarda iki, hattâ daha çok kralın aynı anda işbaşında ve rekabet halinde olduğu anlaşılır. En iyi bilinen olaylardan biri Parthia'nın Roma imparatoru Trajanus tarafından istilâsıdır. O sırada Parth imparatorluğunun Osroes, Vologaeses II ve belki de Pakoros II arasında paylaşılmış olmasından yararlanan Romalılar hem Fırat boyunca ilerleyebildiler, hem donanmalarını Dicle'ye çıkardılar, hem de hiç bir direnme ile karşılaşmadan 115'te Ktestiphon'u işgal ettiler. Trajanus daha sonra Dicle üstünden İran körfezine kadar indi. Yolda Kharakene kralına da hâkimiyetini kabul ettirdi, hattâ Hindistan'a bile bir sefer yaptığı söylenir. Sonunda 116'da Babil'e geri döndüğünde ele geçirdiği ülkelerin büyük kısmının isyan halinde olduğunu öğrendi. Her ne kadar Parth prensi Sanatrukes'in öldürülmesini sağlamak için akrabası Parthamaspates ile anlaşıp emelinde başarıya ulaştıysa da Trajan'ın durumu fazla sağlam değildi. 117'de Dicle üzerinden geri çekildi, yolda çöl içinde bir kale olan Hatra'yı kuşattı, ama bu kuşatma sonuçsuz kaldı. Trajanus sonunda Parth topraklarından tamamen çekildi. Aynı yıl yerine geçen Hadrianus, Parth meselesine barışçı bir çözüm buldu. 161'de Vologaeses III Kappadokia ve Suriye'yi istilâ etti. Bunun üzerine Lucius Verus ve general Avidius Cassius yönetimindeki bir roma ordusu doğuya gönderildi. 165'te Avidius Cassius askerleriyle parth topraklarına girdi. Dura-Europos'u ele geçirdi, Ktesiphon'a ulaştı ve saldırdı, fakat bir çiçek salgının çıkması üzerine parth başkentinden çekilmek zorunda kaldı. Daha sonra Mezopotamya ve Ermenistan'da yer yer meydana gelen çarpışmalar parth etkisini büsbütün azalttı.

Septimus Severus da Parthlara karşı savaş açtı. Ama ancak 198'de parth topraklarının iç kısımlarına kadar ilerleyebildi, Seleukia ve Babil'i ele geçirdi. Ktesiphon'a da saldırdı ve şehre girdi. Dönüşünde Septimus Severus da Trajanus gibi Hatra kalesini ele geçirmeyi başaramadı.

Bu sık sık yapılan istilâlar Parth krallığını iyi zayıflattı. Vologaeses IV'ün yerine 208/209'da aynı adı taşıyan oğlu geçti. Fakat oğlu 212/213'ten sonra krallığı rakibi Artabanos (Ardavan) ile paylaşmak zorunda kaldı. Artabanos V'in 215'te Susa'yı denetimi altında bulundurduğu, burada bulunan bir yazıdan anlaşılmaktadır. Bu arada Seleukeia'da basılan paralar (228/229'a kadar Vologaeses V'in resmini taşımağa devam ediyordu. Parthların zayıflığından faydalanan roma imparatoru Caracalla, Media'yı istilâ etti. Parthların zayıflamasından başkaları da faydalandı. Güney İran'da yeni Sasanî hanedanı kuvvetleniyordu. 226/227'de Ardaşir, iki Arsakid prensini de yenmişti. Yalnız Artabanos'un oğlu Artavades (Ardavazd) Azerbaycan dağlarında umutsuz mücadelesine birkaç yıl daha devam etti.

Sasanî imparatorluğu yaklş. M.S. 224-651

● *Ardaşir'in yükselmesi.* M.S. III. yy.da Arsakid imparatorluğu 400. yılını tamamlıyordu. Fakat gittikçe sıklaşan roma saldırıları altında zayıflamıştı. Bu yüzyıl da Ktesiphon'da hüküm sürdüğü sanılan Vologaeses V ile, M.S. 215 tarihli bir yazıdan anlaşıldığına göre Susa'yı denetimi altında tutan Artabanos V arasında bölünmüştü. İşte bu dönem artık Arsakidlerin devrilmesi için son derece uygundu; nitekim işe Artabanos V'ten başlandı.

Artabanos V'in sınırlarında, Persis'te (Fars) (tıpkı Media'lı Astyages'e karşı Keyhüsrev'den çıkması gibi) güçlü bir kişi yetişmişti. Babek'in oğlu olan ve sasanî soyundan gelen Ardaşir Persis'te yavaş yavaş ortaya çıkan küçük devletlerden birinin başına geçmişti. Babası daha o zaman bir harabe yığını haline gelmiş bulunan eski Persepolis'in yerinde kurulan Estakhr (Istakhr) şehrini ve bölgesini eline geçirmişti. Babek'in yerine geçen en büyük oğlu Şapur kısa bir süre sonra bir kazada ölünce M.S. 208'de Ardaşir tahta çıktı. Ardaşir önce kendisine Gor'da (Gur) muhkem bir kale yaptı. Buraya kurucusunun adıyle Ardaşir-Hurre de denir. Kale, Fars'ta Güneydoğu Şiraz, bugünkü Firuzâbâd'ın olduğu yerdeydi. Ardaşir daha sonra kendi kardeşleri dahil olmak üzere bütün komşu hükümdarları hâkimiyeti altına aldı. Ardaşir'in Karmania (Kerman), Isfahan, Elymais ve Kharakene'yi (Mesene' de geçirmesi kısa sürede bağımlı bulunduğu Artabanos V ile savaşmasına yolaçtı. Mücadele birkaç yıl sürdü, Parthlar üç çarpışmada büyük yenilgilere uğradılar. Üçüncü çarpışma Hormizdagan savaşıydı (224) ve Artabanos'un ölümüyle sona erdi.

Her ne kadar Ardaşir, bundan sonra başkent Ktesiphon'u ele geçirdiyse de «kralların kralı» oluncaya kadar, zaman zaman güçlüklerle karşılaştı. Meselâ Vologaeses V, Selefki takvimine göre 539 yılında (M.S. 228/229) hâlâ Seleukeia'da kendi adına para bastırıyordu. Başka bir parth prensi, Artabanos'un oğullarından Artavasdes kendi resmiyle para bastırmıştı. Artavasdes, imparatorluğun bir kısmını daha geç tarihlere kadar elinde tuttu. Ardaşir, bastırdığı paralarda dört ayrı taçla görülmektedir. 1) Fars kralı; 2) Hormizdagan savaşından önce imparatorlukta hak iddia ederken; 3) ve 4) imparator olduktan sonra iki ayrı taçla. Bu durum Ardaşir'in kralların kralı olarak bir kereden fazla taç giydiğini gösterir. Bu sıfatla birinci ve ikinci taç giyişi arasında kısa bir süre için geçici olarak tahttan indirildiği düşünülebilir. Firuzâbâd yakınında bir kayaya Artabanos'un nasıl Ardaşir tarafından yenildiğini gösteren bir kabartmada ise Ardaşir mağlûp Artabanos'u ayaklarının altına alırken gösterilmiştir. Arsakid soyundan gelip de Ardaşir'in eline düşenler hemen öldürülüyorlardı. Gene de birçok prens Armenia'ya kaçabildi. Arsakid hanedanı burada 428'e kadar yaşadı.

Ardaşir bundan sonra Sistan'ı (Secistan), Gorgan'ı (Hyrkania), Abarşehr'i (bugünkü Horasan), Merv'i (Margiane), Belh'i (Baktra) ve Harizm'i (Khorasmia) ele geçirdi. Bu ülkelerin çoğu Kâşan imparatorluğun bir kısmını meydana getirdiğine göre, bundan Ardaşir'in Kâşanlıları yendiği sonucu çıkar. Taberî de bu sonucu destekler anlamda bazı olaylar anlatmaktadır: Ardaşir'in bu seferlerinden sonra Kâşanlıların ve Turanlıların (Kuzdar, Kuetta'nın güneyi) ve Makran'ın kralları Ardaşir'in egemenliğini tanıdılar. Muzaffer Ardaşir Ktesiphon'daki sarayı ele geçirdikten sonra «İran krallarının kralı» sıfatını da aldı. Savaştan sonra Seleukeia'yı yeniden kurdu ve bu şehre «Ardaşir'in iyi işi» anlamına gelen Veh Ardaşir adını verdi.

● *Şapur I'in savaşları.* Ardaşir, ölümünden kısa bir süre önce, şüphesiz sıhhatinin zayıflamağa başlaması üzerine, tahtı kendine önceden vâris olarak seçtiği, Şapur I'e bıraktı. Şapur I, hükümdarlığın bütün sorumluluğunu yüklendiği halde babası hayatta kaldığı sürece taç giymedi. Nitekim bu dönemin paralarında Ardaşir ile veliaht Şapur'un portreleri birlikte bulunmaktadır. Bazılarında ise yönetici prens Şapur, kartal başlığıyle görülmektedir. Daha sonra ise Şapur'un taçlı portresini taşıyan paralar basılmıştı. Şapur tahta çıktıktan kısa bir süre sonra pers toprakları Roma imparatoru Gordianus III'ün saldırısına uğradı. Şapur, roma kuvvetlerini Fırat'ın üstündeki Massice bölgesinde karşıladı, yapılan meydan savaşında romalılar bozguna uğradı, Gordianuş öldürüldü. Bu olaydan sonra Massice şehri Firuz-Şapur adını aldı, fakat daha sonra El-Anbar olarak anıldı. Roma ordusundan sağ kalan Arap Philippus'a imparatorluk yetkileri verdiler. Philippus perslerle bir anlaşma yapmayı başardı ve büyük miktarda altın vererek romalı esirleri kurtardı. M. S. 256'da (bazı bilginlere göre 252) Ermenistan yüzünden bir anlaşmazlık çıkması üzerine Şapur, roma eyaletlerinden Suriye ve Kappadokia'yı istilâ etti, Barbalissus'ta 60 000 kişilik bir roma ordusunu mahvetti, Suriye'nin başkenti Antiokheia dahil olmak üzere 37 şehri ele geçirdi. İmparator Valerianus, Edessa'yı savunmak üzere büyük bir kuvvetle yürüyüşe geçince Şapur, Valerianus'un ordularını büyük bir bozguna uğrattığı gibi eşsiz bir yiğitlik göstererek imparatoru bizzat esir aldı. Roma kuvvetlerinin yenilgiye uğraması üzerine Suriye ve Kappadokia yeniden Perslerin eline düştü ve yağma edildi, talihsiz imparator Valerianus ise ömrünün sonuna kadar Persia'da esir olarak kaldı.

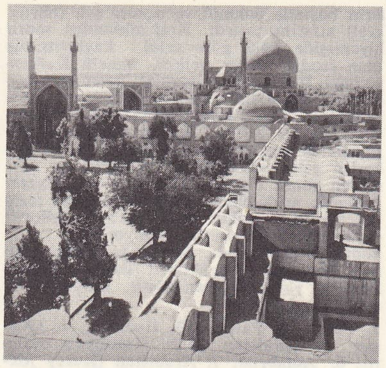

Şah camii Isfahan

Şapur I'in hüküm sürdüğü dönem hakkındaki bilgiler 1938'de Chicago Oriental enstitüsünün yaptığı kazılar sonucunda çok arttı. Bu kazılarda bütün bu olayları Şapur'un ağzından anlatan uzun bir yazıt bulundu. Bu yazıt Persepolis'te Kâbe-i Zerdüşt diye bilinen bir Akamanış anıtının duvarında keşfedildi.

Metin üç dildeydi: Sasanî Pehlevicesi, Parthça ve Yunanca. Yazıtta askerî harekât hakkında verilen bilgiler dışında, o dönemdeki Pers imparatorluğu anlatılmakta ve Şapur'un savaşlarının hâtırasına yaptırdığı zerdüşt tapınakları sayılmaktadır. Bunlar Sasanî kraliyet ailesi üyeleri ile Şapur ve ataları döneminde hizmet etmiş olan yüksek memurların hâtırasına adanmış ateş tapınaklarıydı. Memurların isimleri bir liste halinde teker teker verilmiş olduğundan krallığın yönetim mekanizması da büyük ölçüde aydınlanmaktadır.

● *İmparatorluk teşkilâtı.* Babasının tersine Şapur I «İran'ın ve İran dışındaki yerlerin krallarının kralı» sıfatını alarak dünya hâkimiyeti üstünde hak iddia ediyordu. Bu formülü kendinden sonra gelen krallar da benimsedi, formül sasanî imparatorlarının normal sıfatı haline geldi. Ardaşir hanedanı zamanında imparatorun üstünlüğü iyice belirgindi. Arsakidler zamanında pek çok önemli eyalette hüküm sürmeye devam eden yerli hanedanların çoğu ortadan kaldırıldı. Bunların yerine Meyşan (Mesene) ve Sistan (Secistan) gibi tımar bölgeleri sasanî ailesinden gelen, imparatorun şah (kral) sıfatıyle tayin ettiği valiler tarafından yönetiliyordu. Bu valiler arasında genellikle veliahta öncelik tanınırdı, veliaht Kâşan imparatorluğundan alınan topraklar veya Ermenistan gibi büyük arazi-

Foto. Maillard (LAROUSSE)

lerin başında bulunur ve buzurg şah (büyük kral) sıfatını taşırdı. Kral ailesinden sonra hiyerarşide hâlâ görevlerini kaybetmemiş olan feodal aileler gelirdi, meselâ Kafkasya'daki İberia'nın (Georgia) başında böyle bir kral ailesi bulunuyordu. Bundan sonra krallığın başlıca soyluları olan Varaz, Suren ve Karen'ler gelirdi. Bunlar Parthların döneminden beri önemlerini koruyorlardı. Arkadan gelen satraplar ise Akamanışlar devrinden sonra önemlerinden çok şey kaybetmişlerdi, artık büyük şehir valilerinden fazla bir tarafları yoktu veya sarayda görevli çeşitli memurlar arasında geliyorlardı.

Şapur I zamanında Sasanî imparatorluğunun kapsadığı toprakların listesi Kâbe-i Zerdüşt yazıtında verilmiştir. Burada 27 eyalet sayılmaktadır:

1. Persis; 2. Parthia; 3. Huzistan; 4. Meyşan; 5. Asuristan (Irak, Ktesiphon eyaleti); 6. Adiabene; 7. Arabistan (Kuzey Mezopotamya); 8. Azerbaycan; 9. Ermenistan; 10. İberia; 11. Makheionia; 12. Albania; 13. Balatacan (Kafkas dağlarından Alans kapılarına kadar); 14. Patişgavar (Elburz dağları); 15. Media; 16. Hyrkania (Gorgan); 17. Merv; 18. Aria; 19. Abarşar; 20. Karmania; 21. Sistan; 22. Turan; 23. Makran; 24. Paratan; 25. İndia (bu sasanî eyaletinin tam olarak nereye kadar uzandığı bilinmemekle birlikte İndus deltasına kadar olabilir); 26. Kâşanşehr (Peşaver'in gerisinden Taşkent'e, Sogdiana'ya ve Kâşgar sınırlarına kadar); 27. Denizin ötesinde, Mazun (Oman). Arsakid hanedanının denetimindeki imparatorluktan çok daha geniş olan bu imparatorluk sasanî hanedanı adına feodal şefler tarafından değil doğrudan doğruya hanedan ailesinden gelen kişiler veya doğrudan tahta bağlı görevli memurlar tarafından yönetiliyordu. Sasanî hükûmetinin Arsakidlere oranla çok daha merkeziyetçi olması askerî alanda da daha etkili olmalarını açıklar.

Sasanî döneminde görülen diğer bir eğilim de (aynı eğitim Arsakidler zamanının sonlarına doğru belirmeğe başlamıştı) krallığın meşruluğudur. Kraliyet kanından gelmeyen birisinin tahtı ele geçirmesi son derece seyrek görülen bir olaydır. (Yalnız Behram Çubin böyle bir şey yapmıştı). Fakat krallık yalnız babadan oğula geçmezdi. Yöneticinin kişiliği o kadar önemli değildi, kral gerektiğinde görevinden uzaklaştırılır, yerine aileden başka biri gelirdi. Bu meşruiyet ilkesine göre Sasanîlerin soyu Akamanışlara kadar çıktığı gibi efsanevî krallara bile dayandırılıyordu.

● *Din alanındaki gelişmeler.* Ardaşir'in ataları Estakhr'daki ateş tapınağında (Atur - Anahid - «Anahit - ateşi») yapılan dinî âyinlerde önemli bir rol oynarlardı. Böyle rakip ataları olan bir hanedanının işbaşına gelmesi sonucu Sasanîler döneminde zerdüşt düşüncesi ve dininde önemli gelişmelerin ortaya çıkması olağandır.

Sasanî döneminden önce İran'da teşkilâtlı bir din kurumunun varlığını gösteren hiç bir belge yoktur. Tabiî ki Parthlar zamanında yerli Mecusîler, Eski İran tanrıları, ateş kültü Ahura Mazda'ya ağırlık veren Zerdüşt dini, hattâ helenistik dönemde ve daha sonra İran'da tanınan başka kült ve tanrılara tapınmağa, geleneksel âyinleri sürdürmeğe devam ettiler.

Parthların bu çeşitli dinî inançları karşısında ayırım gözetmediklerine inanılmaktadır. Fakat sasanî zamanında ateş kültüne ve Ahura Mazda'ya gittikçe daha çok ağırlık verilmeğe başlandı. Din ve devlet arasında sıkı ilişkiler kuruldu, dinî bir teşkilât meydana getirildi, her bölgenin bir mobed'i (Makupat, başrahip) oldu. Bu rahiplerin başında mobedan mobed (en yüksek rahip) yer alıyordu. Mobedan mobed dinî işlerle ilgili olduğu gibi veliaht seçiminde de son derece etkili oluyordu. Bazı belgelerden anlaşıldığına göre mecusîler de dinî görevlerinin dışında İran yazılarının anlaşılması için gerekli olan pehlevî yazı sistemini iyi bildiklerinden Ortaçağ Avrupası'ndaki hıristiyan papazları gibi kayıt, sicil işlerinde v.b. çalışıyorlardı. Magukhane (Magus evi) denilen yerler ise hellen bibliophylaks'larının (arşivci) çalıştığı dairelerin yerini tutuyordu. Bunlar, yerel arşivleri, belgeleri topluyor, önemli olayları kaydediyorlardı. Dini uygulamağa gelince, Sasanîlerin daha önce kendi eyaletleri Persis'te yapılan âyinleri sürdükleri anlaşılmaktadır. Burada dışardan gelen dinî etkenler oldukça azdı.

İyi ruh ışıkla kötünün emrindeki şeytanlar arasındaki karşıtlık (Ahura Mazda ile Ehrimen) inancın temel dogması olarak kalmıştı. Bütün diğer tanrı ve melekler yardımları küçümsenmemekle birlikte ancak Ahura Mazda'nın hizmetkârları idiler. Ahura Mazda'yı yeryüzünde en iyi temsil eden şey Güneş tanrısı Mithra'dan çok, rahipleri tarafından korunan kutsal ateşti. Bir yandan da Verehranga (Behram), Mithra ve Anahit gibi tanrı adlarının, ateş tapınaklarının adlarıyla olan ilişkisi devam ediyordu. Temizlik ve namus kavramları ve bu alandaki uygulamalar genellikle millî törelerden gelirdi ve titizlikle yerine getirilirdi. Bugünkü Parsîler tarafından hâlâ kutsal ateşin temizliği ve korunması için yapılan âyinler şüphe yok ki sasanîler devrinde de vardı. Sorumlu olan rahip, kılıcını takar ve elinde ya kamış veya bir tutam kutsal dal tutardı. Ağzı, kutsal ateşin nefesinden kirlenmemesi için kapatılırdı. Bugünkü zerdüşt dinine bağlı kimselerin hayvan kurban etme âyinlerine ise ancak en erken Yezdegerd (399-480) zamanında rastlanır. İranlıların yeni yıl başlangıcı olan nevruz ve mihrayan günü gibi büyük bayramlarda kutsal ateş buna tapan halkın görebileceği gibi bir kayanın veya tepenin üstünde gece yakılırdı. Ayrıca sasanî döneminde ölüler toprak kirlenmesin diye dağ tepelerine taşınır, akbabalarla köpeklere bırakılırdı. Ahura Mazda, aynı zamanda millî bir tanrı olma niteliğini koruyordu; Kendine inananlara zafer ve dünya hâkimiyeti vaat ediyordu. Sasanî heykellerinde ve Armenia geleneğinde Ahura Mazda bir savaş tanrısı olarak at üstünde canlandırılır.

Sasanîler döneminde ilâhiyat da oldukça gelişti. Eski düalizmi değiştirme, Ahura Mazda ile Ehrimen'i sonsuz zaman (Zurvan) adı verilen tek bir ilkenin uzantıları olarak görme eğilimi başgösterdi. Bu öğreti sasanîler döneminin başlangıcında bir dereceye kadar resmen tanındı. Aslında bu yenilik batıdaki Mithra kültü de daha eskiden biliniyordu. Zurvan burada Aion adını taşıyordu. Ama Hüsrev I zamanında «Zurvanîlerin mezhebi» dindışı ilân edildi. Sasanî devrinde din alanında görülen en büyük gelişim din kurumunun teşkilâtlanması dışında âyinlerin ve temizlik doktrininin daha mufassal, daha ayrıntılı bir hale gelmesiydi. Ahlâk kurallarını kapsayan, neyin yapılabileceğini, neyin yasak olduğunu gösteren mükemmel bir sistem geliştirildi. Nelerin günah olduğu ve her günahın kefaretinin nasıl verileceği de gösterilmişti. Bu kaideler Esfar-ı Hams'taki kurallara çok benziyordu. Bu gelişimin sonucu olarak bağnazlık da arttı. Rahiplerin koyduğu emirlere harfi harfine uyulmağa başlandı. Putperest kültlere, yasak âyin biçimlerine ve geleneklere ülkeyi kirleten günahlar ve gerçek tanrıya büyük hakaret gözüyle bakılıyordu. İnanmayanları ve dindışı olanları yok etmek her inananın ödevi haline geldi. Kısacası Akamanışlar zamanındaki hoşgörünün ve Arsakidlerin umursamazlığının yerini gittikçe artan bir hoşgörürlük ve dinî cezalar aldı.

Sasanî hanedanı işbaşına geldiğinde durum böyleydi. Fakat bir rahip ailesine gelmekle birlikte olaylara böyle yeni bir yön veren kişinin Ardaşir'in kendisi olduğu sanılmamaktadır. Eskiden Zerdüşt dinini teşkilâtlandıran ve kanunlarını toparlayarak yazan kişinin, Ardaşir I zamanında yaşamış Tansar adlı yüksek bir rahip olduğu sanılırdı. İbni İsfendiyar'ın yazdığı *Taberistan Tarihi* adlı eserdeki «Tansar Mektubu»nda, Tansar'ın yaptığı işler anlatılmaktadır. Fakat Fars'ta bulunan sasanî yazıtlarının daha sonra yapılan yorumuna göre Tansar gerçekten yaşamış olsa bile bu işlerdeki önemi Şapur döneminde önem kazanan ve Behram II (M. S. 276-293) zamanında zerdüşt dini çerçevesinde bir önder durumuna giren Kartir kadar olamaz. İran'da zerdüşt dinine bağlı olmayan dinî toplulukların baskı yapılmasına, bağnazlığın artmasına ve Magus sınıfının daha disiplinli bir hale gelmesine, mecusîlerin yaşayabilmesi ve kutsal ateşlerin korunabilmesi için kraliyet vakıfları kurulmasına Kartir sebep oldu.

Kartir'in pehlevî dilindeki yazıtlarında Budha'cılık, Brahaman'cılık gibi yabancı din toplulukları dışında iki hıristiyan mezhebinden de söz edilmektedir. Böylece Suriye kaynaklarında da anlatıldığı gibi Hıristiyanlığın o dönemde Dicle ve Fırat yöresindeki ülkelerde, özellikle Aramca konuşan topluluklarda yayılmış olduğu kanıtlanmaktadır. Sonunda hıristiyan misyonerler bütün İran'a hattâ daha ötelere yayıldılar. Roma imparatorluğu pagan kaldığı sürece İran'daki hıristiyan topluluklar kovuşturulmadılar. Üstelik hıristiyanlar kendileri Manesçi'ler gibi çok tanrılı mezheplere, Marcion ve Bardesanes'in gnostik müritlerine karşı büyük düşmanlık gösteriyorlardı. Fakat imparator Constantinus, Hıristiyanlığı Roma dünyasının resmî dini ilân edince iranlı hıristiyanlar yabancı dindaşlarına karşı sempati duymağa başladılar. Sasanî yöneticiler ise çoğunlukla kendilerine düşmanca bir tavır takınan Roma ile kurulan bu dinî ilişkilere siyasî bir anlam verdiler. Bu sebeple M.S. 339'da iranlı hıristiyanlar Şapur II ve kendisinden sonra gelenler tarafından ciddi cezalara çarptırıldılar. Her şeye rağmen İran'ın bazı kısımlarındaki büyük hıristiyan toplulukları Sasanîler devrinden çok sonraki yıllara kadar yaşamağa devam ettiler.

Aynı zamanda her dinin bir gerçek payı olduğu ve her dinden başka bir dine bazı şeyler alınabileceği fikri gücünü büsbütün kaybetmemişti. Mani öğretisi bu anlayıştan çıktı. Doğu Türkistan'da birçok metnin bulunmasından sonra Mannesçi'lik üstüne olan bilgilerimiz çok arttı. Bu metinler arasında sasanî imparatoru Şapur'a ithaf edilmiş olan Orta Persçe ile yazılmış *Şapuragan*'dan parçalar ve *İncil* vardır. Daha sonra Mannes'in koyduğu dini yasakları anlatan *Kephalaia* adlı kitabın büyük bir kısmının Kıpti dilindeki nüshası Mısır'da bulundu. Bu metinler kilise babalarının, özellikle Aziz Augustinus'un manicilik öğretisi üstüne anlattıklarıyle karşılaştırılabilir. Maniciliğin gnostik bir mezhepten çıktığı açıkça görülmektedir Mani kendisi Babil'de oturan bir Parth ailesindendi, ama ana dili Aramca idi. Kendisini İsa'nın son ve en büyük havarisi, Aziz Yuhanna'nın İncil'inde sözünü ettiği kurtarıcı olarak tanıtıyordu. İncil'i Gnostik bir anlayışla yorumluyarak Zoroaster düşüncesi ile İsa'yı bağdaştırmak, yeni ve evrensel bir din kurmak istiyordu. Bir rivayete göre Mannes ilk vaizını Şapur I'in taç giydiği gün vermişti. Fakat başka belgelerden Mannes'in o sırada deniz yoluyle bir Hindistan gezisi yapmakta olduğu ve ilk vaizlerini bu gezide verdiği anlaşılmaktadır. Döndüğü zaman ise birçok kişinin, öğretisini benimsediğini gördü. Bunların arasında Şapur'un kardeşlerinden biri olan Firuz ile (Peroz), İran körfezinin kıyısındaki Meyşan eyaletinin valisi Mihrşah vardı. Kralın da Mannes'den etkilendiği ve kendisiyle üç defa görüştüğü söylenir. Peygamber'in krala ithafen Şapuragan'ı yazması, kral tarafından desteklendiğini gösteren bir kanıttır. Şapur zamanında Mannes dini gerek İran'da, gerek İran dışında yayılmıştı. Veliaht Hürmüz I de Mannes'e karşı olumlu bir tavır takınmıştı. Fakat Şapur'un küçük oğlu Behram I rakiplerin baskısına boyun eğdi ve Mani öldürüldü. Bundan sonra İran'da Mannes'çilik şiddetle cezalandırıldı ve yokedilmeğe çalışıldı. Fakat bu inanç batıda ortadan kalkmadı, Roma imparatorluğunun içlerine sızdığı gibi Doğu Horasan'da ve Sasanî sınırlarının ötesinde gelişti. Başrahibi Semerkant'ta oturuyordu. Mannesçi'lik buradan Orta Asya'ya yayıldı. Doğu Türkistan şehirlerinin gömülü olduğu çöl kumları arasında Mannes ve müritlerin eserlerinden çeşitli kısımlar bulundu. Bunlar mannesçilerin uyarladıkları bir çeşit süriye yazısıyle Orta Persçe ve Parth dillerinde yazılmıştı. Bazıları da Doğu İran Sogd diyalektiyle yazılmıştı.

Dış siyaset. Sasanî kralları zamanında dış siyasetteki başlıca meseleler daha önceden de olduğu gibi savunma ve imkân olduğunda doğuda ve batıda sınırları genişletmeydi. Doğuda Ardaşir I kısa zamanda Kâşan'lıları yenerek ülkelerinin batısını kendi topraklarına kattı. Şapur I'in de tahta çıkmadan önce bu harekâtta önemli bir rol oynadığını gösteren kanıtlar vardır. Şapur büyük bir ihtimalle «Kâşan'lıların valisi» Kâşanşah, unvanını taşıyan ilk Sasanî pren-

siydi. Daha sonraki bütün krallar bu unvanı taşıdılar. Yazıtında Sasanî yönetimi altındaki Kâşan eyaletinin İndus'tan Sogdiana'ya ve Kâşgar sınırlarına kadar uzandığını anlatır. Kuşan'lardan sonra gelenler ancak Pencap'ta bir dereceye kadar bağımsızlıklarını kazandılar, ama gene de Sasanî akınlarına maruz kalıyorlardı, sonunda IV. yy. ın ortalarında Hindistan'da gelişen Gupta imparatorluğunun hâkimiyeti altına girdiler. Daha güneydeki Sasanî valiliği Sakastan'da İndia'yı (Sind?) ve Turan'ı (Kuzdar) kapsıyor, Hint okyanusu kıyılarına kadar uzanıyordu. Böylece Bülucistan'daki bütün yerel idareler Sasanî denetimi altına girmiş oluyordu.

Batıdaki Osroene'yi, Kuzey Mezopotamya'yı ve buradaki Karrhae, Nisibis (Nusaybin) ve Edessa kalelerini ele geçirme arzusu henüz sönmemişti. Ayrıca Sasanîler Ermenistan'ı da ele geçirmek istiyorlardı, çünkü burada hâlâ bir Arsakid hanedanı hüküm sürüyordu, üstelik bunlar kendilerini korunması için Roma'ya yakınlık gösteriyorlardı. Nitekim Roma ile de sürekli savaşlar devam ediyordu. Behram II zamanında Valerianus yenilgisinin öcünü almak isteyen imparator Carus ciddî bir direnme ile karşılaşmadan Mezopotamya'yı istilâ etti. Seleukia yakınındaki Kokhe'yi ve Ktesiphon'u aldı; fakat 283 aralığında esrarengiz bir şekilde ölünce zafer yarıda kaldı ve roma ordusu geri döndü. Behram kardeşi Kâşanşah Hürmüz'ün isyan etmesi üzerine iki cephe arasında uzanan tepelik arazi savaşı kazananlara bırakıldı. Buna karşılık Narses, özel eşyalarını geri aldı. 296'da yapılan ve 40 yıl süren bu barışla, Sasanîler hak iddia ettikleri yerlerden tamamen çekilmiş oldular.

Narses'in oğlu Hürmüz II'nin ölümünden sonra, reşit oğullarını soylular tutukladılar ve öldürdüler. Bunlardan yalnız biri Ormizdas daha sonra kaçarak Romalılara sığındı. Eski kralın öldükten sonra doğan oğlu, Şapur II (309-370) soylular tarafından tahta çıkarıldı. Soylular böylece iktidarı ellerinde tutmak ve işleri kendi isteklerine göre düzenlemek istiyorlardı. Fakat Şapur büyüdüğü zaman bağımsız ve kişilik sahibi bir yönetici olduğunu ispat etti.

● *Roma ile yeniden anlaşmazlıklar çıkması.* Bu arada Roma imparatorluğu hıristiyan olmuş ve Suriye'deki hıristiyan toplulukları Roma'nın güttüğü siyasete karşı bir sempati duymağa başlamışlardı. Bu sebeplerle Ermenistan'da da Hıristiyanlık yayıldı. 294'te kral Tiridates Aziz Gregorius'un etkisiyle artık Hıristiyanlığı kabul etmişti. Böylece Sasanîler zerdüşt düşüncesine daha sıkı bağlanmak ve bu düşünceyi sağlamlaştırmak gereğini duydular. Şapur II zamanında çeşitli kaynaklar toplanarak Avesta tamamlandı. Baş mobed Adhurbad, devletin öğretisini mükemmelleştirdi. Dindışı davranışların neler olduğu devlet tarafından tespit edildi, hakikî inançtan sapma en ağır suçlar arasına sokuldu; bu inanca uymayanlar, özellikle hıristiyanlar, ağır cezalara çarptırıldılar. Yavaş yavaş iki büyük imparatorluk arasındaki kavga din kavgasına dönüştü.

Bu durumda Roma ile savaş kaçınılmaz hale gelmişti. Savaşa Şapur, Büyük Constantinus'un ölüm yılı olan 337'de başladı.

Çatışmanın merkezi Mezopotamya'daki kalelerdi, Şapur üç kere Nisibis'i kuşattıysa da başarı elde edemedi. İmparator Constantinus'un savaşı büyük bir enerji ile yönettiği söylenemezdi, ama doğu sınırında yeni bir düşmanını, göçebe Hunların, Akhunlar'ın ortaya çıkması Şapur'un işini güçleştirdi. Şapur'un bunlara karşı Horasan'da açtığı savaş beş yıl sürdü (353-358), bu arada bu bölgede bulunan ve eski adı Abarşar olan şehirde şimdiki adı Nev-Şapur'u (Nişapur) aldı. Şapur sonunda Hunları ve yardımcılarını yendi. Mezopotamya'ya dönerek Amida'ya saldırdı. Bu olayı Ammianus Marcellinus son derece canlı olarak anlatır. Şapur ertesi yıl Singara'yı da ele geçirdi.

Ammianus'un gene ayrıntılı olarak anlattığına göre Julianus 363'te Pers imparatorluğunu istilâ etti. İyice içerilere girerek Ktesiphon yakınlarına geldiyse de yaralanarak öldü. Yerine geçen Jovianus o kadar zor durumlarda kaldı ki kendisini ve ordusunu kurtarabilmek için 363'ün sonunda şartları oldukça ağır olan bir barış yaptı. Böylece Roma, Dicle kıyısındaki kalelerden ve Nisibis'ten vaz geçti, Ermenistan ile himaye ettiği Arsakid soyundan gelen Armenia kralı Arsakes III'ü Perslere bıraktı. Ermeniler her ne kadar bir süre direndilerse de sonunda krallığın büyük kısmı Perslere bağlı bir eyalet oldu, başına da bir marzpan getirildi.

● *Yezdegerd I'den Türklere kadar olan dönem.* Bazı taht kavgalarından sonra Yezdegerd I (399-420) taç giydi. Hıristiyan ve Mecusî kaynakları Yezdegerd'i farklı anlatır. Hıristiyan yazarlar çok merhametli olduğunu söylerken, Mecusî kaynakları kendisinden «Günahkâr Yezdegerd» diye bahseder. Hıristiyan ve Yahudilere karşı hoşgörülü olan Yezdegerd, soyluların da güçlerini sınırlamak istedi. Soyluların inatla karşı koymaları üzerine şiddete başvurdu. Üstelik hıristiyanların da gittikçe daha fanatik hale gelmeleri baskıyı kaçınılmaz yaptı. Sonunda Yezdegerd'in öldürüldüğü sanılır. Soylular Yezdegerd'in oğullarından herhangi birinin tahta çıkmasını kabul etmediler. Fakat bunlardan biri olan El-Munzir'in ve Yezdegerd'in son yıllarında başvezirlik yapmış olan Mihr-Narseh'in desteğiyle tahta çıktı. Nitekim Behram da hemen Mihr - Narseh'e görev verdi. Gur (yabanî eşek) adıyle anılan Behram, Pers halk hikâyelerinin en sevilen kişisi haline geldi, aşk ve av hikâyeleri dillere destan oldu. Roma ile bir savaş (421-422) yapan Behram, başarısızlığa uğradı ve hıristiyanlara din serbestisi tanımak zorunda kaldı. Doğu sınırında ise göçebe Akhunların yeni bir akınını püskürtmeyi başardı. Fakat daha sonraki yöneticiler zamanında devam eden Akhunların saldırıları Sasanîlerin zayıflamasına yolaçtı. Firuz (459 - 484) bunlarla savaşırken öldü, hazinesi ve ailesi düşmanın eline geçti, ülkesi yağma edildi. Erkek kardeşi Balaş (484-488) Akhunları püskürtmeyi başaramadı, tahttan indirildi ve kör edildi, tahta Firuz'un oğlu Kubad I (488-531) çıktı. Fakat imparatorluğun üstündeki baskılar devam edince tahttan indirilip tutuklandı. Oysa kaçmayı başaran Kubad I, Akhunlara sığındı ve onların desteğiyle 498 veya 499'da yeniden tahta çıktı. Bu arada İranlı hıristiyanlar arasında nasturî öğretisi ağır basmağa başlamıştı. Firuz tarafından tutulan bu öğreti 483'te bir kilise meclisi tarafından da kabul edildi ve Sasanî devletinde en yaygın hıristiyan mezhebi haline geldi.

Kubad çok başarılı bir yönetici oldu. İç işlerine düzen getirdi, Romalılara saldırarak Âmid'i (bugünkü Diyarbakır) yakıp yıktı. Fakat Hunların bir istilâsı yüzünden barış yapmak zorunda kaldı. Hükümranlığının sonuna doğru (527'de) yeniden savaşa başlayarak Belisarios'u Kallinikon'da yendi (531), bu işte kendisine Hira'lı Arap El-Munzır II de yardımcı oldu. Kubad I imparatorluğunun başında Zerdüşt dininden soğumuş ve o sırada halk arasında çok tutulan toplumcu bir mezhebin kurucusu Mazdek'i beğenmeğe başlamıştı. Fakat veliaht prens Husrev, zerdüşt düşüncesine sıkı sıkıya bağlıydı, babasının imparatorluğunun son yıllarında baş mobedle anlaşarak Mazdekî'leri mahkûm ettirdi. 528'de büyük bir Mazdekî katliamı oldu. Babasının ölümünden sonra Husrev I olarak (531-579) tahta çıktı. Ayrıca Anuşirvan (ölümsüz ruh) adını taşıyan Husrev 532'de İustinianos ile barış yaptı ve zerdüşt öğretisini sağlamlaştırdı. Bizans ile anlaşmazlıklar çıktıkça zaman zaman hıristiyanlar cezalandırıldıysa da barışın yeniden yapılması hoşgörünün de geri gelmesine yolaçtı.

Husrev I Sasanî imparatorluğunun en ünlü krallarından biriydi. Onun zamanında imparatorluğun vergileri yeniden düzenlenmiş ve insaflı, haktanır bir hale gelmişti. Topraktan mal olarak alınan vergi paraya çevrilmiş ve tutar tespit edilmişti. Bu vergilerin zorla alınmasına Araplar zamanında da devam edildi. Aydın bir yönetici olduğu söylentisi o kadar yayılmıştı ki, İustinianos 529'da Atina'daki felsefe okulunu kapattığında Yeni Eflatuncular Husrev I'in şahsında hakikî bir filozof kral bulacaklarını umarak İran'a gittiler. Her ne kadar sarayın şartları kendilerini hayal kırıklığına uğratıysa da Husrev 549 barışıyle geri dönmelerini sağladığı zaman krala büyük minnettarlık duydular. Husrev 540'tan beri İustinianos ile zaman zaman ateşkeslerle ara verilen büyük bir savaştaydı. Bu savaş 561'de yapılan 50 yıllık barışa kadar devam etti. Savaşın sonucu aslında statükonun geri gelmesi oldu. Fakat Husrev savaş sırasında Antiokheia'yı ele geçirdi ve burada yaşayan halkı Ktesphon'un yeni kurulan varoşlarına yerleştirdi (540). Ayrıca gücünü Karadeniz'e ve Kafkaslara kadar genişletti. Öte yandan Edessa (Urfa) kuşatması sonuçsuz kaldı (544).

● *Türkler.* Bu arada, 560 yıllarında, doğuda yeni bir millet, Türkler, ortaya çıktı. Husrev bunlarla anlaşarak Akhunları yendi. Amu Derya'nın güneyindeki Baktriane'yi ele geçirdi. Fakat bir süre sonra bu dostluk kaçınılmaz olarak düşmanlığa dönüştü ve ikinci Roma savaşında türk hakanı Roma ile birlik oldu.

Husrev bu savaşı oğlu Hürmüz IV'e (579-590) bıraktı. Hürmüz IV sık sık anlaşmaya çalıştıysa da barışı yeniden kurmayı başaramadı. Hürmüz babası gibi de otoriter değildi. Hıristiyanlara karşı eyleme girmeyi reddettiği için mecusî rahipleriyle de arası açıldı. Daha sonra soyluların ve Behram Çubin'in hazırladığı bir suikasta kurban gitti. Behram Çubin Türkleri yenmiş ve daha sonra da Romalılara yenilmişti. Hürmüz'ün oğlu Husrev II babasına karşı çıkmaya ve öldürülmesini kabul etmeye zorlandı. Fakat kısa sürede yeni isyanlar çıktı. Bu arada Behram Çubin, hükümdar soyundan gelmemekle birlikte tahta çıkmayı denedi. Aynı teşebbüse şehzadelerden Bistam da girişti. Husrev ise Romalılara sığındı ve imparator Mauricius, Husrev'in tahta çıkması için büyük bir ordu ile yola çıktı. Halk onun sancağı altında toplandı. Behram Çubin yenildi (591) ve Türklere sığındı, Türkler de kendisini öldürdü. Husrev Ktesiphon'da yeniden tahta çıktı. Bistam ise Media'da 596'ya kadar hüküm sürdü.

Husrev II (590-628) Perviz «muzaffer» adıyle anılırdı. Daha önceki hiç bir israf döneminde görülmeyen zenginliklere sahip oldu. 602'de Mauricius'un öldürülmesi üstüne intikam almak üzere Roma'ya savaş açtı. Bu savaş sırasında pers orduları İstanbul karşısındaki Kadıköy'e kadar geldiler; Suriye'yi istilâ ettiler. Antakya'yı (611), Şam'ı (613) ve Kudüs'ü (614) ele geçirdiler, sahici çarmıhı Ktesiphon'a götürdüler; 619'da Mısır işgal edildi. Bu arada Roma imparatorluğu en kötü dönemini yaşıyordu.

610'da tahta çıkan büyük imparator Herakleios yeni bir askerî gücün çekirdeğini kurmak için yıllarca uğraştı. Bunu başardıktan sonra 622'de sefere çıktı ve Persleri büyük bir bozguna uğrattı. Pers orduları dağıldı. 624'te Atropatene'ye (Azerbaycan) girdi ve büyük ateş tapınağını yıktı. 627'de Dicle eyaletlerine girdi. Husrev hiç karşı koymadığı gibi Destgerd'deki konağından Ktesiphon'a kaçtı. Bunu bir ihtilâl izledi. Husrev tahttan indirildi ve oğlu Kubad II (628) tarafından öldürüldü. Kubad birkaç yıl sonra ölünce anarşi başladı. Sahici çarmıh bu arada Herakleios'a geri yollandı. Birbiri peşisıra birçok hükümdarın tahta çıkmasından sonra soylular birleştiler ve 632'de Husrev'in torunu Yezdegerd III'ü kral seçtiler.

● *Araplar.* Süregelen düşmanlıklar iki büyük gücü de zayıflatmıştı. Sonunda iki devlete ve iki dine de karşı olan yeni bir düşman ortaya çıktı: Araplar. Bir iki karşılaşmadan sonra Sasanîlerin kaderi Fırat'ın kollarından biri üstünde yapılan Kadisiye savaşı (637) ile tayin edildi. Ktesiphon bütün hazineleri ile düşmanın merhametine bırakıldı. Kral Media'ya kaçtı. Burada generaller bir direnme harekâtına hazırlanıyorlardı. Fakat Nihavend savaşında (641) yine yenildiler. Yezdegerd 651'de Merv yakınında öldürülünceye kadar bir eyaletten öbürüne kaçtı.

İmparatorluğun çöküşü dininin kaderine de damgasını bastı. Müslümanların Zerdüşt dinini meşru din saymalarına rağmen zaman zaman da bu dinden olanları cezalandırdıkları bilinir. Yavaş yavaş bu din İran'dan silindi, ancak Yezd'de küçük bir

Rıza Şah Pehlevî

Muhammed Rıza Şah Pehlevî

Foto. Keystone (LAROUSSE)

iran halısı

iran minyatürü

topluluk kaldı. Öbür zerdüştîler Batı Hindistan'a kaçtılar ve Bombay'da yerleştiler.

Sasanîlerin çöküşünden Safevîlerin yükselişine kadar olan dönem (651 - 1501)

● *Arap halifeleri.* Arap istilâsından sonra İran'ın daha büyük olan kısmı dört eyalete ayrıldı: Huzistan ve Fars, Basra eyaletine; Media veya İran Irak'ı, Kûfe'ye katıldı. Öbür iki eyalet ise Horasan ve Sistan'dı. Arap asker kabileleri Kom ve Şiraz gibi birçok garnizon şehrine, daha kalabalık olanlar ise Horasan'da, Nişapur, Merv, Herat, daha sonra da Belh, Buhara ve Semerkant gibi şehirlere yerleştiler. Amaçları ileride Orta Asya'ya yapılacak seferlere katılmaktı. Araplar iran halkına ve dinine hemen de hiç müdahale etmediler. Genellikle feodal soyluların (dihkan) ve doğudaki küçük prenslerin toprakları ve ayrıcalıkları ellerinden alınmadı. Bunlar yalnız düzeni bozmamak ve her yıl tespit edilen bir vergiyi ödemek zorundaydılar. Bu vergileri yerel dihkan'lar toplardı. Arap yönetimiyle iranlı feodallerin arasının iyi olduğu sanılır. Nitekim Araplar maveraünnehir'i fethe gittiklerinde (Kuteybe bin Müslim zamanında [705-715]) ve Orta Asya'dan gelen Türklerin geri püskürtülmesi zamanında arap orduları yanında iran birlikleri de savaşıyordu. Pek çok arap, iranlıyle evlenmişti. İki dilin kaynaşması da çok erken tarihlerde başlamış, böylece bugünkü Farsçanın temeli atılmıştı.

Öte yandan, Emevîler devrinde malî baskıların artması köylüler, şehirliler ve bazı dihkan'lar arasında hoşnutsuzluk yarattı. İranlıların büyük bir kısmı müslüman olduktan ve Müslümanlığın eşitlik ülküsünü benimsedikten sonra eski feodal sistemin yarattığı sosyal huzursuzluk büsbütün arttı. Emevî halifesine karşı olan ihtilâlci arap gruplarına bağlı kişiler, özellikle 745'ten sonra Abbasî ailesinden Ebu Müslim'in adamları bu hoşnutsuzluklardan kendi çıkarları için yararlandılar. Ebu Müslim akıllıca davranarak Horasan'daki arap kabileleri arasında çıkan kavgalardan faydalandı, Yemen'de (Güney Arabistan) çıkan genel bir ayaklanmaya ağırlığını koydu ve Emevî valisi Nasr ibni Seyyar'ı Horasan'dan attı. Irak'ı Horasan'lı güçlerin istilâ etmesinden sonra da halifeliği Emevîlerden alarak Abbasîlere aktardı (750).

Abbasî halifelerinin askerî gücü Horasanlı arap ve iran askerlerinden meydana gelen bir daimî orduya dayanıyordu. Bu ordu Bağdat'ta yerleşmişti. Yönetimi Horasanlı soyluların, özellikle Bermekîlerin elindeydi ve eski sasanî rejimine çok benziyordu. Fakat Abbasî halifesi El - Mansur, Ebu Müslim'in gücünden ve İran üstündeki emellerinden şüphelenerek 754'te kendisini öldürünce Ebu Müslim'e bağlı olanlar Horasan'da birçok isyan çıkardılar. Horasan'da barışın yeniden kurulması 50 yıl sürdü. Bermekîlerin devrilmesinden sonra ise genel ve ciddî bir ayaklanma oldu, Harun-ür-Reşid bu ayaklanmayı bastırmağa giderken Tus'ta öldü (809).

Horasan'ın yönetimi bundan sonra Harun'un oğlu Memun'a geçti. Memun, asayişi kurdu fakat kardeşi halife Emin ile arası açıldı. Kurulan yeni bir Horasan ordusunun başına iranlı general Tahir ibni Hüseyin geçti. Tahir, Bağdat'ı ele geçirdi ve Emin'i öldürdü (813). Birçok savaştan sonra Horasanlılar arap eyaletlerini yeniden halifenin denetimi altına aldılar. Fakat İran'da Mazdekî'ler yönetiminde yeni bir ayaklanma tehlikesi başgösterince Memun, Tahir'i Horasan'a ve doğuya vali tayin etmek zorunda kaldı (821). Tahir ölünce yerine oğulları geçti. 872'de Tahirîler aslında bağımsız bir hanedan kurmuşlardı; aynı zamanda halifenin Bağdat'taki horasanlı koruyucu gücünün yönetimini ellerinde tutuyorlardı. Tahirî yönetiminin hüküm sürdüğü yarım yüzyıl boyunca Kuzeydoğu İran'ın büyük bir kısmı yüzyıllardan beri görmediği bir güvene ve zenginliğe kavuştu. Tahirîler aslında Horasan'da ve özellikle başkentleri Nişapur yöresinde etkiliydiler. Fakat aileye bağlı birçok kişinin Bağdat ve Samarra'da önemli görevleri vardı, bu da etkilerinin daha yaygın olması, hem doğudan merkezden yönetilen, başka bölgelerde de söz sahibi olmaları demekti. Nişapur'un Yakub İbnülleys tarafından fethi ve Horasan'ın 870'teki şartları Tahirîlerin güçlerini kaybettiklerinden sonra zenginliğin uzun sürmediğini gösterir.

● *Küçük hanedanlar.* Horasan'da yarı yarıya bağımsız olan Tahirîler bir bakıma Arapların İran'daki toprak sahibi soylulara verdiği tavizleri temsil ediyor ve sürdürüyorlardı. Halifelik ise gittikçe zayıfladı; Zenc isyanıyle (869-883) sarsıldı. Aslında Abbasîlerin gücünü yeni baştan toparlayabilecek olan El-Muvaffak da Zenc isyanıyle uğraştı. Ebu Müslim ile birleşerek Abbasîlerin kuvvetlenmesini sağlayan İranlıların devletten kopmaları, aile içi anlaşmazlıklar hep daha çok bağımsızlık isteyenlerin cesaretlenmesine yolaçtı. İran'daki Abbasî - Tahirî rejimi Azerbaycan'da Hurremîlerin giriştiği dinî ve siyasî anlam taşıyan isyanı zorlukla bastırabiliyordu. Ayrıca iranlı şeflere ve Hazar denizi kıyılarına ve civardaki dağlara sığınmış şiîlere karşı da bir ilerleme kaydedemiyorlardı. 865'ten sonra bu mahallî isyanlardan daha geniş çaplı ayaklanmalar başladı. Haricîlerin eylemlerinden doğan güvensizlik de bu durumu destekledi. Bu mezhep İslâmiyetin içinde olan demokrasi ülküsünü abartıyordu; yaşayış ve âyinleri yalın ve sofuydu. Ne Emevîleri ne Abbasîleri kabul ediyorlardı. Bu arada diğer bir mezhep olan şiîler ise yalnız peygamberin damadı Ali tarafından gelenlerin müslümanları idare etmeye yetkili olduğu görüşündeydiler. İran haricîlerin yağmalarına ve şiîlerin entrikalarına sahne oldu. Şiîler Memun'un şiî önderlerle anlaşması üzerine bir süre önem kazandılar, bu arada Hazar bölgesine yerleşen bir şiî hanedanı, komşudaki o eylem'i de etkiledi. Haricîler ise Sistan'da ortaya çıkan Saffarî hanedanını desteklediler. Saffarî hanedanını kuran Yakub İbnülleys, sanki haricîlerin ayaklanmalarını bastırıyormuş gibi davranıyor, bir yandan da bunları ordusuna alıyordu. Böylece kısa zamanda Belh'ten Şiraz'a kadar bütün Doğu İran'ı denetimi altına alacak kadar kuvvetlendi, hattâ Huzistan'daki üslerden halifeliği bile tehdit etmeğe başladı. Yaptıklarından dolayı iranlılar tarafından büyük bir kahraman olarak anılır. Fakat Tahirîleri kuzeyden atması Horasan'da doldurulması gereken bir kuvvet boşluğu bıraktı. Bu boşluğu başka bir iranlının sasanî İsmail'in yönetimi altında birleşen diğer güçler doldurdu. İsmail, Yakub'un kardeşi Emîr'i 900'de yendi.

Saffarîler (bakırcı) halktan gelme oldukları halde Sasanîler soyluydular, fakat arap hâkimiyetine karşı iran milliyetçiliğini savunuyorlardı. Uzakdoğu ticaretiyle zenginleşmiş önemli şehirlerden Semerkant ve Buhara bilim ve sanat merkezleri haline geldi. Farsça büyük bir edebiyat dili oldu. Felsefe ve tarih gelişti; islâmî iran kültürünün temelleri atıldı. Samanîler Deylem dağlarına sığınan şiî önderleri yenmeyi başaramadılar ve Büveyhoğulları, bunların arasından çıktı. Eski bir samanî subayı olan Büveyh'in üç oğlu, halifeliği denetimleri altına aldılar. Samanîlerin kuzeydoğuda yaptığı gibi Batı İran ve Irak'ta bir İran krallığı kurdular. XI. yy. da hem bu iki devlet, hem de bu iki devletin kuvvetli olmadığı yerlerdeki yöneticiler, Selçukluların yönetimine girdi. Araplar yer yer yenildi veya aralarına sızıldı, bu arada Orta Asya'dan gelen başka bir göçebe arka yol açılmış oldu.

● *Gazneliler ve Selçuk Türkleri.* IX. yy. ın ortasından sonra bütün müslüman krallıklarda Orta Asya'dan türk köle ve tutuklular getirip bunlardan muhafız birlikleri kurmak âdet olmuştu. Hanedanlar zayıfladıkça türk subayları gittikçe nüfuzlarını genişletiyor, başkentte ve eyaletlerdeki önemli siyasî mevkileri ele geçiriyorlardı. Bunun sonucunda kısa sürede ayaklanmalar ve hasımlar arasında silâhlı çarpışmalar başladı, hanedanların otoritesi hemen hiç kalmadı. Afganistan'ı ele geçirdikten sonra Samanîler Gazne'ye vali olarak türk subayları yerleştirmişlerdi. Bu subaylardan birinin oğlu Alp Tigin, Horasan'da ayaklanan bir hasmı yüzünden 962'de Gazne'ye çekildi ve samanî prensini yendi. Yerine oğlu ve memlûklarından bazıları geçti. Bunların üçüncüsü olan Sebük Tigin (977-997), Samanîlerle barış yaptı; Gazne'den başka Horasan'ın da yönetimini ele geçirdi. Bir yıl aradan sonra Sebük Tigin yerine oğlu Mahmud geçti. Mahmud, askerî başarı sağlayan büyük sultanların ilkiydi, onun döneminde Hindistan'ın müslümanlar tarafından istilâsına başlandı. Türk İlhanlılar Samanî krallığını yıktıkları zaman, Mahmud bunları Horasan'a sokmadı ve kendi hâkimiyetini kabul ettirdi. Mahmud'un yönetimi merkeze bağlı bir askerî despotizm idi, eski feodal yapı bu yönetimde yavaş yavaş yıkıldı. Fakat yönetici memurları gene de Horasan'ın toprak sahibi sınıfından geliyordu. Bunlar eski tahirî geleneklerini sürdürüyorlardı; ayrıca Sünnîliğe yakınlık duyuyorlardı. Abbasîler adına bu yolda Büveyh ve diğer şiî mezhepleriyle mücadele eden Mahmud'a destek oluyorlardı.

X. yy.ın sonunda müslüman olmuş türk kabileleri İlhanlıların yönetiminde Maveraünnehir'i ele geçirdiler. Ülkeye göç eden göçebe türkmen gruplarından biri olan Guz'lar Mahmud tarafından Horasan'a yerleştirildiler. Mahmud'un oğulları arasındaki bir çekişme sırasında Guz'lar selçuk ailesinden Tuğrul ve Çağrı'nın önderliğinde Horasanlı soylularla birleştiler, Gazne ordusunu Dandanakan'da (1040) yendiler ve Batı İran'ı fethetmek üzere yola çıktılar. Tuğrul 1055'te Bağdat'a girdi. Yerine geçen Alp Arslan ve Melikşah, Horasan'lı vezir Nizamülk'ün yardımıyle bütün İran'ı Irak ve Suriye'yi biraradа ele geçirdiler. Her eyalet bir selçuk prensinin (melik) elindeydi; ordu, askerî tımarlar (ikta) yoluyle sağlanıyordu. Melikşah'ın ölümünden sonra bu prensler arasında rekabet yeni bölünmelere yolaçtı. Yalnız Horasan'da oğlu Sancar 1153'e kadar düzeni korudu. Öbür prensliklerin çoğu yavaş yavaş selçuk ordusunun eski subaylarının eline geçti. Atabek adını taşıyan bu subaylar yeni hanedanlar kurdular. Bunların en önemlileri İran'da Azerbaycan atabekleri ve Fars'taki Salur Türkmen'leriydi. Bu bölünmeler sayesinde rahatlayan şiîlerin haşişî mezhebi Deylem dağlarında yerleşti, yarattıkları terörle yönetici sınıfların maneviyatlarını bozmağa devam ettiler.

Selçuklularla birlikte pek çok türkmen kabilesinin gelişi İran ekonomisini altüst etti. Ekili toprakların büyük kısmı çayır haline geldi. Yalnız duvarlarla çevrili kale ve şehirler çevreleri için bir dereceye kadar emniyetli bir sığınak teşkil ediyordu. Askerî tımarların masraflarını ise bu şehir ve kalelerin çevreleri sağlardı. Guz'lara bağlı yeni kabileler Horasan'a gelince yağma ve verimsizlik büsbütün arttı. Bunlar Sancar'ı yendiler ve tutukladılar, şehirleri yağma ettiler, arkasından Kirman'ı işgal ettiler ve oradaki Selçuk prensliğine son

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

verdiler. Sencer, toprakları eskiden kendi emrine olan iki prenslik arasında, Harizm (Hive) şahlarıyle Afganistan'daki gur emîrleri arasında paylaşıldı. Daha sonra Harizmşah Tekeş (1172-1199) Horasan ve Isfahan'ı fethetti, oğlu Alâddin Muhammed (1191-1220) ise Gur'ları yendi, İran'ın geri kalan kısmını fethetti ve Maveraünnehir'i işgal etti. Bu arada bozkırlı Kıpçaklardan derlenmiş olan ordular ise genel karışıklık ve yağmayı büsbütün arttırdılar. Harizmşah'ın kendisi de Orta Asya'lı Gur hanlarıyle Maveraünnehir sınırlarında giriştiği çarpışmalarda bu bölgeyi yakıp yıktı.

● *Moğollar.* Moğol akınlarının birdenbire gelişen bir medeniyeti ve zengin bir ekonomiyi yıktığını, İran'ı çöle çevirdiğini söylemek tarih açısından doğru olmaz. Moğollar göçebeleşme sürecini birçok şehri yıkarak (özellikle 1220'de Cengiz Han önderliğinde yapılan birinci akın sırasında Horasan'daki şehirleri) yoğunlaştırdılar ve islâm İran kültürünün eski geleneklerinin devam ettiği teşkilâtları dağıttılar. Bu Ortaçağ Avrupaşı'nda bütün fransız ve italyan şehirlerinin yıkılması ve insanlarının öldürülmesi veya sürülmesi gibi bir durumdu. Moğolların hizmetinde olan birkaç kişinin dışında bilim ve kültür ancak sınır bölgelerinde yaşayabildi, bu bölgelerin en önemlisi de Fars'tı. Bu sebeple de bir bakıma sonunda iran kültürünün bir yıldan beri dayandığı sosyal ve ekonomik kurumları Moğolların yıktığı doğrudur, bu kurumlar gittikçe daha önemsiz bir hale gelseler bile Moğollar Cengiz Handan sonra İran üstündeki hâkimiyetlerini genişlettiler ve özellikle Cengiz Hanın torunu Hulâgu'nun önderliğindeki yeni bir akınla pekiştirdiler. Hulâgu 1256'da Haşişî'lerin kalelerini yıktı, 1258'de Bağdat'ı ele geçirdi ve son abbasî halifesini öldürttü. Hulâgu böylece İran'daki «taşra hanedanı»nın (il-han'lar) ilk hükümdarı oldu. Bu hanedan Çin'deki büyük moğol hanına resmen bağlı olmakla birlikte 1335'e kadar bağımsız Hanlar olarak topraklarını yönetti.

● *İlhanlılar.* İlhanlılar, kuzeyde Altınordu'lu akrabaları moğollar ve doğudaki Çağatay hanlığı ile bazı anlaşmazlıkların dışında iyi geçinirlerdi. İlhanlıların başlıca dış siyaset meselesi 50 yıl boyunca Suriye'nin fethi oldu. Bu onların Mısır Memlûkları ile aralarının açılmasına, haçlılar ve hıristiyanlar ile fazla önemi olmayan bazı görüşmeler yapmalarına yolaçtı. Fakat 1260 ve 1303'te Halep ile Şam'ı kuşatmaları neticesiz kaldı ve kesin yenilgilere uğradılar. İç işlerine gelince en yapıcı tutumları ticaret alanındaydı. Ticaret yolları Azerbaycan ve Karadeniz'den geçiyordu. Tebriz milletlerarası bir ticaret merkezi haline gelmişti. Yeni bir yönetim ve vergi sistemi de kurmuşlardı, bu sistem Safevî'ler devrinde de devam etti, fakat kabilelerin ve askerlerin ayaklanması yüzünden durmadan engelleniyordu. Dinî meseleler de birçok güçlük çıkarıyordu. İlk Moğollar Şaman'cıydı, ancak genellikle Müslümanlığa ve diğer dinî topluluklara hoşgörü ile davranıyorlardı. Üçüncü ilhanlı hükümdarı Ahmed Tekudar 1282'de Müslümanlığı kabul etti, fakat moğol soyluları tarafından tahttan indirildi ve yerine yeğeni Argun geçti. Argun zamanında müslümanlara karşı cephe alındı. Argun bir musevî hekimi olan Sa'düddevle'yi 1288'de maliye bakanı yaptı. Sa'düddevle, müslümanlara karşı sert tedbirler alınca büyük huzursuzluk ve karışıklık çıktı. Sonunda Sa'düddevle düşürülerek idam edildi ve bütün eyaletlerde genel katliamlar oldu. 1294'te kâğıt para kullanılması için yapılan deney kötü sonuçlar verdi, bunun bir sebebi de kâğıtların karşılıksız olmasıydı. Ertesi yıl Argun'un oğlu Gazan tahta çıktı. Gazan müslümandı. Birçok reform yapmağa girişti. Bu reformların çoğu moğolların önceki tarım sistemine ve askerî tımarları yeniden kurmayı amaçlıyordu. Düzen ve güveni de yeniden sağlamak isteyen Gazan'ın erken ölümü (1304) bütün reformları gerçekleştirmesini önledi.

Gazan döneminin iktisadî sonuçları kısa zamanda kaybolduysa da siyasî ve dinî sonuçları oldukça önemliydi. İslâmiyet yeniden devletin resmî dini oldu ve İslâmiyetin dinî ve sosyal kurumları devletten yardım görmeğe başladı. İran'daki pek çok soylu moğol ve kabile de artık müslüman olmuştu. Ayrıca bu din, Orta Asya'daki komşu hanlıkta da hızla yayılıyordu. Gazan'ın kardeşi Olcaytu'nun (1304-1316) dönemi oldukça sakin geçti ve refah bir dereceye kadar arttı. Fakat yeğeni Ebu Said zamanında (1316-1335) iç ve dış baskılar çok arttı, güçlü subaylar ilhanlıların denetimini ellerine aldılar. Ebu Said'in ölümünden sonra birbirine rakip çeşitli güçlerin kukla beyleri tahta çıktı. Sonunda bu kavgayı Moğol Celâyir'ler kazandı. Başlarında bulunan Hasan Büzürg (1336-1356), Irak ve Azerbaycan'da iktidarı ele geçirdi. İlhanlıların çöküşü sırasında meydana gelen karışıklıklarda Fars ve Herat (bu iki eyalette de moğol yönetimi altında bazı yerli hanedanlar 30-40 yıl hüküm sürmeyi başarmışlardı), yeniden bağımsızlıklarına kavuştular. Herat'ta Kert diye bilinen eski gurî prensleri, Fars'ta da Muzafferî hanedanı işbaşına geçti. Celâyir'lilerden başka İran'ın başka yerlerinde, özellikle Luristan'da başka göçebeler hüküm sürüyordu. Dikkati çeken diğer bir clay da kendilerine Serbadarî diyen yerli bazı zümrelerin Horasan'da birleşerek iktidara gelmeleri oldu. Bunlar zaten eyaletin büyük bir kısmını ellerinde tutuyorlardı. Bu birleşmeler genellikle sufî bir önder veya grubun çevresinde oluyor, halkın daha önceki yüzyıllardaki siyasî anarşiye duyduğu genel tepkiyi yansıtıyordu. Bu dönemin en önemli siyasî olayı Altınordu'nun Azerbaycan'ı ele geçirmek istemesi ve başarısızlığa uğraması oldu (1357). Bu arada İran, iktisadî bir çöküntü içindeydi, ticaret yolları mahvolmuş, salgınlar başgöstermişti. Bu felâketlere göğüs germiş olan şehir kültürü unsurları da Timur tarafından tamamen yok edildi. Moğol İlhan'lılar doğu sınırını Maveraünnehir'li çağatay hanlarına karşı güçlükle savunmuşlardı. Daha sonra Herat'ın Kert hükümdarları bu görevi yüklendi, Çağatay hanlığındaki iç karışıklıklar da bir süre bu işi kolaylaştırdı. Fakat 1370-1380 arasında Timur, Semerkant'ta merkeze bağlı bir güç yaratınca, bu savunma işi çok güç oldu ve 1383'te Herat düşünce Timur hiç bir etkili direnmeyle karşılaşmadan İran'ı silip süpürdü. Daha sonra çıkan isyanlar kanlı bir şekilde bastırıldı. Bütün şehirler birbiri peşisıra yıkıldı, ahalisi katledildi. Bu katliamdan yalnız fatih'in başkenti Semarkant'a aktarılan zanaatçılar kurtuldu.

● *Timurî'ler ve Türkmen'ler.* Timur, Çin'e bir sefer yapmağa hazırlanırken 1405'te öldü. Fethettiği yerler, sayısı kabarık olan vârisleri arasında paylaşıldı. Bunlardan Miranşah (öl. 1407) ile Şahruh, Doğu ve Batı İran'ı paylaştılar, torunu Pir Muhammed ise Fars'ı aldı. İran'da yakıp yıkmalar ve katliamlar sonucunda Maveraünnehir dışında üç güçlü merkez kalmıştı: Herat, Fars ve Tebriz. Sonraki yüzyılda çıkan anlaşmazlıklar Herat ile Tebriz'in arasının açılmasına yolaçtı. Timurî'ler arasındaki rekabet ve savaşlar bunların Azerbaycan ve Doğu Anadolu Türkmenleri karşısında zayıflamasına sebep oldu. Bu türkmenler de Akkoyunlu ve Karakoyunlu olmak üzere iki düşman topluluklar halindeydiler. Karakoyunlular başlangıçta daha kuvvetliydi. Başlarında bulunan Kara Yusuf (1388-1420) ve İskender (1420-1438), sık sık Azerbaycan ve Algeciras'ı işgal ediyordu. Fakat sonunda Şahruh (1405-1447), Timur'dan kalan imparatorluğun büyük kısmını tam zamanında yeniden birleştirdi. Babasına benzemeyen Şahruh, ekonomiyi düzeltmek için bazı tedbirler aldı. Başkenti Herat'ı yeni ve sanat açısından parlak bir İran kültür merkezi haline getirdi. Şahruh'un yerine hayatta olan tek oğlu Uluğ Beg (1447-1449) geçti. Eskiden Semarkant valisi olan Uluğ Beg'in asıl ününü sağlayan, himayesinde hazırlanan astronomi tabloları (zîc). Uluğ Beg'in devrinde Özbek Türkmenleri Maveraünnehir'deki Timur hükûmetine karşı çıkmağa başladılar. Uluğ Beg'in öldürülmesinden sonra ise Timurî'ler arasındaki kavgalar arttı. Bu arada Cihan Şahın (öl. 1467) önderliğindeki Karakoyunlular Irak - Fars ve Isfahan'ı (1453) ele geçirdiler. Miranşah'ın torunu Ebu Said'in, doğuda gücünü kabul ettirdiği sıralarda Cihan Şah, Horasan'ı işgal ederek Herat'ı ele geçirdi (1458). Fakat Uzun Hasan yönetimindeki Akkoyunluların kuvvetlenmeleriyle Ebu Said ile Cihan Şah anlaşarak İran'ı

iran sanatı

bölüştüler. 1461'de Osmanlılara yenilen Uzun Hasan, Karakoyunlulara döndü, Cihan Şah'ı yenerek öldürdü (1467). Cihan Şah'ın oğlu Ebu Said'den yardım istedi. Uzun Hasan'ın barış teklifini reddeden Ebu Said, Azerbaycan'a yürüdü, fakat yenildi ve öldürüldü (1469). Akkoyunlular böylece batıda hâkim olmuşlardı ve gelişen osmanlı kuvvetiyle uğraşıyorlardı. Herat ise Timurî'lere kalmıştı. Herat'ta sarayının zenginliği ve şaşaasıyle ün kazanmış olan sultan Hüseyin Baykara hüküm sürüyordu (1468-1506). Uzun Hasan'ın Akkoyunlu devleti dağıldı, Batı İran ve Irak küçük küçük hükûmetlerin eline geçti, böylece Safevîlerin fetihleri için uygun ortam sağlanmış oldu.

Safevîler (1501 - 1736)

Safevî hanedanının kurucusu Şah İsmail I, Erdebil'de bir sufî tarikatı kurmuş olan Şeyh Safiyüddin'in (1252-1334) altıncı nesilden torunuydu. Şeyh Safiyüddin ise Şiâ'nın yedinci imamı (veya dinî lideri) olan Musa el-Kâzım'ın soyundan, dolayısıyle de Hz. Muhammed'in soyundan geldiğini ileri sürüyordu. Şeyh Safiyüddin ve müritlerinin kurduğu tarikatın başına geçenler (pir veya mürşid) çok saygı görürlerdi. Bunlar Erdebil'de yalnızca dinî önderler olarak hüküm sürdükleri teokratik bir yönetim kurmuşlardı. Bu teokrasi o kadar etkili ve halk tarafından tutulur bir hale gelmişti ki 1457-1467 arasında Orta ve Kuzeybatı İran'da hüküm süren Karakoyunlu hükümdarı Cihan Şahı bile ürkütmüştü. Şeyh Safiyüddin ve yerine geçen oğlu Şeyh Sadreddin, ikisi de sünnîydiler. Fakat Şeyh Sadreddin'in 1399'da tarikatın başına geçen oğlu Hoca Ali ılımlı bir şiî idi. Yerine geçen Şeyh İbrahim aşırı şiî görüşlerini benimsedi, aynı inanca sahip bulunan oğlu Şeyh Cüneyd ise 1455'te Dağıstan Sünnî'lerine karşı çarpışırken öldü. Babasının ölümü üzerine tarikatın başına geçen Şeyh Haydar, hepsi de Şiî Türkmen olan müritlerine 12 şiî imamını temsil eden 12 parçalı kızıl tacı giydirdi. Bu olay, sonradan bunların Kızılbaş adıyle anılmalarına yolaçtı. Şeyh Haydar, Uzun Hasan'ın kızı Halime Begüm ile evlendi. Halime'nin annesi ise Trabzon kralı İoannes Meges Komnenos'un kızı Despina Theodora idi. Haydar'ın Halime'den üç oğlu ve bir kızı oldu. Haydar, babası gibi militan bir şiî'ydi ve 1488'de sünnîlere karşı savaşırken öldü. Öldüğünde üçüncü oğlu İsmail, henüz bir yaşındaydı. İsmail ve iki ağabeyi düşmanın eline düşmekten birçok kereler kıl payı kurtuldular. Sonunda iki ağabeyi öldürülünce İsmail Erdebil'deki Sufî'lerin başına geçti. İsmail, mevkii sayesinde yalnız yerli Türkmenlerin değil, Osmanlılardan kaçan birçok kabileyi himaye ederek onların da desteğini kazandı. Bu kabilelerin yardımıyle Tebriz'i aldı ve 1501'de burada Azerbaycan şahı olarak taç giydi. Bundan sonraki yıllarda Şah İsmail, İran'ın büyük kısmını eline geçirdi. Bunun üzerine Kuzeydoğu İran'ın bir kısmını işgal eden sünnî Özbeklere saldırdı ve 1510'da Merv'de bunları yendi. Her ne kadar emrindekilerin bir kısmı ilk başta sünnî idiyse de Şah İsmail bunların çoğunluğunu şiî yaptı. Şiî'lik aynı zamanda devlet dini oldu. Daha geniş çaplı dinî emelleri olduğundan sonunda sünnî osmanlı padişahı Sultan Selim I ile mücadeleye girişti. İki ordu sonunda Ku-

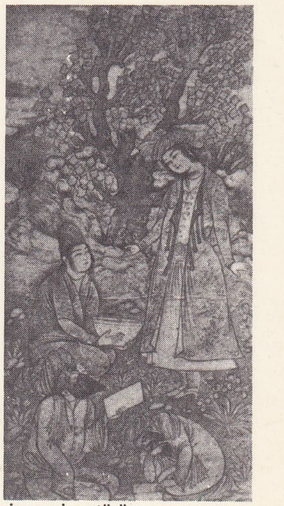

iran minyatürü

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

zeybatı İran'da 1514 ağustos'unda Çaldıran'da karşılaştı. Şah İsmail'in Türkmenlerden topladığı askerleri Selim'in iyi talim görmüş yeniçerileri ve topçu birlikleri karşısında dayanamadılar. Selim zaferi kazandıktan sonra Tebriz'e kadar geldi ve Tebriz'i aldı, fakat ordusunda çıkan isyan yüzünden Tebriz'i terkederek Anadolu'ya dönmek zorunda kaldı. Çaldıran yenilgisi İranlıların moralini fena halde bozmuştu, ancak Şah İsmail Bağdat'ı muhafazaya ve Musul'u yeniden ele geçirmeyi başardı.

Vasco de Gama'nın Avrupa'dan doğuya Ümit burnundan geçerek giden deniz yolunu bulmasının bir sonucu da Alfonso d'Albuquerque yönetiminde Portekizlilerin İran körfezine yerleşmeleri oldu. Portekizliler XVI. yy. ın başında Hürmüz adasını ve karşıdaki kıyının da bir kısmını ele geçirdiler.

Şah İsmail'in 1524'te ölümü, ülkesinde büyük üzüntü uyandırdı. Hükümdarlığı sırasında yönetimindeki halkları bir millet haline getirmişti. Bu açıdan bakıldığında Şiî'liği İran'da resmî ve hâkim din haline getirmesi büyük önem taşır. Nitekim kuzeybatı ve kuzeydoğu sınırlarında sünnî güçlerin her an saldırıya hazır olmaları ortak inançlarını korumak üzere çeşitli ırklara bağlı topluluklarn biraraya gelmelerini sağladı.

● *Tahmasp I ve ondan sonrakiler.* İsmail'in en büyük oğlu olan Tahmasp (yönetimi 1524-1576) tahta çıktığında 11 yaşındaydı. Bu sebeple birkaç yıl kuvvetli türkmen beylerinin elinde kukla şah oldu. Yönetiminin ilk yıllarında sürekli Özbek akınları ve yerel isyanlar yer aldı. Bütün bu akın ve isyanların durulmasından sonra ise Kanunî Sultan Süleyman İran'ı fethetti, Tebriz'i ele geçirdi ve Şah İsmail'in Algeciras'ta fethettiği toprakları aldı. Türkler kısa bir süre sonra Tebriz'den çıktılar ve kendi ülkelerine döndüler. Fakat 1538'de akınlarını tazelediler, yeniden Tebriz'i aldılar, fakat iran başkentinden kısa bir süre sonra yeniden çekildiler. Şah Tahmasp, Tebriz'in türk sınırına çok yakın olduğunu düşünerek başkenti 1548'de Kazvin'e aktardı. Tahmasp'ın yönetimi sırasında Batı Avrupa'lılar sık sık Türklerin baskısına maruz kalıyorlardı. Avrupa'lılar için bu bakımdan Türklerin doğu sınırında kuvvetli bir düşmanlarının bulunması önemliydi. Hattâ Karl V Ferdinand'ın İstanbul'daki elçisi Augier de Busbecq bir keresinde «Bizi mahvolmaktan koruyan İranlılardır» demişti.

1561'de ingiliz tüccar ve gezgini Anthony Jenkinson, kraliçe Elizabeth'in şaha yolladığı bir mektubuyle Kazvin'e geldi. Mektupta İran ile İngiltere arasında Rusya'dan geçecek bir ticaret yolu kurulması öneriliyordu. Tahmasp, Jenkinson'u çok iyi karşıladı, fakat hıristiyan olduğunu öğrenince birdenbire geri yolladı.

Şah Tahmasp 1576'da öldüğü zaman İran, tahta çıktığı zamankinden daha zayıf durumdaydı. Bunun bir sebebi de Tahmasp'ın türkmen beylerinin güçlerini ve etkilerini arttırmalarına göz yummak oldu. Diğer taraftan Osmanlı Türkleriyle Özbeklerin iran topraklarının bir kısmını bile sürekli olarak hâkimiyetleri altına alamamalarını sağladı.

Tahmasp'ın ölümünden sonra yerine büyük oğlu İsmail geçti. İsmail, sarhoş ve sefihti. Birkaç ay hüküm sürdükten sonra zehirlendi. Yerine geçen kardeşi Muhammed Hüdabende ise yarı kör ve zayıf karakterliydi. Türkmen beyleri bu durumdan yararlanarak hemen bağımsız bir hale geldiler. Türkmenler ve Özbekler ülkeyi yeniden istilâ ettiğinde şahın yardım çağrılarına hiç cevap vermediler.

● *Abbas I.* Durum o kadar ciddî bir hal almıştı ki sonunda Ustacau kabilesinin beyi 1587'de Muhammed Hüdabende'yi tahttan indirdi ve yerine o zaman 16 yaşında oğlu Abbas I'i çıkardı. Genç hükümdarın karşısında bulunduğu durum hiç de cesaret verici değildi. Ülkesinin büyük bir kısmı Türklerle Özbeklerin elinde olduğu gibi geri kalan kısmı da türkmen kabilelerinin askerî tekeli altındaydı. Bu askerî tekeli kırmak en önemli mesele olduğundan Şah Abbas bu amaca ulaşmak üzere masrafları hazineden ödenen bir güç kurdu. Fakat elindeki sınırlı askerî güçle hem Türkler hem Özbeklerle başa çıkamayacağını anlayan Şah Abbas, bütün gücünü Özbeklerle harcamak üzere 1590'da Türklerle, şartları kendi aleyhinde olan bir barış yaptı. Bu arada iç işlerindeki karışıklıklar yüzünden zayıflamış olan Özbeklerin üstüne yapılan ilk iran saldırısı başarılı oldu. Bundan sonra toparlanan Özbekler kendi aralarında anlaştılar ve İranlıları işgal ettikleri Belh'ten çıkmağa mecbur ettiler; fakat artık İran'a akın yapmadılar. 1599'un başında maceraperest bir ingiliz olan sir Anthony Sherley ile kardeşi sir Robert ve daha birçok avrupalı resmî olmayan bir görevle İran sarayına geldi. Kendilerini Essex earl'i yollamıştı. İstediği şahın Türklere karşı hıristiyanlarla birleşmesi ve İngiltere ile İran arasında iyi ticarî ilişkiler kurulmasıydı.

Şah Abbas ordusundaki reform için, sir Robert Sherley'den faydalandı. Sherley'in yardımıyle şah, ordusunu üç birlik halinde teşkilâtlandırdı, bunların üçü de iyi talim gördü. Bu askerlerin bir grubunu kullar adını taşıyan süvariler meydana getiriyordu. Bunlar gerçekte köle (kul) değildiler; fakat İran'ın eskiden beri köle topladığı Kafkasya'dan toplandıkları için bu adı taşıyorlardı, yeniçeriler gibi genellikle hıristiyan asıllıydılar. İkinci grup tüfekçi'lerdi. Bunlar önce piyade iken, sonradan atlı olmuşlardı. Üçüncü grubu topçular meydana getiriyordu.

Bu ordu hazırlanırken Şah Abbas paralı kızılbaş askerlerin gücünü iyice azalttı ve 1603'te osmanlılara saldırdı. Bu savaşta yeni ordu başarılı çarpıştı, düşmanına ağırlığını kabul ettirdi, sonunda Türkler aldıkları toprakları bıraktılar. Daha sonraki bir seferde Şah Abbas, savaşı Algeciras'a aktardı ve Bağdat'ı ele geçirdi. İran ile batılı güçler arasında bir ittifak kurulması için birçok teşebbüs yapıldıysa da bunlar başarısızlıkla sonuçlandı.

Şah Abbas'ın ününü yapan yalnız askerî başarıları değildi, yönetim sistemi de son derece başarılıydı. Sarayı muhteşemdi, bir yapıcı olarak üstün bir zekâ ve gayrete sahipti. 1598'de Isfahan'ı merkez yapmış, hemen de bütün şehri baştan inşa etmiş, birçok güzel bina yaptırmıştı. Bunların arasında Mescid-i Şah, daha küçük fakat zarif Mescid-i Şeyh Lûtfullah, Ali Kapu ve Çihl Sütun sayılabilir. Çihl Sütun'un dışında bütün yapılar ünlü Meydan-ı Şah'ta yer almaktadır.

Şah Abbas, yeni başkentinde endüstri ve ticaretin gelişmesi için Kuzey İran'dan getirdiği ermenileri yeni kurduğu Culfa mahallesine yerleştirdi. İngiliz ve Hollanda Doğu Hindistan ticaret şirketlerini İran'da şube açmağa teşvik etti, kendilerine ticarî alanda kolaylıklar sağladı. Soygunları şiddetle önledi, yolları kervanlar ve yolcular için emin bir hale getirdi, ulaşımı kolaylaştırmak için köprü ve kervansaraylar yaptı.

Güney İran'da Portekizlilerin toprak sahibi olması, koyu bir milliyetçi olan Şah Abbas'ı çok rahatsız ediyordu. 1602'de Hürmüz adasının kuzeyindeki topraklardan Portekizlileri attı. Yirmi yıl sonra da İngiliz Doğu Hindistan şirketinin donanmasının yardımıyle bunları Hürmüz'deki ticaret merkezlerinden de çıkardı. Şirkete Bender Abbas limanında önemli imtiyazlar tanındı.

Şah Abbas, koyu bir şiî idi. Müslümanların hemen bütün kutsal şehirleri Sünnî Türklerin elinde olduğundan Abbas, tebaasına ziyaret yeri olarak Meşhed'de İmam Rıza'nın ve Kum'da İmam'ın kardeşi Fatıma'nın türbelerine hacca gitmelerini salık verdi. Kendisi de örnek olsun diye Isfahan'dan Meşhed'deki hac yerine yürüyerek gitti. Şah Abbas kendi dinî emellerine karşı çıkmadıkları sürece hıristiyanlara hoşgörü gösteriyordu. Cizvit'lerin ve diğer tarikatların her şeylerine izin veriyor, Isfahan'da ve başka yerlerde kilise yapmalarını kabul ediyordu.

Bütün bu iyi taraflarının yanında Şah Abbas'ın özellikle kendi ailesine karşı takındığı oldukça zalim bir yanı da vardı. Babasını ve iki erkek kardeşini kör ettiği ve tutukladığı gibi, kendi öz oğlu Muhammed Bâkır Mirza'yı öldürtmüş ve diğer bir oğlu İmamkulu'yu da kör etmişti.

Şah Abbas'ın İran'ı batak bir halden çıkarıp büyük bir güç haline getirdiği şüphesiz inkâr edilemez. Fakat kendisinden sonra ülkenin zayıflamasında da bir dereceye kadar sorumludur. Çünkü veliaht şehzade ile diğer şehzadelerin güvenlik gerekçesiyle haremde yaşamaları âdetini Şah Abbas koymuştur. Bunun sonucunda şehzadeler, tamamen tecrübesiz olarak tahta çıkmağa başladılar. Şah Abbas 1629 ocağında öldüğü zaman 58 yaşındaydı ve 42 yıldan beri hüküm sürüyordu.

● *Safevî hanedanının çöküşü.* Şah Abbas'ın ölümünden sonra Safevî hanedanı 100 yıl daha yaşadı fakat Şah Abbas II'nin (1642-1666) dönemi dışında bu 100 yıl bir çöküş devri oldu. Bu çöküşün başlıca sebeplerinden biri yukarıda da belirtildiği gibi veliahtın babasının yerine geçeceği güne kadar hareme kapatılması âdetiydi. Bu durumda sarayın harem ağaları gereğinden fazla etki ve güç sahibi oluyorlardı. Ahamenî'ler zamanında olduğu gibi bu şartlar hanedanın çökmesinde büyük rol oynadı. Şah Safi (1629-1642) ülkesinin çıkarları ve devlet işleriyle hiç ilgilenmedi. Zalim ve kan dökücüydü; Şah Abbas dönemindeki parlak başarıların kazanılmasına pek çok katkıda bulunan kumandan ve devlet adamlarıyle ailesinden de birçok kişiyi öldürttü. Osmanlı hükümdarı Murad IV, sık sık İran'a akınlar yapıyordu. Revan ve Tebriz'den sonra Bağdat'ı geri almıştı. Sarayın o zamanki şaşaa ve debdebesi avrupalı sefir ve gezginleri hayretler içinde bırakıyordu. Şah Abbas II'nin yerine geçen Şah Süleyman ise sefahata düşkündü, halkının rahatı ve hükûmet işleri ile hiç ilgilenmedi, çöküş böylece yeniden başladı; dindar fakat zayıf Şah Sultan Hüseyin zamanında büsbütün arttı (Sultan Hüseyin 1694'te tahta çıkmıştı). Yönetimi sırasında işlerin denetimi gittikçe daha fazla harem ağalarının ve mollaların eline geçti.

Yaklaşan felâketin ilk belirtisi Kandehar'daki afganistanlı Gilzaî'lerin önderleri Mir Veys yönetiminde 1709'da ayaklanarak başarı sağlamaları oldu. Kendine karşı yollanılan kuvvetleri yenen Mir Veys ölümüne (1715) kadar bağımsız bir hükümdar olarak kaldı. 1720'de oğlu Mahmud, İran'a bir sefer yaptı, Kerman'a kadar ilerledi, fakat Kandehar'da çıkan bir isyanı bastırmak üzere geri döndü. 1722'de yeniden İran'a girdi ve Kerman'ı aldı. Bundan sonra ilerlemeğe devam etti. Yezd'de yenildiği halde, Isfahan'a yürüdü. Gulnâbâd köyü yakınında, başkentin 12 mil doğusunda Afganlar kendilerinden kat kat üstün iran kuvvetleriyle karşılaştılar. Kötü yönetilen iran ordusu yenildi ve başkente kaçtı. Mahmud, bunun üzerine ilerlemeyi bıraktı ve başkenti kuşattı, yavaş yavaş şehrin dışarıyle bütün bağlantısını kesti. Kısa sürede açlık ve salgın hastalık başgösterdi, şehir halkının büyük kısmı öldü. Veliaht Tahmasp Mirza, yeni bir ordu kurma bahanesiyle Isfahan'dan kaçtı. Fakat yeni bir ordu kurmak için hiç bir ciddî adım atamadı. 23 Ekim 1722'de Isfahan teslim oldu. Sultan Şah Hüseyin, tacını afganlı fatihe bıraktı. Gilzaî'ler hiç bir zaman ülkenin tümünü ele geçiremediler. Safevî'ler ise 1729'da yeniden tahta çıktı; yedi yıl sonra ise tamamen ortadan kalktı. Rus çarı Büyük Petro (Deli Petro) uzun zamandan beri Hindistan'a Hazar denizinden ve ötesindeki ülkelerden geçerek gidecek bir ticaret yolu kurmak istiyordu. Bazı rus tacirlerinin 1721'de Kuzey İran'dan geçerken burada meydana gelen bir isyandan zarar görmelerini bahane ederek ertesi yıl İran'a bir sefer düzenledi. Komşu bir ülkenin Rusya'nın denetimi altına girmesinden ürken Türkler de Rusya'ya engel olmak için ülkeyi istilâ ettiler. Bir süre Türkiye ile Rusya arasında savaş olacak sanıldı, fakat sonradan 1724'te iki büyük devlet anlaştı, İran'ın büyük kısmını aralarında paylaştılar. Rusya kuzey eyaletlerini aldı, Türkiye ise kuzeybatı ve batı kısımlarını işgal etti; Gilzaî'li Mahmud'a ise Orta ve Güneybatı İran bırakıldı. Ülkenin geri kalan kısımları sadık kimselerin elindeydi. Mahmud 1725'te öldü, yerine daha becerikli olan kuzeni Eşref geçti. Her ne kadar başkent, çevresi Şiraz ile İran'ın güney ve güneybatı kısımları elindeyse de, Eşref'in durumu güven vermekten çok uzaktı. Çünkü Safevî'lere bağlı birlikler afgan birliklerinin büyük kayıplar vermesine yolaçmıştı. İranlılar hem ırk bakımından hem de Afganlar koyu sünnî oldukları için bunlardan nefret

ediyorlardı. Babasının tahttan indirilmesi üzerine şahlığını ilân eden Tahmasp II, kuzeydoğuda bir ordu toplamağa çalışıyordu. Büyük Petro, Safevî hanedanının yeniden işbaşına gelmesine yardım edeceğini açıklayınca, Eşref hıristiyan bir devlet olan Rusya ile anlaştığı için Türkiye'yi protesto etti. Rusya'nın, bir sünnî olan Eşref'in yerine şiî bir hükümdar geçirmesine itiraz etmediği için Türkiye'de kızıyordu. Eşref'in ileri sürdükleri, Türkiye'de sempati ile karşılandı. Fakat sonunda Türkiye Eşref'e karşı savaş açtı. Kazandığı başarıdan sonra ölçülü davrandı ve bütün sünnîleri birleşmeğe çağırdı. Sonunda Türkiye ile şartları oldukça iyi bir anlaşma yaptı ve İran şahı olarak kabul edildi. Fakat Türkler işgal ettikleri yerleri bırakmadılar.

● *Tahmasp Kulı Han.* Tahmasp II, Türklerden Afşar kabilesinin başında bulunan Nadir ile birleşti. Birçok savaşa katılan Nadir, Nesa'da Türkmenleri, Merv'de Özbekler ile Moğolları yendi. Tahmasp, gösterdiği yararlıklardan dolayı kendisine «Tahmasp Kulı Han» unvanını verdi. Nadir, özellikle Meşhed'i (eski Tus) eline geçiren Kandehar beyi Mahmud ile savaştı. Tahmasp'ın başkumandanı Feth Ali Han Kaçar'ı iş başından uzaklaştırarak, 1725'te Meşhed'i geri aldı. Buraya 56 000 aile yerleştirdi. Bu yüzden Tahmasp II ile arası açılarak onun Esterâbâd ve Mazenderan valililerinin görevlerine son verdi. Ruslar ve Gılzaîler ile ilişki kurdu. Bununla birlikte Tahmasp, Nadir ile anlaşmak zorunda kaldı. Bunun üzerine Nadir, Şiraz'dan hareket ederek Luristan'ı geçti ve Burucirt'e geldi; buranın halkını kendisine bağladı. Tahmasp, bu son başarı üzerine ona değerli bir taç ile birçok vilâyetin valiliklerini verdi; ayrıca kız kardeşi Gevher-Şad'ı ona nikâhladı. Böylece daha da kuvvetlenen Nadir, Osmanlıların Eşref Han ile yaptıkları anlaşmayı kabul etmedi. 1730'da Nihavend'i zaptederek Osmanlılara karşı yeni başarılar kazandı. Nadir'in Meşhed'e yerleştirdiği aileleri teftiş ettiği bir sırada, tek başına hareket etmek isteyen Tahmasp, Osmanlılara karşı savaş açtı, fakat yenilgiye uğradı ve geri çekilmek zorunda kaldı. Bunun üzerine Osmanlılar Tebriz dolaylarını yeniden işgal ettiler; Bağdat'ta Ahmed Paşa ile İran murahhası Muhammed Rıza Kulı arasında bir antlaşma yapıldı (ocak 1732). Fakat Nadir, antlaşmayı tanımayarak her tarafa kendi adamlarını tayin etti; Tahmasp'ı tahttan indirerek yerine çocuk yaşta olan oğlu Abbas III'ü şah ilân etti (7 temmuz 1732). Bundan sonra Osmanlı devletini gafil avlayarak savaşa girişen Nadir, Tahmasp'ın Osmanlılara bıraktığı yerleri geri aldı; Bağdat'ı iki kez kuşattı. Daha sonra bir Kafkasya seferi düzenleyerek Dağıstan'a ilerleyen Nadir, kendisini kâfi derecede kuvvetli hissettiğinden Caferî mezhebini kabul eden taraftarlarının ısrarıyle 3 mart 1736'da Nadir Şah adı ile tahta çıktı.

Afşarlar
(1736-1749)

Nadir Şah önce Gilzaî Afganlılarını dağıttı; Mahmud'un kardeşi Hüseyin Hanın elinde bulunan Kandehar beyliğini ortadan kaldırmağa karar vererek mart 1736'da bu şehir önünde karargâh kurdu. Karargâhının bulunduğu yerde, sonradan *Nadirâbâd* adını alan bir şehir kuruldu. Uzun süren bir kuşatmadan sonra Kandehar 23 mart 1738'de teslim oldu; halkı dağıtılarak iç kalesi yıktırıldı. Kandehar'ın ve çevresindeki bölgenin de ele geçirilmesiyle, İran'ın elden çıkmış eyaletlerinin geri alınması tamamlanmış oluyordu.

● *Hindistan seferi.* Bütün bunlar önemli başarılar olmakla birlikte çok ihtiraslı bir kişi olan Nadir tatmin olmamıştı. Birkaç yıl geçince Hindistan'ın sonsuz zenginlikleri Nadir Şah için dayanılmaz bir cazibe unsuru oldu. Zaten moğol hanedanı da safevî hanedanı gibi bir süredir çöküş halindeydi. Babur ve Ekber'in yerine geçen Muhammed Şah yozlaşmış bir kişiydi. Ne Muhammed Şah ne de güçsüz vezirleri ciddî bir kriz zamanında koca imparatorluğu denetleyebilecek yeteneğe sahip değildiler. Kandehar'ın düşmesinden sonra Nadir Şah hazırlıklarını tamamlar tamamlamaz tecrübeli askerleriyle birlikte doğuya doğru yürüyüşe geçti. Hayber geçidini hintli birlikler tutmuştu. Nadir Şah dağları Sarçoba geçidinden aştı. Hintlilere arkadan saldırdı ve bozguna uğrattı. İran kuvvetleri bundan sonra ilerlemeğe devam etti. Peşaver'i aldı ve ciddî hiç bir direnmeyle karşılaşmadan İndus'u geçti.

Muhammed Şah başlıca kuvvetleriyle Delhi'den çıkarak 70 mil kuzeydeki Karnal'a geldi. Bu sırada Udh eyaletinden Saadet Han, 30 000 askerle Muhammed Şaha katıldı. İranlıların eşyalarını yağma ettiğini haber alan Sa'adet Han İran'a karşı giriştiği harekâtta tuzağa düştü; yenildi ve tutuklandı. Bunu takip eden savaşta Nadir'in kuvvetleri tam bir zafer kazandı. Bundan sonra Nadir Şah, Hindi kuşattı ve dışarıyle olan bağlantısını kesti.

Birliklerinin artık savaşmayacağını anlayan ve erzağın kısa sürede tükeneceğini bilen hükümdar teslim oldu. Nadir Şah hükümdara saygıyle davrandı fakat aslında kendisini ve soyluları tutukladı. Nadir bundan sonra talihsiz hükümdarla birlikte Delhi'ye yürüdü ve 1739'da şehre girdi. Daha sonra hükümdarın ve halkın hazinelerine elkoyan Nadir Şah 700 000 000 rupi'lik bir haraç aldı. Hint tarihçisi Muhammed Muhsin'in belirttiğine göre «348 yılda toplanan zenginlik bir anda el değiştirmişti».

Nadir iki ay Delhi'de kaldı. Bu arada şehirde birliklerine karşı çıkan bir isyanı o kadar kanlı bir şekilde bastırdı ki Delhi'de hâlâ katliam anlamına «nadir-şahi» kelimesi kullanılır.

Delhi'de tutunamayacağını anlayan Nadir Delhi'yi ve imparatorluk yükünü Muhammed Şaha bıraktı, fakat İndus'un sağ kıyısında kalan eyaletleri kendi topraklarına kattı, nitekim Akamanış imparatorluğu zamanında Dara da bu eyaletleri almıştı. Bir yıldan az bir süre Hindistan'da kaldıktan sonra Nadir Şah, Timur'dan beri hiç bir Asya fatihinin ulaşamadığı kudret, zenginlik ve zaferle İran'a döndü.

● *Buhara ve Hive seferi,* 1740. Kandehar kuşatması sırasında Nadir, en büyük oğlu veliaht Rıza Kulı Mirza'yı gilzaî yöneticisi Hüseyin'e yardım vaat eden Belh'e yolladı. Veliaht, kumanda yeteneğini ispat etti ve şehri almayı başardı. Daha sonra Amuderya'yı geçti ve güçlü bir özbek ordusunu yendi. O sırada Buhara'ya saldırmak istemeyen Nadir, Rıza Kulı'yı geri çağırdı. Fakat Hindistan seferinden sonra durum tamamen değişti. Nadir, Hiveli Türkmenlerin Horasan'a yaptıkları akınları unutmamıştı; üstelik iki özbek devletine karşı yapılacak bir seferin Hint seferini destekliyeceğini ve uzunca bir süre için Horasan'ı türkmen akınlarına karşı koruyacağını anladı. Belh'te geniş ölçüde tahıl toplanmış ve gemilere yüklenmişti. Bundan sonra ordu Amuderya boyunca Çarçuy'a doğru ilerlemeğe başladı. Teslim olan Buhara emîri, yeniden tahta çıkarıldı; Amuderya iki devlet arasında sınır kabul edildi, yalnız emîr ordusu için bir askerî birlik tedarik edecekti.

Nadir Şah daha sonra Hive hanı İlbars'ı Hive yakınında yendi; yolladığı elçileri öldürtmüş olduğundan İlbars'ı 30 danışmanı ile birlikte öldürttü.

Nadir, hem İran'ın bütün düşmanlarını ülkesinden çıkarmış, hem toprakların genişliği Safevîler döneminden de daha fazla olmuştu. Nadir sayesinde İran gene büyük bir askerî güç oldu. Fakat Nadir'in yönetme yeteneği yoktu, halkının iyiliğini de düşünmüyor, yalnız savaş için yaşıyordu.

Kandehar'ı kuşatırken Kuzeybatı İran'daki kuvvetlerin başında olan tek kardeşi İbrahim Han, yeğeni Rıza Kulı Mirza'nın Türkistan'daki başarılarını duyunca bunlarla rekabet etmek istedi. Hemen müthiş bir kabile olan Car ve Tala'lı Lezgi'lere saldırdı, fakat yenildi ve öldü. Bu felâketi öğrenen Nadir, kardeşinin intikâmını almak gerektiğini duydu. Dağıstan'a doğru yola çıktı. Yolda vuruldu ve hafifçe yaralandı. Şah Abbas gibi Nadir de en büyük oğlunu kıskandı ve haksız yere hayatına oğlunun kastettiğini sandı. Bu sebeple talihsiz şehzadeyi kör etti.

Nadir'in Lezgi'lere karşı giriştiği sefer başlangıçta iyi gitti, fakat bu çetin ve savaşçı kabilelerin büyük kısmı yavaş yavaş sık ormanlarla kaplı tepelere çekilmeğe başladılar. Burası saklanmak ve birdenbire baskın yapmak için son derece uygundu. Sonuç olarak iran kuvvetleri durmadan yenildi ve ağır kayıplar verdi. Bu olaylar Nadir'i sinirlendiriyordu, fakat birliklerinin bütün gayretine rağmen inatçı Dağıştan'lılar kendi topraklarından vaz geçmedikleri gibi, Nadir'i de çekilmek zorunda bıraktılar. Bu seferin sonunda Nadir, ordusunun yorgun ve tükenmiş olduğunu gördü, itibarı ise fazlasıyle zedelenmişti.

Lezgi'lerin zaferleri ülkenin birçok başka yerinde isyanların çıkmasına sebep oldu. Fakat Nadir bunları insafsızca bastırdı. Nadir tebaasının Şiîliği reddederek sünnîlerin beşinci mezhebi haline getirmek istediği Caferî'liği kabul etmelerini istiyordu, böylece müslümanları yeniden birleştireceğini sanıyordu. Tebaası bu değişikliğe açıkça karşı çıkmadıysa da hiç memnun kalmadı.

● *Nadir Şahın ölümü,* 1747. Nadir, gittikçe daha gaddar ve zalim olmuştu. Horasan'daki bir isyanı bastırmağa gittiği sırada bir gece çadırında öldürüldü. Nadir'in öldürülmesiyle kozmopolit bir ordu olan iran ordusu dağıldı. Sonuna kadar Nadir'e sadık kalmış olan Ahmed Han Abdali ve Afgan'ları Kandehar'a yürüdü. Ahmed, yol üstünde hazine götüren bir pers kervanına rastladı ve bu kervanı soydu. Bundan sonra ilerlemeğe devam etti ve Afganistan krallığını kurarak Ahmed Şah Durrani adını aldı. Pers tahtına Nadir'in Âdil Şah adını alan yeğeni Ali Kulı Han oturdu. Âdil Şahın yönetimi kısa sürdü, kardeşi İbrahim kendisini tahttan indirdi ve kör etti. Yeni şah talihsiz Rıza Kulı Mirza'nın oğlu Şahruh'u yakalamak istedi ama başaramadı. Kısa bir süre sonra İbrahim kendi birlikleri tarafından öldürüldü. Bu çatışmada Âdil Şah da öldü. Tahta Şahruh geçti. Fakat 1749 aralığında safevî soyundan olduğunu ileri süren Süleyman, Şahruh'u tahttan indirdi, gözlerini kör etti ve yerine kendi çıktı.

Bu olayla Afşarî hanedanının sona erdiği söylenebilir. Oysa safevî soyundan olan hükümdar bir süre hüküm sürdükten sonra (40 gün hüküm sürmüş, sonra o da tahttan indirilmiş ve gözleri kör edilmişti) Ahmed Şah Dürranî'nin yardımıyle Şahruh yeniden tahta çıktı. Fakat Şahruh ancak Horasan'da hüküm sürebiliyordu. Horasan ise o dönemde Afganistan'a bağlıydı.

Bu arada İran'da yönetimi ele geçirmek için üç kuvvet çarpışıyordu. Tahta çıkmak isteyenler, Fars'ın Zend kabilesinden Kerim Han, Azad Han adlı bir Afgan generali ve Tahmasp'ın 1726'da öldürttüğü Feth Ali Han Kaçar'ın bir oğlu olan Muhammed Hasan Handı. Önce biri, sonra öteki üstünlük sağladıysa da, Muhammed Hasan Hanın öldürülmesi ve Azad Hanın teslim olması üzerine Kerim Han galip geldi.

Zend hanedanı
(1757-1794)

Soylu bir aileden olmayan Kerim Han, Nadir'in ordusunda hizmet ediyordu, fakat bir yararlık gösterip lider olamamıştı. Çok sevilmesini dürüstlüğüne, hoşgörülü ve yumuşak oluşuna borçluydu. Kerim Han döneminde İran çok ihtiyacı olan bir barış ve adalet devri yaşadı ve bir dereceye kadar refaha kavuştu. Hiç bir zaman Şah sıfatını taşımayan Kerim, vekil sıfatıyle yetindi. Kendisi de güneyli olduğundan Şiraz'ı başkent yaptı; şehri birçok güzel yapı ve bahçeyle süsledi. İran'ın barış ve refah devri Kerim Hanın 1779'da ölmesiyle son buldu. Zend ailesinin çeşitli fertleri taht için kavgaya tutuştular. Kerim Hanın sarayında yıllarca rehine olarak kalan biri vardı. Bu, Muhammed Hasan Hanın bir oğlu olan Ağa Muhammed Han Kaçar'dı. Çok gençken Âdil Şahın eline düşmüş, o da kendisini hadım ettirmişti. Bu kötü ceza, sonradan Ağa Muhammed Han Kaçar'ın karakterini olumsuz yönde etkilemişti. Ağa Muhammed, Kerim Hanın ölüm döşeğinde olduğunu öğrenince Şiraz'dan kaçtı, Kuzeydoğu Kaçar kabilesinin yaşadığı bölgeye gelerek kuvvetli bir ordu topladı, daha sonra Zend ailesinin güvenilmez vezirlerinden olan Hacı İbrahim'i kendi tarafına çekti, Hacı İbraim'in yardımıyle Lutf Ali Hanı yendi ve

eski iranlı kadın

eski iranlı erkek

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

tutukladı. Lutf Ali Han, Zend hanedanının son kişisiydi, Ağa Muhammed kendisini türlü işkencelerle öldürdü.

Kaçar hanedanı

(1794-1925)

● *Ağa Muhammed Şah.* Ağa Muhammed başarısını askerî yeteneğinden çok devlet adamlığına ve yöneticiliğine borçluydu. Hacı İbrahim, ölümünden sonra şöyle demişti: «Bu kralın kafası hiç bir işi eline bırakmazdı». Fakat yukarıda da belirtildiği gibi gençliğinde uğradığı ceza bütün ömrü boyunca karakterini belirledi, her zaman kinci ve korkunç derecede zalim kaldı.

Ağa Muhammed hasmını kesin olarak yendikten sonra Gürcistan kralı Erekle II'ye (Herakleios) saldırdı. Erekle II, Nadir Şahın ölümünden sonra ülkesinin bağımsızlığını ilan etmiş ve Aras ırmağının güneyindeki topraklara elkoymuştu. Daha sonra ise Georgia, Rus himayesi altına soktu. Ağa Muhammed son derece akıllıca hareket ederek Erekle'yi yendi, Tiflis'i ele geçirdi ve yağma etti. Bütün bunlar Gürcistan'ın yardım isteğine daha Rusya'dan bir cevap gelmeden oldu bitti. Ağa Muhammed daha sonra Tiflis'ten çıktı ve kendisine başkent seçtiği Tahran'a döndü.

1796 Baharında Ağa Muhammed güya maiyetindekilerin ısrarlarına dayanamayarak Tahran'da taç giydi. Törenden hemen sonra Şahruh'un hâlâ hüküm sürdüğü Horasan'a doğru yola çıktı. Fakat Ağa Muhammed'in gelişinin bir sebebi daha vardı. Prensin hazinesinde büyük babasının 1739'da Delhi'den zorla aldığı birçok paha biçilmez mücevherin bulunduğunu biliyordu. Bu sebeple şehzadeye işkence ederek yavaş yavaş bütün hazinesini ele geçirdi. Sonunda Evrengzib'in ünlü yakutu da bu şekilde elinden çıkan Şahruh üzüntüsünden hastalandı ve öldü.

Ağa Muhammed Horasan'da işini bitirdikten sonra Buhara'ya saldırmak istiyordu. Fakat Rusların Kuzey İran'ı işgal ettiklerini duyunca, kuvvetleriyle birlikte Ruslara karşı çıkmak üzere batıya ilerledi. Ruslar Derbent ve Bakû'yu aldılar; fakat Enzeli'yi ele geçirmediler. Daha sonra Şirvan'daki Şamahı'ya girdiler ve Azerbaycan'ı tehdit eder bir durum aldılar; bu sırada imparatoriçe Katerina'nın ölüm haberi Rusların geri çekilmesine yolaçtı.

1797 Baharında Ağa Muhammed, Şah Erekle'ye saldırmak üzere yeniden Gürcistan'a doğru yola çıktı. Fakat Gürcistan'lılarla karşılaşmadan önce çadırında, daha önce saçma sebeplerle idama mahkûm ettiği, ama gene de kendisine hizmet etmelerine izin verdiği iki uşağı tarafından öldürüldü.

● *Feth Ali Şah.* Ağa Muhammed Şahın ölümünden sonra çıkan taht kavgalarını yeğeni Feth Ali (hük. 1797 - 1834) kazandı. Feth Ali zaman zaman kaprisli ve zalim olmakla birlikte müşfik ve insancıl yönler de taşıyordu. Feth Ali'nin yönetimi sırasında Hindistan'a giden hava ticaret yolunun üstünde bulunan İran, avrupalı güçlerin rekabet işlerine bulaştı. 1798'de Kâbil emîri Zaman Şah, Hindistan'ı işgal ederek Lahor'a kadar ilerledi. Genel vali lord Wellesley, Tahran'a elçi yollayarak şahtan savaş dışında her çareye başvurmasını rica etti. Zaman Şah ise bu sırada İran'dan Horasan'ı istedi. Bu durum Feth Ali'nin ingilizlerle işbirliği yapmasına yolaçtı. Yardım olarak Zaman Şahın üstüne askerî birlikler yollandı; bunun üzerine emîr, kuvvetlerini Hindistan'dan çekti. Hindistan için ortaya çıkan bu tehlike yeni atlatılmıştı ki, Napolyon ve rus müttefiği imparator Pavel, birlikte İran'dan geçerek Hindistan'ı istilâ etmeğe karar verdiler.

1801'de imparator Paul'un öldürülmesi üzerine Fransızlarla Rusların birlikte Hindistan'a saldırmaları tehlikesi ortadan kalktı. Fakat Fransızların tehditleri devam etti. 1801 Aralığında Rusya Gürcistan'ın iki eyaletini resmen topraklarına kattı, dört yıl sonra da İran'a savaş ilân ederek Derbent ve Bakû'yu aldı. Hindistan hükümeti şahın yardım isteklerine cevap vermeyince şah istemeyerek Fransa'ya başvurdu. 1807 Yılının mayısında imzalanan antlaşmaya göre Fransa İran'a Rusya'nın işgal ettiği Gürcistan eyaletleriyle diğer toprakları alması için yardım edecekti. Fakat bundan hemen sonra Napolyon Rusya ile anlaştı, tabiî Finkenstein antlaşmasının da böylece hiç bir geçerliği kalmadı. Bu sebeple İran, Rusya ile olan savaşında tek başına kaldı. Savaş 1813'te yapılan Gülistan antlaşmasıyle İran için son derece kötü bitti. Bu antlaşmaya göre İran, Gürcistan üstündeki bütün iddialarından vaz geçecek Karabağ, Gence, Şirvan, Derbent ve Bakû Rusya'nın olacaktı. 1814'te İngiltere hükûmeti İran ile bir anlaşma yaptı. Buna göre İran, İngiltere'nin düşmanı olan hiç bir devlete askerî yardım yapmayacak, bu ülkelerle antlaşma imzalamayacaktı. Buna karşılık İngiltere her yıl İran'a 150 000 sterlin yardımda bulunacaktı, ancak İran hiç bir saldırgan savaşa girmemeliydi.

Gülistan antlaşmasında metnin açık seçik olması Rusya ile İran'ın aralarının üç bölge yüzünden 1825'te açılmasına sebep oldu. Görüşmeler sürüp giderken Rusya bu üç bölgeyi istilâ etti. Bu durum İran kamuoyunu o kadar sinirlendirdi ki şah, savaş ilân etmek zorunda kaldı (1827). Başlangıçta İranlılar başarı kazandılar, kaybedilen toprakların büyük kısmını yeniden ele geçirdiler. Fakat şah, hasisliğinden kışın ücretleri ödememeğe kalkınca birliklerinin çoğu terhis oldu. Bunun üzerine Rus, üstünlük kazandı ve İran'ı Türkmençay barışını imzalamağa mecbur etti (1828). Çok ağır şartları olan bu anlaşmaya göre İran, Gürcistan ve daha önceki savaşta kaybettiği topraklar üstündeki bütün iddialarından vaz geçecek, Erivan ve Nahçevan'ı Rusya'ya bırakacaktı. Ayrıca İran, yüklü bir tazminat ödeyecekti. İran topraklarında yaşayan rus uyruklulara özel haklar tanınacak, bunlar İran kanunlarının kapsamına girmeyecekti. Rusya'daki iranlılar ve İran'daki ruslar, istedikleri her malı değeri üstünden yüzde 5 gümrük vergisi ödemek şartıyle ithal ve ihraç edeceklerdi. Bu anlaşmalarla yeni bir dönem başlamış oldu. Diğer Avrupa ülkeleri de bu dönemde İran ile olan ilişkilerini bu anlaşmaların temeline oturttular. Büyük Britanya da yeni durumu kavradı ve Rus savaşında saldıranın İran olduğu iddiasıyle yardımı kesti.

Feth Ali Şah, Rusya yenilgisinin kesin olduğunu anlamıştı. Bu sebeple dikkatini doğuya çevirdi, kaybettiği doğu eyaletlerinin bir kısmını elde etmek istiyordu. Durum aslında ümit vericiydi. Dürranî hanedanı, kurucusu Ahmed Şahın ölümünden beri oldukça çökmüştü. Şah, Afganlılara saldırmadan önce veliaht ve kraliyet kuvvetleri başkumandanı Abbas Mirza'yı durumu düzeltmesi için Horasan'a yolladı. Abbas Mirza Türkmenlere saldırdı. Türkmenler Hive hanından yardım gördükleri halde yenildiler. Abbas Mirza bundan sonra Herat'ı Sadozai'lerden olan yöneticisi Kâmran Şah Dürranî'yi teslim olmağa zorladı. Fakat asıl kuvvetlerini Kâmran'a karşı süremeden öldü.

Abbas Mirza'nın en büyük oğlu Muhammed Mirza bu sırada Herat'ı kuşatmıştı, fakat babasının ölümünü duyunca ordusunu toplayarak Tahran'a döndü. Bundan kısa bir süre sonra 63 yaşındaki Feth Ali Şah, 37 yıllık hükümranlıktan sonra öldü. Feth Ali Şahın talihsizliği yönetiminin Fransa, Büyük Britanya ve Rusya arasında doğu ülkeleri üstüne çıkan rekabetlere ve Rusya'da yüz yıl önce Büyük Petro tarafından ortaya atılan Doğu'ya doğru genişleme siyasetinin yeniden canlandığı bir döneme rastlamasıydı.

● *Muhammed Şah.* Feth Ali Şahın yerine torunu Muhammed Mirza geçti. Fakat rakipleri Muhammed Mirza'nın tahta çıkmasına itiraz ettiler. Muhammed'in tahta oturmasını sağlayan, birliklerinin sir Henry Lindesay - Bethune tarafından son derece ustalıkla yönetilmesi oldu. Muhammed Şah (hük. 1834 - 1848) askerî üne kavuşmak istiyordu. Fakat Rusya ile düşmanca ilişkiler sürdüğü sürece bu isteğine ulaşamayacağını anlayacak kadar sağduyu sahibiydi. Rus bakanının cesaretlendirmesi üstüne Herat'a karşı harekete geçmeğe karar verdi. Her zamanki gibi Hindistan'ı korumak endişesinde olan İngiltere, Muhammed Şahı bundan vaz geçirmek için çok uğraştı. İngiltere, İran'ın Herat'ı ve muhtemelen Herat'ın doğusundaki toprakları ele geçireceğinden korkuyordu. Çünkü bu gerçekleştiği takdirde, Rusya Türkmençay antlaşmasına uygun olarak bu bölgelere konsoloslar yollayacak ve böylece gerek siyasî gerek iktisadî etki alanı Hint sınırına kadar gelecekti. Durum böyleyken bir ingiliz askerî delegasyonu Tahran'a geldi, fakat şah bunları soğuk karşıladı ve tasarılarında ısrar etti. 1837'de iran kuvvetleri Herat'ı kuşatmağa devam ettiler. Kâmran'ın yetenekli veziri Yar Muhammed, şahın niyetlerini bildiğinden hem kaleleri onarmış, hem de büyük ölçüde yiyecek ve cephane stoku yapmıştı. Üstelik bir ingiliz topçu subayı olan Eldred Pottinger de bu sırada gelerek kuşatma altında olan kuvvetlere yardımlarda bulundu. 1838'de şahın kuvvetleri yaptığı saldırıda ağır kayıplar vererek çekilmek zorunda kaldı. Kısa bir süre sonra Herat kuşatmasını kaldırdı. Muhammed Şahın son yılları sıkıntılı geçti, ismailîlerin dinî önderi Ağa Han isyan etti, Babi hareketi huzursuzluklar yarattı. Ağa Hanın isyanı bastırıldı; Ağa Han Hindistan'a kaçmak zorunda kaldı. Türkiye ile olan anlaşmazlık Büyük Britanya ile Rusya'nın birlikte müdahale etmesiyle halloldu. Fakat Babi hareketi bastırılamadı. Bu harekette başında Şiraz'lı bir tüccarın oğlu olan Mirza Ali Muhammed vardı. Mirza Ali Muhammed Mekke'ye hacca gittikten sonra kendisinin kutsal hakikata götüren Bab (Kapı) olduğunu açıkladı. Bab'ın 1847'de tutuklanmasına rağmen bu hareket daha sonraki yıllarda gittikçe kuvvetlendi. 1848'de uzun süreden beri hasta olan Muhammed Şah öldü.

● *Nasırüddin Şah.* Nasırüddin (hük. 1848-1896) babasının yerine geçtiğinde 17 yaşındaydı. Çok genç olduğu halde birkaç yıldır Azerbaycan valiliği yapıyordu (Kaçar hanedanında veliahtın bu işi yapması âdetti). Nasırüddin, Tebriz'den gelirken beraberinde çok yetenekli, vicdanlı ve namuslu bir adam olan bakanı Mirza Taki Hanı getirdi ve vezir yaptı. Vezirin yardımıyle Muhammed Şahın ölümünden sonra çıkan karışıklıklar bastırıldı. Türkiye'deki liberal hareketin etkisinde kalan Taki Han, şahı gerekli reformları yapmağa ikna etti. Yıllardan beri ilk defa olarak orduda ücretler düzenli olarak ödendi, görev, sıfat gibi şeylerin rüşvetle alınması, hâkimlere para yedirilmesi ve daha birçok yolsuzluk önlendi. Genç Taki Hanın sayesinde Tahran Teknik okulu açıldı ve ilk iran gazetesi çıktı. Ne yazık ki bu reformlar Taki Hana pek çok düşman kazandırdı, bunların arasında, oğlu üstündeki etkisi büyük olan Valde Sultan da vardı.

Oğluna Taki Hanın fazla kuvvetlendiği ve öldürülmesi gerektiği fikrini aşıladı. Taki Hanın ölümü İran için çok kötü sonuçlar doğurdu. Reform hareketleri durdu, eski yolsuzlukların çoğu yeniden ortaya çıktı. Bundan sonra Nasırüddin, mutlak bir yönetici olarak hüküm sürdü. Her şeye rağmen babasından ve Kaçar hanedanının kendinden sonraki bütün yöneticilerinden daha insancıl ve daha aydınlanmıştı. Bu arada Babi hareketi son derece ciddî bir tehlike halini aldı. Bab 1850'de öldürüldü. İki yıl sonra Babi'ler şaha başarısızlıkla sonuçlanan bir suikast düzenlediler. Bunun üzerine bu mezhebe bağlı olanlar büyük çapta katledildi, sağ kalanlar ülkeden kaçtılar. Bab'ın kurduğu mezhebin bir dalı olan Bahaî tarikatı bugün de varlığını sürdürmektedir.

Nasırüddin de babası gibi yüzyılın başında Kuzey İran topraklarının Rusya'nın eline geçişini doğuda yeni topraklar kazanarak telâfi etmek istiyordu. Bu iş için de en uygün bölge eskiden olduğu gibi Herat'tı. Bu amaçla Tahran'ın rus elçisi de teşvik ediyordu. Kamran'ın usta veziri Yar Muhammed ölmüş, Herat eyaletinin yönetimini aptal oğluna bırakmıştı. Oğlunun ilk işi İran ile görüşmelere başlamak oldu. Büyük Britanya bunu protesto etti ve İran'ı bir antlaşma yapmağa zorladı. Bu antlaşmaya göre İran hükûmeti dışarıdan bir saldırı olmadıkça Herat'a askerî birlik gönderemeyecekti. Bu isteğe karşı çıkmayan İran bir afganlı aday sayesinde 1856'da Herat'ı ele geçirdi. Büyük Britanya bunun üzerine Hark adasını yeniden kuşattı, sir James Outram yönetiminde bir ordu Buşir (Buşehr)

yakınında karaya çıktı. Bu ordu içerilere doğru ilerledi ve kuvvetli bir iran ordusunu yendi. İngilizler daha sonra kıyıya çekildi, İran körfezini geçti. Şattülarap'tan su yoluyle yukarı çıktılar ve Muhammere'yi (Hurremşah) ele geçirdiler. Bu arada savaşan iki ordunun haberi olmadan İngiltere ve İran 1857 Paris antlaşmasını imzaladı. Bu anlaşmaya göre şah, Herat'ı boşaltacak ve Afganistan krallığını tanıyacaktı.

Daha önceden de belirtildiği gibi Rusya yüzyılın başında İran'ı kuzeyden iyice sarmıştı. Üstelik Muhammed Şahın yönetimi sırasında Rusya, Hazar denizinin güneydoğu ucundaki Aşuradeh adasında korsan türkmenleri denetimi altında tutabilmek için bir deniz üssü kurmuştu. Fakat Hive hanlığını ele geçirmek için giriştikleri harekât başarıya ulaşmadı. Kafkaslarda çıkan ciddî bir isyan ve Kırım savaşı bir süre için Rusya'nın Asya'ya doğru genişleme siyasetini engelledi. Fakat bu engeller ortadan kalkar kalkmaz Rusya hanlıkları birer birer ele geçirerek ilerlemeğe devam etti. 1881'de General Mikhail Stobeler Gök-Tepe'ye, Tekke Türkmenlerinin kalesine saldırdı, üç yıl sonra Rusya Merv vahasını ele geçirerek Orta Asya'nın fethini tamamlamış oluyordu. İran böylece kuzeyde olduğu gibi kuzeydoğuda da Rusya tarafından sarılıyordu. Bu arada İran ile Afganistan arasında Sistan yüzünden anlaşmazlık çıktı. Bu mesele 1872'de Sistan Hakem komisyonu tarafından Sistan'ın iki ülke arasında pay edilmesiyle sonuçlandı. Daha sonra İran ile İngiliz Bülucistan'ı arasındaki sınır uygun bir şekilde tespit edildi. Aydınlanmış bir kişi olan Mirza Taki Hanın sayesinde Nasırüddin de bir dereceye kadar liberal fikirler edinmişti. Fakat Türkiye'de girişilen anayasa hareketinin başarısızlıkla sonuçlanması ve Sultan Abdülhamid II'nin 1878'de yeniden mutlakıyet rejimine dönmesi iranlı liberallerin cesaretini kırdı, şahın görüşlerini değiştirmesine yolaçtı. Nitekim şah son yıllarında kesinlikle reformlara karşı bir tavır almıştı. Her şeye rağmen yönetimi sırasında İran'da modernleşmeye doğru bazı adımlar atıldı. Elektrikli telgraf ve bir posta sistemi kuruldu. Tahran'da bilim ve diğer konuların çağdaş bilgilere uygun olarak öğretildiği bir okul açıldı. Basın genişledi. Tekerlekli taşıtlar için yollar yapıldı. Ülkede güvenliği sağlayan da Nasırüddin oldu. Nasırüddin, ülkesini bırakarak 1873, 1878 ve 1889'da Avrupa'ya gidebildi. Genellikle yumuşak olan şah, bazen zalim olabiliyordu, ama yönetiminin büyük kısmında tebaası tarafından sevildi ve sayıldı. Hiç şüphesiz Kaçar kanedanının en iyi hükümdarıydı. Fakat son yıllarında eskisi kadar çok sevilmedi, bunun bir sebebi de ülkesinin gelişmesinden çok kendi maddî çıkarlarını düşünerek yabancılara ayrıcalıklar tanımasıydı. Diğer bir sebebi ülkenin çok ihtiyacı olan reformları yapmak istememesiydi. 1896 Mayısında, tahta çıkışının 50. yıldönümünden dört gün önce öldürüldü.

● *Muzafferüddin,* Nasırüddin'in yerine oğlu Muzafferüddin (hük. 1896 - 1907) geçti. Tabiatı yumuşak olmakla birlikte zayıf karakterliydi ve inisiyatifi yoktu. Üstelik sıhhati iyi olmadığından Avrupa'ya birçok masraflı gezi yaptı. Gerek kendisinin gerek sarayının masraflı hayatı ülkeyi neredeyse iflâsın eşiğine getirdi. Tahta çıkmasından sonra reform istekleri hızla yoğunlaştı. Bu halk hareketinin baş önderlerinden biri uzun yıllar İran'ın Londra elçiliğini yapmış olan Malkom Handı ve şahın başveziri Amin As-Sultan'ın baş düşmanlarındandı. Malkom Han Londra'da *Kanun* adlı bir gazete çıkarıyordu, burada birçok kanunun çıkarılmasını ve başka reformların yapılması gerektiğini ileri sürüyordu. Gazete İran'da resmen yasak olduğu halde epey büyük bir kitle tarafından okunuyordu.

1905'te şahın aşırı masraflarından ve gösterişçiliğinden, kötü yönetiminden, bakanların yolsuzlukları ve çok ağır gümrük tarifeleri konmasından şikâyetçi olan bir grup tacir protesto amacıyle eski bir âdete uyarak Tahran'daki camilerden birine sığındılar (buna bast denirdi). Bazı mollalar da kendilerine katıldı. Bu camiden çıkarılınca bu sefer şehrin birkaç km güneyindeki Şah Abdul-Azim'in türbesine sığındılar. Bunları dağıtma çabaları sonuç vermeyince şah başveziri görevinden almağa ve adalethane (âdalet-evi) açmağa söz verdi. Basti'ler bunun üzerine dağıldılar, fakat şah sözünü tutmadı. Bunun üzerine birçok ulema Kum'a gitti, oradan Mezopotamya'ya geçeceklerini bildirerek şahı tehdit ettiler.

Hükûmetin baskıyı arttırması üzerine aralarında tacir, banker ve ulemaya mensup birçok kişi bulunan kalabalık bir grup ingiliz elçiliğine sığınarak (bast) kötü başvekilin azlini, kanunlar yapılması ve Kum'daki ulemanın geri çağırılması yolundaki isteklerini tekrarladılar. Şah başveziri azletmeyi kabul ettiyse de, halk diğer isteklerde ısrar ediyordu. İlk defa bir anayasa yapılması şartı koşulmuştu. Şah büyük bir isteksizlikle bu son şartı da kabul etti ve 1906 ekiminde ilk meclis (meclis) toplandı. Bunların arasından seçilen bir komisyon bir anayasa taslağı hazırlamakla görevlendirildi. Bu kanun o sırada ölüm döşeğinde olan şah tarafından 30 aralık 1906'da imzalandı. Beş gün sonra da şah öldü. Anayasacıların bu başarısı oldukça önemliydi, şahı desteklemeğe devam eden bu iki karşıdevrimcinin dışında hemen de bütün millet kavgaya katılmıştı. Her ne kadar başarısızlıkla sonuçlandıysa da rus anayasacıların çarın mutlak idaresine son vermek için giriştikleri deney İran kamuoyunu, özellikle Azerbaycan'lıları fazlasıyle etkilemişti.

● *Muhammed Ali.* Muzafferüddin'in en büyük oğlu Muhammed Ali (1907-1909) babasının yerine geçtiğinde 34 yaşındaydı. Azerbaycan genel valisi iken reform hareketlerine şiddetle karşı olduğu anlaşılmıştı. Her ne kadar tahta çıkarken ülkenin bağımsızlığını ve halkın haklarını koruyacağına Anayasa ilkelerini gözden çıkarmayacağına ant içtiyse de kısa zamanda bu sözünü tutmaya hiç de niyetli olmadığını gösterdi. Fakat halktan gelen baskıyle yeni bir Anayasa yapmak, İran'da bir anayasa olduğunu teslim etmek, gümrüğü yöneten ve hiç sevilmeyen belçikalıyı görevinden almak zorunda kaldı. Bu sırada usta, fakat karşıdevrimci olan Amin As-Sultan yollandığı sürgünden geri çağırılarak anayasayı hasıraltı etmesi, sonra da büsbütün yok etmesi için başvezir yapıldı. Amin As-Sultan meclisteki ılımlı partiyi boş hazineyi doldurmak için para toplanmasına kandırmak istiyordu. Belki 1901 ağustosunda öldürülmeseydi bu amacına ulaşacaktı. Kamuoyunun baskısıyle şah liberal fikirli Nasır el-Mülk'ü başvezir yapmak zorunda kaldı. O da ancak şahın anayasayı imzalamasını (1907 ekimi) sağlayabildi, reformlar konusunda pek az, hattâ hiç bir başarı kazanamadı. Bu arada 31 ağustos 1907'de Rusya ile Büyük Britanya arasında Tibet, Afganistan ve İran konusundaki anlaşmazlıkları gidermek için Anglo-Rus antlaşması imzalanmıştı. Bu anlaşma İran'ı iktisadî gelişme açısından üç bölgeye ayırıyordu. Kuzey ve Orta İran Ruslara, güneydoğu ise İngiltere'ye tahsis ediliyordu. Bu kısım baştan aşağıya çöldü. Ülkenin güneybatısı ise tarafsız kalmıştı. İngilizler açısından bakılırsa ve daha sonraki yıllarda bu bölgede Anglo-İran Petrol şirketi tarafından petrol bulunduğu ve bölgenin büyük gelişme gösterdiği düşünülürse tarafsız bırakılması büyük bir hatayıdı. Rusya şüphesiz daha kazançlıydı. Bu anlaşmada iki büyük güç önce İran'ın bütünlüğüne ve bağımsızlığına olan saygılarını belirtiyor, sonra aralarındaki sınıra saygı göstereceklerine ve birbirlerinden toprak istemeyeceklerine söz veriyorlardı.

Bu antlaşmanın maddelerini öğrenen İranlılar büyük hayal kırıklığına uğradılar. O zamana kadar anayasacıların yanında olan İngiltere kendilerini aldatıyordu. İranlıların henüz bilmedikleri bir nokta da, Rusya ile Büyük Britanya'nın gittikçe güçlenen Almanya'dan korktukları için böyle bir adım attıklarıydı. İngiltere ile Rusya'nın bu anlaşmanın amacının müdahale değil, müda-

İRAN, ekonomik durum haritası

haleyi önlemek olduğu yolunda yaptıkları açıklama ise İran'daki huzursuzluğu yatıştırabilmekten uzak kaldı. 1907 Aralığında şahın meclisi zorla dağıtmak ve önderleri tutuklamak istediği anlaşılınca çok daha ciddî bir kriz başgösterdi. Kriz o hale geldi ki, şah Kur'an'a el basarak anayasayı koruyacağına ve anayasanın şartlarını yerine getireceğine yemin etti. Fakat yeminler şalı için fazla bir şey ifade etmiyordu.

Altı ay sonra şah meclis binasını topa tuttu, pek çok milletvekilini öldürdü ve yaraladı. Hayatta kalanların bir kısmı yakalandı ve öldürüldü, bazıları ise kaçmayı başararak İngiliz elçiliğine sığındılar. Bu cüretli olay Tebriz'de ciddî bir ayaklanmaya yolaçtı, şahın askerlerinin bastıramadığı ayaklanma ancak Rusların kendi vatandaşlarını korumak bahanesiyle 1909 ilkbaharında şehire girmeleriyle son buldu.

Bu arada ülkede bambaşka bir ruh durumu hüküm sürmeğe başladı, kuvvetli bir millî ordu kuruldu. Merkezler Raşt ve Isfahan'dı. 1909 Temmuzunda bu ordular birleşerek başkente yürüdüler, çok az bir direnmeyle karşılaşarak şehre girdiler. Hayatından endişe eden şah, Rus elçiliğine sığındı. Önden gelen milliyetçiler, şef müctahid'ler, mollalar ve maclis'in sağ kalan üyeleri toplanarak şahı tahttan indirdiler ve yerine en büyük oğlu Ahmed Mirza'yı geçirdiler. Ahmed Mirza o zaman henüz 11 yaşındaydı. Sürgün edilen Muhammed Ali Rusya'ya gitti. İran devrimi böylece çok az kan kaybıyle başarılmış oldu.

● *Ahmed Mirza.* Milliyetçiler tam bir başarı kazanmışlardı, fakat kısa zamanda aralarında anlaşmazlık başgösterdi, iki büyük parti, devrimcilerle ılımlılar ortaya çıktı. Bu iki parti arasında düşmanlık hızla gelişti.

Tahran'ın milliyetçiler tarafından işgal edilmesinden, Muhammed Ali'nin tahttan indirilip sürgüne yollanmasından sonra Devrimci partinin askerî önderi İbrahim Han bir polis teşkilâtı kurarak şehirde asayişi sağladı. Kendi vatandaşlarını korumak için özel tedbirler alınması gerektiğini ileri süren Ruslar ise birlikleriyle Kazvin'e girdiler. 1907'deki Anglo - Rus antlaşmasının müdahale edilmeyeceği yolundaki maddesine dayanan ve bu tür bir siyaset tavsiye eden İngiltere, Rusların bu tutumunu protesto ettiyse de, Ruslar geri çekilmeyi reddetti. Oysa yeni rejimin yönetici personel konusunda tecrübesiz oluşu kısa zamanda hükümet dairelerinin ancak yabancı uzmanların yardımıyle etkin bir biçimde düzenlenebileceğini gösterdi. Bu konu tartışılırken Rusya ile İngiltere bu uzmanların güçlü olmayan bir veya birkaç devletten getirilmesini, aksi halde kendi vatandaşlarını zorla işbaşına geçireceklerini açıkladılar. Bu tartışmalar 1911'de İran hükümetinin Rusya'nın itirazlarına rağmen A.B.D. vatandaşı William Morgan Shuster'ı işe almasıyle son buldu. Shuster dört yardımcısıyle birlikte üç yıl genel hazinedar olarak çalışacak, ülkenin gelirlerini denetleyecek, toplayacak ve harcayacaktı.

1911 Haziranında meclis millî maliyenin yönetimi için Shuster'a tam yetki veren bir kanun çıkardı. Son derece milliyetçi olan bu meclisin devlet yararına böyle bir karar alması hayret uyandıran bir tutumdu. Fakat Shuster ve arkadaşları çalışmağa yeni başlamışlardı ki, tahttan indirilmiş olan şah tahtını geri almak üzere Hazar denizi kıyılarına çıktı. Erkek kardeşi Salar ud-Devlet ise İran'da isyan bayrağını açtı. Güya Muhammed Ali için çarpışıyor gibiydi, ama asıl amacının kendisinin başa gelmesi olduğu sanılır. Çoğunlukla türkmenlerden meydana gelen eski şahın orduları kısa zamanda yenildi. Şah yeniden Rusya'ya kaçmak zorunda kaldı.

Her ne kadar İranlılar Shuster'a her türlü kolaylığı tanıdılarsa da, Rusya Shuster'ın girişimlerini hiç de hoş karşılamıyordu. 1911 Kasımında Shuster kanunen haklı olduğu halde, şahın Rusya'nın koruduğu iddia edilen bir erkek kardeşiyle ilgili bir mülk meselesinde rus başkonsolosuna kaba davrandı. Rusya bu olayı bahane ederek Shuster'ın hemen işinden alınması, aksi halde rus birliklerinin Tahran'ı işgal edeceğini bildirdi. Büyük Britanya'nın protestosuna rağmen Ruslar ısrar etti. Bu olay İran'da milliyetçi duyguların uyanmasına yolaçtı. Fakat Rusya'nın bu hiç de boş olmayan tehditleri karşısında naip Nasır el-Mülk bir darbeyle 24 aralıkta meclisi dağıttı. Rusya'nın isteğine uyarak çalışmaları yeni yeni verimli olmağa başlayan Shuster ve arkadaşlarını ülkeden çıkardı. Tahran'da ve bütün ülkede bundan sonra işler iyice karıştı. Maliyenin yönetimi sınırlı yetkileri mümkün kıldığı ölçüde belçikalı gümrük memurlarının eline geçti. Fakat bu şartlar altında gerçek bir kalkınma söz konusu olamazdı.

Rusya'nın İran'a karşı izlediği siyaset ve Büyük Britanya'nın bu siyaseti benimser görünmesi, Shuster'ın işten çıkarılışı, böylece İran maliyesinin teşkilâtlanamaması ve ülkenin yeni bir döneme girememesi A.B.D.'de ve Büyük Britanya ile diğer yerlerdeki liberal çevrelerde hoşnutsuzluk ve tenkitle karşılandı. Öte yandan ingiliz dışişleri bakanı Edward Grey ve kabinenin diğer üyeleri Almanya'nın dünya barışını tehdit eden genişlemesinden endişe duyuyorlar ve Rusya ile uzlaşmadıkça bu tehlikeye karşı koyamayacakları, bu kadar büyük bir tehlike karşısında taviz vermenin ve tavizlerin sonucu İran'a haksızlık yapılmasının mazur görüleceği kanısındaydılar.

1914'te I. Dünya savaşı çıktığında İran tarafsız olduğunu açıkladı. Fakat Türkiye'nin Rusya'ya saldırmak üzere İran topraklarına girmeyi ve Türklerin güneydeki anglo - iran petrol tarlası ve rafinerisini tehdit etmeleri üzerine, karşı tedbir olarak rus ve ingiliz birlikleri ülkenin bazı bölgelerini işgal ettiler.

Savaşın bitiminde İran, Milletler cemiyetine aslî üye olarak girdi. Rusya'nın savaştan çekilmesi ve Bolşevik ihtilâli İran'ı geleneksel rus baskısından kurtardı. Büyük Britanya değişen durumdan yararlanarak İran'ı Hindistan'ın bitişiğinde kurulan koruyucu bölgeye soktu.

O zamanlar İngiltere dışişleri bakanı olan lord Curzon'un inisiyatifiyle İran ile İngiltere 9 ağustos 1919'da bir antlaşma imzaladı. Bu anlaşma yürürlüğe konsaydı, İran tamamen ingiliz nüfuzu altına girecekti. Bu anlaşma bir yandan İran'ın bağımsızlığını ve bütünlüğünü tanıyor, bir yandan da ingiliz askerî ve sivil danışmanların devlet mekanizmasında görev almalarını, demiryolu ve diğer ulaşım yolları yapımında Büyük Britanya ile sıkı işbirliğine gidilmesini ve gümrük resimlerinin baştan düzenlenmesini öneriyordu. Aynı gün imzalanan ikinci bir antlaşma ile İngiltere İran'a 2 000 000 sterlin borç vermeyi kabul etti.

Bu anlaşmaya uygun olarak İran'a ingiliz askerî ve malî uzmanlar yollandı. Fakat kamuoyunda bu anlaşmaya karşı duyulan nefret meclisin anlaşmayı feshetmesine yolaçtı ve uzmanlar fazla bir iş göremeden geri döndüler.

İran tarafından tanınan yeni Rus hükümeti değişen bu durum üzerine 1921 şubatında bir antlaşma yaptı. Rusya İran ile dostluk kurmak için çarlık döneminde güdülen emperyalist siyasetten vaz geçiyordu. İran'a karşı silâh kullanmayacağına ve müdahale etmeyeceğine garanti verdi. Çarlık döneminde Rusya ile başka devletler arasında İran hakkında yapılan bütün antlaşmalar feshedildi. Bu madde özellikle 1907 Anglo - Rus antlaşması için konulmuştu. Ayrıca Rus hükûmetine ve rus uyruklulara tanınan bütün ayrıcalıklar kaldırıldı. İran'ın bütün borçları feshedildi. Rusya'ya demiryolları, yollar, limanlar ve rıhtımlar için tanınmış olan bütün ayrıcalıklar başka bir devlete yeniden tanınmamak şartıyle İran'a iade edildi. Altıncı maddeye göre de Rusya ancak İran'da kendi aleyhine askerî üsler kurulursa bu ülkeye askerî müdahalede bulunabilecekti. Bu arada kabinenin zayıflığı ve yolsuzlukları, genç şahın yetersizliği ülkedeki millî unsurlarda kesin bir değişiklik yapmak isteğini doğurmuştu. Bu değişiklik 1921 şubatında reformcuların önderi ve etkin bir gazetenin yazı işleri müdürü olan Seyyid Ziyaeddin Tabatabai'ın Kazvin'de Rıza Han ile anlaşması üstüne gerçekleşti. İran Kazak tugayının usta ve kuvvetli kumandanı olan Rıza Han, adamlarıyle birlikte Tahran'a yürüdü, başkente 21 şubatta girdi, bunun üzerine kabine düştü. Yeni kurulan kabine de Seyyid Ziyaeddin başbakan, Rıza Han ise savunma bakanı ve başkumandan oldu. Bundan beş gün sonra Sovyet hükûmetiyle yapılan antlaşma imzalandı ve Anglo - İran antlaşması feshedildi.

Üç ay sonra Rıza Han resmen hâlâ savunma bakanı olduğu halde hükûmeti denetimi altına aldı ve Seyyid Ziyaeddin'i istifaya zorladı. Kıvam üs saltana adlı bir devlet adamını başbakan yaptı. İlk işi yetkin ve kuvvetli bir ordu kurmak oldu. Bunun için de birlikte düzenli para ödenmesi şarttı. Nitekim Rıza Han Maliye bakanlığının bazı kollarının savunma bakanı olarak emrine verilmesini istedi. Yavaş yavaş 40 000 kişilik disiplinli ve etkin bir ordu kurdu. Bu orduyle hükûmet otoritesini ülkenin her yerine, özellikle güneybatıda uzun süredir yarı-bağımsız yaşamış olan kabilelere kabul ettirdi. Bu arada Muhammere (şimdi Hurremşah) şeyhi 1924'te isyan etti, fakat ordusu yenildi, kendisi de teslim olmak zorunda kaldı. Tahran'a getirilen şeyh burada 1934'te ölünceye kadar tutuklu kaldı. Şeyh her zaman İngilizlerle, özellikle Anglo-İran petrol şirketleriyle işbirliği yapmıştı. Şirketin Abadan'daki rafinerisi şeyhten kiralanan arazi üzerinde kurulmuştu.

Bu orduyla hükümet otoritesini ülkenin karışıklıklar üstüne Rıza Han, A. C. Millspaugh adlı bir amerikalı uzmanı durumu düzeltmesi için çağırdı. Başka amerikalı yardımcıları da olan Millspaugh bu zor işi başarıyle sonuçlandırdı.

Gerek Millspaugh'un gayretleriyle, gerek Anglo-İran petrol şirketinin gittikçe daha çok vergi ödemesiyle ülkenin malî dengesi düzeldi.

Pehlevî hanedanı

İran Kazak tugayının kumandanı ve ihtilâlin bir önderi olan Rıza Han bundan sonra kendini başbakan ilân etti ve meclisi topladı. Meclisten askerî yetkilerinin genişletilmesini istedi, böylece şaha olan bağlılığından tamamen kurtuluyordu. Zaten bir süredir, özellikle Kaçar hanedanından son üç şahın karakteri ve tutumu yüzünden mutlakıyet idaresinden soğumuştu, ülkede Rıza Hanın başkanı olacağı bir cumhuriyetin kurulmasını isteyenler de çoktu. Fakat Türkiye'de halifeliğin kaldırıldığını ve İslâmiyetin geleneksel karakterinde değişiklikler yapıldığını izleyen dinî liderler cumhuriyet fikrine karşıydılar. Rıza Han bunun üzerine krallığı devam ettirmeğe karar verdi, şahı tahttan indirecek, yerine kendi geçecekti. Nitekim meclis 31 ekim 1925'te büyük bir çoğunlukla Kaçar hanedanı yönetiminin sona erdiği kararını aldı ve anayasa kanunlarında gerekli değişikliği yapacak bir kurucu meclisi 12 aralıkta toplandı ve tahtı vârislerine de kalmak üzere resmen Rıza Hana verdi. 15 Aralıkta yeni şah anayasayı koruyacağına yemin etti ve ertesi gün şenliklerle Rıza Şah Pehlevî adını aldı. Taç giyme töreni 25 nisan 1926'da yapıldı. Millspaugh'un malî komisyonunun kontratı 1927 ağustosunda sona erdi ve yenilenmedi. Belçikalı gümrük memurlarının malî yönetime gözkulak oldukları kısa bir aradan sonra bir alman maliye uzmanı olan Kurt Lindenblatt 1928 nisanında Millspaugh'un yerine tayin edildi, fakat Lindenblatt'ın yetkileri çok daha sınırlıydı.

1927'de Türkiye ve Afganistan örneğine uyan Rıza Şah vatandaşlarına tanınan ayrıcalıkları (kapitülasyon) kaldırmak niyetinde olduğunu söz konusu devletlere bildirdi. Bu ayrıcalıklar 28 mayıs 1928'de resmen kaldırıldı. Bundan bir yıl önce Rıza Şah fransız hukuk sistemini kabul etmişti. Böylece dinî mahkemelerin sivil meselelerde yetki sahibi olması önleniyordu. Rıza Şah ulemanın büyük kısmını geri ve batılılaşma hareketine engel olarak görüyordu.

1927 - 1932 Arasında alman Junkers firması Tahran ile diğer eyaletler arasında havadan yolcu ve posta ulaşımı sistemi kurdu. 1928 Kasımında uzun ve zor görüşmelerden sonra İmperial havayolları ile bir an-

INDONEZYA
1. Açe
2. Ku. Sumatra
3. Cambi
4. Riau
5. Batı Sumatra
6. Güney Sumatra
7. Batı Cava
8. Cakarta idare bölümü
9. Orta Cava
10. Doğu Cava
11. Cogcakarta muhtar idare bölümü
12. Batı Kalimantan
13. Orta Kalimantan
14. Güney Kalimantan
15. Doğu Kalimantan
16. Sulavesi (Celebes)
17. Bali
18. Batı Sonda'nın küçük adaları
19. Doğu Sonda'nın küçük adaları
20. Maluku
Tabiî bitki örtüsü
Sık orman
Yaprakları dökülen orman
Tek ormanı
İkinci derecedeki orman
Ağaçlı savanalar
Mangrov
Ekilen topraklar
Pirinç tarlaları
Kauçuk işletmeleri
Çay
Diğer tarımlar
Demiryolları
KAMBOÇ
SAYGON
GÜNEY VİETNAM
BENGAL KÖRFEZİ
SİYAM KÖRFEZİ
TAYLAND
GÜNEY ÇİN DENİZİ
SULU DENİZİ
MALEZYA FEDERASYONU
Kuala Lumpur
SİNGAPUR
George Town
Medan
CESSELTON
BRUNEİ
KUÇİNG
BORNEO
SARAVAK
KUZEY BORNEC
Kinabalu 4175
Müller dağl.
Svaner dağl.
Meratu dağl.
CELEBES DENİZİ
BÜYÜK OKYANUS
CELEBES (SULAVESİ)
Makassar boğazı
Makassar
HALMAHERA (CAYLOLO)
MOLUK DENİZİ
SERAM DENİZİ
Seram
Buru
Amboina ad.
MOLUK ADL. (MALUKU)
BANDA DENİZİ
YENİ GİNE
ARAFURA
Tanimbar takımada
TİMOR DENİZİ
Timor
Sumba
Sumbava
Lombok
Bali
Flores
FLORES DENİZİ
SAVU DENİZİ
CAVA DENİZİ
CAKARTA (BATAVİA)
Bandung
Semarang
Surabaya
Madura
CAVA
Bangka
Belitung
Palembang
SUMATRA
Mentavai
Nias
Ekvator
HİNT OKYANUSU
AVUSTRALYA
Melville ad.
Sunda boğazı
Cogcakarta
Solo
Malang
0 250 500 km
0 100 200 km

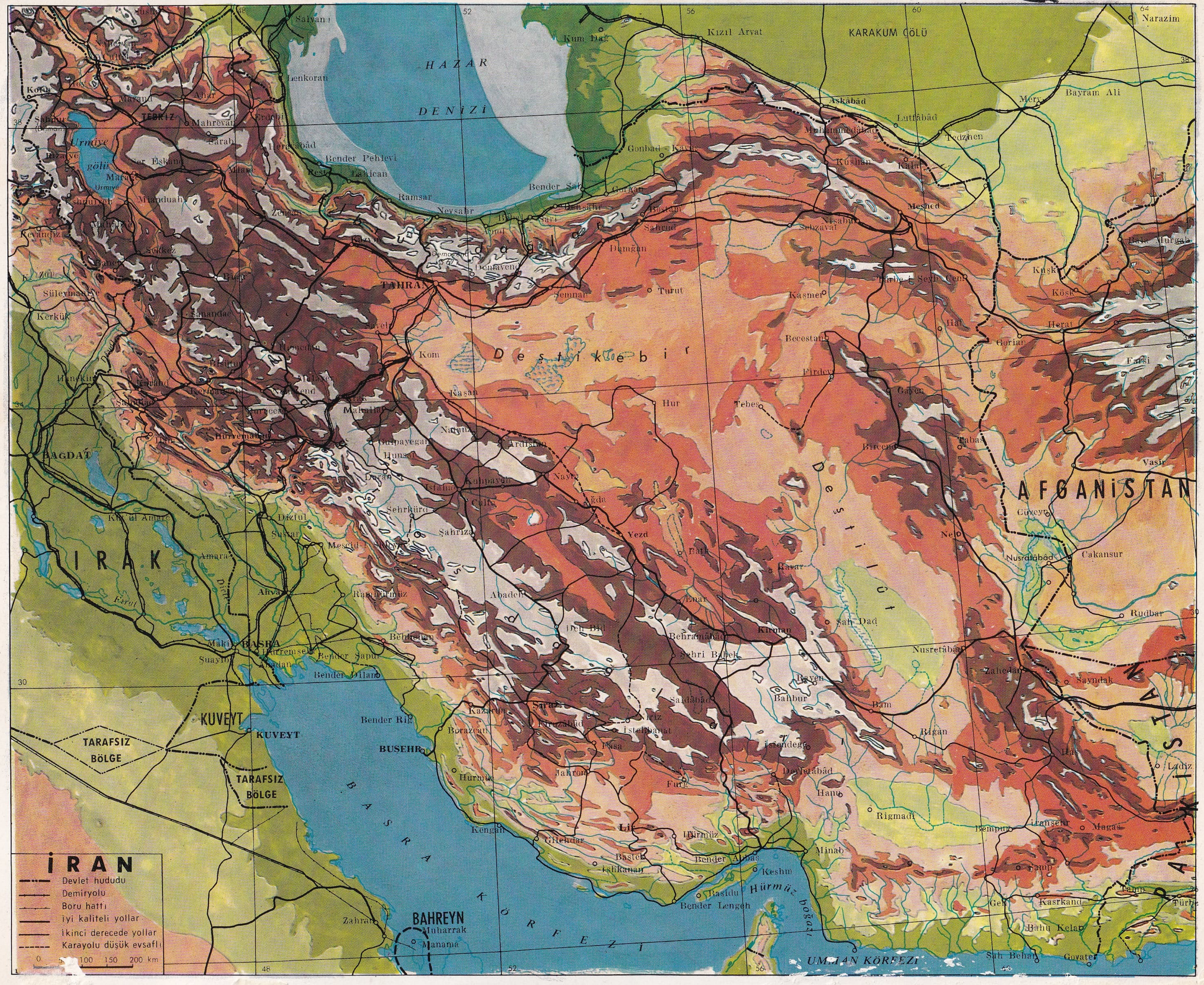

İRAN
Devlet hududu
Demiryolu
Boru hattı
İyi kaliteli yollar
İkinci derecede yollar
Karayolu düşük evsaflı
0 100 150 200 km
HAZAR
DENİZİ
KARAKUM ÇÖLÜ
AFGANİSTAN
IRAK
KUVEYT
TARAFSIZ BÖLGE
BAHREYN
BASRA KÖRFEZİ
UMMAN KÖRFEZİ
Hürmüz boğazı
Destikebir
Destilût
TAHRAN
TEBRİZ
BASRA
BAĞDAT
BUSEHR
Kızıl Arvat
Narazim
Merv
Bayram Ali
Aşkabad
Lutfâbâd
Tedzhen
Meşhed
Salyan
Lenkoran
Bender Pehlevi
Ramsar
Neysabr
Bender Şah
Gonbad-Kavus
Semnan
Turut
Kasmer
Becestan
Firdev
Tebes
Kom
Kasan
Hur
Yezd
Kirman
Bam
Nusretâbâd
Zahedan
Rigan
Rigmadi
Minab
Bender Abbas
Bender Lengeh
Keshm
Basidu
Manama
Muharrak
Zahran
Kerkük
Süleymaniye
Amara
Ahvaz
Dizful
Abadeh
Şahriza
Behbehan
Bender Dilam
Bender Rig
Kazerun
Fasa
Cahrom
Hurmuz
Kengan
Baste
Lar
Sah Dad
Rayen
Nusrâbad
Cakansur
Güveyn
Rudbar
Herat
Kusk
Köşk
Farsi
Vasır
Saybak
Ladiz
Magas
Kasrkand
Bahu Kelat
Govater
Sah Behar
Urmiye gölü
Maraga
Mahrevan
Ardistan
Naine
Bender Sapur
Şehri Babek
Behramâbâd
İstıhbanat
Hanu

laşma yapıldı. Bu anlaşmaya göre Hindistan'a yapılan seferler için İran'da da tesisler kurulacaktı. S.S.C.B. ile İran arasında Rıza Şah yönetiminin ilk yıllarında ticarî konularda anlaşmazlıklar çıktı. 1926'da Sovyet hükûmeti isteklerini kabul ettirebilmek için İran'dan gelen bütün mallara ambargo koydu, böylece iranlı tüccarlar zor durumda kalıyordu. Hazar denizindeki balıkhaneler de kavga konusu oldu ama, bu anlaşmazlık balıkhaneleri birlikte işletecek bir Rus - İran ortak şirketinin kurulmasıyle giderildi. Büyük Britanya ile İran'ın ilişkileri ise iyi olmaktan çok uzaktı. En ciddî kriz İran hükûmetinin tek taraflı olarak Anglo - İran Petrol şirketinin D'Aray petrol şirketi için aldığı ayrıcalığı iptal etmesi üstüne çıktı. Anlaşmazlık Milletler cemiyetine getirildi. Fakat 1933 mayısında iki tarafı da tatmin edecek yeni anlaşma yapılmasıyle halledildi. İran'ın zaman zaman Bahreyn adaları üstünde hak iddia etmesi ve Basa'idu (Basidu) ve Hanjam'daki (Hangam) ingiliz kömür istasyonları da çatışma konusu oluyordu. (Bu istasyonlar 1935'te kaldırıldı.)

İran'da ise Rıza Şah iyi eğitilmiş ordusunu ustaca ve cesaretle yöneterek güneybatıdaki kabileleri yendi ve silâhsızlandırdı. Bu, eski hanedanın gücünü fazlasıyle aşan bir işti. Bundan başka Bahtiyarî'lerle Kaşgai'ler askerî yöneticilerin emrine girdiler, şefleri ya tutuklandı veya daha aşağı görevleri kabule zorlandı. Aynı siyaset daha küçük kabilelere de uygulandı. Kabileler eşkıyalığı bırakmak zorunda kalınca yolların güvenliği sağlandı. Göçebelik kaldırılmak istendiyse de göçebe kabilelere yerleşmeleri için ayrılan yerler sürüleri doyuramadığından, bu mümkün olmadı. Göçebe kabilelerin şefleri gibi ulemanın da gücü eksildi. İran gerçekten askerî bir yönetim altına girdi.

Şah ulaşımın önemini anlamıştı. A.B.D.'den gelen mühendislerin yardımıyle yol yapımına hız verildi ve büyük ilerleme kaydedildi. Posta servisleri büyük ölçüde gelişti. 1927'de Junkers firması Tahran, Şiraz, Meşhed, Bağdat ve Bakû arasında düzenli bir uçak servisi kurdu. Radyo istasyonları da kuruldu ve halkın hizmetine girdi. Hazar denizinden İran körfezine kadar uzayan bir demiryolunun yapılması için şah çok gayret gösterdi, onun bu heyecanı halka da geçti. A.B.D.'li mühendisler çeşitli yolları incelediler ve 1927 sonbaharında şah bu büyük işe başlandığını açıkladı. Yapımı A.B.D.'li, avrupalı ve iranlı müteahhitler üstüne aldı. İtalyanlar ve İranlılar çalıştı. Denetim Danimarka - İsveç karışımı bir konsorsiyumun elindeydi. Bu konsorsiyum işi 1933'te devraldı.

Rıza Şahın sanayileşme girişimi de ülkesi için çok önemliydi: ülkenin çeşitli yerlerinde dokuma, çimento, şeker pancarı ve daha birçok fabrika açıldı. Bu teşebbüsler kısı zamanda kâra geçti, iktisadî istikrara katkıda bulundu ve hayat seviyesini yükseltti. Öğretimde de reform yapıldı, gelişmeler oldu, okuyanlar gittikçe arttı. 1935'te açılan Tahran üniversitesine birçok değerli avrupalı uzman getirildi. Tıp ve temizlik büyük ilerleme gösterdi. Adliye Fransa'dan örnek alınarak kuruldu, evlenmeler için sivil bürolar açıldı. Kadınların peçe takması 1935'te çıkan beklenmedik bir kanunla birdenbire kaldırıldı. Bütün bu reformlarda türk siyasetinin etkisi büyüktü. Rıza Şah kendine büyük ölçüde Mustafa Kemal Atatürk'ü örnek almıştı.

1935'te ülkenin adı resmen İran oldu.

● *Dış ilişkiler,* 1934-1941. İran İkinci Dünya savaşının ortaya çıkışını endişeyle izledi. Birinci Dünya savaşında toprakları Türk, Rus ve İngilizler tarafından işgal edildiğinden hiç bir bağlantıya girmemek ve tarafsız kalmak için elinden geleni yaptı. Savaşın başında iran halkı müttefiklere sempati duyuyordu. Fakat Şahın kendisi, yönetici sınıftan bazıları ve subayların bir kısmı Almanya ve İtalya'yı tutuyorlardı. Bunun bir sebebi S.S.C.B.'de ve Büyük Britanya'ya güvenememeleri, diğer bir sebebi de müttefiklerin özellikle Münih anlaşmasında Almanlara karşı yumuşak davranmaları idi. Bu yüzden müttefiklerin tutumunu küçümsüyorlardı. Aynı etkiler altında kalan şah da, her hususta müttefiklere üstün görünen ve kesin kararlar alan Mussolini ile Hitler'i desteklemek veya yanlarında yer almak amacında idi. Üstelik alman propagandası iyi teşkilâtlanmıştı, ayrıca paraları da boldu. Bu yüzden ustaca bir propaganda yapıyorlardı. Sovyet hükûmetinin Almanlarla anlaşması yanında müttefiklerin planlarının kararsızlığı, nihayet Fransa'nın uğradığı büyük yenilgi şahı, subaylarını ve halkın büyük kısmını müttefiklerin mahvolduğuna inandırdı. Almanya ise bu arada Doğu'ya doğru genişleme (Drang nach Osten) planlarını geliştirmişti, amacı İran körfezine ve Hindistan'a kadar ilerlemekti.

1935'e kadar Almanya İran'ın ticaret yaptığı ülkeler arasında üçüncü sıradaydı. Fakat Almanya 1938'de hem bu ticareti geliştirmek, hem de İran'ın iç ticarî kalkınmasında hâkim bir rol oynamak için ciddî çabalar harcadı. Trans-İran demiryolu yapımı sırasında Almanların sorumlusu olduğu kısımda çıkan yolsuzluklar ve hattâ Millî bankada çalışan alman memurların yetkilerini kötüye kullanmaları, hâlâ unutulmamış olduğu halde, Almanlar urma ve propaganda yoluyle İran'da hâkim bir duruma geçtiler. Ayrıca iran'ın sanayileşme çabalarında birçok alman görev aldı. Bir yıl içinde Almanya İran'ın çok ihtiyacı olan demir, radyo parçaları, askerî eşya, tarım makineleri ve diğer ağır sanayi maddeleri ihracatını üç katına çıkardı. Alman teknisyenleri kimyevî madde, cam ve madenî eşya fabrikalarında çalışıyorlardı, teknik sahalarda kullanılmak üzere Almanya'dan iyi eğitim görmüş uzmanlar geliyordu. Propaganda filimleri bedava gösteriliyor, hayır kurumlarına büyük yardımlarda bulunuluyordu. Suriye ve Irak'ın müttefikler tarafından işgal edilmesinden sonra Tahran bütün Ortadoğu için Almanların entrika merkezi haline geldi. Nazi âdetlerine uygun olarak da Alman elçiliğinde çalışanların sayısı bir hayli arttırıldı. İran'da çok sayıda alman teknisyeninin bulunması Büyük Britanya'yı kuşkulandırdı, İngiltere bunların Güneybatı İran'daki Anglo-İran Petrol şirketinin oldukça önemli tesislerine zarar vermelerinden veya bu tesisleri mahvetmelerinden korkuyordu. 1941'de almanların S.S.C.B.'ye saldırmasından sonra Sovyet hükûmeti de İran'da bu teknisyenlerin bulunmasından endişe etmeğe başladı. Sovyetler bunun üzerine İran hükûmetine bu almanlardan bazılarının Azerbaycan'da terorist gruplar kurduklarını ve her yerde sabotaj için kışkırtmalarda bulunduklarını bildirdiler. S.S.C.B.'nin batılı müttefiklerden gelecek cephaneye çok ihtiyaçı vardı. Bu sevkiyat için de en uygun kafayolu İran'dı. S.S.C.B. ve İngiltere hükûmetleri birlikte İran hükûmetine başvurarak askerî ikmalin İran'dan S.S.C.B.'ye geçirilmesine izin vermesini istediler. İran hükûmeti hem isteği hem de ülkedeki almanlara karşı eyleme geçmeyi reddetti. Sovyet ve İngiliz hükûmetleri bunun üzerine İran hükûmetine isteklerinin yerine getirilmesi için bir ültimatom verdiler. Ültimatom da reddedilince 25 ağustos 1941'de ingiliz ve sovyet birlikleri hem kuzeyden hem güneyden aynı anda ülkeye girdiler. Batıdan da ülkeye giren ingiliz kuvvetleri Kermanşah'ı işgal ettiler. Daha sonra Kazvin'in güneyinde sovyet birlikleriyle buluştular. Her ne kadar güneydeki iran birlikleri direnme gösterdiyse de kısa zamanda yenildiler ve Abadan rafinerisi ile petrol tarlaları böylece güvenlik altına alındı. İngiliz ve sovyet birlikleri kendi sınırlarını özenle tespit ettiler. İngilizler güney, orta ve batı kısımları, sovyetler ise Azerbaycan'ın kuzey eyaletlerini, Milan ve Mazanderan'ı denetimleri altına almışlardı. S. S.C.B., işgal eylemine gerekçe olarak 1921 Sovyet-İran antlaşmasını gösterdi. Bu antlaşmaya göre İran'da Sovyetlere karşı saldırgan bir üs kurulduğunda, Sovyetler İran'a birliklerini yollayabilecekleri. Büyük Britanya ile S.S.C.B.'nin birlikte giriştikleri bu harekâtın ilk sonucu 16 eylül 1941'de Rıza Şahın tahttan indirlerek yerine o zaman 22 yaşındaki en büyük oğlu Muhammed Rıza Pehlevi'nin geçmesi oldu. Sabık şah önce Mauitius'a, oradan Güney Afrika'ya sürüldü. Güney Afrika'da 1944 temmuzunda öldü.

Rıza Şahın yönetiminin ilk yıllarında ülkesinin yararına pek çok iş yaptığı kesindir. Bütün İran'da güvenliği ve merkezî hükûmetin otoritesini sağladı, hükûmet mekanizmasını etkin bir şekilde kurdu, sanayi ve ulaşımı geliştirmek için de çok çalıştı. En büyük başarısı dışarıdan yardım almadan Trans-İran demiryolunu yaptırması oldu. Öğrenim kolaylıkları sağladı, halkının refahı için uğraştı. Öte yandan son yıllarında gittikçe kendi başına buyruk ve keyfî hareket etmesi sonucu eskisi kadar sevilmez olmuştu.

● *Muhammed Rıza Pehlevî.* Avrupa'da öğrenim görmüş olan yeni şah devleti anayasa çizgisinde yöneteceğini hemen açıkladı. Fakat kendinden önceki idarenin keyfî oluşu demokratik bir döneme birdenbire geçilmesini güçleştiriyordu, Tahran'da bu sırada pek çok siyasî entrika çevrildi.

29 Ocak 1942'de Büyük Britanya, S.S.C.B. ve İran bir anlaşma yaptılar. Buna göre Britanya ve Sovyetler İran'ın toprak bütünlüğüne ve hâkimiyetine saygı gösterecekler ve altı ay içinde askerlerini çekecekler, fakat İran da bu altı ay içinde Almanya'ya savaş ilân edecekti. 1943 Eylülünde İran Almanya'ya savaş ilân etti.

Trans-İran demiryolunun müttefiklerin çok işine yarayacağı kısa sürede anlaşıldı. Müttefikler demiryolunun daha mükemmel olması için de çalıştılar, kullanışlılığını, etkinliğini ve kapasitesini arttırdılar. Güneyde iskeleler ve ikmal merkezleri kurdular. Hurremşah limanını Trans-İran demiryoluyle bağlamak üzere Ahvaz'a uzanan bir hat döşediler. Birçok lokomotif ve vagon ithal ettiler. Karayolu şebekesi de büyük ölçüde geliştirildi. Bütün bunların sonucu olarak batılı müttefiklerin S.S.C.B.'ye İran yoluyle yolladıkları ve S.S.C.B.'nin çok ihtiyaç duyduğu savaş malzemesi fazlasıyle arttı. Ayrıca Anglo-İran Petrol şirketinin Güneybatı İran'daki çalışmaları da müttefiklerin çok işine yaradı. Şirket büyük miktarda benzin, mazot gibi akaryakıt ürünleri sağladı.

şah ve melikenin taç giyme töreni

Teknik açıdan gerçek bir işgal olmamakla birlikte ingiliz ve sovyet askerlerinin İran'da bulunması halkın hiç hoşuna gitmiyor, halk Rusya ile İngiltere'nin eskiden beri ülkeyi paylaşmak şeklindeki emellerinin fiilen gerçekleştiği sonucunu çıkarıyordu. Kötü bir ürün alınması ve ulaşım imkânlarının müttefiklerin askerî amaçları yüzünden engellenmesi, 1942-1943 kışının bir kıtlık yılı olmasına, ülkenin büyük kısmında açlığın başgöstermesine yolaçtı. Üstelik Azerbaycan'daki sovyet otoriteleri verimin çok olduğu bir eyaletten başka bölgelere ürün yollanmasına engel olunca durum büsbütün gerginleşti. Müttefiklerin İran'da yaptığı büyük harcamalar özellikle orta sınıf ve işçi sınıfının gelirinin artmasına yolaçmıştı, buna karşılık ithalin durması tüketim mallarında azalma yarattı. Bu etkenlerin biraraya gelmesiyle paranın istikrarını tehdit eden ciddî bir enflasyon ortaya çıktı. Tahran'da ve başka yerlerde yaşamak savaş öncesine oranla 10 kat pahalılandı. Bu durumda şahla saray nazırı Hüseyin Âlâ ve tecrübeli liberallerden Furughi ve Takizade yardım için A.B.D.'ye başvurdular. Hem Büyük Britanya'dan hem S.S.C.B.'den korkan İran halkı A.B.D.'nin burada siyasî bir dümen çevirmeyeceğine inanmıştı, nitekim A.B.D. daha önce de kendilerine dostça ve çıkar gözetmeyen yardımlarda bulunmuştu. A.B.D. Devlet bakanlığının tavsiyesi üstüne 1923-1928 arasında İran maliyesini yeniden teşkilâtlandırmak için çalışmış olan A. C. Millspaugh geniş yetkilerle malî işlerin başına, albay Norman Schwartakopf da jandarmanın başına geldiler. Bir A.B.D. askerî komisyonu ordunun yönetimini düzenlemek için geldi. Ayrıca tarım, sağlık, belediye zabıtası gibi kurumlarda çalışmak üzere birçok amerikalı uzman da geldi.

1 Aralık 1943'te müttefik savaş önderlerinin Tahran'da yaptığı konferansta Franklin D. Roosevelt, Winston Churchill ve Joseph Stalin, Roosevelt'in teklifi üstüne bir bildiri hazırladılar. Burada İran'ın savaş sırasında S.S.C.B.'ye yapılan ikmaller konusunda ne kadar yardımcı olduğu belirtiliyor, savaş sırasında ve sonra İran'a iktisadî yardımda bulunulacağı ve bu üç büyük ülkenin İran'ın bağımsızlığını koruma taraflısı olduğu açıklanıyordu. Bu bildiriye rağmen S. S.C.B. kuzeydeki etkinliğini arttırdı. S.S.C. B. o sırada yeni kurulan Tudeh partisini

Foto. Keystone (LAROUSSE)

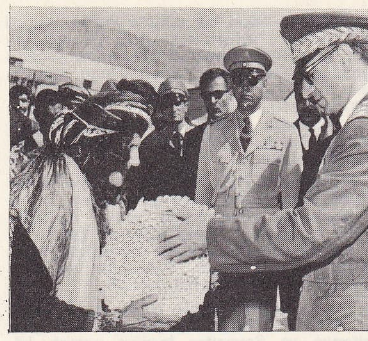

şah köylülere toprak dağıtıyor

destekliyordu. Ayrıca Azerbaycan'daki bir azınlığın ayrılma eğilimlerini de teşvik ediyordu. 1944 Eylülünde Sovyet hükûmeti kuzey eyaletlerde kendisine petrol konusunda ayrıcalıklar tanınmasını istedi, başbakana da fazlasıyle baskı yaptı, sonunda başbakan Muhammed Sa'id Marageî istifa etti. Bu tutum İran kamuoyunda büyük bir tepki yarattı. Nitekim meclisten çıkan bir kanunla savaş sırasında hiç bir yabancı güce petrol konusunda ayrıcalık tanınmaması kararlaştırılmış oluyordu. Kanun tasarısını sevkeden o zamanlar henüz pek tanınmayan bir milletvekili Muhammed Musaddık'tı.

● *Savaş sonrası gelişmeleri.* Savaş bittikten sonra Büyük Britanya ve A.B.D. askerlerini 1942 anlaşmasında kararlaştırıldığı gibi İran'dan çektiler. S.S.C.B. ise önce kuzey eyaletleri boşaltmağa karşı çıktıysa da, sonra o da çekildi. Sovyetlerin propagandası sonucu 1945'te Azerbaycan'da İran'dan ayrılmağa karşı olan eğilim güçlendi. Eyalette seçimler yapıldı ve ayrılma taraftarı bir hükûmet kuruldu. Fakat 1946 aralığında Sovyetlerin protesto ve tehditlerine rağmen İran başbakanı kıvam üs saltana Azerbaycan'a bir ordu yolladı, rejimi devirdi ve İran'ın hâkimiyetini kabul ettirdi. Aynı yılın başında kıvam üs saltana Moskova'yı ziyaret ettiğinde Sovyet hükûmetiyle bir antlaşma imzalamak zorunda kalmıştı, buna göre Kuzey İran'daki petrol rezervlerini ortak bir sovyet - iran şirketi işletecekti. Fakat İran'da bu anlaşmaya karşı çıkıldı ve 1947 ekiminde meclis anlaşmayı hükümsüz ilân etti.

1948'de İngiliz hükûmeti hisselerde kısıtlama yaptı ve İran hükûmetine düşen hisselerin geliri azaldı. Anglo-İran Petrol şirketi bu durumu telâfi etmek üzere, daha çok ödeme yapmağa karar verdi. İran hükûmeti teklifi takdir etmekle birlikte daha genel bir düzenlemeye gidilmesini istedi. Şirketle İran hükûmeti arasındaki görüşmelerden sonra 1949 temmuzunda yeni bir anlaşma yapıldı. Meclisin onayından sonra yürürlüğe giren bu anlaşma ile asıl hisselerin oranı yükseliyor ve İran malî bakımdan daha başka yararlar da sağlıyordu. 1949'da meclis yedi yıllık bir planı kapsayan bir kanun çıkardı. Bu kanun ülkenin iktisadî kalkınmasını öngören geniş çaplı bir tasarıydı. Büyük kısmı petrol şirketinin hisseleriyle finanse edilecekti. Ne yazık ki bu işe ayrılan paranın başka kanallara harcanması, kötü yönetim ve 1951'de çıkan Anglo-İran petrol anlaşmazlığı yüzünden hisselere yapılan ödemenin düşmesi sonucunda plan kısa zamanda yürütülemez oldu. Musaddık ve kendinden yana olanların muhalefetiyle Anglo-İran yeni anlaşması 1950 aralığında meclisten geri alındı. 1951 Şubatında, petrol şirketi kârı yarı yarıya bölüşmeyi öneren bir anlaşma yapmak istedi. Fakat İran'da gelişen petrol sanayiini millîleştirme akımı çok gelişmişti, zaten genel olarak milliyetçilik duyguları yoğunlaşmıştı. Başbakan general Ali Razmara kendi uzmanlarının petrol sanayiinin pratikte millîleştirilemeyeceği yolundaki bir raporunu meclise sunduktan dört gün sonra 7 martta öldürüldü.

30 Nisanda Musaddık başbakan oldu. Bu arada meclisin petrol sanayiinin millîleştirilmesi yolunda aldığı karar, şah tarafından da onaylandı. Britanya ve Petrol şirketi işlerine gelmeyen bu durumu protesto ettilerse de protestoları ciddiye alınmadı ve hiç bir taviz koparamadılar. Şirket bütün petrol ihracatını durdurdu, petrol tarlalarını ve Abadan rafinerisini kapattı ve 1951 ekiminde ingilizlerden meydana gelen çalışma ekibi İran'ı terketmek zorunda bırakıldı. A.B.D. başkanı Harry S. Truman'ın ve ingiliz başbakanı Winston Churchill'in çıkmaz saydıkları bu durumu gidermek için yaptıkları teklifler, 1952 ağustosunda geri çevrildi, 1952 ekiminde İran hükûmeti Büyük Britanya ile olan diplomatik ilişkilerini kesti. Musaddık'ın kurduğu Millî cephede bazı çözülmeler oldu. Musaddık'ın tavizci olmayan tutumu, kendisine gittikçe daha çok güvenmesi, şahla zaman zaman arasında çıkan anlaşmazlıklar, anayasanın yetersizliği karşısında tam yetki istemesi ve solcu Tudeh partisinin desteğini kabul etmesi bazı çevreler tarafından hoş karşılanmıyordu.

1953 Nisanında Musaddık ile general Fazlullah Zahidî arasında açıkça zaman zaman şiddete varan bir çekişme başladı. Zahidî eski kabinede içişleri bakanlığı yapmıştı. Bir süre sonra Zahidî'nin daha güçlü bir duruma gelmesiyle şah, Musaddık'ı görevinden aldı ve Zahidî başbakan oldu. 13 Ağustosta Musaddık'ı tutuklamak istedilerse de başaramadılar. Durum o kadar ciddîleşmişti ki, Zahidî saklandı, şah da hayatını kurtarmak için Roma'ya kaçtı. Dört gün sonra ise ordunun desteklediği bir hareketle Musaddık devrildi, tutuklandı ve yerine başbakan olarak Zahidî geldi. 22 Ağustosta şah Tahran'a döndü ve törenlerle karşılandı. S.S.C.B. bu darbeyi hiç tutmadığı halde, batılı devletler memnuniyetle karşıladılar. A.B.D. Zahidî'nin kredi isteğine 45 000 000 dolarla karşılık verdi. 5 Aralık 1953'te İran ile Büyük Britanya arasında diplomatik ilişkiler yeniden kuruldu. 2 Aralıkta ise Musaddık ihanet suçuyle üç yıllık hücre cezasına çarptırıldı. İçeride ise huzur geri gelmedi. 1955 Nisanında Zahidî'nin yerine Hüseyin Âlâ başbakan oldu. 1957 Nisanında ise Tahran üniversitesi emini ve şahın kişisel arkadaşı olan Manuçehr İkbal başbakan oldu. İkbal 16 yıldır süren sıkıyönetimi kaldırdı, basın ve söz hürriyetini geri getirmek, demokratik bir çift-parti sistemi kurmak ve komünist partisi dışında başka partilerin açılmasına izin vermek niyetinde olduğunu açıkladı.

Musaddık'ın düşmesiyle petrol meselesinin çözülmesi bazı çevreler için kolaylaştı. 1953'ün sonuna doğru A.B.D., Danimarka ve Britanya petrol şirketleri Anglo-İran Petrol şirketine de yüzde 40 hisse vererek yeni bir konsorsiyum kurdular. 1954 Nisanında bu konsorsiyum İran hükûmeti ve eski Anglo-İran petrol şirketinin tesislerini devralan Millî İran Petrol şirketiyle görüşmelere başladı. Görüşmelerin sonunda 19 eylülde bir antlaşma yapıldı, antlaşma komünistlerin önlemeğe çalışmalarına başlayacaktı. İran ihraç edilen İran petrolünden kâr üstünden yüzde 50 alacaktı. Anglo-İran Petrol şirketi (daha sonra British Petroleum adını aldı) zararının tazmini için 1957'den sonra 10 yılda ödenmek üzere 25 000 000 sterlin alacaktı. Antlaşma 25 yıl yürürlükte kalacak, eğer konsorsiyum isterse her biri beş yıl olan üç devre için uzatılabilecekti. Bu gelişmenin sonucu olarak İran ile Sovyet bloku dışındaki ülkeler arasındaki iktisadî ve siyasî işbirliğini artıran bir siyaset güdülmeğe başlandı. 1954 Aralığında İran, Hindistan ile bir ticarî antlaşma yaptı, ayrıca İngiltere, Fransa, Batı Almanya, A.B.D., Hollanda ve Belçika firmalarıyle de kontratlar yapıldı. 1955 Ağustosunda İran hükûmeti A.B.D. ile bir anlaşma imzaladı ve Sovyetlerin protestosuna rağmen Bağdat paktına katıldı. Uzun görüşmelerden sonra İran ile S.S.C.B. arasında da bir anlaşma yapıldı, buna göre Sovyetler İran'a savaş borcunu ödüyor ve İran-Sovyet sınırı haritasının yapılmasına izin veriyordu.

1956 Martında şah bir yedi yıllık plan hazırlanmasını istedi. Planın yapılması daha önce meclis ve senato tarafından onaylanmıştı. Ertesi yıl İran hükûmeti özel bir A.B.D. şirketine Güneybatı İran'da girişilecek bir kalkınma programı için plana uygun olacak şekilde yetki verdi. Burada sulama ve hidroelektrik enerji için muazzam bir baraj yapılacaktı. 1960'ta konsorsiyumun elindeki İran petrol tarlalarında da gelişme görüldü, yıllık üretim 50 000 000 tonu buldu. 1958 Nisanında şah ikinci karısı Süreyya'dan ayrıldı ve 1959 aralığında Farah Diba ile evlendi. 31 Ekim 1960'ta Farah'tan bir oğlu oldu. Böylece Pehlevî hanedanının devamı güven altına alındı.

1961-1963 Arasında şahın önderliğinde siyasî, sosyal reformlar ve tutucularla bazı komünistlerin karşı çıktığı bir tarım reformu yapılması için çalışmalara başlandı. Bu programın en önemli maddesi tek elde toplanmış geniş toprakların köylüye dağıtılmasıydı. 1964'te program ikinci aşamasına girdi ve kırsal toplulukların toprak ağalığı şeklindeki yapısının yerine kooperatifler kurulmağa başlandı. 1966'da muhalefetin zayıflaması üstüne şah, 1965'te kendisine suikast hazırlayanların cezalarını hafifletti.

1963'te S.S.C.B. ile olan ilişkiler oldukça gelişti. Fakat arap dünyasıyle İran'ın arası açıldı. Buna karşılık 1964 temmuzunda Türkiye ve Pakistan ile karşılıklı işbirliği için üçlü bir anlaşma imzalandı. Irak ile ilişkiler ise Irak'ın ayaklanan Kürtlere karşı giriştiği hareket yüzünden, 1965 ve 1966'da sınırda olaylar çıkması üstüne gerginleşti.

● *Son gelişmeler.* Ocak 1967'de Hüveyda kabinesinde değişiklik yapılarak Dışişleri bakanlığına Ardeşir Zahidî getirildi. S.S.C.B.'den silâh satın almağa başlandı. 2 Temmuz 1967'de Batı Berlin'i ziyaret eden şah ve imparatoriçe aleyhine aşırı solcu üniversite öğrencileri büyük gösteriler yaptı. Seçilen bir anayasa meclisi eylül 1967'de anayasada değişiklik yaparak, veliaht 20 yaşına gelmeden önce şah ölürse imparatoriçenin naiplik yapacağını belirten bir madde ekledi. Şah Rıza Pehlevî ekim 1967'de Tahran'daki Gülistan sarayında törenle taç giydi. 1941'de görevine başladığı zaman halkının iktisadî ve sosyal durumunu düzeltmeden taç giymeyi reddetmişti. Şubat 1968'de tabiî gaz boru hattı yapımı konusunda İngiltere ile anlaşmaya varıldı. Nisan 1968'de S.S.C.B. başbakanı Kosigin Tahran'ı ziyaret etti. 1968 ve 1970'te Horasan'da büyük zarara yolaçan depremler oldu. Şubat 1969'da A.B.D. ve Avrupa'daki özel girişimlerin önemli yardımları ile Ahvaz'da çelik sanayii kuruldu. Nisan 1969'da görevini kötüye kullanmak ve hükûmeti devirmeğe girişmek suçundan aranan general Teymur Bahtiyar'ın İran'a iade edilmemesi üzerine ülkenin Lübnan ile ilişkileri kesildi. Eylül 1969'da general gıyaben idama mahkûm edildi. Irak ile İran arasında Şattülarap konusunda anlaşmazlık çıktı, bunun üzerine iki ülke arasında 1937'de yapılan anlaşma İran tarafından tek taraflı olarak feshedildi. Ocak 1970'te Irak'ta yapılan hükûmet darbesi teşebbüsünün İran tarafından desteklendiği ileri sürülünce iki ülkenin arası açıldı, İran diplomatları Irak'tan, Irak diplomatları da İran'dan çıkarıldı. Irak, İran'ı eylül 1970'te ayaklanan Kürtleri asker ve silâhla desteklemekle suçladı. 1968 ve 1970'te Horasan'da büyük zararlara yolaçan depremler oldu. Mayıs 1970'te İran meclis ve senatosu Bahreyn üstündeki haklardan vaz geçilmesini kabul etti.

● *Türk-İran ilişkileri.* İlk ilişkileri, Şah İsmail'in 1501'de Tebriz'i Akkoyunlulardan alarak, kendisine taraftar olanların Erdebil'i rahatça ziyaret etmelerine müsaade etmeleri için Osmanlı devletine başvurmasıyle başladı. Bayezid II, anadolulu şiîlerin yanında sipahilerin ve bir kısım halkın da Erdebil'e gidip dönmediklerini görünce sınırların kapatılmasını emretti. 1507'de, Şah İsmail'in Dulkadıroğlu Alâüddevle üzerine sefere çıktığı ve bu münasebetle osmanlı topraklarından geçtiği sırada, osmanlı kuvvetleri bir ihtiyat tedbiri olarak Ankara'da ordugâha girdi. Şah İsmail, Dulkadır seferinden sonra, kardeşi İbrahim'i Trabzon üzerine de gönderince, Trabzon valisi şehzade Selim, şiddetle karşı koydu, Safevîleri Erzincan'a kadar sürdü.

24 Nisan 1512'de babasından saltanatı devralan Selim, Anadolu'daki şah taraftarlarını ortadan kaldırmak, sonra da İran üzerine sefere çıkarak safevî meselesine son vermek istiyordu. 20 Mart 1514'te Çaldıran ovasında, Şah İsmail'in kuvvetleri ile karşı

karşıya geldi (23 ağustos). Osmanlı ordusu uyguladığı yeni bir taktik ile iran kuvvetlerini dağıttı. Selim, bundan sonra hiç bir direnme görmeksizin Safevîlerin başşehri olan Tebriz'e girdi. Burada kaldığı bir hafta zarfında 1 000 hane halkı ile pek çok sanatçı ve bilgini İstanbul'a gönderdi. Ordu 21 eylülde Aras ırmağını geçerek Azerbaycan'dan Anadolu'ya döndü. Bk. ÇALDIRAN. Üç yıl sonra şah ile arası açılan Bağdat (Irak) genel valisi Zülfikâr Han, Musul'u Osmanlı devletine kattığını ilân etti ve şehrin anahtarlarını İstanbul'a yolladı (1529). Bunun üzerine Şah Tahmasp, büyük bir orduyle Bağdat'a gelerek valiyi idam ettirdi. Yerine de Tekeli Mehmed Hanı tayin etti (1529). Gerek bu olay ve gerekse Tekeli Ulama Hanın Osmanlılara, Bitlis'i idare ile görevli Şeref Hanın, Tahmasp'a sığınmaları üzerine, Osmanlı devleti İran'a sefer açtı. Kanunî Sultan Süleyman ertesi yıl İstanbul'dan hareket etti (15 haziran 1534). Bu sıralarda Şah Tahmasp, Horasan'da Özbekler ile savaş halindeydi. Şah Tahmasp, doğu cephesini yüzüstü bırakarak batıya dönmek kararını verdiği zaman, gerçekten çok tehlikeli bir durumdaydı. Kanunî 28 eylülde Tebriz'e girdi ve Ucan yaylasında İbrahim Paşa ile buluştu. Şah Tahmasp, iki osmanlı ordusunun birleştiğini anlayınca, zaferden hiç bir ümidi kalmadı; taarruzdan vaz geçti. Ordu, Kanunî'nin başkumandanlığında Ucan yaylasından hareket etti. Osmanlı ordusu ve padişah, kışı Bağdat'ta geçirdi. Bu süre içinde bütün Irak fethedildi; hiçbir direnme ile karşılaşılmadı. Bu sırada, şah Tahmasp'ın Azerbaycan'ı geri alarak Van gölünün doğusunda kalan toprakları da tehdide başlaması üzerine, bir sefer yapılmasına karar verildi. Bağdat'ta Irak-ı Arab beylerbeyi Uzun Süleyman Paşa bırakıldı. Kanunî Sultan Süleyman, ordu ile Bağdat'tan ayrıldı (1535). Bunun üzerine Şah Tahmasp, Van kuşatmasını kaldırdı ve askerini Tebriz'e çekti. 30 Haziranda osmanlı ordusu, üçüncü defa Tebriz'i aldı; Kanunî, törenle şehre girdi; 17 gün iran şahlarının sarayında kaldı ve iran ordusunu bekledi. Şah Tahmasp'ın hangi tarafa çekildiği öğrenilmedi. Şahın elçisi Ustacalu Han, padişah Tebriz'deyken, yeni tekliflerle geldi. İbrahim Paşa ile görüştü; fakat şaha geri gönderildi. Kanunî, şahın asla üzerine gelmek niyetinde olmadığını anlayınca, şahı bulmak ümidiyle Tebriz'den ayrıldı (20 temmuz 1535). Ertesi gün, Şah Tahmasp'ın kardeşi Sam Mirza, şah olmak istediği için, osmanlı ordugâhına gelerek Kanunî'ye sığındı. Sam Mirza'nın davranışı, Şah Tahmasp'ı büsbütün güç durumda bıraktı. 3 Ağustosta, şahın elçileri, tekrar osmanlı ordugâhına geldiler. Şahın son teklifleri, Doğu Anadolu'yu ve Irak'ı, güneyindeki ülkelerle birlikte Osmanlılara bırakmadı. Kanunî, Şah Tahmasp'ı bir meydan savaşında karşısında göremeyeceğini anladı. Orduya geri dönüş emrini verdi.

1548'de Osmanlı - İran savaşı yeniden başladı. Şah Tahmasp'ın Sam Mirza'dan küçük olan diğer kardeşi Elkas Mirza, Osmanlılara sığındı. Kanunî, Elkas Mirza'yı Osmanlı kuvvetlerinin desteğiyle ağabeyinin üzerine Isfahan'a yolladı. 29 Mart 1548 günü padişah, İstanbul'dan Üsküdar'daki ordugâha geçti. İran üzerine ikinci sefer-i hümayun başladı. Osmanlı ordusu, İran sınırını geçti (20 temmuz).

Osmanlı ordusu Tebriz'i işgal etti (27 temmuz). Kanunî, Tebriz'de ancak 5 gün kaldı ve 15 ağustosta Van'a geldi. Van'daki kuvvetli iran garnizonu, 10 gün kaleyi savundu. 25 Ağustosta Van teslim oldu. 1553'te Kanunî, İran'a üçüncü büyük seferini düzenledi. İstanbul'dan Halep'e gelindi. Orduyu Hümayun yavaş bir yürüyüşle Revan'a (Erivan) geldi (18 temmuz). Orduya, maruf akıncı beylerinden Turhanoğlu Ömer Beyzade Turhan Bey öncülük ediyordu. Şah Tahmasp, 10 mayıs 1555'te eşik ağası Ferruhzade Kemaleddin Bey başkanlığında tam yetkili elçilerini Amasya'ya yolladı. Amasya'da, barış için çok müsait bir hava esiyordu. Bu sebeple, Osmanlı-İran görüşmeleri uzamadı. Ferdinand'ın elçisi Baron von Busbecq de barış için çalıştı. 19 Günde bütün esaslar tespit edilerek Amasya*antlaşması imzalandı (29 mayıs 1555). Şah Tahmasp, Selim II çağında olduğu gibi, yeni padişah Murad III devrinde de, Osmanlılar ile barış içinde bulunmak istiyordu. Bunu sağlamak için, yeni padişaha çok gösterişli bir elçilik heyeti gönderdi (4 mayıs 1575). Heyetin başında, Azerbaycan beylerbeyi Tokmak Muhammedî Han bulunuyordu. Fakat ertesi yıl Türk-İran sınır çarpışmaları başladı. İran, Şah Tahmasp'ın ölümünden sonra büyük bir iç kargaşalığa düştüğü için, osmanlı beylerbeyleri, bundan yararlanmak istiyorlardı. Serdarıekrem vezir Lala Mustafa Paşa, Üsküdar'daki ordugâhına geçti ve İran'a resmen sefer açıldı (5 nisan 1578). Lala Mustafa Paşanın muavini Özdemiroğlu, Çıldır meydan savaşında olduğu gibi, burada da İranlılar'ı bozdu. Birinci Şamahi yenilgisinden sonra Safevîler, büyük ordularını Şirvan'a geçirerek prestijlerini kurtarmağa mecbur oldular. 1582 Yılı, barış görüşmeleriyle başladı. Yeni safevî fevkalâde elçisi ve başmurahhası İbrahim Han Türkmen, 29 martta İstanbul'a geldi; Vefa meydanında bulunan eski ikinci vezir Pertev Paşanın sarayına misafir edildi. Divanı Hümayuna gelerek vezirlerle görüşen İbrahim Han Murad III tarafından da kabul edildi (7 nisan 1582). İbrahim Hanın barış teklifleri şöyle idi: Osmanlılar, Gürcistan, Dağıstan ve Kuzey Kafkasya'yı koruyacaklar, yalnız Şirvan (Kuzey Azerbaycan) İran'a geri verilecek. Buna karşılık İran, her yıl padişaha kıymetli hediyeler gönderecekti. Bu teklif kabul edilmedi. İki ordu, Şirvan'ın kuzeyinde, Şirvan ve Dağıstan ülkelerini ayıran Samur ırmağının güneyinde, Kuba şehri yakınındaki Bilasa ovasında karşı karşıya geldi (7 mayıs 1583) ve meydan savaşı başladı. Özdemiroğlu Osman Paşa, askerî dehasına rağmen ancak dört günde kesin sonucu alabildi. Bu büyük meydan savaşına «Meşaleler savaşı» adı verilir. İki taraf savaş alanını aydınlatmak için yaktıkları meşalelerin aydınlığında kanlı bir vuruşmaya girmiş, fakat sonuç alamamıştır. Taraflar son derece yorgun olduğu için, üçüncü gün sakin geçti. Dördüncü gün Osman Paşa taarruza başladı ve düşmanı bozdu. İran kumandanı İmamkulu Han bozulmuş askerini durdurmağa çalışmışsa da bir faydası olmamıştı. Özdemiroğlu Osman Paşa İran içlerinde ilerlemeğe devam etti. Sadrazamlığa getirilerek Kırım meselesini çözümledikten sonra tekrar sefere çıktı. İran topraklarında ilerlerken öldü. Yerine Ferhad Paşa serdar tayin edildi. Serdarıekrem Vezir Ferhad Paşa, büyük ordusuyle Erzurum'dan ayrıldı (30 temmuz 1587), Kars'a, oradan Tiflis'in güneybatısında Tomanis'e geldi. Murad III, serdarıekreminin düşman ordusunu arayacak yerde, sefer mevsimini kale inşaatıyle geçirdiğini görünce, «Tekrar sefer tedârükünde olup, bu def'a düşmanı dîn üstüne varıp kıtal eyleyesin; kal'a yapmakla mukayyed olmayasın!» diye ferman etti. Ferhad Paşa, İranlıların elinde en yakın şehir olan Gence'ye yürümeğe mecbur oldu. 14 Ekim 1589'da barış görüşmeleri başladı.

Şah Abbas I'in teklifleri, Murad III tarafından kabul edilerek İstanbul* antlaşması imzalandı (21 mart 1590). Bununla beraber, barış ancak 13 yıl sürdü. Osmanlı - İran savaşı, İranlılar'ın Tebriz'e taarruzuyle tekrar başladı (26 eylül 1603). Şah Abbas, Osmanlı devletini yenmenin, Kuzey ve Güney Kafkasya ile Batı İran'ın geri alınmasının kolay bir iş olmadığını kavrayacak derecede büyük bir asker, devlet ve siyaset adamıydı. Bunun için, Osmanlılar'ın Avrupa'daki düşmanlarıyle birlikte hareket etmek istedi; Şah, Hüseyin Bey Bayatlı'yı, Avrupa'ya gönderdi. Şah'ın anlaşma teklifi, Osmanlı baskısı karşısında bunalan Avrupa'da hararetle karşılandı. Papa, Nicolao di Melo'yu; İmparator, Zalokemeny ve Von der Jabel'i; İspanya kralı da, Alfonso Cordero'yu Isfahan'a gönderdi. Şah, Şahkulu Beyi Prag'a, imparator'a göndererek müzakerelerin ikinci safhasını açtı. Philippe III'ün fevkalâde elçisi Antonio de Gouvea'nın Isfahana gelmesiyle, kesin anlaşmaya varıldı. Yıllarca süren bu çalışmalardan sonradır ki şah, Tebriz'e saldırmağa cesaret edebildi (26 eylül 1603). Tebriz'de beylerbeyi olarak Zincirkıran Ali Paşa vardı. Tebriz'in düşmesi üzerine, Güney Azerbaycan'ın en büyük kısmı İran'a geçti. Şah, Nahçevan üzerine yürüdü (28 ekim 1603). Beylerbeyi Şerif Mehmed Paşa, çoktan kaleyi boşaltarak kuzeye çekilmişti. Şah, Nahçevan'ı da aldı. ve Ustacalu'yu Nahçevan valisi yaptı. Kuzeybatıya, Revan önlerine geldi. Şerif Mehmed Paşa buraya çekilmişti. Şehre giren Şah, kaleyi kuşatmağa başladı (15 kasım). Ancak 500 askeri kalan Şerif Mehmed Paşa, şaha vire ile teslim oldu (8 haziran 1604). Sadrazam Malkoçoğlu Yavuz Ali Paşa, Almanya üzerine serdar olurken, eski sadrazam Cigalazade Sinan Paşa da, İran üzerine serdar yapıldı (5 şubat 1604). Fakat şah, Van yakınlarına kadar sokulunca, Sinan Paşa Erzurum'a çekildi. Van'ı alamayan İranlılar Tebriz'e döndüler. Bu suretle 1604 ve 1605 yılları hiç bir sonuç vermeden geçti. Cigalazade, Güney Azerbaycan'ı geri almak niyetiyle Tebriz üzerine yürüdü (10 ağustos 1605). Bizzat Şah Abbas I'in kumanda ettiği ordu, üç kol halinde Osmanlıların üzerine geldi. Cigalazade, şahın kumanda ettiği safevî orta kanadını düşman ordusunun tamamı sanıp diğer iki kanadı göremedi. Sayı üstünlüğüne malik olduğunu düşünerek bir taarruza kalkıştıysa da bu savaşı kaybetti. Urmiye bozgunundan çok üzülen Cigalazade Sinan Paşa, Diyarbekir'de öldü (2 aralık 1605). Ahmed I Almanya ile Zitvatorok barışının imzalanmak üzere olduğunu görünce, yeni sadrazam Derviş Paşanın İran üzerine gitmesini istedi. Fakat türlü sebeplerle padişahı aldatan Derviş Paşa, Vezir Deli Ferhad Paşayı serdar yaptırdı. İran savaşı, 1610 yılına kadar nispî bir durgunluk devresine girdi. Diyarbekir (Güneydoğu Anadolu) beylerbeyi vezir Nasuh Paşa, sadrazam ve serdarıekrem oldu. Şah Abbas'ın kesin barış isteğiyle gelen elçilerini yanına alarak, İstanbul'a geldi (27 eylül 1612). İstanbul'da Nasuh Paşa antlaşması da denen İstanbul barışı imza edildi. Sultan Ahmed, safevî elçilerini bir defa daha huzuruna kabul etti. Ancak İran barış şartlarına uymadığı için, istenmediği halde, savaş ilânı mecburiyetinde kalındı (22 mayıs 1615). Bunun üzerine Halil Paşa, Osmanlı-İran sulhunu imzaladı (26 eylül 1618). Bu antlaşma beş yıl sürdü. Bağdat subaşısı Bekir'in ayaklanması barışın bozulmasına sebep oldu. Murad IV'ün başında olduğu osmanlı ordusu, İran üzerine Revan* ve Bağdat* seferlerini yaptı. Bağdat seferinde, Bağdat fethedildi. İran antlaşma yapmak isteğiyle Osmanlı devletine başvurdu. On yedi yıl süren savaş, Kasr-ı Şirin antlaşması ile bitti (mayıs 1639). Mehmed IV tahta çıkınca, İran onun tahta çıkışını kutladığı gibi, kıymetli hediyeler de gönderdi (1647) ve Kasrı Şirin antlaşması yenilendi. Antlaşmanın yenilenmesine Pîr Ali adlı iran elçisi imza koydu. 1688'de Süleyman II'nin tahta çıkışı İran'a bildirildi. Hüveyze'nin Basra'yı Osmanlılar'dan alması üzerine, İran Şahı Basra'yı kurtararak Rüstem Han vasıtasıyle Basra'nın anahtarlarını Edirne'de bulunan Mustafa II'ye gönderdi. Padişah bu durumdan pek memnun oldu. İran'ı kara gün dostu ilân etti. Nitekim Osmanlıların diğer devletlerle savaşları sırasında İran, Osmanlılara saldırmayarak bu kara gün dostluğunu yürüttü. Fakat afganlı Mahmud bin Üveys'in ayaklanması sonucundan yararlanmak istiyen Osmanlılar, İran'dan pay kazanmak gayretine düştüler. Tahmasp II ve Nadir Şah zamanlarında İran ile yirmi yıl savaştılar. Savaşların ilk yıllarında galip gelen Osmanlılar, Batı İran'ı toprakları arasına kattılar. Daha sonra Nadir Şah kuvvetleri galip gelince, Osmanlılar İran ile tekrar anlaşma yapmak istediler ve Nadir Şah antlaşmasını imzaladılar (4 eylül 1746). Bu antlaşma, günümüze kadar gelen, İran-Osmanlı - Türkiye Cumhuriyeti dostluğunun kurulmasında en büyük nedendir. Nitekim, bu tarihten sonra, Nadir Şahın öldürülmesiyle İran'da çıkan karışıklıklara Osmanlılar karışmadılar. Nadir Şahtan sonra gelen afşarlı hükümdarları, Osmanlılarla iyi ilişkiler kurdular.

KURUMLAR

İran, meşrutî bir monarşidir. 1905 ve 1906'da hazırlanan, 1949 ve 1957'de değişiklikler yapılan anayasa uyarınca ülkede iki meclis vardır: dört yıl için seçilen ve iki yüz temsilciden meydana gelen Millet meclisi; otuzu şah tarafından tayin edilen ve otuzu seçimle işbaşına gelen altmış üyeli Senato.

mahallî kıyafetli bir Türkmen

göçebe kabile kadınları

Foto. Encyclopedia Americana

Şah meclisleri dağıtabilir ve malî kanunları yeniden incelenmek üzere meclislere geri çevirebilir; fakat meclislerin onayladığı bütün öteki kanunları çıkarmak zorundadır. Şiî müslümanlık devlet dinidir. Bakanlar müslüman olmak zorundadır ve mecliste, Kur'an'a ve İslâmlığın kabul ettiği geleneksel kurallara aykırı her türlü teklifi bertaraf etmek üzere 6 ulema yer alır.

DİL

İran dilleri daha çok hint - arî dil bölümüne girer ve onlarla yapı, düzen, kaynak yakınlığı gösterir.

İran dilleri, ayrı kökler, ayrı yapı özellikleri taşıyan diller değildir. Bir dilin geçirdiği sürekli değişmeler sonucu ortaya çıkan tek dildir. Tarihî gelişimi bakımından eski iran dili, orta iran dili, yeni iran dili diye üç bölüme ayrılan bu dil M. Ö. VI. yy. da İran'ın güney batısında konuşulurdu. Günümüze pek az kelimesi kalan bu dil, zamanla onu konuşan halkın adına göre değişik adlarla anıldı.

İran dilleri Farsça veya Eski Farsça genel kavramı altında ele alınır. (Bk. FARSÇA.)

EDEBİYAT

İran edebiyatı genellikle iki ana bölüme ayrılır: 1. İslâmlıktan önceki edebiyat; 2. İslâmlıktan sonraki edebiyat. İslâmlıktan önceki edebiyat, İran'ın geçirdiği tarih dönemleri bakımından üç ara bölüme ayrılır: a. en eski çağlardan, Büyük İskender'in İran'ı alış yılı olan M.Ö. 331'e kadar gelen dönem; b. M.Ö. 331'den M.S. 226 yılına kadar uzanan ve daha çok bölünme, çöküş adı verilen dönem; c. M.S. 226'dan 650'ye kadar geçen süre. İslâmlıktan önceki edebiyatın birinci döneminden bugüne kalan eserler birkaç yazıt parçasını (fragmentum) geçmez. Zerdüşt'ün *Gata*'ları bu çağa ait başlıca sanat ürünleridir. Çok sonraki dönemlerde yazıya geçirilen bu eserin edebiyattan çok dil ve inanç bakımından önemi vardır. Dinî eserler arasında bulunan ve hece ölçüsüyle yazılan bazı şiirler, din törenlerinde çalgılar çalınarak topluca okunurdu. Bazılarına göre baktriyan, bazılarına göre zend diliyle yazılan ve bugünkü Farsça'nın kaynağı olan bu ilk düşünce ürünleri *Avesta*'da yer almaktadır. *Avesta*, ancak Sasanîler çağında yazıya geçirilmiştir. Bu eserin diliyle Sanskritçe arasında görülen açık yakınlık, edebiyat bakımından her iki dil arasındaki düşünce birliğine ve aynı kaynaktan beslenildiğine işaret eder. Zerdüşt'ün *Gata*'ları ile Şapur II zamanında yazılan *Hord Avesta* arasındaki bazı dil ve düşünce değişmeleri ilk dönem iran edebiyatının kesin bir çizgiye ulaşmadığını, sürekli olarak komşu kültürlerin etkisi altında kaldığını gösteriyor. Bu etkilenme en eski çağlardan Akamanış sülâlesinin yıkılışına (M.Ö. 331) kadar sürdü. Bazı edebiyat ve dil tarihçileri bu dönemi de İran - Hint çağı, Avesta çağı, Karmaşık İran dili çağı ve eski Farsça çağı gibi bölümlere ayırırlar. Bu ayırmanın *Avesta* ve *Gata*'lardan başka kesin dayanağı yoktur. Ortada başka edebiyat ürünleri olmadığı için dil araştırmaları, sayısı kırk tane kadar olan yazıtlara dayanmaktadır. Metinleri yer yer eksik olan bu yazıtların Keyhusrev (M.Ö. 559-529), Dara I (M.Ö. 521-486), Haşayarşa (M.Ö. 486-465) zamanlarından kaldığı bilinmektedir.

İslâmlıktan önceki edebiyatın ikinci dönemi (M.Ö. 331-226) İran'ın her bakımdan çökme ve gerileme çağıdır. Bu dönemde iran dili, dini ve edebiyatı aşırı ölçüde Eski Anadolu ve Yunan etkisi altında kaldı. İskender'in İran'da yerleştirdiği Yunan ve Makedonya göçmenleri, daha gelişmiş bir kültür ve sanat dünyasından geldikleri için, İran'ın bütün düşünce kurumlarını kökten etkiledi, sanat ve kültür çığırlarına yeni bir yön verdi. Bu dönemde iran edebiyatı yavaş yavaş eski geleneklerinden koptu, Hint, Anadolu, Yunan kültürlerinin etkisine girdi. Bu çağlarda İran kültürü, edebiyat ve sanat kurumlarının eski Babil ve Mezopotamya kültür ürünlerinden de etkilendiği yapılan karşılaştırmalı dil incelemelerinden anlaşıldı. Özellikle Eşkâniyan çağında (M. Ö. 250-M.S. 226). İran'da Anadolu, Asur, Yunan kültürleri çok geniş etkiler yaptı; Anadolu, Yunan dinleri, tanrıları İranlılar'ca benimsendi. Eşkâniyan çağında devletin resmî dilinin Yunanca olduğu, paralar üzerindeki yazılardan, kral adlarından anlaşılmaktadır. İran dilinde geçen birçok anadolu, yunan kaynaklı sözlerin bugünkü Farsça'da da kullanıldığı görülmektedir. Sasanîler veya Eşkâniyan çağında *Kelile ve Dimne*, *Sinbadname* gibi hint kaynaklı eserler meydana getirildi. İran edebiyatı ancak bu dönemden sonra sözü edilmeğe değer nitelik gösterdi.

Zerdüşt dinini yeniden resmî din olarak benimseyen Erdeşir Tanser (M.Ö. 241-22?) tarafından bu dinin yayılması için Toharistan hükümdarı Goştasb'a yazılan bir mektubun bugün ancak İbni Mukaffa tarafından Arapçaya yapılan tercümesi (VII. yy.) elde bulunmaktadır. İran tarihinin bu dönemlerinde edebiyatın gelişmesine yardımcı olan başlıca kaynak, Zerdüşt dinidir. Eski edebiyatın üçüncü ve son döneminde (M.S. 226-650) Zerdüştlüğün ana kitabı toplanıp bir bütün olarak yazıya geçirildi. M.Ö. XV. yy.a kadar gittiği söylenen, fakat günümüze bu dönemleri değerlendirmek için yeterince belge bırakmayan iran edebiyatı VII. yy.dan sonra islâm dininin etkisi altında yeni bir yön ve nitelik kazandı.

İslâmlıktan sonraki iran edebiyatı. Başlangıçtan İslâmlığın doğuşuna kadar eski dinlerin, tabiata bağlı çok tanrıcı inançların etkisi altında gelişen iran edebiyatı, islâm dininin benimsenmesinden sonra yön değiştirdi. Eskiçağ kültürlerinin yerini arap düşüncesine dayanan yeni bir anlayış aldı. Arapların İran'ı ele geçirmelerinden sonra (641-820) İran'ın bütün kültür ve sanat kurumlarında köklü bir değişme başladı. Siyasî ve sosyal kurumlarda, din inançlarında görülen arap etkisi kısa bir süre içinde edebiyat alanına da yayıldı. Eski İran kültür ve sanat kavramları, yerini islâm dininin geliştirdiği kavramlara bıraktı. Arap şiiri ölçüsü olan aruz vezni benimsendi. İslâm öncesi dönemlerde (Cahiliye devri) yetişen *Muallakat-üs-Seb'a* (Yedi Askı) şairleri kısa bir zamanda, iran şiirini etkiledi. Bu geçiş döneminde yetişen iran şairleri daha çok saray çevrelerinde tutunabildikleri için, İran'da, arap etkisi altında gelişen ilk şiir türü kaside (övgü) oldu. Şiir dışında kalan edebiyat ürünlerinin hemen hemen hepsi arap dilinde yazıldı. Arapça bir bilim dili olarak medreselerde okutulmağa, onunla öğrenim yapılmağa başlandı. Bu dönemlerde, İran'da Arapça'dan Farsça'ya pek çok eser çevrildiği gibi; fıkıh, dilbilgisi, tarih alanlarında iranlı yazarlar arapça eser verdi. Sibeveyh (772-809) gibi iranlı bilginler arap dili ve dilbilgisi üzerinde çalıştı, Arapça eserler yazdı. Sibeveyh'in *El-Kitab* adlı eseri arap dilinin başlıca kaynaklarından biri oldu. Beşşar bin Burd, Ebu Nuvas gibi iranlı şairler şiirlerini Arapça yazdılar. İran dili ancak VIII. yy.da bağımsızlık kazanmağa başladı. İran dili yavaş yavaş bir edebiyat ve kültür dili olma yoluna koyuldu. Ebu Hafs Soğdî (VIII. yy.), Abbas Mervî (IX. yy. başları) ilk farsça şiir yazan iran şairleri olarak bilinir. Onlardan sonra Hanzala-i Badgisî (öl. 835), Firûz Maşrıkî (öl. 900), Ebu Süleyk Gürgânî (öl. 879), Mehmed bin Vasıf Sistanî (IX. yy.) gibi şairler Farsça eser verdiler.

İran edebiyatının bütünlük kazandığı, kendini bulduğu, Doğu edebiyatları arasında bir varlık olarak ortaya çıktığı çağ, Samanîler çağıdır (874-1000). Bu dönemde Farsça, bir edebiyat ve kültür dili olma niteliğini kazandı, şiir ve nesir alanında farsça örnekler verildi. İran edebiyatında ilk mesnevî yazan şair olduğu söylenen Ebu Şekûr Belhî (öl. 948), ilk *Şehname* ve *Yusuf ve Züleyha* hikâyesini yazan Ebu'l-Müeyyed Belhî (X. yy.), Şehid Belhî (öl. 937), Rudegî Semerkandî (öl. X. yy. ortaları) gazel alanında önemli bir gelişme gösterirler. Özellikle Rudegî, bu çağ iran şiiri; gazel, kaside, kıt'a, rubaî, mesnevî gibi türlerinde çağdaşı arap şairleriyle boy ölçüşecek, bazı kavramların bulunup kullanılmasında onları geçecek durumdadır. Rudegî'nin klasik iran şiirinin kurucusu olduğunu, şiire bir bütünlük kazandırdığını bazı kaynaklar ileri sürer. *Kelile ve Dimne*'yi nazma geçirmiş, Farsçanın şiir dili olmasına çalışmıştır. Dakîkî Tûsî (öl. 981) gazel ve kasideden başka, eski iran masallarını, kahramanlıklarını konu edinen bitmemiş parçaları günümüze kadar gelen bir *Şehname* yazmağa başladı, bazı kaynaklara göre bu alanda Firdevsî'ye örnek oldu. Mersiyede (ağıt) çağdaşlarına ve kendinden sonra gelenlere örnek olan Ebu Mansur Mervezî (öl. X. yy. sonları), gazelde Kisaî Mervezî (öl. XI. yy. başları) bu dönemin başlıca şairleridir. Kisaî, Nuh bin Mansur'un vezir Utbî için söylediği övgülerle de tanınmıştır.

Samanîler çağında, İran'da şiirin yanı sıra nesirde de bir uyanma, arap etkisinden kurtulma çabaları göze çarpar. Bu dönemde Farsçanın gelişmesine, edebiyat ve bilim dili olarak benimsenmesine karşılık İshak Mevsilî (öl. 850), Ebu Maşerî Belhî (öl 866), Dineverî (öl. 902), Mehmed bin Cerîr Taberî (öl. 922), Zekeriya Razî (öl. 932 veya 934), Mehmed bin Yakub Küleynî (öl. 941), Hamza Isfahanî (öl. 970), Mehmed bin Ali (öl. 992) gibi iranlı bilgin, tabip ve filozoflar eserlerini Arapça yazmışlardır.

İran edebiyatının uyanış dönemi Gazneliler çağıdır. Bu dönemde iran edebiyatında bir kendine dönüş, eski İran'ın kültür ve sanat varlıklarına, halk masallarına, efsane kahramanlarına yöneliş anlayışı doğdu. Gazne kenti, sanat, bilim ve edebiyat çığırlarının merkezi oldu. Özellikle Sultan Gazneli Mahmud (öl. 1030) iran şairlerini sarayında topladı; onları korudu, kendilerine büyük bağışlarda bulundu. Gazneli Mahmud'un yerine geçen Sultan Mesud da onun izinden yürüdü. Bu dönemde Unsûrî (öl. 1039), kaside alanında başarılı örnekler verdi. Bu dönemin ikinci önemli şairi Ascedî'dir (öl. 1040). Ancak, bunun eserlerinden pek azı günümüze kadar kalmıştır. Şiire anlatım inceliğini, zekâ oyunlarını sokan, tabiat konularına geniş yer veren, onlara açık ve seçik bir hava getiren Ferruhî (öl. 1039), kaside türünde önemli örnekler verdi. Daha çok arap şiir ve edebiyatının etkisi altında kalan, kaside ve gazelde arap şiirinin ortak kavramlarını Farsçaya aktaran Minuçihrî (öl. 1040) iran şiirine tabiat varlıklarını sokmuş, hayalden çok gerçeklere önem vermiştir. Destan türünün en büyük yaratıcısı olan eski İran tarihini, halk masallarını, efsane kahramanlarını konu edinen, Farsça'nın arap dili etkisinden kurtulmasını sağlayan Firdevsî (öl. 1020), *Şehname* adlı otuz bin beyitlik eseriyle iran şiirinin en büyük örneğini bu dönemde verdi. Bu dönemde Farsça nesrin inceliklerini, anlatım gücünü gösterecek başarılı örnekler yoktur. Kabus Veşmgîr (öl. 1013), İbni Miskeveyh (öl. 1030), Salebî (öl. 1013), Ebulfazl Beyhakî (öl. 1077) bu dönemin önde gelen bilgin ve edebiyatçılarıdır. Ebulfeth Büstî (öl. 1010) gibi hem Arapça, hem Farsça şiir yazanlar da vardır. İran edebiyatının bu dönemi, düşünce bakımından gene Eski Anadolu, Hint, Mezopotamya, Mısır, Yunan, Latin ve Arap kültürlerinin derin etkisi altında kaldı. Edebiyatın bütün türlerinde, yeni başlayan öteki düşünce alanlarında tasavvuf ön sıraya geçti. Firdevsî'nin başlattığı eski iran kültür varlıklarına dönüş anlayışı, tabiat varlıklarına karşı duyulan sanat ilgisi, yerini tasavvufa bıraktı.

İran tasavvufu, İslâm dininin görüşleriyle Yeni Eflatun'cu felsefenin kaynaşmasından doğmuştur. Bu düşünce sisteminde eski hint felsefenin verileriyle Anadolu'da doğarak çevre ülkelere yayılan düşünce ürünlerinin de etkisi vardır. İran şiiri, nesri, felsefesi, sanatı geniş ölçüde tasavvuf düşüncesine dayanır. Kavramlar sayılı ve sınırlıdır. Aşk, ruh, visal, tecelli, irfan, marifet, zikr, tevazu (alçak gönüllülük), mahbub, mahbube, ibadet, bade, cam, kadeh, saki, sâgar, şarap, gül, bülbül, mey, sebû, dil, serv gibi değişik varlıkları gösteren kavramlar gerçekötesi bire anlama bürünür'. Baba Tahir (öl. XI. yy. ortaları), Ebu Said (öl. 1049), Abdullah Ensarî (öl. 1088), Senaî (öl. 1150), Şeyh Attar (öl. XII. yy. ortaları) gibi mutasavvıf şairler, Firdevsî'nin *Şehname*'sine özenerek *Gürsasbname* adlı destanı yazan Esedî Tûsî (öl. 1073), *Sefername* yazarı Nâsır Husrev (öl. 1089), Katran Tebrizî (öl. 1073), kasideleriyle çağında büyük bir ün yapan Mes'ud Said Selman (öl. 1121), Muizzî (öl. 1148) az çok tasavvuf dışında kalan kaside şairleridir. Rubaî türünün Doğu edebiyatında kurucusu sayılan Ömer Hayyam (öl. 1135'ten

önce), iran edebiyatında kaside türünün en başarılı şairi olarak bilinen Enverî (öl. 1187), onun izinde giden Hakanî Şirvanî (öl. 1177), Nizamî (öl. 1203), Edib Sabir (öl. 1151), Reşidüddin Vatvat (öl. 1177), Cemalüddin Isfahanî (öl. 1192), Seyyid Hasan Gaznevî (öl. 1150), Am'ak Buharaî Gazne-Selçuk dönemlerinin belli başlı kaside, gazel, kıt'a ve mesnevi şairleridir.

Nesir alanında önemli bir gelişme yoktur. Sayıları pek az olan farsça mensur eserlerde görülen başlıca özelliklerin nesirlerin süslü, bir düşünceyi anlatmaktan çok secili, uzun terkipli, tasvirci oluşlarıdır. Şiirde görülen gelişme, ilerleme, kendini bulma çabaları nesirde göze batacak nitelikte değildir. XI. ve XII. yy., iran edebiyatının şiir alanında, özellikle mesnevi, kaside, rübaî türünde en olgun zamanı, altın çağıdır. XIII. ve XIV. yy. ise özellikle gazel türünün en gelişmiş ürünlerini verdiği çağlardır. Bu dönemde iran şiirine iki yeni unsurun girdiği görülür. Biri Şeyh Sa'dî-i Şirazî'nin (öl. 1294) getirdiği bilgelik havası, öteki gazel alanında ve kendinden sonra gelenleri etkileyen Hafız-ı Şirazî'de (öl. 1388) en coşkun bir anlatışla dile gelen hayat ve tebiat sevgisidir. İran edebiyatında Firdevsî destanın, Enverî kasidenin, Şeyh Sa'dî ise gazelin ustaları sayılır. Sa'dî'nin şiirinde hikmet, özlü söz, derin anlam, ince zekâ oyunları kolay ve yumuşak bir dil akıcılığı içinde ortaya konur. *Gülşen-i Raz* (Sırlar Bahçesi) şairi Şeyh Mahmud Şebüsterî (öl. XIV. yy. başı) ile şiir yeniden tasavvufa yöneldi. Daha önceki yüzyıllarda başlayan bu eğilim Şebüsterî'de daha da derinleşti. Kemaleddin İsfahanî (öl. 1227), Sa'dî'nin izinden giden Humem-i Tebrizî (öl. 1314) kaside ve gazelde, Evhadî (öl. XIV. yy. başları), Emîr Hüsrev Dehlevî (öl. XIV. yy. başları), Hacû-yi Kirmanî (öl. XIV. yy. sonları) mesnevide çağın en başarılı örneklerini verdiler. Bu dönemde daha çok Sa'dî ile Hafız'ın açtıkları çığırda yürüyenlerin çağıdır. Bu çağda yaşayan İbni Yemin (öl. 1346), Selman-ı Savecî (öl. 1376), Kemal Hucendî (öl. 1388-1400) çağın değişik türlerde eser veren önemli şairleri olarak anılır. XV. yy. şiirin yeniden tasavvufa dönüş çağıdır. Bunu, İran'ın Moğollar tarafından ele geçirilmesi sonucu ortaya çıkan sosyal sarsıntı ve yıkımlara bağlayanlar vardır. Bu dönemde yetişen Mağrib-i Tebrizî (öl. XV. yy. başları), İsmet Buharî (öl. XV. yy. başları), Nimetullah Kirmanî (öl. 1430) gibi şairler gazel ve mesnevi türünde tasavvufu ana konu olarak işleyen önemli eserler verdiler. XV. yy. iran edebiyatının en önemli şairi, Nizamî'nin etkisi altında kalan, fakat özlü eserler veren, bütün eserlerinde tasavvuf kavramlarına geniş yer veren Molla Camî'dir (öl. 1492). Bu yüzyıllarda nesir alanında daha çok tarih ve tezkirelerin önem kazandığı görülür. Ebu Ömer Osman Minhacuddin (öl. XIII. yy. ortaları), Ata Melik Cuveynî (öl. XV. yy. başları), Reşidüddin Fazlullah Hemedanî (öl. XIV. yy. ortaları), Şehabüddin Abdullah Şirazî (öl. XIV. yy. başları), Mehmed bin Havendşan bin Mahmud (öl. XVI. yy. başları) bu dönemin belli başlı tarihçileridir. Tarih türünün yanı sıra gelişen tezkirecilik alanında Mehmed Vafî, Devletşah bin Alaüddeyle Semerkandî, Vaiz Kâşifî (öl. 1494), Nasırüddin-i Tûsi (öl. XIV. yy. ortaları), Celâlüddin Devvanî (öl. 1502) eser verdi. Bu çağın nesir dili pek açık ve seçik sayılmaz. Cümleler uzun, secili ve süslüdür.

XVI. yy. iran edebiyatının daha çok hint etkisi altında kaldığı, Sebk-i Hindî denen anlayışın yayıldığı bir dönemdir. Daha önceki yüzyıllarda gelişen kaside türü, Muhteşem Kâşânî (öl. XVI. yy. sonu) ile yerini mersiyeye (ağıt) bıraktı. Ehlibeyt için yazdığı ağıtları *Heft-Bend* (Yedi Manzum Parça) adı altında topladı. İran şiirinin ağıt alanında en başarılı örneği sayılan bu eser, sonraki çağlarda yaşayan şairler üzerinde derin etkiler yaratmıştır.

Baba Şirazî (öl. 1519), Hatıfî (öl. XVI. yy. ortaları), türk soyundan gelip farsça şiir yazan Hilâlî Çağatayî (öl. XVI. yy. başları), Vahşî Bafikî (öl. 1583), Urfî Şirazî (öl. 1590), Feyzî Hindî (öl. 1595) kendilerinden sonra gelenleri derin etkileri altında bırakmış şairlerdir. XVI. yy. iran edebiyatının bir geçiş dönemidir. Bu çağ iran edebiyatı, Urfî, Baba Figanî ve Feyzî ile son büyük yazarlarını vermiş sayılır.

Bu dönem nesrinde de önceki yüzyıllarda olduğu gibi tarih, ahlâk konularını işleyen eserler, şuara tezkireleri, sözlükler geniş yer tutar. Nesir süslüdür. Bir düşünceyi anlatmaktan çok sanat yapma kaygısı ağır basar. Yazarlar, düşüncelerini söylemekten çok hüner göstermeyi, söz oyunları yapmayı severler. Bu çağın önemli eserleri Gıyasuddin Hundemir'in (öl. 1543) *Habib-üs-Siyer* adlı tarihi, Ahmed Gaffarî'nin *Nigâristan, Cihan-ârâ* (Cihanın Süsü) adlı iki eseri, Emin Ahmed Râzî'nin *Heft İklim*'i (Dünyanın Yedi Bölümü) gibi şuara tezkireleridir.

Telif eserlerin yanında tercüme çalışmalarının, özellikle Arapça'dan Farsça'ya eser aktarmanın da geniş bir yer kapladığı görülür.

XVII. ve XVIII. yüzyıllarda özellikle Nazirî (öl. 1612), Talib Amülî (öl. 1626), Kelim Hemedanî (öl. XVII. yy. ortaları), Zuhurî (öl. 1615), Saib Tebrizî (öl. 1669) gibi daha çok Hindistan'da yaşayan iran şairleri şiirde geniş hayale, söz oyunlarına, kavram inceliklerine, süslü buluşlara önem vermişlerdir. Onlardan sonra gelen Abdülkadir Bîdil (öl. 1720), Hatif İsfahanî (öl. 1783) aynı yolu tutmuştur. Nesir alanında Şeyh Mehmed bin Hüseyin Bahaeddin (öl. 1622), Refiüddin Mehmed Vaiz (öl. 1694), Surûrî (öl. XVII. yy. başları) başlıca yazarlar arasında sayılır. Tarih alanında Nadir Şah çağını konu edinen, Mirza Mehdi Han tarafından yazılan *Tarih-i Nadirî* gene aynı padişahın kendi ve zamanıyle ilgili *Dürre-i Nadire* (Nadir İnci Tanesi) adlı eserleri önemlidir. Bu çağ bilginlerinden Mehmed Bakır Meclisî'nin din konularını işleyen eserleri, çağının din, ahlâk, tasavvuf görüşlerini dile getirmek bakımından birer örnek sayılabilir. Kadı Nurullah Şüsterî'nin 1601 yılında bitirdiği şia mezhebi bilginlerinin, hukukçularının, mutasavvıflarının, hükümdar ve şairlerinin eserlerini hayatlarını inceleyen eseri, Ahmed Razî'nin 850'ye yakın şairin hayatını içine alan tezkiresi (1760) edebiyat alanında başvurulan ana kaynaklardan biri niteliğindedir.

XIX. yy. eski edebiyatın ürünlerini geliştirme yolunda bir başarı göstermez. Bütün çalışmalar, eskilerin ortaya koyduklarını yeniden ele almağa yönelmiş durumdadır. Geçen yüzyılların hint kaynaklı şiir tarzı Sebk-i Hindî'ye karşı uyanan tepki yüzünden X.- ve XIV. yüzyıllardaki şairlere dönüş başlar. XIV. ve XVII. yüzyılların süslü, ağdalı, hayellerle zengin kavramları yerine Rudegî, Firdevsî, Enverî gibi özenme her alanda kendini gösterir. Eski buluşlar, eski sanat kavramları çağın görüş ve anlayışına uygun bir nitelikte ele alınır, işlenir. Avrupa kültürünün doğu ülkelerinde yayılması, yeni sanat görüşlerinin, yaşanan gerçeklere yönelmesi bütün doğu islâm edebiyatında olduğu gibi İran'da da görülmeğe başlar. Gazel, kaside, rubai, kıt'a, beyit gibi eski şiir biçimleri olduğu gibi alınır. Micmer İsfahanî (öl. 1810), Neşat İsfahanî (öl. 1828), Fürugî (öl. 1857), Visal Şirazî (öl. 1845), Kaimmakam (öl. 1835), Surûş İsfahanî (öl. 1868), Mahmud Han Melik-uş-Şuara (öl. 1893) gibi şairler, Sebk-i Hindî geleneğinden kurtularak daha önceki iran şiirinin havasını canlandırmağa çalıştılar.

Nesr alanında da şiirle yan yana giden bir eğilim göze çarpar. Süslü ve ağdalı deyimlerden, hayallerle, secilerle süslü sanat oyunlarından elden geldiğince kaçınılır. Din, ahlâk, tasavvuf, fıkıh, tarih işlenen genel ve yaygın konular arasındadır. XX. Yüzyıl iran şiirlerinde bir uyanma, yavaş yavaş çağdaş sanat anlayışına yönelme görülür. Günlük olaylar, yaşanan gerçekler şiire girer. Eski süslü, söz oyunlarıyle dolu dilden kaçınma düşündüğünü olduğu gibi şiire geçirme duyguları sezilir. Fakat edebiyat bir bütün olarak gelenekçi görüşten kurtulamaz. Buna karşılık çağdaş milliyetçilik akımlarını benimseyen, şiirlerinde daha çok millî duyguları dile getiren, devrimci bir anlayışla eser veren, çevresini etkileyen şairler de yetişmiştir. İran edebiyatının son döneminde önde gelen şairler arasında İrec Mirza (öl. 1924), Edip ül-Memalik (öl. 1917), Işkî (öl. 1923), Bahar Hordsanî (doğ. 1886), Pervîn İ'tisamî (doğ. 1910), Reşid Yasemî (doğ. 1896) gibi daha çok batı şiir ve kültürüne eğilim duyanların adı geçer. Günümüz iran edebiyatında roman, tiyatro, hikâye gibi sanat türleri uyanış durumundadır. Önceki yüzyıldan gelen etki iyice silinmediği için yeni başlayan roman türünde daha çok tarih konularının, romantizmin ağır bastığı görülür. Tiyatro alanında yapılan denemeler daha emekleme çağındadır. Yeni edebiyatı tutanların çokluk rus, ingiliz ve fransız klasiklerinin etkisi altında kaldığı görülür.

GÜZEL SANATLAR

M.Ö. V. binyıldan M.Ö. VII. yy. dolaylarına kadar uzanan tarihöncesi dönemle tarihin başlangıcı arasındaki devrede hayvan resimlerinden yapılmış kendine özgü süslemesi olan bir seramik, daha çok cenaze törenlerinde ve âyinlerde kullanılan uzun ibikli ibrikler yapıldı. Bu konuda başlıca merkez Isfahan'ın kuzeyindeki Sialk'tı. M.Ö. II. binyılda pek ince bir biçimde stilize edilmiş tanrıça heykelleri, M.Ö. I. binyılda da tunçtan silâhlar ve özellikle Amlaş yöresinde altın ve gümüşten önemli sayılabilecek bazı eşyalar yapılmağa başlandı. Mezopotamya'nın ucunda yeni kurulan ve başkenti Sus şehri olan Elam devleti babil sanatının etkilerini taşıyan ince bir kültürün ortaya çıkmasına yolaçtı.

Luristan ilinin iri taşlı mezarlarında M.Ö. II. ve I. binyıldan kalma binlerce tunç eşya bulunmuştur. Bunlar, silâh ve koşum takımı parçalarıdır. Bu merkezlerin, iki binyıl kadar bir süre boyunca, göçebe sanatlarının üstündeki etkisi pek büyük oldu. Ayrıca bugün de, plastik sanatlar alanında ortaya koydukları yaratıcı güç bakımından büyük bir ün kazanmışlardır. İskitlerin sanatı Ziviye hazinesi (M.Ö. VII. yy. sonu) dolayısıyle ortaya çıktı. Göçebe ve talancı bir halkın eseri olan bu sanat çok karmaşıktır ve altın eşyaların çokluğuyle dikkati çeker.

Akamanışlar dönemi, Keyhüsrev, Dara ve Kserkses'in büyük imparatorluğunun devridir ve sanatı, kendini dev yapılarla ortaya koyar. Bu konuda Persepolis (Parsa) özellikle anılmağa değer. Ayrıca, «krallar kralı»nın gücünü gösteren güçlü bir heykelcilikle yine hayvan şekillerine dayanan, değerli taşlarla işlenmiş ve altından yapılmış eşyaları da anmadan geçmemek gerekir. Yunan hâkimiyetinden sonra, Parthlar, süsleme sanatlarının geliştirilmesiyle iran sanatına yeni bir öz getirdiler. Sasanî devri ise iran sanatının en önemli devirlerinden biridir. Bu dönemde, kayaların üstlerine büyük kabartma resimler; kralı avda, savaşta veya saraydaki törenlerde ululamak amacıyle, bugüne kadar erişilememiş bir süsleme gücüne sahip ve pek ince bir anlayışın ürünü olan gümüş tabaklar yapıldı. Aynı zamanda da, dokuma, cam ve mücevher alanında, islâm sanatı çerçevesi içinde gelişen ve bu sanatın belki de en eksiksiz biçiminin İran'da ortaya çıkmasına yolaçan büyük bir gelişme kendini gösterdi.

bir tütün işçisi

Resim ve yazı

Resim sanatı, İran'da İslâmiyetten önce gelişti. Her ne kadar Sasanîler döneminden (M.S. 224-651) daha sonraki devirlere hiç bir fresk ve süsleme kalmadıysa da başka kaynaklardan İran'daki parlak kültür döneminde birçok yaratıcı faaliyetin yanında resim sanatının da yer aldığını öğreniyoruz. Emat Henfeld, yaptığı kazılarda IX. yy.-da Samarra'da halifenin sarayında yapılan duvar süsleme resimlerinin kalıntılarını inceleyerek bunların (danseden kızlar, kadın avcılar, hayvanlar çeşitli çiçek resimleri) Sasanî motiflerinin izlerini taşıdıklarını ortaya koydu. Aynı dönemde belki de Maniheizmin etkisiyle süsleme sanatı Bağdat'ta da yaygınlaşmıştı. Gerek sir A. Stein'in keşifleri gerek Turfan'da Almanların yaptığı kazılar sonunda Maniheistlerin kitap resimleri hakkında bazı bilgiler edinmiş bulunuyoruz.

İranlıların resim ve yazı sanatına katkıda bulunmaları Müslümanlıkla başlar. Bu sanatlara önceleri kitaplarda yer verildi. İran'ın müslüman ülkelerindeki bu sanatın gelişimine katılması Abbasîler dönemine rastlar (750). VII. yy.ın sonlarına doğru Irak'ın en eski iki kültür merkezinde, Basra ve Kûfe'de kûfî yazısıyle parşömen üstüne yazılmış Kur'an'lar pek boldu. Bu ilk el-

Foto. Encyclopedia Americana

yazmaları fazla süslü değildi. Değer kazanmalarının sebebi arkaik şekilleri ve taş üstüne işlenmiş duygusunu veren üslûplarıdır. İslâm sanatının bu kolu VIII. ve IX. yy.-larda bağdatlı halifelerin destek ve teşvikiyle en parlak dönemine ulaştı. Bu dönemde ün kazanan kûfi yazı ustaları içinde yalnız Araplar değil basralı Hoşnam gibi sanatçılar da vardı. Ayrıca nesih yazısının gelişmesinde de iran asıllı hattatların oynadıkları rol çok büyüktü. Nesih, dikey şekilli yazının yerini yavaş yavaş almağa başlayan daha yuvarlak bir yazı türüydü. Nesihten türeyen süsleyici sülüs'ün ise sicistanlı İbrahim Sezgi tarafından bulunduğu, Segzi'nin öğrencisi Üstad Ahval Segzi'nin ise, halife Me'mun zamanında, hattatlığın kurallarını ayrıntılarıyle ilk inceleyen ve tartışan kişi olduğu söylenir. Üstad Ahval Segzi'nin öğrencisi İbni Mukla, nesih yazısının tamamen kûfinin yerini almasını sağladı. İbni Mukla'ya sanatın bütün ilkelerini en iyi bilen adam gözüyle bakılıyordu. İbni Mukla'nın etkisinde pek çok ünlü sanatçı yetişti. Bunlar arasında İbnül-Bavvab, mazdeî asıllı Hasan el-Sirafî (öl. 979) ve sasanî soyundan geldiği söylenen Buyid prensi Fena-Husru (öl. 982) sayılabilir.

Bağdat okulu. Bağdat okulunun bugün elimizde bulunan en eski resim çalışmaları XII. yy.dan kalmadır. XII. yy.da artık Selçuk dönemi başlamış olduğu halde bu resimler, içerikleri ve sanat eğilimleri açısından daha eski geleneklerin izlerini taşımaktadır. XIII. yy.ın ortasına kadar da pek az değişerek devam eden bu türlü eserler arasına yunan ve nasturî bilim adamlarından (Dioscorides, Galem v.d.) yapılmış tercümeler bulunduğu gibi; daha eski örneklere dayanan resimlerle açıklamalı kitaplar, Hindistan'dan gelen Bidpay'ın hayvan masalları (*Kelile ve Dimne*), o zamanlar çok beğenilen El-Harirî'nin fıkraları bulunur. El-Harirî fıkralarının yanında serruclu Ebu Said'in maceralarını ve kurnazca fikirlerini yansıtan resimler yer alır. Bu üç tip metin de sanatçıyı tabiatın incelenmesine yöneltiği gibi, kompozisyon ve renk konularına da önem verilmesini sağlamıştı. Nitekim bu okulun çalışmaları, renklendirme ve canlı tasvirler çizme açısından şaşkınlık verecek kadar mükemmeldir. İran'lı ustaların bu çalışmalarda ne dereceye kadar payı olduğu bilinmemektedir, fakat Rey'de yapılan çömleklerin (yaklş. 1200), Bağdat resim üslûbuyle süslenmiş olması bu okulun Mezopotamya'dan İran'daki merkezlere doğru çoktan yayılmağa başladığını gösterir.

X. yy.da artık parşömenin yerini kâğıt almağa başladı. Yalnız dinî olmayan eserler değil, Kur'an ve diğer dinî metinler de kâğıda geçirildi. Kâğıt yapımı, Semerkant'tan bütün müslüman ülkelere yayıldı. Dinî sebeplerle insan figürlerinin çıkarıldığı elvazması süsleri de hızlı bir gelişme gösterdi. Tezyincilik ve tezhipçilik sanatı yavaş yavaş hattat ve ressamların sanatından ayrılmağa başladı ve kendi kuralları içinde gelişti.

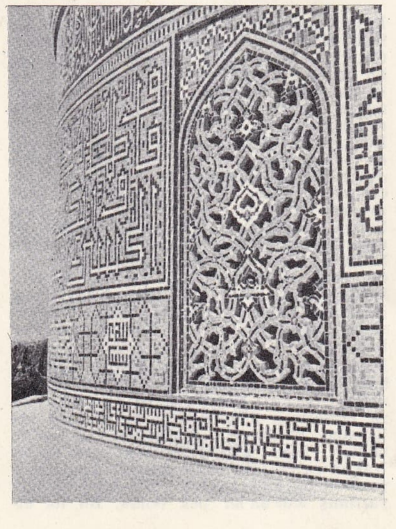

Şah mescidi (camii) kubbe bileziğinden detay (1612-1613) Isfahan (l'Art de l'İslâm adlı eserden)

Kûfi artık yalnız bölüm başlıklarında ve ad yazılı olan ilk sayfalarda kullanılıyordu. Bunun dışında ya nesih yazısının birçok türünden biri veya yine dikey olan ama daha stilize ve zarif bir süs yazısı kullanılıyordu.

İlhanlılar dönemi. XIII. yy.daki moğol akınları Batı Asya'daki kitapçılık açısından beklenmedik bir şekilde yararlı oldu. Hulâgu ve kendisinden sonrakiler kitap yazmacılığını geliştirmek için ellerinden gelen her şeyi yaptılar, ayrıca sanatçılar Uzakdoğu'nun gelişmiş resim anlayışıyle karşılaşmış oldular. Böylece hem yeni konular ortaya çıktı, hem de ressamın görüş açısı son derece genişlemiş oldu. Bu dönemde tarihî olaylar ve efsaneleri resmetmek eğilimi doğdu. Meselâ Reşideddin Fazlullah'ın dünya tarihini anlatan eserinde bu tür resimler yer alır. Ayrıca Sung döneminin çinli ustalarıyle karşılaşmanın en önemli sonuçlarından biri manzaranın keşfi oldu. Erken XIV. yy. eserlerinden yoğun bir dış etki ile eski geleneklerin bağdaştığı görülür. Zamanla İran-Mogol adını verebileceğimiz yeni bir resim türü ortaya çıktı. Bu tür, İlhanlıların iki merkezinde Bağdat ve Tebriz'de en parlak dönemine ulaştı. Dinî olmayan metinler artık Arapça değil, Farsça yazılıyordu. Firdevsî'nin büyük millî destanı ve Nizamî ile Hacûyi Kirmanî gibi şairlerin şiirleri resimlenerek çoğaltılmağa başlanınca bütün minyatür sanatı iranlılaştırmağa doğru kesin adımlar attı. Resim kompozisyonlarının etkili olarak kullanılabileceği alanlar bulundu. Nitekim şiirlerin dikey sütunlar halinde yazılması, metnin istendiği yerde kesilmesine elverişliydi. Böylece resimle metin hem daha anlamlı bir şekilde içiçe girebiliyor, hem de estetik açıdan daha memnun edici bir şekilde bağdaşıyordu.

Şehname'den alınma kahramanlık, *Hüsrev ile Şirin Leylâ ve Mecnun*'dan alınma duygulu sahneler gibi daha birçok konu, ilk kez bu dönemde karakteristik biçimlerini kazanarak resmediliyordu. Bu döneme ait başlıca arapça metinler şunlardı: Kazvinî'nin kozmografisi ve Batı Türkistan'da büyük bir dikkatle hazırlandığı sanılan bir iki astronomi yazısı. Bağdat yazı okulunun en büyük hizmeti ise 1300'lerde kûfi Kur'an'larını yuvarlak yazıya dönüştürmek ve bu yazıyı birkaç türde geliştirerek süs sanatının en olgun örneklerini vermek oldu. İlhanlılar döneminde hazırlanan büyük ve eşsiz Kur'an'ları iranlı ustaların yazdığı sanılmaktadır. Siyah mürekkep ve altınla yazılan bu Kur'an'larda her sayfalarında son derece etkileyici birkaç satır bulunurdu. İranlı ustalar Kutsal kitap süslerinin, özellikle arabesk süslemenin yeni ilkelerini Tebriz ve Semerkant'a götürdüler.

Timur okulları. Batı Aysa'daki siyasî durum tamamen değiştiği için Timur'un başkenti Semerkant, bir süre sonra son derece verimli bir merkez haline geldi. Başkâtibi Emîr Muhammed Bedreddin her çeşit yazıyı ustaca yazmakla ün kazandığı gibi, torunları İbrahim Mirza ve Baysungur Mirza ünlü birer hattat oldular. Timur'un sarayında, Uzakdoğudan gelen örneklerin etkisiyle, ayrı bir varak üstüne mürekkeple yapılan, bazen de yaldız ve renk unsurlarını da taşıyan resimler moda oldu. Bu resimler kartonlara yapıştırılarak albümler haline getiriliyordu. Renkli yapılan geleneksel minyatürler ise bu dönemde Herat ve Şiraz okullarında yeni ve verimli gelişmeler gösterdi. 1434'te genç yaşta ölen Baysungur Mirza, Herat'ta kendi kitaplığı ile bağlantısı olan bir akademi kurmakla ün kazandı. Bu akademi de yıllarca çeşitli süsleyici ve ressamın dışında 40 hattat çalıştı. Bu akademide farsça metinler artık nesih yerine nestalik yazısıyle yazılıyordu. Nestalik, eski bitişik yazının bir uzantısıydı, ünlü tebrizli Mir Ali tarafından bulunmuştu. Herat'taki 40 usta ya doğrudan veya dolaylı olarak Mir Ali'nin bulduğu yazı şeklini en iyi temsil eden Sultan Meşhed'li Ali (öl. 1513) oldu. Sultan Meşhed'li Ali ünlü şair ve vezir Mir Ali Şir Nevaî'nin koruyucusu ve büyük şair Camî'nin arkadaşıydı. Ressamların millî edebiyatlarından alınmış konuları tercih etmeleri ve kendi anayurtlarının büyüleyici manzaralarına kapılmaları sonucu bu dönem, İran resminde genellikle aynı dönemde batıda yapılan gotik resimlerde de bulunan romantik bir hava vardır. Buna karşılık Doğuda resimlerin sadece süsleyici ve kişiliksiz olma nitelikleri süregeldi. Şiraz ile Herat arasında bütün ayrılık, değişik renk şemaları kullanmaları oldu. Bu dönemde resimle metin arasındaki uyum düşünülebilecek en mükemmel şekline varmıştı. Günümüze ulaşan elyazmalarına baktığımızda, hattatların ressamlara gelişigüzel bıraktıkları boşlukların ressamlar tarafından ne kadar ustaca doldurulduklarını görürüz. XIV. yy.ın başlarında arka planlar hâlâ kırmızı veya sarıyle boyanıyordu. Kırmızı veya sarının yerini önce mavi, sonra da yaldız aldı. Resmedilen manzara, genellikle bozkır görünümündeydi; sivri kayalar, tek başına duran bir ağaç, taşların ve çiçeklerin arasından sıçrayarak akan bir çay bütün açık hava sahnelerinin başlıca unsurlarıydı. Bir ormanın sihirli havası veya muhteşem bir çiçek bahçesi çok seyrek resmediliyordu. Çiçek açan ağaç motifi, oldukça etkileyici olarak daha çok küçük resimlerde kullanılıyordu. Bu motifin Ming dönemi çin resminden alındığı sanılır. Nitekim Timur zamanında Uzakdoğuyle başlayan dolaysız ilişkiler oldukça artmıştı.

Heratlı Bihzad. Timur dönemi resminin zayıf tarafları figürlerin kalıplaşması, başların ruhsuzluğu ve hareketlerin ifadesizliğidir. Bu açılardan bakıldığında başka bakımlardan şaşırtıcı bir gelişme gösteren bu sanatta hiç bir ilerleme görülmez. Bir değişikliğin meydana gelebilmesi ve yeni yolların işlenebilmesi için tamamen devrimci bir kişiliğe ihtiyaç vardı. Bu kişiliği de iran resim sanatının en büyük ustası diye bilinen heratlı Bihzad ortaya koydu. Bihzad en kalabalık resimlerinde bile her figürün çehre ve hareketlerini birbirinden ayırıyordu, renk dünyası son derece zengindi. Renk tonları sıcaktı, renk çeşitliliği sayesinde portreleri kişilik kazanıyordu. Gerek elbiselerde gerek ten kısımlarında renkleri ayrıntılı olarak kullanıyordu. Manzara resimleri alanında da bir devrim yapmıştı. Bihzad'ın manzaraları kendinden önceki ressamlara oranla daha tabiîydi. Konu seçişinde bir gerçekçilik payı görülüyordu. Hattatların hâkimiyetine ilk karşı çıkan Bihzad olmuştu. Resimlerinin arasına metin istemiyor, resimlediği sayfaların ancak bir köşesine bir iki mısra yazılmasına izin veriyordu. Hattâ bazen iki sayfayı birden kaplayan resimler yaptığı görülüyordu.

1450'den önce doğan ve 1520'den sonra ölen Bihzad iran resminde Timur döneminin en uç noktası olduğu gibi Safevî döneminin de başlangıcı sayılır. 1506'ya kadar Herat akademisinin başında bulundu; 1506'da Şah İsmail kendisini Tebriz'e götürdü, kitaplıkların başına getirdi ve pek çok ihsanda bulundu. Günümüzde Bihzad'ın olduğu tartışmasız kabul edilen ancak birkaç eser bulunmaktadır. Gerek Herat'ta, gerek Tebriz'de üslûbunu İran'a yayan, Batı Türkistan'a Hindistan'a kadar götüren pek çok öğrenci vardı. XVI. yy.da ünü öylesine yayılmıştı ki sanatı, hemen her yerde taklit ediliyordu. Çeşitli yerlerde yapılan resimlere değer kazandırmak için Bihzad'ın imzası atılıyordu.

Tebriz Okulu. Tebriz'de daha sonraki ressamlar kuşağının başında son derece yetenekli olan Sultan Muhammed gelir. Tahmasp'ın maiyetinden olan Sultan Muhammed devrinin tüm sanatlarını etkiledi. Başka ustalarla birlikte iran destanlarını resimledi. Bunlardan bazıları günümüze ulaşmıştır. Fakat Sultan Muhammed, günlük hayattan alınan konuları ve portreleri tercih ediyordu. Bu resimleri ayrı varaklar üstüne yapıyordu. Bu varaklar daha sonra ünlü hattatların da yazı örnekleriyle birlikte ciltleniyordu. Vernikli meşinden ciltleri kullanarak ressamlara yeni bir çalışma alanı açan da odur. Ayrıca ressamların kumaş deseni ve hükümdar için yapılacak halılara örnek çizmeğe başlamalarını da kendisi sağladı. Nitekim XVI. yy.dan kalma av ve hayvanları canlandıran bazı ünlü halılarla, figürlerle işlenmiş bazı kadife ve ipekliler, Sultan Muhammed'in atelyesinde hazırlanmıştı.

XV. yy.ın sonunda tebriz Kur'an süslemeleri fazlasıyle önem kazanmıştı. Kitabın adını taşıyan sayfalarda yıldız veya madalyon biçimi çevrelerin yer alması, kenarlarında aynı örneklerin tersi ya da helezonî

Foto. MEYDAN

biçimlerde süslenmeğe başlanması ilk defa bu dönemde Tebriz'de görüldü. Bu da İran halıcılığında büyük değişikliklere yolaçtı. Süsler gittikçe zengin ve karmaşık bir hal aldı, arabeske bol miktarda çizgi, hurma dalları, fiyonglar ve bulutlar arasında yer alan ince bir çift çiçek katıldı. Bihzad zamanında nişapurlu Şah Mahmud bir tâlik yazısı ustası olarak önem kazanmıştı. Daha sonra tebrizli Mir Ali (öl. 1559) «hükümdarın yazıcısı» sıfatını aldı. Osmanlı padişahlarının çağrısına uyan birçok hattat ve tezyinci ise İstanbul'a giderek burada bir kitap süsleme okulu kurdular. Şah Kulu ve Veli Can gibi ressamların da katıldığı bu okul, tebriz geleneğini devam ettirdi. *Isfahan okulu.* XVI. yy.ın sonlarında İran'daki bütün sanatçıların yeni başkent Isfahan'da Şah Büyük Abbas'ın iradesi altında toplanmalardan sonra burası, çeşitli kitap yazma ve süsleme sanatlarının geliştiği yeni ve önemli bir merkez haline geldi. Mir İmad el-Hüsnî (öl. 1618) ve Rıza Abbasî, hükümdara sunulacak yazılar için birbirleriyle rekabet ederlerken, diğer sanatçılar da dinî yazıları hayvan biçiminde yazarak veya buna benzer hünerler göstererek ve nerdeyse okunmaz hale gelmiş yazıları ustalıkla yazarak ilgiyi çekmeğe çalışıyorlardı. Resimde Herat ve Tebriz okullarıyle bağlantıyı Üstad Muhammedî sürdürüyordu. Muhammedî, kuşkusuz metinden tamamen koparak tabiattan aldığı izlenimleri mürekkeple kağıda geçiren ilk ressamdı. Muhammedî'nin daha sonra yerini alan, Isfahan'daki ressamlar loncasının başı Rıza Abbasî'nin gerçek veya taklit olup olmadığı her zaman bilinmeyen imzasına sık sık rastlanır. Bu sanatçının daha yaşlı bir kuşaktan Ağa Rıza ile aynı kişi olması mümkünse de bu nokta kesinlikle bilinmemektedir. Ama hint ve iran albümlerini neşeli, çizgisi sağlam, kırmızı tebeşirle yapılmış resimlerle dolduran oydu. Konuları genellikle günlük hayattan alınmaydı. Sayfaları birbirinden canlı renklerle doldurmuştu. Ünü bir ara öylesine arttı ki, nerdeyse Bihzad'ın şöhretini gölgeledi. Rıza Abbasî, zarif, ince üslûbuyle kitap süsleme alanına yeni bir hava getirdiği gibi diğer süsleme sanatlarında da etkisi çok oldu. Nitekim duvar süslemelerinde, Isfahan'da bahçe içinde yer alan sarayların duvar çinilerinde ve vernikli kapılarında Rıza'nın etkisi açıktır. Rıza'nın en iyi dostu ve öğrencisi Muin'di. Muin'in günümüze gelen en ünlü eserlerinden biri hocasının portresidir. Muin'in üslûbu XVII. yy.ın sonunda hâlâ canlılığını yitirmemişti. Bu dönemde Şah Abbas II avrupa resmiyle bir bütünleşme sağlamak için Roma'ya birçok genç sanatçı yollamıştı. Fakat Muin'in üslûbunun hâlâ geçerli olması yüzünden Roma'ya giden sanatçılardan yalnız Muhammed, fazla geniş olmayan bir ün kazanmıştı. XVIII. yy.da Avrupa resim ve gravürleri olduğu gibi kopya edilmeğe başlandı. Nadir Şahın Hindistan'a yaptığı seferler ise geçici bir moğol etkisine yolaçtı. XIX. yy.ın başında vernikli resme büyük önem veriliyordu.

Fakat bu resimler satış için yapılan bir pazar endüstrisinden öteye gitmedi. Süslemeler geniş tablolar halini aldı. XIX. yy.ın sonundan beri iran minyatürlerine duyulan ilginin artmasıyle eski varak, hattâ tüm elyazmalarının eski bir usta veya dönemin üslûbuyle kopya edildiği dükkânlar açıldı. Bunun ne kadar sıhhatli bir gelişme olduğu tartışılabilirse de geçmişte yapılan eserlerle olan ilişkiyi sürdürebilmesi açısından önemlidir.

Mimarî, seramik, kumaş ve madencilik

Müslümanlığın bölgeye yayılmasıyle başlayan belli bir süsleme tarzı, aslında iran sanatı diye bilinen bütün öbür sanat kollarına resim ve yazı sanatı da dahil olmak üzere, hâkim oldu. Fakat İslâmiyet öncesinden gelen etkilerin büsbütün kaybolduğu söylenemez. Nitekim bir sasanî motifi olan karşı karşıya iki aslan sık sık görülür. *Mimarî.* mimarîde çok kullanılan beşik kemerli revaklar doğrudan doğruya sasanî saraylarından alınmadır. Bu revaklar büyük camilerin de başlıca motiflerindendir. Camilerde bu revakların iki yanında minareler yer alır. Minareler İranlılara özgü olan yükseklik duygusunu belirtir. İranlılara ait ikinci bir özellik ise çift kubbedir. Dıştaki kubbe soğan biçiminde olur. İlk örneklerde az olan ağırlık gittikçe daha çok vurgulanmıştır. Bütün bu kemer ve kubbeler son derece ustaca yapılmıştır. Tavanlardan sarkan taştan yapılma çiçek sepetleri, oyulmuş düzeylerin kesişmeleri, iki kemerin kavuşması, tarak kabuğu biçimindeki süsler büyük bir ustalığı gösterir ve başka yerlerdeki benzer islâm yapılarından kesinlikle ayrılır.

Selçuk hâkimiyeti döneminde gelişen mimarî XVI. ve XVII. yy.da en parlak haline ulaştı.

XVIII. yy.da ise tahta yapılar son derece gelişti. İnce zarif sütunlar, girift kornişler oyma ve kakmalarla süsleniyordu. Bunlar öncelikle iran hayatında büyük bir önem taşıyan bahçelerde kullanılıyordu. Müslümanlıktan gelen düzeyleri süsleme sevgisi dış duvar, kemer, kubbe ve minarelerin dış duvarlarının mavi-yeşil, türkuvaz, pembe ve sarı çinilerle kaplanmasına yolaçtı. Başka hiç bir üslûpta renk ile mimarî bu kadar bütünleşmemiştir.

Seramik. Kökleri en eski mezopotamya çömlekçiliğine dayanan iran seramikçiliği XIII. yy.da son derece gelişti ve en ileri sanat haline geldi. Çömleklerin biçimleri, eldeki toprak yüzünden kaba oluyordu. Fakat çömlek mükemmel bir şekilde sırlanıyordu. Renkler, özellikle türkuvazdan kobalta kadar uzanan çeşit çeşit maviler dünyaca meşhur oldu. Sasanî, pers ve bizans etkisi canlılık ve güzellik getirmişti. XIV. yy.da çiçeklerle yapılan süslemeler moda olduğu gibi desenler daha serbest ve daha az biçimci oldu. Vazolar alçak kabartmalarla süsleniyor ve mavi bir sırla kaplanıyordu. XVI. yy.da çin etkisi görülmeğe başladı. XVII. yy.da yalnız desenlerde değil, yapım metotlarında çin etkisi kendini gösterdi. Aynı dönemde Çin'de iran etkisi hissedildi. Seramik endüstrisinin önemli bir kısmını da çiniler meydana getiriyordu.

Kumaş. Avrupa'daki kiliselerin hazinelerinde Asya'dan geldikleri şüphe götürmeyen birçok kumaş vardır. Bu kumaşlar iran seramiklerinde görülen sasanî ve bizans etkilerinin adını taşır. İpeklilerin, bazen de altın ve gümüşün üstüne aslan, kartal ve hayalî hayvan motifleri işlenmiştir. XIII. yy.dan eski olan kumaşlar çeşitli islâm ülkelerinden gelmedir. Fakat daha sonrakilerin çoğu Türkiye ve İran'dan gelmiştir. Türklerin motifleri gittikçe kalıplı ve geleneksel olduğu halde, iran motifleri XVIII. yy.dan sonra daha karmaşık biçimler edindiği gibi, daha da gerçekçi olur. Bunlar moğol istilâsı sonucu çin etkisinde kalmıştır.

İran dokumacılığı içinde en önemli yeri halılar tutar. En iyileri XVI. ve XVII. yy.dan kalmadır. Bunlar gerek teknik gerek süsleme sanatı açısından mükemmeldir, son derece yumuşak renkler taşır.

Madencilik. İranlılar, madeni büyük bir estetik duygusuyle işlerlerdi. Bakır ve çeliğe gerek karışık geometrik, gerek tabiî motiflerle işledikleri altın ve gümüşleri yerleştirirlerdi. Bu alandaki teknik bilgileri de yüksekti. Kullanılan motifler ise seramik ve dokumadaki motiflerin aynıydı.

Sivri yapraklarla bezenmiş spiral şeklindeki bir süs veya ağaç dalı en çok rastlanan motiflerdendir. Bu sanat en çok silâh ve kalkanda görülür. Her ne kadar türk ve iran silâhları arasında bir benzerlik varsa da İranlıların sanatı daha zengin ve zariftir. (→ Bibliyo.) [ML]

İRANÎ sıf. (*İran*'dan *iranî*). İranlı. || İran ile ilgili. (M)

İRANLI sıf ve i. (*İran*'dan *iran-lı*). İran'da oturan veya orada doğmuş (kimse). [M]

İran seferi. Bk. ÇALDIRAN MEYDAN SAVAŞI.

İRAOTA i. Beyaz benekli esmer veya mavi renkli büyük kelebek; alt kanatlarının ucu kuyruk gibi uzundur; Hindistan'da ve Malezya'da yaşar. (*Lycenidae* familyasından.) [L]

İRAP veya **İRAB** i. (ar. *ᶜarab*'dan *iᶜrāb*). *Esk.* Düzgün konuşma.

— DEY. *İrapta mahalli* (*yeri*) *yok,* hiç bir değeri, önemi yok.

— Gram. *Esk.* Arapça isim ve fiil çekimlerinde son harflerde veya harekelerde meydana gelen değişme. || Bu değişmeleri öğreten bilim. || *İrap kabul etmeyen,* sabit harekeli, son harfi hiç bir şekilde değişmeyen. (M)

İRAPUATO, Meksika'da (Guanajuato eyaleti) şehir, Guanajuato'nun güneyinde; 49 500 nüf. Demiryolu merkezi. Çeşitli sanayi: demir dökümhaneleri; kibrit, ayakkabı fabrikaları; besin sanayii v.b. (L)

İRAS i. (ar. *vereş*'ten *irāş*). *Esk.* Verme, verilme. || Sebep olma. || Gerekme. || Getirme. || *İras etmek,* sebep olmak, gerektirmek, vermek. || *İras-ı fütûr,* usanç verme. || *İras-ı keder,* üzüntü, keder verme. || *İras-ı mazarrat* (veya *iras-ı zarar*), zarar verme, dokunma. (M)

İRAT veya **İRAD** i. (ar. *vürūd,* gelme'den *īrād*). Bir malın belli sürelerde sağladığı gelir: *Gayet hasis olan annesinin ne kadar iradı olduğunu bilmiyordu* (Ömer Seyfeddin). || Gelir getiren mülk: *Senin gibi irat sahibi kızı kim almaz?* (Ahmed Rasim). *Dereboyu dediğimiz kavaklar da bir irattır* (R. H. Karay). || *Esk.* Söyleme. || Getirme. || *İrad etmek,* söylemek: *O yalnız dinler, ara sıra bir sual irad ederdi* (H. Z. Uşaklıgil). || *İrad-ı kelâm,* söz söyleme. || *İrad-ı mutufat,* ara vermeden konuşma. || *İrad-ı nutk,* nutuk söyleme. || *İrad-ı sual,* soru sorma. || *İrad ü masraf,* gelir ve gider.

— Ed. *İradı mesel,* bir fikri ispat için verilen örnek.

— Huk. *İrat senedi,* bir alacak için kurulup bir kıymetli evraka bağlanan ve kural olarak, rehnin satın alınması imkânını bertaraf eden bir gayrımenkul rehni çeşidi. Bk. ANSİKL.

— Teşk. tar. *İradı Cedit hazinesi,* Selim III tarafından, Nizamıcedit ordusunun gerekli ihtiyaçlarını karşılamak için ayrılan para fonu (Bk. ANSİKL.) || *İradı Cedit nazırı,* Nizamıcedit'in masrafını karşılamak için ayrılan gelirin bulunduğu hazinenin memuru. (Nizamıcedit'in kaldırılmasıyle bu memuriyet de sona erdi.)

— ANSİKL. Huk. *İrat senedi,* bir gayrımenkul üstünde, gayrımenkul mükellefiyeti şeklinde kurulur (Med. kn. md. 817/I). Borçlu olan gayrımenkul maliki, belirli zamanlarda yerine getirilecek edimleri yüklenir ve bu edimlerin yerine getirilmesi gayrımenkulün değeri ile teminat altına alınır. Bu sebeple alacaklı, gayrımenkulün kıymetinden alacağını tam olarak temin edemezse, geri kalanı için borçlunun malvarlığına başvuramaz (Med. kn. md. 817/III). Bu durumda ortada, bir eşyaya bağlı borç vardır ve gayrımenkulü iktisap eden aynı zamanda irat senedinin de borçlusu olur (Med. kn. md. 821). Ancak, muacceliyet tarihinden itibaren üç yıl geçmiş ve ödenmemiş olan faizler, rehin ile temin edilmiş olmaktan çıkarak şahsî bir borç halini alır (Med. kn. md. 821, 763).

İrat senedinin diğer bir özelliği de kıymetli evrak niteliğinde olmasıdır. Yani hak senette cisimleşir. Bunun bir sonucu da, irat senedinin mücerret olmasıdır. Yani senette, sebep gösterilmez. Ancak buna rağmen sebebin gösterilmesi, senedin geçerliğini etkilemez.

Medenî kanunda hangi gayrıkenmullerin irat senedine konu olabileceği açıklanmıştır (md. 817). Buna göre ancak ziraî gayrımenkuller, evler ve üzerinde inşaat yapabilecek arsalar için, irat senedi kurulabilir. İrat senedinin konusu bir ziraî gayrımenkulse, ana borcun değeri, arazinin irat değerinin 2/3'ünü (Med. kn. md. 818), konu, üzerine bina yapılacak bir arsaysa ana borcun değeri, arsanın bina ile birlikteki değerinin 1/2'sini aşamaz. Şehirdeki bir gayrımenkulü sınırlayan irat senedi ise, o arsanın irat değeri ile arsanın ve üzerindeki binanın değerinin toplamının 1/2'sinin 3/5'ini aşamaz. Kıymetleri tapu idaresi takdir eder. İrat senedi kural olarak geri satın alınamamakla birlikte, kanunda bunun bir istisnası vardır. (Med. kn. md. 820). Buna göre borçlu her altı yılın sonunda bir yıl önceden haber vererek, senedi geri satın alabilir. İrat senedinin kurulmuş sayılması için, tapu siciline tescil yeterli değildir. Hakkın doğmuş olması için, rehin senedinin de düzenlenmiş olması gereklidir. Ancak bundan sonra, tescil ile hak kurulmuş olur.

Tomas de İRIARTE
Carmona'nın gravürü
İnza'nın deseninden

Tapu Sicil tüzüğüne göre tapu memuru tarafından düzenlenen irat senedi şu hususları kapsar: gayrımenkulün, 1. tapu kütüğündeki sahife numarası, 2. köy ve mahallesi, 3. cinsi, niteliği, ada ve parsel numarası, 4. resmî değeri, 5. üzerindeki diğer takyitler (md. 63).

— Teşk. tar. *İradı Cedit hazinesi*'nin yönetimi için Nizamıcedit'in en büyük âmiri görevlendirildi. Ayrıca Şıkkı Sani defterdarlığı ortadan kaldırılarak bununla birleştirildi. İradı Cedit hazinesinin muhafazasına olduğu gibi kaydına da çok önem verildi. Gelir ve giderlerin günlük pusulalarını nazıra ve başdefterdara vermek kanunda yazılıydı. Yine kanuna göre her ay başında defterdar ve nazır birlikte günlük giderleri gözden geçirir, üç ayrı defter yazarak bunlardan birini Bâbıâli'ye sunarlardı. Her yıl sonunda on iki aylık hesap birleştirilir, defterler arasında eşitlik sağlandıktan sonra, başdefterdarla nazır, yıllık bilançoyu verirlerdi. Bu bilanço sadrazam tarafından Rikabı Hümayuna sunulurdu. Giderler çıkarıldıktan sonra gelirden arta kalan fazlalık, Kapıarası hazinesinden kaldırılarak Kargiri İradı Cedit hazinesine gönderilirdi.

İradı Cedit hazinesinin yıllık geliri yetmiş bin keseye kadar çıkarılmıştı. Selim III'ün ölümünden sonra bu hazine kaldırıldı; gelirin bir kısmı darphane hazinesine gönderildi. (M)

İRATEN, ar. **Beni Raten,** arap kabilesi. Sahip oldukları topraklar kuzeyde Sebau, batıda Vadî Aysi, doğuda Ayt Fransen ve güneyde Ayt Yahya bölgesi ile sınırlanmıştır. İraten kabilesi bağımsız olmakla birlikte, ismen Bicaye valisine bağlıydılar. Merinî el-Hasan'ın, İfrikiye seferi sırasında İraten kabilesine Şemsi adlı bir kadın hükmediyordu.

Türk yönetimi sırasında, İratenler dağlara çekildiler; fakat fransız mareşali Randon'un dağları eline geçirmesi üzerine (1857), az sayıda oldukları için entrika yoluna başvurdular. Kısa bir süre sonra İraten toprakları kesin olarak fransız hâkimiyetine girdi. Fransız kuvvetleri İratenler ile müttefiklerini, Suk el-Arba yaylasında bozguna uğrattı (29 mayıs 1857).

1871'de yeniden bağımsızlık mücadelesine giren İratenler yine başarı kazanamadı. (M)

İRATERAPİ i. (fr. *irathérapie*). Ted. Radyoaktif iyotla tedavi metodu. (L)

İRATİ, İspanya'da (Navarra) ırmak, Batı Pirenelerden doğar.

— *İrati* (veya *İraty*) *ormanı*, sınırın her iki yanında uzanır; 2 375 ha. (L)

İRAVADİ, Birmanya'da ırmak; 2 250 km. İravadi, Myitkyina'nın kuzeyinde, Mali ve Nmai ırmaklarının birleşmesinden meydana gelir; bu ırmaklar, Kaçinler eyaletindeki Assam Himalayalarının devamı olan dağlardan çıkar. Kuzeyden güneye, boğazlarla kesilmiş havzalar ve küçük sıradağlar dizisini geçerek, baştan başa Birmanya'yı aşar; boğazlarda çağlayanlarla kesilen ırmağın akışı hızlanır. İravadi, Bhamo'dan sonra buharlı gemilerin işlemesine elverişlidir. Mandalay'ın aşağı kesiminde, sağ kıyıdan en önemli kolu Çindvin'i alan ırmak Prome'den geçer; kıyısında girilmesi zor, sık bir mangrov uzanan Marteban körfezine ulaşmadan önce 45 000 km²'lik bir delta meydana getirir; deltayı dokuz kol (ikisinin kıyısında Rangoon ve Bassein şehirleri kurulmuştur) yarar. Yılda denize doğru 50 m ilerleyen İravadi deltası, dünyanın başlıca pirinç ihraç bölgesidir. Irmak, martta karlar eriyince kabarır; haziranda, muson yağmurlarının başlangıcında debisi daha da artar ve suları eylül ayında en yüksek noktasına erişir. Yolcu nakliyatında, petrol ve geniş sallara istif edilen hint meşesi (tek ağacı) sevkiyatında yararlanılan İravadi, Birmanya'nın bütünlüğünü sağlayan hayatî bir anayoldur. (L)

İRAZ i. (ar. *iʿrāẓ*). *Esk.* Yüz çevirme. ‖ Sakınma. ‖ *İʿraz etmek*, yüz çevirmek. Çekinmek. (M)

İRAZU, Kosta Rika'da büyük yanardağ, volkanik sıradağların en yüksek noktası; 3 452 m. (L)

İRB veya **İREB** i. (ar. *irb* veya *ireb*). *Esk.* Akıl, zekâ. ‖ Akıllılık, zekilik. ‖ Hile, düzen. (M)

İRBÂ i. (ar. *ribāʾ*'dan *irbāʾ*). *Esk.* Çoğaltma, arttırma, faize verip çoğaltma. ‖ *İrbâ etmek*, ölçüyü aşacak şekilde çoğaltmak, faizcilik etmek. ‖ *İrbâ-ı mal etmek*, eldeki malı, serveti çoğaltmak. (M)

İRBİD, Ürdün'de şehir, Aclun ilinin merkezi, Ürdün'ün doğusundaki yaylada, Suriye sınırı yakınında; 7 000 nüf. Tarım (buğday, arpa, zeytin) pazarı. Şehirde birçok filistinli mülteci vardır. (L)

İRBİL, Mezapotamya'da ve Suriye'de birçok yerin adı. (M)

İRBİS i. Büyük yırtıcı hayvan türü; Orta ve Kuzey Asya'nın soğuk ve dağlık bölgelerinde yaşar.

— ANSİKL. *İrbis*'in (*Felis uncia*) boyu hemen hemen pars kadardır (1,30 m). Postu açık külrenginde ve siyah benekli, fakat parsınkinden daha yumuşak ve kıvırcık kıllıdır. Sırtında, kuyruğunun ucuna kadar devam eden, uzun ve kalın siyah bir çizgi bulunur. İran'a kadar Orta Asya'nın karlı dağlarında yalnız ve yabanî olarak yaşar. (L)

İRBİT, S.S.C.B.'de şehir, Batı Sibirya'da, Sverdlovsk'un kuzeydoğusunda; 23 500 nüf. Metalürji ve besin sanayii.

— Tar. Tatarların kurduğu (1633) İrbit, 1643'ten sonra Sibirya ve Çin'in Avrupa ile ticaret ilişkilerinin merkezi oldu ve 1775'te rus çariçesi Katerina tarafından şehir haline getirildi. (L)

İRCA i. (ar. *rücūʿ*'dan *ircāʿ*). *Esk.* Eski şekline sokma, çevirme. ‖ Geri döndürme, geri verme. ‖ *İrca etmek*, çevirmek: *Hükûmet hadiseyi diğer mağlûp devletlere yapıldığı şekle irca edinceye kadar uğraşmak vazifesinde idi ki bu vazifeyi ifa etmemişti* (Atatürk). ‖ *İrca-i inan*, atın dizginini çevirme. Başka tarafa yönelme. ‖ *İrca-i kelâm*, konuşmada konuyu asıl amaca yöneltme. ‖ *İrca-i nazar*, bakışı geriye yöneltme, çevirme. Eskiyi gözde canlandırma, geçmişe bakma. ‖ *İrca-i zihn*, düşünceyi eskiye yöneltme, geçmişi hatırlama: *Karısının mazisine kadar irc-i zihn eden muhayyilesinde...* (H. Z. Uşaklıgil).

— Kim. *Esk.* İndirgeme. (M)

İRDAF i. (ar. *ridf*'ten *irdāf*). *Esk.* Birbirinin ardı sıra gönderme, yürütme. ‖ Sözde mecaz veya cinas kulalnma. ‖ *İrdaf etmek*, takip etmek.

◆ **İrdafen** zf. Esk. Ardı sıra göndererek, yürüterek. (M)

İRDELEME i. (*irdelemek*'ten *irdele-me*). *Yeni.* İrdelemek eylemi.

— Mat. *Bir denklemi irdeleme*, bu denklemin terimlerini ve veriler üstünde yapılabilecek varsayımlara göre çeşitli çözümlerini inceleme. Bk. TARTIŞMA. (LM)

İRDELEMEK geçl. f. *Yeni.* Bir konunun incelenmesi ve tenkit edilmesi gereken bütün yönlerini incelemek. *Esk.* Tetkik etmek. (M)

İRDELP (Neşet Ömer), türk hekimi (İstanbul 1882 - ay.y. 1952). Tıbbiye'yi bitirdikten sonra ihtisasını Paris'te yaptı. Fransa'dan dönüşünde (1910) Tıp Fakültesi İç Hastalıkları klinik şefliğine tayin edildi. Birinci Dünya savaşında Kızılay'ın Süveyş teşkilâtında çalıştı. Savaş sonunda İstanbul'a döndü (1921) ve Tıp Fakültesi İç Hastalıkları müderrisliğine tayin edildi. Tıp fakültesi dekanı oldu (1925). Dârülfünun eminliğine getirildi (1927). Rektör oldu (1933). İstanbul milletvekili seçildi (1934). Antropoloji enstitüsünü ve dergisini kurdu. Eserleri: *Mide ve Em'a hastalıkları; İntani Hastalıklar; Kebet Hastalıkları; Kalp ve Em'a Emrazı*. (M)

İREB i. Bk. İRB.

İREC. Mit. Fars hükümdarı Feridun'un üç oğlundan en küçüğü. Feridun ülkeyi üç oğlu arasında böldü. Turan'ı, Tur'a; Şam ve Irak'ı, Selm'e; İran'ı, İrec'e bıraktı. Selm ve Tur küçük kardeşlerinin baba tahtına oturmasını çekemeyerek onu öldürdüler. İrec'in oğlu Menuçehr, Feridun'un da yardımıyle, tahta geçti ve amcalarını öldürerek babasının öcünü aldı. İran ile Turan arasındaki savaşlar bu yüzden çıktı. (M)

İRELAND (John), katolik amerikan papazı (Burnchurch, Kilkenny, İrlanda 1938 - Saint-Paul, Minnesota 1918). 1852'de A.B.D.'ye geldi ve Ayrılık savaşına askerî rahip olarak katıldı. 1875'te yardımcı, 1884'de asil piskopos ve 1888'de Saint Paul başpiskoposu oldu. Amerikan'cılık akımının şeflerinden biridir. Minnesota'nın birliğe katılması için çok etkili çalışmalar yaptı. (L)

İRELAND (John), ingiliz bestecisi (Bowdon, Cheshire 1879 - Rock Mill Washington, Sussex 1962). Yazar Alexander İreland'ın oğlu, Royal College of Music'te (Krallık Yüksek Müzik okulu) Stanford'un öğrencisi oldu; Brahms'ın etkisindeydi. Sonraları Debussy, Ravel, Stravinski ile çalıştı. Sanatı dolambaçsız, açık ve şiir doludur. Birçok melodi, koro ve orkestra parçası, senfonik şiirler (*Mai-Dun, London Ouverture*), bir konçerto, bir süit ve oda müziği eserleri besteledi. (L)

İRELAND (William Henry), ingiliz yazarı (Londra 1777-ay.y. 1835). Şöhretini bir edebiyat sahtekârlığına borçludur. 1795'te *Krâl Lear*'ın yeni bir metni, 1796'da *Vortigern* adlı hiç yayımlanmamış bir trajedi gibi, Skahespeare ile ilgili önemli belgeler bulduğunu ileri sürdü. Devrin birçok tenkitçisi bunlara inandı ama bu düzenbazlık Ed. Malone tarafından ortaya çıkarıldı. (L)

İREM (Zatülimad da denir), bir masal şehri veya dünya cenneti. Doğu İslâm masallarına göre Ceyrun bin Sa'd bin Ad adlı birinin, bugünkü Şam'ın olduğu yerde kurduruğu şehir. Süslü, oymalı, işlemeli mermer sütunlarla donatıldığı söylenen, bazı tarih kaynaklarında bir masal havası içinde anlatılan İrem adlı bir il vardır. Bu şehir de, şehrin kuruluşu da bir efsane olmaktan öteye geçemez. Efsaneye göre Ad'ın Şedid ve Şeddad adlı iki oğlu vardır. Şedid ölünce kardeşi Şeddad, o zamana göre, bütün dünya ülkelerini kendi krallığının sınırları içine ve yönetimi altına alır. Bir gün, dünyanın ötesinde, insan ayağı değmemiş Cenne (cennet) denen bir mutluluk ülkesinin bulunduğunu duyar ve bu mutlu ülkeyi (cennet'i) dünya yüzünde gerçekleştirmeğe kalkar. Aden çöllerinde cenneti örnek alarak taşları altın ve gümüşten, duvarları değerli taşlarla kaplı bir şehir kurduran Şeddad, sonra İskenderiye'nin bulunduğu yerde İrem'e benzeyen ikinci bir şehir daha yaptırmak ister ve bunu bitiremeden ölür. Bugün için, İrem'in nerede olduğu kesinlikle bilinmemektedir. Bazı kaynaklar bunun Aden'de, bazıları Sena ile Hadramut arasında, kimleri de Umman ile Hadramut yakınlarında olduğunu bildirir. İskenderiye şehri kurulurken, kazılan toprağın altından İrem'in temellerinin çıktığını söyleyenler de vardır. Daha çok Yemen ve Güney Arapçasına benzeyen İrem sözünün gene Güney Arabistan'da bir kuyu ile bir dağın adı olduğu da bilinmektedir.

İrem sözü, edebiyatta daha çok mutluluk ülkesi, cennet örneği, insanların her türlü üzüntü, acı ve sıkıntıdan uzak kaldığı yer anlamına gelir. İran ve türk edebiyatında İrem, sevgilinin oturduğu yer, güzelin bahçesi, gezindiği yer, evinin sokağı, sevgiliyle buluşma yeri gibi değişik anlamlarda geçer. Bir insanın kendini mutlu saydığı her yer İrem'dir. İrem, içinde yetişen üzüm bağları dolayısıyle, insana sonsuz sevinç, sınırsız mutluluk, iç açıklığı veren kutlu şarapların yapılıp içildiği ülke anlamında da kullanılır.

Bazı türk ve iran şâirleri İrem'i üzümleri, şarapları yüzünden örnek mutluluk ülkesi diye anarlar.

Tasavvufta İrem, insanın gönlüdür. Tanrı «tecelli»sini gördüğü, Tanrı ile buluştuğu yerdir. Bazı mutasavvıf yorumculara göre «insan-ı kâmil»in, «şeyh»in, Tanrı'nın katı, «âşık» ile «mâşuk»un buluştuğu, «visal»e ulaştığı yer İrem'dir. Eski edebiyatta geniş bir yeri olan, edebiyat kavramları arasına giren İrem sözü zamanla unutulmuştur. (M)

İRENA i. Ötücü kuş; erkeğinde tüylerin yarısı kadifemsi siyah, yarısı çok parlak canlı mavidir. (Bazen MAVİ PERİ KUŞLARI da denilen İrena'lar İndonezya'da yaşar. *İrenidae* familyasının örnek tipi.) [L]

İRENE Dİ MONFERRATO (İolanda, — denir), Doğu imparatoriçesi (1271-Selânik 1315). Monferrato büyük markisi Guglielmo V'in kızı macar prensesi Anna'dan adlı kalmış Andronikos II Palailogos (1282-

Foto. X (LAROUSSE)

1328) ile evlendi. Erkek kardeşi Âdil Giovanni I'in ölümüyle (1305) kendisine kalan Monferrato markiliğini, ikinci Monferrato hanedanını kuran küçük oğlu Teodoro I'e verdi. Oğullarının imparatorlukta eşit paylar almasını istediğinden, bizans topraklarını, Macaristan prensesi Anna'nın oğlu Mihaly ile birleşmiş olan Andronikos'un bütün çocukları arasında bölmeğe çalıştı. Başaramayınca Selânik'e çekildi ve Sırbistan kralı olan damadı Stefan VI Uroş II Milutin ile birlikte çeşitli entrikalar çevirdi. (L)

İRETON (Henry), ingiliz generali (Attenborough, Nottinghamshire 1611 - Limerick 1651). İç savaşta parlamentonun görüşünü benimseyerek Naseby muharebesine katıldı (1645). Kaderini, 1646'da kızı Bridget ile evlendiği Cromwell'in kaderine bağladı ve parlamentoya karşı çıkan orduyu tuttu. Kral Charles I'in idam hükmünü imzaladı. Cromwell ile İrlanda'ya gitti, *lord deputy* sıfatıyle ordunun kumandasını ele aldı (1650) ve Limerick'i zaptetti (1651). [L]

İRFAH i. (ar. *refāh*'tan *irfāh*). *Esk.* Rahata ve bolluğa kavuşturma. (M)

İRFAN i. (ar. *ʿirfān*). Bilme, anlayış: *Zehra'nın aklına, irfanına itimad ettim* (A.H. Müftüoğlu). *Sonra irfanı için söyleyecek söz bulamam / Oğlanın bildiği, öğrendiği herşey sağlam* (M.Â. Ersoy). ‖ Gerçeği anlamağa yarayan güçlü seziş: *Çünkü onda ilim yok amma irfan var* (R.N. Güntekin). ‖ Kültür: *O devirlerde Bursa aynı zamanda parlak bir irfan merkeziydi* (N. Araz). ‖ Kadın ve erkek adı.

— Tasav. Hakkı ve sıfatlarını bilmek. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Tasav. Hakkı tanımağa yarayan bütün yollar, *irfan* adını alır. Hakkı tanımak için iki yol vardır:
1. istidlâl yolu. Âlimlere mahsustur; eserden müessire, fiilden sıfata, sıfattan zata geçmekle olur;
2. iç temizliği yolu. Evliya ve enbiyaya mahsustur, gönül temizlemek ve dünya sevgisini atmakla olur. Mutasavvıflar irfanı «kendini bilmek» şeklinde tarif etmişlerdir. (M)

İRFANİYE i. (ar. *ʿirfān*'dan *ʿirfāniyye*). *Esk.* Fels. Kişinin tanrısal âlemin sırları hakkında da tam bilgiye sahip olabileceğini ileri süren dünya ve din görüşü. (M)

Irgun Zvai Leumi, aşırı milliyetçi yahudi teşkilâtı. İngilizleri Filistin'den kovmak için Haganah'dan ayrılan üyeler tarafından 1935'te kuruldu. 3 000 ilâ 5 000 kişi arasında bir kuvveti vardır ve 1945'ten beri Menahem Beigin'in yönetimindedir. Beigin bu teşkilâtı tedhiş komandosu olarak düzenlemişti. Teşkilât (özellikle Stren komandoları) İngiliz Yüksek komiserliğine (ağustos 1944), Kahire'de lord Moyne'a (16 kasım 1944), kont Bernadotte'ye (17 eylül 1948) karşı, sonra da Arap Yüksek komitesinin yeniden kurulması üzerine, Araplara karşı düzenlediği suikastlarla dünya kamuoyunu telâşa verdi. 1948'de israil ordusuna katıldı. Teşkilât *Heruth* adı ile siyasî parti halinde devam etmektedir. (L)

İRHA i. (ar. *rehāvet*, gevşeklik'ten *irhā*). *Esk.* Gevşetme, bırakma, koyuverme. ‖ *İrha etmek,* bırakmak, salmak. ‖ *İrha-i imame* («sarığı gevşetme»), kayıtsız olma. ‖ *İrha-i inan* («dizgini gevşetme»), işine devam etme. ‖ *İrha-i inan-ı semend-i hame,* («kalem atının dizginini salıverme»), aklına geldiği gibi yazma, durmadan yazma. ‖ *İrha-i lisan* («dilin dizginlenmemesi»), ağzına geleni söyleme.

— Mus. Koma*ya verilen ad. (M)

İRHAS i. (ar. *irḫāṣ*). *Esk.* Bir şeyin fiyatını indirme, ucuzlatma. ‖ *İrhas etmek,* değerini düşürtmek. (M)

İRHAS i. (ar. *rıhṣ*, bir duvarın ilk taş sırası'ndan *irhāṣ*). *Esk.* Bir peygamberin gönderilmesinden önce, gönderileceğini haber veren olağanüstü belirti. ‖ Sağlam şey. ‖ Duvar yapma.

◆ **irhasat** çoğl. i. *Esk.* Peygamber gönderileceğine değgin olağanüstü belirtiler. ‖ Sağlam duvarlar. ‖ Hayırlı işlerle uğraşmalar. (M)

İRİ sıf. (esk. türk. *irmek*'ten *iri*). Normal kabul edilen ölçüleri aşan, kocaman: *İri yağmur damlaları derenin yuvarlanan sularına düşerek arada küçük ve hemen kaybolan halkalar bırakıyordu* (Sabahattin Ali). *Yerdeki iri bir taş basamak üstünde oturdum* (R.H. Karay). *BozguncuIuktan yargılanacak suçlu, çok uzun boylu, iri göbekli bir hoca idi* (Kemal Tahir).

— ÇEŞ. DEY. *İri boy,* ölçüleri aşırı. ‖ *İri kesim,* çok iri. ‖ *İri kıyım,* iri kıyılmış. [İnsan için] Bedeni iri olan, iri yapılı: *Herif iri kıyımdı. Böylelerine, Çerkes Osman Çavuş «meşebüken» derdi* (Kemal Tahir). ‖ *İri yarı.* Bk. İRİYARI. ‖ *İrisini rafa, ufağını çöpe dizmek,* bir şeyi en ince noktalarına varıncaya kadar anlatmak.

— Biyol. Boyu ortalama boyun üstünde olan hayvan türleri için kullanılır.

◆ **irice** sıf. Az iri, fazla büyük olmayan: *İrice bir sandal.*

◆ **irili** sıf. [Yalnız *irili ufaklı* sözünde geçer]. Farklı boylarda, büyük küçük karışık: *İrili ufaklı, hep bir ağızdan / Bir türkü söylüyorlar öyle sessiz!* (C.S. Tarancı). *İrili ufaklı taşlar ayaklarımı acıtıyor* (Ömer Seyfeddin).

◆ **irilik** i. İri olma hali: *Bakalit cigara kutusu iriliğinde, o sertlikte, o renkte bir akrep* (R.H. Karay). [ML]

İRİAN, İndonezyalıların, Yeni Gine'ye verdikleri ad. 1963'ten beri batı kısmı İndonezya'nın bir ilidir (*Batı İrian;* 421 951 km²; 800 000 nüf.) [L]

İRİARTE (İgnacio), ispanyol ressamı (Azcoitia, Guipuzcoa 1620 - Sevilla 1685). Büyük Herrara'nın öğrencisi; Sevilla akademisinin kurucularından biridir (1660). Manzara resimlerinin birçoğu Prado'dadır. (L)

İRİARTE (Tomas DE), ispanyol yazarı (Orotava, Tenerife 1750 - Madrid 1791). Estado adlı kuruluşa tercümeler yaptı. Yüksek Savaş kurulu arşivcisi (1776) oldu. Madrid edebiyat çevrelerini büyük ölçüde etkiledi. Yergi şiiri *Los Literatos en Cuaresma*'yı (Edebiyatçılar Büyük Perhizde) [1773] yazması, *Horatius'un Şiir Sanatı* adlı eseri tercüme etmesi (1777), Molière ile Voltaire'e hayranlık duyması, klasik zevki ne büyük bir coşku ile savunduğunu gösterir; ama Boileau'yu örnek alarak yaptığı sanat tenkitlerini kapsayan *Fabulas Literarias* (Edebî Masallar) [1782] en önemli eseridir. (L)

İRİARTEA i. (Bernando *İriarte*'nin isminden). Güney Amerika'da tropiklerarası bölgelerde yetişen palmiye.

— ANSİKL. *İriartea*'nın ortası şişkin, silindirimsi, yüksek bir gövdesi vardır. Boyun kısmı çoğu zaman yer üstü kökleriyle çevrilidir. Dibi kın şeklinde gövdeyi saran yaprakların ucunda şerit dilimli yaprakçıklar bulunur. (L)

İRİAYAKLI bİş. i. Oldukça büyük boylu kuş; tüyleri parlak siyah, başı ve boynu kısmen çıplaktır; Yeni Gine'de ve Avustralya'nın kuzeyinde yaşar. (İriayaklıgiller familyasından olan bu kuş, aynı familyadaki diğer kuşlar gibi kuluçkaya yatmaz.) [L]

iribarne tüpü. Jinekol. Genişletilen dölyatağı boyunun sürekli olarak açık kalmasını sağlayan madenî tüp. (Çoğunlukla, kısırlığa karşı dölyatağı boynunda yapılan ameliyatlardan sonra kullanılır.) [L]

İRİBAŞ bİş. i. Kuyruksuz kurbağaların iri başlı kurtçuğu. *Eşanl.* TETAR.

— ANSİKL. Gövdesi ince kuyruklu iri bir başı andıran (adını bu benzerlikten alır) *iribaş* kuyruksuz kurbağaların yumurtadan çıkan kurtçuk halidir. Sırf suda yaşayan bu hayvanlar solungaçlarla solunur. Solungaçlar önce dıştadır, sonra iç solungaca dönüşür. Daha sonra bunların yerini akciğerler alır. Boyları epey büyüyünce iribaşın bir çift art bacağı çıkar. Akciğerler gittikçe gelişir, sonra ön bacaklar belirir. En sonunda kuyruk küçülmeğe başlar ve kaybolur. Böylece yetişkinlerine benzeyen küçük bir kurbağa ortaya çıkar. (L)

İRİDEKTOMİ i. (fr. *iridectomie*). Oftalmoloji. İrisin kısmî kesilmesi.

— ANSİKL. *İridektomi,* ışık demetlerine sunî bir geçit sağlamak (optik iridektomi), göz basıncını azaltmak (glokoma karşı iridektomi), katarak ameliyatında göz billûrunun çıkarılmasını kolaylaştırmak (ameliyat öncesi iridektomi) veya bu ameliyattan sonra irisin sarkmasını önlemek gibi çeşitli amaçlarla uygulanır. (L)

İRİDENKLEYZİS i. (fr. *iridencleisis*). Oftalmoloji. İrisin bir parçasının gözakı ile damar tabaka arasına sokulması ameliyatı. (L)

İRİDİK sıf. (fr. *iridique*). Kim. Ayrı olarak elde edilemeyen IrO_3 anhidridi ve buna tekabül eden asit için kullanılır. (L)

İRİDİNA i. Afrika'nın doğusundaki tatlı sularda yaşayan iki çenetli yumuşakça. (*Mutelidae* familyasından.) [L]

İRİDİT i. (fr. *iridite*). İridyum'un IrO_3 anhidridinden türeyen tuz. (L)

İRİDODİYALİZ i. (fr. *iridodialyse*). Oftalmoloji. İristen bir parçanın dipten kesilip çıkarılması; sunî gözbebeği yapmak amacıyle uygulanır. (İridodiyaliz terimi travmadan ileri gelen bir yırtılmayı ifade için de kullanılır.) [L]

İRİDODONEZ veya **İRİDODONESİS** i. (fr. *iridodonèse* veya *iridodonésis*). Oftalmoloji. Gözün en ufak hareketinde irisin dalgalı titremesi. (İrise desteklik eden göz billûrunun bulunmamasından ileri geldiği sanılır.) [L]

İRİDOKERATİT i. (fr. *iridokératite*). Oftalmoloji. İris ve gözakının birlikte iltihaplanması. (L)

İRİDOKOROYİDİT i. (fr. *iridochoroïdite*). Oftalmoloji. İrisle sert tabakanın (korsid) birlikte iltihaplanması. (L)

İRİDOMYRMEX i. Tasmanya, Avustralya ve Yeni Gine'de bulunan, çok hareketli küçük karınca. (Kınkanatlıların karıncagiller familyasından.)

— ANSİKL. *Dolichoderus*'lara benzeyen *iridomyrmex*'ler, yuvalarını toprağın içine yapar ve burada bitki bitlerini barındırarak büyütür. Bu gruba giren arjantin karıncası (*İridomyrmex humilis*), evlerde dayanılmaz bir hal alır; meyve ağaçlarını harap eder, bitki asalaklarını korur, ekilmiş tohumları çalar, kovanları yağma eder, yuvalardaki yavru kuşları öldürür. Bunları yok etmek için, karıncalara karşı kullanılan usuller uygulanır. Bir başka gruptan olan *İ. sanguineus,* toplu halde divik yuvalarına saldırır; yuva yollarını adım adım ele geçirir, savunucu divikleri öldürür ve yer. Gene bu cinsten *İ. myrmecodiae, myrmecodia* cinsinden bir bitkinin soğan gövdesine yerleşerek onunla ortak yaşar. Karıncanın çıkardığı dışkılar bitkiye besin ödevi görür. Eskilerin *Nidus formicarum vegetano* (karınca yuvası bitki) dedikleri budur. [L]

İRİDOPLEJİ i. (fr. *iridoplégie*). Oftalmoloji. İris felci. (L)

İRİDOSİKLİT i. (fr. *iridocyclite*). Gözde damar tabakanın ön kısmında yani iris ile kirpiksi cismi de kaplayacak şekilde yer alan iltihaplanma. (L)

İRİDOSKLEREKTOMİ i. (fr. *iridosclérectomie*). Gözakının bir parçasıyle irisin bir parçasının birlikte kesilip çıkarılması. (Bazı glokom olaylarında uygulanan bu ameliyatın amacı, ameliyat edilen noktadan suyu humorun düzenli akımını, göz iç sıvısının sızmasını, böylece gözdeki iç basıncın azalmasını sağlamaktır.) [L]

İRİDOSKOP i. (fr. *iridoscope*). İrisi büyük göstererek muayene etmeğe yarayan âlet (büyüteç veya mikroskop). [L]

İRİDOSKOPİ i. (fr. *iridoscopie*). Gözakı mikroskopu veya büyüteci ile irisin muayenesi. Bk. İRİS *teşhisi.* (L)

İRİDOSMİN i. (fr. *iridosmine*). Kim. Platin yataklarında bulunan tabiî iridyum ve osmiyum alaşımı. *Eşanl.* İRİDOSMİYUM, OSMİRİDYUM, İRİDYUMLU OSMİYUM. (L)

— ANSİKL. *İridosmin,* kalay beyazlığında veya kurşun renginde bir maddedir. Romboedrik sistemde billûrlaşır; nevjanskit ve siserskit adı verilen iki çeşidi vardır. (L)

İRİDOTOMİ i. (fr. *iridotomie*). Oftalmoloji. Sunî gözbebeği yapmak amacıyle irisi bölme ameliyatı. (L)

İRİDYUM i. (fr. *iridium*). Kim. Platin yataklarında bulunan ve platine benzer özellikler gösteren nadir element.

— ANSİKL. Kim. *İridyum,* atom numarası 77, atom ağırlığı Ir. = 193,1 olan kim-

iris
(böcekbil.)

İRİS
bir yunan vazosundan detay
Louvre müzesi, Paris

Foto. LAROUSSE

İRLANDA haritası

IRLANDA: Cork limanı

len jelatinle aprelenmiş kâğıt veya kumaş üzerine sulu ortamda dökülür. Böylece, kâğıt veya kumaşın üzerine yayılan bu tabaka, kuruduktan sonra sedefli gibi görünür. (L)

İRİKUM i. Bölgeden bölgeye değişerek ya ocak kumunu, ya iri kumu veya alüvyonların ayrılmasıyle elde edilen kum ile çakıl arası büyüklükteki bir gereci belirten terim.

— Jeol. Tutturulmamış kırıntılı bir kayada çapı 2-20 mm arasında değişen veya biraz daha fazla olan parça. (Geniş anlamda irikum, başka kayaların kırılması veya ufalanmasıyle oluşur; bu oluşma olayını hemen her zaman akarsu veya deniz tarafından taşınma ve yığma eylemi izler.) [L]

İRİLEŞME i. (*irileşmek*'ten *irileş-me*). İrileşmek işi; iri hale gelme.

— Tıp. Bazı organların anormal şekilde büyümesi. *Esk.* Dahame. (M)

İRİLEŞMEK geçz. f. (*iri*'den *iri-le-ş-mek*). İri, büyük, kocaman bir hale gelmek.

◆ **İrileştirmek** geçzl. f. İri bir hal almasını sağlamak. (M)

İRİN i. (esk. türk. *iriñ*'den). Vücuttaki bir yara veya çıban üzerinde görülen sarımtırak sıvı. *Esk.* Cerahat. İltihap.

— Patol. Bir yangı sonucu meydana gelen donuk görünüşlü patolojik sıvı. (Bk. ANSİKL.) || *İrin odağı*, irinin meydana geldiği ve toplandığı yer. || *İrin yolu*, irinli bir odaktan çıkan irinin dışarıya doğru izlediği uzun ve dolambaçlı yol. (İrin yolları özellikle tüberküloz menşeli apseler de çok önemlidir.)

— Vet. *İrin yolu*, bazı durumlarda, dışarıya akmadan önce irinin izlediği az veya çok uzun, dolambaçlı yol. (Kaslar arasında kas zarı boyunca, kemiklerde, kirişlerde yangı yolları görülür, omuz başı ağrısında, boyun ağrısında, irinli eklem hastalığında, bu irin yollarına sık sık rastlanır. Yarayı sıkıştıran etleri kesmek, karşılıklı akıntı yerleri açmak suretiyle ve antiseptik şırıngalarla tedavi edilebilir.)

— ANSİKL. Patol. *İrin*, biri sıvı (irin seru-

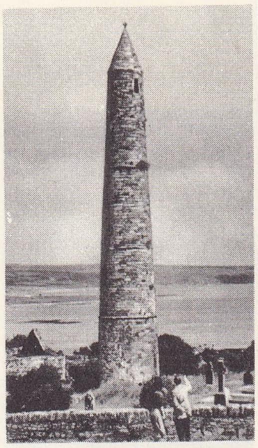

Ardmore kulesi

solda, Dublin; sağda, ağustos 1969 kargaşalıklarında bir binada yangın çıkaran gençler

yasal elementtir. 1803'te ingiliz kimyacısı Tennant tarafından keşfedildi. Tuz çözeltileri bir alkaliyle muamele edilince çeşitli renkler verdiği için, elemente, gökkuşağı anlamına gelen latince *iris* kelimesinden türetilerek iridyum adı verildi. 22,4 Yoğunluğunda, gri beyaz renkte bir madendir ve ancak 2 454°C'ta erir. Asitlerde çözünmez; platine benzediği için aynı formülde bileşikler, özellikle amonyaklı birçok bileşik verir. İridyum ham platin üzerine altın suyunun etkisiyle çökelen iridyum osmiyürden elde edilebilir. Saf halde kullanılmaz; daha çok platinle yüzde 10 oranındaki alaşımları (iridyumlu platin) tercih edilir; bu alaşım, metre ölçeklerinin ve termoelektrik çiftlerin yapımında kullanılır.

◆ **İridyumlu** sıf. İridyumla alaşım halinde bulunan bir maden için kullanılır: *İridyumlu platin serttir ve güç ergir.* (L)

İRİGATÖR i. (fr. *irrigateur*). Tıp. Lavman ve organizma boşluklarına sürekli akım halinde şırınga yapmağa yarayan âlet. (Genellikle bir şırıngaya veya bir perfüzyon aygıtına bağlı, içi delik bir kauçuk hortumdur.) [L]

İRİKROMATİN (fr. *irichromatine*). Işığı ayrıştıran karışım: *Sanayide, kâğıt, kumaş v.b.'nin yüzeyi, saydam ve kesintisiz bir irikromatin tabakasıyle kaplanır.*

— ANSİKL. En çok kullanılan *irikromatin*, Yuda bitümünün benzen içindeki çözeltisidir. Bu eriyik, formülle erimez hale getiri-

Foto. X, Fogra Failte (LAROUSSE); Hürriyet arşivi (MEYDAN)

mu), diğeri katı olan iki kısımdan oluşur. Katı kısım, özellikle bozulmuş çok çekirdekli akyuvarlar, çevre dokusu hücreleri, alyuvarlar ve mikroplardan meydana gelir. Birçok irin çeşidi vardır: *flegmon irini*, sarımtırak beyazdır, kremaya benzer; *peynirsi irin*, daha kıvamlıdır, peynire benzer; *pıhtılı irin*, iyice koyulaşmamıştır, içinde yağ asitleri vardır ve çok kötü kokar; *pnömokoklu irin*, koyudur, yeşilimsi rengi vardır. Kan çıbanı ve kızılyarada irin içinde çıbanın özünü oluşturan çevre dokularının hücre döküntüleri bulunur. (Bk. İRİNLENME). İrin aseptik de olabilir: bazı kimyasal maddeler, yakıcılar, kroton yağı, terebenti esansı, çok koyu antiseptik maddeler irine sebep olabilir. İrinin bu şekilde aseptik oluşumu, uzun zaman sürüklenegelen intanî hastalıklarda, fazositoz canlandırma amacıyle tedavide kullanılmıştır (tespit apsesi).

◆ **İrinleşmek** dönşl. f. İrinli bir hal almak: *Damarlarındaki kan âdeta irinleşmiş / O çıkmak istemeyen can da bir yığın leşmiş* (M. Â. Ersoy). [LM]

İRİNLENME i. (*irinlenmek*'ten *irinlen-me*). Patol. İrin meydana gelmesi veya irin akıntısı.

— ANSİKL. *İrinlenme*'nin sebebi bir yara veya bozuk doku içinde irin yapan mikropların bulunmasıdır. Bu etkenlerin başlıcaları stafilokok, streptokok, pnömokok, gonokok, yumuşak şankr basili, daha az olarak da tüberküloz basili ile tifo basilidir. Çoğu zaman irin yapan mikrop türleri birarada bulunur. Bu mikroplar, toksinleri sayesinde akyuvarları kendilerine çeker bozulan akyuvarlar da irin haline gelir. (L)

İRİNLENMEK geçz. f. (*irin*'den *irin-le-n-mek*). Patol. İrin toplamak, irinli hale gelmek. (L)

İRİNLİ sıf. (*irin*'den *irin-li*). Patol. İrin görünüşünde, irin tabiatında, irinle karışmış olan. ‖ *İrinli intan*, irin yapan mikropların kanı kaplayarak oluşturduğu intan. ‖ *İrinli sümük*, sümük ve akyuvardan yana zengin, bazen irin renk ve kıvamındaki sümük. (L)

İRİNO (Ioçiro), Japon bestecisi (Vladivostok 1921). 1946'da Tokyo'da Genç Besteciler hareketini başlattı. Eserleri arasında bir senfoni (1948), bir *Sinfonietta* (1953), bir konser uvertürü, konçertolar, oda müziği orkestrası için *ricercari*'ler yer alır. 1951'den beri on iki sesli müzik ile ilgilenmektedir. (L)

İRİS i. (yun. k.). Anat. Gözdeki saydam tabakanın altında bulunan ve göze rengini veren tabaka. *Esk.* Kuzahiye. Bk. ANSİKL.

— Böcekbil. Peygamberdevesine yakın böcek; sıcak bölgelerde yaşar (*Dictyoptera* takımının *mantidae* familyasından.) Bk. ANSİKL.

— Oftalmoloji. *İris teşhisi*, iris muayene ederek vücudun başka kısımlarındaki organik bozuklukların yerini ve niteliğini tayine çalışan metot. (İRİDOSKOPİ de denir). Bk. ANSİKL.

— Miner. Kadıköytaşı, kuvars gibi ışıldama gösteren mineral çeşitlerine verilen ad.

— ANSİKL. Anat. *İris*, göze giren ışığı ayarlayan bir çeşit diyaframdır. Saydam tabaka ile göz billûrunun arasında bulunur; böylece ikisinin arasındaki boşluğu iki kısma böler: bunlardan birine ön oda, ötekine art oda denir. İrisin dış kenarı, saydam tabaka ile sert tabakanın birleştiği çizginin arkasına yapışır; iç kenarı ise gözbebeğinin çevresi demektir.

İriste dıştan içe doğru şu kısımlar bulunur: **1.** renksiz hücrelerden oluşan ön endotelyum; **2.** asıl iris dokusu. İris dokusunun içinde de şunlar yer alır: a) esmer renkli noktacıklarla dolu yıldız hücreler; (iris ne kadar koyu olursa olsun bu noktacıklar da o kadar çok olur); b) kirpiksi cisim atardamarlarından gelen atardamarlar; c) iris dokusunun aralıklarını dolduran lenf damarları; ç) üç ayrı ağ halindeki sinirler (birincisi sempatikten ve göz hareket sinirinden gelir ve iris büzgenkasını idare eder; ikincisi üçüz sinirden gelir duyu ödevi yapar; üçüncüsü ise damar devindiricidir); d) düz kaslar; **3.** siyah görünecek kadar renkli bir madde ile dolu hücrelerden oluşan arka epitelyum. Bu boyamaddesi albinozlarda yoktur, fakat mavi gözlerde vardır. Göz renginin ışık ışınlarının bu epitelyumdaki interferansından ileri geldiği sanılmaktadır. İris son derece hassas ve çok nazik bir organdır. Bundan ötürü birçok, hattâ bazen ağır rahatsızlıklara uğrayabilir (iritis, irido-koroidit v.b.).

Böcekbil. *İris*'ler yeşil, sarımtırak boz renkli böceklerdir: alt kanatlarında gökkuşağını andıran mavili, morlu v.b. çizgiler bulunur. Sırf böcekle beslenen bu hayvanlar özellikle çorak yerlerde yaşar. *İris oratoria* yeşil veya esmer renklidir; kanatları açık sarı veya kiremit kırmızısıdır; kanatların dibinde mavi-siyah büyük bir benek bulunur. Erkeği geceleri uçar ve ışığa yönelir.

— Oftalmoloji. Hastalıkların belirtilerini iriste arayıp bulmayı ilk olarak Bükreşli Peczely düşündü, sonra bu yolda kendisini Schlegel (1887), Liljequist (1897) ve Schnabel (1918) izledi. İris beyin-omurilik sempatik sinir sistemiyle ilişki halindedir; bu sebeple vücuttaki herhangi bir denge bozukluğu iriste damar büzüşmesine veya daralmasına, iris kasında kasılma veya gevşemeye yolaçabilir. Fakat bu belirtilerin neredeki bozukluğun ifadesi olduğu konusunda bütün bilginler arasında fikir birliği yoktur. Onun için iris teşhisinin sonuçları pratik hekimlikte kullanılmağa imkân verecek kadar yeterli değildir. (LM)

İRİS, 1847'de John Russel Hind tarafından keşfedilen 7 numaralı küçük gezegen; çapının 284 km olduğu tahmin edilmiştir. (L)

İRİS. Yun. mit. Thaumas ile Elektra'nın kızı. Daha çok tanrıların habercisi olarak bilinir. Ruhları Cehennem'e götürmekle de görevliydi. Yedi renkli atkısı gökkuşağıyle bir tutulmuştur. Romalılara göre Juno'nun hizmetindeydi. (L)

Irish National Land League. Bk. LAND LEAGUE.

Irish Republican Army. Bk. İ.R.A.

İRİŞ i. *Halk dili.* Bk. ARIŞ.

İRİŞUM I, asur kralı. Bk. ERİŞUM I.

İRİT i. (fr. *irite*). Miner. İridosmin ile kromit'in karışımından meydana gelen mineral. (L)

İRİTİS i. (fr. *iritis*). Oftalmoloji. İris iltihabı.

— ANSİKL. *İritis*, saydam tabaka çevresinde şiddetli bir kızarıklıkla başlar. Bundan sonra iriş parlaklığını kaybeder; gözbebeği daralır ve gözbebeğinin kapanmasına sebep olabilecek sızıntılar belirir. Aynı zamanda, özellikle geceleri, şiddetli ağrılar, ışık korkusu ve göz yaşarması ortaya çıkar, görme zayıflar.

Yapılacak ilk tedavi irisin yapışmasını önlemek ve gözbebeğini genişletmek için göze atropin damlatmaktır. Bununla birlikte kortizon ve türevleri gibi iltihap giderici ilâçlar da kullanılır. İkinci olarak rahatsızlığa sebep olan asıl hastalığın tedavisi gelir. (L)

İRİYARI blş. sıf. Büyük yapılı, iri: *Uzun boylu, iriyarı Beyoğlu âlemlerinin sırrına vakıf, hovarda bir arkadaş* (A. H. Tanpınar). [M]

İRKÂP veya **İRKÂB** i. (ar. *rükûb*'dan *irkâb*). *Esk.* Bindirme, bindirilme. ‖ Binek verme. ‖ *İrkâb etmek*, bindirmek.

◆ **İrkâben** zf. Esk. Bindirerek. (M)

İRKİLEBİLEN sıf. (*irkilebilmek*'ten *irkilebil-en*). Biyol. İrkimeğe elverişli olan. (L)

İRKİLME i. (*irkilmek*'ten *ikil-me*). İrkilmek işi, irkilen kimsenin durumu: *En canavarımız bile hiç değilse bir irkilme duymaz mı?* (R. N. Güntekin).

— Biyol. Canlı maddenin, dışarıdan gelen uyartılara karşı gösterdiği kendine özgü tepki. Bk. ANSİKL.

— Patol. İrkilen, yani kuvvetle uyarılan ve dolayısiyle iltihaplanma şeklinde bozukluklar gösteren organın durumu. (Deri ve mukozanın, iç organların, sinirlerin irkilmesi v.b.).

— ANSİKL. Biyol. Dışarıdan gelen bir uyartı hücrede herhangi bir değişikliğe sebep olursa hücre irkilir; bu *irkilme* fizikoşimik

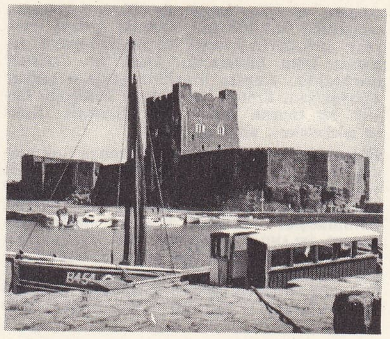

İRLANDA
Carrickfergus şatosu

bir değişme şeklinde kendini gösterebileceği gibi, şekil bozulması veya salgı ve dışkı şeklinde belirtilere de yolaçabilir. İrkilme genel ve yaygın olur, yani hücrenin bütün sitoplazmasına yayılır; fakat seçici değildir, yani değişik etmenler karşısında hep aynı davranışı gösterir. Soyoluşsal evrim sırasında, bu ilkel nitelik, çok hücrelilerde özgül bir durum kazanır. Bazı hücrelere vergi bir nitelik olur. Canlılardaki duyarlık denilen özellik işte budur; bu işle görevli hücrelere de duyarlı hücreler denir. Bu hücreler organizmanın çevreyle temasta bulunduğu noktalara göre farklılık gösterir. Morfolojik ve fonksiyonel farklılaşma ilerledikçe duyarlı hücreler de sinir ve duyu hücreleri haline gelir.

— Psikopatol. İrkilme, ihtiyarda veya ay hali öncesindeki kadında normal sayılabilir; bununla beraber, çoğu zaman, kaynağı organizmada olan bir hastalığın işaretidir: özellikle, belirli safhasındaki arteriopatik bunamada, alkol zehirlenmesinde, alın bölgesi beyin urlarında, kafatası travmalarında, yetişkindeki tüberküloz menenjitinde ve Addison hastalığında görülür. (LM)

İRLANDA arması

İRKİLMEK geçz. f. (esk. türk. *irkilmek*, toplanmak'tan). Ürkmek, bir şey karşısında şaşırıp duraklamak: *Bunlar, içeride Salâhattin Bey'i görünce bir irkildiler* (Sabahattin Ali). *Kapının çıngırağı çalınmaya başlayınca irkilerek kulak verdiler* (Kemal Tahir). ‖ *Halk dili.* [Akan şeyler için] Bir engel arkasında birikmek.

— Tıp. Kanlanıp şişmek. *Esk.* Taharruş etmek. (M)

İRKİLTİCİ sıf. (*irkiltmek*'ten *irkilt-ici*). İrkilmeye yolaçan.

— Patol. *İrkiltici nokta*, patolojik bir olayı meydana getiren veya bunun sürüp gitmesine sebep olan lokal bozukluklara denir: *Bir sinüzit* bronşite, *bir rinit* astma krizlerine v.b. yolaçabilen birer irkiltici nokta olabilir. (L)

İRKİLTMEK geçl. f. (*irkilmek*'ten *irkil-t-mek*). İrkilmesine yolaçmak. (M)

İRKİNTİ i. (esk. türk. *irkinmek*, toplanmak'tan *irkin-ti*). Durgun, birikmiş su, külle. ‖ İrkilme: *İrkinti ile buruşan alınlar yerine hayretle açılan gözler ve sinsi bir istihza ile bükülen dudaklar görmeğe başladım* (Y. K. Karaosmanoğlu). [M]

İRKUT, S.S.C.B.'de ırmak, Sibirya'da; *İrkutsk*'ta kavuştuğu Angara ırmağının koludur; 320 km. (L)

İRKUTSK, S.S.C.B.'de şehir, Sibirya'da,

Henry Grattan
İrlanda parlamentosunda

Foto. Rapho (LAROUSSE)

VII.yy. irlanda minyatürü Lindsfarne'in kitabı British museum, Londra

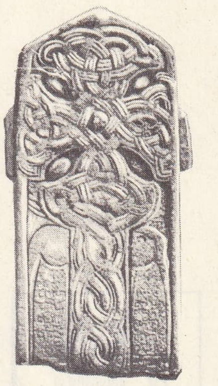

Fahan Mura steli (VII.yy.)

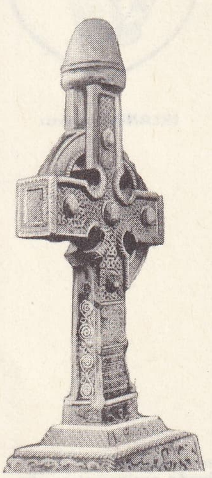

Athenry'nin haçı (VIII.yy.)

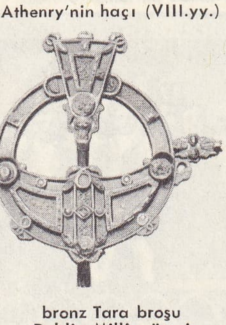

bronz Tara broşu Dublin Millî müzesi

Angara ve *İrkut* kıyısında, Baykal gölünün çıkışında; 365 000 nüf. Önemli sanayi merkezi: metalürji; kereste ve besin sanayii. İrkutsk, Orta Sibirya'nın idarî ve iktisadî merkezidir. Angara üzerinde yılda 4 milyar kilovat/saat üreten bir santralı besleyen, büyük bir toprak baraj inşa edilmiştir. Boksit işletmeleri; alüminyum. (L)

İRLANDA, gaelce **Eire,** Britanya takımadalarının başlıca iki adasından daha küçük ve daha batıda olanı; 84 000 km²; 4 350 000 nüf. İrlanda siyasî bakımdan iki devlete bölünmüştür: Birleşik krallığa bağlı olan KUZEY İRLANDA (1 465 000 nüf. Başlıca şehirleri: *Belfast* [412 500 nüf.]; *Londonderry* [55 000 nüf.]); İRLANDA CUMHURİYETİ (2 885 000 nüf. Başlıca şehirleri: *Dublin* [695 300 nüf.]; *Cork* [115 700 nüf.]; *Limerick* [51 700 nüf.]).

COĞRAFYA

Fizikî coğrafya

● *Yapı ve yüzey şekilleri.* İrlanda birinci zaman kayaçları kütlesinden meydana gelir; sadece, Üçüncü zamanın sonunda adanın kuzey ucunu örten kalın bazaltlı akıntıların altında birkaç daha yeni tortul parça kalmıştır. Bu birinci zaman kütlesi iyice karmaşıktır İrlanda'nın yüzey şekilleri bu yapının ve Dördüncü zaman buzullaşmalarının çifte etkisiyle hazırlanmıştır.

● *İklim ve bitki örtüsü.* İrlanda'da, özellikle batı kısımda okyanus iklimi hüküm sürer: sıcaklık ortalamaları çok düşüktür; yağışlar boldur; hava sık sık değişir. Adanın «Atlas okyanusu» özelliği bitki örtüsünde de görülür. Adada yoksullaşmış Britanya florasının (burası karadan daha erken bir tarihte ayrıldığı için) yanı sıra, İrlanda ve Grönland'dan gelme birkaç kuzey amerika türü özellikle Lusitania florası gelişmiştir. Aşırı nem, toprağı rüzgârlara açıklık durumuna göre az veya çok ıslatır. Bu yüzden mahfuz bölgelerde bitki örtüsünün aşırı bolluğu, rüzgârlara açık zirve ve yamaçlardaki bodur fundalıkların cılızlığıyla zıtlaşır. Buna karşılık yüksek yerlerdeki veya suları yeterince akaçlamayan ovalardaki bütün çukurluklar, kırmızı veya siyah *bog*'lar adı verilen ve İrlanda manzarasının temel unsuru olan turba yataklarıyle örtülüdür.

İktisadî ve beşerî coğrafya

Çayır ve turba ülkesi İrlanda'nın büyük tabiî gelir kaynakları yoktur. Fakat nüfus ve ekonomi bakımından geriliğinin sebebini tabiattan çok ülkenin tarihinde aramak gerekir.

● *Nüfus.* 1841'de bütün İrlanda'nın 8 200 000 kişi olan nüfusu, yüzyıl sonra yarı yarıya azalmıştı (4 240 000 nüf.). Elli yıldan beri nüfus azalması yavaşladı; ama nüfusun artışında gene de normal tabiî nüfus artışı yüzdesiyle (yüzde 0,5-1) zıtlaşan bir durgunluk görülür.

Gerçekten ülkede bütün sosyal kategorilerin, özellikle kadınların katıldığı büyük bir göç hareketi devam etmektedir; bu yüzden erkeklerin sayısı çok daha fazladır. Nüfus dağılımındaki eşitsizlikler devam eder: nüfus yoğunlukları, doğu kıyısı ve kuzeyde genellikle yüksek (km²'ye 40 kişiden çok), buna karşılık batıda çok düşüktür (km²'ye 20 kişiden az).

● *Kır ekonomisi.* Ovalardaki toprakları genellikle verimli, iklimi nemli ve kararsız bir ülke olan İrlanda, tarımdan çok hayvancılığa elverişlidir. Geleneksel İrlanda ekonomisinin temeli çobanlığa dayanır; bu gelenek XIX. yy. sonunda çok büyük ve çok yakın Britanya tüketim pazarının günden güne artan ihtiyaçları sayesinde sağlamlaşmıştır. Sığır yetiştiriciliği (4 milyon baştan çok) tabiî başta gelir, hemen tamamıyle otlaklarda yapılır ve oldukça eşit bir şekilde ikiye bölünür; kasaplık sığır yetiştiriciliği (bu da ikiye ayrılır: küçük üretme çiftlikleri, doğudaki büyük semirtme çiftlikleri) ve sağmal inekler yetiştiriciliği (batı ve güneydeki kooperatif mandralar için).

Koyunlar (2 500 000 baştan çok) dağlık bölgelerdeki cılız otlaklarda yetiştirilir. Küçük çiftliklerin çoğunda domuz (600 000) ve kümes hayvanları (19 milyon) beslenir. Koşum hayvanı olarak at yetiştiriciliği, makineleşmenin günden güne hızlanması sebebiyle gerilemektedir; ama britanya pazarlarında çok aranan yarı-safkan at yetiştiriciliği devam etmektedir. Tarım ikinci planda kalır. Toprakların ancak yüzde 10'u ekilir; yüzde 45'i otlaktır; işlenen toprakların bir kısmı yemlik bitkilere ayrılmıştır. Tarımın özelliği, yulaf (300 000 ha) ve patatesin (150 000 ha) ağır basmasıdır. İrlanda kır ekonomisinin zenginliği dış ticarete bağlıdır; ülke ihracatı hayvancılık ürünlerine, özellikle canlı hayvan satışına dayanır. Bu ihracatın onda dokuza yakını Birleşik krallıkla yapılır. İrlanda ithalâtının yarısı da (hammaddeler ve mamûl ürünler) Birleşik krallıktan gelir. İthalâtın ticaret dengesinde doğurduğu büyük açık, turizmden elde edilen gelir ve yurt dışına göçenlerin gönderdikleri paralarla güçlükle kapatılır.

● *Şehir hayatı ve sanayileşme.* Tamamıyle bir kır ülkesi olan İrlanda'da şehir azdır. Fuarlarla canlanan küçük köy pazarları dışında, cumhuriyette ancak dört gerçek şehir vardır: Wexford, Limerick, Cork, Dublin. Bunlardan ancak Dublin modern bir merkezdir; ülkenin kültürel, siyasî ve iktisadî başkenti, adanın en büyük tarım pazarı ve Büyük Britanya ile yapılan mübadelenin merkezidir. Şehrin ticarî görevinin yanı sıra sınaî görevi de vardır: İrlanda imalât sanayiinin önemli kısmı, Dublin bölgesinde toplanmıştır.

Hayat seviyesi ve iktisadî gelişme

İrlandalıların hayat seviyesi batı avrupa ülkelerinin çoğunun hayat seviyesinden en aşağı yarı yarıya düşüktür ve güney avrupa ülkelerininkine yakındır. Üstelik kişi başına millî gelir artışı ortalaması ancak yüzde 1'dir. Bu yetersizliklerin sebepleri tarihîdir. 1846-1848 Kıtlığından bu yana İrlanda'nın nüfus yoğunluğu komşu ülkelerinkinden iyice farklılaştı: göç hâlâ çok fazladır; evlenme ve doğum yüzdeleri çok düşüktür; İrlanda ekonomisi, artan bir nüfusun tabiî desteklemesinden yoksundur. Bu gelişme eksikliği, özellikle tarım üretimi yoğunluğunun yüzyılın başından bu yana önemli değişiklikler geçirmemiş olmasında görülür. Köy nüfusunun günden güne azalmasına karşılık kişi başına üretim çoğalmıştır; ama bu çoğalma aldatıcıdır; çünkü hektar başına verim artışı düşüktür. Teknik bakımdan hayvancılığın geliştirilmesi için elde büyük imkânlar vardır (hayvancılık ürünlerinin yalnızca ihracata ayrılması gereklidir). Pazarların bu şekilde gelişmesi, İrlanda ekonomisinin genel gelişmesine yardım edebilir. Tarım gelirlerinin yükselmesi iç pazarları genişletebilir, dolayısıyle köylerde ve taşra şehirlerinde yeni verimli faaliyetler ortaya çıkabilir. İrlanda nüfusunu Dublin ve banliyölerine iten hareketi yavaşlatmak için, tarımı modernleştirmek ve geliştirmek gerekir. Tarımın modernleşmesiyle ortaya çıkacak istihdam imkânları sınırlı olduğundan, irlandalı uzmanlar göçü durdurmak için sanayinin geliştirilmesini öngörmektedir. Ama sanayileşme büyük güçlüklerle karşılaşır. Bunların başında hammadde (ithalâtın yüzde 60'ı) yokluğu gelir. İkinci güçlük Büyük Britanya'nın rekabetidir: irlandalı sanayicilerin zaten dar olan iç pazarlarına britanya malları iyice yerleştiği gibi, İrlandalıların ülkelerinde kalarak Birleşik krallıktaki ücret seviyesini ve çalışma şartlarını elde etmeleri, Birleşik krallığa göçmekten çok daha zordur. Bu şartlar altında pek az irlandalı yeni sınaî faaliyetlere girişmeğe cesaret eder ve yatırımlarda da, üretim gücünde de büyük bir gelişme kaydedilmez. İkinci Dünya savaşından bu yana devlet sabit sermaye harcamalarının (yüksek olmamalarına rağmen) yarısına yakınını karşılamak zorunda kalmıştır. Üstelik üretici yatırımların payı daha da azalmıştır; kamu kesimi yatırımları özellikle sosyal tiptedir veya bir altyapı tesisine ayrılmıştır.

1958 Yılı 100 olarak kabul edilirse (1953'te bu düzeye ulaşılmıştı), 1964'te millî üretim göstergesi 130'dur, yani yüzde 4 oranında bir yıllık artış gösterir (ama bu oran, 1965 ve 1966'da azalarak yüzde 2,5'e düşmüş, sonra da, ödemeler dengesindeki bozukluğu durdurmak amacıyle alınan kısıtlayıcı tedbirler sonucu ancak yüzde 1'i bulabilmiştir). Bu ilerleme, üretimi 1958 ve 1965 yılları arasında üçte ikiye yakın artış gösteren sınaî sektörün hızlı gelişiminin sonucudur. Ama tarım üretimi de hissedilir bir artış kaydetmiştir (aynı süre içinde yüzde 25). Bu gelişmenin sebep ve etkisi nüfus azalmasının duraklamasıdır: nitekim, 1961'den sonra, nüfusun yılda ortalama yüzde 0,5 arttığı görülür. Bu kalkınmanın temelinde, ödemeler dengesinin bozulması ile ortaya çıkan iktisadî durgunluk ve dışa göçün yeniden artması (yılda 40 000 kişi) karşısında duyulan kaygıdan doğan 1958 tarihli İktisadî Gelişme yasası bulunmaktadır. Bu, her şeyden önce yol gösterici bir plandır, fakat özel teşebbüsü de kapsar ve teşvik eder. Himayeci tedbirleri yavaş yavaş hafifleten İrlanda, milletlerarası rekabete açılmaktadır. Tarım alanında temel besin maddelerinin (tereyağ, süt, et, buğday v.b.) fiyatları desteklenmektedir, ama bu alana ayrılan yardımlar kısılmıştır. Sınaî alanda, önemli kredi ve malî yardımlar, özellikle gelişmemiş bölgelerde kurulan fabrikalara verilmektedir. Kazançlardan alınan vergiler yüksek değildir. Devlet, yabancı sermayelere geniş ölçüde kapılarını açar. Bunlar için vergi mevzuatı hâlâ çok elverişlidir. Yabancı sermayeyi çağırma siyaseti başarıya ulaşmıştır. 1958'den 1965'e kadar 150'den fazla yabancı firma ülkeye yerleşti. 1953'te millî ürünün içinde tarımın payı yüzde 31, sanayinin payı ise yüzde 21 idi. 1967'de sanayinin payı yüzde 35'i aştı, tarımınki ise yüzde 20'nin altına düştü. Çalışan nüfusun hâlâ üçte birini kullanan tarımda, kırsal gelirlerin yaklaşık olarak yüzde 80'ini sağlayan hayvan üreticiliğine doğru yönelme arttı. Et üretimi (domuz ve özellikle sığır) 1959 ile 1964 arasında yüzde 30'dan fazla yükseldi. Sığır eti tarım gelirinin ve ihracat toplamının dörtte birinden fazlasını sağlamaktadır. Şeker pancarı ve arpanın dışındaki tarım üretimi durgundur.

İrlanda son zamanlarda, özellikle yertezeği (turba) işletmesini geliştirerek enerji kaynağını genişletmeğe çalıştı, fakat hâlâ ihtiyacı olan kömürün büyük kısmıyle petrolün tamamını (2 milyon tondan fazla) ithal etmesi gerekmektedir; en çok ilerleme makine yapımında ve kimya sanayii alanında, yani yabancı sermayenin yöneldiği hafif sanayi kolları sektöründe gerçekleştirildi. 1958 Yılı 100 olarak kabul edilirse, makine yapımı sanayii 1965'te 196'ya, kimya sanayii de 189'a ulaştı. Galway'de Fransızların bir kaldırma cihazları fabrikası, Killarney'de de bu çeşit cihazları yapan bir başka fabrika ve Scariff'te bir bıçak fabrikası kuruldu. Ekonominin yapısındaki değişiklikler mübadele düzenini de etkilemeğe başladı. Besin ürünleri hâlâ değer olarak ihracatın yarısından fazlasını temsil ediyorsa da, sınaî maddelerin (dokumacılık dışında) payı 1960 ile 1965 arasında yüzde 13,5'ten, aşağı yukarı yüzde 20'ye çıktı. Aynı sürede, sanayi için makine ve kimyasal madde ithalâtı yüzde 60 arttı (besin maddeleri ile diğer hammadde ithalâtı yüzde 25'ten daha az). Bu gelişme, değer bakımından tüm ticarette belirli bir gelişme (1960 ile 1965 arasında yüzde 57) yaratan sanayileşmenin artışını belirtir ve yönünü gösterir; yaşama düzeyinin görünür ölçüde yükselmesinde de başlıca etken olmuştur. 1958 ile 1965 arasında gezi otomobillerinin sayısı iki katına ulaştı (1965'te 10 kişiye bir otomobil); 1965'te 10 kişiye bir televizyon alıcısı, 12 kişiye bir telefon düşmekteydi; adam başına elektrik tüketimi 1 200 kW/saat olmuştu (1958'de 700 kW/saatten azdı). Bütün bu veriler, nüfus başına brüt geliri 1965'te 977 dolar olan İrlanda'yı henüz yüksek hayat düzeyindeki ülkeler arasında gösteremezse de, Akdeniz Avrupası'nın ve sosyalist devletlerin hemen tümünün çok ilerisinde bir yer almasını sağlar. Elde edilen ilerlemeler 1965 ve 1966'da iktisadî gelişme temposunda meydana gelen ağırlaşmanın devam etmemesi şartıyle, İrlanda için çok ümit vericidir. Toparlanma, üretim kaynaklarından daha fazla yararlanma yoluyle olabilir, fakat bu yolun, gelirlerin ölçüsüz derecede yeniden artmasına meydan vermemesi gerekir. İngiliz lirasının devalüasyonu, kasım 1967'de irlanda lirasının değerinin düşürülmesine yolaçtı (her ikisi de aynı oranda, yüzde 14,3 deva-

Foto. X (LAROUSSE)

lüe edilmişti) ve her şeyden fazla, İrlanda satışlarının yüzde 70'ini çeken Birleşik krallık pazarlarını elde tutma hedefini güttü.

TARİH

İrlanda, M. Ö. IV. yy. başında başlayan kelt akınlarıyle birlikte komşu büyük adadan farklılaşmağa başladı. Gerçekten, İrlanda denizinin her iki tarafındaki topluluklar, Keltlerin iki ayrı koluydu. İrlanda Keltleri (Gaeller), yerlileri iç kısımlara püskürtüp onlarla kaynaştılar ve yüzden fazla küçük krallıklar (*tuath*) kurdular. Çok geçmeden başlıca önderlerin yetkilerini öbürlerine kabul ettirmesiyle siyasî bir aşama kuruldu, ama bu aşama hiç bir zaman sosyal aşama kadar güçlü olmadı. Milâdın başlangıcında «Beş beşlikler» İrlanda'sı (Ulster, Connacht, Munster, Kuzey Leinster veya Meath, Güney Leinster) ortaya çıktı. Bu aşamanın en üstün noktası, aslında yetkileri sınırlı olan yüce kral (*Aird Righ*) idi. Yetki üstünlüğü için en güçlü krallar olan Ulster kralları ile Conn'un fetihlerinden (M. S. II.) sonra üstünlüğü ele geçiren Connacht kralları arasında uzun süre çekişmeler oldu. Connacht sülâlesinin gücü, V. yy. başında Niall ile en yüce noktasına ulaştı. Niall'ın soyundan gelen O'Neill, Connacht'a, Meath'e ve Ulster'in büyük kısmına hâkim oldu. V. yy.da bazı irlandalılar adadan ayrıldı; serüvenciler (Scot'lar) Büyük Britanya'nın batı kıyılarını yağmaladılar, hattâ orada koloniler (Dalriada) kurdular. Keltlerin yeniden Armorik yarımadasına göçmelerine ve Bretagne'ı meydana getirmelerine her halde onların sebep olduğu sanılır.

Bu korsan seferlerinden biri önemli bir olaya yolaçtı: Aziz Patricius'un miryoner olarak çalışması. 401'e doğru köle olarak kaçırılan britanyalı piskopos, 432'de geri dönerek ülkede Hıristiyanlığı yaymağa başladı. 461'de öldüğü zaman ada halkı Hıristiyanlığı kabul etmişti. Kelt medeniyetinin hıristiyan katkılarla zenginleşmesi, VI. ve VII. yy.da (İrlanda tarihinin altın çağı) kültürel alanda büyük bir gelişmeye imkân verdi. Ülkenin her yerinde hem din, hem de ilim merkezleri olan manastırlar kuruldu; o tarihte parlak ve orijinal İrlanda medeniyeti Batı Avrupa'nın her yerinde etkisini gösterdi. Ama O'Neill'lerin iki kolu, *Aird Righ* unvanını 485'ten beri aralarında düzenli olarak birbirlerine geçirmelerine rağmen, siyasî anarşi tehlikesi hiç ortadan kalkmadı. Norveçliler İrlanda'ya ilk olarak 795'te ayak bastılar. İki yüzyıl boyunca adayı yakıp yıktılar ve krallıklar kurdular; bunların başlıcaları Limerick ve Dublin krallıklarıdır. Hâkimiyetleri hemen bütün İrlanda'ya yayılmak üzereyken, Brian Boru'nun (Clontarf, 1014) zaferleri bu tehlikeye son verdi. O tarihten sonra işgalci özelliğini kaybeden iskandinav sömürgeciliği adayı zenginleştirmeğe başladı: bu atak denizciler aynı zamanda da ticaret yapıyor ve şehirler kuruyorlardı. Ama iç savaşların şiddetlenmesi ülkenin bu katkıdan tam olarak yararlanmasını engelledi.

Buna karşılık anarşi, yeni ingiltere krallığının sınır şehirlerinde yaşayan normal serüvencilere fırsat yarattı. Leinster kralının çağırdığı birçok norman (1169-1170 arası), Pembroke'lu Richard kumandasında şanslarını denedi. 1171'de Richard, veraset yoluyle Leinster'i ele geçirdi. Bu sırada arkadaşları da geniş topraklara sahip oluyorlardı. Ama aynı yıl İngiltere kralı Henry II, bu serüvenci baronlar üstündeki otoritesini kaybetmek istemediği için işe müdahale etti. Papadan aldığı ferman sayesinde İrlanda kilisesini yeniden düzenleme yetkisini (İrlanda kilisesinin bağımsızlığı Roma'yı haklı olarak endişelendiriyordu) Cahel (1172) din meclisinde kabul ettirdi; 1175 Windsor antlaşmasıyle adanın tamamı üstünde hükümranlığı onaylandı. O tarihten sonra İrlanda, ihmal edilen, yerli aristokrasi ile yabancı derebeyler arasında hâkimiyet çekişmelerine yolaçan bir sömürge, bir ingiliz sömürgesi oldu. XII. ve XIII. yy.'daki fetihlerden sonra, irlanda ortamının özümleyici gücü, ingiliz bölgesinde XVI. yy.a kadar hemen hiç kesilmeyen bir tepkiye yolaçtı: «Pale». İngiliz hâkimiyeti bu sırada, birtakım şüpheli kimseler olan uçbeyleri sayesinde devam edebildi. Gerçekten bunlar, İrlanda örf ve âdetlerini benimsemiş, ama ingiliz tahtına bağlı kalmış aracılardı (en tanınmışları Kildare'li Fitzgerald'lardır).

Tudorlar zamanında İngiliz Rönesansı, krallığın stratejik durumu yüzünden terkedemediği adaya boyun eğdirmek için harcanan ciddî çabalarla geçti. Ada yeniden ele geçirilince, «büyük tarım işletmeleri» metodu uygulanmağa başladı; eski kolonlara da artık şüpheli bir gözle bakıldığından bu çiftliklere safkan ingilizler yerleştirildi. Bu yeni yerleşmenin yanı sıra her iki arazi arasındaki yakınlığın tabiî sonucu olarak çok erken bir dönemde başlayan Ulster'in kuzeydoğusundaki iskoç topraklarının sömürgeleştirilmesine de geçildi. Ama ingiliz ve irlanda toprakları hem çok yakın olduğu, hem de medeniyetleri birbirine çok yabancı olduğu için, meseleler o tarihten sonra daha da şiddetlendi.

Henry VIII'in başlattığı ve Edward VI'nın kısa süreli saltanatı sırasında geliştirilen dinî reform, iki ırkın düşmanlığını alevlendirdi. Cizvit misyonerlerinin kışkırttığı İrlanda, gitgide daha koyu protestanlaşan İngiltere'ye karşı Katolikliğini şiddetle savundu. İngiltere kraliçesi Elizabeth'in, İrlanda'nın ticarî ilişkiler ve eski gelenekler yüzünden bağlı olduğu İspanya ile bozuşmasından yararlanan İrlanda muhalefeti, İspanyollarla birleşti. Ama Munster (1569 - 1573 ve 1579-1583) ve Ulster (1594-1603) isyanlarının bastırılması adaya boyun eğdirdi.

İrlanda dramı işte o devirde başlamıştı; bütün unsurları daha o zamandan mevcuttur: sosyal, millî ve dinî karşıtlık; katolik irlandalı kiracıların bağımsızlıklarını koruma çabalarına karşı, ingiliz mülk sahiplerinin komşu İrlanda'nın ingiliz tahtı düşmanlarına (önce İspanyollar, sonra Fransızlar) üs olmasını engelleme çabaları. Arasıra kanlı ayaklanmalar (en korkuncu 1641 ayaklanması) patlak verdi. Ama Stuart sülâlesi iki kere İngiltere'den kovulduğu zaman İrlanda, protestan devrimcilere karşı kraliyet taraftarlarını tuttu. Bu yüzden, Cromwell (1649-1652) ve Orange taraftarlarının (1689-1690) devrimi başarıya ulaştırmaları, yeni yakıp yıkmalara (Drogheda ve Wexford'un kılıçtan geçirilmesi, 1649) ve yeni «ingiliz yerleşmelerine» yolaçtı. Savaşların şiddeti korkunç ceza kanunlarıyle (1702-1705) sonuçlandı. Bu kanunlar 1782'de kaldırılıncaya kadar irlanda halkı âdeta kanundışı sayıldı: kanunların sonucu olan cezalandırmalar ve yoksulluk adanın canlı güçlerini kemirdi. Baskı öylesine şiddetlendi ki, irlandalı protestanlar, ingiliz veya iskoç kolonlar şahlandılar ve rejimin hürleştirilmesini sağladılar. XVII. yy.ın sonunda Büyük Britanya'nın zenginliğinden İrlandalılar da biraz yararlandı. 1780'den 1845'e kadar nüfus 4 milyon kişi arttı (çok yüksek doğum oranı, patates tarımı v.b.). Ama fransız tehlikesi yeniden belirdi. Devrimci propaganda Wolfe-Tone'un Birleşmiş İrlandalılar'ını etkiledi. 1798 İsyanı, İrlanda'ya muhtariyet kazandırma denemesine son verdi. 1800'de Pitt, Birleşme aktini onaylattı; takımadaların tamamı Birleşik krallığı meydana getirdi.

Birleşme, İrlanda'nın yarı sömürge özelliğine hemen son vermedi. XIX. yy.'ın büyük kısmı boyunca irlanda halkı pek az değişen sosyal ve iktisadî şartların acısını çekmeğe devam etti; üstelik maden kömüründen yoksun olan İrlanda, hızla sanayileşen Büyük Britanya'nın tarım ambarı durumuna düştü. 1829'da Katolikliğin tanınması (bk. O'CONNELL) biraz hoşnutluk sağladı. Ama İrlanda kısa süre sonra korkunç bir felâkete uğradı: 1848-1849 kıtlığı. Bu kıtlığın kötü sonuçlarını, iktisadî ve sosyal gelişme daha da artırdı. İrlandalıların göçmesi, kanayan bir yara halini aldı; kıtlık arifesinde 8 milyon kadar olan ada nüfusu, beş yılda 6,5 milyona düştü; sonra XX. yy. başlangıcında durgunlaşıncaya kadar (4 milyonun biraz üstünde) sürekli olarak azaldı. İrlanda topraklarının hâkimiyeti mahallî menfaatlere daha yabancı olan yeni bir aristokrasinin eline geçti; o zaman tarlalar otlak haline getirildi; buğday tarımı 1857-1881 arası dörtte üç azaldı. 1881'de 600 000 çiftlikten yüzde 45'inin toprakları 10 hektardan azdı ve yoksulluğa mahkûm olan sahipleri bu toprakları elden çıkarmak zorundaydı; oysa 750 büyük toprak sahibi adanın yarısından çoğuna sahipti. Büyük Britanya hükûmeti İrlanda meselesinin büyük bir dram olduğunu kavradığı sırada, İrlandalılar da teşkilâtlanıyorlardı (gizli ve tedhişçi komiteler: Fenian'lar 1858 v.b.). Anglikan kilisesinin kaldırılmasından sonra (1869) Gladstone, 1870'te çekingen bir şekilde giriştiği büyük toprak reformunu 1881'de metanetle yürüttü. Bu reformun büyük kısmı XX. yy. başında tamamlandı (1885, 1887, 1891, 1896, 1903 yasaları). Ama millî mesele, sosyal meseleden daha önemli olmuştu. İrlandalıların çoğu (Parnell ile) muhtariyet (*Home Rule*) istiyordu; gizli dernekler (Sinn Fein) halinde teşkilâtlanan bazıları ise tam bağımsızlık bile istemekteydiler. Ama milliyetçilerin katolik ve gael çoğunluğuna karşı, Ulster'de sağlam bir şekilde gruplaşan protestan azınlık, siyasî reformlara şiddetle karşı koydu ve Home Rule'ın çıkartılmasını 1914'e kadar engellemeyi başardı; 1914'te savaş kararnameyi yeniden geri bıraktı. Milliyetçiler hükûmeti ele geçirmek için dünya buhranından yararlanmayı denediler; 1916 Paskalya isyanı bastırıldı. Ama isyancıların gösterdiği fedakârlık bütün ülkeyi yüreklendirdi. Bu yüzden milliyetçi Sinn Fein hareketi, 1918 seçimlerinde büyük bir zafer kazandı ve bağımsız bir parlamento (*Dail*) kuruldu. İki yıllık gerilla savaşından sonra (1919-1921), Hür İrlanda devletini Londra tanıdı; ama kuzeydoğu ayrılmamak üzere Birleşik krallıkta kaldı. Kuzey İrlanda, krallığın öbür kısmıyle birlikte geliştiği sırada, kısıntılı bağımsızlıkta beklediğini bulamayan Hür İrlanda, dengeyi sağlamakta biraz güçlük çekti. Ülkeye gael'ce adı «Eire»'yi veren 1937 Anayasası ve 1949'da İrlanda'da cumhuriyetin ilânıyle millî bağımsızlık tamamlandı.

John Lynch

Ekim 1961'de Fianno Fail'in parlamentoda kesin çoğunluğu (143 üstünden 70 sandalye) kaybetmesine rağmen, Eamon De Valera cumhurbaşkanlığını muhafaza ettiği için Sean F. Lemass başbakanlıkta kaldı. İçişleri alanında en önemli olay, 27 şubat 1962'de harekete geçen İRA'nın (*İrish Republican army*, Cumhuriyetçi İrlanda ordusu) silâhları bırakma kararı oldu. Adanın paylaşılmasını istemeyen ve Belfast'ı 1956'dan 1962'ye kadar binlerce insanı silâh altına almak zorunda bırakan İRA'nın resmî sıfatı Sinn Fein idi. Sinn Fein 1961'de parlamentodaki dört sandalyesini kaybetti. Sol kanatları gitgide komünist unsurlarla dolup taşan İRA ve Sinn Fein, Birleşik devletlerdeki İrlanda'lı göçmenlerin malî desteğini her gün biraz daha kaybediyordu. Nisan 1965 seçimlerinde sandalyelerin yarısını (144 üstünden 72) Sean F. Lemass'ın partisi Fianna Fail ele geçirdi, muhalefet partisi Fine Gael bir sandalye kaybetti (48 yerine 47), işçiler 4 tane kazandılar (18 yerine 22), bağımsızlarla cumhuriyetçilerin ellerinde ise 3 sandalye kaldı. Seçim kam-

E. De Valera

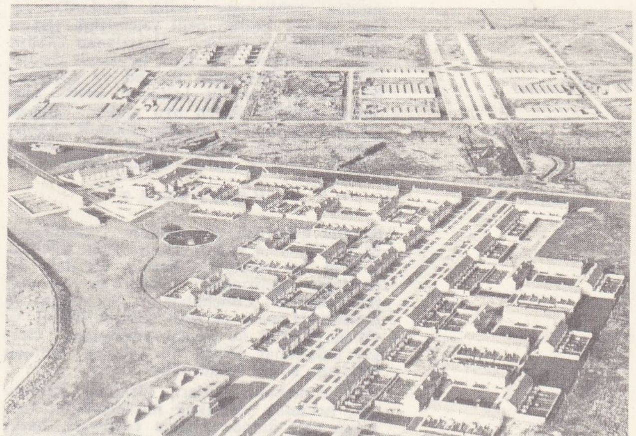

Shannon endüstri bölgesi

Foto Camera-Press, İrlanda büyükelçiliği (LARO USSE)

panyası, bağımsızlığın yarattığı tartışmaları aşarak, iktisadî temele dayanan konular üstünde geçti. Eylül ayında cumhuriyetçi parti (Clann na Poblachta) kendi kendini feshetti. Sean F. Lemass, partisinin genç üyelerinden meydana gelen yeni bir hükûmet kurdu. Bu kabine, Dublin'de toplanan on binlerce köylünün tarım yardımlarının artırılmasını ve hayvan ihracı için yeni pazarlar açılmasını istemesiyle ekim 1966'da en yüksek derecesine erişen önemli bir sosyal ayaklanmaya göğüs germek zorunda kaldı. 9 Kasımda, başbakan istifa etti; maliye bakanı John Lynch hükûmet başkanı ve Fianna Fail partisi lideri olarak onun yerini aldı. John Lynch iki kısmî seçimde (Waterford ve Kerry) çifte başarı kazanarak parlamentoda çoğunluğunu güçlendirdi, fakat Eamon De Valera ancak ucu ucuna (oyların yüzde 50,8'iyle) yeniden cumhurbaşkanı seçilebildi (haziran 1966). Lynch kabinesi de öncekinin aynı zorluklarla karşılaştı; Londra ile herhangi bir yakınlaşmaya karşı olan bir kısım kamuoyuna rağmen (İrlanda, bünyesinde İngilizlerin bulunduğu Nato'ya katılmayı reddetmiştir), İrlanda ile Büyük Britanya arasında bir serbest mübadele bölgesi kurma yolundaki anlaşma 1966'da uygulandı. Beş yılda bir gözden geçirilecek olan bu antlaşma gereğince, ingiliz ürünleri üstündeki irlanda vergileri 1975'te fiilen kaldırılmış olacaktır. İngilizler ise şimdiden irlanda kaynaklı ürünlerden çoğunluğunu gümrük resminden bağışık tutmuşlardır. İrlanda, Avrupa Serbest Mübadele birliğine doğru yönelmektedir.

● *Son gelişmeler.* Kasımda İngiltere ile birlikte irlanda parasının da değeri düşürüldü. Aynı ay içinde başbakan Lynch Fransa'ya gitti ve iki ülke arasında bir kültür anlaşması yapıldı. Ocak 1968'de İrlanda cumhuriyetinde metrik sistemin yerleşmesi için kararlar alındı. Martta eğitim bakanının ölümü üzerine küçük kabine değişiklikleri yapıldı. Haziranda Dublin'deki ayrı eğitim kuruluşları birleştirilerek tek bir Dublin üniversitesi kuruldu. Ekimde seçim çevrelerinin yeniden çizilmesi ve kısmî temsil usulünün kaldırılması için anayasa değişikliği düşünüldü. Bu amaçla yapılan referandumda her iki teklif çoğunlukla reddedildi. Nisan 1969'da Lynch, Kuzey İrlanda'da çıkan karışıklıklar üzerine İngiltere ile temas kurdu. Mayısta başbakanın teklifiyle başkan De Valera siyasî istikrarsızlığı önlemek için meclisi feshetti ve haziranda seçim yapıldı. Sonuçta iktidar partisi Fianna Fail daha büyük çoğunluk sağladı ve yeni kabineyi yine Lynch kurdu. Ağustosta başbakan Kuzey İrlanda olayları dolayısıyle Birleşmiş milletlere başvurdu. İngiltere, bölgenin ingiliz eyaleti olması sebebiyle durumun bir iç mesele niteliği taşıdığını savundu ve Lynch'in müdahalesi reddedildi. Kuzey İrlanda'nın durumu İrlanda cumhuriyetinde hükûmet buhranına yolaçtı, başbakan mayıs 1970'te üç bakanı istifaya davet etti. Sonuçta altı bakanlığa yeni tayinler yapıldı. İki eski bakan, başka sanıklarla birlikte silâh kaçırma suçundan mahkemeye verildi. Bunlardan tarım bakanı Bailey, delil yetersizliği yüzünden serbest bırakıldı. Yargılanan maliye bakanı Haughey ve diğer üç sanık da beraat etti. Milletvekili Boland ve suçlanan iki bakan, Lynch'in istifasını istedi. Başbakan yeniden güven oyu alınca Boland meclisi üyeliğinden çekildi. Ekimde A.B.D. başkanı Nixon ülkeyi ziyaret etti. Şubat 1971'de ondalık sistem kabul edildi.

EDEBİYAT

İrlanda edebiyatı çok eskidir, kaynakları M. Ö. IV. yy.a kadar uzanır. Epik geleneği olan bu edebiyatın başlıca temaları iki çevrimde gelişmiştir: *Ullate'ler çevrimi* (kahramanları Conchobar ve Cuchulinn) ve *Leinster-Munster çevrimi* (Fingel [*Finn*] ve Ossian [Oïsin] ile Fenian savaşçıları). Gezgin anlatıcılar (*Filis*) bu geleneği norman istilâsına kadar sürdürdüler.

Epik romanları, şiirleri, türküleri, kronikleri, hekimlik ve hukuk incelemelerini kapsayan gael dilinde irlanda edebiyatı, baskı hareketlerine rağmen yüzyıllar boyunca tutundu. İrlandalı yazarlar, XVIII. yy.dan itibaren İngilizce yazarak seslerini daha geniş bir kütleye duyurdular. Romanda olduğu gibi tiyatroda da Swift, Sheridan veya Goldsmith eserlerini İngilizce verdiler. XIX. yy.da millî duygunun derinleştirilmesi eğilimi, edebiyatta kelt diline dönülmesine yolaçmadı. İlk milliyetçi topluluklar Londra'da konulduğu gibi, İrlanda'nın en iyi yazarları da hep İngilizce yazdılar. Bununla birlikte Yeats, hiç değilse başlangıçta, irlanda anlayışından ilham aldı ve tiyatrocu Synge ile birlikte edebiyatın yenilenmesine etkili bir biçimde katkıda bulundu. Her ikisi de 1889'da kurulan ve 1904'te Abbay tiyatrosu adını alan Dublin tiyatrosuna eserler verdiler. Her şeye rağmen, bağımsızlıktan sonra bile, çağdaş irlandalı yazarların en iyileri eserlerini İngilizce yazmışlardır.

Günümüzün irlanda edebiyatına G. Bernard Shaw, James Joyce, Sean O'Casey, Samuel Beckett gibi millî bir edebiyat çerçevesini çok aşan şöhretler ve eserler hâkimdir. Tiyatro, William Denis Johnston (doğ. 1901), John B. Keane (doğ. 1928), Brian Frial (doğ. 1929) ve özellikle Brendan Behan (1923-1964) ile yepyeni eserler vermekle beraber, hikâye ve uzun hikâyeler Sean O'Faolain (doğ. 1900), Franck O'Connor (1903-1966), Benedict Kiely (doğ. 1919), Edna O'Brien (doğ. 1932) ile daha geleneksel bir ilham ve bir sanata bağlı kaldı. Son on yılın getirdiği edebî yenilik, her şeyden önce, Austin Clarke (doğ. 1896), Patrick Kavanagh (doğ. 1906), Denis Devlin (1908-1959), Valentin İremonger (doğ. 1918), Thomas Kinsella (doğ. 1928), Brendan Kennelly (doğ. 1930), Eavan Beland (doğ. 1944) ile temsil edilen ve temalarını Avrupa, özellikle ingiliz ve alman etkileriyle birleştiren şiir alanındaki yeniliktir.

GÜZEL SANATLAR

Bilinen en eski irlanda sanatı, süsleme zenginliğiyle göze çarpar. Bu husus az sayıdaki eserden çıkarılır (Boihter'in altın gerdanlığı). Bu özellik, bilinmeyen tarihlerde İngiltere'den ve Avrupa kıtasından İrlanda'ya akınlar yapan ve bu ülkeye yerleşen Keltlerin beraberlerinde getirdikleri «Ten medeniyeti»ne aittir. Geçmeli çizgiler, çevrik simetriler ve önceden tasarlanmamış ritimlerle nitelenen bu tarz, XII. yüzyıla kadar İrlanda sanatının temel çatısını meydana getirir. Fakat bu yüzyıllara ait sanat eserleri (kitaplar, av takımları) X. yy. da Vikingler tarafından yok edildi. VII. yy.ın ortasından itibaren irlanda sanatı hıristiyanlaşmış İngiltere ile kurduğu daha sıkı ilişkiler sayesinde gelişti. VIII. Yüzyılda, büyük haç ve dikilitaş yontuculuğunda, tezhipte ve Lagore kazılarından anlaşıldığına göre, kuyumculukta (Tara broşu, Ardagh kupası) doruğuna erişti.

İskandinav akınları, karolenj üstünlüğü ve roman üslûbunun olgunlaşması, tezhip atelyeleri aracılığıyle roman okulunun ilham kaynaklarından biri olan irlanda sanatının orijinalliğini az çok gölgeledi. Öte yandan ortaçağ sanatı da İrlanda'da ortaya çıktı. XII. yy. boyunca büyük manastırlar yapıldı: Nellifont (1142), Jerpoint (1158), Boyle (1121), Monasterrenagh (1185), Birinci inşaatıç keşişlerin yerini yenileri aldı: Kells'de St. Augustinus rahipleri, Castledermot, Adore, Ennis'de fransiskenler, Tuam'da Aziz Norbertius tarikatçıları, Kilmallock'ta dominikenler. Dublin'de Saint - Patrick, Cashel, Clonfert, Kildare, Kilkenny katedrallerinde, Gowran, Sligo manastırlarında gotik üslûp gelişti. Savunmayı esas alan yapı biçimleri, bazı yerlerde XVIII. yy.a kadar süren tahkimli şatolar ülkeyi korumak içindi: Limerick (XII. yy. sonu), Trim, Carrickfergus, Roscommon, Dangon, Athenry, Blarney, Bunratly. George döneminde, etkin bir inşaat dönemi olduğu halde, modern çağın özellikleri daha azdır. İrlandalı minyatürcü ve ressamların başlıcaları şunlardır: Robertson (1760-1821), George Place (1775-1805), William Orpen (1878-1931). XX. yy. sanatı İngiltere'de olduğu gibi çoğunlukla yeni - gotik ve yeni - klasik tarzda gelişti. Cork ve Killarney katedralleri ile Belfast belediye sarayının mimarîlerinde bu tarzlar görülür.

MÜZİK

İrlanda müziği daha çok folklor temaları üstüne kurulur ve başlıca çalgısı olan arp ile seslendirilir. İrlanda halk şarkılarında majör, minör modlar, yunan modları, pentaton gamları kullanılır; pesten tize çıkışlarda anî sıçramalar ve tonikten başka dereceler üstünde beklenmedik karar kılmalar olur. Kör saz şairi O'Carolan (1670-1738), bestelediği şarkıları 1721'den itibaren bastırmağa başladı. XVII. yy. sonunda Bunting'in topladığı başka şarkılar üstüne Thomas Moore kendi şiirlerini uyarladı: *İrish Melodies* (İrlanda Melodileri) [1807-1834]. Ortaçağdan XVII. yy.a kadar arp, İrlanda'nın millî çalgısı oldu. XI. yy.-dan kalma elyazmalarında notalanmış havalar ve eski arp resimlerine rastlanmakta, bunlardan kiminin otuz, kiminin de elli telli olduğu görülmektedir. Bagpipe'ın bir çeşidi olan union-pipe hâlâ kullanılır.

İrlanda'nın sanat müziği, irlandalı keşişler aracılığı ile avrupa müziğinin gelişmesine katkıda bulundu. XI. yy.dan itibaren irlandalı Scotus Erigena'nın organum metodunu öğretmeğe başladığı anlaşılmaktadır. Yine irlandalı keşiş Tutilo (veya Toole), trope'nin mucidi olarak gösterilir. Reform'dan bu yana İrlanda'nın müzik hayatıyle İngiltere'nin müzik hayatı birbirinden ayırt edilemez oldu. 1758'de Dublin'de bir müzik akademisi kuruldu ve Händel *Mesih*'in ilk çalınışı için buraya geldi (1741-1742). Milletlerarası üne sahip bütün besteciler eserlerini bu şehirde çaldırdılar. İrlanda'lı bestecilerarasında Bateson, Roseingrave'ler, John Field, Balfe, W. V. Wallace, sir H. Harty, Ch. V. Stanford, H. Hughes, Ch. Wood, Robert Pr. Srewart v.b. adları özellikle belirtilmesi gerekenlerdir. (LM)

İRLANDA (KUZEY), İrlandanın kuzeydoğusunda bölge, eski Ulster eyaletinin büyük kısmını içine alır; 13 564 km²; 1 465 000 nüf. Merkezi, *Belfast*.

● *Coğrafya.* Bölgenin iç kısmında, İskoçya Lowland'leri (Alçak Topraklar) hendeğinin devamı olan Lough Neagh gölüyle örtülü, geniş bir çöküntü uzanır; kuzeybatısı ve güneyi kaledonyen kütlelerle çevrilidir; kuzeydoğuda ise Üçüncü zaman sonunda kalın bazalt akıntılarının meydana getirdiği yaylalar yükselir.

Adanın diğer kısımlarında olduğu gibi halkın büyük kısmı tarımla geçinir; ama öbür kısımlara oranla burada nüfus yoğunlukları çok daha yüksektir ve hayvan yetiştiriciliği çok daha ağır basar: toprakların yüzde 40'ı ekilidir. Yulaf ve patates gibi geleneksel bitkilerin yanı sıra, uzun süredir gerilemesine rağmen keten gibi sanayi bitkilerine de küçük bir yer ayrılmıştır. Toprağın ince tarım metotlarıyle işlenmesi, büyük ölçüde ağır basan küçük köylü çiftliklerinin verimliliğini arttırır. Bu bölgede köylülerin hayat şartları uzun süreden beri imtiyazlıdır. Ayrıca sanayi de büyük ölçüde gelişmiştir. Kuzey İrlanda'nın iktisadî dengesini ve ihracatının büyük kısmını iki büyük grup sağlar: dokuma sanayii (100 000 işçi) ve tersaneler (45 000 işçi). Tersaneler özellikle Belfast bölgesinde (Birleşik krallığın birinci ketencilik merkezi ve üçüncü gemi yapım şantiyesi) toplanmıştır; Belfast'ta kimya (sunî dokuma) ve uçak sanayii de gelişmektedir. Bölgenin ikinci şehri Londonderry, keten işlemeciliği ve konfeksiyonda uzmanlaşmıştır. İrlanda'nın bu kısmındaki nüfus, Güney İrlanda'ya oranla daha az eksilmiştir. Bu elverişli durum tarihî şartlarla açıklanır. XVII. yy.da yerleşen ingiliz ve özellikle iskoçyalı (nüfusun yüzde 30'u) kolonların soyundan gelen ve çoğunlukta olan (yüzde 60) protestan nüfus, burada toplanmıştır; bu topluluk, katolik irlandalıların üstüne çöken ağır yükümlerle ezilmemiştir. Adada kendilerini ayrı bir grup olarak gören protestanlar, bu yüzden ülkenin öbür kısmıyle siyasî kader birliği yapmayı reddetmiş ve İngiltere'ye bağlı kalmayı tercih etmiştir. Siyasî olarak Kuzey İrlanda, 1922'de değiştirilen 1920 İrlanda kanunuyle kurulmuştur, bu kanun mahallî çoğunluğun isteği uyarınca bölgeye, Birleşik krallık çerçevesinde bir muhtariyet de veriyordu. Kuzey İrlanda'nın Belfast'ta iki meclisli (26 üyeli senato; genel seçimle beş yıl için seçilen 52 milletvekilinin meydana getirdiği Avam kamarası) bir parlamentosu vardır. Yürütme gücü, altı yıl için seçilen ve tahtı tem-

sil eden bir genel vali ile sorumlu bir bakanlığın elindedir. Ama Kuzey İrlanda hâlâ Westminster parlamentosuna 12 temsilci gönderir.

Protestanlığa ve Birleşik krallığa bağlılığa dayanan çoğunluk partisi (Unionist party), 25 kasım 1965 seçimlerinde Ulster Avam kamarasında 52 temsilciliğin 36'sını kazandı. Aralıksız on birinci defa hükûmeti kuran Terence Marne O'Neill, İrlanda cumhuriyetiyle ilişkileri artırmak istemektedir: başka meselelerin yanı sıra, elektrik işletmesi ve turizmin İrlanda ile ortaklaşa yürütülmesini kaçınılmaz sayar. Bu tutumu yüzünden katolik aleyhtarı milliyetçilerin düşmanlığını kazanmaktadır. Presbiteryan rahib F. Paisley, Ulster'in ayrılığını şiddetle savunmakta, düzenlediği gösteriler zaman zaman kanlı kavgalar halini almaktadır. Kraliçe Elizabeth'in Belfast'a yaptığı ziyaret (5 temmuz 1966) sırasında çıkan kanlı olaylardan sonra, aşırı protestanların teşkilâtı Ulster Volunteer Force yasaklanmıştır.

● *Son gelişmeler.* Nisan 1967'de başbakan O'Neill'in tarım bakanı Harrywest'i görevinden uzaklaştırması Birlik partisinde (Unionist party) tepki uyandırdı. Kuzey İrlanda ve İrlanda cumhuriyeti (Eire) başbakanları ilk kere 1967'de Belfast'ta buluştular. İki ülke değişik konularda işbirliği yapma kararı aldı. Haziran 1968'de sir Ralph Grey İngiltere'nin Kuzey İrlanda valiliğine tayin edildi. Ekimde başkent Londonderry'de Medenî Haklar birliğinin düzenlediği bir gösteri yürüyüşü polis tarafından engellenince önemli olaylar çıktı. Birlik konut tahsisi, işsizlik ve oy hakkı konularında istekler öne sürüyordu. Bu durum üzerine hükûmet bazı reformları ele aldı. Olayların büyük gösterilerle gelişmesi sonucunda başbakan O'Neill aralık ayında içişleri bakanı Craig'i görevinden uzaklaştırdı. Bunu bazı bakanların istifası izledi. Birlik partisinin tepkileri devam etti. Şubat 1969'da vali Grey'in parlamentoyu feshedeceği ve aynı ay içinde seçime gidileceği açıklandı. Seçim sonucunda Birlik partisi başta kaldı ve başbakanlığa yine O'Neill getirildi. Ancak huzursuzluk ve şiddet olayları dinmedi. O'Neill mahallî seçimlerde genel oy hakkı tanınmasını sağlayınca durumu sarsıldı. Tarım bakanı ve Kuzey İrlanda Avam kamarası başkanı Chichester-Clark kabine üyeliğinden çekildi. Bunun sonucunda O'Neill de hem parti başkanlığından, hem başbakanlıktan istifa etti. Yerine seçilen Chichester-Clark mayısta yeni bir hükûmet kurdu ve reform programını uygulamağa başladı. Gelecek mahallî seçimlerin 1971'de yapılacağı açıklandı. Londonderry ve Belfast'ta olaylar çıkmağa devam etti, katoliklerle protestanlar çatıştı. Şiddetin gittikçe artması üzerine her iki şehire ingiliz kuvvetleri girdi (ağustos 1969). Chichester-Clark, zamanın İngiltere başbakanı Wilson ile görüşmeler yaptı. General Freeland, Kuzey İrlanda Harekât başkanlığına getirildi. İrlanda Cumhuriyeti (Eire) başbakanı Lynch, Kuzey İrlanda'ya barış gücü gönderilmesi için Birleşmiş milletler ve İngiltere ile temasa geçti. 1960 Sonunda reform kanunları kabul edildi. Polis kuvvetlerinin durumu yeniden düzenlendi. İngiltere Kuzey İrlanda kalkınma planına malî yardımda bulunmayı kabul etti. Nisan 1970'te iki kabine üyeliği protestanlara verildi. Aynı ay içinde yeni bir parti kuruldu (Alliance party). Bu arada hem katolikler, hem de protestanlarla ilgili olaylar devam etti. Haziranda 1970-1975 yılları için beş yıllık kalkınma planı yayımlandı. Ağustosta Sosyal Demokrat ve İşçi partisi kuruldu. Ekim 1970'te Millî Demokratik parti, yeni partinin görüşlerini benimseyerek kendi varlığına lüzum kalmadığı sonucuna vardı ve kapanma kararı aldı. 1970 Sonunda reform programı geliştirildi. Fakat ocak 1971'de Belfast'ta yeni olaylar çıkması ve bombaların patlaması önlenemedi. (LM)

İRLANDACA i. (*İrlanda*'dan *İrlanda-ca*). Leng. İrlanda cumhuriyetinde resmî dillerden biri: (İRLANDA GAELCESİ de denir).

— ANSİKL. Leng. Bu dil Milâttan çok önce adaya çıkan akıncılarla İrlanda'ya taşınan eski kıta Keltçesinden gelme bir goidelce lehçesidir. Aynı kökten gelme britton lehçesinden engellenince önemli olaylar çıktı. Birçok başka özelliğin yanı sıra *q*'nün yerine *c*'yi sürdürmesi sayılabilir; bu harf britton dilinde *p* olmuştur (msl. *mac* «oğul» karşılığı Galce ve Bretoncada *map*'tır). Keltlerde çok eski dönemlerde kaybolan *p* sesi İrlandacada ancak dile yeni aktarılan kelimelerde görülür; oysa bu ses, yeni Britton dilinde hint-avrupa dilindeki *gw*'nin *p* vermesiyle yeniden ortaya çıkmıştır. (Bk. KELTÇE.) İrlanda romalılaşmadığından Gaelce kelime hazinesinde britton lehçelerine oranla çok daha az Latince menşeli kelime bulunur. Edebî örnekleri (ogham yazıtları, epik çevrim, din sohbetleri v.b.) X. yy. ötesine kadar uzanan Eski İrlandaca, eski bütün biçimlerini koruduğundan hint-avrupa dillerinin karşılaştırmalı incelemesi bakımından vaz geçilmez bir temeldir. Çok karmaşık olan Modern İrlandacanın imlâsı bir ölçüde dilin ilerlemesini engellemektedir. Bu dil, bütün öğretim derecelerinde öğretilmekte ve İngilizcenin yanı sıra resmî dil unvanını taşımaktadır. Eire topraklarında Gaelce konuşan yarım milyon kadar insan yaşar; ama, gerçekte günlük kullanımda, bazı aydın çevreler hariç tutulursa İngilizce üstünlüğünü sürdürmektedir. (L)

İRLANDA CUMHURİYETİ, gaelce **Poblacht nah Éireann,** Batı Avrupa'da devlet, İrlanda'nın büyük kısmını kaplar; 70 300 km²; 2 841 000 nüf. Başkenti, *Dublin.* Başlıca şehirleri, *Cork, Limerick, Dun, Laoghaire, Waterford.* İrlanda cumhuriyetinin siyasî teşkilâtı, 1948 kasımında değişiklik yapılan 1937 Anayasasıyle tanımlanmıştır; yapılan değişiklikten sonra ülke 1949 nisanında tam bağımsız ve hükümran bir cumhuriyet haline geldi. Devlet başkanı yedi yıl için tek dereceli seçimle iş başına gelen cumhurbaşkanıdır. Yasama gücünü elinde tutan parlamento, iki meclisten meydana gelir: çeşitli millî faaliyetleri temsil eden 60 üyeli senato (*Seanad*); genel seçimle işbaşına gelen 147 üyeli millet meclisi (*Dail*). Yürütme gücü, parlamentoya karşı sorumlu olan kabinededir; kabineyi Dail tarafından tayin edilen ve başkan tarafından onaylanan başbakan (*Taosieach*) yönetir.

● *Tarih.* 1944'e kadar *Fianna Fail*'in (Milliyetçi Merkez Sol partisi) başkanı Eamon De Valera, parlamentoda çoğunluğu temsil ediyordu; bağımsızlık ve mutlak tarafsızlıktan yanaydı. 1948 Seçimlerini kaybeden De Valera, iktidarı *Fine Gael*'in başkanı John Costello'ya bıraktı. 1951'de yeniden hükûmet başkanı oldu; 1954'te yerine gene Costello seçildi ve İrlanda'yı Birleşmiş Milletler teşkilâtına kabul ettirdi (1955). 1957 Seçimlerinde De Valera, muhafazakâr rakibini ikinci defa yendi; haziran 1959'da Sean T. O'Kelly'nin yerine (1948'den beri devlet başkanıydı) cumhurbaşkanı seçildi, başbakanlığa ise yardımcısı Sean F. Lemass geldi. 1961'de *Fianna Fail* parlamentoda mutlak çoğunluğu kaybetti; ama Sean F. Lemass başbakanlığı muhafaza etti. (L)

İrlanda danteli veya **Curragh danteli,** desenleri venedik dantellerini andıran dantel. Düzensiz oya dişi zemin üzerinde çiçekler ve geleneksel kabartma motifler vardır. Önce İrlanda'da (1846) yapılan bu dantel, sonraları özellikle Bretagne'ın doğusunda, Franche-Comté'de ve Puy bölgesinde yapıldı. (L)

İRLANDA denizi, Atlas okyanusunun Britanya takımadalarının ortasında meydana getirdiği deniz; doğusunda Galler ülgesi, İngiltere ve İskoçya, batısında İrlanda vardır. Man adasının kuzeyindeki Kuzey kanalı ve Saint George kanalıyle okyanusa bağlanır; derinliği azdır (Saint George kanalında 272 m). [L]

İRLANDA devleti (HÜR), Londra antlaşmasıyle (aralık 1921) Birleşik krallıkta kalan 6 Ulster idare bölümü dışındaki İrlanda'nın resmî adı, bu antlaşma ile 1937 Anayasası çıkarılıncaya kadar İrlanda'ya dominyon tüzüğü verildi. (L)

İrlanda Havaları (*İrish Melodies*), Thomas Moore'un eseri; eski İrlanda türkülerine uyarlanan bu şiir derlemesi 1808-1834 arasında yayımlandı. Bu *havalar* bütün Avrupa'da büyük başarı kazandı. (L)

İRLANDA İNGİLİZLERİ, XX. yy.a kadar, İrlanda'ya yerleşen, fakat yerli halkla kaynaşmayan ingiliz asıllı halka verilen ad. (Ortaçağ sonlarından itibaren, Pale'deki ingiliz halkı, Gaellerden de, asıl İngilizlerden de farklıydı. XVIII. ve XIX. yy.da, protestan İrlanda İngilizleri, çoğu zaman doğdukları ülkenin çıkarlarını, anavatana karşı savunmuşlardır.) [L]

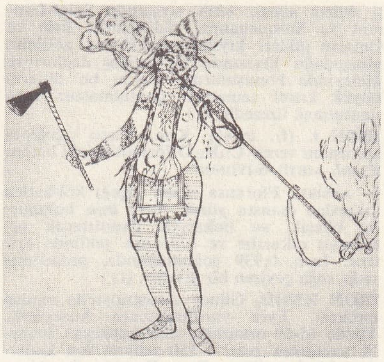

İroquois
XVII.yy. estampı
Cabinet des Estampes,
Paris

İRLANDALI sıf. ve i. (*İrlanda*'dan *irlanda-lı*). İrlanda'da yaşayan veya oradan gelme kimse. (L)

İRMAN sıf. ve i. (fars. *irmān*). *Esk.* Davetsiz konuk. ‖ Dalkavuk. ‖ Eğreti. ‖ Arzu, istek. ‖ Pişmanlık. ‖ *İrman-hane* (*irman-sera* veya *irman-saray*), misafir evi. *Mec.* Dünya. ‖ *İrman-hur,* istekli. (M)

İRMİK i. (esk. türk. *yarmak*'tan > *yarmık* > *yirmik* > *irmik*). Çorba veya helva yapmağa mahsus iri öğütülmüş un. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Beyaz irmik,* pirinç irmiği. ‖ *Sarı irmik,* safranla boyalı buğday irmiği.

— Bot. *Hint irmiği,* bazı hurma ağaçlarının özünden çıkarılan nişastalı bir madde.

— Mutf. *İrmik çorbası,* irmikten yapılan bir çeşit çorba. ‖ *İrmik helvası,* irmik, tereyağı ve şekerle yapılan bir çeşit tatlı. (Bk. ANSİKL.) ‖ *İrmik lokması,* irmik ile yapılan tatlı. (Hamur yağda kızartıldıktan sonra soğuk şuruba atılır.)

— ANSİKL. *İrmik,* sert buğdaydan kolaylıkla elde edilir, beyaz ve kabuklu diye ikiye ayrılır, kabuklularda tohum kabuğu kalır. Tanelerin çapları 0,2-1,5 mm kadardır. Yulaf, arpa, ve mısırdan da irmik yapılmaktadır.

Besin değeri yüksek, glütence zengin, besleyici ve hafif olan irmik, organizma için yararlı bir gıdadır. Çorba, garnitür, sebze ve tatlı pişirmekte kullanılır.

— Mutf. *İrmik helvası*'nın yapılışı: 1 ölçü irmik, 1/2 ölçü tereyağı ve bir yemek kaşığı fıstık veya badem tencereye konur. Hafif ateş üzerinde kavrulur. Fıstıklar pembeleştiği zaman içine 2 ölçüye yakın sıcak su katılır, sonra 1 ölçü şeker konur. Hafif ateş üzerine oturtularak ara sıra karıştırılır. Tamamıyle suyunu çekip kabardıktan sonra servis yapılır. İrmik helvası, yağsız olarak yalnız süt ve şekerle de yapılabilir. Buna «yağsız irmik helvası» denir. (ML)

İRMİNFRİED. Bk. HERMANFRIED.

İRMİNGER (Carl Ludvig Christian), danimarkalı okyanus bilimcisi (1802-Kopenhag 1888). Özellikle İrlanda ile Grönland arasından geçen deniz akıntısı üstüne hidrografya çalışmaları yaptı. Bu akıntıya 1878'de *İrminger akıntısı* adı verildi. (L)

İRMİNSUL, iri ağaç gövdesinden yapılmış sütun biçiminde germen putu. Dünyanın ekseni olan bir ağaç fikri, Lapon'larda bugün de vardır. Bu putlardan birini Saksonya'da Charlamagne yıkmıştı (772). [L]

İRNERİUS, italyan hukuk bilgini (Bologna 1050'ye doğr. - 1130'dan önce). Roma'da Roma hukuku okuttu. Bologna'da 1084'e doğru, Ravenna okuluyle rekabet eden bir okul açtı, hukuku bilimsel açıklamalara dayanan özerk bir bilim haline getirdi. Başlıca eserleri: *Noterlerin Yasa Terimleri* ve Roma hukukunun Ortaçağdaki ilk derlemesi olan *Summa Codicis*'tir. (L)

İROKO i. Dönencelerarası Afrika'da yetişen büyük ağaç, yüksekliği 40 m'yi, çapı 1,70 m'yi bulur, kirli sarı renkteki odunu karoseri, araba, fıçı, vagon ve deniz tekneleri yapımında kullanılır. (İlmî adı *Chlorophore excelsa.* Dutgillerden.) [L]

İROKUACA i. Leng. Kuzey Amerika yer-

Foto. LAROUSSE

li dilleri ailesi; fetih sırasında Saint-Laurent ve Susquehanna vâdilerinde, Erie ve Ontario gölleri kıyılarında, Huron gölünün güneydoğu kıyısında ve Apalaş dağlarının güneyinde konuşulurdu; bugün bu dillerin büyük kısmı tamamen unutulmuştur veya unutulmak üzeredir. (L)

İRON i. (fr. *irone*). Kim. Süsen çiçeğinin kokusunu veren $C_{14}H_{22}O$ formülündeki keton. *Eşanl.* METİL-6-İYONON.

— ANSİKL. Floransa süsen çiçeği kökünden çıkarılan esansta yüzde 10-15 *iron* bulunur; bu bileşik, su buharıyle damıtılarak ortamdan çıkarılır ve hidrozon şeklinde arıtılır. İron, 0,939 yoğunluğunda, polarılmış ışığı sağa çeviren bir sıvıdır. (L)

İRON KNOB, Güney Avustralya'da maden merkezi, Eyre yarımadasının kuzeyinde. Yüzde 65-69 oranında filiz kapsayan hematit yatağının rezervi 150 milyon ton kadardır. Maden filizi, Port Kembla ile Newcastle'a ihraç edilir. (L)

İRONSİ (general Johnson Aguigi), nijeryalı subay ve siyaset adamı (Doğu bölgesi 1926 - İbadan yakınları 1966). 1949'da subay oldu. Nijerya kuvvetlerine ve Kongo'daki Birleşmiş Milletler teşkilâtına (U.N.O.) kumanda etti (1960-1964). 1965 Şubatında ordu kumandanı oldu. 1966'da Abubakar Tafava Beleva'yı deviren hükûmet darbesinden sonra devlet başkanlığına getirildi, Yüksek Askerî konseyi ve hükûmeti yönetti. Patlak veren silâhlı ayaklanma 29 temmuzda yarbay Govon'un zaferiyle son bulunca İronsi iktidardan düşürüldü ve öldürüldü. (L)

İRONSİDE, prens Rupert'in Cromwell'e taktığı ad. Bu adı, püritenler bir şeref payesi olarak yücelttiler. Pontefract savaşından sonra bu ad generalden ordusuna geçti, fakat iç savaş sırasında hiç kullanılmadı. (L)

İRONSİDE (William Edmund, —birinci baronu), ingiliz mareşali (İronside, Aberdeenshire 1880 - Londra 1959). 1899'da krallık topçu sınıfına girdi, Boerler savaşına katıldı. 1918'de general oldu, müttefiklerin Arhangelsk'e yaptığı seferi yönetti (1919), sonra İstanbul'da müttefik kıtalarının kumandanlığını yaptı. Hindistan'da hizmet gördükten sonra 1936'da Ortadoğu'daki ingiliz kuvvetlerinin başına getirildi. 1938'de Cebelitarık yöneticisi, 1939'da denizaşırı kuvvetler genel müfettişi, sonra imparatorluk genelkurmay başkanı oldu. Dunkerque savaşından sonra (haziran 1940) genelkurmay başkanlığı görevinden yurtiçi kuvvetler başkumandanlığı görevine alındı, ancak bir süre sonra bu görevden ayrıldı, mareşal oldu, 1941'de Lordlar kamarası üyeliğine getirildi. Biri Tannenberg meydan savaşıyle, öbürü Arhangelsk seferiyle ilgili iki eser yayımladı. (L)

İRONYİ, macar mucidi (1805-1885), Peşte Eczacılık fakültesinde öğrenciyken sürtme ile yanan fosforlu kibriti yaptı (1830'a doğr.), ancak fosforlu kibriti ilk olarak bulan fransız Charles Sauria'dır. İronyi yoksulluk içinde öldü. (L)

İROQUOİS, Saint-Laurent, Susquehana vâdilerinde ve Erie, Ontario, Huron gölleri kıyılarında yaşayan Kuzey Amerika Kızılderilileri. Toprağa yerleşmişlerdi ve tarımla uğraşırlardı. İroquois birliği beş kabileyi içine alır (Mohawks, Oneidas, Onondagas, Cayugas, Senecas; sonradan bunlara Tuscaroras kabilesi de eklendi).

— Leng. *İroquois dili,* Kuzey Amerika yerlilerine ait dil ailesi. (Saint-Laurent ve Susquehanna vâdilerinin alınması sırasında, Erie ve Ontario gölleri kıyılarında, Huron gölünün güneydoğusunda, Apalaş dağlarının güneyinde konuşulurdu. Bu aileden olan dillerin çoğu kaybolmuştur; kalanlar da gitgide kaybolmaktadır.

— Tar. İroquois'lar güçlü bir birlik olan Beş Ulus birliğini kurdular ve Huronlarla birleşen Fransızlara karşı çetin bir savaşa giriştiler; önce Hollandalılarla, daha sonra İngilizlerle anlaştılar, güneye doğru gelişen fransız yayılmasını ve fransız misyonerlerini engellediler. Carignan - Salières alayının gelişi, Tarcy markisine, İroquois'lara çok sürmeyen bir barışı kabul ettirme imkânını sağladı (1667); bu barış, Lachine katliamıyle bozuldu (1689). Frontenac hükûmetince düzenlenen bir seferden (1696) sonra barış kuruldu. Bağımsızlık savaşından sonra İroquois'lar Kanada'da sindi; bir kısmı Missouri kıyılarına gitti. (L)

İROS, İthake'li dilenci. Penelope'ye âşık olanlar mektuplarını onunla yollarlardı. İros, seferden dönen Odysseus'a meydan okudu; Odysseus da bir yumrukta onun çenesini dağıttı. Bir başka *İros* da Argonautların atası idi. (L)

İRRASYONALİZM i. (fr. *irrationalisme*). Fels. Bilgi'de, aklın ikinci derecede rol oynadığını ileri süren öğreti.

— ANSİKL. *İrrasyonalizm* öğretileri iki temel sınıfa ayrılabilir. Birinci sınıfta yer alan öğretiler, gerçekliğin bilinemeyeceğini veya ancak bir bölümünün bilinebileceğini ileri sürer. Çünkü, gerçekliğin bilinebilmesi imkânsızdır (septiklerin, sofistlerin, pozitivistlerin, agnostiklerin ve öznel idealistlerin öğretileri). İkinci sınıfta yer alan öğretiler de, aklın, gerçekliği kavrayamayacağını veya ancak, bir bölümünü bilebileceğini ileri sürer. Ama bu öğretilere göre, gerçeklik, ancak akıldan farklı bilgi tarzları (özellikle sezgi) tarafından bilinebilir (Eflatun'un, mistiklerin, nesnel idealistlerin ve Bergson'un öğretileri). Ayrıca, «irrasyonalizm» denince, genel olarak, aklın herhangi bir alandaki rolünü küçültmek amacını güden bütün eğilimler anlaşılmaktadır. Meselâ bilimlerdeki «irrasyonalizm» akımı, rastlantı ve belirlenmemişliğe yer veren bir görüştür. (L)

İRRASYONEL sıf. (fr. *irrationnel*). Mat. Bk. ORANDIŞI.

İRREDENTİSMO i. (ital. k.). 1870'ten sonra İtalya'nın, Avusturya-Macaristan imparatorluğuna bırakılarak kendine «bağlanmamış» (İtalia İrredanta) topraklar (Tarento, İstria, Dalmaçya) üstünde, daha sonra da, italyanlaşmış saydığı bütün topraklar üstünde hak iddiası.

— ANSİKL. Risorgimento ile ortaya çıkan *İrredentismo,* 1877'de, *Associazione İn Prodell İtalia İrredenta* bünyesinde kurulmuştu. Avusturya ile İtalya arasında yakınlaşmayı zorunlu kılan Üçlü ittifak (1882), buna bir karşı tepki hareketi doğurdu; «Tarento e Trieste» komitesiyle «Dante Alighieri» derneği Crispi tarafından kovuşturmaya uğradı (1890). Bu hareket, XX. yy. başlarında sağcı milliyetçiler (D'Annunzio, Corradini) ve sosyalistler (Battisti) tarafından yeniden alevlendirildi ve Trieste'de ciddî kargaşalıklara yolaçtı (1913). Fransa ile yapılan antlaşmalar (1900, 1902), Tarento, İstria ve Dalmaçya'yı İtalya'ya vaat eden Londra'daki gizli antlaşmadan (nisan 1915) sonra Üçlü ittifakın anî olarak çözülüşü ve İtalya'nın merkezî imparatorluklara karşı savaşa girişi (mayıs), hep İrredentismo ile açıklanır. Londra'da yapılan gizli vaatlerin gerçekleşmesine Wilson karşı çıkınca, irredentismo hareketi yeniden ortaya çıktı: D'Annunzio *arditi* birlikleriyle Fiume'yi işgal etti (eylül 1919). Daha sonra bu akımın amaçlarını faşistler benimsediler. Mussolini, antlaşmaların barışçı yoldan yeniden gözden geçirilebileceğini umuyordu. Ama Habeşistan savaşı sırasında Fransa'nın muhalefetiyle karşılaşarak başarısızlığa uğrayınca, 1938 yılı sonlarında, isteklerini bu ülkeye yöneltti (Nice, Savoia, Korsika, Tunus) ve ona savaş açtı (10 haziran 1940). Trieste meselesi (1947 - 1954) İtalya'da İrredentismo'nun yeniden canlanmasına yolaçtı. (L)

İRROTASYONEL sıf. («dönmeyen» anlamına gelen fr. *irrotationnel*). Mat. Çevrintisi her noktada sıfır olan bir vektörel alan için kullanılır.

— Fiz. Esnek bir ortam içinde, ortamın elemanlarını döndürmeksizin hacimlerini değiştiren bir dalga için kullanılır. (L)

İRS i. (ar. *irs*). Bir kimsede, ana, baba ve akrabadan gelme bedenî veya ruhî nitelik görülmesi, kalıtım, soyaçekim.

— Esk. huk. Fıkıh'ta mirasçılık. || Bir kimsenin terekesinde, o'na halef olarak, hak sahibi olma.

— ANSİKL. İslâm hukukunda, bir kimse, terekesinin üçte birinde (sülüs) tasarruf edebilir, vasiyette bulunabilir. Vasiyeti varsa, terekenin üçte birinde bu vasiyet yerine getirildikten sonra, geriye kalanı, mirasçılık sıfatını haiz olan kimseler arasında taksim edilir. Mirasçılık durumuna ve bir kimseye mirasçı olmağa *irs* adı verilir. İrs, karabete (hısımlık, akrabalık, nikâh ve vela [köle veya cariye üstündeki hak]) dayanır. Karabet, nikâh ve vela bulunmadığı zaman, bir müslümanın terekesi bütün müslümanlara miras olarak kalır ve beytülmal'e konur.

İrs'in şartları: a. müverris (*muris*), hakikaten veya hükmen ölmüş olmalıdır. Gaibin (mefkud) öldüğüne hükmedilmişse hükmî bir ölüm söz konusudur; b. mirasçının da, bu ölüm zamanında hakikaten veya takdiren hayatta olması ve irse engel olan hallerden birinin bulunmaması gerekir. Ana rahminde bulunan çocuğun hayatı, «takdirî hayat» sayılır.

İrse engel olan haller: rık, kal, intilaf-ı din ve ihtilâf-ı dar'dır. Rık, kölelik durumudur. Bugün için pratik önemi kalmamıştır. Aklı başında ve baliğ olan birisi, meşru müdafaa gibi hukuka aykırılığı ortadan kaldıran bir sebep yokken ve ikrah altında da değilken, kendisine mirasçı olabileceği bir kimseyi öldürürse, (Türk Medenî kanununun 520. md.de düzenlenen kurala da uygun olarak), öldürdüğü kimsenin mirasından mahrum olur. Nitekim, islâm hukukuna göre düzenlenen İran Medenî kanununun 880. maddesinde bu esas belirtilmekte ve 881. maddesinde «Mürisin katli, gayri amdi, kasd olmaksızın olmuş ise, yahut kanun hükmü gereğince veya müdafaa için yapılmış ise, yukarıdaki madde hükmü cereyan etmez» denmektedir. Bu genel sebepler dışında, çeşitli mezheplerde az çok birbirinden farklı bir şekilde, «irtidad»ın, dinden çıkmanın da vârisliğe engel sayıldığı görülebilir. (Bk. İRTİDAT). Diğer bir sebep de *lian*'dır. Lian, bir kimsenin, karısına zina isnat etmesi ve çocuğun nesebini reddetmesi dolayısıyle, özel ibareler kullanılarak yapılır, evliliğe son verir ve çocuğun nesebi reddedilmiş olur. Kadın ve çocuk, artık kocaya mirasçı olmaz. Hangisinin daha önce öldüğü belli olmayan iki veya daha fazla kişi de biribirine mirasçı olamazlar.

◆ **İrsen** zf. *Esk.* İrsî olarak, soyaçekimle ilgili olarak: *İslâm dini hiç kimsenin günahını başkasına yükletmediği için günahın irsen intikalini...* (P. Safa). || Miras olarak (M)

İRSA i. (ar. *resā*'dan *irsā*). *Esk.* Haretsiz bırakma, sağlamlaştırma, kuvvetlendirme. || *İrsa etmek,* sağlamlaştırmak, kuvvetlendirmek .|| *İrsa-ı lenger etmek,* demir atmak || *İrsa olmak,* sağlam hale gelmek, kuvvet kazanmak.

— Gemc. *Esk.* Demir atma, demirleme. (M)

İRSAD i. (ar. *raṣad*'dan *irṣād*). *Esk.* Hazırlama, hazır etme. || [Yıldızlar için] Gözleme.

— Ed. *Esk.* Secili veya kafiyeli bir sözün, sonunun neden ibaret bulunduğunu sözle bildirme.

— Mal. *Esk.* Beytülmale ait bir mülkün gelirinin padişah tarafından başka bir işe tahsis edilmesi. (*Mirsat* veya *tahsisat* da denir.) || *İrsadı gayrı sahih,* hazineye ait bir kısım gelirin, hazine masraflarının dışında bir iş için kullanılması. || *İrsadı sahih,* hazineye ait gelirin yine hazine giderine dahil olan bir işte kullanılması. (Bunun iptali söz konusu olamaz; ancak padişahın emri ile bu çeşit gelirler başka yerlerde kullanılabilirdi.) || *İrsadı vakf,* beytülmale ait olan bir mülkün gelirinin hazineden istihkakı olan bir kimseye tayin ve tahsisi. (Buna *mürsad* veya *sadül-tahsisat* da denirdi.) [M]

İRSAL i. (ar. *resel,* göndermek'ten *irsāl*). *Esk.* Gönderme, yollama: *Taraf taraf fırkalar irsal ile o havalideki biladı birer birer zapt ettirdi* (Cevdet Paşa). || Bırakma, koyuverme.

— Din. *İrsal-i lihye,* sakal bırakma, sakal uzatma. Bk. SAKAL.

— Ed. *Esk. İrsâl-i mesel,* konuşmada sözleri kuvvetlendirmek için arada atasözü kullanma. || *İrsâl-meseleyn,* beyitte bir anlama örnek vermek için iki şey arasında mukayese yapmak.

— Huk. *İrsal nazariyesi.* Bk. GÖNDERME *nazariyesi.*

— Mal. Hükûmet merkezine gönderilen mukataa bedelleri ve bir kısım paralar. || Bir paranın gönderildiğine ve tahsildarın aldığı parayı vezneye yatıracağına dair yazılan kâğıt.

◆ **İrsalât** çoğl. i. *Esk.* Gönderilen şeyler veya gönderişler.

— Teşk. tar. *İrsâlât akçesi,* padişaha her yıl Mışır'dan yollanan gelir. ‖ *İrsâlât hazinesi,* bu gelirlerin toplandığı yer.

◆ **İrsaliye** i. *Esk.* Herhangi bir yere gönderilen eşyaların listesi, gönderme belgesi. ‖ *İrsaliye mektubu,* gönderilen malların çeşitlerini ve hangi yollarla gönderileceğini bildiren senet. (M)

İRSÎ sıf. (ar. *irş*'ten *irşî*). Soydan geçen: *Burada bulunanların en sadesinde bile, ölüme karşı irsî bir hassasiyet vardır* (R. N. Güntekin). ‖ Mirasla ilgili. *Yeni.* Kalıtsal.

◆ **İrsiye** sıf. *Esk.* İrsî'nin dişili. ‖ *Emrâz-ı irsiye,* sonradan kazanılmayan, soydan geçen hastalıklar.

◆ **İrsiyet** i. *Esk.* Anadan, babadan gelme: *Âlimin, irsiyet hakkında nokta-i nazarını göstermek için gayet güzel misaller* ... (Vâ-Nû). *Yeni.* Soyaçekim. (M)

İRŞAD i. Bk. İRŞAT.

İrşad-ül-Heyârâ ilâ Tarih-il-Yunan Ve'r-Rum Ve'n-Nasârâ (Musevî, Anadolu ve Yunan Tarihleri Üstüne Bilgiler), Kâtip Çelebi'nin (1609-1658) eseri. Avrupa ülkelerine dair bilgi vermek amacıyle yazılmıştır. Kâtip Çelebi 1654'te yazmağa başladığı bu küçük eserini iki bölüme ayırmış, birinci bölümde avrupalıların dinlerini, ikinci bölümde de avrupa ülkelerinin hükümdarlarını, idare şekillerini ve yaşayışlarını incelemiştir. (M)

İRŞAT veya **İRŞAD** i. (ar. *rüşd*'den *irşād*). *Esk.* Doğru yolu gösterme, uyarma: *Efendiler, biz bütün memleketi irşat ve tenvir ile uğraşıyoruz* (Atatürk). ‖ *İrşad etmek,* doğru yolu göstermek: *Halkı irşad edecek var mı ya sizden başka? / Onu insan bile saymaz, mütefekkir tabaka* (M.Â. Ersoy).

— Tasav. Mürşidin, tarikat ve Tanrı yolunu göstermesi.

◆ **İrşadat** çoğl. i. *Esk.* Uyarmalar: *Memleketin her tarafında, beyanat ve irşadatım kemal-i şamimiyet ve itimatla karşılandı* (Atatürk). [M]

İRTEM (Süleyman Kâni), türk fikir adamı (Selânik 1875 - İstanbul 1946). Abdurrahman Aziz Beyin oğlu. İlk öğrenimine Selânik'teki Feyziye mektebinde başladı. Mülkiye'yi bitirdi. Rumeli'nin çeşitli yerlerinde kaymakamlıkta (1896-1908), Cebelibereket, Beyoğlu, Bolu ve Samsun mutasarrıflıklarında bulundu. Ankara ve İstanbul valiliği yaptı. Akşam gazetesinde çıkan başlıca tefrikaları: *Şahane Sefahet; Köprülü ve Kolber Karşı Karşıya; Siyaset Dolaplarında Dönen Rüşvetler; Saray ve Bab-ı Âlinin İç Yüzü; Mufassal Osmanlı Tarihi; Ohri Millî Taburu.* (M)

İRTİAB i. (ar. *ruʿb,* korku'dan *irtiʿāb*). *Esk.* Tehlikeli bir durum karşısında veya korkunç bir şeyden aşırı derecede ürkme, korkma. (M)

İRTİAŞ i. (ar. *raʿş*'dan *irtiʿāş*). *Esk.* Titreme, ürperme, sarsılma.

◆ **İrtiaşât** çoğl. i. *Esk.* Titremeler, ürpermeler: *Haşyet-i tenhayînin kalbinden akıttığı, irtiaşât-ı hirâs içinde* ... (H. Z. Uşaklıgil). [M]

İRTİBAT i. (ar. *rabṭ*'tan *irtibāṭ*). *Esk.* Bağlantı, bağlı olma: *Trakya'da bulunan kuvvet ve kumanda vaziyetini bilmiyordum. O mıntaka ile de irtibat tesisi lâzım idi* (Atatürk). *Üç kalbin irtibatından mütahassıl, lâtif, ruhu ısındırır bir hareket vardı* (H. Z. Uşaklıgil). ‖ Bir şeyle ilgili olma, tutarlılık.

— Ask. Silâhlı kuvvetleri meydana getiren bölümler arasında karşılıklı anlaşma ve işbirliğini sağlamak için sürekli olarak yürütülen temas. (İrtibat, destekleyen ve desteklenen birliklerle, komşu birlikler, ast ve üst karargâhlar arasında yapılır.) ‖ *İrtibat görevi,* önce özellikle destekleyen birliğe aittir; haberleşme ve haber alışverişinde sürekli çabanın koordinasyonu ve işbirliğini geliştirmek için gereğinde personel mübadelesiyle daha kolaylıkla ve güvenle yürütülür.) ‖ *İrtibat hendeği,* birliklerin ve ikmal maddelerinin özellikle ihtiyat birliklerinin hareketlerini kolaylaştırmak amacıyle ileriden geriye doğru yaklaşmak üzere yapılmış olan hendeklere verilen ad. (Bk. ANSİKL.) ‖ *İrtibat merdiveni,* bir müstahkem mevkideki çeşitli tahkimli tesislerin birbirleriyle bağlantısını sağlayan merdiven. ‖ *İrtibat subayı,* savaşta kendi birliklerinin durumlarına ait bilgileri diğer birlik kumandanına ve karargâhına ulaştıran ve bulunduğu birliğe ait bilgileri de, kendi birliğine zamanında bildirmekle görevli subaylara verilen ad.

— Huk. Bk. DAVA. SUÇ.

— ANSİKL. Ask. Emir ve kumandanın yürütülmesi ve birliklerde, ikmal maddelerinin hareketlerinin kolaylaştırılması amacıyle önemli arazi bölümlerinde, gizli yerlere gerekli sayıda *irtibat hendekleri* kazılır. Bu hendeklerin düşman tarafından tespit edilememesi için de farklı yöntemlerle cephe hattına karşı eğri, dikey, paralel olarak karışık bir biçimde hazırlanmasına dikkat edilir. (ML)

İRTİCA i. (ar. *ricʿat*'tan *irticāʿ*). Geri dönme, yapılan bir yeniliği istemeyerek eskiye dönmeyi isteme: *Bizim için irticaı temsil eden bu devrin de mürtecileri vardır* (A. Ş. Hisar). *Galiba yalnız bizdeki irtica yedi canlı, ne kadar başını ezdiğinizi sansanız, yılan parçaları gibi her artığı kıvrım kıvrım* (F. R. Atay). [*Eşanl.* GERİCİLİK.] ‖ *İrtica hareketi,* yeni kurulan bir düzeni beğenmeyerek, eski düzene dönmek için girişilen eylem.

— Tar. *İrtica hareketleri,* Osmanlı imparatorluğunun bozulan düzenini reformlarla düzeltme çabalarına karşı yapılan direnme hareketleri. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Tar. XVI. yy.ın sonunda bütün müesseseleri ile birlikte zayıflamağa, dolayısıyle de gerilemeğe başlayan Osmanlı imparatorluğunu yeni bir düzene sokmak için çeşitli teşebbüslere girişildi. Genellikle hükümdarların önayak oldukları bu gibi çabalar, medreseliler, ocaklılar ve bir kısım çıkarcı devlet büyükleri tarafından desteklenen gerici gruplar tarafından engellendi. Bu engellemede özellikle teşkilâtlarının bozulması yüzünden yeni bir eğitime güçleri yetmeyen askerî ocaklar önemli rol oynadı. Halk, bu gerici hareketlere genellikle karışmamış, seyirci kalmayı uygun bulmuştur. Osmanlı imparatorluğundaki irtica (gerileme) hareketlerinin belli başlıları şunlardır: 1. *Genç Osman olayı* (18 mayıs 1622). Osmanlı imparatorluğunda yenilik hareketlerine ilk teşebbüs eden hükümdar bu uğurda hayatını veren Genç Osman'dır. Bozulan yeniçeri ve sipahi ocaklarını ortadan kaldırmak ve yerine Anadolu, Suriye, Mısır Türkleri ile Türkmenlerden bir ordu kurmak isteyen Genç Osman, ilmiye sınıfının siyasî ve malî kudret ve nüfuzunu kırmak, kıyafette değişiklik yapmak, yeni hayat şartlarına uygun kanunlar koymak yollarını aradı. Fakat fikirce uyanık yardımcılara sahip olmadığından başarı gösteremedi. Hacca gitmesi söz konusu olduğu bir sırada yeniçeri ve sipahi ocakları, ilmiye sınıfının alt sırasında bulunanlarla birleşerek 18 mayıs 1622'de isyan ettiler. Atmeydanı'na giderek şeyhülislâm Hocazade Esad Efendiden fetva aldılar ve padişahın hocası Ömer Efendinin evini yağmaladılar. 19 Mayısta Atmeydanı'na yürüyerek bazı devlet adamlarını öldürdüler; saraya girerek Mustafa I'i tahta çıkardılar, sadrazam Dilâver Paşayı öldürdüler. Bu isyan sırasında Yedikule'ye götürülen Genç Osman da öldürüldü (20 mayıs 1622). [Bk. OSMAN II].

2. *Kadızadeliler isyanı.* Tarikatı Muhammediye mensubu Birgili Mehmed Efendinin (öl. 1573) fikirlerini benimseyen çok dar görüşlü kimselerin meydana getirdiği isyan hareketidir. Kadızade Mehmed Efendi (öl. 1635), Hz. Muhammed'den sonra yapılan her şeyi haram saydı, müspet ilimleri, özellikle matematiğin öğretilmesini engellemeğe çalıştı. Açık fikirli din adamı Şinasi Abdülhamid Efendi ile arasında anlaşmazlık çıktı. Kâtip Çelebi, *Mizan-ül-Hakk* (Gerçeğin Terazisi) adlı kitabında bu tartışma konularını ele alır. Mehmed IV zamanında saraya nüfuz eden Kadızadeliler, Şamlı Üstüvanî Mehmed Efendinin kışkırtması sonucunda Halvetî tekkelerine hücum ettiler. Köprülü Mehmed Paşanın Sadarete geçişinin 8. günü (2 ekim 1656) Fatih camiinde toplandılar. Bazı esnaf da onlara katıldı. Amaçları İstanbul'da bulunan tekkeleri, camilerin birden fazla minarelerini yıkmak, Hz. Muhammed'den sonra yapılan şeyleri ortadan kaldırarak kendi görüşlerine uygun bir düzen kurmaktı. Köprülü, onları vaz geçirtmek istedi, karşı koymaları üstüne cezalandırılmalarına hükmeden fetva alarak yakalananları Kıbrıs'a sürdü. O çağa ait kaynaklara göre, Kadızadeliler çıkar sağlamak için dinî meseleleri âlet etmişlerdir. Naima, Kadızadelilerin geri düşüncelerini yerer, onların alay konusu olan düşünceleri hakkında örnekler verir.

3. *Patrona Halil isyanı.* Türkiye'de yenilik hareketlerinin başı sayılan Nevşehirli Damat İbrahim Paşa ile çevresindeki yöneticilere karşı girişilen bir irtica hareketidir. Matbaanın kurulması dahil, Türkiye'de yapılan yenilik ve imar faaliyetlerine karşı olan bazı kimseler tepki göstererek bir isyan hareketi hazırladılar. 28 Eylül 1730 perşembe günü bunların kışkırttığı arnavut Patrona Halil, ulah devşirmesi Muslu Beşe ve 17 arkadaşı ayaklandılar. Beyazıt camiinin Kaşıkçılar kapısından etrafa dağıldılar; «Şer ile davamız vardır. Muhammed ümmetinden olanlar bayrak altına gelsin» diye naralar attılar. Halk, dükkânlarını kapatarak arkalarından gitti. Âsiler yeniçeri kışlalarının bulunduğu Etmeydanı'nda toplandı. Kalabalığın başında bulunan Patrona, Ağa kapısında yeniçerilerle birleşerek zindan kapılarını açtırdı; taraftarlarına silâh dağıttı. Divana dört kişinin adı yazılı bir liste gönderildi. Kendilerini destekleyen eski İstanbul kadısı Arnavut Zülâlî Hasan Efendinin yakalanması ve Sancakışerifin orta kapıya dikilmesi üzerine bir ara durakladılar. Fakat saraya, İbrahim Paşa ile yakınlığı bilinen 37 kişinin isimleri yazılı bir liste gönderdiler. Şeyhülislâm Abdullah Efendinin âsileri desteklemesi üzerine İbrahim Paşa yakalandı, şehirdeki konaklar yağma edildi. 30 Eylül 1730'da İbrahim Paşa ile damadı öldürüldü. Tahttan indirilen Ahmed III'ün yerine Mahmud I geçti. Bütün yeniliklere cephe almış olan âsiler, İstanbul kadısı İbrahim Efendinin de desteği ile Sadâbâd'da yeni yapılmış köşkleri yakmak istediler. Çaresiz kalan Mahmud I, yıkılmalarına izin vermek zorunda kaldı. Bunun üstüne 120'den fazla köşk yıkıldı, eşyaları yağmalandı, bahçelerdeki ağaçlar kesildi. Şehirde birçok dükkân ve mağaza tecavüze uğradı, malları yağma edildi. (Bk. PATRONA HALİL.)

4. *Kabakçı Mustafa isyanı.* Yeniçeri ocağının durumunu ele alan Selim III açık fikirli ve yeniliğe taraftar kimselerden kurulu bir ekiple faaliyete geçti ve Nizamıcedit adı ile yeni bir askerî sınıf kurdu. Mühendishane ve Kumbarahane gibi eğitim müesseseleri de kuran Selim III, çok geçmeden bu yeni düzene ve yeniliğe aleyhtar bir kısım ulema ve ocaklının tepkisi ile karşılaştı. Bunların propagandaları ile kamuoyu Selim'in aleyhine döndü. Şeyhülislâm Ataullah ve sadaret kaymakamı Köse Musa Paşanın telkini ile hareket eden vaizler, camilerde «askere pantolon ve ceket giydirip frenk muallimlere teslim eden» padişahın aleyhinde bulundular. Devlet ileri gelenlerinden Tayyar Paşa, «müslümanlara kâfir elbisesi giydirildi; şimdi ne sipahi ne yeniçeri var, cümlesi başı kalpaklı frenk oldu. Bunları emreden padişahtır. Kendisinin dine ve halka hıyaneti meydandadır» demekten çekinmedi. İstanbul'da bulunan Fransa elçisi Sébastiani, Babıâli'yi baskı altında tutmak için «Nizamıcedit'ten maksat, ocağın kaldırılmasıdır. Vekiller bu suretle ulufeleri kendi ceplerine atacaklardır» diyerek yeniçerileri kışkırttı. Yeni düzeni yıkmağa karar veren Köse Musa ile Ataullah Efendi, Karadeniz boğazındaki kalelerde bulunan muhafız yamakları ayaklandırdılar. Başlarına geçen Kabakçı Mustafa, Arnavut Ali ve Bayburtlu Süleyman Çavuş ile birlikte Büyükdere yolundan İstanbul'a yürüdü. Ulemanın etkisinde kalan yamaklar, «maksadımız Nizamıcedit belâsını kaldırmaktır, müslüman olanlar bizimle beraber olsun» diye bağırarak önce Tophane'ye sonra da Etmeydanı'na geldiler. Ulema kendilerini destekledi. Öte yandan Köse Musa'nın telkini ile Nizamıcedit'i Levend çiftliğine ve Üsküdar'daki kışlalarına gönderen Selim III, bu askerî sınıfı kaldırdığını bir hattı hümayunla bildirmek zorunda kaldı. Fakat, Köse Musa'nın etkisinde kalan Kabakçı, padişahın yakınlarından 11 kişinin başlarını istedi; Atmeydanı'na gelerek kendisine teslim edilenleri öldürdü. Selim

irtica
Kubilay anıtı

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

III tahttan indirildi, yerine Mustafa IV geçti (29 mayıs 1807).

5. *Alemdar Mustafa Paşa olayı.* Selim III'ün hal'inden sonra Nizamıcedit'in kaldırılması ve Mustafa IV'ün tahta geçişi ve diğer gelişmeler Tuna boyundaki osmanlı ordusunda tepki yarattı. Orduda fesat hareketlerini bastıran Rusçuk ayanı Alemdar Mustafa Paşa, 6 000 kişi ile İstanbul'a yürüdü. Daha yolda iken adamlarından Hacı Ali Ağayı gönderdi ve kendisini Boğaz nazırı tayin etmiş olan Kabakçı Mustafa'yı evinde bastırıp öldürttü. 21 Temmuzda İstanbul'a gelerek Babıâli'ye oturdu, isyana karışanları şiddetle cezalandırdı. Fakat sadrazam Çelebi Mustafa Paşanın tutumu yüzünden Selim III öldürüldü, kaçarak hayatını kurtaran Mahmud II, 28 temmuz 1808'de tahta geçti. Bunun üzerine Alemdar, geri kalan elebaşıları ortadan kaldırdı. Nizamıcedit'i Sekbanıcedit adıyle yeniden kurmağa girişti. Fakat yeniçeriler 15-16 kasım 1808 gecesi, askerin dağınık olduğu bir sırada, Babıâli'ye yürüyerek Alemdar'ı sardılar. Alemdar, cephaneliği üzerindeki 500 kadar âsi ile birlikte havaya uçurttu.

6. 31 *Mart olayı.* İkinci Meşrutiyetin ilânından sonra Hüseyin Hilmi Paşa Sadarete geçtiği 14 şubat 1909'dan 13 nisan (rumî tarihe 31 mart) tarihine kadar geçen iki aylık sürede İttihat ve Terakki partisi mensupları ile muhalifleri şiddetli bir siyasî mücadeleye giriştiler. İkinci Meşrutiyetin ilânında rolü olan İttihat ve Terakki'ye karşı gerici gruplar şiddetli bir kampanya açtı. İttihadı Muhammedî cemiyetinin fikirlerini yayan *Volkan* gazetesi aracılığıyle ve Derviş Vahdetî'nin kalemi ile şiddetli bir muhalefet hareketi başladı. Ahrar partisinin tarafını tutmuş olan Murad Bey, *Mizan* gazetesi, Hasan Fehmi Bey de *Serbestî* gazetesi ile bu kampanyaya katıldı. Orduya karışan asker elbiseli bazı kimseler ve medreseliler geniş bir propaganda faaliyetinde bulundular; mektepli subaylarla hükûmet ileri gelenlerinin kâfir olduklarını, dini kaldıracaklarını telkin ettiler. Bu propagandaların etkisi altında kalan Taşkışla'daki avcı taburları, 12 nisan pazartesi günü gece yarısına doğru harekete geçerek subaylarını tevkif ve hapsettiler. Sonra da Sultanahmet meydanında toplanarak şeriatı kurtarmak üzere herkesi kendileriyle birleşmeğe davet ettiler. 13 Nisan (31 Mart) salı günü sabahı, İstanbul halkı tüfek sesleri ile uyandı. Hamdi Çavuş, kamacı ustası Arif ve bölük emini Mehmed adlı üç kişinin emrinde bulunan asker, «şeriat isteriz» diye bağrıyordu. Bunlardan bir grup, meclise giderek «şeriat isteriz» sözünü tekrarladılar ve isteklerini dört madde halinde topladılar. Ancak istekleri kabul edilmeyince meclis reisi Ahmed Rıza Bey zannettikleri adliye nazırı Nâzım Paşayı ve İttihatçıların fikirlerini yayan *Tanin* gazetesi başyazarı Hüseyin Cahid zannettikleri Lazkiye mebusu Şekip Arslan Beyi öldürdüler. İsyana bir süre sonra donanma erleri de katıldı. Asarı Tevfik gemisinin süvarisi Ali Kabulî Bey, sarayı topa tutmak istediği töhmeti ile Abdülhamid'in gözleri önünde şehit edildi. Harbiye nezareti sarıldı, bir kısım mektepli subaylar şehit edildi. Bunun üzerine sorumluluğun kendisine yükletilmesinden endişe eden Abdülhamid, askeri yatıştırmak için tebliğ ve bir hattı hümayun neşretti; hem şeriate, hem de meşrutiyete riayet olunacağını açıkladı. 31 Mart (13 nisan) gerçekten korkunç bir irtica hareketidir. Amacı, aydın fikirleri söndürmek, aydınları yok etmek, parlamenter rejimi ve her türlü hürriyetleri kaldırmak, dolayısıyle de Osmanlı devletini yeniden ortaçağ karanlığına sürüklemekti. Hattâ türk milletinin devamı bile tehlikeye düşebilirdi. Fakat İstanbul'daki irtica hareketini haber alan Selânik Redif tümeninin aydın subayları ve ordu kumandanı Mahmud Şevket Paşa irticaı ezmeğe karar verdiler. Gönderilecek kuvvetin başına Hüseyin Hüsnü Paşa, kurmay başkanlığına da Mustafa Kemal (Atatürk) getirildi. Mustafa Kemal, İstanbul'daki irtica hareketini şiddetle ezecek bu orduya Hareket ordusu adını vermişti. Hareket ordusu 22-23 nisan gecesi İstanbul'u işgal etti. 24 Nisanda âsiler bertaraf edilerek 25 nisanda örfî idare kuruldu. (Bk. MART.)

7. *Cumhuriyet devrinde.* Cumhuriyetin ilk zamanlarında bazı irtica hareketleri olmuş, fakat cumhuriyetin enerjik kuvvetleri tarafından ezilmiştir: *Şeyh Sait isyanı.* Şeyh Sait, dinin elden gittiğini iddia ederek 11 şubat 1925'te, doğu illerinde isyan etti. Bazı şeyhlerle yabancıların âleti olan kimselerin teşvikiyle Genç, Elazığ, Ergani taraflarını aldı. Devrimlerden menfaatleri zarar gören kimseler, eski devirden arta kalmış siyaset adamları, bu ayaklanmadan ümide düştüler. Askerî harekâtın yanı sıra «Vatan Hıyaneti kanunu»na bir madde ilâve edildi (25 şubat 1925); «Takriri Sükûn kanunu» çıkarıldı (4 mart 1925); birisi Ankara'da, diğeri doğu illerinde görev yapmak üzere iki «İstiklâl mahkemesi» kuruldu (7 mart 1925); kısmî seferberlik ilân edildi. Atatürk, bir beyanname çıkararak: «mahiyetlerini din maskesi altında gizlemeğe çalışanların teşebbüsü mahsulü olan bu hareketin bastırılması için bütün tedbirlerin alınmış olduğunu» bildirdi (7 mart 1925). Bu tedbirler sonucunda memleket ve devrimler büyük bir tehlikeden kurtuldu ve âsiler şiddetle ezildi. *Menemen olayı.* Gerici unsurlar, devrimleri yok etmek için Cumhuriyet Halk fırkasını devirmeğe çalıştılar; «Serbest Cumhuriyet fırkası» adlı yeni bir partinin kuruluşunu ve bir kısım aydınların ona girişini devrimlerde ayrılık belirtisi sanarak faaliyete geçtiler. Bu arada kaldırılmış olan tarikatlar, şeyhleri ve dervişleri ile birlikte yeniden ortaya çıktılar. Yeni parti çevresinde gizli irtica hareketleri başladı. Bunun sonucu olarak Nakşibendî tarikatı mensuplarından Derviş Mehmed ismindeki gerici, aynı tarikattan olan müritleri ile Menemen kasabasını bastı (23 aralık 1930). Kendisine engel olmak isteyen yedeksubay Kubilay'ı önce kurşunla vurarak sonra da bıçakla boynundan keserek şehit etti. Başını yeşil bir bayrağın direği ucuna takarak halkı ayaklanmağa teşvik etti. Cumhuriyet ordusu, bütün gerici unsurları ezmeyi başararak rejimin sadık bekçisi olduğunu belirtti. (Bk. MENEMEN OLAYI.)

◆ **İrticaâne** zf. *Esk.* Eskiye dönmek suretiyle: ***İdare-i dahiliyede husule getirilecek muvaffakiyet hainane ve irticaâne mahvolabilir*** (Atatürk).

◆ **İrticaî** sıf. *Esk.* İrtica ile ilgili, gerici (eylem).

◆ **İrticakârâne** zf. ve sıf. *Esk.* Geriye dönmeyi isteyene yakışacak şekilde (olan): ***Yeni fırkanın kullandığı formül, bu irticakârâne feryatlarla dolu değildir, denilebilir mi?*** (Atatürk). [M]

İRTİCA i. (ar. *recāʾ*, ümit'ten *irticāʾ*). *Esk.* Olması arzulanan şeyin olacağını bekleme, umma, ümit etme. ‖ ***İrtica etmek,*** ummak. ‖ ***İrtica-ı halâs,*** kurtulma ümidi. (M)

İRTİCAC i. (ar. *recc*, sarma'dan *irticāc*). *Esk.* Çalkanma, kabarma, sarsılma. ‖ ***İrticac etmek,*** çalkalanmak. ‖ ***İrticac-ı derya,*** denizin kabarması, dalgalı olması. ‖ ***İrticac-ı ecram,*** yıldız ışıklarının titremesi. ‖ ***İrticac-ı adalî,*** kasların titremesi. (M)

İRTİCAF i. (ar. *recfe*, sarsıntı'dan *irticāf*). *Esk.* Sarsma, çalkalama. (M)

İRTİCAL i. (ar. *ricāl*'den *irticāl*). Ed. *Esk.* Şiir veya güzel sözü hazırlanıp düşünmeden, birdenbire ve içe doğduğu gibi söyleme: ***İşte bu sebepledir ki el'an / Türkîde yok irticale imkân*** (Ziya Paşa).

— Müz. Bir parçayı içinden geldiği gibi, hazırlanmadan bestelemek veya yorumlamak. (Caz müziğinde, usta solocular, türk musikisinde taksimciler veya gazelciler irticale geniş yer verirler; halk müziğini seslendiren saz şairleri de çoğu zaman irticalî [doğaçtan] söyleyip çalarlar.)

◆ **İrticalât** çoğl. i. *Esk.* Düşünmeden ve hazırlanmadan güzel söz veya şiir söylemeler.

◆ **İrticalî** sıf. *Esk.* İrtical ile ilgili. ‖ Düşünmeden söylenen (söz veya şiir).

◆ **İrticaliyat** çoğl. i. *Esk.* Düşünmeden, içe doğduğu gibi söylenen sözler veya şiirler. (M)

İRTİCALEN zf. (ar. *irticāl*'den *irticālen*). *Esk.* Önceden düşünmeksizin, ansızın (güzel şiir veya söz söyleme): ***Hattâ bu münasebetle kâtibimiz irticalen: «Sen bu parmakla Hasan, kavs-i kuzeh tasvir et» mısraını söylemiştir*** (Cenab Şahabeddin). [M]

İRTİDA i. (ar. *ridāʿ*'dan *irtidāʿ*). *Esk.* Yasak edilmiş şeyleri yapmaktan çekinme, sakınma. (M)

İRTİDA i. (ar. *ridāʾ*'dan *irtidāʾ*). *Esk.* Bir örtüye bürünme, sarınma, örtünme. (M)

İRTİDAF i. (ar. *redif*'ten *irtidāf*). *Esk.* Ardı sıra gitme, peşine düşme, takip etme. (M)

İRTİDAT veya **İRTİDAD** i. (ar. *redd*'den *irtidād*). *Esk.* İslâm dinini bırakarak başka bir dini kabul etme: ***Peygamberin vefatiyle derhal her tarafta irtidat başladı*** (Atatürk). ‖ ***İrtidad etmek,*** [müslüman için] başka dine girmek: ***Zavallı ahır-ı ömründe irtidad etmiş; / Şu var ki mi'desi ilhadı etmemiş temsil!*** (M.Â. Ersoy).

— ANSİKL. Din ve Huk. *Esk.* Kur'an'da Bakara suresinin 217. ayetinde, «sizden birisi irtidat eder ve kâfir olarak ölürse, amelleri dünyada da âhirette de heder olmuştur ve kendileri de ateş ehlidir, orada da ebediyen kalırlar» denmektedir. Maide suresinin 54. ayetinde de bu konudan bahsedilir. «İrtidad eden» kişi hakkında yapılacak işlem hakkında bazı hadisler rivayet edilmektedir. İslâm hukukuna göre, «enkizisyon» usulünde olduğu gibi insanların «mümin» olup olmadığını anlamak için inançları araştırılmaz. Bu kimsenin «irtidad» etmiş, «mürted» olmuş sayılması için, İslâm dininden çıktığını açıkça belirten söz veya davranışlarının sabit olması gerekir. Ayrıca, irtidat durumunun meydana gelmesi için, bazı noktaları mezhepler arasında tartışmalı olan şartların gerçekleşmiş olması gerekir. İrtidat eden, çocuk (sabi) ise, irtidat cezası uygulanmaz, tidat etmiş sayılabilmesi için «akıl» şartı da aranır. «Mecnun» olanın irtidadına önem verilmez ve irtidat cezası uygulanmaz. Tartışmalı olmakla beraber, sarhoşun durumunun da böyle olduğu kabul edilir. Ayrıca, irtidadın «rıza» ile gerçekleşmiş olması aranır. Bir kimseye zorla, korkuturak, «ikrah» ile irtidada işaret eden bir söz söyletilmiş ise irtidat cezası yine uygulanmaz. İrtidadın cezası ölümdür. Bazı hukukçulara göre mutlaka, bazı hukukçulara göre ise «veliyy-ül-emr»e (devlet reisi) tanınmış bir imkân olarak, tövbe etmesi için ona bir süre tanınır. Bu sürenin en az haddinin üç gün olduğu, nakledilen rivayetlerden anlaşılmaktadır. İrtidat eden erkek değil kadın ise yine ölüm cezasının uygulanabilip uygulanamayacağında da ihtilâf vardır. Devlet tarafından yetkilendirilmeksizin «mürted»i öldüren kişi, «tazir» yolu ile cezalandırılır. İrtidat, hukukî durumları ve işlemleri de etkiler. Bu konularda da hukukçular ve mezhepler arasında çeşitli görüş ayrılıkları vardır. İrtidat, evlilik birliğine son verir. İrtidat ettikten sonra yaptığı evlenme (nikâh) sözleşmesi de bâtıldır. Kestiği hayvan, kâfirin kestiği hayvan gibi olup eti yenmez. Tanıklığı muteber sayılmaz. Mirasçı olma yetkisini kaybeder. Mirasçılarının onun terekesini paylaşabilip paylaşamayacakları konusu ihtilâflıdır. Bir fikre göre, mirasçılar mürtedin terekesini paylaşırlar. Diğer bir fikre göre, malları Beytülmal'e ait olur. Üçüncü bir fikre göre, irtidadından önceki malları mirasçılarına geçer, irtidat ettikten sonra kazandıkları ise Beytülmal'e ait olur. İslâm devletini ve kamu hukukunu ilgilendiren bütün konularda olduğu gibi, irtidat konusunda da görüşlerin çok ihtilâflı olduğu, ancak irtidat ettiğini açıkça belirten ve aklı başında olan, beyanından da dönmeyen erkeğe idam cezası verilebileceğinde ittifak edildiği görülmektedir. (M)

İRTİFA i. (ar. *refʿ*'den *irtifāʿ*). *Esk.* Yükseklik, bir yerin deniz seviyesinden yükseklik derecesi: ***Yayla*** 600 ***ve*** 800 ***metre irtifa dalgaları ile Saint Paul'ün en güzel ve zengin toprağıdır*** (F. R. Atay). ‖ Yüksek mevkie çıkma, terfi etme. ‖ ***İrtifa almak,*** ilerlemek, terfi etmek. Güneşin en yüksek noktaya çıkıp çıkmadığı bulunarak, zamanı belirlemek. Ortadan kalkmak, yok olmak. ‖ ***İrtifa bulmak,*** yükselmek, terfi etmek. ‖ ***İrtifa zaviyesi,*** bir şeyin yüksekliğiyle deniz seviyesi düzlemi arasında var olduğu kabul edilen çizginin, deniz seviyesi düzlemiyle meydana getirdiği açı. ‖ ***İrtifa-yı bahri,*** bir yerin deniz seviyesinden itibaren yüksekliği. ‖ ***İrtifa-yı kutb,*** kutup noktasının yüksekliği. ‖ ***İrtifa-yı mahsûl,*** ürünün elde edilmesi, hasat. ‖ ***İrtifa-yı töhmet,*** bütün kuşkuların yok olması.

— Astron. *Esk.* Bir yıldızın bulunduğu nokta ile ufuk arasındaki uzaklık. ‖ *İrtifa almak,* yıldız, Güneş v.b. gökcisimlerinin yüksekliklerini ölçmek. ‖ *İrtifa-yı mersud,* görünür yükselti. ‖ *İrtifa tahtası,* gökcisimlerinin yüksekliğini ölçmeğe yarayan dairenin dörtte biri şeklinde tahtadan âlet.

— Coğ. *Esk.* Yükselti. *İrtifaı matar,* bir metre kareye yağan yağmurun ölçümü için kullanılan bir deyim. (Bir ülkenin suya olan ihtiyacının tayin edilmesi için, bu ölçünün bilinmesi gerekir. İstanbul'da bu ölçü 76 sm'dir.)

— Denizc. Gökküre üzerinde herhangi bir noktanın (gökcisminin) dikey bir daire yayı üzerinde ufuktan olan açısal uzaklığı. ‖ *İrtifa almak,* bir gökcisminin dikey bir daire yayı üzerinde ufuktan olan açısal uzaklığını ölçmek. (Gökcisimlerinin irtifaları *sekstant* denilen el âleti ile ölçülür.) ‖ *İrtifa dairesi,* göksel küre üzerinde dikey daire izi. ‖ *Esk. İrtifaı bahrî,* dünya üzerindeki yerlerin, dağların veya herhangi bir noktanın denizden yüksekliği. (Bu yerlerin denizden yüksekliğini ölçmek için daha çok *barometre* kullanılır.) ‖ *İrtifa dolabı,* eski gemilerde top muylusunu, muylu çevresi dahilinde istenilen yüksekliğe kaldırmağa yarayan dişli çarkların bağlı olduğu kollu tekerleğin adı.

— Takvim. *Esk. İrtifa tahtası,* saat tayininde kullanılan âlete verilen ad. (Çeşitli şekilleri olan bu âlete müneccimler *rubu tahtası* derlerdi.)

◆ **İrtifaen** zf. *Esk.* Yükseklik bakımından. ‖ Makam, terfi derecesi bakımından. (M)

İRTİFAK i. (ar. *rıfk*'dan *irtifâk*). *Esk.* Bir yere dayanma, bir şeyi veya kendi dirseğini destek yapma. ‖ Bir kabın dolması hali. ‖ Gereksinme içinde bulunarak bir şeyi isteme. ‖ Arkadaşlık kurma, arkadaşlık etme, sohbet etme.

— Huk. *İrtifak hakkı,* hak sahibine, bir şey üstünde doğrudan doğruya kullanma veya yararlanma yetkisi veren, sınırlı aynî hak. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Arzî irtifak hakkı,* bir gayrımenkule, diğer bir gayrımenkul lehine külfet yükleyen hak. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Şahsî irtifak hakkı,* bir gayrımenkul üzerinde, bir şahıs lehine kurulan irtifak hakkı. Bk. ANSİKL.

— Tıp. *Esk.* Kemikleri birbirine bağlayan vasıtaların tümü. ‖ İki kemiğin hareketsiz kalmak üzere birbiriyle kaynaşması. ‖ Bazı sabit kaslar. ‖ Birbirine yakın organların birleşmesi.

— ANSİKL. Huk. *İrtifak hakları,* sınırlı aynî haklardandır. Bunlar, hak sahibine, hakkın konusu olan gayrımenkul üstünde bir kullanma veya yararlanma hakkı temin eder.

● *Arzî irtifak hakkı. Gayrımenkul lehine irtifak hakkı* da denilen bu hak, bir gayrımenkul üstüne diğer bir gayrımenkul lehine bir külfet yükler (Med. kn. md. 703). Üstüne külfet yüklenen gayrımenkule hâdim, lehine irtifak kurulan gayrımenkule ise hâkim gayrımenkul denilmektedir. Bu hakkın kurulması sonucu, hâdim gayrımenkulün maliki, hâkim gayrımenkulün malikinin, kullanma ve yararlanma maksadıyle yapacağı bazı müdahalelere katlanmak veya onun kullanılmasını engelleyecek şeyleri yapmaktan kaçınmak zorundadır. Arzî irtifaktan kastedilen şudur: gayrımenkulün maliki kim ise irtifak hakkından o kimse yararlanır. Malik değiştikçe, yeni malik de irtifak hakkından yararlanır. Aynı şekilde, hâdim gayrımenkul kimin mülkiyetine geçerse, o, katlanma borcu altına girer. Arzî irtifakın konusu ya olumlu veya olumsuz bir edimdir. Hâdim gayrımenkulün maliki, hâkim gayrımenkulün malikinin belirli faaliyetlerine katlanmak zorundaysa, irtifak hakkı olumludur. Buna karşılık, hâdim gayrımenkul sahibi, mülkiyet hakkından doğan belirli yetkilerini kullanmaktan, hak sahibi lehine vaz geçmekteyse, olumsuz bir irtifak hakkı söz konusu olur (msl. gayrımenkul malikinin, komşu gayrımenkul lehine, kendi arazisinde inşaat yapmamayı taahhüt etmesi gibi). Arzî irtifaklar, kural olarak resmî senet ve tapu kütüğüne tescil ile kurulur (Med. kn. md. 705). Tescil, hem hâdim, hem de hâkim gayrımenkulün sayfalarına işlenir. Bunun yanında arzî irtifak hakkı, kazandırıcı zamanaşımı yoluyle de kazanılabilir (Med. kn. md. 704). Bu halde, mülkiyetin zamanaşımı ile kazanılmasına ilişkin hükümler uygulanır. (Bk. *Kazandırıcı* ZAMANAŞIMI.) Arzî irtifak hakkı, kaydın terkini veya hâkim veya hâdim gayrımenkullerden birinin tamamen yok olması ile sona erer (Med. kn. md. 707). Bunun yanında, irtifak hakkının sağladığı menfaatlerin tamamen etkisiz kalması da, hâdim gayrımenkul sahibine terkini isteme hakkını verir (Med. kn. md. 709/I). Buna karşılık, bu irtifak hakkının sağladığı menfaatler, tamamen yok olmamakla beraber, hâdim gayrımenkul yüklediği külfete oranla pek fazla azalmışsa o zaman hâdim gayrımenkulün sahibi, ancak irtifak hakkı sahibine tazminat vermek şartıyle terkini isteyebilir (Med. kn. md. 709/II). Arzî irtifak hakkından doğan hak ve borçlara gelince, irtifak hakkı sahibi, bu hakkını korumak, kullanmak veya ondan yararlanmak için gereken her şeyi yapmağa yetkilidir (Med. kn. md. 710/I). Ancak hakkını kullanırken, hâdim gayrımenkule gereken her türlü özeni göstermek zorundadır. Bu özen gösterildiği müddetçe, hâdim gayrımenkul sahibi, hakkın kullanılmasını engelleyemez. İrtifak hakkının kapsamı, eğer tapudaki tescilden anlaşılabiliyorsa ona göre tespit edilir. Buna karşılık kayıttan bir sonuca varılamıyorsa, kapsam, hakkın niteliğine, kazanılma sebebine veya uzun süreden beri kullanılmaktaysa, bu kullanılışın şekline göre tespit edilir (Med. kn. md. 711/I). Hakkın kullanılması için gerekli olan masrafları, kural olarak, hâkim gayrımenkulün maliki yüklenir. Ancak, yapılan masraflar, aynı zamanda, hâkim gayrımenkul malikinin de lehine ise, masraflar taraflarca paylaşılır. Bu paylaşma, masrafın taraflara sağladığı menfaate oranla yapılır (Med. kn. md. 713). Hâdim gayrımenkulün belli bir kısmı üstünde kurulmuş olan bir irtifak hakkının, şu üç şartın gerçekleşmesi halinde, hâdim gayrımenkul maliki tarafından, başka bir kısım üstünde kullanılması istenebilir: böyle bir değişmede, hâdim gayrımenkul malikinin bir çıkarının bulunması; yer değiştirme masraflarının hâdim gayrımenkul maliki tarafından karşılanması; yapılacak değişiklik sonucu, irtifak hakkının kullanılmasının ağırlaşmaması. Hâkim gayrımenkulün bölünmesi halinde, irtifak hakkı, her parça lehine yine devam eder. Ancak, eğer bu bölünme sonucu irtifak hakkından sadece bir bölüm yararlanabilecek hale gelmişse, hâdim gayrımenkul maliki, söz konusu hakkın, diğer bölümlerden terkin edilmesini isteyebilir. Tapu memuru bu isteği, irtifak hakkı maliklerine bildirir ve bunlar bir ay içinde itirazda bulunmazlarsa, terkin yapılır (Med. kn. md. 715). Buna karşılık hâdim gayrımenkul bölündüğü takdirde kural, irtifak hakkının her kısım aleyhinde devam etmesidir. Ancak, irtifak hakkı bu parçalardan biri üstünde, bu bölünme sonunda kullanılmaz hale gelmişse, o kısmın maliki, hakkın terkinini isteyebilir. Tapu memuru bu halde de isteği, irtifak hakkı sahibine bildirir ve bir ay içinde itiraz edilmezse, terkini yapar.

● *Diğer irtifak hakları.* Medenî kn. md. 753'te düzenlenmis olan bu haklarda, karma bir nitelik vardır. Bunlar, arzî irtifaklarla aynı muhtevada olabilirse de, kural olarak, belli bir şahsa veya topluluğa bağlı kalır. Yani tıpkı şahsî irtifak hakları gibi, devredilemez veya mirasçılara geçmez. Ancak bunların aksi kararlaştırılabilir ve bu suretle devir imkânı sağlanabilir.

● *Malik lehine irtifak hakkı.* İki gayrımenkule malik olan bir kimse, bunlardan biri üstünde, diğeri lehine bir arzî irtifak hakkı kurabilir (Med. kn. md. 706). Aynı şekilde hâdim gayrımenkul sahibi, hâkim gayrımenkulü de sonradan iktisap ederse, var olan irtifak hakkı onun lehine devam eder (Med. kn. md. 708). Bu kabul edilen sistem, gayrımenkullerin ayrı ayrı tedavül etmesi ihtimaline karşı tedbir alınması ihtiyacından doğmuştur.

● *Şahsî irtifak hakları.* Şahıs lehine irtifak hakkı da denilen bu hallerde, irtifak hakkı bir şahıs lehine kurulmuştur. Daha yerinde bir deyişle, bu hallerde irtifak hakkı, doğrudan doğruya bir kimse lehine kurulmuştur; yoksa bu hakkın kurulmasının sebebi, lehine böyle bir hak kurulan kimsenin bir gayrımenkule malik olması değildir. Bu irtifak hakları, bir şahıs lehine kurulur ve ona bağlı kalır. Miras yoluyle geçmediği gibi, bir hukukî işlem ile de devredilemez. İntifa (bk. İNTİFA *hakkı*) ve sükna (bk. SÜKNA) hakkı bu tip devredilemeyen şahsî irtifaklardandır. Ancak kural, şahsî irtifak haklarının devredilememesi olmakla birlikte, bazılarında bu nitelik yoktur. Daha iyi bir deyişle, bazı irtifak hakları yine şahıs lehine kurulmakla beraber, başkalarına devredilebilir veya miras yolu ile geçebilir. Meselâ inşaat (üst) hakkı ile kaynak hakkı (bk. İNŞAAT *hakkı* ve ÜST *hakkı*) bu tip şahsî irtifaklardır. Ancak bu hakların da devredilemeyeceği veya miras yoluyle geçemeyecekleri kararlaştırılabilir. Bir bakıma diğer irtifak hakları da buraya dahil edilebilir. Zira bunların da devir edilebileceği veya mirasçılara geçebileceği kararlaştırılabilir. (M)

İRTİFAS i. (ar. *irtifâş*). *Esk.* Çarşı ve pazarlarda mallara resmî olarak konulmuş fiyatların arttırılması. (M)

İRTİGAB i. (ar. *rağbet,* şiddetle arzulama'-dan *irtiğâb*). *Esk.* Bir kimsede bir şey yapma isteğini uyandırma, isteklendirme. (M)

İRTİHAL i. (ar. *rıhlet,* göçme'den *irtihâl*). (Dünyadan âhirete) Göçme, ölme: *Sabit İbni Dahhak dahi kırk beş senesinde irtihal ile defin-i hâk-i ıtırnak olmuştur* (Cevdet Paşa). *Ahır çalındı kûs-ı rahîl etdin irtihal / Evvel konağın oldu cihan bustanları* (Baki). ‖ Bir yerden başka bir yere gitme, göçme. ‖ *İrtihal-i dar-ı beka* (ve *irtihal-i dâr-i naîm*), ölme, âhirete göçme. (M)

İRTİHAN i. (ar. *rehn*'den *irtihân*). *Esk.* Bir şeyi rehin olarak alma. (M)

İRTİKA i. (ar. *rakî*, yukarı çıkma'dan *irtikâ*). *Esk.* Yükseğe çıkma, yükselme. ‖ Meslekte yüksek bir seviyeye ulaşma, yükselme: *Madâm eseri durur hayatın, / Ma-mûldür irtikası zatın* (Ziya Paşa). ‖ *İrtika etmek* (veya *eylemek*), yükseğe çıkmak, yükselmek: *Sema-yı vaslına irtika ettikçe gönlüm* (Cenab Şahabeddin). *En yüksek idare emr-i kumanda makamına irtika eylediler* (Atatürk). [M]

İRTİKÂP veya **İRTİKÂB** i. (ar. *rukûb*'dan *irtikâb*). *Esk.* Kötü bir iş yapma, kötülük etme, suç işleme: *O zaman nefsini bir ayıp irtikâbıyle ittiham ederek ...* (H. Z. Uşaklıgil). ‖ Bir görevlinin kendisine verilmiş olan yetkileri para v.b. şeylere karşılık kötüye kullanması, rüşvet alma: *Servet ü nimeti mahsul-ü tasarruftur, inan, / İrtikâba veremez meşrebi çünkü imkân* (Ziya Paşa). ‖ Yalan söyleme, hile yapma. ‖ *İrtikâp etmek,* kötü davranışlarda bulunmak: *Hiç bir dem ben dürugu kizbi etmem irtikâb* (Cenab Şahabeddin). Rüşvet yemek.

— Huk. Memuriyet sıfatını veya memuriyetine ait vazifeyi kötüye kullanarak kendisine veya başkasına hakkı olmayan para veya başka çıkarlar sağlama veya bunu vaat etmeğe bir kimseyi icbar ve ikna etme

Washington İRVİNG

İSA'nın gökten inişi minyatür

Foto. X (LAROUSSE) ; N. Erkılıç (MEYDAN)

veya kanunen alınmaması gereken şeyi bir başkasının hatasından faydalanarak alma. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. İrtikâp aslında bir memurun memurluk görevini kötüye kullanmasının özel bir şeklidir. Bu özellik kendini memura daha ağır bir ceza verilmesinde gösterir. İrtikâp suçunun rüşvet'ten ayrılması çok güçtür. İrtikâp ancak devlet memuru tarafından işlenebilen bir suçtur. Eğer fail devlet memuru değilse, işlenen fiil, niteliğine göre, yağma veya dolandırıcılık olabilir. İrtikâbın suç sayılmasının sebebi, memurun fiilinin idareye, dolayısıyle devlete olan güvene zarar vermesidir. İrtikâp suçu şeklî bir suçtur, bu suça teşebbüs mümkün değildir. Suçun gerçekleşmesi için genel kastı kanun yeterli görmüştür, ayrıca failde özel kasıt aramamıştır. Suç taksirle işlenemez. Kanun irtikâp suçunun 5 yıldan az olmamak üzere hapis cezasıyle cezalandırılacağını hüküm altına almıştır (Türk Ceza kn. md. 209 ve 210). [M]

İRTİKAZ i. (ar. *rekz*, dikilme'den *irtikāz*). *Esk.* Kuvvetle yere saplanma, dik durma, dikilme. ‖ *İrtikaz etmek*, dikilmek.

— Tıp. *Esk.* Nabız atma, seğirme. (M)

İRTİKAZ i. (ar. *rekż*, tepme'den *irtikāż*). *Esk.* Acı çekme, sıkıntı duyma. ‖ Kımıldanma. (M)

İRTİSAM i. (ar. *resm*'den *irtisām*). *Esk.* Resmi çıkma, resmi çizilme. ‖ Damga veya marka vurulma. ‖ Tanrı'yı ululamak için söylenen sözlerin söyleniş şekli. ‖ Dua, yardım umma, Tanrı'ya yalvarma. ‖ Buyruğa uyma, buyruğu yerine getirme.

— Fiz. *Esk. İrtisam âleti*, izdüşüm âleti.

— Geod. İzdüşüm; bazı geometrik kurallardan yararlanılarak bir cismin bir düzlem üzerinde gösterilmesi. ‖ *Esk. İrtisam müstevisi*, izdüşüm düzlemi. ‖ *İrtisam-ı amudî*, dikey izdüşüm. ‖ *İrtisam-ı ufkî*, yatay izdüşüm.

◆ **İrtisamî** sıf. *Esk.* İzdüşümsel, izdüşümle ilgili. (M)

İRTİŞ, S.S.C.B.'de (Sibirya) ırmak, Batı Sibirya ovasının büyük kısmını akaçlar. Altaylardan çıkan ırmak elektrik akımı sağladığı (Ust-Kamenogorsk tesisi) Kazakistan'ın bir kısmını aşar, Semipalatinsk ve Paulodar'dan geçer, Sibirya'ya girer; Omsk'da Tobol'u alır ve Hanti-Mansisk'in aşağı kesiminde Obi'ye kavuşur. Buraya kadar uzunluğu 4 451 km, buradan, denize dökülünceye kadar olan uzunluğu ise 5 600 km'dir. İrtiş'in havzası 1 595 680 km²'dir. İrtiş, asıl kaynaklarını meydana getiren Kara İrtiş, Celti ve Bala İrtiş kollarını büyük Altay dağlarının güneybatı eteklerinden alır.

Yukarı ve orta kısımları medenî hayata pek elverişli olan İrtiş'in türk tarihinde pek önemli bir yeri vardır. Yazıtlardan anlaşıldığına göre, İrtiş havzasının hâkimiyeti oğuz veya türkiş hakanlarına aitti. Cengiz zamanında, moğol geleneklerine uyarak yapılan paylaştırmada, oğlu Cuci'nin payına İrtiş havzası düştü. Cuci'nin karargâhı İrtiş boyunda olduğu gibi, kendisi de ölünce buraya gömüldü. Cuci'nin büyük oğlu Ordu da burada yaşadı. XVI. yy.ın sonlarına doğru, İrtiş'in aşağı mecrasına, ırmak boyunca yayılan rus saldırısı başladı. 1595'te Tara üzerinde Ruslar tarafından Tarsk şehri kuruldu. XVIII. yy.da rus göçleri yeniden hızlandı. 1716 Yılında İrtiş üzerinde Omsk, 1718 yılında Stara-Semipalatinsk, 1720 yılında Ust-Kamenogorsk, 1760 yılında da Buhtarma kaleleri yapıldı. Bu yy.ın sonlarına doğru İrtiş kıyılarına rus kazakları iskân edildi. 1831 Yılında İrtiş üzerinde ilk buharlı gemi göründü. 1863 Yılında Zaysan gölünde de gemi çalışıyordu. Havza, Sibirya'nın demiryoluna kavuşması ile gelişti; İrtiş temizlenerek taşlardan arındı. Kurulan hidroelektrik merkezleri buraya daha da canlılık getirdi. (M)

İRTİŞA i. (ar. *rüşvet*'ten *irtişā*). *Esk.* Rüşvet alma, rüşvet yeme, rüşvet kabul etme: *Makbul-ı halk kılmış iken ilm ü marifet / Merdud-ı halik eylemeye irtişasını* (Fuzuli). ‖ *Bab-ı irtişa*, rüşvet verilen yer, rüşvet kapısı. ‖ *Erbab-ı irtişa*, rüşvet alanlar, rüşvet verenler. (M)

İRTİYAB i. (ar. *reyb*, şüphe'den *irtiyāb*). *Esk.* Kesinlikle emin olamama, şüphe etme: *Doğruluktan hasılı sorsa bir ehl-i irtiyab / Tecrübem üzre budur benden ona doğru cevap* (Ziya Paşa). ‖ *İrtiyab etmek*, şüphelenmek. ‖ *Bi-irtiyab*, şüphesiz: *Söyledi tesir-i zühd ü taati âlemde kim /Etse bir bezm ehline hürmet olur bi-irtiyab* (Nef'i). ‖ *Bilâ-irtiyab*, şüphelenmeyerek. (M)

İRTİYAD i. (ar. *rād*'dan *irtiyād*). *Esk.* Bir kimseden bir istekte bulunma; talep etme.

— Psikol. *Esk.* İrade ve isteğin iş halinde belirmesi. *Eşanl.* İSTEM. (M)

İRTİZÂ i. (ar. *rıżā*ᶜ, süt emme'den *irtiżā*ᶜ). *Esk.* Süt emme. ‖ *İrtizâ-ı sabî*, çocuğun süt emmesi. (M)

İRTİZAK i. (ar. *rızk*'tan *irtizāk*). *Esk.* Azık isteme, rızkını alma. (M)

İRUMU, Kongo'da (Kibali-İturi ili) köy, Bonia'nın batısında, İturi kıyısında. Altın ticareti. (L)

İRUN, İspanya'da (Guipuzcoa ili) şehir, Bidassoa'nın sol kıyısında; 29 800 nüf. Gümrük. İrun, bir tepenin yamacında kurulmuş, özelliği olan bir şehirdir. (L)

İRVA i. (ar. *rivā*'dan *irvā*). *Esk.* Suya kandırma, bolca sulama. ‖ *İrva ve iska*, fazlaca sulama. (M)

İRVA. Coğ. Bk. RİVA.

İRVİNE, Büyük Britanya'da şehir, İskoçya'nın güneydoğusunda (Ayrshire), İrvine'in ağzında; 16 900 nüf. Kimya sanayii. (L)

İRVİNE (sir James Colquhoun), iskoçyalı kimyacı ve eğitimci (Glasgow 1877 - St. Andrews 1952). Royal Technical kolejinde, St. Andrews ve Leipzig üniversitelerinde okudu. Doktorasını 1901'de Leipzig üniversitesinde tamamladı. Ondan sonra St. Andrews'de yaşadı, organik kimya üstünde çalıştı, St. Andrews üniversitesinde başkan yardımcısı oldu. Özellikle şekerlerin yapısıyle ilgili araştırmalar yaptı. 1901'de şeker metilasyonu için gümüş oksit kullanarak basit şekerlerin molekül halkasını yeni bir teknikle tespit etti. İrvine ve arkadaşları metilasyon tekniğini sukroz, laktoz ve maltoz gibi başka şekerlere de uyguladılar, bileşik şekerlerde molekül sistemini kurmakla kalmadılar, aynı zamanda basit şeker ünitelerinin birleşme noktalarını tespit ettiler. Sonradan bu çalışmalar nişasta ve inulin gibi karmaşık karbonhidratlara da uyguladı. (L)

İRVİNG (John BRODRİBB, sir Henry — denir), ingiliz oyuncusu (Keiton - Mandeville, Glastonbury yakını 1838 - Bradford, Somersetshire 1905). 1856'da sahneye çıktı; 1874'te Hamlet oynayarak başladığı Shakespeare yorumculuğu onu ingiliz oyuncuları içinde birinci sıraya çıkardı. 1878'de Lyceum tiyatrosu müdürü oldu. Shakespeare'in hemen bütün önemli rollerini canlandırdı (Iago, Richard III, Shylak, Benedick, Wolsey v.b.). Shakespeare'in oyunları dışında en başarılı rolleri L. Lewis'in *The Bells* (Çanlar) oyunundaki Mathias ve G. Wills'ın *Faust*'undaki Mephistopheles'dir. (M)

İRVİNG (Washington), iskoçya asıllı amerikalı denemeci ve tarihçi (New York 1783-Sunnyside, Tarrytown, New York 1859). 1809'da yazdığı *The Knickerbocker History of New York* (Knickerbocker'ın New York Tarihi) adlı eserinde Hollanda kolonlarının törelerini alaycı bir tutumla anlattı. 1815'ten sonra İngiltere'ye gitti, orada şair Th. Campbell ile dost oldu. Çeşitli dergilerde denemeler yayımladı; bunları 1819'da Londra'da *Sketch Book* adlı bir kitapta topladı. Bu başarılarından sonra İrving, A.B.D.'nin en seçkin yazarları arasında anıldı. Hayatının büyük kısmını Fransa, İngiltere ve 1842-1846 arasında büyükelçi olarak bulunduğu İspanya'da geçirdi. Birçok tarihî eser yazdı: *A History of Christopher Columbus* (Kristof Kolomb'un Hayatı ve Seyahatleri) [1828-1830]; *A Chronicle of the Conquest of Granada* (Granada'nın Fetih Tarihi) [1829]; *The Alhamra* (Elhamra Hikâyeleri) [1832]. A.B.D.'ye dönünce *Life of Washington*'u (Washington'un Hayatı) [1855-1859] yazdı. *Sketch Book*'ta yayımlanan *Rip van Winkle* adlı hikâyesi dışında bu eserlerin hemen hepsi unutuldu. Ayrıca Hz. Muhammed üstüne bir incelemesi vardır: *Mahomet and His Successors* (Hz. Muhammed ve Halefleri) [1850]. (L)

İRVİNGİA i. Ekvator bölgelerinde yetişen ve yağlı madde çıkarılan ağaç. (*İrvingiaceae* altfamilyasının örnek tipi.)

— ANSİKL. *İrvingia*'lar sarı renkte, küçük ve kokulu bileşik salkım çiçekli ağaçlardır; zeytinsi iri meyveleri yenir. İrvingia Canadensis'ten kakao yağına oldukça benzeyen ve dika denen bir yağ elde edilir. Kamboç ve Koşinşin ormanlarında yetişen İ.d'Oliver'den çıkarılan yağlı madde mum yapımında kullanılır. (L)

İRVİNG'CİLİK (*İrving* > *irving-ci*'den *İrvingci-lik*). *Katolik Apostolik kilise* adı altında Edward İrving'e dayanan bir dinî mezhebin öğretisi. (L)

İRVİNGTON TOWN, A.B.D.'de (New Jersey) şehir, Newark'ın sanayi mahallesi; 59 700 nüf. Metalürji sanayii. (L)

İRYAL i. Bk. RİYAL.

İRYALE i. Bk. RİYALE.

İR-YİSRAEL. Bk. AFULE.

İRZA i. (ar. *rıżā*ᶜ'dan *irżā*ᶜ). *Esk.* Emzirme, süt emmeyi sağlama. (M)

İRZA i. (ar. *irżā*). *Esk.* (Bir kimseyi) Razı ve hoşnut etme, gönlünü yapma, kandırma. ‖ *İrza-yı tarafeyn*, iki tarafı da razı etme. (M)

İS i. (esk. türk. *iş*'ten). Değdiği cisimlerin yüzeyinde dumanın bıraktığı siyah leke: *Duvarları ve tavanı uzun bir kışın isleriyle kararmış bu yer odasında mahpus gibi duran bodur ve çirkin ocak* ... (Ömer Seyfeddin). ‖ *İs kokmak*, is kokusu yaymak. ‖ *İse tutmak*, is çıkaran alevin üzerine tutarak karartmak.

— Termik. Benzenin tamamen yanmamasından ileri gelen, çok küçük karbon parçacıkları.

— Zır. Çeşitli bitkilerin tutulduğu sürme veya rastık (Fumagine) hastalığı.

İSA, tarihte yer alan şahsiyetler arasında en çok tartışılanlardan biri İsa'dır. Hıristiyanların gözünde İsa, bütün tarihi kendinde toplayan bir varlıktır, yüzyıllar onun için yapılmıştır, kelâm onda beden haline girmiştir. İnanmayanlara göre İsa, hayatı hakkında hiç bir şey bilinmeyen, masal kahramanı olmuş bir yahudi peygamberidir. İsa hakkında bilgi veren kaynaklar ise, İsa'nın yaşadığı günleri bilen ve onun öğretisine bağlananların eserleridir. Bunların anlattıklarına göre İsa'nın hayatı şöyle özetlenebilir: İsa, kendi adını taşıyan çağdan 4 veya 5 yıl önce doğdu. Tiberius iktidarının on beşinci yılında Romalıların elinde bulunan Yahudiye'de peygamber olarak ortaya çıktı. Vaftizci Yahya, İsa'nın habercisiydi; yahudilere bekledikleri her şeyi gerçekleştirecek bir kurtarıcının geldiğini ilân etti. İsa aşağı yukarı otuz yaşında iken önce Celile'de, sonra Kudüs'te, «İncil» adını verdiği «müjde»ye inananlara, Tanrı saltanatının başladığını bildirdi. İsa yeni bir dinin kurucusu olarak ortaya çıkmadı; «yok etmeğe değil, tamamlamağa» gelmişti. Eski Ahit'i yahudi anlayışından kurtardı; Musa yasasını ve peygamberlerin vaızlarını genişletti; yoksulluk, adalet, barış, yürek temizliği, insan sevgisi, kendini Tanrı'ya adama anlayışını getirdi. Açtığı yolun sınırı yoktu: «Tanrısal babamız nasıl kusursuzsa siz de öyle kusursuz olunuz». İsa'nın müjdesini verdiği ülke maddî bir ülke değildi, bütün gönüllere açık, her türlü ırk düşüncesinden ve imtiyazdan uzak, hayalî bir ülkeydi. Onca dünyanın iyileri ve kötüleri bu dünyada karışık olarak bulunurlar, iyiler ve kötüleri ayırmak ancak son gün mümkün olurdu. İsa vaızlarını önce memleketi Celile'de Genesaret gölü çevresinde verdi. Havarilerini topladı, aralarından on ikisini seçti, bunları yanından ayırmadı. Havariler, İsa'nın kurduğu, zulümlere uğrayacağını ve sonunda zafere ulaşacağını bildirdiği kilisede onu yaşatmak için İsa'nın yetkilerini benimsediler. Sonra İsa Kudüs'e gitti, öğretisini yalnız sözleriyle, meselelerle yaymakla kalmadı, kendini, daha önceki peygamberlerin geleceğini haber verdikleri son peygamber olarak tanıttı, Kudüs'ün yıkılacağını ve dünyanın sona ereceğini bildirdi. Öğretisini mucizelerle doğruladı (kırk bir mucizesi anlatılır). İsa, Tanrı kanunlarının uygulayıcısı olduğunu iddia etti. Kendisini günahları bağışlamak, kıyamet günü, yoksullara, küçüklere, mahkûmlara karşı davranışlarına göre insanları yargılamakla görevli sayıyordu. Tanrı ile arasında son derece kendine özgü bir bağ

bulunduğunu bildiriyor, «Tanrı ile ben, bir tekiz» diyordu. Özellikle Vaftizci Yahya'nın kafası uçurulduktan sonra, daimî tehdit altında bir sürgün hayatı yaşadı. 29 Yılının paskalyasında Kudüs'e geldi. Halk ona aşırı bir sevgi gösterince, büyük rahipler bayramdan sonra onu tutuklama kararını aldılar. İsa'yı ele veren, on iki havariden Yahuda oldu. İsa, Yahuda'nın kendisini ihbar edeceğini bir yemekte sezmiş ve açıklamıştı. Yemekten sonra havarilerinin ayaklarını yıkadı. «Bu benim vücudumdur» diyerek ekmeğini, «Bu benim kanımdır» diyerek de şarabını onlarla bölüştü. İsa yahudi makamlarınca yargılandı. «Tanrının oğlu» olduğunu iddia ettiği için kâfir sayılarak mahkûm ve Roma valisi Pontus Pilatus'a teslim edildi. Vali uzun tereddütlerden sonra, kölelere uygun görülen çarmıha çivilenme cezasının uygulanmasını kararlaştırdı. İsa elleri bağlı, her işkenceye sessizce katlanarak Golgotha tepesine kadar çarmahını sırtında taşıdı. Nisan ayının bir cuma günü, öğleden sonra saat üçe doğru çarmıhta can verdi. Yahudilere her türlü çalışmayı yasaklayan kutsal cumartesiden sonraki pazar sabahı mezara gelenler cesedin konulduğu yeri, el sürülmediği halde boş buldular. İnanca göre İsa, yakınlarına ölümünden sonra da göründü, onları Kudüs'ten başlayarak her tarafa İncil'i yaymakla, günahları bağışlamakla görevlendirdi. Baba'sının müjdelediği kutsal Ruh'u onlara göndermeğe söz verdi, kırk gün sonra da «Baba'sına doğru yükselerek» «uruc» kayboldu: «Ve ben dünyanın sonuna kadar artık sizinleyim».

Havariler, İsa hakkında bütün söylenenleri ve hatıraları topladılar. Çocukluğunu bilenlerden hayatını öğrendiler: İsa, bir yolculuk sırasında, Davud'un şehri Beytüllahm'da, Yusuf ile evli bulunan bakire Meryem'den doğmuştu. İncil'de adı geçmeyen Celile'nin bir köyünde, Nasıra'da, oduncuiuk yaparak yaşamıştı. İncil'de verilen bilgilerde İsa, enerjik ve yumuşak, alçak gönüllü, fakat Tanrının oğlu olduğuna kesinlikle inanan, büyük tasarılar kuran, gurur ve iki yüzlülükten tiksinen, çocukları ve kocalarına bağlı kadınları seven bir insan olarak anlatılır. Asıl kişiliği ise, kendi varlığıyle babası arasındaki gizli ilişkidedir. İncil'de bu ilişki şu sözlerle açıklanır: «Oğul'u Baba'dan başka kimse bilemez ve Baba'yı bilse bilse Oğul, bir de Oğul'un aydınlattığı kişiler bilebilir».

● *İslâmda.* Kur'an'a göre Hz. İsa bir mucize olarak babasız doğmuştur. Kur'an'da İsa, *mesih, kelimetullah, ruhun minhü* lakablarıyle anılır; bir ayette de Meryem oğlu Mesih İsa yalnız Allahın peygamberi ve kelâmıdır ki, onu Meryeme bırakmıştır. O, Allah tarafından (gelen) bir ruhtur. İsa Peygamber Kur'an'ın birçok ayetinde «Allahın kulu ve resulu» olarak nitelenir. İsa peygambere mukaddes kitaplardan İncil verilmiştir. (Al-i İmran, 3; El-Maide 46; El-Hadid 27). Kur'an bu konuda fazla bir şey söylemez. İncil'e göre ise İsa otuz yaşındayken, Cebeli Zeytunda kendisine İncil gönderilmiştir. Kur'an, İsa'ya verilen İncil'de kendisinden sonra Ahmed (Hz. Muhammed) adlı bir Resulün geleceğinin Hıristiyanlara bildirildiğini söyler; İsa peygamber İsrailoğullarını doğru yola getirmek için onlara bir takım mucizeler göstermiştir. Çamurdan baş yapıp canlandırmış, körlerin gözünü açmış, ölüleri diriltmiştir (El-Maide 110, Al-i İmran 51).

Fakat İsa'ya sağlığında pek az kimse inanmış ve düşmanları tarafından öldürülmek istenmiştir. Kur'ana göre düşmanları onu öldürmeği başaramamışlar, ona benzettikleri başka birini öldürmüşlerdir. Allah da onu yükseltip katına almıştır.

«Ve biz Allaha peygamberi, Meryem oğlu Mesih İsa'yı öldürdük» demeleri yüzünden kendilerini rahmetimizden kovduk, halbuki onlar onu öldürmediler, onu asmadılar da.

Hz. Peygamber Miraç hadisinde göğün ikinci katında İsa peygamberle karşılaştığını söyler.

İslâm inancına göre İsa peygamber kıyametten önce Deccalın ortaya çıkışından bir süre sonra yeryüzüne tekrar gelecektir. Şam yakınlarında bir bölgede Deccal'ın yollarından saptırdığı insanları doğru yola getirmek için çalışacak, Deccal'ı öldürecektir. İsa peygamber yeryüzünde 40 yıl kalacak, bu kırk yıl içinde bütün dünyada refah ve bolluk görülecektir. Bütün insanlar müslüman olacaklar, müslüman olmayan yahudiler de öldürülecek, İsa peygamber putları kıracak, domuzları öldürecek, kilise ve Sinagogları da yıkacaktır. (→ Bibliyo.) [LM]

İSA (El-Melikülmuazzam Şerefeddin), Eyyûbîlerin Şam valisi (1180 - Şam 1227). El-Âdil, Salâheddin'in oğulları El-Zâhir ve El-Afdal ile taht için savaşırken Şam'da kuşatıldı. Fakat kardeşler arasında çıkan anlaşmazlık üstüne bazı emîrler El-Âdil ile anlaşma yapınca kuşatma kaldırıldı. Böylece El-Âdil, Eyyûbîlerin büyüğü olarak tanındı. El-Âdil'in 1216'da ölmesi üzerine, oğlu İsa hutbeyi kardeşi El-Kâmil'in adına okuttu ve Haçlılara karşı çarpıştı. Ancak Suriye'yi ele geçirme isteği, El-Kâmil'in tehdidi üstüne yarıda kaldı. Bundan dolayı İsa 1226'da hutbeyi Harizmşah Celâleddin adına okuttu. İmparator Friedrich II'den korkan kardeşler onunla savaşmaktan çekinmişlerdi. İsa'nın yönetim alanı Hims'in güneyinden Mısır sınırındaki El-Ariş'e kadar uzanan bölge idi. (M)

İSAACS (Rufus). Bk. READING markisi.

İSAAK (Heinrich), **Arrigo Tedesco** denir, besteci (1445'e doğr. - Floransa 1517). Aslen Brabant'lıydı. Yurdundan ayrılarak Floransa'ya Lorenzo de Medici'nin sarayına gitti (1480'e doğr.). 1488'de karnaval için şarkılar, dinî bir toplantı için *San Giovanni e Paolo* adlı müzik parçasını besteledi. 1490'da Ferrara sarayına gitti. Lorenzo de Medici'nin ölümü üstüne *Monodi a in Laurentium Mediceum İntonata*'yı yazdı. 1492'de, herhalde Lorenzo de Medici'nin ölümünü izleyen karışıklıklar sırasında İtalya'dan çıkmak zorunda kaldı; Augsburg'da, Maximilian'ın koruduğu bir kilise müzik okuluna yerleşti. İmparator, İtalya seferinden sonra onu Viyana'ya çağırdı. İsaak, Konstanz'da Machiavelli ile tanıştı; rahipler meclisinin isteği üstüne *Choralis Constantinus* (1504-1507) adlı dev eserine başladı; ölümüyle yarıda kalan bu eseri, öğrencisi Ludwig Senfl, 1550-1555 arasında Nürenberg'de yayımladı. (L)

İSAAKİOS I KOMNENOS (1005 ?-Studios manastırı 1061), Doğu Roma imparatoru (1057-1059), Manuel Komnenos'un oğlu. Ünlü bir general olan İsaakios ordunun ve patrik Mikhael Kerularios'un desteğiyle Mikhael VI'yı devirdi (nisan 1057). Din adamlarına karşı aldığı malî tedbirler patrikle arasını açtı. Bürokrasi karşısında başarılı olamayınca istifa etti, tahtı dostu Konstantinos'a bırakarak Studios manastırına çekildi (1059). [L]

İSAAKİOS II ANGELOS (1155'e doğr.- 1204). Doğu Roma imparatoru (1185-1195 ve 1203-1204). Andronikos I'in gözde adamlarındandı; bununla birlikte Normanlar Selânik'i, Macarlar Dalmaçya'yı alınca halkı ayaklandırarak onu devirdi. Soyluları yönetimi altına almayı başaramadı ve Bulgarların ayaklanmasına sebep oldu, halkı vergilerle ezdi; Berroia (1190) ve Arkadiopolis'te (1194) Bulgarlara yenildi. Kardeşi Aleksios III, İsaakios II'yi devirerek gözlerini oydurdu (1195). Ama İsaakios II'nin oğlu Aleksios, Dördüncü Haçlı seferinde taht üstündeki haklarını korumak için Venediklilerin desteğini sağladı, Latinler İstanbul'u aldıktan sonra tahta geçti (temmuz 1203). Oğlu Aleksios IV ile ülkeyi yönetti, fakat her ikisi de Aleksios III'ün damadı Aleksios Dukas Murzuphlos tarafından öldürüldü. (L)

İSAAK Part, Aziz, *Büyük İsaak* denir, ermeni patriği (338-İstanbul 439). Mesrop ile birlikte ermeni alfabesini buldu ve İncil'i Ermeniceye çevirdi. (L)

İSABE i. (ar. ʿiṣābe). *Esk.* Bağ, sargı bezi. (M)

İSABEAU veya **İSABELLE** (veya **ELİSABETH Bavyeralı**) [Münih 1371-Paris1435], Fransa kraliçesi, Wittelsbach'lı Stephan II ile Taddea Visconti'nin kızı. Charles VI ile evlendi (1385), zevk ve sefaya sürüklediği kocası çıldırınca Orléans'lı Louis ile ilişki kurdu. Louis'nin İsabeau'ya gösterdiği yakınlık Bourgogne dükü Korkusuz Jean'ı kıskandırdı; bu durum, Armagnac'larla Bourguignon'lar arasında kavgaya yolaçtı. Bu çekişme, Orléans'lı Louis'nin katli (1407), iç savaş, ingilizlerin zaferi (Azincourt, 1415), İsabeau'nun İngilizlerin dostu Bourguignon tarafına geçmesi ve Korkusuz Jean'ın öldürülmesi (1419) gibi sonuçlar doğurdu (bk. CHARLES VI). Yeni Bourgogne dükü İyi Philippe İngiltere'ye yöneldi; İsabeau'nun özel ilişkileri ve davranışları veliaht Charles'ı evlilik dışı peydahladığını doğrular. Charles, annesinin çevirdiği bir oyunla verasetten mahrum edildi (Troyes antlaşması, 21 mayıs 1420). Kızı Catherine'i İngiltere kralı Henry V'e vererek onu Fransa tahtının vârisi yapan İsabeau, Henri VI'nın taç giymesinden sonra (1422) Hotel Saint-Pol'e çekildi, orada öldü. (L)

İSA BEHZAT BEY, türk heykeltıraşı (İstanbul 1875-ay.y. 1916). Besteci Haydar Beyin oğlu. Orta öğrenimi Toptaşı rüştiyesinde yaptı. Sanayii Nefise okulunun Heykel bölümünü bitirdi (1898). İzmir idadîsine resim öğretmeni oldu. Daha sonra Evkaf Fen heyetinde çalıştı, ayrıca Arkeoloji müzesindeki eski eserlerin onarımı ile uğraştı. 1913'te Kavala Mekâtibi Hidiviyei Hayriyesi'nde resim öğretmeni ve en son olarak Yıldız Çini fabrikası müdürü oldu. Özellikle portre resimleri yaptı. Heykel kompozisyonları, büstleri, torsları ve alçak kabartmalarıyle XX. yüzyılın başında türk heykelciliğinde bir aşama sayılır. *Yıldırım Bayezit* adlı bir tiyatro eseri de vardır. (M)

İSABEL, Britanya himayesindeki Salomon dağlarından biri. (L)

İSABEL I Katolik (Madrigal de las Atlas Torres 1451-Medina del Campo 1504), Castilla kraliçesi (1474-1504), Juan II ile Portekizli İsabella'nın kızı. Castilla kralı olan kardeşi Enrique IV, evlilik dışı olduğu sanılan kızı la Beltraneja'yı vâris olarak ona kabul cttirmek istedi; ama soylular karşıkoyunca bu isteğinden caymak zorunda kaldı (1468) ve Portekiz kralı Alfonso V ile evlendirmeyi düşündüğü İsabel'in, Aragon'un vârisi Fernonda ile evlenmesini kabul etti (ekim 1469). Bir yıl sonra, Louis XI'in kardeşi Charles de Guyenne ile nişanlanan Juana la Beltraneja'yı kendine vâris yaptı ve İsabel I'i verasetten azletti. Charles de Guyenne'in ölümü üzerine İsabel Enrique IV ile uzlaşmak zorunda kaldı (aralık 1473) ve Enrique IV'ün ölümünden sonra Castilla kraliçesi oldu (aralık 1474), Fernando'nun (Aragon kralı, 1419) karısının devleti üstünde hiç bir yetkisi yoktu. Castilla ve Aragon bir çeşit ikili krallık meydana getiriyordu. İsabel, savaş ve siyasette uzmanlaşmış olan Fernando'nun yardımıyle Louis XI'in desteğini sağlayarak Castilla'yı istilâ eden (1475) Portekiz kralı Alfonso V ile savaştı; Toro (1476) ve Albufera de Mérida'da (1479) yenilen Portekiz kralı niyetlerinden vaz geçti (Alcoçobes antlaşması, 1479). Papa Alexander Borgia'nın 1494'te «katolik krallar» unvanını verdiği iki hükümdar, soylulara boyun eğdirdiler, engizisyonu kurdular, Reconquista'yı (Granada'nın fethi, 1492) tamamladılar ve Kristof Kolomb'un Amerika'ya ilk seyahatini desteklediler (Bk. FERNANDO II *Katolik*). [L]

İSABEL II (Madrid 1830-Paris 1904), İspanya kraliçesi (1833-1868), Fernando VII ile Marie-Christine de Bourbon-Sicile'in kızı Pragmatio Sanctio, kadınların tahta çıkmasını engelleyen Sal kanununu ortadan kaldırarak amcası Don Carlos'u da tahttan edince, annesinin naipliği altında, babasının vârisi olarak tahta çıktı (eylül 1833). Espartero'nun naipliğe getirildiği 1841 yılına kadar yönetim annesinin elindeydi. Espartero'nun sürgün edilmesinden (1843) sonra İsabel reşit ilân edildi ve bir birlik kabinesi kuruldu. Ama iktidar aslında Narvaez ile (mayıs 1844) ılımlıların elindeydi. Narvaez Marie-Christine'i yeniden göreve çağırdı ve 1845'te vergi esasına göre seçimi getiren Anayasa'yı ilân etti. İsabel, kuzeni Cadiz dükü Francisco de Assisi ile evlendi (1846); hemen sonra da sadakatsızlıklarıyle onu güllünç duruma düşürdü. Madrid'de cumhuriyetçilerin bir ayaklanmasını (mayıs 1848) ve Don Carlosc'cu bir hareketini (nisan 1849) bastıran Narvaez, Don Carlos'cularla ılımlıların ittifaka girmeleri üzerine görevinden uzaklaştırıldı (ocak 1851). Uzlaşmadan yana olmayan katoliklerin (günah çıkarıcısı P. Claret, sırdaşı rahibe Patrocinio etkisi altında, şiddetli bir karşı harekete

girişti: yapılan konkordato ile Katoliklik devlet dini haline getirildi, öğrenim ve sansür kiliseye bırakıldı (mart 1851), basın hürriyeti kısıldı, Cortes'ler kaldırıldı (aralık 1853). Fakat general O'Donnell Madrid garnizonunu ayaklandırdı ve çıkan ayaklanma ile Marie-Christine şehirden kovuldu (haziran-temmuz 1854). O'Donnell Espartero'yu göreve çağırdı ve İsabel'den, liberal 1855 Anayasası'nı çıkartacak olan Cortes'lerin toplanması izinini sağladı. Katalonya'da cumhuriyetçi, Kuzeyde Don Carlos'cu hareketlerle karşı karşıya kalan O'-Donnell, otoriter bir rejime döndü ve Espartero ile araları açıldı. Aldığı tedbirler görevinden uzaklaştırılmasını önleyemedi ve yerine Narvaez getirildi. Narvaez bu tedbirleri yoğunlaştırdı, fakat o da görevinden alındı (ekim 1857). Yerine gelen O'Donnell yeniden anayasa rejimine döndü. Hükümetin itibarı, presidio'ları güç durumdan kurtarmak amacıyle (Tetuan'ın alınışı, 1860) Fas'a yapılan seferle ve Prim kumandasındaki birliklerin Juarez'e karşı yapılan Veracruz harekâtına katılmasıyle arttırıldı. Bu harekât kısa zaman sonra terkedilecek olan yeniden yerleşme hareketi tasarısının ilk aşamasıydı. İsabel O'Donnell'den ayrıldı ve yeniden gerici harekete girişti. Papa devletlerini İtalyanlara karşı savunmak istemesi yüzünden Pie IX kendisine Altın Gül armağan etti. Kamuoyu hoşnutsuzdu ve Prim'in hazırladığı, amiral Topete kumandasındaki Cadiz filosu ayaklanması İsabel'i Fransa'ya kaçmağa mecbur etti (eylül 1868). İsabel orada oğlu Alfonso XII adına tahttan çekildi. (L)

İsabel II nişanı, ispanyol askerî nişanı; 1833'te Ferdinand VII tarafından ihdas edildi. Üstü beyaz kaplamalı bir haç biçimindedir. Açık mavi şeritle takılır. (L)

İSABELA (veya **ALBEMARLE adası**), Galapagos grubundan volkanik ada; takımadaların en büyük adası. (L)

İSABEL Aragonlu veya **Portekizli, Azize** (1271 - Estremoz 1336). Aragonlu Pedro III ile Sicilyalı Costanza'nın kızı, Portekiz kralı Denis ile evlendi (1282), kocasının yanında onur kırıcı bir hayat yaşadı. Oğlu Alfonso IV'ün başkaldırmasına yardım ettiği gerekçesiyle Alenquer'e sürüldü; suçsuz olduğu ortaya çıkınca affedildi. Dul kalınca (1325) fransisken mezhebine girdi ve Coimbra'da Santa Clara manastırını kurdu. (L)

İSABEL DE BORBON (Fontainebleau 1602 -Madrid 1644), Fransa kralı Henri IV ile Marie de Medicis'nin kızı. 1615'te İspanya kralının oğlu ile evlendi. Kocası daha sonra Felipe IV adıyle tahta çıktı. Louis XIV'ün karısı Marie-Thérèse'in annesidir. Olivares'in devrilmesinde rolü oldu. (L)

İSABEL DE PORTUGAL (Evora 1397-Nieppe, Flandre 1471). Bourgogne düşesi, Portekiz kralı Joao I ile Lancaster'lı Philippa'nın kızı. Bourgogne dükü İyi Phillippe ile evlendi, İyi Philippe bu evlenme sebebiyle Toison d'Or (Altın Post) tarikatını kurdu (1429). İyi yetişmiş, bilgili bir kişi olan İsabel, Bourgogne'a edebiyat zevkini getirdi. Teşrifat konusunda son derece titizdi; Aliénor de Poitiers, *Les Honneurs de la Cour* (Saray Usulleri) kitabını yazarken ilhamını İsabel'den aldı. Hayatının son yıllarında Nieppe şatosuna çekildi (1457) ve Dijon'da Chartreux'lerin yanına gömüldü. Yiğit Charles'ın annesidir. (L)

İSABEL DE VALOİS (Fontainebleau 1545 -Madrid 1586), Fransa kralı Henri II ile Catherine de Médicis'nin kızı. Önce İngiltere kralı Edward VI ile, sonra Felipe II'nin oğlu don Carlos ile nişanlandı. Ama Catheau-Cambresis antlaşmasından sonra Mary Tudor'un ölümüyle dul kalan Felipe II ile evlendi (22 haziran 1959). En büyük kızı prenses İsabel-Clara anası yönünden Fransa tahtı üstünde hak iddia etti. (L)

İSABEL FARNESİO, Parma prensesi (Parma 1692-Madrid 1766); Parma dükü Eduardo II'nin kızı. 1714'te Savoia'lı Maria-Luisa'nın ölümüyle dul kalan İspanya kralı Filippo V ile evlendi. Alberoni'nin tavsiyesi üzerine, kocasına sahip olabilmek için, *camarera mayor*'u olan Ursino prensesini başından attı ve kardinal Alberoni'yi kocasına bakan yaptı. Filippo V üstündeki nüfuzunu yalnız çocukları lehine, özellikle Parma, Piacenza ve Guastalla dükalıklarıyle ilgili meselelerde kullandı. Louis I'in ölümü üzerine (1724) Filippo'yu daha önce feragat ettiği tahta tekrar oturmağa zorladı. Oğullarından Carlo'yu Napoli kralı, Filippo'yu Parma dükü yaptı. Üvey oğlu Ferdinando VI İspanya kralı olunca onu da Granja'ya sürdü ve oğlu Carlo İspanya tahtına çıktığı zaman bile İsabel saraya çağırılmadı. (L)

İSABELİA (CORDİLLERA), Nikaragua'nın kuzeyindeki volkanik dağ kütlesinin kenarı. (L)

İsabella, italyan komedilerindeki tiplerden biri. (L)

İSABELLA II veya **YOLANDE DE BRİENNE** (öl. Andria 1228). Kudüs kraliçesi (1212-1228), Kudüs kralı Jean de Brienne'in ve Maria di Monferrato'nun kızı. Babası, naipliği sırasında, Kudüs krallığını güçlendirmek için onu papanın baskısıyle Cermen imparatoru ve Sicilya kralı Friedrich II ile evlendirdi; Friedrich II Kudüs kralı oldu (1225). [L]

İSABELLA OF ANGOULÊME (1186-Fontevrault 1246), İngiltere kraliçesi. Kont Aimar III ve Alice de Courtenay'nin kızı. Hugues X de Lusignan'ın nişanlısıydı, Yurtsuz John tarafından kaçırılan İsabella onunla evlenmek zorunda kaldı (1200). Yurtsuz John'un ölümünden (1216) sonra eski nişanlısiyle evlendi (1217). Kocasının ve oğlu Henry III'ün (İngiltere kralı) Saint Louis'ye karşı birleşmelerini sağladı. Taillebourg yakınlarında yenilen (temmuz 1242) İsabella ve Hugues X, diz çökerek kraldan af dilediler. Bir kere daha dul kalan (1243) İsabella, Fontevrault manastırına çekildi. (L)

İSABELLA OF FRANCE (Paris 1292-Hertford 1358), İngiltere kraliçesi, Güzel Phillippe IV ile Jeanne de Navarre'ın kızı. 1308'de evlendiği Edward II ile arası açılınca (1324), Roger Mortimer Lofwigmore ile sevişti, mallarına elkonunca da oğlu ile Fransa'ya kaçtı (1325). Papa Johannes XXII'nin araya girmesi üzerine Mortimer ile birlikte İngiltere'ye döndü (1326). Edward II'ye karşı düzenlenen bir ayaklanmayı yönetti; Edward II tahttan çekildi (20 ocak 1327) ve öldürüldü (21 eylül); İsabella, Edward III'ün naibi olarak devlet yönetimini ele aldı. Bu dönem, patlak veren çeşitli rezaletlerin dönemidir. O sırada Philippe de Valois Fransa tahtına çıktı (1328). 1330'da Edward III annesini devirdi, Mortimer'i öldürttü ve iktidara geçti. (L)

İSABELLA OF ORLEANS (Paris 1389-Blois 1409), İngiltere kraliçesi, Charles VI ile Bavyeralı İsabeau'nun kızı. Siyasî sebeplerle İngiltere kralı Richard II ile evlendi (1396), ancak küçük olduğu için, bu evlenme kocasının tahttan çekilmesinden (1399) önce gerçekleşemedi. Lancaster'lı Henry IV'ün oğlu ile evlenmeyi kabul etmedi. Henry IV onu bir süre hapiste tuttu. Fransa'ya gönderildi (1410), orada kardeşinin oğlu Angoulême kontu ve Orléans dükü Charles ile evlendi (1406). [L]

İSABELLA VON PORTUGAL (Lizbon 1503-Toledo 1539), Kutsal Roma-Germen imparatoriçesi, kral Manuel I ve Aragonlu Maria'nın kızı. Yeğeni Karl V ile evlendi (1526). İspanya kralı Felipe II'nin annesidir. (L)

İSABELLE. Bk. ISABEAU.

İSABELLE D'ANJOU (1169-1205), Kudüs ve Kıbrıs kraliçesi (1192-1205), Kudüs kralı Amalricus I ile Maria Komnene'nin kızı. Toron derebeyi Onfroi IV ile evlendi; Sur senyörü Corradodi Monferrato ile evlenmek için kocasından ayrıldı. Corrado'nun öldürülmesinden sonra (1192), Kudüs-Akra kralı Champagne kontu Henri II (1192-1197), daha sonra Kıbrıs kralı Amalricus de Lusignan ile evlendi; Amalricus böylece Kudüs kralı oldu. Kraliçe olarak kendisinin yerine geçen (1205-1212) kızı Maria di Montferrato, Jean de Brienne ile evlendi (1210). [L]

İSABELLE D'ARAGON (1247-Cosenza, Calabria 1271), Fransa kraliçesi, Aragon'lu Jaime ve Macar Yolanda'nın kızı. Aziz Louis'nin oğlu Atak Philippe ile evlendi (1262). Aziz Louis ile Tunus haçlı seferine gitti, dönüşte attan düşerek öldü. Güzel Philippe'in annesidir. (L)

İSABELLE D'AUTRİCHE (Claire Eugénie) [Ségovia 1566-Brüksel 1633], Felemenk valisi (1598-1633). Felipe II ve Fransa'lı Elizabeth'in kızı. 1599'da yakın akrabası Felemenk valisi Habsburg arşidükü avusturyalı Albrecht ile evlendi; çeyiz olarak Felemenk ve Franche Comté'yi götürdü. Anlaşmaya göre arşidükler çocuksuz ölecek olurlarsa, bu topraklar İspanya'ya geri verilecekti. Felemenk'in yeni hükümdarları 1599'da Brüksel'de tahta çıkarıldı. Albrecht'in ölümünden (1621) sonra İsabelle tek başına Felemenk vârisi oldu; Katolikliği destekledi; öldüğü sırada ülkesi 1621'de Hollanda'ya karşı giriştiği savaş sebebiyle yıkılmış bir haldeydi. (L)

İSABELLE DE HAİNAUT (Lille 1170-öl. 1190), Fransa kraliçesi; Baudouin V de Hainaut ile Marguerite d'Alsace'ın kızı. 1180'de Philippe II Auguste ile evlendi ve amcası Philippe d'Alsace'ın verdiği Artois şehirlerini (Lens, Aire, Saint-Omer, Arras v.b.) çeyiz olarak götürdü. Louis VIII'in annesiydi. (L)

İSABELLE DE LORRAİNE (1410, ?-Lounay, Saumur yakınları 1453). Lorraine dükü Charles II ve Bavyera'lı Marguerite'in kızı. Bar dükü Anjou'lu René ile evlendi (1420); babasının ölümünden sonra Anjou'lu René'ye Lorraine dükalığını kazandırdı (1431). Lorraine'li İsabelle ve kocası, İyi Philippe'in müttefiki Vaudémont kontu Antoine ile savaşmak zorunda kaldılar; Bulgnévile'de yenilen ve esir düşen René 1437'ye kadar Dijon'da hapsedildi. Kocasının bulunmadığı sıralarda, İsabelle, dükalığın savunma işlerini yönetti ve iki Sicilya krallığı tahtını ele geçiren kocasının haklarını Aragon'lu Alfonso'ya kaptırmamak için İtalya'ya gitti (1435). Aragon'lu Alfonso bu arada Anjou'lu René'nin müttefiki Filippo Maria Visconti tarafından esir edildi. Napoli'de uğradığı saldırıya karşıkoydu, ama Pilippo Maria Visconti siyasetini değiştirerek Aragon'lu Alfonso ile birleşince çekilmek ve Lorraine'e dönmek zorunda kaldı (1442). Hayatının sonlarını Saumur yakınlarında geçirdi. Angers katedralinde gömülüdür. (L)

İSABELLE DE VİLLEHARDOUİN (1259-1311), Akhaia prensesi. Babası Akhaia prensi Guillaume Villehardouin, Sicilya kralı Carlo II'nin metbuu (1267) olarak tanınmıştı. Kızını Carlo'nun oğlu Filippo I ile evlendirdi (1277). İsabelle dul kalınca Florent de Hainaut (1289), daha sonra da Savoia'lı Filippo ile evlendi (1301), kocalarını yönetime ortak etti. Anjou soyundan gelenler İsabelle'in elinden prensliği aldılar (1307). [L]

İSABET i. (ar. *ṣavāb*'dan *iṣābet*). Yerini bulma, rastlama, tam üstüne düşme. ‖ Değme, ulaşma. ‖ Tam yerinde ve zamanında iş görmüş olma veya söz söyleme: *Muharebe noktai nazarından tedbirde isabet ve âsapta kuvvet cihetiyle kendisini tecrübeye fırsat bulunmamış...* (Atatürk). ‖ Güzel rastlantı. ‖ *İsabet almak,* vurulmak, yaralanmak: *İki yerinden isabet alan gemi yavaş yavaş suya gömüldü.* ‖ *İsabet etmek,* istenilen yere düşmek, ulaşmak, değmek: *Kurşun tam hedefe isabet etti.* İyi ve yerinde söz söylemek veya iş yapmak: *Bu defterin bir gün olup işe yarayacağını düşünmekte ne kadar isabet etmişim* (R. N. Güntekin). [Şans oyunlarında] Çıkmak: *Büyük ikramiye ona isabet etti.* Rastlamak: *Bayram hangi güne isabet ediyor?* ‖ *İsabet oldu,* «tam isteğe uygun ve yerinde oldu» anlamında kullanılır. ‖ *İsabet ki,* «iyi ki» anlamında kullanılır.

— *Esk. İsabet-i ayn* (veya *isabet-i nazar*), göz değme: *Hiç bir şeyden korkmaz fakat humekanın isabet-i aynından yılardı* (Cenab Şahabeddin). ‖ *İsabet-i rey,* yerinde söylenmiş söz, fikir doğruluğu. ‖ *İsabet-i mu'tad,* daima isabet eden. ‖ *İsabet-kâr,* yerinde olan, doğru, rastlayan. ‖ *İsabet-kârin* (veya *isabetmedar*), doğru düşünen, başarılı.

◆ Ünl. «Çok iyi oldu» anlamında kullanılır. (M)

İSABETLİ sıf. (*isabet*'ten *isabet-li*). Yerinde olan: *İsabetli bir iş.* (M)

İSABETSİZ sıf. (*isabet*'ten *isabet-siz*). Yerinde olmayan, yersiz: *Sadri bir hayli zaman bu isabetsiz hükmü vermekte devam etti* (H. R. Gürpınar). [M]

İSABEY (Eugène), fransız ressamı ve taş-

baskıcısı (Paris 1804-Lagny, Saine-et-Marne 1886), Jean-Baptiste İsabey'in oğlu. Üslûbu, Bonington'un üslûbunu andırır. Tablolarında deniz manzaralarını ve gündelik hayat sahnelerini işledi. Taşbaskılarında izlenimci anlayış göze çarpar. Eserleri Louvre müzesinde, Fransa ve başka ülkelerdeki özel koleksiyonlardadır. (L)

İSA BEY (Fahreddin), Aydın beyi (öl. Tire 1391). Mehmed Beyin küçük oğlu olduğu için, kardeşleri gibi beyliğin diğer şehirlerine gönderilmedi. Aydın beyliğini ne zaman yönetmeğe başladığı kesinlikle bilinmemektedir. Beyliğin başına geçtiği sırada Osmanlılar kuvvetlenmeğe başladı. Yıldırım Bayezid, Saruhanoğullarının saltanatına son verdikten bir süre sonra Aydın beyliği üzerine yürüdü (1390). Bayezid'e karşı koyamayan İsa Bey, beylik topraklarını savaşmadan teslim etti. Bayezid, İsa Beye İzmir ve çevresinin gelirini verdi. İsa Bey, Tire'yi kendisine merkez yaptı. Bir süre daha burada yaşadı. Mülkünü, Bayezid'in izni ile vakıf haline getirdi. Adına Ayasuluk'ta bir cami yaptırdı (1374). [M]

İSABEY (Jean-Baptiste), fransız ressam ve minyatürcüsü (Nancy 1767-Paris 1855). Nancy'de Girardet ve Claudot'nun, Paris'te önce minyatürcü Dumont'un, sonra David'in öğrencisi oldu; Kurucu meclis üyelerinin portrelerini yaparak dikkati çekti. Sonra *General Bonaparte'ın Malmaison Bahçelerindeki Portresi ve Birinci Konsül'ün Teftişi* adlı tablolarıyle tanındı. 1811'de Marie-Louise'e resim dersleri verdi; Marie-Louise, onu ailesinin resimlerini yaptırmak üzere Viyana'ya gönderdi. Fildişine işlediği minyatürler (Napolyon'un, Joséphine'in v.b. portreleri) büyük ilgi gördü. Louvre müzesinde Napolyon'un taç giymesini canlandıran 32 tablosu vardır. (L)

İsabey camii, Üsküp'te Gazi İsa Beyin oğlu ve birinci Bosna valisi İsa Beyin yaptırdığı cami. Yatay üç tuğla bir taş sırası ve taşların arasına dikey iki tuğla sokularak yapılmıştır. Yeşil ve Muradiye camileri tipinde, mihrap ekseni üzerinde 10 m çapında iki büyük kubbeyle yanlarda ikişer hücre vardır. Arkadan bakılınca aynen Bursa camiine benzediği halde, son cemaat revakı tamamen değişiktir. İki yanı duvarla kapalı, iki merkezli beş tane kemeri vardır. Kemer ve ayaklar tamamen taştandır. Minare ise oldukça uzundur ve yukarıya kadar kesme taş ile örülmüştür; şerefe stalaktitli, korkuluklar oymadır. (M)

İsabey camii, Selçuk'ta Aydınoğullarından İsa Beyin yaptırdığı cami. Kitabesinde 1374 tarihi okunan 56,53 × 48,58 m boyutlarındaki caminin avlusu dört yandan revaklarla çevrilidir. Avluya doğu ve batı yönlerindeki iki kapıdan girilir; bunlardan en süslüsü batı yönünde olanıdır. Kapının önünde çifte merdiven vardır. Sıra ile beyaz ve sarımtırak taşlarla örtülmüş olan, sivri şekilli kapı hücresi kemeri, dört sıra mukarnas ve dantela dizisi gibi işlenmiş bir yelpaze ile süslenmiştir. Batı duvarındaki pencerelerin ayrı şekilli çerçeveleri vardır. Büyüklükleri de eşit değildir. Avlunun güney revakı arkasında, harem bulunur. Kıble mihverindeki iki kare salon, biri 9,36, diğeri 8,13 m çapında iki kubbe ile örtülüdür. Kareden kubbe yuvarlağına, çiniden mukarnaslı köşeler ve mozaik gibi işlenmiş pandantiflerle geçilmektedir. Hareme, avlu yönünde iki sütuna dayanan, üç kemerli üç açıklıktan girilir. Ayrıca kıble duvarında bulunan sivri kemerli bir kapı da hareme geçit verir. Batı portalının solundaki, sekiz kenarlı bir kaideye dayanan tuğla örtülmüş yuvarlak minareden, şerefenin mukarnaslarına kadar uzanan gövde kalmıştır. Avluda, revaklardan kalma birkaç sırık sütun ile mukarnaslı başlıklar görülür. İsabey camii, avlulu, klasik osmanlı üslûbunu müjdeleyen yapı öncülerindendir. (M)

İSA BEY Çandarlı, türk müderrisi ve valisi (öl. İstanbul 1542). Medrese öğrenimini yaptıktan sonra müderris olarak görev aldı. Nişancılık makamına tayin edildi. Sonra çeşitli yerlerde vali olarak görevlendirildi. Son vazifesi olan Şam valiliğinden azledilince İstanbul'a geldi. Bir süre sonra da öldü. (M)

İSA BEY Karamanoğlu Mehmedbeyzade, Karaman beyi (XV. yy.). Karaman üzerine yürüyen osmanlı padişahı Murad II, Karaman beylerini akrabalık yoluyle Osmanlılara bağlamak istedi. İsa Beye kızını verdi. İsa Bey ile İbrahim Bey beylik için mücadele ediyorlardı. Murad II önce İsa Beyin tarafını tuttu. Fakat sonra İbrahim'i Karaman beyi yaptı. (M)

İSA bin EŞ-ŞEYH bin ES-SALİL, arap valisi (öl. 882). Şam valisi oldu (870); topladığı vergileri zimmetine geçirdiği için valilikten azledildi, Ermenistan'a sığınmak zorunda kaldı. Diğer arap emîrleriyle birlikte Musul valisi İbni Kundaçik'e karşı yaptığı savaşta başarı gösteremedi (819). Üç yıl sonra da öldü. (M)

İSA bin MUSA bin MUHAMMED, Kûfe valisi (öl. 783). Ebu Cafer el-Mansur zamanında da Kûfe valisi idi. Ali taraftarı Muhammed bin Abdullah Medine'deki isyanının bastırılmasıyle görevlendirildi (762). Medine'yi ele geçirdi. Muhammed bin Abdullah'ın kardeşi İbrahim, Basra'da başkaldırarak kardeşinin öcünü almak istedi. Halife tarafından gönderilen kuvvetleri yendi. İsa bin Musa'nın kuvvetleri karşısında etkisiz kaldı (14 şubat 763). Halife Mansur tarafından veliahtlıktan uzaklaştırılmak istendi. Mehdi'nin veliaht ilân edilmesi karşısında, ona bağlılığını bildirdi. Mansur'un ölümünden sonra başkaldırdı. İsteklerini elde etmede başarılı olamadığı gibi Mehdi'nin oğluna da biat etmek zorunda kaldı (783). [M]

İSA bin MÜHENNA ŞERAFEDDİN, arap emîri (öl. 1334). Arap Rebia kabilesinden. Filistin'deki Ayn Câlût savaşında Mısır kumandanı Kutuz saflarında savaştı. Çoğu zamanlar Memlûkların tarafını tuttu. Memlûk sultanı Kalaun ile arası açıldı, fakat sonra düzeldi. Onunla beraber Humus'ta Moğollara karşı savaşa girdi. (M)

İSACCEA, Romanya'da kasaba, Dobruca'da (Galati bölgesi), İbrail'in doğusunda; 4 600 nüf. Dara, İskitlerle savaşa giderken Tuna'yı burada, gemilerden yaptırdığı bir köprüyle geçti. Mermer ocakları. (L)

İSACHSEN (Gunnar İngvald), norveçli kâşif (Dröbak, Oslo 1868-öl. 1939). Nansen'in yönettiği *Fram* seferine katıldı (1893-1896); 1906-1910 arasında Svalbard'ı 1924'te Grönland'ı gezdi; Antarktika'ya yapılan bir seferi Christensen ile yönetti (1930-1931). 1923'te *Fram*'ın sergilendiği Oslo Deniz müzesine müdür oldu. (L)

İSA ÇELEBİ, Yıldırım Bayezid'in oğullarından biri. Ankara savaşından ve babasının ölümünden sonra Balıkesir bölgesine yerleşti, hükümdarlığını ilân etti (1402). Ağabeyi Mehmed Çelebi'nin Anadolu'yu paylaşma teklifini reddetti. Bu yüzden Ulubat dolaylarında yaptıkları çarpışmada yenilerek Bizans'a sığındı. Oradan da, yanına gittiği Süleyman Çelebi'nin teşvik ve desteği ile yeniden Mehmed Çelebi kuvvetlerine saldırdı. Bursa'da bozguna uğrayarak Candaroğlu İsfendiyar Beye sığındı. Ankara üzerine yürüdüyse de, yenilerek İzmiroğlu Cüneyd Beyin yanına kaçtı. Cüneyd Beyin yardımı ve Saruhan, Menteşe ve Aydın beylerinin desteğiyle tekrar şansını denemek istedi, fakat yine başarıya ulaşamadı, Karaosmanoğlu'na sığınmak zorunda kaldı. Sonunda Mehmed Çelebi'nin adamları tarafından Eskişehir'de yakalanarak öldürüldü. (M)

İSAD i. (ar. *saᶜd*'dan *isᶜād*). *Esk.* Mutlu ve bahtiyar etme, kutlu kılma: *Siyah-bahtan-i dehr-i dûnu san isad eder bir kuş* (Cenab Şahabeddin). [M]

İSAD i. (ar. *şuᶜūd*'dan *işᶜād*). *Esk.* Yukarı çıkarma, yükseltme, üstün mevkilere çıkarma. (M)

İSA EFENDİ Sütçüzade, türk bestecisi (?-1628). Zamanımıza kadar bir *Darbı Fetih Saba* peşrevi ile bir *Mahur Yürük Semai*'si kalmıştır. Çok güzel sesiyle tanınmış, 50 kadar dinî ve din dışı saz ve söz eseri bestelemiştir. (M)

İSAET i. (ar. *sū'*, kötülük'ten *isā'et*). *Esk.* Kötülük etme, zararlı davranışlarda bulunma: *Eylerim ihsan isaet edene / Ser feda hakka itaat edene* (Nahifi). [M]

İS'AF i. (ar. *isᶜāf*). *Esk.* Bir isteği kabul edip yerine getirme, yapma: *Bin böyle cihan-i zar ü sîm olsa yetişmez / Mümkün mü ki is'af oluna matlab-i âlem* (Ziya Paşa). ‖ *İs'af etmek,* (bir dileği) yerine getirmek. (M)

İSAGA i. (ar. *şiğa*'dan *işāğa*). *Esk.* Kalıba dökme. (M)

İSAGORAS, atinalı siyaset adamı (M.Ö. VI. yy. sonu). Oligarşi partisinin şefi idi. Isparta kralı Kleomenes'in yardımıyle Kleisthenes'i kaçmağa zorladı, fakat halk ayaklandı, Kleisthenes gibi o da sürgüne yollandı (507). [L]

İSAHAYA, Japonya'da şehir, Kyuşu'nun batısında (Nagasaki ili); 65 400 nüf. Demiryolu kavşağı ve ticaret (pirinç ve ham ipek) merkezi. (L)

İSAİOS, yunan hatibi (Khalkis ?, Euboia -M.Ö. 420'ye doğr.-öl. 340'a doğr.). Atina'da yaşadı; Demosthenes'in hocası olduğu söylenir. Yazdığı birçok nutuktan ancak on biri bugüne kaldı. Bu söylevlerin hepsi veraset üstünedir. İsaios'un üslûbu diyalektik yetkinliği ve açık seçikliğiyle Lysias'ın üslûbunu andırır. (L)

İsakapısı mescidi (*Manastır mescidi, İbrahimpaşa camii. Esekapısı mescidi* de denir.) İstanbul'da, Kocamustafapaşa semtinde tarihî bir mescid. Bizans devrindeki adı ve ne zaman yapıldığı hakkında bilgi yoktur. Uzun bir süreden beri bakımsız ve haraptır. Fetihten sonra İbrahim Paşa tarafından mescide çevrildi ve yanına bir medrese yaptırıldı (XVI. yy.). Mimar Sinan tarafından meydana getirilen bu yapı 1894 depreminde iki duvarı yıkılarak, harabe haline geldi. Esas bina XIV. yy. başlarına ait, batı-doğu yönünde uzanan ince uzun bir yapıdır. Binanın henüz ayakta duran kalıntıları, bazı mimarî özelliklerin tespit edilmesini mümkün kılmaktadır. İsakapısı mescidi, Palaiologos'lar devrinin mimarî özelliğini belirten bir ibadet yeri olarak çok dikkat çekicidir. Burada, çağının teknik ve süsleme özelliklerinden başka, yapı sanatında aranılan ince uzun nispetler ile geleneksel biçimden uzaklaştığı görülmektedir. Bu yapı son Bizans devrinin, ufak ölçüdeki binalarının en değerlilerinden biri sayılabilir. (M)

İsakçı kalesi, Tuna nehrinin sağ kıyısında kale. Osmanlıların Tuna'yı geçtikleri dönemde bölgenin stratejik üstünlüğü sebebi ile yaptırıldı. Osmanlı-Rus ve Osmanlı-Avusturya savaşları sırasında çok kereler el değiştirdi. Selim III zamanında Ruslar tarafından alındı. Yapılan Yaş antlaşması ile Osmanlılara geri verildi. Daha sonra Edirne antlaşması ile yeniden elden çıktı (1829). [M]

İSAK el-GAZİ Hoca, yahudi asıllı hanende (İstanbul 1890-Amerika 1960). Klasik repertuvarda başarılıydı. Ses ve usul sağlamlığı, şedlerdeki başarısıyle zamanında büyük ün kazandı. Plaklar doldurdu. 1930 Sıralarında İstanbul'dan Paris'e, oradan yüksek bir ruhânî görevle A.B.D.'ye gitti ve orada öldü. (M)

İsakiyevskiy sobor («Aziz İsak katedrali»), Leningrad'da katedral (1819-1858). Rus klasik tarzının klasik dönem sonrasında yapılan ilgi çekici eserlerdendir. Rus mimarları bu yapıyı fransız mimarı Ricard de Motferrand'ın taslağına uyarak yaptılar. Yüksekliği 101,88 m, kubbesinin çapı ise 22,15 m'dir. (L)

İSAKOVSKİY (Mihail Vasilyeviç), rus şairi (Glotovka, Smolensk eyaleti 1900). Bir köyü ailesinin çocuğuydu; ilk derlemesini 1927'de yayımladı ve Gorki'den teşvik gör-

Adriaen İSENBRANT
«Meryem'in Yedi Acısı»
Notre-Dame kilisesi, Brugge

Foto. A.C.L. (LAROUSSE)

dü. *Toprağın Sahibi* adlı eseriyle (1931), üç şiir ve şarkı derlemesiyle, özellikle savaş şiirleriyle (*Baba Öğüdü* [1943]) tanındı. (L)

İSAK Tamburî, yahudi asıllı türk bestecisi (? 1745 - İstanbul 1814). Enderun'da tamburî idi. Selim III'e tambur öğretmiş ve onun sevgisini kazanmıştı. Tamburda başlıca öğrencisi Selim III kuyumcu Oskiyam, Zeki Mehmed Ağa, Tamburî Mehmed Ağadır. Bu geleneksel üslûbu Oskiyam, Şeyh Abdülhalim Efendiye, Dr. Suphi Ezgi'ye, o da Mesud Cemil'e öğretmiştir. Gençliğinde çok iyi keman ve sînekemanı da çalan İshak aynı zamanda başarılı bir besteciydi. Metin, sağlam yapılı saz eserlerinde, tatlı bir yeknesaklık ve klasik üslûp görülür. Sadullah Ağa gibi klasik kurallara bağlı, fakat çok lirik bir sanatkârdır. Arkadaşı Sadullah Ağa ile ortaklaşa yaptıkları pek ünlü Şedd-i Araban faslını, Selim III'e sunmuşlardır. En ünlü eserleri: Gül'izar faslını meydana getiren 4 parça ve 2 Şedd-i Araban parçadır. Şedd-i Araban Hafif II. Bestesi türk musikisinin önemli eserlerinden biridir. Zamanımıza kalan eserleri, 27 peşrev. 20 saz semaisi, 5 beste, 1 ağır ve 3 yürük semai ile 6 şarkı. (M)

İSAK VARON. Bk. VARON.

İSAL i. (ar. *vüşûl*'dan *işâl*). *Esk.* Bir şeyi bir yere götürme, ulaştırma: *Dalgalar ben sizi döndürmeden ateşzâre / Siz kılın nâşımı isal kenâr-ı yâre* (Abdülhak Hâmid). ‖ *İsal etmek,* ulaştırmak: *Maksada isal eden yol birdir ve netice muayyendir* (P. Safa). ‖ *İsal-i mazarrat etmek,* zarar etmek. (M)

İSALE i. (ar. *seyelân*'dan *isâle*). *Esk.* Akıtma, seyelan ettirme. ‖ *İsale-i dümû* (veya *isale-i eşk*), gözyaşı dökme, ağlama. ‖ *İsale-i hun,* kan dökme, adam öldürme. (M)

İSAM i. (ar. *işm*'den *işâm*). *Esk.* (Bir kimseyi) Günaha sokma. Günah sayılan bir davranışta bulunma. (M)

İSAMBOUR (İNGEBORG veya İNGEBURGE denir), Danimarka prensesi, Büyük Valdemar'ın kızı (1176'ya doğr.-1236). İsabelle de Hainaut'nun yeğeni Philippe Auguste ile evlendi (1193), ama daha düğünlerinden itibaren Kralın Kendisini sevmediğini anladı ve ondan boşandı. Kral da Agnès de Méran ile evlendi. Papa Celestinus III ve İnnocentius III'ün araya girmesiyle tekrar eski kocasıyle evlenen (1213) İsambour, 1223'te dul kaldı ve Corbeil'e çekildi. (L)

İSANDHLVANA, Natal'de köy, Zululand'da, Dundee'nin güneydoğusunda. Ocak 1879'da ingiliz kuvvetlerini burada Cetevayo'nun birlikleri yok etti. (L)

İSANGİ, Kongo-Kinşasa'da (Yukarı Kongo ili) köy, Kongo ırmağı ile, Likoto'dan sonra sefere elverişli olan Lomami'nin birleştiği yerde. Eski arap karakolu (cami yıkıntıları). Ticaret merkezi. (L)

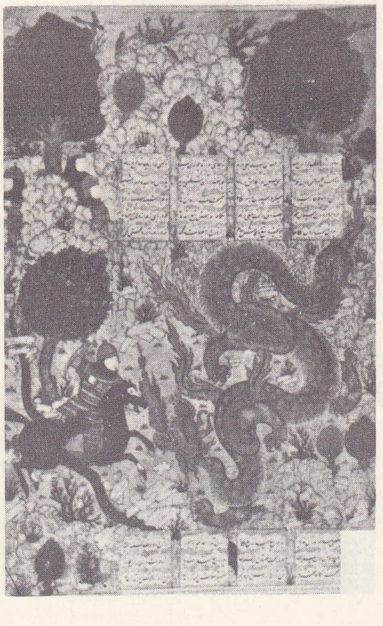

Isfendiyar'ın ejderi öldürmesi

İsa'nın Çocukluğu, söz ve müziğini Berlioz'un yazdığı üçleme; ilk olarak 1854'te Paris'te çalındı. Bu oratoryo üç bölümlüktür: *Herodes'in Rüyası, Mısır'a Kaçış* ve *Sais'e Varış.* Bu eser Berlioz'un halkı en çok etkileyen eserlerinden biridir; bestecinin daha önceki büyük eserlerinden sadeliği ve basitliğiyle ayrılır. (L)

İsa'nın Hayatı (*Vie de Jésus*), Ernest Renan'ın eseri (1863). Fransa'da büyük yankılar uyandıran bu kitap, Renan'ın *Hıristiyanlığın Menşeleri* adlı inceleme dizisinin imkânsızlığı ve İncil'lerin gerçeğe dayanmayışı üstüne ortaya konan akılcı nazariyelerden yararlanılmıştır. Eser, İsa'nın yaşadığı karışık ve tedirgin ortamın tanımıyle başlar. Eser üç bölümdür. Renan, İncil'i, David Friedrich Strauss'un *Das Leben Jesu Kritisch Bearbeitet* (İsa'nın Hayatının Tenkidi) [1435] eserlerindeki anlayışı yakın bir tutumla inceler. İnançsız fakat saygılı Renan, İsa'da «tanrısallığa doğru en büyük adımı attıran kişi»yi bulur. (→ Bibliyo.) [L]

İSA'NIN HAVARİLERİ. Bk. DISCIPLES OF CHRİST.

İSÂR i. (ar. *esr,* en güzeli kendine ayırma'dan *işâr*). *Esk.* Esirgemeyerek verme, ikram etme. ‖ (Birinin) İhtiyacını karşılayacak şekilde verme. ‖ Döküp saçma. ‖ Hediye etme. ‖ Seçme (*Eşanl.* İHTİVAR, İNTİHAB.) ‖ *İsâr etmek* (veya *eylemek*), esirgemeyerek vermek. (Birinin) İhtiyacını karşılayacak şekilde vermek. Döküp saçmak: *Gösterişsiz iki üç katrecik isâr eyler* (Tevfik Fikret). Seçmek. ‖ *İsâr-bahş,* esirgemeden veren. Birinin ihtiyacını karşılayacak şekilde veren. Seçen. (M)

İS'AR i. (ar. *si'r*'den *is'âr*). *Esk.* Bir malın her yerde aynı fiyatla satılmasını sağlama, narh koyma. ‖ *İs'ar-ı havayic-i zaruriye,* yiyecek, giyecek ve yakacak gibi gerekli şeylerin fiyatını tespit etme. (M)

İSAR, Orta Avrupa'da ırmak, Tuna'nın Alp kolu (sağ kıyı); 352 km. İsar, Avusturya'dan doğar, ama hemen bütünüyle Bavyera topraklarında akar; Münih ve Lanadshut'tan geçer. Alplerdeki yukarı vâdisi Gramisch-Partenkirchen'e bağlı bir turizm merkezidir. (L)

İSARCO, İtalya'da ırmak, Adige'nin başlıca kolu; 85 km. Brenner yakınından doğar, Bolzano'nun aşağısında Adige'ye kavuşur. Vâdisi Avusturya'ya doğru önemli bir geçit yoludur. (L)

İSASTER i. Oldukça iri, oval düzensiz denizkestanesi; üst ve orta tebeşir tabakalarında fosil olarak bulunur; fasciola'sı yoktur. (L)

İSASTRAEA i. Sığ sularda yaşamış fosil polip öbeği. (Triyas tabakasında alp resiflerinin oluşumunda sağlamıştır; tebeşir tabakalarında da rastlanır. *Astreidae* familyasından.) [L]

İSATİS i. Tropik Afrika ve Asya'da bulunan uzun ömürlü otsu bitki; yaprakları uzun mızrak biçimindedir; ekilmemiş topraklarda biter. (Turpgillerden.) [L]

İSAURİA. Esk. coğ. Orta Anadolu yaylasının güneyinde, kuzeyi ve doğusu Likaonia, batısı Pisidia ve Pamphilia, güneyi Kilikia ile çevrili ülke. Bugünkü Konya ilinin Bozkır, Hadım ve Ermenak ilçelerini kapsar. İsauria, Eski Hitit krallığı toprakları içindeydi (M.Ö. XX. yy.). Bu krallık yıkılınca Yeni Hitit krallığı kuruldu (M.Ö. XV.-XII. yy.). Daha sonra, burada Frig devletinin teşekkül ettiği görülür (M. Ö. X. yy.). En sonunda bu devlet de, Kimmerlerin istilâsı ile yakıldı (M.Ö. XII. yy. başı); siyasî hâkimiyet Lydia'lıların eline geçti. Son Lydia kralı Krezüs'ün, pers kralı Keyhüsrev'e yenilmesi ile (M.Ö. 547) Ön Asya hâkimiyeti, Perslerin eline geçti. Makedonya kralı Philippos II ölünce yerine geçen Büyük İskender Ön Asya'yı fethetti (M.Ö. 334-330). Lykia ve Pamphilia'yı da aldı; kuzeye dönerek, Pisidia ve İsauria bölgesinden geçerken, buradaki İsauria'lılar ile savaştıktan sonra Torosları aşarak Frigya'ya ulaşabildi. Büyük İskender'in ölümünden sonra (M.Ö. 323) İsauria, Lykia-Pamphilia-Pisidia-Büyük Frigya satraplığına dahil oldu. Bu satraplığın başına geçen Eumenes, Kappadokia üzerine yürüdü, buradan Pisidia'ya geçti; halkı, daha önce bölgenin valisini öldürmüş olan İsauria şehrini yıkmağa karar verdi. Büyük ve çok müstahkem bir şehir olan İsauria, halkının savaşçılığı sayesinde, kuşatanların iki saldırısını savuşturdu. Fakat en sonunda, düşmana teslim olmamak isteyen İsauria'lılar, şehri yaktılar. İsauria şehrinin daha sonra kimin tarafından kurulduğu bilinmemektedir. Şehir halkı, Roma imparatorluğu zamanında, sicilyalı korsanlarla anlaşınca, Romalıların korsanlara karşı olan savaşlarından (M.Ö. 78-67) çok zarar gördü. Servilius'un İsauria'yı zaptetmesinden sonra (M.Ö. 61) Romalılar İsauria hükûmetini kurdular (M.Ö. 47-24). Böylece bölge önemini kaybederek Küçük Asya prokonsüllüğüne dahil oldu. (L)

İSAVİYE i. (*İsa* peygamberin adından). Kuzey Afrika'da Sidi Muhammed bin İsa tarafından kurulan tarikat.

— ANSİKL. Gençliğinde birçok geziler yaptı, Haydariye ve Sadiye tarikatlarına girdi. Bir süre sonra Miknasa el-Zitun'da kurduğu zaviyenin başına geçerek kendi adıyle anılan tarikatını yaymağa çalıştı. Kırk üyesi olan bir çeşit danışma divanı kurdu. Bu kırk kişi mevlid kandili dışında, hiç bir gün dışarı çıkmazlar, vakitlerini zaviyede ibadetle geçirirlerdi. Tarikatın özel bir zikir tavrı vardı. Dervişler birbirlerinin ellerinden tutarak bir ateş etrafında halka yapar ve öne arkaya doğru sallanarak zikr ederlerdi. Rifaî tarikatının bazı törenleri değiştirilerek İsaviye'ye geçirilmişti. Vecd haline gelince canlı akrep yutar, cam yer, vücutlarına kızgın demirler batırırlardı. Halk arasında İsavî dervişlerinin cinlere hükmettikleri inancı yaygın olduğundan, çeşitli hastalıkları tedavi için bu dervişlere baş vurulurdu. Zaman zaman siyasî hareketlere de karışan isaviye tarikatçıları, Cezayir ve Tunus çevrelerinde zaviyeler kurmuşlardı. (M)

İSAZADE ABDULLAH EFENDİ. Bk. ABDULLAH EFENDİ *İsazade.*

İSBA i. (ar. k. [?]). Metrol. Arap uzunluk ölçüsü. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Metrol. *İsba,* kademin 1/12'si, zirâ'nın 1/24'üdür. İlk defa H. 96 yılında Revze adasında Nil'in su yüksekliğini ölçmeğe yarayan âletin üzerine işaretlenerek kullanıldı. Türkiye'de metrenin resmen kabul edilmesine kadar devamlı olarak kullanıldı. Doğu ülkelerinde metrik sistemin yerleşmesinden sonra dört ve yirmi dört kısma bölündü. (M)

İSBAL i. (ar. *sebl*'den *isbâl*). *Esk.* Bir yerden başka bir yere yollama, gönderme; gönderilme. (M)

İSBAT. Bk. İSPAT.

İSBATİYE i. (ar. *işbât*'tan *işbâtiyye*). Fels. *Esk.* Bk. OLGUCULUK.

İSCEHİSAR, Ege bölgesinde (İçbatı Anadolu bölümü, Afyon ili, merkez ilçesi) bucak; 13 045 nüf. 15 köy. — *Bucak merkezi* (*İscehisar kasabası*), 4 101 nüf. Akarçay'a kuzeyden karışan bir ırmağın vâdisi üzerinde; yüksl. 1 115 m. Kasaba Afyonkarahisar - Eskişehir karayolunun 24. kilometresi üzerindedir. (M)

İSCEKARAHİSAR. Coğ. Bk. ESKİKARAHİSAR.

İSCHGL, Avusturya'da köy, Tirol'de Silvretta kütlesinin kuzeydoğusunda; 800 nüf. Kış sporları merkezi (yüksl. 1 400 - 2 785 m). [L]

İSCHİA, İtalya'da kasaba, İschia adasının başlıca merkezi; 12 100 nüf. Ilıca merkezi. Balıkçılık limanı. (L)

İSCHİA, İtalya'da ada, Tiren denizinde, kuzeyde Napoli körfezini kapatır; 32 000 nüf. Volkanik asıllı olan adanın en yüksek yeri, Epomeo tepesinde 788 m'yi bulur. Fümeroller, depremler ve kuzey kıyısında Casamicciola'da soda klorürlü sıcak sular (jeotermik bir santral yararlanır) volkanik faaliyetin devam ettiğini göstermektedir; kıyı bölgesi sarp ve girintili çıkıntılıdır. Topraklar verimlidir ve iyi ekilidir (turunçgiller, meyve ağaçları); İschia'nın süsen çiçekleri tanınmıştır. Adanın güzel manzaraları sayesinde turizm gelişmektedir. (L)

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

İSCHNOCERA çoğl. i. Tüy bitleri grubundan İplik duyargalı, basit dokunaçlı veya dokunaçsız böcekler alttakımı; başlıca iki familyası vardır: memelilerde asalak yaşayan *trichodectidae* ve kuşlarda asalak yaşayan *philopteridae*. (*Zt.* AMBLYCERA). [M]

İSCHNOCHİTON i. Chiton'a benzeyen, fakat plakları daha ince ve çizkili olan ilkel yumuşakça. (Sıcak denizlerde yaşar. *İschnochitonidae* familyasının örnek tipi). [L]

İSCHNOCOLUS i. Tropiklerde yaşayan örümcek.

— ANSİKL. *İschnocolus*'lar, yeraltına yuva yapmayan, orta boyda yer örümcekleridir. Çok çevik olan bu örümcek, taşların altında, düzensiz şekilde dokunmuş bir ağ içinde, siperdeki bir asker gibi derince bir sığınakta yaşar. (L)

İSCHNOGASTER i. Güneydoğu Asya'da bulunan yaban arısı. (Zarkanatlıların *vespidae* familyasından.) [L]

İSCHNOGLOSSUS i. Meksika'da, yüksek yerlerde yaşayan ve meyveyle beslenen yarasa. (İlmî adı *İschnoglossus nivalis*. Serbest kuyruklu yarasagillerden.) [L]

İSCHNOPTERA i. Yeryüzünün sıcak bölgelerinde yaşayan uzun kanatlı, esmer veya kızıl renkli küçük hamamböceği. (*Dictyoptera* takımının hamamböceğigiller familyasından.) [L]

İSCHYODUS i. Denizkedisigillerden fosil balık; kalıntılarına Bavyera'da Jura tabakalarında rastlanır. (L)

İSEFJORD, Danimarka'da körfez, Sjaelland adasının kuzeyinde, denize dar bir geçitle bağlıdır. Körfezin çeşitli kolları kıyı semtlerinin adlarını taşır. (L)

İSE GORODAYU ŞOGUİ, IV. yy. japon seramikçisi. İmari okulunun öncüsüdür. (L)

İSEİON i. (yun. k.). Yunan-Mısır ve Yunan-Roma döneminde tanrıça İsis'e adanmış tapınak.

— ANSİKL. En eski *İseion*, Dimyat Nili'nin sol kıyısındaki Neteru İseionu'dur. Bu yerin günümüzdeki adı Behbet el-Hagar'dır. Harabeler arasında son firavun hanedanları zamanında (M. Ö. IV. yy. ortalarında Nectorebis'in fravunlu sırasında tamamlandı) yapılmış bir tapınak vardır. Mısır dışında, İsis tapınakları, bütün diğer yunan-mısır tanrıları için yapılan tapınaklar gibi, genel çizgileri bakımından klasik bir mimarîye sahiptir: bunlar kutsal duvarla (lamenos) çevrili, süslemesi mısır üslûbunda bir tapınaktan meydana gelir. Roma'da da birçok örneği vardır (Palatina'da, Aventino üstünde). Calagula, Campus Martius'da bir İseion yaptırdı; tapınağın süslemelerini Domitianus yaptı. Bir İseion da Caracalla tarafından Quirinale'ye yaptırıldı. (L)

İSE koyu, Japonya (Honşu) kıyılarında derin koy, Nagoya bu koy kıyısındadır. İmparatorluk sülâlesinin atası güneş tanrıçası Amaterasu ile hasat tanrıçası için iki tapınak kurulmuştur. Yirmi yılda bir yeniden inşa edilen bu hinoki (sedir) ağacından tapınaklar, Buddha'cılık öncesi japon mimarîsinin en eski biçimlerini devam ettirmektedir. (L)

İSELİN, Basel'li aile. Bu ailenin iki ünlü temsilcisi vardır: JAKOB CHRİSTOPH (Basel 1681-ay.y. 1737). Marburg'da belâgat (1704) ve Basel'de ilâhiyat profesörü (1711); — İSAAK (Basel 1728 - ay.y. 1782), 1760'ta İsviçre milliyetçiliğini yeniden canlandırmak için Hirzel ve Gessner ile, İsviçre derneğini kurdu (1760). [L]

İse Monogatari (*İse'nin Hikâyeleri*), japon derlemesi (X. yy. başı), nesir ve nazım karışığı yüz yirmi beş fıkradan meydana gelir; bu fıkraların çoğu Arivara no Narihira'nın aşk hayatından alınmıştır. *İse Monogatari, Taketori Monogatari* ile birlikte japon roman türüne yakın en eski kitaplarından biridir. İse'lilerin palavracı olarak ün kazandıkları düşünülünce, eserin adındaki ima ortaya çıkar. (L)

İSENBRANT (Adriaen), XVI. yy. flaman ressamı (öl. Brugge 1551). 1510'da Brugge'de Gérard David'in öğrencisi oldu, onun etkisinde kaldı. Brugge'den (*Meryem'in Yedi Acısı*) başka, Anvers, Brüksel, Dresden, Gand, Londra, Lyon ve Roma'da ayrıca Amerika'da birçok müzede eserleri vardır. (L)

İSENBURG, Hersen'de eski prenslik; Frankfurt yakınındaki Offenbach bu prensliğe bağlıydı. İsenburg ailesinin yurdu. X. yy.da kontluk, 1714'ten sonra prenslik olan İsenburg, 1815'te Avusturya'ya, sonra Hessen büyük düklüğüne bağlandı. Bugün Hersen ilinin (Batı Almanya) bir bölümüdür. (L)

İSENMANN (Kaspar), Alsace'lı ressam (öl. Colmar 1472). 1436'dan sonra Colmar'da tanınmağa başladı. 1462-1465 Arasında Colmar'daki Saint Martin kilisesi için yapılmış bir mihrap arkalığına *İsa'nın Çilesinden Sahneler* adlı yedi resim yaptı (Unterlinden, Şehir müzesi). Martin Schongauer'in öğretmeni olduğu bilinir. (L)

İSEO gölü, bazen **Sebino** da denir, İtalya'da göl, Lombardia'da; içinden Oglio akarsuyu geçer. Buzul asıllı olan gölün sarp kıyıları akdeniz bitkileriyle örtülüdür; 63,5 km². Gölün ortasındaki monte İsola adasının yükseltisi 599 m'dir. Faal balıkçılık. (L)

İSERAN geçidi, Alplerde (Savoie) geçit, Arc (Maurienne) ve İsère'in (Tarentaise) yukarı vâdileri arasında; 2 770 m. Büyük Alpler karayolu buradan geçer; Avrupa'nın en yüksek karayolu geçitlerinden biridir. (L)

İSÈRE, Fransa'da, Kuzey Alplerde ırmak, Rhône'un (sol kıyı) kolu; 290 km. İtalya sınırında İseran'ın eteğinde, bir buzul amfiteatrından doğar ve Valence'ın 5 km kuzeyinde Rhône'a dökülür. (L)

İSÈRE, Fransa'nın güneydoğusunda idare bölgesi: 8 237 km²; 729 800 nüf. Merkezi, *Grenoble*. İsère'in kuzeybatısında yüksek mesetalar, vâdiler ve çöküntüler yer alır. *Chambaran mesetası; Bièvre çöküntüsü; Balmes Viennoises* yamaçları. Vercors'un eteğinde *Royans*, ormanlık bir hayvancılık bölgesidir. Bièyre'in kuzeyinde Aşağı Dauphiné'de özellikle hayvancılık yapılır. Sanayi faaliyeti Lyon'a bağımlıdır. İdare bölgesinin güneydoğusu, Ön Alpler ile Massif Central'ın bir kısmı üzerinde uzanır: Royans ile Drac arasında ormanlık hayvancılık bölgesi Vercors'u sınırlayan kalkerli yarlar yükselir. Güneyde, Romanche'ın her iki yanında *Pelvoux kütlesi*'nin yüksekliği 4 103 m'yi bulur. İsère ırmağının yukarısında *Belledonne sıradağları* uzanır. Bağcılık. Sebze bahçeleri. Tütün, Elektrik santralları. Elektrometalürji ve elektrokimya fabrikaları. Halkın yarısı turizm ve nakliye işlerinde çalışır. (L)

İSERLOHN, Almanya'da (Batı Almanya, Rheinland - Westfalen) şehir, Saurland'ın kuzey yamacında, Dortmund'un doğusunda; 55 400 nüf. Özel Metalürji sanayii okulu. Maden dökme ve işlenmesi. Silâh, makine, dikiş iğnesi yapımı. Kimya ürünleri. (L)

İSERNİA, İtalya'da şehir, Molise'de (Campobasso ili; Volturno yakını); 13 100 nüf. Dantelcilik. Maden suları. İsernia, sonradan Augustus kolonisi olan Eskiçağdaki *Aesernia*'dır. XIV. yy.dan kalma Fraterna çeşmesi; San Francesco kilisesi; eskiçağ duvar ve köprü kalıntıları. (L)

İSEVÎ i. (ar. *İsâ*'dan *ʿisevî*). İsa peygamberin kurduğu dinden olan, hıristiyan.

◆ **İsevîlik** i. *Esk.* Hıristiyan olma hali. Hıristiyanlık.

◆ **İseviyet** i. *Esk.* İsevîlik. (M)

İSEVİYE i. Bk. İSAVİYE.

İSFAHAN. Bk. ISFAHAN.

İSFANAH i. (ar. *isfānāḫ*). Bot. *Esk.* Ispanak.

◆ **İsfanahiye** i. *Esk.* Ispanakgiller. (M)

İSFAR i. (ar. *iṣfār*). Din. Sabah namazının, ortalık aydınlanıncaya atılan bir okun nereye düştüğünü, atanın göreceği bir zamana kadar geciktirilmesi.

— ANSİKL. Din. Hanefî mezhebine göre, sabah namazında *isfar* müstehaptır. Yalnız, Kurban bayramının ilk gününde müzdelifede bulunacaklar için, o günün sabah namazını, fecirden sonra, ortalık daha aydınlanmamışken kılmak daha iyidir. Sabah namazını, ortalığın aydınlanmasını beklemeden, fecirden hemen sonra kılmaya *taglis* denir. İsfar, cemaatin sabah namazına yetişebilmesi amacıyle, hanefî mezhebinde üstün tutulur. Şafiî, hanbelî ve malikî mezheplerinde, İsfar değil, taglisin, imamiye mezhebinde de, vaktin başlangıcında namazın kılınmasının daha üstün olduğu düşüncesi hâkimdir. (M)

«İSHAK Yakub'u Takdis Ediyor»
Flinck'in eseri
Amsterdam müzesi

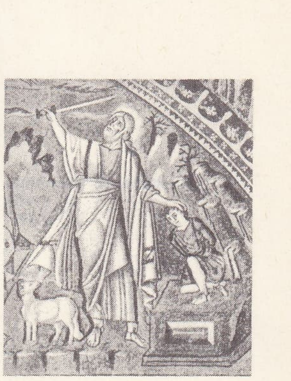

«İSHAK İbrahim Tarafından Kurban Ediliyor»
San Vitale kilisesi mozaiklerinden, Ravenna

İs fecit cui prodest, Roma hukukunda «suçlu işlediği cürümden yarar sağlayandır» anlamında latince kelimeler. (L)

İSFENC i. (ar. *isfenc*). *Esk.* Sünger.

◆ **İsfencî** sıf. *Esk.* Süngere benzer, sünger gibi, süngerimsi.

◆ **İsfenciye** çoğl. i. *Esk.* Zool. Süngerler. (M)

İSFENDAN i. (fars. *isfendān*). *Esk.* Beyaz biber tohumu. ‖ Akçaağaç. ‖ Akçaağaçtan yapılmış olan: *Sonra, odalarının dağılacağına, o güzel isfendan takımın oraya konulacağına vakıf olunca...* (H.Z. Uşaklıgil). ‖ *Çınarımsı isfendan,* çınara benzer akçaağaç cinsi (İlmî adı *Acer pseudoplatanus*). [M]

İSHENDİYAR (Esk. Fars. *Spanda-dat*), efsanevî İran hükümdarı. Gustasp'ın oğlu. Firdevsî, *Şehname*'sinde efsanevî İran tarihini anlatırken İsfendiyar'ın maceralarından söz eder. Herzfeld, İsfendiyar'ın Dara I ile aynı şahıs olduğunu ileri sürmüştür. (M)

İSFENDİYAR BEY Candaroğlu, Candaroğulları beylerinden (öl. Sinop 1440). Kötürüm Bayezid'in oğlu. İç ve dış olayların yoğun olduğu bir devirde başa geçti. Büyük kardeşi Kastamonu beyi Süleyman Paşa II ile olumlu ilişkiler kurdu. Fakat kısa bir zaman sonra Süleyman Paşa II'yi öldüren osmanlı padişahı Yıldırım Bayezid'in tehdidi ile karşılaştı. Yıldırım Bayezid ile yaptığı antlaşma sonucu Sinop kendisinde kaldı. Kendisine sığınan diğer anadolu beylerini kabul etmeyerek, Yıldırım ile dostluğunu sürdürdü. Ankara savaşından (1402) sonra Timur'un himayesine girdi. Kastamonu, Çankırı, Kalecik ve Tosta, yani eski Candar beyliği kendisine verildi. Çelebi Sultan Mehmed devrinde Osmanlılar ile dost oldu. Osmanlıların Karaman seferine (1414) yardımcı kuvvet gönderdi. Bafra ve Müslüman Samsun'u aldı (1418), Osmanlılar ile anlaşan oğlu Kasım Beye Çankırı'yı ve kendi aleyhine dönen Osmanlılara da Müslüman Samsun'u bıraktı. Böylece Candar beyliğinin toprakları küçüldü. Murad II'nin tahta geçmesi sırasında İsfendiyar Bey, Çankırı'yı ve Osmanlılara ait Taraklı ve Borlu'yu aldı. Ancak Osmanlılardan yardım alan Kasım Beye yenilerek Sinop kalesine sığındı. Yapılan anlaşmada Sinop ve Küre ona kaldı; diğer Candar toprakları Kasım Beye bırakıldı. Sinop'ta mescit ve medresesi vardır. (M)

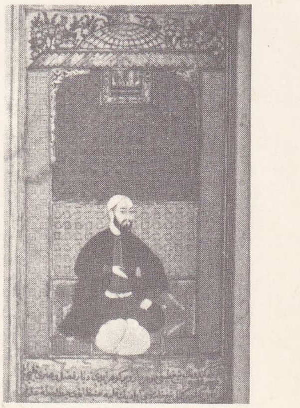

Üsküplü İSHAK ÇELEBİ

İSFENDİYAR dağları, Batı Karadeniz bölümünde dağlık kütle; Sinop güneyinden Amasra güneyine kadar kıyı boyunca uzanır. Buna orta kesiminde yer alan kasabanın adıyle *Küre dağları* da denir. İnebolu'yu Kastamonu'ya bağlayan yol bu kasabadan ve güneyindeki Ecevit belinden geçer. En yüksek noktası: Yaralıgöz dağı (2 018 m), Çangal (1 606 m) ve Zindan (1 775 m) tepeleri. Dağların yapısında paleozoik şistleri, jura ve kretase fliş ve kalkerleri geniş yer tutar. Dağlar geniş kayın, köknar, karaçam ve sarıçam ormanlarla kaplıdır. (M)

İSFENDİYAROĞULLARI. Bk. CANDAROĞULLARI.

İSFENKS. Bk. SFENKS.

İSFERAYİ, Nişapur bölgesinde eski bir askerî üs; halen aynı yerdeki ovanın adı. Horasan'ın kuzeybatısındadır. Şehrin eski

Foto. Anderson-Giraudon (LAROUSSE) ; N. Erkılıç (MEYDAN)

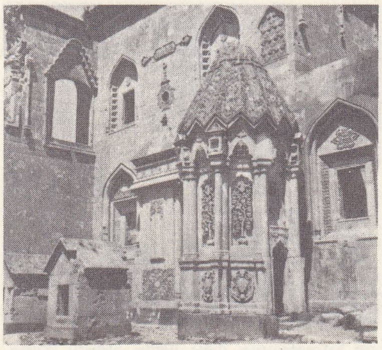

İshakpaşa kasrından bir cephe (XVII.yy.)

adı *Mihracan;* iç kalesinin adı Kala-i Zar idi. Şehir, Moğollar tarafından yağma (1220). Özbeklerin bir hücumu sonucu da tahrip edildi (1597). Yerinde bugün *Şehri Bilkis* harabeleri bulunmaktadır. (M)

İSHAK, İbranî peygamberi. İbrahim peygamber ile Sara'nın oğlu. Kur'an'a göre, anne ve babasının çok yaşlı dönemlerinde, bir mucize olarak doğdu. İshak'ın doğumundan önce, İbrahim peygambere giden melekler ona, bir çocuğunun olacağını müjdelemişlerdi. Tevrat'a göre, Tanrı, İbrahim'in imanını sınamak için oğlunu kurban etmesini istedi. Kur'an'da İshak için salih ve bilgin bir peygamber denir, geniş bilgi verilmez.

— İkonogr. İshak'ın İbrahim tarafından kurban edilişi çok işlenmiştir: Dura-Europos veya Callisto mezarlığı (Roma) freskleri, Vatikan mahzenlerindeki sanduka oymaları (Roma), Ravenna'da San Vitale mozaikleri. Bunun yanında Cluny, Saint - Benoit - sur - Loire sütun başlıklarını, Klosterneuburg mihrap arkalığını, Bourges'da bir vitrayı (XIII. yy.) ve XIV. yy.da Jean de Sy İncili'ni (Paris Millî kitaplığı) saymak gerekir. Aynı konu XV. yy.da Floransa vaftizhanesinin bronz kapıları için yarışmaya kondu (yarışmayı Ghiberti kazandı); Brunelleschi tarafından da işlendi (Floransa ve Leningrad'daki alçak kabartmalar). Heykeltıraş Iacopo Della Quercia bu temayı Bologna'da San Petronio kilisesi için yonttu. Resim olarak Sodoma'nın (Piza), Tiziano'nun (Venedik), Tintoretto'nun (Floransa), Rembrandt'ın (Münih, Leningrad), Ruley'in (İbrahim Duvar Kaplaması için Hampton Court), Caravaggio'nun (Floransa), Rembrandt'ın (Münih, Leningrad), Rubens'in (Louvre), A. Carracci'nin (Louvre), Piazzetta'nın (Dresden), Pittoni'nin (Venedik), Tiepolo'nun (Venedik eserlerini sayabiliriz. (L)

İSHAK BEY, ilk Bosna valisi (öl. 1465). Beylerbeyi Timurtaş Paşanın oğlu. Murad II zamanındaki Rumeli savaşlarında kumandanlık yaptı. Sırbistan'ın bir bölümünü ve Semendire'yi aldı. Bosna'nın Osmanlıların eline geçmesi üzerine valiliğe getirildi. Ölümünden sonra yerine kardeşi İsa Bey geçti. (M)

İSHAK BEY Karamanoğlu, karaman beyi (öl. Tebriz 1486). Karamanoğlu İbrahim Beyin büyük oğludur. Babasının ölümü üzerine beyliğin başına geçti. Annesi bir cariye olduğu için kardeşleri beyliğini kabul etmeyerek Fatih Sultan Mehmed'den yardım istediler. Fatih'in kuvvetleri karşısında İshak Bey, Akkoyunlu Uzun Hasan'a sığındı. bir süre sonra Konya üzerine yürümek istedi, yenildi ve Tebriz'e kaçtı. (M)

İSHAK BEY Saruhanoğlu, saruhan beylerinden (öl. 1390). İlyas Beyin oğlu. Babasından sonra beyliğin başına geçti. Manisa'da büyük bir mevlevîhane yaptırdı. Zeki ve bilgiliydi. Ölünce yerine Hızırşah Bey geçti. (M)

İSHAK bin HASAN Tokatlı, türk bilim adamı (Tokat ?-ay.y. 1687). Eserlerini daha ziyade haşiyeler şeklinde verdi. Yazılması 1681'de biten *Manzume-i Akaid* adlı eseriyle ilminin en yüksek seviyesine çıktı. Öteki eserleri: *Mardinî; Manzume-i Tertib-i Ulûm.* (M)

İSHAK bin HÜNEYN bin İSHAK, arap hekim ve filozofu (öl. Bağdat 911). Halife El-Mutemid, El-Mutezid ve veziri Kasım bin Ubeydullah'ın sevgisini kazandı. Yunan felsefe ve matematik eserlerini Arapçaya tercüme etti. Tercümeleri: *Kitab-ül Usûl* (Eukleides); *El-Macesti* (Ptolemaios); *Sofistler* (Eflatun); *Kategorriae ve Topika* (Aristo); *Kitab-üs-Sema vel Âlem* ve *Kitab-ül-Kevn vel Fesad* (Aristo). Bu eserlerin bir kısmının tercümesine, babası Huneyn de iştirak etti. (M)

İSHAK ÇELEBİ, türk şair ve bilgini (Üsküp, ? - Şam 1536). Medresede okudu. Edirne, Üsküp, Bursa ve İznik'te müderrislik yaptı. Şam kadısı oldu (1535). Ölümüne kadar burada kaldı. Yavuz Sultan Selim ve Kanunî Sultan Süleyman'dan iltifat gördü. Yavuz'un Mısır seferinde bulundu. Güzel konuşması ve nükteleriyle padişahın can sıkıntısını giderirdi. *İshakname* adlı tarihî, bir kitabı ve şiirlerini toplayan *Divan*'ı vardır. (M)

İSHAK EFENDİ, türk bilgini (Harput ?-İstanbul 1891). Dârülmaarif'te öğretmenlik yaptı. Maarif meclisi azalığı ve Evkaf müfettişliğinde bulundu. Eserleri: *Şems-ül-Hakika* (Hakikatin Güneşi); *Ziya-ül-Kulûp* (Kalplerin Işığı). Ayrıca İbni Sina'nın *Şifa* adlı eserini Türkçeye, *İstişfa fi Tercümet-üş-Şifa* (Şifa Tercümesi Üstüne Açıklama) adıyle çevirdi. (M)

İSHAK EFENDİ Başhoca, XIX. yüzyıl türk bilgini (Yanya, ?-Süveyş 1834). Yahudi asıllı olup olmadığı tartışma konusudur. Mühendishanede hocalık (1815) etti. Tersane ve Divanı Hümayun tercümanlıklarında bulundu. Sergi nazırlığı yaptı. Rumeli ve Balkanlarda istihkâmların yapımına nezaret etti. Hicaz'a giderek *Kur'an*'ı ezberledi ve buradaki yapıları da inceledi.

İshak Efendinin yabancı dillere tercüme edilmiş 11 eseri vardır. En ünlü eseri dört ciltlik *Mecmua-i Ulûm-ı Riyaziye*'dir (Matematik Mecmuası). Ayrıca fizik, kimya, geometri ve istihkâm ilimlerine ait eserler de yazdı. Kimyadaki hidrojen ve oksijenin dilimizde ilk kullanılan terim karşılıklarını («müvelidülma» ve «müvellidülhumuza») buldu. (M)

İSHAK EFENDİ Ebu İshak İsmailerendizade, türk bilgini (İstanbul 1679-ay.y. 1734). Şeyhülislâm ve şair Ebu İshak İsmail Efendinin oğlu. Müderrislik ve Damat İbrahim Paşa zamanında, İstanbul'da kadılık görevlerinde bulundu. Sonra yeni kurulan İbrahim Müteferrika matbaasında, ilk basılan kitapların musahhihliğini yaptı. Patrona Halil ayaklanmasında gizlendi. Sonra kazaskerliğe tayin edildi. Şeyhülislâm tarafından sevilmediği için, Kütahya'ya sürüldü (1732). Bir yıl sonra Rumeli kazaskeri, arkasından şeyhülislâm oldu. Ölümüne kadar bu görevde kaldı. Devrinin en faziletli kimselerindendi. *Şifai Şerif Tercümesi* adlı risalesi ile türkçe, arapça, farsça şiirlerini ihtiva eden bir *Divan*'ı vardır. (M)

İSHAK EFENDİ Hafız, türk bilim adamı (öl. İstanbul 1903). Erzurum'lu ve Nakşibendî tarikatından idi. Öğrenimini bitirdikten sonra çeşitli devlet görevlerinde bulundu. Sonra İstanbul'a gelerek Altıncı daire belediye başkâtibi ve müdür muavini oldu. Başlıca eserleri: *Mektubat; İntibah; Zeyl-i İntibah.* (M)

İSHAK HOCASI (Ahmed, — denir), **Aydınlı,** türk bilim adamı (öl. Bursa 1708). İlk öğrenimini babası Hayreddin Efendiden aldı. Şirvan'da bulunduğu sırada Hoca Nimetullah Efendiden faydalandı. Memleketine döndüğünde Köprülü Fazıl Ahmed Paşaya tezkirecilik eden Bursalı İshak Efendiye kapılandığı için «İshak Hocası» diye anıldı. İshak Efendinin öldürülmesinden sonra Bursa'da müderrisliklerde bulundu. En önemli eseri *Tercemeti Mukaddimet-ül-Edeb* (Zemahşerî'nin Mukaddimet-ül-Edeb Adlı Eserinin Tercümesi), üç ciltlik bir lûgattir (1313). *Vahdedname* (1302) adlı eserinden başka şiirleri de vardır. (M)

İSHAKİ (AYAZ, - denir), türk yazar ve fikir adamı (Kazan 1878-?, 1919). Medresede okudu, Rusça öğrendi. Kazan'daki Tatar öğretmen okulunu bitirdi (1902). Orenburg ve Kazan'da öğretmenlik ve yazarlık yaptı. Akçuraoğlu Yusuf'un yönetimindeki *Kazan Muhbiri* ve kendi gazetesi olan *Tan Yıldızı*'ndaki yazılarından dolayı çarlık tarafından defalarca tutuklandı ve Arkangelsk'e sürüldü. İstanbul'a gelerek (1909) *Sıratı Müstakim* adlı dinî dergide makaleler yazdı. Rusya'ya dönüşünde yine Arkangelsk'e sürüldü (1911). Serbest bırakılınca Avrupa'ya gitmek zorunda kaldı (1913). Bir süre Fransa'da ve Berlin'de bulundu. Berlin'de *Millî Yol* adlı aylık bir dergi çıkardı. Eserleri: *Bu Nasıl Hayat* (roman), *Tesadüf veya Gülizar* (roman), *Beyoğlu* (roman), *Familya Saadeti* (hikâyeler). [M]

İSHAKİYE i. (ar. *ishâkiyye*). Tasav. Hafifiye tarikatının Ebu İshak İbrahim tarafından kurulan kolu. (M)

İSHAKKUŞU bİş. i. *Halk dili.* Bataklık* baykuşuna (*Asio flammeus*) verilen ad. (M)

İshaklı han, Konya-Afyon yolu üzerinde, Sultan dağında (İshaklı) han. Kitabesinden anlaşıldığına göre, 1249 yılında, selçuklu vezirlerinden Sahip Ata (Fahrettin Ali bin el-Hüseyin) tarafından yaptırıldı. Hanın kapısı oldukça sade ve tipik selçuklu portalleri görünüşündedir. Kapının etrafında iki sıra dikdörtgen çerçeve görülür. Girişin tavanı yelpaze motifi süslenmiştir. Hol kısmı be nefilidir; orta nef yanlardan geniştir. Ortada kubbe bulunur. Avlunun şekli kalıntılarından anlaşılmakta; ancak sağ taraftaki revaklar halen durmaktadır. Avlunun ortasında, ekseni avluya uymadığı için, hanın inşasından sonra yapıldığı anlaşılan bir köşk-mescit vardır. Dört kemer üzerine yapılmış ve kubbesi olan mescidin, kemer ve köşeleri yıldız dizileri ile süslenmiştir. Hanın çevre duvarları, dışarıdan dayanak kuleleri ile takviye edilmiştir. Han, halen onarılmaktadır. (M)

İSHAK MAVSİLİ, abbasî bestecisi (Rey 767-Bağdat, 850). Amcası ve babasından musiki öğrendi. Manzum yazılar ile halife Harun-ür-Reşid ve büyük mevki sahiplerinin takdirini kazandı. Babasının ölümünden sonra devrinin en büyük musikişinası oldu. Halife El-Emin, El-Memun, El-Mutasım, El-Vâsik ve El-Mütevekkil'den himaye gördü. Arap musikisine hizmet etti. İyi bir udî ve mugannî oluşu yanında, özellikle fevkalâde bir besteci; bunlardan başka şair, dilci ve fıkıh bilgini idi. Eserleri: *Kitab-ül-Egânî-ül-Kebir* (Büyük Ezgiler Kitabı); *Kitap Ehbâr Zi'l-Rumme* (Zil Rumme'nin Bildiriler Kitabı); *Kitap Cevahir-ül-Kelâm* (Söz İncileri Kitabı); *Kitab Tafzil-üş-Şi'r* (Şiirin Erdemleri Kitabı); *Kitab Mevâris-ül-Hikme* (Bilgelikler Kitabı). [M]

İSHAK PAŞA, rum asıllı türk sadrazamı (öl. Selânik 1483). Fatih Sultan Mehmed ile Bayezid II zamanlarında iki defa sadrazamlıkta bulundu. Çocuk iken ümeradan Paşa Yiğit tarafından köle olarak alındı ve evlât edinilerek yetiştirildi. Savaşlarda ve devlet işlerinde başarı gösterdikten sonra, Bosna beylerbeyi ve sonra vezir rütbesiyle vali oldu. Fatih devrinde, Mahmud Paşadan sonra beş yıl kadar sadrazamlık yaptı. Bu süre içinde Karamanoğlu ve Germiyanoğlu ayaklanmalarını bastırdı. Bayezit II padişah olunca ikinci defa sadrazamlığa getirildi ve iki yıl kadar bu makamda kaldı. Daha sonra vali olarak gönderildiği Selânik'te öldü. (M)

İshakpaşa camii, İstanbul'da Ahırkapı yakınında, Fatih devrine ait tek kubbeli cami. İç boyutları 9×9 m'dir. İki kubbe ve üç sütunlu son cemaat yeri yıkılmış, bir köşesine çatılı alçak bir giriş yapılarak kapı buraya konmuş, asıl kapısı içeride kanatsız bırakılmıştır. Kapısı solda olan yapı, Edirne tipi camiler sınıfına girer. Minare, gövdeye kadar kesme taşla, gövde, petek ve şerefe, üstü sıvanmış tuğla ile yapılmıştır. İçindeki mimber, mihrap, mahfil yenidir. Caminin eski kitabesi kaybolmuşsa da 1774 ve 1881 tarihlerindeki tamiratı gösteren iki yeni kitabesi vardır.

İshakpaşa camii, İnegöl'de cami. Bayezid II dönemi sadrazamı İshak Paşa tarafından yaptırıldı. Aynı hiza ve büyüklükte iki kubbesi, yanlarda geniş kemerlerle bağlanmış kubbeli ve tonozlu bölümleri vardır. Son cemaat yeri yığma ayaklar üzerinde beş kubbelidir. Büyük kubbeler kabartma üçgen bölümlü kasnakla duvara oturur. Plan bakımından Bursa Hamzabey camiine benzer. Kemerler, üç tuğla bir taşla; duvarlar düzgünce moloz taşı ve iki sıra tuğla ile örülüdür. Son cemaat ayakları da iki tuğla ve bir sıra kesme taşla yapılmış,

Foto. Turizm-Tanıtma (MEYDAN)

bunlar sivri kemerle bağlanmıştır. Kemer cepheleri, Bursa Kamberler ve Tuzpazarı camilerinde olduğu gibidir. Yatay tuğla sıraları ortasına zikzak tuğlalar konmuş, aralarına üçgen taşlar gömülmüş, taşların ortalarına da birer yuvarlak konulmuştur. Cami dıştan eski özelliğini taşır. İç bölümde ahşap mimber ile mihrabın bir bölümünden başka her şey yenidir. Onarım sırasında yapıldığı tarihi gösteren kitabe kaybolmuş yerine onarım yılı olan hicrî 1294 gösteren yeni bir kitabe konmuştur.

● *İshakpaşa medresesi.* Caminin şadırvan avlusunun kuzey tarafında, üç kollu bir yapıdır. Cami ile bağlantısı yoktur. Arada olması gereken duvarlar yıkılmış, şadırvan avlusunun iki yanı açık kalmıştır. Medrese on hücre, bir dershane ve önlerindeki revaktan meydana gelir. Bugün dershane genel kitaplık olarak kullanılmaktadır. Duvarlar ve ayaklar, tuğla ve taş ile işlenmiştir ve iki sıralı kirpi ile sona erer. Dershane kapısı üzerinde bir kitâbe vardır.

● *Türbe.* Sekiz köşe planlı, tuğla ve taş duvarlarla yapılmış kubbesi kasnaksızdır. Murad II'nin kadını Tacünnisa Hatuna aittir. Lahdi kaybolmuştur. İshak Paşanın açık lahdi caminin kıble tarafından durmakta iken sonradan kaldırılmış, türbeye yerleştirilmiştir. İshak Paşanın sandukası hafif oyma kitâbe ve yapraklı sularla süslüdür, iki yanı rumîler ve kum saatleriyle donatılmış baş ve ayak taşları vardır. (M)

İshakpaşa hamamı, İstanbul'da İshakpaşa camiinin batısında, Fatih devrine ait hamam. Duvarları kesme taştandır. Kubbesi 12 m çapındadır. Büyük bir soğukluğu, üç halveti ve dört sofası vardır. Soğukluk, sekiz köşe kasnaklıdır; stalaktitli küre biçiminde alikalara oturur ve 12 pencereyle aydınlanır. Dış kapısı oldukça gösterişlidir. Bir yan kapıyle soldaki ılıklığa, oradan da hamama geçilir. Kare şeklindeki göbek taşının etrafında, yıldız ve güneş kubbeli sofalar ve kubbeli halvetler vardır. Bir sofa ve bir halvet yeri yıkılmıştır. (M)

İshakpaşa kasrı, Doğu Bayazıt'ta, Ağrı dağı yakınında kasır. İshakpaşa kasrı, Doğu Beyazıt'ın ortasında yüksek bir duvar üzerindedir. Saraya, doğudaki tepeden açılan bir kapıdan girilir. Diğer taraflarını yerden yirmi, otuz metre yükseklikte kuvvetli duvarlar çevirir. Kapıdan girilen avluda dış oğlanların oturmasına mahsus odalar ve tavlalar yer alır. Az ilerideki bir kapıdan iç avluya girilir. Avlunun solunda iç oğlanları ve müstahdemlere ait odalar ve koğuşlar, aşağıda ise beyliğin divan odası bulunur. Cephenin ortasında dar, yüksek ve kaba tarzda nakışlar ve oymalarla süslenmiş, harem dairesi yer alır. Bunun üzerindeki, İshak Paşa hakkında beyitler yazılı kitabede, yapımın tarihi hicrî 1199 olarak gösterilir. Kapının iki yanına, iki aslan heykeli konmuştur. Beylik divan odasına giden koridora açılan kapı yanında, İshak Paşa ve zevcesinin gömülü bulunduğu ve merdivenle inilen mezarın girişi vardır. Beylik divan odası, pencereleri avluya bakan ve sonunda kapılar bulunan, 30×20 m'ye yakın, dikdörtgen bir odadır. Büyük kapısının sağ tarafında, duvarın içine dar, önü pervazlı, loş bir kovuk oyulmuştur. Derebeyler burada oturarak divanı dinlerlerdi. Buradan, harem dairesine bir mabeyn kapısı ile geçilir. Mabeyn dairesinde bir cami vardır. Harem dairesindeki camlı divan, dışla ilgisi olmayan, ışığı tavandaki camlardan alan ve duvarlarında türlü nakışlar ve beyitler bulunan bir yerdir. Mutfak, kiler ve fırın, harem dairesindedir. Sarayın iki kurnalı hamamı vardır. Kasır, genel olarak bir kattan meydana gelmesine rağmen, harem dairesi iki kattır; ikinci kat tamamen yıkılmıştır. Bu kasır ile ve Topkapı sarayının teşkilâtı arasında bazı benzerlikler görülür. Kasrın yapılışı, selçuk mimarîsinin Ahlat mektebini hatırlatır. Kasrın girişindeki kapı, sivri kemerli ve selçuklu medrese ve kervansaraylarındaki gibi, kornişlerle süslüdür. Küçük caminin kubbesi, türkistan kubbelerini hatırlatan dört köşe bir plan üzerine oturtulmuştur. Binanın, dört duvarının köşesinde ve kubbe kasnağı yüksekliğinde küçük kubbelerle örtülü sekiz köşeli dört küçük kule vardır. (M)

İSHAK SÜKÛTÎ, türk hekimi ve siyaset adamı (1868 - San Remo 1903). İstanbul'da Askerî tıbbiyeyi bitirdi. Abdülhamid II zamanında siyasetle uğraştı. İttihat ve Terakki cemiyetinin kurucuları arasında yer aldı. Sonra Avrupa'ya kaçtı. İsviçre'de yoksulluk içinde yaşadı. Orada öldü. Kemikleri Meşrutiyet inkılâbından sonra arkadaşı doktor Rıza Nur tarafından İstanbul'a getirildi. (M)

İSHAL i. (ar. *sehl* kolay'dan *ishāl*). Sürgün, iç sürmesi. (*Eşanl.* AMEL. SÜRGÜN. DİYARE.) ‖ Normaldekinden daha sulu, daha sık ve daha çok dışkı çıkarma. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Esk. İshal-i tıflî,* çocuk sürgünü. ‖ *Arı ishali.* Bk. NOSEMİYAZ. ‖ *Beyaz ishal.* Bk. PULLOROZ. ‖ *Kanlı ishal.* Bk. DİZANTERİ. ‖ *Yeşil ishal,* süt çocuklarının ishali. Bk. ANSİKL.

— Vet. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *İshal*'den önce, genellikle bağırsak ağrıları ve kırıklık hissedilir. İshalli hastanın dışarı çıkma sayısı, günde 3-4 ile 40-50 arasında değişebilir. Dışarı çıkma hali ağrılı veya ağrısızdır.

İshalin sebepleri çok çeşitlidir. Sindirimsizlik, zehirlenme ve bağırsak iltihabında görülebildiği gibi, kolera ve dizanteri gibi hastalıkların da belirtisi olabilir. Teşhis koymak için, hastanın sorgusu ve muayenesinden başka, genellikle dışkının görünüşüne de bakılır. Dışkı kıvamı, kanlı olup olmadığı, içinde köpük, sümük gibi iltihap ürünleri, sindirilmemiş besinler, parazit veya parazit yumurtalarının bulunup bulunmadığı araştırılır.

● *Yeşil ishal,* vücutta su kaybına ve zehirlenmeye yolaçabileceği için çok tehlikeli olabilir; dışkının *yeşil* renkte olması hastalığın ağır olduğunu göstermez, çünkü buna hemen her olayda rastlanır. İlk yapılacak iş, çocuğu sulu bir perhize koymaktır. Yiyeceklerin de kesilmesi gerekir; çoğu zaman yetişkinlerde de ishal tedavisinin başlangıcında bu yola başvurulur.

Afyon, bizmut, hayvanî kömür ve sempatik sistemi düzenleyiciler, ishalin başlıca ilâçlarıdır; her şeyden önce ishalin sebebini araştırmak gerektiği için bu ilâçlar ancak hekimin tavsiyesinden sonra kullanılmalıdır.

— Vet. *İshal,* bütün hayvan türlerinde görülür. Sindirimsizlik, en sık görülen sebeptir. Otçul hayvanlarda daha çok yeşil otlarla beslenme söz konusu olduğu zaman ishalin görülmesi tamamen fizyolojik bir durumdur. Etçil hayvanlarda ise, şiddetli heyecan, korku ve üşütme ishale yolaçabilir. İshal genellikle bağırsak hastalığının belirtisidir ve asalaklardan veya mikroplardan ileri gelen bir bağırsak iltihabını düşündürebilir. Kokmuş, bozulmuş besinlerin veya zehirli maddelerin yenmesinden sonra, kalp hastalıklarının son safhasında ve köpeklerde kronik nefritin üremi safhasında da ishal görülür. Tedavi yalnız ishali değil, asıl sebebi de hedef almalı ve uygun bir besin rejimiyle birlikte yürütülmelidir. (LM)

İSHALİ, Mezopotamya'da arkeolojik yer, Dicle'nin kolu olan Dyala ırmağının vâdisinde. Burada 1934-1936 arası yapılan kazılarda bir sur ve Hummurabi çağından kalma üçlü (birinin Kititum tanrıçası Aştart'a adanmış olduğu sanılır) bir tapınak ortaya çıkarıldı. (L)

İSHALLİ sıf. (*ishal*'den *ishal-li*). Patol. İshal ile ilgili: *İshalli dışkı.*

◆ Sıf. ve i. İshale tutulmuş: *Bir ishalliyi tedavi etmek.* (M)

ISHERWOOD (Christopher), ingiliz asıllı amerikan romancısı (High Lane, Cheshire, İngiltere 1904). Surrey'de (Hindhead) St. Edmnud's school'da okudu, W. H. Auden'ın sınıf arkadaşıydı. Sonra Cambridge'teki Corpus Christi kolejine gitti, oradan 1925'te ayrıldı. Auden'ı görmek için 1929'da Berlin'e gitti, orada 1933'e kadar kalarak ingilizce öğretmenliği yaptı. Auden ile üç oyun yazdılar; bu oyunların en ünlüsü *The Ascent of F-6*'dır (F-6'nın Kalkışı) [1936]. 1938'de Çin'e birlikte gittiler ve *Journey to a War* (Bir Savaşa Yolculuk) [1939] adlı bir seyahatname yazdılar. Isherwood Hitler'in iktidara gelmesinden önceki Berlin hayatını anlatan *The Last of Mr. Norris* (Mr. Norris'in Sonu) [1935] ve *Goodbye to Berlin* (Allahaısmarladık Berlin) [1939] adlı iki kitap yazdı. Isherwood 1939'da A.B.D.'ye yerleşti, 1946'da amerikan vatandaşı oldu. Filim senaryoları da yazmağa başladı. En son yayımladığı romanlar: *The World in the Evening* (Akşamüstü Dünya) [1954] ve *A Meting by the River*'dır (Irmak Kıyısında Buluşma) [1967]. Otobiyografisini *Lions and Shadows* (Aslanlar ve Gölgeler) [1938] adıyle bastırdı. (L)

İSİACUS i. İsis rahibi. (İsis rahipleri uzun bir keten entari ve papirüsten yapılmış sandallar giyer, gün ağarırken bütün mısır tapınaklarında yapılan âyinlere benzer âyinler yaparlardı. Kadınlar çalgılarıyle koroya eşlik ederdi. İmparatorluk döneminde birçok isis rahibi, şehir ve köyleri dolaşır, sadaka toplarlardı.) [L]

İSİDOR, rutenyalı rahip (Peloponnesos 1380'e doğr. - Roma 1463). Aziz Basileios rahibiydi. Kiev başpiskoposu ve Rusya metropoliti (1437) oldu. Floransa konsilinde yunan ve latin kiliselerinin birleşmesini savundu (1438). Rusya ve Litvanya'ya Papalık elçisi olarak gönderildi, orada kiliselerin birliğini ilân etti. Papa Eugenius IV onu kardinalliğe getirdi (1439). İstanbul Türkler tarafından alındığı sırada (1453) İstanbul'da Papalık elçisi olarak bulunuyordu. (L)

İSİDORA i. Afrika'da tatlı sularda yaşayan tabak salyangozu. (İsidora'nın kavkısı Batı Avrupa'da görülen physa'larınkine benzer. İnsanda bilharziyoz hastalığı yapan karaciğer sülüklerine arakonaklık eder.) [L]

İSİDORO de Sevilla, Aziz, başpiskopos ve kilise bilgini (Cartagena 560'a doğr. - Sevilla 636). Kardeşi Leandro'nun yerine Sevilla başpiskoposu oldu (601). 619 ve 625'te sinod meclislerini topladı. 633'te Toledo'da toplanan ve bütün İspanya ile Narbonne Galyası'nda tek tip dinî tören kabul ettirmeğe çalışan Dördüncü Millî konsile başkanlık etti. İsidoro zamanın en büyük bilgini sayıldı. *Etymologiae* (Etimolojiler) adlı eseri bir ansiklopedidir. Bu eser, öğreti alanında özgünlükten yoksun olmakla birlikte, bütün katolik geleneğini etkiledi, İspanya'daki Arius taraftarlarına karşı güvenilir bir kılavuz sayıldı. Papa Innocentius XIII İsidoro'yu 1722'de kilise bilgini ilân etti. (L)

İSİDOROS İskenderiye'li, V. yy.da yaşamış yeni-eflatun'cu filozof. Atina'ya ilk defa 950'de gitti. Proklos ve Marinos'un dostu ve öğrencisiydi. Marinos'tan sonra Atina okulunun başına geçti. Bir filozoftan çok ilâhiyatçıydı. İsidoros'a göre «ruhun yetisi» tektir: sezgi. Tanrı hepimizin içindedir, ona dıştan tapınmanın gereği yoktur. Bir süre sonra, Atina okulunun başına İsidoros'un yerine genç Syrianos veya Hegias getirildi, İsidoros da yurduna, İskenderiye'ye döndü. Rahip Serapion ile Thedora'nın İsidoros'un öğrencisi oldukları söylenir. Yazdığı *İlâhîler* kayıptır. (L)

İSİDOROS Miletos'lu, bizanslı mimar (VI. yy.). İstanbul'daki Ayasofya'yı Tralleis'li Anthemios ile birlikte inşa etti (537). 554'te yeğeni Genç İsidor ile Ayasofya'nın kubbesini yeniden yaptı. (L)

İSİDOROS Pelusion'lu, Aziz (İskenderiye 370'e doğr. - Peusion 435'e doğr.). Mısır'da, Pelusion yakınında bir süre münzevî hayatı yaşadı, sonra Lykhnos'da keşiş oldu. V. yy.ın en bilgili kişilerindendi. Nasturi'lere daha sonra Eutykhes'e Aziz Kyrillos ile karşı çıktı. Ondan kalan iki bin mektup, öğretiyi açıklama bakımından önemlidir; mektuplarında özellikle Aziz İoannes Khrysostomos'un muhtırasını savunur. (L)

İSİLİK i. (esk. türk. *isig,* sıcak > *isig-lik'*-ten *isilik*). Sıcaktan veya terlemekten gövdenin bazı yerlerinde meydana gelen kaşıntılı kabarcıklar. ‖ *İsilik olmak,* isilik hastalığına tutulmak.

— ANSİKL. Döküntülü bir humma olan *isilik humması* dışında birçok isilik çeşidi vardır. Meselâ, içi duru bir sıvıyle dolu iğne başı büyüklüğünde kabarcıklar halindeki yüksek atış isiliği (sudamen) bunlardan biridir. Bu çeşit isilikler hiç bir iz bırakmadan kuruyup kaybolur (tifo v.b. gibi yüksek ateşli hastalarda görülür); asıl isilikler kırmızı plaklar üzerinde çıkan kabarcıklardır. (Özellikle göğüste ve karın üzerinde

İSİS ve Seti I
Abydos tapınağından kabartma

İsis masası detay
Torino müzesi, Roma

belirir ve çoğu zaman şiddetle kaşınır.) Bu kabarcıklar çok terleyen kimselerde, ter deliklerinin tıkanması yüzünden ter bezlerinin küçük kistler halini almasından ileri gelir. (L)

İSİM veya **İSM** i. (ar. *ism*). Bir varlığı, bir nesneyi bir varlıklar veya nesneler bütününü belirtmeğe yarayan kelime: *Aile ismi.* || Ad: *Şahan Ağa isminde bir de kocası vardı* (H. R. Gürpınar). *Çocuğun ismi ne?* (Bk. AD.) || Kişi, insan: *Biz eskidikçe, yaşlarımız yirmiden yirmi bire, yirmi birden yirmi ikiye bastıkça yeni yüzler, yeni isimler katılıyor aramıza* (Y. Z. Ortaç).

— ÇEŞ. DEY. *İsim takmak*, birine (veya bir şeye) bir ad vermek. Lakap takmak. || *İsim vermek*, adı olmayan birini (veya bir şeyi) adlandırmak: *Amazonya'nın cenubunu kaplayan geniş ot ormanlarına savan ismi verilmiştir* (F.R. Atay). || *İsim yapmak*, meşhur olmak, ün kazanmak: *Sonra, kitabı aranacak kadar isim yapmış bir şair değildim* (Y.Z. Ortaç). || *İsmi geçen*, «adından bahsedilen, bir konuşma veya yazıda adından yukarıda söz edilen» anlamında kullanılır. || *İsmi var cismi yok*, varlığının hiç bir önemi yok; bir şeyin hayalî olduğunu belirtir. || *İsmini cismini bilmemek*, hiç tanımamak. || *İsmiyle cismiyle*, adıyle sanıyle, adı ve varlığı ile. || *İsmiyle resmiyle*, bütün ayrıntılarıyle.

— *Esk. İsm-i tahkir*, küçültme, tahkir için kullanılan kelime. || *İsm-i zat*, herhangi bir şeyin özünün adı. Tanrı'nın niteliklerinden ayrı olarak, gerçek adı.

— Dil. bil. Canlı, cansız ve her türlü varlık ve kavramları anlatan veya bildiren kelime. (Bk. ANSİKL.) || *İsim cümlesi.* Bk. CÜMLE. || *İsim çekimi*, isimlere iyelik eki getirilerek yapılan çekim: *Baba-m, baba-n, baba-sı, baba-mız, baba-nız, baba-ları.* || *İsim çekim ekleri.* Bk. EK. || *İsim gövdesi*, isim veya fiil kökünden yapım ekleriyle türetilen ve isim olarak kullanılan gövde: *Baş-lık, bek-çi, sev-gi, al-ı-m.* || *İsim kökü*, bir kelimenin isim olan ve bölünemeyen anlamlı kısmı. || *İsim tamlaması*, iki veya daha çok isimden kurulan tamlama (Türkçede isim tamlaması genellikle genitif ekleriyle, bazen de eksiz olarak yapılır): *Kitab-ın cildi, ev-in yolu; yemek odası, İstanbul şehri, Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya fakültesi.* || *İsimden fiil yapma ekleri.* Bk. EK. || *İsimden isim yapma ekleri.* Bk. EK. || —*Esk. İsm-i cins*, cins ismi. || *İsm-i fâil*, hal ortacı. || *İsm-i has*, özel isim. || *İsm-i işaret*, işaret zamiri. || *İsm-i mastar*, mastar. || *İsm-i meful*, geçmiş zaman ortacı. || *İsm-i mekân*, yer bildiren isim. || *İsm-i mensup*, mensubiyet bildiren isim. || *İsm-i mürekkep*, bileşik isim. || *İsm-i musaggar*, küçültme ismi. || *İsm-i muzmer*, zamir. || *İsm-i mübhem*, işaret zamiri. || *İsm-i müştak*, türeme isim. || *İsm-i nispet*, ilgi zamiri. || *İsm-i tafdil*, karşılaştırma sıfatı. || *İsm-i tasgir*, küçültme ismi. || *İsm-i vasf*, sıfat. || *İsm-i zaman*, zaman kavramı bildiren isim.

— Din. *İsmi âzam*, Allah'ın en büyük ismi. (Bk. ANSİKL.) || *İsmi Celâl*, Allah yerinde kullanılan bir deyim. (*Lafzai Celâl* de denir.)

— ANSİKL. Dil bil. Türkçede *isimler* genel olarak ikiye ayrılır: aynı cinsten olan varlık ve kavramların ortak adı *cins ismi* (*cins ismi, ortak isim* de denir) [*at, kişi, melek, yaprak, düşünce sevinç v.b.*]; tek varlığı bildiren *özel isim* (*has isim* de denir) [*Ahmet, Ankara, Amerika, Türkler* v.b.] *Cins isim*'lerde, kelime ile karşıladığı nesne ve kavram arasında toplumun önceden kabul ettiği bir bağlantı vardır; bireylerin zihninde cins isimler söz konusu olduğu zaman yaklaşık olarak aynı nesne veya kavramlar canlanır. Her bireyin zihninde bu nesnelerin biçimi ve söz olarak karşılıkları vardır. *Özel isim*'lerin karşıladığı varlık ve kavramlar, cins isimlerde olduğu gibi zihinde bir benzerlik hayali uyandırmaz; yalnız bilenlerce özel olarak adlandırılır: özel isimler ile karşıladıkları nesne ve kavramlar arasında, ancak bilenler açısından bir bağlantı vardır. Özel isimlere *anlamı olmayan isimler* de dendiği olur; ancak kelime anlamı, karşıladığı nesne ve kavram ile olan ilişkisi dikkate alınırsa cins isimler özel ad olarak da kullanılmaktadır: *Bilgin, Yüksel, Yılmaz, Çetin* v.b. İsimler yapı bakımından ikiye ayrılır: bir tek kelimeden meydana gelen ve yapım eki almamış olan isimler (*yalın isim*) [*ev, dil, yer, su, gün, kol* v.b.]; iki kelimeden meydana gelen isimler (*bileşik isim*) [*sivrisinek* (< *sivri* + *sinek*); *cumartesi* (<*cuma* +*ertesi*), *Eskişehir, Çanakkale, Diyarbakır* (*Diyar-ı bekir*), *Karadeniz* v.b.].

İsimler bazen kelime gruplarında aldığı görev bakımından değişik adla anılır: zaman, yer, durum ve miktar bildiren isimler *zarf**, niteleme ve belirtme isimleri de *sıfat** adını alır.

İsimler kökleri bakımından *isim soylu isimler* ve *fiil soylu isimler* olmak üzere ikiye ayrılır. Fiil soylu isimler, fiil kök ve gövdelerine, fiilden isim yapma ekleri getirilerek yapılır: *at-ı-ş, düşün-ce, sa-y-ı* v.b. Türkçede özel ve cins isimlerin imlâsı değişiktir; özel isimler büyük harfle, cins isimler de küçük harfle başlar. Fakat *ay, güneş, dünya* gibi gerçekte özel isim olan kelimeler, çok yaygınlaştığı için küçük harfle başlatılır.

● *İsim halleri.* İsimler, kelime grupları ve cümleler içindeki isimler, edatlar ve fiillerle çeşitli ilişkilerde bulunur; bu ilişkilerin cinsine göre de çeşitli hallere girer. İsimler bu ilişkilerin bazen eksiz, çoğu zaman ekli durumda bulunur. Bk. EK. (*Hal ekleri.*)

İsimlerin söz konusu kurulan ilişkileri ikiye ayrılır: isme bağlı bulunan unsurlarla kurulan ilişkiler (bu ilişki iyelik ekleri aracılığıyle kurulur) ve ismin bağlı bulunduğu unsurlarla kurduğu ilişki (bu ilişki hal ekleri aracılığıyle kurulur.) Türkçe'de isimler kelime grupları ve cümleler içindeki diğer kelimelerle olan ilişkilerine göre şu hallere girer:

a) yalın hal; **b)** genitif (ilgi) hali; **c)** akkuzatif (yükleme, yapma veya *-i*) hali; **ç)** datif (yaklaşma, yönelme, verme veya *-e*) hali; **d)** lokatif (bulunma, kalma veya *-de* [*-da*]) hali; **e)** ablatif (uzaklaşma, ayrılma veya *-den* [*dan*]) hali; **f)** instrumental (vasıta) hali; **g)** ekvatif (eşitlik) hali; **ğ)** direktif (yön gösterme) hali.

— Din. Birçok hadislerden anlaşıldığına göre Allah'ın «esmaı hüsna»sının (en güzel isimler) yanında bilinmeyen bazı isimleri de vardır. Bu isimlerden biri de *İsmi âzam*'dır. İsmi âzam peygamberlere bildirilmişse de açıklanmasına izin verilmemiştir. İslâm bilginleri bu ismi ile edilen duanın kabul edileceği görüşündedirler.

Bazı bilginler İsmi âzamın «Allah'ın bütün isimlerini kendisinde toplayan bir isim olduğunu» ileri sürerler. Bunlara göre Allah kelimesi İsmi âzam'dır. İsmi âzam'ın Âyetül Kürsî ve Âli İmran surelerinin ilk ayetlerinin içinde olduğu görüşünü benimseyenler de vardır.

◆ **İsmen** zf. *Esk.* Adını söyleyerek, adını beliterek.

◆ **İsmî** veya **ismiyye** sıf. *Esk.* İsimle ilgili. || *Cümle-i ismiyye*, isim cümlesi, yüklemi isim olan cümle.

◆ **İsmiyet** i. *Esk.* Bir kelimenin isim olması hali. (→ Bibliyo.) [M]

İSİMLİ sıf. (*isim*'den *isim-li*). Adı olan, ad almış. (M)

İSİMSİZ sıf. (*isim*'den *isim-siz*). Adsız, adı olmayan, ad verilmemiş: *Meçhul bir ormanın isimsiz nebatı* (F. H. Dağlarca). || Yaptığı iş bilinip, kendi bilinmeyen: *İsimsiz kahramanlar.* (M)

İSİN. Esk. coğ. Aşağı Mezopotamya'da şehir. Burada iki yüzyıl boyunca (M.Ö. 2017-1794) bir amurru sülâlesi hüküm sürdü; bu sülâleye *İsin sülâlesi* denir. Kurucuları olan İşbi-İrra'nın (M.Ö. 2017-1985) ve haleflerinin zamanında şehrin nüfuzu çabucak genişledi. Fakat İşme-Dagan'dan (M.Ö. 1953-1935) ve en eski kanun yapımcılarından biri olan Lipit-İştar'dan (M.Ö. 1934-1924) sonra gittikçe güçlenmekte olan Larsa şehrinin baskısı altında İsin'in önemi azalmağa başladı. Sonunda Larsa'lı Rim sin tarafından alındı ve Hamurabi imparatorluğuna katıldı. İkinci bir İsin sülâlesi de (M.Ö. 1156-1025) Babil'de yaşamıştır. (M)

İSİNDA. Esk. coğ. Korkuteli yakınında şehir. Heberday ve Kalinka tarafında bulundu (1895). Kule tipi mezarları ile tanınır. Burada bulunan bir mezar anıtı, bugün İstanbul Arkeoloji müzesindedir. Anıtın üzerinde av ve savaş sahneleri vardır. Eser tam olarak ele geçmediği için, sahneler de tam değildir. Yüksek bir kaide üzerinde oturan bu anıt M.Ö. VI. yy.a aittir. (M)

İSİRO, Eski Belçika Kongosu'nda *Paulis* şehrine 1966'da verilen ad. (L)

İSİS, mısır dilinde **Esi,** mısır tanrıçası; kral tahtı veya tanrı tahtı anlamına da gelen bu kelime çok eski bir unvandır. En eski tapınağı, kıptî dilinde Nau-esi (İsis kasabası) denilen Neteru tapınağıdır. İsis'in aynı zamanda, Aşağı Mısır'ın on ikinci ilinin Neteru yakınındaki yönetim merkezi Sebennytos'un baş tanrıçası olması da muhtemeldir.

Çok eski zamanlarda, İsis ile dokuzuncu ilini başkenti olan Busiris'in tanrısı arasında ilişki kuruldu. İsis bir ana tanrıça sayılıyordu. Yeryüzünün gelecekteki tanrısı olan oğlu da (daha sonraları Horus adını aldı) genç bir tanrıydı. Busiris'in tanrısı Sebennytos çiftine gösterilen saygıya ortak olunca *Osiris* («İsis»in yarattığı kişi) adını aldı. Bunun üzerine İsis de, kraliçe-tanrıça sıfatıyle, kral-tanrının tamamlayıcısı oldu ve bundan böyle anaların ve çocukların koruyucusu, ailenin gözeticisi olarak kaldı. Efsaneye göre, insanların tanrısı Osiris, erkek kardeşi Set tarafından hunharca öldürüldü. İsis, Osiris'in yeniden dünyaya dönmesini sağladı, ondan bir çocuk yaptı, bu çocuk daha sonra babasının tahtına oturdu. Bu efsane, Tarihöncesinden beri Mısır'ın sosyal hayatı için bir medeniyet yaratıcısı olmuştur. İsis, Osiris'in bütün tapınaklarında Osiris ile bir tutuldu. Hattâ, Buto (Khebis), Koptos, Philae tapınaklarında ve İsis ile Hathor'un bir tek tanrı sayıldıkları daha sonraki dönemde, daha başka tapınaklarda da en baştaki yeri aldı. Başlangıçta yalnız veya çocuk Horus'u emziren bir kadın biçiminde temsil edilirken, ana tanrıçalardan biri olunca inek, inek başlı bir kadın veya saçları inek boynuzlarıyle süslü bir kadın olarak temsil edilmeğe başlandı.

İsis kültü, pek eski zamanlarda, gemicilerin uğradıkları limanlarda, adalarda, Akdeniz'in kıyı bölgelerinde yayıldı ve yerleşti. Helenistik dönemde bu yayılma arttı, İsis kültü Ege adalarında (Delos) ve çok daha az olmakla birlikte Kıta Yunanistanı, Anadolu ve Batı'da tutundu. Tanrıça İsis yunan-roma nitelikleri kazandı, Demeter ile bir sayıldı ve Zeus-Serapis ile birleşti. Roma imparatorluğu döneminde tanrıçaların ilki, «Her şey olan tanrıça» sayıldı. Mısır kültlerinin Roma'ya girişi imparatorluk dönemine kadar yavaş oldu. Daha sonra, Hadrianus zamanında en yüksek noktasına ulaşan bir hayranlık dönemi başladı. Dine kabul törenleriyle, arıtıcı ve çileci ibadetlerle mistik bir din haline gelen bu kültür ve inançların yanında mısır biblocuğu da gelişti. Galya'da, İspanya'da, Ren ve Tuna kıyılarında İsis tapınakları kuruldu. İsis'e tapanların pek çoğu Roma lejyonlarının askerleriydi. Din adamları sınıfı da, papazlardan, tören alaylarının kutsal eşya taşıyıcılarından ve tanrıçayı giydiren görevlilerden meydana geliyordu. Törenler, tapınağın açılış ve kapanışlarında yapılan günlük bir âyin ve kabul törenleriyle büyük genel şenliklerden ibaretti. Büyük genel şeklinlerde, ilkbaharda âyin alayı ile getirilen *İsis'in gemisi* denize indirilir, sonbaharda da oğlunun gövdesinin parçalarını bulan İsis'in acısını temsil eden *Osiris'in buluşu* töreni yapılırdı. (L)

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

İSİS, 1856'da Pogson tarafından bulunan 42 numaralı küçük gezegen. (L)

İsis, müziğini Lully'nin, metnini Quinault'nun yazdığı beş perde ve bir öndeyişten meydana gelen müzikli trajedi. İlk defa 5 ocak 1677 yılında Saint-Germain-en Laye'de saray erkânı önünde oynandı. Oyunda Jupiter ile orman perisi İo'nun aşkları ve İo'nun Junon ile mücadelesi anlatılır. Saray çevresi, yazarın, Junon tipiyle Mme de Montespan'ı çizmek istediğini iddia ettiler. Kralın gözdesi, Quinault'yu saraydan kovdurdu. (L)

İsis düğümü, eski bir mısır muskası. *İsis tokası* da denir. Başlangıçta, uçları iki yanından sarkan bir düğümle başlanmış bitkisel bir maddeden yapılırdı. Metinlerde «İsis'in kanı» olarak nitelenen İsis düğümü. İsis'in koruyuculuğunu temsil eder. XVIII. Sülâleden sonra, süs olarak tanrının kemerinde görülür. (L)

İSİS ET SERAPİS. Esk. coğ. Roma şehrinin on dört bölgesinden üçüncüsü, Esquilina tepesi yamaçlarında. Flavianus amfiteatrı (Coluseum); «Yaldızlı ev»; Trajanus hamamları; Livia kemerli kapısı. (L)

İsis masası, 1525'te Roma'da ortaya çıkarılan eskiçağ anıtı (Torino müzesi). Bu, hiyerogliflerle ve gümüş kabartmalarla süslenmiş bronzdan yapılma kare biçiminde bir masadır ve İsis'i, öbür tanrıları, mezhebe kabul sahnelerini, dinî törenleri temsil eder. Hadrianus devrinden kaldığı sanılır. (L)

İsis ve Osiris, Plutarkhos'un eseri; İsis kültü rahibesi olan dindar ve bilgili Klea için yazılan felsefî danışma. Yazar, bu yabancı dinden, yunan düşüncesiyle uyarlı gördüğü unsurları alır, buradan evrensel bir din fikrine yükselir. Bu inceleme yazısı, hiyerogliflerin çözülmesine kadar, Osiris dini üstüne bilgi veren başlıca kaynaktı. Bugün, Yunanistan'da da büyük ilgi görmüş olan bir mısır dini üzerine o çağda yaşamış birinin tanıklığına dayanan temel bir belge niteliğindedir. (L)

İSKA i. (ar. *saky*'den *iskā*). *Esk.* (Hayvan veya toprağı) Sulama, su verme: *Gülistan-ı hüsn-i feyzâbâdı âşub etmeği / Sû-be-sû hun-ı dil-i aşıkla iska eyledin* (Yenişehirli Avni). || İçecek bir şey verme: *Yahut pazarda bir kebapçı dükkânına sokup itam ve iskadan sonra* (Naima). [M]

İSKAÇA i. Denizc. Bk. ISKAÇA.

İSKAFİ (Ebu İshak Muhammed bin Ahmed), El-Muttaki'nin veziri. Bağdat şahnası (polis müdürü) Muhammed bin Yakut'un kâtipliğini yaptı (934-935). Sonra kendisine halife tarafından vezirlik verildi (941). Kısa bir süre sonra emirülümera Kür-Tigin tarafından azledildi. Kür-Tigin'in düşmesinden sonra yeniden vezirlik makamına geçti (942). 8 Ay sonra Hamdanîlerden Nasirüddevle tarafından görevine son verildi. (M)

İSKAFİYE i. (Muhammed bin Abdullah el *İskâfî*'nin adından). Mutezilenin kollarından biri. Muhammed bin Abdullah el-İskâfî (öl. 584) tarafından kuruldu. Bu tarikat mensuplarının inancına göre Allah delilere ve çocuklara zulmetmeğe kadirdir, fakat akıllı kimselere zulmedemez. (M)

İSKALARYA i. (ital. *scalare*'den). Çarmıkların halattan yapılmış basamakları. (M)

İSKAMBİL i. (Fransız *Briscambille*'in adından). Bir yüzlerinde rakamlar veya şekiller bulunan ve çeşitli oyunlar oynamağa yarayan ince kartlar destesi. || Bu kartlardan her biri: *Çabuk çabuk, birbiri arkasından yere atılan iskambiller acayip hışırtılar çıkarıyordu* (Sabahattin Ali). || Bu türlü kart destesiyle oynanan oyun: *Kasap Osman cebinden çıkardığı kâğıtları, iskambilde koz kırar gibi, masanın mermerine vurdu* (Kemal Tahir). *Gecelerimiz, çarşı Meydanında, Dimko'nun hanında bira içmekle, iskambil oynamakla geçiyordu* (Ömer Seyfeddin). [Bk. ANSİKL.]

— DEY. *İskambil kağıdı gibi devrilmek*, arka arkaya ve aynı yöne doğru üst üste devrilmek.

— ANSİKL. Blum, briç ve birçok iskambil oyunlarında özellikle 52 kâğıtlık deste kullanılır. Her destede 13 iskambil kâğıdından meydana gelen dört renk vardır. Bu takımlara, maça (pik), kupa (kör), karo ve sinek (trefl) denir. Her takımda üç resimli (papaz, kız ve vale) ve üstünde 1'den (as), 10'a kadar sayılar yazılı on kâğıt vardır. Ekstra bir kâğıt olan joker ancak bazı oyunlarda (remi, konken v.b.) kullanılır ve elde bulunmayan herhangi bir kâğıdın yerine işlenir.

XII. yy.dan önce Doğu'da iskambil kâğıtlarının kullanıldığını gösteren hiç bir belge yoktur. Ayrıca İskambil kâğıdının kaynağı ve ne maksatla ortaya çıktığı hakkında da elimizde çok az bilgi vardır. Bazı tarihçilere göre iskambil, Batı Asya'lı çobanların çakıl taşlarıyla oynadıkları bir oyunun gelişmiş şekli olan satrançtan çıkmıştır. Bazıları da iskambilin fal bakmağa yarayan çubuk ve oklardan çıktığı görüşündedir. Üstlerinde dört ayrı işaret bulunan çubuklar sunağın üstüne atılır, rahipler çubukların düştüğü yöne göre tanrının verdiği emrin ne olduğunu anlardı. Yani bu çubuklar tanrı ile bildirişme imkânı sağlardı. İskambil kâğıtlarının kaynağı Doğu, Mısır veya Arabistan olabilir. İskambil kâğıdının XII. yy.da seyahat eden tüccarlar, paralı askerler veya göçebe çingene boyları tarafından Avrupa'ya getirildiği sanılır.

● *Destenin tarihçesi.* Avrupa'da yapılan ilk kâğıtlara Tarot'lar (kader tabletleri) veya *tarocchi* adı verilmişti. Resimli olan bu kâğıtlarla fal bakılır, bilgi verilirdi. Bu kâğıtların en eskileri 1470'te Lombardia'da sanatçı Mantegna tarafından yapılmış olanlardı. *Tarocchi di Mantegna* adını taşıyan ve 50 kâğıttan meydana gelen bu destede hayatın değişik safhalarını gösteren ilham perileri, fazilet, gezegenler, güzel sanatlar ve bilimler gibi alegorik ve mitolojik resimler vardı. Son zamanlarda bu resimlerin Botticelli ve Baldini tarafından yapıldıkları ve Floransa okulunun etkilerini taşıdıkları söylenmektedir.

Mantegna Tarot'ları zamanla gelişti, böylece 78 kâğıtlık Venedik Tarot'ları ortaya çıktı. Venedik destesinde her biri 14 kâğıttan meydana gelen dört renk vardır. Her renkte dört resimli kâğıt (kral, kraliçe, şövalye ve vale) ile üzerlerinde kılıç, kadeh, para ve asa takım işareti bulunan 10 tane (1'den 10'a kadar) sayılı kâğıt vardır. Tarot destesinde ayrıca *koz* denilen 22 tane yüksek değerli kâğıt bulunur. Koz'ların çeşitli anlamlar taşıyan güneş, papa, adalet ve ölüm (13. kâğıt) gibi sembolleri de vardır. Numarasız olan 22. kâğıt bugünkü joker'in öncüsü olan *il matto*'dur (deli). XV. yy.da bu 78 kâğıtlık destenin sayısı 97 kâğıda çıktı ve *Floransa minchiate* destesi adını aldı. Eklenen 19 koz içinde 3 fazilet, 4 cevher ve 12 zodyak işareti vardır. Daha sonraki Bologna Tarot'larında veya *tarocchino*'larındaki dört renkten ikili, üçlü, dörtlü ve beşli çıkarılarak deste 62 kâğıda indirilmiştir. Venedik destesi, minchiate ve Bologna *tarocchino*'su bugün İtalya'da hâlâ kullanılmaktadır.

Asıl 78'lik desteden zamanla daha birçok küçük deste ortaya çıktı. Meselâ Trappola destesinde XVIII. yy.a kadar kozlar ile kız, üçlü, dörtlü, beşli ve altılıların çıkarılmasıyle 36 kâğıt kalmıştı. XVIII. yy.da aslar da çıkarılınca deste 32 kâğıda indi.

Bir fransız oyunu olan *piket*'te de koz, şövalye, ikili, üçlü, dörtlü ve beşli'ler kullanılmıyordu. O zaman 36 kâğıtla oynanan piket 1700'lerde altılıların da atılmasıyle bugün 32 kâğıtla oynanır oldu. İspanyolların *hombre* destesinde 40 kâğıt vardır. Bunlar *reyes* (krallar), *caballeros* (şövalyeler), *sotas* (uşaklar) ve birden yediye kadar sayı kâğıtlardan meydana gelir.

● *Yapım.* Avrupa'da elde yapılan ilk iskambil kâğıtları çok güzel resimlerle süslüydü. Fakat çok pahalı olduğu için bunları sadece zenginler alabiliyordu. Ancak baskı usulünün bulunuşundan sonra oyun kâğıtları herkesin alabileceği şekilde çoğaldı ve ucuzladı. XV. yy.da kâğıtlar tahta kalıplarla basılırdı. Bu tür baskıyı ilk defa Ulm, Nürnberg ve Augsburg'daki alman ustalar (Kartenmacher) kullandılar. Çok ünlü olan bu ustaların bastıkları kâğıtlar birçok ülkeye satılırdı. 1397'den kalma bir Ulm tutanağında «Oyun kâğıtları küçük fıçılarla İtalya'ya, Sicilya'ya ve denizaşırı ülkelere gönderildi, karşılığında baharat ve başka mallar alındı» satırlarını okumak mümkündür. İtalyan sanatçıların fazla oyun kâğıdı ithal edilmesinden dolayı meslekleri tehlikeye girdiği yolundaki şikâyetleri Venedik'li yöneticiler tarafından dikkate alındı ve 1441'de oyun kâğıdı ithali yasaklandı; yasağa uymayanların da büyük cezalara çarptırılacakları bildirildi. 1463'te İngiltere'de çıkan bir kanun da buna benzer sebeplerle oyun kâğıdı ithalini yasakladı.

Baskının öğrenilmesi ve yaygınlaşmasıyle oyun kâğıdı yapımında büyük gelişmeler oldu. XVI. yy.da baskıda bakır kalıpların kullanılmasıyle elle boyama veya tahta kalıp baskısı gibi uzun süren işlemler ortadan kalktı. Bir devrim olan renkli baskı (litografi) ilk defa 1800'lerde kullanıldı. Bu usulle Almanya, İtalya ve Fransa'da birçok güzel kâğıt basıldı. Bugün yeni metotlarla (fotogravür) iskambil kâğıdı basımında büyük bir artış olmuş ve böylece dünyadaki bütün insanların hayatı ve tarihinde önemli bir rol oynayan büyük bir iskambil kâğıdı endüstrisi kurulmuştur.

● *Desenler.* Diğer sanat eserlerinde olduğu gibi iskambil kâğıtlarının üzerindeki desenler de sanatçıların eğilimlerine uygun değişiklikleri yansıtır. İlk iskambil kâğıdı yapımcıları kısa bir süre sonra dinî konuları bir yana bırakarak gündelik hayatın iş ve eğlencelerini çizmeğe koyuldular. İskambil kâğıdı yapımında ilk Tarot biçiminden uzaklaşınca her takımdaki kâğıtlarda boydan boya devrin ilerigelen yöneticilerinin resimleri yer almağa başladı. Bazı eski italyan ve ispanyol destelerinde görülen dört kral ortaçağlarda yaşamış olan dört büyük imparatoru canlandırır. Fransız destelerinde hâlâ kullanılan kraliçelerin yerine ata binmiş şövalyelerin resimleri çizilirdi. Sanatçılar kâğıtlardaki figürleri de devrin önemli yöneticileriyle soylu kişilerine benzetirler, ad ve giysi ile silâhları da istedikleri gibi değiştirirlerdi.

Henri III zamanında yapılan kâğıtlar o zamanki şatafatlı fransız elbiselerini yansıtıyordu. Henry IV tahta çıkar çıkmaz kâğıtlardaki giysi ve adlar da hemen değişti. 1780'den kalma bir ingiliz destesinde devrin İngiltere, Fransa, İspanya ve Prusya kralları yer almıştı. Fransız devriminden sonra soylulara karşı beslenen düşmanlık sebebiyle oyun kâğıtlarından, kraliyet ailesine mensup kişilerin resimleri artık yapılmaz oldu; yerlerini filozoflar ve başka ünlü kişiler aldı. Fakat 1813'ten sonra kraliyet ailesi oyun kâğıtlarındaki yerini yeniden aldı.

Bugünkü gibi iki tarafa da çevrilebilen çift yüzlü kâğıtlar ilk defa 1827'de Fransa'da çıktı. Bu destedeki yüzlerin yerinde aşağıdaki kişilerin resimleri vardı:

	Papaz	*kız*	*vale*
maça :	Davut	Pallas	Hogier
kupa :	Charlemagne	Judith	La Hire
karo :	Sezar	Rahel	Hektor
sinek :	İskender	Elizabeth I	Lancelot

İtalyan Tarot'larının tahta kabartmalarla süslü olanları dışında ilk zamanlarda yapılan oyun kâğıtlarının arkaları genellikle düz ve renksizdi. 1800'lerde bazı yalın biçimler görülmeğe başladı. 1860 Yıllarında kâğıtların arkasına gerçekten sanat eseri sayılabilecek süsleri ilk yapan İngiltere'de Londra iskambil kâğıdı yapımcılarından Thomas de la Rue'nün yanında çalışan Owen Jones'tur. (Jones'un orijinal desenlerinin bulunduğu kitap Cincinnati Sanat müzesindedir.)

XIX. yy.ın sonlarında iskambillerin arkasını süslemek, oyun kâğıdı endüstrisinin önemli bir kolu haline geldi. Fakat kâğıda işaretli havası vermemek için de deste içinde değişik süsler yapmaktan sakınılıyordu.

● *İşaretler.* İskambil kâğıdı işaretlerinin biçimleri, sayıları ve süsleri büyük değişiklikler geçirdi. Çok eski çin kâğıtlarında para şekilleri, bir dizi para veya çin kâğıt paralarının değerine benzeyen on bin sayısının simgesi ve bu sayının on katları takım işareti yerine geçiyordu. Doğu'da yapılmış eski yuvarlak bir destede her biri 12

iskambil

elle çizilmiş (XV yy.)

alman (XV. yy.)

fransız (XVIII. yy.)

ingiliz (XVIII. yy.)

günümüzde

kâğıttan meydana gelen 10 renk, her renkte de hint tanrısı Vişnu'nun aldığı on biçimden birinin resmi olan kaplumbağa, yılan, cüce, maymun, ejderha, istiridye, yarı at yarı adam ve yabanî domuz gibi işaretler vardı. En eski italyan Tarot'larında rastlanan kılıç, kadeh, halka ve sopa gibi işaretler önceleri iki başlı hint tanrısı, Ardhanari'nin dört elinde tuttuğu işaretlerdi. Bunlar Ganj ve Nil nehirleri kıyısında yaşayan en önemli dört kastın sembolleriydi. Kılıç, kral veya askerleri, kadeh kiliseyi, halkalar (ve paralar) tüccarları, sopalar tarımı temsil ederdi. Stuttgart'ta bulunan en eski alman kâğıtları (1440) bir av serisiydi. Takım işaretleri de köpek, geyik, ördek ve atmacaydı. Konvansiyonel alman kâğıtlarında genellikle şahinler (veya çan) soyluları, kupalar din adamlarını, yapraklar şehirlileri, palamutlar da köylüleri temsil ederdi.

Fransa'daki kâğıt yapımcıları renk işaretlerini yalınlaştırdıkları gibi kâğıtların kolaylıkla tanınabilmeleri bakımından kırmızı ve siyah olmak üzere ikiye ayırdılar. Asıl adı Etienne de Vignollès olan ünlü fransız şövalyesi La Hire, piket oyununu buldu. Renk işaretleri olarak maça, kupa, karo ve sinek kullandı. İngiltere de bu renklerin adlarını değiştirerek benimsedi. Amerikan kâğıtları da ingiliz örneğine uygun olarak yapıldı. Amerikalı yapımcılar Amerika'ya özgü işaretler koymağa (yıldız, çizgiler, kalkan ve kartal gibi) ve dört renk sistemini geri getirmeğe çalıştılarsa da bu sistem tutmadı. Geleneksel desen ve renkler hâlâ kullanıldığı gibi bugün bütün ülkelerde iskambil kâğıtları standart bir hal aldı.

Bundan başka oyun kâğıtları gramer, retorik, müzik, astronomi, tarih, coğrafya dallarında, hanedan armalarında, ahlâk ve siyaset alanlarında da kullanılmaktadır. Ayrıca askerî strateji gibi konularda bilgi vermek amacıyle hazırlanmış özel desteler bile vardır. Papalıkla ilgili rezaletleri, dinsel hoşgörüsüzlükleri, siyasî ve tarihî olayları, opera libretto ve notalarını canlandıran desteler de yapılmıştır.

Takım işaretinin bir parçası olan ve ustalıkla yapılmış süsler genellikle devrin moda ve duygularını dile getirir. Bu desteler arasında son derece esprili olanları vardır. Yine bir ülkenin resimleri veya tarihî olaylarıyle süslü hatıra desteleri de vardır.

Bazı sıkışık durumlarda iskambil kâğıtları büsbütün değişik amaçlar için de kullanılmıştır. Meselâ arkası boş olan eski kâğıtlara yazılar yazılmış, 1685'te fransız valisi Jacques de Meulles'ün bazı savaş borçlarını oyun kâğıtlarıyle ödemesi üzerine Kanada'da ilk kullanılan kâğıt para da bu kâğıtlar olmuştur. Fransız devrimi sırasında Napolyon kâğıtları vesika olarak kullanıldı. Eskiden Amerika'da bu kâğıtlar davetiye ve kartvizit olarak da kullanılıyordu. 1765'te A.B.D.'de çıkan Damga Pulu kanunundan sonra her kâğıt destesine bir şilin vergi konmuştu ve vergiye tabi bu kâğıtlar Pennsylvania üniversitesinde sınıfa giriş belgesi olarak kullanılıyordu.

● *Koleksiyonlar.* Dünyanın çeşitli müzelerinde büyük ve çok değerli iskambil kâğıdı koleksiyonları vardır. Bu koleksiyonların bulunduğu başlıca müzeler Paris'teki Librairie Nationale, Londra'da British museum ve Royal Asiatic Society, Dresden, Münih, Nürnberg ve Viyana müzeleriyle Washington'daki National Gallery of Art'tır. Ayrıca birçok özel koleksiyon da vardır.

Bunların en ünlülerinden biri eski İspanya kraliçesine ait olandır ve Cincinnati Sanat müzesinde bulunmaktadır.

Yeryüzünde bugün binlerce iskambil koleksiyoncusu vardır. Bunlar eski desteleri toplar, kâğıt ve boyalarını inceleyerek bunların ne zaman yapıldığını bulmağa çalışırlar. Bazıları ise kâğıtların arka taraflarında bulunan resimlere göre bunları sınıflandırır ve toplar. Koleksiyoncu dernekleri toplantılar, incelemeler, açık oturumlar, sergi ve müzayedelerle bu konuyu yaymağa çalışırlar. *Hobbies* dergisinde de her ay arada bir de diğer dergilerde oyun kâğıtları üstüne bir makale çıkar. (LM)

İSKÂN i. (ar. *sükûn*'dan, *iskân*). Yerleştirme. ‖ Vatanı veya evi olmayan kimseleri vatan veya ev sahibi yapma. ‖ Boş bir bölgeye insan yerleştirme. ‖ *İskân etmek,* yerleştirmek. Ev, yurt kazandırmak. Boş bir bölgeye insan yerleştirmek. ‖ *İskân dairesi,* İmar ve İskân bakanlığına bağlı ve iskân işlerine bakan daire.

— *Esk. İskân-ı muhacirîn,* yurt dışından gelen göçmenleri bir yere yerleştirme.

— Gram. *Esk.* Arap imlâsında bir kelimenin harekelerinden birini atma, kelimeyi harekesizmiş gibi okuma. ‖ Kelimenin son hecesini harekesiz okuma.

— Huk. Bk. ANSİKL. ‖ *İskân bölgesi,* nazım planlarla tespit edilen ve imar hududu içinde inşaata izin verilen yerler. (Bk. ANSİKL.) ‖ *İskân müsaadesi.* Bk. ANSİKL. ‖ *İskân sonucu doğan kayıtlamalar.* Bk. ANSİKL.

— Tar. *Osmanlılarda iskân siyaseti.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *İskân,* devletin karşılaştığı ve çözmek zorunda olduğu meselelerin başta gelenlerindendir. Özellikle Türkiye gibi, iktisadî ve sosyal yönden gelişmesini tamamlayamamış bir ülkede, devlete düşen görev, sadece bir hukukî düzenleme fonksiyon ve görevini aşacak ve fiilen bazı katkılarda bulunmayı gerektirecek niteliktedir. Esasen anyasanın yerleşme hürriyeti olarak düzenlediği bu konu, hürriyetin kâğıt üzerinde kalmayıp gerçekleştirilmesini de kapsamaktadır. Gerçekten istatistikî bilgilere göre, nüfusun yüzde 70'inin yaşadığı köylük yerlerin pek çoğunda, fennî ve sağlık şartlarına uygun oturma yerleri bulunmamaktadır. Buna ek olarak, gecekondu meselesi ve tabiî âfetler sonucu ortaya çıkan durumlar da vardır. Nitekim, kalkınma planında da konut meselesi ele alınmıştır. Bu meselenin ana ilkeleri şu şekilde özetlenebilir: mesken yatırımına yapılan harcamalar, toplam yatırımın yüzde 20'sini aşmadan sağlanmalı; lüks konut yapımı sınırlanarak sağlık bakımından yeterli, ucuz halk meskenleri yapımına yönelinmelidir. İskân konusuyle ilgili faaliyeti, genel olarak İmar ve İskân bakanlığı, imar mevzuatı dahilinde yürütür.

● *İskân bölgeleri.* Bu bölgenin sınırlarına da *iskân hududu* adı verilir. İskân hududu dışında kalan yerlerden, jeolojik, topografik veya diğer sebeplerle inşaat yapılamayacağı imar planında açıkça gösterilmiş kısımlarda, hiç bir surette yeni iskân bölgeleri kurulamayacağı gibi, diğer kısımlarda da, nazım planda belirtilen iskân bölgeleri ihtiyacı karşılayamaz hale gelmedikçe yeni iskân bölgesi açılamaz.

İskân hudutları içinde yapılacak konutların şartları, belediyelerin imar yönetmeliklerinde tespit olunur. Meselâ, İstanbul belediyesi imar yönetmeliği, ayrıntılı bir şekilde, bina derinliklerini, yola oranla yüksekliklerini göstermiş; saçakları, çatı ve çıkmaları, iç yükseklikleri, pencereleri, kapıları, merdivenleri belirtmiş; yüksekliği 15,50 m'yi geçen veya beşten fazla katı bulunan resmî ve umumî binalarla, çarşı, otel, işhanı ve apartmanlarda, zemin kattan itibaren (çatı katı hariç) son kata kadar, sahası 1,50 m^2'den az olmamak üzere bir asansör yeri ayrılmasını ve fennî icaplara göre asansör yapılmasını zorunlu kılmıştır. Yine aynı yönetmeliğe göre, her müstakil ev veya dariede, en az bir oda, bir yatak odası veya nişi, bir mutfak veya yemek pişirme yeri, bir banyo veya yıkanma yeri, bir tuvalet bulunacaktır. Üç veya daha az odalı ev veya dairelerde yıkanma yeri ile tuvalet birarada olabilir. Ayrıca odaların ve diğer bölmelerin boyutları da asgarî ölçülerle gösterilmiştir.

Türkiye'nin gerçekleri ve özel ihtiyaçları bakımından, iskânla ilgili, ayrı bir mevzuat da düzenlenmiştir. İskâna ilişkin bu özel düzenlemenin konuları şu şekilde belirtilebilir: halk meskenleri; gecekonduların ıslahı; göçmenlerin yerleştirilmesi; âfet bölgelerinde iskân faaliyeti. Bunlara, bir de yeni anayasa düzenine gelinceye kadar uygulanan, kan gütme konusuna ilişkin mecburî iskân eklenebilir. Bk. MESKEN.

● *İskân müsaadesi.* Bir yapının bitirilmesi ve mal sahibinin yazılı isteği üzerine, fen ve sağlık mensuplarınca muayene edilerek ruhsat ve eklerine uygun olduğu ve kullanılmasında fen ve sağlık bakımlarından mahzur görülmediği takdirde, belediyece verilen kullanma iznine denir.

● *İskân sonucu doğan kayıtlamalar.* İzin verilmesi hali dışında, devletçe iskân edilen göçmen ve mülteciler, en az on yıl süreyle, yerleştirildikleri yerde oturmak zorundadırlar. Göçebe ve gezginci çingenelerin, göçebeliğe ve gezginciliğe dönmelerine izin verilmez. Bu şekilde, iskân yoluyle verilen gayrımenkuller on yıl süreyle hiç bir suretle satılamaz, bağışlanamaz, rehin edilemez, haciz olunamaz ve tapularına bu yolda kayıt düşürülür. Mecburî iskân konusunda bir örneğe de, kan gütme davaları sebebiyle yapılan yerleştirme faaliyetinde rastlanmaktaydı. Ancak, Anayasa mahkemesi bu konudaki kanun hükmünü, Anayasanın «herkes dilediği yerde yerleşme hürriyetine sahiptir; bu hürriyet, ancak millî güvenliği sağlama, salgın hastalıkları önleme, kamu mallarını koruma, sosyal ve iktisadî ve tarımsal gelişmeyi gerçekleştirme zorunluğuyle ve kanunla sınırlanabilir» diyen hükmünde yer alan sınırlayıcı unsurlardan hiç birine uymadığını ileri sürerek, iptal etti.

— Tar. Osmanlılarda göç ve yerleştirme hareketleri devlet tarafından belli bir düzen ve kurala göre uygulanırdı. Osmanlılar önce Anadolu'da sonra da Rumeli'de yeni topraklar fethettikleri zaman, konar-göçer türk boy ve oymaklarından bir kısmını bu topraklara yerleştirdiler. Hükûmetin baskısıyle, fethedilen yerlerin türkleştirilmesi ve şenlendirilmesi amacını güden bu yerleşmeler, osmanlı iskân siyasetinin de esasını meydana getirir. İskân metotları uyarınca yapılmakta olan bu göç ve yerleştirme hareketleri, idarî ve malî bakımdan bağımsız bir müessese olan arazi vakıfları müessesesine dayanan bir usuldü. Bu usul sayesinde sosyal ve ekonomik hayat canlanmış, vakıf yoluyle bataklık ve ıssız yerler kullanılır duruma getirilerek şenlendirilmişti. Genellikle bu gibi yerlere yerleştirilen halk, resmi bennak, çaba, avarızı divaniye ve tekalifi örfiye gibi vergilerden muaf tutuldu.

Sistemli bir şekilde yapılan zorla iskân (tehcir) ve yerleştirme usullerinden biri de *sürgün*'dür. Devlet, gerekli gördüğü zaman müslüman ve hıristiyan halkı, devlet sınırları içinde başka yerlere gönderebilirdi. Nitekim, İstanbul alındıktan sonra, şenlendirilmesi amacıyle, Ege adalarından, Mora'dan, Kefe'den, Kili ve Belgrad'dan pek çok hıristiyan, Anadolu'dan da müslüman halk bu şehre sürgün edildi. (Belgelerde, «İstanbul sürgünü müslüman» deyimi geçer.) Bununla birlikte, bu halkın işçi, tüccar, esnaf ve sanatkâr gibi çeşitli zümrelerden seçilmesine dikkat edilirdi. Öte yandan her köy ve kasabadan, on haneden bir veya iki hane olmak üzere sürgün çıkarmak usulü de uygulandı. Nitekim, Rodos ve Kıbrıs adalarının alınmalarından sonra, bu usulle buralara sürgünler yapıldı. Hükûmet, iskân siyasetine uygun olarak, reayanın adalara gitmelerini sağlayacak bazı tedbirler aldı, özellikle toprak sıkıntısı çekenlerin gitmesini tavsiye etti.

Osmanlı devleti, XVII. yy.ın sonunda, konar- göçer halkın, çiftçilik yapan yerleşik halka zarar vermesini önlemek amacıyle, içe dönük yeni bir iskân siyaseti izledi. Devlet, bu yeni iskân siyasetine göre, konar - göçer halkı, Anadolu'da önce mamûr iken sosyal buhranlar sonunda harap olmuş ve halkı tarafından terk edilmiş topraklara yerleştirdi, bu suretle de harap ve boş yerleri şenlendirmek ve yeniden tarımı geliştirmek istedi. Bu mecburî iskân siyaseti, XVIII. ve XIX. yy.lar boyunca devam etti, zaman zaman da zor kullanıldı. Hükûmet tarafından girişilen bu son yerleşme hareketi herhangi bir nizamname veya kanunname şeklinde düzenlenmiş değildir. Bu konuda verilen emir, hüküm v.d. talimatnamelerin içinde kayıtlı bulunmaktadır. Genellikle iskân hareketlerini, iskân mahalline göre başında vali veya sancakbeyinin bulunduğu kadı, iskân beyleri, iskân mübaşiri, iskân başından kurulu bir komisyon (*iskan dairesi*) yönetirdi.

Osmanlıların bu iskân siyaseti sonunda konar - göçer halk, kendilerine verilen topraklara yerleşerek çiftçilik yapmağa başladı. Bu şekilde kurulan köyler, eski göçebe

Foto. LAROUSSE

rini koruyan bu konar - göçer halkın adlarını taşımaktadır. (→Bibliyo.) [M]

İSKANDİL i. (ital. *scandaglio*'dan). Denizc. Denizin derinliğini ölçmek için kullanılan âlet. (Ucunda bir kurşun ağırlık bulunur; bu ağırlıktan itibaren yukarı doğru özel kulaç işaretleri çizilmiştir.) [Bk. ANSİKL.] || Bu âletle denizin derinliğini ölçme. || *İskandil ağırlığı,* iskandil savlolarının (ip) ucuna bağlı, genellikle kurşundan yapılmış ağırlık. || *İskandil âleti,* iskandil etmeyi sağlayan âlet. (Daha çok derin deniz sularını ölçer.) [Bk. ANSİKL.] || *İskandil atma,* iskandil kurşununu denize fırlatma. || *İskandil borusu,* gemilerde su akaryakıt tanklarından ve sintinelerden güverteye uzatılmış borular. (Tank iskandilleri bu borulardan sallandırılarak, tankların içindeki sıvının yüksekliği ölçülür ve tankın biçimine göre hesaplanarak hazırlanmış çizelgelerle depodaki sıvının ağırlığı bulunur.) || *İskandil dolabı,* iskandil savlosunu sarmak için kullanılan büyük makara. (İki ucu tutamaçlı bir mil üzerinde dönen bu makara elde tutulmak suretiyle iskandil yapıldığı sırada savlonun rahatlıkla sağılması sağlanır.) || *İskandil etmek,* deniz derinliğini ölçmek. *Mec.* Bir işin aslını araştırmak, bilgi toplamak. *Argo:* Gözetlemek, etrafı kolaçan etmek: *Ben dışardan onun her hareketini iskandil ediyordum* (R. N. Güntekin). || *İskandil gönderi,* küçük taşıtlarda kullanılan, üzeri taksimatlı sırık. (Boyu 3 ilâ 5 m, dibe salınan ucu ise demir mahfazalıdır.) || *İskandil işareti,* iskandil savlosu üzerindeki işaretlerden her biri. || *İskandil kurşunu,* iskandil savlosu ucundaki ağırlık. || *İskandil mastalyası,* içerisine iskandil savlosunun roda edildiği sığ mastalya. || *İskandil miktarı,* belirli bir süre içinde yapılan iskandil sayısı. || *İskandil savlosu,* iskandil ipi. || *İskandil tapası,* tank iskandil borularının güverteye açılan ağızlarını kapamak için kullanılan, kılavuzlu, genellikle pirinçten yapılmış kapak. || *İskandil tavası,* bordaya dikey olarak açılıp kapanan ve üzerine çıkılarak iskandil yapılan kafesli platform. || *İskandil yapmak,* iskandil kullanarak su derinliğini ölçmek. || *İskandilleri belirtmek* (*işaretlemek*), yapılan iskandillerin yerlerini harita üzerinde işaretlemek. || *Bir ambarı iskandil etmek,* sintinede postalar arasında toplanan su miktarını ölçmek. || *Bir borda saçını iskandil etmek,* üzerine bir delik açarak saçın kalınlığını ölçmek. (Saçın üzerinde açılan bu delik, ölçmeden sonra perçinle kapatılır.) || *Bir sarnıcı iskandil etmek,* bir akaryakıt gemisinde, sarnıcın alabileceği akaryakıt miktarını doğru olarak hesaplayabilmek için, akaryakıtın sarnıç içindeki yükselişini kontrol etmek. || *Bir tulumbayı iskandil etmek,* tulumbanın altındaki ambarda bulunan su miktarını ölçmek. || *Yankılı iskandil,* deniz derinliğini ölçmekte kullanılan âlet. Bk. ANSİKL.

— Balıkç. Çapari ve benzeri oltaların en uç kısmına bağlanan, kurşundan yapılmış ağırlık. || *İskandil kurşunu,* derinliği ölçmek için olta ipinin ucuna bağlanan kıskaç şeklinde kurşun.

— Oky. bil. ve Denizc. Deniz derinliğini ölçme. || Derin suları ve deniz dibini inceleme metodu. || İskandille oldukça geniş bir alanda yapılan derinlik ölçmeleri.

— ANSİKL. Denizc. *İskandil*'ler kullanıldıkları yerlere göre *el iskandili, filika iskandili* ve *derin su iskandili* olmak üzere üç çeşittir.

El iskandili, 8-10 mm çapında ve 20 kulaç (36,3 m) uzunluğunda bir savlo (ip) ile 4-5 kilo ağırlığında kurşundan meydana gelir.

Filika iskandili, 5-8 mm çapında genellikle 10 kulaç (18,3 m) uzunluğunda bir savlonun ucuna takılmış 3-3,5 kg ağırlığında bir kurşundan meydana gelir. 5 Kulaca kadar olan uzunluğu kadem cinsinden, daha yukarı uzunluklar ise el iskandilindeki gibi işaretlenmiştir. Sığ sularda ve küçük taşıtlarda kullanılır.

Derin su iskandili, 12 mm çapında, 120 kulaç (220 m) uzunluğunda bir savlo ile 12 kilo ağırlığında bir kurşundan meydana gelir. Savlonun 20 kulaca kadar olan kısmı el iskandili gibi işaretlenmiştir. Bundan son-

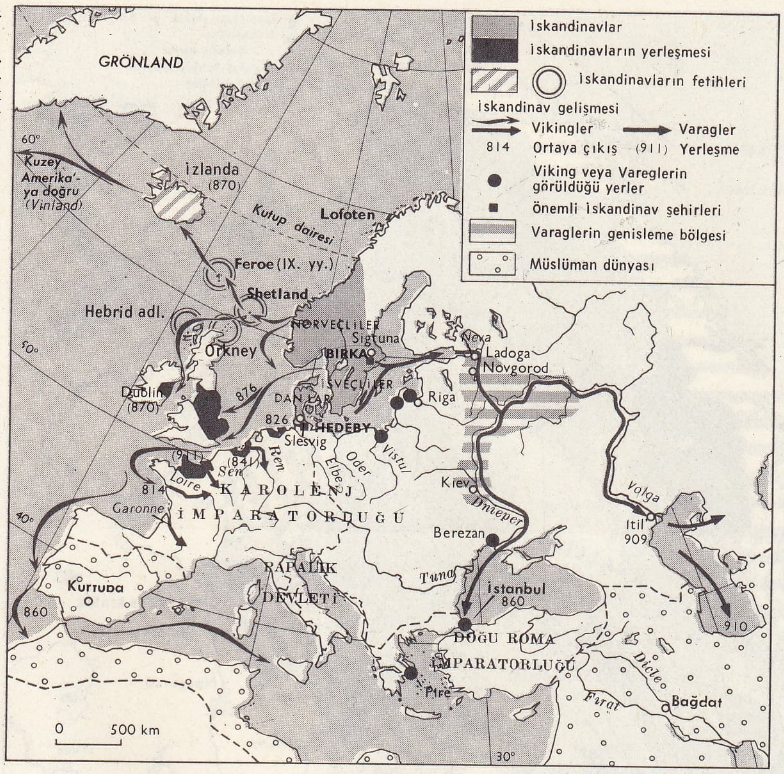

İSKANDİNAVYA'nın genişlemesi (IX. - XI. yy.)

Ortaçağda **İSKANDİNAVYA** haritası (X. - XIV. yy.)

XVI. - XVIII. yy. **İSKANDİNAVYA** devletleri siyasî durumu (Nystad barışına kadar, 1721)

rası, her on kulaç, üzerinde 3, 4, 5, gibi artan düğüm sayısı bulunan ince iplerle, her ara, beş kulaçta üzerinde bir düğüm bulunan ince iplerle belirtilecek şekilde işaretlenir.

El ve derinsu iskandillerinde ağırlıkların dip kısmı bir parça oyuktur. Bu oyuklara donyağı doldurularak iskandil sırasında bu yağa yapışan deniz dibi malzemesine bakılır ve dibin yapısı incelenir.

● *İskandil âleti.* Thomson (bulucusunun adı) türündeki ilk iskandiller, XIX. yy. ortalarına doğru, gemiler seyir halindeyken, basit araçlarla ölçülemeyecek kadar derin yerleri iskandil etmek amacıyle kullanıldı. Bu ilk iskandiller, ekseni etrafında dönen ve üzerine çok esnek çelik telden yapılmış iskandil halatı bir çıkrıktan meydana geliyordu. Ayrıca, içine su girebilen koruyucu bir silindir içine yerleştirilmiş ve deniz suyuna değince renk değiştiren kimyasal bir maddeyle sıvanmış, üst ucu kapalı bir cam boru bulunurdu; varılan derinlik, cam tübün rengi değişen kısmını ölçerek hesaplanırdı. İskandil tekniğini tamamen değiştiren yankılı iskandilin bulunmasıyle bu sistem bırakıldı.

● *Yankılı iskandil.* Ses dalgalarının suda, saniyede 1 450 m hızla yayıldığı daha XVIII. yy. ortalarından beri biliniyordu. İskandil tekniğinde bu bilgiden yararlanmayı ilk defa Arago teklif etti; ancak bu yolda deneyleri onun başlattığı sanılmaz. İlk deneyleri XIX. yy. ortasında Maury'nin yaptığı kesindir; 1912 yılına kadar, bu deneyler uygulama alanına aktarılamadı. 1912'de *Titanic*'in bir buzula çarparak batması, ses dalgalarını yayan ve yankılarını toplayan âletlerle buzulların yerini belirleme konusunun incelenmesine yolaçtı. Deniz içindeki engelin uzaklığı, ses dalgasının yayılmasıyle yankısının alınması arasında geçen zamanı ölçerek hesaplanıyordu. Bu çalışmaların sonunda *yankılı iskandil* bulundu.

1940'tan sonra denizaltı savaşının kazandığı önem, deniz diplerini tanıyabilmek için yeni ve daha etkili çalışmaların başlamasına yolaçtı. Bu çalışmalar, *elektrikli iskandil*'lerin uygulama alanını genişletti. Sesötesi titreşimlerine dayanan elektrikli iskandiller yapıldı. Bu tip iskandil, tekneye, karinanın en alt kısmına takılan bir vericiyle, denizin dibine çarpıp geri dönen dalgaları tespit eden bir alıcı (bazen verici ile biraradadır), bir amplifikatör ve kaptan köprüsüne yerleştirilmiş bir kayıt cihazından ibarettir. Bu kayıt cihazı kendiliğinden çevrilen diyagramlı kâğıt üzerinde deniz derinliğini hemen o anda okumak imkânı verir. Titreşimli iskandilin çeşitli tipleri, yaydıkları dalgaların frekanslarıyle birbirinden ayrılır. Önceleri, bir çekicin tekneye vurmasıyle meydana gelen alçak frekanslar kullanıldı. Daha sonra, gittikçe yükselen dalga demetlerini yönetmeğe imkân veren, tamamen sesötesi yüksek frekanslara başvuruldu. Günümüzde her türden gemide, hattâ balıkçı gemilerinde bile, bir ve bazen iki tane sesötesi titreşimli iskandil bulunur. Balıkçı gemilerinde bu iskandiller yalnız derinlik ölçmek için değil, aynı zamanda balık sürülerinin yerini bulmakta kullanılır.

Derinlik iskandili, üç ayrı işlemi gerektirir: derinliğin ölçülmesi, bütün sonuçları kıyaslıyabilmek için sabit bir ölçünün belirlenmesi ve iskandil noktasının seçilmesi.

Otuz metreyi aşmayan derinliklerde ölçme, bir ucuna kurşun bağlanmış ve uzunluklara bölünmüş bir ip (iskandil savlosu) ile yapılır. Ağırlığı 3-6 kg arasında değişen bu kurşunun dip tarafında bulunan içyağı doldurulmuş bir oyuk, deniz dibinin yapısını anlamağa yardımcı olur. İskandiller, kıyının derinleşme biçimine göre yerleştirilir. Kıyı görünmüyorsa, radyo akustik veya radyogonyometrik sistemle uzaklık ölçülür. Sığ yerleri araştırmak için bir denizaltı gözetleyicisi kullanılır. Bu gözetleyici, yedekte çekilen ve dipte kalacak şekilde ağırlaştırılmış bir şamandıradan veya derinleri (3 000 m'ye kadar) taramaya yarayan yüzer bir taraktan yapılmıştır. Kırk metreden iki yüz metreye kadar olan derinlikler için Thomson veya Warluzel iskandil âletlerinin kullanılması, en çok 15 deniz düğümü hızla iskandil yapmayı sağlar. Daha derin yerler için, çeşitli tip makineler vardır: bunların bazıları basit mekanik usullerle çalışır (1883'te mühendis Thibaudier tarafından yapılan *Taliman* makinesi; Sigsbee, Leblanc, Lucas'nın makineleri). Daha karmaşık iskandiller, basıncın ölçülmesine veya iskandil savlosu kullanmadan iskandil yapmağa (Simens batimetresi) dayanır.

İskandillerden, deniz diplerinin yapısını incelemekte de yararlanılır. Deniz diplerini tarayan bazı iskandil âletleri, mineraloji araştırmaları için analiz imkânı sağlar. Ayrıca sismik metot da kullanılmaktadır. Bu usul, dipte patlatılan patlayıcı maddelerin meydana getirdiği dalgaları, suyun dibine yerleştirilmiş sismograflarla tespit etmeğe dayanır.

İskandil aynı zamanda, biyolojide, deniz dibi hayvanlarının ve bitkilerinin, özellikle ticarî yönden önemli olanların incelenmesinde kullanılan bellibaşlı metotlardandır. Dipten alınan örnekler incelenerek, hem balıkların ortalama kalitesi, hem de belli bir su miktarına göre bitkilerin hacmi tayin edilir. Yankılı iskandil, bu araştırmalarda büyük ilerlemeler sağladı. Bu âlet ses dalgalarından bir demet yayar; dalgalar, meselâ balık sürüsü gibi bir engele çarpınca, açıkça duyulan bir yankı gönderir ve bu engelin uzaklığı aydınlık bir ekran üzerinde okunur. Aynı zamanda, demetin balık sürüsüne çarpmasından doğan yankıların tam görüntüleri bir kâğıt üzerinde otomatik olarak kaydedilir. Yankılı iskandil, 1935'ten sonra norveçli biyoloji bilgini Oscar Sund tarafından Lotofen adalarında morina balığı sürülerini tespit etmek için kullanıldı. Balıkların yerini, miktarını ve

cinsini tayin etmek bu âletle mümkün oldu. Aynı âlet, Japonya'da mürekkep balığı ve karides tutmak için kullanılır. Arayıcılar, iskandil temeline dayanan balık arama metotlarını beş ana etkene göre sınıflarlar: 1. balıkların boyu; 2. balıklardaki yüzme keselerinin boyu ve biçimi; 3. balıkların toplaşma yoğunluğu; 4. iskandil makinesinin frekanslarıyle orantılı olarak sürünün boyutu; 5. ses demeti açısının büyüklüğü ile balık sürüsünün boyutu arasındaki oran. (LM)

İSKANDİNAVCA i. (*İskandinav*'dan *İskandinav-ca*). Leng. Germen dillerinin kuzey kolundaki dillere bugün verilen ad. (Bk. KUZEY DİLİ ve ÖNKUZEY DİLİ.) [L]

İskandinav havayolları. Bk. S.A.S.

İSKANDİNAVYA, Kuzey Avrupa yarımadalarının tamamı; Baltık denizi, Kuzey denizi, Norveç ve Barents ile sınırlıdır; İsveç, Norveç, Danimarka ve Finlandiya'yı içine alır.

Coğrafya

● *Fizikî coğrafya.* Kıtaya kuzeydoğuda merkezden uzak bir kıstakla bağlanan, büyük kısmı Batı Avrupa'dan Hollanda boğazlarıyle ayrılan İskandinavya'nın kendine has özellikleri vardır. Ortasındaki çöküntü, Botten körfeziyle örtülü geniş bir çanak olan «İskandinav kalkanı» üzerinde uzanır. Yüzey şekilleri, ya bazı sırttaki alp yükselmesi ve buzul aşındırması sonucunda iyice gençleşmiş peneplenin kalıntıları olan kayalık oluşumlar veya Dördüncü zaman buzullarının vâdilere yığdığı buzultaş birikintileriyle nitelenir. Buzul döneminden sonra çarpılan ve yeniden pek iyi bir şekilde düzenlenemeyen hidrografya şebekesi, çağlayanla kesilmiş bir akarsu ve göller karmaşasıdır.

Fin-iskandinav kratogeni yaşlı kütle (*Urberg*), Prekambriyum çağında birbirini izleyen üç evrede (sviyonik, gotik ve kareliyen) meydana geldi; bu evrelerin her birinin özelliği dev dağ kütlelerinin ortaya çıkması ve dengelenmesidir. Algonkiyen'de, peneplenleşme tamdır ve kambro-silüryen çağdaki deniz ilerlemesi batı jeosenklinalinin doldurulmasına ve güneyin alçak kesimlerinde kalker, kumtaşı ve şist birikmelerine yolaçmıştır. Kaledonyen kıvrılma, arkeyen kratogeni doğuda yükseltmiş ve batıda biriken tortulları kıvırmıştır. Böylece meydana gelen sıradağlar İkinci zamanda düzeylenmiş, Scania ve Danimarka'da ise İkinci ve Üçüncü zaman tortuları yerleşmiştir. Üçüncü zaman başındaki (Neyojen) dağoluş hareketleri, arkeyen kratogenin çarpılmasına ve parçalanmasına yolaçmış, aynı zamanda, yeniden yükselen kaledonyen sıradağlar parçalanarak batı kısmı çökmüştür.

Deniz kenarında fay basamaklarıyle yükselen bu gençleşmiş kütlenin arkasında, kalınlıkları 3 000 m'yi bulan Dördüncü zaman buzulları yığılmış, bu buzullaşma yüzey şekillerini büyük ölçüde değiştirerek dağlık bölgelerde alp tipi buzul aşındırması biçimleri (çanaklar, buzul yatakları v.b.) çizmiş, bu biçimlerin aşınma kalıntılarını ovalarda çeşitli oluşumlar halinde (dip buzultaşları; buzultaşlı vallum'lar, ırmak buzul yığışımları veya ose'ler) yığmıştı. Buzulun geri çekilmesi üç evrede (dani-buzulsal; goti-buzulsal; fini-buzulsal) gerçekleşti. Bu üç evre, birbirinden duraklama dönemleriyle ayrılır; bu dönemlerde cephe buzultaşları yerleşmiştir (gothi buzulsal dönem sonunda Salpaeusselka dönemi, M.Ö. 7780'e doğru).

Buzulların çekildiği ovalarda denizin yükselmesini (*Yoldia*'da deniz) kratogenin güney kısmında izostatik bir yükselmenin izlemesiyle, baltık çöküntüsünde (*Ancylus*'de göl) Büyük İsveç gölleri aracılığıyle Kattegat'a dökülen bir tatlı su gölü ortaya çıktı. Daha sonra orta kısmı yükselen kratogen, güneye doğru alçalarak yeni bir deniz yükselmesine yolaçtı (*littorines* denizleri, M.Ö. 1700-1500'e doğru.). Botten körfezi bölgesinde kratogenin yükselmeğe devam etmesiyle, körfezin düzeyi devamlı olarak alçaldı ve kıyılar boyunca uzanan kayalık bir takımada (*skargard*) meydana geldi.

İskandinavya, Labrador ve Grönland ile aynı enlemde olduğu halde, Atlas okyanusunun rüzgârları ve akıntıları iklimini yumuşatır. İklim sayesinde ormanlar boldur (*barrskog*) ve güneydeki tortul ovalarda en verimli hale ulaşan tarım, killi çanaklarda kutup dairesine kadar uygulanabilir.

● *Beşerî coğrafya.* Buzların çekilmesinden hemen sonra bitki örtüsü gelişti (Finlandiya'da M.Ö. 4400'e doğr. çamın ortaya çıkışı), Orta ve Doğu Avrupa'dan gelen ren avcıları (Laponlar) ülkeye yerleşti. Kuzey ırkının ataları olan ilk yerleşik çiftçiler, M.Ö. 3000'e doğr. Danimarka'da ortaya çıktılar ve Finlandiya'ya kadar yayıldılar (M. Ö. 1800-1600'e doğr.). Fakat iklimin sertleşmesi (M.Ö. 500'e doğr.), yayılmalarını geriletti ve güney ovalarında kalmalarına yolaçtı; Finler ise Milâttan itibaren kuzey ve doğudaki ormanlara yerleştiler.

Önce güney ve merkezdeki verimli ovalarla, Norveç'in deniz kıyısı ovalarında sınırlanan yerleşme, yavaş yavaş Botten körfezinin kıyı ovalarına, sonra da göçebe Laponlar'ı gerileterek iç vâdilere yayıldı; bugün ormanlık bataklıkların sistemli bir şekilde değerlendirilmesiyle iç kısımlarda yeni yerleşme alanları yaratılmaktadır.

Bununla birlikte tarım imkânları, verimli toprakların azlığı ve enlemin sebep olduğu elverişsiz iklim şartları yüzünden sınırlıdır. Buna karşılık hayvancılık, süt ürünleri imalâtı, orman zenginlikleri ve deniz balıkçılığının ürünleri mahallî tüketimin ihtiyacından çok daha fazladır. Ucuz hidroelektrik enerjinin kullanılması, dünya pazarlarında önemli yer tutan zengin bir sanayinin (elektrometalürji, çeşitli metalürji, selüloz kimyası, besin konserveleri) gelişmesine katkıda bulunmuştur. Dört iskandinav ülkesi iktisadî zenginlikleri, kültürel ve sosyal seviyelerinin yüksekliği ile batı milletleri arasında en ön planda yer alır. Geç bir tarihte başlayan şehirleşme hareketi pek az yerde kendiliğinden olmuş, Danimarka ve Norveç dışında başlıca şehirlerin çoğu (Stockholm, Helsinki, Göteborg, Kariskrona v.b.) kraliyet fermanlarıyle kurulmuştur. 1850'de İsveç'te şehir nüfusu toplam nüfusun ancak yüzde 19'uydu. Ama XX. yy.da sanayinin kalkınması, köylerden şehir ve sanayi merkezlerine doğru büyük bir göç hareketine yolaçtı.

Tarih

Uzun süre savaşçı küçük topluluklar halinde yaşayan iskandinav halkları, Ortaçağın başında siyasî bakımdan üç krallık halinde teşkilâtlandılar: VII. yy. başında İsveç; VIII. yy. sonunda Danimarka; IX. yy. sonunda Norveç. Ama nüfus artışı ve ekilebilir toprakların azlığı, bu krallıkların hükümdarlarını denizaşırı seferlere sürükledi (Viking seferleri): IX. yy.da Orkney ve Shetland adaları ile İzlanda'nın, XI. yy.da Grönland'ın sömürgeleştirilmesi; Frank imparatorluğu kıyılarının yağmalanması; Normandiya dükalığının kurulması; İngiltere'nin fethi v.b. İsveçliler (Varegler), Baltık'ın doğusundan Bizans'a doğru ticarî yollar açtılar ve sonradan Rus imparatorluğunu meydana getiren (X. yy.) devletlere siyasî üsler sağladılar.

Danimarka'da 830'dan itibaren yayılmağa başlayan Hıristiyanlık, pagan inanç ve gelenekleri çok zor yenebildi; ancak XI. yy.da, hükümdarların desteğiyle (Norveç'te Aziz Olef II Haraldsson; Danimarka'da Aziz Knut II, İsveç'te Aziz Erik) yerleşebildi. Lund (1103 veya 1104) ve Upssala (1164) başpiskoposluklarının kurulmasından sonra krallar, kilisenin desteğini gördüler ve din adına savaştılar. İsveç kralı Aziz Erik'in pagan finlandiyalılara karşı açtığı sefer (1157), Finlandiya'nın fethiyle (1323'te tamamlandı) sonuçlandı. Kalmar birliği (1397), Danimarka krallarının aşırılıkları üzerine üç krallığın siyasî bakımdan Danimarka önderliğinde birleşmesini gerçekleştirdi. Ama Gustaf I Vasa (1520) ayaklandı ve İsveç kralı ilân edildi (1523). Luther reformu, İsveç'te (Vasteras'lı Riksdag 1527) ve Danimarka'da (rahip sınıfının mallarının cismanîleştirilmesi, 1536) devlet dini oldu. Norveç, Danimarka'ya bağlı kalırken, İsveç, iktisadî ve askerî bakımdan teşkilâtlandı. Baltık'a hâkim olmak amacıyle güttüğü üstünlük siyaseti yüzünden komşularıyle çatıştı. Otuzyıl savaşlarına Danimarka'dan sonra katıldı ve Avrupa'nın büyük devletlerinden biri haline geldi. Ama İsveç kralı Karl XII'nin sürüvenci teşebbüsleri (1691-1718) sonunda, Baltık eyaletleri elden çıktı (Nystad 1721); Tilsit antlaşmasından sonra Finlandiya da İsveç'ten ayrıldı (1807) ve çar imparatorluğuna bağlı muhtar bir büyük düklük oldu. Danimarka da, Napolyon taraftarı siyaseti yüzünden Norveç'i kaybetti. Norveç, özel bir bağla İsveç krallığına bağlanan bir krallık meydana getirdi (Kiel antlaşması 1814). Bu sırada üniversitelerde iskandinav birliği taraftarı iskandinavcı bir hareket gelişti. İskandinav ülkeleri halkları da ortaklıklarının bilincine kesinlikle varmışlardı. 1829'da yeniden ortaya çıkan (Lund üniversite bayramı) bu harekete Oskar I de katılır gibi oldu. Danimarkalı öğrencilerin Kopenhag'da isveçli öğrencileri ağırlamaları, germen tehlikesine karşı ülkelerini ortaklaşa savunmağa yemin etmeleri ve kralın Prusya'ya karşı Danimarka'yı desteklemeğe karar vermesiyle bu düşünce daha da belirlendi. Ama Charles XII'nin Kopenhag'ı ziyareti sırasında (1863) Prusya'ya karşı askerî yardım yapma vaadini İsveç hükûmeti tutmayınca, «İskandinav birliği» düşüncesi geçici olarak suya düştü. İsveç ve Norveç'in ayrılması (1905) meseleyi daha da güçleştirdi. 1914 Savaşı yaklaşırken bu tasarı, üç devletin meydana getireceği tarafsız bir ortaklık şeklinde yeniden ele alındı ve gerçekleştirildi. Çatışmanın sonunda o zamana kadar Rusya'ya bağlı olan Finlandiya'nın bağımsızlığını kazanması, İskandinav dünyasını dil ve ırk ayrılıklarına rağmen (Finler, fin-ugur topluluğundandır) kuzeydoğuya doğru genişletti. Sürekli olarak sağlamlaşan demokrasiler çevresinde hayat seviyesi ile iktisadî üretimi kalkındırmağa girişen bu İskandinavya, İkinci Dünya savaşı ile allak bullak oldu. Finlandiya'ya, S.S.C.B. (30 kasım 1930), Danimarka ve Norveç'e ise Almanya (9 nisan 1940) hücum etti. Çatışma ertesinde milletlerarası durum İskandinav devletleri arasında bazı ayrılıklara yolaçtı: İsveç doğu ile batı arasındaki geleneksel ve kârlı tarafsızlığını korumak istiyordu. Buna karşılık Norveç ve Danimarka, Atlantik paktına katıldılar (bunun üstüne üç devlet 1949 ocağında askerî ittifak görüşmelerine son verdi); Finlandiya ise Paris antlaşması ile (şubat 1947) Rusya'ya sıkıca bağlandı. Aslında siyasî, hattâ iktisadî ayrılıklar, bu ülkelerin birçok noktada ortak, hiç değilse paralel bir siyaset uygulamalarını engellemez; iskandinav devletlerinin (İzlanda dahil) NATO'ya katılmaları; Marshall planının kabul edilmesi (1947); Avrupa İktisadî konseyine (Finlandiya hariç) katılma; 1949'da İsveç'in Avrupa konseyine (Finlandiya girmedi) girmesi. Fin ekonomisinin gerekleri ve milletlerarası gerginliğin azalması, Finlandiya'nın, S.S.C.B.'nin rızasıyle üç komşusuna yaklaşmasını sağladı; böylece bu üç ülkenin 1959 kasımından beri üyesi oldukları küçük serbest mübadele bölgesine Finlandiya da katıldı. İç alanda İkinci Dünya savaşı, burjuva partilerinin sosyal demokratlar karşısında zayıflamasına yolaçtı; sosyal demokratlar 1945'ten itibaren her ülke parlamentosunda milletvekilliklerinin yüzde 40'ından fazlasını (Finlandiya hariç [yüzde 25]) kazandılar. Bu başarının sebebi sosyal demokrat partilerin üretim araçlarının sosyalleştirilmesi ilkesinden vaz geçmeleridir. Başarının bir başka sebebi de, hemen hepsinde rejim ve sosyal ilerleme tutkunu seçmenleri korkutan (Finlandiya hariç) komünist adayların uğradığı genel yenilgidir. Parlamentoda büyük çoğunluğa dayanan istikrarlı hükûmetler (parlamentonun bileşiminin koalisyon hükûmetleri gerektirdiği Finlandiya hariç), ülkelerinde teknik, tarım (Danimarka) ve sanayinin (İsveç) modernleşmesine, malzeme zenginliklerinin eşitçe dağıtılmasına (konutların düzeltilmesi v.b.) ve entelektüel eşitliğe (öğretimin geliştirilmesi) dayanan bir medeniyet kurdular.

Kuzey ülkelerinin siyasî ve sosyal iç siyasetleri ile milletlerarası siyasetlerinin paralel olarak gelişmesi ve her birinin tek başına katlanamayacağı yükümleri ortaklaşa yüklenmeleri gereği, 1952'de bu hükûmetlerin bir kuzey konseyi kurmalarına yolaçtı. Kuzey konseyi beş devlet parlamentolarının her yıl seçtikleri delegelerden meydana gelir.

Her yıl sırayle İskandinav başkentlerinin birinde toplanan konsey, 1953'ten beri çalışmaktadır (Finlandiya konseye 1956'da girdi). Kuzey konseyi uzmanlaşmış komiteler yardımıyle birçok sözleşme hazırlamıştır. Bu sözleşmelerin hedefi, yasamayı birleştirmek, ortak bir emek pazarı kurmak, iktisadî değişimleri kolaylaştırmak v.b.'dir. 1962 Kasımında Helsinki'de Kuzey konseyi üyesi beş ülke (Danimarka, Finlandiya, İzlanda, Norveç, İsveç) arasında kültürel, adlî ve sosyal bir işbirliği antlaşması imzalanmıştır. Bu işbirliği gerek özel şirketler (İskandinav havayolları) gerekse devletler seviyesinde (İskandinavya'ya gelen turistlere gümrük formalitelerinde kolaylık tanınması turizm alanında bir birlik sayılır) gerçekleşmiştir. Böylece millî bağımsızlara saygı gösterilirken yavaş yavaş iktisadî, siyasî ve sosyal bütünlük yaratılmaktadır. (L)

İSKÂR. Bk. ISKIR.

İSKARÇA i. Bk. ISKARÇA.

İSKARİYOT (*Kerioth'lu* [Yahudiye'de köy] *adam*), havari Yahuda'nın lakabı. (L)

İSKARLATİN i. (fr. *scarlatine*'den). Bk. KIZIL.

İSKARPİN i. (ital. *scarpino*'dan). Topuklu ve konçsuz ayakkabı (genellikle kadın ayakkabıları için kullanılır): *Kendimi; boyumu bir hayli uzatan yeni siyah çarşafım, uzun topuklu iskarpinlerimle sokakta bulunca neye uğradığımı şaşırdım* (R. N. Güntekin). [M]

İSKARTO i. (ital. *scarto*'dan). Yapağı kırıntısı. (M)

İSKARYOTÇULAR çoğl. i. (*iskaryot* > *iskaryotçu*'dan *iskaryotçu-lar*). II. yy.ın sapkın mezhebi olan Kaincilere bazen verilen ad. Bu mezhep, sözde Yehuda İncili'ne sahip olmakla ve Yehuda adlı havariyi, Tanrı tarafından ilham edilen ihanetiyle Tanrı inayetini sağladığı için, övmekle ophis'çilere yakındır. (L)

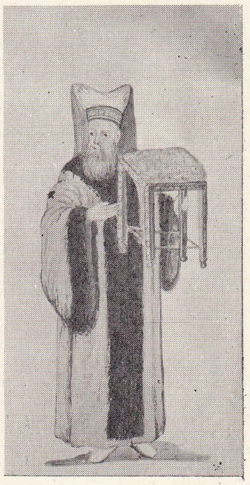

iskemlecibaşı (Turkische Gewänder adlı eserden)

İSKAT i. Bk. ISKAT.

İSKÂT i. (ar. *sükūt*'tan *iskât*). *Esk.* Susturma, susmasını sağlama. || Bir konuda güçlü delillerle veya etkili sözlerle karşısındakine söyleyecek söz bırakmama. || İkna etme, kandırma, inandırma, || *İskât etmek,* susturmak: *Onları iskât ederek yalnız o sesini yükseltmeğe başlamış idi* (H. Z. Uşaklıgil). Söyleyecek söz bırakmamak. Razı etmek, kandırmak, ikna etmek.

— Huk. *İskâtî zamanaşımı.* Bk. ZAMANAŞIMI. (M)

İSKEÇE, yun. **Ksanthi,** Yunanistan'da şehir, Trakya'da, il idare merkezi, Kavala'nın kuzeyinde; 35 000 nüf. Tarım pazarı. — *İskeçe ili,* 89 613 nüf. (L)

İSKEFE i. (yun. *skeue* ve *skeuos,* avadanlık âletler takımın'dan). Deric. Derileri açmağa yarayan sepicilik âleti. || *İskefe demiri,* sepicinin, yumuşatacağı derileri üzerine serdiği yarım daire şeklinde, yassı ve ağzı hafifçe bilenmiş demir âlet. (AÇKI DEMİRİ veya TABAK MUŞTASI da denir.)

— Teknol. *İskefe askısı,* eldivenci veya dericinin açkılamak için derileri astığı yarım daire biçiminde demir kama. (L)

İSKELE i. (ital. *scalo*'dan). Vapur, kayık v.b. deniz taşıtlarının kıyıya yanaşabilmesi için yapılmış denize doğru uzanan taş, beton veya tahta yapı: *Vapur iskeleden ayrıldıktan sonra o hâlâ gözlerinin önünden kaçışan dalgalara bakıyordu* (H. Z. Uşaklıgil). || Vapurların uğradığı şehir veya kasaba: *Bu adam açık denizde ta Asya sularına kadar vatanının iskelelerine uğrayacaktır* (F. R. Atay). || Kıyıya yanaşan deniz aracına doğru uzatılan iğreti küçük köprü. || Kıyıdan uzak şehri denize bağlayan yer: *Bandırma Balıkesir'in iskelesidir.* || Geminin sol tarafı. (*Zt.* SANCAK.) || *İskele babası,* gemileri bağlamak için rıhtım kenarlarına dikilen dökme demir veya betonarme silindir. (25 m kadar aralıkla ve boylarının dörtte üçü zemine gömülü olacak şekilde yerleştirilir. Halatların kaymasını önlemek için üst kısımları şişkin yapılır.)

— ÇEŞ. DEY. *İskele almak. Argo.* Biçimsiz hareketlerle bir kadına yaklaşmak. || *İskele maddesi,* çok arzu edilen, fakat bulunmayan şeyler için kullanılır. || *İskeleyi kokutmak,* bir yeri bir kimse için rahatsız bir hale getirmek.

— Denizc. Gemilerin yolcu ve yük alıp boşaltmaları ve beklemeleri için, kıyıdan denize doğru uzanacak şekilde, herhangi bir açı ile çakılmış sıra kazıklar üzerine atılan döşemelerle yapılmış ağaç veya beton çıkıntılar. (Taş veya beton bloklar kullanarak yapılmış dolgu iskeleler olduğu gibi, bir ucu kıyıya bağlanmış, diğer ucu ise demirlenmiş dubalardan meydana gelen iskeleler de vardır.) || Güvertede durup baş tarafa doğru bakıldığı zaman, geminin, omurga hattının solunda kalan tarafı. || Gemilerde, girip çıkmak için kullanılan merdiven veya platformlar. (Bk. BORDA *iskelesi.* SÜRME *iskele.*) || Gemi role defterinde çift rakam ile kayıtlı olan er. (Sancak vardiya tek numara alır.) || *İskele alabanda,* dümenin gidebildiği kadar iskele tarafına çevrilmesi için verilen kumanda. || *İskele alabanda etmek,* dümeni gidebildiği kadar iskele tarafına çevirmek. || *İskele başı,* geminin, borda iskelesinin üst tavasına açılan yeri. || *İskele başı nöbeti,* iskele başında tutulan nöbet. || *İskele alındı,* bir geminin mürettebatına karaya çıkma izni verilmediğini belirtmek için kullanılır. || *İskele memuru,* iskelede görevli memur.|| *İskele praçolu,* borda iskelesinin üst tavasını, bordaya dikey olarak altından tutan destek. || *İskele tavası,* borda iskelesinin üst ve alt başlarındaki platformlardan biri. || *İskele vardiya nöbeti,* iskele vardiyasında olanların nöbet tutması. (*Zt.* SANCAK. Sancak ve iskele kelimeleri eskiden dümenciye verilen kumandalarda kullanılırdı.) || *İskele vermek,* gemiye girip çıkmak için borda iskelesini indirmek veya sürme iskele uzatmak. || *Borda iskelesi,* gemi adamlarının veya yolcuların giriş ve çıkışlarını sağlamak üzere bordaya sarkıtılan ve hem alt hem üst ucunda tava denilen platformları bulunan merdiven. (Gemi denize açılırken, borda iskelesi, bağlı olduğu güverte hizasına kaldırılarak yan yatırılır.) || *Yüzer iskele,* pantonlar üzerine yerleştirilmiş iskele; geçit yeri.

— Dy. Demiryolu inşaatında, toprak dolgunun uçlarına malzeme boşaltılarak kurulan geçici ahşap köprü.

— G. santl. *Ressam iskelesi,* ressamların büyük tablolar yapmak veya duvar resimleri çizmek için kullandıkları, merdivenli ve üzerinde durulabilen bir düzlüğü olan ahşap çatmalar.

— İnş. Binaların yapımı ve onarımı için geçici olarak kurulan çatma. (*Eşanl.* KÖPRÜAYAĞI.) [Bk. ANSİKL.] || Bir duvar veya döşemenin yükünü geçici olarak taşımak amacıyle kullanılan dikme, payanda v.b. gibi ahşap elemanlar. || Su seviyesine kadar inmeğe yarayan basamak dizisi. || *İskele direği,* inşaat iskelesinde kullanılan kereste. || *İskele kurma,* inşaat için kerestelerden çatı yapma. || *İskele kirişi,* iskele desteğini yerleştirmek için duvarda açılan delik. || Bir duvara gömülen ve iskelenin döşemesini taşımağa yarayan yatay tahtalar.

— Mal. *Esk. İskele resmi,* Osmanlı devleti zamanında, bazı limanlarda, ayakbastı parası adı altında, yolcu ve eşyalarından alınan resim. (Bu resim her iskelede değişik miktarda olurdu; 1908 meşrutiyetinden sonra kaldırıldı.)

— Sine. Filim stüdyolarında, ışık araçlarını taşıyan yapı.

— Teşk. tar. *İskele kethüdası,* bir iskeleye demir atmış araçlara nezaret eden kimse.

— Zool. *İskele kuşu.* Bk. EMİRCİK.

— ANSİKL. İnş. İki çeşit *iskele* vardır: basit iskeleler ve seri iskeleler.

● *Basit iskeleler* sadece binaların yapımında ve onarımında kullanılır. Genellikle halat veya zincirlerle birbirine bağlanmış kereste parçalarından meydana gelen bu iskeleler duvarcı iskeleleri ve damcı iskeleleri olmak üzere iki çeşittir: 1. duvarcı iskeleleri de biçimlerine göre çeşitlere ayrılır: duvar örmek veya sıva yapmakta kullanılan *düşey düzlemli iskeleler* (bu iskeleler, iskele döşemesini taşıyan yatay parçalarla duvara bağlanan ve «dikme» denilen düşey parçalardan meydana gelir); tavan ve köşelerin yapımında kullanılan *yatay düzlemli iskeleler* (bunlar, iç duvarlara dayanan yatay parçalardan meydana gelir; dikmeler bu yatay parçaları birleştirir ve döşemeyi taşır); gerektiği zaman, ipler ve makaralarla dış duvarlar boyunca kurulan *salıncak iskeleler;* 2. damcı iskeleleri bitmiş yapıya veya merdivenlere dayanır.

● *Seri iskeleler,* tahtadan veya çelikten yapılır ve günden güne daha çok kullanılmağa başlanmıştır. Ahşap seri iskeleler, rüzgâra karşı desteklenmiş ve kelepçelerle sabitleştirilmiş merdivenlerden meydana gelir. Çelik seri iskeleler, ya üzerine delikler açılıp civatalarla birleştirilen köşebentlerden veya birbirlerine çelik kelepçelerle bağlanmış çelik borulardan meydana gelir. (ML)

İSKELET i. (yun. *skeletos*'tan). İnsan veya hayvanın kemik çatısı. || *Mec.* Bir şeye temel olan çatı: *Gemi iskeleti.* || Sıf. *Mec.* Derisinin altından kemikleri belli olacak derecede zayıf: *İhtiyarın iskelet parmakları şayanı hayret bir süratle liraların üstüne kapandı* (H. E. Adıvar).

— ÇEŞ. DEY. *İskelet gibi,* çok zayıf: *Tevfik, iskelet gibi nekahet devrinde bile...* (H. E. Adıvar). || *İskeleti çıkmak,* çok zayıflamak.

— Anat. Omurgalı hayvanların vücuduna desteklik eden ve «kemik» denilen sert parçaların tümü. (Bk. ANSİKL.) || Ölümden sonra organizmanın yumuşak kısımlarının bozulup çürümesinden arta kalan kısım.

— Antropol. *İskelet tertibi,* nesli tükenmiş türlerin anatomi yapısını, iskelet parçalarından yararlanarak düzenleme usulü. Bk. ANSİKL.

— Denizc. *Bir geminin iskeleti,* geminin çatısı, yani kaburgası. Eğri ve düzey kemerleri tamamlanmış durumdaki tekne.

— Heyk. Balmumundan kalıbı alınacak heykelin çatkısı.

— Mobl. *Mobilya iskeleti,* mobilyayı meydana getiren ahşap çatkı.

— Teknol. Bir arabanın, bir uçağın gövde kısmını meydana getiren ağaçtan, madenden veya plastik maddeden çatı. || Tonoz, kemer ve köprü kemeri yerleştirilen eğik yapı kafesi. || Levha halindeki bir malzemeye sağlamlık veren madenî veya dokuma gergi. || *Tulumba iskeleti,* suyu çıkarmağa yarayan parçaların tümü. || *Soba iskeleti,* bir sobanın üst ve altını meydana getiren iki döküm levhası.

— ANSİKL. Anat. İnsan *iskeleti* baş, gövde, kol ve bacak kemiklerinden meydana gelir. Baş iki kısımdır: sekiz kemikten oluşan ve içinde tümbeyini taşıyan kısma kafatası, on dört kemikten oluşan öteki kısma yüz denir. Gövde, üstte göğüs kafesi ve omuz kemeri, altta kalça kemeri, arkada baştan kuyruk sokumuna kadar uzayan bir omurgadan oluşur. Göğüs kafesinde, arkada sırt omurlarına bağlı olan iki çift kaburga bulunur (bunlardan yedi çifti doğrudan doğruya, üç çifti birbirine bağlandıktan sonra önde göğüs kemiğine bitişir). Kollar omuz kemerine, bacaklar kalça kemerine bağlanır. İskelet parçalarının çoğu, kemikleşmeden önce kısa veya uzun bir kıkırdak evresi geçirir. Kafatasının yapısına ve çıkıntısına, kol ve bacaklardaki kemiklerin boyuna, şekline ve sağlamlığına, kas bağlantı noktalarının kabarıklığına bakarak iskelet sahibinin ırkı, yaşayış tarzı, fiziksel ve ruhsal gelişimi tayin edilebilir. Adlî tıpta, bir iskeletten veya iskeletin sadece bir parçasından hareket ederek, bir dereceye kadar kişinin, cinsiyetini, boyunu ve hayattaki alışkanlıklarını belirlemek mümkündür.

— Antropol. *İskelet tertibi,* elimizde yalnız iskelet parçaları bulunan insan fosillerinin tahminî anatomisini yeniden düzenlemek için başvurulan bir tekniktir. Bu teknik, kemiklerin bağlantı yüzlerinden edinilen bilgiye göre, kasların ve vücudun etli kısımlarının tahminî biçimini ve büyüklüğünü belirlemeğe dayanır. Eskiden zevk için yapılan bu araştırmalar, bugün büyük bir titizlikle bilimsel olarak sürdürülmektedir.

— Zool. Omurgalılara özgü olan *iç iskelet,* kemik, kıkırdak, zar ve eklem parçalarından meydana gelir ve yumuşak organlar için destek, kaslar için de bağlantı yüzeyi görevini yapar. Bu yüzden vücudun şekli ve hareketleri bakımından iskeletin önemi büyüktür. En önemli parçası omurga'dır, ayrıca tümbeyini koruyan bir dış yapı (kafatası) ile tamamlanır.

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

Omurgalıların iskelet evriminde, önce yavaş yavaş tamamlanan bir kemikleşme devresi (köpekbalıkları ve vatozların iskeleti tamamen kıkırdaktandır) görülür, sonra, vaktinden önce birbirine kaynayan kemikler sayıca azalır (msl. memelilerde kargı burun çıkıntısıyle kürek kemiğinin kaynaşması) ve en son, başlangıçta birbirine benzeyen parçalar arasında farklılaşma başlar (msl. içorgan yayları).

Evcil hayvanların çoğu memeli olduğu için, iskeletleri insan iskeletinin yapısına benzer ve hemen hemen aynı kemikleri kapsar. Bununla birlikte, baş genellikle daha uzundur ve her türe göre değişen bir diş yapısı gösterir. Köpek, kedi ve tavşanın dışında kalan evcil memelilerin hepsi toynaklı hayvanlardır ve her ayaktaki parmak sayısı, dört (domuz), iki (öküz, koyun, keçi) veya bir (at, eşek, katır) olabilir.

Dış iskelet ise, kaplumbağaların veya gliptonların bağasındaki kemiksi kısım ve eklemlilerdeki kitinli kabuğun adıdır. Hayvan öldükten sonra geriye kalan sert veya meşinsi her çeşit organik yapıya da «iskelet» denir (sünger, mercan, yosunhayvanı v.b. iskeleti.) [LM]

İSKEMİ i. (yun. *iskhein*, durdurmak ve *haima*, kan > fr. *ischémie*). Patol. Lokal kansızlık, yani organizmanın bir bölgesine oksijenli kanın az gelmesi.

— ANSİKL. *İskemi*'nin sebebi her zaman atardamardadır. Ya bir tıkanma (amboli, tromboz) ya atardamar üzerine bir baskı, yahut da atardamar spazmından ileri gelir. İskemi, sadece yan dalları gerekli kan akımını karşılamayacak kadar yetersiz olan bir atardamarda veya uçtaki bir atardamarcıkta görülür. İskeminin sonuçları, oksijenli kandan yoksun kalan dokuya ve bu olayın süresine bağlıdır (spazm). Meselâ, cerrahî senkopta, solunum merkezi üç dakikadan fazla iskemi halinde kalırsa bunun sonucu ölümdür; iskemide ayrıca beyin yumuşaması, kol ve bacak uçlarında doku ölümü (diyabet arteriti), özek dokularda (karaciğer, böbrek) beyaz enfarktüs, atardamarcıkların kansız kalması veya tıkanması yüzünden kol ve bacaklarda kuru kangren görülür. (L)

İSKEMLE i. (yun. *skamni*'den). Arkalığı olmayan sandalye: *Yerinden kalktı ve kalkarken iskemleyi devirdi, kapıya doğru birkaç adım gittikten sonra döndü* (Sabahattin Ali). *Boşalmasiyle o esnada üç beş iskemle / Oturdu karşıma bir kır sakallı âdemle* (M. Â. Ersoy). || Üstüne vazo, sigara tablası v.b. koymağa yarayan çeşitli biçimlerde yapılmış sehpa: *Bir cigara iskemlesi getirdi, üstündeki gümüş kutuyu açtı* (Kemal Tahir). || *Teşm yol.* Sandalye. || *Hasır iskemle*, oturulacak yeri hasırdan örülmüş iskemle. || *Hezaren iskemle*, oturulacak yeri (ve varsa arkalığı da) hezaren örülmüş iskemle: *Beyaz örtülü masalarla, siyah hezaren iskemleleri bomboş...* (A. H. Tanpınar). || *Salıncaklı iskemle*, oturunca sallanmağa imkân veren, kıvrık tahta ayakları üzerinde duran sandalye. || *Tahta iskemle*, tahta çubuklardan yapılmış alçak iskemle: *Beş numara bir gaz lambası, ortada boyalı tahtadan bir iskemle üzerine konurdu* (Ş. S. Aydemir). || *Yer iskemlesi*, çok alçak ve arkalıksız iskemle: *Nihal şimdi oraya bir yer iskemlesine oturmuş babasına bakıyordu* (H. Z. Uşaklıgil).

— DEY. *İskemle (sandalye* veya *koltuk) kavgası*, aynı makama göz dikmiş olanların kavgası.

— Mal. Esk. *İskemle tekaütlüğü*, osmanlılarda devlet hizmetinden emekli olanlara veya malûl olarak ayrılanlara verilen ad.

— ANSİKL. *İskemleler* çoğunlukla eski türk kahvelerinde ve bahçelerde kullanılırdı. Bunun ayakları ağaç, üstü hasır veya tamamen tahtadan ve demirden olanları da vardır. Üzerine sini, tepsi, şamdan, gaz lambası v.b. eşyalar konulan üç veya dört ayaklı araçlara da *iskemle* denir. Yemek, mum, sigara, mutfak, hamam, sini ve ayak iskemlesi gibi türleri vardır. Bazı iskemleler açılıp, kapanacak biçimde yapılır. (M)

İSKEMLECİBAŞI bls. i. Teşk. tar. Padişah ata biner ve inerken kullanılan iskemleyi taşıyan görevli. (Padişah dışarı çıkarken arkasından gümüş levhalarla süslü ve sedefli iskemleyi taşırdı. Padişah her ata biniş ve inişinde bu iskemleyi kullanırdı.) [M]

İskenderağa mescidi, Helvacıbaşı mescidi adı da verilir. İstanbul'da Sultanahmet semtinde, Şehit Mehmed Paşa yokuşunda Kanunî Sultan Süleyman zamanı helvacıbaşısı İskender Ağa tarafından yaptırıldı. Kapı kitabesinden anlaşıldığı üzere, 1546 yılında yapıldı. Bugün, ancak dört duvarı ile şerefesine kadar minaresi ayakta kalmıştır. (M)

İSKENDER BEY (Gergi Kastriyota — denir), Kastriyota ailesinden arnavut beyi (1404-Alessio 1468). Osmanlı sarayında yetişti ve *İskender* adını aldı. Arnavutluk'taki Yuvanili'ne tımarbeyi olarak gönderildi (1437). Tımarlı olarak osmanlı ordusunun yaptığı savaşlara katıldı. Bir süre sonra ordudan kaçarak yeniden hıristiyan oldu. Üzerine gönderilen osmanlı kuvvetlerini bozdu (1445). Papa'dan ve Napoli kralından aldığı yardımlarla durumunu kuvvetlendirdi. Mehmed II zamanında üzerine İsa Bey gönderildi. İskender Bey, barış şartlarını kabul etmek zorunda kaldı (1459). Ancak barış şartlarını yerine getirmeyince, Fatih'in başında bulunduğu ordu Arnavutluk üzerine yürüdü (1462). İskender Bey anlaşmak istedi. Bu isteği yerine getirildi (1463). Çok geçmeden Osmanlılara karşı Venedik-Macaristan ittifakına katıldı (1464). Fatih, tekrar bir ordu ile Arnavutluk üzerine yürüdü (1466). Sarp bir kale olan Kruya'nın kuşatılması Balaban Paşaya bırakıldı. İskender Bey, Arnavutları tekrar ayaklandırarak, Balaban Paşanın kuvvetlerini yok etti. Fatih, üçüncü bir sefere çıktı (1467). Bunu duyan İskender Bey, Alessio (Leş) şehrine sığındı (1468). [M]

İSKENDER BEY Münşî, azerbaycanlı tarihçi (1566-1633). 1586-1587 olaylarına gönüllü asker olarak katıldı. Bir süre muhasiplik yaptı. Bu işini bırakarak eser yazmağa başladı. Kabiliyeti sayesinde Şah Abbas I'in büyük münşîleri arasına girdi (1592-1593). Kendisini Şah Abbas I'in vezirlerinden İtimat-üd-Devle Hatim Bey koruyordu. Asıl ününü, yazdığı *Tarih-i Âlem-aray-i Abbasî* (Abbasî Tarihi) adlı eseriyle kazandı. Bu eser osmanlı sadrazamı İbrahim Paşanın emriyle Mehmed Nebîh tarafından türkçeye tercüme edildi (1729). Eserin Şah Abbas I'in doğumundan başlayarak Safevî tarihini içine alan iki kısmı 1616'da tamamlandı. Son kısmı bu tarihten Şah Abbas'ın ölüm tarihine kadar (1628) olan olayları toplar. Eserde Osmanlı-İran münasebetlerini anlatan bölümler de vardır. (M)

İSKENDER Büyük, yun. **Aleksandros** (M.Ö. 356-323), Makedonya kralı (336-323). Philippos II ile Olympias'ın oğluydu. Keskin zekâsını ve yorulmak bilmeyen canlılığını onlardan aldı. Aristoteles 343'te İskender'in eğitmeni oldu, ona bilim, coğrafya dersleri verdi, ancak öğrencisine siyasetle ilgili görüşlerini hiç bir zaman kabul ettiremedi. İskender, askerlik sanatını, Trakya'lılar ve İllyria'lılara karşı yapılan seferlerde öğrendi ve Olympias yüzünden çıkan bir anlaşmazlığa rağmen 336'da babasının yerine geçti. Tahta çıkar çıkmaz savaşmak zorunda kaldı: Korinthos birliği toplantısında kendini kumandan tayin ettirdi (335) ve Makedonya'nın kuzeyindeki Barbarlarla İllyria'lıları hâkimiyeti altına aldı. Zalimce davranarak, çıkarı söz konusu olduğu yerde de şefaat gösterecek yunan ayaklanmasını bastırdı: Thebai'yi yakıp yıktı, Atina'ya dokunmadı. Yunanistan'a hâkim olduktan sonra babasının tasarladığı Asya seferini yapabileceğine inandı ve Makedonya'yı Antipatros'a emanet ederek bu serüvenin doğurabileceği tehlikelere karşı tedbirler aldıktan sonra 37 000 kişi ve Lakedaimon dışında bütün yunan sitelerinden toplanmış askerlerden meydana gelen bir kuvvetle Çanakkale boğazını geçti (334 ilkbaharı). Truva'da Priamos, Hektor ve Akhilleus'a kurbanlar sundu; Granikos'a kadar ilerledi ve orada ilk iran ordusunu yendi (haziran). Böylece Anadolu'ya hâkim olduktan sonra kıyı boyunca ilerleyerek bütün yunan sitelerini İranlıların boyunduruğundan kurtardı. Kışı Karia'da geçirdi, sonra yola koyuldu. İonia ile İran arasında önemli bir ticaret şehri olan Gordion (Frigya'da şehir: Yassı Höyük) düğümünü kaba yoldan çözdü ve artık Asya'ya hâkim olduğunu öne sürdü. En tehlikeli hasmı Rodos'lu Memnon'dan kurtulduktan sonra Torosları aştı, Kilikya'ya girdi ve İssos ovasında rastladığı Dara III'ün kalabalık ordusunu ağır bir yenilgiye uğrattı; hükümdarın ordugâhıyle pek değerli olan hazinesini ele geçirdi. Ama Dara Bâbil'e kaçmayı başardı, İskender ile barış imzalamağa bile kalktı. İskender ondan kayıtsız şartsız teslim olmasını istedi. Bundan sonra, Akdeniz'i yöntemli bir biçimde çembere alma tasarısını uygulayarak Suriye kıyılarına hâkim oldu. Uzun süren Sur (Tyros) [yedi ay] ve Gazze kuşatmaları 332 yılı boyunca sürdü. Kudüs'ü aldıktan sonra, 343'ten beri İran'ın boyunduruğu altında bulunan Mısır'a girdi. Tapınaklara ve din törenlerine saygılı davranarak halka hoş görünmeyi başardı. Libya çölünde ilerledi, mısırlı Yunanlıların Zeus'a taptıkları Ammon vahasında kurbanlar sundu; rahip ona firavunların unvanını verdi. Delta'nın batı ucunda, tabiî güzelliklerle dolu bir yerde, İskenderiye şehrini kurdu (bu şehir Helenistik çağın en ünlü şehri oldu). 331 Baharında, bütün kıyıları ele geçirerek İran imparatorluğunu tek başına bıraktıktan sonra ülkenin merkezine doğru yürümeğe başladı. Dicle ve Fırat'ı aştı, Gaugamela ovasında Dara'nın sonuncu ordusuyle karşılaştı. İki ordu arasında Arbela'da (Erbil) yapılan savaş daha çok bir süvari çarpışmasıydı. Bu savaş İran direnişinin sonu oldu. Bundan sonra bütün başkentler Yunanlılar'a kapılarını açtılar. Babil, Sus ve Ekbatane işgal edilirken İskender Persepolis'e girdi, krallık saraylarının dışında bütün şehri yerle bir etti. Hetairoslar, Media ve Baktriane'de Dara'nın peşine düştüler. Dara 330'da öldürüldü. İskender için en çetin iş doğu eyaletlerine baş eğdirmekti; buranın sert, savaşçı, dağlı halkı toprağını karış karış savundu.

Bu zor işe girişmeden önce ordusunu İranlılar ve Barbarlarla takviye etti; artık askerlerinin çoğu yabancıydı. Çevresini ve yaşayışını da değiştirdi: yarı-tanrı sayılan en yüksek kral oldu; adı etrafında, dionysos temalarıyle İranlılara ait inançların birbirine karıştığı bir efsane yarattı. Artık her şey onun önünde eğilmeliydi. Yunanlılar buna karşı çıktılar. İskender karşı çıkanları öldürttü (Kallisthenes, Philotas). İlerlemeğe devam etti, Parthia'yı, Hyrkania'yı, Aria'yı, Sogdiane'yi, Baktriane'yi hâkimiyeti altına aldı; buraları teşkilâtlandırmağa çalıştı; o sıra ayaklanmalar baş gösterdi. İskender gene ilerledi. Stratejik noktalarda şehirler kurdu. İndus vâdisine girdi, basiretli davranarak, müttefiki Taksiles ile yendiği Poros (326) arasında siyasî bir denge kurdu. Bias kıyılarına vardı. Daha ileri gitmek istediğini bildirdi; ordusunda neredeyse isyan çıkacaktı. Yürümekten ve muson rüzgârları yüzünden bitkin düşen askerleri onu durmak zorunda bıraktılar. Olympos tanrıları adına, kule biçiminde on iki sunak yaptırdıktan sonra (bu sunaklardan iz bile kalmadı) geri döndü; yeni askerî koloniler kurarak Hydaspes boyunca indi ve İndus yoluyle Hint okyanusuna vardı. Burada, Patala yakınlarında bir liman ve tersaneler kurmağa karar verdi. Denizci Nearkhos'u kıyı boyunca keşif gezileri yapmakla görevlendirdi, kendisi karayoluyle geriye döndü İran çöllerin-

iskemlecibaşı

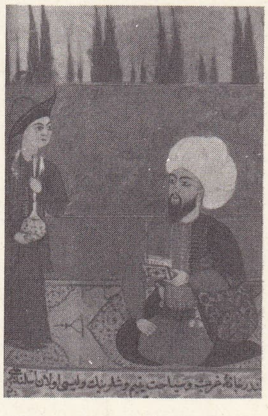
İSKENDER ÇELEBİ
(Âşık Çelebi tezkiresinden)

Büyük İskender
Dara'nın kızını istiyor minyatür

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

de çetin bir yürüyüşten sonra ordusu 324 şubatında Sus'a vardı, seferin bittiği büyük şenliklerle ilân edildi. Ama İskender bundan sonra da boş durmadı, ırkları kaynaştırma siyasetine hız vererek Makedonyalıları iranlı kadınlarla evlenmeğe teşvik etti. Kendisi Baktriane satrapının kızı Roksan ve Ruşenk Dara III (Akamanışlardan) Kodoman kızı Barsine veya Stateira ve Artakserkses III Okhos'un kızı Parisatide ile evlendi. Büyük şenliklerle kutlanan bu evlenmenin yanı sıra kumandanlarından birçoğu satrap kızlarıyle evlendiler. Asyalılardan 30 000 kişiyi paralı asker olarak orduya almak isteyince ırkları kaynaştırma siyaseti ordu tarafından kötü karşılandı. Sarayını Bâbil'de kurmuştu. Dünyanın çeşitli yerlerinden gelen elçileri orada kabul ediyordu. Arabistan'ı almak, bir donanma kurmak gibi tasarıları vardı. Ama birden hastalandı: şiddetli bir ateşle, 13 haziran 323 günü, otuz üç yaşında, Doğu dünyasının hâkimi olarak öldü.

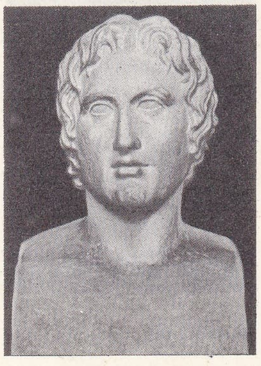

Büyük İSKENDER

Bir imparatorluğa sahip olmakla yetinmemişti. Bu imparatorluğu teşkilâtlandırmağa ve belirli bir medeniyete ulaştırmağa çalıştı. Makedonya otoriteciliği, Doğu ile temas sonucu güçlendi; İskender gerçekten, Akamanış kralının halefi oldu. İmparatorluğunda, Yunanlılarla Doğuluların en uzak köşelerde bile işbirliği yapmaları esasını koydu. Halkları aynı kaynaktan gelmeyen şehirler kurarak buralarda ırk kaynaşmasını sağladı. Ne var ki, bu ırk kaynaşımında Asyalıların helenleşmesinin mi yoksa makedonyalı Yunanlıların asyalılaşmasının mı ağır bastığı konusunda bir şey söylemek güçtür. Mübadeleye dayanan ekonomik gelişme siyaseti, özellikle parayı istikrara kavuşturma ve tedavüldeki para tiplerini birleştirme siyaseti onun başarıları arasında sayılmalıdır. Din konusundaki hoşgörüsü de iki tarafın inançlarının birbirine yaklaşması, hattâ bir ölçüde kaynaşması sonucunu doğurdu.

— G. santl. Apelles, Lysippos ve Pyrgoteles İskender'in resmî ressamı, heykeltıraşı ve oymacısıydılar. Bunların eserlerinden hiç biri bugüne kalmadı. Yalnız o dönemdeki eserlerin kopyaları olduğu sanılan çeşitli büstler, Plutarkhos'un ve öbür tarihçilerin İskender tanımlamalarına uyar. Bunların en ilgi çekicisi Louvre'daki *Alexandre Azara*'dır. Paraların üstündeki portreler ise tanrılaştırılmış resimlerdir. Sayda lahitlerini süsleyen ve İskender'in savaşlarını veya avlarını temsil eden dört kompozisyon özellikle ilgi çekicidir (İstanbul Arkeoloji müzesi). Rönesans sanatı İskender'e büyük bir yer verdi. Bu konuda en önemli eserler Raffaello'nun freskiyle Sodoma'nın Farnesina villasındaki fresklerdir. XVII. yy.da, fransız sanatında İskender'in hayatı sık sık konu edildi. Bu dönemin fransız sanatçıları, İskender'in hayatını, ya hareketli ve renkli kompozisyonlar yapmakta veya Louis XIV'e yaranmakta kullandılar. Bunların arasında, birinci çeşit eserlerden, Puget'nin *İskender ve Diogenes* adındaki alçak kabartması (Louvre); ikinci çeşit eserlerden de, Lebrun'ün 1662 - 1668 arasında yaptığı *İskender'in Savaşları* adlı tabloları anılmağa değer. (L)

İSKENDERİYE
Kurtuluş meydanı

İSKENDER ÇELEBİ, türk defterdarı (öl. Bağdat 1535). Maliyeden yetişti. Vezir Ahmed Paşanın tavsiyesi ile başdefterdar oldu. Irekeyn seferinde tecrübesinden yararlanılmak üzere Kanunî tarafından, sadrazam İbrahim Paşaya kethüda tayin olundu. Bu sefer sırasında, birçok işlerde onun sözü yürüdü; Sadrazam ile arası açıldı. Ordu Hemedan'a varmadan görevinden azledilerek Bağdat'ta asıldı. İskender Çelebi zenginliği ve kölelerinin çokluğu ile ünlü idi. Sadrazam Ahmed Paşa, vezir Piyale Paşa, beylerbeylerinden Hülagû Paşa, Behram Paşa ve Rus Hasan Paşa onun köleleri idi. (M)

İskenderçelebi camii, İstanbul'da, Kocamustafapaşa semtinde, Ağaçkakan sokağında cami. Ağaçkakan camii de denir. İskender Çelebi tarafından XVII. yüzyılda yaptırıldı. Duvarları kârgir, çatısı ahşaptır. 1947 Yılında halk tarafından onarıldı. (M)

İSKENDER HAN, Şibanîlerden Maveraünnehir hükümdarı (öl. 1583). 1561 Yılından ölümüne kadar süren hükümdarlığı sırasında hâkimiyet, gerçekte oğlu Abdullah'ın elindeydi. Nitekim amcası Belh hükümdarı Pir Muhammed'i tahttan indirerek babasını bütün Özbeklerin hanı ilân etti (1561). Genellikle devlet yönetiminde sönük kaldı. (M)

İSKENDERİYE, ar. **El-İskandariyya,** Mısır'da (Birleşik Arap cumhuriyeti) liman şehri, valilik merkezi, Aşağı Mısır'da, Akdeniz'i Maryut (Mareotis) gölünden ayıran kıyı dilinde; 1 513 000 nüf. Eskiçağ şehrinden (imparator Diocletianus şerefine dikilmiş «Pompeius» sütunu; I. yy. sonundan kalma yeraltı mezarları; yaklş. M. Ö. 200'den kalma Anfuşi mezarlığı) ve eski arap şehrinden (kaleler, camiler v.b.) çok az şey kalmıştır. İskenderiye, Pharos yarım adasıyle Afrika kıyısı arasında batıya açık limanı sayesinde Mısır'ın başlıca ticaret (pamuk borsası, malî kurumlar v.b.) merkezidir. Yarım adanın öbür tarafındaki *Yeni Liman*'a bugün yalnız balıkçı tekneleri yanaşır. Mısır'ın bütün ihracatı (özellikle pamuk ve soğan) ve ithalâtının dörtte üçü İskenderiye limanından yapılır. Ülkenin iç kısmına düzenli yollarla bağlanan İskenderiye, önemli bir sanayi merkezidir: tersaneler; kimya ve besin sanayii; sigara, dokuma, çimento, kâğıt ve ayakkabı fabrikaları v.b.

— Tar. Mısır şehri Rakotis 332'de, İskender, mimar Deinokrates'i yeni bir şehir kurmakla görevlendirdiği sırada yoksul bir balıkçı ve çoban köyü idi. Yeni plana göre Mareotis gölünü Akdeniz'den ayıran kara parçasından yararlanılacaktı. Pharos adası karaya doğudaki Büyük Liman'ı batıdaki Eunostos'tan ayıran Heptastadion şosesi ile bağlandı; çeşitli semtleri, birbirini dörtgen şeklinde kesen büyük yollar bağlıyordu. Doğuda Büyük Liman boyunca uzanan Bruchion mahallesinde, Ptolemaios'lar ve Romalılar yavaş yavaş büyük anıtlar (saraylar, tapınaklar, kitaplık ile müze, gymnasion, tiyatro v.b.) yaptılar. Antonius da müstahkem sarayını bu semtte inşa ettirdi. Güneybatıda *Serapeion,* daha sonra da Diocletianus sütunu (veya Pompeius sütunu) inşa edildi. Knidos'lu Sostratos'un yaptığı *İskenderiye feneri* 280 yılına doğru bitirildi ve 1340'a doğru yıkıldı. Ptolemaios'lar, İskenderiye'yi başkentleri ve dünyanın fikir ve ticaret merkezi haline getirdiler. Nüfusunun kısa süre içinde çoğalmasına ve çok zenginleşmesine rağmen İskenderiye, hanedanın yetersizliğinden zarar gördü. Sezar 46 yılında şehre girdi ve Kleopatra'yı tahtından indirmedi. M. Ö. 30'da Octavianus şehri ele geçirerek, Roma'nın Mısır eyaletinin merkezi ve «İskenderiye ve Mısır valisi»nin ikametgâhı haline getirdi. Mısır'ı şahsî malı sayan Augustus'un isteği üzerine İskenderiye, imparatorluğun yarıcılıkla işletilen bir çiftliği haline getirildi ve eyaletin bütün iktisadî ve malî faaliyetleri burada toplandı. Mısır'ın bütün tarım ürünleri limanda depo ediliyor ve Mısır'ın iaşe servisleri her yıl Roma'ya buğday ihtiyacının üçte birini gönderiyordu; fiyatları İskenderiye borsası tespit ederdi. Mısır'ı iktisadî bakımından tamamıyle tecrit etmek amacıyle roma parasının Mısır'da kullanılması yasaklandı; roma parasını İskenderiye'de yerli para ile değiştirmek zorunluğu İskenderiye'yi, birkaç yüzbin nüfuslu kozmopolit bir şehir ve önemli bir malî merkez yaptı. Helenistik medeniyetin gücünden ve tanınmış İskenderiye kitaplığından yararlanan Diaspora Yahudileri, Lagides (Ptolemaios) devrinden itibaren ethnarkhos'luk halinde teşkilâtlandıkları İskenderiye şehrini bir ibranî öğretim merkezi haline getirdiler. Yoğun bir fikir merkezi olan şehirde, Aziz Markos tarafından yayılmağa başlandığı sanılan Hıristiyanlık, daha II. yy.dan itibaren ateşli taraftarlar bulmasına karşılık sert düşmanlıklarla da karşılaştı, birçok da sapkın mezhep ortaya çıktı: II. yy.'da Gnostisizm; IV. yy.da Arjanus'çuluk; V. yy.da Monofisizm; VII.yy.da Monotelizm. Hıristiyan kilisesinin başlıca patrikhanelerinden birinin merkezi olan şehir, İstanbul patrikhanesi ile uzun süre üstünlük mücadelesi yaptı.

Araplar ilk olarak 642'de, ikinci olarak da 645'te İskenderiye'ye girdiler; bu sırada şehir büyük ölçüde tahrip edildi. Araplar devrinde İskenderiye deniz üssü olarak büyük bir önem taşıyordu. Son emevî halifesi Mısır'a kaçtığı zaman Ukba bin Nafi'nin torunu El-Esved, İskenderiye'de Abbasîlerin tarafını tuttuğunu ilân etti. Abbasîler İskenderiye'de Emevîlere ait olan toprakları mükâfat olarak El-Esved'e verdiler. El-Emin ile El-Memun arasındaki mücadele sırasında İskenderiye, ispanyol korsanlarının eline geçti. Fatımîler tarafından birkaç defa işgal edildi. Fatımîler devrinde İskenderiye Kıptı patrikliği Kahire'ye nakledildi. 1155'te sicilyalı Normanlar İskenderiye'ye çıkarma yaptılar; 1166'da Kudüslü Amauri, mısır kuvvetleriyle birleşerek şehri aldı. Sicilyalı Normanların 1173'teki hücumu püskürtüldü. Sultan Baybars devrinde İskenderiye'de tersaneler yapıldı. 1365'te İskenderiye kıbrıs kralının hücumuna uğradı ve yağma edildi.

XIV. yy.dan itibaren Kızıldenizden ve Nil'den gelen Doğu ürünlerini silâh ve Balkan'lardan toplanan köleler karşılığı Avrupa'ya dağıtan Pisalılara, Cenovalılara ve Venediklilere önemli imtiyazlar verildi. Önce Pisalılar, sonra da Cenovalılar bertaraf edilince, Venediklilerin depoları XIV. ve XV. yy.'da Avrupa'ya baharatın dağıtıldığı başlıca merkez haline geldi. Fakat 1498'de Portekizliler Kap yolunu bulunca, Venedikliler baharatı Lizbon'dan almayı daha kârlı buldular; bunun üzerine zayıflamağa başlayan İskenderiye ticareti, şehrin 1516'da Türkler tarafından alınmasıyle daha da geriledi. Napolyon 2 temmuz 1798'de şehre girdiği zaman İskenderiye'nin nüfusu 7 000 kişiye düşmüştü. 1801'de İngilizlerin ele geçirdiği şehre, 1807'de yeniden Fransızlar girdiler; fakat aynı yıl geri çekildiler. Kavalalı Mehmed Ali Paşa zamanında şehir kalkındı, surları yeniden yapıldı, Mahmudiye kanalı açıldı (1819), tophane, tersane ve Res el-Tin sarayı yapıldı. Şehir XIX. yy.da yeniden büyük bir önem kazandı. Arabî Paşa ayaklanması sırasında ingiliz filosu tarafından topa tutuldu (11 temmuz 1882) ve yağmalandı. Yunan - Mısır şehrinin yerinde birçok noktada araştırmalar yapılmış, Serapeion'un ve biri Yunanlılardan, öbürü Romalılardan kalma iki yeraltı mezarlığının kalıntıları bulunmuştur. Kayalar içine oyulmuş mezarlarda kemerli ve duvarları resimli odalar vardır. Alüvyon birikintileri ve yeni şehrin eskisinin tam üzerinde inşa edilmiş olması yüzünden kazılar güçlükle yapılmaktadır. (LM)

İSKENDERİYE, büyük İskender'in adını alan 16 yerin adı. Bu yerler arasında mısır'daki İskenderiye ve Belh şehirleri de bulunur. (M)

İSKENDERİYECİLİK i. (*İskenderiye*> *İskenderiyeci*'den *İskenderiyeci-lik*). İskenderiye okulunun felsefe sistemi. ‖ İskenderiye dönemindeki yunan şairlerine özgü süslü üslûp. (L)

İskenderiye Felsefe okulu. Eklektik ve mistik özellikler gösteren bu yeni-eflatuncu okul, eski felsefenin son çağını temsil eder. M. S. III. yy. başlarında kuruldu, 529'da Justinianus tarafından kapatıldı. Temsilcileri de İran'a kaçtılar.

Foto. Landry (LAROUSSE)

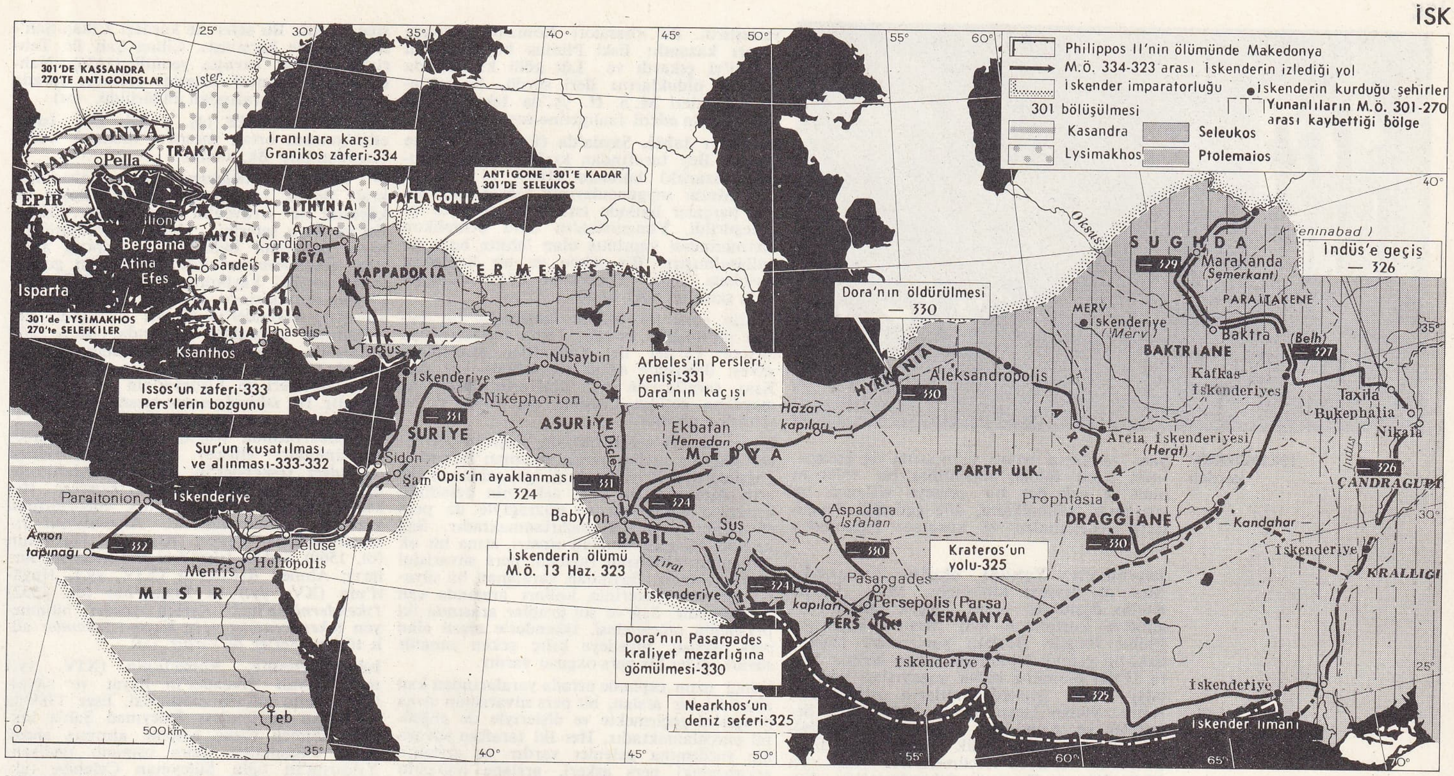

Büyük İSKENDER'in seferleri

Yunan düşüncesinin her türlü doğu etkisinden bağımsız olarak gelişmesi yeni-eflatuncu dogmacılığı hazırlamış ve bu dogmacılık da, Eflatunculuğu, Aristotelesçiliği ve Stoacılığı birbiriyle bağdaştırmıştı. Ammonios Sakkas okulun gerçek kurucusuydu. Öğrencisi Plotinos Roma'da ders verdi ve onun yerine öğrencisi Porphyrios, hocasının *Enneades*'ini yayımladı ve 301'de öldü. Bundan sonra okulda bir durum değişikliği oldu. Konstantinos'dan ve Hıristiyanlığın kesin zaferlerinden önce ortaya çıkan Plotinos ve Porphyrios ateşli dindarlıklarına rağmen kör inançlara karşı idiler. Bunlardan sonra gelenler eski dinin ünlü koruyucuları olarak çıktılar; felsefeleri eski inancın bir savunması oldu. 330'da ölen İamblikos, okulu Apamea'ye nakletti. Kendisi ve öğrencileri, bütün bilgileri, bir bölük imtiyazlı kişi tarafından aktarılan bir vahye bağladılar. Syrianos ve Proklos, okulun yerini bir defa daha değiştirdiler ve ders vermek üzere Atina'ya gittiler. Az sonra da Yeni-eflatunculuk ortadan kalktı. (L)

İskenderiye feneri, Mısır'da, İskenderiye limanının karşısındaki Pharos adası üzerinde Ptolemaios devletinin ilk iki kralı tarafından yaptırılan ve eski yazarlar tarafından dünyanın yedi harikasından biri olarak gösterilen anıt. Yapımına M. Ö. 247'de başlandığı sanılır. Mimarı Knidos'lu Sostratos'tur. Fener, limana giren gemilere kılavuzluk eden ve 40 mil uzaktan görülen aynasıyle ün kazanmıştı. Üst yapısının büyük bir parçası 955 yılında bir fırtına ve deprem sonunda yok oldu. Yapıya ait kalıntıların 1500 yılına kadar tamamen yok olduğu anlaşıldı. (M)

İskenderiye kütüphanesi, İskenderiye'de Ptolemaios Soter (M. Ö. 323-285) tarafından kurulan kütüphane; Ptolemaios Philadelphos (M. Ö. 285-246) ile büyük oğlu Ptolemaios Euergetes (M. Ö. 246-221) zamanında genişletilmiştir. Ptolemaios Soter tarafından kurulan kütüphane, *Museion* adı verilen Brucheion mahallesinde, kral sarayının içinde bulunan Krallık akademisinin bir bölümünü teşkil etmekte idi. Yeri aşağı yukarı bellidir; fakat kalıntıları bugünkü sokak seviyesinden çok aşağıdadır. Binanın düzeni hakkında bilgi yoktur. Ana hatları, tarihçi Strabon'un anlatışına göre, bir eksetra ile bankoları kapsayan salondan meydana gelir. Bu yapının daha çok Yunan gymnasion'larına benzediği ve bu sebeple Atina'daki Aristoteles Lykeionu ile mukayese edilebileceği sonucuna varılmaktadır. Bu kütüphanenin görünüşü hakkında da bilgi yoktur; okuma salonları ile kitap depolarının birbirinden ayrı olduğu kesindir. Kitap tonozları, üzerine etiket konulmuş olarak, tıpkı imparatorluk devrinde olduğu gibi, raflara yerleştirilmişti. Kütüphanenin ilgi çekici bir resmini Treves (Trier) yakınında Naumagen'de bulunan bir kabartma üzerinde görmek mümkündür. Bu kabartma bugün kaybolmuş olmakla birlikte, bunun XVII. yy.'da yapılmış olan bir gravürü, tomarların bulunduğu safın dibinde bir okuyucunun arşivden yararlandığını göstermektedir. Her ne kadar Vitrivius, İskenderiye kütüphanesi münasebetiyle depolardan söz etmişse de kitap depolarının çok sonraları kullanılmağa başlandığı anlaşılmıştır. İskenderiye'nin siyasî önemi azaldığı zaman, kütüphane de eski önemini kaybetmiş ve İskenderiye limanı yangınında yanmıştır (M. Ö. 47). Harabe üzerinde, 1948 yılında kurulan EL FARABİ kütüphanesi vardır.

Kütüphanenin kitap durumu: papirusun Mısır'da ucuz olması, kütüphanenin düzenlenmesinde rol oynamıştır. Ptolemaios Philadelphos'un aydınlatıcı fikirleri, kitapların basılışı ve tercüme edilişi ile büyük bir hız ve kuvvetle yayıldı. Bilinen Yunan, İran ve Hint elyazmaları, Yunanistan'ın ve Asya'nın bütün bölgelerinden Mısır'a getirildi. Hattâ Yunan yazarı Galen'e göre (M.Ö. II. yy.) İskenderiye limanına yabancıların girmesi beyana tabi tutulur ve yanlarındaki kitapların teslimi istenirdi. Teslim ettikleri kitapların miktarı hakkında kesin bir rakam söylenemez; ama İskenderiye kütüphanesindeki tonozların sayısı pek fazla olduğundan tahminen 500 000 rulo olduğu sanılmaktadır. Kütüphanede Kallimakhos zamanında, aşağı yukarı 490 000, Sezar zamanında ise 700 000 rulo bulunmaktaydı. Kallimakhos, bütün değerli kitaplar için bir katalog tanzim etmiş ve 120 sınıfta toplamıştır. (M)

İSKENDERİYE'Lİ CLEMENS (Titos Flavios Klemes), yazar ve ilâhiyatçı (Atina, 150'ye doğr. - öl. 211-216 arası). İskenderiye'de bir din okulunun başında bulunan Pantainos'un öğrencisiydi. Hıristiyanlığı benimsedi ve öğretmeninin yerini aldı. Başlıca eserleri: *Protreptikos pros Hellenas* (Yunanlılara Teşvik Yolunda); *Paidagogos* (Eğitimci), *Hangi Zengin Kurtulacak?*. Akılcı bir ilâhiyatçı ve ahlâkçı olan Clemens Paganlığa karşı çıktı, bilgiyi Hıristiyanlığın ülküsü saydı ve günahın bilgisizlikten doğduğunu ileri sürdü. Origines'in öğretmeni oldu. Mısır yazısı için hiyeroglif deyimini ilk defa o kullandı ve bu yazî üzerinde çalışmalar yaptı. (LM)

İskenderiye müzesi. İskenderiye'nin kitaplığı gibi müzesi de Ptolemaios tarafından kurulmuştur. Bu müze, gezinti yerleri, salonlar ve bir ortak yemek salonundan meydana gelen bir saraydı. Burada bilginler ve dil uzmanları bir rahibin yönetiminde, kral hesabına birarada yaşar ve ders verme zorunluğu olmaksızın sadece araştırma ve inceleme yaparlardı. (L)

İskenderiye patrikliği, hıristiyan dünyasının beş büyük patrikliğinden biri. (Öbürleri Antakya, Roma, Kudüs ve İstanbul patriklikleridir.) Yetki bölgesi Mısır idi. 1219'da İskenderiye'de bir Latin patrikliği kuruldu; ayrıca Birleşik Kıpti patrikliği de vardır. En ünlüleri şunlardır: Aleksandros, Athanaios, Kyrillos, Dioskoros, Timotheos, Elures. Sapkınlık akımlarının alabildiğine geliştiği dönemde, İskenderiye patrikliği ilâhiyat konusunda ateşli tartışmalara sahne oldu. (L)

İskenderiye sanatı, Ptolemaios döneminde Mısır'da, özellikle mitolojik temalardan ve halk tiplerinden ilham alan natüralist ve ekspresyonist heykelciliğin doğduğu İskenderiye'de Helenistik çağda gelişen yunan sanatı. İskenderiye'ye has resim ve mozaik sanatının etkisi Pompeii ve Herculanum resimlerinde görülür. Kuyumculuk işleri, küçük bronzlar, toprak kapları, kral portreleri, mezartaşları üstündeki baş resimleri ilgi çekicidir. Barok bir Ekspresyonizm'e kaçan bu sanat, klasik yunan sanatıyle karşıttır. (L)

İskenderiye şiiri, İskender devriyle Augustus devri arasında ve özellikle de M. Ö. III. yy.'da İskenderiye'de Ptolemaios'ların sarayında gelişmiş olan yunan şiiri. Destan (Rodos Apollonios'u), ilâhî (Kallimakhos), didaktik şiir (Aratos) gibi geçerliği kalmamış olan nazım çeşitlerine yeniden değer kazandırdı. Hattâ, gerçekçi ve halkçı *mimos* (Herondas), özellikle de kır hayatını ve aşk konusunu işleyen içli deyişler (Theokritos), anıt yazıtları (Kallimakhos) gibi

İSKENDERUN kordon

yeni tarzların ortaya çıkmasına da yolaçtı. İnce, kimi zaman anlaşılmaz bir anlatımı olan ve pek dar bir çevreye seslenen bu şiir tarzı orijinalliğini, dile getirdiği duyguların inceliğinden ve kusursuz biçiminden alır. (L)

İskenderiye Yahudi okulu, Eskiçağ'da, Mısır'da musevî topluluğu. M.Ö. 586'da Kudüs düştükten sonra, birçok yahudi sürgünden kurtulmak için Mısır'a kaçmıştı. Philai (bugün Beylek) papirusları Mısır'daki bu yahudi topluluklarından birinin Dara II'nin ölümüne kadar yaşayışları üzerine bilgi verir. Makedonyalıların istilâsından sonra yunanlılaşan Mısır Yahudileri, Selefkiler ve Asmoniler zamanında, Filistin'deki dindaşlarını büyük ölçüde etkilediler. Tevrat'ın yunanca tercümelerinin yanı sıra M.Ö. III. ve II. yy.da İskenderiye'de, Yunanca yazılan zengin yahudi edebiyatı ortaya çıktı. Yunan tarzına uydurulmuş Tevrat hikâyelerinden Yahudi birliği anlayışı içinde yararlanıldı; Eski Ahit konuları üzerine destanlar ve dramlar, ahlâk ve din üzerine yazılar, tartışma yazıları ve çeşitli konularda eserler yazıldı. Bu devrin en tanınmış eserleri Makkabîlerin II. kitabı, kâhin kadınların kehanetleri ve Aristaios'un Mektubu'dur.

İskenderiye Yahudilerinin edebî faaliyeti, Herodes devrinde de, Roma hâkimiyetinin başlangıcında da yavaşlamadı. Yunanca yazılmış olan bu yazıların birçoğu, yanlış olan *Yetmişlerin Tercümesi* adı verilen İskenderiye Tevrat'ına sokulmuştur; bu yazıların en tanınmışları *Süleyman'ın Hikmeti* ile Makkabîlerin III. ve IV. kitaplarıdır. Milâdın başlangıcında İskenderiyeli Philon yahudi bilginlerini eflatun felsefesi ile bağdaştırmağa çalıştı. Kutsal Kitap'ın birçok kısmını alegorilerle yorumladı ve Tanrının üknum ve tecellîlerinin bir *Logos* veya Kelâm halinde birleştiği düşüncesini geliştirdi. Yeryüzünde ideal hayat hakkında edindiği fikir, kendisini faziletli insanlardan kurulmuş farazî bir cemaat düşünmeğe sevketti ve bu toplumu hiç görmediği Filistin'e

İSKENDERUN'dan bir cadde

yerleştirdi. Bu «Essaioi» Roma'da oldukça başarı kazandı; Eski Plinius bu eserden Esseni'yi çıkardı ve Lût gölü kıyılarında yaşamış olduklarını ileri sürdü. Romalıların zulümleri M. S. II. yy.'da İskenderiyeli Yahudilerin edebî faaliyetine son verdi. (L)

İskender lahti, Sayda'da (Fenike), Osman Hamdi Bey tarafından krallar nekropolünde (mezarlık) bulunan (1887) 21 lahitten biri. Mezar soyguncularının tahrip ettiği lahit, parçalar halinde İstanbul'a getirildi ve birleştirildi. Yunanistan'ın ünlü pentelikon mermerinden yapılmış olan lahitte boya da kullanılmıştır. Bir tekne ve bir kapaktan meydana gelir. Yüksekliği 2,12, uzunluğu 3,18, genişliği 1,67 m'dir.

Lahtin şekil ve üslûbu tamamıyle bir yunan tapınağına benzer. Uzun taraflarından birinde Persler ile Yunanlılar arasındaki savaş; diğerinde aslan avı sahnesi yer alır. Kısa taraflarıyle bu tarafların alınlığını meydana getiren kısımda da, savaş ve av sahneleri görülür.

Uzun taraflarından birinde, başının sol tarafında bir arslan postu bulunan İskender, göğsüne bir ok isabet ettiği için şahlanan bir atın üzerinde, bir pers askerinin cesedinin üstünden atlamakta ve mızrağıyle de pers süvarisini vurmağa hazırlanmaktadır. Sağ köşede, bir makedonyalı süvari, atına bir ok saplanmış olmasına rağmen, pers süvarisini öldürmektedir. Başından yaralanan bu süvari, bir pers askerinin kolları arasında can vermektedir. Sağ ve sol gruplar arasında iki piyadenin mücadelesi, İskender'e nişan alan pers okçusu, piyadeye kılıç çeken yunanlı süvari, diğer bir pers okçusu vardır.

İkinci uzun cephede ortada yaralarından kan akan iri bir arslan, bir pers süvarisinin atına pençesini geçirmekte ve dişleriyle de göğsünü parçalamaktadır. Her iki taraftan süvarinin yardımına gelenler vardır ve arslanın arkasındaki pers askeri, arslana baltasını indirmektedir. Arslanın solundaki, başı açık, yalnız, krallık alâmeti taşıyan süvari İskender'dir. Sol köşede ok atar durumda gösterilen şahıs bir pers askeridir. Sağ köşede de savaş sahnesiyle ilgili olmayan bir geyik avı görülmektedir.

Birinci kısa tarafta, bir pers süvarisi attan inerek baltasıyle, arkasındaki kalkanlı şahsa da mızrağıyle bir kaplana hücum etmektedir. Bu cephenin üçgen şeklindeki alınlığında bir süvari, diz çökerek kendini savunan bir savaşçıyı öldürmekte ve diğer taraftan bu şahsa yardıma gelenler görülmektedir.

İkinci kısa tarafta, ortada bir süvari, yere düşen çıplak ibr şahsa mızrakla hücum etmektedir. Sağ ve sol uçlarda da pers ve yunan savaşçıları arasında çarpışma olmaktadır. Aynı tarafın alınlığında da böyle bir savaş sahnesi yer alır. Lahtin kapağı, iki satıhtan meydana gelmiştir; üzeri kiremit biçiminde oyulmuştur. Saçağın iki uzun yüzünde oluk yerine on ikişer keçi kafası ve bunların her birinin aralarına rastlamak üzere de dokuz kadın başı vardır. Kapağın dört köşesinde de, ağızlarını açmış durumda yatan dört arslan, damın akroterini meydana getirmektedir. Lahtin, İskender'den sonra yaşamış bir fenike kralına ait olması muhtemeldir. Arkeologların M. Ö. IV. yy.'a ait olduğunu bildirdikleri İskender lahti'nin bulunduğu nekropol nemli olduğu için boyaları kısmen kaybolmuştur. (M)

İSKENDER MİRZA, karakoyunlu hükümdarı (öl. Nahcivan 1437). Karakoyunlu hükümdarı Koca Yusuf Beyin oğlu. Babasının ölümü (1420) üzerine hükümdar oldu. Timur'un oğlu Şahruh ile yaptığı savaşta yenildi (1421). Bunun üzerine kardeşi İsfehan Mirza hükümdarlığını ilân etti. Şahruh'un Azerbaycan'a dönmesinden sonra İskender Mirza, Tebriz'e girerek kardeşini yenilgiye uğrattı; hükümdarlığını yeniden elde etti. Bitlis ve Ahlat'ı aldı. Şemahi ve Şirvan'a akınlar yaptı. Timuroğulları ile uzun süre savaştı. Kardeşleri Şahruh'a sığınınca Şahruh, yeniden İskender Mirza üzerine yürüdü. Azerbaycan'da yapılan savaşta (1434) İskender, Şahruh'un ordusuna karşı koymadı ve kaçtı; yolunu kesmek isteyen akkoyunlu beyi Kara Yülük Osman'ı öldürdü. Osmanlılara ait Tokat kalesine sığındı. Şahruh'un çekilmesinden sonra ülkesine döndü. Bu sefer de kardeşi Cihan Şah'ın isyanıyle karşılaştı. Cihan Şah ile Tebriz'de yaptığı savaşta yenildi (1436). Nahcivan'daki Alancak kalesine sığındı; burada oğlu Kubad tarafından öldürüldü. (M)

İSKENDERNAME blş. i. Ed. *Esk.* İslâm edebiyatının ortak mesnevî (hikâye) konularından biri. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *İskendername*'ler Makedonya kralı Büyük İskender'in efsanevî hayat hikâyesini ve serüvenini konu edinir. İskender'in Asya seferini, âbıhayat (ölümsüzlük suyu) çeşmesini bulmak için yaptığı anlatılır. *İskendername*'lerde İskender'in gerçek tarihî kişiliği kaybolmuş, yerini doğu mistisizminin etkisinde efsanevî bir kahraman almıştır. İskender'in hayatı hakkında yararlanılan kaynaklar arasında, M. S. 300 yıllarında İskenderiye'de Yunanca yazılan *Pseudo Callisthenes* (Düzmece Kalistenes); islâm tarihleri ve Firdevsî'nin *Şehname*'si yer alır. İlk *iskendername* mesnevîsini (1200) yazan İran şairi Nizamî'dir (1141-1204). İran edebiyatında başlıca şu İskendernameler ünlüdür: Hüsrev Dehlevî'nin *Ayine-i İskenderî* (İskender'in Aynası); Abdurrahman Camî'nin *Hıredname-i İskenderî* (İskender'in Akıl Kitabı); türk edebiyatında yazılan iskendernameler: Ahmedî'nin *İskendername*'si (1389); Ali* Şir Nevaî'nin (öl. 1500) *Sedd-i İskenderî* (İskender'in Surları); Ahmed Rıdvan'ın (XIV. yy.), Hayatî'nin (XV. yy.) ve Figanî'nin (öl. 1532) *İskendername*'leri. Ayrıca yazarı bilinmeyen *İskendername* veya *Kıssa-i İskender* adlı türkçe eserler de vardır. (M)

İskendername, Ahmedî'nin (XIV. yy.) makedonyalı İskender'in hayat ve savaşlarını konu edinen mesnevîsi. Eser 1389'da Germiyan hükümdarı Süleyman Şah'a takdim edilmek üzere kaleme alınmış ancak onun ölümünden sonra osmanlı padişahı Yıldırım'ın oğlu Süleyman Çelebiye takdim edilmiştir. İskender'in hayatına Doğuda özellikle iran edebiyatında çok önem verilmiştir. Edebî benzetmelerde islâm padişahları büyüklük itibarıyle genel olarak İskender ile karşılaştırılır. Bu sebeple önem kazanan İskender, bir edebî konu olmuş ve önce İran'da Firdevsî ve Nizamî tarafından işlenmiştir. Ahmedî, konuyu bu iranlı şairlerden almış fakat İskender hakkındaki başka söylentilerden de yararlanmış ve ansiklopedik kültürünü gösterecek birçok ekler yapmıştır. Sık sık Kur'an ve hadislere işaret etmiş, geometri, yıldız bilgisi ve tıbba ait yetkili bilgiler vererek görüşler öne sürmüştür. Ahmedî, 10 000 beyitten ibaret olan İskendername'nin sonuna bir de manzum tarih bölümü eklemiştir. Bunun osmanlı tarihine ilişkin bölümü önemlidir. İlk osmanlı vekayinamesi sayılır. Sonra yazılan anonim *Tevarih-i Âl-i Osman* (Osmanlı Tarihleri) nüshalarında ve Lütfî Paşa tarihindeki birçok manzum parçalar buradan alınmıştır. (M)

İSKENDER PAŞA, türk devlet adamı (öl. Özi 1618). Tiryaki Hasan Paşanın kethüdası. Kanije mutasarrıfı ve Bosna valisi oldu (1612). Erdel beyi Batori Gabor ile savaştı. Batori kaçınca Batlen Gabor'u kral yaptı. Rusların voyvoda tayin ettikleri Korski'nin üzerine yürüyerek onu esir etti. Stephan Tomşa'yı voyvodalığa getirdi (1616). Boğdan üzerindeki baskılarını artıran Lehlilere karşı harekete geçti ve onları anlaşma yapmağa zorladı. Bosna antlaşması ile (1617) Lehliler Eflak, Boğdan ve Erdel işlerine karışmayacaklar, buna karşılık Osmanlı devleti Kırım Tatarlarının Lehistan'a saldırısını önleyecekti. Sonra İşkodra'ya hücum etti. Özi valiliği sırasında bir savaşta öldü. (M)

İskenderpaşa mescidi, İstanbul'da, Fatih semtinin, Sarıgüzel mahallesinde mescit. (*Terkim mescidi* de denir). Bayezid II'nin vezirlerinden İskender Paşa yaptırdı (yakl. ol. 1505). Kare planlı cami, kasnağı pencereli bir kubbeyle örtülüdür. Son cemaat yeri üç kubbelidir. Mimberi, Kemankeş Mustafa Paşa yaptırmıştır. Zamanla harap olan mescit, 1887 yılında ve son zamanlarda onarıldı. (M)

İSKENDERUN, Akdeniz bölgesinde (Hatay ili) ilçe merkezi şehir ve liman; 81 639 nüf. (1970). Şehir İskenderun körfezi'nin doğu kıyısında Amanos dağları önünde bir

Foto. Turizm-Tanıtma (MEYDAN)

yalı ovasında kurulmuştur. Anadolu demiryollarına Toprakkale'de bağlandığı gibi, işlek Adana-Antakya karayolu buradan geçer ve Belen geçitini aşarak şehri il merkezine bağlar. Şehrin yalı boyundan, hurma ağaçlarıyle süslü geniş Atatürk bulvarı geçer ve planında birbirini dik kesen cadde ve sokaklar yer alır. Şehri çevreleyen ve yakın zamanlara kadar geniş yer tutan bataklıklar şimdi zararsız hale getirilmiştir. Bununla birlikte yazların nemli sıcağı yüzünden, şehir halkından bazıları bu mevsimi Amanos yazlıklarında geçirirler. İskenderun'un önemi, geçilmesi güç Amanos dağlarının kolay aşılan tek geçiti olan Belen geçitinden gelen yolun kıyıya açıldığı yer yakınında kurulmuş olmasından doğmuştur. Böylelikle Mezopotamya ve Suriye'den gelen yollar kıyıya ulaşabiliyordu. Ayrıca, limanın batıda hafif bir çıkıntı meydana getiren bir burnun siperinde yer alması, gemilerin barınmasını da kolaylaştırmıştır. Bugünkü İskenderun'da, komşusu olan Mersin'in sahip olduğu modern liman tesisleri henüz bulunmamakla birlikte şehir, Türkiye'nin önemli dış ticaret kapılarından birini meydana getirmekte, şimdiden birtakım sanayi kuruluşlarına sahip duruma gelmekte, hızla büyümektedir.

● *Tarih.* İskenderun M.Ö. 333 yılında Büyük İskender veya ondan az sonra Antigones tarafından *Aleksandreia* adıyle kuruldu. Daha önce burada Fenikelilerin kurdukları söylenen Myriandos bulunuyordu. Sonraları şehri İskender'in adıyle kurulmuş başka şehirlerden ayırmak için buna *Küçük İskenderiye* («Alexandria Minor») ve *Alexandretta* veya *Alexandria ad issum* denildi. Araplar da VII. yy. ortalarından sonra hâkimiyetlerine aldıkları şehre *İskandaruna* dediler. İslâm-Bizans çekişmesinde birkaç defa el değiştiren ve bir ara Haçlılara geçen İskenderun, XVI. yy.ın ilk yarısında osmanlı hâkimiyetine girdi ve özellikle Halep'in limanı oldu. XIX. yy. sonlarında nüfusu 8 000 kadar tahmin ediliyor ve Birinci Dünya savaşından hemen sonra 15 000'i bulmuyordu. 9 Kasım 1918'de İngilizler tarafından işgal edildi, sonra Fransızlara bırakıldı. Suriye'de «manda» idaresi kurulurken, nüfusunun büyük kısmı Türklerden meydana gelen «İskenderun sancağı»na merkez oldu ve muhtariyet kazandı (1925). 1937'de Suriye'ye bağımsızlık verilirken Türkiye'nin isteği üzerine kurulan «Bağımsız Hatay devleti» içinde yer aldı ve 29 Temmuz 1939'da bu devletin Türkiye'ye katılmasıyle İskenderun, merkezi Antakya olan Hatay vilâyetine (il), bir ilçe merkezi olarak katıldı. 1940 Sayımında 11 859'u geçmeyen ve 1950'de henüz 22 872 olan nüfusu, 1955'te 46 000'i geçti, 1965'te 69 382 oldu ve 1970'te 81 000'i aştı. Bu artış şehrin sanayi, ticaret ve ulaşım alanındaki hızlı gelişmesiyle beraber yürüdü. — *İskenderun ilçesi,* 956 km², 136 618 nüf. (1970), Merkez ve Uluçınar (Arsus) ve Belen bucakları içinde 54 muhtarlık ve bir kasaba (Belen) vardır. (M)

İSKENDERUN körfezi, Akdeniz'in doğu kesiminde körfez; Amanos dağları, Misis tepeleri ve Ceyhan deltası arasında. Batı kıyısı oldukça girintili çıkıntılı, sığ ve alçak, Amanos dağları önündeki yalı ovasına komşu olan doğu kıyısı düzdür. İskenderun şehri körfezin doğu kıyısında hafif bir çıkıntının siperinde kurulmuştur. Kuzeyinde Yumurtalık (Ayas) koyu bulunur. Dörtyol ve Payas kentleri de doğuda kıyıdan biraz içeride, dağların eteğinde yer alır. (M)

İSKETE i. (yun. *skathi*'den). Güzel sesli küçük ötücü kuş. (Boyu 10-11 sm [İlmî adı *Parus ater.* Baştankaragillerden.]

— ANSİKL. *İskete* Kuzey yarımkürede, Avrasya'nın ve Afrika'nın kuzeyinde çok yaygın bir kuştur. Rengi mavi parıltılı siyahtır. Başının iki yanında ve ensesinde beyaz birer leke bulunur. Ormanlarda, bağlık bahçelik yerlerde yaşar. Zararlı böcekleri yediği için çok faydalıdır. (L)

İSKHENOS veya **İSKHENOOS.** Yun. mit. Hermes'in torunu. Olympia'da oturdu. Şehri açlıktan kurtarmak için kendini feda etti. Mezarı Stadion yakınlarındaydı. (L)

İSKIR veya **İSKÂR,** Bulgaristan'da ırmak, Tuna'nın kolu (sağ kıyı); 300 km. Rila kütlesinde doğan İskır, Samokov ovasını sular ve Balkan dağlarını, Sofya - Plevne demiryolunun izlediği dar boğazlarla aşar. Sulama işlerinde yararlanılan büyük baraj. Eskiçağda adı *Oesus* idi. (L)

İSKİL i. (ar. *iskįl*). *Esk.* Bot. Yabanî soğan; adasoğanı. (İlmî adı *Urginea sicilla.* Zambakgillerden.) [M]

İSKİLİP, İç Anadolu bölgesinde (Çorum ili) ilçe merkezi küçük şehir; 16 273 nüf. İç Anadolu ile Karadeniz bölgesini ayıran dağlardan çıkan, Kızılırmak'a inen bir dere kenarında; yüksl. 800 m. Çorum'un 57 km kuzeybatısındadır. İl merkezinden İskilip'e gelen yol buradan itibaren keskin virajlarla dağları aşarak daha kuzeydeki Devrez vâdisini boylayan yola kavuşur. İskilip, Çorum iline bağlı olan ilçe merkezleri arasında Sungurlu'dan sonra en fazla nüfuslu olanıdır. 10 000'den fazla kitabı olan bir kütüphanesi vardır — *İskilip ilçesi,* 1 878 km², 67 545 nüf. Merkez ve Uğurludağ bucaklarına bağlı 86 köyü vardır. Tahıl tarımı. Meyvecilik. Ankara keçisi. (M)

İSKİOKAVERNOS sıf. ve i. (*ischiocavernosus*). Anat. Apışarasında bulunan küçük bir kas; kamışın dikilmesine yardım eder. (L)

İSKİON i. (yun. k.). Anat. Kalça kemiğini teşkil eden üç kemikten biri, kalça kemiğinin alt arka kısmını meydana getirir; en büyük parçası iskion tümseğidir. (OTURGA KEMİĞİ de denir.) ‖ *İskion tümseği,* kalça kemiğinin alt-arka kısmındaki çıkıntı. (Oturur vaziyette vücut bu tümsek üzerine dayanır.) [L]

İSKİOPUBİOTOMİ i. (fr. *ischio-pubiotomie*'den). Kadın-doğum. Çatı kemiğinin yatay kısmı ile iskion'un dikey parçasını kesme ameliyatı; doğumu kolaylaştırmak amacıyle yapılır. (L)

İSKİT (Server Rifat), türk gazeteci ve basın tarihçisi (İstanbul 1894). Ortaokul öğrencisi iken karikatür ve yazılarıyle, dergilerde imzası görüldü. Birinci Dünya savaşına ve Millî mücadeleye katıldı. Konya'da gazeteciliğe başladı (1921). Ankara'da gündelik *Ankara Gazetesi*'ni çıkardı (1927). Matbuat Umum müdürlüğünde çalışırken (1934-1943) gazete ve dergilerde de yazılar yazdı. Genel müdürlük adına, beş yıl *Radyo* dergisini çıkardı (1941-1946); *Ayın Tarihi* ile öteki yayınlara da yazılar yazdı. İskit yayınevini kurdu (1944). Genel, tarihî, teknik ansiklopediler ve altı ciltlik *Mufassal Osmanlı Tarihi*'ni yayımladı. İstanbul Gazetecilik enstitüsünde öğretim üyeliği yaptı (1951). Eserleri: *Dünya Matbuatına Bir Bakış* (E. Erim ve B. Belge ile birlikte, 1935); *Birinci Basın Kongresi* (1936); *Hususî İlk Türkçe Gazetemiz: Tercüman-i Ahval ve Agâh Efendi* (1937); *Türkiye'de Matbuat Rejimleri* (1939); *Türkiye'de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış* (1939); *Türkiye'de Çıkmakta Olan Gazete ve Mecmualar* (bir kurulla birlikte, 1940-1945); *Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları* (1943); *Âmme Efkârı ve İlk Gazetelerimiz* (1959); *Kadınlar Duymasın* (1933); *Seçme Lâtifeler-Nükteler* («Zaparta» takma adıyle, 1943); *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nden En Güzel Seçmeler* (Mehmed Aksoy ile birlikte, 1962); *Dünkü Mizahımızdan Yazı ve Çizgiler* (1964); *Dünya Tarihinden Garip ve İbret Verici Fıkralar* (1964). [M]

İSKİTÇE i. (*İskit*'ten *İskit-çe*). Leng. İskitler tarafından konuşulan eski iran dili. (Osetçe, İskitçeden gelme dillerden biridir.) [Bk. İRAN *dili*]. (L)

İSKİTLER, M.Ö. VIII. ve VII. yy.larda Orta Asya'dan Güney Rusya'ya göç ederek burada imparatorluk kuran bir bozkır kavmi. Yunanlılar bu kavme *İskit,* Persler de *Saka* adını vermişlerdir. İskitler hakkında son yüzyıllara kadar yalnız Herodotos'un verdiği bilgiler vardı. Herodotos çeşitli İskit boylarının adlarını sayar: *Callipidae, Alazone, Arotere, Neuri, Androfogi* ve *Melanchlaeni.* Son zamanlarda rus bilgini ve arkeologlarının Sibirya'da yaptıkları kazılar sonucu İskitlere ait zengin buluntular ele geçirildi.

İskit adı genellikle, bugün Güney Rusya olan bölgeye göç eden kavimlere verilir. Fakat Altay dağlarında, Pazırık'ta yapılan kazılarda Batı Sibirya ve Altay'da yaşayan kavimlerle İran ve Güney Rusya'ya göç edenler arasında kültür, sanat ve yaşama biçimi açısından büyük benzerlikler olduğu görüldü. Ayrıca bu bölgeye göç etmiş olanlarla, bulundukları yerde kalanların iran asıllı oldukları ve ortak bir dil konuştukları da anlaşıldı.

● *Tarih.* İskitlerin M.Ö. IX. yy. da Altay dağlarının doğusunda yaşadığı sanılmaktadır. Çin imparatoru Hsüan Vang (M.Ö. 827-781) Çin'in batı sınırlarına sürekli akınlar yapan Hiung-nu'lara karşı bir ordu gönderdi. Bozguna uğrayan ve yurtlarını terk etmek zorunda bırakılan Hiung-nu'lar, bu sefer Amuderya ırmağının kuzeyindeki bölgede oturan Massaget'ler üzerine saldırdılar ve ülkelerini terketmek zorunda bıraktılar. Massagetler bunun üzerine komşuları İskitlere saldırdılar. Massagetlerin saldırıları ve o sırada Orta Asya'da başlayan kuraklık sebebiyle İskitler, batıya doğru göç etmeğe başladılar. İran'ın kuzeydoğu sınırına kadar geldiler. Kırım yarımadasındaki Kimmerler'i bozguna uğrattılar, bir kısmını Urartu bölgelerinden batıya doğru sürdüler; bir kısmı da güneye inerek Asur kralı Asarhaddon'un (M.Ö. 680-669) hizmetine girdiler. Bir süre sonra Asurlularla yaptıkları anlaşmayı bozarak Kimmerlere saldırmağa devam ettiler. Kimmerler, Lidya'ya çekilmek zorunda kaldı. İskitler başkent Sakez olmak üzere, Bartatua ile oğlu Medyes'in yönetiminde Urartu ve Kızılırmak havzasını içine alan bölgede bir krallık kurdular. Suriye ve Yahudiye'yi ele geçirdiler. Mısır yakınlarına kadar ilerlediler; Mısır firavunu Psammetik I (M.Ö. 663-610) İskitler ile barış yaparak iskit tehdidini önlemeğe çalıştı.

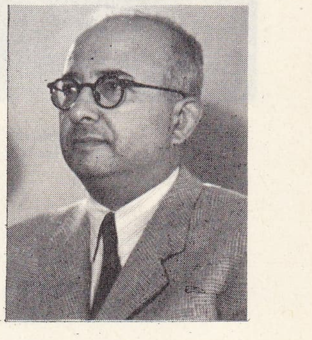

Server İSKİT

İran'da yönetimi ele geçiren Medler, İskitler üzerine yürüyerek onları kuzeye çekilmek zorunda bıraktılar. İskitler Hazar denizi ve Aral gölü arasında yaşayan soydaşları Daklar ile kaynaştılar; üç yüzyıl kadar sonra *Parthlar* adıyle yeniden ortaya çıktılar. Bir kısım iskit grubu da Hindistan'a inerek orada bir krallık kurdular. Kuban ve Kırım yarımadasında yerleşen İskitler *Krallık İskitleri* adını aldılar. Kısa zamanda iktisadî bakımdan gelişerek bölgeye hâkim oldular. M.Ö. 513'te Dara'nın saldırılarını önledikleri gibi, bütün Batı Karadeniz kıyılarını ele geçirdiler ve Pontus'taki yunan şehirlerini de vergiye bağladılar. M.S. II. yy. da Sarmatia'lılar bölgeye hâkim oldular ve İskitleri ortadan kaldırdılar.

bir hayvan figürü (Efes, M.Ö. 560-550) [Die Kunst Anatoliens adlı eserden]

Krallık İskitleri. Genellikle patriyarkal düzeni sürdüren ve göçebe hayatı yaşayan Krallık İskitlerinin başında bir kral bulunuyordu. Krallık babadan oğula geçiyordu. Phalatae kral sülâlesinin kurucusu Targitaus adlı efsanevî bir kahramandı. M.Ö. VII. yy.da Kafkasya'da bir İskit krallığı kuran Bartatua ile oğlu Madyes bu sülâleden değillerdi. Fakat Dara'yı bozguna uğratan İdanthyrsus ve kardeşleri bu sülâleden geliyordu. Yine aynı soydan gelen Arianthus genel bir nüfus sayımı yaptırmıştı. Kral Ateas da 90 yaşındayken Makedonya kralı Philippos II ile yaptığı savaşta öldü. M.Ö. 110'da Neapolis'te (Kırım) yerleşen Scylurus da ilk iskit parasını bastırmıştı. Hippokrates, İskitleri tembel, şişman ve eğlence düşkünü olarak tanımlar, cinsel bakımdan da iktidarsız olduklarını söyler.

İskit sanatı

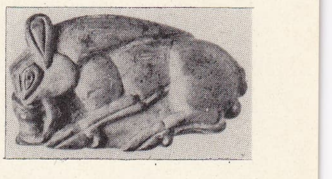

bir hayvan figürü (Efes, M.Ö. 560-550) [Die Kunst Anatoliens adlı eserden]

● *Krallık İskitlerinde idarî, askerî ve iktisadî durum.* Krallık İskitleri ülkelerini dört büyük yönetim bölgesine ayırdılar. Her bölgenin başında bir vali, valinin de emrinde ücretli askerler vardı. Vali adaleti sağlamak, vergi toplamak ve bazı yunan şehirlerinden fidye almakla görevliydi. Halk boylar halinde yaşıyordu. Her boy, reisler veya bir ihtiyarlar heyeti tarafından yönetiliyordu. Bunlar belli zamanlarda valinin veya doğrudan doğruya kralın başkanlığında toplanırlardı. Savaş zamanında ülke üç bölüme ayrılır, bu bölümlerden toplanan askerler, orduyu meydana getirirlerdi. Bu askerlere, savaşta öldürdüğü düşman sayısına göre belirli bir ücret ödenirdi. İskitlerin çoğu, bronz miğfer ve yunan tarzında kırmızı keçeyle süslü zincirli zırhlar giyerlerdi. Yuvarlak kalkanları deri ve demirden yapılır, ortasına hayvan biçiminde altından bir süs konurdu. Bazı boylar da

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

Katherine lochs'u

İSKOÇYA

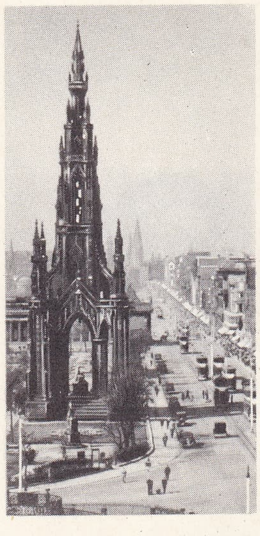

Edinburgh Princes Street ve Walter Scotte anıtı

Ben Nevis ve Linnhe lochs'u

deri veya tahtadan dört köşe kalkan kullanırlardı. Çift boğumlu yayları, bronz, demir veya kemikten yapılmış yonca başlı okları vardır. *Akinakes* adlı kılıçları genellikle iran kılıçlarına benziyordu. Her boyda bıçak kullanılırdı. Çinlilerinkine benzeyen bıçakları da vardı. Hançerleri kayışla sol bacaklarına bağlarlardı. Bazıları da gerçek veya hayalî hayvan biçimlerini hatırlatan bronz heykellerle süslü sancakları taşırlardı.

İskitler genellikle av ve balıkçılıkla geçinirlerdi. Yerleşik hayata geçenleri de vardı. Orta Asya halkları ve Yunanlılarla büyük ölçüde ticaret yaparlardı.

● *Din ve gelenek.* İskitlerin en büyük tanrıçaları Tabiti-Hestia idi. Ayrıca Papeus-Zeus, Apia-Gaea, Oetosyrus Apollon gibi tanrıları da vardı. Dine fazla düşkün olmadıkları gibi tapınakları da yoktu. Yalnız *enari* adı verilen büyücü rahipleri vardı. Bunlar kadın gibi giyinir, ince sesle konuşurlardı. Bunların gerçekte kadın oldukları da sanılmaktadır. Hippokrates'in anlattığı İskitler de bunlar olabilir. Altay dağlarında gömme, ancak ilkbahar ve sonbaharda yapıldığından ölüyü mumyalamak gerekiyordu. Mumyalama işi bittikten sonra ölü, bir arabaya yerleştirilir, rütbesine göre ya bütün boy veya ailesi saçları kesilmiş olarak üstlerini başlarını yırtarak ağlarlardı. Ölü 40 gün süreyle, hayattayken sahip olduğu topraklar üzerinde dolaştırılır, eğer toprakları yoksa, ailenin diğer fertlerine götürülürdü. Kırk gün sonra ölü mezarına konulur, ayrıca karılarından biri, uşakları, özellikle aşçı ve seyisi, atlarından bazıları da öldürülerek kendilerine ayrılan yerlere gömülürdü. Ölülere en şık ve süslü elbiseleri giydirilir, bütün mücevherleri takılırdı. Ayrıca göçtükleri öbür dünyada ihtiyaç duyacakları eşyaların içinden en değerlileri seçilerek mezara konurdu. Bazı yerlerde atlara altın maskeler takılırdı. Öldürülen atların sayısı devir ve bölgeye göre değişir, bazı bölgelerde bu sayı yüzleri bulurdu.

Ölüm gününün birinci yıldönümünde ölünün elli adamı ve atı daha öldürülür, bu yeni ölüler de, ölü atlara bindirilerek mezarın etrafına çepeçevre konulurdu. Bunların görevi ölüyü korumaktı.

Herodotos'a göre İskitler savaşta öldürdükleri düşmanın kafa derisini yüzer, kafataslarından kadeh yaparak kemerlerine asarlardı. Yemin edecekleri zaman bu kadehlere kan ve su ile yapılmış bir sıvı doldurarak içerlerdi.

● *Güzel sanatlar.* Altay dağlarından Doğu Avrupa'ya kadar olan bölgede İskitler ve onlarla akraba olan boylara ait birçok mezar bulundu. Altay dağlarındaki mezarların üstü soğuktan donmuş, mezarın içindekiler bozulma'dan günümüze kadar gelebilmiştir. Buna karşılık batıdaki mezarların içinde bulunan eşyaların çoğu bozulmuştur.

Pazırık'taki donmuş mezarlar, M.Ö. V.-III. yy.dan kalmadır. Bu mezarlar yüksek olmamakla birlikte oldukça geniştir. Üstleri kaya parçalarıyle örülüdür. Bu kayalardan sızan yağmur suları donarak bir buz tabakası meydana getirmiş, böylece mezarların bozulmadan kalmasını sağlamıştır. En zengin iskit mezarları S.S.C.B.'de Kuban bölgesinde, Dniepr kıyılarında ve Doğu Kırım'da tespit edilmiştir. Özellikle kabile reislerinin mezarları büyük bir titizlikle hazırlandığı görülür. Bunların arasında beş oda büyüklüğünde olanları vardır. 12 Metre kadar toprağın altında bulunan bu mezarların üzerindeki toprak tepelerin çapı 120-360 m arasında değişmektedir. Güney Rusya'da bir kabile başkanı öldüğünde önce meyilli bir hendek kazılırdı. Hendeğin dibine asıl mezar odasını meydana getirebilmek üzere toprağa bir sütun konurdu. Ayrıca reise eşlik edecekler için de mezar hazırlanırdı. Daha sonra hendeğe bir koridor biçimi verilir, mezarlar ölünün hayattayken yaşadığı oda veya çadırlara benzetilirdi. Daha sonra kazılan yerlerin kenar duvarları düzeltilir ve bölgeye göre çeşitli ağaç gövdeleriyle kaplanırdı. Bir iş için Kırım'da daha çok resimli duvar süsleri, Pazırık'ta ise duvar halıları tercih edilirdi. Duvarlara kancalar takılır, bunlara yedek elbiseler asılırdı. Erzak yerleştirmek üzere raflar da bulunurdu. Eşlik edenler için yapılan mezarların tavanları da duvarları gibi süslenirdi. Fakat asıl mezarın tavanına dört kazık üstünde duran bir kubbe veya bir dam yapılırdı. Yerler çalı çırpı veya çakıl taşlarıyle örtülürdü. Ölüler tabutların üstüne yerleştirilmiş şiltelere, doğuya dönük durumda yatırılırdı. Altay dağlarında ise ölüler, ağaç gövdelerinden oyulmuş tabutlara konurdu. Güney Rusya'da reisin ölüsü asıl odaya, karısı da en yakınındaki iyi bir odaya, maiyeti de öteki odalara gömülürlerdi. Atlar için özel mezarlar olmadığından bunlar elden geldiği kadar düzenli bir biçimde mezarın çevresine sıralanırdı. Fakat kurban edilen at sayısı çok olduğu zaman bunlar mezarın içine üstüste yığılırdı. Pazırık'ta da atların asıl mezara bağlı yandaki özel bir odaya gömüldüğü görüldü. Bu oda da reisin yattığı odaya benzer bir biçimde süslenmişti. Macaristan'daki Zöldhalompuszta ve Tapioszentmarton mezarları en ünlü olanlarıdır. Bunlarda erkek geyik biçiminde altın plakalar bulunmuştur. Ayrıca Doğu Almanya'daki Vettersfeld mezarından da çeşitli silâhlarla çok güzel bir altın balık çıkmıştır. Altay dağlarındaki mezarlarda bulunan sanat eserleri batıdakiler kadar değerli olmamakla birlikte bunlar İskitler'in yaşadığı bütün bölgede aynı sanat üslûbunun uygulandığını göstermek bakımından büyük bir önem taşır. Tahta, deri, kemik, aplike, keçe, bronz, demir, altın ve gümüşten yapılma bütün sanat eserleri de yarı niteliktedir.

Sanat eserlerinin birçoğu, büyü amacını güden bazı geometrik biçimlerle süslenmiştir; bunun yanında hayvan motifleri de ağır basmaktadır. İki hayvan arasındaki çekişmeyi veya hayvanları tek tek gösteren sahneler özellikle dikkati çeker. Gerçek veya hayalî birçok hayvan motifi, İskitlere özgü bir üslûpla işlenmiştir. Sanat eserleri arasında özellikle altından yapılmış erkek geyik heykelcikleri dikkati çeker. Bunların arasında en ünlüleri Kuban'da Kostromskaya Stanitsa mezarından çıkan M.Ö. VI. yy. dan kalma bir heykeldir. Hemen hemen bütün iskit boyları altın, deri, keçe ve tahtadan geyik heykelleri yapmışlardır. İskitler sanat eserlerinde hayvanları, çeşitli biçimlerde, bazen de hareket halindeyken göstermişlerdir.

Pazırık'taki mezarlarda ele geçirilen giyim eşyalarının çoğu işlemelidir; bazılarına altınla işlenmiş parçalar eklenmiştir. Yine Pazırık'ta keçeden yapılmış duvar halıları bulunmuştur. Bu halıların üstüne Büyük Tanrıça'yı gösteren dinî resimler, hayvan resimleri veya geometrik şekiller yapılmıştır. Bu arada mumyalanmış bir adamın vücuduna gerçek ve mitolojik, dövme hayvan resimleri yapıldığı görülmüştür. Keçe halıların yanında İran asıllı yün örme halılar da bulunmuştur. M.Ö. V.yy. dan kalan bu halıların üstünde biniciler, geyik ve yıldız resimleri işlenmiştir. Avrupa ile Asya arasındaki ovalarda bulunan mezarlardan birçok araç ve mutfak eşyası çıkmıştır. Bu eşyaların çoğu kıymetli madenlerden yapılmıştır. Batıdaki mezarlarda birçok mücevher ve değerli silâhlar bulunmuştur. Hemen hemen bütün mezarlarda bulunan kazanlar önemlidir. İskitlere özgü biçimde yapılmış olan bu kazanların tabanları kesik bir koniye benzer; bazı kazanlar çok küçük, bazıları da oldukça büyüktür. Çevresine ateş konan kazanın tabanı yarım küre şeklindedir. Kürenin kenarında hayvan motifleriyle süslü birkaç tutamak vardır. Dniepr bölgesinde Çertomlyk'te bulunan bir kazanın altı tutamağı olduğu görülmüştür. Herodotos bu kazanlarda haşhaş yakıldığını ve bunların ölü gömme törenlerinden sonra kullanıldığını söyler. (M)

İSKİYOPAJ i. (fr. *ischiopage*). Karnın alt tarafında, göbekten birbirine bağlı çift ucube. (L)

İSKLEROMETRE i. (fr. *scléromètre*'den). Fiz. Bir cismin sertliğini, bu cismi sivri bir uçla çizmek için harcanan kuvvetten yararlanarak ölçen âlet. (*Eşanl.* SERTLİKÖLÇER.) [L]

İSKLEROSKOP i. (fr. *scléroscope*'tan). Bir cismin sertlik derecesini, bu cisim üzerine düşürülen çok sert çelikten bir bilyanın zıplama yüksekliğini ölçerek belirleyen âlet. (L)

İSKOÇ i. (ing. *Scotch*'tan). İskoçya halkından olan kimse. ‖ [İsim tamlamalarında] İskoçya ile ilgili: *İskoç viskisi*.

— Fels. *İskoç okulu.* Bu okul, Locke'un ampirizmine karşı tepki göstermeğe çabalayan iskoç düşünürlerinin grubundan meydana gelmiştir. Kurucusu Hutcheson, anlık ve iradeye felsefenin temelleri olarak güzel duyusu ile iyi duyusunu ekler. Adam Smith (*Ahlâk Duygularının Teorisi*, 1759) ahlâkı duygudaşlık üstüne kurar. Thomas Reid sağduyuya üstünlük tanır. Gözlemi iç olaylara da dış olaylara da uygular. Başlıca çömezleri Beattie, Oswald, Ferguson ve özellikle Dugald-Stewart'tır. Okul, Hamilton ile kantçı felsefenin etkisi altında kalır ve daha sistematik görüşlere yükselir: mutlak bilinemez ve bir şeyi mutlak olarak kavramak olanaksızlığı da bizi her şeyin şartlarını önceki şeylerde aramağa yöneltir. Boutroux, *Felsefe Tarihi İncelemeleri*'nde İskoç okulu ile fransız düşüncesi arasındaki ilişkileri göstermiştir.

— İçki sanayi. İskoç viskisinin kısa adı.

— Koreografi. *İskoç dansı.* İskoçya'da yaygın olan, 3/2 veya 2/4 ölçüsünde edilen dönüşlü eski bir dansın adı. (Modern iskoç dansı hızlı bir hareket için 2/4'e göre ritimlendirilmiştir. Bu tür dans Beethoven'in, Schubert'in, Chopin'in ve özellikle Saint-Saëns'ın eserlerinde bulunur.)

— Masonluk. *İskoç âyini,* fransız masonluğunun, yüksek dereceler için Yüksek konseyin, sembolik dereceler için de Fransa büyük locasının yetkisine verilmiş büyük alt bölümlerinden biri.

— Müz. *İskoç gaydası,* günümüzde özellikle orduda kullanılan bir gayda çeşidi. (Hanter adı verilen 8 delikli bir borusu sol_3 - la_4 ses ıskalasını, drones adındaki öteki üç borusu da la_1 ve la_2 seslerini verir.

— Tekst. *İskoç kaşmiri.* Atkısı, taranmış merinos yünü ipliğinden, çözgüsü de ipek veya pamuk ipliğinden yapılmış, yüzü dimi örgülü bir çeşit elbiselik kumaş. (KOBURG adı da verilir.)

— Zool. *İskoç grey tavuğu,* ingiliz tavuk ırkı; tüylerinin rengi guguk kuşununkine benzer. (İskoç grey dayanıklı, iyi yumurtlayıcı bir tavuktur, eti de lezzetlidir.)

Foto. British Council, Büyük Britanya büyükelçiliği, British Travel (LAROUSSE)

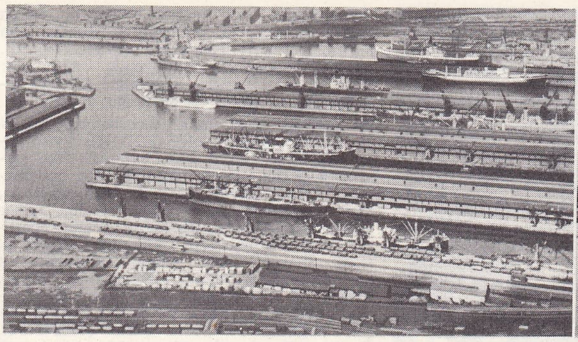

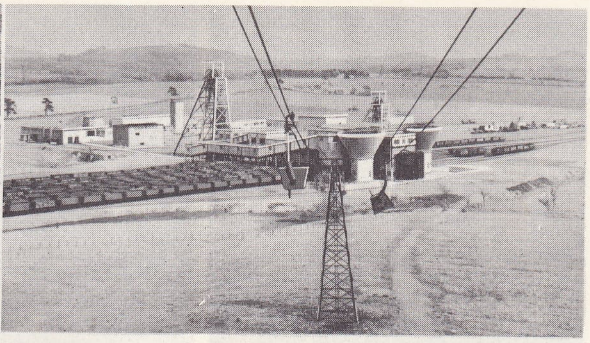

solda, Glaskow limanı; sağda, Fifeshiro kömür yatakları

— Zootekn. *İskoç teriye,* İskoçya menşeli zağar cinsi. (İskoç teriye sert kıllı, toplu, biçimine ve boyuna göre çok kuvvetli [boy: 22-30 sm; ağırlık 7-9 kg] cesur ve haşin bir köpektir. Yer altı avına çok yatkın, aynı zamanda sahibine sadık, sevimli bir hayvandır. Gitgide daha çok süs köpeği olarak kullanılmaktadır.) [L]

İSKOÇÇA i. (*İskoç*'tan *İskoç-ça*). Leng. İskoçya'da konuşulan dil veya İskoçya Gaelcesi.

— ANSİKL. Leng. *İskoçça* (*Gaidhelach*), gerçekte, V. yy.dan itibaren, daha önce *britton* dili konuşan Pictus'lar tarafından işgal edilen bir bölgede konuşulmağa başlayan bir irlanda lehçesidir. Kelt dillerinin Goidelce dalına özgü nitelikler, bazı özelliklere rağmen, hâlâ kelime hazinesi ve fonetik alanında göze çarpar ve İskoççayı bugün anadilden ayırır. İskoçya Gaelcesiyle yazılmış en eski uzun metinler (*Lismore Manastırı Başkanının Kitabı*) 1500'den önceye inmez. 1760'ta Macpherson tarafından yayımlanan Ossian'ın ünlü şiirleriyse İngilizce yazılmıştır ve Gaelce asıllarından tercüme edildikleri kabul edilebilir. Highlands'de yayılmış epik şiirlerden esinlenerek yazılmış olmaları da mümkün görülen bu şiirler III. yy.da yaşamış bir ozana mal edilir. İskoçça bugün ancak (İngilizcenin yanı sıra) bir kaç bin Highlands dağlısı ve Hebrides adasında oturanlar tarafından konuşulur; ama, yaklaşık olarak 130 000 kişi İngilizcenin yanı sıra bu dili kullanır. (L)

İSKOÇYA, ing. **Scotland,** Büyük Britanya adasının üç bölümünden en kuzeyde olanı; 76 746 km²; 5 196 000 nüf. Başkenti, *Edinburgh.* Başlıca şehirleri, *Glasgow, Aberdeen, Dundee.*

Coğrafya

● *Fizikî coğrafya.* İskoçya'nın fizikî görünüşü bu ülkenin tarihî gelişmesindeki özellikleri kısmen açıklar: Pennine'lerin ve Cumberland kütlesinin ötesinde, Solway halici Büyük Britanya'yı arı beli gibi inceltir ve yüksek Cheviot tepeleri, savunulması kolay bir kilittir. İskoçya'nın yüzey şekilleri, daha kuzeyde bölgeyi baştanbaşa aşan ve birbirinden derin haliçlerle ayrılan bir kütleler dizisi meydana getirir; bunların hepsi, güneyden gelen istilâcılar için aşılması güç engellerdir: Southern Upland'leri (Güney Yüksek topraklar) çok daha yüksek olan Highland'ler (Yüksek topraklar) kütlesinden Clyde ve Forth ırmaklarının haliçleri arasında uzanan Lowland'ler (Alçak topraklar) ayırır. Highland'ler ve Southern Upland'ler Birinci zamanda kıvrılmış eski kütlelerdir (Kaledonyen sıradağlar). Bu kıvrımlar çok uzun süreden beri aşınma ile sivriliklerini kaybettikleri halde, hâlâ yüzey şekillerinin görünümünde büyük rol oynar; çünkü genel güneybatı-kuzeydoğu yönelimleri alt tabakalarını oluşturan kayaçların yönelimidir ve vâdilerini en az dirençli kısımlarda oyan akarsular, bugün eski Kaledonyen sıradağların yönelimini belirtir. İskoçya'nın bugünkü yüzey şekilleri, bu eski sıradağ kalıntılarının daha yakın bir tarihte (Üçüncü zaman) blok halinde yükselmesinin sonucudur. Bu jeolojik süreç, İskoçya'nın yüksek topraklarında yüksek yaylaların yaygınlığını açıklar. Yaylaların yüksek yüzeyleri, birinci zaman dağlarından sonra meydana gelen peneplenlere tekabül eder. Yeni bir jeolojik olay (Dördüncü zaman buzullaşması) sivri doruklarla ayrılan birkaç buzul yalağı meydana getirerek ve vâdileri yeniden şekillendirerek, yüzey şekillerini biraz değiştirdi; vâdiler uzun çanaklar halinde kazıldı ve çanaklar *lochs* adı verilen koyu renkli göllerle örtüldü. Ülkenin merkezi Lowland'ler, Birinci zamanda kalın tortu tabakalarının yığıldığı bir çöküntü bölgesidir. Lowland'ler tabiî şartlar bakımından elverişlidir: iklim yüksek yaylalara oranla daha güneşlidir; toprak daha az nankördür ve özellikle toprak altında Glasgow kesiminde büyük sanayi merkezlerinin doğmasına imkân veren kaynaklar vardır.

● *İktisadî ve beşerî coğrafya.* Beşerî ve iktisadî yönden de İskoçya'da, yüksek ve alçak topraklar arasındaki karşıtlık görülür: nüfusun üçte ikisi Lowland'lerde toplanmıştır; ülkenin iki büyük şehri Edinburgh ile Glasgow da buradadır; Büyük Britanya'nın nüfusu azalan ender bölgelerinden biri de, İskoçya'nın üç kuzey idare bölümünden meydana gelen bölgedir. Gerçekten, doğuda Forth ile Tay ırmaklarının haliçleri kıyısındaki ovalar, en iyi kaliteli toprağa sahip bölgelerdendir: başlıca buğday tarımı burada yapılır. Kuzey denizi kıyısındaki bütün ovalarda buğdayın yanı sıra özellikle hayvancılığa gerekli bitkiler (arpa ve yulaf) yetiştirilir. İklimin daha nemli olduğu batıda, tarım ekonomisinde Glasgow'da ve komşu kentlerde geniş pazarlar bulan sağmal hayvan yetiştiriciliği ağır basar Highland'lerin, ormanlar ve fundalıklarla kaplı soğuk ve yağışlı bölgeleri de koyun yetiştiriciliğine elverişlidir. Burada manzaranın güzelliği sayesinde turizm yoğun bir şekilde gelişmiştir. Ayrıca Atlas okyanusu kıyılarında ve özellikle Kuzey denizi kıyısında (Aberdeen, Dundee, Wick v.b.) balıkçılık önemli bir gelir kaynağıdır. İskoçya'nın sanayileşmesini Lowland'ler bölgesinde çoğunlukla karışık bulunan demir ve maden kömürü kolaylaştırmıştır. Bugün demir yataklarının hiç önemi kalmamıştır; fakat üç büyük maden kömürü havzasının (Batıda Ayrshire, merkezde Lanarkshire, doğuda Fifeshire ve Midlothian) üretimi, Büyük Britanya'nın toplam maden kömürü üretiminin yüzde 12'sini karşılar. Ağır metalürji (Coatbridge, Motherwell, Wishaw), Glasgow bölgesindeki birçok merkezi canlandırır. Bol hidroelektrik enerjiden yararlanan alüminyum imalâthaneleri, Burntisland, Foyers ve İnverlochy'de yerleşmiştir. Fakat ülkenin en orijinal ve en önemli sanayilerinden biri, özellikle Clyde ırmağı halicinde yerleşmiş olan gemi yapımıdır. Makine yapımı da (lokomotif ve çeşitli makineler) Lowland'lerin batısında, Glasgow ile Kilmarnoch çevresinde yapılır. Tweed havzasındaki eski sanayi bölgesi bugün adını ırmaktan alan yüksek kaliteli yünlü kumaşlar yapımında uzmanlaşmıştır; Hebrides ve Shetland adalarındaki evlerde götürü yapılan kumaşçılık da (*homespun*) önemlidir. Fakat yün işçiliğinin en büyük merkezi bugün Glasgow'dur. Sanayi devriminin başında çok önemli olan büyük pamuk sanayii, bugün ancak Glasgow ile Paisley'de uzmanlaşmış üretimlerle (muslin, şal v.b.) temsil edilir. Buna karşılık İskoçya, keten kumaş üretmeğe devam eder. Sunî dokumacılık Glasgow çevresinin, hint lifi üretimi de eskiden beri Dundes'in ihtisasıdır.

Tarih

Britanya adasının Milâdın I. yy.dan Romalılar tarafından fethiyle, adanın kuzey kesiminin, sonradan «İskoçya» adı verilen bu Pict'ler bölgesinin adı duyulmağa başlandı. Birçok denemeye rağmen Roma hâkimiyeti, ülkede kısmen geçici oldu. Bununla birlikte, III. yy.dan itibaren ülkeye Roma ve hıristiyan etkileri sızmağa başladı. VI. yy.da Ulster'li İskoçlar batıya, sonra da Angıllar güneydoğuya yerleşirken Aziz Columba da (irlandaca Columkill) hıristiyanlığı yaydı. O tarihten itibaren kuzeydeki Pict'ler ve güneybatıdaki Britton'larla ülke, kaynaşması sonradan İskoçya'yı meydana getiren dört unsura sahip oldu. VIII. yy.ın sonlarına doğru, ilk İskandinav akınları başladı ve bu yıkıcı akınlardan sonra İskandinavlar kuzey ve kuzeybatıyı sömürgeleştirdiler. İskandinav müdahalesinin, yaptığı bütün tahribata rağmen, takımadalar üzerinde kurduğu baskıyle, İskoç devletinin kurulmasına yardımcı olduğu söylenebilir. 844'e doğru, İskoç ve Pict krallıklarının iskoç kralı Kenneth I Mac Alpin yönetiminde birleşmesiyle birliğe doğru ilk adım atılmış oldu. XI. yy. başlarında iskoç hanedanı, hâkimiyetini güneydoğuya (Lothian) ve sonra da güneybatıya (Strathclyde) doğru genişletti. Böylelikle İskoçya doğmuş oluyordu. Fakat henüz dili (Gaelce), sosyal teşkilâtı (kabileye dayanıyordu) ve dinî bakımdan bir kelt devletiydi.

Azize Margarita'nın etkisi altında (XI. yy.ın ikinci yarısı) İskoçya'da Anglikan mezhebi yayıldı. David I, anglonorman örneği üzerine romalılaşmış bir kilise ve feodal bir toplum kurdu. İskoçların sınırlarını güneye doğru ilerlemeğe çalışmaları yüzünden İngiltere ile sık sık patlak veren çatışmalar bu gelişmeyi engellemedi. Alexander III'ün ölümünde (1286), krallıktaki değişiklik kesinleşmişti. Ortaya çıkan veraset meseleleri, İngilizler'in VII. yy.dan beri ilk defa kuzey komşularını vesayet altına almak ve onlara bağlılık yemini ettirmek zorunda bıraktı. Edward I, 1292'de kendine bağımlı olan John de Baliol'ü tahta çıkardı; sonra, karşısında iskoç millîyetçiliğini bulunca, 1296'da ülkeyi işgal ve ilhak etti. Fakat barışı sağlayamadı: Wallace, sonra Bruce millî özgürlükleri savundular. Enerjik bir kral olan Edward I'in yerine, İngiltere tahtına âciz bir kral olan Edward II geçince,

Robert Bruce'ün heykeli

İnverness'de sığır sürüleri

Foto. British Council, Black-Star, Popper-Atlas-Photo (LAROUSSE)

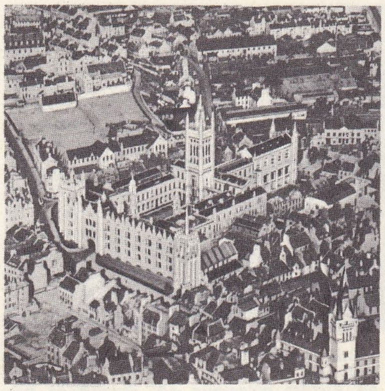

sağda, bir iskoç alayında tören; solda, Aberdeen üniversitesi

İSKOÇYA arması

Bannockburn'de kazanılan kesin zaferle (1314) ve İskoç krallığının bağımsızlığını tanıyan Northampton antlaşmasıyle (1328) İskoçlar'ın mücadelesi başarıya ulaştı. Edward III tahta çıkınca savaş yeniden başladı; Edward III, Edward de Baliol'ün İskoçya tahtına çıkmasına izin verdi (1332), 1341'de tahttan indirildi. Bundan sonra İngiltere kralı David II, Bruce üzerinde üstünlük sağladı; ama kısmen fransız siyaseti yüzünden, İskoçya'ya boyun eğdiremedi. Savaş, iki krallık arasında büyük bir kinin yerleşmesine yolaçtı. Bu yüzden, Yüzyıl savaşı patlak verdiği zaman, ingiliz monarşisinin gizli niyetlerini iyi bilen İskoçya, Fransa ile iki yüzyıl süren bir ittifak yaptı ve fransız-ingiliz savaşı, sonra da İki-Gül savaşı sayesinde uzun süre rahat etti. Fakat Stuart'ların zayıflamış monarşisiyle yurtluk sahibi soylu sınıf arasındaki mücadelelerden iyice yıprandı. İskoçya yeni bir iç çatışmalar dönemine girerken kralın Flodden'de uğradığı büyük yenilgi (1513), ingiliz nüfuzunun yerleşmesine imkân verdi. Fakat asıl kesin buhran, din alanında oldu. John Knox'un savunduğu kilise aleyhtarı reform fikirleri, iskoç aristokrasisi arasında birçok taraftar buldu. İngiltere'nin etkili bir şekilde desteklediği bu taraftarlar (Congregation lordları) katolik kalan monarşiyi 1560'ta yendiler ve Mary Stuart çok geçmeden başarılı rakibesi Elisabeth'e sığınmak zorunda kaldı.
Elisabeth I 1603'te vâris bırakmadan ölünce, Mary Stuart'ın oğlu İskoçya kralı James VI, James I adıyle ingiltere kralı oldu. Fakat iki tacın birleşmesi henüz iki krallığın birleşmesi anlamına gelmiyordu. İki taraf da birbirine güvenemiyor, özellikle ingiliz burjuvazisi servetini yoksul bir ülkeyle paylaşmak zorunda kalmaktan korkuyordu. Bununla birlikte, bir arada yaşama, zamanla belirli bir dayanışma yarattı; böylece 1644'te İskoçya ile ingiliz parlamentosu, Charles I'in siyasî ve dinî mutlakiyetine karşı birleştiler. Dunbar (1650) ve Worcester'de (1651) zafer kazanan Cromwell, İskoçya'yı Büyük Britanya ile birleşmeğe zorladı. Fakat iki krallığı birleştirme akdi ancak 1707'de imzalanabildi ve o tarihten itibaren hızla gelişti. 1715 ve 1745 yıllarındaki Jakobit ayaklanmaları iskoç muhalefetinin hâlâ devam ettiğini, fakat artık oldukça yüzeyde kaldığını ortaya koydu. Büyük Britanya ekonomisinin gittikçe artan refahı, İskoçya'nın da işine yarayarak İngiltere ile kaynaşmasını kolaylaştırdı. Bundan sonraki iskoç tarihi, Büyük Britanya tarihiyle karışır.

Bothwell şatosu, Lanarkshire

Edebiyat

İskoç dili ve edebiyatı, XIX.yy.a kadar, başarı bakımından birbirinden değişik çeşitli dönemlerden geçerek varlığını XIX. yy.a kadar sürdürdü. Bu edebiyat, çok eskiden yurtseverlik ilhamıyle yazılmış balad'larla aliterasyonlu mısralardan meydana gelen kahramanlık destanlarıyle başlamıştı. En eski iskoç yazarları arasında şunlar vardır: Thomas the Rhymet (Kafiyeci Thomas) adıyle anılan ve *Sir Tristrem* kroniğinin yazarı olduğu öne sürülen Erceldoune'lu Thomas (1220-1297), bazı bilginlere göre gerçekte sir Hew of Eglinton'dan başkası olmayan Huchown'ın XVI. yy.), yurtseverliğini *Bruce* adındaki uzun bir şiirde dile getirmiş olan John Barbour (1316'ya doğr. - 1395), Wyntoun'lu Andrew (1350-1422) ve *Wallece*'ın yazarı Saz Şairi Henry (XV. yy. sonu).
Bu arada *fablio* da rağbet görmeğe başladı ve kısa zamanda büyük bir yetkinliğe ulaştı. Bu türün en ünlü örnekleri arasında *Dokuz Soylunun Baladı, Rauf Coilzear ile Kral Charles'ın Hikâyesi, Colkelbie's Sow* (Colkelbie'nin Dişi Domuzu), *Kral Berdok, Gyre Carling, Lord Fergus'ün Hayaleti* özellikle anılmağa değer. İskoçya şiiri XV. yy.da en yüksek noktasına Chaucer (1340'a doğr. - 1400) ve eserlerinin etkisiyle ulaştı. Kral James I'in yanı sıra birçok şair yetişti. Bunların en önemlisi William Dunbar idi. (1460'a doğr. - 1530'a doğr.)
Ayrıca Robert Henryson (1425'e doğr.- XV. yy. sonu), Gavin Douglas (1474-1522) ve David Lyndsay (1490-1555) gibi şairler de anılmağa değer. Nesir alanında da değerli yazarlar kendini göstermekte gecikmedi. George Buchanan'ın (1506-1582) *İskoçya'nın Şikâyeti* (1549) adlı siyasî bildirisi yeni bir çığır açtı. Siyasî ve dinî meseleler iskoç edebiyatında birçok eser yazılmasına sebep oldu. Bunlar arasında, Robert Lyndsay'in (1530-1590), John Knox'un (1505 veya 1513-1572) ve John Leslie'nin (1527-1596) eserleri yanında David Calderwood (1575-1650) ile John Spottiswoode'un (1565-1639) tarih eserleri, sir James Melville'in (1556-1614) *Memoirs*'ı (Hatıralar) ve kral Jack VI'nın (1567-1625) didaktik incelemeleri anılmağa değer.
Robert Sempill (1530-1595) dışında, XVI. yy.ın sonu ile XVII. yy.da yaşayan iskoç şairlerinin pek çoğu (Robert Aytoun [1570-1638], David Murray, William Drummond, Robert Kerr, William Alexander) eserlerini doğrudan doğruya İngilizce yazdılar.
XVIII. yy.da yeni bir gelişme oldu, halk edebiyatı ile geleneksel edebiyata gitgide daha çok ilgi duyulmağa başlandı. Bu arada Watson, *Choice Collection of Comic and Serious Scots Poems*'ini (Eski İskoç Şiirlerinden Seçmeler) [1706] yayımladı. Bu yenileşmenin başlıca ustası Allan Ramsay (1713-1784) idi. Ayrıca lady Grizel Baillie (1665-1746), lady Wardlaw (1677-1727), Gilbertfield'lı William Hamilton (1665-1751) gibi daha başka yazarlar da ortaya çıktı. Onların yanı sıra birçok balad ve destan yazarı da seslerini duyurdular. Bunların en önemlisi Robert Fergusson (1750-1774) idi. Ayrıca, Alexander Pennycuik, Alexander Ross, John Skinner, Alexander Geddes gibi yazarların adları da anılmağa değer.
Bu durum, eski halk şarkılarının büyük bir ilgi görmesine yolaçtı. XVIII. yy.ın sonu ile XIX. yy.ın başı arasında bu şarkıların derlenmesine başlandı. Bu çalışmaların ürünü olarak, 1769 ile 1825 arasında, David Herd'in, John Pinkerton'un, James Johnson'un, Joseph Ritson'un, Walter Scott'un, Jamieson'un, John Finlay'in, Cromek'in, C.-K. Sharpe'ın ve Allan Cunningham'ın derlemeleri yayımlandı. Romantizm akımı, ileride bu kaynaklardan bol bol yararlanacaktı. Bu arada İskoçya'da pek büyük bir şair doğmuştu: Robert Burns (1759-1796). Otuz yedi yaşında ölen şairin eseri çok önemlidir: denebilir ki, son şiirleriyle iskoç edebiyatının parlak dönemi sona ermiştir. Şüphesiz, Burns'ün yanı sıra John Mayne, Joanna Baillie, James Tytler, Carolina Navine, Hector MacNeill, James Hogg (1770-1835), Susanna Blamire (1747-1794), Elizabeth Hamilton (1751-1816), Mrs Grant of Carron, Mrs Grant of Laggan, Robert Tannahill (1774-1810) gibi daha birçok değerli yazarın adları da anılabilir. Ama bütün bunların içinde, 1842'de ölen Allan Cunningham'ın millî lehçeyi son olarak kullanması bakımından özel bir yeri vardır. Walter Scott, yurt toprağına son derece bağlı olmasına rağmen ingiliz diliyle yazmıştı. Ondan sonra gelen Carlyle, Stevenson, J.-M. Barrie ve J.-G. Frazer gibi iskoç asıllı yazarların hepsi ingilizce yazdılar.

Güzel sanatlar

Roma hâkimiyeti öncesinden kalma neolitik mezarlar, ölü külü vazoları ve tunç devri eserlerinden olan Jarlshof kalıntıları özellikle anılmağa değer. Forth'u Clyde'a bağlayan Antonin suru roma döneminin hatırasını muhafaza etmektedir. Bununla beraber, Akdeniz medeniyeti Keltlerden kalma eserleri yok edemedi: bu, işlenmiş taşlardan (Sueno taşı), haçlardan (Ruthwell haçı, VII. yy.), özellikle de kuzeyli istilâcılara karşı sığınma yeri olarak kullanılan ve biri Brechin'de (X. yy.), diğeri de Abernethy'de (yaklş. 1000 yılı) bulunan kulelerden anlaşılmaktadır. XI. yy.daki ingiliz-norman göçleri İskoçya'ya feodal düzeni soktu ve Swen Castle, Caerlaverock, Bothwell ile Elgin yakınındaki Duffus Castle gibi birçok hisar yapıldı. Bunlar tahkimli kalelerdi. Konut olarak kullanılan kısımları (Threave Castle ve Lochleven gibi) üç katlı, bir çeşit dört köşe kulelerdi. İskoçya'da, David I tarafından Kelso, Melrose, Jedburgh ve Dryburgh'ta kurulmuş olan manastırlar, Edinburgh'taki Holyrood manastırı, Orphir'deki yuvarlak kilise, Egilsay kilisesi, Dundrennan ve Glenluce'deki Cîteaux vakıfları gibi roman mimarîsi tarzında yapılmış birçok dinî yapı vardır. Bugün kısmen yıkılmış olan Glasgow, Saint Andrews, Dunkeld ve Elgin katedralleri ile Maybole ve Torpichen'de, İngiltere ile süregiden savaş gereği tahkimli olarak yapılan kiliseler de gotik tarzındadır. Rönesans, Cawdor, Crichton, Glamis şatoları gibi savunma amacına dönük özellikleri pek belirgin olan şato yapımını durdurmadı. Bunların (Fyvie şatosu veya cephesi parmaklıklı korkuluklarla süslü Thierlestane şatosu gibi) daha ağırbaşlı ve sadeleri fransız etkisinin izlerini taşır. Klasik üslûpçu mimar İnigo Jones da Edinburgh'ta Heriot hastahanesini yapmıştır. Sonraki yüzyılda ise aynı şehrin üniversitesiyle Charlotte meydanı ve *Register House* Robert Adam tarafından yapıldı. Bu dönemin iki büyük ressamından biri Jean-Jacques Rousseau'nun portresini yapmış olan Ramsay (1713-1784), öbürü de «İskoçya'daki kral ressamı» unvanıyle tanınan Raeburn'dür (1756-1823).
XIX. yy.da başlıca iki büyük akım ağırlığını duyurmuştur: gotik gelenek ve ilkçağ taklitçiliği. Bu akımların birincisini, sir George Gilbert Scott (Edinburgh'un St. Mary katedrali), Mackenzie (Aberdeen'deki Marischal college) ve Kemp (Edinburgh'taki Walter Scott anıtı) temsil eder. İkinci akımın eserleri ise Glasgow ve özellikle

Foto. I.P.S., British Council, Hulton (LAROUSSE)

Edinburgh'tadır; Thomas Hamilton'un yaptığı Playfair cerrahî okulu, *Royal Highschool* ve Burns anıtı; W. Burns'ün yaptığı Melville anıtı. Bu eserler dolayısıyle Edinburgh'a *Yeni Atina* adı verilmiştir.

DİN

Protestanlık İskoçya'da 1525'ten itibaren yayılmağa başladı ve özellikle de, İskoç protestan kilisesini 1555'ten itibaren teşkilâtlandıran John Knox'un etkisiyle yayıldı. 1560'ta Edinburgh parlamentosu tarafından devlet dini olarak ilân edilen bu dinin kuralları, bir ilâhiyatçı topluluğunun kaleme aldığı *İskoçya İnancın*'da (Confessio Scotica) belirtilmiştir. 1580 Tarihli ikinci bir *İnanç Açıklaması* ise İskoç kilisesinin papa aleyhtarı niteliğini daha da arttırdı. Öyle ki, yüzyılın sonunda ülkedeki bütün katoliklere zulmedilmeğe başlandı ve *puritancılık* eğilimleri gitgide arttı. İskoçya'nın İngiltere ile birleşmesi (1707) İskoç Kilisesi'nin anglikanizm yönünde değişikliğe uğraması ve devlete karşı bağımsızlığının sınırlanmasıyle sonuçlandığı gibi, birçok protestoya ve çekişmeye de yolaçtı. XVIII. ve XIX.yy.larda büyük din ayrılıkları ortaya çıktı. *İskoçya Presbitaryen kilisesi*'ne karşı *Özgür kilise* (1843) ayrılıkçılığı ve bunu ayrılıkçı çeşitli mezheplerin yavaş yavaş küçük topluluklar halinde birleşmeleri izledi. 1900'de, bunlardan ikisi olan *Free Church* ile *Presbyterian Church* birleşerek halkın çoğunluğunca kabul edilmiş eski presbiteryen ve meşrû Kiliseye karşı *İskoçya Özgür Kilise birliği*'ni meydana getirdiler. 1929'da ise, kralı başkan olarak kabul etmemekle birlikte, kilisenin herhangi bir dış yetkiye karşı bağımsızlığını koruyan *Church of England* çevresinde ikinci bir birleşme oldu. Bu arada İngiltere kilisesiyle ilişkilerde en küçük bir gerginlik yoktu. Ama bu durum, 1959 haziranında Kilise genel kurulunun piskoposlar meclisinin yetkilerini büyük bir çoğunlukla reddetmesine engel olmadı. (L)

İSKOÇYALI i. (*İskoçya*'dan *İskoçya-lı*). İskoçya'da yaşayan veya burada doğmuş olan kimse. (M)

İSKOLASTİK veya **SKOLASTİK** sıf. (lat. *scholasticus* ve yun. *skholastikos* > fr. *scolastique*). Ortaçağ okullarıyle ilgili; bu okulların metotlarına uygun: *İskolastik felsefe. İskolastik düşünce.* ‖ Ortaçağ okullarında uygulanan metotları kullanan filozof ilâhiyatçı. ‖ Çok bilgili bazı kişilere takılan lakap: *İskolastik Serapion.* ‖ Ortaçağ'a özgü felsefe öğretimi. ‖ Bu öğretimin usullerine dayanan felsefe metodu.

— ANSİKL. Fels. ve İlâhiy. Ortaçağda, evrensel olarak kabul edilen tek manevî kudret, kültürün taşıyıcısı olan Kilise idi. Bu devirde, bilimin verileri muhafaza ediliyor, öğrenim ya manastırlara veya piskoposluğa bağlı okullarda (*Scolae*) yapılıyordu. Bu okullar, felsefeyi, öbür bilimlerden ve özellikle ilâhiyattan ayırt etmezlerdi. *İskolastik* terimi buradan gelir. Bu terim, bir öğretiden çok, vahiy yoluyle açıklanmış hakikatlerin felsefe kavramlarından yararlanarak okul yoluyle kavranmasını ve sistemleştirilmesini amaçlayan ve soyut düşüncelere dayanan bir ilâhiyat ve felsefe metodunu belirtir.

İskolastik, önce, dilin mantık yönünden çözümlenmesini ele aldığı için, tümellerin, genel fikirlerin değerini, yani genel veya ortak adlarla belirlenen cinslerin ve türlerin özünü araştırmağa yöneldi: bu adlar acaba tikel şeylerden ayrı ve seçik gerçekleri mi karşılıyordu, yoksa ancak ve yalnız birtakım soyutlamalar mıydı? Gerçekçilere göre, tümeller, eşyadan önce var olan gerçeklerdir; adcılara (nominalistler) göre, ancak eşyadan sonra vardır; kavramcılara göre ise, bireysel şeyin ta kendisidir. Bu üç görüş arasındaki anlaşmazlık, iskolastik tarihinin üç döneminde de görülür.

● *İlk dönem* (IX. - XII. yy.). Bu dönem, augustinusculuğun etkisi ile ve katolik öğretimine aristoteles'çi düşünüş tarzının girmesiyle belirgindir; nitekim Charlemagne tarafından açılan okullar, genç iskolastiğin gerçek yuvaları durumuna geldi. İskolastiğin ilerlemesine en çok yardım eden yazarlar şunlardır: Albinus Flaccus («Zamanının Erasmus'u»), Hrabanus Maurus, Scot Erigene, Aziz Anselmus (iskolastiği büyük ölçüde etkiledi ve bütün XII. yy.a damgasını vurdu), Hugues de Saint-Victor, Abélard, Pierre Lombard ve hattâ filozoftan çok mistik bir düşünür olan Saint Bernard.

● *İskolastiğin altın çağı* (XIII. yy.). XIII. yy.da hıristiyan anlayışının etkisinde gerçek bir antik felsefe rönesansı görüldü. Bu dönemde, iskolastik, kendi dogma'larının açıklanmasına aristotelesçiliği uygulayarak en yüksek noktasına erişti. Aristoteles'in eser ve fikirlerinin Avrupa'ya girmesinde, arap etkisi büyük oldu; arap düşüncesinin etkisinde kalan musevî felsefesi Ortaçağ ilâhiyatına, aristotelesçi düşünceyi getirdi. Aristoteles'in o zamanlar, mutlak bir otoritesi vardı: ona tabiat alanında, İsa'nın öncüsü gözüyle bakılıyordu. Fakat İbni Rüşt ve İbni Sina'nın öğretileri imanın saflığına karşı birer tehditti. Bazı büyük hıristiyan filozoflar, dengeyi yeniden kurdular. Bunlar arasında, iki dominiken öbürlerine baskın çıktı: Büyük Albert ve özellikle, Aquino'lu Tommaso. Bu sonuncunun eserleri (*Summa*) açık ve seçikliği, tutarlığı ve derinliği dolayısıyle bütün okullarca kabul edildi. Böylece Tommaso'culuk, iskolastiğin bir sentezi olarak ortaya çıktı. Fakat Tommaso'culuk dominikenler tarafından benimsendi; augustinusçuluğa yakın olan fransiskenler, özellikle onların üç büyük mistik düşünürü Alexander of Hales, San Bonaventura, Duns Scot bu öğretiyi tutmadılar.

● *Çökme devresi* (XV-XVI yy.). Gerek diyalektiğin gerek boş soyutlamaların kötüye kullanılması, bazı düşünürleri mistisizme, bazılarını da tabiat bilimlerinin incelenmesine yöneltti. Bu sebeple, iskolastiğin yeni bir biçimi ortaya çıktı: *adcılık* veya *nominalizm.* Nominalizm, akla karşı gitgide artan bir güvensizliği dile getiriyor ve bu yüzden, Tommaso'culuk, Scotus'çuluğun kurduğu akıl ve inanç uyumunu bozuyordu. William of Occam, «imancılık»a yöneldi. Raimundus Lullus ve onun *Ars Magna*'sı kavramların mekanikleştirilmesine ve acayipliklere kaydı. Rönesans'ta, iskolastik artık küçümsenmeğe başlanmıştı.

Bununla birlikte iskolastik, modern zamanların pek çok ilâhiyat bilginini ve Otuzlar konsilinin birçok oturumunu etkiledi. Caietano (öl. 1534) Tommaso'culuğun Rönesans dönemindeki temsilcisidir; cizvitler de uzun süren bocalamalardan sonra, özellikle, Suarez'in (öl. 1617) *Metaphysicae* (Metafizik) adlı eseri sayesinde, iskolastik felsefeyi benimsediler. XVIII.yy. felsefeciliği iskolastiğin çökmesini çabuklaştırdı. Fakat XIX. yy.ın sonlarından beri, yeni-tommaso'culuk akımı gelişti. Bu akım, hıristiyan felsefesinin canlanmasına katkıda bulundu. (L)

İSKONTO. i. Bk. ISKONTO.

İSKOPAMAR veya **İSKOPOMAR** i. (ital. [?]). Küpeşte ile ara seren arasındaki cunda yelkeni. ‖ Düzey serenli yelken gemilerinde, bu serenlerin ucuna ayrıca açılan dört köşe yelken. ‖ *İskopamar alaveresi*, iskopamar sereninin iç cundasındaki tornodan ve yelkenin ortasındaki radansadan donandıktan sonra amora yakasına bağlanan selviçeye verilen ad. (*İskopamar gargisi* de denir.) ‖ *İskopamar amorası*, iskopamar yelkeninin amora yakasını, yan mataforasının cundasından çekmek üzere adı geçen yakaya bağlanan halat. ‖ *İskopamar bastonu*, iskopamar yelkeninin açıldığı serenin ucuna, bu yelkeni açmak ve bağlamak için sürülen çubuk. ‖ *İskopamar mataforası*, iskopamar yelkeninin alt başosunu geren bumbaya verilen ad. ‖ *İskopamar sereni*, iskopamar yelkeninin üst kenarının bağlandığı seren. (M)

İSKORBÜT i. (fr. *scorbut;* rusçadan alınma ortaçağ lat. *scorbutus*'tan). C vitamini eksikliğinden ileri gelen, had kaşeksi ve kanama şeklinde beliren hastalık. ‖ *Çocuk iskorbütü* veya *Barlow hastalığı*, ilk çocukluk çağında görülen, kemik ağrısı ve kemik zarı altı kanaması şeklinde beliren hastalık. (Yalnız kaynamış sütle beslenmenin sonucudur, bu sütlere meyve suyu veya C vitamini katılarak tedavi edilir.)

— ANSİKL. Patol. Tarihte XII. yy.dan beri sözü edilen *iskorbüt*'e en çok kıtlık içinde yaşayan yoksul halklarda, seferdeki ordularda, kuşatılmış şehirlerde, gemi tayfalarında ve mahpuslarda rastlanır. Uzun süre, iskorbüt kötü beslenmenin, yorgunluğun, nemli soğuğun, tuzlu veya pis su kullanılmasının sonucu olduğu sanıldı. Daha sonraları ise, hastalığın sebebi, tuzlama yoluyle saklanan yiyeceklerle beslenmeye, yeterince taze besin alınmamasına bağlandı. Bu sebepten gemilerde taze limon suyu kullanılmak âdet olmuştur. İskorbütün sebebi gerçekte besinseldir. İskorbüte yolaçabilecek olan besinlere portakal suyu gibi C vitamini bakımından zengin maddelerden katılması hastalığı önlemeğe yeter. C vitamini hayvan organlarında da (karaciğer) var dır. Buna karşılık, A ve B vitamini bakımından zengin olan tahıllar yumurta veya mayalı maddeler iskorbütü önleyemez.

İskorbüt gittikçe artan bir halsizlik ve bacaklarla eklemlerde ağrılarla başlar. Diş etleri yara olur ve kanar; ağızdaki sümüksü zar mavimsi lekelerle kaplanır; dişler sallanmağa başlar. Ardından, organizmanın çeşitli yerlerine kan oturur ve kan sızmaları başlar (bk. PURPULA) ve iç organlarda kanamalar görülür. Bundan sonra da, organizmada ölümle bile sonuçlanabilen genel durum bozuklukları başlar. Günümüzde iskorbütün belirtileri çok daha önemsizdir; yani hastalık sadece, ağızda veya derideki kanamalar biçiminde ortaya çıkar. Tedavisi de hastaya C vitamini, yani askorbik asit bakımından zengin yiyecekler verilmesine dayanır. Dişeti ve ağız içi iltihaplarına karşı ise ağız dokusunu büzerek kan sızmasını önleyen gargaralar kullanmak, kan sızan yerlere tentürdiyot veya onda bir oranında sulandırılmış kromik asit sürmek gerekir. Sızıntılar kanama halini alırsa genel kan durdurucular kullanılır.

— Vet. Bünyeleri asit sentezi yaptığı için *iskorbüt*, evcil hayvanlarda çok az görülür. Bununla birlikte, besiye çekilmiş domuzlarla köpeklerde kimi zaman rastlanabilir ve insanda olduğu gibi dişetlerinde kanamalar; derialtı katılgan dokusunda, sümüksü zarlarda ve eklemlerde nokta nokta veya yaygın kanamalar biçiminde ortaya çıkar; dişler sallanır ve yerinden oynar. Ayrıca, genç köpeklerde görülen, kemik zarı altında kanamalar, kemik dokusunda gevşeme ve genel bir kansızlıkla kendini gösteren başka bir iskorbüt çeşidi daha vardır. (L)

İSKORÇİLA i. [?]. Büyük cins balık ağı. (M)

İSKORÇİNA i. (ital. *scorzone* denilen zehirli yılanın sokmasına karşı tavsiye edilen bitkinin adı *scorzonera*'dan). Bileşikgillerden, sarı çiçekli, ince uzun yapraklı, etli kazık köklü iki yıllık bitki.

— ANSİKL. *İskorçina*'nın anayurdu İspanya'dır. Sebze olarak yetiştirilen iskorçina (*Scorsonera Hispanica*) derin hafif topraklarıı sever; marttan nisana kadar ekilir, sonbaharda ürün alınır. Rusya'da yetiştirilen iri iskorçina en iyi bilinen türüdür. Tekesakalı da denen iskorçinanın körpe filizleri yenir; içinde inülin bulunduğu için tadı da teke sakalınınkine benzer. Vaktiyle bu otun engerek yılanı sokmasına iyi geldiği inancı vardı. İskorçina göğüs nezlesinin tedavisinde de kullanılır; şurup ve reçeli yapılır. Eskiden saray için Sakız adasından getirilirdi. (LM)

İSKORPİT i. (yun. *skorpidi*'den). Eti yenebilen, çirkin görünüşlü balık; sıcak ve ılık denizlerde yaşar. (İlmî adı *Scorpaena scrofa.* İskorpitgillerden.) Bk. ANSİKL.

— Mutf. *İskorpit çorbası*, iskorpit balığından yapılan çorba. (Balık, sebzelerle birlikte haşlanır; suyu süzülerek alınır. Yumurtalı ve limonlu terbiyesi yapılır. Haşlanan balıklar içine katılır. Üzerine yağ gezdirilir.) ‖ *İskorpit haşlaması*, iskorpit balığından yapılan haşlama. (İskorpitlerin dikenleri ve içi temizlenir; doğranmış soğan, havuç, maydanoz kökü, tuz, karabiber ile birlikte tencereye konur; haşlanır, balıkların kılçıkları ayıklanır; üzerine maydanoz ve çeşitli sebzeler konulur.)

— ANSİKL. *İskorpit* çok iri başlı, esmer renkli, dikenli bir balıktır. Boyu 25 - 30 sm'dir. İskorpitin ağzı çok büyüktür. Çenelerinde eğe gibi dişler bulunur. Ayrıca damağında da yeniay biçiminde bir sıra diş vardır. İskorpitin dikenleri zehirli olduğu için sudan çıkarırken elle dokunma-

mak gerekir. Diken batarsa, battığı yeri iyice kanatmalı, sonra kanayan yere terementi ruhu sürmelidir. (L)

İSKORPİTGİLLER çoğl. i. Başı sık dikenli ve siğilli kemikli balıklar familyası. (Bazılarının sırt dikenleri zehirli olur. Başlıca cinsleri: *İskorpit, lipsoz,* Dikenyüzgeçliler alttakımından.) [L]

İSKOTA i. (ital. *scotta*'dan). Denizc. Yelkenlerin alt köşe veya köşelerine bağlanarak rüzgârdan en iyi faydalanacak biçimde idarelerini sağlayan halat, zincir veya palanga. ‖ *İskota bağı,* daha çok kasalar üzerine yapılan bağ. (Kasaya bağlanacak halatın çıması, alttan yukarı doğru kasanın içinden geçirildikten sonra, kasanın etrafında dolaştırılıp kendi altından alınması ile yapılır. Daha çok sancak uçkurunun kasalarına yapıldığı için *sancak bağı* diye adlandırılır.) ‖ *İskota lavrası,* yelkenli gemilerde ana yelken iskotalarının içinden dolaştırılarak güverteye alındığı, parampetler üzerine açılan ortası dilli oval delikler. ‖ *İskota patası,* yelken iskotalarının bağlanması için, gradin halatının, iskota yakasına rastlayan dönemecinde taşırılmasıyle meydana getirilen doblin. ‖ *İskota vinci,* yelkenli yatlarda filok iskotalarını vira etmek için kullanılan elle çalışır dikey babalı vinç. (Genellikle dörtte bir veya yarım ton çekebilecek güçte yapılırlar.) Yelkenli gemilerde ana yelkenlerin iskotalarını idare etmek için küpeşteler üzerine kurulan yatay babalı vinç. ‖ *İskota yakası,* seren yelkenlerinin alt köşeleri ile, yan ve filok yelkenlerinin geri alt köşesi. (M)

İSLA CRİSTİNA, İspanya'da şehir, Andalucia'da (Huelva ili), Atlas okyanusu kıyısında; 12 300 nüf. Açık deniz balıkçılığı limanı. (L)

İSLA DE LA TORRE Y ROJO (José Francisco), **el padre Isla** denir, ispanyol cizvit papazı (Vidanes, Leon, 1703-Bologne 1781). Kutsal anlatımı *«Fray Gerundio de Campazas»* (1758) adlı romanında geliştirmeyi denedi. Lesage'ın *Gil Blas* adlı eserini, bu kitaptaki serüvenlerin İspanya'ya ait olduğunu öne sürerek ve onları yeniden İspanya'ya kazandırmayı amaçlayarak İspanyolcaya uyarladı. Cizvit tarikatının varlığına ülkede son verilmesi (1767), onu Korsika'ya, daha sonra da İtalya'ya gitmek zorunda bıraktı. (L)

İSLAHİYE, Akdeniz bölgesinde (Gaziantep ili) ilçe merkezi; 17 484 nüf. Güney - kuzey doğrultusunda uzanarak, Maraş yakınlarına kadar devam eden oluk şekilli ovanın batısında; yüksl. 530 m. Haydarpaşa-Bağdat demiryolu üzerinde istasyonu vardır. Ayrıca Antakya'yı Maraş'a bağlayan karayolu da buradan geçer. — *İslâhiye ilçesi,* 1 513 km², 68 118 nüf. Merkez, Fevzipaşa ve Sakçagöz bucakları içinde 66 köyü vardır. Bağcılık. (M)

İSLÂM i. (ar. *selem*'den *islâm*). Hz. Muhammed aracılığıyle esasları bildirilen din, Müslümanlık: *İslâma aykırı fikirler.* ‖ Hz. Muhammed'in getirdiği dinden olan (kimse), müslüman. (Bk. MÜSLÜMANLIK.) *Ne zaman sûrlarının dışına çıksam, İslâm mezarlığını üzülecek bir ihmal ve saygısızlık içinde görüyorum* (H.R. Gürpınar). ‖ *İslâma gelmek,* islâm dinini kabul etmek, müslüman olmak.

— *Esk. Ehl-i İslâm,* islâm dininden olanlar, müslümanlar. ‖ *Hüccet-ül-islâm,* İmam-ı Gazzalî'nin unvanı. ‖ *Şeyh-ül-İslâm.* Bk. ŞEYHÜLİSLÂM.

— Ed. *İslâm öncesi türk edebiyatı.* Bk. TÜRK *edebiyatı.*

— Leng. *İslâm* kelimesinin kökü *seleme*'dir (Tanrı'ya tamamen bağlanmak); bu kökten *müslim* kelimesi (İslâmlığı kabul eden) türedi.

— Tar. *İslâm öncesi.* Bk. CAHİLİYE DEVRİ.

— Tasav. *İslâm tarikatları.* Bk. TARİKAT.

İslâmın doğuşu ve gelişmesi

İslâm dini, tek tanrıcı dinlerin sonuncusudur. Esasları Allah tarafından Hz. Muhammed aracılığıyle insanlara bildirildi. Kutsal kitabı *Kur'an*'dır. Kur'an 27 ramazan 610'da vahy edilmeğe başlandı ve 22 yıl 2 ay 22 günde tamamlandı. (Bk. KUR'AN) İlk vahiy* Hz. Muhammed'e her yıl gidip itikâfa çekildiği Cebeli Nur'daki Hira mağarasında geldi. (Buharî'nin bu konuda naklettiği hadiste Hz. Muhammed'in Cebrail ile karşılaşması, aralarında geçen konuşmalar ve ilk vahy olunan ayetler anlatılır.) İki veya üç yıllık bir aradan sonra insanları Müslümanlığa çağırmasını emreden ve yeni dinin esaslarını bildiren Kur'an ayetleri vahy edilmeğe başlandı. (Bk. VAHİY.) Hz. Muhammed önce yakınlarını sonra da Mekkelileri Allah'ın birliğine ve kendisinin de onun peygamberi olduğuna iman etmeğe çağırdı. İnananların sayısı gün geçtikçe artmağa başladı. Mekke'nin ilerigelenleri, daha çok fakirler arasında yayılan bu dinin kendi durumlarını sarsacağını görünce, müslüman olanlara maddî ve manevî baskı yapmağa başladılar. Bu yüzden bir grup müslüman, Habeşistan'a göç ederek yeni dini orada yaymağa başladı. Zaman zaman güç durumlarda kalan Hz. Muhammed, tebliğ görevini daha iyi başarabileceği bir ortam aradı. Bunun için Taif'e gitti. Fakat Taiflilerin olumsuz tutumlarından ötürü geri dönmek zorunda kaldı. 620 Yılının hac mevsiminde, medineli birkaç kişiyle görüştü. Bunlar Müslümanlığı kabul ettiler. (Bk. AKABE BİATI.) Bu görüşmeden sonra, iki yıl üst üste, bazı medinelilerle temasları oldu. Muhammed'i koruyacaklarına söz vererek onu kendi şehirlerine davet ettiler. Hz. Muhammed mekkeli müslümanlara Medine'ye göç etmelerinin uygun olacağını bildirdi; kendisi de yakın arkadaşı Ebubekir ile 16 temmuz 622'de Medine'ye gitti. (Bk. HİCRET.)

Medine'de Evs ve Hazreç kabileleri arasında Müslümanlık süratle yayıldı. Hz. Muhammed Medine'de bir site devleti kurmak için müslümanları teşkilâtlandırdı. Medine'de bulunan yahudi kabileleriyle de yazılı bir antlaşma yaptı. Daha sonra Medine çevresindeki kabileler arasında Müslümanlığı yaymak için çalışmalarda bulundu. Mekkeli müşriklere Müslümanlığı kabul ettirebilmek için birkaç teşebbüste bulunduysa da bir sonuç elde edemedi. Buna karşılık mekkeli müşrikler onu ve yaymağa çalıştığı dini ortadan kaldırmak için müslümanlara, karşı Bedir* (624), Uhud* (625). Hendek* (627) seferlerini düzenlediler. Fakat bu seferler başarısızlıkla sonuçlandı.

627 Yılında Hz. Muhammed, arkadaşlarıyle beraber Hacca gitmek için yola çıktı. Fakat Mekkeliler yolculuğa izin vermediği için Hudeybiye denilen yerde bir anlaşma yapılarak geri dönüldü. Hz. Muhammed Bizans, Habeş ve İran hükümdarlarına islâm dinine girmeleri için birer mektup gönderdi. Hepsinden ret cevabı aldı. İran hükümdarı Perviz, Hz. Muhammed'i öldürtmek için bir grup adam gönderdi. Fakat bunlar Hz. Muhammed ile görüştükten sonra islâm dinini kabul ettiler. 630 Yılında Hz. Muhammed 10 000 kişilik bir kuvvetle Mekke'yi müşriklerden aldı. Kendilerine karşı çok yumuşak ve müsamahalı davrandığı için Mekkeliler islâm dinine girdiler. Hicretin 9. yılında Arabistan'ın çeşitli bölgelerinden ve Arabistan dışından gelen 20 kadar topluluk kendi kavimlerinin İslâmiyeti kabul ettiğini ve İslâm devletine bağlandıklarını bildirdiler. Huneyn (630) seferinden sonra Taif halkı, 631 yılında bütün arap yarımadası ile Irak ve Filistin'in güney kısmında oturanlar Müslümanlığı kabul ettiler. 632 Yılında Hz. Muhammed'in veda haccında hac görevlerini yerine getirmek için Arabistan'ın çeşitli bölgelerinden gelmiş 140 000 kişi hazır bulundu. Hz. Muhammed onlara ünlü hutbesini söyledi. (Bk. VEDÂ HACCI VE HUTBESİ.

Hz. Muhammed Medine'ye dönüşünden birkaç hafta sonra vefat edince (8 haziran 632) devlet reisliğine halife olarak Ebubekir seçildi. Bk. DÖRT HALİFE DEVRİ.

Emevîlerin Müslümanlığın yayılmasında büyük hizmetleri oldu. Kısa bir süre içinde büyük fetihler yapıldı. İslâm devleti geniş bir imparatorluk niteliği kazandı. Kâbil alındı ve Hindistan içlerine akınlar yapıldı (661-667). İstanbul kuşatıldı, Kadıköy alındı (668). Kuzey Afrika, Mısır'dan Atlantik kıyılarına kadar ele geçirildi (670-709). İstanbul, ikinci defa kuşatıldı fakat alınamadı (674-679). Kuteybe kumandasındaki islâm orduları Azerbaycan'ı, Batı Türkistan'ı tamamen ele geçirdiler ve çin ordusunu yendiler (705-715). Çin sınırına kadar Orta Asya ülkeleri birer birer ele geçirildi (713). Tarık* bin Ziyad ve Musa bin Nusayr kumandasındaki ordular İspanya ve Avrupa'nın iç bölgelerini zapt etmeğe başladılar (711-713). Toulouse kuşatıldı (721). Carcassone (725), Kurtuba (726) ve Tours (732) alındı. İstanbul 717-718 ve 722'de iki kere daha kuşatıldı fakat yine alınamadı. Üçüncü kuşatmada Galata'da Arap camii yaptırıldı.

747'de Ebu Müslim'in başlattığı ayaklanma 750'de Emevîlerin Zap suyu kenarında yenilişleri ve halifeliğin Emevîlerden Abbasîlere geçmesiyle sonuçlandı. Hilâfet merkezi önce Kûfe (750), sonra da Bağdat (762) oldu. Abbasîlerin iktidara gelişiyle islâm toprakları önce ikiye, daha sonra da gittikçe artan parçalara bölündü. İspanya'da Endülüs Emevîleri devleti kurulunca hilâfet merkezi olan Bağdat ile çekişmeler başladı. Abbasîler devrinde Müslümanlığın yayılma hızı yavaşladı. Daha çok mahallî teşebbüslerle yeni topraklar İslâm imparatorluğuna katıldı. Merkezin zayıflaması, çeşitli bölgelerde kudretli valilerin ortaya çıkmasına yolaçtı. Geniş İslâm toprakları üzerinde, abbasî halifesini tanıyan, fakat dış siyasetinde ve dahilî idaresinde bağımsız olan devletler doğdu.

Türklerin Müslümanlığı kabullerinden sonra (IX. yy.), Selçuklular ve Osmanlılar aracılığıyle Müslümanlık daha geniş alanlara yayıldı. Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı alması ve hilâfetin Osmanlılara geçmesinden (1517) sonra Osmanlı imparatorluğu İslâm dünyasının önderi oldu. Doğu Roma imparatorluğunu ortadan kaldırmış olan Osmanlılar, Müslümanlığı Balkanlar ve Macaristan topraklarına yaydılar.

Doğunun ve Uzakdoğunun islâmlaşmasında, bu bölgeleri fetheden Emevîlerden çok, müslüman tüccarların rol oynadıkları görülür. Güneydoğu Asya adalarında özellikle İndonezya'da Müslümanlık büyük bir hızla yayıldı. Çin'de, Hindistan'da sayıları milyonları aşan islâm toplulukları meydana geldi.

Afrika'da da İslâmiyet kendi kendine, tabiî bir şekilde yayıldı. Zamanımızda da bu bölgede Müslümanlık yayılmasına devam etmektedir.

İslâm devletleri

Bugün yeryüzünde, nüfus çoğunluğu İslâm olan ülkeler ve tebaasının içinde müslüman azınlığı bulunan ülkeler şunlardır:

ASYA. *Pakistan.* Batı Pakistan ve Doğu Pakistan olmak üzere iki bölgeden meydana gelir. 1971 Yılında, Doğu Pakistan'ın bağımsızlık isteği, iç savaşın doğmasına sebep oldu. Yüzölç. 1 000 000 km²; 125 000 000 nüf. (yüzde 88'i müslüman). Batı Pakistan'da Urduca, Doğu Pakistan'da Bengalce hâkimdir. Yüzde 6 kadar Hindu azınlığı, yüzde 6 kadar da budist ve hıristiyan vardır; *İndonezya*: yüzölç. 1 904 000 km²; 112 825 000 nüf. (yüzde 90 müslüman). Hıristiyan, hindu ve budist azınlığı vardır; *Malezya Federasyonu*: yüzölç. 332 000 km²; 10 384 000 nüf. (yüzde 51'i müslüman); *Afganistan*: yüzölç. 650 000 km²; 16 113 000 nüf. (yüzde 99'u müslüman); *İran*: yüzölç. 1 630 000 km²; 26 985 000 nüf. (yüz 98'i müslüman). Hıristiyan, musevî, zerdüştî ve bahaî azınlığı vardır; *Türkiye*: yüzölç. 777 000 km²; 35 666 549 nüf. (yüzde 99'u müslüman). Hıristiyan ve musevî azınlığı vardır; *Irak*: yüzölç. 452 000 km²; 8 634 000 nüf. (yüzde 95'i müslüman); *Suriye*: yüzölç. 185 000 km²; 5 738 000 nüf. (yüzde 90'ı müslüman). Hıristiyan azınlığı vardır; *Lübnan*: yüzölç. 10 170 km²; 2 580 000 nüf. (yüzde 57'si müslüman). Geriye kalanın çoğu hıristiyan araptır; *Kuveyt*: yüzölç. 51 800 km²; 540 000 nüf.; *Ürdün*: yüzölç. 100 000 km²; 2 039 000 nüf. (yüzde 91'i müslüman). Hıristiyan azınlığı vardır; *Suudi Arabistan*: yüzölç. 1 700 000 km²; 7 000 000 nüf. Müslüman olmayan yerleşik halkı yoktur; *Yemen*: Yüzölç. 195 000 km²; 5 000 000 nüf. (yüzde 99'u müslüman); *Güney Yemen*: 1 195 000 nüf.

Asya kıtasında, nüfusunun çoğunluğu müslüman olan bu ülkelerdeki müslüman nüfus, yaklaşık olarak 280 000 000 kadardır. Ayrıca, Hindistan'da 50 milyon kadar müslüman azınlık vardır. Çin'de de, nüfusun yüzde 10'u olarak kabul edilen müslüman azınlık 75 000 000 kadardır. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri birliğine bağlı olan Azerbaycan'da 3 500 000, Kazakistan'da 7 500

Kur'an-ı Kerim'den bir sayfa (XIV. yy. arap elyazması)
Bibliothèque Nationale, Paris

üstte, çini tabak (XVI. yy. türk sanatı)

yanda, seramik pano (XVII. yy.)
Şah mescidi (camii), Isfahan (İran)

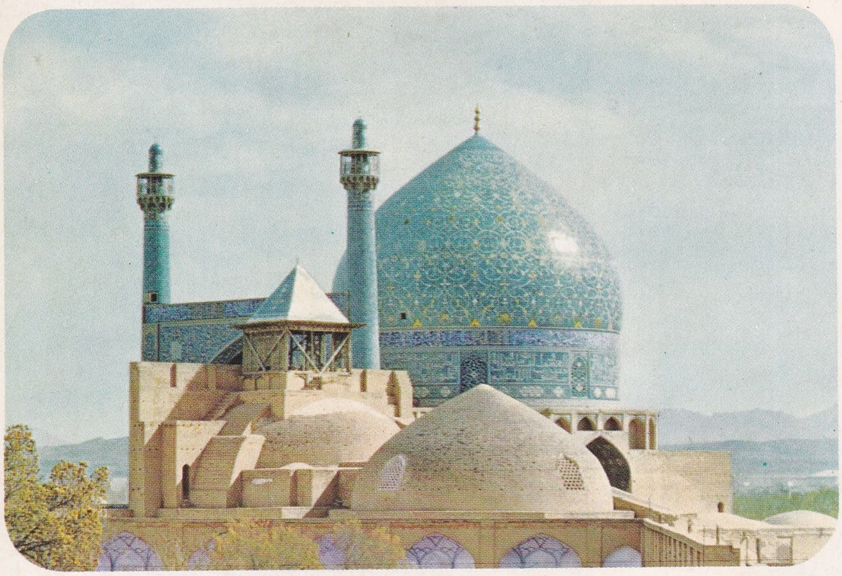

Şah mescidi (camii) [XVII. yy.], Isfahan (İran)

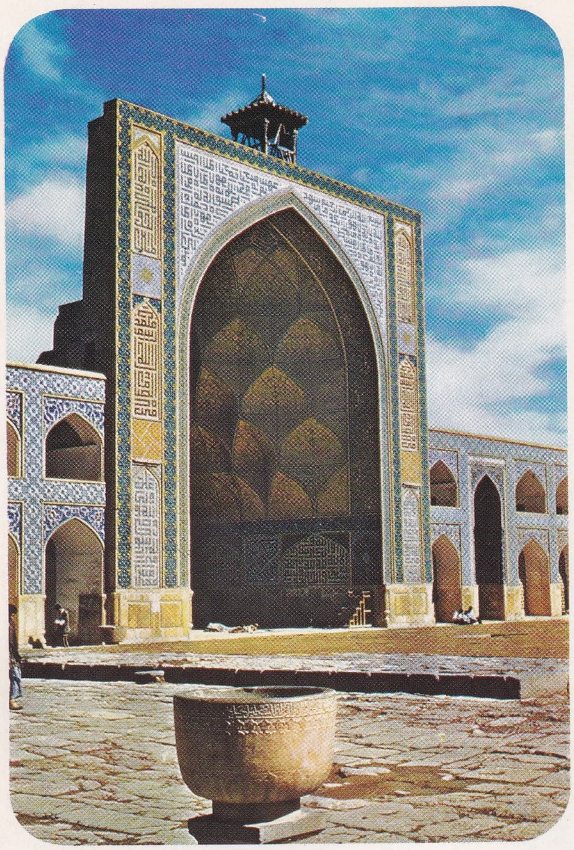

Cuma camii [Selçuk devri, XI.-XII.yy.]
Isfahan (İran)

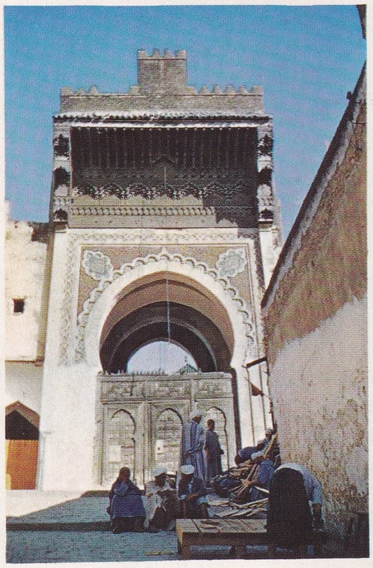

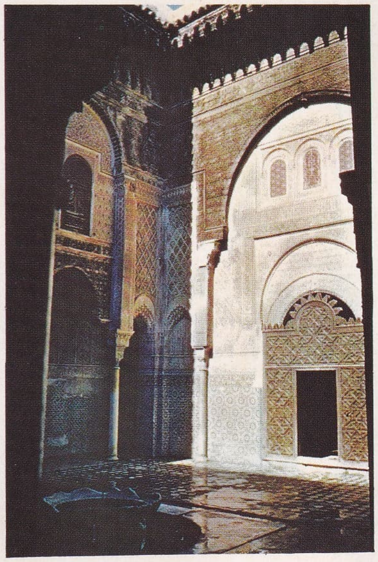

Endülüs camii [XIII. yy.] ve El-Attarin medresesi
[Marınî devri, XIV. yy.], Fas şehri (Fas)

Şellah'ın cümle kapısı, Rabat (Fas) [Marınî devri, XIV. yy.]

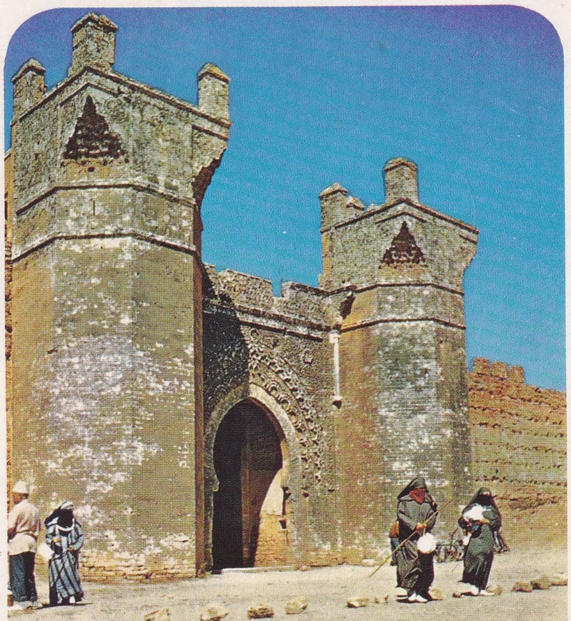

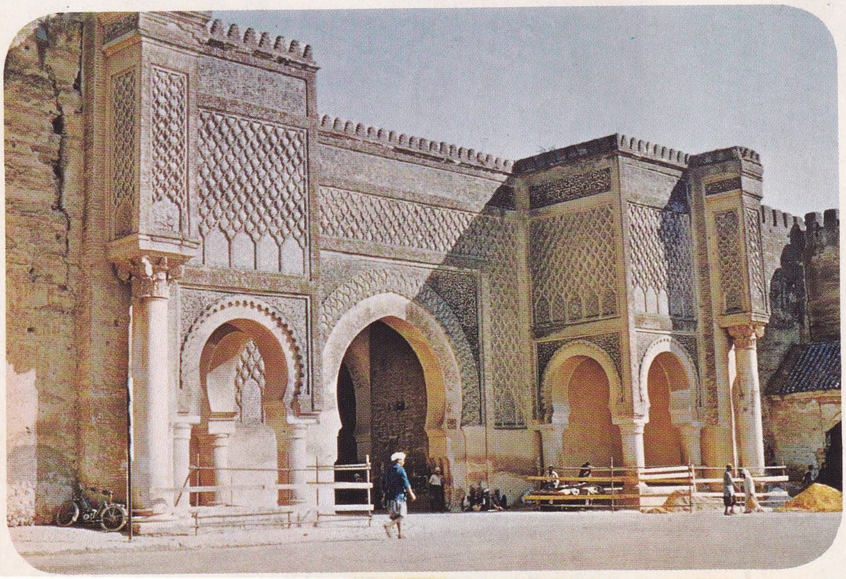

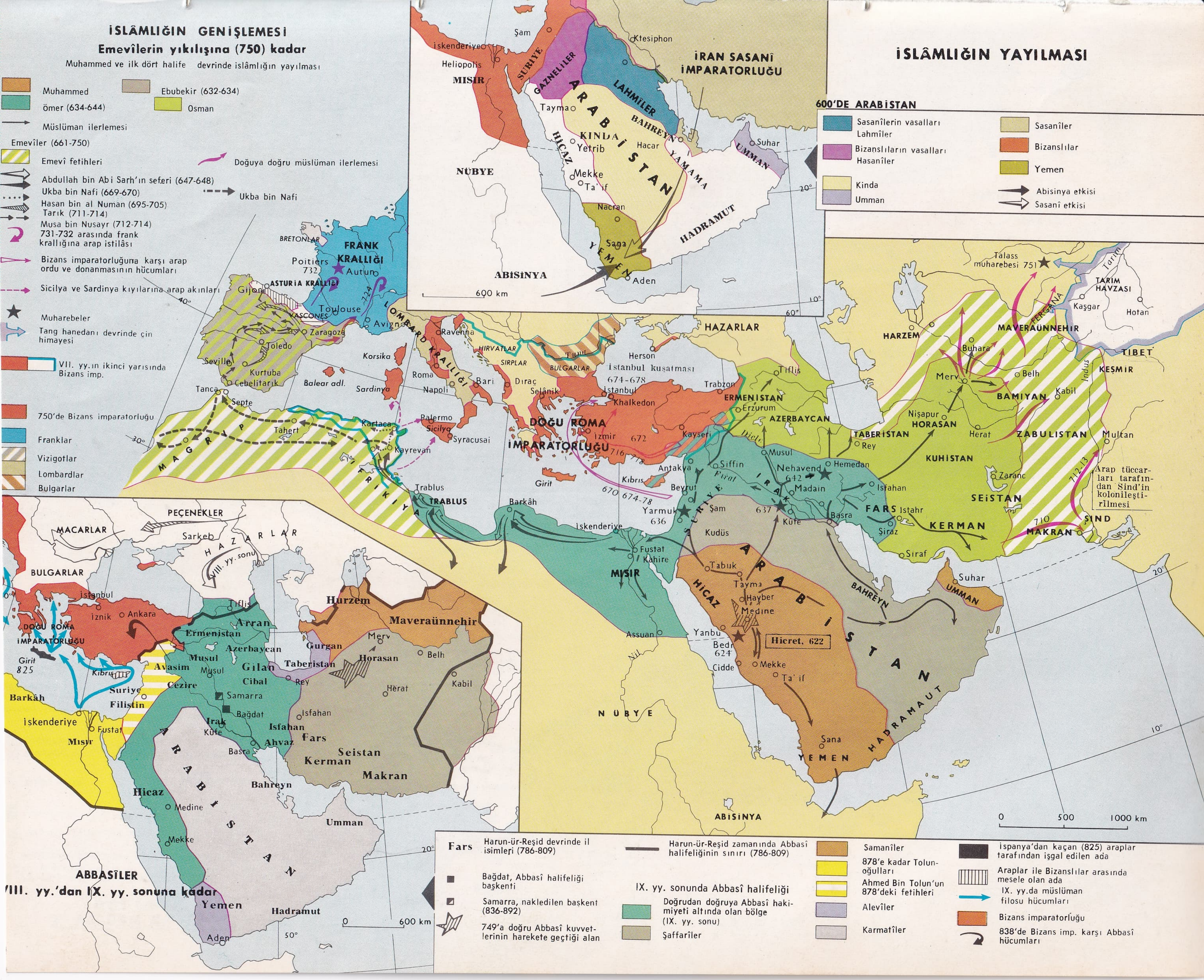
İSLÂMLIĞIN YAYILMASI
İSLÂMLIĞIN GENİŞLEMESİ
Emevîlerin yıkılışına (750) kadar
Muhammed ve ilk dört halife devrinde islâmlığın yayılması
Muhammed
Ebubekir (632-634)
Ömer (634-644)
Osman
Müslüman ilerlemesi
Emevîler (661-750)
Emevî fetihleri
Doğuya doğru müslüman ilerlemesi
Abdullah bin Abi Sarh'ın seferi (647-648)
Ukba bin Nafi (669-670)
Ukba bin Nafi
Hasan bin al Numan (695-705)
Tarık (711-714)
Musa bin Nusayr (712-714)
731-732 arasında frank krallığına arap istilâsı
Bizans imparatorluğuna karşı arap ordu ve donanmasının hücumları
Sicilya ve Sardinya kıyılarına arap akınları
Muharebeler
Tang hanedanı devrinde çin himayesi
VII. yy.ın ikinci yarısında Bizans imp.
750'de Bizans imparatorluğu
Franklar
Vizigotlar
Lombardlar
Bulgarlar
600'DE ARABİSTAN
Sasanîlerin vasalları Lahmîler
Bizanslıların vasalları Hasanîler
Kinda
Umman
Sasanîler
Bizanslılar
Yemen
Abisinya etkisi
Sasani etkisi
İRAN SASANÎ İMPARATORLUĞU
ABBASÎLER
VIII. yy.'dan IX. yy. sonuna kadar
Fars Harun-ür-Reşid devrinde il isimleri (786-809)
Bağdat, Abbasî halifeliği başkenti
Samarra, nakledilen başkent (836-892)
749'a doğru Abbasî kuvvetlerinin harekete geçtiği alan
Harun-ür-Reşid zamanında Abbasî halifeliğinin sınırı (786-809)
IX. yy. sonunda Abbasî halifeliği
Doğrudan doğruya Abbasî hakimiyeti altında olan bölge (IX. yy. sonu)
Şaffarîler
Samanîler
878'e kadar Tolun-oğulları
Ahmed Bin Tolun'un 878'deki fetihleri
Alevîler
Karmatîler
İspanya'dan kaçan (825) araplar tarafından işgal edilen ada
Araplar ile Bizanslılar arasında mesele olan ada
IX. yy.da müslüman filosu hücumları
Bizans imparatorluğu
838'de Bizans imp. karşı Abbasî hücumları
Arap tüccarları tarafından Sind'in kolonileştirilmesi
Hicret, 622
0 500 1000 km
600 km

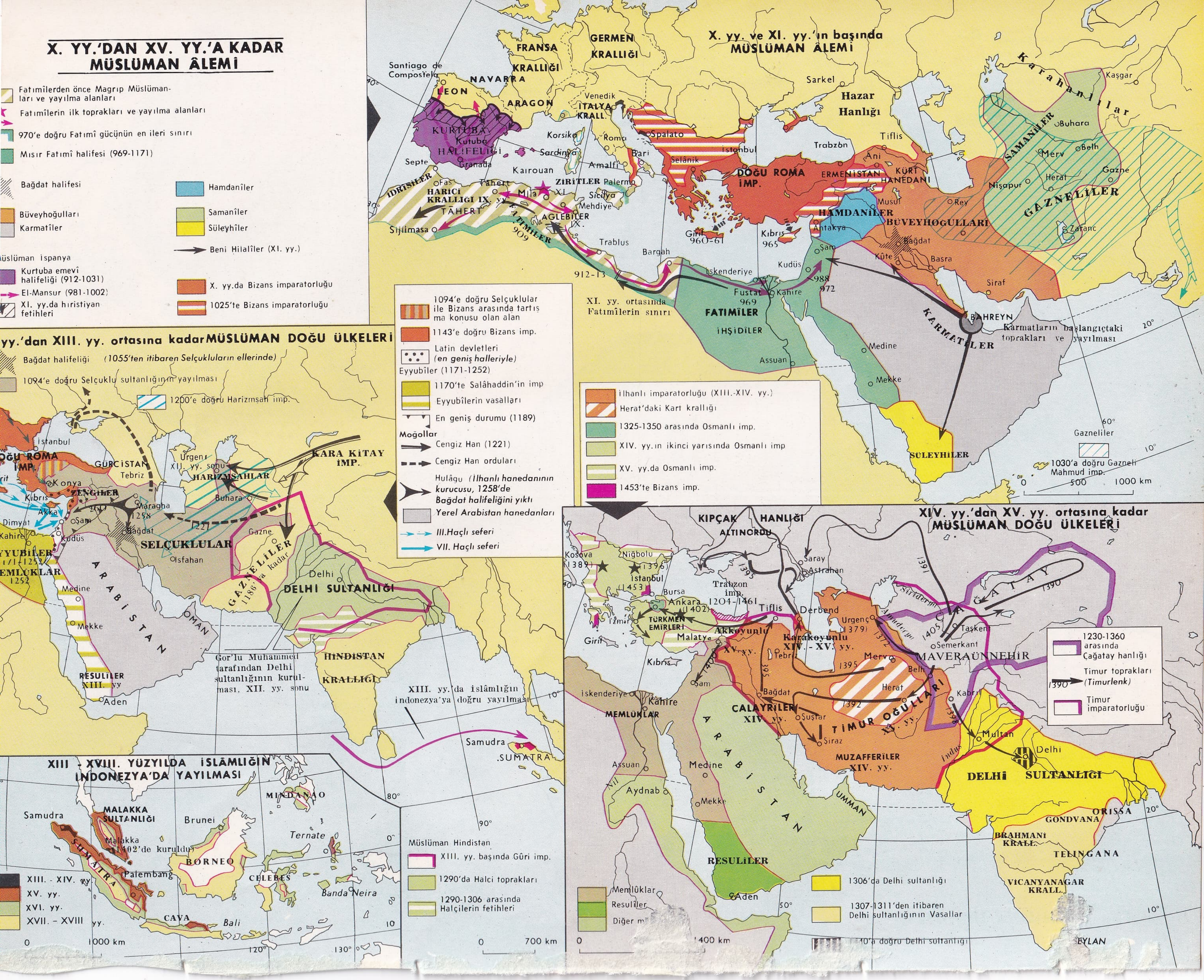
X. YY.'DAN XV. YY.'A KADAR MÜSLÜMAN ÂLEMİ
Fatımîlerden önce Magrıp Müslümanları ve yayılma alanları
Fatımîlerin ilk toprakları ve yayılma alanları
970'e doğru Fatımî gücünün en ileri sınırı
Mısır Fatımî halifesi (969-1171)
Bağdat halifesi
Büveyhoğulları
Karmatîler
Hamdanîler
Samanîler
Süleyhîler
Beni Hilalîler (XI. yy.)
Müslüman İspanya
Kurtuba emevi halifeliği (912-1031)
El-Mansur (981-1002)
XI. yy.da hıristiyan fetihleri
X. yy.da Bizans imparatorluğu
1025'te Bizans imparatorluğu
X. yy. ve XI. yy.'ın başında MÜSLÜMAN ÂLEMİ
FRANSA KRALLIĞI
GERMEN KRALLIĞI
NAVARRA
ARAGON
LEON
KURTUBA HALİFELİĞİ
İTALYA KRALL.
DOĞU ROMA İMP.
Hazar Hanlığı
ERMENİSTAN
KURT HANEDANI
HAMDANİLER
BÜVEYHOĞULLARI
SAMANİLER
GAZNELİLER
Karahanlılar
FATIMİLER
İHŞİDİLER
KARMATİLER
SÜLEYHİLER
Karmatıların başlangıçtaki toprakları ve yayılması
XI. yy. ortasında Fatımîlerin sınırı
1030'a doğru Gazneli Mahmud imp.
Gazneliler
yy.'dan XIII. yy. ortasına kadar MÜSLÜMAN DOĞU ÜLKELERİ
Bağdat halifeliği (1055'ten itibaren Selçukluların ellerinde)
1094'e doğru Selçuklu sultanlığının yayılması
1200'e doğru Harizmşah imp.
1094'e doğru Selçuklular ile Bizans arasında tartışma konusu olan alan
1143'e doğru Bizans imp.
Latin devletleri (en geniş halleriyle)
Eyyubiler (1171-1252)
1170'te Salâhaddin'in imp
Eyyubîlerin vasalları
En geniş durumu (1189)
Moğollar
Cengiz Han (1221)
Cengiz Han orduları
Hulâgu (İlhanlı hanedanının kurucusu, 1258'de Bağdat halifeliğini yıktı
Yerel Arabistan hanedanları
III. Haçlı seferi
VII. Haçlı seferi
KARA KİTAY İMP.
HARİZMŞAHLAR
SELÇUKLULAR
GAZNELİLER
DELHİ SULTANLIĞI
HİNDİSTAN KRALLIĞI
ARABİSTAN
Gor'lu Muhammed tarafından Delhi sultanlığının kuruluşu, XII. yy. sonu
XIII. yy.'da İslâmlığın İndonezya'ya doğru yayılması
İlhanlı imparatorluğu (XIII.-XIV. yy.)
Herat'daki Kart krallığı
1325-1350 arasında Osmanlı imp.
XIV. yy.ın ikinci yarısında Osmanlı imp
XV. yy.da Osmanlı imp.
1453'te Bizans imp.
XIV. yy.'dan XV. yy. ortasına kadar MÜSLÜMAN DOĞU ÜLKELERİ
KIPÇAK HANLIĞI
ALTINORDU
ÇAĞATAY
MAVERAÜNNEHİR
TİMUR OĞULLARI
KARAKOYUNLU XIV.-XV. yy.
AKKOYUNLU XV. yy.
CALAYİRLER XIV. yy.
MUZAFFERİLER XIV. yy.
TÜRKMEN EMİRLERİ
MEMLUKLAR
ARABİSTAN
RESULİLER
DELHİ SULTANLIĞI
1230-1360 arasında Çağatay hanlığı
Timur toprakları (Timurlenk)
Timur imparatorluğu
Memlûklar
Resuliler
1306'da Delhi sultanlığı
1307-1311'den itibaren Delhi sultanlığının Vasallar
1340'a doğru Delhi sultanlığı
XIII - XVIII. YÜZYILDA İSLÂMLIĞIN İNDONEZYA'DA YAYILMASI
MALAKKA SULTANLIĞI
SUMATRA
BORNEO
CELEBES
CAVA
XIII. - XIV. yy.
XV. yy.
XVI. yy.
XVII. - XVIII yy.
Müslüman Hindistan
XIII. yy. başında Gûri imp.
1290'da Halci toprakları
1290-1306 arasında Halcilerin fetihleri

000, Kırgızistan'da 2 000 000, Tacikistan'da 2 000 000, Türkmenistan'da 1 500 000, Özbekistan'da 8 500 000 kadar müslüman ...r. Rusya'nın Avrupa kesiminde ve Gür..., Ermenistan gibi cumhuriyetlerde, ...aşık olarak 10 milyon olan müslüman azınlığı ile birlikte, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri birliğindeki müslüman nüfusu 35-40 000 000 olarak kabul edilir. Ayrıca, Asya kıtasında, Birmanya'da 2 500 000, Seylan, Siyam, Singapur ve çevresinde 6 000 000 müslüman azınlık vardır. Doğu Türkistan'daki 5 000 000'a yakın müslüman da Kara Çini'ne bağlı olarak yaşamaktadır. İsrail'de 250 000; Kıbrıs'ta 125 000; Japonya'da 20 000; Filipinler'de 2 000 000; Hongkong'da 10 000 kadar olan müslüman azınlık, Aden, Bahreyn ve çevresindeki 1 500 000'e yakın nüfus ile birlikte Asya kıtasındaki müslüman nüfus 460 000 000 olarak kabul edilir.

AVRUPA. Avrupa kıtasında Müslümanlık osmanlı fetihleri ile yayıldı. Daha önce de Endülüs'te Emevî devleti kurulmuş ve Araplar Sicilya ile İtalya'ya akınlar yapmış olduğu halde bu bölgelerde İslâmlık yayılmış değildir. *Arnavutluk*: 2 020 000 nüf. (yüzde 70'i müslüman); *Yugoslavya*: 20 186 000 nüf. (yüzde 12'si müslüman); *Bulgaristan*: 8 000 000 nüf. (750 000 müslüman); *Yunanistan*: Türk Kurtuluş savaşından sonra Türkiye ile yapılan nüfus mübadelesi sonucunda 200 000'e yakın bir müslüman-türk azınlığı kaldı. Almanya'da yabancı işçiler dolayısıyle, değişken bir müslüman azınlık vardır. Fransa'da 800 000'e yakın, Polonya'da 600 000 kadar, Macaristan'da 50 000, Romanya'da 75 000, İtalya'da 35 000 olan müslüman azınlık ile birlikte (Türkiye'nin Rumeli bölgesi ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri birliğinin batı kesimi hariç) ...rupa'daki müslüman nüfus, yaklaşık ola... 7 000 000 tahmin edilir.

...RİKA. *Birleşik Arap cumhuriyeti*: yüzölç. 991 000 km^2; 31 680 000 nüf. (yüzde 92'si müslüman). Musevî ve hıristiyan azınlığı vardır; *Libya*: yüzölç. 1 759 540 km^2; 1 803 000 nüf. (yüzde 94'ü müslüman). Yüzde 4 hıristiyan, yüzde 2 musevî azınlığı vardır; *Tunus*: yüzölç. 164 000 km^2; 4 660 000 nüf. (yüzde 93'ü müslüman); *Fas*: yüzölç. 468 000 km^2; 14 580 000 nüf. (yüzde 98'i müslüman); *Cezayir*: yüzölç. 2 380 864 km^2; 12 943 000 nüf. (yüzde 92'si müslüman). Hıristiyan azınlığı vardır; *Sudan*: yüzölç. 2 611 000 km^2; 14 770 nüf. (yüzde 82'si müslüman); *Senegal*: yüzölç. 197 161 km^2; 3 685 000 nüf. (yüzde 80'i müslüman); *Orta Afrika*: yüzölç. 617 000 km^2; 1 250 000 nüf. (yüzde 60'ı müslüman); *Çat*: yüzölç. 1 247 000 km^2; 4 000 000 nüf. (yüzde 85'i müslüman); *Dahomey*: yüzölç. 115 762 km^2; 2 200 000 nüf. (yüzde 60'ı müslüman); *Fildişi Sahili*: yüzölç. 336 200 km^2; 3 500 000 nüf. (yüzde 55'i müslüman); *Gine*: yüzölç. 250 000 km^2; 3 000 000 nüf. (yüzde 95'i müslüman); *Kamerun*: yüzölç. 465 000 km^2; 5 526 000 nüf. (yüzde 55'i müslüman); *Mali*: yüzölç. 1 300 000 km^2; 4 000 000 nüf. (yüzde 90'ı müslüman); *Moritanya*: yüzölç. 1 000 000 km^2; 1 120 000 nüf. (yüzde 99'u müslüman); *Nijer*: yüzölç. 1 279 000 km^2; 3 000 000 nüf. (yüzde 90'ı müslüman); *Nijerya*: yüzölç. 923 000 km^2; 62 650 000 nüf. (yüzde 75'i müslüman); *Sierra Leone*: yüzölç. 82 000 km^2; 2 500 000 nüf. (yüzde 60'ı müslüman); *Somali*: yüzölç. 650 000 km^2; 2 745 000 nüf. (çoğunluğu müslüman); *Tanganika*: yüzölç. 932 000 km^2; 10 000 000 nüf. (yüzde 61'i müslüman); *Togoland*: yüzölç. 56 500 km^2; 1 500 000 nüf. (yüzde 55'i müslüman); *Yukarı Volta*: yüzölç. 250 000 km^2; 4 500 000 nüf. (yüzde 55'i müslüman).

Çoğunluğu müslüman olan bu ülkelerde 125 000 000 kadar müslüman vardır. Habeşistan ve ona bağlı olan Eritre ile Angola, Brundi, Kenya, Kongo, Liberya, Madagaskar, Mauritius, Rodezya ve diğer bazı bölgelerde toplam olarak 2 000 000 kadar müslüman azınlığı vardır. Afrika müslümanlarının sayısı, yaklaşık olarak 145 000 000 kadardır. Afrika'da islâm dini, misyonerlik teşkilâtlarını endişelendiren ve tedbir araştırmağa sevkeden bir gelişme göstermektedir.

DİĞER KITALAR. Amerika ve Avustralya'da İslâm dini, diğer kıtalarda olduğu gibi bir yayılma gösteremedi. Bazı bölgelerde ve dağınık olarak müslüman göçmenlerin meydana getirdiği azınlıklar vardır. Bütün Amerika kıtasındaki müslüman nüfusu, Arjantin ve Kanada'daki azınlığı ve son zamanlarda Birleşik Amerika'da zenciler arasında meydana gelen Siyah Müslümanlar hareketini de göz önünde tutarak müslümanların sayısının 5 000 000 olduğu tahmin edilmektedir. Avustralya'daki afganlı, malezyalı ve indonezyalı azınlık 15 000 kadardır. Yeni Zelanda'da da küçük bir müslüman azınlığı vardır. Toplam olarak yeryüzündeki müslüman nüfus 600 000 000'u aşmaktadır.

Temel inançlar

● *Nazariye ve yorumlar.* İslâm'da temel inançlar, Amentü adı verilen düstur (formül) ile ifade edilir. Amentü'de Allah'a, meleklere, kitaplara, peygamberlere, kıyamete ve âhiret hayatına, kadere iman ilkeleri yer alır.

Allah'ın varlığı ve birliği konusunda, maddeci düşünürler dışında müslümanlar ve islâm mezhepleri arasında bir ihtilâf yoktur. Allah'ın zatı konusunda bütün mezhepler birleşir. Fakat, Allah'ın sıfatları, Kur'an'daki bazı mecazî ifadelerin tefsiri, Allah'ın görülebilip görülemeyeceği konularda farklı görüşler ortaya atılmıştır. İslâm'ın ilk dönemlerinden itibaren ortaya çıkan bu tartışmalar, yunan, iran ve hint düşüncesi ile temasa geçildiği ve felsefî faaliyetin hızlandığı devirlerde sistem niteliği kazanmıştır. Bu tartışmalardan ve görüş ayrılıklarından bir kısmı, Kur'an'ın müteşabih ayetlerinin farklı yorumlanmasından doğmuştur. Bazı kimseler, Kur'an'daki «Allah'ın eli», «Allah'ın yüzü» gibi ibareleri doğrudan doğruya dış anlamları ile anlamışlardır. Allah'ı «cisim» saydıkları iddia edilen bu gibi kimselere mücessime* veya Allah'ı insana benzettiklerinden dolayı, bu benzetmeyi yapanlara müşebbihe* adı verilmiştir. Kerramiye mezhebinin kurucusu olan Ebu Abdullah Muhammed bin Kerram'ın (öl. 868) mücessime'nin kurucularından olduğu kabul edilir. Hanbelî mezhebinden olan ve vehhabî mezhebi üstüne fikirlerinin önemli etkileri görülen İbni Teymiye'nin de (öl. 1328) mücessime've benzer görüşleri vardır. Buna benzer bir anlaşmazlık da âhirette Allah'ın görülebilmesi konusundadır. Mu'tezile'ye ve imamiye mezhebine göre Allah'ın âhirette müminler tarafından görülebilmesine imkân yoktur. Görülebilme, cisim olmayı, mekânda bir yer tutmayı gerektirir. Oysa, Allah mekândan münezzehtir. Uykuda, uyanıklıkta, dünyada ve âhirette görülmesine imkân yoktur denir ve delil olarak da Enam suresinin 103. ayeti gösterilir. Buna karşılık, sünnî mezhepleri, niteliği apaçık bilinmese bile, Allah'ın görülebileceği inancındadır. Allah'ın sıfatları ve bu sıfatların, zatı ile ilgisi konusunda da bazı görüş ayrılıkları doğmuştur. «Selefiye» görüşü denen ilk devre müslümanlarının görüşünde, bu sıfatların «zat» ile aynı mı, yoksa zattan ayrı mı olduğu gibi konular insan kavrayışının üstünde sayılıyordu. Mu'tezile ve Şi'a, zattan ayrı ve sınırlı sıfatlar kabul etmez. Bu şekilde bir inanış, «tevhit» inancına aykırı bulur. Ehli sünnet kelâm görüşünü aksettirdiği kabûl edilen eş'ariye ve matüridiye mezhepleri, «Allah'ın sıfatları, zatının aynı veya gayrı değildir» görüşünü kabul ederler. Bu inanca göre Allah'ın sıfatları ne zatından ayrı düşünülebilir, ne de zatının aynı sayılabilir. Allah, zaman ve mekândan münezzeh sayılır. Allah'ın zatı üstünde düşünmeyi yasaklayan bir hadis de vardır. Abbasîler devrinde önemli tartışmalara, hattâ siyasî olaylara yolaçmış bir konu da, Kur'an'ın «mahlûk» olup olmadığı meselesidir. Allah katında zaman kaydının olmayışı, fakat yaratılan âlemde zamanın söz konusu oluşu ve Kur'an'ın belirli bir çağda, belirli bir zaman parçası içinde ve birden değil bölüm bölüm indirilişi, Kur'an'ın «kadim» mi, yoksa «mahlûk» mu olduğu konusunda tartışmalara yolaçmıştır. İlk müslümanların hiç önem vermedikleri bu konu üstünde Mu'tezile, Kur'an'ın «mahlûk» olduğunu söylerken, ehli sünnet kelâmcıları aksi fikri savunmuştur. Başka bir tartışma konusu da «kader» meselesi ile ilgilidir. İslâm inancına göre Allah her şeye kadirdir. Şu halde insanların kötü davranışlarını önlemeğe kadir olduğu halde niçin önlemediği tartışma konusu yapılmıştır. İnsana «irade» verilmiş midir? Yoksa insanların davranışlarını da Allah mı yaratmıştır? Allah katında «önce» ve «sonra» olmadığına göre, Allah, bir kimsenin iyi davranışta mı, kötü davranışta mı bulunacağını bilir. Allah'ın ilmi mutlaktır ve her şeyi kaplamış, kavramıştır. Şu halde, irade hürriyeti ile Allah'ın mutlak ilmi nasıl bağdaşabilir? Bir kimse, Allah'ın bilgisine aykırı bir seçim yapabilir mi? Yapamazsa irade hürriyeti nerede kalır? Eğer insanın fiillerini de Allah yaratmış ve insana seçim yetkisi vermemişse, kötü davranışların cehennem ile cezalandırılması Allah'ın adaletine uygun olur mu? Buna benzer sorular, kader konusunda farklı görüşler doğurmuştur. Bu konu, aynı zamanda, hayır ile şerrin insanın aklı ile mi, yoksa ancak şer'î hükümler ve nakiller ile mi anlaşılabileceği meselesiyle ilgilidir. Cebriye görüşünü benimseyenler insanı tamamen «mecbur» görür ve irade hürriyetini kabul etmezler. Bu görüşe bağlanmayanlar, Allah'ın iradesiyle olan kötü davranışlardan dolayı ceza vermesini adaletine aykırı bulurlar. Ehli sün-

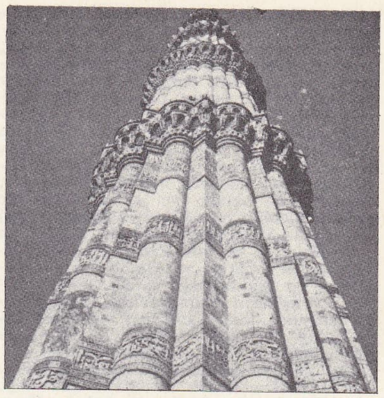

Delhi'de Kutb Minar, Hindistan

namaz

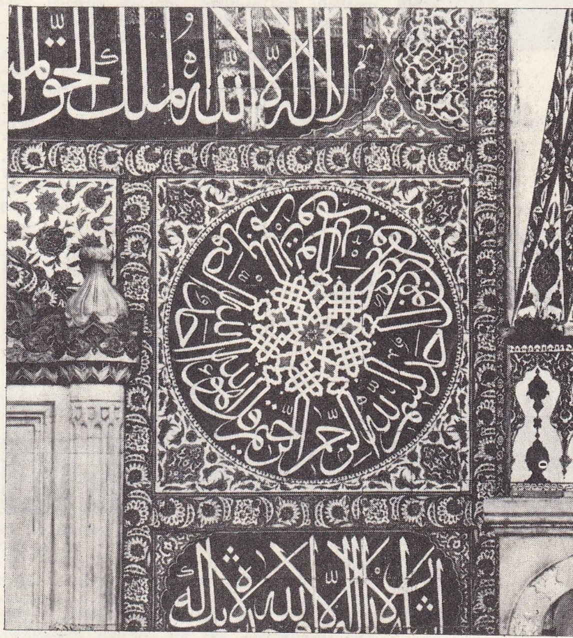

çini süslemeleri Sokullu camii, İstanbul

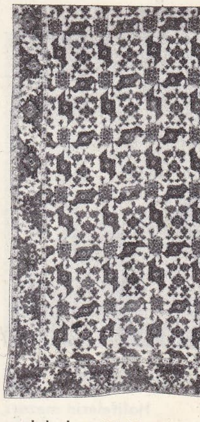

uşak halısı (XVII. yy.)

Foto. MEYDAN; LAROUSSE

netin kollarından olan Eş'ariye bazı noktalarda cebriye görüşüne yaklaşmakla beraber, bir bakıma bundan ayrılır. İnsan, kendi davranışlarını yaratmaz, sonradan kazanır. (İnsan, hâlik değil, kâsiptir.) Demek ki, insanda bir ihtiyar (seçme yetkisi) vardır. Ehli sünnet anlayışına bağlı Matüridiye mezhebi de aynı görüştedir. Kaderiye denen görüş ve daha sonra da Mu'tezile'nin büyük bir kolu, insanda Allah'ın verdiği bir irade hürriyeti bulunduğuna inanır. İmamiye de «kötü» ve «iyi»nin akıl ile anlaşılabileceği ve Allah'ın zulmetmeyeceği konusunda Mu'tezile'ye yaklaşır. Böylece ne tam cebir, ne de tam irade hürriyetini kabul ederek Eş'ariye ve Matüridiye gibi ortalama bir yol tutmağa çalışır. Fakat cebriye görüşünden daha uzaktır. Müslümanlar arasında farklı görüşlere yolaçmış konulardan bir diğeri «İman»ın tarihi ve kapsamıdır. Büyük günahları işleyen birisi mü'min mi sayılacaktır, kâfir mi? yoksa bu ikisi arasında fâsıkların bulunduğu bir bölgenin var olduğu mu kabul edilmelidir? Haricîlerden birçoğu, büyük günah işleyenler veya ameli olmayanların kâfir olduğu, Mu'tezile ise küfr ve iman arasında fâsık olduğu görüşündedir. Bu konuda, çoğunluğun benimsediği görüş, imanın olgunluğa erişmesi için amelin şart olduğudur. Cebriye, Kaderiye, Mu'tezile, Eş'ariye ve Matüridiye gibi mezhepler bu konulardaki görüş ayrılıklarından doğmuştur. Mezhep ayrılıklarına yolaçan başka bir konu da imamet meselesidir. İmameti siyasî bir konu sayanlar vardır. Fakat İmamiye mezhebi bakımından, imamet konusu yalnız siyasî değil, dinî inançlarla da ilgilidir. (Bk. İMAMİYE.) Hz. Muhammed'den sonra ortaya çıkan imamet meselesi, islâm topluluğunda ilk mezhep ayrılığının temelidir. Ali'ye bağlı olanlar, «Gadîri Hum» ve benzeri hadislere dayanarak Ebubekir'in hilâfetini kabul etmemişler, fakat daha sonra, isyan tehlikesi ile karşılaşmış olan İslâm devletinin zayıflamasını önlemek için, Ebubekir'e biat etmişlerdi. Üçüncü halife Osman'ın öldürülüşünden sonra halife seçilen Ali, önemli mevkileri ele geçirmiş

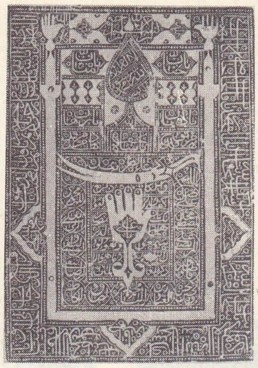

islâm sanatı
el ve zülfikâr ile
süslenmiş bir sayfa

Kahire'de
İbni Tulun camii
(IX. yy.)
kubbeli yapı
XIII. yy.dan

olan Emevîlerin muhalefetiyle karşılaştı. Emevîlerden Şam valisi Muaviye* ile yapılan Sıffin* savaşından sonra Haricîlik veya Havâriç adı verilen mezhepler ortaya çıktı. Bunlar genel olarak üçe ayrılır: a) şiî mezhepleri; b) ehli sünnet mezhepleri; c) haricî mezhepleri. Şiî adı verilen mezhepler, Ali'nin sahabeye üstünlüğünü ve hilâfet hakkı olduğunu kabul ederler.

Bunlardan Zeydiye, Oniki imam'ın dördüncüsü olan Hüseyin oğlu Ali'nin (Zeynel Abidin) oğlu Zeyd'e bağlanır (bk. ZEYDİYE). İsmailiye ise, Oniki imamın altıncısı olan İmam Cefer-i Sadık'ın oğlu İsma'il'e bağlanmaktadır. İsmailiye'nin bazı kolları, batınî yorumlara başvurarak İslâm'dan uzaklaşmıştır. (Bk. BATINÎLİK. İSMAİLİYE.) Oniki imam mezhebi (İmâmiyei isna aşeriye) veya altıncı İmam'ın ismine dayanılarak Ca'feriye, Oniki imamın imametini kabul etmektedir. Bu imamların sonuncusu olan Mehdî, Allah'ın emrettiği bir zamanda zuhur ederek adalet getirecektir. Mehdî'nin yeryüzünde fakat «gaybet» halinde olduğuna inanılmaktadır. Haricîlikten bugün yaşayan kol, Kuzey Afrika'da mensupları olan İbaziye (Ebadiye) mezhebidir. Ehli sünnet mezhepleri ise, Hanefî*, Malikî*, Şafiî* ve Hanbelî* mezheplerinden ibarettir. İnançlarda bu dört mezhep arasında önemli bir fark yoktur. Sadece uygulama ve ibadetlerde bazı farklılıklar görülür. Fakat hanbelî olan İbni Teymiye'nin görüşlerini daha aşırı yola sokan, Suudî Arabistan vahhabîleridir. Bazı araştırmacılar bunları ehli sünnetten saymazlar.

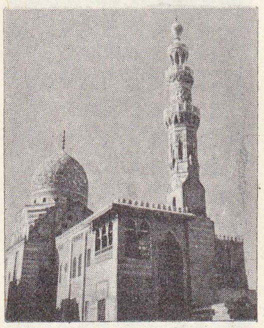

Saidbey camii
(1472)
Halifelerin mezarı,
Kahire

Vahhabîler, tasavvufa, tarikatçılığa, kabir ziyaretine, ölmüş velilerden yardım umulması gibi inanç ve davranışlara şiddetle karşı çıkarlar.

Batınî yorumlarda ileri giden ve bazı insanları tanrılaştıran Dürzîlik ve Nusayrîlik gibi mezhepler ve fıkıh görüşü bakımından hangi mezhebe mensup olursa olsun, Allah'ın herhangi bir insana «hulûl» ettiğini kabul edenler, İslâm'ın esası olan tevhit inanışında, diğer müslümanlardan ayrılır. Yezidîlik, bu kolların en çok aşırılığa varmış olanlarından biridir. (Bk. YEZİDÎLİK.) Hz. Muhammed'in son peygamber olduğunu kabul etmeyen ve özel kitapları bulunan Bahaîlik (bk. BAHAÎLİK) ve XIX. y.yda Hindistan'da peygamberlik iddiası ile ortaya çıkan Mirza Gulam Ahmed-i Kadıyan'a mensup olan Kadiyanîlik de bu aşırı kollardandır. Kadiyanîlerin bir kısmı, Mirza Gulam-Ahmed'i bir müceddit kabul ederler.

● *Uygulamalar, ibadetler.* Her din gibi islâm dininde de, yalnız iman ile yetinilmez; bazı davranışlar, ibadetler de emredilir. Hattâ İslâm, diğer bazı dinlerden farklı olarak yalnız Allah'a karşı görevleri düzenleyen ibadetle ilgili hükümler getirmekle kalmaz; insanlar arasındaki münasebetleri de yalnız ahlâkî öğütlerle değil hukukî emir ve yasaklarla düzenler. İnanç ile değil uygulama ile ilgili olan bu hükümleri fıkıh inceler. (Bk. FIKIH.) Mezheplerin islâm çerçevesi içinde kalanları, ister sünnî, ister şiî veya haricî olsun, bu ibadetlerde birleşir; fakat teferruat ile ilgili olan fıkıh meselelerinde birbirinden ayrılırlar. İbadetlerin başında namaz (salât) gelir. Namaz Kur'an ve hadislerde en fazla önem verilen ve öğütlenen ibadetlerden biridir. Sabah, öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazları olmak üzere günde beş vakit namaz, farz edilmiştir. Günlük farz namazları, ayrı ayrı kılınabileceği gibi, camide veya herhangi bir yerde, bir kişinin öne geçip imam olması ile toplu olarak da kılınabilir. Müslümanlar arasında birlik anlayışını kuvvetlendirmek için, cemaat ile namaz kılmanın ayrı ayrı kılmaktan daha iyi olduğu bildirilmişitr. Cuma günleri, öğle namazı vaktinde, hutbeden sonra cemaatle namaz kılınması ve imamın da devlet (ul-ül-emr) tarafından görevlendirilmiş olması gerekmektedir. İkişer rekâtlık Ramazan ve Kurban bayramı namazları da yine cemaatle kılınır. Bayram namazlarında hutbe, namazdan sonra okunur. Bir müslüman öldüğü zaman onun için bir dua niteliğinde secdesiz ve rükûsuz olarak cenaze (meyyit) namazı kılınır. Kılınması farz olan namazlar dışında, «sünnet» (nafile) namazlar da vardır. Ayrıca, bir insan, istediği zaman Allah'a ibadet etmek için, «Allah rızası için» namaz kılabilir. Vaktinde kılınamayan farz namazlar, vakit bulununca kaza edilir. Namazda bütün müslümanlar aynı yöne, Kur'an buyruğu gereğince Mescid-i Harâm'a (kıble) dönerler.

Namaz vakitlerinde, islâm inanışını özetleyen ve müslümanları namaza çağıran ezan* okunur. Namaz kılanın bedeni ve elbisesi temiz olmalı, abdest almalıdır. (Bk. ABDEST.) Gusül abdesti, cinsî münasebetten sonra ve diğer bazı belirli hallerde, bütün bedenin yıkanması tarzında yapılması gereken bir temizliktir. (Bk. GUSÜL.) Ayrıca namaz kılabilmek için, su bulunduğu ve kullanılmasında bir önemli sakınca, bir sağlık endişesi olmadığı takdirde, abdest alınması gerekir. Diğer bir ibadet de oruç'tur. Oruç, Bakara suresinde belirtildiği gibi, ramazan ayı boyunca tutulur. Ramazan ayı dışında da, bir insan kendi isteği ile oruç tutabilir veya bir özür dolayısıyle ramazanda tutmadığı günlerin orucunu kaza edebilir. (Bk. ORUÇ.) İslâm'da uyulması gereken farzlardan biri de bedenî ve malî gücü yerinde olanların Mekke-i Mükerreme'ye giderek Beytullah'ı (Kâbe) tavaf etmesi ve burada yapılması gerekli bazı işlemleri (menasık) yerine getirmesidir. (Bk. HAC.) Emredilen bir «malî» ibadet de zekât'tır. Zekât, başlangıçta mecburî bir devlet vergisi olarak konmuş ve sarfedileceği yerler de, Kur'an'da belirtilmiştir. Daha sonraları, bir devlet vergisi olduğu unutulan zekât, ferdî nitelik almıştır. Hangi mallardan ve hangi oranda zekât alınacağı, fıkıh kitaplarında belirtilir. (Bk. ZEKÂT.) İmamiye mezhebinde, zekâttan başka bir de «hums» denen vergi vardır. Cihad, emredilen şeyleri öğütlemek ve yasak edilen şeyleri engellemek gibi görevleri de ibadetler arasındadır. İslâm dininde, başka dinlerde olduğu gibi ruhban sınıfı yoktur. Namaz kılmayı ve kıldırmayı bilen her müslüman imamlık yapabilir.

İslâm felsefesi

İslâm felsefesi, konusunu ve kaynağını islâm dininin temel ilkelerinden alan bir ortaçağ felsefesidir.

● *Nitelikleri.* Genellikle kavramcı nitelik taşıyan ve deneyden çok düşünceye dayanan islâm felsefesi, duyu verileri yerine akıl ilkelerine, mantık kurallarına dayanır; içinde yaşanan âlem yerine ölümden sonraki dünya ile ilgilenir.

İşlediği konuları Kur'an'dan, hadislerden, islâm dininin ortaya koyduğu düşünce varlıklarından seçer. Gerçek amacı felsefeyle, özellikle Eflatun ve Aristoteles felsefesiyle din ilkelerini uzlaştırmak, dinle felsefe arasında içten bir bağlantı kurmak, din konularını felsefe görüşleriyle bağdaştırmaktır.

İslâm felsefesi her şeyden önce bir inanç çığırıdır. İlkçağ düşünce ürünleriyle kutsal kitaplarının ileri sürdüğü görüşlerin kaynaşması sonucu ortaya çıktı. Birleştirici, imanla akıl arasındaki ayrılığı dinin çıkarına giderici bir niteliği vardır. Ana kaynağını imanda, imanla ilgili insan davranışlarında, düşünce eylemlerinde bulan bu felsefe, ortaçağ ümmet anlayışının belli ölçüler içinde düzene konmuş biçimidir. İnsanı konu edinmesine karşılık, insanın maddî yanından sıyrılmış, ruhu gerçek varlık olarak değerlendiren bir tutumu vardır.

● *Konuları.* İslâm felsefesinin konuları, en yüce varlık olan Tanrı'dan başlayarak sıra ile insan davranışlarına kadar inen bir dizi içinde yer alır. Varlık türlerinin en yüksek noktasında Tanrı bulunur. Tanrı, özü bakımından bütün olarak bilinemez; «zat»ı aklın, bilgi gücünün, anlayış yeteğenini sınırlarını aşar. Tanrı'nın «zat»ı değil, ancak nitelikleri (bir sudûr» sonucu içinde bulunduğumuz âlemde «zuhûr»a gelen, görünen, dışa vurmuş davranışları) inceleme ve düşünme konusu olabilir. Tanrı «kadim»dir, bütün varlık türlerinden öncedir, başlangıcı, sonu yoktur, en olgun, en yetkin (kâmil) varlıktır. Yaratıcıdır (hâlik); ilksiz ve sonsuzdur (ebedî ve ezelî). Her şeyi bilir, her şeyi görür, her şeyi duyar (âlim, basir, semi). O'nun bu nitelikleri (ilâhî sıfatları) ancak düşünülebilir, bir bütün olarak kesinlikle açıklanamaz.

Âlem, Tanrı'nın eseridir, yaratılmıştır (mahlûk). Başlangıcı vardır, er geç yok olacaktır. Tanrı'nın sonsuz bir «zuhûr» alanıdır. Âlemin mükemmelliği Tanrı'nın yüceliğini, yaratıcı gücünün enginliğini gösterir. Tanrı «kadim» olduğundan yaratılan (mahlûk) âlem «hadis»tir, sonradan varolmuştur. Tanrı'nın ilâhî iradesi gereği yaratış (halk) eylemi kaçınılmaz bir zorunluluktur. Tanrı'nın varlığı, yaratmayı dolayısıyle âlemi gerekli kılar.

Âlemin yaratılışı konusunda, islâm felsefesi üç ayrı görüş ileri sürer: **1.** yaratma eylemi bir defa olmuş, bütün oluşlar, olaylar, sonradan ortaya çıkan sayısız eylemlem, âlemde birer sonradan ortaya çıkıştır (zuhur). Tanrı her olayı yeniden yaratmaz; **2.** âlem, sürekli bir yaratılma eylemi içindedir, her oluş, sonradan ortaya çıkan her olay yeniden ve Tanrı tarafından yaratılmaktadır. Yaratma olayı bir defalık değil süreklidir; **3.** âlem kadimdir, yaratılmamıştır, Tanrı ile eş zamanlıdır. Tanrı ile bir oluş akımı içindedir. Kendi yasaları, özel kuralları vardır. Her olay kendi özü gereği bağımsız bir kurala göre ortaya çıkar.

● *Ruh.* Ruh, insandan önce yaratıldı, gövdeye (bedene) sonradan girdi. Ruh, gövdede bağımsız bir cevherdir. İnsanla ölmez. Ölüm, ruhun gövdeden ayrılması, geldiği ilâhî kaynağa dönmesidir. İnsan ruhun özü-

Foto. N Erkılıç (MEYDAN) ; LAROUSSE

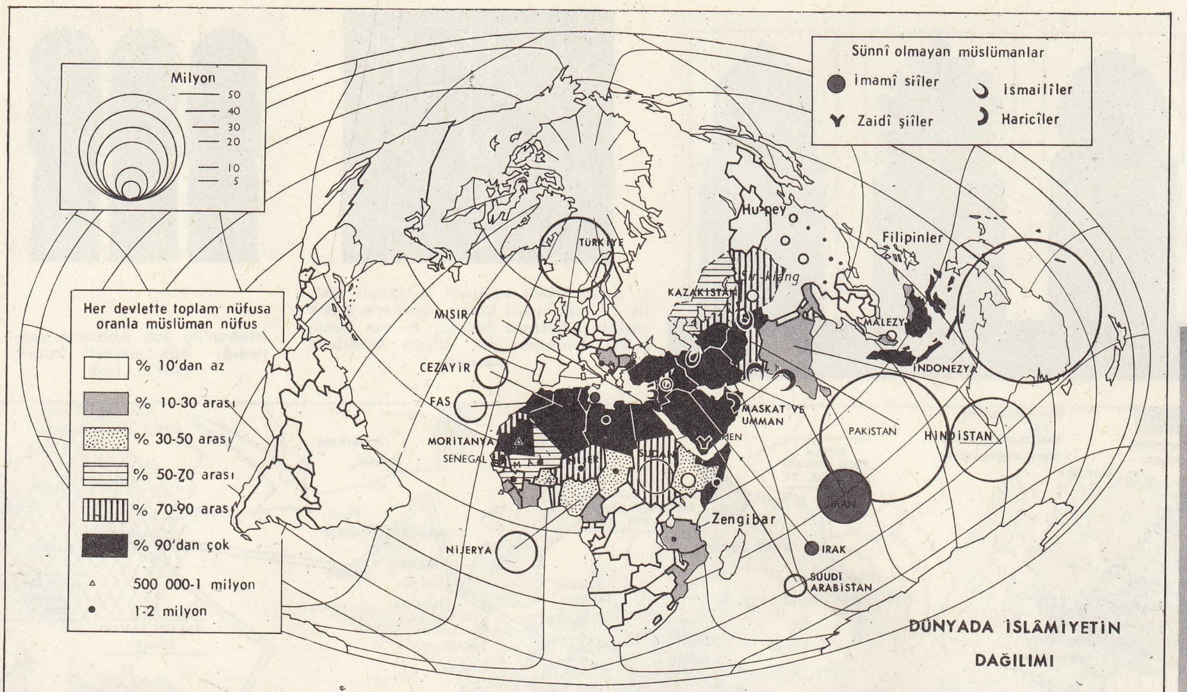

islâm sultanı
derviş ve aslan

nü bilemez, yalnız dışa vuran eylemlerini düşünür, belli ölçüler içinde yorumlar. Beden ölümlü, ruh ölümsüzdür, insanüstü bir ülkede bağımsız olarak yaşar, yalnız Tanrı'nın sonsuz ve sınırsız iradesine bağlıdır. Maddeyle en küçük bir ilgisi yoktur. Bilmeyi, düşünmeyi, canlılığı, insan olarak eylemde bulunmayı sağlayan ruhtur.

● *Beden.* İnsan, iki özden yaratıldı. Biri bağımsız, gövdeye göre kadim bir cevher olan ruh, ikincisi, ruhtan sonra yaratılmış, gelip geçici, yok olucu (fâni) olan bedendir. Bedenin duyular denen değişik nitelikte yetenekleri vardır. Duyular, ancak ruhun yardımıyle iş görebilir. Bedene canlılık (hay) kazandıran ruh, duyuların da çalışmasını, algı gücünün gelişmesini sağlar. İnsanda, Tanrı'nın bağışladığı bir iradei cüziye vardır. Bu irade insanın tanrısal yanıdır. Tanrı «iradei külliye»dir. Onun iradesi bütün âlemi, bütün varlık türlerini kuşatır. Tanrı, âlemin her yerindedir, insan ise belli bir yerde, sınırlı bir alan içindedir. Tanrı, zaman ve mekânla sınırlı değildir, insan sınırlıdır. Ancak ruh, ölümle bu sınırlı varlıktan ayrılır.

● *Akıl ve irade.* Akıl, irade gibi nitelikler, insanda birer ilâhî bağıştır, tanrısal varlıktır. İnsan aklının üç ayrı başarısı vardır: 1. inanmak; 2. bilmek; 3. düşünmek. İnsan, taşıdığı bu güçler yüzünden iman eden, iman etmeyi bilen bir varlıktır. İnsan «hür irade»nin taşıyıcısı olduğu için davranışlarından, eylemlerinden dolayı Tanrı karşısında sorumludur. Tanrı, insanı yarattıktan sonra bütün eylem ve davranışlarında bağımsız bırakmıştır. Eylem ve davranış bağımsız bir «irade»nin yönetimi altında ortaya çıktığı için gerçek «fail» olan insanda sorumluluk vardır. Bu yüzden insan Tanrı katında «yaptıklarının hesabını vermek» zorundadır. İslâm felsefesinde birçok filozof bu konuda ikiye ayrılır. Birincilere göre, her «fiilin mutlak faili Tanrı olduğundan», her «oluş» yaratılış günü (yevmi ezel) Tanrı tarafından «takdir» edildiğinden, insan yaptığından sorumlu değildir. Çünkü «her şey Tanrı'dan gelir», insanın «irade»si kendi elinde değildir, insan «bağımsız» bir varlık olmadığı için, sorumluluğu da yoktur İkincilere göre, insan bütün davranış ve eylemlerinde «bağımsız»dır, Tanrı her şeyi bildiği için, «bağımsız» bir «irade»si olan insanın ne yapacağını da önceden bilir. «Takdir» yapılacak olanların «önceden» bilinmesi yüzündendir. Tanrı «takdir ettiği için insan eylemde bulunmaz», insan ne gibi ve nasıl eylemde bulunup davranacağı «önceden» Tanrı tarafından bilindiği için «takdir» edilmiştir. «Takdir» yapılacak olanın sınırlandırılması değil, bilinmesi sonucudur. Bu bakımdan insan bütün davranışlarından sorumludur

Âhiret. Bu dünya geçicidir (fâni). Ruh, geldiği yere dönecektir, onun için sonsuz bir hayat âlemi vardır. Her insanın, dünyadaki davranışlarına göre öbür dünyada bir göreceği vardır. İyi (hayır) işleyenler mutluluk (mükâfat), kötülük (şer) yapanlar ceza (mücazat) göreceklerdir. Tanrı âdil olduğu için, her işin, her eylemin karşılığını verecektir. İnsan, hür iradesi ile «hayr» ve «şer»den birini seçme gereğindedir. İnsan için bu «fâni» âlemin ötesinde «beka» ülkesi vardır. İnsan taşıdığı ruhla beka ülkesine, bedeniyle de fena âlemi olan dünyaya bağlıdır. Bu iki varlık arasında kalan insanın aklı ile her davranışını geleceği göz önünde tutarak gerçekleştirmesi gerekir.

● *Bilgi.* İnsan bilgisinin, islâm felsefesine göre iki ana kaynağı vardır: akıl ve duyular (deney). Bu iki kaynak islâm felsefesi adı altında toplanan çeşitli çığırların doğmasına yolaçtı. Bir kısım filozoflar aklın esasını, özünü, genel ilkelerini gene insan aklında aradılar. Bir kısmı ise aklın bilgi kaynağı olamayacağını, ancak deneyle, duyular yoluyle gelen bilgileri, kendi kurallarına göre (aklın kurallarına) düzene koyabileceğini, bilginin gerçek kaynağının deney olduğunu ileri sürdüler. Maddenin dışında bir bilginin olmadığı görüşünü savundular. Üçüncü bir çığıra bağlananlar da maddenin dışında bir gerçeğin bulunmadığını, varlık kavramı altında toplanan her şeyin maddî olduğunu ortaya attılar. Her üç çığır da islâm felsefesinin gelişmesinde etkili oldu.

● *Aldığı etkiler.* Çeşitli görüşlerin kaynaşmasından doğan islâm felsefesi, bir din kültürünün ürünü olarak alınırsa da, gerçekte din dışı kalmış, bazen dinle çatışmayı, onun ilkelerini, görüşlerini reddetmeyi bile göze alan çığırların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu yüzden, islâm felsefesi adı altında onunla bağdaşmayan felsefe okullarının toplandığı da bir gerçektir. Başlangıçta dinden doğan, sonra yararlandığı kaynakların derin etkisi altında kalarak dinden ayrılan; onun ileri sürdüğü görüşleri birtakım deney verilerine, akıl ilkelerine dayanarak çürütmeğe çalışan yaygın felsefe çığırları vardır. Bunların, islâm felsefesi adı altında toplanması, ortaya atılan düşünce ürünlerinin islâm dininin görüşlerine uygun gelmesinden değil, islâm ülkelerinde doğup gelişmesinden dolayıdır. Bu bakımdan, islâm felsefesi içinde İslâmlıkla ilgisi olmayan, ondan ayrı bir yol tutan felsefe akımlarının sayısı islâmî olanlardan çoktur denebilir. Bunlar arasında meşşailer (Eflatun ve Aristoteles'e bağlanan akılcılar, kelâmcılar); maddiyun veya dehriyun (eski Anadolu'nun tabiatçı ve atomcu filozoflarına dayanan, onların yolunda giden; dünyanın, maddenin gerçek olduğunu, varlık kavramı altında toplanan her şeyin onlarda doğduğunu, âlemin yaratılmadığını ileri süren, maddenin dışında kalan her şeyi reddeden maddeci ve deneyciler); bütün gerçeklerin ancak sezgi yoluyle elde edilebileceğini, sezginin aklı, deneyi, duyu verilerini her zaman aştığını ileri süren işrakıyun (bunlar daha çok Yeni-Eflatun'culuk, mazdeizm ve Eflatun'un o zamanlar bilinen eserlerinin derin etkisi altında kalan, felsefeyle tasavvuf arasında orta yolu tutan filozoflar) yer alır; aşkı, ilâhî sevgiyi her şeyin üstünde gören, gerçeğe ancak aşk ile ulaşılabileceğini ileri süren, bu alanda sayısız eser veren, bütün islâm ülkelerinde yaygın bir nitelik kazanan tasavvuf islâm felsefesi içinde önemli bir yer tutar. Bazı konularda birbiriyle birleşen, bazı konularda ayrılan bu

minareler: 1. Şelimiye (Edirne); 2. Üç Şerefeli (Edirne); 3. Süleymaniye (İst.); 4. Ayasofya (İst.); 5. Beyazıt II (Edirne); 6. Şehzade (İst.);

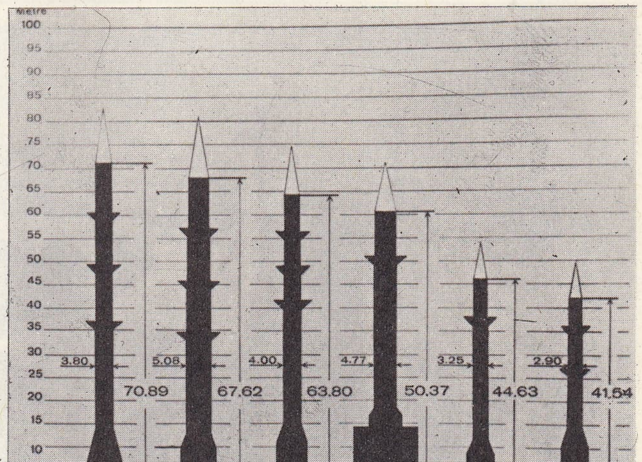

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN) ; LAROUSSE

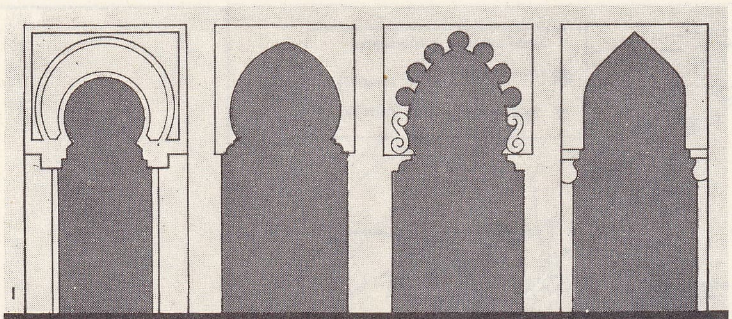

dairesel (yay biçimi) kalkık kemer — sivri kalkık kemer — çok dilimli kemer — omurgalı karineli kemer veya acem kemeri

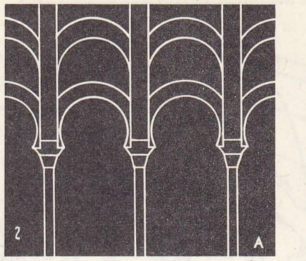

1. çeşitli kemer kesitleri: 2. üstüste diziliş: A. yay biçimi kalkık kemerlerle kalkık olmayan kemerlerin dizilişi; B. yay biçimi kalkık kemerlerle çok dilimli kemerlerin kesişmesi

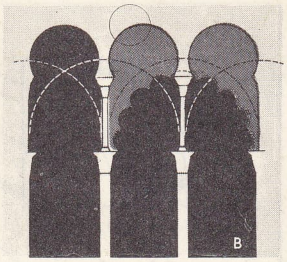

Isfahan'da Şah Abbas'ın yaptırdığı Şah mescidi (camii) [1612], İran

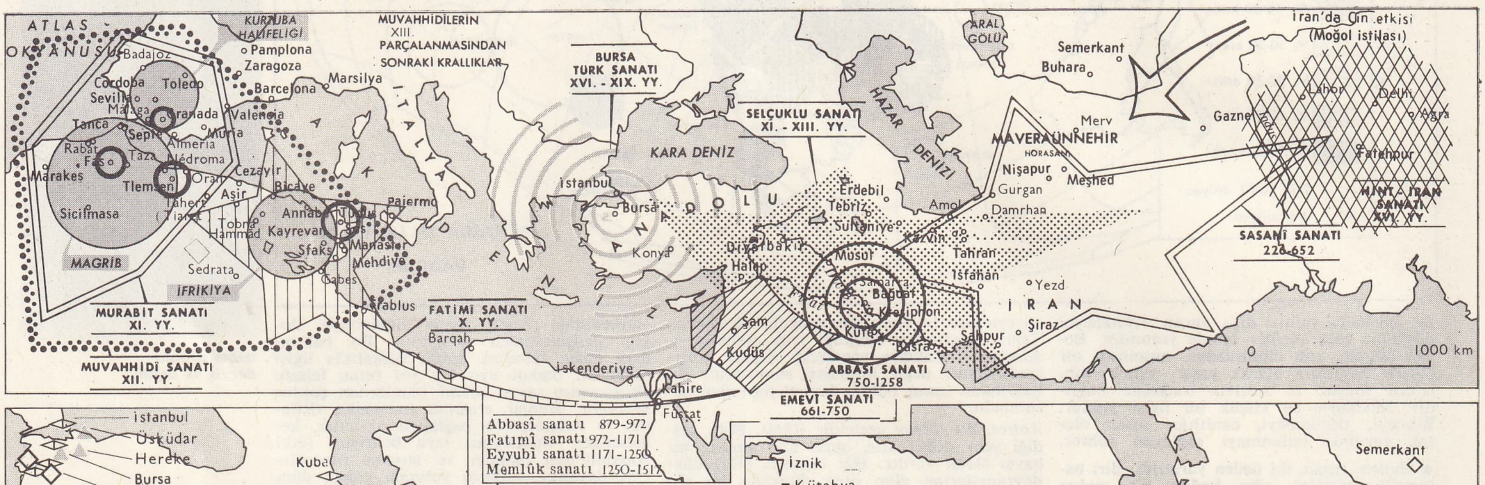

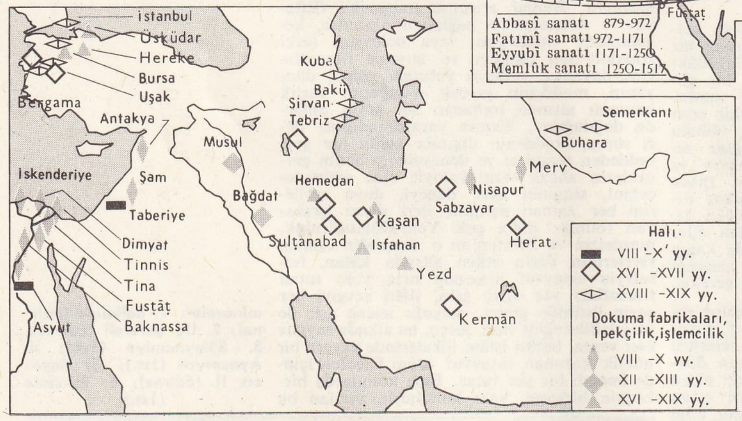

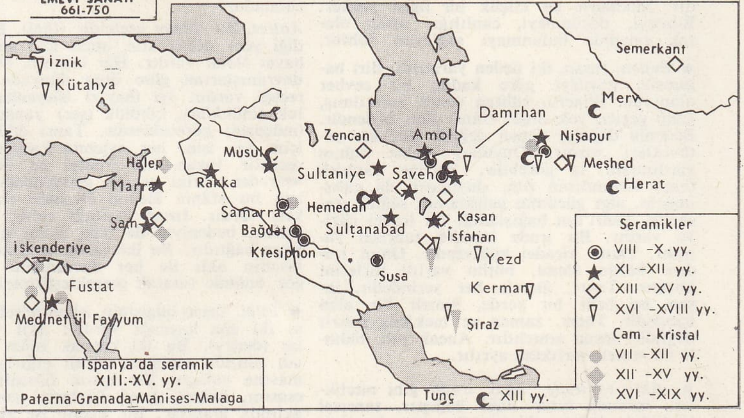

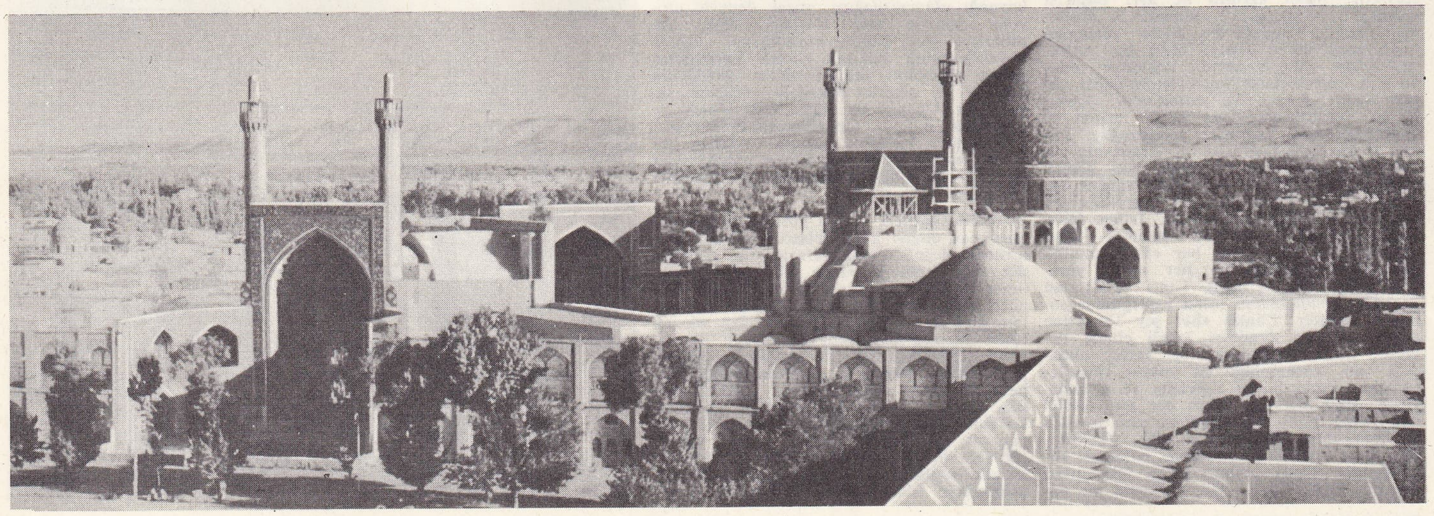

Foto. Claude Maillard (LAROUSSE)

değişik tutumlu akımların ortaya attığı belli ilkeler vardır. Bunlar, aşk, akıl, iman, sezgi ve ruh-madde'dir. Bütün İslâm Ortaçağını dolduran düşünce çatışmalarının, tartışmaların ana kaynağı bu beş kavramdır.

Başlangıçta değişik mezhepler halinde ortaya çıkan, zamanla birer felsefe akımı niteliğini kazanan, Kur'an, hadis, fıkıh, kelâm, tefsir gibi din bilimlerine dayanan düşünce akımları, ilk düzenli ürünlerini IX. yy.dan sonra vermeğe başladı. X, XI, XII ve XIII. yy.da en olgun çağını yaşayan islâm felsefesi, XIV. yy.da İbni Haldun ile doruğuna ulaştı ve kapandı. İslâm felsefesinin başlıca filozofları El Kindî, Farabî, İbni Sina, Ebül Huzeyl, Gazzalî, İbni Bacce, İbni Rüşd, İbni Me'mun, Sühreverdi, İbni Tufeyl, Ebül Bereket, İbni Haldun ve onların ardından gidenlerdir.

● *Kaynakları.* Değişik görüşler ileri süren, zamanla ayrı ayrı çığırların doğmasına yol açan bu filozofların geliştirdiği islâm felsefesinin beslendiği kaynaklar da oldukça değişiktir. İslâm filozofları ilkçağ felsefesini önce tek elden, M.S. III. yy.da İskenderiye'de doğan, sonra batıya göçen yeni-eflatun'cu Plotinos'un eserlerinden öğrendiler. Eflatun ve Aristoteles felsefesini hıristiyan diniyle uzlaştırmağa çalışan Plotinos'un felsefesinde temel ilke Tanrı, ruh, âlem gibi birbiriyle bağdaştırılmak isteyen üç ayrı varlıktır. İslâm filozofları Plotinos aracılığıyle eski anadolu, yunan ve latin felsefesini tanıdılar. Sonra o zamanlar bilinen bütün batı ilkçağ filozoflarını kendi dillerinde (Yunanca ve Latincede) okumak için o dilleri öğrendiler. İslâm felsefesinin ilk düzenli eser veren kaynağı eski anadolu ve yunan filozoflarıdır. İkinci büyük kaynak eski Hint, İran, Mezopotamya ve Mısır'dır. İran ve Hint'ten dinle karışık felsefî görüşler, Mezopotamya'dan astronomi, bir bakıma riyaziye, Mısır'dan zamanın tıpla ilgili kültür ürünleri, yeni gelişmekte olan islâm düşüncesine kaynak oldu.

Eski ibranî dininin Tevrat, Zebur gibi eserleri, Hıristiyanlığın yeni bir yorumla düzenlediği İncil'i, zamanla yeni gelişmekte olan felsefî düşünceleri dolaylı olarak etkiledi. Bunun sonucu olarak ortaya çıkan dinle karışık felsefe görüşleri eski arap inançlarıyle karıştı. Büyük İskender'in açtığı Hindistan yoluyle doğu ve batı düşüncelerinden yeni bir ortamda kaynaşmasını sağladı. Böylece ne batılı, ne de doğulu denebilen yeni bir düşünce şekli doğdu. Bu karmaşıklıktan doğan kültür ürünleri Akdeniz kıyılarında gelişen düşünceyi içten içe etkisi altında bıraktı, onu besledi. Akdeniz'in doğusunda gelişen her düşünce çığırını besleyen bu kültür karmaşığı anadolu ve yunan-latin felsefesiyle birleşerek islâm düşüncesine ayrı bir kaynak oldu. Biri dinî, öteki felsefî ve bilimsel olan bu iki kaynağın yapısı, nitelikleri, düşünce ve inanç örgüsü de birbirinden ayrıydı. Özellikle Hint'ten gelen Brahma, Buddha dinleri *Rig-veda, Kelile ve Dimne* gibi dinî, ahlâkî eserlerin etkisi, İran'dan gelen Zerdüşt, Mazdeizm dinleri ile *Zend - Avesta* adlı yarı dinî yarı ahlâkî eserin havası değişik yorumların süzgecinden geçtikten sonra islâm düşüncesi karıştı. Daha X. yy.da birçok yunanca, hintçe, farsça eserin arapçaya tercüme edildiği, öğrenim görenler tarafından büyük bir ilgiyle okunduğu bilinmektedir.

İslâm felsefesinin kaynakları biri gelenek ve göreneklerle, halk alışkanlıklarıyle çağların içinden akıp gelen, değişik biçimler içinde dine karışan inançlar, öteki doğrudan doğruya yazılı felsefe ve bilim eserleri olmak üzere ikiye ayrılır. Bu kaynakların taşıdığı görüşler de birbirinden ayrıdır. Yaratılış, âlem ve ahret düşünceleri, tek tanrı anlayışı, insan ruhunun ölmezliği, iyi ve kötü görüşü eski dinlerden gelen, bazen yeni-eflatun'cu felsefe çığırınca yeniden ele alınarak işlenen, felsefî bir nitelik kazanan yaygın konulardır. Bunlar tarihi boyunca islâm felsefesi tarafından benimsendi, filozofun, düşünürün tutumuna göre ayrı ayrı görüşlerin ışığı altında yorumlandı. Kendinden önce gelen kültür, sanat ve düşünce varlıklarından etkilenen, onların ürünleriyle beslenen islâm felsefesi, çağlar boyunca kendinden sonra gelen batı felsefesini etkisi altında bıraktı, bazı konularda ona kaynak oldu. Özellikle eski yunan ve latin filozoflarının tanınmasında, eski anadolu düşüncesinin öğrenilmesinde geniş ölçüde yardımcı ve yararlı oldu. Hıristiyan ortaçağ felsefesinin birçok alanda başvurduğu, beslendiği temel kaynak islâm felsefesinin ürünleridir. İlkin Arapçaya, sonra Arapçadan latin ve yunan dillerine tercüme edilen ilkçağ felsefe eserleri, Ortaçağ Avrupası'nda yeniden ele alındı. Aristoteles ve hocası Eflatun'un bilinen bazı eserleri islâm felsefesi aracılığıyle tanındı. Ortaçağ avrupa düşüncesine Aristoteles yorumculuğunu getiren başlıca kaynaklardan biri islâm felsefesidir. İslâm felsefesinin yanı sıra, ilkçağ bilginleri, matematikçileri, hekimleri, bazı astronomları da arap düşüncesince biliniyordu. Ele geçen yazıları Arapçaya tercüme edilmiş, medreselerde öğrenim konusu olarak ele alınmıştı. Bunlar sonradan avrupa dillerine tercüme edildi, yeni bir yorum süzgecinden geçirildi. Özellikle Bağdat'tan Endülüs'e kadar yayılan akılcı meşşâ okulu Ortaçağdan sonra gelişen rönesans filozofları üstünde de etkisini gösterdi. İslâm maddeci filozofları avrupa düşüncesiyle ilkçağ atomcuları arasındaki bağlantıyı kuran ilk köprüdür. Aklı düşüncenin temel ilkesi olarak aristoteles'çi Batı Ortaçağının birçok filozofu imanı akıldan üstün tutan, felsefe konularını iman açısından ele aldılar. Gazzalî, El Kindî, Farabî, İbni Sina, İbni Rüşd, İbni Tufeyl, İbni Haldun bazı konularda batı düşüncesi üstünde etkili oldular.

İslâm hukuku

İslâm dini kurallarına göre düzenlenen ve kaynağını Kur'an hükümleriyle hadislerde bulan hukuka islâm hukuku denir. Müslümanların toplum içinde, birbirlerine, devlete, devlet kurumlarına, komşu ülkelerle olan bağlantılarına karşı nasıl davranacaklarını gösteren kurallar bütünü olan islâm hukuku medenî bir topluluğun gerek bütün, gerekse fert olarak uyması gereken yasaları Allah'ın emir ve yasaklarına göre, dünya ve âhiret hayatını göz önünde bulundurarak düzenleyen dinî niteliktе bir hukuktur. Kendi bütünlüğü içinde itikat, amel, ibadet, miras, nikâh, zekât, ceza, nafaka gibi topluluk hayatını ilgilendiren birçok bölüme ayrılır. Dinî bir nitelik taşımasına karşılık bu hukuk, daha çok dışa dönük, dünya işleriyle ilgili insan davranışlarını konu edinir.

İslâm dininde, birtakım görüş ayrılıklarından doğan değişik mezheplerin üstünde anlaştıkları tek kitap Kur'an'dır. Hanefî, Malikî, Hanbelî, Şafiî, Şi'a gibi beş mezhep kaynağını Kur'an ve hadislerde bulduğu için, bunların islâm hukuku kavramı altında toplanan ayrı birer hukuku, hukuk düzeni vardır. Ancak Kur'an üstünde kesin bir anlaşmaya varan mezhepler, «sünnet» adı verilen hadis ve fiili nebî (peygamberin davranışları) konusunda birbirinden ayrılır. Hukuk kurumlarını da etkileyen bu ayrılık birtakım yorumlara dayanırsa da, hanefî mezhebi, Kur'an ve hadislerin kesinliğine dayanan bir hukuk anlayışını benimser. Ona göre vahy ile gelen Kur'an ile Hz. Muhammed'in sözleri her türlü şüphenin üstündedir. Ancak, İmamiye mezhebi bu iki kaynağa, (Kur'an ve hadis ile sünnetler) suçtan, hatadan, her türlü noksandan uzak olarak benimsendiği «imam»ın sözlerini, buyruklarını da katar. İmamiye mezhebine göre imam «masum» dur, onun her sözü ilâhî bir kesinlik taşır. Bu niteliği dolayısıyle islâm hukukunun düzenlenmesinde, imamların buyrukları da genel geçerlik taşıyan birer ana kuraldır.

İslâm hukuku, daha çok emredici (âmir) niteliktedir. Sebep-sonuç ilkesine dayanmaz. Bu bakımdan *teokratik* bir özü, bir kuruluşu vardır. Değişmez, kesindir, toplum kurumları nerede, nasıl olursa olsun hepsine göre genel geçerliği vardır. Bütün islâm ülkelerinde ortak bir *Anayasa* durumundadır.

İslâm hukukunda, Kur'an veya hadis gibi kaynaklarda, benzeri bulunmayan bir olayla karşılaşıldığı zaman, adı geçen kaynakların yorumuna dayanan, *içtihad*'a başvurulur. (Bk. İÇTİHAT.) İçtihat, islâm hukukunda özellikle hanefî mezhebinde en yetkili sayılan kimselerin Kur'an, hadis, fiili nebî gibi temel kaynaklara dayanarak, olaya en uygun, en çok yaraşır biçimde yaptıkları hukuk yorumudur. Gerek Kur'an, gerek hadis, islâm hukukuna göre birer «nas»tır. Onlara aykırılık, hukuk yolundan ve doğruluktan ayrılmak demektir. İçtihat, her zaman nas'a göre yapılır. Zamanın, insan topluluklarının değişmesiyle ortaya çıkan yeni yeni meseleler karşısında içtihat, islâm hukukunda gerekli görülmüşken, sonraları içtihat kapısının kapanmış olduğu ileri sürülmüştür. Fakat, içtihadın kapanmış olduğunu bildiren hukukî bir nas yoktur.

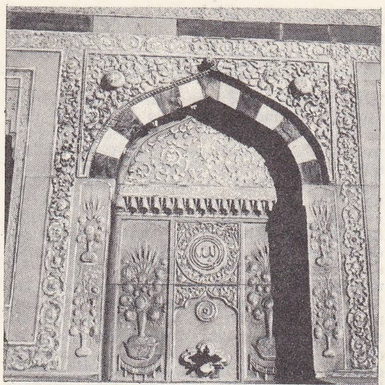

Ahmed III çeşmesi
Sultanahmet, İstanbul

İmamiye mezhebine gore, içtihat yetkisi bulunan kimseler, herhangi hukukî bir olayın yorum ve çözümü için toplanarak karara varması, yeterli gerekçedir (*farz-ı kifâye*). İslâm hukuku konusunda, insanlar fıkıh kurallarına göre *müçtehit ve mukallit* olmak üzere ikiye ayrılır. Bir hukuk meselesini yorumlayan, onun çözümü için yeni kurallar, ilkeler koyan hukukçuya *müçtehit*, uygulamakla görevli olana da *mukallit* denir. (Bk. MÜÇTEHİT.) İçtihat, bir hukuk kuralı olan *kıyas*'a göre yapılır. Kıyas iki benzerden yenisini çıkararak, çözümü gereken olaya veya meseleye uygulamadır. Karşılaşılan mesele karşısında hukuk ilkelerine uygun bir zamana varabilmek için daha önceki benzerini bulup, ona göre davranmalıdır. İslâm mezhepleri arasında, yalnız zahirî mezhebi Kur'an ve hadis'i benimser, kıyas, içtihat gibi yolları reddeder.

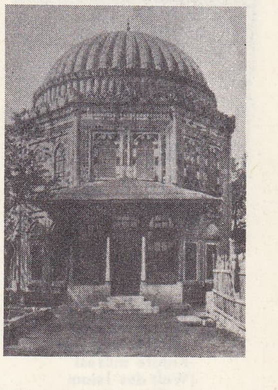

İslâm sanatı
Şehzade Mehmed türbesi,
İstanbul

Bir hukuk meselesi karşısında, müçtehitlerin toplanıp karar vermesine, bir çözüm yolu bulmasına *icma* denir. (Bk. İCMA.) İcma islâm hukukunda, nas'a dayanmak gerekendir. İcma'nın hukukî değeri, kuralları, gerekçeleri Usûli fıkıh adlı bilimin konusudur. (Bk. FIKIH.) Zamanın değişmesi, medeniyetlerin gelişmesi sonucu islâm topluluklarını da etkiledi. Toplumun yapısında, çağın doğurduğu ihtiyaçlar yüzünden birtakım başkalaşmalar oldu. Bu köklü olayların ardından, islâm hukuku da, kendi yapısında birtakım düzenlemelerin yapılması gereğiyle karşı karşıya getirildi. Birçok islâm topluluğunda islâm hukukunun yerini, din ve inanç kurumlarını kendi ilkelerine göre değerlendiren «medenî hukuk» aldı. Kur'an, hadis gibi ilâhî emirler niteliğinde olan ve dinî bir anlayışa göre düzenlenen islâm hukukunun sınırları daraltıldı; onun yerini, kaynağını toplum olaylarında bulan, sebep sonuç ilkesine dayanan çağdaş hukuk aldı. Bugün, islâm hukuku, daha çok bir gelenek niteliğinde ve özel olarak din çevrelerinde, medenî kanunların benimsendiği, şeriat hükümlerinin anayasa dışı anlaşıldığı ülkelerde uygulanmaktadır. Türkiye'de, Medenî kanunun kabulünden önceki yıllarla ilgili birtakım miras meseleleri, islâm hukuku hükümleri içinde kalan ferâiz (bk. FERÂİZ) konusu göz önünde bulundurularak gene Medenî kanun çerçevesi içinde sonuca bağlanmaktadır.

seramik
abbasî devri
(XIII. yy.)
İran Friedrich Museum,
Berlin

İslâm dini kurallarına göre düzenlenen ve bir islâm hukuku niteliği taşıyan *Mecelle* yerine, Roma hukuku ilkelerine dayanan laik hukuk düzeni yürürlüğe girdi.

İslâm edebiyatı

İslâm dininin doğuşundan sonra islâm ülkelerinde gelişen ve konularını Kur'an, hadis gibi kaynaklardan alan islâm edebiyatı,

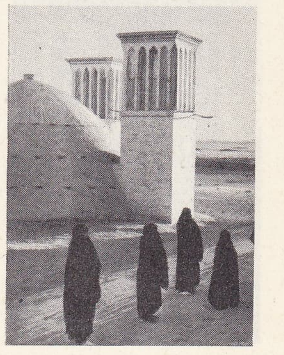

Isfahan'da
yağmur suyu
sarnıcı

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN) ; LAROUSSE

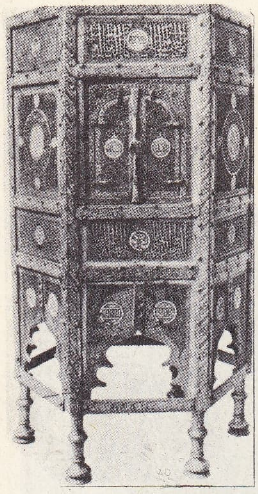

Memlûklara ait Kur'an kürsüsü (XIV. yy.) Kahire müzesi (Welt des İslam adlı eserden)

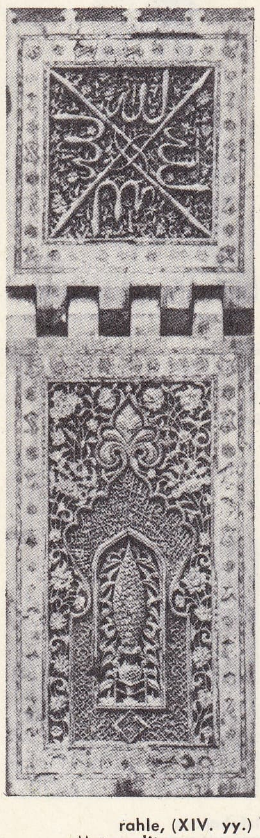

rahle, (XIV. yy.) Metropolitan museum, New York (Welt des İslam adlı eserden)

dinî düşünceleri, din ulularının hayat ve davranışların, Tevrat, Zebur, İncil, Kur'an gibi kutsal kitaplarda geçen birtakım olayları, hikâyeleri belli ölçüler içinde işler.

İslâm dininin, doğu ve batı ülkelerinde yayılmağa başladığı çağlarda kaynağını dinde bulan bilimlerin yanı sıra onlarla belli noktalarda birleşen bir edebiyatın geliştiği, zaman zaman tasavvuf, felsefe, tarih dalları ile ortak konuları işlediği görülür. VII. yy. ortalarında İran, Hint, Güneydoğu Anadolu, Mezopotamya, Türkistan gibi ülkelerde hızla yayılan, İslâm ordularının başarıya ulaştığı her yerde bazen din, bazen tarikat ulularının dinle beslenen görüşleriyle gelişen islâm edebiyatı, bulunduğu bölgenin yerli inançlarıyle de kaynaşmış durumdadır. Bu edebiyat İran'da eski iran dinlerinin biçim değiştirmiş gelenekleriyle; Hindistan'da Buddha'cılık ve Brahma'cılığın İslâmlıkta kaynaşmış özünden uzaklaşmış inançlarıyle yoğruldu. Eski anadolu ve ege dinlerinin, trakya mitoslarının derin etkisi altında kaldı. Sümer, asur, babil kültürlerinin kalıntılarından yararlandı. İbranî ve mısır dinlerinde geçen masalları yeni bir inancın ışığı altında değiştirerek, islâm dinine uygun bir yapıda işledi. İslâm edebiyatı, kendinden önce gelen çok tanrıcı dinlerin sanat ve kültür ürünlerinden yararlandı; onların geliştiği ortamda onlardan ayrı nitelikte yeni bir bütün olarak ortaya çıktı. Bu edebiyat her bakımdan bir ümmet edebiyatı idi. İşlediği konuları, kaynakları ne olursa olsun, çok kısa bir süre içinde soyutlaştırdı. Güzellik, erdem, iyilik, yardım, dine bağlılık, eli açıklık, sevgi, ülkü, güven, dünyayı hiçe sayma, kendini Tanrı'ya adama, tanrı yolunda özünden, canından geçme, yiğitlik, başarı gibi değişik konularda birtakım yüceltilmiş örnekler (ideal-leştirilmiş tipler) ortaya koydu. Bu konuda yarattığı eşsiz örneği kavramların anlatım gücü ölçüsünde, daha çok din açısından uygun görülen bir örgü içinde dokudu.

● *Makame** (*küçük hikâye*) *ve şiir.* İslâm edebiyatının geliştirdiği başlıca sanat türleri makame denilen küçük hikâye ile şiirdir. Şiirin her türünde ana konu ya din veya kaynağını dinde bulan masallar, olaylar, hikâyelerdir. Bütün hikâyelerin, masalların birleştiği ana konu, temel amaç, Tanrı'ya karşı duyulan derin sevginin insan davranışlarıyle kaynaşması sonucu ortaya çıkan ilâhî bağlılıktır. Gerek hikâyelerin, gerek masalların kaynağı ya Tevrat'ta veya eski iran, hint, arap halk masallarında geçen değişik olaylardır. Bu hikâyeler de *Yusuf* ve Züleyha, Leylâ* ile Mecnun, Vamık* ile Azra, Veys ü Ramin, Ferhad* ile Şirin, Hüsrev ile Şirin, Mühr ü Müşteri, Hüsn-ü* Aşk, Hurşid ü Ferahşâd* gibi dinî, tasavvufî aşk hikâyeleri, *Mantık * ut Tavr* (Kuş Dili) gibi gene dinle, tasavvufla ilgili tabiatüstü olaylar, kuşlarla, öteki hayvanlar ve insanlar arasında geçen konuşmalardır. Bütün bunlar şiirin dokusu içinde ortaya konur.

Makame denen küçük hikâyeler ise daha çok hikmetle ilgili değişik konuları işler. Her olaydan imanla, irfanla, aşkla, Tanrı'ya olan içten bağlılıkla ilgili bir konu dile getirilir. Bu tür edebiyat ürünlerinde hikmetin özü, eserde yer almasının amacı dindir, Tanrı'dır, kaynağı Kur'an ve hadislerdir.

● *Kur'an ve Hz. Muhammed.* İslâm edebiyatında, her bakımdan örnek insan Hz. Muhamed'dir. Bilgilerin, erdemlerin kaynağı Kur an'dır. İslâmlığın doğuşundan önce şairler daha çok din dışı konuları işler, geniş hayallere dalar, şarap, eğlence, kabilelerinin üstünlüğü, tapınılan putlar gibi islâm dininde yasaklanan konuları överlerdi. Bazı şairler birer büyücü, bilici (kâhin) idi. Bazı şairler de Hz. Muhammed'in ortaya çıkarak islâm dinini yaymağa başlaması üzerine onu yerdiler. Bu yüzden Hz. Muhammed önce, Kur'an hükümlerine dayanarak şiire karşı çıktı, din dışı şiir yazan şairleri kınadı. Hz. Muhammed'in şiire karşı çıkışı, ilk yıllarında onu büyücü şairlere benzetmelerinden dolayı idi. Özellikle yarışmalarda başarı kazanan ve Kâbe'nin duvarlarına asılan *Yedi Askı* (Muallakat-üs-Seb'a) gibi din dışı şiirlerin benimsenmesinden kaçınılıyordu. Daha sonra, Hz. Muhammed'i öven, islâm dininden, Kur'an'ın erdemlerinden, Hz. Muhammed'in, Tanrı'nın yüceliklerinden söz eden şairler çıkınca, şiir gözde bir sanat türü oldu. Bunun üzerine Hz. Muhammed tarafından «öyle şiir vardır ki hikmettir, öyle beyan vardır ki şiirdir» denerek bu sanat türü övüldü.

● *Münacaat*, naat**. Bundan sonra, şiirde Hz. Muhammed'i öven (naat), Tanrı'nın yüceliklerini, ululuklarını konu edinen (münacaat) yeni türler ortaya çıktı. Divanların, tezkirelerin, tarihlerin, yazı ile ortaya konan bütün sanat ve bilim eserlerinin baş tarafına Hz. Muhammed'i, Tanrı'yı, din büyüklerini öven şiirler; mensur giriş yazıları koymak, esere onlarla başlamak bütün islâm ülkelerinde yaygın ve değişmez bir gelenek oldu. Tanrı'nın adlarını (Esmaülhüsna) öven, konu edinen, Hz. Muhammed'in tutum ve davranışlarını, niteliklerini anlatan, doğumunu, ölümünü, savaşlarını, erdemlerini, öğütlerini işleyen manzum ve mensur edebiyat ürünleri çoğaldı. Kaynağını Kur'an'da, hadislerde bulan birçok mezhep, tarikatlar doğunca onların yanı sıra gene din kavramlarını kullanarak manzum ve mensur eserler veren tasavvuf ve tekke edebiyatı gibi islâm dininin ilkelerine, genel kurallarına dayanan edebiyat türü gelişti. Halifeler, din büyükleri, veliler, şeyhler, onlarla ilgili olaylar, menkıbeler birer edebiyat konusu oldu. Din büyükleriyle ilgili velâyetnameler, din uğruna yapılan savaşlarla ilgili gazavatnameler ayrı edebiyat türü olarak gelişti. İslâm dininin bütünlüğü içinde yer alan olaylar, bilim ve sanat kavramları, edebiyatın konusu, kullandığı malzeme sanat niteliği kazanınca öteki sanat dallarından ayrı olarak bir islâm edebiyatı ortaya çıktı. Özel buluşları, deyimleri, sanat ürünleriyle kendini bir bütün olarak sürdürdü.

İslâm sanatı

İslâm dinini kabul etmiş toplumların sanatları genel olarak ortak bir ad altında toplanır. Ama bu toplumların birbirinden uzak ülkelere yayılması ve sanatın yalnız dinî inanışlara göre şekillenmemesi böyle bir genellemeyi zorlaştırmaktadır. İslâm dininin şartlarından olan hac için yapılan yolculuklar, islâm toplulukları arasında kurulan ilişkiler ve alışverişler İslâm ülkelerinin sanatına birçok ortak yan getirmiştir. Bunun yanında çeşitli ülkelerin coğrafî ve tarihî şartları da birbirinden çok ayrı üslûp ve biçimlerin doğmasına sebep olmuştur. İbadet yeri olarak kullanılan camilerin genel yapıları ve bellibaşlı elemanları sabit kaldığı halde, kimi zaman cami mimarîlerindeki ayrımlar, cami ile kilise mimarîleri arasındaki ayrımlardan çok daha fazla olmuştur. Kur'an'ın kutsal kitap olması, yazıya büyük bir önem kazandırmıştır. Bu yüzden dinî ve edebî eserlerin yazılıp süslenmesiyle gelişen yazı sanatı ve süslemecilikteki bazı motifler, bütün islâm ülkelerinde aynı şekilde kullanılmıştır. Buna karşılık, dinin ve şeriatın eğilimlerine uyarak, islâm ülkelerinde batılı anlamda bir resim ve heykel sanatı doğup gelişememiştir. Plastik sanatlar genellikle ikinci planda kalmış, ağırlık mimarîye verilmiştir. Süsleme sanatları ve küçük sanatlar da mimarînin ayrılmaz parçaları olarak gelişmiştir.

İslâm sanatı, başlangıç döneminde yunan ve eski doğu motiflerini kullanarak kendine mal etti. Selçuk döneminden itibaren doğu asya etkisi kuvvetlendi. Özellikle Moğol ve Safevî döneminde bu etkiler çoğaldı. Bununla birlikte islâm sanatı bütün bu etkileri X.-XVII. yy.larda en yüksek noktasına ulaşan, tamamen ferdî soyut bir stilde birleştirdi. Ondan sonra dekadanlık başladı. XVII. yy.da dış ihtişamın fazlalığı ile natüralizm eğilimi ve gittikçe artan batı etkisi hâkim oldu. İslâm sanatının etkileri en kuvvetli olduğu dönemde Hindistan'dan Çin'e, Cava'ya, Sudan'a ve bütün Rusya'ya yayıldı. Ortaçağlardaki avrupa kültürü ve Rönesans ondan büyük ölçüde faydalandı.

● *Mimarî.* İmam yönetimindeki toplu ibadetin, İslâmiyette en önemli din görevlerinden biri oluşu, cami yapımını ön plana geçirmiştir. Namaz, kıbleye yönelmeğe imkân vererek bir mihraba, namaz kılanları iklim şartlarından koruyacak bir çatı altına ve müezzinin müminleri çağıracağı yüksekçe bir yere ihtiyaç gösteriyordu. Sonradan bu ilk elemanlara medrese, hamam, konut gibi kısımlar eklenerek camiler bir çeşit kültür merkezi haline geldi. Cami planının hareket noktası, Kâbe'nin etrafındaki dikdörtgen avludur. Bu sade ve düzgün planın Kıble duvarına yakın kısmı, sütunlara dayanan bir çatıyle örtülerek ilk klasik cami tipi meydana geldi. Bunun geliştirilmesiyle birçok tip ortaya çıktı. İslâm ülkelerinde yapılmış camiler şu tiplere ayrılabilir:

1. dikdörtgen bir avlunun içinde, herhangi bir duvar yönünden ayrılmış revaklı bir kısmı olan camiler ilk uygulanan tiplerdendir. Revaklı kısım, Kûfe camiinde olduğu gibi dar cephedeki duvardan veya Cami-i Ubeyye'de olduğu gibi geniş cepheden ayrılmış olabilir. Ortada şadırvan vardır. Şadırvan bazen İbni Tulun camiindeki gibi bir mescit görünüşü de alabilir. Bu camilerin, sonradan yapılan eklemelerle birlikte kapladığı alan çok geniştir. Bir, üç veya dört köşesinde birer minare bulunabilir;

2. küçük bir dikdörtgen planın, dar veya geniş cephelerinden birine bir çıkıntı eklenmesiyle bir türbe-cami veya medrese-türbe -cami tipi ortaya çıkmıştır. Bu tip, birinciden çok küçüktür. Binanın büyük kısmı kubbe ve çatı ile örtülmüştür. Caminin ayrı bir avlu kısmı yoktur. Bu tipin ilk örneğine El Cuyuşî camiinde rastlanır. Sonradan Mısır ve İran'da pek çok çeşidi yapılmıştır;

3. bir başka tip de, birbirine eklenen çeşitli dikdörtgen kısımlardan ibaret çok büyük ve üstü kapalı camilerdir. Bu tipte, planın düzgünlüğü kaybolmuştur. Eklenen kısımlar, üstü kapalı namazgâhlar halinde olduğundan caminin içi büyük bir sütun ormanına dönmüştür. İlk büyük örneği Kurtuba camiidir. Sonradan Kuzey Afrika'da ve merkezi eyvanlı avlularıyle İran'da da böyle camiler yapıldı. Isfahan Cami-i Kebir'i bu tiptendir;

4. dikdörtgen planın dört cephesinde de birçok neften ibaret revakların yapılması ve ortada geniş bir açık avlu bırakılmasından oluşan camii kebir tipi. Bunlarda, avlunun dört yanındaki örtülü kısımların ortalarına gelen büyük birer eyvan bulunur. Kıble eyvanının arkasında bir kubbe vardır. Bazı camilerde orta avlu küçüktür. Bunun en iyi örnekleri İran'daki cami-i kebirler ve Buhara'daki Kalyan camiidir;

5. kıblesi geniş cephelerden birinin ortasına gelmek üzere, ortada üç büyük beyzî ve bunların iki yanında sayıları değişen daha küçük neflerden meydana gelen bir cami tipi daha vardır. Nefler arasındaki kesik tonozlar kare kesitli direklere oturur. Bu tipin ilk örnekleri İran'da, sonra Halep ve Anadolu'da görülür. Konya'daki İplikçi camiinde olduğu gibi, esas binaya bitişik türbe veya medrese gibi ek binalar da olabilir;

6. aynı tipin bir başka türü, sütunlara oturan 12 veya 16 küçük kubbe ile örtülü, dikdörtgen planlı camilerdir. Bunların taç kapıları ile asıl bina arasında bazen avlu görevi gören bir açıklık bulunur. Anadolu'da, her şehirde Selçuk devrine ait böyle bir «ulucami» vardır;

7. büyük bir dikdörtgenin içine girmiş ve dışarı doğru bir çıkıntı yapan ikinci bir dikdörtgenden ibaret cami tiplerine İran'da, Suriye'de ve Anadolu'da rastlanır. En iyi örnekleri Bursa ve İznik'teki Yeşil camilerdir. Bu tip camilerin biri büyük, öbürü küçük iki kubbeleri vardır;

8. yakın devirlerde osmanlı sanatında yaygın olan bir tip de, üzeri kubbe ile örtülü kare planlı camilerdir. Bu, daha çok küçük binalarda uygulanmıştır. Kare plandan kubbenin kasnağına, tromp veya pandantiflerle değil, doğrudan geçilir. Bazen bu karenin iki yanına üçer kubbeli birer kısım eklenmiştir. Her binanın giriş cephesinde bir arkadlar dizisi bulunur. Firuzağa ve Mahmutpaşa camileri bu tipin en iyi örnekleridir;

9. selâtin camileri denen tipte bina planı, biri, üzerinde büyük kubbenin yüksekliği

Foto. MEYDAN

harem kısmı, diğeri üzerinde şadırvan bulunan avlu kısmı olmak üzere, aynı büyüklükte iki kareden oluşur. Bu camilerde bazen mihrap eksenine göre kubbenin iki yanında iki yarım kubbe, bazen de kubbenin dört yanında dört yarım kubbe bulunur. İki ile altı tane arasında mimarîsi bulunan bu cami tipi, tamamıyle osmanlı eseridir. En iyi örnekleri İstanbul ve Edirne'dedir;

10. bir başka cami tipi, planını dikdörtgen veya karenin meydana getirdiği, ama kiliselerdeki gibi iç boşluğu dik olarak kesen bir transeptin olmadığı camilerdir. Bunlarda bazen dörtgenin uzun kenarı Kıble'ye çevrilmiş olabilir.

İslâm mimarîsinin en önemli yapıları olan camilerin planlarında görülen bu çeşitlilik, diğer mekân elemanlarında ortaya çıkar. İlk camilerde kapalı hacimler açık hacimlere göre daha az yer tutar. Kapalı kısımlar, hurma ağacından veya taştan sütunlar üzerinde, kemer veya kirişe oturtulmuş çatılarla örtülüdür. Dört cephesi de sütun yüksekliğindeki tek katlı duvarlarla çevrilidir. Taç kapılar daha iyice belirginleşmemiştir. Bazılarında, duvarlarda kullanılan barbatalar, camiye kale görünüşü verir. Bağdat, Mısır veya Kuzey Afrika'da böyle camilere çok rastlanır.

Kare plan üzerine yapılmış kubbeli camilerde, kareden kubbe kasnağına geçişte tromp veya pandantifler kullanılmıştır. Bu geçiş, dışarıdan tezyin edilecek geniş yüzeyler bıraktığı gibi, içeriden de gerek tromp gerekse stalaktit şeklinde caminin tabiî dekorasyonunu meydana getirmektedir. Bu inşaatın esas maddesi olan tuğladan taşa geçilince, mimarî unsurlar dekor halini almış, bazen de aşırı derecede ince süslere gidilmiştir. Bu tip camilere İran, Türkistan ve Mısır'da rastlanır. Bunun sekizgen plan üzerindeki tek değişik örneği Kubbet-üs-Sahra'dır. Takı Kisra sarayının cephesinden ilham alınarak yapılmış camilerde, taç kapıya birinci derecede önem verilmiştir. Caminin mihrap ekseni üzerinde bulunan taç kapı bütün dikkatleri üzerine çeker. Bu bazen iki cephede de tekrar edilir. Böyle camilerde cephe, iran saraylarındaki gibi bölünmüş, iki veya üç kata ayrılmıştır. Katlarda, pencerelerden bir kısmı açık bırakılarak bir kısmı örülmüştür. Bu yüksek cephe üzerinde, gerek taç kapılarda gerekse pencerelerin tezyininde motiflerin tekrarından kaçınılmış, büyük bir çeşitlilik aranmıştır. Bu tip camilerde büyük iç mekân ve merkezî kubbe düşüncesi, henüz meydana çıkmamıştır. Caminin kapladığı alan çok geniş olduğundan büyük merkezî kubbe uygulaması mümkün değildir. Bu yüzden ahşap çatı veya eyvan üzerinde küçük kubbeler kullanılmıştır. İran camilerinde çok görülen bu tip, Mısır'da Sultanhasan medrese-camiinde ve Selçuk'taki İsabey camiinde de uygulanmıştır.

İç boşluğu genişletmek için çeşitli nefleri kaldırarak bütün iç mekânı, merkezî büyük bir kubbe altında toplamak düşüncesi, selâtin cami tipini doğurmuştur. Bu cami tipi; şekil bakımından Ayasofya kilisesinden ilhamlı gibi görünürse de, bu problem Pantheon'dan sonra merkezî kubbe yapımına çalışan bütün mimarîlerde ortaktır. Osmanlı mimarîsinde kubbenin yükseliş tarzı, Bizans'tan çok farklıdır. Bu camilerde merkezî büyük kubbe, açıktan açığa dört filayağı üzerine oturtulmuş, bu suretle iç hacim, kare planın her iki ekseni yönünde de büyütülmüştür. Ayrıca bina dışarıdan, yukarıdan aşağı yayılan kubbelerle piramitik bir görünüm kazanmıştır. İlk camilerde kubbe ve minare yoktu. Minare ilk olarak suriye ve mısır camilerinde görüldü ve çeşitli islâm ülkelerinde değişik biçimler aldı.

Kare plan üzerine yükselen, prizma şeklinde basit minarelere Suriye'de başlanmış, Kuzey Afrika ve Endülüs'te çok rağbet edilmiştir. Daha değişmiş biçimlerinde kare kısmın üzerine yine kare planlı küçük bir kısım yerleştirilmiştir.

Sümer zigguratı gibi sarmal olarak ve incelerek yükselen konik minareler ise, Irak'ta başlamış ve kare planlı tiple karışık olarak Mısır'da uygulanmıştır.

Daire plan üzerine kesik koni şeklinde yükselen ve oldukça geniş bir tabanı olan minarelere daha çok İran'da rastlanmaktadır. Bu minarelerin dış yüzleri bazen düz, bazen yivli, bazen de açık mesnetlerle süslü olarak yapılmıştır.

Tabanda kare, orta kısmında sekizgen, üst kısmında da daire planlı olan ve üzeri çok süslü bir minare şekli de öbür tiplerin birleştirilmesiyle Mısır'da geliştirilmiştir. Çapı yükseldikçe daralan ve bir, iki veya üç şerefeye bölünmüş olan en ince minare tipi, Anadolu Selçuklu devletinin parçalanması sırasında ortaya çıkmıştır. Bu tipin geliştiği ve en güzel örneklerinin yapıldığı dönem ise Osmanlılar devri olmuştur.

İslâm mimarîsinde minare boyutları her zaman cami ölçülerine uygun olmamıştır. Binaya göre bazen çok büyük yapıldığı gibi, binadan bağımsız yapıldığı örnekler de vardır.

İslâmiyet ilk ortaya çıktığı ve yayılmağa başladığı yıllarda yerleşik nüfusun az olması, büyük devlet yapısına ulaşamaması büyük binalar yapılmasına imkân vermedi.

Müslümanlığı kabul eden Arapların özgün bir mimarîleri ve gelişmiş inşaat teknikleri yoktu. Kuzeye doğru fetihleri sırasında ileri bir teknik ve göz kamaştırıcı binalarla karşılaştılar. Bu yüzden ilk islâm yapılarında bu ülkelerin çeşitli etkileri açık olarak görülür.

Suriye'de ilk önemli islâm yapısı Kubbet-üs-Sahra'dır. Daha önce yapılıp harap olan Mescid-i Ömer'in yerine yapılan bu bina, sekiz köşeli bir plan üzerine kurulmuştu. Kubbesinin altına isabet eden yerde Hacer-i Mukaddes bulunmaktadır. Mozaiklerini Bizans'tan gelen sanatkârlar yapmıştı (691). Planı, o zamanlar Suriye'de çok görülen daire planlı kiliselere benzemektedir. Yine bu binanın karşısında bulunan ve Mescid-i Aksa denen caminin planı da bir bazilika şeklindedir. VIII. yy.da Suriye'de birçok hıristiyan bazilikası tadil edilerek cami olarak kullanılıyordu. İslâmiyetin başlangıç yıllarında, buralardaki mimarî bir bizans-suriye mimarîsiydi. Bu da Sümerler ve Hititlerin, Mezopotamya ve Küçük Asya'daki mimarî geleneklerinin bir devamıydı.

Suriye'deki bu mimarî, aynı çağda Mısır'da başlayan arap-islâm mimarîsinden birçok bakımdan değişik özellikler gösteriyordu. Şam ve Kudüs'teki binalarda cam mozaikler, madenî ve mermer kaplamalar, roma ve bizans etkilerini sürdürüyordu.

VIII. yy.da Şam'da ve Amman'da yapılmış sivil mimarîye örnek saraylar vardı. Meşatta sarayında bizans mimarîsini andıran unsurlar bulunmaktadır. Yapımında yontma taş kullanılmıştır. Cephesindeki tezyinat taş ve ustuka üzerine oymadır, iç duvarlarında sıva üzerine boyalı nakış ve resimler yapılmıştır. Plan bakımından babil ve asur saraylarının avlulu bölümlenmesine de benzemektedir. Tonozları ve kubbelerinin kalıntısından sasanî ve bizans etkilerini taşıdığı anlaşılmaktadır. Hicret'in birinci yy. da inşa olduğu tahmin edilen Kuseyr Amra sarayının planı ve genel mimarîsi daha değişiktir ve tamamıyle bizans bazilikalarının etkilerini taşır.

Irak'taki islâm mimarîsi üstünde arap istilâsından önce hüküm süren Sasanîlerin etkisi vardır. Emevî devletini yıktıktan sonra, Abbasîler 1258 yılına kadar buralarda hâkimiyetlerini devam ettirmişlerdir. Abbasî hükümdarı Mansur, Dicle kıyısındaki Bağdat şehrini kurarak başkenti buraya taşımıştır. Bağdat da, Sasanîlerin başkenti Firuzâbâd gibi dairesel bir plan üzerine kurulmuştur. Ortada cami ve saray inşa edilmiş, onun çevresine de diğer binalar ve evler yapılmıştır. 1258'de moğol istilâsında Abbasîlerin bütün binaları tahrip edilmiştir. Kubbet-ül-Hadra, Cami-ül-Mansur, Kasr-üz-Zeheb, Kasr-ül-Âşık sarayı bunlar arasındadır. Bağdat'ın 120 km batısındaki Ukhaydır sarayı 174 m × 169 m'lik bir alanı kaplar. Bugünkü kalıntılardan anlaşıldığına göre yer yer kulelerle tahkim edilmiş çevre duvarları taştan yapılmış, tonozlar tuğladan örülmüştür. Kulelerin yüksekliği 17 m, çapları 5,10 m'dir. Sarayın içinde bir cami bulunmaktadır. 27 m × 32 m büyüklüğünde bir tören salonu ile bunun çevresinde birçok oda vardır. Ayrıca birçok avlusu ve avlulara açıları eyvanları bulunmaktadır. Halife Mütevekkil* (749-861) zamanında yapılan Balkuvara sarayı da plan bakımından bu saraya benzer. Bunlardaki plan ve inşaat sistemleri sasanî saraylarına benzemektedir. Bu tip avlulu ve eyvanlı planlar ilk camilerde de görülür. Burada rastlanan üç dilimli kemerler mimarînin karakteristik unsurlarıdır. Kaynağı Samarra olan bu dilimli kemerler sonradan Hindistan'dan İspanya'ya kadar yayılmıştı. Bağdat'ın 100 km kadar kuzeyinde 838 yılında halife Mutasım*'ın, Türklerden kurulu hassa ordusunun kalması için tahsis ettiği ve hükûmet merkezi yaptığı şehirde çeşitli halifeler birçok saray, cami, türbe ve kasır gibi binalar yaptırmışlardı. Buradaki büyük cami, islâm mimarîsinin ilk büyük örneğidir. Bugün yalnız çevre duvarı ile minaresi ayakta kalan caminin sahın ve sahının çatısını tutan sütunlar yok olmuştur. Minaresi sarmal bir rampa ile çıkılan kule şeklindedir. Samarra*'da meydana çıkarılan bazı saray ve bina duvarlar üzerindeki kabartma tezyinat özellikle dikkat çekicidir. Bu tezyinatın, uygur anıtlarındaki tezyinatla benzerlikler taşıdığı görülmektedir. Samarra, İslâm dünyasında türk sanatının ilk ortaya çıktığı ve kendine özgü bir karakter kazandığı yerdir. Abbasî devrinde mimarîde görülen tromplar üzerine kubbe inşası, üç tarafı kapalı, önü açık büyük eyvanlar, süslü duvarlar, yüksek kemerli taçkapılar, tonozlu geçitler esas olarak Sasanî devrinin mimarîsinde vardır. Ama islâmiyetten sonra bu unsurlar Orta ve Ön Asya'daki islâm mimarîsine geçerek ve asyaî karakterini de bir ölçüde koruyarak Osmanlı devrine kadar yaşamıştır.

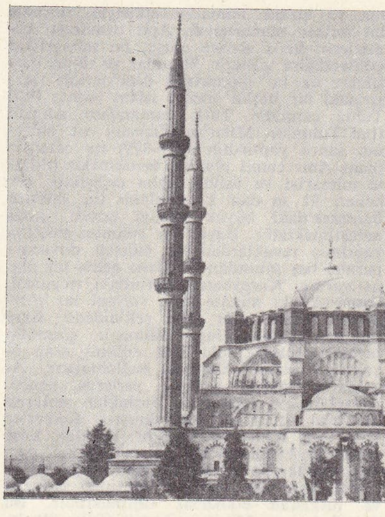

Selimiye camii, Edirne (1567-1574) [Welt des Islâm adlı eserden]

Mısır'ın Amr* İbnülâs kumandasındaki islâm ordusu tarafından fethedildikten sonra 642 yılında yapılan ilk camiye Amr camii adı verildi. Bu cami, Medine'deki Mescid-i Nebevî'den ve Peygamber'in Kûfe'de inşa ettirdiği camiden sonra yapılan ilk camidir. 110 m × 120 m ölçüsünde dikdörtgen bir planı vardır. Medine'deki Mescid-i Nebevî gibi üstü açık büyük bir avlunun bir tarafında, güneşten korunmuş, namaz kılmağa yarayan sahın denilen, sütunların taşıdığı düz damla örtülü bir kısım vardır. Güney tarafındaki sütunlu sahın kısım 34 m derinliğindedir. Açık avlunun ortasında abdest almağa mahsus bir şadırvanı vardır. Sahın, altışar sütunlu yirmi sıra sütundan meydana gelir. Birbirine kemerlerle bağlı bu sütunların üstüne kirişler konarak üzeri toprakla örtülmüştür. Kemerler, bizans kemerleri gibi dairesel değil türk kemerlerindeki gibi sivridir. Sonradan, Şam'daki gibi dört köşe kule şeklinde minareler eklenmiştir.

Daha sonra Memlûklar* ve türk hükümdarları zamanında yapılan cami ve binalarda ise orta asya ve selçuk mimarîsinin etkileri görülür. Oysa Araplar, Mısır'a girdiklerinde burada, düz atkılı eski mısır mimarîsinden farklı bir mimarîyle karşılaşmışlardı.Kopt mimarîsi denilen bu mimarî, Hıristiyanlığın ilk devirlerinde, Suriye, ro-

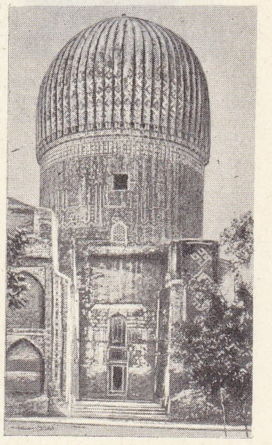

Semerkant'ta cami (1336 - 1405)

Foto. MEYDAN; LAROUSSE

ma ve bizans mimarîsi etkisiyle oluşmuş bir kemer mimarîsiydi. Amr camiinde, kemerlerin hafif sivrice oluşu, bu mimarîden etkilendiğini gösterir. Sütunlar ve sütun başlıkları da bu mimarînin örnekleridir. Mısır'daki bir başka önemli islâm yapısı İbni Tulun camiidir. Türk kumandanı Ahmed İbni Tulun'un Mısır'ın idaresini ele aldıktan sonra yaptırdığı (876-879) bu caminin planı Amr camii planına benzemekle birlikte mimarîsi ve üslûbu daha değişiktir. Bir kenarı 92 m olan kare planlı bu yapının Samarra'daki büyük camiyi örnek aldığı anlaşılmaktadır. Büyük bir avlunun etrafına yapılmış revaklardan ve mihrap duvarına paralel beş sahından meydana gelen bir planı vardır. Kuzeybatı tarafındaki minaresi, Samarra'daki minare gibi, sarmal bir merdivenle çıkılan bir kule şeklindedir. Bina taş ve tuğladan inşa edilmiştir. Caminin tavanını tutmak için inşa edilmiş olan ayakların araları kemerle bağlanmıştır. Ayakların üzerine rastlayan yerlerde, pencere şeklindeki kemerlere boşluklar açılarak ayaklara gelen yük azaltılmıştır. Kemerler sivri türk kemeri şeklindedir, ayaklar, köşe sütunlarıyla süslenmiş ve çevrelerine pervaz olarak kabartma tezyinat yapılmıştır. Gerek kemerler, gerekse tezyinat samarra ve türkistan etkilerini taşımaktadır. Bu binadan sonra Mısır ve kuzey afrika ülkelerinde inşa edilen binalarda sanarra ve türkistan mimarîlerinin etkisiyle asyaî bir kemer ve kubbe mimarîsinin ortaya çıktığı ve camilerin planlarının değiştiği görülür. Daha sonra Mısır'a hâkim olan türk hanedanı zamanındaysa bu etkiler büsbütün açıklık kazanır. Camiülezher* (971), El Hahen camii (990), Bab-ül-Fütuh denilen kapı (1060), Kahire'de İmam Şafiî türbesi (1211), Sultan Kalavun türbesi (1285), Sultan Hasan camii (1356), Sultan Berkuk türbesi (1410), Kayıtbay camii (1436) gibi binalarda hep bu türk mimarîsi ve tezyinatının etkileri görülür. Zaten Mısır'daki bu binaları yapan mimarların çoğu da türkistanlı ve suriyeli idiler. Bağdat'ta Şafiî, Hanbelî, Hanefî ve Malikî gibi dört mezhebin ortaya çıkışıyle doğan merkezî bir sahın çevresinde yapılan dört medrese şekli, XIII. yy.da Kahire'de de görülmeğe başladı. Fatımîler zamanında şiî mezhebinin yayılması Mısır'daki binalarda asya etkilerini çoğaltmıştır. Fatımîlerden sonra Eyyubîler hâkimiyeti sırasında mimarîde suriye etkileri ağırlık kazanır ve Şam'da olduğu gibi renkli taşlarla duvar kaplamaları ve alçı oyma tezyinat çoğalmağa başlar.

Osman adına yapılmış ibrik
Louvre müzesi, Paris

Mısır'da oluşan bu yeni üslûp daha sonraları Suriye'ye de geçmiştir. Kudüs'te, Şam'da, Halep'te yapılan binalar Mısır'daki binalarla büyük benzerlikler göstermeğe başlamıştır.

Memlûklar zamanında (1250-1517) binalarda görülen türk karakteri çoğalmıştır. Bu devirde dinî ve sivil yapılarda mimarî tezyinata çok önem verilmiştir. Tezyinattaki aşırı üslûp, Mısır'ın Osmanlılar tarafından alınmasına kadar sürer. Bundan sonra osmanlı mimarîsi, yapılara hâkim olur.

Magrıp* denen Trablus, Cezayir, Tunus ve Fas gibi Kuzey Afrika ülkelerine ve sonraları İspanya'ya kadar uzanan islâm hâkimiyeti, yerli mimarîyi değiştirdi, öteki islâm ülkelerindekinden farklı bir mimarî ortaya koydu. İslâmiyetten önce burada bulunan Berberîlerin sanat ve kültürü, Suriye ve Irak'tan gelen arap etkisiyle kolay kolay silinmemiş ve bu topraklarda derin izleri olan roma sanatıyle karışarak yeni bir şekil almıştır. 807 Yılında kurulan Fas ve ondan iki yüzyıl sonra kurulan Marakeş şehirlerindeki binalarda bu yüzden Mısır ve Suriye'den oldukça ayrı karakter görülür. Kuzey Afrika'daki ilk camiler de Mısır'daki Amr ve İbni Tulun camileri gibi birçok sütun sırasından ve birbirine paralel sahınlardan meydana gelmişti. Sütunların üzerine kiriş konarak üstleri düz dam şeklinde toprakla örtülmüştür. Bu sütunlarda, Roma ve Bizans'tan kalma eski sütun başlıkları kullanılmıştır. Daha sonra Mısır'a giren asya etkileri buralarda da görünmeğe başlamış, nal biçimindeki dilimli korkuluklar, alçıdan kabartma tezyinat ve mozaik kullanılması yaygınlaşmıştır.

Buralarda yalnız malikî mezhebi hâkim olduğu için, medreseler tek sahınlı yapılmıştır. Medreselerin yanına bir de cami eklenmiştir. Bunların yanında bazen türbe de bulunurdu. Bu medreseler, revaklı avlularıyle, daha çok büyük bir arap evini andırır. Kuzey Afrika'da aynı zamanda hem dinî, hem de askerî amaçla kullanılan binalar da vardı, bunlara «rıbat» adı verilirdi. Rıbat'lar genellikle dörtgen planlı ve köşelerde savunma kuleleri bulunurdu. Ortada üstü açık büyük bir avlu, bir cami ile minaresi ve minareden daha yüksek bir de gözcü kulesi bulunurdu.

Türbe binaları da Mısır'dakilere benzemiyor, kubbe ile örtülü bir sahın ve giriş kısmından meydana geliyordu. Kuzey Afrika'daki kuleler ve minarelerin planı dört veya çok köşelidir. Bir bakıma kiliselerin çan kulelerini hatırlatır. Hamamlar, Osmanlılardaki ve Mısır'dakiler kadar süslü ve büyük değildir. Fonduk denen kervansaraylar, Selçuklulardaki gibi bir avlu çevresindeki ahırlardan ve bunlar üzerindeki odalardan meydana gelir. Ortası avlulu ve avlu çevresi revaklı olan evler, eski romalı evlerini andırır. Damları genellikle düzdür; ama kemerli ve kubbeli olanları da vardır. Tunus'ta Seyyid bin Yahya zaviyesi, Kayrevan'daki Cami-i Kebir (670), Tunus'ta Cami-i Zeytune (732) buranın en eski islâm binalarıdır.

Emevîlerin İspanya'yı fethettikten sonra yaptıkları binalarda Fas'taki mimarînin etkileri açıksa da İspanya'nın zenginliği ve Asya ile olan ticaret ilişkileri daha değişik bir mimarî ortaya koymuştur. Kurtuba'da yapılan Büyük cami de karakteristik örneklerden biridir. Diğer önemli binalar, İşbiliye (Seville) camii (1114), Alkazar sarayı (1199) ve Elhamra sarayıdır (1230). Bu binaların mimarîsinde belli bir üslûp birliği görülmektedir. Sütunlar, başlıklar, taş ve oyma işleri ileri bir ustalığın izlerini taşır. Tavanlar alçı oyma kabartmalarla süslenmiş, boya ve yaldızla tezyin edilmiştir. Avluların ortasında işlemeli fıskiyeli havuzlar vardır. Araplar İspanya'dan çekildikten sonra islâm sanatı hıristiyanlar zamanında da etkisini sürdürmüş ve İspanya'nın yerli sanatı üzerinde derin izler bırakmıştır. Hattâ bu yolla avrupa sanatını da etkilemiştir.

İran'da İslâmiyetten önce, Akamanışların düz atkılı eski mimarîleri uygulanıyordu. Daha sonra Helenizm'in etkisiyle birtakım değişikliğe uğrayan bu mimarî yerini sasanî mimarîsine bırakmıştı. İslâmiyetin ilk yıllarında yapılan binalarda da sasanî mimarîsinin etkisi büyük olmuştur. Bunun yanında, suriye, orta asya ve türkistan mimarîlerinin etkileri de görülür. İlk iran camii, arap camilerinden farklı değildi. Etrafı revaklı ve üstü açık büyük bir sahın ile Kıble tarafında, Bağdat ve Samarra'da olduğu gibi, tavanı sütunlarla tutturulmuş genişçe örtülü bir kısımdan meydana geliyordu. İslâmiyetin ilk yıllarında yapılan camilerin en önemlisi Isfahan'daki Cami-i Cuma'dır (755). Sonradan gördüğü tamirler ve yapılan eklerle ilk şekli değişmiştir. İlk yapıldığında mahsure kısmı 14 m × 14 m büyüklüğünde kare şeklindeydi ve üstü kubbe ile örtülmüştü. İki tarafında birer minare vardı. Caminin namaz kılınan kısmı 140 ayak ve sütuna oturan bir çatı ile örtülüdür. Kubbeli dört kalın duvar tarafında geniş ve yüksek bir taç kapı vardı. Sasanîlerden gelen bu kapı şekli iran camilerini arap camilerinden ayıran en önemli özelliklerden biridir. Bütün iran camilerinde böyle dörtgen planlı bir taç kapı görülür. Bunların eyvana benzeyen girintilerinin üstü, sivri kemerli bir yarım kubbe veya karnaslar ve köşe tonozlarıyle örtülmüştür. Taç kapılar bina yüksekliğindedir. Sasanî saraylarının bir geleneği olarak camilerde de görülen bu taç kapılar, avlunun iki tarafındaki eyvanların ortalarına da yapılmıştır. Avlunun ortasında bir şadırvan bulunur. Eyvanların bir kısmı ile üst katlardaki kısımlar hocalarla öğrencilerin barındığı medrese odalarıdır. Taç kapı, zeminden tepesine kadar gayet güzel nakışlı çinilerle kaplanmıştır. Selçuklu hâkimiyetinden sonra iran mimarîsinde birtakım değişmeler oldu. Bu devirde kubbe yapımı gelişmiş ve kare plandan kubbenin dairesel tabanına geçmenin teknik zorlukları çözümlenmiştir.

Moğol istilâsında bütün sanatlarda bir süre duraklama görüldü. Ama sonradan Orta Asya ve Çin'den getirilen mimar ve sanatkârlar yardımıyle mimarlık yeniden canlandı ve yeni özellikler kazandı. Bu devirde yapılan Veramin (1322), Yezid (1375-1442) ve Meşhed (1418) camilerinde özellikle eyvanlar dikkati çeker. Avluyu çevreleyen dört revak dizisini ortasından bölen eyvanların en büyüğünden geçilerek namaz kılınan kısma geçilir. Bunun üzeri soğanbaşı biçiminde bir kubbeyle örtülüdür. Bu kubbeler, koni biçiminde incelen, tepesine yakın bir yerde saçakla korunmuş bir şerefesi bulunan minarelerle uyum halindedir. Tuğla ile birlikte kullanılan çivi süslemeler mimarîde büyük bir önem kazanır. Tebriz'deki Mavi cami (1468), adını harikulâde güzel çini süslemelerinden almıştır.

Daha sonra İran'a hâkim olan Safevîler* (1514) iran cami tipini pek az değiştirdiler. Safevîlerin dinî yapıları içinde en önemlilerinden biri Şah Abbas I tarafından (1587-1628) Isfahan'da yaptırılan Mescid-i Şah'tır. Eyvan, avlu, soğanbaşı kubbe ve küçük kubbeli sahınlar gibi, bilinen cami elemanları büyük boyutlarla kullanılmıştır. İbadet mekânının iki yanında iki avlu uzanır. İran'da türbe mimarîsi, cami mimarîsine sıkıca bağlıdır. Batı ülkelerindeki gibi, kare bir planı örten kubbe biçimi özellikle geliştirilmiştir. Tuğla ile örülmüş külâhı hafifletmek ve germek amacıyle, bölme veya kemerlerden meydana gelen iskelet, süslemeler arasında gizlenmeğe çalışılmıştır. Kubbe, içeride stalaktitli köşe tonozlarına oturur. Bu yapıların en eski ve en ünlüleri Buhara'da Şah İsmail'e ait olanı (907) ile Yezid'de bulunanıdır (1037). Kubbeli türbelerin yanı sıra, XI. yy.da çokgen, yıldız veya dairesel planlı, minareleri andıran ve bir kubbe veya bir koni ile biten birçok türbe de yapılmıştır. Kubbeli türbe yapımı, Selçuklular ve Moğollar devrinde de devam etmiştir. Son selçuk hükümdarı Sultan Sencer*'in Merv'de yaptırdığı türbe* bu türdendir. Sultaniye'deki Olcaytuhan türbesi (1309) Moğol devrinin bütün özelliklerini taşımaktadır. Bu türde bugün çok harap olmasına rağmen İran'ın en güzel anıtlarından biridir. Kırık kemer şeklindeki kubbeyi, sekizgen taban köşegenlerinin tepe noktalarından taşır. Semerkant'ta Timur'un türbesi olan Gur-Emir de, soğanbaşı şeklindeki çok büyük kubbesi ve çini süslemeleriyle önemli bir yapıdır.

İran'da ortaya çıkan medrese mimarîsi dinî mimariye bağlanabilir. XII. yy.da resmî bir kuruluş haline gelen medrese, eğitim görevine uygun olarak, bir avlu çevresine dizilen hücre ve eyvanlarla ders ve ibadet hacimlerinden meydana gelir.

Hindistan'daki islâm mimarîsi daha çok İran'daki mimarînin etkilerini taşır. Buna karşılık XIII. yy.dan XVI. yy. başlangıcına kadar yapılan binalarda hintli mimarlar, ülkenin geleneksel üslûbuna bağlı kalmışlardır. Mimarîde ve diğer sanatlarda gelişme daha çok Moğol hanedanı zamanında olmuştur. Özellikle Ekber Şah (1556-1605) ve sonraki hükümdarlar devrinde bu gelişme hız kazanmıştır. Agra'da Ekber Şahın sarayında ve türbesinde pek etkili olmayan iran etkisi, Fatehpur camiinde belirginleşir. Isfahan Camii Kebir'ini hatırlatan bu camide anıtsal giriş, avlu ve ibadet kısmına girişteki büyük eyvan iran mimarîsinin izlerini taşır. Cihangir Şah (1605-1627) tarafından yaptırılan Lahor camii bütünüyle iran geleneğine bağlanır. Ama hint-iran sanatı en açık ve ünlü anlatımını Şah Cihan'ın ölen karısı için Agra'da yaptırdığı Tac* Mahal'de bulur (1630-1647). Bu binada osmanlı mimarlarının çalıştığı da bilinmektedir. Bahçeler ve havuzlarla çevrili, beyaz mermerden yapılmış bu muhteşem anıt-kabir islâm dünyasının en önemli binalarından biridir. İslâm mimarîsi Selçuklular ve Osmanlılar elinde de büyük gelişmeler göstermiş ve kendine has üslûplara ulaşmıştır. (Bk. TÜRKİYE.)

● *Süsleme sanatları.* Mimarlık dışındaki islâm sanatı, kendini daha çok süslemecilik alanında göstermiştir. İslâmiyeti kabul eden toplumların batı toplumlarından ayrı bir yapıya sahip olması, sanatlarını da etkilemiştir. Buna rağmen ilk süslemelerin kökleri kopt ve suriye hıristiyan eserleridir. Girift çizgilerin birbirini kesmesinden

Foto. LAROUSSE

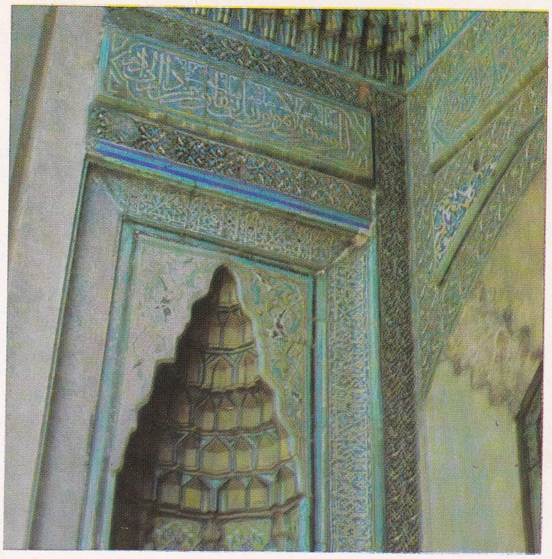

Yeşil türbe kapı süslemeleri ve kitabe, Bursa

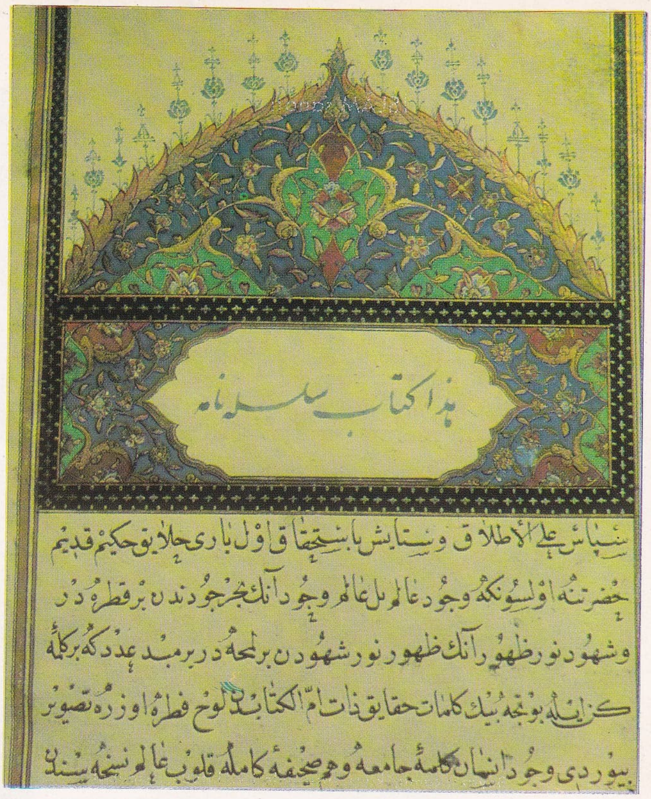

«Silsilename» adlı eserden bir sayfa, Vakıflar başmüdürlüğü, Ankara

kûfi yazı (Kur'an-ı Kerim), VIII. yy.

kitabe (Zeynephanım konağı)
Türk ve İslâm Eserleri müzesi, İstanbul

şebeke (Amcazade Hüseyinpaşa sebili)

hilye (peygamber güzellemesi)
Türk ve İslâm Eserleri müzesi, İstanbul

sedef kakmalı rahle, XIX. yy., Türk ve İslâm Eserleri müzesi, İstanbul

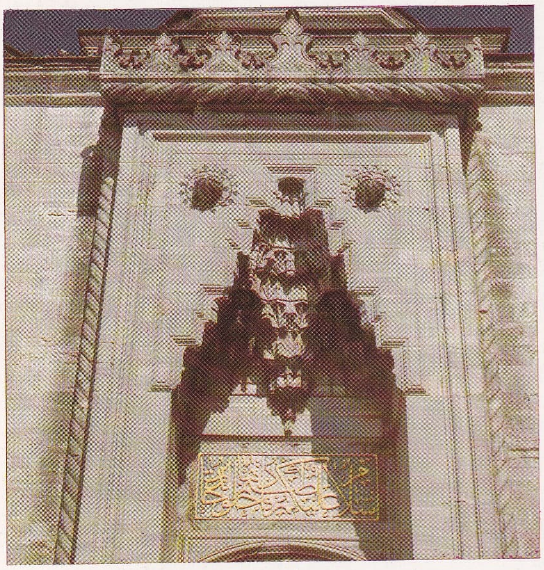

Beyazıt camii, kapı süslemeleri ve kitabe, İstanbul

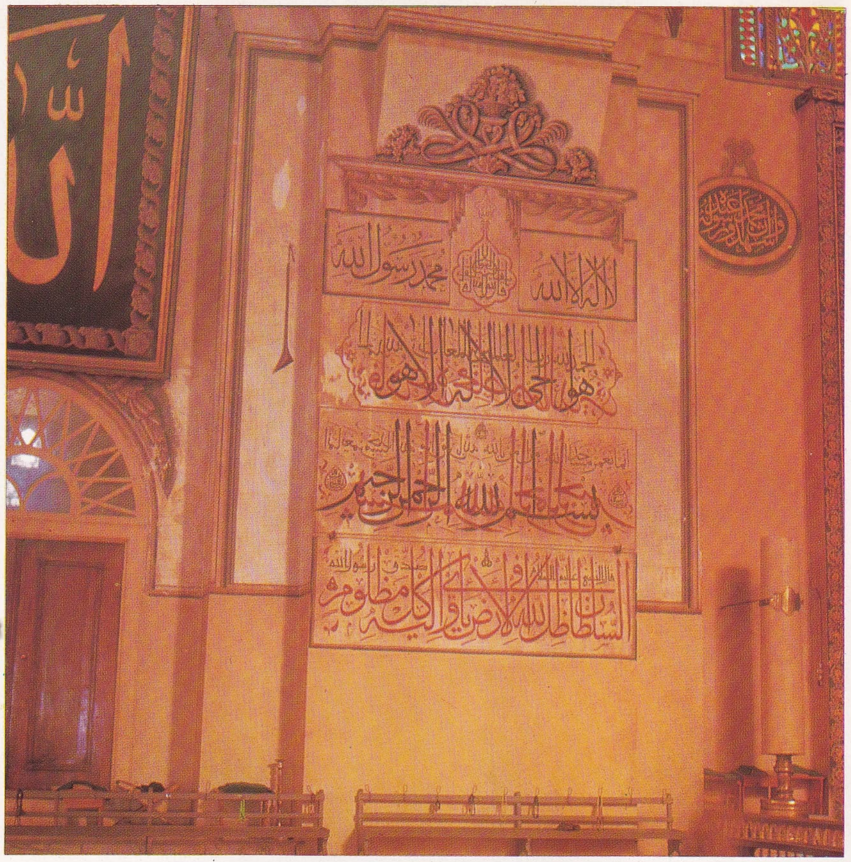

İslâm hat sanatı örneklerinden (Ulucami, Bursa)

Firdevsî'nin «Şehname»sinden bir minyatür
(Türk ve İslâm Eserleri müzesi, İstanbul)

Uşak halısı (Türk ve İslâm Eserleri müzesi, İstanbul)

veya bitkisel motiflerin kullanılmasından meydana gelen dekorlar, gittikçe karışık şekiller almış ve islâm dünyasında arabesk adını alan sonsuz birleşimlere imkân vermiştir. Genellikle kullanılan desenler, bitkisel süsler, geometrik çizgilerden ibaret soyut süsler, yazı motifleri, bazen de hayvan motifleridir. İnsan ve hayvanların anlatımı, silme arabesk süsleme ile birleşir ve plastik sanatta bunlar ancak hafif rölyef olarak görülür. Sasanî ve doğu asya etkisinde resimde belli bir ölçüde bağımsızlık elde eder. İslâm sanatında son dönemler dışında natüralizmin etkisi pek görülmez. İslâm dünyasının, bu konuda çok açık hadisler olmamasına karşılık, figüratif sanatlara karşı bir çekimserliği vardır. Emevîler, Abbasîler ve birçok türk ve şiî hükümdarların yönetimindeki ülkelerde, figüratif anlatıma zaman zaman topluma açık binalarda yer verildiği görülür. Buna karşılık islâmlığın ilk dönemlerinde, Afrika'da berberî hükümdarların, Mısır ve Suriye Memlûklarının yönetiminde bu çeşit sanat eserleri tamamen yasaklanmıştır.

Plastik sanatlarda Selçuklular Doğu Türkistan'dan Orta Asya'daki budist sanata benzer bir gelenek getirmişlerdir. Bu, Konya ve Bağdat şehir duvarlarındaki birkaç heykel, aslan, çift kartal, dragon v.b. rölyeflerinde ve saray hayatını anlatan bazı alçı kabartmalarda görülür. Bunlardan başka bazı alçak kabartmalardaki insan ve hayvan figürlerine dağınık olarak XI. ve XIV. yy.lar arasındaki dönemde, kirişlerdeki dekoratif oymacılık örnekleri arasında rastlanır. XVI. ve XVII. yy.larda moğol imparatorları döneminde, Delhi ve Fatehpur Sikhri fil heykellerinde hint etkileri görülür. Sasanî etkisi ise XIX. yy.da İran Feth Ali Şah kaya rölyeflerinde bulunur. Bunun dışında diğer plastik sanatlar, küçük ölçüdeki çalışmaların sınırı içinde kalır.

● *Figüratif resim.* Halka açık binaların dışında kalmakla birlikte özellikle hamam ve haremlerde hoşgörüyle karşılanmıştır. Bu tarz resim erotik fresklerde, öğretici kitap süslemeciliğinde ve su kabı, şişe, kadeh gibi ev eşyalarında anlatımını bulmuştur. Halifeler, kendi saraylarında özel dairelerinin dekorasyonunda figüratif resmi kullanmışlardır. Emevî devrinde Velid (712-715), çöldeki Amrah kasrının hamamını, doğumun ve ölümün, hayatın üç çağını, avcıları ve av hayvanlarını, müzisyenleri ve rakkaseleri, yıkanan kadınları, tahttaki halifeyi, müslümanları tarafından devrilen hükümdarları v.b. anlatan geç antik üslûpta fresklerle süslettirmişti.

● *Süslemecilik.* İslâm sanatının temellerinden biridir. Batı sanatındaki birçok plastik yaratışın yerini alır. Bütün plastik imkânlardan yararlanan, hiç birine yabancı kalmayan, kapalı bir biçim dünyasıdır. Cami ve saray duvarlarını, figüratif resimlerin arka planını, heykeli, camcılığı, çömlek ve vazoları, mobilyayı ve bronz âletleri, silâhları ve mücevherciliği, ciltçilik ve yazı sanatını kucaklayan geniş bir şekiller dünyasıdır. Çeşitli teknikleri ve malzemeleri mükemmel bir uyum içinde kendi kullanış alanına katmasını bilmiştir. Süslemeciliğin motifleri geç antikiteden, eski doğu ve barbar göçlerinden gelir. İlk eserlerde, esas motif, roma ve bizans sanatındaki gibi, kıvrılan asma filizleriydi. Bu örneklerde yüzey asma yapraklarıyle kaplıdır, geniş rozetler ve hayvan figürleriyle zenginleştirilmiştir. Samarra'daki abbasî binalarında, alçı kaplama duvarlar ve fresklerde aynı motifler bulunmuştur.

Bunun yanı sıra, bedevî kabilelerinin ağaç oymacılıklarında yeni bir süslemecilik tarzına rastlanır. Arap ve türk hanedanları yönetiminde, onların sanat özelliklerini kazanan süslemecilik, X. yy.dan XVI. yy.a kadar tamamen soyut bir dekorasyon sanatı olarak gelişti. Önde gelen elemanlar silme, arabesk ve hurma yaprağıydı.

İlk devirlerdeki kıvrılmış asma yaprağı, hurma yaprağı ve doğunun hayat ağacı, birbirine karışmış, dramatik bir birlik halinde yan yana gelmişti. Tamamlanmış hurma yapraklarıyle, bunların şeytanî masklar haline dönüştürülmesiyle ve Moğol döneminde katılan çin bulutlarıyle süslemecilik zenginleşti. Arap yazısı çeşitli yerlerde dekoratif bir eleman olarak kullanılmıştır. Başlangıçta yatay ve düşey çizgilerden meydana gelen kûfi yazı, bina süslemeciliğinde önemli bir yer tutuyordu. Yazı sanatı sonradan çeşitli üslûplar kazanmıştır. Osmanlı sanatında doruğuna varmış ve yer yer batı sanatında, resimde görüldüğü gibi bağımsız yüzeylerde de kullanılmıştır. (Bk. HAT.)

● *Çini ve seramik.* Bu bakımdan en zengin eserler bırakan medeniyetlerden biri de islâm medeniyetidir. İslâm çiniciliği sasanî örneklerinden yararlanmıştır. Bu sanatın kökleri bir yandan Mezopotamya, İran ve Çin'e uzanmaktaysa da, islâm çiniciliği, desenlerinin özelliği ve tekniği bakımından onlardan aşağı kalmamış, özellikle Osmanlı devrinde en mükemmel örneklerini vermiştir. Helenistik ve sasanî unsurlarıyle zenginleştirilmiş hayat ağacı ve benzeri motifler bulunan sırsız çömlekler gibi, renkli sırlanmış tuğlanın kullanılışı da Babil'den miras kalmıştır. İlk sırlı çömlekler Samarra'da görüldü. Arap orduları Türkistan'ı işgal ettikten sonra, Tang sülâlesine ait çin seramiklerinden de etkilendi. Bu surette IX. yy.dan sonra, iran ve çin etkileri birleşerek zengin bir seramik sanatı meydana geldi.

İslâm inançları, özellikle ilk zamanlarda dünya malına önem vermekten kaçındığı için altın eşya da kullanılmıyordu. Altın eşyanın yerini tutmak üzere ancak çinilerde altın parlaklığını ve görünüşünü yansıtan yeşil, kahverengi, menekşe rengi arasında değişen renkler kullanıldı. Sasanî devrinin muhteşem altın ve gümüş kaplarının biçimi seramik eserlere uygulandı. Bu tarz, özellikle Selçuk ve Moğol dönemlerinde en yüksek noktasına ulaştı. Abbasî halifeleri Çin'den Sung sülâlesine ait seramikler getirttiler. Bunların beyaz, sarı ve yeşil renkli taşkın sırı ve beneklerle işlenmiş balık ve benzeri desenleri islâm sanatında da etkisini gösterdi.

Selçuklularla, çiniciliğe yeni bir uzakdoğu etkisi gelmiştir. Bu devirde çini yapımının merkezi Rey şehriydi. Burada yapılan çiniler ileri bir teknik eseriydiler. Soluk mavi ve sarı desenleri vardır.

Mutfak eşyaları, beyaz zemin üzerinde yaldızlanmış şeritler içinde, zengin figür kompozisyonlu kâseler, taşlar ve şişelerden oluşur. Aynı zamanda insan ve hayvan biçimlerinde kaplar vardır. Bu eserlerde genellikle menekşe rengi, cilâlanmış zemin üzerinde, klasik arabesk ve hurma dalı motifleri, sfenksler, taçlanmış kadın başlı kuşlar, tavus kuşları, filler, savaş ve saray hayatı sahneleri, tipik uzun örgülü saçlarıyle biniciler ve bunların süslü elbiseleri görülür. Rey'in Moğollar tarafından yıkılmasından sonra, Sultanâbâd ve Veramin, seramik sanayiinin merkezi oldu (XIII. ve XIV. yy.). Yalnız sırlı çanak çömlek değil, yeşil ve koyu mavi tonlar taşıyan çiniler en çok yapılanlardı. XVI. yy.dan itibaren mavi ve gri desenli beyaz çin porseleni büyük ölçüde ithal edildi ve esas tip oldu. Bu porselenin süslemesi kopya edilerek serbestçe geliştirildi, fakat porselenin kendisi başarıyle imal edilemedi. Bunun yerine oldukça benzeri olan bir çeşit çinifayans yapıldı. İslâm çiniciliğinde genellikle figürler erken kayboldu. Bunun yerine arabesk ve yazı kompozisyonları geçerli oldu.

Daha sonra Ön Asya'da Osmanlıların Kütahya ve İznik çiniciliği XV. yy.dan itibaren büyük bir gelişme gösterdi. Bir ölçüye kadar natüralist lâleler, karanfiller, güller, selviler, zambaklar v.b. son devirlerde de birtakım figürler dekorasyonda kullanıldı. Genellikle beyaz zemin üzerine kobalt mavisi, türkuvaz, yeşil ve menekşe renklerinden desenler yapıldı. Osmanlı çiniciliği son olarak İstanbul tezgâhlarında gelişimini tamamlamıştır.

● *Mobilya.* Zengin duvar dekorasyonunun bir sebebi de, ibadethanelerde ve evlerde batı anlamında mobilyacılığın hemen tamamen yokluğundandır. Yerde oturma geleneği gibi bu da bedevî geleneğine dayanır. Evde kullanılan çanak-çömlek, duvar içine yapılan gözlerde, tahtadan raflarda veya duvar içindeki raflarda saklanırdı. Başlıca mobilyalar arasında halı ve kilimler ile küçük, alçak, yuvarlak ve uzunca masalar yer alıyordu. Sandalye XVII. yy. da ancak yüksek zümrelerde kullanılmağa başlandı. Camilerde Kur'an kürsü üzerine konur ve çoğunlukla bir çekmecede saklanırdı. Mimber bir merdivenin üstünde, bir loca şeklindeydi. Bütün bunların bir özelliği de, sedef, fildişi kakma işlemeli bir süsleme tarzına sahip olmalarıydı. Ağacın eğilmesini önlemek bakımından da bu gerekliydi. Harem kapıları da aynı tarzda, ekseriya zengin bronz süslemecilikle işlenirdi. Balkon parmaklıkları küçük kavisli tahtalardan yapılmıştı.

Evde bulunan diğer eşyalar arasında, bronz, çini, cam ve diğer maddelerden yapılmış, mücevher kutuları, masa takımları, lambalar, mangallar, şamdanlar v.b. sayılabilir.

● *Madenî eşya.* Burada da gene doğu geleneklerî, özellikle sasanî ve uzakdoğu etkileri görülür. İşçiliğin çoğu sadece silâhlar için kullanılan, bronz ve demir üzerineydi. Dinin koyduğu yasak yüzünden altın ve gümüş eşyanın kullanılması sınırlıydı.

İlk dönemin islâm mücevherciliği bundan dolayı pek az eser bırakmıştır. Bu eserler arasında Fatımî ve Moğol dönemlerinin pek rastlanmayan tokaları, bilezikleri v.b. yer alır. Altın ve gümüş işçiliği zamanla gelişmiş ve yalnız süs eşyası değil ev eşyası yapımında da bu madde kullanılmıştır.

● *Bronz.* Sasanî üslûbunda aslan, dragon, sfenks, tavus kuşu, güvercin, horoz ve benzeri hayvanlar aynı zamanda bronzdan döküldü, mangal, leğen v.b. yapımında bu formlar kullanıldı.

Çin kaynaklı yuvarlak bronz aynayı islâm sanatına Selçuklular getirdi. Bu aynaların tersi 'e hafif rölyef halinde, ya ikiz örneğiyle çevrelenmiş yüz yüze iki sfenks veya bir el yazısı kuşağıyle çevrelenmiş yedi ana gökcisminin (Güneş, Ay ve beş yakın gezegenin) astrolojik sembolleri bulunan iki friz yer alır.

● *Cam ve kristal.* Çömlekçiliğin aksine cam işçiliği eski yunan dünyasından miras kaldı. Bu eserlerin yapımında Suriye ile Mısır merkez oldu. Fatımî döneminde, ya dıştan kabartma süsler, ince çizgi ve şeritler kullanarak veya yapım arasında helezonî sarmaşık filizleri ve hayvan figürleri meydana getirilerek dar boyunlu şişeler, taslar, maşrapalar ve koku şişeleri imal ediliyordu. Bu dönemde sasanî kaynağından gelen figürler ve dairevî sarmaşık filizleriyle süslü kristal kaplar taklit edildi. Şişeler, taslar ve daha çok camiler için asma kandiller arabesk ve el yazısı kuşaklarıyle ve bol renk (beyaz, kırmızı, mavi ve sarı) içinde madalyonlar ile kaplanmıştı. Süslemede kullanılan konular binici figürleri, hanedan armalarıydı.

● *Silâhlar.* Eski islâm silâhlarının XIV. yy.dan XVI. yy.a kadar olan döneme ait çok güzel örnekleri bulunmaktadır. Şam ve Toledo çeliğinden olan islâm kılıçları çok güzeldir.

Kılıçlar kakma işleme ile altın ve gümüş ince çizgiler, arabeskler, süslerle ve aynı zamanda Çinlilerinki gibi phoenix ve dragonlarla süslenirdi. Daha ileri dönemde kakma, kabzaya yakın kısımda, tahdit edildi, kalan kısım hak edilmiş rölyef ile süsleniyordu.

Kılıç kınları kabzaya uydurulmak için ayrıca süsleniyordu. Silâhlar arasında savaş baltaları ve topuzlar da bulunmaktaydı. Bunlardan birincisi hem hak edilmiş rölyef hem kakma işleme ve telkâri işçiliği gösteriyordu. Topuzun başı ekseriya taş kristaldi, yivle veya kabartma ile zengince süslenmişti.

◆ **İslâmî** sıf. *Esk.* İslâm diniyle ve islâm dininden olanlarla ilgili.

◆ **İslâmiyan** çoğl. i. *Esk.* Müslümanlar, islâm dininden olanlar. (→ Bibliyo.) [M]

İSLÂMÂBÂD, imparator Evrengzib'in Hindulardan aldığı çeşitli şehirlere verilen ad. En önemlileri, Bengale körfezindeki Çittagong (Cadegan), Dekkan'da Çâknâ, Cemnâ'daki Methurâ'dır. İslâmâbâd'ın Evrengzib devrinden, Şah Âlem II'nin devrine kadar geçen süre içinde basılan paralarda adı geçti. Çittagong'da paraların basıldığı yer, genellikle İslâmâbâd olarak geçmektedir. Çâknâ 1659'da, Câdegân ise 1664'te İslâmâbâd adını aldı. Bugün bu üç şehirden hiç biri için bu ad kullanılmaz. (M)

İSLÂMÂBÂD, Keşmir'de şehir. Cehlum kanalının başlangıç noktasındadır. Şehre, müslümanlar tarafından fethedildikten son-

ra sultan Zeynelabidin tarafından bu ad verildi. Şehirde bugün dokuma sanayii gelişmiş haldedir. (M)

İslâm Ansiklopedisi, Millî Eğitim bakanlığı tarafından yayımlanmakta olan ansiklopedi; sadece islâm dünyasıyle ilgili tarih, coğrafya, etnografya ve biyografi maddelerine yer veren *İslâm Ansiklopedisi* önce Hollanda'nın Leiden şehrinde bazı avrupalı, rus, türk ve arap bilim adamlarının katılmasıyle ünlü yayıncı E. J. Brill tarafından almanca, fransızca ve ingilizce olarak yayımlandı (1908-1938). Bu basımda M. Th. Houtsma, T. W. Arnold, R. ve H. Basset, R. Hartmann, A. J. Wensinck, W. Heffening, E. Lévi-provençal, H.A.R. Gibb ve A. Schaade gibi ünlü şarkiyatçılar çalışmıştı. İslâm Ansiklopedisi 1940 yılından itibaren de Millî Eğitim bakanlığının kararı ile İstanbul Üniversitesi Edebiyat fakültesinde Adnan Adıvar, Reşit Rahmeti Arat, Ahmet Ateş, Cavit Baysun ve Besim Darkot'tan kurulu bir komisyon tarafından Leiden basımı ve *Handwörterbuch des İslâm* (İslâm El Lûgati) esas alınarak telif, değiştirme, tamamlama ve tercüme suretiyle yayımlanmağa başlandı. İslâm Ansiklopedisi'nin Leiden basımında Türklerle ilgili maddeler oldukça az ve eksikti. İstanbul'da yayımlanan İslâm Ansiklopedisi'nde bu maddelere ağırlık verildi.

1971 Yılında T harfine ait 121. fasikül (XII. cilt) yayımlandı. Avrupa'da değiştirme ve düzeltmelerle yapılan ikinci baskısının 1970 yılında I harfine ait 58. fasikülü (III. cilt) çıktı. (M)

İslâmbey camii, İstanbul, Eyüp semtinde, aynı adı taşıyan caddede cami. Kanunî Sultan Süleyman devri ümerasından İslâm Bey tarafından yaptırıldı (1519). Duvarları kârgir, çatısı ahşaptır. (M)

İslâm birliği (Panislâmizm de denir), XIX. yüyılın ikinci yarısında islâm dünyasını, karşılaştığı tehlikelerden kurtarmak amacıyle müslümanların halifenin etrafında toplanarak batı dünyasına karşı kurdukları birlik. XIX. Yüzyılın ikinci yarısında islâm dünyasının içinde bulunduğu kötü durum, dünya müslümanlarını, himaye ve liderlik için osmanlı padişahına dönme zorunda bıraktı. Nitekim, Hindistan'da çıkan askerî ayaklanmadan (1857-1858) sonra İngilizler, bu ülkede bazı zecrî tedbirler alarak eski hükümdar ailesini dağıttılar, çoğunluğu müslüman olan halkı lidersiz bıraktılar. Öte yandan, Ruslar, 1868'de Orta Asya'da Semerkant'ı aldıkları ve Buhara emîrliğini kendilerine bağlı bir devlet haline getirdikleri gibi, 1881'de İngilizler Mısır'ı, Fransızlar Tunus'u işgal ettiler, Almanlar da Dârüsselâm'ı himayeleri altına aldılar. Bütün bunlar islâm dünyasını sarstı ve bu duruma çözüm yolu aramağa zorladı. Nitekim, daha 1870'te islâm dünyasına karşı batının kültürel ve emperyalist tehdidinin farkında olan Namık Kemal, Osmanlıların islâm liderliğine geçmesini istiyordu. Ancak, onun İslâm birliği düşüncesi siyasî olmaktan çok kültürel alanda kalıyordu. Avrupa'ya en yakın müslüman bir devlet olan ve batılılaşma yolunda ileride bulunan Osmanlı devleti, bu yolda İslâmlığın da tabiî lideri idi. Bu sırada rus emperyalizmi içinde yutulmak tehlikesiyle karşı karşıya bulunan Orta Asya'daki türk hanları, yardım için müslüman kardeşlerine başvurdular. Ortadoğu'ya ajan göndererek padişahla ilişki kurdular. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşları yüzünden bu çabalardan bir sonuç alınamadıysa da İslâm birliği ideali unutulmadı. Abdülhamid II devrinde İslâm birliği, Namık Kemal'inkinden farklı olmakla beraber, devletin resmî siyaseti oldu. Bu siyasete yön verilmesinde, özellikle Cemaleddin Afganî'nin (1838-1897) öğretilerinin büyük rolü oldu. Onun fikrine göre, İslâm'ın çökmesinin sebebi, İslâmlığı yıkmak peşinde koşan Hıristiyan Avrupa'nın saldırgan emperyalizmi idi. Bu yüzden, yabancı istilâcıları kovmak, imtiyazlarını kaldırmak, gerçek islâm itikadını eski haline getirmek ve bütün müslümanları meşru hükümdarı halifenin idaresinde tek bir devlet halinde birleştirmek gerekiyordu. Şüphesiz, böyle bir ödev, Osmanlı devletinin kudretinin çok üstündeydi. Fakat, bunu benimsemek Abdülhamid II'ye birçok avantaj sağladı. Osmanlı imparatorluğu içinde müslüman bağlılığını kuvvetlendirmek suretiyle, hürriyetçileri, milliyetçileri, özellikle muhaliflerini sindirme siyasetine başvurdu. Sonra da imparatorluk dışında önemli bir müslüman kamuoyunun desteğini kazandı. Bu surette emperyalist devletlerin müslüman topraklarında karışıklıklar çıkararak, Türkiye'ye karşı birtakım hareketlere girişmelerinin de önlenebileceği ümit ediliyordu.

Abdülhamid II'nin İslâm birliği siyaseti bir süre başarılı oldu. Cezayir, Mısır, Hindistan, hattâ Japonya'da faaliyete geçen özel ajanları, müslüman kamuoyunu tahrik ederek osmanlı padişahına yeni destekler sağladılar. 1897 Türk-Yunan savaşının bütün islâm dünyasında uyandırdığı yaygın ilgi, bu faaliyetin bir sonucudur. Bu arada Hindistan, Batı Hint adaları, Türkistan, Madagaskar ve Cezayir'deki müslümanlar arasında karışıklıklar ve ayaklanmalar çıktı.

İkinci Meşrutiyet sırasında, kısmen de olsa bu siyasete devam edilmek istendi. Balkan savaşları süresince ve özellikle, Birinci Dünya savaşında islâm dünyasının desteğinden yararlanmak yolunda birtakım çabalar sarfedildi. Bu siyasetin başarılı olmadığı gerek savaşlar sırasında, gerek savaşlardan sonraki dönemde açıkça ortaya çıktı. (→ Bibliyo.) [M]

İSLÂMBOL. Bk. İSTANBUL.

İSLÂM GİRAY I, Kırım hanı (öl. Or ağzı [Perekop boğazı] 1532). Osmanlılara karşı bağımsız kalmak ve Moskova ile savaşmak isteyen kırım kabilelerinin büyük bir kısmını yönetimi altında toplayarak Kırım hanı oldu. Rusya içlerine kadar akın yaptı (1527) ve Ryazan bölgesini tahrip etti. Osmanlıların tuttuğu kardeşi Saadet Giray Han, Kefe'deki osmanlı beyi Bali Bey ve Azak beyi Şahin Bey ile birlikte, İslâm Giray'a karşı harekete geçtiler. İslâm Giray bunları yendi. Saadet Giray İstanbul'a kaçtı. İslâm Giray, Osmanlılar ile başa çıkamayacağını biliyordu. «Kalgay» olmak şartıyle osmanlı hükümetinin gönderdiği kardeşi Sahib Giray'ın hanlığını kabul etti. Moskova ile dostlu kurdu. Bir süre sonra Sahib Giray ile anlaşamayarak Or ağzına çekildi. Saadet Giray, mirza'larından Bâkî Beyi, İslâm Giray'ı yakalamak için Or ağzına gönderdi. Bâkî Bey, İslâm Giray'ı burada öldürdü. Neticede Osmanlı hâkimiyeti bölgeye kesin olarak yerleşti. (M)

İSLÂM GİRAY II, Kırım hanı (öl. Akkerman 1588). Kırım hanı Mehmed Giray'ın Osmanlılara karşı gelmesi üzerine, Kırım hanlığına Alp Giray getirildi. Bir süre sonra Osmanlılar Alp Giray'ın yerine İslâm Giray'ı Kırım hanı tayin ettiler (1584). İslâm Giray Kılıç Ali Paşa kumandasında 25 kadırga ile Kırım'a gitti. Eski han Alp Giray, İslâm Giray'ın hanlığını kabul etti. Bütün Kırım halkı da hana bağlılığını bildirdi. Osmanlı hâkimiyeti bölgeye daha kuvvetli olarak yerleşti. Mehmed Giray'ın oğlu Saadet Giray, 10 000 kişilik ordusu ile Bahçe Saray'a kadar geldi. İslâm Giray, Kefe kalesine, Osmanlılara sığındı. Osmanlı ordusu ile kanlı çarpışmalar oldu. Bu ayaklanma İstanbul'da büyük endişe uyandırdı. Kılıç Ali Paşa donanma ile Karadeniz'e açıldı. İslâm Giray, daha sonra Saadet Giray ile yaptığı iki savaşı kazandı. Dış siyasetini osmanlı menfaatlerine uydurdu. Böylece Osmanlı imparatorluğu ile Kırım arasındaki birlik daha kuvvetlendi. (M)

İSLÂM GİRAY III, Kırım hanı (öl. 1654). Selâmet Giray Hanın büyük oğlu. Canıbek Giray zamanında yapılan Lehistan seferinde esir düştü ve yedi yıl tutuklu kaldı. Murad IV serbest bırakılmasını sağladı. Yanbolu'ya yerleşti. Bahadır Giray, han olunca onun kalgayı oldu. Bir süre sonra İstanbul'a çağırıldı ve Kal'a'yı Sultaniye'de oturmağa mecbur tutuldu. Burada eşik ağası Sefer Gazi Ağa ile entrikalara başlayınca Rodos'a sürüldü. Fakat Cinci Hoca'nın aracılığı ile, iki ay sonra yeniden İstanbul'a çağırıldı. İdaresinde kusur görülen Mehmed Giray Hanın yerine hanlığa getirildi (1644). Kardeşi Kırım Giray'ı kalgay, Gazi Giray'ı da nûreddin (ikinci veliaht unvanı) seçti. Çerkes beyleri arasındaki çatışmalara son vermek için yaptığı seferde İana bölgesini yağma etti; halkını da kılıçtan geçirdi (1644). Böylece Çerkesler üstünde de hâkimiyet sağladı. Lehistan'a yapılacak sefer için, rus çarına anlaşma teklifinde bulundu (1653). Fakat Ruslar anlaşmayı 1 yıl sonra kabul ettiklerinde İslâm Giray ölmüş olduğundan bu sefer yapılamadı. (M)

İSLÂMİYET i. (ar. *islâm*'dan *islâmiyyet*). Müslümanlık. Bk. İSLÂM. (M)

İslâm Zirve konferansı, Mescidi Aksa yangınını ve Filistin statüsünü görüşmek üzere yapılan konferans. Fas kralı Hasan II ve Suudî Arabistan kralı Faysal tarafından düzenlenen Birinci İslâm Zirve konferansı Rabat'ta (Fas) toplandı (22-25 eylül 1969).

Böyle bir işe girişilmesi Avrupa ve Amerika'yı kaygıya düşürdü. Dünya siyasetinde bir ağırlık merkezi olabilecek duruma gelen toplam 600 milyonu aşkın nüfuslu islâm devletleri arasında bir «İslâm bloku» doğması düşüncesi bu kaygılara yolaçtı. Müslüman din adamları çoktan islâm kardeşliğine dayanan bir birliğin kurulması yolunda çalışmanın gerektiği görüşünü ortaya atmışlardı.

Din anlayışının hâkim olduğu ve milletlerarası çapta etkileri görülebilecek bu türde bir konferansın toplanabilmesi oldukça güçtü. Üstelik üç yüzyıldan beri de böyle bir fikri gerçekleştirmek mümkün olamamıştı. Hattâ Kahire'ye kadar giren Napolyon Bonapart, Trablus'ta islâm propagandası yapan Mussolini ve 1920 Bakû kongresinde aynı yönde tekliflerde bulunan Zinovyef bu tasarıların kuvveden fiile geçirememişlerdi. Bütün bu birleştirme ve hükmetme özlemlerinin gerçekleşmemesinde dış dünyanın etkilerinden daha çok, islâmlar arasındaki görüş ayrılıklarının rolü olmuştur. Ancak İsrail-Arap savaşından sonra, tüm arap ülkelerini içine alan yenilmişlik duygusunun dinî bir nitelik alması ve gelişmiş ülkeler önünde iktisadî ve siyasî yönden de, güçlü olma düşüncesi belirdi. Bu anlayışın kuvvet kazanmasında şüphesiz çeşitli devletlerde yaşayan müslümanların, aralarında besledikleri dayanışmanın da payı büyüktür.

21 Ağustos 1969'da, Mescidi Aksa yangınının islâm âleminde uyandırdığı heyecan üzerine böyle bir zirve toplantısına gidilmesi de konferansın önemini belirtiyordu.

Yukarıdaki özellikleri göz önüne alarak, islâm âleminde duyulan heyecanı yatıştırmak ve konferansta şiddet yolu tutulmasını önlemek amacıyle Ortadoğu meselesinde haziran ayında toplantılarına son vermelerine karşılık, U - Thant'ın çağrısı üzerine, konferanstan bir gün önce (20 eylül 1969) toplanan Dört Büyükler (Amerika, Rusya, İngiltere, Fransa) yayımladıkları bildiride «Ortadoğu'da yaşayan devletlerin bağımsızlık ve hâkimiyet haklarının dokunulmaz ve değiştirilemez» olduğunu, «22 kasım 1967 tarihli Güvenlik konseyi kararına (İsrail'in haziran 1967 savaşında işgal ettiği topraklardan çekilmesine ait karar) bağlı olduklarını» bildirerek islâm ülkelerini etkilemek ve desteklemek yolunu tuttular, bunda başarı sağladılar.

Konferansa, devlet başkanı, hükûmet başkanı ve temsilcileri seviyesinde olmak üzere içlerinde Türkiye'nin de bulunduğu 25 devlet katıldı. Filistin Kurtuluş teşkilâtı

İslâm Zirve konferansı'nda türk delegasyonu

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

müşahit olarak bulundu. Hindistan Müslüman cemaati, Pakistan ile çıkan anlaşmazlık üzerine son günü toplantıya katılmadı. Mısır siyasetini güden arap devletleri, bütün İslâm devletlerinin İsrail ile siyasî ilişkilerini kesmelerini ve filistin fedailerine maddî yardımlarda bulunmalarını istediler. İsrail ile diplomatik ilişkileri olan devletler ise (özellikle Türkiye, İran, Nijerya ve Senegal) bu devletin tanınmasını istiyorlardı.

Konferans, ılımlılarla aşırılar arasında bir uzlaşma niteliğini almıştır. Görüşmeler sırasında aralarında anlaşmazlık bulunan devletler, ikili görüşmelerle çözüm yolu aramak konusunda anlaşmaya vardılar. İran ile, bu devletle diplomatik ilişkilerini kesen Mısır arasında yakınlaşma sağlandı.

Konferansta daha birçok anlaşmazlık ortaya çıktı. Fakat önemli olan taraf dinde birliğin belirmesidir. Siyasî ve taraf tutucu düşünceler ikinci planda kalmıştır.

Aksa yangınının uyandırdığı heyecan üzerine toplanan konferansta, taassup yolu tutulmadı ve «Cihad» ilân edilmedi.

İsrail'e karşı alınan kararda, 22 kasım 1967 Güvenlik konseyi kararına dayanıldı Adalet ve haysiyete uygun olmak şartıyle barış yolunda olduğunu belirten konferans, Birleşmiş Milletler anayasasına bağlı olduğunu açıkladı. Esas statüyü sağlamayan her türlü çözümün reddinde anlaşmaya varıldığından, millî kurtuluş yolunda savaşan filistin halkının desteklenmesi kabul edildi. Konferansa katılan devletler arasında ilişkileri sağlamak üzere bir daimî sekreterlik kurulması uygun bulundu. Böylece konferans, yumuşak bir hava içinde çalışmalarını bitirdi. (M)

İSLANDS koyu, ing. **bay of Islands,** Yeni Zelanda'nın kuzey ucunda koy. XIX. yy. başında avrupalı balina avcıları ve tacirlerin Büyük Okyanusun güneybatısında sık sık uğradıkları bir yerdi. (L)

İSLAS DE LA BAHİA, Antil denizinde Honduras'a bağlı takımadalar, Honduras kıyısı açığında, Roatan (en büyük ada), Guanaja ve Utila adalarından meydana gelen takımadalar 10 400 nüfuslu bir idare bölgesidir (merkezi, *Routan*). [L]

İSLAV veya **SLAV** i. (eski islavca *slava*, şan >fr. *slave*'dan). Rus, çek, sırp, hırvat ve bulgar halklarının tümüne verilen ortak ad. ‖ (İsim tamlamalarında) İslav halklarına özgü: *İslav dansı*.

— Leng. *İslav dilleri*, Doğu ve Orta Avrupa'da konuşulan aynı aileden hint-avrupa dilleri bütünü. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Ethol. *İslav*'lar, Orta ve özellikle Doğu Avrupa'da geniş bir alanda yaşarlar. Bu alan, Adriyatik denizinin Balkan kıyılarından, Bohemya ile Weser ırmağının sağ kollarının yukarı ve orta çığırlarına ve Ural dağlarına kadar uzanır; hattâ daha doğuya, Kuzey Asya'nın büyük bir kesimine taşar. İslav halklarının hepsi aynı tipte değildir; melezleşmeler sonucu, antropolojik özellikleri her yerde aynı olmaktan çıkmıştır. Tek bir islav milleti yoktur, ayrı ayrı birkaç islav milleti vardır. Bu milletlerin birleşmesi, bir dönemde panislavist'lerin rüyası olmuştur.

Bütün bu halkların ortak adı, «san» veya «söz» anlamına gelen *slava* köküne bağlanır, bu kök birçok özel isimde de karşımıza çıkar (Boleslav, Yaroslav v.b.). Aslında bu terim, başlangıçta yalnız birkaç kavmi veya kabileyi belirtmekte kullanılıyordu; sonradan yaygınlaştı. Bugün bu genelleme herkesçe kabul edilmiştir ve Ruslar, Polonyalılar, Ukraynalılar, Çekler, Slovaklar, Slovenler, Hırvatlar, Sırplar ve Bulgarlar «islav» adı altında toplanır. Çok geniş bir alana yerleşmiş olan bu halklar, zaman zaman başka halkların hâkimiyeti altına girmiştir (eski Avusturya-Macaristan imparatorluğu, Osmanlı imparatorluğu). Bu yüzden İslavlar iki büyük gruba ayrılır: en büyük grup olan Kuzey İslavlar ve Adriyatik kıyılarına yakın yerleşmiş halkları (Sırplar, Hırvatlar ve Slovenler) içine alan Yugoslavlar veya Güney İslavları ile Bulgarlar. Bu kısmı sloven litürjik dilinde ve yunan dinindendir, fakat katolik kilisesine bağlıdır (Ukraynalıların bir kısmıyle Hırvatlar); büyük bir kısmı da katoliktir (Polonyalılar, Çekler, Slovaklar, Slovenler ve Hırvatlar). Ayrıca çeşitli islav halkları arasında var olan dil farkları da göz önünde tutulmalıdır.

— Leng. *İslav dilleri*, kapsadığı dillerin sayısı bakımından bütün Avrupa'nın en önemli dil öbeğini meydana getirir. İslav dilleri üç öbeğe ayrılır: güney islavca öbeği, batı islavca öbeği, doğu islavca öbeği.

1. *Güney islavca* öbeğinin kapsadığı diller: Slovenya (Yugoslavya) ve Hırvatistan, İtalya ve Avusturya'ya komşu bölgelerde konuşulan *Slovence;* Sırbistan, Hırvatistan, Karadağ, Bosna-Hersek'te konuşulan *sırp-hırvat* dili. Bulgaristan, Romanya, Yunanistan ve Besarabya'da konuşulan *Bulgarca;* Sırbistan ve özellikle Yugoslav Makedonya'sında yaygın olan Bulgarca tipindeki *makedonya ağızları*.

2. *Batı islavca* öbeğinin kapsadığı diller; Bohemya-Moravya ve Slovakya'da konuşulan ve birbirine çok yakın olan *Çekçe* ve *Slovakça;* Polonya'nın günümüzdeki sınırları içinde konuşulan *Polca;* Baltık kıyısında Gdanks'ın batısında konuşulan *Kaşubca;* Spree'nin yukarı kesiminde Bautzen ile Cottbus arasında konuşulan *Lusace Sorabcası*.

3. *Doğu islavca* öbeğindeki diller: bütün S.S.C.B.'de konuşulan asıl *Rusça* (*Büyük Rusça*); Beyaz Rusya'da ve Rusya Federatif cumhuriyetine komşu bölgelerde konuşulan *Beyaz Rusça;* Ukrayna'da ve birçok göçmen aracılığıyle bütün S.S.C.B.'de konuşulan *ukrayna dili*.

Bütün bu diller, Hıristiyanlıktan sonra yüzyıllarca hemen hemen değişmeden kalan *Ortak İslavca*'ya dayanır. Aslında Selânik'teki eski makedonya dili olan ve IX. yy. sonunda Kiril ve Metodiy'in İncil ve yunan litürji metinleri tercümesi sayesinde bilinen *Eski İslavca* aracılığıyle ortak İslavca üstüne yaklaşık bilgiler edinebiliriz. Önce glaglotik alfabesiyle, sonra Yunancadan alınan kiril alfabesiyle, yazılan bu kutsal dil, (*Slavonca*) daha yakın dönemlerden kalan biçimleriyle ve kullanan çeşitli halkların dillerine uyarlanarak (*Rus Slavoncası, Bulgar Slavoncası, Sırp Slavoncası*) ortodoks kiliselerinde kullanıldı. Ortaçağda islav dilleri, batıya doğru bugün olduğundan çok daha fazla yayılmıştı. Modern dönemde Almanca tarafından ortadan kaldırılan islavca ağızlarına (Polca, Kaşubca ve Sorabca da bunlar arasındadır) *Lekhit* denir; meselâ XVIII. ve XIX. yy.da ortadan kalkan Elbe'nin aşağı kesimindeki *Polabca* ve Pomeranya'daki *Slovens* dili. Hem hint-avrupa modeline çok bağlı, hem de çok orijinal olan islav dilleri Ortak İslavcanın ana özelliklerini veya hiç değilse bu özellikleri hatırlatan özel nitelikleri günümüze kadar muhafaza etti: hint-avrupa dilindeki *k'*-nın *s*'ye dönüşmesi (msl. yunanca [*he*]*katon* ve latince *centum*'a karşılık *suto*, «yüz»); ön tarafta telaffuz edilen ünlülerle ard ünlülerin (ve daha sonra da ünsüzlerin) karşıtlaştırılması; kapalı hecelerin ortadan kalkması, karmaşık vurgu ve tonlama biçimleri; bir «canlı», bir de «cansız» cinsliği kapsayan yedi halli birçok isim çekimi; «belirsiz» adı verilen birçok normal sıfata eşil olarak «belirli» sıfatların varlığı; «görünüş» kategorisi etkisindeki fiiller, hint-avrupa kelimeleri. Ortodoks halkların İslavcaları, kiril alfabesinden türeyen ama bu alfabeden fazla uzaklaşmamış alfabelerle yazılırdı: rus, beyaz rus, ukrayna, bulgar, sırp alfabeleri. Katolik veya protestan mezhebine bağlı islav halkları ise ayırıcı işaretler ve her dile özgü harf grupları ekleyerek latin alfabesini kullanır. Glagolitik yazı bazı katolik hırvat kiliselerinde hâlâ kullanılmaktadır.

— Tar. İslav halklarının ilk yurtlarının Karpatların kuzeyinde, San, Kuzey Bug, Pripet, Berezina, Orta Dnieper ve Desna vâdilerinin çevrelediği bir bölge olduğu ileri sürülür. Plinius, Tacitus ve Ptolemaios da (M.S. I.-II. yy.) Vend'lerin (Germenler komşuları olan İslavlara bu adı veriyorlardı) bu bölgede yaşadıklarını yazarlar. Bu halkların tümüne birden verilen *İslav* adı, VI. yy.da ilk defa «Sklaven», «Esklavon», «Sloven» biçimlerinde ortaya çıktı ve yerleşti. Soğuk, ormanlık ve bataklıklarla çevrili bir bölgede yaşamaları ve büyük ticaret yollarından uzakta kalmaları sebebiyle ilk İslavlar düşük bir yaşama düzeyine ve az gelişmiş bir kültüre sahiptiler. Avcılık, balıkçılık, göçebe hayvancılık, arıcılık ve bazen de gezici tarımcılıkla (darı) uğraşıyorlardı. Merkezî sisteme uygun ve müstahkem şehirler ancak VI. yy.a doğru görünmeğe başladı. Aileler, klanlar ve kabileler halinde yaşayan İslavlar bir devlet kurma yeteneğini gösteremediler. Hukuk düzenleri kısas ilkesine dayanıyordu. Ruhlara inanıyorlardı. VI. yy.ın başından sonra izlenebilen, aslında ise M.S. II. yy.da başlamış olması gereken büyük göçler sonunda, islav grupları birbirinden ayrıldı. Bulgarlar ve sonra Avarlar tarafından bir süre federasyonlar halinde teşkilâtlanan Sklavenler 517'den itibaren Balkanları yakıp yıkmağa başladılar. Daha sonra 580'e doğru dağınık topluluklar halinde bu bölgede yerleşip kaldılar; Hellas ve Peloponnesos toplulukları, ıslav nüfusunun çoğunluğunu meydana getirmek ve Yunanlıları büyük çapta denize ve dağlara doğru püskürtmekle birlikte, Bizans tarafından' fethedilerek yunanlaştırıldılar. 679'dan sonra Tuna'nın güneyine yerleşen Bulgarlar hâkimiyetlerini ve adlarını Moesia, Trakya ve Makedonya'da yaşayan Sklaven'lere kabul ettirdilerse de çok geçmeden islavlaştılar.

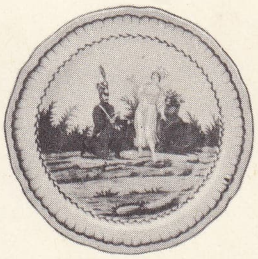
İslette fayansı

Daha batıda ise VI. yy.ın sonunda Pannonia'da oturan, Sırplar, Hırvatlar ve Slovenlerin çevresinde toplanan öbür İslavlar kıyıya doğru ilerleyerek, İllyria'daki latin halklarını yavaş yavaş bünyelerine aldılar. Bu Yugoslavlar (Güney İslavlar), Ortaçağda Hırvatistan, Bosna, Hersek, Raşka veya Sırbistan, Zeta ve Karadağ gibi devletler kurdular. Önceden de bir islav topluluğunun yaşadığı sanılan Doğu Germania'-da Germenlerin geri çekilmeleri sırasında (IV. yy.) yeni islav kabileleri gelerek VIII. yy.ın sonuna kadar, Batıya doğru ilerlediler. Slovaklar ve Çekler Tuna'nın kuzeyine Sorablar, Obodritler (bk. POLABLAR) ve Pomeranyalılar Erzgebirge'nin (Kruşne-Hory) ötesinde, Saale, Elbe ve Baltık boylarında yerleştiler. Gniezno Polan'ları ise Vistül havzasına hâkim oldular. Bütün bu Batı İslavları siyasî birliklerini koruyamadılar. Art arda Samo (VII. yy.) ve Büyük Moravya prensleri (IX. yy.ın ikinci yarısı) tarafından birleştirilmelerine rağmen, dağınık yaşamaları yüzünden yeniden parçalandılar. Bir savaş aristokrasisine sahip olan Çekler ve Lehler Bohemya ve Polonya devletlerini meydana getirdiler (X. yy.). Buna karşılık, bugün ancak Sorab (Lausitz) ve Kaşub (Vistül Pomeranyası) toplulukları ile ayakta kalan Kuzeybatı İslavları, X. yy.dan itibaren Almanlar tarafından yıkıldılar veya almanlaştırıldılar; çok geçmeden hızlanan alman akınları, çek, polonya ve sloven topraklarını sıkıştırmağa başladı. Macarların Tuna boylarına yerleşmeleri de İslavların aleyhine oldu; Macarlar çeşitli islav gruplarını parçalayarak kendilerinden önce bu bölgede oturan kabileleri yok ettiler veya macarlaştırdılar. Daha sonra da, Slovaklara (XI. yy.) ve Hırvatistan'a (XII. yy.) hâkimiyetlerini kabul ettirdiler. Daha doğuda eski Dacia'da oturan İslavlar, bilinmeyen bir tarihte latinleşerek, XIII. yy.-dan itibaren kendini belli eden rumen halklarının unsurlarından birini meydana getirdiler. Doğu İslavları veya onların Ant konfederasyonu Gotların (III.-IV. yy.lar) ve Hunların (V. yy.) boyunduruğundan sonra Avarlar tarafından Tuna'dan uzaklaştırıldılar (VI. yy. sonu). İstep bölgesine girememeleri ve uzun bir süre türk orduları tarafından kovalanmaları sebebiyle kuzeydoğuya doğru ilerleyerek barışsever ve dağınık bir halde yaşayan Finlilerle karşılaştılar. Güneyde, Dnieper ırmağı boylarında yerleşen islav kabileleri Hazarların hâkimiyeti altına girdiler. Kuzeyde İlmen gölü bölgesinde VII. yy.dan itibaren ilk Doğu İslav devletlerinin (Novgorod, Kiev v.b.) kurucuları oldukları sanılan maceracı ruslar veya Vareg'ler yerleşerek, buradaki halka adlarını verdiler. İslavlarda VIII. ve XII. yy.lar arasında gelişen Hıristiyanlık, islav dünyasını oldukça farklı iki din grubuna böldü. Polonyalılar, Çekler, Slovaklar, Slovenler ve Hırvatlar katolik kilisesine bağlandılar. Ruslar, Bulgarlar ve Sırplar ise kendilerine litürjik bir dil (Slavonca) ve bir yazı (glagolitsa, sonra kiril yazısı) kazandıran Bizanslılar (Kiril ve Metodiy) tarafından ortodokslaştırıldılar. Daha sonra da kendi millî kiliselerine sahip oldular. Ortaçağ sonlarında Asya'dan gelen barbar

Foto. LAROUSSE

kavimlerin akınları İslavlara çok zarar verdi; Rusya, Tatarlardan kurtulabildiyse de (XV. yy.), Güney İslavlar osmanlı hâkimiyeti altına girdiler (XIV.-XV. yy.). Polonya yok oluşunu hazırlayan bir çöküş devresine girerken, Habsburg toprakları içindeki (1526) Bohemya ve Hırvatistan da almanlaşmak ve macarlaşmak tehlikesi içindeydi. Yakın çağlarda, Rusya'nın gerçekleştirdiği büyük ilerlemeler, ezilmiş islav halklarını (Polonya dışında) bu ülkeye yakınlaştırdı. XIX. yy.da doğan milliyetçilik akımı içinde en önemlisi osmanlı ve avusturya yönetiminden bezerek kardeşlikleriyle tarihlerinin (1848 İslav kongresi) bilincine varmaktan coşmuş islav topluluklarının hareketi oldu. Panislavizm'e rağmen, Polonyalıları ezen çar, Osmanlılarla savaş halindeki Balkan İslavlarını zayıf bir biçimde destekledi. İslav milletleri kendi çabalarıyle bağımsızlıklarına kavuştu: Bulgaristan'ın (1885) ve Polonya'nın (1918) ayaklanması, Çekoslovakya ve Yugoslavya'nın kurulması (1918). 1914'ten ve 1939'dan önce islav dünyası üstünde yeniden hissedilen alman baskısı İkinci Dünya savaşı sonunda kesinlikle sona erdi. Bu savaş sırasında islav birliğinin mistik havasını yeniden canlandıran S.S.C.B. zaferden sonra çeşitli islav devletlerini sovyet nüfuz bölgesi içine soktu. (L)

İSLAY, Büyük Britanya'da ada, İskoçya'nın (Argyllshire) kuzeybatısında; 3 850 nüf. (L)

İSLE, Fransa'da Périgord ve Bordelais'de ırmak, Dordogne ırmağının (sağ kıyı) kolu; 235 km. Limousin dağlarından (Chalus bölgesi) doğar, Périgueux'nün yukarısında soldan Auvézère'i alır ve çok verimli bir vâdiden geçer. İsle, Double ile Landais'yi ayırır; Coutras'da Dronne'u (sağ kıyı) alır ve Libourne'a kavuşur. Kısmen kanal haline getirilen ırmağın 55 km'si sefere elverişlidir. (L)

İSLE-MALİGNE. Bk. İLE-MALİGNE.

İSLEME i. (*islemek*'ten *isle-me*). Mutf. Eti veya balığı, kurutmak ve bozulmadan saklamak amacıyle dumana tutma. (TÜTSÜLEME de denir.)

— ANSİKL. Hayvansal maddeleri bozulmadan saklamak için bulunmuş ilk usullerden biri olan *isleme,* çok eskiden beri amerika ve okyanusya yerlilerince bilinirdi. Almanya'da, beş veya altı hafta kadar yoğun bir duman içinde bekleterek *isli sığır eti* hazırlanır. Fransa'nın bazı doğu bölgelerinde de, sığır eti saklamak için bu usul uygulanır. (L)

İSLEMEK geçl. f. (*is*'ten *is-le-mek*). İs üzerinde karartmak. ‖ (Balık v.b.yi) Tütsülemek. ‖ (Sütle yapılmış muhallebi v.b.yi) İs kokutmak.

◆ **İslenmek** edilg. f. İsli hale gelmek: *Elleri islendi.* (M)

İSLET (L'), Kanada'da (Québec) idare bölümü, Saint-Laurent ırmağının sağ kıyısında; 24 800 nüf. İdare merkezi, *Saint-Jean-Port-Joli.* (L)

İslette fayansları. Fransa'da Epense'ta (Marne) bulunan İslette yapımevi, 1764 ile 1848 arasında faaliyetteydi: burada daha çok, kişiler, günlük hayattan sahneler, Napolyon'un hayatıyle ilgili olaylar v.b. resmedilmiş fayanslar yapıldı. İslette yapımevi, emay üzerine renk vurmağa dayanan Strasbourg tekniğinin yayılmasında yardımcı olmuştur. (L)

İSLEWORTH, İngiltere'de (Middlesex) kasaba, Heston and İsleworth'un bir kısmı, Londra'nın batı banliyösünde. İsleworth, 1760-1800 arası bir seramik (yumuşak porselen) merkeziydi. Fabrikayı Worcester'li J. Store kurmuştu, ressamı Goulding idi. İsleworth'un çay ve kahve takımları Worcester üslûbundadır ve sıraltı maviye boyanmıştır. (L)

İSLİ Sıf. (*is*'ten *is-li*). İslenmiş, isle kaplanmış.

— Matbaac. *İsli prova,* üzerine resim kazılmış bir levhadan kolasız çin kâğıdı üzerine çekilen ilk prova. (Bu provayı elde etmek için hazırlanan klişe is karası ile boyanarak basılır. Bu suretle levha üzerindeki eksik ve yanlışlar tamamen görülerek düzeltilmesi mümkün olur.) [M]

İSLİM veya **İSTİM** i. (ing. *steam*'den). Gücünden yararlanmak üzere elde edilen buhar.

— DEY. *İslimi arkadan gelsin,* temelleri ve esasları dikkate alınmadan başlatılmış olan işler için kullanılır.

— Denizc. *İslim makineli yat,* buhar makinesiyle işleyen yat. (Büyük boyda bir yat tipi olan islim makineli yatların yerini bugün artık hemen hemen tamamıyle dizel motorlu yatlar aldı. En parlak dönemini XX. yy.ın başında geçirmiş olan islim makineli yatların arasında Savarona'nın adı da özellikle anılmağa değer.) [ML]

İSLİMÎ i. (fars. *islimî*). *Esk.* Çin işine benzer şekilde yapılmış bir çeşit süs, bezek. (M)

İSLİNGTON, Londra'nın kuzeyinde semt. King's Cross garı. (L)

İSLY (VAD), Doğu Fas'ta ırmak, Ucda'nın batısında, Vad Muilah aracılığıyle Tafna'nın alt koludur. (L)

İsly savaşı, Bugeaud idaresindeki Fransızların. 14 ağustos 1844'te Faslılara karşı kazandığı savaş. Ailesini ve adamlarını kaybeden Abdülkadir Fas'a sığınmış ve Fas sultanını kendinden yana çekmeyi başarmıştı. (Bk. CEZAYİR.) Bunun üzerine Bugeaud, 10 500 asker ve 16 topla Fas-Cezayir sınırını aşarak sultanın oğlu Abdurrahman kumandasında İsly nehrinin gerisinde mevzilenmiş olan fas birliklerine saldırıya geçti. Fransız topçusu tarafından püskürtülen arap süvarileri fransız avcı ve sipahi birliklerinin önünde kaçmağa başladılar. Faslılar, 10 000 kişilik bir süvari kuvvetiyle karşı saldırıya geçince, fransız avcılarıyle sipahileri ancak fransız piyadesinin müdahalesiyle kurtulabildiler. (L)

İSM i. Bk. İSİM.

İSM i. (ar. *işm*). *Esk.* Yasalara veya din kurallarına aykırı davranış, suç, günah. (M)

İSMA i. (ar. *semʿ,* işitme'den *ismāʿ*). *Esk.* İşittirme, duyurma. (M)

İSMAİL, ibranî peygamberi. «Allah'ın kurbanı» anlamına, **Zebihatullah,** denir. Kur'an'da adı geçer. Babası da kendisi gibi bir peygamber olan İbrahim'dir. Annesi, mısır firavununun İbrahim peygambere hediye olarak verdiği Hacer'dir.

Kur'an'da İsmail'in, kavmine zekat ve namazı emreden bir peygamber olduğu bildirilir (El-Meryem 54-55).

Kur'an'daki bir kıssaya göre, İbrahim peygamber, Allah'ın emriyle İsmail'i kurban etmek istemiştir. (Bk. İBRAHİM. Es-Saaffat, 99-110). Hıristiyan kaynakları kurban edilmek istenen kimsenin İshak olduğunu bildirir.

İslâm yazarlarının verdikleri bilgilere göre, İbrahim peygamber daha küçük yaşlarda Hacer ile İsmail'i Mekke'ye getirerek yerleştirmiştir. Zemzem, İsmail'in ayaklarını vurduğu yerden çıkmıştır.

Bir süre sonra, Mekke'ye gelen babası İbrahim peygamberle birlikte Kâbe'nin yapılışında çalışmıştır (El-Bakara, 127; El-Hacc, 26-27).

İsmail peygamber, Kâbe'nin yakınlarında oturan Curhum kabilesinden bir kız ile evlenir, bir süre sonra bu kızdan boşanarak yine aynı kabileden başka bir kız ile evlenmiştir. İncil'e göre, İsmail'in 12 oğlu vardır. Arapların el-Mustaribe grubu İsmail'in oğullarından türemiştir. (M)

İSMAİL (Medine öl. 762). İsmailîlerin yedinci imamı. Cafer-üs-Sâdık'ın büyük oğlu. Babası, kendisinden sonra yerine onun geçmesini istemişti. Ama İsmail'in aşırı hareketleri yüzünden bu kararından vaz geçti. Ve halef olarak küçük oğlu Musa el-Kâzımı seçti. İsmail babasından beş yıl önce öldü. İsmailîler onu imam olarak benimsediler ve topluluklarına onun adını verdiler. (L)

İsmail, Besarabya'nın güneyinde, Tuna üzerinde kurulan eski bir türk kalesi. İsmail, Bayezid II tarafından alındı (1484). Boğdan prensi Aron cel Cumplit, Eflak prensi Mihail Viteazul ile birleşerek Osmanlılara karşı ayaklandı. İsmail'i alan prensler, kale içinde olan koruyucuları kılıçtan geçirdiler (1595). Bir süre sonra, kale Türkler tarafından geri alındı. Şehir ve kale, kazak akınları sonucunda çok zarar gördü (1602 ve 1624). Türk-Rus savaşları başladığı zaman İsmail önemli bir talimhane oldu. Petro, Prut savaşından önce bu kaleyi almak istedi. İsmail'li Türkler, Kırım hanlarına bağlanmak için ayaklandılar (1699). Fakat Özi muhafızı Abdullah Paşa tarafından bu ayaklanma bastırıldı. Ruslar, prens Repnin zamanında İsmail'i işgal ettiler (1710). Fakat Küçük Kaynarca antlaşmasıyle, kale tekrar Osmanlılara bırakıldı. Selim III tarafından tahkim ettirilerek önemli bir türk kalesi haline getirildi. 1789'da başlayan Türk-Rus harbinde İsmail kalesinin önemi daha da arttı. Avusturyalıların savaştan çekilmelerine rağmen, Ruslar prens Suvorov kumandasında savaşa devam ettiler. Sonunda Aydos'lu Mehmed Paşanın kahramanca savunduğu kale düştü. Bütün müslüman askerler ve halk kılıçtan geçirildi. Bu hareket Avrupa'da büyük tepki yarattı; İstanbul'da halk ayaklandı; Selim III Sadrazam Abdi Paşayı astırdı. Yaş antlaşması sonucu kale Osmanlılara bırakıldı (1792) ve yeniden inşa ettirildi. İsmail, tekrar Tuna'da önemli bir osmanlı kalesi oldu. 1809'da Ruslar yeniden kaleyi alarak Bükreş antlaşması ile topraklarına kattılar (1812). Bu savaş sırasında general Tuçkov, kaleye 2 km uzakta yeni bir şehir kurdurdu. Bu şehir İsmail ile birleşti ve Tuçkov adıyle anılmağa başlandı. 1812'den sonra buraya bulgar, ermeni, musevî ve kıptî akını başladı. Kırım savaşından sonra İsmail, Boğdan'a verildi (1856); fakat kale tamamen yıkıldı. Berlin antlaşmasıyle Ruslar tekrar burayı aldılar (1878). İsmail, Birinci Dünya savaşı sonunda (1918), halk oyu ile Romanya topraklarına katıldı. Ruslar, Paris antlaşmasına göre, İsmail'i tekrar aldılar (1947). İsmail kalesinin bugün yalnız harabeleri vardır. Bereketli Besarabya ovasının göller yöresinde bulunan İsmail, ziraat ve balık avcılığı ile ünlüdür. 1918'den sonra gelişen İsmail, Tuna'nın işlek bir limanı haline gelmiştir. (M)

İSMAİL II, safevî hükümdarı (öl. Kazvin 1578). Şah Tahmasp'ın oğlu. Şah Tahmasp, İsmail'in zalim ve katı yürekli olduğunu bildiği için, onu Kahkaha kalesine hapsettirmişti. İsmail, kızılbaşlar tarafından kurtarıldıktan bir süre sonra tahta geçti (1576). Hanedana mensup şehzadeleri öldürttü (1577). Yediği zehirli bir macunun etkisiyle öldü. (M)

İSMAİL (Ebu İbrahim el-Muntasır), samanî hükümdarı (öl. Merv 1005). Bağlı bulunduğu hanedanın yıkılması üzerine (999) esir edildi, Fergana'da Özgend'e götürüldü. Daha sonra kıyafet değiştirerek kaçtı. Maveraünnehir üzerindeki hâkimiyetini elden çıkarmamak için uzun süre Türklerle savaştı. Bu savaşlar sonunda yenilince Amuderya yakınlarına kaçtı. Sonra Merv yöresine geldi. Bir arap kabile reisi tarafından öldürüldü. (M)

İsmailağa camii, İstanbul'da, Aksaray semtinde, Atatürk bulvarında 1956 yılına kadar var olan cami. Oruçgazi mescidi adı da verilirdi. Camiyi ilk yaptıran, Fatih devrinde yaşamış Gazi Oruç Beydir. 1617 Yılında serhat ağalarından İsmail Ağa tarafından tekrar yaptırılmıştır. Camiinin duvarları tuğla ve taş ile örülmüştü. Çatı da, ahşap olarak yapılmıştı. 1956 Yılında, buraya açılan yol dolayısıyle yıktırılmıştır. (M)

İSMAİL AĞA Kara, türk bestecisi (Edirne 1674 - İstanbul 1724). Sesinin güzel olması dolayısıyle Enderun'a alındı. Ârif Efendiden musiki ve talik yazı öğrendi. Baltacı, sonra Kiler dairesi subayı, hassa müezzini oldu. Bir süre sonra zeamet alarak iyi bir görevle saraydan ayrıldı. İyi musiki öğrenmiş, talik hattatı olarak da tanınmıştı. Aynı zamanda keman ve ney çalıyordu. Ahmed III'ün ve Damat İbrahim Paşanın ilgisini çekti. Din dışı büyük formlarda eserler besteledi. Elimizde bir bestesi, 4 ağır ve 5 yürük semaisi vardır. (M)

İSMAİL ALİ BEY, türk hekimi (İstanbul 1866-ay.y. 1913). Karslı Gençosmanoğlu Ali Rıza Efendinin oğlu. Çiçekpazarı ilk mektebinde, Gülhane rüştiyesinde, Kuleli idadîsinde okudu. Askerî tıbbiyeden yüzbaşı olarak çıktı. Ölümüne kadar burada fizik okuttu. Eserleri: *Hikmeti Tabiiye; Tıbbı Hikmeti Tabiiye.* (M)

İSMAİL ÂSIM EFENDİ. Bk. ÂSIM EFENDİ (İsmail).

İSMAİL BELİĞ Bursevî. Bk. BELİĞ İSMAİL EFENDİ.

İSMAİL BEY (Kemalüddin), candaroğlu beyi (? 1419-Filibe 1479). Tahta geçtiği sı-

rada (1442) kardeşi Kızıl Ahmed onun hükümdarlığını tanımadı ve Osmanlılara sığındı. Fatih, Trabzon seferine giderken, İsmail Beyden yardım ve Sinop limanında osmanlı donanmasının tamirini istedi. Fakat, yardımcı kuvvetlerle gelen İsmail Beyin oğlu Hasan'ı Ankara'da tutukladı. Sonra Kızıl Ahmed'i Kastamonu üzerine yolladı: sadrazam Mahmud Paşa ile birlikte kendisi de Sinop üzerine yürüdü. İsmail Bey Sinop kalesini Osmanlılara teslim etmek zorunda kaldı (1461). Fatih'in Trabzon seferine katıldı; dönüşte aile ve çocukları ile Yenişehir'e gitti. Bir süre sonra, isteği üzerine kendisine dirlik olarak verilen Filibe'ye yerleşti. İsmail Bey, birçok kervansaray, çeşme ve cami yaptırdı; Kastamonu'yu bir ilim merkezi haline getirdi. İsmail Beyin fıkıha ait *Huviyat-ı Şahi* (Şahlara Mahsus Eğlenceler) adlı bir eseri vardır. (M)

İSMAİL BEY Gaspıralı. Bk. GASPIRALI İSMAİL BEY.

İSMAİL BEY Hadım, osmanlı kaptanı (XV. yy.). Limni adasının alınması sırasında (1456), Osmanlı donanmasına kaptanlık yaptı. Gelibolu sancakbeyliği ve donanma kumandanlığında bulundu. Midilli'lilerin latin askerlerini kabul etmeleri ve Papa ile ittifakta bulunmaları üzerine (1459), yüz elli parça gemiyle adaya gönderildi. Adayı kuşattıysa da başarı sağlayamadı ve geri döndü. (M)

İsmailbey hamamı, İznik'te, XVII. yy.da yapılmış kârgir hamam. İznikli İsmail Bey tarafından yaptırılmıştır. Girişi bir tonoz ile örtülüdür. Döşemesi tuğla ile kaplanmıştır. Sivri kemerli, 1,50 m kalınlığında bir kapıdan dört kubbeli yıkanma yerine girilir. Kurnası, külhanı ve su haznesi mevcut değildir. İki basamakla inilen diğer odanın kubbe yüksekliği 6 m'dir. Kubbenin her diliminde 4 fil gözü, toplam olarak 40 adet aydınlatma camı bulunur. Bina moloz taşı ile yapılmıştır. Duvarları 1,20 m kalınlıktadır. Hamam bugün harap bir durumdadır. (M)

İSMAİL bin AHMED (Ebu İbrahim) [Fergana 849-907], Maveraünnehir emîri (892-907); Samanî sülâlesinin kurucusu. Buhara valisi; kardeşi Nasr ölünce hükümdar oldu. Zamanında samanî ülkesinin sınırları Orta Asya'nın büyük kısmını, İran'ı, Afganistan'ı içine aldı. İsmail âsilerle ve doğudan gelen bir türk kitlesiyle mücadele etmek zorunda kaldı. Köylülere toprak sağlamak için tedbirler aldı. Krallık merkezi Buhara, İsmail bin Ahmed zamanında müslüman Asya'nın fikir merkezlerinden biri haline geldi. Çoğunlukla İsmail'in sayılan Buhara anıtkabiri Orta Asya mimarisini en iyi temsil eden eserlerden biridir. (L)

İSMAİL bin ALİ Ağakapılı, türk hattatı (İstanbul, ?-ay.y. 1706). Ağakapısı mektebinde yazı hocası olarak çalıştı. Büyük Derviş Ali'den sülüs ve nesih yazısı yazarak icazetname aldı. Şeyh Hamdullah'a yakın derecede nesih yazmıştır. Fatih camii yakınındaki Seyyid Feyzullah Efendi medrese ve kütüphanesi üzerindeki yazılar onundur. (M)

İSMAİL bin SEBÜK TİGİN, Gazne hükümdarı. Sebük Tigin'in en küçük oğlu. Babasının ölümünden sonra Belh'te tahta çıktı (997). Horasan kıtalarının kumandanı olan büyük kardeşi Mahmud, Gazne tahtına karşı, Belh veya Horasan eyaletlerini teklif etti. İsmail kabul etmeyince Gazne'ye yürüdü. İsmail, Gazne ovasında Mahmud'a yenildi ve tahttan indirildi (998). Kısa bir süre sonra, Mahmud'a karşı düzenlediği suikast meydana çıkınca göz hapsine alınarak Cuzcanan'a gönderildi. Orada öldü. Zayıf karakterli bir insan olan İsmail, Arapça ve Farsça birçok risale ve şiir yazdı. (M)

İSMAİL DEDE EFENDİ Hamamizade, türk bestecisi (İstanbul 1778-Mekke 1846). İlk öğrenim yıllarında sesinin güzelliğiyle ilgi çekti. Okulda ilâhicibaşı oldu. Bir süre Uncuzade Mehmed Emin Efendinin derslerine devam etti. Defterdarlıkta, başmuhasebe dairesinde görev aldı. Ayrıca Yenikapı mevlevîhanesine devam etti. Dergâhın şeyhi Ali Nutkî Dededen ders aldı. Mevlevî çilesini tamamlayarak «dede» oldu. Yaptığı besteleri Selim III'ün ilgisini çekti. Mahmud II ve Abdülmecid tarafından da himaye edildi. Hacca giderken yolda koleraya tutuldu ve Mekke'de öldü. Birçok değerli öğrenci yetiştirdi. (Dellâlzade İsmail Efendi, Hâşim Bey, Zekâi Dede, Hacı Ârif Bey, Nikoğos Ağa, Eyyubî Mehmed Bey v.d.) İsmail Dede Efendi 500'den fazla eser besteledi; bunlardan 268 tanesi bugüne kadar geldi. Arazbar, bestenigâr, evc-buselik, hicaz-buselik, ırak, neva, saba-buselik, sultanî-yegâh makamından tam fasılları bugün mevcuttur. Ayrıca ferahfeza, hisar-buselik ve rastı cedid fasılları da vardır.

Dinî eserler: âyinler: *Saba, Neva, Bestenigâr, Saba-Buselik, Hüzzam, Ferahnak Savt, Hüseynî Yürük Semai, Tevşih* v.b.

Dindışı eserler: rast: *Kârı Nâtık, Kârı Nev, Ağır Düyek, Düyek, Yürük Semai* v.d. Hicaz: *I. Zencir Beste, Nakış Yürük Semai, Ağır Düyek, Yürük Aksak* v.d. Bayatî: *Ağır Hafif Beste, Ağır Aksak, Yürük Aksak* v.d. Bestenikâr: *Zencir Beste, Ağır Aksak Semai, Nakış Yürük Semai, Curcuna Şarkı* v.d. Ferahfeza: *Firengi Ferî II. Beste, Yürük Semai, Semai Şarkı* v.d. Hicaz buselik: *Devri Kebir Peşrev, Saz Semaisi, Ağır Aksak Semai* v.d. Hüzzam: *Zencir Beste, Ağır Düyek* v.d. Neva: *II. Muhammes Beste, Aksak Semai, Ağır Aksak Şarkı* v.d. Saba: *Yürük Semai, Aksak, Yürük Aksak* v.d. Şehnaz: *Zencir I. Beste, Muhammes II. Beste.* Arazbar: *II. Muhammes Beste, Ağır Aksak Semai* v.d. Buselik: *Ağır Hafif Kârı Şâhi, Yürük Aksak Şarkı* v.d. Evc şarkılar: *Ağır Aksak Semai, Evfer* v.d. • Ferahnak: *Zencir II. Beste, Nakış Ağır Aksak, Ağır Düyek* v.d. (M)

İSMAİL Ebül Sakr, arap veziri. El-Mutemed'in vezirliğini yaptı (878-879). Halife El-Muvaffak'ın Bağdat'ta öldüğü haberi yayıldı, bunun üzerine ailesini Medayin'den Bağdat'a gönderdi. El-Muvaffak'ın hayatta olduğu anlaşılınca İsmail tarafını tutanların çoğu ondan ayrıldı. İsmail yalnız kaldı. Evi yağmalandı, sonra da tutuklandı. (M)

İSMAİL EFENDİ (Ebu İshak — denir), türk şeyhülislâmı (İstanbul 1645-ay.y. 1726). İlmiye sınıfından yetişti. Süleymaniye dârülhadis müderrisi iken Halep kadısı (1692) oldu. Çeşitli yerlerde kadılıklar yaptı. İstanbul kadısı (1708), Anadolu ve Rumeli kazaskerliği görevlerinde bulundu. Sadaret kaymakamı Damat İbrahim Paşanın tavsiyesiyle, Menteşezade'nin yerine şeyhülislâm oldu (1716). Damat İbrahim Paşaya karşı çıkarak, Avusturya ile barış yapmayı kabul etmedi. Köprülüzade Numan Paşayı sadrazam yapması için padişahı zorladı ve kendisini bu mevkiye yükselten Damat İbrahim Paşayı aleyhine çevirdi. Azledilerek Sinop'a sürgün edildi (1718). 1720'de Yalova'da oturmasına izin verildi. Altı ay kadar sonra İstanbul'a gelerek Rumelihisarı'ndaki yalısında ömrünün sonuna kadar oturdu. Çok mutaassıp ve dar görüşlü idi. *Naim* takma adıyle şiirler de yazdı. (M)

İSMAİL EFENDİ Ankaralı, mevlevî şeyhi (Ankara, ? - İstanbul 1631). İstanbul'a gelerek Galata mevlevîhanesinde mesnevî okuttu. Abdî Dedenin yerine şeyh oldu. Celâleddin Rûmî'nin *Mesnevî*'sini altı cilt olarak şerhetti. Ayrıca tasavvuf ve dervişlik konularını işleyen eserleri de vardır. (M)

İsmailefendi camii, İstanbul'da, Sultanselim semtinde, çarşamba caddesi üzerinde cami. Şeyhülislâm İslâm Efendi tarafından 1725 yılında yaptırıldığı cümle kapısı üstündeki kitabeden anlaşılmaktadır. Kârgir ve tek kubbelidir. Avlusunun arkasında caminin dârülhadisi vardır. Zamanla harap olan cami 1952 yılında restore edildi. Caminin altında dükkânlar yer alır. (M)

İSMAİL EFENDİ Dellâlzade, türk bestecisi (İstanbul 1797 - ay.y. 1869). Saray tellâllarından Mustafa Ağanın oğlu. Çocuk yaşında hafız oldu. Sesinin güzelliğiyle ilgi çekti. Biraz musiki öğrendikten sonra, Dede Efendi'nin meşklerine katıldı. Kısa bir süre sonra Enderun'a ve saray fasıl heyetine alındı (1816). Burada musiki meşklerine devam etti. Babasının ölümünden az sonra, Mahmud II'nin sevgisini kazanarak «çavuş» payesini aldı, saray müezzinleri arasına girdi. Beste Hâşim Beyin ablası ile olan aşkı yüzünden birkaç ay saraydan ayrılmak zorunda kaldı. 1826'da Vak'a-i Hayriye'de cesaret gösterip hizmet ettiği için, Mahmud II tarafından affedildi ve tekrar saraya alındı. Musahib-i şehriyârî payesini kazandı. Müezzinlik ve hanendelik görevlerine de devam ediyordu. Üstadı Dede ve arkadaşı Mutafzade ile hacca gitti. 29 Kasım 1846'da Dede Efendi, Mekke'de, Dellâlzade'nin kolları arasında öldü. Muzikay-ı Hümayun ve Enderun'da meşk hocası olan Dellâlzade, 1862'de arkadaşı Çilingirzadenin ölümü üzerine sarayın müezzinbaşılığına getirildi. Ölünceye kadar bu görevde kaldı.

Dellâlzade'nin elde 74 parça eseri vardır. 2 *İlâhî*, 2 *Kâr*, 13 *Beste*, 7 *Ağır* ve 10 *Yürük Semai* birer *Peşrev*'le *Saz Semaisi* ve 38 *Şarkı*. Elimizdeki tam fasılları (ikişer beste ve semai) *Karcığar, Mahurbuselik, Muhayyer-buselik* ve *Yegâh*'tır. Bu sonuncusu, çok ünlüdür. Bu eserlerde 36 makam kullandı. Eserleri, Dede Efendi'ninkiler ayarındadır. Besteleri arasında *Yegâh Aksak Semai, Suzinâk Beste, Şehnâz, Ağır Devr-i Hindi Şarkı* çok başarılıdır. *Kâr*'ları ferahnâk ve rehâvî makamlarında, her ikisi de muhammes usulündedir. (M)

İSMAİL EFENDİ Gelenbevî, türk bilgini (Gelenbe 1730-Yenişehir 1790). Öğrenimini Manisa ve İstanbul'da yaptı. Müderris oldu. Çağında *Ayaklı Kütüphane* denilen Mehmed Emin Efendiden ders aldı. Bahriye okulunda, riyaziye okuttu. Selim III devrinde sultanın sevgisini kazandı. Bu sebepten ölümünden bir yıl evvel Yenişehir Fener mollalığına tayin edildi ve orada öldü. *Burhan* ve *Logaritma* adlı iki risalesi ile matematik, mantık ve medreselerde okunan derslere ait, bir kısmı basılmamış on altı kadar eseri vardır. (M)

İSMAİL FÂNİ EFENDİ. Bk. FÂNİ EFENDİ (İsmail).

İSMAİL FAZIL PAŞA, türk askeri (Kandiye, Girit 1856 - Ankara 1921). Kurmay yüzbaşı rütbesiyle Harbiyeden mezun oldu (1877). İşkodra Fırkası erkânıharbiyesinde ve Harbiye mektebi hocalığında bulundu. Abdülhamid II'nin yaveri oldu. Erzincan'a sürüldü ve burada 17 yıl kaldı. Miralay iken İstanbul'a geldi. Liva (general) [1901], sonra ferik (korgeneral) oldu (1908). Suriye valiliğine getirildi (1911). Emekliye ayrıldı (1914). Son osmanlı meclisinde Yozgat mebusu olarak bulundu. Daha sonra Ankara'ya gelerek Büyük Millet meclisinin toplantısından sonra nafıa vekili seçildi. Atatürk'ün yanında çalışmalarına hayatının sonuna kadar devam etti. (M)

İSMAİL FEDÂİ BEY. Bk. FEDÂİ BEY (İsmail).

İSMAİL GALİB BEY. Bk. GALİB İSMAİL.

İSMAİL HAKKI BEY, türk bestecisi (İstanbul 1866 - ay.y. 1927). Hanende Râşid Efendinin oğlu. İlk öğrenimini tamamladıktan sonra öğrenci olarak Muzikay-ı Hümayun'a alındı. Zâti Arca'dan, Guatelli Paşadan, Lâtif Ağadan musiki öğrendi. Hünkâr müezzini ve az sonra «ser-hanende» göreviyle saray fasıl heyetinin reisi oldu. Muzikay-ı Hümayun'da kaymakam rütbesine kadar yükseldi. 1908 Meşrutiyetinde Şehzadebaşı'nda Musika-i Osmanî mektebini açtı. Dârüllelhan'da solfej ve fasıl öğretti. Bu konservatuvarın icra heyeti reisi olarak halka konserler verdi. Pek çok öğrenci yetiştirdi. Bir ara Dârüllelhanın Türk Musikisi bölümü müdürü ve Tasnif heyeti üyesi oldu.

İstanbul operetini kurdu, iki operet besteledi. 2 000 Kadar parça bestelediği sanılmaktadır. *Ferahfezâ Peşrevi, Acem-Kürdî Saz Semaisi, Nişaburek Beste, Ferahfeza Nakış Beste, Mahur Mehter Marşı* başarılı eserleri arasındadır. 100 Makamdan 525 eseri ortadadır. 315 Şarkı, 72 saz eseri (1 *Medhal*, 16 *Peşrev*, 23 *Saz Semaisi*), 8 dinî parça (1 *Nefes* ve 7 *İlâhî*), 1 *Kârı Nâtık*, 4 *Kâr*, 30 *Beste*, 28 *Ağır* ve 32 *Yürük Semai*, 35 *Marş*, 2 *Operet*. (M)

İSMAİL HAKKI Bursalı, türk bilgin ve ahlâkçısı (Aydos 1653-Bursa 1725). Genç yaşta Celvetiye tarikatına girdi. Atpazarî Osman Fazlı'nın tavsiyesiyle ünlü âlimlerden Abdülbaki Efendiden ders aldı. Derslerini tamamladıktan sonra, Osman Fazlı'nın daveti üzerine İstanbul'a giderek vaızlar verdi (1673). Üsküp'teki bilgisiz şeyh, imam

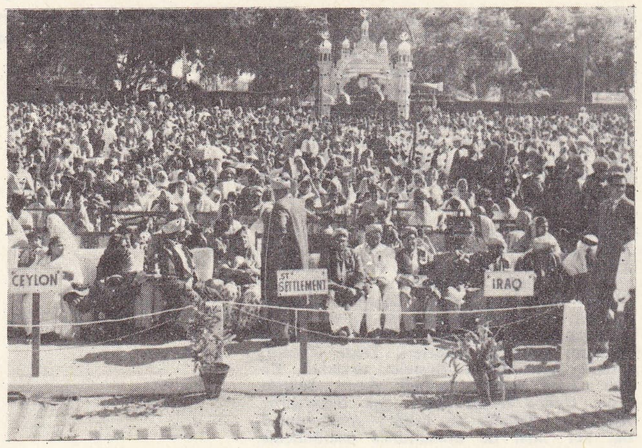

İsmailiye lideri Ağa Han'ın doğum gününü kutlama töreni

ve softalarla din mücadelesi yaptı (1679). Yine Osman Fazlı'nın daveti üzerine Bursa'ya yerleşti (1685). Bursa camiinde verdiği tefsir dersleri ile ün kazandı; celvetiye tekkesine şeyh oldu. Kısa bir süre Şam'da kaldı. Yurt hasretine dayanamayarak İstanbul'a geldi (1720). İki yıl burada kalan İsmail Hakkı, Üsküdar'da tasavvuf ve ahlâka ait eserler yazdı. Daha sonra Bursa'ya döndü. Bütün kitaplarını vakfederek bir kütüphane kurdurdu; tekke ve cami yaptırdı. Eserleri: *Ruh-ül-Beyan* (Kur'an'ın tefsiri, Bulak 1860); *Ruh-ül-Mesnevî* (Mevlânâ'nın mesnevîsinin şerhi); *Ferah-ür-Ruh* (Yazıcıoğlu eserine şerh, Bulak 1836); *Şerh-i Erbain Hadis* (İstanbul 1841); *Reşehat' Ayn-ul-Hayat* (1874); *Kitab-ün-Necat* (Kurtuluş Kitabı); *Tuhfe-i Haliliye* (1841). [M]

İSMAİL HAKKI EFENDİ Sermüezzin, Hafız, türk ilâhî ve şarkı bestecisi (İstanbul, ?-ay.y. 1930). Ünlü hafızlar arasındayken hünkâr imamı, sonra müezzinbaşı oldu. Birçok öğrenci yetiştirdi. 4 *İlâhî* ve 10 *Şarkı*'sı bilinmektedir. En tanınmışları *Nihavend Türk Aksağı Şarkı*'dır. (M)

İSMAİL HAKKI Manastırlı, türk din bilgini (Manastır 1846-İstanbul 1912). Sancaktar yüzbaşı İbrahim Efendinin oğlu. İlk öğrenimini Manastır'da gördü. Gençliğinde İstanbul'a gelerek medreseden icazet aldı. Fatih camiinde ders hocalığı görevinde bulundu. Dolmabahçe camii vaızı oldu (1874). Eyüp Askerî rüştiyesinde Arapça hocalığı yaptı. Hukuk mektebi fıkıh muallimi (1884), Âyan azası oldu (1908). Mühendishane, Mülkiye ve Dârülfünunda tefsir ve Askerî tıbbiyede din dersi hocalığı yaptı. Eserleri: *İslâm; Mevahib-ür-Rahman* (Allah'ın ihsanları); *Risalei Hamidiye; Kaside-i Nuniye Şerhi; Hak ve Hakikat.* (M)

İSMAİL HAKKI PAŞA, türk kumandanı (İstanbul 1829-?, 1892). Arpa emini Hacı İbrahim Efendinin oğlu. Harbiyeden çıktıktan sonra Londra'ya gönderildi. Dönüşünde Misafirîni Ecnebiye tercümanlığında bulundu. Rus savaşında (1876) Gazi Osman Paşanın yanında Plevne'de savaştı. Savaştan sonra Sinop kumandanı oldu. Askerî Hastahaneler müfettişliğinde bulundu. Eserleri: *Çiçekçinin Çiçeği; Amelî Bahçıvanlık.* (M)

İSMAİL HAKKI PAŞA, türk müşiri (öl. 1910). Şûrayı Askerî reisi Hacı Reşid Paşanın oğlu. Harbiye'den kurmay yüzbaşı olarak çıktı (1869). Anadolu - Rus hudut istihkâmlarının yapılmasında çalıştı. Yemen ve Asir çarpışmalarında Karadağ, Sırp ve Rus (1876) savaşlarına katıldı. Yunan savaşında Beşinci fırka kumandanlığı göreviyle Tesalya'ya girdi. Yunanlıları bozguna uğratarak Velstin'i aldı. Dömeke savaşında yararlığı görüldü. Akabe olayında (1906) Yıldız sarayının emirlerine karşı gelince azledilerek emekli oldu. (M)

İSMAİL HAKKI PAŞA, türk şair ve askeri (İstanbul 1839-ay.y. 1912). Binbaşı Mehmed Efendinin oğlu. Harbiyeden mülâzım olarak çıktı (1857). Karadağ savaşında yararlık gösterdi. Abdülaziz'in yaveri olarak Avrupa seyahatine katıldı. Miralay iken Mabeyinciliğe alındı. Başmabeyinci oldu. 1876 Rus savaşında Liva kumandanı olarak yararlık gösterdi. Eserleri: *Hikmet-i Edebiye* (Edebî Bilgelik); *Emsali Askeriye* (Asker Meselleri). [M]

İSMAİL HAKKI PAŞA Hatunoğlu, türk müşiri ve devlet adamı (Kars 1818-İstanbul 1896). Kars ilçelerinde kaymakamlık yaptı (1843). Binbaşı rütbesi ile orduya alındı. Kırım savaşına yarbay olarak katıldı. Rus ve İran sınırındaki illerde kumandanlık ve valilik etti. Aşiretlerin ayaklanmalarını bastırdı. Erzurum valiliği ve kumandanlık yaptığı sırada Türk-Rus savaşına katılarak (1876) başarı gösterdi. Şûrayı Devlet üyeliğine getirildi. Yaveriekrem ve Hassa müşiri oldu. Abdülhamid II başkanlığında Teşkilâtı Askeriye komisyonunda bulundu ve komisyonun ikinci başkanlığını yaptı. (M)

İSMAİLÎLER çoğl. i. İmam Cafer-üs-Sâdık'ın büyük oğlu İsmail tarafından VIII. yy.da kurulan mezhebin üyelerine verilen ad. Bk. İSMAİLİYE. (M)

İSMAİLİYE i. (İmam *İsmail*'in adından). İmam Cafer-üs-Sâdık'ın büyük oğlu İsmail* tarafından VIII. yy.da kurulan mezhebin adı.

— ANSİKL. İmam Cafer'den sonra imamet makamına geçen İsmail, sonradan siyasî bir nitelik kazanan ve kendi adını alan, *İsmailiye* tarikatını kurdu. Bir mezhep olarak anılan bu tarikatı düzenleyen, genel kurallarını ortaya koyan Abdullah bin Meymun'dur. İsmailiye mezhebinin beş ana kuralı vardır: **1.** imamlık, İsmail ve onun çocuklarına geçer, onlardan başka kimse bu makama gelemez; **2.** imam, yeryüzünde Tanrı'nın halifesidir (halifetullah). O, Tanrı'nın nurunu özünde toplamıştır, bir Tanrı (mabut) niteliğindedir. Tanrı'nın imamda görünüş alanına çıktığına (zuhuruna) inanmak iman ve din gereğidir; **3.** İmamlık makamına geçen bir imamın ağzından çıkan her söz bir Kur'an, tanrısal bir buyruk (emr-i ilâhî) kesinliği taşır; **4.** imamların yaptıkları doğrudur, haktır. Onlar yanılmaz, suç işlemezler. Bir imam her türlü eksiklikten, yanlıştan, günahtan uzaktır, «masum»dur; **5.** din, iman ancak bu tarikata veya bu mezhebe inanmakla gerçekleşir. İman etmek, dine bağlılık göstermek imama bağlanmak, ona uymaktır. Bunun dışında din yoktur. İsmailiye inancına göre imamlık gizlidir, herkese görünmez. Gerçek imamın kim olduğunu bilmek kolay değildir. İmam, insan biçimine girmiş bir Tanrı'dır. İslâm dininin özünde bu gerçek vardır. Fakat, insanlığı doğru yola, kurtuluşa götüren bu gerçek imamlar gizlidir, geçici dünyayı görmeğe alışan gözlerden saklıdır. Peygamberleri gönderen imamlardır. Peygamberler bu gerçeği bilirler.

Hz. Muhammed'in peygamber oluşundan sonra gizli kalan imamlık ortaya çıktı, bütün gözlere görünür oldu. İnsanlık tarihi boyunca gizli kalan, insanlara görünmeyen, Hz. Muhammed'in peygamberliğiyle ortaya çıkan gerçek imam, Ali'dir. İmamlık ondan sonra soyuna geçti. Cafer-üs-Sâdık'ın büyük oğlu saklandı, gözlere görünmez oldu, imamlar, ondan, yeniden ortaya çıktı, göründü. Birer tanrı olarak, insan biçiminde «zuhur» ettiler. Zamanla gelişen, özellikle doğu islâm ülkelerinde hızla yayılan ismailiye inançları her bakımdan batınî bir nitelik taşır. Her isteyen onlar arasına giremez, tarikata alınmaz. Bu tarikata girmenin belli sırları ve kuralları, gizli törenleri vardır. Bu törenler yedi türlüdür. Her tarikata girenin bu yedi basamaktan geçmesi, gerekli sırları öğrenmesi gerekir. İsmailîlerde «yedi imam» inancı değişmez kuraldır. Bu, yedi sayısının kutluluğundan dolayıdır. Yedi gezegen, yedi kat yer, yedi kat gök, birer kutluluk belirtisidir. Tarikatın bütün sırlarını, «ilâhî esrarını» bir bütünlük içinde yedinci imam bilir. İsmailîler bu sırları tarikat kurallarına göre ondan öğrenirler, bu sırlara «bâtınî mânâ» adı verilir.

Yedi imama karşılık, yedi de peygamber vardır. Bunlar da Âdem, Şit, Nuh, İbrahim, İsmail, Muhammed ve Ali'dir. Tarikata girenlere bu sırları öğreten Abdullah'tı. En yüksek «şeyh» olan Abdullah, İsmailiye tarikatının batınîliğini açıklayan en etkili uludur. Onun bildirdiklerine göre Hz. Muhammed'den sonra da peygamber gelmiştir; bu bir gerçektir ve gereklidir. Ondan sonra İsmailiye mezhebinin en ilgi çekici temsilcisi XIII. yy.da yaşayan ve efsanevî bir niteliğe bürünen Hasan Sabbah'tır. Bu tarikata girenlere göre «hadis»lerin (Hz. Muhammed'in sözlerinin) «ilâhî» bir değeri yoktur, onlar her bakımdan önemsizdir, içi boş, gereksiz birer kavramdır. İslâm dininin ortaya koyduğu kurallar, ileri sürdüğü düşünceler, açıkladığı görüşler gerekli değildir. İnsanın onlara bağlanması, davranışlarını onlara göre düzenlemesi «hakikat»ten uzaklaşmasıdır. Bu kurallar insanda Tanrı'yı, Tanrı'da insanı görmesine, «irfan» bakımdan olgunlaşmasına engel olur. İnsanın, «kemal»e ermesi, basamak basamak yükselip tanrılaşması için bu gibi engelleri aşması, bu bağlardan kurtulması gerekir.

İsmailiye tarikatına girmek için bu adı geçen yedi basamağı aşmak, her birinde imtihan vererek başarı kazanmak gereği vardır. Birinci basamakta Hz. Muhammed'in kurduğu dinin güçlüğü, anlaşılmazlığı ve gereksizliği, ikincisinde Tanrı'nın evreni neden altı günde yarattığının sırrı, Havva'nın Âdem'in kaburga kemiğinden yaratıldığını ileri sürmenin gerçek anlamı, üçüncüsünde ise ruhun biçimi, nerede olduğu, nereden geldiği ortaya konur, tarikata girmek isteyenden bir soru olarak açıklanması istenir. Bunların karşılığını doğru veren dördüncü basamağa yükselir. Orada kendisine yedi imamdan sonra yedi peygamberin gelişindeki gerçek anlam sorulur, anlatılır. Beşinci basamakta hadislerin gereksizliği, altıncısında islâm dininin de, kurallarının da bir işe yaramadığı anlatılır. En sonuncu ve en yüksek basamak olan yedincisinde ise İsmailiye tarikatının özü, felsefesi, ana ilkeleri açıklanır. Başlangıçta bütün bu giriş törenlerini tarikat ulusu şeyh Abdullah yönetirdi. Ondan sonra bu görev «daî» adını alan temsilcilerine geçti. Daîler tarikatın yayıcılarıydı.

İsmailîler İran, Hindistan, Suriye ve Mısır'da büyük başarılar gösterdiler, inançlarını kolaylıkla yaydılar. Mısır'da Fatıma soyundan geldiklerini ileri sürerek Fatımîler devletini kurdular. Bu devletin ilk kurucusu olan Abdullah, halifeliğini ilân etti. Kısa zamanda Anadolu ve Türkistan'da da gelişmeler gösterdi. Bu tarikat inançlarını yayan en ünlü daîlerden Deyleme Ebu Hıtım, Ahmed Nefesî Nişapur'da, Ebu Yakub Siczî Türkistan'da, Ahmed bin Keyyal Hindistan'da büyük başarı sağladılar. Sonraları *Meymuiye, Tahrimiye, Muhammediye* gibi birçok kolu olan İsmailiye'nin XX. yy.da en ünlü şeyhi Hindistan'da Ağa Han idi. (M)

İSMAİLİYE. Coğ. Bk. GONDOKORO.

İSMAİLİYE, Mısır'da şehir, il idare merkezi; 111 000 nüf. Şehir 1863'te Timsah gölü kıyılarında kuruldu. Kanalın ve bir petrol limanının idare merkezidir. — *İsmailiye ili,* 276 000 nüf. (L)

İSMAİL MAHİR EFENDİ, türk şeyhülislâmı (Kastamonu 1869-İstanbul 1916). Medresede okudu. Kastamonu Öğretmen okulunda, Sanayi okulunda öğretmen ve müdür olarak görev aldı. Müdürlük yaptığı sırada İttihat ve Terakki cemiyetinde çalıştı. 1908 İnkılâbından sonra İstanbul öğretmen okulu müdürü oldu. Kastamonu milletvekilliğine seçildi. Mecliste bulunduğu sırada verdiği takrirlerden dolayı Ebüt-Takarir lakabını aldı. Trablus, Balkan ve Birinci Dünya savaşı dolayısıyle öksüz kalanları himaye eden Dârüleytamın kurulmasında rol oynadı. Sonra bu kurumun ilk genel müdürü oldu. Ölümüne kadar bu görevde kaldı. (M)

İSMAİL MOLLA bin ŞERİF, Fas'ta, alevî şerifleri soyunun ikinci hükümdarı (1646-Fas 1727). Sultan Molla Raşid ölünce, İsmail Miknas'da sultan ilân edildi. Fas üzerine yürüyerek şehri aldı (1672). Fafilat'ta kardeşi, Fas'ta yeğeni ve bir çete reisinden kurulu üç rakibi ile uğraştı. Beş yıl süren bu iç çekişmelerden başarı ile çıktı. Daha sonra Muhammed el-Dibi, Cezayir Türklerinin yardımı ile, ayaklandı. İsmail bu isyanı da bastırarak iç düzeni sağladı. Zenci kölelerden bir ordu kurdu. Onları evlendirdi, toprak verdi. Abid Buharî'yi muhafız alayı kumandanlığına getirerek bütün Fas'ta hâkimiyet kurdu. Sahildeki türk ve avrupalıları izlemek için «gönüllü mücahitler» (Mücahidun) birliğini

Foto. MEYDAN .

meydana getirdi. Anî bir baskın ile İspanyolların elinden La Maronra'yı (al-Mcimura) aldı (1681). İngilizleri Tanca'yı terk etmek zorunda bıraktı (1684). Laraş (1689) ve Azila'yı teslim aldı (1691). Mlila ve Septe'ye kuvvet gönderildiyse de başarı kazanılamadı. Fransız kralı Louis XIV ile ticarî bir antlaşma yapmak istedi. Fakat bundan bir sonuç alamadı. Cezayir Türklerini de yanına alan İsmail bir süre sonra Fransa ile anlaştı. Fransa'ya Sala Tetuvan ve Safi'de ticarî çıkarlar sağladı. Buna karşılık Fransızlardan alınan silâh ve cephane ile Türklere karşı seferler düzenlendi. Fakat ordusunun yavaşlığı İsmail'i istediği sonucu zamanında sağlayamadı. Bu durum Cezayir Türklerinin Faslılarla savaşmalarına yolaçtı (1701). İsmail'in Türklere karşı yaptığı seferler başarısızlıkla sonuçlandı. Gene de barışı sağladı. Beni Ya'la dağlarında Reggada kalesi bu sırada yaptırıldı. Agnad ovasındaki kaleler de onarıldı. Böylece kuzeydoğudaki sınırlar türk topraklarına katıldı. İsmail, askerî sınır eyaletleri kurdu. Bunların yönetimini kendi taraftarlarına bıraktı.

Bu kuruluş ve öteki yapılan işler için harcanan paralar, limanlardaki gümrüklerden, kabileler üzerine yapılan akınlardan sağlanıyordu.

İsmail, elli yıl kadar bir çaba gösterdikten sonra memleketin iç işlerini düzene koydu. Fakat bütün çabaları oğulları arasında başlayan taht kavgaları sonucu boşa çıktı. Kendisi bütün siyasetini Cezayir Türklerine karşı açtığı savaşa yönelmişti. Cezayir eyaletini içten içe çökerten bunalım bitince başarı sağlanmış oldu. Fakat aynı yıl kendisi de öldü. (M)

İSMAİL MÜFİD EFENDİ İstanbulî, türk bilgini (öl. 1802). Öğrenimini bitirdikten sonra Mekke payesi aldı. Eserleri: *Hadis-i Erbain-i-İmam Nevevî* (İmam Nevevî'nin Kırk Hadisi); *Delail-ül-Hayrat* (Hayır Belgeleri); *Şemail-i Şerif* (Peygamberin Dış Özellikleri); *Şerh-i Fenarî* (Fenarî Şerhi). [M]

İSMAİL NEBİL EFENDİ, türk bilgini (öl. İstanbul 1861). Ahıskalı'dır. Gürcü İsmail Efendi adı ile ünlüydü. İstanbul'da öğrenim gördü. Fatih türbesi yakınında gömülüdür. İlmî risalelerini içine alan *Mefatih-üt-Tahkik* (Gerçeği Araştırma Anahtarları) adlı eseri vardır (İstanbul 1868). [M]

İSMAİL PAŞA, Erzurum valisi (öl. Erzurum 1665). İstanbul ihtisap ağalığında bulundu. Sıra ile Dergâhı Âli kapıcıbaşısı, çavuşbaşı ve imrahor oldu. Vezirlik rütbesi ile İstanbul kaymakamlığına (1657), buradan Anadolu müfettişliğine gönderildi. Birçok şehirde valilik yaptı. Erzurum valisi iken öldü. (M)

İSMAİL PAŞA, türk devlet adamı (Kafkasya 1805 - İstanbul 1861). [**Çerkes İsmail Paşa** da denir.] Küçük yaşta Kafkasya'dan İstanbul'a geldi. Sadrazam Topal İzzet Mehmed Paşanın kölesi oldu. Kumbara ocağına girdi, orada asker olarak yetişti. Miralay iken katıldığı Nizip savaşı (1839) sonunda paşalığa terfi etti. Kırım savaşında (1853-1856) cesaret ve kahramanlığı ile tanındı. Müşirlik rütbesi ile önce Silistre, sonra Bosna-Hersek kumandanlığına getirildi. (M)

İSMAİL PAŞA, türk hekimi (?, 1812-İstanbul 1871). Sakız adasında veya İzmir'de oturan bir rum ailesinden. İzmir'de Hacı İsmail Ağa adında bir hekime satıldı. Onun yanında müslüman oldu, hekimlik öğrendi. Yunan ve rus savaşlarında Hacı İsmail Ağa ile hekimlik yaptı. Yeni açılan Tıbbiye okuluna girdi. Bu okulu doktor olarak bitirdi (1840). Öğrenimini ilerletmek için Paris'e gitti. Dönüşünde Cerrahhane müdürü, Abdülhak* Molla'dan sonra Tıbbiye okulu nazırı (1845), üç yıl sonra Yanya valisi, daha sonra, nafıa ve ticaret nazırı, tekrar Tıbbiye okulu nazırı (1951) oldu.

İzmir, İşkodra, Girit, Selânik valilikleri ve çeşitli nazırlıklarda; İstanbul Şehreminliğinde; zaptiye müşirliği görevinde bulundu. *Ceridei Tıbbiye* adlı bir tıp gazetesi çıkardı. (M)

İSMAİL PAŞA, ilk mısır hıdivi (Kahire 1830-İstanbul 1895), ilk Mısır valisi İbrahim Paşanın ikinci oğlu; 14 yaşına kadar Mısır'da kaldı, tutulduğu bir göz hastalığı yüzünden Viyana'ya gönderildi (1844). Oradan Paris'e gitti (1846), burada Saint-Cyr Harp okulu giriş sınavını kazandı (1848). Öğrenimini tamamlayamadı, ancak iyi Fransızca öğrenerek Mısır'a döndü.

Babasının ölümü üzerine amcasının oğlu Abbas Paşa iktidarı eline aldı. Aile arasında miras yüzünden büyük anlaşmazlıklar çıktı. Bunun üzerine bazı akrabaları ile İstanbul'a gitti. Abdülmecid'in sevgisini kazanarak paşa unvanını aldı. Abbas Paşa öldürülünce Mısır'a döndü (1854). Amcası ve Mısır valisi Said Paşa kendini iyi karşıladı. Mısır'ın bağımsızlığı konusunda görüşmeler yapmak üzere Napoléon III ve papa Pius IX'a elçi olarak gönderildi. Dönüşünde Meclisi Ahkâm başkanı oldu (1856). Büyük kardeşi Ahmed Rıfat Beyin ölümü üzerine, ailenin en yaşlı kişisi olarak veliaht tayin edildi (1858). Sudan'da çıkan ayaklanmaları kan dökmeden bastırdı. Said Paşanın ölümü üzerine iktidarı ele aldı (1863).

Mısır'ın bağımsızlığı için çaba gösteren İsmail Paşa, Osmanlılardan birçok taviz sağladı. Aziz Mısır unvanını almak istediyse de, padişahın adında Aziz sözünün bulunması yüzünden bu isteği reddedildi. Bunun üzerine sağladığı yeni ferman ile hıdiv unvanını aldı (1867). Girit seferine katıldı. Mısır'ın bağımsızlığını arttıracak çeşitli eylemlere girişti; yabancı devletlere elçi gönderdi. Fransa'ya silâhlar ısmarladı. Osmanlıları kuşkulandıran bu eylemleri, Mısır'a sefer açılacağı söylentilerini yaygın hale getirdi. Buna karşılık Mısır'ın savunma gücünü bir kat daha arttırdı.

Süveyş kanalının açılması sırasında bağımsız bir hükümdar gibi hareket ederek, Avrupa devlet başkanlarını açılışa çağırdı. Daha sonra bağımsızlığını ilan etmek istedi. Osmanlı devleti hıdivin yetkilerini bir ferman ile kıstı. İsmail Paşa avrupa devletlerinden yüz bulamayınca, İstanbul'a giderek aradaki ilişkileri yeniden düzeltti, eski imtiyazlarından başka, Mısır'a 1841 yılından beri verilen bütün hakları geri aldı (1873).

Mısır'ın malî dengesi bozulunca Süveyş'in Mısır'a ait 176 602 hisse senedini 3 976 582 ingiliz lirası karşılığında İngilizlere satarak, İngiltere'nin Mısır'ın iç işlerine karışmasına yolaçtı (1875) ve borçların faizlerinin ödenmesini durdurdu (1876). Malî durumun gittikçe bozulmasına karşı Mısır'ın malî gücünü alacaklı devletlere göstermek üzere, İngiltere'den bir heyet istedi. Bu fırsatı kaçırmayan İngiltere Mısır'a Stephan Cave başkanlığında bir heyet gönderdi (1876). Heyet Mısır maliyesinin bozuk olduğunu ve bunun bir ingiliz heyeti tarafından denetim altına alınmasını istedi. İsmail Paşa bunu kabul etmedi. Durumun Fransızlar tarafından incelenmesini istedi. Buna kızan İngiltere Mısır'ın malî durumuyle ilgili «Mavi Kitap» yayımladı. Mısır'ın kredisi ve tahvillerin değeri düştü. Zor durumda kalan hıdiv Fransızların ve İngilizlerin ortaklaşa maliyeyi denetleme tekliflerini kabul etti (1870).

Bu tedbirler maliyenin kötüye gidişini durdurmadı, halk için bir sıkıntı çağı olan Condominium (Fransız-İngiliz ortak hâkimiyeti) başladı.

Halkın hoşnutsuzluğu, zarar gören subayların durumu ayaklanmalara yolaçtı (1879). Yabancıların baskısı daha da arttı.

İsmail Paşanın tutumunu beğenmeyen Abdülhamid, yerine oğlu Mehmed Tevfik Paşayı hıdiv tayin etti (1879). Kararı büyük devletler de destekleyince; İsmail Paşa Mısır'dan ayrıldı (1879). Napoli'ye, buradan da İstanbul'a gitti (1888). İsmail Paşa 16,5 yıllık saltanatı sırasında birçok imar işine girişti. Süveyş kanalının tamamlanması, sulama kanalı, limanlar, fabrikalar, demiryolları, saraylar, okullar, kız okulları, medreseler, kütüphaneler, müzeler, opera binası, onun eserleri arasındadır. Ayrıca Mısır'ın savunma gücünü artırdı, sınırlarını genişletti. (M)

İSMAİL PAŞA Bağdatlı (Bağdat 1839-İstanbul 1920). Bibliyografya yazarı. Bağdat'ta Baban ailesinden, Baban Mehmed Emir Efendinin oğlu. Irak'ta halkı askerliğe teşvik için açılan Askerî mektebe girerek asker oldu. 1875'te İstanbul'a gelip Bakırköy'e yerleşti. 1908'den sonra Liva rütbesi ile Jandarma dairesi müdürü oldu. Kâtip Çelebi'nin *Keşfüz Zünun*'un zeyli olan ve ondan sonraki dört bin kadar şark eserinin adlarını içine alan bibliyografya eserinin adı *Esamii Müellifîn*'dir (Yazarların Adları). Başka bir eseri de Doğuda yetişen yazarların doğum ve ölüm tarihleriyle yazdığı kitapları ve konularını gösteren *Bibliyografya*'sıdır. (M)

İSMAİL PAŞA Çelebi. Bk. ÇELEBİ İSMAİL PAŞA.

İSMAİL PAŞA Çerkez. Bk. ÇERKEZ İSMAİL PAŞA.

İSMAİL PAŞA Ispanakçı, devlet adamı (öl. Yenipazar 1702). Karayılanoğullarından. Bostancıbaşıyken vezirlik verilerek Mora seraskeri tayin edildi (1683). Sakız muhafızı olarak ikinci defa Mora seraskeri oldu (1685). Bir yıl sonra azledildi. Selânik, Hanya, Kandiye valisi, Eğriboz muhafızlığında bulundu. (M)

İSMAİL PAŞA Kurt, türk devlet adamı (Kars 1818 - İstanbul 1896). Kurnazca tedbirleri yüzünden, halk arasında Kurt lakabı ile anılırdı. Yirmi beş yaşında Kars'ta kaymakam, sonra yeni askerlik teşkilâtında, binbaşı rütbesiyle subay oldu. Kırım savaşlarına katıldı. Uzun zaman iran ve rus sınırlarındaki illerde kumandanlık yaptı. Buralardaki aşiretlerin düzeltilmesi ve karışıklıkların giderilmesi işlerinde kurnazca yollara başvurdu. Abdülhamid II başa geçtiği zaman (1876) Erzurum kumandanı idi. Bu sırada başlayan rus savaşında büyük yararlıklar gösterdi. Sırasıyle Erzurum valisi, Şurayı Devlet üyesi ve Teşkilâtı Askeriye komisyonunun ikinci reisi oldu. Değerli bir müşir olan İsmail Paşa, ölümüne kadar bu görevde kaldı. (M)

İSMAİL PAŞA Nişancı, türk sadrazamı (Ayaş, Ankara 1619 - Rodos 1690). Önce saray çuhadarlığı görevinde bulundu. Daha sonra Rumeli beylerbeyi tayin edilerek tımar verildi. Tuğrakeşler dairesine girdi (1678). Mehmed IV zamanında çıkan karışıklıklar sırasında vezir oldu (1687). Süleyman II'nin saltanatı başlangıcında yeniçeriler Siyavuş Paşayı öldürünce, sadrazamlığa getirildi (1688). 69 Gün bu görevde kaldı. Zalimliği, ordunun başına Yeğen Osman Paşa gibi ehliyetsiz kişileri tayin etmesi sonucu azledildi (2 mayıs 1688). Kavala kalesinde tutuklandı. Oradan Rodos'a sürüldü. Haksız yere öldürttüğü Rumeli beylerbeyi Zeynelabidin Paşa dolayısıyle ve Köprülü Mustafa Paşanın emri ile başı kesilerek öldürüldü. (M)

İSMAİL RIDVAN PAŞA, türk veziri (İstanbul 1855 - ay.y. 1906). Matbuat müdürü Nüzhet Efendinin oğludur. Beyazıt rüştiyesinde ve Mahreci Aklam'da okudu. Ayrıca özel olarak yabancı dil dersleri aldı. Babıâli Tercüme odasına girdi. Trablusgarp mektupçuluğu ile görevlendirildi. Mihaliç ve İnegöl'de kaymakamlık yaptı. İlk Osmanlı Mebusan meclisine başkâtip oldu (1877). Sicili Ahval komisyonu başkâtipliğinde bulundu. Bir süre Trabzon savcılığı yaptı. Borsa ve Selânik'te de aynı görevde bulundu. Sırayle mabeyin kâtibi (1884), dahiliye müsteşarı (1887). İstanbul şehremini oldu (1890). Ölümüne kadar bu görevde kaldı. (M)

İSMAİL RIFKI BEY, türk devlet adamı (İstanbul 1862 - Münih 1921). Ürgüplü Ömer Şevki Paşanın oğludur. Babasının Şam'da olmasından dolayı öğrenimine oradaki türk ve fransız okullarında başladı. Sonra İstanbul'a, amcası Ahmed Şükrü Paşanın yanına gönderildi. Mektebi Mülkiyeyi bitirdi (1888). Zıraat öğrenimi yapmak üzere Fransa'ya gitti. Grinyon Zıraat Mektebi Âlisini bitirerek (1894) İstanbul'a döndü. Yeşilköy'deki Halkalı Zıraat Mektebi Âlisi, hendesei zıraiye ve ameliyatı zıraiye dersleri öğretmen yardımcılığına tayin edildi. Bir yıl sonra aynı okulun müdür muavinliğine getirildi.

1908'e kadar bu görevde kaldı. 1914 Yılına kadar okuldaki derslerine ara verdi. Birinci Dünya savaşı dolayısıyle getirilemeyen zıraat âletlerini almak için Almanya'ya gönderildi ve burada öldü. Türkiye'de modern zıraati yerleştirmeğe çalıştı. Toprak ıslahatı yaptı. Meyve ağacı eki-

mi konusunda değerli çalışmalarda bulundu. (M)

İSMAİL RUMÎ, Tosyalı, Kadirî şeyhi (öl. İstanbul 1631). Öğrenimini Kastamonu'da yaptıktan sonra Bağdat'a gitti. Kadirî tarikatına girdi ve şeyh Feyzullah Efendiye halef oldu. *Piri Sani* adıyle İstanbul'a gelerek Tophane'deki Kadirhanede ölümüne kadar şeyhlik yaptı. Kadiriye tarikatının yayıcısıdır. (M)

İSMAİL SAFA, türk şairi (Mekke 1867-Sıvas 1901). Peyami Safa'nın babası. Öğrenimini, İstanbul'da Dârüşşafaka'da yaptı (1886). Evkaf, Posta nezaretlerinde memur olarak çalıştı. Mülkiye idadîsinde edebiyat okuttu (1888). *Mirsad* adlı edebiyat dergisini yönetti (1891). Vereme tutulunca Midilli'ye hava değişimine gitti. Yeni bir atılım yapan *Servetifünun* dergisine katıldı. Evinde gizli toplantılar düzenlediği yolunda verilen bir jurnal üstüne, Sıvas'a sürüldü (1900). Burada hastalığı artarak öldü. İlk şiirleri Tanzimat edebiyatının havasını taşır. Bununla beraber, Tanzimat dönemi şiirine de tamamen bağlı kalmamıştır. Daha sonra, Servetifünun hareketinin getirdiği yeniliklerden etkilendiği halde, zaman zaman ilk şiirlerinin havasına da dönmüştür. Duygusallık başlıca özelliğidir. Ölçü, uyak, dil kuralları yönünden eski, zevk ve anlayış yönünden yeni şiirden yana olduğu açıkça görülür. Eserleri: *Sünûhat* (tercii bend biçiminde manzume, 1890); *Huzmâ Safa* (bu eserin birinci bölümünde babasının, ikinci bölümünde de kendisinin şiirleri yer alır, 1891); *Mağdure-i Sevda* (manzum bir diyalog, 1892); *Mevlid-i Pederi Ziyaret* (Trabzon'a yaptığı gezi üstüne yazılan uzun manzume, 1896); *Mensiyat* (çeşitli şiirler, 1896); *Hissiyat* (son dönem şiirleri, 1912); *İntak-ı Hak'ın Tahmisi* (1912). [M]

İSMAİL SAFEVÎ. Bk. ŞAH İSMAİL.

İSMAİL ŞEHİD Mevlânâ, hintli müslüman mücahit (1781-1831). Delhi'li, ataları halife Ömer'e kadar çıkan ünlü bir aileden. Babasının ölümü üzerine amcası Mevlânâ Şah Abdülaziz tarafından büyütüldü. Çağında, hint müslümanları arasında yaygın olan putperestliğe karşı çıkarak, islâm inançlarını savundu. Seyyid Ahmed bin Muhammed İrfan (El- Mucaddid) ile tanışarak onunla Hacca gitti (1820); oradan İstanbul'a geçti. Altı yıl sonra tekrar Delhi'ye döndü, kısa zamanda büyük başarı kazandı; taraftarları ile birlikte Peşaver'e gitti (1827); fakat Efganlıların âdetlerinde bazı yenilikler yapmağa kalkışınca gördüğü sert tepkiden dolayı kaçmağa mecbur oldu. İndus nehrini geçerken karşılaştığı bir sikh birliği tarafından öldürüldü. Konusu dinî olan eserlerinin başlıcaları: *Risalât Usul -ül-Fıkh* (Hanefî Fıkıh Usulü); *Mansab-ı İmamet* (İmamlık Hakkında, Farsça); *Takviyat-ül-İman* (Kelâm Hakkında, Orduca); *Sırat-ül-Mustakim* (İslâm Kuralları Hakkında). [M]

İSMAİL YAŞAR ŞADİ, türk şairi (İstanbul 1888 - ay.y. 1923). Öğrenimini Fatih rüştiyesinde ve Mercan idadîsinde yaptı; iki yıl hukuka devam etti. Şirketi Hayriye idaresine girdi. Divan edebiyatı biçiminde, aruz ve hece vezni ile yazdığı şiirleri çeşitli risalelerde çıktı. Tanınmış adamlardan topladığı elyazılarını içine alan koleksiyonu İslâm Eserleri müzesindedir. (M)

İSMAİL ZÜHTÜ BEY, türk devlet ve fikir adamı (İstanbul 1845 - ay.y. 1911). Valde rüştiyesinde öğrenim gördü. Hariciye mektupçu kalemine girdi; şurayı devlette başmuavin, Divanı Muhasebat başkâtibi, sonra Divanı Muhasebat reisi oldu (1887). Sultan Abdülhamid II'ye verilen bir jurnal ile görevinden alınarak Zor mutasarrıflığına sürüldü (1896). 1908 Meşrutiyetinden sonra İstanbul'a döndü. Tekrar Divanı Muhasebat reisi olduktan bir yıl sonra emekli oldu. Tarih-i Osmanî encümeni üyeliğinde bulundu. İsmail Zühtü Bey, tarihe ait geniş bilgisi ile tanınır. (M)

İSMAİL ZÜHTÜ bin HASAN (Eski Zühtü, Zühtü İsmail Ağa da denir), türk hattatı (İstanbul, ?-ay.y. 1731). Zindan kapısında kavaflık yaparken, Seyyid Abdullah Efendi, sonra Ambarîzade İmam Ali Efendi ve Büyük Derviş'ten yazı dersi aldı. Sülüs ve nesih yazıları ünlüdür. Topkapı Sarayı kitaplığında İsmail Zühtü'nün birçok yazı örneği vardır. (M)

İSMAİL ZÜHTÜ EFENDİ (Yeni Zühtü de denir), türk hattatı (Ünye, ?-İstanbul 1806). Küçük yaşta İstanbul'a geldi. Fethiye'li Ahmed Hıfzı'dan sülüs ve nesih yazarak icazetname aldı. Sarayı Sultanî kâtipliğine getirildi. Sülüs ve nesih yazısındaki ustalığı ile reisülhattatin (hattatların reisi) rütbesini kazandı. Enderunu Hümayunda yazı hocalığı yaptı. Celî sülüsü yazısında bir tarz yaratan kardeşi Mustafa Rakım Efendiyi yetiştirdi. Yazdığı Kur'an'ların hepsi ayrı bir güzelliktedir. İstanbul'da Defterdar'daki Şahsultan türbesinin iç yazıları onundur. (M)

İSMAT i. (ar. *şamt*'tan *işmāt*). *Esk.* Susturma, sükût ettirme. (M)

İSMAY (Hastings Lionel, birinci—baronu), ingiliz generali (Naiani Tal, Uttar Prades, Hindistan 1887 - Wormington Grange, Worcestershire 1965). 1905'te Sandhurst Askerî okulundan çıktı, Hindistan'da hizmet gördü. 1940'ta Churchill tarafından Savaş kabinesi ve daha önce 1933'ten 1939'a kadar çalıştığı İmparatorluk Savunma Komitesi Askerî sekreterliğine getirildi. 1942'de tümgeneralliğe yükseldi. İkinci Dünya savaşı süresince doğrudan doğruya Başbakanla birlikte çalıştı ve kumanda heyetiyle başbakan arasında sürekli aracılık yaptı. 1947'de Lordlar kamarası üyesi, 1951'de Muhafazakâr Parti kabinesinde Commonwealth bakanı oldu. 1952'den 1957'ye kadar Kuzey Atlantik Paktı teşkilâtının ilk genel sekreterliğini yaptı. (L)

İSMENE. Yun. mit. Oidipus ile İokaste'nin kızı, Antigone'nin kız kardeşi. Antigone ölüme mahkûm edilince İsmene de ona yapılacak işkenceyi gönüllü olarak paylaştı. (L)

İSMET i. (ar. *ʿişmet*). *Esk.* Ahlâk kurallarına bağlı kalma, namuslu olma: *Bu kadın, masumdu! Diye ısrar ediyordu. Buna kendi ismetim kadar eminim* (Vâ-Nû). *Büyük bir ayıp yapmış, ismetine karşı düşünmeksizin bir günah işlemiş olmaktan utanıyordu* (H. Z. Uşaklıgil). ‖ Masumluk, günahsızlık, dürüstlük: *Yanan can, yırtılan ismet, akan seller bütün kandı* (M. Â. Ersoy). ‖ Kadın ve erkek adı.

— *Esk. İsmet-meab* (veya *ismet-penâh*), «şerefli, itibarlı» anlamında, yüksek mevkilerde bulunan kişilerin hanımlarına hitap edilirken kullanılır.

— Din. Hatadan ve günahtan sıyrılmış olma, iç temizliği.

— ANSİKL. Ehli sünnet inancına göre, *ismet* bütün peygamberler için vacip olan sıfatlardandır. Peygamberler, söz ve hareketlerinde günah işlemezler, hataya düşmezler. Şia'nın kollarından İmamiye ve İsna aşeriyeye göre, imamlar peygamberin vekili olduklarından onlar da günah işlemezler (masumdurlar). İmamiye, imamların sözlerinin daima doğru olduğunu, söyledikleri her şeyini ayet ve hadis gibi kesin delil niteliği taşıdığını ileri sürer.

◆ **İsmetli** ve **ismetlü** sıf. *Esk.* Sultan ve şehzadelerin kızlarıyle hanımlarına verilen unvan. (M)

İSMET (İbrahim), türk yazar ve şairi (Balıkesir 1868-Isparta 1911). İcra memuru Mehmed Ali Efendinin oğlu. Müstecabîzade lakabıyle bilinir. Karesi İdadî mektebine girdi. Hukuk'u bitirdi (1897). Bir ara Sultan Abdülhamid'in tüfenkçi yaverlerinden Çerkes Ahmed Celâleddin Paşanın özel yazıcısı oldu. Gazete ve dergilerde yazı yazdı. İftira üzerine evi basılarak tutuklandı, Midilli'ye sürüldü. İzmir'de *Hıyaban* adlı 5 sayı süren bir dergi yayımladı. Eserleri: *Terane; Destan-ı Zafer; Nailî-Kadim; Tetümme-i Lûgat-i Naci; Furuk-i Elfaz* ve *Şükûfeçin.* (M)

İSMET AĞA Mıskalî, türk bestecisi (öl. İstanbul 1850). Mıskal sazını son çalanlardandır. Saraydan yetişti. Zamanımıza *Tarzı Nevîn Peşrevi* ile 2 mahur şarkısı kalmıştır. (M)

İSMET AĞA Tamburî, türk bestecisi (öl. İstanbul 1870). Enderun'da yetişti. Burada musiki hocası ve tambur çalıcısı olarak görev aldı. Padişah musahipliğine kadar yükseldi. Şeyh Celâleddin Dede, İsmet Ağanın öğrencisidir. Mevlevî idi; ısfahan müsteâr ve rahatfeza makamlarından bugün üçü de unutulan âyinler bestelemiştir. Elimizde 45 parçası vardır (2 peşrev, 7 saz semaisi, 32 şarkı, rahatfeza faslını teşkil eden 2 beste ile semai). Suzidil ağır aksak ve nihavend yürük aksak şarkıları, en tanınmış eserleri arasındadır. (M)

İSMET BEY Esvabçıbaşı, saray adamı (İstanbul 1843 - ay.y. 1906). Kefe nazırı Eşref Beyin oğlu. Bir yaşındayken babası ölünce annesi ile saraya alındı. Sarayda Abdülhamid II'nin süt kardeşi ve çocukluk arkadaşı oldu. Enderun'da öğrenim gördü. Harbiye mektebine girerek Rikâb-ı Hümayun denen kıtalarda görev aldı. Abdülhamid II tahta geçince İsmet Beyi kendisine esvabçıbaşı yaptı, ölümüne kadar bu görevde kaldı. (M)

İSMETÎ (MEHMED, — denir), XVII. yy. türk bilgin ve şairi (İstanbul 1611 - 1665). Şeyh Fazlullah Efendinin oğlu. İlk öğrenimini babasından gördü. Medresevi bitirdikten sonra şeyhülislâm Zekeriyazade Yahya Efendi ve daha sonra Şeyh Ahmed Toganî Dedenin yanında çalıştı. On iki yıl medrese hocalığı yaptıktan sonra, Şam (1638), Bursa, İzmir (1645), Edirne (1647), Galata (1649), İstanbul, Selânik (1652) kadılıklarında, Anadolu ve Rumeli kazaskerliklerinde bulundu. Dedesi Mehmed Birgivî'nin *Tarikatü'l-Muhammediye* adlı eserini Türkçeye tercüme etti. Gazellerini bir *Divançe*'de topladı. Sözde, deyişte akıcılık ve açıklık, hayalde incelik ve derinlik, seçicilik şiirlerinin başlıca özelliklerindendir. (M)

İSMETPAŞA. Coğ. Bk. YEŞİLYURT.

İSMET PAŞA. Bk. İNÖNÜ (Mustafa İsmet).

İSMET PAŞA (Mehmed). Bk. MEHMED İSMET PAŞA.

İSMİD i. (ar. *ismid*). Kim. *Esk.* Sürme taşı, antimon. (M)

İSMİL. Coğ. Bk. DEMİRKENT.

İSMİRAR i. (ar. *sumret,* esmerlik'ten *ismirār*). *Esk.* Esmerleşme, kararma: *Kökleri ismirar-i hayattan ak, uçları kınadan kırmızı saçlarının* (A. H. Müftüoğlu). [M]

İSMİYE i. (ar. *ism*'den *ismiyye*). Fels. *Esk.* Bk. ADCILIK.

İSMİYUN çoğl. i. (ar. *ism*'den *ismiyyūn*). Fels. *Esk.* Adcılık görüşüne taraftar olanlar. ‖ *İsiyun mezhebi,* adcılık görüşünü benimseyenlerin mezhebi. (M)

İSNAAŞER bls. sıf. (ar. *isnā-ʿaşer*). *Esk.* On iki. ‖ *Eimme-i isnaaşer,* on iki imam.

— Anat. *Esk. Em'a-yi isnaaşer,* on iki parmak bağırsağı. (M)

İSNAAŞERİYE bls. i. (ar. *isnāʿaşer*'den *isnāʿaşeriyye*). Din. Caferî mezhebinin bir kolu. Bk. İMAMİYE. (M)

İSNAD. Bk. İSNAT.

İSNAN i. (ar. *sinn*'den *isnān*). *Esk.* Çocuğun diş çıkarması. ‖ Yaşlanma, ihtiyarlama. (M)

İSNAT veya **İSNAD** i. (ar. *sunūd*'dan *isnād*). Bir suçu veya bir ayıbı birinin üstüne atma, iftira etme: *Onlara iki iftira ve isnat damgasından biri vurulmak yolu tutulmuştur* (F. R. Atay). ‖ Bir fikri veya bir konuyu bir kişiye veya bir sebebe dayandırma, atfetme: *Amerika'ya isnat olunan gaibelerden birini buldu* (H. Z. Uşaklıgil). ‖ *İsnat etmek,* yüklemek. İftirada bulunmak: *Millete zalimlik atıf ve isnat ediyorlar* (Atatürk). *Güzel sever deye isnat ederler / Benim Hak'tan özge sevdiğim mi var* (Karacaoğlan).

— Din. Kur'an'da hadislerin sırasıyle kim tarafından söylendiğini bildirme.

— Gram. *Esk.* Nesne ile yüklem arasındaki ilgi.

— Huk. *İsnat kabiliyeti,* bir fiilin bir kişiye bağlanabilmesi için, failde bulunması gerekli olan niteliklerin bütünü. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. Ceza hukuku alanında, herhangi bir fiilin bir kişiye bağlanabilmesi ve onun bu fiilden dolayı sorumlu tutulabilmesi için, bu kişinin yaptığı fiillerin sonucunu anlayabilmesi, diğer deyişle *isnat kabiliyeti*'nin bulunması gerekir. Bu anlamıyle isnat kabiliyeti, failde bulunması gerekli bir nitelik olarak ortaya çıkar. Ancak bu niteliğe sahip olan kimselerin sorumlu tutulabilmesi mümkündür. Herhangi bir fiilin suç teşkil edip etmediği problemi ile

Gundestrup vazosu (M.Ö. I. yy.)
Kuzey Millî müzesi, Kopenhag (Danimarka)

rune yazısı kazılı dikilitaş, Uppsala (İsveç)

Gudbrandsdalen halısı (XVIII. yy.)
Lillehammer müzesi (Norveç)

İSKANDİNAV sanatı

Vejle taşı, Kuzey Millî müzesi, Kopenhag

Foto. Michel Hétier (LAROUSSE)

İSPANYA VE PORTEKİZ
0 50 100 km
Atlas Okyanusu etkisindeki tarım: buğday, mısır, patates, çavdar, elma ağaçları, sığır yetiştiriciliği
Tabiî ve yapma otlaklara geçen Atlas Okyanusu etkisindeki tarım: sığır yetiştiriciliği
Ormanlar Atlas Okyanusu koruları
Geçiş ormanları
Ormanlar, korular, maki, Akdeniz çalıları. Yüksek dağlardaki verimsiz alan Endülüs'te domuz ağılları
Portekiz'de: Montado (içlerinde tahıl tarlaları ve nadasa bırakılan tarlalar da bulunan mantar meşesi ormanları)
Akdeniz tarımı: buğday, mısır, çavdar, bağ, zeytin, ağaç dikimi, ilkel koyun yetiştiriciliği
Endülüs'te: geniş fundalıklarla bölünen meyve bahçeleri «secano» tipinde çeşitli Akdeniz ince tarımı (sulamasız) buğday, bağ, zeytin, sığır, domuz
Sulama yoluyle Akdeniz veya tropika tarımı «huerta'lar ve «vegas'lar»: sebze, meyve, sanayi bitkileri tarımları
Endülüs'te: «vegas'lar» (dağ huerta'ları)
«paramo'lar» ve sierras'ların akdeniz istepleri: büyük ölçüde koyun yetiştiriciliği (Endülüs'te merinos)
Portekiz'de: sebzecilik ile almaşık buğday ve çavdar
Portekiz'de: ekilmeyen bölgeler
Önemli derecede bağcılık
Portekiz'de bağcılık
Pamuk
Şekerkamışı
Pirinç
Şeker pancarı
Demiryolları
Hazne barajlar (sulama veya hidroelektrik)
Almeria: iller idare merkezlerinin adını (altları çizili) taşır

Foto. Giraudon, Agostini (LAROUSSE)

MURİLLO (1617-1682), «Çobanların Tapınması»
Prado müzesi, Madrid

Fr. de ZURBARAN (1598-1664)
«Çobanların Tapınması»
Grenoble müzesi, Fransa

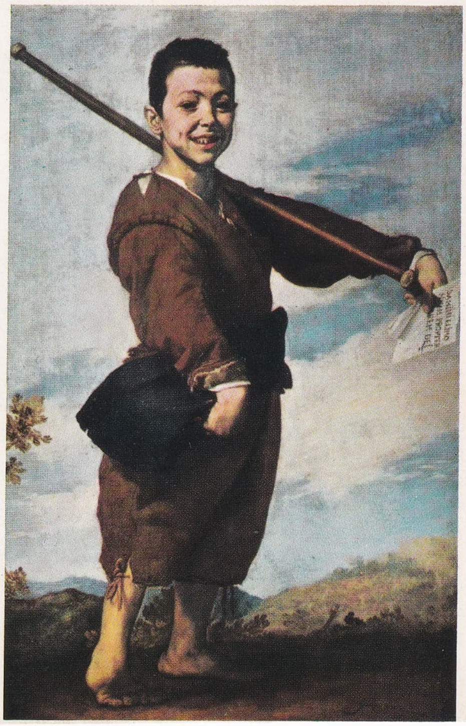

José RİBERA (1588-1652)
«Sakat»
Louvre müzesi, Paris

MURİLLO, «Genç Dilenci», Louvre müzesi, Paris

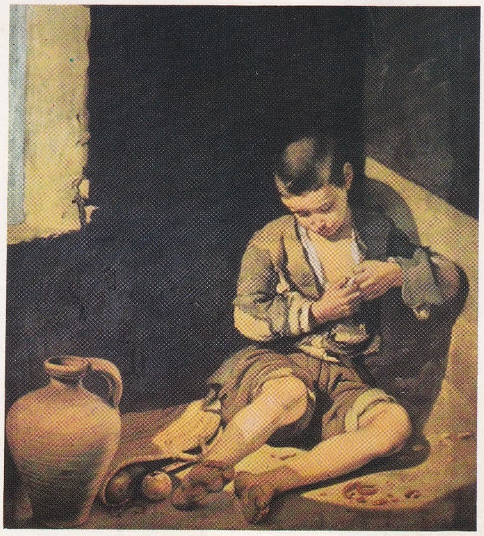

Alonso Sanchez COELLO, «İspanya Kralı Felipe II»
Prado müzesi, Madrid

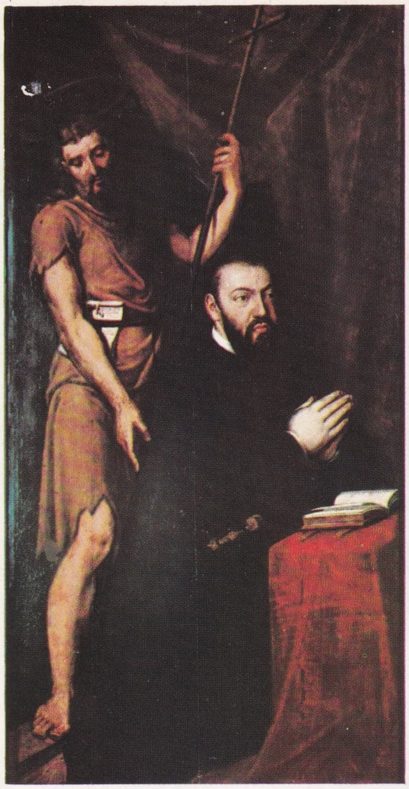

Cristovao LOPES, «Portekiz Kralı Joao III»
Eski Eserler müzesi, Lizbon

Raffaello MENGS, «İspanya Kralı Carlos III»
Prado müzesi, Madrid

İSPANYA — PORTEKİZ

Foto. Giraudon, Manso Martin, Sao Gonçalo (LAROUSSE)

Nuno GONÇALVES

«Aziz Vincentius'un Ululaşması» poliptiğinden 3 detay

«çocuk» kanadı

«keşişler» kanadı

«balıkçılar» kanadı

Eski eserler müzesi, Lizbon

karşılaşıldığında, bu suçun failinin isnat kabiliyetine sahip olup olmadığı, bu fiilin işlendiği zamana göre tayin edilir. Şayet fail, fiili işlediği zaman isnat kabiliyetine sahip değilse, bu fiilinden dolayı sorumlu tutulmamak gerekir. Ancak failin isnat kabiliyetini kendi isteği ve fiili ile kaldırabilmesi mümkündür. Hukuk düzeni bu harekete cevaz vermez ve bu şekilde davranan faili, fiilinden dolayı sorumlu tutar. Çünkü fail, daha önce kurduğu plan gereğince isnat kabiliyetini yok etmiş ve istediği sonucu gerçekleştirmiştir. Bunun klasik örneği failin suç işlemeyi tasarladıktan sonra, uyuşturucu madde veya alkol kullanarak isnat kabiliyetini kaldırmasıdır. Böyle bir halde, fail fiili işlediği sırada, kendisine malik olmadığını yani isnat kabiliyetine sahip olmadığını ileri süremez. Bunu önlemek için böyle bir durumda failde isnat kabiliyetinin fiilden önce aranacağı ileri sürülmüştür. Bu tip fiiller «sebebinde serbest hareketler» (*actiones liberae in causa*) terimi ile anlatılmıştır. Ceza kanunları kişilerdeki bazı eksikliklerin ve zayıflıkların isnat kabiliyetini etkilediğini, bunu ortadan kaldırdığını kabul ederek, bu durumdaki kişilerin fiillerinden dolayı ceza sorumluluğu altında bulunmadıklarını belirtmişlerdir. Aynı şekilde Türk Ceza kanununda da bu yönde kurallar getirilmiştir. Bu kurallara göre, yaş küçüklüğü (md. 53-55), akıl hastalığı (md. 46-47), sağır-dilsizlik (md. 57-58), arızî sebepler (md. 48/I), gayrıihtiyarî sarhoşluk veya uyuşturucu madde tesiri (md. 48/II) isnat kabiliyetini ortadan kaldıran sebeplerdir.

◆ **İsnadî** sıf. *Esk.* Başkalarına yüklenen düşüncelerle ilgili.

◆ **İsnadât** ve **isnadiyat** çoğl. i. *Esk.* İsnatlar: *Saliha'nın isnadı şimdi, sırf iftira görünüyor* (Vâ-Nû). ‖ İsnat ile ilgili şeyler. (M)

İSNEYN sıf. (ar. *işnān*'dan *isneyn*). *Esk.* İki. ‖ İ. Pazartesi.

◆ **İsneyniyet** i. Fels. *Esk.* İkilik. (M)

İSO —, Önek. Bk. İzo.

İSOARCA i. Alt tebeşir ve üst jura tabakalarında bulunan oval kavkılı ve iki çenetli yumuşakça fosili. (*Arcidae* familyasından.) [L]

İSOCARDİA i. Yürek biçiminde şişkin kavkılı, ikiçenetli yumuşakça; kavkısının üstü pürüzsüz veya uzunlamasına çizgili olur; üzeri telsel bir üstderiyle kaplıdır.

— ANSİKL. *İsocardia*'lar Çin ve Japonya denizlerinde yaşar. Üçüncü zaman tabakalarında fosiline rastlanır. Batı Avrupa kıyılarında yaşayan *İsocardia cor* yenir, fakat pazarlarda pek az görülür. (M)

İSOCHİLUS i. Amerika'nın tropik bölgelerinde yetişen konuk orkide (*İsochilus linearis*); sıcak limonluklarda da yetiştirilir. (L)

İSODOMON i. (yun. k.). Mim. Kusursuz yontulmuş dört köşe taşlarla eşit ve düzenli diziler halinde örülen yunan duvarı. (L)

İSOETES i. Eğreltiotuna ve atkuyruğuna benzeyen küçük bitki; göl kenarlarında yetişir. (Eğreltiler şubesinden kibritotları takımının *isoetaceae* familyasının örnek tipi.)

— ANSİKL. *İsoetes*'in, yer altı gövdesi çok kısadır; yumru şeklinde şişkin olan bu kısa gövdenin üzeri saç gibi sık köklerle kaplıdır. Gövdeden yukarı uzun, dar ve içi boş bir sürü yaprak çıkar. Bazı yaprakların dibinde erkek, bazılarınkinde dişi sporları meydana getiren spor keseleri bulunur. (L)

İSOGNOMOSTOMA i. Yosun salyangozu. (Bu salyangozun oldukça basık yuvarlak bir kavkısı vardır; göbek kısmı dar yarıklı, kavkı ağzı üç parçalı, biri yassı ikisi sivri olmak üzere üç dişlidir. Yosunlar arasında ve kaya yarıklarında yaşar.) [L]

İsojako («büyük bölüşme» anlamına gelen fince k.), Finlandiya'da hükûmet tarafından, 1757 yılında çıkarılan bir kararnameyle gerçekleştirilmeğe başlanan toprak dağıtımı. Böylece, her köyün çevresinde kolektif olarak ekilen topraklar, belli sayıda bağımsız çiftlikler haline getirildi. Devletin malı olan topraklar ise kiracılara verildi. XX. yy.ın başlangıcında sona eren İsojako, köy topluluklarını dağıtarak tarımsal yapının köklü bir değişikliğe uğramasına yol açtı. (L)

İSOKRATES, atinalı hatip (M. Ö. 436-338). Savaşta servetini kaybetmiş zengin bir iş adamı olan Theodoros'un oğlu. Sokrates'in, Prodikos'un ve Gorgias'ın öğrencisi. Çekingen ve zayıf bünyeli idi, önceleri logograf (başkalarının mahkeme savunmalarını yazan) olarak çalıştı (402-390). Bir belâgat okulu açtıktan sonra da yarım yüzyıl boyunca en aranan öğretici oldu. Sonradan siyasete atıldı ve bütün Greklerin Perslere karşı birleşmelerini savundu. Greklerin birbirine rakip siteler halinde bölünmelerini tenkit ediyor ve sakıncalarını gösteriyordu. İsokrates, demagojinin, zorbalığın ve Atina'daki emperyalist eğilimin karşısında idi. Felsefî görüş olarak insanın hiç bir mutlak kanıya erişemeyeceğine inanıyordu. Belâgat sanatında, öncelikle cümle ahengine önem verirdi. İsokrates'ten altı mektup ile yirmi bir hitabet eseri kalmıştır, bunlar savunmalar, hitabet alıştırmaları (*Busiris, Helene'nin Övgüsü, Antidosis, Plataikos*) ve özellikle siyasî konuşmalardır: Grekleri birleşmeğe davet ettiği ve Perslere karşı savaşta Atina'nın savaşın yönetimini ele almasını savunduğu *Panegyrikos* (Atina'nın Övgüsü) [380]; *Euagoras* (370'e doğr.); Atina Yüksek mahkemesi ve emperyalizm üstüne *Areopagitika* (355); *Peri Eirenes* (Sulh Üstüne) [355]; Philippos'u Perslere karşı yunan kuvvetlerinin başına geçmeğe çağırdığı *Philippos'a* ve *Panathenaikos* (Atina Birliği Üstüne) [342-339]. (L)

İSOLA DEL LİRİ, İtalya'da kasaba, Latium'da (Frosinone ili), Liri üzerindeki iki adada; 12 900 nüf. Büyük kâğıt fabrikaları. (L)

İSOLOMA i. *Gesneriaceae* familyasından çokyıllık otsu bitki; köksapı sürüngen, yaprakları karşıt, bazen tüylü, çiçekleri genellikle kırmızı veya turuncu salkımlar halindedir. (Amerika'da altmış türü yetişir; bunların çoğu limonluklarda süs bitkisi olarak yetiştirilir; *İsoloma amabile, İ. Jaliscanum* ve *İ. Bogotense* en tanınmış türleridir.) [L]

İSOMERİA i. And dağlarının yüksek vâdilerinde yaşayan salyangoz. (Kavkısı sağlam, basık ve çikolata rengindedir. *Pleurodontidae* familyasından.) [L]

İSOMETRUS i. Orta boylu, uzun gövdeli akrep; İspanya'nın güneyinden Güney Amerika'ya kadar her tarafta rastlanır. (İlmî adı *İsometrus maculata.*) [L]

İSONZO, Yugoslavya'da Juliana Alplerinden doğan ırmak; Juliana Alplerini aşarak İtalya'da Veneto ovasında son bulur; 138 km. Deltası, batıda Trieste körfezini sınırlar.

— Ask. tar. Birinci Dünya savaşı sırasında İsonzo kıyılarında devamlı çarpışmalar oldu. 1915'te İtalyanlar Gorizia dışında (9 ağustos 1916'da Aosta dükü tarafından alındı), ırmağın çığırını işgal ettiler. 1917'de ikinci bir İsonzo muharebesinde İtalyanlar 19-23 ağustos arası, Carso'da önemli mevkiler (özellikle Trieste'ye hâkim olan Hermada dağ kütlesi) elde ettiler. Yukarı İsonzo da, ekim 1917'de Avusturya - Almanya birliklerinin Caporetto'ya yaptıkları genel saldırı bölgesi içinde kaldı. Bk. İTALYA, *Birinci Dünya Savaşı cephesi.* (L)

İSOPLEXİS i. Yapraklarını uzun süre dökmeyen ağaççık; yaprakları mızrak gibi ince uzun, çiçekleri altın rengindedir; Kanarya adalarında yetişir, başka ülkelerde süs bitkisi olarak değeri vardır. (Sıracaotugillerden.) [L]

İSOPTERA çoğl. i. Karada yaşayan çok şekilli paurometabol böcekler takımı. (Bu takımdaki başlıca familyalar: *mastotermitidae, termopsidae, rhinotermitidae, termitidae* v.b.). [L]

İSOPYRUM i. Bir veya ikiyıllık otsu bitki; gövdesi çok ince uzun, yaprakları çok parçalıdır; beyazımsı ve küçücük çiçekleri yaprakların koltuğundan veya dalların ucundan çıkar; kapsül şeklindeki meyvesinin içinde çok sayıda tohum bulunur. (İlmî adı *İsopyrum thalistroides.* Düğünçiçeğigillerden.) [L]

İSOSOMA i. Buğdaygillerden çeşitli bitkilerde (buğday, pirinç, arpa v.b.) mazı oluşumuna sebep olan küçük böcek; *İsosoma orchidearum* bazı orkidelerin (*cattleya*) sap ve yapraklarının biçimini bozar. (Zarkanatlıların *chalcididae* familyasından.) [L]

İSOSPONDYLİ çoğl. i. Zool. Bk. EŞOMURLULAR.

İSOTELES i. (*isos*, eşit ve *telos*, yükümlülük, vergi anlamında yun. k.). Eski. Yun. Bir yunan devletine yerleşmiş ve isotelia'dan yararlanan yabancı. (L)

İSOTELİA i. (yun. k.). Eski. Yun. Atina'da siyasî haklardan yoksun yerleşik yabancıların malî ve askerî konularda vatandaşlarla eşit haklara sahip olması. (Şerefli bir imtiyaz olan isotelia başka yunan sitelerinde de vardı ve çok az kimseye verilirdi.) [L]

İSOTOMA i. Kanatsız, kabuksuz, silindirimsi küçük böcek. (Buzul piresi de denilen *İsotoma saltans* Alp dağlarında, tükenmez kar düzeyinde bulunur. *Collembola* takımının *isotomidae* familyasının örnek tipi.)

— Flora. Almaşık yapraklı, sütlü ot; yaprakların koltuğundan çıkan çiçekleri sapın ucunda salkım şeklindedir; İndonezya ve Okyanusya'da on kadar türü yetişir: *İsotoma axillaris, İ. petraea* v.b. (Çançiçeğigillerden.) [L]

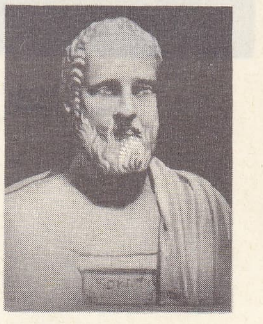

İSOKRATES
antik mermer
Vatikan müzesi, Roma

İsoviha («büyük kudurganlık» anlamına gelen fince k.), Finlandiya'da büyük Kuzey savaşına (1710-1721) verilen ad. Karl XII'nin Poltava'da yenilmesinden sonra Ruslar Finlandiya'yı önce istilâ, 1714-1721'de de bütünüyle işgal ettiler. Açlık ve salgın hastalıklar fin nüfusunun dörtte üçünü kırdı. (L)

İSPAGULA i. Sinirotugillerden Plantago decumbens'in tohumu. (Çok helmeli olan bu tohumlar dizanteriye veya müzmin kabızlığa karşı kullanılır.) [L]

İSPALET i. (ital. *spalla*, omuz'dan). Denizc. *Esk.* Deniz subaylarının apuletlerine verilen ad. (M)

İSPANYA i. Boyalarda kullanılan bir cins tebeşir tozu. (L)

İSPANYA, isp. **Espana**, Güney Avrupa'da devlet, Portekiz ile birlikte İberik yarımadasını meydana getirir. Avrupa'nın güneybatı ucunda; 503 060 km²; 31 077 000 nüf. Başkenti, *Madrid.* Başlıca şehirleri: *Barcelona; Valencia; Sevilla.* İspanya, kuzeyde Atlas okyanusu ve Pireneler, doğuda ve güneydoğuda Akdeniz, güneybatıda Atlas okyanusu, batıda Portekiz ve Atlas okyanusu ile sınırlıdır.

COĞRAFYA

Fizikî coğrafya

● *Yüzey şekilleri.* Yarımadanın dağlık kenarları ve çok geniş yaylaları, İspanya'nın orta kısmını meydana getiren hersinyen kratogenin parçası olan geniş bir bloka bağlıdır; bu blok, iç kısmı dümdüz, kenarları inşli çıkışlı olan *Meseta*'dır. Alp sıradağlarına bağlı iki sıradağ, mesetayı iki yandan çevreler: kuzeyde Pireneler, güneyde Endülüs sıradağları.

1. *Meseta*, ortasındaki çok yüksek, faylı bloklardan oluşan sıradağlarla (Guadarrama ve Grados dağları) iki bütüne bölünmüştür. Kuzeyde *Castilla la Vieja* yaylaları, yüksek ve az engebelidir (700-1 000 m). Cantabria sıradağlarının (Leon *paramos*'u) eteğinde, dağeteği konileri uzanır; doğuya doğru Üçüncü zamandan kalma kalkerli dümdüz yaylalar, Burgos'dan Valladolid'e kadar akarsularla yarılmıştır; batıya doğru aşınma yüzeyleri Salamanca yakınında eski kratogeni keser. Duero burada Portekiz'e doğru giderek gömülür.

Orta sıradağların güneyinde yüksekliği daha az olan *Castilla la Nueva* yaylalarının görünümü de çok farklı değildir: batıda kratogeni kesen peneplenler, doğuda kalkerli yaylalar. Kalkerli toprak yığılması yüzeyinin henüz başladığı Manche'de ve yüksek Guadinana havzasında yüzey şekilleri dümdüzdür.

Meseta'nın çevresini bir tepeler dizisi kuşatır. Güneyde Toledo bölgesinden itibaren kratogenin şistlerini ve granitlerini budayan

Foto. X (LAROUSSE)

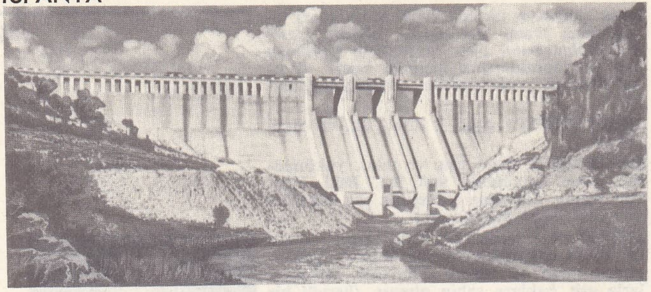

Alarcon barajı
Cuenca eyaleti

aşınım yüzeyleri, yanında *Apalaş tipi* yüzey şekilleri (Toledo dağları, Guadeloupe sierrası) yükselir. Sierra Morena'da da (1 300 m) benzer yüzey şekillerine rastlanır.

Kuzeydoğuda, *İberik dağları*'nın yapısı kıvrımlıdır, ama kratogen parçalarının karışmasıyle, kuzeybatıda en büyük yükseltilere ulaşılır: Demanda ve Urbion sierraları (2 400 m). Güneydoğuya doğru çukurlar, yüzey şekillerini birbirinden ayrı kütleler halinde bölmelere ayırır. İberik dağlarını da denize doğru, Valencia kıyısının yukarısında fay yamaçları sınırlar.

Kuzeyde *Cantabria dağları* bir sınır kütlesidir, sıkı kalkerleri Picos de Europa kütlesini (2 600) meydana getirir. Birinci zaman oluşumlarını etkiler. Dik yarlarla denize iner ve Asturias vâdilerinin kenarları çok diktir.

Kuzeybatıda, *Galicia*'da, kratogen birçok çöküntü havzasını sınırlayan kırılma ile parçalanmıştır; sarp kıyıları rialarla yarılmıştır.

İSPANYA arması

2. *İspanyol Pireneleri,* Fransız Pirenelerinden çok daha geniştir. Sınır bölgesinde en yüksek dorukları taşıyan «eksen kesiminin» güneyinde, nispeten yumuşak kıvrımlar ve yer yer kısmen havzalarla oyulmuş geniş ineçler (Aragon ineci; Conca de Tremp) uzanır. Bir sınır dağları dizisi, bu çöküntüleri *Ebro havzası*'ndan ayırır. Bu havza Üçüncü zaman tortullarıyle dolu geniş bir çanaktır; tortul yığını kütlemsi tepeler ve dağeteği taraçalarıyle yarılmıştır. Doğu Pireneler eski kratogenin parçaları ve kımrımlı yüzey şekillerinin birbirine karıştığı *Katalan sıradağları* ile İberik sıradağlarına bağlanır. Bu yapısal konum dolayısıyle Katalonya kıyılarında dağ kütlelerine bağlı yarlar ve alçak kıyılar (çöküntü ovalarının kıyısı veya Ebro ve Llobregat deltaları) birbirini izler.

3. Yapısı hâlâ tartışma konusu olan *Endülüs sıradağları,* alp tipinde, çok büyük bir kıvrılmış kütledir, Cebelitarık boğazından Nao burnuna kadar 800 km'lik bir alana yayılır. Bu sıradağların başlıca özelliği birbirinden havzalar ve ova dehlizleriyle ayrılmış sierralar halinde parçalanmış olmalarıdır. Kuzeyde kalkerli, güneyde asendülüs alanında şistli ve başkalaşmış kayaçlar bazı ayrıntılara yolaçar. Burası en yüksek dorukları taşıyan (Sierra Nevada, 3 478 m) orta bölgedir.

Ebro ovası gibi Guadalquivir ovası da meseta ve alp tipi sıradağlarla teması olan bir çöküntü kesimidir; ama burada, özellikle batı kesimde değişme yakın zamana kadar devam etmiştir. Bu yüzden Jaen tepeleri yerlerini yavaş ytavaş Cordoba ve Sevilla'nın tekdüze ovalarına (*Campinas*'lar) ve bataklık *Marismas* kesimine bırakır. Marismas yüksek kıyı şeriti, Arenas Gordeas'ın arkasında uzanan geniş bir iç deltadır.

● ***İklim, bitki örtüsü, hidrografya.*** Yüzey şekillerinin sertliği ve çeşitliliği iklim verilerinde farklılıklara yolaçar.

1. Batı Pirenelerden Galicia'ya kadar Kuzeybatı İspanya, *Atlas okyanusu iklim alanı* içindedir; her mevsimde, yazın bile bol yağmur alır (yılda 1 000 - 1 500 mm). Okyanusun yakınlığı, yaz sıcaklıklarını azaltır ve kışların çok yumuşak geçmesini sağlar. İnsanların çayır veya fundalık haline getirmediği her yerde, meşe ve gürgen ağaçları yüzey şekillerini örter. Oldukça düzenli bir şekilde beslenen nehirlerin suları kışın yüksektir, şiddetli taşmalara rastlanmaz.

2. Katalonya'dan Cebelitarık'a kadar doğu kıyısı, *Akdeniz iklimi*'nin bütün özelliklerini gösterir: kurak ve çok sıcak yazlar, yumuşak kışlar, sonbahar yağmurları. Kurak mevsimin süresi kuzeyden güneye doğru çoğalırken toplam yağış miktarı ve düzenliliği aynı yöne doğru giderek azalır (Doğu Katalonya'da 500 mm; Valencia'da 300 - 400 mm; Carthagena'da ancak 170 mm). Bu değişiklikler bitki örtüsünde de görülür: yüksek Katalonya yüzey şekillerinde hâlâ sulak bitkiler yetişir, zeytin ağacına rastlanmaz; ovalardaysa yeşil meşe yetişir. Güneydoğuya doğru ortaya çıkan bozkır (Almeria'nın kuzeyinde), Endülüs sıradağlarının iç kısmını örter. Endülüs sıradağlarının batısındaki bölgelere doğru, Atlas okyanusu etkisi görünmeğe başlar: yağmurlar biraz daha boldur; karışık orman ortaya çıkar. Kıyı akarsularının rejimi de güneye doğru gidildikçe düzensizleşir. Sonbahar taşmaları çoğunlukla şiddetlidir.

3. İç kesimin ova ve yaylalarında kara iklimiyle karışmış Akdeniz iklimi hüküm sürer. Sıcaklık karşıtlıkları yüksektir: özellikle Ebro ve Guadalquivir ovalarıyle, Mancha'da çok sıcak yazlar; çok sert kışlar (kuzeyde sık sık don olur). Kışların sertliği Castilla la Vieja havzasında zeytin ağacı yetişmesini engeller. Toplam yağmur miktarı düşüktür (400-600 m); yıllık azamî yağışlar ilkbahar ve sonbahardadır; kuzeye doğru gidildikçe kış yağışları hızla azalır. Tabiî bitki örtüsü (Castilla la Vieja'da karışık orman; güneyde yeşilmeşe ormanları ve bozkır), bugün iyice azalmıştır. Ovalarla, yaylalara hâkim dağlar, özellikle orta sıradağlar ile İberik dağlarının kuzeyindeki yükseklikler daha iyi sulanır. Bu kesimde sık sık ılıman iklim ormanlarına rastlanır. Yayla ve ovaları aşan büyük ırmaklar sularının büyük kısmını buharlaşma ile kaybeder. Ancak Pirenelerden (Ebro) veya Cantabria sıradağlarından (Duero) kol alan nehirler iyi beslenir. Tajo'nun debisini orta sıradağlardan gelen kollar, Guadalquivir'inkini ise Endülüs şebekesi (Genil) besler. Daha az kol alan Guadiana, Mancha'nın iç kesimlerindeki deniz kulağımsı kesimde, hemen hemen kaybolur. Bütün bu büyük ırmakların suları kış sonunda ve ilkbaharda en yüksek seviyesine ulaşır.

İktisadî ve beşerî coğrafya

● ***Nüfus.*** İspanya'nın nüfusu 31 milyondur. Ülkenin yüzölçümüne oranlanınca oldukça düşük sayılabilecek (km^2'ye 61 kişi) bu nüfus, 1920'den beri yüzde elli artan ve artışı sürekli olarak hızlanan nüfus çoğalmasının sonucudur. Gerçekten yüzyılın başından beri ölümler yüzde 50, çocuk ölümleriyse daha çok düşmüştür; oysa yavaşça azalmasına rağmen doğumlar yüksektir. Çoğunlukla zaten aşırı kalabalık olan, buna karşılık da sanayii bulunmayan bölgeleri (Galicia, Doğu Andalucia) etkileyen bu nüfus artışı, büyük iç ve dış göçlere (Oran, Fransa, Amerika) yolaçmıştır. Şehir nüfusu hızla artmakta (toplam nüfusun yüzde 25'i bugün bölge merkezlerinde yaşar), ama oldukça ağır sanayi kalkınması güney kırlarının yoksulluğunun da artırdığı hareketi karşılayamamaktadır. Yüksek nüfus yoğunlukları genellikle İspanya'nın çevre bölgelerindedir (Katalonya, Levante, Andalucia, Bask illeri, Asturias, Galicia). Sanayii bulunmayan, engebeli ve çoğunlukla çok kurak iç kısmın nüfus yoğunluğu, Castilla ovalarındaki ve Ebro havzasındaki birkaç idare bölgesi dışında km^2 başına 25 kişinin altındadır.

İspanya'nın nüfusu oldukça hızlı bir oranda artmağa devam etmektedir. 1966 Yılında doğum oranı binde 20,9, ölüm oranı ise binde 8,6 idi. Göç 1960 yılından beri düşüş gösterdi. 1950-1960 Döneminde, yıllık ortalama göçmen sayısı 90 000'e yükseliyordu. 1964'te ise 80 000, 1965'te 60 000 dış göç oldu. Buna karşılık, iç göçler arttı. Bugün iç göçmenlerin sayısı yılda yarım milyona yaklaşmaktadır. Bunların büyük bölümünü, köylerden yapılan göçler teşkil eder. 1965'te 240 000 kişi tarım kesimini terketti. Köylerden yapılan göç özellikle büyük şehirlere yaradı. 1958'den 1966'ya kadar, Sevilla'ya 100 000'den fazla Barcelona'ya 300 000'den fazla insan göç etti. Başkente gelince; Madrid'in nüfusu 1,9 milyondan 2,7 milyona yükseldi.

● ***Tarım, kır hayatı ve balıkçılık.*** İspanya'nın Akdeniz iklimi etkisi altındaki her yeri, kuru tarım bölgeleri (*secano*) ve (sulanan kesimler (*regadio*) diye ayrılır. Kuzey ve kuzeybatıdaki daha bol ve daha düzenli yağış alan sınır bölgeleri, Fransız Güney Akitanyası'ndakine benzer tarım sistemlerine elverişlidir.

1. İç kısımdaki az nüfuslu yayla ve havzalar, başlıca kuru tarım (kaba) bölgeleridir; özellikle tahıl ekilir: buğday, arpa, bazen en yüksek bölgelerde çavdar. Toprağın verimi düşüktür (yılda hektar başına 6-9 kental) ve bir yıldan öbürüne büyük ölçüde değişir; bazı yıllar kuraklık, felâketlere sebep olur. Kuzeyde iki yılda bir, güneyde üç yılda bir (bir yıl tarıma karşılık bir veya iki yıl nadas) almaşık ekim uygulanır. Nadas yerine bazan Castilla la Vieja'nın beslenmesinde önemli bir yer tutan baklagiller (bakla, nohut) ekilir. Bu tarım sistemi çeşitli sosyal çerçevelerde uygulanır. Castilla la Vieja'nın kuzeyinde küçük toprak sahipleri dağınık tarlaları işler. Extremadura'da, Andalucia ovalarında ve Salamanca ovalarında büyük köylerde çok küçük toprak sahipleri ile tarım işçileri oturur. Tarım işçileri büyük mülklerde çalışır; bu mülklerin istisnalar dışında, değerlendirilişi iyi değildir. Mancha'da büyük ve küçük mülkler birarada görülür.

Bölgesel ayrıntılar *secano'yu* (sulanamayan topraklar, kumluklar) çeşitlendirir. Secano'ya saf haliyle Castilla la Vieja'da ve Ebro havzasının kurak bölgelerinde rastlanır; bu bölgede ancak birkaç kesim uzmanlaşmıştır: Rioja, Cariliena ve Zamora'da bağlar; Aşağı Aragon'da zeytinlikler, Castilla la Vieja, Extremadura ve Andalucia'da kışların daha az sert geçmesi sayesinde ağaçsı bitkiler tarımı çoğalır: Batı Mancha, İden ve Andalucia ovasının güney kenarında zeytinlikler; Merkezî Mancha, Tierra de Barros, Montilla ve Jerez'de bağlar. Zeytinliklere ve bağlara huerta'ların yukarısındaki Akdeniz kıyısı tepelerinde de rastlanır.

Extremadura kaba tarımın en yaygın olduğu bölgedir. Burada nadasa bırakılan tarlalar uzun otlarla kaplıdır ve büyük meşe ormanlarında koyun ve domuz otlatılır. Bütün İç İspanya'da, ırmakların kenarındaki dar alüvyon şeritlerinde sulama ile tarım yapılır. Yayla ve havzaların yanında yükselen dağlara yazın koyunlar çıkarılır.

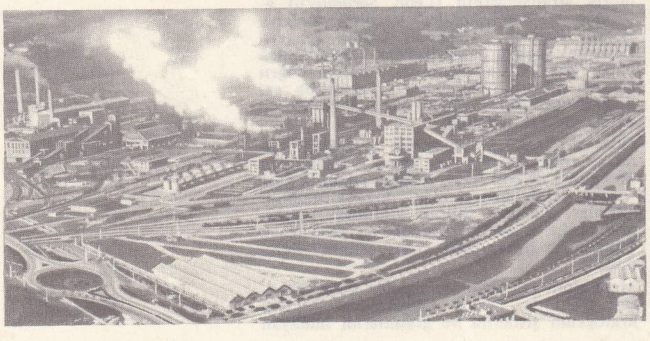

solda,
Aviles'in (Asturia)
havadan görünüşü;
sağda,
Rio Tinto'da açık hava
bakır işletmeleri

Foto. X (LAROUSSE)

Banalbufar köyü (Mallorca adası)

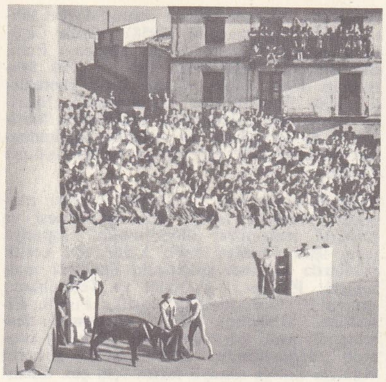
köy arenası

Sevilla'da Sierpes çarşısı

2. Sulanan bölgeler arasında, eskiden beri değerlendirilenler Andalucia'da ve doğu kıyılardadır (huerta'lar). Bu bölgeler dağ ırmakları (Segura, Genil, Guadalfeo, Guadalaviar, Jucar) tarafından beslenir ve yılda birkaç kere ürün verir. Huerta'lar başlangıçta insan ve hayvanları besleyecek bitkiler (buğday, arpa, sebze, kabayonca ve daha yakın bir çağda pirinç) tarımına ayrılmıştı. Aralarında su yönünden beslenmesi pek istikrarlı olmayanlar (Alicante huerta'ları) bu evrede kaldı. Öbürlerinde, ürünleri bazen ihracata ayrılan uzmanlaşmış tarıma girişildi: Granada ovasında şeker pancarı, tütün, keten ve kenevir; Motril'de, şeker pancarı ve turfanda meyve; Murcia'da limon, kayısı ve sebze; Valencia'da portakal, turfandalar, pamuk. Bu bölge yarımadada nüfus yoğunluğunun en çok olduğu yerdir.

İnce tarım uygulanabilmesi için iç kısmın ova ve havzalarındaki sulanan bölgelerin genişletilmesi şarttı. Bu yüzden önemli çalışmalara girişildi. Ebro havzasında, ırmağın kenarlarındaki kanallar XVIII. yy.'dan beri, Zaragoza'nın her iki yanındaki alüvyon ovası ile alçak taraçaların sulanmasını sağlar. Ama asıl büyük baraj ve kanal düzenleme projeleri sularının dağeteği taraçalarına çevrilmesi tasarlanan Pirenelerden inen ırmaklarla ilgilidir. Tesisler, Segre'nin doğusunda (Llanos ve Urgel) bitmiş, Segre ve Cinca arasında bitmek üzeredir. Çalışmalar, Huesca dağeteğinde ve Cinco Villas bölgesinde devam etmektedir. Castilla la Vieja'da Cantabria dağlarından gelen ırmakların ve Orta Duero'nun debileri birbiri ardına düzenlenmektedir (Pisuerga, Esla). Yukarı Tajo'nun tutulan suları, Aranjuez'e doğru alüvyon ovasının eski huerta'larını genişletmeyi ve daha düzenli olarak beslemeyi sağlayacaktır. Estremadura (Cijara'da, Guadiana barajı) ve Andalucia ovasında (Yukarı Guadalquivir ve Sierra Morena'da tutulan sular) önemli tasarılar gerçekleştirilmek üzeredir. Değerlendirilmeğe başlanan bütün bu bölgelerde yeni köyler kurulmaktadır.

3. İspanya'nın Atlas okyanusu yamacında, iklimin etkisiyle tamamen değişik bir tarım uygulanır. Yazların nemliliği, sığır ve domuz yemi olarak kullanılan ayrıca bulamaçlar imal edilen mısır tarımına elverişlidir. Tahıl tarımı (arpa, çavdar, yulaf) çok az yer tutar; patates ve fasulye boldur. Tabiî çayırlar hayvan yetiştiriciliğini destekler. Tarım yapısı çok küçük parsellere ayrılmış mülklerle nitelenir. Nüfus, özellikle bask eyaletleri ile Galicia'da çok yoğundur. Daha az kalabalık olan Santander bölgesi, sağmal hayvan yetiştiriciliğinde uzmanlaşmıştır. Kuzey Katalonya'da bol yağışlar sayesinde mısırın yanı sıra buğday ve sulanan çayırlarda sağmal hayvan yetiştirilir. İspanyol tarımı giderek çoğalan nüfusun beslenmesini güçlükle karşılar ve ürünlerinden bazılarını güçlükle dışarı satar.

Kurak yıllarda üretim yarı yarıya düştüğü için tahıl bugün ihtiyacı karşılayamamaktadır. Yeni açılan birçok tarlanın kısırlaşması, kimyevî gübre ve modern âletlerin eksikliği ve birçok büyük mülkün yeterince değerlendirilmemesi, tahıl üretiminin duraklamasında başlıca sebeptir. Toprak reformu yapılmadığından, bu durumun düzeltilmesi iç kısımdaki sulanan kesimlerin genişletilmesine, kıyı ovalarındaki pirinç tarlalarının geliştirilmesine ve gübre sanayiinin kalkındırılmasına bağlıdır. İspanyol bağlarından çok üstün kaliteli şaraplar elde edilir. Bazı bölgeler şarap üretiminde (Rioja, Priorato, Jerez, Montilla, Malaga) ve alkol yapımında (Jerez) uzmanlaşmıştır. Üretim, iç pazarın satın alma imkânlarını aşar ve yüksek dereceli ispanyol sofra şarapları Fransa pazarında cezayir şaraplarıyle rekabet eder. Kalite şarapları, özellikle «Jerez», İngiltere ve Kuzeybatı Avrupa'daki alışılmış pazarlarını muhafaza etmiştir. Nüfusun artması zeytinyağı ve turfanda sebze ihracatını azaltmıştır. İspanya portakal ihracında İkinci Dünya savaşından önceki pazarlarını kaybetmiş, buna karşılık bazı sanayi bitkileri tarımının (şeker pancarı, keten, pamuk) gelişmesi ithalâtı bir miktar düşürmüştür. Millî sanayinin yün bakımından beslenmesinde küçük baş hayvan sürüleri oldukça önemli yer tutar.

Günümüzde bu kesimde, faal nüfusun ancak yüzde 30'u çalışmaktadır. Bununla birlikte toprak ürünleri, ihracatın yüzde 40'ını sağlamaktadır. Koyun yetiştirme dışında, hayvancılık pek az gelişmiştir ve tarım gelirinin ancak üçte birini sağlar. Beslenme, tahıllara dayanır, ancak 3,5 ile 5 Mt arasında oynayan buğday üretimi, ihtiyaçları zorlukla karşılar. Bağcılık yaygındır, ancak verim çok düşüktür ve üretimin çok küçük bir bölümü (25 ile 35 milyon hektolitre) ticarete konu teşkil eder. Buna karşılık sebze üretimi (fasulye, domates) ve özellikle meyve üretimi (narenciye) süratle gelişme gösterdi. Bunların ihracattaki payı gittikçe artmaktadır. Meyve, sebze ve pamuk (100 000 t), yetiştirilmesindeki artış, sulanabilen arazinin genişlemesine bağlıdır. Instituto Nacional de Colonizacion, (İ.N.C.) Ebro, Duero, Tajo, Guadiana (Bedajoz planı), Guadalquivir (Jaen planı) havzalarında ve Costa del sol'da sulamayı geliştirdi. Sulanabilen arazi bugün 2 milyon hektara yaklaşmaktadır (ekilebilir toprakların yüzde 10'u).

İ.N.C. sulama şebekeleri düzenlemekte, köyler kurmakta, yol yapımına önem veren altyapı yatırımları yapmakta ve çiftçilere malî ve teknik yardımda bulunmaktadır. Bu çiftçilere 5 ile 25 hektarlık arazi verilmektedir. Ancak bu, bir toprak reformu yapıldığı anlamına gelmez. Büyük toprak ağalığı henüz ortadan kalkmamıştır ve entensif tarım için büyük bir engel teşkil etmektedir. İşlenebilen alan Fransa'dakine yakındır (yaklaşık 20 milyon ha). Ancak bu arazinin üçte birinden daha fazlası her yıl nadasa bırakılır. Tabiî şartların kötülüğü ve makineleşme yetersizliği (100 000 traktör) bu olguyu tamamen açıklayamamaktadır.

Millî beslenmede balıkçılığın rolü büyüktür ve balık tonajları, yavaş fakat sürekli olarak artmaktadır. Kuzeyde Atlas okyanusu kıyısı (Galicia, Asturia ve Bask eyaletleri) büyük bir balıkçılık bölgesidir. Açık deniz balıkçılığı (Morina) donatımı gelişmektedir. Cebelitarık boğazı kıyılarında ve Güney Atlas okyanusu kıyılarında ton balığı avlanır. Akdeniz kıyılarından elde edilen balık miktarı azdır.

Balıkçılık bugün gelişmesini sürdürmektedir ve balık tutma miktarı (1,35 Mt) Rusya hariç tutulursa, İspanya'nın Avrupa'da Norveç'ten sonra ikinci sırayı işgal etmesini sağlamaktadır.

● *Sanayi.* Yeni gelişmelere rağmen ispanyol sanayii millî ihtiyacı ancak kısmen karşılar. Donatım yetersizdir, sermaye azdır, coğrafî dağılım eşitsizdir.

Yatakları özellikle Sierra Morena'da olan (Tharssi ve Rio Tinto'da bakır ve pirit; Almaden'de civa; Linares ve Almeria'da kurşun) demirsiz madenlerle, yabancı (ingiliz ve fransız) sermaye erken bir tarihte ilgilendi. Yatakların yüzey kısımları tükendiğinden son otuz yıldır maden çıkarımı gerilemiştir. Dünya pazarında fiyatların düzensizliği ve buhranlar, birçok madenin terkedilmesine yolaçmıştır. Meseta'nın birçok kesimiyle, Endülüs sıradağlarında önemli demir rezervleri vardır ve filizlerin maden kapsamı genellikle çok yüksektir. Kuzeybatı Avrupa'ya ihracat kolaylığı dolayısıyle çıkarım, özellikle Bilbao bölgesinde ilerlemiştir. Yatakların son yıllarda gitgide tükenmesi, ihracatta hızlı bir gerilemeyle sonuçlanmış ve ulaşılması güç başka rezervlerin (Asturias, Ponferada - Astorga arasında Biezoda yatakları; Sagonte'nin yüksek fırınlarını besleyen Sierra Menera madenleri; Sierra Nevada ve Sierra Morena rezervleri) değerlendirilmesine yolaçmıştır. Sınaî kalkınmasının temel meselesi enerji kaynaklarıdır. Kömür kaynakları az değildir ama, ürünlerinin kalitesi genellikle düşüktür. İhtiyaçları hemen hemen karşılayan 18 milyon ton üretimin yarısından çoğu Asturias havzasında (Langreo, Mieres, Gijon) elde edilir. Leon ilinde (Cantabria dağlarının güneyinde ve Ponferrada havzasında) çeşitli antrasit ve maden kömürü yatakları vardır. Sierra Morena'daki başlıca yataklar, Puertollano ve Belmez yataklarıdır. İberik dağlarında (Aliaga, Utrillas) ve Katalonya'da (Berga, Calaf) linyit boldur. Uzun süredir ihmal edilen linyit yataklarından bugün termik santralların beslenmesinde yararlanılır. Bazı düşük

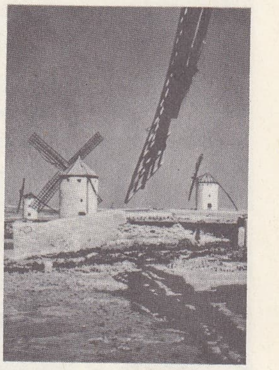
Campo de Criptana'da yel değirmenleri

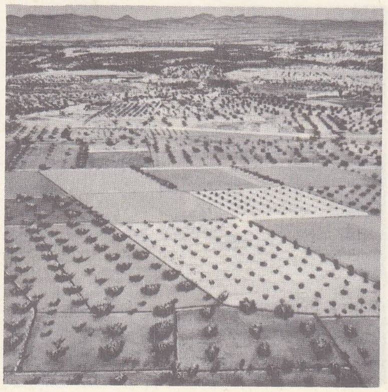
Valencia'da arklarla sulanan tarım alanları

Foto. Martin-Rapho, B. Rouget-Rapho, Ferlet, Viollet (LAROUSSE)

Elche'de hurmalık

kaliteli kömürler de aynı amaçla çıkarılır (Ponferrada, Penarroya, Puertollano). Hidrolik üretimi tesadüfe bağlı kılan yağmurların düzensizliği yüzünden, elektrik üretiminde termik pay vaz geçilmez bir hal almıştır. Merkezî ve Orta Pireneler'deki akarsular eskiden Katalanlar tarafından düzenlenmişti. Galicia ve Cantabria'nın akarsularına da tesisler kuruldu. Madrid'e gerekli suyu sağlamak için Esla, Orta Duero, Jucar, Yukarı Tajo ve kolları ile Aberche kıyılarında önemli tesisler kuruldu. Andalu-

Barcelona limanı

cia'nın tesisleri henüz yetersizdir. Bu hidroelektrik donatım sayesinde, yaz aylarında elektrik azlığı yüzünden birçok sanayi kolunda ortaya çıkan kısmî işsizlik önlendi. Tesisler için gerekli malzemenin önemli kısmını dışarıdan satın alma zorunluğu çalışmaları bir dereceye kadar kösteklemektedir.

Demir sanayii 1929'daki üretimini ancak 1954'te geçebildi. Bugün hâlâ hurda demir ve kok haline getirilecek kömür sıkıntısı çeker. Vizcaya'da, Bilbao kıyılarında önemli bir ocak vardır. Asturias'daki ocakların

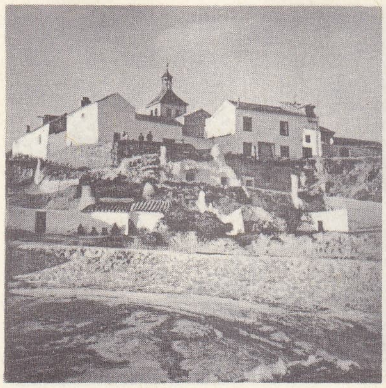

Endülüs köyü

(Felguera, Mieras, Gijon) önemi Aviles fabrikasının kurulmasıyle (1958) büyük ölçüde artmıştır. Sagonte'de iki yüksek fırın, Barcelona'da elektrik fırınları ve çelik fabrikaları (özel çelik) vardır. Ağır metalürji, Bask Pirenelerinde kurulmuştur. Makine fabrikaları, demiryolu malzemesi fabrikaları ve tersaneler bu bölgede toplanmıştır. Barcelona'da da birkaç büyük işletme vardır.

Elektrik malzemesi, ateşlemeli motor, otomobil, kamyon, lastik, ecza malzemesi ve fotoğraf malzemesi bakımından İspanya uzun süre ithalâta bağlı kaldı. Bu çeşitli alanlarda yabancı şirketlerin (elektrik malzemesi: Philips, Marconi ve Telefunken; otomobil: Fiat, Renault; lastik: Pirelli, Firestone, Michelin) ülkeye yerleşmesi desteklendi; millî bir sanayi de (Pegaso) otomobil yapmaktadır. Birkaç güçlü şirketin elindeki kimya sanayii tarım için çok önemli birkaç kolda (nitratlar) yetersiz kalır. Bununla birlikte kok fabrikaları, yüksek fırınlar, termik ve hidrolik santrallar yanında birçok tesis kurulmaktadır. Baraj inşaatlarını ve çok dinamik inşaat sanayiini çimento fabrikaları güçlükle besler.

Dokuma sanayii Katalonya'da yerleşmiştir (ülke ipliğinin yüzde 90'ı, pamukluların yüzde 80'i, yünün yüzde 80'i); millî pazarın talebine göre aşırı donatılmış olan pamuk sanayii, üretimini dış pazarlara güçlükle satar. Barcelona, Mirando de Ebro, Torrelavega'da sunî ipek ve elyaf fabrikaları kurulmuştur.

Sanayi dağılımı çok eşitsizdir. Büyük kısmı iki bölgede toplanır. Kuzeyde vasco-asturia bütününün ekonomisi, maden kömürü ve demir sanayiine dayanır. Ama bu ağır sanayilerin yanı sıra vâdilerde eski el sanatlarının modernleşmiş biçimi olan birçok küçük fabrika (makine ve elektrik malzemesi, kâğıt fabrikaları, dokuma sanayii) kurulmuştur. Doğuda, Katalonya bölgesi Pirene ırmaklarından elde edilen elektrik akımından yararlanır. Çoğunlukla dağınık olan dokuma sanayii bu bölgede temel unsur ve makine yapımı ile kimya sanayiinin gelişmesinin başlıca sebebidir. Barcelona şehrinin gelişmesi ise birçok imalât sanayiinin yerleşmesine yolaçmıştır. Çok daha mütevazı öbür sanayi merkezleri, maden çıkarımına ve madenciliğin türevi birkaç sanayie (Puortollano, Penarroya, Sierra Morena'da, Rio Tinto) dayanır. Castilla'nın durgunluğu ile kuzeydeki bölgelerin faaliyeti arasındaki karşıtlık, merkeziyetçi hükûmeti kaygılandırmaktadır. Hükûmet on yıldan beri, demiryolu şebekesinin yetersizliğinden dolayı hammadde bakımından iyi beslenemeyen ama artık yeni yapılan barajlar sayesinde enerji bakımından beslenen iç kısımdaki şehirlerde sanayi faaliyetini kurmağa çalışmaktadır. Böylece uzun yıllardan beri uykuda olan bazı şehirler canlanmıştır (Zaragoza [tarım makineleri, keten işletmesi], Valladolid [kimya sanayii; otomobil yapımı], Medina del Campo [alüminyum]). Madrid'in sanayi varoşları (makine ve elektrik malzemeleri, kamyon yapımı, dokuma, kimya ürünleri) hızla genişlemektedir. Bununla birlikte Andalucia, Extremadura ve Levante'de birçok şehir, nüfusun artmasına rağmen, henüz köy pazarlarından farksızdır.

Sanayi 1960'tan beri çok hızlı bir kalkınmaya sahne oldu. Toplam sanayi üretimi 1960 ile 1966 arasında iki katına çıktı. Özellikle metalürji ve kimya sanayiindeki gelişme daha büyük oldu. Buna karşılık gıda maddeleri, dokuma ve maden sanayilerinde daha ufak çapta artışlar görüldü. Kömür çıkarımı (1966'da 13 Mt) az da olsa gerileme gösterdi. Demir filizi üretimi ise yerinde saydı (3 Mt'den az). Çinko, kükürt, potas üretimleri de çok az arttı. Buna karşılık bakır, kurşun ve kalayınkileri ise 1960 ile 1965 arasında geriledi. Enerji açığı ekonominin zayıf noktasıdır: petrol ve tabiî gaz üretimleri hâlâ çok azdır. Hidrolik tesislerin çoğaltılması hidrokarbürlerin kütle halindeki ithalini önleyemedi (15 Mt'dan fazla petrol). Nükleer enerjinin ihtiyacı karşılaması ise uzak bir ihtimaldir (Zoritan'da Almonecid'de bir santral kuruldu). Elektrik üretimi hâlâ zayıftır (1966'da 37,5 tW/saat). Demir madenciliği büyük bir hamle yaptı. 1960 ile 1966 arasında, çelik üretimi 2'den 3,7 Mt'a yükseldi. Ancak bu üretim artan ihtiyaçları karşılamamaktadır; açık 2 Mt dolaylarındadır. İlksel metalürjide, alüminyum üretimi aynı dönem içinde üç katına çıktı (60 000 t); nitekim bakır, döküm ve kalay üretimleri de üç katına yükseldi. Mamûl mallar üreten metalürji ise değişken bir evrim gösterdi. Gemi tersaneleri 1960'tan beri üretimlerini iki katına çıkardılar; otomobil imalât sayısı ise, bu tarihten sonra dört katına yükseldi (1966'da 250 000'den fazla binek otomobili).

Kimya sanayii, petrol rafineleri (Cartagena, La Coruna, Puetrollano, henüz tamamlanmayan Algeciras) ve Katalonya çevresinde gözle görülür bir biçimde gelişti. Barcelona belli başlı merkez olmak niteliğini sürdürdü ve daha az faal olan dokuma sanayiinin başşehri olarak kaldı. Pamuk ipliği üretimi (dokuma hafifçe ağır basar), 1960'tan beri yalnız yüzde 20 arttı. Sentetik ipliklerinki ise 1960-1965 arasında dört katına ulaştı. Ancak mutlak değer olarak bu üretim yine de pek azdır. İspanya ekonomisi, coğrafî yönden hâlâ merkezîlik ve toplanma durumu göstermektedir. (Katalonya, Asturias v.b.) Kalkınma planı çerçevesi içinde, sanayinin gelişme gücünün âdil bir dağılımının gerçekleştirmek için yedi gelişme bölgesi seçildi: La Corogne, Vigo Burgos, Valladolid, Zaragoza, Sevilla ve Huelva.

Hayat seviyesi ve iktisadî gelişme

İspanya, Portekiz ve Yunanistan'ın yanı sıra Avrupa'da kişi başına gelirin en az olduğu (Fransa'dakinin yarısından az, İsviçre'dekinin 4/5'inden az) ülkelerdendir. İspanya'da kişi başına enerji tüketimi 1 milyondan az maden kömürüne eşdeğerlidir; bu oran dünyada 1,35 t, A.B.D.'de 8,58 tondur. Gene kişi başına çelik üretimi A.B.D.'dekinin onda birine ulaşmaz. 1936'dan beri besin tüketimi artmıştır ama toplam tüketime oranla besin gideri (A.B.D.'de yüzde 26), oranının çok yüksek oluşu (yüzde 55), hayat seviyesinin düşüklüğünü gösterir.

● *Hayat seviyesi.* Kişi başına et tüketimi Avrupa'daki tüketimin üçte biri, şeker tüketimi ise yarısı kadardır. Aynı şekilde, İspanya'da dokuma tüketimi, radyo cihazı ve özel otomobil sayısı da azdır. Bununla birlikte millî gelir 1929'dan 1956'ya kadar yüzde 47,7 oranında artmıştır. Ama nüfusun hızla çoğalması yüzünden kişi başına gelir artışı ancak yüzde 17'dir. Üstelik, gelir dağılımındaki eşitsizliğin ve hayat pahalılığının 1936'dan beri devamlı olarak artması, toplam millî gelir çoğalmasından köylü ve işçi sınıfının yararlanmasını engellemiştir: istihdam artışı ancak yüzde 17'dir; ücretler artmamıştır; işsizlik hâlâ önemlidir. Bununla birlikte köylülere, hattâ küçük esnafa oranla, işçilerin durumu biraz daha iyidir: sosyal avantajlardan (parasız tedavi, işsizlik tazminatı, aile yardımları) yararlanırlar. Köylerde modernleştirme çabalarına girişilmiştir: bölgesel beş yıllık planların uygulanması; sulama ve ağaçlandırmanın geliştirilmesi; gübre üretiminin çoğalması (Bilbao tesisleri); makineleşme (1940'ta 5 000, 1956'da 28 000 traktör). Ama bu çabalar ihtiyaçları karşılamaktan çok uzaktır. Öte yandan, köylülerin hayatı tarım ürünleri fiyatlarını düşük tutma siyaseti ve küçük mülk sahiplerini ezen vergiler yüzünden çok güçleşmiştir.

1966'da adam başına gayrısafî millî hasıla 771 dolardı ve fert başına düşen ortalama gelir 650 dolar olarak tahmin ediliyordu. Bu rakamlar, İspanya'yı azgelişmişlikten «çıkaracak» nitelikteydi. Ama ne var ki, İspanya'daki yaşama düzeyi, Batı Avrupa'nın kinden hâlâ düşüktür (Portekiz ve Yunanistan dışında). 1966'da, 1 000 kişiye ancak 33 araba, 96 telefon, 50 televizyon düşüyordu. Kişi başına temel sanayi ürünleri kullanımı 1965'te hâlâ düşüktü: 1 t kömür eşdeğeri (Fransa'da 3 t); 1 000 kW/saat (2 000), 100 kg çelik (400) v.b.

● *Ekonominin gelişmesi.* İspanya'da yoksulluğun başlıca sebebi tabiattır: iklim şartları

Foto. Almasy, Scaïoni (LAROUSSE)

tarıma elverişli değildir; enerji kaynakları da çok yetersizdir (kurak yıllarda, elektrik bazen haftada beş gün kesilir). Ayrıca, nüfus önemli derecede artmaktadır. Tarım üretimi çok daha düşük bir hızla arttığından, ihracata ayrılan ürünler durmadan azalır; bu da, zaten enerji'nin önemli kısmını ithal etme zorunluğu olduğundan, bütçe dengesinin açığını büyük ölçüde artırır. Öte yandan iç savaş, çoğunluğu faal sınıftan 1 milyon ispanyolun ölümüne sebep olmuş, üç yıl süreyle bütün gerçek sanayi faaliyetini durdurmuş, stokları eritmiş ve zaten yetersiz olan sanayi donatımının büyük kısmını tahrip etmiştir; üstelik İspanya bankasının altınları S.S.C.B.'ye gönderilmiştir. Ayrıca, İkinci Dünya savaşı, rejimin ekonomisini yeniden kurmak için gerekli dış yardımı bulmasını engellemiştir. Savaş sonrasının ilk yıllarında, İspanya'da üretimin gelişme ritmi sınırlı kaldı. 1945'ten 1950'ye kadar bütün dünyada görülen donatım malları ve hammadde sıkıntısı, dış ödemelerdeki dengesizlik, üretici potansiyelin yeniden kurulmasını yavaşlatmıştı; birçok sanayi kolunda iç savaş öncesi üretim seviyelerine ancak 1950'den sonra erişilebildi; oysa bu arada fiyatlar birçok ülkede olduğu gibi büyük ölçüde yükselmişti. 1952'den itibaren (ispanyol-amerikan antlaşmalarının tarihi) sanayi üretimini geliştirmek ve hayat seviyesini yükseltmek için önemli çabalar harcandı.

Millî Sanayi enstitüsü, durgunluğun başgösterdiği ve özel sermayenin yetersiz kaldığı durumlarda, millî ekonominin gelişmesi için gerekli sayılan teşebbüsleri desteklemek ve yatırım yapmakla görevlidir. 1935-1960 arası kömür ve demir üretimi iki kat, çelik ve çimento üretimi (Avila) üç kat, hidroelektrik ve termik enerji üretimi 5 kat arttı; Valladolid'de alüminyum sanayii kurulmuş, bir uzay araştırmaları merkezi açılmıştır. Bununla birlikte, hızlandırılan bu sanayileşmenin doğurduğu iktisadî ve malî dengesizlik yüzünden 1957'de sanayide bir duraklama yapılmasına karar verildi. Tarımdaki gelişme hâlâ azdır: 1929 - 1956 arası tarım üretimi indisi yüzde 13'e düştü; gerçekten, şeker pancarı ve pamuk gibi yeni tarımların ortaya çıkmasına, pirinç rekoltelerinin artmasına rağmen, geleneksel tarımlar ya gelişmedi (turunçgiller ve bağlar) veya geriledi (zeytin ve buğday). Oysa tarımın iç yapısı yetersiz olduğu zamanlar sınaî kalkınmayı hızlandırmak, özellikle sınaî pazarlar azsa, dış ticaret tamamen tarıma dayanıyorsa ve yılda 250 000 kişi çoğalan bir milletin besin ihtiyacı yüksekse, bir hatadır. Bu yüzden son yıllarda besin ithalâtı çoğalmıştır (toplam ithalâtın yüzde 55'i). Bu iktisadî siyaset, fiyatların yükselmesine, dış ticaretin, dış yardımların ve rezervlerin tükenmesine ve peseta'nın değerini kaybetmesine yolaçtı. Bu yüzden durumu düzeltebilmek için 1959 temmuzunda ispanyol ekonomisinin «avrupalılaştırılması»na karar verildi. İlkin peseta'nın değeri yüzde 42 düşürüldü, tarım kesiminin (özellikle sebzecilik ve meyvecilik), madenciliğin (kükürt, pirit) ve turizm faaliyetlerinin modernleştirilmesi, fiyat ve ücretlerin dondurulması, gelir getirmeyen yatırımların azaltılması, dış yardıma başvurma gibi tedbirler alındı.

Bunun sonucu olarak, sabit fiyatlarla gayrısafi millî hasıla artış oranı, 1955-1960 döneminde ortalama olarak yüzde 5'in altında iken, 1960-1965 döneminde gözle görülür bir biçimde arttı: 1964'te yüzde 7,5, 1965 ve 1966'da yaklaşık olarak yüzde 8. Peseta'nın önemli sayılabilecek devalüasyonu ihracat kesimi için mal üreten sanayileri teşvik etti ve aynı zamanda tabiî şartların yardımıyle başlangıçta kendiliğinden gelişen turizmi canlandırdı. 1959'da İspanya'nın O.E.C.D.'ye girmesi, yabancı sermayeye başvuran ekonominin dışa açılmasını da kolaylaştırdı. Bu yabancı sermayeler, 1959-1965 döneminde özellikle İsviçre ve Amerikan kaynaklı idi. Dört yıllık iktisadî kalkınma planı (1964-1967), özellikle sanayide gelişme bölgeleri yaratmağa yöneldi.

Hayat pahalılığı artışı 1964'ten beri enflasyonist eğilimlerin ortaya çıkmasına sebep oldu ve ödemeler dengesi 1965 yılında, 1966'da daha da ağırlaşan toplam bir açık verdi. 1961 ile 1966 arasında hayat pahalılığı artışı yüzde 40 dolaylarındaydı 1967'nin ilk altı ayında yüzde 33). Bu durum, 1967'de turizm faaliyetinin yavaşlamasını ve 1967'de peseta'nın yeniden devalüasyona uğratılmasını açıklar. Peseta'nın devlüasyonundan, turizmi yeniden canlandırmağa, ihracatı teşvike, ithalâtı kısıtlamağa, ödemeler bilançosunu düzeltmeğe ve 1964 ile 1967 arasında üçte biri eriyen yedekleri yeniden sağlamağa yönelmelidir. Bu devalüasyondan istenen sonuç, dolaylı ve dolaysız vergi arttırımı, ücretlerin dondurulması ve kamu harcamalarını kısma üstüne kurulan bir kemer sıkma siyaseti sonucu ortaya çıkan iç tüketim kısıtlanması yoluyle elde edilmek zorundadır.

● *Ulaşım.* Ulaşım altyapısının yoksulluğu iktisadî geri kalışın hem sebebi hem de sonucudur. 1962'de ortaya atılan yol şebekesini modernleştirme programı, 10 000 km'lik büyük anayollar yapılmasını öngörüyordu. 1967'de düzenlenen bir plan ise 1979'a kadar 3 000 km'lik bir otorut yapımını öngörmektedir. Ancak demiryolu ulaşımı bütün eskiliğini sürdürmektedir.

İletim yolları iktisadî gelişme için hâlâ bir dar boğaz teşkil etmektedir. Aynı şekilde bazı sanayi kollarının (dokumacılık) eskiliği ve birçok işletmenin küçük boyutta oluşu da iktisadî gelişmeyi zorlaştırmaktadır. İktisadî kalkınmanın devamı, yürürlükteki planın sonuçlarını tehlikeye düşürebilecek belirgin bir enflasyona karşı yapılan mücadeleye ve dış ticaret bilançosundaki menfî bakıyenin kaldırılmasına bağlı görünmektedir.

● *Dış ticaret ve turizm.* Dış ticaret bilançosu açığı, özellikle 1960'tan beri büyümektedir. 1965'te ithalât karşılıkları yüzde 30 dolaylarındaydı. İhracatta hâlâ toprak ürünleri ağır basar. Sanayi için gerekli ilk maddeleri, çelik, teçhizat malları, ithalâtın başlıca kalemleri arasındadır. A.B.D. en baş satıcı ve Büyük Britanya da en baş müşteridir. Ancak, Ortak pazar ile yapılan ticaret 1960 ile 1964 arası gözle görülür biçimde arttı. Bu artış yüzde 26'dan 37'ye yükselen ithalâtta açıkça görülür. Dış ticaret bilançosu açığı, özellikle Akdeniz kıyısında sürekli artış gösteren turizmle kısmen kapatılabildi. 1966'da yabancı ziyaretçilerin sayısı 17 milyonu aştı. Bunlar arasında Fransızlar başta geliyordu (7 746 000 turist). Turizm gelirleri tutarı milyar dolar
ı aştı (bu miktar 1965'te ihracat toplamı tutarında fazlaydı).

TARİH

Eskiçağ

Yontmataş devri başlarında İspanya'da iki önemli kültür vardı: Altamira kültürü ve İspanyol Levante'si kültürü. Eskiçağ efsaneleri yarımadadaki Cilâlıtaş devri medeniyetini Afrika'dan geldiği sanılan iber ırkına mal ediyordu. Bu terim kesin bir kavrama karşılık değildir. Her ne olursa olsun, yarımadada, III. - I. binyıl arasında teknik gelişmeler (hasırcılık, seramik, tarım, bakır, tunç, hattâ demir) birbirini izledi. II. Binyılın sonlarından başlayarak Andalucia, Akdeniz ticaretine katıldı: Fenikeliler, sonra Yunanlılar buraya gümüş, kurşun, bakır, özellikle kalay almağa geldiler; tunç sanayii için gerekli olan kalay Doğuda az bulunuyordu. Hem Fenikeliler hem Yunanlılar, Akdeniz kıyısında Guadalquivir'in ağzına kadar ticaret acenteleri kurarak bu ticareti desteklediler. Fenikeliler ve Kartacalılar özellikle güneye (Gadir [Cadiz], Sexi [Almunecar], Cartega [Algeciras], Malaca [Malaga], Abdera [Adra]) yerleştiler; sonra kuzeye doğru çıkarak Artemision burnu yakınlarındaki Lucentum'a ve Ebusos'a (İbiza, Balear adalarında, M. Ö. 660) ulaştılar. Ters yönde yerleşen Phokaia ve Massilia Yunanlıları, ticaret merkezlerini kuzeydoğuda (Emperion, Rodos) ve doğuda (Hemeroskopion, Artemision) kurarak güneye doğru ilerlediler; hattâ Tartessos'a vardılar. Ama Yunanlılarla Kartacalılar batı

İspanyol sanayi

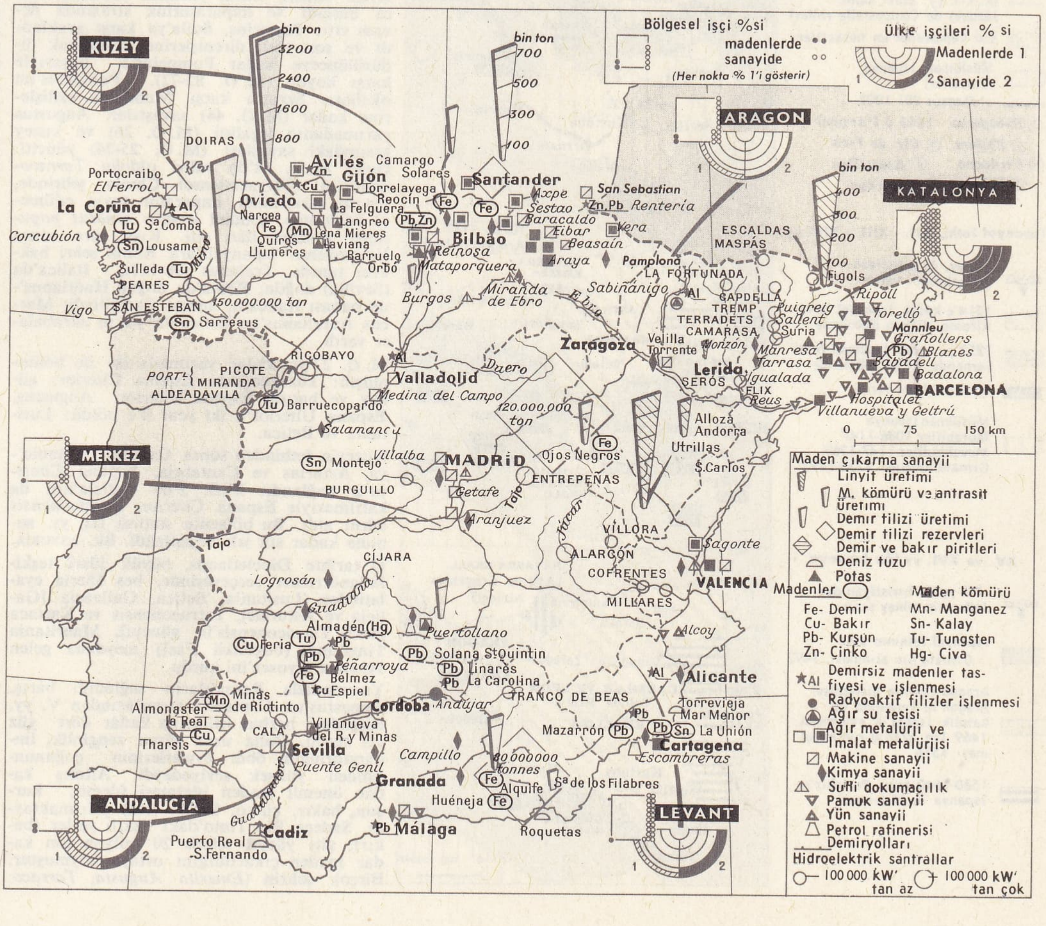

Vizigot İspanyası

- Vouillé'den sonra Vizigot krallığı 507
- Vizigot'lar tarafından ilhak edilen krallık 585
- 554-624 arası Bizans işgali
- Vizigotların hücumları
- Frankların hücumları

Arap hücumu

- Tarık 711-714
- Musa bin Nusayr 712-714
- 721-732 arası Frank krallığını arapların istilâsı (Poitiers)
- ispanyol fethi başlangıcında müslümanlara boyun eğmiş bölgeler
- Arap fethi başlangıcında bağımsız hıristiyanlar
- 757'de Alfonso I'in ölümünde hıristiyan krallıklar
- 812'de karolenj imp. bağlı İspanya krallığı
- Frankların seferleri

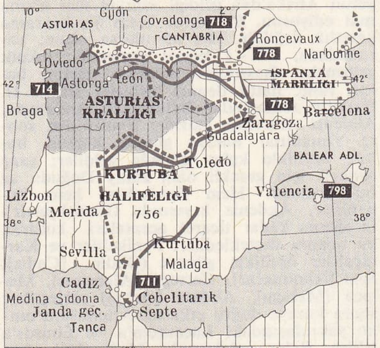

İspanyol fethi, IX. - X. - XI. yy.

- X. yy. da ve XI. yy başında hıristiyan devletlerin güney sınırı
- XI. yy.da İspanyol fethi
- 1085 Fetih tarihi
- IX.-XII. yy. arası Saint-Jacques de Compostelle yolları
- Cid Campeador'un haraçlıları
- Müslüman ispanya (Emevîler)
- el-Mansur 981-1002
- ① *Ribagorza* 1045 *à l'Aragon* ② *Pallars* ③ *Cte. de Vich* ④ *Cerdagna* ⑤ *Roussillon* ⑥ *Valespir* ⑦ *Ampurdan*

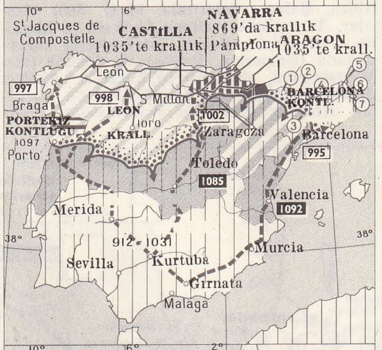

İspanyol fethi, XII. - XIII. - XIV. yy.

- XV. yy. da hıristiyan devletlerinin sınırı
- 1214'e kadar İspanyol fethi Alfonso VII'nin ölümünde
- 1252'ye kadar İspanyol fethi Fernando III'ün ölümünde
- 1238 İspanyol fethi tarihi
- Müslüman İspanya Murabitler 1086-1147 Muvahhidîler 1147-1269 Gırnata krallığı 1233-1492

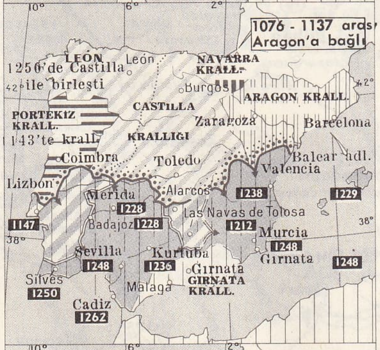

XV. ve XVI. yy.'da İspanya

- XV. yy.da hıristiyan devletlerinin güney sınırı
- İspanyol fethinin sonu Gırnata'nın alınması, 1492
- Aragon-Castilla birleşmesi Aragon'lu Fernando ile katolik İsabel'in evlenmesi, 1469 İsp. krallığının kuruluşu 1516
- 1580-1640 arası Portekiz'in İspanya ile birleşmesi

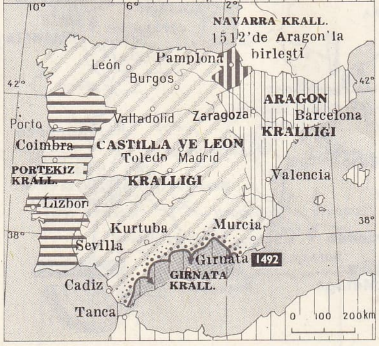

Akdeniz'de çatışınca, Kartacalılar ve Etrüsklerin ortak kuvveti Phokaia'nın genişlemesini Alalia (bugün Korsika'da Aléria) açıklarında durdurdu (M.Ö. 533).

Her şeye rağmen kolonlar ve yerliler arasındaki mübadeleler karışık bir medeniyetin doğmasına yolaçtı; pek iyi bilinmeyen bu medeniyetten kalan en ilgi çekici örnek *Dama de Elche* adlı büsttür. Kıyı medeniyetine paralel olarak ülkenin iç kısmında da, Galya'dan gelenlerin yavaş yavaş sızması şeklinde halk hareketleri oldu. Kelt ve İberlerin kaynaşması, İber yarımadası halkının ortak temelini (Keltiberler) oluşturdu. Birinci Kartaca savaşından, Sicilya'nın kaybından ve paralı askerlerin isyanından sonra Kartaca, Hamilkar Barka kumandasında İspanya'nın fethine girişerek yeniden büyük bir devlet olmak istedi. Rakip durumuna geçen eski müttefik Cadiz yıkıldı ve Hamilkar ülkenin doğusunu, kurduğu Barcelona şehrine kadar hâkimiyeti altına aldı. Hamilkar Elche'yi kuşatırken öldü (M. Ö. 229), onun yerine geçen Hasdrubal, 227'de Ebro kıyısında Romalılar tarafından durdurulunca *Carthago nova* (Cartagena) kalesini yaptırdı. 221'de Hasdrubal'ın yerine geçen Hannibal, 219'da Roma'nın müttefiki Sagonte'yi alarak İkinci Kartaca savaşını başlattı. Hannibal'in İtalya'da çarpıştığı sırada, Roma, İspanya'yı fethetti: Scipio kardeşler 211'de yenildiler; ama kardeşlerden birinin sonradan «Africanus» adıyle Roma imparatoru olan oğlu, 206'da Kartaca topraklarının tamamını ele geçirdi. Zama'dan (202) sonra Kartaca, bu toprakları bırakmak zorunda kaldı. Roma, yerlilere hâkimiyetini altmış dört yılda kabul ettirebildi; son savaşlarda kanlı direnmeler oldu: Viriathus'un ayaklanması (147 - 139); Numantia savaşı ve Scipio Aemilianus'un şehri yıkması (133).

Yarımadanın kuzey kenarına (Galicia, Asturias, Cantabria) kesinlikle ancak Augustus zamanında, M. Ö. 19'da boyun eğdirilebildi; Roma topraklarında İspanya'nın siyasî önemi, fethin yüzüncü yılından sonra başladı ve imparatorluk sırasında devam etti: Sertorius, Sulla'ya karşı ayaklandı ve son yerli direnişlerine dayanarak öldürülünceye kadar Pompeius'a başarıyle karşı koydu (M. Ö. 82-72). Pompeius'un oğulları, Sezar'a karşı Munda'da ezilişlerine kadar (M. Ö. 44) savaştılar. Augustus yarımadanın işgalini (M. Ö. 26) ve kuzey kısımdaki savaşları (M. Ö. 25-24) yönetti. Galla M. Ö. 68'de valisi olduğu *Tarraconensis*'in (Tarraconense) Clunia şehrinde, senato tarafından imparator tayin edilmeyi beklerken, kendini *legatus senatus populique romani* ilân etti. Kısa süre sonra Vespasianus İspanyalılara Roma şehri hakkını tanıdı. Trajanus (98-117), İtalica'da (Sevilla) doğdu; Roma'da doğan Hadrianus'un babası İtalica'lı, annesi Cadiz'liydi; Marcus Aurelianus'un Betica'da yakın akrabaları vardı.

M. Ö. 27'ye kadar yarımada iki ile bölünmüştü: kuzeydoğuda Espana Citerior; güney ve batıda Espana Ulterior. Augustus, Espana Ulterior'u iki yeni il'e böldü: Lusitania ve Betica.

Kuzeyin fethinden sonra Galicia, Lusitania'ya, Asturias ve Cantabria, Espana Citerior'a bağlandı. M.Ö. 2'de Galicia'nın da katılmasiyle Espana Citerior, *Tarraconensis* adını aldı. Bu bölgenin statüsü III. yy. sonuna kadar sık sık değiştirildi. Bk. ASTURİA.

O tarihte Diocletianus, büyük idarî teşkilâtlandırması çerçevesinde, beş İberia eyaletinden (Lusitania, Betica, Gallaeçia [Galicia ve Asturias], Tarraconensis ve Kartaca [eski Tarraconensis'in güneyi], Mauritania Tingitana [bugünkü Fas]) meydana gelen İspanya diyosez'ini kurdu.

Yarımadada Romalıların sağladığı barış, Augustus'un Cantabria savaşlarından V. yy. başındaki barbar istilâsına kadar dört yüz yıl sürdü. Daha uzun süren zenginlik, imparatorluğun öbür eyaletlerinin çoğunundan yüksek seviyedeydi. Altmış kadar önemli maden işletmesi (demir, kurşun, bakır, çinko, kalay, civa) çalışmaktaydı. Sadece Rio Tinto'daki kazılı yerler (bakır), altı yüzyıl içinde 20 milyon ton kadar maden çıkarıldığını ortaya koymuştur. Birçok şehrin (*Emerita Augusta, Tarraco, Hispalis, İtalica, Corduba,* yani bugünkü Merida, Tarragona, Sevilla, Cordoba) nüfusu, 100 000'i aşıyordu. Birçok şehrin nüfusu da bu sayıya yakındı. Çağdaş arkeoloji yirmi kadar tiyatro, dokuz amfiteatr, yedi circus, elli kadar hamam ve birçok sanat eseri ortaya çıkarmıştır. Ülkenin kültür seviyesi (Seneca, Martiais, Quintius) iktisadî seviyeye ulaşmıştı. İspanya'da II. yy.da yayılmağa başlayan Hıristiyanlık özellikle Diocletianus zamanında çok kurban verdi. İlk millî din meclisleri İliberis (306), Zaragoza (380) ve Toledo'da toplandı. Papa Damasus ile din şairleri Juventus ve Prudentius'un ispanyol olmaları Hıristiyanlığın IV. yy.da ülkede köklü bir şekilde yerleşmiş olduğunu ortaya koyar.

Ortaçağ

31 Aralık 406'da Ren'i aşan barbar kavimler, 409 sonbaharında İspanya'ya girdiler; ülke istilâcıların dalgalar halinde gelerek, sonra geri çekilmelerinden V. yy. sonuna kadar çok büyük zarar gördü. Sonradan Honorius'un kız kardeşi Placidia ile evlenen Athaulf kumandasındaki Vizigotlar, imparatorluk otoritesini sağlamak bahanesiyle 412'de İspanya'ya girdiler. Silingae Vandalları, Betica'ya (sonradan Endülüs adını aldı) püskürtüldü; Alan'lar, önce Lusitania'ya, sonra daha kuzeye püskürtülerek Vandallarla karıştılar; Suevler, Galicia'ya yerleşti; ama Honorius, Vizigotları Aquitania'ya yerleştirdiği sırada Vandallar, Betica ve Balear adalarını yeniden işgal ettiler; sonra Geiseric'in kumandasında Afrika'yı ele geçirdiler; Suevler de ülkenin geri kalan kısmına yayıldılar. 460'ta vandal donanmasını yok etmeyi deneyen ama başaramayan imparator Majorianus'un kısa süreli geçişinden sonra yarımada, Suevlerle Vandallar arasında bir savaş alanı oldu. Euric, Suevlerin püskürtüldüğü kuzeydoğu (ancak 585'te ilhak edildi) dışında bütün ülkeyi işgal etti ve mülkiyetini imparator Zenon'a onaylattı.

Vouille'den (507) sonra, Clovis'in Güney Galya'dan çıkardığı Vizigotlar, ellerinde kalan İspanya'da iki yüzyıl hüküm sürdüler. Güney İspanya 554'te Justinianus'a bırakıldı ve elli yıl kadar *magister militum Spaniae* tarafından yönetilen bir roma eyaleti oldu.

Ilımlı Vizigot monarşisi, iktisadî faaliyetin batının öbür kısımlarında olduğu gibi tarıma dayandığı yarımadada nispî bir güvenlik sağladı. Bununla birlikte arî Vizigotlar ile katolik İspanya Romalıları arasında IV. yy.dan beri süregiden çatışma, her türlü ırk karışmasını ve devlette kaynaşmayı uzun süre engelledi.

Ama kral Reccared Hıristiyanlığı kabul ettikten sonra katolik kilisesinin monarşi üstündeki etkisi öyle çoğaldı ki, aristokrasi kralları seçimle tahta çıkarmayı başardı. 633 (Dördüncü Toledo Din meclisinin Sisenand'ı kıral seçmesi) ile 711 (arap fethi) arasında Toledo'da toplanan on din meclisi, kralları seçti ve bir çeşit din meclisi teokrasisi kurarak denetledi. Bu karanlık yüzyıllarda ispanyol kilisesinin dinamizmi, batının geri kalan kısmından kopuk bir din ve fikir faaliyetiyle kendini gösterdi: IV. yy. sonunda Prisciliano sapkınlığı; Sevilla'lı İsidoro'nun ansiklopedisi (570 - 636).

Vizigotlar İspanyası, Kuzey Afrika'dan gelen müslüman Araplar karşısında yenilgiye uğradı.

Emevîler halife Abdülmelik zamanında İspanya'yı ele geçirmek için Kuzey Afrika'yı bir atlama taşı olarak seçtiler. Abdülmelik'ten sonra halife olan Velid, Musa bin Nusayr'ın Kuzey Afrika genel valiliğini onaylayarak onu İspanya'nın alınmasında görevlendirdi (710).

Musa bin Nusayr Tanca ve Tus'a kadar ilerledi, buraları İslâm adına ele geçirdi. Bir süre sonra berberî isyanını bastırmak için Afrika'ya dönen Musa bin Nusayr azatlı kölesi Tarık bin Ziyad'ı İspanya'nın alınması için görevlendirdi. Tarık 711'de İspanya'ya çıktı. Askerlerini getiren gemileri yaktırdı, onlara bu seferin kesin bir başarıyle sonuçlanması gerektiğini gösterdi. İspanya kralı Rodrigo ile yaptığı Cadiz sa-

vaşını kazanarak İspanya içlerine doğru ilerlemeğe başladı. Kumandanının önüne geçilmez ilerlemesini kıskançlıkla izleyen Musa, oğlu Abdullah'ı Afrika'da kendi yerine bırakarak El Cezire-tül Hadra'da (Algeciras) İspanya'ya çıktı (712); oğlu Abdülaziz ile birlikte Tarık'tan ayrı bir yol takip ederek Sidona, Carmona, Sevilla (İşbiliye) ve Merida şehirlerini aldı. Toledo (Tuleytula) yönünde ilerlerken Tarık kendisine katıldı. Tarık'ı kıskanan, başarılarını çekemeyen Musa, zincire vurdurdu. Kendisi de yürüyüşüne devam ederek, Zaragoza'dan Navarra'ya kadar olan bütün Kuzey İspanya'yı aldı (714). Aynı yıl İspanya valiliğine oğlu Abdülaziz'i getirdi. Abdurrahman el Gafikî'nin ispanya valiliği zamanında müslümanlar Fransa içlerine kadar sokuldu. Fransa ordusunun başında bulunan Charles Martel ile yaptıkları Poitiers savaşında yenildiler (732). Bu olay üzerine müslümanlar İspanya'ya dönmek zorunda kaldılar.

Emevîler gittikçe zayıfladı, Ebu Muslim Horasanî'nin kumandası altındaki bir orduya son halife Mervan'ın Zap suyu yakınlarında yenilmesi üzerine yönetim Abbasîlere geçti (750).

Abbasî halifesi Ebu Cafer, Emevîlere karşı iyi davranmadı. Hepsinin öldürülmesi için emirler verdi. İşte bu sırada emevî soyundan Abdurrahman bin Muaviye bin Hişam önce Afrika'ya kaçtı. Abdurrahman, yarımadaya yerleşen Benî Kays ve Yemenî'lerin arasında süregelen çekişmelerden faydalandı. Mevali adı verilen emevî askerlerini çevresine toplayarak gücünü arttırdı. O zaman Endülüs valisi Yusuf bin Abdurrahman idi. Yusuf, İspanya valiliğini, Benî Kays reisi Şumeyl Kilâbi'nin gücüne dayanarak yönetiyordu. İspanya tahtının vârisi olarak meydana çıkma zamanının geldiğini gören Abdurrahman, Magrıp'tan ayrıldı, Almunecar'a vardı (755). Burada kendini tutanlarla birleşerek Kurtuba (Cordoba) şehrinde emîr oldu (756).

Kurtuba'da otuz üç yıl hüküm süren Abdurrahman, saltanatının ilk yıllarını kendi yerini sağlamlaştırmakla geçirdi. İki yıl sonra Yusuf tekrar kuvvetlenerek Abdurrahman'a başkaldırdı fakat yenildi (758). Yusuf ertesi yıl Tuleytula'da öldürüldü. Kabile kavgaları yüzünden Berberîlerle Araplar arasında kargaşalıklar çıktı (763). Nitekim Abdurrahman 763'te Yemenî ve Hihrî'lerin ayaklanmalarını bastırmak zorunda kaldı. Yarımadanın kuzeyinde arap reisleri, aralarında anlaşarak Abdurrahman'a karşı Charlemagne'ı yardıma çağırdılar. Charlemagne bir frank ordusunun başında Pirene dağlarını aştı. Zaragoza'yı kuşattı (778). Kuşatmadan vaz geçerek geri dönerken Roncevaux geçidinde Bask'ların hücumuna uğradı, ünlü Roland burada öldü. Abdurrahman, Frank'ların gitmesinden yararlanarak Zaragoza'yı ele geçirmek istedi. Bu isteğini 780'de yerine getirdi. Bir süre sonra şehir elden çıktı. 788'de ölen Abdurrahman'dan sonra yerine oğlu Hişam I geçti. Hişam önce kardeşleri ile savaştı. Narbonne (795) ve Galicia'yı (795) almak üzere iki sefer düzenledi.

Hişam I'in ölümünden sonra yerine Hakem I geçti. Bunun zamanında İspanya Endülüs devleti hızla gelişti. Hakem I ilim adamlarına yakınlık göstermedi. Bu yüzden fıkıhçıların körüklenmesiyle Kurtuba'da ilk ayaklanma (805) çıktı. Hakem Kurtuba isyanını kanla bastırdı. 807'de Tuleytula'da Hendek olayının çıkmasını önleyemedi. Hakem, Tuleytula üzerine Amrus adlı adamını göndererek şehrin ileri gelenlerini ortadan kaldırdı. Bunu izleyen varoş olayında ise Hakem baskısını daha da çoğaltarak varoş ahalisini (20 000) İspanya'dan sürdü. Ülkenin iç işlerinde zamanını değerlendiren Hakem ayaklanmaları bastırdıysa da sınır işleriyle gereği gibi ilgilenemedi. Bu yüzden Asturias ve Galicia krallıkları yavaş yavaş Endülüs sınırına kadar gelmişlerdi. Barcelona, Akitanya dukası tarafından alındı (801).

Hakem I'den sonra İspanya müslümanlarının başına Abdurrahman II geçti (822-852). Zamanında yönetimi bir fakihe bıraktı. Saltanatının son yıllarında hıristiyanlar Kurtuba'ya birkaç sefer yaptılar.

Abdurrahman II'nin ölümünden sonra yerine oğlu Muhammed V geçti (852). Sert tedbirler almasına rağmen, gene de iç karışıklıklar sürdü. Mozarablar isyanı yeniden patlak verdi. İspanya hıristiyanları bu isyan sırasında hıristiyan krallardan yardım istediler. Leon kralı Ordono bir ordu hazırladı. Ordunun kumandanlığını Bierzo kontuna verdi. Müslümanlar bu orduyu Vadi Salit'te (Guadacelete) yendiler (840). Ancak, hıristiyanların isyan hareketleri son bulmadı. İsyancılardan Eulogius ile Leocrifia'nın öldürülmesi üzerine hıristiyan isyancılarda bir duraklama görüldü. Fakat İspanya müslüman emîrlerinin siyasî güçsüzlüğü bir defa daha belirdi. Genel olarak Kurtuba'ya bağlı eyaletlerde bağımsızlık ve milliyetçilik çalışmaları arttı. Eyaletlerdeki bu çalışmalara İspanya taht çekişmeleri de katılınca, İspanya müslümanları zayıflamağa başladı. Bu durum X. yy.ın başlarına kadar sürdü.

İberia yarımadasının güneybatısında bağımsız yaşayan Ömer bin Hafsun adındaki reisin uzun süren isyanı başladı. Ömer, Romda ile Malaga arasındaki bütün dağlık bölgede, kesin bir hâkimiyet kurdu. Bir hisar olan Bobastro'yu karargâh yaptı. Muhammed I'in yerine geçen oğlu Munzir'in saltanat dönemi pek kısa sürdü (886-888). Bu zaman da gittikçe güçlenen İbni Hafsun'a karşı savaşmalarla geçti. Bobastro kuşatıldı, fakat kardeşi Abdullah tarafından zehirlenen Muhammed I'in zamansız ölümü yüzünden, alınamadı. Abdullah, kardeşinin yerine geçti. Emîr Abdullah zamanında Kurtuba'da işler biraz düzeldi. İşbiliye yörelerinde arap hâkimiyetinden ayrılma eğilimi görüldü. İspanyol fırkası ile arap fırkası Kurtuba'nın buraya gönderdiği valiyi işgöremez duruma getirdi. İşbiliye'de Benî Haccac ve Benî Haldun gibi, büyük arap ailelerinin aralarında kurulan bağlantılar korkulur bir duruma geldi. Bu ailelerin elinde Benî Haldun'un reisi Kurayb bin Haldun, Abdullah'ın tahta çıkması üzerine ayaklandı. Benî Haccac'ın reisi de bu harekete katıldı. Sonra, emîr ile anlaşarak, İşbiliye isyancılarını yok etti. Ancak emîre bağlılık pek uzun sürmedi. İşbiliye'deki iki büyük ailenin arası açıldı (899). İbrahim bin Haccac, rakibi Kurayb'ı bertaraf ettikten sonra güneydoğudaki isyanı yöneten İbni Hafsun ile anlaştı. Abdullah, sonunda İbrahim'i de kendisine bağladı. Kurtuba emîrine bağlı kalan öteki emîrlerin gittikçe artan baskısı emîrin hükümranlığını sarsıyordu. Bu emîrlerin başlıcaları, Zaragoza, Udes, Huesca ve güneybatıda Osconoba'yı ellerinde tutuyordu. İbni Hafsun Emevî yönetimine karşı yeniden savaşa girişmekte gecikmedi. Kurtuba hıristiyanları ile bunların reisi Servando kontunun yardımı sorunu, etkisini kuzeye doğru genişletti. Çok geçmeden başkent için tehlikeli olmağa başladı. Abdullah, bu durum üzerine Poley hisarına karşı yürüdü (891). İbni Hafsun bu hisara yerleşmişti. Abdullah, âsiyi Bobastro hisarına sığınmak zorunda bıraktı. Bu başarı emîrin gücünü arttırdı. Abdullah son saltanat yıllarına kadar, güven ve düzeni sağlamağa çalıştı. Abdullah 912'de öldüğü zaman, durum düzelmişti. Endülüs'teki ikiliği ortadan kaldırmanın yolunu hazırlamış ve bu konuda bir çaba göstermişti. Torunu, uzun süren saltanatın ilk döneminde bu amacı gerçekleştirdi. Abdullah'ın yerine Abdurrahman III geçti. İspanya'daki islâm tarihine Abdurrahman'ın hükümdarlığı sırasında en parlak dönemini yaşadı. Abdurrahman III devrinde İspanya müslümanları birleşerek çalıştılar. Ayaklanmalar son buldu.

Amacı hanedanın kuruluşundan beri Endülüs'ü kana boyayan insanlara ve arap ileri gelenlerinin, şeyhlerinin baskısına son vermekti. Ayrıca kuzeydeki sınırları savundu, korudu. Abdurrahman düşüncelerini bütün ayrıntılarıyle uyguladı. Daha saltanatının ilk yılında Ecya alındı, surları yıkıldı. Bir sefer sonucu Monteleon hisarı alındı. Jaen ve Elvira bölgelerinde güvenlik sağlandı. Yarımadanın güneyini elde etme işi 917 yılına kadar sürdü. İşbiliye ve daha sonra Carmona alındı. O zamana kadar birçok isyan düzenleyen İbni Hafsun öldü. Ca'fer, Süleyman ve Hats adındaki oğulları savaşı sürdürmek istediler. Sonunda Abdurrahman, Bobastro'yu kuşatarak, kaleyi aldı (928). 5 Yıl sonra da, Abdurrahman III'ten önce gelen emîrlerin siyasî bağımsızlık tanıma zorunda kaldıkları Tuleytula, kuşatıldı, 932'de teslim olmak zorunda kaldı.

katolik hükümdarlar Fernando V ve İsabel Granada kraliyet kilisesi

Aynı zamanda emîr, kuzeydeki hıristiyan krallıkların amaçlarını da gözden kaçırmıyor, çalışkan bir hükümdar olan Ordono II'nin gelişme çabaları gözönünde tutuluyordu, Ordono II, Merida'nın güneyinde Alanje kalesini ele geçirmişti. Biraz sonra, Navarra kralı Sancho'nun yardımı ile, Judela ve Valtierra bölgelerine bir akın yaptı, Abdurrahman III bu saldırıyı durdurdu. Osma, San Esteban de Gormaz, Clunia, Carcar, Calahorra ve Muez kalelerini alarak Val de Junquera'da düşmanı bozguna uğrattı (920). Dört yıl sonra Leon krallığının yeni bir saldırısına karşı emîr, başarılı bir seferle, durumu düzeltti. Ordono II'nin yerine kimin geçeceği meselesi yüzünden bu hıristiyan ülkede çıkan kargaşalıklardan yararlandı.

Abdurrahman III saltanatın bu ilk döneminde, Afrika'da gelişen olayları gözden kaçırmadı. Sahil boyunca tahkimat yaptırdı, güçlü bir donanma kurdu. Açıkça düşman olduğu Fatımîlerin yarımadaya çıkma düşüncelerine karşı tedbirli davrandı. Halife ve *emîrül mü'minin* unvanını aldı. Ondan önce gelenler yalnız emîr unvanı ile yetinmişti. Böylece küçük Kurtuba emîrliği, büyük bir islâm devleti niteliği kazanıyordu. Kısa bir süre sonra halifenin ordusu Afrika'da Septe'yi (Ceuta) aldı (931). Buraya bir vali gönderilerek, asker yerleştirildi. Abdurrahman III saltanatının II. döneminde çalışmalarını yavaşlattı. Bu yüzden Kurtuba'da sakalibe ve berberî fırkalar ortaya çıktı. Avrupa'dan, İtalya ve Kuzey İspanya'dan gelen Saklabîler çok geçmeden, Kurtuba topluluğunda epey kalabalık bir sınıf oldular. İlk defa Nâsır zamanında, büyük görevlerin başına, kumandanlıklara geçmeğe başladılar. Abdurrahman, Necda adındaki bir Saklabî'ye önemli bir seferin kumandanlığını verdi. Fakat bu kumandan Leon kralı Ramiro II ile müttefikleri Navarra'lılar tarafından Simancas ve Alhandega'da yenilgiye uğratıldı. Bundan sonra Ramiro II ile Castilla kontu Fernando Gonzales'in kışkırtmalarıyle İspanya'nın kuzeyinde bir iç savaş başladı. Leon kralının 951'de ölümü üzerine, oğulları Ordono III ile Sancho taht kavgasına giriştiler. Ordono kardeşine karşı serbestçe hareket edebilmesi için, Abdurrahman III ile durumuna elverişli bir barış yapmak istedi. Kendisine her zaman cizye vermeyi üzerine aldı. Ordono III 955'te ölünce, yerine Sancho geçti. Fakat halifenin orduları karşısında Sancho, Pamplona'da yaşlı Navarra kraliçesi Tota'ya sığındı. Ordono IV'ün eline geçen ülkesini kurtarmak için halifeye başvurdu. Görüşmeler başladı. Yahudi Hasday Şaprut'un aracılığıyle, Sancho ile Tota halifeden yardım istemek üzere, Kurtuba'ya geldiler. Bu, İspanya islâm tarihinde görülmemiş bir olaydı. Leon kralı, 10 kaleyi halifeye bırakmak zorunda kaldı. Buna karşılık Abdurrahman III'ün verdiği askerin yardımı ile, Zamora ve ertesi yıl da Oviedo'yu ele geçirdi (960).

Karl V
Van Orley'in eseri
Louvre müzesi, Paris

Ancak İberia yarımadasının Fatımîler'e karşı duyduğu korku iyice ortadan kalkmadı. Fatımî halifesi Müiz, Sicilya valisini Endülüs sahili üzerinde bir noktayı yağmalamağa gönderdi. Vali, Almeria sahillerini yağmaladı. Sicilya'ya birçok esir ve ganimet götürdü. Buna karşılık halife, en güvenilir adamlarından Galib'i 70 gemilik bir donanma ile, yola çıkardı. Galib, Kuzey Afrika kıyılarında Calle yakınında Mersa'l-Haraz-ı yakıp yıktı.

Abdurrahman III, 15 ekim 961'de 73 yaşında öldü. Tahta çıktığı zaman elli yaşla-

Foto. Gayon, Giraudon (LAROUSSE)

Engizisyon mahkûmları yakılırken sanatçısı bilinmeyen gravür Cabinet des Estampes, Paris

Felipe II Schem'in gravürü Cabinet des Estampes, Paris

rında olan oğlu ve halefi Hakem II, babasının yolunda yürüdü. Kurtuba'da büyük camii genişletti. Akdeniz memleketlerinden, Bizans'tan değerli malzeme ile ustalar getirdi. Kurtuba'nın 5 km kuzeybatısında Medinet-üz-Zehra adında, büyük bir şehir kurdurdu. İlme düşkünlüğü ve yaşının olgunluğu, Hakem II'nin tahta çıkışında barışsever bir siyaset uygulamasına yolaçtı. İspanya'nın kuzeyinde ve Afrika'da gelişen olaylarla ilgilendi. Sancho'nun kardeşi Kötü Ordono'yu, büyük bir törenle Kurtuba'da karşıladı. Kuzeydeki bütün hıristiyan hükümdarlar tarafından korundu. Afrika'da Emevî hükûmeti, gittikçe daha geniş bir faaliyet göstermekteydi. Mu'izz'in Mısır'a gitmesi fatımî tehlikesini ortadan kaldırdı. Sanhaça'lar, Kuzey Afrika'da Emevî yönetimine karşı ayaklanmağa başladılar. Öte yandan Tanca ve Arzila bölgesindeki idrisî emîrleri Fatımîlere bağlı kaldılar. Hasan bin Gannun'un direnişi çok uzun sürdü. Sonunda sığındığı Hacerat-un Nasr'da yakalandı, Kurtuba'da hapsedildi. Endülüs emevî halifelerinin üçüncüsü olan Hişam II zamanında Âmirî ailesinin diktatörlüğü başladı. Halife sarayına çekildi, siyaset işlerine bakmadı. Yönetim bunların eline geçti. Mansur, Hişam II adına daha çok halife Abdurrahman III ile Hakem II'nin siyasetini güttü. Bu siyasete kendi damgasını vurdu. Arap aristokrasisi ile Sakalibe fırkasının baskısı, ortadan kaldırıldı. İspanya müslüman ülkesinin dışında Kuzey Afrika ve yarımadanın kuzeyindeki hıristiyan krallıklarından devşirilen ücretli askerler ile yeniden bir ordu düzenledi. Mansur, Berberistan'ın batı kesiminde, bir emevî hâkimiyeti kurdu. Böylece Afrika'da yapılan giderlerin halife hazinesine yük olmamasına çalışıldı. Hâcip, özellikle mutlu bir kumandandı. Hıristiyan krallıklarının düşmanı olan hâcip her yıl bunlara karşı bir sefer düzenlerdi. Bu arada 985'te Katalonya'ya karşı da bir sefer yaptı. Bunun sonucunda kont Borrel yenildi. Barcelona ele geçirildi. Hâcip 3 yıl sonra Leon krallığına ve Kurtuba ile imzaladığı anlaşmayı bozmuş olan Bermudo II'ye saldırdı. Bu savaşta, Coimbra, Leon ve Zamora alındı. Mansur, Galicia'ya karşı giriştiği ünlü seferinde de başarı üstüne başarı kazandı. Nitekim 10 ağustos 977'de de (San Jacobo) Compostella'yı ele geçirdi. Ordusu ile Castilla'ya girdi. Canales ile San Millan de la Cogolla'yı aldı (1002). Aynı yıl, seferden dönerken öldü.

Mansur'un ölümünde, oğlu Abdülmelik hâcip göreviyle babasının yerine geçti. Böylece halife Hişam tarafından taht ortağı kabul edildi. Altı yıl süren hâcipliği zamanında İspanya müslümanları barış ve sessizlik içinde yaşadılar. Abdülmelik, özellikle Afrika'dan getirtilen yeni birliklerle, halife ordusunu güçlendirdi. Kuzeydeki krallıklara karşı birçok sefer düzenledi. Katalonya (1003), Galicia (1005), Pamplona'ya (1006) akın etti. 1007'de Castilla'lıları Cluny'de ağır bir yenilgiye uğrattı. Bu son başarısından dolayı Hişam II'den El-Muzaffer Billâh unvanını aldı. Fakat hâcip çok geçmeden, söylendiğine göre kardeşi Abdurrahman'ın kışkırtmasıyle zehirlenerek öldürüldü. Yerine kardeşi Abdurrahman geçti. Abdurrahman, Mansur'un, Navarra kralı Sancho'nun kızı olan bir hıristiyan prensesiyle evlenmesinden doğmuştu. Bunun için yeni hâcip, özellikle Sanchuleo («küçük Sancho») adı ile tanındı. Abdurrahman, iktidarı ele geçirir geçirmez, babası ile kardeşinin olumlu yolundan ayrıldı. Kendine bağlı berberî birliklerine güvenerek, aşırı bir ihtirasa kapıldı. Halife unvanı ile Hişam II'ye halef olmaktan başka düşüncesi kalmadı. Halife, hâcibin bu isteğine boyun eğecek kadar ürkek davrandı. Abdurrahman'ı bir hüküm ile, kendisine veliaht seçti (1008). Bu durum bütün memlekette Amirîler'e karşı isyana yolaçtı. Bu beklenmedik olay karşısında emevî emîrleri Abdurrahman'ın Galicia'ya sefere gitmesinden yararlanarak, Kurtuba'da ayaklandılar. Saraya girip Hişam II'yi, Muhammed bin Hişam bin Abdulcaberi adına tahttan çekilmek zorunda bıraktılar. Muhammed, Mehdî unvanı ile halife ilân olundu (1008). Yeni halife Medinet-ül Zehra'yı boşaltarak baştan başa yıktırdı. Hâcip, birkaç gün sonra, durumu öğrendi. Kurtuba yolunu tuttu. Sadık müttefiki kont Carrion ile başkent yakınlarında yakalandı ve idam olundu.

Bundan sonra, Emevî halifeliğinin yıkılışına kadar, iç savaşlar, Kurtuba ve bütün ülkeye yayıldı. Sanchac'leri ile sayısı artan Berberîler bu karışık dönemde gittikçe daha kötü bir rol oynamağa başladılar. Mehdî bu ücretli askerlerin başkanları ile anlaşamadı. Birçok afrikalıyı defterden (divan) silmesi hoşnutsuzluklara yolaçtı. Kurtubalı direnişçilerin de katıldığı bu topluluklar davayı kazandılar. Emevîlerden Süleyman bin Hakem'i halife ilân ettiler. Musta'in Billâh unvanını alan yeni halife ile Berberîler, Calotrava ve Guadalquivir'i ele geçirdiler. Vâzıh'ı kendi aralarına katmak istedilerse de, başaramadılar. Castilla'lılarla birlikte bu isteklerini de yerine getirdiler. Bunlardan yardım görerek, Kurtuba yolunu tuttular. Mehdî bu saldırıyı önleyemedi. Başkent Berberîlerin eline düştü. Süleyman da halifelik sarayına yerleştirildi.

Luis XIV ve Felipe IV'ün İspanyol sınırında buluşması

Mehdî yenilgiyi kabul etmedi, Serdar Vâzıh ile Barcelona kontu Raimundo ve Urgel kontu Ermengaud birleşti. Süleyman ve Berberîlere, Kurtuba yakınlarında Akabat - Bakar'da (Castillo de Vacar) saldırdı. Onları bozguna uğrattı. Kurtuba bu sırada Katalonya'lılar tarafından yağma edildi. Fakat, Berberîler kendilerini topladılar. Akdeniz ile Guadalquivir vâdisi arasındaki bütün ülkeye hâkim oldular. Kurtuba ile varoşlarını sıkıştırmağa başladılar. Bir suikast düzenlenerek, Mehdî öldürüldü. Hişam II tekrar tahta çıkarıldı (temmuz 1010). Hişam II, ordu başkumandanı Vâzıh'ı vezir yaptı. Berberîler onun bu tutumunu beğenmediler. Kurtuba çevresini daha da sıkıştırdılar. Bu durum 1013'e kadar sürdü. Sonunda Kurtuba teslim olmak zorunda kaldı. Daha sonra da Kurtuba halkı Süleyman el Musta'in'e bağlanmak zorunda kaldı. Süleyman hâciplik ve vezirlikleri Berberîlere verdi. Bu çağda Kurtuba halkına aşırı ölçüde baskı yapıldı. Kurtuba halkı Septe valisi Ali bin Hammud'u şehre çağırdı. Hammud Kurtuba üzerine yürüdü. Şehri ele geçirerek halifeliğini ilân etti (1016). Ali bin Hammud'un halifeliği çok sürmedi, bir süre sonra öldürüldü. Hammud'un öldürülme olayından sonra İspanya'daki müslümanlar bir daha toplanamadılar. Bütün İspanya müslümanları sonu gelmeyen saltanat çekişmesinden bıkıp usanmışlardı. Bunun sonucu olarak bütün Endülüs bölgesi, ya bir endülüslü veya bir berberî başkanın yönetiminde ayrı ayrı emîrlikler, beylikler halinde yaşamağa başladı. 1073'te Endülüs'te Malaga krallığı kurulduysa da, müslümanları bir birlik altına toplamayı başaramadı. Ziri Lavin bu krallığı parçaladı. Daha sonra iki krallık sırasıyle Murabıtlar ile Muvahidîlerin eline geçti. Muvahidîlerden sonra İspanya müslümanları Nasırîler veya Benî Ahmer hanedanının eline geçti (1239). Fakat İspanya hıristiyanları güçlenirken

«Zafer Döşeği», Villaviciosa zaferinden sonra Felipe V ve Vendôme dükü

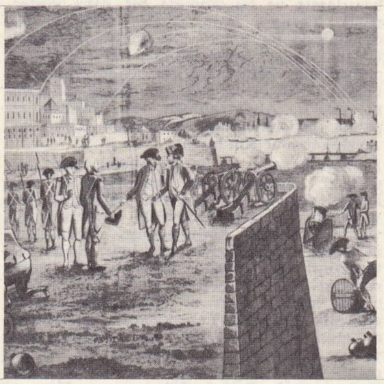

ingilizlerin Cadiz'i bombardımanı, 5 - 6 tem. 1797, Cabinet des Estampes, Paris

Zaragoza'nın kuşatılması, 21 şub. 1809, U. Adam'ın eseri, Cabinet des Estampes, Paris

Foto. *LAROUSSE*

solda, «2 mayıs 1808 günü» ve sağda, «Kurşuna diziş, 3 mayıs 1808» Goya'nın eseri, Prado müzesi, Madrid

müslümanlar taht çekişmeleri yüzünden çok zayıf düşmüşlerdi. Benî Ahmer hanedanı Granada'da bağımsız bir emîrlik kurarak müslümanları yönetmek istedi. Hanedanın kurucusu Muhammed bin Ahmer zamanında dünyaca ünlü Elhamra sarayı yapıldı. Kendisi ve halefleri bu sarayda kaldılar. Ölümünden sonra Benî Ahmer'in başına Abdullah Muhammed III (1302-1309), Bin Haccac Yusuf (1333-1354), Muhammed V (1354-1359) geçtiler. 1360'ta İsmail II akrabası Abdullah tarafından öldürüldü. Abdullah Muhammed II unvanı ile tahta çıktıysa da İspanya müslümanlarının geleceğini güven altına alamadı. Kendisinden sonra başa geçenlerin yaptıkları iç çatışmalar İspanya'daki islâm birliğini kurmaktan çok uzaktı. Nitekim Benî Sirac'larla, Zegrî'lerin iç çatışması sırasında Castilla toprakları gelişti, genişledi, büyük bir devlet niteliği kazandı. Bu iç çatışmalar ayrıca Aragon kralı Fernando ile kraliçesi İsabel'in işine yaradı. On bir yıl süren savaşlar sonucu İspanya müslümanları Benî Ahmer'in başkenti Elhamra'yı Fernando'ya teslim etmek zorunda kaldılar (1492). Benî Ahmer devletinin islâm ülkelerinden yardım isteklerine yalnız Osmanlılar karşılık verdiler. İspanya kıyılarına gelen Kemal Reis yönetimindeki osmanlı donanması kıyılardaki müslümanları Anadolu'ya taşıdı. Bunların bir kısmı Adana, Tarsus gibi şehirlere yerleştirildi.

Yeniçağ

Katolik Kralların kızı Çılgın Juana'ya, annesinden Castilla miras kaldı; ama Fernando 1516'da ölünce Juana Aragon krallığını ele geçiremedi. Juana ile Güzel Felipe'nin oğlu Carlos, Aragon tahtına çıktıktan sonra, İspanyol Navarrası'nın katılmasıyle (1512) büyümüş olan Castilla tahtından annesini indirdi. Birkaç yıl sonra iki krallığı birleştirerek İspanya krallığını kurdu. Büyük babası Habsburg'lu Maximilian ölünce (1519) Carlos İspanya'daki topraklarına Antioquia ve Bourgogne'u miras olarak kattı ve bir süre sonra Karl V adıyle imparator seçildi.

Barcelona'da Engizisyon'un sonu (1820) Engelmann'dan, Cabinet des Estampes, Paris

Foto. Films Arts et Science (LAROUSSE)

İmparator, ispanyoldan çok hollandalıydı ve yarımadanın çıkarlarından çok Avrupa'daki işlerle uğraştı (François I'e karşı giriştiği savaş). Castilla meselelerinden anlamayışı Communero'ların isyanına yolaçtı, ancak Karl V bu isyanı bastırdı (1520-1521). Bununla birlikte imparatora siyaseti için gerekli malî imkânları, Amerika'da Castilla'lıların fetihleri sağladı (Meksika'da 1519-1521 arasında Hernan Cortes; Peru ve Şili'de 1531-1543 arasında Pizarro, Almagro ve halefleri). Önce ortadan kaldırılan imparatorlukların hazineleri; sonra yerliler-den, anlaşmalardan ve özellikle madenlerden (*quinto*) alınan vergiler güçlü malî kaynaklardı. (Bk. AMERİKA ve İSPANYOL SÖMÜRGE İMPARATORLUĞU), Karl V, Fransa ve Almanya'daki yenilgiler üzerine tahttan feragat etmek zorunda kaldı (1556). Oğlu Felipe II (1556-1590), ispanyol ve Bourbon miraslarını birleştirdi. Valladolid'de doğan Felipe ömrünü İspanya'da geçirdi. Zamanında yarımada hem *Altın Çağ*'ın en parlak dönemini yaşadı, hem de gerilemenin ilk belirtileri ortaya çıktı. Cateau-Cambrésis antlaşmasıyle (1559) ülke, İtalya üzerindeki fiilî hâkimiyetini onaylattı; İnebahtı'da kazanılan deniz savaşı (1571) Türklerin Akdeniz'deki ilerlemesini durduracak gibi göründü; Portekiz ilhak edildi (1580); ispanyol piyadeleri Avrupa ordularına örnek oldu; Amerika'dan gelen değerli madenler en yüksek ölçüye ulaştı; Cervantes, *Don Kişot*'u yazdı; El Greco, Toledo'yu süsledi; Herrera, Escorial'ı tamamladı; cizvit tarikatının kurucusu Aziz İgnacio de Loyola'dan (1491-1556) sonra İspanya'da Azize Avila'lı Teresa (1515-1582) ve Aziz Juan (1524-1591) gibi kilise büyükleri yetişti; İspanya, moda alanında elli yıl için İtalya'yı geçti.

Ama İngiltere'ye elkoyma siyaseti, önce kralın ilk karısı Marie Tudor'un genç yaşta ölmesi (1558), sonra da «Yenilmez Armada»nın yok edilmesi (1558) üzerine başarısızlıkla sonuçlandı; Fransa'daki Din savaşlarına müdahale de yenilgiyle bitti (Vervins barışı, 1598); Felemenk isyan etti ve yedi Birleşik eyalet, kralın son yıllarında bağımsızlığa kavuştu; yarı çöl durumunda olan Orta İspanya ıssızlaştı ve sadece Meseta'daki çok büyük koyun sürülerinin otlatıldığı bir alan halini aldı; Magribîlerin yenilmesi ve 1609'da ülkeden kovulması, ülkeyi değerli zanaatçılardan ve yeri doldurulamayacak sulama uzmanlarından yoksun bıraktı; ispanya büyüklerinin ve armatörlerinin zenginliği, serseri ve haydutların günden güne çoğaldığı halk tabakalarının yoksulluğu ile zıtlaşmağa başladı; işbilir kişiler Amerika'ya göçüyorlardı. Aragon ve özellikle Katalonya, Atlas okyanusundaki keşiflerden etkilenmeğe başladı; bu etkileri Akdeniz'de korsanlığın gelişmesini daha da artırdı ve yoksullaşma yüz yıl sonraki Katalonya isyanının başlıca sebeplerinden biri oldu.

Soylu sınıf el emeği gerektiren işlerde çalışmağa yanaşmıyordu (XVI. yy. sonunda ülkede 100 000 kadar köle bulunduğu sanılır). İspanyollar her geçen gün daha az üretim yaparken, daha çok mal ithal etmek zorunda kaldılar. Amerika'dan getirilen altın, sonra da gümüş, adada ancak fiyatların artmasına yolaçacak kadar kaldıktan sonra dış ülkelere (özellikle Fransa'ya) akıyordu; üstelik ticaret dengesi komşu ülkeler lehine olduğu ve ispanyol şehirlerinde (özellikle XVI. yy. başlarında büyük panayır merkezi olan Medina del Campo'da) müdahale mektuplarıyle yapılan masraflı bir spekülasyona yolaçtığı için, bu ülkeleri kolayca zenginleştiriyordu. Ayrıca Karl V ve Felipe II'nin siyasetinin masraflarını karşılayabilmek için borç alma zorunluğu İspanya'nın ve sömürgelerin gelir kaynaklarını cenevizli veya alman bankacılarının (Fugger, Welser v.b.) eline geçirdi. Devletin varlığı, denizcilik alanındaki etkinliğe bağlıydı. Atlantik kıyıları bu bakımdan büyük önem kazandı. Bu yüzden Portekiz'i ilhak siyasetine girişildi (1580). Ama İspanya'nın bir dünya imparatorluğunu yönetme ve elde tutma imkânları günden güne azalıyordu. Bu durumdan yararlanan Hollandalılar bir yandan Portekiz'in doğudaki topraklarının büyük kısmını ele geçirirken, bir yandan Amerika kıyılarındaki *interlope*'u İngilizlerle geliştirdiler; aslında 1609'dan önce ve 1621'den sonra sadece isminden yararlandıkları Hansa'lıların aracılığıyle İspanya ile Baltık denizi arasındaki ticareti ele geçirdiler. İspanya XVII. yy. sonlarına kadar büyük bir devlet sayılmağa devam etti; ama Lope de Vega'nın Cervantes'i, Zurbaran, Murillo ve Velazquez'in, El Greco'yu izledikleri parlak medeniyetin temelindeki cevher günden güne tükenmekteydi. 1630'dan sonra değerli maden akımı azalmağa başladı. 1610 Bunalımıyle büyük bir sarsıntı geçiren İspanya, iktisadî ve sosyal durumuyle artık geniş ve etkin bir burjuva sınıfı geliştirebilecek güçte değildi. Felipe II'den sonra tahta çıkanlar yeni şartlarla başa çıkabilecek güçte değildi; Felipe III (1598-1621) yönetimi gözde adamlarından Lerma düküne bıraktı; dük Magrıplıları ülkeden çıkararak, çözülme sürecini hızlandırdı. Felipe IV'e (1621-1655), 1643'e kadar kont-dük Olivares hâkim oldu. Rocroi (1643) ispanyol piyade kuvvetlerine son verdi. Olaylarla başedemeyen kral, siyasî ve iktisadî alanın her kesiminde başarısızlıklarla geçen elli yıl içinde Felemenk'in bağımsızlığını Münster'de kabul etmek (Vestfalya antlaşmaları), Roussillon ve Artois'yı Pireneler antlaşmasıyle (1659) Fransa'ya bırakmak, cihazın verilmeyeceğini ve Bourbon'ların İspanya tahtına avrupa sarayları onun ölümünü hazırladığını bile bile veliaht Maria-Teresa'nın Louis XIV ile evlenmesine izin vermek zorunda kaldı. 1640-1646 Arasında üç ayaklanma oldu: bir süre Louis XIII'ü Barce-

İsabel II, A. Bulla'dan taşbasması Cabinet des Estampes, Paris

Alfonso XIII Primo de Rivera hükûmetiyle

1935'te Toledo kalesi

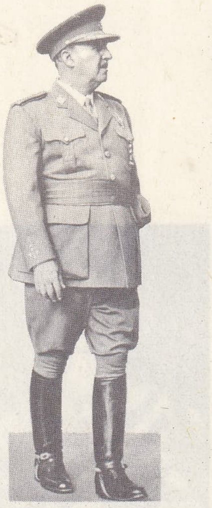

general Franco

lona kontu ilân eden Katalonya'da; 1640'ta kazandığı bağımsızlığı 1688'de tanınan Portekiz'de; Sicilya ve Napoli'de. Dış ve iç savaşların, yoksullaşmanın, göç hareketinin sonuçları nüfus alanında da kendini gösterdi: yüzyılın başında 8 milyon kişi olarak hesaplanan İspanyol nüfusu, Felipe IV öldüğü sıra ancak 6 milyon kişi kalmıştı. Carlos II'nin (1665-1700) aklî dengesi ve sağlığı bozuktu; avrupa sarayları onun ölümünü otuz beş yıl entrikalar içinde bekledi. Louis XIV'ün Flandre'ın bir kısmını (Aachen antlaşması, 1668) ve Franche-Comte'yi (Nimegue anlaşması, 1678) almasından sonra Carlos IV «yirmi iki krallığını» Louis XIV ile eski İspanya veliahtı Maria-Teresa'nın oğlu Anjou dükü Philippe'e bırakarak öldü. Felipe V (1700-1746), tahta ancak Fransa'nın yardımıyle kazandığı uzun Veraset savaşından (1701-1713) sonra çıkabildi; ama güçsüz kalan İspanya, rakiplerine geniş haklar tanımak zorunda kaldı; özellikle İngilizler'e asiento ve izinli gemi imtiyazları verildi; üstelik İngiltere 1704'te Cebelitarık'ı ilhak etti (Utrecht antlaşması, 1713). Karısı İsabel Farnese'nin çekip çevirdiği Felipe V, 1724'te kısa süre için tahttan çekildikten sonra, oğlu Carlos'a Napoli tahtını (1738), öbür oğlu Felipe'ye de Parma tahtını (Aachen antlaşması, 1748) sağlamaktan başka amacı olmayan verimsiz bir İtalya siyaseti gütmeğe sürüklendi. 1759'da en büyük oğlu İspanya kralı Fernando VI, vâris bırakmadan ölünce, Carlos, Napoli'yi oğluna bıraktı ve Carlos III adıyle İspanya kralı oldu (1759-1788), Fransa ile *Aile antlaşması*'nı imzaladı (1761) ve Yediyıl savaşına katıldı. Paris antlaşmasıyle (1763) Florida'yı kaybetti, buna karşılık (Louis XV'ten) Louisiana'yı aldı. 1799'da, Versailles antlaşmasıyle (1783) geri alamadığı Cebelitarık'ı alması konusunda Fransa'nın yardım vaadi üzerine, Amerika Bağımsızlık savaşına girdi. Aydın, çalışkan, bilgili fakat despot bir kral olan Carlos III, ülkenin iktisadî durumunu yenilemeyi denedi.

Meseta haklarını sınırlama, sulama, yabancı uzmanlar getirme, imalâthaneler kurma, karayollarını geliştirme gibi atılımlara girişti. İspanya'nın nüfusu düzenli bir biçimde artmağa başladı. Carlos III, manastırların etkisini kaldırma yolunda mücadeleye girişti, 1767'de cizvitleri sınır dışı etti ve engizisyonun gücünü azalttı. Carlos IV (1788-1808), zayıf ve yeteneksiz bir kraldı; yönetimi kraliçe Bourbon-Parma'lı Maria-Luisa'nın âşığı «Barış prensi» Godoy'a bıraktı. Konvansiyon hükûmetine karşı savaşa girdi (1793); ama 1795'te Basel barışını imzaladıktan sonra San Ildofonso antlaşmasını (1796) imzalayarak Direktuvar hükûmetiyle ittifak yaptı. Fransa ile ittifak, ispanyol donanmasının Trafalgar'da fransız donanmasıyle birlikte yok edilmesine yolaçtı (1805). Asturias prensi Fernando'nun babası aleyhine çevirdiği entrikalara Napolyon müdahale etti. Bayonne görüşmesi (1808), baba ve oğulun Joseph Bonaparte lehine tahttan uzaklaştırılmasıyle sonuçlandı. Ama küçük bir azınlık dışında ispanyol halkı, yabancı boyunduruğunu kabul etmedi. Madrid'deki Dos de Maya ayaklanması Tres hareketiyle bastırıldı (2-3 mayıs 1808). Bu olayları Goya ünlü tablolarında canlandırdı. Haziran ayında Sevilla'da bir isyan cuntası, direnişin başına geçti. Dupont, Bailen'de (21 temmuz 1808), Junot daha sonra, Wellington dükü olan Wellesley'e Sintra'da (Portekiz) teslim oldu (30 ağustos 1808). Napolyon kesin sonuca ulaşamadı (kasım 1808-ocak 1809). Fransız imparatorluğunun sonuna kadar İspanyollar Napolyon'un Büyük Ordu'sunun bir kısmını etkisiz bıraktı. Bu ordunun süvarileri Wagram'da bozguna uğradı. Napolyon, Rusya seferinden sonra Valençay antlaşmasıyle (11 aralık 1813) Fernando VII'e tahtını geri vererek bu yükten kurtulmağa çalıştı. Buna rağmen Wellington dükü Wellesley, 1814'te Pireneleri aşarak Fransa'nın güneyini istilâ etti ve fransız bozgununu çabuklaştırdı. Bununla birlikte, fransız imparatorluk birliklerinin İspanya'yı işgali, önemli sonuçlar doğurdu: Amerika sömürgeleri Joseph Bonaparte'ı kral olarak tanımadı. Meşru kralın tarafını tutan davranışları kısa süre içinde ayrılıkçılığa dönüştü. Fernando VII'nin tahta dönüşü onları bir süre durdurduysa da onun bazı tedbirleri, genel isyanının başlamasına yolaçtı. Bolivar, San Martin, Iturbide'den sonra bütün sömürgeler İspanya'dan ayrıldı ve az sonra parçalandı. 1826'da İspanyol Amerika imparatorluğu ortadan kalkmıştı. Fernando VII'nin (1814-1833), sık sık şiddete başvuran inatçı beceriksizliği, İspanya'da milliyetçilerin ve liberallerin 1808-1814 arasında Cadiz'de canlandırdıkları umudu yok edince, devrim patlak verdi. Fernando VII 1820'de Cadiz Cortes'lerinin oyladığı liberal Anayasayı geri alınca, Angoulême dükü kumandasındaki fransız birlikleri ispanya'ya girdi. Verona kongresinde (1822) izin verilen seferin başlıca olayı, fransızların Cadiz yakınındaki Trocadero kalesini alması (1823) oldu.

Filipinlerin ve Antil adalarından birkaçının (Küba gibi) dışında imparatorluğunun büyük kısmını kaybeden İspanya, XIX. yy. da iktisadî bakımdan geriledi; bu gerilemeyi komşularının veya eski rakiplerinin sanayileşmeye başlaması daha da artırdı. Eskiden sömürge pazarından yararlananlar sömürgelerin kaybıyle zarar görünce hükûmeti ele geçirerek zararlarını karşılama yollarını araştırdılar. Halk yığınları bütün sıkıntılardan mutlakiyetçi monarşiyi sorumlu tuttu. Her iki taraf da hırslandı ve hoşnutsuzlukları siyasî kavgalarda harcadı; bu çatışmalar, sanayiden çok toprağa dayanan burjuvazi ile işçiden çok köylü olan proletaryayı birbirine karşıt duruma getirdiği için, değişik bir özellik kazandı. Liberallerle mutlakıyetçilerin, 1834'ten sonra da Carlos'çularla İsabel taraftarlarının çatıştığı, *pronunciamento*'lar çağı başlamıştı: Fernando VII ölünce kardeşi Carlos, Castilla gelenekleri uyarınca tahta çıkan ve ana kraliçe Maria - Cristina tarafından yönetilen Fernando II'nin kızı İsabel II'ye karşı Bourbon geleneklerini ileri sürerek ayaklandı. Carlos'çuların 1839'da bozguna uğramasına rağmen Maria-Cristina naipliği «ilerici» Espartero'ya (1840-1843) bırakmak zorunda kaldı. İsabel II'nin yönetiminde ilk on yıl (1844-1854) olaysız geçti; ilericilerin başarısızlığa uğramasından (1854-1856) sonra başlayan rezaletler ve siyasî istikrarsızlık dönemi (Meclis başkanlığının Narvaez-O'Donnell arasında sık sık eldeğiştirmesi) general Prim'in yönettiği askerî kompIoya yolaçtı; general 1868'de kraliçeyi tahtından indirdi.

muhafız kıtası erleri

Geçici bir hükûmet kuruldu, Serrano naip oldu; Prim bir hükümdar aramağa başladı, tahtı Leopold von Hohenzollern-Sigmaringen'e teklif etti. Fransa'nın muhalefeti üzerine Leopold tahta çıkmayı reddetti, buna rağmen 1870 Fransız-Alman savaşı başladı. İspanya tahtını Savoia'lı Amedeo kabul etti, ama iki yıl sonra (aralık 1870-şubat 1873) tahttan çekildi. 11 Şubat 1873'te cumhuriyet ilân edildi: kısa süre içinde anarşi taraftarı bir hal alan federalizme karşı cumhuriyet, Emilio Castelar yönetiminde otoriter bir durum aldıysa da, çok geç kalmış olduğundan krallık Sagonte pronunciamento'su ile (29 aralık 1874) yeniden kuruldu ve Bourbon sülâlesinden Alfonso XII tahta çıktı (1875-1885). Yeni bir carlos'çu ayaklanma bastırıldı (1876); iktidar Canova muhafazakârları ile Sagasta liberalleri arasında el değiştirmeğe başladı. Ama Alfonso XII, oğlu Alfonso XIII henüz doğmadan öldü (1885).

Yakınçağ

Alfonso XIII'ün annesi Maria Cristina'nın naipliği sırasında A.B.D. ile yapılan 1898 savaşında İspanya, Küba, Porto Riko ve Filipinleri kaybetti. İçte komplolar ve grevler birbirini izledi, ordu siyasete ağırlığını günden güne daha fazla koymağa başladı. Durum Alfonso XIII'ün yönetimi ele almasından (1902) sonra ciddîleşti; kısa ömürlü bakanlıklar kurmaktan yorulan kral, Primo de Rivera'nın hükûmet darbesini (1923) kabul etti; Rivera parlamentonun yerine asker ve teknisyenlerden meydana gelen bir Direktuvar kurdu. Direktuvar hükûmeti Fas'a boyun eğdirdi, itibarı yeniden sağladı, iktisadî atılımlar havası yaratan büyük girişimler siyasetî uy-

1936 iç savaşından sonra Toledo kalesi

Foto. İspanyol Ordusu Foto servisi, Delius, A. F. P., London News (LAROUSSE)

İscar kalesi (XI. yy.)

guladı; ama malî durumun yeniden kötüleşmesine yolaçtı. Bunun sonucunda patlak veren yeni sosyal bunalımı, bazı subayların dikbaşlılığı ve eyaletlerdeki muhtariyet taraftarlarının etkileri daha da güçleştiriyordu; diktatör, muhalefeti silâh gücüyle kırdı; ama tenkitler karşısında 1930 ocağında istifa etmek zorunda kaldı; bunun üzerine kral güç duruma düştü; 12 nisan 1931'de yapılan belediye seçimlerini büyük şehirlerde cumhuriyetçiler kazanınca, Alfonso XIII tahttan feragat etmeksizin yurt dışına kaçtı. 14 Nisan 1931'de Madrid'de cumhuriyet ilân edildi. Devrim komitesi başkanı eski monarşi taraftarı Akala Zamora, Madrid'de kurulan geçici hükûmetin başkanı oldu; üç saat önce de albay Macia, Barcelona'da *Katalan cumhuriyeti*'ni kurmuştu; Katalan cumhuriyeti, bir Katalan hükûmeti kurulmasına rağmen, hareketin ayrılıkçı değil muhtariyetçi olduğunu açıkça ortaya koymak için *Katalonya Genel valiliği* şekline sokuldu. Kilisesinin imtiyazlarını sınırladıktan ve kiliselerle manastırların yakılıp yağmalanmasına göz yumduktan sonra hükûmet, kurucu Cortes'lerin seçimini yaptırdı (28 haziran); seçimleri solcuların kazanması, katolik ve merkezci Akala Zamora'nın istifasından (ekim 1931) sonra Hükûmet başkanlığına cumhuriyetçi hareketin yöneticisi Azana'nın seçilmesini sağladı. Bununla birlikte Zamora, Anayasanın ilânı (10 aralık) ertesinde cumhurbaşkanı seçildi; Anayasa genel oy (erkek ve kadın vatandaşlar) sistemini getiriyor ve altı yıl için seçilen devlet başkanına kanunları veto etme hakkını veriyordu; bu veto ancak parlamentoda üçte iki çoğunluk sağlayacak iki oylamadan sonra kırılabiliyordu. Anayasa, kilise ile devleti ayırdı; sivil devleti laikleştirdi. Azana, ordunun muhalefetini kırabilmek için, isteyen subayları tam aylıkla emekliye ayırdı; bu tedbir askerî darbeyi önleyemediyse de, hareket Sanjurjo'dan Sevilla'ya kadar kısa süre içinde bastırıldı (10 ağustos 1932). Rejimi oturtmak için bir tarım reformu kanunu oylandı (eylül 1932); bu reform güneyde belli bir ölçüyü aşan (sulanan yerlerde 10 hektar, en yoksul çobanlık bölgelerinde 700 hektar) latifundia topraklarının yeniden dağıtılmasını öngörüyordu.

Bununla birlikte ordudaki gizli muhalefet, Gil Robles yönetimindeki Halk Hareketi partisinin temsil ettiği düzen isteği ve Akala Zamora'nın Azana hükûmetine karşı olması gibi durumlar Azana'nın devrilmesine, kurucu Cortes'lerin dağıtılmasına ve yeni seçimlere gidilmesine yolaçtı. Seçimi çoğunlukla kazanan sağcılar (kasım 1933) hükûmete girdiler (ekim 1934) ve gerek muhtariyetçi (Companys'in 6 ekim 1934'te kurduğu Katalan devleti), gerek sosyal (Asturias'da kanlı grevler) bütün devrimci denemeleri ezdi.

Hâlâ merkezde bir destek noktası aramakla uğraşan ve bu defa sağa kaymağa karşıkoyan devlet başkanının yeni bir müdahalesi, meclisin dağıtılması ve 18 şubat 1836'da yeni seçimlerin yapılmasıyle sonuçlandı; bu seçimlerde, Frente Popular'da (Halk cephesi) birleşen (cephe 1935'te, haziran ağustos ayları arasında kuruldu) solcu, seçim günü dayanışmasıyle kesin bir başarı kazandı; sağın önderleri seçilemedi.

Bu sonuçlar öylesine şaşırtıcıydı ki, sağ hemen iktidarı bıraktı. Ayın 17'sinde yeniden hükûmet başkanı olan Azana, 10 mayıs 1936'da cumhurbaşkanlığına seçildi. Ama kısa süre sonra, orduya, Jose Antonia Primo de Rivera'nın Falanjı'na, general Mola kumandasındaki carlos'çulara ve kralcılara dayanan muhalefet, Sanjurjo ve Calvo Sotello yönetiminde parlamento dışında gruplaştı. Sotelo'nun polis subayları tarafından öldürülmesi üzerine (12 temmuz) 17 temmuzda Fas, 18 temmuzda İspanya'daki garnizonlar ayaklandı. Ayaklanmayı başlatan general Sanjurjo bir uçak kazasında ölünce yerine Kanarya adaları valisi general Franco geçti. İç savaş (bk. İSPANYA İÇ SAVAŞI) 1939 martına kadar sürdü.

Mücadele kısa süre içinde ikili bir görünüş aldı. *Devrim*'in bütün özelliklerini kapsıyordu: ideoloji mücadelesi; eyaletler arası ayrılıkların veya yerel düşmanlıkların ortaya çıkması; kişisel intikamlar, savaş yasalarına uyulmaması (cinayetler, Jose Antonio Primo de Rivera'nın cumhuriyetçiler, Garcia Lorca'nın milliyetçiler tarafından kurşuna dizilmesi, kitle halinde katliamlar, toptan yargılamalar v.b.) ve *savaş*'ın sadece teknik kurallarını benimsemişti: nizamî askerî birliklerden kurulan ordular; devamlı cephe; üç ordu için modern malzeme; Guernica'nın topa tutulmasının da ortaya koyduğu ateş gücü. 9 Eylül 1936'da Londra'da kurulan bir Müdahale Dışı Kalma komitesine rağmen, İspanya savaşı Avrupa'nın yeni askerî güçlerine (faşist İtalya, nasyonal-sosyalist Almanya, S.S.C.B.) kendilerine yakın tarafı tutarak ültramodern savaş araçlarını deneme imkânı verdi. Sonunda savaşı general Franco kazandı. Franco başlangıçta az sayıda fakat iyi eğitilmiş olan birliklerle (Fas'taki tugaylar ve sivil muhafızlar) Almanya'nın ve özellikle İtalya'nın yardımlarına dayanmıştı; ayrıca özellikle Burgos cuntası tarafından ispanyol hükûmetinin başkanı ilân edilmesinden (1 ekim 1936) sonra, kumanda birliğini tartışmasız bir şekilde kabul ettirmeyi başarmıştı. Buna karşılık, Fransa'nın hafif desteğini, tarafsızlığını ilân eden İngiltere'nin küçük ölçüde yakınlığını gören ve tek destekleyicisi S.S.C.B.'den çok uzakta çarpışan cumhuriyetçiler, çok zaman sert bir şekilde çatışan gruplara bölünmüşlerdi; bu bölünme «Frente Popular»ın gerçekleştirdiği eylem birliğinin, parlamentoda küçük bir komünist grup meydana gelmesini sağlayan 16 şubat 1936 seçimlerinden sonra tutunamayışıyle ortaya çıktı. Hükûmetçilerin hepsi franko'cu milliyetçiliğe karşıydı ama özellikle katalonyalı anarşistler ve sendikacılar Largo Caballero yönetimindeki sosyalistlerin savunduğu devlet ve komünistlerin kurmayı hedef aldıkları proletarya diktatörlüğü düşüncelerini kabul etmiyorlardı.

Komünistler Largo Caballero kabinesinden (eylül 1931 - mayıs 1937) sonra iktidarı fiilen ele geçirdiler ve Magria Lopez sayesinde troçki'cilerle katalan anarşistlerini 1937 mayısında Barcelona'daki sokak muharebesinde ezdiler; ama cumhuriyetçilerin bir kısmının komünistlere düşmanlığı general Miaja'nın Franco tarafından kuşatılmış olan Madrid'de askerî bir hükûmet darbesi yaparak iktidarı ele geçirmesine (Millî Savunma konseyinin kurulması) ve komünistlere karşı sokak çarpışmalarına girişmesine yolaçtı; Negrin yurt dışına kaçtı (6 mart 1939).

General Franco savaşı kazanmasını kısmen italyan-alman müdahalesine borçlu olduğu halde, 1938 eylülündeki Münih buhranı sırasında İspanya'nın tarafsızlığını ilân etti, Komintern aleyhtarı pakta çok sonra (27 mart 1939) ve üstü örtülü bir şekilde katıldı, 1939'da yine tarafsızlığını ilân etti, Tanca'yı işgal ettirdi (14 haziran 1940), Almanya ve İtalya ile dostluğunu açıkladı; ama onların safında İkinci Dünya savaşına katılmaktan kaçınarak, rus cephesine gönüllüler göndermekle yetindi. Devlet başkanı iç savaşın yaralarını (1 milyon ölü) sarmayı ve 1 ekim 1936'da başkanı olduğu yeni rejimi teşkilâtlandırmayı tercih etti; 19 nisan 1937'de bütün partileri (eski falanjistler veya sendikalistler dahil) kaynaştırdığı yeni bir Falanj meydana getirerek tek parti sistemini kabul ettirdi; ağustos 1937'de bu yeni falanjın Caudillo'su ilân edildi. Polisin, gençlik teşkilâtlarının, basının, imtiyazlarını geri verdiği kilisenin ve kumandanlarına devlet kademelerinde en büyük görevler sağladığı ordunun desteğini sağlayan general Franco, *Emek Fuerosu*'nda (1938) yeni rejimin ilkelerini koydu; ama savaş, sosyal ve iktisadî atılımları frenledi (1936 ücretlerine dönülmesi; Sosyal Sigortaların uygulanmaması v.b.) 17 temmuz 1742 yasasıyle *Cortes* adlı bir meclis kuruldu; hükûmet tarafından tayin edilen veya çeşitli iktisadî ve kültürel kurumlar tarafından seçilen üyeleri (*procurades*) önemli bir yasama işi başardı; gerilemekte olan Falanj, rejim üzerindeki kontrolunu kaybetti (temmuz 1957 kararnamesi) ve katolik eyleme çalışma fırsatı verdi. Kilise, general Franco İspanyası'nda geniş bir faa-

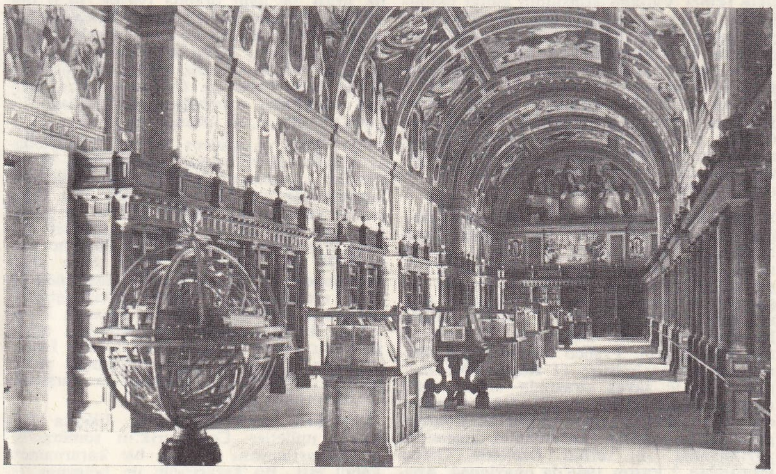

El Escorial Manastırı kitaplığı

Alfonso X Akıllı

Garcilaso de la Vega

Cervantes

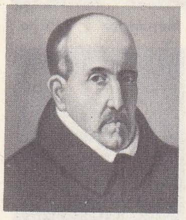

Luis de Gongora

Lope de Vega

Quevedo y Villegas

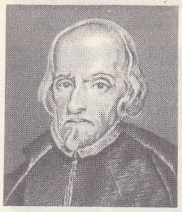

Calderon de la Barca

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN) ; Bibl. nat., X, Braun, Giraudon (LAROUSSE)

liyet ortamı bulmuştu (1953 konkordatosu), bu faaliyeti 1928'de kurulan ve 1947'de bağımsız bir enstitü olan Opus Dei'nin faaliyeti izliyordu. Bir zamanların büyük sömürge imparatorluğuna sahip olan İspanya, tamamen anayurda bağlanmış olan Kanarya adaları dışında, sadece Fernando Poo ve Annobon adalarına, İspanyol Ginesi'ne, İspanyol Batı Afrikası'na sahiptir; Güney Fas ve Cabo Juby (1958'de Fas'a bırakıldı), Fas'ın kuzeyinde birkaç *presidios* (Septe, Melilla) ve güney kıyısında İnfi, ispanyol Batı Afrikası'ndan ayrıldı. Üstelik bağımsız Fas, İspanyol sahrası, İfni ve eski presidios'ların geri verilmesini istemektedir. Bununla birlikte, bu sömürge gerilemesine ve İkinci Dünya savaşını kazanan ülkelerin ilişki kurmaktan kaçınmasına rağmen Tanca'yı boşaltan İspanya, A.B.D.-S. S.C.B. rekabeti yüzünden yarımadada üsler kurmak zorunda kalınca (1953) kısa süre içinde yeniden büyük önem kazandı. A. B.D.'nin desteğiyle önce UNESCO'ya, sonra Birleşmiş Milletler teşkilâtı ve Avrupa Ekonomik topluluğuna katıldı.

Avrupa'nın kıyısında ve iktisadî bakımdan en az gelişmiş ülkeleri arasında yer alan İspanya'nın hızla modernleştirilmesi, bazı siyasî ve sosyal meseleleri daha da güçleştirdi. Franco'nun yerine kimin geçeceği sorusu ciddî bir mesele ortaya koydu ve monarşi taraftarları arasındaki bölünmeyi açığa vurdu. Alfonso XII'nin ortanca oğlu Barcelona kontu Don Juan'ın oğlu Asturias prensi Don Juan Carlos, kanunî vâris olduğunu ileri sürer. Ama Fernando VII'nin kardeşi Don Carlos'un soyundan gelenlere sadık kalan carlos'çular veya gelenekçiler bu prensi tanımamaktadır: ailenin büyük dalı 1936'da söndüğünden carlos'çuların çoğu, Felipe V'in soyundan gelen sürgündeki Bourbon-Parma prensi Xavier ile oğlu Hugo Carlos'u vâris olarak tanırlar. Navarra'da, Bask ülkesinde ve Katalonya'da çok kalabalık olan, dinî ve siyasî alanda uzun süre muhafazakâr kalan carlos'çular, 1966'da muhalefete katıldılar; sosyalistler ve hıristiyan demokratlarla sendikal ve demokratik hürriyetlerin yeniden sağlanması konusunda işbirliği yaptılar. Bu yüzden eylem hürriyetlerini hükûmet giderek daha çok kısıtlamaktadır: polise rağmen, Montejurra'daki carlos'çu toplantıya 1966'da 75 000 kişi katıldı. Carlos'çuların Don Juan Carlos'un 1962'de Yunanistan prensesi Sophia ile evlenmesi üzerine azalan umutları, Bourbon - Parma prensi Carlos'un Hollanda prensesi İrene ile evlenmesiyle (1964) yeniden canlandı. Kısacası, monarşinin veraset meselesi çatışmalı geçecektir.

Sadece siyasî alanda, liberal muhalefetin hemen iktidara gelme şansı çok azdır. Liberal muhalefet, Münih'te Gil Robles'in de katıldığı İspanya'da demokratik bir rejim kurulmasını isteyen konferansı toplandığı zaman (1962), bir yasa ile muhalifler rejime boyun eğmek veya sürgünü seçmek zorunda bırakıldı. Komünist ve anarşistler hâlâ sert baskı altındadır. Komünist önderlerden Julian Grimau'nun idamının bütün dünyada protestolara yolaçması üzerine, ispanyol hükûmeti siyasî suçluları artık askerî mahkemelere değil kamu mahkemelerine yargılatmağa karar verdi. 1965 Ocağında ispanyol komünistlerini bu mahkeme yargıladı: birçok hapis cezası verdi. İşçilerin ve sendikaların muhalefeti sesini güçlükle duyurabilmektedir. 1962 Nisanında 200 000 emekçi Asturias'ta ve Bask ülkesinde greve gidince, olağanüstü durum ilân edildi. Bu grevlerin sebebi 1959 istikrar planı gereğince ücretlerin dondurulması ve bazı kolektif saymacaların doğurduğu eşitsizliklerdi. Grev talimatnamesi (aralık 1965), millî güvenlikle ilgili tesislerde grev yapanları isyanla suçlar. 1966'da 8 000 metalürji işçisinin yürüyüşünü polis dağıttı: bunun üzerine hükûmet, «gizli», yani resmî sendikacılık çerçevesi dışındaki sendikaları takibe başladı. Gerçekte, iktisadî gelişme işçi sınıfının sendikacılıkla ilgisini artırmaktadır. 1965'ten beri bir çeşit gayrıresmî işletme komiteleri olan işçi komisyonları (işçiler tarafından seçilir) çoğalmakta, iktisadî konjonktür hür sendikacılığı yarı-gizlilikten kurtarmaktadır. İşçilerin protesto hareketini dayanışma grevleri günden güne desteklemektedir: 27 ocak 1967'de 100 000 madridli emekçi, işçi komisyonlarının çağrısı üzerine ulaşım araçlarını boykot etti; ama yüce mahkeme işçi komitelerini kanun dışı ilân etti (mart 1967). 1967 Ekiminde buna benzer karışıklıklar, birçok sendika yöneticisinin tutuklanmasıyle sonuçlandı.

Jovellanos

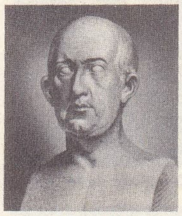

Samaniego

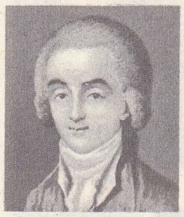

Menendez y Pelayo

Unamuno

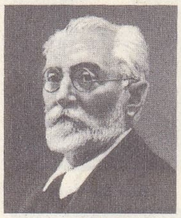

Blasco İbanez

Menendez Pidal

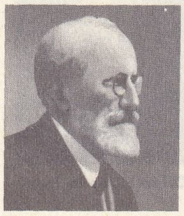

Juan Ramon Jimenez

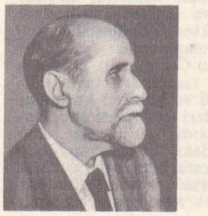

Garcia Lorca

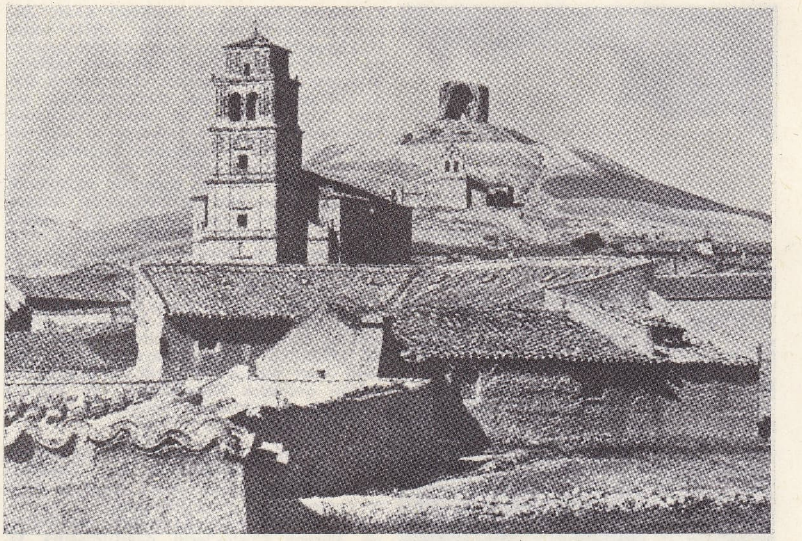

Mota del Marqués kasabasına hâkim iki kilise ve harap bir kale (Kuzeydoğu İspanya)

Kilise ve üniversiteden bazı çevrelerin sosyal talepleri desteklemesi siyasî ve sosyal gelişmeyi niteler: bu durum birçok rahip, profesör ve öğrencinin siyasî hayatın hürleşmesini istediklerini ortaya koyar. Bu akım, zaman zaman bask ve katalan rahiplerinin seve seve desteklediği muhtariyetçi ve yarı muhtariyetçi hareketlerle karışmaktadır (1960'ta 30 bask rahibinin mitingi; 1964'te 400 katalan rahibinin ortak mektubu; 1966'da katalan olmayan bir piskopos yardımcısının tayiniyle ilgili olarak Barcelona'da çıkan kavgalar). Hiyerarşi daha temkinli ve rejime daha çok bağlıdır. Bununla birlikte İkinci Vatikan konsilinin aldığı tedbirlerinin seve seve desteklediği muhtariyetçi ve yarı muhtariyetçi hareketlerle karışmaktadır (1960'ta 30 bask rahibinin mitingi; 1964'te Temel yasası tarafından tören ve kilise dışı gösteri yapmaları yasaklayan 32 000 protestanın ve katolik olmayan 40 000 kişinin yaşadığı İspanya, piskoposlar meclisi akımından da etkilendi. 1966 Kasımında kanunun bu maddesi katolik olmayanların artık dinlerini açıkça uygulamalarına izin verecek şekilde değiştirildi.

İspanya'da gelişmekte olan hürleşme isteğinin yeni biçimlerinden biri öğrenci hareketleridir. Üniversiteliler, üniversitelerin öğrenci ve profesörler tarafından muhtar bir şekilde yönetilmesini ve resmî sendika dışındaki sendikaların da tanınmasını istemektedir. 1966 Martındaki ciddî karışıklıkların kadrosunu Barcelona üniversitesi meydana getirdi. Franco hükûmeti de liberalleşmeye yönelmiştir: 11 Kasım 1966 buyrultusuyle iç savaş sırasında siyasî suçla tutuklananlara genel af çıkarıldı; 9 nisanda basın sansürü esnekleştirilerek ispanyol gazetelerine sansür kurulundan geçmeden yayımlanma izni verildi. Özellikle, Cortes tarafından 2 kasım 1966'da onaylanan Anayasa, ülkenin temel yasalarını değiştirdi: devlet başkanı çekilirse, göreylerini, hükümdar adayı olarak Cortes'e başvuracak kişiyi seçmekle görevli Naiplik konseyi yüklenecektir. Devlet başkanı beş yıl süreyle işbaşında kalan ve Cortes'lere karşı sorumlu olmayan başbakanı, o da bakanları seçer. Millî Hareket meclisi (falanj ve parti) başkanlığını başbakanın yaptığı bir yüce meclis haline gelmiştir. Anayasa kapsamına alınan İş kanunu da artık falanj'cı tipte değildir ve sendika teşkilâtının düşey özelliğini ortadan kaldırmıştır. 22 Kasım Anayasası 14 aralık 1966'da yüzde 95,9 müspet oyla kabul edilmiştir. Fas ile tartışma dışında ispanyol diplomasisinde Cebelitarık meselesi ağır basmaktadır. Portakal savaşı 1966'da Cebelitarık'ın abluka edilmesiyle hızlandı: İspanya yeniden toprakları üzerinde bir Britanya arazisi bulunmasını protesto etti. Birinci derecede bir A.B.D. üssü olmayı kabul etmekle ve arap ülkeleriyle geleneksel dostluğunu devam ettirmekle birlikte, ülke giderek batı avrupa ülkelerine (S.S.C.B., doğu avrupa ülkeleri, Küba, hattâ Çin) ilişkiler kurmaktadır. 1939'dan beri ilk defa bir komünist ülke (Romanya) diplomatının Madrid'de konsolos seviyesinde kabul edilmesi (ocak 1967) ilgi çekici bir olaydır.

● *Son gelişmeler*. 1968'de Eğitim bakanlığına Prof. Palasa, 1970'te Bayındırlık bakanlığına Fernandez de la Mora getirildi. 1967 Sonu istatistiklerine göre nüfus 32 275 434'e ulaştı. Aynı yılın balık ürünü 1,43 Mt. Kasım 1967'de pesetanın değeri ingiliz lirası ile aynı oranda (yüzde 14,3) düşürüldü. İspanya'nın ilk atom istasyonu haziran 1968'de Zorita de los Canes'te (Guadalajara) açıldı. Ekim 1969'da Avrupa'nın en uzun köprüsü Cadiz körfezinde hizmete girdi. *José Leon de Carranza* adını taşıyan köprünün uzunluğu çevre yolları ile birlikte 3 400 m, su üstünde ise 1 400 m.

Mayıs 1969 ve ağustos 1970'te İspanya'daki A.B.D. askerî üslerinin kullanılma süresi uzatıldı. Ayrıca, A.B.D. ile savunma antlaşması yapıldı, İspanya bu ülkeden geniş askerî yardım aldı. Şubat 1970'te, İç savaştan beri ilk olarak İspanya dışişleri bakanı Fransa'yı ziyaret etti ve 30 tane *Mirage-III* tipi askerî jet uçağı satın alma konusunda anlaşma imzaladı. Haziranda iki ülke arasında beş yıllık askerî işbirliği anlaşması yapıldı. Aralıkta, İspanya Fransa'dan iki yeni *Daphné* tipi denizaltı almağa karar verdi. Yine haziran 1970'te İspanya, Ortak pazar ile ticaret anlaşması yaptı. Eylülde Madrid ve Moskova'da karşılıklı basın büroları açıldı.

Cebelitarık meselesi. Aralık 1966'ta Birleşmiş milletler Cebelitarık'ın sömürgelikten çıkarılmasını isteyen bir kararnameyi kabul etti. Bu kararname ile bölgenin İspanya'ya verilmesi dolaylı olarak öngörülü-

Foto. Encyclopedia Americana; X, N.Y.T., Manuel, Harlingue (LAROUSSE)

Toledo'da Santa Maria la Blanca

Fromista'da roman kilisesi

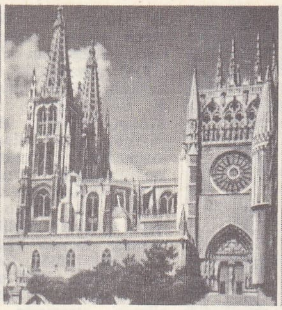

Burgos katedrali

Santiago de Compostela katedrali

yordu. Birleşmiş milletler kararı İngiltere ile İspanya arasında çatışmalara yolaçtı. Nisan 1967'de İspanya, İngiltere'nin kendi semalarını askerî uçaklarla ihlâl ettiğini öne sürerek Cebelitarık çevresinde sivil ve askerî uçuşlar yapılmasını yasakladı. Bu yüzden İngiltere, İspanya'yı Birleşmiş milletlere ve Milletlerarası Sivil Havacılık teşkilâtına şikâyet etti, eylül ayında Cebelitarık'ta bir referandum yaptı. Seçmenlerin hemen hepsi İngiltere'ye bağlı kalmak yolunda oy kullandı. Aralıkta yapılan Birleşmiş milletler toplantısında, Latin Amerika ülkelerinin öncülüğüyle referandumun geçersiz olduğu ve iki ülkenin yeniden görüşmeler yapması gerektiği kabul edildi. Mayıs 1968'de İspanya Cebelitarık ile arasında yer alan La Linea kara sınırını trafiğe kapadı, yalnız Cebelitarık'ta oturanların ve orada çalışan ispanyolların geçmesine izin verdi. Bunun üzerine İngiltere Cebelitarıklıların isterlerse İngiltere'ye gidebileceklerini ilân etti. İspanya aralık 1968'de karasularını 12 mile çıkardı. İngiltere bu duruma itiraz ederken, Birleşmiş milletler Cebelitarık'ın İspanya'ya verilmesi isteğini tekrarladı. Mayıs 1969'da Londra ve Cebelitarık'ta yeni Cebelitarık Anayasası yayımlandı. Buna göre bölge koloni yerine şehir olarak adlandırılıyor ve ingiliz dominyonu sayılıyordu. İspanya haziranda da Linsea sınırını kesin olarak kapattı, Cebelitarık'ta çalışan ispanyol işçilerine kendi ülkelerinde eşit şartlarla iş sağlanacağını vaat etti. Böylece işgücünün 1/3'-ünden yoksun kalan Cebelitarık için İngiltere çeşitli tedbirler aldı. İspanya ekimde Cebelitarık ile telefon bağlantısını kesti. İşlem Birleşmiş Milletlerin İngiltere'ye bölgeye sömürgelikten çıkarması için tanıdığı sürenin dolduğu saatlere rastlıyordu.

Ekvator Ginesi meselesi. İspanya mart 1968'de Gine'ye en kısa zamanda tam bağımsızlık tanınacağını açıkladı. Bu konudaki anlaşma ekimde yürürlüğe girdi, ispanyol askerî kuvvetleri ülkeden çekildi, yalnız 260 kişilik bir sivil muhafız gücü bırakıldı. Şubat 1969'da Gine devlet başkanı Macias ispanyol elçisinin ve konsolosunun ispanyol kapitalistleriyle işbirliği yaparak Gine'nin iktisadî bağımsızlığını engellediğini söyledi, ikisini de istenmeyen adam ilân etti; ayrıca, sivil muhafızların ve 7 000 ispanyolun ülkeden çıkmasını istedi. Gine'de olaylar çıktı. Macias U-Thant'a mesaj göndererek Birleşmiş milletlerden Barış gücü istedi. Buna karşılık Franco, Gine'deki ispanyolların güvenliği sağlandığı takdirde sivil muhafızların çekileceğini söyledi. Martta bu teşkilâtın yerini Gine Millî Muhafız gücü aldı. Avrupalılar ülkeyi terk etmeğe başladı. Macias'a karşı bir hükûmet darbesi teşebbüsü oldu. Avrupalıların Gine'den topluca gitmesi karşısında teknik eleman bulunamayacağı, işsizlik çıkacağı ve iktisadî hayatın yıkılacağı anlaşıldı. Franco bu konudaki istekleri kabul etmedi ve ispanyolların Gine'den ayrılmağa devam edeceğini söyledi. Gine Birleşmiş milletlerden hekim ve uzman istedi. Dünya Sağlık teşkilâtı istekleri karşıladı. Mayısta ilişkiler yumuşadı, İspanya ile Gine arasında iktisadî ve ticarî işbirliği, teknik ve kültürel yardım anlaşmaları imzalandı.

İfni ve İspanyol Sahrası. Ocak 1969'da İfni eyaletinin Fas'a verilmesi kararlaştırıldı, Rabat'ta bu konuda anlaşma imzalandı (mayıs). Bölgenin resmen Fas'a geçtiği tarihte (30 haziran) Fas kralı Hasan II, Madrid'e giderek Franco'yu ziyaret etti. Aralıkta, Birleşmiş milletler, İspanyol Sahrası'nın kendi kaderini tayin etmesine karar verdi ve İspanya'yı bölgede referandum yapmağa çağırdı.

İç meseleler. İspanya şubat 1967'de katolik olmayan azınlıklara tam bir din hürriyeti tanıdı. Bundan 30 000 protestan, 5 000 musevî ve 1 000 müslüman yararlandı. Aralık 1968'de adalet bakanının imzaladığı bir kararname ile, 1492'de kral ve kraliçenin verdiği buyruk feshedildi. Bu buyruğa göre yahudiler ülkeden çıkartılmıştı. Kararnamenin imzalandığı gün Madrid'de altı yüzyıldır inşa edilen ilk sinagog açıldı, törende katolik başpiskoposu da bulundu. Aynı ay içinde, İspanya tahtında hak iddia eden Bourbon-Parma ailesinden prens Carlos Hugo ve prens Xavier sınır dışı edildi. Mart 1969'da Franco iç savaşla ilgili suçları da kapsayan genel af kararnamesini imzaladı. Temmuz 1969'da ise 31 yaşındaki prens Juan Carlos de Bourbon'u kendi yerine geçecek devlet başkanı ve geleceğin İspanya kralı ilân etti. Prens, hüküm süren son İspanya kralı Alfonso XIII'ün torunudur ve sürgündeki yunan kralı Konstantinos'un kardeşi Sophia ile evlidir. 1968'de bir polisi öldürmekten ve terör hareketlerinden sanık olan 16 bask ayrılık taraflısı, aralık 1970'te askerî mahkemede Burgos'ta yargılandı. Mahkeme içte ve dışta tepkiyle karşılandı. Sanıklar Bask Millet ve Hürriyet teşkilâtı (ETA) üyesiydi. Bu teşkilât sol eğilimdir. Yargılama sırasında bask bölgelerinde grevler, gösteriler yapıldı; halk polisle çatıştı. Sanıklardan altısının idamı istendi. Tepkiler üzerine kabine Haklar kanununda değişiklik yaptı ve bir tutuklunun yargılanmaksızın altı aya kadar alakonabileceği hükmünü getirdi. Tepkiler büsbütün arttı, buna karşılık Franco lehinde gösteriler düzenlendi. Devlet başkanı 6 bask milliyetçisinin idam cezasını 30 yıl hapse indirdi. Bu kararda papanın af isteği de rol oynadı. Bask milliyetçileri 1 aralık 1970'te Batı Almanya'nın San Sebastian fahrî konsolosunu kaçırarak Burgos mahkemesi kararlarına karşılık bir süre rehin tuttu, ancak konsolos karardan önce serbest bırakıldı.

Anayasa

Yürütme gücü silâhlı kuvvetlerin baş kumandanı olan devlet başkanındadır (*caudillo*). Devlet başkanı aynı zamanda başbakan ve Falanj partisi başkanıdır. Yasama gücü Cortes'lerdedir. Cortesler 441 kişidir. Bakanlar, Millî Falanj konseyi üyeleri, Devlet konseyi başkanı, Yüksek Adalet divanı başkanı, Yüksek Askerî Adlî Şura başkanı, meslek topluluklarının seçtiği millî sendikaların temsilcileri, alcades'ler (il idare merkezlerinin belediye reisleri), her ilden bir temsilci (idare merkezleri dışındaki belediyeleri temsil eder), üniversite rektörleri, İspanya enstitüsü ve çeşitli akademilerin başkanları, liberal mesleklerin çeşitli temsilcileri, devlet reisinin tayin ettiği üyeler. Sendika temsilcilerinin sayısı Cortes üyelerinin üçte birini aşamaz ve Caudillo elliden fazla üye tayin edemez. 6 Temmuz 1947 referandumuyle bir veraset kanunu onaylanmıştır (seçmenlerin yüzde 87'si); bu kanuna göre, İspanya'da yeniden bir monarşi yönetimi kurulacak, bir naiplik konseyi konacak, Caudillo devlet başkanı olacaktır. Devlet başkanının ehliyetsizliği veya ölümü gibi durumlarda naipliği Cortes başkanı, başkardinal ve silâhlı kuvvetler kumandanından meydana gelecek bir konsey yüklenecek, Cortes'lerin en az üçte ikisi tarafından kabul edilmesi gereken kraliyet ailesinden birini, yoksa da «kişiliği, itibarı, yetenekleri ve milletin desteği» bakımından naiplik görevlerine en uygun kimseyi bulacaktır. Ülkede 54 il, 12 istinaf mahkemesi 11 üniversite ve akademi vardır.

Askerî tarih

● *Ordu.* İspanya'yı istilâ eden çeşitli akın-

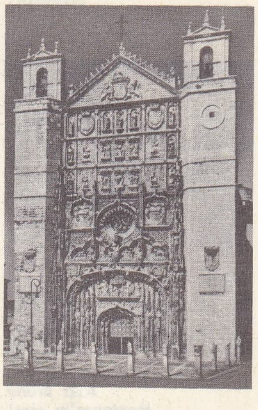

Vallodolid'de San Pablo'nun ön yüzü

Granada Aziz Bruno manastırı

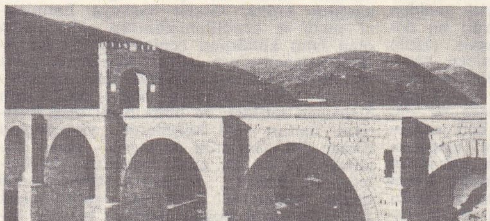

Alcantara'da köprü, roma devri

Zamora'da San Pedro de la Nave kilisesi

Granada Elhamra sarayında aslanlı avlu

Foto. N. - D. - Giraudon, Kindel, Yurizm Genel müdürlüğü (Paris), Mas, Garaletta, Avola, Péneau, Correa, X (LAROUSSE)

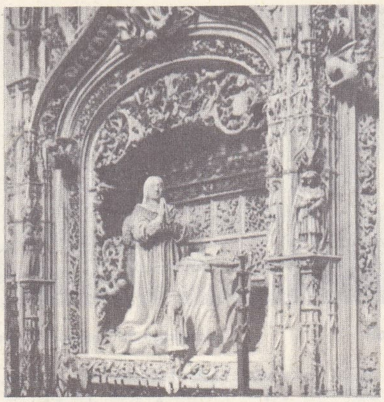

Burgos dolayı Miraflores'te Aziz Bruno manastırı

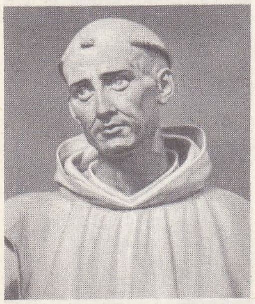

Aziz Bruno Montanes'in eseri

Santiago de Compostela katedralinde Aziz Paulus ve Aziz Jacobus heykelleri

lar ülkede daimî ordular kurulmasını geciktirdi. Derebeylik tipinde ilk ordular ancak XI. yy.da ilk bağımsız hıristiyan devletler (Asturias, Leon, Castilla, Aragon, Navarra) kurulduktan sonra ortaya çıktı; o tarihte askerlik hizmeti yalnız savaş sırasında yapılıyordu; soylular ve papazlar için mecburî idi. Hizmetlerindeki piyadelerle savaşa katılan şövalyelerin yanı sıra, komün milisleri de vardı. Ayrıca paralı askerlerden kurulu birlikler (Magrıp'lılar, Yahudiler v.b.) savaşanlara kiralık kuvvetler olarak katılıyorlardı. İspanya'da, askeri tarikatların kurduğu nizamî birlikler de vardı; şövalye-papazlardan kurulu bir çeşit gönüllü milis olan bu birlikler (Calatrava, Santiago, Alcantara, Merced ve Montesa birlikleri v.b.) üstün nitelikte bir askerî kuvvet meydana getiriyordu.

1469'da Castilla ve Aragon'un birleşmesi ilk askerî reforma yolaçtı: asker toplama usulü değiştirildi (yirmi ile kırk yaş arasında olan her 12 kişiden 1'i için mecburî askerlik); «Tercio» adı verilen tek tip daimî birlikler teşkilâtlandı; topçu kıtaları kuruldu. Gonzalve ve Cordoba, yeni krallık ordusunu büyük ölçüde yenileştirdi; «Müthiş piyade» adıyle tanınan ispanyol ordusu onun zamanında doğdu. Bu ordunun mükemmelliği İspanya krallarının üç yüzyıl boyunca Avrupa'nın her yerinde, Güney Amerika'da ve Kuzey Afrika'da savaşmasına imkân verdi. Ancak Carlos III (1759-1788) zamanında orduda yeni bir değişiklik zorunlu oldu. Gönüllü askerlerin azalması, kura usulünün (5 kişiden 1'i) konmasına yolaçtı. Bu alanda birçok yenilik öngörülmüştü. Bu sebeple «mükellefiyet» sistemiyle asker toplamağa, serserilerin zorla silâh altına alınmasına, İsviçre'lilerden ve Vallonlardan paralı askerler kiralamağa devam edildi. Bu ordu 1796'ya kadar Fransa'ya karşı yapılan savaşlara katıldı; sonra Joseph Bonaparte'ın Carlos IV'ten boşalan tahta oturmasıyle fiilen dağıldı. Napolyon ordusunda hizmet eden İspanyol askerleri, İngiltere'ye geçtiler ve İspanya'yı işgal eden Fransızlara karşı savaşan millî kuvvetler gerilla çeteleri (*guerilleros*) kurarak, İspanya'yı, Napolyon kıtaları için çok kanlı bir harekât alanı haline getirdiler. 1815'ten sonra yeniden kurulan İspanyol ordusu, Güney Amerika sömürgelerinde patlak veren isyanı bastıramayınca siyasete karıştı; Riego'dan (1820) Franco'ya kadar (1936) İspanya'da rejimin şekli meselesiyle uğraşan bütün *pronunciamento*'lara katıldı. Bu arada en ilgi çekici olay general Millan Astray'ın 1920'de Fas'ta eski «Tercio»nun adını alan bir yabancı lejyonu kurmasıdır. Gerçekten böylece ispanyol askerî geleneği Fas'ta yeniden güçlendi: Anual'de Abdülkerim'in Rif'li birliklerine yenilen (1921) Primo de Rivera kumandasındaki ispanyol birlikleri, Rif bölgesine kesinlikle boyun eğdirmeğe uğraşan Petain kumandasındaki fransız birlikleriyle birleşti (1925-1926). 1925'te yeniden teşkilâtlandırılan ispanyol ordusu, Alfonso XIII'ün devrilmesi sırasında (1931), muvazzaflardan (640 000 kişi) ve yedeklerden (300 000 kişi) kurulu bir milyon kişilik kuvvetli bir kadroyu (20 000 muvazzaf subay) seferber edebilecek duruma gelmişti. Barış zamanında bu ordu, ülkedeki sekiz askerî bölgeye ve Afrika'daki arazilere dağıtılmış 140 000 kişiyi kapsıyordu (1936). 1936-1939 iç savaşında Franco'nun Fas kıtalarına (25 000 kişi) dayanarak kurduğu yeni ordu, 1939'da askerî özellikte sivil kuruluşların desteklediği (Falanj, Carlos taraftarı gönüllüler v.b.) bir milyona yakın kişiden meydana geliyordu (18 kolordu yani 57 tümen). [Bk İSPANYA İÇ SAVAŞI.] İç savaşta çok yıpranan ordu, 1940'tan sonra büyük ölçüde yenilenmeğe başladı. Franco, 1942-1945 arasında sovyet cephesinde alman ordusu saflarında savaşmak üzere gönüllülerden kurulan bir tümeni (*Azul tümeni*) savaşa soktu. 1950'de modası geçmiş ve yıpranmış araç ve gereçlere sahip bulunan ispanyol ordusunun yenileştirilmesi, ancak 26 eylül 1953'te ispanyol-amerikan antlaşması (1963'te beş yıl için yenilendi) ile gerçekleştirilebildi. Antlaşmaya göre İspanya dış siparişlerden (1953'ten 1958'e kadar 366 milyon dolar) yararlandı, buna karşılık amerikan kuvvetlerinin emrine önemli deniz ve hava üsleri verdi. O tarihten beri mevcudu 350 000 kişiye ulaşan ispanyol ordusu, başkumandan general Munez Grandes'in çabasıyle büyük ölçüde güçlendi. Üç tümen, «Pentomik» adlı amerikan tümenleri tipinde teşkilâtlandırıldı. 1962'de toplam savunma bütçesi, devletin genel bütçesinin yüzde 23'ünü kapsıyordu.

Jaca'da katedral sütun başlığı

● *Hava kuvvetleri.* 1936'da 200 uçağı olan Hava ordusu, 1956'da çoğu alman tipinde, demode olmuş 800 uçakla 40 000 kişiden meydana geliyordu. Bu malzeme, millî havacılık sanayii (Sevilla fabrikaları) ve özellikle amerikan askerî yardımı sayesinde giderek değiştirilmektedir. 1954'ten beri İspanya'da A.B.D. Hava kuvvetlerine beş modern üs açılmıştır: Torrejon (Madrid), Valenzuela (Zaragoza), San Pablo ve Moron (Sevilla), Rota (Cadiz). Bu üsler 1958'de 800 km'lik bir petrol borusuyle Zaragoza'dan Cadiz'e bağlandı.

● *Deniz kuvvetleri.* XII. yy.da kurulmağa başlanan İspanyol donanması, İria'da tersaneler kurduran Diego Gelmirez tarafından teşkilâtlandırıldı. Fernando I, krallık donanmasını ve ona bağlı olarak Sevilla'daki tersaneyi kurdu. Amerika'nın keşfinden sonra Avrupa'nın en büyük donanmalarından biri olan İspanyol deniz kuvvetleri, «Yenilmez Armada»nın bozgunuyle (1588) kısmen ortadan kalktı. XVIII. yy. başında iyice azalan deniz kuvvetlerini, kısa süre sonra Ensenada markisi yeniden güçlü bir donanma haline getirdi; bu donanma, Trafalgar deniz savaşından (1805) sonra geriledi. XIX. yy.da yeniden kurulan ispanyol deniz kuvvetleri, 1898'de Amerikalılar tarafından imha edildi ve Filipinler ile Küba bozgunlarından sonra bir daha toparlanamadı. O tarihten beri sadece savunma gücüne sahip olan ve «İspanya senin kudretin, denizlere hakim olmandan ileri gelir, unutma!» vecizesine sadık kalan ispanyol donanması, 1964'te Ferrol, Cadiz, Carthagene, Mahon ve Palma deniz üslerini A.B.D.'ye açtı. 1962'de Deniz Kuvvetleri bütçesi, savunma masrafları toplamının yüzde 22'sini kapsıyordu.

1953'te imzalanan ispanyol - amerikan anlaşmalarından sonra, Batı dünyasının, özellikle Avrupa'nın savunulması konusunda amerikan görüşüne uyan bir askerî siyaseti benimseyen İspanya, 26 eylül 1963'te bu anlaşmayı beş yıl için yeniledi. Böylece Washinton ile Madrid arasında, bir saldırı ihtimali karşısında İspanya'nın bütünlüğünü garanti eden gerçek bir ittifak meydana getirildi. A.B.D. böylece İspanya'ya ve İspanya'da nükleer denizaltıları için kurduğu üslere (özellikle Rota'da) verdiği önemi onaylamış oluyordu. Karşılık olarak da ordularının yenileştirilmesi için gerekli askerî yardımı sağlayarak İspanya'nın savunma güçlerini destekliyordu. Ayrıca her iki ülkeyi de ilgilendiren askerî meseleleri incelemek için, merkezi Madrid'de olan bir İspanyol-Amerikan Danışma komitesi kuruldu.

1966'da İspanyol Kara ordusu (yaklş. 200 000 kişi), anavatanda onbeş kadar tümeni, denizaşırı bölgede 3 tümeni ve genel ihtiyatları kapsıyordu. Yeniden teşkilâtlandırılması amerikan yardımı sayesinde gerçekleştirilen bu birlikler, iki kuvvet gurubu meydana getirir: güçlü, modern, hareket kabiliyeti yüksek, yurt içinde olduğu kadar yurt dışında da etkin olabilecek dört tümen (zırhlı, mekanik, motorlu birlikler; paraşüt ve havadan indirme birlikleri); ülke içinde çıkabilecek bir silahlı çatışmaya karşı mücadele etmekle görevli yurt içi savunma kuvvetleri. Bazı birliklerin eğitimi çok ilerlemiş ve müdahale kuvvetinin kurulması gerçekleşmiş olmakla birlikte, ispanyol ordusunda kadro fazlalığı, modern malzeme eksikliği ve nükleer silâh yokluğu gibi meseleler henüz çözümlenememiştir. Deniz kuvvetleri (yaklş. 45 000 kişi), iki eski kruvazör, bir helikopter gemisi, kırk kadar muhrip, refakat gemisi veya avizo, on bir denizaltı ve elli kadar çeşitli gemiden meydana gelir. Hava kuvvetleri (yaklş. 40 000 kişi), özellikle hava savunmasını ve müdahale kuvvetinin taşınmasını sağlamağa ayrılmış beş yüz kadar uçağı kapsar.

DİL VE EDEBİYAT

İberik yarımadasının dil oluşumu

Tarihöncesi devirde, biri kuzeyde Cantabria ve Pirene bölgesinde, öteki güneydoğuda bulunan iki medeniyet merkezinde başlangıçta Basklar ve İberlerin oturduğu sanılır. Güneybatıda Tartessos medeniyeti yer alıyordu. Yarımadanın kıyılarında Fenike (daha sonra *Cadiz* adını alan *Gadir*), Kartaca (*Cartagena*), yunan (*Ampurias* ve *Levante* kıyısı) yerleşme merkezleri görülür. İç kısımlara Ligur'ların sızdığı kabul edilir (bu durum yer isimleriyle tanıtlanır). M. Ö. VII. yy.a kadar Keltler yarımadanın batısını istilâ etti ve «Keltiberler» adı verilen merkezdeki halkı oluşturdu. Latinlerin gelişinden (M.Ö. 218) önce konuşulan dillerden yalnız Baskça yerel bir dil olarak yaşadı. Bununla birlikte birçok yer ismi ve kelimeler (msl. *vega* «ova», *manteca* «yağ» veya *paramo* «geniş fundalıklar») Latince öncesi ağızlara bağlanır. Latin fetihleri iki yüzyıl sürdü ve romalılaştırma çok köklü olarak gerçekleşti. Yarımadada konuşulan Latincenin Galya'da konuşulan Latinceden farklı birçok özelliği vardır; meselâ kelime hazinesinde portekizce *falar,* ispanyolca *hablar,* fransızca *parler* (konuşmak); portekizce ve ispanyolca *casa,* fransızca *maison* (ev); portekizce *perna,* ispanyolca *pierna,* fransızca *jambe* (bacak); portekizce *çabeça,* ispanyolca *cabeza* fransızca *tête* (baş) v.b. 409'da Alanlar, Vandallar ve Süevler, İberia'ya geldi, ama bundan önemli sonuçlar doğmadı. Buna karşılık 414'te, Gotlar İspanya Latinlerini yendi ve kendilerininkinden çok üstün olan latin kültürünü benimsedi. 711'de, Araplar İspanya'nın güney kıyılarına çıktı ve 718'de Gaskonya körfezi yakınına ulaştı. Bu tarihten itibaren güneye doğru inen hıristiyan fetihleri ve buna bağlı olan hıristiyan halkın yeni bölgelerde yerleşmeleri roman dili lehçelerini de kuzey - güney yönünde çekilen bir çizgi doğrultusunda ilerletti; bu lehçeler, Arapların fethedemediği dağlık kütlelerde konuşulan çeşitli Halk Latincelerinden doğdu; bunlar, batıdan doğuya doğru gelişen *galicia lehçesi* (Portekizceyi verdi), *leon lehçesi, castilla dili, navarra* ve *aragon öbeği* ve *Cacatalan* lehçesinin doğmasına yolaçan dil adacıklarıdır.

Edebiyat

İspanya'nın millî dili castilla dili olduğun-

Foto. X, Anderson - Giraudon (LAROUSSE)

Velasquez: «Olivares dükü Don Gaspar de Guzman'ın portresi»

Murillo: «Meryemana'nın Gebeliği»

dan, ispanyol edebiyatının incelenmesi aslında bu dilde yazılmış eserleri incelemektir. Ama, İberik yarımadasında, gelişmeleri resmî edebiyat dili tarafından önlenemeyen yerel edebiyatlar da vardır: bunlardan en önemlisi katalan edebiyatıdır; katalan edebiyatı bazı dönemlerde büyük canlılık kazandı; bu durum Katalonya'ya kültürü sayesinde Madrid'in merkezleştirici etkisiyle mücadele etme gücünü verdi. Buna karşılık castilla dilindeki edebiyatın yayılma alanı İspanya dışına taştı; çünkü katalan dili, latin amerika ülkelerinin büyük bir kısmının dilidir. Bk. İSPANYOLCA ve Orta ve Güney Amerika ülkeleriyle ilgili maddeler.

● *Ortaçağ.* İspanyol edebiyatı *Cantar de Mio Cid* ile XII. yy.da başlar. 3 750 Mısralık yazarı belirsiz bu manzume Cid'in olgunluk çağını anlatır; manzume, 1150'ye doğru yazılmıştır ve fransız destanının etkisindedir. Rahip Gonzalo de Berceo (XIII. yy.) ismi bilinen ilk yazardır: yürek temizliği, düşünce canlılığı, aziz hayatlarından hoşlanan castilla şiirinin temsilcisi olan bu patriğin başlıca özelliğidir. Ortaçağ İspanyası'nın bu şiiri, ister azizlerle ilgili, ister epik veya öğretici olsun, çoğunlukla fransızca eserlerden, bazen de arap temalarından ilham alır. Çoğunlukla Oc şiirinin etkisinde kalan lirik şiire gelince, bu tür şiir, castilla dilinde değil galicia lehçesinde yazılmıştır. Kral Akıllı Alfonso X (1221-1284) gerçek edebiyat nesrini kurmuştur; bu bilgin kral her konuda yazdı: tarih, bilimler ve astronomi.

Yüksek rütbeli papaz Juan Ruiz de Hita'nın *Libro de Buen Amor* (İyi Aşk Kitabı) adlı eseri XIV. yy.ın şaheseridir. Halk ve bilgin zevkine uygun bu geniş manzum eser *La Celestina* ve pikaresk romana temalar verdi. Kral Juan II (1406-1454) devrinde, büyük soylu edebiyatçılar (Villena [1384-1434], Santillana [1398-1458], Juan de Mena [1411-1456] İtalya'nın etkisinde kaldılar. Alain Chartier'in etkisi yavaş yavaş yerini Dante etkisine bıraktı.

XV. yy. sonunda şövalyelik romanlarının ilk örneği olan *Amadis de Gaula* yazıldı. Yazar Rodriguez de Montalvo daha eski bir *Amadis*'in düzelticisi olarak ortaya çıkar. Bu roman temelinden ispanyol değildir, ama edebiyat tarihinde büyük önemi vardır; eserin bütün Avrupa'da kazandığı büyük başarı, elden düşmeyen bir şövalyelik kitabı haline gelmesine yolaçtı. Ortaçağın sonunda sekiz heceli, yazarı belirsiz şiirler olan *romans*'lar ortaya çıktı; bu lirik, epiklirik veya tasvir edici şiir her çeşit konuyu işlerdi. Victor Hugo'nun dediği gibi Romans'lar İspanya'nın *İlyada*'sıydı. Bu manzumelerin bütünü ispanyol edebiyatının en orjinal anıtlarından birini meydana getirir: *Romancero.*

1499'da daha çok *Celestina* adıyle bilinen *Tragicomedia de Calixto y Melibea* yazıldı. Diyaloglu biçimine rağmen Fernando de Rojas'ın bu trajikomedisi temsil için elverişsizdi; ama başkahramanı Celestina, edebî bir tip haline geldi.

● *Altın çağ.* XVI. veya XII. yy. İspanya edebiyatının en büyük dönemidir. Garcilaso de la Vega'nın (1501-1536) pastoral şiiriyle başlayan ve Calderon de la Barca'nın (1600-1681) son eserlerine kadar süren bu döneme «Altın çağ» ismi verilir. Lirik şiir Luis de Leon (1528-1591) sayesinde ün kazandı, Montemayor (1520-1561) *Diana* adında pastoral bir roman yazdı (fransız yazarı Honoré d'Urfé, *Astrée* adlı eserinde bu romanı örneksemiştir). Altın çağın en canlı döneminde San Juan de la Cruz'un (1542-1591) pikaresk romanı, Gongora'cılık ve mistik şiiri, Santa Teresa de Avila'nın (1515-1582) nesri, Lope de Vega'nın (1562-1635) piyesleri ve Cervantes'in (1547-1616) eserleri yer alır.

Pikaresk roman, İspanya'da doğan bir edebiyat türüdür: daha önce bu türde eser veren yazarlar bulmak mümkünse de (Petronio, Apuleius), ispanyol pikaresk romanının güçlü bir orijinalliği ve çok yaygın etkisi oldu. Yazarı belirsiz *Lazarillo de Tormes* pikaresk romanların en eskisidir. Çapkın (veya *picaro*) bu şövalyelik romanının sevimli kahramanıdır. Zavallı fakir adam ve dilenciler otobiyografi biçiminde sahneye konmuştur. Bu tür zamanla gelişerek karmaşıklaştı; *Lazarillo*'dan Matco Aleman'ın (1547-1614) *Guzman de Alfarache* (1599) adlı eserine kadar, tür büyük değişikliklere uğradı. Quevedo (1580-1645) bu türün bir örneği olan *El Buscon*'u (Usta Hırsız) yazdı. Pikaresk roman Fransa, İspanya ve İngiltere'de birçok yazar (Scarron, Lesage, Grimmellshausen, Fielding) tarafından işlendi. Luis de Gongora (1561-1627) iki tarzda şiir yazdı. Bu tarzların ikincisine «Gongora'cılık» ismi verildi ve *culteranismo*'nun (kültçülük) doğmasına yolaçtı: bu mitoloji, bilgince telmih, antitez ve eğretilemenin zaferidir. O çağda sanatı şüpheyle karşılanan şaire bugün öncü gözüyle bakılmaktadır. Duis de Gongora'nın şiiri birçok incelemeye konu oldu ve barok mimarî üslûbuyle karşılaştırıldı. Don Juan de la Cruz'un mistik şiiri (*Ruhsal İlahî, Ruhun Karanlık Gecesi*) daha klâsiktir ve *Kutsal Kitap*'tan ilhamlıdır. Santa Teresa de Arila *İç Şato* adlı nesir eserinde ruhî hayatını ortaya koyar. Lope de Vega (1562-1635) devrinin en verimli dramaturgudur; konularını mitoloji, İncil, millî veya yabancı tarihten seçer ve aristoteles'çi kurallara uyma kaygısı gütmez. Capa y espada komedileri (*Bahçıvanın Köpeği, Kim Oldu-ğunu Bilmeden Sevmek*), tarihî dramları (*Fuenteovejuna, Peribanez*) herkesin hoşuna gider. Çizdiği karakterlerde derinlik aramamak gerekir, ama eserlerinde bütün *comedias*'ı kurtaran bir lirizm, tabiat duygusu ve olay hızlılığı vardır. Calderon de la Barca'nın eserini anlamak daha güçtür: *Hayat Bir Rüya*'dır adlı felsefî dramı özellikle alman tenkitçileri tarafından övülmüştür. 1600'e doğru, Guilen de Castro (1569-1631) Corneille'in *Cid*'i yazmak için ilham aldığı *Mocedales de Cid* (Cid'in Çocukluğu) adlı eserini yazdı. Alarcon (1581-1639) karakter tiyatrosuna yurttaşlarından çok daha yakındır: Corneille, *Menteur*'ün (Yalancı) konusunu *Şüpheli Gerçek*'ten örneksedi. Tirso de Molina (1571'e doğr.-1648) *Burlador de Sevilla*'nın (Sevilla'lı Çapkın) yazarıdır; bu eserde, bütün büyük edebiyatlara giren bir kahraman olan Don Juan tipini yaratmıştır. Hıristiyan imanının sırları ispanyol tiyatrosunda sürekli olarak işlendi: keşiş Tirso de Molina, *İman Eksikliğinden Cehennemlik*'i de yazdı; bu eser, devrin en iyi dinî dramlarından (*autos sacramentales*) biridir. Cervantes modern romanın yaratıcısıdır. *Don Kişot* adlı eseri daima birçok bilginin araştırma ve düşünme konusu oldu. XVIII. yy. bu eserden yalnız duvar kartonlarına konu bulmada yararlandı; ama XIX. yy. onda Altın Çağ İspanyası âdetlerinin bir tablosunu aradı; XX. yy., Montaigne ve Shakespeare'in çağdaşı olan Cervantes'in eserini avrupa düşünce akımı içindeki yerine yerleştirmeyi denedi (Erasmus'çuluk ve Karşı Reform). *Don Kişot*'un konusu herkesçe bilinir: bir ispanyol asılzadesi şövalyelik romanları okumaktan çıldırır ve gezgin şövalye olmayı ister. Hizmetine bir uşak (Sanşo Pança) alır ve birlikte ispanya yollarını aşarlar.

Cervantes aynı zamanda *Örnek Alınacak Hikâyeler*'in de (Novelas Exemplares) yazarıdır (1613); bu hikâyelerin ilk sırasında hem hikâye, hem kısa pitoresk roman ve hem de yergili bir diyalog olan *Köpeklerin Konuşması* konabilir; bütün Altın Çağ İspanyası bu edebiyat fantezisi içinde yaşar. Cervantes'in tiyatro eserleri de ününün artmasına katkıda bulundu. *Numancia* halk arasında tutuldu; ama, bu trajedi komik piyeslerini unutturmamalıdır (*İhtiyar Kıskanç*). Cervantes bütün edebî türleri denedi; ama evrensel etkisi ve ünü, bütün tenkitçiler tarafından ispanyol edebiyatının en büyük eseri olarak kabul edilen *Don Kişot*'tur.

İspanya edebiyatının altın çağına cizvit Baltasar Gracian'ın (1601-1658) eserleri de girer. Felsefî roman *El Criticon* Baltasar'ın en büyük eseridir; fransız Rochefoucauld'dan sonra Schopenhauer bu «kavramcı» yazarın çalışkanca düşünülmüş ve yazılmış eserlerine hayran kaldı.

● *XVIII. ve XIX. yy.* Fransız okuluna ve yeni - klasisizme kendini uyduran XVIII. yy. uzun süre ispanyol edebiyatının gerileme dönemi olarak kabul edildi; ama bugün bu bilginler yüzyılı daha insaflı olarak yargılanmaktadır.

Yüzyılın ilk yarısındaki büyük isim benediktin Jeronimo Feijoo'dur (1676-1764). Yüzyılın ikinci bölümü avukat, bakan, tarihçi, yazar ve şair olan Gaspar Melchor de Jovellanos'un (1744-1811) devridir. Bu adam, o sıralarda fransız ve ingiliz etkisine açılan aydın İspanya'yı en iyi temsil eden yazar Gaspar Melchor de Jovellanos'tur. Bu yüzden Gaspar Melchor'a ünlü fabl yazarı Felix Maria de Samaniego (1745-1801) ve La Fontaine'in usta örnekseyicisi Tomas de Iriarte'den (1750-1791) üstün tutmak gerekir. Tiyatro o sıralarda fransız klasisizmiyle ispanyol geleneğini bağdaştırmağa çalışıyordu Leandro Fernandez de Moratin (1760-1820) *El Si de las Ninas* (Genç Kızların Eveti) adlı eserini üç birim kuralına uygun olarak yazdı. XVIII. yy.da İspanya'da yazılan bütün eserleri yabancı eserlerin örneksenmesi olarak nitelemek haksızlık olur. Bazı yazarlar, Juan Pabio Forner'in (1756-1797) *Exequias de la Lengia Castellana* (Castilla Dilinin Ölümü) adlı eserinde olduğu gibi fransız düşünce ve biçimlerine karşı savaşma ihtiyacını duyarken diğerleri örneksedikleri unsurları ispanyollaştırmayı denediler.

Bu sonuncuların en büyüğü *Cartas Marruecas* (Fas Mektupları) adlı eserinde Montesquieu'yü örnekseyen José de Ca-

İsaac Albeniz

Enrique Granados

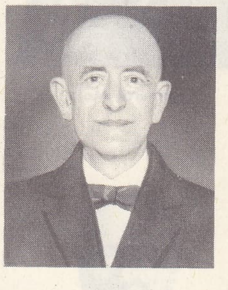

Manuel de Falla

Foto. Encyclopedia Americana; Faucher, Manuel (LAROUSSE)

general José Miaja

albay Vicente Rojo

general Mola

general Queipo de Llano

dalso'dur (1741-1782); bu yazar, nesirde ve nazımda, taklit ederken bile orijinal olmayı bilmiştir.

Şiire az yer veren bu yüzyıl, bununla birlikte, sonraki nesillere bazen Anakreon bazen preromantik tarzda yazan gerçek bir şairin eserini bıraktı: Melendez Valdés (1754-1817).

Napolyon'a karşı yapılan savaşlara rağmen XIX. yy.da ispanyol edebiyatı Fransız okuluna bağlı kaldı. İspanya ortaçağ eserlerini ve millî efsanelerini bulmada güçlük çekmedi ve ispanyol - magrıp doğubilimi romantik duygulara karıştı ve bunun sonucunda Avrupa'daki romantizm olayına özel bir ayrıntı getirdi. José Zorilla (1817-1893), Rivas dükü (1719-1865) ün kazandılar. Bu yazarların lirik eserleri yavaş yavaş unutuldu, ama çoğunlukla Musset ve Henri Heine ile karşılaştırılan Gustavo Adolfo Bécquer (1836-1970) gibi romantizm sonrası bir yazara gösterilen ilgi daha da arttı. XIX. yy. şairlerinin hemen hepsi dramaturgdur: yüzyılın en büyük başarısını kazanan eser hâlâ tiyatro repertuvarlarında yer alan José Zorilla'nın *Don Juan Tenoio* (1844) adlı eseridir.

Costumbrismo (millî örf ve âdetlerin anlatımı ve incelenmesi) edebî bir tür oldu. Ramon de Mesonero y Romanos (1803-1882) ve Mariano Jose de Lara (1809-1837) basma kalıp bir İspanya'nın anlatımından kaçınarak yurtlarından bir görüntü ve yurttaşlarından tenkitli bir portre çizmeğe çalıştılar.

Yüzyılın sonunda yetişen en ünlü şair Nicaragua'dan gelen Ruben Dario'dur (1867-1916); bu büyük şair, ispanyol lirik şiirini büyük ölçüde etkiledi. Yeni ürpertilerin öncüsü, parnas'çıların, sembolistlerin ve Victor Hugo'nun hayranı olan ispanyol medeniyetini dile getiren Ruben Dario, Ramon de Campoamor (1817-1901) ve Gaspar Nunez de Arce (1834-1903) gibi şairleri gölgede bıraktı.

Edebî tenkidin en büyük temsilcisi yorulmaz ve özenli bilgin Marcelino Menendez y Pelayo'dur (1856-1912) daha sonraki bütün tenkitçiler ona çok şeyler borçludur. En yetenekli romancılar Juan Valera (1824-1905) ve XIX. yy.'ın bütün tarihini dile getiren *Episodios Nacionales*'in (Millî Hikâyeler) yazarı Perez Galdos'tur (1843-1920).

● *XX. Yüzyıl.* XIX. yy.ın sonundan itibaren, ülkelerinde ortaya çıkan siyasî ve toplumsal meselelerin bilincine varan bazı aydınlar 1898'den önce bu meseleler üstünde düşündüler. Angel Ganivet (1865-1898) ve özellikle Miguel de Unamuno (1864-1936) çağdaşlarının düşüncelerini yönetmeğe çalıştı. Unamuno'nun ünü büyüdü ve İspanya sınırlarını aştı: tedirgin, sıkıntılı ruhlu şair, İspanya'nın uğradığı felâketlerden ötürü acı çekti; varoluşçuluğun öncüsü Aziz Augustin, Pascal, Kierkegaard'ı okuyan yazar, *En Torno al Casticismo* (İspanya'nın Özü) ve *Del Sentimiento Tragico de la Vida* (Hayatın Acı Duygusu [1913]) adlı eserlerinde vatanın ruhunu aradı.

Bütün yazarlar (hiç değilse «98 nesli»nde yetişenler) geçmişte, sade Castilla'nın manzarasında, Berceo'dan San Juan de la Cruz'a kadar eski şairlerin eserlerinde aradıkları ideal bir İspanya'yı hayal ederler. Ama hepsi de hatip üslûbunda ve yüzeysel buldukları XIX. yy. ispanyol edebiyatına sırt çevirirler. Fransız etkilerine alman düşünürlerinin, rus ve anglosakson romancılarının tesirleri eklenir. Pio Baroja (1872-1956), Azorin (doğ. 1874), Perez de Ayala (doğ. 1880), Valle İnclan (1869-1936) ispanyol nesrini gençleştirdiler. José Ortega y Gasset (1883-1955) 1925'e doğru düşünce evriminde büyük rol oynayan *Batı Dergisi*'ni yönetti. Bu yazar, XX. yy. ispanyol yazarlarının üstünlük kurduğu deneme türünü denedi; bu türü, İspanya dışında da ün kazanan Vicente Blasco İbanez (1867-1928) gibi birçok yazar tezli romana dönüştürdü.

XX. yy., ünleri ülke sınırlarını aşan bir şairler topluluğu tarafından yüceltilen büyük şiir yüzyılıdır. Antonio Machado (1875-1939) *Campos de Castilla* (Castilla Tarlaları) adlı eserinde 1898 neslinin en büyük temalarını ve *Yalnızlıklar* adlı eserinde de belâgat ve anlaşılmazlıktan kaçınarak fizikötesi kaygılarını dile getirdi. Federico Garcia Lorca (1899-1936) XX. yy. şairlerinin en ünlüsüdür hem bilimsel hem halk tarafından sevilen *Romancero Gitam* (Çingene Romansları) [1928] adlı eseri ustaca ve göz kamaştırıcı bir imgeler selidir; *Poeta en Nueva York* (Şair New York'ta) şiiri ve gerçeküstücü *Odlar*'ı daha az başarılıdır. Şiirinin nitelikleri, çok değişik tiyatro eserlerinde de (*Yerma, Kanlı Düğün,* [Bodos de Songre], *Bernarda Alba'nın Evi* [La Carsa de Bernardo Alba] görünür; bu eserlerinde Lope de Vega'da da olduğu gibi lirik unsurlar dramatik unsurlarla kaynaşır. Juan Ramon Jimenez (1881-1958) 1956 Nobel ödülünü almış büyük bir sembolist şairdir. Pedro Salinas (1892-1951), Rafael Alberti (doğ. 1902) anlaşılması daha güç şairlerdir; Rafael Alberti, *Marinero en Tierra* (Karadaki Denizci) [1924] adlı eserinde deniz şairi olarak ortaya çıkar. Hepsinden daha anlıkçı olan Jorge Guillen'in (doğ. 1893), *Cantico* (İlâhi) [1928] derlemesinde Gongora'nın etkisine Paul Valéry'ninki de katılır. İç savaş (1936-1939) bir döneme son verdi ve birçok yazar sürüldü. Bir durgunluk devresinden sonra edebiyatta yeni bir atılım görülür. Camilo José Cela (doğ. 1916) kısa süre içinde birçok dile tercüme edilen *La Familia de Pascual Duarte* (Pascal Duarte'nin Ailesi) [1943] adlı romanıyle hemen başarı kazandı. *Nada*'nın yazarı Carmen Laforet (doğ. 1921) ve *Juegos de Manos*'un (El Oyunları) yazarı José Agustin Goytisolo (doğ. 1928) değerli romanlar yazdılar. Vicente Alexandre (doğ. 1900), José Maria Peman (doğ. 1898) ve Dionisio Ridruejo (doğ. 1912) ile şiir canlılığını devam ettirdi.

İspanyol edebiyatının birkaç büyük ismi daha sayılabilir: ispanyol edebiyatının bilgin tarihçisi ve akademi başkanı Roman Menendez Pidal (doğ. 1869); Cervantes'in eserlerini yeniden inceleyen Americo Castro (doğ. 1885); barok sanat nazariyecisi filozof Eugenio D'ors y Rovira (1882-1954); Salvador de Madariaga (doğ. 1886). Bu düşünürlerin avrupa kültürü almış olmaları geçen yüzyılın sonunda çok bencil olan ispanyol edebiyatını yeniledi.

Çağdaş İspanyol edebiyatı büyük ölçüde toplumsal ve insanî uğraşların etkisi altındadır: şu halde gerçekçilik, bu edebiyatın hâkim özelliğidir. Ama iç savaşın henüz canlılığını kaybetmemiş hatırası, yazarları ülkenin kaderi üstünde durmağa iter.

Şiir. Gerardo Diego (doğ. 1896) ve Damaso Alonso (doğ. 1898) klasik geleneğe bağlı kalırken Vicente Aleixandre (doğ. 1898) hayatın temel değerlerini dile getiren şairdi; savaş öncesi şiirin iki büyük siması köklü etkilerini devam ettirirler: daha duygulu olan ve bilgince bir biçim işleyen Jorge Guillén (doğ. 1893) ve daha tutkulu olan Rafael Alberti (doğ. 1902). Migel Hernandez (1910-1942) gibi hapishanede veya sürgünde susturulan başka sesler, Emilio Prados (1899-1962), Luis Cernuda (1904-1963), Manuel Altolaguirre (1905-1959) ile bugün gerçek yankılarını yapmaktadır. Ama yeni haberleşme ihtiyacı ve insan sempatisi Blas de Otero'nun (doğ. 1916) kısa mısralarında, Gabriel Celagya'nın (doğ. 1911) verimli sanatında, Eugenio de Nora'nın (doğ. 1923) aşırı gayretinde, Victoriano Cremer'in (doğ. 1906) şiddetinde ortaya çıkar. Her ne kadar Ramon de Garciasol (doğ. 1913) Antonio Machado'nun izinde yürür ve José Garcia Nieto (doğ. 1914) yeni klasik bir ilham bulursa da genç şairler tutkulu yurt sevgilerine büyük bir biçim kaygusu da kattılar: José Hierro (doğ. 1922), idealist geleneğe bağlı Carlos Bousono (doğ. 1923), José Manuel Caballero Bonald (doğ. 1926), doğum yeri Mancha'yı öven Angel Crespo (doğ. 1926) ve Barcelona'lı şairler José Agustin Goytisolo (doğ. 1928), Carlos Barral (doğ. 1929), Jaima Gil de Biedma (doğ. 1929), José Angel Valente (doğ. 1929), Eladio Cabanero (doğ. 1930), Jesus Lopez Pacheco (doğ. 1930), Carlos Alvarez (doğ. 1934).

Roman. Roman türünü gerçekçiliğe yönelten yazarlar arasında Arturo Barea (1886-1957), Bilbao ve Madrid'i anlatan Juan Antonio de Zunzunegui (doğ. 1901), bugün A.B.D.'ye yerleşmiş olan Ramon J. Sender (doğ. 1902), Meksika'ya sürülen Max Aub (doğ. 1903) en önemli yeri tutar. Camilo José Cela (doğ. 1916), en çok iç savaş ve toplumsal sonuçlarını eserlerinde işleyen bir nesli etkiledi: Ricardo Fernandez de la Reguera (doğ. 1916), José Maria Gironella (doğ. 1917), Miguel Delibes (doğ. 1920), Carmen Laforet (doğ. 1921). Daha sonraki nesil kan ve şiddet imgelerini ancak belli belirsiz hatırlayan yazarlardan meydana gelir; aynı zamanda, savaşı konu alan çocuksu hatıralar da yeni ispanyol romanını besler. Ama, italyan veya amerikan yeni gerçekçilik akımlarının etkisini güçlü bir nesnellikle ortaya koyan hücum özellikle çağdaş toplumdan geldi; Elana Quiroga (doğ. 1919), İgnacio Aldecoa (doğ. 1925), Jesus Fernandez Santos (doğ. 1926), Ana Maria Matute (doğ. 1926). Juan Goytisolo (doğ. 1931) bu neslin en ünlü yazarıdır.

Tiyatro. Halk, Alejandro Casona'nın (1903-1965) büyük kısmı Arjantin'de yazılan eserlerini ve Miguel Mihura'nın (doğ. 1909) nükteli piyeslerini ilgiyle karşılamaktadır. Ama, toplumsal uğraşlar Antonio Buero Vallejo (doğ. 1916), Alfonso Paso (doğ. 1926) ve Alfonso Sastre'nin (doğ. 1926) eserlerine canlılık verirken Fernando Arrabal (doğ. 1932) gerçek dışı bir dünyadan hoşlanır.

Tenkid, deneme. José Bergamin (doğ. 1897) Unamuno geleneğini sürdürürken edebî tenkit Federico de Onis (1885-1966), Guillermo de Torre (doğ. 1900), Antonio Torrente Ballester (doğ. 1910), José Maria Castellet (doğ. 1926) tarafından işlendi. Antonio Tovar (doğ. 1911) bilgin bir filologdur. Oysa Gregorio Maranon (1887-1960) ve Pedro Lain Entralgo (doğ. 1908) adlı iki hekim devrimizin insan ve sanat meseleleri üstünde durdular. Xavier Zubiri (doğ. 1898), José Ferrater Mora (doğ. 1909), José Luis Aranguren (doğ. 1909), Julian Marias (doğ. 1914) felsefenin parlak temsilcileridir.

GÜZEL SANATLAR

Mimarlık

İspanya'daki en eski mimarî kalıntılar tarihöncesine dayanır: Menga mağarası dolmenleri, Katalonya menhirleri, Balear adaları *talayots, taulas* ve *navetas*'ları, *Galicia costros*'ları, Tarragona'dakiler gibi surlar v.b. Fenike ve Phokaia'lıların (Foça) ispanyol topraklarında hâkim oldukları süreden pek az eser kalmıştır. Buna karşılık Roma (Sagonte ve Acinipio tiyatroları, İtalica amfiteatr'ı, Bara ve Medinaceli kemerleri, Alcantala köprüsü, Tarragona, Segovia su kemerleri v.b.) mimarîsinin birçok örneği bulunmaktadır. İlk hıristiyan sanatının eserleri ise sayılıdır: Tarragona yakınında Centellas yıkıntıları, Manacor'da bir vaftiz yapısı ve birkaç mezar. Vizigot anıtları ise önemli bir bütün teşkil eder: San Juan de Banos (Palencia), Santa Comba de Bande (Galicia), San Pedro de la Nave (Zamora), Quintanilla de las Vinas (Burgos) kiliseleri.

Arap istilâsı İspanya'da, gelişmesi Ortaçağa kadar süren ve Fas ve Magrıp'ın batısına yayılan işlâm veya ispanyol - magrıp sanatının yerleşmesine yolaçtı. Cordoba camii (VIII. - X. yy.), Medinet-üz-Zehra sarayı (X. yy.), Toledo Santo Cristo de la Luz küçük kilisesi (X. yy. sonu) gibi temel eserlerin kalmasına rağmen bu devre yapılarının çoğu yıkılmıştır.

Murabıtlar ve Muvahhitler yönetimi sırasında pek azı bugüne kalan özgün ve verimli sanat eserleri yaratılmıştır: Sevilla Giraldası (XII. yy.), Sevilla Alkazarı (XIV. yy.) ve Toledo'da Santa Maria la Blanca havrası. İslâm medeniyeti XIII. ve XIV. yy.larda gerilerken üstün yeteneklerine ve dehanın eseri olan Elhamra sarayı (XIII., XIV., XV. yy.) ve Granada Generalifesi (XIV. yy.) gibi anıtları inşa etmiştir. (Bk. İSLÂM [*Güzel sanatlar bölümü*].)

İslâm İspanyası'nda Avrupa'nın öteki bölgelerine göre daha parlak bir sanat gelişirken, İspanya'nın kuzeyindeki hıristiyan devletler bütün IX. yy. boyunca vizigot geleneğine bağlı kaldılar (Asturia mimarîsi). Bu devrin anıtları çok güzeldir: Santullano de los Prados, Santa Cristina de Lena, San Miguel de Lino, Santa Maria de Naranco ve San Salvador de Valdedios.

Foto. LAROUSSE

Francisco de GOYA (1746-1828), kendi resmi (özel koleksiyon)

Foto. Giraudon, Zadora (LAROUSSE)

«Genç Kadınlar», Lille müzesi, Fransa

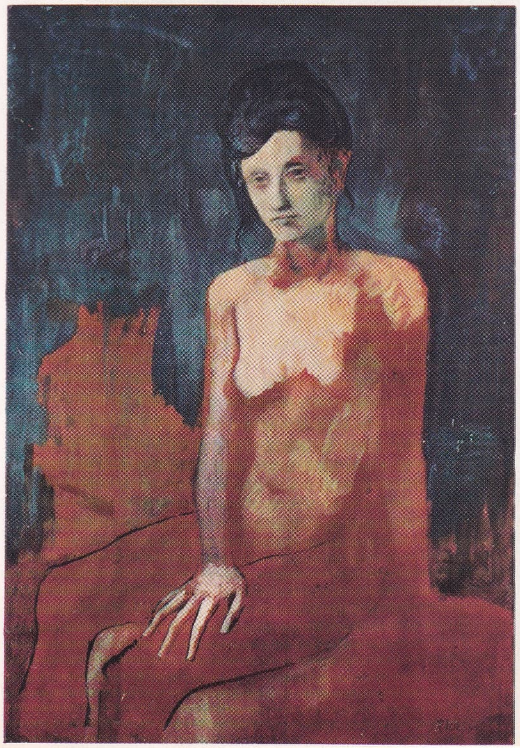

Pablo PİCASSO, «Oturan Çıplak» (1905), Modern Sanat Millî müzesi, Paris; «İlkbahar» (1956) [özel koleksiyon]

VÉLASQUEZ, «İnfante Marguerita», Louvre müzesi, Paris

GRECO, «Eli Göğsünde Şövalye», Prado müzesi, Madrid

İSPANYA

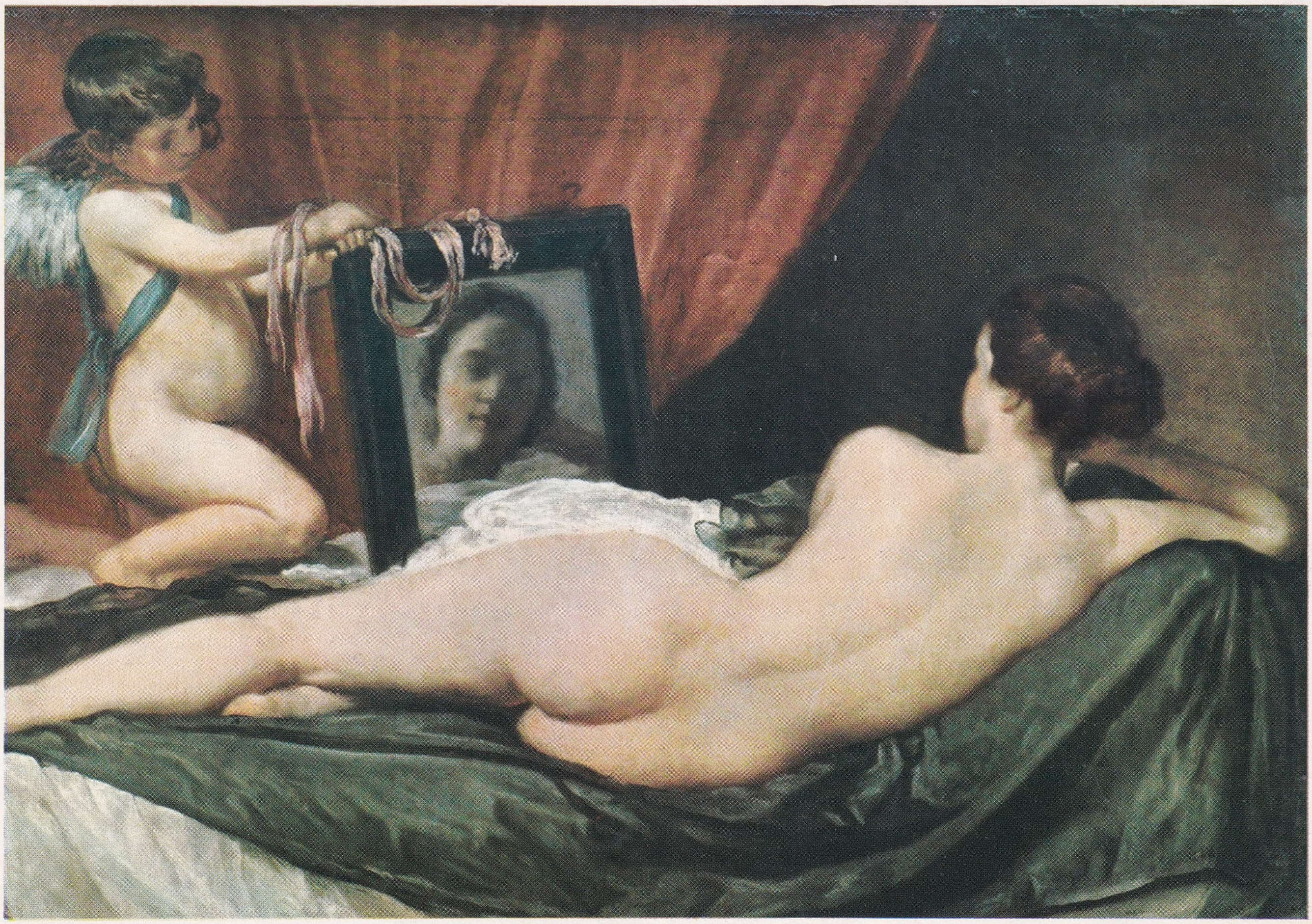

VÉLASQUEZ, «Aynalı Venüs», National gallery, Londra

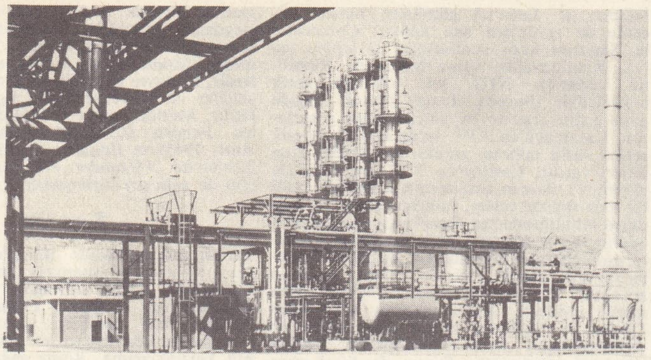
Puertollano petrol rafinerisi

X. yy.da kaşkemer, yongalı pervaz desteği, mihraba benzeyen absid ve sunak nişleri ve nervürlü tonozun kullanımıyle endülüs islâm sanatının etkisinde bir mimarînin geliştiği görülür. Bu mimarîye örnek olarak San Miguel de Escalada, Santiago de Penalba, San Miguel de Celanova, San Millan de la Cogolla, San Baudillo de Berlanga de Duero kiliseleri verilebilir.

Cluny tarikatı papazları ve Saint-Augustin Piskoposluk meclisi üyeleri roman sanatının Fransa'dakiyle benzerlik göstererek Kuzey İspanya'ya yayılmasını ve arap sanatının etkilerinin bu bölgede azalmasını sağladılar. XI. yy.ın sonu ve XII. yy.ın başına doğru Santiago-de-Compostela'nın haçlı seferi yolu Cluny'li manastırlarından geçen yer yer bölgesel özellikler göstermesine rağmen yeni bir millî sanatın doğmasına sebep oldu. Kuzeydoğuda, haçlılar tarafından geçilen yollarda Jaca katedrali, San Juan de la Pena, Leyre, Hirache, Arlanza, Fromista, San Pedro de las Duenas, San İsidoro de Leon ve özellikle büyük kiliselerin en güzeli olan 1074-1128 yıllarında inşa olunan Santiago katedrali görülür. Aynı zamanlarda Katalonya ve kuzeybatıda Provence ve Kuzey İtalya roman sanatının bir benzeri gelişiyordu. Katalonya'da önce Doğu Bizans'tan ilhamlı mimarlık ve süslemeye dikkati çekmek gerekir: Ripoll, Roda, Cardona, Ovarra ve Vich ve Gerone eski katedrallerinin çan kuleleri. Sonra da bu sanat gelişti ve daha verimli oldu: San Cugat del Vallés, Agramunt, Urgel, Ripoll, Gérone ve Tarragona'daki revaklı güzel bahçeler. Bir süre sonra roman sanatı bütün İspanya'ya ispanyol, mozarap ve magrıp unsurlarıyle zenginleşerek yayıldı. Santo Domingo de Silos revaklı bahçesi, Zamora ve Salamanca katedralleri, Toro piskoposluğu ve özellikle de San Vicente manastırı.

Castilla'da roman sanatının ispanyol etkilerinde kalması Ortaçağın sonuna kadar islâm ve hıristiyan yapı tekniklerini kaynaştıran «mudejar» üslûbun doğarak gelişmesine sebep oldu. Magrıp etkisinde süslemeli tuğla kiliseler (msl. Toledo'da Cristo de la Luz ve Sahagun'da birçok kilise).

İspanya'da sivri tonoz önce roman anıtlarında belirdi: Zamora ve Salamanca katedralleri, Toro piskoposluğu. Bazılarında fransız etkileri islâmın etkilerine karışmaktadır. Bu gelişmenin en önemli etkenlerinden biri Moreruela, Poblet, Veruela, Fitero, Santa Creus, La Oliva, Las Huelgas, Santa Maria de Huerta'da büyük manastırlar inşa eden Cisteaux tarikatından papazlardır. Fransız etkisi kendini en çok Toledo, Burgos ve Leon katedrallerinde hissettirir. Yarımadanın kuzeyinde ise gotik sanat, önceleri Burgos'ta Burgo de Osma katedrali, sonraları Pirenelerin güneyinin en önemli gotik sanat merkezlerinden biri olan Pampaluna'da, XIV. ve XV. yy.larda yerleşti. XIV. ve XV. yy.'larda, Aragon, Katalonya, Valencia ve Balear adaları krallıklarında «oc» dili fransız eyaletlerinin gotik mimarîsiyle yakınlıkları olan Barcelona, Gerone, Manresa, Tortosa, Palma de Mallorca katedralleri, Mallorca'da Bellver şatosu, Tortosa, Palma de Mallorca, Barcelona ve Valencia locaları anıtları görülür. XV. yy.dan sonra gotik sanat yerleşerek millî nitelikler kazandı. En iyi örnekler, Sevilla katedrali, Miraflores şartröz manastırı, Segovia «Parral»ı ve Toledo San Juan de los Reyes'tir.

Alevli, ışıltılı biçimler İspanya'da «mudejar» ustalarla birlikte çalışan yabancı ustalar tarafından hıristiyan mimarîsinde kullanıldı. Bu şaheserler arasında kiliseler ve havralar bulunur. «Mudejar» sanatının anıtları Aragon, Castilla, Extremadura Guadalupe büyük manastırında görülmektedir. Bu sanat İspanya ile o derecede bütünlenmişti ki, Amerika'nın fatihleri onu Yeni Dünya'ya taşıdılar.

Katolik krallarla gücünün doruğuna ulaşan İspanya'da, kiliseler, okullar, hastahaneler, saraylar, halka açık veya kapalı yapılar inşa edildi. Yarımadaya hiç bir zaman bu kadar yabancı sanatçı gelmediği gibi, bu yabancı sanatçılar da hiç bir zaman bu kadar ispanyol etkisinde kalmadılar. Guadalajara'da İnfantado'nun sarayı, Santiago-de-Compostela ve Toledo hastahaneleri, Salamanca'daki hastahane ve San Gregorio okulu «İsabel», «Jimenez», veya «Plateresco» diye adlandırılan ve batı biçimlerini doğu teknikleriyle kullanan, «italyan» sanatının unsurlarını kullanan bu sanatın örneklerindendir. Karl V ile birlikte italyan rönesansı İspanya'da zafere ulaştı. 1526'da Pedro Machuca tarafından Elhamra'nın üzerine inşa edilen krallık sarayı ile Siloé'nin Endülüs'te yeni bir üslûp yaratan (Jaén, Malaga v.b.) Granada'daki katedrali anılmağa değer.

Karşı Reform'un ağırbaşlı ve saf üslûbu 1567'ye doğru yapılan Escorial manastırı ile İspanya'ya yayıldı. Herrera'nın öğrencileri, XVII. yy.ın ortasında İspanya'ya giren ve XVIII. yy.ın ilk yarısında bölgesel üslûplar şeklinde hâkim olan barok sanatın gelişimine kadar klasik mimarî üslûpta kiliseler ve manastırlar inşa ettiler. Bölgesel üslûplar arasında en ünlüleri Salamanca (Churriguera'lar), Madrid (Pedro Ribera ve Narciso Tomé), Galicia (Andrade ve Casas Novoa), Sevilla (Figueroa'lar), Granada (Hurtado İzqulerdo), Valencia, Katalonya, Zaragoza, Bask ülkesindekilerdir. Bourbonlar barok sanatının aksi yönde, Versailles üslûbunda çalışan fransız mimarlarına çağrı yapmışlardır (Granja şatosu).

XVIII. yy.ın ikinci yarısında 1752'de Fernando VI tarafından kurulan San Fernando Güzel Sanatlar akademisi yeni - klasik üslûbu hâkim kıldı. Bu üslûbun büyük anıtları Madrid'deki San Francisco el Grande kilisesi, yunan-roma saf üslûbuna bir dönüş sayılabilen ve Prado müzesindeki Juan de Vilianueva'nın (1739-1810) eserinde iyice beliren Pampaluna katedralinin cephesidir. XIX. yy. özellikle dermeciliği ile belirlenir. En önemli eser yeni-gotik üslûbun uygulayıcısı, olağan dışı binaların yapımcısı ve güçlü bir özgünlüğe sahip olan Katalonyalı Gaudi (1852-1926) tarafından verilmiştir. XX. yy.ın ikinci yarısında mizaç taşkınlığı ve aşkınlık yerini ağırbaşlı bir sadeliğe ve daha makûl bir mimarîye bırakacaktır (Madrid Edebiyat fakültesi).

Heykelcilik

Mallorca adası Costitx'te bulunan tunçtan boğa başları ege sanatını hatırlatır. Ampurias'taki yunan şehri Emporion'da mermerden heykel kalıntıları bulunmuştur. Akdeniz'in değişik medeniyetlerinin etkisinde gerçek İber yarımadası sanatı doğmuştur (*Eiche'li Kadın*). Roma ve İlk hıristiyan sanatından sonra (Ampurias, Gérone, Valencia, Toledo, Astorga beşiktaş'ları [sarkofaj]), süsleyici özellikleri güçlü olan, insan, hayvan ve geometrik şekillerin birbirine karıştığı vizigot sanatı geldi. Arap istilâsından sonra vizigot sanatının etkileri Asturias bölgesinde, burma saçak, kayıtlarla (entrelacs) süslü süs kuşakları (friz) ve madalyonlarda, yapraklarla süslü gülbezeklerde (rosaces) ve Roma ve Bizansı

iç savaş (1936-1939)

Foto. İspanya Büyükelçiliği (Paris) [LAROUSSE]

Meclis başkanı, İturmendi general Franco'nun huzurunda Kuruluş kanununu okurken

yunan prensesi Sophia ile İspanyol prensi Don Juan Carlos'un evlenme töreni

general Franco kral Faysal'ı karşılıyor (1967)

Madrid'de öğrencilerin gösterisi (30 ocak 1967)

hatırlatan hayvan resimlerinde belirir. Roman ispanyol heykelciliğinin hangi ölçülerde islâm sanatından etkilendiği, fransız etkilerinin var olup olmadığını bilmek zordur. Endülüs Araplarının hâkimiyeti altında bulunan hıristiyan (mozarap) kiliselerinde heykelde yüz resimleri yoktu. Heykel süsleyici amaçlara hizmet ediyordu. Özellikle Endülüs Araplarının hâkimiyeti altında bulunan hıristiyan atelyelerinde revaçta olan fildişi kuyumculuğu ve heykelciliğinin roman ispanyol ve XI. yy. roman fransız heykelciliğine belirleyici etkilerde bulunduğu düşünülmektedir. (San

Rusya'dan dönen İkinci Dünya savaşı esirleri

lıntı mahfazası, Oviedo katedralinin fildişinden *Arca Santa*'sı, Fernando I tarafından ısmarlanan ve bugün Madrid Arkeoloji müzesinde bulunan fildişinden İsa'lı haç, San Millan de la Cogolla'nın kutsal kalıntı sandukası.) Mozarap elyazmalarındaki minyatürlerin «oc» dili heykelciliğini ve İspanya'da yontulan bazı eserleri etkilediği söylenebilir. Roman sanatının yaratılmasının en önemli sebeplerinden biri de, Santiago-de-Compostela'nın haçlı seferi oldu (Jaca sütun başlıkları, XII. yy.ın şaheserlerinden biri olan Santo Domingo de Silos revaklı bahçesi, Santiago-de-Compostela Platerias'larının cephesi). Son devrinde roman sanatı çok zarif eserler yarattı (Santa d'Oviedo Camara'sının havarileri, San Vin-

İsidoro de Leon'un gümüşten kutsal kacente de Avila'nın ana kapısı, Compostela Şan'ının kapı sundurması [Mathieu usta], Katalonya'da Santa Maria de Ripoll'un cephesi). XIII. yy. ispanyol gotik heykelciliği (Burgos, Leon) önemli ölçüde aynı çağın fransız heykelciliğinden yararlanır. Katalonya'da XIV. yy.da anıtlar ve çok renkli süslü mihrap arkalarının özgün nitelikleri vardır. Castilla'da XVI. yy. özellikle alman ve flaman ustalarının etkisinde millî bir özle sayısız cephe, mihrap arkası ve sandalye arkalığında taş ahşapla çalışan heykelcilerin sayısı çığ gibi çoğaldı. Katolik krallarının yönetimi altında Gil de Siloé İspanya'ya çok zengin eserler bıraktı (mihrap arkaları, Burgos yakınında Miraflores'te mezar anıtları). Kimin yaptığı bilinmeyen Doncel de Sigüenza mezar anıtı çağın en duygulandırıcı eserlerinden biridir. İtalyan rönesansı Ordonez'i, Diego de Siloé veya Forment'i etkilemiştir.

Berruguete ile birlikte fransız Juan de Juni XVII. yy.da Eski Castilla'da hüküm süren üslûbun yaratıcısı oldular. Valladolid'de yeni bir üslûp ortaya koyan Gregorio Fernandez âyin alaylarında kullanılacak olan canlı renkleri ve gerçeklikleri kitleleri heyecanlandıran ahşap heykeller yaptı. Çok renkli heykel aynı anda Endülüs'te Martinez Montanés, Juan de Mesa, Alonso Cano, Pedro de Mena'nın hem gerçekçi hem de simgeli (mistik) çalışmalarıyla gelişti.

İspanyol geleneğinin zayıfladığı barok'tan sonra Bourbonlar çağının heykelciliği, Francisco de Salzillo hariç, krallık bahçe ve saraylarını süslemeğe gelen fransız heykelcilerinden ilham alır. XIX. yy.daki gerilemeden sonra yeni - klasik üslûptan geçerek Mariano Benlliure ve Miguel Blay'ın sanatına ulaşan heykelcilik, XX. yy.'da Julio Antonio'nun eserinde İspanya'nın en eski gerçekçi kaynaklarına ulaştı. Manolo, Gargollo ve Julio Gonzalez Picasso'nun etkisi altında kalarak kübizmle, gerçek dışıcılığa meylettiler. Mateo Hernandez hayvan heykelciliğinde başarı gösterdi. Victorio Macho ve Enrique Monjo ortaçağ ve rönesans geleneğiyle bağ kurdular. 1950'den itibaren İspanya'da, kuzey mimarlarının, özellikle Alvar Ailto'nun etkisi ağırlığını duyurdu. (Madrid ve Barcelona Üniversiteleri, Hava ve Tanıtma bakanlıkları, Malaga ve Kosta Brava otelleri, 1950-1967). Bu yeni eğilimin temsilcileri arasında şunlar vardır: Mitjons (1908'de doğdu), Bose Aymerich (1912'de doğdu), Perfina (1925'te doğdu), Baldrich (1909'da doğdu) ve Sagazza (1911'de doğdu). Geleneksel heykelciliğin modernleşmiş şekli aynı sıralarda, Llimma, Ynueria, Clara ve Capuz'un eserlerinde, 1942'den sonra da Enrique Monjo'nun eserlerinde görülür. Enrique Monjo, Tarrasa'da, Vitoria'da, Montserrot'da ve Amerika Birleşik devletlerinde anıtsal eserler meydana getirmiştir. İspanya'da 1940'tan sonra görülen soyut sanatta, Subirachs, Aulésia, Montafia ve Rubio eserler vermişlerdir. Donayre Samueli ve Serrano gibi heykelciler bir dereceye kadar figüratif kalmışlardır. Meslek hayatı Fransa'da geçen Apelles Fenosa (*Oradour-sur-Glane Ölülerine Anıt*, 1945) ve Eduardo Chillida (Saint - Sebastien'de *Alexander Fleming* anıtı, 1955) için de aynı şey söylenebilir.

Resim

Tarihöncesi resminde iki grup dikkati çeker: «fransız - ispanyol» grup (Altamira, Candamo, Puente Viesgo) ve «levanten» doğulu grup (Alpera, Cogull, Calapata). Altamira'daki tabiî'lik «levanten» grubunun şemacılığı iberya yarımadası vazolarının kaynaklarıdır. Roma çağından kalanlar Mérida'daki mezar ve piskoposluktaki süslemeler, Santa Eulalia de Bovedo'daki (Lugo) kayıtlardaki kuşlu süslemelerdir. IX ve X. yy.lardaki asturias resmi Roma etkisindedir: Santullano de los Prados (Oviedo), San Salvador de Valdedios. Endülüs Emevîlerinin hâkimiyetindeki hıristiyan sanatı (mozarap sanat) çok güzel elyazmaları bırakmıştır. Segovia'da San Baudelio de Berlanga'da (Maderuelo). Eserlerinin çoğu Barcelona müzesinde bulunan Katalonya grubunda, San İsidoro de Leon'da önemli roman sanatı etkileri görülmektedir.

Gotik devirde Fransa ile sıkı bağlar kuran minyatürler giderek ispanyollaştı (Aziz Fernando çağı İspanyası'nın tam bir görünümünü veren Alfonso X'un *Cantigas* adlı eserindeki minyatürler).

XIV. yy.dan itibaren Sienna etkisi İspanya'ya Katalonya ve Levant kanalıyle yayılmağa başladı. Aynı çağın sonlarına doğru Castilla'da Floransa etkisi, Katalonya'da fransız etkisi hüküm sürüyordu. XV. yy.-dan XVI. yy.ın başına kadar flaman ve italyan sanatlarından her iki üslûp da ilham almıştır (Barcelona'da Dalmau, Castilla'da Jorge Inglés ve Fernando Gallegos). Endülüs'te Alejo Fernandez venedik resmine yaklaşırken, Pedro Berruguete güçlü ispanyol özellikler taşır.

XVI. yy.'da flaman tesirleri azalır: Yanez de Almedina ve Fernando Llanos, Leonardo da Vinci'nin öğrencileridir; Luis de Vargas, Correggio'nun inceliğini Sevilla'ya taşır; Morales le Divin ise halkın yaratıcı gücünü italyan ve flaman öğretileri ile tamamlar. Titiano, Karl V'in ressamıdır ve Felipe II'den sipariş alır. Escorial'in süslemesinde çalışmak için İtalya'dan ressamlar gelir. İspanyol Navarrete el Mudo ise bu yapıda aldığı görevi çok genç yaşta öldüğünden tamamlayamamıştır. Kral flaman resimleri sipariş etmeğe devam etmektedir ve hollandalı Antonio Moro'nun etkisinde kalan Sanchez Coello saray portrecilerinin ustası olur.

XVII. yy. şanlı İspanyol resminin asıl özgürlüğünün öncüsü olan El Greco'yu Felipe II tanımamıştır. Karanlık üslûbun ve Ribera'nın ilk ustası olan Ribalta, kutsal konuları insancıllaştırır. İtalya'ya giderek ine kavuşan Ribera resimlediği dilencilerin, yoksulların ve dramatik kurbanların gerçekliği ile duygulandırır. Ciddî, ateşli ve mistik renkleri bütün zenginlikleriyle kullanan ve «İspanyol Caravaggio»'su diye adlandırılan Zurbaran, bu ustayı Ribera'nın resimlerinden tanıyabilmiştir. Velasquez çağdaş resmin ilk öncülerinden biridir. Gerek portrelerinde gerek büyük tablolarında olsun, hissettirdiği doğrudan etkilenme (*Bréda'nın Teslim Olması; Las Méninas*) izlenimciliğin öncülerinden biri olduğu kanısını uyandırır. Granada katedralinde bulunan *Meryemana'nın Yedi Sevinci* adlı eserin yaratıcısı olan Alonso Cano, Guido Reni ve Murillo ile yakınlık gösterir. Murillo halk gerçekçiliğini Picardie hayatından sahnelerde, Sevilla kadınlarında ve Meryemana resimlerinde uygular. Barok ve dinamik bir üslûba sahip olan Valdés Leal, renkleri ve ışığı ölüm tadı veren garip bir coşkunlukla kullanmıştır. Velasquez'den sonra sarayın ressamı olan ve İspanya'nın Van Dyck'ı diye anılan Juan Carreno de Miranda dinî ressam ve süslemeci olarak tanınır. Fakat en etkili eserleri «büyülenmiş» soluk

Foto. Dalmas, Agip (LAROUSSE) ; Hürriyet arşivi (MEYDAN)

kral Karlos II ve rahibe elbiseleri giymiş karasevdaya tutkun, narin kraliçe Dona Mariana'nın portreleridir. Yaratıcı mizaç taşkınlığı ve renklerin canlılığı Claudio Coello'nun eserlerinde göze çarpar (Escorial'da bulunan *Kutsal Biçime Tapınma*).

Bourbon'lar XVIII. yy.da fransız sanatçıları ispanyollara tercih ettiler: Tiepolo ve Mengs yüzyılın ortasına doğru Madrid'de çalıştı. 1746'da Goya doğdu. İspanyol sanatı ve milletlerarası sanatın en güçlü ustalarından ve çağdaş resmin öncülerinden biri oldu. Ondan sonra Rosales, Fortuny ve izlenimci Sorolla geldiler. Dario de Regoyos eski zaman hayatını incelikle resimledi. XX. yy.-ın önemli ressamları arasında Paris okulundan Picasso, Juan Gris, Maria Blanchard, Miro, Dali ve Vazquez, Diaz, Iturino, Jose Maria Sert, Zuloaga ve özellikle José Gutiérrez Solona'yı anmak gerekir.

Dünyanın öteki memleketlerinde olduğu gibi, yeni nesil ressamları, bellibaşlı iki gruba ayrılırlar. Bazıları Goya'yı üstat kabul ederler ve bazen şiddetli olan bir anlatımcılığa başvururlar. Öbürleri ise, gerçeği bireysel açıdan görmekten doğan özgünlüğü soyut sanatta ifade etmek çabasına düşerler. Antonio Tapies (Barcelona, 1923), 1959 yılında ilk Carnegie ödülünü kazandı: Antonio Tapies, çeşitli maddeler üstüne yaptığı araştırmalar sonucunda, ince gri renkte tonların ahengini sağlamak için, tablolarını, yapışık mermerden yapılmış kalın bir tabaka ile örttü. Ün kazanmış sanatçılar arasında şunlar da vardır: José Luis Garcia (Barcelona 1936), Juan Genovès (Valencia, 1930), Jose Guevara (Huelva 1928), Manuel Méndez (Salamanca 1930), Joaquin Pacheco (Madrid 1934), Joan Rabascal (Barcelona 1935). Milletlerarası Tiyatro enstitüsünün Madrid'de bulunan İspanyol merkezinde bir dekor ve kostüm bölümü de vardır. Bu bölümde, özellikle Wolfgang Burman (Eugene Ienesco'nun *Gergedanlar*'ı, 1961) ve José Antonio Alvares (Federico Garcia Lorca'nın *Kanlı Düğün*'ü, 1965) başarı kazandılar.

Süsleme sanatları

Plinius, Romalıların İspanya'ya hâkim oldukları devirde Sagonte'de gelişen cam işleri sanatını övmüştür. Altın ve gümüş madenlerinin bolluğu kuyumculara günlük işlerde kullanılabilen vazolar yapma imkânları sağladı. Demir işçiliği aynı sebeplerden önemli bir gelişme gösterdi ve silâh yapımında Bilbilis şehrine ün kazandırdı. Av üstüne yazdığı şiirlerde A. Gratius Faliscus, toledo bıçaklarını övmektedir.

Vizigotlar döneminde XI. yy.ın sonuna kadar, Bizans'ınkini hatırlatan, fakat ondan daha yumuşak bir üslûp hâkim olacaktır. (Bükreş müzesinde bulunan Petrossa hazinesi, Armeria de Madrid'de bulunan Guarrazar hazinesi.)

Araplar zamanındaki mobilyacılıkta (değerli madenî levhalarla süslü değerli ve kokulu ahşaplar), geometrik süsleme motiflerinde, yontulmuş fildişi ve oymalı demirlerde, telkâri kakmacılıkta, savatlarda, telkâri işlerde, baskılı derilerde (Cordoba), silâhlarda (Zaragoza, Toledo, Granada), altın sarılı magrıp-ispanyol fayanslarda (çiniler) doğu etkileri görülür. XIII. ve XIV. yy.larda mihrap arkalarındaki hıristiyan sahneler islâm motifleriyle çevrelenmiştir.

Rönesans'ta flaman etkileri Araplarınkilerle özdeşleşir. (Granada'da bu gelenek yaşatılmaktadır.) Özellikle demir işlemeciliğinde şaheserler ortaya çıkar (Toledo katedrali korkuluğu). Sivil ve dinî kuyumculuk önemli bir gelişme gösterir. Önemli merkezler, Barcelona, Burgos, Cordoba, Toledo, Talavera (beyaz çiniler ve ünlü kırmızı çömlekler) ve Almeria'dır (cam işleri).

XVII. yy.da şatafat çok artmıştı, günlük işlerde kullanılan vazolar gümüşten işleniyordu. Vargas tahta oymacılığının önemli merkezlerinden biri durumuna geldi. Krallığın ince marangozluk işlerini yapanlar ahşap ve fildişi oymalarla süslü boyalı ve altın işlemeli ahşap yazı odaları yapmağa başlarlar. Talavera seramikleri, Valdemaque'da cam işleri ve bütün Avrupa'da ün kazanmış danteller dikkate değerdir. Giderek şurrigeresk üslûp, fantazi ve barokluğuyle doruğuna ulaşır. Sonra fransız üslûbu gelişmeyi şekillendirir, Versailles'a göre yapılmış La Granja sarayı, «İspanyol Sevre'i» denilen Buen Retiro manifaktürü. 1748'de Lyon'lu Jean Rouliére Krallık İpek İşleme atelyesinin müdürü tayin edilir.

XIX. yy.da çelik ve gümüş iplikli kese cevahirciliği ve hasır işleri sanayi önemli gelişmeler gösterir. XX. yy.da bütün milletlerarası sergilerde İspanya geleneksel ateş ve maden sanatlarında kendini gösterir.

MÜZİK

İspanya'nın ilk çağlardaki müziği ancak tarihçilerin ve yazarların anlattıklarından veya mağara resimleriyle vazo süslerinden bilinir. Hıristiyan şarkılarının ilk yüzyıllarında İspanya'da bazı ilgi çekici müzik merkezleri bulunuyordu: Toledo, Sevilla, Zaragoza. Vizigotlar çağının dinî şarkıları VI. ve VII. yy. hıristiyan İspanyası'nın hayranlık yaratan bir buluşudur. Müslüman istilâsından sonra bu ezgiler «mozarap şarkıları» adını aldı (VIII. yüzyıl). Lirik gösteriler önce latince, daha sonra halk dilinde yazılan *Kâhin Kadının Şarkısı* ile, tiyatro gösterileri, *autos sacramentales* ile, dinî konulu tiyatrolar ise her yıl ağustos ayında temsil edilen ve kalan tek örnek olan d'Elche mister'i ile ifade edilir. XII. yy.'dan sonra saz şairi *trovadores*'ler ve onlara çaği ile eşlik eden «jongleur»lerin yayılmağa başladığı görülür. XIII. yy.da Salamanca üniversitesinde bir müzik kürsüsü kuruldu. Bu sanatın XIV. yy.da geliştirildiği, şair Juan Ruiz'in organografik notlarından ve saray buyrultularından anlaşılmaktadır. XV. yy.da bestecilerin polifoniyi millî bir ruhla işledikleri inkâr edilemeyecek bir gerçektir, bunu, Palaccio, Kolombina ve Uppsala şarkıcıları da ispat eder. XIV. yy. Rönesansın ışığında çalışan besteci, yorumcu ve öğretici yazarlarla ispanyol müziğinin altın çağı olmuştur. Bunların içinden Antonio de Cabezon ve Thomas Luis de Victoria'yı saymak gerekir. Bu çağda büyük org ustası Cabezon ve ispanyol meslektaşları *tiento* ve *diferencias*'nın tohumlarını atma çabasını sürdürüyorlardı. XVII. yy.da sanat hayatı, özellikle italyan etkisi altında eşlik edilen tek ses müziğine yöneldi. Lope ve Calderon ispanyol operasının ilk mısralarını yazmağa başladı. Calderon aynı zamanda içinde birçok şarkı bulunan iki perdelik *zarzuela*'ların ilk metin yazarıdır. Dinî müziğin de ilgi çekici ustaları meydana çıktı: Mateo Romero, Pontac; aynı müzik büyük orgcular yetiştirdi: Clavijo'lar, Juan Cabanilles. XVIII. yy. içinde italyan etkisi daha çok yayıldı. İtalyan biçimi zarzuela'lar yazılmağa başlandı. İki üç kişilik müzikli komediler çoğaldı ve yüzyılın başında bir çeşit küçük opera-komik olan sahne *tonadilla*'ları görülmeğe başlandı. Yüzyılın sonunda İriarte ile müzikli konuşmalar ortaya çıktı. Dinî müzik her yere girmeğe başladı; bu türün en ileri gelen temsilcisi F.J. Garcia olacaktır. Domenico Scarlatti'nin klavsen müziği üstündeki etkisi, özellikle rahip Antonio Soler'in çalgılı parçalarında kuvvetle hissedilir. XIX. yy. opera müziğinde çok ilgi çekici değişikliklere sahne oldu, Rossini'nin etkisi 1820 yıllarına doğru ezici bir şekilde kendini hissettirdi, italyan operası ise eski zarzuela'yı unutturdu. Carnicer, Eslava v.b.nin bestelediği ispanyol operaları, bu yabancı tesirler altında doğacaktır. XIX. yy'ın ikinci yarısı İspanyası'nda, birçok millî müzik üstadının operası temsil edildi. 1851'de *zarzuela grande*'nin (büyük zarzuela) üç veya daha çok perdeli temsillerle sahne hayatına gösterişli bir şekilde döndüğü görülecek ve bunu sağlayan Barbieri'nin yolu derhal izlenmeğe başlanacaktır. Dinî müzik bu ara tam bir çöküntü içindedir. Org müziğinde fransız ve belçika etkilerini belirtmek gerekir. Senfonik müzik, kurulan konser dernekleri tarafından teşvik edilmektedir; derneğin merkezi Madrid'de sırasıyle Barbieri, Gaztambide, Monasterio, Breton ve Vasquez'in yönetmenlikleri altında faaliyet göstermektedir. Oda müziği de özellikle 1863'te Monasterio tarafından kurulan *Socedad de Cuartos* (Dörtlü derneği) sayesinde aynı yolu izlemektedir. XX. yy.da önemli kişiler belirdi, bunların çoğu daha XIX. yy.ın sonlarında değerlerini kabul ettirmeğe başlamışlardı. Sanat eserleri yaratma bakımından, Isaac Albéniz, Enrique Granados, Manuel de Falla ve Joaquin Turina dünya çapında sağlam bir üne sahip oldular. *Género chico* düşmeğe yüz tutuyor, *genero infimo* (varyete şarkıları) geçici bir rağbete kavuşuyordu; operetler de az çok ilgi çekerken, büyük zarzuela'lar da yerlerini korumaktaydı. Madrid'de birçok orkestra birbiriyle yarış halinde bulunuyordu; iç savaştan sonra bir millî orkestra kuruldu ve başına Argenta geçti. Katalonya ve İspanya'nın kuzeyinde koro müziği göz kamaştırıcı bir çıkış yaptı. Bu en derin müzik türünde eserler arasında Nicolaus'un koro besteleri benzerlerine kıyasla en millî bir anlam taşıyanıdır. XIX. yy.da özellikle Barbieri ve Perdelli'nin çabaları ile kişisel olarak başlayan müzikolojik araştırmalar bugün olağanüstü bir gelişme düzeyine yükselmiştir. Çalışmalarının genişliği ve hacmi bakımından Anglès, müzik bilginlerinin en ön sırasında yer almıştır. Onun yönettiği Müzikoloji enstitüsü tarihî ve folklorik müzik bakımından büyük ilerlemeler kaydetti. Geçen yüzyıl içinde başlayan folklor üretimi XX.yy. içinde gittikçe artmaktadır. İspanyol halk müziği, zenginliğini kaynaklarını besleyen zengin ve çeşitli hammaddelerin karmaşıklığına borçludur; sözlü olarak nesilden nesle geçen bu canlı belgelerin yanında hissedilen kalıntılar da titizlikle muhafaza edilmektedir. Bu folklor gösterilerinin ortaya attığı başka bir nokta organografik konularla ilintilidir. İspanyada çok çeşitli halk çalgıları vardır. Gitar bunların içinde en bilinenidir, fakat bunun yanında bir sürü telli ve nefesli çalgının da bulunduğunu unutmamak gerekir.

SİNEMA

İspanya'da filim yapımı 1945'te 32, 1950'-

Anna Maria Matute

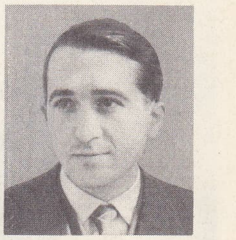

R. Sanchez Ferlosio

Juan Goytisolo

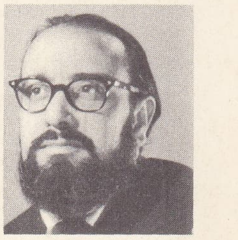

Alfonso Sastre

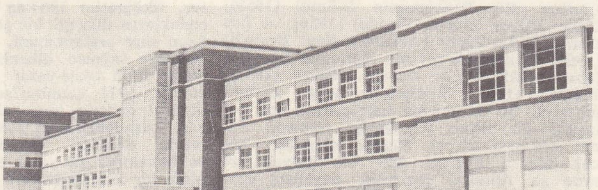

mimarî: solda, Barcelona, sağda, Madrid Üniversite siteleri

Foto. Ed. Destino, X, Dominguez-Ramos (LAROUSSE)

ispanyol sineması:

solda, El Cochecito (1960); sağda, Placido (1961); altta, Lazarillo de Tormes (1960) filimlerinden sahneler

de 49, 1955'te 56, 1962'de 62, 1966'da 160'-tır. 1960-1966 Yıllarının gösterişli hamlesi özellikle İtalya'da çevrilen önemli sayıdaki ortak yapımdan ileri gelmiştir. İspanyol filim piyasası adam başına düşen koltuk sayısı ve hasılatın toplamıyle Batı Avrupa'da en başta gelenlerden biridir. 1945'-ten 1953'e kadar eski nesil yönetmenleri (Florian Rey, Jose Buchs, Benito Perejo) bir yana bırakılırsa halk tarafından sevilen, beğenilen yönetmenler şunlardır: Saenz de Heredia; *Mariona Rebull* (1947); *Don Juan* (1950); Rafael Gil: *Don Quijote de la Mancha* (1947); Antonio Roman: *Los Ultimos de Filipinas* (1946); Juan de Orduna: *Locura de Amor* (1948) ve Manuel Mur Oti: *Un Hombre Va Por El Camino* (1949). Bu yönetmenler çeşitli türlerde filimler yaptılar, dinî konuları, tarihî dramları, duygulu komedileri beyazperdeye aktararak büyük ticarî başarılar kazandılar. 1953 Yılı İspanyol sineması için önemli bir tarih sayılır. İki sanatçı L.G. Berlanga ve J.A. Bardem, *Bienvenido Mr. Marshall* (Hoşgeldin Mr. Marshall) filmiyle Cannes festivalinde başarı kazandılar. İlki filmi yönetti, öteki ise senaryoyu birlikte yazdı. Filim geniş yankılar yarattı. Bardem ve Berlanga milletlerarası düzeyde birer değer olarak kendilerini kabul ettirdiler. Bardem, *Comicos* (Komikler) [1954]; *Muerte de un Ciclista* (Bir Bisikletçinin Ölümü) [1955]; *Calle Mayor* (Büyük Cadde) [1956]; *A Las Cinco de La Tarde* (Akşamın Saat Beşiydi) [1960] filimlerini çevirdi. Berlanga ise, *Calabuch* (1956); *Los Jueves Milagro* (1957); *Placido* (1961) filimlerinde yergi gücünü gösterdi. Bu iki sinema sanatçısının ünü yenilikçi bir akımı yaratmağa yetmedi. Sanat sineması birçok engelle karşılaştı, ancak Marco Ferrari adlı bir italyan art arda şu filimleri çevirerek engelleri yenmeyi bildi: *El Pisito* (1958); *El Cochecito* (Küçük Araba) [1960]. Sonra Ladislas Vajda, *Marcelino, Pan y Vino* (Marcelino, Ekmek ve Şarap) [1955] ile başarı kazandı. İki harika çocuğun ortaya çıkarılışı (Joselito, daha sonra da Marisol) çocukların başrolü oynadığı filimlerin başarısını zirveye çıkardı. Ortak yapımların parlak başarıları (kovboy ve casusluk filimleri) 1960 yılları İspanyol filim yapımının başlıca özellikleridir.

Bu tarihten sonra yeni bir sinema nesli, resmî sinemacılık okulunu (Sinemacılık Deneyleri ve Araştırmaları enstitüsünün yerini bu okul almıştı) bitirenler milletlerarası festivallerde dikkati çeken, yalnız yabancı ülkelerde değil İspanya'da bile dağıtım zorlukları yaratan birçok özentili filim çevirdiler. Yapımcı-yönetmenler arasında başlıcaları şunlardır: Carlos Saura: *Los Golfos* (Serseriler) [1960]; *Llanto Por Un Bandito* (Bir Haydut İçin Türkü) [1964]; *La Caza* (Ev); Francisco Reguerio: *El Buen Amor* (Temiz Aşk) [1962]; *Amador* (1965); Mario Camus: *Young Sanchez* (Genç Sanchez) [1963]; *Con El Viento Solano* (1946); Julio Diamante: *Tiempo de Amor* (Aşk Zamanı) [1964]; Angelino Fons: *La Busca* [1966]; Manuel Summers: *Del Rosa Al Amarillo* (Sarı Gül) [1963]; *La Nina de Luto* (1964); *El Juego de la Oca* (Kaz Oyunu) [1965]; Miguel Picazo: *La Tia Tula* (1963); Jorge Grau: *Noche de Verano* (Verona Gecesi) [1963]; *Acteon* (1964); Antonio Eceiza: *Du Cuerpo Presente* (1965) dikkati çektiler.

Sinema dünyasında ün kazanmış sanatçılardan Ardarin *Lazarillo de Tormes* (1960) L.G. Berlanga *El Verdugo* (Cellât) [1964]; J.A. Bardem *Nunca Pasa Nada* (Bir Kadın Öldü) [1964] ve *Aşka Doymayanlar* (Los Pianos Mecanicos) [1965] gibi yeni yapımlar ortaya sürdüler, fakat ilk filimlerindeki başarıyı unutturmadılar.

Luis Bunuel 1961'de İspanya'ya gelerek en önemli eserlerinden biri olan *Viridiana*'yı çevirdi. Birçok yabancı filim yapımcısı elverişli şartlardan yararlandılar, İspanya'ya gelerek üstünyapım eserleri çevirdiler: R. Rossen, *Alexandre le Grand* (Büyük İskender) [1955]; A. Mann, *El Cid* (1951); J. Mankiewicz, *Kleopatra* (1964); D. Lean *Dr. Jivago* (1965) gibi... 1965'te İspanya'daki sayısı 8 000'i aşan sinemalarda kesilen bilet sayısı 425 milyonu bulmuştu.

ÖĞRETİM

İspanya'da kamu öğretimi merkezî bir teşkilâtla yürütülür. Genellikle katolik olan özel öğretim birçok ilkokulu ve ortaöğretim yapan öğrencilerin yüzde 50'sini kapsar. İlköğretim 1857'de mecburî oldu; ama çocukların düzenli bir şekilde okula devamı uzun süre sağlanamadı. Yapılan büyük mücadeleye rağmen ülkenin güneyinde (Andalucıa) hâlâ okur-yazar olmayanların sayısı çoktur. 1931 Cumhuriyeti, okulları laikleştirmeyi denedi; ama millî hareketin iç savaşı kazanmasından sonra yeniden dinî öğretime dönüldü. Ortaöğretim altı yıldır ve bakalorya ile sona erer. Her büyük şehirde bir lise (instituto), bunun yanı sıra da «kolej» veya «akademi» adı verilen birçok özel okul vardır.

Yüksek öğretim on iki üniversitede yapılır. Salamanca üniversitesi hümanist geleneği sayesinde itibarını devam ettirirse de, modern bir üniversite sitesi kurulan Madrid'de bugün 20 000'den çok öğrencisi vardır. Öbür on üniversite Barcelona, Granada, Murcia, Oviedo, Zaragoza, Sevilla, Valencia, Valladolid, Santiago ve Kanarya adalarında La Laguna'dadır. Varlıklı çevrelerden gelen öğrencileri edebiyat ve fen fakülteleri pek çekmediğinden, hukuk ve tıp fakültelerinin öğrencisi öteden beri çoktur. İspanya'nın teknik alandaki geri kalmışlığını gidermek için birçok defa büyük çabalar harcanmıştır. İspanya, ülkedeki yabancı mühendisleri günden güne azaltmak istediğinden, teknik okul ve üniversiteler çoğaltılmaktadır. Aynı sebepler yüzünden bugün *Yüksek Bilimsel Araştırma kurulu* büyük itibar kazanmıştır. İspanya eskiden beri kendi kendini yetiştiren insanlar ülkesi olduğundan, halk üniversiteleri ve bir işçi üniversitesi (Üniversidad laboral) açılmıştır. İspanya'da kamu eğitiminin gelişmesini birçok güçlüğün geciktirmesine karşılık, üniversteden tanınmış edebiyatçılar yetişmiştir: Ortega y Gasset ve Unamuno üniversite profesörü, şair Antonio Machado lise öğretmeni idiler.

HABERLEŞME

● *Basın.* İspanyol basınının başlıca özelliği, ender birkaç hürriyet dönemi dışında, hemen hemen devamlı br şekilde resmî sansüre tabi olmasıdır. Ülkede büyük tirajlı hiç bir gazete yoktur. Günlük gazetelerin en eskisi (1792'de kuruldu) Katalonya'da yayımlanan *Diario de Barcelona*'dır. Madrid'de yayımlanan monarşi eğilimli *A.B.C.* (1905'te kuruldu) ile katolik eğilimli yarı resmî *Ya* (1935'te kuruldu), 1958'de en yüksek tirajlı günlük gazetelerdi. Gene 1935'-te kurulan falanjist partisinin resmî organı *Arriba* gazetesi, taşranın hemen bütün büyük şehirlerinde en az bir günlük gazetenin sahibi olan *Prensa Y Radio Espanola* zincirine bağlıdır. Madrid'de çıkan bağımsız günlük akşam gazetesi *Informaciones*, 1922'-den beri yayımlanmaktadır. Ülkede toplam olarak yüz kadar günlük gazete yayımlanır.

● *Basın ajansları.* 1867'de, gazeteci Nilo Fabra'nın kurduğu ilk İspanyol ajansı, 1879'da Havas ajansının kontrolu altına girdi. Çeşitli değişikliklerden sonra yeniden tamamıyle İspanyol ajansı oldu; 1938'de Franco hükûmeti tarafından dağıtıldı. İspanya'da bugün dört basın ajansı vardır. 1822'de Madrid'de kurulan *Mencheta* bunların en eskisidir ve bir aile işletmesidir; özellikle spor haberlerinde uzmanlaşmıştır. 1928'de *El Debate* gazetesinin bir şubesi şeklinde kurulan *Logos*, bugün katolik bir yayın şirketine bağlıdır. Başlıca İspanyol ajansı olan *Efe*, 1938 ekiminde Bugos'ta kurulmuş ve 1939'da Madrid'e nakledilmiş bir şirkettir; hemen bütün ispanyol gazetelerine haber ulaştırır. «*Prensa y Radio Espanola*» (PYRESA) teşkilâtı da 1940'ta kurulmuş bir anonim şirkettir, sadece kendisine ait organlara (kırk kadar günlük, yirmi kadar haftalık gazete ve birkaç radyo istasyonu) haber sağlar.

● *Radyo.* İspanya'da devletin on beş kadar radyo istasyonu vardır; 80'den çok istasyon da özel teşebbüsündür. Ama hepsi, Haberleşme ve Turizm bakanlığına bağlı

Foto LAROUSSE

bir fiesta'da danseden millî kıyafetli ispanyollar

mahallî kıyafetli bir genç kız

halı dokumacısı

Foto. Encyclopedia Americana; X, Violtet (LAROUSSE)

olan Radyo Yayınları Genel müdürlüğünün yetkisi altındadır. (L)

İspanya-Amerika savaşı (1898). 1895'te Küba'da, İspanya'ya karşı, devrim hükûmeti başkanı Cisneros y Betancourt ve Küba Devrim ordusu (30 000 kişi) başkumandanı general Gomez yönetiminde genel bir ayaklanma başladı. İspanyol generalleri Martinez de Campos (1895), Weyler (1896) ve Ramon Blanco (1897) kumandasındaki 170 000 kişilik ispanyol ordusunun şiddetli bastırma hareketine rağmen, amerikan sempatisinden yararlanan âsiler silâhlarını bırakmadılar. Washington'un Küba'daki Amerikalıları korumak için gönderdiği amerikan zırhlısı Maine'in, 15 şubat 1898'de Havana açıklarında havaya uçması, amerikalı 260 denizcinin ölümüne sebep oldu. Bu olay A.B.D.'nin, kongrenin 19 nisanda Küba'nın bağımsızlığını ilân etmesinden sonra silâhlı müdahalesine yolaçtı. Santiago'nun doğusunda Daiquiri'ye çıkarma yapan Amerikalıların, bir çıkış hareketi yapmak zorunda bıraktıkları amiral Cervera kumandasındaki ispanyol filosu 3 temmuz 1898'de Amerikan Deniz kuvvetleri tarafından yok edildi. Bu zafer İspanya'nın Filipinler'deki filosunun 1 mayıs 1898'de Manilla önünde, Cavite limanında yok edilmesiyle sonuçlanan zaferi takip ediyordu. İspanya'nın, Fransa aracılığıyle istediği ateşkes 12 ağustos 1898'de imzalandı. Paris antlaşmasında (aralık 1898), Küba'nın bağımsızlığının onaylanmasıyle, eski İspanyol Sömürge imparatorluğu ortadan kalktı. Bu arada Filipinler, Porto Riko ve Guam adaları, İspanya'ya 20 milyon dolar ödeyen A.B.D. tarafından ilhak edildi. (L)

İSPANYA ardıcı veya **sediri** bls. i. Bot. Bk. ARDIÇ.

İspanya İç savaşı (1936-1939). Ask. tar. Calvo Sotelo'nun öldürülmesinden birkaç gün sonra, 18 haziran 1936'da, Kanarya adalarındaki ve Fas'taki ispanyol garnizonları (35 000 kişi) Madrid Cumhuriyeti hükûmetine isyan ettiler: 19 haziranda bu birliklerin başına geçen Franco, Sanjurjo'nun bir kaza sonucu ölmesinden sonra ayaklanmanın tek önderi oldu. İsyanın katolik ve milliyetçi (monarşi taraftarları, Don Carlos taraftarı gönüllüler, Falanj) kuruluşların çoğunca desteklenmesi, özellikle Burgos, Zaragoza ve Valladolid'deki garnizonların isyana katılmasını kolaylaştırdı. Hükûmet tarafı ise, hava kuvvetlerinin büyük kısmına, polis kuvvetlerine (11 000 kişi), muhafız hücum kıtalarına (33 000 kişi), büyük ölçüde muhtariyet vaat edilen katolik baskların bir kısmına ve sınır muhafızlarına güveniyordu. General Miaja ve general Pozas, daha sonra da general Rojo'nun kumanda ettikleri cumhuriyetçi ordu, özellikle «Frente Popular»ın (Halk cephesi) işçi milislerinden kurulmuştu (450 000 kişi). Savaşın başından itibaren her iki taraf da dış ülkelerden gizli yardımlar gördü: İngilizler, Fransızlar ve Sovyetler cumhuriyetçilere, İtalyanlar ve Almanlar Franco'ya yardım ettiler (Almanların Junkers—52 uçakları, ilk hava köprülerinden birini kurarak İspanya'ya fas kıtalarını taşıdı). İki taraftan her birinin 800 000 kişiye yakın bir kuvveti silahlandırdığı otuz iki ay süren bu savaş askerî açıdan birbirini takip eden dört safhaya ayrılabilir.

1. *Devamlı bir cephenin kurulması*. İsyan hareketi, Leon ve Burgos şehirlerinde hemen hâkim olduysa da, hükûmet işçileri kitle halinde silâh altına alarak Barcelona'da isyanı bastırdı ve Madrid, Santander, Valencia'da hâkimiyetini kurdu. Sevilla şehri, general Queipo de Llano'nun ataklığı sayesinde Franco kuvvetleri tarafından işgal edildi. 21 Haziranda Franco, Galicia, Leon, Navarra şehirlerini ele geçirdi, fakat Estremadura bölgesinde Caceres'i işgal eden kuvvetler, Andalucia'daki kuvvetlerle birleşemediler ve ülkeyi baskınla ele geçirme hareketi başarısızlığa uğradığından, Franco savaş vermek zorunda kaldı. Yaz mevsiminde kuzeyde general Mola kumandasındaki Franco taraftarı kuvvetler San Sebastian'ı ve Irun'u işgal ettiler (2 eylül), Oviedo'yu muhasaradan kurtardılar (17 ekim) ve Huesca-Teruel hattına ulaştılar, fakat Sierra de Guaderrama'da durduruldular; Yagüe emrindeki güney kuvvetleri ise Cordoba'yı ve Badajoz'u ele geçirdiler (14 ağustos), 2 eylülde kuzey kuvvetleriyle Oropesa'da birleştiler ve 27 eylülde Toledo'da Alcazar sarayındaki harp okulu öğrencilerini kurtardılar.

2. *Kuzey cephesinin tasfiyesi*. Bunun üzerine Franco, karargâhını Salamanca'da, ileri kumanda mevkiini de Burgos'ta kurdu. Milliyetçilerin Malaga şehrini ele geçirmesiyle (şubat) başlayan 1937 yılı, general Miaja kumandasındaki kuvvetlerin şiddetle savunduğu Madrid'e yaptıkları üst üste hücumların tam bir başarısızlığa uğramasıyle sona erdi. Üstelik karşı hücuma geçen hükûmet kuvvetleri, Brunete'yi (6 temmuz) ve Teruel'i (15 aralık) alarak kısa bir süre ellerinde tuttular. Savaş ilkbaharda Vizcaya ve Santander bölgelerinde yoğunlaştı; Franco kuvvetleri, sağlam çevre tahkimatıyle tanınan Bilbao şehrini 19 haziranda ele geçirdiler; 1937'de Guadalajara'daki denemelerinde büyük bir yenilgiye uğrayan italyan gönüllülerinin yardımı sayesinde de, Santander şehri 25 ağustosta alındı fakat, aynı gönüllüler, Guadalajara'yı işgal etmek için giriştikleri denemede ağır bir yenilgiye uğradılar (mart 1937). 21 Ekimde Asturias'da Gijon'un düşmesiyle, Cumhuriyetçilerin Kuzey cephesindeki direnmesi sona ermiş oldu.

Milletlerarası bir deniz kontrolu kurarak (nisan) İspanya'ya asker ve cephane gönderilmesini yasaklamak isteyen Fransızlarla İngilizlerin teşebbüslerine rağmen, 1937'de her iki tarafa da yabancı yardımı arttı. 31 Mayıs 1937'de, *Deutschland* kruvazörüne hükûmet kuvvetlerine bağlı bir uçağın hücumuna misilleme olarak Alman harp gemileri Almavira'yı topa tuttuktan sonra, bu kontrol kısa süre içinde ortadan kalktı. İtalyan yardımı o tarihte «kara gömleklerden meydana gelen beş tümeni (30 000, 40 000 kişi) buldu. Canaris'in istihbarat servisi (Abwehr) tarafından idare edilen alman müdahalesi, yeni silâhların (tanklar) tecrübe edilmesi ve Condor lejyonuna bağlı bombardıman uçaklarının gönderilmesi şeklindeydi. Bu bombardıman uçaklarının Guernica* şehrini tahrip etmesi milletlerarası kamuoyunda büyük yankılar uyandırdı. Hükûmet taraftarları milletlerarası tugaylarla takviye edildi; S.S.C.B.'den asker ve malzeme yardımı (uçak, cephane v.b.) aldı. 1936'da maliye bakanı Negrin, İspanya bankasının altın rezervini Sovyet Rusya'ya naklettirdi.

3. *Denize yürüyüş*. Geri hatları güven altında olan Franco, 9 mart 1938'de Aragon bölgesinde 85 km genişliğinde bir cephe üzerinden genel taarruza geçti. Huesca şehrini geri aldı, Lerida'yı ele geçirdi (2 nisan) ve Vinaroz'da Akdeniz kıyılarına ulaşarak (16 nisan) Cumhuriyetçi İspanya topraklarını iki parçaya ayırmış oldu. Haziranda Franco kuvvetlerinin Sagonte'ye yürüyüşü Teruel'i almak için Ebro ırmağını Mora'da geçerek Gandesa'ya doğru yürüyen hükûmet kuvvetlerinin bir şaşırtma hareketiyle durduruldu. Cephe 1938'in sonuna kadar değişmedi.

4. *Son hücum*. 1938 Noelinde, Lerida ile Balaguer arasından, Katalonya üzerine kesin hücum başladı; Artesa ve Manresa'nın ele geçirilmesi (ocak 1939) cumhuriyetçileri tehlikeli bir duruma düşürdü: Barcelona 25 ocakta düştü. Cumhuriyet ordusundan geri kalanların 5 şubatta Fransa'da, İspanya donanmasının da Bizerte'de enterne edilmeleriyle askerî hareket sona erdi. Madrid'de milliyetçi *beşinci kol'un* üyeleri, 28 martta başkenti Franco kuvvetlerine teslim ettiler. 29 Martta franco'cu birlikler Valencia'ya girdi ve bütün İspanya'yı işgal etti. İki tarafın da kıyasıya çarpıştığı bu iç savaşta, bir milyondan çok insan öldü. (L)

İspanya ve İtalya Hikâyeleri (*Contes d'Espagne et d'Italie*), Alfred de Musset'nin 1830'da yayımlanan ilk şiir derlemesi. Masal biçiminde iki şiir (*Don Paez* ve *Portia*), bir komedi (*Les Marrons du Feu* [Ateşteki Kestaneler]), sekiz mısralık parçalardan kurulu bir fantezi şiir (*Mardoche*), ayrıca *L'Andalouse* (Endülüs'lü Kadın) ve *La Balla de à la Lune* (Mehtaba Balad) gibi ünlü şiirler bu kitapta yer alır. Bu eserin özellikleri, fantezisi, gençlik savrukluğu ve romantik kalıpları da alaya alan bir çeşit küstahlıktır. (L)

İSPANYOL i. İspanyol halkından olan, bu halkın soyundan gelen kimse. ‖ [İsim

İspanya-Amerika sanatı Siena'lı Azize-Caterina Gregorio Vasquez'in eseri (özel koleksiyon)

İspanya-Amerika savaşı çarpışmadan bir görünüş (Illustration-temmuz 1895)

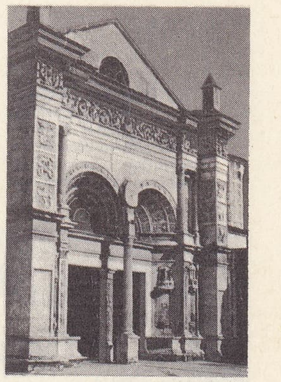

İspanya-Amerika sanatı Santo Domingo katedrali ön yüzü (Dominik cumhuriyeti)

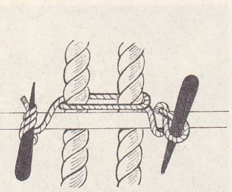

ispanyol cırgınası

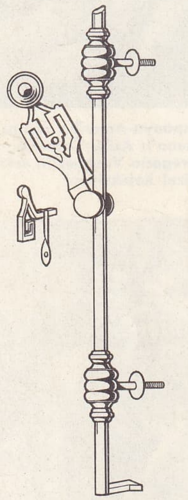

ispanyolet

tamlamalarında] İspanya veya İspanyollar ile ilgili: *İspanyol dansı*.

— Denizc. *İspanyol cırgınası*, gergin iki halatı birbirine kavuşturmak için halatlara ince bir halat sarma ve sarılan halatın iki ucuna birer çelik bağlayarak vira etme işlemi.

— ANSİKL. G. santl. Fetihten sonra. Latin Amerika'da, üç yüz yıla yakın bir dönem boyunca, İspanya barok sanatından etkilenen orijinal bir sanat gelişti. Bu *ispanyol-amerikan* sanatında süsleme unsurlarına olan aşırı düşkünlükte dinî tüzüklerle sağlanan yerli el emeğinin şüphesiz büyük etkisi oldu. Bu sanatın geliştiği en önemli merkezler Meksika ve Peru idi. XVI. yy.da kiliseler bir yandan güçlenirken, bir yandan da sadeleşti. XVII. yy.da ihtişamlı bir üslûp gelişti. Bunun yanı sıra cizvitlerin Panama'daki dinî devletlerinde, Antil adalarında, Havana'da, San Domingo'da (San Domingo katedrali, Hıristiyan Amerika'nın bu en eski yapısında Kristof Kolomb'un mezarı vardır) yaptığı çok sayıda yapıyı anmak gerekir.

XVIII. yy.da ultra-barok üslûbun, lirizm ve zengin bir yaratıcılıkla bezendiği en verimli çağı oldu. Katedrallerin ve kiliselerin yüzleri nice değerli taş işlemeciliği eserleriyle boy ölçülecek güçtedir. Tahta işlemeli, aynalı dev mihrap arkalıkları; çok renkli heykeller lüksün doruğuna erdi (Potosi'de Camelo kilisesi). Resim sanatı da zengin süslemelere ve dokunaklı bir ifadeye yöneldi (Colombia'da Gregorio Vazquez'in ve Ekvador'da Santiago'lu Miguel'in din konulu çalışmaları). Heykelcilik özellikle XVIII. yy.da gelişti. Ekvador'da ün kazanan bir okulun en tanınmış sanatçıları Diego de Robles, P. Carlos, Bernardo de Lagarda, Diego Rodriguez'dir. Bunların yanında Manuel Chili gibi yerli sanatçıları da sayabiliriz.

XIX. yy. başlarında Latin Amerika'daki bağımsız devletler, Fransa ve İtalya'daki akademik sanat anlayışına yöneldiler. XX. yy.da yerli yaşayışına yeniden duyulmağa başlanan ilgi, daha canlı bir resim sanatının ortaya çıkmasını sağladı (Uruguaylı Pedro Figari ile Meksikalı ressamların eserleri). Öte yandan Brezilya'daki (özellikle Brasilia'da) yenilikçi mimarlar büyük eserler verdiler. (LM)

İSPANYOLCA i. (*ispanyol*'dan *ispanyolca*). Leng. İspanya ve latin amerika ülkelerinin birçoğunda konuşulan dil. (Bk. CASTİLLA DİLİ ve İSPANYA. İspanyol edebiyatı için bk. İSPANYA, Orta ve Güney Amerikanın çeşitli ülkeleriyle ilgili maddeler.) ‖ *Amerikan İspanyolcası*, Güney Amerika'da konuşulan İspanyolca. Bk. ANSİKL.

— Ed. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Leng. *İspanyolca*, Güney Amerika'ya XVI. yy.da burayı fethedenler (askerler ve din adamları) tarafından getirildi. Amerika'ya yayılan ağızlar ülkeyi ele geçiren fatihlerin değişik yerlerden gelmeleri sebebiyle birbirinden oldukça farklıdır. Yerli alt tabaka dillerinin etkisi önemli rol oynamıştır (Antillerde Aravak, Venezuela'da Karayib, Meksika'da Nahuatl, Peru'da Keçua, Şili'de Araukan, Brezilya'da ve Paraguay'da Guarani). Nihayet, Avrupalıların (İspanyollar dışında, italyan, alman ve fransızlar) büyük ölçüdeki göçleri her iki yarımküreye yayılan çeşitli amerikan dillerinin niteliğini değiştirdi. Yerli dillerin etkisi kelime hazinesinde görülür: birçoğu avrupa dillerine de giren (*maiz, sabana, tabaco, kakao, tapioca*) yerel kelimeler (toprak ürünleri, yaşama tarzı). Titreşimsiz dişlerarası ses (Θ) bulunmayışı fonoloji sisteminin özelliğidir. Belli bir alana yayılan evrim olayları arasında *ll*'nin *y*'ye dönüşmesi (çoğu zaman şırlamalı), *caye, caze* (Castilla dilinde *calle*), *e*'nin bir ünlüyle rastlaşınca kapantılılaşması (*pior, golpiar*) küçültücü ve geliştirici eklerin çokluğu (*ahoritita, lindazo*). Arjantin ve Orta Amerika İspanyolcasının belirgin özelliği olan fiillerin ikinci şahıslarıyle birlikte *vos* kelimesinin kullanılması (*sentáte vos, si vos te yas iré con vos*), dilek kipi biçimi *amase*'nin yerini *amara*'ya bırakması sayılabilir. Bazı kelimeler özellikle çok kullanılır: *che* (bir çeşit ünlem, yeğinleştirici), *como no* (doğrulama), *recién* (*recién llego*, henüz geldi).

Fransızca ve ingilizce deyimler gitgide arttı (moda, spor, teknik). Cümlenin genel ses perdesi, özellikle Arjantin'de, İtalyancanınkine benzer. Siyasî sebeplerden dolayı (bağımsızlık gerçekleşeli ancak yüz yıl olmuştur) dilsel özelleşme denemeleri yapıldı (imlâ alanındaki reform v.b.). Günümüzde, basın, radyo, edebiyat castilla dilini ülkede yerleştirmeğe çalışmaktadır. Ama yerli halkın ve özellikle melezlerin büyük kısmı karmaşık ağızlar kullanır. Bu ağızlarda yerli dillerin etkisi oldukça belirgindir.

— Ed. *XVI. yüzyıl*. Sömürgeleşmenin daha ilk dönemlerinden itibaren kroniklerle fetih hikâyelerinden meydana gelen ilgi çekici bir edebiyat doğdu: ispanyol fetihlerinin başlangıcını anlatan en iyi kitap Gonzalo de Oviedo y Valdes'in *Genel ve Tabiî Amerika Tarihi*, Cortés'in sekreteri Lopez de Gomara'nın yazdığı mükemmel kronik *Yeni İspanya;* Bartolomé de Las Casas'ın *Genel Amerika Tarihi;* Bernal Diaz del Castillo'nun *Yeni İspanya'nın Fetih Tarihi;* Cieza de Léon'un *Peru Kroniği;* İnca Garcilaso'nun *Krallık Açımlamaları;* Augustin de Zarate'nin *Peru Tarihi;* Adelandato Alvar Nunez Cabeza de Vaca'nın *Açımlamalar*'ı; Ruiz de Guzman'ın *Arjantin*'i.

İspanyol dilinin en iyi destanı Şili'de yazıldı; Alonso de Ercilla'nın *Araucana* (1569 -1589) adlı eseri. Bu şaheserin ardında sanat değerleri çok daha az olan şu eserler sıralanır: Pedro de Ona'nın *Boyun Eğen Auraco*'su Juan de Castellanos'un *Ünlü Amerikan Kiliselerinin Elejileri* adlı eseri, Bernardo de Balbuena'nın *Meksika'nın Büyüklüğü* ve Barco Centenera'nın başarısız manzumesi *Arjantin*.

Conquistadores'larla birlikte ülkeye gelen din adamları çeşitli yerli dillerini incelediler. Bu din adamlarının bıraktığı gramer ve sözlükler bugün filologlar için olduğu kadar etnologlar için de değerli birer belgedir. Bu çalışmalar arasında Alonso de Molina'nın meksika, Ludovico Bertonio'nun aymara, Luis de Valvidia'nın şili, Ruiz de Montoya'nın guarani dili üstüne yaptığı çalışmalar sayılabilir. 1539'dan itibaren Mexico ve Lima üniversiteleri kuruldu.

1602'de Lima'da da ilk halk tiyatrosu açıldı. Amerika, İspanya'daki edebî fikir hareketlerini yakından izledi. İspanyol yazarları sık sık Yeni Dünya'yı ziyaret etti: *Guzman d'Alfarache*'u yazan Mateo Aléman Meksika'ya, Vergilius'u çeviren Diego Mexia Peru'ya gitti. Meksika'da ilgi çekici bir yazarlar derneği kuruldu ve bu ülkede rahibe Juana İnes de la Cruz gibi büyük bir şair ve Juan Ruiz de Alarcon gibi bir dramaturg yetişti.

● *XVII. yüzyıl*. XVII. yy. şairleri arasında perulu Juan de Espinosa Medrano, ekvadorlu Jacinto de Evia sayılabilir. Nesircileri arasından ise özellikle tarihçiler göze çarpar: Şili'de Juan İgnacio Molina ve Alonoso de Ovalle, Diego Rosales gibi cizvitler, Kolombiya'da Lucas Piedrahita, Meksika'da P. Clavijero, nihayet Ekvador'da Dionisio Alcedo y Herrera ve P. Juan Velasco.

● *XVIII. yüzyıl*. İspanyolca konuşan Amerika, şiir bakımından XVIII. yy.da çok fakirdir. Ancak, Francisco Ruiz de Leon'un *Hermandia*'sı (1755), Manuel Navarrete'in bükolikleri ve Rafael Landivar'ın *Rusticatio Mexicana* adlı latince manzumesi gibi ikinci derecede eserlere rastlanır. XVIII. yy. felsefî düşüncesinin etkisiyle fikirlerin evrimini yansıtan eserler nesir alanında verilenlerin en ilgi çekicileridir. İleride bağımsızlık mücadelelerini hazırlayacak olan bu yeni düşüncenin yayılmasına en büyük yardımı ekvadorlu yazar Francisco Javler Espejo (1747-1795) yaptı.

İspanyolca konuşan Amerika bağımsızlık savaşından sonra bazı bağımsız devletlere bölündü. (Bk. bu ülkelerin her birine ayrılan genel maddenin *Edebiyat* bölümü.) [L]

İSPANYOLET i. (fr. *espagnolette*'ten). İnş. Pencere kanatlarını açmağa veya kapamağa yarayan tokmaklı demir çubuk. ‖ Bir çeşit çengelli kapayıcı âlet.

— Mobl. XVIII. yy.da mobilya köşelerini, özellikle Cressent masalarının kenarlarını çeviren kadın heykelciklerine, bronz süslere verilen isim.

— ANSİKL. İnş. *İspanyolet* günümüzde pek kullanılmaz. İlk defa Fransa'da yapıldı, oradan İspanya'ya geçti ve XVII. yy.da büyük pencereler devrinde Fransa'da yeniden yaygınlaştı. Süslemelerin çoğu bronz tokmak üzerindedir. İspanyolet iki ucu çengelli yuvarlak bir demir çubuktan ibarettir. Bu çubuk bir tokmak vasıtasıyle halkalar içinde döndürüldüğünde, çengeller kanadın altına ve üzerine açılmış yuvalara girer veya kenetlere geçer. (LM)

İspanyol Kapriçyosu, Rimski Korsakov'un (1887), özellikle orkestranın *ses* kaynaklarını ön plana çıkaran eseri. Beş bölüm boyunca çalgılar art arda solo yapar. Bölümler: *alborada, andante, alborada, allegretto, fandango, asturiano*. Leonide Massine *İspanyol Kapriçyosu*'ndan ilham alarak bir bale hazırladı. Dekor ve kostümlerini Mariano Andreu yaptı. Eser ilk defa 4 mart 1939'da Monte Carlo tiyatrosunda oynandı. Başrolleri Argentina ve Leonide Massine paylaştı. (L)

İSPANYOL sahrası, Rio de Oro arazisini veya daha geniş bir anlamda, bugünkü Sahra ilini belirten terim. (L)

İspanyol Sömürge imparatorluğu, İspanya'nın sömürgeleştirdiği ülkelerin ve toprakların tümüne verilen ad.

Hindistan'a varan Doğu yolunun Portekizlilerin eline geçmiş olması, İspanyolları Batıya açılmak zorunda bıraktı. Kolomb'u 1942'de Hispanola'ya (Haiti) vardıran yolculuk bu amaçla düzenlendi.

Alexandre VI'nın *İnter Caetera* buyrultusu (1493) ve İspanya - Portekiz Tordesillas antlaşması (1494) İspanyollara ve Portekizlilere Yeşil Burun adalarının batısında 370 fersahı geçen bir çizginin doğusunda ve batısında kalan topraklara sahip olma hakkını verdi. Bu anlaşma İspanyollara, Portekizlilerin elinde bulunan Brezilya dışında, bütün Orta ve Güney Amerika'nın yolunu açtıysa da, onların Hindistan ve İndonezya'daki baharatı ve altını elde etme meselelerine çözüm getirmedi. Balboa'nın Darien boğazına doğru yaptığı gezilerden sonra Büyük Okyanusu keşfetmesi (1513) İspanyollara Amerika kıtasının değerini gösterince, bu mesele şiddetle kendini duyurmuştu. İspanyollar göz diktikleri Hindistan'ı elde edebilmek için bir okyanus daha aşmak zorundaydılar. Legazpi'nin yolculuğu (1571) ve Zaragoza - Portekiz ilişkilerinin bozulmasıyle (1529) İspanyolların Manilla'ya yerleşmeleri, İspanya ile Portekiz'i denizaşırı ülkelerde burun buruna getirdi. Bundan böyle, İspanya, «Manilla kalyonu» (Manilla - Acapulco) yoluyle, Doğu Hindistan ile dolaylı ilişkilere girdi. Batı yolu daha önce bulunmuştu. İspanya, «Manilla kalyonu» ile elde ettiği üstün durumu kaybetmeyerek, Filipinler'de avrupalıların ve Güneydoğu Asya adalarındaki müslümanların isteklerine uyan askerî bir yönetim kurdu. Bu yolun aranması sırasında birdenbire ortaya çıkan İspanyolların Amerika'da ve Büyük Okyanusta yerleşmeleri olayı, kıtayı ispanyol sömürge gücünün merkezi durumuna getirdi ve Afrika'nın batı kıyılarında zenci ticareti için pazarlar kurulmasına yolaçtı.

Bu büyük yayılmanın yanı sıra Kuzey Afrika'da gelişen ispanyol çabaları İspanyol-

İspanyol sömürge imparatorluğu Kristof Kolomb katolik hükümdarlar tarafından uğurlanırken Cabinet des Estampes, Paris

Foto. LAROUSSE

İspanyolların denetiminde, Amerika yerlileri vazo ve diğer altın eşyayı Bilbao'ya taşırken, Th. de Bry'ın gravürü, Cabinet des Estampes, Paris

lar ile Magrıplıların tarihî ilişkilerindeki sürekliliği açıklar. Bu çabalara, coğrafi ortamların (Endülüs-Fas) benzeşmesi ve akıncılık ruhunun kaybolmaması yardımcı oluyordu. 1479'da saraya bağlanan Kanarya adalarının sömürgeleştirilmesi bir yana bırakılırsa, İspanyolların Magrıp'ta yayılması, Batı Akdenizdeki barbar korsanlarına karşı askerî bir tepki olarak, İspanya Moritanyalıları ile magrıp müslümanları arasındaki ilişkilerin kesilmesi çabası olarak ve dağınık sömürge bölgeleri olarak görünür. (Bu yayılma sırasında elde edilen yerler: Portekizlilerin bıraktığı Melilla'dan [1497] başka, Mers el-Kebir [1505], Oran [1509], Buji ve Trablus [1510], Cezayir, daha sonra Cerbe [1520], Tunus [1534].) Bir ülkeye dayanmayan ve doğrudan doğruya merkezden gönderilen bir yönetici tarafından yönetilen «preside» adlı bu müstahkem mevkilerde bir garnizon bulunurdu. Bu garnizonun ihtiyaçları, merkezden gönderilen gereçlerden çok, iç kısımlarda yapılan çapulculuklarla sağlanırdı. Düşman halklarla çevrelenen bu iktisadî ve askerî mevkilerin çoğu ortadan kalktı, bunlardan sadece Melilla, Septe, Penon de Vélez, Alhucemas kaldı (XVI. yy.ın ilk çeyreğinde Barbaros kardeşlerin İspanyollara karşı giriştiği savaşlar).

İspanyollar, buna karşılık, Yeni Dünya'da gerçek bir imparatorluk kurdular. Geniş toprakların fethi ve bu toprakların geliştirilmesi birarada yürütüldü. İspanyol yerleşmesi önce Büyük Antillerde görüldü: Hispaniola, Ponce de Léon'un 1509'da çıktığı Porto Riko, Jamaika, Küba (1511). Balboa'nın geçtiği orta berzahın fethinden sonra, kıtada büyük fetihler yapıldı. Kuzeyde Ponce de Léon'un ele geçirdiği Florida (1513, 1521) Fransızlardan alındı, o sırada Meksika Aztek imparatorluğu yıkıldı (1521: Hernan Cortés Meksika'da). Fatihler Meksika'dan Guatemala'ya (1522), Nikaragua'ya (1522-1523), El Salvador'a (1525), Yukatan'a ve Yeni Meksika'ya doğru gittiler. Güney Amerika'da Pizzaro'nun Peru İnkaları karşısındaki zaferini (1532), Şili'de Pedro de Valvida'nın Araucans Kızılderililerine karşı giriştiği kahramanlıklar (Santiago'nun kuruluşu, 1541) ve la Plata ülkelerinin ele geçirilmesi (Buenos Aires'in kuruluşu, 1534) izledi. 1530'dan sonra İspanyollar Kolombiya'ya girdiler ve Santa Fe de Bogota'yı kurdular, 1546'da Venezuela'nın kuzey kıyılarına yerleştiler. Ele geçirilen toprakların işletilmesi ve değerlendirilmesi konusu, genellikle sembolik bir anlam taşıyan bu yayılmayı işgal haline getirdi. Bir yerleşme ve işletme alanı olan Amerika, kendi içinde çelişkiler taşımasına rağmen, özgün bir sömürge siyasetinin uygulandığı alandır ve İspanyollara bir sömürge öğretisinin sürekli olarak geliştirilmesi zorunluluğunu yüklemiştir. Amerika, ispanyol yönetiminin uzanımıdır. Karl V, İspanya kralı unvanına, bir de «Hindistan ve Okyanus denizi topraklarının kralı» unvanını ekledi (1521). Ayrıca, kral naipliklerinin kurulması (Mexico, 1535; Lima, 1542; Yeni Grenade, 1717; La Plata, 1778) yönetimin tek elde toplanması kaygısını belirler. Genel kumandanlar, corregidore'ler ve alcalde mayore'ler eyaletlerin ve idare bölümlerinin yönetimini sağlamakla görevliydiler. İspanya'da olduğu gibi sömürge şehirlerinde de belediyeler (Cabildos) kuruldu. Sömürge meselelerinin karmaşıklığı, özel yönetim kurumlarının kurulması daha başlangıçta zorunlu kıldı: merkezde Hindistan konseyi (1524), sömürgelerde audencia'lar kuruldu; bunlar, İspanya'da aynı adı taşıyan adlî organlara daha geniş bir alanı kapsayan çok önemli bir rol ekledi (Hispaniola audencia'sı, 1511; Mexico, 1527; Panama 1536; Santa Fe de Bogota 1543; Lima, 1544 v.b.).

İktisadî planda, tersine, özümleme söz konusu değildi. İmparatorluk sadece anayurt tarafından ve anayurt yararına işletilmeliydi. Böylece, daha başlangıçta, bir yandan «çıkarcı» bir siyaset, bir yandan da işletmelerin tekelleştirilmesi siyaseti ortaya çıktı. Bu siyasetler, Casa de Contratacion (1503) tarafından uygulandı. Bu yöneliş, krallık vergilerinin alınışını (msl: Peru parası üstünden «quint» kolaylaştırıcı sıkı bir kontrol gerektirdi. Katı bir ticaret siyaseti uygulandı: imparatorluk, ihtiyacı olan üretim maddelerini merkezden alacaktı, böylece bir yığın yasaklama, sömürgelerde doğmakta olan sanayii felce uğrattı (Mexico yakınlarındaki ipek sanayiini, dut, üzüm, zeytin üretimini v.b.). Zacatecas'ta (Meksika) [1546] ve Potosi'de (Peru) [1545] gümüş, Huancavelica'da (Peru) civa yataklarının bulunuşu, hummalı bir işletmeciliğe yolaçtı, kral bu işletmeden payını («quint») aldı (civa 1567'den sonra gümüş malgaması yapılan Meksika'ya Huancavelica'dan nakledildi). Manilla kalyonu, Filipinler'den Meksika'nın Acapulco limanına ipek ve baharat getiriyordu. Atlas okyanusu kıyısına getirilen bu ürünler, bu arada değerli madenler ve şekerkamışı, kakao, çivit gibi maddeler İspanya'ya yollanıyordu (değerli maden ihracı, 1580'e doğru, Avrupa'ya yapılan ihracatın üçte ikisine ulaştı). Savaş gemileriyle korunan bir «lota»nın her yıl Sevilla'ya bağlandığı Cartagena ve Porto Bella limanları büyük bir faaliyete sahne oldu. Bununla birlikte, İspanya'ya su gibi akan altın ve özellikle gümüş, İspanya'da pek kalmadı; çünkü İspanyollar, büyük bir rehavet içinde yaşarken iktisadî gelişimi ihmal ettiler, değerli madenleri, Avrupa'dan buğday, şarap, maden, barut satın almakta kullandılar. Bunun yanında, ispanyol sarayı, daha başlangıçta, imparatorluk topraklarını işletmekte yetersiz olduğunu gösterdi: saray, Venezuela maden araştırmalarını alman Welser bankerlerine emanet etti. Yeni Dünya'nın zenginliği Lizbon'a, Sevilla'ya akarken, avrupa ticaretinin merkezi XVI. yy.ın ikinci yarısında Anvers, XVII. yy.da da Amsterdam'dı.

Yerli halklar, bundan böyle, çok zaman çelişkili olan ilkelere ve anlayışlara göre, işletmecilikte kullanıldılar. Yerlileri ispanyollaştırma, Katolik Fernando ve İsabel'in, Karl V'in, Felipe II'nin belli başlı amaçlarındandı. Kültür ve din alanında tam özümlemenin gerçekleştirilebilmesi için, Kızılderililerin hür insanlar olarak ele alınmaları gerektiği anlayışı benimsendi (1503 buyrultusu). Kızılderililer yerliler yerine İspanyolların yararlandığı kabile ve mita'lar halinde köleleştirildikten başka, Diego Colomb, Hispanola Kızılderililerini altın bulunan kumlukları daha iyi işletebilmek için köleleştirdi. Ayrıca, Antil adaları yerlileri daha fethin ilk zamanlarında kılıçtan geçirildi. Kölelik giderilemez bir durum olarak yerleşmiş görünüyordu. Köleliği düzenlemeyi tasarlayanlar oldu. Bazı din adamları ve hümanistler (Sepulveda, Ortiz, Pedro Martir de Angleria) efendilere köleleri baba gibi yönetme tutumunu aşılamağa çalıştılar, böylece de kölelik kurumuna kurtarıcı ve hıristiyanlaştırıcı bir anlam yüklemiş oldular. Yerliler arasında ölüm oranının korkunç derecede artması ve bu insanların ağır işlere dayanıksız oluşları karşısında, daha çok afrika zencilerinden yararlanılmağa başlandı (1511'den sonra Antil adaları). XVI. ve XVII. yy.larda Avrupa'nın refahını sağlayan «üçlü alışveriş», bu karaderili ticaretiyle başlar. Karaderililerin işe başlamasıyle kütle halinde korunmuş olan Kızılderililer gene de önemli işler görüyorlardı. *Encomendero*, kraldan, işletilecek topraklar elde ettiği gibi, yerleşmiş kızılderili kabilelerin ve mita'ların işletme hakkını da aldı. *Repartimento*'lar encomienda'larda oturmayan kızılde-

Bilbao'da cinsî sapıklıkla suçlanan yerlilerin vahşî köpeklere parçalatılışı Th. De Bry'ın gravürü Cabinet des Estampes, Paris

rili mita'larının İspanyollar yararına işleyen benzerleriydi. Yolsuzluklar, her şeye rağmen, Bartolome de Las Casas hoşnutsuzluğunu ve reform çabalarını artırarak gelişti (1543, Karl V'in «Yeni yasa»sı). Resmî özümleme siyaseti, eğitim ve hıristiyanlaştırma çabalarını içeriyordu. 1508'den sonra katolik krallar, Hindistan kilisesinin üstünlüğünü sağladılar. Adalarda üç piskoposluğun kurulduğu 1512-1513'ten Lima ve Mexico piskoposluklarının yükseltildiği 1546'ya kadar birçok piskoposluk kuruldu. Dilenci tarikatlarının çabaları büyük ölçüde etkili oldu. 1559'da 160 dominiken, fransisken ve augustin manastırı vardı. Kaleler, kiliseler, yerlileri toplama ve koruma merkezleri gibi kurumlar, özümleme yuvalarından başka bir şey değildi. Okullara ve üniversitelere, sadece seçkin bir sınıfın çocukları gidebiliyordu. Bu kurumlar, daha sonra bütün yerlilere kapıları kapadı (Mexico, Lima, Santa Fe de Bogota, Cordoba üniversiteleri).

Bu sömürgeleştirme hareketi iki yönlü bir çelişki yarattı. İç çelişki: denizaşırı topraklara dönük dar çerçeveli iktisadî yapıyle bağdaşmayan özümleme siyaseti; dış çelişki: krallığın kontrolundan uzak kalan çeşitli etkenlerin sömürgeleştirme siyasetiyle çatışması. Meksika ve Peru'da gümüş üretimi 1600'den sonra yavaşladı, 1630'da yok oldu. Merkezle ilişkiler gevşedi. Amerika ülkeleri arasındaki ticarî alışveriş (Meksika-Peru) azaldı. Korsanların vurgunculuğu gittikçe şiddetlendi (Piet Heim, 1628). İspanya'da bu gevşeme dönemi oluşurken, Amerika'daki sömürgelerin de aşırı bir tekelcilik eğilimi ile «hacienda»ların yarıkapalı ekonomisi zafer kazandı. Yeni toplumsal ilişkiler, iktisadî gelişimin ardından ortaya çıktı. Meksikalı hacienda'lar krallığın denetiminden kurtulunca güçlü efendiler haline geldiler ve bir kölelik düzeninin ilk şeklini kurdular. Borçluları alacaklılar karşısında savunmasız bırakan iktisadî bunalımın sonunda, köle çalıştırma usulü yerleşti. Köleliğe karşı duyulan nefretin beslediği ırkçı duygular bu sırada filizlendi. Cizvitlerin çabaları, gruplaşma alanları, Kızılderililerin hıristiyanlaştırılması XVII. yy. ortalarında La Plata ülkelerinde (Paraguay) zafer kazandı. Büyük malikânelerin ağır basmağa başlaması da bu zamana rastlar.

Krallık otoritesi, böylece, güçlü bir sınıfın iktisadî zaferiyle karşılaştı. Böylece ilk olarak encomendero'ların siyasî baskılarıyle tehdit edilen krallık otoritesi, encomendero'ların yetkilerini daralttı ve sayılarını azalttı (Meksika'da 1560'ta 480, 1602'de 140); daha sonra da repartimiento'ları orta-

İspanyol sömürge imparatorluğu

bir ağaçta mevzilenerek ispanyollara taş ve mızrak atan yerliler Th. de Bry'ın gravürü Cabinet des Estampes, Paris

Cumana valisine hediye getiren yerli kadın Th. de Bry'ın gravürü Cabinet des Estampes, Paris

Foto LAROUSSE

dan kaldırdı (1632). Büyük mülk sahipleri sınıfının iktisadî bakımdan gelişmesi, yeni çekişmeler doğurdu. Bu mülk sahipleri kendi malikânelerinde kral hukuku uyguluyorlardı ve «corregidores» gibi, «alcaldes mayores» gibi unvanlar alıyorlardı. Merkezî otoritenin sömürgelerde sarsılması ve ilkel olarak kurulmak istenen toplum örneğine uymayan yeni bir toplumun kurulması İspanyolların tekelci ve bencil girişimlerini büyük ölçüde zarara uğrattı. İspanyol Amerikası'nda kaçakçılık, Batı Hindistan'daki Hollanda şirketinin bellibaşlı eylemlerindendi. Önemli bir gelir kaynağı olan insan ticareti yani Gine'den getirilen zenci esirler ticareti İspanya'nın elinden çıktı, ilgili tekelciler bundan böyle sırasıyle portekizli (1640'a kadar), cenevizli (1663), hollandalı (1640-1695), portekizli (1696-1701), fransız (1701-1712), ingiliz (1713) tüccarlarıyle alışveriş etmeğe başladılar. «Asiento» örtüsü altında çok kazançlı bir kaçakçılık başladı ve İspanya'nın sömürgeleriyle kurmayı tasarladığı kapalı işletme sistemi böylece başkaları tarafından kurulmuş oldu. Buenos Aires, Cartagena ve Porto Bello'da ingiliz malları açık açık satılmağa başlandı.

İktisadî hayatın XVIII. yy.da yeniden canlanması, toprakların genişletilmesi girişimiyle kendini gösterdi: cizvitler Kaliforniya'da çalışmalara başladılar, o sırada kuzeyde Arizona ve Luisiana'ya girildi, imparatorluğun güneyinde Montevideo kuruldu (1726). Milletlerarası yollarda yapılan ticaret ve maden çıkarma alanında etkili girişimler gösteren merkezlerde yoğunlaşma, Veracruz, Acapulco, Cartagena, Porto Bello, Panama limanlarında trafiğin hızla artmasına yolaçtı. Tarım alanında büyük gelişmeler oldu: Andların ılıman ve soğuk topraklarında tahıl, alçak bölgelerin sıcak topraklarında şekerkamışı, tütün, vanilya, kakao, kahve. Kaçakçıların kurduğu ticaret hayatı da gelişti. İngilizler asiento'nun ve «izin gemisi»nin kanunî örtüsü altında kaçakçılığı sürdürüyorlardı («izin gemisi» hakkı, onlara Minorka'yı ve Cebelitarık'ı da veren Utrecht antlaşmasıyle [1713] tanınmıştı). İspanyolların denizaşırı ülkelerdeki mülkünün işletilmesi, İspanya Miras savaşından sonra avrupalı büyük güçler için bir amaç haline geldi. Sömürgelerde doğan avrupalıların zenginleşmesi, onların sömürge antlaşmasıyle ilgili resmî doktrine karşı direnmelerine yolaçtı ve onları ingiliz kaçakçılığını kolaylaştırmağa itti. Sonraları bu kaçakçılık ingiliz-ispanyol savaşlarını doğurdu (1739-1748, 1762-1763). Kaçakçılık, İspanyol Avrupası'na avrupalı liberal öğretilerin de girmesini sağladı. Zengin ve kültürlü sömürgeli seçkinler karşısında melezler, durumlarının gittikçe bozulduğunu gördüler. Paraguay (1721), Peru (1740), Meksika (1742) sömürgelilerin ve Venezuela (1749) Kızılderililerinin ve melezlerinin isyanları böylece ortaya çıktı.

İspanyol monarşisi uzun zaman bu yeni gerçekliğin farkına varmadı ve imparatorlukta, ekonomi ve topraklar alanında, ne olduğu belli olmayan kuvvetleri yönetecek çevreleri desteklemekle yetindi. Charles III ile (1759-1788) bu monarşi, Avrupa'da geçerli «aydınlatılmış despotluk» akımına bağlanabilen reformlara yöneldi. İmparatorluk San Ildefonso ve Prado (1777-1778) antlaşmalarıyle güçlenince, yeni bir para sistemi konuldu, yöneticiler Fransa'daki kurumları örnek aldılar, okul ve üniversite alanında yenilikler yapıldı. Modern bilimlerin okutulması ve ilk gazetelerin çıkışı Charles III zamanında oldu. Tekelci anlayış bırakılmadı, ayrıca yeni yasaklarla (alkol yasağı) ve İspanyol Ginesi'nin temelini kuran Fernando Poo ve Annobon portekiz adalarının alınmasıyle konulan esir ticaretinin İspanya'nın eline geçmesiyle desteklendi. Sömürge ticareti alanı merkezde on üç ve Amerika'da yirmi dört limana bağlı trafiğin onaylanmasıyle (1788) genişledi, bu hak 1786'da Meksika'ya da verildi. 1778-1788 Arasında alışveriş dört kat arttı.

Amerika'daki ingiliz sömürgelerinde başgösteren ayaklanma güney amerikalı genç liberalleri heyecanlandırdı, bunlar limanlarda mason loncaları halinde toplandılar. Fransa'da İnsan ve Yurttaş Hakları beyannamesinin ilânı 1790'dan sonra İspanya'da da konu oldu. Bu tarihte Amerika'daki ispanyol sömürgelerinin nüfusu on altı veya on sekiz milyon kadardı (merkezdeki nüfustan altı veya sekiz milyon fazla): üç milyon kadar olan sömürgeli zenginler siyasî ve iktisadî bakımdan büyük bir rahatlık içindeydiler, beş milyonu bulan melezler zor şartları yaşıyorlardı, yedi veya sekiz milyon tutan Kızılderililer tam bir sefalete bırakılmışlardı.

Devrim ve İmparatorluk savaşlarının ortaya çıkışı merkezle sömürgeler arasındaki bağı kopardı, bu, bağımsızlık hareketlerine yolaçtı. İlk devrimci hareket Charles IV, Ferdinand II ve geçici kral Joseph'in hükümdarlıklarının bitiminde ortaya çıktı ve San Martin'in başkanlık ettiği ayaklanmayı doğurdu (25 mayıs 1810), bu ayaklanma Rio de La Plata Birleşmiş eyaletlerinin (Arjantin) bağımsızlığını kazanmasını sağladı. İspanya'dan gelen general Morillo kumandasındaki birlikler her yerde ispanyol hâkimiyetini perçinlediler (1814). Şiddetli baskı hareketleri (Yeni Grenada katliamı), İspanya'nın malî güçlükler içinde oluşu, Cadix ayaklanması (1820) zaferle biten yeni bir ayaklanmaya yolaçtı: San Martin 1817'de Şili'yi kurtardı, 1821'de «Peru cumhuriyeti koruyucusu» olarak Lima'ya girdi. Bolivar, Venezuela'ya çıktıktan (1817) ve Carabobo zaferini kazandıktan (1821) sonra Kolombiya Birleşik Devletleri cumhuriyetini kurdu (Venezuela, Ekvador, Yeni Grenada), yardımcısı Sucre Yukarı Peru'yu ele geçirdi; Iturbi de Meksika'nın bağımsızlığını ilân etti (1821); o sırada, Guatemala taraflarında, Amerika Federal cumhuriyeti (1824) kuruldu.

1824'ten sonra İspanya, Amerika'daki imparatorluğunu yavaş yavaş dağıttı, bununla birlikte yeni hareketlere giriştiği de oldu: ispanyol birliklerinin Mexico'ya girişi (1861), Peru'nun karşısındaki Legnano ve Chinchas adalarının işgali (1864). İspanya Antillerde (Küba, Porto Riko) elinde tuttuğu son toprakları İspanyol-Amerikan savaşından sonra Paris antlaşmasıyle (10 aralık 1898) kaybetti. Bağımsızlıkların onaylandığı bu antlaşma ile İspanyollar Büyük Okyanustaki sömürgelerini kaybettiler, Filipinler ve Guam adası, 20 milyon dolar karşılığında A.B.D.'ye bırakıldı. Mariannes, Palaos ve Carolines adaları Almanya'ya değerinden çok pahalıya (yirmi beş milyon peseta) satıldı. Bundan sonra İspanya Sömürge imparatorluğu bir Afrika imparatorluğu haline geldi.

Amerika'daki imparatorluğun yıkılışı Fernando VII'nin (1814-1833) Mutlakıyetçi Restorasyon döneminde bütün ağırlığıyle duyuldu. XIX. yy.ın ortalarına kadar sömürgecilikle ilgili her siyasî davranış iç karışıklıklarla boğuldu. General O'Donnell'in zaferiyle (Isabel, Marie-Christine'in kaçışından sonra [1854] iktidarı O'Donnell'e vermişti) İspanya'da sömürgecilik hayalleri yeni baştan uyandı. Tanca, Larache ve Tetuan'da girişilen kuvvet gösterisi, İngilizlerin enerjik davranışı (1859) karşısında etkisiz kaldı. (Bu kuvvet gösterisi Rif kabilelerinin baskınlarla sarstığı Septe ve Melilla müstahkem mevkilerini korumak amacıyle yapılmıştı). Fas'ın Ifni topraklarını İspanya'ya bırakması (1860 antlaşması), daha sonra Rio de Oro kıyılarının işgal edilmesi (1884-1886) halka «Afrika siyasetinin ilk adımı» olarak gösterildi. Bu tema, franco'cular tarafından 1936 sıralarında kullanıldı. Rio de Oro kıyılarının işgali ve Septe ile Melilla müstahkem mevkilerinin ele tutulması, İspanya'ya, Fransa ile yapılan 6 ekim 1904 sözleşmesinden sonra, (27 kasım 1912'de yenilendi) Fas'a açılma cesareti verdi. Fransa, Fas'ı iki etki alanına ayırmış ve iki işgal bölgesi belirlemişti. Bu bölgelerden biri kuzeyde Rif, öbürü güneybatıda Rio de Oro idi.

Müstahkem mevkilerin korunması Kuzey Fas'ta (Rif) ispanyol kuvvetlerinin hâkimiyetiyle sağlandı (1912). Dağlarda yaşayan ve sürekli olarak isyan halinde bulunan Berberîler, ispanyol birliklerine büyük kayıplar verdirdiler (Anoual, 1921), bu işte sömürge girişimlerinin halk üstündeki kötü etkisinden de yararlandılar. Berberîler Abdülkerim'in yönetimi altında bütün ispanyol Fas'ını ele geçirdiler ve güneye doğru yayıldılar. İsyan general Primo de Rivera'nın müdahalesi (1925) ve fransız birliklerinin yardımı ile bastırılabildi (1926). General Franco, İspanya'nın istilâsını (1936-1939) bağımsızlık söz verdiği yeni İspanyol Fas'ında hazırladı. Bununla birlikte, İkinci Dünya savaşı sonrasında İspanyol Sömürge imparatorluğu, denizaşırı halkların kurtuluş hareketleriyle Franco'yu da güç durumlarda bıraktı. Fas'ın bağımsızlığının Fransa tarafından tanınması Madrid hükûmetini Rif'in bağımsızlığını tanımağa zorladı. Orada, İspanyolların Septe, Melilla ve Alhucemas müstahkem mevkilerinden başka bir şeyi kalmamıştı. Daha sonra, kuzeyde hemen Rio de Oro'dan başlayan Saguia el Hamra ile Droua arasında kalan Güney Fas'ı da bırakmak zorunda kaldı (nisan 1958). Sömürge imparatorluğunun dağılmasından korkan İspanya büyük kısmı faslı birlikler tarafından işgal edilmiş olan Ifni'yi geliştirmeğe çalıştı, ayrıca bütün İspanyol sahrasını kalkındırmağa yöneldi. Bu ülkeler Kanarya adaları askerî kumandanının yönetimine bırakıldı (1958). Buna benzer bir tedbir İspanyol Ginesi ve ona bağlı yerler ile Fernando Poo için alındı (1959). [L]

İSPARÇENA i. (ital. *sparto*, hasır otu veya saz'dan *spartina*, hasır otu veya sazdan yapılmış ip). Denizc. Bir halatın aşınmaması için üzerine sarılan ip. || Halatı meydana getiren üç boy ipten biri. || *İsparçena bükümü*, halat haline getirme. || *İsparçena etmek*, halatın üzerine ip sarmak. || *İsparçena halatı*, üzerine ip sarılan halat.

— Sanay. Helis şeklinde bükülmüş tekstil elyafının (sicim) veya madenî tellerin tümü. Bir kablo helis şeklinde bükülmüş (yuvarlak kesitli kablo) veya örülmüş (kare kesitli kablo) isparçenalardan meydana gelir.

— Teknol. *İsparçena makinesi*, bir kablonun isparçenalarını büken makine. (ML)

İSPARİ veya **İSPAROZ** i. İzmaritgillerden kemikli balık (***Sargus annularis***). [Akdenizde kıyı kayalıklarındaki yarıklarda yaşar; suyosunu yemek için küçük sürüler halinde ortaya çıkar.] (L)

İSPARMAÇA i. Bk. ISPARMAÇA.

İSPASA i. [?]. Denizc. Palanganın makaralarını halatlarını gevşeterek birbirinden uzaklaştırma işi. || *İspasa etmek*, bir palangayı meydana getiren tirentiyi (ipi) çözmek, makaraları boş bırakmak. Herhangi bir donanımdaki ip veya zincirleri söküp almak. (M)

İSPAT veya **İSBAT** i. (ar. *şübût*'tan *işbât*). Tanık ve delil göstererek işin doğrusunu ortaya çıkarma. || Tanıtlama, bir önermenin doğruluğunu ortaya koyan muhakeme. || *Esk.* Var etme, yaratma. || Tanık, delil. || *İspat etmek*, kanıt göstererek bir şeyin doğruluğunu ortaya koymak.

— *Esk. İsbat-ı hüner*, maharet gösterme. || *İsbat-ı vücut*, varlığını gösterme.

— Huk. Dava konusu hakkın ve buna karşı yapılan savunmanın dayandığı olayların var olup olmadığı hakkında mahkemeye kanaat verilmesi işlemi. (Bk. ANSİKL.) || *İspat hakkı*, hakaret suçlarında başkasına yapılan isnadın ispatı yoluyle cezadan kurtulma imkânının tanındığı durumlarda söz konusu olan hak. (Bk. ANSİKL.) || *İspat yükü*, bir davada çekişmeli olan hususların kimin tarafından ispat edileceği. Bk. ANSİKL.

— Mant. Bir önermenin doğruluğunu göstermeğe yarayan akılyürütme. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. Bir davada *ispat* edilmesi gereken hususlar, taraflar arasında çekişmeli konulardır. Çekişmeli olmayan konuların ispatı gerekli değildir. Aynı şekilde bilinen ve ünlü olan konuların da ispatı gerekmez.

Huk. Us. Muhakemeleri kn.nda kural delil serbestîsidir. Yani ispat her türlü delille yapılabilir. Diğer bir deyişle kural olarak şahitle (bk. ŞAHİT) ispat imkânı vardır. Ancak Huk. Us. Muhakemeleri kn. belirli hallerde senetle ispat yükünü getirmiştir (md. 288 v.d.). Aynı kanuna göre 50 lirayı aşan hukukî işlemler istisnalar dışında senetle ispat edilir (md. 288). Bunun gibi bir senedin aksinin de senetle ispatı zorunludur. Bk. SENET.

● *İspat hakkı*, genel olarak düşünce, açıklama, tenkit ve basın hürriyetinin sağlanması için kabul edilen bir haktır. Ceza kovuşturmasına uğramak korkusu, kişinin en doğru ve önemli olayları dahi açıklaması imkânlarını sınırlar. Kamu bakımından önemli olan, toplumu yakından ilgilendiren bir olay açıklandığında, bu olaya konu olan

kişilerin küçük düşmesi mümkündür ve yapılan açıklama hakaret teşkil edebilir. Bundan ötürü kovuşturmaya uğramak korkusu bu olayı bilenlerin onu açıklamaktan çekinmesine yolaçabilir. Böyle bir sonuç, özellikle basının, tenkitlerde bulunma hakkını sınırlar. Özellikle kamu görevindeki kişilerin tenkit edilmesi, bunlarla ilgili olayların açıklanması basının hakkı ve görevidir. Böyle bir tenkit ve açıklama hakkının tanınması kamu hizmetlerinin daha dikkatle görülmesini sağlar. Bu sebeple, belirli isnatlarda bulunan kimselere, belirli hallerde bu isnatlarının doğruluğunu ispat ederek cezadan kurtulma imkânı tanınmıştır. 1961 Anayasası «basın hürriyetlerinin olduğu gibi dürüst bir idarenin de şartı» olarak kabul ettiği ispat hakkını teminat altına almıştır. Anayasa ispat hakkını «hakların korunması ile ilgili hükümler» arasında düzenler. Buna göre, «kamu görev ve hizmetinde bulunanlara karşı, bu görev ve hizmetin yerine getirilmesi ile ilgili olarak yapılan isnatlardan dolayı açılan hakaret davalarında, sanık isnadın doğruluğunu ispat hakkına sahiptir. Bunun dışındaki hallerde ispat isteminin kabulü, ancak isnat olunan fiilin doğru olup olmadığının anlaşılmasında kamu yararı bulunmasına veya şikâyetçinin ispata razı olmasına bağlıdır». Türk Ceza kanunu, Anayasanın belirttiği haller dışında «ispat olunan fiilden dolayı tecavüz olunan kişi hakkında kovuşturma icrasına başlamış olduğu» hallerde de ispat hakkını kabul etmiştir. Bu hallerin dışında yapılan isnadın hakkı yoktur.

● *İspat yükü.* İspat yükündeki genel kural, her iki tarafın da iddialarını ispat etmeleridir (Med. kn. md. 6). Buna göre, ispat yükü, öncelikle davacıya düşmektedir. O davasını, dayandırdığı hususları ispat edecektir. Davacı bunları ispat ederse, bu sefer de davalı, savunmasını dayandırdığı hususları ispat borcu altına girer. Ancak bu kuralın istisnaları vardır. Önce ispat yükü, normal durumun aksini iddia edene düşer. Meselâ taraflardan biri karz'a dayanarak dava açar ve karşı taraf da bunun bağışlama olduğunu iddia ederse, ispat yükü, bu işlemin bağışlama olduğunu iddia eden taraftadır. Bazı hallerde ise bizzat kanun, ispat yüküne yer değiştirtir (Borçlar kn. md. 55, 56 ve 96). Son olarak, bir karinenin söz konusu olduğu hallerde de ispat yükü, karinenin aksini iddia edendedir. Meselâ, iyiniyetin aksini iddia eden kötü niyeti ispat eder. Zira o, iyiniyet karinesinin aksini iddia etmektedir. Bk. İYİNİYET.

— Mant. Aristoteles, ispatı «bilimsel tasım» diye adlandırır. Bu tasım, bilimi ve bilgiyi ortaya koyar. Buna «zorunlu tasım» da der. İspat, bir önermenin doğruluğunu, bir başka önermenin zorunlu sonucu olduğunu veya daha önce kabul edilmiş bir önermeler topluluğunun zorunlu sonucu olduğunu göstererek kanıtlamaktır. Bunun için tanımlardan, aksiyomlardan ve postülatlardan hareket edilerek akılyürütme yolu kullanılır. İspat bir çözümleme (çıkımlı ispat) veya bir bireşim (inimli ispat) biçimi alır. Abese indirgeme yoluyle ispat, kabul edilmediği takdirde ortaya saçma bir durumun çıkacağı gösterilerek bir hakikatin ispat edilmesidir. Bu ancak başka ispat yolu kalmadığı zaman yapılmalıdır.

◆ **İspatlı** sıf. İspat edilmiş veya ispat imkânı bulunan.

— DEY. *İspatlı şahitli,* kanıtı ve tanığı olan, doğruluğu ispatlanan. (ML)

İSPATİ i. (yun. *spation,* küçük kılıç > *spathi*'den). Oyun. İskambil kâğıtlarından yonca biçiminde siyah renkli deseni olan kâğıt. *Eşanl.* SİNEK. İskambil kâğıtlarında dört renkten biri. (Trefl de denir.) [ML]

İSPATLAMAK geçl. f. (*ispat*'tan *ispat-lamak*). Bir şeyin doğruluğunu delil göstererek, kesin bir şekilde ortaya koymak: *Birine yanıldığını ispatlamak.*

◆ **İspatlanmak** edilg. f. İspatlamak işine konu olmak: *O rezaletin benim gözümde tamamıyle ispatlandıktan sonra ...* (H. R. Gürpınar). [M]

İSPATULA veya **SPATULA** i. (lat. *spatha,* kılıç'ın küçültmesi *spathula*'dan). Küçük yassı bir kürek veya lama kısmı keskin olmayan bükülgen bir bıçak şeklinde, maden, ağaç, boynuz, kemik v.b. maddelerden yapılmış âlet.

— Cerr. Yaraların veya pansuman bezlerinin üzerine merhem veya başka ilâçları yaymağa yarayan, bir ucu yassı madenî levha.

— Eczc. Yağlı maddeleri yoğurmak veya havana yapışıp kalan maddeleri kazımak için kullanılan ucu yuvarlak, lama kısmı keskin olmayan âlet. || *Toz ispatulası,* her iki ucunda 0,05 ve 0,10 gr'lık birer çukur bulunan ve eskiden toz halindeki eczaları tartmadan kullanabilmek için ölçek vazifesi gören küçük ispatula.

— Ev işleri. Çeşitli maddeleri karıştırmak veya ezmek için kullanılan maden veya tahtadan yapılmış mutfak âleti.

— İnş. Duvarcıların, derz boşluklarına harç doldurmakta kullandıkları küçük mala.

— Matbaac. Mürekkepliğe mürekkep doldurmağa veya buradan aldığı mürekkebi merdanelere yaymağa yarayan, lama kısmı geniş ve bükülgen bıçak.

— Metalürji. Dökümhanelerde, kalıpçıların kalıp yapmakta kullandıkları âlet. (Bu ispatulalar, kalıp kumunu düzeltmeğe, köşeleri temizlemeğe, macaların bıraktığı izleri gidermeğe yarar.)

— Res. Bükülgen çelikten yapılmış küçük mala.

— Teknol. Kalıpçıların alçıyı yaymak ve düzeltmek, heykelcilerin de balçığa veya balmumuna şekil vermek için kullandıkları, uç kısmı düz ve geniş âlet. (LM)

İSPAVLO i. (ital. *ispagula* veya *spago'*-dan [?]). Denizc. Piyon yapmak ve dikişte iplik olarak kullanılmak üzere bükülmüş filosalar. || Birlikte bükülmüş üç filosadan yapılan otuz kulaç uzunluğunda ince sicim. || *İki kollu ispavlo,* çok ince ve birbirine sarılarak bükülmüş iki fılaradan yapılan palamara bağlama sicimi. (LM)

İSPEHBED i. (pehlevîce *spā-pat,* ordu kumandanı). Eski İran'da başkumandanlara verilen unvan. (M)

İSPEKTROSKOP i. Bk. SPEKTROSKOP.

İSPEKÜLASYON i. Bk. SPEKÜLASYON.

İSPENAH i. (yun. *spanaki*'den fars. *ispenāh*). Bot. Bir sebze çeşidi. Bk. ISPANAK. (M)

İSPENCİYAR veya **İSPENÇAR** i. (ital. *speziale*'den). *Esk.* Eczacı, eczane işleten kimse.

◆ **İspençiyarî** i. *Esk.* Eczacılık. (M)

İSPENÇ i. (?). Zootekn. Çok küçük boylu horoz veya tavuk. (*Bantum* da denir.) Bk. ANSİKL.

— ÇEŞ. DEY. *İspenç horozu,* ufak tefek kimse. || *İspenç horozu gibi,* pek küçük boylu olduğu halde kabadayılık gösterisi yapanlar için kullanılır.

— Mal. *Esk.* Osmanlılarda müslüman ve hıristiyan halktan çift akçesi olarak toplanan bir çeşit vergi. (Bk. ANSİKL.) || *İspenç kâğıdı,* Osmanlılarda konsolos, tercüman ve sefirlerin yanında çalışanlara verilen belge. (Bununla, ispenç resminden muaf tutuldukları belirtilirdi. Daha sonra, yabancı devlet konsolosluklarında görevli kâtip ve kavaslar da ispenç resminden ve diğer resimlerden muaf tutuldular.)

— ANSİKL. Mal. *Esk. İspenç,* evli, bekâr, topraklı, zengin, fakir, bülûğ çağına ermiş herkesi kapsamı içine alırdı. Bununla birlikte, kanunnamelerde, cizyede olduğu gibi, zor durumda olan müslüman ve diğer din mensuplarından bu verginin alınmayacağına dair kayıtlar vardır. Eski kanunname ve belgelerde bu vergi «resmi ispenç» olarak geçer. Genellikle müslümanlardan 22, hıristiyanlardan ise 25 akçe olarak alınırdı. Özellikle Rumeli'de uygulanan bu vergi, Tanzimat devrinde kaldırılmıştır (1849).

— Zootekn. *İspenç tavuğu*'nun birçok çeşidi vardır; bunların bir kısmı asıl ispenç tavukları, bir kısmı da normal ırkların genel özelliklerini taşımakla beraber daha küçük olan tavuklardır. Japon ispençinin (nagazaki ırkı) yüksekliği, yerden ibik ucuna kadar, horozda 25 sm'yi, tavukta 15 sm'yi geçmez.

İspenç tavukları genellikle süs hayvanı olarak, fakat bazı hallerde faydalı amaçlarla da yetiştirilir (yumurtası ve eti için veya sülün ve keklik üretiminde kuluçka olarak). [LM]

İSPENÇAR i. Bk. İSPENCİYAR.

İSPENÇİK i. [?]. Mal. *Esk.* Osmanlılarda, savaşlarda alınan veya yabancı ülkelerden getirilen esirler için hazineye ödenen para ve karşılığında verilen ödeme kâğıdı. (Esir sahibi, bu parayı esirin değerine oranlı bir şekilde öderdi. İlk olarak Murad I devrinde her esire 125 akçe takdir olundu; hazine, bunun beşte birini, yani esir başına 25 akçe alırdı. Bu akçeye *ispençik akçesi* de denirdi. Daha önceleri, taşradan İstanbul'a çalışmak veya ticaret yapmak için gelenlerden alınan vergiye de *ispençik* denirdi. Fakat bunun miktarı, diğer vergilerden çok azdı.) [Bk. PENÇİK.] (M)

İSPENDARMEZ i. (fars. *ispendārmez*). İran şemsî yılının 12. ayı. || Her ayın beşinci günü. (M)

İSPENDEK i. Mutf. Levrek balığına verilen bir ad.

— ANSİKL. Mutf. *İspendek*'in haşlaması, fırınlısı, fileto tavası, salçalısı gibi çeşitli yemekleri yapılır.

750 gr levreğin önce 120-150 gr arası fletosu çıkarılır. Yıkanmış ve kurulanmış fletolar bir fırın tepsisine dizilir. Üzerine balık salçası dökülür. Yağlı kâğıt örtülerek 20-25 dakika kızgınca fırında pişirilir. Sıcak servis yapılır. (M)

İSPENDERE. Coğ. Bk. ÇOLAKLI.

İSPERMEÇET i. (lat. *sperma* ve *çeti,* balinagillerin tohumu veya yağı'ndan ital. *spermaceti*). Balinaların başından alınan ve mumculukta kullanılan bir çeşit beyaz yağ. || *İspermeçet mumu,* balina yağından yapılmış mum. || *İspermeçet yağı,* balinadan çıkarılan yağ. (M)

İSPERMEÇET balinası blş. i. Zool. Balinalar takımından memeli hayvan. (İlmî adı *Physeter catodon*). [*Eşanl.* KAŞALOT.] Bk. AMBER BALIĞI.

— ANSİKL. *İspermeçet balinası* iri bir hayvandır. Erkeği ortalama 18 m, dişisi 13 m boyunda olur. Başındaki sinus boşluğunda bulunan yağa ispermeçet denir. Sırtı siyahça, karın kısmı külrengi beyaz, boğazı bir insanı yutacak kadar geniştir. Bütün okyanuslarda bulunur. (L)

İSPİNATO i. Bk. BUGRAN.

İSPİNOZ i. (yun. *spinos*'tan). Zool. Küçük ötücü kuş; erkeğinin tüyleri, özellikle ilkbaharda, parlak gök-mavi, esmer-kırmızı ve yeşilimsi, göğsü gül rengine yakın, kanatları ve kuyruğu beyaz- siyah olur. (İlmî adı *Fringilla coelebs.* İspinozgillerden.) || Sıf. *Argo.* Çok konuşan, boşboğaz.

— ANSİKL. *İspinoz*'un dişisi beyaz benekli esmer renktedir. İspinoz her yerde rastlanan, çoğu zaman ürkmeyen, ötüşü iyi bilinen kuşlardandır; kışın sürüler halinde rastlanır. Dağ ispinozu (*F. montifringilla*) denen yakın bir türü kuzey bölgelerinde ürer; bunun tüyleri kızıl, turuncu, siyah, beyaz olur; kışın ise daha koyudur. Büyük soğuklarda Güney Avrupa'ya iner. (L)

İSPİNOZGİLLER çoğl. i. Ötücü kuşlar familyası; bunlarda gaga koni biçimindedir; kanatlarında ilk sırada dokuz uçma teleği bulunur; yuvaları düz açık ağızlıdır. (İspinozgiller küçük boylu kuşlardır; yeryüzüne yaygın pek çok türü vardır. Avrupa'da bulunan belli başlı türleri ispinoz (*fringilla*), sakakuşu, şakrakkuşu, sarıasma v.b.'dir. (ötücükuşlar takımından.) [L]

İSPİR i. (ital. *sbirro,* polis, hafiye'den). Yanaşma, uşak, hademe. || At veya araba uşağı. (M)

İSPİR, Karadeniz bölgesinde (Erzurum ili) ilçe merkezi; 2 645 nüf. Çoruh ırmağının küçük bir kolu olan Şehir deresi vâdisinin tabanında ve yamaçları üzerinde yayılır; yüksl. 1 250 m. 142 km'lik bir yolla Erzurum'a, Doğu Karadeniz dağlarının ilk sırasını aşan çok virajlı bir yolla da Rize'ye bağlıdır. Kale. — *İspir ilçesi,* 2 805 km²; 54 825 nüf. Merkez, Çamlıkaya, Kırık ve Pazaryolu bucakları; 133 köy. Meyvecilik ve sebzecilik. (M)

İSPİRALYA i. (ital. *spiraglio*'dan). Denizc. Lumbozu olmayan gemi kamaralarını aydınlatmak için üst güverteler üzerinde açılmış yuvarlak camlı kaporta. (M)

İSPİRESCU (Petre), romanyalı hikâyeci (Bükreş 1830 - ay.y. 1887). Dinî görevler aldı, tipograf, sonra yayımcı ve Devlet matbaası müdürü oldu. Halk hikâyecilerinin birçok anlatısını *Romanya Destan veya Ma-*

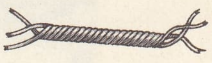

ispavlo

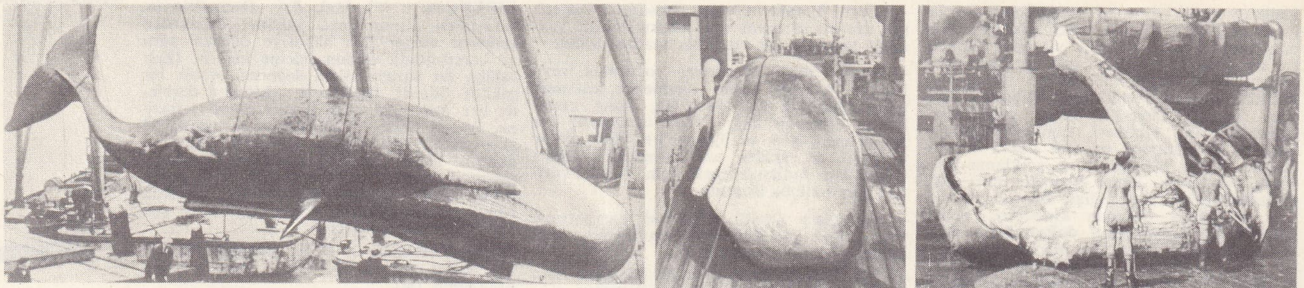

ispermeçet balinası (amber balığı)

ispermeçet balinası solda, 20 m uzunluğunda bir amber balığı işleme gemisine çekiliyor; sağda, parçalama (üst çenenin parçalanışı)

salları (1873, 1874, 1882) adı altında derledi. (L)

İSPİRİNG i. Denizc. Bk. KOLTUK.

İSPİRİZ dağı, Doğu Anadolu'da Van'ın güneydoğusunda, Başkale ilçe merkezinin batısında yüksek dağ kütlesi; 3 587 m. Zap ve Hoşap suyu havzalarını ayırır. (M)

İSPİRTO i. (lat. *spiritus*> ital. *spirito*'dan). Etil alkole halk arasında verilen ad. || *Teşm. yol.* İçki: *Dedezade o günkü ispirto gıdasını almıştı* (H. R. Gürpınar). || *İspirto ocağı* (veya *lambası*), mavi ispirto ile yanan küçük ve basit ocak. (*Eşanl.* İSPİRTOLUK. KAMİNETO.) || *Mavi ispirto,* yakıt olarak kullanılan saf olmayan ispirtodur. İçinde hafif zehirli mavi boya vardır. (*Renkli ispirto* da denir). || *Saf ispirto* (veya *tuvalet ispirtosu*), binde 966'sı saf geri kalanı sudur; tıpta, temizlenmede kullanılır.

— ANSİKL. *Türkiye*'de ham ve saf ispirto üreten fabrikalar Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. ile Tekel Genel müdürlüğüne aittir. Bu fabrikalar şunlardır: Eskişehir fabrikası, Turhal fabrikası (Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.); Paşabahçe fabrikası, İzmir fabrikası, Gaziantep fabrikası (Tekel Genel müdürlüğü). Eskişehir fabrikasının mevcut kapasitesi (ham ispirto) yıllık 18 000 000 litre, Turhal fabrikasının ise 10 000 000 litredir. Tekel fabrikalarında ham ispirto saf ispirtoya dönüştürülmektedir.

Türkiye ispirto üretim kapasitesinin yılda 24-25 milyon litre olduğu kabul edilebilir (1966). Ayrıca Tekel idaresi de ham ispirtodan saf ispirto ürettiği gibi, soma da üretmektedir. Tekel idaresi üretimi (1965), ham ispirtodan saf olarak 1 800 000 litre, soma olarak 6 500 000 litre dolaylarındadır. Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. fiilî alkol üretimi (yüzde 100'lük 1966 programında ham ve saf olmak üzere) 24 000 000 litre dolaylarında, işlenen melas ise 80 000 ton oldu.

Türkiye'deki ispirto tüketimi, ham ve saf olmak üzere 1964 yılında 24 000 000 litre civarındadır.

İspirto Türkiye'de içki, tıbbî malzeme, kolonya, DDT, eter v.b. yapımında kullanılmaktadır. Tekel idaresinin 1965 yılındaki saf ispirto sarfiyatı, rakı, likör, votka, vermut ve mistel şarap için 1 800 000 litre dolaylarındadır. Tıbbî amaçlarla kullanılan ispirto miktarı 600 000 litre (1965); kolonya yapımında kullanılan saf ispirto sarfiyatı 3 000 000 litredir.

İspirto, eter, aseton, asetaldehit, sirke asidi, polietilen, vinilklorür, polistiren, DDT gibi birçok maddenin imalinde bir ilk madde olarak kullanılır.

Türkiye'de yalnız Makine Kimya Endüstrisi kurumunda eter ve Koruma Tarım İlâçları A.Ş. tesislerinde DDT yapımında kullanılmaktadır. Diğer sanayi kollarındaki sarfiyat sadece «çözücü veya tiner» olarak yapılmaktadır.

Sanayie verilen saf ispirto (yüzde 100) 1965 yılında, Makine Kimya endüstrisi için 1 400 000'i aşkın, Koruma Tarım İlâçları A.Ş. için ise 900 000 litre dolaylarında olmuştur.

Tekel ispirto satış fiyatları ispirtonun «şişelenmiş» ve «dökme» olarak piyasaya arzına göre değişmektedir. Ayrıca tüketim yerleri itibarıyle fiyatlarının tespiti çeşitli kanun ve kararnamelerle düzenlenmiştir.

◆ **İspirtocu** i. İspirto içen ayyaş. (M)

İSPİRTOLU sıf. (*ispirto*'dan *ispirto-lu*). İçinde önemli miktarda ispirto bulunan: *İspirtolu içki.* (L)

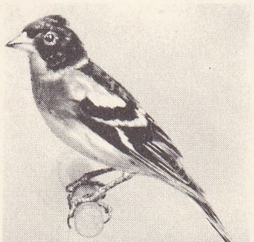

ispinoz

İSPİRTOLUK i. (*ispirto*'dan *ispirto-luk*). İçinde mavi ispirto yakılan küçük ocak. *Eşanl.* KAMİNETO. (M)

İSPİT veya **İPSİT** i. (yun. *apsis,* yarımküre şeklinde olan, kubbe, kemer'den). Tekerlek çemberinin parçalarından her biri. (M)

İSPİYON i. Bk. ESPİYON.

İSPORKA i. (ital. *sporca*'dan). Denizc. Bir geminin sefer sırasında yolcuları veya gemi adamları arasında salgın hastalıklardan birinin başgöstermesi üstüne kıyı ile teması yasaklanarak karantina altına alınması. (M)

İSPRA, İtalya'da (Varese ili) komün, Maggiore gölünün güneydoğu kıyısı yakınında; 2 400 nüf. Euratom'un nükleer araştırma merkezi. Milletlerarası okul. (L)

İSPRİTİZMA i. (fr. *spiritisme*'den). Ruhun, bir bedene girmeden önce, girdiği süre içinde ve daha sonraki varoluşu şartlarını inceleyen ve ölülerin ruhlarının canlılara görünme kurallarını tespit etmeğe çalışan «gizli» bilim.

— ANSİKL. İspritizmacıların anlayışına göre, insan ruhu, biri maddî olmayan, öteki de yarı maddî olan ve «perisprit» denen evrensel akışkandan doğan iki kısımdan meydana gelir. Birbirinden ayrılmayan bu iki unsurun en yüce mükemmelliğe erişmeden önce çeşitli yollardan geçmesi gerekir. Bu yolların her birinde, tenleşme, gelişme ve tenleşmeden kurtulma aşamaları yer alır. Tenleşme, ruhun bir insan bedeni içinde yeniden doğmasıdır. Ölüm gerçekleştiği zaman, ruh maddeden sıyrılır ve tenleşmeden kurtulmuş olur. Ama ruh, kendisini dünyasal alanlarda esir tutan presprit ile kuşatılmış haldedir. Ruh bu durumdayken, canlılar ve maddî eşya üstünde akışkancasına bir etkide bulunur ve yeniden tenleşinceye kadar «medyum»lar aracılığı ile dile gelir. İspritizma, her insanın daha önce bir varlığı olduğunu ileri sürer ve bunun kanıtı olarak da «hatırlama» olayını gösterir; ayrıca bu inançlara, çeşitli ispritizmacı gruplarına göre değişiklik gösteren bir ahlâk anlayışının da ekler; canlılarla, bu canlılara görünen, onlara yön gösteren ve öğüt veren ruhlar arasında ilişki kurulabileceğini ileri sürer. (Bk. MEDYUM.) *İspritizma,* her zaman tartışma konusu olmuş ve samimî ispritizmacıların yanı sıra şarlatanlar da ortaya çıkmıştır. İspritizma, başka bir isim altında, ölmüşlerin anılması yönünden çok eski zamanlara varan bir davranışı sürdürmekten başka şey değildir. XIX. yy.ın ortasında doğmuş olan ispritizmanın ilk belirtileri önce Hydesville'li metodist Fox ailesinde (1848) ve Rochester'de (A.B.D.) görüldü. Quaker'lerin inançlarına uygun düşen ispiritizma belirtileri hızla çoğaldı. 1853 Yılında, Birleşk Amerika'da binlerce medyumun bulunduğu bilinmektedir. İspritizmaya çoğunlukla taraftar olmayan fizikçilerin ve hekimlerin (Faraday, Horace Greeley) ortaya koyduğu tenkitçi yayımların yanı sıra bir ispritizmacı edebiyatı da ortaya çıktı. A. Jackson Davis, «trans» halinde yazmış olduğu *Tabiatın İlkeleri* adlı kitabını 1847'de yayımladı. Bu eser de Swedenborg'un öğretisine benzer bir öğreti vardır. Fransa'da ise, Allan Kardec, büyük gürültülere yolaçan *Le Livre des Esprits* (Ruhların Kitabı) adlı eserini 1857'de yayımladı. Birleşik Amerika'da Robert Hare, hâkim Edmonds, Daniel Douglas Home, İngiltere'de miss Hayden ve Almanya'da Aksakov, ispritizmanın belli başlı yayıcıları ve savunucularıdır. (L)

İSPRİTİZMACI i. *ispritizma*'dan *ispritizma-cı*). İspritizma ile uğraşan kimse. (M)

İSR i. (ar. *işr*). *Esk.* İz, eser. || Meslek, gidiş. (M)

İSRA i. (ar. *sirāyet*'ten *isrā*), geceleyin yürütme, gönderme). *Esk.* Yürütme, gönderme. || *Leyle-i isra* (veya *şeb-i esra*), Hz. Muhammed'in mi'rac gecesi. (M)

İsra suresi, Kur'an'ın XVII. suresi; 111 ayettir. Mekke'de indirildi. Bazı yorumcular 73. ayetten 80. ayete kadar olan 8 ayetin Medine'de indirildiğini söyler. Surenin ilk ayetinde, Hz. Muhammed'in bir gece yarısında Mirac için Mescidi Haram'dan Mescidi Aksa'ya götürülmesi (İsra) anlatıldığından, bu sureye *İsra suresi* adı verildi. Bk. MİRAC. (M)

İSRAELS (Jozef), hollandalı ressam (Groningen 1824 - La Haye 1911). Amsterdam' da Kruseman, sonra Paris'te Picot'nun öğrencisi oldu. Günlük hayatla ilgili resimler yaptı. Van Gogh'un ilk resimlerini etkiledi (*Köylü Evi,* Dordrecht müzesi). — Oğlu ISAAC (Amsterdam 1865 - La Haye 1934), Bastien - Lepage üslûbunda çalıştı. (*Kışlada Trompet Dersi,* La Haye, Mesdag müzesi.) [L]

İSRAF i. (ar. *seref,* gereksiz harcama'dan *isrāf*). Gereksiz, amaçsız ve yararsız yere mal, zaman v.b.yi harcama; tutumsuz davranış. || *İsraf etmek,* gereksiz harcama yapmak, gereksiz yere harcamak: *Mehtap servetini israf eden, âdeta hacir altına alınacak bir zengine benzerdi* (A. Ş. Hisar).

— *Esk. İsraf-ı kelâm,* söylenen sözleri dinlemeyen veya verilen öğütlere aldırmayan kimselere karşı boşuna söylenen sözler.

— Huk. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *İsraf,* Med. kn. md. 356'ya göre, bir hacir sebebidir. Bununla kastedilen şey, malî durumu aşan ve aynı zamanda, yararsız olan harcamalarda bulunmaktır. Ancak bunun bir hacir sebebi olması için, alışkanlık haline gelmiş olması gereklidir. Yani bir karakter zayıflığı olmalıdır. Yoksa arada sırada lüzumsuz harcamalarda bulunma israf sebebiyle hacir için yeterli değildir. Bir insanın müsrif sayılması için muhakkak sermayesini sarfetmesi gerekli değildir. O kimsenin geçimini sağlayan gelirini gereksiz harcaması da israf sayılabilir.

Med. kn. md. 354, israf sebebiyle hacir altına alınmak için şu şartlardan birinin israf olgusuna eklenmesini arar: 1. kendisini veya ailesini zarurette bırakmak. Yani kendisi veya ailesini, mevcut hayat seviyesinin altına düşürmek; 2. daimî bakım ve yardım ihtiyacı. Yani tek başına normal hareket edememe; 3. başkalarının emniyetini tehlikeye sokmak. İşte israfa bu üç şarttan birinin eklenmesi halinde, müsrif hacir altına alınır. Bk. HACİR.

◆ **İsrafât** çoğl. i. *Esk.* İsraflar, gereksiz yere yapılan harcamalar. (M)

İSRAFİL i. (ibranice k. > ar. *isrāfīl*). Din. İslâm inanışına göre dört büyük melekten biri. (Bu melek kıyamet gününü, öttüreceği boru ile bildirecektir.) || Tevrat'ta ve hıristiyan ilâhiyatında birinci melek mertebesinde göksel ruh. || *Sûr-ı İsrafil,* İsrafil'in kıyamet günü öttüreceği boru: *İzzet bulay ki sur-ı İsrafil uyandıra / Geldi sabah-ı haşre ne saht oldu hab-ı çerh* (İzzet Molla).

Foto. N.Y.T., Grosclaude, Lacey-Lane-Rapho (LAROUSSE)

— DEY. *Sûr-ı İsrafil* (veya *İsrafil sûru*) *gibi*, çok gürültülü ve etkileyici ses.

— **İlâhiy. Bk.** ANSİKL.

— ANSİKL. *İslâm ilâhiyatı*. Çok büyük olduğu söylenen *İsrafil*'in başı arzın üstünde, ayakları yedi kat yerin dibindedir ve dört kanadı vardır. Kanatlarından biri doğuda, biri batıda idi; biriyle vücudunu örter, ötekiyle de kendini Tanrı'nın celâlinden korur. İsrafil'in işi «Levh-i Mahfuz»da yazılanları okumak, onların yerine getirilmesi için görevlendirilen meleğe bildirmektir. Tanrı'nın emriyle sûrunu üflediği zaman bütün evren yeniden dirilecek ve Hakkın divanına çekilecektir.

İsrafil'in yağmurları yağdıran melek olduğuna da inanılır. Tasavvufta, İsrafil, insanın bütün varlığıyle kendini Tanrı'ya vermesinin örneğidir.

Tevrat ve hıristiyan ilâhiyatı: İşaya'ya göre (VI, 2), israfiller, görevleri Tanrı'yı övmek ve ona tapmak olan göksel varlıklardır. Bu peygamber israfilleri üç çift kanatla tasvir eder: birinci kanatla yüzlerini örterler, ikinci çiftle uçarlar, üçüncü çiftle ise ayaklarını örterler. Dinbilimcilere göre dokuz melek sınıfının en yükseği israfillerdir. (ML)

İSRAİL, İsrailoğulları peygamberi Yakub'un lâkabı; *Kur'an*'da yalnız bir yerde adı geçer: «Tevrat indirilmezden önce İsrail'in kendisine haram kıldığı şeylerden başka, yiyeceğin her türlüsü İsrailoğulları için helâl idi.» (Âliimran, 93). [Bk. YAKUB.] (M)

İSRAİL, Yakındoğu'da devlet, Akdeniz kıyısında; 20 850 km²; 2 629 000 nüf. Başkenti, *Kudüs* (181 100 nüf). Başlıca şehirleri: *Tel-Aviv* (394 000 nüf.); *Hayfa* (195 400 nüf); *Ramat Gan* (100 100 nüf).

COĞRAFYA

İsrail devleti britanya mandası altındaki eski Filistin'in batı kısmını içine alır. İngilizlerin ülkeyi terketmesinden ve İsrail ile Arap lejyonu arasındaki savaştan sonra (1947), 1949'da Birleşmiş Milletler Teşkilâtı Karma Mütareke komisyonu tarafından geçici bir sınır çizildi. Bu sınır Şeria ırmağı ötesinden batıya doğru Ürdün lehine iyice içeri girer ve Kudüs'ü ikiye böler. Güneye doğru İsrail toprakları bir üçgen şeklinde Akabe körfezinde Eilat'a sokulur; güneybatıda mütareke çizgisi Gazze'yi Mısır'a bırakır.

● *Fizikî coğrafya.* Kuzeydoğuda, Yizreel Esdraelon çöküntüsüyle Şeria hendeğine açılan ülke, güneydoğuda sarp fay bayırlarıyle Lût gölü kenarında yükselir. Batıda ise tersine kalkerli, taşlı ve kuru yaylalar basamaklar halinde Akdeniz'e doğru alçalır. Güneyde Necef çölü, volkanik engebeler ve kırıklarla sınırlanmış billûrlu kütleler taşıyan bir ovadır. Necef'te yağmurların azlığı (yılda 200 - 500 mm arasında), hiç bir mevsimde düzenli olmayışı ve Akdeniz yazlarının kuraklığı, tarımı sulama imkânlarına bağlı kılar. *Tevrat*'ın yazıldığı yıllarda birçok sulama kanalı ve kuyusu bulunan Filistin, Doğu'da dillere destan olmuştur. Birbirini takip eden istilâcılar ve göçebe bedevîler tarafından tah-

İSRAİL arması

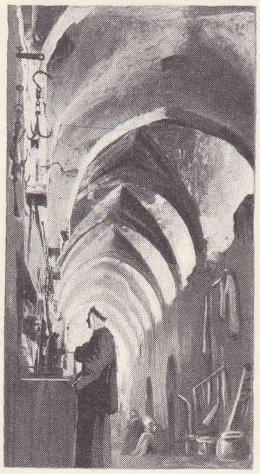
Kudüs'te çarşı

Tel-Aviv

rip edilen bu sulama şebekeleri, Siyon hareketinin öncüleri tarafından onarıldı, yeni su yolları da yapıldı. (Yarkon'un Necef'e doğru akıtılması.)

● *İktisadî ve beşerî coğrafya.* Yahudilerin İsrail'e göçü, 1882'de Rusya'daki pogromlardan sonra başladı. Ama kesin göç hareketine gazeteci Theodor Herzl önayak oldu. Dünyanın her tarafındaki yahudi topluluklarının ve zenginlerinin bol yardımı, bir Millî Yahudi fonunun doğmasını sağladı; bu fon, göçlerin ve Filistin'de satın alınan toprakların masrafını karşılıyordu. 1918'de Filistin'de 60 000'i bulan yahudî sayısı, 1940'ta 90 000 kişiye ulaştı. Bu sayı o tarihten bu yana dört kat arttı; artışın sebebi, Orta ve Doğu Avrupa'daki yahudi topluluklarının, daha yakın tarihlerde Doğu ve Kuzey Afrika Yahudilerinin ülkeye taşınmasıdır. Araplar ülkeyi topluca terkettikleri için bugün İsrail devleti nüfusunun yüzde 89'u musevî, yüzde 7'si müslüman, yüzde 3'ü ise hıristiyandır.

İSRAİL
ekonomi haritası

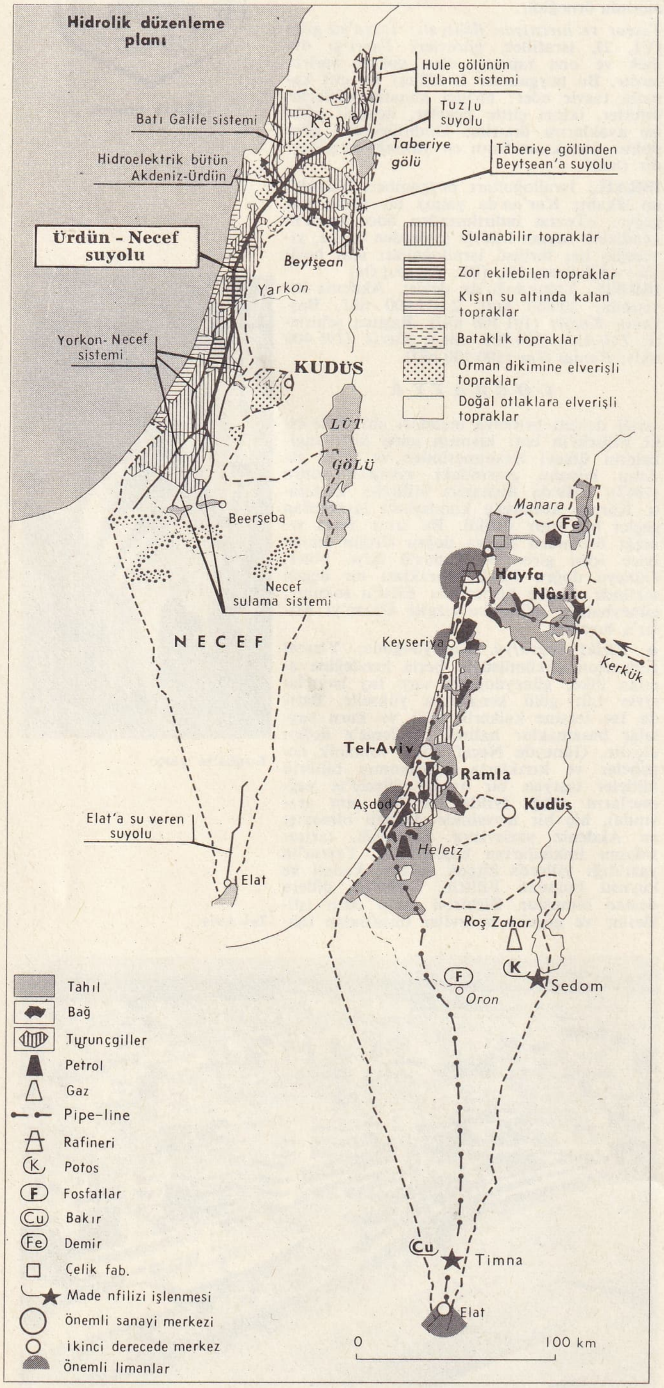

Bu yeni nüfus, bilginler, teknisyenler, özellikle de eski yerlilerinden çok daha gelişmiş köylü ve işçilerden meydana gelir. Tarım metotları değiştirilmiştir: ekili alanların genişletilmesi ve toprak veriminin arttırılması kolektivist işletmeler tarafından yürütülür. Kıyı ovaları yeniden çok geniş bir meyve bahçesi halini almıştır; bu ovalarda turunçgiller, hurma ağaçları, meyve ağaçları, bağlar, arpa ve buğday tarlaları birbirine karışır; yaylalarda tahıl tarımı ağır basar; bir yeniden ağaçlandırma planı da gerçekleştirilme yolundadır. Sermaye bolluğu ülkenin sanayileştirilmesini sağlamıştır.

Kömür ve demir yoktur, ama Lût gölünden çıkarılan kükürt, nitrat ve fosfatlar, kimya sanayiinin hammadde ihtiyacını karşılar. İsrailli uzman işçilerin bir kısmı, çeşitli sanayi tesislerinde çalıştırılır; bu tesislerde (ecza laboratuvarları, gözlük camı fabrikaları, elmas yontma yerleri, elektrik malzemesi ve plastik madde fabrikaları) yüksek fiyatlı malzemeler imal edilir.

Fakat, bu ürünlerin ihracı, açık veren ticarî bilançoyu denkleştirmeğe yetmez.

HAYAT SEVİYESİ VE İKTİSADÎ GELİŞME

Yerleşmenin başlangıcında, ilk siyon'cu toplulukların hayat seviyesi çok düşüktü. Yarı feodal bir tarım ekonomisinin hüküm sürdüğü ülkenin kuzeyi, bulaşıcı hastalıklarla dolu bir bataklık haline gelmişti; bunun sebebi Beyrut ve İskenderiye'de oturan mülk sahiplerinin toprağın değerlendirilmesini umursamamalarıydı. Güney kısım, sulama yokluğu yüzünden çöle dönmüştü; ormanların ortadan kalkması, tepelerin aşınmasına sebep oluyordu. Sanayi ise kurulmamıştı. Bu yüzden Filistin'in bu geri ekonomisi, yeni yapısal kurumların (ilk öncülerin kurduğu kolektivist çiftlikler) yerleşmesini engelleyecek durumda değildi. Bu ilk öncülerden sonra birçok göçmen dalgasıyle ülkede daha değişik iktisadî teşkilâtlanmalar ortaya çıktı. Başlangıçta kibbutz'ların somutlaştırdığı «işçi ekonomisi»ne yeni gelenlerin yerleşmesini sağlamlaştıracak en uygun formül gözüyle bakıldı; iktisadî gelişme arttıkça, kapitalist formüller ortaya çıktı, ama bu formüller komün ve kooperatif tipindeki kesimi zayıflatmadan uygulandı.

İsrail ekonomisinin en orijinal yanı kibbutz'tur; kibbutz'larda kolektivist ilkeler yalnız üretim metotlarına değil, beslenmeye ve ev hizmetlerine de uygulanır. Bu kolektif ekonomi biçimi çeşitli sebeplerden ötürü zorunluydu: tarım bilgileri hayli az olan göçmenlerin yardımlaşma zorunluğundan doğan teknik sebepler; yabancı sermayenin çöle yatırım yapmak istememesinden doğan iktisadî sebepler; kendi başlarına bırakılan kişilerin yağmacı akınları karşısında savunucusuz kalmalarından ileri gelen stratejik sebepler; özel teşebbüs için çalıştıkları duygusuna kapılan insanlarda, sadece kazanç hırsının bu derece sert bir hayata katlanmağa yetmemesine bağlı olan psikolojik sebepler. Bununla birlikte, israil ekonomisi kibbutz'luk sayesinde sağlamlaştıkça, yeni gelen göçmenler daha geleneksel formülleri benimsediler. Böylece daha ferdiyetçi başka kooperatif tipleri gelişti: aile işletmeleri (aile tarım araçlarının sahibidir ve toprağını istediği biçimde işler) olan *moşav ovdim;* kibbutz ve moşav ovdim arasında bir geçiş olan *moşav şitufi;* küçük mülk sahipleri köyü *moşav; özel* mülkiyete dayanan *moşeva.* Ama bütün bu işletmelerin kibbutz ile ortak yanları vardır: toprak İsrail Millî fonu'nundur (Keren Kayemet Leisrael); alım satım sendika merkezindeki kooperatifler aracılığıyle yapılır; özel ticaret yoktur. Kibbutz'çuluk ve moşav'cılık Histadruth'ta toplanmıştır; Histadruth işçilerin yüzde 75'ini toplayan, tarım üretiminin yüzde 73'ünün ticaretini yapan ve hemen bütün besin işletmeleri, yapı işletmeleri ve karayolu ulaşımını elinde tutan sendika merkezidir. Bu iktisadî gücün karşısında kapitalist blok vardır (Sanayiciler birliği; Tarım Mülk Sahipleri birliği; Turunçgil Üreticileri ve İhracatçıları sendikası). Bu blok iktisadî bakımdan daha güçlü (millî üretimin yüzde 75'i), ama siyasî açıdan daha güçsüzdür; çünkü geniş bir sınaî işletmeye dayanmaz ve tarımın kolektivist veya kooperatif kesimini kontrol edemez. Bu iki kesim israil ekonomisinin, halkın hayat seviyesinin yükselmesine katkıda bulunan dinamik unsurunu meydana getirir. Ama bunların yanı sıra frenleyici unsurlar da gelişmektedir: küçük ticaret ve el sanatları aşırı hızlı ve kontrolsuz göçler yüzünden yayılmıştır. Bunun sonucu olarak israil halkının meslekî yapısında bir dengesizlik görülür: birinci kesim (tarım) yüzde 18; ikinci kesim yüzde 20-30; üçüncü kesim yüzde 50-60. Üçüncü kesimin bu irileşmesi, İsrail gibi kuruluş halindeki bir ekonomide anormal bir olay dır. İsrail'in kalkınma seviyesi yüksektir. Düzenli olarak yükselen kişi başına gerçek gelir miktarı 580 A.B.D. dolarına eş değere ulaşmıştır. Öğretim ve sağlık dereceleri yüksektir. Gelirlerin dağılımı da oldukça eşitçedir: ne aşırı bir yoksulluk vardır, ne de aşırı bir zenginlik.

Bununla birlikte genç devlet azgelişmiş ülkelerin bütün sıkıntılarını çeker: üretim halkın ihtiyacına oranla geridir; bu geriliğin başlıca sebebi ticaret dengesinin açık vermesi ve nüfusun aşırı bir hızla artmasıdır. Göçmen akını üretimin çok çabuk artırılmasını gerektirir. Devlet büyük yatırımlar yapmak zorundadır; üstelik göçmenlerin birçoğu teknik bilgilerden ve gerekli meslekî bilgi ve tecrübeden yoksun olduğundan, ülke şartlarını benimsemelerde ağır olmaktadır. Bu benimsemeyi hızlandırmak için devlet, yatırımların payını önemli ölçüde yükseltmek zorunda kalmış, bu da tabiî enfasyon eğilimlerine yolaçmıştır. 1950'den beri gayrısafi yatırım miktarı ülke millî gelirinin yaklaşık olarak yüzde 35'ini çeker. İç tasarruf da böyle bir yatırım programını karşılamağa yetmez. Yabancı sermaye ithali kaçınılmaz bir hale gelmiştir.

Üstelik İsrail'in iktisadî kalkınması, elde yatırıma ayrılmış yeterli hacimde sermaye bulundurmağa değil, yatırımların isabet derecesine bağlıdır. Bu öncelikler yalnız kullanılabilir sermaye hacminin sınırlanması açısından değil, ödemeler dengesinin açığı bakımından da zorunludur; her yatırım projesini dış hesaplar dengesindeki yansımaları açısından incelemek gerekmiş, eldeki kaynakların daha iyi kullanılmasını sağlamak için (üstelik eldeki sermayenin bir kısmı askerî amaçlara harcandığından) bir kontrol sistemi kurulmuştur. 1955'ten beri devlet hem yüksek bir kalkınma yüzdesini tutturmak, hem de paranın istikrarını sağlamak için bir para siyasetine (bankaların hisse senetleri) başvurarak bir yatırımlar merkezi kurdu. Bu merkezin faaliyeti iki zorunluğu karşılar; ihracatı geliştirerek ticareti dengelemek ve gereksiz ithalâtı frenlemek; iç tasarrufun ve milletlerarası özel sermayenin, birtakım istisnaî gelir ve bağışların (sermayelerin ülkeye geri çekilmesi; alman tazminatları; dışta ve A.B.D.'deki yahudi teşkilâtlarının bağışları; milletlerarası teşkilâtların verdiği borçlar v.b.) yerini almasını desteklemek. Bununla birlikte mahallî tasarruf da yabancı sermayeler gibi, ülke için hayatî olmayan yatırımlara yönelmeğe devam eder; iç tasarruf, lüks apartmanlar, toprak, altın satın almağa, yabancı sermaye ise hemen kâr sağlayan tüketim sanayiine yönelmiştir. Ülkenin kuruluşundan beri güçlükle önlenen enflasyon da yatırımın bu verimsiz yönelişini artırır.

İktisadî gelişme, son on yıldır hiç değilse 1965'e kadar hızlı bir ritimle devam etti; birçok yardım arasında, Batı Almanya'nın savaş tazminatı olarak verdiği paralardan yararlanıldı. 1958-1965 (dahil) arasında sabit fiyatlı gayrısafi iç hasıla yüzde 93 arttı, böylece yeni yıllık artış yüzde 10'u buldu; nüfusun hızlı çoğalışı yüzünden kişi başına gayrısafi hasıla ancak yüzde 50 artabildi (yılda yüzde 5'ten fazla), 1965'ten sonra ortaya çıkan enflasyon eğilimlerine karşı (1965'te fiyatlarda yüzde 5 yükselme), krediler azaltılarak, ücret artışları sınırlanarak mücadele edildi. Ama bu tedbirler iktisadî gelişmenin yavaşlamasına sebep oldu. Özellikle yıllardan beri his-

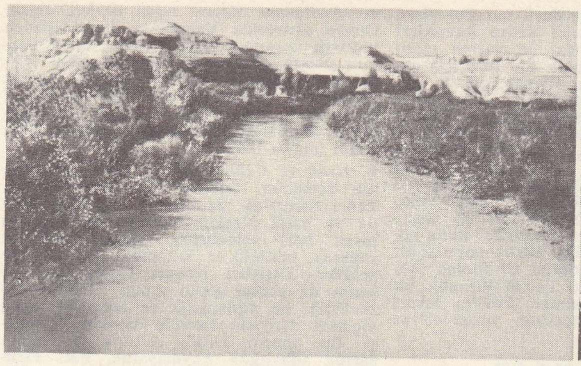

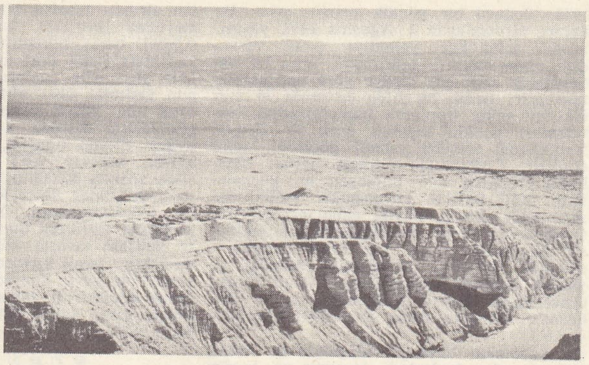

solda, Eriha ile Amman arasında Ürdün nehri; sağda, Ölü deniz

sedilen yabancı yatırım azalmasını kısmen karşılaması beklenen kamu yatırımlarını artırarak (1967) kalkınmayı yeniden hızlandırma yolları araştırıldı. 1958'den beri nüfus üçte bir çoğaldı. Bugün tabiî fazlalık göç dengesinin pozitif bakiyesini çok aşmıştır. 1965'te doğum oranı binde 25'in üstündeydi; ölüm yüzdesi dünyanın en düşüklerindendir (binde 6,5). Aynı yıl ülkeye göçenlerin sayısı 25 000'i aşmadı. Arap asıllı halk, yahudilerden daha hızlı çoğalarak, 1966'da toplam nüfusun yüzde 12'sini buldu. Genel nüfusun yüzde 80'ini barındıran şehirlerin bazılarında nüfus (özellikle Beerşeba), 1958-1965 arasında yüzde 70'ten çok arttı. Aynı dönem içinde sanayi üretimi yüzde 142, yani eşine ancak Japonya'da rastlanan yılda yüzde 15 oranında bir hızla çoğaldı. Gelişme, özellikle maden çıkarma (Sedom'da potas üretimi 1958'den beri üç kat çoğaldı; petrol üretimi iki kat arttı ama henüz azdır; Eilat yakınında Timma'da 1960'ta başlanan bakır üretimi 10 000 t'u aşar), dokuma (pamuk ipliği üretimi 1958-1964 arası iki kattan çok arttı), kimya (toplam üretimin değeri altı yılda yüzde 150 arttı) ve makine yapımında hızlı oldu. Elmas sanayii bugün genel ihracatın üçte birinden çoğunu sağlar. Sınaî kalkınma yoğunluğunu ortaya koyan elektrik üretimi, 1958-1965 arası (bu son yılda 4 tW/saat'ten fazla) yüzde 135 çoğalmıştır. Fransız yardımıyle Beerşeba yakınında, Dimona'da kurulan nükleer reaktör, özellikle askerî amaçlarla kullanıldığından ürettiği elektrik termik asıllıdır.

Tarım üretimi de bugün 400 000 hektardan çok toprağı besleyen sulama sisteminin geliştirilmesi sayesinde hızla arttı (1958-1964 arası toplam üretim değerinin yüzde 50'sinden çoğu). Özellikle tahıldan çok (buğday ve arpa), ticarî değeri yüksek ürünler gelişti: turunçgiller (portakal), şarap ve şeker pancarı üretimi 1958'den beri iki kattan çok arttı. Faal nüfusun yüzde 15'ini çalıştıran tarımın gelişmesine rağmen, faal nüfusun yüzde 30'unun millî hasıladaki payı giderek azalmaktadır (1965'te yüzde 9). Ticaret dengesi, öteden beri geniş ölçüde açık verir; ama 1955'te yüzde 35'ten az olan ithalât kefaleti oranı 1963 ve 1965'te yüzde 50'yi aşmıştır. Gelişmesine rağmen meyve tarımının ihracattaki payı azalmaktadır (1958'de yüzde 40, 1964'te ancak yüzde 20); buna karşılık elmasınki yüzde 20'den yüzde 35'e yükselmiştir. İthalâtta ise mamûl eşya (hayat seviyesinin yükseldiğini gösterir) ve sanayide kullanılan hammaddelerin (petrol ve özellikle elmas) payı çoğalmıştır. İsrail'in alışveriş yaptığı başlıca devletler A.B.D. ve Büyük Britanya'dır. Bugün *Hayfa* (1965'te Tel-Aviv'in yerini aldı) ve Eilat (yeni bir petrol rafinerisinin merkezi) limanlarından geçen ticaretin yarısından çoğunu millî filo sağlar.

Hayat seviyesi oldukça yüksektir. Kişi başına ortalama gelir 1965'te 1 000 doları aşmıştır; ama aşırı sosyal farklılıklar (nüfusun yüzde 10'u millî hasılanın yüzde 50'sini alır) devam etmektedir. Genişlemenin sürdürülmesinde bugün çeşitli meselelerle karşılaşılmıştır: kalkınma ritminin hızı, sosyal farkları artıran bir enflasyon doğurdu; satın alma gücünün yükselmesi, kalkınmakta olan turizmin gelirleriyle (1960'ta 180 000; 1965'te 300 000 turist), azalmakta olan dış sermaye akınının kapatamadığı önemli ticaret dengesi açığını devam ettirerek ithalâtı büyük ölçüde artırdı; hızlı nüfus çoğalması, iş yaratma meseleleri doğurdu (1967'de 100 000 kadar, yani faal nüfusun onda biri kadar işsiz vardı), üstelik arap azınlığın benimsenmesi de gerçekleştirilemedi. Tarımın kalkınmada karşılaştığı bugünkü zorluk (en başta su kıtlığı) hesaba katılırsa, gelişmenin devamı için sanayileşmenin daha büyük hacimli olması gerektiği anlaşılır; ama bu, millî yatırımların artırılmasına, yani bir üretici yatırım siyasetine ve tüketim maddeleri ithalinin kısılmasına bağlıdır. 1967 Kasımında sterlinin devalüasyonuna bağlı olarak para değerinin yüzde 14,3 düşürülmesinin amacı, ingiliz pazarını (1965'te israil ihracatının yüzde 12'si) elde tutmaktır. Devalüasyon, gerekli sertlik siyasetinin yürütülmesini de kolaylaştıracaktır.

TARİH

İsrail'in bağımsızlığı (14 mayıs 1948) kaynağını, siyon'cuların XIX. yy. sonundan bu yana harcadıkları çabadan alır. Bu çabanın amacı 1880'den itibaren özellikle Almanya ve Rusya'da yahudi aleyhtarlığının gittikçe artışı karşısında, Diaspora (Filistin dışı) Yahudilerine yeniden bir vatan yaratmaktı.

M.S. 132-135 sıralarındaki dağılıştan sonra (bk. İBRANÎLER) birkaç yahudi topluluğunun kaldığı Filistin bu iş için biçilmiş kaftandı. Evrensel Yahudi birliği («Siyon âşıkları») yeniden bir yahudi köylü sınıfı yaratabilmek amacıyle burada tarım kolonileri kurdu (1870'ten 1896'ya kadar 17 tane) ve baron Edmond von Rotschild, Ekron (Mazkoret Batya) ile Rişon-el-Zion kolonilerinin kurulmasını destekledi. Siyon'cu hareketin kurucusu Theodor Herzl, I. Siyon kongresinde (3 eylül 1897) elli yıl geçmeden yahudi devletinin kurulacağını bildirdi; yahudi Millî bankası ve Yahudi Millî fonu bu amaçla kuruldu. İlk öncüler Filistin'de «bulundukları ülkede yaşayamayan veya yaşamak istemeyen yahudiler» için yeni bir vatan kurmak istiyorlardı; bu yüzden başlangıçta yalnız Osmanlıların kabul ettiği Orta veya Doğu Avrupa Yahudileri iki milletlerarası karar sonunda Filistin'e daha kalabalık bir grupla geldiler; Hayim Vayzman'ın yönettiği müzakereler sonucunda alınan birinci kararda (Balfour bildirisi, 2 kasım 1917), Adanmış Topraklar üzerinde yahudi halkının millî bir devlet kurması kabul edildi; ikinci kararda Milletler cemiyeti bu amaçla Büyük Britanya'ya Filistin mandasını verdi. O tarihten sonra Yahudi bürosu, Büyük Britanya nezdinde yahudi halkının çıkarlarını temsil etmeğe başladı (1922). Naziliğin iktidarı ele geçirmesi, Almanya ve bazı batı avrupa ülkelerindeki yahudilerin Filistin'e gitmesini sağladı; ama Araplar bu göçe zaman zaman silâhla karşı koyduklarından Büyük Britanya, göçü durdurdu (mart 1940). Nazilerin zulümleri (Avrupa'da yaşayan 9 500 000 yahudinin 6 000 000'dan çoğu Hitler'in emriyle yok edildi) Yahudileri, kuvvete bile başvurarak Filistin'e göç etme yönünde sınırsız hakkı istemeğe zorladı. 1943'ten itibaren *Haganah* (Siyon teşkilâtına bağlı savunma gücü) İngilizlere karşı tehlikeli bir gerilla hareketine girişti, sonra bir gizli göç şebekesi düzenledi; bu şebeke, *Exodus* olayıyle (1947 yazı) dünyaca tanındı; tedhişçi teşkilâtların eylemi de (İrgun Zwai leumi ve Stern grubu) meselesine siyasî bir çözüm yolu bulunmasını kaçınılmaz kılıyordu.

Yahudilerle Arapları uzlaştıramayan Büyük Britanya, Birleşmiş Milletler teşkilâtına başvurdu; teşkilât kutsal toprakların bir yahudi devleti ve bir arap devleti arasında bölüşülmesine karar verdi (kasım 1947). Kudüs şehri ise, Birleşmiş milletlerin kontrolunda milletlerarası bir bölge olacaktı.

Araplar bu tasarıyı reddedince hemen iç savaş patlak verdi. Yahudilerin kurduğu 13 üyeli yürütme komitesinin (nisan 1948) başkanı David Ben Gurion, Britanya mandasının sona ermesinden az önce (15 mayıs saat 24 00) İsrail devletinin bağımsızlığını ilân etti (14 mayıs). Dünyanın başlıca devletleri tarafından (A.B.D., S.S.C.B. v.b.) tanınan 65 000 kişilik bu küçük devlet arap ülkelerinin hücumuna karşı koydu (bk. İSRAİL-ARAP SAVAŞI); ama Birleşmiş Milletler teşkilâtının müdahalesine rağmen (Kudüs'te arabulucu kont Folke Bernadotte'un öldürülmesi, 17 eylül 1948), 1949 ateşkesine (şubat-temmuz) kadar savaş devam etti. Ateşkes ile, İsrail'e 1 000 km'den çok sınır tanınıyor ve Kudüs ikiye bölünüyordu: kutsal bölgeler Ürdün'e; yeni şehir (başkent oldu) genç devlete verildi. İsrail 1958'de Birleşmiş Milletler teşkilâtına alındı.

Sürekli sınır çatışmalarına ve Arap birliğinin uyguladığı ablukaya rağmen İsrail devleti bir yandan ordusunu güçlendirir ve ekonomisini geliştirirken, bir yandan da birçok meselesini halletme yolunu tuttu. İlk iş olarak önce, geçici (Millî meclisin kabul ettiği temel yasalar, 19 mayıs 1948) sonra kesin (Anayasa ve kanun yapıcı bir Knesset'in mutlak çoğunlukla seçilmesi, 25 kasım 1949; ilk cumhurbaşkanı Hayim Vayzman'ın beş yıl süreyle seçilmesi, 17 şubat; anayasa değerinde temel yasaların kabulü) kurumlar yarattı. Bu demokratik kurumların yolaçtığı yoğun siyasî çalışmalarda, 1949-1951, 1955 ve 1959 seçimlerini kazanan ve güçlü işçi merkezi Histadasoult tarafından desteklenen Mapai (İsrail Sosyalist partisi) ağır bastı. Partinin önderleri Moşe Şaret (1953-1955) ve özellikle David Ben Gurion (1948-1953 ve 1955-1961) bazen merkez sağ (ilericiler) ve sağ grupların, merkez sol sosyalist toplulukların (Ahdort Ayoda ve Mapai) ve hemen her zaman dinî milliyetçi (Mizrahi), hattâ Ortodoks partilerin (Paole Agudath Yisrael) desteğiyle koalisyon kabineleri kurarak hükûmete 1948'den beri başkanlık yaptılar. Hayim Vayzman ölünce, Mapai, cumhurbaşkanlığına kendi adayı Ben Zvi'yi seçtirdi (1952); o sırada başlıca muhalefet gücü, Menahem Begin'in Herouth (Hürriyet hareketi) partisiydi. Begin, İrgun'un eski önderidir ve İsrail'i eski Şeria ırmağı sınırına kavuşturmak istemektedir. Özellikle evlenme ve boşanma alanında bir yandan modern bir devletin gerekleri ile Musa kanunlarınınkileri (özellikle karma evlenmelerin yasaklanması, aynı zamanda da kadının erkekle eşit kılınması [1951]) bağdaştırma, bir yandan da hıristiyan ve müslüman halkların haklarını koruma zorunluğu ikinci derecede güçlüklere yolaçtı. Bu durum, dinî partilerle işbirliği yapmayı ve millî hayatta bütünleşme (iki resmî dilden biri Arapçadır) siyasetinin hazırlanmasını gerektirdi. Ayrıca Filistin'in hemen bütün dünya yahudilerine açılmasıyle (15 mayıs

İSRAİL devletinin kuruluşu

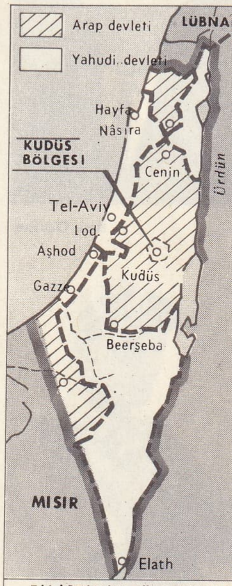

FİLİSTİNİN BÖLÜŞÜLMESİ PLANI B.M.T. 1947

İngiliz mandası altında Filistin'in sınırı

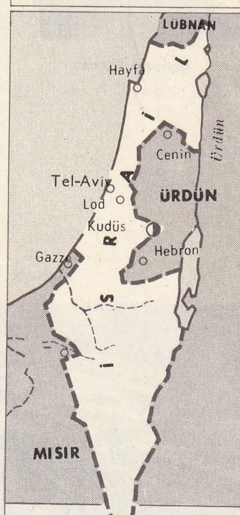

1949 ZAFERİNDEN SONRA İSRAİL HUDUTLARI

Foto. Viollet, Weiss-Rapho (LAROUSSE)

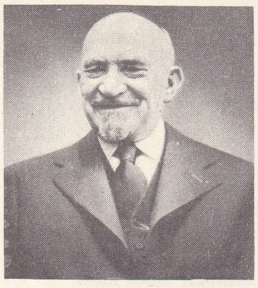

Vayzman

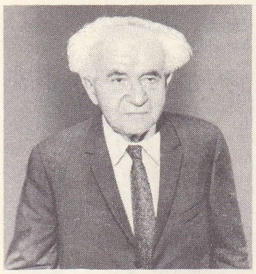

Ben Gurion

general Dayan

kibbutz

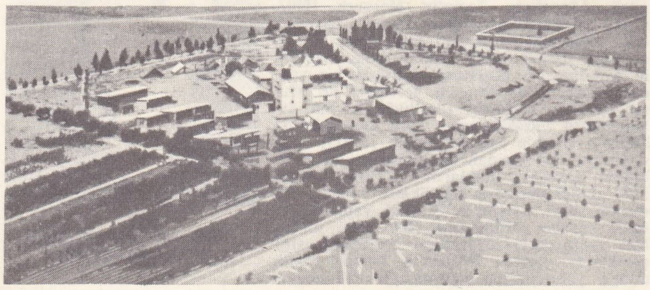

1948) üçüncü bir güçlük ortaya çıktı. Bu kararı tamamlayan 1 Ağustos 1952 yasası, İsrail'e gelen her yahudiye israil vatandaşı olma hakkını tanımakta, ama bu vatandaşlığı dinî bir ölçüye göre tanımlamamaktadır. İsrail, on yılda en aşağı 74 ayrı ülkeden gelen (toplama kamplarından kurtulanlar, uçakla taşınan Irak ve Yemen Yahudileri) 950 000 yahudi göçmeni kabul etmiştir. Çoğunlukla parasız pulsuz olan, hattâ İbranîce bile bilmeyen bu göçmenlerin millî birlikte kaynaşması 1960'ta tamamlandı. Bu iş, büyük çabalar gerektirdi (başlangıçta besin maddelerinin kısıtlanması; ilköğretim [5-14 yaş arası çocuklara mecburî öğretim]; ortaöğretim, meslekî ve yüksek öğretim kurumlarının [İsrail İbranî üniversitesi, Hayfa Politeknik okulu, Rehosot'ta Waynan Bilim enstitüsü] kurulması v.b.).

Bu çabaların başarıya ulaşması ile İsrail ihtiyacı olan kadrolara kavuştu ve bugün iktisadî hayatlarını değiştirmek isteyen afrika ve asya ülkelerine teknik yardım yapacak hale geldi; ayrıca afrikalı-asyalı stajyerler için enstitüler de kuruldu.

Böylece İsrail, Yakındoğu'nun en dinamik ülkelerinden biri haline geldi. Buna karşılık, bir katılmama siyaseti uygulamak istemesine ve hiç bir bloka katılmamış olmasına rağmen İsrail, ideoloji bakımından Siyon'culuğa karşı olan doğu ülkeleriyle batı ülkeleri kadar iyi ilişkiler kuramadı. Özellikle Arap birliğinin ablukasını kaldırtamadı: 1949 ateşkesi henüz barış antlaşmasına dönüşememiş, Şeria ırmağı sularından ortaklaşa yararlanma planı uygulanamamıştır; Moşe Dayan'ın başarılı Sina seferine rağmen (1956), Mısır Süveyş kanalını israil gemilerine kapatmağa devam etmektedir. Komşularıyle ilişki kuramayan İsrail, başlıca çabalarını topraklarının değerlendirilmesine harcamakta ve bu yoldan en büyük meselesinin (arap ülkeleriyle barış) çözülmesine yardımcı olacağını düşünmektedir. Bk. İBRANİLER, YAHUDİ, SİYON'CULUK.

Ancak 6 haziran 1967 savaşından sonra İsrail kuvvetleri Süveyş'in doğu yakasına yerleştiler. B.A.C. bunun üzerine kanalı trafiğe kapattı. Rogers planının kabulünden, arabulucu Jarring'in çabalarından ve A.B.D. dışişleri bakanı William Rogers'ın Kahire'yi de içine alan gezisinden sonra kanalın açılması yolunda harcanan çabalar arttı.

Askerî tarih

İsrail ordusu veya Zahal, yeni İsrail devleti kurulur kurulmaz (1947) ülkenin bağımsızlığını komşu arap devletlerine karşı savunmak zorunda kaldı. Başarı ile sonuçlanan 1948-1949 çarpışmaları sırasında güç kazandı. Bu savaşlardan Haganah'ın düzenli bir ordu haline sokulan kuvvetlerinden (60 000 kişi) ve Haganah dışı gruplardan (Irgun, Stern v.b.) yararlanıldı. Bunlar iki dünya savaşı sırasında kurulan siyonist askerî kuruluşların geleneğini sürdürüyordu. Çanakkale'de çarpışan siyonist katırcı birliği (1915), sonradan İsrail cumhurbaşkanı olan Ben Zvi ve Trumpeldor'un Filistin'deki Allenby harekâtı (1917-1918) için topladıkları Royal Fusilier'nin Yahudi lejyonu, 1942-1945 arası İtalya, Suriye ve Afrika'da çarpışan VII. İngiliz ordusunun yahudi tugayı İsviçre sistemine dayanan 14-18 yaş arası bir mecburî askerî hazırlık dönemiyle başlayan öğretim, ordulara göre değişik süreli aylara bölünmektedir. Dördüncü aydan sonra birlikler sıra ile karayollarında veya tarım işletmelerinde (daha çok sınır kibbutzimlerinde) kullanılırlar, sınırdaki kibbutzimlerde sürekli olarak silâh altında tutulan bir öncü karakol dizisi meydana getirirler. İsrail kadın kuvvetleri (Chen), barış zamanında, 18 yaşına giren kadınları yirmi dört aylık bir süre için askere alır. Aile anaları dışında, askere alınan kadınlar otuz altı yaşına kadar yılda otuz gün yedek askerlik yaparlar. Savaş gönüllüleri dışında kadınlar yeteneklerine uygun işlerde (ulaşım, muhabere, levazım, sağlık, kurmay v.b.) kullanılırlar. 1960'ta silâh altında 80 000 erkek vardı. Bunlar 4'ü motorlu olmak üzere 9 piyade tugayı halinde gruplaşmışlardı. Yedeklerde 30 tugay meydana getirecek durumdadırlar. Buna göre 900 000 savaşçı silâh altına çağrılabilir demektir. İsrail kuvvetlerini 27 filoluk (400 uçak) bir hava kuvveti ile 30 birimlik bir savaş donanması tamamlar. 1960'ta askerî bütçe, İsrail millî bütçesinin yüzde 40'ına ulaşıyordu.

KURUMLAR

İsrail bir cumhuriyettir. Cumhurbaşkanı meclis tarafından beş yıl için seçilir. Bu meclisin (Knesset) 120 üyesi vardır. Üyeler gizli ve genel oy ile dört yıl için seçilirler. Hükûmet, meclise karşı sorumludur ve kanunları yürütme yetkisini meclisle birlikte elinde toplar.

Büyük millî bir toplumsal kuruluşlar arasında şunları sayabiliriz: *Yahudi ajansı*, 1922'de S.D.N. tarafından tanındı, Filistin'e yahudi göçünü teşvik etmek amacıyle kurulmuştu; *Keren Kayemet Leisrael* veya *Yahudi Millî fonu* (1901'de kuruldu), yahudi halkı için toprak satın aldı ve değerlendirilmesini sağladı; *Keren Hayessod* veya *Yatırım ve Yeniden İmar fonu* (1920'de kuruldu) yatırım teşkilâtı, ülkenin iktisadî kalkınmasını paraca sağlar; *Histadrouth* (1920'de kuruldu), sendika merkezi, ücretlilerin yüzde 70'ini kapsar.

● *Siyasî buhranlar.* İç planda cumhurbaşkanı Ben Gurion'un (1955-1963) tutumu siyasî bir buhrana yolaçtı. Gerçekten, Ben Gurion, partisinin üyeleriyle üç defa anlaşmazlığa düştü. 1959'da bakanlarının dördü tarafından istifaya zorlandı. Bu buhran 3 kasım 1959 seçimlerinde Mapai milletvekili sayısının 40'tan 47'ye yükselmesiyle atlatıldı. 1960'ta, Mapai partisinin «eskileri», Moşe Dayan, Abba Eban ve Eşimon Peres'in temsil ettiği yeni nesilden siyasetçilerin hükûmete alınmasına karşı çıktılar. 1960 Eylülünde Lavon olayının patlak vermesi, Ben Gurion'un yeniden istifa etmesine (31 ocak 1961) yolaçtı. Üç partinin hemen koalisyon hükûmetinden çekilmesine, 15 ağustos 1961 seçimlerinde 5 milletvekilliğini kaybeden Mapai'nin zayıflamasına rağmen, Ben Gurion, hükûmeti iki kere daha kurmayı ve maliye bakanı Levi Eşkol lehine, kendi isteğiyle, başbakanlıktan ve savunma bakanlığından ayrılıncaya kadar (1963), iktidarda kalmayı başardı. Ben Gurion'un Mapai partisinin genç unsurlarıyle birlikte (Moşe Dayan ve Eşimon Peres) yürüttüğü ve Mapai ile Anduth Avoda (mayıs 1965) partilerinin siyasî ittifak yaparak yeni bir parti (Rafi partisi) kurmalarıyle (mayıs 1965) sonuçlanan kişisel çabası, İsrail'in iç siyasetini karıştırdı. O tarihten sonra iki rakip partiye bölünen İsrail İşçi birliği, iki sağcı partinin (Heruth ve Liberal parti) birleşmesi ve büyük bir muhafazakâr parti kurması ile buhrandan daha da zayıflamış olarak çıktı. Bununla birlikte Mapai ile koalisyon yapmadan hiç bir parti çoğunluğu sağlayamadığı için Levi Eşkol iktidarı elinde tuttu.

● *Irk ve din ile ilgili meseleler.* Bir başka sıkıntı kaynağı da devlet ve idarede yüksek mevkilerin avrupalı yahudilerin elinde olması, buna karşılık nüfusun yüzde 75'ini meydana getiren ve yeterli bir kültüre ulaşamamış olan afrika ve asya kaynaklı unsurların sorumluluklar yüklenmek istemeleridir. Ayrıca, hahamların desteği ve kontrolu altında Musevî yasasının hükümlerine tam olarak uyulmasını isteyen aşırı dinci yahudilerin (nüfusun sadece yüzde 20'si) tutumuna gittikçe laikleşen ve iktisadî meselelerin çözümü ile ilgilenen halk, güçlükle katlanmaktadır.

Aslında bu iç buhranların etkilemediği hükûmet, 8 kasım 1966'da Arapların çoğunlukta olduğu bölgelerde (290 000 kişi, yani ülke nüfusunun yüzde 12'si) askerî yönetimi kaldırdı.

● *«Eichmann olayı».* İsrail devleti, İkinci Dünya savaşında Yahudilere karşı işlenen suçların cezasını, hâlâ serbest kalan bazı sorumlulara çektirecek kadar kendini güçlü hissetmektedir. İsrail ajanları, yahudi katliamının sorumlusu olan S.S. şefi Adolf Eichmann'ı Arjantin'den kaçırdılar. Eichmann yargılandı (nisan-aralık 1961) ve idam edildi (mayıs 1962).

● *İsrail ve Üçüncü dünya.* 1960'tan itibaren İsrailliler Üçüncü dünyada, özellikle Zencî Afrika'da, Brazzaville topluluğu içinde ve hattâ Uzakdoğu'da (Abba Eban'ın nisan 1967 yolculuğu), teknik yardımlar yaparak, müttefikler kazanma çabasına yöneldiler. Dışişleri bakanı Golda Meir'in, sonra da yerine geçen Abba Eban'ın düzenlediği bu diplomatik ve teknik çalışma Üçüncü dünyada İsrail'in itibarını yükseltti. Öte yandan İsrail, Avrupa Ortak pazarına adaylığını koymayarak, batı avrupa ülkelerinin taahhütlerini artırmak ve iktisadî durumunu güçlendirmek amacını güttü.

● *İsrail ve arap dünyası.* İsrail, her şeyden önce arap komşularına karşı güvenliğini sağlama bağlamak çabası içindedir. Onun için 1966'daki İkinci İsrail-Arap savaşından hemen sonra, Birleşmiş milletlere bağlı kuvvetlerin (ateşkes ve Süveyş kanalının kapanması üzerine [mart 1957] Akabe körfezinde serbest geçişi korumak amacıyle) 1949 ateşkes hattı boyunca ve Şarm el-Şeyh'e yerleşmelerinden önce, Sina'yı boşaltmayı reddetti. İki yıl sükûnetten sonra, ilk olaylar patlak verdi: İsrail'e gelen ve giden gemilerin kanalda Mısırlılar tarafından inceden inceye kontrol edilmesi; suriyeli veya filistinli komandoların ülkenin kuzey sınırı boyunca sık sık tekrarlanan saldırıları. 1964 Ocağında Şam ve Kahire hükûmetleri Ürdün nehrinin yatağını değiştirmek için (arap devletleri lehine, İsrail'in aleyhine) bir plan hazırlatarak uygulamağa karar verince durum daha kötüleşti. Levi Eşkol bu kararın uygulanmasını hükûmetinin bir «*casus belli*» (savaş sebebi) olarak kabul edeceğini bildirdi. 1964 Ocağında Kahire'de birleşik bir askerî kumandanlığın kurulması ve 1964 eylülünde Filistin'i Kurtarma teşkilâtının (F. K.T.) kurulmasıyle Arap-İsrail gerginliği daha da arttı. Bu kuruluş ile, kuruluşa bağlı ordu (Filistin Kurtuluş ordusu [F.K.O.]), Ahmed Şukayri'nin emrine verildi ve Mısırlılar tarafından Ürdün topraklarına yerleştirildi; taraftarlarını, o bölgede ve Gazze'de, İsrail parlamentosunun 1961'de Filistin'e dönmelerini kesinlikle yasakladığı arap mülteciler arasından topladı. F.K.O., Sina'daki mısırlı fedailer ile Suriye'nin desteklediği ve bu ülkeyle Ürdün'de üslenen El-Fetih teşkilâtı komandolarının, İsrail topraklarına silâhlı saldırıları sıklaştırmaları, İsrail ordusunun Ürdün (1965 ve 1966), Lübnan (1965) ve Suriye'ye (1962 ve 1966)

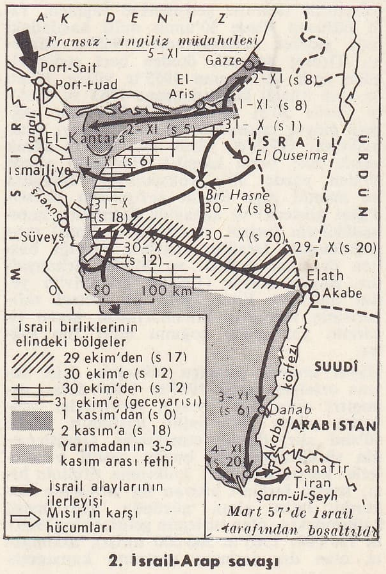

2. İsrail-Arap savaşı

Foto. Associated-Press, A.F.P., Keystone, İsrail Turizm bürosu (LAROUSSE)

eski cumhurbaşkanı Ben Gurion (soldaki) Batı Almanya başbakanı Adenauer ve israilli bakan Abba Eban'ın 5 Mayıs 1966'daki buluşmaları

misilleme hareketleri yapmasına yolaçtı.

● *Üçüncü İsrail-Arap savaşı* (haziran 1967). Başkan Nâsır'ın isteği üzerine, Birleşmiş milletler genel sekreteri U-Thant'ın, Necef'in girişinde İsrail ile Mısır'ı ayıran ve Şarm-el-Şeyh'te Tiran körfezindeki seyrüseferi koruyan Birleşmiş Milletler kuvvetlerini derhal geri çekmeyi kabul etmesi üzerine (19 mayıs 1967) gerginlik çatışmaya dönüştü. Bu çekilişten sonra başkan Nâsır, Akabe körfezinin İsrail gemilerine kapatıldığını ilân etti (22 mayıs). Bir savaş sebebi olarak kabul ettiği bu karar karşısında başkan Eşkol, hükûmetini savunma bakanı olarak Rafi üyesi general Moşe Dayan'ın ve Menahem Begin'in katıldığı bir «millî birlik» kabinesi haline getirdi. Nâsır'ın siyasetine Ürdün kralı Hüseyin'in de katılmasından sonra (31 mayıs), Mısır ile İsrail çarpışmaları başlatma (5 haziran 1967) sorumluluğunu karşılıklı birbirlerine yüklerken, Üçüncü İsrail-Arap savaşı başladı. Çarpışmada İsrail, arap ülkelerinin hepsine karşı savaştı. General Rabin kumandasındaki israil orduları, hava üstünlüğünden yararlanarak, üç cephede birden (Sina, Ürdün ve Suriye) altı gün içinde kesin başarı sağladı.

● *Son savaşın sonuçları.* Süveyş kanalının doğu kıyılarını, Ürdün'ün bütün batı bölgelerini ve o zamana kadar Suriyelilerin ateşi altında bulunan, Hulek gölü ovasına hâkim Suriye dağları hattını ele geçiren İsrail, sağlam kozlar kazandı. Kısa süre sonra Eşkol hükûmeti, dünyayı bir oldu bitti karşısında bırakarak Kudüs'ün Ürdün kısmını ilhak ettiğini açıkladı.

Yahudi devletinin parlak askerî durumuna karşılık, diplomatik alandaki durumu pek o kadar iyi değildir. İsrail, çarpışmaya katılan ülkelere yollanan silâhlara ambargo ilân eden (gerçekte sadece İsrail'e zarar veren tedbir) Fransa'nın desteğini kaybetti. S.S.C.B.'nin isteği üzerine toplanan Birleşmiş Milletler Genel kurulu, A.B.D.'nin hoşgörülü tarafsızlığı sayesinde İsrail'i saldırgan olarak suçlamayı reddetti (temmuz 1967) ise de Kudüs'ün Ürdün kesiminin ilhakını suçladı. Arap ülkelerini malî ve askerî bakımdan destekleyen S.S.C'B.'nin tutumu daha ağırdır. İsrail'in hükümran ve bağımsız bir devlet olarak tanınmasını sağlamak amacıyle, ikili görüşmeler çerçevesi içinde komşularına kabul ettirmek istediği barışın gerçekleşmesi şu sebeplerden güçtür; Ürdün topraklarına sığınan araplarin geri verilmesinde İsrail'in çıkardığı güçlükler; arap komandolarının yeniden eyleme geçmesi; 1967 ekiminde ciddî İsrail-Mısır olaylarının İsrail destroyeri Eilat'ın torpillenmesi ve Süveyş'teki Mısır'a ait rafinerilerin tahribi gibi İsrail-Mısır olayları (ekim 1967) işgal edilen Ürdün ve Suriye topraklarında israil kibbutz'larının kurulması (kasım 1967). Bu sebepten, İsrail bütünlüğü (Mapai'nin Rafi, Ahduth ve hattâ Mapai ile birleşmesini amaçlayan görüşmeler) sağlama ve nüfusunu artırma (1967 kasımındaki doğumu teşvik siyaseti) gereğini duymaktadır. Yine aynı sebepten, işgal altındaki topraklarda, iyi değilse iktisadî yönden İsrail'e bağlı bir Filistin devletinin kurulmasına taraftar bir arap hareketinin yaratılmasını desteklemektedir. Buna karşılık Hartum'da toplanan Arap Ülkeleri arası konferansı İsrail tarafından işgal edilen arap topraklarının boşaltılmasını istemektedir (29 ağustos - 1 eylül 1967). Öte yandan 23 temmuz 1970'te B.A.C. başkanı Nâsır, kasım 1967 Güvenlik konseyi kararına dayanan ve taraflar arasında görüşmeleri sağlamak amacını güden «Rogers planını» kabul etti. Daha sonra yapılan diplomatik temaslar İsrail'in tanınması ve Süveyş kanalının yeniden trafiğe açılması meseleleri üzerinde yoğunlaştı. B.A.C., Libya ve Suriye arasında kurulması düşünülen üçlü federasyon fikrinin bu üç ülkece benimsenmesinden ve buna B.A.C. de karşı çıkan grubun temizlenmesinden sonra İsrail ve Arap ülkelerinin tutumlarında gözle görülür bir yumuşama oldu.

● *Son gelişmeler.* İsrail, 16 nisan 1967'de Romanya ile ticarî, iktisadî ve teknik işbirliği anlaşması yaptı. 17 Ağustos 1969'da ise iki ülke diplomatik ilişkiler kurdu ve karşılıklı elçilik açtı. Haziran 1967 savaşı sırasında İsrail ile ilişkilerini kesmeyen tek Varşova paktı üyesi ve İsrail ile ilişkilerini sürdürmekte olan tek komünist ülke Romanya'dır. Üç buçuk yıl süren görüşmelerden sonra haziran 1970'te Ortak pazar, İsraille beş yıllık ticaret anlaşması yaptı. 1 Ekim 1970'ten itibaren Ortak pazar ile İsrail karşılıklı gümrük indirimi uygulamaya başladılar.

Ocak 1969'da Mapai partisi ile İsrail Çalışma partisi parlamentoda ve belediye meclislerinde tek bir cephe olarak birleşmeğe karar verdiler. 26 Şubat 1969'da başbakan Levi Eşkol öldü, yerine 17 martta eski dışişleri bakanı Bn. Golda Meir İsrail'in dördüncü başbakanı olarak seçildi. Kabine değişmedi. 1967'de İsrail kuvvetlerinin saldırısına uğrayan *Liberty* adlı amerikan gemisinin mürettebatına verilen zararlar karşılığında İsrail nisan 1969'da A.B.D.'ye 3 566 457 dolar ödedi. Haziran 1969'da yapılan bir açıklamaya göre, İsrail devletinin kuruluşundan beri 1 316 327 yahudinin İsrail'e göçtüğü anlaşılıyor. Göçmenler arasında, İsrail'e savaş açan arap ülkelerindeki yahudilerin yüzde 97'si ve S.S.C.B. dışındaki komünist ülkelerde yaşayan yahudilerin çoğu yer alıyor. 21 Ağustos 1969'da Eski Kudüs'teki El-Aksa'da yangın çıktı. İslâm dininin en önemli üçüncü tapınağı sayılan cami büyük zarar gördü. Yangını 28 yaşındaki hıristiyan avustralyalı Denis Michael Rohan'ın çıkardığı anlaşıldı. Akıl hastası olduğu sonucuna varılan Rohan 30 aralıkta beraat etti. 28 Ekim 1969'da genel seçimler yapıldı. Hiç bir parti salt çoğunluk sağlayamadı, zorunlu olarak koalisyona gidildi. Başkan Şazar yeni kabineyi kurmak görevini Meir'e verdi. Golda Meir 15 aralıkta İsrail tarihinin en geniş kabinesini kurdu. Golda Meir 15 aralıkta İsrail tarihinin en geniş kabinesini kurdu. 24 Üye içinde dışişleri bakanı Abba Eban ile savunma bakanı Moşe Dayan eski görevlerini korudular. 15 Şubat 1970'te Akabe körfezindeki Eilat ile Akdeniz kıyısındaki Aşkelon'u birbirine bağlayan 165 millik bir petrol boru hattı açıldı. Bu hattın boruları 1 m çapındadır. Başlangıç kapasitesi yılda 15-20 milyon ton ham petroldü, 1971'de takılan pompalarla bu miktarın 60 milyon tona ulaşacağı hesaplandı. Petrolün kaynağı belirtilmedi, yalnız Süveyş'in doğusunda olduğu söylendi. Hattın sahibi olan şirket kısmen İsrail hükûmetine aittir. İsrail devletinin kuruluşundan beri parlamento üyesi olan 83 yaşındaki eski başbakan David Ben Gurion 18 mayıs 1970'te parlamentodan istifa etti. Seylan hükûmetinin 29 haziranda yürürlüğe giren bir kararıyle, bu ülkenin İsrail ile diplomatik ilişkileri kesildi. Gerekçe olarak İsrail'in B.M. Güvenlik konseyi kararlarına uymaması gösterildi. Rogers barış planının kabulü üzerine, işgal dilen topraklardan çekilmeyi doğru bulmayan İsrail Gahal partisi Meir kabinesinden çekildi. Bu parti sağcı Herut ile Liberallerin birleşmesinden meydana gelir. 26 Milletvekili vardır. Gahal'ın kabineden çekilmesi bu partiden olan altı bakanın istifasına yolaçtı. Eylül 1970'te çıkan iç savaştan sonra Ürdün'e gönderilen yiyecek ve sağlık maddeleri yardımına İsrail de katıldı.

EDEBİYAT

İsrail edebiyatının bugünkü gelişmesini anlamak için, Ortaçağın sonundan beri unutulmuş olan eski ibranî edebiyatının (bk. İBRANÎCE) yeni bir atılım yaptığı ve böylece yeni bir yahudi devleti düşüncesini doğuran fikir akımlarının yaratılmasına yardımcı olduğu günlere kadar uzanmak gerekir. Modern İbranîcenin edebiyat tarihi üç döneme ayrılır:

1. *Haskala dönemi.* XVIII. yy. ortalarından 1880'e kadar uzanır. Bu dönemi İbranîce *haskala* («öğrenim») terimiyle adlandırmanın sebebi, bu çağda yetişen yazarların, orta avrupa ve rusya yahudi ghettosunda oturanlar arasında batı kültürünü yaymak istemeleriydi. İsrail edebiyatında başgösteren bu ilk uyanış, Fransız devrimi ve filozofları tarafından Avrupa'ya yayılan düşüncelerin etkisiyle oldu.

Yazarların doğrudan doğruya yazılı kaynaklardan ilham almaları Haskala döneminin başlıca özelliğidir; çünkü o dönemde yahudiler artık İbranîce konuşmuyorlardı. Bu dönemin, romancı Mapou (1807-1867), şair J. L. Gordon (1829-1892), filozof Krochmahl (1785-1840), gazeteci Smolenskin (1840-1885) ve tarihçi S. D. Luzatto (1800-1865) gibi en ünlü yazarları bile Tevrat'ın üslûbundan kurtulamadılar; bu yazarların eserleri çoğunlukla, eski metinleri kendi düşüncelerine uydurarak aktaran derlemeler olmaktan öteye gidemedi.

Bu dönem, eski çağların millî yaşayışına duyulan özlemden ilham alır; İbranîcenin yeniden doğuşunu incelerken bu dönemin bilinmesi zorunludur; fakat bu dönemden kalma eserlerin okunması bugünkü okurlar için güçtür.

2. *Millî Uyanış dönemi.* 1880'den Birinci Dünya savaşının sonuna kadar uzanır. Bu dönem, hem İbranîcenin hem yahudi milletinin yeniden doğuşu dönemidir. Millî uyanış dönemi edebiyatı, siyasî ifadesini doğmakta olan siyon'cu harekette bulan millî özlemlerle doludur. H. N. Bialik (1873-1934) gibi şairler Rusya ve Polonya'da yahudi köylerini ortadan kaldıran pogrom'lara karşı acı acı seslerini yükseltirler. Mendele-Moşer-Sefarim (Abramoviç) [1836-1917] gibi romancılar, orta avrupa yahudi topluluklarının çöküşünü anlatıyor ve dünyanın bu kesiminde yirmi-otuz yıl sonra yahudilere hayat hakkı tanımayacak olan büyük felâketi önceden hissediyorlardı. Ahad Haam (Ginzberg) [1856-1927] gibi düşünürler Siyon'culuğun tarihî gerekliliğini tanıtlamayı görev edindiler. Yahudilerin Filistin'e yerleşmeleri 1882 yıllarında başladığından, ilk göçmenlerin yaşadıkları yeni hayatın yankısı bu dönemin nesir ve şiiri ile dile getirildi. Bu, başkaldırma, cesaret ve umut edebiyatı, başlıcaları Mendele-Moşer-Sefarim, Bialik ve *İbranîce Lûgatı* adlı eserin yazarı Eliezer Ben Yehuda (Parlman) [1859-

Golda Meir

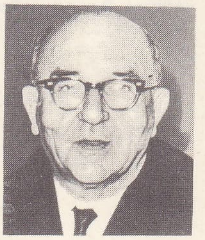

Levi Eşkol

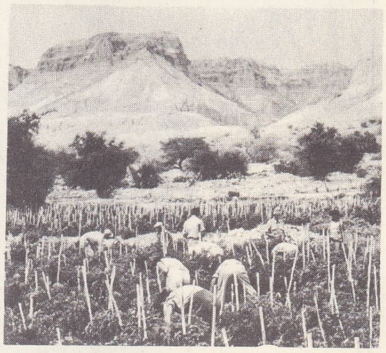

Necef çölünde üzüm bağı

Eilat limanı petrol boru-hattı

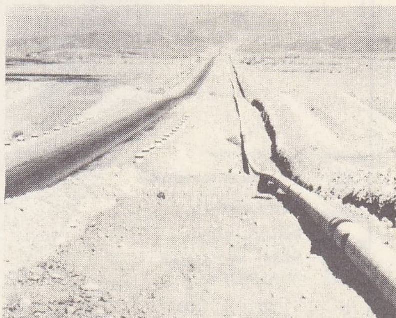

Foto. Agip, A.F.P., İsrail Turizm bürosu (LAROUSSE)

solda, arap birliklerinin Gazze ile Süveyş arasında terk ettiği vasıta ve malzeme; sağda, sivil ve asker israilliler «Ağlama Duvarı» önünde

1923] olan birkaç yazarın çabaları ile yenilenen ve modern hayatın ifadesine tam anlamıyle uyarlanan bir İbranîce kullanılıyordu. Kelime hazinesi ve üslûptaki gelişme, özellikle yaşadığı çağı aşarak daha o dönemde yaşını dile getiren şair Çernikovski'nin (1875-1943) eserlerinde kendini hissettirir. Bu edebiyat, modern ibranî edebiyatının klasik dönemi olarak kabul edilir.

3. *İsrail devletindeki çağdaş ibranîce edebiyat.* Bu edebiyat, halkın konuştuğu İbranîce yazılan canlı bir edebiyattır. Ülkede doğmadıkları halde, gençliklerinden beri burada yaşayan ama hâlâ yakın geçmişlerindeki hatıralardan (yabancı ülkelerde geçirdikleri gençlik yılları veya İsrail devletinin ilk döneminde ülkede sürdükleri hayatla ilgili hatıralar) ilham alan bazı yazarların yanı sıra, İsrail Bağımsızlık savaşından (1948) bu yana ülkede doğan ve genç cumhuriyetteki hayatın en gerçek şekilde yorumunu yapan yeni yazarların geliştirdiği bir edebiyatın doğduğu görülmektedir. Eski hatıralara bağlı yazarların başında ünlü romancı J. S. Agnon (doğ. 1888) gelir. J. S. Agnon yahudi geleneğinin kaynaklarından alınan konulardan yararlanarak kendisini XX. yy.ın batılı yazarlarına yakınlaştıran bir üslûp ve kelime hazinesi yarattı. Shlonsky (doğ. 1900) ve Altermann (doğ. 1910) israil şiirinin ustalarıdır. Bu şairler bir yandan ibranî şiirinin en eski kaynağına eğilirken, öte yandan Baudelaire'den Eluard'a kadar batı şiirinin bütün estetik değerlerini benimsediler. Genç nesil yazarları arasında Yizhar (doğ. 1918), Meged (doğ. 1920), Samir (doğ. 1921) gibi nesirciler, Guilboa (doğ. 1917). Gouri (doğ. 1923) veya Carmi (doğ. 1925) gibi şairler İsrail gençliğinin düşüncelerini dile getirmektedirler. Büyük çapta şiir, hikâye. roman ve tiyatro eseri eski ibranî kültürüyle, çağdaş batı medeniyeti arasında yer alan bir sentez edebiyatını meydana getirmektedir. Dinamizm ve «gerçekçilik» anglosakson etkilerine olduğu kadar fransız etkilerine de açık olan bu edebiyatın başlıca özelliğidir.

On yıla yakın bir zamandır, genç yazarlar tarihten ilhamlanan eserlerle İsrail devletinin anlamı üstünde durmaktadırlar: meselâ, Moşe Şamir (doğ. 1921) bugünün siyasetini kral Davud peygamberin iktidara gelişi ile ilgili hikâye açısından incelemekte, Nissim Aloni ise oyunlarının konusunu Yeroboam zamanından almaktadır. Gerşom Şofman (doğ. 1880), Yehuda Boirlo (doğ. 1887), Hayim Hazaz (doğ. 1897). Ever Hadoni (doğ. 1899), Şalom Şapiro (doğ. 1905), Josef Arikha (doğ. 1907), Nathan Altermann (doğ. 1910), Y. Bar Yosef (doğ. 1911), Yizhor (doğ. 1916) ve Aharon Meged'in (doğ. 1920) eserlerinin başlıca teması; öncülerin hayatı ve memleketin değerlendirilmesidir. Fakat Penhos Sodde, Bünyamin Tamuz'un romanlarında, Avrahan B. Yehoşona, Aaron Appelfeld, Yigel Mosenson (doğ. 1919), Efraim Kişon (doğ. 1924) ve Natan Şaham'ın (doğ. 1925) oyunlarında basmakalıp değerlere cephe alındığı ve kişisel meselelerin üstünde durulduğu görülür.

GÜZEL SANATLAR

● *Resim ve heykel,* İsrail sanatının tarihi, 1906'da heykeltıraş Boris Şatz'ın Kudüs'te Betzabel Sanat okulunu kurmasıyle başlar. İlk öğretmenleri «Art nouveaux» tarzıyle Yakındoğu'nun el işçiliği geleneğini birleştirerek bir yahudi sanatı yaratmayı denediler, fakat çoğu zaman basmakalıp ölçülerin ötesine gidemediler. Millî modern sanatın gerçek öncüleri, İsrail'e genç yaşta gelerek bu toprakların manzaralarını, özellikle fransız resminin etkisi altında çizen öğrencileridir: İsrail Paidi (doğ. Rusya 1892), Reuven Rubin (doğ. Romanya 1893), Nahum Gutman (doğ. Besarabya 1898), kadın ressam Anna Tişo (doğ. Moravya 1894).

1930 Yıllarında sanatçıların sosyal durumu daha güçlendi, Tel-Aviv müzesinin kuruluşu, onlara tek tek sergiler açma imkânını sağladı. Orta ve doğu avrupa anlatımcılığı ile beslenen, çoğu zaman ko-

Foto. Camera-Press, Caron-Gamma (LAROUSSE)

yu renkli bir resim tarzı ortaya çıktı. Bu akım İsrail'e, islav ülkeleri ve Almanya'dan yeni göçmenlerle geldi ve onların Paris'teki yahudi sanatçılarla (Soutine, Kremegne v.b.) devam ettirdikleri ilişkiler ölçüsünde gelişti. Bu eğilimin belli başlı temsilcileri, İkinci Dünya savaşından sonra, İsrail Paldi gibi soyut sanata katılan Moşe Mokadi (doğ. Polonya 1902), Mordekay Levanon (doğ. Macaristan 1901), Yakov Staynhardt (doğ. Almanya 1887); gravürcü Miron Sima'dır (doğ. Rusya 1902). Öteki önemli sanatçılar, gerçeğin bir şiir havası içinde şemalaştırılmasını Paul Klee ve Moşe Ernst'ten alan Mordekay Aram (doğ. Polonya 1896); ince renk ustası Yosef Zaritzki (doğ. Rusya 1891); soyut sanata geçen Avigdor Stematsky (doğ. Rusya 1908). 1940'ta, genç sanatçılar üstünde büyük etkisi olan eski dada'cı Marsel Yanco (doğ. Romanya 1895) İsrail'e geldi. 1948'de soyut sanatçıların (çoğu zaman «lirik» eğilimli) pek çoğunun katıldığı «Yeni Ufuklar» topluluğunun (özellikle Yosef Zaritzki) kurucularından biridir. Yanco da, Zvi Mariyoviç (doğ. Polonya 1909); Aharon Kahana (doğ. Almanya 1905) ve suluboya ressamı Luise Şatz (doğ. A.B.D.) gibi dış görüntülerden alınan verileri üslûplaştıran bir yarı soyutlama ile yetinir. Yaklaşık olarak 1950'den beri genellikle Betzabel okulunun öğretisini sürdüren genç sanatçılar, gezilere çıkarak milletlerarası büyük akımları yakından tanıdılar ve onlara katılmağa çalıştılar. Mordekay Ardon'un Paris'te bulunan veya hâlâ orada yaşamakta olan iki öğrencisi (Moşe Tamir [doğ. 1924] ile Avigdor Ariha [doğ. Bukovina 1929]) bu durumdadırlar. Sinetik sanat çalışmalarıyle kendini tanıtan Yakov Agam da (doğ. 1928) Paris'te çalışmaktadır. Ygael Tumarkin (doğ. Almanya 1933) ise milletlerarası «Yeni Dada'cılık»ın temsilcisidir.

İsraillilerin yaşantısına resimden sonra katılan ve önceleri son derece klasik olan heykelcilik, kübizmin etkisinden Zeev Ben-Zvi'nin (Polonya 1904 - İsrail 1952) kişiliğinde ilk modern ustasını buldu. Moşe Şernşus (doğ. Polonya 1903) taş ve tahta oymacılığında soyut akımına geçti; eşi Rukth Tsarfati (doğ. İsrail 1926) çocuk yüzlerinde mizahla karışık bir gerçekçiliği uyguladı. İtshak Danziger (doğ. Almanya 1916) ile Yehiel Şemi (doğ. 1922) soyut bir anlatımcılık doğrultusunda kaynakla çalışılmış demir lehimli madeni kullandılar. En sonunda, Paris'te çalışan Ahiam (doğ. 1916) ile Hava Mehuttan (doğ. A.B.D. 1925) yalın hacimli biçimlerinde bir çeşit ilkelliğe yöneldiler.

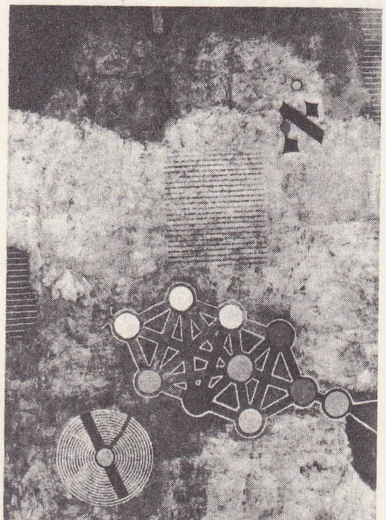

Ardon'un «Kudüs Kapıları» adlı triptiğinden parça

BİLİMLER

Belki de başka hiç bir devlette, bilimsel araştırma ve uygulamalar İsrail'de olduğu kadar ülkenin fizik varlığını bu derece geliştirerek güven altına almış değildir. Düşmanlarla çevrili olması, İsrail'i savunmasını bilimsel araçlarla sağlamağa zorlamış, nüfusunun hayat düzeyi komşularının hayat düzeyine oranla ileri bir teknikle düzenlenmiştir. Fakat bu ülkede tatlı su ile ekilebilen toprağın bile neredeyse yeniden yaratılması, enerji kaynaklarının yoktan elde edilmesi gereklidir. Bu yüzden «fütürist» projeler için bilim seferber edilmiştir. Atom enerjisi, güneş enerjisi, deniz suyunun tuzdan arınması v.b. Temel araştırma, özel kuruluşlarda yapıldığı gibi, üniversitelerin ve yüksek okulların laboratuvarlarında da yapılır. En önemli özel kuruluş, 250 araştırıcı ve 160 doktora öğrencisini biraraya getiren Vayzman enstitüsüdür. Yunan - Latin kültürü ve Bilimler akademisinin 44 üyesi vardır ve bilim alanında izlenecek siyaset konusunda (1964) hükûmete tavsiyelerde bulunur. Araştırma ve Geliştirme millî meclisi bilimsel çalışmalarla, Necef Araştırma enstitüsü (Beerşeba), Millî Fizik laboratuvarı (Kudüs), Biyolojik Araştırma enstitüsü (Rişon-Zion yakınında); Ness Ziona), Sınaî Araştırma merkezi (Feknion, Hayfa) gibi çeşitli kuruluşlar arasında işbirliği sağlar. Doğrudan doğruya hükûmete bağlı olan Nükleer Bilim enstitüsünün emrinde, bir tanesi 20 MW olan birçok reaktör vardır. (→ Bibliyo.) [L]

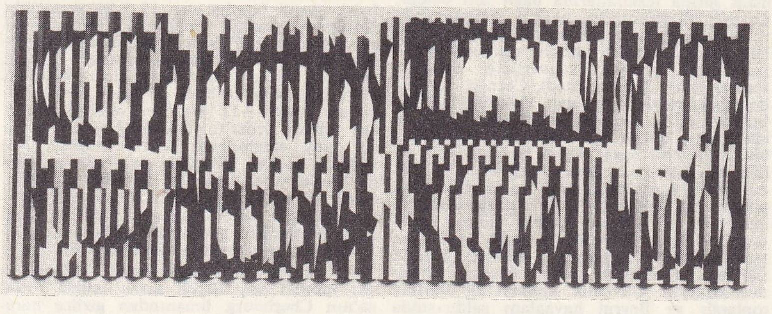

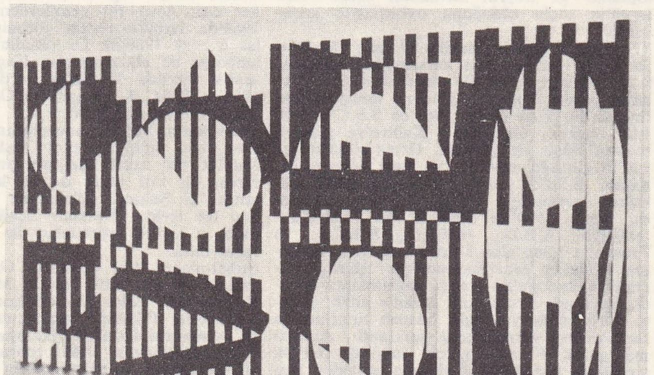

«Çok Renkli Tablo» Agam'ın eseri (1962) yukarıda, karşıdan; yanda, görünüşü çapraz

İsrail-Arap savaşları. **1.** 1947-1949 *Çatışması.* Birleşmiş milletlerin 1947 kasımında Filistin'in paylaşılması yolunda aldığı kararı Arap birliğinin reddetmesiyle başladı. Savaşın ilk evresi, ingiliz kuvvetlerinin ülkeden ayrılması sırasında tarafların karşılıklı suikast ve ataklarıyle geçti; bu sırada Yahudiler ve Araplar ingiliz savaş gereçlerini ele geçirmeğe, böylece birliklerine silâh sağlamağa çalıştılar.

İngilizler 1948 mayısında gidince, genç İsrail devleti Mısır (40 000), Irak (21 000), Suriye (8 000 kişi), Ürdün ve Lübnan ordularından meydana gelen aşağı yukarı 80 000 kişilik bir kuvvetin düzenli saldırılarına uğramağa başladı. İsrail ordusu 60 000 kişi kadardı. Buna rağmen bu ordu yalnız sınırlarda değil, ülkenin ortasında Kudüs müftüsünün kurduğu 50 000 kişilik Arap Millî Muhafız birliğinin girişimlerine karşı da başarılı oldu. 11 Haziranda arap ülkeleri dört haftalık bir mütareke teklif ettiler. Sürenin bitiminde İsrailliler «Ongün saldırısı» diye anılan bir saldırıyle (9-19 temmuz) düşmanlarını bütün cephelerde, Suriye, Celile ve Kudüs yönünde püskürttüler. Ekime kadar süren yeni mütareke sırasında 500 000 kadar arap Maverai Ürdün, Lübnan ve Suriye'ye sığındı. 180 000 kadarı da büyük imkânlardan yoksun bir durumda Filistin'de kaldı. 15 Ekimde yeniden saldırıya geçen İsrailliler Mısırlıları püskürttüler ve Necef'in kuzeyini işgal ederek öbür arap ülkelerinin Mısır'ın yardımına koşmasına lüzum kalmadan Celile'yi kurtardılar. Kısa bir süre sonra tehlikeli bir duruma düşen mısır kuvvetleri son bir saldırıyle El-Ariş'e kadar sürüldü. Böylece Necef'in tamamı İsrail'in eline geçmiş oldu (aralık 1948- ocak 1949). Bunun üzerine Mısır mütareke istedi, anlaşma 24 şubatta, Rodos'ta imzalandı. Ardından, 23 martta Lübnanın istekleri üzerine bu ülkelerle İsrail arasında mütareke yapıldı.

2. *Mısır ile* 1956 *çatışması.* Süveyş kanalının Mısır tarafından millîleştirilmesinden sonra, İsrail devleti, S.S.C.B.'nin gittikçe artan desteğiyle Ortadoğudaki arap ülkelerinin birçoğunu Tel-Aviv'e karşı bir sefere sürükleyen Nâsır'ın siyasî ve askerî girişimlerini endişeyle izliyordu. 1956 Ekiminde Mısır, Suudî Arabistan, Ürdün ve Suriye arasında ortak bir saldırı amacıyle askerî antlaşmalar yapılmağa başlanması İsrail hükûmetini daha önce davranarak Mısır'a saldırıya geçmeğe yöneltti.

29 Ekim günü, israil birliklerinin başkumandanı general Moşe Dayan, üç zırhlı birliğini Sina çölünde hücuma geçirerek, gafil avlanan Mısır birliklerini bozguna uğrattı ve mısır kuvvetlerinin 120 km kadar geri çekilmesini sağladı. 31 Ekimde israil öncü birlikleri Süveyş kanalının 30 km kadar yakınına gelmişlerdi. Bu arada, güneye yönelmiş olan dördüncü bir zırhlı birliği 3 kasımda Şarm el Şeyh'i, 4 kasımda Akabe körfezinin ağzındaki Tiran ve Sanapir adalarını ele geçirerek İsrail'in Eilath limanının önünü açıyordu. 30 Ekimde Fransa ile İngiltere, taraflara bir ültimatom vererek birliklerini on iki saat içinde Süveyş kanalının iki yanından on altışar km geriye çekmelerini istedi. İsrail bunu kabul etti; ama Kahire'nin ültimatomu reddi, Kıbrıs'ta ingiliz generali sir Charles Keightley'nin kumandasında yığınak yap-

İsrail edebiyatı

Moşe Şamir

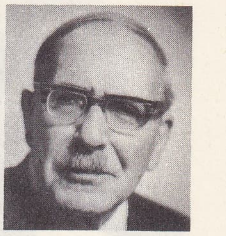

Yehuda Boirlo

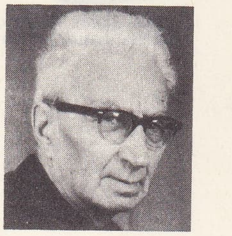

Hayim Hazaz

güzel sanatlar

«Altın Balıklar» Rubin'in eseri

Foto. İsrail Büyükelçiliği (Paris), Zafrir, Agam, Kudüs müzesi (LAROUSSE)

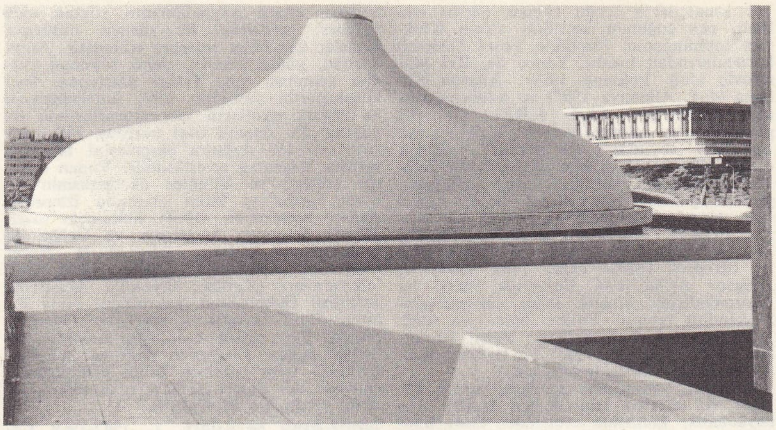

İSRAİL: güzel sanatlar İsrail müzesi, Kudüs (kubbe); mimarları: Mansfeld ve Ged

«Boru Çalan Çoban» Ahiam'ın eseri, 1964)

mış olan fransız - ingiliz kuvvetlerinin müdahalesine yolaçtı. 5 ve 6 kasımda bu kuvvetler Port-Fuat ve Port-Said'e çıkarak kanal bölgesini El-Kantara dolaylarına kadar işgal ettiler. Ama bu harekât Amerikan ve Sovyet hükûmetlerinin karşıt bir tutum benimsemesi sonucunda durduruldu ve 15 kasımda Süveyş'e Birleşmiş milletlerin güvenlik kuvvetleri geldi. Bunlar 23 aralıkta Mısır'ı terketmeğe başlamış olan fransız-ingiliz kuvvetlerinin yerini aldıktan sonra, Sina yarımadasını işgal ettiler ve İsrail ile Mısır arasında 1949 tarihli ateşkes hattını yeniden kurdular. İsrail kuvvetleri Gazze ve Şarm el Şeyh'i 1957 martında tahliye etti.

3. 1967 *Çatışması*. 1967 Nisanında, özellikle Suriye - İsrail sınırında, sabotaj hareketleri arttı ve mayısta, bazı askerî tedbirler alan İsrail, Birleşmiş Milletler teşkilâtına bir saldırı karşısında hareketsiz kalmayacağını bildirdi. Birleşik Arap cumhuriyeti, Suriye, Ürdün, Irak ve Kuveyt ise ordularını alarm durumuna geçirdiler. 21 Mayısta Birleşik Arap cumhuriyeti topraklarında Birleşmiş Milletler kuvvetlerinin yerini alan mısır ordusu Sina yarımadasında toplanarak özellikle Şarm-el-Şeyh'i işgal etti.

5 Haziran sabahı Kahire ve Tel-Aviv radyoları savaşın başladığını bildirdi. İsrail Hava kuvvetleri özellikle Mısır'daki arap hava üslerine baskın yaptı. Birkaç saat içinde, Mısır, Suriye, Ürdün ve Irak uçaklarının hemen tamamı, genellikle daha yerde iken tahrip edildi. İsrail ordusu kurmay başkanı general Rabin, hava hâkimiyetini ele geçirince zırhlı kuvvetlerini ileri sürdü ve beş gün içinde kesin bir zafer sağladı. En ince ayrıntısına kadar hazırlanmış olan, baskın şeklinde ve hızla yürütülen harekât 5-8 haziran arası 1956'da olduğu gibi önce Gazze cebinde ve Sina yarımadasında yapıldı. Buralarda toplanmış olan mısır kolordularının çevrilmesi ve imhası, Şarm-el-Şeyh'in silâh atılmadan ele geçirilmesine yolaçtı.

Sonra, Ürdün ve Suriye sınırları boyunca savunmada kalan israil kuvvetleri, yedeklerini savaşa sürüp hücuma geçtiler. Ürdün'de (6-8 haziran) kral Hüseyin'in arap lejyonunu ağır kayıplara uğratarak Amman'ı korumak için Ürdün'ün doğusuna çekilmek zorunda bıraktılar. Suriye'de (9-10 haziran), Şam yolu üzerinde ateşkesle durdurulmadan önce kanlı çarpışmalar yaptılar. Gazze cebi, Süveyş kanalına kadar (Port Fuat dışında) Sina yarımadası, Eski Maverai Ürdün toprakları, Kudüs şehrinin tamamı ve Suriye'nin güneybatısındaki Taberiye gölüne hâkim yayla işgal edildi.

Harekât sırasında, New York'ta toplanan Birleşmiş Milletler Güvenlik konseyi 7 haziranda, derhal ateş kesilmesi kararını aldı; bu kararı hemen Ürdün, sonra Mısır (8 haziran), sonunda da Suriye (9 haziran) kabul etti; bunun üstüne İsrail de ateşkese uymak zorunda kaldı.

● *Son çatışmalar*. 29 Mart 1968'de Ürdün vâdisinde yeniden çarpışmalar başladı. 8 Nisanda Lût gölünün 40 mil güneyinde bulunan bir El-Fetih gerilla birliği, helikoptere binmiş küçük bir israil paraşütçü müfrezesi tarafından Ürdün toprağına çekilmeğe zorlandı. 8 Temmuzda bir süre sakin kalan Süveyş kanalı bölgesinde karşılıklı top ve tanksavar ateşi başladı. 4 Ağustosta Ürdün'de El-Salt kasabası yakınında bulunan iki gerilla kampı israil uçaklarının saldırısına uğradı. 30 Eylülde israil komandoları Kahire'nin 280 mil güneyinde, Nil nehri boylarında bulunan üç ayrı hedefe saldırdı. Bu arada Assuan barajından Kahire'ye giden yüksek gerilimli elektrik hattının transformatör istasyonu uçuruldu. İsrail, bu harekâtın amacının Mısır saldırısı karşısında İsrail gücünü göstermek olduğunu açıkladı.

9 Ekimde Hebron'da İbrahim, İshak, Yakup peygamberlerin mezarı olan ve müslümanlarca da kutsal sayılan bir yerde ibadet eden 48 musevî, 17 yaşında bir arabın attığı el bombasıyle yaralandı. 26 Ekimde Süveyş kanalı boylarında haziran 1967 savaşından beri görülen en büyük topçu çatışması başladı, İsrail büyük kayıplar verdi. Birleşmiş milletler gözlemcileri çatışmayı ateşkese ulaştırdı.

23 Temmuz 1968'de El Al İsrail havayollarına ait sivil bir uçak filistinli araplar tarafından kaçırılarak Cezayir'e indirildi. Filistin gerilla teşkilâtlarına bağlı altı delege, Cezayir hükûmetinden uçağın mürettebatını ve israilli yolcuları rehin tutmalarını, bunların ancak İsrail'de tutuklu bulunan binden fazla arap gerillası salıverildiği takdirde serbest bırakılmasını istedi. Cezayir 1 eylülde uçağı ve rehin tutulan kimseleri serbest bıraktı, buna karşılık İsrail de 16 arabın hürriyetini tanıdı. 26 Aralıkta ise başka bir sivil israil uçağı Atina havaalanında silâhlı iki arabın saldırısına uğradı, bir yolcu öldü. 28 Aralıkta İsrail komandoları denizden iki helikopterle Beyrut havaalanına indiler ve 13 lübnan uçağını havaya uçurdular. A.B.D., S.S.C.B., İngiltere ve Fransa İsrail'in bu davranışını şiddetle kınadı. Lübnan ve İsrail'in çağrısı üzerine Birleşmiş Milletler Güvenlik konseyi 29 aralıkta toplandı ve Beyrut havaalanı saldırısında İsrail'in suçlu olduğuna oybirliğiyle karar verdi.

27 Aralıkta A.B.D. İsrail'e 50 tane *Phantom* jet uçağı satmak için anlaşmaya vardı. A.B.D. böylece İsrail ile Arap devletleri arasında askerî dengeyi sağlamayı amaçladığını öne sürdü. Yine aralık 1968'de S.S.C.B. dışişleri bakanı Gromiko Kahire'ye giderek bu arada Nâsır ile görüştü. Ortak bildiride İsrail'in güttüğü yayılma ve işgal siyaseti kınandı. S.S.C.B. arap ülkelerinin haklı savaşını vargücüyle destekleyeceğini açıkladı. Ocak 1969'da S.S.C.B. ve Fransa'nın teklifiyle A.B.D., İngiltere, S.S.C.B. ve Fransa'yı içine alan Dört Büyüklerin Birleşmiş Milletler genel sekreteriyle işbirliği yaparak Ortadoğu'da barışı sağlamaları istendi. Bu arada Fransa'nın İsrail'e silâh satışını durdurduğu ve peşin ödenen tutarları da İsrail'e geri vermeyeceği açıklandı. Açıklama gerek Fransa, gerek İsrail'de büyük tepkilerle karşılaştı. Birleşmiş milletler arabulucusu Gunnar Jarring mart ayında ilgili ülkelere giderek yetkililerle görüştü. 30 Martta İsrail kabinesi Dört Büyüklerin müdahalesini reddetti. 8-10 Nisan tarihlerinde Ürdün kralı Hüseyin başkan Nixon'ın davetlisi olarak Washington'a gitti ve altı maddelik bir barış teklifi sundu. Bu teklifte İsrail'in haziran 1967'de işgal ettiği topraklardan kuvvetlerini çekmesi isteniyordu. 12 Nisanda Golda Meir Ortadoğuda barışın İsrail ile arap ülkeleri arasında yapılacak direkt görüşmelerle sağlanması gerektiğini söyledi.

18 Şubatta Zürich havaalanında bir israil uçağı Filistin Halk Kurtuluş cephesine bağlı altı arap gerillasının saldırısına uğradı. Gerillalardan biri derhal, pilot yardımcısı ise hastahanede öldüler. İsviçre, tarafsızlığının ihlâl edildiğini ileri sürerek Suriye, Lübnan ve Ürdün'ü protesto etti. 16-17 Mart 1969'da ürdün, suriye ve ırak kuvvetleri İsrail'in Doğu cephesini denetleyen Arap Doğu Askerî kumandanlığını kurdular. 25 Mayısta Sudan'da yapılan hükûmet darbesinden sonra bu ülkenin Filistin konusunda Arapların yanında yer alacağı açıklandı. Mayıs-ekim 1969 ayları arasında, Süveyş kanalında ve İsrail-Ürdün sınırında hemen her gün çarpışmalar oldu. 29 Ağustosta bir amerikan TWA uçağı Güney İtalya üzerinde uçarken Filistin Halk Kurtuluş cephesinin «Che Guevara Komando birliği» tarafından kaçırılarak Şam'a indirildi, yolcular indirildikten sonra uçak bomba ile uçuruldu. Bunun A.B.D.'nin İsrail'e 50 jet uçağı satmasını protesto amacıyle yapıldığı açıklandı. Uçağı kaçıranlar «dişi komando» Leyla Halid ile Selim Asavi'ydi. 16 Eylülde Birleşmiş Milletler toplandı, son altı ayın olayları 1967'den sonra görülen en aşırı savaş durumu olarak nitelendi. U-Thant, Birleşmiş Milletler arabulucusu Jarring'in bu görevinde destek bulamadığını söyledi. 25-26 Eylülde Golda Meir Washington'u resmen ziyaret etti, Nixon, William Rogers ve U-Thant ile görüştü. 28 Ekimde Rogers, Arapların sürekli bir barış anlaşmasını kabul etmesini, İsrail'in de toprak bütünlüğü garanti altına alınınca işgal ettiği topraklardan çekilmesini istedi. Amerikan teklifleri hem Araplar, hem de İsrail tarafından reddedildi.

Kasım 1969-ocak 1970 arasında Ortadoğu çatışmaları bütün cephelerde devam etti. İsrail kuvvetleri Mısırlıların elinde bulunan sovyet yapısı, 7 tonluk komple bir radar sistemini hiç bozmadan ele geçirerek İsrail'e taşıdılar. 27 Kasımda bir arap komandosu Atina'daki İsrail Havayolları bürosuna kalabalık saatte bomba attı. 15 Kişi yaralandı, 2 yaşında yunanlı bir çocuk öldü. Olayın sorumluluğunu Filistin Halk Kurtuluş cephesi yüklendi. Yunanistan dışişleri bakanı Pipinellis arap diplomatlarıyle görüşerek, hükûmetlerinin terörcü örgütlere engel olmasını istedi. 9-12 Aralıkta Nâsır'ın temsilcisi Enver Sedat'ın başkanlığındaki Birleşik Arap cumhuriyeti heyeti Brejnev, Kosigin ve başkan Podgorni ile görüşmek üzere Moskova'ya gitti. 10 Aralıkta Kosigin, İsrail istilâsı devam ettiği sürece S.S.C.B.'nin Birleşik Arap cumhuriyeti'nin ve diğer arap ülkelerinin savunma imkânlarını güçlendirecek tedbirler alacağını söyledi.

24-25 Aralık 1969 gecesi İsrail hükûmeti için yapılan beş küçük savaş gemisi Fransa'nın Cherbourg limanından gizlice hareket etti. Aynı tip gemilerden yedisi, ocak 1969'da İsrail'e teslim edilmiş, kalan beşi ise 6 ocak 1969'da De Gaulle'ün ilân ettiği ambargo ile alakonmuştu. Kaçak gemiler 31 aralık 1969'da Hayfa'ya vardı. 12 Ocak 1970'te S.S.C.B., Rogers'ın Ortadoğu barış teklifini toptan reddetti.

10 Şubatta Münih havaalanında Filistin'in Kurtuluşu için Hareket teşkilâtına bağlı araplar bir israil uçağının yolcularına saldırdı, bir kişi öldü, on bir kişi ağır yaralandı. 21 Şubatta Zürich'ten Tel-Aviv'e giden bir isviçre Swissair uçağında patlama oldu, 9 kişilik mürettebat ile 38 yolcunun hepsi öldü.

Şubat-nisan 1970 arasında Ortadoğu çatışmaları devam etti. 23-26 Martta Cidde'de toplanan İslâm ülkeleri konferansında üye ülkeler Filistin Araplarına siyasî, maddî ve manevî destek sağlamağa, Filistin Kurtuluş teşkilâtının kendi topraklarında temsil edilmesini kolaylaştırmağa davet edildi. Filistin meselesinde, Kudüs'ün statüsünü haziran 1967'den önceki durumuna getirmeyen bir çözüm yolunun reddedilmesi kararlaştırıldı. Türkiye önemli kayıtlar öne sürdü, Türk hükûmetinin bu kararları ancak B.M.

Foto. Chapius-Atlas-Photo, Amiguet (LAROUSSE)

ve Güvenlik konseyi kararlarına, ayrıca Türk dış siyasetinin temel ilkelerine uygun düştüğü takdirde kabul edeceğini belirtti. 29 Nisanda İsrail hükûmeti sovyet pilotlarının Mısır hava hareketlerine katıldığını açıkladı.

Nisan-mayıs 1970'te Süveyş kanalı cephesinde Mısır askerî faaliyeti büyük ölçüde arttı, mayıs ayında İsrail haziran 1967'den beri en büyük kayıpları verdi: 42 ölü, 106 yaralı. İsrail'in Mısır'a karşı hava saldırıları da aralıksız devam etti. 12 Mayısta Lübnan'ın isteğiyle toplanan Güvenlik konseyi İspanya'nın teklifine uyarak İsrail'in Lübnan topraklarından derhal çekilmesini onayladı. İsrail konsey kararlarını uygulamadığı takdirde sert tedbirler alınacağı belirtildi. Oylamada A.B.D. çekimser kaldı, sonradan A.B.D. ve İsrail'in B.M. temsilcileri konsey kararını kınadılar.

10 Temmuzda Ürdün başbakanı Abdülmuneym Rifai ile Yasir Arafat Amman'da anlaşma imzaladılar. Buna göre Ürdün hükûmetinin gerillaları bütünüyle desteklemesi, eylemlerinde serbest bırakması; gerillaların da Ürdün'ün iç güvenliğine saygı göstermeleri gerekiyordu. İsrail hava kuvvetlerinin Süveyş kanalından Mısır'a saldırısı, temmuz boyunca ve ağustosun ilk haftasında aralıksız devam etti.

7 Ağustos 1970'te William Rogers'ın barış teklifi kabul edilerek İsrail'in Mısır ve Ürdün sınırlarında doksan günlük bir ateşkesi konusunda bir antlaşma imzalandı. Ancak Suriye, Irak ve Filistin gerilla teşkilâtları bu ateşkes teklifini reddetti.

Ateşkesten sonra ilk önemli olay 31 ağustos/1 eylül gecesi çıktı, israil kuvvetleri Lübnan sınırından 2 mil içerde bulunan Beyt Lif köyünde bazı binaları havaya uçurdu. 5 Eylülde ise İsrail yeniden Lübnan'daki gerilla mevzilerine saldırdı. Lübnan'ın isteğiyle toplanan B.M. Güvenlik konseyi israil kuvvetlerinin Lübnan topraklarından derhal ve tam olarak çekilmesini istedi.

6 Eylül 1970'te sivil havacılık tarihinde eşi görülmemiş bir uçak kaçırma olayı meydana geldi. Birkaç saat ara ile iki amerikan ve bir isviçre uçağı Filistin Halk Kurtuluş cephesi gerillaları tarafından kaçırıldı, bunlardan Pan Amerikan jumbo jet tipinde bir uçak Kahire'ye indirildikten sonra boşaltıldı ve uçuruldu. Öteki iki uçak Ürdün'de çöle indirildi. Aynı gün İngiltere üstünde uçan bir İsrail El-Al uçağı kaçırılmak istendiyse de, aracı tehdit eden iki gerilladan erkek olanı öldürüldü, Leyla Halid adındaki kadın gerilla ise tutuklandı, uçak Londra'ya indi. 9 Eylülde ise bir ingiliz BOAC uçağı kaçırılarak Ürdün'e, diğer iki uçağın yanına indirildi. 14 Eylülde U-Thant uçak kaçırma davaları için milletlerarası mahkeme kurulmasını teklif etti.

4 Kasım 1970'te B.M. Genel kurulu ateşkesin üç ay daha uzatılmasına ve Jarring yönetimindeki barış görüşmelerine tekrar başlamasına karar verdi. (ML)

İSRAİLÎ (İshak EL) [Mısır - öl. yaklş. ol. 932], yahudi asıllı hekim. Eserlerini Arapça olarak yazdı. Constantino Africano'nun Latinceye tercüme ettiği bu eserler 1515'te yayımlandı. Bu eserlerden biri humma, öteki idrar üstünedir. (L)

İSRAİLİYAT çoğl. i. (*isrâ'il*'den *isrâ'iliyyât*). *Esk.* İsrailoğulları kitaplarından aktarılmış bazı masalımsı hikâyeler: *Bu zaman-ı marifette öyle birtakım israiliyata kulak verilir mi?* (Namık Kemal).

— Din. tar. *Kur'an*'da anılmayan İsrailoğulları peygamberleri ile ilgili olaylar için kullanılan deyim.

— ANSİKL. Din. tar. *İsrailiyat* aslında İsrailoğulları peygamberleri ile kabileleri arasında meydana gelen olaylardır. Bazı bilginler, bu olayların gerçek yüzünü araştırmadan, birtakım asılsız hikâyeler ortaya atmışlardır. Şem'un Gazi ve Battal Gazi hikâyeleri bu türdendir. Zamanla israiliyatın hepsi hurafe sayılmıştır. Bu yüzden Musa, Yakup ve öteki peygamberler zamanında ortaya çıkan, birtakım öğüt kitaplarına gelişigüzel aktarılan olayların hepsine hurafe gözüyle bakılarak israiliyat içinde yer verilmiştir. (M)

İsrail krallığı, Süleyman'ın ölümüyle israil halkı arasındaki bölünme sonucu ortaya çıkan iki krallıktan biri (M.Ö. 931-930-722). Bk. İBRANÎLER. (L)

İSRAİLOĞULLARI veya **BENİ İSRAİL,** Hindistan'ın batı kısmında özellikle Bombay'da, Kokan kıyısı boyunca, Poona, Alibağ, Racapuri ve Revdanda'da yaşayan yahudi kabilesi. Bir başka beni israil kolonisi de Aden'de yerleşmiştir. İsrailoğullarının sayısı 15 000 kadardır (bütün Hindistan Yahudilerinin aşağı yukarı dörtte üçü). Dış görünüş bakımından Yemen Yahudilerine benzer, Yahudiler gibi şakak sakalı bırakırlar. Yerli halk bunlara, sebt (cumartesi) gününü tatil günü olarak kutladıkları ve zeytincilikle uğraştıkları için «şanvar-teli» (sebtçi-zeytinci) adını verir. Kendi geleneklerine göre İsrailoğulları Süleyman peygamberin ölümünden sonra Yeroboam'ın (Yauebeam) yönetiminde israil topluluğundan ayrılan 10 kabilenin torunlarıdır. Başka bir söylentiye göre bu kabilenin ataları Kudüs mabedinin M.Ö. 586'da yıkılışından sonra veya Antiokhos Epiphanes'in baskısından kurtulmak için Hindistan'a sığınmışlardır.

İsrailoğullarının mezhebi biraz değişikliğe uğramış Musevîliktir. Musevîler gibi bu kabile de domuz gibi hayvanların etini yemez, cumartesiyi kutlar, çocuklarını sünnet ederler. İsrailoğullarının okumuş olanları İbranîce bilir, fakat halk yerli mahratti lehçesini konuşur. Havraları, okulları, yetimhaneleri ve kütüphaneleri vardır. Mahratti dilinde kitap, gazete ve dergiler çıkarırlar. İdarî işlerine «mukaddam», dinî işlerine de «kadı» bakar. (M)

İSRAR i. (ar. *sırr*'dan *isrâr*). *Esk.* Sır tutma, bildiğini saklama. || *İsrar etmek,* gizlemek, sır tutmak. || *İsrar-ı esrar,* sırların gizlenmesi. (M)

İSSAKAR, Yakub ve Liya'nın beşinci oğlu. On iki kabileden birinin (kendi adını taşıyan) atasıdır. Bu kabile, Karmal dağı ile Erden arasında uzanan ve verimli Esdraelon ovasını kapsayan topraklarda oturdu. Bölgenin başlıca illeri arasında Beytşan ve Megiddo sayılabilir. Deborah ve Barak şehirleri de bu kabilenindi. (L)

İSSARA. Bk. İPSARA.

İSSENA i. Soğuk denizlerde yaşayan karındanbacaklı yumuşakça. (*İssena*'lar, çanak şeklinde geniş dokunaçlı çıplak hayvanlardır; başını da örten örteneği, saçaklıdır. *İssena pacifica* kuzey denizlerinde yaşar. *Policeridae* familyasından.) [L]

İSSER (BATI), Cezayir'de akarsu, Tafna'nın kolu. Tlemsen'in güneyinde. Oran causse'-undan doğar. (L)

İSSER (DOĞU), Cezayir'de ırmak, Titteri bağlarının kuzey yamacından doğar ve Palestro boğazlarını aşarak Curcura sıradağlarının batı ucundan geçer. Aşağı çığırında vâdisi önemli bir tarım (üzüm bağları ve turunçgil bahçeleri) merkezidir. (L)

İSSERVİLLE-LES-İSSERS, Cezayir'de (Tizi Uzu idare bölgesi, Borc-Menayel idare çevresi) komün, Büyük Kabiliye'nin batı kenarında; 7 600 nüf. Tütün pazarı. (L)

İSSİODOROMYS i. Kobaya benzer fosil kemirgen hayvan; Quercy oligosen fosforitlerinde bulunmuştur. (L)

İSSOİRE, Fransa'da (Puy-de-Dôme idare bölgesi) şehir, Auvergne'de, *Limagne d'Issoire*'de, Allier yakınında; 11 628 nüf. Eski galya kasabası (*Iciodurum*) Issoire, XIII. yy.da Auvergne'in merkezi oldu. Eski benediktin manastırı (bugün St. Austremoine kilisesi), Auvergne'ye has roman tarzının en güzel örneklerindendir (XII. yy.): absidin alçak kabartmaları; oymalı alınlıklar (*Cena; Kutsal Kadınlar*). Metalürji sanayii (demirhaneler; bakır; maden alaşımları). Şehir, 1963'ten beri kara ordusunun teknik öğretim merkezidir. (L)

İSSOS veya **İSSUS.** Esk. coğ. Kilikia'da şehir, *İssos* (İskenderun) *körfezi* kıyısında, bugünkü Dörtyol'un kuzeybatısında. İskender. Dara III'ü Şehri çevreleyen ovada yendi (M.Ö. 333). Dara'nın geçidin darlığı yüzünden yayamadığı büyük ordusunun merkezine süvariler şiddetle saldırdı. Dara kaçtı, eşi ve annesi ordugâhta yakalandı ve Pers imparatorluğu İskender'in eline geçti. Septimus Severus, Pescennius Niger'i burada yendi (M.S. 194). [L]

İssos Meydan savaşı, İskender ile Dara arasında İssos'ta (Kilikia) yapılan savaş (M.Ö. 333). 333 Yılı ilkbaharında İskender Gordion'dan hareket etti. Ankara üzerinden güneye inerek Toroslardan geçti. Kilikia ovasından Tarsus'a indi. Dara kumandasında bulunan büyük bir pers ordusunun Amanos (Nur) dağlarının gerisinde, Sohoi ovasında bulunduğunu haber aldığı zaman kıyıyı takip ederek İskenderun dolaylarına geldi. Bu sırada pers ordusu da Amanos'un kuzey geçitlerinden Kilikia'ya girmişti. İki ordu, aralarında kalan Amanoslardan dolayı farkında olmaksızın, birbirlerinin yanından geçti, Persler kuzeyde, Makedonyalılar ise güneyde kaldılar. Dönüş yollarını kesilmiş olduğunu gören İskender hemen geri dönerek kuzeye doğru ilerlemeğe başladı. İki ordu İssos yöresinde Pinaros (Pınar suyu) kıyısında ters cephelerle, Dara Anadolu'dan, İskender ise Suriye'den geliyormuş gibi karşılaştılar. Çarpık savaş düzeni uygulayan İskender karşısında pers kralı kaçmak zorunda kaldı (M. Ö. 333). Bu başarıdan sonra İskender, Asya içerlerine Pers krallığının başkentine girdi. (M)

İSSOUDUN, Fransa'da İndre idare çevresinin merkezi, Berry Champagne'ında, Théols ırmağı kıyısında; 13 900 nüf. Şehirde birkaç eski anıt vardır. (L)

İSSUS i. Sıçrayıcı küçük böcek. (İlmî adı *İssus coleoptratus.* Eşkanatlılardan *issidae* familyasının örnek tipi.)

— ANSİKL. *İssus*'un boyu 5 mm, kanatları geniş, başı yuvarlak, bacakları kıllı ve sağlamdır; meşe ağaçlarında yaşar. (L)

İSSUS. Esk. coğ. Bk. İssos.

İSSY - LES - MOULİNEAUX, Fransa'da Hauts-de-Seine idare bölgesinde kanton merkezi, Paris'in güneybatı banliyösünde; 51 776 nüf. Katolik yüksek ilâhiyat okulu. Sanayi merkezi (kazancılık, dökümevleri, telcilik, çelik tüpler); uçak v.b. yapımı; elektrik malzemeleri; kimya ürünleri; ecza malzemesi; sigara; avcılık malzemesi v.b. (L)

İSTADYA i. (lat. *stadium* > ital. *Stadia*'-dan). Uzaktaki iki noktanın arasını ölçmekte kullanılan âlet. (M)

İSTAHR, İran'da şehir. Persepolis'in kuzeyinde; Pulvar vâdisinde kuruldu. Şehir Persepolis'in, İskender'in eline geçişinden sonra çok gelişti. Sasanî devletinin başkentiydi.

Araplar Irak'ı aldıktan sonra, İran'ı da ele geçirme işine giriştiler. Bu arada İstahr müslüman ilerlemesine karşıkoydu. 643'te Ebu Musa el-Eş'arî ve Osman bin Âs kumandasındaki arap orduları şehri teslim aldılar. Bir süre sonra şehir halkı ayaklandı. Başlarında bulunan arap vali öldürüldü. Bunun üzerine halife, Basra valisi Abdullah bin Âmir'i İstahr üzerine yolladı. Vali ayaklanmayı güçlükle bastırdı. Bu arada birçok kimseyi kılıçtan geçirdi (649). İslâm'ın ilk yıllarında şehir önemini korudu. Sonraları geriledi. İstahr yıkıntıları oldukça geniş bir sahaya yayılır. İstahr'ın yakın ve uzak yöresinde anıtları ilgi çekicidir. Hacıâbâd köyünün kuzeyinde Sarvan vâdisinde tabiî mağaralar vardır. Bunlar arasında Şapur I (241-272) ile ilgili yazıtlar önemlidir. İstahr'ın 1 km güneybatısında tarihî bakımdan ilgi çeken başka bir yer de Nakşi-Receb'dir. Burada Sasanîlerle ilgili üç kabartma bulundu. İstahr'dan biraz uzakta sarp kayalıklar üzerinde birbirinden 2-3 km uzaklıkta üç kale vardır. Bu üç kaleye genellikle Kûh-ı İstahr adı verilir. İstahr tarihinde bu üç zaptedilmez kale büyük bir önem taşır. Bunlardan en ilgi çekicisi asıl İstahr kalesidir, İran menkıbelerinde her zaman geçer. Bu kalenin kurucusunun Cemşid olduğu söylenir. Eski İran hükümdarı Guştasp, zerdüşt dinine girdikten sonra inek derileri üzerine yazdığı kutsal kitabını İstahr kalesinde saklamıştı. Halifeler zamanında, İran genel valileri, korunması kolay olan bu kalede oturdular. Halife Ali'nin ölümünden sonra vali Ziyad bin Abihi bu kalede kendisini uzun süre Muaviye'ye karşı savundu. İstahr bölgesinde oturan Büveyhiler İstahr'a özel bir önem vermişlerdi. Aduddevle buradaki küçük bir gölden yararlanarak binlerce insanın suyunu sağlayabilecek büyük sarnıçlar yaptırdı. İran hâkimiyetine giren âsi Fazluyeh çağında, Melikşah'ın hü-

İSSOUDUN
Yesse ağacından detay
Hôtel-Dieu kilisesi

kümdarlığı sırasında, Nizamülmülk'ün askerleri tarafından kale kuşatıldı (1074). Sarnıçların anî bir deprem sonucu boşalması Fazluyeh'in ele geçmesine yolaçtı. İran'da âsi kumandanların bir barınağı durumuna gelen kale, Şah Abbas I tarafından ele geçirildi. Sonra da yıkıldı. 1621'de bu yöreyi gezen Pietro della Valle kalenin iyice yıkıldığını yazar. (M)

İSTAHRİ (Ebu İshak İbrahim bin Muhammed El-Farisî), arap coğrafyacısı (X. yy.). Hayatı kesin olarak bilinmemektedir. *Kitab-ül-Mesalik v'el Memali* (Ülkeler ve Meslekler Kitabı) adlı eserini inceleyen Goeje, bu eserin Ebu Zeyd el-Belhî'nin yazdığı bir kitabın yeniden işlenmesiyle meydana getirildiğini ortaya koydu. Bu eserde her kıtanın renkli haritaları vardır. J.H. Moeller tarafından, tıpkıbasımı yapıldı (1839). [M]

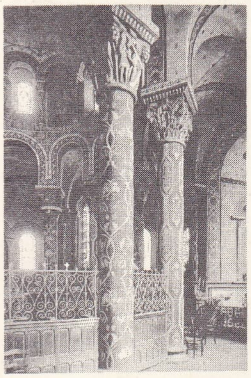

İSSOIRE
Saint-Austremoine
kilisesi

İSTALAGMİT. i. (yun. *stalagmos*, damla damla akıntı >fr. *stalagmite*'ten). Bk. DİKİT. (L)

İSTALAKTİT i. (yun. *stalaktos*, damla damla akan > fr. *stalactite*'den). Bk. SARKIT. (L)

İSTALYA i. (ital. *staglio*'dan). Bk. İSTARYA.

İSTALYOZ i. Denizc. Filika ve sandallar üzerine güneş ve yağmura karşı açılan tenteleri germek için baş ve kıç taraflara dikilen kısa ağaç gönderlere verilen ad. (M)

—İSTAN veya **—SİTAN** sonek. (fars. *-istān* veya *-sitān*). Bu ek ile yer isimleri yapılmıştır: *gül-istan* (gül bahçeleri), *seng-istan* (taşlık yer). ‖ Özellikle memleket isimleri, kavim adlarının sonuna bu ek getirilerek yapılmıştır: *Firengi-istan* (frenk ülkesi, Avrupa), *Hind-istan* (Hindistan), *Türk -istan* (Türkistan). ‖ Bu ek, manzum sözlerde *-sitān* şeklinde de geçer: *bü-sitan* (çiçek kokularının olduğu yer, bostan, bahçe), *gül-sitan* (gül bahçesi): *Gül-sitân-ı dehre geldik renk yok bû kalmamış* (Nabi). [M]

İSTANBUL, Türkiye cumhuriyetinin en büyük şehri, başta gelen ticaret, sanayi, kültür ve sanat merkezi. Osmanlı imparatorluğunun başkenti; il merkezi; 2 247 630 nüf. (1970).

Dara III
İssos Meydan savaşında
Pompeii mozaiği
Napoli müzesi

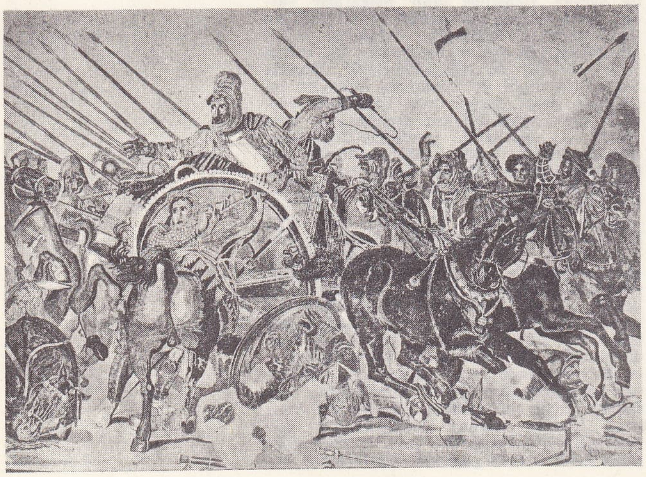

COĞRAFYA

● *Giriş*. İstanbul adı, geçen yüzyıl sonlarına kadar Haliç ile Marmara denizi arasında yer alan ve kara yönünden de surlarla sınırlanmış bulunan küçük bir yarımada üzerindeki şehre verilirdi. Bugün aynı yer yine İstanbul olarak tanınmakla birlikte İstanbul adı onun etrafına yayılan büyük bir yerleşme alanını da kapsayarak çok daha geniş bir anlam kazanmıştır: özellikle son yüzyıl içinde, yakın yıllara doğru gittikçe hızlanarak şehir çok büyüdü, Boğaziçi*'nin Anadolu ve Rumeli yakalarında, Marmara denizi kıyılarında ve iç kesimlerde eskiden boş bulunan alanlara yayıldı, önceleri şehirden tamamıyle ayrı sayılan köy ve kasabaları da içine aldı. Bu genişleme yüzünden, İstanbul'un bugün kapladığı yerleşme alanının kesin sınırlarını çizme imkânı yoktur. Bugünkü İstanbul'un geniş yerleşme alanı, sınırları geçen yüzyılın ikinci yarısında çizilmiş olan İstanbul belediyesi sınırlarına da uymaz. Boğaziçi'nin orta ve yukarı kesimlerinde belediye sınırları Büyük İstanbul'un sürekli yerleşme alanını aşar; Boğaz'ın aşağı (güney) kesiminde ve Marmara kıyılarında da bu alan belediye sınırları dışına taşar.

İstanbul şehrinin yerleştiği saha birtakım parçalara ayrılabilir: güneyde Haliç, Marmara surları arasında yer alan *asıl İstanbul* (mefsî İstanbul); Haliç kuzeyinde kıyıda Karaköy (Galata) ile başlayan ve yayla üzerinde uzanan *Beyoğlu* (kuzeye doğru Şişli-Levent-Etiler'e doğru devam eder); Yukarı Haliç kenarında, surlar dışında *Eyüp*, daha ötede *Alibeyköyü-Kâğıthane* ile bunların gerisinde yayla üstünde *Gaziosmanpaşa*, yine surlar dışında, şehirden çıkan yollar boyunda gelişmiş *Bahçelievler, Zeytinburnu, Ataköy* yerleşmeleriyle, Marmara kıyısında daha ötede *Bakırköy-Yeşilköy;* İstanbul boğazının karşılıklı iki kıyısında yer alan Boğaziçi semtleri; Rumeli tarafında Beşiktaş'tan Sarıyer-Yenimahalle, Anadolu tarafından da Üsküdar'dan Beykoz'a kadar uzanır. Boğaz'ın güney ağzında, Anadolu yakasında tarihî önemi ve bugünkü yoğun yerleşme alanıyle Boğaziçi'nden ayrı olarak ele alınan *Üsküdar* ve oradan başlayarak yol boyu yerleşme alanı üzerinde Kısıklı (Çamlıca) - Ümraniye'ye kadar uzanır. Marmara denizinin Anadolu kenarında yer alan geniş yerleşme şeridi *Kadıköy-Bostancı*'dır: bu şerit güneydoğuya doğru uzanarak Bostancı'dan sonra İstanbul belediyesi sınırlarını aşar Küçükyalı-Maltepe-Kartal üzerinden Pendik ötelerine kadar gider. İstanbul'un geniş yerleşme alanını tamamlamak için Marmara denizinin Anadolu kıyısı açıklarında dizilen Adalar'ı da saymak gerekir. Böylelikle İstanbul'un ilk çekirdeğinden başladığı, özellikle son devrelerde hemen her doğrultuya doğru yayılmış olduğu görülür. İstanbul'un sürekli yerleşme alanı, tepesi kuzeyde (Yenimahalle) ve tabanı güneyde (Küçükçekmece-Tuzla) bulunan bir üçkene sığdırılabilir (yalnız Adalar bu üçken dışında kalır). Büyük İstanbul, bugünkü doğu ve batı uçları arasında, Marmara denizi kıyısında 50 km'-lik bir cephe üzerinde yayılmakta, Boğaziçi'nin güneybatı-kuzeydoğu doğrultulu ekseni boyunda da 20 km uzamaktadır.

İstanbul'un alanı, dar anlamında, Haliç-Marmara arasında surlarla sınırlanan yarımada kesiminde 1 743 hektar (17,4 km^2). Belediye sınırları içinde kalan kesim ise 27 000 hektar (270 km^2) kadardır. Büyük İstanbul üçkeninin kapladığı alan ise 320 km^2 kadardır; bunun yaklaşık olarak 150 km^2'si Avrupa tarafında, 170 km^2'si Asya tarafındadır (11 km^2 kadar tutan Adalar ile birlikte).

● *Coğrafî şartlar*. İstanbul'un kurulmasına, tarih devirleri boyunca tutunmasına ve gelişmesine yardım etmiştir. Şehrin Avrupa ve Asya kıtalarını birleştiren karayolu ve iki denizi birleştiren Boğazlar deniz yoluyle kesişerek dikkati çeker. Boğazlar ne karşıdan karşıya geçmeyi güçleştirecek kadar geniş, ne de gemilerin hareketini zorlaştıracak kadar dar, kayalık ve anaforludur. Bu türlü kolaylıklar kara yönünde de görülür: engebeli Balkan yarımadasını boydan boya kesen Meriç - Morava vâdileri, Orta Avrupa'dan kolay geliş sağlar ve Anadolu tarafında memleketi boylayan işlek yollara geçilir. Bu geçiş kolaylıkları yanında Boğazlar yöresinin, kat kat savunma sistemleriyle donatılarak hem karadan, hem denizden korunması da geçmiş yüzyıllar boyunca burada büyük bir şehir kurulmasına destek olmuştur. Bu şartlar İstanbul'-un kurulmuş bulunduğu yerin tekelinde değildir ve İstanbul ile Çanakkale boğazı, hattâ Marmara denizi kıyıları için de geçerlidir. İstanbul'un kurulmuş olduğu yerin özel konum şartları, bu yerin seçilme sebeplerini de açıklar; bu şartların başında Haliç'in varlığı gelir: karaların içine doğru iyice sokulan bu koy, İstanbul şehrine fırtınalardan korunmuş bir liman sağlamış, ayrıca kendisiyle Marmara denizi arasında tepelik bir yarımadayı karadan ayırarak korunma ve limanı korumağa çok elverişli savunma unsuru yaratmıştır: gerçekten de, üç tarafı denizle çevrili olan bu tepelik yarımada, kıyılarında olduğu gibi, iç taraftan da surlarla sınırlanınca, kolay korunabilecek duruma gelmiş, tarih devirleri boyunca birçok kuşatmaya karşı koymuştur.

● *İstanbul'un topografyası*. Asıl İstanbul'-un yeri, kendi yarımadası üzerinde kuzeybatı-güneydoğu doğrultulu, birbirine paralel, üzeri hafif dalgalı, kenarları yer yer dik iki sırttan oluşmuştur. Sözü geçen sırtlar Yenibahçe veya Bayrampaşa deresi vâdisi (şimdiki Vatan caddesi) ile birbirinden ayrılır, kuzeydeki sırt Sarayburnu ile Edirnekapı arasında Haliç'in doğrultusuna paralel olarak uzanmaktadır. Bu «kuzey sırtı»nın doğu ucunda Sultanahmet ve Ayasofya camilerinin bulunduğu düzlükten başlayarak Topkapı sarayının yerleştiği zeminde 45 m'yi geçen, Marmara ile Haliç'i birbirinden ayırarak Sarayburnunda sona eren İstanbul'un birinci tepesi yer alır. Sözü geçen sırt bundan sonra Çemberlitaş ve Nuruosmaniye camiinin yerleştiği sahanlıktan Beyazıt'ta İstanbul üniversitesi merkez binası ve Süleymaniye camiinin yer aldığı bir tepeye geçilmiş olur. Bu tepe ile Fatih camiinin bulunduğu tepe arasında Valens su kemerlerinin (Bozdoğan su kemeri) ve şimdi Atatürk bulvarının geçtiği bir alçalma alanı (bel) bulunur (42 m). Fatih camiinin bulunduğu tepe kuzeybatıya doğru yükselmeğe devam ederek Çarşamba semtinde 72 m'-ye ulaşır ve bunun Haliç'e bakan bir sırtı üzerinde Sultanselim camii yükselir. Kuzey sırtı hafif bir alçalmadan sonra tekrar hafifçe yükselerek Edirnekapı yakınında surlara ulaşır (74 m) ve Mihrimah camiinde yücelir. İstanbul'un ana caddelerinden biri Sultanahmet'ten Edirnekapı'ya kadar kuzey sırtını boylar. *Kuzey sırtı*'nı *güneybatı sırtı*'ndan ayıran Yenibahçe (Lykos) vâdisi surlar dışından başlayarak şimdiki Vatan caddesi başında (35 m) İstanbul'a girer: şimdi yeraltı çığırına alınmış olan bu vâdi, şehri güneydoğuya doğru verev olarak keser, Langa bostanlarında Marmara kıyısında sona erer. Eskiden burada *Theodosius* limanı denilen bir koy bulunuyordu, bu koy sonradan dolmuştur. Yenibahçe vâdisinin batısında *güneybatı sırtı* Marmara denizi kıyısında Samatya-Yedikule arasında basık yamaçlarla başlar, kuzeybatıya doğru yavaş yavaş yükselerek Topkapı yakınında 69 m'ye ulaşır. Bu sırt üzerinde birkaç anacadde (Millet, Haseki ve Kocamustafapaşa caddeleri) vardır ve güneyini de Marmara kıyı yolu boylamaktadır. Şehrin öteki parçalarının topografyası için bk. BEYOĞLU, BOĞAZİÇİ, ÜSKÜDAR.

● *İstanbul'un nüfusu*, ilk olarak kesinlikle Cumhuriyet hükûmeti tarafından yapılan 1927 sayımı sonucunda 690 857 olarak tespit edildi (350 425 erkek, 340 432 kadın). Bu sayı önce yavaş bir artış göstererek 1935'te 741 148, 1940'ta 739 949, 1945'te 860 558, 1950'de 983 041 oldu. Sonra daha hızlı bir tempo ile 1955'te 1 268 771, 1960'-ta 1 466 535, 1965'te 1 742 978'e yükseldi ve 1970 sayımının ilk alınan sonuçlarına göre de 2 247 630'a vardı. Aslında bu sayı şehrin gerçek nüfusunu vermez, İstanbul'-un belediye sınırları dışında kaldığı halde şehrin ayrılmaz bir parçası sayılan birçok semtini hesaba katmaz. 1965'te şehrin Anadolu ve Rumeli yakaları dışında yer alan,

Foto. Robert, Anderson-Giraudon (LAROUSSE)

1. Vilayet binası; 2. Defterdarlık; 3. Gar (Sirkeci); 4. Yerebatan sarayı; 5. Ayasofya; 6. Topkapı sarayı; 7. Galata köprüsü; 8. Yenicami (Eminönü); 9. Haliç; 10. Unkapanı köprüsü; 11. Askerî Deniz hastahanesi; 12. Tersane; 13. Galata kulesi; 14. Galata Yolcu salonu; 15. Devlet Güzel Sanatlar akademisi; 16. Hilton.

Foto. *Agasi Şen (MEYDAN)*

bazılarının ayrı belediyeleri bulunan bu semtlerde 325 000'e yakın nüfus yaşıyor ve bunların katılmasıyle şehrin nüfusu 2 065 000'i buluyordu. 1970 Sayımının ayrıntılı sonuçları henüz yayımlanmadığı için kesin bir şey söylenememekle birlikte, bu sayımda İstanbul nüfusunun belediye sınırları dışındaki semtlerle beraber 2 700 000'e yaklaşmış olduğu tahmin edilebilir.

Belediye sınırları içinde km²'ye düşen ortalama nüfus sayısı sürekli bir artış göstererek, 1927'de 2 592 iken 1950'de 3 725, 1965'te 6 451, 1970'te 8 328'e çıktı. Bu nüfus yoğunluğu İstanbul surları içinde (Eminönü ve Fatih belediye şubeleri) km²'ye 31 742'ye (hektar başına 317 kişi) çıkmakta, Adalar'da 1 568'e, Boğaziçi'nin orta ve yukarı kesimlerinde 1 000'in altına inmektedir.

Şehrin geniş sınırları içinde 1965'te 2 milyonu, 1970'te 2,6 milyonu aşmış bulunan şehir nüfusunun şehir birimlerine dağılışı şöyledir (verilen sayılar 1965 sayımına aittir; 1970 sayımının yayımlanmış bulunan bazı geçici sonuçları parantez içinde gösterilmiştir): asıl İstanbul-Eminönü ve Fatih: 482 451 (553 284); Marmara boyu, Bakırköy ve Zeytinburnu ilçeleri: 249 239 (410 000); Yukarı Haliç-Eyüp ve Gaziosmanpaşa: 246 513 (330 000); Beyoğlu-Şişli: 487 128 (588 000); Boğaziçi, Rumeli yakası, Beşiktaş-Sarıyer: 154 161 (193 000); Boğaziçi Anadolu yakası, Üsküdar-Beykoz: 181 589 (225 000); Anadolu Marmara boyu-Kadıköy-Bostancı arası: 164 289 (239 000); Kartal ilçesinde Küçükyalı-Tuzla arası: 86 136 (140 000); Adalar: 15 219 (15 244). Buna göre geniş anlamlı İstanbul şehri nüfusunun yüzde 78 kadarı Rumeli yakasında, yüzde 22 kadarı da Anadolu yakasında yaşar. 1965 (ve 1970) sayımlarına göre bu nüfus şöyle dağılıyordu: Rumeli yakası 1 620 000 (2 070 000), Anadolu yakası 450 000 (610 000). 1965'e doğru İstanbul belediyesi sınırları içinde 283 mahalle bulunuyor, bunun 102'si asıl İstanbul (Eminönü-Fatih belediye şubeleri) içinde yer alıyordu. Geri kalanların 15'i yukarı Haliç'te (Eyüp-Gaziosmanpaşa), 41'i Beyoğlu ve 26'sı Şişli'de, 29'u Boğaz'ın Rumeli yakasında (Beşiktaş-Sarıyer), 52'si Anadolu yakasında (Üsküdar-Beykoz), 24'ü Rumeli Marmara boyunda (Zeytinburnu-Bakırköy), 15'i Anadolu Marmara boyunda (Kadıköy-Bostancı), 5'i Adalarda bulunuyor. Ayrıca İstanbul belediyesi sınırları dışında Kartal ilçesinin yerleşme merkezlerinde 20 mahalle vardır. Pendik, Ümraniye, Küçükköy, Küçükçekmece, Avcılar, Güngören, Alibeyköyü, Kâğıthane ve Sağmalcılar gibi ayrı belediyelere sahip şehir ve kasabalar da birtakım mahallelere ayrılır.

İstanbul belediyesi sınırları içinde 1927'ye doğru 95 500 konut (ev) ve 38 000 kadar iş yeri bulunuyordu. Bu sayı 1960'a doğru iki katını aştı; meskenlerin büyük bölümü kârgir (taş, tuğla ve beton) idi. Geçmiş yıllarda İstanbul'u sayısız yangın felâketiyle karşılaştıran ahşap binaların yapılmasına artık izin verilmemektedir.

● *İstanbul'un kültürel ve iktisadî durumu.* Kültür merkezi olarak İstanbul, yalnız Türkiye'de değil, Akdeniz ve Yakındoğu ülkelerinde de seçkin bir yere sahiptir. Nadir elyazmaları bulunan istanbul kitaplıkları ve dünyada benzerleri arasında ön planda gelen istanbul müzeleri dışında, İstanbul'un her çeşit ve seviyede öğretim kurumları vardır. 1967'de İstanbul üniversitesinin öğrenci sayısı 32 000'e yaklaşmış, İstanbul Teknik üniversitesininki 4 600'ü geçmişti. İlkokul öğrencilerinin sayısı 300 000'i geçmektedir. Ekonomi alanında da İstanbul baş yeri alır. Türkiye ithalâtının yüzde 50'den fazlası ve ihracatın yüzde 15'e yakını İstanbul'dan yapılır. Sanayi kuruluşlarının sermaye, istihdam ve üretim bakımından yüzde 40-50'si İstanbul'da toplanmıştır. Toptan ticaret İstanbul'da teşkilâtlandığı gibi, bankacılık faaliyetleri de gelişmiştir. Şehrin devlet gelirlerine katkısı da ona eşsiz bir yer sağlar: 1966 bütçesinde gelir vergisinin yüzde 40'ı, kurumlar vergisinin buna yakını ve genel gelirlerin yüzde 20'si İstanbul'dan elde edilmişti.

TARİH

● *Şehrin adı.* En eski tarihî kaynaklarda, İstanbul'un adı *Byzantion* olarak gösterilmektedir. Eski Anadolu'da kişi adlarının *-ion* eki ile yer adı şekline sokulduğu düşünülerek İstanbul'un tarihteki adı olan Byzantion'un Byzant'tan meydana geldiği iddia edildi. Kök olan Byzant'ın eponymos'u (ad vericisi) Byzas'ın trak menşeli olduğu söylendiği gibi, Byzant kökünün M. Ö. III. binyıldaki Anadolu yer adlarına çok benzediği de ortaya atılmıştır. Byzantion'un sonundaki *-ion* ekinin Ege göçleri ile gelen Frigler ile ilgisi kabul edilmekle beraber, Byzant kökünün sonundaki *nt*, yerli eski anadolu dillerinde bulunduğundan, bu adı da M.Ö. III. binyıla kadar çıkarmak isteyenler vardır. Şehrin kuruluşu ile ilgili efsanelere göre Haliç'in eski adı olan Keras, İo'nun kızı Keroessa'nın adından gelmiştir. Keroessa Byzantion'un efsanevî kurucusu Byzas'ın annesidir ve Keroessa'daki *-ssa* eki de M.Ö. III. binyılda eski Anadolu yer adlarında çok rastlanan bir özelliktir. Bütün Eskiçağ boyunca Byzantion adı İstanbul'un esasını teşkil eden şehrin adı olarak kullanıldı. Şehir Constantinus I tarafından yeniden kurulduktan sonra, buraya *Deutera Rome* (= İkinci Roma) ve *Nova Roma-Nea Rome* (= Yeni Roma) dendi ama, şehrin adı *Konstantinopolis* (lat. *Constantinopolis*) olarak yerleşti, fakat Byzantion adı da halk ve yazarlar tarafından günümüze kadar yaşadı, ayrıca modern bilim tarafından da hem Doğu Roma imparatorluğuna hem de onun temsil ettiği kültüre yakıştırıldı. Byzantion için, Konstantinopolis'in yanında XI. yy.dan itibaren İstanbul adının da kullanıldığı bilinmektedir. Bunun sadece şehir (= polis) olarak adlandırılan İstanbul'un «şehire» kelimesinden *Eis ten polis*'den geldiği genellikle kabul edilir.

İstanbul adı. Bu ad bazılarınca ileri sürüldüğü gibi, türk askerlerinin fetih sırasında köylülere nereye gittikleri sorusuna *Eis ten polis* (şehire) cevabından meydana gelmemiştir.

X.yy. yazarlarından Mesudî ile sonraki yüzyıllardaki diğer yazarlar da Kostantiniye adı yanında «Bulin», «Astanbulin» adına da rastlanır. Bu, yunancada akusativ'in datif yerine geçtiğini ve bu şeklin benzer birtakım lokatif şekillerinden biri olacağını gösterir. İznik (Nikaia) gibi örnekler, (İS) önekinin ilâvesiyle eski orijinal şekillerin değiştirildiğini göstermektedir.

XIV. yy. sonu ile XV. yy. başlarında bütün Yakındoğu'yu dolaşan alman esir ve seyyahlarından Johan Schildtberger, Yunanların Konstantinopolis'i İstimboli, buna karşılık Türklerin İstanbul (Stambul) olarak adlandırdıklarını yazar.

Türklerin, fetihten önce Yunanlılardan oldukça farklı bir şekilde ve bugünkü şeklinin hemen hemen aynı olan bir tarzda şehri adlandırılan İstanbul'un, «şehire» kelimeceki devre ait bazı osmanlı ve memlûklu yazarların eserlerinde ise doğrudan doğrupa «İstanbul» şekli görülmektedir.

XIX. yy.a kadar da, arada yasak edilmesine rağmen (msl. 1762'de) Konstantinopolis'ten bozulan Konstantaniye Türkçede de kullanıldı. XVII. yy.dan sonra burası Dersaadet, Derâliye veya Asitane gi-

şehrin İstanbul yakasının uçaktan görünüşü (A. Şen koleksiyonu)

bi sıfatlar ile de anıldı. Cumhuriyet devrinden itibaren İstanbul tek ad olarak resmen kabul edildi.

● *Tarihöncesi.* İstanbul belli bir zamanda ve bilinen bir kimse tarafından kurulmamış, fakat insanlık tarihinin başlangıcından beri iskân edilmiştir. Özellikle son zamanlardaki arkeolojik araştırmalar, küçük yerleşme yerlerinin yavaş yavaş büyümesiyle ilkçağ tarihinde İstanbul'un imparatorluk başşehri haline gelmiş olduğunu göstermektedir.

Gelibolu yarımadasından Khalkidike yarımadasına kadar uzanan bütün Kuzey Ege sahillerinde bulunan kültürle, Truva I'in M. Ö. III. binyıl başına tarihlenen kültürü birbirinin aynıdır. Diğer taraftan Anadolu'da Frigya-Bitinya bölgesinde Demircihöyük'te ele geçen ve aynı devre ait olan buluntular, bazen balkan kültürlerinin de Kuzeybatı Anadolu bölgesine tesir ettiğini gösterecek durumdadır.

Bu durum, Çanakkale ve İstanbul boğazlarının Asya ile Avrupa'yı en fazla birbirine yaklaştıran coğrafî etken olmakla kalmadığını ve bu kıtalardaki kültürleri birbirinden ayıran bir sınır meydana getirmediğini tersine kültürlerinin birinden diğerine geçişinde bağlayıcı bir rol oynadığını gösterir. Tarihöncesi devirlerin erken safhalarında bile, halk kitleleri Çanakkale ve İstanbul boğazlarını basit nakliye araçları ile bir yandan öbür yana geçebilmiş ve İstanbul bölgesi de insanlık tarihinin bu erken devrinde iskân edilmiştir. Birinci Dünya savaşı sırasında J. Miliopobs Kadıköy ve Pendik'te tarihöncesi yerleşme kalıntıları buldu. Bu buluştan sonra özellikle, 1952-1954 yıllarında Kurt Bittel'in Kadıköy'de, Muratefendi köşkü yakınında Fikirtepede yapmış olduğu kazılar, İstanbul'un tarihöncesi çağları hakkında ayrıntılı bilgiler verdi. Fikirtepe kazıları ve elde edilen buluntular bu yerleşme yerinin Truva I'den daha eski olduğunu, yani M.Ö. IV. binyıla kadar gittiğini gösterdi. Araştırmalar Anadolu'nun kuzeybatısında M.Ö. IV. binyıla ait yerel ve yerli kültürün var olduğunu kanıtlar.

Fikirtepe kazılarında elde edilen seramik buluntuların iç anadolu ve güneydoğu avrupa kültürleriyle herhangi bir ilintisi yoktur. Böylelikle bu kültürün İstanbul boğazı bölgesinde muhtemelen yerli bir halka ait olduğu anlaşılır. Bk. FİKİRTEPE.

1942 Yılında Alfons Maria Scheneider tarafından Sultanahmet'te St. Sohemia ile hipodrom arasında yapılan kazıda çok sert yeşil gri taştan bir topuz parçası bulundu. Tarihöncesi devre ait olan bu taş âlet, alt üst olmuş tabakalar arasında ele geçmiştir. Belli bir kültür tabakası içinde bulunmuş değildir. Bundan başka 1954 yılında, Çarşıkapı'da Merzifonlu Karamustafa Paşa türbesinin ön kısmında, bir binanın inşası sırasında rastlanan bir bizans sarnıcında, elle yapılmış ve M.Ö. II. binyılın başlarına ait bir kabın üst kısmı bulundu. Bu iki buluntu, Byzantion yarımadasının tarihöncesi devirlerlerdeki yerleşmesini ispatlayacak maddî delillerdir.

M.Ö. XIII. yy.ın sonlarında Balkanlardan Anadolu'ya yapılan frig ve diğer trak kavimlerinin göçleri çeşitli duraklamalar gösterir. Bu durumda bazı frig kabilelerinin çok önemli bir köprübaşı olan İstanbul yarımadasını kısa bir zaman için de olsa işgal ettikleri tabiîdir. Nitekim filolojik araştırmaların meydana çıkardığı bazı deliller de buna işaret eder.

● *İstanbul'un kuruluş efsaneleri.* Eski ve yerli bir efsaneye göre su perisi Semestra'nın oğlu, trak kralı Byzas, İstanbul'un yakınındaki bölgenin kralı Barbyzos'un kızı Phidaleia ile evlendi ve bu kadın Byzantion'u kurdu. Başka bir efsaneye göre, Zeus'un sevgilisi İo, inek haline getirildikten sonra Hera'nın musallat ettiği tanrıdan kaçarken Keras'ta (Haliç) Keroessa adındaki kızını doğurdu, su perisi Semestra'nın büyüttüğü Keroessa'nın, deniz tanrısı Poseidon'dan doğurduğu ve kaynak perisi Byzia'nın beslediği Byzas, İstanbul'un kurucusu oldu. Daha yeni başka bir söylenti ise, şehrin Argo gemisinin meşhur seferi sırasında kurulduğudur. Çok daha yaygın ve M.S. I. yüzyılda ortaya çıkan başka bir söylentiye göre, Byzas, Yunanistan'da Megara'dan yeni bir yurt aramak üzere yola çıkan göçmenlerin başkanıdır. Delphoi kâhininin kendilerine yeni yurtlarını «körlerin karşısında» edinmelerini öğütlemesi üzerine, bunlar 17 (bazı kaynaklarda 19 ve 20) yıl önce kurulan Khalkedon'un (Kadıköyü) ahalisini, is-

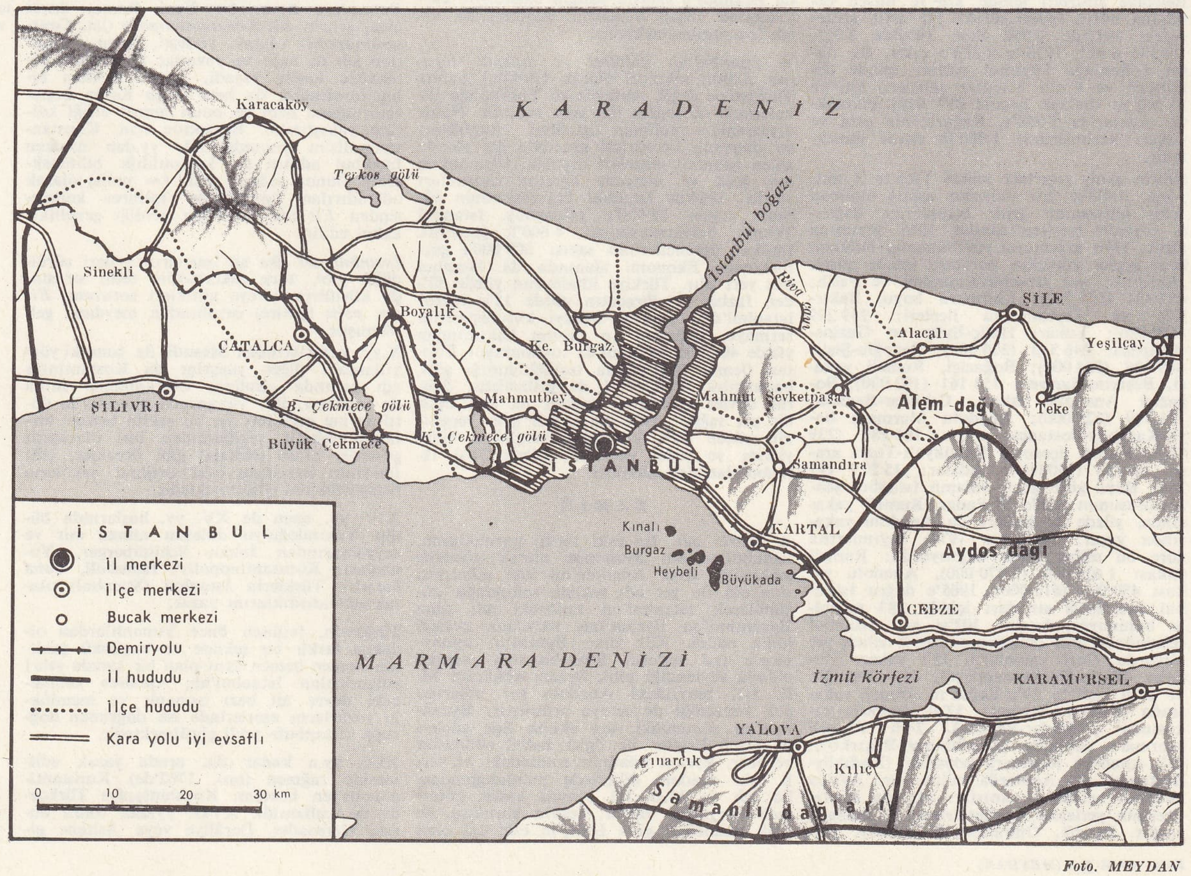

İSTANBUL il haritası

Foto. MEYDAN

tanbul'un yerinin üstünlüklerini göremediklerinden dolayı kör farzederek, şehrin ilk çekirdeğinin burada temelini attılar. Herodotos benzer bir hikâyeyi anlatır ve Khalkedon'luları kör farzeden kişiyi pers kralı Dara'nın generali Megabyzos olarak gösterir.
Bu değişik efsanelerin içindeki gerçek payını arayanlarca M.Ö. 750-550 arasındaki büyük Yunan Koloni Kurma çağında, ortalama M.Ö. 660'a doğru şehrin kurulduğu sanılmaktadır. Topkapı sarayının ikinci avlusunda (1937) yapılan araştırmalar ve elde edilen buluntular koloni kuruluş tarihinin M.Ö. 660-659 olduğunu ispatladı. Fakat Byzantion'un Megara ile bir inanç ve kültür bağlantısının yok denecek kadar az oluşu (sadece sikkelerde ay resmi ile Artemis Orthosiokültü birdir) böyle bir bağlantı ihtimalini çok zayıflattığı gibi, bu derece yerleşmeğe ve yaşamağa elverişli bir yerin megaralı göçmenlerin gelişine kadar boş durduğuna da inanılamaz. Ancak onlar, ayrıca uygun gördükleri bir yerde yerleşerek bir *polis* kurmuş olabilirler.

● *Eskiçağ ve Ortaçağ (Yunan, Roma, Bizans devirleri).* İlk şehrin Marmara ile Haliç arasındaki burun üzerinde kurulduğu kabul edilir. Haliç'in ağzında bulunan güzel liman, savunmaya elverişli bir akropol (Topkapı sarayı tepesi) ve palamut balığı avı için haiz olduğu eşsiz yerinden dolayı çok çabuk gelişti, İzmit yakınında Astakos şehrini kuran Khalkhedon'a karşılık Selembria (Silivri) şehrini meydana getirdi. Şehir önce, komşusu olan Traklarla mücadele halindeydi. Pers kralı Dara'nın İskit seferi sırasında (M.Ö. 513) Perslere askerî kuvvetle yardım etti. M.Ö. 499 yılında başlayan Ionia* ihtilâli bastırıldıktan sonra tahrip edildi ve halkının büyük bir çoğunluğu da Karadeniz kıyılarına kaçarak Mesembria şehrini kurdu. Yunan-Pers savaşlarının sonucundaki Plataia zaferinden sonra (M.Ö. 479) Isparta kralı Pausanias şehri pers boyunduruğundan kurtararak işgal etti. Fakat Pausanias'ın kötü idaresi halkı çok çabuk kendisinden soğuttu, bu sırada, Perslerle bazı gizli antlaşmalara giriştiği de öğrenilmişti. Kimon ve Aristeides kumandasındaki Atina donanması tarafından kuşatılan şehir, Pausanias'ın kaçması üzerine Atinalıların eline geçti. M.Ö. 478-477 tarihlerinde Atina tarafından kurulan Attike - Delos deniz birliğine giren şehir, birliğe asker yerine vergi vermeğe başladı. M.Ö. 439'da Samos ile birlikte Atina'ya karşı ayaklandıysa da cezalandırıldı. M.Ö. 412 veya 411'de Isparta ile anlaşan şehir, Atina'dan yüz çevirdi. M.Ö. 409'da Alkibiades kumandasındaki Atinalılar Khalkedon ile İstanbul'a karşı bir sefer yaptılar ve M.Ö. 409-408 kışında şehri ele geçirdiler. Böylece şehir yine Atina'ya vergi ödemeğe devam etti. Fakat M.Ö. 405'te ıspartalı Lysandros Aigospotomai zaferiyle Atina'yı yenerek şehri aldı. M.Ö. 390'da atinalı Thrasybules İstanbul'u tekrar Isparta'dan alarak Atina'nın müttefiki yaptı. Fakat şehir bir süre sonra bu defa da Epameinondas idaresindeki Thebai'ye geçti (M.Ö. 363). İstanbul'un Thebai tarafında ne kadar kaldığı bilinmemektedir. Sonra tekrar Atina ile dost olduysa da, bu da uzun sürmedi, çünkü M.Ö. 357'de Karia kralı Mausolos'un Atina'ya karşı kurduğu ittifaka İstanbul da katıldı ve donanmasıyle Atina'yı tehdit etti, Atinalılar İstanbul'u kuşattılar ama bir sonuç alamadılar, şehir M.Ö. 339 baharına kadar Makedonyalılarla Atinalılar arasında çekişme konusu oldu. Bu arada Makedonya kralı Philippos tarafından birkaç kere kuşatıldı. Büyük İskender devrinde de bağımsızlığını korudu. İskender'in ölümünden sonra Antigonos tarafını tuttu. M.Ö. 278'den sonra kelt akınlarından çok zarar gördü. Roma devrinde şehir çok iyi bir durumdaydı ve Roma'nın kudreti arttıkça onun sadık bir müttefiki olarak kaldı. Mithridates savaşları sırasında da Roma'ya sadık kalarak askerî yardımda bulunduğundan, bağımsız müttefik şehir (civitas libera) payesine yükseltildi. Fakat Roma imparatoru Vespasianus tarafından Trakya eyaletine ilâve edildi (M.S. 73). M.S. II. yüzyılda burası kudretli surlar ile korunan zengin bir şehirdi. Balıkçılık, Boğaz'dan geçen gemilerden alınan geçiş ve gümrük harcı, çevresindeki toprakların verimliliği onun başlıca zenginlik kaynakları idi. 194 Yılında Percennius Niger ile Septimius Severus arasındaki mücadelede, Niger'in tarafını tutan şehir, onun öldürülmesine rağmen iki yıl inatla kuşatmaya dayanmıştı. 196'da teslim olunca, surları yıktırıldı, halk cezalandırıldı ve *polis* (şehir) hakkı alınarak *komes* (köy) olarak Perinithos'a (Marmara Ereğlisi) bağlandı. Fakat Septimius Severus (193-211) bu derece iyi bir yerdeki bu şehri kalkındırmanın lüzumuna inandığından ve bir rivayete göre oğlu Aurelius Antoninus Caracalla'nın isteğine de uyarak şehri yeniden ve daha geniş bir şekilde kurarak, burasını yeni binalar ile süsledi ve hattâ şehri oğlundan dolayı *Antonenia* veya *Antonina* olarak adlandırdıysa da bu ad unutuldu.

Bir süre sonra, Roma imparatoru Gallienus tarafından yağma edildi ve Gotların hücumuna uğradı (M.S. 269). Diocletianus 1 mayıs 305'te Niocomedia'da tahttan çekildikten sonra imparatorluk idaresinde karışıklıklar çıktı. Maximinus Daia 312 - 313 kışında İstanbul'u aldı, Perinthos ile Hadrianopalis arasındaki savaşta yenilince şehir Licinius'un eline geçti. Constantinus Licinius'u mağlûp ettikten sonra Roma imparatorluğuna yeni bir başşehir seçmenin lüzumunu duydu (323). Önce Julius Sezar gibi Truva'da bir başşehir kurmağa karar verdi. Zira, Roma efsanesine göre, Roma'nın efsanevî kurucusu Aeneas, Truva'dan hareket ederek İtalya'ya Latium'a gelmişti.

Tarihçi Sozomenos, Constantinus'un burayı ziyaret ettiğini bildirmektedir. Yine Sozomenos'a göre, Truva'da yeni bir şehrin inşasına başlandığı sırada, Contantinus'a rüyasında Tanrı tarafından başka bir yer seçmesi tavsiye edilmiş, imparator da İstanbul'u seçmiştir. İnşaata M.S. 324 yılı başlarında başlandı ve 330 yılı 11 mayısında 40 gün süren büyük eğlencelerle açılış töreni yapıldı. Eski şehrin dört katı büyüklüğünde olan yeni şehirde *Forum Constantini* adlı yeni bir forum yapıldı ve buraya Constantinus'un üzerinde tunçtan heykeli olan bir sütun (Çemberlitaş) dikildi, Septimus Severus tarafından başlatılan hipodrom tamamlandı. Senato binası ve imparator için muhteşem bir saray inşa edildi. Şehir, imparatorluğun çeşitli yerlerinden getirtilen pagan heykelleri ve Delphoi'den Apollon'un heykelleriyle, Burmalı sütun ile (Yılanlı sütun) süslendi. Roma Tyche'si (Fortuna Romana) için bir tapınak ve kiliseler yapıldı. Böylece şehirde pagan dinlerle Hıristiyanlık yan yana gelmiş oluyordu.

Şehrin, Constantinus zamanında ne kadar alanı içine aldığı kesinlikle bilinmektedir. IV. yy.daki nüfusu yaklaşık olarak 200 000 kişiydi. Constantinus, şehri düşmanlara karşı korumak için karadan, Marmara'dan Haliç'e kadar uzanan bir surla çevirtti, şehre ikinci Roma anlamına gelen *Deutera Rome* adını verdi. Bununla beraber şehir bu tarihten sonra imparatorun adına izafeten *Constantinopolis* adını aldı.

Constantinus buraya Roma'ya tanınan bütün imtiyazları tanıdı. Şehir kendi kendini idare ediyor ve başında bir *proconsul* (yun. *arkhom*) bulunuyordu. 11 Eylül 359'da bu yerini şehrin idaresinden sorumlu *praefectus*'a (yun. *eparkhos*) bıraktı. Bu unvan X. yy.a kadar yaşadı. Şehir, aynen Roma gibi 14 *regio*'ya (bölge) ayrılıyordu. Bunlardaki başlıca önemli yapıların listesi son kopyasının 440'a doğru yazıldığı sanılan *Notitia Urbis Constantinopolitanae*'de verilmekteyse de, VII. yy.dan itibaren bu bölge ayırımı unutulmuş olmalıdır. Bu 14 bölgeden 12'si surların içinde, 13.sü (*regio Sycena*) Haliç'in karşı yakasında şimdi Galata'da, 14.sü ise şehrin kuzey batısında ayrı bir kasaba olan *Blakhernai* idi.

Roma imparatorluğu 395'te Doğu ve Batı olarak ikiye ayrıldıktan sonra, Constantinopolis Doğu Roma imparatorluğunun merkezi olarak kaldı. Bk. BIZANS İMPARATORLUĞU veya DOĞU ROMA İMPARATORLUĞU.

● *Ortaçağ'da İstanbul'un topografyası.* Şehrin merkezi, kalıntıları son yıllarda Ayasofya önünde bulunan *Altın Milion* denilen anıttı. İmparatorluğun yollarının başı olan bu anıt heykellerle süslüydü. Burada *Hagios İoannes* kilisesi, *Oktogonos* denilen yapı, *Basilika* ile büyük sarnıcı (Yerebatan sarnıcı), ıtriyat çarşısı, *Theodoros*, *Prodromos* ve *Kyros* kiliselerini içine alan *Sphorakiu* mahallesi vardı. Milion'dan *Forum Constantini*'ye (Çemberlitaş) giden (şimdiki Divanyolu-Yeniçeriler caddesi yerindeki) *Mese Leophoros* denilen anacaddenin sol tarafında *Zeuksippos* hamamı, şimdiki Adliye sarayı yerinde de *Antiokhu* mahallesi uzanıyordu. Bu mahalle ile Hipodrom arasında kalıntıları son yıllarda çıkarılan *Hagia Euphemia martyrion*'u ile *Lausos* sarayı bulunuyordu. Mese'nin solunda, daha batıda yüksek bir mahzen üzerinde (Binbirdirek) kurulan *Philoxenos* sarayı ile *Tessarakonta martyres* kilisesi geçildikten sonra, oval bir biçimi olan *Phoros*'a (*Forum Constantini*) ulaşılırdı. Burada gümüş işleyen esnaftan başka, mumcu dükkânları vardı. Constantinus anıtına (Çemberlitaş) bitişik, *Hagios Konstantinos* şapellerinden başka *Theotokos, Mikhael, Platon* ve daha güney - batıda *Akilina* kiliseleri sıralanıyordu. Bu meydanı az ileride Çarşıkapı'da iki *Gorgon* başı kabartması (biri şimdi İstanbul Arkeoloji müzesinde) ile süslü *Artopolia* yani fırıncılar mahallesi takip ediyordu. Bunun güneyinde ekmek satılan *Artotyrianos* mahallesi vardı. Bu da V. yy.a kadar şair Menandros'un bir gümüş heykeli ile süslenmişti. Buradan bir yol kıyıda mezbahaya inerdi. *Barbara* kilisesini içine alan bu mahallenin bitişiğinde *Kainupolis* mahallesi vardı. Mese'nin sağ tarafında ise, Maurikios'un eseri olan *Makron Embolos* adındaki bir direkli cadde Haliç'e kadar iniyordu. Mese, *Anemodulion* denilen bir rüzgâr kulesini geçtikten sonra *Tauros* veya *Forum Theodosiacum*'a açılıyordu. Şimdiki Beyazıt (Hürriyet) meydanı yerindeki bu meydanda Theodosius I'in muazzam zafer anıtından başka, heykeller de vardı. Etrafında *İoannes, Diakonissa, Petros* ve *Paulos, Markos, Prokopios* kiliseleri, *Biglentias* sarayı ile *Capitolium* bulunuyordu. Şimdi İstanbul üniversitesi merkez binasının yerinde ise su dağıtma merkezi olan *Nymphaeum Maximum* vardı. Mese üzerinde sağ koldaki *Akataleptos* manastırı geçildikten sonra, bir dört yol ağzı olan *Philadelphion*'a gelinirdi. *Mesomphalos* denilen, şehrin ortası burası idi. *Tetrapylon* denilen bir anıt bu dörtyol ağ-

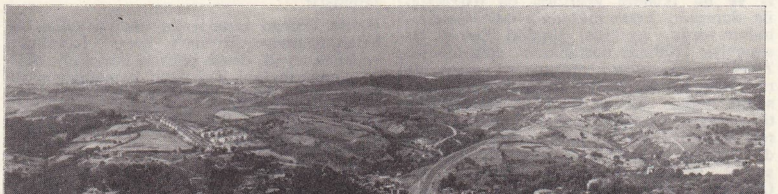

Boğaziçi - Tarabya uçaktan görünüş (A. Şen koleksiyonu)

Foto. MEYDAN

zını süslüyordu. Bu anıtın kalıntısı olması muhtemel, dört imparatoru tasvir eden porfir heykel 1204'de Venedik'e götürülmüştür. Şimdi orada *San Marco* kilisesinin köşesindedir. Buradan Mese'nin bir kolu *Konsta, Areobindu, Olubriu, Promotu* mahallelerinden ve *Theotokos, Stephanos, Tessarakonte Martyres* kiliseleri ile Saraçhane geçidi kenarında son yıllarda kalıntıları meydana çıkan *Polyeuktos* ve *Kristophoros* kiliselerinin arasından geçerek *Hagioi Apostoloi* (Fatih camii yerinde) kilisesine ulaşıyordu. Şehrin bu ikinci büyük kilisesi yanında ilk imparatorların mezarlarının yer aldığı türbe bulunuyordu. Sağa sapan bir yol (Zeugma) üçüncü ile dördüncü tepe arasından inerek Haliç sahil yoluna kavuşuyordu. Mese, *Apostoloi* kilisesinden sonra, şimdiki Fevzipaşa caddesini takiben, *Modestu* mahallesi ve *Markianos* sütununu (Kıztaşı) sol kolda bırakarak, belki *Aetios* su haznesi olan bir açık toplama havuzunun (Karagümrük stadı) güneyinden geçerek *Kharsa pyle*'ye (Edirnekapı) dayanıyordu. Solda kalan ve *Lykos* (Bayrampaşa) deresiyle sulanan çukur mıntıka (şimdi Vatan caddesi) hiç bir zaman esaslı bir şekilde iskân edilmemişti. Burada yalnız önemli bir manastır olarak *Lips* manastırı (Fenarîisa camii) kurulmuş ve etrafı da bir süre mezarlık olarak kullanılmıştır. Mese'nin surların önünde ulaştığı son mahalle olan *Kharsiu* mahallesinin kuzey tarafındaki Haliç'e inen meyilli arazi ve buradaki küçük vâdi, *Khora, Petra, Philanthopos, Kekharitemene* v.b. gibi manastırlarla kaplanmıştı. Philadelphion'dan ayrılan diğer bir yol, güneybatı istikametinde şehri boydan boya kesiyordu. Esas zafer ve tören caddesi olan da buydu. Bu yolun ilk ayrıldığı kısımda güneyde, *Myrelaion* manastırı (Bodrum camii) vardı. Adı yine Mese olan bu ana yol, Lâleli mıntıkasındaki *Amastrianon* meydanından geçerek, imparatoriçe Eirene'nin sarayının yakınından ve *Eleuterios* limanının kuzeyinden geçerek, şimdiki Aksaray yerindeki *Bus* veya *Bovis* meydanına geliyordu. Buradan bir kol şimdiki Cerrahpaşa istikametinde uzanarak, *Kserolophos* mevkiinde *Arkadios* meydanına çıkıyor, bu meydanı da geçtikten sonra, biraz daha batıda *Hagios Onesimos* dört yol ağzına geliyordu. Bu noktada kuzey istikametinde uzanan bir kol, *Hagios Mokios* kilisesi ile aynı addaki su haznesinin (Altımermer çukurbostanı) yakınından geçerek *Piges pyle*'ye (Silivrikapı) dayanıyordu. Dört yol ağzından güney istikametinde giden yol esas cadde idi ve yine bir tetrapylon ile süslü Sigma'dan geçerek, *Khryse pyle*'ye (Yedikule) kadar uzanıyordu. Bus'dan gelen cadde ise *Andreas* manastırına (Kocamustafapaşa camii) kadar ulaşıyordu. Bu caddeyle güneybatıdaki Mese arasında, *Peribleptos, Gastria* manastırları, *Karpos*, ve *Papylos* kilisesi sıralanmıştı. Şehrin içindeki bu anayollardan başka, Sarayburnu'ndan itibaren, Marmara ve Haliç kıyıları boyunca uzanan iki sahil yolu daha vardı. Bunlardan güneydeki, Sarayburnu'ndaki *Hagia Barbara* kapısından sonra, şimdiki Gülhane mıntıkasında, Mangana kışla ve mühimmat ambarını, *Mangana* sarayını, *Georgios, Philantropos, Panakhratos, Pantanassa* ve *Hodigitreia* manastır ve kiliselerini kat ediyordu. Daha yukarıda eski Akropolis'in yerinde *Ayasofya* ile *Hagia Eirene* kiliseleri ve bu ikisinin arasında da patrikhane ile Sampson *ksenodokhion*'u (düşkünlerevi) bulunuyordu. Aşağıda, şimdiki Devlet basımeviyle Gülhane hastahanesi dolaylarında, *Topoi* ve *Sinotoros* mahalleleri vardı. Biraz daha batıda *Büyük saray*'ın sınırlarının sahile kadar dayanmasıyle bu yol kesilmişti. Sarayın batıdaki sınırı dışından itibaren aynı yol yine batıya doğru uzanıyordu. *Sergios* ve *Bakhos* kilisesi (Küçük Ayasofya) geçildikten sonra *Iulianou limen* (Kadırga limanı) ile karşılaşılır, bunu şimdiki Kumkapı semti yerindeki *Kondoskalion* limanı, daha batıda da *Kaisarios* limanı takip ederdi. Daha batıda, *Lykos* (Bayrampaşa) deresinin denize döküldüğü yerde şimdi geniş bir düzlük halinde olan büyük *Eleuterios* (Langa) limanı inşa edilmişti. Mese ile sahil arasında ve Yaldızlıkapı yakınında, şehrin en büyük ve eski manastırlarından *Studios* (İmrahorilyasbey camii) ve Yedikule istasyonu civarında *Diomedes* manastırları vardı. Sarayburnu'nda *Hagia Barbara* kapısından itibaren Haliç kıyısında uzanan diğer yol üzerinde ise *Demetrios* manastırı ve *Eugeniu* mahallesi vardı. Kıyıda şimdiki Sirkeci'de *Prosphorion*, az ileride Bahçekapı yerinde de *Neorion* limanları sıralanıyordu. Ancak zamanla bu limanlar dolarak kullanılmaz hale geldiğinden doğrudan doğruya Haliç günümüzde de olduğu gibi bir liman olarak kullanılmağa başlandı. Sahil ile Topkapı sarayı - Ayasofya arasındaki meyilli bölgede, *Theotokos Epiphanios, Philemon, Anastasis, Photios* kiliseleri inşa edilmiştir. Şimdiki Alemdar yokuşu alt başında ise *Khalkoprateia* kilisesi (Acemağa mescidi) bulunuyordu. Bugünkü Eminönü istikametinde ayrıca *Theotokos, Euphemia* kiliseleri de görülüyordu. Musevî mahallesi de burada surların önündeydi. *Perama* denilen iskelenin başında da *Hagia Eirene* kilisesi vardı. Bu bölgede X. yy.dan itibaren Piza, Cenova, Amalfi ve Venedik imtiyaz bölgeleri sıralanmıştı (şimdiki Eminönü, Balıkpazarı, Yemiş mıntıkaları). Latin tüccarların burada evleri, kiliseleri, umumî binaları ve bilhassa malları için ambarları ve hanları vardı. Şimdiki Tahtakale'de, muhtemelen *Praitorion* da (Hapishane) bulunuyordu. Çoğunlukla müslümanların kapatıldığı bu zindanın yakınında, tarihte zaman zaman bahsi geçen cami inşa edilmişti. Yine Haliç kıyısında *Narsu* mahallesinden sonra *Demetrios, Theotokos* ve *Mikhael* kiliselerini ihtiva eden ve muhtemelen şimdiki Unkapanı dolaylarında olan *Plataia* mahallesi geliyordu. Daha kuzeybatıda *Pulkherianai* ve *Deksiokratiana* mahalleleri şimdiki Cibali - Ayakapı semtlerini kaplıyordu. Bu mahallelerde *Laurentios, Eisai, Euphemia* (sonraları *Theodosia* [Gül camii]), *Evergetes* manastır ve kiliseleri vardı. Haliç kıyısında bugün Patrikhanenin olduğu yerde surlar âdeta bir iç kale meydana getirecek şekilde inşa edilmişti. *Petrion* denen bu mahallenin daha ilerisinde *Diplophanarion* (Fener) mahallesi geliyordu. Buradan sonra artık *Blakhernai* bölgesi başlıyordu. Bu bölgeye ait *Kynegu* mahallesi, surların dışında üzerinde bir dil teşkil eden çıkıntı üzerinde (Karabaş mahallesi) kurulmuştu. Bugün Ayvansaray semtinde ise *Karianu* mahallesi bulunuyordu. Bunun gerisindeki sırtta *Blakhernai* denilen büyük bir saray topluluğu uzanıyordu. Şehrin Haliç'e hâkim yamaçlarında bazı büyük manastırlar kurulmuştu: bunların başlıcaları doğudan itibaren şimdiki Zeyrek'de *Pantokrator* (Zeyrek Kilise camii), Fatih civarında *Pantepoptes* (Eski İmaret camii), Fener üstünde *Panagia Moukhliotissa*, Çarşamba'da *Pammakaristos* (Fethiye camii) manastırlarıydı.

Şüphesiz bu tarihî topografya, bütün unmanlarıyle V. yy.dan XIV. yy.a kadar aynen kalmadı. Zaman içinde birçok değişme oldu, birçok bina kayboldu, bazı hallerde yerlerine yenileri yapıldı, bazıları da isim ve mahiyetlerini değiştirdi.

● *İstanbul kuşatmaları*. İstanbul fethinin türk ve islâm tarihi bakımından ayrı bir önemi vardır. Zira, İstanbul'un fethi, önce Arapların, sonra da Türklerin, gerçekleşmesine çalıştıkları kutsal bir ideal idi. Bundan dolayı İstanbul'un fethini destekleyen olaylar, İstanbul'u fethe giden orduların cesaretlerini arttırması bakımından değer kazanmıştır.

Halife Osman zamanında Suriye valisi bulunan Muaviye, Bizans'a karşı İstanbul'u hedef tutan ilk deniz seferini hazırladı. 655'te Abdullah ibni Ebî Serh kumandasındaki islâm donanması, imparator Konstans emrindeki bizans deniz kuvvetlerini Fenike kıyılarında yapılan «direkler savaşı»nda (zât-üs-savarî) yok etti.

İstanbul deniz yolunun açılması üzerine Muaviye'nin oğlu Yezid, 668-669'da, yanında ashabın ilerigelenleri, oğulları ve Ebu Eyyub El-Ensarî olduğu halde ilk defa karadan İstanbul'a yürüme teşebbüsüne girişti. İstanbul önünde hiç bir başarı kazanamayan islâm ordusu, veba ve hummadan büyük kayıplar verdi; geri dönmek zorunda kaldı. Bu sefer sırasında Ebu Eyyub El-Ensarî öldü; surların yakınında bir yere gömüldü. Mezarı, İstanbul'un fethi (1453) sırasında şeyh Akşemseddin tarafından bulunarak üzerine bir türbe ile bir de cami yaptırıldı.

Bu seferden sonra, 674'te, Marmara'ya giren islâm donanması, Kapıdağı'nı zaptetti ve karaya çıkan kuvvetler 680 yılına kadar ellerinde bulundurdukları bu yerden İstanbul'a karşı harekete geçti. Yedi yıl süren bu ikinci İstanbul kuşatması da büyük bir felâketle sonuçlandı: rum ateş*i ile büyük fırtınalara karşıkoymak zorunda kalan islâm donanması mahvoldu.

Üçüncü sefer, halife Velid'in 714'te yaptığı hazırlığı tamamlayan halife Süleyman ibni Abdülmelik tarafından düzenlendi. 715'te, sefere memur edilen Mesleme bin Abdülmelik, önce Trakya'ya geçti, ağustos 716'da İstanbul önüne gelerek, Yaldızlıkapı karşısında ordugâha girdi. Yeni Bizans imparatoru ermeni Leon tarafından savunulan kara surlarına karşı hücum başladığı sırada Marmara'ya giren islâm donanması, Haliç'in önünde gerili bulunan zincire kadar sokularak İstanbul'u denizden sıkıştırmağa başladı. Bununla birlikte arap kuvvetleri, uzun ve çetin geçen bu kuşatmada da başarılı olamadı, donanmaları da harap oldu. Bu arada Mısır ve Afrika'dan gemiler, karadan kuvvetler sevk edildiyse de, bir sonuç alınamadı. Zira, donanmalar yakıldı, İzmit yakınlarına gelen takviye kuvvetleri de pusuya düşürüldü. Ayrıca, Balkanlardan gelen Bulgarların saldırılarına uğrayan islâm ordusu, Ömer ibni Abdülaziz tarafından geri çağırıldı. Sonraki devirlerde bu sefer hakkında birçok rivayet ortaya çıktı. Nitekim, bu sefere katıldığı söylenen Seyyid Battal Gazi, türk halk destanlarında bahadırlık hikâyelerinin bir kahramanı olarak belirtildiği gibi, ermeni Leon'un müsaadesi ile İstanbul'a girerek burada üç gün kaldığı rivayet edilen Mesleme de, halk destanlarının kahramanı oldu. Bir rivayete göre, Mesleme, İstanbul'da Meydan'ın (Hipodrom) öbür tarafında islâmlar için *Dâr-ül balat* adıyle içinde bir cami veya namazgâh bulunan bir konak yaptırmıştır.

781'de abbasî halifesi Harûn-ür-Reşid'in emrindeki ordunun Üsküdar'a kadar sokularak, Bizans'tan haraç alması dışında, İstanbul'a bir arap seferi olmadı. Devamlı bozgun yüzünden ümitsizliğe kapılan Araplar, İstanbul'un fethini sonraki bir zamana bıraktılar.

Türkler, İslâmlıktan önce, İstanbul'u ele geçirmek için bazı teşebbüslerde bulundular. 447'de Büyük Çekmece'ye kadar gelen Attilâ, bütün şartlarını kabul eden Anatolios anlaşması ile İstanbul'a elkoymadı. İlk teşebbüs, Avarların, 626'da yaptıkları İstanbul seferidir. Avarlar, 29 temmuzda imparator Heraklios'un seferde olması sebebiyle patricius Sergios tarafından müdafaa edilen İstanbul'u Haliç'ten Marmara kıyılarına kadar her taraftan kuşatarak, Üsküdar'da karargâh kuran sasanî ordusu kumandanı Şehvâraz ile de anlaştılar. Fakat, Boğaz hâkimiyeti Bizanslıların elinde olduğu için, avar-sasanî birleşmesi gerçekleşemedi, avar hanının Bebek koyu ve Kâğıthane deresi mansabında toplattığı gemilerle İstanbul'a karşı karadan ve denizden yaptığı hücumlar, Bonus'un gayreti ile sonuçsuz kaldı. Bu hücumlar 31 temmuzdan 12 ağustosa kadar devam etti.

Bundan sonra Tuna havzasındaki türk - bulgar hanı Kurum Hanın Marmara'dan Haliç'e kadar sur boyunca hendekler kazdırıp tahkimat yapmak suretiyle giriştiği İstanbul kuşatması, 22 temmuz 813'ten 13 nisan 814'e kadar devam etti ve hanın ölümü üzerine kaldırıldı.

● *Türk kuşatmaları*. Osmanlı Türkleri XIV. yy. boyunca İstanbul ile ilgilendiler. Orhan Bey ve Murad I zamanında Osmanlılar, Bizans surları önüne kadar geldi. 1340'ta osmanlı askerî kuvvetleri İstanbul kapılarına dayandı, buna karşı koymak amacıyle Bizans imparatoru, Aydın beyi tarafından gönderilen 4 000 türkmeni hizmetine aldı. Orhan Bey kayınpederi olan Bizans imparatoru Kantakuzenos ile barış içinde yaşadı. İstanbul'un alınması için ilk güçlü kuşatma Yıldırım Bayezid tarafından yapıldı. Kosova zaferinden sonra balkan devletleriyle anlaşan Yıldırım, İstanbul'a karşı daha şiddetli bir siyaset izlemeğe başladı. Bizans hanedanı arasındaki çekişmeler de bu-

na fırsat hazırlıyordu. Andronikos'un oğlu İoannes ile anlaşan Bayezid, Edirne'den hareket ederek İstanbul üzerine yürüdü (1390). Osmanlı ordusu Bizans surları önüne geldiği zaman İoannes, şehirdeki bir kısım taraftarlarının yardımıyle, İstanbul'a girdi (15 nisan 1390), Manuel'i tahtından indirerek İoannes VII unvanıyle bizans tahtına oturdu. Bayezid'in kuvvetleri şehre giremedi, fakat imparator, osmanlı padişahına her yıl vergi vermeyi kabul etti.

Bayezid, İstanbul ile bundan sonra da ilgilenmeğe devam etti. İmparatorun tayin ve azillerinden, kendi devletinin çıkarlarına göre, yararlandı. Nitekim, İstanbul'dan kaçarak Edirne'ye gelen İoannes V ile Manuel'i kabul eden Bayezid, İstanbul halkının durumunu da göz önüne alarak onlarla anlaştı, İoannes V tekrar Bizans tahtına oturdu. Bu durumu İstanbul'un fethine bir ön adım olarak kabul eden bizans tarihçisi Dukas, Bayezid'in bu konuda bir tasarısı olduğunu kabul eder. Bayezid, fetih işini anadolu beyliklerini ortadan kaldırdıktan sonra ele aldı. Anadolu harekâtı sırasında bir anlaşmaya bağlı olan Manuel'i ve yardımcı kuvvetlerini yanında bulundurdu. Bu sırada padişahın Anadolu'da bulunmasından yararlanan İoannes V, İstanbul surlarını yeniden onarttı. Bunu duyan Bayezid onarılan surların yıktırılmasını, yoksa, osmanlı ordusunun İstanbul üzerine yürüyeceğini bildirdi; İoannes de Bayezid'in isteğini yerine getirdi. Babasının ölümünü Bursa'da hapis olduğu sırada öğrenen Manuel II, Bursa'dan kaçarak, İstanbul'a geldi ve İmparatorluk tahtına geçti. Bunun üzerine Manuel'e haber gönderen Bayezid şehrin kapılarını kapadı, İstanbul'da yaşayan türkler için şehirde bir cami ve bir mahkemenin kurulmasını istedi. Bu istekleri reddedilince, İstanbul, Osmanlılar tarafından kuşatıldı. Türk ordusu, Rumeli'ye geçirildi ve İstanbul surlarına kadar, bütün bizans köyleri zaptedildi (1391). Bayezid bir ay kadar süren bu kuşatma sırasında, surları karadan ağır bir baskı altında bulundurdu, İstanbul'un Haliç ile olan bütün ulaşım ve haberleşmesini de kestirdi.

Bayezid'in kuşatması bir süre sonra gevşedi. Macarların Tuna nehrini geçerek, Sofya'ya doğru yürümeleri ve padişahın da o tarafa sefer yapmak istemesi, kuşatmanın kaldırılmasına yolaçtı. Bayezid, Paleologos prenslerinin osmanlı siyasetine ayak uydurmalarını istiyordu. Bunun için Serez'de bir toplantı yaptı, fakat bu toplantıda gereken anlaşmayı sağlayamadı. Nitekim, Manuel, Bayezid'in teklifini toplantı sırasında kabul etmiş göründüğü halde İstanbul'a döner dönmez, şehrin savunmasına daha çok önem verdi. Bunun üzerine, Bayezid'in ikinci kuşatması başladı. Çandarlı Ali Paşa ve Paleologos prenslerinden İoannes VII'nin de katıldığı ikinci kuşatma 1395 yılının yaz ayları boyunca sürdü. Padişah Gelibolu'dan gelen gemilerin de kuşatmaya katılmalarını emretti. Fakat kale yıkan toplar henüz kullanılmadığından kuşatmanın sonucu alınamadığı gibi, denizden başlatılan kuşatma da başarılı olamadı. Venedik ve Ceneviz hükûmetlerinin gönderdiği yardıma engel olunamaması sonucu etkiledi. 1396 Eylülünde, haçlıların yenilgisiyle biten Niğbolu zaferinden sonra Bayezid, İstanbul'u almağa kesin olarak karar verdi. Başlangıç olmak üzere, Bayezid, Timurtaş Paşazade Yahşi Beyi Şile'yi almakla görevlendirdi ve Boğaziçi'nde Güzelcehisar'ı (Anadoluhisarı) yaptırdı. Bundan sonra Manuel'den şehrin hemen teslimi istendi, istek reddedilince, İstanbul kuşatması tekrar şiddetlendi (1397). Bu sırada İstanbul halkı açlık ve fetih sonucu Türklerin yapcağı katliamdan çekinerek İstanbul'u teslim etmek istedi. Manuel, Fransa'dan 600 şövalye ile bir miktar para gelmiş olmasına güvenerek bu teklifi reddetti. Şehre Rusya, Venedik ve Cenova'dan da yardım geleceğine inanılarak savunma tedbirleri alındı. Manuel avrupa devletlerini Bizans lehine tekrar harekete geçirmek için gayret gösterdi. Bizans'ta halkın durumu hiç de iyi değildi. Hoşnutsuzluk artıyor, halk felâketlerden Manuel'i sorumlu tutuyordu. Bu durum karşısında, imparator önce Avrupa'dan istediği yardımın sonucunu bekledi. Üçüncü kuşatmanın şiddetlendiği bahar aylarında 8 kadırgadan kurulu Moçenigo yönetimindeki venedik yardımı geldi. Papa, İngiltere ve Aragon krallıkları Manuel'in isteğini olumlu karşıladılar. Öte yandan rus çarı Vassili I, para yardımında bulunmayı kabul etti. Fakat bunlar, imparator için yeterli bir yardım sayılamazdı. Bunun üzerine Manuel, durumu kurtarmak için, iki çareye başvurdu. Önce Türkler tarafından sevilen İoannes VII'yi saltanata ortak ilân etti. Böylece halkı ve osmanlı taraftarlarını kazandı. Sonra da padişahın İstanbul'da bir türk mahallesi ile bir cami ve bir mahkeme kurulması isteğini kabul etti. Bayezid, anlaşmaya razı olarak, kuşatmayı kaldırdı. Bayezid zamanındaki son İstanbul kuşatması 1400'de yapıldı. Fakat Sıvas'a kadar ulaşan Timur istilâsı bu hareketin yarıda kalmasına sebep oldu, dördüncü defa kuşatılan İstanbul böylece tekrar kurtuldu.

Ankara savaşından (1402) sonraki Fetret devrinde, önce şehzadelerden İsa Çelebi, sonra da Süleyman Çelebi, Manuel'e Rumeli'de bazı yerleri verdikleri gibi, Süleyman Çelebi, kardeşi Kasım Çelebi ile kız kardeşi Fatma Hatunu Bizans'a rehine olarak bıraktı. Bunun üzerine imparator, kardeşler arasındaki çekişmede önce Süleyman Çelebi'nin tarafını tuttu. Musa Çelebi ile 15 haziran 1410'da Bizans surları önünde Kosmidioni'da (Hasköy) savaştı. Daha sonra Emîr Süleyman'ın Bizans'a kaçan oğlu Orhan'ı karışıklık çıkarması için Rumeli'ye gönderdi. Musa Çelebi, başarı kazanınca, babasının, önceleri Bizans'a karşı izlediği siyaseti tekrarlamak istedi. 1411'de Bizans'ı kuşattı. Bu, İstanbul'un Osmanlılar tarafından beşinci kuşatılmasıydı. Musa Çelebi de, babası gibi, İstanbul'u karadan ve denizden kuşatmak isteyerek, bir donanma kurdu. Fakat deniz kuvveti Yassıada yakınında yapılan bir çarpışmada yenildi. Öte yandan Manuel, çevredeki köyleri yakmış, halkı surların içine toplamıştı. Musa Çelebi otağını kara surları karşısında bir tepe (Fatih devrinde Otağtepe) üzerine kurdu. Kaledekilerin yaptığı bir çıkış hareketi sırasında Bizans hazinedarlarından Lukas Notaras'ın kardeşi, türk kuvvetlerinin eline düştü. İmparator durumun önemini anlayarak, Bursa'da bulunan Çelebi Sultan Mehmed ile anlaşmak istedi. İstanbul'a gönderilen Gebze kadısı Fazlullah ile bir antlaşma yapıldı. Musa Çelebi, İncügez'de kardeşi Çelebi Sultan Mehmed'i yendi, fakat İstanbul kuşatmasına devam edemedi, karadan İstanbul'u kuşatan kuvvetlerini geri çekmek zorunda kaldı. Mehmed I bir süre sonra, Osmanlı tahtına geçince Bizans ile iyi ilişkiler kurdu, zaman zaman imparator ile görüştü. Oğlu Murad II zamanında ise İstanbul altıncı defa kuşatıldı. Bu kuşatma öncekilere göre, çok daha çetin ve zorlu oldu. Kaynaklara göre Murad II, Düzmece Mustafa isyanını bastırarak Edirne'ye döndüğü zaman, ilk iş olarak, Bizans meselesine kesin bir çare bulmak istedi. Bu amaçla akıncı kuvvetleri kumandanı Mihaloğlu Mehmed Beyi 10 000 akıncı ile İstanbul üzerine gönderdi (1 haziran 1422). Kendisi de büyük bir ordu ile İstanbul'u kuşattı. İstanbul'u savunanlar arasında Balyos Benedetto Emo kumandasındaki Venedikliler de bulunuyordu. Murad II'nin ordusu kalabalık ve özellikle ateşli silâh bakımından kuvvetliydi. Bu yüzden imparator önemli bir para teklifi ile Korax Theologas'ı elçi olarak, osmanlı ordugâhına gönderdi, padişahtan kuşatmayı kaldırmasını istedi. Fakat bundan bir sonuç çıkmadı, üstelik halkın şüphelenmesine yolaçtı, bir süre sonra da elçi linç edildi. Kuşatma sırasında şehirde bulunan tarihçi İoannes Kananos'a göre, Türk ordusu Marmara'dan Haliç'e kadar bütün kara surlarını kuşatmış, padişah, askerini Topkapı ile Edirnekapı üzerinden saldırıya geçirmişti. Türklerin tahtadan yapılmış ve üzeri toprakla kapatılmış siperleri vardı. Bunlar, mancınıklardan atılan taşlara ve ateşli silâhların etkisine karşı orduyu koruyordu. Aynı zamanda padişah, saldırıda çok yararlı olan, surlardaki kulelerin yüksekliğinde ahşap kuleler yaptırmış, bunları demir tekerleklerle surların kenarına taşıtmıştı. Ayrıca surlarda gedik açmak için birtakım savaş araçları taşıyan arabalar da kullanılıyor, lağım kazmak gibi, her türlü kuşatma çalışmaları da yapılıyordu. Ünlü mutasavvıf Emîr Sultan'ın yüzlerce dervişi ile birlikte orduya katılması askerin manevî kuvvetini arttırmıştı. Emîr Sultan'ın da yer aldığı genel saldırı çok güçlü oldu ise de, şehir alınamadı. Daha sonra kuşatma kaldırıldı. Bu sırada Murad II'nin kardeşi Mustafa Bizans'ın da kışkırtmasıyle isyan etti.

Eminönü meydanının uçaktan görünüşü

Murad II, isyanı bastırdıktan sonra bir daha İstanbul'u kuşatmadı, Manuel'in yerine geçen imparator ile bir antlaşma imzaladı (22 şubat 1424).

Murad II Edirne'de ölünce yerine geçen büyük oğlu Mehmed II (18 şubat 1451), İstanbul'u almak için çalışmalara başladı. Bizans'ta bir süre önce saltanat değişikliği olmuş, ölen imparatorun yerine oğlu Dragases (Dıraçlı) diye de ün kazanan Konstantinos XI Paleologos geçmişti (6 kasım 1449). Bu sırada, Bizans imparatorluğu, Osmanlı devletinin gittikçe genişlemekte olan toprakları arasında sıkışıp kalmıştı. Bütün imparatorluk, Marmara kıyısındaki Silivri kalesi, Vize ve Misivri gibi bazı kasabalar ve İstanbul'dan ibaretti. Bu kale ve kasabaların osmanlı hâkimiyetine henüz geçmemiş olması onların direnmesinden değil, bazı rastlantıların sonucuydu. O zamana kadar yapılan her kuşatmada bir engel çıkmış ve İstanbul alınamamıştı. (Bk. MEHMED II.) Mehmed II'nin, tahta ilk çıktığında (1444-1446) en büyük düşüncesi İstanbul'u almaktı. Ona göre, Anadolu ve Rumeli ancak bu yolla birbirine bağlanabilirdi. Padişahın tahta çıkışından sonra, Bizanslılarla ilk temas Edirne'ye tebrik için gelen Konstantinos XI'in elçileriyle yapıldı. Daha sonra, şehzade Orhan için verilen verginin aıttırımlsaı konusunda bir Bizans elçisi geldi.

Bozdoğan kemeri ve Haşimişcan geçidi

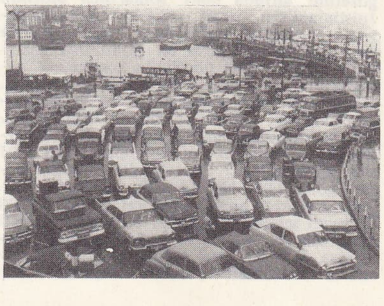

deveboynu geçitte (Eminönü) trafik

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

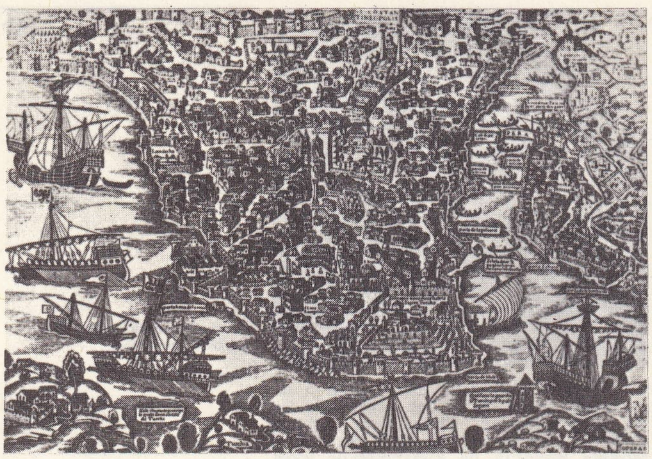

eski İstanbul'dan bir görünüş A. Vavassore'nin eseri (1520) [Osmaniche Türkei adlı eserden]

● *İstanbul'un fethi.* Mehmed II, Karaman seferinden dönüşünde, İstanbul'u zaptetme kararını aldı. Güzelcehisar (Anadoluhisarı) karşısında Boğaziçi'nde, Boğazkesen (Rumelihisarı) hisarını yaptırdı. Böylece, Karadeniz'den gelecek yardıma engel olmak istiyordu. Mora'dan gelebilecek tehlikeye karşı da akıncı beyi Turhan Beyi görevlendiren genç padişah, Galata Cenevizlileri ile de bir antlaşma yaptı.

Mehmed II, kışı Edirne'de gerekli hazırlıklarla geçirdikten sonra (1453) Rumeli beylerbeyi Dayı Karaca Beyi, Ankhialos (Ahıyolu), Mesambia (Misivri), Vizia (Vize) gibi kalelerin alınması için görevlendirdi. Ayrıca İstanbul yakınlarında henüz Bizanslıların elinde bulunan Hagios Stephanos (Yeşilköy) ile Bigados'u (Müderris köyü) ele geçirdi. Bütün bu hazırlıkları gören imparator Konstantin XI, surların onarımına önem vererek çevredeki mezarlıkların taşlarına ve çeşitli malzemeye elkoydu. Sakız piskoposu ile kuşatma sırasında İstanbul'da bulunan Leonardo, osmanlı başarısının kolay olmasının sebebini surların acele onarılmasına bağlarlar. Öte yandan imparator genç padişaha yeni bir elçi göndererek ona candan bağlı olduğunu bildirdi, ayrıca «Şehrin senin eline geçmesini Allah isterse, buna kim engel olabilir? Eğer Cenabı Hak sana barış yapmak dileğini ilham ederse, bundan dolayı pek mutlu olurum. Başkentimin kapılarını kapatıyorum. Milletimi kanımın son damlasına kadar savunacağım» anlamında bir de mektup yazdı.

Bu sırada Bizans'a birtakım yardımlar ve yardımcılar geliyordu. Zacharia Guliani ve Gabriel Trevisani yönetiminde Karadeniz'den gelen venedik kadırgaları bunlar arasındaydı. Ocak sonlarında ceneviz amirali Juanni Juistiniani - Longus'un İstanbul'a gelişi büyük sevinç ve ümit uyandırdı. Juistiniani, savunma çalışmalarına katıldı, topları, savunma araçlarını surların en elverişli noktalarına yerleştirdi. Martın sonlarında Tekfur sarayı yakınlarında bulunan ve sonradan dolan geniş hendek tekrar açıldı.

Buradaki surların bir kısmında, ok mazgalları ve hendek olmadığı için yeniden hendek kazıldı. İmparator, bu işle Azak'tan gelen kadırgaların kaptanı Alvasio Diyedo'yu görevlendirdi. Bu iş imparatorun da gözetimi altında mart sonlarında bitirildi. Juistiniani'nin paralı askerleri kara surlarının en önemli noktalarını savunmak için görevlendirildi. Şehrin bu tarafındaki belli-başlı kapılarından dördünün korunması, venedikli ve cenevizli 4 kumandana verildi. Bunlar Catarino Contarini, Nicolo Mocenico, Faliruzzi Corter ve Sinyor Dolfino idi. Bizans savunmasına katılan venedikli ve cenovalı italyanların sayısı, imparatorun özel danışmanı tarihçi Phrantzes'in tuttuğu deftere göre, 2 000 kişi kadardı. Bunlardan başka bir miktar giritli, ispanyol ve bir kuleyi koruyan şehzade Orhan'ın yanındaki ücretli türk askeri (Turcapol) bulunmaktaydı. Savunma kuvvetlerinin dağıtılmasında, imparatora Juistiniani yardım ediyordu. İmparator, karargâhını *Lykos* vâdisinde (Bayramdere) kurdu, büyük harp meclisini topladı. Venedikli Bartolomeo Soligo karşıdan karşıya o meşhur zinciri gerdirerek yabancı gemilerin Haliç'e girmesini önledi (2 nisan). *Saint Eugène* kulesi ile Tophane'deki Mumhane burnunun bulunduğu yerdeki Galata surları arasına gerilen bu zincir, bizans ve italyan gemilerini koruyacaktı.

Mehmed II, bütün kışı Edirne'de hazırlıklarla geçirdi. Anadolu ve Rumeli'deki bütün silâhlı kuvvetlerini Edirne'de topladı. Mart sonlarında hazırlıklarını bitirdi. Batı kaynakları türk ordusunun miktarını bir hayli kabarık gösterirler. Meselâ, Leonardo, türk ordusunun 300 000, Phrantzes, 258 000, Chalkokonyles, 300 000, Dukas, 200 000 kişi olduğunu ileri sürerler. Dursun Bey, Âşıkpaşazade gibi osmanlı kaynakları ise rakam vermezler. Türk - islâm dünyasının her tarafından gelen şeyh ve dervişler, bazı tarikat pirleri Osmanlı ordusunda yer almış, Akşemseddin, Molla Gürani, şeyh Sinan gibi şeyhler ve bilginler kuşatmaya manevî bir kuvvet katmıştır. Aydınoğlu ve Karamanoğlu tarafından gönderilen kuvvetler ile gönüllüler, fethin bütün türk ve islâm dünyasınca kutsal bir amaç sayıldığını göstermiştir. Ayrıca, sırp despotu George Brankovitch de küçük bir askerî birlik göndermiş, macar, ulah, alman, latin hattâ rumlar, osmanlı ordusunda görev almışlardı. Bu arada macar (erdelli) veya ulah aslından olan Urban, mimar Muslihiddin gibi uzmanlar Edirne'de, muhasara için büyük toplar döktüler. Edirne'de ve başka imalâthanelerde birtakım hücum ve taarruz silâhları hazırlandı. Büyük toplar iki ay içinde Karaca Beyin kumandasındaki kuvvetlerin himayesinde ve öküzlere çektirilerek İstanbul surları önüne getirildi.

Ordu, surların 6 km uzağında toplandı. 2 Nisanda savaş alanına gelen padişah, 5 nisanda Lykos vâdisinin solundaki tepenin üzerine, *St. - Romain* kapısı (Topkapı) ile Edirnekapı'nın arasına, daha önce Musa Çelebi'nin bulunduğu yere otağı hümayununu kurdurdu. Muhasaranın ilk günlerinde, padişah, Marmara sahilinden Haliç'e ve Haliç'in kuzey kıyısına kadar uzayan deniz surlarını uzaktan denetledi. Son defa, bir geçit töreni yaptırarak, kuvvetlerin ne şekilde dağıldığını kumandanlara gösterdi. Kumandası altındaki askeri Beyoğlu ve Kasımpaşa sırtlarına yerleştiren Zaganos* Paşa, bugünkü Hasköy ile karşısındaki surlar arasında bir köprü kurdurmağa başladı. Rumeli beylerbeyi Dayı Karaca Paşa, muhasara ordusunun sol kanat kumandanlığına, Anadolu beylerbeyi İshak Paşa ile Mahmud Paşa da Topkapı'dan Yaldızlıkapı'ya ve Marmara sahilindeki Mermer kuleye kadar uzanan kısmın kumandanlıklarına getirildiler. Edirnekapı'dan Topkapı'ya kadar uzanan merkez kısmının kumandası ise padişahın ve sadrazam Çandarlı Halil Paşanın emrinde bulunuyordu. Burası genellikle surun en zayıf noktası sayılıyordu. Kuşatma toplarının kesin sayısı ve surların karşısında nerelere yerleştirildiği konusunda ileri sürülen görüşler birbirini tutmaz. Bizans imparatorunun özel danışmanı Phrantzes, her biri dört büyük toptan kurulu 14 bataryanın bulunduğunu yazar, birçok tarihçiler bu görüşü benimsemiştir. Büyük topların yanında, arbalet denilen başka bir çeşit silâh ve uzun demir toplar da vardı. Savaş, 6 nisanda, büyük topun ateşlenmesi ile başladı. Bir taraftan mancınıklar taş yağdırıyor, tirendazlar ok savuruyor, kale bedenlerinde gedik açılmasına çalışılıyordu. İlk günlerde bu gayretler olumlu sonuç vermedi, surları savunanlar açılan gedikleri hızla onardıklari gibi rum ateşiyle surlara yaklaşılmasını da engellediler. 9 Nisanda Bizanslılar Haliç'te bazı yeni tedbirler almak gereğini duydular. Limanı kapayan zincir boyunca, 10 büyük gemiyi savaş durumuna soktular. Mehmed II bu durumda büyük topların kullanılışında bazı değişiklikler yaptı. 12 Nisanda Baltaoğlu Süleyman Bey kumandasındaki türk donanmasının Gelibolu'dan hareketle Marmara'ya, sonra da Beşiktaş önlerine gelişi, Bizanslıların maneviyatını kırdı. 12-18 Nisan günlerinde gece gündüz devam eden bombardımanın dışında, büyük bir hareket olmadıysa da bütün kara surları boyunca gedikler açıldı. Bu yüzden Mehmed II, 18 nisanda ilk genel saldırı emrini verdi. Okçulardan, mızraklı ve zırhlı askerlerden kurulu birçok birliği surun üzerine sürdü. Bu askerler hendeğin yıkılmış olan noktalarından saldırıya başladılar. Böylece başlayan saldırı güneş battıktan sonra, gece yarısına kadar devam etti. Baştan ayağı zırhlı bulunan Iustiniani ve öteki savunucular bu saldırıya büyük gayret sarfederek karşı koydular. 20 Nisanda ilk deniz savaşı yapıldı. Papa tarafından gönderilen 3 ceneviz ve bir bizans gemisinden kurulu ufak bir filo, nisan ortalarına doğru yola çıkmış ve 20 nisanda İstanbul'a ulaşmıştı. Daha önce ulak aracılığıyla durumu haber alan padişah, gemiler Marmara'da görünür görünmez, kaptanıderya Baltaoğlu* Süleyman Beye, bütün kuvvetleriyle bu gemiler üzerine hızla ilerlemesini emretti. Karşılaşma Yenikapı açıklarında yapıldı. Üç saat süren bir çarpışmadan sonra durdurulamayan düşman gemileri, o sırada çıkan şiddetli bir lodos rüzgârından da yararlanarak, hızla Haliç'e doğru ilerledi, liman ağzını tutturarak orada bulunan bizans gemilerine katıldı. Osmanlı donanması ise düşman gemilerini izleyemedi. Zeytinburnu sahillerinden bu savaşın bütün safhalarını at üzerinde takip eden padişah, başarısızlığa çok üzülerek, Phrantzes'e göre, öfkesinden atını denize sürdü. Çarpışma sırasında gözünden yaralanan ve cansiperane hizmeti görülen Baltaoğlu Süleyman Beyi öldürtmek istedi, fakat vezirlerin ricası üzerine sadece azletmekle yetindi; Gelibolu sancakbeyi Hamza Beyi kaptanıderyalığa getirdi. 20 Nisandaki yenilgiden sonra orduda meydana gelen karışıklıkları önlemek üzere bir toplantı yapıldı. Kuşatmanın kaldırılıp kaldırılmaması görüşüldü. Halil Paşanın bütün karşıkoymalarına rağmen, kuşatmanın devamına karar verildi. Toplantıda, 21 nisan'ı 22'ye bağlayan gece, donanmanın Haliç'e indirilmesi öngörüldü. Bu amaçla Kasımpaşa sırtlarına toplar yerleştirildi, kaptanıderya Hamza Bey, zincirler üzerine saldırdı. Böylece bizans ordusunun ilgisi başka yönlere çevrildiği gibi, Galata Cenevizlilerine baskı yapılarak bu alandaki çalışma gizlenmiş oldu. Kaynaklara göre, Galatalılar gemilerin karadan yürütülmesinden haberdar oldular, fakat seslerini çıkartmadılar. Tasarıya uygun şekilde irili ufaklı 67 gemi karadan çekilerek, Tophane limanından yukarıya doğru, bugünkü Kumbaracı yokuşundan Asmalımescit'e getirildi ve Tepebaşı yolu ile, Kasımpaşa'ya indirildi.

22 Nisan sabahı durumu gören imparator, kuvvetlerinden bir kısmını Haliç surlarında başlayacak yeni harekâta ayırmak zorunda kaldı, böylece kara surlarının korunması büyük ölçüde yabancılara bırakılmış oldu. Midillili Dukas'ın bildirdiğine göre, türk donanmasının Haliç'te umulmadık bir zamanda görünüşü, muhasara altında olanları büyük korkuya düşürdü. İmparator da, bunun sonucu olarak yeni bir barış isteğinde bulundu. Fakat padişah, gelen elçilere, ancak teslim şartı ile kuşatmayı kaldıracağını bildirdi.

İmparator Haliç'e inen osmanlı donanmasını yok etmek için teşebbüse geçti. 23 Nisanda Sainte Marie kilisesinde (Ayasofya yakınlarında olabilir) Onikiler meclisini topladı. Venedikli Barbaro'nun da hazır bulunduğu bu mecliste, Trabzon kadırgasının sahibi venedikli Giaccomo Cocco'nun teklifi kabul edildi: Galata Cenevizlilerinin bu konudaki düşünceleri sorulmaksızın iki kadırganın Kasımpaşa koyundaki türk donanması üzerine gönderilmesi ve onları rum ateşi ile yakması kararlaştırıldı. Bu konuda 24 nisandan 28 nisana kadar gerekli hazırlıklar yapıldı. Fakat, Galata Cenevizlileri bunu padişaha bildirince karşı tedbirler alındı; böylece 28 nisanda yapılan baskın sonuç vermedi. Cocco ile birlikte, 150 kadar gemici, osmanlı topçusunun ateşi altında Haliç'te boğuldu. 6 Mayısta padişah, surlarda yeteri kadar gedik açıldığından genel bir hücuma karar verdi. Böylece başlayan kanlı çarpışmalar üç saat sürdü. Savunmanın şiddetli olduğunu gören padişah, hücumu durdurarak kuvvetlerini geri çekti. 12 Mayısta Tekfur sarayı ile Edirnekapı arasında yeni bir genel saldırı karar verildi. Çünkü surlar, sürekli bombardımanların etkisiyle yıkılmış, dış surlar fazlaca

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

harap olmuştu. Barbaro'nun 50 000 kişi tahmin ettiği osmanlı kuvvetleri taarruzlarını imparatorun harp meclisini kurduğu sırada, geceyarısı yaptı. Fakat, İuistiniani ve Theodoros Karystenos'un duruma hâkim olmaları yüzünden, bu defa da kesin sonuç alınamadı. 16 Mayısta osmanlı ordusu lağım savaşlarına başladı. Zaganos Paşa, osmanlı ordusunda bulunan sırp lağımcılara, lağım kazdırdı. Bu çalışmanın duyulması üzerine alman mühendis Jeh Grant karşı bir lağım açtı ve teşebbüsün başarısızlıkla sonuçlanmasına sebep oldu. 18 Mayısta kuşatma hareketlerine yeni bir taarruz silâhı eklendi. Osmanlı ordusu geceleyin yapılan büyük bir ahşap kuleyi, Topkapı tarafındaki surun karşısına getirdi. Gerçekten kulenin büyük faydası görüldü. Kuledeki savaşçılar çok yakından surlara saldırıya devam ederken, bu çevrede bulunan türk birlikleri de taşlar, toprak dolu çuvallar, ot ve çalılar ile hendeği doldurmağa çalışıyorlardı. Böylece akşama kadar süren kanlı bir savaş sonucunda surda önemli gedikler açıldı. Kulenin bulunduğu kısımda Bizanslılar için çok tehlikeli bir durum meydana geldi, fakat imparator gece olur olmaz, hendeği boşaltmayı, açılan gediği onarmayı, seyyar kuleyi de rum ateşiyle yakmayı başardı. Daha önce Venedik'ten yardım istemek üzere gönderilen gemi, 23 mayısta eli boş olarak döndü. Aynı gün son defa Bizans imparatoruna bir elçi göndermeğe karar veren padişah, bu görevi İsfendiyaroğlu Kasım Beye verdi. Kasım Bey şehirde eski dostu olan imparator tarafından törenle kabul edildi. Elçi: «Hükümdarımız genel bir hücumun doğuracağı felâketten kaçındığı için imparatora, şehri terketmek, bütün malları ve hazineleri ile istediği yere çekilmek hak ve hürriyetini tanımaktadır. İstanbul halkından isteyenler de her şeylerini alıp, gidebilirler. Kalmak isteyenler mal ve mülklerini korumak hakkına sahiptirler. İmparatora Mora despotluğu da verilecektir» diye padişahın tekliflerini bildirdi. Ayrıca bu şartların kabul edilmesini imparatordan rica etti. İmparatorun topladığı harp meclisi bu teklifleri, uzun boylu tartıştıktan sonra, reddetti. Dukas'ın bildirdiğine göre, imparator, İsfendiyaroğluna, «Padişah barış istiyorsa kuşatmayı kaldırsın, böylece, ne kadar ağır olursa olsun istenen vergiyi kabul edeceğim. Şehri teslim etmek ise, ne benim ne de başkasının yetkisi altındadır. Ölmeğe hazırız» diye karşılık verdi. 26 Mayısta, macar kralı Vladislas'ın padişaha gönderdiği sefaret heyeti, osmanlı ordugâhına geldi.

Elçi, kraldan aldığı talimata uyarak, kuşatmanın kaldırılmasını istiyor, yoksa Macaristan'ın Bizans ile birlikte hareket edeceğini bildiriyordu. Macar elçisinin isteği karşısında padişah, 27 mayısta büyük bir harp meclisi topladı. Bu toplantıda birbirine zıt iki fikir çarpıştı. Öteden beri muhalif olan Çandarlı Halil Paşa kuşatmanın kaldırılmasını istiyor, buna karşılık padişah ile Zağanos ve Şehabeddin Paşalar, aksi görüşü savunuyorlar, padişah ve ordu nezdinde büyük bir itibara mazhar olan Akşemseddin ve Molla Gürani gibi şahsiyetler de bu fikre katılıyorlardı. Sonunda genel bir saldırı yapılmasına karar verildi. 28 Mayısı 29 mayısa bağlayan gece, ordugâhta büyük ateşler yakılarak gerekli savaş araçları hendeklerin yakınına taşındı. Hücum için, bütün tedbirler alındı. Sabaha karşı iki rekât namaz kılan ve kılıcını kuşanarak atına binen padişahın işaretiyle kesif topçu ateşi başladı. Muhasara ordusu da hızla harekete geçti. Bu sırada Sancakî Şerif kılıfından çıkartılarak, herkesin görebileceği bir noktaya dikilmiş, hücum kolları, padişahın önceden tayin ettiği şekilde, düzenlenmişti. Öte yandan donanma, Yalı köşkü kapısından Samatya'ya kadar olan deniz hattı ile Marmara'daki surları abluka etmekte, yer yer karaya çıkarttığı zırhlı gömlek giymiş azapları da merdivenle surlara hücum ettirmekteydi. Asıl hücum bölgesi Bayrampaşa deresi ve Topkapı'nın kuzeyinde tahribata uğrayan surlardı. Birinci ve ikinci hücumlar şafak sökmeden önce yapıldı. Bu sırada şehirde devamlı çanlar çalıyor, herkes surlara yardıma koşarak hücum edenlere karşı kullanılacak taşları taşıyordu. Türk toplarının ateşi altında devam eden bu son hücumları Bizanslılar, rum ateşi ve diğer ateşli silâhların yardımıyle bir süre durdurabildiler. Padişah zaman zaman birliklerin arasına sokularak ve bunları taze kuvvetler ile destekleyerek, hücumun her an aynı güçle sürdürülmesini sağlıyordu. Üçüncü hücum sabahın ilk saatlerinde yeniçerilerin de katılmasıyle başladı. Savaş şiddetle devam ederken, müdafaanın temeli sayılan İustinianus ağırca yaralandı; imparatordan, gemisine çekilmek için izin istedi. Onun gitmesi, savunucular arasında bir tereddüt ve duraklama yarattı. Bu durum Osmanlı yüksek kumanda heyeti tarafından farkedildi. Nitekim padişah, yeniçerileri yeniden hücum ettirdi. Hücum kollarından birinin başında bulunan sipahilerden Ulubatlı * Hasan, otuz arkadaşı ile, surların üzerine ilk defa türk sancağını dikti ve biraz sonra şehit oldu. İstanbul'un ilk sancakbeyi Karıştıran Süleyman Bey de burçlara ilk sancağı dikenlerdendi. Müdafilerin yanında çarpışan Bizans'ın son imparatoru Konstantin Dragozes yere düşerek ayaklar altında öldü. Böylece surları ele geçiren türk kuvvetleri kapıları açıyor, öteki birliklerin şehre girmelerini sağlıyordu. Büyük bir şaşkınlık içinde şuraya buraya kaçışan halk, bir mucize beklerek Ayasofya'ya sığınmağa çalışıyordu. Çok geçmeden, kapılardan giren türk gazileri de buraya geldiler. Kapatılan kapıları kırarak açtılar, fakat aciz ve zavallı halk yığınına karşı kılıçlarını çekmek gereğini duymayarak, onlara ilişmediler. Artık fatih unvanına hak kazanmış olan Mehmed II, öğleye doğru muhteşem bir alayla at üstünde Topkapı'dan şehre girdi. Doğruca Doğu Roma imparatorluğunun sembolü sayılan Ayasofya*ya gitti. Burada atından indi, kendisini karşılayan halka ve papazlara, hayat ve hürriyetlerinin güven altında bulunduğunu, rahatça evlerine gidebileceklerini söyledi. Fatih bundan sonra, şehrin görülmeğe değer yerlerini gezdi. Bu arada Bizans savunmasında görev alan ve sonra papaz kıyafetiyle kaçan Orhan Beyi öldürttü. İstanbul'u almakla Bizans imparatorluğunu yıkan Mehmed II, bundan sonra şehrin temizlenmesini, güven ve asayişin korunarak imar işlerine girişilmesini istedi. Bu arada Zağanos Paşa, Gaata'yı Cenevizlilerden teslim aldı.

İstanbul, fetihten sonraki günlerde, bir süre karışıklıklar içinde kaldı. Fethin üçüncü günü şehirdeki karışıklıklar son bulduğundan 3 gün süren şenlikler yapıldı. Sefere katılan gazilere büyük ziyafetler verildi. Bu arada bir kısım esirleri fidye ile kurtaran Fatih, fidyesini veren veya İstanbul'a dönen rumlara şehirde yerleşmek iznini verdi. Ayrıca kendi hissesine düşen esirleri de Haliç kıyılarına yerleştirdi. İlk cuma namazını 1 haziran 1453 günü cami haline getirilen Ayasofya'da kıldı. Şehirde büyük ölçüde bir onarıma girişti. Bu arada bazı manastır ve kiliseleri cami ve mescide çevirtti. Ancak bu gibi tapınakların değiştirilmesi, şehrin imarı ve müslüman mahallelerinin kurulması ile ilgili olduğundan yavaş yavaş gelişti.

● *Türk devri.* Fetihten sonra zengin paşa ve beyler şehrin kalkınmasına yardım ettiler. Çeşitli semtlerde cami, medrese, imaret, han, hamam, dârüşşifa, bedesten gibi binalar yaptırmağa başladılar. Şehirde nüfusun artması için sürekli kolaylık gösterildi. Bu arada Fatih, İstanbul'a gelecek olanların tutukları evleri onlara bağışlayacağını vaat etti.

Mehmed II, İstanbul'un fethinde yararlık gösteren ümeraya ve bazı tarikat ilerigelenine evler verdi. Bunların kurdukları mescitler etrafında ilk müslüman mahalleleri meydana geldi.

1457 Sonlarında, Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'u Osmanlı devletinin saltanat merkezi yaptı. Büyük bir imparatorluğun başkenti haline gelen şehir, bundan sonra her bakımdan kalkındı. Mehmed II, eski Havariler kilisesinin olduğu yere Yenicami de denilen Fatih* camiini (1462-1470); çevresinde Semaniye* (Sekizli) medreselerini de kurdurdu. Bunların yanında imaret, dârüşşifa ve hamam yaptırdı. Mahmud Paşa ve diğer vezirler kendi adlarına yaptırdıkları cami, imaret ve hamamlarla padişahlarını izlediler. Gedik Ahmed* ve Karamanî Mehmed Paşalar bazı hayır kurumları yaptırdılar. İstanbul'un en işlek yerindeki Kapalıçarşı* ile Bedesten* de Fatih devri eserlerindendir. Fatih İstanbul'un savunması için Çanakkale boğazında Kilitbahir ve Sultaniye* kalelerini yaptırdı.

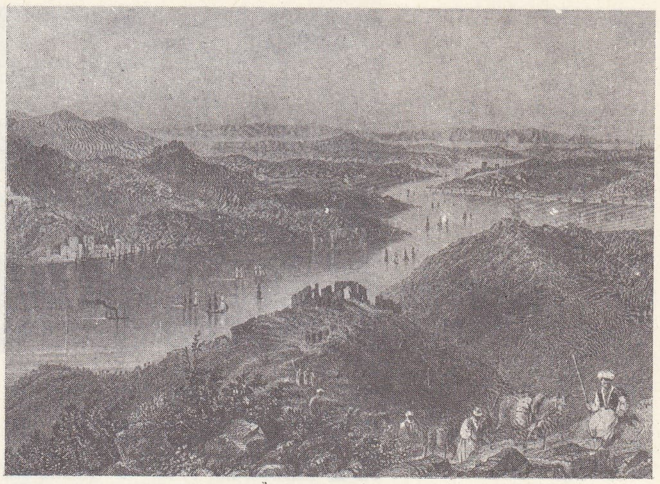
Boğaziçi
eski bir gravürden
(Fatih ve Fütuhatı
adlı eserden)
[N. Araz kitaplığı]

1481'de sefere çıkan Fatih, Gebze'de hastalandığı zaman, İstanbul'da önemli olaylar oldu. Karamanî Mehmed Paşa, karışıklığı yatıştırmağa çalıştı. Hükümdar ölünce büyük şehzade Bayezid* ve küçük şehzade Cem*'e haber gönderdi. Bayezid'in taraftarları ile Mehmed Paşanın rakipleri onun gönderdiği adamları yakalatıp padişahın ölüm haberini şehre yaydılar. Bunun üzerine yeniçeriler ayaklandı. Karşı sahilde bulunan asker de zorla İstanbul tarafına geçti. Sokaklarda Bayezid lehine gösteriler yapıldı. Karamanî Mehmed Paşa öldürüldü. Fatih'in özel hekimi musevî asıllı Yakub* Paşa da (Maestra İocopo) öldürülerek, bugünkü Yenicami yerinde bulunan yahudi mahalleleri, bu arada venedikli ve floransalı tüccarların mağazaları yağmalandı. Eski sarayda bulunan şehzade Korkut* Çelebi (Bayezid'in oğlu) babasına vekâleten, tahta çıkarıldı. Bu sıralarda İstanbul'dan aldığı mektup üzerine hemen yola çıkan Bayezid, 4 000 kişi ile 9 günde Üsküdar'a geldi (2 mayıs 1481). Birçok kayık ve kadırga ile karşıya geçti. Devlet erkânı ve İstanbul halkı tarafından karşılandı. Bayezid'in İstanbul'a gelişini gören tarihçiler yapılan törenle ilgili pek çok bilgi verirler. O gün, Fatih'in cenaze töreninden sonra şehzade Korkut saltanatı babasına teslim etti (22 mayıs 1481).

Bayezid II zamanında İstanbul'da birbirini takip eden yangın, deprem ve sel felâketleri oldu. 1488'de bir deprem şehirde büyük tahribat yaptı. Ertesi yıl Atmeydanı'nda tophane olarak kullanılan Güngörmez kilisesine yıldırım düştü. Aynı yıl içinde meydana gelen başka bir deprem sonucunda cami minareleri yıkıldı. Bayezid bu arada camiini ve yakınındaki medrese, mektep ve imaretini yaptırdı (1501-1507). Bayezid devrindeki depremlerin en büyüğü (osmanlı kaynaklarında buna kıyameti sugra [küçük kıyamet] denilir) 14 eylül 1509 günü başladı. Müverrih Ali tarafından anlatılan bu deprem aralıklarla 45 gün sürdü. Bu süre içinde 109 cami ve mescit, 1 070 ev yıkıldı. Şehir içinde minare adına bir şey kalmadı. Eğrikapı'dan Yedikule ve İshakpaşa kapısına kadar surlarda büyük yıkılmalar oldu. Sarayı Âmire kapılarından bir kısmı da yıkıldı. Zarar gören yapılar arasında Fatih camii, dârüşşifa ve imareti, Semaniye medreselerinden bazıları da vardı. İstanbul'un Karaman semti (Fatih ve Çarşamba) baştan başa harap oldu. Birçok imaret ve medrese kubbesi yıkıldı. Beyazıt camiinin kubbesi de hasara uğradı. Tarihçilerin anlattıklarına göre, bu deprem sırasında denizin dalgaları İstanbul ve Galata surlarını aşarak, sokakları kaplamış, su bentlerini yıkmıştır. Binlerce insanın ölümüne yolaçan bu korkunç deprem birçok binayı yıkmış, halkın bahçelere ve kırlara kaçmasına sebep olmuştu. Saray bahçesinde yapılan çatma odalara sığınan padişah da 10 gün sonra Edirne'ye gitmek

Foto. MEYDAN

1635'te İSTANBUL (Fatih ve Fütuhatı adlı eserden)

zorunda kaldı. Bayezid II'nin depremden sonra topladığı divanda İstanbul'un yeniden imarı konusu görüşüldü. Toplantıda her 20 evden bir kişi çağrılmasına, her eve 22 akçelik bir vergi konulmasına karar verildi. Ayrıca ücretli işçi (cerahor) olarak Anadolu'dan 37 000 ve Rumeli'den 29 000 işçi toplandı. Mimar Muradoğlu Hayreddin'in gözetimi altında başlayan inşaat 1 haziran 1510'da bitti. Böylece İstanbul ve Galata surları, Galata kulesi ile Kızkulesi, Yaldızlıkapı civarındaki deniz feneri, Topkapı sarayı, Büyükçekmece köprüleri, Silivri, Rumeli ve Anadolu hisarları, yeni baştan yapıldı. Selim* I zamanında İstanbul'da büyük bir yangın çıktı. Çemberlitaş civarında bulunan Atikalipaşa evkafının dükkânları yandığı gibi yangın Gedikpaşa hamamına kadar uzandı.

Mısır seferini başarı ile sonuçlandıran Selim I, Kahire'de bulunduğu sırada abbasî halifesi El-Mütevekkil Alallah Muhammed III ile onun amcazadelerini ve bazı mimar ve mühendisleri İstanbul'a gönderdi. Yavuz Sultan Selim'in amacı hıristiyan sanatkârlara İstanbul'da, Kansu Gurî medresesine benzer, bir medrese yaptırmaktı. Bu arada Memlûk devletinin tarih ve teşkilâtı ile ilgili pek çok yazma kitap da İstanbul'a getirildi. Deniz işlerine de önem veren Selim, Haliç'te Bizans tersanesinin bulunduğu yerde (Kasımpaşa deresinin ağzı) Fatih'in yaptırdığı eski tersaneyi Kâğıthane deresine kadar genişletti. 300 inşaat tezgâhı alacak duruma getirdi. Kanunî Sultan Süleyman* devrinde İstanbul, hızla gelişip kalkınarak büyük bir başkent niteliği kazandı. Yeni hükümdarın yaptırdığı ilk yapı, Sultanselim camiidir (1522-1526). Kanunî zamanında şehrin büyümesi ve nüfusun artması bazı önemli problemler doğurdu. Bu yüzden yerleşme, güvenlik ve yiyecek gibi önemli konularla uğraşıldı. Rumeli ve Anadolu'dan gelerek İstanbul'a yerleşme yasaklandı.

Kanunî zamanında cami, medrese, dârüşşifa ve imaretten meydana gelen Sahni Süleymaniye külliyesi kuruldu. Ayrıca bir de dârülhadis açıldı. Kanunî'nin oğlu Selim* II zamanında, İstanbul halkı için konan içki yasağı kaldırıldı. Onun zamanında İstanbul büyük bir yangın felaketine uğradı. Bir yahudi mahallesi yandı (19 eylül 1569). Ayasofya camii Mimar Sinan tarafından onarıldı. Galata ve Beyoğlu taraflarında nüfus arttı.

1582 Mayısında şehzade Mehmed'in (Mehmed III) sünnet düğünü yapıldı. Doğancı Mehmed Paşanın öldürülmesine yol açan Kapıkulu* isyanı da Murad III zamanında oldu (nisan 1587). İsyanın bastırılmasından bir süre sonra İstanbul'da büyük bir yangın çıktı. Bitpazarı, Gedikpaş hamamı ve birçok mescit yandı. Bu olaydan sonra İstanbul'da veba salgını görüldü (5 ekim 1590).

Murad III'ün ölümünden sonra Mehmed* III İstanbul'a gelerek Osmanlı tahtına çıktı (15 ocak 1595). Otuz yıldan beri bırakılan bir geleneği tekrar dirilten Mehmed III, ordusunun başında sefere çıktı. Haçova* Meydan savaşını kazandıktan sonra büyük bir törenle İstanbul'a döndü. Zamanında İstanbul'un en büyük sanat anıtlarından biri olan Yenicami*'nin temel atma töreni yapıldı (9 nisan 1598). Venedik, Fransa, Hollanda, Lehistan ve İngiltere ile çeşitli tarihlerde yeni antlaşmalar imzalandı. Mehmed III'ün ölümünden sonra oğlu Ahmed* I tahta çıktı (22 ocak 1603). Bir süre sonra şehzadelerin sünnet düğünü yapıldı. Bu ara İstanbul'a gelen ingiliz donanması, tütünü getirdi. Atmeydanı'nda, sonradan Mavi cami diye adlandırılacak bir cami yapılmasına karar verildiğinden, bu caminin temel atma töreni yapıldı (4 ocak 1616). 1613'te İstanbul'da tekrar içki yasağı kondu. Hollanda'dan (1614) ve İran'dan gelen elçilik (1615) heyetlerini kabul eden padişah, 9 nisan 1617'de yapımı tamamlanan Sultanahmet* camiini büyük bir törenle ibadete açtı.

Ahmed I ölünce yerine kardeşi Mustafa* I geçti (22 kasım 1617). Kısa bir süre sonra şuuru yerinde olmadığı görülerek tahttan indirildi. Yerine Ahmed I'in oğlu Osman* II (Genç Osman) geçti (26 şubat 1618). Üç yıl sonra şiddetli soğuklar yüzünden Haliç dondu (24 ocak 1621), deniz yolu kapandığı için, İstanbul'da kıtlık ve pahalılık başladı.

Mustafa I'in ikinci saltanat döneminde İstanbul'da karışıklıklar eksik olmadı. Ocak 1622'de Rusya ve Polonya elçileri İstanbul'a geldiler. Bir yıl sonra medreseliler ayaklanarak Fatih camiinde toplandı. Üzerlerine acemioğlanlar gönderilerek pek çoğu öldürüldü (1623).

Mustafa I'in ikinci defa tahttan indirilmesinden sonra yerine Murad* IV geçti. Sipahi ayaklanması bastırıldı. *Bayrampaşa vebası* diye anılan bir veba İstanbul'da pek çok kimsenin ölmesine yolaçtı. Temmuz 1628'de yeni bir sipahi ayaklanması oldu. Bunu, öteki ayaklanmalar izledi. 18 Mayıs 1632'de sadrazam Receb Paşayı boğdurtan padişah, ayaklanmalara son vermek istedi. Cibali semtinden çıkan bir yangın şiddetli poyraz yüzünden hızla yayıldı. Üç kola ayrılarak Küçükmustafapaşa, Aşıkpaşa, Balat, Sultanselim, Unkapanı, Küçük Karaman, Saraçhane, Sofular, Halıcılar ve Mollagüranî semtlerini yaktıktan sonra cumartesi gecesi söndü (2 eylül 1633). Bu yanan yerler o günkü İstanbul'un beşte biri idi. Murad IV'ün emri ile kahvehaneler, kapatıldı. Tütün içme yasağı kondu. Fenersiz sokağa çıkma yasak edildi (10 eylül 1633). Bu arada türlü sebeplerle İstanbul'a yerleşmiş olanların memleketlerine gönderilmeleri için emir verildi. İstanbul kaymakamı Bayram* Paşa, bu emir gereğini yerine getirmeğe çalıştı.

1637 Yılı eylül ayının ilk haftasında İstanbul'da büyük bir salgın hastalık başladı. 18 Şubat 1638'de ise şehzade Kasım boğduruldu. Murad IV'ün ölümünden sonra yerine kardeşi İbrahim* I tahta geçti. Zamanında, Balat kapısındaki mumhaneler tutuştu. Fethiye camii, Draman mahallesi ve Sultanselim semtleri yandı. İstanbul'un ünlü şahıslarından olan ve Emirgân semtine adı verilen Emirgüne* Han boğduruldu. Şehzade Mehmed (1 ocak 1642) ve Süleyman'ın (15 nisan 1642) doğumları için İstanbul'da alışılagelmiş olan şenlikler yapıldı. On dört yıldır İstanbul'a gelmeyen Avusturya elçisi, İbrahim I tarafından kabul edildi (20 ekim 1644). Darphane yanından çıkan yangın Beyazıt medresesinin etrafını, hamamını, Langa-Kumkapı, Yenikapı semtlerini, Kadırga limanındaki evleri, rum ve ermeni kiliselerini de yaktıktan sonra söndü (27 haziran 1645). 5 Mart 1645'te İstanbul'da parlak bir tören yapıldı: padişahın büyük kızı Fazlı Paşaya nişanlandı. Sultan İbrahim zamanında İstanbul'da, Fransa, Venedik, Lehistan, İngiltere ve İran ile antlaşmalar imzalandı. Devlet ileri gelenlerinin ve ocağın kararı ile tahttan indirilen İbrahim'in yerine yedi yaşındaki oğlu Mehmed* IV (Avcı) padişah oldu (8 ağustos 1648). Zamanında İstanbul'da bazı ayaklanmalar patlak verdi. Bunlardan biri, Sultan İbrahim'in kanını bahane ederek ayaklanan sipahilerin yeniçeriler tarafından ezilmesiyle sonuçlanan Sultanahmet vakasıdır (18 ekim 1648). 1649 Yılında İbrahim devrinin ünlü siması Cinci* Hoca idam edildi. Venedik elçisi de tutuklanarak mallarına elkondu.

21 Kasım 1652'de Esir hanından yangın çıktı. Tavukpazarı* ile Bedesten'in etrafı, Valide* hanı, Elçi* hanı, Mahmutpaşa çarşısı, Mercan* camii, Beyazıt* camii, Sorguçcular* ve Kalpakçılar,* Mustafapaşa türbesi, Şahkulu medresesi, Sedefçiler çarşısı, Gedikpaşa ve Kadırga limanı ile çevreleri, bu büyük yangında harap oldu. 1656 Yılı mart ayı başlarında İstanbul'da ünlü Çınar* vakası oldu. Olayın sebebi, malî darlık dolayısıyle, askere maaşlarının züyûf akçe ile verilmesi ve esnafın da bu paraları kabul etmemesidir. Sipahiler yeniçerilerle birleşerek, ayaklandılar. Devlet varidatını yutarak servet yapan ve hariçten devlet işlerine karışan bazı saray ve hükûmet erkânının idamlarını istediler. Bu hadise «Çınar vakası» veya «Vak'ayı vakvakiye» diye anıldı. 15 Eylül 1657'de Köprülü Mehmed Paşa sadrazam oldu. Köprülü Mehmed Paşa Sadarete gelişinden hemen sonra İstanbul'da, Kadızade Mehmed Efendinin müritleri, devletin içinde bulunduğu buhranlı durumdan yararlanarak saraydaki hâmilerinden aldıkları cesaretle, koyu bir taassupla din perdesi altında yaygara koparak çeşitli menfaatler sağlamak amacıyle harekete geçtiler, tekkeleri yıkıp tarikat mensuplarını öldürmeğe başladılar. Köprülü Mehmed Paşa işin aslını öğrenince derhal harekete geçerek, bunların elebaşılarını sürdürdü ve düzeni sağlamayı başardı.

18 Şubat 1659'da İstanbul'da büyük bir deprem oldu. Birçok bina yıkıldı. 24 Temmuz 1660'ta İstanbul'da büyük bir yangın çıktı. Bu yangında, harap olan ev, cami, medrese, han, dükkân sayısı 80 000'den fazladır. Aynı yılın 25 temmuzunda, Topkapı sarayının harem dairesinde yangın çıktı. Harem dairesi, Alay köşkü, divanı hümayun ve dış hazine ile defterhane hazinesinin üstleri, üçüncü kapı, zenci ağalar odaları, Valide Sultan dairesi ve iç mutfak yandı. Harem halkı Çayır köşküne kaçtı, oradan Eski saraya taşındı. 31 Ekim 1665 cuma günü yapımı tamamlanan Yenicami padişahın ve Valide Turhan Sultanın da katıldıkları büyük bir törenle açıldı. 14 Ocak 1678'de İstanbul'a gelerek, 1688 yılı temmuz ayına kadar kalan Corneill le Bruyn adlı bir hollandalı İstanbul'un gravür tarzında genel panoramalarının ve çeşitli yerlerinin resimlerini yaptı. 29 Haziran 1680 günü İstanbul bir recim cezasına tanık oldu. Suçlu görülen kadın, Atmeydanı'nda kazılan çukura yarı beline kadar gömüldü. Halk tarafından taşlanarak öldürüldü. 12 Ekim 1682'de İkinci Viyana kuşatması seferiyle ilgili olarak padişah İstanbul'dan Edirne'ye hareket etti. 1683'te İstanbul'da çıkan

Foto. MEYDAN

bir yangın binden fazla evin yanmasına sebep oldu. İkinci Viyana kuşatması sonunda uğranılan bozgun, İstanbul halkına çok ağır geldi. 7 Eylül 1687'de çıkan bir yangında 500 kadar ev yandı. Padişah, eski sadrazam Süleyman Paşayı yakalattı ve hapsettirdi. Sadaret kaymakamı Recep Paşa kaçıp gizlendi. Yerine Çanakkale muhafızı Köprülüzade Fazıl Mustafa Paşa tayin edildi. Mehmed IV tahttan indirilince Süleyman II Padişah oldu (1687). 9 Mart 1688'de çıkan bir yangında 1 500 ev ve 500 dükkân yandı. Süleyman II'nin sefere gitmesi kararlaştırıldığından, tuğlar çıkarıldı. Fakat yeniçeriler, birikmiş ulûfeleriyle, kendileri ve sipahiler için sefer bahşişi verilmeden, hareket etmemeğe karar verdiler. Yeniçeri ağası ile kol kethüdası İstanbul'dan uzaklaştırıldı, ocakta nüfuzlu 17 kişi öldürüldü. Yeni bir sefer için gerekli masrafı karşılayacak para bulunmadığı için, «mangır» denilen bakır para basılması öngörüldü. Bunlar için İstanbul'da Tavşantaşı'nda bir mangır darpahanesi yapıldı. Hazineye yardım düşüncesiyle, «Hamr emaneti» yeniden kuruldu. İlk defa olarak da tütün vergisi konuldu. Haziran 1689 başlarında, büyük bir fırtına çıktı. Boğaz'da ve Üsküdar ile Beşiktaş arasında bulunan kayıkların birçoğu battı. 500 Kişi boğuldu. 12 Temmuz 1689'da İstanbul'da birkaç gün süren şiddetli bir deprem oldu. Bu sıralarda şehirde pahalılık arttı. Et, pirinç ve diğer eşya fiyatları yükseldi. Sadrazam Köprülüzade Fazıl Mustafa Paşaya narh koyması teklif edildi. Paşa İslâmda alışverişin iki tarafın rızasıyle olduğunu ileri sürerek reddetti. 3 Kasım 1690'da çıkan bir yangın sonucunda Valide çarşısı (Mısır çarşısı) baştanbaşa harap oldu.

9 Mayıs 1693'te, Karanlıkmescit mahallesinden çıkan yangın Zeyrek camii ve Atpazarı'na kadar olan yerleri yaktı. 11 Mescit, 838 ev, 98 bina, 3 medrese ve 1 hamam yandı. Üst üste çıkan yangınların doğurduğu büyük yıkımlar üzerine, 1697 yılı temmuzunda hükûmet karar almak zorunda kaldı. İstanbul'daki evlerin ve dükkânların kârgir olarak yapılmasına dair İstanbul kaymakamı Osman Paşaya kesin bir emir geldi. 6 Şubat 1695'te Ahmed II öldü. 1698 Yılı kışında, şiddetli soğuklar yüzünden, Haliç dondu. Aynı yıl İstanbul'da Şehremini semtinde 1687 yılında yapılmış olan baruthane yandı.

Sadrazam Çorlulu Ali Paşanın Parmakkapı'da (şimdi Çarşıkapı) yaptırmağa başlattığı cami, dârülahdis ve tekke tamamlandı (17 mart 1709). Padişahın kızı Fatma Sultan ile Silâhtar Ali Ağanın (Paşa) nikâh ve düğünleri 14 mayısta parlak bir törenle yapıldı. İsveç kralı Charles XII'nin (Demirbaş) gönderdiği elçi İstanbul'a geldi. Sadrazam tarafından kabul edilerek kralın mektubunu teslim etti. 21 Aralık 1710'da Venedik elçisi geldi. Ertesi yıl Kalmuk hanının elçisi huzura kabul olundu (22 temmuz 1771). Evvelce onarımı sona eren Galatasaray, 7 ocak 1715'te açıldı. Eurası, bir acemi ocağı kışlası iken, Mehmed IV zamanında, medreseye çevrilmişti. Ahmed III'ün emriyle enderuna alınacak acemilerin yetiştirilme yeri haline getirildi. 10 Temmuz 1715'te Kumkapı ve eski Nişanca semtlerini yok eden büyük yangın çıktı. Padişahın emriyle, Topkapı sarayının enderun kısmında baş oda, surre odası, seferli odası ve arz odası arasında bir kütüphane yapıldı (1718). Ahmed III kendi kitapları ile birlikte sarayda bulunan kitapların buraya konmasını bildirdi. Böylece, Ahmed III kütüphanesi meydana geldi. Başta Kandilli sarayı olmak üzere, sarayların onarılmasına başlandı.

Sadrazam Damat İbrahim Paşanın yardımı ile Dolmabahçe ve Beşiktaş bahçeleriyle buradaki saraylar onarıldı. Pasarofça barışından sonra, Ahmed III'ün İstanbul'a dönmesiyle yeni bir devir açıldı. Bu sırada Cibali iskelesinden yangın çıktı. Hıristiyan ve yahudi evlerinin çoğu ahşap ve köhne olduğundan yandı. İstanbul'da afyon kullanılması yasak edilerek, yakalanan tiryakiler sürüldü. İstanbul'a su getiren kemerlerin bir kısmı, zamanla harap olduğundan, su sıkıntısı çekilmekteydi. Kemerler onarılarak, yeni bentler eklendi. Böylece şehrin su ihtiyacı karşılandı. Padişahın emriyle, İstanbul'da türkçe kitap basan ilk matbaanın kurulmasına başlandı. 1727'de bu matbaa tamamlandı. Aynı yıl İstanbul'da, Üsküdar semtinde ilk defa olarak, bir hendesehane açıldı. Avusturya, Rusya, Hollanda, Ceneviz, Lehistan ve Venedik ile antlaşmalar imzalandı. 28 Eylül günü Patrona Halil isyanı patlak verdi. Nevşehirli Damat İbrahim Paşa ile ünlü şair Nedim bu olaylar sırasında öldüler. Şehirde günlerce ihtilâl havası hâkim oldu. Dükkânlar, çarşılar kapandı. Ayaklanmaya karışmayanlar evlerine çekildi. Hıristiyanlardan bir kısmı da adalara kaçtı. 15 Ocakta, başta Patrona Halil olmak üzere isyanın elebaşıları yeni padişah Mahmud I'in emri ile öldürüldü. 1731'de kadınların erkekleri tahrik edici kıyafetler ile sokaklarda gezmeleri yasak edildi. Galata tarafında akarsu olmadığından Fındıklı'ya kadar olan yerlere padişah emriyle Bahçeköy ve Balaban köyündeki derelerden, kemerlerle su getirildi. Ordunun teknik gelişmesini sağlamak için 1734'te Üsküdar'da Toptaşı'nda Humbarahane ve Hendesehane adlı birer mektep açıldı. 1746 Şubat ayında Beşiktaş sarayı sahilinde bir kasır kurduruldu. Topkapı sarayı dışında deniz kıyısındaki Sinanpaşa köşkü ve Beşiktaş sarayı ile buradaki bahçe onarıldı. 9 Mayıs 1748'de padişah Beşiktaş sarayında oturmağa başladı. 21 Temmuzda çıkan bir yangından Kâraman mahallesi, Atpazarı, Sofular semti, Yeniodalar diye anılan yeniçeri kışlaları, Sarıgüzel, Halıcılar köşkü, Etmeydanı yöreleri yandı. Padişahın emri ile Yeniodalar yeniden yapıldı.

Mahmud I zamanında İstanbul'da Venedik, İran, İsveç, Avusturya, Rusya, Sicilya, Toscana ile antlaşmalar imzalandı. 23 Aralık 1754'te yeni padişah Osman III Eyüp türbesinde törenle kılıç kuşandı. Osman III'ün kısa saltanat süresinde İstanbul yangınları biribirini kovaladı. 8 Kasım 1757'de Mustafa III Eyüp türbesinde kılıç kuşandı. İstanbul'da yaşayan rum, ermeni ve yahudilerin eski kıyafetlerini korumaları hakkında bir ferman çıkarıldı. 10 Nisan 1760'ta Lâleli caminin temeli atıldı. Abdülhamid I başa geçti (27 ocak 1774). Zamanında İstanbul yine çok büyük yangınlar gördü. Bunların en ünlüsü olan Cibali yangınında 20 000 ev yandı. Abdülhamid III'ün ilk devirlerinde, Rusya ve Avusturya İspanya ile antlaşmalar imzalandı. Selim III'ün ilk devrinde, Rusya ve Avusturya ile başlayan savaşlar yüzünden İstanbul'da besin maddelerinin fiyatı arttı. Halk büyük bir sıkıntıya uğradı. Bu arada şehirde dolandırıcılık çoğaldı. Bu sebeple, Anadolu'dan İstanbul'a yakın zamanlarda gelen, hamal, kayıkçı ve dükkân çırakları geri gönderildi. Ayrıca, İstanbul medrese ve tekkeleri yoklanarak buralarda sürekli oturanlar tespit edildi. 1792'de Halıcıoğlu'nda topçu ve istihkâm zabiti yetiştirmek üzere, kumbarahane kuruldu. Üç yıl sonra da gene aynı yerde Mühendishanei Fünunu Berrîyei Hümayun yaptırılarak derslere başlandı. 1805 Yılı nisan ayında, İstanbul'da görülmemiş derecede soğuklar başladı. 7 Ekim gece yarısına doğru Salmatomruk mahallesinde, Mollaaşkî camii civarında yangın çıktı, birçok ev yandı. 25 Mayıs 1807'de Selim III'ün tahttan indirilmesiyle sonuçlanan Kabakçı Mustafa olayı patlak verdi. 4 Gün sonra Selim III'ün yerine Mustafa IV padişah oldu. 28 Temmuz 1808'de Alemdar Mustafa Paşa İstanbul'a gelerek, Babıâli ve sarayı bastı. Mustafa IV tahttan indirilerek yerine Mahmud II padişah oldu. Mahmud II sekbanıcedit adlı yeni bir ordu kurdu. 17 Haziran 1811'de yağan sürekli yağmurlardan Beşiktaş semtini sel bastı. Bu yüzden boğulanlar oldu. 1812'de, İzmir'den gelen bir tüccar gemisi İstanbul'a veba salgını getirdi. Salgın, önce Galata, Beyoğlu ve Tatavla'da (Kurtuluş) görüldü. Sonra Fener ve Kumkapı mahallelerine atladı. İstanbul kapılarından çıkan cenaze sayısı, eylül ayında günde 1 000 - 1 500'ü buldu. Galata, Üsküdar ve Boğaziçi semtleri de göz önünde tutulursa salgından ölenlerin sayısı günde 3 000'i buluyordu.

1813 Yılı mart ayı başlarında, daha önce yanan Cebeciler kışlası onarılmağa başlandı. 1817 Yılı ocak ayından ağustos ayına kadar İstanbul'da büyüklü küçüklü 73 yangın çıktı.

2 Mart 1823'te Tophane'de Firuzağa camii civarında çıkan yangında ermeni kilisesi, topçu ve top arabacısı kışlaları, Cihangir camii yandı. 1825 Yılı nisan ayında İstanbul'da çiçek hastalığı salgını görüldü. Sarayda bir şehzade ile iki sultan, hastalığa yakalanarak öldü. 3 Yıl önce Tophane'de yapılmağa başlanan Nusretiye camii 1826 yılı mart ayında tamamlandı. Yeniçeriler 15 haziran 1826'da başkaldırdı. Ayaklanma bastırılarak Yeniçeri ocağı kaldırıldı. İstanbul ile Galata ve Üsküdar'ın erkek nüfusu defterlere kaydolundu. Bu kayıtlara göre, yalnız İstanbul'da müslüman sayısı 45 000, ermeni sayısı 30 000, rum sayısı 20 000 idi. Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendinin teklifi üzerine orduya hekim ve cerrah yetiştirmek üzere Tıbhane ve Cerrahanei Âmire kuruldu (1827). Edirne barışının yapılması üzerine (15 eylül 1828), İstanbul halkı telâş ve korkudan kurtuldu. 3 Şubat 1829'da Selimiye kışlası tamamlanarak açılış töreni yapıldı. 3 Martta Mahmud II kavuk giyilmesini yasakladı. 1831'de, İstanbul'da *Takvim-i Vekayî* adlı ilk gazete yayımlanmağa başladı.

3 Şubat 1832'de bazı yiyecek maddelerine narh konuldu (bir okka şehriyeye 68, bir yumurtaya 5, bir okka una 40, bir okka zeytin yağına 96, bir okka sabuna 100, bir okka yağ mumuna 158 para). Bentler temizlenerek, şehre bol miktarda temiz su gelmesi sağlandı. Beylerbeyi'ndeki ahşap saray tamamlandı ve 26 mayısta padişah

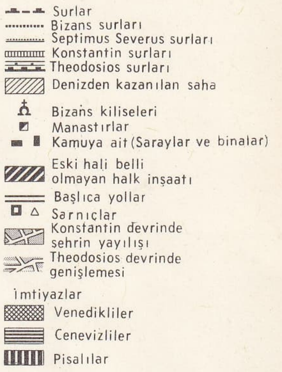

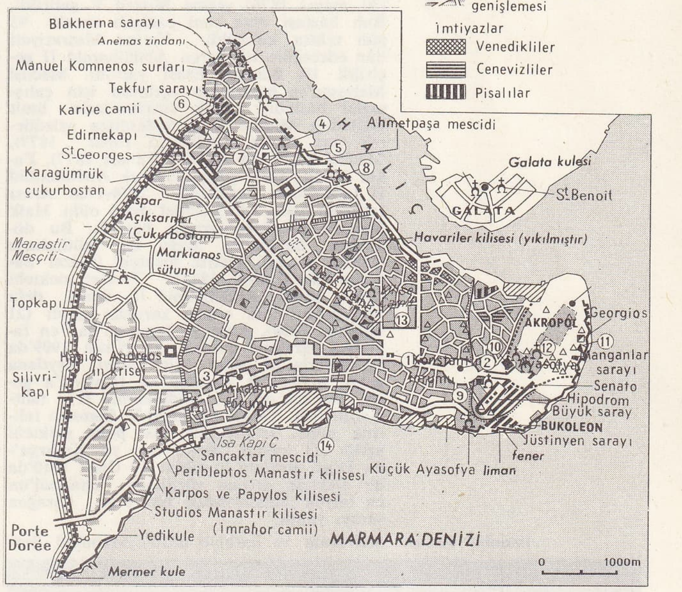

buraya taşındı. 11 Eylül 1832'de İstanbul büyük bir yangın daha geçirdi. Saraçhane ve Kavafhane gibi büyük çarşılar ve İstanbul tarafının yarısına yakın kısmı yanarak kül oldu.

19 Ağustos gecesi, Beyazıt'ta Kâğıtçılar çarşısından çıkan yangında Tülbentçiler ve Mürekkepçiler yandı. Rumeli'ye bir seyahat yapmağa karar veren Mahmud II, 30 nisan 1837'de Nusretiye kalyonu ile, Varna'ya hareket etti. 21 Ocak 1839'da sabaha karşı çıkan yangında Babıâli tamamen yandı. Devlet işlerinin durmaması için Babıâli memurları «Divan-ı De'avî» nazırı Necib Efendinin Beyazıt'taki konağında çalışmağa başladılar. Mahmud II, 2 temmuz 1839'da Çamlıca'daki köşkünde öldü. Babasının yerine Osmanlı tahtına 16 yaşında Abdülmecid çıktı (13 temmuz). 5 Kasım 1839'da hariciye nazırı Mustafa Reşid Paşa tarafından Gülhane bahçesinde okunan *hatt-ı hümayun* ile, *Tanzimatı Hayriye* ilân edildi. 1841 Mart ayı başında İstanbul'da ekmeğin okkası 42 paradan 38 paraya indirildi. Yanmış olan Babıâli tamamlanarak açılış töreni yapıldı. Padişahın annesi Bezmiâlem Valide Sultan, yoksullar için, Yenibahçe'de bir hastahane kurdurdu (1845). Eski Gümrükönü (Eminönü) ile Karaköy kapısı arasında, dubalar üzerine büyük bir köprü kuruldu. Böylece İstanbul ve Galata birbirine bağlandı. Halk üç gün parasız

geçtikten sonra, *müruriye* denilen bir geçiş parası alınmağa başlandı (1845). 1846'da İstanbul'da bir dârülfünun (üniversite) kurulmasına karar verildi. Bu bina, adliye olarak kullanıldığı sırada, 1934 yılında yandı. 1846'da padişahın emri ile, Esir pazarı dağıtıldı. Bir süreden beri onarılmakta olan Ayasofya camii büyük törenle ibadete açıldı (29 temmuz 1849). Çırağan sarayı civarında yapılmasına başlanan Mecidiye camii de tamamlandı. İstanbul'da Encümeni Daniş açıldı (18 temmuz 1851).

Çanakkale'nin dışında bulunan ingiliz ve fransız donanmaları, Babıâli'nin daveti üzerine, Çanakkale'yi geçerek, Marmara denizine girdi ve İstanbul önüne geldi. Bu arada İstanbul - Edirne - Varna arasında, Türkiye ve İstanbul'da kurulan ilk telgraf hattı işletmeye açıldı (9 eylül 1855).

Abdülmecid'in yerine tahta geçen Abdülaziz zamanında İstanbul'da Edebiyat fakültesi (1863), İstanbul Sanayi mektebi (sanat okulu) açıldı (1864). Ayrıca memurlara batı dillerini öğretmek için ilk resmî dil okulu açıldı (1864). İki yıl sonra da Mülkiye tıbbiyesi hizmete girdi. Bu arada açılan Şûrayı Devlet (10 mayıs 1868), Galatasaray mektebi (1 eylül 1868), Dârülfünunu Osmanî (1870) gibi okullar İstanbul'da kültür hayatına yeni bir renk getirdi.

Abdülaziz'in tahttan indirilmesinden sonra (30 mayıs 1876) yerine Murad V getirildi. Ruh hastası olan yeni padişah ancak 93 gün tahtta kalabildi. Yerine Meşrutiyeti ilân edeceğine söz veren Abdülhamid II getirildi. İlk Kanunı Esasî yapıldı. Meclisi Mebusan'ın hazırlanıp açılması için çalışmalar başladı. Ancak devrimcilerin ümit bağladığı Midhat Paşa Sadaretten azledilerek yurt dışına sürüldü (5 şubat 1877). Meclisi Mebusan açıldı (19 mart 1877). Fakat Meclis fazla çalışamayarak Abdülhamid II tarafından kapatıldı. 1878-1908 Arası İstanbul halkı için İstibdat devri oldu. Halk birbirinden şüphelenmeğe başladı. Bu dönemde Beyazıt'ta genel bir kütüphane (1882), Sanayii Nefise mektebi (Güzel Sanatlar akademisi) [1833], Ticaret mektebi (1884) açıldı. Abdülhamid II, ikinci defa Meşrutiyeti ilân etmek zorunda kaldı (21 temmuz 1908). Aynı yıl İstanbul'da Fen fakültesi öğretime başladı. 13 Nisan 1909'da İstanbul'da 31 Mart irtica olayı meydana geldi. Selânik'te kurulan ve İstanbul'a gelen Hareket ordusu, Abdülhamid II'yi tahttan indirdi. Yerine Mehmed V Osmanlı tahtına çıktı. İstanbul'da, ilk polis mektebi açıldı (11 kasım 1909). Aynı yıl Kadırga'da Dişçi mektebi kuruldu. 19 Ocak 1910'da bir elektrik arızası yüzünden İstanbul'un en büyük binalarından biri olan Çırağan sarayı yandı.

Sadrazam ve harbiye nazırı Mahmud Şevket Paşa, Harbiye nezaretinden Babıâli'ye otomobille giderken öldürüldü (11 haziran 1913). Şaid Halim Paşa Sadarete getirildi. Türk ordusunu planlı bir şekilde eğitmek için Liman von Sanders, 42 kişi ile İstanbul'a geldi.

10 Haziran 1918'de, 7 500 binanın yanmasına sebep olan Fatih yangını başladı. Küçükmustafapaşa'dan Samatya'ya doğru ilerleyen yangın İstanbul'un onda birini yok etti.

Mehmed V'in ölümünden sonra (3 temmuz 1918) Vahdeddin tahta geçti. Zamanında, İstanbul ilk hava saldırısına uğradı. Birinci Cihan savaşının kaybedilmesinden sonra itilâf devletlerine ait 55 savaş gemisi İstanbul'a geldi (13 kasım 1918). Padişaha yapılan baskı sonunda Vahdeddin Meclisi Mebusanı dağıttı (30 ocak 1918).

16 Mayısta Mustafa Kemal Paşa (Atatürk) Kurtuluş savaşına başlamak üzere İstanbul'dan Samsun'a hareket etti. Anadolu'da kazanılan zaferlerden sonra padişah bir İngiliz zırhlısına binerek İstanbul'dan gizlice kaçtı (16 ekim 1922). Bu olaydan üç gün sonra T.B.M.M. kararı ile Abdülmecid Efendi İstanbul'da halife oldu.

2 Ekim 1923'te işgal kuvvetleri Dolmabahçe meydanındaki türk bayrağını selâmlayarak, gemilerine binip İstanbul'dan ayrıldı. 6 Ekim 1923'te türk ordusu İstanbul'a girdi.

GÜZEL SANATLAR

● *Eskiçağ.* İlk Byzantion şehrinde çevresinin 5'i kara tarafından olmak üzere 35 *stadion* vardı ve 27 kuleye sahip surlar etrafını çeviriyordu. Bu muntazam yontulmuş taşlardan yapılmış surların *Thrakion pyle* (Trakya kapısı) denilen bir kapısı bulunuyordu. Sirkeci ile Sarayburnu arasında *Neorion* ve *Bosporion* (veya *Prosphorion* adlarındaki limanlar vardı. Bunların girişleri kulelerle korunmuştu ve rıhtımları taştandı. Bu saha içinde yüksek bir yerde Akropolis bulunuyordu. Bu eski şehrin gerek deniz kıyısında, gerek Akropolis'indeki tapınakların (Athena, Poseidon, Tykhe, Zeus, Hekate, Aphrodite, Artemis, Dionysos) adları bilinir, fakat izlerine rastlanmamıştır. Sarayburnu bölgesinde evvelce karşılaşılan kalın bir duvar kalıntısının ilk şehrin surlarına ait olduğu sanılmıştır. Surların dışındaki arazide olan *nekropolis*'e (mezarlık) ait bazı eski mezar stelleri zaman zaman ortaya çıkar. Roma çağı içlerine kadar bu ölçülerde gelen Byzantion'un su yollarının, Hadrianus'un 123'e doğru buraya geldiğinde yapıldığı söylenir. Severus'un şehri Batı'ya doğru 300 m kadar genişlettiği, yeni surun, Sirkeci'deki Neorion'dan Çemberlitaş'a çıktığı ve buradan da doğuya kıvrılarak Marmara'ya indiği kabul edilir. Severus 203'te *Hipodrom*'un (Atmeydanı) inşaasını başlatmış ama, bu yapı yarım kalmıştır. Ayrıca *Zeuksippos* hamamıyle, Sarayburnu'nda bir tiyatro, kuzey yamacında bir stadion inşa ettirmiş, Zeus, Aphrodite, Apollon, Artemis, Poseidon ve Demeter tapınaklarını yeniden yaptırmıştı. Hipodrom'un kuzey girişinden surların kara tarafındaki essa kapısına kadar, şimdiki Divanyolu caddesi izini takip eden iki tarafı direkli bir yol da (lat. *porticus*) yaptırmıştı. *Nekropolis* surların dışında Çemberlitaş'tan batıya doğru uzanıyordu. Severus'un inşa ettirdiği devasa ölçüdeki hamamın ise sur dışında bulunduğu sanılır.

Constantinus'un yaptırdığı surların kesin güzergâhı bilinmemektedir. Cerrahpaşa'nın batısında İsakapısı (halk dilinde Esekapısı) denilen yere bu adın, bu duvarların 1509'a kadar duran bir kapısından dolayı verildiği ileri sürülürse de, bunun inandırıcı bir dayanağı yoktur. Tahmin edildiğine göre Constantinus surları Haliç kıyısında Ayakapısı veya Unkapanı'ndan, Fatih'e veya Sultanselim'e çıkıyor, buradan Yenibahçe'de Lykos, sonraki adı ile Bayrampaşa deresine iniyor, Haseki ile Çapa arasında, İsakapısı'ndan geçerek Samatya doğusunda Marmara'ya varıyordu. Constantinus yeni şehrin ortasında *forum Constantini* veya kısaca *Phoros* denilen, etrafı direkli oval biçimli bir meydan yaptırarak, bunun ortasına bugün Çemberlitaş (Türk devrinde Dikilitaş) adı verilen kırmızı porfir anıtı diktirir, Büyük sarayın binalarını, şehrin Marmara'ya bakan yamacında yaptırmağa başlar, Senato'yu inşa ettirir ve Hipodrom'u tamamlatarak, heykel ve anıtlarla süsletir. Şehrin caddesi Mese, yeni surlara doğru uzatılmıştır. Rhea ve Tykhe tapınaklarından başka, hıristiyanların iddialarına göre ilk Ayasofya'yı teşkil eden *Megale Ekklesia*'nın temeli atılmış, ayrıca Hagia Eirene ve Fatih'teki Hagioi Apostoloi («aziz havariler») kiliselerinin de ilk binaları kurulmuştur. Yeni şehirde yerleşmeğe teşvik olunan romalı ilerigelenler de imara yardımcı olmuşlardır.

Constantinus şehri süslemek üzere çeşitli yerlerden eski anıtları buraya getirtti (Burmalı [veya Yılanlı] sütun ile Çemberlitaş). Ondan sonraki imparatorlar başlanmış işlere devam ettiler. Constantinus Ayasofya'yı ve Yerebatan yakınındaki kitaplığı tamamlattı, İulianus, Türk devrinde Kadırga limanı denilen yerde 362'de kendi adı ile anılan yeni bir liman yaptırdı, Valens ise 368-378 arasında şehrin su tesislerini tamamlattı. Theodosius I, Aksaray'da Bus adında bir meydan yaptırdı, 386'da da onun adına Beyazıt'ta dışı kabartmalarla süslü büyük bir anıt dikildi, 393'te şehrin en büyük meydanı olarak Beyazıt'ta *forum Tauri* veya *Theodosiacum* veya kısaca *Tauros* denilen muhteşem alan yapıldı. Bu meydanın anıtlarından birinin parçaları son yıllarda tekrar ortaya çıktı. Aynı İmparator, Hipodrom'u süslemek üzere Mısır'dan getirilen Thutmosis III'ün obeliskini (Dikilitaş) 390'a doğru şimdiki yerine diktirdi. Ayrıca, Marmara kıyılarında Langa denilen yerdeki büyük Eleuterios limanını yaptırttı. Oğlu Arcadius zamanında 403'e doğru, şehrin güneydeki 7 tepesi üzerinde şimdiki Cerrahpaşa'da, *Forum Arcadi* denilen meydanı yaptırmağa başladı, Tauros'dakine benzer bir anıtla süslenen bu meydan ancak 421'de tamamlandı. Üzerinde Arcadius'un heykeli bulunan anıt, 1711'de yıktırıldı, bugün sadece kaidesi durur.

● *Surlar.* İstanbul'un çevresi Bizans devrinde surlarla çevrilmişti. Kara, Haliç ve Marmara tarafı bölümlerine ayrılan surlar, Theodosius II zamanında (439) yeni ilâvelerle birbirini kesintisiz olarak tamamlayacak duruma getirildi. Bk. SUR.

● *Su yolları.* İstanbul'un ilk esaslı su yollarının 123'e doğru Hadrianus zamanında yapıldığını ve bunların Constantinus devrinde geliştirildiğini iddia edenler vardır. Şehrin dışındaki kaynaklardan toplanan sular, yeraltı kanalları sayesinde surların içine getiriliyor, burada yüksek noktalarda inşa edilmiş olan baş havuzlarda biriktirildikten sonra şehrin çeşitli yerlerine yine kanallarla dağıtılıyordu. Esas itibarıyle Valens zamanında yapılan bir kemer, suyun şehrin çukur bir arazi üzerinden geçirilmesini sağlıyordu. İstanbul'u kuşatan düşman kuvvetleri tarafından tahrip edilen dış kanallar tamir edilemediğinden, bu tesisler yavaş yavaş önemini kaybetti ve bunların yerini kapalı sarnıçlar aldı. Büyük toplama havuzlarından 244 × 85 m ölçüsünde olan ilki Karagümrük'te (Karagümrük spor sahası), 152 × 152 m ölçüsünde olan ikincisi Sultanselim camiinin güney tarafında, 170 × 140 m ölçüsünde olan üçüncüsü ise Altımermer'dedir. Bunlardan birincisinin 424'e doğru Aetios, ikincisinin 460'a doğru Aspar, üçüncüsünün ise Anastasios (491-518) tarafından yapıldığı bazı kaynakların ifadelerine dayanılarak tahmin olunur. Üçüncü havuz, yakınında Hagios Mokios kilisesi olduğu için, Hagios su haznesi olarak da tanınmıştı. İstanbul'da irili ufaklı çok sayıda kapalı sarnıç da yapılmıştı. Bunlardan Constantinus devrinde yaşayan Philoksenos'un sarayına ait olduğu sanılan 224 sütunlu bir tanesi, bugün *Binbirdirek** sarnıcı olarak tanınmaktadır. İstanbul'un en büyük kapalı sarnıcı ise, İustinianos tarafından kaya içine oyulmak suretiyle yaptırılan ve Basilika civarında olan 140 × 70 m ölçüsünde, 336 sütunlu *Yerebatan** sarnıcıdır. Şimdiye kadar şehir içinde kırk kadar kapalı sarnıç tespit edildi. Bunların en önemlileri sarayın ilk avlusunda Hagia Eirene, Atatürk bulvarı yanında Pantokrator, Samatya'da Studios, Parkın içinde Gülhane parkı, Lâleli'de Myralaion, Dârüşşafaka alt tarafında (Yerebatan-

İstanbul surları

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

lim sarnıçlarıdır. Bunlardan bir kısmı aslında üzerlerindeki binalara teras vazifesini görmek üzere yapılmış, bir kısmı da bir binanın mahzeniyken sonraları sarnıç haline getirilmiştir. Lâleli'de Bodrum camii altındaki sarnıç ise, Geç Roma devrine ait büyük bir yuvarlak binanın içine yerleştirilmiştir. Şimdiye kadar bilinmeyen bir sarnıç da Beyazıt'ta geçidin içinde meydana çıktı. İçi su dolu güzel, ufak bir sarnıç da Fatih'te Ortacami altındadır.

● *Cadde-Meydan ve Anıtlar.* İstanbul'un caddelerinin izleri bazı kazılarda bulundu. Şehrin büyük meydanlarından da bugüne kadar bir iz kalmadı, ancak bunları süsleyen anıtlardan bazıları hâlâ durmaktadır. Mahiyet itibarıyle farkli olmakla beraber, meydanlar arasında zikredilen Hipodrom'un bazı kalıntılarıyle, Marmara tarafındaki kavisli ucu ve ortasındaki anıtlardan *Dikilitaş, Burmalı* sütun ve *Örme* obelisk durmaktadır. Ayasofya önündeki Augusteon meydanını süsleyen heykellerden yalnız, imparatoriçe Eudokia'nın gümüş heykelinin kaidesi, müzededir. Konstantinos meydanındaki büyük porfir anıt bugün *Çemberlitaş*'tır. Tauros meydanında çeşitli anıtların kaybolmuş ve buradaki zafer anıtının bazı parçaları Beyazıt hamamı temellerinde görülmüştür. 1928'de Simkeşhane'nin avlusunda, buradaki büyük methal anıtının kaidesi ve parçaları meydana çıkartılmış, 1956'da anıtın diğer elemanları da bulunmuştur. Arkadios forumunu süsleyen zafer anıtının ise yalnız alt kısmı kalmıştır. İstanbul'un diğer anıtlarından Sarayburnu'nda Gotlar sütunu ile Fatih'te *Kıztaşı* adı ile tanınan *Markianos* sütunu durmaktadır.

● *Saraylar.* İstanbul'da XI. yy.a kadar imparatorların oturdukları *Büyüksaray*'da birkaç yıkıntı, bir döşeme mozaiğiyle kıyıda balkonlu ve kemerli bir pavyon yıkıntısı gibi pek az izler ile; XI. yy.dan 1453'e kadar oturdukları *Blakhernai* sarayından Anemas zindanı olarak tanınan mahzenler ve *Tekfur* sarayı kalmıştır. Son zamanlarda çeşitli inşaat kazıları sırasında bazı özel sarayların kalıntılarına rastlandı. Nitekim, Şehzadebaşı'nda, Belediye sarayı inşaatı yerinde eski bir sarayın döşeme mozaikleri, yeni Adliye sarayı inşaat yerinde de *Antiokhos* ve *Lausos* saraylarının kalıntıları bulundu. Gülhane bölgesinde 1920-1923'te yapılan kazılar, XI. yy.a ait *Mangana* sarayının temel mahzenlerini ortaya koydu.

● *Kilise ve Manastırlar.* Kaynaklarda Ortaçağda İstanbul'daki kilise ve manastır sayısının 500'ü bulduğu ileri sürülür, fakat bunların bir kısmının aynı binanın ikinci yapısına ait olduğu veya bir kilisenin içindeki hücrelerin veya bitişiğindeki eklerin ayrı ad alması düşünülecek olursa, İstanbul'daki kilise ve manastır sayısının gerçekte bu derece çok olmadığı anlaşılır. İmparatorluğun son devirlerinde yangınlar ve bakımsızlık yüzünden fetih arefesinde ancak 50 kadar manastır ve kilisenin ayakta olduğu da tespit edilmiştir. 1453'ten sonra ağır ağır bu manastırların kiliseleri cami veya mescit haline getirildi, muhtemelen ahşap olan manastır hücreleri ise zamanla ortadan kalktı.

a) *Cami haline getirilen kiliseler*: İstanbul'un en önemli kilisesi *Hagia Sophia*'dır. (Bk. AYASOFYA.) Yedikule yakınında Samatya'da bulunan *İmrahorilyasbey* camii 463'te yapılan Studios manastırının, Hagios İoannes Prodromos'a ithaf edilmiş basilika biçimindeki kilisesidir. Sultanahmet'in alt tarafında sahilde olan *Küçük Ayasofya* ise İustinianos'un yaptırdığı Hagios *Seregios* ve *Bakhos* kilisesidir. Yenibahçe'de *Fenarîisa* camii, *Lips* manastırının kilisesi olarak kuzeyindeki X. yy., güneyindeki XIII. yy.a ait bitişik iki kiliseden meydana gelmiştir. Lâleli'de harap *Bodrum* veya *Mesihpaşa* camii imparator Romanos Lekapenos'un (920-944) yaptırttığı *Myralaion* manastırı kilisesi olduğu zannedilmektedir. *Kocamustafapaşa* camii eski temel üzerine yeniden yapılan *Hosios Andreas* manastırının kilisesidir. Ayvansaray'da *Atikmustafapaşa* veya *Câbir* camiinin eski adı bilinmemekte, fakat IX.yy.da yapılan *Hagia Thekla* kilisesi olduğu tahmin edilmektedir. Şehzadebaşı'ndaki *Kalenderhane* camiinin de 500 yıllarında mevcut *Diekonissa* veya yapıldığı tarih kesin olarak bilinmeyen, fakat XI.yy.da adı geçen *Akataleptos* manastırı kilisesi olduğu yolunda iki varsayım ortaya atılmıştır. Anaimparatoriçe Anna Dalassena'nın XII.yy. başlarında yaptırdığı, *Pantepoptes* manastırı kilisesi, Fatih yakınlarındaki *Eskiimaret* camii, XII. yy.da Komnenos sülâlesi tarafından muazzam bir manastıra ait olarak birbirine bitişik üç kilise halinde kurulan *Pantokrator* manastırı kilisesi ise bugün *Zeyrek Kilise* camiidir. Edirnekapı yakınındaki *Kariye Kilise* camii çok eski bir tarihi olan *Khora* manastırının belki daha eski kalıntıları üzerine XII. yy.-da inşa edilen ve XIV. yy.da genişletilerek mozaiklerle süslenen kilisesidir. Çarşamba semtindeki *Fethiye* camii daha eski bir manastırın yerine XIII. yy.da genişletilen *Pammakaristos* manastırının kilisesidir. Bugün Cibali'de *Gül* camii olarak tanınan bina VII. yy.a ait *Hagia Euphemia* (sonraları Hagia Theodosia), Vefa'da *Kilise* camii veya *Mollagürani* camii olarak tanınan bina ise, eski adı meçhul fakat esası XII. yy.a, narteks (dışholü) kısmı XIV. yy. başlarına ait bir kilisedir.

b) *Mescit haline getirilen şapeller.* Küçük ölçüdeki eski kilise ve manastır kalıntıları da bulundukları semtler Türkler tarafından iskân edildikçe mescit haline getirildi. Ancak bunların eski adları bilinmemektedir. 1894 Depreminde veya son büyük yangınlarda harap olmuş, birkaçı da yeni imar işleri yapılırken ortadan kaldırılmıştır. Topkapı'da *Manastır* mescidi (XIII. yy. ?), Cerrahpaşa'da *İbrahimpaşa* (veya Esekapı) mescidi (XIII. yy. - 1894'te yıkıldı). Samatya'da *Sancaktar* mescidi (VI. yy. ?- harap), Zeyrek'te *Şeyhsüleyman* mescidi, Atatürk bulvarı yanında *Sekbanbaşı İbrahimağa* mescidi (1943'te yıktırıldı), Şehzadebaşı'nda *Balabanağa* mescidi (1932'de yıktırıldı), Ayakapı'da *Şeyhmurad* mescidi (yıktırıldı), Ayakapı'da *Sinanpaşa* mescidi (harap), Karagümrük'te *Odalar* mescidi (yandı, yeri kayboldu), aynı yerde *Kefeli* mescidi, Ayvansaray'da *Tokluibrahimdede* mescidi (yıktırıldı), Alemdar'da *Acemağa* mescidi (Khalkoprateia kilisesinin bir parçası-harap), İstanbul'un küçük kiliselerinin veya manastır kalıntılarının mescide çevrilmek suretiyle sağlam veya harap bir halde zamanımıza kadar gelmiş olanlarıdır.

c) *Kilise olarak kalanlar.* Bizans devrinden beri ortodoksların elinde, yalnız Fener'de XIII. yy.a ait *Panagia Moukhliotissa* manastırının kilisesi kaldı. Kilise olarak kalan binalardan *Peribleptos* manastırı kilisesi sonraları ermenilere geçti ve yandı. Draman civarındaki *Hagios Nikolaos* kilisesi de uzun zaman Boğdan voyvodalarının özel kilisesi olarak kullanılmıştır.

ç) *İbadet yeri olmayan kiliseler. Ayasofya*'dan sonra İstanbul'un ikinci büyük kilisesi olan *Hagia Eirene* kilisesi uzun zaman iç cephane olarak kullanılmış, Sultanahmet yakınındaki *Hagia Euphemia* martyrionu (şehitlik) ise ambar olarak kullanıldıktan sonra harap olmuş 1941'de bir kazı sonunda kalıntıları meydana çıkmıştır. İstanbul'un üçüncü büyük kilisesi olan ve VI. yy. da yeniden yapılmış olan *Hagoi Apostoloji* (*Havvariyun*) kilisesi, fetihten az sonra çok harap bir halde olduğundan yıktırılarak yerine Fatih camii yapılmış, Sarayburnu ile Gülhane arasında bulunan *Philanthropos, Georgios, Hodigitria, Panakhrantos* kiliseleri ise, zamanla yok olarak, yalnız temelleri ve mahzenleri kalmıştır.

● *Türk devri eserleri.* 1453'te Fatih ile İstanbul için programlı bir gelişme devresi başladı. Fatih önce şehrin kalabalıklaşması için çeşitli yerlerden göçmenler getirtti, yeni su yolları yaptırarak akarsu ihtiyacını karşıladı, türk şehircilik prensiplerine uygun olarak, camiler, mescitler ile çeşitli vakıf binalar yaptırdı. Ayrıca hamamlar, çarşılar tamamen türk şehir anlayışının ifadesi olan bedestenler, han ve kervansaraylar yapılmağa başlandı. Şehrin merkezinde çeşitli eklerle çerçevelenen *Fatih* külliyesi sadece bir cami değil, medreseleri, dârüşşifası, tabhane ve kervansarayı, hamam ve çarşısı ile her bakımdan şehrin en önemli sosyal merkezi oldu. Bizans'ın şehir sistemi değişti, limanlar doldu, yalnız bir tanesi Marmara kıyısında Kadırga limanı adı ile bir süre daha kullanıldı. Zaten harabe halindeki *Hipodrom* ile imparatorluk sarayları büsbütün bırakıldı, buna karşılık biri Beyazıt'ta *Eski saray*, değeri şimdiki Topkapı sarayı yerindeki *Yeni saray* olmak üzere iki ayrı büyük saray kurulmağa başlandı, bunlardan ikincisi kuvvetli bir surla şehirden ayrıldı. Yedikule'de ayrıca bir hisar inşa edildi.

XVI. yy. başlarında (1509), Bayezid II zamanında vuku bulan çok şiddetli bir deprem yeni kurulan Türk İstanbul için bir felâket oldu. Şehirde basit alışveriş, büyük ticaret ve sanayi mıntıkaları ayrılmış, eski direkli caddeler unutulmuş, büyük ticarî merkezler bedestenler etrafına toplanmıştı. Büyük camilerin çevresinde çarşılar doğdu. Yabancılar, Bizans devrinin sonlarından beri seçtikleri Galata'da oturduklarından yavaş yavaş gerilere, Beyoğlu bağları içine yayıldılar, osmanlı askerî tesisleri şehrin çeşitli yerlerinde kuruldu. Kasımpaşa tersanenin, Tophane top dökümhanesinin, şehrin batı ciheti de baruthanelerin merkezi olmuştu. Şehrin çevresi koyu gölgeli selvilerle kaplı mezarlıklar ile sınırlanıyordu. Şehrin anacaddesi yine Divanyolu idi.

XIX. yy.ın ikinci yarısından itibaren özellikle hızlanan batılılaşma eğilimi, şehrin gelişmesinde de kendini gösterdi, bir taraftan eski mahalleler ihmal edilirken, dış çevrelerde yeni ve değişik görünüşlü mahalleler doğdu (Nişantaşı, Teşvikiye, Şişli, Erenköy v.b.) Zümreler arasındaki ayırıcı bölgeler kalktı.

● *Askerî tesisler. Hisarlar.* İstanbul'un fethinden çok önce, Bayezıd I tarafından Boğaz'ı kontrol etmek ve Bizans'a karşı bir köprübaşı olmak üzere XIV. yy. sonlarında bugün *Anadoluhisarı* (bk. ANADOLUHİSARI) denilen kale yapılmıştır. Tarihlerde Yenice veya Akçahisar veyahut Güzelcehisar adlarıyle de anılan bu kalenin şehrin fethinden az önce muhasara hazırlıkları sırasında Fatih Sultan Mehmed tarafından 1452'de bir dış tahkimat sistemi yapımıyle daha da kuvvetlendirildiği bilinir. İstanbul'u kuşatma hazırlıkları sırasında, Fatih, Boğaz'ı tam bir kontrol altına almak amacıyle karşı yakada ve Anadoluhisarının karşısında ikinci bir hisarın yapılması lüzumunu gördü, kısa bir süre içinde Boğazkesen veya Yenihisar denilen *Rumelihisarı* (bk. RUMELİHİSARI) inşa edildi. Şehir alındıktan sonra, Fatih bir içkale teşkil etmek üzere, İstanbul'un güneybatı köşesinde bizans surlarının iç tarafında ve onlara bitişik yeni bir hisar daha yaptırdı. Theodosios II'nin (408-450) inşa ettirdiği surların imparatorlara mahsus tören kapısı olan Porta Aurea'nın (Altınkapı) çifte kulesinden de faydalanılarak yapılan ve Ortaçağ için çok modern sayılabilecek bir plan tertibine göre yıldız biçimindeki *Yedikule* hisarının (1457-1458) kurulmasındaki ana gayenin ne olduğunu anlamak mümkün olmamıştır. Bir süre devlet hazinesinin muhafaza edildiği Yedikule hisarı, diğer hisarlar gibi hapishane olarak da kullanıldı ve osmanlı tarihindeki Genç Osman'ın öldürülmesi (1622), Davud Paşanın, Deli Hüseyin Paşanın idamları (1660) gibi bazı olaylara sahne oldu. Burada enterne edilen yabancı sefaret mensuplarıyle bazı esirlerin, çeşitli dillerde yazdırdıkları kitabeler, bir kulenin duvarlarında görülebilir.

Şehri korumak amacıyle Murad IV (1623-1640) devrinde, Boğaz'ın yukarı kısımlarında birtakım kaleler daha yapıldı, sonraları, buralarda özellikle Kavaklar bölgesinde istihkâm ve tabyalar inşa olundu.

Baruthane - Tophane. İstanbul içinde muhtelif askerî teçhizat ve mühimmat atelyeleri mevcut olduğu bilinmektedir. 1490'da ilk baruthane (bk. BARUTHANE) Sultanahmet semti dolaylarında eski bir bizans kilisesinde kurulmuştu. Bu baruthanenin yıldırım çarpması ile havaya uçarak yok olduğu bilinir. Kâğıthane'de kurulan ikinci baruthanenin, 1647 tarihli bir belgeye göre, Sultan İbrahim devrinde de çalıştığı bilinir. Şehrin içinde, Topkapı ile Şehremini arasındaki sahada kurulan üçüncü baruthane, 1668'den 1698 yılına kadar çalıştı, bu tarihte etrafındaki mahallelerle birlikte yandı. Bu denemelerden sonra artık barut yapımının şehrin dışına çıka-

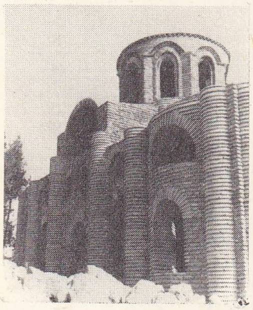

Bodrum camii (Myralaion manastırı) [M. S. 10. yy.]

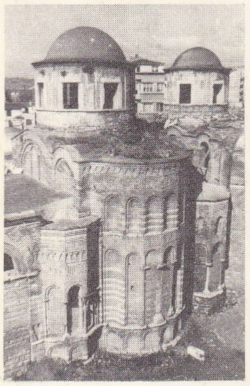

Fenarîisa camii M. S. X. - XIV. yy.

rılması zarureti duyuldu, bunun için, 1699'da Yedikule dışında Kazlıçeşme ile Bakırköy arasındaki alanda bulunan İskenderçelebi bahçesi ve mesiresi yerinde yeni bir baruthane kuruldu. Bu da 1726'da bir yangın ile harap oldu, fakat derhal tamir edildi. Bugüne kadar gelen bu tesisler son on yıl içinde kaldırılarak, araziden başka türlü faydalanılması yoluna gidildi. Selim III (1789-1807) zamanında, Küçükçekmece gölünün kuzeyinde Azatlı mevkiinde yeni bir baruthane daha yapıldı. Sürekli olarak genişleyen ve tamirler gören bu büyük tesis de 1877 Türk-Rus savaşına kadar çalıştı. Bu sırada harp olduğundan, arazisi çiftlik haline getirilerek özel mülkiyete geçirildi.

Şehrin içindeki eski askerî tesislerin en değerlisi, şüphesiz Tophane semtine adını veren büyük top dökümhanesidir. Tamamen sınaî bir kuruluş olmasına rağmen ahenkli ve haşmetli bir mimarî eser hüviyetinde olan bu yapının esası, türk idaresinin başlarında kurulmuştu, üzerindeki kitabeye göre Selim III tarafından tamir ettirilmişti (1790). [Bk. TOPHANE.] Evvelce etrafında bir de Tophane ocağı kışlası bulunduğu bilinen bu dökümhanenin önünde, geçen yüzyılın içlerine neo-rönesans üslûbunda büyük bir Tophane müşirliği binası inşa ettirilmişti. Sonraları Sanat enstitüsü olarak kullanılan bu bina, 1957'de yıktırıldı. Top dökümü son devirlerde Zeytinburnu'ndaki tesislerde yapılıyordu.

Kışlalar. Şehrin içinde iki yerde büyük yeniçeri kışlalarının olduğu bilinmektedir. Bunlardan Fatih Sultan Mehmed'in tesis ettirdiği *Eskiodalar* kışlası Şehzadebaşı semtinde ve Kanunî Sultan Süleyman tarafından kurulan ve *Yeniodalar* adı ile tanınanı ise Yenibahçe'de Etmeydanı'nda idi. Yeniçeriler kaldırıldığında (1826) bu kışlalar tamamen tahrip edildi, bellibaşlı binaları ortadan kaldırılarak arsaları üzerinde Ahmediye ve Fevziye adlı iki mahalle kuruldu. Bu kışlaların, klasik devir türk mimarîsindeki kervansarayları andıran binalar olduğuna ihtimal verilebilir. İçinde 26 bölük barındıran Eskiodalar yeniçeri kışlası, 47 ocaklı oda, 55 ocaklı kerevet, 21 çardak, bir tekke ve 26 ahırı kapsıyor, burada bir de Kasrı Hümayun'dan başka müteaddit kapılar bulunuyordu. Bunun avlu çevresindeki hücrelerden ibaret bir tesis olduğu anlaşılır. Daha büyük olan ve Kıztaşı ile Aksaray arasındaki çukur arazide kurulmuş olan Yeniodalar denilen yeniçeri kışlası, XVI. yy.daki haliyle birbirine bitişik ortaları avlulu iki büyük binadan ve önünde duvarla sınırlanmış bir saha bulunan bir cümle kapısından ibaretti. Yeniçeri ayaklanmalarında sık sık adı geçen ve büyük yangınlarda birçok defa harap olan bu kışlada 140 bölük barınıyordu. Yeniodalarda, 368 ocaklı oda, 130 çardak, 69 ocaklı kerevet, 20 köşk, 4 tekke ve 158 ahırdan başka ufak bir baruthane ve ayrıca Cami-i Miyâne denilen, müstahdemi yeniçerilerden seçilen Orta camii bulunuyordu. Yeniçerilik tarihinde önemli bir yeri olan Yeniodalar'a ait Orta camii de, kışlanın tahribi arasında mahvolmuş, sonraları aynı semtte, bu adı bir derece yaşatan bir cami yapılmıştır. Yeniçeri teşkilâtının başı olan yeniçeri ağasının Ağakapısı denilen makamı ise, ayrı bir yerde, Süleymaniye manzumesinin Haliç'e bakan tarafında hâkim bir noktada idi. İçinde muhteşem bir hünkâr köşkü, bir haremi, hamamı, camii, Tekeli köşkü denilen bir cihannüması ve suçlu yeniçeriler için bir zindanı vardı. (Bk. AĞA KAPISI.) Bu saray, 1660, 1749 ve 1774 yangınlarında harap olmuş, her defasında yeniden yapılmış ve bu arada bütün şehre hâkim bir de gözetleme kulesi yapılmıştır. Ağa kapısı ortadan kalktıktan sonra (1826), Mahmud II tarafından bu kulenin yerini tutmak üzere, 1828 tarihinde Beyazıt yangın kulesini inşa ettirmiştir. Ağa kapısının harem kısmı ise yeniden inşa edilmek suretiyle Şeyhülislâmlık dairesi haline getirilmiştir (şimdiki İstanbul müftülüğü).

Denizcilikle ilgili başlıca tesisler gibi, deniz kuvvetlerinin kışlası da Kasımpaşa'da bulunuyordu. Kaptanpaşalık makamı, yüzyıllar boyunca çeşitli değişikliklere uğradıktan sonra Bahriye nezareti olarak yeniden yapılmıştı (günümüzde hâlâ Deniz kuvvetleri hizmetinde kullanılmaktadır). «Divanhane» denilen bu binanın az ilerisinde, ortasında kubbeli büyük bir cami olan kare biçimli büyük kışla ise, Cezayirli Hasan Paşanın kaptanıderyalığı sırasında 1783'te yaptırdığı Kalyoncu kışlasıdır. Şehrin bugüne kadar gelebilen bu en eski kışlası, son yıllarda aynı planda fakat modern ihtiyaçlara daha uyacak şekilde yeniden yapılmıştır. Diğer askerî sınıflardan Cebecilerin kışlası Sur-u Sultanî dışında Ayasofya ile Marmara sahili arasındaki sahada bulunuyordu. Topçuların Galata cihetinde Tophane'de kışlaları olmasına karşılık top arabacılarının büyük bir ihtimalle Şehremini, Ahırkapı ve Tophane'de, yani üç ayrı yerde kışlaları vardı.

Yeniçeri teşkilâtının kaldırılması, Avrupa'daki benzerleri gibi bir ordunun kurulması programıyle birlikte devri için çok modern ve ileri sayılabilecek mükemmellikte büyük kışlalar inşa edildi. Bunların en muazzamı, esası Selim III devrine ait olmakla beraber, Mahmud II zamanında bir cephesi kârgire çevrilmiş (1827) diğer üç cephesi ise Abdülmecid devrinde kârgir yapılmak (1842 ve 1852) suretiyle tamamlanmıştı. Türk ordusunun toplanma ve sefere çıkma sırasında padişahın ordusunun geçit resmini seyrettiği büyük bir kışla da, şehrin surları dışındaki Davutpaşa kışlasıdır. Burada âbidevî bir karakterde kârgir bir de köşk bulunmaktadır. Son devirlere ait kışlalardan, Taksim'deki topçu kışlası, Taksim gezisini açmak üzere 1940 yıllarında yıktırıldı, Maçka'da Abdülaziz'in bizzat çizdiği bir plana göre mimar Serkis Balyan'a inşa ettirdiği ve Silâhhane, Teknik üniversite tarafından son yıllarda değiştirilerek kullanılmaktadır. Taksim'in arkasındaki Taşkışla ise Prof. Bonnatz tarafından bütün mimarî güzelliğini belli edecek surette restore edilerek Teknik üniversiteye tahsis edildi.

Tersane. Osmanlıların XV. yy.a kadar Gelibolu'da olan tersane tesisleri fetihten sonra, İstanbul'a taşındı. İstanbul tersanesinin meydana gelişi yavaş yavaş oldu. İlk tesisler, Marmara kıyılarındaki eski bizans limanlarından birinde kuruldu. Sultanahmet'in güney tarafında bir semt adı olarak hâlâ yaşayan Kadırga limanı adı, buradaki liman ve tersaneden kalmıştır. Büyük İstanbul tersanesinin kuruluşu, Haliç içinde, Galata yakası tarafında oldu. Bk. *Haliç* TERSANE'*si.*

● *Saraylar. Eski saray.* Şehir fethedildiği zaman, şimdiki Sultanahmet camii yerinde denize kadar uzanan sahada bulunan Büyük saray uzun süredir bir harabe halinde bulunuyordu. (Bk. BÜYÜK SARAY.) Son imparatorların kullandıkları, Eğrikapı bölgesindeki Blakherna sarayı ise pek iyi durumda değildir. İlk saray yeri olarak *Forum Tauri*'nin bir kısmı seçilerek şehrin ortalarındaki bu yerin etrafı duvarla çevrildi ve tarihlere *Sarayı Atik* (Eski saray) adı ile geçen manzume inşa olundu. Hayli geniş bir sahaya yayılan, çeşitli köşklerden, müştemilât yapılarından ve hamam, mutfak v.b. hizmet binalarından meydana geldiği anlaşılan bu manzumeden hiç bir iz kalmadığı gibi, tertibi ve içindeki binaları hakkında da sarih bilgiler yoktur. Fatih Sultan Mehmed pek az sonra, Sarayburnu'nda Yeni saray veya *Saray-ı Cedîd*'i yaptırtmıştır ki, daha ziyade çağımızda *Topkapı sarayı* adı ile tanınmıştır. Bk. TOPKAPI SARAYI.

Sayfiye sarayları ve kasırlar. Özellikle yazın kısa bir süre oturmak için başta Boğaziçi olmak üzere şehrin çevresindeki sayfiye yerlerinde, irili ufaklı birçok saray inşa olunmuştu. Bunlardan biri Salacak kıyılarında *Kavak* sarayıdır. Kanunî Sultan Süleyman devrinde var olan *Üsküdar* sarayı ile Kavak sarayının ilişkisi pek anlaşılmaz. Ahmed III tarafından yaptırılan ve şimdiki Şemsipaşa semtindeki *Şerefâbâd* sarayının da bu manzume arasındaki durumu açık olarak bilinmemektedir. Üsküdar Kavak sarayı, Selimiye kışlasının inşası ile ortadan kalkmış ve bugün burada Harem iskelesi adından başka hiç bir hatırası kalmamıştır. Anadolu yakasının Marmara sahilinde *Fener bahçesi*, Beykoz'un gerilerinde *Tokat bahçesi* kasırları da yok olmuştur. Ahmed III devrinde, Fındıklı'da *Emnâbâd*, Defterdarburnu'nda *Neşâtâbâd*, Beşiktaş ile Ortaköy arasında *Gülşenâbâd*, Bebek'te *Hümayunâbâd*, Anadolu yakasında Çubuklu'da *Feyzâbâd*, Kanlıcada *Mihrâbâd*, Çengelköy ile Beylerbeyi arasında *Ferahâbâd* ve İstavroz'da *Şevkâbâd*, Üsküdar burnunda *Şerefâbâd* kasırları yapılmıştı. Bunların bazılarının yerine sonraları avrupaî saraylar inşa edildi. Selim III devrinden itibaren Boğaziçi, sultanlar tarafından devamlı oturulmak üzere tercihe başlandığında burada evvelden beri var olan küçük yalı ve sahil sarayları, yerlerini yeni ve avrupaî görünüşlü ahşap saraylara bırakmağa başlamıştı. Abdülmecid, Abdülaziz devirlerinde ise, Boğaziçi saraylarını kârgir olarak yeniden yapımı büyük bir hızla devam etti.

Mahmud II tarafından tamamen avrupa üslûbunda inşa ettirilen *Beşiktaş* sarayı (1809) yıktırılarak, yerine Abdülmecid tarafından *Dolmabahçe* sarayı yaptırıldı (1853). Burası geniş haremi, Valide, Kadınefendiler, Şehzadeler ve Veliaht daireleri, Ağalar dairesi, park, mutfak, kayıkhanesi (1956'da yıktırıldı), tiyatrosu (1938'e doğru yıktırıldı), hattâ geçit alaylarının seyri için cadde üzerindeki bir köşede, Camlıköşk ve ona bitişik bir Alay köşkü ile sultanların devamlı ikametgâhı olarak düşünülmüştü. (Bk. DOLMABAHÇE SARAYI.) Boğaziçi'nin Anadolu yakasında Abdülaziz için 1865'te yapılan *Beylerbeyi** sarayı bir yazlık saraydır. Eski, çok muhteşem ahşap bir sarayın yerinde, Mahmud II tarafından kışlık saray olarak 1836'da avrupa neo-klasik (*Ampir*) üslûbunda yaptırılan Çırağan sarayı, 1855'te yıktırıldı. Yerine 1871'de aynı adla yaptırılan saray, özellikle mermer işçiliği bakımından dikkati çekiyordu. Murad V'in 27 yıl oturduğu bir sahil sarayı, İkinci Meşrutiyette meclis olduğu sırada 1910'da yanarak mahvolmuştur. Boğaziçi'ne hâkim bir arazide, güzel bir koruluğun içinde bulunan *Yıldız** sarayı ise, esası Sultan Selim III'ün annesi tarafından yaptırılan bir köşkün etrafında XIX. yy.da inşa edilen köşklerden meydana gelmiştir. Topkapı sarayında oturmayı istemeyen, Boğaziçi saraylarını da beğenmeyen Abdülhamid II bu sarayı tercih ederek, müştemilât yapılarından başka Şale köşkü, Malta köşkü, Çadır köşkü gibi köşkler yaptırmak suretiyle genişletti. Padişahların bazı yer veya müesseseleri ziyaretinde kısa bir süre oturmaları için yapılan küçük kasırlardan en eskisi, Hasköy'de *Aynalıkavak** kasrı, Haliç'teki sahil saraylarının sonuncusu ve tek örneği olarak durmaktadır. Esası Ahmed I zamanında kaptanıderya Halil Paşa tarafından 1613'te kurulan *Tersane bahçesi* kasrı, sonraları genişletildi ve Mehmed IV zamanında yanarak yeniden yaptırıldı. Ahmed III ve Abdülhamid I devirlerinde tamir ettirilen Aynalıkavak sarayının geniş bahçesinin bir kısmı, tersaneye verilerek Selim III devrinde buraya tesisler kuruldu, fakat köşk bir duvar içine alınarak tersaneden ayrıldı. Bugün duran Aynalıkavak kasrı büyük tersane sahilsarayından kalan son parçadır. Ancak kısa ikametler için kullanılan *biniş kasırları*'ndan Anadolu yakasında *Göksu** kasrı, Tophane'de *Tophane** kasrı, Beşiktaş civarında *Ihlamur* kasrı vardır. Boğaziçi'nde Abdülaziz devrinde yeniden yapılan *Kalender* kasrı son yıllarda yandı ve harabesi kısmen tamir edildi. *Alemdağı av* kasrı, Dolmabahçe'de *Küçükçiftlik*, Fikirtepe'de (Kadıköy) *Sultanmurat* köşkü ve Yoğurtçu deresi kıyısında *Ahşap* kasır ile Abdülhamid için yaptırılan Kâğıthane'de *Poligon* kasrı son yıllarda ortadan kalkmış bulunmaktadır. Hayli geniş bir sahaya yayılan diğer bir sayfiye sarayı manzumesi de, Kâğıthane deresi kenarında sık bir koruluğun içinde yapılmış olan *Kâğıthane** sarayıydı. Eski bir köşkün yerinde burada Ahmed III devrinde sadrazam İbrahim Paşa tarafından *Sadabâd** adı ile, Avrupa'nın içinde çeşitli su oyunları olan (Fontaineblau gibi) saraylarını taklit eden bir saray yaptırılmış olduğu bilinir. Lâle devrini kapatan ayaklanmada harap olan bu sarayın yerine yapılan yeni bina, muhtelif değişiklikler geçirdi. Abdülaziz devrinde avrupa saray mimarîsine uygun olarak yeni bir şekle sokuldu. Son devirde *Çağlayan* kasrı adıyle tanınan bu saray ancak mahdut günlerde kullanılıyordu. Bu saray bütün müşte-

Foto. MEYDAN

İ S T A N B U L

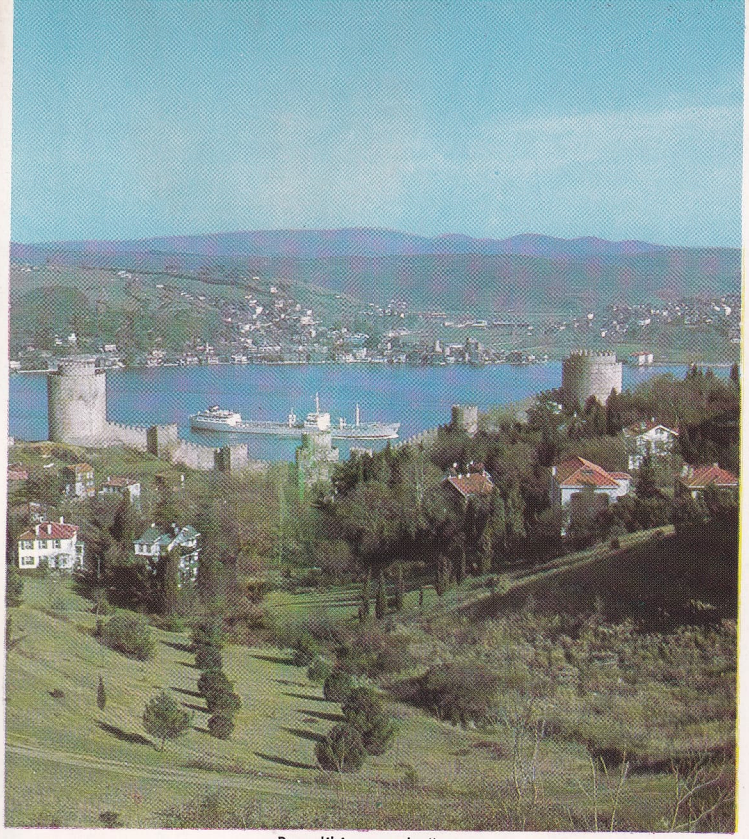

Rumelihisarı ve boğaz

Beyazıt meydanı, Kule'den görünüş

Taksim anıtı ve Opera binası

Unkapanı köprüsü

Belediye sarayından Şehzade camii

Süleymaniye camii

İstanbul Hilton oteli

Foto. A. Güler, N. Erkılıç (MEYDAN)

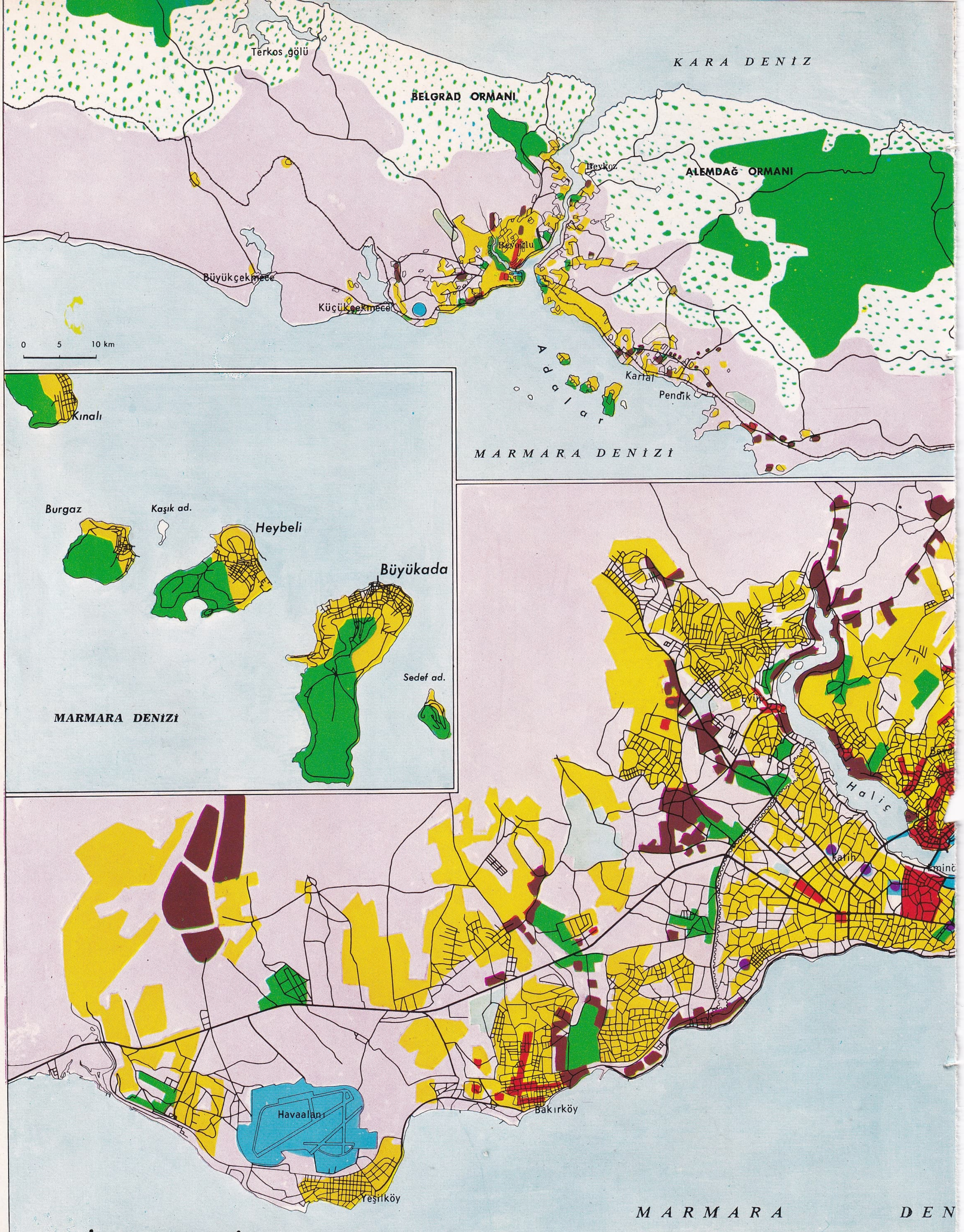

İSTANBUL ŞEHİR PLANI

Sarıyer
Beykoz
Emirgân
Rumelihisarı
Anadoluhisarı
Levent
Bebek
Küçüksu
Kandilli
Arnavutköy
Vaniköy
Şişli
Kuruçeşme
Ortaköy
Beşiktaş
Çengelköy
Beylerbeyi
Kuzguncuk
Üsküdar
Haydarpaşa limanı
Kadıköy
İstanbul boğazı
İZİ

Beyazıt kulesinden genel görünüş

İ S T A N B U L

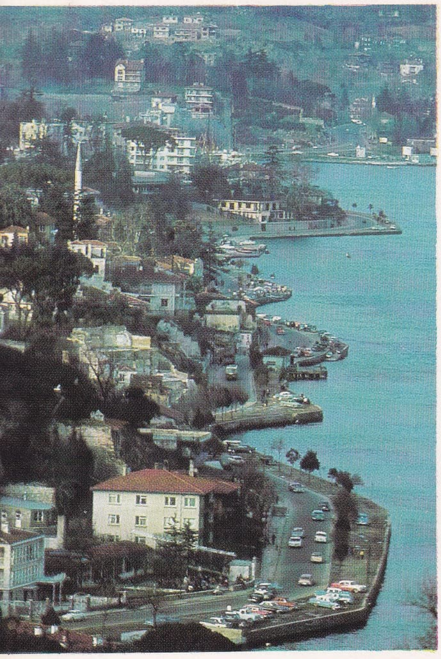

sahil yolu ve Emirgân

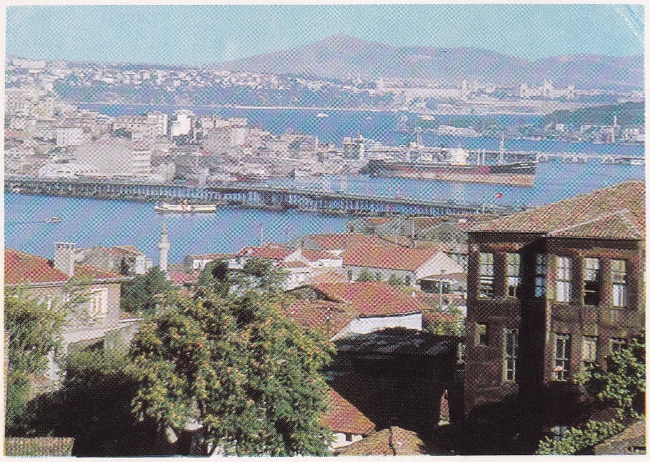

Haliç ve Unkapanı köprüsü

Büyükada'dan bir görünüş

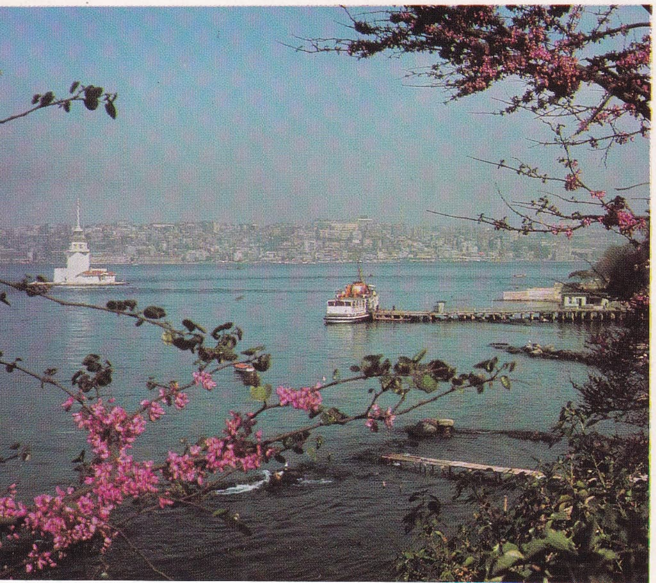

◀ Harem'den Kızkulesi'ne bakış

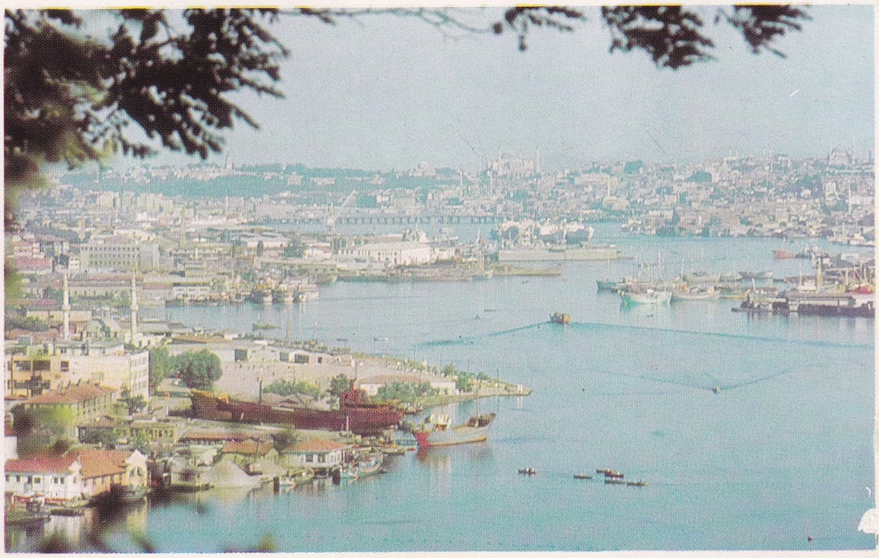

Haliç'in genel görünüşü ▼

Foto. A. Güler, H. Gürsel (MEYDAN)

milâtı ile 1940-1941 yıllarında ortadan kaldırıldı.

Dinî yapılar

● *Büyük külliyeler ve sultan camileri.* Fatih Sultan Mehmed şehrin türkleşmesi ve yeniden iskânı için çalışmalar yaparken, ilk ihtiyaçları karşılamak üzere mevcut bazı bizans kilise ve manastırlarından da faydalanarak bunları geçici bir süre için kullandı. *Ayasofya*'nın bir külliye haline gelmesi zamanla ve çeşitli devirlerde çeşitli binaların eklenmesi ile oldu. Bu yüzden Ayasofya organik bir osmanlı külliyesi sayılmaz. (Bk. AYASOFYA.) Fatih Sultan Mehmed şehrin ortasında büyük bir külliye inşa tasarısını 1463'te gerçekleştirmiştir. Şehrin ilk büyük türklük damgası olan bu manzume, şehrin ortalarında, tepelerden birinin üzerinde ve Hagioi Apostoloi kilisesinin yerinde kuruldu. İnşaatı 1470'e kadar süren bu külliye yeni bir şehircilik anlayışının âbidevî bir delili oldu. Cami 1766 depreminden büyük ölçüde zarar gördü, önce hızla türbe tamir edildi, sonra, yeni bir plana göre yapılan cami 1771'de tamamlandı. Bk. FATİH CAMİİ.

Şehrin yeniden imarında büyük bir merkez teşkil eden ikinci büyük külliye Bayezid II tarafından, şehrin içlerinde ve eski sarayın önlerinde yaptırılan *Beyazıt* camii ve etrafındaki ekleridir. 1501'de başlanarak 1505'te tamamlanan Beyazıt külliyesinin 1509'daki şiddetli depremde büyük ölçüde zarar gördüğü bilinir. Bk. BEYAZIT CAMİİ.

Şehrin üçüncü büyük selâtin camii ve külliyesi, Haliç'e hâkim bir tepe üzerinde Kanunî Sultan Süleyman tarafından babası Yavuz Sultan Selim için kurulan *Sultanselim* camii ve müştemilâtıdır. Arapça kitabesinden anlaşıldığına göre, caminin inşasını Yavuz Selim emretmiş, fakat inşaat onun ölümünden sonra 1522'de başlanarak 1526'da bitmiştir. Bk. SULTANSELİM CAMİİ.

Kanunî Sultan Süleyman tarafından 1543'te ölen oğlu Şehzade Mehmed için Mimar Sinan'a yaptırılan *Şehzade* camii ve etrafındaki binalar 1544-1548 yılları arasında yapıldı. Bk. ŞEHZADE CAMİİ.

Kanunî Sultan Süleyman'ın kendi adına mimarbaşı Sinan'a yaptırdığı *Süleymaniye* külliyesi, şehrin büyük tesislerinin arasında tertibi bakımından belki en fazla dikkat çekici olanıdır. İnşaata 1550'de başlandı ve 1557'de bitirildi. Bk. SÜLEYMANİYE CAMİİ.

İstanbul XVII. yy. başlarında yeni bir âbidevî külliye ile daha süslendi. Sultan Ahmed I'in mimar Sedefkâr Mehmed Ağaya yaptırdığı *Sultanahmet* camii manzumesi. Külliyenin yapımına 1609'da başlandı ve 1617'de tamamlandı. Bk. SULTANAHMET CAMİİ.

İstanbul'un klasik üslûptaki son büyük külliyesi, Haliç kıyısında, şehrin en büyük iskelelerinden biri başında inşa edilmiş olan *Valide* camii veya halk arasındaki adı ile *Yenicami*'dir. Hemen surların iç tarafında ve buradaki yahudi mahallesinin istimlâki ile açılan sahada yapılan bu büyük külliye, Mehmed III'ün annesi Safiye Sultan tarafından Mimar Davud Ağaya ısmarlandı. İnşaata 1597 yıllarında başlandı, az sonra Mimar Davud Ağa öldü. Dalgıç Ahmed Çavuş tarafından devam ettirilen inşaat 1603'te Mehmed III'ün ölümü ve Safiye Sultanın Eski saraya sürülmesi üzerine tamamen durdu. Bk. YENİCAMİ.

Klasik türk mimarîsinin son büyük eseri 1708-1710 yılları arasında Ahmed III'ün annesi Gülnuş Sultan için yapılan *Yenivalide* camiidir (Üsküdar). Şehrin içinde inşa olunan büyük külliyelerde artık türk sanat geleneğinden uzaklaşılmakta olduğu görülür. Büyük çarşı ile Çemberlitaş arasındaki sahada, Mahmud I tarafından inşasına 1748'de başlanarak, bu padişahın ölümü üzerine, 1755'te Osman III tarafından tamamlanan camiye haksız olarak *Nuruosmaniye* adı verilmekle, esas kurucusunun değil tamamlatanın hatırası yaşatılmış oluyordu. Bir ucu yarım yuvarlak olan avlunun şekli, özellikle bütün tezyinatı ile Avrupa'da hâkim barok üslûbunun türk mimarîsine uygulanması suretiyle meydana getirilen Nuruosmaniye camii İstanbul'un yeni sanat zevkine işaret eden ilk büyük eseridir. Bk. NURUOSMANİYE CAMİİ.

Mustafa III tarafından 1759'da başlanarak 1763'te tamamlanan *Lâleli* camiinde avrupa üslûbu yine hâkim olmakla beraber, Nuruosmaniye derecesinde değildir. Adını Lâleli Baba denilen bir veli türbesinden veya bazı kaynaklarda görüldüğü gibi Lâleli çeşmesinden alan bu külliye, mimar Mehmed Tahir Ağa tarafından yapılmış olmalıdır. Bk. LÂLELİ CAMİİ.

Şehrin içinde inşa olunan selâtin külliyelerinin sonuncusu Lâleli camiidir. Abdülhamid I de şehrin içinde hayli geniş bir külliye kurmuştu. Bahçekapı'da Yenicami'nin az ilerisinde olan külliye, çok büyük ve güzel bir medrese, kütüphane, kurucunun türbesi, çeşme, cadde üzerinde bir sıra dükkân ve karşı tarafta büyük bir imaret ile muhteşem bir sebilden meydana gelmiştir. Abdülhamid I esas büyük camiini şehrin dışında, Boğaziçi'nin Anadolu yakasında Beylerbeyi'nde 1778'de yaptırmıştı. İmaret yerine Dördüncü Vakıf hanını yaptırmak gayesiyle yıktırılarak ortadan kaldırılmış, köşesindeki çeşmeler ve sebil de yerinden sökülerek Alemdar yokuşu alt başındaki Zeynepsultan camii köşesinde yeniden kurulmuştur. Tamamen avrupa sanatı tesiri altında yapılmış olan *Beylerbeyi** camiinin duvarına daha eski devre ait çiniler kaplanmıştır. Beylerbeyi ve onu takip eden sultan camilerinin en bariz hususiyetleri, cuma namazı için padişah geldiğinde hünkâr mahfiline geçinceye kadar istirahat etmesi ve ufak kabulleri yapması için öteden beri camilerin bitişiğinde inşa olunan kasrı hümayunların cami bünyesinden ayrı mütâlaa edilmesine son verilerek, bünyeye dahil edilmesidir. Bunun için de, son cemaat yerinin üstü uygun görülerek, bu kısım iki katlı olarak yapılmağa başlanmış ve üst kat kasra tahsis olunmuştur. Minareler de bu kasrın kitlesindeki temeller üzerine oturtulmuştur.

Selim III kendi adına olan selâtin camiini, 1805'te şehrin uzağında, Selimiye kışlası yakınında ve burada yeni tesis edilen mahallelerin ortasında yaptırdı. O devrin bir diğer eseri de Valide Mihrişah Sultanın adına Haliç bitiminde Halıcıoğlu kışlasındaki camidir. Mahmud II, türbesini münferit olarak şehrin ortasında anacadde üzerinde inşa ettirmesine karşılık, kendi namına olan büyük camiini, Tophane'de kışlaların arasında *Nusretiye* camii adıyle yaptırdı. Mimar Kirkor Balyan tarafından 1822-1826 yılları arasında inşa edilen bu camide, Avrupa'nın barok ile ampir üslûplarının karması neticesinde meydana gelmiş bir deneme görülür. Bk. NUSRETİYE CAMİİ.

Türk medeniyet tarihinde yeni bir sanat zevkinin ve yeni bir dünya anlayışının işareti olarak muhakkak ki, bu yabancı hüviyetli eserler de çok kıymetlidir. Nitekim aynı hususlar, Abdülmecid tarafından mimar Karabed Balyan'a yaptırılan camiler için de söylenebilir. Bunlardan Valide Bezmiâlem Sultan adına yapılan *Dolmabahçe* camii, basit dört köşe bir mekândan ve onu örten bir kubbeden ibarettir. Göz alıcı ihtişamındaki tezyinat açık olarak, fransız ampir üslûbundan ilham alınarak meydana getirilmiştir. Minareler de aynı ilhamın tesiri ile korint nizamındaki sütunlar biçimindedir. Dış avlusu esere yeşil bir çerçeve sağlayan ağaçları, onu âlemden tecrit eden pencereli avlu duvarı ve müzeyyen kapıları, karakol, muvakkithane gibi müştemilâtı ile ortadan kaldırıldığından, Dolmabahçe camii, ilk görünüşüne tamamen aykırı bir halde çıplak bir meydanın ortasında kaldı. Bu devrin eserlerinin çoğu, aşırı tezyinî ihtişama rağmen çok kötü malzeme ile teknik bakımından başarısız olarak yapılmış ve bu durum, süsler, boyalar hattâ yaldızlar ile gözlerden gizlenmiştir. Nitekim yine Abdülmecid tarafından aynı türk ampir üslûbunda 1854'te yaptırılan *Ortaköy* camii, üzerinde inşa edildiği rıhtımın kayması ile çok tehlikeli bir duruma girmiştir. Malzemesinin fena cins oluşu, tamir çarelerini çok güçleştirmektedir. Şehrin içinde yapılan son sultan camii, 1871'de Pertevniyal Valide Sultan adına her iki sanattan bir şeyler almak suretiyle karışık (eklektik) bir üslûpta yapılan Aksaray *Valide** camiidir. Bk. VALİDE CAMİLERİ.

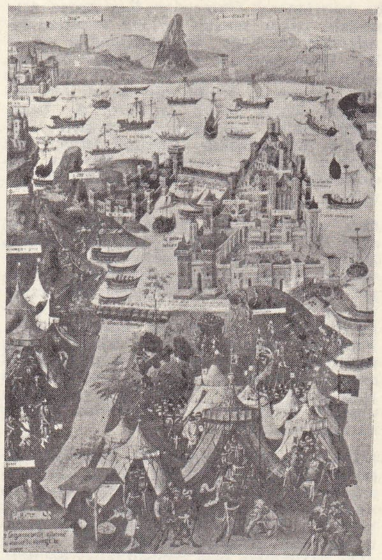

Türklerin İstanbul'u kuşatması (Fatih ve Fütuhatı adlı eserden) N. Araz kitaplığı

● *Küçük külliyeler ve vezir camileri.* Şehrin fethinin arkasından, devlet ricalinin tamamen yeni temeller üzerine kurduğu ve Anadolu'da hâkim türk mimarî geleneğinin devamına işaret eden küçük külliyeler ve bunların merkezi olan camiler az değildir. Şehirde vezirlerin kurduğu ilk dinî yapıların başında, yanlarında eski zaviye hânkâhlar geleneğinden ilham alınarak inşasına devam olunan, dervişlere ve sofîlere mahsus misafirhane odaları (tabhaneler) bulunan binalar gelir. Sadrazam Mahmud paşa tarafından şehrin çok merkezî bir yerinde 1462 tarihinde bir çifte hamam (şimdi yarısı var), bir medrese, büyük bir han (Kürkçü* hanı) ve kurucusunun türbesinden ibaret küçük bir manzume halinde inşa edildi. Aynı örneğin daha sade bir tekrarı olan Aksaray'daki *Muratpaşa* camii ise 1470'te sadrazam Has Murad Paşa tarafından yaptırıldı, yanına bir medrese ile bir de hamam eklendi. Burada yanlardaki tabhane odaları geç devirlerde onları ilk kubbeli mekândan ayıran duvarların kaldırılmasıyle namaz sahasına katılmıştır. Aynı mimarînin İstanbul içindeki üçüncü örneği, Bayezid II devri sadrazamlarından Davud Paşanın 1485'te yaptırdığı küçük külliyedir. Yanında kurucusunun türbesinden başka bir medrese, bir mektep ve bir de mahkeme bulunan bu eserin cami olarak kullanılan esas binası, zaviyeli cami örneğinin özel bir tertibe göre uygulanmasını gösterir. Bir kubbe, mihrabı çıkıntı teşkil eden harimi örter. Yanlardaki tabhane hücreleri ise, tecrit olunmuş mekânlar halinde düşünülmüştür. Bu hücrelerle son cemaat yeri arasında bulunan yine kubbeli bölümler tabhane odalarına giriş holü veya kapalı avlu gibi tasarlanmıştır. Burada böylece, eski bir geleneği olan zaviyeli cami, plan tertibinin çok değişik ve esas fikirlerden hayli uzaklaşmış bir uygulama şekli ile karşılaşılır. Aynı örneğin İstanbul'da dördüncü temsilcisi ise *Rummehmetpaşa* camiidir. Kuvvetli bir ihtimalle, bu tertibe göre yapılmış başka bir zaviye cami Şeyh Ebül-Vefa için Fatih Sultan Mehmed tarafından vakfedilen *Vefa** camii idi. Yanında bir halvethane, Şeyh Vefa'nın türbesi ve çok geniş bir hazire de bulunan bu eser, 1910 yılına doğru onarılmak üzere yıktırılmış ve bir daha yapılmadığından bütün izleri ortadan silinmiştir. Öteden beri bu yapı şeklinin uygulanması suretiyle yapıldığı zannedilen başka bir eser Çemberlitaş'ta *Atikalipaşa** camiidir. 1511'de Şah Kulu vakasında şehit olan Ali Paşa tarafından 1496'da en büyük anacadde üzerinde, bir cami, bir medrese ve kime ait olduğu pek anlaşılamayan bir türbeden ve *Elçihanı* olarak tanınan bir kervansaraydan ibaret küçük bir manzume halinde inşa olundu.

Aynı tertibin, bir değişiklik olmak üzere İstanbul'da çok daha sonraları bir defa da-

Foto. MEYDAN

ha hatırlanarak Okmeydanı-Kasımpaşa arasındaki çukur sahada 1573'te kurulan *Piyalepaşa* camiinde de uygulandığı görülür. Daha selçuklu devri mimarîsinde uygulanan ufak bir son cemaat yerini takip eden kubbe ile örtülü dört köşeli bir mekândan ibaret küçük camilerin de İstanbul'da daha geliştirilerek inşasına başlandığı bir gerçektir. Sultanahmet'te Firuz Ağanın 1491'de yaptırdığı cami bu hususta güzel bir örnek teşkil eder. Bk. FIRUZAĞA CAMİİ.

Onu andıran diğer bir eser 1495'te vefat eden Bâlî Paşanın hatırasına, zevcesi Humâ Hatun tarafından Yenibahçe ile Fatih arasındaki sahada 1505'te tamamlatılan *Bâlipaşa** camiidir. Orta büyüklükteki vezir camilerinde bu mimarî şeklin revaç bulmuş olduğu örneklerin çokluğundan anlaşılmaktadır. Fatih ile Halıcılar arasında İskender Paşa tarafından 1505'e doğru yaptırıldığı tespit olunan, eski adı ile *Terkim* mescidinde de aynı tertip görülür. Diğer bir misal şehrin dışında, Eyüp'te 1514'te yaptırılan *Cezerikasımpaşa* camiidir.

Mimar Sinan'ın İstanbul'da meydana getirdiği ilk küçük ölçüdeki külliye olan *Hasekihürremsultan* manzumesinin camii de esasında tek kubbeli mütevazı bir ibadet yeriydi. 1538'de yapılan bu cami 1612 yılında sol yan duvarının kaldırılarak, buraya aynı büyüklükte yine kubbeli ikinci bir harimin inşası suretiyle genişletilmiş, böylece garip bir mimarî tertip ortaya çıkmıştır. Bu cami küçük bir mamurenin merkezini teşkil ediyordu. Sokak aşırı karşısında, güzel bir medreseden başka, revaklı bir avlu etrafında sıralanan kubbeli koğuşlardan meydana gelmiş bir de dârüşşifası ve aşhanesi vardır. Sinan'ın vezir camileri arasında sanat tarihi bakımından üstünde durulmağa değer önemli bir eseri Silivrikapı'da 1551'de yapılan *Hadımibrahimpaşa* camiidir. Mimarî bakımdan bina, beş kubbeli son cemaat yerini takip eden dört köşe bir harim ve bunu örten tek kubbeden ibarettir. Kakmalı, geçme ahşap kapı kanatları, mermer mimberi ve bilhassa çinileri bu mütevazi görünüşlü yapıyı zengin şekilde tezyin etmektedir. Mimar Sinan'ın eserlerinden Topkapı'da sadrazam *Ahmetpaşa* külliyesi, kurucusu 1555'te Rüstem Paşanın kininin kurbanı olarak idam edildiğinde yarım kaldı. Sonraları inşaatı bitirilen bu caminin avlusunun bir tarafı dershaneli bir medrese ile sınırlandırıldı.

Mimar Sinan, Kanunî Süleyman'ın kızı ve sadrazam Rüstem Paşanın zevcesi 1557'de ölen Mihrimah* Sultan adına, *Edirnekapı* camiini inşa etmiştir. (Bk. MİHRİMAHSULTAN CAMİİ.) XVI. yy.ın ikinci yarısındaki bu çeşit camilerin çoğunda görlüdüğü gibi burada da bir avlu, bir medreseyle birleştirilmiştir. Manzumenin ayrıca bir hamamı ile çarşısı vardır.

Sinan'ın sultan külliyeleri dışında en muhteşem eserlerinden biri, Tahtakale semtinde, yani cemaati çok kalabalık fakat karışık bir ticaret muhiti içinde sadrazam Rüstem Paşa için yaptığı *Rüstempaşa* camiidir. Bk. RÜSTEMPAŞA CAMİİ.

Vezir cami ve külliyeleri arasında Mimar Sinan'ın şaheserlerinden bir diğeri de Sultanahmet semtinin Marmara tarafında, sadrazam Sokullu Mehmed Paşanın zevcesi Esmahan Sultan için yaptırılan *Sokullu* (veya *Şehitmehmetpaşa*) manzumesidir. Yokuş bir arazide hayret verecek bir ustalıkla yerleştirilen bu manzumenin avlusunu 16 hücreli ve dershaneli bir medrese çevreler. Burada böylece bir defa daha medrese-cami tertibinin aynı avlu etrafında toplandığı görülür. (Bk. SOKULLU *külliyesi*.) Sanat tarihi bakımından çok değerli bir eser de Kasımpaşa deresi sonunda Okmeydanı dibinde kaptanıderya Piyale Paşa (öl. 1577) tarafından yaptırılan büyük camidir. 1513'te yapılmış olması gereken bu eserin plan tertibinin erken devrin osmanlı yapılarına benzeyişi dikkati çeker. Bk. PİYALEPAŞA CAMİİ.

Mimar Sinan'ı takip eden ve klasik türk mimarîsini devam ettiren sanatkârlar İstanbul'u ayrı üslûpta eserler ile süslemeğe devam ettiler. Mimar Davut Ağa tarafından 1585'te yapılan *Mehmetağa* camii mimarîsi ve zengin çini tezyinatı ile dikkati çeker. *Cedidnişancı* camii de Cedid veya Boyalı Mehmed Paşa tarafından 1584'te başlatılmıştır. Burada da kubbe sekiz kemer üzerine oturtulmuş ve köşelere yarım kubbecikler inşa edilmiştir. Sinan'dan sonra devam eden türk sanatının muhteşem ve ahenkli eserlerinden biri olan bu camiin haziresinde kurucusunun türbesi vardır. Büyük bir âbide de yine Fatih ile Edirnekapı arasında bulunan *Mesihmahmudpaşa* camiidir, 1586'da inşa edildi. Bk. MESİHPAŞA CAMİİ.

1593'te Cerrah Mehmed Paşa tarafından yaptırılan *Cerrahpaşa* camiinin de altı payeye dayanan altı kemer üzerinde ana kubbesi yükselir. Yanında kurucusunun türbesinden başka bir çeşmesi, Gevher Sultan adına bir medrese ve bir de hamam bulunduğuna göre Cerrahpaşa camii de şehrin bir köşesinde ufak çapta bir manzume teşkil ediyordu. Artık bundan sonra, şehrin içinde büyük ölçüde vezir cami pek nadir olarak inşa edildi. XVII. yy.da daha fazla, büyük bir medrese ve sıbyan mektebi ile birleşen, nispeten ufak ölçüde, ekseriyetle minaresiz, mütevazı camilerin inşasına doğra gidildi. Böyle büyük bir medrese ile bir caminin birleşmesi suretiyle meydana getirilen cami-medrese tertibinin daha eski bir örneği olarak Mimar Sinan tarafından Yenibahçe'de babası Selim I için Kanunî Sultan Süleyman tarafından yaptırılan *Sultanselim** medresesi ve camii anılabilir. Fatih'te *Hafızahmetpaşa* külliyesi de bu bakımdan zikredilmeğe değer. 1595'te yapılan bu cami, medrese, çeşme, sebil ve kütüphaneden ibaret manzume, 1918'de yandı ve bugüne kadar tamir edilemedi. Genellikle şehrin anacaddesi üzerinde sıralanan *Köprülü, Çorlulu Alipaşa, Merzifonlu Karamustafapaşa, Seyyidhasanpaşa, Damat Nevşehirli İbrahimpaşa,* Saraçhanebaşında *Amcazade Hüseyinpaşa* medreselerinde bu sistemin uygulandığı görülür. 1745'te Hacı Beşir Ağa için Bâbıali yakınında yaptırılan külliyede de medrese - cami tertibi ile karşılaşılır. Burada mütevazı minareli, kubbeli ve istisnaî olarak derin son cemaat yerine sahip bir cami, sebil ve çeşme, zengin bir kütüphaneden başka bir medrese ile bir de tekkeden ibaret, oldukça geniş bir külliye meydana getirilmiştir. Kaptanıderya İbrahim Paşa (öl. 1724) için şimdiki Üniversite kütüphanesi yanında 1708'de yapılan cami, yine küçük bir manzumenin merkezi olmakla beraber basit mimarîli bir mescit karakterindedir.

XVIII. yy.da türk sanatının, Avrupa Barok üslûbunun hâkimiyeti altına girişini gösteren mahdut sayıda bazı müstakil camiler de vardır. Bunların başında, şeyhülislâm İsmail Efendinin (öl. 1725) yaptırdığı Çarşamba semtindeki cami gelir, 1724'te inşa olunan bu binada klasik türk yapı sanatından artık uzaklaşılmağa başlandığı açıkça anlaşılır. Vezir külliyeleri arasında bir sultan külliyesi ölçüsünde olan önemli bir eser, sadrazam Hekimoğlu Ali Paşanın 1732-1734 yılları arasında inşa ettirdiği büyük cami müştemilâtıdır. Bk. HEKİMOĞLUALİPAŞA CAMİİ.

Sultan Ahmed III'ün kızı Zeynep Sultan tarafından 1769'da Ayasofya semtinde yaptırılan tek kubbeli cami ise, türk mimarîsine iyice yerleşen barok üslûbun kuvvetle belirdiği bir eserdir. Plan ve nispetler klasik türk mimarî geleneğine uygundur, fakat özellikle dalgalı kubbe kasnağında yabancı tesir kendini gösterir. Şehrin son orta derecede büyüklükteki camii, Atatürk bulvarı kenarında, Abdülhamid I'in zevcesi Fatma Şebsefa tarafından 1787'de yaptırılmıştır. Burada üzerinde bir daire bulunan son cemaat yerini, tromplu tek kubbe ile örtülü ana mekân takip eder.

Selim III devrinin büyük devlet adamlarından Uzun Hüseyin Efendi tarafından yaptırılan *Eyüpsultan* camii (1798-1800). Şehrin özellikle dinî folkloru bakımından canlı bir kaynak niteliğindedir. (Bk. EYÜPSULTAN CAMİİ.)

Bundan sonra artık şehrin içinde kayda değer büyük bir cami yapıldığı görülmemektedir. Yalnız tek istisna bir selâtin cami olan ve 1851'de yapılan *Hırkaişerif* camiidir. Kâğıthane'de *Çağlayan,* Yıldız bahçesi başında *Mecidiye* camileri yeni zevklere göre inşa edilmiş tamamen yabancı üslûplu eserlerdir. Şehrin içinde, aslında daha eski camilerin yenilenmesi suretiyle yeniden yapılan Mercan yokuşu başında *Âlipaşa,* Sultanahmet'te *Fuatpaşa,* Eminönü'nde *Hidayet* camileri de bu devirde hâkim olan garip üslûbun son örnekleri olarak gösterilebilir.

● *Küçük camiler ve mahalle mescitleri.* Fethin hemen arkasından şehir islâmlaşırken, teşekkül eden yeni mahallelerde küçük mescitlerin yapımına başlandı. Bunların arasında bazı eski bizans kiliseleri veya kilise kalıntıları da vardı.

Küçük mescitler başlıca iki tip halinde inşa edilmiştir. Bazıları ufak bir mekânı örten tek kubbeden ibarettir; bazıları da daha mütevazı bir şekilde, sadece ahşap çatı ve kiremitle örtülmüştür. Bunları arasında sanat değeri yüksek örnekler vardır: *Yavuzersinan, Yavaşçaşahin, Yarhisarî* mescitleri, ölçüleri ufak olmakla beraber kubbelidir.

XV. yy.da yapılan mescitlerden ilk şeklini günümüze kadar muhafaza edebilen son derece azdır. *Timurtaşağa* mescidi, bir köşesinde çıkmalı bir baca şeklindeki minaresi ile özellikle değerli bir eserdir. *Samanveren* mescidi ise, çatılı bir bina olmakla beraber, duvarlarının zarif taş ve tuğla işçiliğiyle, minaresindeki tuğla süsler bakımından güzel ve az rastlanır bir eserdir. Topçubaşı Balat'ta İlyas Ağanın hayratı olan *Yatağan* mescidi, bu adı mezarı orada olan bir evliyadan alır. Mescidin üzerinin kiremitli oluşuna karşılık içinde itinalı bir işçilikle süslenmiş ve işlenmiş bir ağaç mahfil bulunmaktadır; bu zamana ait bilinen tek örnektir. *Hacıhasan* mescidi, çok eski türk minarelerini hatırlatan, gövdesi baklavalı bir süslemeye sahip tek minaresi ile dikkate değer. Burmalı mescit ise mütevazı mimarîsiyle etkili bir güzelliğe sahiptir. Minaresinin gövdesi, helezon bir şekilde kıvrılan kavisli çubuklar halindedir. Minareleri bakımından dikkati çeken ve XVI. yy.'a ait iki mescit de Eyüp'tedir. Bunlardan birincisi, *Semizalipaşa* mescididir. Minaresi baca biçiminde bir şerefeden ibarettir. Diğeri, *Silâhîmehmetbey* mescidi, *Zalmahmutpaşa* camii karşısında olduğundan, onun mimarîsi karşısında, basit yapısı ve küçük nispetler ile ezilmemesi için başka hiç bir mescitte görülmeyen bir tertibe göre yapılmıştır. Mimar Sinan'ın kendi adını yaşatmak amacıyle, Yenibahçe'de inşa ettiği mescit de plan tertibi ve minaresi bakımından benzeri olmayan bir eserdi. Bugün ayakta sadece minaresi kalmıştır. Aynı devirde yapılmış kiremitli ve enine uzanan bir mekândan ibaret bir mescit de Şehremini'de yine Sinan'ın eseri olan *Odabaşı* mescididir. Balat'ta Mimar Sinan tarafından 1562'de inşa olunan *Ferruhkethüda* mescidinin ise mihrabında çiniler, ahşap üzerine oymalar ve duvarlarında kalem işi nakış işleri bulunmaktadır. Yedikule'de *Hacıevhad* mescidi Mimar Sinan tarafından 1585'te yapıldı. Aynı devirden, iç süslemelerini tamam olarak ve bütün güzelliğiyle muhafaza edebilmiş iki eser bugüne gelebilmiştir. Bunlardan biri, *Hekimoğlu* camiinin ilerisinde bulunan *Ramazanefendi** mescididir. Mimar Sinan tarafından 1586'da Hacı Hüsrev Ağa

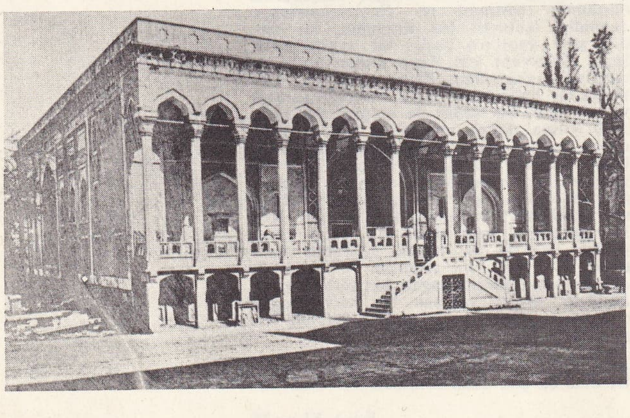

Çinili köşk (Topkapı sarayı)

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

için yapılan bu mescit her bakımdan türk sanatının şaheserlerindendir. Tarih kitabesi şair Sâi Çelebi'nindir. Bina da, Mimar Sinan'ın ölümünden pek az önce yapıldığına göre onun son eserlerindendir. Avlusunda çok ufak fakat sanatkârane bir şadırvan bulunur ve yapıyı ahşap bir çatı örter. Fakat bu mescidin en zarif tezyinatı, iç duvarlarını kaplayan çinilerdir. Burada ayrıca kalem işi nakışlar da tespit edilmiştir. Aynı derecede muhteşem bir iç mimarî ile Topkapı dışında 1592 yılında *Takkeci* (Arakiyeci) İbrahim Ağa tarafından yaptırılan ve onun adını alan mescitte de rastlanır. Burada bütün duvarlar çinilerle kaplıdır.

Eski ahşap mahalle mescitlerinden ise hemen hemen şehir içinde hiç bir örnek kalmamış gibidir. Eminönü'nde *Arpacılar* mescidi oldukça belirli bir ampir üslûbu gösteren nadir kalabilmiş bir eser sayılabilir. Basit bir alçak duvar ile sınırlanmış çimenli toprak bir sahadan ibaret namazgâhlar bugün son derecede azalmıştır. Bunların mihrap yerini tutan sade bir kıble taşları ve sahayı gölgeleyen bir veya birkaç ağaçları vardı. Yanlarında bir de çeşme bulunurdu. Namazgâhlar genellikle şehrin çevresindeki mesirelerde ve şehirden çıkan yolların üzerinde kurulmuştur. Böyle bir namazgâh, Kadırga'da Ahmed III'ün kızı ve Muhsinzade Mehmed Paşanın zevcesi Esma Sultan için 1779'da yaptırılan meydan çeşmesinin üstünde bulunmaktadır. Bazı büyük namazgâhlar bir tür açık hava camii olarak kullanılmış, bunun için de, bu çeşit sahalarda bir de taştan mimber yapılmıştır. Mimberli namazgâhların en büyüğü, İstanbul tarihinde özel bir yeri olan Okmeydanı'nda kurulmuştur.

● ***Zaviye, hânkâh ve tekkeler.*** 677 Sayılı kanunla kapatılan tekkeler hakkında bugüne kadar hiç bir sanat tarihi araştırması yapılmadığından, yıkılan veya var olanlar arasında sanat tarihi bakımından değerli olanlarını ayırt edecek bilgiler ortaya konulmamıştır. Önceleri belli tarikat mensuplarının sosyal yardım amacıyle kurduğu ilk zaviyeler, metruk kilise ve manastırları *şenlendirmek*, yolcuları, sofileri, dervişleri misafir etmek, şehrin bazı köşelerini imar etmek için meydana getirildi. Sonraları bu zaviyelerin bir kısmı, özellikle XIX. yy.'da, niteliğini değiştirdi ve zengin taraftarlarının yardımlarıyle yeni mimarî zevklere göre, yeniden inşa edildi ve süslendi.

Şehir içindeki büyük tekkelerden Şeyh Sünbül* Sinan'a tahsis edilen *Kocamustafapaşa** cami, yukarıda da görüldüğü gibi aslında bir eski bizans kilisesi ve manastırı idi. *İmrahor, Kalenderhane, Fenarîisa* ve daha birçok eski kilise aslında zaviye olarak, yeni maksatlara uydurulmuştu. İstanbul'un büyük tekkelerinden en önemlisi *Yenikapı* mevlevihanesi idi. Geçen yüzyılın başlarında inşa edilmiş olmakla birlikte, avrupa barok mimarî üslûbunun türk sanatına uygulamasının en güzel örneği, Yedikule'de Fevziye camii yanındaki *Küçükefendi* dergâhı idi; dergâh 1957'de yandı. Silivrikapı iç tarafında esası Fatih devrinde Topçubaşı Bâlâ Süleyman Ağa tarafından kurulan *Bâlâ* tekkesi de şimdiki hali ile XIX. yy.a ait bir manzumedir. Belli bir teşkilâtın merkezi sayılan tekkelerden biri Okmeydanı'ndaki *Atıcılar* tekkesi idi. İstanbul tekke ve dergâhları arasında bir tanesinin daha benzerlerinden ayrılan bir özelliği vardı. Bu da toplum dışı kalan cüzamlılara ayrılmış Karacaahmet mezarlığı içindeki *Miskinler* tekkesi idi. Esası XVI. yy.da bu hastalığa tutulanlara bir sığınak olarak kurulan bu tesis, çok yakın tarihe kadar (1927) bu görevi yaptı ve tekkelerin kapanması ile terkedilerek, kısa zamanda ortadan yok oldu.

● ***Su tesisleri.*** Tursun* Beyin yazdığına göre fetihten sonra İstanbul'un eski su yolları bulundu, kemerler tamir edildi, böylece şehre akıtılan su, çeşmeler aracılığıyle dağıtıldı. Fakat Türk İstanbul'un esas su şebekesi, özellikle Kanunî Sultan Süleyman'dan itibaren şehrin kuzeyindeki sahada, Belgrad ormanları denilen mıntıkada toplanmıştı. Sonraları bunlar devamlı olarak gelişerek şehrin günden güne artan su ihtiyacını karşıladı.

● ***Su yolları, kemerler, bentler, maksemler.*** Osmanlı devrindeki su teşkilâtı, başlıca üç büyük şebeke halinde gelişmişti. Bunlardan en eskisi *Halkalı**, ikincisi *Kırkçeşme**, üçüncüsü ise Beyoğlu tarafının suyunu temin eden *Bahçeköy* veya *Taksim** su şebekesidir. Halkalı suyu şehrin batı ve kuzeybatısında, Avasköyü, Çıfıtburgaz, Davutpaşa ve Çicoz çiftliği yöresindeki sahalarda toplanan memba sularından meydana gelmiştir. Esası Mehmed II devrine kadar inen bu tesis, sonraki devirlerde devamlı olarak genişletildi ve bu XVIII. yy. ortalarına kadar devam etti. Halkalı suyunun zamanla teşekkül eden kolları; Fatih, Turunçlu, Beyazıt, Ebussuud, Atikalipaşa, Kocamustafapaşa, Süleymaniye, Cerrahpaşa, Sultanahmet, Saray, Kasımağa, Köprülümehmedpaşa, Hekimoğlualipaşa, Beylik (Mahmud I), Nuruosmaniye, Lâleli (Mustafa III), Kışlalar, Mihrimah gibi adlarla ayırt edilmektedir. İstanbul'un büyük küliyyelerinin suları bu tesislerden sağlandığı için buna «cevamii şerife suları» da denirdi. Halkalı sularının çeşitli kaynaklardan toplanmış ve itinalı inşa edilen kârgir su yolları ile şehrin içine dağıtılarak, gerektiğinde su terazileri ile yüksek noktalara çıkması sağlanmıştır. Halkalı suyunun Süleymaniye veya Saraykolu denilen bir kolu şehrin en eski tesisi olmalıdır. 20 sm çapında künklerle başlangıcından itibaren şehre doğru uzanarak, yolunda bazı ek (katma) suları almakta ve *Maz'ulkemer*'den (halk deyimiyle *Mazlum kemeri*) geçmektedir. Bu, yaklaşık olarak 104 m uzunluğunda, 5'i tek kat, diğerleri çift katlı 11 gözden ibaret olan kemer fetihten öncelere aittir ve tahmine göre, avar akınlarından sonra VIII. yy.da yapılan onarımlar sırasında olmalıdır. Aynı su yolunun ikinci kemeri, *Tekkemer* veya *Havasköyü* kemeri denilen, 11 gözlü kemerdir. Hiç bir şüpheye yer vermeyecek surette bir türk eseri olan bu kemerin Sinan'ın eserlerini bildiren listelerdeki *Müderrisköyü* kemeri olması kuvvetle muhtemeldir. Su yolu üzerindeki üçüncü kemer, *Çiftekemer* de denilen, çift sıra gözlü *Alipaşa* kemeridir. Altısı çift dizi olmak üzere sekiz gözlüdür. Daha ileride, esası Fatih devrine ait olması gereken bir *Turunçluk* kemeri bulunması gerekirse de, ortada hiç bir izi yoktur. Bu suyun küçük katma kollarından birisinin Cebeciköyü yakınında *Kahveci* kemeri adında ufak bir kemeri vardır. Halkalı suları, şehrin içinde de, Roma devrinden beri mevcut *Valens* su kemeri adıyle bilinen *Bozdoğan* kemerinden yararlanılarak Fatih ile Süleymaniye arasındaki çukur araziden aşırılmıştır. Bozdoğan kemerinin 52-56. gözleri Kanunî Sultan Süleyman devrinde yenilenmiş, 41-45. gözleri ise, üzerindeki 1697 tarihli kitabeden anlaşıldığına göre, Mustafa II tarafından onartılmıştır.

Kâğıthane deresi ile Alibey deresi etrafındaki bölgede kurulmuş olan ikinci büyük şebeke *Kırkçeşme* suyu olarak tanınmakta ve daha fazla bentler vasıtasıyle beslenmektedir. Bu şebekenin, Kâğıthane deresinin kolları olan Ayvad deresi (Evhad) üzerinde *Ayvad* bendi, Paşa deresi üzerinde *Karanlık* (veya *Topuz*) bendi, *Büyük* ve *Kirazlı** bentleri vardır. Bu şebekenin suyu, iki kol halinde Kâğıthane deresini *Sultansüleyman* kemeri (veya *Uzunkemer*) ile *Eğrikemer* (veya *Kovukkemer* üzerinden aşar. Her iki kol Osman II'nin yaptırttığı bir Bashavuz'da birleştirildikten sonra, *Mağlova** kemeri (veya *Muallakkemer*) vasıtasıyle Alibey deresini aşar, Ahmed III'ün kurduğu beş bendin suyunu getiren küçük kemerler de (aralarında biri *Güzelcekemer*'dir) zenginleşen bu şebeke, Eyüp ve Eğrikapı'ya dayanır. Bu su, şehrin içinde kollara ayrılarak çeşitli mahalleleri besliyordu. Dağıtımı tamamen tonozlu su yolları ile yapılan bu şebeke şehrin en büyük tesisi idi. *Kırkçeşme* (veya *Belgrad ormanı*) suyuna ait yapılar tamamen türk eseridir.

Kanunî Sultan Süleyman devrinde şehrin su sıkıntısı arttığından Mimar Sinan'dan bu sıkıntıya bir çare bulması istenmişti. Masrafı hazineden verilmek üzere büyük bir gayretle başlanan inşaat 1554'ten 1563'e kadar sürdü. Yeni su tesisleri, *Bent* kemeri, *Uzunkemer, Mağlova* kemeri, *Güzelcekemer, Müderrisköyü* kemeri ve *Başhavuz*'dan meydana gelir. *Mağlova* kemeri bir türk eseridir. Uzunluğu 257 m kadar, yüksekliği ise, 35 m olan bu kemer 1563 kasırgasında zarar görmüş ve Mimar Sinan tarafından tekrar yapılmıştır. Bu kemer, su mimarîsinin görünüşü itibarıyle şaheserlerinden sayılacak derecede mükemmel ve ifadeli bir yapıdır. Bu şebeke üzerindeki *Eğrikemer* de (veya *Kavuk* kemeri) L biçiminde iki parçadan meydana gelmiş bir türk eseridir. Vâdinin en derin kısmında gözler üç sıra halindedir; ayakların arasında muntazam dehlizler uzanır (Kovukkemer adı bundan dolayıdır). Sinan tarafından yapıldığı ve 1563'te kasırgadan sonra tamir edildiği bilinen Uzunkemer'de üç yapı devri tespit edilmiştir. Uzunluğu 10 m kadar, yüksekliği 26 m olan iki sıra göze sahip olan bu kemer, Sinan'ın sade fakat haşmetli bir eseridir. Yine Kanunî Sultan Süleyman devrinde Mimar Sinan tarafından yapılan *Cebeciköyü* kemeri de (veya *Güzelcekemer*) iki sıra gözden ibarettir. Altından geçen Alibey deresinin akıntısına karşı ayakları mahmuzludur. Uzunluğu 165, yüksekliği ise 30 m kadardır. Bu şebekedeki ufak ölçüdeki kemerlerden *Kurt* kemeri (veya *Bent* kemeri) 257 m uzunluğunda ve 1-7 m yüksekliğinde mütevazı bir yapıdır. Paşa deresi üzerindeki *Paşa* kemeri ise 102 m uzunluğunda ve 11 m kadar yüksekliğinde, iki sıra gözlü bir yapıdır.

Bu şebekeyi besleyen bentlere gelince, bunlardan *Topuz* (*Karanlık, Kömürcü* benti) en küçüklerinden biridir, başta Topuzlu deresi olmak üzere birkaç derenin ve selin suyunu toplayan bu bentin uzunluğu 16,55 m, yüksekliği 7 m'dir. 1620'ye doğru yaptırıldığı sanılır. Ahmed III tarafından 1723'te yaptırılan *Büyük bent* (*Bendikebir*) ise, Mahmud I devrinde esaslı surette 1748'de tamir edilmiş, Abdülhamid II zamanında değişik malzeme ile yükseltilerek hacmi fazlalaştırılmıştır. Yüksekliği 10 m kadar ve uzunluğu 65,5 m olan muhteşem bir benttir. Mustafa III, 1166'da Ayvad deresi üzerinde *Ayvad* bentini inşa ettirmiştir. Yüksekliği 12 m kadar, uzunluğu ise 55 m'dir. Ayvad benti özellikle sık bir koru içinde âdeta kaybolmuş hali ile güzel bir görünüşe sahiptir. Bent, mermer kaplaması, kavisli şekli ve üzerindeki köşk çıkıntıları ile güzel bir sanat eseridir. Bu şebekenin son benti, Belgrad ormanı içinde, Mahmud II tarafından yaptırılarak, manzum tarihi (1837) Ziver'in olan *Kirazlı* veya *Sultanmahmut* bentidir. Bu bentin de mermer kaplaması, iki ucundaki kuleleri ve ortasında ileri taşan namazgâh köşkü ile haşmetli bir görünüşü vardır. *Kırkçeşme* şebekesinin bentleri ve kemerlerinden başka birçok su ızgarası ile havuzu da vardır.

Şehrin üçüncü büyük şebekesi olan *Bahçeköyü* suyu ise, Beyoğlu-Galata semtlerinin beslenmesini mümkün kılmıştır. Bu şebekenin bir âbide karakterinde olan önemli eserleri 1731'de yapılan, 1750'de tadil edilen ve sonraları Abdülhamid I devrinde Cezayirli Hasan Paşa tarafından 1800'de yükseltilen 66 m uzunluğundaki *Mahmud** benti, güzel bir mimarî eserdir. Diğer bir bent, *Valide** benti adıyle tanınır ve Mihrişah Valide Sultan tarafından 1796'da yaptırılmıştır. Aslında Eyüp'deki hayratı beslemesi düşünülmüşken, sonra Beyoğlu şebekesini takviye eden bu bent 70 m uzunluğundadır. Valide benti, su mimarîsinin en muhteşem örneklerinden biri olarak kabul edilmektedir. Üçüncü bent Mahmud II tarafından 1839'da yaptırılan *Bendicedit*'tir. Bunda diğer bentlerin çoğunda olduğu gibi, cephenin dışarı taşkınlığı köşeli değil, tatlı bir kavis halindedir, plan bakımından bente bir yay görünüşü verir. Bahçeköyü - Beyoğlu şebekesi suyunu nakleden tesisler içinde Büyükdere - Bahçeköyü arasında 20 gözlü, 420 m uzunluğunda *Bahçeköyü* kemeri vardır.

Şehrin menba sularından beslenen başka bir büyük su şebekesi, Abdülhamid II tarafından Boğaziçi'nin Rumeli yakası ile Beyoğlu tarafının ihtiyacını karşılayan *Hamidiye* (veya *Kâğıthane*) şebekesidir. Kemerburgaz ile Cendere arasındaki vâdide altmış kadar kaynağın sularını toplama suretiyle meydana getirilen Hamidiye suyu, 1904'te pik borular ile taşınır ve dağıtılırdı; modern sayılabilecek bir tesisti. Bu suyun makinelerle Şişli-Büyükdere arasındaki kuleye basıldığı, Balmumcu'daki toplama haznesinden de Beyoğlu ve Boğaziçi'nin aşağı kısımlarındaki çeşmelerle res-

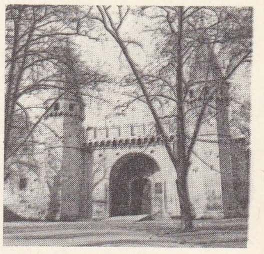
Topkapı sarayı giriş kapısı

Yıldız sarayı

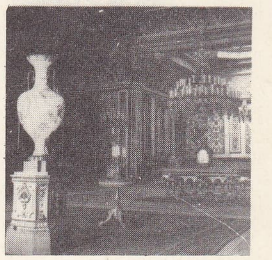
Beylerbeyi sarayı

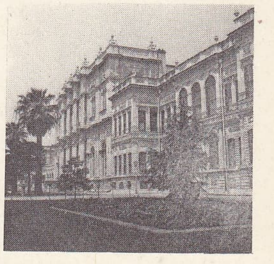
Dolmabahçe sarayı (1842-1853)

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

Beyazıt camii (1501-1505)

Süleymaniye camii (XVI. yy.) [eski bir gravürden]

Fatih camii (1467-1470)

mî binalara dağıtıldığı bilinir.

Bu eski tesislerin şehrin içindeki dağıtımın merkezini teşkil eden diğer bir unsuru da muayyen ölçülere (masura, lüle) göre dağıtımı yapan, eski adı ile *savak* sonraki ile *maksem* (veya taksim) merkezleridir. Bunlardan bir tanesi *Eğrikapı* savağı olarak bilinir, diğeri ise Beyoğlu'nda Taksim meydanının bir köşesini sınırlayan *Galata-Beyoğlu suyu* maksemidir ki sonraki adı olan Taksim, semtin adı olmuştur.

● *Çeşmeler.* Şehrin her köşesinde, hemen hemen her sokağında, hattâ bazen bir sokağın üzerinde birkaç tane olmak üzere yüzlerce çeşme yapılmıştır. Her devrin sanat üslûbunun izlerini aksettiren, bazıları çok mütevazı, bazıları muhteşem ve iddialı olan bu küçük sanat eserleri, şehrin İstanbul tarafında 400 kadardı. Galata, Beyoğlu, Haliç'in yukarı yakası, Boğaz sahilleri, Üsküdar ve Kadıköy cihetiyle birlikte bu sayı 794'ü bulmuştu. Bugün bunlardan pek azı harabe halinde durmaktadır.

İstanbul'da duvar çeşmesi, köşe çeşmesi, meydan çeşmesi şeklinde pek çok çeşme bulunmaktadır. Bunlardan manzum veya mensur kitabesi olanların sayısı 794'tür. Bk. ÇEŞME.

Kitabeli çeşmelerin en eskisi Davutpaşa camii yanındaki 1485 tarihli çeşmedir.

Meydan çeşmelerinin şüphesiz en muhteşemi ve türk sanatında çeşme mimarîsinin şaheseri, Ayasofya'nın arkasındaki Saray'ın esas girişi önünde Sultan Ahmed III tarafından 1728-1729'da inşa edilmiş olan çeşme ve sebillerden meydana gelmiş eserdir. Çeşmenin her cephesi ahenkli bir şekilde, ortada bir çeşme, yanlarda mihrap biçiminde oturma nişleri ve köşelerde sebiller olmak üzere tertiplenmiş, binanın bütünü gayet geniş saçaklı, beş küçük kubbeli sivri bir çatı altına alınmıştır. Türk sanatının klasik ölçülerden artık uzaklaşmağa başladığı bir devirde yapıldığından, bütün satıhlar aşırı denilecek kadar fazla çeşitli tezyinat ile kaplanmış, süslemeye türk sanatına tamamen yabancı birçok motif de girmiştir. Fakat bütünü ile *Sultanahmet* çeşmesi muhakkak ki türk çeşme mimarîsinin en güzel ve en muhteşem eseridir. Şehrin en işlek iskele başlarına meydan çeşmeleri inşa ettirmek eğilimi, Lâle devri kapandıktan sonra da devam etti, Mahmud I devrinde de bazı eserler meydana getirildi. Tophane iskelesi başında 1732'de yapılan *Tophane* meydan çeşmesi bunların bir örneğidir. Nihayet bu serinin başka ve plan itibarıyle çok değişik bir misali, Azapkapı'daki, Mahmud I'in validesi Saliha Sultan tarafından 1732-1733'te yaptırılan çeşmedir. Burada ortada ileri taşkın bir sebil bulunmakta, yanında iki çeşme yer almaktadır. Halbuki Osmanlı devrinin son yıllarında ortaya çıkan yeni türk üslûbu, küçük çeşmelerde olduğu gibi meydan çeşmelerinde de kendini belli etmeğe çalışmaktadır. Bu hususta tek örnek, Yıldız-Balmumcu arasında şimdi caddenin hemen yanında görülen, Abdülhamid II'nin 1888 tarihli büyük çeşmesidir. Böylece çeşme mimarîsinin yükseliş ve ortadan kayboluşunun son halkası, bu çeşme ile temsil edilmiştir. Meydan çeşmeleri grubunun son örneği ise özel bir duruma sahiptir. Bu da Sultanahmet meydanında 1898'de yapılan *Alman** çeşmesidir. Çeşmenin bütün mimarî ve tezyinî unsurları bizans sanatından ilham alınmak suretiyle yapılmış olduğundan eser türk çeşme mimarîsinin en güzel örnekleri ile süslü bu şehrin ortasında garip bir tesir bırakır.

● *Sebiller.* Hayır binaları içinde başlıbaşına bir tür teşkil eden sebil (sebilhane), gelen geçene su ve muayyen günlerde şerbet dağıtmak üzere yapılmış bir hayır tesisi olmakla beraber, İstanbul'dan başka şehirlerde pek temsil edilmemiştir. İstanbul'daki sebillerin sayısı bugün mevcut olanlar ve kaybolanlar ile birlikte 125-130 kadardır. İstanbul'un âbidevî iki meydan sebilinden biri Azapkapı'da *Validesalihasultan* diğeri ise Ayasofya ile Bâbı Hümayun arasındaki meydanlığı süsleyen *Sultanahmet* meydan çeşmesi ve sebilleridir.

● *Hamamlar.* İstanbul'da Osmanlı idaresi devamınca çok sayıda hamam yapılmasının başlıca iki sebebi vardı: 1. iyi gelir getiren bu tesisler özellikle hayır binalarının evkafı olarak düşünülmüştür; 2. diğer taraftan hamamlar ait olduğu manzumenin merkezi olan camiye cemaat çekme bakımından da faydalı olmuştur. Birçok büyük külliyenin kendisine ait bir hamamı olduğu gibi, bazen daha ufak manzumelerin de hamamı vardı. Diğer taraftan birçok halde bir vakıf sahibi, kurduğu bir hayrata gelir sağlamak için şehrin başka yerlerinde hamam yaptırmıştır. Evvelce pek çok olan hamamların sayısı bilinmediği gibi, bu sayının bugün çok azalmış olduğu da gerçektir. Evliya Çelebi kendi zamanında İstanbul'da 151 hamam bulunduğunu, kendisi Mısır-Sudan seyahatindeyken 17 hamam daha inşa edildiğini yazar.

İstanbul hamamlarının yalnız surlar içindeki sahaya inhisar etmek üzere evvelce bir listesi yapılmış, burada 75 hamamın adları ile semtleri işaret edilmiştir. Sonraları İstanbul hamamları için tahlilî bir liste daha meydana getirilmiştir.

Türk sanatı tarihi bakımından değerli başlıca hamamlar olarak *Mahmutpaşa* hamamı ile Beyazıt camii manzumesinin bir parçası olan ve günümüze kadar gelmiş en eski çifte hamam olan *Beyazıt* hamamı sayılabilir. İstanbul'un güzel, sıcaklık kısımlarının geniş, yuvarlak mekânları ile eşsiz ve zengin süslemeli çifte hamamlarından biri Sinan'ın eseri olan *Çemberlitaş* hamamı ile yine Sinan tarafından yapılan hamamların en büyüklerinden olan *Ayasofya* hamamıdır (*Hasekihürremsultan* hamamı). Ayasofya ile Sultanahmet camii arasındaki sahada bulunan ve iki kısmı uç uca ters olarak tertiplendiğinden aşırı derecede uzunluk kazanan (75 m) çifte hamam, Ayasofya'ya bakan erkekler kısmı girişi bakımından özellikle dikkati çeker. Mimar Sinan'ın Barbaros Hayreddin Paşa evkafı olarak Zeyrek'te inşa ettiği *Çinilihamam* ise istisnaî bir süsleme teşkil eden çinileri bakımından önemlidir. İstanbul'un mimarî hüviyeti olan son büyük hamamı, Mahmud I tarafından Ayasofya bitişiğinde 1740-1742 yıllarında yaptırılan, kütüphanenin evkafı olarak, Yerebatan yakınındaki *Cağaloğlu* hamamıdır. Bu büyük çifte hamamın, tezyinatında barok üslûbu açıkça görülür; gerek soğukluk kısımlarının planında, gerek sıcaklığın tertibinde eski hamam mimarîsi geleneğinden çok farklı bir şeklin uygulandığı dikkati çeker.

Eyüpsultan'da cuma namazı

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

• *Kültür müesseseleri.* İstanbul, Osmanlı imparatorluğunun ömrü boyunca imparatorluğun ve bütün islâm âleminin en büyük kültür merkezi oldu. Şehrin içinde hayret verici sayıda medrese inşa edildikten başka, zengin vakıf kütüphaneler, şehri kültür merkezi vasfını daha da belirli bir şekle soktu.

• *Medreseler.* Eski, yazma bir listeden öğrenildiğine göre İstanbul'da 183 medrese vardı ve o sırada bunlardan pek azı haraptı. İstanbul medreseleri mimarîleri bakımından eski türk medrese geleneğinin Osmanlı devrinde aldığı son şeklin örnekleridir.

a) *Büyük külliyelerin medreseleri:* İstanbul'un ilk ve büyük selâtin külliyesi olan *Fatih* camiinin (1463-1470) iki yanında simetrik bir düzene göre sıralanan ve *Semaniye* olarak adlandırılan sekiz medrese bulunur. Bunların dışında ve arazi icabı daha aşağıda çok daha ufak birer sıra daha medresenin olduğu bilinir. *Tetimme* medreseleri denilen bu sonuncuların hepsi yıkılmıştır. Şehrin ikinci büyük manzumesi olan *Beyazıt* (1500-1505) külliyesinin sadece tek medresesi vardır. Mimar Sinan *Şehzade* camiinin (1544-1458) medresesini, cadde üzerinde değil, daha sakin olan Haliç tarafına yerleştirmiştir. Semaniye medreseleri gibi büyük bir topluluk teşkil eden *Süleymaniye* (1550-1557) medreseleri ise daha farklı bir tertibe göre caminin etrafına yerleştirilmiştir. (Bk. SÜLEYMANİYE MEDRESELERİ.) Haliç tarafında iki, karşısında da iki olmak üzere dört medrese, kubbe dizileri ile Süleymaniye'nin dış estetiğini tamamlar. Muntazam planlı bu dört medreseden Haliç tarafındakiler çok meyilli bir arazi üzerinde kurulduğundan dershaneleri yüksektedir ve avluların kademeli bir şekilde tertiplenmesi dikkati çekmektedir. *Sultanahmet* camii manzumesi içinde bulunan medrese ise, *Beyazıt* camiinde de olduğu gibi tek ve münferit bir binadan ibarettir. 1748-1755 Yılları arasında inşa olunan *Nuruosmaniye* camii yanındaki medrese, dış avlunun bir kenarında uzanır ve pencere şekillerinde, caminin kendisi gibi barok üslûbu belirir. Şehrin son büyük selâtin külliyesi olan Bahçekapı'da Abdülhamid I tesislerinin en mühim binasını, cadde üzerindeki türbe ile fevkâni kütüphane arasındaki sahada bulunan büyük medrese teşkil eder.

b) *Müştemilât halindeki medreseler.* İstanbul medreselerinin bir kısmı, orta büyüklükteki bir cami müştemilâtı (eki) olarak kurulmuştur. Bu, başlıca iki şekilde uygulanmıştır. İlk şekilde medrese caminin bir parçasıdır, yani şadırvan avlusunu çevreleyen revakların arkalarına medrese hücreleri sıralanmıştır. Böylece bir avlu etrafında hem cami, hem de medrese toplanır. Dersler esasında camide yapıldığına göre, bu tertip tarzı herhangi bir aksaklık yaratmamıştır. Mimar Sinan tarafından birçok yapıya uygulanan bu şekil Topkapı'da *Karaahmetpaşa*, Beşiktaş'ta *Kaptansinanpaşa*, Edirnekapı'da *Mihrimah*, Kadırga limanında *Sokullu*, Eyüp'te *Zalmahmutpaşa*, Üsküdar sahilinde *Şemsipaşa* camilerinde görülür. Mimar Sinan'dan sonra bu tarz Mimar Davud tarafından yapıldığı zannedilen *Mesihpaşa* camii ile kiliseden çevrilen *Fethiye* camiinde de tekrarlanmıştır. İkinci şekilde ise medrese, ait olduğu caminin dışında fakat komşusu olarak ayrı bir bina olarak yapılmıştır. Bu tarzın uygulandığı çok sayıda örnek vardır.

c) *Müstakil medreseler.* İstanbul'daki medreselerin çoğunu bir caminin müştemilâtı olmaksızın başlıbaşına medrese olanlar teşkil eder. Bunlar büyük camilerin yakınlarında inşa edilmiş, bazılarının genel tertibi içine sıbyan mektebi, çeşme, sebil, ayrı mescit gibi hayır binaları ile kütüphane ve türbe gibi binalar da katılmıştır. Büyük cadde üzerindeki bazı medreselerin dış cepheleri boyunca ayrıca dükkânlar da vardır. En zengin mimarî şekilleri gösteren bu tarz medreselerin başında, ufak bir manzume teşkil edenler gelir. Divanyolu'nda Mimar Davud tarafından yapılan *Kocasinanpaşa* medresesi (1595) bu tarzın ilk âbidevî ve güzel örneğidir. Bozdoğan kemeri dibinde bulunan *Gazanferağa* medresesi (1599) aynı tarzın daha zengin bir örneği sayılabilir. Burada da taştan yapılmış 14 hücreli zarif medreseden başka bir sebil ve kurucusunun türbesi vardır. XVII. yy. içlerinde şehrin anacaddesi olan Divanyolu bu tarzda medreselerle süslenmişti. Bunlar türk sanatının bağımsız medreseler sahasında meydana getirdiği en dikkate değer eserlerdi. Küçük bir manzume teşkil eden medreselerin belki şaheseri sayılabilecek bir eser Saraçhanebaşı'nda *Amcazadehüseyinpaşa* medresesidir. Burada da medresenin etrafını kütüphane, sebil, hazire, türbe, sıbyan mektebi, çeşme, dükkânlar, şadırvan ve dershane-mescit sarmaktadır. Fatih'te şeyhülislâm Feyzullah Efendi tarafından 1700'de yaptırılan medrese de âbidevî vasıfta bir binadır. Şehzadebaşı'nda Damad *Nevşehirli İbrahimpaşa* dârülhadisi (1720) ve Beyazıt'ta *Seyyithasanpaşa* da (1745) anılmağa değer medreselerdendir. XVIII. yy.a ait olmakla beraber, yalnız medreseden ibaret bir bina da Belediye sarayı yanındaki, 1707 de yaptırılan *Abdülhalim* (veya *Ankaravî*) medresesidir.

• *Mektepler. Sıbyan mektepleri.* Türk mimarî âbideleri içinde en küçük ölçüdeki binaları teşkil eden sıbyan mektepleri de çok sayıdadır. Başlıbaşına küçük bir âbide teşkil eden bu türün belki en değerli örneği Beyazıd II manzumesinin sıbyan mektebi, hazirenin Kapalıçarşı tarafındaki ucundadır. Süleyman camii manzumesindeki sıbyan mektebi, Evvel medresesinin yanından geçen Süleymaniye caddesinin köşesindedir. Bu çeşit binaların prensibine uygun olarak pek küçük çocukların gelip gideceği bina, diğer tesislerden tecrit edilmiş, külliyenin en dış ucuna yerleştirilmiştir. Sultanahmet camiinde sıbyan mektepleri, eski Atmeydanı'na bakan dış avlu duvarı üzerinde yükselir. Meydandan avluya geçit veren iki yan kapının üzerindeki bu güzel binalar, pencereli avlu duvarının meydandan görünüşünde yeknesaklığı karşılamak suretiyle, manzumenin dış estetiğini tamamlar. Bunlar bol pencere ile aydınlanmış, havadar, küçük salonlardan ibaret basit binalardır. Küçük külliyelerin yanında yapılan sıbyan mekteplerine örnek olarak Çarşıkapı'da *Merzifonlu Karamustafapaşa* medresesinin yanındakiyle, *Kuyucumuratpaşa* ve *Amcazadehüseyinpaşa* medresesinin köşesindekiler anılabilir. Türk klasik devir mimarîsinin güzel bir sıbyan mektebi, Kumkapı Nişancısı'nda *Kâtipsinan* mektebidir. Horhor yokuşunda 1728-1129 tarihinde Elhac Süleyman Efendi ruhu için yapılan çeşmenin üstünde, yine klasik üslûpta bir mektep bulunmaktadır. Vilâyet karşısında *Tersane Emini Hacıyusufefendi* mektebi yalnız mektep ve hazireden (1956'da kaldırıldı) ibaret başlıbaşına küçük bir âbidedir. XVII. yy. sıbyan mektebi türü içinde şaheser sayılabilecek birkaç örnekten biri, Vefa'da Recai Mehmed Efendi tarafından 1767'de yaptırılan sebil ile üzerindeki mekteptir. Burada alt kat tamamen mermerden bir cephe teşkil eder, ortada ileri taşmış sebil, bir yanında çeşme, diğer yanında mektebin girişi vardır. Ayasofya avlusunda, Mahmud I tarafından 1740'ta tek bir bina halinde yaptırılan mektep ise, yine fevkanî olmakla beraber, kubbeli bir yapı olarak daha iddialı bir mimariye sahip bulunmaktadır. Türk ampir üslûbunun güzel bir örneği ise Sultanahmet meydanına bakan bir köşede Mahmud II tarafından kendisini kurtaran Cevrî Kalfa hatırasına inşa ettirilmiş olan mermer cepheli mektepte görülür. Altında çeşme ve sebili ile çok eski bir geleneği devam ettirmekle birlikte, geniş pencereleri, avrupaî görünüşü ile mektep mimarîsinde XIX. yy.da başlayan yeni anlayışın bir örneğidir.

• *Tarihî kuruluşa sahip mektepler.* Mahiyet ve bünyesi ilk kurulduğundan bu yana çok değişmiş olmakla birlikte mazisi en eski olan mektep *Galatasaray* mektebidir. Bk. GALATASARAY LİSESİ.

• *Kütüphaneler.* Ancak XVII. yy.dan itibaren bir külliyenin parçası olarak veya tamamen bağımsız küçük kütüphane binaları şeklinde ve vakıf niteliğinde kurulmağa başlandı. Türk kütüphane mimarîsi çeşidinin bu misalleri başlıbaşına bir zümre teşkil eder. Divanyolu'nda Köprülüler manzumesi yakınında inşa edilen *Köprülü* kütüphanesi bunların şimdiki halde bilinen en eski örneğidir. 1661'de yapılan bu küçük âbide, mermer sütunlu bir giriş revakını izleyen tek kubbeli mekândan ibarettir. Saraçhane başında *Amcazadehüseyinpaşa* manzumesi içinde de 1698'de yapılan bir kütüphane kurulmuştu. Medrese, avlu duvarının içinde bir merdiven ile çıkılan, birçok pencereden bol ışık alan, tek kubbeli, küçük bir binadır. XVIII. yy.da ise kütüphane mimarîsinde kendi çapında birtakım yeniliklerin ortaya çıkmasıyle birlikte, daha süslü olmasına da itina edildiği görülür. Fatih'te, başka hiç bir eserde görülmeyen bir tipte derin bir istirahat revakına sahip olan *Feyzullahefendi*, Vefa'da 1715'te tesis edilen *Şehitalipaşa* kütüphanelerinden sonra *Hekimoğlualipaşa* camii dış avlu kapısı kemeri üzerinde inşa edilen bağımsız kütüphane, harikulâde nispetleri ve zarif hatları ile kayda değer. Kesme taştan geniş açıklıklı sivri kemerli bir dehliz üzerinde bulunan kütüphane, taş ve tuğla dizileri halinde inşa edilmiş, yeter derecede pencereyle aydınlatılmıştır. Mahmud I tarafından Ayasofya camiinin takviye payandaları arasında inşa edilen *Ayasofya* kütüphanesi, bina olarak dışarıdan herhangi bir gösterişe sahip olmamakla beraber, cami içerisindeki dökme bronz parmaklığı, sedirli okuma odası, duvarlarını kaplayan ve herhalde daha eski bir binadan getirilerek burada ikinci defa kullanılan yüksek vasıflı XVI.-XVII. yy.a ait çinileri, yaldızlı ve boya nakışlı kitap dolaplarıyle süslü bir eserdir. Vefa'da aynı tarihlere ait *Defterdar Âtıfefendi* kütüphanesi daha gelişmiş bir tertip göstermektedir. Büyük selâtin külliye kütüphanelerinin sonuncuları, *Nuruosmaniye* ile Bahçekapı'da *Hamidiye* kütüphaneleridir. Bunlardan ilkinin hâlâ esas görevine devam etmesine karşılık, *Âşirefendi* kütüphanesi gibi bir köşebaşı üzerinde yükselen zarif, bir odadan ibaret olan Hamidiye kütüphanesi yıllardan beri boştur. *Nuruosmaniye* kütüphanesi, ait olduğu külliye gibi tam barok üslûbun hâkim olduğu bir binadır. Okuma salonunun kubbesini barok kemerli bir dizi sütun taşımaktadır. Sadrazam Ragıb Paşa tarafından 1762'de Koska caddesi üzerinde kurulan kütüphane, küçük bir avlu ortasında bağımsız bir yapıdır. Binanın ortasındaki dört sütun, dört kemere binen kubbeyi taşımakta, köşelerde dört daha küçük kubbe ile aralarda dört tonoz yer almaktadır. İçi çinilerle kaplanmış, avlunun caddeye komşu bir köşesine kurucusunun türbesiyle bir sebil yerleştirilmiştir. Bu eserin bir benzeri, 1775-1776'da kazasker Damadzade Murad Efendi tarafından Çarşamba'da yaptırılan kütüphanedir.

• *Ticarî tesisler.* Tarihinin her safhasında deniz ve karayollarının birleştiği bir düğüm noktasında önemli bir ticaret merkezi olan İstanbul, bu bakımdan birtakım tesislerle süslenmişti. Bunların başında bedestenler gelir. Zamanla bunların etrafında çarşı meydana gelmiştir. Diğer taraftan tüccar malları, esnaf toplulukları ve tüccar yolcular için han ve kervansaraylar kurulmuş, ayrıca hayır binalarının yanlarında, onlara hem cemaat temin eden, hem de kiralarıyle gelir sağlayan dükkân ve çarşılar (arasta*) tesis edilmiştir.

türk ordusunun İstanbul'a girişi (6 ekim 1923)

Foto. MEYDAN

● *Bedestenler ve büyük çarşı.* Bizans devrinin sonlarında şehrin hemen hemen durmuş olan ticarî hayatını canlandırmak üzere Fatih Sultan Mehmed, bugün *İçbedesten* denilen büyük kârgir binayı yaptırmıştır. Kalın payelere binen tuğla kemerler üzerine 15 kubbenin oturduğu, bu sağlam binanın evvelce içinde dolap denilen dükkanlar bulunuyordu. Şehrin ihtiyacının artması üzerine *Eski bedesten*'in (Bedesten-i Atik) doğu tarafına hemen hemen aynı büyüklükte ve sandal denilen bir kumaş çeşidinin satışı için ikinci bir bedesten yapılmıştır (*Sandal* bedesteni). [Bk. BEDESTEN.] İstanbul büyük çarşısı bedesten etrafında yavaş yavaş teşekkül ederek şimdiki adıyle *Kapalıçarşı* (Çarşuyu kebir) şeklini aldı. Bk. KAPALIÇARŞI.

● *Hanlar ve kervansaraylar.* Şehrin özellikle ticaret merkezi olan kısımlarında, vakıf sahipleri tarafından, vakıflarına gelir sağlamak üzere yaptırılan irili ufaklı hanlar bulunur. Bunların muayyen bir toptancı tüccar, bir esnaf, bir zanaatkâr zümresine ayrılanları olduğu gibi, tüccarların mallarıyle barındıkları hanlar da vardı. Genellikle ortaları avlulu, iki kat halinde inşa edilen bu binaların avluya bakan yüzleri, iki sıra revak halinde inşa edilmiştir. İstanbul hanları başlıca üç merkezde toplanır: Eminönü-Unkapanı bölgesi; Beyazıt-Sultanhamamı bölgesi; Beyazıt-Aksaray bölgesi. İstanbul'un en büyük hanı Çakmakçılar yokuşunda, *Cerrah Mehmetpaşa* sarayı arasında Valide Kösem Sultan tarafından evkafına gelir temini için yapılan *Büyükvalide* hanıdır. Üç avlulu olan hanın birinci avlusu enine bir dikdörtgen biçimindedir. İkinci avlu çok geniş ve kare planlıdır ve tam ortasında bir mescit vardır. Üçüncü avlu ise üçgen şeklindedir. Bu avluları revaklı hücreler çevirir. Üçüncü kısımda 21 m yüksekliğinde kale hisarı gibi, dört köşe bir kule vardır. İçinde kubbeli bir odası bulunan bu kulenin, Kösem Sultanın hazinesini muhafaza etmek üzere inşa edildiği söylenir. Ancak bazılarına göre bu kulenin esası Bizans devrine kadar iner. Aynı yokuşun sağ tarafında Sultan Mustafa III tarafından 1764'te Lâleli camiine gelir sağlamak için yaptırılan Büyük *Yenihan* üç katlı ve iki avluludur. Dar ve meyilli bir araziye büyük bir ustalıkla sıkıştırılmıştır.

Heybetli ve mimarî bakımdan değerli bir başka han da Nuruosmaniye camii arkasında, Damat Nevşehirli İbrahim Paşa tarafından inşa ettirilen *Çuhacı* hanıdır. Şehrin ortasında da birkaç önemli han vardır. Bunlardan ilki Çemberlitaş dibinde, Valide hamamına bitişik olan büyük *Vezirhanı**-dır. Bu han XVII. yy.da Köprülü Mehmed Paşa tarafından yaptırıldı. Diğeri XVIII. yy. başlarında Gülnuş Sultan tarafından yeniden yaptırılan *Sırmakeş* hanı veya *Simkeşhane**dir. 1956'da iki defada yarısından fazlasının yıktırılması yüzünden güdük bir halde kaldı. Bunun aşağısında XVIII. yy.-da sadrazam Seyyit Hasan Paşa tarafından karşı taraftaki medresesine ek olarak 1740'a doğru yapılan ve 1956'da büyük kısmı yıktırılan han vardı.

● *Arastalar.* Arastaların ahşap olanları yok oldu, kârgirlerden bazıları hâlâ durmaktadır. Bunların bazıları karşılıklı iki sıra, bazıları tek sıra dükkândan meydana gelmişti. Büyük ölçüde bir çarşı topluluğu meydana getirenler de vardı. Bugün en iyi durumdaki arasta, Yenicami külliyesine ait olan ve *Mısırçarşısı** olarak tanınan çarşıdır. Aslında caminin dış avlusunu bir taraftan L harfi biçiminde saran bu güzel eser, 1941'de bu avludan anacaddenin geçirilmesi yüzünden ayrı kalmıştır.

● *Saraylar, konaklar, yalılar ve evler. Özel saraylar* (*konaklar*). Uzun süren Osmanlı devri boyunca şehrin çeşitli yerlerinde inşa edilen özel sarayların, konakların adlarını çeşitli kitaplardan ve vesikalardan tespit mümkündür. Bunların içinde en büyüklerinden biri, Atmeydanı kenarında bulunan *Sadrazam İbrahimpaşa* sarayı idi. Bunun yarısı bölünerek padişahlara mahsus *Sarayıhas* inşa edildi. Bu tesise bağlı binalarda iki bin zülüflü oğlan barındırıldı. Sultanahmet camii karşısında uzanan 142 m'lik bir cepheye sahip büyük kârgir bir binadır. Aslı, sadrazam iken 1536'da idam olunan İbrahim Paşa tarafından yaptırıldı ve Mimar Sinan tarafından genişletildi. Evliya Çelebi, Süleymaniye camii kuzeyinde, üç yüz odalı, şahnişinli birçok hücreli, yedi hamamlı, harikulade manzaralı *Siyavuşpaşa* sarayından bahseder. Mimar Sinan'ın eseri olan bu muhteşem yapı, 1660'ta büyük yangında yok oldu.

XIX. yy. içlerinde eski gelenekten uzaklaşılarak büyük kârgir konaklar yapılmağa başlandı. Dış görünüşleri bakımından tamamen avrupa mimarî üslûpları etkisinde kurulan bu binaların iç tertipleri, özellikle ortalarındaki büyük sofalar ve bu sofaya açılan odaları ile eski türk geleneklerine hâlâ bağlı kalındığını gösterir. İlk kârgir konaklardan biri, Horhor yokuşunda 1855'-te inşa edilen *Taşkonak* ile *Suphipaşa* konağıdır.

● *Sahilhane ve köşkler.* **a)** *Sahilhaneler* (*yalılar*). Şehrin etrafının su ile çevrili bulunması, sahillerde muhteşem sahilhanelerin, yalıların inşa edilmesine sebep oldu. Boğaziçi'nin iki yakasında sıralandığı gibi, Haliç'in iç taraflarında, özellikle Eyüp-Bahariye sahillerinde de birçok yalı vardı. Bunların en eskilerinden biri, Kanlıca'da *Meşruta** yalı veya *Amcazadehüseyinpaşa* yalısı divanhanesi olarak tanınan yalıdır. Rumeli yakasında en eski ve iç süslemesi bakımından en dikkate değer yalı, Emirgân'da XVIII. yy. sonlarına ait *Şerifler** yalısıdır. Haliç yalılarından bugün hiç biri kalmamıştır. Bunların ihtişamı hakkında, ancak o zaman yapılmış gravürler bir fikir verebilir.

b) *Köşkler.* Şehrin yakınındaki arazide, Sultan kasırlarından başka, devlet ricali tarafından köşkler de inşa edilmiştir. Bunlardan çoğunun adları ve yerleri yazılı kaynaklardan öğrenilmektedir. Bugüne gelebilmiş tek örnek, surların dışında, evvelce geniş bir koru içinde, büyük bir havuzun ortasında bulunan ve XVI. yy.a ait olan *Siyavuşpaşa* kasrıdır. Şehrin yakın banliyölerinde sayıları pek çok olan ve son devir türk sanat zevkini aksettiren, çoğunlukla geniş bahçeler içindeki köşkler birkaç yıl içinde hızla ortadan kalkmıştır.

● *Evler.* İstanbul'un fethinden önceki evlerin kârgir olduğu ihtimal verilir. Bunların mimarîsi ve iç tertibi tespit edilememekle birlikte, sokakların çok dar olduğu bilinmektedir. İstanbul'da belediye teşkilâtının kurulması önce Beyoğlu-Galata tarafından başladığı zaman, o taraftaki evler kârgir olarak inşa edildi, sonra İstanbul, Cumhuriyet devrine kadar, ahşap evlerle dolmağa devam etti. İstanbul'un eski evlerinin dış mimarîleri ancak bazı gravür ve resimlerden; XIX. yy.a ait olanları ise nadir birkaç fotoğraftan öğrenilmektedir. Bunlardan bazısının planı da elde edilmiştir.

● *Türbeler ve mezarlar.* İstanbul'da halk tarafından ziyaret edilen çeşitli evliya türbeleri vardır. İstanbul'un Bizans devrinde şehit düştüğü kabul edilen müslümanlar içinde hatıraları en çok kutsallaştırılan kişi, Halid bin Zeyd Ebu Eyyub el-Ensarî'dir. VII. yy.daki bir kuşatma sırasında İstanbul'a geldiği ve burada şehit düşerek gömüldüğü, kabrinin 1453 muhasarası sırasında Akşemseddin tarafından tesadüfen bulunduğu yerleşmiş bir hikâyedir. Halk arasındaki adıyle *Eyüpsultan* türbesi, türk dinî hayatında önemli yerinden başka, osmanlı padişahlarının kılıç kuşanma törenlerinin yeri olarak özel bir değer taşır. Ayrıca Eyüp, türk folklorunda yer alan ve özellikle etrafı ona yakın bir toprakta gömülmek isteyenlerin meydana getirdikleri büyük mezarlıklar ile de çevrelenmiştir.

Ziyaret edilen türbelerin ikinci kısmı Fetih şehitlerinin (Nim*el-ceyş) kabirleridir. İstanbul muhasarasına katılan bu şahısların tarihî hüviyetleri genellikle bilinmez; hayatları efsaneleşmiştir. Şehrin çeşitli mahalle ve semtlerinde rastlanan bu türbe ve kabirlerin içinde en kalabalığı Şehzadebaşı'nda Belediye sarayı yanında ufak bir hazire teşkil eden *Onsekiz sekbanlar*'dır. Ayrıca şehrin türkleşmesi ve islâmlaşmasında faal rolleri olan sofîler, dervişler, erenler için de türbe veya kabirler vardır. Bunlar da ziyaret yeri sayılır. Halk tarafından büyük saygı gören bu sofîler arasında, şeyh Ebu Vefa*, Sümbül* Sinan ve Merkez* Efendi, Beşiktaş'ta Yahya* Efendi, tarihî hüviyeti bilinmeyen Karaca* Ahmed, Üsküdar'da Aziz Mahmud Hüdayî*, Fatih civarında Emîr Buharî, Cibali sırtlarında Âşık* Paşa ve Seyyid* Velayed, Ayvansaray'da Buharalı Yâvedud* v.b. Tarihî kimliği tespit edilemeyen bazı kimseler için de makam, kabir veya türbe yapıldığı olmuştur. Meselâ Beykoz'a hâkim bir tepeye adını veren *Yuşa** bunlardan biridir.

Türklerin Orta Asya'dan Anadolu'ya getirdikleri bağımsız binalar halindeki türbe mimarîsi, Osmanlı devri türk sanatında yeni bir görünüm aldı ve bu mimarînin şaheseri sayılabilecek misaller meydana getirildi. Fatih Sultan Mehmed, Bayezid II, Selim I, Süleyman I, kendi adlarına kurulan külliyelerin sınırları içinde bulunan özel türbelere gömüldüler; yanlarına ayrı türbelerde bazen yakınları da defnedildi. XVI. yy.da Mimar Sinan tarafından yapılan Şehzade camiinin şehrin anacaddesine komşu olan haziresinde, Şehzade Mehmed'in türbesinden başka birçok türbe yapılmak suretiyle burası bir türbeler topluluğu halini aldı. Fakat şüphesiz bu hususta en zengin hazire Ayasofya'nınkidir. Burada, türk sanatının türbe mimarîsinde en muhteşem eserlerinden sayılabilecek Selim II, Murad III ve Mehmed III'ün ayrı ayrı türbeleri inşa olunmuştu. Fatih türbesi, XVIII. yy.da şimdiki şekli ile yeniden (hattâ bir görüşe göre daha ileri alınmak sureti ile) 1766'da inşa olundu. Ölçülerinde mütevazı olmakla beraber muntazam kesme taş kaplaması ile klasik devir türk mimarîsinin sert fakat ahenkli ifadesini aksettiren Bayezid II ve 1523'te biten Selim I türbelerinden bu sonuncusu, özellikle çini süslemesi bakımından değerlidir. Mimar Sinan'ın Kanunî Sultan Süleyman ve zevcesi Hürrem Sultan için Süleymaniye haziresinde ayrı ayrı inşa ettiği iki türbe de, XVI. yy.ın güzel eserlerindendir. *Kanunî* türbesinde, binanın etrafını bir revak sarmış, içi en zengin şekilde çiniler ile süslenmiştir. *Haseki Hürrem Sultan* türbesi de çinilerinin güzelliği ve harikulâde evsafı bakımından kayda değer. Ayasofya türbeleri arasında bir tane de eski *Vaftiz* binası vardır. Kilisenin muazzam vaftiz teknesini ihtiva eden bu bina, Mustafa I'e türbe yapıldı, sonra buraya 1648'de öldürülen Sultan İbrahim de defnedildi. XVII. yy.ın önemli türbelerinden biri Sultan Ahmed I'in, ikincisi ise 1682'de ölen Valide Turhan Sultanın *Yenicami* türbesidir. Sekiz kemere oturan bir kubbeyle örtülü ve zarif bir giriş revakına sahip bulunan bu güzel türbenin gerek revak altındaki duvarı, gerek içi, çinilerle kaplıdır. XVIII. yy.da barok üslûpta Nuruosmaniye ve Lâleli camileri yanında birer türbe inşa olundu. Abdülhamid I, türbesini, Bahçekapı'da kurdurduğu ve yazık ki birçok aksamı yok edilen külliyenin bir köşesine yaptırmıştı. Fatih camii haziresinde Mahmud II devrinde Nakşıdil Valide Sultan için inşa olunan barok türbe ise, dalgalı hatları, dıştan dilimli kubbesi, beyzî pencereleri, yaprak şeklindeki kabartma süsleriyle bu üslûbun türk türbe mimarîsinde ortaya koyduğu en başarılı eserdir. Mahmud II ise, türbesini şehrin anacaddesi üzerine, Divanyolu'nda mermer kaplı olarak ampir üslûbunda yaptırdı (1840). Binanın yanında, caddeye bakan uzun bir hazire cephesi ile bir de sebil vardır, içi bir saray salonunu andırır. Son devir padişahlarından Abdülmecid'in türbesi Sultanselim camii haziresinde, Mehmed V Reşad'ınki ise, mimar Kemaleddin tarafından yapılmış neo-klasik türk üslûbunda kubbeli küçük bir bina olarak Eyüp'tedir.

Osmanlı saltanatı ricalinin türbelerine gelince, bunlar çok sayıdadır. XV. yy.da yapılanlar içinde, *Mahmutpaşa* türbesi, dış satıhlarını süsleyen mozaik çinilerle hem tek, hem de çok eski bir türk türbe geleneğinin son temsilcisi olarak özel bir değer taşır. Açık türbelerin en güzellerinden biri, Eyüp'te Defterdar Mahmutçelebi camii yanında 1545'te ölen kurucusuna ait türbedir. Klasik üslûp devrinin en güzel açık türbeleri ise, *Eyüp'te Mustafapaşa* ve Süleymaniye'de *Mimarsinan* türbeleridir. Mimar Sinan tarafından devlet ilerigelenlerinden birçoğu için türbeler yapıldığı bilinir. Yenibahçe'de *Hüsrevpaşa,* Sultanselim'de *Şehzadeler,* Şehzade camii hazinesinde *Rüştempaşa,* Topkapı'da *Ahmedpaşa,* Eyüp'te *So-*

kullu Mehmetpaşa ve oğulları, *Siyavuşpaşa* ve oğulları, *Zalmahmutpaşa, Pertevpaşa,* Üsküdar'da *Şemsîahmetpaşa,* Beşiktaş'ta *Barbaroshayreddinpaşa,* Tophane'de *Kılıçalipaşa* türbeleri, genellikle sekiz köşeli muntazam kesme taş kaplamalı, üstleri kubbe ile örtülü; bazılarının içinde zengin çini süslemeler ihtiva eden güzel zarif eserlerdir.

Şehrin içinde XVIII. yy.da yapılmış önemli rical türbeleri vardır. XIX. yy.dan sonra artık bu tür yapılara rastlanmaz. Belli bir üslûbu olmayan ve türk sanatına yabancı unsurlardan meydana gelmiş bir türbe, Beyazıt camii haziresinin meydana bakan köşesinde *Reşitpaşa* türbesidir. Cağaloğlu'nda cadde üzerinde *Mahmutnedimpaşa* türbesi de yabancı üslûpludur, ancak, malzeme ve işçiliği bakımından vasıflı bir eserdir. Sultanahmet'te *Fuatpaşa* türbesi, o sıralarda İstanbul'da moda olan magrıp üslûbunun garip bir örneğidir. Mimar Kemaleddin 1909'da Hürriyeti Ebediye tepesinde Mahmud Şevket Paşa için yaptığı türbede ise, eski türk mimarî unsurlarından ilham almak suretiyle güzel sayılabilecek bir eser vermiştir. Eski açık türbeler geleneğine göre burada dört sütuna binen dört kemer bir kubbeyi taşır.

Şehrin evvelce dış çevresinde, şehri kuşak gibi saran büyük mezarlıklardan da bugün pek az şey kalmıştır. Tarihî mezarlıklar önceden ayırılarak sahaları sınırlandırılmadığından, eski ve tarihî taşlar kolaylıkla ortadan kaldırıldı. Aslında Üsküdar'dan başlayarak, ancak sonu Kızıltoprak'ta biten *Karacaahmet* mezarlığının kısımları tahrip edilmiştir. Aynı durum, surlar karşısındaki *Edirnekapı - Mevlevîhane kapısı* mezarlığı için de söylenebilir. Kısmen alt kısımlarındaki parçaları, biraz iyi vaziyette bulunan Eyüp mezarlığının yukarı (Piyerloti kahvehanesi yolu) ve Silâhtarağa caddesi üzerindekiler ile yamaçlarındakiler hızla kaybolmaktadır. *Küçük mezaristan* denilen Tepebaşı-Şişhane-Kuledibi mezarlığından bugün en ufak iz kalmamıştır. Taksim'den Ayaspaşa-Gümüşsuyu üzerinden Fındıklı'da sahile kadar inen *Büyük mezaristan* ise, parça parça kaldırılmış ve taşları tahrip edilmiştir.

Edebiyat

Osmanlı devletinin beş yüzyıl kadar başşehri olan İstanbul, çeşitli yönleriyle türk edebiyatı üstünde derin etkiler bıraktı.

● *Halk edebiyatında İstanbul. Dede Korkut* kitabında İstanbul, bezirgânların mal almak için gittikleri uzak bir şehir olarak gösterilir. Üsküdar ve Kadıköy'e kadar gelen Seyyid Battal Gazi'nin efsanesi ise halk arasında hâlâ yaşar. Selçuklular devrinde yaşamış bir alperen olarak gösterilen ve şahsı etrafında bir menakıpname meydana gelen Sarı Saltuk* da İstanbul'a geldi. Akşemseddin, *Menakıb*'ında, Ebu Eyyub el-Ensarî'nin mezarının bulunuşunu ve İstanbul'un fethiyle ilgili olayları geniş olarak anlatır. İstanbul'un fethiyle ilgili birçok söylenti ve efsane edebî bir şekle sokulmamıştır. XV. yy. şairlerinden Akşemseddinzade Hamdi'nin konusu halk edebiyatından alınmışa benzeyen *Tuhfet-ül-Uşşak* (Âşıkların Hediyesi) adlı mesnevîsi, İstanbul ile ilgili halk hikâyelerinin öncüsü sayılabilir. Daha sonra yazılan ve İstanbul'da geçen olayları konu edinen halk hikâyelerinde kahramanlar genellikle tüccar veya tüccar oğullarıdır; bunlar için, *Tuhfet-ül-Uşşak*'ta olduğu gibi dinî duygu yerine, zevk ve eğlence söz konusudur (*Hançerli Hanım* [basımı 1937], *Hikâye-i Tayyarzade* [basımı 1289] v.d.). Bu halk hikâyelerinde İstanbul genellikle zenginlik ile sefahatin, güzellik ile ahlâksızlığın birarada bulunduğu yer olarak gösterilir. Konularını Isfahan, Kandehar, Tebriz, Horasan, Erzincan gibi yerlerdeki olaylardan alan halk hikâyelerinde aşk idealleştirildiği halde, olayları İstanbul'da geçen halk hikâyelerinde çapkınlık, şehvet, para, mal ihtirası ağır basar. Bazı halk masallarında da İstanbul, saf genç kız veya delikanlıların aldatıldığı bir yer olarak gösterilmiştir.

Halk edebiyatında İstanbul'u en gerçek yüzü ve yaşantısıyle yansıtan *Karagöz*'dür.

Karagöz'deki tip ve olaylar, İstanbul hayatıyle yakından ilgilidir. Karagöz ile birlikte, eski türk halk temaşa sanatının ikinci önemli kolu olan orta oyunundaki olaylar ve tipler de İstanbul hayatından alınmıştır.

İstanbul'da halk şairlerinin yaşadığı ve sanatlarını icra ettiği yerler, kahvehane, meyhane, konak ve saraylardı. İkinci Meşrutiyet devrine kadar süren ve İstanbul'un her semtinde bulunan semaî kahvelerinde birçok halk şairi barınıyordu. Bunların şiirlerinde, İstanbul'da meydana gelen yangınlar, baskınlar, depremler ve günlük hayatın değişik görünüşleri dile getirildi. İstanbul bekçilerinin ramazanlarda söylediği destanlar, esnaf, çarşı ve mahalle hayatını yansıtması bakımından ilgi çekicidir. Ünlü halk şairlerinden bazıları da İstanbul'u konu edinen pek çok şiir yazdılar (Âşık Ömer, Abdi, Ispartalı Seyranî v.d.).

● *Divan edebiyatında İstanbul.* Divan edebiyatı asıl niteliğini, İstanbul fethedildikten sonra, burada gelişen ve imparatorluğun kudret ve ihtişamını yansıtan sosyal hayat çerçevesi içinde buldu. İslâmî edebiyata hâkim olan dünyanın kötülüğü ve inkârı fikri, İstanbul'un göz alıcı çevresinde etkisini kaybederek, yerini hayatın tadını çıkarma ve yaşama sevincine bıraktı. İstanbul, mimarîsi, eğlencesi ve birçok yönüyle divan edebiyatına konu oldu. Divan edebiyatına şehir, Fatih Sultan Mehmed'in «*Kalatalı bir frengî kâfir*» için söylediği gazel ile girdi. Fatih'in saray şairlerinden Hâmidî İstanbul'u öven bir kaside yazdı; Ahmed Paşa bir kasidesinde Fatih'in yeni yaptırdığı Yeni saray'ı (Sarayı Cedid) methetti. Celilî, *Şehrengiz-i İstanbul ve İznik* adlı eserinde İstanbul'u sanat eserleriyle dolu bayındır bir şehir olarak anlattı. XV. Yüzyılda İstanbul'dan söz eden en ilgi çekici eser Tacizade Cafer Çelebi'nin *Hevesname* adlı mesnevîsidir. Tacizade Cafer Çelebi, İstanbul'da başından geçen bir aşk macerasını anlatırken, İstanbul'un dükkânlarını, meyhanelerini, kulelerini, kalelerini, Kâğıthane'yi, Ayasofya camiini, Fatih'in yaptırdığı çeşitli mimarî eserleri v.d. anlattı.

XVI. yüzyılda Zatî, Baki, Nihanî, Zihnî, Sirozlu Sadi, Yahya Efendi, Lâtifî, Koca Nişancı İstanbul'dan bahseden birçok gazel yazdılar. Taşlıcalı Yahya'nın *Şah u Geda* (Şah ve Dilenci) adlı mesnevîsinde, İstanbul'a ait sahneler canlandırılır. Yine aynı yüzyılda İstanbul'dan bahseden üç şehrengiz yazıldı. Ahmed Cemalî, *Şehrengiz-i İstanbul*'unda şehrin geniş bir tasvirini yapar. Minyatürlerle süslü bir nüshası Topkapı Sarayı Hazine kütüphanesinde bulunan *Surname-i Hümayun*'da (Padişah Düğünü), düğüne katılan bütün esnaf topluluklarından söz edilir, İstanbul'da yapılan eğlenceler anlatılır. Lâtifî *Evsaf-ı İstanbul* (İstanbul'un Nitelikleri) adlı kitabında İstanbul'un kuruluş ve fethini, camilerini, konaklarını, çeşitli semtlerini süslü ve secili bir üslûpla anlatır; İstanbul hayatının insanı baştan çıkardığını, dinden uzaklaştırdığını söyler. Gelibolulu Mustafa Âli'nin *Mevaid-ül-Nefais fi Kavaid-il-Mecalis* (Meclislerin Kurallarına Göre Beğenilen Sofralar) adlı eserinde İstanbul hayatının gelenek ve görenekleri üzerine ilgi çekici bilgi vardır. Fakirî, *Risale-i Tarifat* (Tanımlar Kitapçığı) adlı mesnevîsinde çeşitli meslekler ve sosyal sınıflar üstüne bilgiler verir.

XVII. Yüzyılda Şeyhülislâm Yahya, Nabi, Vecdî, Fasihî, Nefî v.b. şairler İstanbul üzerine pek çok gazel söylediler. Kâğıthane bu yüzyılda rağbet gören bir eğlence yeri oldu. Kâğıthane ve burada yapılan âlemler Nef'i ve Nedim'in gazellerine girdi. Nevizade Ataî *Hamse*'sinde İstanbul'un çeşitli tabiî ve sosyal görünüşlerinden söz açtı. İstanbul'un mesire ve konaklarında yaşanan hayat, yalnızca yaşayış tarzı üzerinde değil, dil ve üslûp üzerinde de etkili olmağa başlamıştı. Bu devirde edebiyatın kitabî değil, hayatî olmasının istendiği görülür. İstanbul üstüne bir hayli gazel yazmış bulunan Nabi, *Hayriye*'sinde İstanbul'u, bütün yetenekli insanların toplandığı, olgunlaştığı, izzet ve şeref mertebelerine yükseldiği bir şehir olarak gösterir. Dünyada ne kadar bilim ve fen dalı varsa hepsi İstanbul'da olgunlaşmış ve rağbet bulmuştur. Ayrıca İstanbul tabiî güzellikleri ve mimarîsiyle de övünülecek bir şehirdir.

İstanbul'da oluşan osmanlı bürokrasisi, Tanzimat döneminden sonra tenkit edilmeğe başlanılan, rahatına düşkün, toplumsal meselelere karşı ilgisiz, kültürlü fakat korkak, çekingen ve boyun eğen bir *kalem efendisi* tipi yaratmıştı. Nabi, *Hayriye* adlı risalesinde oğluna bu tipi bir örnek olarak gösterir.

Evliya Çelebi, *Seyahatname*'sinin birinci cildini İstanbul'a ayırdı. Şehrin efsane ile karışık kuruluş tarihini, Fatih'ten önce girişilen kuşatmaları, Fatih'in İstanbul'u alışını ayrıntılı olarak anlatan Evliya Çelebi İstanbul'un bütün semtlerini tasvir eder; şehrin âbideleri, camileri, tekke ve zaviyeleri, türbeleri, tanınmış kişileri hakkında geniş bilgi verir. Şehrin hayatından sahneler canlandırır. İstanbul'da yaşayan bütün esnaf ve zanaat erbabını birer birer sayar.

XVIII. yüzyılda Sami, Seyyid Vehbi, Süleyman Nahifî, Çelebizade Âsım, Haşmet, Şeyh Galip, İzzet Efendi v.d. bazı şairlerin gazel, kaside ve mesnevîlerinde İstanbul, semtleri, ramazanları, düğünleri, bayramları, kasır ve yalılarıyle söz konusu edilir. Nedim'in şiirlerinde, Ahmed III devrinin İstanbul'u bütün zevk ve neşesi, tabiî ve mimarî güzelliğiyle yansıtılmıştır. Haşmet ve Seyyid Vehbi *Surname*'lerinde, İstanbul'da yapılan gündüz ve gece eğlencelerini anlatırlar. Şeyh Galib ve Esrar Dede gibi tasavvuf şairleri bile İstanbul hayatının cazibesine kapılmaktan kendilerini alamadılar. Aynı yüzyıl şairlerinden Fennî *Sahilname* adlı manzum eserinde İstanbul'un altmış iki sahil, köy ve kasabasını tasvir etti.

İzzet Efendi de Selim III'e sunduğu *Sahilname* adlı kasidesinde İstanbul'un bütün kıyı semt ve iskelelerini sıra ile sayar. Enderunlu Fâzıl, şiirlerinden başka *Hubanname* ve *Zenanname* adlı mesnevîlerinde de İstanbul hayatını ayrıntılı bir şekilde vermeğe çalıştı. XIX. Yüzyılın başında Enderunlu Vâsıf şarkı ve gazelleriyle İstanbul'u, özellikle Beykoz'da yapılan mehtap sefalarını tasvir etmiştir.

● *Tanzimattan sonra.* Tanzimattan sonraki türk edebiyatında, batı etkisiyle dünyaya bakış, duygu ve düşünceyi anlatış tarzı değişti, bunun bir sonucu olarak İstanbul tasvirleri de zenginleşti. Bu devir, Osmanlı imparatorluğu ile birlikte eski medeniyetin de yıkıldığı ve batı medeniyetinin bütün hayatı, müesseseleri, gelenek ve göreneklerini, günlük hayat düzenini değiştirdiği bir devirdir. Gazeteler günlük haberler yayımlarken, tiyatro, roman, hattâ şiirde yaşanılan gerçeği anlatma fikri edebiyatın muhteva ve üslûbunu tamamıyle değiştirdi. Aziz Efendinin *Muhayyelât*'ı (1852); Emin Nihad'ın *Müsameratname*'si (1872-1875) gibi eski hikâyelerin bir devamı sayılabilecek olan kitaplarda, olayları İstanbul'da geçen bazı hikâyeler varsa da, bunlarda şehir hayatına ait canlı tasvirler yoktur. İlk defa Şinasi, *Tasviri Efkâr* gazetesindeki yazılarında şehirle ilgili bazı meseleleri işlemiştir. *Şair Evlenmesi* (1860) adlı piyesinde bir İstanbul mahallesine ait tipleri sahneye çıkardı. Namık Kemal, *Tasviri Efkâr*'da çıkan *Ramazan Mektupları* ile türk edebiyatında ilk defa bir şehir röportajı örneğini verdi. *Barika-i Zafer* (Zafer Şimşeği), *Devr-i İstilâ* (İstilâ Çağı), *Evrak-ı Perişan* (Dağınık Kâğıtlar) ve *Osmanlı Tarihi* gibi tarihî eserlerinde, Fatih ve İstanbul'dan söz etti. *Cezmi* (1880) adlı romanında, XVI. yüzyıl İstanbul'una ait bazı sahneleri tasvir etmeğe çalıştı; *İntibah* (1876), olayı İstanbul'da geçen ve şahısları o devir hayatından alınan ilk türk romanlarından biri sayılır.

Romanlarının çoğunda İstanbul'u dekor olarak alan Ahmed Midhat Efendinin, üzerinde en çok durduğu semt «alafranga hayatın hâkim olduğu Beyoğlu»dur. *Felâtun Bey ile Râkım Efendi* (1875); *Karnaval* (1881); *Müşahedat* (Gözlemler) [1890] adlı romanlarında Beyoğlu'ndaki kahveleri, gazinoları, tiyatroları, batakhaneleri, buraya alafranga hayat sürmek için gelen türkler ile azınlık ve yabancıların hayatını anlatır. *Çaylak* adlı bir mizah dergisi çıkardığı için *Çaylak* lakabıyle tanınan Mehmed Tevfik «İstanbul'da Bir Sene Başlığı» altında yayımladığı eserlerinde yarı tasvir, yarı hikâye tarzında İstanbul'un özelliklerini belirlemeğe çalışmıştır.

Tabiata batılı romantiklerin gözleriyle ba-

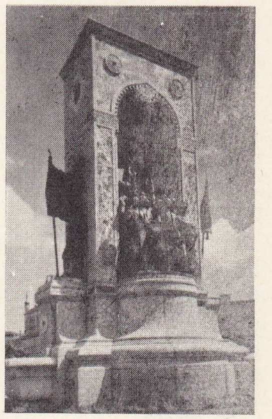

Taksim âbidesi

Foto. MEYDAN

kan Abdülhak Hâmid, Recaizade Ekrem, Samipaşazade Sezai ve onların etkisinde kalan Menemenlizade Mehmed Tahir, Mehmed Celâl gibi şairler İstanbul'un tabiat manzaralarının şiirselliğini ve yüceliğini keşfetmişlerdir. Abdülhak Hâmid, *Garam*'da (1923) Çamlıca'da bir aşk macerasını anlatır. Çamlıca'yı şairane tasvirlerle över. *Kabri Selim'i Ziyaret* ve *Merkaid-i Fatih'i Ziyaret* adlı şiirleri, anıtlardan tarihî hatıralara geçiş bakımından önemlidir. *Ruhlar ve Arzîler*'de Abdülhak Hâmid, İstanbul'u hem eski mimarî eserleri bakımından değerlendirir, hem de Birinci Dünya savaşında İstanbul'daki ahlâkî çöküşten söz eder. Mizacı itibarıyle melankolik ve hassas olan Recaizade Ekrem, İstanbul'un mezarlıklarından, akşam ve gecelerinden, sonbaharlarından hoşlanır. *Araba Sevdası* (1896) adlı romanında Çamlıca tepesini, Fenerbahçe mesiresini, Bulgurlu, Beyazıt, Şehzadebaşı ve Direklerarası semtlerini ayrıntılı olarak tasvir eder. Samipaşazade Sezai'nin *Sergüzeşt* (1887) adlı romanında, Dilber'in satıldığı konakların, köşklerin, arka mahallelerin zengin tasvirleri görülür. Türk edebiyatında Emile Zola gerçekçiliğini roman ve hikâyeye ilk olarak uygulayan Nabizade Nâzım, *Zehra* adlı romanında serseri bir hayat süren kahramanının dolaştığı yerleri, Boğaziçi'ni, Çamlıca'yı, Kayışdağı'nı, Adalar'ı v.d. yerleri kısaca anlatır. Mizancı Murad'ın romanında da (*Turfanda mı, Turfa mı* [1891]) Tanzimat devri İstanbul'unun geniş bir tasviri ve tenkidi yapılmıştır.

Hüseyin Rahmi (Gürpınar), roman ve hikâyelerinde İstanbul'un arka sokaklarında, konak ve yalılarında, sur dışlarında, Beyoğlu ve Şişli gibi alafranga semtlerinde yaşayan çeşitli tipleri realist, alaycı ve tenkitçi bir gözle anlatır. Bu roman ve hikâyelerde İstanbul, tabiî güzelliği ve tarihî ihtişamıyle değil, ihtiraslar, budalalıklar ve âdiliklerle kaynaşan, ahlâk bakımından bozulmuş, medeniyetten uzaklaşmış bir doğu şehrinin kirli ve bulanık manzarası içinde görünür. Ahmed Rasim'in önce gazetelerde yayımladığı, sonra kitap olarak topladığı fıkra ve hatıralarında İstibdat ve Meşrutiyet devri İstanbul'unun günlük hayatı gözler önüne serilmiştir. Servetifünuncuların roman ve hikâyelerindeki kişiler; genellikle Taksim, Şişli, Tarabya, Erenköy gibi kibar ve zengin tabakanın yaşadığı yerlerde, güzel köşklerde ve apartmanlarda oturan; günlerini şiir, musiki, hülya ve aşklarını tahlil ile geçiren kimselerdir. Servetifünuncular için İstanbul, daha çok denizleri, adaları, koruları, çayırları, doğan ve batan güneşleri ve mehtaplarıyle aşk, ıstırap ve hülyaların egliştiği şairane bir dekordur. Romanlarındaki olaylar İstanbul'da geçen Halid Ziya (Uşaklıgil), kahramanlarını genellikle dar aile çerçevesi içinde yaşattığı ve onların kişisel ruh halleri üzerinde durduğu için romanlarına İstanbul, kahramanların kişisel hayat çerçeveleri içinde girer. *Mai ve Siyah*'ta (1897) Haliç'in gece görünüşü, Taksim bahçesi, Beyoğlu'nun pis ve kirli kahve ve meyhaneleri, Aksaray, Erenköy'deki köşk tasvir edilmiştir. *Aşk-ı Memnu*'nun (Yasak Sevgi) [1900] kahramanlarından Adnan Bey, Boğaziçi'nde oturur, Melih Bey takımını, Boğaziçi mesireleri giyim ve kuşamlarına düşkünlüğü ile tanırlar. Mehmed Rauf *Eylül* (1900) romanında, Boğaziçi'nde geçen şiir ve musiki dolu bir aşkın hikâyesini; İkinci Meşrutiyet ve Cumhuriyet devrinde yazdığı romanlarda Boğaziçi, Trakya, Beyoğlu ve Nişantaşı semtlerinin alafranga salonlarında yaşanılan lüks hayatı anlatır.

Servetifünun şiirinde manzara tasvirleri büyük yer tutar. Bunlarda, yer adları her zaman belirtilmemekle birlikte ilham kaynağı İstanbul'dur. (Tevfik Fikret'in *Rubab-ı Şikeste*'sindeki [Kırık Saz] *Balıkçılar, Sis* v.d.) Diğer Servetifünun şairlerinin de İstanbul'un tabiî manzaralarını ve şehir hayatından bazı sahneleri tasvir eden şiirleri vardır,

İkinci Meşrutiyet döneminde Türkçüler, düşünce ve hayallerini Orta Asya'ya ve millî kültürü kurduğuna inandıkları köylere çevirdikleri için, İstanbul üzerinde fazla durmadılar. Yalnız İstanbul Türkçesini yazı dilinin esası olarak kabul etmekle türk edebiyatında büyük bir devrim yaptılar. Ömer Seyfeddin birçok hikâyesinde tarihî ve çağdaş İstanbul'un görünüş vc tiplerini, gelenek ve göreneklerini anlattı. İkinci Meşrutiyetten sonra İstanbul'dan en geniş söz eden Mehmed Âkif'tir (Ersoy). Mehmed Âkif *Safahat*'ındaki birçok şiirinde İstanbul'u, dindar ve ahlâklı bir insanın sosyal tenkit açısından görür ve değerlendirir. Yahya Kemal (Beyatlı) İstanbul'u eski türk tarih ve medeniyetinin olgunlaşmış bir sentezi olarak ele alır. Yahya Kemal'in şiirlerinde İstanbul, fetihten itibaren her biri ayrı bir hava ve ruh taşıyan semtleri, büyük mimarî eserleri, besteleri, çehrelerinde ve seslerinde onu aksettiren kadınları, fakir de olsa asil bir ruh taşıyan müslüman halkı ile ebedî bir güzelliğe kavuşur. İkinci Meşrutiyetten sonra yazı hayatına atılan, fakat büyük eserlerini Cumhuriyetten sonra veren romancı ve hikâyeci nesli de İstanbul'u sadece kişisel duyguların geliştiği bir dekor değil, eski bir medeniyet düzeninin yıkılarak yerine yeni bir medeniyet düzeninin kurulmağa başladığı tarihî ve sosyal bir muhit olarak ele almıştır. Romanlarında İstanbul'un tabiî ve sosyal muhitinden söz eden Halide Edip Adıvar, Cumhuriyetten sonra yayımladığı romanlarında İstanbul'daki çeşitli çevrelerin yaşayış biçimlerini ve zihniyetlerini tasvir etmiştir. Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) romanlarıyle, Tanzimat'tan bugüne kadar Türkiye'nin yaşadığı medeniyet buhranının genel bir görünüşünü çizer. Refik Halid (Karay), *İstanbul'un Bir Yüzü* (1939) adlı romanında İstibdat ve İkinci Meşrutiyet döneminde, eski ahlâk, gelenek ve göreneğin nasıl bozulduğunu hikâye eder. Reşat Nuri'nin (Güntekin) romanlarındaki kahramanlar, genellikle İstanbul'ludur; bunlar gittikleri yerlere İstanbul'un serbest zihniyetini ve medenî havasını beraberinde götürürler ve muhitleri tarafından yadırganırlar.

Peyami Safa'nın bütün romanlarında olaylar İstanbul'da geçer; bazı romanlarında, İstanbul'un bazı muhitleri, kahramanların hayat biçimlerini etkiler.

Cumhuriyet devrinde, İstanbul'u tabiî güzellikleri ve eski hayatıyle en geniş ve en güzel şekilde anlatan Abdülhak Şinasi Hisar ile Ahmet Hamdi Tanpınar'dır. A. Ş. Hisar deneme, roman ve hikâyelerinde Çamlıca, Boğaziçi ve Büyükada'da eski yalılar, köşkler ve konaklarda, imparatorluğun son yıllarında yaşanan hayatı, ayrıntılı bir şekilde renkli ve sanatkârane bir üslûpla tasvir eder. A.H. Tanpınar çeşitli deneme, hikâye ve romanlarında İstanbul'un tabiî güzelliklerini, tarihî ve medenî hayatını, değişik bir görüş ve üslûpla anlatır.

Hececi şairlerden birçoğu İstanbul'un tabiî manzaraları ile tarihî semtlerini tasvir etmişlerdir. Yedi Meşaleci'lerin de İstanbul'un çeşitli görünüşlerini çizdikleri şiirleri vardır. İkinci Dünya savaşı sırasında türk edebiyatına yeni bir duygunluk ve anlatım biçimi getiren şair ve hikâyecilerin bir kısmı, Anadolu köy ve kasabalarını anlatırken, diğer bir kısmı da büyük şehirleri, İstanbul'u konu olarak ele almışlardır. Sait Faik Abasıyanık, hikâyelerinde Adalar ile Beyoğlu'nu, buralarda karşılaştığı fakir ve orta tabakadan insanları, balıkçıları, külhanbeyleri, sokak çocuklarını, meyhaneleri, kahveleri, izlenimci ve gerçeküstücü bir üslûpla tasvir etmiştir. Haldun Taner, Orhan Hançerlioğlu, Oktay Akbal ve Orhan Kemal'in hikâye ve romanlarında da İstanbul'un çeşitli semtleri, sosyal grupları ve tipleri önemli bir yer tutar. Orhan Veli Kanık bu nesil sanatçıları içinde İstanbul'un güzelliğini en iyi anlatan şairdir. Behçet Necatigil bütün şiirlerinde, İstanbul'da yaşayan fakir ve orta halli insanların ıstırap ve sıkıntılarını anlatır. İlhan Berk, *Galile Denizi* (1958) adlı şiir kitabında İstanbul'u karmakarışık bir medeniyetler enkazı, maddî ve manevî sefalet yeri olarak gösterir.

Attilâ İlhan'ın şiirlerinde de İstanbul, duygusal ve toplumsal gerçekçilik açısından görülmüştür.

Yeni şairler, İstanbul'un yalnızca bugünkü hayatıyle (özellikle halkın yaşama biçimi) ilgilenirler.

İstanbul'un fethinin 500. yıldönümü dolayısıyle dergilerde pek çok şiir yayımlandı ve bazı destanlar yazıldı (F. H. Dağlarca, *İstanbul Fetih Destanı*) [1953] v.d.

İkinci Meşrutiyet ve Cumhuriyet devirlerinde şiir, roman ve hikâyenin dışında, eski İstanbul'un tarihî ve sosyal hayatından söz eden birçok yazı ve kitap yayımlanmıştır.

— *İstanbul ili,* Marmara bölgesinde Çatalca yöresinin bütününü ve Kocaeli yöresinin batı kesimini kaplar; kuzeyde Karadeniz, güneyde Marmara denizi, batıda Kırklareli ve Tekirdağ, doğuda Kocaeli illeriyle sınırlanır. Ayrıca İzmit körfezi güneyinde kalan, Kocaeli ve Bursa illeriyle sınırlanan bir kısım toprak da (Yalova ilçesi) İstanbul ili içinde yer alır; 5 712 km²; 2 995 191 nüf.

● *Coğrafya.* İstanbul ili toprakları ortasından geçen Boğaz ile birbirinden ayrılmış iki parçadan meydana gelir. Doğuda kalan ve Kocaeli yöresi içinde yer alan topraklar, güneyden kuzeye doğru eğimli bir yayladır; en fazla yüksekliğini, güneyde Marmara kıyılarına yakın kesimde kazanır; Kartal'ın kuzeydoğusunda Aydos dağı 537 m'ye yükselir, onu yükseltisi 400 m'yi aşan Kayış dağı ve Alemdağ, Üsküdar üstünde yükselen Büyük ve Küçük Çamlıca tepeleri (261 ve 226 m) izler; yayla genel akış doğrultusu kuzey ve kuzeybatı olan vâdilerle yarılmıştır. Boğazın batısında kalan ve Çatalca yöresini meydana getiren yayla, genellikle daha alçak olduğu gibi üzerinde de Kocaeli yaylasının İstanbul ili kesiminde bulunan ve çevresine göre yüksek olan tepeler görülmez: bu yaylanın eğimi ötekinin tersine, kuzey-kuzeybatıda, güney-güneybatıya doğrudur ve yayla, bu yönde akarsularla kesilmiştir. En yüksek kesim Çatalca'nın batısından (Çıplak tepe 323 m) kuzeybatıya yönelen ve ileride Istranca dağlarını meydana getirecek olan sırt üzerinde görülür (Yamaçtepe 281 m). Yerey, İstanbul boğazının iki tarafında Birinci zamana ait Silür-Devon-Karbonifer devirlerine ait killi-kumlu şistleri, yoğun ve yumrulu kalkerleri, Anadolu yakasındaki tepelerde meydana çıkan sert kumtaşlarından; doğuda İkinci zamanın trias kireçli kayaçlarından oluşmuştur; bu kayaçlar Rumeli yakasında daha az yer tutar, yerlerini Karadeniz boğazı ağzının iki tarafından andezit tipinde Kretase devrinde oluşmuş volkanik kayaçlara, Karadeniz kıyısı boyunda yine Kretase devrine ait şistlere, Çatalca yarımadasının büyük kısmında Üçüncü zamanın eyosen (kireçtaşı ve killi-kireçli) özellikle miyosen (killi-kireçli) yereylere bırakır. Marmara kıyısı boyunda dördüncü zaman kireçtaşı ve şistleri ile miyosen killi-kireçli tortullarına rastlanır.

İstanbul ili toprakları dar bir alanda iklim bakımından dikkat çekici bir çeşitlilik gösterir: Akdeniz iklimine ait özellikler Marmara denizi kıyılarına kadar hâkimdir: yazların sıcak ve oldukça kurak geçmesiyle kendini belli eder. Karadeniz bölgesinin nemli ve serin iklimi, özellikle kuzey kıyı-

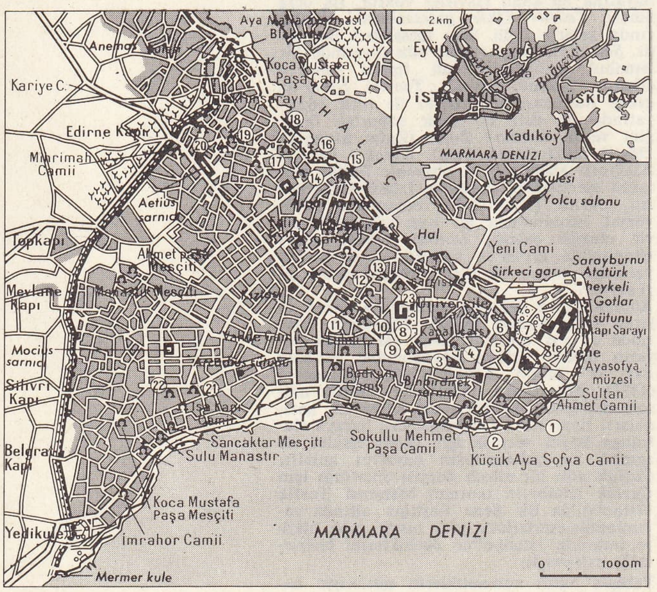

larını etkiler, fakat Marmara kesiminde yaz kuraklarının biraz hafiflemesine sebep olur. Karasal etkiler daha çok Çatalca yöresinde görülmekle birlikte, bazı yıllar şiddetli soğuk baskınları şeklinde bütün il topraklarında kendini belli eder. En soğuk ayın (şubat) ortalama sıcaklık derecesi, uzun süreli meteoroloji istasyonlarında 5°1C (Kandilli), 5°3C (Göztepe) arasında, en sıcak ayınki (ağustos) ise 22°8C (Kandilli), 23°4C (Göztepe) arasında oynar. Gözlem süresi içinde kaydedilen en düşük sıcaklık —13°0C (Kandilli), —16°1C (Göztepe), en yüksek olanı ise 40°6C (Kandilli), 39°4C (Göztepe). Yörede yıllık yağış tutarı Marmara kıyıları yakınında 700 mm'den az (Kartal 671 mm, Göztepe 672 mm, Florya 651 mm, Silivri 541 mm), Boğaz boyunda ve Karadeniz kıyısında, 700 mm üstünde (Kandilli 787 mm, Kumköy-Kilyos 716 mm, Şile 745 mm); yüzey şekilleri elverişli olan kesimlerde de aynı (Yalova 753 mm, Çatalca 753 mm); Belgrad ormanı kesiminde daha da yüksektir (Bahçeköy, 1 057 mm). Kandilli istasyonunda yağışların mevsimlere dağılışı son 50 yıllık ortalamalara göre yüzde ile şöyledir: kış 37,8, ilkbahar 18,6, yaz 13,1, sonbahar 30,5. İstanbul ilinde tabiî bitki örtüsü, Karadeniz etkisi altında bulunan kuzey kesiminde nemcil, geri kalan kesimlerde Akdeniz iklimi kurallarına uyan kurakçıl bir orman karakterinde olmakla beraber, yüzyıllardan beri yapılan tahripler, tarla açma, otlak yapma, odun kesme, yangınla süpürülme gibi sebeplerle büyük ölçüde zarara yolaçmış, hele Birinci Dünya savaşından sonra büsbütün hızlanmıştır; şimdi ortadan kalkmış veya çalılık halini almış olan bu ormanlardan bir kısmının yeniden ağaçlandırılmasına başlanmıştır. Kocaeli ormanlarından ancak küçük kümeler kalmıştır (Alemdağ). Belgrad ormanının korunmasına çalışılmaktadır. Bu ormanlarda özellikle meşeler, kayın, gürgen (kestane ile yabanî yemiş) ağaçları yaygındı. Eskiden daha geniş yer kapladığı sanılan kızılçam ağaçları şimdi Adalar'da tutunabilmekte ve korunmaktadır.

İstanbul ilinin başlıca akarsuları Boğaz ağzının biraz doğusunda denize dökülen Riva deresiyle Haliç'e birleşik ağıza ulaşan Kâğıthane ve Alibey dereleri, Küçükçekmece gölüne dökülen Sazlıdere, Çatalca yakınından geçerek Büyükçekmece gölüne ulaşan Karasu, Terkos gölüne kavuşan Şeytanderesidir. Büyük ve Küçükçekmece gölleri, önleri tıkanmış eski birer koydur ve deniz suyu ile temas halindedir. Terkos gölünün denizle teması kalmadığı için suyu tatlıdır. Bunlardan başka istanbul ili topraklarında şehrin ayrıntılı kesimlerine su sağlamak için meydana getirilmiş irili-ufaklı baraj gölleri vardır: Belgrad ormanındaki Bentler, Anadolu yakasında Elmalı I ve II bentleri gibi. Şimdi Alibey deresinde ve Riva deresinde (Ömerli) birer büyük bent daha yapılmaktadır.

İstanbul şehri ve çevresi 1909'a kadar Osmanlı devletinin merkezî hükûmeti tarafından idare edilmiş, valilik yetkisi bir zamanlar emniyet işlerini yürüten «zaptiye müşiri»ne, daha sonra belediye reisi görevinde bulunan «şehir emini»ne bırakılmıştır. İstanbul belediyesi ilk olarak 1854'te kurulmuş, bir aralık şehir 20 veya 10 «belediye dairesi»ne bölünmüş, belediye reisliği ile valilik birleştirilmiş, son olarak 1957'de belediye ve özel idare ayrılmıştır. İstanbul ili 19 ilçeye bölünür; bu ilçelerden 6'sı bütünüyle İstanbul belediye sınırları içinde yer alır: Eminönü, Fatih, Beyoğlu, Beşiktaş, Zeytinburnu ve Adalar. 8 ilçenin bir kısım toprakları belediye sınırları içinde yer almakla birlikte bir kısım toprakları da bu sınırlar dışına çıkar: Bakırköy, Beykoz, Eyüp, Gaziosmanpaşa, Kadıköy, Sarıyer, Şişli, Üsküdar. Nihayet 5 ilçenin toprakları tümüyle belediye sınırları dışındadır: Çatalca, Kartal, Silivri, Şile ve Yalova. İstanbul ilinin kendi adını taşıyan «merkez ilçesi» yoktur. 1965 Sayımında İstanbul ilinin 2 295 359 olan tüm nüfusunun 1 741 930'u belediye sınırları içinde, 323 998'i bu sınırlar dışında (geniş anlamlı şehire mal edilebilecek şehir ve kasabalarda) yaşıyor, böylece İstanbul şehri nüfusu 2 065 928'e varıyordu. Geri kalan 229 431 nüfus İstanbul şehri dışındaki kentsel merkezlerde ve köylerde yaşıyordu. Bu sayıdan İstanbul şehri dışı kentsel merkezlerin nüfusu (41 200) çıkartılacak olursa il sınırları içinde yaşayan kır nüfusunun (188 231) bütün il nüfusu içinde yüzde 8'i geçmediği, geri kalan yüzde 92 nüfusun kentsel karakter taşıdığı söylenebilir. 1970 Sayımının ilk alınan sonuçlarına göre il nüfusu 2 995 191 idi, bu nüfusun 2 247 630'u İstanbul belediyesi sınırları içinde yaşıyordu. Geniş anlamlı İstanbul'un nüfusu ise tahmine göre 2 700 000'e yaklaşıyordu.

İstanbul ilinin ekonomik yaşayışı, nüfusu şimdi 2,5 milyonu çok aşmış olması dolayısıyle çeşitlilik kazanmıştır. Ekonomik faaliyet, tarım kolunda özellikle sebze, meyve üzüm bağları, süt hayvanları yetiştirilmesi (taze süt, yoğurt ve tereyağı bakımından) ve tavukçuluk alanında yoğunlaşmıştır. Bununla birlikte bahçeciliğe elverişli olmayan ve sulanamayan toprakların geniş yer tutması yüzünden tahıl ekimine çok yer ayrıldığı da görülür. Toprakların faydalanma bakımından bölünüş yüzdeleri şöyledir: ekili alanlar (tarla) 19, dikili alanlar 4, nadas 2, orman toprakları 44, çayır ve otlaklar 21, ürünsüz topraklar 10. Ekili alanların yüzde 90'dan fazlası tahıl üretimine ayrılmıştır; geri kalanını sanayi bitkileri ve kuru sebzelerle hayvan yemi kaplar. Dikili alanlarda baş sırayı meyvelikler, onun arkasından sebze bahçeleri, daha sonra üzüm bağları ve en geride de zeytinlikler kaplar. Orman topraklarının ilk alanında yarıya yakın yer kaplamasına rağmen iyi orman çok az yer tutar ve büyük kısmını baltalıklar ve çalılaşmış alanlar kaplar. Çayır ve otlaklar fazlaca yer tutar görünmekle birlikte bunlar arasında iyi çayırların oranı düşüktür ve çoğunluğu cılız otluklar meydana getirir. Ormanların ve otlakların gerçek durumuna göre, ürün vermeyen toprakların alanı, gösterildiğinden de daha fazla olması gerekir.

Son yıllar için verilen bilgilere göre İstanbul ilinde en çok buğday (50 000 - 75 000 t), ikinci yulaf (27 000 - 30 000 t), arpa (16 000 - 20 000 t), mısır (10 000 t), az olarak da çavdar (1 200 t) ve kaplıca (1 200 t) ekilmektedir. Pirinç ekimine de yer verilir. (Çatalca ve Beykoz ilçelerinde son üç yılın ürünü: 525, 2 008 ve 1 052 t). Kuru sebzeler arasında soğan başta gelir (2 000 hektardan fazla; yaklş. ol. 40 000 t), patates daha az yer tutar (yaklş. ol. 3 000 t), baklagillerden en çok bakla (1 000 t.dan çok) ve daha az olarak fasulye ve bezelye ekilir. Sanayi bitkileri arasında şeker pancarı (Alpullu fabrikası için) Çatalca ve Silivri ilçelerinde ekilir (yaklş. ol. 10 000 t), ayçiçeği de hemen aynı durumdadır (5 700 - 5 900 t). Tütün ekimine yalnız Yalova ilçesinde biraz yer verilir (yaklş. ol. 300 t). Keten üretimi gerilemiştir (500 - 600 t tohum).

İstanbul ilinin bahçelerinde yetiştirilen meyveler arasında elma, armut, kiraz, vişne, kayısı, erik, dut ve incir sayılabilir; çilek bahçeleri de oldukça geniştir. Çatalca ve Silivri ilçelerinde kavun karpuz ekilir. Üzüm bağları en çok Silivri, Kartal, Çatalca, Yalova ve Bakırköy ilçelerinde yer alır ve taze tüketilen türler yetiştirilir. Meyve veren ve yağı çıkartılan zeytin ağaçları, Yalova ve Kartal ilçelerinde bulunur. Sebzecilik alanında Yalova, Kartal, Çatalca ve Silivri ilçeleri başta gelir. Bu ilçelerdeki bahçelerden, şehir ihtiyacının bir kısmı sağlanır.

İstanbul ilinde koyun (244 000), keçi (53 000), sığır (75 000), manda (19 000) beslenir; azalmakta olan at sayısı (16 000), eşeklerinkinden (4 500) fazladır. Arıcılık yapılır (115 t bal) ve tavuk çiftliklerinde tavuk ve yumurta yetiştirilir (500 000 tavuk, 40 milyon yumurta).

İlin maden kaynakları önemli değildir. Bazı yerlerde linyit yatakları bulunur (Ağaçlı, Çiftehan v.b.), taş ve kireç ocakları işletilir.

İstanbul ili Türkiye'nin başlıca sanayi bölgesidir. Türkiye'de ilk sanayi tesisleri İstanbul'da, özellikle şehir içinde kuruldu, Cumhuriyet devrinde şehir dışındaki boş ve elverişli yerlere yerleşti, Marmara kıyısı boyunca uzanan bir şeritte (Kocaeli [İzmit] yönünde) yeni tesisler yapıldı. Önceleri devletin çabasıyle kurulan birkaç fabrikaya (Bakırköy pamuklu dokuma, Beykoz deri-kundura, Defterdar yünlü dokuma, Cibali tekel tütün fabrikaları gibi), sonraları özel sektörün çabasıyle çok çeşitli tesisler katılmıştır. 1966'da İstanbul Sanayi odasına kayıtlı 2 481 işyerinde çalışanların sayısı 120 000'i buluyordu. 1965 İstatistik enstitüsü kayıtlarına göre de İstanbul'da imalât sanayiinin çeşitli kollarında 203 443 işçi (184 078 erkek, 19 356 kadın) çalışmaktaydı. İşçilerin en büyük kısmı dokuma fabrika ve atelyelerinde çalışırlar: başta pamuklu dokuma, arkadan örmecilik, yünlü dokuma ve sentetik lif dokumacılığı gelir. Buna son yıllarda çok gelişmiş olan konfeksiyon sanayii de katılabilir. Besin sanayii, içki yapımı (bira, rakı v.b.), madenî eşya, makine, kimya, plastik, taşcam, kauçuk, maden eritmesi, montaj işleri, elektrik malzemesi, matbaacılık da çok gelişmiştir. Tekel'in yeni tütün fabrikaları Maltepe'de (Cevizli) kurulmuştur. Haliç ve İstinye'deki gemi yapım ve onarım tesislerine Pendik'te bir yenisi eklenecektir. Ticaret alanında İstanbul, Türkiye'nin başta gelen merkezidir. Büyük gelişme son yıllara rastlamış, iç ticaret hızlanarak özellikle tüketim ve konut yatırım malları dallarında büyük artış kaydedilmiş, buna paralel olarak özel kuruluşların sayısı artmıştır. İstanbul Ticaret odasına kayıtlı firma sayısı 1966'da 37 586'yı geçiyor ve 80 gruba ayrılmış olan firmaların başında inşaat (2 995), dokuma (2 197), madenî eşya (1 750) grupları geliyordu. Besin maddeleri ticaretiyle uğraşanlar da çeşitli gruplara ayrılmıştır. Dış ticaret alanında, ithalât bakımından İstanbul başta gelir. Her ne kadar Türkiye'nin başka şehirlerinde de ithalâtçı firmalar kurulmuş olmakla birlikte, İstanbul 1964'te ithalâtın yüzde 59'unu kendine çekiyordu. Gerçekte bu ithalât yalnız İstanbul (Salıpazarı - Sirkeci) limanından değil, petrol için Kartal, Sarayburnu, Çubuklu, diğer maddeler için Haydarpaşa, hattâ Derince (İzmit) limanlarından da yapılmaktadır. İhracata gelince, 1964'te Türkiye faaliyetinin yüzde 13,5'u kadar yer tutuyordu. İstanbul geniş bir hinterlandın (Karadeniz kıyısı dahil) ürünlerinin dış ülkelere gönderilmesine aracılık etmektedir.

İstanbul ili, iç ve dış ulaşım bakımından özel bir önem taşır. Anayollar İstanbul'u Edirne üzerinden Avrupa'ya, İzmit üzerinden Ankara'ya v.d. şehirlere bağlar. İl sınırları içinde devlet ve il yollarının uzun-

Yaş meyve ve sebze hali

Haliç'te balıkçılar

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

luğu 885 km'dir. Yine il sınırları içinde 120 km demiryolu bulunur. Denizyolu işlektir: 1965'te İstanbul boğazından 50 170 000 tonilatoluk 13 946 gemi geçti, bunların 2 073'ü İstanbul ile iş yaptı. Havayolları Türkiye'de önce İstanbul'u Avrupa ülkelerine bağlama teşebbüsleriyle başladı, sonra faal bir iç havayolları şebekesi kuruldu.

— ÇEŞ. DEY. *İstanbul çocuğu*, çıtkırıldım kimse. ‖ *İstanbul efendisi*, çok kibar ve nazik kimse. ‖ *İstanbul havası, mart havası*, İstanbul'da havanın her zaman bozulabileceğini anlatır. ‖ *İstanbul kaldırımı çiğnemiş*, çok görmüş geçirmiş (kimse). ‖ *İstanbul'dan başka İstanbul yok* (veya *bundan başka İstanbul yok*), «ne öğrenebilirsen, ne görebilirsen burada öğrenebilir ve görebilirsin, başka yerde öğrenip göremezsin» anlamında, görgüsüz kimselere karşı kullanılır. ‖ *İstanbul'un taşı toprağı altın*, İstanbul'da geçim sağlama imkânlarının bolluğunu belirtir. ‖ *Öl İstanbul'da, kal İstanbul'da*, İstanbul'un güzelliğini ve burada yaşamanın hiç bir şeye değişilemeyeceğini anlatmak için kullanılır.

— G. santl. *Eseri İstanbul*, İstanbul'da XVIII. yy.da yapılan testi, bardak, kâse, fincan gibi porselen eşya. (Bunlar Balat yakınlarındaki Ayvansaray'da bulunan bir imalâthanede yapılırdı. Genellikle beyaz zemin üzerine kırmızı ve yeşil çiçeklerle süslenirdi).

İstanbul fetih törenlerinde mehter takımı Topkapı surlarında

— Kıyf. *Esk. İstanbul kemhası*, eskiden İstanbul'da yapılan, bir ipekli kumaş türü. (Kemha, havsız kadife kumaş demektir. Avrupa'dan getirilenlerine ise *kemha firengî* denirdi.)

— Tekst. Özellikle manto ve palto yapımında kullanılan bir çeşit kalın yün kumaş.

— Teşk. tar. *İstanbul ağası*, İstanbul'daki acemi (oğlanları) ocağının yönetimiyle görevli kimse. (İstanbul ağaları, çoğunlukla bütün ömürleri boyunca bu görevi yaparlardı. Ağalıktan ayrılmaları gerekirse, kendilerine Yayabaşı zeameti verilirdi.) ‖ *İstanbul efendisi*, Osmanlı imparatorluğunda Bilâdı Selâse (Çatalca, Eyüp, Üsküdar) kadılarından ayrı olduğu bilinen İstanbul kadıları (1591 yılından sonra kullanılmağa başlayan bu deyim daha sonraları bırakıldı). ‖ *İstanbul kadısı*, Osmanlı devleti zamanında İstanbul'un şerî ve beledî işleriyle görevli kimse. (Bk. ANSİKL.) ‖ *İstanbul kadısı naibi*, Osmanlı imparatorluğunda, İstanbul kadısı tarafından küçük davalara bakmak ve esnafı kontrol etmekle görevlendirilen kimse. (Tanzimat döneminden sonra kaza ve sancak kadılarına da *naib* denmiştir. 1908 Devriminden sonra bu naiblik kurumu kaldırıldı.) ‖ *İstanbul kaymakamı* (*kaimmakamı*), İstanbul'dan serdarlık veya başka bir görevle ayrılan sadrazama vekâlet eden vezire verilen ad. Sadaret kaymakamı da denirdi. (Bk. ANSİKL.) ‖ *İstanbul kulluğu*, Osmanlılar zamanında İstanbul'un zabıta işlerine bakmakla görevli olan daireye verilen ad. (Bk. ANSİKL.) ‖ *İstanbul mazulü* (veya *İstanbul'dan mazul*), Osmanlılar zamanında İstanbul kadılığından ayrıldıktan sonra hiç bir işe giremeyerek açıkta kalanlar için kullanılan bir deyim. (Diğer kadılar gibi İstanbul kadıları da belirli bir süre için [bir yıl] tayin olunurlar ve bu süre sona erince görevleri sona ererdi.) ‖ *İstanbul mukataacısı*, Osmanlı devleti zamanında, İstanbul'da *mukataa** adı verilen geliri toplayan görevli. (İstanbul mukataacısı ayrıca, ipek kumaşlardan alınan «mizan resmi»ni, altın ve gümüşten alınan «damga resmi»ni toplardı. İstanbul ve Edirne şehirlerinin ihtiyacı olan para, Osmanlı devleti sınırlarındaki bazı illerden bu görevli tarafından toplanırdı.) ‖ *İstanbul payesi*, Osmanlı imparatorluğunda bir ilmiye rütbesi. (Askerlerde feriklere, devlet memurlarından Rumeli beylerbeyliğine eş değerde bir paye idi. Haremeyn'den İstanbul payesine, İstanbul payesinden, Anadolu kazaskerliğine yükselinirdi. Bu payeyi alanlara *faziletlû* denilerek mertebesinin yüksekliği belirtilirdi. 1915 Yılında yayımlanan bir «ilmiye salnamesi»nde İstanbul payeli otuz beş kişinin adı yazılıydı.)

— ANSİKL. Teşk. tar. *İstanbul kadısı*. İstanbul'un alınışından sonra Fatih Sultan Mehmed tarafından kurulan İstanbul kadılığının ilk kadısı, Nasrettin Hoca'nın torunlarından olduğu ileri sürülen Hızır Bey Çelebi'dir. Başkent İstanbul, dört daireye bölünmüş, bu dairelerin her biri birer kadının yönetimine verilmişti. Surlar içinde bulunan bölge (*Mefs-i İstanbul*) İstanbul kadısının, surlar dışında kalan Üsküdar, Galata ve Eyüp dolayları da (*Bilâdı Selâse*) ayrı ayrı kadıların yönetiminde idi. 1591'den sonra İstanbul kadılarına *İstanbul efendisi* denilirken, daha sonraları *kadı* denilmeğe başlandı. İstanbul kadısı ötekilerden üstün durumdaydı. Esnafla ilgili işlere İstanbul kadısı bakardı. Kadılar doğrudan doğruya sadrazama bağlıydılar. Kadılar için ayrı bir daire yoktu. Kadı olan kimsenin evi mahkeme haline gelirdi. Bu durum 1836 yılına kadar sürdü. Bu tarihte İstanbul kadıları, Rumeli ve Anadolu kazaskerleriyle birlikte Bab-ı Meşihat'a taşındı.

Her türlü esnaf işlerine ve narh koyma işine kadı bakardı. Kadı, esnaf işlerini kontrola çıktığı zaman önden havaslar (kendi adamları) gider, her türlü görevi bunlar yaparlardı. Kadılar denetimi de yaparlardı. İstanbul kadılığının geliri çok olduğundan bu göreve getirilenler bir yıl süreyle kadılık ederler, süre sonunda işten ayrılırlardı. 1908 Devriminden sonra bütün kadılıklar arasında rütbe ayrılıkları kaldırıldı. Şeyhülislâm ile bağlantısı kesilince kadılıklar adliyeye taşındı. Mahkemelerin kurulmasıyle de kadılık unvanı kaldırılarak hâkimlikler kuruldu.

● *İstanbul kaymakamı* (*kaimmakamı*), başkentin korunması ve yönetimi ile görevli idi. O da, divan toplayarak dava dinler, padişah adına hükümler verirdi. Kendisine tuğralanmış boş, beyaz kâğıtlar verilir, gerekince bunları doldurup ferman olarak kullanırdı.

● *İstanbul kulluğu*. Kulluk, bulunduğu yerin zabıta işlerine bakmakla görevli olan karakol, zabıta âmirliği idi. Bu kuruluşu yöneten memura *kullukçu* adı verilirdi. Bu dairenin memurlarını, Yeniçeri ocağı subaylarından olan kul kethüdası tayin ederdi. Kulluklar, İstanbul ve taşra kullukları adıyle iki kısıma ayrılırdı. İstanbul kullukları üç ay, taşra kullukları ise dokuz ay süreyle bu göreve tayin edilirlerdi. Kullukçuluk görevi yeniçeri ocağında tecrübe sahibi olmuş ihtiyarlara verilirdi. İstanbul'da her semtte kulluk vardı ve bu semtte oturanlar, kendilerini korumakla görevli olan kullukçuya belirli bir miktar para verirlerdi. (→ Bibliyo.) [M]

İstanbul, İstanbul'da yayımlanmış resimli türkçe kültür dergisi (aralık 1943-aralık 1948, 75+12+12 sayı). İki seri halinde çıkan derginin ilk serisinde imtiyaz sahibi Hâmit Ongunsu, sorumlu genel yazı işleri müdürü Neşet Halil Atay idi. Son seride bu iki görevli yer değiştirdi. Dergi ilk seride 15 günlük, son seride aylık olarak yayımlandı. Ocak 1947 tarihinden sonra ebadı küçültüldü, her yıl 1 numaradan başladı. İstanbul halkevlerinin ortak sanat ve edebiyat dergisi niteliğindeydi. Başyazarlığını Falih Rıfkı Atay yapıyordu. İkinci seride Atatürkçülük, lâiklik, anayasa, ekonomi sistemi gibi bazı meseleleri inceleyen özel sayılar çıkardı. (M)

İstanbul, İstanbul'da yayımlanmış aylık türkçe sanat ve edebiyat dergisi (kasım 1953-şubat 1957, 39 sayı). Sahibi ve yazı işleri müdürü A. Turgut Atasoy idi. Küçük boy, 52 sayfa, resimliydi. 14. Sayıdan sonra, her yıl 1 numaradan başladı. Tam koleksiyonu, derleme nüshası olan kitaplıklarda vardır. (M)

İstanbul Acemi ocağı. Bk. ACEMİ OCAĞI.

İstanbul Akıl Hastalıkları hastahanesi. Bk. BAKIRKÖY SİNİR VE RUH HASTALIKLARI HASTAHANESİ.

İstanbul Alman lisesi, Alman ve İsviçre'li temsilcilerden meydana gelen «Alman Mektebi İdare cemiyeti» tarafından kuruldu (1868). Önceleri yabancı uyruklu öğrenciler için öğretim yapmakta idi. 1879 Yılında hazırlık kursları açılarak Almanca bilmeyen öğrencilerin de okula alınması sağlandı. Sonraları öğrenci sayısı 600'e yükseldi (1893). Okul Birinci Dünya savaşı sonunda kapandı (1918) ve işgal kuvvetleri tarafından kullanıldı. 1924 Yılında Polonya sokağında kiralık bir binada öğretime açıldı. Bir yıl sonra yeniden eski binaya taşındı. İkinci Dünya savaşı sırasında Türkiye ile Almanya arasında siyasî münasebetlerin kesilmesi üzerine yeniden kapandı (1944). 1945 Yılında Millî Eğitim bakanlığının emriyle İstanbul Millî Eğitim müdürlüğü, okulu geçici olarak devraldı ve bu binada Atatürk Kız lisesi öğretim yaptı. Son olarak 1953 yılında yeniden açıldı. Okulda fen ve edebiyat şeklinde kol ayırımı yapılmaktadır. Türkçe ve Türkçe kültür derslerinden başka diğer dersler Almanca olarak okutulur. Okul imtihanla öğrenci alır, bir yıl hazırlık sınıfında Almanca dil öğretimi yaparak öğrenciyi orta birinci sınıfa hazırlar. Hazırlık sınıfından sonra orta kısım 3 yıl, lise 4 yıl olmak üzere öğretim 7 yıl sürer.

İstanbul Alman lisesinde kız ve erkek öğrencilerle birarada öğretim yapılmaktadır. Okul her yıl ortalama 60-70 arasında mezun verir. 1970 Yılında okulda 815'i Türk, 110'u Alman olmak üzere 925 öğrenci bulunmakta idi. (M)

İstanbul Arkeoloji müzeleri, İstanbul'da arkeolojik eserlerin sergilendiği müze topluluğu. Akreoloji müzelerinin kuruluşu Damat Fethi Paşa zamanında başlar (1846). Çeşitli yerlerden getirilen eserler, o sıralarda silâh deposu olarak kullanılan Aya İrini kilisesinde toplanıyordu. 1869-1871 Yılları arasında maarif nazırı Saffet Paşanın eski eserlerin toplanarak İstanbul'a gönderilmesi için valiliklere gönderdiği emir, bu küçük koleksiyonun büyümesinde büyük ölçüde yararlı oldu. Bu eserler, Fatih Sultan Mehmed tarafından yaptırılan Çinili köşk'e getirilerek ziyarete açıldı (1874). Daha sonra müzenin müdürlüğüne Osman Hamdi Bey tayin edildi (1881). Hamdi Bey hazırladığı bir tüzükle eski eserlerin yurt dışına çıkarılmasını yasakladı. 1887 Yılında, Sayda nekropolünde (krallar mezarlığı) yaptığı kazıda, İskender'e izafe edilen lahit ile Ağlayan Kadınlar, Lykia ve Satrap lahitlerini bularak İstanbul'a getirdi. Arkeoloji bakımından çok önemli olan Sayda lahitleri diğer eserlerle birlikte Çinili köşk'ün karşısında yapılan yeni müze binasında ziyarete açıldı (1891). 1917 Yılında müze binasının yanında bulunan Güzel Sanatlar okulunun Cağaloğlu'na taşınması üzerine, bu bina da Eski Şark Eserleri müzesi olarak kullanılmağa başlandı. Bugün İstanbul Arkeoloji Müzeleri müdürlüğüne bağlı 3 müze vardır:

1. Eski Şark Eserleri müzesi: 1917'den beri Eski Şark Eserleri müzesi olarak kullanılan bu bina 1963'te modern müzecilik esaslarına göre onarılmağa başlandı. Halen inşaat bitmiş, fakat teşhir çalışmaları devam etmektedir. Bu müzenin bir özelliği, Birinci Dünya savaşından önce müzeye gelmiş eserleri içinde toplamasıdır. Bu eserler genel olarak 4 grupta toplanır:

Foto. Yeni Sabah arşivi (*MEYDAN*)

a) Mezopotamya grubundaki Sümer, Akad, Asur ve Babil medeniyetlerinin buluntuları, Mezopotamya'nın kültür gelişimini tarihî sıraya göre vermekte ve özellikle mühürler önemli bir grup teşkil etmektedir.

b) Mısır grubu çeşitli devirlere ait taş eserler, ahşap lahitler, bronz heykelcikler ve fayans mezar eşyalardan meydana gelmektedir.

c) Anadolu grubunda hitit eserleri. İmparatorluk devrine ait örnekler çok az, buna karşılık Geç Hitit devletleri zamanından kalma kültür belgeleri fazladır. Zincirli şehir kapısı, kapı aslanları, Barrakab kabartmaları, Maraş aslanı ve Hadad heykeli en önemli eserlerdendir.

ç)Arap eserleri. İslâmiyetten önceki çeşitli devirlere ait tesadüfen ele geçen buluntulardır. Bunlar arasında mezar taşı olarak kullanılan taş heykeller ilgi çekicidir.

Müzenin kil levhalar üzerine yazılmış çivi yazılı belgeler arşivi bölümü, yetmiş bini aşan mevcuduyle dünyanın en zengin koleksiyonları arasındadır.

2. Klasik Eserler müzesi: geçen yüzyılın ikinci yarısından itibaren toplanmış eserlerle çok zengin koleksiyonları içine alır. Bir imparatorluk müzesi olması sebebiyle burada Türkiye içindeki medeniyet belgelerinin yanında Osmanlı devletine bağlı çeşitli yerlerden gelen eserler de vardır. Çeşitli medeniyetlere ait olan bu kültür belgeleri, genellikle M.Ö. I. binyılın başından bizans devri sonuna kadar devam eder.

Binanın alt kat salonlarında Yunan, Roma ve Bizans devirlerine ait mimarî parçalar ile büyük heykeltıraşlık eserleri, lahitler, mezar ve adak stelleri, kısmen kronolojik sıraya, kısmen de geldikleri yerlere göre düzenlenmiştir.

Mimarî buluntulardan Arkaik devir için Assos Athena tapınağına ait saçak parçaları ile Aitol başlıkları; Helenistik devire ait Mederes Magnesiası'ndaki Artemis tapınağı frizi ile Hekate (Lagina'da) tapınağı frizi önemli eserlerdendir. Afrodisias'tan gelme malzeme roma mimarîsinin; son yıllarda İstanbul'un Saraçhanebaşı'ndaki kilise kazısı malzemesi ise Bizans devri mimarîsinin önemli örnekleridir. Heykeltıraşlık eserlerinden, Sayda lahitleri, son yıllarda sayıları fazlalaşan yunan-pers devri eserleri ve özellikle Helenestik devir eserleri dikkati çeker.

Müzenin üst kat salonları, küçük buluntulara ayrılmıştır. Bunlar cinslerine ve geldikleri yerlere göre teşhir edilmekte, küçük taş eserler, bronz, cam, pişmiş toprak heykelcikler ve çanak - çömlek olmak üzere ayrı ayrı salonlarda yer almaktadır. Çanakçömlekler arasında Anadolu'nun tarihöncesi kültürlerine ait Hacılar, Fikirtepe, Yortan, Truva ve değişik buluntu yerlerinden gelen frig kapları dikkati çeker.

Kıbrıs heykeltıraşlığının çeşitli devir ve boyutlarındaki örnekleri ayrı bir salonda teşhir edilmektedir. Klasik devir seramik örnekleri üslûp gelişiminin izlenmesini sağlayacak kadar çoktur. Bunlar arasında, batı anadolu arkaik seramiğinin güzel örneklerini veren Çandarlı kazı malzemesi vardır.

Pişmiş toprak heykelciklerden en önemli toplu buluntular, Lindos, İstanköy, Samsun, Priene menşeli olanlardır ve bu eserlerde üslûp gelişimi rahatlıkla izlenir.

Klasik eserler bölümüne bağlı süs eşyaları koleksiyonundaki en önemli örnekler arasında Truva II (M. Ö. III. bin), Efes Artemis tapınağı temelinden çıkan adak eşyaları ve bu arada fildişi heykelcikle hayvan figürleri yer alır.

Bu bölümlerin dışında, sayısı 450 000'i bulan sikke kabinesinde islâm devletlerine ait olanlar ve olmayanlar diye iki grup vardır. Bk. İSTANBUL ARKEOLOJİ MÜZELERİ MÜDÜRLÜĞÜ SİKKE KABİNESİ.

3. Mozaik müzesi: Eski Arasta binasındadır. Burada bizans mozaiklerinden çeşitli örnekler sergilenmiştir.

İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğü Sikke kabinesi, İstanbul Arkeoloji müzelerinin bir bölümü. Sikke kabinesi, 1879'danberi eski paraları incelemeye başladı. 1880'de Maarif nezaretinde bir kasada saklı bulunan sikkelerin incelenmesi için Meclisi Maarif üyelerinden bir komisyon kuruldu. Meskûkâtın müzeye gelmesi sağlandı. 1881'de Maarif nazırı Mustafa Paşanın emriyle sikkeler müzeye nakledildi. 1891'de Makridi Paşa 1214 parçadan meydana gelen bizans sikke koleksiyonunu müzeye sattı. Öteden beri birçok vilâyetten gelmiş veya satın alınmış olan sikkeler incelendi. Bu çalışmalar sonunda 1893'te *Meskûkât-ı Kadime-i İslâmiye* (Eski İslâm Sikkeleri) kataloğunun birinci kısmı olan *Meskûkâtı Türkmaniye* (Türk Sikkeleri) basıldı. Bunu, 940 sikkeyi içine alan, sasanî ve bizans tarzındaki islâmî sikkeler ile emevî ve abbasî sikkeleri kataloğu (1894) ve 451 sikkeye yer veren *Cengiziye ve İlhaniye Kataloğu* (1900) izledi. Daha sonra Türkistan hakanları, Gazneliler, Selçuklular ve Anadolu beyliklerine ait 1 097 sikkeyi içine alan bir katalog yayımlandı. 1915'te Orhan Gazi'den Murad III devrinin sonuna kadar olan zamana ait sikkeler sınıflandırıldı; *Meskûkâtı Osmaniye* (Osmanlı Sikkeleri) kataloğunun birinci cildi yayımlandı. Daha sonra alman para uzmanı K. Regling sikkeler üzerinde çalıştı. Sikke kabinesinin islâm sikkeleri bölümünde islâm devletlerine ait sikkeler, defineler, madalyalar, nişanlar, mühürler ve sikke kalıpları bulunmaktadır. (M)

İstanbul Askerî müzesi, Harbiye'de askerî eşyaların sergilendiği müze. Eski Harbiye'nin jimnastik salonlarında değişiklikler yapılarak burası müze olarak ziyarete açıldı (1959). Müzedeki 57 520 eserden 5 509'u kronolojik sıraya göre teşhir edilmektedir.

İlk bölümde XII. yy. eserleri sergilenmektedir. XIII. yy.a ait eserlerin en önemlisi ilhanlı miğferidir.

XIV. yy. eserleri arasında, Orhan Gazinin miğferi, Yakup Çelebinin kalkanı, Gazi Evrenos Beyin zırhı, selçuklu Kur'an'ı vardır. Yine bu bölümde, XIII. yy.a ait kıyafetleriyle mehter takımı mankenleri yeralır.

XV. yy. eserlerinin bulunduğu bölümde, Bizanslılar'ın fetih sırasında Haliç'e çektikleri zincir ve Fatih Sultan Mehmed'in bir tablosu, mısır, çerkez, kölemen hükümdarlarının eşyaları sergilenmektedir.

XVI. yy. bölümünde Yavuz ve Kanunî devirlerine ait silâhlar, tuğlar, at alın zırhları, çift çengelli mısır süngüsü, alemler, kılıçlar ve hükümdarların yaptığı eserler yer almaktadır.

XVII. yy. salonunda IV. Mehmed'in kılıcı, kuluçka topun ahşap modeli, bazı sancak alemleri, oklar, Kur'an'lar, kalkanlar, tüfek ve kamçılar vardır. Bölümün duvarlarında, Belgrad Meydan savaşı, İkinci Viyana kuşatması ile ilgili yağlıboya tablolar yer alır.

XVIII. ve XIX. yy. eserlerinin bulunduğu salonda, çeşitli türk bayrakları, Selim III'ün resmi ve savaş resimleri, yeniçeri kıyafetleri, çeşitli tüfekler görülür.

XIX. yy.ın ikinci yarısına ait eserler arasında tabancalar, sancaklar ve o devrin kıyafetlerini giymiş mankenler vardır. XIX. yy.a ait eserlerin bulunduğu bölümün duvarlarında 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşından, Aziziye, Kars ve Plevne savaşlarından sahneler vardır. Bu bölümde, en önemlisi Abdülhamid II'ye ait olan çeşitli çadırlar sergilenmektedir. Avusturya ve Almanya imparatorlarının hediyeleriyle bu dönemdeki savaşlarda kullanılan sancaklar da buradadır.

Kurtuluş savaşı ve Cumhuriyet devrine ait bölümde haritalar, Atatürk'ün resimleri ile yunan ordusu başkumandanı Trikupis'in kılıç, nişan ve apoletleri vardır. Kore savaşına ait bölümde ise esir alınan bir Kuzey Kore birliğinin ağır makineli tüfeği sergilenmektedir. (M)

İstanbul Atatürk İnkılâp müzesi. Şişli'de Atatürk'e ait çeşitli eşyaların sergilendiği müze. Atatürk'ün 16 Mayıs 1919'a kadar oturduğu ve arkadaşlarıyle çeşitli toplantılar yaptığı ev, İstanbul belediyesi tarafından satın alınarak onarıldı (1942); İnkılâp müzesi olarak ziyarete açıldı (1943). Ön odada Atatürk'ün büstü ve nüfus cüzdanı, arka odada Kurtuluş savaşıyle ilgili resim ve krokilerle Atatürk'ün mareşal üniforması ve çalışma masası vardır. İkinci katta elbise ve şahsî eşyaları, fotoğraf ve belgeler sergilenir. Üst katta devrimlerle ilgili resimler, Atatürk hakkında kitaplar, ölümüne ait fotoğraf ve gazeteler vardır. Müze, İstanbul belediyesi tarafından yönetilmektedir. (M)

İstanbul bankası, özel teşebbüs tarafından kurulan banka (1953). 1969 Yılı bilançosuna göre bankanın sermayesi 20 milyon; ihtiyat ve karşılıklar 7 milyon; mevduat 177 milyon, aktif 257 milyon; iştirakleri 5,3 milyon liradır. 43 Şubesi olan İstanbul bankasının personel mevcudu 671'dir. (M)

İstanbul Belediye konservatuvarı, İstanbul belediyesine bağlı müzik öğretimi ve uygulaması kuruluşu. Kurulmasıyle ilgili ilk teşebbüsler 1913-1914'te şehremini Cemil Paşa tarafından yapıldı. Tiyatro ve müzik sanatlarını öğretip uygulatacak olan bu kuruluşa *Dârülbedayi** adını Namık Kemal'in oğlu Ali Ekrem Bey (Bolayır) verdi. Müzik bölümünün müdürlüğüne Ali Rıfat Bey getirildi. Ancak Birinci Dünya savaşı yüzünden bu bölüm faaliyet göstermeden 1916'da kaldırıldı. 1917'de kurulan *Dârülelhan** İstanbul'un, içinde müzikle ilgili çeşitli müzik kolları barındıran ilk resmî musiki sanat kurumudur. 1923'te, bir sanat ve bilim kurulu olarak çalışmakta olan Musiki encümeni, yerini batı tipi bir konservatuvar niteliği kazanacak olan ikinci Dârülelhan'a bıraktı. 1926'da türk musikisi öğretimine son verildi. 1927'de hemen hemen bütün müzik kollarını kapsayan bir yönetmeliğin uygulanmasına geçildi. 1931'de, konservatuvar, İstanbul belediyesine bağlı katma bütçeli bir kurum haline getirildi, yabancı uzman Prof. Joseph Marx'ın fikirlerinden yararlanılarak Beşiktaş'ta yatılı (1962'de yandı) ve Beyoğlu'nda yatısız olarak yeni yönetmeliklerle öğrenci yetiştirilmesine başlandı. 1944'te türk müziği öğretimi tekrar kondu; Şehir orkestrası ve Şehir korosu faaliyete geçti. 1951'de geliştirilen yönetmelik 1955'te yürürlükte bulunan bugünkü şeklini aldı. 1961'de Şehir orkestrasına ve türk sanat müziği topluluğuna bir de folklar topluluğu katılmıştır. (M)

İstanbul Belediye kütüphanesi, İstanbul belediyesince yönetilen kütüphane 1929'da kuruldu. 1931 Yılında Beyazıt medresesi binasının bir bölümüne İnkılâp müzesi, bir bölümüne de kitaplık yerleşti. 1945 Yılında müze buradan kaldırılınca binanın bütünü kütüphaneye kaldı. Kendi koleksiyonlarından başka, 21 bağış kitaplığını da kapsar. Bunlardan beş büyük özel bağış kitaplık Muallim M. Cevdet, Ziya Emiroğlu, Yahya Recai Yok, Talât Bayrakçı, Osman Ergin'e aittir. Türbe'deki 15 000 ciltlik Ord. Prof. Dr. Fahreddin Kerim Gökay kitaplığı da bu kütüphaneye bağlıdır. Mevcut eserlerin cilt sayısı 1970'te şöyledir: 126 429 eserden 113 529''u basma, 6 417'si yazma, 13 000'i süreli yayındır. Satın alma ve bağış yolları ile mevcudunu çoğaltır. Basma alfabetik cilt kataloğunun 3 cildi yayımlandı (1953-1954). Yazar adlarına ve kitap başlıklarına göre hazırlanmış fiş kataloğu vardır. Tertibi, geliş sırasına göredir.

İstanbul Belediye (Şehir) müzesi, Saraçhanebaşı'nda İstanbul belediyesi tarafından eski Gazanferağa medresesinde kurulan müze (1946). Müzenin odalarından birinde Bellini'nin yaptığı Fatih'in portresinin röprodüksiyonu, diğer bir odada Beykoz ve İstanbul'un porselen ve kristal işleri, bunların yanında eski medreseye ait sıralar, kâğıtlar, hokkalar, kalemler, demir, bronz, bakır eşyalar ve kaplar vardır. Bir başka odada, figürleriyle birlikte Karagöz sahnesi, bir çarşı ve pazar ile eski İstanbul'un sokaklarını canlandırılacak şekilde çeşitli esnaf ve şahısları gösteren kuklalar vardır Müzenin koridorunda, 1927 yılında İstanbul'a gelen ilk piyano ve çeşitli resimler bulunmaktadır. (M)

İstanbul Belediyesi Şehir tiyatrosu. Bk. ŞEHİR TİYATROLARI.

İSTANBUL boğazı, esk. **Posporos***, Karadeniz'i Marmara denizine bağlayan boğaz; Asya ve Avrupa toprakları arasında; İstanbul boğazının iki kıyısına birden *Boğaziçi** adı verilir. Boğaz kuzey ve güney kesimlerinde, kuzeydoğu-güneybatı doğrultusundadır; bu iki kesim ortada birbirine oldukça sert dirseklerle birleşen kuzeybatı-güneydoğu ve kuzey-güney doğrultulu iki parça ile birleşir. Kuzeyde Anadolu ve Ru-

meli fenerleri ile güneyde Sarayburnu-Kızkulesi arasında uzunluğu, boğazın tam ortasından geçen bir çizgi boyunda 29,9 km ise de kıyılardaki girinti ve çıkıntılar ölçülecek olursa, Anadolu kıyısı (Kızkulesi'nden Anadolu fenerine) 35 km, Rumeli kıyısı (Sarayburnu'ndan Rumeli fenerine; Haliç kıyılarıyle birlikte) 55 km'dir. Boğazın genişliği yer yer değişir; kuzeyde Fener'ler arasında 3 600 m olan açıklık, Yenimahalle-Sütlüce arasında 1 km'nin altına iner. Büyükdere-Paşabahçe arasında doğrultu değiştiren kesimde yeniden genişleyerek 2 km'yi aşar; fakat aşağı yukarı kuzey-güney doğrultusunu aldığı orta kesimde yeniden darlaşarak Emirgân-Kanlıca arasında 790 m'ye, en dar yeri olan Anadolu ve Rumeli hisarları arasında 698 m'ye, Kandilli burnu ve Bebek arasında 720 m'ye iner; bundan sonra, güney kesiminde yeniden genişler; Beylerbeyi-Ortaköy arasında 1 km'ye, Şemsipaşa-Salıpazarı arasında 1 700 m'ye yaklaşır ve sonunda güneye dönerek Marmara'ya açılır. Boğaz kıyılarının dikkat çeken bir özelliği, karşılıklı kıyıların gidişinde birbirine uyan paralelliktir: Üsküdar çıkıntısı Dolmabahçe girintisini, Ortaköy çıkıntısı Çengelköy girintisini, Kandilli burnu Bebek koyunu, Yeniköy çıkıntısı Paşabahçe koyunu, Serviburnu çıkıntısı Büyükdere koyunu karşılar. Boğazın başka bir özelliği, kıyılarının dik yamaçlı olmasıdır; bu yamaçlar yalnız boğaza kavuşan vâdi ağızlarında kesintiye uğrar. Sözü geçen yamaçların üstünde, boğazın her iki tarafında, kuzeyden güneye eğimli dalgalı düzlükler uzanır. Boğazın Karadeniz ağzı yakınında İkinci zamanın sonunda oluşmuş volkanik kayaçlar (yeşilimsi veya kızıl koyu renkli andezit lav ve tüfleri), geri kalan kesimlerde de Birinci zamanın Silür-Devon devirlerine ait çeşitli kayaçlar (killi şistler, mavi kireçtaşları, kumtaşı v.b.) yer alır. Sözü geçen yüksek düzlükler üstünde, Anadolu yakasında, zemini sert kumtaşından oluşmuş bazı tepeler görülür (Çamlıca'lar). Boğazın denizaltı topoğrafyasında dikkat çeken özellik, bazen ortada, bazen bir kıyıya daha yakın olmak üzere, boydan boya —50'den derin bir olukla geçilmesi, bu oluk içinde yer yer daha derin çukurların bulunması, en fazla derinliklerin dar kesimlere rastlamasıdır. En derin çukurlar, kuzey Poyraz burnu ile Garipçe arasında —90 m, Kandilli burnuyle Bebek arasında —120 m, Vaniköy ile Arnavutköy arasında —106 m'ye inmektedir. Boğazın denizaltı topoğrafyasında kaya döküntüleri ve kum sığlıkları çok az yer tutmakta, su altındaki zemin hemen her yerde kum, çakıl ve kavkı türünden birikim maddelerinden oluşmakta ve yerli kayaya rastlanmamaktadır.

Tuzluluk dereceleri ve seviyeleri bakımından birbirinden farklı olan iki denizi birleştiren İstanbul boğazında bir akıntı sistemi vardır. Karadeniz'in az tuzlu (tuzluluk oranı binde 17-18) ve daha hafif olan suları yüzeyden akarak Marmara'ya geçmekte, Akdeniz asıllı çok tuzlu (binde 35'ten fazla) ve ağır sular da alttan kuzeye doğru gitmektedir. İki akıntıyı birbirinden ayıran düzey güneyde yüze yakın (Üsküdar önlerinde —20 m) iken kuzeye doğru gitgide derinleşerek orta kesimde — 30 - 35 m ve boğazın Karadeniz ağzı yakınlarında —45 m'ye varmaktadır. Üst akıntı kuzeyden güneye her iki kıyının çıkıntılarını boylar ve burunlar önünde hızlanır: Rumelihisarı önündeki *Şeytan akıntısı,* Vaniköy önündeki *Maskara akıntısı* gibi. Üst akıntının hızı ortalama saniyede 0,90 m ise de Kandilli önlerinde 1,45 m'ye varır ve sert kuzey rüzgârları eserken daha da artar. Buna karşılık büyük koylar içinde ters yönde akan anaforlar görülür, bu anaforlardan en önemli olanı Sarayburnu'nda başlayıp Tophane-Beşiktaş önünden Arnavutköy'e kadar izlenir. Bebek, İstinye, Beykoz ve Büyükdere koylarında da böyle ters akıntılar görülür. Üst akıntı güney rüzgârları estiği sırada hızını kaybeder, hattâ bu rüzgârlar sert ve sürekli bir hal alınca yüzey suları güneyden kuzeye doğru akmağa başlar; buna *Orkoz* adı verilmektedir. Boğazın alt akıntısına gelince, eskilerin *Kanal* adını verdikleri bu akıntı üst akıntıya göre daha yavaştır; hızı Kuzguncuk önlerinde saniyede 1,22 m'ye varır. Sert ve sürekli kuzey rüzgârları estiği sırada kuvvetlenen üst akıntı yüzünden vakit vakit alt akıntının Karadeniz'e ulaşması önlendiği tahmin edilir. İstanbul boğazının oluşu üzerinde, geçen yüzyıldan beri çeşitli düşünceler ileri sürülmüştür; bugün boğaz oluğunun eski bir vâdiden türediği ve bu vâdinin bugünkünden en az 100 m daha alçak bir deniz seviyesine göre kazıldıktan sonra, Dördüncü zaman ortalarına doğru yükselen deniz suları tarafından kaplandığı kabul edilmektedir. (M)

İstanbul Deniz müzesi, İstanbul'un Beşiktaş semtinde denizcilikle ilgili eşyaların sergilendiği müze. İlk Deniz müzesi Kasımpaşa'da kuruldu (1897 - 1898). İkinci Dünya savaşı sırasında eserler Anadolu'ya taşındı; savaştan sonra yine Kasımpaşa'da ziyarete açıldı. 1949 Yılında Dolmabahçe camiine, 1961-1962 yıllarında da bugünkü yerine, Beşiktaş'taki eski maliye binasına taşındı.

Müzede sergilenen eserler içinde türk denizcilerinin eski kıyafetleri, türk donanmasına ait gemilerin model-maketleri, türk denizcilik tarihiyle ilgili resimler, tablolar, gravürler, haritalar, İstanbul ve İstanbul tersanesiyle ilgili resimler, tablolar vardır. 1970'te saltanat kayıkları seksiyonu açıldı. Müzenin zemin katında mayınlar, sancaklar ve kaptanpaşa odaları bulunmaktadır. Orta kattaki holde, gemilerin burunlarına konan hayvan heykelleri, buna açılan iki küçük odada Ertuğrul, Refah, Atılay, Dumlupınar gemi ve denizaltılarına ait hatıralarla, Atatürk'ün Ertuğrul yatındaki kamarası teşhir edilmektedir.

Silâhlar salonunda el bombaları, tabancalar, tüfekler, torpidolar, tersane ve civarının resim ve planları, harp gemileri kesit ve proje resimleri, gemi, kızak ve taş havuzların model-maketleri vardır.

Aynı katta, Kırım savaşı odası ile üç direkli ve yelkenli bir geminin temsil edildiği küçük bir oda daha vardır. Üst kata çıkan merdivenin duvarlarında gemilere ait turalar, gemi isim ve levhaları yer alır.

Üst kat taşlığında Mehmed IV'ün saltanat kadırgasının hünkâr köşkü teşhir edilmektedir. Ayrıca üç gemi model-maketi, türk donanmasıyle ilgili tablo ve resimler vardır. Buradaki büyük salonda zengin bir gemi model-maketi koleksiyonu, kaptanpaşa ve bahriye nazırları portreleri koleksiyonu ile türk donanmasına ait resimler yer alır.

Müzede, Turgut Reis ve Barbaros Hayreddin Paşanın mankenlerinin olduğu birer oda vardır. (M)

İstanbul Efendisi, Kaptanzade Ali Rıza Beyin opereti. İlk olarak bestecinin de oyuncu olarak bağlı bulunduğu İstanbul Opereti heyeti tarafından temsil edildi (1920). [M]

İstanbul Erkek lisesi, İstanbul'da lise. İlk olarak bahriye yüzbaşısı Nadir Bey tarafından *Şemsülmekâtip* adıyle kuruldu (1884). Nadir Bey 1885'te Süleymaniye yakınında özel Nümunei Terakki okulunu kurdu. Maarif nezareti tarafından satın alınan Nümunei Terakki idadîsi, 4 ilkokul, 3 rüştiye ve 3 idadî olarak 10 sınıflı idi. İkinci Meşrutiyet sırasında ilkokul ve rüştiye sınıfları birleştirilerek 5 yıla indirildi. 1909'da «İstanbul idadîsi», 1910'da ise «İstanbul lisesi» adını aldı. Türkiye'de *lise* kelimesi ilk olarak bu okulda kullanıldı. Sonra adı İstanbul sultanîsine çevrilen (1913) okulda ilk, orta, lise kısımları vardı. İlk kısımdan başlayarak Fransızca okutuluyor, fransız lise programı uygulanıyordu. Okulda İstanbulspor kulübü ile «Keşşaf» adlı bir izci teşkilâtı kuruldu (1912). Okul, 1914'te Yüksekkaldırım'da Saint-Benoit binasına, 1919'da Saraçhanebaşı'ndaki Münir Paşa konağına, bir süre sonra da Mercan sultanîsine taşındı. 1917 Yılında okulun Almanca öğretim yapması kararlaştırıldı. Almanyadan 22 öğretmen getirildi. Edebiyat ve tarih dışındaki dersler Almanca okutulmağa başladı. 1923 Yılında okul «İstanbul Erkek lisesi» adıyle Beyazıt'taki Fuad Paşa konağına, bir süre sonra Cağaloğlu'nda önceleri Düyunı Umumiyeye ait olan bugünkü binasına taşındı. Yatılı kısmı 1934 yılında kaldırıldı; sonra yeniden açıldı (1958). 1958 - 1959 Öğretim yılından bu yana Almanca öğretim yapmağa başladı. Halen Türkçe, edebiyat, felsefe, sosyal bilgiler ve tarih dışındaki dersler Almanca okutulmaktadır. Öğrenciler biri nisan, diğeri temmuz ayında yapılan iki test sınavı ile seçilerek alınmakta, bir yıl hazırlık öğretimine tabi tutulmaktadır. 4 Hazırlık, 11 orta, 11 lise sınıfı vardır. (M)

İstanbul-Fetih Destanı, Fazıl Hüsnü Dağlarca'nın İstanbul'un alınmasını konu edinen kahramanlık şiirleri (1953). *Destanönü* adını taşıyan altı bentten kurulu bir giriş bölümü ile *Destan* adını taşıyan esas bölümden kuruludur. Nazım şekli bakımından bentlerden meydana gelen ve serbest ölçüyle yazılan *Destanönü* bölümünde İstanbul'un fetihten önceki durumu tasvir edilir. Asıl destan bölümü ise 27 şiirden kuruludur. Şiirler, ayrı başlıklar altında bağımsız birer birim olarak yazılmıştır. Bunlar kronoloji bakımından birbirini tamamlar. Serbest nazım özelliği göz önünde tutulmakla beraber şiirler üçlü, dörtlü, beşli, altılı, yedili, sekizli kıtalar şeklinde yazılmıştır. Halk şiiri motifleri, şiirin kendine has imajlarıyle birleşmiştir. (M)

İstanbul İl Halk kütüphanesi, İstanbul'da (Fatih semti) kütüphane. Şeyhülislâm Feyzullah Efendi tarafından yaptırıldı (1700). İkinci Meşrutiyetten (1908) sonra onarılarak genişletildi. 17 Nisan 1916 tarihinde, Ali Emirî Efendinin yardımıyle *Millet kütüphanesi* adı altında halka açıldı. Sonradan katılan kitaplıklarla zengileştirildi.

Millet kütüphanesi, Millî Eğitim bakanlığının bir kararıyle (1962) *İstanbul İl Halk kütüphanesi* haline getirildi. *Üsküdar, Hüsrevpaşa, Muratmolla, Gaziosmanpaşa* halk kitaplıkları buraya bağlandı. Kütüphaneye, ayrıca şehrin kitaplığa ihtiyaç duyulan semtlerinde ve ilçelerinde yeni halk ve çocuk kitaplıkları açmak görevi de verildi. 1963-1970 Yılları arasında İstanbul'da *Bakırköy, Küçükçekmece, Kapalıçarşı, Halıcıoğlu, Kartal, Erenköy, Kadıköy* halk kitaplıkları ile çeşitli semtlerde 18 çocuk kitaplığı açıldı.

Kütüphanedeki kitap sayısı: 8 844 yazma eser, 7 152 eski harfli basma, 17 820 yeni harfli basma, 8 762 yabancı dilde. Alfabetik fiş kataloğuyle Dewey onlu sistemine göre hazırlanmış konu fiş kataloğu vardır. (M)

İstanbul Kız lisesi, İstanbul'da kız öğrencilere mahsus lise. Türkiye'de açılan ilk kız lisesidir (1911). «İnas idadîsi» adıyle Kabasakal semtinde, Nemlizade konağında öğretime başladı. Bir yıl sonra binanın yanması üzerine Beyazıt'ta Türkocağı bitişiğindeki binaya, 1913 yılında öğrenci sayısının artması üzerine Aksaray'da Sinekli Bakkal sokağındaki Redif Paşa konağına, 1915'te «Bezmiâlem Valide sultanî» adıyle bugün içinde bulunduğu binanın ön kısmını teşkil eden ahşap binaya taşındı. Öğrenci sayısı daha da artınca Süleymaniye'deki «Babı Meşihat» binasına taşındı. Bu binanın da yanması üzerine Vefa lisesinin bulunduğu yerde «İstanbul Kız lisesi» adıyle öğretime başlandı (1924). Daha sonra şimdi içinde bulunduğu, Babıâli caddesine bakan set üzerinde Erkek Muallim mektebine ait binaya yerleşti. 1969-1970 Öğretim yılında okula ek bir bina yapıldı. Bu liseden 1969-1970 ders yılı sonuna kadar 5 983 kişi mezun oldu. 1970-1971 Öğretim yılında, orta kısımla birlikte 38 şubesi vardı. (M)

İstanbul konferansı (1876), [*Tersane konferansı* veya *Elçiler konferansı* da denir], 23 Aralık 1876'da, Paris antlaşmasında imzaları bulunan devletlerin elçilerinin katıldığı konferans. Konferans, Hersek ve Sırbistan'da, Bulgarların yaşadığı ülkelerde müslümanlarla hıristiyan reaya arasındaki anlaşmazlıklara son vermek, genellikle Rumeli'de güvenliği sağlamak, yapılacak ıslahatın ana çizgilerini görüşmek için toplandı. 27 gün süren konferansta ileri sürülen teklifler, Babıâli'de bir genel mecliste görüşülerek reddedildi (18 ocak 1877). Bunun üzerine, toplantıya katılan altı devletin elçileri, yerlerine birer maslahatgüzar bırakarak ülkelerine döndüler. (M)

İstanbul konferansı (1882), Mısır meselesini çözümlemek ve 12 haziran 1882'de İskenderiye'de çıkan kanlı olaydan sonra doğan durumu görüşmek üzere İstanbul'da toplanan konferans (23 haziran 1882). Mısır olayları karşısında Fransa ile İngiltere arasında tam bir fikir birliği yoktu; çünkü her

iki devlet de Mısır'daki nüfuzunu artırmak istiyordu. İngiltere, önce Fransa ile birlikte siyasî müdahalede bulunmak istedi. Gerçekte bu ortak müdahale, Kahire'de ingiliz nüfuzunu, Fransızlarınkine ü.'ün kılacaktı. Bu yüzden Fransa hükûmeti, Mısır işini görüşmek için Berlin antlaşmasını imzalamış devletler arasında İstanbul'da bir konferansın toplanmasını teklif etti. Sadrazam Said Paşa da buna taraftar olduğu gibi, gerekirse Mısır'a kuvvet gönderilmesini de düşünüyordu. Vükelâ heyetinin bunu olumlu karşılamasına rağmen padişah konferansa katılmayı istemedi. Ancak altı büyük devlet, Osmanlı hükûmeti katılmasa da bu konferansın toplanmasını kararlaştırarak 23 haziranda İstanbul'da toplantıya başladı. Bu konferansta bir yanda Fransa ve Reşid Paşayı ingiliz büyükelçisine gönderek İngilizlerin Mısır hakkındaki düşüncelerini öğrendi. Büyükelçi: «padişahın bugün mevcut olan hükümranlık haklarının ve İngiltere'nin Mısır'daki çıkarlarının korunacağı, Süveyş kanalının serbest olup idarenin bozuk olmayacağı» yolunda cevap verdi. Bu konferansta bir yanda Fransa ve İngiltere, öte yanda Avusturya, Almanya, Rusya ve İtalya vardı. İkinci gruptaki devletlerin Mısır ile pek ilgi ve çıkarları yoktu; bu yüzden 25 haziranda Trakya'da yeniden toplanıp bir protokol imzalayan bu grup, İngiltere ile Fransa'nın Mısır'da hareket serbestliğini engelleyerek kararlar alınmasında rol oynadılar. (M)

İstanbul konferansı (1885), osmanlı hükûmetinin Doğu Rumeli'de çıkan güçlüklerin Berlin antlaşmasına uygulanarak çözümlenmesi isteği üzerine İstanbul'da toplanan milletlerarası konferans (5 kasım 1885). Sait Paşanın başkanlığında toplandı. İngiliz ve fransız delegeleri, Doğu Rumeli'deki durumun; Berlin antlaşmasına göre sürdürülmesini; yani, eyaletten atılmış olan Gavril Paşanın yerine, prens Aleksandr'ın beş yıl için Doğu Rumeli valiliğine tayin edilerek, eyalette padişahın hâkimiyetinin devamını istiyorlardı. Rusya, Avusturya ve Almanya'nın tezi ise, statükonun iadesi idi. Babıâli de bu teze taraftar görünüyor, ancak konferansın ittifakla bir karara varmasını istiyordu. Konferans 5 nisan 1886'da şu kararları aldı: **1.** Doğu Rumeli eyaleti valiliği, Berlin antlaşmasının 17. maddesi gereğince, Bulgaristan prensine verilecektir. Kırcaali nahiyesindeki islâm köyleri ile Rodop tarafında bulunan ve şimdiye kadar Doğu Rumeli eyaleti yönetiminde olmayan islâm köyleri, doğrudan doğruya Osmanlı devleti tarafından yönetilecektir. **2.** Doğu Rumeli eyaletinin nizamnamesi, güvenliği ve halkın refahını sağlamak için, Babıâli'de, Bulgaristan prensi tarafından tayin olunacak memurlardan kurulu bir komisyonda gözden geçirilerek mahallî icaplara göre değiştirilecek ve hazinenin bütün çıkarları dikkate alınacaktır. Bu komisyonun teklifleri, İstanbul konferansının tasdikine sunulacaktır. **3.** Berlin antlaşmasının Bulgaristan ile Doğu Rumeli hakkında olan diğer bütün hükümleri eskisi gibi yürütülecektir. (M)

İstanbul konferansı (1897), Osmanlı-Yunan savaşından sonra barış yapmak amacıyle İstanbul'da toplanan konferans. Büyük devletlerin de katıldığı konferansta Tesalya sınırında stratejik bazı mevkilerin osmanlı devletine bırakılması şartıyle savaştan önceki duruma dönülmesi kabul edildi; antlaşma 13 kasım 1897'de imza edildi. Yunanistan osmanlı hükûmetine ayrıca 100 milyon frank harp tazminatı ödemek zorunda kaldı. (M)

İstanbul konservatuvarı, Şehzadebaşı'nda kurulan musiki ve tiyatro okulu (1914), Fransız tiyatro yöneticisi André Antoine tarafından, *Dârülbedayi-i Osmanî* adıyle kuruldu. Birinci Dünya savaşında karşılaştığı malî güçlükler dolayısıyle temsiller vermek zorunda kaldı. Musiki ve tiyatro bölümleri kapatılarak yalnız oyun oynayan bir topluluk durumunu aldı (1920). 1930 Yılında Tiyatro Meslek okulu olarak yeniden açıldı. 1933'te konservatuvar durumuna getirilmek istendi. Ancak İkinci Dünya savaşından sonra, musiki ve tiyatro alanlarını içine alan İstanbul konservatuvarı kuruldu. (M)

İSTANBUL LATİN imparatorluğu, Doğu Roma imparatorluğunun enkazı üzerinde haçlılar tarafından kurulan devletin adı. Dördüncü Haçlı seferi İstanbul'un ele geçirilmesiyle sonuçlandı (12 nisan 1204) ve üç gün devam eden bir yağmanın arkasından haçlılar daha mart ayında yaptıkları anlaşmayı uyguladılar. Venedikliler Ayasofya'ya bir patrik ve Venedik piskoposluk meclisi üyelerini yerleştirdiler. Altı yüksek rahip ve altı barondan bir seçim kurulu Flandre ve Hainaut kontu Baudouin I'i imparatorluğa seçti. Baudouin'in rakibi Boniface de Montferrat Selânik kralı oldu. 1204 Sonlarında fethedilmiş ve edilecek topraklara dayanan ve Selânik krallığını dışarda bırakan yeni bir paylaşma yapıldı, İmparator topraklarının dörtte birini elde etti, Venedik ve haçlılar geri kalanı yarı yarıya bölüştüler. Gerçekte Boniface hemen bütün Yunanistan'ı, Venedik adalarını, Baudouin de Trakya ile Küçük Asya'yı ele geçirdi. Baudouin Asya'da İznik Yunan imparatorluğunun kurucusu Theodor Lascaris ile karşılaştı. Bulgar çarı Kalojan ile de arası açılmıştı. Kalojan, imparatoru Edirne'de yendi ve esir etti (14 nisan 1205). Baudouin esarette öldü. Kardeşi imparator Henri de (1206-1216) Kalojen tarafından zulme uğradı. Henri Yunanlılarla birleşti. Çarın ölümünden sonra Bulgarları Filibe'de bozguna uğrattı (1208). Ravenique parlamentosunda (1209) Selânik krallığı, imparatorluğa bağlandı. Achaie prensliğinin bir parçası oldu. Henri, Lascaris'e karşı Türklerle anlaştı, yunan ve bulgar prenslerine boyun eğdirdi. Achale prensi, Naxos dükü, Negrepont derebeyleri ve öbür baronlar Henri'ye bağlılıklarını bildirdiler. Tımarlara şövalyelerini yerleştirdi. İmparatorluk sarayında Bizans gelenekleri devam etmekteydi: imparatorluk alâmeti (kırmızı çizme), altın mühür ve niyaz beratları üzerinde kırmızı harflerle imza v.b. Bizans imtiyazlarını taşıyan soylu kişiler aslen batılı büyük subayların işlerine karışıyorlardı. İstanbul şehrinin sekizde üçünü ellerinde bulunduran Venedikliler Karadeniz yolunu tamamen açarak cenevizli rakiplerinin zararına iktisadî hayatı kontrolleri altında tutuyorlardı. Baş hâkimleri güçlü bir şahsiyetti.

Şehrin ele geçirilmesinden sonra bir latin patrik tayin edildi, yunan metropolitler, itaat etmeyi kabul etmedikleri için görevlerinden atıldılar. Yerlerine Papa İnnocentius III'ün hoşnutsuzluğuna yolaçan şartlar altında latin din adamları tayin edildi. Papalar latin kilisesi teşkilâtlarını düzenlemek için Ravenique antlaşmasına (1210) göre imparator ve baronlara elçiler göndermek zorunda kaldılar. Yunanlılar papazlarını, latin piskoposlara az veya çok bağlı görünerek korudular. Latin manastırlarının yanında yunan manastırları (özellikle Mont Athos), latinlerin müdahalesinden uzakta yaşamalarını devam ettirdiler. İznik'te sığınan yunan patriği ile kiliseleri birleştirmek amacıyle papalık elçilerinin yaptıkları görüşmeler sonuç vermeden uzun zaman sürüp gitti. Henri, ölmeden önce Haçlı seferini Suriye'ye yapılacak bir seferle tamamlamayı düşünüyordu. Yerini Pierre de Courtenay ile evli olan (1217) kız kardeşi Yollanda aldı (1217-1219). Fakat Pierre, Arnavutluk'a geçerken (1217) Epir'de kendisini bağımsız sayan yunan despotu tarafından yakalandı. Esir olarak öldü. Yolanda da oğlu Baudouin II'nin doğumundan (1219) pek az sonra öldü. İstanbul'a davet edilip imparatorluk tacı giydirilen Robert de Courtenay (1221-1228) İznik'in yeni imparatoru Jean Vatatzes III tarafından mağlûp edildi (1244). Böylece imparatorluk İstanbul çevresinden ibaret kalacak kadar küçüldü, Epir despotu da aynı tarihlerde Selânik'i ele geçirdi. Baronlar, Kudüs'ün eski kralı Jean de Brienne'i çağırdılar. Taç giyen yeni imparator, kızını genç Baudouin ile evlendirdi. Jean İstanbul'u, Vatatzes, Epir despotu ve Bulgar çarından kurulu bir koalisyona karşı savundu (1235-1236). 1237'de öldü. Baudouin II, imparatorluğu rekabetlere, batıdan neredeyse dilenerek alınan yardımlara ve her çeşit imtiyazlara dayanarak elinde tutabildi. (Bk. BAUDOUİN II). Bununla beraber Michel Paleologos'un bir baskın sonucu İstanbul'u ele geçirmesine engel olamadı (1261). Baudouin II Selânik krallığını Bourgogne düküne, Achaie tımarını Napoli kralına bırakarak tahtını geri almak için boş yere uğraştı. Kendisinin (1273) ve oğlu Philippe'in ölümünden (1283) sonra imparatorluk unvanı Valois hanedanına, sonra da Anjou'ların Napoli dalına geçti. (L)

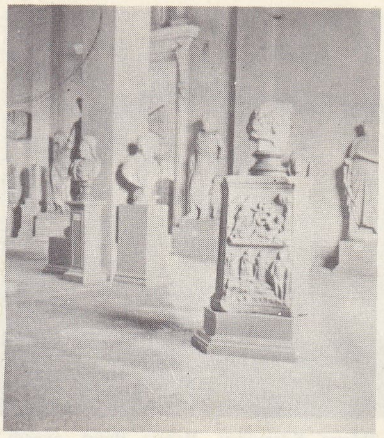

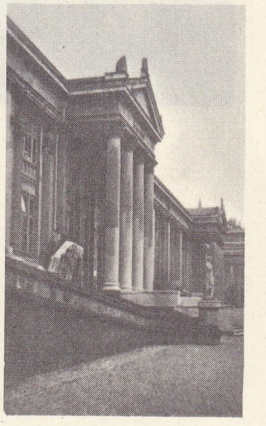

İstanbul Arkeoloji müzesi solda içi; altta, cephenin yandan görünüşü

İSTANBULİN i. (*İstanbul*'dan). Kıyf. Tanzimattan yirminci yüzyılın başlarına kadar giyilen, yakası kapalı, yırtmaçlı uzun bir çeşit erkek ceketi. (M)

İSTANBULLU sıf. ve i. (*İstanbul*'dan *İstanbul-lu*). ‖ İstanbul'da doğmuş veya İstanbul'da oturan kimse: *Hiçbir vilâyeti benimsemeyen İstanbullular, Rumların, Arapların* [...] *boğazlarına atıldılar* (Ömer Seyfeddin). [M]

İstanbul Müdafaai Hukuk cemiyeti, Mondros mütarekesinden sonra (30 ekim 1919) millî çıkarları savunmak için İstanbul'da kurulan cemiyet. Cemiyet iki kuruluş evresi geçirdi.

İlk olarak «Müstakil Erenköy Kuvayi Milliye heyeti» kuruldu. Heyet, Anadolu'ya yardım etti; bölge halkını silâhlandırdı. Sonra yeni bir nizamnameyle İstanbul Müdafaai Hukuk cemiyeti adını aldı. Mustafa Kemal cemiyetin kuruluşunu olumlu karşıladı. Ancak diğer bazı kuruluşlar gibi Ankara bu cemiyeti de tescil etmedi. Cemiyet, kendisini Türkiye Büyük Millet meclisindeki Müdafaai Hukuk grubunun şubesi saydı. Çeşitli konularda bu grupla ilişki kurdu, seçimlerden de grubu destekledi. Cemiyet ile Müdafaai Milliye Merkez teşkilâtı arasında zaman zaman bazı anlaşmazlıklar çıkmıştır. İstanbul Müdafaai Hukuk cemiyeti. Müdafaai Hukuk teşkilâtının ıslah ve düzeltilmesine kadar çalıştı ve lâğvedildi. Cemiyetin icra komitesi üyeleri: Ali Haydar, Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Salahorzade Ziya Bey; Merkez Heyeti üyeleri; Nesip Ziyaeddin, Halim Baki Beylerdi. (M)

İstanbul Operet heyeti, Meşrutiyet'in son yıllarında kurulan operet topluluğu. *Musikii Osmanî cemiyeti* mensuplarınca kuruldu. Topluluğun kurucuları arasında Kaptanzade Ali Rıza, Dr. Zühtü Tinel, Musahipzade Celâl, Muallim İsmail Hakkı, Fahri Kopuz bulunmaktadır. Topluluğun amacı, geleneksel müziği ve yerli konularla türk müzikli oyunlarını geliştirmekti. Topluluk düzenli temsiller verdi, yeni müzikli oyunların yazılmasında önayak oldu, oynanan oyunların seyirci için küçük librettolarını yayımladı. Oynadığı yerli müzikli oyunlar içinde şunları sayabiliriz: *İstanbul Efendisi, Yedekçi, Lâle Devri, Macun Hokkası, Atlı Ases, Kaşıkçılar, İsveç Kralı Demirbaş Şarl, Moda Çılgınları, Ayşe, Satırzadeler, Çaresaz, Zühre, Çile, Çapkın Süleyman, Fettan Kız, Dalkavuk-Hezarpare, Nur-us-Sabah, Falcı, Âşık Garib, Emel, Nekes.* (M)

İstanbul opereti, 1943 yılından beri «Ses», «Yeni Ses» adları altında çalışan tiyatrodan ayrılan bir grup sanatçının kurduğu topluluk. Bu topluluğun ilk oynadığı operet, Bedia Muvahhit'in Yunanca'dan uyarladığı *Meclisi İdare Kararı* oldu; 5 kasım 1954 tarihinde Taksim'deki Maksim gazinosunda oynandı. Bu topluluk 1958 sonunda Elhamra sinemasını kiraladı ve 1959-1960 döneminden başlayarak *İstanbul tiyatrosu* adını aldı. (M)

İstanbul Sokaklarında, ilk sesli türk filmi (1931). Muhsin Ertuğrul'un senaryosunu yazıp yönettiği, görüntü yönetmenliğini Cezmi Ar'ın yaptığı filimde Semiha Berksoy, Bedia Muvahhit, Azize Emir, Talât Artemel,

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

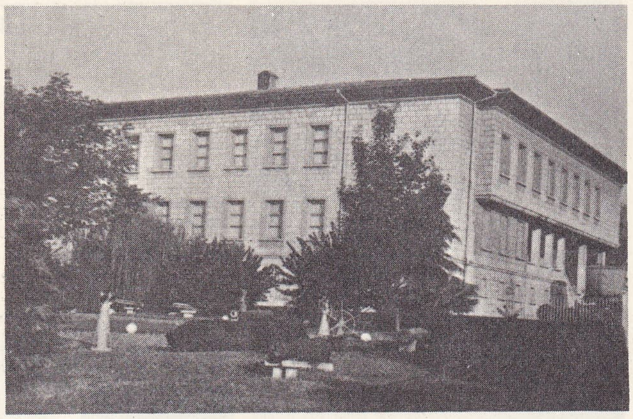

İstanbul Deniz müzesi

ön yüz

İstanbul Zeri Mahbubu

arka yüz

Hâzım Körmükçü, Behzat Butak oynadı. (M)

İstanbulspor kulübü, türk spor kulübü. İstanbul Erkek lisesinin 7. ve 8. sınıf öğrencileri tarafından kuruldu. Bir süre sonra Cerrahpaşa Kardeşler Gücünde (eski alfabedeki ilk harflerinin okunuşu olan *Cim-Kaf-Kef* olarak anılırdı) toplanan kulüp üyeleri daha sonra Kadırga'daki Gürbüzler ocağına katıldılar. 4 Ocak 1926'da *İstanbulspor* adını aldı; İstanbul Erkek lisesinin sarı-siyah renklerini forma rengi, armasını da amblem olarak kabul etti.

Önceleri yalnız futbol dalında faaliyet gösteren kulüp 1927-1928 sezonunda İstanbul Üçüncü ligine katıldı. Aynı yıl üçüncü ligin şampiyonu olarak ikinci lige, 1928-1929 sezonunda da İstanbul İkinci liginin şampiyonu olarak birinci lige yükseldi.

1929-1930 Sezonunda ve ertesi sezonda beşinci oldu; 1931-1932 sezonunda; İstanbul lig şampiyonluğunu kazandı. Aynı sezon İstanbul şilt maçlarında da büyük bir varlık gösterdi. İstanbul şampiyonu olarak Türkiye Futbol şampiyonasına katıldı ve şampiyon oldu. 1923-1933 Sezonunda üçüncü oldu. 1939 Yılında öğrenci ve asker futbolcuların kulüp takımlarında oynamalarını yasaklayan karar üzerine, pek çoğu İstanbul lisesi öğrencisi bulunan oyuncular takımda yer alamadılar ve takım eski oyuncularla faaliyetini sürdürmeğe çalıştı.

İstanbulspor takımı, 1945-1946 yılında ikinci lige düştü; bir yıl sonra yeniden birinci lige yükseldi.

1952 Yılında profesyonel oldu; Türkiye liğinde oynadı. 1965-1966 Sezonunda İkinci Türkiye ligine düştü, ertesi yıl yeniden Birinci ligteki yerine döndü. İstanbulspor takımı futbol dışında atletizm, basketbol, hattâ kürek dallarında da büyük başarılar kazandı. (M)

İstanbul Süiti, Hasan Ferit Alnar'ın orkestra eseri (1937-1938). İlk olarak Ankara'da Cumhurbaşkanlığı Filarmoni orkestrası tarafından çalındı. (M)

İstanbul Şehir bandosu, İstanbul belediyesine bağlı bando teşkilâtı 1927'de Vali ve belediye başkanı Muhittin Üstündağ'ın teşebbüsüyle kuruldu. Kırk kişilik kadronun on biri Dârülaceze'nin yirmi dokuzu da çeşitli yatılı okulların yetenekli öğrencileri arasından seçildi. İlk defa Fatih İtfaiye garajının açılış töreninde çalan Şehir bandosu, 1928'de Tepebaşı tiyatrosunda faaliyete başladı; yaz aylarında açıkhava konserleri vererek, törenlere katılarak elliye çıkan kadrosuyle çalışmalarını sürdürmektedir. İlk yöneticisi Hulûsi Öktem'dir. (M)

İstanbul Şehir operası, Muhsin Ertuğrul tarafından kuruldu (1959-1960). Oynanan ilk opera, Puccini'nin *Madam Butterfly* adlı eseri oldu. Ertesi dönem Menotti'nin *Konsolos*'u, Puccini'nin *Tosca*'sı ve Rossini'nin *Sevil Berberi* oynandı. Yöneticiliğine Aydın Gün getirildi. Üçüncü döneminde yönetiminde değişiklik yapıldı ve bütçesi arttı. Aydın Gün, İstanbul'a yerleşerek sürekli temsiller veren bir opera topluluğu kurdu. 1964-1965 Dönemi başından itibaren İstanbul Şehir operası kendi dergisini de çıkarmağa başladı. Bu dergi 1966 yılının ikinci ayına kadar yayımlandı. Kısa bir süre içinde 53 kişilik bir koro ve 48 kişilik bir orkstrası olan bu operada Demirhan Altuğ, Pino Trost gibi orkestra şefleri, Aydın Gün, Elmar Voigt gibi yönetmenler görev aldı. Koro şefliğini Muhittin Sadak, bale şefliğini Rezzan Abidinoğlu yaptı. (M)

İstanbul Şehir orkestrası, katma bütçe ile yönetilen İstanbul Belediyesi konservatuvarına bağlı kuruluş. Cemal Reşid Rey yönetiminde çalışmak üzere kuruldu (1945). Bu orkestra, Konservatuvar orkestrasına ve 1944 yılında, yine Cemal Reşid Rey yönetiminde otuza yakın sanatçıdan meydana gelen Yaylı Sazlar orkestrasına bağlandı. Orkestranın amaçları olarak, yurtta müzik kültürünün gelişmesine çalışmak, çok sesli müziğin tanıtılarak yayılmasını sağlamak, türk besteci ve icracılarını halka tanıtmak gibi esaslardan işe başlandı. Kuruluşu izleyen yıllarda Türkiye Filarmoni derneği ile yapılan işbirliği olumlu sonuçlar verdi, böylelikle orkestranın Jacques Thibaud, Alfred Cortot, José Iturbi, Vasa Prihoda, Wilhelm Kempf, David Oistrakh, Yehudi Menuhin, Pierre Fournier ve Gaspar Cassado gibi dünyaca ünlü virtüozlarla çalması sağlandı. Orkestra kuruluşundan bu yana ekim-mayıs ayları arasında on beş günde bir, pazar sabahları şehrin büyük bir salonunda sürekli konserler verdi. Ayrıca sık sık çağrılan yabancı orkestra şefleri ve solist sanatçılar da orkestranın çalışmalarına katıldı. (M)

İstanbul Türk ve İslâm Eserleri müzesi, Süleymaniye'de Millî Eğitim bakanlığına bağlı müze. 1550-1557 Yılları arasında Kanunî Sultan Süleyman'ın yaptırdığı külliyenin imaret binasındadır. *Evkafı İslâmiye müzesi* adıyle Vakıflar teşkilâtına bağlı olarak açıldı (1914), sonra bugünkü adıyle Millî Eğitim bakanlığına devredildi (1927). Müzedeki eserler, avlunun revakları ile beş salonda sergilenmektedir. Bir salon, türk ve islâm seramiklerine; iki salon, türk halı ve kilimlerine ayrılmıştır. Maden eserleri bölümünde, Selçuklu, memlûk ve osmanlı çağlarına ait madenî şamdan, tepsi, ibrik ve süs eşyaları vardır. Ağaç işçiliği kısmında abbasî, selçuk ve osmanlı devrine ait çeşitli rahleler, Kur'an mahfazaları v.b. bulunmaktadır. Yazı salonunda, hicretten itibaren yazma eserler, iran ve türk minyatürleri, türk hattatlarının eserleri, ferman ve vakfiyeler yer alır. Revaklarda abbasî, selçuklu ve osmanlı çağlarına ait mezar taşları, kitabeler, sütun başlıkları, heykel ve kabartmalar sergilenmektedir. (M)

İstanbul türküleri, İstanbul ve dolaylarında çıktığı bilinen türküler; klasik Türk musikisinin etkisini taşır. Bir bölümü, eskiden Semaî kahvelerinde Anadolu'dan gelen saz şairlerinin doğuştan ve klasik musikinin etkisinde kalarak yarattıklarıdır, bir bölümü ise kanto düettolardır. Asıl İstanbul türküleri ise, Rumeli ve Anadolu türkülerine çok yakın olan ve sahibi bilinmeyen şarkı ve türkülerdir. İstanbul türküleri çapkın, şuh, samimî, kalender, fakat muhakkak içli ve duygulu bir özellikteki. Klasik musiki genel kurallarından ilham alınarak halk yaşayışını yansıtan eserlerdir. Başlıca türküler: *İstanbul'dan Üsküdar'a yol gider, Çavuş türküsü* (bayatî aksak), *Ben havada uçardım, avcılar tuttu beni* (evc yürük aksak), *Gemilerde talim var, bahriyeli yarim var* (hicaz aksak). *Şu gelen atlı mıdır, aman sorun Bağdat'lı mıdır* (hicazkâr düyek), *Yanıyor mu yeşil köşkün lambası* (hüzzam yürük aksak), *Yemenimin uçları, çıkamam yokuşları* (hüzzam curcuna), *Sana da yaptırayım Naciye'm fildişi tarak* (hüzzam yürük aksak), *Sendeki kaşlar bende de olsa* (kürdî yürük aksak), *Sıra, sıra siniler* (neva düyek), *Yangın olur, biz yangına gideriz* (tulumbacılar türküsü) [nevâ yürük aksak], *Bir dalda iki kiraz, biri al biri beyaz* (saba düyek), *Kahve olsam dolaplarda kavrulsam* (segâh düyek), *Bahriyeli güzelsin, niçin beni üzersin* (uşşak yürük düyek), *Telgrafın tellerine kuşlar mı konar* (uşşak düyek), *Üsküdara gideriken aldı da bir yağmur* (buselik sofyan). [M]

İstanbul üniversitesi, Türkiye'deki üniversitelerin en eskisi ve en büyüğü. 2253 Sayı ve 31 mayıs 1933 tarihli kanunla, İstanbul dârülfünunu, 31 temmuz 1933 tarihinden itibaren lağvedildi. (Bk. DÂRÜLFÜNUN.) Daha önce, Cenevre üniversitesi profesörlerinden Albert Malche'ın Türkiye'ye gelerek hazırladığı rapora (1932) dayanılarak 1 ağustos 1933 tarihinden itibaren Millî Eğitim bakanlığı İstanbul üniversitesini kurmakla görevlendirildi. İstanbul üniversitesi 18 kasım 1933 günü açıldı. İlk olarak Tıp, Hukuk, Edebiyat ve Fen fakülteleriyle öğretime başladı. Bu dönemde Avrupa'nın çeşitli ülkelerinden profesörler getirildi; gerekli yeni binalar ve laboratuvarlar yaptırıldı. Başlangıçta Millî Eğitim bakanlığına bağlı olarak kurulan İstanbul üniversitesi, 13 aylık çalışma döneminde, Dârülfünunun yapamadığı birçok işleri başardı. 18 Haziran 1946 tarihinde yürürlüğe giren 4936 sayılı Üniversiteler kanunu ile İstanbul üniversitesi, muhtariyete ve tüzel kişiliğe kavuştu. Üniversitenin muhtariyeti, 1961 Anayasası'nın 120. md. ile de teminat altına alındı.

1946 Yılında, üniversitede yalnızca Tıp, Hukuk, Fen, Edebiyat ve İktisat fakülteleri vardı. 30 Haziran 1948 tarihinde 5234 sayılı kanunla Ankara Yüksek Ziraat enstitüsü kaldırılarak, Ankara üniversitesine bağlı bir Ziraat fakültesi ve İstanbul üniversitesine bağlı bir Orman fakültesi kuruldu. 1903 Yılında Tıp fakültesine bağlı olarak kurulan Eczacılık okulu, 1962 yılında; 1909 yılında kurulan Diş Hekimliği okulu, 1964 yılında fakülte haline getirildi. Eskiden Fen fakültesine bağlı olan Kimya Yüksek okulu 1967 yılında fakülte oldu; aynı yıl Cerrahpaşa Tıp ve 1968 yılında da İşletme fakülteleri kuruldu. Ayrıca İktisat fakültesine bağlı bir Gazetecilik enstitüsü ve rektörlüğe bağlı bir Yabancı Diller okulu vardır.

Üniversitenin yönetimi, rektör, yönetim kurulu ve senato olmak üzere üç organ tarafından yürütülmektedir. Senato, rektörün başkanlığında, halen öğretim görevinde bulunan eski dekanlardan ve her fakültenin kendi profesörler kurulundan iki yıl için seçeceği ikişer senatörden ve doğrudan doğruya üniversiteye bağlı yüksek okulların profesör kurullarının iki yıl için seçecekleri birer temsilciden kurulur. Senato, fakülte yönetmeliklerini inceler; disiplin konularında en yetkili organdır. Üniversite Yönetim kurulu, rektörün başkanlığında halen öğretim görevinde bulunan önceki rektörle fakülte dekanlarından ve genel sekreterden kuruludur. Kanun ve tüzük hükümleri ile senato kararlarının uygulanmasını sağlayacak karar ve tedbirleri alır. Rektörün göreceği bütün işlerde kendisine yardımcı olur. Rektör, fakülte profesörler kurullarının bir arada yapacakları toplantıda, iki yıl için, sıra ile ve her seçim döneminde başka bir fakülteden olmak üzere, salt çoğunlukla seçilir. Rektör, üniversite tüzel kişiliğinin temsilcisidir ve bütün yönetim işlerinden sorumludur. (M)

İstanbul Üniversitesi Merkez kütüphanesi, İstanbul Üniversitesi rektörlüğüne bağlı kütüphane. 1925-1926 Yıllarında, Millî Eğitim bakanlığının emriyle, edebiyat ve hukuk fakülteleri kitaplığından bir kısım kitaplar ile Yıldız sarayı, Halis Efendi, Sahip Molla, Rıza Paşa kitaplıkları birleştirildi, *Dârülfünun kütüphanesi* adı altında açıldı. Sonra, *İstanbul Üniversitesi kütüphanesi* adını aldı (1933). Bütün Türkiye yayınlarından yararlanan yurdun en büyük beş kütüphanesinden biridir. Personel sayısı 18'dir. 1970 Yılı sonunda, kütüphanede, 135 000 (ortalama) yeni harfli türkçe (derleme), 760 yabancı dillerde, 18 519 yazma (arapça 6 930, farsça 1 609, türkçe 9 900, başka dillerde 80) eser; 3 000 tez, 1969 yılında Türkiye'de çıkmakta olan 2 453 gazete ve derginin tam koleksiyonları bulunur.

Türkçe, arapça, farsça basma eserler ve arapça yazmalar için basma katalogları vardır. Kitap ve yazar adlarına göre alfabetik fiş katalogu ile *Onlu sınıflandırma* sistemine göre hazırlanmış konu fiş kataloğu bulunur. İki adet mikrofilim okuma makineleri varsa da henüz kullanılmamaktadır. Temmuz-eylül ayları arasında yalnız pazartesi ve perşembe günleri açıktır. Okuma salonu 50 kişiliktir. Öğretim üyelerine ve kitaplıklara ödünç kitap verir. Beyazıt meydanında, Patrona Halil hamamı yanında yeni binasının temeli atıldı (1970). [M]

İstanbul Yelken kulübü, türk yelken spo-

Foto. A. Kamacıoğlu (MEYDAN)

ru kulübü (1952). Forması kırmızı-beyaz-mavi'dir. Fenerbahçe burnundaki bir binada faaliyete geçen kulüp, İstanbul ve Türkiye şampiyonlukları kazandı. (M)

İstanbul Yüzme İhtisas kulübü, ilk türk yüzme kulübü. Eski millî türk yüzücülerinden Suat Erler ile Abbas Sakarya tarafından, Ortaköy'deki Lido yüzme havuzunda kuruldu (1943). Yüzme ve Sutopu dallarında sayısız rekortmen yetiştirdi.
İstanbul Yüzme İhtisas kulübü, amatörce çalışmasından ötürü milletlerarası Olimpiyat komitesi tarafından kurulan ve amatörlük şeref armağanı olan «Fearnley kupası» ile ödüllendirilen ilk türk kulübüdür. (M)

İstanbul Zeri Mahbubu, Ahmed III devrinde 12 kırat ağırlığında, 24 ayar, küçük boyda basılmış altın (1715-1716). Yarımlıkları da vardır. Mahmud I devrinde basılanlarının ayarı, binde 952'ye Mustafa III devrindekilerin 906'ya; Selim III devrindekilerin 748'e ve ağırlıkları da $11\frac{1}{4}$ kırata indirildi. Mustafa IV zamanında ağırlık on buçuk kırata düşürüldü. En son Abdülmecit zamanında, daha güzel bir işleme ile yarımlıkları (nısfiye) çıkarıldı. (M)

İstanbul Zıraat mektebi. Bk. HALKALI ZİRAAT OKULU.

İSTANCA i. Denizc. Ticaret yelkenlilerinde flok yelkenine verilen ad. Bk. FLOK.

İSTANKÖY, yun. **Kos,** Yunanistan'ın elindeki Onikiada'dan biri (Güney Sporades adaları), Ege denizinin Türkiye kıyısına yakın, İstanköy (Kerme) körfezi ağzında; 19 100 nüf. Merkezi, adanın kuzeydoğu ucunda *Kos;* 8 800 nüf. Yüzölçümü bakımından Onikiada'nın ikincisidir (282 km²); meyve (üzüm, karpuz), sebze, tütün, tahıl. Yunan ve Bizans'tan kalma anıt harabeleri.
— Tar. Yakın araştırmalar, Kos kasabasının bulunduğu yerde Mikenailerin oturduğu bir yer ile düzgün planlı bir mezar meydana çıkarmıştır. Burada ilkçağda ve klasik çağda oturanların bir liman kurmuş olmaları da muhtemeldir. Rejim, bazen demokratik, bazen aristokratik, sonra da mutlakiyetçi oldu. Atina'nın müttefiki olarak Perslerin, sonra da Romalıların hâkimiyeti altına girdi. Dor heksapolis'inin bir parçası olmuş, zenginlik bakımından komşusu Knidos'un seviyesine ulaşmıştır. İhraç malı olarak şarap, çömlek ve kırmızı ince kumaş satmıştır. Hippokrates'in temsilcisi olacağı, müspet tıp metodu, İstanköy'ün *Asklepieion*'unda gelişmiştir. İstanköy XV. yy.dan sonra osmanlı hâkimiyeti altına girdi. XIX. yy. sonunda burası «Akdeniz Adaları» vilâyetinin Rodos sancağına bağlı bir kaza idi. Ada 20 mayıs 1912'de İtalyanlarca işgal edildi; 1945'te Yunanlılara verildi. (ML)

İSTANKÖY körfezi. Bk. KERME KÖRFEZİ.

İSTAR i. (ar. *iştar*). Metrol. *Esk.* Osmanlılarda kullanılan bir ölçü birimi. Yunanlılardan alınan ve değerli mallarla tıbbî maddelerin ölçülmesine yarayan ağırlık birimi. (1 İstar = 6 dirhem ve denak. 1 İstar = $6\frac{1}{2}$ dirhemdir.) [M]

İSTARYA veya **STARYA** veya **İSTALYA** i. (ital. *staglio*'dan). Denizc. Navlun mukavelesi ile yük taşımağa bağlanan bir gemiye tanınan yükleme boşaltma günleri sayısı. ‖ *İstarya akçesi,* istarya dışında geçirilen günler için verilmesi gereken para.
— ANSİKL. *İstarya,* geminin her bakımdan yükleme veya boşaltmaya hazır olduğunu bildiren hazırlık (ihbar) mektubunun kaptan tarafından kiracıya verilmesi ile başlar. Mukavelede tersine hüküm bulunmadığı, kiracı da bu günleri kullanmadığı takdirde pazar ve tatil günleri istaryaya sayılmaz.
Yükleme veya boşaltma günlerinin sayısı navlun sözleşmesiyle tespit edilmiştir. Bu süre, yükün miktarına ve yükleme veya boşaltma limanında bu iş için kullanılan araç ve gereçlerin sağladığı kolaylıklara göre değişir. İstarya günleri, hafta için günler, havanın çalışmağa elverişli olduğu günler, hava bakımından çalışmağa elverişli hafta için günler gibi özellikleriyle belirtilir. İstarya deyimi dilimizde «astarya» biçiminde de kullanılmaktadır. (LM)

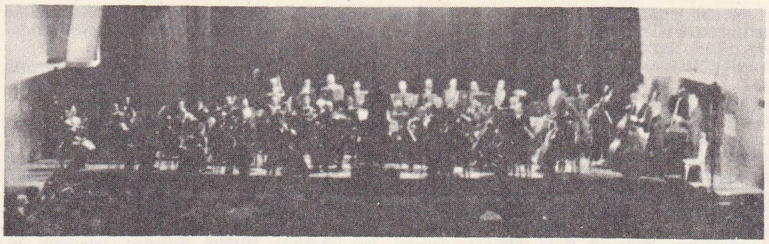
İstanbul Belediye konservatuvarı Şehir orkestrası

İSTASYON i. (fr. *station*'dan). Trenlerin belirli aralıklarla indirme ve bindirmeyi sağlamak için durdukları yer, demiryolu durağı: *Tren gece karanlığında yürüdü. Sabah erken Şeria istasyonuna vardık* (F. R. Atay). ‖ Bilimsel araştırma kuruluşu: *Meteoroloji istasyonu.*
— Geod. Topografya veya geodezi işlemlerinde gözlemleri yapmak için yerleşilen yer: *İstasyon, bir sınır taşı ve bir işaret veya basit bir kızakla yapılır.* ‖ Bazı işlemlere yaraması için bir âlete verilen durum: *Teodoliti istasyon haline getirmek.*
— Radyotek. Verici antenleriyle birlikte, bir radyo veya televizyon verici tesislerinin tümü. Radyoevi.
— Sanay. *Benzin istasyonu,* şehiriçi ve şehirlerarası yollarda taşıtların yakıt ihtiyacını karşılayan kurum. ‖ *Pompalama istasyonu,* özellikle, gaz veya sıvı boruları boyunca düzenli aralıklarla sıralanan ve içinde kompresörlerin ve pompaların yer aldığı bina veya yer. ‖ *Yıkama, yağlama istasyonu,* bir benzin istasyonu veya bir garajda, taşıtların yıkandığı veya yağlandığı yer.
— Tab. tar. Belli tür veya türlerin bulunduğu, genellikle dar (hektometre kare ölçüsünde) alan.
— Zır. *Tarım istasyonu,* en iyi tarım ve hayvancılık usullerini araştırmak, bunları uygulayarak ilerleme sağlamak ve elde edilen sonuçları yaymak amacıyle çalışan araştırma ve deneme kurumu. Bk. ANSİKL.
— ANSİKL. Zır. *Tarım istasyonları.* Türkiye'de devlet üretme çiftliği veya araştırma enstitüsü adı altında çalışır. Memleketin ziraî ve iktisadî kalkınmasında rol alan, geniş ölçüde ıslâh edilmiş tohum ve damızlık hayvan dağıtan, bahçe zıraatı ve zıraat sanatları alanında köylüye önderlik eden bu kurumlar, Tarım bakanlığına veya il özel idarelerine bağlı işletmeler halindedir. Bunların bir kısmı bir tek ürünü (bağ, tütün, merinos v.b.) ilgilendiren araştırmalarda uzmanlaşmış kurumlardır. Bu istasyonlar sadece inceleme ve araştırma ile yetinmez, toprakların, gübrelerin ve çeşitli tarım ürünlerinin analizlerini de yapar. Bk. ÜRETME ÇİFTLİKLERİ. (LM)

İSTATİSTİK i. (lat. *status,* durum > alm. *statistik* ve fr. *statistique*'ten). Sayısal kümelerin ve bunlar arasındaki bağıntıların incelenmesi. ‖ Yeterli derecede bilinmeyen bütünler hakkında muhtemel bilgiler sağlama yolu. ‖ Bir seri deney sırasında, bir şartın veya olayın az veya çok sayıda tekrarlanma özelliği. ‖ Vergi, mahkûmiyet, sanayi ve tarım üretimleri, nüfus v.b. gibi rakamlarla tahmin edilmeğe elverişli sosyal olayları belli bir devre için bir metot çerçevesinde bir araya toplama amacını güden bilim. ‖ Bu olayların analiz ve bilimsel incelenme metodu. Bk. ANSİKL.

İstanbul üniversitesi

— Bür. *İstatistik makinesi.* Bk. DELİKLİ *kart.*
— Demogr. *Demografi istatistiği,* demografik olayların nicel analizi.
— Fiz. *Bose-Einstein istatistiği.* Bk. ANSİKL. ‖ *Fermi-Dirac istatistiği.* Bk. ANSİKL. ‖ *Klasik istatistik* veya *Boltzmann istatistiği.* Bk. BOLTZMANN. ‖ *Kuvanta istatistiği.* Bk. KUVANTA.
— **İstatistikler** çoğl. i. Nüfus sayımı, medenî hal kayıtları ve bu konuyle ilgili soruşturmalardan elde edilen sosyal bilgilerin tümü.
— ANSİKL. Fiz. *Bose-Einstein istatistiği,* her kuvanta durumunda aynı anda herhangi bir sayı kadar bulunabilen taneciklere uygulanır. Bu yüzden bu taneciklere *bozon* denilir. T mutlak sıcaklığındaki ısısal dengede bu tanecikler, N_1, N_2, ..., gruplaşmalarına göre W_1, W_2, ..., gibi: farklı enerji seviyeleri arasında

$$\frac{N_1}{g_1}\left[A\,\text{üstel}\left(+\frac{W_1}{kT}\right)+1\right]=\frac{N_2}{g_2}\left[A\,\text{üstel}\left(+\frac{W_2}{kT}\right)+1\right]=\ldots$$

formülüne göre dağılır. Bu ifade de, *k* Boltzmann* sabitini gösterir, A ise incelenen taneciklerin toplaşmasına bağlı bir sabittir.
Bu istatistik özellikle fotonlara uygulanır ve ısı yayımının kanunlarını açıklamak imkanı verir.
Fermi - Dirac istatistiği, aynı anda aynı kuvanta durumunda bulunamayan taneciklere uygulanır. Bu yüzden bu taneciklere *fermiyon* denilir.
T mutlak sıcaklığındaki ısısal dengede fermiyonlar, N_1, N_2, ..., gruplaşmalarına göre W_1, W_2, ..., gibi değişik enerji seviyeleri arasında

$$\frac{N_1}{g_1}\left[A\,\text{üstel}\left(+\frac{W_1}{kT}\right)-1\right]=\frac{N_2}{g_2}\left[A\,\text{üstel}\left(+\frac{W_2}{kT}\right)-1\right]=\ldots$$

formülüne göre dağılır. (A ve *k* yukarıdaki formülde açıklanan aynı sabitlerdir.)
Bu istatistik özellikle elektronlara uygulanır ve bir madenin içinde, elektrik akımının ve ısının iletilmesine yol açan serbest elektronların durumunu açıklamak imkanı verir. Ayrıca, yarı iletken maddelerin özellikleri de bu istatistikle açıklanır.
— İstat. ● *Tarihçe. İstatistik* kelimesi Almanya'da Achenwall tarafından 1748 yılında kullanılmağa başlanmışsa da, istatistik çalışmaları çok eski çağlara kadar uzanır. Tacitus, imparatorluk zenginlikleri üzerinde Augustus'un geniş bir anket yaptığını yazar. Böylece askerler, gemiler, her çeşit gelir kaynakları sayılmış ve kamu gelirleri tespit edilmiştir.
Bütün ortaçağ boyunca ve XVII. yy.a kadar, istatistik sadece tasvirî olarak kalmıştır. Bu alanda, iki okul ortaya çıktı: Göttingen üniversitesi profesörü ve Almanlar tarafından istatistiğin babası olarak bilinen Achenwall'in temsil ettiği tasvirî mektep ve bazı sosyal olayların yaklaşık düzenliliğinden öngörüşler ve kanunlar çıkarmayı deneyen siyasî matematikçiler mektebi. XVIII. Yüzyılda fransız Desparcieux ve isviçreli Wargentin toplum olaylarını önceden

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

görmenin pratik önemini gösteren ve çok gelişmekte olan sigorta sanayiinin hareket noktasını teşkil eden ilk ölüm tablolarını tanzim etmişlerdi.

Fransa'da ilk resmî istatistik bürosu XVII. yüzyılın sonlarında kurulmuş ve içişleri bakanı Chaptal 1801'de genel nüfus sayımını gerçekleştirmişti. Türkiye'de ilk resmî istatistik bürosu 1933'te kuruldu.

Jacques Bernoulli ve özellikle Laplace, tasvirî sayısal bilgilere metametik bilgileri ilâve ederek sonuçların değerlendirilmesinde ihtimalî hesap imkânlarının kullanılmasını araştırdılar. Birincisi ünlü «büyük sayılar kanunu»nu ortaya attı, ikincisi ise, *Analitik İhtimal Teorisi* adlı eserinde karmaşık sebepli tabiî olayların incelenmesinde ihtimal hesaplarından sağlanacak faydaları açıkça belirtti. Quételet, çevresinde bütün diğer insanların yer alacağı hayalî bir «ortalama insan» bulmak maksadıyle bu metodun uygulanışını insanların fizikî, ahlâkî ve fikrî özelliklerine uyguladı.

● *Uygulamalar.* İstatistik, fizyoloji alanında işçilerin psikoteknik seçimi ve kamuoyu sondaj anketlerinin yapılması için kullanılır. Sanayide, iktisadî yönden sınaî yapımın denetlenmesi problemine çözüm de sağlar. Meteoroloji, balistik bilimler ve tarım alanındaki deneyler (tohum seçimi, artış tedbirleri de istatistiğe başvurur. Ayrıca şiirde kullanılan sözlerin sayımı ve günlük dildeki sözlere oranının ortaya çıkarılmasıyle şiir alanına da uygulanır. İktisadî ve sosyal olayları incelemek için de bilimsel bir metot olarak istatistikten yararlanılır.

● *İstatistik metot.* Sebeplerin çokluğu, karmaşıklığı ve giriftliği yüzünden, deneysel metotla incelenmeyen bütün olaylara uygulanan istatistik metodun üç safhası vardır. Birinci safha, özellikle tasvirîdir. Bu safhadan elde edilen bütün bilgiler, ilinti haline getirilir ve böylece istatistikçinin esas çalışmalarına temel hazırlanmış olur. Toplanan bütün belgeler, işlemlere temel olacak sayısal sonuçları almak için bir metot çerçevesinde incelenir. Bu sonuçların doğruluğundan şüphe edilirse bazı düzeltmeler yapılır. Yorumlanmalarının bir hata kaynağı meydana getirdiği görülürse sonuçlardan bazılarının değiştirilmesi gerekir. Nihayet, mevcut olmayan bazı değerlerin yerine, elverişli tahminler konabilir. Elde edilen kesin sonuçlar bir tablo ile veya temsilî bir grafikle gösterilebilir.

İkinci safha istatistiğe özelliğini kazandıran belli teknik metotlarla ilgilidir. İstatistikçi, her şeyden önce, elde edilen sayı topluluklarını, sınıflamak ve gruplamak suretiyle mantıkî bir sıraya sokar. Sonra sıralanan nicel veri topluluğundan alınan sonuçların küçük bir miktarını veri topluluğu yerine koyarak özet halde ifade etmeğe çalışır. Bu sonuçlar, daha önce tanzim edilmiş istatistik hakkında bir önfikir verir ve istatistikçiyi edineceği bu bilgiyi, ihtimal hesapları yardımıyle temin edilen teorik sonuçlarla mukayese etmeğe yöneltir. Alınan sonuçlar karşısında istatistikçi, tümevarım yoluyle varsayımlar ortaya atar ve verilerden hareketle, tümdengelim yoluyle bu varsayımların kontrolunu sağlar. Kontrol sonuçları, yaptığı gözlemler hakkında istatikçinin bir açıklamaya girişmesini mümkün kılar.

Nihayet son safhada, analiz çalışmasından bazı sonuçlar çıkarılmağa çalışılır. Bunların hakikî değerlerle aynı olması beklenemez. Fakat istatistikçi iddialarının hangi ihtimalle doğru olacağını ve yapacağı genellemelerin hangi sınırlar arasında geçerli sayılacağını bilir.

● *Güçlükler ve tehlikeler.* İstatistik her ne kadar matematik üzerine kurulan bir bilimsel metot özelliğindeyse de güçlükler bilhassa matematiğin en az kullanıldığı safhada, yani başlangıçtaki bilgi toplama safhasında görülür. Araştırma konusu olan olayın mahiyeti, elde edilecek değerler üzerinde ciddî bir etki yaratabilir. Ayrıca incelenen olayın özelliğini belirtmek ve kullanılacak ölçü usullerini dikkatlice açıklamak gerekir. Tehlikeler ise, son safhada yani yorum safhasında ortaya çıkar. Rakamlar yalan söyleyemezlerse de istatistiklerin bilimsel olmayan inceleme ve yeterli olmayan analizinin, yanlış sonuçlara götüreceğinden de şüphe edilemez. Sonuç yorumları kimi zaman güçtür. Ciddî bir analizden sonra, genellemeye girişmek için, dikkatle hüküm vermek ve ihtiyatla davranmak gereklidir. (L)

İSTATİSTİKÇİ i. (*istatistik*'ten *istatistikçi*). İstatistik metotlarını inceleyen ve istatistik araştırmaları yapan kimse. (M)

İstatistik enstitüsü (BAŞBAKANLIK DEVLET —) [D.İ.E.], ülkenin her türlü çalışmalarıyle ilgili istatistikleri düzenlemek ve geliştirmek, bu konuda ilgili kamu kurumları arasında koordinasyon sağlamak, istatistiklerle yapılan çözüm ve incelemeleri yayımlamak amacıyle Başbakanlığa bağlı olarak kurulan enstitü. 1933'te kurulan İstatistik Umum müdürlüğünün bir devamı olarak 23 haziran 1962 tarih ve 53 Sayılı kanunla kuruldu. Enstitü gerekirse Ankara dışında geçici veya sürekli bürolar kurabilir ve mahallî muhabirler kullanabilir (53 sayılı kn. md. 23). Görevleri: her çeşit çalışmalara ilişkin istatistiklerin düzenler; istatistikle ilgili olarak kamu kuruluşları arasında koordinasyon sağlar, çözüm ve incelemeler yapar; düzenlenen istatistikleri yayımlar, istatistik yıllığı çıkarır; sayımlar, anketler hazırlar ve sonuçlarını yayımlar; kamuoyu çalışmaları yapan bilimsel kurumların çalışmalarına yardım eder; yurt içi ve yurt dışı istatistik eğitim işleri yapar ve istatistik eğitimini düzenler.

Tetkik ve araştırma dairesi, sosyal hesaplar grubu, etüt ve analiz grubu, sayım anket ve örnekleme grubu, koordinasyon, standart ve eğitim grubu esas birimleri teşkil eder. Ekonomik istatistikler dairesinin: maliye, tarım, sanayi, dış ticaret, fiyat ve ticaret, çalışma, nakliyat, maden istatistikleri şubeleri. Sosyal istatistikler dairesi: nüfus ve mesken, millî eğitim, adalet, turizm ve muhaceret istatistikleri şubeleri vardır. Teknik işler dairesi ise tasnif, yayın, matbaa şubeleri, editing ve kotlama, kütüphane işleriyle uğraşır. İdarî işler dairesi başkanlığı, personel, evrak, ayniyat şubeleri, genel hizmetler. O ve M bürosu, eğitim merkezi yardımcı birimleri kapsar. Bölge müdürlükleri (Adana, Antalya, Eskişehir, İstanbul, İzmir, Samsun), bölgesel istatitsik eğitimi; istatistik çalışmaları yapmakla görevlidirler; kamu ve diğer gerçek ve tüzel kişilerden istenilen bilgilerin doğru ve zamanında alınmasında aracılık yaparlar. Ayrıca Bursa muhabirliği kurulmuştur. (M)

İSTAVRİT i. (yun. *sauridi* veya *stauridi*'den). Sıcak ve ılıman denizlerde yaşayan kemikli balık. (İlmî adı *Trachurus tarchurus.* Uskumrugillerden.)

— ANSİKL. *İstavrit,* uskumruya çok benzer. Sırtı gri yeşil, vücudun geri kalan kısmı gümüşü gridir. Boyu 25-40 sm arasında değişir. Atlas okyanusunda ve Akdeniz'de pek yaygındır.

İstavritin yavruları planktonlarla, erginleri küçük balıklarla beslenir. Yavrular küçük sürürler halindeyken genellikle medüzlerle birlikte yaşar, medüzlerin şemsiyesi altında toplanarak gonadlarını yiyerek beslenir. Üremek için sıcak yerlere göçer, yumurtalarını kıyıdan birkaç km uzağa bırakır. Türkiye'de Karadeniz'den Marmara'ya göçerek yumurta bırakır. Uskumru mevsiminde avlanan istavritlerin eti lezzetli olur. Diğer mevsimlerde tutulanların eti makbul değildir, ama çok yenir. Tutulan istavritlerin boyu 20 sm kadardır. Karadenizde 40-50 sm'lik istavritler de yakalanır. (M)

İSTAVROZ i. Bk. ISTAVROZ.

İSTEK i. (*istemek*'ten *iste-k*). Bir şeye karşı duyulan eğilim, arzu: *Sevinçle güler, istekle güler, sahi imiş gibi güler* (Y. Z. Ortaç). ‖ Yerine getirilmesi istenen şey: *İstekleri o kadar ağır ki. Esk.* Talep. ‖ *İstek duymak,* arzulamak, bir şeye karşı eğilim duymak.

— Dil bil. İstek ve niyet kavramı veren dilek kipi. Bk. ANSİKL.

— Psikol. Dikkat'in duygunluğa dayanan ve öznel yanı. İsteğin nesnel yanının temel özelliği, harekete veya salgı bezlerine dayanan refleks tepkilerle birlikte ortaya çıkmasıdır. (Bu tepkilere saf duyarlık [duyumlar, imajlar] veya kavramlar yolaçabilir.)

İstek, yöneldiği nesnenin bilincinde olan bir eğilimdir. Bundan ötürü, basit bir fizyolojik isteklenme olan *ihtiyaç*'tan, genellikle bilinçsiz olan ve ihtiyaçların şu veya bu ölçüde karmaşık bir topluluğundan meydana gelen *yönseme*'den, duygunluk yanı ağır basan *eğilim*'den ve fikrî bakımdan çok daha etkili ve işlenmiş olan *irade*'den farklıdır. Bununla beraber istek, duygunluk ve faaliyet hayatının temelini meydana getirir; isteğe dayanmayan iradeye nadiren rastlanır. Nitekim, istek olmaksızın, tutkunun ve duygunun da sözü edilemez.

— ANSİKL. Dil. bil. Türkiye Türkçesinde istek eki *-a, -e*'dir; çekimi de şöyledir: tekil şahıslar: *bak-a-y-ım, bak-a-sın, bak-a;* çoğul şahıslar: *bak-a-lım, bak-a-sınız, bak-a-lar;* tekil şahıslar: *dön-e-y-im, dön-e-sin, dön-e;* çoğul şahıslar: *dön-e-lim, dön-e-siniz, dön-e-ler.*

İstek eki *-a, -e;* Eski Türkçedeki gelecek zaman eki *-ğay, -gey*'den (sonra *-ğa, -ge* biçimine girmiştir) gelir; Batı Türkçesine geçerken ekin başındaki *ğ* ve *g* düşer; bu ara ekin görevi de değişir.

İstek kipinin Eski Anadolu Türkçesinde çekimi şöyledir: tekil şahıslar: *eyle-y-e-m, eyle-y-e-sin, eyle-y-e;* çoğul şahıslar: *eyle-y-e-vüz, eyle-y-e-siz, eyle-y-e-ler;* tekil şahıslar: *tur-a-m, tur-a-sın, tur-a;* çoğul şahıslar: *tur-a-vuz, tur-a-sız, tur-a-lar.*

Osmanlıcanın sonu ile Türkiye Türkçesinde istek ekinin tekil ve çoğul birinci şahıs ekleri, emir tekil ve çoğul birinci şahıs eklerinin (*-ayım,-eyim; -alım, -elim*) etkisinde kalmıştır. Bugün istek ekinin ikinci, üçüncü şahısları da az kullanılmakta; yerine genellikle emir, bazen de şart şekli tercih edilmektedir.

İSTEKA veya **ISTAKA** i. (ital. *stecca*'-dan). Bilardo oyununda kullanılan sopa.

— Ayakkabıcılık. Taban kenarlarını yatırmak ve haramayı kapatmak için kullanılan şimşirden yapılmış ayakkabıcı âleti.

— Ciltc. İçbükey olarak oyulmuş uçlarıyle cilt sırtını yuvarlaştırdıktan sonra düzeltmeğe yarayan sert tahta parçası. ‖ Yaprak tabakalarını elle katlamağa yarayan tahta veya kemik lama.

— Saraçl. Hassas el işçiliğinde kullanılan, kemik veya fildişinden yapılmış âlet. (L)

İSTEKLENDİRMEK geçl. f. (*isteklenmek*'-ten *isteklen-dir-mek*). Bir kimsede bir şey yapma arzusu uyandırmak. *Esk.* Teşvik etmek. (M)

İSTEKLENMEK dönş. f. (*istek* > *istekle-me*k'ten *istekle-n-mek*). Heves etmek, heveslenmek. (M)

İSTEKLİ sıf. (*istek*'ten *istek-li*). Bir şeye karşı eğilimi olan. ‖ Bir şeyin yapılmasını isteyen. *Esk.* Talip. (M)

İSTEKLİLİK i. (*istekli*'den *istekli-lik*). İstekli olma hali. (M)

İSTEKSİZ sıf. (*istek*'ten *istek-siz*). İsteği olmayan, arzu duymayan. (M)

İSTEKSİZLİK i. (*isteksiz*'den *isteksiz-lik*). İsteksiz olma hali. (M)

İSTEKLENME i. (*istek* > *isteklenmek*'-ten *istek-le-n-me*). Psikol. *Pichon'un isteklenme kanunu*'nu psikologların çoğu kabul eder: bu kanuna göre duygunluk, zihnî gelişme için gerekli bir uyarıcıdır ve duygunluk çatışmaları bu gelişmeyi bozabilir. Bundan ötürü, gelişme veya zihin seviyesiyle ilgili herhangi bir testin sonucu (özellikle bu sonuç kötü ise) geçerli sayılmadan önce, incelenen kimseye etkide bulunabilecek duygunluk etmenleri (tutukluk, sıkılganlık, endişe) hesaba katmak gerekir. (L)

İSTEM i. (*istemek*'ten *iste-m*). Psikol. İstek ve iradenin iş halinde belirmesi. *Esk.* İrtiyad.

— Psikol. *İstem fiili,* irade fiili. (M)

İSTEMEK geçl. f. (esk. türk. *izdemek,* aramak, sormak'tan). [Bir şeyi] Arzulamak, arzu etmek: *Beni herkese rezil etmek mi istiyorsun?* (A. N. Tanpınar). *Bana sorsalar, elbette ki ölmek istemezdim* (Ş. S. Aydemir). *Ne çare gâzi Anadolu bir türlü çıkmaz aklından / Sen gülmek istersin ne çare kahrolur devran* (Attilâ İlhan). ‖ Dilemek, bir şeyin kendisine verilmesini söylemek: *Köylerden yardım istemeye gitti* (Kemal Tahir). ‖ Aramak, çağırmak: *«Saat on» dedi Müdür beni istiyormuş* (A. H. Tanpınar). *Nüfus memuru sordu: — Hüseyin, bir Yeniköy muhtarını niçin istedik* (M. Ş. Esendal).

|| Gerekli olmak, lâzım gelmek: *Dekor fena değil, fakat küçük bir koltuk daha ister.* — ÇEŞ. DEY. *İstediği gibi at oynatmak* (veya *koşturmak*), hiç kimseyi dikkate almadan arzu ettiği gibi hareket etmek. || *İster... İster...* Bk. İSTER. || *İsteyenin bir yüzü, vermeyenin iki yüzü* (*kara*) [veya *isteyen bir çingene vermeyen iki çingene*], bir kimseden bir şey istendiğinde, istenileni yerine getirmeyeni tahkir için kullanılır.

◆ **İstenilmek,** edilg. f. İstenme işine konu olmak: *Şiirin keman sesine benzemesi istenilseydi, şiire hacet kalmazdı, keman çalardık olur biterdi* (N. Ataç).

◆ **İstenmek** edilg. f. İstemek işine konu olmak.

◆ **İstetmek** ettrg. f. İstemek işini başkasına yaptırmak: *Dünür gönderip kızı istetmiş.*

◆ **İsteyiş** i. İstemek işi, isteme şekli: *Onu her yakalamak isteyişimde elimden bu yalvarışla kurtulur giderdi* (Y. K. Karaosmanoğlu). [M]

İSTEMİ KAĞAN, Göktürk devletinin kurucusu Bumin* Kağanın kardeşi (öl. 576). Bumin Kağanın, 552 yılında Juan-Juan'lara karşı açtığı bağımsızlık savaşında büyük rol oynadı; Bumin Kağan'ın Juan-Juan'lara bağlı ülke ve boyların üzerine yaptığı seferlere katıldı. Onunla birlikte *Türk* adını taşıyan ilk türk devleti olan Göktürk imparatorluğunu kurdu (552). Bumin Kağan, «kağan» unvanıyle Doğu bölgesini, İstemi Kağan da «yabgu» unvanıyle Batı bölgesini yönetti. Sasanî hükümdarı Husrev Nuşirevan, göktürk kervanlarının batıya geçişine izin vermeyince, İstemi Kağan Bizans'a elçi gönderdi (568). Bumin Kağan öldükten sonra yerine geçen oğullarının kağanlığı sırasında da bazı seferlere katıldı. (M)

İSTEMLİ sıf. (*istem*'den *istem-li*). Yapılıp yapılmaması kişinin isteğine bağlı olan. *Esk.* İhtiyarî. || İstek ve iradeye dayanılarak yapılan. *Esk.* İradî.

— Psikol. *İstemli* (veya *iradeli*) *hareket,* fiil.

◆ Sıf. ve i. Leng. İstek bildiren bir söz biçimi veya bir yapıya verilen isim. (*Nitekim, öldürmeyeceksin* sözündeki gelecek zamanın biçimi istemli'dir.) [LM]

İSTEMSEME i. (*istem* > *istemsemek*'ten *istemse-me*). Henüz bir sonuca varamamış istem, geçici niyet. (L)

İSTEMSİZ sıf. (*istem*'den *istem-siz*). İstenilmeyen, elde olmadan yapılan, irade dışı. *Esk.* Gayri ihtiyarî. || Farkında olmadan yapılan.

— Fizyol. Sadece bitkisel hayatla ilgili organlara veya fonksiyonlara denir; bunlar bilince tabi değildir: *Kalbin kasılmaları istemsizdir.* (LM)

İSTEP i. (rusça *step*'ten). Bk. BOZKIR.

İSTEPNE i. [?]. Oto. Yedek lastik. (L)

İSTER i. (*istemek*'ten *iste-r*). *Yeni.* Bir işin yapılabilmesinin bağlı olduğu şey, gerek. || Bağlaç. Yapılacak veya olacak bir şeyin kabul edilmesinde sakınca olmadığını anlatmak için cümlede görevleri aynı olan kelimelerin başına getirilerek kullanılır: *İster yap ister yapma.* || *İster istemez,* arzu edilse de edilmese de, bir isteğe bağlı olmayarak, zarurî olarak: *Brezilya İtalyan kolonisinin millî ve iktisadî rakipliğine ister istemez tahammül etmelidir* (F. R. Atay). [M]

İSTEREO i. Bk. STEREO.

İSTERİ i. Tıp. Bk. HİSTERİ.

İSTERİK veya **HİSTERİK** sıf. (fr. *hystérique*). İsteri halleri gösteren: *Sonra yeni yetişen erkek çocuklara düşkün işsiz, güçsüz zengin isterik kadınlar* (H. E. Adıvar). Bk. HİSTERİ. (M)

İSTİAB i. Bk. İSTİAP.

İSTİADE veya **İSTİADET** i. (ar. *ʿavd*'den *istiʿāde* veya *istiʿādet*). *Esk.* Bir şeyin geri gönderilmesini isteme. (M)

İSTİANE veya **İSTİANET** i. (ar. *ʿavn*'dan *istiʿāne* veya *istiʿānet*). *Esk.* Başkasından yardım isteme. || *İstiane etmek,* yardım istemek.

— Ed. *Esk.* Bir fikri tamamlamak için başkalarının sözlerini alma, iktibas etme.

◆ **İstianât** çoğl. i. *Esk.* Yardım istemeler. (M)

İSTİAP veya **İSTİAB** i. (ar. *vaʿb*'dan *istiʿāb*). *Esk.* İçine alma, sığdırma. || Tutma, kaplama. || *İstiab etmek,* içine almak, çevrelemek: *Seni ancak ebediyyetler eder istiab* (M. Â. Ersoy). || *İstiab haddi,* en fazla alabilme kapasitesi.

— Trafik. *İstiap haddi,* kara, deniz ve hava taşıt araçlarının yük ve yolcu miktarlarını belirleyen sınır. Bk. TRAFİK.

— Denizc. Bk. TONAJ.

◆ **İstiaben** zf. *Esk.* Büsbütün, tamamıyle. (M)

İSTİARE i. (ar. *ʿāriyet*'ten *istiʿāre*). *Esk.* Ödünç veya borç alma. || *İstiâre etmek,* ödünç almak.

— Ed. *Esk.* Bir varlık veya kavrama, benzediği başka bir varlığın adını verme. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Ed. *Esk.* Bir kavramın, gerçek anlamı dışında, başka bir varlığı nitelemek için kullanılması diye tanımlanan *istiare,* eski edebiyatın önemli sanatları arasında yer alıyordu. Divan şairleri, istiare sanatına çok önem verdiler; istiarenin birçok türlerini eserlerinde uyguladılar. İstiarenin iki öğesi vardır: a) benzeyen veya benzetilenden biri; b) benzetme yönü. İstiarenin yapılması için yalnız benzeyen veya yalnız benzetilenin bulunması yeterlidir. Yaygın olan iki türlü istiare vardır. 1. *açık istiare;* 2. *kapalı istiare.* 1. *Açık istiare,* yalnız benzetilene dayanan istiaredir. «Altın kulelerden yine kuşlar / Tekrarını ömrün eder ilân» (Ahmed Hâşim). «Altın kuleler», tan yerinin benzetilenidir. 2. *Kapalı istiare.* Yalnız benzeyene dayanan istiaredir: «Bu hayalle uyur Bursa her gece / Her sabah, onunla uyanır, güler...» (Ahmet Hamdi Tanpınar). «Bursa», duygulu bir insanın benzeyenidir. Bir de, açık istiareden sayılan *temsilî istiare* vardır. Bütün şiire veya hikâyeye yayılmış bulunan bir açık istiaredir.

— Esk. huk. İstiare, ariyet almaktır ki, alan kimseye müsta'ir denilir (Mecelle md. 767). [Ariyet sözleşmesi, Mecelle'de, 6. kitap olan *Kitabül emanat*'da düzenlenmiştir.] Bk. İARE.

◆ **İstiarat** çoğl. i. Esk. İğreti almalar. (M)

◆ **İstiareli** sıf. İstiare kapsayan: *İstiareli deyim.* || İstiare yönünden zengin: *İstiareli üslûp. Yeni.* Egretilemeli. (ML)

İSTİAZA i. (ar. *ʿivāẕ*'dan *istiʿāẕa*). *Esk.* Karşılık olarak bir şey isteme: *Bir salike yakışacak hal, mürşidinden istiaza değil, istifaza etmektir* (Muallim Naci). [M]

İSTİAZE i. (ar. *ʿiyāẕ*'dan *istiʿāẕe*). *Esk.* «Euzu billahi min-eş-şeytân-ir-racîm, neuzu billah veya el ıyâzü billah» sözlerinden birini söyleyerek Tanrı'ya sığınma. (M)

İSTİBAD i. Bk. İSTİBAT.

İSTİBAHA i. (ar. *būḥ*'tan *istibāḥa*). *Esk.* Helâl ve mübah görme. || Birçok kimsenin kanının dökülmesine göz yumma, meşru sayma. (M)

İSTİBAR i. (ar. *ʿabr*'den *istiʿbār*). *Esk.* Rüya yorumlatma, tabir ettirme. (M)

İSTİBAT veya **İSTİBAD** i. (ar. *buʿd*'dan *istibʿād*). *Esk.* Uzak bulma, mümkün görmeme. || *İstibat etmek,* ayırmak, uzak görmek: *Bakıp yıldızlara hayretle istibat eder bir kuş* (Abdülhak Hâmid). [M]

İSTİBDAD i. Bk. İSTİBDAT.

İSTİBDAL i. (ar. *bedel*'den *istibdāl*). *Esk.* Değiştirme. || Bir şey vererek yerine başka bir şey isteme.

— Ask. tar. *Esk.* Askerlik görevini bitirenleri terhis ederek yerlerine yenilerini alma. Muvazzaflık süresini bitirerek ihtiyat sınıfına ayrılma. || *İstibdal efradı* (veya *neferatı*), terhis olmuş askerler. || *İstibdal tezkiresi,* terhis kâğıdı.

— Huk. *Esk.* Vakfedilen gayrımenkulün başka bir gayrımenkul ile değiştirilmesi. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *Esk.* Vakfeden kimse, vakfı idare edene veya bir başkasına şart koşarak *istibdal* yapılmasını isterse, görevli kimse gösterilen şarta uyarak bu değiştirmeyi yapardı. İstibdal bir defa yapıldıktan sonra tekrar edilmezdi. Vakıf ev, arsa veya mahalledeki akar ile değiştirilebilirdi. Vakfeden (vâkıf), vakfının istibdal hakkında bir şart koşmazsa veya istibdal olunmasını istemezse, vakfı idare eden kimse (mütevelli), kendiliğinden değiştirme yapmazdı. Fakat bir vakıf için istibdal gerekli ise veya şartları varsa, o zaman, mütevelli, hâkimin ve sultanın izni ile istibdal ederdi. İstibdal şartları, harap olan vakfın onarımına yetecek para veya mahsul bulunmaması, vakıftan zahire alınamaması veya masraflarını karşılayamaması idi. İstibdal sonradan Şeyhülislâm Ebussuud* Efendinin isteği üzerine, padişahın fermanı ile kanunlaştı. (M)

İSTİBDAT veya **İSTİBDAD** i. (ar. *bedd*'den *istibdad,* başlı başına olma, bağımsızlık). Tek bir yöneticinin toplumu baskı altında tutması, mutlak hâkimiyet: *İstibdat bir şahsın sorumsuzluğu devridir* (F. R. Atay). *İstibdat yalnız birkaç kişinin değil, bütün milletin geleceğini söndürür* (Kemal Tahir). [Bk. ANSİKL.] || *Aydın istibdat,* bir devletin, halkın iyiliğini düşünen otoriter bir hükümdar tarafından, çağın aydınlarınca ileri sürülen siyasî teorilere göre yönetilmesi.

— *Esk. Bi-istibdad er-râi,* müstebit bir surette. || *Devr-i istibdat,* Osmanlı devletinin, Abdülhamid II devrine (1878-1908) verilen ad. Bk. İSTİBDAT.

— ANSİKL. Bir tek kişinin devlet üstünde, kontrolsuz hâkimiyeti anlamına gelen *istibdat,* tarih kadar eskidir. Ama, Avrupa'da «aydınlanma» (almanca *Aufklärung*) yüzyılı olan XVIII. yy.da uygulanan istibdat, «fikrî» bir istibdattır.

Prusya kralı Friedrich II (1740 - 1786) bu ilkeleri benimseyen ilk hükümdar oldu. Yarım yüzyıl süren iktidarı sırasında, kralın en büyük mülk sahibi, soyluların orta halli ve burjuva sınıfının pek gelişmemiş olduğu gerikalmış ülkelerde bu ilkeler zafere ulaştı. 1763'ten 1796'ya kadar Rusya'da çariçe Katerina II, Avusturya imparatorluğunda Maria Theresia (1740 - 1780) ve Joseph II (1780 - 1790), Napoli'de ve daha sonra İspanya'da Carlos III benzer bir öğretiyi benimsediler. Küçük devletlerde de aynı nitelikte bir siyaset izlemek istendi: Portekiz'de Pombal, Toscana'da büyük dük Leopold von Habsburg, Parma'da Du Tillot, Napoli'de Tanucci, Danimarka'da Struensee, İsveçte Gustaf III. Aydın istibdat rejimi, 1789'dan hemen sonra terkedildi. Fransa'da aşırılıklardan telâşlanan krallar felsefî düşünceyi reddederek, katolik kilisesi ve soylularla ortak düşmana karşı birleştiler.

Aydın istibdat, soyut gerçeğe dayanmasına rağmen, birçok unsurunu önceki yüzyıldan aldı. Ortaçağın sonundan bu yana avrupa kralkları, millî bir devlet çerçevesinde, mutlakıyete yöneldiler; Louis XIV bir müstebitti; hıristiyan bir kral olarak eylemlerinden kendini yalnız Tanrı önünde sorumlu tutuyordu. XVIII. yy.da temel düşünceler değişti: «felsefe»nin amacı bundan böyle insanı eğitmek, düzeltmek ve hürriyete kavuşturmaktı. Filozoflar, büyük devletlerde bu hürriyeti sağlayacak kuvvetli bir iktidarı kabul ederlerdi («Aptal ve barbar bir halk, boyunduruk, sopa ve samana lâyıktır» [Voltaire]). Müstebitler, filozofların programlarını gerçekleştirdiklerini ileri sürüyorlardı. Friedrich II, bu konuda Wolff'a «Sizin gibi filozoflar olması gerekeni öğretir, krallar da sizin düşündüklerinizi gerçekleştirir» diyordu. Krallar bu programda işlerine yarayacak kısımları uyguluyor ve geri kalanını rahatça atıyorlardı. Fransız aydınlarını (Buffon, Diderot, Grimm, Voltaire) pohpohlayarak onlarla ilişki kurdular. Halkın fikrine önem vermezlerdi; Friedrich II'ye göre «hükümdar, bütün topluluk için görmeli, düşünmeli ve hareket etmeli» idi. Müstebitler, «devlet» fikrinin gelişmesinden de yararlandılar: gitgide yaygınlaşan eğitim sayesinde, devlete itaat ve bağlılık, en önemli görev halini aldı. Krallar filozofların nazariyeleri yerine Louis XIV yöntemlerini ve ingiliz banka sistemini benimsediler.

XVIII. yy.da krallar, soylu sınıfa ve mevcut kurumlara karşı mücadelelerini sürdürdüler, onu devlete daha fazla bağlayabilmek için insanı geleneksel çerçevelerden kurtardılar. Laiklik ilân edildi, katolik kilisesinin faaliyetleri denetlendi, manastır tarikatları (özellikle, tamamen papaya bağlı Cizvitler tarikatı) kaldırıldı. Töre ve ge-

leneklerden henüz çok uzakta olan sosyal eşitlik sağlanamadı ama, soylu sınıfın imtiyazları kısıtlandı. Eşitliği sağlamak uğruna, hükümetler, siyasî imtiyazları temsil eden eyalet devletlerine ve oligarşik hür şehirlere karşı savaştı. Merkezleşme ve yönetimin tek biçim halini alması, devletleri birleşmeye yöneltti. Köylüler tarım topluluklarından, zanaatçılar loncalardan kurtarıldı. Fizyokratlar hürriyetin, denetimin ve Fransa'da Colbert devrinde olduğu gibi, · devletin iktisadî hayata sürekli müdahalesinin ortadan kalkması anlamına gelmediğini ispatladılar. Tarımda yenilikler yapıldı, madenler işlendi, devlet yapımevleri kuruldu. Ordunun ihtiyaçlarına doğru yöneltilen millî üretim sıkı gümrük kurallarıyle korundu. Fransız nazariyecileri, küçük toprak sahibi ve köylü zanaatçılara ayırdıkları yerlerde geniş ölçüde imalâthanelerin yer aldığını görerek şaşırdılar. Büyük müstebitler ingiliz örneğini izleyerek, birer millî banka kurdular ve kâğıt para çıkararak halkın paralarını çektiler. Eğitim, *Ansiklopedi*'nin ve Colbert'in gösterdiği yönde geliştirildi. Adalet, Beccaria, Voltaire ve Montesquieu'nün isteği gibi daha insanca bir hale getirildi (daha hafif cezalar, işkencenin kaldırılması).

Sonuç olarak, uyrukların sayısı, zenginlik, mutluluğun artması, devleti kuvvetlendirdi. Devlete boyun eğme daha da arttı, vergiler ağırlaştırıldı, daha fazla asker toplandı (bu da yeni fetihlere imkân verdi).

Bu yeni yönetim biçimi bütün Avrupa'yı aynı derecede etkilemedi. Meselâ rus çarı, İsveç'in (Gustaf III) veya Polonya'nın da (Stanislaw Poniatowski) aynı şekilde güçlenmesinden hoşlanmıyordu. Soylu sınıfın uzun süreden beri siyasî etkinliğini ispatladığı İngiltere'de, aydın da olsa (George III) istibdat rejimine ihtiyaç yoktu. Zenginleşen burjuva sınıfının yönetim görevlilerine, kendisine yönetme fırsatı vermediğinden yakınan Fransa'da ise, yabancı hükümdarların gerçekleştirdikleri rejime uzaktan hayran olmakla yetinildi. Aydın müstebitlerin ülkelerinde her devletin kendine has sosyal yapısı, kralın veya bakanlarının kişisel tutumları küçük farklar yarattı. Amansız diktatör Pombal, özellikle cizvitlerin düşmanıydı; Carlos III geleneklere bağlı bir ülkede yavaş yavaş ilerledi; Maria-Theresia şefkatli ve korkaktı; buna karşılık oğlu Joseph III ayaklanmalara (Macaristan, Avusturya Hollandası) yolaçan manyak bir nazariyeciydi. Friedrich II her şeyden önce ordusunu kuvvetlendirmeyi ve ona bir savaş hazinesi vermeyi düşünen babası Çavuş kralın (Friedrich Wilhelm I) eserini sürdürdü. Katerina II danışma meclislerinde güzel nazariyeler ileri sürmekle birlikte, gerçekte, soylu sınıfla bir olarak Devlet'lerin sömürülmesine katıldı ve sonunda serfleri soylu sınıfa teslim etti. Buna göre XVIII. yy. fransız filozoflarının nazariyelerini uygulamak, iki sonuç verdi; bir yandan, hükümdarın kişiliğinde devletin otoritesi kuvvetlendi ve bu da yerleşmiş oligarşilerin (soylu sınıfı, rahipler, şehirler, ticaret toplulukları v.b.) zararına oldu; öte yandan, bu yönetimin uygulandığı ülkelerde, iktisadî ve sosyal gelişme hızlandı. Fakat, bu yönetim biçimi, kendi beşiği olan Batı Avrupa'da (Fransa ve İngiltere), yerleşmiş kuruluşlara ve elde edilmiş imtiyazlara çarpması sebebiyle uygulanamadı. Kurulu düzenin direnmesi, toplumsal ve iktisadî ihtiyaçlardan daha ağır bastı. Buna karşılık, Avrupa'nın Akdeniz bölgesinde ve özellikle Orta ve Doğu Avrupa'da, aydın sınıfın yokluğu, köylü nüfusun ezici üstünlüğü, nihayet burjuva sınıfının bulunmamasının hem sebebi hem de sonucu olan iktisadî gerilik, hükümdarlara uygulama alanındaki işlerde aydın istibdattan yararlanmak için tam bir hürriyet sağladı.

◆ **İstibdatkârane** zf. *Esk.* Baskı rejimine yakışır şekilde. (M)

İstibdat, Osmanlı imparatorluğunda Abdülaziz zamanında 1870'ten itibaren başlayan ve Abdülhamid II'nin saltanatı boyunca süren mutlakıyet rejimini anlatmak için kullanılan deyim.

Abdülhamid II'nin istibdat diye anılan şahsî yönetimi, Meclisi Mebusan'ın süresiz tatilinden (13 şubat 1878) İkinci Meşrutiyetin ilânına (23 temmuz 1908) kadar 30 yıl 5 ay 9 gün sürdü. Bu süre içinde Abdülhamid II, siyasî ve tabiî hakları kaldırmak için yeni kanunlar çıkartmadığı gibi, bu hakları koruyan kanunları da yürürlükten kaldırmadı. Fakat hürriyetleri şiddetli bir baskı altında tuttu. Meclisi Mebusan'ı tatil ettikten sonra, ilk olarak basın hürriyetini kaldırarak ağır sansür koydu, kendi yönetimini övmeleri için gazete sahiplerine ve bazı gazetecilere çıkarlar sağlayarak bir çeşit besleme basın yarattı. Bu arada mizah gazeteleri ve karikatür yayımı tamamen yasak edildiği gibi toplanma hürriyeti de ortadan kaldırılarak devlet adamlarının birbirlerinin evine gitmesi dahi yasaklandı. Hükümdarın kendi iradesi her türlü hukuk kuralından üstün duruma geçti; Yıldız sarayı padişahın iktidar sembolü haline geldi. Sarayda, Babıâli'nin dışında, çeşitli devlet hizmetlerini denetmek için özel daireler kuruldu. Abdülhamid II ayrıca sadrazamların yetkilerini geniş ölçüde kısıtlayarak kendi elinde topladı. Kurduğu geniş kadrolu hafiye teşkilâtıyle devlet görevlileri arasında tam bir terör ve korku yarattı. Saltanatı boyunca sadece Sadaret mevkinde 26 defa değişiklik oldu. İstibdat devrinde baskı ve sansür, vatan, hürriyet, grev, suikast, ihtilâl, anarşi, Makedonya, Girit, Murad, sosyalizm, dinamit v.b. kelimelerin kullanılması yasaklanmış, Ziya Paşa, Namık Kemal, Abdülhak Hâmid gibi yazarların eserlerinin okunması da men edilmiştir. Bu arada Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi, Shakespeare, Racine, Lamartin, gibi batılı yazarların eserlerinin okunması, türk ve islâm öğrencilerin İstanbul'daki yabancı okullarda okumaları, konferans verilmesi önlendiği gibi, bilimsel dernek kurulması da yasaklanmıştı. İkinci Meşrutiyetin kabul ve ilânıyle bu devir son buldu. (M)

İSTİBKA i. (ar. *beḳā*'dan *istibḳā*). *Esk.* Devamını, sürmesini isteme. || Muhafaza etme, saklama. || *İstibka etmek,* devamını istemek. || *İstibka-yı teveccüh,* birisinin ilgi ve himayesinin devamını dileme. (M)

İSTİBRA i. (ar. *istibrā*). Din. Erkeğin küçük abdestini yaptıktan sonra üreme organını temizlemesi. Bk. ANSİKL.

— Kadın-doğum. Bir cariyenin hamile kalıp kalmadığının anlaşılması için gereken muayeneye verilen ad. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Din. Din kurallarına göre organın temizlendiğine (*istibra*) kesin olarak inanılmadıkça abdest alınmamalıdır. İyice temizlenmedikçe abdestin doğruluğuna inanılmaz.

— Kadın-doğum. Bir cariye, satın alındığı veya miras olarak kaldığı zaman, sahibiyle yalnız kalmadan önce, doğacak çocukların kimden olduğunu aydınlatmak düşüncesiyle bir kontrol gereklidir. Bu süre ilk hayzdan veya doğumdan sonra biter. Hayz kanı gelmeyenler için de bu süre bir aydır.

Azat edilen bir cariye için de aynı kural geçerlidir. (M)

İSTİBSAR i. (ar. *baṣar*'dan *istibṣār*). *Esk.* Basiretli olma, düşünceli davranma. || Dikkatlice bakma ve görme. || *İstibsar etmek,* dikkatle bakmak. (M)

İSTİCAB i. (ar. *vücūb*'dan *isticāb*). *Esk.* Gerekli sayma, lüzumlu görme, haklı sayma. (M)

İSTİCAB i. (ar. *ʿaceb*'den *istiʿcāb*). *Esk.* Şaşma, hayret etme. || *İsticap etmek,* şaşırmak. (M)

İSTİCABE veya **İSTİCABET** i. (ar. *cevāb*'dan *isticābe* veya *isticābet*). *Esk.* Duanın veya niyazın Tanrı tarafından kabul edilmesini dileme. || *İsticâbe etmek.* [Dua için] Kabul etmek. (M)

İSTİCAL i. (ar. *ʿacele*'den *istiʿcāl*). *Esk.* Bir işin çabucak olmasını isteme, sabırsızlanma: *İçeriki odadan, delirmiş gibi, bir isticalle, ebe kadın koştu* (Vâ-Nû). || *İstical etmek,* acele etmek, sabırsızlık göstermek: *Diğer bir gazeteci de, «Efendiler, istical ediyorsunuz!» diye bağırmaya başladı* (Atatürk). || *İstical göstermek,* acele etmek, sabırsızlanmak: *Bu muammanın hal çaresi Hüseyin Nazmi'nin elinde imiş gibi gidip onu bulmakta istical gösteriyordu* (H. Z. Uşaklıgil). [M]

İSTİCAL i. (ar. *ecil*'den *isticāl*). *Esk.* Tecilini, sonraya bırakılmasını isteme. (M)

İSTİCAR i. (ar. *ecr*'den *isticār*). *Esk.* Kiralama, ücret karşılığında tutma. || *İsticar etmek,* kiralamak.

— ANSİKL. Esk. huk. Kira ile tutmak (Mecelle md. 404). 410. Maddeye göre de «müste'cir... isticar eden kimsedir». Bk. İCAR, İCARE. (M)

İSTİCHAL i. (ar. *cehl*'den *istichāl*). *Esk.* (Birinin) Cahilliğine hükmetme. || (Birini) Hafife alma, mühimsememe. || *İstichal etmek,* cahil saymak. (M)

İSTİCLAB i. (ar. *celb*'den *isticlāb*). *Esk.* Celb etme, çekme. || *İsticlâb etmek,* çekmek.

— Psikol. *Esk.* Hatırlatma, zihinde canlandırma veya uyandırma. (M)

İSTİCMAR i. (ar. *cemre,* çakıl taşı'ndan *isticmār*). Din. Küçük taşlarla yapılan taharetlenme. (İsticmar, su ile yapılan *istinca* gibi, pisliği yok etmez, ancak azaltır. Taşla temizlenen kişi, suya rastlarsa, isticmar'ın hükmü kalmaz, hemen su ile temizlenmek gerekir.) [M]

İSTİCNAS i. (ar. *cins*'ten osmanlıca *isticnās*). *Esk.* Cinsine benzetme: *Melih Bey takımında garip bir isticnas hassası vardır* (H. Z. Uşaklıgil). [M]

İSTİCVABNAME bİş. i. (ar. *isticvāb* ve fars. *nāme*'den *isticvāb-nāme*). Esk. huk. Sorgu hâkimi tarafından alınan ifadelerin yazıldığı kâğıt. (M)

İSTİCVAP veya **İSTİCVAB** i. (ar. *cevab*'dan *isticvāb*). *Esk.* Sorguya çekme, söyletme. Sorgu: *Gelin nihayet Nihal'i isticvaba başlamış idi* (H. Z. Uşaklıgil). || *İsticvap etmek,* sorguya çekmek: *Siz bir defa mahdum beyi isticvap ediniz* (H. E. Adıvar).

◆ **isticvabât** çoğl. i. *Esk.* Sorguya çekmeler, ifade almalar: *Tevkif olunanlar kimlerdir? Neticei isticvabâttan ne anlaşılmıştır?* (Atatürk). [M]

İSTİDA i. (ar. *duʿā*'dan *istidʿā*). Bir şey dilemek, istemek için yazılan yazı: *Saraya giden bu gibi istidaların çoğu cevapsız kalırmış* (Ş. S. Aydemir). [*Eşanl.* DİLEKÇE.] || *Esk.* Tanrı'dan bir şey niyaz etme, yalvararak isteme: *Rütbe-i şehadete nâil olmak için birlikte gelmek arzusunda bulundukları cihetle istidalarına müsaade buyrulmuştu* (Cevdet Paşa). || *İstida vermek,* bir makama veya bir kimseye dilekçe sunmak.

— Huk. Bk. DİLEKÇE.

◆ **İstidaname** bİş. i. *Esk.* Resmî bir makama yazılan dilekçe. (M)

İSTİDAD i. Bk. İSTİDAT.

İSTİDANE i. (ar. *deyn*'den *istidāne*). *Esk.* Borç veya ödünç olarak alma: *Bütün emlâkini elden çıkaracak surette istidâneye mecbur ise...* (Namık Kemal). || *İstidane etmek,* borç almak. (M)

İSTİDARE i. (ar. *devr*'den *istidāre*). *Esk.* Çember biçimine girme, dairevî, yuvarlak olma. || Devr etme, dönme, dolaşma. || *İstidare etmek,* dönmek, dolaşmak.

— Astron. *Esk. İstidâre-i kamer,* ayın dolunay şekline girmesi.

◆ **istidarî** sıf. *Esk.* Dönerek bir daire teşkil edecek durumda olan. (M)

İSTİDARİYE sıf. *Esk.* İstidarînin dişili.

— Fizyol. *Esk. Hareket-i istidariye,* sindirim esnasında mide ve bağırsakların yaptığı dalgalı hareket, peristaltik. (M)

İSTİDAT veya **İSTİDAD** i. (ar. *ʿadd*'den *istiʿdād*). Yaratılıştan gelen veya sonradan edinilmiş yetenek: *Bunu,* [...] *kuvvetli, önüne geçilmez bir istidat zorladığı için de yazmış değilim* (A. H. Tanpınar). *Bu kodaman bizim Mösyö'nün uydurmacılığa karşı istidat derecesini birkaç kere ölçüp biçtikten sonra kendisine «yabancı işleri icat etme kâtipliği» denebilecek ince bir iş verir* (H. R. Gürpınar). || İstidadı olan kimse: *Genç istidatlar. Yeni.* Anıklık.

— Patol. Organizmanın bazı hastalıklara yatkınlığı. (M)

İSTİDATLI sıf. (*istidat*'tan *istidat-lı*). İstidadı olan, yetenekli: *Çünkü ben otuz senedir bu kadar istidatlı bir talebeye tesadüf etmedim* (H. E. Adıvar). [M]

İSTİDATSIZ sıf. (*istidat*'tan *istidat-sız*). İstidadı olmayan, yeteneksiz. (M)

İSTİDLAL i. (ar. *ḍalālet*'ten *istiḍlāl*). *Esk.* Birini doğru yoldan çıkartma, ayartmak isteme. (M)

İSTİDLÂL i. (ar. *delālet*'ten *istidlāl*). Bir mesele hakkında delillere dayanarak sonuç çıkarma: *Bu ıttılâ nasıl istidlâller neticesiyle böyle birkaç aylık bir devri içinde husule geliverir?* (H. Z. Uşaklıgil). || *İstidlâl etmek,* delillere dayanarak bir sonuca varmak: *Söz tamam oldu ko laf ü suhanı ey Nef'i / Ehl-i dil tab'ını şi'rinden eder istidlâl* (Nef'i). Dolayısıyle anlamak.

— Fels. Kanıtlara dayanarak bir sonuca varma: *Tümdengelim, tümevarım birer istidlâl çeşididir.*

◆ **İstidlâlât** çoğl. i. *Esk.* Tanıklar ve kanıtlar.

◆ **İstidlâlen** zf. *Esk.* İstidlâl yoluyle, delillere dayanarak. (M)

İSTİDRAC i. (ar. *derece*'den *istidrāc*). *Esk.* Derece derece artma, basamak basamak ilerleme. || Hakkı olmadığı halde şansın yardımıyle yükselme.

— Din. İman etmeyen bir kimsenin gösterdiği keramet.

— Tasav. Kötünün hile yoluyle iyi olarak ortaya çıkması. || Bir düşünce veya eylemin biçim değiştirerek ortaya çıkması.

◆ **İstidracî** sıf. *Esk.* Derece derece, basamak basamak olan. (M)

İSTİDRAK i. (ar. *derk*'ten *istidrāk*). *Esk.* Ulaşma, yetişme, erişme. || Anlama, idrak etme. (M)

İSTİF (ital. *stivare,* düzenli bir şekilde yığmak, istif etmek'ten). Eşyaların düzgün bir şekilde üst üste konulması ve böylelikle meydana gelen yığın. || *İstif etmek,* düzgün bir şekilde üst üste yığmak, sıralamak: *Arkasını dönmesiyle istif ettiği odunların yere inmesi bir oldu.*

— ÇEŞ. DEY. *İstifinden başlamak. Argo.* Küfür etmek. || *İstifini bozmak. Halk dili.* Azarlamak, rezil etmek. || *İstifini bozmamak,* aldırış etmemek, durum ve davranışını hiç değiştirmemek. || *Balık istifi.* Bk. BALIK.

— Denizc. Yüklerin gemi ambarlarına yerleştirilmesi. || *İstif faktörü,* istif tahtası payı da dahil olmak üzere, herhangi bir yükün, iyi bir istif ile beher tonunun ayak küp olarak ifadesi. || *İstif kaybı,* yükün gemi ambarlarına hacim kaybı doğuracak biçimde düzensiz olarak yüklenmesi. || *İstif tahtası.* (Bk. DANEÇ.) || *İstifi bozmak,* istifli durumdaki bir yükün boşaltılmasına başlamak. || *İstifin bozulması,* kötü hava şartları sebebiyle ambarlardaki yüklerin yıkılması veya birbirine girmesi.

— Deric. *İstifte bekletme,* sepicilikte derileri kireçlik havuzunun kenarında bekletme. (Derilerin, havuza atılmadan önce, bir süre böyle bekletilmeleri gereklidir.)

— Hat. Eski yazıda harflerin, hecelerin ve kelimelerin, yazı üslûbuna uygun şekilde sıralanması. Bk. ANSİKL.

— Müz. Armonili müzikte seslerin veya partilerin üst üste kurulması.

— Teknol. Bk. ANSİKL. || Bir ağaç tomruğunun birbirine paralel kesitler halinde biçilmesinden elde edilen tabaka veya yaprakların, bıçkıdan önceki düzende, yani eski tomruğu meydana getirecek şekilde, üst üste konulmuş durumu. || *İstif tahtası,* bir fıçının yerinde sağlam durmasını sağlamak için iki yanına konulan ağaç parçalarının her biri.

— ANSİKL. Hat. Güzel yazı sanatında *istif* çok önemlidir. İstifte ilk dönem hattatları pek başarı gösteremediler. İstif genellikle aşağıdan yukarıya doğru yapılır. Osmanlılar devrinde XV. yy.da yetişen hattatlardan Ali bin Yahya es-Sofi'nin istifte usta olduğu Ayasofya camii arkasında Babı Hümayun üzerindeki celî sülüs yazısından anlaşılmaktadır. İstifte görülen ilk gelişme, XIX. yy.a kadar sürdü. Sultan Mahmud II zamanında yetişen ve İstanbul'daki Nusretiye camiinin içindeki yazıları yazan Mustafa Rakım Efendi bu yazı türünü daha gelişirdi. XX. yy.ın başında yetişen Sami Efendi de, Rakım Efendi yolunda giderek istif alanında başarılı örnekler verdi. (LM)

İSTİFA i. (ar. *ʿafv*'dan *istiʿfā*ʾ). Kendi isteğiyle bir görevden ayrılma: *Aile darmadağın... İstifa sebebi anlaşılıyor* (Ahmed Rasim). [Bk. ANSİKL. *Huk. böl.*] || İşten ayrılma isteğini belirten dilekçe: *Hemen zorla sana istifanı yazdırdım diye ileride benim için fena düşünmeni istemem* (R. N. Güntekin). || *İstifa etmek, kendi* isteğiyle görevinden çekilmek: *Böyle havalarda istifa ettim / Evkaftaki memuriyetimden* (O. V. Kanık). — *Ah Reşit, dedim, ne yanlış bir adım attın istifa etmekle* (Y. Z. Ortaç). || —*Esk.* Bağışlanmayı isteme, af dileme. || *İstifa-yı kusûr,* özür dileme.

— ANSİKL. Huk. *İstifa,* memurlara tanınmış bir haktır. Ancak bu hak kullanılırken kamu hizmetinin aksamaması için bazı kayıtlar konulmuştur. Meselâ subaylar fiilen on yıl hizmet etmedikçe, devlet hesabına öğrenim görenler mecburî hizmetleri sona ermedikçe istifa edemezler. Ayrıca memur istifa eder etmez görevini terkedemez. Memur bağlı bulunduğu kuruma yazılı müracaatla çekilme isteğinde bulunduktan sonra, kendi yerine tayin edilen kimsenin gelmesine veya çekilme isteğinin kabulüne kadar görevine devam eder. Yani istifa, memur statüsünden çıkma hükmünü kendiliğinden doğurmaz. Yerine tayin edilen kimse bir aya kadar gelmediği veya yerine bir vekil tayin edilmediği takdirde, memur, üstüne haber vererek görevini bırakabilir. Olağanüstü mazeretle istifa eden memurlara, bir ay kaydı uygulanmaz. Savaş halinde olağanüstü hallerde veya genel hayata etkili âfetlere uğrayan yerlerdeki devlet memurları, yerlerine tayin edilecek kişi gelip işe başlamadıkça görevlerini bırakamazlar. Bir dairede çalışan memurlar toplu halde de istifa edemezler. Devlet Memurları kanununa göre, çekilen bir kısım memurlar devir ve teslim ile mükelleftir. İstifa, idareye de memurun halefini tayin veya hizmetin yürümesi ve devamı için gereken tedbiri alma gibi borçlar yükler. Memurun bu hakkının korunması bakımından çekilme dileğinin, idare tarafından hangi hallerde ve ne kadar süre için kabul edilemeyeceği hususlarına da Devlet Memurları kanununda yer verilmiştir.

İstifa eden, görevine ait bütün yetki ve çıkarlarını kaybeder. İstifa edenin, yeniden memuriyete girişinde durumu, nakil şeklinde bir tayin mahiyetindedir.

Emeklilik kurallarına göre, istifa eden memura emekli kesenekleri topluca ödenir. Yeniden memuriyete girme durumu söz konusu olduğunda da, bu ödeme, faizi ile birlikte Emekli sandığına iade edilir.

İSTİFA i. (ar. *vefā*'dan *istīfā*ʾ). *Esk.* Tamamıyle alma.

— Huk. *Esk. İstifâ-yı kısas,* suçlu hakkında kısas cezasının yerine getirilmesi. (M)

İSTİFADE i. (ar. *fāide*'den *istifāde*). [Maddî veya manevî bakımdan] Yararlanma, yarar sağlama: *Mektebin haraplığı onların istifadesine başka türlü hizmet eder* (Ömer Seyfeddin). *Vesime'den şu veya bu suretle istifadeyi tasarlıyordu* (Vâ-Nû). || *İstifade etmek,* yararlanmak, faydalanmak: *Dayanamadım, şarkılardan birini bitirmesinden istifade ederek:* (R. N. Güntekin). *Dervişin Rabia'nın üzerindeki tesirinden istifade etmek istemişti* (H. E. Adıvar).

— Huk. *İstifade hakkı.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *İstifade hakkı.* Ana ve baba, çocuk reşit oluncaya kadar onun mallarından yararlanırlar (Borçlar kn. md. 280). Ancak, çocuğun mallarının geliri her şeyden önce, onun ihtiyaçlarının karşılanması için kullanılır ve ana-baba sadece geriye kalandan yararlanırlar (Med. kn. md. 381). Bu istifade hakkı, ana ve babadan veya ikisinden birinden velâyet kusurları yüzünden alınırsa sona erer. Aksine, velâyetin alınmasında ana ve babasının kusuru yoksa, istifade hakkı devam eder. (Med. kn. md. 286).

◆ **İstifadeli** sıf. Yarar sağlayan, yararlı. (M)

İSTİFAF i. (ar. *ʿiffet*'ten *istiʿfāf*). *Esk.* Kötülük yapmaktan çekinme, günahtan sakınma. || Namuslu olma, iffetlilik. (M)

İSTİFAL i. (ar. *fiʿl*'den *istifʿāl*). *Esk.* Bir kimseden bir şeyi yapmasını isteme veya rica etme.

— Gram. *Esk. İstifal babı,* arap gramerinde mezidünfih sülâsî mastarların (kıyasî mastar) baplarından biri. (İstifal babında mastar genellikle geçişli olur: *helâk>istihlâk* [tüketme], *mülk>istimlâk* [mülk edinme] v.b.) [M]

İSTİFANAME bls. i. (ar. *istiʿfā*ʾ ve fars. *nāme*'den *istiʿfāʾ-nāme*). Bir görevden ayrılmayı, af edilme isteğini bildiren dilekçe: *Bu istifanamenin altında, renkli kalemle, şunlar yazılıdır: «İstifaya muvafakat etmediğimi bildirdim.* (Atatürk). [M]

İSTİFAZA i. (ar. *feyż*'den *istifāża*). *Esk.* Feyz alma, bir kimsenin manevî bilgisinden yararlanma: *Bir mania ile, istifazaya müsait olduğu pertev-i ikbalden mahrum kalan ashab-i istidat gibi* (Namık Kemal). [M]

İSTİFÇİ i. (*istif*'ten *istif-çi*). Malları istif etmekle görevli kimse. || *Mec.* Bir malın fiyatını yükseltmek için o malı saklayarak sonradan piyasaya süren kimse. (M)

İSTİFÇİLİK i. (*istifçi*'den *istifçi-lik*). İstif yapma işi. || *Mec.* Bir malın fiyatını yükseltmek gayesiyle saklayarak piyasada sıkıntıya yolaçma. (M)

İSTİFHAM i. (ar. *fehm*'den *istifhām*). [Zihinde meydana gelen] Soru: *Dudaklarındaki giryende bûseler, yâhût / O gözlerindeki nîlî sükût-ı istifhâm* (Ahmed Hâşim). *Hulâsa her çelişme, her soru, her istifham başka bir cevap bekliyordu* (Ş. S. Aydemir). || Sorup anlama, sorma, anlamak için sorma.

— Gram. *Esk.* Bk. SORU. || *İstifham-ı inkârî,* (veya *inkârî istifham*), olumsuz yönden soru sorma. || *Edat-ı istifham,* soru edatı. || *İstifham işareti,* soru işareti.

◆ **İstifhamat** çoğl. i. *Esk.* Sorular, sorup anlamalar.

◆ **İstifhamî** sıf. *Esk.* Soru ile ilgili. (M)

İSTİFLEME i. (*istiflemek*'ten *istifle-me*). İstiflemek işi, biriktirme, istif etme.

— Teknol. Bk. ANSİKL.

— Tütüncülük. Yaprak tütün denklerini tütün depolarında veya tütün işlenen fabrikalarda düzenli bir biçimde yerleştirmek.

— ANSİKL. Teknol. Kerestenin kuru olarak işlenmesi yani kullanılış yerine (yapı, iç ve dış marangozluk, mobilya) göre belli derecede kuru olması, yapılan işin sağlamlığı bakımından gereklidir. Odunların kurutulması temel bir işlemdir; kurutma büyük özen gerektiren istifleme ile sağlanır. Her istif birbirinden çomaklarla ayrılır; ayrıca toprakla ilişkisi beton veya odun iskeletlerle kesilir; yağmur ve güneşten korumak için üstü örtülür. Kururken tomruk uçlarının yarılmasını önlemek için latalar çivilenir veya kancalar vurulur; ayrıca kesitler, yarılmayı önleyici özel maddelerle boyanır. Odun kuruduktan sonra aralara ayırıcı çomak koymadan istiflenerek korunabilir. Bu tür istife *üst üste istif* denir. (L)

İSTİFLEMEK geçl. f. (*istif*'ten *istif-le-mek*). Düzgün olarak üst üste yığmak: *Çamaşırları dolaba istifledi.*

— Denizc. ve Havc. Bir gemiye veya uçağa yüklenen yükü metotlu ve sağlam bir biçimde yerleştirmek.

— Mutf. Bir yemeğin çeşitli malzemesini, pişirmek için kullanılan kaba yerleştirmek.

— Müz. Armonili müzikte ses veya partileri üst üste kurmak. (ML)

İSTİFLENME i. (*istiflenmek*'ten *istiflenme*). Düzgün olarak üst üste yığılma.

— Jeol. Art arda sıralanmış yatık kıvrımların birbiri üzerine yaslanan konumu. (Bu hal, özellikle, Alpler gibi, aşma örtüleri olan sıradağlarda görülür.) [L]

İSTİFLENMEK edilg. f. (*istiflemek*'ten *istifle-n-mek*). Düzgün olarak üst üste yığılmak. (M)

İSTİFRAĞ i. (ar. *ferāġ,* su dökülme > *istifrāġ*'dan). Mide içindeki yiyecekleri ağız yoluyle dışarı atma, kusma. || *İstifrağ etmek,* kusmak: *Kendini sat, utangaç görün, rakı içme, zorla içirirse istifrağ eder gibi yap* (Ahmed Rasim). [M]

İSTİFRAŞ i. (ar. *firāş*'tan, osmanlıca *istifrāş*). Huk. *Esk.* Cariye ile cinsel ilişkide bulunma. (Sürekli olabileceği gibi bir defaya mahsus da olabilir. Bir çeşit mehirsiz evlilik.) [Bk. FİRAŞ.] || *İstifraş etmek,* odalık almak: *Padişahın bir tek zevcesi olacak,*

cariye istifraş etmeğe hakkı olmayacaktır (P. Safa). (M)

İSTİFSAD i. (ar. *fesād*'dan *istifsād*). *Esk.* Bir şeyin bozulmasını isteme. (M)

İSTİFSÂR i (ar *fesr*'den *istifsār*). *Esk.* Sorma, bir şeyin açıklanmasını, aydınlığa kavuşmasını isteme, anlamağa çalışma: *Sivas Kongresinin istifsarına cevaben Trabzon heyetinden Servet, İzzet ve Zeki Beylerin vermek istedikleri cevabı okudum* (Atatürk). ‖ *İstifsar etmek,* sormak, soruşturmak: *Nihal'e söz söylemeğe cesaret edemeyerek istifsar eden gözlerle bakıyordu* (H. Z. Uşaklıgil). ‖ *İstifsar-ı hal* (veya *hâtır*) *eylemek,* hal ve hatır sormak. ‖ *İstifsar-ı keyfiyet,* bir kimse veya bir olayın durumunu sorma, anlamak isteme. ‖ *İstifsâr-ı mesele,* bir mesele hakkında bilgi edinmek için yapılan soruşturma.

◆ **İstifsârât** çoğl. i. *Esk.* Sorma veya soruşturmalar. (M)

İSTİFTA i. (ar. *fetvā*'dan *istiftā*). *Esk.* Şeriat mahkemelerinde taraflardan birinin müftüye başvurarak karar istemesi, fetva isteme. (M)

İSTİFTAH i. (ar. *fetḥ*'ten *istiftāḥ*). *Esk.* Siftah etme, alışverişte esnafın ilk aldığı ve uğur saydığı para. ‖ Başlama, başlanma. ‖ Açma, açılma. ‖ *İstiftah etmek,* siftah etmek. Başlamak. Açmak. ‖ *Tekbir-i istiftah,* namaza başlarken alınan ilk tekbir. (M)

İSTİGASE i. (ar. *ġavs*'ten *istiġāse*). *Esk.* Yardım isteme, yardım için çağırma. ‖ *İstigase etmek,* yardım istemek. ‖ *Edat-ı istigase,* «*aman*» ve «*ah*» gibi yardım isteği bildiren kelime. (M)

İSTİGLÂL i. (ar. *ġalle,* gelir'den *istiġlāl*). *Esk.* Yapı, tarla v.b. malı, gelirini borca bedel bırakarak rehine koyma: *Süleymaniye'deki evden dem vurdu. İstiglâlden* [...] *rehinden bahsediyor* (H. Z. Uşaklıgil).

— Esk. huk. Bir şeyi semerelendirmek, kiraya vermek, ürün elde etmek. (Bk. GALLE.) ‖ *Bey'bil istiglâl,* bir malı, satıcının, kiralamak üzere vefaen satması. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Muaddün lil istiglâl,* ürün elde etmek, kiraya vermek için yapılmış, hazırlanmış olan, han, hamam, dükkân gibi gayrımenkullerle, kira arabası, kira beygiri gibi şeyler. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Mecelle'nin 119. maddesinde, «*Bey'bil istiglâl,* bayi (satıcı) bir malı isticar etmek (kiralamak, kiraca olarak almak) üzere vefaen bey'etmektir» diye tanımlanır. Satıcı, sattığı malı, alıcıdan kiralamakta ve satış bedelini ödediği zaman, satılanı geri alabileceği şartını da koymaktadır. *Muaddün lil istiglâl* olan mallar ise, yine Mecelle'nin 417. maddesinde, «Kiraya verilmek üzere idad ve tayin olunmuş şeydir ki, filasl kiraya verilmek üzere yapılmış, ya alınmış han ve hane ve hamam ve dükkân gibi akarat ile, kira arabası ve kira beygiri misillü şeylerdir» şeklinde tanımlanır. Yine aynı maddeye göre, bir şeyin birbiri ardınca üç yıl kiraya verilmesi, muaddün lil istiglâl olduğuna delildir. Yine, bir kimse, kendisi için yaptırmış olduğu bir şeyin muaddün lil istiglâl olduğunu, halka (nasa) bildirirse, o muaddün lil istiglâl sayılır.

Muaddün lil istiglâl olan bir malı, kira sözleşmesi bulunmadan elinde tutan ve yararlanan kimse, «tevili mülk» veya «tevili akd» yoksa, yani paydaş olmak dolayısıyle kendisini malik saydığı, veya paydaşlardan birisi ile yaptığı satım sözleşmesi dolayısıyle, muaddün lil istiglâl mal üzerinde tasarrufa kendisini haklı gördüğü gibi bir durum söz konusu değilse, «ecri misl» ödemesi gerekir (Mecelle md. 596-598).

◆ **İstiglâlen** zf. *Esk.* Gelirini borca bedel bırakarak, rehine koyma yoluyle. (M)

İSTİĞBAR i. (ar. *ġubār*'dan *istiġbār*). *Esk.* Bot. Tozlaşma, çiçeklerin döllenmesi sırasında çiçek tozlarının dağılması. (M)

İSTİĞFAR i. (ar. *ġufrān*'dan *istiġfār*). Tövbe etme, Tanrı'dan günahlarının bağışlanmasını isteme: *Valde böyle bir mübarek geceyi daha istiğfarla geçirmek için, Eyüp'te bir bildiğine misafir gitmişti* (Ahmed Rasim). ‖ *İstiğfar etmek,* tövbe etmek, Tanrı'dan af dilemek: *Sonra pişman olarak tövbe ve istiğfar etmişlerdir* (Cevdet Paşa).

◆ **İstiğfarat** çoğl. i. *Esk.* Tövbe etmeler, Tanrı'dan af dilemeler. (M)

İSTİĞNA i. (ar. *ġınā*'dan *istiġnā*). *Esk.* Kanaat etme, eldekini yeter bulma, tokgözlülük, gönül doygunluğu: *Mertlik nasihatleri veriyor, mert bir Türk ruhundan saçılıyor, iffet, namus, metanet, istiğna tavsiye ediyordu* (Ömer Seyfeddin). ‖ Sunulan veya teklif edilen şeylere karşı nazlı davranma, nazlanma, ihtiyaçsızlık. ‖ *İstiğna furuş,* kendini kanaatkâr gösteren. ‖ *İstiğna-furuşâne,* kendini kanaatkârmış gibi göstererek. ‖ *İstiğna göstermek,* kanaat etmek, yeter bulmak. Sunulana karşı nazlanmak. (M)

İSTİĞRAB i. Bk. İSTİĞRAP.

İSTİĞRAK i. (ar. *ġarḳ*'tan *istiġrāḳ*). *Esk.* Dalma, boğulma, gömülme. ‖ Kendinden geçme: *Ben iftirak ve istiğrak ile figan etmeliydim. O, şiir olurdu* (Abdülhak Hâmid). ‖ *İstiğrak etmek,* dalmak, boğulmak.

— Dil bil. Arapçada, «el» tanım edatının isimleri genel hale koyması.

— Ed. Aşırı mübalâğa.

— Tasav. Kalpten dünya sevgisini çıkararak Hakka bağlama, devamlı Hak ile bir olma sonucu kendini kaybederek tevhid (birlik) içinde bulunma. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Tasav. *İstiğrak* terimi genellikle *vecd ü istiğrak* şeklinde kullanılır. Sofilere göre bu hal, velâyet derecesine yükselenlerde görülür. Bu dereceye yükselen kimse, kendini kaplayan cezbe'nin etkisiyle kendinden geçer ve tevhid denizine batarak kendini Hak ile bir görür. Bu, denize ulaşan damlanın denizin içinde kaybolarak deniz olması gibidir. (M)

İSTİĞRAP veya **İSTİĞRAB** i. (ar. *ġarābet*'ten *istiġrāb*). *Esk.* Garip bulma, şaşma: *Âdeta bir muammayı andıran bu telgraf, pek ziyade merak ve istiğrabımı, mucip oldu* (Atatürk). ‖ *İstiğrap etmek,* şaşırmak, garip bulmak. ‖ *Nazar-ı istiğrab,* garipseyerek bakma. ‖ *Şayan-ı istiğrab,* garip bulmaya değecek durumda olan.

◆ **İstiğrabat** çoğl. i. *Esk.* Garip bulmalar, şaşmalar. (M)

İSTİHAB i. (ar. *hibe*'den *istihāb*). *Esk.* Bağış olarak isteme. (M)

İSTİHAL i. (ar. *ehl*'den *istihāl*). *Esk.* Lâyık olma, liyakatli, ehil olma. ‖ *İstihal etmek,* uygun ve lâyık görmek. ‖ *Bi'l-istihâl,* lâyık olduğu üzere. (M)

İSTİHALE i. (ar. *ḥavl* ve *ḥāl*'den *istiḥāle*). *Esk.* İmkânsız olma, mümkün olmama. ‖ Bir halden diğer bir hale geçme.

— Biyol. *Eşanl.* BAŞKALAŞIM.

◆ **İstihalât** çoğl. i. *Esk.* Başkalaşmalar, değişimler. (M)

İSTİHALİYE i. (ar. *istiḥāl*'den *istiḥāliyye*). *Esk.* Fels. Evrimciliği savunan görüş. (M)

İSTİHARE i. (ar. *ḫayr*'dan *istiḫāre*). Bir işin hayırlı olup olmadığını rüyadan anlama: *Anam da böyle bir istihare rüyasında benim yolumun ve yıldızımın uzaklarda olduğunu gördüğünü söylerdi* (Ş. S. Aydemir). ‖ *Esk.* Kur'an aracılığıyle geleceği okuma. ‖ Hayırlı olmasını dileme. ‖ *İstihare etmek,* başarı dileğinde bulunmak. ‖ *İstihareye yatmak,* girişilen bir işin hayırlı olup olmayacağını rüyadan anlamak için abdest alıp dua ettikten sonra uykuya yatmak. Bk. ANSİKL. *Din.*

— ANSİKL. Din. İslâm dininde önemli bir yeri olan *istihare*'nin Hz. Muhammed zamanında başladığını gösteren belgeler vardır. Buharî tefsirine göre Hz. Muhammed, her işte istiharenin uygulanmasını uygun görmüştür. İki rekât namazdan sonra uzun bir dua edilir, sonra uykuya yatılır, uykuda Tanrı tarafından verilecek ilham beklenirdi. Bazılarına göre istihare namazı camide, bazılarına göre evde tek başına kılınmalıdır. Kur'an'ın herhangi bir sayfasını açarak da istihare edilirdi. (M)

İSTİHBAB i. (ar. *ḥubb*'dan *istiḥbāb*). *Esk.* Sevme, beğenme, bir şeyi iyi, güzel bulma.

◆ **İstihbâben** zf. Severek, bir şeyi iyi, güzel sayarak. (M)

İSTİHBAR i. (ar. *ḫaber*'den *istiḫbār*). Haber ve bilgi alma, duyma. ‖ *İstihbar etmek,* haber almak, duymak, öğrenmek: *Düzce ve havalisinde vaziyetin şayanı emniyet olduğunu benden daha iyi istihbar ediyor* (Atatürk). (M)

İSTİHBARAT çoğl. i. (ar. *ḫaber* > *istiḫbār*'dan *istiḫbārāt*). Haberler, yeni öğrenilen bilgiler: *Alınan son istihbarata göre yeni olaylar olmuş.* ‖ Haber alma, bilgi toplama: *İstihbarat servisi.* ‖ *İstihbarat dairesi,* haber alma dairesi.

— Ask. Savaşta düşmanın durumu, amacı ve niyeti ile savaşılacak arazinin iklim ve meteoroloji durumları hakkında elde edilecek bilgileri değerlendirerek kullanılacak hale getirme. (Bk. ANSİKL.) ‖ *İstihbarat ceridesi,* bir askerî birliğin istihbarat şubesi tarafından yapılan çeşitli istihbarat çalışmaları hakkında tutulan günlük kayıtlar. (İstihbarat ceridesi kronolojik sıraya göre tutulduğundan yeni haberlerin eski bilgilerle karşılaştırılarak değerlendirilmesinde yararlı olur.) ‖ *İstihbarat çarkı,* istihbarat subayının, görevlerini başarabilmek için uyguladığı sürekli ve periyodik işlem. (Bk. ANSİKL.) ‖ *İstihbarat durum muhakemesi,* savaş sırasında harekât bölgesinin ve düşmanın durumu ile yeteneklerinin mantıkî bir sıra içinde incelenmesi. ‖ *İstihbarat haritası,* bir kumandanlığın istihbarat şube veya kısmında toplanan bilgilerin düzenli bir şekilde işlendiği harita. (Üzerine özel işaretlerle düşman hakkında elde edilen çeşitli bilgiler işlenen bu harita, düşmanın durumunun topluca ve bir bakışta gözden geçirilmesinde yararlı olur.) ‖ *İstihbarat hizmeti,* istihbarat teşkilâtının, kumandanlıklarının istihbarat şube veya kısımlarının bu konu ile ilgili olarak yaptıkları hizmetlerin tümü. ‖ *İstihbarat raporu,* bir kumandanlığın istihbarat şube veya kısmı tarafından, belli bir süre içinde toplanan, değerlendirilen ve yorumlanan askerî bilgileri özetleyen rapor. (Bu rapora istihbarat haritası veya krokisi eklenerek düşmanın durumunun daha iyi bilinmesi sağlanır.) ‖ *İstihbarat subayı,* savaşta düşmanın durumu, hareket alanı, hava ve arazi durumuna ait çeşitli haberleri toplayıp değerlendirerek istihbarat haline getiren karargâh subayı. ‖ *İstihbarat şubesi,* tugay ve daha büyük birlik karargâhlarında istihbarat hizmetleriyle görevli şube. (Bu şube genel olarak bilgi toplamak, bunları istihbarat haline getirmek, bu değerlendirilmiş bilgileri ilgili birlik ve kuruluşlara karargâh kısımlarına dağıtmaktan sorumludur. Kısaca «G - 2» adı da verilir.) ‖ *İstihbarata karşı koyma,* askerî istihbaratın, düşman istihbaratını şaşırtmak, sabotaj veya diğer yıkıcı faaliyetlere engel olmak amacıyle yaptığı çalışmalar (Bk. ANSİKL.) ‖ *Askerî istihbarat servisi,* askerî istihbarat başkanlığının, askerî değeri olan bilgi ve haberleri toplayan, değerlendiren, yorumlayan ve kullanılmak üzere hazırlayan kolu.

— Gazetecilik. *İstihbarat servisi,* gazetenin yayımlandığı yerdeki haberleri toplayarak yazmak veya gazeteye bildirmekle görevli bölümü. (Bu bölümde muhabirler bir istihbarat şefinin yönetimi altında çalışırlar.) ‖ *İstihbarat şefi,* gazetelerde istihbarat servisinin sorumlu yöneticisi.

— ANSİKL. Ask. *İstihbarat,* taktik ve stratejik olmak üzere iki çeşittir. *Taktik istihbarat,* savaş alanındaki taktik birliklerin ihtiyaçları için yapılır. *Stratejik istihbarat*'ta savaş bölgesi dışında özel kuruluş, araç ve gereçler kullanılır. Savaşın sevk ve idaresinde etkili olan stratejik istihbarat, üst derecedeki askerî ve sivil makamlar tarafından düzenlenir.

● *İstihbarat çarkı*'nda uygulanacak sıra şöyledir: 1. haberlerin toplanması; 2. bu haberlerin istihbarat haline getirilmesi için işlenmesi; 3. değerlendirilmiş istihbaratın, birliklere ve komşulara duyurulması. Bu işlemler, sürekli olarak devam ettirilmelidir.

● *İstihbarata karşı koyma* kavramının içine, sivil veya askerî tedbirlerin alınması, bilgilerin toplanması, işlenmesi ve dağıtımı ile bu amaçlar için özel harekâtın yapılması da girer. Savaş istihbaratının veya stratejik istihbaratın ayrılmaz bir parçası olan istihbarata karşı koyma, askerî hizmette bulunan herkesin görevidir. (ML)

İstihbarat teşkilâtı (MİLLÎ). Bk. M.İ.T.

İSTİHDAF i. (ar. *hedef*'ten *istihdāf*). *Esk.* Hedef tutma, amaç edinme. (M)

İSTİHDAM i. (ar. *ḫıdmet*'ten *istiḫdām*). [Bir kimseyi] İşte ve hizmette kullanma, çalıştırma. || *İstihdam etmek,* bir işte kullanmak.

— Ed. İki anlamı olan bir kelimeyi bu iki anlama uyacak şekilde kullanma.

— Huk. *İstihdam edenin sorumluluğu,* bir işin yapılmasında yardımcı kişi kullanan kimsenin, yardımcı kişinin üçüncü kişilere verdiği zarardan sorumlu olması. Bk. ANSİKL.

— İkt. Bir meslek mensuplarının veya bir bölge ücretlilerinin çalıştırıldıkları ve normal bir yevmiye aldıkları saat miktarı: *İstihdam durumu.* || *Tam istihdam.* Bk. TAM *istihdam.*

— ANSİKL. Huk. Bir işin yapılmasında kullanılan yardımcı kişi, ya bu işin yapılması sırasında, istihdam edeninin bu sözleşme ile sorumlu olduğu kişilere, yani sözleşmenin karşı tarafına veya herhangi bir üçüncü kişiye bir zarar verebilir. Birinci halde, iş sahibi Borçlar kn. md. 100'e göre, ifa yardımcısının fiilinden dolayı sorumlu olur (bk. İFA *yardımcısı*). İkinci halde ise Borçlar kanunundaki *istihdam edenin sorumluluğu*'ndan söz edilir (md. 55). İş sahibinin, yardımcı kişilerin üçüncü kişilere verdiği zarardan sorumlu tutulması için aranan şartlar şunlardır: **1.** yardımcı kişinin, iş sahibinin işini gördüğü sırada bir zarar vermesi; **2.** işçinin kusurlu olmasının aranmaması; **3.** iş sahibinin kurtuluş beyyinesi getirmemesi. İş sahibinin Borçlar kn. md. 55'teki sorumluluğundan kurtulabilmesi için, durumunu gerektirdiği bütün özeni gösterdiğini ispat etmesi gerekir. İş sahibinin göstermesi gereken özen üç ayrı durumu kapsamaktadır; a) *seçmede özen.* İş sahibi, yardımcı kişiyi seçerken onun iş kabiliyeti ve karakteri konusunda bilgi edinerek ona göre seçimini yapmalıdır; b) *talimat vermede özen.* İş sahibi yardımcısına işin ne şekilde yapılacağı yolunda talimat vermelidir; c) *denetimde özen.* İş sahibi yardımcılarını daimî olarak denetim altında tutmalıdır. Denetimi iş sahibi, bizzat veya bir denetleyicinin yardımı ile yapabilir. İş sahibi, gerekli özeni göstermiş olsa da, bu zarara engel olamayacağını ispat edebilirse, yine sorumluluktan kurtulur. Yukarıdaki şartların gerçekleşmemesi halinde, iş sahibi, yardımcı kişinin üçüncü kişilere verdiği zararı ödemek zorundadır. Her şeyden önce, tazmin edilecek zarar maddî zarardır. Bunun yanında Borçlar kn. md. 47'nin şartları da gerçekleşmişse, iş sahibi üçüncü kişinin uğradığı manevî zararı da tazmin eder (Borçlar kn. md. 55). [Bk. ZARAR. TAZMİNAT.] İş sahibi, işin görülmesi sırasında, bir işçinin diğer bir işçiye verdiği zararı da ödemek zorundadır (Borçlar kn. md. 55). Çünkü, iş sahibi yönünden her işçi, diğer işçi karşısında üçüncü kişidir. İş sahibi ödediği zarar için, işçisine rücu edebilir (Borçlar kn. md. 55). Ancak bunun için yardımcı kişinin kusurlu olması gerekir. (M)

İSTİHFAF i. (ar. *ḫiffet*'ten *istiḫfāf*). Küçümseme, hafife alma, hor görme: *Arkadaşlarım, birkaç defa beni de götürmek istediler, bir hakarete uğramış gibi kızardım, istihfafla omuzlarımı silktim* (R. N. Güntekin). *Eniştesine fikrini irca ederken dudaklarında bir istihfaf handesi teressüm ediyordu* (H. Z. Uşaklıgil). || *İstihfaf etmek,* küçümsemek, önem vermemek.

◆ **istihfafkâr** sıf. *Esk.* Küçümseyen: *Paşa içinin acılığını, inkisarını örtmek için yüzüne yarı istihfafkâr, yarı lâkayt bir maske takınır* (H. E. Adıvar).

◆ **istihfafkârane** zf. *Esk.* Küçümseyerek. (M)

İSTİHKAK i. (ar. *ḥaḳḳ*'tan *istiḥḳāḳ*). Herhangi bir durumda hakkı olma, hak kazanma, lâyık olma: *En ziyade eğlenebilenlere yaşamak için en ziyade istihkak sahibi olanlar nazarıyle bakandı* (H. Z. Uşaklıgil). || Bir kimsenin hakkı, hak ettiği şey. || *İstihkak kazanmak,* hak elde etmek.

— *Esk. Bi'l-irsi ve-l-istihkak,* hem miras olarak hem de hak ederek. || *Erbab-ı istihkak,* hak kazanmış olanlar.

— Medenî huk. *İstihkak davası,* malikin doğrudan doğruya mülkiyet hakkına dayanarak eşya üstündeki zilyetliği haklı sebebe dayanmayan kimseye karşı, eşyanın kendisine verilmesi için açtığı dava.

— İcra huk. Haczedilen bir malın üçüncü bir kişiye ait olduğu borçlu tarafından ileri sürüldüğü veya bir üçüncü kişi bu iddiayı ortaya attığı vakit, İcra ve İflâs kn. md. 96-97'de öngörülen usul ve şartlar içinde açılan dava.

İflâs huk. İflâs açıldığı zaman, müflisin elinde bulunan, fakat mülkiyeti müflise ait olmayan malların iflâs masasından çıkartılması için açılan dava.

◆ **istihkaken** zf. *Esk.* Hak kazanarak. || *Min gayr-i istihkaken,* hak etmediği halde. (M)

İSTİHKÂM i. (ar. *ḥükm*'den *istiḥkām*). Ask. Düşmana karşı savunma yapmak için toprak, taş v.b.den yapılmış yer: *Cuma günü İranîler, ordugâhlarının etrafına hendek çevirdiler ve pek çok istihkâm verdiler* (Cevdet Paşa). || İstihkâm işleriyle uğraşma: *İstihkâm subayı. İstihkâm eri.* || *İstihkâm sınıfı,* savaşan birliklerin saldırı harekâtını kolaylaştıran, savunma gücünü artıran, inşaat, tahrip, engeller ve diğer hizmetler yönünden destekleyen teknik askerî sınıf. (Bk. ANSİKL.) || *Esk.* Kuvvetli ve sağlam olma.

— ANSİKL. Ask. *İstihkâm sınıfı*'nın savaş harekâtını desteklemek için yaptığı çeşitli hizmetler şöyle sıralanabilir: 1. nehir geçiş harekâtında, anfibik harekâtta, engelleme veya düşman tarafından yapılan engellerin temizlenmesinde, direkt istihkâm desteğini sağlamak; 2. tombaz veya sabit ayaklı köprüler yapmak; 3. sahra istihkâm hizmetlerinden, berkitme, gizleme, tahripler, mayın ve mayınlara karşı korunma savaşı yapacak bu hizmetleri yürüten diğer sınıflara teknik yardımda bulunmak ve istihkâm keşfi, ölçme, harita yapım projeleri, arazi etütleri hazırlamak; 4. yol, demiryolu, havaalanları, karargâhlar, hastahaneler, limanlar, depolar, tamirhaneler, boru hatları v.b. kuruluşların işletme imkânlarını hazırlamak; 5. su ikmali ile birlikte, gizleme ve inşaat malzeme veya gereçlerinin ikmalini sağlamak; 6. gayrımenkul malların bakım, onarım, alım ve ferağı ile, yangına karşı korunması ve çeşitli tesislerin işletme, bakım ve onarımlarını yapmak; 7. savaş harekâtı sırasında, engelleri süratle temizlemek, yolların, köprülerin bakım ve onarımını sağlamak v.b.

◆ **istihkâmât** çoğl. i. *Esk.* İstihkâmlar, siperler. (M)

İSTİHKÂMCILIK i. (*istihkâm>istihkâmcı*'dan *istihkâm-cı-lık*). Ask. İstihkâm sınıfının yaptığı iş ve görevi. (M)

İSTİHKAR i. (ar. *ḥaḳāret*'den *istiḥḳār*). *Esk.* Hor ve hakir görme, aşağılama: *Özenilerek muntazam tutulmağa çalışılan bahçeciğe bakarken gözlerinde hulyasının yüksekliklerinden alçaklara düşen bir istihkar nazarı vardı* (H. Z. Uşaklıgil). || *İstihkar etmek,* hor görüp küçümsemek: *Tesadüfün kendisine verdiği nimetleri istihkar eden, onları doğru dürüst yapamayan bir adamdı* (A. H. Tanpınar). [M]

İSTİHLÂF i. (ar. *ḫalef*'ten *istiḫlāf*). *Esk.* Kendi yerine başka birini geçirme. Birinin yerine geçme. || *İstihlâf etmek,* birisinin yerine geçmek veya yerini başkasına bırakmak: *«Oğlum Abdullah'ı istihlâf et» denildikte, «Bir haneden bir kurban yetişir» dedi* (Cevdet Paşa).

— Tasav. Tarikatta kemale eren bir dervişin, şeyhi tarafından irşada mezun kılınması. (İstihlâf edilen dervişler çok kere şeyhlerinin ölümlerinden sonra onların yerine geçerler.) [M]

İSTİHLÂK i. (ar. *helāk*'tan *istihlāk*). Kullanmak suretiyle sarfetme, tüketme: *Demek varidat ayrı olmak üzere bu azîm istihlâk güzel bir istihsal sahası da teşkil ediyordu* (Yahya Kemal). *Yeni.* Tüketim. || Boş yere harcayarak mahvetme. || *İstihlâk etmek, (edilmek),* tüketmek (tüketilmek); sarfetmek (sarfedilmek): *Türk hammaddesi Türk sanayiinde istihlâk edilerek memleket kendine yeter hale gelecekti* (Ş. S. Aydemir).

— Huk. *İstihlâk edilebilen eşya,* iktisadî değerinden yararlanılabilmesi, tüketilmek veya elden çıkarılmak suretiyle mümkün olan eşya. (İstihlâk edilen eşyanın, ondan yararlanmak için harcanması gerekir. Meselâ kömür, sigara v.b., istihlâk edilen eşyadır. Harcamayı, eşyanın fizikî varlığını ortadan kaldırma şeklinde anlamamak gerekir. Elden çıkarma da yeterlidir.) || *İstihlâk edilemeyen eşya,* iktisadî değerinden yararlanılabilmesi için tüketilmesi gerekmeyen eşya. (Kendisinden yararlanılması için bir defa kullanma ile harcanması söz konusu olmuyorsa, istihlâk edilemeyen eşyadan söz edilir. Meselâ kitap, elbise v.b. istihlâk edilemeyen eşyadır.)

— İkt. *İstihlâk kooperatifi.* Bk. KOOPERATİF. || *İstihlâki kısıtlamak,* kişilerin, istihlâke hazır malvarlıkları veya hizmetlerin değerini aşan gelirlerinin bir kısmının tamamen veya kısmen alınması. (Bu, zoraki veya gönüllü bir ödünç alma şeklinde olur; vergilerin arttırılması, bankadaki hesapların kısmen bloke edilmesi, kısmî blokajın mecburî olarak nakte çevriltilmesi bunun örnekleridir.) || *Kendi kendine istihlâk,* çiftçi ve köylülerin, kendi işletme ürünlerini, aile tüketimleri için kullanmaları. Bk. ANSİKL.

— Mal. *İstihlâk vergisi,* mal ve hizmetlere konan dolaylı vergi. (*Gider* veya *harcama* vergisi de denir.) Bk. VERGİ.

— ANSİKL. İkt. Millî muhasebede, *kendi kendine istihlâkin,* hem hacim hem de değer bakımından belirlenmesi nazik bir meseledir ve çözülmesi bir hayli güçtür. Genel bir kural olarak, kendi kendine istihlâkin, işletme ne kadar küçükse o kadar büyük olduğu söylenebilir; ama bir işletmeden ötekine ve şartlara göre değişiklikler de gösterir. Bu çeşit istihlâk, buhran dönemlerinde artış göstermek eğilimindedir.

◆ **istihlâkât** çoğl. i. *Esk.* Harcamalar, tüketmeler. || Yiyip içilen şeyler. || *İstihlâkât-ı dahiliye,* yurt içi harcamalar. || *İstihlâkât-ı hariciye,* yurt dışı harcamalar. [ML]

İSTİHLÂL i. (ar. *hilāl*'den *istihlāl*). *Esk.* Yeni ayın ortaya çıkışı. || Yeni ayı görme. || Bebeğin doğduktan sonra ilk ağlayışı.

— Ed. *Esk. Beraati istihlâl* (güzel başlangıç, iyi alâmet), kitap veya yazının önsözünde konuyu açıklayıcı parça. (M)

İSTİHLÂL i. (ar. *ḥelāl*'den *istiḥlāl*). *Esk.* Helâl olarak kabul etme. || Helâl etmesini isteme, helâlleşme. (M)

istihlâlüzzîl. Mus. Fas, Endülüs ve özellikle Tunus'ta kullanılan bir mürekkep makam. (M)

İSTİHLÂS i. (ar. *ḫulūṣ* ve *ḫalāṣ*'tan *istiḫlāṣ*). *Esk.* Bir şeyi kendine mal etme, edinme. || Kurtarma, kurtarılma: *Millî topraklarımızın düşmanlardan tamamıyle istihlâsı [...] esası kabul edildiği takdirde müzakerata girmeye âmade olduğumuzu beyan ederim* (Atatürk). [M]

İstihlâsı Vatan cemiyeti, Kurtuluş savaşı sırasında Manisa'da kurulan cemiyet (kasım 1918). İzmir Müdafaai Hukuk kongresi (19 mart 1919) kararıyle, İzmir Müdafaai Hukuku Osmaniye cemiyetine katıldı. Cemiyetin kurucuları ve yöneticilerinden bazıları şunlardır: Karaosmanzade Kâni, Nuri (eski Suriye mektupçusu), Abidin (dava vekili), Rıza (eczacı). [M]

İSTİHMAM i. (ar. *ḥamam*'dan *istiḥmām*). *Esk.* Banyo yapma, yıkanma. || *İstihmamür-reml,* kum banyosu. (M)

İSTİHRAÇ veya **İSTİHRAC** i. (ar. *ḫurūc*'dan *istiḫrāc*). *Esk.* (Sonuç veya anlam) Çıkarma: *Bu sualden istihraç olunabilecek mâna ne olabilirdi?* (Atatürk). *Karanlık fehm ü daniş, akl ü istihrâc hep muzlim* (Tevfik Fikret). || Bir şeyin içinden başka bir şeyi çekip çıkarma. || Yabancı bir dilde okuduğunu anlama. || Yıldızların durumuna bakarak veya çeşitli fallara gelecek hakkında yorumda bulunma. || *İstihraç etmek (eylemek),* herhangi bir şeyden anlam çıkarmak, tahmin etmek: *Evvelce fevt olmakla kendisinin istihrac eylediği gibi Resul-ı Ekrem'in vakt-ı davetine yetişemedi* (Cevdet Paşa).

— Ed. *Esk.* Akrostiş.

◆ **istihracât** çoğl. i. *Esk.* İstidlâller, çıkarsamalar. || Yıldızların durumuna göre yapılan yorumlar. (M)

İSTİHSAL i. (ar. *ḥuṣūl*'den *istiḥṣāl*). Meydana getirme, üretme: *Petrol istihsal rakkamları, pazarlar, rekabetler hemen kafamda harekete gelirdi* (Ş. S. Aydemir). *Gençlik memleket meseleleri, umumî terbiye, istihsal ve bilhassa hareket gibi kelimeler dilinden düşmüyordu* (A. H. Tanpınar). *Yeni*. Üretim. ‖ Elde etme, ele geçirme: *İşte bu teşebbüsât-ı milliyemizin temin-i istiklâl hususunda istihsaline muvaffak olduğu ilk netice budur* (Atatürk). ‖ *İstihsal etmek*, üretmek, elde etmek: *Bütün dünyanın istihsal ettiği kahvenin yarısını temin eder* (F. R. Atay). ‖ *İstihsal olunmak*, elde edilmek, ele geçirilmek, üretilmek: *Mutlak parmakların uzun işlemesiyle istihsal olunabilecek şeyleri Nihal bir gün, yapıvermiş bulunurdu* (H. Z. Uşaklıgil). *Bunun nasıl istihsal olunduğundan, müstebidin nasıl Kanunu Esasîyi verdiğinden filan hiç malûmatı yoktu* (Ömer Seyfeddin).

— İkt. *Aşırı istihsal*. Bk. *Aşırı* ÜRETİM.

◆ **istihsalât** çoğl. i. *Esk*. Üretilen şeyler.‖ Elde edilen şeyler. (ML)

İSTİHSAN i. (ar. *ḥüsn*, güzellik'ten *istiḥsān*). *Esk*. İyi ve güzel bulma, beğenme: *Görürdüm her kaside söyledikçe her birisinden / Hem istihsan ü hem ihsan ü hem lûtf-ı firâvânı* (Nef'i). ‖ *İstihsan etmek*, beğenmek.

— Fıkıh. Şeriatta, hadislere dayanarak karar verme. (Bk. ANSİKL.) ‖ Bir konu üstünde konuşurken, onunla ilgili en uygun, en gerekli hadisi söyleyerek sonuca varma. ‖ Bir yasanın konuya uygun olarak yorumu ile karar verme yetkisi.

— ANSİKL. Fıkıh. *İstihsan* bir fıkıh deyimi olarak tasımın (kıyas) karşıtı olarak kullanılır. Hanefî mezhebinde istihsan, tasım yoluna gitmeden fıkıh kurallarına uygun karar verme anlamına geliyordu. İstihsan, hanefî mezhebinin kurucusu İmam Ebu Hanife tarafından ortaya atıldı. Bu usulün dayanağı olarak «Müslümanların hasen (güzel) gördüğü, Allah katında da güzeldir, iyidir» mealindeki hadis ileri sürülmektedir. Fakat bu hadis, bir hukukçunun fetvasından çok, müslümanların icmaına dayanak olacak niteliktedir (bk. FETVA. İCMA). İstihsanın delil olup olamayacağı tartışmalara sebep oldu. Bazı hukukçular ve söylentilere göre İmam Şafiî, istihsanı, ana kaynaklardan; Kur'an ve sünnetten tamamen bağımsız olarak keyfî içtihatlar yapılması şeklinde nitelemişlerdir. Buna karşı istihsanı savunanlar, istihsanın bir çeşit gizli kıyas (kıyası hafî) olduğunu söylemişlerdir. İstihsan, açık kıyas ile varılması gereken sonuçtan, kuvvetli bir gerekçe ile dönüp başka bir sonuca varılmasını gerektirir. Bu bakımdan bugünkü hukukta *örtülü boşluk* denen hallerde hukukçunun davranışını, hatırlatır. Hanefî mezhebinde de, içine alacak şekilde istihsan deliline yer verilmektedir. İmam Şafiî, istihsanı reddeder. Hanbelî mezhebinde de istihsan kabul edilmektedir.

◆ **istihsanen** zf. *Esk*. Güzel bularak, beğenerek. (M)

İSTİHSAN i. (ar. *ḥıṣn*'dan *istiḥṣān*). *Esk*. Savunma, karşı koyma. ‖ *İstihsan etmek*, savunmak. (M)

İSTİHYA i. (ar. *ḥayā*, utanma'dan *istiḥyā*). *Esk*. Utanç duyma, utanma. ‖ *İstihya etmek*, utanmak: *Vüreykalardaki şermende bir tehayişle ‖ Eder bu cüret-i âvâresinden istihya* (Tevfik Fikret). [M]

İSTİHZA i. (ar. *istihzā*). *Esk*. Üstü kapalı ince alay: *Sinirli bir tavırla yanındakilere dönüp hakkımda acı bir istihzada bulunduğunu sezdim* (Y. K. Karaosmanoğlu). *Şu son kelime Ahmet Cemil'in ince dudakları biraz basılarak ancak farkedilen bir istihza ile telaffuz olundu* (H. Z. Uşaklıgil). ‖ *Mec*. Acı bir alayı andıran kötü durum, büyük aksilik: *Kaderin istihzası*.

— Fels. *Sokrates istihzası*. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Fels. ● *Sokrates istihzası*. Sokrates metodunun merhalelerinden biri olan istihza (buna İRONİ de denir), sorguya çekilen kimsenin cevaplarını geçici ve maksatlı olarak aşırı derecede önemsemeğe, aynı zamanda da, sorguya çekenin kendi değer ve yeteneğini küçümser görünmesine dayanır. Sokrates, aldığı cevaba ilk anda meseleyi halletmiş gözüyle bakar, sonra birden bu cevabı çürütür ve yavaş yavaş karşısındakini önyargı ve kalıplaşmış fikirlerinden kurtarır. Bu noktada, karşısındaki artık kendinde taşıdığı hakikatı «doğurmak» için elverişli kıvama gelmiştir; bundan sonra istihza yerini mayötik'e bırakır.

● *Romantik istihza*. Gerçek karşısındaki romantik tutumun en belirgin unsurlarından biridir. Kendi benliğinin sonsuzluğuna ve yaratıcı gücünün tükenmezliğine inanan şair-filozof, kendini bütün kanunların ve kalıplaşmış biçimlerin üstünde görür. Her şeye kadir ve kaprisli bir tanrı gibi, sürekli olarak her şeyi yok eder, yeniden yaratır ve bütün kalıp ve şekillerle oynamaktan yüce bir zevk duyar. Romantik istihzanın nazariyecisi, Fichte'nin etkisinde kalan F. Schlegel'dir.

◆ **istihzakâr** sıf. *Esk*. İstihza dolu: *Sonra çirkin, istihzakâr bir tebessüm açılıyor* (H. Z. Uşaklıgil). [LM]

İSTİHZAR i. (ar. *ḥāżır*'dan *istiḥżār*). *Esk*. Bir iş için gerekli olan her şeyi tamamlamış olma, hazırlama. ‖ Akla gelme, hatırlama.

— Ed. *Esk*. Konferans verecek olanların önceden araştırmak ve okumak suretiyle hazırlanması.

— Psikol. *Esk*. Zihinde canlandırma, tasarım.

◆ **istihzarât** çoğl. i. *Esk*. Hazırlıklar. (M)

İSTİKA i. Bk. İSTEKA.

İSTİKAMET i. (ar. *ḳıyām*'dan *istiḳāmet*). Doğrultu, yön: *Bu tarihlerde Adapazarı, İzmit istikametinde seyahatte bulunuyordum* (Atatürk). *Bugün ilerisini, hayatının alacağı istikameti, mesleğinin kendine uygun olup olmadığını düşünmüyordu* (Sabahattin Ali). ‖ — *Esk*. Doğruluk, dürüst davranış. ‖ Dinî buyruklara uygun hareket etme.

— Ask. *İstikamet eri*, yönü belirtilmek istenen bir hattın veya takip edilmesi gereken yönleri göstermek amacıyle bir güzergâhın üstüne dikilen er. ‖ *Esas istikamet hattı*, esas topla, esas istikamet noktasından geçtiği tasarlanan hatta verilen ad. (Esas istikamet hattının iki yanında çıkan hedeflere atış kaydırılırken, esas istikamet hattından ölçülen açı değerleri toplara kumanda edilir. Böylece batarya, istenilen hedef üzerine ateşe başlar. Bugün gözetleyicinin düzeltme tanzim noktasından yaptığı düzeltmeler, bu hatta göre toplara intikal ettirilir). ‖ *Esas istikamet noktası*, batarya toplarının hedef arazisinde paralel olarak yöneldiği nokta (Esas istikamet noktası yardımıyle, düşman cephesinde ortaya çıkacak hedefler, kolaylıkla ve kısa zamanda ateş altına alınabilirdi. Bugün topçu atışlarında, *düzeltme tanzim noktası* adıyle anılır.)

— Teknol. *Boy istikameti*. Bk. YÖN.

— ANSİKL. Tasav. Sofîler *istikamet*'in çeşitli tanımlarını yaptılar: «İbadetleri doğru bir şekilde yaparak, kötülüklerden sakınmaktır»; «ihtiyarı (seçmeyi) terkten ibarettir»; «Allah korkusu ve peygamber sevgisidir».

Sofîlere göre dilin, gönlün ve diğer organların istikametleri ayrı ayrıdır. Dil'in istikameti «kelimei şehadet»le, gönlün istikameti iç temizliğiyle (tasfiyei batın), organların istikameti de ibadet için gayret göstermekle olur. İstikamet ibadetlerin ruhudur. İbadetler onunla canlanır ve dirilir. Kuşeyri'ye göre bütün işler istikamette kemaline erişir. *Kur'an*'da da istikameti tavsiye eden ayetler vardır; müminlere emrolunduğu şekilde istikamette bulunmaları bildirilir. (LM)

İSTİKAR i. Deric. Sepileme işleminde kullanılan âlet. ‖ *Askı istikarı*, kurumadan önce mermer bir masa üzerinde açılarak derilerin kırışıklık ve damarlarının düzeltilmesine yarayan ağaç saplı çelik veya bakır levha. ‖ *El tıraşı istikarı*, mermer üzerinde kalın derilerin tersinden veya sırçadan tıraşlanmasında kullanılan çelik kesici âlet. (L)

İSTİKBAL i. (ar. *ḳabl*'den *istiḳbāl*). *Esk*. Gelecek zaman, gelecek: *İstikbalde dahi seni bu hazineden mahrum etmek isteyecek dahilî ve haricî bedhahların olacaktır* (Atatürk). *Girdiği işte kuvveti galiba, istikbal için ümidinden ibaretti* (Ş. S. Aydemir). *Yeni*. Gelecek. ‖ Gelen birini, misafiri karşılama: *Seni istikbal için önce gelmek cihana / Ve başkasından almak sonra geliş müjdeni* (F. N. Çamlıbel). [*Eşanl*. KARŞILAMA.]. ‖ *İstikbal etmek*, karşılamak: *Onlar artık bu sabah ziyaretlerine alışmışlardı, beni sevinçle dolu gözlerle istikbal ederlerdi* (H. Z. Uşaklıgil).

— Astron. *Esk*. Güneş ile ayın birbirine zıt taraflarda bulunması.

— Gram. Gelecek zaman.

◆ **istikbalen** zf. *Esk*. Gelecekte, ileride. ‖ Karşılamak için.

◆ **istikbalî** sıf. *Esk*. Gelecekle ilgili olan. ‖ Karşılamağa ilişkin. (M)

İSTİKBALİYE i. (ar. *istiḳbāl*'den *istiḳbāliyye*). *Esk*. Ed. Bir kimsenin bir şehre gelişi dolayısıyle yazılan şiir, kaside. (Devlet büyüklerini karşılamak için yazılanlarına *kudumiye* denilir. Şeyhülislâm Feyzullah Efendinin oğlu Mustafa Efendinin Mekke kadılığından İstanbul'a dönüşü dolayısıyle Sabit'in [1650-1712] yazdığı *İstikbaliye* ünlüdür.) [M]

İSTİKBAR i. (ar. *kibr*'den *istikbār*). *Esk*. Kibirlenme, büyüklenme. ‖ *İstikbar etmek*, büyüklenmek. (M)

İSTİKLÂL i. (ar. *kıllet*'ten *istiklāl*). Bir başka güce bağlı olmama hali: *Milletin istiklâlini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır* (Atatürk). *Hakkıdır hakka tapan milletimin istiklâl* (M. Â. Ersoy). [*Eşanl*. BAĞIMSIZLIK.] ‖ *Esk*. Az görme, azımsama. ‖ *İstiklâl harbi*. Bk. KURTULUŞ SAVAŞI. ‖ *İstiklâl madalyası*. Bk. İSTİKLÂL MADALYASI. ‖ *İstiklâl mahkemeleri*. Bk. İSTİKLÂL MAHKEMELERİ. ‖ *İstiklâl marşı*. Bk. İSTİKLÂL MARŞI. ‖ *İstiklâl-cû*, istiklâl taraftarı, bağımsızlıktan yana olan.

— ANSİKL. Huk. *Esk*. *İstiklâl davası*, bir malda iki kişi birden zilyet bulunuyorlarken, bunlardan birinin bağımsız ve tek başına malik olduğunu iddia etmesi (Mecelle md. 1756).

◆ **istiklâlî** sıf. *Esk*. İstiklâlle ilgili olan.

◆ **istiklâliyet** i. *Esk*. İstiklâl içinde, bağımsız olma hali. (M)

İstiklâl, Fas'ta milliyetçi siyasî parti. Fas şehrindeki Qarawiyyin üniversitesi profesörü Allal al-Fâsi tarafından 1934'te kurulmuş olan «Fas eylemi»nin 1937'de Halk hareketi (veya Demokratik parti) ve Millî bağımsızlık (İstiklâl) partisi olarak ikiye bölünmesinin sonucunda ortaya çıktı. İstiklâl'in yolaçtığı karışıklıklar, Fas'taki fransız genel valisi Noguès'nin Al-Fâsi'yi Gabon'a sürmesine yolaçtı (1938). Amerikan çıkarmasından (1942) cesaret alan İstiklâl, bir *Bağımsızlık beyannamesi* yayımladı (ocak 1944). Parti bundan sonra da, 16 nisan 1947'deki Tanca söylevinde bağımsızlık isteyen ve bu isteğini gerek 1950 ekiminde Paris'e yaptığı gezi sırasında, gerekse 1952 başında fransız cumhurbaşkanı Auriol'a muhtırasında tekrarlayan sultan Muhammed V ibni Yusuf'ta güvenilir bir dayanak buldu. İstiklâl partisi daha sonra Casablanca'da karışıklıklar çıkardı (aralık 1952); Muhammed V'in «Fransızların adamı» olarak tanınan halefi Muhammed ibni Arafa'ya karşı birçok suikast düzenledi (11 eylül 1953 - 5 mart 1954) ve Fas ayaklanmasını (ağustos 1954) başlattı. Muhammed V'in dönüşünden ve ülkeye bağımsızlık verilmesinden (1956) sonra ise, Al-Fâsi fransız birliklerinin çekilmesini sağlamak amacıyle Magrıp Kurtuluş ordusunu kurdu ve *Al-Alam* adlı parti gazetesinde Fransa işgalindeki bir arazi (Batı Sahra) ve Moritanya üstünde hak iddia etti. Fas'ın bağımsızlığına kadar (1956) büyük bir rol oynayan bu partinin önemi, birbirini kovalayan bölünmeler sonucunda azaldı. Eylül 1959'da, sol kanat, Ben Barka önderliğinde Millî Halk Güçleri birliğini kurdu. Başka bir kanat da Guedira'nın 1963'te, seçimlerden önce kurduğu mutlakıyetçi partiye (Anayasa Kurumlarını Savunma cephesi) katıldı. 1963-1964'te 144 milletvekilliğinin 71'ini bu parti elde etti; tahtla arası açılan İstiklâl partisi ise ancak 40 milletvekili çıkarabildi. İstiklâl partisi toprak reformu ve millî gelir kaynaklarının (özellikle madenlerin) devletleştirilmesi ilkesine dayanan «Afrika'da sosyalizme doğru yeni bir yol» öğütlemekte, İspanya işgalindeki topraklar

ile Moritanya üstünde hak iddia etmektedir. (L)

İstiklâl grubu, Türkiye Büyük Millet meclisinin kuruluş günlerinde adı geçen, meclis içi muhalefet gruplarından biri. Bk. HALK ZÜMRESİ. (M)

İstiklâl madalyası, Kurtuluş savaşının başarıyle sonuçlanması üzerine, Türkiye Büyük Millet meclisi üyelerine ve savaş sırasında yararlık gösterenlere verilmek üzere 29 teşrinisani 1336 (1920) tarihli kanun gereğince ve Heyeti Vekile'nin 9 kûnunisani, 27 mart ve 22 ağustos 1339 (1923) tarihli kararnamelerine göre çıkarılan madalya. 35-40 mm çapında, oval şeklindedir; pirinçten yapılmıştır. Madalyanın sanatkârı Mesrûr İzzet Beydir. Ön yüzünde, üstte cami ve evleriyle o zamanki Ankara şehrinin, ortada Türkiye Büyük Millet meclisi binasının resmi bulunmaktadır. Bunun arkasında zafer ve barışa işaret eden güneş ışınları görülmektedir. Meclisin sağında 23 nisan, solunda ise 1336 tarihi yazılıdır. Meclisin altında bulunan dünya haritası bilgiyi, orak ve tırpanlar tarıma önem verileceğini, iki taraftaki meşe dalları da barışı ifade eder. En altta kağnısıyle birlikte bir köylü kadın görülmektedir. Madalyanın öteki yüzünde ayyıldızla çevrilmiş olarak Misakı Millî sınırlarını gösteren Türkiye haritası vardır. Bu harita üzerindeki tekyıldız, Ankara şehrine işaret eder. Yıldızdan çıkan ışınlardan biri Kars'a kadar uzanmaktadır. En altta 1 teşrinisani 1338 tarihi yazılıdır. İlk yapılan madalyaların sayısı on bin âdettir. Madalyanın değeri üç liradır. Mebuslara verilen madalyanın şeridi yeşil, cephede bulunanların kırmızı, cephe gerisinde çalışanların da beyazdır. Cephede görev almış mebusların madalya şeritleri yarı kırmızı yarı yeşil renklidir. İstiklâl madalyası, özel kanunu gereğince sağ göğüs üzerinde taşınır. Medenî hakları kullanma ehliyetini kaybedenlerle cinayet suçundan mahkûm olanlar istiklâl madalyasını taşıma hakkını kullanamazlar. Sonradan çıkarılan bir kanunla 15 mayıs 1335'ten (1919) 9 eylül 1338'e (1922) kadar millî orduda görev alan alay sancaklarına da birer İstiklâl madalyası verildi. (M)

İstiklâl mahkemeleri, Vekiller heyetinin lüzum göstermesi ve Büyük Millet meclisinin mutlak çoğunlukla karar vermesi üzerine Kurtuluş savaşına ilişkin firar v.b. suçları yargılamakla görevli ve istisnaî olarak kurulan mahkemeler.

● *Huk.* Bu mahkemeler, Büyük Millet meclisinin mutlak çoğunluğunun gizli oyu ile, kendi üyeleri arasından seçtiği bir reis, iki üye, bir müddeiumumî (savcı) ve bir de yedek üyeden kuruldu. 5384 Sayılı kanunla yürürlükten kaldırılmış bulunan ve bugünkü Anayasa karşısında esasen kurulamayacak olan istiklâl mahkemelerinin görevleri şu şekilde tespit edilmişti: 1. muvazzaf veya kendi isteğiyle askerî hizmete katılıp da, firar edenler, firara sebebiyet verenler, firarîlerin tutulması ve sevki işlerinde ihmali olanlar veya firarîleri saklama, yedirme ve giydirme fiillerini işleyenleri muhakeme etmek; 2. Hıyaneti* Vataniye kanununun suç saydığı filleri yapanları; 3. askerî veya siyasî casusluk ve siyasî suikast veya asker ailelerine tecavüz suçu işleyenleri; 4. seferberlikte nakil aracı temini komisyonlarını suistimal ve askerî ve mülkî memurların ihtilâs ve rüşvet suçları ile memuriyet nüfuzundan yararlanarak halka zulüm ve işkence fiillerinde bulunanları muhakeme etmek. İstiklâl mahkemelerinin hükümleri, idam cezası hariç, kesin ve infazı zorunlu nitelikteydi. İdam hükümlerinin Büyük Millet meclisince öncelikle görüşülerek onaylanması gerekiyordu. Yalnız, acele ve istisnaî hallerde bu onay bulunmaksızın da idam cezasının infaz edilebileceği hususunda meclisce mezuniyet verilmişti. Müddeiumumî, kararın tefhimini izleyen günden itibaren üç gün içinde Büyük Millet meclisince kesin olarak halledilmek üzere itirazda bulunma yetkisine sahipti. Müddeiumumîlerin asıl görevi, normal mahkemelerde olduğu gibi, öğrendikleri cürümler hakkında kanunî kovuşturma yapmak, infaz hususunda da silâhlı veya silâhsız kuvvet kullanmaktı. İstiklâl mahkemeleriyle diğer mahkemeler arasında çıkabilecek görev uyuşmazlıklarının çözüm yeri ise, kanunda gösterildiği üzere, Türkiye Büyük Millet Meclisi Adliye encümeniydi. 249 Sayılı İstiklâl Mehakimi kanunundan önce de istiklâl mahkemelerinin ilk şekli firarîler hakkında kanunla düzenlenmişti. 249 Sayılı kanuna göre, Meclis kararıyle, Diyarbakır'da, Pozantı'da, Elcezire'de, İstanbul ve mülhakatında, Ankara'da ve doğuda istiklâl mahkemeleri kuruldu. 5384 Sayılı kanunla da, İstiklâl Mehakimi kanunu ve değişiklikleri yürürlükten kaldırıldı. 1961 Anayasasına göre, yargı yetkisi bağımsız mahkemelerce kullanıldığı ve tabiî hâkim ilkesi de açıkça kabul edildiği için, bu çeşit olağanüstü veya istisnaî yargı mercileri kurulması artık düşünülemez.

● *Tarih.* İstiklâl mahkemelerinin adı, gördüğü bazı davalar dolayısıyle siyasî tarihe de geçti. Bu davalar arasında en önemlileri: Yeşilordu hareketi sorumlularının, aydınlık'çıların, Şeyh* Sait ayaklanması suçlularının, İzmir suikastı sanıklarının ve eski ittihatçıların muhakemeleridir. 1. Yeşilordu mensuplarının yargılanması. T.B.M.M. içinde *Tesanüd, İstiklâl, Halk zümresi, Islahat* adları altında birtakım muhalefet grupları vardı. Bu gruplara mensup 14 milletvekili dışarıda faaliyet gösteren ve komünist düşüncede oldukları söylenen bazı kimselerle görüşmekte, bildiriler, programlar hazırlayarak, bunları ordu içinde dağıtmaktaydılar. İstanbul, Ankara ve Eskişehir'de birtakım teşkilâtlanmalar tespit edilmişti. Ve *Yeni Dünya* adıyle Eskişehir'de Arif Oruç ve Mustafa Nuri tarafından bir de gazete çıkarılmaktaydı. Bu gelişmeleri kaygı ile izleyen Nureddin Paşa, Erkânı Harbiyei Umumiye reisliğine (Genelkurmay başkanlığı) bir şifre ile durumu bildirdi. B.M.M. hükûmeti adına Mustafa Kemal Paşa da elde edilen belgeleri İstiklâl mahkemesi riyasetine bir tezkere ile ulaştırdı. Yeşilordu ile ilişkisi olduğu bilinen 14 milletvekilinden Nazım (Tokat), Mehmet Şükrü (Afyon), Şeyh Servet'in (Bursa) bir gizli oturumda dokunulmazlıkları kaldırıldı. Adı geçenler mahkemeye sevkedildi. İstiklâl mahkemesindeki duruşma sırasında Yeşilordu mensuplarının *Halk Zümresi, Halk İştirakiyun* ve *Gizli Komünist* fırkalarıyle ilişkileri ortaya çıktı. Ankara İstiklâl mahkemesi, Umum Cz. kn. md. 46 yoluyle Hıyaneti Vataniye kn. md. 2 gereğince Nazım Beyi 15 yıl müddetle küreğe, diğer mebusların ademi mesuliyetine karar verdi (22 mayıs 1921). [Bu istiklâl mahkemesi, Firarîler hakkında 11.IX.1920 gün ve 21 Sayılı kanun gereğince kurulmuştur. Sonradan 249 Sayılı kanunla kaldırıldı.]

2. Aydınlık'çıların Yargılanması. Doğuda Şeyh Sait ayaklanması (şubat 1925) sebebiyle Takriri Sükûn kanunu çıkarılarak (4 mart 1925 gün ve 578 sayılı) 1922 yılında kabul edilmiş bulunan İstiklâl Mehakimi kanununa (31.I.1922 tarih ve 249 sayılı) dayanarak istiklâl mahkemeleri kuruldu. Bu arada bir kısım muhalif basın ile bir kısım muhalif mebuslar, irticaı tahrik ve teşvikten istiklâl mahkemesinde yargılandılar. Terakkiperver fırka, 578 Sayılı kanuna dayanılarak hükûmet kararnamesiyle kapatıldı ve Ankara ve Elazığ istiklâl mahkemelerinde gazeteciler de yargılandı. Sosyalist fikirler yayımlayan *Aydınlık* dergisi yazarları da, 1 mayıs günü bildiri dağıtan Komünist partisi yöneticileriyle birlikte Ankara İstiklâl mahkemesine verildiler. Yargılama sonunda: Nizameddin Nazif (Tepedelenli), Mesut Sait, Ali Rasim beraat ettiler. İbrahim Hilmi, Şevki, Elektrikçi Nuri, Sadreddin Celâl (Antel), Semih Nuri, Haydar 7'şer yıla, Abdi Recep, Şevket Süreyya (Aydemir), Süleyman Neşati, eczacı Vasıf, Dr. Mümtaz, Hüseyin Hikmet 10'ar yıla, firarî Dr. Şefik Hüsnü (Değmer), Hasan Âli (Ediz), Nâzım Hikmet ve Cevad da 15'er yıla mahkûm oldular. (18 Ay sonra bir hükûmet kararnamesiyle serbest bırakıldılar.)

3. İzmir suikastı muhakemesi: Gazi Mustafa Kemal Paşanın İzmir'i ziyaretini (16 haziran 1926) fırsat bilen hasımları, bir suikast düzenlediler. Gazi trenden inerek, otomobille şehirden geçerken, Gaffarzade oteli yakınında dar bir dönemeçte Ziya Hursit ve adamları kendisine ateş edeceklerdi. Olaydan sonra da kargaşalıktan yararlanarak Sakız adasına kaçacaklardı. Suikastçıların kaçmasını sağlayacak olan motorcu Sevki, tertibi İzmir valisine (Kâzım Dirik) ihbar ederek suikastçıları yakalattı (15 haziran 1926).

Eski Lazistan mebusu Ziya Hurşit'in daha önce de Ankara'da, Bursa'da bazı tertiplere tevessül ettiği tespit edilmiş olduğundan, geniş ölçüde tutuklama yapıldı. Tutuklananlar arasında mebusların ve ordu kumandanı paşaların da bulunması heyecanı arttırdı. Başvekil İsmet Paşa, emniyet müdürüne emir vererek Kâzım Karabekir Paşayı serbest bıraktırdı. B.M.M.'nin kararı alınmadan mebusların tevkif edilemeyeceği söylendi. İstiklâl mahkemesi «T.B.M.M. adına yargı yetkisi kullandığını» ileri sürerek olaya müdahale eden İsmet Paşanın da tutuklanmasına karar aldı. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşanın tavsiyesiyle İzmir'e gelen ve İstiklâl Mahkemesi heyetiyle temas eden başvekil İsmet Paşa yapılmakta olan işlemin usule uygun olduğunu açıklamak zorunda kaldı.

Karabekir Paşa yeniden tevkif edildi. İstiklâl mahkemesi, İzmir'de Millî Kütüphane binasında sanıkları yargılamağa başladı (27 haziran 1926). Terakkiperver Cumhuriyet fırkasından eski başvekil Rauf (Orbay) ile Dr. Adnan (Adıvar) yurt dışında bulunduklarından ve eski ittihatçılardan Abdülkadir ile Kara Kemal de yakalanamadıklarından, bunların dışında kalan bütün sanıklar mahkeme huzuruna çıkarıldılar. Bu istiklâl mahkemesi şu üyelerden kurulmuştu: reis Ali (Çetinkaya), üye Ali (Kılıç), üye Ali (Rize), üye Dr. Reşit Galip, savcı Necip Ali (Küçüka).

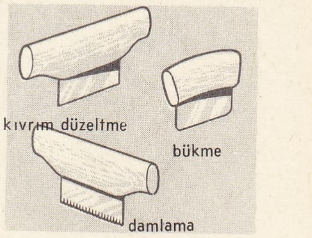

istikarlar

Reis Ali (Çetinkaya), duruşmalardan önce bir demeç vererek olayları yorumlamış, bu arada Terakkiperver fırkadan da söz etmiştir. İzmir'de 27 haziran 1926'da başlayan yargılama 13 temmuz 1926'da sona erdi. Karara göre: İzmit mebusu Şükrü, Saruhan mebusu Halis Turgut, İstanbul mebusu İsmail Canbolat, Erzurum mebusu Rüştü (Paşa), eski Lazistan mebusu Ziya Hurşit, eski Trabzon mebusu Hafız Mehmet, Sarı Efe Edip, mütekait-mülâzım Çopur Hilmi, emekli baytar albay Rasim, Laz İsmail, Gürcü Yusuf, eski Ankara valisi Abdülkadir ve Kara Kemal ölüm cezasına çarptırıldılar.

Kâzım Karabekir, Ali Fuat (Cebesoy), Refet (Bele), Cafer Tayyar, Mersinli Cemal Paşalarla, mebuslardan Faik, Sabit, Halet, Feridun Fikri, Kâmil Zeki, Bekir Sami, Besim Necati, Münir Hüsrev v.d. beraat ettiler. İzmir İstiklâl mahkemesinde beraat eden paşaların 5 aralık 1927'de emekliye sevkedildikleri kendilerine bildirildi.

Bir kısım sanıkların muhakemesi bu davadan ayrılarak, İzmir'den Ankara'ya dönen istiklâl mahkemesinde yapıldı. 2 Ağustos 1926 günü başlayan duruşmalarda ittihatçıların icraatı incelendi. Burada da hâkimler kurulu ve savcı aynı şahıslardı. 26 Ağustos 1926 günü reis Ali (Çetinkaya) kararı bildirdi. Buna göre: eski maliye nazırı Cavid, Dr. Nâzım, Nail, mebus Hilmi ölüm cezasına çarptırıldı. Hüseyin Cahit (Yalçın) beraat etti. Rauf (Orbay) ve eski İzmir valisi Rahmi Bey gıyaben onar yıl kalebentliğe mahkûm edildiler. Ali Osman ve Salih Kâhya da onar yıl hapis cezası aldılar. Öteki 37 sanık ise beraat ettiler. Ankara İstiklâl mahkemesinin bu kararı, bazı yorumculara göre sonuçları bakımından İttihat ve Terakki'nin kesin şekilde tasfiyesi oldu. İstiklâl Muhakimi kanunu iki defa değişikliğe uğradıktan sonra 4.V.1949 tarihinde 5384 Sayılı kanunla kaldırıldı. (M)

İstiklâl marşı, Türkiye cumhuriyetinin millî marşı. Sözlerini Mehmed Âkif Ersoy* yazdı; marşı Zeki Üngör* besteledi. 1921 Yılında Maarif vekâleti bir millî marş yarışması açtı ve 500 TL. mükâfat koydu. Yarışmaya 724 şiir katıldı. Mehmed Âkif (Ersoy), yarışmada para mükâfatı olduğu için ilkin katılmadı. Maarif vekili Hamdullah Suphi (Tanrıöver), Mehmed Âkif'e mektupla (5 şubat 1921) başvurdu; yarışmaya katılmasını engelleyen durumun halledileceği konusunda teminat verdi. Bunun üzerine Mehmed Âkif, şiirini yarışma jürisine gönderdi. Büyük Millet meclisinin 12 mart 1921 tarihli oturumunda Mehmed Âkif Ersoy'un «Kahraman Ordumuza» ithaf ettiği şiiri, «İstiklâl marşı» adıyle resmî marş olarak kabul edildi; ve maarif vekili Hamdullah Suphi tarafından meclis kürsüsünde okundu. İstiklâl marşının bestelenmesi için de bir yarışma açıldı. Yarışmaya 24 besteci katıldı. Kurtuluş savaşının kı-

zışması üzerine kesin sonuç alınamadı. 1924'te Ankara'da Maarif vekâletinde toplanan kurul, Ali Rıfat Çağatay'ın bestesini kabul ederek bütün okullara bildirdi. 1930 Yılına kadar çalınan bu marş, aynı yıl yeni bir emirle Riyaseticumhur orkestrası şefi Zeki Üngör'ün bestesiyle çalınmağa başladı.

İstiklâl marşı aruzun «feilâtün (fâilâtün), feilâtün, feilâtün, feilün (fa'lün)» vezniyle ve dörtlükler şeklindedir. Mehmed Âkif Ersoy şiirinde, Kurtuluş savaşının kazanılacağına olan imanıyle bağımsızlık, Hak, iman, vatan, din v.b. konuları, milliyetçi bir görüşle dile getirmektedir.

İstiklâl Marşı

Korkma, sönmez bu şafaklarda yüzen al sancak,
Sönmeden yurdumun üstünde tüten en son ocak.
O benim milletimin yıldızıdır, parlayacak!
O benimdir, o benim milletimindir ancak.

Çatma, kurban olayım, çehreni ey nazlı hilâl!
Kahraman ırkıma bir gül, ne bu şiddet, bu celâl?
Sana olmaz dökülen kanlarımız sonra helâl,
Hakkıdır, hakka tapan milletimin istiklâl.

Ben ezelden beridir hür yaşadım, hür yaşarım,
Hangi çılgın bana zincir vuracakmış? Şaşarım.
Kükremiş sel gibiyim, bendimi çiğner, aşarım;
Yırtarım dağları, enginlere sığmam, taşarım.

Garbın âfâkını sarmışsa çelik zırhlı duvar,
Benim îmân dolu göğsüm gibi serhaddim var!
Ulusun, korkma! Nasıl böyle bir îmânı boğar,
Medeniyyet dediğin tek dişi kalmış canavar?

Arkadaş, yurduma alçakları uğratma sakın!
Siper et gövdeni, dursun bu hayâsızca akın.
Doğacaktır, sana va'dettiği günler Hakk'ın,
Kim bilir, belki yarın, belki yarından da yakın.

Bastığın yerleri «toprak» diyerek geçme, tanı!
Düşün altındaki binlerce kefensiz yatanı.
Sen şehîd oğlusun, incitme yazıktır atanı,
Verme, dünyâları alsan da bu cennet vatanı.

Kim bu cennet vatanın uğruna olmaz ki feda,
Şühedâ fışkıracak toprağı sıksan şühedâ!
Cânı, cânânı, bütün varımı alsın da Hudâ,
Etmesin tek vatanımdan beni dünyada cüdâ.

Ruhumun senden İlâhî şudur ancak emeli:
Değmesin mâbedimin göğsüne nâmahrem eli,
Bu ezanlar - ki şehadetleri dinin temeli -
Ebedî yurdumun üstünde benim inlemeli.

O zaman vecd ile bin secde eder - varsa - taşım,
Her cerîhamdan İlâhî, boşanıp kanlı yaşım,
Fışkırır, rûh-ı mücerred gibi yerden na'şım,
O zaman yükselerek Arş'a değer, belki başım,

Dalgalan sen de şafaklar gibi ey şanlı hilâl!
Olsun artık dökülen kanlarımın hepsi helâl.
Ebediyyen sana yok, ırkıma yok izmihlâl.
Hakkıdır, hür yaşamış bayrağımın hürriyyet,
Hakkıdır, hakka tapan milletimin istiklâl. (M)

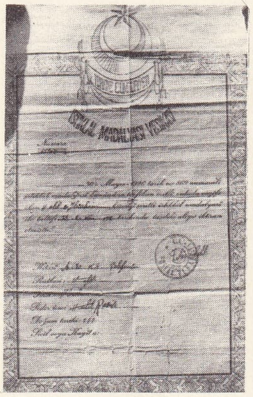

İstiklâl madalyasına hak kazananlara verilen ber'at

İstiklâl savaşı. Bk. KURTULUŞ SAVAŞI.

İSTİKMAL i. (ar. *kemāl*'den *istikmāl*). *Esk.* Tamamlama, bitirme. ‖ *İstikmal etmek,* bütünlemek, sona erdirmek.

◆ **İstikmalât** çoğl. i. *Esk.* Bitirmeler. (M)

İSTİKNAH i. (ar. *künh*'ten *istiknāh*). *Esk.* Bir şeyin aslını, gerçeğini araştırma, dikkatle inceleme: *Kader nedir, sana düşmez o sırrı istiknah* (M. Â. Ersoy). ‖ *İstihnak etmek,* derinleşmek, nüfuz etmek.

◆ **İstiknahat** çoğl. i. *Esk.* İstiknahlar. (M)

İSTİKRÂ i. (ar. *ḳırā'at*'tan *istiḳrā'*). *Esk.* Birinin okumasını isteme. ‖ Araştırma, etraflı ve sağlam bilgi edinme. ‖ Gezip dolaşma.

— Fels. *Esk.* Tümevarım. (M)

İSTİKRA i. (ar. *kirā'*'dan *istikrā'*). *Esk.* Kira ile tutma, kiralama. Kiralanma. (M)

İSTİKRAH i. (ar. *kerh* ve *kerāhet*'ten *istikrāh*). Tiksinme, iğrenme, nefret etme: *Bu mudil ruh makinesinin en mühim tarafı istikrah hissiydi* (A. H. Tanpınar). ‖ *İstikrah etmek,* iğrenmek, tiksinmek. (M)

İSTİKRAÎ sıf. (ar. *istiḳra'*'dan *istiḳrā'î*). Fels. *Esk.* Tümevarımsal. (M)

İSTİKRAR i. (ar. *ḳarār*'dan *istiḳrār*). Belirli bir seviyede durma, aynı kararda devam etme: *Toprak tasarrufunda istikrar olmadığı, timarlar, zeametler daima ve sarayın emri ile elden ele geçtiği için ...* (Ş. S. Aydemir). ‖ Yerleşme, oturma, karar bulma, bir yerde sabit olma: *Lakin Ali ve Talha [...] onun makamında istikrar ile kibar-ı eshab-ı kiramdan birinin seraskerlikle gönderilmesini tensib edip...* (Cevdet Paşa). ‖ Karşılaşma, iyice belli olma. (M)

İSTİKRAR i. (ar. *kerre*'den *istikrār*). *Esk.* Tekrarlatma, tekrarını isteme. (M)

İSTİKRAZ i. (ar. *ḳarż*'dan *istiḳrāż*). *Esk.* Huk. Ödünç para alma, borçlanma. (Bk. KARZ.) ‖ *İstikraz-i bahrî.* Bk. DENİZ *ödüncü.* ‖ *İstikraz-i dahilî,* devletin hisse senedi, tahvil v.b. çıkararak para tedarik etmesi. ‖ *İstikraz-i haricî,* devletin yabancı devletlerden faizle borç para alması.

◆ **İstikrazât** çoğl. i. *Esk.* Huk. Borç para almalar, borçlanmalar. (M)

İSTİKSA i. (ar. *ḳaṣā'*'dan *istiḳṣā'*). *Esk.* İnceden inceye araştırma, özünü esasını bilmeğe çalışma. ‖ *İktiksâ etmek,* dikkatle incelemek. (M)

İSTİKSAB i. (ar. *kesb*'den *istiksāb*). *Esk.* Kazanma, kazanç elde etme. (M)

İSTİKSAR i. (ar. *keṣret*'ten *istikṣār*, bir şeyin çokluğunu isteme, çoğaltma). *Esk.* Çok görme, çoğumsama, fazla sayma. ‖ *İstiksar etmek,* çok görmek, çoğumsamak. (M)

İSTİKSAS i. (ar. *ḳıṣāṣ*'tan *istiḳṣāṣ*). *Esk.* Öç almak isteme, kısas isteme, birinin şeriata göre ölümle cezalandırılmasını isteme. (M)

İSTİKŞAF i. (ar. *keşf*'ten *istikşāf*). *Esk.* Araştırma, keşfetmeğe çalışma. ‖ *İstikşaf etmek,* araştırmak: *Ne var ne yok diye etrafı etti istikşaf* (M. Â. Ersoy).

— Ask. Düşmanın yok edilmesi için bulunduğu mevzii, araziyi ve alınan tertibatı öğrenme. ‖ *İstikşaf haritası,* âdi usul ve âletle, yaya veya atlı olarak dolaşılan arazi hakkında hazırlanan tafsilâtlı kroki. ‖ *İstikşaf kolu.* Bk. KEŞİF *kolu.*

◆ **İstikşafât** çoğl. i. *Esk.* Keşfetme hareketleri.

— Ask. *Esk. İstikşafatı taarruziye,* düşmanın durum ve kuvvetini anlamak için gönderilen kuvveti müfrezenin yaptığı hareketlere verilen ad. (*Keşfi taarruzî* de denir.) [M]

İSTİKTAP veya **İSTİKTAB** i. (ar. *kitābet*'ten *istiktāb*). *Esk.* Yazı yazdırma, kopya ettirme. ‖ Bir yazının, kime ait olduğunu anlamak ve karşılaştırılmak üzere şüphe edilen birisine yazı yazdırma, yazı sınaması. ‖ *İstiktab etmek,* yazdırmak, dikte ettirmek: *Ediyor katre katre istiktab / Bana gûyâ bu şi'r-i mahzûnu* (Cenab Şahabeddin). [M]

İSTİKTAP veya **İSTİKTAB** i. (ar. *kutb* > *istiḳṭāb* kutupları birleştirme'den). Fiz. *Esk.* Polarma. (M)

İSTİKTAR i. (ar. *ḳaṭre*'dan *istiḳṭār*). *Esk.* İmbikten çekme, damla damla akıtma, damıtma. ‖ *İstiktar etmek,* damıtmak. (M)

İSTİ'LA i. (ar. *ʿulüvv*'den *istiʿlā*). *Esk.* Yükselme, yücelme. ‖ Üste çıkma, üstün gelme. ‖ *İsti'la etmek,* yükselmek, çıkmak: *Hattâ / Yorulmadan edecekler cinana isti'lâ* (Tevfik Fikret). [M]

İSTİLÂ i. (ar. *vely,* arkası sıra gelme'den *istilā'*). Bir memleketi silâh zoruyle ele geçirme: *Milliyet esaslarına riayetkâr ve memleketimize karşı istilâ emeli beslemeyen herhangi devletin fennî, sınaî muavenetini memnuniyetle karşılarız* (Atatürk). ‖ *Teşm. yol.* Kaplama, yayılma, sarma: *Limandaki yabancı ticaret gemileri bana, dünyanın soyulmasını, [...] kapitalistlerin dünya pazarlarını istilâsını hatırlatırdı* (Ş. S. Aydemir). ‖ *İstilâ etmek,* bir ülkeyi zorla işgal etmek. Yayılmak, sarmak, kaplamak: *Birdenbire acaip bir duygunun içimde dalga dalga büyüdüğünü ve beni istilâ ettiğini hissettim* (A. H. Tanpınar).

— Ask. *İstilâ ordusu,* düşman memleketlerini istilâ etmekle görevlendirilen askerî kıtaya verilen ad.

— Jeol. Basma, yayılma.

— Tıp. Bir hastalığın yayılması, salgın: *Kolera istilâsı, veba istilâsı.*

◆ **İstilâcı** sıf. veya i. İstilâ eden.

◆ **İstilâî** sıf. Ask. *Esk.* İstilâ ile ilgili olan. — Tıp. *Esk.* [Hastalık için] Salgın. (M)

İSTİLAD i. (ar. *velādet*'ten *istilād*). *Esk.* Çocuk isteme.

— Fels. *Esk.* Bilimsel tartışma metoduyle bilinen bir şeyden bilinmeyeni çıkarma. (Sokrates'e göre, zihnin doğum yapmasını isteme.) *Eşanl.* MAYÖTİK.

— ANSİKL. Esk. huk. Köleci toplum düzeninin hâkim olduğu devirlerde, milletlerarası ilişkilerin köleliğin tamamen kaldırılmasına elverişli olmaması ve böyle yapılırsa ister istemez islâm toplumunun zarar göreceği düşüncesiyle, İslâm hukukunda da, yalnız savaş tutsaklarının köle haline getirilmesine müsaade edildi, ancak kölelerin durumunun hukuken ve ahlâken çok elverişli ve hemen hemen mevlâsından (efendisinden) farksız bir duruma getirilmesine çalışıldı. Bugün hiç bir pratik önemi kalmayan bu hukukî hükümlerden birisi de, cariyeden doğan çocuğun nesebi ile ilgilidir. Mevlâ, cariyenin kendi firaşından (bk. FİRAŞ) doğurduğu veya gebe kalmış olduğu çocuk hakkında, «bu benim çocuğumdur» derse, *istilâd* yapmış olur. Çocuğun nesebi, cariyenin mevlâsına bağlanır ve cariye de çocuğun annesi (ümmü veled) haline gelir.

◆ **İstilâdî** sıf. *Esk.* Doğurtucu. (M)

İSTİLAM i. (ar. *ʿilm*'den *istiʿlām*). *Esk.* Bilgi isteme. ‖ Herhangi bir konuda bilgi edinmek için yüksek bir makamdan alta sorulma. ‖ *İstilâm etmek,* anlamağa çalışmak, bilgi istemek.

◆ **İstilâmat** çoğl. i. *Esk.* Bilgi istemeler, sormalar.

◆ **İstilâmname** bls. i. *Esk.* İstilâmı ihtiva eden belge. (M)

İSTİLÂM i. (ar. *selem,* selâmet'ten *istilām*). *Esk.* Hürmetle eğilme, öpme veya el sürme. ‖ Kâbe'deki «Hacerülesved»e dokunma. (M)

İSTİLKA i. (ar. *liḳa'*'dan *istilḳā*). *Esk.* Arka üstü yatma, sırt üstü uzanma. (M)

İSTİLO i. Bk. STİLO.

İSTİLZAM i. (ar. *lüzūm*'dan *istilzām*). *Esk.* Gerekli sayma, gerekme, gereksinme. ‖ *İstilzam etmek,* gerekli bulmak: *Ordunun ihtiyacatı, millete angariye yaptırmayı istilzam ediyorsa, bunu yapıyoruz ve en doğru kanun, budur* (Atatürk).

— Mant. *Esk.* İstidlâl.

◆ **İstilzamât** çoğl. i. *Esk.* İcap etmeler. (M)

İSTİLZAZ i. (ar. *lezzet*'ten *istilẕāẕ*). *Esk.* Hoş bulma, lezzet alma, tatlı gelme. ‖ *İstilzaz etmek,* hoş bulmak.

◆ **İstilzazât** çoğl. i. *Esk.* Lezzet almalar.

◆ **İstilzaziye** i. *Esk.* Fels. Bk. HAZCILIK. (M)

İSTİM i. Bk. İSLİM.

İSTİMA i. (ar. *semʿ*'den *istimāʿ*). *Esk.* Dinleme, işitme, kulak verme. ‖ Dinleyerek kabul etme.

— Tıp. *Esk.* Doktorun hastayı özel araçlarıyle dinlemesi.

◆ **İstimaat** çoğl. i. *Esk.* Dinlemeler, kulak vermeler. (M)

İSTİMAL i. (ar. *ʿamel*'den *istiʿmāl*). *Esk.* Kullanma, kullanış: *Henüz çocuktu. Babasının [...] gözlük istimalinin lüzum ve mahiyetine bir türlü akıl erdiremeyerek...* (H. Z. Uşaklıgil). ‖ *İstimal etmek,* kullanmak: *Amma vallahi kılıç çekmedim, süngü istimal etmedim, ok atmadım* (Cevdet Paşa). ‖ *Hüsn-ü istimal,* bir şeyi yerli yerinde kullanma. ‖ *Su-i istimal.* Bk. SUİSTİMAL.

◆ **İstimalât** çoğl. i. *Esk.* Kullanmalar, kullanışlar. (M)

İSTİMALE veya **İSTİMÂLET** i. (ar. *meyl*'den *istimāle* veya *istimālet*). *Esk.* Uyma, meyl etme, gönül çekme, yaltaklanma: *İstimâletle yüze güldüğüne bakma.* ‖ Teselli etme, avutma. ‖ *İstimâlet etmek* (veya *vermek*), tatlı sözle kandırmağa çalışmak, ikna etmek, yaltaklanmak.

◆ **İstimâlât** çoğl. i. *Esk.* Meyl etmeler, uymalar.

◆ **İstimâletname** veya **istimâlname** bls. i. *Esk.* Suç bağışının yazılı bulunduğu kâğıt. (M)

İSTİMAN i. (ar. *emān*'dan *istimān*). *Esk.*

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

Aman dileme, himaye isteme, sığınma. || *İstîman etmek*, iyilik beklemek, sığınmak. Aman dilemek (bk. AMAN). *Fakat içlerinden istîman eden yetmiş kişiyi alıp Kûfe'ye getirdi* (Cevdet Paşa). [M]

İSTİMAR i. (ar. *ᶜumrān*'dan *istiᶜmār*). *Esk.* Bir yeri bayındır hale getirme. || Bayındır olmasını isteme. || Sömürgeleştirme. (M)

İSTİMARA i. (lat. *aestimare*'den ital. *stimare* veya edebî dilde *estimare*). Ölçme, takdir etme. || Bir kabın hacmini yahut alabileceği miktarı hesaplama.

◆ **istimaracı** i. Değerlendiren, değer biçen. || Gümrüğe gelen eşyaya kıymet takdir eden kimse, istimator. (M)

İSTİMATOR i. (ital. *stimatore*). Denizc. Gümrüklere gelen her cins eşyaya değer biçen görevli. (M)

İSTİMBOT i. (ing. *steam* ve *boat*'tan). Denizc. Buharla işleyen filika büyüklüğünde küçük deniz teknesi, çatana: *Rıhtımda yolcu ve eşyayı gemiye götürmek için iki büyük istimbot var; bizi birincisine bindirdiler* (F. R. Atay). [M]

İSTİMDAT veya **İSTİMDAD** i. (ar. *medeď*den *istimdād*). *Esk.* Yardım, medet isteme, yardıma çağırma: *Nihalde öyle bir meyus telâş, bu istimdadında öyle bir feryat vardı ki...* (H.Z. Uşaklıgil). || Zor şartlar altındaki askerî birliklerin yardım istemesi hali. || *İstimdad etmek*, yardıma çağırmak, yardım istemek: *Mukaddes bir taş heykelden istimdad eden bir biçare tavrını aldı* (A. H. Müftüoğlu). || *İstimdad-kârâne*, yardım bekleyerek. Yalvarırcasına: *İri mai gözleriyle istimdadkârane ona bakıyordu* (H. Z. Uşaklıgil). [M]

İSTİMHAL i. (ar. *mehl*'den *istimhāl*). *Esk.* Mühlet veya zaman isteme. || *İstimhâl etmek*, zaman istemek. (M)

İSTİMLÂK i. (ar. *mülk*'ten *istimlāk*). Kamulaştırma: *Ne ise, kasabımızı methetmeyelim, belki istimlâke uğrar* (B. Felek). || *Esk.* Bir yeri satın alma, mülk edinme. || *İstimlâk etmek*, kamulaştırmak.

— Huk. Bk. KAMULAŞTIRMA.

— ANSİKL. Esk. huk. Mecelle'nin 1216. maddesinde, «Ledelhace (Hacet bulunduğu, gerekli olduğu zaman) emri sultanî ile (Devlet reisinin, sultanın buyruğuyle) bir kimsenin mülkü kıymetiyle alınıp tarike ilhak olunabilir (yola katılabilir). Fakat tediyei semen olunmadıkça (bedeli ödenmedikçe) mülkü yedinden (elinden) alınamaz» denmekte idi. Şerhlerde, yoldan başka, cami ve su yolu, ve genellikle kamu yararı (menafii umumiyye) için, bir kimsenin mülkünün, rızası olmaksızın elinden alınabileceği belirtilir. Nitekim Mecelle'nin 26. maddesi, «zararı âmı def için zararı has ihtiyar olunur» şeklindedir. (umumî zararı önlemek için, hususî zarar tercih edilir.)

◆ **istimlâkat** çoğl. i. *Esk.* İstimlâkler. (M)

İSTİMNA i. (ar. *menî*'den *istimnā*). *Esk.* Cinsî tatmini el veya cansız nesneler aracılığıyle sağlama. (Bk. ONANİZM.) || *İstimnabi'lyed*, el aracılığıyle kendi kendini tatmin etme. (M)

İSTİMRAR i. (ar. *mürūr*'dan *istimrār*). Bir düzüye devam etme, sürüp gitme: *Cihanı lutf-ı mürüvvetle kâmrân ettin / Cihanda kâm alasın ber-sebil-i istimrar* (Nedim). || *Ale'l-istimrâr*, aralıksız, ara vermeden.

◆ **istimrarî** i. *Esk.* Sürerlik. || *Fi'l-i istimrarî*, sürerlik fiili. (M)

İSTİMSAK i. (ar. *imsak*'ten *istimsāk*). *Esk.* Nefsine hâkim olma, kendini tutma. (M)

İSTİMSAL i. (ar. *mişāl*'den *istimşāl*). *Esk.* Örnek olarak alma, örnek edinme. (M)

İSTİMVAL i. (ar. *māl*'dan *istimvāl*). Huk. Bazı menkullerin mülkiyetini, kullanma ve faydalanma hakkını, gayrımenkullerin de kullanma ve faydalanma hakkını idareye geçirten, idarenin ihtiyaç duyacağı işgünü kişilere bedenî veya fikrî çalışma gücü yükleyerek sağlayan idarî işlemler.

— ANSİKL. Huk. *İstimval*'in istimlâkten (kamulaştırma) en önemli farkı konu bakımındandır. İstimlâkte, yalnız gayrımenkullerin idare tarafından iktisabı söz konusudur. Buna karşılık, istimvalde menkul mülkiyetinin devri, menkul veya gayrımenkul mülkiyetinin yahut çalışma hak ve hürriyetinin bir çeşit kısıtlanması görülür. İdare normal zaman ve şartlarda, ihtiyaç duyacağı menkul malları, faydalanmak isteyeceği gayrımenkulleri veya çalıştırmak zorunda bulunacağı kişileri, yine normal yollardan temin edebilir. Meselâ, bir menkulü satın alabilir, bir binayı kiralayabilir veya bir kişiyle bir hizmet sözleşmesi yapabilir. Çünkü, bu malları veya kişileri kolayca bulmak imkânı vardır. Oysa, bir yolun açılması sırasında bir gayrımenkulün yıkılması gerekiyorsa, bu gayrımenkul kamulaştırılacaktır. Ancak bu işin yapılması bakımından normal şartlarla olağanüstü durumlar arasında bir fark yoktur. Böylece, istimval, niteliği dolayısıyle olağanüstü şartlar ve ihtiyaçlar için düşünülmüş bir idarî iktisap usulüdür. Nitekim Anayasada «Olağanüstü hallerde vatandaşlar için konulacak para, mal ve çalışma yükümleri ile bu hallerin ilânı, yürütülmesi ve kaldırılması ile ilgili usuller kanunla düzenlenir» denilmektedir (md. 123). Bu hüküm istimvalin istisnaî niteliğini, konusunu belirler. Ayrıca bu işlemlerin başlayış, yürütülüş ve bitişi usullerinin de kanunla düzenlenmesi gerektiğini ve araya bir kanun girmeden, doğrudan doğruya idarî işlemlerle istimvaller yapılamayacağını gösterir. Türkiye'de henüz, bir «olağanüstü haller» kanunu hazırlanmış ve yürürlüğe girmiş değildir. (Bk. FEVKALÂDE HAL.) İstimval, Anayasa tarafından da olağanüstü bir hal usulü olarak kabul edilmekteyse de, yine Anayasa, çalışma konusunda istimvale benzer bir yükümlülük koymakta, üstelik bu yükümlülüğü koyarken olağanüstü şartlardan söz etmemektedir. Gerçekten, çalışma hak ve ödeviyle ilgili olarak Anayasada «Memleketin ihtiyaçlarının zorunlu kıldığı alanlarda, vatandaşlık görevi niteliği alan beden veya fikir çalışmalarının şekil ve şartları, demokratik esaslara uygun olarak kanunla düzenlenir» hükmü yer almaktadır (md. 42). İlk bakışta, çalışma yükümlülüğü konusunda Anayasanın istisnaî şartlar aramadığı düşünülebilir. Zira «Memleket ihtiyaçlarının zorunlu kıldığı alanlarda» denildiğine ve bu ihtiyaçlar herhangi bir olağanüstü hal gibi geçici olmayıp devamlı bulunduğuna göre böyle bir sonuç akla gelebilir. Gerçi Anayasa gerekçesinde, Türkiye'nin de katılmış olduğu İnsan Hakların Koruma anlaşması ile 105 sayılı Mecburî Çalışmanın Men'i hakkında anlaşmaların ve hürriyetçi demokrasi esaslarının, olağanüstü haller dışında mecburî çalışmayı ilke olarak engellediği ifade edilmektedir. Bununla birlikte yine aynı gerekçede, «normal vatandaşlık vazifeleri arasına girecek mahiyetteki, yani amme vicdanının ve sorumluluk hissine sahip fert vicdanının cebrî çalışma saymayacağı bazı mükellefiyetler»den söz edilmekte, yalnız askerlik hizmeti değil, gerektiğinde gençlerin kısa bir süre köy hizmeti yapmaları gibi, süratli bir kültürel ve sosyal kalkınma aracı olarak kullanılabilecek çalışmaların kastedildiği belirtilmektedir. Aslına bakılırsa, Anayasa, gerekçenin hukukî olmaktan çok psikolojik sayılabilecek bu açıklaması bir yana, yine bir yükümlülük koymaktadır. Ancak bu yükümlülük, olağanüstü hallerdekinden farklı olarak eşitlik ilkesine daha bağlı, daha genel ve ülkenin sosyal, kültürel şartlarına ilişkin bulunduğundan daha uzun vadelidir. Meselâ, bir salgın hastalık sebebiyle, belli bir bölgedeki hekimlere çalışma yükümlülüğü konsa, bu olağanüstü halle ilgili bir istimvaldir. Buna karşılık, her tıp fakültesi mezununa, belli bir süre, bazı yerlerde çalışma zorunluğu yüklense, bu; daha genel ve uzun süre uygulanacak bir usuldür. Zira hem bütün yeni hekimler hakkında uygulanacak, hem de ülkenin gelişme şartları göz önünde tutularak bu uygulama uzun vadeli olacaktır. İstimvalin bu şekli de, Anayasa gereği kanunla düzenlenmek zorundadır.

Türkiye'de istimvaller, henüz genel bir olağanüstü haller kanunu yürürlüğe girmediğinden, yürürlükteki kanunlar ve uygulamaya göre ikiye ayrılmaktadır: *Askerî istimvaller; mülkî istimvaller.*

Askerî istimvaller 7 haziran 1939 tarihli Millî Müdafaa Mükellefiyeti kanunu ile düzenlenmiştir. Bu kanuna göre her şahıs, «umumî veya kısmî seferberlik halinde ve fevkalâde hallerde yapılacak seferberlik hazırlıkları ile kıtaların tecemmülleri esnasında, alelâde vasıtalarla temin edilemeyen bütün askerî ihtiyaçları ve hizmetleri vermeğe veya yapmağa» mecburdur. Bu yükümlülüklerin başlama zamanını kanuna göre Bakanlar kurulu tayin eder. Millî müdafaa yükümlülüğü, halkın imkânları göz önünde tutularak uygulanır. Yalnız, kanun, çalışma yükümlülüğü bakımından daha baştan bir muafiyet hükmü koymuş ve «15 yaşından aşağı, 65 yaşından yukarı olanlarla», sakat veya sağlık durumu elverişli bulunmayanları ve gebe kadınları yükümlülük dışında bırakmıştır. Millî müdafaa yükümlülüğü yolu ile sağlanabilecek başlıca askerî ihtiyaçlar şunlardır: askerler ve orduyle ilgili her türlü malzemenin barınma, korunma ve saklanması için gerekli olan ve sahiplerine katî lüzumu bulunmayan binalar; yiyecek, giyecek ve içecek maddeleri; ulaştırma hizmeti için orduya yarayabilecek her türlü motorlu ve motorsuz ulaşım araçları; kara, deniz, göl, nehir, kanal ve hava ulaşım araçlarıyle birlikte bunların lüzumlu âlet, edevat ve parçaları, gerekiyorsa, sürücü, arabacı veya şoförleri; çeşitli yapı araçları; kömür, benzin, mazot, yağ v.d. yakıtlar; kılavuzlar ve her türlü askerî hizmet için lüzumlu işçiler; cephede ve asker veya sivil sağlık teşkilâtı olmayan yerlerde yaralı ve hasta askerlerin ilk tedavileri için bakım hizmetleri; askerî teçhizat için gerekli her türlü eşya ile, ilâç, pansuman malzemesi, tıbbî ve cerrahî âletler; askerî ihtiyaçlar için önceden tespiti mümkün bulunmayan diğer her türlü madde ve hizmetler. Bu sayılan şey ve hizmetlerin istisnaları ve bazı hallerde azamî süreleri yine kanunda gösterilmiştir. Meselâ, cumhurbaşkanına tahsis edilen arabalar, demiryollarında ve madenlerde çalıştırılan, posta işlerinde kullanılan araçlar gibi. Kanun, gayrımenkullerin yükümlülüğü, nakil araçları üstündeki uygulama, madenler, sınaî kurumlar, gümrük ambarları, antrepo, silo ve umumî mağazalarda bulunan tüccar malları konusundaki istimvalleri ayrıntılarıyle düzenlemiştir. Millî savunma ihtiyaçları için yapılan istimvaller mutlaka ordunun ihtiyaçlarını tatmin amacını gütmez. Nitekim, kanun, zorunlu durumlarda, millî savunma bakanının veya bir yerin savunmasını yapan kıtaların en büyük kumandanının emriyle, savaş bölgesinde bulunan halkın iaşe ihtiyaçlarının aynı yolla karşılanması imkânını vermektedir. Askerî ihtiyaçlar için yapılan istimvallerde yetkili makam «ciheti askeriye»dir. Hangi askerî makamların, yükümlülüğün nitelik, yer ve zamanına göre yetkili olduğunu, kanun hükmü gereği olarak bir tüzük tespit eder.

Mülkî istimvaller de çeşitli kanunlarla, fakat dağınık olarak düzenlenmiştir. Bunlara örnek olarak, «Mükellefiyeti Ziraiye Kanunu Muvakkati», «Taşkın Sulara ve Su Baskınlarına Karşı Korunma kanunu» ile halen bir kararname ile uygulanması durmuş olan «Millî Korunma kanunu» gösterilebilir. Ayrıca, «Polis Vazife ve Salâhiyet kanunu» ile «Köy kanunu»nun bazı hükümleri de mülkî istimvale örnek sayılabilir. Mülkî istimvallerde, kural olarak Bakanlar kurulu yetkili kabul edilmiş, bu husus özel kanunlarda açıkça belirtilmiştir.

Kamulaştırmada olduğu gibi istimvallerde de, idarenin iktisabının karşılığı olarak bir tazminat, bir karşılık verilmesi şarttır. Gerçi Anayasa kamulaştırmada «gerçek karşılıklarını peşin ödemek şartı»nı koymuş, buna karşılık istimvale ilgili hükümlerde bir karşılıktan söz etmemiştir. Ancak, karşılıksız çalışma, angarya Anayasa tarafından yasaklandığına ve yine Anayasa, «İdare kendi eylem ve işlemlerinden doğan zararı ödemekle yükümlüdür» dediğine göre, istimval dolayısıyle idarenin, yani kamunun sağladığı yarar, belli kişilere istisnaî yükümlülükler yüklediğinden bu kişilere bir tazminat verilmesini zorunlu kılar. Nitekim, özellikle Millî Müdafaa Mükellefiyeti kanunu bu hususu açık ve ayrıntılı bir şekilde düzenlemektedir. Yalnız, istimval sebebiyle verilecek tazminatın derhal veya peşin olabileceği, Anayasa karşısında kolayca ileri sürülemez. Zira Anayasa «para» yükümlülüğünden de söz etmektedir. En azından kendisinden para alınan kimseye peşin ödeme yapılamayacağı, hattâ, idarenin «para» yükümlülüğü koyduğu hallerde, normal olarak yurt dışından (çünkü yurt içindeki malzeme v.d. ihtiyaçları diğer istimval şekilleriyle

sağlayabilir) ihtiyaçlarını karşılayacağı düşünülürse kolay kolay kimseye peşin ödeme yapılamayacağı, işin niteliği gereği ortadadır. Malî, bedenî veya fikrî çalışması istimvale tabi tutulan kişilere ödenecek bedel veya tazminat, kanunlarda gösterilen veya kanunun verdiği yetkiye dayanılarak idarî işlemlerle kurulan değerlendirme komisyonları tarafından tespit edilir. Bu komisyonların bedele ilişkin kararları idarî nitelikte olmakla birlikte, istimvaller mülkiyet hakkına veya kişi hürriyetine ilişkin bulunduğu için, bu kararlardan doğacak uyuşmazlıkların özel hukuk kurallarına göre mi, yoksa kamu hukuku kurallarına göre mi çözümlenmesi gerektiği konusunda tereddütler görülmektedir. Aslında aksine bir hüküm bulunmadıkça idarî işlem ve eylemler, idarî yargı mercii önünde çözümlenir. Üstelik, mülkiyet hakkının veya kişi hürriyetlerinin korunması konusunda idarî yargının adlî yargıdan daha az hassas olmasını gerektirecek bir sebeple de Türkiye'de yoktur. Bu bakımdan istimvaller, kamulaştırmadan farklı olarak, bedel uyuşmazlıkları yönünden de idarî yargı denetimine tabidir. Nitekim, Türkiye'de yargı kararları da bu eğilimdedir. (M)

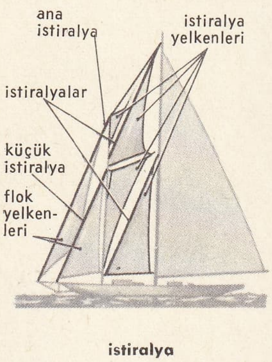

istiralya

İSTİMZAÇ veya **İSTİMZAC** i. (ar. *mezc*'den *istimzāc*). *Esk.* Bir kimsenin huyunu, mizacını tanımak için araştırma. || Birinin düşüncesini sorma, yoklama: *Meclis-i Mebusanın ve Felâh-ı Vatan grupunun, bu baptaki karar-ı katîsinin istimzaç ve tarafımıza iş'arını Rauf Bey'e yazdık* (Atatürk). || *İstimzaç etmek*, sormak, yoklamak. (M)

İSTİNABE i. (ar. *niyābet*'ten *istinābe*). *Esk.* Naip olma, naiplik.

— Huk. Bazı güçlüklerden ötürü usul hukukuna ilişkin bazı işlemlerin yer itibarıyle yetkisiz makamca yapılmasına imkân veren bir muhakeme hukuku kavramı. (Bu durumda, yetkili makam, yetkisiz makama, belli bir işlemin yapılması konusunda yetki verir; yapılan işlemi geçerli sayar ve uygular. Meselâ İstanbul'da görülmekte olan bir davanın tanığı Erzurum'da ise, dinlenmesi için, İstanbul'daki hâkim yetki verir ve tanığın ifadesi, İstanbul'da alınmışçasına geçerlik kazanır.) [M]

İSTİNAD i. Bk. İSTİNAT.

İSTİNAF i. (ar. *enf*'ten *istināf*). *Esk.* Yeniden başlama.

— Gram. *Esk.* Sözün başlangıcı, başlık.

— Huk. *Esk.* Mahkemenin verdiği kararı kabul etmeyerek istinaf mahkemesinde yeniden bakılması için müracaatta bulunma. || *İstinaf mahkemesi*, eskiden bidayet mahkemeleri ile temyiz mahkemeleri arasındaki ikinci derecedeki mahkemelere verilen ad.

— ANSİKL. *İstinaf mahkemesi*, birinci derece mahkemesi olarak, uyuşmazlığı çözen esas mahkemenin vermiş olduğu son kararlara karşı, bu kararlardaki aykırılıkları gidermek için başvurulan bir üst mahkeme. (Burada kararlar, maddî ve hukukî yönlerden incelenir. Türkiye'de gerek ceza ve gerek hukuk yargılamasında, istinaf mahkemeleri yoktur.)

◆ **İstinafen** zf. *Esk.* İstinaf yoluyle, istinaf mahkemesinde görülmek üzere.

◆ **İstinafî** sıf. *Esk.* İstinafla ilgili. (M)

İSTİNARE i. (ar. *nūr*'dan *istināre*). *Esk.* Işıklanma, aydınlanma. || Işık veya nur isteme. (M)

İSTİNAS i. (ar. *üns*'ten *istinās*). *Esk.* Alışma, ünsiyet kazanma, ürkekliği kalmama, sosyal hayata uyma, yakınlık duyma. (M)

İSTİNAT veya **İSTİNAD** i. (ar. *sened*'den *istinād*). Dayanma, dayanış, yaslanma: *O benim istinadımdı, destek kırıldı ve ben yıkıldım* (A. H. Müftüoğlu). *Bu esnada istinat direkleri getirildi, çöken tarafa kondu* (N. Araz). || Güvenme, kuvvet alma. || Bir şeyi kanıt sayma. || *İstinat etmek*, dayanmak: *Efendiler, haricî siyasetin en çok alâkadar olduğu ve istinat ettiği husus, devletin dahilî teşkilâtıdır* (Atatürk). *Medenî ahlâk, bilhassa fertlerde, şahsiyetin yüksek olmasına istinat eder* (Ziya Gökalp).

◆ **İstinaden** zf. *Esk.* Dayanarak, güvenerek.

◆ **İstinadgâh** veya **İstinadgeh** bİş. i. *Esk.* Dayanacak, güvenecek yer, dayanak: *İçtimaî tesanüdün istinadgâhı da kandaşlık olur* (Ziya Gökalp).

◆ **İstinadî** sıf. *Esk.* İstinatla ilgili olan. (M)

İSTİNBÂ i. (ar. *nebe'*'den *istinbā'*). *Esk.* Sorma, bilgi isteme, danışma. || *İstinbâ etmek*, sormak, danışmak. (M)

İSTİNBAT i. (ar. *nübūṭ*'tan *istinbāṭ*). *Esk.* Hüküm çıkarma, bir söz veya işten gizli mânâ çıkarma, dolayısıyle anlama. || *İstinbat etmek*, çıkarmak, zımnî olanı anlamak: *İsmini hûn-i dilimden edesin istinbat* (Sünbülzade Vehbi). || *İstinbat olunmak*, çıkarılmak, anlaşılmak: *Mütalâattan suhuletle istinbat olunmakta idi ki* (Atatürk). [M]

İSTİNCA i. (ar. *necā'*'dan *istincā*). Din. Büyük abdesti yaptıktan sonra insanın temizlenmesi, arınması. (*Taharet alma, taharetlenme* de denir. İslâm dini kurallarına göre genel olarak sol el ve su ile yapılır. Hasta olan kişinin eşi veya cariyesi bulunmazsa istinca gerekmez. İlmihal kitaplarında istinca'ın nasıl yapılacağı bütün ayrıntılarıyle anlatılır.) [M]

İSTİNCAD i. (ar. *neced*'den *istincād*). *Esk.* Yardım isteme. || *İstincad etmek*, bir şeyi yapabilmek için birisinden yardım istemek. (M)

İSTİNGA i. (ital. *stringa*, bağ'dan). Denizc. Yelkenleri çeşitli noktalardan çekerek toplamak suretiyle sarılmalarını kolaylaştıran donanım halatları. (Seren yelkenlerinin istingaları, mezo, gargafunda, salaburun ve kontra ustoka, yan yelkenlerinin istingaları, cunta, çatal, bel, etek istingaları adları ile birbirlerinden ayrılır.) [Bk. SEREN *yelkeni*, YAN *yelkeni*.] || *İstinga etmek*, istinga halatlarını çekerek yelkenleri toplamak. (M)

İSTİNKÂF i. (ar. *nekef*'ten *istinkāf*). *Esk.* Kabul etmeme, reddetme, yüz çevirme, çekinme, sakınma: *Bundan istinkâf, Yunan müddeayâtının müdafisiz kalmasını ve memleketimizin daha ne kadar müddet mesaib-i harbiyeye sahne olmasını mucib olacağı teemmül buyurulmalıdır* (Atatürk). || *İstinkâf etmek* (veya *eylemek*), bir şeyden korkup çekinmek, geri durmak, sakınmak: *Onlar, kat'iyyen iba ve istinkâf eylediler* (Cevdet Paşa). [M]

İSTİNKAH i. (ar. *nikāḥ*'tan *istinkāḥ*). *Esk.* Bir kadınla nikâhlanmak isteme, nikâhla alma. (M)

İSTİNSAB i. (ar. *neseb*'den *istinsāb*). *Esk.* Soyunu ortaya dökme, soy davası gütme. (M)

İSTİNSAF i. (ar. *nısf*'tan *istinṣāf*). *Esk.* Alacağını alma, ödeşme. || *İstinsaf etmek*, ödeşmek, fit olmak. (M)

İSTİNSAH i. (ar. *nesḫ*'den *istinsāḫ*). *Esk.* Elle kopya ederek örnek çıkarmak: *Boş zamanlarında istinsahla meşgul olur, elindeki nüshaların çoğalmasına çalışırdı.* || *İstinsah etmek*, kopya ederek örnek çıkarmak: *Eserin, Mısır'da bulunan bir diğer nüshasını adı bilinmeyen biri istinsah etmiştir.* (M)

İSTİNSAR i. (ar. *naṣr*'dan *istinṣār*). *Esk.* Yardım isteme. || *İstinsar etmek*, yardım istemek.

◆ **İstinsaren** zf. *Esk.* Yardım umarak veya isteyerek. (M)

İSTİNŞAK i. (ar. *neşaḳ*'tan *istinşāḳ*). *Esk.* Abdest alırken burna su çekme. || Koklama, koku alma. || *İstinşak etmek*, buruna herhangi bir şey çekmek, koklamak. || *İstinşak-ı eter*, eter koklama. (M)

İSTİNTAÇ veya **İSTİNTAC** i. (ar. *netîce*'den *istintāc*). *Esk.* Sonuç çıkarma, neticeye varma. || *İstintaç etmek*, sonuç çıkarmak.

— Mant. *Esk.* Bir büyük önermeden küçüğe ve sonurguya, kanunlardan olaylara, sebepten neticeye giderek sonuç çıkarma.

◆ **İstintacât** çoğl. i. *Esk.* Sonuç çıkarmalar: *Küçük muhakemesinin istintacat-i müşevveşesine münhasır kalmış idi* (H.Z. Uşaklıgil). [M]

İSTİNTAK i. (ar. *nuṭḳ*'tan *istinṭāḳ*). *Esk.* Sorguya çekme, sorular sorma: *Sual yok, istintak istemem* (R.H. Karay). || *İstintak etmek*, sorguya çekmek, sorup soruşturmak: *Kurnazca beni, istintak ediyor, ailem hakkında sualler soruyordu* (R. N. Güntekin). || *İstintaka çekmek*, sorguya çekmek: *Evvelemirde bekçi istintaka çekilir, ondan sâdır olacak ufak bir şüphe büyür* (Ahmed Rasim).

— Huk. Bk. SORGU.

◆ **İstintakî** sıf. *Esk.* Sorgu ile ilgili, istintaka ait.

◆ **İstintakname** bİş. i. *Esk.* Sanığa sorulan sorularla verilen cevapların yazıldığı resmî kâğıt. (M)

İSTİNYE esk. **Stene, Leosthenion, Sosthenion,** İstanbul boğazının orta kesiminde, Rumeli kıyısına derince sokulan İstinye koyu kenarında semt. İlkçağda, burada Karadenize çıkan ve oradan gelen gemiler barınırdı. Adak yerleri vardı. Ortaçağda da Bizans imparatorlarının sarayları bulunuyordu. Bu devirde Bizans'a akın yapan karadeniz kavimlerinin de İstinye koyunu demirleme yeri gibi kullandıkları oldu. İstanbul'un Türkler tarafından fethinden (1453) sonra burası gelişti. İstinye'de yerli rumlarla türk gemici ve balıkçı aileleri oturarlardı. İlerigelenlerin yalıları vardı. Bayezid II'nin kızı Neslişah Sultan burada bir mescit yaptırdı (1540). Öteden beri, özellikle Cezayirli Gazi Hasan Paşa zamanında burada gemi yapım ve onarım tesisleri kurulmuştu. Cumhuriyet devrinde kurulan gemi tamirhaneleri ve havuzlar, bugün Denizcilik bankası tarafından işletilir. (M)

İSTİRAHAT i. (ar. *rāḥat*'tan *istirāḥat*). Dinlenme, rahat etme, huzur ve sükûn bulma: *Bilseniz, ne kadar istirahata muhtacım* (H. Z. Uşaklıgil). — *Onun saadetine, istirahatine hakikî hareminden fazla çalışmıştım* (A. H. Müftüoğlu). || *İstirahat etmek*, dinlenmek, rahatlamak: *Birkaç gün haricîyede istirahat edecekmiş* (A. H. Tanpınar). || *Esk. İstirahat-bahş*, dinlendirici.

— Mim. *İstirahat odası*, eskiden saraylarda padişahın, nezaret binalarında nazırların dinlenmeleri için hazırlanan odaya verilen ad.

◆ **İstirahât** çoğl. i. *Esk.* Dinlenmeler, rahat etmeler. (M)

İSTİRAK i. (ar. *sirḳat*'tan *istirāḳ*). *Esk.* Çalma, gizlice alma, aşırma. || *İstirak etmek*, çalmak, hırsızlamak. || *İstirak-ı sem'*, kulaktan söz kapma. (M)

İSTİRALYA veya **İSTİRALYATA** i. (ital. *straglio*'dan). Denizc. Ana direk ve çubuklarını teplerinden baş ve kıç doğrultusunda tutan tel veya bitkisel halat. (Yerlerine göre adlandırılan bu donanım halatlarının ana direklerden inenlerine «ana istiralya», gabya çubuğundan inenlere «gabya istiralyası», babafingo çubuğundan inenlere «babafingo istiralyası», babafingo çubuğunun kontra payından inenlere «istiralyata» denir.) || Ağaç gemi yapımında postaları baştan kıça kadar birbirine bağlayan yatay kuşak. || Gemi ambarlarında, alabandalarda ve perdelerde yüklerin saçla temassını kesmek için postaların veya köşebentlerin iç dalları üzerine uygun aralıklarla baş kıç doğrultu-

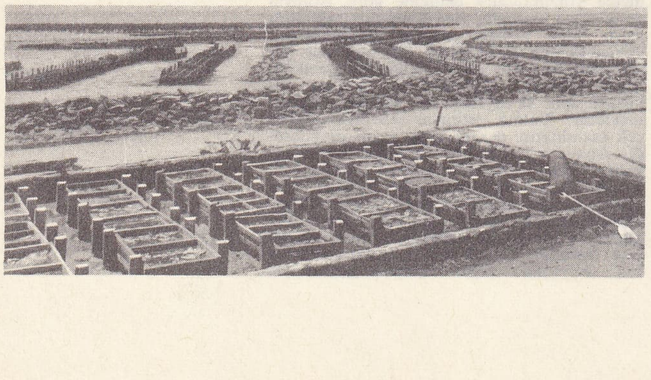

altta, Pénes'tin (Morbihan) yakınında Bile burnunda midye ve **istiridye** üretim tesisleri; sağda, toplayıcılar üzerinde **istiridyeler** (Marennes dolayları)

Foto. Guillard, Yan-Dieuzaide-Rapho (LAROUSSE)

sunda veya dikey olarak tespit edilmiş 5 X 15 sm kalınlığında tirizler. (Bunlara *ambar tirizi* de denir; bk. DANEÇ.) || *İstiralya izbarçosu*, çift doblinli izbarço bağı. (Doblinin biri içine oturmak suretiyle izbarço tahtası yerine kullanılır.) || *İstiralya payı*, seren yelkenlerinin alt kısmındaki kavis. (Buna *altabaço çalımı* da denir.) [M]

İSTİRANGOLA i. Denizc. Kasa piyanı üzerine aykırı olarak yapılan ikinci piyan bağı. (Kısa piyanını sıkıştırarak sağlamlamak için yapılır.) [M]

İSTİRCÂ i. (ar. *ricā'*'dan *istircā'*). *Esk.* Allah'tan bir ricada bulunma, yalvarma. || *İstircâ etmek*, yalvarmak, rica etmek. (M)

İSTİRDAT veya **İSTİRDAD** i. (ar. *redd*'den *istirdād*). *Esk.* Önceden verilmiş veya gönderilmiş bir şeyi geri isteme. || Tekrar ele geçirme, geri alma, kurtarma: *Edirne üzerine mezkûr kolordu ile hareket etmiş ve Dimetoka havalisinin istirdadında bilfiil bulunmuşlardır* (Atatürk). || *İstirdat etmek*, (veya *edilmek*), geri istemek veya geri almak, alınmak: *Kalb ancak feth edilebilir, istirdad edilemez* (Cenab Şehabeddin). Geri çevirmek reddetmek.

— Huk. *Esk. İstirdat davası.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *İstirdat davası*, icra takibine itiraz etmediği veya yaptığı itiraz kaldırıldığı için, borçlu olmadığı bir parayı tamamen ödemek zorunda kalan bir şahsın, ödediğini geri almak üzere, ödeme tarihinden itibaren bir yıl içinde genel hükümler dairesinde mahkemede açabileceği dava.

◆ **İstirdadât**, çoğl. i. *Esk.* Geri istemeler. || Tekrar kazanmalar. || Geri çevirmeler. (M)

İSTİRFAH i. (ar. *refāh*'tan *istirfāh*). *Esk.* Refah ve bolluk içinde yaşamak isteme. Dinlenme. || *İstirfah etmek*, rahat etmek, Dinlenmek. (M)

İSTİRHA i. (ar. *rehāvet*'ten *istirhā'*). *Esk.* Aşağıya doğru sarkma, gevşeme.

— Tıp. *Eks. İstirhâ-yı adelât*, kasların gevşemesi. || *İstirhâ-yı asâb*, sinirlerin gevşemesi. (M)

İSTİRHAM i. (ar. *rahm*'dan *istirhām*). Yalvarma, merhamet dilemek, yalvarış: — *Hikmet beyefendi, afedersiniz, bir istirhamım vardı, «feminist» nedir?* (M.Ş. Esendal). *Anasının göz yaşlarıyle Emine'nin sâkit istirhâmı bu hevesin önünde tesirsiz kaldı* (H. Z. Uşaklıgil). || *İstirham etmek*, rica etmek, yalvarmak, dilemek: *Ayaklarınızı öperek istirham ederim* (H. R. Gürpınar). *Ahval-i sıhhiyem müsait olmadığından Kuşadası İnas Rüştiyesi Müdürlüğünden affımı istirham ederim efendim* (R. N. Güntekin).

◆ **İstirhamât** çoğl. i. *Esk.* Yalvarmalar, yalvarışlar, ricalar, istirhamlar.

◆ **İstirhamname** blş. i. *Esk.* (Birinden) Bir şey rica etmek için yazılan mektup. (M)

İSTİRHAS i. (ar. *rahs*'tan *istirhās*). *Esk.* Ucuz görme, ucuz sayma. || *İstirhas etmek*, ucuz olmasını istemek, pazarlık etmek. (M)

İSTİRİDYE i. (yun. *ostreidi*'den). Denizde yaşayan iki çenetli yumuşakça; sığ yerlerde, bir çenetiyle tutunarak yaşar, eti yenir. || *İstiridye tarlası*, istiridye yetiştirmeğe veya istiridyelerin tabiî olarak yetişmesine elverişli sığ deniz alanı. || *İnci istiridyesi*, inci yapan kuş midyesi (*avicula*).

— ANSİKL. Birbiriyle ilişkisi bulunmayan birçok yumuşakçaya *istiridye* denir (asıl istiridye [*Ostrea edulis*], portekiz istiridyesi [*Gryphaea angulata*], inci istiridyesi [*avicula*]).

Asıl, istiridyeler (*Ostrea edulis*) çenetlerinden biriyle br kayaya tutunur ve iyice yapışır. Satış için yetiştirilen istiridyeler küçük taşlara veya boş kavkılara tutunur. İstiridyeler gelgit düzeyinden 5-10 m derinlere kadar görülür. Yavru istiridye doğduğu zaman iki çeneti birbirine eşittir. Doğar doğmaz çenetlerinden biriyle bir taşa tutunur; artık faydasız olan kirpik, ayak gibi hareket organlarına, bunlarla ilgili sinir merkezlerini kaybeder. Yassı istiridye doğurgandır. Portekiz istiridyesinin (*Gryphaea angulata*) şekli ve yapısı çok değiştir. Bu istiridye yumurtlayıcıdır. Yüzeye yakın yaşar, nispeten soğuk sulara da alışabilir. İstiridyeler özel istiridyeliklerde yetiştirilir. Bk. İSTİRİDYECİLİK.

İstiridyenin düşmanı çoktur. Yavru istiridyeleri çiğneyerek yutan balıklardan başka, denizyıldızları ve diğer bazı yumuşakçalar da kavkılarını zorlayıp kırarak istiridyeleri yer. *Urosalpynx* gibi bazıları Amerika'da istiridye havuzlarında âfet gibidir; istiridyelerin kavkısını delerek içini yer; *Amonia ephippium* gibi hayvanlar ise istiridyenin üzerinde yaşar. Besin olarak istiridye en yapıcı ve en hafif yiyecekler arasında sayılır (200 tanesi 315 gr azotlu maddeye bedeldir).

İstiridye karabiber ekilerek veya birkaç damla limon damlatılarak yahut sarmısaklı, biberli sirke ile karıştırılarak çiğ yenir. Pişmiş istiridye, kabuklu olarak balığın yanında garnitür halinde yenir. İstiridyeden zehirlenmenin sebebi genellikle bunların yapıştığı gemilerde kullanılan boyalardır. Ayrıca, istiridyeler yumurta mevsiminde, yani mayıstan eylüle kadar zararlı sayılır.

Zehirlenme karın ağrısına, bulantı ve kusmaya yolaçar. Buna başka belirtiler de eklenir: mide ağrısı, nabız artışı, şişkinlik, kaşıntı, döküntü, soğuk ter v.b.

— Esk. huk. 6 Recep 1288 tarihli *Düstur*, I, c.2, sayfa 609'da yayımlanan Der saadet ile Bilâd-ı selâse sevahilinde midye ve istiridyenin sûreti ihracına dair nizamname lâyihasına göre, madrabaz esnafının midye ve istiridye tarlası olarak, kırk dört gedik üzerine ve vakıf senetleriyle mutasarrıf oldukları yerlerde kimlerin midye ve istiridye çıkarabilecekleri belirtilmiş, bu yasağa uymayanlara verilecek ceza gösterilmiştir. (ML)

İSTİRİDYE AVCISI blş. i. Zool. Kıyılarda yaşayan kuş; tüyleri genellikle beyaz benekli siyah, gagası uzun, gövdesi yandan basıktır. (Dünyanın hemen her tarafında bulunur. İstiridye avcısı [*Hoematopus ostralegus*] Avrupa'da sık görülür. Yağmurkuşugillerden.) [L]

İSTİRİDYECİLİK i. (*istiridye*>*istiridyeci*'den *istiridyeci-lik*). İstiridye üretmek ve istiridyeleri ıslah etmek amacıyle yapılan işletmecilik. (M)

İSTİRİDYEGİLLER çoğl. i. İstiridyeleri ve benzerlerini kapsayan iki çenetli yumuşakçalar familyası.

— ANSİKL. Bu hayvanların organları diğer yumuşakçalara göre oldukça değişiktir, bunlarda ayak ve ayak sinir düğümleri tamamen körelmiştir, solungaçlar çok kırışıktır, genellikle düzgün olmayan kavkı, daha büyük ve daha derin olan sol çenetle bir yere tutunur, kabuğun yapısı kat kattır. Bu familya, istiridye yetiştirme sanayiinin kurulmasına yolaçan, besleyicilik yönünden en değerli türleri, İkinci zamanın çeşitli katmanlarında bulunan ve karakteristik özellikler taşıyan sayısız fosilleri kapsar (*ostreae, gryphea, alectriyonia, exogyra* v.b. cinsleri). [L]

İSTİRİDYELİK i. (*istiridye*'den *istiridyelik*). İstiridyelerin besiye çekildiği sığ havuz. (LM)

İSTİRİDYEMSİ sıf. İstiridye şeklinde olan: *İstiridyemsi yumuşakça.* (L)

İSTİRİSE i. (ital. *stricia*'dan). Denizc. Yelkenli gemilerde ana serenleri yerlerine çekmek veya indirmek için kullanılan donanım halatı. || *İstirise kandilisası*, yerlerine hisa edilmiş alt serenleri ortalarından tutmak için ana direğin tepesine geçirilmiş zincir veya halat. || *İstirise makarası*, istirise halatının donatıldığı makara. (M)

İSTİRKAB i. Bk. İSTİRKAP.

İSTİRKAK i. (ar. *rıkk*'tan *istirkāk*). *Esk.* Esir etme, köle etme. || *İstirkak etmek*, hapis etmek, esir almak. (M)

İSTİRKAP veya **İSTİRKAB** i. (ar. *rekābet*'ten *istirkāb*). *Esk.* Rakip kabul etme, çekememe: *İkbalimizi istirkab ile idbarımıza sebep olanlara...* (Âkif Paşa).

◆ **İstirkabât** çoğl. i. *Esk.* Çekememeler, kıskanmalar. (M)

İSTİRZAK i. (ar. *rızk*'tan *istirzāk*). *Esk.* Birisinin nafakasını temin etmeğe çalışma. Birisinden rızk isteme. || *İstirzak etmek*, nafaka teminine çalışmak. (M)

İSTİSAD i. (ar. *sa'd*'dan *istis'ād*). *Esk.* Uğurlu sayma. || *İstisad etmek*, uğurlu nazarıyle bakmak. (M)

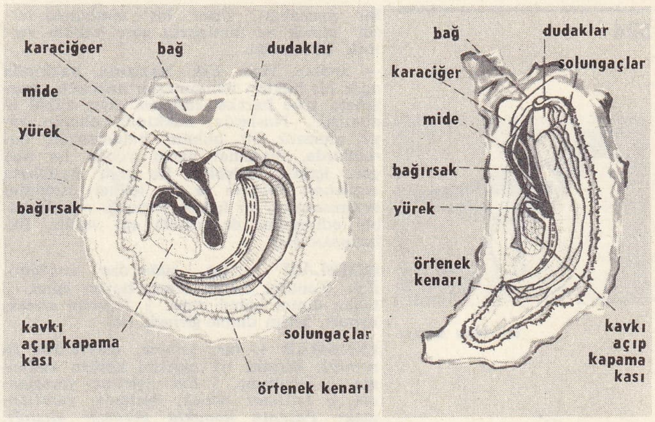

solda, gerçek; sağda, portekiz **istiridyeleri**

İSTİSADİYE i. (ar. *istis'ād*'dan *istis'ādiye*). Fels. *Esk.* Saadeti en yüksek gaye bilen felsefe sistemi. Mutçuluk. (M)

İSTİSAL i. (ar. *asl*'dan *istīsāl*). *Esk.* Kökünden söküp çıkarma, kökünü kurutma, imha etme. || *İstîsal etmek*, sökmek, çıkarmak.

— Tıp. *Esk.* Bir urun çıkarılması. (M)

İSTİSARE i. (ar. *istisāre*). *Esk.* Kızdırma, hiddete getirme, tahrik etme. Heyecanlandırma. || Tozutma, toz ve duman çıkarma. || Fitnecilik, ortalığı karıştırma, fesatçılık etme. (M)

İSTİSGAR i. (ar. *sağir*'den *istisğār*). *Esk.* Küçük görme, küçümseme. || *İstisgar etmek*, küçümsemek; aşağılamak. (M)

İSTİSHAB i. (ar. *sahabet*'ten *istishāb*). *Esk.* Birlikte götürme, beraberine alma: *Devletin üss-ü esasını din ederken müstakır / Kimseler islâmı istishâba olmaz muktedir* (Ziya Paşa). || *İstishâb etmek*, birlikte götürmek, yanına almak. || *Bi'l-istishab*, birlikte.

— Fıkıh. Eskiden var olduğu kesinlikle bilinen ve halen devam edip etmediğinde şüphe edilen bir konuda eski durumun devam ettiğine karar vermek. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Fıkıh. Eski durum hakkında kesin inanç, bu durumun devam edip etmediği konusunda ise şüphe bulunduğundan, «şekki lâhik, yakîni sâbıkı izal etmez». Fakat *istishab* esasına göre hareket edilip edilmeyeceği de lehte ve aleyhte fikirler ileri sürülmesine sebep oldu ve tartışmalar doğurdu. Mecellede, istishab esasına dayanan bazı kurallar yer almaktadır: «Bir şeyin bulunduğu hal üzre kalması asıldır» ve «Kadim, kıdemi üzre terk olunur» gibi, (Mecelle, md. 5-6).

◆ **İstishaben** zf. *Esk.* Yanına alarak. (M)

İSTİSHÂL i. (ar. *sehl*'den *istishāl*). *Esk.* Kolay bulma, kolay görme. || *İstishâl etmek*, kolay kılmak. (M)

İSTİSKA i. (ar. *saky*, sulama'dan *istiskā'*). Vücudun herhangi bir yerine su toplanması. || İhtiyarlarda verem hastalığı. || — *Esk.* susama, su isteme. || *İstiskaya çıkmak*, açık kırlık bir yere yağmur duasına çıkmak. || *İstiska duası*, yağmur yağması için yapılan dua. || *İstiska olmak*, vücudun bir yerinde su toplanmak.

— Tıp. *Esk. İstiska-i lahmî*, vücut zayıflığı, sıskalık. || *İstiska-i tablî*, kulak zarındaki iltihaplanma. || *İstiska-i zıpkî*, karında su birikmesi. (M)

İSTİSKAL i. (ar. *sıklet*, ağırlık, sıkıntı'dan *istiskāl*). Ağır ve sıkıntı verici bulma. Soğuk davranışlarla hoşlanmadığını anlatma, dolayısıyle kovma: *Bir aralık, zavallı arkadaşlarım istiskale uğramışlar, köşkün bahçıvanı vasıtasıyle kapı dışarı edilmişlerdi.* (R. N. Güntekin). || *Esk.* Bir kimsenin varlığından sıkıntı duyma, hoşlanmama. || *İstiskal etmek*, hoşnutsuzluğunu belli ederek soğuk davranmak: *Misafiri istiskal eder gibi bir tavrımız var* (B. Felek). [M]

İSTİSLÂF i. (ar. *selef*'ten *istislāf*). *Esk.* Bir yerde, genellikle memurlukta selef olma. (M)

İSTİSLÂH i. (ar. *istislāh*). *Esk.* Huk.

Pigelle'in kullandığı dev bir **istiridye** kabuğu Saint-Sulpice kilisesi, Paris

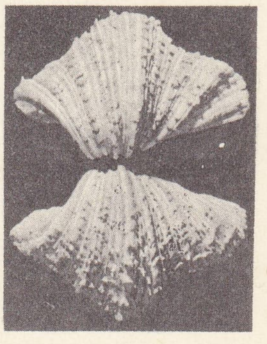
istiridye kabuğu

Foto. Scaioni (LAROUSSE)

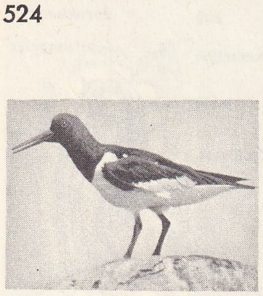

istiridye avcısı

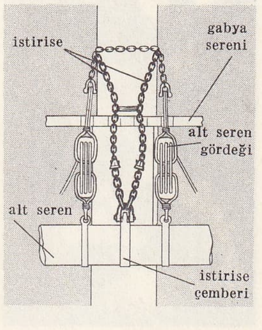

istirise

Bir maslahatı, diğer bir maslahata tercih etmek ve maslahata göre hüküm vermek. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *Esk.* Naslarda, hakkında açık bir hüküm bulunmayan meselede, maslahata göre hareket edilmesi esası kabul edilmiştir. Naslarda, hakkında olumlu veya olumsuz bir hüküm bulunmayan durumlarda, maslahat hangi yönde ise ona göre içtihat edilebilir. Bu çeşit maslahata *maslahatı mürsele* ve bu içtihat usulünün benimsenerek bir hukuk kaynağı olarak kabul edilmesine de *istislâh* adı verilir. Bk. İSTİHSAN. (M)

İSTİSLAM i. (ar. *islām*'dan *istislām*). *Esk.* Kendini teslim etme, boyun eğme. ‖ İslâm dinini kabul etme. ‖ *İstislâm etmek,* uymak. İslâm dinine girmek. (M)

İSTİSMAR i. (ar. *s̱emere,* meyve'den *istis̱mār*). Birinin iyi niyetini kötüye kullanma. ‖ Sömürme. ‖ *Esk.* İşletme, yararlanma. ‖ *İstismar etmek,* işletmek, yararlanmak: *Paşanın konakta görmeğe alıştığı, mütemadiyen cinsiyetini teşhir eden, cinsiyetini istismar etmeğe uğraşan kadınlardan o, ne kadar başkaydı* (H. E. Adıvar). Sömürmek.

— Huk. Bk. GABİN. (M)

İSTİSNA i. (ar. *s̱eny*'den *istis̱nā'*). Bir şeyi veya kimseyi benzerlerinin dışında tutma, ayırma; *Rabia Hanım için bir istisna yapmak istiyorum* (H. E. Adıvar). ‖ Kural dışı olma, ayrılık. ‖ Kural dışı bırakılan şey veya kimse: *İstanbul'dan Azerbaycana gitmiş olan Türk muallimleri, tek tük istisnalar olsa bile, daha ilk günden kaybolmuşlardı* (Ş. S. Aydemir). *İstisnalar kaideyi bozmaz.* ‖ Alışılagelmişten farklı, bambaşka durum veya şey: *Bu üç ay bütün hayatımda bir istisna oldu* (A. H. Tanpınar). ‖ *Esk. Bilâ-istisna,* istisnasız.

— Esk. huk. Mecelle'de istisna, sahmın bir nevi olarak, «kitabül büyû»da düzenlenmiş ve şöyle tarif edilmiştir: bir şey yapmak üzere ehli sanat ile akdi mukavele etmektir ki, yapana *sâni* ve yaptırana *müstasni* ve yapılan şeye *masnu* denir (Mecelle md. 124).

— Huk. *İstisna (eser) sözleşmesi,* taraflardan birinin (müteahhit) diğer tarafın vereceği bir bedel karşılığında bir eser yaratmayı borçlandığı sözleşme. (Meselâ, bir bina veya resim yapılması, bir müzik eserinin bestelenmesi, bir elbise dikilmesi, bir ayakkabı tamiri gibi.) [Borçlar kn. md. 335].

◆ **istisnaât** çoğl. i. *Esk.* Ayırmalar, ayrı tutmalar. ‖ Kural dışı bırakmalar. (M)

İSTİSNAÎ sıf. (ar. *istis̱nā'*'dan *istis̱nā'ī*). *Esk.* İstisna ile ilgili, benzerlerinden farklı olan: *Sırf kendi zekâsı ile ve istisnaî ruh kabiliyetiyle tedarik ettiği bir başka varlıkla yaşıyordu* (A.H. Tanpınar).

— Huk. *İstisnaî mahkeme,* kuruluş ve işleyiş tarzıyle belli nitelikteki kişi veya konularla sınırlı olmak üzere ne zaman veya nerede görevli ve yetkili olduğu, önceden objektif olarak tespit edilmiş yargı merci. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *İstisnaî mahkeme,* belli ve sınırlı kişi veya konulara ilişkin uyuşmazlıklara baktığından genel yetkili yargı mercilerinden ayrı niteliktedir. İstisnaî mahkeme tipi, devamlı olarak faaliyet halinde görülmese bile yine de geçici sayılamaz. Çünkü objektif bir statüsü vardır ve kendisine görev düştükçe ortaya çıkar. Meselâ, örfî idare mahkemeleri, Örfî İdare kanunuyle statüsü belirlenmiş ve örfî idare altına alınan yerlerde yine kanunda açıkça sayılmış fiilleri işleyen veya bu fillere iştirak edenler hakkında görevli olacağı öngörülmüş olduğundan birer istisnaî mahkeme durumundadır.

İstisnaî mahkemenin, günümüzde görülen önemli bir örneği de Anayasa mahkemesinin yüce divan sıfatıyle faaliyeti halinde ortaya çıkar. Bu mahkeme, normal olarak bir Anayasaya uygunluk denetimi yapmaktadır ve bu açıdan bakıldığında istisnaî bir mahkeme durumunda değildir. Ancak, cumhurbaşkanını, Bakanlar kurulu üyelerini, Yargıtay, Danıştay, Askerî yargıtay, Yüksek Hâkimler kurulu ve Sayıştay başkan ve üyelerini, cumhuriyet başsavcısını ve kendi üyelerini görevleriyle ilgili suçlardan dolayı yüce divan sıfatıyle yargılarken bir istisnaî mahkeme niteliğindedir. Keza siyasî partilerin kapatılması hakkında davalara da bu mahkemede bakılırken durum böyledir. İstisnaî mahkemenin kuruluşu gibi işleyişi de objektif olarak tespit edilmiş olmalıdır. Eğer özel kanunlarında bu konuda bir düzenleme yoksa Genel Usul hükümleri uygulanır. Meselâ yüce divan sıfatıyle görev yaparken Anayasa mahkemesi ceza usul hukuku ilkelerine göre hareket eder.

İstisnaî mahkeme, terim olarak olağanüstü mahkemeyle karıştırılabilir. Oysa aralarında çok önemli bir fark vardır. Şöyle ki: İstisnaî mahkeme objektifliği sebebiyle, Anayasanın da açıkça kabul ettiği tabiî hâkim ilkesine aykırı değildir. Zira, kimlerin, ne zaman veya nerede, hangi şartlarla yargılanacağı önceden bellidir. Buna karşılık olağanüstü mahkeme, esas itibarıyle, yargılanacak kişiler veya davalar ortaya çıktıktan sonra kurulur ve görevlendirilir. Bu sebeple, tabiî hâkim ilkesine aykırı düşerler. Nitekim Anayasa da, «Bir kimseyi tabiî hâkiminden başka bir merci önüne çıkarma sonucunu doğuran yargı yetkisine sahip olağanüstü merciler kurulamaz» hükmünü koymuş ve bu tip mahkemeleri yasaklamıştır. Esasen, olağanüstü mahkemeler daha çok bir devrim sonrası aracı olarak görülmüştür. Meselâ istiklâl mahkemeleri olağanüstü mahkemelerdendir. Bk. İSTİKLÂL MAHKEMELERİ.

◆ **istisnaiyet** i. *Esk.* İstisnaî olma hali. (M)

İSTİSNASIZ sıf. (*istisna*'dan *istisna-sız*). İstisnası olmayan, ayırmaksızın, ayırmaya tabi olmadan. (M)

İSTİSVAB i. (ar. *s̱avāb,* doğruluk'tan *istis̱vāb*). *Esk.* Bir söz veya hareketi beğenme, uygun ve doğru görme. ‖ *İstisvab-kerde,* uygun görülmüş, doğrulanmış, beğenilmiş.

◆ **istisvaben** zf. *Esk.* Uygun görerek, beğenerek. (M)

İSTİŞAR i. (ar. *şu'r,* bilme'den *istiş'ār*). *Esk.* Bir şeyin yazılı olarak bildirilmesini isteme.

◆ **istişarât** çoğl. i. *Esk.* Bir şeyin yazılı olarak bildirilmesini isteyişler. (M)

İSTİŞARE i. (ar. *şūrā*'dan *istişāre*). Bir iş için onunla ilgili olanların fikrini sorma, danışma: *Hepsi de Avrupa üniversitelerinde teknik istişare bürolarında hazırlatılmış olan bu detayların bazen bir noktasına zihninin takıldığı olurdu* (Ş. S. Aydemir). ‖ *İstişare etmek,* bir işle ilgili olarak birbirine sormak, danışmak. ‖ *İstişare meclisi,* danışma kurulu.

— Huk. Bir hukuk veya usul meselesinde bir hukuk danışmanının veya bir avukatın verdiği yazılı ve gerekçeli mütalaa. ‖ *İstişare ücreti,* bu mütalaaya karşılık ödenen para.

◆ **istişarat** çoğl. i. *Esk.* Fikir sormalar.

◆ **istişarî** sıf. *Esk.* Danışma ile ilgili: *İstişarî mahiyette olmak üzere birkaç ecnebi mütehassısını beş sene için hizmetimize almayı kabul ettik* (Atatürk). [M]

İSTİŞFA i. (ar. *şefā'at*'ten *istişfā'*). *Esk.* Birinin araya girmesini, şefaat etmesini isteme. (M)

İSTİŞFÂ i. (ar. *şifā',* kurtulma'dan *istişfā'*). *Esk.* Sağlık ve esenlik dileme. ‖ Derdine derman arama. ‖ *İstişfâ etmek,* şifa ve esenlik dilemek.

◆ **istişfâen** zf. *Esk.* Şifa dileyerek. (M)

İSTİŞHAT veya **İSTİŞHAD** i. (ar. *şahādet*'ten *istişhād*). *Esk.* Tanık getirme, şahit gösterme. ‖ Bir fikrin gerçekliğini belirtmek için değerli eserlerden alınan parçaları tanık ve delil olarak gösterme. ‖ Şehit olma.

— Ed. Bir kelime veya cümlenin kullanılma yerini, doğruluğunu göstermek amacıyle başka bir edebiyatçının eserinden örnek verme.

— Fıkıh. Şerî hükme kaynak ve dayanak olarak bir ayet veya hadisin tanıt gösterilmesi.

◆ **istişhadât** çoğl. i. *Esk.* Tanık göstermeler. ‖ Örnek vermeler.

◆ **istişhaden** zf. *Esk.* Tanık getirerek. ‖ Tanık göstererek. (M)

İSTİŞMAM i. (ar. *şemm*'den *istişmām*). *Esk.* Koku alma. ‖ — *Mec.* Bir şeyin aslını kavrama. ‖ Uzaktan öğrenme, ipuçlarından anlam çıkarma. ‖ *İstişmam etmek,* koklamak: *Kasrdan bû-yı cinanı edeyim istişmam* (Nedim). [M]

İSTİTAF i. (ar. *'atf*'tan *isti'tāf*). *Esk.* Birinden şefkat ve merhamet dileme: *On tanesinin dest-i istitafını boş çevirmemek basiretsizliğinde bulunacak olursanız...* (Cenab Şahabeddin).

◆ **istitâfat** çoğl. i. *Esk.* Yardım ve merhamet istemeler. (M)

İSTİTALE i. (ar. *ṭūl*'den *istiṭāle*). *Esk.* Uzanma, uzama. ‖ Dal budak salma.

— Biyol. *Esk.* Uzantı. (M)

İSTİTAR i. (ar. *setr*'den *istitār*). *Esk.* Gizlenme, örtünme, örtünüş: *Ne de durgun denizde bir muğber / Lerze-i istitâr ü istignâ* (Ahmed Hâşim). [M]

İSTİTBAB i. (ar. *ṭıbb*'dan *istiṭbāb*). *Esk.* Doktora başvurma, deva isteme, kendini doktora tedavi ettirme. (M)

İSTİTLÂ' i. (ar. *ṭulū'*dan *istiṭlā'*). *Esk.* Bir şeyi öğrenmeğe çalışma, araştırma.

◆ **istitlâ'ât** çoğl. i. *Esk.* Bilmek ve öğrenmek için yapılan çalışmalar. (M)

İSTİTMAM i. (ar. *tamām*'dan *istitmām*). *Esk.* Bir şeyin tamamlanmasını, bitmesini isteme. (M)

İSTİTRAD i. Bk. İSTİTRAT.

İSTİTRAF i. (ar. *ṭurfe*'den *istiṭrāf*). *Esk.* Bir şeyi yeni ve ilgi çekici bulma, görülmemiş bir şey sayma. (M)

İSTİTRAT veya **İSTİTRAD** i. (ar. *ṭard*'dan *istiṭrād*). *Esk.* Sırası gelmişken asıl bahsin dışına çıkarak anlatılan veya yazılan söz, arasöz: *Efendiler, istitrat kabilinden şunu arz edeyim ki bu zevat hiç bir vakit bir araya gelip birlikte çalışmış değillerdir* (Atatürk).

◆ **istitraden** zf. *Esk.* Arasöz olarak, sırası gelmişken.

◆ **istitradî** sıf. *Esk.* Asıl konudan olmayıp, sırası gelmişken anlatılan.

◆ **istitradiyat** çoğl. i. *Esk.* Sırası gelmişken anlatılan veya yazılan sözler. (M)

İSTİVA i. (ar. *sevā'*'dan *istivā'*). *Esk.* Birden fazla şeyin birbirine eşit ve denk olması. ‖ Düz olma, düzlük. ‖ Ortada ve tam bir derecede bulunma, itidal. ‖ *İstiva hattı* (veya *hatt-ı istiva*), Kuzey ve Güney yarımkürelerini birbirinden ayıran farazî çizgi, ekvator. ‖ *İstiva-yi sin,* kırk yaşında olma. ‖ *Vakt-i istiva,* öğle vakti.

— Tasav. Sikkenin üstüne tam ortaya gelecek şekilde önden arkaya doğru çekilen iki parmak enliliğindeki yeşil çuha. (Bk. ANSİKL.) ‖ *İstivasını sökmek,* suç işleyen bir mevlevînin sikkesi başından alındıktan sonra tennuresinin yakasındaki şeritleri sökmek.

— ANSİKL. Tasav. *İstiva,* hilâfet işaretidir. Sadece halifelik makamına geçenler, sikkelerine istiva çekebilirler. Mevlevîlerde ayrıca hırkanın kenarına çepçevre dikilen yeşil ve bir parmak enliliğindeki şeride de *istiva* denir. Semahanelerde şeyhin postunun önünden kapının ortasına kadar dümdüz çizilmiş olduğu farz edilen çizgiye de *hattı istiva* denir. (M)

İSTİVADOR i. (ing. *stevedore*'dan). Denizc. Gemilerin yükleme ve boşaltma işlerini üstüne alan kimse. Yabancı limanlarda gemilere malzeme satan kimseler için de kullanılır. (LM)

İSTİZADE i. (ar. *ziyāde*'den *istizāde*). *Esk.* Bir şeyin fazla olmasını isteme. (M)

İSTİZAH i. (ar. *vużūḥ,* açıklık'tan *istīżāḥ*). *Esk.* Herhangi bir konuda açıklayıcı bilgi isteme, açıklama isteme: *İstanbuldan bu uzaklaşmaları kendilerini neticesi şüpheli bir seyahate düşecekmiş gibi bir telâşla yanlarındaki kimselerden istizaha kalkışırlar.* (H. R. Gürpınar). ‖ Mecliste açıklanması istenilen soru. Gensoru: *Efendiler, kuvvetlerimiz Kütahya'ya girerken, ben de, Meclis-te bazı mebuslar tarafından istizaha çekilmiş bulunmuyordum* (Atatürk). ‖ *İstizah etmek,* sorulan soruya açıklayıcı bilgi istemek.

◆ **istizahen** zf. *Esk.* Bir işin açıklanmasını isteyerek. (M)

İSTİZAM i. (ar. *'aẓamet,* büyüklük'ten *isti'ẓām*). *Esk.* Büyük görme, ululama. ‖ Küçük bir şeye fazla önem vererek gözde

Foto. Burell (LAROUSSE)

büyütme, abartma. || Kendini büyük görme, kibirlenme. || *İstizam etmek,* büyütmek, büyük görmek. (M)

İSTİZAN i. (ar. *izn*'den *istîzān*). *Esk.* Başkasından yetki isteme, izin alma: *Orada mevcut zevattan hiç birinin teşebbüs almayıp istizana kalkışması cidden mucibi teessüf görülmüştür* (Atatürk). || İzin istemek için danışma. || *İstizan etmek* (veya *eylemek*), izin almak: *Hazret-i Osman'dan istizan eyledi ve kuvve-i imdadiye istedi* (Cevdet Paşa). || *Bil-istizan,* başkasına danışarak, sorarak. || *Bilâ-istizan,* danışmadan.

— Teşk. tar. *İstizan tezkeresi,* Osmanlılarda padişahtan sorulması gereken işler hakkında sadrazam tarafından Mabeyin başkâtipliğine yazılan tezkere. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Teşk. tar. *İstizan tezkeresi* kullanılmadan önce, sorma işlemini sadrazam doğrudan doğruya yapardı. Tanzimat'tan sonra bu iş, yazılı olarak yapıldı. Sarayda Başkâtiplik dairesi tarafından tezkerelerin özeti yapılır, çok önemli olanlar padişaha sunulurdu. Padişahın buyruğu, çıkma yapılarak tezkerenin altına yazılır, başkâtip tarafından imzalanarak sadrazama geri verilirdi. Önceleri sadrazam istizan tezkerelerini imzalamıyor, sadece «malûm» anlamına gelen «M» harfi koyuyordu. Midhat Paşa sadrazam olunca tarih ve imza usulü kondu. (M)

İSTİZHAR i. (ar. *zahr,* arka'dan *istiẓhār*). *Esk.* Yardım isteme. || Birinin arka olmasını isteme. || Birine dayanma, güvenme. (M)

İSTOA'CILIK i. Bk. STOA'CILIK.

İSTOFA i. (ital. *stoffa*'dan). Kabartma ve sırmalı süslerle işli bir cins ipek kumaş. (M)

İSTOMİNA (Avdotia İliniçna), rus kadın dans sanatçısı (Petersburg 1799 - ay.y. 1848). Didelot'nun öğrencisi. 1815'te *Akis ve Galatea*'da dansederek başladı. Çok maceralı bir hayat geçirdi, birçok düelloya sebep oldu. Puşkin'in ona ithaf ettiği şiirler ünlüdür. Parmak ucunda dans eden ilk balerinlerdendir, 1836'da sahneden ayrıldı. (L)

İSTOP ünl. (ing. *stop*'tan). «Dur» anlamıyle genellikle trafik işaret levhalarının üstünde kullanılır. || İ. Çocukların topu havaya atarak oynadıkları bir oyun. || *İstop etmek,* durmak: *Makine istop etti.*

— Spor. *İstop etmek,* futbolda, topa hâkim olmak için durdurmak.

— ANSİKL. Futbolda topu *istop etmek,* topu kısa sürede ve etkili bir biçimde kontrol altına almayı sağlar. İstop, gelen topu gözle takip ederek ve topun hızını azaltarak yapılır. Teniste, ise istop oyunun temposunu değiştirerek karşı tarafı birden ve sert bir biçimde yer değiştirmek zorunda bırakır. (LM)

İSTRANCA (YILDIZ) dağları. Bk. ISTIRANCA (YILDIZ) DAĞLARI.

İSTRATEJ i. Bk. STRATEJ.

İSTRATEJİ i. Bk. STRATEJİ.

İSTRATİ (Panait), fransızca yazan romanyalı yazar (İbrail 1884-Bükreş 1935). Bir Romanya köylüsüyle bir kaçakçının oğlu; birçok mesleğe girip çıkarak Balkanlar, Ortadoğu, Mısır, İtalya ve İsviçre'de yirmi yıl dolaştı. Fransızca öğrenince tamamen otobiyografya niteliğinde bir dizi roman yazdı; bu romanlar *La Vie d'Adrien Zograffi*'yi (Adrien Zograffi'nin Hayatı) meydana getirir. Hem yalın, hem şiddetli romantizmli, katı ve ümitsiz anlatıları arasında *Kira Kiralina* (Kyra Kyralina) [1924], *Angel Dayı* (l'Oncle Anghel) [1925], *Baragan'ın Dikenleri* (Les Chardons du Baragan) [1928] sayılabilir. 1927'de S.S.C.B.'ye giden İstrati, sovyet toplumunu şiddetle suçlayan *Vers l'Autre Flamme*'ı (Öbür Ateşe Doğru) [1929] yazdı. (L)

İSTRATİGRAFİ i. Bk. STRATİGRAFİ.

İSTRİA, Adriya denizinde yarımada, 1947'den beri Yugoslavya'ya bağlıdır.

● *Coğrafya.* Yarımadada üç tabiî bölge ayırt edebilir: *Beyaz İstria. Gri İstria; Kırmızı İstria. Beyaz İstria,* kalkerli Çiçarija yaylasını içine alır; toprakları verimsiz, iklimi kışın serttir; halkı davar yetiştiriciliğiyle geçinir. Üçüncü zaman flişlerinden oluşan *Gri İstria,* daha nemli ve daha alçak bir bölgedir; her yerinde tarım yapılır. Kırmızı topraklı (*terra rossa*) bir ova olan *Kırmızı İstria*'da akdeniz iklimi hüküm sürer (bağlar, tahıl tarımı, zeytinlikler). İstria'nın özellikle batı kıyısında denizcilik gelişmiştir. Raşa'da maden kömürü çıkarılır. Halkın bir kısmı Pula limanında toplanmıştır; ama hırvat ve slovenlerin yaşadığı köylerde önemli bir değişiklik olmadığı halde, şehir nüfusu İtalyanların göçmesinden beri önemli ölçüde azalmıştır.

● *Tarih.* İç kısmında Venetlerin, kıyılarındaysa Liburni'lerin yaşadığı İstria'ya giren Romalılar, Aquila kolonisinin kuruluşundan (M.Ö. 181) sonra yarımadayı tamamıyle işgal ettiler (177); yeni koloniler (Tergesta, Pola, Parentium) kurdular ve Tergesta'dan (Trieste), Pula'ya (Pola) uzanan *via Flavia*'yı açtılar. Çok zenginleşen (büyük ölçüde zeytinyağı üretimi) yarımadayı, Vizigotlar (401), Hunlar (Aquila'nın yıkılması, 452), Ostrogotlar, Slovenler (VI. yy.) ve Lombardlar istila etti. Charlemagne zamanında Friuli marklığına bağlanan İstria, Kutsal imparatorluğa katıldı; önce Bavyera (952), sonra Carinthia (976) düklüğüne bağlandı; XI. yy.dan itibaren yavaş yavaş Habsburglara geçen [1382]. Trieste dışında) Venedik tarafından fethedildi. Campoformio antlaşmasına (1797) kadar Venedik'te kalan İstria, o tarihte Avusturya'ya bırakıldı, ama kısa süre sonra Avusturya büyük kısmını Napolyon'a geri vermek zorunda kaldı (aralık 1805). İtalya krallığına (1806), İllyria eyaletlerine (1809) katılan Avusturya'ya geri verilen (1815) İstria, muhtariyetini kazandı (1861); meclis merkezi Parenza idi. İtalya «terre irredente» olarak hak iddia ettiği İstria'da, Gorizia'yı aldı (ağustos 1916) ve Rapallo antlaşmasıyle (kasım 1920) eyaleti ilhak etti. Serbest şehir ilân edilen Fiume'yi D'Annunzio işgal etti ve Şuşa limanını Yugoslavya'ya bırakan Rapallo sözleşmesiyle İtalya'ya bağladı. İkinci Dünya savaşında İstria'yı, Tito'nun partizanları (nisan 1945) ve general Freyberg kumandasındaki ingiliz kuvvetleri işgal etti. İki kuvvet, 2 mayısta Monfalcone'de birleşti. 1946 Şubat antlaşmasıyle İstria, Yugoslavya'ya bırakıldı; ama Trieste bölgesine muhtar bir statü tanındı.

— Leng. *İstria* Rumencesi, Doğu İstria'da (Opatiza ile Labin arasında) 25 000 kişi tarafından konuşulan dil. (L)

İSTRİA (Vincentello D'), korsikalı maceracı (İstria 1380-Cenova 1434). Aragon ve Sicilya krallarının yardımıyle Korsika'ya çıktı ve kendini kont ilân ettirdi. Kovulunca 1414'e kadar savaşı sürdürdü, ama Bastia kuşatmasından sonra Aragon'a kaçmak zorunda kaldı; Aragon kralı Alfonso V'in ordusuyle tekrar adayı almağa geldi (1421) ama yenildi; kaçmağa çalışırken Cenovalılar tarafından yakalandı ve kafası kesildi. (L)

İSTRİKNİN i. Bk. STRİKNİN.

İSTRONGİLOS i. (yun. *strongilos*'tan). İzmarit balığına benzer kemikli balık; sıcak ve ılık denizlerde yaşar. (İlmî adı *Smaris.*)

— ANSİKL. *İstrongilos* Akdeniz'de bulunan balıklardandır. Sırtında tek yüzgeç bulunur; damağı dişsizdir; ağzı uzayıp kısalabilir. Biçimi ve rengi izmariti (*S. alcedo*) andırır. Eti izmaritten makbul sayılır. İstanbul sularında çok bulunur. (LM)

İSTROS, İskenderiyeli bilgin (M.Ö. III. yy.). Kallimakhos'un öğrencisi; filoloji ve dilbilgisi üstüne yazdı. Edebî birçok eserinden başka on altı ciltlik bir *Historia*'sı da (Tarih) vardır. Bu eserin yalnız bazı parçaları ele geçmiştir. (L)

İSTUFE i. Kıyf. *Esk.* Sırma veya sırma taklidi, telle işlenmiş tok bir kumaş. (Çeşitli renkleri olan bu kumaşın eni 45 sm idi. Sırma taklidi tellerle işlenmiş olanlara *telli istufe* denilir. Batı Anadolu'nun birçok yerinde gelin elbisesi olarak kullanılırdı. Bu kumaştan hıristiyan dünyasında papaz elbisesi yapılırdı. Gerçek sırma tel üzerine işlenmiş olanlara *ağır istufe* denilirdi. Ağır istufe çok değerli bir kumaştı.) [M]

İSTURİZ (Francisco Javier DE), ispanyol siyaset adamı (Cadiz 1790-Madrid 1864). Riego taraftarı (1820); Cadiz milletvekili; Cortes başkanlığına (1822) seçildi; mutlakıyetçi krallığın yeniden kurulması üzerine ölüm cezasına çarptırıldı. Londra'ya sığındı ve genel affa kadar (1834) burada kaldı. Mayıs 1836'da Maria Cristina'dan bakanlık teklifi alan İsturiz, Granja ayaklanması (ağustos) sonucu iktidardan düştü, Portekiz'e kaçtı ve affedilince (1837) başbakan oldu (1846-1847). Kraliçe İsabel ile Cadiz dükünün ve kralın ikinci çocuğu Luisa ile Montpensier dükünün evlenmesini sağladı. 1858'de tekrar başbakanlığa getirildi. 1864'te siyasetten kesinlikle çekildi. (L)

İSTVAN I Aziz (Estergon 969/975'e doğr. -Buda 1038), Macaristan kralı (1000-1038). Geza'nın oğlu, Magyarlar dükü, Bavyera dükü Heinrich'in kızıyle evlendi, 997'de babasının yerine tahta çıktı. Gençliğinde vaftiz edilmişti, Cluny tarikatından birçok yabancı misyonerin yardımıyle ülkede Hıristiyanlığı yaymağa başladı. 1000 Yılında papa Silvester II ona mükâfat olarak bir taç gönderdi (bu taç o tarihten sonra macar krallarının taç giyme töreninde kullanıldı). Âsilerle çarpışan İstvan, krallığında otoriteyi sağladı ve ülkenin her yerini ortak yasalarla yönetmeğe başladı. Krallık, kontluklara bölündü ve başlarına kontlar yerleştirildi. Geniş yetkileri olan krala, piskoposlardan ve yüksek memurlardan meydana gelen bir meclis yardım ediyordu. Kral adına adalet dağıtmakla görevli saray kontlukları (nador) kuruldu. Macaristan bu kurumları sekiz yüzyıl boyunca sürdürdü. Ülkenin on piskoposluğa bölünmesi Estergon ve Kalocsa başpiskoposluklarının kurulması İstvan I zamanında oldu. *Aziz İstvan Kararnameleri* ve Macaristan'da yaşayan yabancılara saygı gösterme zorunluluğunu anlatan öğütleri (oğlu Emeric'e hitaben yazdı) onun bilgeliğini gösterir. (L)

İSTVAN I NEMANYİÇ, Sırbistan büyük jupan'ı (1196'ya doğr. - 1219) ve Sırbistan kralı (1217-1227), İstvan Nemanyiç'in ikinci oğlu. Babası ölünce (1200) Papalıktan ve Macaristan'dan destek gören büyük kardeşi Vuk tarafından eyaletten kovuldu. Kardeşleri Aziz Sava'nın araya girmesiyle barıştılar; bunun üzerine İstvan 1203'te yeniden üstünlük iddia etmeğe başladı ve Venedik ile yakınlık kurmağa çalıştı. Bu yakınlaşma siyasetini daha etkili kılabilmek için Aleksios III'ün kızı olan ilk karısını boşadı ve duka Enrico Dandolo'nun torunu Anna Dandolo ile evlendi. Sonunda Honorius III İstvan'a kral unvanını verdi ve bir Papalık kararnamesiyle taç giydirtti: İstvan, TAÇ GİYEN İLK İSTVAN (1217) adıyle tanındı. 1219'da sırp kilisesinin bağımsızlığını ilân etmesiyle Sırbistan din ve devlet işlerinde tam bağımsızlığa kavuştu. 1221'de Aziz Sava, kardeşi İstvan'a ortodoks âyin usullerine göre ve papa Honorius III'ün de izniyle ikinci defa taç giydirdi. İstvan ömrünün son yıllarında bir manastıra çekildi. Onun saltanatı sırasında Sırbistan, medeniyet alanında önemli atılımlar gösterdi. (L)

İSTVAN II (1101'e doğr. - Nagyvarad [bugün Oradea], Romanya 1131), Macaristan kralı (1116-1131), Kitapsever Koloman'ın oğlu. Çeklerle, Moravyalılarla, Venediklilerle, Polonyalılar ve Bizans imparatoru Ooannes II Komnenos ile savaştı. Bu savaşların hiç birini kazanamadı. Vârisi yoktu. Macaristan tahtına çıkmak istediği için Koloman tarafından gözlerine mil çektirilen Almos'un oğlu Bela II'yi kendisine halef seçti. (L)

İSTVAN III (1147 - Estergon 1172), Macaristan kralı, Kör Bela II ile Hélène Uroş'oğlu. 1163'te Bizans imparatoru Manuel I Komnenos, Geza II'nin kardeşi İstvan IV'e taç giydirdi, fakat İstvan III, tahtını korumayı başardı. (L)

İSTVAN IV (1132 veya 1133-1165), Macaristan kralı, Kör Bela II ile Hélène Uroş'un oğlu. Bizans imparatoru Manuel I Komnenos'un desteğiyle tahta çıkabildi (1163). [Komnenos, Dalmaçya ile Macaristan krallığının güney beylikleri üstündeki emellerini gerçekleştirmeğe çalışıyordu.] (L)

İSTVAN IV UROŞ I Büyük (öl. Başka [bugün Novi Pazar] yakınları, Sopocani manastırı 1290), Sırbistan kralı, İstvan I Nemanyiç'in üçüncü oğlu. Kardeşi Vladislav'dan sonra tahta çıktı. Komşu ülkelerle uzlaşmayı ve çeşitli dinî tarikatların yönetimine katılmasını sağlayarak kilise ile devleti birleştirmeyi başardı. Maden sanayiini geliştirdi, sırp parası bastırdı. Büyük oğlu İstvan Dragutin ile krallığı paylaşmayı reddedince onun tarafından tahttan indirildi,

Simon adını alarak bir manastıra çekildi. (L)

İSTVAN IV UROŞ II MİLUTİN (öl. 1321), Sırbistan kralı (1282-1321). Önce, kayınbabası latin dükü Jean de Neopatras'ın desteğiyle Bizans imparatoruna, sonra Basileios Andronikos II ile ittifak yaparak Türklere karşı (1283) birçok kere savaştı. Andronikos'un damadı oldu (1299), krallığını Makedonya ile Adriya denizine doğru genişletti. Birçok kilise ve manastır yaptırdı, katoliklere ve bogomillere hoşgörüyle davrandı. Büyük ölçüde bizans etkisinde kalan bir kültürün gelişmesine yardımcı oldu ve Roma imparatorluğunun yıkılmasından sonra bırakılan altın, gümüş, kalay ve bakır madenlerini yeniden işletmeğe girişti. Ragusa ile bağlantı kurarak büyük ihracat ticaretini (özellikle kürk ve buğday) geliştirdi. (L)

İSTVAN V (1239 - Buda 1272), Macaristan kralı (1270-1272), Bela IV'ün oğlu. İstria prensi. 1260'ta Bohemya'ya saldırdı. Sonradan Bela IV ona Erdel prensliğini verdi; ama İstvan, bütün Doğu Macaristan'ın kendisine verilmesini sağlayarak topraklarını tam bağımsızlık içinde yönetti. Bu toprakları almak isteyen Bela ile başarılı savaşlar yaptı, Tuna boyundaki birçok bulgar kalesini aldı (1252-1266). Babasının ölümünden sonra Sırplara karşı giriştiği savaşta oğlu Andras kaçırıldı, İstvan V oğlunu kaçıran adamı kovalarken öldürüldü. (L)

İSTVAN V DRAGUTİN (öl. 1316), Sırbistan kralı (1276-1282), İstvan IV Uroş I'in ve doğu latin imparatoru Baudouin II'nin kızı olan fransız prensesi Hélène'in oğlu. Babasını tahttan indirdi. Bizans'a düşmandı, Macaristan ile ve Sicilya kralı Anjou'lu Carlo I ile ittifak yaptı. Kardeşi Milutin lehine tahttan çekildi; kral vekili olarak kendisine macar kralı tarafından verilen Macva ve Bosna düklüklerini yönetti. Belgrad'da oturdu. Hayatının sonuna doğru Teoksist adıyle bir manastıra çekildi. (L)

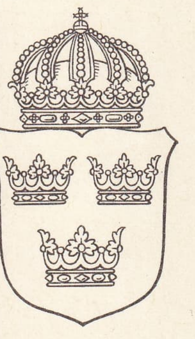

İSVEÇ arması

İSTVAN VIII UROŞ III DEÇANSKİ, (öl. Zveçan 1334), sırp kralı (1321-1331), İstvan IV Uroş II Milutin'in evlilik dışı çocuğu. Babası tarafından kısmen kör edildi (1314), İstanbul'da bir manastıra, daha sonra Dioklea'ya çekilmek zorunda kaldı. Bununla birlikte, din adamları sınıfının sayesinde, bu körlüğün mucizevî bir biçimde geçtiğini öne sürerek, İstvan VI'nın yeğeni ve tahtın meşru vârisi Vladislav'ın yerine kendini sırp kralı seçtirmeyi başardı. Bunun üstüne Vladislas'ı ve tahta geçmek iddiasında olan diğer rakip İstvan VII Konstantinos'u bertaraf etti, Batıya yaklaştı, ama Zachloumie'yi, yani denize açılan yolu elinden kaçırdı (1322). Buna karşılık Bizans imparatoru Andronikos II ile Andronikos III'ü karşı karşıya getiren iç savaşta Andronikos II'nin tarafını tuttu. Sırbistan'ı ilhak etmek isteyen Mihail, 1330'ta Köstendil'de İstvan VIII tarafından öldürüldü. İstvan VIII Bulgaristan'ı ilhak etmedi, ülkeye kız kardeşi Anna'nın naipliğinde bağımsızlık tanıdı. Andronikos III'ü de barışa zorladı, İstvan Deçanski dindarlığı ve insanseverliğiyle tanınmıştı. Ona Deçanski takma adının verilmesine yolaçan Pec yakınındaki Deçanski manastırını yaptırdı. (L)

İSTVAN IX UROŞ IV DUŞAN (1308-Diavoli 1355), sırp kralı, daha sonra sırp imparatoru (1331-1355). İstvan Deçanski'nin oğlu. Gençliğini İstanbul'da babasıyle sürgünde geçirdi. Doğu imparatorluğunun yerini alacak ve Türklerin yolunu kesecek olan bir Sırp-Bizans imparatorluğu kurmak niyetindeydi. Bulgar çarı İvan Aleksandr'ın kız kardeşi Jilena ile evlendi, böylece Bulgaristan üstündeki sırp hâkimiyetini sağladı (1331). Kısa bir süre sonra Doğu Makedonya'ya hâkim oldu, ama İstanbul'a yürümekten vaz geçmek zorunda kaldı; çünkü Macaristan kralı Carobert'in saldırısına uğramış (1355) ve bu saldırıya az sonra Bosna sancakbeyi İstvan Kostromonoviç de katılmıştı. Bu tehlikeden, Venedik ile ittifak yaparak kurtuldu (1340). İoannes V Paleologos ve 1341'den beri (Priştina antlaşması) müttefik olduğu İoannes Kantakuzenos arasındaki mücadele sırasında Makedonya'yı (1342-1345), ardından Epir'i ve Selânik dışta kalmak üzere Tesalya'yı (1348-1349) ele geçirdi. 1346'nın paskalya günü başkent Üsküp'te, Romalıların ve Sırpların, Bulgarların ve Arnavutların imparatoru olarak taç giydi. Bundan kısa bir süre önce sırp kilisesini tam bağımsız duruma getirmek için Pec başpiskoposunu patrikliğe yükseltmişti. Macaristan'ın düşmanca davranışına tepki göstererek Belgrad'ı geri aldıktan (1354) sonra 1355'te İstanbul'u ele geçirmek ve Hıristiyanlığın Türklere karşı savunucusu rolünü oynamak amacıyle büyük bir sefere girişti. Edirne'yi ele geçirdikten az sonra öldü. O ölünce ordusu dönüş yolunu tuttu. İstvan IX Duşan, Sırbistan'ın millî kahramanıdır. Aynı zamanda da büyük bir yönetici ve kanunkoyucuydu. *Duşanov Zakonik* adını taşıyan bir mevzuat hazırlattı. Yunan hukuku temel alınarak hazırlanan ve 1349'da ilân edilerek 1354'te tamamlanmış olan bu mevzuat XIV. yy. sırp medeniyetinin Batıdakinden hiç de aşağı kalmadığını gösteren bir belgedir. (L)

İSTVAN X UROŞ V (öl. 1371), sırp imparatoru (1335-1371), İstvan IX Duşan'ın oğlu. Veraset yoluyle kendine kalan imparatorluğun hızla çökmesine seyirci kaldı: imparatorluk birçok bağımsız veya muhtar prensliklere bölündü. Bununla birlikte Uroş V, Türklerin ilerlemesini önlemeğe çalıştı, ama Meriç kıyılarında yapılan Sırpsındığı savaşında Vukaşin ile yenildi, iki ay sonra da öldü (1371). [L]

İSTVANFEY (Miklos), macar siyaset adamı ve tarihçisi (Kisasszonyfalva 1538 - Vinica 1615). Genel valiliğe seçildi (1581), Zitvatorok barışının (1606) imzalanmasında önemli rol oynadı; 1490-1606 yılları arasındaki olayları kapsayan bir Macaristan tarihi yazdı. Bu eser tarih klasikleri arasında yer alır. (L)

İSTVAN NEMANYİÇ (Ribnica [bugün Titograd], Yugoslavya, Ayranos dağı 1200), Sırbistan prensi (1170'e doğr.-1196'ya doğr.). Nemanyic hanedanının kurucusu, Raşka büyük jupan'ı. Hâkimiyetini Manuel Komnenos'un yardımıyle kurdu. Dalmaçya'yı ve Hırvatistan'ı denetimine almak isteyince onunla anlaşmazlığa düştü. Basileios'un ölümünden sonra Niş'i işgal etti (1187), Karadağ'ı ve Dalmaçya'yı ilhak ederek Adriyatik'e doğru yürüdü; kuzeyde Hersek'i, Sırbistan'ın Tuna bölgesini aldı, bütün Sırpları Bizans'ın boyunduruğundan kurtararak hâkimiyeti altında topladı. Ticaretin, özellikle de Dubrovnik limanı yoluyle, Venediklilerle ticaretin gelişmesine katkıda bulundu. Çok dindardı; kiliseler ve manastırlar kurulmasına yardımcı oldu. Haçlılar Sırbistan'dan geçerken Friedrich Barbarossa'ya yakınlık gösterdi. Tahtını bıraktı, Ayranos dağında kendisinden önce, oğullarından Aziz Sava'nın da (Rastko) kaldığı bir manastıra çekildi. Sırbistan krallığının kurucusu olarak tanınır. (L)

İSTVAN VUKÇİÇ, XV. yy.da yaşamış islav prensi, Hum (Hersek) dükü (1435-1448), Sava dükü (1443-1446). Hum voyvodasıyken Bosna krallığından ayrılarak osmanlı padişahının hükümranlığı altına girdi. 1448'de Saint-Sava herseği (alm. *herzog*, dük'ten, unvanını aldı (Eski Hum eyaletine verilen Hersek [Herzogovina] adı bu unvandan gelir). Bosna'yı aldıktan sonra osmanlı padişahı, Vukçiç'e boyun eğdirmeğe çalıştıysa da başaramadı. Hersek, ancak 1482'de, İstvan'ın oğullarının saltanatı sırasında fethedilebildi. (L)

İSVEÇ, isveçce **Sverige**, Kuzey Avrupa'da devlet, İskandinav yarımadasının doğu kısmını içine alır; doğuda Baltık denizi ve Botten körfezi, güneybatıda Sund, Cattegat ve Skagerrak ile sınırlıdır; Norveç ile sınırı, İskandinav Alpleri ile Kölen (Kjolen) dağlarında ve Atlas okyanusu ile Baltık denizi arasında suların bölünme çizgisini takip eder. Tornio ile kolu Muonio, kuzeydoğuda Finlandiya sınırını çizer; 449 682 km²; 8 093 000 nüf. Başkenti, *Stockholm* (793 700; banliyölerle birlikte 1 179 300 nüf.). Başlıca şehirleri: *Göteborg* (418 600 nüf.); *Malmö* (245 800 nüf.); *Norrköping* (93 800 nüf.); *Vasterat* (89 000 nüf.); *Uppsala* (89 600 nüf.); *Örebro* (81 800 nüf.); *Halsingborg* (78 800 nüf.); *Linköping* (71 700 nüf.); *Boras* (69 500 nüf.); *Eskiltuna* (63 800 nüf.); *Gavle* (59 600 nüf.); *Solna* (55 300 nüf); *Jönköping* (53 300 nüf.).

COĞRAFYA
Fizikî coğrafya

● *Yüzey şekilleri.* İsveç, Prekambriyum devrinde kıvrılan, sonra birçok aşınma çevrimi sırasında yıpranarak düzleşen fin-iskandinav yaylasının bir kısmıdır. Yaylayı meydana getiren başlıca unsurlar olan gnayslı ve granitli kayalar, İskandinav Alplerinin oluşma döneminde kısmen biçim değiştirmiştir; dördüncü zaman buzullaşmasının izlerini taşır ve büyük kısımları buzultaş veya ırmak-buzul birikintilerinin (dip buzultaşları, *oses* v.b.) altında kalmıştır. Baltık denizi de, birbirini izleyen göl-deniz dönemleri (Yoldio'da deniz, Aneylus'ta göl, Litterines'te deniz v.b.) sırasında, orta isveç çöküntülerinde ve Botten körfezi kıyılarında kalın killi marn tabakaları bırakmıştır. Bu bütünde başlıca beş bölge ayırt edilir:

1. *Dağlık kuzeybatı* (*fjall*'ler) Kölen dağlarının ve İskandinav Alplerinin doğu yamaç ve kenarlarını kapsar. Yanıbaşında birkaç yüksek doruk (Kebnekaise, 2 123 m; Sarektjakko, 2 090 m; Sulitelma, 1 877 m v.b.) yükselir; buzul çağı gölleriyle (Torne, Lule Vatten, Hornavan, Storuman v.b.) örtülü birbirine paralel vâdilerle bölmelere ayrılmıştır;

2. *Norrland* ve *Dalecarlie*, Botten körfezinden Kölen dağlarına kadar kat kat sıralanan bir yaylalar dizisidir. Manzaranın tekdüzeliğini kenarları dik vâdilerin birbirine paralel tabanları bozar; bu vâdilerdeki ırmak veya *alv*'lerin (Klar, Dal, İndals, Angerman, Ume, Skellefte, Pite, Lule, Ka-

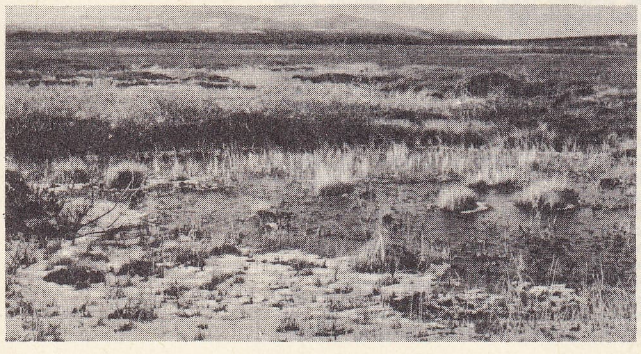

Gallivare dolayında tundra

Ume alv nehrinde yüzen kütükler

Foto. Caby, Refot-Rapho (LAROUSSE)

lix, Torne v.b.) debileri boldur; ama çığırları birçok çağlayanla kesilir. Killi kıyı ovası vardır, ancak Botten körfezinin kuzeyinde biraz genişler;

3. *Svealand* büyük göller bölgesidir; göller, Baltık denizi ve Skagerrak arasında buzulsonrası deniz ve göllerinin yayılarak, aktığı bir ovalar dizisi meydana getirir. Büyük göller (Vaner, Vatter, Hjalmar, Malar), alçak kenarları kil birikintileriyle örtülü bir çöküntü yakınındaki tektonik hendekleri doldurur;

4. *Smaland,* arkeen bir yayladır, birçok tektonik engebesi vardır. Tomtabackken (377 m) ve Taberg (342 m) en yüksek noktalarıdır. Yer yer göller ve bataklıklar serpiştirilmiş olan bölgede çoğunlukla ince buzultaş birikintisi örtüsü, granitlerle delinmiştir;

5. *Scania* ve *Öland* ile *Gotland* adaları, tortul asıllı ovalardır, kalkerli tabakaları Devonyenden Tebeşir çağına kadar sıralanmıştır. Buna karşılık kıyının geri kalan kısmı şaşılacak derecede parçalanmış, dar ve derin koylarla (*fjärd, vik*) oyulmuştur. İçbuzulun kaybolmasından beri fin-iskandinav ovasını etkileyen isostatik hareket, sayısız ada ve adacık meydana getirmiştir; bunlar gemiler için çok elverişli bir barınak olan kıyı takımadalarını (*Skjargard*) oluşturur.

● *İklim ve bitki örtüsü.* İskandinav dağlarının Atlas okyanusu etkisinden koruduğu İsveç'in iklimi, Norveç'inkinden çok daha serttir. Yağışlar daha azdır ve sıcaklık ortalamaları arasındaki farklar daha yüksektir. Kölen dağlarında yağışlar 1 000 mm'yi geçer; Smaland yaylalarının batı yamaçlarında 800 mm'nin üstündedir; ama Stockholm'de 500 mm'ye, Orta Laponya'da ise 400 mm'nin altına düşer. İskandinavya kıyılarında ocak ayı sıcaklık ortalaması, 0°C'tan az değildir, ama Laponya'nın iç kısımlarında —14°C'a düşer. Haziranda sıcaklık ortalamaları Kölen dağlarında 11° C'ı, Malar ve Scania bölgesinde 17°C'ı bulur. Laponya'da 0°C'ın altındaki arktik iklim bölgesini sınırlayan yıllık sıcaklık ortalamaları görülür; oysa Botten körfezi, izotermleri kuzeye doğru iter.

Bu değişik iklim faktörleri, bitki bölgelerini belirtir. Yağış ve sıcaklık ortalamaları çok düşük olan Laponya'da arktik bölge bitkileri yer alır: cüce kayın ağaçları; seyrek çalılıklar; tundra. Çok geniş kozalaklılar ormanı *barrskog,* Norrland, Dalecarlie ve Varmland'ı örter. Güneyde, göller bölgesinde meşe, az ötesinde de gürgen ağaçları ortaya çıkar.

Beşerî coğrafya

Ülkenin güney ve iç bölgeleri ile Botten körfezi kıyısında toplanan isveç halkı, isveççe konuşur ve germen ırkındandır. Az miktarda azınlıklar da vardır: Norbotten'in doğu ve kuzey sınırlarıyle, Varmland ve Dalecarlie'nin bazı kantonlarına dağılmış olan finler (yaklş. 55 000 kişi); Dalecarlie ile Finlandiya sınırı arasında dağlık bölgede göçebe halinde, ren geyiği yetiştirerek yaşayan veya *barrskog*'un kuzey ucunda tarımla geçinen 10 000 kadar japon. Köy nüfusu dağınık çiftliklere bölünmüştür; nüfusun işçi, zanaatçı, memur veya tüccarlardan oluşan, geri kalan kısmı köy (*tatorter*) veya kasabalarda (*köpingar*) yaşar. Nispeten yeni olan şehircilik faaliyeti, XIX., özellikle XX. yy.da sanayinin gelişmeğe başlamasıyle birlikte gelişmiştir. İsveç'in resmî 113 şehrinden 43'ünün şehir oluş tarihi 1815'tir.

İktisadî coğrafya

XIX. yy.ın ortasına kadar isveç ekonomisi özellikle tarıma yönelmişti. Bergstag demir ve bakır madenlerinin işletilmesi tek sanayi faaliyetiydi. Norrland'ın büyük ormanlarının işletilmesiyle sanayi gelişmesi başladı.

● *Tarım.* İklimin sertliği ve toprağın kısırlığı yüzünden tarım uzun süre pek gelişemedi. Verimli bölgeler yalnız Scania ile büyük göllerin killi ovalarıydı. Tarım alanlarının genişliği ve verimleri azdı. XIX. yy.da ekili alanları genişletmek, sonra da verimini artırmak için önemli bir çaba harcandı. Svalov ve Weibullsholm deneme istasyonlarında tahıl melezleştirmesi üstüne modern araştırmalar ve hayvan yetiştiriciliğinin rasyonelleştirilmesi sayesinde hem toprağın tabiî kısırlığı, hem de iklimin sertliği yenildi. Tarım alanlarının toplam yüzeyin ancak yüzde 9'unu kaplamasına karşılık, tarım ülkenin besin ihtiyaçlarının yüzde 90'ını karşılar. Tarım kooperatifi sistemi, tarımı ve toprak ürünlerinin satışını kolaylaştırdı. Yıllık verim, ortalama 800 000 ton buğday, 850 000 ton çavdar, 210 000 ton arpa, 1 000 000 ton yulaf, 1 800 000 ton patates, 2 000 000 ton pancardır. Hayvan yetiştiriciliği düzenli olarak desteklenmiştir; ama sığır ve domuz sürüsünün sırasıyle 2 500 000 ve 2 000 000 başa yükseltilmesine karşılık, tarımda traktör kullanımının yaygınlaşmasından beri at sayısı (200 000) iyice azalmaktadır. Kontrol edilen ürünlerden millî beslenmede önemli yer tutan süt ürünleri sanayii de, tarım için önemli bir pazardır. Ayrıca deniz balıkçılığı önemli bir gelir kaynağıdır: Bohuslan takımadasında ringa balığı ve morina; Botten kıyılarında ve Baltık denizinde morina balığı avcılığı.

● *Sanayi.* İsveç'in sınaî kalkınmasını başlıca üç temel desteklemiştir:

1. çok bol ve çeşitli maden kaynakları. Bunların başlıcası çok saf (Orta İsveç'te Bergslag yatakları) veya olağanüstü zenginlikte (Laponya'daki Kiruna ve Gollivare yatakları) demir filizidir. Bergslag'da ve Skelleftea havzasında bakır, Ammeberg'de çinko çıkartılır. Ayrıca ülkede, manganez, altın, gümüş, kurşun, nikel, volfram madenleri de işletilir. Küçük Hogonas kömür havzasında yılda ortalama 300 000 ton kömür üretilir;

2. «yeşil altın». Büyük rezervleri sanayiye gerekli kâğıt hamuru kerestesi ve inşaat kerestesini sağlayan *Barrskog* ormanları, İsveç'i dünya üretiminde S.S.C.B., A.B.D. ve Kanada'dan sonra dördüncülüğe yükseltmiştir. Kütükler, ırmak yoluyle taşınır. Kereste sanayii ve türevleri (bıçkıhane, kontrplak fabrikaları, kâğıt hamuru, selüloz hamuru v.b.), akarsuların denize döküldüğü yerlerde (Botten körfezi ve Vaner gölünde, Holmsund, Kramfors, Sundsvall, Skutskar, Skoghall v.b.) gelişmiştir. Buna karşılık kâğıt sanayii, daha güneyde, büyük göller yakınında, Göteborg ve Smaland'da kurulmuştur;

3. beyaz kömür. Birçok çağlayan ve akarsuyun düzenlenmesiyle elde edilen beyaz kömür, sanayiye 34 794 milyon kW/saatlik enerji sağlar. Elektriğin büyük kısmını İndals alv tesisleriyle Lule alv, Dal alv ve Göta alv santralları üretir. Hemen sadece Bergslag'da toplanan metalürji, çok ince bir çelik imalinde uzmanlaşmıştır. Kimya sanayiinde (patlayıcı maddeler, süperfosfat, plastik maddeler, kibrit) İsveç, dünyanın büyük üreticileri arasındadır.

Çeşitlenmiş sanayi, makine ve elektrik malzemesi yapımı (otomobil, uçak, tarım makineleri, motorlar, gemiler, bilyeli yataklar v.b.) dışında sadece iç pazar için çalışır. Bunlar Orta İsveç'te, özellikle Stockholm ve Göteborg çevresinde toplanmıştır: Eskiltuna, Karlskoga, Jönköping, Vasteras, Trollhattan, Malmö başlıca merkezlerdir. Dokuma sanayii Göteborg-Boras, Norrköping ve Malmö'de, deri sanayi Örebro'da, kauçuk sanayi Malmö ve Halsingborg'da toplanmıştır. Demiryolları, şehir halkının yerleşmesinde ve iktisadî değerlendirmede önemli rol oynamıştır. Stockholm-Krylbo-Avesta, Stockholm-Göteborg ve Göteborg-Malmö gibi büyük hatlar dışında demiryollarının trafiğinde iktisadî ürünler (özellikle Kiruna-Narvik, Gallivare-Lulea, Ludvika-Oxelösund gibi demir filizlerini ihracat limanlarına taşıyan hatlar) ağır basar. Karayolları şebekesi de büyük ölçüde gelişmiştir.

1960-1966 Arasında demir üretimi, 13'ten 18,1 Mt'a yükseldi. Çelik üretimi 3,2'den 4,7 Mt'a çıktı. Binek arabaları üretimi 1960-1965 arasında hemen hemen iki kat arttı (1965'te 182 000). Torslanda'da (Göteborg yakını) yeni bir otomobil fabrikası kuruldu. Gemi yapımında ise İsveç 1965'te dünyada ikinci sıraya yükseldi; dünya tonajının yüzde 10'undan çoğunu (1,3 Mt) denize indirdi.

● *Ticaret.* İsveç'in iktisadî zenginliği, ticarî mübadelelere bağlıdır. Ülke özellikle besin maddeleri (meyve ve sömürgelerden tahıl, yağ), hammaddeler (kömür, krom, manganez, petrol, fuel, tuz, soda, potas, kauçuk, yün, pamuk v.b.) ve mamul maddeler (otomobil) alır; hammaddeler (kereste, kâğıt hamuru, demir filizi, çelik) ve sanayi ürünleri (makine, çeşitli âletler, kibrit, kâğıt v.b.) satar. Trafiğin büyük kısmı Göteborg, Stockholm, Malmö ve Halsingborg limanlarından, Almanya, İngiltere, A.B.D., Hollanda, Belçika ve Fransa ile yapılır.

İsveç'in 1960'ta serbest mübadele bölgesine katılması satın alma coğrafyasında önemli değişikliklere yolaçtı. Serbest mübadele ülkelerinden yapılan ithalâtın değeri iki kattan çok arttı (1966'da ithalâtın yüzde 31'i); oysa toplam ithalât tutarı ancak yüzde 60 oranında çoğaldı; buna karşılık Ortak pazarın payı yüzde 40'tan yüzde 36'nın altına düştü.

İhracatta gelişme aynı olmadı serbest mübadele bölgesinin payı 1960-1966 arasında yüzde 34,5'ten ancak 36,5'e çıktı). Avrupa Serbest Mübadele birliğine katılmanın (1960) avantajı sınırlandı ve giderek Ortak pazara yönelindi; çünkü İsveç'in zen-

Stockholm'ün eski kesiminin görünüşü

Foto. Encyclopedia Americana

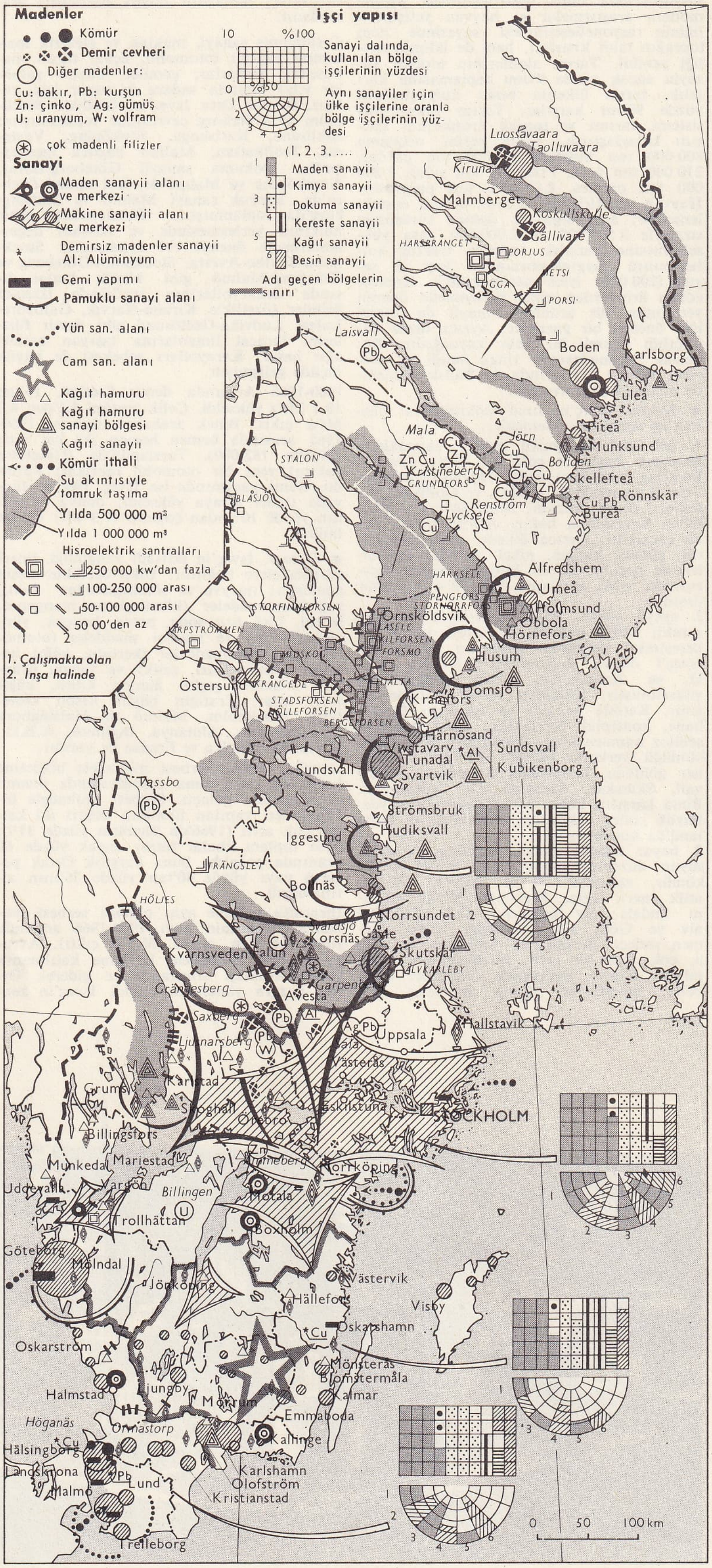

İSVEÇ ekonomi haritası

ginliği öteden beri yaklaşık olarak gayrısafi millî hasılanın yüzde 60'ını temsil eden (hizmet malları, ihracat ve ithalât) dış ticarete sıkıca bağlıydı. 1966'da orman ürünleri hâlâ ihracatın dörtte birini temsil ederken, donatım malzemesi, makine ve ulaştırma malzemesi de yüzde 36'sını sağladı (ithalât toplamında aynı kolların oranı yüzde 29'dur).

Temmuz 1967'de İsveç, tarafsızlık siyasetini bozmayacak şekilde Ortak pazar ile sıkı ilişkiler kurmak istediğini hükûmet kararı olarak bildirdi. 18 Kasımda isveç kuron'unun devalüe edilmeyeceği resmen açıklandı. İskonto haddi büyük oynamalar gösterdi, aralık 1967'de yüzde 6'ya çıkarıldı. Ancak spekülasyon baskısının azaldığı gerekçesiyle şubat 1968'de yüzde 5,5'e indirildi. Aynı yıl ekim ayında ise eskiden olduğu gibi yüzde 5'e indi. 1969'da yeniden yükselerek şubatta yüzde 6, temmuzda ise yüzde 7'yi buldu.

Eylül 1967'de trafiğin sağa alınması malî bir yük yarattı. Eylül 1969'da eczanelerin 1 ocak 1971'den sonra devletleştirilmesine karar verildi, ayrıca devletin ilâç yapımına katılması öngörüldü. Eczane sahiplerinin ve yanlarında çalışanların yeni kurumda görev alacakları belirtildi. 10 Aralık 1969'da bütün devlet teşebbüslerini içine alan bir devlet holdingi kuruldu. Ağustos 1970'te bazı yiyecek maddelerinin fiyatları geçici olarak donduruldu ve yeni iktisadî tedbirler alındı. Fiyat artışlarının devam etmesi karşısında, ekimde bütün mal ve hizmet fiyatlarını dondurma kararı alındı. Devletin ve mahallî idarelerin koyduğu fiyatlarla alkol fiyatı bu kısıtlamanın dışında kaldı. Tedbirin 1 nisan 1971'e kadar sürdürüleceği açıklandı.

HAYAT SEVİYESİ VE İKTİSADÎ GELİŞME

Günümüzde, İsveç ve İsviçre, kişi başına gelir dağılımının en yüksek olduğu iki avrupa ülkesidir. Millî gelir, iktisadî refahın gelişmesiyle orantılı olarak düzenli bir tempo ile artar. Bununla birlikte İsveç, başlangıçta çok sınırlı tabiî zenginlikleri olan fakir bir ülkeydi. Uzun bir süre, hemen hemen yalnızca bir tarım ülkesi olarak kaldı. Sanayideki kıpırdanmalar 1850-1860 arasında odun sanayiinin gelişmesiyle başladı. Ama genel atılım, XIX. yy.ın son on yılında, yüksek vasıflı demir madeni yataklarından, ormanlardan ve özellikle akarsulardan yararlanmakla gerçekleşti, ülke hızla sanayileşme yolunu tuttu. Nispeten yeni olan bu sanayi, modern tekniğin kaynaklarından tümüyle yararlandı. Ağır sanayi için gerekli kaynakların yetersizliği sebebiyle İsveç, kalitenin yükseltilmesine önem verdi (kâğıt hamuru, özel çelikler). Sanayide elektrikten büyük ölçüde yararlanılması, ültra-modern teşkilâtın yeniliği, el emeğinin azlığı ve yüksek vasıflılığı açısından, İsveç, A.B.D. ile boy ölçüşebilen verimli bir ülke olarak görünür. Öte yandan, yüksek verimi hep aynı düzeyde tutmak bir disiplini ve nispeten kıt olan kaynakların olumlu bir biçimde değerlendirilmesini gerektirdiği için, üretim ve üretimin dağılımı konularında devletin denetimi zorunlu kılar. Bu müdahale daha çok, rekabetin yararlı sonuçlar vermediği kollarda görülür. Devletleştirilmiş teşebbüslerin oranı bu yüzden oldukça düşüktür. Kamu kesimi ancak demiryollarını, haberleşmeyi, demir madenlerini, akarsuları, elektrik üretiminin yüzde 40'ını, ormanların ve bankaların yüzde 25'ini, bayındırlığın yüzde 28'ini kapsar. Sanayinin denetimi ayrıca ticaret ve gıda sanayiinde önemli bir rol oynayan ve ünü Gustavsberg porselen sanayii gibi bazı teşebbüsleri, ortakları hesabına yöneten kooperatifler aracılığıyle de sağlanır. Bu kooperatifler, büyük girişimlerin tekelleşerek fazla kazanç sağlamasını engelleyen bir denge gücü ortaya koyar. Sanayi alanında öbür alanlar özel sektöre aittir.

İsveç ekonomisindeki yüksek verim, ülkenin birkaç on yılda dünyanın en yüksek yaşama düzeyleri arasına ulaşmasını sağladı. Bu arada ülkenin yapısı baştan başa değişti: 1870-1960 arasında, geçimini sanayi ve ticaretle sağlayanların oranı yüzde 9,5'ten yüzde 46'ya ulaştı. İsveç, aynı

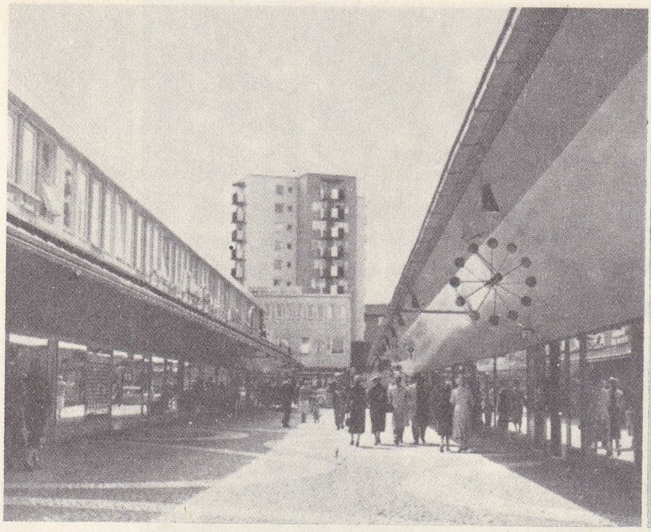

Stockholm'ün banliyösü Vallingby'de alışveriş merkezi

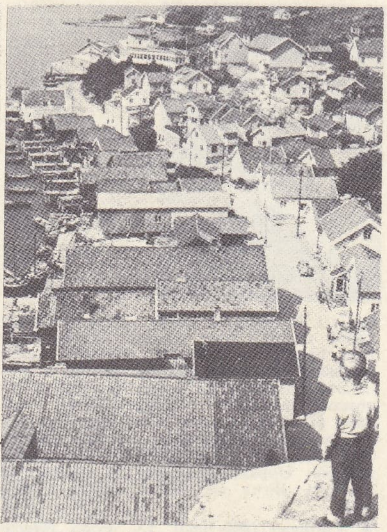

Fjällbacka balıkçı köyü (Skagerrak)

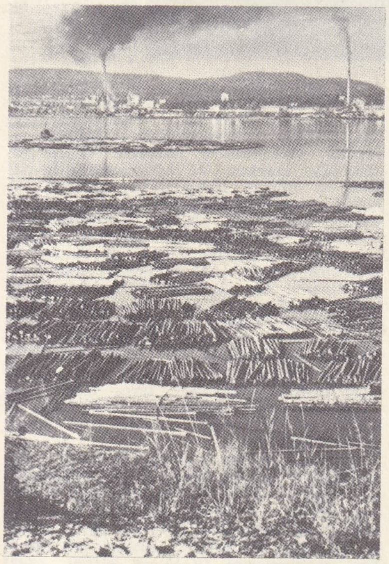

Bothnia koyunda fabrikada işlenmek üzere bekleyen kütükler

Göteborg'da Götaplatsen meydanı; ön planda, «Poseidon» havuzu

zamanda, öbür avrupa ülkelerinde görülen proleterleşme hareketinin dışında kaldı. Tüketim indisi 1890-1946 arasında 56'dan 174'e ulaştı (1913'te 100). Aynı dönemde net ücret, satın alma gücüne göre iki kattan fazla arttı. 1946'dan bu yana satın alma gücü, aşağı yukarı yılda yüzde 2,5'ten yüzde 3'e kadar arttı. Bu yüksek yaşama düzeyi birçok istatistikle de doğrulanır: 1967'de 4 kişiden azına bir radyo ve bir televizyon, iki kişiye bir telefon düşüyordu. 1960'ta konut ortalaması yoğunluğu oda başına birimin altındaydı (0,8) ve evlerin yüzde 60'ından çoğunda banyo vardı. O tarihten beri durum daha da düzeldi. 1964'te biner kişilik on birden çok blok apartman yapıldı. Kişi başına enerji tüketimi (kömür eşdeğerli) bugün 5 ton'a yaklaşır; elektrik tüketimi 7 000 kW/saatı, çeliğinki ise 600 kg'ı aşar.

İktisadî gelişme 1960 - 1964 arasında hızlı bir ritimle devam etti. 1965'ten itibaren önemli ölçüde yavaşladı. 1960 - 1964 (dahil) dönemi sırasında, gayrısafi millî hasıla (sabit fiyatlarla) yılda ortalama yüzde 5,3 (kişi başına yüzde 4,8) arttı. Artış yüzdesi 1965'te yüzde 3,7'ye, 1966'da yüzde 3,1'e düştü. Kaydedilen yavaşlamanın devletin isteyerek yolaçtığı iç talep yumuşamasıyle sıkı ilişkisi vardı; devlet 1962-1963'ten beri ortaya çıkan enflasyon eğilimlerini (ve sonuçlarını) ortadan kaldırmak istemekteydi. Bu dönemde hiç değilse bazı kesimlerdeki işçi sıkıntısı, emek pazarında gerilimler doğurmuş ve bu gerilimler üretim artışından daha yüksek ücret zamlarına yolaçmıştı. Bununla birlikte üretim 1964'te hızlı bir ritimle arttı (yüzde 7,1). Talebin kontrolu, bütçe ve para ile ilgili tedbirlerle (vergi toplanması, kamu giderlerinin azaltılması) sağlandı; para ile ilgili tedbirlerin amacı bankaların kredilerini frenlemekti (bankaların rezervlerine baskı yapılması ve 1963-1966 arasında faizlerin yüzde 3,5'ten 6'ya yükseltilmesi). 1964-1965 Arasında iki kat artan ticaret bilançosu açığı, 1966'da yüzde 25 oranında kapatıldı. Bunun üzerine kredilerin kısıtlanması siyaseti yeniden esnekleştirildi ve faiz oranı 1961'de yüzde 5'e indirildi.

Norveç'ten değişik olarak, İsveç'te toplumsal sınıflar görülür; güçlü toprak sahipleri aristokrasisi ve müteşebbisler sınıfı bugün de vardır. Ama özellikle vergiyle sağlanan cüretli bir ücret ve gelir bölüşümü siyaseti, dengeli ve gelişen bir ekonominin sonucunda yaşama biçimlerinde zamanla belirli bir eşitlik meydana getirdi. Yüksek gelirler vergi yoluyle kısıtlanmaktadır. Bu sebeple, farklı toplumsal sınıflar arasındaki dengesizlik çok küçük ölçüdedir. Coğrafî alanda şehir-köy ayrımın gitgide ortadan kalkmaktadır. İsveç köylüsü, bugün, avrupa köylerinin çoğunda görülemeyecek bir konfordan yararlanır. Öte yandan, İsveç'te, iktisadî ve sosyal açıdan geri kalmış denebilecek kesimler yoktur. Dağlık ve zorlu kuzey kesimleri çeşitli zenginliklere sahiptir. Küçük mülkiyetin ağır bastığı bazı tarım bölgeleri, her şeye rağmen ülkenin bütününe göre biraz geri kalmıştır; ama bu gerilik bazı fransız veya italyan bölgelerinde görülen geri kalmışlığa benzemez. Servetlerin aynı düzeye getirilmesi, bazı sakıncalar doğurur. Malî kalkınmanın ağırlığı, orta sınıftaki ücretlileri, kişisel durumlarını daha iyiye götürme yolunda daha fazla kazanmağa teşvik etmez. Malthus'çu felsefeye uygun düşen bu görünüş, İsveç'i, her şeye rağmen birçok yönden (özellikle yüksek bir verimlilik çabası yönünden) benzediği A.B.D.'den ayırır. Sanayici bazen, girişimleri belli bir düzeyin üstüne çıkarmaktan kaçınır. İşgücündeki, refah ve güvenliğe bağlı bu genel kısıtlama, İsveç ekonomisinin gelişimini frenleme tehlikesini doğurmaktadır.

TARİH

● *Başlangıç.* Adı ilk olarak Tacitus'un *Germania* adlı eserinde (M.S. 98) geçen İsveç'e Cilâlı Taş devrinde (M.Ö. 4000) yerleşildi. Akdeniz ülkeleriyle yapılan amber ticareti sayesinde ülkede bakır kullanılmağa başlandı (M.Ö. 1800'e doğr.). M.S. IV. yy.da bazı germen kabileleri kıtaya göçtü, fakat bazıları da ülkeden ayrılmadı; güneyde askerî önderlerin (*hövdingar*) yönettiği küçük krallıklara bölünmüş Gotlar yaşıyordu. Bir deniz krallığı (Svearike) kuran Svearlar kabilesi (Mälar bölgesi),

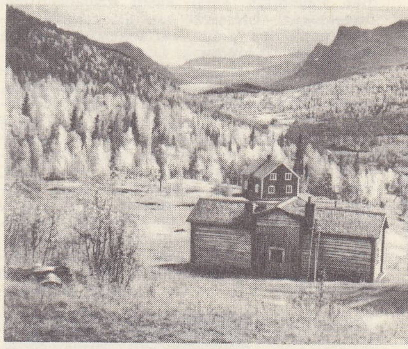

Laponya güneyindeki dağlarda bir çiftlik

Kalmar şatosu

Foto. Encyclopedia Americana; İsveç Turizm bürosu (LAROUSSE)

portre Uffizi müzesi, Floransa

Riddarholmskyrkan'da Magnus Ladulas'ın mezarından detay

Uppsala'da Gustaf Vasa'nın mezarından detay

«Almanya'da yerleşen İsveçliler» (1679) Louis XIV adına Zafer meydanına dikilen anıttaki alçak-kabartma (1686) Despardins'nin eseri Louvre müzesi, Paris

Gotları Bravalla'da yendi ve metbuluğunu kabul ettirdi. İsveç krallığı kurulmuştu; ama henüz, *lagman*'ların yönettiği kamu meclislerinde (*thing*) hür vatandaşların toplanarak barış, savaş, kanun ve vergiler konusunda tartıştıkları muhtar illerden meydana gelen bir federasyondu. Başrahip, kamu huzurunun koruyucusu ve başkumandan olan kral, ancak kraliyet ailesi üyelerinden seçilirdi. Uppsala krallığın din merkezi ve başkenti, Birka ise büyük ticaret merkeziydi.

● *Vikingler* (800-1060). IX. yy.da İsveçliler, Normanların Batı Avrupa'ya yaptıkları akınlara katıldılarsa da, özellikle Doğuya yöneldiler. Riurik'in kumandası altında Roslag savaşçıları (veya Varegler) Novgorod* ve Kiev* prensliklerini kurdular; Baltık denizini İstanbul'a ve islâm ülkelerine bağlayan denizaşırı ticarete katıldılar; hattâ Volga'nın ağzında, Hazar denizi yoluyle Bağdat ile ticaret yapan bir vareg üssü kurdular. X. ve XI. yy., Norveç ve Danimarka ile zaman zaman sülâle çatışmaları, zaman zaman da ittifak ve siyaset birliği dönemleriyle geçti. Anschaire'in, Birka'da yaymağa başladığı (830) Hıristiyanlık, ancak kral Olof Skötkonung'un Hıristiyanlığı kabul etmesinden (1008) sonra gelişmeğe başladı. Oğlu Anund (1022-1050) ülkenin hıristiyanlaşmasına katkıda bulundu ve Danimarka kralı Knud I'in ihtiraslarını sınırlayabilmek için Norveç kralı Olav II Haraldsson ile ittifak yaptı. Kardeşi Yaşlı Edmund'un (1050-1060), ölümünden sonra sülâlenin sönmesiyle, Viking seferleri de son buldu.

● *Kilisenin zaferi* (1060-1250). Bunun üstüne Stenkil sülâlesiyle (Vastergötland), Sverker (Östergötland) ve Erik (Svealand) sülâlelerini taht mücadelesinde çatıştıran savaşlar başladı. 1060'tan yaklaşık olarak XII. yy. başlangıcına kadar İsveç'e hâkim olan Stenkil'in yerine, İsveç kilisesinin desteklediği Sverker I (1130-1156) geçti. Sverker I'i, XI. yy. sonunda hâlâ çok canlı olan Paganlığa karşı kesin mücadelesinde destekleyen cistercium tarikatı rahipleri onun kesin bir zafer kazanmasına katkıda bulundular (Linköping Din meclisi, 1152). Sverker'in rakibi olan ve ölümünden sonra yerine geçen Aziz Erik IX (1156-1160), pagan Finlandiyalılara karşı, Finlandiya'nın fethiyle (1157) sonuçlanan bir savaş açtı. Uppsala başpiskoposluğunun kuruluşundan (1164) beri muhtar olan İsveç kilisesi, önemli imtiyazlar elde etti (1248). Bu arada kilisenin gelişmesinin işine yarayan sülâle kavgaları devam etti; birçok kişi öldürüldü ve taç 1167'den 1222'ye kadar Aziz Erik ile Sverker'in sülâleleri arasında el değiştirdi. Ama çatışmalar iktisadî gelişmeyi engellemedi; Knut Eriksson (1173-1196), XII. yy.da Bergslag madenlerinin işletilmesi için Almanlara başvurdu ve Lübeck ile ticaret sözleşmeleri imzaladı.

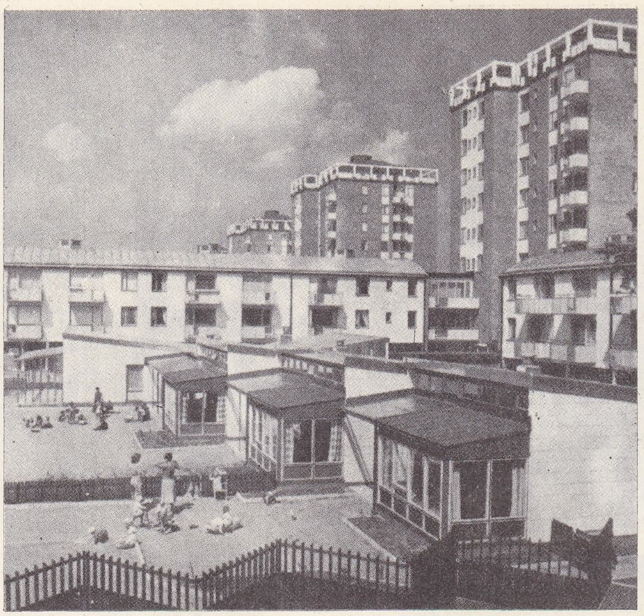

modern binalar ve çocuk bahçeleri

● *Folkunglar* (1250-1363) *ve ilk vârisleri* (1363-1389). Erik Eriksson ölünce (1250), kayınbiraderi Birger Jarl, Folkung'lar sülâlesini kurdu. Krallığa oğlu Valdemar'ı seçtirdi; kendisi naip, gerçekte ise ülkenin tartışmasız hâkimi olarak Finlandiya'nın güneyini işgal etti (1249-1250), Stockholm'u başkent yaptı, yasamayı birleştirdi, bakır işletilmesini ve Hansa'nın ticaret acentası bulunan şehirlerde (Visby, Stockholm v.b.) almanların yerleşmesini destekleyerek ticareti geliştirdi; böylece Almanca, krallığın ticarî dili haline geldi. İkinci oğlu Magnus Ladulos (1275-1290), İsveç'e derebeylik kurumlarını getirdi ve isveç ordusunun temeli olan süvari sınıfını kurdu; meclis hükûmetin temel organı haline geldi; ayrıca, emirname ve kararnameler kullanımını yaygınlaştıran kralın artık thing'lere danışmağa ihtiyacı kalmamıştı. Böylece her ikisine de avantajlar sağlanan aristokrasi ve monarşi barış içinde yaşıyordu. Ama kadetler için yurtluklar meydana getiren monarşi zayıflamağa başladı; ayrıca Birger Magnusson (1290-1318) ve Magnus VII Eriksson'un (1319-1365) ergin olmadıkları uzun dönemlerden de zarar gören monarşi, önce özel menfaati (köylülerin toprakları dışına çıkamaması, 1303), ama aynı zamanda da kamu menfaati (Kançılar Philippus Ragualdisson'un batı kamu hukukunu ülkeye sokması) için idareyi aristokrasinin eline bıraktı. Bu gelişme, Novgorod ülkeyi tehdit edince Güney Finlandiya'nın işgalini engellemedi (Büyük Karjala savaşı [1293-1323] ve Pahkinasaari barışı). Aynı zamanda 1319'da oğlu Magnus VII Eriksson'u İsveç ve Norveç kralı ilân ettirmeyi başaran Birges Magnusson'un baldızı İngebor, krallığın itibarını kısmen yeniden sağladı; İngebor naip olunca Skane'yi de aldı (1332), böylece zaten Finlandiya'nın hâkimi olan oğlu, İsveç, Norveç ve Skane kralı oldu.

1343'te Magnus VII'nin küçük oğlu Haakon VI Norveç kralı olmayı başarınca, birlik kesinlikle dağılacak gibi göründü; ayrıca İsveç 1346 veba salgını ve Magnus'un büyük oğlu prens Erik'in isyanı (1355) yüzünden de zayıflamıştı. Mecklemburg'lu Albrecht'in desteklediği Erik, krallığın yarısının kendisine bırakılmasını sağladı (1356-1359). Bununla birlikte, birleşme imkânları Erik'in ölümüyle (1359) tekrar belirdi; çünkü yerine geçen Norveç kralı Haakon VI, Danimarka kralı Valdemar IV Atterdag'ın büyük kızı ve vârisi Marguerite ile evliydi. Ama üç iskandinav krallığının birleşmesinden (1394) önce İsveç, Valdemar IV'ün kurbanı oldu; gerçekten de Valdemar IV, Skane, Halland, Blekinge, Öland ve Gotland'ı işgal etti ve Vidby'yi kesinlikle yok etti (1360-1361). Bozgunu, Magnus VII'nin yeteneksizliğine yükleyen İsveçliler, onu tahttan indirerek (1362) yerine oğlu Haakon VI Magnusson'u geçirdiler ve böylece İsveç-Norveç birliğini yeniden kurmuş oldular; ama Haakon VI babasıyle barışınca, 1363'te Mecklemburg'lu Albrecht'i hükümdarlığa getirdiler. Haakon VI'nın ölümüne (1380) ve Hansa'nın desteğine rağmen yeni hükümdar, Lübeck'in dış ticareti ele geçirdiği ve aristokrasinin gerçek iktidarı 1386'ya kadar elinde tuttuğu İsveç'te otoritesini sağlayamadı. Danimarka ve Norveç naibi Margrethe'nin İsveç'teki müdahalesi, Mecklemburg'lu Albrecht'in bozguna uğraması ve esir edilmesiyle (1389) sonuçlandı. İsveç naibi olan Margrethe, dört İskandinav ülkesinin ilk olarak tek bir otorite altında toplanmasını gerçekleştirdi.

● *Kalmar birliği* (1397-1523). Vâris olarak küçük yeğeni pomeranyalı Erik'i seçen Margrethe, onu önce Norveç (1389), sonra İsveç ve Danimarka (1396) kralı ilân ettirdi; üç krallığın bu tek şahıs elinde birleşmesini her krallık temsilcisinin hukuken onaylamasını (Kalmar* birliği, 1397) ve krallığa Erik'in soyundan gelenlerin, hiç değilse de üç ülkenin ortaklaşa seçeceği bir kimsenin geçmesini kabul ettirdi. Margrethe hüküm sürdükçe nüfuzu, İsveç'in birlikten ayrılmasına engel oldu. Ama ölümünden (1412) sonra Erik, sonu yenilgiyle biten Holstein savaşını başlatarak, vergileri ağırlaştırarak ve Danimarkalı valilere aşırı yetkiler vererek isveçliler arasında hoşnutsuzluk uyandırdı. Bu yüzden demir ihraç etmeleri engellenen dalarnalı maden sahipleri Engelbrekt yönetiminde ayaklandılar (1434). Engelbrekt, Arboga'da soylular, rahipler, burjuvalar ve köylülerden meydana gelen bir meclis topladı (1435); bu ilk *Riksdag*, Engelbrekt'i krallık naibi ilân etti; Erik, ismen kral olarak kalıyordu. Ama Engelbrekt bir soylu tarafından öldürülünce (1436), yerine naipliğe Karl Knuttson adlı bir aristokrat getirildi (1439); Gotland'a kaçan (1436) Erik'ni yerine geçen yeğeni Bavyera'lı Cristoph birliğe hâkim oldu (1441-1488). Christoph vâris bırakmadan ölünce İsveçliler tahta birkaç kere (1445-1457; 1464-1465; 1461-1470) Karl Knutsson'u (Karl VIII), Danimarkalılar ise Oldenburg'lu Christian I'i (1448) getirdiler. Sonra isveç millî muhalefetinin başına Sture'ler geçti; Büyük Sten Sture, Christian I'i Brunkeberg'de yendi (1471); naip olunca, köylülerin desteğini kazandı, ama birlik taraftarı rahip sınıfıyle çatıştı ve Danimarka kralı Johan'ı İsveç kralı olarak tanıdı (1483); fakat gerçek iktidarı elinde tuttu. Sten Sture, İs-

İsveç kraliçesi Kristina S. Bourdon, Güzel Sanatlar müzesi, Béziers

Foto. Encyclopedia Americana; Alinari Brogi-Giraudon, X, Giraudon (LAROUSSE)

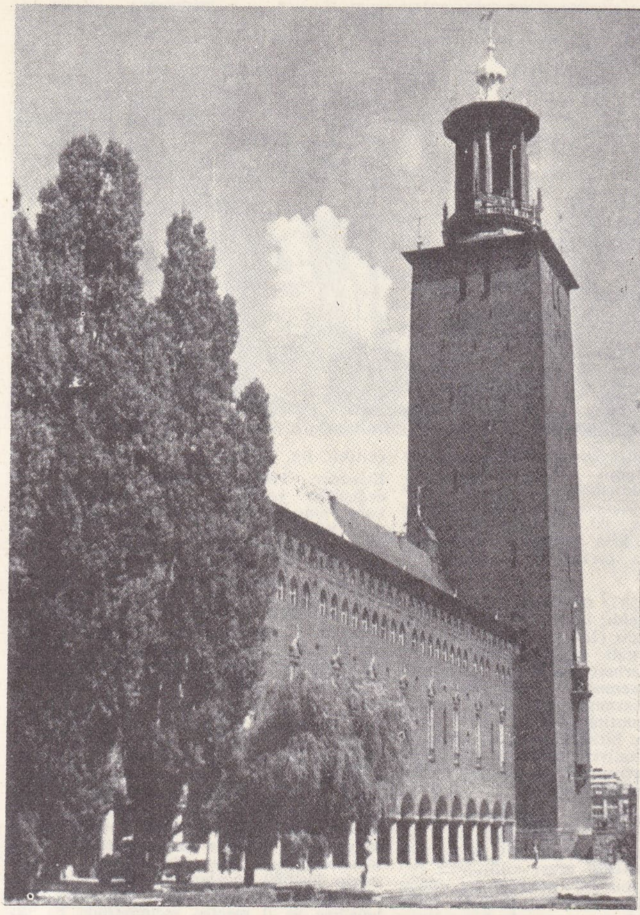

Stockholm belediye binası

veç'i istilâ denemesine girişen Rusları püskürttü (1495); ama iktidarı Johan'a kaptırdı ve Finlandiya'ya kaçtı; bu geçici bir başarıydı; çünkü Holstein'da güç duruma düşen (1500) Johan İsveç'i Sture ailesinden naiplere bıraktı. Küçük Sten Sture (Svante'nin oğlu, 1512-1520), Uppsala başpiskoposu Gustaf Trolle'nin muhalefetiyle karşılaşınca, Gustaf'ı başpiskoposluktan indirdi (1517). Gustaf, bunun üstüne Danimarka kralı Christian II'den yardım istedi; başlangıçta başarılar kazanan (1518) Sten Sture, sonunda Bogesund yakınında, Asunden gölünde Christian II'ye yenildi (şubat 1520). Ölümüyle İsveç çöktü; Gustaf Trolle serbest bırakıldı, Christian II'nin krallığı onaylandı ve İskandinav birliği son defa tekrar kuruldu

Bunun üstüne yeni hükümdar, Gustaf Trolle'nin isteğine uyarak 1520 kasımında «Kanlı Stockholm olaylarını» başlatma hatasını işledi: İsveç ile Danimarka arasında aşılması imkânsız bir uçurum açılmış oldu.

1521'de kanlı olayların kurbanı Erik Johansson Vasa'nın oğlu Gustaf Vasa yönetiminde, Smaland'da, özellikle Dalarna'da ayaklanmalar oldu. Smaland ve Västergötland soyluları, Dalarna madencileriyle birleşti ve sonunda Gustaf Vasa, Danimarka'lıları İsveç'ten kovarak birliğe son verdi (1523).

● *Reform dönemi* (1523-1611). İsveç kralı (1523-1560) seçilen Gustaf Vasa, ülkesini bağımsızlığa kavuşturdu. 1521'den itibaren Alaus Petri'nin Stockholm'de yaymağa başladığı reform, önce alman, sonra isveç burjuvalarınca benimsendi. Västeros Riksdag'ı sırasında (1527) Gustaf Vasa, İsveç kilisesini devletleştirdi, mallarını boş olan hazine ve asiller arasında bölüştürdü; böylece reprise hakkını elde eden soylu sınıf reformu benimsedi. Ama Roma ile ilişkiler kesinlikle ancak Olaus Petri luther'ci reformu başarıya ulaştırınca (Örebro konsili, 1529) kesildi.

Kral, Almanların imtiyazlarını ve ticarî tekellerini kaldırdı; 1524-1542 arasındaki karışıklıklara rağmen ekonomi gelişti. Gustaf devleti yeniden teşkilâtlandırdı ve tacın soydan geçeceğini onaylattı (1544 Riksdag'ı). Limanlarını Moskova ile Batı arasındaki ticaretin uğrağı haline getirmek isteyen Erik XIV (1560-1568) önce Tallin'i ele geçirdi (1561); sonra Danimarka boğazları ile Moskova'nın denize açıldığı bölge olan Narva'yı kontrolu altına almak istedi (1562), Ama yedi yıl süren bir savaşta (1563-1570), Lübeck, Danimarka ve Polonya, Gotland'ı alarak Narva'da seyrüsefer serbestliğini kabul ettirdiler (Stettin barışı, 1570). Durumdan hoşnut olmayan isveç soylularının ileri gelenleri Erik XIV'ü tahttan indirerek yerine kardeşi Johan III'ü (1568-1592) geçirdiler. Johan III, doğuda Pskov ve Novgorod'a (Narva'nın alınması 1581; Estonya'nın kesinlikle ele geçirilmesi 1595) ve kuzeyde Arhangelsk yolunu kontrol etmek amacıyle Doğu Laponya'ya doğru hareketi yeniden başlattı. Bu arada da Katoliklik taraftarı olduğundan Uppsala'daki protestan üniversitesini kapatarak tehlikeli bir siyasî ve dinî buhrana sebep oldu; Polonya kralı (1587) Sigismund I Vasa İsveç kralı olarak (1592) ülkede Katolikliği yerleştirmeğe kalkışınca buhran arttı. Bunun üzerine Söderköping Riksdag'ının (1595) naipliğe getirdiği Sigismund'un amcası Karl, sonunda Karl IX adıyle İsveç kralı ilân edildi (1607-1611). Karl IX, Polonya (Livonya için savaş), Rusya (Moskova'nın alınması) ve Danimarka'ya savaş açtı; Danimarka, Gustaf-Adolf'un, durumu ülkesi yararına sağlamlaştırmasını engelleyemedi.

● *Gelişme dönemi* (1611-1618). Bir ticaret filosuna sahip olan Gustaf II Adolf (1611-1632), Baltık denizini bir İsveç gölü haline getirmeyi tasarlıyordu. Danimarka'ya pahalıya mal olan bir barış imzalayınca (1613), Rusya'dan İngria ve Doğu Karelya'yı aldı; ama Novgorod'dan ve Beyaz denize doğru genişlemekten (Stolbova [Stolbovo] 1617) vaz geçmek zorunda kaldı.

Meclisi, kançıları (Axel Oxenstierna), Riksdag'ı ve soyluları hükûmete sıkıca bağlayarak devleti sağlamlaştırdı. Bir yüksek adalet divanı kurulması (1624), Uppsala üniversitelerinin, ordunun ve ekonominin (bakır ve demir madenlerinin geliştirilmesi) yeniden teşkilâtlandırılması, hükümdara ülke sınırlarını büyük ölçüde genişletme imkânı sağladı.

Gustaf II Adolf, Polonya Prusyası'nı işgal etti (1626) ve Otuzyıl savaşına (1630) başarılı bir müdahalede bulundu. 16 Kasım 1632'de Lützen'de ölünce, tahta altı yaşındaki kızı Kristin çıktı (1632-1654); Oxenstierne naip oldu; o sırada aristokratik bir anayasayı kabul eden (1634) İsveç, Almanya'daki ordularını geri çekmedi (1635-1642) ve Danimarka'ya Brömsebro* barışını (1645) kabul ettirdi.

İktidardan naibi uzaklaştıran kraliçe Kristina ve Karl X Gustaf (1654-1660), İsveç'i Danimarka'nın aleyhine Baltık denizine ve boğazlara hâkim kılan Vestfalya (1648) ve Roskilde (1658) antlaşmalarıyle bu siyasetin meyvelerini topladılar. Bornholm ve Trondheim'in kaybedilmesine rağmen (Kopenhag barışı, 1660) İsveç, büyük bir devlet haline geldi; Oliva* antlaşmasıyle (1660) Polonya, isteklerinden vaz geçti. Ama Fehrbellin'de yenilen (1675) İsveç, aslında Saint-Germain-en-Laye antlaşmasından (1679) kârlı çıktı; bu antlaşma ile Louis XIV, Brandenburg ve Danimarka'yı fethettikleri toprakların büyük kısmından vaz geçmeğe zorlamış ve Brandenburg sadece Doğu Pomerania'yı muhafaza etmişti. Ama İsveç'te soylu sınıf, Devlet konseyini kontroluna aldı; tacın mallarını ele geçirdi; hattâ kralların ordu masraflarını karşılayabilmek için aşırı bir hale soktukları vergileri toplama hakkını bile kazandı. Soylular hür köylülerle yarıcıları gayrımeşru bir şekilde eşit saydılar. Konseyin mücadele ettiği sınırlamayı Karl XI gerçekleştirdi (1680). Soylu sınıf artık doğrudan doğruya saraya bağlıydı; Krallık konseyi bir yönetim aracı haline getirildi ve Rigsdag, kralı 1634 Anayasasının bağlarından kurtararak ona kanun koyma hakkını verdi (1682). O tarihten itibaren Karl XI (1660-1697) ve Karl XII (1691-1718) faal ticaret sayesinde, zenginliği sağlamlaşan bir devletin mutlak hükümdarları olarak ülkeyi yönettiler. Ama Kuzey savaşına sürüklenen Karl XII, Poltava bozgunundan (1709) sonra İsveç'in Baltık denizindeki hâkimiyetini kaybetmesine sebep oldu. Frederiksborg antlaşmasıyle (1720) Sund üstündeki hukuk muafiyetini kaybeden İsveç'ten, Nystad (Uusikaupunki) antlaşmasıyle Karjala ve Baltık eyaletleri koparıldı (10 eylül 1721). Bk. KUZEY (*İkinci barışı*).

Karl XII
David von Kraft'ın eseri

Karl XIV
Bosio'nun eseri

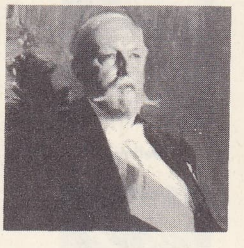

Oskar II
Zorn'un eseri

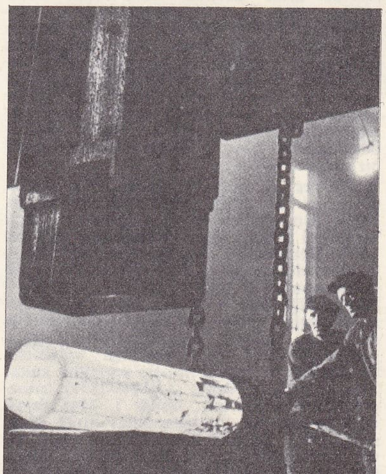

bir çelik külçesini çekiçle işleyen işçiler

Foto. Encyclopedia Americana ; Bulloz (LAROUSSE) ; Encyclopedia Britannica

● *«Hürriyet çağı»* (1118-1772). Karl XII'nin ölümünden (1718) sonra, kız kardeşi Ulrika-Leonora (1718-1720), sonra da Leonora'nın kocası Hessen'li Frederik I (1720-1751), iktidarı soyluların yönettiği Riksdag ile üyelerini bu meclisin tayin ettiği konseye bırakan 1719 Anayasasını kabul etmek zorunda kaldılar. Ama Riksdag'ın siyasî etkisizliği İsveç'e yeni düşüncelerin serbestçe girmesine yolaçtı; alman pietizmi (protestan tarikatı); etkisi özellikle XVIII. yy.da duyulan fransız rasyonalizmi. Kançılar Arvid Horn'un düzene soktuğu ekonomi, tarım ve ticaret alanında yeni fikirlerden yararlandı; bu iktisadî gelişme *Takkeler*'i tutan ve imtiyaz taraftarı *Şapkalar*'a karşı olan barışçı parti başkanı Horn'un çekilmesinden (1738) sonra da devam etti. Sanayi korundu; ticaret geliştirildi (İsveç Doğu Hindistan şirketi, 1731); köylülerin mülk sahibi olması, küçük toprakların birleştirilmesine başlanması (XVIII. yy. ortası) ve tohum ticaretinin serbest bırakılmasıyle tarım desteklendi; ayrıca genel ekonomi, 1749'dan itibaren dönem dönem yapılan ve ülke nüfusunun kesin bir şekilde çoğaldığını ortaya koyan sayımlardan yararlandı. Bu şartlar altında ve malî sıkıntılara rağmen üretim 1720-1815 arası yüzde 75 oranında arttı. Bu gelişmeyi *Şapkalar*'ın iktidara gelişi de engellemedi. *Şapkalar* ülkeyi Ruslara karşı (1741) Finlandiya'nın güneyinin kaybedilmesiyle sonuçlanan (Turku barışı, 1743) bir savaşa ve Prusya'ya karşı (1756-1763) yenilgiyle biten Yediyıl savaşına sürüklendi. Bir saray partisi kuran kral Adolf-Frederik'in (1751-1771) yönettiği hükûmet darbesini savuşturan *Şapkalar* iktidarı 1765-1769 arasında ve 1771'de *Takkeler*'e kaptırdılar. Ama ülke anarşiye yuvarlanacak gibi göründüğü sırada Gustaf III, duruma sertlikle elkoydu.

Gustaf V

Gustaf VI Adolf

● *Gustaf destanı* (1771-1814). Kargaşaya son vermekte kararlı olan Gustaf III (1711-1792), hükûmet darbesine başvurdu. Halkın ve ordunun desteğiyle meclis üyelerini tutuklattı, meclis ve Riksdag'ın imtiyazlarını azalttı (ağustos 1772). Aydın bir despot ve filozof bir kral olan Gustaf III, maliyenin yeniden kurulmasını destekledi (1776), hoşgörü siyasetini ilân etti (1781); ama soyluların muhalefeti, Rusya ile yapılan savaş (1788), finlandiyalı ve isveçli subayların Katerina II'ye başvurması üzerine birlik ve güvenlik aktiyle (ocak 1789) mutlakıyeti yeniden kurdu ve kamu görevlerine soylularla soylu olmayanların eşit haklarla gelebilme hakkını sağladı. Zamanında İsveç, bilginleri ve filozoflarıyle (Scheele, Linne, Celcius, Swedenborg), XVIII. yy.daki büyük fikir hareketine katıldı. Gustaf III'ün öldürülmesinden (1792) sonra tahta çıkan Gustaf IV (1792-1809), önce Napolyon ile (1805-1807), sonra Rusya ile (1808) çarpıştı ve Finlandiya'yı kaybetti (1808). Bunun üzerine kralı deviren Adlercreutz (mart 1809), yerine Karl XIII'ü (1809-1818) tahta çıkardı. Karl XIII, Rusya, Danimarka ve Finlandiya ile barış yaptı; kuvvetlerin ayrılmasını öngören bir anayasa kabul etti (1809). Çocuğu olmadığından kendine vâris olarak önce Augustenborg prensi Christian-August'u (1809-1810), sonra fransız mareşali Bernadotte'u (1810) seçtirdi. Bernadotte hemen, İsveç'i Napolyan'a karşı nihaî bir savaşa soktu.

edebiyat

Bellman

K.G. af Leopold

Tegner

● *Norveç ile birleşme* (1814-1905). Bernadotte, bu tutumuyle Danimarka'nın İsveç'e, kaybedilen Finlandiya'ya karşılık Norveç'i vermesini sağladı (Kiev antlaşması, 14 ocak 1814). Bernadotte, 1818'de Karl XIV adıyle kral olunca bir para istikrarı ve tarafsızlık siyasetini başlattı (1840). İçte, mutlakıyetçiliği liberal muhalefetle çatıştı; bu muhalefeti kırmayı denediyse de, sonunda anayasada reform yaparak (1840), devlet konseyini yedi özel bakanlığa bölünmüş bir kabine haline getirmek zorunda kaldı. Liberal gelişme Oskar I (1844-1859) zamanında da devam etti; Oskar I, 1848 devrimini savuşturdu ve İskandinav'cılığa karşı sempatisine rağmen Almanya'nın tehdit ettiği Danimarka lehine ihtiyatlı bir müdahaleyle yetindi (1848). Kırım savaşında tarafsız kalmakla birlikte Rusya'nın Aland adalarındaki askerlerini çekmesini sağladı (Paris kongresi, 1856). Ayrıca hızlandırdığı ülkeyi modernleştirme işini Karl XV de devam ettirdi: çeşitli mezheplere karşı dinî hoşgörü (1859); mahallî idarenin ve ceza hukukunun değiştirilmesi (1862); serbest mübadele sisteminin kabulü (1864-1865); dört sınıfın kaldırılması ve ancak vergi mükelleflerince seçilen ve yeni Riksdag'ı meydana getiren iki meclisin kurulması (1866). Riksdag kısa zamanda Lantmanna partisine (Tarım partisi) bağlı köylülerin eline geçti (1867).

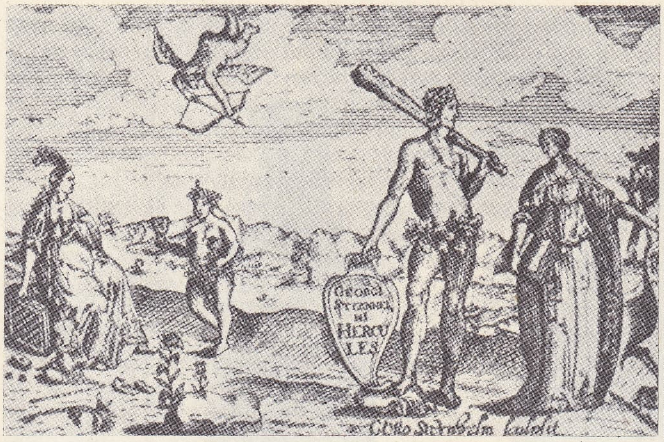

Georg Stiernhielm'in «Herkül»-ünün ilk baskısının kapağı gravür (1658)

Oskar II (1872-1907) zamanında Tarım partisinin etkisi çoğaldı; hattâ başkanı A. Posse, başbakan oldu (1880-1883). İktisadî gelişmenin çok hızlı oluşu (kereste, çelik v.b. sanayii), serbest mübadele sisteminin kesinlikle benimsenmesine (1888 Riksdag'ı), önemli sosyal reformlar yapılmasına ve Sosyal Demokrat partinin kurulmasına (1889) yolaçtı. Bununla birlikte İsveç'ten daha liberal ve deniz faaliyeti daha çok olan Norveç, savaşa başvurmaksızın birliğin dağıtılmasını kabul ettirdi (1905).

● *Modern demokrasi* (1905-1962). XIX. yy.daki uzun barış döneminden orta sınıflar yararlandı. Nüfus çoğaldı, tarım modernleşti ve 1860-1925 arası millî gelir beş kat arttı. Ama bir kır proletaryası doğdu ve 1850-1920 yılları arasında, özellikle 1880-1890 iktisadî buhranı sırasında bir milyon kişi Amerika'ya göçtü. Muhafazakârların uzun direnişine rağmen, sosyal demokratlar, sosyal (ihtiyarlık sigortası 1913; 8 saatlik iş günü 1918) ve anayasal (genel oy sistemi 1901 ve 1909; kadınlara oy hakkı tanınması, 1918) reformlar elde ettiler. Sendikaların (1898'de kurulmağa başlandı) desteğiyle, Branting yönetimindeki Sosyal Demokrat parti hızla gelişti ve 1920'de Riksdag'ın en büyük partisi haline geldi. 1914 Buhranından sonra parlamento kurallarını titizlikle uygulayan Gustaf V (1907-1950), Branting'i mütecanis bir hükûmetin başına getirdi (1920); Branting ve halefleri (sosyal demokratlar 1932'den itibaren Riksdag'ın ikinci meclisinde çoğunluğu ellerinde tuttular), özellikle sosyal tedbirler ve işsizlik meselesiyle uğraştılar. İkinci Dünya savaşında İsveç S.S.C.B. ile savaşmakta olan (1939-1940) Finlandiya'nın sempatisi dolayısıyle (malzeme yardımı) güç duruma düştü; sonra Almanya'nın Norveç ve Danimarka'yı işgali (1940) üzerine tarafsızlığına rağmen Almanya'ya demir filizi satmağa (1940-1943) ve nazi birliklerinin transit geçmesine (1940 haziranında Danimarka'dan Norveç'e; 5 temmuz 1941'de Norveç'ten Finlandiya'ya) izin vermeğe mecbur oldu. Buna karşılık finlandiyalı çocukları, Norveç veya baltıklı göçmenleri, Hollanda Yahudilerini kabul etti ve kralın isveç kızılhaçının başkanı olan yeğeni kont Folke-Bernadotte 1945'te Almanlarla müttefikler arasında arabuluculuk yapmayı denedi. Sonra İsveç, Birleşmiş Milletler teşkilâtına (1946), Avrupa Ekonomik konseyine (1948) ve Avrupa konseyine (1949) girdi, ama Atlantik paktına katılmadı.

Öte yandan, sosyal demokrat P. A. Hansson (1932-1946) ve Tage Erlander'in (1946) kabineleri sırasında ülkenin modernleştirilmesi savaşa rağmen devam etti; monarşi kurumlarına saygı gösterildi (Gustaf VI Adolf'un, babası Gustaf V'in yerine geçmesi 1950) ve millî güvenlik ve İskandinav antlaşması muhafaza edilirken, sosyal reformlar çoğaltıldı. Bk. İSKANDİNAVYA *haritaları*.

Erlander, 1962'de kabinede önemli bir değişiklik yaparak 1945'te dışişleri bakanı olan Östen Unden'in yerine Torsten Nilsson'u getirdi (1962). 18 Eylül 1960 genel seçimlerinde sosyal demokratlar ağır basmağa devam ederek mecliste bir önceki seçime oranla 3 fazla sandalye (111 yerine 114) kazandılar; muhafazakârlar 6 sandalye kaybetti (45 yerine 39); komünistler 5 sandalyelerini muhafaza ettiler. Tarım partisi (merkez) ve Liberal parti ikişer sandalye daha aldılar (Tarım partisi 32 yerine 34, Liberal parti 38 yerine 40).

Dört yıl sonra (20 eylül 1964 seçimleri), muhafazakârlar geriledi (32 sandalye), merkezciler (35) ile ilericilerin (42) sandalye sayıları artmağa devam etti. Komünistler 3 sandalye daha kazandılar (8). İlgi çekici olan, Sosyal Demokrat partinin ilk defa gerilemesiydi (114 yerine 113 sandalye, 1960'ta oyların yüzde 47,8'ini kazanmalarına karşılık bu seçimde ancak yüzde 47,3'ünü almaları). Bu bütün iskandinav sosyalizminin düştüğü bocalamanın İsveç'te de kendini göstermesi demektir. 18 Eylül 1966 belediye ve il meclisi seçimlerinde bu durum daha açıkça görülür. 1962'deki belediye ve il meclisi seçimlerinde savaş sonrasının en iyi sonuçlarını alan (oyların yüzde 51'i) sosyal demokratlar 1966'da oyların ancak yüzde 42,8'ini toplayabildiler. Şüphesiz bu gerilemede komünistlerin gelişmesinin büyük payı oldu (1962'deki yüzde 3,9'a karşılık oyların yüzde 6,65'i) ama asıl sebep, norveç muhalefetinin başarılarından ilham alan burjuva partilerinin (liberal, muhafazakâr, merkez) ilk olarak «Merkez topluluğu» ve «Burjuva topluluğu» adıyle ortak bir program yapmalarıydı. Sosyal demokratların kaybı özellikle büyük şehirlerde oldu; meselâ Stockholm'da, 49 merkezci ve 10 komünist'e karşı 41 kişiyle çoğunluğu kaybettiler; Göteborg ve Malmö'de de benzer sonuçlar alındı.

Sosyal demokratların başarısızlığı karşısında Tage Erlander meclisi dağıtmayı tasarladı: bu tasarı parti yöneticilerinin muhalefetiyle karşılaştı. Muhalefet partileri birleşebilecek ve sosyal demokratları tehdit edebilecek bir gelişme gösteremedi; ancak Liberal parti ile Merkez partisinin yakın gelecekte birleşmesi beklenebilir. İsveç sosyalistlerinin ve Tage Erlander'in nispî gerilemesi daha çok bütün Kuzey ve Batı Avrupa'yı saran enflasyondan ötürüdür.

Sağdan tehdit edilen Sosyal Demokrat parti, İsveç Komünist Partisi Merkez komitesinin 1966 kasımında sosyal demokratlarınkine yakınlaşmak üzere parti programını değiştirme kararı almasıyle soldan destek gördü; üstelik, İsveç Komünist partisi 15 mayıs 1967'de yapılan XXI. kongresinde partinin adını «Vaensterpartiet Komuisterna» (Sol Komünist partisi) olarak değiştirmeğe karar verdi. Partinin bu yeni şekline Sosyal Demokrat partinin bir parçası gözüyle bakan bir azınlık, Komünist partisinden ayrılarak marksist--leninist bir dernek kurdu.

Mart 1967'de anayasa değişikliği yapıldı, seçim sistemine yenilikler getirildi. 1971'de

Foto. Encyclopedia Britannica ; X, Keystone (LAROUSSE)

Runeberg

Rydberg

Gnoilsky

Strindberg

Karfeldt

Froding

Selma Lagerlöf

Lagerkvist

Riksdag'ın iki yerine tek meclisten meydana gelmesine karar verildi. 15 Eylül 1968 seçimlerinde Erlander'in Sosyal Demokrat hükûmeti 1940'tan beri ilk olarak salt çoğunluğu sağladı. Erlander eylül 1969'da başbakanlıktan ve parti başkanlığından ayrıldı (68 yaşındaydı ve 23 yıl boyunca bu görevleri sürdürmüştü). Demokratik yoldan işbaşına gelen başbakanlar arasında en uzun süre görevde kalan Erlander'dir. Ekimde onun yerine eğitim bakanı Olof Palme oybirliğiyle seçildi. Yeni kabine 14 ekimde kuruldu, eski bakanlardan yalnız üçü değişti. Eylül 1970'te, 1 ocak 1971'de çalışmalarına başlayacak olan ilk tek meclisli Riksdag için genel seçim yapıldı. Sosyal demokratlar biraz daha az oy alarak seçimi kazandılar. Yeni mecliste 350 sandalyenin 170'ini sosyalist olmayan muhalifler aldı. Anayasa değişikliğine göre genel ve mahallî seçimler artık birarada ve üç yılda bir yapılacaktır.

İsveç ve öbür iskandinav ülkeleri eylül 1967'de yunan askerî hükûmetini, insan hakları ile ilgili Avrupa konvansiyonuna aykırı davranmakla suçladılar. Temmuz 1968'de başbakan Erlander'in daveti üstüne sovyet başbakanı Kosigin, İsveç'i ziyaret etti. Görüşmelerden sonra yapılan açıklamada iki ülkenin ticaret, bilim, teknik, kültür, spor, turizm konularında işbirliği yapacağı belirtildi. Ayrıca atom enerjisinin barışçı amaçlarla kullanılması, Vietnam savaşını protesto, Ortadoğu meselesinin çözümlenmesi, Avrupa'da faşizm ve militarizme karşı direniş ve nükleer silâhsızlanma konularında görüş birliğine varıldı. Ocak 1969'da İsveç, Kuzey Vietnam'ı resmen tanıdı. Dışişleri bakanı Nilsson, kuzey ülkelerinin savaş bittikten sonra Kuzey Vietnam'a geniş ölçüde yardımda bulunacaklarını açıkladı. Danimarka ve Norveç bu karardan haberleri olmadığını ve İsveç'in kararına uymayacaklarını belirttiler. Aynı yıl eylül ayında Nilsson, Kuzey Vietnam'a üç yılda 40 milyon dolarlık iktisadî yardım yapılacağını açıkladı. Savaş bittikten sonra Güney Vietnam'a da yardım yapılacağını ve İsveç kamuoyunun bu kararları desteklediğini sözlerine ekledi. Açıklama büyük tepkilere yolaçtı; Nilsson ekimde haberin yanlış anlaşıldığını, savaş bitmeden yardım yapılmayacağını, Vietnam'daki durumu tenkit etmekle birlikte, İsveç'in amerikan düşmanı olmadığını belirtti. Danimarka ve Norveç, İsveç'in kendilerine danışmadan bu tür kararlara varmasını kınadı. Yine ekim 1969'da Portekiz, Stockholm elçisini geri çağırdı ve İsveç'in, Mozambik ile Portekiz Ginesi'ndeki gerilla hareketlerine malî yardım yapmasını şiddetle protesto etti.

Askerî tarih

● *İsveç Silâhlı kuvvetleri.* VIII. yy.dan XIV. yy.a kadar Danimarkalıların, Almanların istilâlarını durduran şehirli, köylü ve milisler, XV. yy.da İsveç topraklarının genişlemesiyle ihtiyacı karşılamaz duruma düştüler. Gustaf I Vasa, bir donanma ile daimî bir ordu kurmak zorunluluğunu duydu. Bu orduda kayak (1567) veya ren geyiği kızakları (1611) kullanan ilk birlikler yer aldı.

Zırhlı süvarinin ortadan kalkması, Gustaf Adolf'un piyade teşkilâtını baştan başa değiştirmesine yolaçtı. Mızraklı askerleri silâhşörlerden ayıran ve silâhşörleri hafif refakat toplarıyle donatan reformlar sonunda İsveç kuvvetleri, XVII. yy.da çeviklik ve hareket kabiliyeti kazandı.

Karl XII'nin geliştirdiği reformlar, İsveç'in kıyı savunma stratejisini sağladı. Bu savunma, Pomeranya kıyılarından Ladoga gölü kıyılarına kadar köprübaşı mevzilerinin meydana getirdiği kemer üzerinde kuruldu. Karl XII kıtalarını istediği gibi iç hatlar üzerinde kaydırıyor ve piyadesiyle düşman cephesini yardıktan sonra süvarisiyle düşmanı iki yanından çevirme hareketine geçiyordu.

Ruslarla yapılan savaşlarda (Narva 1704 ve Poltava 1709) yenilgiye uğranması, bu gibi manevra anlayışlarının terk edilmesine ve bunların yerine son savunmanın yapıldığı «merkezî tahkimle tesis» anlayışının geçmesine sebep oldu. Bu durum, kısa süreli bir mecburî askerlik görevinin kabulüne yolaçtı; bu süre 1812-1885 arasında sadece 12-40 günlük bir eğitimi öngörüyordu. Ayrıca sözleşmeli gönüllüleri kapsayan birlikler yanında, arazi sahiplerinin kurduğu daimî kıtalar ve Millî Muhafız birliğinden meydana gelen bir ordu vardı. Fakat 1873-1901 arasında bu sistem modernleştirilmek amacıyle tümüyle değişikliklere uğradı. İsveç, bundan böyle muvazzafların ve sefere hazır seyyar milis kuvvetlerinin meydana getirdiği 450 000 kişilik bir kuvvete sahipti.

Ülke, tarafsızlığını 1914'te ve 1939'da bu kuvvetlerle korudu.

İki dünya savaşının sonuçları 1945'ten sonra isveç askerî sisteminin baştan başa değişmesine yolaçtı; öncelikle hava kuvvetlerinin gelişimine önem verildi (1954 bütçesinin yüzde 37'si ve 1962 bütçesinin yüzde 40'ı).

Savunma teşkilâtı, mevcudu azaltılmış ve çok kısa zamanda seferber edilerek takviye edilebilecek daimî bir ordu ile territoryal bir orduya dayanmaktadır. 1940'ta kurulan territoryal ordu, 15 ile 18 yaş arasındaki gençler arasından askere alınan gönüllülerden ve mecburî askerlik süresini bitirmiş ve evlerinde üniforma ve silâhlarını muhafaza eden ve bölükler halinde teşkilâtlandırılmış olan yedeklerden meydana gelir. Ülke yedi askerî bölgeye ayrılır; bunların en önemlisi, Boden kalesini içine alan Norrland bölgesidir. Mecburî askerlik kapsamına 19'dan 47 yaşına kadar olan erkekler girer, bunun 330 günü muvazzaflık hizmetinde ve 60 günü de yedeklik döneminde silâh altına alınarak geçer. Her yıl silâh altına alınan 47 000 erin eğitimi, 10 000 kişilik daimî bir öğretmen kadrosuyle yapılır; sefere hazır kuvvet 750 000 kişiye ulaşmaktadır. Subaylar, Karlberg'deki askerî okulda yetiştirilir.

● *Hava kuvvetleri.* Bugün İsveç savunmasının hâkim unsurunu Hava kuvvetleri meydana getirir. Gerçekten de, A.B.D. ile S. S.C.B. arasındaki en kısa havayolu Arktik üzerinden geçer. Bu özellik, bu bölgenin gerek stratejik bakımdan ve gerekse güçlü bir havacılık sanayiine sahip bulunan İsveç Hava kuvvetleri bakımından önemini belirtir. 1947'de tepkili av uçağı yapıldı. 1962'de İsveç Hava kuvvetlerinde, bombardıman uçakları dışında, 20 muharebe filosu halinde 800 operasyonel av uçağı bulunuyordu. 1961'de ilk olarak bir havacı, İsveç Silâhlı Kuvvetleri başkumandanı oldu. Hava ordusu mevcudu 1962'de 23 000 kişiye ulaşıyordu (bu sayıya bundan böyle yerden havaya özel silâhlarla donatılmış kara-hava savunma birlikleri dahil değildir).

● *Deniz kuvvetleri.* İsveç, küçük ve hızlı ünitelere dayanan ve geniş ölçüde silâhlandırılmış olan önemli bir deniz gücüne sahiptir. Deniz kuvvetleri üç kumandanlığa ayrılır. Bu kumandanlıklar Stockholm, Göteborg ve Karlskrona'dadır. 1962'de donanma 2 kruvazöre, 23 torpidoya ve refakat gemisine, 36 denizaltıya, 12 000 denizciye ve 1873'te Deniz kuvvetlerine bağlanan Kıyı Koruma birliklerine sahipti. 1955-1960 Arasında, halkın nükleer saldırılara karşı korunmayı amaçlayan birçok yeraltı üssü kuruldu; İsveç, böylece sivil savunma tekniğiyle ilgili meselelere geniş ölçüde katkıda bulunan ülkelerden biri oldu. Stockholm'de 20 000 kişiyi alabilen dünyanın en geniş sığınağı yapıldı.

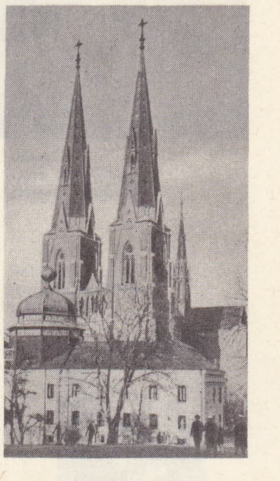
Uppsala katedrali (XIII. yy.)

Joseph Vernet Alex. Roslin'in eseri Stockholm müzesi

Kraliçe Louise Carl G. Pilo'nun eseri Kopenhag müzesi

A N A Y A S A

İsveç kralı, başbakanın seçtiği bir Devlet konseyinin yani Bakanlar kurulunun yardımıyle hükûmet etme hakkını kullanır. Bu kabine, Riksdag'a, yani parlamentoya karşı sorumludur. Parlamento, sekiz yıllık süre için eyalet meclisleri ve ülkenin en büyük altı şehrinin Belediye konseyleri tarafından seçilen 151 üyeli (bu üyelerin sekizde biri her yıl yenilenebilir) bir meclisten ve dolaysız genel oy ile dört yıllık süre için

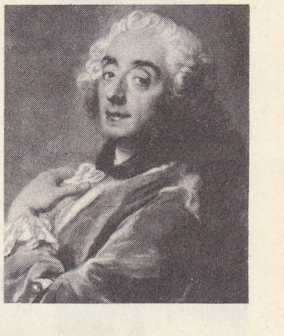
Fr. Boucher Gustaf Lundberg'in eseri Louvre müzesi, Paris

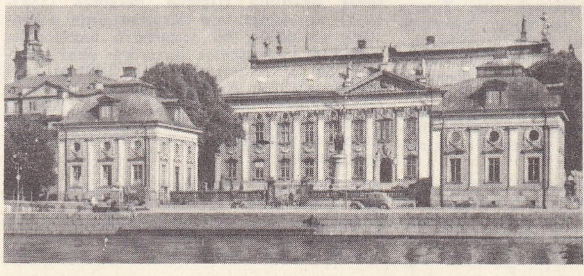

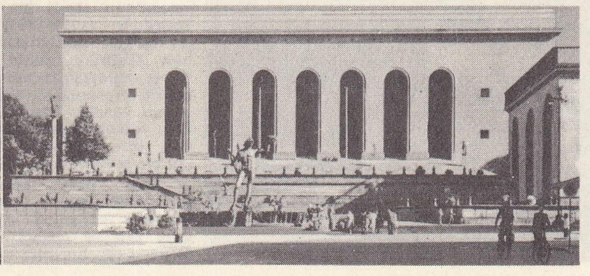
solda, Stockholm'de Noblesse sarayı; sağda, Göteborg Sanat müzesi

Foto. X, Efter, A.F.P., İsveç Turizm bürosu, Giraudon (LAROUSSE)

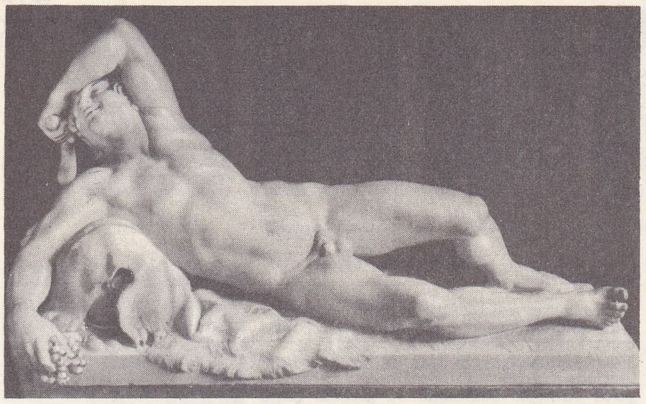

Faune
Sergel'in eseri
Stockholm müzesi

Poseidon
Cerl Milles'in eseri
Göteborg

Mittag-Leffler

seçilen 231 üyeli ikinci bir meclisten meydana gelir. Resmî makamlar, önemli konularda halkoyuna başvurabilir. İsveç yönetimi, merkezîlikten büyük ölçüde kurtulmuştur.

EDEBİYAT

● *Ortaçağ.* Runa yazıtları, başlangıçta İsveç'te izlanda edebiyatına benzeyen bir edebiyatın bulunduğunu gösterir; bununla birlikte elde tamamen İsveççe yazılmış bir belge yoktur. En eski isveççe metinler, XII. yy.dan sonra sözlü geleneğe dayanılarak yazılan kanunlardır. Fransızcadan tercüme edilen bazı baladlar, genellikle konularını siyasetten alan şarkılar ve kafiyeli kronikler günümüze kadar kalmıştır. Bunun yanı sıra, latince metinlerle dinî bir edebiyat geliştirilmiştir; bu edebiyatın başlıca temsilcileri Dacia'lı Petrus (1230-1289) ve *Vahiyler* adlı eseriyle bütün Avrupa'da tanınan Aziz Brigitte'tir (1303-1373).

● *XVI. Yüzyıl.* Olaus Petri (1493-1552) ve Laurentius Andreae (1470'e doğr. - 1552) tarafından *İncil*'in tercüme edilmesi, İsveç'te yalnız dinî reformu değil edebiyat tarihini de ilgilendirir. İncil'in basit ve dolaysız dili yüzyıllar boyunca birçok yazara örnek oldu. Halkın edebiyat dünyasında Luther ilâhîleri, halk şarkılarının yanı sıra söylenmeğe başladı. Olaus Petri birçok öğretici kitap yayımladı; ama çağdaşları, son katolik başpiskoposu ve İsveç Krallık hanedanını Japhet'nin oğlu Magog'a kadar dayandıran *Historia de Omnibus Gothorum Suenonumpue Regibus* adlı serin yazarı Johannes Magnus'un (1488-1544) dindarca uydurmalarını Olaus Petri'nin İsveç *Kronik'i*ne tercih ettiler.

● *XVII. Yüzyıl.* Otuzyıl savaşlarından sonra büyük devletler sırasına giren İsveç, askerî üstünlüğüne uygun millî bir edebiyat kurmağa çalıştı. Lars Wivallius'un (1605-1669) şiirlerinden sonra Georg Stiernhielm (1598-1672) isveç şiirinin babası olarak ortaya çıktı. Çömezleri arasında Samuel Columbus (1642-1679), çağdaşları arasında ise Skogekar Bergbo sayılabilir (Skogekar Bergbo takma adının Gustaf Rosenhane'a [1619-1684] ait olduğu sanılmaktadır). O devirde Kuzey ülkelerinin Eskiçağdaki durumlarıyle yakından ilgilenildi ve İzlanda elyazmaları araştırıldı.

Bilgin Olof Rudbeck (1630-1702) *Atland* adlı eserini yayımladı; bu eserdeki ateşli yurtseverlik sayesinde Johannes Magnus'un izinde yürüyen yazar, yalnız Eflatun'un *Atlantis*'ini değil *İncil*'de sözü edilen dünya cennetini de ülkesinde buldu. Şarkı türü Lasse Johansson Lucidor (1638-1674) ve Johan Runius (1679-1713), ilâhi ise Jacob Frese (1690-1729) tarafından işlendi.

● *XVIII. Yüzyıl.* XVII. yy.da zaten yaygın olan fransız etkisi sonraki yy.da daha önemli oldu. Olof von Dalin (1708-1763) *Brunehilde*'de fransız trajedisinden ilham aldıysa da *Then Swäanska Argus* adlı gazetesi için Adisson ve Stelle'in çıkardığı *Spectator* adlı gazeteyi örnek tuttu. «Bergère du Nord»un çevresinde toplanan Hedvig Charlotta Nondenflycht (1718-1763), biri stoa'cı öbürü epikuros'çu iki «Dioskuros» Gustaf Fredrik Gyilenborg (1731-1808) ve Gustaf Philip Creutz (1731-1785) fransız tarzlarını izlediler. Geniş bir kültür ve büyük bir merak yüzyılı olan XVIII. yy.da İsveç'te bir bilginler grubunun ortaya çıktığı görülür; bunlar arasında botanikçi ve yazar Carl von Linne'yi (1707-1778), fizikçi ve mistik filozof Emanuel Swedenborg'u (1688-1772) sayabiliriz. Şarkı yazarı ve şair Karl Michael Bellman'ın (1740-1795) sanatı XVIII. yy. boyunca gelişti ve kral Gustaf III'ün ilgisini çekti. Hatip, trajedi ve komedi yazarı Gustaf III, eserlerinin yazılmasında XVIII. yy.ın ikinci yarısında yaşamış olan edebiyatçı Johan Henrik Kellgren'den (1751-1795) yardım gördü. Gustaf III'ün izinde yürüyen Karl Gustaf af Leopold (1756-1829) klasisizmi, romantizmin öncülerinden ve Rousseau'nun ateşli bir çömezi olan Tomas Thorild'in (1759-1793) ve Bengt Lidner'in (1757-1793) saldırılarına karşı korudu. Johan Gabrial Oxenstierna'nın (1750-1818) klasik anlayıştaki eserleri daha o dönemde ingiliz preromantizminin etkisinde kaldı. Anna Maria Lengren'in (1755-1811) nükte dolu tablolarında Bellman'ın etkisiyle oluşmuş bir gerçekçilik ve Greuze'ü hatırlatan bir sevimlilik vardır.

● *XIX. Yüzyıl.* Üniversite şehirlerinde, özellikle Per Daniel Atterbom (1790-1855) tarafından yönetilen «fosforcular» grubunun veya şair ve tarihçi Erik Gustaf Geijer'in (1783-1847) öncülük yaptığı «gotlan» grubunun doğduğu Uppsala'da ortaya çıkan romantizm, XVIII. yy.ın klasisizminden kesinlikle kopmadı. Frans Michael Franzen (1772-1847) ve Johan Olof Wallin (1779-1839) gibi dinî şiirler yazan ustalara ve özellikle romantizmi önceki yüzyılın anlayışıyle uyumlu bir biçimde bağdaştırmayı beceren Esaias Tegner'de (1782-1846) bu durum açıkça görülür. En koyu romantizme Erik Johan Stagnelius'un (1793-1823) eserlerinde rastlanır.

İkinci romantik nesil liberalizme ve gerçekçiliğe yöneldi; liberalizme yönelenlerin belli başlı yayın organı Lars Hierta'nın (1801-1872) *Aftonbladet* gazetesiydi; tamamen romantik bir mistisizm ile karışık gerçekçiliğe ise özellikle Carl Jonas Love Almquist'in (1793-1866) ve İsveççe yazan finli şair Johan Ludvig Runeberg'in (1804-1877) eserleri örnektir. İsveç'te Fredrika Bremer (1801-1865) öbür romancılardan sıyrılarak kadın haklarını savundu. Şair, romancı, filozof ve tarihçi Viktor Rydberg'in (1828-1895) eseri belagatli ve felsefî büyük şiirin son örneğidir. Carl Johan Gustaf Snoilsky (1841-1903) parnas'çı estetiğe bağlı şiirin başlıca temsilcisidir.

Natüralizm ve toplumsal bağımlılık danimarkalı tenkitçi Brandes'in ve yabancıların (özellikle Fransızların) etkisiyle 1880 yıllarında ağır basmağa başladı, daha sonra bütün iskandinavyalı yazarları etkisi altına aldı. August Strindberg (1849-1912) güçlü kişiliğiyle XIX. yy.ın sonlarında ağır basar. Başlangıçta şöhretini borçlu olduğu tarihî dramlar ve natüralist oyunlardan sonra gittikçe daha kişileşen bir anlatıma yöneldi. Bu anlatımın özelliği düş ile bilincin birbirine karıştığı derin bir mistisizmdir. Strindberg'in tiyatrosu İsveç'in dışında da derin bir etki yapmış ve eseri İsveççenin gelişimini yöneltmiştir.

● *XX. Yüzyıl.* 1890 Yıllarında ortaya çıkan genç yazarlar, 1880 yıllarının kötümserliğne ve natüralizme bağlı başkaldırma anlayışına karşı çıktılar. Şair ve romancı Verner von Heidenstam (1859-1940), şair ve tenkitçi Oscar Levertin (1862-1906), güçlü şair Erik Axel Karlfeldt (1864-1931) ve özellikle usta yazar Gustaf Fröding (1860-1911) bu yeni anlayışın en ünlü yazarlarıdır. Bu yıllar isveç şiirinin altın yılı sayılır. Selma Lagerlöf (1858-1940) bütün dünyada hızla tanınan ilk romanlarını bu dönemde yayımladı. Aynı havaya Per Hallström (doğ. 1866) ve şair Ola Hansson'da da (1860-1925) rastlanır; hepsinde de yüzyıl sonu yazarlarının umutsuz alaycılığı hâkim olmakla birlikte, romancı Tor Hedberg (1862-1931) ve Hjalmar Söderberg (1869-1941), şair Bo Bergman (doğ. 1869) ahlâk meselelerine ve hümanist bir kültürün tutunmasına gösterdikleri ilgiyle 1880 neslinin mirasçısı sayılırlar.

XX. yy. başlarında yetişen romancılar milletin yeni güçlerini yüceltiler ve ülke ekonomisinin hızlı gelişimiyle ortaya çıkan toplumsal sarsıntıları dile getirdiler. Bu yazarların en ünlüleri Ludvig Nordström (1882-1942), Elin Wagner (1882-1949), Gustaf Hellström (1882-1953) ve Sigfrid Siwertz'dir (doğ. 1882). Anders Österling (doğ. 1884) ve Gunnar Mascol Sifverstolpe (1893-1942) ile yepyeni bir anlayışı geliştiren yeni bir şairler topluluğu ortaya çıktı; bu topluluğu, sembolizmden etkilenen Vilhelm Ekelund (1880-1949) ve Bertil Malmberg'in (1889-1958) öncülük ettikleri modern isveç şiirini başlatan yeni bir şairler topluluğu takip etti.

Burjuva romanı, en üstün durumuna iki savaş arasında Hjalmar Bergman (1883-1931) ve Agnes von Krusenstjerna (1894-1940) ile ulaştı; bu yazarların eserlerinde, Freud'un baskısından kurtardığı cinsî mistisizm ile saf ve geleneksel bir üslûbun kaynaştığı görülür. Burjuva yazarları arasında Olle Hedberg (doğ. 1899), Fritiof Nilsson Piraten (doğ. 1895) ve bilgin denemeci Frans G. Bengtsson'u da (1894-1954) saymak gerekir.

Aynı zamanda toplumsal meselelerle ilgilenen, çoğu kendi kendine yetişmiş işçi ve köylü asıllı yazarların oluşturduğu bir «proleteryacı» edebiyat doğdu; bu edebiyatın öncüleri Dan Andersson (1888-1920) gibi

Carl von Linnaeus

«Dalecarlie'de Saint-Jean dansı»
Anders Zorn'un eseri
Stockholm müzesi

Stockholm müzesi

Foto. Host, Gallers-Rapho, Stockholm Kraliyet kitaplığı, Stockholm Millî müzesi, İsveç Turizm bürosu (LAROUSSE)

şairler veya Martin Koch (1882-1940) gibi gazeteci ve romancılardır; hikâyeci Gustaf Hedenvind-Eriksson'u da (doğ. 1880) bu arada saymak gerekir. Jan Fridegard (doğ. 1897), Wilhelm Moberg (doğ. 1898), Eyvind Johnson (doğ. 1900), şair Harry Martinson (doğ. 1904) ve İvar Lo-Johansson (doğ. 1901) «proletaryacı» edebiyat akımının başlıca temsilcileridir.

İki savaş arasında yaşama sevinci çağdaş yaşayışın ve makineleşmenin yüceltilmesi, dünyanın çatırdaması karşısında duyulan bunalımla, milletlerarası olayların yarattığı endişeyle ve bütün bir burjuva âleminin yıkıldığı inancıyle çatıştı. Bu bunaltıyı, yazar Pär Lagerkvist (doğ. 1891), Birger Sjöberg (1885-1929) ve Erik Blomberg (doğ. 1894) büyük bir ustalıkla dile getirdiler; Hjalmar Gullberg (1898-1961) ise derin hıristiyan mistisizmini bir huzur perdesi altında gizledi. Lagerkvist'in eseri, Ekelund ve İsveççe yazan Arvid Mörne (1876-1946), Gunnar Björling (doğ. 1887), Edith Södergran (1892-1923) ve Elmer Diktonius (1896-1961) gibi finlandiyalı şairlerinkiyle birlikte çağdaş isveç şiirinin çekirdeğini meydana getirir.

Arthur Lundkvist (doğ. 1906) amrikan romanından ve fransız gerçeküstücülüğünden geniş ölçüde etkilendi; Gunnar Ekelöf (doğ. 1907) ile «ilkelci» adı verilen okulun kurucusudur.

İkinci Dünya savaşı sonrasında, dünyanın karmaşıklığından büyük sıkıntı duyan yeni bir nesil ortaya çıktı. Yeni İsveç şiir akımının ilerigelenleri Karl Vennberg (doğ. 1910) ve Erik Lindegren'dir (doğ. 1910); bu şairlerin çevresinde az rastlanır zenginlikte bir şiir okulu oluştu. Nesirciler arasında önce amerikan romanı ve Kafka'nın etkisinde kalan Stig Dagerman (1923-1954), Lars Ahlin (doğ. 1915), Sivar Arnér (doğ. 1909) ve Tage Aurell (doğ. 1895) sayılabilir; şairler ise gerçeküstücülükten ve T.S. Eliot'tan etkilendi.

1950 Yıllarında isveç edebiyatı bir kendisiyle hesaplaşma ve reddetme dönemine girdi. Sandro Key-Aberg (doğ. 1922), Lars Forssell (doğ. 1928) [Ezra Pound'un tarih anlayışından ilham alır], Kurt Salomonson (doğ. 1929) gibi şairlerin veya Ake Wassing (doğ. 1919), Sara Lidman (doğ. 1923) ve Per Wästberg (doğ. 1933) [Afrika'nın iktisadî durumuyle ve ırk ayırımı meseleleriyle ilgilendi] gibi romancıların sanat anlayışı hâlâ sosyal meselelerin bilincine varmaya dayanırsa da, Willy Kyrklund (doğ. 1921) ve Lars Gyllsten'in (doğ. 1921) hikâyelerinde, Sven Fagerberg (doğ. 1918) [yazarın eserlerinde Joyce tarzı temalar görülür] ve Arne Sand'ın (1927-1936) [yazar, çılgınlıktan taassuba kadar insanın modern dünya karşısındaki uyumsuzluğunu işler] romanlarında, alaya yer veren Majken Johansson (doğ. 1931) ve Göran Printz-Pahlson'un (doğ. 1931) anlatımın tam olarak yorumcu bir özellik kazandığı eserlerinde «şiirötesi»ni dile getirmeğe çalışır. Şiirlerinde ideolojik görüşler reddedilir. Sembolist veya gerçeküstücü gelenek, Bo Setterlind (doğ. 1923) ve Öste Sjüstran'ın (doğ. 1925) ile yeni mistisizm anlayışına, Folke Isaksson'un (doğ. 1925) romantizmine, Lasse Söderberg (doğ. 1931) ve Tomas Tranströmer'in (doğ. 1931) sembolizmine 1960'tan sonra yabancı edebiyat akımlarının, özellikle yeni fransız romanının etkisiyle İsveç edebiyatında gözle görülür bir yenilenme meydana geldi: Per Olof Sundman (doğ. 1922), Erik Beckman (doğ. 1935), Torsten Ekbom (doğ. 1938) ile oldukça yalın bir üslûp kazandı ve insana yabancı bir gerçekliğin nesnel görünüşlerini anlatmağa koyuldu. Lars Görling (1931-1966), P.C. Jersilde (doğ. 1935) ve Björn Runeborg'un (doğ. 1937) alaycı ve alegorik anlatımlarıyle, gülünçlü hikâyeler yazan Sven Delblanc'ı (doğ. 1931) etkilediler. Per Olov üslûbu Sven Delblanc'ın (doğ. 1931) eserlerinde doruğuna erişti. Enquist (doğ. 1934) ve Lars Gustafsson (doğ. 1936) ise psikolojik incelemeye yöneldiler; Göran Palm'ın (doğ. 1931) nazariyelerine uyan Sonja Akesson (doğ. 1926) ve Björn Hakanson (doğ. 1937) gibi şairler, Carl Fredrik Röuterswärd (doğ. (1934) ve Bengt Emil Johnson'un (doğ. 1936) örnek anlatıma yönelerek kelimeyi gündelik anlamından ve kullanımından sıyırdılar, onu plastik sanatlar estetiğine uyan bir madde haline getirdiler.

GÜZEL SANATLAR

İsveç de öbür iskandinav ülkeleri gibi Viking'lerin çizgisel süsleme sanatını uyguladı. Güney bölgedeki Scania'da danimarka sanatından etkilenildi; Dalby ve Lund kiliseleri bu etkinin izlerini taşır. XII. yy.-da Burgonyalı cistercium papazları fransız üslûbunu benimsediler (Alvastra [1143] ve Nydala manastırları; Varnhem kilisesi [1148]). Uppsala katedralini XIII. yy. sonlarında, Amiens katedrali örnek alınarak fransız Etienne de Bonneuil yaptı. Alman etkisi taşıyan Linköping katedralini de bu arada anmak gerekir. Vaftiz eşyaları dökümcülüğü heykelciliğin gelişmesini sağladı. İsveçliler gotik dönemin sonlarına doğru kiliselerini, özellikle Stockholm'deki kiliseleri süsletmek için Lübeck'li Bernt Notke'ye başvurdular. XVII. yy.ın ortalarında Hollanda, Fransa ve İtalya'nın etkisinde kalan İsveç, kapılarını batı sanatına açtı. Simon ve daha sonra Jean de la Vallée, Stockholm'de, Asalet (Riddarhuset) sarayını inşa ederken, iki Tessin de Stockholm'de ve Drottningholm'de krallık saraylarında çalıştılar. David Klöker von Ehrenstrahl, süslemecilikte ün kazandı. Resim sanatı büyük ölçüde gelişti: Carl Gustaf Pilo (1711-1793) Danimarka'da uzun süre öğretmenlik yaptı ve çok değerli portreler bıraktı. Alexander Roslin (1718-1793) Fransa'da olduğu kadar İsveç'te de başarılı oldu. *Lavreince* denen Niklas Lafrensen de (1737-1807), Adolf Ulrik Wertmüller (1751-1811) ve minyatürcü Per Adolf Hall gibi (1739-1793) fransız okulundandır. İsveç'in de genç Lorens Parsch (1733-1805), pastelci Gustaf Lundberg (1695-1786) ve natürmortçu Per Hillestrom (1733-1916) gibi usta ressamları vardır.

Heykel sanatı fransız Larcheveque ile yeniden ortaya çıktı ve çok geçmeden Johan Tobias Sergel (1740-1814) ile büyük bir hamle yaptı. Bu devirde klasik anlayış mimarlığa fransız Masreliez ve isveçli Erik Palmstedt (1741-1803) ile girdi. Resimde, Klöker von Ehrenstrahl soyundan gelen Per Krafft (1777-1863), İsveç'e David üslûbunu soktu. XIX. yy.ın başlarında yetişen sanatçılar arasında ressam Johan Fredrik Höckert (1826-1866) ve heykelci Bengt Erland Fogelberg'i (1786-1854) saymak gerekir. Çağın sonları mimarlıkta yeni-gotik akımıyle ve karma üslûplarla, resimde, alman manzara ve tarih resimleri anlayışıyle belirgindir (Oscar Björck [1860-1929], Gustaf Cederström [1841-1933], Nils Forsberg [1842-1934] ve Julius Kronberg [1810-1921]).

Fransız etkisi daha sonra başladı. Her ne kadar Anders Zorn (1860-1920) Courbet kadar Leibl'den de etkilenmişse de, ondan sonraki ressamlar, yani Carl Larsson (1853-1919), Eugene Jansson (1862-1915), Bruno Liljefors (1869-1939), daha sonra Nils Von Dardel (1888-1943), Isac Grünewald (1889-1946) doğrudan doğruya izlenimci akıma bağlandılar. Karl Isakson (1878-1922) daha çok Danimarka'da çalıştı.

Heykelciler aynı eğilimi sürdürdüler; Bror Hjorth (doğ. 1894), Bourdelle'in öğrencisi idi; Carl Milles (1875-1955) ülkesinde büyük başarılar kazandıktan sonra (Tegnér anıtı, Göteborg ilindeki Poseidon çeşmesi) A.B.D.'ye göç etti.

Çağdaş İsveç'in avrupa sanatına büyük katkısı mimarlık alanında oldu. Stockholm ilinin ünlü belediye binasını, Göteborg ilinin Göta meydanını yapan Ragnar Östberg (1866-1945), Göteborg ilinin tiyatrosunu yapan Carl Bergsten (1879-1935), konser salonunu yapan Nils Einar Eriksson (doğ. 1899), sanatlar müzesini yapan Sigfrid Eriksson (1879-1958), Arvid Bjerke (doğ. 1880), Hölsingborg ilinin konser salonunu Le Corbusier anlayışıyle yapan Sven Markelius (doğ. 1899) isveç mimarlığının ünlü adlarıdır.

Ressamlar arasında, Leander Engström (1886-1927), Birger Simonsson (doğ. 1883), İvan İvarson (1900-1939), Carl Kylberg

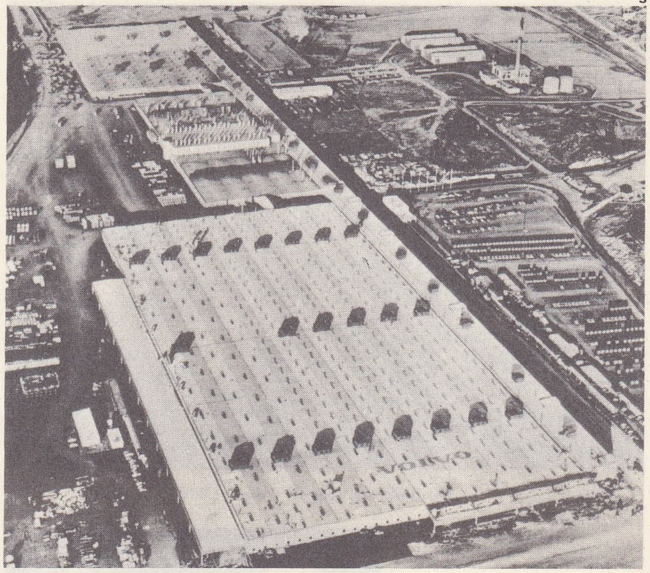

Torslanda'da Volvo otomobil fabrikaları

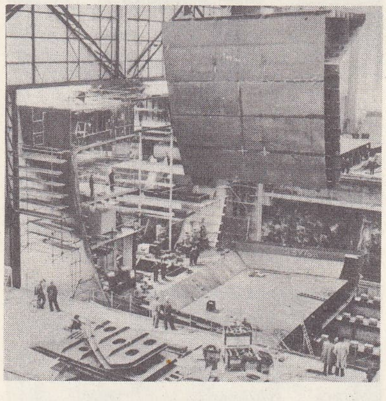

Göteborg'da tersane

(1878-1952), Ragnar Sandberg (doğ. 1902), Otte Sköld (doğ. 1894), Hilding Linnqvist (doğ. 1891), Sven Erixson (doğ. 1890), Eric Hallström (1893-1946), Vera Nilsson (doğ. 1888), Siri Derkert (doğ. 1888) sayılabilir. Heykelcilerden İvar Johnsson (doğ. 1885) [Göteborg ilindeki *Denizciler anıtı*], Eric Grate (doğ. 1896), Stig Blomberg (doğ. 1901), Bror Marklund (doğ. 1907) önemlidir.

Stockholm Güzel Sanatlar müzesinde Rembrandt'ın, Boucher'nin, Chardin'in ve XIX. yy. ustalarının resimleri vardır. Göteborg müzesinde çağdaş resmin önemli önemli örnekleri bulunur.

Süsleme ve halk sanatları. Eski İsveç köylü sanatı dünyanın en zengin sanatlarından biridir.

Her tarafın karla kaplandığı uzun kış aylarında dış dünya ile bağları kesilen köylüler ve şehirliler evlerini güzelleştirmek için ustalık ve sabır yarışındaydılar. Önceleri işlemler geometrik ve yalındı. Haçlı seferleri zamanında, doğu etkisi, kuş, çiçek ve çeşme gibi motiflerin çoğalmasıyle kendini gösterdi. Daha sonra batı etkisiyle rönesans, barok ve rokoko biçimleri ortaya çıktı. XVIII. yy.da İsveç'e fransız anlayışı girdi. Sanayi çağının başlarında amatörlerin, zanaatçıların, sanayicilerin ve Stockholm Etnografya ve Tarih müzesi'nin (Kuzey müzesi veya Skansen) kurucusu Arthur Hazelius'un çabalarıyle çabucak geçiştirildi.

Tage Erlander

MÜZİK

İsveç millî müziğinin kaynakları kesinlikle bilinmez: bilgin müziği krallık orkestrasını Avrupa'nın ilk topluluğu yapan alman asıllı Gustaf Düben ile (1624-1690) ve onun so-

Foto. Volvo, İsveç Turizm bürosu, Camera-Press (LAROUSSE)

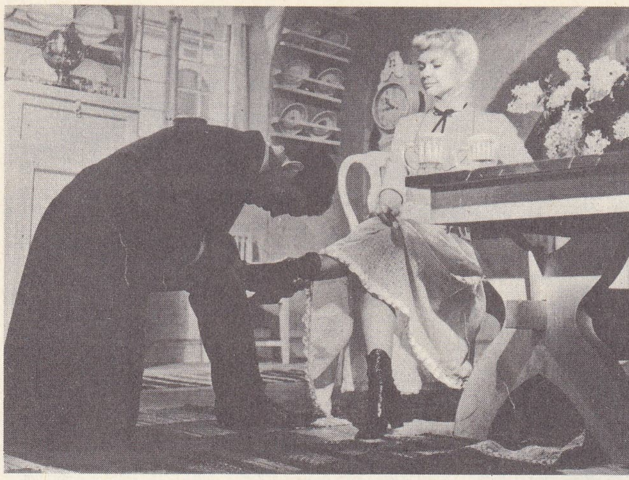

Alf Sjöberg: «Bayan Julie», (1950)

İngmar Bergman «Bir Yaz Gecesi Gülümseyişi» (1955)

İngmar Bergman «Yaban Çilekleri» (1957)

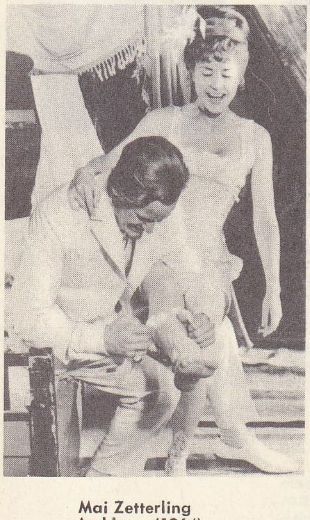

Mai Zetterling «Aşıklar», (1964)

Vilgot Sjöman «Kızkardeşim, Aşkım», (1965)

yundan gelenlerle ancak XVII. yy.da doğdu. Bu çağa kadar çeşitli folklorlar ve Vasa I Gustaf'ın daha sonra Gustaf-Adolphe'nin saraya çağırdığı yabancı müzikçiler millî müziğin oluşumunu hazırladılar. İsveç'in üstün yetenekli ilk müzikçisi, Pepush, Ariosti ve Haendel gibi ustalardan ders alması için kraliçe Ulrique Eleonore tarafından 1714'te İngiltere'ye gönderilen Johan Helmich Roman'dır (1694-1758); İsviç'e dönüşünde saray orkestrasına birinci yönetici olan Roman, halk konserleri düzenledi ve bütün resmî törenler için Leclaire ile Haendel'in müzik dilini isveç folkloruna uygulamağa çalıştığı eserler besteledi. Çağdaşları arasında, sonatlar besteleyen Johan Agrell (1701-1765) ile orgculardan Büyük Ferdinand Zellbell (1689-1765) ve Küçük Ferdinand Zellbell (1719-1780) sayılabilir. XVIII. yy. sonlarında Gustaf III, Krallık Müzik akademisini, daha sonra İsveç operasını kurdu; Uppsala katedrali orgcusu Johann Chiristian Friedrich Haeffner (1759-1833) halk temaları üstüne ezgilerini bu yıllarda yazdı. Ne var ki *Gustaf Vasa* temsiline (1786) rağmen, Stockholm operasının repertuvarı yabancı etkisinde idi, millî sanatı çağdaş müzikçilere etkisi büyük olan şarkı yazarı ve besteci Carl Michael Bellman (1740-1795) temsil ediyordu. XIX. yy.da İsveç operasında birçok besteci toplanmıştı: ünlü olduğu kadar üstünde en çok tartışılan Franz Berwald (1796 -1868), Adolf Lindblad (1801-1878), Gunnar Wennerberg (1817-1901), İvar Halsström (1826-1901), August Söderman (1832-1876), Emil Sjögren (1853-1918), Wilhelm Peterson -Berger (1867-1941) v.b. Millî geleneğin bu savunucuları en önemli merkez olan Uppsala'da toplanmışlardı. Bunların ardından gelen Hugo Alfven (1872-1959), Ture Rangström (1884-1947), Kurt Atterberg (doğ. 1887), Hilding Rosenberg (doğ. 1892), Moses Pergament (doğ. 1893), Gösta Nystroem (doğ. 1890), Dag Wiren (doğ. 1905), Lars Erik Larsson (doğ. 1908), Gunnar da Frumerie (doğ. 1908), Erland von Koch (doğ. 1910), Karl Birger Blomdahl (doğ. 1916), Sven-Erik Back (doğ. 1919), Sven-Erik Johannson (doğ. 1919), İngvar Lidholm (doğ. 1921) gibi besteciler çağdaş İsveç okuluna bugünkü önemli yerini kazandırdılar.

SİNEMA

On beş yıl kadar süren bir duraklama döneminden sonra isveç sineması Alf Sjöberg'in ilk denemeleriyle ve Anders Henrikson'un filimleriyle yeni bir kalkınma dönemine girdi. Bu durum İkinci Dünya savaşından sonra da devam etti. Krallık tiyatrosunun başlıca sahneye koyucusu Alf Sjöberg, Sjöström'lerin ve Stiller'lerin yolunda ilerleyerek değerli filimler çevirdi: *Himlaspelet* (Gökyüzünün Yolu) [1942], senaryosu o zaman yirmi altı yaşında olan İngmar Bergman'ın yazdığı *Hets* (Acılar) [1944], dünya çapında bir ün kazanan *Bayan Julie* (Fröken Julie) [1950]; *Barabbas* (1953), *Karin Mansdotter* (1954); *Vidfaglar* (Vahşî Kuşlar) [1955]. Ayrıca Lars Eric Kjellgren, Hasse Ekman, Arne Mattsson, Hampe Faustman gibi değerli yönetmenler yetişti. İsveç sinemasının eskilerinden olan Gustaf Molander en iyi eserlerini bu dönemde verdi: *Ordet* (Söz) [1943]; *Det Brinneren Eld* (Ebedî Alev) [1943]. Bu arada iki belge filimcisi kendini gösterdi: gerçekçi tutumla çalışan Gösta Werner ile şiirsel bir üslûba sahip olan Arne Sucksdorff. *Manniskor Stad* (Şehrin Ahengi) [1947], *Vinden Och Floden* (Rüzgâr ve Irmak) [1950], *Det Stora Aventyred* (Büyük Serüven) [1953] Arne Sucksdorff'un ünlü eserleridir. 1948'den sonra isveç sinemasını bütün dünyada uzun süre tek başına temsil edecek olan İngmar Bergman ortaya çıktı. Bergman, ilk filmi *Kris*'i (Bunalım) 1945'te yönetti ve bir süre, neslinin umut bağlanan sinemacılarıyle aynı anlayışı sürdürdü. *Fangelse* (Hapisane) [1948], *Törst* (Susuzluk) [1949], *Sammarlek* (Yaz Oyunları) [1950], *Kvinnors Vantan* (Kadınların Bekleyişi) [1952], *Sommaren Med Monika* (Monika ile Bir Yaz) ve özellikle *Gezginciler Gecesi* (Gyclarnas Afton) [1953] adlı filimleriyle ünü gittikçe yayıldı.

Milletlerarası bir üne kavuşması, 1955'te *Bir Yaz Gecesi Gülümseyişi*'yle (Sommarnattens Leende) Cannes festivalinde kazandığı başarıdan sonradır. 1956'da *Yedinci Mühür*'ü (Det Sjunde İnseglet), 1957'de *Yaban Çilekleri*'ni (Smulstronstallet) çevirdi. Bergman bu arada tiyatro alanında da çalışmalar yapıyordu. 1958'de *Yüz* (Ansiktet), 1960'ta *Jungfrukallan* (Genç Bakire Pınarı), 1961'de *Aynadaki Gibi* (Sasom i en Spegel), 1962'de *Nattvardsgasterna* (Kutsal Âyin Konukları), 1963'te *Sessizlik* (Tystnaden), 1966'da da *Persona* adlı filimlerini çevirdi. Çağdaş dünyanın bunalımları karşısında hem aydınlık ve amansız çözümlemeler yapan bir inceleyici, hem duygulu ve kaygılı bir gözlemci olan Bergman, bazen dramı bırakarak acı komediye yönelir. Onun eseri, gerek kişilerin seçiminde, gerek oyuncuların yönetilişinde, gerek görüntülerin biçimsel güzelliğini vermede geniş ölçüde kişisel özellikler taşır. Bergman'ın ünü, hiç değilse 1950 dolaylarında, öbür birçok isveçli sinema yönetmenini bir ölçüde gölgeledi. Bununla birlikte, 1962-1964'ten sonra Lars Magnus Lindgren, Hans Abramson, Jan Haldoff, Jörn Donner gibi bazı genç filim yönetmenleri adlarını duyurdular. Vilgot Sjöman (*Syskonbado*, 1965), Bo Widerberg (*Elvira Madigan*, 1966), Mai Zetterling (*Alskande Paar* [Sevişen Çiftler], 1965; *Nattlek* [Gece Oyunları], 1966) ve Jan Troell (*Har Har du Ditt Liv* [İşte Senin Hayatın], 1967) en yetenekli yönetmenler arasındadır. İsveç'te ortalama olarak yılda yirmi kadar filim yapılır. Yıllık sinema seyircisi 40 milyon kadardır (1966'da).

BİLİM

Descartes'ın İsveç'e gelişi, ülkede bilimsel hareketlerin gelişmesine önayak oldu. Fransız filozofunun ölümünden (1650) az sonra Stockholm'de çeşitli bilim kurumları kuruldu: Eskiçağ enstitüsü (1667), Kimya laboratuvarı, İktisat enstitüsü, Uppsala Krallık Bilim akademisi (1710). 1739'da Samuel Triewald'ın kurduğu İsveç Krallık Bilim akademesinden fizikçi Anders Celsius (1701-1744), botanikçi Carl von Linnaeus (1707-1778), Yeni Stockholm Rasathanesi müdürü (1735) astronom Per Wargentin (1717-1813) gibi dünyaca tanınmış bilginler yetişti. XVIII. yy. sonlarında İsveç, Bergman (1735 -1784) ve Scheele (1742-1786) ile kimya biliminin kuruluşuna büyük katkıda bulundu. Bilim alanında gelişmeler Lavoisier'nin çalışmalarını sürdüren Berzeluis (1779-1848) ile daha da arttı ve İsveç'in kimyacı yetiştirme geleneği Nobel (1833-1896) ve Arrhenius (1859-1927) ile günümüze kadar devam etti.

Bu dönemden çok daha önce İsveçliler örnek bilim kurumları kurdular ve tabiat bilgini Wahlberg'in (1800-1877) düzenlendiği *Eugenie* gemisi seferi (1851-1853) gibi seferlerle milletlerarası keşif çalışmalarına katıldılar. Aynı döneme doğru bir meteorolojik gözlem şebekesi (1856) ve Kristineberg Deniz Zoolojisi istasyonu kuruldu (1877). İsveç, Angström ile (1814-1874) spektroskopi'nin, Mittag-Leffler (1846-1927) ve Fredholm (1866-1927) ile modern matematiğin kurulmasına katkıda bulundu.

Bugün dünya biliminde İsveç önemli bir yer tutar: Siegbahn (doğ. 1886) X tayflarını inceledi, Lindblad (doğ. 1895) Gökada'nın döndüğünü gösterdi, Dalen (1869-1937) türbinin ve asetilenin sanayide kullanılmasına katkıda bulundu, Hans von Euler-Chelpin (doğ. 1873) mayalanma olaylarının mekanizmasını, Tiselius (doğ. 1902), elektroforez mekanizmasını inceledi, Gerhard de Geer (1858-1943), geokronoloji'yi kurdu. Astronom Bergstrand (1873-1948), kimyacı Svedberg (doğ. 1884), biyoloji bilgini Gullstrand (1862-1930), kâşif Sven Hedin'in (1865-1952) adları da ayrıca anılmağa değer.

İsveç, günümüzde, bilim alanında ayrıcalı bir yer tutmasını bildi. Bunun başlıca sebepleri: devlet bilimsel araştırmalar için ne kadar harcıyorsa, çok gelişmiş olan sanayi de bu araştırmalar için aşağı yukarı o kadar harcamaktadır (gayrısafi millî hasılanın 1,8'i kadar); İsveç'in İngiltere ve A.B.D. ile sıkı ilişkileri vardır; Nobel jürileri İsveç'in önemini arttırmıştır.

Meselâ atom fiziğiyle ilgili çalışmalar özellikle Uppsala'da ve Studvik Atom merkezin-

Foto. Stockholm Filim enstitüsü, Svensk Filim endüstrisi, Svenska Filim enstitüsü,

de hızla gelişmektedir. Öyle ki, ülkede hidroelektrik enerjinin yerini atom enerjisinin alacağı günlerin uzakta olmadığı söylenebilir. Öte yandan, organik kimya ve biyokimya alanlarında da, koloidal eriyiklerin ayrılması için yüksek devirli merkezkaç kuvvet cihazını yapan Svedberg ile enzimleri billûrlaştırmayı ve miyoglobini ayırmayı başaran Theorell bilim alanında büyük gelişmeler sağladılar.

HABERLEŞME

● *Basın.* İsveç'teki gazetelerin çoğu yüzyıl önce kurulmuştur; hattâ 1758'de kurulan muhafazakâr gündelik gazete *Norrköpings Tidningar* iki yüzyıllıktır; ilk isveç gazeteleri ondan yüz yıl kadar sonra kurulmuştur. Bugün en yüksek tirajlı gündelik gazeteler Stockholm'de yayımlanır: 1830'da kurulan (*Expressen*) yayımlayan *Dagens Nyheter;* rulan *Aftonbladet;* 1864'te kurulan ve 1944'-ten beri bir de gündelik akşam gazetesi 1889'da kurulan *Stockholms Tidningen;* 1884'te kurulan *Svenska Dagbladet.* Taşrada tek bir büyük gazete yayımlanır: 1858'-de kurulan *Göteborgs-Posten.*

● *Basın ajansları.* İsveç'te yurt çapında iki özel ajans vardır. Birincisi *Tidningarnas Telegrambyra,* 1867'de kurulan *Svenska Telegrambriyan*'ın 1921-1922'de, il gazeteleri tarafından 1920'de kurulan *Press Telegrambolaget* ile birleşmesi sonucu meydana geldi. İkinci ajans olan *Bull's Presstjanst,* 1927'de Halden'de (Norveç) kuruldu ve 1929'da Stockholm'e nakledildi.

● *Radyo.* Radyo tekeli, hisselerinin yüzde 90'ına devletin sahip olduğu bir şirkettedir. Gelirini dinleyicilerden aldığı vergilerle sağlar ve hiç bir ticarî program yayınlamaz.

● *Televizyon.* 1954'ten beri 625 kanal üzerinden yayın yapan televizyon doğrudan doğruya İsveç Radyo şirketine bağlıdır. (L)

İSVEÇÇE i. (*İsveç*'ten *İsveç-çe*). Leng. 600'-den itibaren İsveç'te ve Ortaçağda sömürgeliştirilmesinden sonra Finlandiya (yaklş. ol. 400 000 kişi) ve Estonya kıyılarının bazı noktalarında, A.B.D. ve Kanada'ya yeni göçen yaklaşık olarak yarım milyon kişi tarafından konuşulur.

— ANSİKL. Leng. *İsveççe,* Danca ile birlikte kuzey dillerinin doğu kolunu meydana getirir. İsveççe'nin tarihi şu bölümlere ayrılır: 1. *Runa İsveççesi* (600-1225); 2. *Eski Klasik İsveççe* veya *Eski İsveççe* (1225-1375); 3. *Orta İsveççe* (1375-1525); 4. *Yeni İsveççe* (1526 [*Yeni Ahit*'in ilk tercümesi] - 1731); 5. *Modern İsveççe* (1732'den, Dalin'in *Then Swänska Argus* adlı eserinin yayımlanmasından bu yana). Runa dönemi, genellikle batı kuzey dilinden farklı yönde gelişen hızlı ve köklü fonetik evrim dönemidir; meselâ ses değiştirme halleri batı kuzey dilinde olduğundan daha az, ama diftongların azalması daha çoktur: *ai>ē; au ve oy>o.* Eski Klasik İsveççe döneminde batı kuzey dilinde aynı dönemi karşılayan bölümde görülen dengeye rastlanmaz; Eski Klasik İsveççe'de, ilerleyici *i* metafonisi, ünlülerin birçoğunun açık hale gelmesi, ses uyumu ve ses dengesi görülür. Orta İsveççenin özelliği, her şeyden önce *ā>ō* (*ā* biçiminde yazılır), *ō>ū* (*o* biçiminde yazılır) ve *ū*'nun bir çeşit *ü* (*u* biçiminde yazılır) vermesi, hece niceliğinin tek biçime girmesi (bk. İZLANDACA) ve *b*'nin *t*'ye dönüşmesidir. Yazı dilinde *İncil* tercümeleri örnek alınarak birliğin sağlanması Yeni İsveççe döneminin, bu yazı dilinin lehçeler ve hattâ, daha önceki dönemlerin işlenmiş dillerinin zararına gelişmesi ise Modern İsveççe döneminin başlıca özelliğidir. İsveççe ve Norveççe müzikal vurgularıyle nitelenirler: *ánden* «ördek», ama *ànden* «ruh». (L)

İSVEÇLİ sıf. ve i. (*İsveç*'ten *isveç-li*). İsveç ile ilgili; İsveç'te oturan veya isveç asıllı olan. (L)

İSVİÇRE veya **İSVİÇRE KONFEDERASYONU,** alm. **Schweiz,** fr. **Suisse,** ital. **Svizzera,** Orta Avrupa'da devlet: 41 925 km²; 6 milyon nüf. Başkenti, *Bern.* Başlıca şehirleri, *Zürich, Basel, Cenevre, Lozan.* İsviçre, Fransa, İtalya, Avusturya ve Almanya ile sınırdaştır. Avusturya ile arasındaki küçük Liechtenstein prensliğiyle gümrükleri ortaktır.

COĞRAFYA

Bölgesel coğrafya

İsviçre topraklarının yarısından çoğu *Alpler*'den meydana gelir; ülkenin geri kalan kısmı *İsviçre tepeleri* veya *Jura* adı verilen bir tepeler bölgesi arasında bölüşülür.

● *Alpler.* İsviçre, Alplerin Mont-Blanc'dan Ortler'e kadar uzanan orta kesimini içine alır. Sınırlar, Alp ekseni bölgesinin büyük bir kısmını ve alp öncesi ve astalpsı bölgenin tamamını kapsar. Bu bölgede, Üçüncü zamanın «yerli» molas oluşumlarını örten çeşitli ikinci zaman topraklarının (kalker, mermer, kumtaşı) oluşturduğu binişme katlarından meydana gelir. Bu kesim, Leman gölünden Ren vâdisine kadar genellikle kalkerli zirveler taşıyan orta yükseklikte dağlar bölgesidir. Dördüncü zaman buzullarının açtığı derin oluk vâdiler, ulaşımı kolaylaştırır; tabanlarında birçok göl vardır. Uzun yamaçlardaki düz kısımlar çayırlarla örtülüdür; ama çok nemli iklim tarıma elverişli değildir. Eksen bölgesinin kenarlarında yeniden yükselen binişme katları, daha yalçın, daha kayalık dağlar meydana getirir; bu dağlarda birçok buzul vardır (Bern Oberland'ı veya Bern Alpleri). Çok daha güçleşen köy hayatı hemen yalnız yükseklerdeki otlaklara dayanır; ama turizm büyük bir yardımcı gelir kaynağıdır.

Eksen bölgesinin iç kısmında başkalaşmış topraklardan oluşan binişme katları örtüsü arasında eski kütleler belirir; bu kütlelerin başlıcası Aar'dır. Batıda Mont-Blanc ile Aar kütlesi arasında italyan sınırı yaklaşık olarak suların bölünme çizgisini izler ve Valais, sıradağların sadece kuzey yamacını (Cervin dağı, Rose dağı) içine alır. Daha ötede İsviçre, Alplerin eksen bölgesinin tamamını kapsar. Bu bölgelerde aşağı kesimle çok güç bağlantı kurabilen yüksek vâdiler, hâlâ birçok geleneksel özelliği muhafaza eder. Başlıca uğraş hayvancılıktır. Graubünden'de, güneşli ve mahfuz iklim, belirli ölçüde çeşitli tarım yapılmasına ve turizmin iyice gelişmesine imkân vermiştir.

İsviçre, Alplerin güney yamacını meydana getiren kalkerli ve şistli dağların bir kısmını da (Ticioro) içine alır. Böylece Po ovasının kenarına ulaşır. Yüzey şekillerini sırtlar ve dar şeritlerle derin bir şekilde yaran buzul vâdilerinin bazı kısımları, göllerle (Maggiore gölü, Lugano gölü) örtülüdür. Uzun yamaçlarda yapılan orta nitelikte koyun ve keçi yetiştiriciliği ormanların azalmasına yolaçmıştır. Vâdilerde çeşitli tarım yapılır. Alp bölgeleri eskiden konfederasyonun merkeziydi. Çok eskiden beri uğulanan ve özellikle Ortaçağda yoğun olan Alpler yoluyle ulaşım, dağlardaki merkezlerin (Sankt-Gothard ve Graubünden) başlıca iki yol ve boğaz çevresinde gelişmesini sağlamıştı. Reuss boğazlarından geçen yolun yapılması sayesinde XII. yy.-dan beri kullanılan Sankt-Gothard yolu, İsviçre konfederasyonunun kurulmasına imkân verdi. Graubünden yolu ise, Roma devrinden beri, Rhône ve İnn vâdilerine ulaşmayı sağlıyordu. Modern çağda, İsviçre'nin ağırlık merkezi yer değiştirdi. Artık Alplerde nüfusun çok az bir kısmı ve turizme rağmen gelir kaynaklarının daha da az kısmı toplanır. XIX. yy.-

Bern Oberland'ı (İsviçre Alpleri) Murren dağ köyü

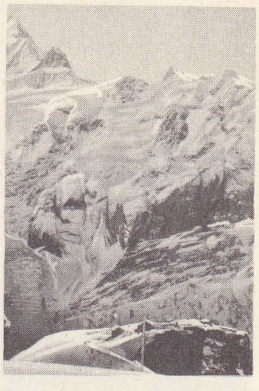

Grindelwald üzerinde First (2 200 m)

Gasteren vâdisi: Bern Oberland'ı

Pontrasima kasabası

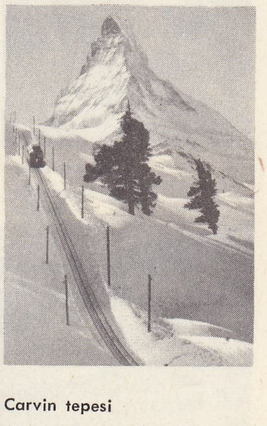

Carvin tepesi

Grisons bölgesinde Davos kantonu

Foto. Dizionario Enciclopedico Italiano; İsviçre Turizm bürosu (LAROUSSE)

Montrö (Montreux) ve Vevey'de Leman gölünün kıyıları

Grisons bölgesinde Mainefeld'de bağlar

ın sonunda Valais'de hidroelektrik santrallar yakınında büyük elektrokimya ve elektroteknik tesisleri kuruldu. Bugün bu tesisler daha çok tepeler bölgesindedir.

● *Jura.* İsviçre, Jura'nın doğu kısmını kapsar; bu kısım kıvrımları nispeten düzgün kıvrılmış kalker tabakalarından oluşur: yer yer küçük vâdilerle oyulan dağlar, küçük vâdilerle karışır. En yüksek bölgeler genellikle ormanlıktır, birkaç yükselti çayırı ve koruya da rastlanır. Özellikle Alp buzullarının sürüklediği buzultaşlarla dolu olan çöküntüler, yeşil yuvarlaklar meydana getirir. Bazı ırmaklar, kenarları dik boğazlarla tepeler bölgesine ulaşır. Bununla birlikte kuzeydoğuya doğru önemi azalan kısımların yerini masa biçiminde yüzey şekilleri oluşturan yontulmuş bloklar alır (Basel ve Schaffhausen arasındaki bölge).

Bu orta yükseklikte dağlar bölgesinde, özellikle kereste işlenir ve sığır (peynir imalâtı) yetiştirilir. Köylüler çok erken bir dönemde, kış mevsimindeki boş zamanlarını doldurmak ve aşağı ülke ürünlerini (özellikle şarap) satın alabilmek için el sanatlarıyle uğraşmağa başladılar. Tepeler bölgesindeki şehirlerde bu el emeği sayesinde evde yapılan bir sanayi faaliyeti (saatçilik, tabletçilik, lavtacılık, mücevhercilik) gelişti. Yavaş yavaş kasabalar ve küçük şehirler lehine bir yoğunlaşma gerçekleşti ve bu şehirler özellikle Bern Jurası'nda (msl. Saint-İmier) sınaî bir görünüş aldı. Ama üretim ihracata yönelmiştir ve pazar bulma genellikle zordur. Jura da, Alpler gibi tepelerin bir eki haline gelmiştir ve nüfusu tepeler bölgesine kaymaktadır.

● *Tepeler.* Bazen «İsviçre yaylası» da denen İsviçre Tepeleri bölgesi, Alplerle Jura arasındaki konfederasyonun merkezi olan tektonik asıllı çöküntüdedir. Çöküntüde aşınmanın miyosen döneminin, son dağoluş kertesinden beri Alp sıradağlarından kopardığı kalıntılar yığılmıştır. 1 000 m kalınlı-

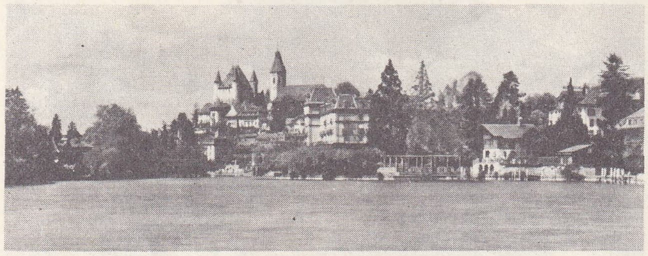

Thoune şatosu

Hérens köyü

Vaud kantonunda bağlar

Arosa dolaylarında bir manzara, Ticino kantonu

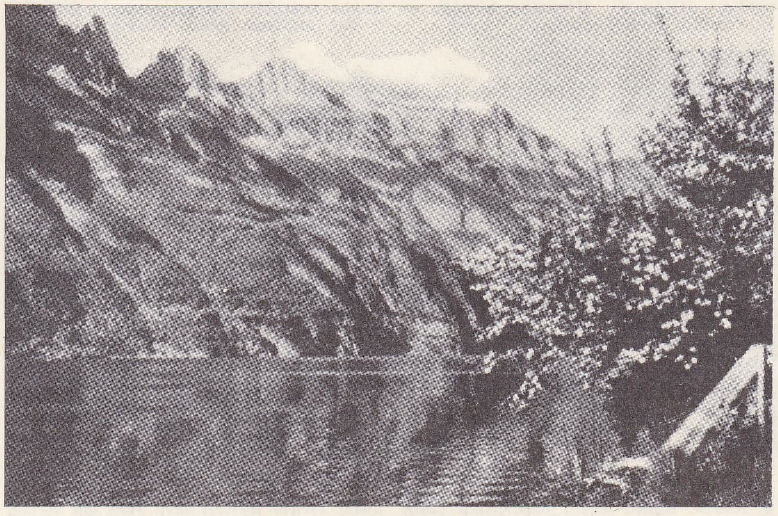

Walensee ve Churfirsten, Sankt Gallen kantonu

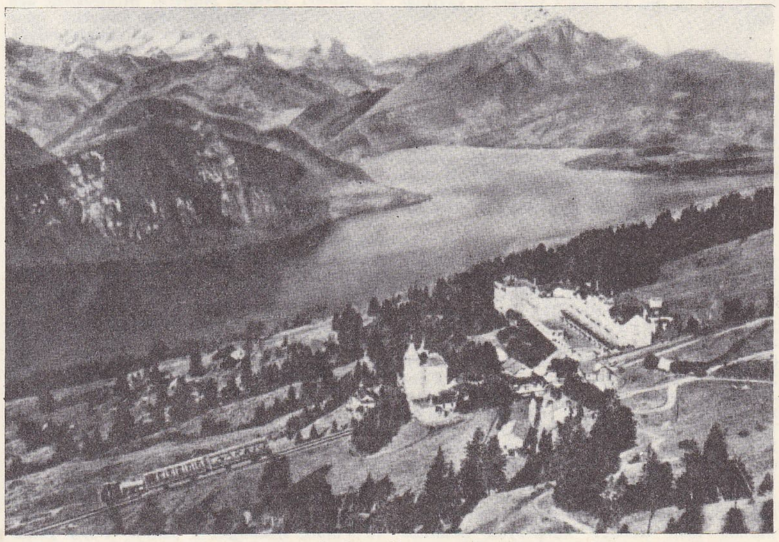

Dört Kanton gölü

Foto. İsviçre Turizm bürosu (LAROUSSE) ; Dizionario Enciclopedico italiano

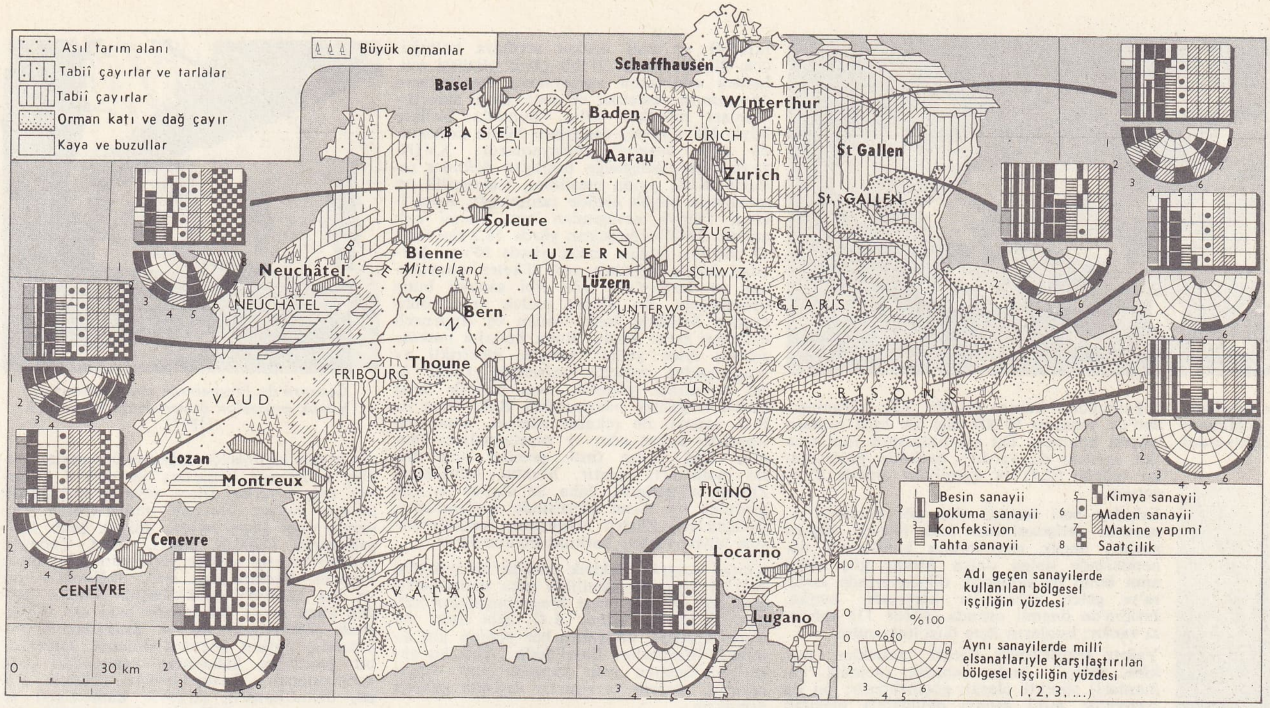

İSVİÇRE ekonomi haritası

ğında önemli molas tabakaları, ikinci zaman substratumunu tamamıyle örter. Pliyosen devirde yükselen ve kıvrılan, sonra aşınma ile kesilen bu tabakalar, yüksekliği yer yer 1 000 m'yi bulan tepeler meydana getirir. Çayırlar ve kozalaklılar ormanlarıyle örtülü olan bu tepelerin en yüksekleri doğuda, Zürich ve Konstanz gölü arasındadır. Dördüncü zamanda, alp buzulları burada vâdileri genişleterek bugün göllerin (Zürich gölü) örttüğü çanaklar kazmış ve güneybatıda buzultaşlar bırakmıştır. Bu buzul şekilleri özellikle Leman ve Neuchâtel gölleri arasında gelişmiştir. Bu kısımdaki daha verimli topraklarda çeşitli tarım (özellikle yemlik bitki) yapılır. Tepeler bölgesi İsviçre'nin ambarıdır. Ama burada özellikle kavşak yerleri vardır: Alpleri aşan yollar, güneybatıdan kuzeydoğuya yönelen paralel yol ve Jura yollarıyle karşılaşır.

Bu bölgede kurulan şehirler ticaretten yararlanarak bölgesel merkezler haline gelmiştir: Zürich, Bern, Cenevre, Lozan. Tepeler bölgesi bugün İsviçre nüfusunun dörtte üçe yakınını ve iktisadî faaliyetin en önemli kısmını kapsar.

İktisadî ve beşerî coğrafya

İsviçre, yol kavşağı olma durumundan büyük ölçüde yararlanarak dünyanın başlıca ticaret devletlerinden biri ve hammadde eksikliğine rağmen büyük bir sanayi ülkesi haline gelmiştir. Bütün büyük dünya savaşlarında tarafsız kaldığından, savaşa katılan ülkelerin uğradığı büyük kayıpların hiç birini görmedi. Aynı zamanda kendini dünya ekonomisinin gelişmesine uyarlamayı, rekabete rağmen yerinin sarsılmamasını sağlayacak sağlamlıkta bir iktisadî yapı kurmayı başardı. İktisadî çerçeve, gerek nüfuslarının özelliği gerekse yüzey şekilleri ve iklim şartları bakımından birbirinden çok farklı bölgesel birimlerin gelişmesini sağlayacak esnekliktedir.

● *Nüfus.* 1850'de 2 400 000 kişi olarak hesaplanan İsviçre nüfusu, bugün iki kattan çok artmıştır; üstelik bu toplama kalabalık yabancı sayısı dahil değildir. Nüfus artışı özellikle şehirlerde görülür. Bugün İsviçre'de nüfusu 100 000'i aşan beş şehir vardır ve nüfusu 10 000'i aşan şehirler, toplam nüfusun üçte birini kapsar.

İsviçre nüfusu önemleri eşit olmayan dört ayrı dil bölgesine dağılır; çoğunluk (yüzde 69,3) Almanca konuşur; batı kesiminde yerleşenler (Roman İsviçresi) Fransızca konuşur (toplam nüfusun yüzde 18,90'ı); güneyde Ticino, İtalyanca konuşanların büyük

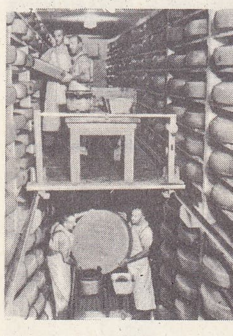

bir peynir imalâthanesi

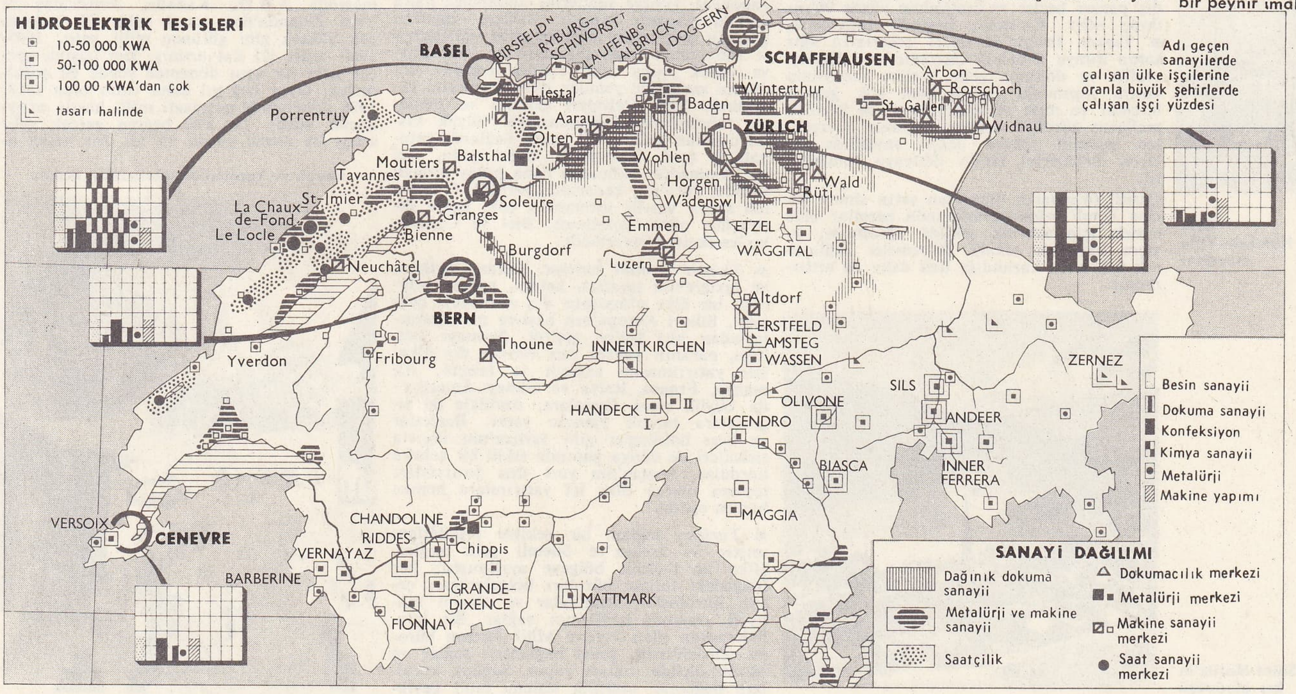

İSVİÇRE sanayi haritası

Foto. İsviçre Turizm bürosu (LAROUSSE)

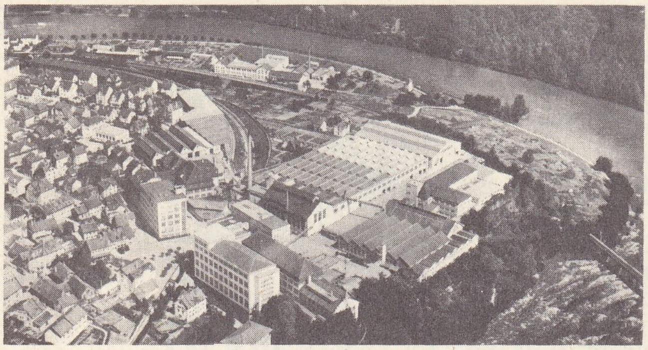

Neuhausen fabrikası (Ren nehri çağlayanı dolayında)

Zürich şehrin eski yöresi

Bâle Hôtel-de-Ville meydanı

çoğunluğunu kapsar (yüzde 9,5); Graubünden'de yaşayan 50 000 kişi ise hâlâ romanş lehçesi konuşur. Dil ayrılıklarının yanı sıra din ayrılığı da vardır: özellikle protestanlar (yüzde 52,1) ve katolikler (yüzde 45,5) çatışır.

Eskiden beri önemli olan göç hareketi sanayinin gelişmesinden beri önemli ölçüde azaldı; ancak ekonominin kısıtlanma dönemlerinde dalga dalga birkaç göç oldu; ama bunu da zenginlik dönemlerinde isviçre'ye gelen yabancılar karşıladı: bugün, İsviçre'de önemli oranda (yüzde 11) yabancı vardır; bunların üçte ikisi italyandır.

Yalnız teknisyenler (ticarî meslekler, makine sanayii, besin sanayii, otelcilik uzmanları) sürekli olarak göçmektedir; bu da İsviçre'de millî sanayi dallarında ulaşılan seviye yüksekliğini ortaya koyar. Nüfusun meslek yapısının başlıca özelliği, sanayi kesiminin başta gelmesidir (faal nüfusun yarısına yakını); önemi az bir tarım kesiminin yanında (etkin nüfusun yüzde 15'inden azı), önemli bir Üçüncü kesim de (faal nüfusun yüzde 40'ına yakını) vardır.
basması yüzünden çok erken bir dönemde serbest mübadele siyasetinin benimsenmesinden tarım zarar gördü ve XIX. yy.ın ikinci yarısında süt tozu ve gravyer üretimine yönelen hayvancılığın gelişmesi karşısında çeşitli tarım hızla geriledi. Bugün tarımın korunmasına ve garanti fiyatlarının yüksek olmasına rağmen İsviçre, ihtiyacının ancak yüzde 60'ını üretir. Ama maliyet fiyatını düşürmek için işletmesini modernleştirmesi gereken isviçre köylüsü bunu ancak borçlanarak gerçekleştirebilir.
● *Sanayi.* İsviçre sanayii, her şeyden önce dış pazarı besler ve üretiminin yüzde 90'ını ihraç eder. Üretimin başında makineler,
● *Tarım.* İsviçre'de ticarî çıkarların ağır
sonra kimya ürünleri (boyayıcılar, ilâçlar), saatler ve dokuma gelir. İsviçre sanayiinin dünya çapındaki önemi hem çok geçerli iktisadî ve malî temellere, hem de üretilen malların gördüğü rağbete dayanır. Gerçekten işçilerin yüksek değeri sayesinde İsviçre, ürünlerini bütün dünyaya tanıtmıştır.

Çeşitli firmaların dışarıdan satın almak yerine kendi laboratuvarlarında beratlar elde etmek için sistemli şekilde uğraşması, isviçre kaynaklı teknik ilerlemeler sağlayarak ürünlerin kazandığı ünü daha da arttırmıştır.

Saint-Moritz'in kış görünüşü

İktisadî ve malî açıdan sermaye bolluğu, çok düşük (yüzde 2) bir çıkar yüzdesi muhafaza edilmesini sağlayarak, fabrikaların donatımını destekler ve uzun süreli amortismanları mümkün kılar. Bununla birlikte böyle bir siyaset, sanayinin bütün kollarında aynı başarıyı sağlayamazdı: XVIII. yy.dan beri gelişmeğe başlayan *dokuma sanayii*, XIX. yy.da muslinler, işlemecilik ve ipeklilerle büyük ölçüde tanınmıştı. Ama ikinci Dünya savaşından beri önemi çok azaldı; 1913'te ihracatın yüzde 58,2'sini temsil ederken bugün ancak yüzde 10'unu karşılar. Moda değişmiş, yeni ülkeler sanayileşmiş ve İsviçre'nin aile tipi sanayii buna uyamamıştı. Bu yüzden patlak veren buhrandan özellikle Sankt-Gallen ve Appenzell bölgeleri zarar gördü. Buna karşılık *makine yapımı* iyice gelişti. İsviçre, elektrikli ev araçlarından fabrika tesislerine kadar özel donatıma yöneldi. Seri halinde imal edilen taşıtlar bakımından Ruhr veya A.B.D. sanayii ile rekabet edemez, ama özel siparişler kabul eder ve araştırmalarla kendine özel dallar (msl. gemiler için diesel motorları) yaratır. Makine fabrikaları Zürich bölgesinde, daha az ölçüde de Cenevre'de ve Basel bölgesinde toplanmıştır. Gelişmeleri, Zürich bölgesinin zenginleşmesine büyük ölçüde katkıda bulunmuştur.

Kimya sanayii, elektrik enerjisi bakımından çok iyi beslenir. Özellikle ecza malzemeleri alanında sistemli berat araştırmalarının katkısı büyüktür; *Ciba, A.G.* gibi bazı isviçre tröstleri, dünyanın her yanına kol atmıştır. Merkezleri Basel'dedir. Ama bu şirketlerin başlıca gelir kaynağı yurt dışına beratlar satmak ve sınırlar dışında şubeler açmaktır.

Gelişme, *besin sanayii*'nde daha da çoktur. Dünya çapında tanınmış markaların çoğu isviçre asıllıdır. Ama İsviçre'de ancak sınırlı bir iç üretim, biraz da ihracat yapan birkaç fabrikalar vardır; gümrük resimlerinin artırılması sonucu bu şirketler holdinglere dönüşmüştür (en iyi örneği Nestle) ve yurt dışında, içerideki kola oranla çok daha fazla gelir elde eder. Yönetim organları, laboratuvarlar ve yatırımların önemli kısmı İsviçre'dedir.

Saatçilik, yeni konjonktürlere başka bir şekilde uydu. Bu alanda 70 000 kişi çalışır. 1937'ye doğru isviçre saatçiliği üretiminin yüzde 95'ini ihraç ediyordu. Yüzdesi değişmeyen bu üretim bugün çok farklı bir tarzın sonucudur. Gerçekten, Birinci Dünya savaşıyla birlikte çeşitli ülkeler (A.B.D. ve Japonya), İsviçre saatlerini almamağa hattâ onunla rekabete başladı. İsviçre imalâtı, gümrük şartlarının gönden göne ağırlaşması sonucunda saat ihracatından vaz geçti ve yedek parça imal etmeğe başladı. Bu durum sanayinin yeniden düzenlenmesini gerektirdi. Jura atelyeleri geriledi ve imalâtın fabrikalarda toplanmasıyle büyük kısmı ortadan kalktı; bir kısmı dağlarda tutunabildi (msl. Tavannes), fakat çoğu, işçi ve hammadde bulmanın daha kolay olduğu vâdide, Jura'nın kenarında yerleşti. O tarihten sonra vasıflı ustalardan çok, işçiye ihtiyaçları oldu; Solothurn, Biel ve Cenevre bu hareketten yararlandı.

● *Ticaret ve malî faaliyet.* Kazanç birikimi ve İsviçre'nin tarafsız, ketum, parası istikrarlı bir ülke olmasının dış sermayeyi çekmesi, ülkeyi Avrupa'nın başlıca para pazarlarından biri haline getirdi. Sermaye bolluğu, paranın yüksek faiz ödeyen dış ülkelere yatırılmasını sağladı ve İsviçre, Almanya, Fransa, İtalya ve Güney Amerika'da büyük sınaî firmalara, özellikle de sigortalara birçok yatırım yaptı. Bankalar ve bazı holdingler gibi İsviçre'nin sigorta şirketleri de dünya çapında etkili bir şebeke kurdular. İsviçre'nin yurt dışı yatırımları toplam olarak ülke içi yatırımlara hemen hemen eşittir.

● *Turizm*, sağlam bir şekilde teşkilâtlanmıştır ve isviçre'ye önemli gelir sağlar. Ülke on turistik bölgeye ayrılmıştır; her bölgedeki turizm büroları bölgelerarası çeşitli kuruluşlar, sendikalar ve ulaşım faaliyeti arasında bağlantıyı sağlar. Bir konfederasyon olan İsviçre Millî Turizm bürosu, Zürich'tedir, genel bağlantıyı sağlar ve büyük ölçüde reklam yapar. Sağlam kurallara bağlanan otelcilik sistemi tabiî çevre-

Cenevre'de Promenade des Bastions'da büyük protestan önderlerinin heykelleri (1917)

nin çeşitli biçimlerde değerlendirilmesine imkân verir: göl kenarları ve dağlık bölgeler; tedavi yerleri (ılıca veya iklim); büyük avrupa yolları üzerinde milletlerarası buluşma veya geçiş yerleri. Büyük şehir kavşaklarının (Zürich, Basel, Bern, Cenevre, Lozan) ve eski sayfiye yerlerinin (Montreux, Lugano, Baden) yanı sıra, dağlardaki yaz ve kış sporları merkezlerinin önemi günden güne arttı: bu sayede bazı alp vâdilerinde (Zemett, Davos ve Sankt-Moritz yakınında) halkın göçmesi önlendi. Otellerde bir geceliğine kalanların yarısından çoğu yabancılardır. Kuzey İsviçre (Zürich, Basel, Schaffhausen, Argovie kantonları) en çok turist çeken bölgedir. Onu Leman gölü bölgesi (Cenevre, Vaud), Graubünden ve Orta İsviçre (Dört Kanton gölü çevresi) izler. Turizm faaliyetine kara ve demiryolları şebekesinin gelişmesi de yardımcı olmuştur. Alpleri aşan geçitlere (Simplon, Sankt Gothard ve Arlberg demiryolu tünelleri; büyük Saint Bernard karayolu tüneli), eksenlere bağlanan yollar, ülkenin her tarafına kolay ve çabuk ulaşılmasını sağlar. İsviçre demiryolu şebekesi 5 106 km ile dünyanın en yoğun ve tamamen elektrikli olduğundan en modern şebekelerindendir.

HAYAT SEVİYESİ ve İKTİSADÎ GELİŞME

İsviçre, İsveç'in yanı sıra Avrupa'nın hayat seviyesi en yüksek ülkesidir. Dünya sıralamasında A.B.D., Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda'dan sonra gelir. İlk bakışta çok yüksek gibi görünen millî gelir, 1945-1960 arası iki kat artmış, kişi başına gerçek gelir ise aynı dönemde yüzde 60 çoğalmıştır. Oysa beş yıl daha uzun olan 1918-1938 döneminde gayrısafi millî hasıla artışı ancak yüzde 25, kişi başına gerçek gelir artışı ise ancak yüzde 15 idi. Bir başka o-

kayak ve kaplıcalar merkezi St. Moritz

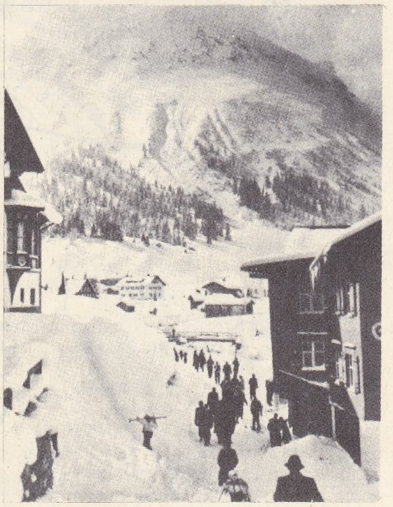

Foto. Encyclopedia Americana; İsviçre Turizm bürosu (LAROUSSE); Encyclopedia Britannica

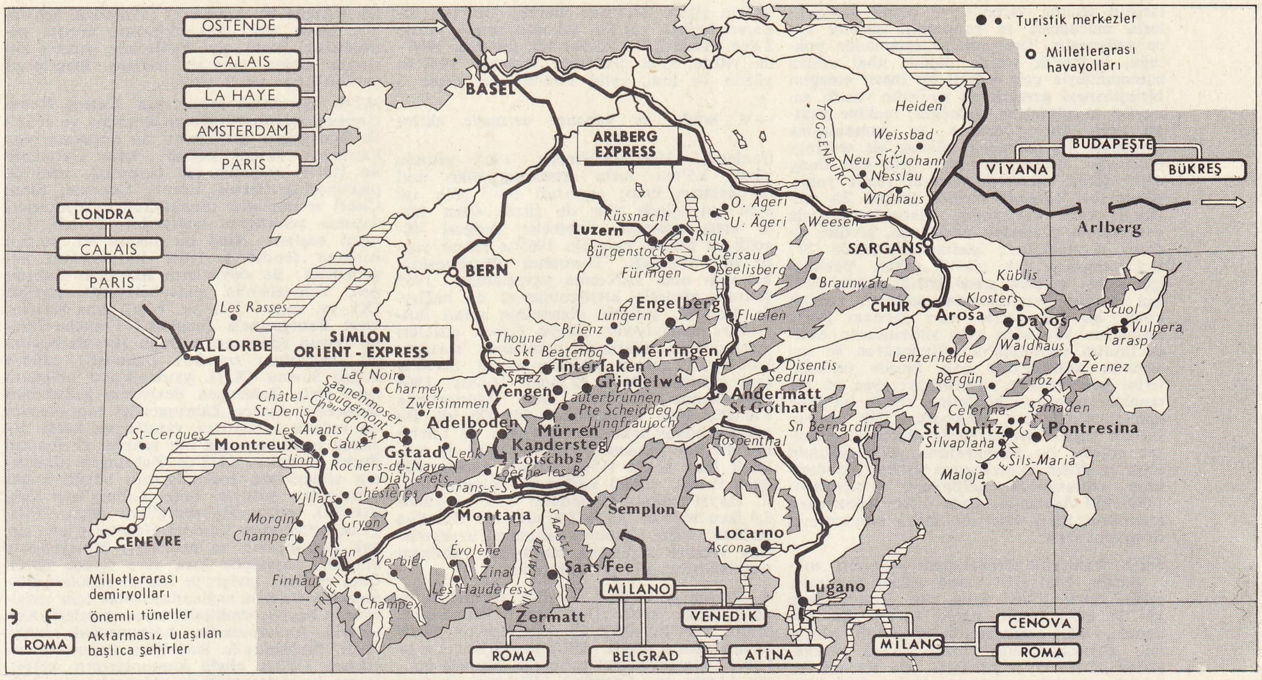

İsviçre turizm haritası

Lugano gölü ve çevresinin görünüşü

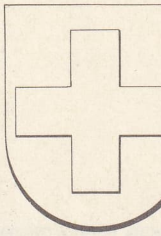

İSVİÇRE armasi

Berthold IV de Zahringen'in mühürü Zürich müzesi

ranlama: öbür savaşı izleyen 20 yıl boyunca sanayide çalışanların sayısı 24 000, son on beş yıl içinde ise 224 000 kişi, yani on kat arttı. Bu yüksek hayat seviyesi İsviçre'nin genel iktisadî şartların elverişsizliğine rağmen (ancak dörtte biri ekilebilen sınırlı toprakları; zıt iklim şartları; hammaddelerin ve çağlayanlar dışında enerji kaynaklarının azlığı; hiç bir limanı olmaması; kartelleşmiş küçük işletmeler; dar iç pazar) sadece bir tarım ülkesi olmağa karşı direnmesi sayesinde gerçekleşmişti. Gerçekten bu elverişsiz şartlara rağmen İsviçre yüzyılın başından beri büyük ölçüde gelişmiştir. Eskiden nispeten yoksul olan ülke, önüne çıkan fırsatları (merkezîleşmemiş siyaseti sayesinde savaşa girmeyişi; siyasî istikrar) en iyi şekilde kullandı ve büyük sermaye yatırımlarından yararlandı; böylece sanayileşti ve yatırımlarını arttırdı. Ama zenginliğinin temelinde halkının çalışkanlığı, disiplin ve teşebbüs anlayışı, araştırmadan zevk alması yatar. Yaşamak için ithalât yapmak zorunda olan İsviçre, aldığı besinleri ihracatıyle öder. Oysa hammadde sıkıntısı, besin eksikliğinden daha çok olduğundan, ithal ettiği ve işlediği hammaddeleri ödeyebilmek için ihracatını daha da arttırmak zorundadır. Bu ithal ettiği malları değerlendirme yarışında İsviçre, millî sanayii desteklemek için çok dar olan iç pazara güvenemez. Sanayiciler üretimlerini geliştirmek için dış pazarlara dayanmak zorundadırlar. İhracat yapma zorunda olan İsviçre, ekonomisine dış talebe göre bir yön vermiş ve bu yüzden tabiî şartlarına çok iyi uyan tarım çeşidi hayvancılıkta ve üstün vasıflı sanayide uzmanlaşmıştır. Hayvancılık alanında yetiştiriciler ciddî disiplinlere uyar (özellikle hayvan ırk-

Mogarten savaşı (D. Shilling'in kroniği) Bern Millî kitaplığı

Foto. Encyclopedia Americana; Zürich Millî müzesi (İsviçre), Bern Millî kitaplığı (LAROUSSE

larının seçimi, veremle ve çeşitli hastalıklarla mücadele) ve kooperatif sistemi iyice gelişmiştir. Öte yandan hammadde yokluğu, İsviçre'de sınırlı ölçüde ithal edilen hammaddeyle çok değerli bir insan emeğini birleştirmeyi gerektirmiş ve üstün vasıflı sanayiler kurulmuştur: saatçilik; makine yapımı v.b. Bu yöneltme ve uzmanlaşma sayesinde dış mübadele yüksek bir seviyeye erişmiştir: toplam üretimin üçte biri ihraç edilir (öbür ülkelerde normal yüzde yaklş. yüzde 10). Bununla birlikte İsviçre iki tehlikeyle karşı karşıyadır. İşletmelerin hızla genişlemesi yüzünden pazarında, gerilim giderek artmaktadır: işletmelerin yüzde 70'i işçi bulmakta çok güçlük çeker. Yabancı işçi sayısı günden güne arttığı halde millî işçi eksiğini karşılamaktan uzaktır. Üstelik kolay bir hal çaresi olan yabancı işçiye başvurma yüzünden yeni yatırımların amacı üretim verimliliğini arttırmaktan ve işçi sayısını azaltmaktan çok, üretim yeteneklerini genişletmeğe yönelmiştir; oysa bu yetenekler boyutları böylesine küçük bir ülke için şimdiden çok oransızdır. Öte yandan İsviçre kaçak sermayelerle doludur; emniyet arayan bu sermayelerin gelişi ülkenin altın ve döviz kaynaklarını şişirmiş ve özellikle enflasyoncu eğilimlere yolaçmıştır. 1950-1960 Arasında yüzde 4,5'e yakın olan kalkınma hızı, 1960'tan sonra ekonominin dengesini sarstı.

Sabit fiyatlarla hesaplanan gayrısafi millî hasıla, 1961-1964 (1964 dahil) arasında, yılda yüzde 5'ten daha çok arttı (sadece 1963'te artış oranı yüzde 4,5'ti). Bu dönemde, sabit sermayenin gayrısafi oluşumu, gayrısafi millî hasıla oranı olarak, yüzde 23'ten 29'a yükseldi. Bu durum ise talebin şişmesine yolaçtı. Kamu harcamalarının artması iş piyasasında beliren gerginlikler ve yabancı sermaye akımına bağlı kredi kolaylıkları, bu şişkinliği devam ettirdi. 1955-1961 (1961 dahil) arasında ortalama yüzde 1 olan tüketim fiyatları artış oranı, 1962'den itibaren yüzde 3'ün üstüne yükseldi. 1963-1964 Yıllarında, sanayideki saat ücretinin genel artışının yüzde 16,2 olmasına karşılık, gayrısafi millî gelir, bu iki yıl içinde yüzde 9,6'dan fazla yükselmedi. Talebin artması ithalâtı arttırmış ve ticarî denge bozulmuştu. 1955-1960 (1960 dahil) döneminde yüzde 80'in üstünde olan ithalât karşılık oranı, 1962, 1963 ve 1964'te yüzde 75'e düştü.

1964'te yatırımların kısıtlanıp sınırlandırılmasını amaçlayan bir istikrar programı hazırlandı. Yatırım oranı, gayrısafi millî gelirin yüzde 27,7'sine inerek, 1965'ten itibaren hedefe varıldı. İskonto oranı, yüzde 2'den yüzde 2,5'e yükseltildi, temmuz 1966'da yüzde 3,5'e çıkarıldı, temmuz 1967'de yüzde 3'e indi, eylül 1969'da ise yüzde 3 $\frac{3}{4}$'ü buldu ve yabancı sermaye akımı frenlendi. Vergilendirmeler 1965 yılında yüzde 3,5'ten fazla artmamış olan özel harcamaları kıstı; gayrısafi millî gelir ise aynı yıl içinde yine de yüzde 4'ten fazla artış gösterdi. Ödemeler dengesi düzeldi ve ithalât karşılığı 1965'te tekrar yüzde 80'e yükseldi. Durumun düzelmesinin karşılığı olan kalkınma yavaşlaması, 1965 yılında göçlerin kısıtlanmasına da bağlıydı. İlgililer, gelişme döneminin artan ihtiyaçları dolayısıyle ülkeye kabul ettikleri yabancıların miktarını kısıtlamak zorunda kaldılar. Yabancı işçilerin sayısı (1964'te faal nüfusun yüzde 25'inden fazlası) 1964 ağustosunda 721 000, 1965 ağustosunda 676 000, 1966 ağustosunda 648 000 idi. Bu gelişim büyük tehlikeler doğurdu. İş talebinin mevcut olmaması, durumu daha da tehlikeli hale soktu (1966 yılında sadece 300 işsiz vardı), çünkü enflasyon önlenememişti. Hayat pahalılığı indeksi 1965'te yüzde 3,4 iken 1966'da yüzde 5'e yükseldi. Bununla birlikte, 1966 ekiminde sermaye hareketlerine yeniden serbestlik tanınması, tehlikeyi uzaklaştırmış gibi görünüyordu.

● *Üretim ve ticaret.* Üretim düzeyinde, enerji açığı arttı. İhtiyaçların karşılanma oranı, 1960'ta yüzde 25 iken 1966'da yüzde 20'nin altına düştü. Millî ihtiyaçları karşılamak için iki petrol rafinerisi hizmete kondu (Aigle ve Cressier). Elektrik üretimi hemen her zaman hidrolik kaynaklara dayanmıştı. Bu kaynakların yavaş yavaş kullanılır hale getirilmeğe çalışılması elektrik üretimi artışını sınırlı halde bırakıyordu (1960-1965 yılları arasında sadece 19'dan 24 tW/saate yükseliş görüldü). Nükleer çalışmaların gelişmesi henüz uzak bir amaçtır. Würenling ve Lucens'in reaktörleri sadece deneysel bir değer taşımaktadır. 1965'te, turizm gelirleri görülebilen ve görülemeyen ihracatın yüzde 12'sini meydana getirdi. 6 000 000 Fazla yabancının ülkeyi ziyaret ettiği tespit edildi (1965'te 5 000 000'dan azdı). Avrupa Ülkeleri Serbest Mübadele teşkilâtına girmesi, İsviçre'nin diğer üye ülkelerle olan ilişkisini arttırdı. Ama bu mübadelenin önemli kısmı Ortak pazar ile yapılmaktadır (1965'te ithalâtın yüzde 62'si, ihracatın yüzde 40'ı). Batı Almanya bu mübadelede, en önde gelen ortak durumundadır. 1965'te dış ticaretin değeri (mal ve hizmetler ihracı ve ithali) gayrısafi millî hasılanın yüzde 60'ından fazlasını kapsıyor du (ihracatın yüzde 89'unu sanayi ürünleri meydana getirir).

● *Hayat seviyesi.* Ortalama hayat seviyesi, İsveç'ten sonra Avrupa'daki en yüksek hayat seviyesidir. 1965'te yedi kişiye 1 otomobil, en az üç kişiye 1 telefon, sekiz kişiye 1 televizyon düşüyordu. Konut alanında 1960'tan beri oda başına yoğunluk net olarak 1'in altında idi (0,7). Konutların üçte ikisinden fazlasının banyosu vardı. 1965'te fert başına ortalama elektrik tüketimi 4 000 kW/saati aşıyordu. Aynı yıl, besin harcamaları, aile gelirinin yüzde 25'ini geçmediği halde, fert başına günlük kalori 3 000'nin bir hayli üstündeydi.

1966'da nüfus 6 050 000

MERKEZ	NÜFUS	KANTONLAR	NÜFUS
Aargau	390 000	*Aarau*	16 900
Basel-Laud	171 300	*Liestal*	11 000
Basel-Stadt	233 500	*Basel*	212 700
Bern	935 000	*Bern*	166 800
Fribourg	162 000	*Fribourg*	37 700
Cenevre	294 300	*Cenevre*	175 500
Glarus	41 500	*Glarus*	5 700
Gráubünden	145 000	*Coire*	28 400
Luzern	273 000	*Luzern*	73 000
Neuchâtel	158 000	*Neuchâtel*	35 600
Nidwalden } Unterwalden	24 200	*Stans*	4 300
Obwalden } Unterwalden	24 300	*Sarnen*	6 600
Ausserrhoden } Appenzell	50 500	*Herisau*	15 300
İnnerrhoden } Appenzell	13 300	*Appenzell*	5 100
Sankt Gallen	358 000	*Sankt Gallen*	77 400
Schaffhausen	71 500	*Schaffhausen*	36 300
Schwyz	83 000	*Schwyz*	11 700
Solothurn	217 000	*Solothurn*	18 600
Ticino	212 000	*Bellinzona*	14 600
Thurgau	181 000	*Frauenfeld*	16 300
Uri	33 000	*Altdork*	7 500
Wallis	183 000	*Sitten*	18 700
Vaud	478 000	*Lozan*	132 300
Zug	59 500	*Zug*	22 000
Zürich	1 032 000	*Zürich*	438 800

Nüfusu 20 000'den fazla olan diğer şehirler	*Biel*	66 600	*Lugano*	20 900
	Bolligen	20 100	*Olten*	21 700
	Emmen	20 600	*Thun*	32 900
	Köniz	30 200	*Uster*	20 200
	La Chaux-de-Fonds	41 800	*Winterthur*	87 900

TARİH

● *İsviçre konfederasyonunun menşei.* M.Ö. I. binyılda (bk. TÈNE [LA], HELVETLER) alp vâdilerinin bir kısmı dışında keltleşen, M. Ö. I. yy.da alpaşırı yolları (Büyük Saint-Bernard, Splügen, Septimer) açan Roma imparatorluğuna katılan, bugünkü İsviçre'nin kültürü ancak M.S. V. yy.daki büyük akınlardan sonra farklılaştı. Daha o tarihte Hıristiyanlığı kabul etmiş ve latinleşmiş olan Burgond'lar, Jura'nın ve Cenevre gölünün her iki yanına yerleştiler; hâlâ pagan olan Alamanlar, Ren ile Aşağı Aar'ın havzasına yerleşeren bölgeyi germenleştirdiler. Fransız ve özellikle irlandalı (Aziz Gall) misyonerlerin hıristiyanlaştırdığı Alamanlar, önce Merovenj, sonra Karolenj imparatorlarına boyun eğmelerine rağmen, yerleşmelerinin sınırını, Aar'ın ötesine kadar (Bourgogne ve Alamanya [sonradan Schwaben adını aldı] dükalıklarının sınırı) genişlettiler; hattâ alp vâdilerinin yukarı kesimine doğru çıkarak romanş lehçelerini gerilettiler ve tecrit ettiler.

962'de Germania krallarının *Kutsal Roma Germen imparatorluğu*'nu kurması ve 1032'de Bourgogne krallığının bu imparatorluğa katılması düzeni sağladı; hem Germania ile İtalya arasında alp ticaretini, hem de piskoposluk (Basel, Lozan, Cenevre, Sion, Chur) ve manastır (Sankt-Gallen) merkezleri dışında şehirleşme faaliyetini (Zürich, Luzern) başlattı. Ama bu durum XI. yy.dan itibaren feodal devletler kurulmasını engellemedi. Bu devletlerin ilki olan Zahringen, Schwaben'in güneybatısında yayıldı (XI. yy. sonu - XII. yy. başı), ama Jura'nın ötesi Bourgogne'a (bugünkü Franche-Comté) boyun eğdiremedi; Doğu Jura'da bugünkü İsviçre'nin sınırları çizilmişti; güneye doğru Savoia (XIII. yy.da Vaud bölgesini işgal etti), Zahringen devletinin gelişmesini durdurdu. Ayrıca Zahringen'ler topraklarında ortalık karıştırıcı vasallarına karşı dayanak noktaları olan hür şehirler (Fribourg, Bern) kurdular. 1218'de Zahringen sülâlesinin sönmesiyle, topraklarının büyük kısmı evlenmeler yoluyle önce Kiburg'lara (bk. KYBURG), sonra Habsburg'lara geçti. XIII. yy.ın ortasından itibaren Habsburg'lar, birçok piskoposluk ve manastırı himayelerine almaları sayesinde kısa süre içinde bütün Orta ve Batı İsviçre'ye hâkim oldular. Bölgede otoritelerini sağlamlaştırmak için vasallarının başına «bailli»ler tayin etmeleri, Alplerdeki topluluklarda hoşnutsuzluk uyandırdı. Habsburg'lu Rudolf'un imparator seçilmesi (1273) köylü kantonlarının metbularına karşı imparatoru çıkarmalarının önüne geçti: çünkü artık metbu da, imparator da aynı kimseydi; kantonların geleneksel hürriyeti tehlikeye girmişti. Rudolf ölünce Schwyz, Uri Nidwalden'deki dağ ve orman kantonları (*Waldstatten*) her topluluğun hak ve hürriyetlerini karşılıklı korumayı öngören devamlı bir anlaşma ile birleşti (1 ağustos 1291): böylece İsviçre konfederasyonu (adını birleşen kantonların en büyüğü olan Schwyz'den aldı) doğdu.

● *Konfederasyonun sağlamlaşması ve genişlemesi* (1297-1513). Habsburg tehdidi karşısında kantonlar ortak bir siyaset hazırladı: imparatorluk dolaysızlığı ilkesinin savunulması; imparator seçimi sırasında Habsburg'lara düşman adayın desteklenmesi. Böylece Avusturya imparatoru Albrecht'in öldürülmesinden (1308) sonra Lüksemburg'lu Heinrich VII'den bütün haklarını (o tarihten itibaren her kantonunki aynıdır) onaylayan bir Şart elde ettiler (1309). 1313'te Schwyz ile Habsburg'lu Friedrich'in himayesi altında olan zengin Einsiedelm piskoposluğu arasındaki çatışma, savaşın başlamasına sebep oldu; ama Friedrich'in kardeşi Avusturya'lı Leopold'u, Morgarten'de ezen (15 kasım 1513) dağlılar, Brunnen'de 1291 devamlı anlaşmasını yenilediler (aralık 1315). Waldstatten'lerin başarısı, iktisadî alanda XIII. yy.daki ticarî gelişme dönemine yaklaşmakta olan komşu kantonlar için çekici bir örnekti. 1230'a doğru Uri, Reuss boğazlarını düzenleyerek Ren ile Milanais arasında en kısa yol olan Sankt-Gotthard boğazına ulaşılmayı sağladı; İsviçre yaylasındaki şehirler, özellikle Luzern bundan hemen yararlandı; 1255 yılında Simplon karayolundan ilk olarak bir belgede söz edildi. Ren üzerinde mavnacılık yoğunlaştı (Basel'de XIII. yy.ın birinci yarısında ilk köprü inşa edildi). Önce manastırının parlaklığından, daha sonra da Einsiendeln'in bir hac yeri olmasından yararlanan Sankt-Gallen, mahallî kır sanatçılarının dokuduğu keten ve bezleri Polonya'ya kadar ihraç etmeğe başladı. 1318'den itibaren dağeteği şehirleri (Solethurn, Bern), Alp konfedereleriyle anlaşma yollarını araştırdı. 1332'de Luzern konfederasyona katıldı. Daha sonra Zürich (1351), Glaris, Zug (1352) ve Bern'in (1353) katıldığı konfederasyonun imparatorluk içinde varlığı, Brandenburg (1352) ve Regensburg barışlarıyle (1355) onaylandı. Alçak ülkedeki kantonların, dağ kantonlarıyle birleşmesi konfederasyonun gücünü ve istikrarını arttırdı, üyeleri, Schwaben birliğine katıldı (1385) ve Habsburg'lara kesinlikle karşı bir siyaset benimsedi; bu siyaset yeni bir buhrana yolaçtı. Konfederelerin avusturyalı dük

Leopold III'ün öldüğü (1386) Sempach'te ve Nafels'te (1388) kazandığı zaferler, Habsburg'ları 1289 ateşkesiyle konfederasyonun bağımsızlığını ve genişlemesini kabul etmek zorunda bıraktı; bu ateşkes 1474 «devamlı barış»ıyle sonuçlandı. Sekiz kantondan meydana gelen konfederasyon, imparatorluğa bağlı olmakla birlikte kesinlikle kurulmuş ve genişlemişti. Ama henüz çeşitli statülere bağlı küçük hükümran devletlerden meydana gelen gevşek ve karmaşık bir bütündü; dayandığı ittifaklar bütün kantonları birbirine bağlamıyordu. Her şeye rağmen ortaklaşa bazı siyasî kurallar hazırladı; dinî hakları büyük ölçüde sınırlayan «Rahipler şartı» (1310); konfederasyon üyesi her kantonda askerlik mükellefiyetini tespit eden «Sempach antlaşması» v.b. Nüfus çoğalmasının yanı sıra besin yetiştirilecek toprakların azlığı ve XIV. yy.-dan itibaren topçu sınıfı kurulan kalabalık ordusu, konfederasyonun gelişmesine imkân verdi. Avusturya kralı Friedrich IV ile savaşan imparator Sigismund, 1415'te ittifakını sağladığı İsviçrelileri Habsburg'ların Ren ve Aar'ın güneyindeki topraklarına elkoymağa teşvik etti. Bu topraklar Bern ile öbür müttefik kantonlar arasında bölüşüldü. O tarihten itibaren bağlantıları kesilen Fribourg'u, Habsburg'lar, Savoia'ya bıraktı (1452); Savoia gereken şekilde korumayınca Fribourg 1481'de konfederasyona girdi. Sankt Gotthard'ın İtalya'ya açılan ağzıyle ilgilenen Alp kantonları 1402'de Leventina vâdisini işgal etti. İttifakları sayesinde konfedereler az çok korunan arazilerle (Valais, Neuchâtel, Appenzell, Sankt - Gallen, Schaffhausen, Biel, Mulhouse) çevrildi.

Ama alçak ülkenin şehirlerin vesayetini kabul etmesine karşılık, oligarşi eğilimli şehir kantonları ile demokratik gelenekli dağ kantonları arasındaki güvensizlik çoğalıyordu. Schwyz'a iki defa yenilen (1440 ve 1443) Zürich, Habsburg'lara başvurdu. Habsburg'lar, Fransa'dan maceracı çetelerini Schwyz üzerine göndermesini istediler (Basel yakınında Sankt Jacobus savaşı, 1444). Bunun üzerine öbür kantonlar arabuluculuklarını kabul ettirdi. 1450'den itibaren yeniden gerçekleştirilen birlik, Thurgau'nun ortaklaşa fethiyle (1460) sağlamlaştı. Bourgogne devletinin gelişmesi Bern'i tehdit etmeğe başlayınca, kantonlar, bu şehri Louis XIV'ün siyaseti ve altınlarıyle destekledi (1474). Yiğit Charles'ı Grandson ve Morat'da yenen (2 mart ve 22 haziran 1476) İsviçreliler, başarının ertesinde bölündüler. Bölünmenin sebebi dağ kantonlarının, Fribourg ve Solothurn'un federasyona girmesinin şehir kantonlarını, özellikle Bern devletini (1481) güçlendirmesinden çekinmeleriydi. Stand diyetinde Flue'li Aziz Nicolaus'un aracılığıyle barış yeniden sağlandı; barış iç ve dış tehditlere karşı karşılıklı yardım vaadini (artık halklar arasında değil hükûmetler arasında) yeniliyordu. Milletlerarası bir kuvvet haline gelen konfederasyon Solothurn ve Fribourg'dan başka 1501'de Basel ve Schaffhousen'i, 1513'te de Appenzell'i tam hakla birliğe kabul ederek Ren sınırını sağlamlaştırdı; o tarihte 13 kantonu kapsıyordu.

● *Vestfalya anlaşmalarında reform konfederasyonu* (1513-1648). Milano dükü ve Fransa kralı hizmetinde çalışan birçok isviçreli paralı asker, İtalya savaşlarına katıldı. Önce Charles VII ve Louis XII'nin safında çarpıştılar, sonra Sion piskoposu kardinal Schiner'in etkisiyle Kutsal birliğe katıldılar (1511); 1498'den beri müttefiki oldukları Graubünden birlikleri Valtellina'yı işgal ederken (1512), İsviçreliler Milano dükü hesabına Milano'yu aldılar (aralık 1512), Fransızları Novarra'da yendiler (1513), ama Marignan'da François I'e yenildiler. Bununla birlikte François I, İsviçrelilerle Fribourg'da avantajlı bir devamlı barış imzaladı (kasım 1516); bu barış 5 mayıs 1521'de Fransa kralına 6 000'e kadar paralı asker toplama (daha sonraları 16 000) hakkını veren ve İsviçre'yi 1815'e kadar Fransa odağına yerleştiren karşılıklı hücum ve savunma antlaşmasıyle onaylandı.

Reform buhranı patlak verince bu dinamizm frenlendi; çünkü XVI. yy. başında İsviçre'de, özellikle Konstanz (1414-1418) ve Basel (1431-1499) konsillerinin ortaya attığı din tartışmalarıyle ateşli bir şekilde ilgilenen bir aydın topluluğu vardı. Basel ve Burgdorf'taki basımevleri Basel'in başlıca merkezlerinden olduğu Rheinland hümanistlerinin eserlerini yayımladılar. Bu felsefe ve dinbilim çalışmasından hareket eden Zwingli, Luther reformundan kısa süre sonra ve bu reforma bağlı olmaksızın Zürich'te vaız vermeğe başladı (1519); bu vaızlar kilisede 1524-1525 arası köklü bir reform yapılmasıyle sonuçlandı. Zürich'in yönetimi altında başka kantonlar, Kontanz ve Mulhouse ile *hıristiyan ortak burjuvazi* halinde birleşti (28 aralık 1527) ve aralarından başlıcaları (Bern, 1528; Basel, Sankt Gallen, Schaffhousen ve Mulhouse, 1529) baş âyini kaldırdı. Fribourg ve Solothurn gibi Katoliklikten ayrılmamağa kararlı olan (Baden Din meclisi, 1531) beş dağ kantonu, Avusturya'lı dük Ferdinand ile birleşti. Zwingli, 1531'de katoliklere karşı hücuma geçti, ama Kappe'de yenildi ve öldürüldü. O tarihten sonra katolik kantonlar daha çok, ama protestan kantonlar daha kalabalık olduğundan, iki din arasında geçici bir denge hüküm sürdü. Bern-Cenevre-Fribourg ortak burjuvazisi sayesinde Bern, Vaud bölgesini işgal ederek Cenevre'yi Savoia tehdidinden kurtardı; aynı yıl Farel'in çağrısı üzerine Calvin Cenevre'ye yerleşti ve çeşitli protestan aileler şehirde Bullinger'in yardımıyle ortak bir *Helvet İnancı bildirisi* yayımlandı (1536). Biri calvin'ci etkinin (Cenevre Protestanlığının Roma'sı haline geldi), öbürü Otuzlar konsilinin ve Luzern (1574) ile Fribourg (1580) din okullarını kuran cizvitlerin etkisiyle hazırlanan iki inancın doktrin bakımından sağlamlaşması, konfederasyondaki çatlağı etnik grupları bölerek arttırdı. Birbirine karşıt ittifaklar sistemi (katolik kantonları birleştiren Borromeo birliği, 1586) halinde gruplaşan iki taraf arasında, özellikle XVI. ve XVII. yy.-da, çok ciddî buhranlar patlak verdi. Konfederasyona bağlılık, mutlakıyetçi Avrupa'da geleneksel hürriyetleri korudu, kantonları idare edenleri kanton hükümranlığı gibi dolambaçlı yollar aracılığıyle anlaşma çareleri araştırmağa yöneltti. Kantonlar nazik bir tarafsızlığı bozmamak için gerek Smelkalde birliği (1531), gerekse Fransa'daki din savaşları veya Otuzyıl savaşları sırasında tarafsızlıklarını kesinlikle korudu. Fransa (Gex bölgesinin ilhakı, 1601) ve Savoia (Cenevre'de Escalade gecesi, 11-12 aralık 1802) ülkeye müdahale ettilerse de, avrupa devletleri sonunda konfederasyonun Avusturya imparatorluğuna karşı tam bağımsızlığını ve tarafsızlığını *dejure* (hukuken) kabul etti (Vestfalya antlaşmaları, 1648).

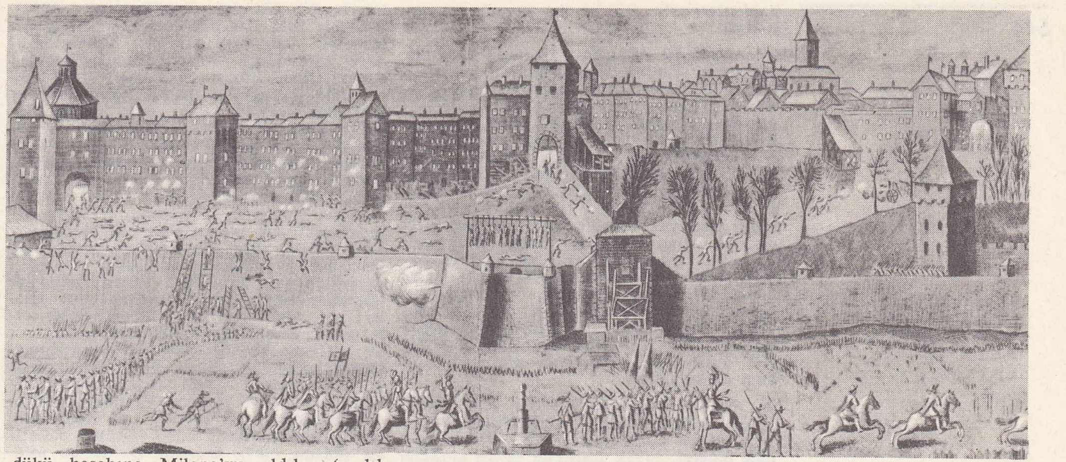

Cenevre kuşatması (aralık 1602) XII. yy. gravürü Bern kütüphanesi

● *İktisadî gelişme ve kurumlar meselesi* (1648-1792). Sosyal alanda günden güne kapalı bir sınıf halini alan soylularla yoksul halk tabakaları arasında bir uçurum meydana gelmekteydi. Bununla birlikte XVII. yy.da başlayan iktisadî gelişmeler nispî bir refah sağladı. Valais'li Kaspar Stockalper, Milano ile, italyan mallarının Simplon geçidinden geçirilmesi meselesini müzakere etti; XVIII. yy. başında Ticino'lu bir işletmeci Reuss boğazlarında kısa bir tünel açtırarak Sankt-Gotthard'ın girişini düzenledi. Basel-Sankt Gallen arasında dokuma sanayii gelişti: italyan ve Ticino'lu protestanların getirdiği ipek işçiliğinin yanı sıra, fransız protestanlarının canlandırdığı yün ve özellikle (XVIII. yy.da) pamuk işlenmesi gelişti. Silâh metalürjisi (Bern) ve masa saatleri yapımının yanı sıra, XVII. yy. sonunda kol saatleri yapımına (Le Locle, Le Chaux-de-Fonds) başlandı. Bu zanaat Jura veya Alplerdeki vâdilerde yaşayan halk için vaz geçilmez bir gelir kaynağı haline geldi ve ürünlerinin ihraç edilmesiyle zenginleşen şehir soyluları, sermayelerini Cenevre, Basel, Zürich ve Bern'de bankacılık faaliyetlerine bağladılar. Siyasî ve dinî alanda konfederasyon, Neuchâtel'in Fransa'ya değil, daha uzak ve daha az tehlikeli olan Prusya'ya miras kalmasını (1707) sağladı; protestan kantonların lehine olan Aarau antlaşması (1772) ve özellikle fransız protestanlarının doktrin yeniliklerini yasaklayan 1679 concensus'unun

1531 Baden, Diyet meclisi (A. Ryff'in kroniği, 1593) Zürich müzesi

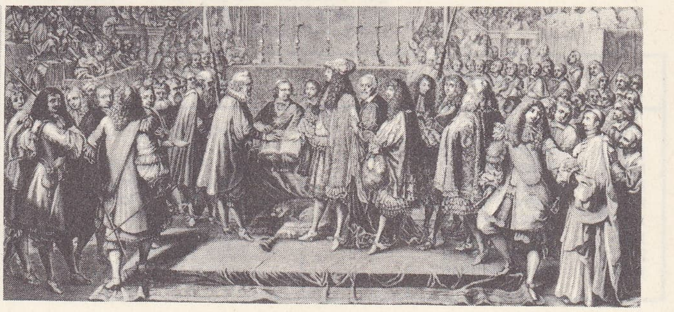

«İsviçreliler ile Louis XIV'ün 1663 ittifakı» S. Leclerc'in gravürü

Foto. Bern Millî kitaplığı, Zürich Millî müzesi (LAROUSSE)

kaldırılmasıyle (1723) din kavgalarını yatıştırdı.

Buna karşılık anayasa alanında tam bir katılaşma vardı: Konfederasyon paktının (1777) düzenlemelerine karşılık diyet güçsüzdü. Ayrıca Cenevre'li J.-J. Rousseau'nun demokratizm düşüncesi gibi, «aydınlık çağ» düşünceleri de oligarşi taraftarı bir burjuvazinin vesayetine karşı çıkıyordu. Böylece Cenevre'de doğmuş olan ve burjuvaziye katılamayan halk ayaklandı (1738, 1766-1768 ve 1782); her yıl İsviçre'liler ve Fransızlar eski yüksek görevlilere oldukça elverişli bir uzlaşma kabul ettirdiler. Bu siyasî ve sosyal mayalanma sayesinde Fransız devrimi, konfederasyonda büyük yankı uyandırdı. İsviçrelilerin Tuileries sarayında kılıçtan geçirilmesine rağmen (10 ağustos 1792), birçok isviçreli demokrat Fransa'ya sığınarak Helvetliler derneğini (500'den çok üyesi vardı) devrimci propagandanın üssü haline getirdi.

● *Konfederasyon ve devrim* (1793-1814). Fransa 1792'de Basel piskoposluğunu önce işgal, sonra da ilhak etti (Mont Terrible idare bölgesi, 1793). İtalya'da savaşı kazanan Bonaparte, Valtellina'yı Graubünden'den ayırarak Cisalpina cumhuriyetine bağladı. Ochs'un Basel'deki, F.C. de la Harpe'ın da Paris Helvetliler derneğindeki propagandasını kendi amaçları için kullanan Direktuvar hükûmeti karışıklıklar yarattı: 1798 ocağında Vaudois'nın bağımsızlığını ilân etmesinden ve Fransızlarla Thierrens'de yaşayanların çatışmasından yararlanan Fransa, İsviçre'yi işgal etti (27 ocak). Kantonlar Paris ve temsilcisi general Brune'ün zoruyle birlikçi bir Anayasa'yı (*Helvet Cumhuriyeti anayasası*), kabul etmek zorunda kaldı (12 nisan). Fransa'nın Jura'da yeni araziler ilhak ettiği ve 1799'da bir savaş alanı haline gelen cumhuriyette, anarşi aldı yürüdü. Federalist tepki karşısında Napolyon, ülkeye Arabuluculuk antlaşmasını (şubat 1803) kabul ettirdi. Bu akitle ülkenin kontrolunu muhafaza ediyor, ama geleneğe daha uygun olan konfederasyon teşkilâtını yeniden kuruyordu. Napolyon rejimi, merkeziyetçi kurumlar yarattı. Kıta ablukası yeni makine sanayii dışında isviçre ekonomisini iflâsa sürüklediyse de, karayolu çalışmaları (Büyük Saint Bernard'ın düzenlenmesi; 1806'da Semplon'un düzenlenmesi), daha sonraki yıllarda yeniden kalkınmayı kolaylaştırdı.

● *Liberaller zamanında yirmi iki kanton konfederasyonu* (1815-1848). Fransa'da imparatorluk döneminin çöküşü (1813-1814), Diyetin Arabuluculuk antlaşmasını kaldırmasına yolaçtı (aralık 1813). Eski hükûmetler yeni bir konfederasyon antlaşması imzaladılar (17 ağustos 1825). Viyana kongresinde Fransa'nın Cenevre, Neuchâtel ve Valais'yi geri vermesi, Jura'daki fransız idare bölgelerinin geri verilerek Berne'e katılması ve İsviçre'nin devamlı tarafsızlığının tanınmasıyle, İsviçre yirmi iki kantondan meydana gelen bir konfederasyon oldu. Antlaşma gerçek bir konfederasyon iktidarı kuramadı: diyet basit bir elçiler birliği olmağa devam etti; federal direktuvar sıra ile Zürich, Bern ve Luzern tarafından iki yıl süreyle uygulandı; tek daimî organ Federal kançılarlıktı. Kantonlar ise muhafazakâr hükûmetlerini muhafaza etti ve yeni üyeler, temsilî demokrasiden bile kısmen vaz geçti. Buna karşılık ülke yeniden zenginleşti (İngilizlerin başlattığı turizmin gelişmesi; Sankt Gotthard otomobil yolunun açılması). Ama yeniden siyasî ve sosyal sıkıntılar ortaya çıktı. Makineleşmenin gelişmesi ve fabrikaların çoğalması (dokuma fabrikası) işçileri kaygılandırdı (Uster ve Schaffhausen ayaklanmaları, 1832). Özellikle eski düzenin etkisizliği, hızla gelişmekte olan orta sınıfları öfkelendirdi. Kısa süre sonra, 1830 Paris devriminden cesaret alan liberal muhalefet, 1827-1831 arasında 2 kantonu, çeşitli hürriyetleri ve halk hâkimiyetini (genel oyla seçilen büyük meclis) kabul ederek yenileşmek ve derebeylik vergilerinin yerine dolaysız vergi sistemini koymak zorunda bıraktı. Buna karşılık aynı muhalefet Neuchâtel (1831) ve Basel'de (1832) başarısızlığa uğradı; dolaysız demokrasi uygulanan (*Landsgemeinde*) eski dağ kantonlarını da ele geçiremedi. Kısa süre Mazzini'den ilham alan Genç-İsviçre hareketi taraftarları ve Millî dernekten (kuruluşu 1835) gelen radikaller liberalleri aştılar. Rahip sınıfına karşı oluşları ve militan demokratlıkları dolayısıyle, sekiz katolik kantonun aralarında ayrı bir antlaşma (Sonderbund, 1845) imzalamalarına yolaçtılar. James Fazy yönetiminde önce Cenevre'ye (1846), sonra Diyet'e hâkim olan (1847) radikaller, rakip birliğin dağıtılmasını şart koştular ve isteklerinin reddi üzerine birliği silâh gücüyle dağıttılar (kasım 1847). General Dufour'un ustalığı sayesinde Sonderbund savaşı kin tohumları saçmadı.

● *Bugünkü kurumlar reformu federasyonu* (1848-1962). 1848 Eylülünde yeni bir anayasa ile yirmi beş kanton ve yarı kanton arasında gerçek bir federal birlik kuruldu; merkezî hükûmet Berne'e yerleşti; eski diyetin yerini alan Federal meclis, bütün halkı temsil eden bir Millî meclis ve kantonları temsil eden bir Devletler meclisi halinde ikiye bölündü; bunların üstündeki Federal konsey, yürütme organı olarak çalışıyordu. Kantonlar arasındaki anlaşmazlıkları Federal mahkeme çözüyordu; bütün kamu hürriyetleri teminat altına alınmıştı. Federal idare diplomasi, dış ticaret ve orduyu kontrolu altında tutuyordu; 1874'te özellikle orduyu teşkilâtlandırmak amacıyle yetkileri biraz genişletildi. Ayrıca referandum (1874) ve İnisiyatif kanunları kabul edildi (1891). Öte yandan İsviçre, Prusya'nın Neuchâtel'in bağımsızlığını tanımasını (1851) sağlamıştı. Bu arada iktisadî gelişme de devam etti: 1872-1882 arası büyük Sankt Gotthard (alman-italyan sermayeleri) ve 1898-1905 arası Simplon tünellerinin açılması v.b. Bu düzenlemeler, ustalaşan sanayinin beslediği ticareti geliştirdi. Sanayinin kalitesi kadroların değerliliğinden ileri geliyordu; ama proleterleşmemiş ve toprak ile aileye çok bağlı kalmış olan işçiler sosyal demokrasiyi desteklediler (XIX. yy. sonu-XX. yy. başı); bu sosyal demokrasinin rasyonel reformculuğu sayesinde patronluk müessesesi ve sendikacılık 1937 Şartı ile işbirliği yaptı. Başarısı sayesinde milletlerarası pazara sıkıca bağlı hale gelen İsviçre, siyasî mültecileri kabul etmesine rağmen komşularıyle iyi ilişkilerini muhafaza etti.

XX. yy.daki iki dünya savaşı da, ülkenin özellikle iktisadî açıdan işine yaradı. İkinci Dünya savaşı sırasında bir besin ithal etmeme planı (Wahlen), savaşan devletler arasında nazik bir şekilde dengede tutulan ticaret, bir millî donanma kurulması, güç yılların atlatılmasına imkân verdi. 1945'ten beri İsviçre, bağımsızlığını korumağa uğraşmaktadır: ama geleneksel askerî ve siyasî tarafsızlığını muhafaza etmekle birlikte Avrupa İktisadî topluluğuna girmeyi tasarlamıştır.

1959'da Vaud ve Neuchâtel, 1960'ta Cenevre, 1966'da Basel kantonlarında yapılan referandumlarla kadınlara oy verme hakkı tanındı. 1962'de Federal meclis üyelerinin sayısı 9'a çıkarılmak istendi; ama meclis kabul etmeyerek üye sayısının (7) değişmemesine karar verdi. Buna karşılık Millet meclisindeki milletvekili sayısı, bir referandumla 200'e (196 yerine) çıkarıldı; 27 ekim 1963'te yapılan milletvekili seçimlerinde, 1959'da seçilen Millet meclisinin siyasî bileşimi hiç değişmedi. Sosyalist grup (53 milletvekili), Radikal-Demokrat grup (51 milletvekili) ve Hıristiyan-Sosyal muhafazakâr grubun (48 milletvekili) meydana getirdiği koalisyon, Köylü, esnaf ve burjuva grubu (22 milletvekili), Bağımsız grup (10 milletvekili), Liberal Demokrat grup (6 milletvekili), Demokrat-Katolik grup (6 milletvekili) ve komünistler (4 milletvekili) karşısında ağır basmağa devam etti. 29 Ekim 1967 genel seçimlerinde, sosyalistlerin (—3 milletvekili) radikallerin (—2 milletvekili) ve hıristiyan muhafazakârların (—3 milletvekili) hafifçe gerilemelerine karşılık, bağımsızlar 6 milletvekilliği, komünistler ve Katolik grup bir milletvekilliği kazandı. Ayrı bir sosyalist parti ve yeni kurulan «Yabancı Sızmasına Karşı hareket» partisi birer danışmanla temsil edildiler. Federasyon çapında (hattâ bazı kantonlarda) sosyalistler çok faaldir. 1965 Ekiminde yapılan İsviçre Sosyalist partisi kongresi, ülkenin zarar gördüğü enflasyona karşı birçok tedbir tasarladı: ekonominin bütün kilit kesimlerinde sistemli bir planlama; müterakki vergi sistemi; ticaret ve sanayideki ücretlilerin dörtte birinden fazlasını meydana getiren yabancı işçilerin ülkeye göçünün sınırlanması. Öte yandan işveren çevreleri, hükûmetin güdümlü iktisat siyasetinden ve federal hükûmetin çeşitli «sosyal ortaklarının» birleşmesini teşvik etmesinden duydukları endişeyi birçok defa belirttiler.

1963'ten itibaren, Bern Jurası'nda oldukça ciddî bir muhtariyetçi hareket oldu. Jura Kurtuluş cephesinin 25 martta tutuklanan üç üyesi, 14-18 mart 1966 arası çeşitli suikastlarla suçlanarak yargılandılar; başlıca iki sanık, yedi ve sekiz yıl süreyle sürgün edildi. Berne Kantonu Büyük meclisi seçimlerinde (10 mayıs 1966) muhtariyetçi oylar büyük ölçüde çoğaldı. Öte yanda, İsviçre ile Almanya arasında, Konstanz ve Neuhausen ortak sınırı meselesi ve özellikle İsviçre topraklarındaki Büsingen alman cebi meselesi henüz çözümlenemedi.

Silâhlı tarafsızlık ilkesine sadık İsviçre, silâhların teknik gelişmesinin gerektirdiği büyük harcamaları, tarafsız başka devletlerle anlaşmak suretiyle sınırlamayı tasarlamaktadır; bu sebeple 1963'ten itibaren, İsviçre ile İsveç arasında yapılan temaslar, eylül 1966'da, karşılıklı istihbarat ve tecrübe mübadelesi ve askerî malzeme satın alınmında rasyonelleştirme sağlayan bir anlaşma ile sonuçlandı. İsviçre, 6 mayıs 1963'ten beri Avrupa konseyi üyesidir. A.E.T. (Avrupa Ekonomik topluluğu) ve Birleşmiş Milletler teşkilâtına girmesi meselesi hâlâ çözümlenmemiştir. Siyasî kısım şefi Friedrich Wahlen, 1965 ekiminde eğer Birleşmiş Milletler «barışı korumağa yönelmiş faaliyetler için sağlam bir temel» yaratmayı başarırsa, İsveç ve Avusturya gibi, İsviçre'nin de, Birleşmiş milletler emrine askerî birlikler vermek suretiyle bu çalışmalara katılabileceğini bildirdi. 1966'da Wahlen'in yerine Willy Spühler geçince Birlemiş milletler bünyesinde meydana gelen değişikliklerin İsviçre'nin, bu teşkilâta katılması meselesini yeniden gözden geçirmesini sağlayacağını bildirdi.

Ocak 1967'de Savunma bakanlığına Dr. Nello Celio getirildi. Ekim 1967'de genel seçim yapıldı. Hükûmetteki dört parti toplam sekiz sandalye kaybetti. Muhafazakâr Hıristiyan Sosyal, Radikal Demokrat, Sosyal Demokrat partileri ile Çiftçi, Tüccar ve Vatandaş partisinden eksilen oyları Bağımsızlar partisi, İncil'e Bağlı Protestan Halk partisi, Komünist partisi ve yeni kurulan Yabancı Hâkimiyetine Karşı Hareket partisi kazandılar. Aynı gün yapılan yarı senato seçiminde ise Radikal Demokratlar iki, Bağımsızlar partisi bir sandalye kazandılar; Çiftçi, Tüccar ve Vatandaş partisi ise bir sandalye kaybetti. Senatonun çoğunluğunu Muhafazakâr Hıristiyan Sosyaller ve Radikal Demokratlar meydana getirir. 1968 Yılı için başkanlığa Dr. Willy Spühler seçildi, başkan yardımcılığına ise Ludwig von Moos getirildi. 30 Aralık 1967'de, 1 temmuz 1968'de göreve başlamak üzere şu bakanlar tayin edildi: maliye ve gümrük bakanı Dr. Celio, ulaştırma ve enerji bakanı Roger Bonvin, savunma bakanı Rudolf Gnägi. Mart 1968'de açıklanan bir kararname ile tedavüldeki madenî paraların üzerinde herhangi değiştirici bir işlem yapılması yasaklandı, paraların 10 franka kadar olan miktardan fazlasının yurt dışına çıkarılması önlendi. Gümüş ihracatı yasaklandı. Yeni basılan paralar eskilerinden yüzde 12 oranında daha hafiftir, gümüş paraların alacaklı tarafından kabul edilmesi ise mecburîdir. Aralık 1968'de, 1969 yılı için başkanlığa Ludwig von Moos, başkan yardımcılığına da Hans Peter Tschudi seçildi. Nisan 1969'da İsviçre ticaret

	KONFEDERASYON BAŞKANI	BAŞKANVEKİLİ
1960	Max Petitpierre	Friedrich Wahlen
1961	Friedrich Wahlen	Paul Chaudet
1962	Paul Chaudet	Jean Bourgknecht
1963	Willy Spühler	Ludwig von Moos
1964	Ludwig von Moos	Hans Peter Tschudi
1965	Hans Peter Tschudi	Hans Schaffner
1966	Hans Schaffner	Roger Bonvin
1967	Roger Bonvin	Willy Spühler
1968	Willy Spühler	Ludwig von Moos

İSTANBUL

İstanbul surları

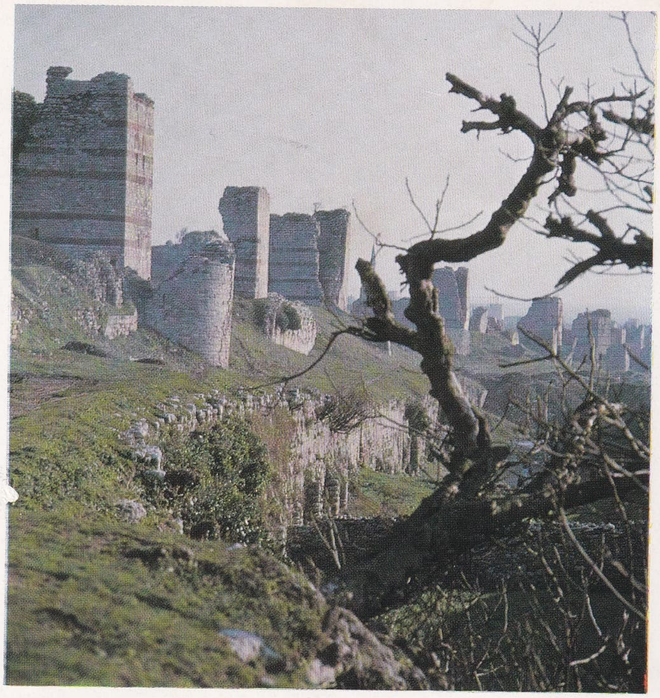

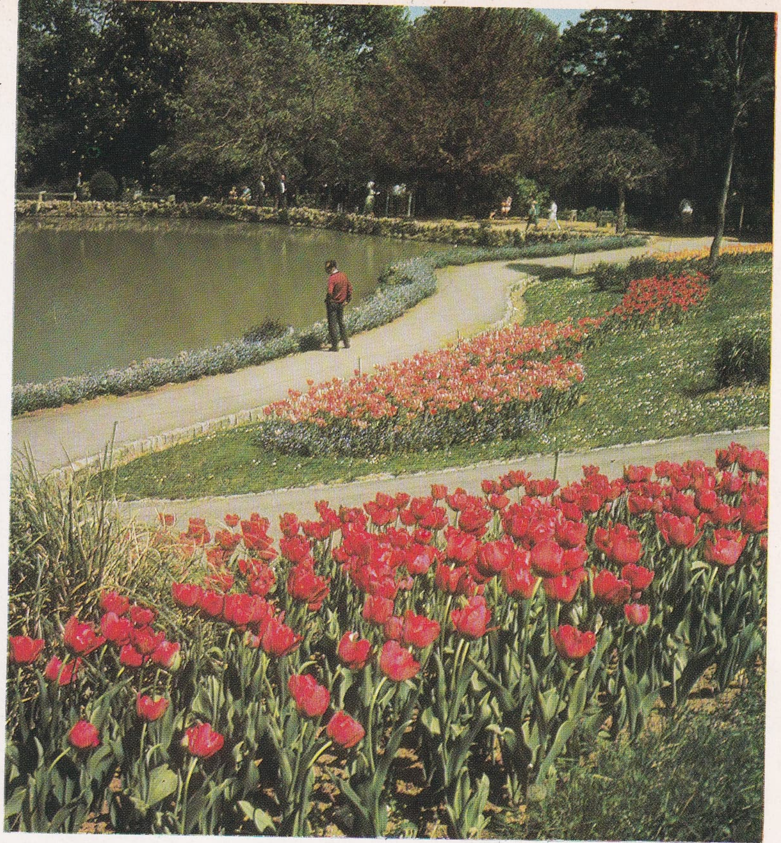

Emirgân korusu, lâle bahçeleri

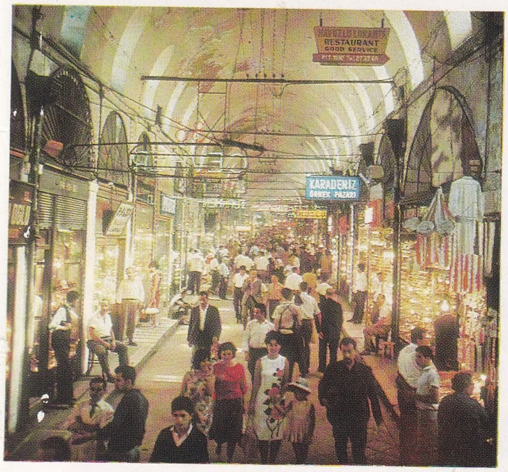

Kapalıçarşı

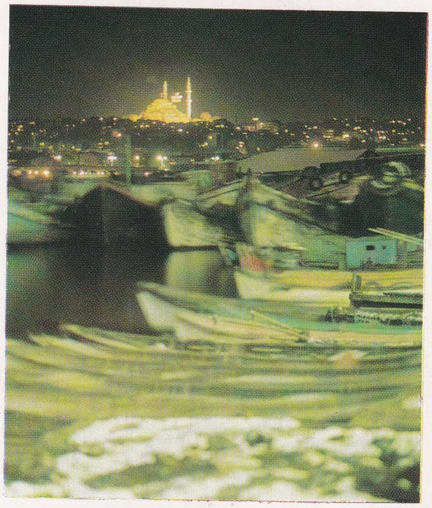

İstanbul'da gece

Galata köprüsünde balık avlayanlar

Rumelihisarı

Foto. A. Güler, Turizm - Tanıtma, H. Gürsel, N. İşler (MEYDAN)

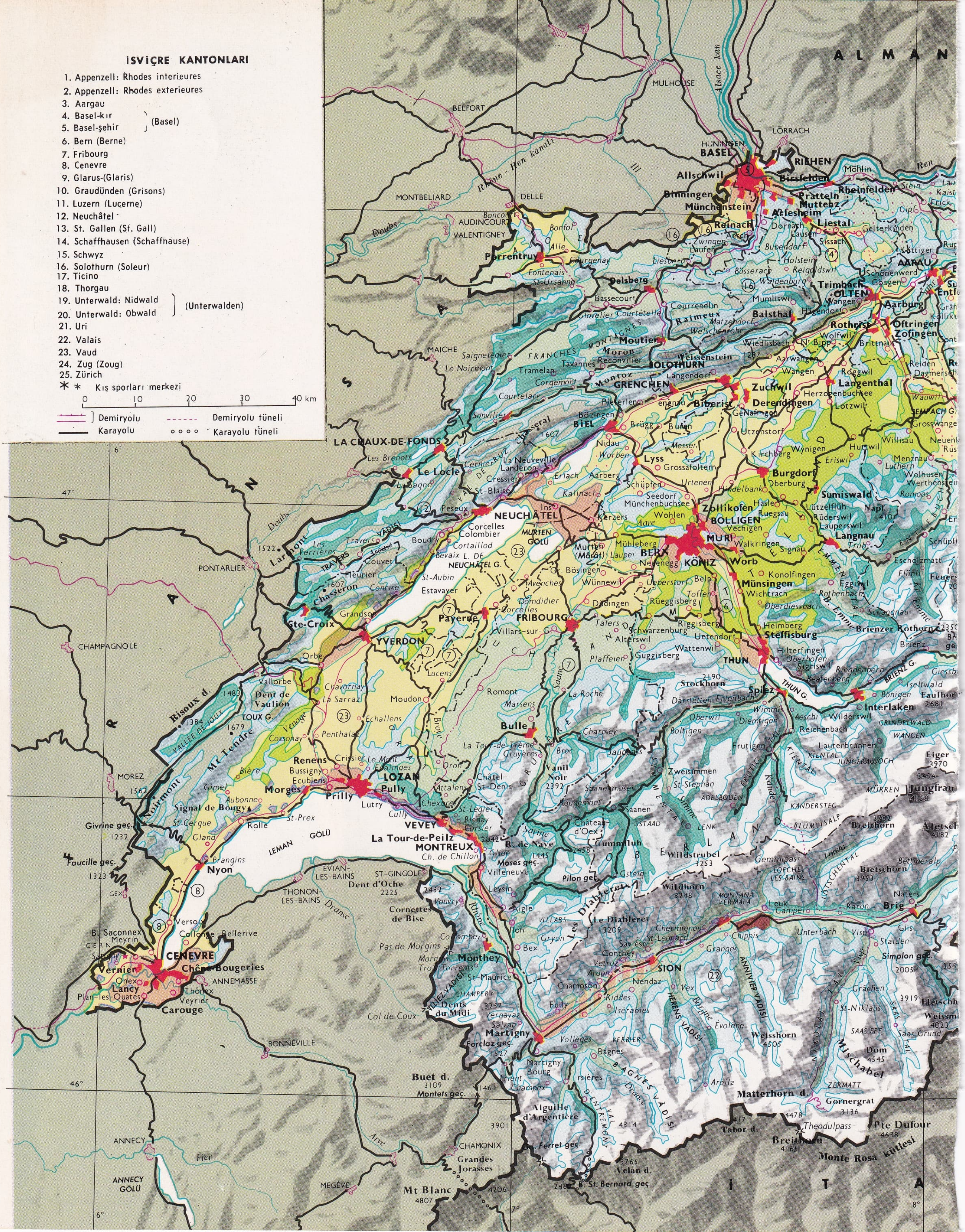
İSVİÇRE KANTONLARI
1. Appenzell: Rhodes interieures
2. Appenzell: Rhodes exterieures
3. Aargau
4. Basel-kır
5. Basel-şehir (Basel)
6. Bern (Berne)
7. Fribourg
8. Cenevre
9. Glarus-(Glaris)
10. Graudünden (Grisons)
11. Luzern (Lucerne)
12. Neuchâtel
13. St. Gallen (St. Gall)
14. Schaffhausen (Schaffhause)
15. Schwyz
16. Solothurn (Soleur)
17. Ticino
18. Thorgau
19. Unterwald: Nidwald
20. Unterwald: Obwald (Unterwalden)
21. Uri
22. Valais
23. Vaud
24. Zug (Zoug)
25. Zürich
Kış sporları merkezi
0 10 20 30 40 km
Demiryolu
Karayolu
Demiryolu tüneli
Karayolu tüneli
ALMAN
BASEL
Allschwil
Binningen
Münchenstein
Reinach
RIEHEN
Birsfelden
Pratteln
Muttenz
Arlesheim
Liestal
Rheinfelden
MULHOUSE
LÖRRACH
BELFORT
MONTBELIARD
DELLE
AUDINCOURT
VALENTIGNEY
Porrentruy
Delsberg
Moutier
Balsthal
Trimbach
OLTEN
AARAU
Aarburg
Oftringen
Zofingen
Rothrist
SOLOTHURN
GRENCHEN
Zuchwil
Derendingen
Biberist
Langenthal
BIEL
Lyss
Burgdorf
Sumiswald
Langnau
Zollikofen
BOLLIGEN
MURI
BERN
KÖNIZ
Worb
Münsingen
Steffisburg
THUN
Spiez
Interlaken
LA CHAUX-DE-FONDS
Le Locle
NEUCHÂTEL
Peseux
Payerne
FRIBOURG
Ste-Croix
YVERDON
Moudon
Bulle
Renens
Crissier
Morges
Prilly
LOZAN
Pully
VEVEY
La Tour-de-Peilz
MONTREUX
LEMAN GÖLÜ
Nyon
CENEVRE
Vernier
Lancy
Carouge
Chêne-Bougeries
Monthey
Martigny
SION
Brig
PONTARLIER
CHAMPAGNOLE
MOREZ
ANNEMASSE
BONNEVILLE
ANNECY
ANNECY GÖLÜ
CHAMONIX
MEGÈVE
Mt Blanc 4807
Grandes Jorasses
Matterhorn d.
Weisshorn 4505
Dom 4545
Pte Dufour 4638
Monte Rosa kütlesi
Jungfrau
Eiger 3970
Wildstrubel 3253
Wildhorn 3248
Le Diableret 3209
Dent de Vaulion
Chasseron
Dent d'Oche 2225
Buet d. 3109
Simplon geç.
St. Bernard geç.
Ferret geç.
İ T A

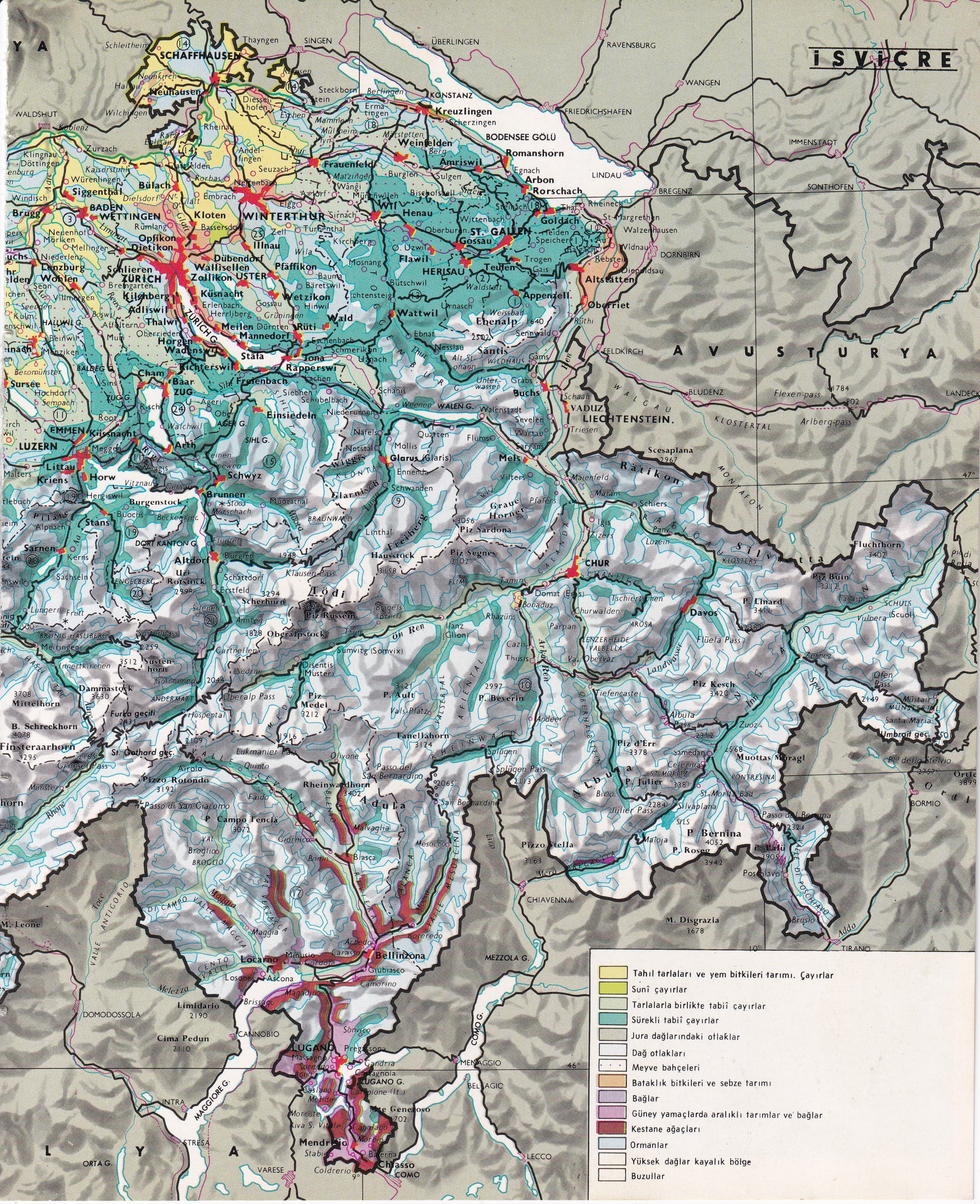
İSVİÇRE
AVUSTURYA
BODENSEE GÖLÜ
Tahıl tarlaları ve yem bitkileri tarımı. Çayırlar
Sunî çayırlar
Tarlalarla birlikte tabiî çayırlar
Sürekli tabiî çayırlar
Jura dağlarındaki otlaklar
Dağ otlakları
Meyve bahçeleri
Bataklık bitkileri ve sebze tarımı
Bağlar
Güney yamaçlarda aralıklı tarımlar ve bağlar
Kestane ağaçları
Ormanlar
Yüksek dağlar kayalık bölge
Buzullar

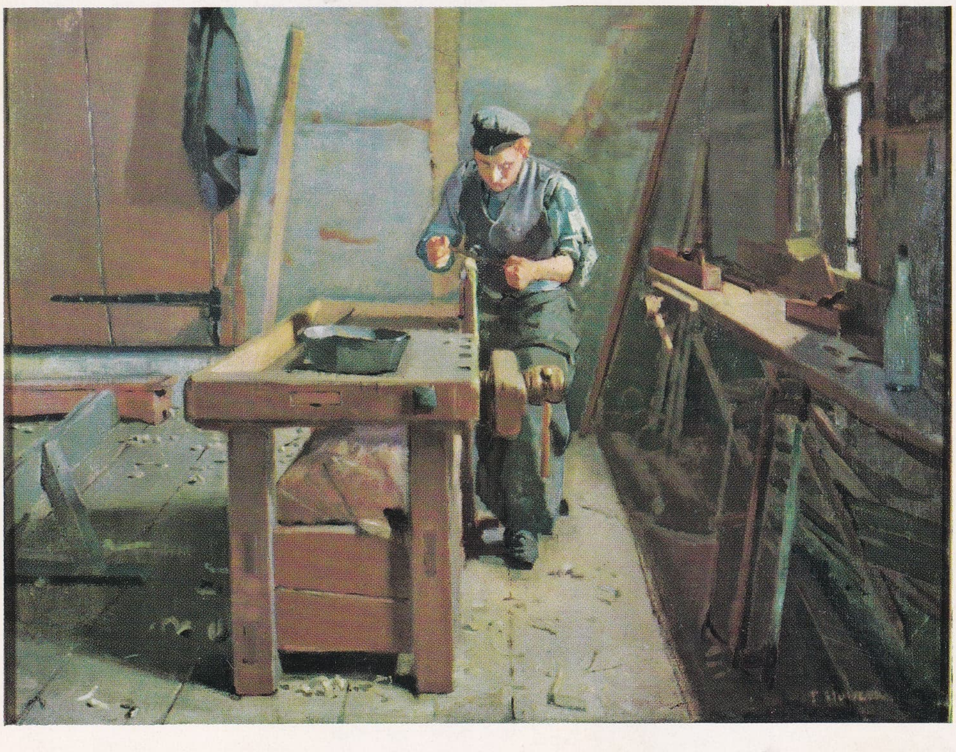

İSVİÇRE

yukarıda solda, Konrad WITZ (1400 - 1445): «Azize Magdalena ile Azize Catherina», OEuvre - Notre - Dame müzesi, Strasbourg

yukarıda, Jean - Étienne LIOTARD (1702 - 1789): «Kahveci Kız» Gemäldegalerie, Dresden

yanda, Ferdinand HODLER (1853 - 1918): «Marangoz» Cenevre müzesi

Foto. Giraudon, A. Held (LAROUSSE)

bankalarının özel iskonto haddi yüzde 3 3/4 ile yüzde 4 arttırıldı. 1970 Yılı başkanlığına Tschudi, yardımcılığına ise Gnägi seçildi. Federal kabinede parti dengesi aynı kaldı. Şubat 1970'te Ernst Brugger iktisat, Pierre Graber ise dışişleri bakanı olarak göreve başladılar. 5 Şubatta maliye ve gümrük bakanı Nello Celio yüzde 5 ihracat depozitosunu da kapsayan antienflasyonist tedbirleri açıkladı, ancak bu hükûmet teklifi parlamento tarafından, tekrar incelenmek üzere hükûmete iade edildi. 24 Haziranda düzeltilmiş şekliyle iki meclisten de geçti. İsviçre ihracatçılarının, 1 ekim 1970'ten itibaren yaptıkları ihracatın değerinin yüzde 5'ini faizsiz hesaplara depozito olarak yatırması gerekecekti. Yine 24 haziranda yeni Malî Düzen kanunu parlamentoda kabul edildi. Ancak, parlamentoya yeni yetkiler veren bu kanun 15 kasımda yapılan millî referandumla reddedildi. 7 Temmuz 1970'te, hükûmete isviçre frankının altın paritesini değiştirme yetkisini veren kanun tasarısı parlamentoya sunuldu. Tasarı her iki mecliste kabul edildi. Ancak bu konuda İsviçre Millî bankasının veto hakkı vardır. 14 Ekim 1970'te Nello Celio, yürürlüğe giren ihracat depozitosu planının iktisat ve maliye bakanlıkları ile İsviçre Millî bankası tarafından hemen uygulanmasının sakıncalı nitelikte görüldüğünü açıkladı.

Şubat 1968'de askerlik görevini yapmayı reddedenlerin cezalarının hafifletilmesi ve bu kimselerin başka hizmetlerde kullanılması için tedbir alındı. 7 Aralık 1969'da Basel'deki iki yarı-kantonun birleştirilmesi teklifi referandumla reddedildi. Baselstadt ile Baselland 1833'te birbirinden ayrılmıştı. 7 Haziran 1970'te, İsviçre'de oturan yabancılar oranını sınırlama teklifi referandumla reddedildi. Yüzde 64 çoğunlukla düşürülen tasarı yabancı işçileri hedef almıştı. Ertesi gün federal hükûmet mevsim işçileri akımını önlemek gereğini açıkladı.

18 Şubat 1969'da arap gerillaları Zürich havaalanında bir israil uçağına saldırdı. 21 Şubat 1970'te ise yine arap gerillalarının koyduğu bombanın etkisiyle bir isviçre uçağı düştü, 47 kişi öldü. İsviçre hükûmeti 23 şubatta arap ülkeleri vatandaşlarının aile bağları ve tedavi maksatları dışında ülkeye girmesini yasakladı. Temmuz 1970'te Arnavutluk ile diplomatik ilişkiler kurulacağı açıklandı. İsviçre'nin Yugoslavya elçisi Arnavutluk ile de meşgul olur. Kasım 1970'te, İsviçre'nin başlıca savaş malzemesi yapımcısı olan Oerlikon-Bührle Maschinenwerkzeugfabrik'in altı idarecisi ve memuru kanunsuz yollardan savaş malzemesi ihraç ettikleri gerekçesiyle hapis cezasına çarptırıldı. (1968'de Biafra'da Oerlikon silâhları görülmüştü. İsviçre; Arap ülkeleri, İsrail, Güney Afrika, Türkiye, Yunanistan, Kıbrıs, Rodezya, Vietnam, Nijerya ve Biafra'yı tehlikeli bölge sayarak silâh ambargosuna aldı ve bu ülkelere silâh ihracatı için permi vermemeğe başladı.) Suçlular, değeri on milyon franka yaklaşan savaş malzemesini özellikle Güney Afrika ve İsrail'e sattıklarını itiraf ettiler. Aralık 1970'te İsviçre'nin Brezilya elçisi, brezilya şehir gerillaları tarafından kaçırıldı. Brezilya hükûmeti gerillaların istediği 10 kişiyi serbest bırakınca elçi de hürriyetine kavuştu.

Aralık 1967'de Graubünden kantonunda San Bernardino karayolu tüneli resmen trafiğe açıldı. 1 600 m yükseklikteki tünelin uzunluğu 6,6 km, Zürich-Milano arasında her mevsim için ulaşım kolaylığı sağlayan bu tünel 120 milyon İsviçre fragına mal oldu. Mayıs 1970'te Sankt-Gotthard geçidinde karayolu tüneli inşaatı başladı. Tünel eksiksiz olarak 1977'de hizmete açılacaktır. (Dünyanın en uzun kara tüneli olacağı hesaplandı: 16 284 m.)

İsviçre'de kadınların seçme ve seçilme hakları birçok gelişmeden sonra gerçekleşti. Kadınların federal seçimlerde bütün haklardan yararlanmalarını öngören tasarı eylül 1970'te meclislerden geçti. 7 Şubat 1971'de yapılan referandumla da yüzde 65,76 çoğunlukla kabul edildi. Ancak, genel seçimlerle ilgili haklara sahip olmakla birlikte iki kanton ve bir yarı-kantonda kadınlar mahallî seçimlere katılamazlar.

Askerî tarih

1393'te Sempach anlaşmasıyle yeniden düzenlenen 1291 antlaşması, isviçre ordusunun kurulmasını sağladı ve XIX. yy.a kadar yürürlükte kaldı. Bu ordunun tarihinde iki dönem ayrılır: kahramanlık dönemi (1291-1515) ve soyluluk dönemi (1516-1798). Birinci dönemde, sağlıklı yurttaşlar 16 yaştan 60 yaşa kadar orduya hizmet ederlerdi; bu yurttaşlar savaş gereçlerini evlerinde bulundururlar, alarmla birlikte harekete geçerlerdi. Kantonların kuvvetleri birkaç saat içinde, federasyon kuvvetleri üç günde biraraya gelirdi. Başkumandanın fonksiyonu yoktu; her kantonda yüzbaşılar asker yetiştirme ve asker-yurttaşları askere alma işiyle yükümlüydüler.

Marignan felâketinden sonra, soyluluk döneminde, kantonlardaki askerî kurumlar çöküntüye uğradı. Buna karşılık, aynı dönemde, isviçre kuvvetlerinin yabancı ülkelerdeki hizmeti büyük bir gelişim gösterdi; paralı askerler Avrupa'nın bütün saraylarına, özellikle Fransa sarayına bağlı olarak hizmet gördüler. Eğitimin yetmezliği (silâhların durumuna göre 12 günden 30 güne kadar talim) ve tek bir kumandanın emrinde olmamak, 1798'de isviçre birliklerinin Direktuvar orduları karşısında bozguna uğramasına yolaçtı. İsviçre lejyonu ve Napolyon'un Büyük Ordusunun isviçreli birlikleri kanton piyadelerinin parlak geleneğini benimsediler; fakat 1859'da federal hükûmetler, isviçre kuvvetlerinin yabancı ülkeler hizmetine girmesini yasakladılar.

8 Mayıs 1850 yasası, federal ordunun bugün de bağlı olduğu ilkeleri belirledi: aralıklı dönemlerde er okullarında yapılan askerlik görevi. Askerliğe 1874'te çekidüzen verildi, 1914'te isviçre ordusunun 200 000 askeri (6 tümen) vardı. Ordunun görevi 1939 -1945 arasında çok önemli oldu. 11 Mayıs 1940 genel seferberliği sırasında 450 000 tanesi (13 tümen) savaşçı olmak üzere 800 000 kişi silâh altındaydı: general Guisan'ın sevk ve idaresi, Hitler'in İsviçre'yi tarafsızlıktan çıkarma siyasetine set çekti. 1961'de yeniden düzenlenen ordunun hareket kabiliyeti ve sefer gücü arttı. 1963'te dört kolordu vardı (bunlardan biri dağ şartlarına göre düzenlendi ve güney ve batı cephelerine yerleştirildi). Her kolordu üç tümene bölündü, bu tümenlerden biri motorluydu, biri de sınır korumasıyle görevliydi. Ayrıca bir hava tümeni ve bir uçaksavar tümeni vardı. İyi düzenlenmiş bir seferle, sınır kuvvetleri, birkaç saat içinde hedefi ele geçirebilecek güce sahipti. Silâhlar yenileştirildi, ordu isviçre yapısı silâhlarla ve 35 tonluk tanklarla teçhiz edildi. 1961 Reformu, askerlik mecburiyetinin bitimini 60 yaştan 50 yaşa indirdi (subaylar hariç). İsviçre ordusu, milis ordusunun en iyi örneğidir. Aktif hizmet, rütbeye göre, dört veya altı aya indirildi. Mecburî yedek askerlik hizmeti, erler için 280, assubaylar için 500, teğmenler için 900, yüzbaşılar için 1 000 gündür. Muvazzaf subay sayısı çok aza indirilmiştir (300), bunlara «eğitici subaylar» denir; bunların sayıları artmaktadır. 1962'de İsviçre'nin askerî bütçesi millî bütçenin yüzde 3,2'si kadardı.

İsviçre ordusu, milletin kurumları, düşünce tarzı ve tarafsızlık siyasetine olduğu kadar, savunulacak toprakların coğrafyasına da uydurulmuş, çok orijinal özellikte bir milis ordusu teşkilâtını muhafaza etmektedir.

Bu yüzden, ordu 15 000 kadar «memur» (öğretmen subay ve assubaylar, sivil personel) kapsar ve küçük bir uçaksavar birliği dışında hiç bir faal birlik yoktur. Seferberlik halinde silâh altına alınabilecek 600 000 asker, silâhları ve donatımlarını evlerinde saklar ve elli yaşına kadar sırasıyle «seçme», «landwehr» ve «landsturm» dönemlerinde (atış, teftiş, subay ve assubaylar için okullarda kalış v.b. dönemleri) sürekli bir talime tabi tutulur. 1967'de, isviçre ordusunun kuruluşu şöyleydi: her biri yaklaşık olarak 13 000 kişilik üç tümenden meydana gelen dört kolordu (biri dağ kolordusu);

sınır, kale (müstahkem mevki) ve yuva tugayları ile, kara taburları ve lojistik ve altyapı birlikleri;

iki tugaylık Hava Savunma birliği (400 uçak kapsayan bir hava tugayı; klasik araçlar ve yer-hava roketleriyle donatılmış bir uçaksavar tugayı). Malzemelerin (bazıları yabancı patent altında) üçte ikisi İsviçre'de yapılmış (özellikle M1 1961 tankı) ve yabancı modellerle (AMX13 fransız ve «Centurion» ingiliz tankları; amerikan yerhava roketleri v.b.) tamamlanmıştır. Askerî giderler (genel bütçenin yüzde 30'u) 1961'de millî gelirin yüzde 3'ünü temsil ediyordu.

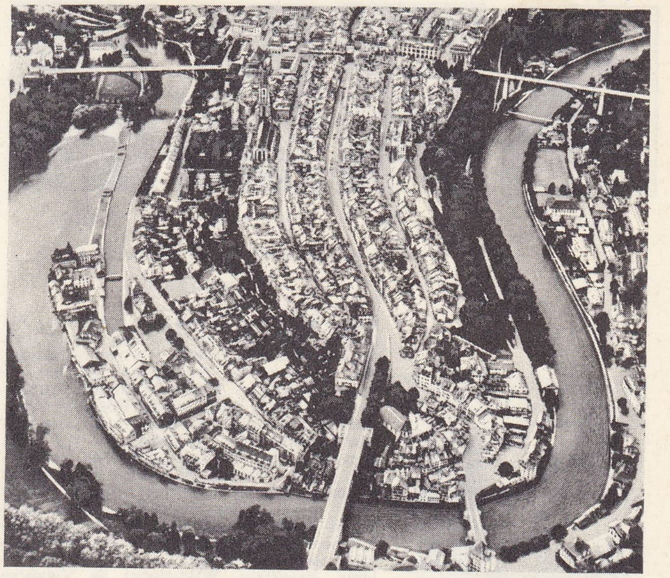

Bern

ANAYASA

İsviçre 22 kantondan meydana gelmiş bir konfederasyondur (bununla beraber, 3 kanton da ikiye ayrılmıştır); kantonların her biri kendi iç hâkimiyetine ve bir anayasaya sahiptir. Federal makamlar medenî kanunun, ticaret ve ceza kanunlarının hazırlanmasından, dış ticaretten, demiryollarından ve büyük karayollarından, ihtiyarlık sigortasından, askerlik işlerinden ve dışişlerinden sorumludur. Dolaylı vergiler federal makamların gelir kaynağını meydana getirir, buna karşılık dolaysız, yani doğrudan doğruya alınan vergiler de kantonların gelir kaynaklarını yaratır. Federal organizmalar Federal meclis, Federal konsey, Federal mahkeme ve Federal Sigorta mahkemesidir.

Federal meclis (parlamentoyu teşkil eder), doğrudan doğruya oylama ile seçilmiş (yalnız yirmi yaşını geçmiş erkekler oy kullanır) nispî temsile dayanan 196 üyeli bir *Millî meclis* ile 44 üyeden meydana gelen (her kanton, kendi tespit ettiği bir süre için iki üye gönderir) bir *Eyaletler konseyi*'nden meydana gelmiştir.

Federal konsey (hükûmeti meydana getirir), Federal meclis tarafından dört yıl için seçilmiş 7 üyeden meydana gelir; bu Federal konsey üyeleri veya bakanlık görevlerini yerine getiren bakanlar, genellikle homogen bir ekip yaratmak kaygısı duyulmaksızın bellibaşlı partilerden ve bellibaşlı dil bölgelerinden seçilmiştir.

Her ikisi de Federal konseyin üyeleri olan Konfederasyon başkanı ve başkan yardımcısı, her yıl Federal meclis tarafından seçilir. Referandum, bir kanun metninin kabul veya reddi konusunda halka kendi kendine karar verme imkânını tanır. Kantonlar alanında da, federal alanda da anayasa referandumu mecburîdir; federal alanda teşriî referandum ihtiyarîdir.

S. Gessner

J. Gotthelf

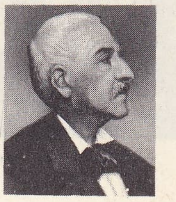

J. Burckhardt

G. Keller

C. F. Meyer

S. Spitteler

Foto. İsviçre Turizm bürosu, X, Bern Millî kitaplığı, Bonzon (LAROUSSE)

P. Viret

A. Vinet

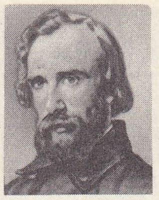
H. F. Amiel

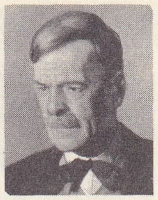
C. - F. Ramuz

Bâle katedrali

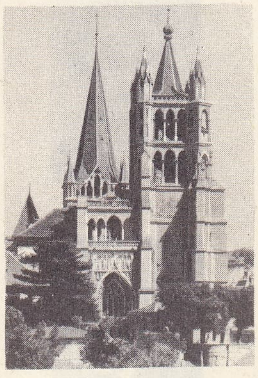
Lozan katedrali

fildişi kapak (IX. yy.) «Saint - Gall ayılar ile» Saint-Gall kütüphanesi

DİLLER VE EDEBİYATLAR

Diller

İsviçre'de dört dil konuşulur; Fransızca, Almanca, İtalyanca ve Romanş; ayrıca çok sayıda fransızca, fransız - provence, alemanik, italyanca ve reto-roman lehçeleri de konuşulmaktadır. Yalnız Fransızca, Almanca ve İtalyanca resmî dildir. Edebiyat Fransızcası, fransızca lehçeleri ve fransız-provence lehçelerinin konuşulduğu yer olan Lucelle'in kaynağından başlayarak Laufen'den geçen, doğuda Solothurn kantonunda bir çengel meydana getirerek Gionne gölüne kadar Bern kantonu boyunca batıya inen, Morat gölü kıyısında ilerleyen Berra dağıyle Fribourg kantonunu daha sonra Bern kantonunun güney bölümünü aşan çizgiyle sınırlanır. Fransızca, Wildstrubel ile Valais'ye girer, Sierre'in üst kısmında Rhône'u aşar, Beyazdiş'i (Dent Blanche) geçerek İtalya'nın siyasî sınırına ulaşır. İtalyanca ve lehçeleri, Ren'in Engadine ve Oberhalbstein bölgesindeki kıyılarında yoğun bir öbek meydana getirir. Alemanik ve Almanca, halkın yüzde 70'inden fazlası tarafından konuşulur; oysa, toplam halkın ancak yüzde 22'si fransızca ve fransız-provence dili, yüzde 5,3'ü italyanca ve yüzde 1,3'ü reto-roman lehçesiyle konuşur.

Almanca edebiyat

Alman edebiyatının bir bölümü olmasına rağmen, alemanik isviçre edebiyatının özel bir görünümü vardır. Bu edebiyat çok eskidir: ilk eserler Sankt-Gallen manastırındadır (VIII. yy.dan XI. yy. başına kadar). XII. ve XIII. yy.da, özellikle Rudolf von Ems tarafından temsil edilen bir saray ve şövalyelik edebiyatı gelişti. Sonraki yüzyıllarda birleşik devletlerin ilk *Savaş Şarkıları*'na rastlanır (msl. *Sempach Şarkısı*). XVI. yy.da hümanizm, reform ve karşı reform yazarları ortaya çıktı; din konusundaki tartışmaların yanı sıra Zwingli (1484-1531), Th. Murner (1475-1537), J. Stumpf (1500-1576'ya doğr.), H. Bullinger (1504-1575), A. Tschudi'nin (1505-1572) eserlerinde, Alp dağlarındaki insanların yaşayışı yer alır. Reform devrinin başında N. M. Deutsch'un (1484-1530) eserleriyle tiyatro, alman tiyatrosunun erişemediği bir zenginliğe ulaştı. Edebiyat XVII. yy.da çok fakirdir. Buna karşılık XVIII. yy.da gerçek bir rönesans meydana geldi: o zaman İsviçre kendi üstün yeteneğinin bilincine vardı. Alman Gottsched'in temsil ettiği sakson okulunun rakipleri J. J. Bodmer (1698-1783), J. J. Breitinger (1701-1776) ve çömezleri Zürich'te yaşadılar. Ortaçağ ile ilgilenildi. Shakespeare keşfedildi ve hayal gücüne yer verilmeğe başlandı; *Alpler* üstüne şiiriyle A. von Haller (1708-1777), *İdiller*'iyle S. Gessner (1730-1788) bütün Avrupa'da tanındı: bu devre, romantizmin hazırlık dönemiydi. XIX. yy.da isviçre edebiyatının en büyük nesircilerinden üçü (J. Gotthelf [1797-1854], G. Keller [1819-1890], C. F. Meyer [1825-1898]), en büyük şairlerinden biri (C. Spitteler [1845-1924]), en büyük tarihçilerinden ikisi (J. von Müller [1752-1809] ve J. Burckhardt [1818-1897]) Almanca yazdılar. XX. yy.ın başından itibaren sayısız romancı ve hikâyeci ortaya çıktı: J. Schaffner (1875-1944), F. Möschlin (doğ. 1882), R. Faesi (doğ. 1883), A. Steffen (doğ. 1884), Regina Ullmann (doğ. 1884); bu yazarlar, kır hayatı ve çağdaş törelerle (*Zeitroman*) ilgili romanlar yazdılar, tarihî roman, kısa hikâye ve «hayat öğrenimi» (*Bildungs-roman*) adı verilen roman türlerini işlediler. C. von Arx (doğ. 1895), J. Welti (doğ. 1894), mimar Max Frisch (doğ. 1911) ve F. Dürrenmatt (doğ. 1921) sayesinde tiyatro da çok gelişti. Şairler arasında H. Hiltbrunner (doğ. 1893) sayılabilir.

Bazı yazarlar zenginliği ve farklılığı inkâr edilmez lehçeler kullanmaktadırlar. Lehçe edebiyatı özellikle XIX. yy dan itibaren gelişti. Dilin herhangi bir lehçesiyle yazan çağdaş yazarlar arasında R. von Tavel (1866-1934) ve S. Gfeller (1868-1943) [bu yazarların ikisi de Bern'lidir], Soleure'lü Joseph Reinhart (1875-1957), Schwyz'li M. Lienert (1865-1933), Alfred Huggenberger (1867), Thurgovien sayılabilir. Lehçeler, yalnız hikâyede değil şiirde de kullanıldı.

Son on yıllık isviçre edebiyatında Erwin Jaeckle (doğ. 1909), Paul Brenner (doğ. 1901), Fridolin Tschudi (doğ. 1912), Rainer Brambach (doğ. 1917), Erika Burkart (doğ. 1922), Walter Gort Bischof (doğ. 1923), Walter Gross (doğ. 1924) gibi şairlere rastlanır. Romancılar arasındaysa Traugott Vogel (doğ. 1894), Otto Steiger (doğ. 1909). Erwin Heimann (doğ. 1909), Ruth Blum (doğ. 1913), Raffael Ganz (doğ. 1923), Otto Walter (doğ. 1928) dikkati çeker; tiyatroda Franz Fassbind (doğ. 1919), Walter Matthias Diggelmann (doğ. 1927), Herbert Meier (doğ. 1928), Brigitte Meng'nin (doğ. 1932) eserleri göze çarpar. Deneme türüne gelince, bu tür Max Rychner (doğ. 1897), Jean von Salis (doğ. 1901), Gottlieb Heinrich Heer (doğ. 1903), Emil Staiger (doğ. 1908), Max Wehrli (doğ. 1909), Walter Robert Corti (doğ. 1910), Hans Leopold Davi (doğ. 1928), Adrian Wolfgang Martin (doğ. 1929) tarafından işlendi.

Fransızca edebiyat

Almanca konuşan İsviçre'nin tersine Ortaçağda roman dili konuşan İsviçre, Othon de Granson'un (1336-1397) şiirleri dışında sözü edilebilecek hiç bir eser yaratmadı. Düşünce hayatını Reform canlandırdı. Önce Reform öncülerini veya kronikçilerini saymak gerekir: tarih sırası bakımından Fransızca konuşan İsviçre'nin ilk yazarı olan François de Bonivard (1493-1570), Jeanne de Jussie (öl. 1611'e doğr.), A. Froment (1509-1581), M. Roset (1534-1613) ve Pierrefleur ismi verilen fakat kimliği bilinmeyen yazar (öl. 1579). Reformcular (Calvin, Farel, de Bèze) arasında yalnız Vaudois P. Viret (1511-1571) roman dili konuşan topraklarda yetişmiştir; bu yazarın gerçek bir orijinalliği vardır. Calvin, o tarihte Cenevre'yi, Fransızca konuşan protestan bölgelerin ve XVI. yy. fransız düşünce hayatının Paris'ten sonra gelen başlıca merkezi haline getirdi. Reformun karışık ve şiddetli döneminden sonra XVI. yy. (Almanca konuşan İsviçre'de de olduğu gibi) çok sönük kalır. Almanca konuşan İsviçre'de görüldüğü gibi XVIII. yy.da bir uyanma vardır. Nantes fermanının yürürlükten kaldırılmasıyle Fransa'dan kovulan protestanlar roman dili konuşulan ülkelerde düşünce hayatına yeni bir atılım kazandırdı: *Bibliothèque İtalique* ve daha sonra *Journal Helvétique* (1732-1782) adını alan *Mercure Suisse* ve diğer dergiler bu yenilenmenin tanıtıdır. O devirde yazarlar, J.-P. de Crousaz (1663-1750). A. Ruchat (1678-1750) gibi bilim adamları veya çok bilgili kişilerdi. Bu dönem, aynı zamanda büyük hukukçuların, doğu hukuku nazariyecilerinin neslidir: J. de Barbeyrac (1674-1744) J.-J. Burlamaqui (1694-1748). Fransızca yazan İsviçre'nin XVIII. yy.da yetiştirdiği en büyük yazar Cenevre'li J.-J. Rousseau'dur; bu yazarda ülke düşüncesi güçlü bir şekilde kişileşti ve evrenselleşti. Bu dönemin bütün edebiyat üretimi Rousseau çevresinde toplandı; bu devirde yaşamış başlıca yazarlar: *Lettres sur les Anglais, les Français et les Voyages*'ın (İngilizler, Fransızlar ve Seyahatler Üstüne Mektuplar) [1725] yazarı Béat Louis de Muralt (1665-1749), Cenevre'li filozof ve tabiat tarihçisi Ch. Bonnet (1720-1793), Alplerde yaşayanların hayatını gözlemleyen natüralist H. B. de Saussure (1740-1799), Bridel (1757-1845). Roman dili konuşan İsviçre'nin ilk parlak yazarı Hollanda asıllı Mme de Charrière'dir. (1740-1805).

«Balıkçıya Su İçiren Prodica'lı Genç Kız» L. Robert'in eseri, Neuchâtel müzesi

Fransız devrimi ve sonuçları (Cenevre'de ihtilâl, 1798'de İsviçre'nin istilâsı, İsviçre cumhuriyetinin kurulması, Napolyon hükûmeti) siyasî ve felsefî bir edebiyatın doğmasına yolaçtı. E. Reybaz (1737 - 1804), J.-L. Delolme (1740-1806), Mallet du Pan (1749-1801), F.-C. de La Harpe (1754-1838), Charpler Pictet de Rochemont (1755-1824), *Bibliothèque Britannique*'in kurucularından biri olan F. de Roveréaz (1763-1829) bu edebiyatın başlıca temsilcileridir. Bu arada, roman dilinin konuşulduğu İsviçre ile büyük aile bağı bulunan Mme de Staël ve Benjamin Constant'ı da (1767-1830) saymak gerekir. Almanca olarak da yazan çok orijinal bir yazar iki yüzyıl arasındaki geçişi sağlar: Ch. Victor de Bonstetten (1745-1832).

XIX. yy.da edebiyat, hem yurtsever, hem de kozmopolit olan, tarih, siyaset, pedagojiyle ilgilenen ve daha o dönemde gerçekçilikle ılımlılaşmış bir romantizmin etkisi altında kalan bir nesil tarafından temsil edildi: Sismondi (1773-1842), P. Grégoire Girard (1765-1850). Sonra A. Vinet'nin (1797-1847) idaresinde bir «protestan uyanış» görülür; A. Vinet'yi ahlâkçılar ve filozoflar okulu izledi: Ch. Secrétan (1815-1895), F. M. Naville (1784-1846), H.F. Amiel (1821-1881). Aynı zamanda bölgesel edebiyatlar ve kanton edebiyatları da oluştu: Cenevre'de, R. Toepffer (1799-1846), daha sonra Ph. Monnier (1864 - 1911), Vaud ülkesinde J. Olivier (1807-1876), E. Rambert (1830-1886), Neuchâtel'de Ph. Godet (1850-1922), Bern Jura-sı'nda V. Rossel (1858-1933) Roman dili konusunda İsviçre'nin yetiştirdiği tek ve tam romantik yazar E. Eggis'i (1830-1867) ayrı bir sınıfa sokmak gerekir. V. Cherbuliez'e (1829-1889) gelince, bu yazar kozmopolitlik geleneğini yeniden ele almıştır. Ama yüzyılın sonunda Edouard Rod (1857 - 1910) bölgesel eğilimli edebiyata karşı çıktı ve natüralizme yöneldi. XX. yy. başında *Voile Latine*, sonra *Cahiers Vaudois* dergi-

«Bağcı» Jost Amman'ın ağaç üzerine gravürü, (1574) Francfort müzesi

Foto. X, İsviçre Turizm bürosu, Gebrüder, Zumbühl, Bulloz (LAROUSSE)

A. de Candolle

H.B. de Saussure

leriyle tam bir yenilenme meydana geldi: H. Spiess (1876-1940), C.-F. Ramuz (1878-1947), A. Cingria (1879-1945) ve kardeşi Charles Albert (1883-1954), G. de Reynold (doğ. 1880), F. Fosca (doğ. 1881), R. de Traz (1884-1951), R. Morax (1873-1963) ve 1903'te kurulan tiyatrosuyle Jorat roman dilindeki edebiyata orjinal ifadesini verir; bu edebiyat ülke meselelerini ihmal etmeden bütün Avrupa ve dünya meseleleriyle ilgilenir.

Günümüzde çağdaş tarihi ve edebî olayları derinliğine inceleyen yazarlar vardır: Marcel Raymond (doğ. 1897), René Berger (doğ. 1915), Pierre Olivier Walzer (doğ. 1915), Georges Haldas (doğ. 1917), Georges Piroué (doğ. 1920), Jean Starobinski (doğ. 1920). Her ne kadar Clarisse Francillon (doğ. 1899), Maurice Zermatten (doğ. 1910), Jacques Mercanton (doğ. 1910) ve Georges Borgeaud (doğ. 1914) ile hikâye ve masal geleneksel konulara bağlı kalıyorsa da, Robert Pinget (doğ. 1919) Paris'te yeni romanın ustalarından biri olarak kendini kabul ettirmiştir. Tiyatro, aynı zamanda yazar olan Yves Velan'ın (doğ. 1925) orijinal yeteneğini ortaya koyar; şiir, Gilbert Trolliet (doğ. 1907), Edmond Jeanneret (doğ. 1914) ve aynı zamanda kusursuz bir mütercim olan Philippe Jaccottet (doğ. 1925) ile yeni bir lirizm kazanmıştır.

İtalyanca edebiyat

İtalyan dilindeki isviçre edebiyatı Tessin ve Graubünden'deki iki veya üç vâdidedir. Oysa bu ülke yüzyıllar boyunca Roma'dan Petersburg'a kadar birçok binayı yapan veya süsleyen mimar ve ressamlar yetiştirdi. Tessin, italyan edebiyatına F. Chissa'yı (doğ. 1871) kazandırdı; bu yazarın ünü hemen bütün İtalya yarımadasına yayıldı. F. Chiesa, diğer birçok isviçreli yazar gibi doğduğu yeri anlatmaktan, övmekten hoşlanır. Dağ ve dağlıların iki şairi *Libro dell Alpe*'nin (Alplerin Kitabı) yazarı G. Zoopi (1896-1952) ve doğduğu kantonun *italianita*'sını (italyanlığını) en faal olarak savunanlardan biri olan G. Calgari de (doğ. 1905) doğduğu yeri övdü. İtalyanca konuşan İsviçre'nin genç yazarları arasında en orijinal ve güçlü olanı *Signore dei Poveri Morti* (Zavallı Ölülerin Karıları) [1943] ve *Ragno di Sera*'nın (Gece Örümceği) [1950] yazarı Felice Filippini'dir (doğ. 1917).

Bugün İsviçre'de Giorgio Orelli (doğ. 1921) ve Plinio Martini (doğ. 1923) gibi duygulu şairler, Adolfo Jenni (doğ. 1911), Tarcisio Poma (doğ. 1916), Giovanni Bonalumi (doğ. 1920) gibi bilgin denemecilere rastlanır.

Reto-roman dilindeki edebiyat

Reto-roman dilinin en önemli iki lehçesiyle (Ren vâdisinde «Romanş» ve Engadine'de «Ladin») nesir ve nazım yönünden oldukça eksiksiz bir edebiyat yaratılmıştır; bu edebiyatın başlıca iki dönemi vardır: önce Reform ve XVII. yy. (bu dönemde dinî ilhamlı birçok eser yazıldı), sonra XIX. ve XX. yy.; yeniden doğan bu modern Reto-roman dili edebiyatı, Gian Fadri Caderas (1830-1891), Muoth. G. A. Huonder ve özellikle Peider Lansel (1863-1943) sayesinde ün kazandı.

Bu edebiyat, Reto Caratsch (doğ. 1901). Flurin Darms (doğ. 1918), Gion Deplazes'ın (doğ. 1928) deneme ve anlatıları, Curo Mani (doğ. 1918), Luisa Famos'nun (doğ. 1930) şiirleri, Jon Semadeni (doğ. 1910), Toni Halter (doğ. 1914), Tista Murk'nun (doğ. 1915) tiyatro eserleriyle bugün özellikle verimli bir dönem yaşamaktadır.

GÜZEL SANATLAR

Üç büyük komşunun etkisinde kalan İsviçre'de gerçek anlamda millî bir sanat gelişmedi. Bununla birlikte sanat alanında bölgesel okullar etkin oldu. Uzun süre fakir kalan bu ülke, bilim ve sanatı koruyan kralların ve zengin tüccarların yardımından da uzak kaldı. Bu yüzden sanatçılar çoğu komşu ülkelere göç ettiler. İsviçre'nin ilk sanat eserleri Romalıların Bıraktıkları çok sayıda mozaiklerdir. Ortaçağ sanatından kalanlar, Grison'larda ve Ticino'daki küçük kiliseler, yontulmuş döşeme taşları, tehzip işleri, Münster (Luzern) Piskoposluk kilisesinin duvar resimleri, Zillis'teki Saint-Martin kilisesinin ahşap tavanıdır. Roman sanatı ise Schaffhausen'daki Allerheiligen manastırı, Payerne ve Romainmôtier başpapazlıkları, Zürich piskoposluğu, Basel ve Coire katedralleri gibi büyük yapılar ve duvar resimleri ile temsil edilir. Gotik devirden kalan örnekler arasında Bourgogne gotiği etkisinde yapılan Lozan katedralini, Alman İsviçresi'ndeki dilenci tarikatlarına bağlı kiliseleri saymak gerekir. Lozan, Basel ve Bern katedrallerinin ana kapılarında güzel heykeller, ayrıca Bern katedralinde ve Kappel kilisesinde önemli vitraylar vardır. XV. yy.da, «Karanfil'li», «Fribourg'lu», «Bern'li», «Zürich'li» gibi kimliği belli olmayan ressamlardan başka Basel'de çalışan Konrad Witz (XV. yy.ın ilk yarısı), Bern'li N. M. Deutsch (1484-1530), Solothurn'lu Urs Graf (1485'e doğr. - 1527'ye doğr.) adlarını saymak gerekir. XVI. yy.ın isviçreli ressamları arasında da Basel'de bir süre yaşayan Hans Holbein (1497-1543) ve Tobias Stimmer (1539-1584) önemlidir. Ayrıca, İsviçre resminin bu altın çağında birçok değerli sanatçı daha yetişti: Zürich'li Genç Hans Leu (1490'a doğr. - 1531), Fribourg'lu, Hans Fries (1465'e doğr. - 1518), portre ressamlarından Hans Asper (1499-1571), Hans Klauber (1536-1578), Yaşlı Hans Bock (1550'ye doğr. - 1624'e doğr.) ve gravürcü Jost Amman (1539-1591).

Bu devirde, evleri süsleyen küçük vitraylar sanatı gelişti. Hans Funck (1470'e doğr. - 1539'a doğr.) en ünlü cam ressamı idi. Ticino'da, roman kiliselerinde (San Nicolao de Giornico) ve Bernardino Luino'nun süslediği Lugano'daki Santa Maria degli Angeli gotik kilisesinde italyan etkileri çok güçlüdür. Rönesans etkileri alman İsviçresi'nde Riva San Vitale'deki (Ticino) Santa Croce kilisesinde ve Luzern ve Zürich'teki sivil yapılarda görülür. XVII. yy.da isviçre sanatı Ticino bölgesi dışında bir varlık gösteremedi. Ticino bölgesinde bütün Avrupa'yı etkileyen ressamlar (Giovanni Serodine [1594'e doğr. - 1631'e doğr.] ve Pier Francesco Mola [1612-1666]), mimarlar, heykeltıraşlar ve yalancı mermerciler (stükatörler) yetişti. Carlon Maderno (1556-1629), Carlo Fontana (1634-1714), Francesco Borromini (1599-1667) Roma'da barok eserler verirken, Baldassare Longhena (1598-1682) Venedik'te çalışıyordu. Cenevre'de fildişi üzerine portre yapan ressamların ünü bütün Avrupa'ya yayıldı. Bu okulun en ünlü temsilcisi Jean Petitot'tur (1607-1691). Minyatürcü Joseph Werner (1637-1710) Fransa kralı Louis XIV'ün sarayında çalıştı. XVIII. yy.da Fransız İsviçresi'nde özellikle Neuchâtel'de ve Alman İsviçresi'nde, fransız sanatının etkileri hâkim oldu. Güney Almanya rokoko mimarîsi, Einsiedeln ve Sankt-Gallen manastır kiliseleri etkiledi. XVIII. yy.ın iki önemli ressamı, Cenevre'li Jean Etienne Liotard (1702-1789) ve İngiltere'de çalışmış olan Zürich'li Johann Heinrich Füssli'dir (1741-1825). Bu yüzyılda yaşamış olan diğer başarılı portreciler de şunlardır: Winterthur'lu Anton Graf (1736-1813), Basel'li Johannes Rudolf Huber (1668-1748), Cenevre'li Jean Huber (1721-1786) ve İtalya ve Avrupa'da çalışmış olan Coire'lı Angelika Kauffmann (1741-1807). Salomon Gessner (1730-1788), François François Sablet (1745-1819) ve Jean-Piere Saint-Ours (1152-1809) gibi yetenekli ustaların da adını anmak gerekir. XVIII. yy.ın sonlarına doğru İsviçre'ye yapılan gezilerin artmasıyle turizm doğdu. Vedütist adı verilen ustalar turistler için kent ve dağ manzaralarını canlandıran renkli estamplar yaptılar. XIX. yy.ın ortalarında bu ressamların yerini Alp manzaralarını işleyen François Didey (1802-1877) ve Alexandre Calame (1810-1864) aldı. İsviçre dağlarını ingiliz Turner, italyan Segantini ve isviçreli Auguste Baud-Bovy (1848-1899) canlandırdı. Cenevre'de XIX. yy.ın ortalarında küçük bir resim okulu doğdu. Bu okulun başlıca temsilcileri günlük hayat konularını işleyen Wolfgang Adam Toepffer (1765-1847) ve hayvan ressamı Jacques Laurent Agasse'tır (1767-1849). Adam Toepffer'in oğlu Rodolphe Toepffer iğneleyici olmayan karikatürleriyle dikkati çeker. Aynı dönemde Leopoldo Roberto (1794-1835) güney italya köylülerinin hayatını canlandıran resimler yapıyordu. Daha sonra, Arnold Böcklin (1827-1901) mitolojik ve sembolik resimde başarı kazandı. Frank Buscher (1828-1890) güçlü bir ışık anlayışıyle Amerika, Fas ve İtalya'dan manzaralar çiziyordu. Vaud'lu Charles Gleyre (1806-1874) Paris'te akademizmin ustalarından biri olarak ün kazanırken, Barthélemy Menn (1815-1893) Cenevre'deki öğreniminden fırsat buldukça Corot'yu hatırlatan manzara resimleri yapıyordu. Arkadaşı Vaud'lu François Bocion (1828-1890) eserlerinde Cenevre gölü ve kıyılarını canlandırdı. XIX. yy. isviçre heykelini, Paris'te çalışan Cenevre'li James Pradier (1792-1852) ve öğrencisi Jean Etienne Chaponnière (1801-1835) temsil etti.

Güçlü etkileri yirmi beş yıl süren Ferdinand Hodler (1853-1918) büyük duvarlara uygulanan anıtsal kahramanlık resimlerinin yaratıcısı oldu. Daha sonraki neslin sanatçıları, Fransız İsviçresi'nde René Aubejonois (1872-1957), Alexandre Blanchet (doğ.

«Natür Mort»
Félix Vallotton'un eseri
Cezayir müzesi

Bel-Air kulesi
Lozan

Cenevre

F. Martin

A. Honegger

Foto. İsviçre Turizm bürosu, Giraudon, Lipnitzki, Presse diffusion (LAROUSSE)

Moudon (Vava kantonu) sokaklarında isviçreli yahudilerin gösterileri mayıs 1967)

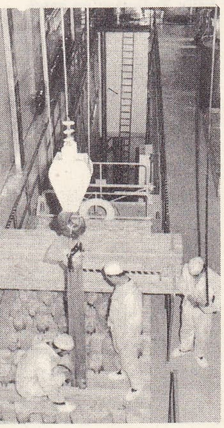

Lucens nükleer enerji merkezi (Vaud kantonu)

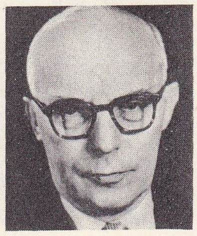

Willy Spühler

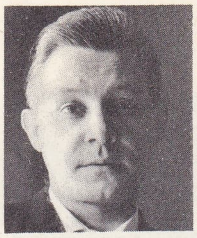

Yves Velan

1882), Maurice Barraud (doğ. 1899), Alman İsviçresi'nde Paul Basilius Barth (doğ. 1881), Wilhelm Gimmi (doğ. 1886) fransız okulunu benimsediler. Fransa'da çalışan Felix Vallotton (1865-1925), Rodo da denen Verlaine, Hodler'in arkadaşı heykeltıraş Auguste von Niederhausern de (1863-1913) söylentiye göre isviçrelidir. Heykeltıraş Hermann Haller'in (1880-1950) Maillol'ün etkisinde kaldı.

MÜZİK

Ortaçağdan sonra Sankt-Gallen manastırları, Einsiedeln, Engelberg, Muri (Aargau) ve Zürich dinî müziğin, gregorius şarkılarının, dinî tiyatroların, XV. yy.dan sonra da org müziğinin kaynaştığı yerlerdi. XIV. yy.dan sonra bütün kantonlarda halk koroları, fifre ve trompet toplulukları kuruldu, bu topluluklar saz şairlerinin ilgisini çekti. Dinî reformun ilâhiden başka şarkı söylemeyi yasaklaması gerilemeye yolaçtı; bu dönemde adını yabancı ülkelere duyuran tek besteci L. Senfl'dir (1490'a doğr. - 1543'e doğr.). Bir süre sonra alman ve italyan etkisi kendini yeniden göstermeğe başladı, orkestra çalışmaları gelişti, İsviçre Müzik derneği XIX. yy. başlarından sonra 600-700 kişilik topluluklarla konserler verdi ve a *capella* erkek koroları gittikçe çoğaldı. Ne var ki, H.G. Nägeli (1773-1836) ve Hugo von Senger'in (1835-1892) etkisiyle İsviçre'nin fransızca konuşulan bölgelerinde bile alman müziği etkisinde kalınıyor ve büyük koroların katıldığı *Festpiele*'ler düzenleniyordu (yirmi beş yılda bir, Vevey'deki, *Bağcılar bayramı*). Bununla birlikte alman özellikleri taşıyan bu müzikte, isviçre müziğine has bazı nitelikler de görülüyordu. Bu özellikleri ölçülü lirizm ve dine bağlılık olarak belirlenebilir. XIX. yy.ın sonlarından başlayarak, İsviçre'de birçok değerli besteci yetişti, Alman İsviçresi'nde H. Huber (1852-1921), H. Suter (1870-1926), Othmar Schoeck (doğ. 1886), W. Burkhard (1900-1955), Karl Heinrich David (doğ. 1884), H. Haug (doğ. 1886), W. Beck (doğ. 1901) v.b. Bu besteciler, Wagner, Brahms, Hindemith, Schönberg'in etkisinde kaldılar. Fransız İsviçresi'nde, Emile Jaques-Dalcroze (1865-1950), G. Doret (1866-1943), H. Gagnebin (doğ. 1886), A. Fornerod (doğ. 1890), J. Binet (1893-1960), André Marescotti (doğ. 1902), Pierre Wissmer (doğ. 1915), Debussy, Fauré, Ravel, V. d'Indy'den etkilendi. E. Blanchet (1877-1943), E. Bloch (1880-1959), R. Vuataz (doğ. 1898), Constantin Regamey (doğ. 1907), Julien François Zbinden (doğ. 1917) bu usta bestecilerin etkisinden uzaklaşmağa çalıştı. A. Honegger (1892-1955) bu iki akımı bir bakıma kaynaştırmış sayılır: ömrü boyunca Fransa'da yaşayan bu besteci, senfoni, oratoryo, opera, oda müziği eserlerinde, alman lirizmini fransız inceliğiyle bağdaştırdı. Yaşayan isviçreli bestecilerin en ünlüsü sayılan Frank Matin de (doğ. 1890) Hollanda'da oturmasına rağmen aynı tutumu sürdürmektedir.

Orkestralar ve ünlü yöneticiler, isviçre müziğini geliştirmek için çalışmaktadır: Zürich'te Hans Münch (doğ. 1893), P. Sacher (doğ. 1906), Bern'de Fritz Brun (doğ. 1878), Lozan'da ünlü orkestra yöneticisi E. Ansermet (doğ. 1883), Victor Desargens (doğ. 1908) çağdaş rus ve fransız eserlerini İsviçre'de tanıttılar. E. Appia (1894-1961) özellikle fransız eserleriyle, klasik geleniğin İsviçre'deki savunucusu oldu. Lüzern, Zürich, Montreux gibi şehirlerde düzenlenen festivaller milletlerarası bir genişlik kazandı. Mezières'de (Vaud), Jorat tiyatrosunda lirik eserler (G. Doret'nin *La Servante d'Evolène*'i [Evolène'in Hizmetçisi], Honegger'in *Le Roi David*'i [Kral David] ve *Judith*'i) sahneye kondu.

Sayısız korolar, müzikli revüler (*Schweiz, Musikzeitung, Fueilles Musicales*), Basel, Bern, Zürich, Fribourg ve Cenevre üniversitelerindeki müzikoloji kürsüleri İsviçre'de müziğin gelişmesine yardımcı oldu. Bugün İsviçre'de Federal Şarkı derneğine bağlı 200 dernek ve 15 000 üye (erkek korosu) vardır.

Öte yandan, İ. Stravinski ile libretto yazarı Ramuz'ün ortak çalışmaları sonucu, *Histoire du Soldat* (Askerin Öyküsü), *Les Noces* (Düğün), *Renard* (Tilki) gibi değerli eserler bestelendi.

EĞİTİM

Eski konfederasyonun mirası olan federalizm, öğretim alanında da kendini gösterir. Kamu eğitiminde, kantonların gelenekleri, çeşitli bölgesel zihniyetler, inanç ayrılıkları ve üç millî dil göz önünde tutulur.

Örnek olarak, iki resmî dil konuşulan Fribourg'daki üniversitede iki dilde öğretim yapılır; katolik olan bu kanton halkı katolik bir üniversiteye sahiptir. İlköğretim teşkilâtını kantonlar düzenler; zorunlu olan ilköğretim, devlet okullarında laik anlayışa göre ve parasız olarak yapılır. Ayrıca özel okullar da vardır. Anayasanın 27. ve 47. maddeleri gereğince, konfederasyon iktisadî bakımdan fakir kantonlara ilkokullar için para yardımı yapabilir ve kamu eğitiminin anayasa ilkelerine uygunluğunu denetleme hakkına sahiptir. Federal hükûmet, zanaat, sanayi ve tarım eğitimini de denetler.

Ortaöğretim, ortaokullar ve liselerle temsil edilir. Öğrencileri *bakalorya* veya *olgunluk belgesi*'ne hazırlayan bu liselere «gymnasium» denir. Bu kurumların yönetimi ve bakımı kantonlara ve bazı komünlere, bazen de özel kuruluşlara aittir. Tıp ile ilgili mesleklere ilişkin özel kanunlar uyarınca, hâkim, dişçi, veteriner ve eczacı diploması almak için gerekli şartları merkezî iktidar belirler: bu diplomalar yalnız federal olgunluk belgesini (kanton bakaloryasına eşit) kazanmış olanlara verilir. Böylelikle merkezî iktidar, federal bir komisyon organı aracılığıyla, üniversiteye giriş sınavlarını gözetir.

Yükseköğretim alanında, yedi kantonun her biri bir üniversiteye sahiptir (Basel, Bern, Fribourg, Cenevre, Lozan, Neuchâtel, Zürich). Bu üniversitelerden beşinde tıp fakültesi vardır. Yüksek öğrenim kuruluşları arasında çok sayıda yüksek ticaret okullarını ve Sankt-Gallen Ticaret üniversitesini de saymak gerekir. Federal hükûmet, Anayasanın 27. maddesiyle kendisine tanınan federal üniversite açma yetkisini bugüne kadar kullanmadı; 1855'te, konfederasyona bağlı tek yüksek okul olan ve sonradan çok gelişen Zürich Politeknik okulunu açmakla yetindi. Öğretim bağımsızlığı kanunlarca korunduğundan, gerek bağımsız, gerek dinî karakterleri (katolik veya protestan) kolejler yan yanadır. Bu arada, fizik ve karakter gelişimine, beden eğitimine önem veren ve öğrenciyi olgunluk sınavlarına kadar yetiştiren birkaç yeni okulu da (alm. *Landerziehungsheime*) belirtmek gerekir.

BİLİMLER

İsviçre'de bilim, ünlü büyücü-hekim Paracelsus'u (1493'e doğr. - 1541) yetiştirdikten sonra zooloji bilgini Conrad Gesner (1516-1565) ve botanik bilgini Bauhin (1560-1624) ile tabiat incelemesine yöneldi; bu iki bilgin ilk tabiî sınıflamaları yaptılar. Newton ile Leibniz'in hâkim olduğu sonraki yüzyılda özellikle Leonhard Euler'in (1707-1783), ayrıca sonsuzküçükler hesabını uygulamak için Leibniz'in buluşlarını geliştirmeğe çalışan Jacques I Bernoulli (1654-1705), Jean I Bernoulli (1667-1748) ve Nicolas I Bernoulli'nin (1687-1759) adları

Adolfo Jenni

Reto Caratsch

parladı. Daniel Bernoulli (1700-1782) bu matematik temellere dayanarak rasyonel hidrodinamiği kurdu ve J. G. Sulzer (1720-1779) ilk dış balistik deneylerini gerçekleştirdi.

Aynı yüzyılda, A. von Haller (1708-1777) fizyolojiyi deneysel yolda geliştirdi ve Ch. Bonnet (1720-1793) *partenogenez*'i buldu. Fizyolojist N. Th. de Saussure (1767-1845), meteorolojiyle ilgilenen fizikçi M. A. Pictet (1752-1825), elektrikli telgraf projesinde G. L. Lesage (1724-1803) aynı deneyci anlayışa bağlıydılar. Saatçi F. Berthoud (1727-1807), Alplerde araştırmalar yapan fizikçi H. B. de Saussure (1740-1799) ve Condolle botanikçiler ailesinden Augustin (1778-1841), Alphonse (1806-1893) ve Casimir (1836-1918) adlarını ayrıca anmak gerekir.

XIX. yy.da, J. Steiner (1796-1863) ve sonradan Paris'e yerleşen Ch. Sturm'un (1803-1855) geometriye yenilikler getiren ortak çalışmaları, J. Amsler'in (1823-1912) *planimetre* ve *integral aracı* buluşları göze çarpar. Yüzyılın sonunda, isviçre bilimi Kölliker ile (1817-1905) fizyolojide, A. Hem ile (1849-1937) jeolojide, oksijenin ve azotun sıvılaştırılmasını bulan R. P. Pictet ile (1846-1929) kısıtlı bağıllık teorisini doğrulayan Ch. E. Guye ile (1866-1942) ve kozmik ışınları ilk bulanlardan A. Gockel ile (1860-1927) fizikte, *invar* (nikelli çelik) ve *elinvar*'ı bulan Ch. E. Guillaume ile (1861-1938) kimyada yeni atılımlar gösterdi. Günümüzde, P. Karrer (doğ. 1889), T. Reichstein (doğ. 1897) ve vitaminler, hormonlar ve böcek zehirleri (D.D.T.) üstüne yaptığı çalışmalarıyla ün kazanan Müller (doğ. 1899) sayesinde isviçreli biyokimyacılar bilimin zirvesine yükseldiler.

Sanayi araştırmaları, bilim öğretimindeki seçkin üstünlük (özellikle Zürich Teknik okulunda) ve sanayi alanındaki ilerilik sayesinde özellikle eloktrometalürji ve eczacılık dallarında başarıyle yürütüldü. Buna karşılık, temel bilimsel araştırmada aynı gelişme sağlanamadı. Her yıl çok sayıda araştırmacı ve mühendis yurt dışında yerleşmektedir (1962-1963'te 144 kişi). İsviçre'den A.B.D.'ye göç, özellikle bilim adamı göçü, en yüksek orana ulaştı (yüzde 5,6). İsviçre yurttaşlığından vaz geçmeyen bilginlerin en ünlüsü gerek teorik, gerek teknik astronomiye yepyeni fikirleriyle katkıda bulunmuş olan astronom Zwicky'dir (cisimlerin uzayda ilerlemesi).

Bununla birlikte, 1952 yılında İsviçre Millî Bilimsel Araştırma fonunun kurulmasıyle bir kalkınma çabası gösterildi; böylelikle dış ülkelerle işbirliği gittikçe geliştirildi ve yarınki iktisadî yapıyı belirleyecek olan bilimsel çalışmaların gerekliliği gittikçe daha iyi anlaşılmağa başladı. İsviçre Cern'in merkezi haline geldi ve 1965 yılında atom enerji ve araştırmasına, yaklaşık olarak 79 milyon frank ayırdı.

HABERLEŞME

● *Basın*. Federasyonun kuruluşundan beri İsviçre basını tam bir hürriyet içindedir. Ülkede, çok sayıda gazete ve dergi yayımlanır; bunların tirajları yüksek değildir. İsviçre'deki en eski iki gazete, 1738'de kurulan *La Feuille d'Avis de Neuchâtel* ile 1762'de kurulan *La Feuille d'Avis de Lausanne* fransızca yayımlanmaktadır. Bunların dışında, otuz kadar fransızca gazete yayımlanır. En önemlileri: 1789'da kurulan *La Gazette de Lausanne;* 1826'da kurulan *Le Journal de Genève* ve 1879'da kurulan akşam gazetesi *La Tribune de Genève*. Alman dilinde çıkan gazeteler ara-

Foto. Parimage, Bernische Kraftwerke, Camera-Press (LAROUSSE)

Erwin Jaeckle

Traugott Vogel

sında sadece, 1893'te Zürich'te kurulan *Tagesanzeiger*'in tirajı 100 000'i aşar. 1780'de kurulan *Neue Zürcher Zeitung* ile 1842'de Basel'de kurulan *National Zeitung* almanca olarak yayımlanan yüz kadar gazetenin en önemlileridir. İtalyanca gazete sayısı ise altıyı bulur.

● *Haber ajansı.* 1894'te kurulan İsviçre telgraf ajansı 1899'dan sonra tek rakibi olan *Berna* ajansıyle birleşti. Bir anonim şirket olan ajans malî bakımdan isviçre basınına dayanır; edindiği bilgileri ülkenin üç resmî dilinde yayar.

● *Radyo.* Radyo yayınları imtiyazı, hükûmet tarafından, bir kamu kuruluşuna devredildi. İsviçre Radyo ve Televizyon Yayın kurumu diye adlandırılan bu kuruluş üç kanaldan üç ayrı dilde yayın yapar.

● *Televizyon.* Radyo ve Televizyon kurumuna bağlı olan televizyon istasyonları 625 kanaldan ticarî olmayan yayınlar yapar. Bunların giderleri resmî kredilerle ve alıcı istasyonların sağladığı gelirlerle karşılanır. (L)

İSVİÇRE yaylası, İsviçre'deki Tepeler bölgesine yanlış olarak bazen verilen ad. (L)

İSVİDAD i. (ar. *sevād*'dan *isvidād*). *Esk.* Kararma, siyahlanma. ‖ *İsvidad-ül-cild*, cilt renginin koyulaşması, kararması. (M)

İSYAN i. (ar. *ʿiṣyān*). Herhangi bir amaçla kurulu düzene ve devlet kuvvetlerine karşı gelme, ayaklanma: *Etem ve kardeşlerinin isyanından asla çekinmiyordum* (Atatürk). *Her taraf isyan içindeydi. İsyan olmayan yerlerde ise kaçak veya eşkiya çeteleri dağları tutmuş, yolları kesmişlerdi.* (Ş. S. Aydemir). ‖ Bir durum veya davranış karşısında boyun eğmeyip, taşkınlık gösterme, itaatsizlik: *Dertli, şimdiye kadar kendinde hiç görmediğim bir isyanla başını havaya kaldırdı* (H. R. Gürpınar). *Evvelâ, benim itiraz ve isyanımdan korkan müdire, şimdi bilâkis, sükûtumdan şüpheleniyordu* (R. N. Güntekin). ‖ *Esk.* Tanrı buyruğuna karşı gelme, günah: *Senin bu yaptığın Allaha karşı isyandır / Asıl felâkete sabreyleyenler insandır* (M. Â. Ersoy). ‖ *İsyan etmek*, ayaklanmak, devlet kuvvetlerine karşı çıkmak. Taşkınlıkla itiraz etmek: *Bunun böyle olmadığını bilir; bilir ama bildiği için kendi kendine isyan eder* (N. Ataç). — *Hayır, hayır! Bundan sonra artık herkese karşı isyan edeceğim* (A. H. Müftüoğlu).

— Tar. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Tar. Osmanlı tarihinde resmî devlete karşı yapılan ayaklanmalara *hurûc alas sultan* denirdi. İmparatorluğun çeşitli bölgelerinde türlü sebeplerle meydana gelen başlıca isyanlar şunlardır:

1. Murad I devrinde (1362-1389), Murad I'in oğlu Savcı* Bey Bizans tahtında hakkı çiğnenen imparator İoannes'in oğlu Andronik ile birleşerek isyan etti (1373). Fakat babası tarafından, İstanbul yakınlarında Apikridon mevkiinde yakalanarak öldürüldü.

2. Çelebi Mehmed devrinde (1412-1421), Sımavnalı* Bedreddin, anne tarafından Selçuklu hükümdarı Alâeddin Keykubat'ın neslinden geliyordu ve Rumeli fatihlerinden İsrail Beyin oğluydu. 1397'de öğrenim için Suriye ve Kahire'ye gitti, Kahire'de şeyh oldu. Daha Anadolu'ya dönerken alevî-şiî türkmenlerle ilişki kurarak bir isyanın planlarını hazırladı, fakat bunu gizli tutarak Rumeli'yi eline geçiren Musa Çelebi'nin kazaskeri oldu. Sonradan Çelebi Mehmed I'e kapılandı. İznik medresesine müderris tayin edildi. İşte bu sırada adamlarına emir verdi. Müritlerinden Börklüce* Mustafa İzmir'de, Torlak Kemal de Manisa'da faaliyette idiler. Bunların isyan hareketi padişah kuvvetleri tarafından bastırıldı. Bedreddin ise alevîleri ve akıncıları toplayarak Deliorman'a kaçtı ve burada başkaldırdı. Eflak beyi Mirçe tarafından da desteklendi. Veziriazam Bayezid Paşa kumandasındaki kuvvetlere yenildi, yakalanarak Serez'e getirildi. Bilgin olması sebebiyle hemen öldürülmedi. Fakat yine de âlimlerden meydana gelen bir heyet idamına karar verdiğinden Serez çarşısında asıldı (1419). *Düzmece Mustafa* (Mustafa Çelebi), Yıldırım Bayezid'in beş oğlundan biriydi (1402). Ankara savaşında esir düşerek Timur ile birlikte Semerkant'a gitti, onun ölümünden sonra tekrar Anadolu'ya döndü. Bir müddet Karamanoğullarının yanında kalan Mustafa Çelebi, kardeşi Çelebi Mehmed'e karşı Bizans imparatorunun yardımını sağladı. Eflak voyvodası ve İzmiroğlu Cüneyd Bey ile birlikte Tesalya ve Selânik taraflarında faaliyete geçti. Fakat Çelebi Mehmed'in gönderdiği kuvvetlere yenilerek Selânik'e kaçtı. Oradan Limni adasına getirildi. Bu arada Çelebi Mehmed öldü (1421). Mustafa Çelebi de Bizans imparatoru ile anlaşarak Gelibolu'ya geldi. Bölge halkı onu hükümdar olarak tanıdı. Bu suretle Edirne'yi alarak Bursa üzerine yürüdü. Bununla beraber, ordusunda bulunan Rumeli beylerinin Murad II ile anlaşmaları ve Cüneyd Beyin de İzmir'e dönmesi üzerine yalnız kalan Mustafa Çelebi, Edirne'de Sultan Murad'ın kuvvetlerine yenildi. Tunca kenarındaki Kızılağaç Yenicesi'nde yakalanarak Hisar burcunda asıldı (1422). *Küçük Mustafa vakası.* Çelebi Mehmed'in oğludur. Babası öldüğü zaman henüz on üç yaşında idi. Kardeşi hükümdar olduğu zaman öldürülmekten korktuğu için Karamanoğlu Mehmed II Beye sığındı. Orada bulunduğu sırada, Turgutlu Türkmenleri ile anlaşarak Bursa'ya karşı yürüdü. Ancak Bursa halkı şehri Mustafa'ya teslim etmeyerek Murad'ı hükümdar tanıdıklarını bildirdiler. Bunun üzerine İznik'e çekilen Mustafa orada hükümdarlığını ilân etti. Fakat padişahın Mihal oğlu Mehmed Bey kumandasında gönderdiği kuvvetler genç şehzade Mustafa'yı yakalayarak öldürdüler (1423). *Cem* Sultan'ın isyanı*, Fatih Sultan Mehmed, 3 mayıs 1481'de ölünce, Amasya'da bulunan büyük oğlu Bayezid İstanbul'a gelerek padişah oldu (22 mayıs 1481). Bu sırada Cem ise Konya valisi idi. Bayezid'in padişahlığını kabul etmeyerek ve saltanat hevesine kapılarak harekete geçti. Nitekim asker toplayarak Bursa'ya gelen Cem, burada namına hutbe okuttu, para bastırdı. Büyük halası Selçuk Hatun'u bu sırada Yenişehir'e gelen Bayezid'e göndererek Rumeli'ye mukabil Anadolu'nun kendisine bırakılmasını istedi. Bayezid devletin bütünlüğünü parçalayan bu teklifi şiddetle reddetti. Bunun üzerine iki kardeş savaşa hazırlandılar. Otranto'dan dönen Gedik Ahmed Paşanın da katıldığı Bayezid'in kuvvetleriyle Cem'in askerleri Yenişehir ovasında karşılaştı. Savaşı kaybeden Cem (1481), Konya'ya çekildi. Ancak orada da tutunamayarak Mısır'da Memlûk sultanı Kayıtbay'a sığındı (25 ağustos 1481). Kaldığı süre içinde hacca giden Cem, Karamanoğlu Kasım Beyden aldığı mektuplar üzerine tekrar Anadolu'ya döndü (mart 1482). Cem, Türkmenlerle birlikte Konya'ya yürüdü ise de yine yenildi. Bunun üzerine Bayezid Kudüs'te oturduğu takdirde ona tahsisat bağlayacağını bildirdi. Fakat Cem, kabul etmeyerek Rodos şövalyelerine sığındı. Amacı Rodos'tan Rumeli'ye geçerek burasını zorla eline geçirmekti. Ancak ondan evvel davranan Bayezid şövalyelerle anlaşarak, Cem'i hapsettirdi. Şövalyeler Rumeli'ye geçirmek bahanesiyle Cem'i Rodos'tan Fransa'ya götürdüler. Cem, Fransa'nın muhtelif şehirlerinde yedi yıl kaldı. Sonunda İtalya'ya getirilerek papa İnnocent VIII'e teslim edildi. 1492'de Alexander Borgia VI namıyle papa olan Podric devrinde Cem nispeten serbest bir hayata kavuştu. Fransız kralı Charles VIII ile beraber Napoli'ye giderken yolda hastalandı ve Napoli'de öldü (25 şubat 1495). Napoli'de Ferdinand Bahçesine gömülen Cem'in cesedi, 1499'da Gelibolu yolu ile Bursa'ya getirilerek Mustafai Atik türbesinin yanına gömüldü.

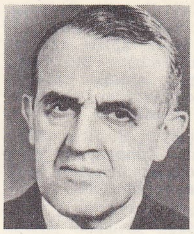
Max Petitpierre

Friedrich Wahlen

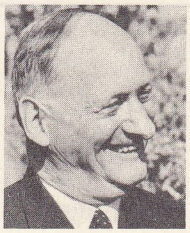
Paul Chaudet

3. Bayezid II devrinde (1481-1512), Şahkulu* Baba Tekeli isyan etti. Bu başkaldırmaya Şeytankulu isyanı da denir. Alevîlerden Karabıyık Hasan Halife'nin oğlu olan Şahkulu, ömrünü Antalya'da bir mağarada ibadetle geçirmişti. Bu yüzden Bayezid II duasını almak için ona senede 6-7 bin akçe yolluyordu. Birdenbire isyana başlayan Şahkulu, tımarları ellerinden alınan Tekeli sipahileri etrafında topladı, şehzadeler arasındaki anlaşmazlıklardan da istifade etti. Şahkulu, kendini Şah İsmail'in halifesi olarak tanıtıyor ve etrafa saldırıyordu. Nitekim Antalya'yı basarak kadısını öldürdü. Sonra Manisa'ya çekilen Şehzade Korkut'un hazinesini yağmaladı. Bu arada Kütahya'yı kuşattı ama alamadı, Anadolu beylerbeyi Karagöz Paşayı öldürdü. Bunun üzerine veziriazam Hadım Ali Paşa ve Şehzade Ahmed kumandasındaki kuvvetler, Şahkulu'nu Kızılkaya boğazında 39 gün sardılar, fakat kaçmağa muvaffak oldu. Bundan sonra Hadım Ali Paşa, az bir kuvvetle onu takip etti. Kayseri - Sıvas yolu üzerinde Gedik Hanı mevkiinde yapılan savaşta Şahkulu, Hadım Ali Paşa gibi bir ok isabetiyle öldü. Taraftarları İran'a çekildiler. İlerigelenleri Şah İsmail tarafından öldürüldü (1511)

4. Yavuz Sultan Selim devrinde (1512-1520). Şehzade Korkut* Çelebi'nin isyanı. Korkut Çelebi, Bayezid II'nin ortanca oğludur. Babasının saltanatı Amasya valisi Şehzade Ahmed'e terk edeceğini duyunca, Selim ile işbirliği yapmak istemişti. Fakat Şehzade Ahmed'in telkini ile sancağı Manisa'dan Antalya'ya nakledildi. Buna çok müteessir olan Korkut Çelebi, Mısır'a Memlûk sultanlığına sığındı (1509 nisan). Bununla beraber 1510'da tekrar Antalya'ya döndü. Şahkulu vakasından sonra Manisa'ya, sonra da İstanbul'a gelerek yeniçerilere sığındı. Ancak, Selim'in tahta geçmesi üzerine Manisa'ya dönen Korkut Çelebi, isyan edeceği zannedildiğinden Selim tarafından önce Manisa'da sarıldı, sonra da Bergama'da bir mağarada ele geçirilerek öldürüldü (1513). Mezarı Bursa'dadır. *Bozoklu Celâl isyanı*, Amasya, Tokat taraflarındaki Bozok Türkmenlerinden dirlik sahibi bir kızılbaştır. Şah İsmail'in teşviki ile etrafında 20 000 kişi toplayarak Mehdîlik iddiasında bulunmuştu. Bazı kuvvetleri mağlup etmesi üzerine olayın bastırılması için Rumeli beylerbeyi Ferhad Paşa ile Şahsuvaroğlu Ali Bey gönderildi. Celâl, Şah İsmail tarafına kaçarken Erzincan Akşehiri'nde yakalanarak öldürüldü, taraftarları dağıtıldı (1519). Bundan sonra Anadolu'da isyan edenlere Celâl'e nispetle celâlî denmesi âdet olmuştur. (Bk. CELÂLÎ İSYANLARI.)

5. Kanunî devrinde (1520-1566). Canberdi* Gazalî isyanı. Canberdi Gazalî Memlûk sultanlığının ilerigelen emîrlerindendi. Yavuz'un Mısır seferi sırasında onunla Gazza'da ve Reydaniyye'de çarpışmış, sonra da padişaha sığınarak Şam valiliğine getirilmişti. Yavuz'un ölümü üzerine (1520) Şam'da bağımsızlığını ilân ederek Mısır'ı almak istediyse de Mısır valisi Hayır Bay Kahire'yi teslim etmedi. İsyan haberi üzerine Kanunî, Canberdi üzerine Ferhad Paşayı gönderdi. Fakat daha önce hareket eden Şahsuvaroğlu Ali Bey, Canberdi Gazalî'yi mağlup etmeğe muvaffak oldu.

Hain Ahmed Paşa isyanı*, Ahmed Paşa divanda ikinci vezirdi. Kanunî, Rodos'un fethi sırasında Pirî Mehmed Paşayı emekliye ayırarak yerine hasodabaşısı İbrahim Ağayı usule uymadığı halde sadrazam yaptı. Kanunî, bu haksızlığa karşı Ahmed Pa-

Foto. Camera-Press, Keystone (LAROUSSE)

şaya Mısır valiliğini verdi. Ahmed Paşa, Mısır'a gider gitmez bağımsızlığını ilân ettiyse de, padişaha sadık kalan kumandan ve yeniçeriler tarafından öldürüldü. Onun Mısır'da bozmuş olduğu osmanlı kanunları, Mısır'a gelen İbrahim Paşa tarafından tekrar işler hale getirildi.

Baba Zünnun isyanı (1527), Bozoklu (Yozgat) bir şaki olan Baba Zünnun, bir vergi işinden dolayı isyan ederek Yozgat'ı işgal etti. Fakat kafası kesilerek öldürüldü.

Kalender Çelebi isyanı* (1527), Hacı Bektaş Veli soyundan olduğu söylenen Kalender, koyu bir şiî idi. Yavuz zamanında sağda solda gizlenen sayısı otuz bini bulan şiîler onun etrafında toplandılar. Etraftaki sancakbeylerini ve eyalet valilerini yenerek faaliyetini arttırdı; Anadolu'yu kasıp kavurmağa başladı. Bunun üzerine Kanunî Damat (Makbul) İbrahim Paşayı bu isyanı bastırmağa memur etti. Kalender'e katılan bazı boy beylerini kendi tarafına çekti. Kalender de yakalanarak idam edildi (1527).

Selim II devrinde (1566-1574). *Şehzade Bayezid* vakası* (1561). Kanunî Sultan Süleyman'ın şehzadelerinden biridir. Annesi Hürrem Sultan (Roksalan) tarafından destekleniyordu. Annesinin ölümü üzerine daha babasının sağlığında kardeşi Selim ile taht mücadelesine girişti. Mağlup olunca İran'a kaçtı. Revan valisine sığındı (1560). Fakat Selim tarafından gönderilen heyetin valiyi ikna etmesi üzerine Bayezid, dört oğlu ile birlikte boğularak öldürüldü (1561).

İmam Mutahhar isyanı, Yemen'de, San'a ve Teaz'ı alarak isyan etti. Fakat Hasan Paşaya yenildi (1565).

7. Murad III devrinde (1574-1595). Yeniçeri isyanları. Hazinede para darlığı olduğundan yeniçerilere ayarı bozuk akçelerle ulufe (aylık) verilmek istendi. Bunun üzerine yeniçeriler de defterdarın kafasını istediler. İsyanın büyümesine engel olmak için istekleri yerine getirildi.

Sipahi isyanı, bu suretle yeniçerilerin ulufeleri verilmiş ise de hazinede para kalmadığından, sipahilerin maaşları sonraya bırakıldı. Buna kızan sipahiler saraya yürüyerek isyanı büyüttüler. Saray muhafızları tarafından 400 kadarı öldürüldü. Diğerleri de kaçtı.

Genç Osman'ın öldürülmesi, Genç Osman'ın (bk. OSMAN II) Hotin seferinde itaatsizliği görülen yeniçeri ocağını kaldırmak istemesi, İstanbul'da yeniçerilerin isyanına sebep oldu. Amacı Sultan Mustafa I'in de kışkırtması ile isyan büyüdü. Veziriazam Davud Paşa tarafından yakalanan Genç Osman Yedikule'de öldürüldü (mayıs 1622).

8. Murad IV'ün ilk devirlerinde (1623-1640), yeniçerilerin ve sipahilerin isyanı görülür. Bu isyanların birinde Hafız Ahmed Paşa öldürüldü.

9. Sultan İbrahim devrinde (1640-1648). Vardar Ali* Paşa isyanı, Sultan İbrahim için bayram harçlığı istenen Sıvas valisi Vardar Ali paşa, padişahın kadınlar elinde esir olduğunu iddia ederek isyan etti. Fakat hakkındaki fermana uyularak İbşir Paşa tarafından öldürüldü.

Ocaklıların isyanı, Sultan İbrahim, samur kürke olan merakından dolayı, vezir, devlet erkânı, ulema ve ocak ağalarına zorla samur ısmarladı. Ocak ağaları bu teklifi şiddetle reddettiler ve aralarında anlaşarak veziriazamı ortadan kaldırmağa karar verdiler. Fatih camiinde toplanarak veziriazam Ahmed Paşayı Atmeydanı'nda öldürdüler (1648). Bu hareket de padişahın tahttan indirilmesinin sebebi oldu.

10. Mehmed IV devrinde (1648-1687). *Çınar* vakası*. Bu devirde haremağalarının otoriteleri artmış ve devlet işlerine karışmağa başlamışlardı. Bu duruma dayanamayan sipahiler ayaklandılar. Padişahtan bazı kimselerin kafalarını istediler. Padişah onların istediği kimseleri idam ettirdi (1656). Cesetleri Atmeydanı'ndaki çınar ağacına astılar. Bu yüzden olaya *Çınar vakası* veya *Vak'ayı Vakvakıye* denir.

11. Mustafa II devrinde (1695-1703). *Edirne* vakası*, Karlofça barışından (1699) sonra Mustafa II Edirne'ye çekilerek idareyi hocası şeyhülislâm Feyzullah Efendiye bıraktı. Fakat Feyzullah Efendi nüfuzunu kötüye kullanarak, yakınlarına yüksek memuriyetler sağladı. Bunun üzerine padişaha şikâyetler geldi. Mustafa II şikâyetlere aldırmayarak Erzurum'a gönderilen şeyhülislâmı Edirne'ye döndürdü. Bu sebeple İstanbul'da bir isyan çıktı. Âsiler Edirne üzerine yürüyerek şeyhülislâmı idam ettiler; Mustafa II de tahtından indirildi (1703).

12. Ahmed III devrinde (1703-1730). *Patrona* Halil isyanı* (1730), sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşanın memlekete getirdiği yenilikler, birçok kimseler tarafından hoş görülmedi. Yakınlarına yüksek memuriyetler vermesi düşmanlarının sayısını arttırdı. Bu sırada 1722 İran savaşı devam ediyordu. Paşanın sefere gitmesi kararlaştırıldı. Fakat o savaş adamı değildi. Bunun için oyalanıyordu. Bu durum onu devirmek isteyen düşmanları için bir fırsat oldu. Patrona Halil ile Muslu Beşe adında iki arnavut ve diğer 17 kişi, önce Beyazıt hamamında (sonradan Patrona hamamı) toplandılar; sonra da eylül 1730'da Beyazıt meydanına çıkarak halkı isyana katılmağa çağırdılar. İbrahim Paşadan memnun olmayan ve vergilerden şikâyet edenler bunlara birleştiler; isyan büyüdü. Yeniçeriler de âsilere katıldı. Kendisinin de tahttan indirileceğini zanneden Ahmed III, Nevşehirli İbrahim Paşa ile damatlarını feda etmek zorunda kaldı. Bununla beraber Ahmed III de tahttan indirildi; yerine Mahmud I çıkarıldı. İhtilâlden sonra Patrona Halil ve arkadaşları bir süre için devleti ellerine geçirdiler. Fakat, çok geçmeden, âsiler saraya çağrılıp birer birer öldürülerek cesetleri Ahmed III çeşmesi önüne bırakıldı.

13. Selim III devrinde (1789-1807). *Kabakçı isyanı* ve *Selim III'ün tahttan indirilmesi* (1807). Selim III'ün nizamıcedit ıslahatı ve getirdiği yenilikler, bazı kimselerin teşvik ettiği yeniçerilerle ulemanın işine gelmiyordu. Bu sırada 1806 Rus savaşı başladı. Şeyhülislâm Topal Ataullah Efendi ve sadaret kaymakamı Köse Musa Paşa, derhal harekete geçtiler ve nizamıcedit elbisesi giyecek olan yamakları da kışkırttılar. Yamakların başına geçen Kabakçı Mustafa âsileri İstanbul'a yürüttü. İsyancılar yeni ordunun kaldırılmasını ve taraftarlarının öldürülmesini istediler. Padişah buna razı oldu ise de bununla yetinmeyen âsiler, onu tahttan indirdiler ve yerine Mustafa IV'ü tahta çıkardılar. Bu suretle âsilerin bütün istekleri yerine geldi. Fakat, ertesi sene Alemdar Mustafa paşa âsileri yok etti.

Alemdar Mustafa Paşaya karşı yapılan isyan (1808). Alemdar'ın isyanı bastırması üzerine, Mustafa IV'ün telkiniyle Selim III öldürüldü. Fakat Mahmud II kurtarılarak tahta çıkarıldı. Öte yandan yeni icraata başlayan Alemdar'a karşı yeniçeriler ayaklandılar, Kadir gecesi Babıâli'ye saldırdılar. Sekbanları dağınık oldukları için yardım edemediler. Fakat Alemdar teslim olmadı. Konağının mahzenine inerek cephaneliği eliyle ateşledi; hem kendinin hem de dama çıkan 300 kadar yeniçerinin ölümüne sebep oldu (1808). Âsiler bundan sonra saraya giderek Mustafa IV'ü tahta çıkarmak istedilerse de Sultan Mahmud II, Mustafa'yı öldürttü. (Bk. ALEMDAR VAKASI.)

14. Mahmud II devrinde (1808-1839). *Vak'ayı* Hayriye* (Yeniçeri ocağının kaldırılması). Mahmud II, Eşkinci adıyle talimli yeni bir asker sınıfı kurdu ve buraya her yeniçeri ortasından 150 kişi alınarak eğitim görmelerini istedi. Fakat yeniçeriler bu ocağın kendileri için tehlikeli olduğunu anladılar. Bunun üzerine Yeniçeri ocağının muhakkak kaldırılmasına karar verildi. Verilen fetva üzerine halk yeniçerilerle mücadeleye çağrıldı. Topçu ocağı ve diğer askerî birlikler, esnaf ve medrese öğrencileri de padişahın tarafını tuttular. Bu suretle Et meydanındaki yeniçeri kışlaları üzerine yüründü ve birkaç saat süren kısa bir mücadeleden sonra Yeniçeri ocağı söndürüldü (15 haziran 1826).

Kavalalı Mehmed Ali Paşa isyanı*, Osmanlı-Rus savaşı Yunanistan'ın bağımsızlığıyle sona erdiğinden, Mehmed Ali Paşaya vaat olunan Mora valiliği verilemedi. O da buna karşılık Girit ile Suriye'yi istedi; yalnız Girit verildi. Paşa da bundan memnun olmadı. Bununla beraber isyanının dış sebebi, Akkâ valisi Abdullah Paşa ile arasının bir alacak yüzünden açık olması idi, öte yandan Mehmed Ali'nin zulmünden kaçan fellâhlar da Akkâ'ya sığınmışlardı. Mehmed Ali Paşa bunları geri istedi. Fakat teklifi Abdullah Paşa tarafından reddedildi. Bunun üzerine Akkâ üstüne yürüdü. Amacı Suriye'yi zorla elde etmekti. Nitekim oğlu İbrahim Paşa Akkâ'yı aldı. Padişah kuvvetlerini Belen geçidinde yenerek Adana'ya girdi (1833) ve hızla İstanbul üzerine yürümeğe başladı. Bunun üzerine Mahmud II, rus çarı Nikola I'den yardım istedi. Ayrıca İngiltere ile Fransa da araya girerek padişahla İbrahim Paşa arasında Kütahya anlaşması yapıldı (14 mayıs 1833). Anlaşmaya göre, Mehmed Ali Paşaya Mısır ve Girit valiliklerine ek olarak Şam valiliği; İbrahim Paşaya da Cidde valiliğine ilâve olarak Adana valiliği verildi.

Sırp isyanı* (1804-1830), başlarında önce Kara Yorgi, sonra da Miloş Obronoviç olan sırpların amaçları, Sırbistan'ın bağımsızlığının verilmesiydi. İsyanın sonunda Osmanlı devletinin yönetiminde bir Sırbistan prensliği kuruldu.

Yunan isyanı* (1820-1829), bunların da amaçları Osmanlı devletinden bağımsızlıklarını elde etmekti. Bunun için de 1814'te Odessa'da, Etniki Eterya adında gizli bir cemiyet kurdular. Cemiyetin başında eski Eflak beyinin oğlu, Aleksandros İpsilanti bulunuyordu. O, isyanının Eflak'ta başlamasını istedi. Fakat Eflaklılar Rumları sevmedikleri için, isyana katılmadılar. İpsilanti de Avusturya'ya kaçtı. Bunun üzerine Mora Rumları isyan etti, isyan genişledi, Osmanlı devleti birçok çabalara rağmen isyanı bastıramadı. Navarin olayı (20 kasım 1827) ve Osmanlı-Rus savaşı sonunda imzalanan Edirne anlaşması ile de Yunanistan'ın bağımsızlığı tanındı (14 eylül 1829).

● Kurtuluş savaşı sırasında (1920-1921). *Çerkez* Ethem isyanı*. Büyük Millet meclisinin kuruluşundan önce batı cephesinde askerî bir kuvvet yoktu. Bu cephe *Kuvayı Milliye* denilen millî kuvvetler tarafından tutuluyordu. Başında da Çerkez Ethem ve kardeşleri vardı. Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetinden sonra batı cephesi kuruldu, kumandanlığına Ali Fuat Paşa getirildi. Bu sırada Mustafa Kemal (Atatürk) düzenli bir ordu kurulması için çalışıyordu. Fakat ordu kurulmasında iki ayrı görüş çarpışıyordu. Disiplinli bir ordu kurulmasına taraftar olanlara karşı Kuvayı Milliye'yi tutanlar da vardı. Bu sırada batı cephesi kuvvetleriyle Çerkez Ethem kuvvetleri birlikte yunanlılara saldırdı. Fakat kuvvetlerimiz böyle bir harekete hazır olmadığından yenildi. Yenişehir ve İnegöl düşmanların eline geçti. Bunun üzerine Ali Fuat Paşa cephe kumandanlığından alındı ve yerine albay İsmet (İnönü) getirildi. Yeni kumandan batı bölgesindeki bütün kuvvetleri kendi emrinde birleştirmek için çalıştı. Kuvayı Milliye'nin başında bulunan Çerkez Ethem buna karşı koydu. Cephedeki kuvvetlerini kardeşine bırakarak Ankara'ya geldi.

Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetine karşı ayaklanmağa kalktı. Kardeşi Reşit ve Tevfik de kendisini destekliyorlardı. Planları, batı cephesi kumandanını itibardan düşürmek, orduyu elde etmek ve Mustafa Kemal'i devirerek hükûmeti ele geçirmekti. Çerkez Ethem amacını maskelemek için Mustafa Kemal'e son derece saygılı davranıyordu. Mustafa Kemal, onun sinsi hareketlerini sezerek önceden tedbir aldı. Cerkez Ethem ile görüşmek istedi, fakat Cerkez Ethem toplantıya katılmadı. Kardeşleriyle Mustafa Kemal anlaşamayarak âsi oldular. Bunun üzerine Ethem kuvvetlerine karşı harekete geçildi. Kütahya ele geçirildi (29 aralık 1920). Üç gün sonra da Ethem kuvvetleri Gediz yönünde kaçmağa zorlandı. Gediz de ele geçirildi (5 ocak 1921). Bunun üzerine Ethem ve kardeşleri kaçarak yunanlılara sığındı.

● Cumhuriyet devrinde. *Şeyh* Sait ayaklanması* (11 şubat 1925), Şeyh Sait bilgisiz, dar görüşlü ve devrimlere karşı olan bir aşiret başkanıydı. Kendi çıkarı uğruna yönettiği ayaklanma kısa zamanda büyüdü. Kime ve neye inanmakta olduğunu kestiremeyen birtakım cahil kimseler, din elden gidiyor propagandasına kapılarak bu isyana katıldılar. İsyan birden genişledi. Genç, Elazığ, Ergani âsilerin eline geçti. Halk korku ve heyecana kapıldı. Tehlikeli bir durum göste-

ren bu ayaklanmaya karşı hükûmet gerekli tedbirleri aldı. 4 Mart 1925'te *Takriri Sükun kanunu*'nu çıkararak, birisi Ankara'da, diğeri doğu vilâyetlerinde olmak üzere iki *İstiklâl mahkemesi* kurdu (7 mart 1925). Bazı bölgelerde seferberlik ilân edilerek ayaklanmanın bastırılması Cumhuriyet ordusuna bırakıldı. Ordu ayaklanmayı bastırdı. Elebaşıları adalete teslim edildi.

◆ **İsyancı** i. Bir ayaklanmayı hazırlayan veya ona katılan kimse. (M)

İŞ i. (esk. türk. *ış*'tan). Yapılacak veya yapılmakta olan çalışma: *İş zamanı kendisini rahatsız edenlere çok kızar ve hiç yüzlerine bakmazdı. Acele bir iş.* || Karşılığında para alınan çalışma: *Bir aydan beri iş arıyorum, meteliksiz* (O. V. Kanık). || Sanayi, tarım, ticaret ve maliyeye ilişkin iktisadî faaliyetlerin tümü: *İhap, eşsiz fırçası ile bizde de iş hayatına sanat katacaktı* (Y. Z. Ortaç). *İşler durgun.* || Bir dairede, ticarî veya sınaî bir kuruluşta bir kimsenin görevi: *İşten istifa etmek.* || Kamu yararını ilgilendiren faaliyetler: *Devlet işleri. Dış işleri.* || Özel çıkarlar: *İşlerini düzene sokmak.* || Meslek: *Eskiden ne işle meşguldünüz?* || Ticarî anlaşma, alışveriş: *Bir firma ile iş yapmak.* || Ticarî veya sınaî girişim. || İlgilendiren şey: *Birinin işine karışmak.* || Bir şeye bağlı olan başka bir şey: *Bu bir zevk işidir. Bu konuda sonuç almak vakit işidir.* || Bir nesnenin yapım özelliği; işçilik: *Güzel bir el işi.* || Hizmet gerektiren hal: *Bu evin işi çok.* || Mesele, sorun: *İş dünyayı sevmekte, yaşamakta çocuğum* (Attilâ İlhan). *Komiserin yanına girdik. Ben işi kısaca anlattım* (B. Felek). || Kuşku uyandırıcı gizli kapaklı şey: *Bu meselede bir iş var.* || Olay, olgu: *Hep de bu işler bana tesadüf eder, diye talihinden şikâyet etti* (A. H. Tanpınar). || *İş gömleği* (veya *elbisesi*), bazı mesleklerde giysi olarak kullanılan üstlük. || *İş yapmak*, çalışmak: *Yoksa yetmişbeşi geçmiş bir adam iş yapamaz* (M. Â. Ersoy). *Mec.* Gereksiz bir davranışta bulunmak. — ÇEŞ. DEY. *İş açmak*, gereksiz yere güç bir durumun ortaya çıkmasına sebebiyet vermek. || *İş adamı*, mesleği tüccarlık olan kimse. || *İş ayağa düşmek*, [bir mesele] yetkisiz kişilerin eline kalmak. || *İş başa düşmek*, kimsenin yardım etmemesi halinde kendi işini kendisi görmek zorunda kalmak: *Artık çaresiz iş başa düşmüştü* (R. N. Güntekin). || *İş başı*. Bk. İŞBAŞI. || *İş başında bulunmak*, çalışıyor durumunda olmak. || *İş başındakiler*, ülkeyi yönetenler. || *İş bilmek*, becerikli, usta olmak. || *İş birliği*. Bk. İŞBİRLİĞİ. || *İş bitmek* (veya *bitmiş olmak*), mesele kapanmak, sorun çözülmek (veya çözülmüş olmak): *«Almanlar yapmış biz yapamayız» demekle iş bitmez* (N. Ataç). Uğraşılan şey sona ermek: *İş bitince eve gittim.* || *İş buyurmak*, yapılacak bir iş için emir vermek. || *İş çevirmek*, gizli amaçlarla dolambaçlı iş yapmak. || *İş çığırından çıkmak*, [bir mesele] önüne geçilemez, idare edilemez hale gelmek. || *İş çıkarmak*, iş yapmak. Gereksiz ve uğraştırıcı bir işe yolaçmak. || *İş çıkmak*. [Yapılması istenen bir şey için] Yapılmak. Bir mesele ortaya atılmak. || *İş (gayret) dayıya düştü.* Bk. GAYRET. || *İş değil*, çok kolay. Kınama da belirtir: *Onun yaptığı iş değil.* || *İş değişir*, durum değişir: || *Halbuki iyi tanıyınca bu kızı, iş değişir* (S. F. Abasıyanık). || *İş edinmek*, (bir şeyi) kendi meselesi yapmak. || *İş eri*, işinin ustası olan, elinden iyi iş gelen, her türlü işi becerebilen. || *İş görmek*, iş yapmak. İş yapmağa uygun veya elverişli olmak: *Bu makine biraz daha onarılsa yine iş görür.* || *(Birine) İş göstermek*, bir kimseye yapılacak, üzerinde çalışılacak iş vermek. || *İş güç*, uğraşılan şey, meşguliyet: *İşim gücüm budur benim. Gökyüzünü boyarım her sabah* (O. V. Kanık). || *İş güç sahibi*, bir işi, görevi olan. || *İş icat etmek*, iş çıkarmak. || *İş içinde iş*, bir meselenin içinde, o konu ile ilgili olmayan bir başka mesele olması hali. || *İş inada binmek*, zıtlaşma sonucu karşıt görüş veya davranışta ısrar edildiğini belirtmek için kullanılır. || *İş işlemek*, iş yapmak. Nakış yapmak. || *İş işten geçmek*, bir iş ele alınmayacak, müdahale etmekten yarar sağlanmayacak hale gelmek: *Ama iş işten geçmiş, meselenin tamir kabul edecek bir noktası kalmamıştı* (H. R. Gürpınar). || *İş kabartmak. Esk.* Meseleyi önemli bir hale getirmek. || *İş kaçkını*, tembel, bir iş yapmaktan kaçan. || *İş karıştırmak*, fitne sokmak. || *İş kıvamına geldi*, mesele, durum uygun hale geldi. || *İş merkezi*, bir işin yönetildiği yer. İş yerlerinin yoğun olduğu bölge: *Otomobillerle önce iş merkezini, sonra ikamet mahallerini gezdik* (F.R. Atay). || *İş ola*, «iş olsun diye» anlamında küçümseme belirtir. || *İş olacağına varmak*, bir mesele hakkında, «aldırmamak, boşvermek» anlamında kullanılır. || *İş olsun diye*, gereksiz bir eylemi belirtmek için kullanılır. || *İş peşinde koşmak*, iş ardında koşmak. Bir meseleyi halletmeğe çalışmak: *Mebuslar iş peşinde koşmak için mazeretlerde değil iseler...* (F.R. Atay). || *İş sarpa sarmak*, içinden çıkılması güç ve tehlikeli bir hal almak. || *İş tutmak*, çalışmak, iş yapmak. || *İş ucu. Esk.* Sonuç. || *İş üç nalla bir ata kaldı*, eline küçük bir fırsat veya imkân geçince hayale kapılanlara alay yollu söylenir. || *İş veren*. Bk. İŞVEREN. || *İş yok. Teklz.* «İyi değil, işe yaramaz» anlamında kullanılır. || *İşe bak!* Şaşılacak durumlar karşısında söylenir. || *İşe balta ile girişmek*, bir işe kaba, yıkıcı, hoyratça girmek. || *İşe girişmek*, işe şevkle başlamak. || *İşe karışmak*, bir meseleye müdahale etmek: *Biz kimsenin işine karışacak değiliz* (N. Araz). Bir konuyle ilgilenmek: *Yusuf Akçora derginin sahibi idi ama, para işine karışmazdı* (Y. Z. Ortaç). || *İşe kapak vurmak. Argo.* Meseleyi örtbas etmek. || *İşe koşmak*, bir kimseyi çalışmağa zorlamak, iş yaptırmak. || *İşe dört elle sarılmak*, bir işi şevkle yapmak. || *İşe yaramak*, yararlı olmak. Kullanışlı, elverişli olmak. || *İşe yel iletmek. Halk dili.* İşi soğutmak, işi unutmak, işi ihmal edip savsaklamak. || *İşi alaya almak* (veya *vurmak*), bir şeyi önemsememek, ciddîye almamak. || *İşi Allah'a kalmak*, güç şartlar altında bulunmak, kimseden umut ve yardım ihtimali olmamak. || *İşi altın*, işi, geçim durumu çok iyi. || *İşi anlamak*, meseleyi kavramak, gizli bir şeyi anlamak. || *İşi azıtmak*, bir konuda aşırılığa kaçmak: *Gün geçtikçe Şakir Bey işi azıttı* (Sabahattin Ali). || *İşi başından aşmak* (veya *aşkın olmak*), pek çok, hiç vakti olmayacak kadar işi olmak. || *İşi bitmek*, hali gücü kalmamak, mahvolmak: *Karşı koysaydım eğer mutlak işim bitmişti* (M.Â. Ersoy). Ölmek. || *İşi ciddîye almak*, meseleye önem vermek: *Müjgân işi ciddîye alarak başını salladı* (R. N. Güntekin). || *İşi duman. Argo.* Durumu kötü, işi berbat. || *(Birine) İşi düşmek*, birinin yardımına ihtiyacı olmak. || *İşi gücü yok*, uğraşacak bir işi olmayan. Haylaz. || *İşi iş olmak*, işi iyi olmak, işleri yolunda olmak. || *İşi oluruna bırakmak*, bir meseleyi önemsememek ve hiç müdahale etmeden olayların akışına bırakmak: *Onlar her işi oluruna bırakıyorlar* (N. Araz). || *İşi pişirmek*, gizlice anlaşmak. || *İşi rast gitmek*, şans yardımıyle olmayacak gibi görünen işi olmak. İşi iyi gitmek. || *İşi resmiyete dökmek*, bir konuda resmî yola başvurmak. || *İşi sağlama* (veya *sağlam kazığa*) *bağlamak*, bir meselenin aksaklık göstermemesi için gereken tedbirleri alarak emniyeti sağlamak. || *İşi savsaklamak*, işi yavaşlatmak, işe gereken önemi vermeyerek geçiştirmek: *Selâhattin Bey de şimdilik işi savsaklamayı en uygun çare buldu* (Sabahattin Ali). || *İşi temizlemek*, meseleyi halletmek. İşi bitirmek. || *İşi tıkırında gitmek*, işi çok iyi olmak. || *İşi var*, «çekeceği var» anlamında kullanılır: *Getirdiklerinizi kendin yemeğe başlarsan işimiz var* (R. N. Güntekin). || *İşi yolunda gitmek*, işi iyi gitmek. || *İşi yüzüne gözüne bulaştırmak*, bir işi karmakarışık hale getirmek. || *İşim dokuzdan. Argo.* «İşim çok iyi, işim yolunda» anlamında kullanılır. || *İşin alayında olmak*, önemini ve ciddiliğini kavramayarak bir işi hafife almak. || *İşin başı*, işin en önemli noktası. İşin çıkış noktası. || *İşin gelişi*, meselenin oluş tarzı. || *İşin iç yüzü*, meselenin gerçek yönü: *İşin iç yüzü bilinmeden arkadaş lekelemek olmaz* (Kemal Tahir). || *İşin içinde iş var*, kuşku uyandıran durumları niteler. || *İşin içinden çıkamamak*, meseleyi halledememek: *Kimse işin içinden çıkamadı* (N. Araz). || *İşin mi yok!* «Boşver!» anlamında kullanılır. || *İşin ucu*, işin sonu, neticesi: *İşin ucunda yalnız mercan küpe değil, kırmızı canfes entari de var* (H. E. Adıvar). || *İşin ucu (birine) dokunmak*, bir işten dolaylı olarak zarar görmek. || *İşin üstesinden gelmek*, güç bir işi başarmak. || *İşinden kalmak*, bir engel çıkarak yapacağı işi bir süre ertelenmek. || *İşinden olmak*, işinden atılmak. || *İşine bak!* «Başkasının meselelerine karışma!» anlamında söylenir. || *İşine gelmek*, çıkarına, durumuna uygun düşmek: *Geceleri çıkmak da benim işime gelmez* (Ahmed Rasim). || *İşine göre*, çıkarına uygun. || *İşine gücüne bakmak*, başkasının işine karışmayarak kendi işiyle uğraşmak. || *İşini bilmek*, çıkarını bilmek. Yapacağı şeyi bilmek. || *(Birinin) İşini bitirmek. Argo.* Bir kimseyi öldürmek. || *İşini uydurmak*, kurnaz davranarak meseleyi halletmek. || *İşinin eri*, usta, becerikli, elinden iyi iş gelen. || *İşler açılmak*, piyasanın canlandığını belirtmek için kullanılır. || *İşler becermek*, uygunsuz ve gizli işler yapmak. || *(Başından) İşler geçmek*, kötü olaylar yaşamak. || *İşten anlamak*, bir konuda uzman olmak, konunun inceliklerini bilmek. || *İşten bile değil*, çok kolay. || *İşten güçten kalmak*, herhangi bir sebeple çalışması aksamak, işinden geri kalmak. || *İşten olmamak*, çok kolay olmak. || *Amma da iş! Teklz.* Şaşkınlık veya kızgınlık belirtir. || *Bir iştir oldu*, pişmanlık belirtmek için kullanılır. || *Devlet işi*, çok önemli iş. || *El işi*. Bk. EL. || *İğne işi*. Bk. İĞNE. || *Gönül işi*, aşk ilişkisi. || *Her işe burnunu sokmak*, kendini ilgilendirsin ilgilendirmesin her meseleye karışmak. || *Kendi işine bakmak*, kendini ilgilendirmeyen konulara karışmayarak kendi işiyle uğraşmak: *İyisi mi, köyüne mi gideceksin, askere mi gideceksin, bak kendi işine* (M. Ş. Esendal).

— Biyol ve Fizyol. Bk. ANSİKL.

— Denizc. huk. *İş bedeli*, bir başka gemiye yardım eden bir gemi kaptanına veya armatöre, bu yardım karşılığında ödenen para. (Taraflar arasında bir anlaşma yapılmamışsa, para tutarını hâkim tespit eder.)

— Deneysel psikol. *İşe ısınma*, aktarma hakkında yapılan deneysel incelemelerde ortaya çıkan belirli etki veya sonuç. (Bu etki veya sonuç, önce A ödevini yerine getirmeğe alıştırılmış, sonra da B ödevini yerine getirmekle görevlendirilmiş bir deneysel grubunun iş düzeyiyle yalnız B ödevine tabi tutulan bir kontrol grubunun iş düzeyini karşılaştırarak ortaya çıkarılır.)

— Huk. *İş arama izni*, iş sözleşmesi, bildirim mehli ile feshedilen işçiye, işveren tarafından iş saatleri içinde ve ücret kesintisi yapılmadan verilen izin. (Bk. ANSİKL.) || *İş gücü*. Bk. İŞGÜCÜ. || *İş günü*. Bk. İŞGÜNÜ. || *İş güvenliği* veya *işçinin korunması*, iş yerindeki çalışmanın çalışanlar bakımından tehlike taşımaması için alınan ön tedbirlerin tümü. (Bk. KORUNMA.) || *İş hukuku*, birbirine hizmet akti ile bağlı işveren ile işçiler arasında meydana gelen ferdî ve toplu ilişkileri düzenleyen hukuk kurallarının bütünü. (Bk. ANSİKL.) || *İş kazası*, işçinin işyerinde bulunduğu sırada veya kanunun işçiyi işyerinde farzettiği durumlarda meydana gelen ve onu derhal veya daha sonra meydana çıkacak biçimde, bedence veya ruhça olumsuz olarak etkileyen olay. (Bk. ANSİKL.) || *İş kolu*. Bk. İŞKOLU. || *İş mahkemeleri*, işçi ve işveren arasındaki ilişkilerle işçilerin kanundan doğan diğer ilişkilerinden ortaya çıkan uyuşmazlıkları halletmekle görevli özel mahkemeler. (Bk. ANSİKL.) || *İş mevzuatı*, işçi ile işveren arasındaki ilişkileri, işçilerin ve işverenlerin teşkilâtlanmalarını ve genellikle bütün çalışma hayatını düzenleyen kanun, tüzük ve yönetmelikler. (Bk. ANSİKL.) || *İş mücadelesi*, işçilerle işverenler arasında, işçilerin sosyal ve iktisadî durumlarını düzeltmek için başvurulan tartışma yollarının bütünü. (Bk. ANSİKL.) || *İş sağlığı*. Bk. KORUNMA. || *İş sözleşmesi*, işçi ve işveren arasındaki hak ve borçları düzenleyen sözleşme. (Bk. HİZMET *sözleşmesi*.) || *İş şahadetnamesi*, işinden ayrılan işçiye işveren tarafından verilen, işinin niteliğini ve çalışma süresini gösteren belge. (*Çalışma belgesi, bonservis* de denir.) [Bk. ANSİKL.] || *İş yeri*. Bk. İŞYERİ. || *Ferdî iş sözleşmesi*. Bk. HİZMET *sözleşmesi*. || *İşkolu seviyesinde toplu iş sözleşmesi*, belli bir işkolu ve bu işkolu ile ilgili işkollarında yapılan toplu sözleşme. || *İşyeri seviyesinde toplu iş sözleşmesi*, bir veya birden fazla işyeri için yapılan toplu sözleşme. || *Tip*

iş sözleşmesi, kamu makamlarınca hazırlanan iş ilişkisinin şartlarını önceden tespit eden ve amacı emek-sermaye bağıntısının düzenlenmesi olan sözleşme; katılmaya açıktır. ‖ *Toplu iş sözleşmesi*, işçilerle işverenler arasındaki iş ilişkisini düzenlemek ve bu düzenlemeyi denetlemek amacıyle işçi teşekkülleri, işveren teşekkülleri veya işverenler arasında yapılan sözleşme. Bk. *Toplu İş* SÖZLEŞME*'si.*

— Mekan. Uygulama noktası düz bir doğru çizen, büyüklüğü ve yönü sabit bir kuvvet için, bu kuvvetin, doğru parçasının doğrultusu üzerindeki bileşeni ile bu doğru parçasının çarpımı. (Bir kuvvetin yaptığı iş, yol vektörünün kuvvet vektörüyle skaler çarpımına eşittir.) Bk. ANSİKL.

— Ted. *İşle tedavi*, hasta ve yaralıları, iş yaptırarak hayata yeniden uymaya yönelten tedavi yönetimi.

— Psikiyatr. *İşle tedavi*, bazı akıl hastalıklarının tedavisinde kullanılan metot. (Psikopatları işsiz güçsüz bırakacak yerde, basit ve güdümlü bir işle oyalamak bu metodun esasını meydana getirir; küçük gruplara uygulanmak şartıyle, işle tedavi, hafif psikopatlıkların tedavisinde iyi sonuçlar vermektedir.)

— ANSİKL. Biyol. ve Fizyol. Her canlı madde hareket eder; canlının durum değiştirmesi bir miktar mekanik enerji üretimini (iş) gerektirir. Ama hareketler çeşitlidir: bir kısım hareketler edilgin (damarlardaki kanla dolaşan alyuvarlar), diğer bir kısım hareketlerse, bir bitki sapının büyümesinde veya bir kasın kasılmasında olduğu gibi, canlı maddenin irkilebilmesinden doğan etkin hareketlerdir.

Hareketi sağlayabilmek için kaslar, genel olarak sert parçalara bağlıdır; bunların bir kısmı kasa göre hareketsiz, bir kısmı hareketlidir. Bu parçaların türü, omurgalılarda iç iskeleti, omurgasızlarda (eklembacaklılar, yumuşakçalar) dış iskeleti meydana getirir. Bununla beraber, bazı hayvanlarda gözle görülür bir iskelet yoktur (solucanlar), bunlar doğrudan doğruya içinde bulundukları ortama dayanarak hareket ederler. Omurgalılar omurgasızlara göre daha üstün bir güce sahiptir, fakat ağırlıklarına oranla yaptıkları iş bakımından omurgasızlar daha üstündür. Meselâ bir mayısböceği kendi ağırlığının yetmiş sekiz katını, bir at ise ancak üçte iki ikisini kaldırabilir.

Gelişme halindeki bitkilerin ürettiği iş çok daha fazladır, ama burada asıl iş osmoz ve onun sonucu olan turgor olayı sağlar. Osmoz ve turgor basıncıyle sağlanan iş ile kas kasılmasının sağladığı iş arasında bir benzerlik ve ilinti yoktur.

En yüksek yararlı iş, genel olarak, ortalama bir uyartı ve bir ağırlık sonucunda elde edilir. En yüksek iş 1 kg'da 1 olursa, 5 kg'da ancak 0,6'dır; ayrıca, aynı ağırlık için yeterli bir uyartı orta derecede, kuvvetli bir uyartı ise daha büyük iş sağlar; ama bu sefer yorgunluk daha çabuk kendini gösterir. Üretilen işin değeri nedir? Evcil hayvanlarda, 60 değerinde bir iş üretimi için, bakım ve yaşama tayını olarak 100 değerinde besin alınması gerekir. İnsanlarda ise faydalı işin değeri ortalama yüzde 12'dir.

— Huk. İş sözleşmesi, bildirim mehli ile feshedilen işçinin mehil sonundan başlayarak iş araması, uygun görülebilecek bir durum değildir. İşçinin işsiz kalmaması amacı ve iş kanunlarına konan hükümle, işçinin iş saatleri içinde iş araması sağlanmıştır. Böylece işçi herhangi bir ücret kaybına uğramadan iş arayabilmektedir. Yeni *iş arama izni*, günde iki saatten az olamaz; Meselâ işçi üç yıldan fazla çalıştığı için fesih mehli sekiz haftadır; iş arama iznini toplu olarak kullanmak isterse, mehil içindeki işgünleri hesap edilir, her gün için iki saatle çarpılarak bulunan rakam o işyerindeki işgünü saatine (çoğunlukla 8 saat) bölünür. Hiç bir özel tatil günü olmadığı kabul edilirse yukarıdaki örnekte işçiye

$$\frac{8 \times 8 \times 2}{8} + 12$$ iş günü izin verilmelidir.

Kanun, yeni iş arama izni verme yükümünü yerine getirmeyen işveren veya işveren vekili hakkında hafif para cezası öngörür (931 sayılı. İş kn. md. 19, md. 98 IV). Bk. İŞ VE İŞÇİ BULMA KURUMU.

● *İş hukuku*, bir kimseye tabi olarak onun hizmetinde çalışanların hukukî durumunu konu olarak alır. Hekim, avukat gibi bağımsız çalışanlar bu hukuk kolunun dışında kalır. Memurlar da başkasına tabi olarak çalışanlardan oldukları halde, hukukî durumları icabı, iş hukukunun kapsamına değil, idare hukukunun kapsamına girerler. İş hukuku sadece, işçilerle işverenler arasındaki ferdî ilişkileri değil; bunlarla, çalışma hayatına karışan devlet arasındaki ilişkileri ve ayrıca işçi-işveren teşekkülleri (sendika, federasyon) arasındaki ilişkileri de kapsamına alır. Sosyal sigortalar ise geniş anlamda iş hukukunun konusuna girer. İlk çağların kölelik rejimi ve aile ekonomisi Ortaçağın usta - çırak ilişkilerini düzenleyen korporasyonları ve zanaat ile ticarete dayanan sosyal ve iktisadî yapıları gereği, henüz işçi sınıfı doğmamıştı. XIX. yy. sonlarında, İngiltere'de başlayarak Avrupa'da yayılan sanayi devrimi, korporasyon rejiminin yıkılışına ve ortaya gittikçe büyüyen bir işçi sınıfının çıkmasına etken oldu. Ancak bu çağda, iktisadî liberalizmin ortaya attığı serbestlik ilkesi ve bu ilkenin hukuktaki ifadesi olan sözleşme serbestisi, çoğalan işçi sınıfının üretim araçlarına sahip olan işverenler karşısında zayıf düşmesine yolaçtı. Bu olay iş hukukunun doğmasına ve önem kazanmasına sebep oldu. Sonuçta, işçileri korumak isteyen devletin işe karışması ve işçilerin menfaatlerini korumak ve çalışma hayatında söz sahibi olabilmek için meydana getirdikleri sendikalar, modern iş hukukunun temelini teşkil etti. Bugün iş hukukunun bir denge hukuku olduğu söylenir.

Türkiye'de modern anlamda iş hukukunun doğuşu Cumhuriyetten sonra oldu. İş hukukunun en büyük kaynağı olan İş kanunu 1936 yılında kabul edildi. Bu kanunun yerini 28.VII.1967 tarihli 931 sayılı İş kanunu aldıysa da yeni kanun 13.IV.1970 tarihinde Anayasa mahkemesi tarafından iptal edildi. İptal hükmü 6 ay sonra yürürlüğe giren kanunun yerine henüz yenisi çıkarılmadı. Bunun dışında, iş hukuku ile ilgili belli başlı kanunlar arasında 271 sayılı Sendikalar kanunu, 257 sayılı Toplu İş sözleşmesi, Grev ve Lokavt kanunu, 506 sayılı Sosyal Sigortalar kanunu, 657 sayılı Devlet Personeli Sendikaları kanunu, 854 sayılı Deniz İş kanunu, 211 sayılı kanunla değiştirilen 5953 sayılı Basın Mesleğinde Çalışanlarla Çalıştıranlar Arasında Münasebetlerin Tanzimi Hakkında kanun sayılabilir.

● *İş kazası*'nın hukukî sonuçları bakımından, kazaya uğrayan işçinin, sigortalı olup olmadığına göre bir ayırım yapılarak sonuca varılır.

1. Kazaya uğrayan işçi sigortalı ise, sigortalının işyerinde bulunduğu sırada, işveren tarafından yürütülmekte olan iş sebebiyle; işveren tarafından başka yere gönderilmesi halinde, asıl işini yapmadan geçirdiği sürelerde, emzikli kadın sigortalının çocuğuna süt vermek için ayrılan zamanlarda, işverence sağlanan bir taşıtla işin yapıldığı yere toplu olarak götürülüp getirilme sırasında meydana gelen kaza, iş kazasıdır. Sigortalıya, Sosyal Sigortalar kurumu tarafından sağlık yardımı yapılır; iş kazası sonunda gerekli olan protez, araç ve gereçler sağlanır, takılır, onarılır veya yenilenir. Sigortalı, geçici işgöremezliğe uğramışsa, kendisine geçici işgöremezlik ödeneği verilir. İş kazası sonunda, sigortalının kazanma gücünün en az yüzde 10'u azalmışsa, kendisine, kazanma gücünü kaybetme oranına göre sürekli işgöremezlik ödeneği bağlanır. Sürekli ve tam işgöremezlikte sigortalıya, yıllık kazancının yüzde 60'ı oranında yıllık gelir bağlanır. Sürekli işgöremezlik gelirinin sigortalıya ömrü boyunca verilmesi kural olmakla beraber, işgöremezlik derecesinin yüzde 25'ten az olması ve bunun üç yıl içinde değişmesinin Sosyal Sigortalar kurumu tarafından mümkün görülmemesi şartıyle ve sigortalının isteği üzerine, bu gelirler sermayeye çevrilerek ödenebilir (sürekli işgöremezlik gelirinin sermayeye çevrilmesi). İş kazasına uğrayan işçi ölürse, cenaze masrafı karşılığı verilir ve hak sahiplerine gelir bağlanır. Sigortalı işçi veya mirasçıları, Sosyal Sigortalar kurumu tarafından sağlanan yukarıdaki yardım ve ödeneklerle karşılanmayan başka zararları varsa, bunları işverenden talep ve dava edebilirler. Bu halde, işverenin sorumluluğu için, kusurlu olmasının şart olup olmadığı tartışmalıdır (Sosyal Sigortalar kn. md. 11 v.d.; Borçlar kn. md. 332). İş kazası ve meslek hastalıkları sigortası primi, işçinin aylık ücretleri ile prim ve ikramiyelerinin toplamı üzerinden, oranı yüzde 6'yı geçmemek üzere, tamamı işveren tarafından ödenir. Her bir işkolunda ne oranda prim ödeneceği, Bakanlar kurulunun, iş kazaları ile meslek hastalıkları sigortaları prim tarifesine göre tespit edilir (Sosyal Sigortalar kn. md. 73-77).

İşverenin yükümleri. Çalıştırdığı işçi, iş kazasına uğrayan işveren, Sosyal Sigortalar kurumu işe elkoyuncaya kadar, gerekli sağlık yardımlarını yapmakla yükümlüdür. İşveren bu amaçla yaptığı yardımları, daha sonra kurumdan geri isteyebilir. İş kazasına uğrayan işçiye yapılması gereken yardımlar hemen yapılmaz, bu sebeple işçinin sağlık durumu ağırlaşır, tedavi süresi uzar, işçinin sakat kalmasına yolaçılır, sakatlık derecesinin artmasına sebep olunursa, Sosyal Sigrotalar kurumu, bu yüzden işçiye yapmak zorunda kaldığı bütün masrafları işverenden dava edebilir. Bu gibi hallerde, derhal yardım yapılmasını gerektiren bir durum yoksa, işveren, örneği kurumca hazırlanan belgeyi düzenleyerek işçiye verir. İşçi, Sosyal Sigortalar kurumuna ait sağlık tesisleri olan yerlerde, buralara, olmayan yerlerde, resmî sağlık tesislerine, bu da yoksa, özel sağlık tesislerine veya sağlık ocağına başvurur. İşçinin, Sosyal Sigortalar kurumu tesisleri dışında sarfettiği para, kendisine kurumca geri verilir. İşçinin kazaya uğraması halinde, işyerinde yapılacak ilk yardım, görülen işin mahiyetine göre değişir. İşyerlerinde iş kazalarına karşı bulundurulması gereken ilâç, tedavi araç ve gereçleri ile sağlık araç ve gereçleri bakımından, işyerleri üç sınıfa ayrılmıştır: işin mahiyetinden herhangi bir kaza ihtimali öngörülmeyenler; işin mahiyeti kaza ihtimalini mümkün gösterenler; işin mahiyeti kaza ve tehlikeye açık olanlar. Her üç kategori işyerinde tehlikenin ortması ile doğru orantılı olarak artan, ilâç ve sağlık araç ve gereçlerinin neler olduğu, İşçilerin Sağlığını Koruma ve İş Emniyeti nizamnamesi ile belirlenmiştir (bk. İŞÇİ*'lerin korunması*). İş kazasının meydana gelmesi üzerine gerekli tedbirleri alan, işyerinde bulundurmak zorunda olduğu ilâç ve sağlık araç ve gereçleri ile işçinin ilk tedavisini (gerekli ise) yaptıran işveren, iş kazasını, en geç kazadan sonraki gün içinde kuruma bildirmelidir. Esasen işçi de iş kazasını aynı süre içinde işverene veya kuruma bildirmek zorundadır.

İşverenin Sosyal Sigortalar kurumuna karşı sorumluluğu. İşçi, Sosyal Sigortalar kanunun belirtilen çevre içinde, kurumdan gerekli sağlık yardımlarını ve duruma göre geçici veya sürekli işgöremezlik ödeneğini aldıktan sonra, başka zararı varsa, bunu da işverenden isteyebilir. Fakat işveren, kurum tarafından işçiyc ödenmiş olan masraf ve ödeneklerden de kusurlu olması, işçilerin sağlığını koruma ve iş güvenliği ile ilgili kanun ve tüzük hükümlerine uymaması veya suç sayılan bir davranışta bulunması şartı ile sorumlu olur. Kurumun açtığı davada hâkim, kazaya uğrayan işçinin kusurlu olup olmadığını incelemeli, eğer kusurluysa, bu kusur oranında işverenin sorumluluğunu indirmelidir.

İşçinin Sosyal Sigortalar kurumunu ve işvereni dava etmesi. Kanunî sağlık yardımı ve ödenek gibi haklarının tamamen kazaya uğrayan işçi, kurum tarafından ödenmediği kanaatinde ise, kuruma karşı dava açabilir. Ancak Sosyal Sigortalar kurumuna karşı açılacak davalarda, kurum şubeleri değil Genel müdürlük davalı olarak gösterilmelidir. Uygulamada, kurum şubelerine karşı açılmış olan davalar yetkisizlik sebebiyle reddedilmekte, dilekçenin Genel müdürlüğe tebliğine karar verilmektedir. İşçinin işverene karşı açacağı dava, ya işyerindeki veya işverenin ikametgâhının bulunduğu yerdeki mahkemede görülür. Bu iki mahkemenin yetkisinin, anlaşma ile ortadan kaldırılması mümkün değildir. İş kazası sebebiyle açılacak davalarda iş mahkemesi görevlidir (Sosyal Sigortlar kn. md. 134;

İş Mahkemeleri kn. md. ve 5).

Bilirkişi incelenmesi. İş kazası sebebiyle açılan davalarda işverenin kusurlu olup olmadığını, kusurunun derecesini, işçinin karşı kusuru bulunup bulunmadığını bilirkişiye incelettirmek, iş mahkemeleri uygulamasında zorunlu sayılmaktadır. Bu konuda kararlılık gösteren uygulamaya göre, bilirkişinin, gerekli teknik bilgiye sahip olması ve iş mevzuatını iyi bilmesi aranmaktadır.

2. İşçi sigortalı değilse, Sosyal Sigortalar kurumundan yardım ve ödenek adı altında herhangi bir istemde bulunamaz. Ancak işverene karşı maddî ve manevî tazminat davası açabilir (Borçlar kn. md. 332, 96). İşveren kullandığı adamların verdikleri zarardan, kendisi veya çalıştırdığı adamlar kusurlu olmasa da sorumludur. Ancak o, bu kusursuz sorumluluktan, kullandığı adamı seçmede, ona direktif vermede ve gözetmede gerekli özeni gösterdiği ispat ederek veya özen göstermemekle birlikte göstermiş olsa bile iş kazası sebebiyle zarar meydana gelmesine engel olamayacağını ispat ederek kurtulabilir (Borçlar kn. md. 55). İşçi, Sosyal Sigortalar kanununun uygulamasına girmediği için, sigortalı olmamakla beraber, işveren, onu özel olarak sigorta ettirmiş olabilir. Böyle bir durumda, kazaya uğrayan işçinin sigorta şirketinden doğrudan bir istemde bulunması, onun, primlerin yarısını ödemesi şartına bağlıdır (Borçlar kn. md. 112). Bununla beraber tarafların işçiye doğrudan bir talep hakkını kararlaştırmaları mümkündür ve uygulamada sigorta poliçelerine bu yolda kayıtlar düşülmektedir.

● *İş mahkemeleri.* İşçilerin sanayi devrimi sonrası sosyal ve iktisadî durumlarını düzetme çabaları, onların haklarını genişletmekle kalmadı; uyuşmazlık çıkması halinde, bu haklarına en ucuz ve kolay biçimde ulaşmalarını sağlamayı da amaç edindi. Bu amacın gerçekleşmesi için ilk çare, uzmanlığa dayanan işçi-işveren ilişkilerinin muhtevasını ve niteliğini bilen kişilerin katılmasıyle meydana gelen özel mahkemeler kurmak oldu. Bu tür mahkemeler, ilk defa yarı resmî nitelikte kurulurken daha sonra yasalarla düzenlendi. Genel çevresi bu şekilde çizilebilecek iş mahkemesi kavramı, Türk hukukuna 30. I.1950 gün ve 5521 sayılı İş Mahkemeleri kanunu ile girdi. İş mahkemeleriyle bu konuda yer alan hükümler ve daha sonra kabul edilen kanunla iş mahkemelerinin yetkili olacağını gösteren hükümler emredici niteliktedir; usul hukukunu ilgilendirdikleri için derhal uygulanır. Meselâ genel mahkemede görülmekte olan bir işi iş mahkemesinin yetkisine alan bir kanun çıkarsa, o iş derhal iş mahkemesine devredilir. Anılan kanun iş mahkemelerinin bir yargıç başkanlığında bir işveren temsilcisi ile bir işçi temsilcisinden kurulacağını öngörmekteydi. İşveren ve işçi temsilcilerinin hangi usule göre seçileceği kanunda gösterilmiş; bu konuda ayrıca 4 ağustos 1950 tarihli bir yönetmelik çıkarılmıştı. İş mahkemelerinin bu kuruluş şekli, 12 nisan 1971 tarihine kadar devam etti. Bu tarihte, bir Anayasa mahkemesi kararı ile, iş mahkemelerinde işveren ve işçi temsilcisinin görev alması Anayasaya aykırı bulunmuş ve bu sebeple 5521 Sayılı kanunun 2., 3. ve 6. maddeleri iptal edilmiştir. Bu hükme göre iş mahkemelerinde meslekten olmayan hâkimler bulunamaz. İş kanunlarına göre işçi sayılan kişilerin işverenleri ile olan uyuşmazlıklarına, iş mahkemelerinde bakılır. Bunun dışında sendika üyelerinin çıkarlarını korumak için açacakları davalar ile Sosyal Sigortalar kanunu uygulanmasından doğan uyuşmazlıklar ve iş mahkemelerinin görev alanı içine giren Sendikalar kanunu ve Grev, Lokavt, Toplu İş Sözleşmesi kanununun uygulanmasına ilişkin uyuşmazlıklar iş mahkemelerinde çözülmelidir. Hâkim, iş mahkemesinin görevli olmadığı yolunda bir itiraz ileri sürülmemiş olsa bile, görevinden ötürü bu meseleyi inceleyip karar verebilir (Sendikalar kn. md. 14/e, Sosyal Sigortalar kn. md. 135). Yer bakımından yetkili iş mahkemesi, ya davalının ikametgâhı mahkemesi veya işçinin çalıştığı işyeri için yetkili mahkemedir. Görülüyor ki, davacı yetkili mahkeme konusunda seçimlik bir hakka sahiptir; dilerse ilkinde, dilerse ikincisinde dava açabilir. Fakat bu iki yetkili mahkeme dışında, başka bir mahkemenin yetkisini kabul eden anlaşmalar geçersizdir (İş Mahkemeleri kn. md. 5). İş mahkemelerinde sözlü yargılama usulü uygulanır. İlk oturumda mahkemenin, tarafları barışmağa teşvik etmesi gerektiği kanunla kabul edildiği halde, uygulamada bu hükme uyulmamaktadır. Taraflar veya vekillerinden birisi gelmese de, yargılanmağa devam olunur. Ne var ki, gelmeyen tarafa gıyap kararı tebliğ edilmelidir. İş mahkemelerinde, uyuşmazlığın tarafları dava açabilecekleri gibi, idarî makamlar da dava açmak, iş yargısını harekete geçirmek hakkını haizdir. İş kanununun uygulanması ile görevli olan idarî makamlar, kendilerine getirilmiş uyuşmazlığı 15 gün içinde çözemez ve iş mahkemelerinin görevi içinde görürse, bu konudaki kâğıt ve belgeleri yetkili iş mahkemesine verir. Mahkeme bu durumda re'sen (görevinden dolayı) taraflara davetiye çıkarır. Müracaat sahibinin davacı olduğunu tespit eder ve mahkeme tutanağına imzasını alır. Bundan sonra, uyuşmazlığı iş yargısı ilkelerine göre çözer. İdarî makamın bu yola başvurmuş olması, mahkemenin görevsizlik kararı vermesine engel değildir. İşleyişi gösterilen bu yöntem içinde, dava sürecini harekete getiren idarî makam davacı sayılmaz; taraf sıfatını da kazanamaz. Verilen karardan hak sahibi olmaz veya kendisine borç doğmaz (mahkeme masrafı ve vekillik ücreti gibi). İşçilerin dava açma külfetlerinden kaçınarak haklarını elde edememeleri tehlikesinin önüne geçmek amacı güdüldüğü için, tüm idarî makamların, bu arada vali ve kaymakamların da bu tür davaları açmağa yetkili olduğu kabul edilmektedir. (İş Mahkemeleri kn. md. 10). İş mahkemelerinin çalışma zamanlarını ayarlama, yetkisi Yüksek Hâkimler kuruluna aittir. Halen iş ve sanayileşme bölgelerinde iş mahkemeleri kurulabildiği halde, çoğunlukla asliye mahkemeleri bu görevi görmekte, fakat iş mahkemesi sıfatıyle hareket etmektedirler. Ucuz yargı sağlama amacı, iş mahkemelerinde açılan davaların tebligat ücretinden ve her türlü resim ve harçtan muaf tutulması sonucunu doğurmuştur (İş Mahkemeleri kn. md. 11). Ancak bu ilk Harçlar kanunu tarafından ve sadece harç bakımından sarsılmış, muaflık sadece gündelikleri 20 veya aylıkları 600 lirayı geçmeyen işçilere tanınmıştır (md. 123, 125).

● *İş mevzuatı* (genişliği dikkate alınarak *sosyal mevzuat* da denir, böylece iş ilişkisi dışındaki düzenlemelerin de aynı kavram altında ifade edilmesi istenir), menşeinde iş ilişkisi bulunan ve bu ilişkiyi düzenlemeğe yönelen bir düzenlemeler sistemidir. İş mevzuatının konu edindiği iş ilişkisi, işçi ile işveren arasında kurulmuş bir sözleşmedir. Bu sözleşmenin tarafları arasındaki kuvvet dengesi ilk defa sanayi devrimi ile bozulunca, bir taraftan üretimin düzenlenmesi gibi maddî, diğer taraftan toplumsal barışın korunması gibi kamu düzenine ilişkin düşüncelerle, devlet, bu sözleşmenin tarafları arasındaki ilişkiye müdahale etmiştir. İş mevzuatının temelindeki bu işçi yararı için müdahale, iş hukuku kurallarının işçiler yararına yorumlanması şeklinde bir inancı yerleştirmiştir. Ancak işçi yararı kavramına verilen bu bireysel anlam, zamanla menşeindeki anlamını kaybetmiş, daha çok işçi topluluğunun yararı gibi değişik bir anlam kazanmıştır. Bugün iş mevzuatının tek tek işçilerin yararını korumayı değil, fakat işçi topluluğunun yararını korumayı amaçladığı kabul edilmelidir. Devletin iş ilişkilerinin tarafları arasında kararlaştırılan muhtevayı değiştirmesi, tarafların sözleşme hürriyetlerinin kayıtlanmasıdır. Bu, iş mevzuatının müdahaleci ve emredici niteliğini gösterir. İş mevzuatı kurallarının emredicilik vasfı, sadece zayıf taraf olan işçinin korunması amacı gütmesinden değil, aynı zamanda kamu düzeninin bozulmamasını da amaç edinmesinden ileri gelmektedir. Anılan nitelikleri sebebiyle iş mevzuatını hususî hukuk içinde değil, aksine kamu hukuku ile hususî hukuk arasında kabul etmek gerekmektedir.

İş ilişkisi alanında tarafların sözleşme hürriyetleri sadece iş sözleşmesinin muhtevası ve çalışma şartları bakımından değil, sözleşmesini seçme bakımından da sınırlanmıştır. Türk hukukunda Sendikalar kn. md. 19 ile yasaklanmış olan bir usul, işverenleri ancak belli sendikanın üyelerini işe almağa mecbur etmektedir. Daha çok toplu sözleşmelerden doğan bu tür sınırlamaların yerindeliği tartışmalıdır. İş mevzuatının ilklerde işçi-işveren ilişkisinde müdahaleci ve dengeleyici olan etkisi, zamanla düzenleyici bir nitelik de kazanmıştır. Çalışma hayatının devlet eliyle teşkilâtlanması iş ve işçi bulma görevinin yalnızca devlete bırakılması, işçiler için yardım sandıkları, sigortalar kurulması ve ucuz krediler sağlanması, iş mevzuatının düzenleyici bölümünün örnekleridir (Sosyal Sigortalar kanunu, İş ve İşçi Bulma Kurumu Kuruluş ve Görevleri Hakkında kanun, 5448 Sayılı kanunla onanan İş ve İşçi Bulma Servisi Kurulması Hakkında 88 Sayılı sözleşme, I.VII.1967 tarihli Sigortalılara Açılacak Mesken Kredisi ve Bunlarla İlgili İşler Hakkında talimatname, Yurt Dışında Çalışan İşçilere Konut ve Küçük Sanat Kredisi Açılması Hakkında kanun v.b.). İş mevzuatı sadece millî değil, milletlerarası kaynaklardan da oluşmaktadır. Milletlerarası Çalışma teşkilâtı aracılığıyle sözleşmeler ve sözleşme taslakları düzenlemekte, bunlar üye devletlere ya tavsiye edilmekte veya onlar tarafından kanunlaştırılarak iş hukuk kuralları haline getirilmektedir.

Yukarıda genel çizgilerine değinilen iş mevzuatının Türkiye'de evrimi şöyledir: Tanzimat öncesi iş hayatına, menşei Ortaçağa dayanan ve birer esnaf teşekkülü olan zaviyeler hâkimdi. Dinî etkilerle kurulan zaviyelere girme ve orada ilerleme şartlara bağlı idi. Bu şartlar *Fütüvvetname* denilen bir eserde yazılıydı. XII. Yüzyıldan itibaren loncalar kuruldu, dinî nitelikteki zaviyelerin bu bakımdan önemi azaldı. Lonca teşkilâtı Tanzimat devrinde de var olmakta devam etti. (Bk. LONCALAR.) Tanzimat döneminin önemli kanunnamesi *Mecelle*, işçi-işveren ilişkisini ferdiyetçi açıdan ele alarak, bu ilişkiyi islâm hukukunun kölelik-efendilik bağı olarak düzenledi. Mecelle'ye göre iş sözleşmesi insan kirasıdır (icarei ademî) [md. 562]. Bunun dışında Ereğli bölgesindeki maden işçilerini korumak için 1865 tarihli Dilâver Paşa nizamnamesi, 1869 tarihli Meadin nizamnamesi, 1889 tarihli Askerî Fabrikalar nizamnamesi, 1899 tarihli Amele Tahririne Mahsus nizamname, 1909 tarihli Tersanei Âmireye Mensup İşçi Vesairenin Tekaüdiyeleri Hakkında nizamname ve nihayet 1909 tarihli grevi yasaklayan Tatili Eşgal kanunu, iş münasebetlerini düzenlemek için çıkarıldı.

Cumhuriyet devrinde 1936 tarihli ve 3008 sayılı İş kanunu ilk Modern iş kanunudur. Daha sonra 28 tammuz 1967 tarihli ve 931 sayılı İş kanunu, 3008 Sayılı kanunu yürürlükten kaldırdı; fakat Anayasa mahkemesi 12 mayıs 1970 tarihli ve *Resmî Gazete*de yayımlanmamış bir kararı ile 931 Sayılı kanunu yasama organında gerekli usul hükümlerine uyulmamış olması sebebiyle iptal etti; iptal kararı 12 kasım 1970'te yürürlüğe girdi; bu arada yasama organınca yeni bir iş kanunu çıkarılmadı. 3008 Sayılı kanun ile 931 Sayılı kanunun yürürlük çevreleri aynı değildi; her iki kanun tüm işçi-işveren ilişkilerini düzenlemiyordu. Daha önce yürürlüğe giren Borçlar kanununun 313 ve sonraki maddeleri, genel hüküm niteliğinde olarak özel iş kanunları ile düzenlenmeyen iş ilişkilerine uygulanmaktaydı. 3008 Sayılı kanun ve onu kaldıran 931 Sayılı kanun, nihayet gemi adamlarına uygulanan Deniz İş kanunu ile gazetecilere uygulanan Basın Mesleğinde Çalışanlarla Çalıştıranlar Arasındaki Münasebetlerin Tanzimi Hakkında kanun dışında kalan ilişkilere Borçlar kanunu hükümleri uygulanıyordu.

931 Sayılı kanunun Anayasa mahkemesi tarafından iptal edilmesi üzerine, bu kanunun kapsamına giren işçilere hangi kanunun uygulanacağı tartışmalara yolaçtı. İptal kararı ile bir kanun boşluğu meydana geldiğini, bunun Borçlar kanunu ile tamamlanması gerektiğini ileri sürenler olduğu gibi, bu boşluğu 931 Sayılı kanunla doldurarak işçilerin iptalden zarar görmesini önlemek isteyenler de vardır. Öte yandan bir başka düşünce, 931 Sayılı kanunun iptal edilmesiyle bu kanunla kaldırılan 3008 sayılı Eski İş kanununun yeniden yürürlüğe gireceğidir.

Yürürlükteki iş mevzuatının önemli unsurları niteliğindeki kanun ve tüzükler (tam bir sayım yapmadan) şunlardır: Sosyal Sigortalar kanunu, Toplu İş sözleşmesi, Grev ve Lokavt kanunu; Sendikalar kanunu; İş Mahkemeleri kanunu; Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında kanun; Hafta Tatili kanunu, İş ve İşçi Bulma Kurumu Kuruluş ve Görevleri Hakkında kanun; Çalışma Bakanlığının Kuruluş ve Görevleri Hakkında kanun; Öğle Dinlenmesi kanunu; İş Müddetleri tüzüğü; Hazırlama, Tamamlama veya Temizleme İşleri tüzüğü; Fazla Saatlerde Çalışma tüzüğü; Ağır ve Tehlikeli İşler tüzüğü, İşçilerin Sağlığını Koruma ve İş Emniyeti tüzüğü, Parlayıcı, Patlayıcı, Tehlikeli ve Zararlı Maddelerle Çalışılan İşyerlerinde Alınacak Tedbirlere Dair tüzük; Gebe ve Emzikli Kadınların Çalıştırılma Şartları ile Emzirme Odaları ve Kreşler Hakkında tüzük; Maden İşlerinde Alınacak Emniyet Tedbirleri Hakkında tüzük; Gemi Adamlarının Sağlık, İaşe ve İkamet Şartlarını Gösterir tüzük; Sosyal Sigortalar İşlemleri tüzüğü; Ulaştırma ve Hakeme Başvurma tüzüğü; Sendikaların İşkolları yönetmeliği.

● *İş mücadelesi,* çeşitli biçimlerde meydana gelir. Bu mücadelenin en yaygın biçimi grevdir. Grev, işçilerin işi bırakmalarıdır. Kanundaki şartlara uyulursa kanunî grev, bu şartlara uyulmazsa kanun dışı grev olarak adlandırılır. Grev karşısında, işverenlere de lokavt imkânı tanınmıştır Diğer iş mücadelesi yolları boykot, label, kara liste ve kamuoyu önünde teşhir etmedir. Boykot, belirli hizmet ve mallardan yararlanmama yoluyle, bu hizmet ve malları piyasaya sunanları iktisaden güç durumda bırakmaktır. Günümüzde, bu anlamının dışında, işçi-işveren ilişkilerinde de kullanılmaktadır. Label, boykotun aksine, işçilerin ürettikleri mallara, kendilerine özgü bir damga vurarak sürümünü arttırmaları, böylece iktisadî baskı grubu haline gelmeleridir. Kara liste, işçi davasına zararı dokunan siyaset adamlarını veya diğer ünlü kişileri kamuoyuna duyurmak, onların seçilmelerini önlemek veya sadece itibarlarını sarsmak için kullanılan etkili bir mücadele aracıdır. Kamuoyu önünde teşhir, işçilerin, çeşitli yollarla, davalarına zararlı gördükleri kişilerin adlarını ve faaliyetlerini halka duyurmalarıdır. Kara listeden, somut bir sonuca ulaşma amacının bulunması ile ayrılır. Gerek kara liste, gerek kamuoyuna teşhir halinde, listeye alınan veya teşhir edilen kişinin kişilik haklarına bir tecavüz varsa, maddî ve manevî tazminat davası açmağa hakkı vardır (Med. kn. md. 23-24; Borçlar kn. md. 41 v.d.). Zarara uğrayanın, tespit ve önleme davaları açmağa da yetkisi vardır. Kara listeye alınma veya teşhir sırasında, ceza hukuku anlamında hakarete uğrayan veya kendisine sövülen kişi, failler aleyhine ceza davası açabilir (Cz. kn. md. 180 v.d.).

● *İş şahadetnamesi,* yaygın olarak bonservis veya çalışma belgesi diye de adlandırılır. Her ne şekilde olursa olsun işinden ayrılan işçiye, yeni bir iş bulabilmesini kolaylaştırmak amacıyle verilir. Böyle bir belgenin verilmesi 3008 ve 931 sayılı İş kanunu ve Deniz İş kanunu tarafından mecburî kılınmış, vermeyen işveren için, ağır para cezası öngörülmüştür (3008 sayılı İş kn. md. 31, 108/13, 901 sayılı İş kn. md. 20, 98/V; Deniz İş kn. md. 12, 50/c). Böyle bir belgenin verilmesi zorunluğu genel hükümlerden de anlaşılmaktadır (Borçlar kn. md. 335). Anılan iş kanunları rejiminde, işverenin, işçinin yararına bazı kayıtları bu belgeye geçirmesi zorunluğu yoktur. Fakat işveren, belgeye işçi için doğru olmayan yazılar da yazmamalıdır. Aksi halde, ya işçinin bizzat kendisi veya yeni işvereni, muhtar veya mülkî âmir tarafından yapılacak incelemeye göre, bir belge almağa yetkilidirler. İşçiye yeni iş araması sırasında verilmesi gereken belge, zamanında verilmediği veya doğru olmayan bilgiler taşıdığı için, işçinin zarara uğramasına sebep olursa, o zararlarının ödenmesi için işçi, işvereni dava edebilir. Bu belgeler her türlü resim ve harçtan muaf tutulur. (ML)

İŞÂ i. (ar. ʿ*işāʾ*). *Esk.* Karanlığın bastığı vakit, akşam, gece. ‖ Akşam ve yatsı namazı. ‖ Akşam yemeği.

◆ **İşâeyn** ikil. i. *Esk.* Akşam ve yatsı namazları. ‖ *Beyn-el-işâeyn,* akşam ile yatsı arası. (M)

İŞAA veya **İŞAAT** i. (ar. *şuyūʿ*'dan *işāʿat*). *Esk.* (Bir haberi) Yayma, herkese duyurma. ‖ Duyulmamış bir şeyin duyulmasına yolaçma. ‖ *İşaa etmek,* yaymak, herkese duyurmak: *Harekâtı milliyenin, bolşevik harekâtı olduğunu resmen ilân ve işaa eden bu bedbahtlardır* (Atatürk).

◆ **İşaat** çoğl. i. *Esk.* Duyurmalar, yaymalar. ‖ *İşaat-ı bedhahâne,* kötü niyetle, ortalığı karıştırmak için haber yaymalar. ‖ *İşaat-ı kâzibâne,* yalan haber yaymalar. (M)

İŞABE i. (ar. *şāb*'dan *işābe*). *Esk.* Saç ve sakalları genç yaşta ağartma. (M)

İŞÂL i. (ar. *şaʿal*'den *işʿāl*). *Esk.* Yakma, tutuşturma, (alevi) parlatma: *Şem'i itfa kolay amma ki ne güçtür iş'al* (Şinasi). ‖ Şiddetlendirme, şiddetlenmesine yolaçma. ‖ *İş'al etmek,* tutuşturmak, yakmak. Şiddetlendirmek. (M)

İŞ'AR i. (ar. *şiʿr*'den *işʿār*). *Esk.* Yazı ile bildirme: *Rauf Beyin, diğer bir iş'arına da verdiğimiz cevabı arz edeyim* (Atatürk). *Size gönderilmesi için Maarif Nezaretine iş'ar olunmuştur* (Cevdet Paşa). ‖ Bildirme, haber verme ‖ *İş'ar etmek,* bildirmek, haber vermek. ‖ *İş'ar-ı âhire kadar* (veya *değin*), en son bildirilecek habere kadar. (M)

İŞARET i. (ar. *işāret*). Bir düşünceyi anlatmaya veya bir isteği, bir buyruğu belirtmeye yarayan dil unsuru, hareket veya yüz ifadesi, herhangi bir anlamlı davranış: *Aşar memuru, tam bu sırada gözünün bir tanesini açtı ve bana: «İnanma yalan söylüyor» der gibi bir işaret yaptı* (Y.K. Karaosmanoğlu). *Sonra bu baş işaretleri ve tebessüm sert bir hareket haline geldi* (A. H. Tanpınar). ‖ [El veya yüz hareketiyle] Gösterme: *Önünde duran kitabı işaretle konuşmasına devam etti.* ‖ Bir şey bildirmeğe, anlatmağa yarayan ve önceden yapılmış bir anlaşmaya dayanan herhangi bir belirti: *Arabanın yoldan tarafa olan camına kırmızı boya ile işaretler koymuş biri* (R. H. Karay). *Alarm işareti.* ‖ Bir şeyi tanımağa, sezmeğe, öngörmeğe yarayan şey, alâmet, belirti, iz: *O bize doğruyu, güzeli, hayali, ama olacak bir hayali, hiçbir işareti gözükmeyen, daha doğrusu bizim göremediğimiz, olmak üzere olanı vermeli* (S. F. Abasıyanık). *Bu gece bir rüya veya bir işaret bekliyordu.* (N. Araz). ‖ Anlaşma ürünü, saymaca bir anlam taşıyan şekil v.b., bir şeyin maddî görünüşü: *Cebir işaretleri. Noktalama işaretleri.* ‖ *İşaret etmek,* bir şeyi (el ve yüz hareketleriyle) göstermek: *Tabakayı kapayıp cebine koyarken misafir yanındakini işaret eder* (Y. Z. Ortaç). Bir şeyi (kaş, göz ve el hareketleriyle) anlatmak, anlamlı hareketlerde bulunmak: *Oturduk. Az sonra bir işaret ettiler, hepimiz kalktık* (N. Ataç). *Ak bıyıklı kâtip, kaşları ve gözleriyle işaret ederek beklememi anlattı* (R. N. Güntekin). Dikkati çekmek: *Bu hareketler ve hele Türkiye'deki millî hareketler karşısında İngiltere'nin gafletine işaret etti* (Ş. S. Aydemir). İşaret koymak: *Behlûl'ün odasına giderek onunla beraber mektebin bütün tatil günlerini kırmızı kurşun kalemiyle işaret etmiş idi* (H.Z. Uşaklıgil). Belirtmek: *Şurasını da işaret edeyim ki...* ‖ *İşaret vermek,* bir şeyi işaretle bildirmek: *Sahillerinde beyaz gemileri / Gemiler ki uzaktan işaret verir* (F. H. Dağlarca). ‖ *İşaret fişeği,* işaret vermek için atılan fişek. *Yeni.* İM.

— *Esk.* *İşaret-i âliye,* şeyhülislâmın buyruğu. ‖ *İşaret-i ilâhiye,* Tanrı buyruğu.

— Anat. *İşaret parmağı,* elin, başparmağın yanındaki ikinci parmağı.

— Astron. *Astronomi kısaltma işareti,* gök olaylarını ve bir kısım elemanları göstermek için astronomlar tarafından kullanılan işaretlerin her biri. ‖ *Burç işareti,* Güneş'in bir yıl içinde çizer göründüğü tutulumun on iki eşit parçasından her biri.

— Ask. *İşaret bezi,* karadaki iki birlik veya karadaki birlikle uçaktaki gözcü arasında özel haberleşmeyi sağlayan, tahta çerçeveye gerili bez. ‖ *İşaret borusu,* belirli zamanlarda toplu halde yapılan hareketleri sağlamak için çalınan boru. ‖ *İşaret flaması,* işaret verilen flama. ‖ *İşaret tabancası,* atışlarda başlama işareti verilen tabanca. ‖ *Özel işaretler,* askerî harekât ve planlar üzerinde birlikleri, silâhları, karargâhları v.b. temsil etmek üzere kullanılan sembolik şekiller.

— Ask. denizc. *Esk.* *İşaret hocaları,* osmanlı devletinde İstanbul boğazındaki kalelerde gemilere işaret vermekle görevli olan memurlar. (İstanbul boğazı nazırı tarafından 1813 yılında tutulan bir tutanaktan öğrenildiğine göre «on tane» işaret hocası bulunmaktaydı. Bunlara altmışar kuruş maaş verilmekteydi. Bu memurlar Tersane âmirliği tarafından tayin olunurlardı.)

— Balıkç. *İşaret şamandırası,* suya atılmış ağların veya oltaların yerini gösteren yüzer şamandıra.

— Bayınd. *İşaret levhası,* yolun yönünü ve iki yer arasındaki uzaklığı kilometre olarak belirten levha.

— Denizc. Görerek veya işiterek haberleşmede kullanılan mors kodu, sancak, semafor gibi vasıtalar. (Bk. ANSİKL.) ‖ Bir seferden işaret serenine çekilen kod grubu. ‖ *İşaret aynası.* Bk. HELYOGRAF. ‖ *İşaret çekmek,* gemiden flama ile uzaklara işaret vermek. ‖ *İşaret dolabı,* gemilerde işaret sancaklarının durduğu dolap. ‖ *İşaret fişeği,* işaret tabancası ile atılan fişek. (Bk. *İşaret* TABANCA'*sı*). ‖ *İşaret gönderi,* üzerine çekilen flama ile işaret verilen gemi direği. ‖ *İşaret grubu,* bir veya daha çok sancaktan meydana gelen işaret. ‖ *İşaret kaldırmak,* bir gemi veya kıyı istasyonu ile haberleşmek için ilk işareti çekmek. ‖ *İşaret karanfili,* eski gemilerde üzerine işaret savlolarının makaralarını bağlamak üzere puruva direği ile baca arasına gerilmiş tel halat. ‖ *İşaret kitabı* (milletlerarası), iki gemi veya bir gemi ile bir kıyı istasyonu arasında görerek ve işiterek haberleşmede kullanılan işaret kodlarını içine alan kitap. (Bk. ANSİKL.) ‖ *İşaret konisi,* havanın kötü olduğunu haber vermek için ucu yukarı veya aşağıya gelmek üzere işaret direğine çekilen koni. ‖ *İşaret küresi,* uzak mesafelerden işaretleşmek için yapılmış, renkli bezden küre. ‖ *İşaret roketi,* gemilerde tehlike sırasında, can filikalarında geçen gemilere, kıyıya veya uçaklara yer belli etmek için kullanılan ışıklı işaret. (Bir kovan içine yerleştirilmiş roket ile kırmızı maytaptan meydana gelmiştir. Elde veya küpeşteye bağlı yuvası içinde ateşlenir. Roket en yüksek noktasına varınca maytap ateş alarak paraşütü açılır ve 20 000 mum gücünde kırmızı bir ışık 30 saniyelik bir yanma süresi içinde 50 - 60 m yükseklikten aşağı doğru iner.) ‖ *İşaret sancağı,* görerek işaretleşmede kullanılan sancak. (Bk. ANSİKL.) ‖ *İşaret sancakları,* savaş gemileri arasında mors işaretleriyle haberleşmede kullanılan bayrak ve flamaların tümü. ‖ *İşaret savlosu,* işaret çekilen yerlere bağlanmış makaralardan donatılmış ip. ‖ *İşaret sereni,* puruva direğinin ön tarafına tespit edilmiş ağaç veya borudan kısa seren. (Bu serenin her iki tarafına asılmış makaralardan işaret savloları donatılmıştır.) ‖ *İşaret subayı,* savaş gemilerinde her çeşit haberleşmeden sorumlu subay. ‖ *İşaret şamandırası,* denizlerde navigasyon güvenliğini sağlamak amacıyle sığlıkları, kayalıkları, batık gemi leşleri v.b. deniz altı tehlikelerini işaretleyen ışıklı veya ışıksız şamandıra. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Kol işaretleri,* kolları çeşitli durumlarda açarak verilen ve her biri bir harfi ifade eden işaretler. ‖ *İşaret tabancası,* işaret roketi yerine kullanılan paraşütlü işaret fişeklerini atmağa yarayan tabanca. ‖ *Milletlerarası İşaretler kodu* (veya *kod işaretleri*), işaret istasyonları ile bütün ülkeler gemileri arasında anlaşmayı sağlamak için bulunmuş işaretler. (Bu kod, çalışmalarını, 1931 yılı sonlarına doğru tamamlamış olan milletlerarası bir komisyon tarafından yeniden tespit edildi.) ‖ *Seyir işareti koyma,* seyir halindeki bir teknenin kaçınması gereken tehlikeleri açıkça belli etmek için şamandıralar, işaret ve deniz fenerleri ve bunun gibi vasıtaları kullanma işi. Bu işaretlerin konulması, deniz fenerlerinin inşası veya şamandıraların yerleştirilmesi işi. ‖ *Seyir işareti koyma resmi* (veya *fener resmi*), kıyı ve geçiş yerlerindeki seyir işaretlerinin bakım - tutum masrafı olarak limanlarda teknelerden alınan resim.

— Devl. huk. Taşıtın bağlı bulunduğu devleti gösteren işaret.

— Dil bil. *İşaret sıfatı,* sözü edilen kişi veya nesneyi, belirtmeğe yarayan sıfat. (Bk. SIFAT.) ‖ *İşaret zamiri,* işaret edilen kişiyi

belirtmeğe yarayan zamir. Bk. ZAMİR. || *Noktalama işaretleri.* Bk. NOKTALAMA.

— Dokumc. *İşaret boyası,* kumaş toplarını işaretlemek için, yağ ve isten yapılan boya.

— Dy. Hareket halinde olan kataın ve karşılaşabileceği diğer katarların güvenliğini bütün yol boyunca korumak için makiniste gerekli bilgi ve emirleri ulaştırmağa yarayan sabit veya yanarsöner durumda, beyaz veya renkli (kırmızı, yeşil, turuncu v.b.) ışıklar. || Yol boyunca çalışan memurların bir trenin geldiğini bildirmek için kullandıkları veya makiniste durma, yavaşlama v.b. emri veren madenî boru, renkli ve renksiz ışık veya bayrak. (Bk. ANSİKL.) || *İşaret feneri,* lokomotifin önüne veya son vagonun arkasına konan büyük fener. || *İşaretin açılması,* bir işareti «yol açık» anlamı taşıyan konuma getirme. || *Açık işaret,* konumu yolun açık olduğunu bildiren işaret. || *Bir işareti kapamak,* işareti trenin gidişini sınırlandıran konuma getirme. || *Durdurma işareti,* toprağa veya balasta dikilen demir çubuğun ucuna yerleştirilmiş kırmızı beyaz küçük «dur» işareti. || *Hareket işareti,* gar şefinin makiniste hareket emri vermek için gösterdiği, elde taşınan küçük levha. || *Işıklı serbest yol işareti,* mavimsi beyaz yandığı zaman yolun açık, sönük durumda ise yolun kapalı olduğunu bildiren küçük yardımcı işaret. (Semaforun üstünde böyle bir ışığın yanması, trenin semafor önünde durduktan sonra belli hız şartlarına uyarak yola girebileceğini ifade eder.) || *Kabin işaret sistemi,* makiniste gerekli bilgiyi bulunduğu kabin içindeki renkli ışıklarla ulaştıran işaret sistemi. (Bu ışıklar yol işaretlerinin basit bir tekrarı olabilir, fakat çoğunlukla yol işaretleri tamamen kaldırılır ve bilgi, indüklenmiş akım, kodlanmış akım veya Hertz dalgaları ile verilir.)

— Filol. *Gönderme işareti,* yazıda, gözlem veya başka bir sebeple yapılan eklemenin konulacağı yeri gösteren nişan.

— Geod. Bir sırayı veya bir seviyeyi belirtmek veya yeniden bulmak için bir duvar, şahıs veya arazi üstüne konulan nişan. || Bir yerin yükseltisini belirtmek üzere duvara tutturulmuş dökme demirden yuvarlak plaka.

— Giz. ilm. Her insanın doğuştan getirdiği gizli işaret. (Bu işaret, yıldızların etkisiyle meydana gelir.)

— Havc. *İşaret ışıkları,* her türlü hava taşıtının güneş battıktan sonra kullanmak zorunda olduğu ışıklar.

— Hitabet. *İşaret türü,* konusu övme veya kınama olan belâgat türü.

— Huk. Bk. ANSİKL.

— İnş. Yapı tahtalarının veya yontma taşların nasıl yontulacağını ve nasıl yerleştirileceğini göstermek için üzerlerine çizilen her türlü şekil ve çizgi. Bk. ANSİKL.

— Leng. İki görevsel birimler dizisini karşıtlaştırmağa yarayan özellik. (Meselâ, Latincedeki ünlülerin uzunluğu; kısa ünlülerle uzun ünlülerin karşıtlaşması.) || Gösterilenle (veya içerikle) gösterenin (veya deyimin) birbirine saymaca olarak bağlanmasıyle meydana gelen bütün. Gösterge.

— Mant. Bk. ANSİKL.

— Mat. Bk. ANSİKL. || *Bir ornatmanın işareti,* verilen bir ornatma* için, ornatma çift sayıda bir dönüşüme eşdeğerse + 1 sayısı, tek sayıda bir dönüşüme eşdeğerse — 1 sayısı; *s* ornatmasının işareti (*s*)'dir. *t* dönüşümünün çarpımı olan bir ornatmanın işareti $(-1)^t$ ve iki ornatmanın çarpımının işareti, bunların işaretlerinin çarpımıdır.

— Müz. Müzik seslerinin *yükseklik, süre, şiddet* gibi değişik niteliklerini belirtmek amacıyle müzikçilerin kullandıkları grafik işaretler. Bk. ANSİKL.

— Oto. *İşaret verici,* sürücünün yön değiştireceğini bildirmesine yarayan cihaz.

— Oyun. Oyunda hile yapmak amacıyle kâğıdın üzerine konulan küçük belirti. || *İşaret vermek,* iskambil oyunlarında eşine elini belli etmek.

— Sanay. *Grafik işaret,* bir makineyi, bir cihazı, bir cihaz veya makine parçasını veya mekanik bağlantıyı belirtmek için kullanılan uzlaşmalı şekil.

— Sibern. Bir elektronik donatımda, herhangi türden bir büyüklüğün, bir elemanın başka bir elemanı etkilemesine yolaçan değişimi. (*Eşanl.* SİNYAL.) [Bk. ANSİKL.] || *Çıkış işareti,* bir elemanın, bir veya birkaç giriş işaretinin etkisiyle yayımladığı işaret. || *Etki işareti,* bir sapmanın etkisiyle, yayımlayıcı bir organ tarafından verilen ve ayarlayıcı bir organa doğru gönderilen işaret. || *Giriş işareti,* bir eleman tarafından alınan ve bir veya birkaç çıkış işaretinin yayım şartlarını belirleyen işaret.

— Sosyal psikol. İçerik çözümlemesinde, her birimi, özel bir kategoriye yerleştirmek, sınıflamak ve dolayısıyle, bu kategoriyi belirtmek imkânını veren işaret.

— Tasav. Bir dileği yazısız ve sözsüz olarak belirtebilme. (Mutasavvıflara göre işaret *havas* denilen seçkin kimselerin gönlünde doğuş olarak ortaya çıkar.)

— Telekom. Bir haber gönderme amacıyle yapılan akım veya gerilim değişimi. || *İşaret verici,* bir çağrıyı haber veren âlet. (Bk. ANSİKL.) || *İvedilik işaretleri,* bir gemi, uçak veya orada bulunan bir şahısla ilgili olarak yayın yapılacağını haber vermek için kullanılan işaret. (Telsiz telgrafta XXX harf grubundan, telsiz telefon PAN kelimesinden meydana gelir.) || *Tehlike işaretleri.* Bk. S. O. S.

— Televizyon. *Televizyon işareti,* bir dalganın bir video işaretiyle modülasyonundan elde edilen yüksek frekanslı işaret. || *Video işareti* (lat. *video,* görüyorum'dan), vericinin modülasyonunu sağlayan ve modülatöre verilen tamamlanmış işaret. (Resmin doğru olarak alınabilmesi için, alıcının yalnız resmin elemanlarının parlaklıklarıyle ilgili işareti değil, aynı zamanda eşzamanlılık işaretleri denen ve satırlar ile iç içe geçmiş satırlı televizyonda tertiplerin taranmasının başlangıç anını bildiren iki takım zaman işaretini de alması gerekir.)

— Teşk. tar. *İşareti âliye,* Osmanlı devletinde şeyhülislâm, defterdar ve yeniçeri ağası gibi maiyet memurlarından biri tarafından yazılan istida veya ilâma, sadrazamın verdiği karşılık. (Sadrazamlık makamından çıkan emirlere de *iradei âliye* denilirdi.)

— ANSİKL. Denizc. Deniz kuvvetlerinin gündüz, gece ve mesafelere göre değişen kendine has *işaret*'leri vardır. Bunlar gündüz bayrak, flama, gidon ve üçgen sancaklarla, gece ise, işaret fenerleri, renkli ışıklar, elektrik lambaları ve havaî fişeklerle verilir. Çok yakın mesafeden haberleşme için kol işaretleri düşünülmüştür. Ticarî veya milletlerarası ilişkilerde *Milletlerarası İşaretler kodu* kullanılır. Bunlar sayesinde bütün gemiler kendi aralarında haberleşir ve işaret istasyonlarına ihtiyaçlarını bildirir.

İşaret direklerinde gündüzün flamalar, bayraklar, küreler, silindirler, koniler, geceleyin ise beyaz, yeşil, kırmızı ışıklar kullanılır. Limandan giriş çıkışlarda, işaret olarak gündüz küreler, aşağıya veya yukarıya dönük koniler kullanılır. Küçük limanlarda sadece kırmızı ve yeşil flamalar kullanılır. Geceleyin, bunların yerini beyaz, kırmızı ve yeşil ışıklar alır. İşaret istasyonları kötü havayı, siyah silindirler ve koniler (uçları yukarı veya aşağıya dönük), dikdörtgen bayraklar, silindirler, kırmızı veya beyaz ışıklarla verir. Sisli havalarda, gemiler düdük sesi, canavar düdüğü, sis düdüğü ve gongla işaret verir.

● *İşaret kitapları,* XIX. yy.'ın başlarından itibaren birçok ülkede basılmağa başlandı. İlk milletlerarası kod, 1855 yılında 70 000 işareti kapsamak üzere İngiltere'de Board of Trade tarafından görevlendirilen bir kurulca hazırlanarak 1857 yılında basıldı. Bu baskı 1881 yılında gene Board of Trade bünyesinde görevlendirilen bir kurul tarafından gözden geçirildi. Bu kurulun tavsiyeleri denizci ülkelerde ve 1889 yılında Washington'da toplanan milletlerarası konferansta tartışıldı. Sonunda birçok ek yapılarak 1897 yılında kitap halinde basıldı; denizci milletler tarafından kullanılmağa başlandı. Birinci Dünya savaşı tecrübeleri, Milletlerarası İşaret kitabının yetersiz olduğu gerçeğini ortaya koydu. 1927 Yılında Washington'da toplanan Milletlerarası Radyo-Telgraf konferansında kitabın yeniden gözden geçirilerek yedi ayrı dilde basılmasına karar verildi. Böylece hazırlanmasına girişilen yeni baskı, 1930 yılında tamamlanarak 1932 yılında Madrid'de toplanan Milletlerarası Radyo - Telgraf konferansında onaylandı. 1947 Yılında Milletlerarası Telekomünikasyon birliği, işaret kitabı çalışmalarının Devletlerarası İstişarî Denizcilik teşkilâtı (International Markime Consultative Organisation İMCO) çalışmaları içine alınmasını teklif etti. 1959 Yılı ocak ayında toplanan ilk İMCO konferansında, konunun, teşkil edilecek bir daimî komisyonca ele alınmasına karar verildi. Milletlerarası İşaret Kitabı Daimî komitesi çalışmalar yaparak günün şartlarına uygun şekilde yeni işaret kitabını hazırladı. Bu kitap, İMCO Dördüncü toplantısında onaylandı, yürürlüğe girdi. Yeni işaret kitabı bir ciltir (eskileri iki ciltti). Temel olarak seyir ve can emniyetine dayanır. Lüzumsuzluğu sebebiyle coğrafya bölümü çıkartıldı.

● *İşaret sancağı.* Milletlerarası İşaret kitabındaki işaret sancaklarının sayısı 40'tır. Bunlardan 26'sı harf sancağı; 10'u rakam, 3'ü tekrar ve biri cevap flamasıdır. Bayraklar, denizde en iyi farkedilebilen kırmızı, mavi, sarı, siyah ve beyaz renklerden tek veya iki üç rengin karışımından yapılmıştır. Renk karışımlarında da kırmızı ile beyaz, sarı ile mavi, mavi ile beyaz ve siyah ile beyaz renklerin yan yana gelmesine dikkat edilmiştir. Bayram ve merasim günlerinde donatılan bu sancaklara halk arasında *alay sancağı* denir.

● *İşaret şamandıraları* tahtadan, demirden veya taştan yapılır. Sisli havalarda veya geceleri, şamandıralara sesli işaretler eklenebilir. Bazıları, çapalar veya demir ağırlıklarla deniz dibine demirlenmiş, değişik şekilde şamandıralardır.

— Dy. Genel olarak *işaret* direğinin üst ucunda iki konum alabilen bir kokart vardır. Kokart yol eksenine paralel (yolun açık olduğu hal) veya dik (yolun kapalı ol-

MİLLETLERARASI İŞARETLER

A	Avusturya	K	Kamboç
AL	Arnavutluk	KWT	Kuveyt
AND	Andorra	L	Lüksemburg
AUS	Avustralya	LAO	Laos
B	Belçika	MA	Fas
BG	Bulgaristan	MC	Monako
BR	Brezilya	MEX	Meksika
BUR	Birmanya	N	Norveç
C	Küba	NİC	Nikaragua
CA	Kamerun	NİG	Nijer
CDN	Kanada	NL	Hollanda
CGO	Kongo (Kinşasa)	NZ	Yeni Zelanda
CH	İsviçre	P	Portekiz, Angola, Mozambik
Cİ	Fildişi Kıyısı		
CL	Seylan	PA	Panama
CO	Kolombiya	PAK	Pakistan
CR	Kosta Rika	PE	Peru
CS	Çekoslovakya	Pİ	Filipinler
CY	Kıbrıs	PL	Polonya
D	Batı Almanya	PY	Paraguay
DK	Danimarka	R	Romanya
DOM	Dominik cumhuriyeti	RA	Arjantin
DY	Dahomey	RCA	Orta Afrika cumhuriyeti
DZ	Cezayir	RCB	Kongo (Brazzaville)
E	İspanya	RCH	Şili
EAK	Kenya	RH	Haiti
EAT	Tanzaniya	Rİ	İndonezya
EAU	Uganda	RL	Lübnan
EC	Ekvador	RM	Madagaskar
ET	Mısır	RMM	Mali
F	Fransa ve denizaşırı fransız toprakları	RNY	Malavi (Nyassaland)
		RSM	San Marino
FL	Liechtenstein	RSR	Rodezya
GB	Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda	RT	Togo
		RWA	Ruanda
GBA	Aurigny	S	İsveç
GBG	Guernesey	SCV	Vatikan
GBJ	Jersey	SF	Finlandiya
GBY	Malta	SN	Senegal
GBZ	Cebelitarık	SU	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler birliği
GCA	Guatemala		
GH	Gana	SYR	Suriye
GR	Yunanistan	T	Tayland
H	Macaristan	TN	Tunus
İ	İtalya	TR	Türkiye
İL	İsrail	U	Uruguay
İNP	Hindistan	USA	Amerika Birleşik devletleri
İR	İran		
İRL	İrlanda	VN	Vietnam
İRQ	Irak	WAG	Gambiya
İS	İzlanda	WAN	Nijerya
J	Japonya	YU	Yugoslavya
JA	Jamaika	YV	Venezuela
JOR	Ürdün	ZA	Güney Afrika

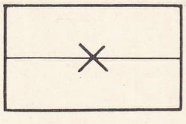

kesilecek

yüz işareti

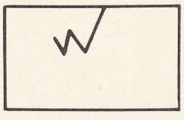

yüz işareti ve cumba istikameti

cumba işareti

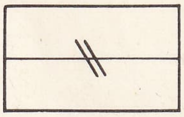

iki parçanın eşleştirilmesi

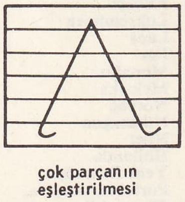

çok parçanın eşleştirilmesi

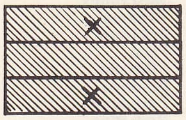

erkek zıvana çıkacak kısımların kesit görünüşü

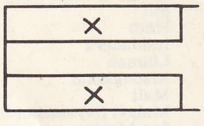

erkek zıvana kalınlık görünüşü

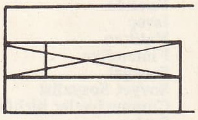

hampaylı delik

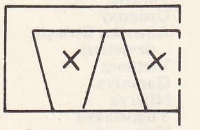

kırlangıç kuyruğu çıkacak dişler

duğu hal) duruma girebilir. Yol kapalı iken semafor kolu yatay konumdadır, açık iken dikey konum alır. Anayollarda renkli ışıklar da kullanılır: kırmızı ışık yolun kapalı, yeşil ışık açık olduğunu bildirir; turuncu ışık ise yavaşlama emri verir. Bu ışıklar birlikte düzenlenmiş olabilir. İç servis yollarında mor, durma işaretidir. Beyaz (mavimsi) yolun açık olduğunu bildirir. Ayrıca yol boyunca bölge veya blok işaretlerini, çoğu kez birbirine ve makaslara bağlı gar ve yol değiştirme işaretlerini belirtmek gerekir.

— Huk. Nümune üzerinden yapılan satımlarda, nümunenin üzerine konulan işaret, nümunenin değiştirilmiş olup olmamasına ilişkin ispat yükünde kolaylık sağlar. Alıcıya verilen nümunenin işaretlenmiş olması, sonradan nümuneye yapılan itirazda onun gerçek nümune olup olmadığında delil sayılır.

— İnş. Yapı ustaları, taşların ve yapı tahtalarının üzerine, belirli anlamlar taşıyan işaretler çizerler. Tahtalar üzerinde, ormandaki ağaçlara balta ile yapılan kesim işaretleri dışında kereste tüccarının çekiçle yaptığı işaretler bulunur. Malın kime ait olduğunu ve nereden geldiğini gösteren bu işaretler, nehir yoluyle yüzdürülerek gönderilen kereste için, varış limanında ve ayırma sırasında her türlü karışıklığı önler. Doğramacılıkta, mobilyacılıkta ve dülgerlikte, parçalar üzerinde yapılacak işlemleri (kesme, birleştirme v.b.) veya bu parçaların yapıda kullanılacağı yerleri belirtmeğe yarayan uzlaşmalı işaretler kullanılır. Doğramacılar kurşun kalemle, inşaatçılar ise keski kalemiyle işaret koyarlar.

— Mant. Bir *işaret,* kelimenin en genel anlamıyle, kendisi duyulabilir (duyusal) olan ama o anda duyulabilirlik niteliğini taşımayan veya bu niteliği taşıması hiç bir zaman mümkün olmayan bir başka fenomeni açığa vuran bir fenomendir. Meselâ, görmekte olduğum duman, görmediğim ateşin bir işaret'idir. Reflekslerle ilintili olan sinyal'den farklı olarak, işaret, kendisini yorumlayan; algılanan bir olgu ile algılanmayan diğer bir olgu arasında bir ilişki bulunduğu fikrine sahip olan, yani çıkarsama yapan bir zekânın varlığını gerekli kılar. Psikolojik hallerimiz, diğer bilinçli özneler tarafından ancak bu hallerin dış işaretleri aracılığı ile bilinir. Tabiî işaretler (msl. haykırış, yüzün kızarması veya solması, göz ve yüz ifadeleri) ile itibarî işaretleri birbirinden ayırt etmek gerekir. İtibarî işaretler, belli bir fikri veya duyguyu, ancak bir anlaşma uyarınca ve bu anlaşmadan haberdar olanların anlayabileceği şekilde ifade eder. Meselâ bir dilin, söz ve yazıyle belirtilen kelimeleri, sağır-dilsizlerin haberleşme dili, telgraf işaretleri, müzik notaları, bu çeşit işaretlerdir. Tabiî işaretlerin anlaşılması ise, bir yandan bazı öznel haller, öte yandan da, bu hallerle beraber bedende ortaya çıkan ve görünen fenomenler arasındaki değişmez ilişkinin bilinmesi ve kavranmasını sağlayan deneylerimizden gelir. Ch. Bell, Darwin ve Spencer, bu ilişkilerin kaynağı hakkında çeşitli teoriler ileri sürdüler. Ne var ki, bu teoriler bugün hayli tartışma konusudur. Bu hususta, kesin olarak ancak şu söylenebilir: *bazı* hareketler ve *bazı* tavırlar, alışkanlık ve soyaçekimle sabitleşmiş bulunan faydalı eylemler veya tavırların taslağıdır.

— Mat. Matematikte kullanılan *işaret* ve sembollerin çoğu başlangıçta, bunlara verilen anlamdan tamamen farklı bir şekilde kullanıldı; önce kabul edilmeyen bazıları tekrar alınıp uzun süre faydalanıldı. > (*den daha büyük*) ve < (*den daha küçük*) işaretleri, ingiliz geometricisi Thomas Harriot (Oxford 1560 - Londra 1621) tarafından matematiğe sokuldu. Toplama ve çıkarma işaretleri (+ ve—) ilk defa Viète tarafından âdi anlamda kullanıldı. Oughtred, X işaretini 1631'de çarpmayı ve 1657'de bir oranı göstermek için kullandı. İki oranın eşitliğini (*orantı*) belirtmek için uzun süre faydalanılan :: işaretini 1631'de kullanan yine bu geometrici oldu. = (*eşit*) işaretinin ilk defa Recorde tarafından (1557) teklif edildiği sanılmaktadır. √ (*kare kök*) işareti 1525'te Christoph Rudolff tarafından matematiğe sokuldu. Tam üslerin kullanışını Descartes'a, negatif ve kesirli üslerin kullanılışını Wallis'e borçluyuz. Ayrıca ∞ (*sonsuz*) sembolünü ilk defa Wallis kullandı. İlkin Régiomontanus tarafından kullanılan trigonometrik çizgiler arap menşelidir. Ve sin, tg, sec kısaltmalarını A. Girard uyguladı (1626); cos, cotg Aughtred tarafından kullanıldı. ∫ (*integral*) işaretini Leibniz ileri sürdü. ⊂ işareti ait oluşu, ⊂ işareti de içinde oluşu gösterir; iki cümlenin birleşimi ve arakesiti sıra ile ∪ ve ∩ semboleriyle belirlenir.

— Müz. Müzik işaretlerini tanımlamak, sınıflandırmak ve açıklamak için çeşitli sistemlerden yararlanılır. Bu sistemleri iki büyük kategoriye ayırabiliriz: *yükseklik* işaretleri ve *süre* işaretleri.

● *Yükseklik.* Yükseklik işaretlerinin seçiminde uyulan temel ilke, sesin tizliği ile bir noktanın yükselmesi arasında kurulan içgüdüsel, akıl yoluyle açıklanamayacak benzerliktir. Hareket noktası olarak bir sesi, meselâ *la*'yı alalım ve bunu yatay bir çizgiyle gösterelim: bu çizginin yukarısına konulacak her işaret *la*'dan daha tiz bir sesi, çizginin altına konulacak her işaret *la*'dan daha pes bir sesi, herhangi bir işaretin yukarısına yerleştirilen başka bir işaret ilk işaretten dah tiz bir sesi, altına yerleştirilecek işaret de daha pes bir sesi göstereecektir. Bizim bugün *porte* dediğimiz diyagramı XI. yy.da Gui d'Azezzo bulmuştu. Bu porte, günümüzde *nota* diye adlandırılan ve Batı müziği tarihinde devirler boyunca *neumae, figurae, notae, notulae, materiae* v.b. gibi adlar verilen işaretlerin aralıklarını kesinlikle belirtir. Batıda notalar soldan sağa doğru okunur.

● *Süre.* Sesi iki çeşit süre kavramı karşılıklı olarak etkiler: *mutlak süre,* metronomla ölçülür; *bağıntılı süre,* notaların birbirine olan orantılarına göre değişir. Her nota işareti, yüksekliği işaret ettiği gibi ilintili süreyi de belirtir: anlaşmaya göre her işaret süresi, kendinden hemen önce gelen daha kısa işaretin iki mislidir (ana birim olan birlik iki ikilik, bir ikilik iki birlik v.b. süre değerindedir). *Metronometrik* bir işaret bestecinin seçtiği süreyi gösterir.

● *Şiddet.* Şiddet vurguları (kuvvetli zaman) danstan çıkmadır ve şiirin akrabası sayılan müziğin temelinde vardır: müzik cümlesini meydana getiren bölümcüklerin (ölçü) başına yerleştirilir. Eserin veya eserin bir bölümünün baş tarafına konan ölçü işareti süre birimi olarak kabul edilen notanın birlik notasının kaçta kaçı olduğunu ve bir ölçü içinde kaç tane bulunacağını gösterir. Düşey bir çizgi her ölçüyü bir sonrakinden ayırır.

— Sibern. *İşaret* kavramı doğrudan doğruya bir büyüklüğün değişimine bağlı olduğu için, bir doğru elektrik akımı ne kadar şiddetli olursa olsun, bir işaret meydana getirmez. Yani «bilgileri taşımaz». Sinüsoidal bir alternatif akım da, değişim kanunu başlangıçta belirlendiği için bilgileri taşımaz. Demek ki bir büyüklük, ancak önceden bilinen herhangi bir değişim kanununun etkisinde olmadığı zaman bir işaret doğabilir. Bu tanım da, genel olarak bütün bilgi-işlem kavramı gibi tamamen özneldir.

— Telekom. *İşaret verici* genellikle bir elektromıknatıstan meydana gelmiştir. Hattan gelen akım elektromıknatısları geçer ve ucunda bir çengel bulunan bir levhayı çeker. Bu çengelin tuttuğu bir kapak kendi ağırlığı ile düşer ve bu şekilde çağıran abone belli olur. Bu düşme sırasında bir zil devresi kapanarak sesle uyarma yapılır. Yalnız tek yöndeki akımlarla çalışan işaret vericilere, polarize (kutuplanmış) denir. Telefon santrallarında kapaklı işaret vericilerin yerine, batarya ile çalışan ışıklı işaret vericiler kullanılmaktadır.

● Telgrafta gönderilen akımlar birbirinden, cinsleri (doğru, kesikli, dalgalı, alternatif akımlar), kutuplaşmaları (pozitif veya negatif), şiddetleri, süreleri (uzun veya kısa olmaları) veya belirli bir başlangıç anlarıyle ayırt edilir. Bu farklar ayrı ayrı veya birlikte kullanılabilir. (Bk. TELGRAF.) Ritmik olmayan âletlerde (msl. teletiplerde) alıcı ve verici arasındaki eşzamanlılık beş kod işaretinin başında bulunan bir START (alıcı âletleri harekete geçirir) ve sonunda bulunan bir STOP (aynı alıcı âletleri durdurur) işaretleriyle sağlanır. Alıcıda işaret kodunun çözülmesi otomatik olur. Telsizde frekansı ve genliği sabit sönümsüz bir dalganın bir işaret olması için, modüle edilmesi gerekir, yani genlik veya frekansına değişik değerler verilmelidir.

— Trafik. *İşaret lambası,* trafik lambası, yayaların ve taşıtların geçişlerini sağlayan renkli ışık veren lamba. ‖ *İşaret memuru,* trafik polisi. ‖ *Trafik işaretleri.* Bk. TRAFİK.

◆ **işarât** çoğl. i. *Esk.* İşaretler, alâmetler, *Hep işarât-i sudûr-i hikemi nâtıktır / Vaz'i mîzân-ı tekabülde bu sırr-ı meknûn* (Münif).

◆ **işarî** sıf. *Esk.* İşaretle ilgili. ‖ *İşârî rey,* parmak kaldırmak suretiyle verilen oy. (ML)

İŞARETLEME i. (*işaretlemek*'ten *işaretleme*). Bir şeyi işaretle belirtme.

— Ask. havc. *İşaretleme bombaları,* bir hedefin yerini işaretlemek için atılan bombalar. (Bk. HEDEF *işaretleme.*) [Bir hava akınında, keşif uçakları genellikle bombardıman uçaklarının önünde uçar ve hedefe, «işaretleme bombaları» denilen ışıklı bombalar atar; böylece hedefin yerini belirlemek ve sıhhatli nişan almak mümkün olur.] ‖ *İşaretleme panoları,* üzeri beyaz bezle kaplanmış, dikdörtgen biçiminde çerçeve; birlikler bu panoları toprağa sokarak, uçaktan kolayca okunabilecek bir koda göre, uzlaşmalı işaretler meydana getirir. (Birinci Dünya savaşında, uçaklara, yerdeki dost birliklerin mevzilerini bildirmek için bu usul kullanıldı.)

— Bayınd. Demiryolu, kanal veya karayolunun geçeceği yerleri belirlemek için bazı noktaların veya temel çizginin tespitine yarayan hazırlık işlemlerinin tümü (yerölçümü, nirengi v.b. çalışmaları.)

— Havc. Sınırları belirten işaretlerin yerleştirilmesi işlemi. ‖ Pilotlara karşılaşabilecekleri tehlikeleri belirten veya kullanılabilir alanların konumunu gösteren optik işaret donanımının tümü. ‖ *Uçağın işaretleme donanımı,* gece uçuşlarında kullanılan uçağın işaretli lambalarının tümü. ‖ *Radyo-elektrik işaretleme,* pilotların bulundukları yeri ve uçuş doğrultusunu tespit etmelerine yarayan yol boyunca yerleştirilmiş yön verme sisteminin tümü.

— Kim. *Kimyasal işaretleme,* kimyasal maddelerin, metotlu olarak semboller (elementler) ve formüllerle (bileşik maddeler) gösterilmesi. (Bu formüllerin amacı, kimyasal olayların yazılışını kolaylaştırmak, bileşikleri bir çeşit şekille göstermek ve özelliklerini kısaca belirtmektir. Günümüzdeki işaretleme sistemi, atom yapısının işaretlerle gösterilmesidir.) [Bk. KİMYA ve ANSİKL.]

— Mant. Bir kavramın (cins) kendi kaplamını meydaan getiren varlıklara veya eşyaya (türler) uygulanabilme niteliği. Ayni kavram, *içlem* (yani taşıdığı yüklemler veya özelliklerin tümü) açısından ele alınınca, işaretleme, bu yüklemler veya özellikleri dile getiren *konnotasyon*'a karşıttır.

— Ormanc. Orman kesiminde, yetişmek üzere alıkonacak ağaçların seçimi. *İşaretleme, muhafaza edilecek ağaçların (yedekler) taban kısmının çekiçle çentilmesi suretiyle yapılır.* Bk. ANSİKL.

— Oyun. Oyun kâğıtlarına, oyundan önce veya oyun sırasında işaret koymak suretiyle yapılan hile. Bk. ANSİKL.

— Teknol. Birleştirme sırasında yararlanmak için marangozun bir parçaya işaret koyması.

— Terz. *İşaretleme âleti,* dikiş yerlerini veya boy uzunluğunu işaretlemek için kullanılan terzi âleti.

— Topogr. Belli bir temelden hareket ederek, bulunulan noktaya uzaklığı ve taslağa yönelimi ölçülen bir noktanın yerini bulma işlemi.

— ANSİKL. Kim. Günümüzde kullanılan *kimyasal işaretleme* sistemi yeni bir buluştur; atom teorisine dayanır ve birleşimlerin tartı kanunlarını ifade eder. Ancak her çağda, madde cinslerini belirtmek için özel işaretlerin kullanıldığı görülmüştür.

Eski inanışa göre güneş sistemindeki gökcisimleriyle madenler arasında bir bağıntı bulunduğu için, bu gökcisimlerinin işaretleri madenlere de verilmiştir. Madenlerin her sı-

nıfı ayrıca mükemmel, yarı mükemmel ve kötü olarak alt sınıflara bölünmüştür. Mükemmel olanlar daire şeklinde (*a*), yarı mükemmeller yarım daire şeklinde (*b*), kötüler de bir artı işareti ve bir okla (*c*) gösterilmiştir. Meselâ altın basit bir daireyle (*d*) gösterilirdi. Aynı işaret, bu gruptaki diğer madenler, yani bakır, demir ve antimon (*e*, *f*, *g*) için de kullanılıyordu. Ancak bu üç elementte, daireye bir artı veya ok işareti de ekleniyordu. Gümüş, bir yarım daireyle (*b*) gösterilirdi. Kalay (*h*) ve kurşun da (*i*) aynı işaretle gösterilir, farklı olarak bir artı veya bir ok işareti bulunurdu: hem güneş, hem de ayla ilgili kötü bir maden sayılan civa, her iki sınıfın işaretlerini taşırdı ve bir çemberin üzerine çizilmiş bir yarım çember ile bir artı işareti kullanılırdı (*j*).

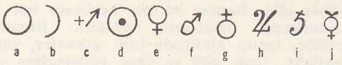

Aşağıda, Bergman tarafından kabul edilmiş dört maddenin işaretleri gösterilmiştir:

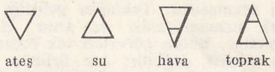

Kimyasal maddelerin gruplaştığı bellibaşlı sınıfların genel sembolleri ise aşağıdaki şekillerle belirtilmişti:

Atom teorisinin bulunması, kimyasal işaretlemenin gelişmesinde önemli düzeltmelere yolaçtı. Çünkü bir maddenin sembolü, atomun tahminî ağırlığıyle orantılı belirli bir kütleyi gösterdi. Dalton, atomların küresel olduğunu varsaydığı için, atom işareti olarak daire sembolünü seçti. Meselâ karbonun hidrojenli bileşiklerini göstermek için, bir veya daha çok hidrojen atomuyle ⊙ birleşmiş bir karbon atomu ● ele alıyor, formülleri ● ⊙ ve ⊙ ● ⊙ şeklinde gösteriyordu. Aynı şekilde, karbon monoksit ve dioksidi göstermek için ● ○ ve ○ ● ○ yazıyordu; ○ oksijenin sembolüydü. ⦶ da azotun sembolü olduğu için, azot monoksidi ⊖ ○ işaretiyle gösteriyordu. Çeşitli madenleri göstermek için, dairenin içine madenin baş harfini yazıyordu.

1815'te Berzelius yeni işaretleme sistemini teklif etti. Baş harfleri kullanmak yaygınlaştı ve o güne kadar süregelen dairelerin yerini aldı. Bu formüllerle, aynı elementin birçok atomunu veya aynı bileşiğin birçok molekülünü gösteren üst veya alt rakamlar metodunu da Berzelius getirdi. Kimyasal işaretleme, bazı değişikliklerin dışında zamanla bugünkü şeklini aldı. (Kimyasal işaretlemelerde izlenen kurallar için bk. KİMYA, FORMÜL, BENZEN, NAFTALEN.)

— Ormanc. *İşaretleme* işleminde dikkate alınacak hususlar şunlardır: *baltalık ormanın yedek ağaçlar üstündeki etkisi* (yedekler, baltalık ormanın unsurları arasından seçildiğine göre aynı cinslerden meydana gelmiştir; bunların dorukları, çevrelerinde bulunan ve gövde dallarının kendiliğinden budanmasına sebep olan baltalıkları aşar; bu itibarla, baltalığın evrimi ne kadar uzun süreli olursa, yedeklerin gövdeleri de o kadar yükselebilecektir); *yedeklerin baltalık orman üstündeki etkisi* (alıkonacak ağaçların sayısı ne kadar çok olursa, ışıktan yoksun kalan baltalık orman o kadar aydınlanacaktır); *cinslerin tabiatı ve menşei* (cinsler, değerlerinin alçalış sırasına göre muhafaza edilmelidir; meşe, dişbudak, kayınağacı, akçaağaç, karaağaç, titrek kavak, huş ağacı, gürgen; tercihen, tabiî fidandan, dip sürgününden, genç çotukların taze filizinden üreme, iyi şekillenmiş, sağlam, özürsüz ağaçlar işaretlenmelidir.

Yedeklerin bir veya birkaç kesim dönemi boyunca muhafaza edildiğine göre, bunlara özel adlar verilir: *baliveaux* (yaşı bir kesim dönemlik olan); *modernes* (iki kesim dönemlik); *anciens* (üç veya dört kesim dönemlik); *vieilles écorces* (beş ve daha fazla kesim dönemlik). Kategorilere göre ağaçlar değişik şekilde işaretlenir. İşaretler, mümkün olduğu kadar gövdenin tabana yakın olan yerine vurulur.

— Oyun. Oyundan önce yapılan işaretlemede kartların belli bir yeri hafifçe parlatılır, kurşunla karartılır, iğne ile delinir, merdaneyle kabarıklaştırılır, makasla işaretlenir veya kurşun kalemle nişan konur. Oyun sırasındaki işaretlemede kartın bir ucu kaldırılır, yüzüğün bir köşesi veya parmaklar arasında saklı duran küçük bir kalemle iz konulur, para kenarı veya tırnakla çizilir. (LM)

İŞARETLEMEK geçl. f. (*işaret*'ten *işaret-le-mek*). İşaret koyarak belirgin hale getirmek, belirtmek: *Kesilecek ağaçları işaretledi.*

— Camc. *Cam parçasını işaretlemek*, parça üzerinde kesmek istenen yerleri çizerek belirlemek.

— Ciltc. Bir cildin sırtındaki kordon kabarıklığını kıskaçla belirli duruma getirmek.

— Denizc. *Yükleri işaretlemek*, yükletilen veya boşaltılan yükleri numaralamak.

— G. santl. *Bir resmi işaretlemek*, resmin bir eşini yapmak için çevresini küçük deliklerle belirleme; resmin açık renkli kısımlarını beyaz kalem tozuyle veya tutkallı beyaz boya ile belirgin duruma getirmek.

— Ormanc. Ormanda kesilmeyecek ağaçlara damga vurmak. ‖ *Bir ağacı işaretlemek*, kabuğuna bir kertik açmak.

— Oyun. *Kâğıtları işaretlemek*, oyunda bazı kâğıtları tersinden tanımak için arka yüzlerine özel bir işaret koyarak hile yapmak.

— Saraçl. Özel bir araçla derinin üzerine işaretler koymak.

— Teknol. Bir makinede, bütününe oranla hareketli bir organın konumunu belirtmek. ‖ Birlikte çalışması veya uyumlu olması gereken iki parçaya, yeniden montaj halinde aynı konumun korunması için işaret koymak.

— Tekst. Kumaşlar üzerinde değişik tip hataların bulundukları yerleri, kumaş kenarına geçirilen renkli ipliklerle belirlemek. ‖ Değişik harmanlardan yapılmış trikotaj çilelerini, karışmayı önlemek için renkli ipliklerle bağlamak. ‖ İpek çilelerini değişik renk ipliklerle bağlamak. ‖ *Bir kumaşı işaretlemek*, uçlarından birine özel bir mürekkeple işaret koymak.

— Terz. Elbise dikerken bir parçanın diğer parça ile dikilecek yerini belirtmek için işaret koymak.

◆ **İşaretlenmek** edilg. f. İşaretle belirtilmek: *Kitabın önemli bölümleri işaretlendi.* (LM)

İŞARETLENMİŞ sıf. (*işaretlemek* > *işaretlenmek*'ten *işaretlen-miş*). İşaretle belirtilmiş olan: *İşaretlenmiş kâğıt.*

— Bayınd. *İşaretlenmiş yol*, karayolu ulaşımında iyi bir emniyet sağlamak için sarı işaret çizgisiyle sınırlanmış yol şeridi. (ML)

İŞARETLEŞME i. (*işaretleşmek*'ten *işaretleş-me*). Uzak bir yerden bilgi vermek için özel bir düzene göre çeşitli işaretler kullanma.

— Ask. *İşaretleşme araçları*, savaşta kullanılan her türlü yardımcı muhabere aracına verilen ad. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Işıkla işaretleşme*, savaşta kısa mesafeyle haberleşmek için kullanılan ve ışıklı işaretlerden yararlanan muhabere usulü. Bk. ANSİKL.

— Denizc. İki gemi veya bir gemi ile bir kıyı istasyonu arasında görerek yahut işiterek yapılan haberleşme. (Milletlerarası işaret kitabının esaslarına göre yapılır.)

— Telekom. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Ask. *İşaretleşme araçları* arasında şunlar sayılabilir: *kolla işaretleşme* (filamalı veya filamasız): *panolarla işaretleşme* (uçakların iniş ve kalkışında kullanılan işaretleşme panoları); *ışıklı fişeklerde işaretleşme* (bileşimi ve renkleri kurallarla tayin edilmiş işaret fişekleri, havaî fişekler, Bengal ateşi); *sesle işaretleşme;* posta köpekleri; posta güvercinleri v.b.

Birinci Dünya savaşı sırasında çok kullanılan *ışıkla işaretleşme*, pille beslenen bir ışık kaynağından projektörlerle tek taraflı yayım yapmağa dayanıyordu. Oysa *ışıldaklar*, tıpkı telgraf gibi, mors alfabesiyle alıcı ve verici olarak haberleşmeyi sağlıyordu. Düzenlemesi güç olmakla birlikte bu cihazlar, özellikle mevzi muharebesinde, uzak mesafeli haberleşmede çok iyi sonuçlar veriyordu. Radyo ile haberleşmenin yaygınlaşmasından sonra bu âletler kullanılmaz oldu.

— Telekom. Atası Chappe'ın optik telgrafı olan semafordan flamaya, her tür fenere ve insanın kollarıyle vereceği işaretlere kadar işaretleşmenin birçok şekli vardır. Demiryollarında sabit işaretler (semaforlar, diskler, değişik renkte ışıklar v.b.) ve bazı hallerde özel işaretler (lama, fişek) kullanılır.

Turizm, önce yol kenarlarına konan sınır taşları, sonra kavşak, tehlikeli viraj ve keskin inişleri yolculara (özellikle otomobillere) bildiren, kilometreleri gösteren levhalarla kolaylaştı. Denizciliğin de fener, şamandıra v.b. gibi kendine özgü işaretleri vardır; limanlar işaret direkleri ile donatılmıştır ve gemilere uzaktan denizin ve limanın durumu hakkında bütün yararlı bilgileri verir. Ayrıca emirlerin gemilere ulaştırılması veya karşılaşan gemiler arasında haberleşmenin sağlanması için özel işaretler kullanılır (flama, bayrak, trapez, işaret topu, renkli ışık v.b.). Milletlerarası ilişkiler ise bir *işaret kodu* ile yerine getirilir. Sisli havalarda işaretler sesli (canavar düdükleri, deniz altı çanı v.b.) olabildiği gibi Hertz dalgalarıyle de (radyo-elektrik fenerler) verilebilir. Bk. RADYOFAR.

Denizde olduğu kadar karada da kullanılan kolla işaretleşmeye, arazide askerî birliklere flama, projektör, işaret fişeği v.b.- nin sağladığı çeşitli muhabere araçlarını da katmak gerekir; işaretlere belli birliklerin yararına uzlaşmalı anlamları kumandan verir. (LM)

İŞARETLEŞMEK ortaklş. f. (*işaretlemek*'ten *işaretle-ş-mek*). Karşılıklı olarak birbirine işaret vermek: *Orada bulunanlara belli etmeden işaretleştiler.* [M]

İŞARETLEYİCİ sıf. (*işaretlemek*'ten *işaretle-y-ici*). İşaret koymağa yarayan veya işaret koyan.

◆ i. Ormanc. Ormanda kesilecek ağaçları damgalayan işçi.

— Zır. Patates gibi bitkilerin ekileceği çukurları toprak üzerinde işaretlemeğe yarayan makine. (Bu sayede, dikimin düzgün yapılması sağlandığı gibi, ileride ürün toplama işleri de kolaylaşmış olur.) [LM]

İŞARETLİ sıf. (*işaret*'ten *işaret-li*). İşaretle belirtilmiş, işaret konmuş olan.

— Fiz. *İşaretli molekül*, bir atomu ona tekabül eden radyoaktif bir izotopla yer değiştirmiş molekül. (İlkel molekülün aynı kimyasal özelliklere sahip işaretli maddeleri kullanmak, fizyoloji ve tıpta, bu maddenin organizma içinde gidişini, çeşitli organlara dağılışını ve atılmasını incelemeğe imkân verir.)

— Müz. *İşaretli bas*, bir basın, akoru meydana getiren notaları bölünerek daha az önemdeki notalara yer verilmesi. ‖ *İşaretli kontrapunto*, «notaya nota» şeklindeki ilk kontrapunto sistemine karşı bulunmuştur. (*Eşanl.* SÜSLÜ KONTRAPUNTO.) ‖ *İşaretli müzik*, plenşana karşılık ölçülü ve kontrapuntolu beste.

— Oyun. *İşaretli kâğıtlar*, bir kumarbaz veya bir gözbağcının yalnız kendi anlayabileceği ve kâğıtları tanıtmasını sağlayacak işaretler koyduğu kâğıtlar. (LM)

İŞ'ÂRÎ zf. (ar. *şu'ūr*'dan *iş'ārī*). *Esk.* Bilgi olarak.

◆ Sıf. *Esk.* Yazı ile bildirilmiş olan.

— Denizc. *İş'ârî beygir kuvveti*, mütenavip makine pistonlarının ürettiği fiilî beygir gücü. (M)

İşa Upanişad, 18 ayetlik çok eski *Upanişad*. Bütün antinamilerin bileştirilmesi ve aşılmasını ileri sürer. (L)

İŞAYA, Yahuda peygamberi (M.Ö. VIII. yy.). Adı «Yehova'nın kurtuluşu» anlamına gelir. Daha çok Ahaz'ın (736-716) ve Hizkiya'nın (715-686) hükümdarlıkları sırasında faaliyet gösterdi. Bu dönem, Asurluların yükseliş dönemine rastlar. Samarra'nın yıkılışına tanık oldu (aralık 722-ocak 721). Vaizlarının ana fikri, Tanrı'nın kutsal olduğu, İsraillilerin de onun gibi kutsal olmaları gerektiğidir. İşaya, Pagan-

lıkla karışan yahudi geleneğini yerdi, Paganlığın etkisinden korktuğu için yabancılarla ilişki kurmayı yasakladı. Yehova'nın şartlarını kabul edenlerin başında, Davud'un soyundan gelen mesih kral Emmanuel'in («Tanrı bizimledir») yer alacağı yarının ülkesini kurabileceklerini söyledi.

— İkonogr. İşaya, hıristiyan sanatında erken çağlarda yer aldı: Priscilla mezarlığı freski, *Paris'in Mezmurlar Dergisi* minyatürleri, *Khristianike Topographia* (Hıristiyan Topografyası) [Vatikan kitaplığı]. Ortaçağda, Souillac Cremona, Notre-Dame-du-Port (Clermont-Ferrand), daha sonra Chartres. Amiens, Poitiers, Bamberg'de İşaya'nın heykelleri dikildi; bunların en ünlüsü Claus Sluter'in eseri olan *Musa Kuyusu*'ndaki (Champmol) heykeldir. Peygamberlerin resimlerini, *Aix Müjdesi*'nin ustası Grünewald (Colmar), Fra Bartolomeo (Floransa), İl Perugino (Perugia), Raffaello (Roma'da Sant Agostino kilisesi), Michelangelo (Sistina şapeli) yaptı. *Peygamberin Dudaklarının Arıtılması*, Nohant-Vic (İndre) fresklerinde, *Bréviaire du Duc de Bedford*'ta (Bedford Dükünün Dua Kitabı) [Millî kitaplık], P. da Cortona mozaiklerinde (Roma'da San Pietro kilisesi), *Este'li Borso'nun İncilin*'deki (Viyana) *İşkence* tablosunda tasvir edildi. (L)

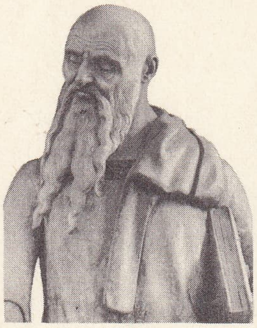

İŞAYA
«Musa Kuyusu»
Sluter'ni eseri
Champmo rahibi

İŞBA i. (ar. *şibʿ*'den *işbāʿ*). *Esk.* Doyma, açlığını giderme. ‖ Çoğaltma, fazlalaştırma. ‖ *İşba etmek,* doyurmak. Çoğaltmak.

— Ed. Eski şiirin kafiye veya vezin zorunluklarından dolayı kelimeye fazla bir harf katma.

— Fiz. Doyma. ‖ *İşba hali* (veya *işba derecesi*), doymuşluk durumu. ‖ *Hal-i işbaa gelmek*. Bk. HAL. (M)

İş Bankası Anonim şirketi (TÜRKİYE), Atatürk tarafından kurulan banka (kuruluşu, 26 ağustos 1924). Yaygın bir şube şebekesi vardır. Kuruluşunun ilk yıllarındaki iktisadî şartlara uygun olarak, daha çok kalkınma ve yatırım bankacılığı yönü ağır bastı. İkinci Dünya savaşından sonra, ticaret bankacılığı yönünün ağırlık kazandığı görülmekte ise de, malî ve sınaî alanlardaki çeşitli iştirakleri, banka için önemli bir faaliyet kolu olarak devam etmektedir. Türkiye İş bankasının 1924 yılında, 2,5 milyon lira olan genel mevduatı, 1970 sonunda 9 milyar liraya ulaştı; şube sayısı ise 437'yi buldu. Banka, 43 bankadan meydana gelen türk bankacılık sistemi içinde, önemli bir yer tutmaktadır: 1969 sonunda toplam genel mevduatın yüzde 24,8'i, toplam tasarruf mevduatının yüzde 27,7'si, toplam plasmanların yüzde 32,9'u Türkiye İş bankasına ait bulunmaktadır. Bütün dünyada ileri gelen bankalardan oluşmuş bir muhabir bankalar sistemi ile yakın ilişkileri vardır.

Türkiye İş bankası, kuruluş gayesine de uygun olarak ülkenin iktisadî kalkınması ve sanayileşmesinde önemli rol oynadı; bu amaçla çeşitli yatırımlar yaptı. Yatırımların yüzde 80'i sanayi şirketleridir. Bu yatırımların en önemlileri arasında şişe ve cam, bakır, şeker, dokuma, lastik, tarım ilâçları ve gübre sanayii, çimento, madenî eşya, demir-çelik, gıda maddeleri, otomobil, turizm, soda sanayii v.d. kaydedilebilir. Özellikle, şişe-cam, şeker, çimento, bakır ve lastik sanayiye uzun vadeli kredi sağlayan ve büyük öncülüğünde gelişmiştir. Ayrıca, özel sanayiye uzun vadeli kredi sağlayan ve büyük sanayi işletmelerinin kuruluşuna yardım eden Türkiye Sınaî Kalkınma bankasının kurucusu ve en büyük ortağı, Türkiye İş bankasıdır. Ülkede tasarrufu teşvik amacıyle ikramiye ve kumbara sistemini ilk defa uygulayan; seyahat çeklerini ülkeye ilk getiren banka da Türkiye İş bankası oldu. Sigortacılık alanında da öncülük yaptı ve Anadolu Türk Sigorta şirketi ile Destek Reasürans Anonim şirketini kurdu. Ayrıca Millî Reasürans ve Ankara Anonim Türk Sigorta şirketine de ortaktır. Uludağ sanatoryumu ve Kirazlıyayla dinlenme evi, bankanın diğer sosyal iştirakleri arasında bulunmaktadır. Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma enstitüsü, 1954 yılında Türkiye İş bankası tarafından bir vakıf olarak kuruldu. Bu vakfın amacı, banka, sigorta ve ticaret hukuku alanındaki ilmî araştırma, çalışma ve yayınları geliştirmek, türk banka ve ticaret hukukunu, çağdaş hukuk sistemleri arasında ileri bir düzeye ulaştırabilmektir.

Bankacılık hizmetleri dışında Türkçe ve İngilizce olarak hazırlanan *İş Bültenleri*, iki ayda bir Türkiye'nin genel iktisadî durumu üzerinde bilgi vermekte ve bunlar, başlıca iktisadî göstergeleri de içine almaktadır. Ayrıca, çeşitli yayınlar yanında yılda bir defa Türkiye'nin *Genel Ekonomik Durumu* ve *Türkiye'nin Ekonomik Göstergesi*, Türkçe ve İngilizce olarak yayımlanmaktadır. İş bankasının «Kültür Yayınları» arasında çıkmış 100'den fazla eser vardır. (M)

İŞBAŞI bls. i. (İş yerlerinde) İşe başlama. ‖ *İşbaşı yapmak,* işe başlamak, çalışmağa başlamak.

— Denizc. *İşbaşı elbisesi,* savaş gemilerindeki erlere gemi temizleme v.b. işlerde giyilmek üzere verilen elbise. (Branda bezinden yapılır.) [M]

İŞBİ-İRRA, İsin krallığının kurucusu. Yaklaşık olarak M.Ö. 1959 ve 1927 arasında hüküm sürdü. (M)

İŞBİRLİĞİ bls. i. Çalışma ve amaç ortaklığı; ortak bir işe katılma, başkalarıyle birlik olarak bir amaca yönelme. ‖ *İşbirliği etmek (yapmak),* bir amaç veya çıkar uğruna başkalarıyle ortaklaşa çalışma yapmak: *İlk işi evvelâ şehrin ileri gelenlerini hükûmete çağırıp onlarla konuşmak, kendileriyle işbirliği etmek oldu* (Sabahattin Ali).

— Ask. Savaşa katılan birlikler arasında sağlanan bağlantı. Bk. ANSİKL.

— Fizyol. Bir görevi yerine getirmek için birçok organın ortaklaşa çalışması. (*Eşanl.* SİNERJİ.) [Bu ortaklık ekseri sinirsel birleşmelerin sonucudur, fakat içsalgı bezleri üstüne sinir sisteminin hiç bir arasılığı olmadan, sadece kimyasal bir mekanizma ile uzaktan etki gösteren stimülinlerin faaliyetiyle de meydana gelebilir.] ‖ *Faktoryel işbirliği,* soydan geçme bir özelliği meydana getiren bir veya birkaç genin zorunlu ortaklığı.

— ANSİKL. Ask. Askerlikte her sınıf, belli hizmetlerin yürütülmesi için kurulmuştur. Kumandan, gerekli durumlarda daha güvenli ve kesin bir sonuca ulaşabilmek için birlikler arasında, her birliğin kendi görev alanında kalması gerekçesiyle, bir hareket birliği kurabilir. Böylece, sınıflar arasında kurulacak ve yürütülecek *işbirliği,* zaferin kolaylık ve güvenle elde edilmesini sağlar.

Sonucu alacak kara kuvvetlerinin, en büyük yardımcı sınıf olan hava kuvvetleri ile sıkı bir işbirliğine olan ihtiyacı ne kadar gerekli ise, harekâtın çıkarma veya kıyı savunması şeklinde yapılmasında deniz kuvvetlerinin de bu işbirliğine katılması aynı derecede önemlidir.

Karadaki taktik harekât sırasında da asıl sınıf olan piyade ve zırhlı birliklerin, hava kuvvetlerinden başka topçu, istihkâm ve başka destek sınıflarla işbirliği yapması zorunluğu vardır. Silâhlı kuvvetler arasında işbirliğinin sağlanması, ancak bunların hepsinin üstünde bulunan en büyük kumanda kademesinin etkin bir şekilde planlayarak yürüteceği bir koordinasyon çalışması ile gerçekleşebilir. (ML)

İŞBİRLİKÇİ bls. i. (*iş* ve *birlik*'ten *işbirlikçi*). Başka kimselerle birlikte çalışan veya hareket eden, işbirliği yapan kimse.

— Tar. İkinci Dünya savaşında, alman işgalindeki memleketlerde alman kuvvetleriyle ortaklaşa çalışan nasyonal-sosyalizm taraftarı. (M)

İŞ-BOŞET, Saül'ün oğlu. İşbaal (Baal adamı) olan adı, daha sonraki yazarlar tarafından İş-Boşet (utanç adamı) haline sokuldu. Babası ölünce, Davud'u tutan Yuda kabilesi dışında bütün kabileler tarafından krallığa seçildi. Fakat iktidar gerçekte general Abner'in elindeydi. İş-Boşet'i subaylarından ikisi öldürdü. Davud da onları idam ettirdi. (L)

İŞBÖLÜMÜ bls. i. Bir kişinin yapamayacağı bir işi, iki veya daha fazla kişi arasında bölme. ‖ Herkesin bir iş dalında ustalaşması için işleri ayırma veya herkese yetkili olduğu işi verme: *Bu mahrumiyetler dolayısıyla şarkta ne işbölümü, ne ihtisas, ne ferdî şahsiyet vücude gelmedi* (Ziya Gökalp).

— Huk. Bk. GÖREV.

— ANSİKL. İkt. *İşbölümü.* İş, birbirini izleyen bir dizi işleme bölünür, her işçinin, mümkün olduğu kadar basitleştirilmiş bir görev yapmasını sağlayacak şekilde, birçok kimse arasında dağıtılır, böylelikle, üretilen mal, ortaklaşa bir ürün olur.

Adam Smith (1776) ve fransız sosyoloğu Emile Durkheim'in (1893) ortaya koydukları işbölümü çözümlemeleri, en ünlü çözümlemelerdir. İşbölümü üç şekilde ortaya çıkar: meslekî uzmanlaşma; üretimin bölümlere ayrılması ve görevlerin dağıtılması.

Birinci şekil, üretimin çeşitli meslek dalları arasında bölünmesine tekabül eder. Homeros zamanında dört meslek bilinirdi: tahtacılık, dericilik, denizcilik ve çömlekçilik. Charlemagne zamanında, meslek sayısı en azından on ikiyi bulmuştu. Günümüzde, tarım kesimi gibi, hemen hemen herkesin her işi yapabileceği kesimlere rastlanır. Bununla birlikte, tarım alanında bile, görevler, yaşa, cinsiyete, fizik güç ve özel yeteneklere göre dağılır.

Üretimin bölümlere ayrılması, işbölümünün ikinci aşamasıdır. Tekniğin geliştiği ölçüde meslek uzmanlaşması da artar. Herhangi bir işletme, bütün görevleri tek başına yapmağa yeterli değildir; bir ürünün yapımı sırasında, uzmanlaşmış işletmelerin her biri imalâtın ancak belli bir aşamasında işe karışır. Meselâ konfeksiyonculukta, ürünü toplama, iplikçilik, dokumacılık ve elbisenin dikimi, ayrı ayrı işletmelere düşer. Üretim, düşey olarak bölümlere ayrılmıştır.

Görevlerin dağıtılması, işletmede, üretimin bölümlere ayrılmasının devamıdır. Bir nesnenin yapımı, işletme çerçevesinde, her biri ayrı bir atelye ve ayrı işçilere emanet edilen bir dizi işleme bölünmüştür. Buna «zincirleme çalışma» denir.

Modern anlamda işbölümü ise, çeşitli şartların biraraya gelmesini gerektirir. Görevleri bölmenin gerektirdiği âletleri kendi kendine sağlayabilmesi için, işletmenin, yeterli sermaye ve uzman personele ihtiyacı vardır. Ürünlerin sürülebilmesi için, sürüm alanlarının oldukça geniş olması da zorunludur. Sürüm yerleri meselesi, kütle üretimi yapan çağımızın temel meselelerinden biridir. Kapitalist tipte piyasa ekonomileri ve planlı ekonomiler, işbölümünün gelişmesini destekleyen bu iki şartı biraraya getirir. İktisatçılar, işbölümünün yararlarını sık sık belirtmişlerdir: işin, çoğunlukla mekanik olarak yapılabilecek basit hareketler dizisine bölünmesi; uzmanlaşmış işçinin görevindeki ustalığı; zaman, sermaye ve âlet tasarrufu v.b. İşbölümüne ilişkin olumsuz sonuçlar da, iktisatçılar tarafından açıklanmıştır: işçinin makine durumuna düşmesi; uzmanlaştığı görev dışında elinden hiç bir şey gelmediği için manevî ve hattâ meslekî değerinin azalması v.b. İşbölümü ve makineleşme sonucunda işçi verimliliğindeki artışın yanı sıra, bu iki eğilimin, el emeğinin akışkanlığı üstündeki yankılarına ve insanî dayanışma üstündeki etkilerine de işaret etmek gerekir. Makine otomatikleştikçe, işçi, makinenin basit bir dişlisi olmağa yüztutar ve artık özel bilgilere ihtiyacı kalmaz. Bunun sonucu olarak, bir işletme veya sanayi dalından bir başkasına geçmesi için ortada sakınca kalmaz. Tamamen mekanik bir medeniyete yönelen gelişme, insanoğlunu tehdit etmekte ve modern çalışmanın (emeğin) insanîleştirilmesini âcil ve kaçınılmaz bir görev haline getirmektedir.

Ne var ki, gittikçe karmaşık bir hal alan makineleri kurmak, ayarlamak ve çalıştırmakla görevli işçilerin, birer gerçek uzman olmaları da gerekmektedir. Modern dünyanın temel niteliğini belirten şey «tekniğin artan tüketimi»dir. Yeni işletmelerde vasıfsız işçi kullanma, gittikçe artan sayıda vasıflı işçi çalıştırmayı da zorunlu kılar. İşçinin bu uzmanlaşması, bir sanayiden bir başka sanayi koluna geçmeyi güçleştirme tehlikesini yaratır. Çıraklık, el emeği alışkanlığının azalmasını önleyebilir. Bunun için de bir eğitim şarttır: genel eğitim; çeşitli mesleklerin temellerini öğrenmeyi sağlayan ve toptan bilgi veren meslek eğitimi; bir mesleği tam anlamıyle öğreten özel meslekî eğitim. İşçinin herhangi bir sanayi kolunu terketmek zorunda kaldığı zaman,

Foto. LAROUSSE

yeni bir eğitimi süratle sağlayacak olan ve yetişkin kimselere öğrenim vermek amacını güden meslekî bilgi kurumları bu açıdan önem taşır.
Öte yandan, insanî dayanışma, işbölümüyle güçlenir. Özellikle herhangi bir işletmede, üretime katılanların tümü, gittikçe daha sıkı bir dayanışmaya girer; bir bölümün kazancı, diğerlerinin işbirliğine bağlıdır. İşletmenin üyeleri ve özellikle sermaye ile emek (icat, yönetim, yürütme) arasındaki ilişkilerde bu yeni unsur göz önüne alınmalıdır. Ancak bu dayanışma, fabrika çerçevesini aşar; emeğin coğrafî ve teknik işbölümü, insanların, mesleklerin, millet ve kıtaların karşılıklı bağımlılığını daha da önemli hale getirir.
Bu karşılıklı bağımlılık, iktisadî ve toplumsal meseleleri daha karmaşıklaştırır. Bir ülkedeki iktisadî güçlükler, bir grup içindeki toplumsal bozukluk ve yoksulluklar, diğer ülkelerde ve gruplarda kısa zamanda yankılar uyandırır. Kısmî çözümlemeler hiç bir sonuca ulaşamaz ve dayanışma, bütünü kapsayan çözümlerin araştırılmasında da kendini göstermelidir. Milletlerarası mübadelelerin gelişmesiyle, yine milletlerarası planda ülkelerin, kendi öz kaynaklarına ve meslek niteliklerine uygun düşen üretimlerde belirli bir uzmanlığa yönelmesi, serbest mübadele taraftarlarınca salık verilmiştir. Bu uzmanlık, bir ülkede eksik olanı, komşu bölgelerden talep etmek bahasına elde edilecektir. Bu tezin karşısına, çok daha modern olan «karmaşık millet» tezi çıkarılmıştır. Karmaşık millet, farklılaşmış, yani sadece belli bir alanda uzmanlaşmamış, üretim yapan millettir. Bu tezde, milletlerarası ekonomideki değişikliklerin, ülke için ekonomisi üstündeki etkilerini hafifletme amacı göz önünde tutulur; böylelikle, ülkenin, milletlerarası ticarete olan bağımlılığını azaltmak amacı güdülür. Çünkü bu tür bir bağımlılık, buhran ve savaş dönemlerinde tehlikelidir, ayrıca, siyasî alanda da, ülkenin bağımsızlığına gölge düşürür. (LM)

İŞBU blş. sıf. (esk. türk. *uş*, işaret sıfatı ve *bu*'dan *uşbu* > *işbu*). *Bu* veya *işte bu* işaret sıfatlarının yerine resmî belgelerde ve eski yazı dilinde rastlanır: *Adı batası ma'hud Yezid İbni Muaviye, işbu yirmi beş senesinde dünyaya gelmiştir* (Cevdet Paşa). [M]

İŞCAN (Haşim), türk idare adamı (Edirne 1898 - İstanbul 1967). Ahmed Cevdet Paşanın oğlu. 1922 Yılında Mülkiye mektebini bitirdi. Edirne Kız Öğretmen okulunda, Edirne lisesinde öğretmenlik yaptı. Özel kalem müdürlüğü, kaymakamlık, emniyet genel müdürlüğü ve mülkiye müfettişliği gibi görevlerde bulundu. Cumhuriyetin ilânından sonra, Tekirdağ, Erzurum, Antalya, Bursa, Samsun ve Merkez valilikleri sırasında başarılı çalışmalarıyle tanındı. Valilik yaptığı illerde dört yüzden fazla ilkokul kurdu. Görevde bulunduğu bütün illerde, okullardan başka, hastahaneler, limanlar, stadyumlar, caddeler, parklar, kütüphaneler ve halkevleri gibi yararlı kurumlar yaptırdı. Tekirdağ valiliği, Toprak ve İskân genel müdürlüğü sırasında Bulgaristan, Romanya ve Yugoslavya'dan gelen göçmenleri Türkiye'ye yerleştirme işinde örnek olacak bir başarı gösterdi. 1953 Yılında, emekliye ayrıldı. 1963 Yılında İstanbul Belediye başkanlığına seçildi. İstanbul belediyesinin kuruluşundan bu yana yetmiş dördüncü, Cumhuriyetin ilânından sonra ise İstanbul'un on yedinci belediye başkanı oldu. Ölümüne kadar bu görevde çalıştı. İstanbul belediye başkanıyken yaptığı hizmetlerin en önemlisi Atatürk bulvarındaki geçittir. Bu geçit, bugün Haşimişcan geçidi olarak anılmaktadır. (M)

İŞCİL (Şefik İbrahim), türk hekimi (Babaeski 1892-Londra 1957). Askerî tıbbiyeyi bitirdi (1913). Balkan savaşına katıldı. Gülhane Askerî hastahanesinde ihtisas yaptı. Erzurum (Hınıs), Şebinkarahisar, Batum ve Bursa'da Ahmetvefikpaşa hastahanelerinde çalıştı. *Türkçe Hekimlik Terimleri Üzerine Bir Deneme* (1944) adlı bir eseri vardır. (M)

İŞÇİ i. (*iş*'ten *iş-çi*). Bir fabrikada, bir atelyede, bir madende, bir tarım işletmesinde beden gücüyle bir gündelik veya ücret karşılığında çalışan kimse: *Fakat sonra işçiler gelecek, perde değişecek* (H. Z. Uşaklıgil). ‖ Herhangi bir çalışma alanında ustalık sahibi kimse: *İnşaat işçisi.* ‖ *Argo.* Dalavereci, dolandırıcı, hırsız. ‖ Sıf. İş yapan. ‖ *İşçi kadın*, evlerdeki temizlik işleri için gündelik karşılığı tutulan kadın. ‖ *İşçi karnesi.* Bk. KARNE. ‖ *İşçi sınıfı.* Bk. SINIF. ‖ *İşçi sikortası.* Bk. SOSYAL SİGORTA. ‖ *Fikir işçisi*, fikir gücüyle çalışan kimse.

— Huk. İş sözleşmesine dayanarak ve işverenin emrine bağlı olarak çalışan kişi. (İşçiyi, vekilden ve eser [istisna] sözleşmesine dayanarak iş yapandan ayıran, bir görüşe göre bu bağlılık unsurudur, diğer bir görüşe göre ise işçinin zamana bağlı olarak çalışmasıdır.) [Bk. HİZMET *sözleşmesi.*] (Bk. ANSİKL.) ‖ *İşçi çalışma ve kimlik karnesi*, işverenin çalıştırdığı işçilere vermek zorunda olduğu belge. (Bk. ANSİKL.) ‖ *İşçi çizelgeleri*, işyerinde çalışan işçileri gösteren çizelge. (Bk. ANSİKL.) ‖ *İşçi federasyonu*, aynı işkolunda mevcut ve o işkolunda çalışan sigortalı işçilerin en az üçte birini temsil eden iki sendikanın biraraya gelmesiyle kurulan teşkilât. ‖ *İşçi kantini*, şehir ve kasabalardan uzak işyerlerinde işverenler tarafından kurulması gerekli satış yeri. (Bk. ANSİKL.) ‖ *İşçi konfederasyonu*, Türkiye çapında faaliyet gösteren işçi sendikası ve federasyonlarından (bunların, sigortalı işçilerin üçte birini üye olarak bulundurmaları şarttır) en az üçte birinin biraraya gelmesiyle kurulan teşkilât. ‖ *İşçi sendikaları*, işçilerden veya kanunun bu nitelikte saydığı kişilerden kurulu, üyelerinin iktisadî, sosyal ve meslekî durumlarını korumak ve menfaatlerini temsil etmek amacı taşıyan tüzel kişi. (Bk. SENDİKA.) ‖ *İşçi ücreti*, bir iş sözleşmesiyle bağlı olarak çalışan işçinin hak ettiği iş parası. (Bk. ÜCRET). ‖ *İşçi ve müteahhitlerin kanunî ipotek hakkı.* Bk. İPOTEK. ‖ *İşçinin çalışma yeri*, işçinin iş yerinde eylemsel olarak çalıştığı yer. (Bk. ANSİKL.) ‖ *İşçinin işe devamsızlığı*, işçinin işe gelmemesi. Bk. ANSİKL.

— İşletmec. *İşçi takımı*, aynı işte çalışan işçilerin tümü. Çeşitli işlerde, aynı süre içinde çalışan işçilerin tümü. ‖ *Bağımsız işçi takımı*, hizmetini işletmeye satan, bağımsız bir hücre şeklinde çalıştığı varsayılabilecek bir alt işletme bölümü. ‖ *Döner işçi takımı.* Bk. ANSİKL. ‖ *Muhtar yönetimli dayanışma işçi takımları.* Bk. ANSİKL.

— Sanay. *El emeği işçisi*, kendisine verilen malzeme ile belli bir ücret karşılığında bir mamul yaratan işçi. ‖ *Seri imalât işçisi*, bir montaj zincirinde çalışan ve belli bir hızla aynı hareketleri tekrarlayan işçi. ‖ *Uzman işçi*, âlet-makine, montaj, montaj zinciri veya fırın üstünde çalışan, öğretimi herhangi bir belge ile onaylanmayan ve ancak bir intibak devresi geçirilmesini gerektiren işlemler yapan işçi. ‖ *Vasıflı (kalifiye) işçi*, işletme içinde, gerekli meslekî deneme devresi geçirmiş ve yaptığı işteki bilgisi bir istidat belgesiyle onaylanmış veya işindeki bilgi ve maharet bu istidat belgesiyle onaylanmamış olmasına rağmen, öğrenimi belge ile onaylanmış herhangi bir işkolundaki maharet ve bilgiyle mukayese edilebilecek olan işçi. ‖ *Yerinde çalışan işçi*, sınaî veya ticarî bir işletme hesabına, kendi yerinde (genellikle ikametgâhında) tek başına, aile üyeleriyle ve kimi zaman da ücretli tutulmuş bazı kimselerle birlikte çalışan işçi.

— Ter. *El işçisi*, bir elbisenin, elle dikilecek yerlerinin (baskı, sürfle, biye, tela işlemesi v.b.) dikimini üzerine alan ve götürü çalışan işçi.

— Zool. Toplu halde yaşayan böceklerde (arılar, karıncalar, divikler) toplumu besleyen, yuva yapan, kurtçuklara bakan, gerektiğinde toplumu savunan kısır birey: *İşçi arı. İşçi karınca.*

— ANSİKL. Huk. *İşçi* deyimini karşılamak için kullanılan «emekçi», «çalışan», «amele» gibi terimler eşanlamlı değildir. Emekçi, ister statü hukukuna bağlı olsun, ister iş sözleşmesine dayansın, hayatını fikrî ve bedenî çalışması ile kazanan kişidir. Deyim, hukukî olmaktan çok sosyalist literatürün ortaya çıkardığı ve proleter karşılığı kullandığı, geniş kapsamlı bir kelimedir. Çalışan, memur ve işçi gibi iki büyük grubu kapsar. Emekçi deyiminden daha dar kapsamlıdır. Amele, işçi deyiminin eski karşılığıdır ve giderek küçültücü bir anlam kazanmıştır.

İş bankası

İşverenin emrine bağlı olarak çalışan anlamına gelen işçi kavramı, çeşitli kanunların kapsamı bakımından bütünlük göstermez. Başka anlatımla, İş kanununun uygulanacağı işçi kavramı ile işçi sendikasına üye olabilecek işçi kavramı farklıdır. Anayasa mahkemesi kararıyle iptal edilen 931 sayılı İş kanunu, iş sözleşmesine dayanarak herhangi bir işte ücret karşılığı çalışan kişiyi işçi olarak tanımlamakta ve bu kanunun bazı istisnalarla bütün işyerlerine, bu işyerlerinin işverenleri ile işveren vekillerine ve işçilerine, çalışılan konuya bakılmaksızın uygulanacağını göstermekteydi (md. 1/I, 2). 931 Sayılı İş kanununun uygulanmayacağı durumlar şunlardı: deniz ve hava taşıma işleri; orman tali yolları dahil, tarım işleri; bir ailenin üyeleri ve hısımları arasında, dışarıdan başka biri katılmayarak evlerde, el sanatlarının yapıldığı işler; ev hizmetleri; 507 sayılı Esnaf ve Küçük Sanatkârlar kn. md. 2'nin tarifine uygun, üç işçinin çalıştığı işyerleri (daha sonra yapılan bir değişikliğe göre, sadece 18 yaşını bitirmemiş çıraklar); aile ekonomisi içinde kalan tarımla ilgili her çeşit yapı işleri; sporculuk; Yardım Sevenler derneği merkez ve taşra atelyelerinde çalışanlar; rehabilite edilenler (md. 5). [Bk. KAPICI.] Daha önce yürürlükteki 3008 sayılı İş kanunu ise bedenen veya bedenen ve fikren çalışan işçi ile sırf fikren çalışan işçi ayrımını yapmakta; sonuncuları işçi saymamakta, uygulama alanı dışında tutmaktaydı. Bu kanunun uygulanmasında bir başka sınırlama da, kanunun günde en az on işçi çalıştırmayı gerektiren işyerlerine ve burada çalışan işçilere uygulanmasıydı. Bakanlar Kurulu kararı ile kanunun uygulama alanına, 4-9 işçi çalıştıran işverenler de girmekteydi (md. 1,2). 3008 Sayılı kanun yürürlükte iken çıkarılan 5953 sayılı Basın Mesleğinde Çalışanlarla Çalıştıranlar Arasındaki Münasebetleri Düzenleyen kanun ve onu değiştiren 212 Sayılı kanun, gazetecilerin iş ilişkilerini düzenlemektedir. Bu kanun, gazete ve mevkutelerde, haber ve fotoğraf ajanslarında, her türlü fikir ve sanat işlerinde çalışan ve İş kanunundaki işçi tanımına girmeyen kişilere ve bunların işverenlerine uygulanır. Denizlerde, göllerde ve akarsularda türk bayrağını taşıyan yüz ve daha yukarı gros tonilatoluk gemilerde, hizmet akdi ile çalışan gemi adamları ve bunların işverenleri ise 20.IV.1961 gün 854 sayılı Deniz İş kanununa bağlıdırlar (md. 1/I). Yukarıda anılan Basın İş kanunu, Deniz İş kanunu ve yürürlükleri sırasında 3008 veya 931 Sayılı kanunların uygulanmadığı işçilere, Borçlar kanunu hükümleri uygulanır (özellikle md. 313 v.d.).

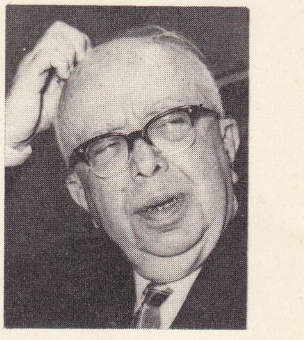

Haşim İŞCAN

İş Mahkemeleri kanunu da, İş kanununa göre işçi sayılan kimselerle işveren veya işveren vekilleri arasında, iş akdinden veya iş kanununa dayanan her türlü hak iddialarından doğan hukuk uyuşmazlıklarının çözümlesiyle ilgili olarak, gerekli yerlerde iş mahkemelerinin kurulacağını öngörmektedir (md. 1). Sonuç olarak, iş mahkemesine sadece İş kanunu çerçevesine gi-

Foto. A. Kamacıoğlu, Hürriyet arşivi (MEYDAN)

ren işçiler başvurabilecek, Borçlar kanunu-detnamesi veya çalışma belgesi yahut bonna bağlı olanlar, genel mahkemelerde haklarını arayacaklardır.

274 Sayılı Sendikalar kanunu ise, işçi sendikası kurabilecekleri şu şekilde sınırlandırmaktadır: iş sözleşmesine göre, çalışmayı veya taşıma sözleşmesine göre, esas itibarıyle bedenî iş görmeyi veya yayın sözleşmesiyle eserini kitapçıya vermeyi meslek edinenler; herkese açık âdi şirkette beden veya fikir emeği geçenler. 274 Sayılı Sendikalar kanunu uygulamasında, özellikle sendika üyesi sıfatıyle kimlerin grev haklarını haiz olacağı tartışmalara yer vermiştir. Yargıtay 5434 sayılı Emekli Sandığı kanununa bağlı olan veya 3656, 3659 Sayılı ve diğer kanunlar gereğince kadro karşılığı ücret alanların işçi olmadıklarına, tayin ile statü hukukuna dahil olduklarına karar vermiştir. Böylece hem 274 sayılı Sendikalar kanununun, hem 275 sayılı Grev, Lokavt ve Toplu İş Sözleşmesi kanununun hem de İş Mahkemeleri kanununun uygulama alanı daraltılmaktaydı. 274 Sayılı Sendikalar kanununun 29 temmuz 1970 gün ve 1317 Sayılı kanunla değiştirilmesi sırasında Emekli Sandığı kanununa bağlı olanlarla kadrodan maaş alanların (devlet veya kamu tüzel kişilerince yürütülen hizmetlerde veya iktisadî devlet teşekkül ve müesseselerinde veya iştiraklerinde veyahut özel kanunla kurulmuş kurumlarda çalışanların), bedenen çalışanlar veya bedenen ve fikren çalışanlardan bedenî çalışması fikrî çalışmasına üstün olanların, iş kanunlarına bağlı olacakları, işçi sendikası kurabilecekleri, grev ve toplu sözleşme hakkını haiz olacakları kabul edilmiştir (değişik 274 sayılı Sendikalar kanunu md. 2/IV ve V). Böylece statü hukukuna bağlı işçiler bakımından 3008 sayılı eski İş kanununda yapılmış olan, fikren çalışan işçi, fikren ve bedenen çalışıp fikrî çalışması bedenî çalışmasından üstün işçi, fikren ve bedenen çalışıp bedenî çalışması fikrî çalışmasına üstün işçi ayırımı yeniden ortaya çıkmış olmaktadır. Devlet Memurları kanunu da iş kanunları ile 274 sayılı Sendikalar kanunu ve Sosyal Sigortalar kanununa göre, işçi sayılan ve devlet memurları kanununa tabi olmayan kişileri işçi saymaktadır. Yine aynı konuda tanımlanan sözleşmeli personel de genel anlamda işçidir ve bu personeli iş kanunlarına bağlı olması gerekir. 27 Sayılı Sendikalar kanunu değişikliğine göre, bedenî çalışması fikrî çalışmasından üstün olanlarla sadece bedenen çalışanlar işçi olduklarına göre, statü hukukuna bağlı olarak çalışanların kanunlarına bağlı oldukları, uyuşmazlıklarını iş yargısı önüne götürebilecekleri, işçi sendikası kurarak bunlara üye olabilecekleri, bu teşkilâtlar aracılığı ile toplu iş sözleşmesi ve grev haklarını haiz bulundukları şüphe dışıdır (31.VII.1970 gün ve 1327 Sayılı kanunla değişik 657 sayılı Devlet Memurları kn. md. 4). Sosyal Sigortalar kanunu bir iş sözleşmesine dayanarak çalıştırılanların sigortalı sayılacaklarını göstermiştir. Fakat çarşı ve mahalle bekçileri bu nitelikte sayılabildiği halde, büyük bir işçi kitlesi, özellikle tarım işçileri sigorta mecburiyeti dışında tutulmuştur. Ayrıca kanunun uygulama alanı, şehir ve kasabalarda ve belediye sınırları içinde 4 kişi, bunlar dışında 8 işçi çalıştıran işyerleriyle sınırlandırılmış, bundan daha az işçi çalıştıran işyerlerine Bakanlar Kurulu kararlarıyle uygulanacağı kabul edilmiştir. Böylece işçi ve sigortalı işçi deyimleri arasında fark meydana gelmiştir. Bu farkın ortadan kalkması sosyal güvenlik için gerekli bir tedbir olacaktır (Sosyal Sigortalar kn. md. 2, 3, Geçici md. 1). Bk. SİGORTALAR.

Ceza hukuku bakımından memur deyimi ile işçi kavramı arasında her zaman tam bir ayrılık yoktur. Pek çok işçi, Cz. kn. md. 279 anlamında memur sayılır. Misal olarak P.T.T. ve D.D.Y. işçileri gösterilebilir. Çeşitli kanunlar bakımından özellikleri ortaya konulan işçi kavramının içine, çırak ve stajyerler girmez. Çırak belirli bir meslek veya sanatı öğrenmek için usta (işveren) ile sözleşme kuran kişidir (Borçlar kn. md. 18). [Bk. ÇIRAK.] Stajyer ise meslekî eğitimini uygulamada tamamlamak için ücret almadan çalışan kişidir. Halen teknik üniversite ve okul öğrencileri böyledir. Bk. AVUKATLIK, MEMUR.

● *İşçi çalışma ve kimlik karnesi,* iş sahaservis olarak adlandırılan ve işten ayrılan işçiye verilen belgeden farklı olarak, işçinin çalıştığı süre içinde bulunduracağı belgedir. Bu karne, İş ve İşçi Bulma kurumu tarafından tek tip olarak bastırılır ve parası karşılığında işverenlere verilir. Çalışma ve kimlik karnesinin verilmemesi halinde, 931 sayılı İş kn. ve Deniz İş kn. para cezası öngörmektedir (931 sayılı İş kn. md. 21, 98/V; Deniz İş kn. md. II, 50/b).

● *İşçi çizelgeleri.* Her işveren çalıştırdığı işçilerin doğum yılları itibarıyle kadınlar ve erkekler için ayrı ayrı çizelgeler yapmak zorundadır. Bu çizelgede işten ayrılan işçinin ismi karşısına gerekli açıklama yapılmalıdır. İşveren istediği zaman bu çizelgeleri yetkili memurlara göstermek zorundadır. Yetkili memurlar iş müfettişleri, bölge çalışma müdürlüğü yetkilileri olabilir. Hâkim de iş yargısındaki res'en araştırma görevi gereği bu çizelgenin dosyaya konmasını emredebilir. Fakat işverenin, ayrıca taahhüt etmedikçe, bu çizelgeleri işçi teşkilâtlarına gösterme borcu yoktur. Çizelgede işçilerinadı ve soyadı, işyeri numarası, doğum tarihi ve yeri, baba ve anasının adı, tabiiyeti, sigorta sicil numarası, işyerine giriş tarihi, gittiği işyeri (biliniyorsa) yazılmalıdır.

Anayasa mahkemesi tarafından iptal edilen 931 sayılı İş kanununun sadece *sürekli işler* için kabul ettiği bu işçi çizelgesi düzenleme mecburiyetinin yeni kanunla da kabul edileceği söylenebilir (931 Sayılı kn. md. 71).

● *İşçi kantini.* Anayasa mahkemesince iptal edilen 931 sayılı İş kanunu işçi kantinlerini düzenliyordu. Yeni çıkarılacak İş Kanunu da benzer hükümler taşımak zorundadır. Çünkü bu konu 24.X.1960 gün ve 109 Sayılı kanunla onanan «Ücretin Korunması hakkında 95 sayılı Milletlerarası Çalışma sözleşmesi»nde de vardır. Anılan İş kanununun 22. maddesine göre işverenlerin işçi kantinleri açmalarının mecbur olması için gerekli şartlar şunlardı: ilk ve önemli şart, böyle bir kantinin işçiler için yararlı olması, ikinci şart ise işyerinin şehir ve kasabalardan uzak bulunması, burada işçiler tarafından veya işçilerle işverenler tarafından kantin açılmamış olmasıdır.

Kantinlerin açılması yukarıdaki iki şartın gerçekleşmesi sebebiyle mecburî olunca, işveren, Çalışma müdürlüğünden izin almalıdır. Kantinlerin açılması için gerekli işlemler kantinlerin işleyişi için bir yönetmelik çıkarılması öngörülmüşse de, bu yönetmelik henüz çıkarılmamıştır.

Kantinlerde ancak işçi ve ailesi için gerekli olan yiyecek, içecek, giyecek ve yakacak maddeleri satılabilir. İşçiler bu kantinlerden alışveriş yapmağa zorlanamazlar. 931 Sayılı İş kanunu gerekli şartlara uymadan ve izin almadan kantin açan ve kantin açılmasını düzenleyen kanun hükmüne aykırı davranan işveren için hafif para cezası öngöremkteydi (931 sayılı İş. kn. md. 981 VI).

● *İşçinin çalışma yeri,* işyeri kavramından farklıdır. İşyeri içinde birden fazla çalışma yeri bulunabileceği gibi, tek çalışma yeri de olabilir. Bir fabrikada taşıma, yıkama, ayıklama, torna, tezgâh, montaj, paketleme ve etiketleme faaliyetlerinden her biri, bir çalışma yeridir. İşyeri ile çalışma yeri arasındaki ayrılık, işçinin uzmanlaşması, vasıflı işçi niteliği kazanması ve korunması bakımından önemlidir. İlke olarak işyerinde çalışan işçilerin yönetimi ve onların hangi işlerde çalışacaklarını belirlemek, işverenin yetkisine girer. Fakat uzman bir işçiyi çalıştığı torna makinesinden alarak büro hiz metine vermek, iş şartlarının esaslı şekilde değiştirilmesi olur; böyle bir durum, işçiye iş sözleşmesini mehilsiz fesih yetkisi verir. İşveren bu halde diğer şartları gerçekleşmiş ise kıdem tazminatı da öder (931 sayılı İş kn. md. 16 II/e, 14). Uygulamada, toplu iş sözleşmelerine, işçinin çalışma yerinin işveren tarafından değiştirilmeyeceğine ilişkin hükümler konarak belli işte çalışma hakkı olarak nitelendirilebilecek bu durum, iş şartlarında esaslı değişiklik niteliği taşıması bile garanti altına alınmak istenmektedir. Küçük işyerlerinde, özellikle aynı tip çalışma ile yürütülen işyerlerinde işçinin çalışma yeri önemli bir rol oynamaz.

● *İşçinin işe devamsızlığı,* sadece işyerine hiç gelmeme değil, geldiği halde işbaşı yapmamayı da ifade eder. İşçinin işe devamsızlığı haklı bir sebebe dayanabileceği gibi haksız da olabilir. Anayasa mahkemesi tarafından kaldırılan 931 sayılı İş kn. işçinin işverenden izin almaksızın veya haklı bir sebebe dayanmaksızın, art arda iki gün veya bir ay içinde iki defa herhangi bir tatil gününden sonraki işgünü yahut bir ayda üç işgünü işine devam etmemesini, onun iş sözleşmesinin işveren tarafından mehillere uymaya hacet kalmadan ve herhangi bir tazminat ödenmeden feshi için sebep saymaktaydı (931 sayılı İş kn. md. 17 II/f). Gemi adamları da herhangi bir limanda geminin hareketinden önce gemiye dönerek hizmete girmemeleri veya gemiye hiç dönmemeleri halinde aynı şekilde mehilsiz ve giderimsiz işten çıkarılabilirler (Deniz İş kn. md. 14 I/a). İşe devamsızlıktan dolayı iş sözleşmesinin feshinin işçi bakımından bir başka önemli sonucu da, böyle bir fesihten sonra, üç yılı doldurmuş olmasından dolayı kazandığı kıdem tazminatı hakkını da kaybetmesidir (391 sayılı İş kn. md. 14; Deniz İş kn. md. 20).

İşe devamsızlığı haklı gösteren sebepler varsa, işveren, sırf bu sebeple iş sözleşmesini feshedemez. Bu sebepler; bir yakının ölümü, tanıklık, bilirkişilik, hastalık, oy verme, kadın işçiler için lohusalık ve gebelik, yangın, su basması, deprem gibi tabiî âfetler ve hepsinden önemlisi, işveren tarafından işçiye izin verilmiş olmasıdır. İşçi, devamsızlığını haklı gösteren bir sebep varsa bunu işverene bildirmeli, onun gerekli tedbirleri almasına imkân vermelidir. İşe devamsızlık, işçinin hafta tatili ücretine ve yıllık ücretli izne hak kazanmasını engelleyen bir sebep olarak da etkili olabilir. Genellikle hafta tatili ücreti, haftanın tatilden önceki altı işgününde çalışmış olan işçi için gerçekleşir. Yıllık ücretli izin hakkı da, en az bir yıl çalışmış olanlara verilir. İş kazası, doğum öncesi ve sonrası kanunî izin, işyerinin zorlayıcı sebeplerle kapanmasından dolayı çalışılmayan günlerin 15 günü, hafta tatili, millî bayram ve genel tatil günleri gibi özel durumlarda, çalışılmadığı halde, bu sebeplerle geçen süreler de çalışılmış gibi kabul edilir (iptal edilen 931 sayılı İş kn. md. 41, 49, 51). Gemi adamları da hafta tatili ücreti için, tatilden önceki günlerde sürekli olarak ve yıllık ücretli izne hak kazanabilmek için, bir takvim yılı içinde en az altı ay çalışmış bulunmalıdırlar (Deniz İş kn. md. 41, 40). Gazeteciler de her altı günlük fiilî çalışmanın sonunda bir gün ücretli izne hak kazanırlar; bir yıl çalışarak yıllık ücretli izin hakkı elde ederler (Basın İş kn. md. 19, 21). Sosyal Sigortalar kanununa göre, bir halde işçinin işe devam etmemesi mecburiyeti vardır: İş kazası veya meslek hastalığına tutulan bir işçi, tedavisinin sona erdiğini ve çalışabilir durumda bulunduğunu gösteren bir belge almadan işe devam etmemelidir. Ederse, böyle bir işçiyi çalıştıran işvereninden bu hastalığı sebebiyle yapılacak masraflar alınır. İşçi yeni bir işveren yanında çalışırsa, masraflar kendisinden alınır (Sosyal Sigortalar kn. md. 38).

Diğer taraftan malûllük sigortasından yararlanabilmek için, sigortalının malûl olması yanında, her yıl için ortalama olarak en az 150 gün veya toplam olarak 1 800 gün malûllük, yaşlılık ve ölüm sigortaları primi ödemiş olmalıdır. Primler çalışma karşılığı olan ücret ve ekleri üzerinden tahakkuk ettirildiğine göre, işçinin devamsızlığı malûllük sigortasından yararlanmasını etkiler. Aynı şekilde yaşlılık ve ölüm sigortasında da belli sayıda prim ödemesi aranmaktadır ((Sosyal Sigortalar kn. md. 54, 60, 66). Bk. SOSYAL SİGORTALAR.

— İşletmec. ● *Döner işçi takımı.* Çalışmanın yorucu niteliğinden ötürü sık sık dinlenmeyi gerekli kılan bazı sanayi dallarında döner işçi takımı sistemi, işin hiç aksamayacak şekilde düzenlenmesini mümkün kılar. Çünkü döner işçi takımı, çeşitli takımların dinlenmesi sırasında postanın devralınmasını sağlar. Ancak uygulamada görülen kötü kullanmalar sonucu, kanunkoyucu, çeşitli ülkelerde ve özellikle Fransada, bu sistemi yasakladı. Fransız İş kanunu, sürekli işlerde birbirlerini izleyerek

çalışan işçi takımlarının düzenlenmesine izin verir.

● *Muhtar yönetimli dayanışma işçi takımları.* İşletmeleri bu şekilde teşkilâtlandırma sistemi, yarbay Rimailho ve M. Hyacinthe Dubreuil tarafından ortaya atıldı. Sistemin özelliği, bu kişilerin mesleklerinde kendini gösterir. Bunlardan biri patronlar çevresindedir; diğeri ise sendikacıdır. Bu sistem, büyük işletmelerin bir «federasyon»-udur. Federasyon fikri, işçi komanditlerinden ve İkinci Dünya savaşından önce kurulan bir çekoslovak ayakkabı fabrikasından alınmıştır. Her işletme, emeğin teşkilâtlanmasının sosyal ve insanî yanının gerektirdiği ve teknik yanının elverdiği ölçüde takımlara bölünür. Her takım, aynı «iş birimi» ile ölçülebilen bir iş yapar. Takım kendi kendini teşkilâtlandırır, üyelerini toplar ve başkanını seçer. Ürünü, belli bir imalât safhasında alır ve onu yeni bir safhaya ulaştırır, böylelikle, bir «bütçe birimi» meydana getirir. İmalât çevriminde, kendinden önce gelen takımdan kendisinin işleyeceği ürünleri satın alır ve bunları işlenmiş olarak kendinden sonraki takıma satar. Bu çeşitli ticarî işlemlere uygulanabilecek tarifeler, işletmenin yöneticilerinden ve takım şeflerinden meydana gelen bir kurul tarafından ayarlanır. Tahminî bütçede gerçekleştirilen her tasarruf, bu tasarrufu yapan takıma aittir. Her takım kendi belirlediği bir sisteme göre, üyelerine ücret verir (çoğunlukla «katsayılar» usulü uygulanır) ve her üyenin çalışması arkadaşları tarafından değerlendirilir Fransa'daki «türdeş bölümü» sanayi muhasebe sisteminin, bu metotların uygulanmasını kolaylaştırmasına (çünkü bu sistem bir türdeşlik gösteren her imalât bölümüne ilişkin maliyet fiyatı unsurlarını bildirir) rağmen, bu teşkilâtlandırma usulünün tüm olarak uygulandığı görülmemiştir. Bununla birlikte, çeşitli kısmî uygulamalar yapıldı. Girişilen deneyler çoğunlukla atelye veya bölge bütçesi kavramının sınırları içinde kaldı ve takım veya bölüm primi verilmesi sonucuna ulaştı. Bu prim gerçek verim ile oranlı idi ve üretimin nitelik ve niceliğini göz önüne alıyordu. Aynı zamanda âletler ve masraflardan tasarrufu da hesaba katıyordu. Bu yolla gerçekleştirilen maliyet fiyatı indirimine personelin ilgi duyması, işsağlıyor gibi görünmektedir.

Rimailho - Dubreuil sisteminin tümünün uygulanması denenmedi. Çünkü bu sistem emek ve sermaye ilişkilerini tehlikeye düşüren bir sistem olarak görüldü.

Mesele şöyle ortaya konmaktadır: «eğer formül tüm gelişmesi içinde uygulanırsa, durum tersine dönmeyecek midir? Böylece, işçi, kapitaliste işgücünü satacağına kapitalist işçi takımına âletlerini kiralayacaktır.» (H. Fuss). [→ Bibliyo.] (LM)

İşçi ayaklanması, 1381'de İngiltere'yi karıştıran halk ayaklanması. 1348 - 1349 ve 1361 - 1362'de İngiltere'yi kırıp geçiren veba salgını ülkeyi iktisadî bakımdan tam bir keşmekeş içine atmıştı. Bunun meydana getirdiği sonuçları gidermek için Edward III, 1351'de, emekçilerle ilgili sert bir ferman yayımladı. Wyclif'in sağlam bir doktrin kazandırdığı lollard'ların düşünceleri ülkeye yayışları da aynı döneme rastlar. John Ball gibi, insanlararası farklılıklara karşı olan vaizler, dinî bir temelden gelen bu doktrine dayanarak, esasları Langland'ın *Piers the Plowman* (Çiftçi Piers) [1362] adlı kitabında ifade edilen eşitlik görüşünü benimsediler. Bu düşünce kısa zamanda büyük etki yarattı. Özellikle ülkenin güneydoğusunda Lollard'cılığın yarattığı sosyal ve dinî hareketin etkisi altında kalan halk çevreleri ayrıca, salma vergiden de (*poll - tax*) [1379 ve 1381] bunalmıştı. Ayaklanmacılar derhal Kent'i ve Essex'i ele geçirdiler ve Wat Tyler'ın önderliğini kabul ettiler. Londra üzerine yürüdüler ve orada zanaatkârlar arasında da kendilerine taraftar buldular. Tyler'ın adamlarından bir kısmı şehirde bazı yerleri yakarak birtakım cinayetler işlediler. Genç kral Richard II büyük bir cesaretle isyancıların karşısına dikildi ve onlara uzlaşma teklifinde bulundu. Görüşmelerden birinde Tyler, krallık kolcu kuvvetleri tarafından öldürüldü. İsyancılar mukabeleye hazırlanırken, Richard II kendini onların önderiymiş gibi gösterdi. Böylece ayaklanmacılar, Londra dışına çıkarıldılar. Başka bölgelerde de isyanlar patlak verdi. Fakat Krallık ordusu gücünü toplayacak zamanı buldu ve başkaldıranlar çabucak dağıtıldı. Richard II'nin verdiği bütün tavizler kaldırıldı. (L)

İŞÇİLİK i. (*işçi*'den *işçi-lik*). İşçi olma, işçi niteliğini taşıma hali: *Meğerse, içerde, toprak işçiliği arayana kolcu başılığı veriyorlarmış...* (Kemal Tahir). || İşçi emeği, emek: *Bu kadar işçiliği var, yine de pahalı mı diyorsunuz?* || Yapılış niteliği: *Malı çok iyi değil ama işçiliğine diyecek yok.* || Bir iş yapana, yaptığı iş için verilen ücret: *Yalnız sıvasına beş yüz lira işçilik verdim.* (LM)

İşçi partisi, ing. *Labour party,* ingiliz sosyalist partisi. 1869'dan beri, ingiliz sendikacıları işçi mebusları seçtirmeğe uğraşıyorlar, ama bunlar seçildikten sonra Liberal partiye katılıyorlardı. İşçi meselesiyle aynı derecede etkilenmeyen bir partiye bu şekilde tabi oluş, iskoç sendikacısı James Keir Hardie'yi, bağımsız bir parti teşkilâtlandırma teşebbüsüne yöneltti. Hardie, 1893'te *İndependant Labour party*'yi kurdu ve sendikaların hepsini ikna etmeğe çalıştı. 1899'da yaptıkları kongrede teşkilâtlanan sendikalar bu formülü benimsediler ve 1900'da işçilerin temsili için bir Komite (*Labour Representation Committee*) kurularak 1906'da «işçi partisi» adını aldı. Bu, henüz sosyalist gruplarla güçlü bir doktrinden yoksun sendikaların meydana getirdiği oldukça gevşek bir federasyondan ibaretti; marksist Sosyal - Demokrat federasyonunun bu teşkilâtın saflarına pek kısa bir süre için katılışı, partinin özellikle Fabian society'nin incelemelerinden ilham alan ılımlı evrimciliğini değiştirmemişti; parti gittikçe artan etkisini, iki geleneksel parti arasındaki hakem durumu oynamasına borçluydu. 1918'de İşçi partisi tamamen yeniden teşkilâtlandı. Liberal partinin iç bunalımlarının ciddîleştiği ve yeni toplumsal şartların İşçi partisine ilgi çekici yeni imkânlar hazırladığı bir zamanda bu teşkilât, güçlü bir parlamento aracı haline geldi. İşçi partisi üyeleri 1924'te kısa süren bir hükûmet kurma imkânı bile buldular ve 1929'da, 1925 yılından beri süregelen iktisadî hayata ayak uyduramamanın yarattığı durgunluk devresinde tekrar iktidara geldiler. Fakat 1930-1931 bunalımı, ülkenin maliyesini sarsmak ve işsizliği tehlikeli bir biçimde genişletmekle, MacDonald hükûmetine öldürücü bir darbe indirdi. O tarihe kadar İşçi partisinin yaptığı işlerin bilançosu biraz zayıftı; rakip çoğunluk tarafından felce uğratıldığından, ayrıntıda kalan sosyal reformlara girişmekle yetinmek zorunda kalmıştı.

Geleneksel olarak barışçı bir kesimin varlığına rağmen, partinin çoğunluğu, 1935'ten itibaren totaliter hükûmetlerin siyasetinden kaygılanmağa başladı ve Münih antlaşmalarına karşıt olarak, yeniden silâhlanma çabalarını destekledi. 1940'ta Chamberlain aleyhine oy kullanan İşçi partisi milletvekilleri, Churchill hükûmetine çok sayıda milletvekili ile girme imkânını elde ettiler. Bu millî birlik hükûmetinde oynadığı rol, partinin itibarını yeniden arttırdı. 1945'te hareket serbestisini yeniden ele geçirince, seçimlerde parlak bir başarı kazandılar ve 1951'e kadar Attlee yönetiminde, iktidarda kaldılar. Attlee'den sonra partiye Hugh Gaitskell başkan oldu. O tarihte enerji sağlayan sanayilerin, bellibaşlı ulaşım araçlarının (donanma dışında) ve demir sanayiinin devletleştirilmesini, tam bir sosyal güvenliği ve ekonomide «herkese iş» amacına göre düzenlenmiş planlamayı kapsayan bir programları vardı. Bu programın büyük bir kısmını gerçekleştirebildiler. Fakat devletlerarası durumun sarsılması 1951'de muhafazakârları tekrar iktidara getirdi.

Parti, 18 ocak 1963'te lideri Hugh Gaitskell'i kaybetti. Onun yerine 14 şubatta Harold Wilson geçti. 15 Ekim 1964 seçimlerini kazanan İşçi partisi, 59 milletvekilliğiyle iktidarı elde etti (Wilson kabinesi 17 ekimde kuruldu). Vaktinden önce yapılan 31 mart 1966 seçimlerinde İşçi partisi, yeniden 46 milletvekilliği kazanarak durumunu sağlamlaştırdı. Bununla birlikte, iktisadî ve malî alanlarda olduğu kadar dış siyasette de (Rodezya Avrupa İşbirliği teşkilâtı) güçlükler ve az çok başarısızlıkla karşılaşılması, muhalefetteki muhafazakârların durumunu kuvvetlendirdi; bu durum, 1967'deki kısmî seçimde belli oldu. Öte yandan Wilson, kendisinin amerikan siyasetinin dümensuyuna girmek ve sendikaların geleneksel haklarını çiğnemekle suçlayan partisinin sol kanadının engellemeleriyle de karşılaştı. 7 Kasım 1966'da İşçi partisinin sol kanadından altmış milletvekili, hükûmetin Rodezya siyasetine karşı hazırlanan bir önergeyi imzaladı; 1967 martında, partinin yetmiş beş parlamento üyesi, Ortak pazara karşı yayınlanan bir bildiriyi onayladı. Bu milletvekilleri, Ortak pazarı sosyalist gücümlü ekonomiye tamamıyle karşıt gördükleri gibi, N.A.T.O.'nun iktisadî alandaki ifadesi olarak da ele alıyorlardı. İktisadî durum, 1967 kasımında İşçi partisini, ingiliz lirasının değerini düşürmek zorunda bıraktı; bu da, muhafazakârların muhalefetini şiddetlendirdi. Liderleri H. Wilson'ın 1968 ocak ayında İngiltere'de kemerleri sıkma siyasetini uygulama ve Asya'daki askerî üsleri bırakma kararını vermesinden sonra İşçi partisinin durumu daha tehlikeli bir hal aldı.

4 Kasım 1968'de İşçi Partisi Genel sekreterliğine 53 yaşındaki Harry Nicholas seçildi. 22 Ocak 1959'da Genel Sekreter yardımcılığına 34 yaşındaki Gwyn Morgan getirildi. 18 Haziran 1970'teki seçimi İşçi partisi, Muhafazakâr partiden 43 iskemle eksik oy alarak kaybetti. 29 Haziran 1970'te yapılan parti toplantısında Harold Wilson yeniden parti başkanlığına seçildi, böylece muhalefet lideri oldu. İşçi Partisi asbaşkanlığına ise 8 Temmuzda 49 yaşındaki Roy Yemkine getirildi. (L)

İşçi partisi (FRANSIZ), fr. *Parti Ouvrier Français,* 1879 Marsilya kongresinden doğan siyasî parti. Programı Marx ve Engels'in işbirliğiyle J. Guesde ve P. Lafargue tarafından hazırlandı ve 1800 Le Havre kongresine sunuldu. Bu program, ayrı bir siyaset halinde teşkilâtlanacak proletarya sınıfının devrimci hareketiyle üretim vasıtalarının kamuya mal edilmesini öngörüyordu. Guesde'in aşırı marksizmi birçok hizipleşmeye yolaçtı: bunlardan en önemlisi Brousse ve Allemane hizbidir (Possibiliste'ler, 1882). 1898 Millet meclisi seçimlerinde İşçi partisi 331 000 oy olarak 14 milletvekili çıkardı. Milliyetçilerin çıkardığı kargaşalıklar üzerine bu parti sosyalist eğilimlere yanaşma yolunu tuttu (1898); fakat Millerand'ın kabineye alınması sosyalistler arasında yeni bölünmelere yolaçtı; bunun sonunda İşçi partisi, Devrimci Sosyalist parti ile Komünist birliğinin muvafakatıyle Fransa Sosyalist partisini (Parti Sosyalist de France) kurdu (12 haziran 1901). Bk. SOSYALİST PARTİSİ (FRANSA). [L]

İşçi partisi (TÜRKİYE) **[T.İ.P.],** siyasî parti, kuruluşu 12 şubat 1961. 12 Sendikacı tarafından, merkezi İstanbul'da olmak üzere kurulan partinin ilk genel başkanı Avni Erakalın oldu; ertesi yıl genel başkanlığa Mehmet Ali Aybar seçildi (şubat 1962). Parti içindeki görüş ayrılıkları yüzünden, genel başkanlığa sırası ile Mehmet Ali Aslan (Kasım 1969), Şaban Yıldız (ocak 1970), Behice Boran (ekim - 1970) geldi. Partinin tüzüğünde genel sekreterlerin, biri işçi, biri de aydın grubundan olmak üzere iki kişi olması öngörülmüştür. Partinin organları, Büyük kongre, 41 asil üyeden kurulan Genel Yönetim kurulu ve 12 asil üyenin meydana getirdiği Merkez Yürütme kuruludur. T.İ.P.'in amacı, tüzüğün 2. maddesinde şöyle ifade edilmektedir: «Türkiye İşçi partisi, türk işçi sınıfının ve onun demokratik öncülüğü etrafında toplanmış bütün emekçi sınıf ve tabakaların (ırgat ve küçük köylülerin, aylıklı ve ücretlilerin, zanaatkârların, küçük esnaf ve dar gelirli serbest meslek sahipleri ile ilerici gençliğin ve toplumcu aydınların) kanun yolundan iktidara yürüyen siyasî teşkilâtıdır.»

T.İ.P., katıldığı ilk genel seçim olan 1965 milletvekili seçimlerinde geçerli oyların yüzde 3'ünü topladı ve 15 milletvekili çıkardı; 1966 Senato kısmî seçimlerinde bir üyelik kazardı; 1969 milletvekili seçimlerinde geçerli oyların yüzde 2,7'si karşılığında iki sandalye elde etti. (M)

İşçi Sigortaları kurumu. Bk. SOSYAL SİGORTALAR KURUMU.

İŞEME i. (*işemek*'ten *işe-me*). Tıp. İdrar çıkarmak eylemi.

— ANSİKL. Normal halde *işeme*, ağrısız, kolay, tam, günlüktür ve irade ile kontrol edilebilir. Sidik torbasındaki idrar 200 ilâ 300 sm³'ü bulduğu zamandan işeme ihtiyacı belirir. Normal işeme, üretra büzücüsünün gevşemesi ve sidik torbası kaslarının kasılmasıyle olur. Gayet nazik olan bu mekanizma, çok karmaşık bir sinir sisteminin kontrolu altındadır. İşeme bozuklukları sık görülür: çok sık (poliüri), ağrılı ve zor (dizüri), eksik ve çok zor (sidik torbasında idrar kalıntıları), istemsiz (idrar kaçırma) ve bilinçsiz (enürezis) işemeler gibi. (L)

İŞEMEK geçz. f. İdrar torbasında toplanan idrarı dışarıya atmak: *Az öteye gitti, şarıltıyla işedi* (Orhan Kemal).

— ÇEŞ. DEY. *Argo. Göbeğinden işemek.* Bk. GÖBEK. ‖ *Kan işemek,* çok zahmet çekmek.

◆ **işenmek** geçz. f. (Herhangi bir kimse) İşemek: *Buraya işenmez.*

◆ **işetmek** geçl. f. İşemesine sebep olmak, çişini ettirmek.

— ÇEŞ. DEY. *Argo. Göbeğinden işetmek.* Bk. GÖBEK. ‖ *Kan işetmek,* birine çok zahmet çektirmek. (M)

İŞETİCİ sıf. (*işemek* > *işetmek*'ten *işet-ici*). Tıp. İdrar boşalttırma özelliği olan (ilâç veya madde). [M]

İŞGAL i. (ar. *şuğl*'den *işğâl*). Bir yeri ele geçirme: *Kendi toprağımızda düşmanla ve düşman işgaliyle ilk defa böyle karşılaştık* (Ş. S. Aydemir). ‖ (Bir kimseyi) İş yapmaktan alıkoyma, birinin iş yapmasına engel olma. ‖ Uğraştırma. ‖ *İşgal etmek,* kuvvet kullanarak bir yerin yönetimine elkoymak: *Efendiler, Ethem kuvvetlerini takibeden kıtaatımız 5 Kânunusani 1921 günü Gediz'i işgal ederek, o civarda toplandılar* (Atatürk). Uğraştırmak, meşgul etmek: *Müşterilerin gelip gidişi beni işgal ettiği için geçen zamanı duymuyordum* (Ahmed Rasim). *Kaç zamandır zihnini hummalı bir rüya karışıklığı ile işgal eden meseleyi bu akşam sarahatle görmüştü* (H. E. Adıvar). Kaplamak, yer almak: *Üç kişiden ibaret kalan bu aile sanki bir odanın ancak bir köşesini işgal ediyor* (Sabahattin Ali). *Dört masayı da birer çift işgal etmişti* (S. F. Abasıyanık).

— Huk. Sahipsiz bir gayrımenkul üstünde, mülkiyeti elde etmek niyetiyle zilyetlik kurma. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Fuzulî işgal.* Bk. ZİLYETLİK.

— Devl. huk. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Devl. huk. *Toprakların işgali, savaşta işgal* veya *askerî işgal, barış zamanında işgal* ve *bir anlaşmaya dayanan işgal,* birbirinden değişik işgal biçimleridir.

Bugün artık kaybolmakta olan *sahipsiz toprakların işgali* daha çok sömürge topraklarının işgali için kullanılan bir terimdi.

Bu işgal şekli, hukuk bakımından, işgal etmek niyet ve iradesini, söz konusu toprağın fiilen işgalini ve bu işgalin resmen bildirilmesini varsayar.

Savaşta işgal veya *askerî işgal* ise, bir yabancı ülke toprağı üstünde fiilî bir duruma dayanarak hâkimiyet kurmaktır. Bu işgal zaman bakımından sınırlıdır: işgal durumu savaşın bitiminde son bularak işgal edilmiş olan toprak ya geri verilir veya işgal eden tarafın topraklarına katılır. *Fiilî bir durumun sonucu olan işgal,* işgal eden kuvvete bu toprak üstündeki hâkimiyetini ancak belirli bir süre için sürdürmek ve bu hâkimiyetten yine geçici bir süre için yararlanmak imkânını sağlar. Bu bakımdan, *savaşta işgal* veya *askerî işgal,* bir idarî teşkilât kurarak yapılan istilâdan farklıdır.

İşgalci, elkoyma ve vergi toplama gibi uygulamalara girişse bile, özel mülkiyete saygılı olmalıdır.

Barış zamanında işgal ise bir barış antlaşmasında yer alan özel şartlara uyulmasını sağlamak için yapılır. Meselâ, Ren nehrinin sol yakası Versailles antlaşmasına dayanılarak böyle işgal edilmiştir.

Bir anlaşmaya dayanan, savaş sırasında yapılan bir işgal olmasına rağmen, taraflar arasındaki bir anlaşmaya dayanır. Meselâ İkinci Dünya savaşı sırasında fransız topraklarının büyük bir kısmı Almanya tarafından haziran 1940 tarihli ateşkes antlaşması gereğince; savaş sonunda da, Almanya müttefikler tarafından, Almanya'nın mayıs 1945'te kabul ettiği teslim olma şartlarına dayanılarak işgal edilmişti.

— Tar. Bk. ANSİKL.

— Huk. *İşgal,* gayrımenkul mülkiyetinin aslen ve tescilsiz iktisap yollarından biridir. Tescil, işgal edenin isteği üzerine, doğrudan doğruya yapılır (Med. kn. md. 642/II). İşgal yolu ile mülkiyetin kazanılması şartları incelenirse, üstünde mülkiyet hakkı bulunmayan bir gayrımenkulde, gayrımenkul tapuya hiç kaydedilmemiş ve üstünde hiç bir mülkiyet hakkı kurulmamışsa, bu özel mülkiyette veya devletin mülkiyetinde değil, sadece devletin hüküm ve tasarrufu altında bulunan yerlerdir. (İşgal yolu ile kazanılması, özel kanunlara tabidir. Çiftçiyi Topraklandırma kn. md. 64'ü izleyen geçici madde gibi.) Gayrımenkul tapuya kayıtlı, fakat üstünde mülkiyet hakkı terkedilmişse, sahipsizdir ve bu şekildeki gayrımenkuller de işgal yolu ile kazanılabilir (Med. kn. md. 635/I). Meselâ, mâlikinin terkin ettirdiği bir gayrımenkul, sahipsiz hale gelmiştir ve işgal yolu ile mülkiyeti kazanılır. Gayrımenkul üstü zilyetliğin mülkiyetin kazanılmasına esas olması için, malik sıfatıyle kurulması gereklidir.

● *Tarih.* Birinci Dünya savaşından sonra Osmanlı devleti galip İtilâf devletleriyle Limni adasında Mondros mütarekesini imzaladı (30 ekim 1918). Mütareke şartları uyarınca Boğazlar bütün gemilere açık bulundurulacak ve İtilâf devletleri askerî kuvvetlerince işgal edilecekti. Mütarekenin en ağır maddesi olan 7. maddeye göre İtilâf devletleri güvenliklerini tehlikede hissettikleri takdirde, askerlik bakımından önemli gördükleri türk topraklarını işgal edebileceklerdi.

Mondros mütarekesinden az bir zaman sonra İtilâf devletleri askerî kuvvetleri 60 parça gemi ile Çanakkale boğazını geçerek Marmara'ya girdi ve İstanbul'u işgal etti (13 kasım 1918). Bundan on gün kadar önce İngilizler Musul'u işgal etmişlerdi (3 kasım 1918). Aradan çok geçmeden İngilizler Urfa, Antep ve Maraş illerine de girdiler. Fransızlar Adana ve dolaylarını, İtalyanlar Antalya, Konya illerini işgal ettiler. Samsun ve Merzifon ise İngiliz İşgal kuvvetlerince ele geçirildi. Bütün bu işgaller Osmanlı devletini paylaşmak için İtilâf devletleri tarafından önceden yapılan plan ve gizli antlaşmaların (26 nisan 1916 Londra, 9 mayıs 1916 Sykes - Picot, 2 nisan 1917 St. Jean de Maurienne) uygulanmasından ibaretti. Nihayet ingiliz, fransız, amerikan ve yunan donanmaları İzmir limanına girdi (14 mayıs 1919) ve İzmir, Yunanlılar tarafından işgal edildi (15 mayıs 1919). İzmir'deki 7. Kolordu kumandanlığına verilen notada Mondros mütarekesinin 7. maddesi uyarınca İzmir ve dolaylarının İtilâf devletleri adına Yunanlılar tarafından işgal edileceği bildiriliyor, bu işgal hareketine karşı konulmaması isteniyordu. Osmanlı devleti yetkilileri bu olupbittiyi kabul edince Yunan İşgal kuvvetleri 15 mayıs 1919 sabahı İzmir rıhtımına ayak bastı. İstilâcı kuvvetler İzmir'deki rumlar ve diğer azınlıklar tarafından alkışlarla karşılandı. Yunan efzun askerleri bu arada silâhsız birkaç kişiyi öldürdü. «Yaşa Venizelos!» diye bağırmayı reddeden kurmay albay Süleyman Fethi de bunlar arasındaydı. Kısa zamanda Hükûmet konağı, kışla gibi yerler yunanlılar tarafından ele geçirildi ve daha sonra türk mahalleleri yağma edildi. İzmir'in işgali tamamlandıktan sonra Yunanlılar Manisa, Aydın ve Ayvalık yönünde ilerlemeğe başladılar. Önce bir alay ile Ayvalık'ın işgaline yeltendiler. Ancak burada Ali Beyin (Çetinkaya) kumandasındaki 600 kişilik bir türk kuvvetinin direnmesiyle karşılaştılar. Böylelikle yunan işgaline karşı ilk ciddî direnme hareketi başlamış oldu. Yunanlılar, Aydın ilini de çetin sokak savaşları sonucu işgal ettiler (28 haziran 1918). İngilizler işgal ettikleri Antep, Urfa, Maraş şehirlerini işgalden yedi ay sonra Fransızlara bıraktı (haziran 1919). Fransızlar bu arada Adana ve Mersin'i de işgal ettiler. Ancak kurulan millî kuvvetler Adana, Antep ve Maraş'ta işgal kuvvetleriyle çetin bir mücadeleye girişti. Adana (2 haziran 1920), Maraş (11 şubat 1920) işgalcilerden temizlendi. Antep on ay kadar direndikten sonra açlık ve cephanesizlik yüzünden teslim olmak zorunda kaldı (8 şubat 1921). Aynı tarihlerde Samsun'da, doğu illerinde işgalcilere ve onları destekleyen bazı unsurlara karşı şiddetli direniş hareketleri başladı.

Türk toprakları 9 eylül 1922'de işgalci kuvvetlerin İzmir'de denize dökülmesi ve itilâf devletleri kuvvetlerinin İstanbul'dan çıkması (6 ekim 1923) ile tamamen işgalden kurtuldu ve Misak-ı Millî hudutları içinde yeni Türkiye Cumhuriyeti devleti kuruldu. (M)

İŞGALCİ sıf. ve i. (*işgal*'den *işgal-ci*). Bir yeri işgal eden (kimse). ‖ *İlk işgalci,* ilk olarak işgal eden, ele geçiren. (M)

İŞGÜCÜ bls. i. İkt. Bir ülkedeki nüfusun üretici durumda bulunan, diğer bir deyimle iktisadî faaliyete katılan bölümü; genellikle 14 yaşından büyük ve 65 yaşını aşmamış olan ve kazanç getiren bir işte çalışanların toplamıdır (faal nüfus da denir). [Bk. ANSİKL.] ‖ *İşgücüne iştirak (katılma) oranı,* bir ülkede belirli bir anda genel nüfusun işgücüne katılan oranına veya işgücü miktarının, genel nüfus miktarına oranı. (Bk. ANSİKL.) ‖ *İşgücünün etkinliği,* işgücünün iktisadî faaliyet alanında çalışma arzusu ve alışılmış olan iş süratine bağlıdır. ‖ *İşgücünün kapsamı,* işgücünün içine girenlerin dağıldığı kesimler. (Bk. ANSİKL.) ‖ *İşgücünün mesleklere göre dağılışı.* Bk. ANSİKL. ‖ *İşgücünün meslekteki yerine göre yapısı.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. İkt. Ülkede kazanç getirici bir iktisadî faaliyet alanında çalışma arzusu ve gücünde olan insanların toplamı anlamına da gelen işgücü kavramı, nüfus yönünden önemli bir etken olduğu kadar, iktisadî bir ölçüt de olabilir. Nitekim emek arzını tespitte iktisatçılarca yararlanılan metotların başında gelir. Zira çalışma çağındaki nüfus sayısı ve oranı emek arzını belirlemeğe yetmemektedir. Meselâ hiç çalışmadan yaşayan mirasyedilerin ve ev hanımlarının çalışma güçleri olduğu halde emeklerini arz etmedikleri de bir gerçektir.

Türkiye'de 1965 sayımına göre 16 787 000 kişi çalışma çağındadır. Ancak işgücü sayısı 13 047 500'dür. İşgücü çeşitli nüfus kümelerinden oluşur: işverenler, ücretliler, kendi başına çalışanlar, ücretsiz çalışan yardımcı aile efradı, işsizler ve sayım zamanında gelir karşılığı bilfiil çalışan kimseler. Bu toplamdan silâh altındaki ordu mensubu çıkarılırsa sivil *işgücü* elde edilir.

İşgücü kavramı ile faal nüfus terimi aşağı yukarı aynı anlamı verir. Ancak ölçü bakımından aralarında bir ayırım yapılabilir. Faal nüfusta meslekte süreklilik şartı aranır. İşgücünde ise sayım anındaki durum göz önüne alınır. Bk. NÜFUS.

● *İşgücüne iştirak oranı,* millî gelirin tespitinde üretim etkenlerinden emeğin potansiyel gücünü belirler. Türkiye'de 1965 yılında bu oran yüzde 43'tü. Bunun anlamı, ülkede her yüz kişiden kırk üçünün iktisadî faaliyete katıldığı ve üretken olduğudur. Geriye kalan yüzde 57'lik bölümü ise üretici olmasına rağmen millî gelire bir katkıda bulunmamaz. Ancak bu katkıda bulunmayan yüzde 57'lik oranındakilerin tüketimlerinin karşılanması gerekir. Bunu da yüklenecek olan yüzde 43'ü meydana getiren topluluktur. Bu da işgücünün *bağımlılık oranı*'nı belirtir.

İşgücü iştirak oranına nüfusun yaş ve cinsiyeti (yetişkin nüfus fazlalığı), toplumun kültür yapısı (eğitim görmüş kimselerin fazlalığı), iktisadî gelişme evresi ve yaşama düzeyi gibi etkenler etkide bulunur.

● *İşgücünün kapsamı.* İşgücünü meydana getiren terimler, tarım, sanayi, ticaret ve hizmetler kesimlerinde toplanabilir. Türkiye'de ticaret ve hizmetler kesimi «hizmetler» adı altında toplanır. 1967'de tarım yüzde 72,3, sanayi yüzde 13,8, hizmetler ise yüzde 13,9 idi.

● *İşgücünün mesleklere göre dağılışı.* Meslek esasına göre kişiler yaptıkları işe ve mesleğe göre sınıflandırılır. Türkiye'de 1965 yılındaki durum aşağıdaki tablodadır:

● *İşgücünün meslekteki yerine göre yapısı.* Kişiler meslekteki yerlerine göre dört kümede toplanırlar: *işverenler* (kendi iş yerinde başkalarını bir hizmet akdiyle ve bir

meslek nu.		1965 (bin kişi)
1.	Teknik elemanlar, serbest meslek sahipleri ve bunlarla ilgili diğer meslekler	289,2
2.	Müteşebbisler, sevk ve idare memurları, büro ile ilgili diğer meslekler	370,1
3.	Satıcılar ve satışla ilgili diğer meslekler	383,6
4.	Çiftçiler, ormancılar, balıkçılar, avcılar, maden ve taş çıkarma işleri ile ilgili diğer meslekler	10,113,4
5.	Nakliyat ve muhaberatla ilgili diğer meslekler	276,5
6.	Sanatkârlar, imalât ve tamirat işçileri	1,168,9
7.	Hizmetle ilgili diğer meslekler	438,5
8.	Meslekleri tayin edilemeyenler, mesleksizler ve meslekleri bilinemeyenler	551,4
	TOPLAM	13,591,6

Türkiye'de muhtelif meslek erbabının işkollarına dağılışı
1965 (*bin kişi*)

meslek nu.	*tarım*	*imalât s.*	*inşaat*	*ticaret*	*münakale*	*hizmetler*	*iyi tarif edilemeyen*
1.	5,2	11,8	9,5	7,6	2,6	179,8	12,7
2.	11,3	55,1	14,3	69,6	14,5	120,1	40,9
3.	0,4	3,3	—	281,6	0,5	1,9	91,0
4.	4,918,5	11,3	154,8	7,7	22,2	30,2	76,3
5.	10,1	7,4	10,0	3,1	227,1	11,7	3,8
6.	19,5	763,6	156,8	3,1	4,0	26,3	47,9
7.	23,2	13,0	6,4	11,0	7,1	326,6	17,8
8.	0,2	0,1	0,2	0,4	0,1	0,7	548,3
TOPLAM	4,988,4	865,6	352,0	384,1	278,1	697,3	838,7

ücret karşılığında çalıştıranlar); *ücretliler* (memurlar, müstahdem ve işçiler); *kendi başına çalışanlar* (küçük sanat erbabı ve esnaflar, küçük çiftçiler, serbest meslek erbabı); *ücretsiz çalışan yardımcı aile efradı* (aile reisinin işinde ücret almadan çalışanlar).
Türkiye'de 1965'te işverenler yüzde 1,12, kendi başına çalışanlar yüzde 28,10, ücretliler yüzde 22,50, yardımcı aile efradı yüzde 47,20 oranındaydı. (M)

İŞGÜDER blş. i. Elçilik işlerinde, elçiye yardım eden ve elçinin bulunmadığı zamanlarda, elçilik görevini yükümlenen kimse. *Esk.* MASLAHATGÜZAR. (M)

İŞGÜNÜ blş. i. Tatil günleri dışında kalan günlerin her biri. (M)

İŞGÜZAR blş. sıf. (türk. *iş* ve fars. *güzār*, yapan'dan, *işgüzār*). Becerikli, iş beceren, iyi iş yapan: *Kendisini hangi medenî hal altında gösterirse göstersin bu vefalı ve işgüzar ve ahlâk prensiplerine son derece bağlı ruh* ... (A.H. Tanpınar). ‖ Hiç gerekmediği halde, kendini göstermek ve etrafa yaranmak için işe karışan.

◆ **İşgüzarlık** blş. i. *Mec.* İşgüzarca iş yapma: *Bu işgüzarlıklar, bu yaranmalar bu kerataya haddini bildirmeli* (Sabahattin Ali). [M]

İŞHAT veya **İŞHAD** i. (ar. *şehādet*'ten *işhād*). *Esk.* Tanık gösterme, tanık tutma. ‖ Örnek olarak gösterme: *Tarihi lehinizde işhad için beyhude it'ab etmeyiniz azizim* (P. Safa). ‖ *İşhad etmek* (veya *eylemek*), tanık diye göstermek, tanık tutmak: *Kitab-ullahı işhad eyledim -gördün ya- davama* (M. Â. Ersoy). [M]

İŞİBAŞİ (Tanzan), japon siyaset adamı (Tokyo 1884). Yoşida kabinesinde maliye bakanı oldu (1946-1947), A.B.D.'nin muhalefeti yüzünden çekilmek zorunda kaldı. Hatoyama'nın iki kabinesinde de ticaret ve sanayi bakanlığı yaptı (1955-1956). Başbakan olunca (aralık 1956) Çin'e yaklaşmağa çalıştı; ama 1957'de, sağlığının bozulması üzerine istifa etti. (L)

İŞİİ (Kikujiro, — vikontu), japon devlet adamı (Çiba 1866 - Tokyo 1945). Washington'a olağanüstü büyükelçi olarak gitti (eylül 1917), A.B.D. dışişleri bakanı Lansing ile, Japonya'nın Çin'deki çıkarlarını tanıyan bir antlaşma imzaladı (2 kasım). 1927'de siyasî hayattan çekildi. (L)

İŞİKARİ, ing. *İshikari*, Japonya'da ırmak, Hokkaido adasında; 363 km. Daisetsu Millî parkındaki dağlardan çıkar, batıya doğru akar, Asahigava'yı aşar; sonra güneybatıya yönelir, batı yönünden İşikari ve Yufutsu ırmaklarının birikinti ovasına girer, Otaru koyu kıyısında, İşikari'de Japon denizine dökülür. Hokkaido adasına göç eden japon köylülerinin büyük kısmı Yufutsu ve İşikari ovasına yerleşmiştir (pirinç tarımı). [L]

İŞİKAVA, ing. *İshikawa*, Japonya'da ii, Honşu'nun iç kısmında, adanın kuzey kıyısında; 966 000 nüf. İdare merkezi, *Kanazava*. (L)

İŞİM, S.S.C.B.'de ırmak, Orta Asya ve Batı Sibirya'da, İrtiş'in kolu; 1 800 km. Kazakistan'dan doğar, güneydoğudan kuzeybatıya yönelir, Akmolinsk'den geçer, Turgay boğazına varmadan kuzeydoğuya yönelir ve Petropavlovsk'un aşağısında Kazakistan'dan çıkar. İşim, *Ust-İşim*'de İrtiş'e kavuşur. — *İşim şehri*, 1630'da, Sibirya'yı baştan başa aşan demiryolu hattının İşim'den geçtiği yerde kuruldu; 35 000 nüf. Besin sanayii. (L)

İŞİMBAY, S.S.C.B.'de (Başkırtlar Muhtar cumhuriyeti) şehir, Biyelaya kıyısında, İkinci-Bakû petrol bölgesinde, Orsk'a giden petrol boru hattı. (L)

İŞİNOMAKİ, ing. *İshinomaki*, Japonya'da liman şehri, Honşu adasında (Miyagi ili), Büyük Okyanus kıyısında, Kitakomi ırmağının ağzında; 52 350 nüf. Balıkçılık ve sombalığı konserveciliği (L)

İŞİTİLMEK edilg. f. (*işitmek*'ten *işit-i-l-mek*). İşitmek işine konu olmak, duyulmak: *Bilmez misin, zincir sesi işitilen bir toprak / Cennet olsa bizim için bir karanlık zindandır* (M. E. Yurdakul). *Kadınlar, bir evden ölü çıktığı sırada işitildiği gibi, hep bir ağızdan çığlığa başladılar* (H. R. Gürpınar). ‖ Haber alınmak. (M)

İŞİTİM i. (*işitmek*'ten *işit-i-m*). *Yeni.* Biyol. İşitme duyusu. *Esk.* Samia. (M)

İŞİTİR - DİLSİZLİK blş. i. Sağırlıkla beraber olmayan doğuştan dilsizlik.

— ANSİKL. *İşitir - dilsizlik* bulunan çocuklarda, kendiliğinden konuşma hemen hiç yoktur, olanı da bozuk telaffuzludur. Bu çocuklar, söyleneni normal olarak anladıkları halde, bunlardan ancak tek heceleri tekrarlayabilirler; okuyup yazamazlar. Senkinezi ve paratoni gibi hareket güçlüğü belirtileri, ayrıca da fikir kurma yitimi gösterirler. Bu çocukların zekâsı, sözlü olmayan testler yoluyle incelendiğinde, çoğu zaman normaldir. Esasen bozukluk, yirminci yaştan önce kendiliğinden iyileşmeğe yüztutar, fakat bazı telaffuz bozuklukları, yani disartri belirtileri kalır. Duruma uygun bir özel eğitim, bu kusurların düzelmesini çabuklaştırabilir. (L)

İŞİTME i. (*işitmek*'ten *işit-me*). Fizyol. Sesleri algılama: *Ses tonlarını bütün incelikleri ile sezen bir işitme gücü vardı* (Y. Z. Ortaç). [Bk. ANSİKL.] ‖ *İşitme duyusu*, sesleri algılama duyusu. ‖ *Aktif işitme*, kulak vererek, dinleyerek işitme. ‖ *Pasif işitme*, dinlemeden, işitmek için herhangi bir çaba harcamadan işitme. ‖ *Renkli işitme*, bazı seslerin renkli bir görüntü çağrışımı uyandırması.

— Anat. *İşitme siniri*, kafatası sinirlerinin sekizinci çifti; işitmeyi sağlar. ‖ *İşitme soğanı*, yüzeyinde işitme sinirinin yayıldığı zarsı kese. ‖ *Dış işitme yolu*, kulak kepçesinin ortasından başlayarak kulak zarına kadar uzanan kanal. (*Eşanl.* KULAK YOLU.) ‖ *İç işitme yolu*, kaya kemiğinde bulunan ve işitme sinirine geçit veren oyuk kanal.

— Biyol. *İşitme kesesi*, birçok omurgasız hayvanda bulunan işitme organı. Bk. ANSİKL.

— Eğ. *İşitme - görme öğretimi*. Bk. ANSİKL.

— Patol. *Ağır işitme*, işitme duyusu bozukluğu. (Sağır hiç bir ses almazken, ağır işiten değişik sesleri zayıf ve eşitsiz bir şekilde duyar, odiyometrik bir incelemeden sonra işitmeyi düzelten bir cihazla hemen hemen normal bir işitme elde edebilir. Ekseri, ağır işiten birçok kimseye yersiz olarak sağır denilmiştir.)

— Ted. *İşitme âleti* (veya *cihazı*), ağır işitenlerin, kolay işitebilmek için kullandıkları âlet. Bk. ANSİKL.

— Zool. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Fizyol. *İşitme*, işitme siniri uçlarının ses dalgaları tarafından uyarılmasından meydana gelir. Uyarma işitme merkezine ulaşır ve bir duyuya sebep olur. Ses dalgaları maddesel ortamın, özellikle de havanın titreşimleridir, sayıları ancak saniyede 16'dan fazla ve 30 000'den az olduğu zaman alınabilir; işitme sinirine kulak aracılığıyle erişilir. Dış kulak, yani kulak kepçesiyle dış kulak yolu, ses titreşimlerini bir ses büyütme âleti gibi toplar. Böylelikle kulak zarına ulaşan titreşimler, bir dizi kemikçik ve orta kulak boşluğundaki hava aracılığıyle iç kulağa varır. Orta kulak boşluğuna hava östaki borusundan gelir. Bu boru, kulak zarının iki tarafında, iyi bir işitme sağlayacak olan basınç eşitliğini korumağa yarar. İşitmenin en önemli organı iç kulaktır: titreşimleri alır, iç kulak sıvısından geçirerek korti organının tüylü hücreleriyle işitme ibiklerinin lekelerine aktarır. İşit-

Tanzan İŞİBAŞİ

işitme-görme metodu ile öğretim

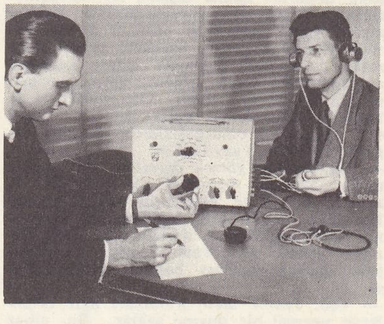

işitme ölçümü ve bir işitme eğrisinin hazırlanışı

[kemikle iletim
o hava ile iletim

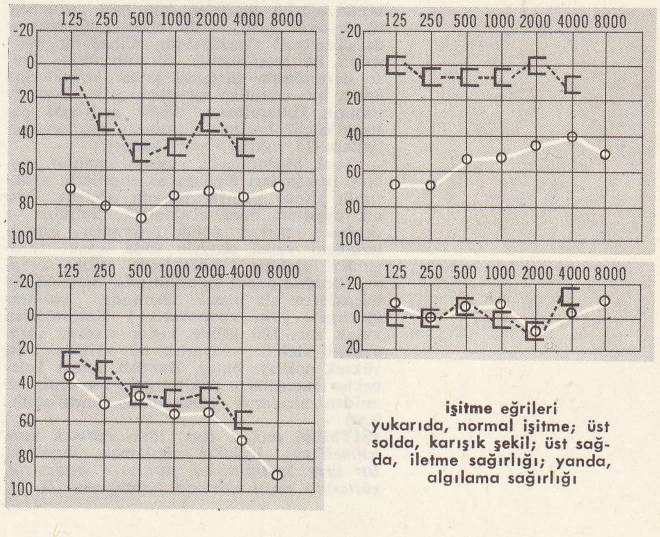

işitme eğrileri yukarıda, normal işitme; üst solda, karışık şekil; üst sağda, iletme sağırlığı; yanda, algılama sağırlığı

Foto. Keystone (LAROUSSE)

me siniri uçları bu hücrelerde ve ibiklerde son bulur, buralarda meydana gelen değişik duyular, seslerin niteliklerinin tanınmasına yarar. Bu nitelikler şunlardır: *yeğinlik*, titreşimlerin genliğine bağlıdır (bunları başlıca işitme lekelerinin tüylü hücreleri alır ve bize *gürültü*'lerin yeğinliği hakkında bilgi verir. Gürültüleri müzik seslerinden ayıran özellik, müzik seslerinin titreşimlerinin devrî ve düzenli olmasına karşılık, gürültülerin titreşimlerinin devrî olmayışıdır); *yükseklik*, saniyedeki titreşim sayısına tabidir (çeşitli boylarda ve 6 000 civarında olan korti hücreleri saniyede belirli sayıdaki titreşime göre ayarlanmıştır, seslerin yüksekliği hakkında bilgi veren bunlardır); *tını*, temel sesin üstüne harmoniklerinin, yani temel sesin saniyedeki titreşim saysına 2, 3, 4 gibi basit katlarının eklenmesinden meydana gelir. Sesin hangi yönden geldiğini ise titreşimlerin *faz farkı*'ndan anlarız; demek oluyor ki sesin geldiği yerin tam olarak tayin edilebilmesi için çift kulaklı işitme şarttır; bununla beraber tek kulakla da sesin yönü hakkında kabataslak bir fikir edinilebilir, bu da kulağı sesin en şiddetli olduğu tarafa doğru çevirmekle mümkündür. İşitme duyusunun süresi, sesin uyarma süresini aşar. Şiddetli bir ses veya gürültü yeterli bir süre dinlendikten sonra, o ses kesilse dahi bir zaman daha varmış gibi duyulur. Bu duyarlığın enginliği değişiktir: alışkanlık, idman ve eğitimle artar; yorgunluk, organın yangılanması, işitme merkezinin âfetlenmesiyle de azalır, hattâ büsbütün yok olabilir. Normal durumda, işitme izlenimleri bize orta kulak yoluyle gelir. Fakat kafatasının ve dişlerin iç kulağa ulaşan sarsıntılarıyle de alınabilir.

— Biyol. *İşitme keseleri'ne* çeşitli selenterelerde (medüzler ve ktenoforlar), yerleşik halkalı solucanlarda, nemertinlerde, bazı türbelarlarda, bütün yumuşakçalarda, onayaklı kabuklularda ve şizopodlarda rastlanır. İşitme kesesi açık veya kapalı bir boşluktur; iç yüzü duyu sinirleriyle ilintili kirpikli hücrelerle kaplıdır; içinde salgı ürünü bir sıvı ve bir veya birkaç işitme taşı yahut kum taneciği bulunur. Bu organın içindeki işitme taşları çeperlerdeki kirpiklere dokundukça veya onları titreştirdikçe bir sinir akımı doğurur: işitme taşları, ses titreşimlerinin çevredeki suyu titreştirmesiyle (işitme algısı) yahut hayvanın yönünü değiştirmesiyle (denge refleksi) harekete geçer. Bu sonuncu durumu sağlayan işitme keselerine genellikle denge organı, işitme taşlarına da *denge taşı* denir. Omurgalılarda iç kulakta bulunan ve dalız siniriyle ilintili olan kısımlar, omurgasızlardaki denge organının karşılığı sayılabilir.

— Eğ. *İşitme - görme öğretimi.* İşitme-görmeyle öğretim metotları son yıllarda, özellikle A.B.D.'de, elektronik sanayiinin gelişmesiyle (elektrofon, manyetefon, elektronik hesap makineleri) ilerledi. Programlı öğretim, işitme ve görme alanında pedagojiyle ilgili kazançları bağdaştırmayı sağladı.

— Ted. *İşitme âleti*, kulakları ağır işitenlerde normal bir duyma sağlar. Bu cihaz bütün ağırlık biçimleri için (pes seslerde, tiz seslerde veya bütün seslerin alınmasında düzeltme) ayarlanabilir. Cihaz bir mikrofon, bir amplifikatör ve dinleyiciden (bazı durumlarda titreşimi kulak kemiklerine ileten bir vibratör) meydana gelir. Transistörlerin kullanılması, düşük gerilimde çalışan küçük hacimli cihazların yapılmasını sağladı (15 volttan 5 volta kadar).

— Zool. Mağaralarda yaşayan canlılar, sesötesi titreşimleri algılayarak engellerin uzaklığını yankı yoluyle tahmin edebilir; işitme aygıtları buna elverişlidir. Balıklar ve denizde yaşayan nemli hayvanlar, böğürlerindeki yanal çizgiyle suda sesaltı titreşimleri alabilir. Böceklerde işitme organı, vücudun çeşitli kısımlarında, özellikle ön bacakların alt bacak kısmında bulunur (çekirge). [Bk. KORDOTONAL.] Kelebeklerin kulak zarı 100 kHz'e kadar sesötesi titreşimleri alabilir; duyarlık 60 kHz'de en yüksek noktayı bulur. Bundan dolayı kelebekler yarasaların yaklaştığını duyabilir ve anîden alçalarak yutulmaktan kurtulabilir. (LM)

İŞİTMEK geçl. f. (esk. türk. *eşitmek* veya *işitmek*'ten). Kulakla algılamak, duymak: *Bir kere işittiğim bu şarkıyı, bestesiyle, güftesiyle nasıl aklımda tutmuştum!* (R. N. Güntekin). *Dinle bakalım, işitebilir misin / Türküsünü damların, bacaların* (O. V. Kanık). ‖ Haber almak: *Ertesi gün işittik ki millî hareketin çelik nefesiyle yürüyen Türk orduları, İnönü'nde, yeni Yunan imparatorluğu'nun kartalını yumurtada iken kırmış* (Yahya Kemal). *Çölde ahşap olmadığı için yalnız bir yerde idam tahtası yapıldığını işitmiştim* (F. R. Atay). ‖ [Fena sözler için] Biri tarafından kendisine söylenilmek: *Azar işitmek.*

◆ **işitici** sıf. İşiten, duyan. (M)

İŞİTMELİK i. (*işitme*'den *işitme-lik*). *Yeni.* Bk. AKUSTİK.

İŞİTMEMEZLİK i. (*işitmek* > *işitmemek*'ten *işitmemez-lik*). İşitmeme, duyamama. ‖ *Mec.* Aldırış etmeme.

— DEY. *İşitmemezliğe* (veya *işitmemezlikten*) *gelmek*, duymamış gibi davranmak, aldırış etmemek: *Kimi işitmemezliğe gelir, gazetemi, kitabımı okurdum* (S. F. Abasıyanık). *Ben bunları işitmemezlikten geldim* (Y. K. Karaosmanoğlu). [M]

İŞİTSEL sıf. (*işitmek*'ten *işit-sel*). İşitmekle ilgili.

— Deneysel psikol. *İşitsel alan*, kulak tarafından algılanan mekân, yer, alan. (Bk. ANSİKL.) ‖ *İşitsel tepki zamanı*, bir özne veya denek'in sesli bir uyartıya cevap vermesi için gereken zaman. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Deneysel psikol. *İşitsel alan.* İşitme, bize, mekânın ancak parçalı bir bilgisini sağlar, mekânın noktaları arasında metreyle ölçülebilen ilişkiyi açıklamaz. İşitme yoluyle mesafenin değerlendirilmesi, ancak ve yalnız, sesin kaynağının uzaklığı değiştiğinde, yoğunluk ve niteliğinin de değişmesiyle mümkündür. Mekânın üç boyutuna göre bir sesin, yerinin kesin olarak belirlenmesi, ancak median plana oranla yan olarak sağlanabilir. Bu yer belirlenmesi, esas itibarıyle, iki kulakla ilgili diskronizm'den meydana gelir. Bununla birlikte, normal şartlar altında, yer belirlenmesi, görmenin yardımıyle yapılır. Bundan ötürü, başımızı, sesin geldiği farzedilen kaynağa doğru çeviririz. Hattâ deneysel olarak, işitsel ve görsel işaretler, bir ses kaynağının yerini belirleme konusunda kendi aralarında uyuşmazlık gösterdiği zaman, görsel işaretlerin tercih edildiğini Jackson (1953) ispatlamıştır. Bununla beraber, körlerin mekânda yönelmeleri, engellerin yerini tespitte işitsel verilerin ön planda rol oynadığını gösterir.

● *İşitsel tepki zamanı.* İşitsel uyartılara gösterilen en kısa tepki zamanları, genç ve iyi eğitim görmüş deneklerde, saniyenin binde 110'u kadardır. Çok şiddetli seslere karşı gösterilen tepki zamanı ise, aynı deneklerde, saniyenin binde 420'sidir (Chocholle, 1945). Denek, uyartının ister verildiği, ister kesildiği anda cevap versin, işitsel tepki zamanları hemen hemen aynıdır. Uyartının, şiddet ve kalitesinin, işitsel tepki zamanları bakımından oynadığı rol özellikle incelenmiştir. Böylece, meselâ, işitsel şiddet, eşik şiddetinden (0 dB) 8 dB'ye kadar artarsa, bu eşiğe göre ve sürekli frekanslı bir ses için, tepki zamanı, belirli şekilde azalır. Bu azalma, 8 dB'den yaklaşık olarak 40 dB'ye kadar daha ağır şekilde gerçekleşir ve bu eşikten 60 dB kadar yüksekikte âdeta hiçe iner. İşitsel tepki zamanları, denek tarafından aynı şiddette algılanan sesler düzeyinde, frekansın değişikliklerinden etkilenmez.

Uyarımın süresi, işitsel tepki zamanlarının değeri üstünde etki gösterir. Bu tepki zamanları, tıpkı görsel tepki zamanları gibi, binde 25 ilâ 64 arasında değişen asgarî bir uyarım süresinden geçer (Gregg ve Brogden, 1950) ve saniyenin binde 400'ünden daha fazla bir uyarım süresi söz konusu olunca uzar. Bir ölçü uyarımına oranla, şiddet ve frekans bakımından daha büyük veya daha küçük bir uyarıma cevap vermesi istenerek denekten elde edilen diferansiyel tepki zamanları, eşiksel şiddetteki bir uyarımın belirmesi veya durması sırasında elde edilmiş ola zamanlara eşittir. Ama, frekans karşısında gösterilen diferansiyel işitsel tepki zamanlarının, özdeş akustik basınçlı ses uyartıları ile yapılmış olması gereklidir (Chocholle, 1943 ve 1948).

Basit işitsel tepki zamanları, çevre ve merkez düzeyinde gerçekleşen gecikmeler açısından çözümlenmiştir. Bu tepki zamanlarının en önemlileri, merkezî düzeyden fizyolojik etkenlere bağlıdır. Nitekim «koklea» düzeyindeki gecikme, saniyenin binde biridir: işitsel sinir tarafından aktarılan eylem potansiyelini, beyinkabuğuna, saniyenin binde 8 - 10'undan sonra ulaşır, icracı yollardaki gecikme, şiddete tamamen bağımlı değildir. Chocholle'un gösterdiği gibi (1948), merkezî düzeydeki gecikme, eşiksel şiddetler için binde 360, daha yüksek şiddetler için ise saniyenin binde 70-80'idir. (L)

İŞİTTİRMEK ettrg. f. (*işitmek*'ten *işit-tirmek*). [Birinin] İşitmesini sağlamak, duyurmak: *Yine kulağına eğildi. Zira o zamanlarda kadınlar için sokakta seslerini işittirmek ayıptı* (Ahmed Rasim). [M]

İŞKÂ i. (ar. *şikâyet*'ten, *işkâ*). *Esk.* Birini şikâyet etme, biri hakkında kötü konuşma, yakınma. ‖ Öç alma. (M)

İŞKÂL i. (ar. *şekl*'den *işkâl*). Güçleştirme, güç hale getirme. ‖ Zorluk, güçlük: *Hall-i işkâl-i tılısmat-i umur-ı mülke / Etmiş üstad-ı ezel lûtfunu miftah-i meram* (Nabi). ‖ *İşkâl etmek*, güçleştirmek, zorlaştırmak: *Hükûmetin meclise hâkim olması, emri murakabeyi işkâl edeceğinden...* (Atatürk). [M]

İŞKAMPAVİYA i. (ital. *scampavia*'dan). Denizc. Güverteli veya güvertesiz, kürekli ve yelkenli, boyu uzun, yüksekliği az filika; koyda ve kıyılarda her türlü havada seyir edilebilir: *Otuz adet kayık ve firkate ve işkampaviyalar var idi ki* (Evliya Çelebi). ‖ Savaş gemilerinde personel ve yük taşımakta kullanılan en büyük filika. (Yedi çifte veya daha fazla kürekli, yelkenli, motorlu çeşitleri vardır.)

— ANSİKL. *İşkampaviya* harp gemilerinin en büyük teknesidir. Çipolu bir çapayı bir yerden başka bir yere götürülür. (Bunu tonoz demiri taşımak denir). Ağır yükler taşıyabilir, çok sayıda asker nakledebilir. (M)

İŞKEMBE veya **İŞKENBE** sıf. ve i. (fars. *şikem*, karın, iç'ten *işkembe*). Geviş getiren hayvanların ilk mide bölümü. (Bk. ANSİKL. Zool. *bölümü*.

— ÇEŞ. DEY. *İşkembe suratlı*, yüzü çiçekbozuğu, çopur. ‖ *İşkembeden* (veya *işkembe-i kübradan*) *atmak*, uydurmak: *Bunları işkembeden atıyorum sanma* (Sabahattin Ali). ‖ *İşkembesini düşünmek*, düşünülmesi gereken daha önemli şeyler varken yalnız yiyeceği şeyleri ve karnını doyurmayı düşünmek. ‖ *İşkembesini şişirmek*, çok yemek yemek, oburca yemek.

— Mutf. *İşkembe çorbası*, koyun veya dana işkembesiyle hazırlanan bir çeşit çorba. (Bk. ANSİKL.) ‖ *İşkembe yahnisi.* Bk. YAHNİ.

— ANSİKL. Mutf. *İşkembe çorbası*, bumbar ve şirdeniyle birlikte haşlanmış, ufak ufak doğranmış, içine soğan, sarmısak, tuz ve limon suyu katılmış işkembe ile yapılır. Yumurta ve un ile terbiyesi hazırlanır. Üzerine kırmızı biberli yağ gezdirilir. İstenirse içine sirkeli sarmısak da katılır.

— Zool. Sığırda *işkembe*'nin hacmi 200 litreyi bulur. Çiğnenmeden acele yutulan otlar burada birikir. Geviş getirme sırasında otlar işkembeden börkeneğe lokmalar halinde geçer, oradan ağza gider. İşkembe hayvanın tüm sol böğrünü doldurur.

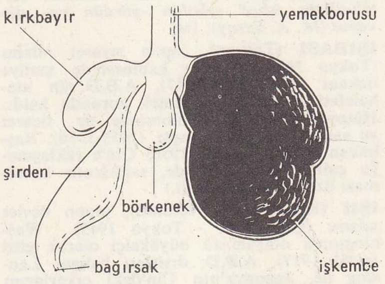

Yakın zamanda yapılan araştırmalar işkembenin soğurucu özelliğini ortaya çıkardı. Yemlerdeki selülozun bakterilerce ayrıştırılmasından doğan ince yağ asitleri işkembe çeperinden kana geçer.

Bir sığırın işkembesindeki yemin miktarı 100 kiloyu bulur; bunun 2 kilosu kirpikli birhücreli hayvanlardır. Bu birhücreliler sığırın yemi sindirmesinde önemli bir rol oynar ve sonunda onlar da sindirilir. Bunlar

ingiliz **işlemesi**, (XIV. yy.), «Yesse Ağacı», (detay: Meryem) Lyon Halı müzesi, Fransa

bakterilerle ortak yaşar, fakat bu ortakyaşarlık, zorunlu olarak üç ortağı gerektirir: gevişgetiren hayvan, kirpikli birhücreli hayvan ve bakteriler.

◆ **işkembeli** sıf. İşkembesi olan. || İçinde işkembe bulunan (çorba, yemek v.b.). [ML]

İŞKEMBECİ i. (*işkembe*'den *işkembe-ci*). İşkembe satan kimse. || İşkembe çorbası satan kimse: *Ve işkembeci altı kuruş istiyordu* (Ömer Seyfeddin). [M]

İŞKEMBECİLİK i. (*işkembeci*'den *işkembeci-lik*). İşkembecinin yaptığı iş. (M)

İŞKENBE i. Bk. İŞKEMBE.

İŞKENCE i. (fars. *şikenc* veya *işkenc*'den). Bir kimseye maddî veya manevî olarak yapılan aşırı eziyet: *Sırrı öğrendiği için zavallıyı işkence ile söyletmeğe çalışacaklardır* (R. H. Karay). || *Mec.* Duyuların aşırı derecede sıkılı durumda olması, azap: *Hem de gündüz gönlüme işkencedir / Bence bayram ufukta gün bitincedir* (C. S. Tarancı). || *İşkence etmek*, eziyet çektirmek. || *İşkenceye sokmak*, sıkıntı vermek, zora sokmak: *Ona bu vaziyette daha başka şeyler söyleyerek [...] Zavallı kızı büsbütün işkenceye sokmak Yusuf'un elinden gelmiyordu* (Sabahattin Ali). || *İşkence âleti*, işkence yapılırken kullanılan can yakıcı âlet. || *İşkence odası*, işkence yapılan yer: *O zaman işkence odalarına geçilirdi.* (Ş.S. Aydemir). *Mec.* İnsanı sıkan yer.

— Huk. Bk. ANSİKL.

— Marang. İşlenecek parçayı sıkıştırmağa yarayan ve üzerinde vidalı sıkma düzeni bulunan çeşitli el âletleri. || *Ağaç ve demir putrel gövdeli işkence*, gövde kısımları ağaç veya demir putrelden yapılan, sıkma çenesi sabit veya bir pimle hareketli olan büyük boyutlu işkence. (Bk. ANSİKL.) || *Ayar vidalı demir işkence*, tamamen demirden yapılan ve her işe göre ayarlanabilen çeşitli boyda sıkma âletleri. (Bk. ANSİKL.) || *«C» işkencesi*, vidalı sıkma kolu çelikten, gövdesi ise dökümden C harfi şeklinde yapılmış işkence. (Normal gövdeli, dar boyunlu, yuvarlak boyunlu, derin boyunlu, kare boyunlu çeşitleri vardır.) [Bk. ANSİKL.] || *Çerçeve işkenceleri.* Bk. ANSİKL. || *El işkencesi*, sıkma çeneleri ağaçtan veya demirden olan, vida ve manivela esasına göre çalışan işkence. (Bk. ANSİKL.) || *Kenar sıkma işkencesi*, mafsallı iki kol, bu kolları gerektiğinde sabitleştiren vidalı bir kol ve bu düzenin ortasından geçen, parçayı sıkıştıracak vidalı bir saptan meydana gelen ve çeşitli parçaları tabla kenarlarına yapıştırmada kullanılan özel işkence âletleri. (Bk. ANSİKL.) || *Köşe sıkma işkencesi*, köşeleri gönyeburun şeklinde birleştirilecek çerçevelerin sıkılmasında kullanılan özel işkence. (Bir pimle birleşen iki kol ve eksantrik sıkma kolundan meydana gelmiştir; kolların iç kısımları kaymayı önlemek için tırtıllıdır.) [Bk. ANSİKL.] || *Masif sıkma işkencesi*, kontratabla kenarlarına masif tutkallamada, vida ayarlı işkence gövdesine takılarak kullanılan çift veya tek vidalı özel işkence. (Bk. ANSİKL.) || *Putrel işkenceler.* Bk. ANSİKL. || *Tabla işkencesi*, gövde kısımları ağaç veya demirden, çene ve vidalı pabuçları demirden yapılmış seri tabla sıkma âleti. (Bk. ANSİKL.) || *Vidalı ağaç işkence*, gövde, sıkma kolları ve sap kısmı tamamen ağaçtan yapılmış, vidalı sapın hareketiyle sıkma yapan işkence. Bk. ANSİKL.

— Teknol. Tezgâh kenarına bağlanan ve işlenecek parçayı tutan âlet. || *Sıkıştırma ve perçin işkencesi*, iki parçanın birbiri üzerine sıkıştırılmasını (vidalı bir donanım yardımıyle) veya bir perçinin ezilmesini (hidrolik veya hava basınçlı kriko yardımıyle) sağlayan C harfi şeklinde âlet.

— ANSİKL. Huk. *İşkence* üç değişik amaçla uygulanır: 1. suçluyu cezalandırmak; 2. delil araştırmak; 3. bilgi elde etmek.

Bir ceza usulü olarak işkence günümüzde mahkûm edilmiştir. Fakat eskiden durum başkaydı. Cezanın ibret verici olması ve herkesi yıldırması istendiği için, suçun ağırlığıyle orantılı olarak işkenceye başvurmakta fayda görülmüştür. Pek çok ülkede, idam mahkûmlarının ölümle cezalandırılmasında cezanın vahşeti azamî derecede azaltılmak istenmiştir. Bugün birçok ülkede idam cezası da kaldırılmıştır. İşkencenin

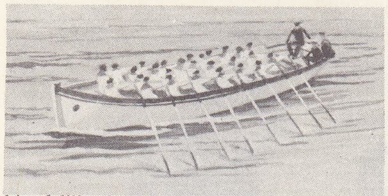

işkampavia

bir delilin bulunmasına veya yerleşik düzenin korunmasına yarayacak bilgileri sağlamakta kullanılması konusunda değişik düşünceler vardır. Yunanlılar işkencenin insan onuruna gölge düşürdüğünü ileri sürer ve işkenceyi yalnız kölelerle yabancılara uygularlardı. Roma'da da böyle düşünülürdü. Yalnız Roma'da hür yurttaşların sayısı artınca işkence de yaygınlaştı, sanıklara olduğu gibi tanıklara, hattâ şüphelilere de uygulanmağa başlandı. Ortaçağda işkence gündelik hayatta sık sık görülen bir cezaydı. Fakat batı avrupa hukukunda, İspanya hariç, tamamen kayboldu. İspanya'da ise Roma engizisyon usulleri daha uzun zaman sürüp gitti. Kilise, işkenceye karşıydı. Papa Nicolaus I, 866'da bulgar kralına şunları söylemekten çekinmiyordu: «Suçlu olmadığı halde işkence edilen kişi işkenceye dayanamadığı için suçlu olduğunu kabul ederse, bu kişiye adalet dışı davranan veya onu yalan itiraflara zorlayanın günahı ne olacak?». XIII. yy. Roma hukukunun yenilenmesiyle ceza uygulamasında işkence usulleri tekrar meydana çıktı. Papalığın 1252'de yayımladığı kararnamede en gizisyonun kovuşturmasına uğramış din sapkınlarına işkence yapılmasına izin verildi. İngiltere dışındaki bütün batı avrupa ülkelerinde en merhametsiz sorgu şekilleri uygulanmaktaydı. İtirafın ispat edici gücüne öylesine inanılıyordu ki, itiraf edilmiş olayın tersi gerçeğe daha yakın olsa bile hâkim tarafından dikkate alınmazdı. İşkence müessesesine en ağır darbeyi Beccaria, Montesquieu ve Voltaire indirdiler. 1374 ve 1772'de İsveç'te, 1740'ta Prusya'da, 1786'da Toskana'da, 1788'de Fransa'da işkence yasaklandı. XIX. ve XX. yy.larda emniyet makamları çoğunlukla bir tanığın dinlenmesini veya bir sanığın sorguya çekilmesini uzatmak için bu metotları kanunî olarak uyguladılar. Bu, doğrudan doğruya bir işkence sayılmadığı halde, gerçekte bir bedenî işkence halini almıştı (meselâ Amerikadaki «dördüncü derece» işkencesi).

Uyuşturucu rol oynayan bazı tıbbî usullere ve ilâçlara başvurularak sorguya çekilen kimsenin moral direncini kırarak ona gerçeği itiraf ettirmeyi de işkence sayıp reddeden yazarlar çoğunluktadır. Fakat XX. yy.'da bu ahlâkçı görüşlere hiç uymayan işkence usullerinin hem de sistemli bir metotla uygulandığını söylemek de gerekir. Eski yüzyıllarda kullanılan usullerden başka, sorguya çekilen kişinin vücudunda mümkün olduğu kadar az ve çabuk geçen izler bırakan usuller de vardır. Bütün bunlar, casusluk ve karşı-casusluk servislerinin gelişmesi, «devlet güvenliği» fikrinin güç kazanması ve şiddetin tabiî bir tutum sayıldığı totaliter rejimlerin ortaya çıkmasının tabiî bir sonucudur.

Türkiye Cumhuriyeti anayasasına göre, kişi dokunulmazlığının tabiî bir sonucu olarak, kimseye eziyet ve işkence yapılamaz. İnsan haysiyeti ile bağdaşmayan ceza konulamaz (md. 14). Türk Ceza kanunu, adam öldürme fiilinin «canavarca bir his sevki ile işkence ve tazip ile ika» edilmesi halinde, faile idam cezası verilmesini öngörmüştür (md. 450/bent 3).

— Marang. *İşkenceler*, doğramacıların ve marangozların en önemli el âletlerindendir. Vida esasına göre çalışır. Genel olarak, işkencenin kullanıldığı işleri aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür: üzerinde çalışacak bir iş veya iş parçasını tezgâha mengeneyle bağlamak imkânı yoksa işkence kullanılır; masif tabla yapımında, cumbaları alıştırılmış parçaları tutkallamak için de işkence kullanmak gerekir; iki yüzeyin iyi tutabilmesi için kuvvetli basınç uygulanır. (Bu basınç, ortalama 0,3 kg/sm² ile 15 kg/sm² arasında olmalıdır.)

Diş ve zıvanalı geçmelerin, kinişli ve kavelalı birleştirmelerin tutkallanmasında, açık kalan yerler işkencelerle sıkılarak par-

çek **işlemesi** (1380'e doğr.)

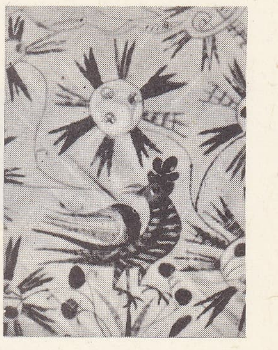

Castello Branco portekiz **işlemesi**

dinsel figürlü rus **işlemesi**, (XV. yy.)

girit **işlemesi**

Foto. X, Giraudon (LAROUSSE)

XVI. yy. işkence (Metin And koleksiyonu)

çalar yanaştırılır. Perdah, boya ve cilâsı bitmiş işleri monte ve tutkallama işinde de işkence kullanılır.

Küçük yüzeyli parçalara kontrplak, kaplama veya formika yapıştırmada işkenceler pres vazifesi görür. Tamamen ağaçtan veya tamamen demirden yapılmış işkencelerden başka, gövde kısmı ağaç, diğer parçaları demirden yapılanları da vardır. Kullanış kolaylığı ve uzun ömürlü oluşu yüzünden demir işkenceler tercih edilir.

● *Ağaç gövdeli işkence.* Gövdesi ağaçtan, pabuç ve sıkma düzeni demirden yapılmış, putrel işkenceye benzeyen bir çeşit boy işkencesidir. Masif tabla sıkma işlerinde kullanılır. Gövde ağaç olduğu için putrel işkenceye göre daha ucuzdur.

● *Ayar vidalı demir işkenceler.* En çok kullanılan işkence tiplerinden biridir. Dövme demir ve çelikten yapılır. Vidalı işkence, dikdörtgen kesitli bir boy laması, bu lamanın ucuna perçinlenmiş gönye başlığı ve boy lamasının üzerinde hareket eden sıkma başlığına geçirilmiş bir vidadan meydana gelir; vidanın bir ucunda ağaç bir sap, öbür ucunda yuvarlak bir pabuç bulunur. İş sıkıştırıldıktan sonra sıkma başlığının kaymaması için, boy lamasının iki yanına tırtıllar açılmış ve çıkmaması için lamanın ucuna bir pim perçinlenmiştir. Vidanın sıkma kuvvetini daha geniş bir yüzeye dağıtmak ve düzgün olmayan yüzeylere kolayca uygulayabilmek için, vida ucundaki pabuç, geniş yüzeyli ve oynak yapılır. Sıkma başlığı boy laması üzerinde hareketli olduğu için, boy lamasından küçük bütün işleri sıkmakta kullanılır; bu yönden kullanışlı bir işkencedir. Lama uzunlukları 9 sm'den 200 sm'ye kadar değişen çeşitli büyüklükte olanları vardır.

işkine

● *«C» işkenceleri.* Tutkal işlerinden çok küçük parçaların sıkıştırılmasında, montaj işlerinde, gemi inşaatında perçin yapılacak saçların tutturulmasında kullanılan, küçük boyutlu, C gövdeli demir işkencelerdir. Değişik tipte ve çeşitli ölçülerde olanları vardır: normal boyutlu işkencelerde pabuçlar arası 20-300 mm, derinliği 16-140 mm'dir; orta boyunlu işkencelerde pabuçlar arası 25-65 mm, derinliği 30-65 mm'dir; yuvarlak boyunlu işkencelerde pabuçlar arası 16-125 mm, derinliği 22-125 mm'dir; derin boyunlu işkencelerde, pabuçlar arası 25-65 mm'dir; kare gövdeli işkencelerde pabuçlar arası 25-40 mm, derinliği 40-50 mm'dir.

İŞKODRA gölü

● *Çerçeve işkenceleri.* Dört köşede birer gönye, bu gönyeleri birbirine bağlayan demir çubuklar ve sıkma vidalarından meydana gelir. Kullanışlı özel işkencelerdir.

● *El işkencesi.* İki ağaç çene ve çelikten yapılmış iki vidalı sıkma kolundan meydana gelir. Vida ve manivela esasına göre çalışan bir işkencedir. İstenilen açıklık ölçüsüne göre aynı anda her iki sap döndürülerek ayarlanır; basınç, ortadaki ön vidayı sıkmakla sağlanır. Arka vidanın sıkılmasıyle, işkencenin ön vida üzerindeki çeneleri açılır ve manivela ilkesine göre, çenelerin arka açıklığında daha yüksek basınç meydana gelir. Her iki kolda, yarılarına kadar sağ ve sol yiv çekilmiştir. Kollar çevrilince, her iki çene açılır veya kapanır. Çene uzunlukları 10 sm'den 45 sm'ye, açıklıkları 5 sm'den 45 sm'ye kadar değişir. Bu işkenceler, iş parçalarını, üzerinde çalışılabilecek konumda tutabilen ve ayarlanabilen bir basınç aracı olarak kullanılır.

● *Kenar sıkma işkencesi.* Tabla kenarlarına eğik olarak parça tutkallamada kullanılan özel bir işkencedir. Masif sıkma işkencelerinin gördüğü işi tek başına görür. Kenar sıkma işkencesiyle bir parçayı tutkallamak için, önce mafsallı sıkma kollarını sıkıştıran vidalı kol sağa döndürülerek işkence sabitleştirilir. Sonra ortadaki sap döndürülerek tutkallanmak istenen parça sıkılır.

● *Köşe işkencesi.* Köşeleri gönyeburun (45°'lik açı altında) birleştirilmek istenen çerçevelerin kolayca sıkılabilmesi için çeşitli tiplerde köşe işkencesi yapılmıştır. Mafsalla birbirine bağlı ağız kısımlarına diş açılmış iki kol ve bu kolları sıkıştırmağa yarayan eksantrik bir sıkma kolundan meydana gelir. İki kol birbirine göre 90°'lik köşe yapacak konumdadır.

● *Masif sıkma işkenceleri.* Kontratablaların kenarlarına masif çıta yapıştırma zorunluluğu vardır. Küçük tablalarda bu işi ayar vidalı demir işkencelerle yapmak mümkündür; fakat büyük tablalar için özel işkenceler gerekir. Masif işkenceler, 20-25 sm'lik vidalı işkencelerle kullanılır. Bunların tek ve çift vidalı olanları vardır. Ayrıca bu vidalı düzen bir köprü ile birbirine bağlıdır. Köprünün üzerinde işkenceye takılabilmesi için kertik bulunur. Çift vidalı olanlar tek vidalılardan daha kullanışlıdır.

● *Putrel işkenceler.* Geniş masa tablası v.b. parçaların tutkallanmasında ve alıştırılan parçaların sıkılmasında kullanılan bu işkencenin gövdesi putrel demirden yapılmıştır. Gövdenin bir ucunda sıkma kolu bulunur. Sıkma kolu sabit değildir; sıkma işleminden sonra çıkarılabilir. Gövde üzerinde hareket edebilen ikinci bir pabuç ve bir zincire bağlı pim vardır. Gövde üzerinde 8 ile 10 sm aralıklarla pim çapına uygun delikler açılmıştır. Bu delikler ve pim, haraketli pabucu tabla genişliğine göre sabitleştirmeğe yarar. Sıkılacak tabla bu iki pabuç arasına yerleştirildikten sonra sıkma kolu döndürülerek sıkıştırılır. 150-200 sm boyunda olanları vardır.

● *Tabla işkenceleri.* Birbiri üzerine istif edilebilecek birçok parçanın tutkallanmasında kullanılır. Gövdesi ağaç veya demirden yapılmıştır. Boyları 100 ile 120 sm, eni 6-8 sm, kalınlığı 2-3 sm olan gürgen parçasının yüzeyine iki sıra delik açılır; sıkma işlemi, haç şeklinde karşılık demiri, haç şeklinde vida ve sıkma kolu yardımıyle yapılır. Bu işkencelerin en büyük faydası, seri olarak masif tabla sıkılması ve sıkılan tablaların kamburlaşmasının önlenebilmesidir.

● *Vidalı ağaç işkence.* Tümü gürgenden yapılmış basit bir sıkma âletidir. İki kol çift zıvana ile bir gövdeye bağlanmış, ayrılmaması için bu kollar iki civata ile desteklenmiştir. Kollardan biri üzerine delik ve diş açılmıştır. Bu kola, sert ağaçtan ve üzerinde vida açılmış bir sap takılır ve sıkma işini bu vida yapar. Gövde uzunluğu 20-30 sm arasında değişir. Sıkma boşluğu sabit olduğu için kullanma alanı dardır. Dayanıksız olduğundan yerini vidalı demir işkenceye bırakmıştır. (ML)

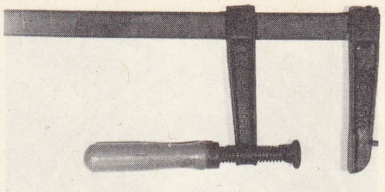

marangoz işkencesi

İŞKENCECİ sıf. (*işkence*'den *işkence-ci*). İşkence eden.

◆ **i.** İşkenceyi emreden hâkim veya bunu uygulayan cellât: *Engizisyon işkencecileri.* (M)

İŞKESTE sıf. Bk. ŞİKESTE.

İŞKİL i. (ar. *şekl*'den, *eşkâl* > fars. *işkil* veya *işkil*). Şüphe, kuruntu, hoş olmayan bir durumla karşılaşma korkusu: *Bilirim ki içinize kâh bir işkil düşer kâh bir sual* (B. Felek). ‖ Güçlük. ‖ Ön sağ ve arka sol ayağı beyaz olan at.

◆ **işkilli** sıf. Şüphe içinde bulunan, kuruntulu: *Evin bulunduğu sokak tenha ise de mahallede işkilli kadınlar takımının gözlerinden bir şey kaçmaz* (Ahmed Rasim).

◆ **işkillilik** i. İşkilli olma hali.

◆ **işkilsiz** sıf. Kuruntusuz, şüphelenmeyen. Şüphelenilmeyen. (M)

İŞKİLLENME i. (*işkillenmek*'ten *işkillenme*). Şüphelenme, kuruntuya kapılma. (M)

İŞKİLLENMEK dönşl. f. (*işkil*'den *işkil-le-n-mek*). Şüphelenmek, kuşkuya kapılmak: *Adamın uzun süre peşinden gelmesi üzerine işkillenmeğe başladı.*

◆ **işkillendirmek** geçl. f. Birinin işkillenmesine, şüphelenmesine yol açmak. (M)

İŞKİNE i. Tatlı su hani balığına yakın kemikli balık. (Sırt yüzgeci çift, sırtı koyu esmer, yüzgeçleri siyah, karnı sarımtıraktır. Akdeniz'de avlanır. Eti çok lezzetlidir.) [L]

İŞKODRA, ital. **Scutari,** arnavutça **Şkoder** veya **Şkodra,** Arnavutluk'ta şehir, ülkenin kuzeyinde, İşkodra gölünün ağzında, Drina ırmağı kıyısında; 43 950 nüf. Eski bir din ve ticaret merkezi olan İşkodra, modern Arnavutluk'un başlıca şehirlerindendir. Besin sanayii. Maden tasfiyesi. Dokumacılık. Dericilik. XV. yy.dan kalma venedik kalesi.

— Tar. İşkodra 1360'ta arnavut prensi Balşa ile üç oğlunun kurduğu devletin merkezi idi. Murad I devrinde Balşa'ları yenilgiye uğratan osmanlı ordusu şehri ele geçirdi (1386). Fakat Venediklilerle dost geçinmek isteyen Murad I, İşkodra'yı Venediklilere bıraktı. İşkodra'nın kesin olarak osmanlı hâkimiyetine girmesi Mehmed II (Fatih) devrine rastlar. Osmanlılar üç ayrı kuşatma sonunda aldıkları İşkodra'yı (1479) sancak haline getirdiler. Kanunî Sultan Süleyman devrinde Rumeli eyaletine bağlanan İşkodra, XVIII. yy.da, buranın en eski ailesinden (belki de Dukakinoğullarından gelen) Boşatlı Mehmed Paşa ve oğulları tarafından yönetildi. 1867 Vilâyet Teşkilâtı nizamnamesine göre Prizren ve Debre sancakları, İşkodra vilâyetine bağlandı. 1912'deki arnavut ayaklanması sonucu Arnavutluk'un bağımsızlığını ilân etmesi üzerine Osmanlılardan ayrıldı. (ML)

İŞKODRA gölü, ital. **Scutari,** arnavutça **Şkoder** veya **Şkodra,** Balkan yarımadasında göl, Arnavutluk-Yugoslavya sınırında; 370 km² (148 km²'si Arnavutluk'ta). En derin yeri, 44 m. Göl, sularının bir kısmını Bojana'ya akıtır; kıyıları bataklıktır, körfezleri dolmaktadır. Arnavutluk ve Yugoslavya hükûmetleri, kıyı bölgelerini ıslah etmek için çalışmalara başlamışlardır. (L)

İşkodra Muharebesi madalyası, Mahmud II (1808-1839) zamanında ve 1831 yılında İşkodra muharebesine katılan ümera, subay ve erlere verilmek üzere çıkarılan madalya. (Altın ve gümüşten yapılmıştı. Ön yüzünde adlî tuğra, alt bölümünde hilâl içinde Nişanı İftihar yazılıdır. Arka yüzünde ise iki minaresiyle Nusretiye camii tasviri ve 1247 tarihi vardır. Madalyanın yazısı ve tuğrasını Haşim Efendi, resim ve nakışlarını da Kirkor Efendi yaptılar.) [M]

İşkodra muhasarası, osmanlı ordusunun İşkodra'yı almak için düzenlenen sefer ve İşkodra kalesi kuşatması (1474). Mehmed II'nin akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan

Foto. MEYDAN; Cousteau, Yugoslavya Turizm bürosu (LAROUSSE)

ile giriştiği Otlukbeli savaşından (1473) yararlanan Venedikliler Anadolu kıyılarına saldırarak, Osmanlılara karşı Karamanoğullarına yardım ettiler. Bunun üzerine Osmanlı devleti, Venediklilere karşı bir sefer düzenledi. Bu amaçla Rumeli beylerbeyi Hadım Süleyman Paşa kumandasındaki bir orduyu görevlendirdi (1474). Süleyman Paşa Arnavutluk üzerine yürüdü, İşkodra kalesini kuşattı. Kaleyi savunan kumandan venedikli Antonio Loredano teslim teklifini reddetti. Ağır topçu ateşiyle desteklenen bir saldırı sonucu osmanlı kuvvetleri bazı kesimlerden sızarak şehre girdi, üç ay süren kuşatmadan sonra birçok yeri yıkılan kalenin kuşatmasından vaz geçildi. Bu sırada Mihaloğlu Ali Bey on beş bin atlıdan kurulu ordusu ile Dalmaçya, Krain bölgelerine akınlar yaptı. Yirmi bin kişiyi esir alarak İstanbul'a getirdi. (M)

İŞKOLU blş. i. Toplumda mal ve hizmet üretimine yönelen her türlü iktisadî faaliyet dalı. ‖ Bu dalların herhangi birinde çalışanların tümü.

— Huk. *İşkolları yönetmeliği,* tam iktisadî faaliyeti milletlerarası sınıflandırmaya göre ayrılan yönetmelik. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *İşkolları yönetmeliği*'nde gösterilen işkolları şunlardır: 1. tarım ve hayvancılık; 2. avcılık; 3. kömür madenciliği; 4. petrol; 5 gıda maddeleri; 6. şeker sanayii; 7. tekstil; 8. deri ve kundura; 9. ağaç ve mamulleri; 10. kâğıt; 11. basın teknisyenleri; 12. lastik ve kauçuk; 13. ecza ve kimya; 14. metalden başka maden sanayii; 15. cam; 16. çimento; 17. metal; 18. gemi yapım ve onarımı; 19 yapıcılık; 20. kamu sektörü yol yapım, onarım ve bakımı; 21. enerji; 22. ticaret; 23. banka; 24. kara taşıtmanlığı; 25. demiryolu taşıtmacılığı; 26. deniz taşımacılığı; 27. hava taşımacılığı; 28. ardiye ve antrepoculuk; 29. haberleşme; 30. ayrıca işkolu gösterilmemiş devlet, belediye, özel idare hizmetleri; 31 sağlık; 32. otel, pansiyon; 33. büro işleri; 34. sahne, perde, resim, müzik v.b. işler; 35. basın; 36. millî savunma ve ilgili askerî işyerleri. Yukarıdaki işkollarından «1 ve 2», «14 ve 16», «22, 23 ve 33», «11 ve 35», «24-25, 26, 27», «4 ve 13» numaralı işkolları birbirleriyle ilgilidir. Birbiriyle ilgili görülen işkollarında kurulu işyerlerinde çalışan işçiler aynı sendikada birleşebilirler. Eğer bir işyerinde görülen temel işe yardımcı olarak yürütülen işler de varsa, işçiler her iki işkolundaki sendikalara üye olabilirler.
214 Sayılı Sendikalar kanununun 1317 Sayılı kanunla değişik 9. maddesi uyarınca yeni bir işkolları yönetmeliği çıkarılması öngörülmüştür. Bk. SENDİKA. (M)

İŞKUR. Mit. M.Ö. III. binyıl mezopotamya tanrısı. Eski sümer dini üstünde büyük bir rol oynamış olan Samîler tarafından saygı görürdü. Hititlerin Teşup veya Tarhut adlı tanrılarına karşılıktı. Akkadca adı *Adad.* Fenikeliler tarafından *Baal* olarak tanınırdı. Gökleri, fırtına ve şimşeği yaratan tanrıdır. (M)

İŞLEK sıf. (*işlemek*'ten *işle-k*). Hareketli, ve çok işleyen: *Geniş bir hol, büyük salonlar, işlek ve gürültüsüz bir servis* (F. R. Atay). ‖ Özen verilmeden ve çabuk yazıldığı halde güzel ve okunaklı olan (yazı). ‖ İ. *Argo.* Kendi cinsinden olanlarla cinsî ilişki kuran ve bu ilişkide pasif durumda olan erkek. ‖ Birçok erkekle cinsî ilişkide bulunan kadın.

— Denizc. *İşlek liman,* ticarî faaliyetlerinin geniş olması sebebiyle çok sayıda geminin uğradığı liman. ‖ *İşlek rüzgâr,* yelken kullanmağa çok elverişli, sağnaksız, düzenli esen rüzgâr.

— Gram. *İşlek ekler,* kelime türetilmesinde çok kullanılan ve birçok kelimede var olan yapım ekleri, canlı ekler.

— Jeomorfol. Biçimlenmesi hâlâ devam eden arazi biçimi için kullanılır. (Taşkınların gereç yığmağa devam ettiği alüvyon ovasına *işlek alüvyon ovası* denir.)

— Paleografi. *İşlek yazı,* kaligrafik yazının tersine oldukça serbest yazı. (LM)

İŞLEM i. (*işlemek*'ten *işle-m*). Bir işi sonuçlandırmak için yapılan işler. *Esk.* Muamele.

— Bank. ve Bors. *Banka işlemi,* bankacılık ticaretinin gerektirdiği işlem. ‖ *Borsa işlemi,* borsada muamele gören kıymetli kâğıtların alım satım işi.

— Huk. Bk. HUKUKÎ *muamele.* İDARÎ *işlem.*

— İşletme ikt. Aynı zamanda ele alınması doğru olan ve maliyeti genellikle toplam olarak düşünülen üretici eylemler topluluğu.

— Mat. Herhangi bir matematiksel varlıktan veya varlıklar grubundan (fonksiyonlar, sayılar, vektörler, cümleler v.b.), aynı veya farklı yapıda, iyi belirlenmiş bir başka matematiksel varlık elde etme metodu. ‖ *Dört işlem,* aritmetikte, toplama, çıkarma, çarpma ve bölme. *Esk.* Amâl-i erbaa.

— Metalürji. *Isıl işlem,* katı haldeki bir maden veya alaşıma, mekanik özelliklerini değiştirmek için ısıtma veya soğutma yoluyle uygulanan işlem. (TERMİK İŞLEM de denir.) ‖ *Yüzey işlemi* veya *yüzeysel işlem,* madenî bir parçanın yüzeyine, parçanın özelliklerini değiştirmek veya üzerini koruyucu bir tabaka ile kaplamak için uygulanan işlem. Bk. ANSİKL.

— Psikogenetik. *Biçimsel işlemler,* Piaget'nin anlayışına göre, düşüncenin somut içeriğinden bağımsız olan ve önerme işlemlerinin temelini meydana getiren işlemler. (Piaget delikanlılık çağında ortaya çıkan ve biçimsel işlemlerin mümkün olmasıyle belirgin hale gelen düşünce biçimine «biçimsel düşünce» der.) Bk. ANSİKL.

— Sanay. Bir işyerinde, o işyerinin donatılmış olduğu imkânların yalnız birinden yararlanarak bir parça üstünde yapılan işlerin tümü.

— Topogr. *İşlem çizgisi,* toplu taslaktaki iki noktayı birleştiren, apsis ve ordinatlar aracılığıyle detayları çizme işleminde temel olarak alınan doğru çizgi. (*Eşanl.* ÖNEY ÇİZGİSİ.) Bk. ÖLÇME.

— ANSİKL. Metalürji. Birçok *yüzey işlemi*'nin amacı, parçaları madenî veya herhangi bir maddeyle kaplayarak bulunduğu ortamdan yalıtıp çeşitli aşınmalara karşı korumaktır. Bazı işlemler, parçaların yüzeyindeki mekanik özellikleri arttırmak veya parçaya çeşitli özellikler kazandırmak (yüksek antifriksiyon kalitesi, düşük sürtünme katsayısı, aşınmaya karşı direnç) amacıyle uygulanır. İşlemden geçirilecek parça yüzeylerinin hazırlanmasından (pas giderme, yağ giderme, parlatma) sonra uygulanacak olan bu işlemler, çeşitli usullerle gerçekleştirilir: kimyasal yer değiştirmeyle kaplama (bakır kaplama, gümüş kaplama); elektrolitik kaplama (nikel, krom, kalay, kurşun kaplama v.b.); ergimiş madene daldırarak kaplama (galvanizleme, kalay kaplama); çinko, alüminyum gibi madenlerin ince toz halinde püskürtülmesiyle elde edilen madenî kaplama; kromlama, alüminleme gibi sementasyonlar; vakum altında buharlaştırma ile yapılan madenî (alüminyum) kaplama. Madenî olmayan kaplamalar boya, vernik, plastik madde, emaye, lake, kauçuk veya kimyasal maddelerle yapılır (fosfatlama). Maden veya alaşımlar, yapılarını homogen hale getirmek, şekil değiştirme kabiliyetlerini (uzama, bükülgenlik) arttırmak veya azaltmak (sertlik, çekme mukavemeti) için genellikle *ısıl işlem*'den geçirilir. Bu ısıl işlemler özellikle çeliklere, bakırlı ve hafif alaşımlara uygulanır ve ısıtma hızı, işlem sıcaklığı, işlem sıcaklığında tutma süresi, soğuma hızı, ortamın niteliği gibi özelliklerle gösterilir. Bu işlemler arasında, alaşımın kimyasal dengesini sağlayan (tavlama, dövülgen hale getirme), dengesiz ve kararsız hale getiren (su verme) ve belirli bir denge durumunu kararlı hale getiren işlemler (temperleme, yapısal sertlik veya yaşlanma) sayılabilir.
Son zamanlarda, bazı çeliklere su verme işlemini daha elverişli hale getirmek için düşük sıcaklıkta (—80°C) *soğuk işlem*'ler geliştirilmiştir.
Bazı ısıl-kimyasal işlemlerle, yüzeysel özelliklerini değiştirmek amacıyle parça yüzeyine bir maddenin yayılması sağlanır. Msl. semantasyon, nitrürleme, karbonitrürleme, alüminleme, çinkolama, kromlama, kükürtleme v.b. Sıkıştırılmış veya sıkıştırılmamış maden tozlarından meydana gelen parçaların sinterlenmesi de bir ısıl işlem olarak kabul edilir. Bk. *Tozlar* METALÜRJİ'*si.*

— Psikogenetik. *Biçimsel işlemler.* Piaget genetik metot sayesinde, biçimsel işlemlerin, zihin gelişmesinin son evresinde (12-13 yaştan sonra) ortaya çıktığını (bu yüzden, son evre, *biçimsel işlemler düzeyi* diye adlandırılır) ve somut işlemlerden doğduğunu gösterdi. Ama biçimsel işlemler, somut işlemleri bir yapı içine sokarak aşar ve zihnî işlemlerin son denge biçimini meydana getirir. Biçimsel işlemler düzeyi, varsayımlı-tümdengelimli bir akılyürütme imkânının ortaya çıkmasıyle belirginleşir: işlemsel biçimsel yapılar, verileri somut şartlarından bağımsız olarak ele alır (varsayımlar). Bu durumda, gerçek, mümkünler içinde herhangi bir mümkünden başka şey değildir.
Mantıkî biçimlerin, uygulandığı nesneler karşısındaki bu bağımsızlığı, bileştiricinin ortaya çıkışını sağlar. Bu bileştirici önermeler mantığını (bu önermeler ikinci dereceden işlemlerdir: nitekim bu düzeyde ortaya çıkan oranlar, yani işlemsel şemalar, bağıntılar içindeki bağıntılardır), somut işlemler düzeyi bağıntılarının ve sınıflarının gruplandırılmasının yerine geçirir; ayrıca, INRC grubunun kurulmasını da sağlar. Biçimsel düzey işlem şemaları, bu iki temel yapıya dayanır. Piaget, 1963'te işlem konusunda şu tanımı yaptı: «Bir işlem, bir A durumunu bir B durumunu döndürürken hiç değilse bir özelliği değişmez halde bırakan ve B'den A durumuna geçişi ve böylece değişikliği ortadan kaldırabilen şeydir.» Öyleyse, işlem, *geri dönebilme* özelliği taşır ve başlangıç noktasına dönüş, *değişmezlerin* varlığı sayesinde mümkündür. Bundan ötürü, Piaget *saklama şemaları*'nı inceledi ve bunları, işlemlerin psikolojik gerçekliğinin işareti olarak ele aldı. İşlemler, somut işlemler düzeyinde *gruplaşmalar* şeklinde ortaya çıkan ve *biçimsel işlemler* düzeyinde *grup* ve *şebeke yapıları* şeklinde beliren topluluk sistemleri halinde düzenlenmiştir. Bu sonuncular, *önermesel işlemlerin* dile gelişidir. (LM)

İŞLEME i. (*işlemek*'ten *işle-me*). İşlemek eylemi. ‖ İş yapma, alışveriş yapma: *Çok geçmeden Eminenin idaresinde dükkân Mustafendinin günlerinden fazla işlemeğe başladı.* (H.E. Adıvar). ‖ *Teşm. yol.* Herhangi bir konuda çaba harcama, herhangi bir konuyu inceleme: *Bu temayı onun işlemesi gerekir.*

— Deric. *Kireçlik işlemesi,* deriyi sepilemeğe hazırlayan ve deri yapımının başlangıcını meydana getiren işlemlerin tümü. Bk. ANSİKL.

— El santl. *İşleme ipliği,* çeşit, kumaş veya döşemelik üzerine fantazi işlemeler yapmakta kullanılan sırma, ipek veya başka çeşit fantazi iplik.

— İşlc. Herhangi bir kumaş üzerine, ipek, pamuk, keten, yün veya sırma ile yapılan ince ve süslü motiflere verilen ad: *İşleme koleksiyonu.* Bk. ANSİKL.

— Muhas. *Çift işleme,* bir kalem'in yanlışlıkla iki ayrı hesaba birden işlenmesi. ‖ *Yanlış işleme,* bir masraf tutarının, o masraf yapılmamış olmasına rağmen masraf gibi gösterilmesi.

— Opt. *Yüzey işlemesi,* yansımaları girişim etkisiyle hafifletmek için, cam yüzeyinin, zar halinde bir veya birkaç tabaka ile kaplanması. Bk. ANSİKL.

— Ormanc. Kesilmiş ağaçların, kereste ve odun haline getirilmesi. (Ağaç kütüklerinin parçalanması, odun, kömür ve çember yapımında kullanılacak dalların ayrılması, ince dalların demet halinde bağlanması v.b. işlemleri kapsar.)

— Petr. Bir etken, bir eritici aracılığıyle yürütülen tasfiye usulü. ‖ *Asitle işleme,* benzinleri, ham petrolleri, yağları, sülfürik asitle tasfiye etme. ‖ *Toprakla işleme,* soğurucu toprakla renk giderme.

— Teknol. Bk. ANSİKL. ‖ Oyma eylemi. Bk. ANSİKL. ‖ *Elektroerozyonla işleme.* Bk. ELEKTROEROZYON. ‖ *Elektrolitik işleme.* Bk. ELEKTROLİTİK. ‖ *Elektron demetiyle işleme.* Bk. ELEKTRON. ‖ *Kimyasal işleme.* Bk. KİMYASAL. ‖ *Laser'le işleme.* Bk. LASER. ‖ *Plazma püskürtmesiyle işleme.* Bk. PLAZMA. ‖ *Sesötesiyle işleme.* Bk. SESÖTESİ.

— Tekst. Özel çözgü iplikleriyle bir kumaş üzerine broşe makinesinde desenler yapma. ‖ *Kimyasal işleme,* kimyasal bir yolla eritilerek sonradan ortadan yok edilen bir zemin üzerine yapılmış işlemeler. (Bu tip bir işlem sonunda dantel veya gipür taklidi kumaşlar elde edilir.)

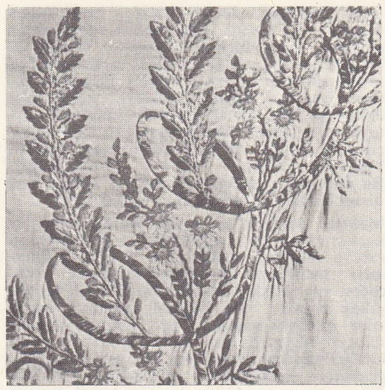

atlas üzerine sırma ve ipek bohça (XVIII. yy.)

atlas üzerine ipek işlemeli bohça (XVIII. yy.)

yorgan yüzü suzeni kasnak (XVIII. yy.)

— Zır. Toprakların hazırlanması veya bakımı için yapılan işler. (Toprağın işlenmesi, sürgü geçirilmesi, çapalanması v.b.) ‖ *Yüzeysel işleme,* toprağın yüzeyinde yapılan çalışma.

— ANSİKL. *Deric.* *Kireçlik işleme'*sinden sonra, deriye «kireçlik malı» (plöze) adı verilir: bu, beyaz yumuşak, yapışkan, suya doymuş bir maddedir (yaklaşık olarak yüzde 70'i su). Baş tabakası, kılları ve munzam dokuları temizlenmiş olan derinin pratik olarak, yalnız ikinci tabakası kalmıştır. Kireçlik işlemeleri, suya basma veya ıslatma, kireçlik, yolma, kavaleta ve kireç sökme'dir. Eskiden bu işlemler tabakhanelerin bulunduğu su kenarlarında yapılırdı.

— Işl. *İşleme'*nin dantelden farkı, herhangi bir kumaş zemin üzerine yapılmasıdır. Dantel motifleri ise kendi fonu ile birlikte örülür veya işlenir. İşlemeler genellikle üç kısma ayrılır: küçük bir çerçeve (kasnak) veya germe tezgâhına (gergef) gerilen bez üzerine iğne ile yapılan el işlemeleri; makine işlemeleri; büyük sanayi tezgâhlarında yapılan seri işlemeler. İşlemelerde kullanılan tezgâh ve araçlar genellikle 6 gruba ayrılır: 1. bezin iki levent arasında gerildiği, ayak üzerine kurulmuş tezgâh; 2. aralarına işlenecek kumaşın gerilmesini sağlayan ve ayaklı sehpalar üzerine oturtulmuş, üzerine parça bağlama kumaşları tespit edilmiş, sehpalı tezgâh; 3. kasnak (iç içe geçmiş iki halkadan meydana gelen ve dış halkanın işlenecek bezi germe işini yaptığı el âleti); 4. gergef, dikdörtgen, kare veya yuvarlak çelik bir çerçeveden yapılmış ve üzerine özel germe tertibatı ile işlenecek kumaş gerilen araç; 5. daha çok eldiven veya çanta gibi deri eşyanın işlenmesinde kullanılan penseli tezgâh (bu tezgâh genel olarak iki kısımdan meydana gelir, birinci kısım işlenecek eşyayı tutmak suretiyle iş görür, ikinci kısım ise hareketlidir ve yukarı çıkışta uçları açılan özel bir tip tığları taşır).

Mekanik işlemecilik, değişik tip makinelerle yapılır. Bu makinelerin en fazla kullanılanı düz bir sıra üzerine dizilmiş iğnelerden meydana gelir ve bu iğneler, kendi düz planlarını bozmadan alternatif hareket halinde yer değiştirir. İşlenecek kumaş dikey olarak bu iğneler üzerine yerleştirilir. İğneler, dikey hareketlerinde, devamlı olarak, bu kumaşın bir yüzünden diğerine batıp geçerek ve beraberlerinde de işleme ipliğini geçirerek nakışları yapar. Dekoratif desenler elde etmek için, istenilen desenin gereğine göre, kumaş da, yer değiştirip hareket eder. Bu tip makinelerin en basiti evlerde kullanılan dikiş makineleridir.

Çeşitli işleme biçimleri ve tarzları vardır. Bunlardan en fazla kullanılanlardan biri *beyaz işleme* diye bilinir. Eskiden sadece beyaz kumaş üzerine beyaz iplikle yapılırdı. Bugün, aynı işleme tipini kullanmak suretiyle renkli bez veya iplikle de yapılmaktadır. Beyaz işleme şekillerini daha çok sarma, ilik, ingiliz, feston (veya fiston), rişliyö (raşelyo), kolbert, rönesans, sıçan dişi, filtre, gölge işi, çin iğnesi, paris puanı, antika v.b. gibi işleme tarzları teşkil eder. Ajur

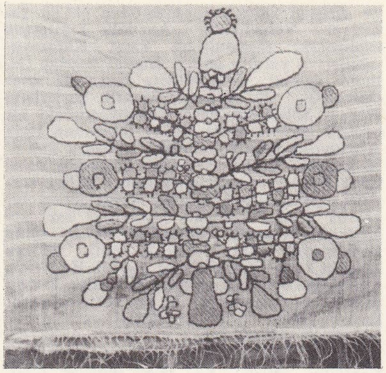

havlu mahrama, (XVIII. yy.)

işlemeler daha çok örtü, çarşaf, mendil kenarlarında görülür ve kumaşları, çekilen ipliklerin boş kalan yerlerini işlemek suretiyle yapılır. Fantazi işlemelere ise her cins ve tip kumaş üzerine, pamuk, yün, ipek, keten v.b. iplikler, kordonet, ipek kordon ve şeritler, altın, gümüş, bakır v.b. madensel iplikler ve her cins boncuk, inci veya pullarla yapılır ve yapıldığı malzemenin cins ve tipine göre, çok değişik isimler alır. Bütün bu işlemeler el ile yapılmaktadır, bunlardan farklı olarak makinede veya cornely tezgâhlarında yapılanlar da vardır. Bunlara *cornely işlemeleri* adı verilir ve büyük tezgâhlarda yapılan fabrikasyon işlemelerinden ayrılır.

İşlemecilikte kullanılan iğneler, önce, bazı tip bitki dikenleri veya balık kılçıklarından yapıldı, sonraları ağaç veya fildişinden, daha sonraları da madensel tellerden imal edildi. Malzeme olarak, tarihin bilinen ilk çağlarından beri altın iplik görülmektedir. Yün ipliği, İsa'dan önce 1200 yıllarında Çin'de, pamuk ve keten ipliğinden önce kullanılmıştı. İpek ise, Hıristiyanlıktan biraz önce, İran ve Mısır'da görüldü ve Batı âlemi onun varlığından ancak Juliüs Caesar devrinde haberdar olabildi. Asurlular, Yahudiler, İranlılar, Yunanlılar, Etrüskler ve Romalılar işleme sanatını bilmekte ve uygulamaktaydı. O zamanlar işlemeciliğin merkezi Babil idi. Bizanslılar gerek sivil, gerek dinî elbiselerini değişik tip işlemelerle süslüyorlardı. Atlarının koşum takım-

dolama kuşak, (XVIII. yy.)

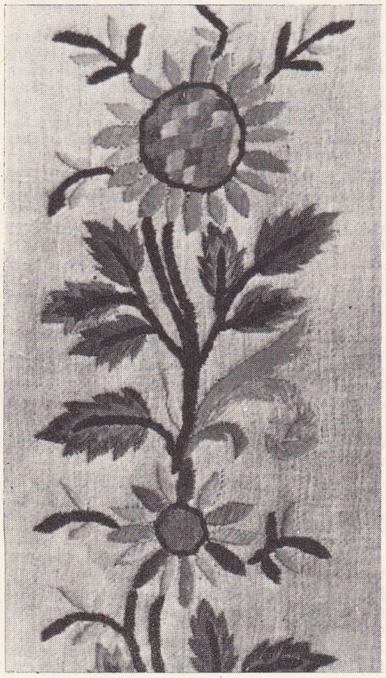

dival kadife üzerine mushaf çantası (XIX. yy.)

Foto. N. Araz koleksiyonu, N. Erkılıç (MEYDAN)

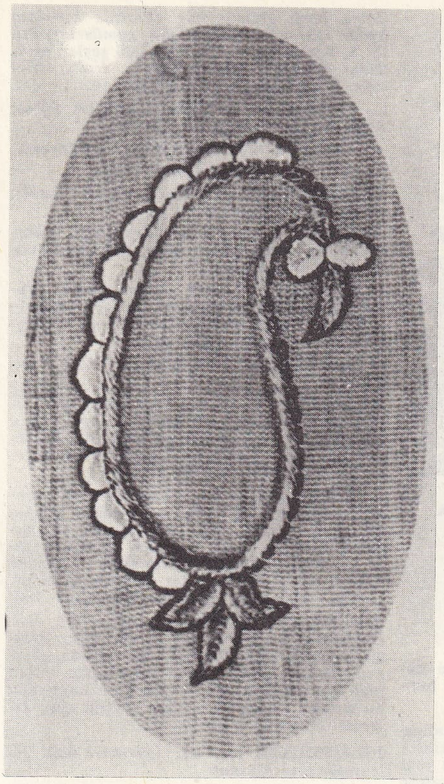

sarma

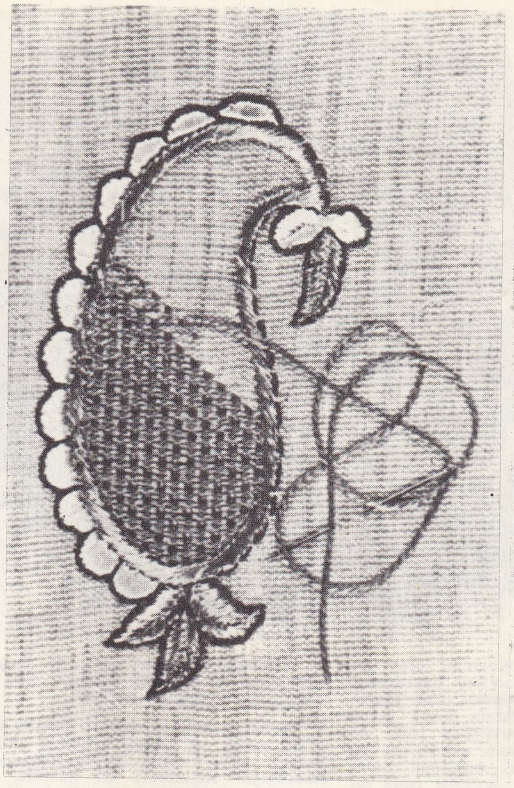

mürver iğne

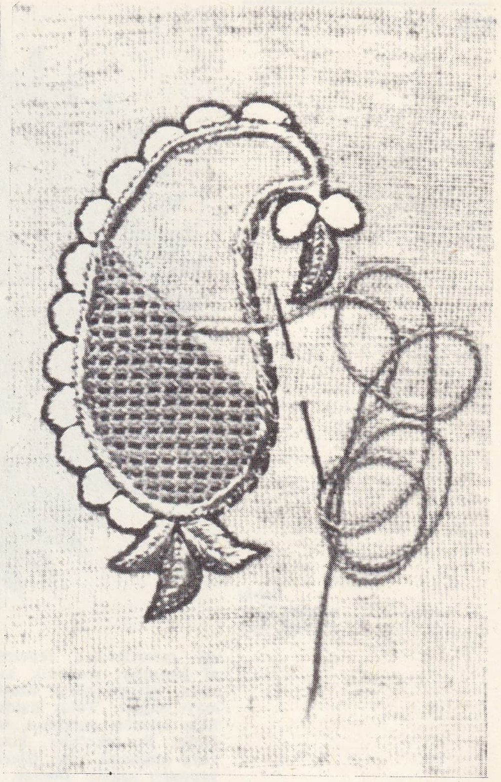

muşabak

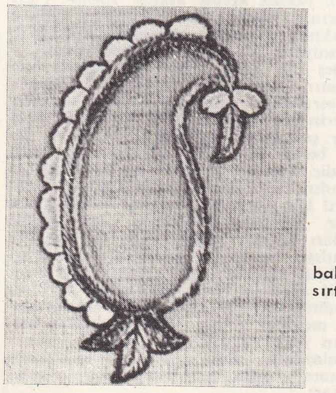

pesent

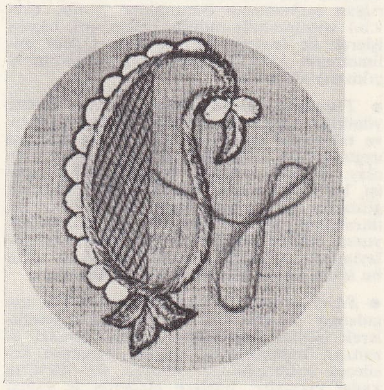

balık sırtı

işleme teknikleri

larında bile işlemeler vardı. Bizans işlemecileri işleme sanatını önce İtalya'ya, sonra da bütün Batıya yaydılar. XII. Yüzyıla kadar işlenen kumaşların ağırlığı, kullanılan ipliğin kalınlığı, desenlerin küçüklüğü, renk ve iğne şekillerinin belirli birkaç biçime inhisar etmesi, bunu ispat eder. Haçlı seferlerinden sonra Batıya getirilmiş bulunan işlemelerin etkisi onların daha incelmesi ve desenlerin daha çeşitlenmesi suretiyle kendini gösterdi. Bu işlemeler, daha çok asalet armalarında, sancaklarda, hükümdar işaretlerinde veya askerî makamların işaretlerinde görülmektedir. XIV. yy.dan sonra da desen ve model seçimi için yeni bir çağ açıldı ve işlemecilik, Fransa'da, İtalya'da, İspanya'da ve Flandre'da, en parlak devresine erişti. Bu hususa en büyük delil, Henri II ve Louis XIV zamanlarında Fransa'da giyilen elbiselerdir. XIX. yy.dan zamanımıza kadar geçen devirde ise, daha çok mekanik gelişmeyi aksettirmektedir.

● *Türk işlemeleri*'nde kullanılan teknik, ipliğin ve motiflerin kumaşa uygulama şekline göre değişir ve bu değişime göre de çeşitli adlar alır. Çeşitli tekniklerin genel adı *iğne türleri*'dir. Kumaşın altına ve üstüne, nakış motiflerinin aynı biçimde çıkmasını sağlayan iğne tekniğine *hesap* iğne* denir. Bu, daha çok ev işlemelerinde ve ev eşyası üzerinde kullanılır. Kumaşın sadece üstünde uygulanan iğne tekniklerinin *verev* iğne, muşabak*, susma*, kesme*, pesent*, balık* kılçığı, civankaşı*, mürver* iğne, renkli* sarma, ciğer* deldi* gibi çeşitli adları vardır.

Türk işlemelerinin ilk örnekleri Orta Asya Türklerinde görülür. Renkli iplik, ibrişim ve ipeğin en çok bulunduğu ve en önce işlendiği yer Doğu olduğu için, işleme sanatı önce Doğuda başlamış ve gelişmiştir. Dakka muslinleri, keşmir şalları, Babilonyalıların elbiseleri, Eski Mısır'ın ketenleri, mısır mabetlerinde bulunan işlemeli ince kumaşlar, Çin'in kuşlu ipeklileri, bu medeniyetlerin işlemeciliği bir sanat haline getirdiğini gösterir. Hun Türklerinin kadınları örgü, işleme ve nakış işlerinde çok bilgili ve ustaydılar. Bizans elçilerinden tarihçi Priskos, Attilâ'nın sarayındaki kadınların elbiseleri üzerine nakış işlediklerini görmüştü. Bundan anlaşıldığına göre, işleme sanatı Türklerde daha Orta Asya'da başlamış ve buradan, göçlerle bütün öteki ülkelere yayılmıştır. Asya türk çadır medeniyetinin getirdiği her çeşit eşya ve örtüde, atların kolanlarında, yün iplik ve ipekle yapılmış işlemeler vardı. Gergef, kasnak türk el işlemelerinde kullanılan ve o günlerden bugüne kadar gelen araçlardır. Hükümdarların, vezirlerin, zenginlerin ve gelinlerin elbiselerinde, kullandıkları eşyalarda (mendil, peşkir, yağlık, sofra örtüleri, bohça, yorgan, yastık ve yüzleri) çok güzel işlemeler bulunurdu. Bunlar yüzyıllarca türk işleme örnekleri olarak saklandı. İşlemecilikte kullanılan malzeme de çok çeşitliydi. Keten, pamuk ve yünlü iplikler; ipek ve gümüş altın sırma teller; inci ve boncuklar gibi. Sırma, en çok kullanılan malzeme arasındaydı. İstanbul'da, Beyazıt'ta harap duvarları yol üstünde kalan bina, sadece sim çekilen yerdi. (Bk. SİMKEŞHANE.) Gümüş telleri kumaş üzerine tırnakla işlemek çok zaman ve emek isteyen bir işti. Sırma, yassı tel halinde ise buna *kırma**, pamuk ipliği etrafına sarılıyorsa *tahrirî** denilirdi. Pamuk veya ipek, iğnenin batıp çıktığı kumaş aralıklarındaki atkı üzerine, kendi çevresinde sarılarak işleniyorsa bu işe *sarma** adı veriliyordu. Müslüman türk işlemelerinde en çok kullanılan motifler yaprak, çiçek gibi bitki, sürahi, vazo gibi eşya veya değişik kuş şekilleridir. Cumhuriyet devrinde, Türkiye'de, el nakış işine en çok önem veren kurumların başında, kız sanat enstitüleri gelir. Bk. OLGUNLAŞMA ENSTİTÜLERİ.

— Opt. Bir cam üzerine, zayıf indisli ($n=1{,}38$) ve e kalınlığında bir magnezyum flüorür tabakası döşenirse, kalınlık, tabakanın iki yüzünde yansıyan titreşimler zıt fazlı olacak ve birbirini yok edecek şekilde alınabilir. Bunun için $ne=\lambda/4$ olması yeterlidir; böyle bir tabakaya çeyrek dalga tabakası denir; $n=1{,}38$ ve $\lambda=0{,}55$ (en fazla görüş duyarlığı) olduğunda, yansımaları hafifletmek için 1/10 mikron kalınlıkta bir tabaka yeterlidir. Böylece sistemin saydamlığı düzeltilir ve özellikle parazit yansımalar zayıflatılır.

— Teknol. *İşleme*, oyma kalemi ve tokmakla veya başınçlı hava ile çalışan bir kalemle yapılır. Bir yüzeyi işlemek için önce keski ile kalem genişliğinden daha dar çentikler açılır, sonra çentik araları kalemle yontularak kaldırılır.

Kesici kalemlerle yapılan geleneksel işle-

Foto. N. Araz koleksiyonu, N. Erkılıç (MEYDAN)

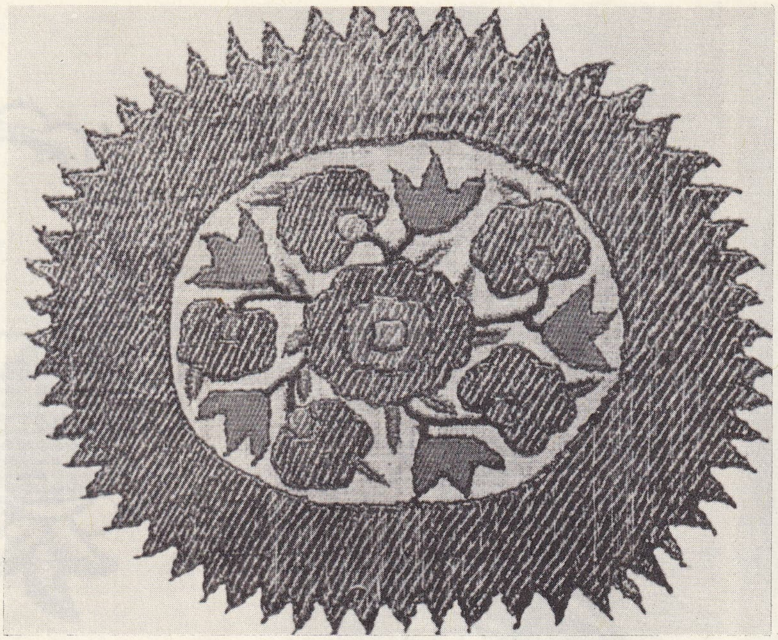

havlu
mürver iğne
(XVIII. yy.)

me metotlarının tamamlayıcısı olan yeni metotlar, mekanik kuvvete başvurmaksızın, işlenen parça üzerinden talaş kaldırmayı sağlar. Talaş kaldırma oranı, genellikle işlenen parçanın sertliğine bağlı değildir. Bu teknikler, klasik metotlarla güç veya imkânsız olan işleri ekonomik olarak yapmayı sağlar. Bunlar, özellikle ısıya dayanıklı alaşımların (molibdenli, kobaltlı v.b. çelikler), yüksek sertlikteki malzemenin (su verilmiş çelikler, maden karbürleri v.b.) kırılgan malzemenin (seramikler, grafit, cam v.b.) işlenmesinde olduğu kadar, çok hassas işlerde de (enlemesine boyutları sadece milimetrenin 1/100'ü kadar olan deliklerin açılması) kullanılır.

● *Titreşimli kesme işlemi.* Kaleme, kesme yönünde uygulanan titreşim, işi kolaylaştırır ve talaşların atılmasını sağlar. İki yöntem uygulanabilir. Titreşim sürekli olabilir ve olay, sesötesi olayına benzer veya kesme işi, belirli bir avans süresinin bir bölümünü gösteren bir zaman içinde durdurulur. Bu duraklama, eğer kuvvetli bir yağ püskürtülüyorsa, talaşın kırılmasını ve atılmasını kolaylaştırır. Oldukça hassas ve pahalı olan bu işlem ancak güç işlemelerde kullanılır.

● *Sıcak işleme.* Dövme işinde çok sık uygulanan bu metotta, ısı derecesi yükseltilerek işlenen madenlerin kopma direnci azaltılır. İndüklemeyle ısıtılan parçanın kesilecek kısmında ısı derecesi 400-500 °C'ta kadar çıkarılır; böylece madenin iç yapısı çok fazla değişmez. Takımlara çok daha uzun bir dayanıklılık süresi sağlayan bu metot, özellikle takımları tutan ve ateşe dayanıklı madenlere delik açılması veya bunların işlenmesi için önem taşır.

bohça
hesap iğne
(XVIII. yy.)

● *Düşük sıcaklıkta işleme.* Kesme bölgesinde, parça ve takım, sıcaklığı yaklaşık olarak —45 °C'a düşürülen bir yağlama yağı aracılığıyle soğutulur; bu metotla, ateşe dayanıklı madenlerin işlemesinde takımın ömrü veya kesme hızları üç misli artar.

● *Çok yüksek kesme hızıyle işleme.* Uzay araçlarının yapımında kullanılan, yüksek sıcaklıklara dayanıklı alaşımları kesmek için, saniyede 50 m'lik, yani her zamankinden beş altı misli büyük bir kesme hızı uygulanır. Kullanılan takımlar karbürden veya seramikten yapılmıştır. Yapılan incelemelerin gösterdiğine göre, bu hızlarda takımlar çok çabuk aşınmakta, fakat ısı derecesi belirli bir kritik hızdan sonra düşmektedir. Seramik takımlar en dayanıklı olanlarıdır, fakat takım aşınmalarının incelenmesi için takımların şeklini tespit etmek gerekir. Şimdilik az bilinen yeni işleme metotları karışık gözüküyorsa da, pratikte kullanılışı basit ve geleneksel metotlardan daha kârlıdır. Bazı karışık işlemeler için, iş süresiyle ilgili düşünceler kârlılığı ilgilendirenlerin önüne geçebilir. Dolayısıyle bu metotlar yalnız «klasik» denilen metotların yerini almak için değil de, onları tamamlayarak bütün işleme tekniklerinin uygulama alanını genişletmek için uygulanır. (LM)

İŞLEMECİ i. (*işleme*'den *işleme-ci*). Elle oyma, nakış v.b. yapan kimse. ‖ Herhangi bir kumaş veya triko üzerine özel makinelerle veya el ile ve ayrı tip iplikle işlemeler yapan işçi. (L)

İŞLEMEK geçl. ve geçz. f. (*iş*'ten *iş-le-mek*). Herhangi bir konuda çaba harcayarak onu daha iyi ve elverişli bir duruma getirmek: *Türk şairleri aruzu işlemişlerdir* (N. Ataç). ‖ Bir işle uğraşmak, meşgul olmak: *Ayvalığa gidip bu para ile bir hayvan, bir de araba alarak, işleyeceğim* (Sabahattin Ali). ‖ Hareket halinde olmak; görevini yapmak, kendisinden beklenen işi görmek: *Ona göre işlemeyen [...] bir saat hastalanmış bir insana benzerdi* (A. H. Tanpınar). *Tok karnına zekân işlemiyor demek* (R. H. Karay). ‖ İçine girmek, nüfuz etmek, etkilemek: *Fakat zamanla, gizli, içeriye işlemiş, bende silinmez izler, şifasız bir zaaf ve rikkat tortusu bırakmış olmasından korkarım* (R.N. Güntekin). ‖ [Yara için] Kapanmamak: *Arap atlar yağma oldu arada / Fitiller işliyor azgın yarada* (Halk şiiri). ‖ Hareketli ve faal olmak, işlek olmak: *Yeni açtığınız dükkân pek işlemiyor galiba.* ‖ Çalışmak, bir yol üzerinde sefer yapmak: *Zaten harb olmasa bile elimizde buralara kadar işleyecek esaslı Türk gemileri yoktu* (Ş. S. Aydemir). ‖ İnce ve süslü şeyler meydana getirmek için çalışmak: *Nakış işlemek.* ‖ *Argo.* Şaka ile kandırılmak.

— Deric. *Kireçlik işlemek,* kireçlik işlemi ile derileri sepilemeye hazırlamak.

— G. santl. Çukur ve kabartıları göstermek.

— Petr. Ham petrolü tasfiye etmek.

— Seram. Kalıptan kabaca çıkmış çömlek pürüzlerini düzeltmek.

— Teknol. Rende, torna veya törpü aracılığıyle bir tahta veya maden parçasını daha ince hale getirmek.

— Tütüncülük. *Yaprak tütün işlemek,* tütün demetlerini açmak, yaprakları seçmek, ayırmak, temizlemek, tavlandırmağa elverişli duruma sokmak, denklemek.

◆ **İşleyiş** i. İşlemek tarzı. ‖ İşlemek eylemi. (LM)

İŞLEMELİ sıf. (*işleme*'den *işleme-li*). Üzeri işlemeli olan, üzerine oya, nakış v.b. işlenmiş olan: *Hanımların altısı da, devrik yakalı, boncuk işlemeli, pembe mantin feraceler giymişler* (Ahmed Rasim).

— Tasav. *İşlemeli taç,* Kadirî tarikatı mensuplarının giydiği bir çeşit başlığa verilen ad. (Çeşitli renklerdeki çuhalar üzerine, birbirine dikilmiş dört dilimden meydana gelir. Üzeri ibrişimle işlenmiştir. Tepesine bağdat gülü denilen bir alâmet konulur, üzerine yeşil tülbentten sarık sarılır.) [M]

İŞLEMSEL i. (*işlem*'den *işlem-sel*). Psikogenetik. Piaget'nin anlayışına göre, çocuğun zihnî gelişiminin belli bir anında görünen mantıkî yapıya veya bunu açığa vuran faaliyete verilen ad. ‖ Çocuğun hayatında bu mantık yapısının ortaya çıktığı çağ: *İşlemsel düzeyde bir çocuk.* (L)

İŞLENEBİLİR bļş. sıf. (*işlenmek*'ten). İşlenmeğe elverişli olan.

— Zır. *İşlenebilir toprak,* toprağın sürülebilen bölümü.

— ANSİKL. *İşlenebilir toprak*'lar, pullukla sürülerek ekilen, ürün alındıktan sonra çıplak kalınca tekrar sürülebilen ve genellikle öncekinden başka bir bitkinin tohumu atılan topraklardır. Almaşık ekimin daima dışında kalan çayırlık, ormanlık topraklar az çok kendi kendine yetişen floraya terkedilmiştir, bunlar çiftliğin işlenebilir toprakları içinde sayılmaz ve işlenebilir topraklar gibi çapalama, tırmıklama v.b. gibi tarım hizmetleri istemez.

Verimli toprak, işlenebilir toprağın örnek tipidir. Uygun oranda kil, kum, kireç ve hümüsü vardır. İçinde, toprağı verimli kılan azot, fosforik asit, potas, kireç, magnezyum, sülfürik asit v.b. gibi kimyasal maddeler bulunur; nitratlaşma olayına da elverişlidir. (L)

İŞLENEBİLME bļş. i. İşlenebilir olma.

— Teknol. *İşlenebilme özelliği,* bir katı malzemenin işlenmeğe elverişliliği. (Madenler ve alaşımlar arasında, «talaş kaldırarak işlenmeğe elverişli pirinçler» denilen kurşunlu pirinçlerin işlenebilme özelliği çok yüksektir.) [L]

İŞLENİŞ i. (*işlenmek*'ten *işlen-iş*). Mant. Alelâde bilgiden, bilim ve felsefeye kadar uzanan zihnî işlemlerin tümü. (M)

İŞLENMEK edilg. f. (*işlemek*'ten *işle-n-mek*). Üstünde emek sarfedilmiş olmak: *Bugün elimde bu kitabın üç misli malzeme henüz işlenmemiş halde, toplanmış bulunuyor* (N. Araz). ‖ Üzerine süs yapılmak. ‖ [Günah, suç v.b. için] Yapılmak: *Nefse karşı işlenmiş bir günah gibi* (A.H. Tanpınar). ‖ Geçz. f. Girilip çıkılmak: *Kaleye Mehava caddesine bakan büyük kapıdan işlenir* (Ş.S. Aydemir). [M]

İşler ve Günler (*Erga kai Hemerai*), Hesiodos'un sekiz yüz mısralık şiiri (M.Ö. VIII. yy.), Hesiodos, babadan kalma toprakların bölüşülmesi sırasında kardeşi Perses'in ve onu destekleyen Thespia krallarının kendisine haksızlık yaptığına inanır ve kötü yoldan elde edilen malın insana yaramadığını, doğru olmak için çalışmak gerektiğini göstermeğe çalışır. Bütün şiir çalışma ve adalet temalarını işler. İnsan, mücadele içgüdüsü sertliğe değil çalışmaya yönelmelidir (iki Heris mitosu): Zeus'un

Foto. N. Araz koleksiyonu, N. Erkılıç (MEYDAN)

kurduğu yasa bunu emreder (Prometheus mitosu). Haksızlık insanları mahveder (beş ırk mitosu). Zeus doğru olmayan hâkimleri çarpar (çakırdoğan ve bülbül hikâyesi). Perses'e nasıl çalışmak gerektiğini göstermek için Hesiodos, tarlalardaki zahmetli çalışmaları anlatır; ayrıca, denizcilik üstüne öğütler verir. Bunu, günlük hayatta sağlam kalmanın yollarını gösteren ahlâkî öğütler takip eder. Şiirin sonunda her ayın günleri ve bu günlerin her birinde yapılması gereken işler sayılır. Öğretici ve ahlâkçı bir şair olan Hesiodos görmeyi, göstermeyi, okurun hayalgücüne seslenmeyi bilir. (L)

İŞLETME i. (*işletmek*'ten *işlet-me*). İşletmek eylemi. ‖ Bir kuruluşun işlemesini sağlayan ve denetleyen metot: *Harb içinde Zonguldak havzasının devlet elinde birleştirilmesi suretiyle tek işletmeye tabi tutulması...* (Ş.S. Aydemir). ‖ İşyeri, ticarethane. ‖ *İşletme dairesi*, bir işletmenin çalışmasının yönetildiği ve kontrol edildiği kısım, daire.

— Dy. *İşletme malzemesi*, demiryollarında kullanılan araba, makine v.b. ‖ *İşletme servisi*, ticarî trafiği, her türlü nakliyatı, trenlerin hareketini, tarifelerin incelenme ve uygulanmasını ve halkla ilişkileri düzenlemekle yükümlü servis. Bk. ANSİKL.

— Huk. Bk. TİCARÎ *işletme*.

— İşletmec. Bir teşebbüsün içi ve dışındaki olay ve faaliyetlere ilişkin sebep ve sonuç ilişkilerini araştıran ve yönetimle ilgili ilkeleri ortaya koyan bilim. Bk. ANSİKL.

— Köy. ekonom. *İşletme yolu*, bir köy işletmesinin ihtiyacı için yapılan yol.

— Mad. oc. *Açık işletme*, yeraltından taş, maden cevheri veya kömür çıkarmak için toprağın yüzeyine açılan geniş çapta kazı yeri. (*Eşanl.* TAŞOCAĞI, AÇIK OCAK.) ‖ Bir ocakta, taş veya madenin, toprağı kazarak işletilmesi. Bk. ANSİKL.

— Mal. *İşletme vergisi*. Bk. VERGİ.

— Mekan. Bk. ANSİKL.

— Muhas. *İşletme hesabı*, içinde bütün işlemlerin özetlenmiş olarak yer aldığı ve sonucun çıkarılmasına yardımcı olan hesap.

— Ormanc. *Orman işletmesi*, dallar budandıktan sona veya budanmadan ağaçların kesimi, kabukların yüzülmesi, bazen de tomrukların parçalanması, hazırlama, baltalıkların kesimi, sanayide veya yakıt olarak kullanılacak odun elde edilmesi için ulu ağaçlı ormanlarda tepe uçlarının kesilmesi, baltalıklarda kesimden elde edilen parçaların işlenmesi, meşe baltalıklarında kabuk tozu elde edilmek üzere kabuk soyulması ve öteki bütün orman ürünlerini sağlama işleri.

— Petr. Bir damar veya kuyudan petrol elde edilmesini sağlayan işlemlerin tümü.

— Teknol. Genel teknik.

— Telekom. *Düpleks işletme*, her biri vericiyi başka bir alıcıya bağlayan bağımsız iki hattan kullandığı muhabere şekli. ‖ *Komutasyonla işletme*, bir telefon şebekesindeki gibi, çeşitli merkezler arasında ilişki kurularak yapılan muhabere şekli. ‖ *Merkez merkeze işletme*, kesiksiz olarak iki cihazı bir devre ile birbirine bağlayan muhabere şekli. ‖ *Sıralı işletme*, görüşen iki tarafın bir tel üzerinden (genel olarak on telegraflık serilerle) sıra ile karşılıklı muhabereleri.

— Zır. *Tarım işletmesi*, bir tek kişi veya bir ortaklık tarafından ekilen toprakların bütünü. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Dy. *İşletme servisi* her demiryolu bölgesinde bir bölge şefi tarafından yönetilir, yardımcıları ticaret hareket ve personel servislerini yöneten baş mühendislerdir. Bir bölge genel müfettişler ve mühendisler tarafından yönetilen belirli sayıda dairelere bölünmüştür. Bunlar da her biri belirli sayıda gar, istasyon, durak ve kavşakları kapsayan küçük bölgelere ayrılır. Alt derecelerdeki personel, gördükleri işe göre çeşitli derecelerde gar şefleri, yardımcıları ve diğer görevlilerden meydana gelmiştir. Tren içindeki sevk ve idareciler dışında kalan kontrol ve yol memurları da işletmecilik servisine bağlıdır. Yerleşik küçük personel ise hareket şefleri, ekip şefleri, habercıler, puvantörler, işçi ekipleri, makasçılar v.b. dir.

Teknik işletme, genel olarak bütün servislerin güvenlik içinde süratli ve en iyi iktisadî şartlarla çalışmasını sağlayacak tedbirleri araştırmak ve almakla görevlidir. Bu bölüm, katarların yapısını, hareketlerini, işaret düzenini yönetmeliklere bağlamak, taşıt ve araçların verimli çalışmasını sağlayacak ilkeleri belirleyip uygulamaktır.

— İşletmec. *İşletme*'lerin üç türlü görevi vardır: üretim etkenlerini elde etmek; mal ve hizmet üretmek ve bu ürettiklerini isteyenlere arz etmek. İşletme yönetici kadrosu, bunları asgarî gider-azamî kâr esasına göre gerçekleştirmeyi amaçlar. Bu yüzden de özellikle psikoloji ve teknoloji gibi yardımcı bilimlerden de yararlanmağa yönelir. Ayrıca nicelik yönünden matematik ve istatistik gibi dallar da işletme faaliyetlerini oldukça aydınlatmağa yarar. Bunlara ek olarak hukukî biçimde, işletmeye tüzel kişilik kazandırır. Nitekim hukukî yapıya göre işlemler, «ferdî» ve «ortaklık» olmak üzere iki bölümde incelenebilir. Ortaklık şeklindeki işletmeler, kişi ve sermaye ortaklıkları şeklindedir. İşletmeler mal ve hizmet ölçüsüne göre ticaret, sanayi, banka ve hizmet işletmeleri gibi bölümlere ayrılır. İşletmeler üretim araçlarının mülkiyetine göre de özel işletmeler ve kamu işletmeleri türlerine ayrılır. Bu ikisini birleştiren karma işletme türü vardır. İşletme bilimi genel olduğu kadar özel olarak da işletmeleri inceler. Ayrıca soyut tartışmaların dışında somut olarak da bazı nitelikleri belirtir.

— Mad. oc. Çok derinlerde olmayan maden yataklarında genellikle *açık işletme* ile çalışılır. Şantiye makinelerinin gelişmesi ve daha güçlenmesi (kovaları birkaç metre küpten fazla malzeme alabilen mekanik kürekler, büyük dragline*'ler, dik rampaları tırmanabilen büyük kamyonlar, buldozerler, derin ve geniş delikler açan ağır sondaj makineleri v.b.) sayesinde, gerektiği zaman 100 m'den daha derin açık işletmeler yapılabilir: Utah'daki (A.B.D.) büyük Bingham bakır madeninde 550 m derinlikte açık işletme uygulanır. 1940'tan bu yana, açık işletme bütün dünyada büyük bir gelişme gösterdi; günlük üretimi 50 000 tonu bulan en büyük ocaklar hep açık işletme halindedir.

Açık işletme, 10 ile 20 m yüksekliğinde basamaklar halinde yapılır; üst basamaklar, ocağın «cevhersiz» kısmını meydana getirir. Bir basamağın kazılması için, aşağı yukarı 200 mm çapında büyük ve düşey delikler açılır. Bu delikler basamak kenarına paralel olarak, kenardan birkaç metre uzaklıkta açılır. Deliklerin açılması, paletler üzerinde yürüyen otomatik sondaj makineleriyle yapılır. Makine basamağın üst kısmında gidip gelir ve bir tel halatın ucuna asılmış bir matkabın çalışmasıyla veya üçlü bir konik matkabın dönmesiyle delik açar. Çıkan toprak ya kaşıklarla alınır veya sondaj borusundan hava üflenerek atılır. İçerine tonlarca patlayıcı madde doldurulan bu delikler ateşlenince, araziden binlerce tonluk parçalar koparak düşer. Paletli büyük bir ekskavatör, otuz metre kadar genişlikteki basamak aynası üzerinde çalışır; çıkan toprağı, bir buldozer yardımıyle kamyonlara veya vagonlara yükler. Kamyonlar, helezon şeklinde açılmış bir rampa ile toprak seviyesine kadar çıkabilir. Ocağın büyüklüğüne göre, kullanılan ekskavatörlerin kepçeleri 1,5 ile 6 m³ hacmindedir; kamyonlar ise 15 ile 35 tonluk yük taşıyabilir.

Üzeri 20 ile 30 m kadar açılmış, hemen hemen yüzeysel bir damarın işletilmesinde, çıkan topraklar kamyonla taşınmaz. Toprağın kazılması için bir ekskavatör (kovaları 40 m³ malzeme taşıyabilen ekskavatörler vardır) veya çok büyük bir dragline kullanılır. Dragline'ın uzun kolu toprağı alarak, kazının öbür yanına doğru atar, bu kısımda da damar daha küçük ekskavatörlerle kazılır. Kazı, bir kilometreden daha uzun bir yarma şeklinde yapılır, yarmanın bir kenarı kazılacak araziden, öbür kenarı ise atılan topraklardan meydana gelir. İyice yüzeye çıkarılan (açılan) damar, bu yarmanın dibinden işlenir.

Kalınlığı 30 ile 60 m'yi bulan linyit damarı gibi yumuşak ve kalın damarların işletilmesinde, kovaları zincirle birleştirilmiş büyük dragline'ler kullanılır. Bu makineler 50 m yüksekliğinde bir basamak düzlemi açabilir ve günde 50 000 ile 100 000 m³ üretim yapılabilir.

— Mekan. *İşletme anahtarı*. Otomobil motoru eskiden manivela ve elle çalıştırılırdı. Bu usul bugün aynı işi otomatik olarak yapan ve küçük bir elektrik motorundan meydana gelen işletme anahtarının arızalanması halinde kullanılmaktadır. Bununla birlikte, motosikletlerde löviye (bazı skuterlerde olduğu gibi) veya genellikle ayak pedalı denen ve ayakla çalışan dişli manivela kullanılır. İşletme anahtarının genel olarak, çok güçlü bir ilk hareket momenti elde etme imkânı veren, ana devre üstüne seri bağlanmış bir uyarma devresi bulunan bir elektrik motoru vardır. Enduvi mili çok yatık dişlileri olan bir vida ile uzar; bu vida üzerinde bir pinyon dişli kayarak hareket eder. Kontak açılınca enduvi dönmeğe başlar ve başlangıçta eylemsizlik sebebiyle hareket eden pinyon, vidanın dişleri üzerinde ilerler ve sonra motorun volan dişli halkasını kavrar. Milin dönüşü volan dişlisini dönmeğe zorlar. Motor harekete geçince pinyon dişli otomatik olarak geri gelir. Diğer sistemlerde, pinyonun volan dişlisini kavraması, işletme anahtarına gerilim vermeden önce, bir ilk hareket pedalıyle mekanik olarak sağlanır. İşletme anahtarı bazen dinamo ile bir tek cihaz halinde birleştirilmiştir. Kamyon motorlarına ilk hareket bazen garajda basınçlı hava ile çalışan işletme anahtarlarıyle verilir. Büyük, patlamalı motorlarda eylemsiz işletme anahtarları ve türboreaktörlerde barutlu olanlar kullanılır.

— Zır. Çeşitli işletme şekilleri vardır: *doğrudan doğruya değerlendirme* (bunda işletmeci ve mal sahibi aynı kişidir); *yarıcı* usulü ürünlerin bölüşülmesiyle olur; *kesenekçilik* ise yazılı bir sözleşme konusudur: işletici (çiftçi), bir ücret karşılığında işletmenin hizmetlerini ve rizikolarını yüklenir. Tarım işletmeleri, bulunduğu bölgeye göre çok farklı sonuçlar verir. İşletme, iklim, toprağın tabiatı, yatırımların miktarı gibi faktörlerin etkisi altındadır. İşletme metotlarını (işçiler, makineler), satış mahreçlerini v.b. tayin eden de tabiî bu faktörlerdir; bu sebeple çalışmalara girişmeden önce işletmecinin bu çeşitli hususları dikkatle araştırması, incelemesi gerekir. Onun ustalığı, sadece işletmenin en iyi randımanı vermesine yardım edecek etkenleri tanımaktan ibaret kalmayacak, aynı zamanda tarım usullerinin uygulanmasında da kendini gösterecektir. (LM)

İŞLETMECİ i. (*işletme*'den *işletme-ci*). Bir gelir kaynağını çalıştıran ve değerlendiren kimse: *Tarım işletmecisi*.

— Dy. İşletme dairesi memur veya yöneticisi.

— Sine. Yapımcıdan filimlerin işletme hakkını alarak onları sinemacılara dağıtıp kiralayan kimse veya şirket. (M)

İŞLETMECİLİK i. (*işletmeci*'den *işletmecilik*). Bağımsız devlete ait bütçe ile dönen, ticarî amaçla kurulmuş işletme. (M)

İŞLETMEK geçl. f. (*işlemek*'ten *işle-t-mek*). İş gördürmek, çalıştırmak, çalışmasını sağlamak. ‖ Bir şeyi, bir kimseyi veya bir yeri çalıştırarak yarar sağlamak: *Bir dükkân, taksi işletiyor, rejisörlük ediyor* [...] *geçinip gidiyordu*. (S. F. Abasıyanık). ‖ İçine geçirmek, etki etmek. ‖ [Bir yere veya şeye] Süs, nakış yaptırmak. ‖ Bir yaraya fitil sokarak cerahatlandırmak. ‖ *Argo*. Yalan söyleyerek birini heyecana ve gülünç duruma düşürmek suretiyle eğlenmek.

— Denizc. Bir halatı, bir palamarı veya el incesini gevşeterek, kaydırmak.

◆ **İşletilmek** edilg. f. İşletmek eylemine konu olmak. (LM)

İŞLEV i. (*işlemek*'ten). Bir kimsenin veya nesnenin gördüğü iş, görev.

— Psikol. *İşlev yitimi*, düzenli hareketleri yapma yeteneğinin kaybedilmesi. (M)

İŞLİ sıf. (*iş*'ten *iş-li*). Geçimini sağlamak üzere yapacak, uğraşacak bir şeyi olan, iş sahibi. ‖ Üzerine işleme yapılmış, üzerinde çalışılmış. ‖ Üzeri nakışlanmış.

— DEY. *İşli güçlü*, işi olan, iş sahibi. (M)

İŞLİK i. (*iş*'ten *iş-lik*). Sanatçı ve zanaat-

çıların çalıştıkları yer, işyeri; atelye: *Tornacı işliği.* (M)

İŞMAM i. (ar. *şemm*'den *işmâm*). *Esk.* Koklatma. ‖ İşaret verme. ‖ Hafifçe hissettirme. ‖ [Tecvitle okurken] Belli belirsiz duyurma, harfin sesini hafifçe söyleme. (M)

İŞMAN (Rıza Maksud), türk atleti (İstanbul 1915). 1934 Yılında atletizme başladı. Önceleri kır koşularında başarı gösterdi, sonra pistlere geçti. Bir yıl sonra (1935) Millî takıma girdi. Millî takımdaki ilk yarışında Balkan dördüncüsü oldu. 5 000 Metrede Balkan ikinciliğini kazandı (1936). Bundan sonraki yıllarda da Balkan şampiyonalarında ikincilik ve üçüncülükler aldı. 1940 Yılında 800 metrede, 2,01,2'lik derecesiyle Balkan şampiyonu oldu. Birçok İstanbul ve Türkiye şampiyonluğu kazandı. 8 800 ilâ 10 000 metreler arasındaki yarışlarda 20 Türkiye rekoru kırdı. (M)

İŞMAR i. *Halk dili.* El, göz, kaş ve yüz ile yapılan işaret. ‖ *İşmar etmek,* el, göz, kaş ve yüz hareketi ile işaret etmek: *Gezinirken görmüş, eğilmiş, bakmış... Kaşıyla gözüyle işmar etmiş* (Ahmed Rasim). [M]

İŞMİZAZ i. (ar. *işmîzâz* veya *işmi'zâz*). *Esk.* Bir şeyden hoşlanmayarak yüz buruşturma: *Bir işmizaz-ı nahoşnudî ile cerideyi bir tarafa atarlar* (Cenab Şahabeddin). ‖ Can sıkma. ‖ Hafifçe titreme, ürperme. (M)

İŞPORTA i. (ital. *sporta*'dan). Seyyar satıcıların mallarını koydukları yayvan sepet veya sergi: *Onlar işportaya konan bir elma gibi onu süsleyip temizlemişler, parlatmışlar, sonra yağlı bir müşteriye okutmuşlardı* (Sabahattin Ali). *İşportadan birer yüksek yakalıkla kırmızılı sarılı ve enseden tokalanır birer boyun bağı aldılar* (H. R. Gürpınar).

— ÇEŞ. DEY. *İşporta malı,* değersiz, âdi mal. ‖ *İşportaya düşmek,* değerini kaybetmek, herkes tarafından kullanılır hale gelmek. (M)

İŞPORTACI i. (*işporta*'dan *işporta-cı*). İşportada mal satan kimse, seyyar satıcı: *İşportacıdan kazak aldı.* (M)

İŞPORTACILIK i. (*işportacı*'dan *işportacı-lık*). İşportacının yaptığı iş. ‖ İşporta ile mal satma. (M)

İŞPUİNİ, Urartu kralı (hük. M.Ö. 830-810). Sardur I'in oğlu. Devri hakkında fazla bilgi yoktur. (M)

İŞRAB i. Bk. İŞRAP.

İŞRAF i. (ar. *şeref*'ten *işrâf*). *Esk.* Yüksek bir yere çıkma. ‖ Yüksekten bakma. ‖ [Hasta için] Ölmeğe yüztutma. (M)

İşraf divanı. Abbasîlerde ve Selçuklularda, devletin malî ve idarî işlerini denetleyen ve gereken yerlere *naip;* diğer bir deyimle divan adına memur gönderen kurul. (Reisine *müşrif, müşrifi memalik, müşrifi mülk, işrafı memalik* gibi adlar verilirdi. İlhanlılar devletinde bu görevi *işrafı memalik* adı verilen memur görürdü.) [M]

İŞRAK i. (ar. *şark*'tan *işrâk*). *Esk.* Işıklandırma, parlatma, aydınlatma: *Dehaya nasiye-i, safı merkez-i işrak / Soluk dudakları pürlerziş-i sürud-ı firak* (Tevfik Fikret). ‖ [Güneş ve ay için] Doğma, doğarak etrafı aydınlatma: *Yazık! Şarkın semasından Hilâlin geçti işrakı* (M. Â. Ersoy).

— Astron. *Esk.* Güneş'in doğuşundan, ufuk üstünde bir veya iki mızrak boyu yükselmesine kadar geçen zaman süresi. (Güneşin ufuk üstünde bir mızrak boyu yükselmesine eski astronomi uzmanlarınca işrak denirdi.) İşrak «Güneşin beş derece yükselmesi» olarak da nitelendirilirdi.

— Din. *İşrak namazı,* sabah namazından sonra kılınan nafile namazı. (Özellikle tarikat mensupları, bu namazı devamlı kılmağa çalışırlar.)

— Tasav. İlmin vahiy yoluyla insanda meydana gelmesi.

◆ **İşrakî** sıf. Fels. *Esk.* Phythagoras felsefesi ile ilgili olan. ‖ Bu felsefenin taraftarı (kimse). [M]

İŞRAK i. (ar. *şirk*'ten *işrâk*). *Esk.* Tanrı'ya ortak koşma, çok Tanrı bulunduğunu ileri sürme. (M)

İŞRAKİYE, XII. yy.da Şahabeddin Sühreverdi tarafından başlatılan felsefe akımının genel adı.

— ANSİKL. Yeni - eflatun'cu bir nitelik taşıyan işrakî felsefesi, kaynağını Aristoteles'te bulan akılcı, kelâmcı felsefe görüşlerine karşı sezgiyi savunur. Kısa bir zamanda bütün islâm ülkelerine yayılan, İran, İspanya, daha sonraları Anadolu'da geniş bir ilgi gören işrakî felsefesi ana ilke olarak imanı alır. Mantığın akılyürütme kuralına dayanan, gerçeğe bu yolla erişileceğini ileri süren meşşai felsefesine göre insan bir akıl varlığıdır. Akıl bütün insan davranışlarının, bilgi edinmenin, doğru düşünmenin ana kuralıdır. Evrensel gizli gerçeklerin anlaşılması, açıklanması ve kavranması için en kesin ölçüdür. Duyulara gelen deney verileri aklın kurallarına göre biçimlenince genel geçerliği olan bilgi doğar. İşrakî okulu bu görüşe karşıdır. Ona göre gerçeğe ulaşmanın, birtakım tanrısal gerçekleri kavramanın yolu akıl değildir. Akıl, ancak insana verileni belli bir sınıra kadar bilebilir, değerlendirebilir. Akıl bir ölçüdür, gerçeğe götüren kesin yol değildir. Alanı, yeteneklen, kavrama gücü sınırlıdır. Genel geçerliği olan gerçekler aklın ötesindedir. Duyularla verilen her şey gerçek değildir. Meşşai okulu akıla dayandığı sürece kesin bilgiye, âlemin özünde saklı gerçeğe, insanın manevî yapısında saklanan üstün hakikatlere ulaşamaz. Duyular da, akıl da insanı yanıltır. Gerçeğe varmanın, varlığın özünde saklananı bilmenin, kavramanın tek yolu *seziş*'tir. Seziş, insanı nur'a götürür, arapça *şirak* kelimesi ışık, ışığın yayılması, aydınlanma anlamına gelir. Evrende, yer alan bütün varlıklar nur ve zulmet, aydınlık ve karanlık gibi iki ayrı nitelik taşır, iki türlüdür. Kendi nitelik ve yapısına göre belli basamakları olan varlıklardan birbirine nur yayılır. Bu nurların kaynağı Tanrı'dır. Tanrı nurların nurudur (nurül envar'dır). Kendini, geçici varlıkların etkisinden kurtararak derin bir içekapanışa (mükâşefe'ye) bırakan insan, bu nuru sezgi yoluyle kavrar, gerçeklerin anakaynağına varır. Her varlık, gerçek olabilmek, gerçeklik taşıyan öze ulaşabilmek için nurların nurunu gerekli kılar. Varoluş, nurların nurundan aşağı doğru gelen bir ortaya çıkış (sudûr) sonucudur. Nurların nuru, kendinden başka bir varlığı gerekli kılmaz, o yalnız kendi kendisiyle vardır, o kendi kendini gerektirir (vacibülvücûd). Onun dışında, varlık kavramı altında toplanan ne varsa onu gerektirir, onunla varolur, oluş ve görünüş alanına çıkar, varlık niteliği kazanır.

Gerçek bilginin kaynağı olan bu nura ulaşmanın birbirine bağlı üç yolu vardır; bunlara *keşf, ilham* ve *seziş* denir. Seziş hepsinin üstünde bir nitelik ve kesinlik taşır. Sezişle varılan, kavranan nur açıktır, seçiktir, her türlü tanımın, anlatışın ötesinde ve üstündedir.

Yüce bir aydınlık olan nur hem kendini, hem öteki varlıkları aydınlatır. Aydınlık, ışık, gizli kalamayacağı, çevresini aydınlatacağı için sürekli seziş ve bilinç akışı içinde bulunan herkes tarafından görülür. Nurlar, sürekli bir karşılıklı yansıma, birbirini aydınlatma olayı içindedir. Varlığın zulmet, karanlık içinde olan türlerinde de nur vardır. Bu nur, anakaynaktan fışkıran, bütün evrene saçılan, her şeyi aydınlatan nurun özü, niteliği yüzündendir.

Şahabeddin Sühreverdi'nin ortaya attığı bu nur felsefesi, ölümünden sonra öğrencisi Şehrizûrî tarafından geliştirildi. Şehrizûrî, *Nüzhet-ül-Ervah* (Ruhların Sevinci) adlı eserinde bu görüşün ilkelerini, nur felsefesinin ana kurallarını düzenli olarak anlatır. Gerek Sühreverdi'nin, gerekse öğrencisi Şehrizûrî ve bu çığırı benimseyenlerin yazılarında ortaya konan görüşlerde eski anadolu felsefesinin, yunan filozoflarının, mazdeizmin izleri vardır. Başka kaynaklardan yararlanan, eskiçağ felsefesi ile belli bir yerde birleşen *İşrakiye,* Nâsirüddin Tûsi, İbni Arabî gibi imana dayanan islâm düşünürlerini etkisi altında bıraktı. Sühreverdi'nin akımın ana kitapları olan *Heyakilîn Nûr* (Nur Heykelleri) ile *Hikmetül İşrak* (Aydınlatmanın Özü) adlı eserleri birçok bilgin ve işrakiyeye bağlı filozoflar tarafından yorumlandı.

İşrakiye anlayışını geliştiren İbni Kemmûne (öl. 1284) ve Kutbüddin Şirâzî de (öl. XIII. yy. sonları) bu konuda önemli eserler verdiler. Celâlüddin Devvânî (öl. 1501), Gıyasüddin Mansur Şirâzî (öl. 1542), Vedud Tebrizî (öl. 1542), Sühreverdi'nin eserlerini yorumlayarak görüşlerinin yayılmasına yardımcı oldular. İran ve Türkistan dışında, özellikle Hindistan'da da İşrakiye tutundu, medreselerde okutuldu, işrakî filozofları benimsendi. Muhammed İbni Şerif Herevî (öl. XVII. yy. başları), Molla Sadreddin Şirâzî (öl. 1640), Isfahan okulunun ünlü filozofu Mîr Dâmâd (öl. 1631) bu konuda önde gelenlerdir. İşrakiye çığırının Hindistan'da benimsenmesine en fazla yardımcı olan, o çağlarda İran ile sıkı kültür bağlantıları kuran Ekber Şah ve çevresindeki bilginler oldu. Bu felsefe akımının İspanya'da yayılmasını, daha sonraki yüzyıllarda batılı ortaçağ filozofları üstünde etki yapmasını sağlayan ise endülüslü İbni Tufeyl'dir (öl. 1185). Tasavvufla da karışan işrakiye felsefesi uzun zaman osmanlı aydınlarının ilgisini çekmiş, başta Molla Fenarî olmak üzere birçok bilgin tarafından incelenerek yorumlanmıştır. Bu okulun derin etkisi bugünün islâm düşünürleri üstünde de görülür. (Bibliyo.) [M]

İŞRAKİYUN çoğl. i. (ar. k.). Bir islâm felsefe okulu mensupları. (Bu okul, Tanrı'yı ve zihinler dünyasını bir ışık olarak, bizim bilgi tarzımızı da yukarıdan gelme bir aydınlanma şeklinde tasavvur eder.) ‖ Özellikle şafiî mezhebine bağlı mistik ve ilâhiyatçı ve filozof olan Sühreverdi'nin tilmizleri veya izleyicileri. (M)

İŞRAP veya **İŞRAB** i. (ar. *şürb*'den *işrâb*). *Esk.* Bir şeyi açıktan açığa değil de dolayısıyle anlatma, çıtlatma, sezdirme. ‖ İçirme. ‖ *İşrab etmek,* içirmek: *Kendisine çok süt işrab etmişler* (Şemseddin Sami). [M]

İŞRET i. (ar. *'işret*). *Esk.* İçki: *Def-i gam derdiyle duş oldum belâ-yı işrete / Gamdan ölmem korkarım işret helak eyler beni* (Yenişehirli Avni). ‖ İçki içme: *Derhal bir iki masanın başına işret meclisi kuruldu* (H.R. Gürpınar). *O canı sıkıldıkça işrete dalar, yarım saate kadar sızar.* (Namık Kemal). ‖ Kişilerin birbirleriyle anlaşarak hoş geçinmesi. ‖ *İşret etmek,* içki içmek, içki kullanmak: *İşret etmiş diye babası oğlunu öldüresiye dövmüş* (Ahmed Rasim). ‖ *İşret-gâh, (işret-gede, işret-hane),* içki içilen yer, meyhane: *Bu işretgâhta her türlü neş'e eyledim tahsil / Getir saki, getir bade, getir Pir-i mugan oldum* (Üsküdarlı Talat Bey). *Huzur-ı kûşe-i meyhaneyi ben görmedim gitti / Ne meclisler, ne sahbalar, ne işrethaneler gördüm* (Ziya Paşa). *Mec.* Bu dünya. ‖ *İşret-saz,* içki içen: *Ölmüş iken bülbül-i mest ile işretsaz gül / At tutiler gibi etmek diler pervaz gül* (Hayalî). ‖ *Erbab-ı işret,* içki içenler: *Sandıkburnu'na iner, kahve içtiğimiz sırada erbab-ı işretin samimîliğe misal olacak derecede serbestane ve edibane oturuşlarını görür* (Ahmed. Rasim). [M]

İşretname, Revânî'nin (1475-1524) manzum eseri. Mesnevî türünde yazılmıştır. Türk edebiyatında yazılan sakinamelerin ilk örneği sayılır.

Revânî, Yavuz Sultan Selim'e sunduğu bu eserinde içkiyi, içki meclisini anlatır. Eser 500 beyitten fazladır, aruzun *mefâilün, mefâilün, faûlün* kalıbıyle yazılmıştır. (M)

İŞSİZ sıf. (*iş*'ten *iş-siz*). İşi olmayan, kendini geçindirecek bir uğraşı olmayan: *Postacı, jandarma ve işsiz / Hâlâ gidip geliyorlar* (O.V. Kanık).

— DEY. *İşsiz güçsüz,* yapacak bir işi olmayan, haylaz, başıboş. (M)

İŞSİZLİK i. (*işsiz*'den *işsiz-lik*). Belirli bir mesleği olmama hali. ‖ Belirli bir mesleği olduğu halde iş bulamama hali. ‖ Bir işyeri için hareketsizlik devresi. Bk. ANSİKL. *Ikt. bölümü.*

— Huk. *İşsizlik sigortası,* işini kaybeden işçiye, işverenin tazminat vermediği veya sosyal sigortaların bir başka dalından ödenek verilmeyen dönemde, yardım yapılması amacıyle kurulan sigorta. Bk. ANSİKL.

— Ikt. *İşsizlik yardımı* ve *işsizlik sigortası,* tam veya kısmî işsizlik halinde bulunan emekçilere yardım usulleri. ‖ *Aktarılmış işsizlik,* belli bir ülkenin içinde, belli bir cinsiyete, belli bir yaşa ve belli bir meslekî veya sosyal kategoriye mensup emek-

çilerin evvelce gördükleri işin, başka bir cinsiyete, başka bir yaş veya başka bir kategoriye mensup emekçilere aktarılması dolayısıyle açıkta kalmalarından doğan işsizlik. (İşsizlik bir ülkeden bir başka ülkeye de aktarılabilir.) || *Gayriiradî işsizlik,* carî ücret seviyesinden aşağı ücret kabul ettiği halde iş bulamayan emekçinin durumu. (İşsiz, iş isteyerek iş bulma kurumuna kaydolduğu zaman gayriiradî işsizlik var demektir.) || *Gizli işsizlik,* resmî makamlarca bilinmeyen işsizlik. || *İradî işsizlik,* kişisel menfaatine uygun bulmadığı veya kendisine teklif edilen ücreti, harcayacağı çabaya oranla yetersiz bulduğu için, çalışmayı iradî olarak reddeden emekçinin durumu. || *Kısmî işsizlik,* bir fabrikaya, bir sanayi koluna, bir bölge veya bir ülkeye mensup olan ve kanunî iş süresinde, iktisadî sebeplerden dolayı çalıştırılamayan emekçilerin durumu. || *Mevsimlik işsizlik,* bazı sanayi kolları işçilerinin, yılın bazı devrelerinde, bu kollarda faaliyetin durdurulması veya yavaşlatılması dolayısıyle işlerini kaybetmelerinden doğan durum. || *Müzmin işsizlik,* Keynes'e göre, liberal rejimde, işgücünün tam istihdamını sağlayabilecek tek kuvvet olan devletin her türlü müdahalesinin yokluğunda ortaya çıkabilen, iktisadî dengelerin temel özelliğini meydana getiren, daimî ve kendiliğinden işsizlik. || *Tam işsizlik,* bir iş bulamayan emekçinin durumu. || *Teknolojik işsizlik,* bazı işlerin kaldırılmasına, hattâ kimi zaman bazı zanaatların (arabacı ustası, demirci v.b.) yok olmasına yolaçan teknik ilerlemelerin gelişmesinden doğaz işsizlik. || *Tesadüfî işsizlik,* iktisadî olmayan bir olay (msl. bir su baskını) dolayısıyle işin tatil edilmesi. || *Tortusal işsizlik,* işgücünün tam istihdamının gerçekleştirildiği bütün ülkelerde, sayıları her an tespit edilebilen ve sürtünmeden doğan işsizlik kapsamına girenlerin, teknolojik işsizlerin (sanayi ihtilâli devreleri dışında), işe alışmamış olanların meydana getirdiği gayriiradî işsizler kategorisinin durumu. || *Sürtünmeden doğan işsizlik,* bir emekçinin iş sözleşmesinin feshiyle yeni bir işe başlaması arasında geçen birkaç günlük geçici işsizlik süresi. (Sürtünmeden doğan işsizlik kavramı, bir bölge veya bir ülkede bulunan ve kullanılmadığı halde faydalanılmak üzere olan kaynakların tümüne de uygulanabilir.) || *Yapısal işsizlik,* bir yandan toprağın cinsi ve dağılımı, öte yandan sanayi donatımının yetersizliği dolayısıyle halkının önemli bir kısmına iş bulamayan azgelişmiş ülkelere has gizli işsizlik şekli.

— İş huk. ve Sosyal mevzuat. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *İşsizlik sigortası,* birçok ülkede yürürlüğe kondu; Büyük Britanya'da, daha 1911 yılında, Winston Churchill ve William Beveridge tarafından düzenlendi. Birleşik Amerika'da, 1935'ten beri, her eyalet, bir işsizlik sigortası sistemi kurmağa mecbur tutuldu. Fransa'da, kanunkoyucu, kanunî işsizlik sigortasını sadece inşaat ve bayındırlık işçilerine tanımıştır.

Genel bir kural olarak, her türlü işsizlik sigortası sistemi, işverenler tarafından özel bir teşekküle ödenen aidat ile finanse edilir (bazı devletlerde, emekçilerden de aidat istenmektedir).

Gayriiradî işsizlik halinde olduğu görülen her işçinin. gelir miktarı ne olursa olsun ödenti almak hakkı vardır (bununla beraber, bazı ülkelerde ve bu arada Yeni Zelanda'da, sadece, gelir kaynaklarının yetersizliğini ispat edebilen emekçiler ödenti isteyebilirler); ödenti tutarı çoğunlukla aile mükellefiyetlerine göre değişir. Bazı durumlarda, ödenti zaman sınırlaması olmaksızın alınabilir; bazı başka durumlarda ise, sınırlı bir süre sonunda, ödentinin verilmesi durdurulabilir. Kanunî işsizlik ödentisi sistemlerine, sözleşmelerden doğan sistemler de eklenebilir. Birleşik Amerika'da, ücret garantisi, tamamlayıcı bir işsizlik sigortası sistemi şeklini almak eğilimindedir; böylelikle otomobil işçileri, meslekteki çalışma sürelerine göre değişebilen meslekî işsizlik ödeneği isteyebilirler. Bu, belli bir süre için, kanunî işsizlik ödeneğine eklenir. Bu amaçla işveren aidatlarıyle finanse edilen özel kurumlar kurulmuştur.

● *Türkiye'de* henüz işsizlik sigortası yoktur. 1971 Yılında Çalışma bakanlığı bu sigorta dalı üstünde incelemelere başlamıştır. İşsizlik sigortasının kuruluşu ve işleyişi, diğer sosyal sigorta dallarından daha güç ve külfetlidir. Kimlerin bu sigortanın kapsamına gireceği, işsizlik durumunun işçinin kusuru ile meydana gelmesi halinde onun bu sigortadan yararlanıp yararlanmayacağı tereddüt konusu olmaktadır. Bir başka güçlük, işsizlik sigortasının sadece işçilerden alınacak primlerle karşılanamamasıdır. Devlet ve diğer kamu kuruluşlarının işsizlik sigortasının finansmanına katılması mecburî olmaktadır. İşsizlik, ekonomideki dalgalanmalarla yakından ilgili olduğu için, devlet yardımı ile takviye bile, buhran ve iniş dönemlerinde işsizlerin tamamına yeterli yardımın sağlanması güçleşmektedir. Halen yürürlükte olan 214 sayılı Sendikalar kanununun değişik 14. maddesinin «g» fıkrası, sendikalara işsizlik durumuna karşı tesis, dernek veya yardımlaşma sandıkları kurmak yetkisini tanımaktadır. İşsizlik sigortasının bu hükümden hareket edilerek geliştirilmesi ve daha sonra kamulaştırılması uygun olacaktır.

● *İşsizliğe yardım,* işsizlik sigortasından farklıdır. Çünkü ilke olarak, ancak gelir kaynakları yetersiz sayılan işçileri ilgilendirir ve resmî fonlardan finanse edilir. Bu yardım, birçok ülkede uygulanmaktadır. Fransa'da, kısmî işsizliğe yardım, işsizliğe tam yardımdan ayırt edilir. İşsizliğe tam yardımın tutarı, aile mükellefiyetlerine ve işsizlik süresine göre değişir. İşçi sendikaları, özellikle Birleşik Amerika'da, işsiz kalan üyelerine gerekirse kanundan veya toplu sözleşmelerden doğan ödemelere ilâveten ödenek bağlayabilir.

— İkt. *İşsizlik,* sanayileşmiş ülkelerin çoğunda ve azgelişmiş ülkelerin hepsinde sürekli bir hastalık gibi ortaya çıkmaktadır. Sanayileşmiş ülkelerde, işsizliğin ortaya çıkış sıklığı ve genişliği çeşitli farklar gösterir. Arazisinin önemli bir kısmının azgelişmiş olarak kaldığı ve sermayelerin henüz yetersiz olmasına rağmen nüfus artışının büyük basınç gösterdiği İtalya'da, faal nüfusun yaklaşık olarak yüzde 10'u işsizdir. 1929 Dünya iktisadî buhranının arefesinde (Almanya'da, Avusturya'da, iskandinav ülkelerinde yüzde 8) ve iki dünya savaşı arası devre boyunca (Büyük Britanya'da yaklaşık olarak yüzde 10), öteki avrupa ülkelerinde de aşağı yukarı aynı derecede önemli bir işsizlik hüküm sürüyordu. 1929 Dünya iktisadî buhranı devresinde ise, hemen bütün ülkelerde, faal nüfusun yüzde 20'si ve hattâ yüzde 30'u, aylar boyunca işsiz kaldı (1933'te Birleşik Amerika'da 11 milyon işsiz vardı). Böylesine bir işsizlik, pek çok yuvaya ve özellikle üretkenlik alanında teknik ilerlemeye engel olur. İtalyan faşizminin ve alman Hitler'ciliğinin gelişmesi ve bunların yolaçtığı İkinci Dünya savaşı, işsizliğin doğrudan doğruya yarattığı sonuçlardır. Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da, son zamanlarda ortaya çıkan karışıklıklar için de, hiç olmazsa geniş ölçüde, aynı şey söylenebilir. Daha sonraki yıllarda, herkese tam iş sağlayabilmiş ülkelerde, iktisatçıların ve yöneticilerin işsizliğin yeniden ortaya çıkışını önlemek ve tam istihdamı gerçekleştirememiş ülkelerde ise işsizliğin miktarını azaltmak yolunda çare bulmak konusunda niçin bu kadar uğraştıkları kolaylıkla anlaşılır. Genel olarak hükûmet adamlarının aldığı tedbirler (bunlar genellikle, Keynes ve taraftarlarınca geliştirilmiş itisat teorilerinden ilham almıştır), İkinci Dünya savaşından sonra meydana gelen işsizlik buhranlarını (1949-1950, 1953-1954, 1957-1959) belli sınırlar içinde tutmayı mümkün kılmıştır. Ne var ki, planlı ekonomilerin vardığı sonuçların, bunlardan daha ikna edici olduğunu söylemek de pek kolay değildir. S.S.C.B.'de, Çekslovakya'da ve Alman Demokratik cumhuriyetinde, işçi sıkıntısı çekiliyorsa da, Bulgaristan, Macaristan, Polonya, Romanya ve Yugoslavya, kendi işgüçlerini tam olarak çalıştırmak için bazı güçlüklerle karşılaşıyorlar. Yöneticilerin iktisadî siyaseti bazı sanayi kollarında görülen mevsim işsizliğini (şeker, moda v.b.) ve 1945 yılından beri otomatikleşmenin ve üretkenliğin gösterdiği gelişme dolayısıyle oldukça önem kazanan teknolojik işsizliği önleyememiştir. Bugünkü durumda, bu kaçınılmaz bir şey olarak görünmektedir. Ama iş bulma ve meslekî sınıflandırma hizmetleri iyi teşkilâtlanır ve iyi yürütülen bir propaganda, faal işgücünün bir yere yapışma ve yerleşme eğilimini, yani ücretlilerin, bağımsız işçilerin ve işverenlerin ev ve meslek değiştirmeye karşı duydukları nefreti azaltabilirse ve özellikle, çalışanların ve iktisadî faaliyetin, tabiî kaynaklara göre düzenlenmesi siyaseti çerçevesinde, yeni konutların inşaatı gereken genişlikte ele alınırsa, işsizliğin sonuçlarını hafifletmek de mümkün olur.

Genel buhran devirleri dışında, bir ülkeye musallat olan işsizliğin sebepleri çeşitlidir. İkinci Dünya savaşı ertesinde, insanların geniş çapta yer değiştirmesi, Batı Almanya'da, uzun süre, ciddî bir işsizlik yarattı. Aynı savaştan sonra devletlerarası talep bünyesinde meydana gelen değişmeler de, Belçika ekonomisini zarara uğrattı. Birleşik Amerika'da yatırımların yavaşlatılması, daima, işsizliğin artışına yolaçar.

Bugün, işsizliğin, en ciddî meselelere yolaçtığı ülkeler, azgelişmiş ülkelerdir. Genellikle köydeki işgücü ya tamamen kullanılmaz durumdadır veya pek az kulanılır. Yerli hükûmetler, bu işgücünün bir kısmını istihdam edebilecek ve sanayileştirmeyi kolaylaştıracak büyük işlere girişilmesini sağlayacak malî imkânlardan yoksundur. Zaten bu işler de, genellikle yoksul olan bir halkın alabileceği tüketim mallarını hemen arttırmaz. Yönetici sınıf, sayıca azdır ve ancak gayrimenkul halde sermayeye sahiptir veya menkul sermayelerini yabancı ülkelere yatırmıştır. Yabancı özel sermaye ise, siyasî ve sosyal kargaşalıklarından daima korkulan azgelişmiş ülkelere yatırım yapmakta tereddüt eder; garanti verildiğinde de (bu garanti genellikle kendi hükûmeti tarafından sağlanır), işsizliği önlemek bakımından güçlü bir etki gösteremez. Çünkü her şeyden önce, rantabilite kaygısıyle davrandığı için, işgücüne, büyük çapta iş sağlamağa yönelmez. Şu halde, azgelişmiş ülkelerin iktisadî kalkınmasında, yabancı hükûmetlerin malî yardımda bulunması bellibaşlı faktörlerden birini meydana getirmektedir. Bu yardım dışında, mecburî çalıştırma, şüphesiz ki, işsizliği yenmenin ve azgelişmiş ülkelerin iktisadî kalkınmasını başlatmanın tek çaresi olarak kalmaktadır.

— İş huk. ve Sosyal mevzuat. Hükûmetlerin tam istihdamı gerçekleştirmek amacıyle öngördüğü faaliyetten önce, işsizlerin sayısını sınırlamak ve iş bulamamış emekçilere yardım etmek için bir hukukî ve idarî faaliyete girişilir. Bu faaliyet, son yıllarda geliştirilmiştir.

● *İş veya ücret garantisi.* Birçok avrupa ülkesinde ve özellikle anglosakson ülkelerinde, iş güvenliği teşkilâtlanmış değildir. Birleşik Amerika'da, iş veya ücret garantisi kavramının ortaya çıkması bundan ötürüdür. Başlangıçta, bir sebze konservesi fabrikası, ihtiyacı olan mevsimlik işgücünü muntazam olarak sağlamakta güçlük çekince, bazı işçilerine, yılda kırk hafta iş veya ücret sağlayacağına dair garanti vermeğe razı oldu. Bu konuda başka teşebbüsler de ortaya çıkınca, Federal hükûmet, bu usulü teşvik ederek, personeline iş veya ücret garantisi vermiş olan işverenleri, işsizlik sigortası aidatı ödemekten muaf tuttu. Sendikalar da, ücret garantisinin verilmesi konusunda ısrar etti. Bununla birlikte, sağlanan kolaylıklar, özellikle otomobil sanayiinde, daha çok, sözleşmeden doğan işsizlik sigortasına benzer özellikler kazandı. (LM)

İŞTAH i. (ar. *iştihâ*'dan *iştâh*). Yemek isteği: *İçlerindeki hüzne rağmen ikisi de iştahla yemek yediler* (H. E. Adıvar). *Getirdikleri kahvaltıyı iştahla yiyorum; şimdiye kadar bana zorla yedirdiklerini hatırlamaktayım* (R. H. Karay). [Bk. ANSİKL., *Fizyol. bölümü.*] || Arzu, istek: *Avrupanın hâkimiyet hırsını çocukça bir iştah telâkki eder* (P. Safa). *Güç zaptettiği bir iştahla genç kadına yaklaştı* (A. H. Tanpınar).

— ÇEŞ. DEY. *İştah açmak,* yemek yeme isteği uyandırmak. || *İştah açıcı,* iştah veren, yemek yeme isteği uyandıran: *İstah açıcı şurup.* || *İştah kapamak* (veya *kesmek*), yeme isteğini ortadan kaldırmak. || (*Bir kimsenin*) *İştahı kapanmak,* yemek yeme isteği kalmamak: *«Ben geldiğim zaman birkaç ka-*

Abruzzi bölgesinde (Orta **İTALYA**'da Adriya sahili yönünde) bir vâdi

şık pilâv yemiştim, iştahım kapanmış!» dedi (Sabahattin Ali).

— Patol. *İştah sapkısı*, yiyecek zevkinin bozulması, kömür, toprak, kil v.b. gibi yenilemeyecek maddelere istek duyma. (Kadınlarda gebelik başlangıcında aşerme sırasında ve bazı akıl hastalıklarında rastlanır.)

— Psikol. Bk. ANSİKL.

— Ted. *İştah açıcı*, yemek yeme isteğini uyandıran ve organizmanın ihtiyaçlarını artırarak açlık duygusu sağlayan ilâçlar; kınakına v.b. (Açıkhavada gezinme, yorucu olmayan jimnastik hareketleri de iştah açıcıdır.) || *İştah azaltıcı*, şişmanlık tedavisinde iştahı kesmek için kullanılan madde.

— Vet. *İştah sapkısı*. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Fizyol. *İştah*, bir yeme isteği, nahoş olmayan bir açlık duyumudur. İhtiyaç karşılanmadığı zaman açlığa dönüşür. İştahın yokluğu iştahsızlık, aşırı iştah ise oburluk hastalığıdır. Besinleri sadece görmekle mide, mide suyu salabilir. Bu suya, ruhsal su veya iştah suyu denir.

— Psikol. Modern psikolojide iştah diye adlandırılan duyumlar, doğrudan doğruya organizmanın rahatlığını amaç tutan ve bir fonksiyona sıkı sıkıya bağlı bulunan duyumlardır (msl. açlık, susuzluk, hareket ihtiyacı v.b.).

Lombardia'dan bir görünüş

— Vet. *İştah sapkısı*, at, inek ve daha seyrek olarak da köpekte de görülür. (Koyundaki şekli, hayvanın kendi yününü yemesiyle belirir). İştah sapkısı, ruhî bozukluğun belirtisi de olabilir, fakat çoğunlukla gıda noksanlığına işaret eder (fosfokalsik dengesizlik, protein, demir, bakır veya kobalt noksanlığı). Hayvan, yiyeceği içinde bulamadığı ve beslenmesi için vaz geçilmez olan besinleri, işgüdüsüyle dışardan arar.

◆ **İştahlı** sıf. Yemek yemeğe karşı istekli olan: *İştahlı çocuk.* || Arzulu, istekli. || Zf. İştahla, isteyerek, arzu ederek: *Arab atı olan iştahlı biner / Aşireti olan yaylağa konar* (Karacaoğlan).

◆ **İştahsız** sıf. Karnı tok olmadığı halde canı yemek yemek istemeyen. || İsteksiz, isteği olmayan: *Henüz konuşmağa vakit bulamamıştık; şimdi de konuşamayacak kadar yorgun, yahut konuşmağa iştahsızdık* (R. H. Karay). || Zf. İştahsız olarak, isteksiz: *İştahsız yemek. İştahsız çalışmak.* (LM)

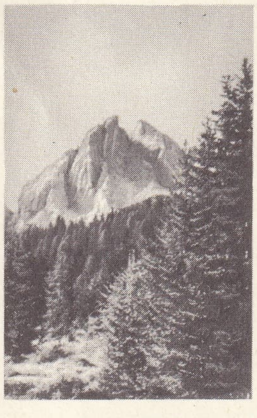

Orta **İTALYA** alpleri

İŞTAHLANMAK geçz. f. (*iştah*'tan *iştah-la-n-mak*). Yemek isteği artmak. || *Mec.* Heveslenmek isteği artmak. (M)

İŞTAHSIZLIK i. (*iştahsız*'dan *iştahsız-lık*). İştahsız olma hali: *Halsizlik ve iştahsızlık bir hastalık başlangıcı olabilir.*

Floransa

— ANSİKL. *İştahsızlık*, yemeden içmeden büsbütün kesilme (anoreksi) değil, sadece iştahın azalmasıdır. Çoğu zaman da bir çeşit nazlı iştahtır. Mide-bağırsak bozukluklarından, ruhsal rahatsızlıklardan veya geçici ateşten ileri gelir. (L)

İştar kapısı, Babil'de bulunan (M.Ö. VI. yy.), bir iç avlu ile ayrılmış iki âbidevî girişten meydana gelen kapı kalıntısı. Bugün dahi 12 m'ye yükselmektedir. Üzerinde kabartma halinde beyaz ve sarı ejderha frizleri, mavi ve sarı boğa frizleri bulunan sırlı tuğlalarla süslenmiştir. (M)

İŞTE edat (esk. türk *uşda*'dan). Göz önünde veya yakında olan bir kimse veya nesneyi, daha önce bahsedilmiş bir şeyi, sürmekte olan bir olayı, kısa bir süre içinde yapılacak veya söylenecek bir şeyi gösterir, işaret eder: *İşte şimdi o kadar ürktüğü ve bununla beraber beklediği saat gelip çatmıştı* (A. H. Tanpınar). *Sevdiklerimizin sesini duymak, asıl istediğim işte odur* (N. Ataç). *İşte bu da onlardan biri* (N. Araz). [M]

İŞTEŞ i. (*iş*'ten *iş-teş*). İşde, görevde ortak olan.

— Dil bil. *İşteş fiil.* Bk. İŞTEŞLİK *fiili.* (M)

İŞTEŞLİK i. (*iş*'ten *iş-teş-lik*). Birlikte aynı işi yapma, paylaşma, işde ortaklık. *Esk.* Müşareket.

— Gram. *İşteşlik eki*, bir işin özneler tarafından karşılıklı veya ortaklaşa yapıldığını belirtir. (Türkçede işteşlik eki -ş-'dir.) || *İşteşlik fiili*, bir işin özneler tarafından karşılıklı veya birlikte yapıldığını gösteren fiil (Türkçe'de isteşlik fiili *-ş-* ekiyle yapılır): *Gülüşmek, bakışmak* gibi. Bk. FİİL. (M)

İŞTİAL i. (ar. *şa'al*'den *iştiâl*). *Esk.* Tutuşma, parlayıp yanma, alev alma. || *İştial etmek* (veya *eylemek*), parlamak, alevlenmek: *Ben büründüm bir abaya zemherinin rağmına / Sen de ey aşk âteş-i sinemde eyle iştial* (Muallim Naci).

◆ **İştialât** çoğl. i. *Esk.* Tutuşup parlamalar, alevlenmeler. (M)

İŞTİBAH i. (ar. *şibh*'ten *iştibâh*). *Esk.* Şüphelenme, kuşkulanma. || Şüphe, kuşku: *Kendimde biraz var iştibahım / Beyhude değil bu âh u vâhım* (Abdülhak Hâmid). || *İştibah etmek*, şüphelenmek, kuşkulanmak: *Ben ki, hepsinden iştibâh ederim; / Kime sorsam, diyor ki: «Yok haberim.»* (Tevfik Fikret). || *Bilâ-iştibah* (veya *bî-iştibah*), şüphesiz, muhakkak: *Ederdi ben ah eylesem ol da ah / O ben ben oyum sanki bî-iştibah* (İzzet Molla). [M]

İŞTİDAD i. (ar. *şiddet*'ten *iştidâd*). *Esk.* Şiddetlenme, güçlenme: *Böyle mi tavsif ederdim zat-ı âlişanını / Etmeseydi baht ile ceng ü cidalim iştidad* (Yenişehirli Avni).

— Psikol. *İştidadı hafıza*, belleme yetisinin aşırı derecede artması.

— Tıp. *Esk.* Hastalığın şiddetlenmesi. (M)

İŞTİGAL i. (ar. *şuğl*'den *iştiğâl*). *Esk.* Bir şeyle veya kimse ile uğraşma, meşgul olma: *Arzu buyurursanız aynı günlerde şark hududumuzdaki ciddî iştigale gelelim* (Atatürk). *Onbeşte değildi sinn ü sâlim / Kim nazm ile vardı iştigalim* (Ziya Paşa). || *İştigal etmek*, bir şeyle veya kimse ile meşgul olmak, ilgilenmek: *Behlûl Peyker'le ziyade iştigal ediyor ve onunla iştigal ettikçe hâlâ bu kadın için kalbinde sönmez bir arzunun vücudunu bulmaktan şaşıyordu* (H. Z. Uşaklıgil).

◆ **İştigalât** çoğl. i. *Esk.* Meşgul olmalar, uğraşmalar. (M)

İŞTİHA i. (ar. *şehvet*'ten *iştihâ*). *Esk.* Cinsel arzu, istek: *Yaşamak, yalnız tenimizle, tenimizin iştihalarıyle yaşamak az bir bahliyarlık mı?* (N. Ataç). *Tatlıların sonda getirilmesi âdetine uyarak Mürebbiye Sadri'ye olan iştihasını sona saklamıştı* (H. R. Gürpınar). || Yemek yeme isteği: *İştiham kesilmiş, uykum azalmıştı* (A. H. Tanpınar). *Hepsinden, hepsinden koyunuz, diyordu; oyun bana o kadar iştiha verdi ki, hiç doymayacağım, zannediyorum* (H. Z. Uşaklıgil). [Bk. İŞTAH.] || Herhangi bir şeye karşı duyulan istek: *İştiha ile iş görüyor* (Şemseddin Sami). || *İştiha-aver* (veya *iştiha-engiz*), iştah verici. (M)

İŞTİHAR i. (ar. *şöhret*'ten *iştihâr*). Şöhret bulma, ün kazanma. || Şöhret, ün, ad. || *İştihar bulmak* (veya *etmek*), ün kazanmak, tanınmak: *Acz ile noksan ile bir zerre-i naçiz iken / Gül gibi vasf-i kemalâtında buldum iştihar* (Nazîm). [M]

İŞTİKÂ i. (ar. *şekvâ*'dan *iştikâ*). *Esk.* Yakınma, sızlanma, şikâyet etme: *İştikâlarla beraber yine ondan ebedî / Bir şifa bekleyecek...* (Tevfik Fikret). || *İştikâ-yi cevr-i felek*, feleğin verdiği dertlerden yakınma: *Yok iştikâ-yı cevr-i felekten nisabımız / Serlevhasında hamd ile başlar kitabımız* (Namık Kemal).

— Huk. *İştikâyı anil hükkâm*, mahkeme reisi ve azalarının verdiği karara itiraz etme. (M)

İŞTİKAK i. (ar. *şakk*, yarma'dan *iştikâk*). *Esk.* Yarılmış bir şeyin bir kısmını alma.

—Gram. Aynı kökten gelen kelimelerin birbirleri ve kökleriyle olan ilişkileri ve meydana gelişleri, türeme: *Vardır arabide bazı külfet / Etmek gerek iştikaka dikkat* (Ziya Paşa). *O zaman, birtakım insanlar, dil iştikakları, dil benzetmeleri, kafatası ölçüleriyle kolay ve harcıâlem hakikatler ortaya döktüler* (Ş.S. Aydemir). || *İştikak etmek*, türemek: *Binaenaleyh, kelimelerin hangi cezirlerden geldiğini, nasıl iştikak ettiğini bilmeğe de lüzum yoktur* (Ziya Gökalp). [M]

İŞTİKAKİ sıf. (ar. *iştikâk*'tan *iştikâkî*). Gram. *Esk.* İştikakla ilgili olan. (M)

İŞTİMAL i. (ar. *şumûl*'den *iştimâl*). *Esk.* Kapsamı içine alma, kaplama: *Enzarı karşısındaki zer-sîne tarlanın / Derya'yı sünbülâtına eylerdi iştimal* (Cenab Şehabeddin). || Çevirme, ihata etme. (M)

İŞTİMAM i. (ar. *şemm*'den *iştimâm*). *Esk.* Koklama, bir şeyin kokusunu alma. (M)

İŞTİP, Yugoslavya'da (Makedonya) şehir, Vardar'ın kolu olan Bregalnica ırmağı kıyısında, Üsküp'ün 70 km güneydoğusunda, Köprülü'nün 32 km doğusunda; 15 000 nüf. Ilıca merkezi. Haşhaş ticareti merkezi.

● *Tarih.* İştip'in eski adı *Astibos*'tur. Murad I devrinde Rumeli beylerbeyi Timurtaş Bey tarafından alındı (1382). Osmanlı yönetimi zamanında Kosova vilâyetinin merkez sancağında (Üsküp), kaza merkezi idi. Bu dönemde kasabada 13 cami, 2 kilise, 1 havra, 3 medrese, 1 rüştiye, 4 iptidaî, 6 sıbyan mektebi, 2 hıristiyan mektebi, 900 dükkân, 50 han, 1 kışla ile Mehmed Kâhya'nın yaptırdığı köprü ve kale yıkıntıları vardı. (ML)

İŞTİRA i. (ar. *şirâ*'dan *iştirâ*). *Esk.* Satın alma: *Bu sene Hazreti Osman, bir hayli hâne iştira ve hedm ile Mescidi Haram'ı tevsi eyledi* (Cevdet Paşa). || *İştira etmek*, satın almak.

— Ask. *Esk. İştira zahiresi*, savaş zamanlarında askerin her türlü iaşesi için halktan alınan zahireye verilen ad. (Sefere çıkan veziriazam ve serdarıekrem, sınıra varıncaya kadar her menzilde arpa, et, yağ, bal ve ekmeklerini sürsat*tan alırlardı. Savaş alanında ise bu zahire temin edilemeyeceğinden sonraki ihtiyaçlar için halktan alınan zahireden faydalanılırdı.)

— Huk. *İştira (alım) hakkı*, bir malı tek taraflı irade beyanı ile satın alma hakkı. Bk. ANSİKL.

— İkt. *İştira gücü.* Bk. *Satınalma* GÜÇ'ü.

— ANSİKL. Huk. *İştira hakkı*, hak sahibine herhangi bir şeyi tek taraflı irade beyanı ile satın alma hakkı verir. İştira hakkının bir gayrımenkul için tanınması halinde, buna ilişkin sözleşmenin resmî şekilde, yani tapu memuru önünde düzenlenmesi gerekir (Borçlar kn. md. 213). Kural olarak iştira hakkı, bir sözleşmeden doğduğu için, sadece taraflar arasında geçerlidir. Ancak tapu siciline şerh verilmek suretiyle, yeni maliklere karşı da ileri sürülebilecek şekilde kuvvetlenir (Med. kn. md. 660). Şerhin kuvvetlendirici etkisi 10 yıl süre ile sınırlıdır. Bk. ŞERH. (M)

İŞTİRAK i. (ar. *şirket*'ten *iştirak*). Ortak olma, ortaklaşma, birlik: *Hars ile medeniyet arasında hem iştirak noktası, hem de ayrılık noktaları vardır* (Ziya Gökalp). || (Bir işe, bir düşünceye) Katılma, benimseme: *Her gittiği komşuya birer kere anlatıyor, sonra onların da iştirakiyle sesli sesli ağlamaya başlıyordu* (Sabahattin Ali). || (Bir duyguya) Ortak olma, paylaşma: *Yoksa Nu-*

Foto. Demangeot, Chauffard-Rapho, Dubure-Rapho, Beljeaux-Rapho (LAROUSSE)

İTALYA

rettin Paşa büyük zaferin şerefine en az iştirake hakkı olanlardan biridir (Atatürk). || *İştirak etmek*, ortak olmak: *Yabancı tavrı yakışmaz senin faziletine / Gel iştirak ediver şunların felâketine* (M.Â. Ersoy). (Bir işe, bir düşünceye) Katılmak, yer almak, benimsemek: *Oğullarından kimi, harbı umumîye, kimi istiklâl harbine iştirak etmişlerdi* (Vâ-Nû). *«Mehtapçılar» demek de bu gezintiye iştirak edenler demekti* (A. Ş. Hisar). *Fatih Dilâver Beyi fikrine iştirâk ettirdi* (H.Z. Uşaklıgil). (Bir duyguya) Ortak olmak, onu paylaşmak: *Sevincinize iştirak ederiz.*

— *Esk. İştirâk-i lisan*, aynı dili konuşma, dil ortaklığı. || *Bi'l-iştirâk*, ortak olarak, birlikte.

— Bank. ve Bors. *İştirakini arttırmak*, bir müessesenin hissedar veya ilgililerinin ilk sermayeye iştiraklerine ilâve yapmaları.

— Fels. Bk. KATILMA.

— Huk. *İştirak halinde alacak*, birden fazla alacaklıya ait olan ve alacaklılardan birinin, tek başına alacağın tamamını veya bir kısmını isteyemeyeceği alacak. (Bk. ANSİKL.) || *İştirak halinde borç*, birden fazla borçlunun birlikte sorumlu olduğu ve bunların yalnız birinden, tamamının veya bir kısmının edasının istenemeyeceği borç. (Bk. ANSİKL.) || *İştirak halinde mülkiyet*. Bk. MÜLKİYET. || *İştirak nafakası*. Bk. NAFAKA. || *İştirak payı*, belediyelerce yeniden yapılan veya onarılarak, yahut değiştirilerek daha gelişmiş hale getirilen yollarla, lağım ve su tesislerinin masraflarında, yol kenarında gayrımenkulü bulunanlarla su tesislerinden yararlananların, kanunla tespit edilen oranda katılmasını sağlayan vergi. Belediyelerin, yetkili makamlarca onaylanmış bulunan harita ve imar planlarının düzenlenmesi için yaptığı masraflara, söz konusu harita ve imar planları içinde kalan yapı ve arsa sahiplerinin, gayrımenkullerinin değerleri oranında katılmasını gerçekleştiren vergi.

— Tic. *İştirak hissesi*, ortaklık hissesi. || *İştirak taahhüdü*, ortaklık taahhüdü.

— ANSİKL. Huk. *İştirak halinde alacak*, alacağın, bir iştirak halinde malvarlığına ilişkin olması durumunda söz konusu olur. Burada bir tek alacak vardır; buna birden fazla kimse, payları bölünmemiş olarak sahiptir. Alacağın iştirak halinde olmasının sonucu, alacaklıların tek başına alacak üstünde tasarruf yapamamalarıdır. Bütün alacaklıların birlikte hareket etmeleri veya bir temsilci kanalı ile hareket etmeleri gereklidir. Yani alacağın ifasının kabulü, ibra, temlik v.b. gibi işlemlerin, bütün alacaklılar tarafından ve birlikte yapılması gerekir. Aynı şekilde, alacağa ilişkin davaları da, bütün alacaklıların birlikte açmaları zorunludur.

● *İştirak halinde borç*. İştirak halinde malvarlığına ilişkin borçtan, o malvarlığı üstünde iştirak halinde hak sahibi olan kimseler sorumludur. Bu yüzden ifa isteğinin borçluların hepsine birden yönelmesi gerekir. Yani alacaklı bütün borçluları birden dava eder; hepsine birden feshin ihbarında bulunur v.b. Ancak bazı hallerde, istisna olarak müteselsil borç hükümleri uygulanabilir. Mseelâ mirasçıların sorumluluğu bu şekildedir. Mirasçılar, tereke borçlarından, iştirak halinde malvarlığı söz konusu olmasına rağmen, müteselsil sorumlu olurlar (Med. kn. md. 582). [ML]

İştirak, türkçe ilk sosyalist gazete (1909-1912, numaraları her yıl 1'den başlar). İmtiyaz sahibi Hüseyin Hilmi (İştirakçi Hilmi) idi. Osmanlı Sosyalist fırkası tarafından İstanbul'da on beş günde bir çıkarıldı. Orta boy, resimli bir gazete idi. Başlığında, «Sosyalizm efkârının mürevvicidir» yazar. (M)

İŞTİRAKİ sıf. (ar. *iştirâk*'ten *iştirâkî*). *Esk.* Ortaklıkla ilgili.

◆ **İştirakiye** i. *Esk.* Komünizm, sosyalizm.

◆ **İştirakiyun** çoğl. i. *Esk.* Komünistler, sosyalistler. (M)

İŞTİYAK i. (ar. *şevķ*'ten *iştiyâķ*). Özleme, özlem, göreceği gelme: *Şerha şerha eylesin sînem firak / Eyleyim tâ şerh-i derd-i iştiyak* (Nahifî). *Artık hasret ve istiyak günleri bitmiş, vuslat ve zevkli günler başlamıştı* (N. Araz). || Şiddetli arzu, istek: *Kaptan daha şiddetle ve iştiyak ile çalmağa başladı* (Ömer Seyfeddin). *Birine âşıkane, diğerine iştiyakla bakarak ikisini de ayrı ayrı sevdiğini kalben tasdik eyledi* (Ahmed Rasim). || *İştiyak çekmek*, özlem duymak, özlemek. || *İştiyak duymak*, özlemek.

— Tasav. İçten gelen derin özlem; âşıkın sevgiliye kavuşmak için coşkunluk içinde duyduğu güçlü istek. (Bazı mutasavvıflara göre iştiyak, yakın [yaklaşma] ile ayrılma [hicran] arasında sürekli özlem duymadır.)

◆ **İştiyakname** bļş. i. *Esk.* Birine karşı duyulan özlemi anlatmak için yazılan mektup. (M)

İŞTRAKER RAŞİT PAŞA. Bk. RAŞİT PAŞA *İştraker*.

İŞVE i. (ar. *ʿişve*). Kadınların ilgi çekmek ve gönül çelmek için takındıkları hoş ve aldatıcı tavır, naz, cilve: *İşveler sezdiren bir üslûpta, / Bir güzel şarkı söylüyor rüzgâr* (Yahya Kemal). *O şivelerle tebessüm o nâzlarla itab / O handelerle tekellüm o işvelerle hitab* (Siyretî).

— *Esk. İşve- bâz*, naz eden, edalı. Şöhretli bir lâle çeşidi. || *İşve-fürûş*, nazlanan. || *İşve-ger* (veya *işve-kâr*), nazlı ve edalı (güzel): *Taş mıdır bağrı o cevher kemerin / Nice sıkmış belin ol işve-gerin* (Sünbülzade Vehbî). || *İşve-karî*, işvelilik, cilvelilik. || *İşve-rîz*, işve saçan, nazla kırıtan. || *İşve-saz* (veya *işve-zen*), cilveli, şuh. (M)

İş ve İşçi Bulma kurumu, İş kanunu kapsamı dışındaki iş ve işçi isteklerini karşılamak, bu alanda gerekli düzenlemeleri yapmak üzere, Çalışma bakanlığına bağlı, tüzel kişiliğe sahip, malî ve idarî yönden muhtar, kanunla kurulmuş kamu iktisadî teşebbüsü (kuruluşu: 25.I.1946). Kurumun başlıca görevleri: iş ve işçi bulma faaliyetini yurt içinde ve dışında yürütmek; kendi faaliyetiyle ilgili bilgileri toplamak; iş arz ve talebinde düzenleyici rol oynamak; işçi ücretlerindeki dalgalanmaları takip etmek; iş anlaşmalarının yapılmasına yardımcı olmak; işçiler için ücretsiz barındırma yurtları kurmak ve yönetmek.

Kurumun merkez teşkilâtı, bir genel müdür ve iki genel müdür yardımcısı, işçi çalıştıran bakanlıklar ile Sağlık ve Sosyal Yardım bakanlığı, il genel meclisleri, belediye meclisleri, ticaret ve sanayi odaları, işçi sendikaları gibi kuruluşların temsilcilerinden meydana gelen ve Çalışma bakanlığının çağrısı üzerine toplanan Danışma kurulu, Genel müdürlük müşavirleri, Teftiş Heyeti müdürlüğü, Hukuk müşavirliği ve Savunma sekreterliği bölümlerinden meydana gelir.

Esas birimler. Plasman müdürlüğü; Dış Münasebetler müdürlüğü; İş Piyasası Etüt müdürlüğü; İstatistik ve Tarama müdürlüğü; Eğitim müdürlüğü. *Yardımcı birimler.* Genel sekreterlik; Personel müdürlüğü; Muhasebe müdürlüğü; Levazım müdürlüğü; Evrak ve Arşiv müdürlüğü.

Taşra teşkilâtının başlıca birimleri olan Mahallî Danışma komisyonları, Genel müdürlüğün teklifi ve Çalışma bakanlığının onayı ile, lüzum görülen yerlerde işçi, işveren ve resmî kurumlar temsilcilerinden meydana gelir. Bunlar Adana, Ankara, Bursa, Erzurum, Eskişehir, Gaziantep, İstanbul, İzmir, Kayseri, Kocaeli, Sıvas ve Zonguldak'ta faaliyette bulunmaktadır.

İş ve İşçi Bulma kurumunun 69 yerde şube müdürlüğü, bunlara bağlı olarak 21 yerde bürosu, Denizli, Manisa ve Söke'de de barındırma yurtları vardır. (M)

İŞVELİ sıf. (*işve*'den *işve-li*). Naz ve edalı davranışları olan, cilveli, şuh: *Akçıl saçlarına rağmen işveli bir tavır aldı* (A. H. Müftüoğlu). *Edalı yar işveli yar / Onu bırak bana gel / Olur mu yar* (Halk türküsü). [M]

İŞVEREN bļş. i. Huk. İş sözleşmesine dayanarak işçi çalıştıran gerçek veya tüzel kişi. (Bk. ANSİKL.) || *İşveren sendikası*. Bk. SENDİKA. || *İşveren vekili*, işveren adına hareket etmeğe yetkili ve işyerinde yönetimle görevli kişi. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *İşveren*, iş sözleşmesinin «çalıştıran» tarafıdır ve «patron» olarak da adlandırılmaktadır. İşveren, işyerinin maliki olmayabilir. Fakat bağımsız bir ekonomi içinde işletmeyi yürüten kimsedir. «İşveren», aracı ve taşaron gibi kavramlara nazaran daha geniştir. Sonuncular bir işin bir bölümünü yürüten şahıslardır.

● *İşveren vekili*, işyerinin yönetimini işveren adına yürüten kişidir. Bir işyerinde birden fazla işveren vekili bulunabilir. 274 Sayılı Sendika kanununa göre işveren vekili, «işletmenin bütününü sevk ve idareye yetkili» kişidir. (931 Sayılı İş kn. md. 1.; Sendikalar kn. md. 3). [M]

İŞYAR bļş. i. Bir işte görevli kimse. *Eşanl.* MEMUR.

İŞYAZAR bļş. i. Bk. ERGOGRAF.

İŞYERİ bļş. i. İşçinin bedenen veya fikren çalıştığı yer.

— ANSİKL. Huk. *İşyeri*, çeşitli bakımlardan önem taşır. İşyerinin bulunduğu mahal, tüzel kişlik söz konusu ise ikametgâh, işyerine bağlılık, işyerinde geçen zaman, iş kanunlarının uygulama alanını belirleme, işverenlerin sınıflandırılması, işçi ve işveren sendikalarına üye olma, işyerinin bağlı olacağı işkolu, toplu sözleşmelerin uygulama alanı ve kapsama ilişkin nitelikleri ba-

Nia Appia

Roma'da
San Pietro meydanı
ve bazilika

Venedik
Büyük kanal

Foto. LAROUSSE

İTALYA

solda, Napoli koyu; sağda, Palermo limanı

kımından, grev uygulamasına ilişkin meseleler ile sosyal sigortalar ve malî hukuk açısından değişik anlamlara gelen farklı hükümlerle düzenlenmiştir. Bu sebeple işyeri kavramının, yukarıda sayılan bütün konulara uyan bir tanımını yapmak imkânı yoktur; her bir özel durum için ayrı ayrı ele alınması ve incelenmesi gerekmektedir. İş kanununun yürürlük alanı bakımından işyeri, Anayasa mahkemesince iptal edilen 931 sayılı İş kanunu tarafından işin yapıldığı yer olarak tanımlanmış (md. 1/I), işin niteliği ve yürütümü bakımından işyerine bağlı yerler ile dinlenme, çocuk emzirme, yemek, uyku, yıkanma, muayene ve bakım, bedenî ve meslekî eğitim yerleri ve avlu gibi eklentiler ve araçlar da işyerinden sayılmıştır (md. 1/II). Daha önceki 3008 sayılı İş kanunu, kendi uygulama alanını, en az on işçi çalıştırmayı icap ettiren işyerleri ve buralarda çalışan işçilerle bun-

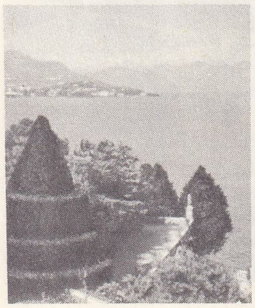

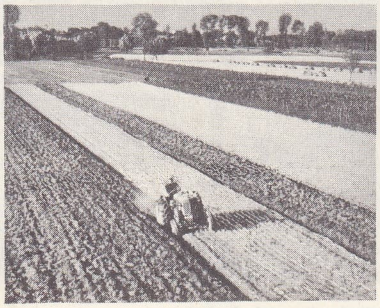

soldan sağa, Borroma adaları; Po ovasında tarım; Adriya denizi kıyı şeridinde enginar tarlası

ların işverenleri olarak göstermekte, bazı hükümlerinin ise günde en az dört, en çok dokuz işçi çalıştırmayı icap ettiren işyerlerinde uygulanacağını belirtmekteydi. Merkez ve şubelerde iktisadî olarak birbirini tamamlayacak işyerleri, tek bir işyeri, böyle bir bağ bulunmayan işyerleri ayrı ayrı işyerleri olarak kabul edilmektedir. İşyeri konusunun ticarî bir nitelik taşıması ve bu sebeple de ticaret siciline kaydedilmiş bulunması şart değildir. İşyerinin ticaret siciline tescil edilmesi ve işyeri bildirgesi ile Bölge Çalışma müdürlüğüne bildirilmesi (931 Sayılı İş kn. md. 3; Sosyal Sigortalar kn. md. 8) ayrı ayrı kavramlardır. (Bk. TİCARET SİCİLİ.)

İşyeri kavramı müessese ve işletme gibi kavramlardan ayırt edilmelidir. Müessese ve işletme deyimleri hukuk uygulaması bakımından teknik bir ayırımı ifade etmez. Müessese, kendi kendine yeterli bir üretim kuruluşudur. Aralarında, yukarıda açıklandığı gibi, birbirini iktisadî olarak tamamlayan bir bağlılık bulunmayan, birden fazla işyerinden meydana gelebilir. İşletme, üretim safhası ile üretim sonrası safhayı içine alan daha geniş bir terimdir. Bir otelcilik işletmesinin her bir oteli, otellerden bağımsız olan lokantaları, gazinoları, tatil siteleri, ayrı ayrı birer işyeridir. Grev uygulamasında işyeri, işyeri seviyesinde yapılacak toplu iş sözleşmesinin yapılmamasından veya ihlâl edilmesinden doğan uyuşmazlıklarda grev yapılacak yerleri belirtir. İşyeri seviyesindeki toplu iş sözleşmesi, ancak kapsamına giren işyeri veya işyerlerinde uyğulanır; uyuşmazlık halinde ancak bu işyerlerinde grev yapılabilir. Grev kararı alınmışsa, bu karar grev kapsamına giren işyerlerinde ayrı ayrı yazılı olarak ilân edilmelidir (Grev ve Lokavt kn. md. 23/III). Bk. GREV. *Toplu iş* SÖZLEŞME'*si*. *İş sözleşmesi.*

İşyerinde yapılan işin niteliği, o işyerinin hangi işkoluna girdiğini tespit etmek için ölçü görevi görür. İşyerinde yapılan işe göre işyeri, sendikaların işkolları yönetmeliğine göre bir işkoluna girer. İşçi ve işveren sendikaları, bu yönetmelikte gösterilen işkollarındaki işçiler veya işverenler ile, birleşmesi mümkün olan yakın işkollarında faaliyet gösteren işçiler veya işverenleri bünyelerinde toplayabilir. (Bk. *İşçi* SENDİKA'*sı*, *İşveren* SENDİKA'*sı*, İŞKOLU.) Bu anlamda toplu sözleşmeler, işyeri veya işkolu esası üstüne yapılır. (M)

İT i. (esk. türk. k.). Köpek: *Mahpus kısmı kendi yarasını it gibi yalayaraktan sağlatacak* (Kemal Tahir). ‖ *Mec.* Değersiz, terbiyesiz kimse: *İte bulaşmaktansa çalıya dolaş* (Atasözü).

— ÇEŞ. DEY. *İt canlı*, zahmet ve sıkıntıya dayanır, dayanıklı. ‖ *İt derneği*, çok gürültülü yer. Haşarat yatağı. Haydutların barındığı yer. ‖ *İt dirliği*, ahenksiz, düzensiz yaşayış. ‖ *İt dişi domuz derisi*, beğenilmeyen iki kişi arasındaki anlaşmazlıktan duyulan memnunluğu anlatır. ‖ *İt elli*, ayakları dışarı doğru çarpık basan (at). ‖ *İt ite (buyurur) it de kuyruğuna*, yapmak zorunda olunmayan bir işin ondan ona atıldığını anlatır. ‖ *İt izi at izine karışmak*, karmakarışık hal almak. ‖ *İt kadar*, çok fazla. ‖ *İt nişanı*, atın bacağında makbul olmayan iz. ‖ *İt oğlu it*, hilekâr, ahlâksız. ‖ *İt sürüsü kadar*, bir sürü, çok fazla. ‖ *İt taşlayan*, işsiz güçsüz, serseri. ‖ *İt yatağı*, hırsız barınağı. ‖ *İte atsan yemez.* [Yemek için] Çok lezzetsiz, berbat. ‖ *İti an taşı eline al*, bahsedilen kimse lafının üstüne geldiği zaman şaka yollu söylenir. ‖ *İti öldürene sürükletirler*, hatalı yapılan bir işin bu hataya sebep olan tarafından düzelttirileceğini belirtir. ‖ *İtin kıçına sokmak. Argo.* Rezil etmek. ‖ *İtin kuyruğunda*, çok fazla, pek bol. ‖ *İtle çuvala girilmez*, kötü bir insanla bir işe girişilmeyeceğini anlatır. ‖ *Ata et ite ot vermek.* Bk. AT. ‖ *Yabanın iti*, edepsiz adam

— Bot. *İt boğan.* Bk. İTBOĞAN. ‖ *İt hıyarı.* Bk. İTHIYARI. ‖ *İt üzümü.* Bk. İTÜZÜMÜ.

— Takvim. *İt yılı*, eski türk takviminde on birinci yıl.

— Tıp. *İt dirseği.* Bk. İTDİRSEĞİ.

◆ **İtlik** i. *Mec.* Hainlik, edepsizlik, edepsizce davranış. (M)

İTA i. (ar. ʿ*aṭā*'dan *i*ʿ*ṭā*ʾ). *Esk.* Verme, ödeme: *Bunun üzerine Afrikıyye ahalisi dahi iki buçuk milyon altın i'tası ile akd-i musalehaya mecbur oldu* (Cevdet Paşa). ‖ Verilme. ‖ *İta emri*, hükûmetten gelen ödeme emri. ‖ *İta etmek*, vermek, ödemek. ‖ *İta-yı malûmat*, bilgi verme. Bilgi verilmesi: *Öğle ve akşam olmak üzere günde iki defa ita-yı malûmat rica olunur* (Atatürk). ‖ *Ahz ü ita.* Bk. AHİZ.

— Ed. *Esk.* Bir kelimenin, anlamını değiştirmeden, manzumenin değişik beyitlerinde kafiye olarak kullanılması. (Sık sık tekrarlandığı zaman pek beğenilmez. Araya başka kafiyeli bölümlerin girdiği zaman kullanılması bazen kulakta hoşa giden bir yankı yapar.)

— Huk. *İta âmiri*, devlet hizmetlerine ilişkin harcamaların geçici veya kesin olarak verilmesi için, muhasiplere yazılı emir veya izin verenlere denir. (Bk. ANSİKL.) ‖ *İta emri*, yapılacak masrafın tahakkukunun ita âmirince onaylandığını gösteren ve muhasebecilere muhtevasının ödenmesini bildiren yazılı bir idarî ve icraî karar. Bk. ANSİKL.

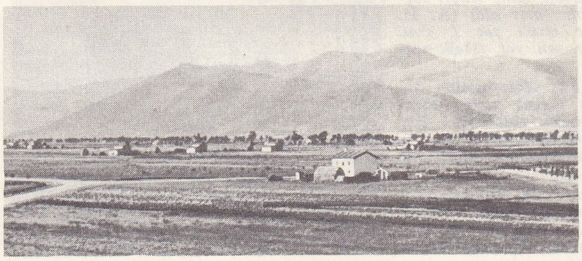

solda, bugün bir tarım alanı olan eski Pontine bataklıkları; sağda, Po ovası

Foto. Dubure-Rapho, Goldner, Landins, E.N.İ.T., Demangeot, Molinard-Rapho, Beljeaux-Rapho (LAROUSSE)

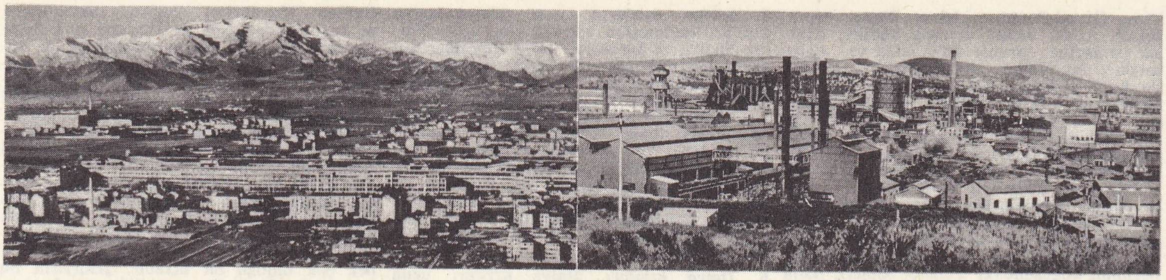

solda, Torino'da Fiat fabrikaları; sağda, Piombino'da demir madenciliği merkezi (Toscana)

— ANSİKL. Huk. İdarenin harcamalarını yapanlar, aslında kendi kişisel malvarlıklarını yönetmedikleri için, sıkı bir denetime tabi tutulurlar. Bu bakımdan, merkezî idare tüzel kişisi olan devlet ile diğer kamu tüzel kişileri arasında farklılıklar vardır. Devlet içinde bir bütçe birliği bulunduğu ve bakanlıkların da ayrı bir tüzel kişilikleri olmadığı için, bakanlıklara ayrı ayrı ödenekler verilmiş, fakat devletin bütün hazine işlerini yönetecek ve denetleyecek bir Maliye bakanlığı kurulmuştur. Bu yüzden, bakanlıkların kendi ödenek sınırları içinde yapacağı harcamalar için tediyeyi, hazine memurları yapar. Şu halde bir merkezî idare tüzel kişisi olarak devletin harcamalarında ita âmirleri bakanlardır. Bakanların yanında, yetki genişliğine dayanarak valilere veya bir hizmetin başında bulunan bazı idare âmirlerine, ikinci derecede ita âmirliği yetki ve sıfatı verilmiştir. Devletin dışında kalan idare tüzel kişilerinde ita âmiri, o tüzel kişinin icra organı durumunda olan kişilerdir. Genel müdürler, rektör, dekan, belediye başkanı, muhtar veya il özel idaresi icra organı sıfatıyle vali, birer ita âmiridir.

● *İta emri.* İta âmirleri, ilke olarak, muhasiplerle aynı teşkilât içinde bulunmadıklarından, ita âmiri tarafından verilen ita emri, gerçekte bir üst'ün emri değildir. Bununla birlikte, muhasipler, kanunî bir sebep ve ita emrinde bir noksan bulunmadıkça, söz konusu icraî kararı yerine getirmek zorunda olduklarından, bu karar bir üst'ün emri kuvvetindedir. İta emrinde, masrafların taahhüt ve tahakkukunu gösteren evrakın aslı veya kanunda belirtilen bazı sebeplerle bu mümkün değilse, tasdikli suretinin ilişik olarak bulunması gerekir. Ancak birtakım gizli harcamalara ait evrak yalnız Sayıştay başkanına gösterildiğinden, bu gibi işlerde, ita emrine ilişik olma aranmaz. (M)

İ.T.A., *İnitial Teaching Alphabet*'nin («öğretim başlangıcı için alfabe» anlamına gelen ing. kelimeler) kısaltması. Okumayı öğretmek için sir James Pitman'ın bulduğu bu metodun amacı, ingiliz çocuklarını, ingiliz alfabesinin güçlüklerinden kurtarmak ve «toplu metot»u (*Look Say Method*) ıslah etmektir. Başvurulan yolların başlıcaları şunlardır: baskı ve yazı harflerinin tek şekle indirgenmesi; bir ses ile bir harf arasında değişmez bir bağıntı kurarak (İ. T.A.'da 44 işaret vardır) aynı sesin değişik şekillerde yazılmasından ve bir harfin çeşitli şekillerde telaffuz edilmesinden kurtulmak. (L)

İTA (Eyo), nijeryalı siyaset adamı (Lagos 1902). Profesör, Bağımsızlık partisi başkanı ve Nijerya Doğu Federal devletinde tabii kaynaklar bakanı oldu (1955). *Nigerian Freedom* gazetesini kurdu. Bu gazetenin Nijerya bağımsızlığındaki görevi büyüktür. (L)

İTAAT i. (ar. *ṭavᶜ*'dan *iṭāᶜat*). Buyruğa uyma, boyun eğme, söz dinleme: *Rabia'nın Vehbi Dede'ye çevrilen gözlerinde, ilk defa olarak teslimiyetten, itaatten eser yoktu* (H. E. Adıvar). *Bütün büyükler gibi ona da, içten gelen, samimî ve saygılı bir itaatı vardı* (Ş.S. Aydemir). || *İtaat etmek,* söz dinlemek, buyruğa uygun hareket etmek, boyun eğmek: *Etem ve kardeşleri cephede bulunan kumandanları beğenmiyorlar ve onlara itaat etmiyorlar* (Atatürk). *Bu kanaatla yürüyor, geziyor, emir alıyor, itaat ediyor, aç yatıyor, yorgun ve uykusuz kalıyordum* (A. H. Tanpınar). || — *Esk. Adem-i itaat,* itaatsizlik, sözü dinlememe. || *Arz-ı itaat,* itaat edeceğini bildirme.

— Binic. Atın baldır, mahmuz, kırbaç, yumruk ve dizgin tesirlerine uyması. (M)

İTAATLİ sıf. (*itaat*'ten *itaat-li*). Söz dinler, uysal: *Bunu derken, içimde itaatli bir çocuk yüreği taşıdığımı hissediyordum* (Y. K. Karaosmanoğlu). *Esk.* İtaatkâr. (M)

İTAATSİZ sıf. (*itaat*'ten *itaat-siz*). Kimseye itaat etmeyen, kendi başına buyruk, söz dinlemez. (M)

İTAATSİZLİK i. (*itaatsiz*'den *itaatsiz-lik*). İtaatsiz olma hali, söz dinlememe: *Yalnız bu meselede gülerek, gülmekle kendini affetmiş olarak Nihal*'e *itaatsizliklerde bulunuyordu* (H. Z. Uşaklıgil). || *İtaatsizlik etmek,* söz dinlememek, başkaldırmak: *Küçük, hayvanları korumak güzel şey, dedi, fakat itaatsizlik etmek hiç öyle değil...* (R. N. Güntekin).

— Ask. Bir askerin, zorlayıcı sebep dışında, aldığı emirleri yerine getirmemesi, söz dinlememesi, üstüne karşı gelmesi. (Askerî ceza kanunları itaatsizlik halleri için çok ağır cezaları kapsar, bu suç düşman karşısındayken işlendiği takdirde idamla veya sürgünle cezalandırılabilecek ağır suç haline girer.) [M]

İTAB i. Bk. İTAP.

İTAB i. (ar. *taᶜb*'dan *itᶜāb*). *Esk.* Yorma, sıkıntı ve yorgunluk verme: *İmal-i fikr-i dakik ile it'ab-ı akl edip* (Naima). [M]

İTABİRA, 1944-1948 arası **Presidente Vargas,** Brezilya'da (Minas Gerais eyaleti) köy. Belo Horizonte'nin kuzeydoğusunda; 4 700 nüf. İtabirit denen zengin bir filizin (yüzde 67) çıkarıldığı demir madenleri. (L)

İTABİRİT i. (fr. *itabirite*). Miner. Kuvars billûrları arasında siyah pullar halinde bulunan olijistli mikaşist. (L)

İTAGAKİ (Taysuke, — kontu), japon siyaset adamı (Tosa 1837 - öl. 1919). Liberal partinin (Ciyu-to) kurucusu (1881) ve ilk başkanıydı. 1900'de Kont İto'nun Seiyu-Kai'sinde Okuma'lı ilericilerle birleşti. (L)

İTAJAİ, Güney Brezilya'da kıyı ırmağı, Blumenau'yu sulayan İtajai-Açu ile İtajai-Mirim'den meydana gelir. İki vâdide de özellikle alman ve italyan asıllı bir halk yerleşmiştir. (L)

İTAK i. (ar. *ᶜıtḳ*'tan *ᶜiṭaḳ*). Huk. *Esk.* Köleyi azat etme. Bk. İTİK. (M)

İTAKONİK sıf. (*akonitik*'in anagramı, fr. *itaconique*). Kim. Formülü

$$CH_2—C\,(CO_2H)\,CH_2—CO_2H$$

olan bir diasit için kullanılır; 161°C'ta erir, italkonik anhidritin veya sitrakonik anhidritin su ile birleşmesinden elde edilir. || 68°C'ta eriyen bir anhidrit için kullanılır; sitrik asidin kızdırılmasıyle meydana gelir. *Eşanl.* METİLEN-SÜKSİNİK. (L)

İTÂLE i. (ar. *ṭūl*'dan *iṭāle*). *Esk.* Uzun hale getirme, uzatma. || *İtâle-i dest* (veya *yed*), kendine ait olmayan bir şeye el uzatma. || *İtâle-i lisan,* dil uzatma, sövme: *Ol bîedebler ifrat-ı vakahet edüp bir mertebe edepsizlik ve itâle-i lisan ettiler* (Naima). [M]

İTALİCA, İspanya'da (Andalucia, Sevilla ili) yer, Sevilla'nın kuzeybatısında. VIII. yy.da Araplar tarafından yıkılan eski ve zengın roma sitesinin kalıntıları. Amfiteatr, hamam v.b. yıkıntıları. 1930'lardan beri yapılan kazılarda birçok çini, heykel parçası ve yazıt ortaya çıkarıldı. M.Ö. 206'da afrikalı Scipio tarafından kurulan şehir, Trajanus'un, Hadrianus'un ve Theodosius'un yurdudur. (L)

İTALİK sıf. veya i. (fr. *italique*). El yazısında olduğu gibi sağ üst köşeye doğru eğik olarak basılmış (harf): *İtalik yazı. İtalikle yazmak.*

— Leng. *İtalik diller.* Bk. ANSİKL.

— Matbaac. Humanistik küçük harften türeyen yatık ve sivri bir işlek yazıya verilen isim; bu yazı XVI. yy.dan itibaren Papalık mektuplarında kullanıldı: matbaacılıkta italik 1500'e doğru Alde Manuce tarafından Venedik'te uygulandı.

— ANSİKL. Leng. *İtalik diller.* Bu terim eski İtalya'da konuşulan *Ligürce, lepontius* ve *galya cisalpina* dili (Kuzey İtalya'da konuşulan hint-avrupa dili), *Retçe* ve *Etrüskçe,* (Kuzey İtalya ve Toscana'da konuşulan ve hint-avrupa dil ailesine girmeyen diller), *messapia dili* (Güney İtalya'da konuşulan hint-avrupa dili) dışındaki bazı dilleri belirtir. Bu diller hariç tutulursa, geriye aralarında «italik» olmayan herhangi bir hint-avrupa diliyle olduğundan çok daha fazla benzerlik bulunan bir hint-avrupa ağızlar öbeği kalır. Bu öbekte kuzeyden güneye doğru şu ağızlar yer alır: *Venetçe, Umbria, Falisci, Latince,* merkezdeki küçük ağızlar (*Pelignus, Volsci* v.b.), *Oskça* ve hattâ belki de *Sikulca* (bu ağız hakkında hemen hiç bir şey bilinmez); bu ailenin içinde Osk-Umbria, nispeten birlik kazanmış bir altöbek meydana getirir; bu öbek Oskça, umbria lehçesi ve «merkezdeki» lehçeleri içine alır; bu lehçelerden bazıları (Pelignusça gibi) Oskça'ya diğerleri (Colsci gibi) umbria diline daha yakındır.

İtalik diller, Yunanca ile birlikte, eski hint - avrupa «titreşimli soluklu»larının kelime başında titreşimsiz ünsüzler haline geldiği tek hint-avrupa dilidir: meselâ *dh* - ile başlayan eski bir hint-avrupa kelimesi Yunancada *th-*, italik dillerde *f-* ile başlar. Ama bunun dışında dilbilgisi ve lûgat alanında olduğu gibi, fonetik alanında da italik diller arasında hissedilir ayrılıklar vardır; bu yüzden, bazı dilbilimciler italik kavramının bilimsel geçerliliğinden kuşkuya düşmüş veya kullanımı yalnız Osk - Umbria olarak daraltmayı teklif etmişlerdir. Bununla birlikte bu geleneksel kavram yukarıda yapıldığı gibi içeriği tanımlanarak mantıklı olarak devam ettirilebilir. (L)

İTALİK-KELT dilleri, italik ve kelt dillerinden meydana gelen hint-avrupa dilleri öbeği; bu diller arasında diğer hint-avrupa dillerinde rastlanmayan ortak nitelikler vardır. (L)

İTALOS. Yun. mit. İtalya'ya adını veren ve nereli olduğu bilinmeyen kahraman. Kimine göre Girit'ten gelmiştir ve Minos'un torunudur; kimine göre de ya Sicilya veya Liguria asıllı veya İtalya'nın yerlisidir (Bruttium'un güneyi). Penelope ile Telegonos'un oğlu olarak da bilinir. Bu belirsizliğe karşılık, bütün kaynaklar, iyiliğini, usta bir yönetici olduğunu ve bütün Güney İtalya'da hâkimiyet kurduğunu belirtirler. (L)

İTALYA, ital. **İtalia,** Güney Avrupa'da devlet; Alplerin güneyinde uzun bir yarımadayı, Sicilya adalarını ve Sardinya'yı içine alır; 301 226 km²; 50 457 000 nüf. Başkenti, *Roma.* Başlıca şehirleri: *Milano, Napoli, Torino, Cenova, Palermo.*

COĞRAFYA

Fizikî coğrafya

● YÜZEY ŞEKİLLERİ. 1. *Alpler.* Alp yayının iç yamacı hemen bütünüyle İtalya'dadır. Bu yay, binlerce kilometre uzunluğunda yüksek ve uzun bir duvardır; fakat aşılması kolay geçitlerle (Mont-Cenis, Simplon, Brenner) doludur. Batıda Altare geçitinden Simplon geçitine uzanan Piemonte Alpleri, şistli yamaçlardan oluşur; yamaçlarda billûrsu piramitler yükselir (Monte

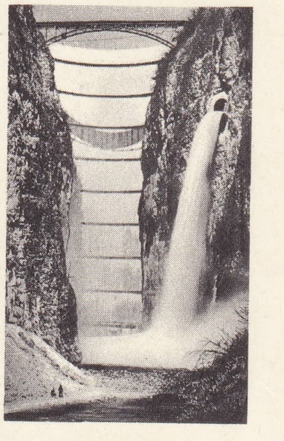

Santa Giustina barajı (Trentino Alpleri)

Foto, Fiat, Demangeot Soc. Edison (LAROUSSE)

Viso, Grand-Paradiso, Mont Blanc, Mont Rose). Aosta vâdisi dışında vâdiler, fransız yamacına oranla daha kısa ve daha sarptır; bu yüzden ulaşım güçtür. Merkezde Adige'ye kadar uzanan Lombardia Alplerinde de yüksek kütleler (Bernina [4 052 m], Ortles v.b.) ve geniş bir kalkerli Ön Alp bölgesi vardır. Bununla birlikte uzunlamasına birkaç karık bulunması ve özellikle Dördüncü zaman buzullarının yoğun aşındırması, insanların işini kolaylaştırmıştır. Buzul döneminden kalma dört göl (başlıcaları Maggiore, Lugano, Garda ve Como gölleri) İsviçre yamacındadır. İtalya'yı Almanya'daki bölgelere bağlayan Adige koridorunun doğusundaki Veneto Alpleri, daha alçak, daha parçalanmış, daha ormanlık dağlardır. Yalnız Ön Alpler değil, büyük ölçüde yıpranmış yan çeperleriyle tanınan yüksek dolomili kütle de (Marmolada 3 342 m) kalkerden oluşmuştur.

2. *Po ovası*, Pliyosen dönemde bir deniz körfezinin Alp ve Apenninlerden kopan döküntülerle dolmasıyle meydana geldi. Burada birçok yüzey şekli şeridi ayırt edilir. Önce, başlıca Alp vâdilerinin ağzında buzultaşlı tepe sıraları (msl. Brianza tepeleri); sonra daha verimli alçak taraçalara (msl. La Lomellina) hâkim olan çakıl taşlı ve su geçirgen (Friuli) taraçalar. Alçak taraçalarla yüksek taraçaların temas noktasındaki kaynaklar dizisi (*fontanili*) sulama için önemlidir. Ayrıca, nehrin taşma ovası Polesine'ye doğru iyice gelişir. Po ve Apennin arasında da durum hemen hemen aynıdır, ama buzultaş yoktur. Padova ovasının tekdüzeliğini batıda Monferrato tepeleri, doğuda Euganei tepeleri (610 m) ve yanardağ asıllı Berico tepesi bozar.

3. *Apenninler.* Apennin sıradağları yarımadanın omurgası gibidir. Çeşitli kayalardan oluşmuştur; alp hareketinden biraz daha yeni ve henüz tamamıyle oturmamış jeolojik hareketlerin sonucudur. Bu yüzden sık sık deprem olur (Abruzzi, Calabria) ve yüzey şekilleri çok gençtir: doruklar azdır; dalgalı yaylalar; çoğunlukla epijenik derin boğazlar. Toprakların gerçek kıvrılmalardan çok kırılmalarla şekil değiştirmiş ve yükselti ile enlemin Dördüncü zamanda önemli buzulların gelişmesini önlemiş olması, Alplerle farklılığı daha da arttırır. Kuzey Apennin, Apuane Alpleri dışında, kumtaşlı-şistli, tepeleri tekdüze ve yamaçları kayşamış orta yükseklikte dağlardan meydana gelir: önce Cenova kıyısı yakınında yalçın bir kıyı ile yükselen Liguria Apennini; sonra daha koruluk olan Toscana Apennini (Monte Cimone 2 163 m). Orta Apennini (Umbria Apennini ve Abruzzi Apennini), Adriya denizi kıyısında uzanır ve denizden sadece dar bir kumlu-killi tepeler şeritiyle ayrılır. Hemen bütünüyle yüksek ve çorak olan, eskiden göllerin doldurduğu (msl. eski Fucino gölü) çöküntü havzalarıyle yarılmış kalkerli yaylalardan meydana gelir. Abruzzi Apenninleri yüksek karstlı kütleleriyle Avrupa'nın en vahşî bölgelerindendir (Gran Sasso 2 914 m). Güney Apennin, Tiren denizi kenarında uzanır: Lucca ve Napoli Apennini'nde kalkerli bloklar vardır (Monte Pollino 2 271 m); ama şistli tepeler ve oynak yarıklar manzaranın temel görünüşüdür. Güney Apennin «çizme»nin tam ucunda, Calabria'nın granitli ve çok sık ormanlı yaylalarıyle (Aspromonte 1 956 m) sona erer.

4. *Yarımadadaki ova ve tepeler.* Apenninlerin her iki yanında (özellikle batıda) yarımadanın kenarında insanların yaşamasına daha elverişli alçak bölgeler vardır: Toscana, Latium, Campania, Puglia. Ender rastlanan gerçek ovalar, genellikle dördüncü zaman alanlarının dolmasıyle oluşmuştur; ya kıyı nehirlerinin ağzında (Arno, Tevere, Volturno, Sele) veya eski deniz kulaklarının (Versilia, Maremma, Pontinia «bataklığı») yerindedir. Buna karşılık tepeler veya küçük dağlara sık rastlanır. Bunlar Apennin sıradağlarına paralel uzanan bir çeşit «Ön Apennin» meydana getirir: Toscana Maden sıradağları (Monte Amiata 1 734 m); eski latin volkanları (Colli Albani); Lepini dağlarında kalkerli yaylalar; Vezüv'ün eteğinde (1 186 m), Campania'da tüfler ve volkan konileri. Puglia'da Monte Gargano, 1 056 m yüksekliğinde bir kalker blokudur ve Murge dağları karstlı bir masa biçimidir.

5. *Adalar.* Adaların sayısı çoktur, İtalya kıyıları toplamının yarısını oluşturur. Yalnız Sicilya ve Sardinya, italya topraklarının yüzde 16'sını kapsar. Sardinya, yerinden oynamış bir hersinyen masadır; peneplenleşmiş iki billûrlu yayla (Barbagie [Monte Gennargentu, 1 834 m] ve Iglesiente) arasında, birçok liman vardır. Liguria, Amalfi bu hendeğin kuzeyi volkan akıntılarıyle engebelenmiştir. Sicilya, Afrika'ya has bir görünüştedir: kuzey kıyısını sarp Madonia sıradağları izler; güney yamacı killi - şistli tekdüze tepelerden oluşmuştur; doğuda faal Etna yanardağının (3 295 m) eteğinde Catania ovası uzanır.

6. *İtalya kıyıları.* İtalya kıyıları uzun (7 430 km) ama görünüşü çok çeşitlidir. Buzulsonrası deniz ilerlemesinin sonucu olan batık kıyı şekillerinin bulunduğu yerlerde kayalık ve girintili çıkıntılı olan kıyıda, birçok liman vardır. Liguria, Amalfi kıyısı, Brindisi, Taranto, Syrkusai, Olbia v.b. Ama düzleşmiş kıyılar alçak ve sıtmalıktır; insanların yaşamasına elverişli değildir: genellikle Adriya denizi kıyısı (Venedik deniz kulakları dışında); Tiren denizi kenarındaki ovaların kıyısı.

● İKLİM. Kuzey İtalya, denizin yumuşatıcı etkisinden hiç yararlanmaz; iklimi kara iklimidir. «Kutup» havasının kapladığı Po ovası kışın soğuk ve sislidir; oysa yazın Atlas okyanusu havasının etkisine girdiğinden, boğucu nemli sıcaklar olur. Venedik aynı yıl içinde Londra'dan daha soğuk, Casablanca'dan daha sıcaktır. Özellikle ilkbaharda düşen yağmurlar mısır tarımına imkân verir. Asalp gölleri yakınında sıcaklıklar çok daha yumuşaktır, limon ağaçları meyve verir. Karların erimesiyle ilkbaharda taşan, yazın kuruyan, sonbaharda yağmurlarla yükselen, kışın suları azalan Po ırmağının rejimi, iklimin karışıklığını yansıtır. Yarımada ve adalar astropikal bölgededir. Sahra havasının yerleştiği mevsim olan yaz, sıcak, kurak ve güneşlidir. Atlas okyanusu havasının yerleştiği mevsim olan kışlar ise, ılık, yağışlı ve değişkendir. Kışın güneyde ansızın sağnak halinde boşanan bol yağmurlar görülür, ilkbahar ve sonbaharda bu yağmurlara ülkenin öbür kısımlarında da rastlanır. Yıldan yıla çok farklı olan, sinsi rüzgârlarla nitelenen bu iklim sert ve zıtlıklarla doludur; «akdeniz yumuşaklığı»na ancak Liguria, Campania, Sicilya ve Calabria'daki birkaç mahfuz riviyerada rastlanır. Ayrıntılar çoktur: güneyde kış daha sıcak, Adriya denizi kıyısında daha soğuk, Apenninler'de aşırı serttir.

İktisadî ve beşerî coğrafya

● *Nüfus.* Antropoloji açısından İtalya'da başlıca üç fizik tip ayırt edilir: dolikosefal, kısa boylu ve esmer olan iber-ada'lı akdenizliler; orta boylu, brakisefal ve esmer olan Dinar'lılar. Akdenizliler, adalarda ve yarımadanın güney bölümünde yaşar; tarihöncesi akınları sırasında güneye doğru püskürtülen taş devri çiftçilerinin soyundan geldikleri sanılır. İtalya'nın geri kalan bölümünde oturan alplilerin ülkeyi Demir çağında istilâ eden hint-avrupa medeniyetinden Terramara'lılar ve Villanova'lıların soyundan oldukları sanılır. Veneto bölgesindeki Dinar'lılar ise ülkeye yine çok eskiden yerleşen İllyria'lıların soyundandır. Tarih devrindeki çeşitli akınlardan ülkede çok az iz kalmıştır: Po ve Sicilya ovasında sarışın kuzeyliler (Normanlar); merkezde ve güneyde akdenizliler. Bu ırk çeşitliliğinin yanı sıra dil çeşitliliği de çok eskidir. İtalyan lehçelerinin şaşılacak canlılığı, tarihî ayrılığı ve tabiî bölmelenmenin etkilerini arttırır. Bk. İTALYANCA.

● *Yerleşme.* Taşradaki dağınık evler, güneye doğru inildikçe azalır. Ayrıntılara girildiğinde, konutların yapısını etkileyen etmenler ustaca birleşmişse de, dağınık konutların temeli, tarım topraklarının parçalanmasına dayanır: kır halkının beşte dördünün birbirine uzak evlerde oturduğu Apenninlerin kenarında, Emilia'da, Alplerin kenarında, Lombardia ovasında, Liguria'da.

Marche'de de aynı dağınıklık görülür. Toscana'da tarım alanları geniştir; ama birçok ortakçı tarafından işlenir. Dağılma çoğunlukla kolonların sistemli bir şekilde yerleştirilmesinin sonucudur: Po deltası; Gallura (Sardinya); Pontine bataklıkları ve kısa süreden beri de Toscana ve Latium Maremma'sı. Bu çeşitli bölgelerde köylülerin evleri aynı biçimde değildir. En şaşırtıcı olanı Puglia'daki taştan koni biçiminde tullo'dur. Toscana ve Abruzzi'deki evlerin çoğunlukla bir dış merdiveni (Molise) ve merkezde bir güvercinliği vardır (Umbria): çatı, güneyde çoğunlukla düz, Napoli bölgesinde kubbe biçimindedir. Lombardia'daki *corte* gibi «kapalı avlu» evi daha zengin görünüşlüdür ve çoğunlukla kale havasındadır (Toscana'da *fattoria*, Latium'da *masseria*). En genel kural, konutların gruplaşmasıdır: İtalya orta ve küçük şehirlerin pek çok olduğu bir ülkedir. Şehirlerin bu gelişmesi coğrafî bir gereklilikten çok, geçmişin bir mirasıdır. Roma çağından beri medeniyet foruma bağlıdır. Ortaçağ ve Rönesans sırasındaki güvensizlik dönemi boyunca zanaatçılık ve bankacılık faaliyetinin korunması için surlar yapılmıştı. Güney İtalya'nın çok büyük mülklerin bulunduğu bölgelerindeki köylüler bile büyük kasabalarda toplanmışlardı: Sicilya'da, Calabria'da bu yerleşme merkezlerine hâlâ rastlanır. Bu tarihî etmenler, savunma sitelerinin ağır basmasını da açıklar; Perugia, Orvieto, Enna, Potenza tepeler üzerine, Gallipoli, Taranto, Siracusa yarımadacıkların en ucuna kurulmuştur. Yolların planı dolambaçlıdır; ama ya roma koloni̇leştirmesinden (Torino, Como) veya Ortaçağdan (Aquileia) kalmış veya bir depremden sonra yeniden yapılmışsa (Avezzano), dörtgenler halinde birbirini keser. Şehirlerin çoğunda eski kısımlar ve modern semtler arasında büyük karşıtlık görülür.

● *Kır hayatı.* Tarım temel faaliyettir, işçilerin yüzde 41'i tarımla uğraşır ve kullanılabilecek alanın yüzde 57'si değerlendirilir. Ama tarım büyük sıkıntılardan zarar görür. Önce işçi fazlalığı: her çiftçinin elinde geçimini sağlamak için ancak 2,3 ha vardır. Sonra mülkiyet yapısında büyük bir dengesizlik görülür: bir yanda çok küçük parçalara ayrılmış ve sahiplerinin işlediği çok ince tarım yapılan mülkler; öte yanda yarıcıların işlediği çok kaba bir tarım yapılan çok büyük mülkler. Toprak sahiplerinin yüzde 83'ü toprağın yüzde 17'sine sahipken, yüzde 0,5'i tarım reformundan önce yüzde 37'sini elinde tutuyordu. Ayrıca donatım eksikliğini de (çoğunlukla kasıtlı olarak) kaydetmek gerekir. Kuzey ile güney arasında büyük farklar vardır.

1. *Kuzeyin tarım zenginliği.* Üretim alanının ancak yüzde 37'sini kapsayan Kuzey İtalya, tabiî imkânlarının çok elverişli olmamasına rağmen, bugün değer olarak toplam üretimin yüzde 49'unu verir ve verimi Avrupa'nın en yükseklerindendir. Bu zenginliğin kaynağı hiç değilse Po ovasının orta taraçalarında eski ve karışıktır. Gerçekten burada toprak Romalılar zamanından beri küçük kolonlar arasında paylaştırılmıştır: bu kolonlar Lombard'lar zamanında köleleştirildi; XIII. yy.dan itibaren hürriyete kavuştu ve şehrin tüccar burjuvazisinin hizmetine girdi. O zaman uzun vadeli bir ortakçılık kontratı yapan köylülerin, verimi arttırdıkça kazançları da çoğaldı: alçak tarım ve ağaç yetiştiriciliğini birarada uygulayarak bugün Padova çöküntüsünü kuşatan çeşitli tarım kuşağını yarattılar. Ortaçağdan itibaren Lombardia, tarımı, almaşık ekimi, sulama kanalları, *marcite*'leri (dona karşı tarlaların kışın su altında bırakılması) ile, Hıristiyanlığın en ustaca tarım sistemi oldu. Alçak taraça ile alüvyon ovasının verimliliği çok daha yenidir ve bambaşka bir kaynaktan gelir. Burada akaçlama işleri yapılması ve deltada gerçek polderler düzenlemesi, çok büyük teknik ve malî çabalar gerektirdi: uzmanlaşmış tarım yapılan tarlalar; büyük kapitalist mülkiyet; tarım işçileri istihdamı. Bütün bölgelerde kır geliri çiftlik ürünleriyle arttı; hayvanlar sunî yem sayesinde ahırlarda yetiştirilmeğe başlandı; eski hakların tanınması ve tarım makineleri kullanılması sayesinde verim arttırıldı. Bu gelişme sonunda Kuzey İtalya'da kır hayatı, oldukça basit olan fizikî çerçeveden çok daha değişik bir şekil aldı. İtalya Alplerinde başlıca beş hayat tarzı görülür: en yüksek vâdilerde çok eskiden beri usta bir şekilde tarım ile sığır yetiştiriciliği birarada yürütülür; Doğu Ön Alplerde uzmanlaşan hayvancılık, süt ürünlerine yönelmiştir; Dolomit'lerde yaşa-

yan dağlılar geçimlerini ormandan sağlarken, büyük vâdilerde oturanlar (msl. Adige geçiti), ova köylüleri gibi, tahıl, bağ, meyve ağaçları yetiştirirler; dağın kenarında kestane ağacı ve mısır yetiştiriciliği, hayvancılık ve bağcılık çok orijinal bir şekilde birarada yürütülür; Po ovasında yüksek taraçada mısır tarlaları ve özellikle dut ağaçları vardır; Apenninlerin eteğinde de buna benzer bir çeşitli tarım şeridi görülür, ama burada buğday tarımı ağır basar ve hayvancılık gelişmiştir (peynir). Torino'dan Adriya denizine kadar Po ırmağı, uzmanlaşmış çeşitli tarımların ağırlık merkezidir: Piemonte'de pirinç tarlaları; Lombardia'da yemlik bitki tarımı ve önemli sağmal hayvan (gorgonzola peyniri) yetiştiriciliği; deltalarda ve Aşağı Emilia'da şeker pancarı, keten, buğday tarlaları. Yüzey şekilleri yükselerek ovanın sisini aşar aşmaz, meyve bahçeleri ortaya çıkar: Verona yakınında Valpolicella'da bağlar; Güney Piemonte'de, Asti ve Barolo'da bağlar; Euganei dağlarında çeşitli meyve ağaçları. Ayrıca Akdeniz kıyısındaki Liguria da, uzmanlaşmış çiçek, zeytin ve turunçgil tarımlarıyle Kuzey İtalya'nın bir bölümü sayılır ve istatistiklerde hep bu bölgede sınıflanır.

2. *Güney tarımının karışıklığı.* Bütünüyle incelenince Güney İtalya'nın tarımı verimsizdir: yarımada ve adalar millî üretim alanının yüzde 63'ünü kapsadığı halde toplam tarım üretiminin değer olarak ancak yüzde 51'ini verir. Ve istisnalar dışında verim genel ortalamadan düşüktür. Ama aslında burada, en iyi topraklarla en kötü topraklar yan yana uzanır ve bölge, yoksulluğundan çok benzeşmezliğiyle nitelenir. Önce, tabiî şartlar benzeşmez. Yüzey şekilleri her yerde inişli çıkışlıdır (dörtte üçünden çoğu tepe ve dağlardan meydana gelir) ve tarlalar çoğunlukla taşlı veya alçak kesimlerde bataklıktır. İklim, yazın kavurucudur; ekilebilir topraklar sağnaklardan büyük zarar görür. Buna karşılık, yüzey şekilleri, zararlı rüzgârlardan korur ve Napoli veya Catania yakınında olduğu gibi havzalar yer yer verimli volkan alüvyonlarıyle döşelidir; kalkerli bölgelerde hidrografya ağı yer yer (Abruzzi) sulamaya elverişlidir; bazı yerlerde ova sürüleri dağ otlaklarına çıkarılır.

Aynı karşıtlıklar insanların yaşama şartlarında da görülür. En zararlı olgu *latifundia*'ların devamlılığıdır. Bin yıldır süregelen bu kaba tarımın bugünkü sonucu çıplak tarlalar, işlenmemiş alanlar ve köylülerin yoksulluğudur. Ama istisnalar çoktur: Napoli yakınında toprak Romalıların asker kolonlar yerleştirmesi sırasında çok küçük parçalara ayrılmıştı. Trapani'de, *latifundia*'lar parsellenmiştir. Bari bölgesinde uzun süreli kiralamaların olumlu etkisini kaydetmek gerekir; Toscana'da da, Marche'de olduğu gibi iyi işlenen topraklar birçok kiracıya dağıtılmıştır; hemen her yerde Papalığın ve Mussolini'nin yaptığı değerlendirmelerle, bugünkü tarım reformuna eşlik eden verimi arttırma çabalarının büyük yararı olmuştur. Köy manzaralarının bu çeşitliliği arasında hiç değilse üç unsur ayırt edilebilir: çıplak tarlalar; meyve bahçeleri; hem meyve hem tahıl yetiştirilen tarlalar. Eski tipteki çıplak tarlalar Roma Campania'sı, Puglia, Güney Sicilya *latifundia*'ları, Campidano (Sardinya) [«openfield»i] ve Abruzzi yaylalarındadır. Bu tarlalarda buğday, bakla yetiştirilir ve dinlendirmeğe bırakılan kısımlarda yaylaya çıkarma usulüyle koyun beslenir. Modern ıslah alanlarındaki çıplak tarlalardan çok bol buğday, şeker pancarı, tütün, domates, enginar ürünü alınır ve yemlik bitkiler tarımı, sağmal hayvan yetiştiriciliğine elverişlidir. Uzmanlaşmış meyve bahçeleri genellikle küçük adacıklar halinde dağılmıştır: Val di Chiana'da çeşitli meyve ağaçları; Salento, Frascati ve Marsala'da bağlar; Cilento'da incir bahçeleri; Sorrento'de portakal bahçeleri; Bari'de zeytinlikler v.b. Ama kır manzarasının en karmaşık yönü karma tarım yapılan tarlalardır. Toscana, Marche ve Adriya Abruzzi'lerin killi kumlu topraklarında kuzey tarzında çeşitli tarım yapılır; oranları değişmek üzere tahıl, bağ (chianti şarabı) ve zeytinliklerin birarada yetiştirilmesine dayanır; tarlalar öküzlerin çektiği sabanlarla sürülür. Mezzogiorno'da *huerta* görünüşü kazanan (Palermo) bu tarlaların en verimlileri Napoli yakınındadır; turunçgilerin yanı sıra ustaca bir karışıklık içinde keten, bağ, ceviz ve kayısı ağaçları, çeşitli sebze yetiştiriciliği yapılır. Latium ve Calabria'nın kurak tepelerinde, Sassari'de, kır hayatı hem daha az verimli, hem de daha karışıktır: çukur kısımda tahıl ve sebze tarımı, yamaçlarda bağ, zeytin ve badem ağaçları bulunur, çıplak alanlarda küçük baş hayvancılık yapılır; ormanlıklarda meyve devşirmeciliği bile uygulanır. Hemen her yerde önemli gelir kaynağı sağlayan deniz balıkçılığı eski usullerle yapılır. Ayrıca ender olarak tam manasıyle orman hayatına da rastlanır (Abruzzi, Sila, Monte Gargano).

● *Tarım üretimi.* İtalya'nın tarım üretiminin başlıca özellikleri tahıl (değer olarak tarım üretiminin yüzde 22'si) ve özellikle ağaç yetiştiriciliğinin (değer olarak yüzde 24) ağır basması, tütün ve keten dışında sanayi bitkileri tarımının azlığı, kasaplık hayvan yetiştiriciliğinin yetersizliğidir. İtalyanların günlük beslenmesinin temelinin hamur işleri, domates, meyve, yağ ve çok az hayvanî protein olması, tarım üretiminin genel yapısına uygundur.

● *Sanayi meseleleri.* İtalyan sanayiinin başlıca hedefi, tarım gelirlerinin yetersizliğini karşılamak ve aşırı kalabalık bir nüfusa iş sağlamaktır. Bugün sanayide nüfusun ancak yüzde 36'sının (ulaşımla birlikte) çalışabilmesinin sebebi, italyan sanayiinin çok güç şartlar altında gelişmesidir.

1. *Sanayinin güçlükleri.* İtalya'nın yeraltı kaynakları yakıt ve hammadde bakımından azdır. Toscana'da antimon, pirit, bor ve büyük ölçüde civa elde edilir; Sardinya'da kurşun ve çinko, Sicilya'da bol kükürt çıkarılır. Ama demir (Elbe adası), boksit (Gargano) ve kömür (Iglesiente) üretimi çok azdır. Kısa süre önce Abruzzi ve Sicilya'da pek verimli olmayan petrol yatakları bulunmuştur; Po ovasında verimli metan yatakları (Cortemaggiore) vardır ve Kuzey İtalya'da tabiî gaz nakli için 3 000 km'den çok boru döşenmiştir. Bununla birlikte toplam olarak hammadde ve enerji kaynakları yayıftır ve açık, ithalâtla kapatılır. Buna karşılık teknik ve elektrik öncüsü italyan mühendisleri uzun süreden beri Alp çağlayanlarını, kısa süre önce de Apennin çağlayanlarını düzenlemişlerdir. Bugün İtalya'da hidrolik asıllı elektrik üretimi yüksektir: bunun dörtte üçü kuzey bölgelerinden gelir. Ama sanayi, ulaşım güçlüğü gibi (özellikle yarımadada) başka meselelerle de karşı karşıyadır. Demiryolları çoğunlukla elektriklidir (hatların üçte birinden çoğu); ama döşenmesi pahalıya mal olmuştur ve şebekenin yüzde 74'ü hâlâ tek hatlıdır. İkinci derecede yolların eşit olmamasına karşılık, İtalya'nın otomobil yolları (autostrada) çok iyidir. Ayrıca Po'nun hidrografya şebekesi ulaşıma çok az elverişlidir ve ancak deniz kabotajı (oldukça işlektir) yüksek ücretli ağır yüklerin taşınmasını sağlar.

2. *Sanayi bölgeleri.* Toplam nüfusun ancak yüzde 44'ünü barındıran Kuzey İtalya'da, sanayi yatırımlarının yüzde 71'i toplanmıştır. Bu büyük malî ve coğrafî yoğunlaşmanın sebebi kısmen siyasîdir. Po ovası, Orta Avrupa'nın yakınlığı, tüccar burjuvazisinin gelişmesi ve yerleşme kolaylıklarından büyük ölçüde yararlandıysa da, öbür kısımlarda da (msl. Toscana ve Napoli'de) XI. yy. başında daha o zamanlar gelişmiş olan sanayi tohumları vardı; sonradan gelişmemelerinin sebebi millî bütünlüğü gerçekleştiren kuzeyin, özellikle kendi menfaatine hizmet etmiş olmasıdır.

Kuzey İtalya'da önce, Alplerin eteğinde birbirini izleyen imalât merkezleri görülür: Biella'da yünlü kumaş; Coma'da ipekli kumaş; Brescia, Vicenza ve Valdagno'da çeşitli dokumalar; Varese'de ayakkabı yapımı; İvrea'da yazı makineleri. Bu sanayi şeritinin alplerarasında da (Aosta vâdisi ve Bolzano [ağır sanayi] gibi) kolları vardır. Sonra, ovada Milano ve Torino bölgesi gelir. Çok eski tarihlerde zenginleşen Milano'nun zenginlik kaynağı, ticaret, ipek dokumacılığı ve silâh imalâtıdır. Çevredeki birçok uydu şehir, dokuma sanayii (Busto-Arsizio, Gallarate, Vercelli), kimya ürünleri (Cesano Maderno) ve makine yapımına (Saronno, Legnano, Novara, Sesto San Giovanni, Pavia) yönelmiştir. Torino'nun zenginleşmesi daha yeni, faaliyetleri daha azdır. Bununla birlikte Fiat otomobil fabrikalarında 71 000 kişi çalışır. Po ovasındaki bu güçlü sanayinin başlıca ulaşım yolu Cenova'dır; İtalya'nın başlıca ticaret limanı olan Cenova, Liguria kıyısı sanayiine hâkimdir. Venedik, sanayi bölgelerinden dağlarla ayrılmamasına karşılık çok uzaktır: yine de maden kömürü, petrol ve alüminyum işler. Daha uzaktaki Trieste limanı, özellikle Tuna Avrupası ile ilişki kurar. Ayrıca metan sayesinde eski Emilia şehirleri (Reggio, Bologna ve Forli gibi) çok işlektir. Güney İtalya'da sanayi bölgeleri yerine, hiç beklenmedik yerlerde küçük sanayi gruplaşmaları görülür. Toscana'nın yumuşak manzaralarının aslında çok faal sanayi merkezleri olduğunu farketmek turistleri şaşırtır: Prato'da yünlü imalâthaneleri; Pisa'da kimya ürünleri tesisleri; Piombino'da yüksek fırınlar; Terni'de makine yapımı; Napoli'de petrol rafinerileri; Bagnoli'de yüksek fırınlar; Portici'de kimya tesisleri; Castellammare'de tersaneler; Salerno'da iplik eğirme imalâthaneleri.

3. *Sanayi üretimi.* Elden geldiğince az hammadde kullanmak ve çok kalabalık işçileri istihdam etmek gerekliliği, italyan sanayiini ilk maddeler işlemekten çok, imalât faaliyetine yöneltmiştir; bunların başında dokumacılık (özellikle ipekli ve pamuklu) ve giyim eşyası, sonra makine sanayii (otomobil, gemi, elektrik motoru, yazı makinesi, dokuma makinesi), inşaat ve ulaşım faaliyetleri, besin sanayii (makarna, konserve), kimya sanayii ve kolları gelir.

● *Son gelişmeler.* Millî hasılanın meydana gelişinde ikinci sektörün önemi (1965'te yüzde 31) dolayısıyle sanayi üretimi, gayrısafi millî hasıla ile aynı yönde gelişmiştir. 1958'de 100 olarak kabul edilen toplam sanayi üretimi indisi, 1963'te 166'ya ulaştı. 1964'te biraz duraklandıktan sonra yeniden daha hızlı bir itimle yükselmeğe başladı (1965 sonunda 176). Bu 1958-1965 döneminde gelişme, kimyada (yüzde 160) ve ilk metalürjide hızlı (yüzde 104) elektrik malzemesi ve makine yapımında yavaş (yaklş. yüzde 65), besin sanayiinde düşük (yüzde 25), dokuma sanayiinde çok düşüktü (yüzde 10).

1958'den 1965'e (dahil) kadar enerji tüketimi kömür eşdeğeri olarak 44'ten 92 Mt'a yükseldi; oysa millî üretim kömür eşdeğeri olarak ancak 15-20 Mt'a ulaşmıştı. Enerji açığının çok büyük olması «katı» yakıtların sürekli eksikliğine, akaryakıt (1958-1966 arası petrol üretimi 1,5'tan ancak 1,8 Mt'ye çıktı) ve gaz akaryakıtın (1958-1966 arası tabiî gaz üretimi 5,2'den 8 milyon m³'e çıktı) yavaş gelişmesine bağlıdır. Düzenlenebile-

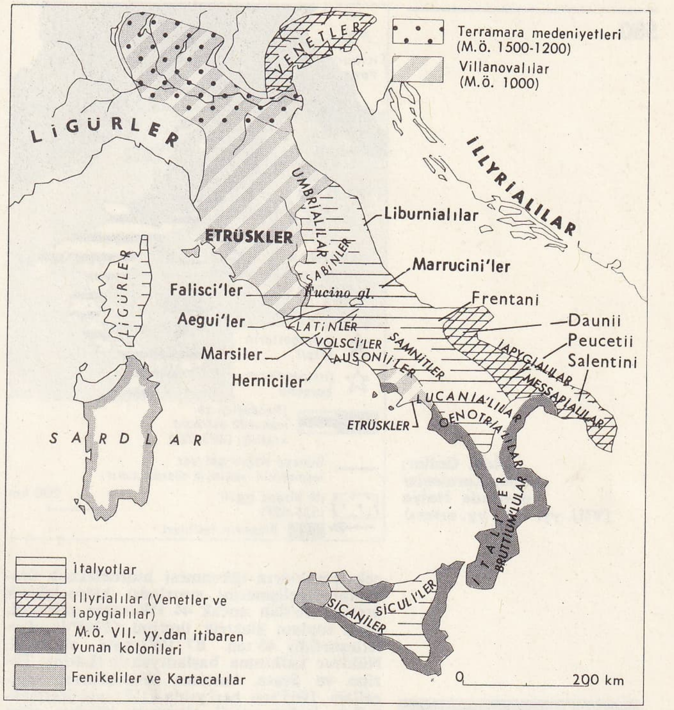

eski İTALYA'da nüfus dağılımı

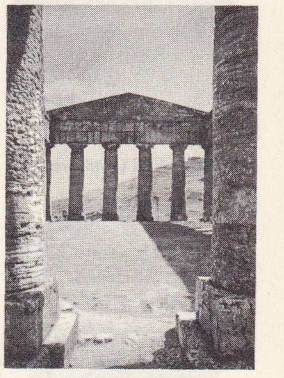

Ceres'e ithaf edilen Segeste dorik mâbedi

Foto. Boudet - Lamotte (LAROUSSE)

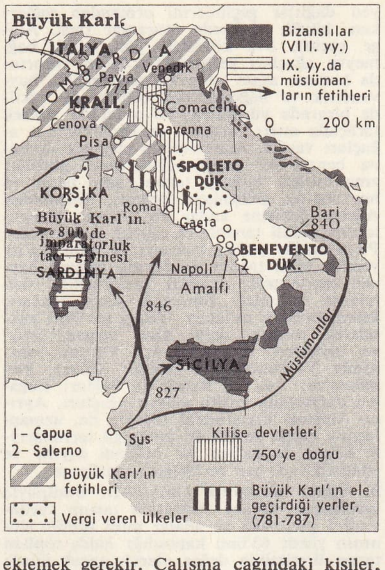

solda, Gotlar; sağda, Karolenjer devrinde İtalya (VIII. yy. - IX. yy. ortası)

Papa-Büyük Gregorius XIII. yy. freski San Benito manastırı, Subiaco

Giovanni VIII (madalyaları)

cek ırmakların tükenmesi hidroelektrik üretiminin gelişmesini sınırladı; hidroelektrik üretimi 36'dan ancak 44 tW/saate yükseldi, oysa toplam elektrik üretimi (1962'de devletleştirildi) 45'ten 87 tW/saate yükseldi. Nükleer kalkınma başladıysa da (Latina, Torino ve Sessa Aurunca [Garigliano] santralları 1965'ten beri yılda 4 tW/saat üretmektedir) İtalya enerji alanında günden güne petrol ithalâtına (1966'da 70 Mt) bağımlı bir hal almaktadır. Demir sanayiinde çelik üretimi, 1958-1966 arası iki kattan çok (6,3'ten 13,6 Mt'ye) arttı; bu artışın sebebi kısmen yeni Taranto tesislerinin kurulmasına bağlı olan 1965'teki hızlı gelişmedir (3 Mt). Millî maden üretimi 0,5 Mt'nin altında olduğundan, çelik üretiminin artışı demir filizi ithalâtında (1965'te 8 Mt) çoğalmaya yolaçtı. Çelik sanayii imalât metalürjisini besler; imalât metalürjisinde gemi yapımı gerilemiş, buna karşılık 1958-1965 arasında üretimi üç kattan çok artarak özel otolarda 370 000'den 1 300 000'e ulaşan (taşıt araçları 34 000'den 84 000'e) otomobil sanayii ilerlemiştir; üretimin dörtte birinden çoğu ihraç edilir.

Kimya sanayiinde 1958-1965 döneminde petrolün damıtma ürünlerinde ağır yağ üretimi altı kat, benzin üretimi iki kat, sentetik kauçuk üretimi altı kat arttı. Asitlerin ve azotlu gübrelerin toplam üretimi yüzde 50 yükseldi. Plastik madde üretimi on beş kat arttı. Sunî dokuma üretimi yüzde 60 oranında gelişti ve sentetik elyaf üretimi altı kat çoğaldı. Geleneksel dokuma sanayii 1958-1966 arasında pamuk, 1958-1962 arasında yün bakımından iyice gelişti, sonra önemli ve uzun bir gerileme dönemine girdi. 1965'te yünlü ve pamuklu dokuma ipliği üretimleri 1961-1962 arasındaki seviyeye henüz ulaşamamıştı.

Dış ticaret tablosu, italyan ekonomisinin eğilimlerini yansıtır; pamuk, ham petrol, yün, demirli madenler ve buğday, yani hammaddeler, ithalâtın yüzde 40-45'ini meydana getirir; oysa ihracatın yüzde 40-42'sini makine, tasfiye edilmiş petrol, kimya ürünleri, pamuklular, sunî dokumalar ve otomobiller, yani imal edilmiş ürünler, temsil eder. Ticaret dengesi açık verir; ama açığın dörtte birinden çoğu turizmden elde edilen kârla kapatılır. İtalya'nın ithalât yaptığı başlıca ülkeler A.B.D., Almanya, Büyük Britanya, Suudî Arabistan (petrol), Avustralya, Fransa; ihracat yaptığı başlıca ülkeler ise Almanya, A.B.D., İngiltere, Fransa ve İsviçre'dir. İtalyan ekonomisi deniz ticaretine sıkıca bağımlıdır: başlıca ticaret limanları Cenova, Napoli, Venedik ve Trieste'dir. Ortak pazarın hızla gelişen değerlendirmesi sonucu olarak Altılar Avrupası'nın öbür devletleriyle yapılan ticaret, 1960-1965 arası yüzde 28,5'ten yüzde 36'ya yükseldi. Gelişme ithalâttan (1960'ta yüzde 28'den 1965'te yüzde 31'e) çok ihracatta (yüzde 29'dan yüzde 45'e) görüldü. 1964 İhracatında sanayi hammaddeleri (yakacaklar dahil) yüzde 35, donatım malzemeleri (yüzde 19) ve besin sanayii maddeleri (yüzde 18) başta geliyordu. Makineler ve ulaşım malzemeleri ihracatın yüzde 30'u, dokumalar yüzde 17'si, besin ürünleri yüzde 11'iydi. Bu dönem sırasında ticaret açığı hemen tamamıyle kapatıldı; bu kapatılış, yurt dışında çalışanların (özellikle İsviçre, Batı Almanya ve Fransa'da yerleşmişlerdir) gönderdikleri paralar, özellikle de sürekli olarak gelişen turizm sayesinde gerçekleşti. 1964'te turizm gelirleri tabiî ihracatın görünen ve görünmeyen kalemlerinin yüzde 12'sini temsil ediyordu. 1965'te ülkeye 12 milyon yabancı geldi (bir günlüğüne gelen aynı sayıda turist hariç).

● *Nüfus meselesi.* Bugün İtalya, önemli bir nüfus meselesini çözmek zorundadır: öteden beri doğum oranının çok yüksek olduğu İtalya, devamlı olarak göçmen göndermekteydi. Yarım yüzyıl içinde özellikle güneylilerin ve Veneto'luların çoğunlukta olduğu 7 milyon italyan, A.B.D., Fransa, Brezilya, Arjantin v.b.ye göçtü. Bugün ölüm oranında büyük bir azalma görülmekte (1901'de binde 22'ye karşılık bugün binde 10), bu da doğum oranındaki düşmenin (1901'de binde 32, bugün binde 18,4) sonuçlarını yok etmektedir. Nüfus her yıl 350 000-400 000 kişi artmaktadır. Malthus'çuluk, göç ve sömürgeciliğe bugün başvurulamayacağından, devlet «ıslah» çabalarıyle ekilebilir alanı çoğaltmaya, tarım reformu ile kır toplumunun yapısını (çoğu yerde hâlâ derebeylik yapısı) modernleştirmeye ve özellikle Mezzogiorno'da emek pazarını genişleten yeni sanayiler kurmağa uğraşmaktadır.

HAYAT SEVİYESİ VE İKTİSADÎ GELİŞME

İtalyanların hayat seviyesi ortalaması öbür batı avrupa ülkelerindekinden çok daha düşük, ama komşu güney avrupa ülkelerinden (Portekiz, İspanya, Yugoslavya, Yunanistan) yüksektir. Roma'nın 50 km güneyindeki bir çizginin yukarısında, halkın hayat seviyesi öbür avrupa ülkeleriyle oranlanabilir; bu çizginin altında, yüzde 30-40, hattâ daha çok düşer. Bir soruşturma, «yarımada»da sefalet içinde yaşayan aile sayısının 1 357 000 olduğunu ortaya koymuştur. Bu toplam üzerinden 1 161 000 aile (4 700 000 kişi) güney bölgelerinde yaşar: sefalet içinde yaşayan kimselerin toplam nüfusa oranı Kuzey İtalya'da yüzde 1,5, Orta İtalya'da yüzde 5,9, Güney İtalya'da yüzde 24,8'dir. Yoksul ailelerin yarısından çoğu hiç şarap, et ve şeker tüketmez; özellikle ekmek ve makarna ile beslenir. 9 Milyon kişi (yani güney nüfusunun yarısına yakını) aşırı yoksulluk içinde yaşar.

Güneyde faal nüfusun yaklaşık olarak üçte birine yakını işsizdir. Buna bu bölgede nüfusun tümünü içine alan kısmî işsizliği de

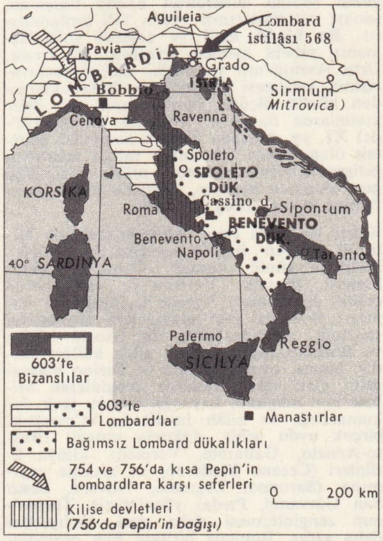

Bizans ve Lombard'lar devrinde İtalya (VII. yy. - VIII. yy. ortası)

eklemek gerekir. Çalışma çağındaki kişiler, kısmen çalıştırılırken yaşlılar ve çocuklar, bütün yardımcı ve az verimli işleri görür. Okuma yazma bilmeyenlerin oranı hâlâ yüksektir; Calabria, Basilicata ve Sicilya gibi bölgelerde hiç okuma yazma bilmeyenlerin toplamı yaklaşık olarak yüzde 30'dur.

Kuzey ile güney arasındaki bu eşitsizliği, coğrafî ve tarihî etmenler yaratmış ve siyasî bütünlüğün sağlanmasından beri hızla kalkınan kuzey ile geri kalan güney arasındaki fark artmıştır. Doğmakta olan kuzey sanayiini korumak için 1837'de konulan gümrük tarifesi güneyi mahvetmiştir. Fiyat savaşı ile yabancıların buna verdiği karşılık, güneyin ihraç ettiği tarım ürünlerine büyük zarar verdi. Kuzey üretiminin rekabeti karşısında küçük sanayi ve el sanatlarının tehlikeye düşmesi de yeni bir felâket oldu. Bu çifte felâketten sonra güney bir daha toparlanamadı. Böylesine bir durgunluk yılda ortalama yüzde 1,5 oranında artan nüfusu, yoksulluktan kurtulamamaya mahkûm ediyordu. 1885'ten itibaren güney ekonomisi hemen hiç işçi istihdam etmemeğe başladı, çalışmak isteyen herkes ülkeden ayrılmak zorundaydı.

Bununla birlikte 1950'den beri italyan hayat seviyesi devamlı olarak yükseldi ve sanayi üretimi 1953-1958 arası iki kat arttı. Millî gelir yüzde 30 çoğaldı. Bu yükselişten güney de payını aldı ve kişi başına gelir yüzde 50 çoğalırken tüketim de yüzde 40 arttı. Ama bütün çabalara rağmen kuzey ve güney arasındaki fark kapanmadı. 1951'de bir güneylinin yıllık geliri kuzeylininkinin yarısını aşmıyordu; kuzey, güneye oranla çok daha hızlı kalkındığından bu fark değişmedi. Gecikmenin temel sebepleri tarım alanında istihdamın azalması ve el sanatları ile küçük sanayinin yıpranmasıdır. Doğmakta olan modern sanayi, işsizliği ortadan kaldırmağa yetmez ve güneylilerin göçü devam eder.

Tarım alanında toprakların ıslahı ve toprak reformu köylülerin hayat şartlarını önemli ölçüde değiştirebilir: sıtmadan temizlenen, sulanan ve yeniden iskân edilen kıyı ovaları (eskiden iyice verimsizdi) bugün güneyin en verimli ovaları haline gelmiştir; başka bölgelerde toprak reformu uygulanması, verimin önemli ölçüde arttırılabileceğini göstermiştir. Ekilebilir toprakların dörtte üçünde tarım başarıyle değiştirildi; buralarda ince tarım yoluyle ticarî değeri yüksek ürünler yetiştirilir: turfandalar, turunçgiller, sebze, şarap, yağ, sanayi bitkileri v.b. Düzenlenmemiş topraklarda özellikle kaba tarım yoluyle tahıl yetiştirilir ve az ölçüde hayvan beslenir. Bununla birlikte toprak reformlarının başarıya ulaşmasının, komşu alanlarda bazı tedbirler alınmasına, özellikle de yeni tarım tekniklerini benimseyebilmeleri için köylülerin eğitilmesine bağlı olduğu anlaşılmıştır. Bazı yerlerde toprak reformu tahıl pazarında yapılacak bir reformla tamamlanmadığı için köylülerin durumunda bir değişiklik olmadı: köy-

Foto: Alinari-Giraudon (LAROUSSE)

lü, eski zalim sömürülerin kurbanı olarak kaldı. Sermayesiz, borçlu köylü, ürünü yerinde elden çıkarmak zorunda olduğundan, ticarî devrelerin kontrolunu ellerinde tutan tüccar ve tefecilerin kurbanıdır. Uzun bir vadede düşünülürse, kendisine dağıtılan toprağı birgün elde çıkarmak zorundadır. Sanayileşme alanında da güney için tasarlanan planlar güçlüklerle karşılaştı. Bugüne kadar öngörülen ve uygulanan tedbirler yeni ve gelişmiş bir ekonomiye temel olacak yeni bir iç kuruluş yaratma, güneyin ilerlemesini önleyen bazı engelleri ortadan kaldırma yollarını araştırdılar. Ama bu çaba fazla bir başarı sağlayamadı; çünkü çok uzak olan, ulaşım yolları ve kalifiye işçisi bulunmayan güneye, özel teşebbüs hâlâ yatırım yapmamaktadır. Özel teşebbüsün çekingenliği kamu işlerinde de görülmüş, bu yüzden barajları, kanalları ve yolları artırmak ve yararlı kılmak imkânsız hale gelmiştir. 1951 -1959 Arası güney sanayiine yapılan yatırımlar bütün italyan sanayiine yapılan yatırımların ancak yüzde 16'sıydı. İtalyan kamu güçleri bunun üzerine güneyin sanayileştirilmesi için devlete veya devletimsi topluluklara günden güne çoğalan bir rol vermek gerektiğini anladılar ve Güney bankasının etkisi genişledi.

1958-1965 Arasında kişi başına ortalama gelir 550'den 900 dolara çıktı; hayat seviyesinin yüzde 30 oranındaki paralel artışına rağmen bu önemli bir çoğalmadır. Kullanılan özel otoların sayısı 4 kata yakın artarak 1965'te 5 milyonu aştı (10 kişiye 1 araba). Buzdolabına sahip aileler oranı yüzde 13'ten yüzde 55'e, çamaşır makinesi olanlarınınki yüzde 3'ten 23'e, televizyonu olanlarınınki yüzde 12'den 49'a yükseldi; doktor sayısı çoğaldı. Konut alanında durum bu kadar parlak değildir: oda başına işgal yoğunluğu birimin üstündedir ve inşaat ritmi yetersizdir. Kişi başına enerji tüketimi kömür eşdeğer olarak 0,9'dan 1,7 tona, elektrik tüketimi 900 kW/saatten 1 500 kW/saatin üstüne, çelik tüketimi 130'dan 250 kg'a yükseldi. Hayat seviyesindeki önemli coğrafî farklılıklar bu genel tablonun değerini biraz düşürür.

1963-1964 Yılları arasında bir italyan ailesinin yıllık harcaması 1 425 000 liret olarak hesaplandı. Aslında kuzeybatıda (Lombardia ve Piemonte) 1 706 000, kuzeydoğuda ve merkezde (Veneto, Toscana, Latium) 1 525 000, Güney İtalya ve adalarda (Mezzogiorno) ise ancak 1 105 000 liret idi. 1965'te ortalama sanayi geliri, Milano ilinde 926 000 liret olarak hesaplandı; Avellino ve Campania'da ise ancak 236 000 lirettı.

1958-1967 Yılları arasında gayrısafi millî hasıla (sabit fiyatla) indisi 100'den 166'ya çıktı. İtalya'yı Ortak pazar çerçevesinde Hollanda'dan hemen önce birinci sıraya yerleştiren iktisadî kalkınma ritmi bu dönem boyunca düzenli değildi. 1958'den 1963'e (dahil) kadar gelişme, 1950-1957 yılları arasındaki hızlı ritimle yürüdü ve gayrısafi millî hasıla yüzde 38 değerinde arttı (yıllık ritim ancak yüzde 6-8 arasında değişiyordu), 1964'te önemli ölçüde yavaşladı (gayrısafi millî hasılanın yüzde 2,7 çoğalması), sonra yeniden çok hızlandı (1965'te yüzde 3,5, 1966'da yüzde 5,5).

İtalyan mucizesinin ana sebeplerinden biri tüketim sanayilerinin gelişmesidir; bu gelişmeye yolaçan talep artışı ise, başlangıçtaki birlikte tüketimin çok oluşuna, üretimin artmasıyle ücretlerin de yükselmesine, işsizliğin de büyük çapta azalmasına (1954'te 1 700 000 işsiz, 1963'te 504 000 işsiz) bağlıdır.

Ücretlerin artışı 1961'e (dahil) kadar üretimin artışını aşmadı; ama tam istihdam ve bazı kesimlerde beliren işçi kıtlığı, sendikaların isteklerini kolaylaştırdı (bu istekleri bazı yeni tüketim alışkanlıkları da doğuruyordu) ve üretimin artışıyle orantılı olmayan ücret yükselmelerine yolaçtı. İmalât sanayiinde, ortalama saat ücreti 1961'de 200 liretten 1962'de 286 lirete, 1963'te 334 lirete yükseldi. Maliyet fiyatları artarken, kâr hadleri düştü, yatırım eğilimi azaldı. Maliyet fiyatlarının artması ihracatın gelişmesini engelledi; satın alma gücünün hızla çoğalması ithalâtta önemli artışa yolaçtı. Ticaret dengesi bozuldu; 1959-1961 arasında zaten yüzde 87'den yüzde 80'e inen ithalât karşılıkları yüzdesi, 1963'te yüzde 67'ye düştü; bu arada yabancı döviz rezervi de 1962'de 1 372 milyar dolardan 1963'te 837 milyara indi.

Ücret artışlarının yanı sıra enflasyon ortaya çıktı. 1958'de 100 olarak kabul edilen gayrısafi fiyat indisi 1962'de ancak 101 idi; 1963'te 106'ya, 1964'te 110'a çıktı. Tüketim fiyatları indisi 1958-1961 arasında 100'den ancak 104'e çıkmışken, 1962'de 109'a, 1963'te 117'ye, 1964'te 124'e yükseldi. İşsiz sayısı arttı (1964'te 549 000 kişi). Uzun vadeli üretici yatırımların azlığı ile sanayideki güven buhranı sermayenin kaçmasına yolaçtığından, enflasyona karşı alınan tedbirler (1963 yazından itibaren alındı) üretimin durgunlaşmasına sebep oldu.

1964 Yazından itibaren kamu yatırımlarının arttırılması, özel yatırımların uyarılması ve yönlendirilmesi (1964'ten itibaren işverenlerin sosyal sigortalara ödediği paraların bir kısmını devlet yüklendi) yoluyle, kredi alanında yeniden toparlanma yolları araştırıldı (özel tüketimin ansızın azalması yüzünden etkisi ancak 1965'in ikinci yarısından itibaren görülmeğe başlandı). 1965'te hayat pahalılığı artışı ancak yüzde 4,9 (1964'te yüzde 6,2), ücret artışı yüzde 9 (1964'te yüzde 14) idi.

Ama kaydedilen gelişme aslında ticaret dengesinin düzelmesi kadar, devletin siyasetine de (hiç değilse 1965'te) bağlıydı. 1965'te ithalât karşılıkları yüzdesi savaştan beri ilk olarak yüzde 98'e ulaştı. Bununla birlikte gelişme ancak bazı üretim kesimleriyle (çelik ve kimya sanayii) sınırlıydı ve bazı dalların (dokumacılık, özellikle inşaat), hâlâ düzelmeyen zayıflığını (işsizliğin artması ve 1950'de günden güne azalmakta olan yurt dışına göçün yeniden başlaması) gizliyordu. İç tüketimin çoğalması 1966 ve 1967'deki gelişmeyi hızlandırdı. Ama ticaret dengesinin açığı çoğaldı ve ödemeler dengesi bozuldu. Ekonomi milletlerarası konjonktüre sıkıca bağlıdır; ihracat gayrısafi millî hasılanın beşte birini temsil eder.

● *Bugünkü meseleler.* Toprağın düzenlenmesi meselesi hâlâ çözümlenememiştir. Devletin teşviki, yatırım ve gelişme şirketlerinin (*Cassa Per il Mezzogiorno* [Güney Kalkındırma şirketi]) çabaları kısmî sonuçlar vermiştir. Çok büyük sanayi tesisleri (çelik ve petrokimya), limanlarda (kıtada Napoli, Taranto, Brindisi, Sicilya'da Gela, Siracusa) sınırlanmıştır. 1961-1966 Arasında Mezzogiorno'da tarım faaliyetinin millî gelirdeki payı 1951 (yüzde 21)-1964 (yüzde 21,5) arasında değişmedi. Ortak pazar çerçevesindeki durum pek iyi sayılmaz. Bir başka alandaki yeni bir mesele de, gelişme, fiyatların ılımlı artışı ve tam gün çalışmayı bağdaştırma gereği ve güçlüğüdür.

TARİH

Eskiçağ

Taş devri medeniyetinin pek az girdiği tarihöncesi İtalya'da, Cilâlı Taş devri ve Bakır devrinde ölülerini gömen halklar yerleşti; birçok istilâcı bu halkları ya dağlara (Kuzey Apennin'de, Verona Ön Alplerinde, Alplerde v.b. Ligürler) veya ıssız kısımlara (Calabria'nın güneyinde yarımadaya adlarını veren İtali'ler, Sicilya'nın iç kısmında Sican'lar v.b.) püskürttü. İstilâcılardan bazıları (Hint-Avrupalılar) birbirini takip eden iki dalga halinde kuzeyden geldiler: ülkeye bronzu getiren birinci dalga, Po ovasında *Terramare*'ler medeniyetini kurdu (M.Ö. 1500 -2000 arası); bu medeniyet Yunanistan'daki Mykenai medeniyetiyle çağdaştır. İkinci dalga ile gelen Villanovalılar Bologna'dan (sanayi ve siyaset merkezi) hareket ederek Umbria'yı, sonradan Etruria adını alan bölgeyi ve Latium'u işgal etti (M.Ö. 1000'e doğr.) ve buraya ölüleri yakma usulünü soktu (Umbria'lılar, Latinler ve Falisci'ler). Villanovalılar Campania'da, özellikle Piceno önünde Picenolu'ların direnmesiyle durduruldu, Picenolu'ların İllyria'lı eski halkların soyundan geldiği veya Adriya denizi kıyısında (Marricini'ler ve Frentani'ler) veya Apennin'de (Alternus vâdisine, Vestini'ler ve Peligni'ler; Fucino gölünde, Mars'lar, Yukarı Anio'da Sabinalılar, Basilicata'da, Bruttiumlu'lar) toplanan Orta İtalya Sabelli'lerinin ataları oldukları sanılır. Ayrıca Aquicu'liler, Hernici'ler, hattâ Volsci'lerin, hem Umbria'lılarla hem de Sabelli'lilerle akrabalık özellikleri ortaya konmuşsa da bu iki grubun hiç birine kesinlikle bağlanamamıştır. Genel İtalyot adıyle tanınan bu halklar da demir kullandıkları halde, ölülerini gömdükleri için, Villanova'lılarla çatıştılar. Üstelik yerleştikleri bölgelerde bakır ve demir arasındaki geçiş dönemi (Bronz çağı) atlandı.

Öte yandan İllyria'lılar büyük dalgalar halinde Adriya denizi kıyısına yerleştiler: Messapia'lılar; Apulia'daki İapygia'lıları (Daunia'lılar, Peucetia'lılar, Salentini'ler); Metaponto Choneları, Liburnia'lılar ve Venetler. İtalya'ya yerleşme böylece sona erdi, yerleşmeyi tamamlayan Etrüskler (M.Ö. VIII. yy.da ortaya çıktılar. M.Ö. VI.-V. yy.da en parlak dönemlerini yaşadılar), gelişmelerinin en geniş döneminde Po ovasından Campania'ya kadar uzanan bölgelere hâkim oldular, ama Adriya denizi kıyısına ulaşamadılar. Daha sonra Yunanlılar (bazıları yarımadaya daha M.Ö. X. yy.da varmışlardı) geldiler ve M.Ö. VIII. yy.-dan itibaren (Cumae'nin kuruluşu) yavaş yavaş Taranto körfezinden Campania'ya kadar İtalya'nın güneydoğu kıyılarını ele geçirdiler (bk. BÜYÜK YUNANİSTAN). M. Ö. V. yy. sırasında Keltlerin akını başladı. Keltler, Etrüskleri ortadan kaldırdılar, Roma'ya ulaştılar (M.Ö. IV. yy.), sonra Gallia Cisalpina'ya çekildiler ve ülkeyi Etrüsklere, Yunanlılara, Sabellilinilere, Latinlere (Volturno'nun kuzeyindeki Ausoni'lerin akrabaları oldukları sanılır), Oinotria'lılara (Bruttium'un batısı) ve Siculi'lere bıraktılar.

Çeşitli ırklardan gelen ve medeniyet seviyeleri değişik olan bu halklar arasındaki rekabet, birçok kere silâhlı çatışmaya dönüştü. Bilinen ilk savaşlar bu halkların en gelişmişler arasında (Etrüskler ve Yunanlılar) oldu. Etrüskler, Phokaia'lıların tehdidi karşısında Kartaca ile birleştiler ve Massalia'nın donanmasını Alalia'da yaktıktan (M.Ö. 540-535) sonra Sicilya ve Sardinya'nın kontrolunu Kartacalılara bıraktılar, kendileri de Korsika'ya yerleşerek İtalya'yı kontrol altına aldılar. Cumae'nin alınmasına rağmen (M.Ö. VI. yy. sonu) güneye doğru ilerlemeleri, Cumae bozgunu (M.Ö. 524) ve Latinlerin genel isyanı sonunda ansızın durdu.

Tarım ovalarındaki yerleşiklerle, dağlardaki göçebe çobanları karşı karşıya getiren eski çatışma, M.Ö. V. yy. ortalarında Sabelli halklarının Apenninler'den inmesi yeniden ve Osk devletini kurmasiyle canlandı.

M.Ö. V. yy.da kendilerine Po ovasında Ligürlerle Venetler arasında bir yer açan Galyalıların, M.Ö. IV. yy. başında yarımadaya saldırmasiyle, V. yy.da etrüsk gücü iyice sarsıldı.

Bu olaylardan yararlanan Roma, bağımsızlığını sağlamlaştırdı ve yarımadayı yavaş fethetti (M.Ö. IV.-II. yy.). Çeşitli ırk ve dilden halkların yan yana yaşadığı nispeten dar bir ülkede Roma, lejyonlarının gücü, kolonilerinin yaygınlığı ve yol şebekesinin mükemmelliği sayesinde bütünlüğü sağlamayı başardı, bu başarıyı yeniklere tanınan hukukî statülerin çeşitliliği de destekledi. Galiplerin dili Latince, yavaş yavaş tek düşünce ifade aracı olarak yerleşti.

Bununla birlikte mahallî ayrılıklar uzun süre devam etti ve italyan ve yunan halklarının Roma'ya karşı şüpheli bir tarafsızlık siyaseti güttükleri, İkinci Kartaca savaşı sırasında iyice su yüzüne çıktı. Roma'nın geniş bir *ager publicus* kurmak için topraklara müttefiklerinin zararına büyük çapta elkoyması, italya halklarında daha büyük bir hoşnutsuzluk uyandırdı.

Caius Gracchus'un (121) ve tribun Livius Drusus'un (İtalyanlara şehir hakkının [91] tanınacağına söz vermişti) öldürülmesinin doğurduğu çifte umutsuzluk, İtalyanların genel isyanına yolaçtı. İtalik savaşı veya sosyal savaş (M.Ö. 91-89), Romalıları latin şehirlerine ve italik müttefiklere tam şehir hakkı vermek zorunda bıraktı. *Lex Pompela Strabonis* ile, Transpadana Galyalılarına latin sitesi hakkı verildi; Galyalılar, Sezar sayesinde M.Ö. 49'da tam vatandaşlık haklarına sahip oldular. Philippi savaşı (42) ertesinde Octavius, Gallia Cisalpina'yı İtalya'ya kattı; o sırada İtalya sınırları Rubicon'dan Arsa'ya ve İtalyan Alplerinin zirvesine aktarılmıştı.

O tarihten itibaren Augustus, güvenliği sağ-

1454'te **İTALYA** (Lodi barışı)

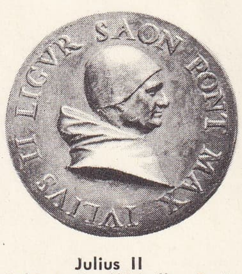

Julius II
Cabinet des Médailles, Paris

layarak, yol şebekesini onararak, şehirleri büyütüp güzelleştirerek iç savaşın izlerini silmeğe çalıştı. Buna karşılık iktisadî alanda büyük savaşlardan sonra başlayan toprakların verimsizleşmesi, dış ülkelerden buğday alınmasıyle arttı ve zaten askerlik hizmetinin çok uzun sürmesi yüzünden borçlanan küçük mülk sahiplerinin iflâsına yolaçtı. Verimsizleşen tahıl tarımının yerini bağlar, zeytinlikler ve özellikle Orta ve Güney İtalya'da önemli ölçüde gelişen koyun otlaklarıyle, sürülmemiş topraklar (romalı büyük toprak sahipleri yararına kurulan *latifundia*'lar çerçevesinde) aldı.

Öte yandan imparatorluğun gelişmesi ticaret eksenlerinin yer değiştirerek *limes*'ler boyunca uzanmasına yolaçtı ve büyük bir liman donatımı çabasına rağmen İtalya iş merkezi olmaktan çıktı. Bu durum Augustus zamanında yarımadanın on bir bölgeye ayrılmasıyle başlanan eyaletleştirme hareketi sırasında bile değişmedi. Hükûmetin yarımadaya tamamıyle elkoyması, Hadrianus, Marcus Aurelius ve III. yy. imparatorları zamanında hızlandırıldı. Artık ne devlet memuru ne de asker çıkaran İtalya, Diocletianus zamanında bir piskoposlukta toplanan 8 çevreye bölündü. Constantinus, bu piskoposluğu ikiye ayırdı: vergiye bağlanan Annona İtalya'sı (Milano); Suburbicarius İtalya (Roma, yarımadanın güneyi ve adalar). Ayrıca daha III. yy.da Tuna ve Alplerden gelen barbar tehdidi karşısınsa (Aquileia roma savunmasının merkezi oldu) Roma'dan Milano'ya taşınmış olan imparatorluk merkezi de, Constantinus zamanında İstanbul'a aktarıldı (330). IV. yy.da İtalya ve Afrika Praetorluk valiliği kuruldu. İktisadî bakımdan tükenen ve siyasî bakımdan çevresiyle ilişkileri kesilen İtalya'da pagan Romalılık taraftarları, roma ve Augustus kültleri ile Victoria sunağı yüzünden, Hıristiyanlığa karşı son ve etkisiz bir savaş verdiler; uzun süre zulüm gören Hıristiyanlık, IV. yy.da Roma'da (Papalık merkezi) ve Aziz Ambrosius'un isteklerini imparator Theodosius'a kabul ettirdiği Milano'da zafere ulaştı.

Ortaçağ

● *Akınlar* (395-774). Theodosius ölünce, Batı, on bir yaşındaki oğlu Honorius III'e (395-423) kaldı. Honorius, milis kumandanı Stilico'nun vesayetine verildi. Kısa süre sonra çeşitli istilâcıların saldırdığı İtalya'da imparator, başkenti Milano'dan bataklıklarla iyice korunan Ravenna'ya taşıdı. Stilico, Alarik kumandasındaki Vizigotları püskürttü (401-402). Radagaiso kumandasındaki Ostrogotları yok etti (406). Ama İtalya'yı korumak için Batının en iyi birliklerini burada topladığından, Ren sınırındaki tahkimat askersiz kaldı (406). Önce Galya, sonra diğer roma eyaletlerini kaybeden Batı Roma imparatorluğunun elinde yalnız İtalya kaldı. Stilico'nun öldürülmesinden sonra (408) kendisiyle boy ölçüşebilecek rakip kalmayan Alarik, Roma'yı aldı (410). Yerine geçen Athaulf, İtalya'yı bırakarak Galya'ya yerleşti (412). 452'de Attilâ, İtalya'yı istilâ etti ve ancak vergiye bağladıktan sonra boşalttı. Valentinianus III'ün ölümünden sonra Geiseric kumandasındaki Vandallar, Romayı alarak on beş gün süreyle yağmaladılar (455). Theodosius ailesinin yerine tahta birçok geçici imparator inip çıktı. Ama bu sırada gerçek iktidar 456-472 yılları arasında İtalya ordusu kumandanı patrici Ricimer'in elindeydi. Attilâ'nın eski kâtibi Orestes, tahta oğlu Romulus'u (Romulus Augustulus) çıkardı. Ordu kumandanlarından Skyre Odovacer birlikleri ayaklandırdı, Orestes'i öldürttü ve oğlunu tahttan indirdi (476); bundan sonra Roma'ya imparator seçilmedi. Ordu tarafından kral seçilen Odovacer uzaktaki İstanbul imparatorunun yetkisini tanımakla yetindi.

488'de Doğu imparatoru Zenon, Ostrogotlar kralı Theodoricus'u başından savmak için onu İtalya'yı yönetmekle görevlendirdi. Dört yıl süren bir savaş sonunda Theodoricus Odovacer'i, Ravenna'da teslim aldı ve öldürttü (493). İstanbul'un nazarî metbuluğu altında İtalya'nın mutlak hâkimi olan (493-526) Ostrogotların kralı, kuzeye, büyük toprak sahiplerinden alınan alanlara yerleştirdiği vatandaşlarına askerî görevler verdi. Ayrıca roma medeniyetini yeniden kurmağa kalkıştı; ama Romalılarla Ostrogotları barış içinde yaşatma denemesi ölümünden sonra devam etmedi. Yerine geçen yeteneksiz vârisleri Justinianus'un ülkeyi yeniden fethetmesini kolaylaştırdılar; bununla birlikte bizanslı Belisarios ve Narses'in yeniden enerjik önderlere (Vitiges, Totila, Teia) kavuşan Ostrogotları ortadan kaldırmaları tam on sekiz yıl (535-553) sürdü. Savaşın sonunda İtalya, bütün zenginliğini kaybetmişti. 534'te Justinianus'un pragmatio'su ile ikili askerî ve sivil yönetim yeniden kuruldu; ama mahallî memurlar artık piskoposların denetimindeydiler. Bununla birlikte bizans kuvvetleri çok zayıf olduğundan İtalya'yı az sonra başka barbarlar (Lombard'lar) istilâ etti (565). Kralları Alboin, yarımadanın kuzeyini kolayca ele geçirdi. Önderlerinden ikisi (Farroald ve Zotto) Spoleto ve Benevento dukalıklarını kurarak başına geçtiler. Doğu imparatorluğu, XI. yy.a kadar ancak kıyı kalelerini muhafaza etti. Yüzey şekillerinin ve şehirlerin güçlülüğünün de yardımcı olduğu parçalanma, Ortaçağda hızlandı. O tarihten 1560'a kadar artık bir değil «birçok İtalya» vardır. Lombard'ların, paganların veya arîlerin düşmanlığına hedef olan Roma kilisesi, imparatorluk gücünün yetersizliği karşısında yarımadanın savunmasını yüklendi. Akınların başlangıcından itibaren papalık topraklarında (kilise devletleri) oturanların çoğu, papayı koruyucu saydılar. Gregorius I (500-604), papalık iktidarını büyük ölçüde geliştirdi: italyan piskoposlarına yetkisini kabul ettirdi ve Roma bölgesinin savunmasını teşkilâtlandırdı. Kraliçe Teodolinda ile anlaşarak hazırladığı Lombard'ların hıristiyanlaştırılması, Aribent I (653-661) zamanında gerçekleştirildi. Hıristiyanlığı kabul eden lombard kralları, o tarihten itibaren, yarımadayı bütünlüğe kavuşturmayı ve kendilerine büyük bir itibar sağlayacak olan Papalığı ele geçirmeyi amaç edindiler. Aynı dönemde İtalyanlar, papayı ikide bir küçük düşüren imparatora bütün saygılarını kaybettiler; monothelisme ve resim kültü kavgaları İtalya'da isyanlara yolaçtı. Lombard kralı Aistolf (749-756), 751'de ekzarklığın fethini tamamladı. Roma dukalığında oturanlardan vergi almak isteyince, papa Stephanus II Kısa Pépin'e başvurdu (753) ve Constantinus'un papa Silvester I ile vârislerine Roma ve bütün batı eyaletlerini verdiğini ileri süren *Constantinus bağışı*'nı hatırlattı. Frankların iki seferi sonunda Aistolf'un Kısa Pépin'e bırakmak zorunda kaldığı ekzarklığı Pépin, Aziz Petrus'a bağışladı (756). Bu olay sonradan 1870'e kadar yarımadanın merkezini elinde tutan kilise devletlerinin başlangıcı oldu. Aistolf'un yerine geçen Desiderio (756-774), yeniden toprak isteklerine girişince, papa Adrianus'un başvurması üzerine Charlemagne duruma müdahale etti (773).

● *Karolenj İtalyası* (774-962). Desiderio'yu yenen frank kralı Charlemagne, kendini Lombardların kralı ilân etti (774), Pépin'in bağışını yeniledi, ama babasından miras kalan, Romalıların «patrici», özellikle de «Roma imparatoru» unvanları (800) sayesinde Papalık devleti üstünde gerçek bir himaye siyaseti uyguladı. Charlemagne oğlu Pépin'e «İtalya kralı» unvanını verdi; ama Benevento'nun Lombardia'lı dükü bağımsızlığını korudu ve Bizanslılar, Venedik, Apulia ve Calabria'yı muhafaza ettiler. İtalya krallığının yönetiminde Frankların etkisi olduysa da, doğu etkileri daha fazlaydı: Doğu ile Batı arasında ticaret hiç bir zaman tamamıyle kesilmedi. Napoli, Gaeta ve Amalfi, müslümanlarla anlaşmağa başladılar. Tuz şehri Comacchio ve özellikle Bizans ve Magrip'a doğru köle ticareti yapan Venedik, doğu ürünlerini (baharat, ipekliler) ülkeye soktular; ürünler sonra Ferrara ve Milano'dan geçerek Fransa'ya ulaştı. Bu ticaret İtalya'da şehir hayatının ortadan kalkmamasını açıklar: şehirler ve lombard krallarının himayesi sayesinde, eskiçağ kültürü burada başka yerlere oranla daha az geriledi. Pisa'lı Pietro, Paolo Diacono, Aquileia'lı Paolino gibi italyan sanatçıları «karolenj rönesansı»nı hazırladılar.

IX. yy.da İtalya'ya Normanlar ve özellikle müslümanlar büyük zarar verdi. Müslümanlar 827'de Sicilya'nın fethine başladılar, Bari'yi işgal ettiler (840), Roma'yı yağmaladılar (846). Charlemagne imparatorluğunun paylaşılmasından sonra İtalya, Lothar I'in (840-855) krallığının bir parçası oldu, yeni bir paylaşmadan sonra da imparator unvanını taşıyan oğlu Louis II'nin (835-877) payına düştü. Lothar sülâlesinin sönmesinden sonra papa Ioannes VIII (872-882), papalığı boyunca İtalya'nın savunmasını yüklenecek bir imparator aradı; ama bu işe talip olan (aslında Roma tacına tamah ediyorlardı) Kel Charles (875-877) ve Şişko Charles (881-887) başarı gösteremediler. Doğmakta olan derebeylik ve başlıca özelliği olan siyasî parçalanma, geleneksel güçleri yok etti. Roma'da papayı soylular seçiyor ve yönetiyordu: aslında ortada Papalık devleti diye bir şey kalmamıştı. İtalya tahtı ile beraberindeki imparatorluk unvanı için çekişen senyörlerin hiç biri, bu unvanlardan yararlanarak gücünü çoğaltmayı başaramadı. Tahta inip çıkan bir sürü zorba, Macarların ve müslümanların akınlarını önleyemedi. Güneyde Benevento dukalığı, rakip prenslikler (Capua, Salerno) bölündü ve prensleri müslümanlarla ittifak yaptı. Yarımadanın ucunda durumlarını sağlamlaştıran Bizanslılar, Sicilya'daki son topraklarını da kaybettiler.

● *İmparatorluk İtalyası* (962-1266). Ger-

1748'de **İTALYA**

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

mania kralı Otto II, duruma müdahale etti; İtalya'yı yöneten İvrea markisi Berengario II'yi tahttan indirdi ve imparatorluk tacını giydi (962). Derebeylik düzeninin yayılmasına göz yumduysa da, Roma kilisesine vesayetini kabul ettirerek papaları tayin etmeğe veya görevinden almağa başladı; buna karşılık yunanlıları İtalya'dan çıkarmaktan vaz geçmek zorunda kaldı. Otto I'den itibaren Germania krallarının çoğu İtalya'ya giderek kendilerini imparator ilân ettirdiler. Ordularıyle büyük güçlük çekmeden ülkeyi aşıyorlardı; fakat Germania'ya varmak için Alpleri geçer geçmez İtalya'daki hâkimiyetleri çöküyordu. Roma imparatorluğunu yeniden kurmak isteyen Otto III (983-1002), işi başkentini Roma'ya taşımaya kadar vardırdı. Ama yerine geçenler, yarımadada daha az süre kaldılar ve Papalık yeniden mahallî soylu sınıfın boyunduruğu altına girdi. 1046'da üç papa, Papalık tacı için çekişti; İmparatorluk tacını giymek için İtalya'ya inen Heinrich III (1039-1056), ortalığı temizledi ve bir alman piskoposu papa yaptı. İmparatorların değerli kişiler seçmelerine rağmen Simon'culuk ve Nicola'cılığa karşı savaşmakta olan hıristiyanların seçkin kişileri bağımsız bir papalık istiyorlardı. Nicolaus II, 1059 kararnamesiyle Germenia kralının Papalık seçimini kontrol etme hakkını kaldırdı. Nicolaus II, İtalya'da, suistimallere başlayan rahip sınıfına (patare) karşı savaşan İtalyanlara, Toscana markisi Lorrine'li Godefroi'ya ve Normanlara dayanıyordu. Normanlar, ülkeye 1009'dan itibaren paralı asker olarak gelmişler, güneyin siyasî parçalanmasından yararlanarak mahallî sülâleleri tahtlarından indirmişler ve Yunanlıları kovmuşlardı. Papa, Normanlara yenilince Apulia ve Calabria (1059) için kendini vasalı ilân eden Roberto Guiscardo'yu tanımak zorunda kaldı. Heinrich IV, papa Gregorius VII'ye karşı açtığı unvan kavgasından (1075-1122) yararlanarak Papalığa yeniden elkoymak istedi. Savaş, Heinrich V zamanında sona erdiğinde papa, imparatorluk vesayetinden kurtulmuştu; ama henüz, devletinin hâkimi değildi; hem kontes Mathilda'nın mirasını elden kaçırdı, hem de Romalılar sık sık ayaklandılar.

Bu ayaklanmaların sebebi İtalya'da komün hareketinin olağanüstü bir şekilde gelişmesiydi. X. yy.daki karışıklıklardan sonra imparatorların İtalya'dan ayrılmamaları, yarımadayı biraz sakinleştirdi, el sanatlarını ve ticareti yeniden canlandırdı. Amalfi'yi kıskanan ve siyasetine karşı çıkan Pisa ve Cenova, sarazenleri Tiren denizinden çıkardı; Robert Guiscardo Sicilya'yı müslümanlardan aldı (1060-1091). Pisalılar ve Cenovalılar ilk haçlı seferlerinden yararlanarak müslüman Doğu ile Batı arasındaki ticareti ellerine geçirince, İstanbul ile ilişkilerin tekelini elinde tutan Venedik ile rekabete başladılar, ülkenin iç kısmındaki şehirler (Treviso, Brescia, Ceremona, Pavia) kara yollarını ellerinde tuttukları büyük ticaretin gelişmesinden yararlandı. Ülkenin hemen her yerinde sanayi faaliyeti (Lucca'da ipek, Milano'da yün v.b.) başladı. Lombardlar (Asti, Chieti, Novara, Piacenza) veya Sienalılar (Papalığın malî işlerini yöneticilerdı) bankacılık işlerinde ustalaştılar. XI. yy.dan itibaren tüccar sınıfı şehrin piskopos-senyörüyle savaştı ve iktidarına son verdi; tüccarları büyük senyörlerin ve Patarini'lerin halkçı partisinin keyfî yönetiminden kurtulmak isteyen küçük soylular (Valvassore'ler) destekliyordu. Şehir, o tarihten itibaren küçük soylular ve tüccarlar arasından yılda bir seçilen bir meclis tarafından idare edilmeğe başlandı. Sadece Venedik'te, türedileri arasına almayan bir soylu sınıf yönetimi elde tutmayı başardı. Yarımadanın güney yarısında kendini 1130'da Sicilya kayırdığına inanılan bir podestat'ın karşıkoymasına rağmen norman illerini birleştirmeyi başardı; Papalık yeni krallığa kendine bağımlı olduğunu hatırlatmakla yetinmek zorunda kaldı. Bu, mutlak bürokrasiye dayanan bir monarşiydi; Amalfi gibi şehirler muhtariyetlerini ve ticarî faaliyetlerini kaybetti; çağın üç büyük medeniyetinin (yunan, müslüman, latin) temas noktasındaki Sicilya ise, tersine Akdeniz'de seyrüseferin başlıca iskelesi oldu. Bir süre adları duyulmayan Germania kralları, İtalya'ya yeniden müdahale ettiler. İmparator Kızılsakal Friedrich I (1152-1190), Papalık ve imparatorluk savaşını açtı; Roma ve papalık devletleri üstündeki haklarını geçerli hale getirmek ve Papalığın vaz geçilmez müttefiki Sicilya Norman krallığını fethederek İtalya'yı birleştirmek istiyordu. Papa Alexander III, zorla ele geçirdikleri krallık haklarını geri vermek istemeyen yukarı italya şehirlerini imparatora karşı desteklemek Sicilya'lı Costanza ile evlenmesi sayesinde zorunda kaldı. Şehirlerin 1167'de kurduğu Lombard birliği, Friedrich'i yenmeyi başardı (Legnano 1176). Venedik (1177) ve Konstanz (1183) antlaşmalarında imparator, istediklerini verir gibi göründüyse de, o tarihten itibaren mahallî çatışmalardan yararlanmayı ve bir krallık partisi kurmayı hedef tutan siyaseti, şehirlerin bir daha kendisine karşı birleşememesini sağladı. Friedrich I'in oğlu Heinrich VI (1190-1197), de Norman krallığına elkoymayı başardı (1194), Papalığı tamamıyle hiçe saydı. Ama zamansız ölümü üzerine oğlu Friedrich II'nin elinde sadece (papa İnnocentius III'ün vesayeti altında) Sicilya krallığı kaldı. Her ne pahasına olursa olsun eyaletlerini kuşatan çemberi parçalamak isteyen İnnocentius III, Spoleto dukalığından ve Ancona markiliğından imparator naiplerini kovarak topraklarını genişletti. Papanın İmparatorluk tacını giydirdiği Otto IV, Sicilya'ya saldırdı ve kilise devleti üstünde hak iddia etti. Bunun üzerine İnnocentius, tacı, bir oğlu doğar doğmaz (1211) eyaletlerini kilise eyaletlerinden ayırmağa söz veren genç Friedrich II'ye verdi. İmparatorun sadece iyi niyetine dayanan bu anlaşma da sözde kaldı. Fakat imparator ister istemez kendinden öncekilerin siyasetini uygulamağa koyuldu; İtalya'nın büyük kısmında iç savaş başladı; her şehirde imparatorluk taraftarı ghibellini'ler, Papalık taraftarı guelfi'lerle çatıştı. Her şeyden önce bir italyan olan Friedrich II, kendini Sicilya krallığını yönetmeğe ve İtalya'nın bütünlüğünü sağlamağa adadı; ama papanın şiddetli düşmanlığı karşısında başarıya ulaşamadı (öl. 1250); evlilik dışı oğlu Manfredi, krallığı muhafaza etti (1254-1266) ve Ghibellini partisine dayanarak İtalya'nın geri kalan kısmına da elattı (Montaperti 1260). Papanın sadık bir metbu olacağını sanarak çağırdığı Anjou'lu Charles, Manfredi (Benevento, 1266) ile yerinde hak iddia eden ghibellini taraftarı Corradino'yu (Tagliacozzo, 1268) birbiri ardına yendi ve öldürttü. Yeni Sicilya kralı kendini kabul ettirdi ve Guelfi partisinin desteği sayesinde Roma'ya ve İtalya'nın büyük kısmına hâkim oldu.

● *Şehirler ve prensler* (1268 - 1494). Papa ile imparator arasındaki savaştan yararlanan kuzey ve orta italya şehirleri, bağımsızlıklarını sağlamlaştırdı; ama iki rakip güç, kendilerine taraftar ararken, siyasî kavgaları canlandırdılar: bir yanda günden güne soylulardan arta kalanlarla karışan ve hepsi büyük kuleli saraylarda oturan belli başlı loncaların başkanları büyük tüccarlar; öte yanda mecliste yer almak isteyen «halk» (aslında ikinci derecede loncaların başkanları). Çatışma iç savaşa dönmeğe başlayınca Konsüller meclisinin yerine, tarafsız olması için başka bir şehirden seçilen podestat getirildi. Zaman zaman, zenginleri kayırdığına inanılan bir podestat'ın karşısına bir halk subayının çıkarıldığı oluyordu. Podestat genellikle şehrin senyörü oldu. Podestat taraftarlarının sert yönetimi başlangıçta geçiciydi; siyasî rakipleri kısa süre sonra komşu şehirlerin desteğiyle geri döndüler; ama podestat taraftarları meslekten bir ordu kurduktan ve *condottiero* haline geldikten sonra, bir «prensler» hanedanı kurabildiler.

Bu sürekli savaşlar zenginleşmeyi önlemedi. Suriye ve Filistin'deki ticaret acentalarının kaybı (XIII. yy. sonu), İskenderiye ve Filistin limanlarıyle normal ilişkiler kurularak telâfi edildi. Önce Latin imparatorluğunun (1204-1261), sonra Mora'nın işlenmesi, Karadeniz'in açılması, Yunan imparatorluğurun kalıntıları üzerinde venedik ve ceneviz kolonileri kurulması, zenginliklerin birikmesini sağladı; batıda, Cenova, Floransa (1252), Venedik ve Milano'da altın paranın yeniden ortaya çıkması bu birikmenin bir belirtisidir. Bu dört büyük şehir, italyan ekonomisine hâkim oldu. 1284'te kesinlikle yenilen Pisa, Korsika ve Sardinya'daki tesislerini Cenova'ya bıraktı; Cenova o sırada Tiren denizine hâkim oldu,

fransız ordusunun Roma'ya girişi (15 Şubat 1798) Nodet'nin gravürü

hattâ XIV. yy.da Venedik'i ortadan kaldırmayı denedi. Floransa, Pisa'nın zayıflamasından yararlanarak Toscana'ya hâkim oldu. Bu dört büyük şehirden her birinin kendine has bir iktisadî yapısı vardı. Floransalı bankacı ve tüccarların tekniği öbür ülkelerinkilerden çok ileriydi ve İtalya onlar sayesinde hıristiyan Avrupa ile Magrıp üstünde gerçek bir iktisadî hâkimiyet kurdu. Öte yandan Bizans ile ilişkilerin sürekli olarak yenilenmesi ve millî geleneklerin etkisiyle hür fikirli kimseler roma - yunan temellerini daha iyi kavramağa başladılar: hümanizm hareketi İtalya'da başladı (Dante, Petrarca, Boccaccio).

Bankacılar ve tüccarlar ülkesi İtalya, İncil'in öğütlediği ve Aziz Assisi'li Francesco'nun temsil ettiği yoksulluk içindeydi (1182'ye doğru - 1226).

Azizin ölümü üzerine Papalık, mezhebine öğütlediği mutlak yoksulluğu yumuşatmak isteyince, italyan fransiskenlerinden bir kısmı Roma'nın otoritesini tanımayarak, sonunda mezhep sapkınlığına düştüler (spirituali, paticelli). Başka ülkelerde ortadan kaldırılan Vaud'lular ve Kathar'lar kiliselerini İtalya'da kurdular. İlk defa 1232'de yanan engizisyon ateşleri, bu mezheplerin XV. yy. sonuna kadar yaşamasını önleyemedi. Ama italyanların hepsi bu dinî kavgalarla uğraşmıyordu. Papalık sarayı ile çok zengin ve dünya işlerine çok bağlı mezhepler, alaylara ve sapkınların tenkillerine hedef oluyordu. Kolay kazanç imkânları, öbür dinlerle sık temaslar (Doğuda, hattâ Sicilya krallığında müslümanlar) birçok şehirliyi mutlak bir şüpheciliğe götürdü. XIV. yy.-dan itibaren kısmen gevşeyen ahlâk anlayışı, yeniden sağlam bir şekil alsa bile artık Hıristiyanlığa dayanmıyordu.

Papalık, Hohenstaufen'ları yenmeyi başar-

1815'te İTALYA

Foto. Goldner (LAROUSSE)

dı ama taraflı siyaseti ve afaroz etmeyi siyasî silâh olarak çok sık kullanması, XIII. yy.dan itibaren etkisini kaybetmesine yolaçtı. Papa, Anjou'lu Charles'a isyan eden Sicilya adasının (Sicilya katliamı, 30 mart 1252) Aragon krallığına bağlanmasına engel olmadı ve Anjou'lular o tarihten itibaren Napoli krallığıyle yetindiler. İtalya'daki eyaletlerinin anarşisinden bıkan Papalık, kısa süre sonra Avignon'a yerleşti (1309). Almanya'da iktidarı zayıflayan imparatorun kendini İtalya'ya kabul ettirme şansı kalmamıştı: 1312'de Heinrich VII, 1328'de Bavyeralı Ludwig (Papalık ikisini de tutmuyordu) yarımadada tutunamadılar. Papalık sarayı yeniden Roma'ya yerleşir yerleşmez (1377) «Büyük Ayrılık» (1378-1417) patlak verdi; Roma papa'sı, İtalya'yı bile tamamıyle kendine bağlamayı başaramadı. XIV. yy.da Akdeniz ticareti ve doğu ürünlerinin batıya yeniden dağıtımı, hâlâ çok kârlı bir işti. Dokuma sanayii, özellikle Floransa'nın boyanmış kumaşları, Flandre sanayiiyle boy ölçüşecek duruma geldi. Gemi yapımındaki gelişmelerden yararlanan italyan gemicileri, Akdenizden çıkarak Brugge'ye kadar gittiler; bu durum, tüccarların Alplerden geçerek Champagne panayırlarına ulaşan uzun kara yolculuğunu bırakmalarına sebep oldu. Yüzyılın ortasındaki iktisadî buhranın ve kara vebanın sonuçları zenginlik sayesinde çabuk giderildi. Bu zengin ortamda kendileri de sanattan anlayan zengin burjuvalar ve prensler, sanatçıları ve hümanistleri korudular. Siyasî parçalanma sanat ve kültür merkezlerinin çoğalmasına katkıda bulundu; bu merkezlerin birbiriyle rekabeti, XV. yy. sonunda sağlamlaşan Rönesansın sebeplerinden biridir. Kendi kendini yöneten her şehir, komşularının zararına topraklarını genişletmeğe çalıştı ve XIV. yy. sonunda siyasî parçalanma yavaşlamağa yüztuttu. Ama ayrıcalık iyice ortaya çıkmıştı; siyasî birleşme yarı yolda kesildi; küçük devletler (San Martino), büyük şehirler ve dukalıklar yan yana yaşamağa başladı. Prensler topraklarını genişletmek için savaş yerine en kurnazca siyasete, cinayete başvurdular. Gerçek savaşçılar olan condottiero'lar, rakip devletten çok kendilerini kiralayan devlet için tehlikeliydiler. 1296'dan beri Aragon hanedanının küçük bir koluna bağlı olan Sicilya (o zamanki adıyle Trinacria), 1409'da daha önce Sardinya'yı alan (1325) Aragon kraliyet ailesine geçti, Napoli'nin tarihi özellikle hareketlidir. Giovanna I'in (öl. 1382) yerine geçmek için çekişen Anjou'lu Louis ile Durazzo'lu Carlo arasındaki savaşı Carlo kazandı. Oğlu Durazzo'lu Ladislao (1386-1414), Büyük Ayrılık'tan yararlanarak Roma'yı işgal etti (1404) ve bütün İtalya'yı birbirine düşürdü. Kız kardeşi Giovanna II'nin (1414-1435) mirası, Anjou'lu Rene ile Aragon kralı Alfonso V arasında bir savaşa yolaçtı. Alfonso, Sicilya ve Napoli'yi İki-Sicilya krallığı adı altında birleştirmeyi başardı. Ölümüyle (1453), Sicilya, Aragon kralına, Napoli Alfonso V'in evlilik dışı oğlu Ferdinando I'e kaldı. Ferdinando, kral Rene'nin oğlu Calabria'lı Giovanni'nin hücumlarını püskürttü. 1406'da Pisa'yı ele geçiren Floransa, Medicilerin yönetiminde Toscana'ya hâkim oldu. Papalar aydın sanat ve edebiyat amatörleriydi, ama rezaletli hayatları, akrabalarını kayırmaları ve mahallî zorbalarla dolu eyaletlerini yeniden ele geçirmede kullandıkları usuller yüzünden Papalığın itibarını zedelediler. Venedik, XIV. yy.da kendini tehdit eden komşu şehirlerin fethine (Padova, Treviso, Verona) girişti. Sonra, Türklerin koloni bölgelerine baskı yapması üzerine Sağlam Toprak (Tierra Firme) alanını kurdu; bu alan, XV. yy.da Milano yakınına kadar uzanıyordu. Apennin'in arkasında olan Cenova, aynı gelişmeyi gösteremedi ve basit bir şehir olarak kaldığından komşuları Milano dükü ve Fransa kralı için çekici bir av haline geldi. Milano'yu duka unvanını alan Visconti'ler yönetiyordu; mirasları condottiero Francesco Sforza'ya (1450-1466) kalınca o da bir hanedan kurdu.

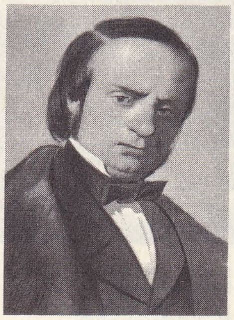

Gioberti

Carlo - Alberto
Horace Vernet'nin eseri

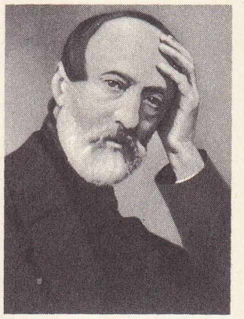

Mazzini

Osmanlı tehlikesi artıyordu: Türkler Friuli'yi yakıp yıktılar; Otranto'yu aldılar (1480 - 1481); ama Papalığın çağrılarına rağmen italyan devletleri, yarımadada Lodi barışıyle (1545) sağlanan siyasî dengeyi muhafaza etmeğe çalışıyordu. Lodi barışı tarihte ilk defa komşu devletler (Milano, Floransa, Venedik, Napoli ve Papalık) arasında denge kavramını ortaya koyuyordu. Bu krallıklar zaman zaman komşularını ürkütmek için dışarıdan yardım ister gibi yapıyorlardı, ama hiç biri aslında Türkleri İtalya'ya sokmak niyetinde değildi.

● 1494-1713 *Arasında İtalya*. İtalyan medeniyetinin itibarı ve zenginliği kadar siyasî zayıflama ve parçalanması da savaşlara yolaçtı: bu savaşlar sırasında avrupa ülkeleri İtalya'yı ve avrupa hâkimiyetini ele geçirmek için çekiştiler (1494-1559); İtalya, Fransa ile Avusturya hanedanının, karşılaştıkları savaş alanı oldu (bk. İTALYA *savaşları*), 1559'dan sonra Fransa, din savaşları yüzünden felce uğradı ve artık herkesin tanıdığı ispanyol hâkimiyeti, Otuzyıl savaşları sırasında ve Louis XIV zamanında birçok fransız müdahalesine rağmen yüz yıldan çok sürdü.

İtalyan medeniyeti ilk bakışta bu savaş döneminden zarar görmemişe benzer. Hindistan'a giden deniz yolunun bulunmasından sonra Akdeniz yollarının gözden düşmesiyle, İtalya, iktisadî önceliğini kaybetti, ama Doğu ile yapılan ticaretin yerini sanayi faaliyeti (ipek çoraplar, venedik aynaları) aldı. Yabancılar, ev eşyası, konfor ve ev süslemeciliği için hep İtalyanlara başvuruyordu. Gerçekten de Sanat Rönesansı, XVI. yy.ın başında en değerli eserlerini verdi. Sanatçı ve yazarların çoğu avrupa hükümdarlarının hizmetine girdilerse de, italyan yurtseverliği son bir hamle yaptı: Machiavelli ve Guicciardini gibi güçlü düşünürler, barbar diye nitelendikleri avrupalıları küçümsüyorlardı, Michelangelo da, yabancı işgaliyle ülkesini kaplayan karanlık karşısında üzüntüsünü açıklamaktan geri kalmıyordu.

Yavaş yavaş başlayan gerileme ilk bakışta XVI. yy. sonundaki Avrupa buhranıyle ilgili görünür, ama İtalya'da XVII. yy.'da da hiç bir kalkınma olmadı. Öbür ülkeler doğu ülkeleriyle alışverişi devam ettirirken Türklerden en çok zarar gören İtalya oldu. İyice yaygınlaşan iktisadî gerilemeyi belli bir sebebe bağlamak oldukça güçtür.

Ortaçağ sonunda büyük ölçüde buğday ihraç eden Napoli krallığı ve Sicilya, yoksul, kendi halkını besleyemeyen ülkeler haline geldiler. İtalya'nın daha az zarar gören öbür kısımlarından Avrupa çapında devlet adamları, maliyeciler, teknisyenler, sanatçılar, düşünürler yetişti. Şehir veya dukalıkların çerçevesi, ispanyol baskısının ve Roma engizisyonunun kısırlaştırıcı etkisinde kaldığından bu kadar çok yeteneğin kullanılmasına elverişli değildi. İtalya'da büyük başarı kazanan Erasmus'çuluk, Otuzlar konsilinin (1545) başlangıcından itibaren ortadan kalktı. Napoli, Lucca, Ferrara ve Venedik'te ortaya çıkan birkaç protestan topluluğu, Paulus IV'ün papalığı sırasında (1555-1559) yok edildi veya dağıtıldı. Zaten reformların ciddiyeti, parlaklığa düşkün italyan anlayışıyle bağdaşamazdı; bu anlayış, kendini o sıralarda ortaya çıkmağa başlayan ve sanatı iki yüzyıl etkisinde tutan barok akımına kaptırmıştı. Bununla birlikte, Padova, Vinci, Tartaglia ve Cardano ibni rüşd'cülerinin bilimsel geleneği hemen sönmedi; Campanella'nın hapsedilmesi, Giordano Bruno'nun yakılması, Galileo'nun davası, İtalya'da bilimin 1750'den sonra gerilemesinin sebeplerindendir.

Avusturya hâkimiyeti (1713-1789)

Uzun süreden beri zayıflamakta olan Madrid monarşisi, İspanya Veraset savaşı sırasında (1701-1713) İtalya'daki topraklarını kaybetti. Utrecht antlaşmalarıyle Sicilya kraliyet unvanıyle Savoia dukasına, Sardinya, Napoli ve Milano da Carlo VI'ya verildi. Bütün İtalya'ya hâkim olmak isteyen Carlo VI, kısa süre sonra Savoia dukasını henüz birkaç gelir kaynağı bulunan Sicilya ile az verimli Sardinya'yı değiştirmek zorunda bıraktı. İspanya kralı Felipe V'in Farnese sülâlesinden bir kız almasından sonra, İtalya yeniden avusturya ve ispanyol (Alberoni) emperyalizminin çarpıştığı bir savaş alanı haline geldi. Elisabetta Farnese oğulları için eyaletler elde etti (Napoli, 1734; Parma, 1748); ama İspanya artık bu yeni Bourbon topraklarına bile müdahale edemeyecek kadar zayıflamıştı.

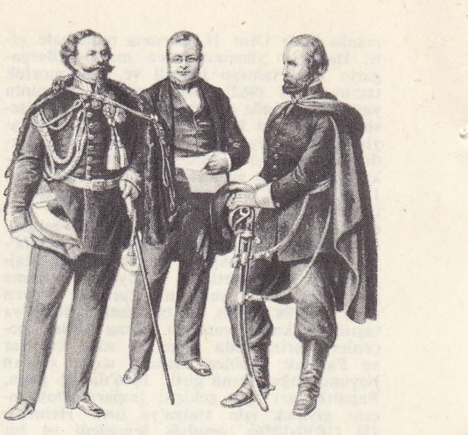

Vittorio Emanuele II
Cavour ve Garibaldi

Kuzeye çekilen habsburg hâkimiyeti sağlamlaşıyordu. Medici'lerin sönmesinden sonra Floransa, imparatorluk ailesinden bir prensin eline geçti; Floransa'nın artık sadece bir müzeler şehri olmasına karşılık, Toscana büyük dukalığı, hızla gerilemekte olan Cenova'nın yerini almağa yönelen Livorno limanının faaliyetinden yararlandı. Milano, iyi yöneticiler elinde İtalya'nın en zengin bölgesi haline geldi; turistlerin harcadıkları paralardan başka gelir kaynağı kalmayan Venedik'in gerilemesi karşısında Viyana hükûmeti, şehri ilhak ederek Lombardia'nın tamamına hâkim olmayı tasarlamağa başladı. Sardinya kralı, zengin Piemonte'yi «Kışla-devlet» haline getirdi; iki defa Milano sınırından toprak aldı ve Avusturya'nın bütün baskısına rağmen aldığı topraklardan çekilmedi.

Parçalanmışlığı devam eden ve düşman işgali altında olan İtalya'da fikir hayatı biraz yenilendi. XVII. yy. başında fransız doktrinlerinin özellikle Descartes'çılığın etkisi, saray adamlarının ve muhafazakârlığın düşünce üstündeki zararlı etkilerini sildi. 1745'ten sonra felsefe ortaya çıktı. Milano'da Beccaria, iktisat dersleri vermeğe başladı. Parma'da Spallanzani biyolojiyi yenileştirdi, Modena'da bilgin Muratori tarihî kaynakların tarafsız bir şekilde araştırılmasını başlattı; Napoli'de Vito'nun tarih felsefesi birçok öğrenci buldu. Venedik tiyatro ve resimdeki yenilenmeyle yetindi. Yönetici sınıflarda italyan yurtseverliği yeniden ortaya çıktı. Papalığın kötü yönetilmesine karşılık, İtalya'nın öbür bölgeleri, zamanın Avrupa krallarının reform anlayışından (aydın istibdat) yararlandılar. Bazı yerlerde Jansenius'çu olmakla, cizvitleri kovmakla yetinildi. Napoli'de bakan Tanucci (sonunda rahip sınıfına düşmanlığı yüzünden görevinden alındı), toprak rejiminde ve ekonomide reform yapmayı az ölçüde de olsa başardı. Floransa'da Pistoia piskoposu Scipione de Ricci'nin öğütlerini tutan büyük duka Leopoldo, kiliseyi devlete bağımlı kılma tarafları bir siyaset izledi. Milano'da Dindar Maria Theresia manastırları kapatmakla yetinmedi; ülkenin zenginliklerini geliştirmeğe de uğraştı. En büyük reformu Piemonte kralı yaptı: senyörlerin topraklarının köy komünleri tarafından ortaklaşa satın alınmasını teşkilâtlandırdı.

1789 - 1869 arasında İtalya

● *Fransız devrimi ve Napolyon imparatorluğu sırasında İtalya* (1789 - 1814). Fransız devrimi, başlangıçta Alfieri ve piskopos Ricci gibi aydınlarda sempati uyandırdı ve birkaç büyük şehirde karışıklığa yolaçtı. Kısa süre sonra yönetici sınıflar devrime sempati göstermekle suçlananları (jansenius'çular, masonlar ve liberaller) ezmek için birleşti. 1793'te Sardinya, Napoli ve küçük italyan devletleri, Fransa'ya karşı hazırlanan koalisyona katıldılar, fakat fiilî olarak hemen hemen hiç bir katkıda bulunmadılar. 1794'te fransız birlikleri Cenova riviera'sının bir kısmını işgal etti. 1796 Martında

Foto. B... nderson - Giraudon, X, Viollet (LAROUSSE)

solda, kral Vittorio Emanuele II ve imparator Napoléon III'ün Milano'ya girişi (8 haziran 1859) Cabinet des Estampes, Paris; sağda Avusturya'lıların Bologna'dan ayrılışı (12 haziran 1859)

general Bonapart'ın İtalya ordusu kumandanlığına tayini ile kanlı savaşlar başladı. Yenilen Sardinya kralı, koalisyondan çekildi (mayıs 1796); Viyana ile bağlantıları kesilen öbür italyan devletleri kısa süre sonra barış istediler; Bonapart ve Direktuvar hükümeti, bu istekten yararlanarak İtalya'dan tazminat olarak milyonlarca liret ve sanat eserleri aldılar. Avusturya ordusu, İtalya'dan çıkarıldı ve bir ateşkes istemek zorunda bırakıldı (Leoben, 18 nisan 1797). Direktuvar hükûmeti Avusturya imparatorundan Felemenk'i ve Ren'in sol kıyısını alarak Lombardia'yı geri vermeyi tasarladı, ama Napolyon bu arada teşkilâtlandırmış olduğu ele geçirilen toprakları bırakmak niyetinde değildi. Avusturya'nın bu topraklarla ilişkisini kesmek için, fransız askerlerinin öldürülüşünü bahane ederek Venedik cumhuriyetini ortadan kaldırdı (Verona paskalyası, 17 nisan 1797) ve topraklarının büyük bir kısmını Habsburg'lara verdi; sonra Fransız cumhuriyetini örnek tutarak iki meclisle yönetilen *Liguria cumhuriyeti*'ni kurdu (6 haziran 1797). Avusturya'dan alınan ve Cispandana ile birleştirilen Lombardia ise, *Cisalpina cumhuriyeti*'ni (9 temmuz 1797) meydana getirdi.

Fransızlar bu çeşitli cumhuriyetlere yönetim komisyonları yerleştirdiler; komisyonlarda, özellikle Milano'da, İtalya'yı yenileştirmek ve yönetime yeni bir anlayış kazandırmak isteyen çok değerli kimseler vardı. Bununla birlikte Napolyon'un Belçika'ya karşılık Habsburg'lara Veneto'yu, Ren kıyısında bazı toprakları ve Lombardia'yı (Campoformido antlaşması) vermesinden İtalya büyük zarar gördü.

Eski rejimlerin yıkılmasının kendileri için Fransızların İtalya'ya girdikleri sırada vaat ettikleri millî hürriyet çağını başlatacağını sanan italyan vatanseverleri, büyük hayal kırıklığına uğradılar. Bununla birlikte fransız işgali yarımadada yayıldıkça, zararları (çapulculuk, asker ve vergi toplama, öldürülen insanlar v.b.) ve çıkarları (idare ve hukukun yeniden teşkilâtlandırılması; iktisadî değerlendirme v.b.) artan çoğunluk, Napolyon boyunduruğu altına girişin kârlı olduğunu kabul etti.

Bonapart'ın Mısır'a hareket etmesi, Direktuvar'ın devrimci unsurlarla bağlantılı olarak yarımadadaki son iki monarşiyi ortadan kaldırmak için giriştiği harekleri devam ettirmesine imkân verdi. Direktuvar, önce aşırı heyecanlı halkın Fransız konsolosluğunu tahrip etmesinden yararlanarak Roma'yı işgal etti (15 şubat 1798), geçici iktidarı yıktı ve *Roma cumhuriyeti*'ni kurdu. Pius IV, Floransa'ya sığındı; oradan da 1799'da Valencia'ya gönderildi. İkinci olarak, Fransızların Abukir deniz savaşında yenilmeleri, İngilizlerle sıkı ilişkileri olan ve Papalık hükûmetini yeniden kurmak isteyen Napoli kralı Ferdinando'nun Direktuvar'a karşı cephe almasına yolaçtı, sayı bakımından az olan Fransızlar, Roma'yı bir süre için Napolililere bırakmak zorunda kaldılar (27 kasım 1798); ama sonra yeniden ele geçirdiler ve Napoli'yi de aldılar. Kral Sicilya'ya kaçtı; general Championnet Napoli'de *Partenopea cumhuriyeti*'ni kurdu (23 ocak 1799).

İktisadî ve sosyal bakımdan çok geri olmasına rağmen, Napoli krallığında Fransız devrimine sempati gösteren bir aydınlar zümresi vardı; fakat bu zümrenin yönetimi altındaki Parthenope cumhuriyeti, zamanın gerçekleriyle ilişkisiz, ideal bir kuruluş olarak kaldı. Suvorov yönetimindeki avusturya - rus ordusu parlak zaferlerle İtalya'ya inerken başgösteren tepki sırasında cumhuriyetçiler, 19 haziran 1799 teslim antlaşmasının sağladığı ateşkese rağmen Ferdinando ve Maria Carolina'nın intikamcı davranışı karşısında savunma imkânı bulamadılar. Bu tepki bütün İtalya'ya yayıldı ve ancak Bonapart'ın Marengo zaferi (14 haziran 1800) ve Luneville antlaşmasıyla (9 şubat 1801) durduruldu. Napolyon, Cisalpina ve Liguria cumhuriyetlerini yeniden kurdu, Piemonte ve Toscana'yı ilhak etti; meşru hükümdarlar krallıklarına döndüler: Carlo Emanuele IV Sardinya'ya; Lorraine-Hasburg'lu Ferdinand, Avusturya'ya.

Napolyon'un monarşiye kayması fransız rejiminin niteliklerini yavaş yavaş değiştirdi: Konkordato sayesinde dinî barış yeniden sağlandı; en aşırı devrimciler görevlerinden uzaklaştırıldı ve yerlerine liberal soylular getirildi; yarımadanın siyasî teşkilâtı değiştirildi. Cisalpina cumhuriyeti Napolyon'un cumhurbaşkanlığı altında (1804) *İtalya cumhuriyeti* adını aldı, sonra *İtalya krallığı* haline getirildi ve Napolyon kral (26 mayıs 1805'te Milano'da taç giydi), Eugenio de Beauharnais de kral naibi oldu. Napolyon, fransız idare bölgelerine bölünen Liguria'yı birleştirdi; eski Lucca cumhuriyetini prenslik haline getirdi ve Elisa Bonaparte'a verdi; Austerlitz'ten sonra, Avusturya'dan alınan Veneto, İtalya krallığına katıldı (Pressburg antlaşması, 1805). Üçüncü koalisyona katılan Napoli krallığı kolayca işgal edildi ve Joseph Bonaparte'a verildi (30 mart 1806). Ayrıca Roma'nın (imparatorluğun ikinci şehri oldu) ve Savona'ya taşınan Pius VII'nin kıta ablukasına uymaması sebebiyle papalık eyaletlerinden geri kalanların ilhak edilmesi (iki yeni idare bölgesi, 1808), İtalya'nın tamamını Napolyon'un denetimi altına soktu. Napolyon artık bütünlüğü sağlama siyasetini hiç bir engelle karşılaşmaksızın yürütebilirdi: idarî ve askerî yöneticiler liberal soylulardan seçildi; rahip sınıfı bu çabayı desteklemekle yükümlü tutuldu. Eski rejimin hukukî (fransız kanunlarının getirilmesi), sosyal (köleliğin kaldırılması), dinî (kilisenin mallarına elkonulması) izleri ortadan kalktı. Yarımadanın iktisadî değerlendirilmesine girişildi: Alp dağlarında yollar açıldı, sanayi, özellikle de tarım (İtalya öbür avrupa devletleri gibi Fransa'ya hammadde ve besin maddeleri göndermek zorundaydı) geliştirildi. Böylece Napolyon, İtalya'nın tarihinde ilk defa siyasî bütünlüğünün bilincine varmasını sağlayan çifte devrimi (millî ve liberal) hazırlamış oldu.

Napolyon'un 1814'te devrilmesi, fransız rejiminin çökmesine yolaçtı: Senato'nun çoğunluğunun desteğine rağmen Eugene de Beauharnais bir halk ayaklanması sonunda Bavyera'ya çekilmek zorunda kaldı, Murat, Leipzig'den (1813) sonra müttefiklere bağlanmış olmasına rağmen bir bağımsızlık savaşı çıkaramadı ve Waterloo'dan sonra Bourbon'lu Ferdinando'ya verilen krallığını geri almağa çalıştığı için kurşuna dizildi.

● *1815'ten 1830'a.* Aslında 1814 ilkbaharından itibaren İtalya'da eski krallıklar yeniden kuruldu; o sırada Metternich için italya sözü «sadece coğrafî bir deyim»di. Viyana kongresi, 9 haziran 1915'teki kapanış akdinde İtalya'da Avusturya'nın önceliğini tanıdı: imparator Friedrich I için Lombardia - Veneto krallığı kuruldu; Toscana büyük dukalığı, Parma (imparatoriçe Maria - Luisa) ve Modena dukalıkları avusturyalı arşidüklere verildi. Ancak üç devlet sözde bağımsızlığını korudu: kral Ferdinando'nun, Sicilya'ya verilen 1812 liberal Anayasasını uygulamayı reddettiği *Napoli krallığı;* papanın hükûmetten bütün laikleri ayıkladığı *Papalık devletleri;* eyaletleri kral Vittorio Emanuele I'in sıkı bir muhafazakârlıkla yönettiği *Piemonte - Sardinya krallığı.* Üstelik güçlü bir ordu ve etkili bir polis teşkilâtına sahip olan Avusturya, italyan vatanseverlerinin kurumları liberalleştirmek için giriştikleri bütün denemeleri bastırmağa koyuldu. Napoli Bourbon'ları ve papanın bu müdahalelere boyun eğmesine karşılık, liberalizmin ve italyan milliyetçiliğinin merkezi haline gelen Piemonte direndi.

Avusturya işgaline karşı savaşmak için yeni düşünceleri benimseyenler, gizli dernekler kurdular (1820); ama 1831'e kadar millî hareketten çok liberal harekete öncelik tanıdılar. Derneklerin en tanınmışı Napoli'deki liberal ayaklanmayı (1820) başlatan Carboneria idi. Bu devrimin haber alınması üzerine 1821 ocağında Laibach'ta toplanan kongreye çağrılan Ferdinando, bir avusturya ordusuna düzeni yeniden sağlama görevi verdi. General Pepe kumandasındaki liberalleri kolayca yenen (Rietti, 7 mart 1821) Avusturyalılar, Napoli'ye girdiler (27 mart).

10 Martta Alessandria garnizonunda, sonra da Torino'da buna benzer bir isyan çıktı; isyancılar «yaşasın kral» çığlıklarıyle hükûmete karşı ayaklandılar; ama ispanyol anayasasının tanınmasını ve Avusturyalılara karşı savaş açılmasını istiyorlardı. Kral hemen (17 mart akşamı), kardeşi Carlo Felice lehine tahttan vaz geçti; Carlo Felice o sırada Modena'da olduğundan yeğeni Carlo Alberto'yu geçici olarak naipliğe tayin etti; C. Alberto tahtın veliahtıydı ve en soylu tabakadan subaylar arasında yakın dostları vardı; bu dostlar ayaklanmanın başına geçtiler ve Carlo Alberto'yu 13 martta ispanyol anayasasını ilân etmeğe zorladılar. Bunu öğrenen Carlo Felice hemen Alberto'yu vârislikten kovdu; Carlo Alberto monarşiye sadakatten ve mecburiyetten (çünkü Avusturya kuvvetlerini harekete geçirmişti) boyun eğdi. Liberal kuvvetler Novara yakınında Avusturyalıların desteklediği Carlo

İTALYA birliği

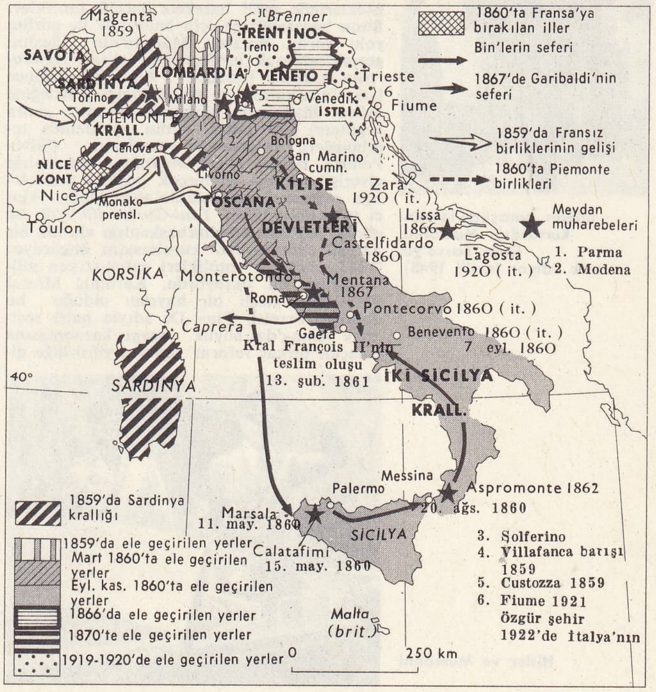

Foto. Viollet, Giraudon (LAROUSSE)

«Roma'ya yürüyüş» (ekim 1922) Mussolini'nin sağında De Bono ve Balbo görülüyor

Vittorio Emanuele III

alman paraşütçülerinin kurtardığı Mussolini Gran Sasso'yu terk ediyor (eylül 1943)

Felice'ye bağlı kalmış birliklere yenildiler; önderleri gemilerle Cenova'dan İspanya veya Fransa'ya kaçtı.

O zaman polis baskısı bütün İtalya'yı özellikle Modena ve Lombardia'yı sardı, buna paralel olarak Carboneria'nınkinden daha geniş kapsamlı milliyetçi istekler başladı. Müdahale etmeme ilkesini ilân ve Belçika'ya kabul ettirmiş olan 1830 Fransız devrimi ve sert papa Pius VIII'in ölümü, Romagna, Marche, Umbria'nın bir kısmı, Modena ve Parma'da ayaklanmalar doğurdu, duka Francesco IV ve düşes Maria-Luisa kaçtılar. 26 Şubatta hürleştirilen papalık devletlerinin milletvekilleri, geçici iktidarın kaldırıldığını ilân ettiler ve bu devletleri federasyon haline getirdiler. Tahttan indirilen hükümdarlar bir kere daha Avusturya'ya başvurdu; Avusturya, Modena ve Parma'da düzeni hemen yeniden sağladı; sonra müdahale etmeme ilkesini hiçe sayarak, Romagna'ya girdi; geçici hükûmet yenildi ve Papalık temsilcisi kardinal Benvenuti ile Ancona'da teslim anlaşmasını imzalamak zorunda kaldı. Ancona limanından çıkarken avusturyalı askerler tarafından yakalanan isyan önderleri, Venedik'te göz altında tutuldular ve birkaç ay sonra sürgün edildiler.

● *Millî hareket ve* 1848 *devrimi.* Liberal reformları başarıya ulaştırmak için girişilen bütün devrimci hareketler Avusturya tarafından başarısızlığa uğratılınca, İtalyanlar, 1814-1815'te kurulan mutlakıyeti ortadan kaldırmak için tek şart olarak yarımadanın iktisadî gelişmesini gördüklerinden artık isteklerinde millî harekete öncelik tanıdılar. Bunu başarabilmek için önlerinde üç çözüm yolu vardı. Bazıları Mazzini'nin idealini gerçekleştirerek *birlikçi* bir *italyan cumhuriyeti* kurmak istediler. Ama bu düşünce İtalya'nın katolik ve mutlakıyetçi geleneğine aykırı düşüyordu; sürgünde (Fransa, sonra İngiltere) hazırlanan bütün ayaklanma teşebbüsleri, vatansever yazarların (Silvia Pellico, *Benim Hapishanelerim*) hazırladığı elverişli ortama ve birçok coşkun fedakârlığa rağmen başarısızlıkla sonuçlandı. İkinci yol Gioberti'nin *Yeni-Guelfi'cilik*'iydi, bu görüş, papanın cumhurbaşkanlığı altında bir italyan federasyonu kurulmasını öngörüyor (1843), böylece katolikleri yatıştırırken millî gururu da okşuyordu. Kardinal Mastai Feretti'nin ateşli bir hayranı olduğu bu doktrin, Feretti, Pius IX adıyle papa seçilerek Roma'da büyük sevgi kazanmasına yolaçan birkaç reform yapınca yürürlüğe girer gibi oldu: siyasî suçluların affedilmesi; vergi konusunda oy verme hakkına sahip olan ve eyalet meclislerinin hazırladığı listelerden papa tarafından seçilen 24 laik danışmanı kapsayan Devlet Danışma kurumunun kurulması; demiryolları kurmak için incelemelere girilşemesi ve hattâ bir millî muhafız gücünün kurulması (temmuz 1847). Aslında papa daha öteye gitmek niyetinde değildi ve 1831'den beri Piemonte - Sardinya kralı olan Carlo Alberto dışında italyan hükümdarları papanın başkanlık edeceği bir federasyon lehine hükümranlıklarından en ufak bir fedakârlık yapmağa yanaşmıyorlardı. Üçüncü yol Massimo Azeglio'nun *Il Risorgimento* adlı gazetesinde destekledği yoldu: Piemonte çevresinde toplanmak. Piemonte hem bir barınak, hem üzerinde teşkilâtlanacak bir toprak olduğu, hem de bir önderi (Carlo Alberto) bulunduğu için yarımadanın bütün vatanseverleri yavaş yavaş bu üçüncü çözüm yoluna bağlandılar.

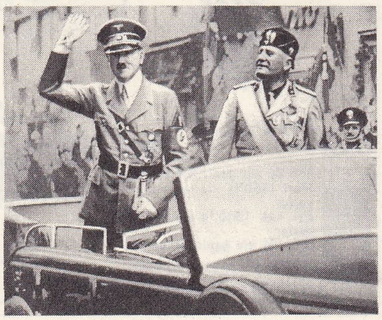
Hitler ve Mussolini

Avusturya, Papalık eyaleti Ferrara'yı hisardaki garnizonuna işgal ettirdi (ağustos 1847). Bu kanunsuz işin tek sonucu milliyetçi eğilimlerin patlak vermesi oldu: Toscana'da büyük duka Millî Muhafız gücü kurdu; Piemonte'de Carlo Alberto Millî Kurtuluş ordusunun başına geçmeğe hazır olduğunu bildirdi, her türlü tavize karşı olan kont Solano della Margarita'dan ayrılarak bir dizi reform hazırlattı; Lombardia - Veneto krallığında polis baskısının artması, vatandaşların yabancı işgaline karşı birleşmelerini sağlamlaştırdı; 1848 ocağı başında kanlı Palermo ayaklanması, Bourbon'ları on beş gün içinde devirdi ve bütün yarımadada karşı koyulmaz bir liberal harekete yolaçarak Sicilya'nın her tarafına yayıldı. Piemonte'de Carlo Alberto, Torino'da Meşrutî krallığı kurdu (8 şubat) ve *Statuto Fondamentale*'yi resmen yayınladı. Papa da bir anayasa hazırladı; bu anayasa, ayrılmış iki yasama meclisinden başka *papanın ayrılmaz senatosu* diye adlandırılan Kardinaller kurulunu kapsıyordu; yürütme gücü laik bakanlara verildi.

Liberal Viyana devrimi ve Metternich'in kaçması, Lombardia-Veneto krallığına yansıdı. Venedik'te siyasî tutuklular, özellikle Manin ve Tommaseo serbest bırakıldı; bir millî muhafız alayı kuruldu ve imparator adına bir anayasa ilân edildi. Milano'da podesta kont Casati, İmparatorluk temsilcisinin halkı kısmen hoşnut eden kararnameler çıkarmasını sağladı, ama bir askerin, Lombardia delegasyonundan bir temsilciyi öldürmesi «Beşgün» ayaklanmasını (15 - 22 mart) başlattı. Yüzlerce barikat kuruldu, yaşlı mareşal Radetzky'nin ateşkes teklifi reddedildi ve birlikleri Milano'dan kovularak Mincio'nun gerisine çekilmek zorunda bırakıldı; o sırada Lombardia'nın ayaklanmış öbür şehirleriyle ilişkiler kuruldu. Venedik'te ve «terra ferma» şehirlerinde askerî kumandanlar yetkilerini savaşmadan (Verona dışında) belediye meclislerine devrettiler ve birlikleri Quadrilatere'de Radetzky'nin birliklerine katıldı; bu sırada Venedik'te Daniele Manin başkanlığında geçici bir cumhuriyetçi meclis kuruldu. Milano'lular tarafından acele çağrılan, Cavour tarafından *Il Risorgimento* gazetesinde teşvik edilen, Carlo Alberto âsileri hemen destekledi (24 mart bildirisi). Kısa süre sonra Ticino'yu aşan ordusu, Mincio'ya doğru ilerledi. Halkın coşkunluğuna karşı koyamayan öbür hükümdarlar da ister istemez asker gönderdiler. Çok geçmeden Carlo Alberto'nun emrinde 90 000 asker (Piemonte'iler; papalık askerleri, Toscanalılar, Avusturya'ya boyun eğmiş prenslerini kovan Modena veya Parmalılar; Garibaldi'nin teşkilâtlandırdığı lombardialı gönüllüler) toplandı. Ama Kumanda heyeti (kral ve yardımcıları) inisiyatif ve otoriteden yoksundu ve 15 000 asker göndermeğe söz veren Napoli kralı, bu kuvvetin hareketini elinden geldiğince geciktirdi. Buna karşılık ancak 50 000 askeri olan Radetzky, arkasını dört kaleye yasladığından durum üstünlüğünü elinde tutuyordu ve askerleri daha tecrübeliydi; ayrıca mayıs ayında general Nugent'in İsonzo'da hazırladığı bir yardım ordusu da birliklerine katıldı.

Hareket, nisan ayında Mantova ve Peschiara (kuşatıldı) arasındaki Mincio köprübaşlarının ele geçirilmesiyle başladı. Ama Carlo Alberto'nun elinde az sonra yalnız kendi birlikleri kaldı. Çünkü Vicenzo'yu cesaretle savunan birliklerini geri çağırmağa cüret edemeyen Pius IX, Kardinaller meclisinde verdiği bir nutukta, İtalyanlarla Avusturyalılardan eşit bir sevgiyle söz etti ve Roma'da şiddetli tepkilere yolaçtı; bu sırada kral Ferdinando «lazzaroni» denen ayaktakımının desteğiyle parlamentosuna karşı bir hükûmet darbesi yaptıktan sonra, 15 mayısta Ferraro'ya varan birliklerini geri çekti.

Bu şartlar altında, Peschiara'nın düşmesine rağmen, inisiyatif Radetzky'ye geçti; Curtatone ve Montanara'da Mincio kıyılarında Toscana gönüllülerini yenen (29 mayıs) Radetzky, Venedik dışında bütün Veneto'yu yeniden ele geçirdi ve geri hatlarını temizledikten sonra, Carlo Alberto ile boyölçüşmek için Quadrilatere'ye doğru ilerledi; bu sırada Mantova'yı kuşatmakta olan Alberto'nun ordusu hummadan kırılıyordu. Kral, Custozza'da, Mincio ve Adige arasında, kanlı bir savaş sonunda (23-25 temmuz 1848) yenildi.

Milano, teslim olmak zorunda kaldı (5 ağustos); Avusturya rejimine düşmanlıkları yüzünden tehlikede olan binlerce aile şehirden kaçtı. 9 Ağustosta antlaşma imzalandı; bu antlaşmaya göre birlikler arasındaki sınır iki devlet arasındaki sınır oluyordu. Yalnız Venedik kuşatılmış ama alınamamış olarak kaldı.

Bu sırada Roma'da kurulan meşrutî hükûmet, Pius IX'un günden güne artan güvensizliğiyle karşılaştı. Halkın sabırsızlığı ve papanın muhalefetleri hoşnut etmek için iktidara çağırdığı kont Pellegrino Rossi'nin öldürülmesi (15 kasım 1848), papanın devrim düşüncesinden ayrılmasına ve ölünceye kadar vaz geçirilmez bir mutlakıyetçi olmasına yolaçtı. Gizlice Gaete'ye (24 - 25 kasım gecesi), Napoli kralının yanına kaçan papa, Roma'da 16 kasımdan beri yapılan bütün işleri baskı karşısında yaptığını, bu yüzden iptal ettiğini bildiren bir kararname yayımladı. Pius IX'un, Roma'da hazırlanan yeni seçimlere katılacak herkesin aforoz edileceğini bildirmesi, radikallerin seçimleri kazanmasına yolaçtı. Seçilen meclis, papaların dünyevî yetkisinin kaldırıldığını ilân etti ve Roma cumhuriyetini kurdu; cumhuriyet Mazzini, Saffi ve Armellini'den meydana gelen ama aslında Mazzini'nin yetkileri elinde tuttuğu bir triumvirlik tarafından yönetiliyordu. Aynı zamanda, demokratik eğilimli bir meşrutî hükûmete boyun eğmek zorunda kalan Toscana büyük dukası da Gaete'ye giderek, cumhuriyetçi iktidarı solun önderlerine bıraktı.

Lombardia-Veneto krallığında yenilen devrim, Orta İtalya'da Mazzini'nin idealine uygun olarak başarıya ulaşmış gibi görünüyordu. Bu yüzden millî hareketin yönetimini yeniden ele geçirmek isteyen Carlo Alberto, Roma ve Floransa'da tahtları ellerinden alınan meşru kralların desteklenmesini ileri süren Gioberti'nin siyasetine güçlükle katlanıyordu; parlamentoya dayanarak Gioberti'yi istifa ettirmeyi başardı; bunun üzerine, basın, milletvekilleri ve göçmenlerin teşvikiyle ateşkesi bozdu ve Avusturya ile yeniden savaşa girişti (12 mart 1849); bu savaş bir yıl önceki savaştan çok daha kısa sürdü ve Novara önünde yeni bir bozgunla son buldu; yenilginin sebebi, Piemonte birliklerinin Radetzky'nin iyice savaşa alışmış 60 000 askeri karşısında mahallî başarılardan yararlanamamasıydı. Carlo Alberto, hemen barış istedi ve daha yumuşak şartlar elde edebilmek için oğlu Vittorio Emanuele II lehine tahttan feragat etti. Emanuele II, bir avusturya arşidüşesinin kocasıydı ve 1848'den beri patlak veren olayların hiç birinde sorumluluğu yoktu. Piemonte'nin çağrısıyle ayaklanan Lombardia şehirlerinin çoğu; Brescia dışında savaşa tek başına (ancak on gün devam edebildi) hemen silâhlarını bıraktılar. Novara bozgunu, italyan birlikçi hareketlerinin sonu oldu. Yarımadanın her yerinde Avusturya'nın desteğiyle eski rejim yeniden kuruldu. Toscana'da iktidara gelen ılımlıların çağrısıyle geri dönen büyük duka, yanında avusturya birliklerini de getirdiğinden halkın desteğini bütünüyle kaybetti. Napoli'de Ferdinando bütün liberal önderleri hapsettirdi; bir-

Foto. Delius, Viollet, X, N.Y.T. (LAROUSSE)

likleri Sicilya'yı tekrar işgal etti; Catasavaştan sonra Palermo (15 mayıs) alındı. Sıkı bir abluka altına alınan ve şiddetle topa tutulan Venedik, açlık ve kolera da başgösterince 22 ağustosta teslim olmak zorunda kaldı. Manin, Tommaso, Pepe yurt dışına kaçtılar. Katoliklerin önde gelenlerinin Papalığı yeniden kurmak için çekiştikleri Roma'yı, Avusturyalıların İtalya'ya yeni bir yayılmasını önlemek isteyen Louis Bonaparte, uzun bir kuşatmadan sonra (30 nisan - 2 temmuz 1849) aldı; kuşatmayı general Oudinot yönetmiş, Garibaldi kumandasındaki gönüllüler ise savunmada büyük yararlık göstermişlerdi. Fransızlar Papalık hükûmetini yeniden kurdular (4 temmuz 1849).

● *İtalyan birliği.* Eski siyasî ve sosyal yapıların yeniden kurulması yüzünden Piemonte, uğradığı bozgunlara rağmen hâlâ İtalyanların millî duygularını çevresinde billûrlaştırabilecek tek devletti.

Vittorio Emanuele II'nin ilk hükûmetini yönetmek için Romagna soylularından birini (Massimo Azeglio) görevlendirmesi ve yasama seçimleri sırasında Azeglio tarafından da imzalanan Moncalieri'nin bildirisi, genç hükümdarın meşrutî monarşi ve liberalizm ilkelerine sadık kalma isteğini ortaya koydu. Bu bildiri önemli sonuçlar yarattı ve ülkeye yeniden güven verdi. Dinî mahkemelerin kaldırılması, buna karşıkoymağa kalkışan piskoposlara karşı alınan tedbirler (Siccardi kanunları) ve Cavour'a görev verilmesi (sıra ile tarım bakanı, maliye bakanı ve meclis başkanı [kasım 1852]), Piemonte'nin yeni bir yola girdiğini kesinlikle ortaya koydu. Cavour'un programında tanımladığı bu yola, piskopos Gioberti de katıldı. Piemonte'nin, Kırım savaşına katılması, Cavour'un Paris kongresinde (1856) İtalya meselesini Avrupa önüne getirmesini sağladı; Plombieres görüşmesinden sonra (1858) Nepoléon III, İtalyan birliği lehine müdahale etmeğe (1859) karar verdi.

1859 İtalya seferi, Zürich barış antlaşmasıyle (10 kasım) son buldu; bu anlaşma Lombardia'yı Vittorio Emanuele'ye veriyordu; ama Orta İtalya'nın gelişmesini izleyen ve daha çok şey umut eden (Veneto) Cavour, istifa etti; Piemonte'ye ilhak edilmek isteyen Toscana, Parma, Modena, Bologna ve Romagna'nın ayaklanmalarından sonra, kral tarafından yeniden göreve çağrılınca, Napoléon III'e bir plebisit yaptırmayı (mart 1860) başardı ve Nice ile Savoia'nın Fransa'ya bırakılması karşılığında ilhakı gerçekleştirdi (nisan 1860).

O tarihten itibaren başarılar birbirini kovaladı: Garibaldi'nin Mille seferinin (mayıs - eylül 1869) başarıyle sonuçlanması (Napoli'nin alınması, 7 eylül) ve 21-22 ekim plebisitiyle karara bağlanması; Castelfidardo'nun, Napoli krallığına ulaşmak için kilise devletlerini (Marche'ler, Umbria) istilâ eden Lamoriciere kumandasındaki papalık birliklerini yenmesinden sonra (18 eylül), İki - Sicilya krallığının Vittorio Emanuele'nin krallığına katılması. Kral Francesco II'nin son barınağı olan Gaete kalesinin teslim olmasından (13 şubat 1861) sonra, Torino'da ilk italyan parlamentosu toplandı ve Sardinya krallığını İtalya krallığı haline getirdi (14 mart 1861). İtalya'nın nüfusu o tarihten itibaren 22 milyona ulaştı. İtalyanın bütünlüğünü tamamlamak için komşu devletlerin, özellikle Fransa'nın, isteklerini oyalarken, Venedik ile Roma'yı almaktan ve ülkedeki tarihî ve psikolojik ayrılıkları ortadan kaldırmaktan başka iş kalmıyordu.

1861'den bugüne İtalya

● *İtalya krallığı.* Cavour öldükten (6 haziran 1861) sonra yerine geçenler (Ricasoli, Minghetti, La Marmora, Farini, Lanza, Sella) cavour'cu anlayıştan ilham alan bir grup meydana getirerek eserini devam ettirdiler. Minghetti, Floransa'yı başkent yapmayı kabul ederek Napoléon III'ü yatıştırdı ve Roma'daki fransız birliklerinin şehri boşaltmalarını (1864 eylül sözleşmesi) sağladı. Napoléon III tarafından desteklenen Prusya ittifakı sayesinde (8 nisan 1866 antlaşması) hükûmet, Veneto'yu ele geçirmeğe (19 haziran) kalkıştı ve uğradığı yenilgilere rağmen (Custozza 24 haziran, Lissa 20 temmuz) Prusyalılar Avusturyalıları Sadowa'da yendikten sonra Napoléon III'ün aracılığıyle ele geçirdi.

Artık çözülecek tek mesele Roma'nın alınmasıydı. Yurtseverlerin olayı çabuklaştırmak için giriştikleri denemeler (Paioli tepelerinde Cairoli kardeşler, 1867; Garibaldi'nin Toscana'ya asker çıkarması, 1867), Napoléon III'ün yeni fransız kuvvetleri göndermesine yolaçtı; fransızlar Garibaldi taraftarlarını yendiler (Mentana, 3 kasım), Roma'yı yeniden işgal ederek Fransız imparatorluğu yıkılana kadar ellerinde tuttular. Fransızların boşaltmasından (4 ağustos) sonra, general Cadorna şehri aldı (20 eylül 1870) ve papanın muhalefetine rağmen bir plebisitle bu oldubitti onaylandı (11 ekim). Bu arada Garantiler kanununu reddeden ve büyük protestolarda bulunan Papalık, mezhep ayrılığına karşı olan yeni hükûmetle yavaş yavaş anlayışlı ilişkiler kurmağa başladı. Sağcılar halkın sevgisini kaybettiler (ağır vergiler, rahiplere karşı savaş) ve seçimlerde yenildiler (1876). Vittorio Emanuele'nin ölümünden (9 ocak 1878) iki yıl önce solcuların iktidara gelmesi ve tahta Vittorio'dan sonra oğlu Umberto I'in (1878-1900) çıkması, İtalya'nın siyasî yönelimini değiştirmedi. 1876-1887 Arasında Depretis hükûmetleri mecburî ilköğretim sistemini koydular (1879); yılda 30 liretten çok dolaysız vergi ödeyen 1 400 000 yeni seçmenin katılmasıyle erkeklerin genel oy verme hakkını genişlettiler (1892); bütçe dengesini korurken donanmayı da geliştirdiler ve dışta ihtiyatlı bir siyaset (hükûmet Berlin kongresinden [1878] kimseyi gücendirmeden sıyrıldı) uyguladılar. Bununla birlikte İtalya, doğu afrika bölgelerine (Habeşistan) önce ılımlı bir şekilde, sonra İtalya'yı on yıl yöneten Crispin'in diktatörlüğü (1887-1898) zamanında gün geçtikçe daha şiddetli bir şekilde yöneldi.

Tarım ürünlerinin iyi satılmamasını daha da artıran fransız - italyan ticaret anlaşmasının bozulması (1886 sonu), Güney İtalya'daki idarecilerin suistimalleri, 1890'dan itibaren ücretler düşerken, fiyatların artması, Sicilya'da bir köylü ayaklanmasına (1893 sonu) yolaçtı; ama ayaklanma şiddetle bastırıldı. Un fiyatlarının artması yüzünden Milano'da başlayan ayaklanmalar (6-9 mayıs 1898) sıkıyönetim ilânına (mayıs-ağustos 1898) ve devrimci sosyalistlerle ilk hıristiyan - demokratlara karşı baskı tedbirleri alınmasına sebep oldu. Umberto I'in, anarşist Bresci tarafından öldürülmesi (29 haziran 1900) bu verimsiz karışıklıklar ve etkisiz siyaset devrine son verdi.

Pelloux hükûmeti düzeni yeniden sağlayınca, İtalya, Vittorio Emanuele III'ün (1900 - 1946) tahta çıkmasından sonra otoritesini 14 yıl süreyle herkese kabul ettiren Giolitti zamanında dengeye kavuştu; o tarihten itibaren yarımada iktisadî ve siyasî açıdan değişti. Kalabalık göç dalgalarına rağmen hâlâ yüksek olan ülke nüfusunun dinamikliği ve güven sağlayan mükemmel malî yönetimi sayesinde hükûmet, tarım ve sanayiyi önemli ölçüde geliştirerek varlıklı sınıfı hoşnut etti. Bu iktisadî gelişmenin yolaçtığı fiyat yükselmesi başarısızlıkla sonuçlanan 1904 genel grevine kadar devam eden bir çalkantı doğurdu ve işçi çevrelerinde sosyalist düşüncelerin yayılmasını kolaylaştırdı. Ama reformcu sosyalistlerin (Bissolati, Bergamaschi, Bonomi, Cabrini) ve Po vâdisi işçilerini çerçeveleyen resmî sosyalistlerin sağ kanadının (Turati, Treves, Prapolini, Modigliani, Graziadei) muhalefeti, hükûmetin önemli tavizleri yüzünden başarı kazanamadı: 1889 Yasası uyarınca kamu hizmetlerinin işçi kooperatiflerine verilmesi (1903); tarım ve sanayi işçileriyle, çocukların korunması, hafta sonu tatili, sigorta v.b. ile ilgili kanunlar; memurların kanunî ve idarî statüsünün (29 mayıs ve 27 haziran 1908), sigorta tekelinin (4 nisan 1912), okuma yazma bilen veya askerlik hizmetini yapmış (21 veya 30 yaşında) bütün vatandaşlara oy hakkı verilmesinin (30 haziran 1912 kanunu) kabulü.

Giolitti'nin ustalığı sayesinde parlamento alanında uzun süre yoğunluğu azalmış olan siyaset, papanın *non expedit*'i kaldırması (Gentiloni paktı) sayesinde katoliklerin faal bir şekilde seçimlere katılmasıyle canlandı.

Ama İtalyan Milliyetçi derneğini kuran (1910) Enrico Corradini çevresinde (derneğin organı 1911'den itibaren *L'İdea Nazionale* oldu) emperyalist özellikte bir milliyetçilik akımının doğmasıyle, siyasî hayat asıl parlamento dışında canlandı. Fransa ile yaklaşmanın (Tunus'taki italyanların durumu üstüne sözleşme, 26 eylül 1896; ticaret antlaşması, kasım 1898; hem sömürgeci [Trablus ve Fas üstünde karşılıklı haklar] hem de siyasî [savaş halinde İtalya'nın Fransa'ya karşı tarafsızlığının sağlanması] olan gizli Prinetti - Barere antlaşmaları [10 temmuz 1902]; başkan Loubet'nin Roma'yı ziyareti; iki ülkenin Algeciras konferansında [1906] Almanya'ya karşı ittifak yapması) desteklediği sömürgeci gelişme yeniden başladı. 28 Haziran 1902 ve 5 aralık 1912'de yenilenmesine rağmen, bu antlaşmalar İtalya'yı yavaş yavaş üçlü ittifaktan uzaklaştırdı.

1902'de Avusturya ve Fransa, 1904'te İngiltere ve 1909'da Rusya ile yaptığı antlaşmalarla bu devletlerin Bosna, Fas, Mısır ve Boğazlar meselelerindeki hareket serbestliğine karşılık, Trablusgarp ve Bingazi'de serbest hareketi için gerekli desteği sağladı. 23 Eylül 1911'de, Osmanlı hükûmetine verdiği bir nota ile «Trablusgarp ve Bingazi'de, İttihat ve Terakki'nin halkı İtalyanlar aleyhine tahrik ettiği, buralara asker ve mühimmat sevkedildiği»nden şikâyet etti. 5 Gün sonra 24 saatlik bir ültimatom vererek adı geçen yerlerin boşaltılmasını ve teslimini istedi; 29 eylülde Osmanlı devletine savaş ilân etti.

Donanma ile yapılan kuşatmadan sonra, karaya asker çıkarılarak kıyı şehirleri Trablus, Tobruk, Hums ve Derne işgal edildi. Vali ve kumandan vekili miralay Neşet Bey kumandasındaki türk askerleri ile yerli Sünusîler italyan kuvvetlerine şiddetle karşı koydular. İttihat ve Terakki cemiyeti, Mısır ve Tunus yoluyle subay, para ve mühimmat yetiştirmeğe çalışıyordu. İtalyanlar, bütün gayretlerine rağmen, kıyılardan içeriye nüfuz edemediler. Savaş uzadı. İtalya, dünya kamuoyu karşısında düştüğü fena durumun izlerini silmek için donanmasıyle Rodos ve Onikiada'yı işgal etti (24 nisan - 20 mayıs 1912). Türk Deniz kuvvetleri, çok zayıf olduğundan, işgale engel olamadı. İtalyan donanması 18/19 temmuz 1912'de Çanakkale boğazına da saldırdı, fakat kıyı bataryalarının ateşiyle geri çekilmek zorunda kaldı. İtalya, bir türlü kesin sonuca varacak bir üstünlük sağlayamıyordu. İtalya'yı, bu kötü durumdan, Balkan savaşının başlaması kurtardı (8 ekim 1912). Osmanlı hükûmeti, İsviçre'nin Ouchy şehrinde İtalya ile bir antlaşma imzalayarak savaşa son verdi (15 ekim 1912) Bu antlaşma ile Trablusgarp ve Bingazi İtalya'ya bırakıldı. Onikiada, bir yunan işgaline uğramaması bahanesiyle, italyan işgalinde kaldı.

1913 Seçimlerinde muhalifler ağır bastı (59 sosyalist ve 50 kadar katolik seçildi); ama çoğunluk yine iktidar partilerinde kaldı; bununla birlikte, 22 mart 1914'te Giolitti geçici olarak çekildi ve yerine geçen liberal Salandra, hem iç (demiryolcular grevi, Romagna'da cumhuriyetçi karışıklıklar) hem de milletlerarası bir buhranla (hükûmet başlangıçta Birinci Dünya savaşı sırasında tarafsız kalmağa [1 ağustos 1914 bildirisi] karar verince çoğunluk parçalandı) karşı karşıya kaldı. Ama milliyetçilerle, Benito Mussolini çevresinde toplanan çeşitli aşırı sol grupları birleştiren bir düşünce hareketi, hükûmeti savaşa katılmağa zorladı, bu katılış için dışişleri bakanı Sonnino, Üçlü İttifak devletleriyle görüşmelere girişti (Londra antlaşması, 26 nisan 1915). Trentino, Trieste ve İstria'nın fethiyle bütünlüğünü sağlamayı ve Adriya denizi kıyıları ile denizaşırı bölgelerde toprak elde etmeyi umut eden İtalya, 23 mayıs 1915'te Avusturya, 27 ağustos 1916'da da Almanya'ya savaş ilân etti.

Savaş İtalya'yı, gücünü aşan çabalara girişmek zorunda bıraktı; ülke zaman zaman başarı göstererek, bazen de başarısızlığa uğrayarak bu duruma katlandı. 1915'te Londra antlaşmasını imzalamayan ve Dalmaçya'yı vermeyi kabul etmeyen (1919) başkan Wilson yüzünden umutları kırılan İtalyanlar (Orlanda, Sonnino), bir an için Versailles konferansını (24 nisan - 4 mayıs 1919) terkettiler ve toprakları 310 000 km²'ye u-

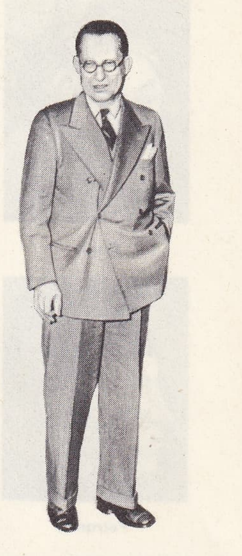

De Gasperi

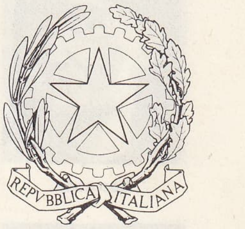

İTALYA Cumhuriyeti arması

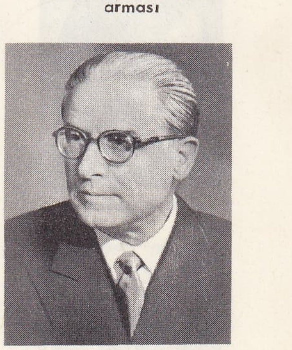

Giovanni - Gronchi

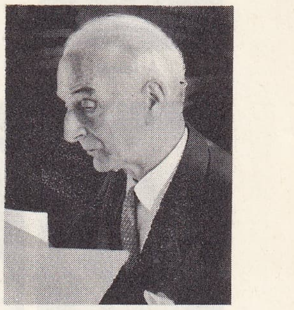

Antonio Segni

Foto. Keystone, A.F.P. (LAROUSSE)

Dante

Petrarca

Boccaccio

Macchiavelli

Ariosto

laştığı ve bütünlükleri birçok ilhakla (Trentino, Brenceros geçitine kadar Yukarı Adige, 10 eylül 1919, St. Germain antlaşması; İstria, Trieste, Dalmaçya'da Zara, Monte Novoso'ya kadar islavların oturduğu Alp toprakları, 12 kasım 1920; Rapollo italyan - yugoslav antlaşması) tamamlandığı halde Fransız ve Almanlara hınç duymağa başladılar.

Bununla birlikte D'Annunzio ve *arditi*'lerinin silâhlı müdahalesine rağmen Fiume serbest şehir haline getirildi ve Roma hükûmeti işgalcileri şehirden çıkarmak zorunda kaldı («kardeş kavgası günleri», 1920 aralık ayı sonu). Üstelik İtalya, eskiden Venedik'in olan Dalmaçya kıyısı ile, Almanya'nın veya Türkiye'nin denizaşırı ülkelerdeki topraklarına da elkoyamadı.

Bunun sonucunda ortaya çıkan manevî buhranı, para ve insan bakımından çok pahalıya mal olan savaşın doğurduğu iktisadî buhran, daha da ağırlaştırdı. Buhran sert bir şekilde başladı: savaş fabrikalarının kapanması, bütçe açığı, liretin değerinin büyük ölçüde düşmesi. İşsizlik sigortasına ve sekiz saatlik işgünü kanunlarına rağmen hoşnut olmayan işçiler, sendikalar kurdular ve zaman zaman kanlı bir şekilde biten grevlere giriştiler.

Vatikan'ın onayıyle rahip Luigi Sturzo tarafından 1919 başında kurulan ve hıristiyan demokratları kapsayan «Halk partisi» (100 milletvekili) ile Sosyalist partisinin (156 milletvekili) 1919 kasımındaki milletvekili seçimlerindeki çifte başarısı bu buhranla açıklanabilir. Daha önce Üçüncü enternasyonale katılmış olan (19 mart) Sosyalist partinin bazı üyeleri, Gramsci ve Togliatti yönetiminde İtalyan Komünist partisini kurdular (Livorno kongresi, aralık 1921). Sosyalistlerin ve aşırı solcuların önüne geçilmez muhalefetiyle eli kolu bağlanan (kabineler durmadan değişti: Nitti, haziran 1919 - haziran 1920; Giolitti, haziran 1920 - 1 temmuz 1921; Bonomi, temmuz 1921-şubat 1922; L. Facta. şubat - ekim 1922) insicamsız çoğunluğun iktidarı elden kaçıracağını hisseden ve genel grev ile işçilerin Po vâdisindeki fabrikaları işgal etmeleri üzerine korkuya kapılan büyük burjuvazi, faşist milislerin düzeni sağlayacağına inandığı için faşist hareketi desteklemeğe başladı.

● *Faşist diktatörlük.* Mussolini, 1922'de kendini zorla kabul ettirdi (Roma'ya yürüyüş) ve «oymakları» (*fasci*) sayesinde 1925'ten 1943'e kadar süren bir diktatörlük kurdu. (Bk. FAŞİZM.)

1929 Seçimlerinde Millet meclisinden tamamıyle silinen muhalefet, ancak yurt dışına kaçan temsilcileri (Sforza, Nitti, Sturzo, Turati, Treves, tarihçi Salvemini Toscanini, yazar Borgese ve Silone) sayesinde açık bir faaliyet gösterebildi; yurt içinde ise gizli çalışıyordu. Zaten, genç yaştan itibaren eğitilen kütlelerin büyük kısmı rejime kazanılmıştı; rejim çok gösterişli birtakım işler başarıyordu: *dopolavoro;* yardım kanunları; liretin değerlendirilmesi; kötü işletilen Campagna Romagna ve güney topraklarının ıslahı; yarımada ve Libya'da büyük kamu hizmetleri; Libya'nın hızla sömürgeleştirilmesi; 11 şubat 1929'da katolikleri faşizme bağlayabilmek için Kilise ile imzalanan Laterano sözleşmeleri v.b. Üstelik faşizm, ülkenin itibarını yükseltici bir siyaset uyguladı (Fiume'nin ilhakı, 1922-1924).

Müttefikler arayan faşist hükûmet, önce Fransa'ya eğildi; ama sol kartelinin zaferi karşısında umudu kırılarak alman ittifakına yöneldi (Alman-İtalyan antlaşması, 1926 Cenevre). Bununla birlikte rejimlerin benzerliğine rağmen Mussolini, Hitler ile kesin ittifak yapmadan önce uzun süre çekimser kaldı.

Önce Almanya, Fransa ve Birleşik krallık ile altı yıl süreli Dörtler paktını imzalamayı (7 haziran 1933) tercih etti; böylece silâhsızlanma taraftarı oluyordu. Hattâ kuvvetlerini Brennero üzerine harekete geçirerek Dolfus'un öldürülmesinden sonra Anschluss'un gerçekleştirilmesini önledi; başlangıçta bu siyaseti devam ettirmeğe kararlı görünerek, Tibesti'nin bir kısmını ve Fransız Somalisi kıyısını (Mussolini - P. Laval sözleşmesi, 7 ocak 1935) elde etti. Ama Habeşistan savaşına girişerek Milletler cemiyetinin düşmanlığını (hiç bir etkisi görülmeyen cezalandırma siyaseti) kazandı ve Hitler ile ittifak yaptıktan sonra (Roma - Berlin ekseni, 1 kasım 1936) bu teşkilâttan ayrıldı (11 aralık 1937). İspanya'da Franco'ya yapılan yardıma, Münih'te italyan aracılığına (29 - 30 eylül 1938) ve Arnavutluk'un işgaline (nisan 1939) rağmen Mussolini, Hitler ile çelik paktını imzalayınca (22 mayıs 1939), birçok faşist yönetici hoşnutsuzluğa kapıldı; çünkü bu pakt, İtalya'nın çok çekindiği ikinci bir dünya savaşını kaçınılmaz kılıyordu. Mussolini savaşa ancak Fransa'nın çökmesinden (haziran 1940) sonra katıldı. Yunanistan'a hücum etti (ekim 1940); ama birliklerinin yenilmesi, alman savaş planını kolaylaştırmak yerine zorlaştırdı. Stalingrad'dan sonra, Rusya'daki italyan birlikleri Romanya'ya doğru güç bir geri çekilme harekâtına girişti. Afrika'da Rommel'in harekâtına eşlik etti ama etkili olmadı ve Sicilya'ya amerikan - ingiliz çıkarması (temmuz 1943) sırasında hemen hiç direnme göstermeden teslim oldular. Grandi'nin topladığı Büyük Faşist kurultayında (24-25 temmuz gecesi) açıkça azınlığa düşen Mussolini, ertesi gün kralın emriyle tutuklandı. Mareşal Badoglio'nun başkanlık ettiği bir hükûmet, müttefiklerle, amerikan - ingiliz birliklerinin Salerno'ya çıkarma yaptıkları gün mütareke imzaladı (8 eylül). Ama Almanların karşıkoyması üzerine kral, başlıca bakanlarıyle birlikte Roma'dan kaçmak zorunda kaldı. S. S. Skorzeny tarafından kurtarılan Mussolini, Salo'da (Garda gölü) Almanya'nın uydusu İtalyan Sosyal cumhuriyetinin kurulduğunu ilân etti; emrindeki bağnaz milisler henüz kuzeyde almanlara karşı dövüşen çetecilere zor anlar yaşatacak kadar güçlüydüler.

Güneyde, S.S.C.B.'den dönen Togliatti'nin öğütüyle faşizm aleyhtarı altı partinin önderleri, Dışişleri bakanlığını muhafaza eden Salerno'daki yaşlı mareşalle geçici olarak işbirliği yapmayı kabul ettiler (22 nisan 1949); Roma'nın kurtuluşundan sonra kral, oğlu Umberto II'ye Krallığın genel vekâletini verdi (5 haziran). Millî Kurtuluş komitesi (başkanı sosyalist Bonomi idi), altı partinin başkanıyle (liberal, hıristiyan demokrat, demokrat, iş, eylem, sosyalist, komünist) bir kabine meydana getirdi, büyük kamu yönetimlerini temizlemeğe girişti; iktisadî hayatı yeniden canlandırmağa ve ingiliz - amerikan kuvvetlerinin son alman birliklerini İtalya'dan çıkarma çabalarına askerî bakımdan yardım etmeğe çalıştı. Partizanlar tarafından yakalanan Mussolini (27 nisan 1945) ertesi gün Dongo'da öldürüldü; bu sırada Almanya'da Hitler rejimi çöküyordu.

● *İtalya cumhuriyeti.* Barışla birlikte Danışma meclisinde siyaset yeniden canlandı; bu mecliste sosyalist komünistler ve hıristiyan demokratlar ağır basıyordu. Hıristiyan demokratların başkanı Alcide De Gasperi, önce üç partiden (sosyalist ve komünistlerle), sonra da 1947 aralığından itibaren dört partiden (liberaller, cumhuriyetçiler ve Saragat'nın sosyalist demokratları) meydana gelen kabinelerin başında İtalya'yı 1945 aralığından 1953 temmuzuna kadar yönetti. Monarşiden cumhuriyete geçmeyi (Vittorio Emanuele III'ün Umberto II lehine tahttan feragat edişi, 9 mayıs 1946; cumhuriyet yararına 2 haziran 1946 Anayasa referandumu) kolayca sağladı ve partisine parlamentoda sağlam bir çoğunluk kazandırdı (2 haziran 1946 Anayasa seçimleri); bu çoğunluk 1948'de daha da arttı.

10 Haziran 1946'da cumhuriyet, kanunî rejim oldu. İtalyan devletinin geçici başkanlığına Enrico de Nicola tayin edilince, De Gasperi önce Kurucu meclise Paris antlaşmasını onaylattı (10 şubat 1947): Arnavutluk ve Arnavutluk'a bağlı olan Saseno adasının kaybedilmesi; Yunanistan'a Onikiada, Yugoslavya'ya, Zara Pelagosa adası, İstria'nın (serbest şehir statüsü tartışılmakta olan Trieste dışında) bırakılması; Fransa'ya Roya (Tende ve la Brigue), Tinée ve Vésubie'nin yukarı vâdilerinin bırakılması; fransız - italyan sınırının yeniden gözden geçirilmesi; Tientsi'nin Çin'e bırakılmasının onaylanması; bütün sömürgelerin bırakılması; donanmanın dağıtılması; ordunun 250 000 kişiye indirilmesi, maddî tazminatlar v.b. Öte yandan rejimin istikrarını sağlamak için meclise bir parlamento anayasası onaylattı. Hıristiyan demokratlar, 18 nisan 1948 seçimlerinde mutlak çoğunluğu elde ettiler ve Luigi Einaudi, cumhurbaşkanı seçildi (11 mayıs 1948). De Gasperi merkez partilerinin desteği sayesinde, yeni faşist parti ile Demokratik Halk cephesinin (komünistler, P. Nenni yönetimindeki sosyalistler, bağımsız sol) muhalefetine rağmen ülkeyi yönetmeğe devam etti, o tarihten itibaren kendini bütünüyle amerikan kredileri yardımıyle (Marshall planı) İtalya'yı iktisadî bakımdan kalkındırmaya verdi: özellikle geniş bir toprak reformu yaparak (küçük toprak sahiplerinin çoğaltılması), okullar, sanayi kolları ve yeni ulaşım yolları meydana getirerek *Mezzogiorno* meselesini çözmeğe uğraştı. Yatırımını Caisse du Midi'nin (1950-1951'den itibaren on iki yıla ayrılan 1 280 milyar liret) yaptığı bu büyük iş, Vanoni planı sayesinde tamamladı (on yılda [1955-1964] 4 milyon yeni iş açılması; kamu yararına işler).

İtalya, iktisadî kalkınmaya paralel olarak hıristiyan demokratların yönetimi altında siyasî bakımdan da kalkındı. 4 Nisan 1949'dan itibaren Atlantik paktına giren Avusturya (Yukarı Adige'de oturanlara Avusturya vatandaşlığı verilmesi, 1950 Sözleşmesi) ve Yugoslavya ile (1951 antlaşmaları, Trieste'nin alınması, 5 ekim 1954) anlaşmazlıklarını gideren İtalya, Birleşmiş Milletler teşkilâtından İtalyan Somalisi üstünde manda aldı (1950); sonra Somali'ye 1 temmuz 1960'ta bağımsızlık verdi; Habeşistan ile ilişkilerini yeniden kurdu (1950); C.E.C.A.'ya katıldı (1951). Sonunda Birleşmiş Milletler teşkilâtına kabul edildi. Aşırı solun (komünistler ve nenni'ci sosyalistler) ve mutlakıyetçi ile yeni faşist sağın muhalefetine, seçimlerde hafif bir gerilemeye (haziran 1953) ve De Gasperi'nin istifasına (28 temmuz) ve ölümüne (1954) rağmen, Hıristiyan Demokrat parti hükûmeti kısa bir süre için (şubat 1954-haziran 1955) ılımlı Mario Scolba'ya bıraktıktan sonra iktidarda kalmayı başardı (Giovanni Gronchi'nin 29 nisan 1955'te cumhurbaşkanlığına seçilmesi); rakiplerinin bölünmesinden (nenni'ci sosyalistler komünistlerle eylem birliğine son verdiler) yararlandı. Ama özellikle

Tasso

G. Marino

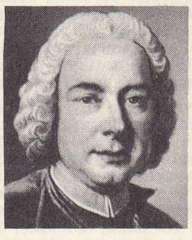
Metastasio

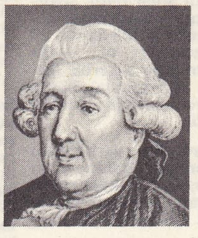
Goldoni

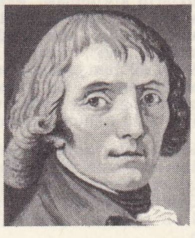
Parini

Alfieri

Monti

Foto. Brogi - Giraudon, Anderson - Giraudon, Alinari - Giraudon, Giraudon, X (LAROUSSE)

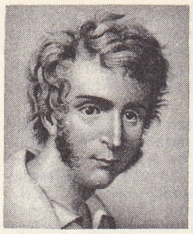

Foscolo

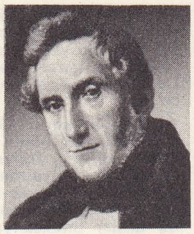

Manzoni

Pellico

Leopardi

Carducci

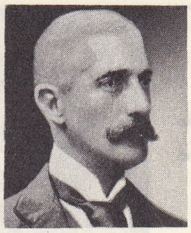

Verga

G. D'Annunzio

1955'te hıristiyan demokrat çoğunluğun iç buhranları yüzünden, ülke siyasetindeki karışıklık devam etti. 1952'de hıristiyan demokrat A. Segni, cumhurbaşkanı seçildi. 1963'te kurulan merkez sol hükümetine sosyalistler de katıldı.

«Fanfani zamanı» (1958 - 1963)

25 - 26 Mayıs 1958 seçimleri sırasında on bir siyasî kuruluş Millet meclisindeki 596 milletvekilliğini bölüştü. İki parti, milletvekilliklerinin üçte ikisini aldı; Hıristiyan Demokrat parti (1953'teki 264'e karşılık 273 milletvekili) ve Komünist partisi (143 yerine 140). Aslında komünistlerin aldığı oylar değişmediği halde hıristiyan demokratlarınki 2 milyon artmıştı. İki sosyalist partinin (Sosyal Demokrat parti ve Sosyalist parti) milletvekilleri toplam olarak on kişi kadar çoğaldı; ama Nenni grubunun oylarındaki 800 000 fazlalığa karşılık, Saragat yönetimindeki sosyal demokratların aldığı oylarda bir değişiklik olmadı. Liberallerin (17 milletvekili), cumhuriyetçilerin (6 milletvekili) durumları değişmedi. Buna karşılık sağ ve aşırı sağ geriledi: monarşi taraftarı iki parti (Millî Monarşist parti ve Monarşist Halk partisi), 500 000 oy ve 15 milletvekilliği kaybetti. Yenifaşist İtalyan Sosyal hareketi, 200 000 oy ve 5 milletvekili kaybetti; bununla birlikte İtalyan Sosyal hareketi, Millet meclisinde 24 milletvekilliği, senatoda 5 temsilci ve 1,5 milyon seçmenle hâlâ, Direnme ile Kurtuluşta doğan partilerin hesaba katmaları gereken bir kuvvetti.
Cumhurbaşkanı Gronchi, istifa eden Adone Zoli'nin yerine kabineyi kurması için Hıristiyan Demokrat parti lideri Amintore Fanfani'yi görevlendirdi. Fanfani merkez soldan meydana gelen bir kabine kurdu; ama sosyal demokratların lideri Saragat, partisi adına dört bakanlık kabul ettiyse de kendisi hükûmette görev almayı reddetti. Fanfani 12 temmuzda senatoda, 19 temmuzda mecliste güvenoyu aldı. Dışişleri bakanlığını yüklendiğinden çeşitli ülkelerin başkentlerine (Washington, Paris, Londra, Bonn) İtalya ile Atlantik paktı üyeleri arasındaki bağları sağlamlaştırmak amacıyle yolculuklar yaptı; 1958 belediye seçimlerinde Hıristiyan Demokrat parti çok büyük başarı kazanırken, Fanfani Sicilya'da Milazzo'ya yenildi; Milazzo aşırı sağ ve aşırı solun desteğiyle bu muhtar bölgenin başbakanı oldu.
1959 Ocağında, İtalyan Sosyalist partisinin kongresinde Pietro Nenni'nin bir önergesi kabul edildi; bu önergeyle partideki bütün komünistler temizlenmiş oluyordu. Çalışma bakanı ve Sosyal Demokrat parti üyesi Ezio Vigorelli hemen istifa etti ve Nenni ile dayanışmaya girdiğini ilân etti. Fanfani kabinesi bu buhrana karşı koyamadı (22 ocak). Millî savunma bakanı Antonio Segni, yalnız hıristiyan demokratlardan meydana gelen bir hükûmet kurdu. Guiseppa Pella, dışişleri bakanı oldu. 27 Şubatta Segni sağın desteğiyle güven oyu aldı. Bakanlık buhranının sonucu olarak, Hıristiyan Demokrat partinin kongresinde (14-17 mart) Aldo Moro, Amintore Fanfani'nin yerine genel sekreter seçildi.
1959 Mayıs ve haziranında özellikle iki seçim ilgi çekti. Valle d'Aoste'de komünistlerle her türlü antlaşmayı suçlayan yeni papa Johannes XXIII'ün öğütlerine rağmen, seçmenlerin yüzde 52'si sosyalistlerle ve komünistlerle işbirliği yapan muhtariyet taraftarlarını desteklediler. Sicilya'da Nenni ve komünistler tarafından desteklenen Milazzo, hıristiyan demokratlara karşı yeni bir başarı kazandı.

Sosyal alanda, Segni hükûmeti sendikaların direnme hareketleriyle karşılaştı. Öte yandan İtalyan hükûmetini Yukarı Adige'deki (Güney Tirol) alman asıllı halkın huzursuzluğu günden güne daha çok uğraştırmaktaydı. 21 Eylül 1959'da Avusturya dışişleri bakanı Bruno Kreisky, İtalyan hükûmetine Birleşmiş milletlere başvuracağını bildirdi. İtalyanlar da meseleyi La Haye divanına sunmayı teklif ettiler.

1960'ta siyasî gerilim birden arttı. Kardinal Ottoviani'nin komünist aleyhtarı şiddetli bildirilerine rağmen italyan cumhurbaşkanı Moskovo'ya gitti ve Kruşçev ile görüştü (şubat 1960). Dönüşünde Liberal parti, Segni hükûmetini desteklemekten vaz geçti, Segni istifa etmek zorunda kaldı (24 şubat). Hıristiyan Demokrat partinin sol eğilimli kanadının önderi Fernando Tambroni, Meclis başkanı oldu, Antonio Segni'yi dışişleri bakanlığına getirdi. Tambroni 8 nisanda «İtalyan Sosyal hareketinin desteği sayesinde az bir çoğunlukla güvenoyu aldı: 3 bakan hemen istifa etti. Tambroni görevini sürdürmeğe kararlıydı: 5 mayısta senatodan güvenoyu aldı. Yeni-faşistler avantajlarını geliştirmek istediler. Yıllık kongrelerini italyan direnmesinin kalesi Cenova'da toplamakla (temmuz 1960) sola meydan okur gibi bir tavır takındılar.
Sokak gösterileri ve önemli grevler solun hoşnutsuzluğunu ortaya koydu. Tambroni kabinesi istifa etmek zorunda kaldı (19 temmuz). Amintore Fanfani yeniden meclis başkanı, Mario Scelba içişleri bakanı, Guiseppe Polla maliye bakanı oldu; Segni dışişleri bakanlığını muhafaza etti. 5 Ağustosta kabine Millet meclisinde 1948'den beri en yüksek çoğunlukla (156 muhalif ve 96 çekimsere karşılık 310 oy) güvenoyu aldı. Fanfani hükûmetinin programı sosyal ve idarî reform üstüne kurulmuştu. «Fanfani çağı»nın özelliklerinden biri de iktisadî gelişme oldu; çok geçmeden «italyan mucizesi»'nden söz edilmeğe başlandı.
Bununla birlikte Saragat'ın partisini elverişli gördüklerinden, hıristiyan demokratlar, sola açılmak için mütecanis hükûmet formülünden kaçınmak gerekliliğinin farkındaydılar.
Milazzo'nun yerini sağ bir hükûmetin (baron della Nichiara) aldığı Sicilya'da, sola açılma siyaseti iktidara sosyalistlerin desteğiyle bir hıristiyan demokratın (Giuseppe d'Angelino) gelmesini sağlamıştı (eylül 1961). Ama bu gelişmeyi Fanfani hükûmetinin dayanaklarından biri olan Liberal partinin vetosu durdurdu.
9-12 Ocak 1962'de toplanan Sosyalist Parti Merkez komitesinde çoğunluk, hıristiyan demokratlara yaklaşmayı destekleyen Pietro Nenni'ye katıldı. Hıristiyan Demokrat kongresinde (27 - 31 ocak), parlamentoda sosyalistlerle işbirliği yapmayı öngören Aldo Moro'nun tezi, böylesine büyük bir yön değiştirmede seçmenlerin fikrini öğrenmek için seçimlerin öne alınmasını isteyen Scelba'nın tezine karşı başarı kazandı.
2 Şubatta istifa eden Fanfani 21 şubatta yeniden hükûmet başkanı oldu: 19 hıristiyan demokrat, 9 sosyal demokrat ve 2 cumhuriyetçiden meydana gelen hükûmeti parlamentodan güvenoyu aldı (10 mart); ama Nenni taraftarı sosyalistler çekimser kaldılar. 2 Mayıs - 8 mayıs arası, milletvekili ve senatörler Gronchi'nin yerine geçecek cumhurbaşkanını seçmek için toplandılar; solun adayı Guiseppe Saragat'a karşı Antonio Segni ancak 9. turda ve 334'e karşılık 443 oyla seçilebildi.
Sık sık sosyalistler tarafından desteklenen Fanfani, «Vanonni planı» çerçevesinde iktisadî ve sosyal kalkınma siyasetini uygulayabildi. 20 Haziran 1962'de üretim, ulaşım ve elektrik dağıtımını temsil eden hisse senetli 120 şirketin devletleştirilmesini öngören kanun tasarısı hazırlandı; bu tasarıyı meclis 21 eylülde onayladı (*Ente Nazionale Elettiricita*'nın [A.N.İ.] kurulması). Aynı dönemde idarî merkeziyetçilikten kurtulma çerçevesinde beşinci bir muhtar bölge kurdu: Friuli Veneto Juliana.
Sosyal Demokrat parti kongresi (22-25 kasım 1962), Saragat'ı tutanların hıristiyan demokratlara daha etkili bir şekilde yaklaşma isteklerini ortaya koymuştu; gerçekten, partinin sol kanadı her şeyden önce sosyalist birliğinin kurulmasını istiyordu. Komünist partisinin kongresi (2 - 8 aralık 1962) Nenni taraftarı sosyalistlerin temsilcisi Ricardo Lombardi ile Togliatti arasındaki çatışmanın halledilemeyeceğini ortaya koyarak Saragat'ın beklediğini vermiş oldu. 8 Ocak 1963'te partinin dört genel sekreteri Moro, Nenni, Saragat ve Reale (cumhuriyetçi), Merkez solun ortaklaşa meselelerini tartışmak için meclis başkanı çevresinde toplandılar. Nenni'nin teklifleri Moro'nunkilere feda edildi; böylece Nenni'nin parti Merkez komitesindeki durumu sarsıldı, Merkez komite tarafından pek az bir çoğunlukla onaylandı. Bunun sebebi sosyal durumun ansızın karışmasıydı: kiraların, demiryolu ücretlerinin ve vergilerin artırılması grevlere yolaçtı (ocak-şubat 1963); bu grevlerin bazısına katılan işçi sayısı 6 milyonu buldu. Bir enflasyon tehlikesi başgösterdi. Dışta, partilerin çoğu fransız-alman görüşmelerini ve Fransa'nın, İngiltere'nin Ortak Pazara kabulünü veto etmesini tenkit ediyorlardı, fakat, sosyalistlerin çoğu, Fanfani'nin Washington yolculuğundan (15 - 20 ocak) sonra, çok yanlı nükleer güç ilkesini benimsemişlerdi.

Aldo Moro ve merkez sol (1963 - 1968)

28 ve 29 nisan 1963 seçimlerinde monarşistler bir daha toparlanamayacakları bir başarısızlığa uğradılar: 17 milletvekilliği (1958'de 25'e karşılık ancak 8 miletvekili) ve bir milyona yakın oy kaybettiler. Yeni-faşist aşırı sağ durumunu korudu (27 milletvekili); Liberal partinin 1 milyondan çok oy ve 22 milletvekilliği kazanmasında (17 yerine 39) hıristiyan demokrat seçmenlerin bir kısmının sola açılmadan korkmalarının büyük payı oldu. Hıristiyan demokratlar böylece 800 000 oy ve 13 milletvekilliği kaybederek (273'e karşılık 260) biraz gerilediler. Nenni taraftarı sosyalistlerin (84'e karşılık 87 milletvekili) ve cumhuriyetçilerin (6 milletvekili) durumunda büyük değişiklik olmadı, Saragat'ın partisi ise fazladan 500 000 oy ve 11 milletvekilliği (22 yerine 33) elde etti. Komünist partisi 1 milyon oy ve 26 milletvekilliği kazandı, toplam oyların yüzde 25'ten çoğunu alarak Batı Avrupa'nın en gülçü komünist kuruluşu haline geldi.
25 Mayısta cumhurbaşkanı, merkez sol formülünün inanmış taraftarı Aldo Moro'yu yeni hükûmeti kurmakla görevlendirdi. Başlıca engel Nenni ve Saragat taraftarlarının görüş ayrılıklariyle, Nenni'nin kendi partisi içinde karşılaştığı güçlükler oldu; bu güçlükler yüzünden Nenni bir süre için genel sekreterlikten ayrıldı. 18 Haziranda Moro merkez sol formülünden vaz geçmek zorunda kaldı; daha kolay olan çözüm yolu benimsenerek yalnız hıristiyan demokratlardan meydana gelen bir kabine kuruldu. Kabineye Giovanni Leone başkanlık ediyordu (19 haziran).

Croce

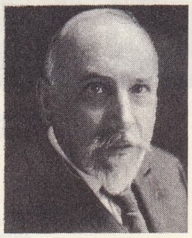

Pirandello

Papini

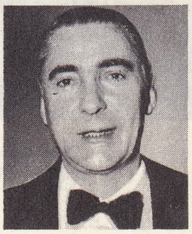

Malaparte

Pavese

Foto. X, Brogi-Giraudon, Mondadori, Manuel, Agence Intercontinentale, Keystone (LAROUSSE)

Sant'Ambrogio bazilikası (VIII. yy.), Milano

San Miniato kilisesi ön yüzü

Sola açılma meselesi Sosyalist partinin 35. kongresi sırasında (25-29 ekim 1963) askıya alındı. Kongre, partinin komünistlere karşı muhtariyetini muhafaza ve hıristiyan demokratlarla anlaşma imkânı üzerine bir önergeyi oyladı. 7 Kasımda Hıristiyan Demokrat Millî meclisi büyük bir çoğunlukla cumhuriyetçiler, sosyalistler ve sosyal demokratlarla müzakerelere girişilmesini isteyen bir önergeyi onaylıyordu. İki günden beri Leone kabinesi istifa etmişti. 11 Kasımda Moro yeni bir hükûmet kurmakla görevlendirildi; ama merkez sol kabinesini ancak 5 aralıkta kurabildi. Pietro Nenni başkan yardımcısı, Saragat dışişleri bakanı oldu. Kabine toplam olarak 16 hıristiyan

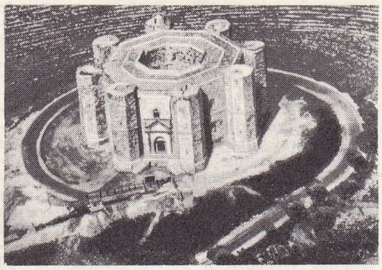

Castel del Monte şatosu (1240 yılları)

demokrat, 6 nenni'ci sosyalist, 3 sosyal demokrat ve bir cumhuriyetçi bakandan meydana geliyordu. Sosyalistlerin hükûmete katılmasının sonuçlarından biri ayrı düşünceli bir topluluğun meydana gelmesi oldu: proleterlere dayanan İtalyan Sosyalist partisi; Sosyalist partinin sol kanadından doğan bu parti, Lelio Basso ve Tullio Vecchietti tarafından yönetiliyordu.

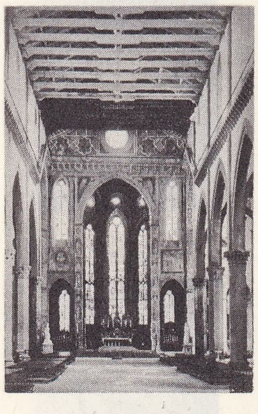

Floransa'da Santa Croce kilisesi içi

Moro kabinesi ilk aylarda güçlüklerle karşılaştı. Ağırlaşan iktisadî ve malî buhran, hükûmeti 23 şubat 1964'ten itibaren ciddî tedbirler almak zorunda bıraktı. Öte yandan, *Il Messeggero*'da yayımlanan ve Moro'nun italyan ekonomisinin yapısıyle ilgili reformlarda sosyalistlerle aynı fikirde olmadığını ortaya koyan yazı, hükûmet ekibinde anlaşmazlığa yolaçtı; olay öylesine yankı uyandırdı ki, Moro 26 haziranda istifa etti.

22 Temmuzdan itibaren Moro yeni bir hükûmetin başına geçti; bu hükûmet öz bakımından eskisinin aynıydı. 7 Ağustos'ta çok hasta olan Segni bütün yetkilerini senato başkanı Cesare Merzagora'ya devretti ve 6 aralıkta istifa etti. Solun adayı Saragat ancak 28 aralıkta ve 21. turda cumhurbaşkanlığına seçilebildi. Ağustosta komünist lider Togliatti ölünce (23 ağustos) parti genel sekreterliğine Luigi Longo, partinin parlamento başkanlığına Pietro İngrao geldi. Hıristiyan demokratların kongresi sırasında (12-17 eylül 1964) genel sekreterliğe Aldo Moro'nun yerine Mariano Rumor seçildi; bu kongrede, Rumor ve Colombo'nun ılımlı siyaseti ile Fanfani ve Scelba'nın eğilimine karşılık, Moro'nun görüşü başarı kazandı.

Ca' d'Oro sarayı, Venedik

Dışişleri bakanlığına Saragat'ın yerine birini getirmek gerekiyordu: bu göreve Fanfani tayin edildi (5 mart 1965). Aslında İtalya'nın dış meseleleri Yukarı Adige meselesi dışında çok değildi: Atlantik paktına ve Roma antlaşmasına (1957) sıkıca bağlı olan italyan siyaseti, müttefikleri arasında en «avrupalı» olanların siyasetine ayak uyduruyordu. A. Fanfani'nin Birleşmiş Milletler teşkilâtı başkanlığına seçilmesiyle yetkisi milletlerarası alana yansıdı.

İkinci Moro kabinesi özellikle iktisadî meselelerle uğraştı: 1963 enflasyonu, ödemeler dengesindeki buhran, ihracatın azalması ve işsizliğin çoğalması, hükûmeti bir dengeleme planı uygulamak zorunda bıraktı. Bu plandan özellikle otomobil ve inşaat sanayii zarar gördü. Beş yıllık plan (1965-1969) bu siyasete göre yeniden gözden geçirildi. Öte yandan hükûmet koalisyonu, sosyalistlerin müzmin muhalefetinden de zarar görmekteydi; belediye seçimleri sırasında en yoksul bölgelerde ve muhtar bölgelerde komünistlerin durumu sosyalistler aleyhine sağlamlaştığından, bu muhalefet daha da cidd̂îleşiyordu. Petro Nenni hükûmet koalisyonunu savunmak için Sosyalist parti içinde mücadele etmek zorunda kaldı; bu arada Komünist partide de Longo ve Amendola'nın revizyonist eğilimi, İngrao'nun ana doktrinden ayrılmama eğilimiyle zıtlaşmaktaydı. İktidar partilerinin 28 ekim 1965 seçimlerinde başarı göstermesinin sebebi iktisadî kalkınmanın yeniden sağlamlaşmasıydı. Bu iyimser durum «La Pira» olayı ile ansızın bozuldu; eski Floransa valisi La Pira, Hanoi yolculuğu dönüşünde Vietnam savaşı konusunda düşündüklerini (Aldo Moro'yu kınıyordu) uluorta açıkladı; sağcı gazeteci, La Pira'nın söylediklerini hemen *Il Borghese*'de yayımladı; Fanfani istifa etti (28 aralık 1965). Moro, Fanfani'nin istifasını reddetmekle birlikte geçici olarak dışişleri bakanlığını yüklendi. Hükûmet 20 ocak 1966'da istifa etti. 25 Ocakta cumhurbaşkanı, başbakanlığa yeniden Moro'yu getirdi.

Sosyalistler, Scelba ve hıristiyan demokratların sağ kanadını meydana getiren arkadaşlarının hükûmetten çıkarılmasını istediklerinden bu görev çok zorlaşmıştı. Bu yüzden Aldo Moro, 5 şubatta çekildi. Meclisin dağıtılacağı söylentileri çıktığından Moro 11 şubatta yeniden görevine döndü; Scelba hıristiyan demokratların meclis kurulu başkanlığına getirildi. Aldo Moro, yeni kabinesini 14 hıristiyan demokrat, 5 sosyalist (Nenni Bakanlar kurulu başkan yardımcısı oldu), 2 sosyal demokrat ve bir cumhuriyetçi bakanla kurdu. Fanfani dışişleri bakanlığını muhafaza etti; hıristiyan demokrat Adreottin'in yerine ise, sosyal demokrat Tremolloni millî savunma bakanı oldu. 15 Martta meclis, merkezci koalisyonun daha güçlendiği bu kabineye güvenoyu verdi (251'e karşı 377 oy). 1966 Yılının başlıca olayı sosyalistlerin yeniden birleşmesi oldu. Komünist partisi bölündüğünden, günün siyasî durumu bu birleşmeye elverişliydi. Lombardi'nin muhalefetine rağmen Sosyalist partinin çoğunluğu bu birliğe katıldı. 28 Temmuz 1966'da Romada P. Nenni başkanlığında Sosyalist parti ve Sosyal Demokrat partinin İkili komitesi toplandı. Birleşme, sosyalist tüzüğün hazırlanışı sırasında (30 ekim 1966) gerçekleşti ve Birleşik Sosyalist parti kuruldu: 95 milletvekili ve 46 senatörü vardı; bunlar 9 milyon seçmeni ve 600 000 kayıtlı üyeyi temsil ediyordu. Pietro Nenni bütün sosyalistlerin başkanı seçildi. Seçilen iki genel sekreter, eski Sosyalist partiyi (De Martino) ve eski Sosyal Demokrat partiyi (Tonassi) temsil ediyorlardı. Eski Sosyal Demokrat partinin bazı üyetleri bu kararı kabul etmediler, ayrıldılar ve Demokrat Sosyalist birliğini kurdular.

Aldo Moro'nun 1963'ten beri başlıca önderi olduğu sol, bütün hatalarına ve boşluklarına rağmen, İtalya'da hükûmet istikrarını sağladı. İtalya'nın, Avrupa'nın birleşmesi yolunda oynamak istediği rol ise, C.E.E.'nin kuruluş antlaşmasını (Roma antlaşması da denir) onuncu yıl dönümünün kutlanışındaki şatafatın da gösterdiği gibi sağlamdır. Tek bir karanlık nokta vardır: Avusturya ile ilişkiler. İtalyan hükûmeti, Avusturya'nın C.E.E.'ye alınmasına Viyana hükûmeti topraklarını Yukarı Adige'ye karşı suikast üssü olarak kullanmayacağını ispat edene kadar muhalefet edeceğini açıklamıştır.

Moro kabinesinin çekilmesinden sonra, hıristiyan demokrat Giovanni Leone başbakanlığa getirildi ve yeni kabineyi kurdu. Bu azınlık kabinesi 19 kasım 1968'de istifa etti. 12 Aralıkta hıristiyan demokrat Mariano Rumor'un başkanlığında bir ortasol koalisyon kabinesi kuruldu. Koalisyona hıristiyan demokratlar, sosyalistler ve cumhuriyetçiler katıldı. Haziran 1969'da Sosyalist parti içinde ayrılık çıktı. Yaptığı bir teklif merkez komitesi tarafından reddedilince, Nenni Birleşik partinin başkanlığından istifa etti. Onunla birlikte çekilen üç bakandan Mario Tanassi, yeni bir Birlikçi Sosyalist parti (*Partito Socialista Unitario*) kurulacağını açıkladı. Bu parti eski sosyal demokratlardan ve diger ılımlı sosyalistlerden meydana geldi. 4 Ağustos 1969'da siyasî bunalıma geçici bir çözüm yolu olarak, Rumor hıristiyan demokrat bir azınlık hükûmeti meydana getirdi. 27 Mart 1970'te ise orta sol koalisyonunu gerçekleştirdi ve yeni kabineyi kurdu. Başbakan Rumor 6 temmuzda istifa etti. 6 Ağustosta koalisyonun başbakanlığına hıristiyan demokrat Emilio Colombu getirildi. Ayrıca dört bakan değişti. 27 Ağustosta âcil iktisadî tedbirler alındı. 18 Aralık 1970'te Kilisenin karşı koymasına rağmen parlamento İtalya'da boşanma hakkı tanıdı.

Askerî tarih

XII. yy. başında İtalya'da şehirlerden toplanan ilk milisler ortaya çıktı; biraraya gelen bu milisler, Friedrich Barbarossa'nın germen lejyonlarını Legnano'da (1176) bozguna uğrattılar. XIV. yy.da cumhuriyet veya prenslik haline gelen şehirler, paralı askerler tuttular, bu birliklerin bazıları Sforza'lar, Savoia'lı Emanuele Filiberto, Alessandro Farnese, Braccio da Montone gibi ünlü condottiero'lar yönetiminde büyük ün kazandı. Daha sonra paralı askerler arasından Avusturya hizmetinde çalışan Montecucooli ve Savoia'lı prens Ügene gibi tanınmış subaylar yetişti.

Bununla birlikte modern italyan ordusu, Sardinya ordusunun devamı sayılabilir. Savoia'lı ve Piemonte'li birlikleri kapsayan bu ordu, Sardinya krallığının kuruluşu (1720) sırasında meydana getirildi; 1797-1814 yılları arasında Cisalpina cumhuriyeti ordusu, daha sonra da Napoli krallığı ordusuyle birleştirildi, Napolyon'un bütün seferlerine katıldı; özellikle 1812'de Maloyaroslavets savaşında, Pino kumandasında büyük yararlık gösterdi. Fransız ordusu örnek tutularak kurulan Sardinya ordusu, Garibaldi kuvvetlerinin desteğiyle Avusturya (1848 ve 1859) ve Kırım savaşına (1854 - 1855) katılarak İtalya'nın bütünlüğünün sağlanmasına katkıda bulundu; 1870'te Roma'ya girmesi Savoia hanedanının en büyük başarısı oldu. Bu ordu önce Eritre, sonra Somali'de (1882-1889) savaştı ve burada İtalya'ya ilk sömürgelerini kazandırdı; ama general Baratieri kuvvetlerinin Adua'da bozguna uğramasından büyük zarar gördü (1896); 1911-1912'de Trablusgarp'ı işgal etti. Ordunun sömürge birliklerini meydana getiren *askari*'ler bu devrede kuruldu. 1915'te fransız cephesinde (Argone) Garibaldi'nin torunu kumandasındaki (bk. KIRMIZI GÖMLEKLİLER) bir gönüllü lejyonunun sembolik olarak temsil ettiği yarımada kuvvetleri, 1918'de 900 000 kişiyle (1 500 000 kişi

Foto. Boudet - Lamotte, Alinari - Giraudon, Reynet (LAROUSSE)

seferber edildi) savaşa katıldı. 50 Kadar tümen halinde düzenlenen ve Caporetto'dan sonra mareşal Diaz tarafından yeniden teşkilâtlandırılan bu ordu, Vittorio Veneto zaferini kazandı. (Bk. DÜNYA SAVAŞI [*Birinci*].) Faşist rejim, 1926'da italyan kuvvetlerine yeni bir şekil verdi. Gerçekten ordunun (30 piyade tümeni, 3 süvari tümeni, 3 alp tugayı) yanı sıra faşist milisler, önemli bir askerî kuvvet meydana getirdiler. Mussolini'nin 1919'da siyasî faaliyetini desteklemek için topladığı savaş oymaklarından (*fasci*) doğan gönüllü millî güvenlik milisleri (veya *kara gömlekliler*) ateşhattı birliklerini ve askerî açıdan teşkilâtlanmış yedekleri kapsıyordu; sonradan italyan ordusuna katılan bu birlikler ordunun yanı sıra Habeşistan savaşına (1935), tek başlarına da İspanyol İç savaşına (1936-1939) girdiler. İtalya, 10 haziran 1940'ta İkinci Dünya savaşına bu askerî sistemle katıldı. 1942'de italyan ordusu, S.S.C.B., Kuzey Afrika, Balkanlar ve Fransa'ya dağıtılmış yüz kadar tümeni kapsıyordu. (Bk. DÜNYA SAVAŞI [*İkinci*].) 6 Eylül 1943 mütarekesi, az sonra da Tunus'taki italyan kuvvetlerinin teslim olması, ordunun tamamıyle dağılmasına yolaçtı; büyük kısmı esir düştü. Bununla birlikte, İtalya'da kalan birlikler kısmen yeniden teşkilâtlandırıldı, güneyde müttefiklerin safında çarpıştı ve kuzeyde Graziani kumandasında Geçici Sosyal İtalyan cumhuriyetinin birliklerini meydana getirdi. 1947 Paris antlaşması, kara kuvvetlerini 250 000 kişiye indirdi (md. 61); yugoslav ve fransız sınırlarındaki bütün tahkimat tahrip edildi. Bu kısıtlamalar, İtalya'nın 1949'da NATO'ya kabulü sırasında kaldırıldı. A.B.D.'nin büyük ölçüde katkıda bulunduğu yeniden silâhlanma sırasında kuvvetler köklü bir şekilde düzenlendi; 5 askerî bölgeye dağıtılan bu birlikler, 1960'ta NATO'ya on üç tümen (3'ü zırhlı) ve beş alp tugayı verdi; bunlar Güney Avrupa Atlantik Kuvvetleri kumandanlığının emrindedir. 25 000 Kişilik kara ordusunun yanı sıra 50 000 kişilik jandarma kuvveti, 35 000 kişilik muhafız vardır. Malzemenin büyük bir kısmı amerikan malıdır. Askerî meslek okulu Modena'dadır. İtalyan kuvvetleri hâlâ NATO'nun savunma sistemi içindedir, NATO'nun yüksek kumandanlıklarından biri de (Güney Avrupa) Napoli'dedir. Bu kuvvetler NATO'nun genel bir çatışmada vereceği görevleri (büyük önemi olan Po ovasını korumak için kuzey ve kuzeydoğu sınırlarının savunulması; VI. Amerikan donanmasına yardım; kıyı ve limanların korunması v.b.) yerine getirebilecek şekilde düzenlenmiştir.

Savunmaya ayrılan bütçe genel bütçenin yaklaşık olarak yüzde 6'sını ve gayrısafi millî hasılanın yüzde 4'ünü temsil eder. Mecburî askerlik hizmeti 1965'ten beri 15 aydır (deniz kuvvetlerinde 24 ay).

Deniz kuvvetleri

Karadan çok bir deniz ülkesi olan, sınaî yeteneği sınırlı modern İtalya, askerî bakımdan özellikle deniz ve hava kuvvetlerini geliştirmek için çaba gösterdi; çünkü Akdeniz'de büyük bir devlet olma stratejisini ancak bu kuvvetler destekleyebilirdi. 1860'ta İtalya, Napoli ve Piemonte krallıklarından gelen çeşitli unsurlarla bir donanma kurdu. Ama bu gelişme 1860'tan itibaren Lissa deniz bozgunuyle durdu. Daha sonra danışma bakanı olan mühendis Brin'in teşebbüsüyle yeni gemiler yapılmağa başlandı. Başlıca askerî limanlar, deniz kumandanlıklarının bulunduğu la Spezia, Napoli ve Tarento'dur. 1914'te italyan donanması avusturya donanmasından üçte bir oranında daha güçlüydü: 11 zırhlı (ancak üçü dretnot), 17 kruvazör, 13 destroyer, 80 mayın gemisi, 20 denizaltı. Birinci Dünya savaşı sırasında italyan donanması Adriya denizinde hafif gemilerle birçok muharebeye girdi. Deniz subaylarından bazıları o zaman modern bir silâh olan torpil atıcı teknelerin kullanılmasında ustalaştı. Washington antlaşması (1922), İtalya'ya savaş gemilerinde Fransa ile eşitlik tanıdı. Mussolini zamanında italyan deniz kuvvetleri büyük ölçüde gelişti: 1939'da italyan donanmasının hizmette 453 000 tonluk, inşa halinde de 162 200 tonluk gemisi vardı. Hemen hemen fransız donanmasına eşit olan bu donanma, Toulon filosunun 14 haziran 1940'tan Cenova'nın sanayi tesislerini topa tutmasını önleyemedi. Britanya donanması tarafından ağır kayıplara uğratılan (Tarento) italyan deniz kuvvetleri, ne kuşatılan Malta'yı alabildi, ne de İtalya ile Libya arasında ulaşımı sağlayabildi; ikmal yetersizliği italyan-alman kuvvetlerinin 1942-1943'te Afrika'yı kaybetmesinin sebeplerinden biri oldu. İtalya 1943 eylülünde siyasetini değiştirince, donanmasının bir kısmı Sicilya'daki müttefik deniz üslerine katılmayı denedi; alman uçaklarının hücumuna uğrayan Roma zırhlısı battı. 1947 Paris antlaşmasına göre geçici olarak 25 savaş gemisine indirilen italyan donanması, 1949'dan itibaren yeniden kuruldu. 1960'ta İtalyan amiralliğinin önemli sorumluluklar yüklendiği NATO çerçevesinde 400 silâhlı gemisi (uçak gemileri dışında 200 000 ton; 150 000 tonu ileri hat gemisi) vardı. Denizcilik okulu yeniden Livorno'da kuruldu.

1967'de, denizci sayısı, hemen hepsi gönüllü olan 50 000 kişiyi bulmuştu. Donanmaya 3 füze gemisi, 8 refakat gemisi, 40 kadar korvet ve fırkateyn, 5 denizaltı eklendi. Bu gemilerin çoğu moderndir ve çok iyi donatılmıştır.

Hava Kuvvetleri

İlk italyan askerî uçakları 1912'de İtalyan-Türk savaşı sırasında ortaya çıktı, 28 tane olan bu uçakların 22'si fransız yapısıydı. Elde edilen sonuçlar, kumandanlığın Douhet'nin etkisiyle hava kuvvetleri kurma kararını vermesine yolaçtı ve 84 uçak yapmayı öngeren bir programa girişildi. Bununla birlikte, 1915 savaşına girdiği sırada İtalya'nın, hava kuvvetleri azdı. 1916'dan itibaren italyan havacılığı uzun mesafe bombardıman uçaklarında uzmanlaştı; bu uçakların başlıca başarıları Kotor ve Pula'ya yapılan akınlarla, 1918'de D'Annunzio'nun Viyana'ya yaptığı propaganda akınıdır. Faşist rejimin başlangıcından itibaren hava kuvvetlerinin kumandasını Mussolini bizzat üzerine aldı. Kısa süre sonra bu görevi Balbo'ya (1926) bıraktı; Balbo, Akdeniz ve Güney Amerika'daki akınlarıyle ün kazandı. Rejimin propaganda aracı olan hava kuvvetlerinin bütçesi çoğaltıldı (1939'da 3270 milyon liret). İtalyanların 500 uçakla katıldıkları Habeşistan savaşı sırasında Hava kuvvetleri mutlak hava hâkimiyeti sayesinde çok önemli rol oynadı. 1937-1938 Yılları arasında italyan hava kuvvetleri gerek malzemesinin niteliği, gerekse teşkilât bakımından en yüksek seviyesine ulaştı. Genelkurmay başkanı aynı zamanda devlet hava kuvvetleri bakanıydı; kuvvetler dört bölgeye (Milano, Padova, Bari ve Roma) bölündü; Sicilya, Sardinya, Libya ve Doğu Afrika için muhtar kumandanlıklar kuruldu. Üç hava tümenine ayrılan hava kuvvetleri, 66 bombardıman, 48 hava filosunu kapsıyordu; bunlara kara (23 filo) ve deniz (35 filo) kuvvetleri emrindeki filolar yardım ediyordu. 1939'da İtalya'nın 1 500 ileri hat, 1 500 yedek uçağı vardı. İkinci Dünya savaşı sırasında italyan hava kuvvetleri özellikle Malta, Girit ve Libya muharebelerine katıldı.

1947 Barış antlaşması ve NATO çerçevesinde (1949) italyan hava kuvvetleri (1912'ye kadar ingiliz ve amerikan malzemesiyle donatılmıştı) yeniden kuruldu; 1961'de 8 hava tugayını (3 önleme, 3 bombardıman, 1 keşif, 1 nakliye) kapsıyordu. Bu uçakların büyük bir kısmı eskidir (500 GIAT, C 119 veya Lockheed). Personel sayısı 50 000'i bulur (yüzde 60'ı gönüllü). Havacılık okulu Nisida'da, pilot okulu Pomigliano d'Arco'dadır.

A N A Y A S A

1947 Anayasasına göre, italya «emeğe dayanan demokratik bir cumhuriyet»tir. Parlamento, bir millet meclisi (milletvekilleri 5 yılda bir genel oyla seçilir) ve bir senatodan (senatörler altı yılda bir, bölgesel bir temele dayanarak, 25 yaşından büyük vatandaşlar tarafından seçilir) meydana gelir. Cumhurbaşkanı tarafından 5 daimî senatör seçilir. Cumhurbaşkanı anayasanın muhafızıdır; 7 yıl için, meclis ve senatonun ortak toplantısında seçilir. Hükûmet parlamentoya karşı sorumludur; başbakanı cumhurbaşkanı tayin eder.

Anayasa mahkemesi (cumhurbaşkanı, parlamento ve yüksek görevli hâkimler tarafından seçilen 15 hâkim) kanun ve kararnamelerin anayasa uygunluğunu denetler ve devletle bölgeler arasındaki anlaşmazlıkları çözer.

İtalya, 92 il ve 20 bölgeye bölünmüştür; beş bölgeye (Sicilya, Sardinya, Valle d'Aoste, Friuli, Trentino) özel bir statü tanınmıştır: bölgesi bir meclisleri ve bazı idarî yetkileri olan hükûmetleri (*giunta*) vardır.

E D E B İ Y A T

İlk italyanca metinler oldukça geç dönemlerde yazılmıştır. Roma'nın itibarı ve katolik kilisesi gelenekleri yüzünden hem ilâhiyat, felsefe ve hukukla ilgili incelemeler, hem de halk edebiyatına ait eserler uzun süre latince yazıldı. Latin dili, Ugo Falcando (XII. yy.), Gherardo da Cremona (1114-1187), Arrigo da Settimello (1190'a doğr.) gibi kronikçi ve tarihçiler tarafından kullanılarak zengin bir dinî veya din dışı edebiyatın doğmasına yolaçtı: canzone'ler (şarkı), dini lauda'lar v.b. Üstelik, uzun süre, büyük yazarlar (Dante, Petrarca, hümanistler ve XVIII. yy.a kadar filozoflar) Latinceyi, kendi dillerinden çok değilse bile ona eşit ölçüde kullandılar.

XIII. yy.'da (*Duecento*), Latince yazılmış eserlerin yanı sıra içine yer yer çeşitli lehçelerin karıştığı oc dilinde yazılmış bir şiire

«Aziz Francesco d'Assisi ve suyun mucizesi»
Giotto'nun eseri
San Francesco bazilikası, Assisi

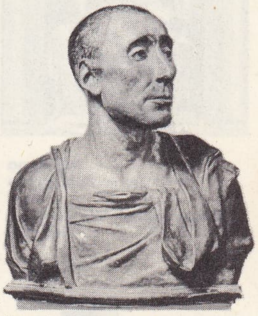

Niccolo da Uzzano'nun büstü
Donatello'nun eseri
Bargello, Floransa

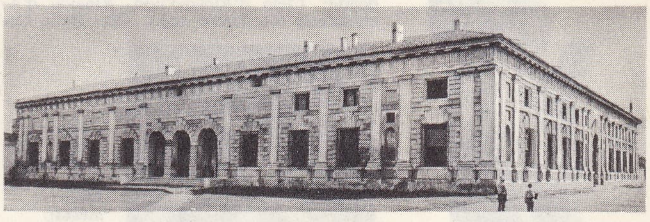

Mantova'da Te sarayı ön yüzü
Jules Romain'in eseri

Cefaulu katedralinden mozaik

«Pietà»
Michelangelo'nun eseri
San Pietro, Roma

Foto. Anderson-Giraudon, Alinari-Giraudon, X (LAROUSSE)

Madonna
Luca Della Robbia'nın
eseri
Orsammichele'nin ön yüzü,
Floransa

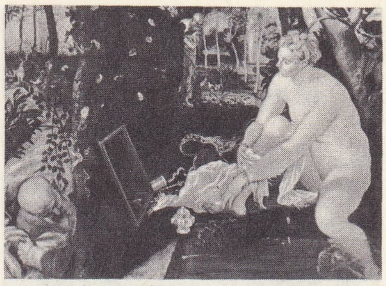

«Suzanne ve İhtiyarlar» Tintoretto'nun eseri, Viyana

rastlanır (Sordello 1200'e doğr. - 1269'dan sonra); ayrıca İtalyanlar tarafından Fransızca yazılmış eserler, *Chanson de Geste* veya breton romanlarından ilhamlı anlatılar, kronikler, bilimsel veya öğretici kitaplar da vardır: *Milione*'nin (Milyon) yazarı Marco Polo (1254-1324), eserini önce hapishane arkadaşı Rusticiano'ya (veya Rustichello) *Livre des Merveilles du Monde* (Dünya Harikaları Kitabı) adıyle Fransızca olarak yazdırdı; Brunetto Latini (1220'ye doğr.-1294'e doğr.) çağının bilgilerini *Li Livres Dou Tresor* (Hazine Kitabı) adlı eserinde özetledi. Ama, aynı dönemde, İtalya'nın her tarafında bölgeden bölgeye küçük farklar gösteren *volgari*'ler (halk dilleri) ortaya çıktı; halk diliyle vazılmış çeşitli lirik şiir biçimleri doğdu: Cielo d'Alcamo'nun, Rinaldo d'Aquino'nun (öl. 1280'e doğ.), Odo Delle Co-

«Pietà - Rondanini»
Michelangelo'nun eseri
Sforza şatosu, Milano

«Leda ve Kuğu» Véronèse'in eseri Fesch müzesi, Ajaccio

lonne'nin tartışmaları (*contrasto*), Assisi'li Aziz Francesco'nun ((1182-1226) *Haçlıların Gidişi İçin Yakınma*'sı ve mistik şiirleri (*Cantico di Frate Sole*), İacopone da Todi'nin (1230-1306) *Laude*'si (övgü); halk diliyle kronikler, öğretici veya siyasî şiirler, efsaneler (Bonvesin da la Riva, 1240'a doğr. - 1313'e doğr.) yazılmağa başlandı. Saray şiiri, özellikle Sicilya'da, Federico II von Hohenstaufen'in (1194-1250) sarayında gelişti; Federico II, oğlu Enzo (1220'ye doğr.-1272) ve kançılar Pietro Della Vigna da (1190'a doğr.-1249) şairdi. Orta İtalya'da yeni bir okul doğdu; bu okul çağdaş bilim ve ideali dile getirme iddiasında olan birçok şairi kapsıyordu: *dolce stil nuovo* (yeni tatlı üslûp) adı verilen bu okulun başkanı, öğrenimini Bologna'da yapmış olan Toscana'lı Guida Guinizelli idi (1240'a doğr. - 1276). Dante (1265-1321), Guido Cavalcanti (1255'e doğr. - 1300), Dino Frescobaldi (1275'e doğr. - 1316), Lapo Gianni bu okulun en ünlü temsilcileriydi. *Stil nuovo*, kadının idealleştirilmesi üstüne kurulmuştu ve daha önceki şairlerin yapmacıklıkları yerine iç ilhama ve duru sadeliğe yer veriyordu. XIV. yy. (Trecento) başında, bütün ortaçağ düşüncesini kapsayan ve bir şiir sanatı ve felsefe şaheseri olan Dante'nin *İlâhi Komedya*'sı (Divina Commedia) toscana lehçesiyle yazıldı. XIV. yy. boyunca Toscana'daki şehirlerin siyasî ve iktisadî ilerlemesine bağlı olarak bu bölgede olağanüstü bir edebî gelişme oldu. Toscana lehçesi, yumuşaklığı ve mükemmelliği sayesinde millî ve edebî dilin temeli haline geldi. Petrarca (1304 - 1374), *Canzoniere*'sinde modern, karmaşık, çelişme ve ayrıntılarla dolu bir ruhu ele aldı. Boccacio (1313-1375) ise *Dekameron*'u (Decamerone) ile romanın ve gerçekçi hikâyenin kurucusu oldu. *Acerba*'nın (Ham) yazarı Cecco D'Ascoli (1269-1327) ve *Il Dittamondo*'nun (Sözde Dünya) yazarı Fazio degli Uberti (öl. 1368'e doğr.) gibi bazı yazarlarda Ortaçağ, alegorik figürleri ve yapmacıksız kronikleriyle devam eder. Yergi şiirinin olağanüstü temsilcisi, şiddetli ve alaycı bir aşağı tabaka adamı olan ve eserinde yer yer trajik büyüklüğe ulaşan Siena'lı Cecco Angioleri'dir (1258'e doğr. - 1312'ye doğr.).

Öte yandan, Boccacio ve Petrarca hümanizmin de öncüleridir; hümanizm, İtalya'da, hıristiyan geleneğine karşı bir tepki veya yunan ve latin eserlerinin birdenbire keşfedilmesi değil, fakat canlılığını hiç yitirmemiş bir eğilimin gelişmesidir; eski yunan ve latin yazarlarına dayanılarak bilgeliğin kaynaklarına varıldığı sanılır, akıl yüceltilir; Tanrı'nın toplam ifadesini daha iyi anlayabilmek için tabiat bütün yönleriyle incelenir: bilim, henüz din ve sanattan ayrılmamıştır.

Hümanist akım Floransa'da XV. yy.da (*Quattrocento*) başarıya ulaştı. Leonardo da Vinci (1412-1519) sanatçı ideale olduğu kadar bilimsel araştırmalara da doyamayan evrensel bir düşünürdü. Salutati'nin (1331-1406) daha önce üstünde çalıştığı filoloji, tarih, eski metinleri karşılaştırma ve tenkit metodu. Poggio (1380 - 1459), Pomponazzi (1462-1525), Valla (1407-1457), Bruni (1370-1444), Pico della Mirandola (1463-1494) ile gelişti. Leon Battista Alberti (1404 -1472) inceleme yazılarında, kusursuz bir hümanistin hayat idealini çizdi. Bilginlerle, büyük senyör veya aydın burjuvaların birarada okuduğu birer kültür merkezi olan akademiler kuruldu. Cosimo di Medici'nin desteklediği Marsilio Ficino (1433 - 1499) Rönesans İtalyası'nda eflatun'cu düşüncelerin yayılmasına yardım etti. Asıl edebiyat bir önceki yüzyılın coşkunluğunu kaybetti; Lorenzo il Magnifico (1449-1492), Poliziano (1454-1494) ve Sannazaro'nun (1456-1530) şiirleri bilgi dolu, fakat güçsüzdü. Ama Bernardino da Siena (1380-1444) ve Savonarola'nın (1452-1598) vaızlarında halk etkisi büyüktür. Şövalyelik şiiri alanında orijinal şaheserler yaratıldı, ayaktakımından ve kabasaba Pulci'nin (1432-1484) *Morgante*'si, Boiardo'nun (1441-1494) renkli ve hayal gücü bakımından zengin *Orlando Amoroso*'su (Âşık Orlando) ve bu eserin devamı olan Ariosto'nun (1474-1533) alaycı ve şüpheci *Orlando Furioso*'su (Çılgın Orlando) yayımlandı. Fransız şövalyelerinin efsanelerini, fransız destanlarını ve kral Arthur çevrimindeki breton romanlarını ele alan bu şövalyelik şiirleri, Rönesans döneminde değer verilen debiyat teknikleriyle ortaçağ geleneklerinin banok bir karışımıdır.

XVI. yy. (*Cinquecento*) bilgin ve olgun bir çağdır: italyan nesri, özellikle kronik, otobiyografya ve tarih alanlarında güçlendi, açıklık kazandı. Vasari (1511-1574), Macchiavelli (1497-1527), Guicciardini (1483 - 1540), Cellini (1500-1571), Varchi'nin (1503-1565) eserleri en parlak dönemine ulaşan bilinçli ve uyanık bir toplumun karmaşık bir ifadesidir. Ama, yüzyılın ikinci yarısında İtalya halkı Karşı-devrim hareketinin ve yabancı işgalinin manevî çöküntüye yolaçan etkisini duydu. Ülke kültürü ikiye ayrıldı; bir resmî edebiyat, bir de muhalefet edebiyatı ortaya çıktı. Resmî edebiyat, özellikle bilginlerin veya sarayın çevresinin ürünüdür; bu edebiyatın özelliği klasikleri biçim bakımından taklit etmesidir. Aristo-

«Venüs», Canova'nın eseri
Pitti Sarayı, Floransa

San Luca ve Santa Martina kilisesi
Pietro di Cortona'nın eseri, Roma

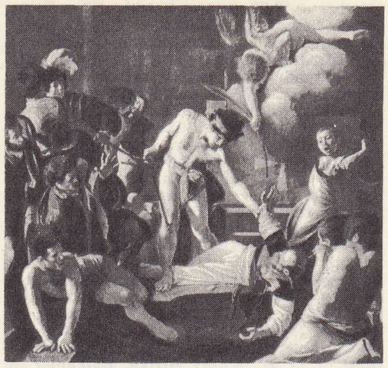

«Saint Matthieu'nün şehit olması
Caravaggio'nun eseri, Santo Luigi dei Francesi

teles'in ortaya attığı kurallar sanat eserlerine nefes aldırmamağa başladı: Trissino (1478-1550) ve Giovanni Rucellai'de (1475-1525) trajedi ve komedi eskiçağ yazarlarının yavan taklitleridir. Bununla birlikte özellikle Aretino (1492-1556) *Adamotu* (La Mandragola) adlı eseriyle Macchiavelli ve Ruzzante (1502-1542) gibi sağlam, bazen de kabasaba ve gerçekçi bir halk anlayışına sahip olan yazarlar çok canlı oyunlar yazdı. Lirik şiir, eleji, yergi, eglog, didaktik şiir, ölü ve tatsız bir türdü. Pastoral dram, bir sonraki yüzyıla da aktarılan biraz yapmacıklı bir duygululuk anlayışını geliştirdi. Tasso'nun (1545-1595) *Aminta* ve Gua-

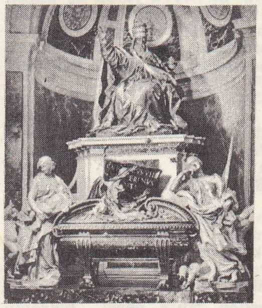

Urban VIII'in anıtı, Bernini'nin eseri San Pietro kilisesi, Roma

rini'nin (1538-1612) *Pastor Fido* adlı eserleri bu türün başlıca örnekleridir. Bununla birlikte Tasso'nun eserleri pastoral dramın sınırlarını aşar: Tasso, köklü Katolikliği ile içli ve ihtiraslı mizacı arasında bocalayan bir dehadır ve şövalyelik şiiri alanında İtalya'ya bu yüzyılın son şaheserini kazandırmıştır: *Gerusalemme Liberata* (Kurtulan Kudüs). Giordano Bruno (1548 - 1600) ise, düşüncesinin ataklığıyle olduğu kadar güçlü üslûbuyle de çağının eğilimlerine karşı çıkar.

XVII. yy.'da (*Seicento*) bir önceki dönemin hataları daha da arttı. İlham eksikliği, yapmacık bilimler ve gösterişli üslûp oyunlarıyle gizlendi; bu yüzyılın şairi Fransa'daki Préciosité akımını büyük ölçüde etkileyen G. Marino'dur (1569-1625). Daha az incelenmiş olmasına rağmen Chiabrera'nın (1552-1638) şiirleri de yapmacıklıdır. Yüzyılın sonunda Crescimbeni (1663-1728) bir akademi (*Arcadia*, 1690) kurarak bu eğilimlere bütünüyle ters düşen bir yola girdi. Bu akademi, daha sade olabilmek için ifadede bütünüyle bilimsel bir reform yapılmasını öğütlüyordu. Tiyatro'da, her türlü ciddî muhtevadan uzak durulması, müzikli dramın (*melodram*) doğmasına yolaçtı; Rinuccini'nin (1562-1621) *Dafne*'si (1594) bu türde yazılmış ilk eserdir. Apostolo Zeno (1668-1750) melodramın kurallarını belirledi. Aynı zamanda halktan ilham alan bir tiyatro ortaya çıktı: *commedia dell'arte* (veya irticalen oynanan komedi); commedia dell'arte tiyatro edebiyatının tek canlı biçimiydi. Muhalefet edebiyatı ise çok farklıdır; engizisyonun ve hükümdarların zulmüyle karşı karşıya kaldığı için pek az tanınmıştır. Bu edebiyatın güneydeki başlıca temsilcisi Tommaso Campanella'dır (1568-1639); Campanella, is-

Foto. *Brogi-Giraudon, Chauffourier, Alinari-Brogi-Giraudon, Giraudon, Boudot-Lamotte, Alinari - Giraudon, Anderson - Giraudon (LAROUSSE)*

İTALYA

BOTTİCELLİ (1444 - 1510) «Minerva ile Kentauros» Uffizi galerisi, Floransa

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

İl-merkezlerinin altı çizilmiştir
Alp tipi dağlar
Hayvancılık ve Tahıl vâdileri
Meyvecilik ve bağcılık vâdileri
Yüksek otlaklar ve zirveler
Ovalar ve tepeler
Sunî çayırlar ağır basar
Yalnız pirinç tarımı
Islâh edilmiş ince tarım (buğday, sınaî tarım, Sicilya'da pamuk)
Islân çalışmalarıyle kısmen düzeltilmiş kaba tarım
Ağaç yetiştiriciliğinin ağır bastığı çeşitli tarım
Tahıl ekiminin ağır bastığı çeşitli tarım (buğday, mısır, yonca)
Mısır ve zeytin dışında çeşitli tarım
Coltura promiscua (ince tarım, tarım, sebze, bağ, meyve v.b.)
Akdeniz İtalyası dağlık bölgesi
Akdenize has çeşitli tarım (buğday, bağ,zeytin)
Kabatahıl tarımı (latifandia)
Dağda çeşitli ince tarım (tahıl, koyun)
Ekilmemiş yüzeyler
Meyve ve sebze bahçeleri
Ağaç yetiştiriciliği (bağ, turunçgil, zeytin ağaç
Ormanlar
0 50 100 150 km
ALMANYA
İSVİÇRE
YUGOSLAVYA
ADRİYA DENİZİ
CENOVA KÖRFEZİ
KORSİKA
LIECHTENSTEIN
MONACO
Augsburg
MÜNİH
Freiburg
Mulhouse
Basel
KONSTANZ GÖLÜ (Bodensee)
Zürich
BERN
Salzburg
Linz
Graz
Innsbruck
Klagenfurt
Ljubljana
Rijeka
İSTRİA
Trieste
Venedik
Milano
Torino
Verona
Padova
Bologna
Ravenna
Cenova
La Spezia
Livorno
Floransa
Perugia
Ancona
ROMA
Pescara
Split
Šibenik
Sarajevo
Zenica
Dubrovnik
Palagruza ad.
Tremiti ad.
Pianosa ad.
Gargano
Testa del Gargano
Bastia
Monte Cristo ad.
Giglio ad.
Elbe ad.
Capraia ad.
VENETO
LOMBARDİA
TOSCANA
OMBRİA
ABRUZZİ
MOLİSE
VENEZİA GİULİA
FRİULİ
SAN MARİNO CUMH.

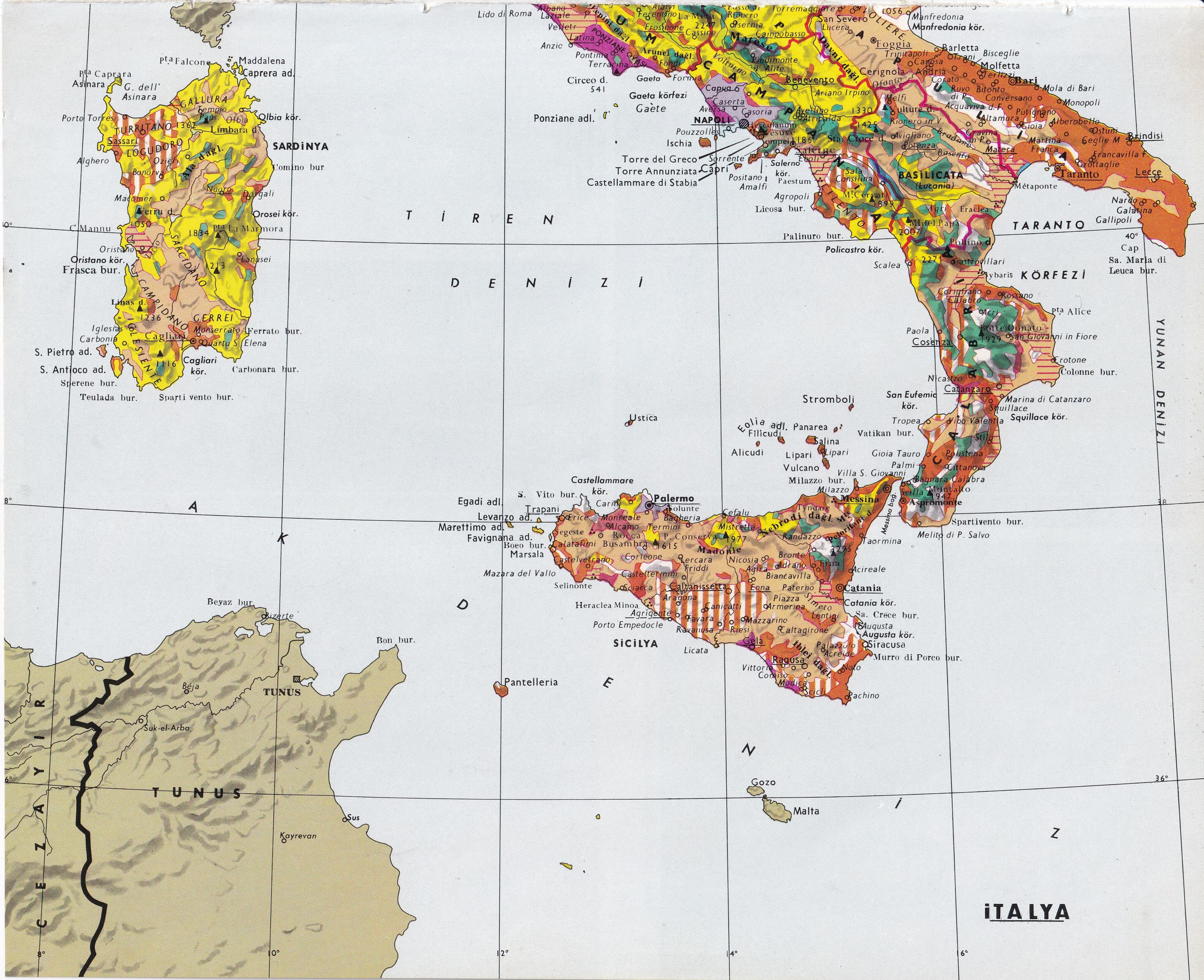

İTALYA
TİREN DENİZİ
YUNAN DENİZİ
AKDENİZ
TARANTO KÖRFEZİ
SARDİNYA
SİCİLYA
TUNUS
CEZAYİR
BASILICATA (Lucania)
NAPOLİ
Palermo
Messina
Catania
Cagliari
Bari
Brindisi
Lecce
Taranto
Foggia
Benevento
Salerno
Cosenza
Catanzaro
Siracusa
Agrigento
Caltanissetta
Trapani
Ragusa
Stromboli
Ustica
Pantelleria
Malta
Gozo
Capri
Ischia
Gaeta körfezi
Ponziane adl.
Egadi adl.
Eolia adl.
Salerno kör.
Policastro kör.
Squillace kör.
Manfredonia kör.
Castellammare kör.
Oristano kör.
Cagliari kör.
Catania kör.
Augusta kör.
Lido di Roma
Anzio
Circeo d.
Sassari
Alghero
Olbia kör.
Oristano
Iglesias
Carbonia
S. Pietro ad.
S. Antioco ad.
Teulada bur.
Spartivento bur.
Messina boğ.
Torre del Greco
Torre Annunziata
Castellammare di Stabia
Marsala
Mazara del Vallo
Licata
Gela
Bon bur.
Beyaz bur.
Bizerte
Béja
Suk-el-Arba
Kayrevan
Sus

RAFAELLO (1483-1520): «Aziz Georgius», Louvre müzesi, Paris

TİZİANO (1477-1576)
«Tuvalet Yapan Genç Kadın», Louvre müzesi, Paris

İ T A L Y A

TİEPOLO (1696-1770)
«Çobanların Tapınması»
Udine Piskoposluk sarayından fresk

Foto. Giraudon, Tomsich, Atlas (LAROUSSE)

kolastikle savaştı ve *Güneş Ülkesi* (Citta del Sole) adlı eserinde kendi komünist nazariyelerini derebeyliğin şiddetli tenkitlerine karıştırdı. Toscana'da bu edebiyat, açık ve gerçekçi üslûbun ustaları olan Galileo (1564-1641) ve onun çömezleri, Torricelli (1608-1647), Cavalieri'nin (1598'e doğr. - 1647) çevresinde gelişti. Önemli bilimsel kültür merkezi olan *Academia del Cimento*'-nun (1657'de kuruldu) üyeleri Francesco Redi (1626-1698), Viviani (1622-1703) ve Magalotti (1637-1712) inceleme yazılarında sade ve düzgün bir üslûp kullanır. Venedik'-te Paolo Sarpi'nin (1552-1626) *Storia del Concilio di Tarento* (Tarento Konsili Tarihi) ile tarih metodu kesinleşti.

XVIII. yy.da (*Settecento*) Milano'da, etkisi fransız «filozofları»nınkiyle aynı yönde gelişen bir «aydınlanma» okulu doğdu; bu eğilimin başlıca temsilcileri P. Verri (1728 - 1797) ve Beccaria'dır (1738-1794). Baretti (1719-1789) *Frusta Letteraria* (Edebî Kamçı) adlı gazetesiyle modern ve polemikçi gazeteciliği kurdu. Napoli'de, Giannone (1676-1748), Genovesi (1713-1769), Galiani (1728 - 1787), Conforti (1743-1799), Filangieri (1752-1788) ile tarihî, siyasî ve sosyal bilimlerde güçlü bir reform hareketi gelişti. Asıl edebiyatta, Metastase (1698-1782) bir önceki yüzyıldan miras kalan melodramı mükemmelleştirdi; ama aynı zamanda yüzyılın yeni anlayışı, edebiyatta yeniden doğuşun ortaya çıkmasına yardım etti; Venedikli Goldoni (1709-1793) modern gelenek ve karakter komedisini kurdu; Carlo Gozzi ise *commedia dell'arte*'nin eski geleneklerini savundu. Milano'lu Parini (1729-1799) yergili şiiri *Giorno*'da (Gün) [1763-1765] lombard soylularının havaî ve çürümüş geleneklerini kınadı. Torino'lu kont Alfieri (1749 -1803) cumhuriyetçi Roma'nın hürriyet davasına yürekten bağlandı ve *Risorgiemento*'nun (Rönesans) vatansever anlayışına canlılık veren trajediler yazdı. Napolyon devrinde ve daha sonra Napoli'de Cuoco (1770-1823), Colletta (1775-1831) gibi cüretli tarihçilere ve kuzeyde klasik üslûpta, fakat romantik tarzda eserler veren büyük bir yazara rastlanır: Ugo Foscolo (1778-1827). Buna karşılık, şair V. Monti (1754 - 1828) tasasız bir sanatçı, iktidarın sık sık eldeğiştirdiği bir bıkkınlık döneminin canlı temsilcisidir.

XIX. yy.da (*Ottocento*) millî birlik (*Risorgimento*) uğruna çarpışan İtalya, sansüre ve zulümlere rağmen sesini duyurmağa çalıştı. Fransız devriminin bildirisi katolik ve liberal bir hal aldı. İtalyan romantizmi bütünüyle vatansever coşkunluğun etkisindeydi. Halkı eğitmek ve millî devrime yöneltmek için eserler yazıldı. A. Manzoni'nin (1785-1873) *Nişanlılar*'ı (Promessi Sposi) [1822] bu dönemde yazılan ve vatan sevgisine kapalı bir şekilde değinen tarihî romanların örneğidir. Bu eser aynı türden fakat biçim bakımından pek parlak olmayan birçok anlatının doğmasına yolaçtı (T. Grossi [1790-1853] ve M. D'Azeglio'nun [1798-1866] eserleri). Silvio Pellico (1789-1854) otobiyografik anlatısı *Zindanda*'da (Le Mie Prigioni) [1832], psikolojik etkisi kesin olan acıklı bir boyun eğmeyi anlattı. Bir tek büyük lirik şair ortaya çıktı; yalnız ve umutsuz G. Leopardi (1798-1837). Öbürleri (G. Mameli [1827-1849], G. Berchet [1738-1851]), siyasî şairlerdir. Çeşitli eğilimlerde tarihçilere de rastlanır: M. Amari (1806-1899), C. Cattaneo (1801-1869), C. Botta (1766-1837), V. Gioberti (1801-1852). 1870'e doğru italyan edebiyatı büyük bir buhran geçirdi: İtalyan birliği sağlandığından eyleme bağlı eserler durdu. Bu tarihte G. Carducci (1835-1907) millî geleneği canlandırdı, demokratik hattâ jakoben anlayışlı uyanık vatanseverliği övdü ve sanat güzelliği kültürü yeniden kurdu. Aynı dönemde pozitivizm ve natüralizmden ilham alan başka bir okul güçlendi: *verismo;* bu okul, sosyal ve bölgesel ilhamlı modern romanı geliştirdi. Sicilyalı G. Verga (1840-1922) bu okulun önderidir. 1880-1900 Yılları arasında İtalya'nın bütün bölgelerinde bölge romancı ve şairleri yetişti.

Kuzeyde, katolik eğilimli, ama konu bakımından gerçekçi bir roman türü gelişti; A. Fogazzaro (1842-1911) ve duygulu halkçı E. De Amicis (1846-1908) bu türün temsilcileridir. Yüzyılın sonunda Carducci'den boşalan ülkenin en büyük yazarı unvanı için iki büyük yazar yarıştı: tabiatı ve değişik ruh hallerini işleyen ince şair G. Pascoli (1855-1912) ve milliyetçi eğilimlerle avrupalı dekadanların aşırı incelmiş eğilimlerini eserlerinde bağdaştıran G. D'Annunzio (1863-1938).

XX. yy.da (*Novecento*) 1910'dan itibaren çağdaş avrupa edebiyatları ve B. Croce'-nin (1866-1952) etkisiyle edebiyat anlayışı bütünüyle değişti. Bu tarihten itibaren italyan şairleri D'Annuzio'nun 1900'den beri yaptığı etkiye karşı çıktılar, dil ve üslûbu yenilemek isteyen öncü dergiler çevresinde toplandılar.

Bu edebiyat ve tenkit dergilerinin başlıcaları şunlardır: Floransa'da G. Prezzolini (doğ. 1882) tarafından kurulan, sonra G. Papini (1881-1956) ve G. De Robertis (doğ. 1888) tarafından yönetilen, Petrarca ve Leopardi'nin geleneğini sürdürme iddiasındaki *La Voce* (Ses) [1908-1916]; Roma'da V. Cardarelli (1887-1959) tarafından kurulan ve başlıca yazarları Papini, A. Soffici (doğ. 1879) ve A. Palazzeschi (doğ. 1885) olan *Lacerba* (1913-1915); *La Ronda* (Teftiş) [1919-1923]; bu sonuncu dergide V. Cardarelli'nin başlıca yardımcıları B. Barilli (1880-1952), E. Cecchi (doğ. 1884), A. Baldini (doğ. 1889), R. Bacchelli'dir (doğ. 1891). O zamanlar 35 yaşından küçük olan bu yazarların hepsi, koyu katolikti ve çağdaş dünyanın manevî ve sosyal meseleleriyle ilgileniyordu. D'Annunzio'nun tumturaklı üslûbuna ve Carducci'nin klasizmine açılan savaş «crepuscolare»lerin utangaçlığı ve sadeliğiyle kendini gösterirdi: F. Gaeta (1879-1927), G. Gozzano (1883-1916), S. Corazzini (1886-1907). 1910-1915 Yılları arasında fütürist*ler (F. T. Marinetti [1876-1944], C. Govoni [doğ. 1884], Soffici, Palazeschi), sonra da 1920-1935 yılları arasında hermetizm taraftarları (E. Montale [doğ. 1896], G. Ungareti [doğ. 1888], S. Quasimodo [doğ. 1901], D. Campana [1885-1932], A. Onofri [1885-1928], Cardarelli) italyan lirizminin ilhamı ve biçimini bütünüyle yeniledi. U. Saba (1883-1957) gibi başka şairler okul kavgalarının dışında kaldı. Zaten şiirin zenginleşmesine katkıda bulunan ve sonradan çoğunlukla çeşitli şiir okullarına bağlanan yazarlar nesrin yenileyicileri arasında da yer alır. M. Bontempelli'nin (doğ. 1878) eseri, çağının çeşitli eğilimlerini sadakatle yansıtır. Daha önce şair olarak isim yapan Trieste'li Svevo I (1861-1928) şaheserini meslek hayatının sonuna doğru yazdı: *La Coscienza di Zeno* (Zenon'un Vicdanı); yine bir Trieste'li olan C. Stuparich (1894-1916) Svevo'nun anlayışını devam ettirdi. Palazzeschi, *Le Sorelle Materassi* (Materassi Hemşireler) adlı romanında fütürizmin etkisinden kurtuldu. Bacchelli, *Mulino del Po* (Po Değirmeni) ile epik ve tarihî hikâyeye yeni bir canlılık verdi. «Fragmantizm», A. Baldini ile entrikadan çok çizime önem veren incelmiş okuldur. *Strapaese* (Toprak hareketi) bölgesel edebiyata yeni bir anlayış getirdi. B. Cicognani (doğ. 1879) tipik bir Toscana'lı olarak kalırken, M. Moretti (doğ. 1885) eserinde doğum yeri Romagna'-nın gösterişsiz ve hıristiyanca bir görünümünü çizer. G. Comisso (doğ. 1895) romanlarında denizi ele alır. Calabria'lı C. Alvaro (1895-1956) spiritüalizm izleri taşıyan bir dünya peşinde koşan sıkıntılı bir yazardır. Nihayet, gerçeküstücülüğün italyanlara has bir şekli olan büyülü gerçekçiliği, koyu katolik N. Lisi (doğ. 1893) ile T. Landolfi temsil etti.

1930'dan itibaren, italyan edebiyatı dış etkilere daha fazla açıldı; amerikan romanı, Kafka, Proust, Dostoyevski, Kierkegaard'-ın eserleri, faşizmin zorla kabul ettirmeğe çalıştığı entelektüel açıdan kendi kendine yeterlilik anlayışından kaçma yolu sayıldığından, çoşkunlukla incelendi. L. Sinisgalli (doğ. 1908), A. Gatto (doğ. 1909), Sereni (doğ. 1913), M. Luzi (doğ. 1914), Parronchi (doğ. 1914) gibi genç şairler nesli, XX. yy. başında açılan yolda yürürlerse de, *Strapaese* hareketine dayanan C. Malaparte (1898-1957), *Kaputt* ve *La Pelle* (Deri) gibi güçlü eserler yazdı. İ. Silone (doğ. 1900) *Fontamara* (1930) ile orjinalliğini gösterdi. Calabria'lı F. Jovine'nin (1902-1950) sosyal romanlarının hepsi geleneksel bölgecilikten ayrılmaz; ama Vittorini (doğ. 1908) ve C. Pavese'nin (1908-1950) eserleri avrupa düşüncesinin büyük akımlarını yansıtır. D. Buzzati (doğ. 1906), *Tatar Çölü* (Il Deserto dei Tartari) [1940] adlı eserinde insanî yalnızlığı temsil eder; oysa V. Brancati'-nin (1907-1954) kötümserliği mizahla karışır. G. Piovene (doğ. 1907), öylesine titiz bir psikologdur ki sonunda romanı analize feda eder. P. A. Quarantotti Gambini (doğ. 1910) Svevo'nun geleneğini devam ettirir ve psikolojik analize önem veren Trieste edebiyatını zenginleştirir. İlk romanı *Aylâklar* (Gl'indifferenti) [1929] ile İtalya'yı en iyi temsil eden yazarlar arasına giren A. Moravia (doğ. 1907) faşist rejim sırasındaki burjuva toplumunu acımadan yargılar. V. Pratolini'nin (doğ. 1913) eseri, onun talihsiz ve bahtsız insanlara karşı duyduğu yakınlığı açığa vurur. İkinci Dünya savaşının bitmesiyle roman, somut hayata yönelir. Savaş sonrasında, Carlo Levi'nin (doğ. 1902) *Cristo Si è Fermato a Eboli* (İsa Eboli'de Durdu) [1945] adlı eseriyle başlayan yeni gerçekçilik, çeşitli bölgelerde yetişen birçok yazarı çevresinde topladı; ama, bu yazarların büyük kısmı eserlerini zenginleştiren bu deneyden sonra 1951-1952 yıllarına doğru evrim geçirdiler. Bu çağdaş yazarların başlıcaları şunlardır: kelime hazinesi zengin ve büyülü olan C. E. Gadda (doğ. 1893); seçkin incelikteki Gianna Manzini (doğ. 1896); ince analizci B. Tecchi (doğ. 1896); kibar ve züppe sosyeteyi mizahla inceleyen M. Soldati (doğ. 1906); E. Flaiano (doğ. 1910); Napoli roman geleneğini sürdüren G. Berto (doğ. 1915); Prisco (doğ. 1920); Pavese'nin çömezi İ. Calvino (doğ. 1923); insan adaletine tutkun köylü şair R. Scotellaro (1923-1953).

Yüzyılın başından beri tarihî, edebî ve sosyal tenkit etkin bir düşünce akımı yarattı: B. Croce, sonra da Gentile'nin etkisi birçok yazarda görülür; hapishanede ölen faşizm aleyhtarı düşünür A. Gramsci'nin (1891-1937) eserinin İkinci Dünya savaşından sonra yayımlanması, tenkit metodunu önemli ölçüde zenginleştirdi. Öncü yeni liberalizmden marksizme, Katoliklik ve yenilenen idealizmden materyalizme kadar bütün düşünce ayrıntıları birçok eserde ortaya çıktı. Bu alanlarda orijinal eserler veren XX. yy. yazarlarının başlıcaları şunlardır: G. Salvemini (1873-1957), G. Volpe (doğ. 1876); A. Carlini (doğ. 1878); G. A. Borgese (1882-1952); A. Momigliano (1883-1952); R. Serra

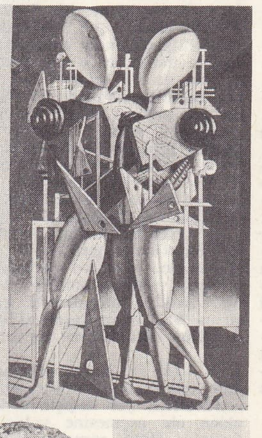

«Kadın ve Erkeğin Metafiziği» De Chirico'-nun eseri, Chicago

«Kadın Büstü» Manzu'nun eseri

Palestrina

Monteverdi

Carissimi

Corelli

Vivaldi

Foto. Giraudon, X, Studio Crea (LAROUSSE)

A. Scarlatti

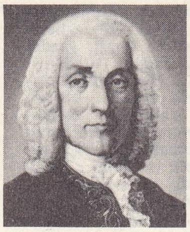
D. Scarlatti

Geminiani

Tartini

Pergolessi

Boccherini

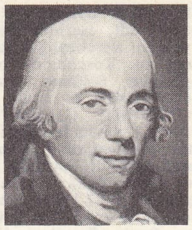
Clementi

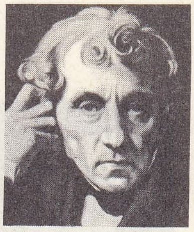
Cherubini

Rossini

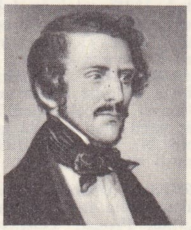
Donizetti

Bellini

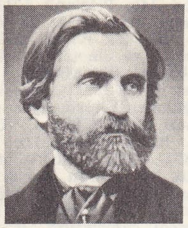
Verdi

Puccini

F. Malipiero

(1884-1915); A. Banfi (doğ. 1886); A. Omodeo (1889-1946); L. Russo (doğ. 1892); U. Spirito (doğ. 1896); M. F. Sciacca (doğ. 1908); N. Bobbio (doğ. 1909).

Tiyatro, XX. yy.ın başında fransız tiyatrosunun ve özellikle M. Praga'ya (1862-1929) ilham kaynağı olan H. Brenstein'in etkisinde kaldı. Napolili R. Bracco (1862-1943) ile biraz orijinalliğe kavuştu. Ama köklü bir yenilenme, etkisi İtalya sınırlarını aşan L. Pirandello (1867-1936) sayesinde gerçekleşti. Pirandello'nun doğrudan doğruya çömezleri olduğu söylenemez ama başka tiyatro yazarlarında da kişileri geleneksel psikolojiden ayırmağa yönelen aynı eğilim görülür: L. Antonelli (1882-1942); E. Cavacchioli (1884-1954); P. M. Rosso di San Secondo (1887-1956); C. G. Viola (doğ. 1887); U. Betti (1892-1953); E. di Filippo (doğ. 1900); D. Fabbri (doğ. 1911); Squarzina; Patroni-Giriffi; Terron; Zardi.

Tartaglia

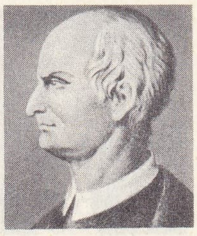
Spallanzani

Sosyal gerçek, günümüzde de italyan edebiyatının temel konusu olmağa devam etti. Çoğunluk, Pavese'yi izleyerek halk tabakalarının veya Moravia'yı taklit ederek sosyetenin yaşayışını anlattı. Fakat, bu sırada, dil meselesinin yavaş yavaş ağır bastığı görüldü. Carlo Emilio Gadda (doğ. 1893) ve Pier Paolo Pasolini (doğ. 1922) italyan dili ile lehçe ağızlarının ilişkileri üstünde durdular. Genç romancılar Tomasi di Lamperesa (1896-1957) gibi, insanoğlunun kederiyle değil, edebî yaratma meseleleriyle uğraştılar. «İki çağ arası»ndaki yazarlardan (Libero Gigiaretti [doğ. 1906]; Marino Tobino [doğ. 1910]; Guglielmo Petroni [doğ. 1911]) sonraki genç nesil, yeni gerçekçiliğin çöküşünü ilân etti. Öteden beri iktisadî hayatın insanî meselelere etkisi ve bu meselelerin edebiyata aktarılışıyle uğraşan Leonardo Sciascia (doğ. 1921), Ottiero Ottieri, Paolo Volponi ve Luigi Davi, sosyal gerçeği yaşantı, düşünce ve duygu açısından ele almağa başladılar.

Modern yazılar belge ve hatıralarla zenginleşti; çoğunlukla deneme şeklinde üslûp araştırmaları yapıldı.

Avrupa'daki çeşitli edebî akımların özellikle fransız akımlarının genç yazarlar üstünde etkisi büyüktür; bu yazarlar (Elemire Zolla [doğ. 1924]; Oreste del Buono; Raffaele la Capria; Edoardo Sanguineti [doğ. 1930]) eserlerinde bilimsel yöntemlerden (sosyoloji, dilbilim, etnografya) yararlanırlar.

Tiyatro'da ikili bir eğilim görülür: çağdaş dünya meselelerini çözümleme kaygısı ve toplumsal hayatın yerilmesi. Çağdaş tiyatro iki ideolojiyi (Diego Fabbri [doğ. 1911] katolik; Luigi Squarzina [doğ. 1922] marksist) yansıtırsa da, Giampaolo Callegari (doğ. 1909), Federico Zardi (doğ. 1912), Beniamino Joppolo (1910-1963), Giuseppe - Petroni - Griffi (doğ. 1921), Franco Brusati, Giorgio Prosperi, Alberto Perrini ve Franco Leonetti gibi yazarların eserlerinde daha çok biçim kaygısı ağır basar.

GÜZEL SANATLAR

Roma imparatorluğunun yıkılmasıyle İtalya yarımadasında bölgesel gelenekler ortaya çıktı ve siyasî parçalanma başladı; bunun sonucu birtakım okullar doğdu; okullarda bölünme hareketi XV. yy.da yavaşladı ve XIX. yy.da son buldu. Bununla birlikte, italyan sanatının roman çağından beri sürüp gelen birtakım ortak özellikleri vardı. Bir kere, halkın günlük hayatıyle yakından ilgili olduğu için göze hitap eden bir sanattı: bütün sanatlar mimariye boyun eğiyor, mimarî de, manzaraya ve perspektiflere uyuyordu; Venedik, Siena, Cenova gibi şehirlerdeki ahenk bundan ileri gelir. Öte yandan, sanat ile din veya fikir hayatı (Fransiskenlik, hümanizm, Karşıdevrim, «aydınlanma çağının» akılcılığı) arasında eskiden beri süregelen sıkı bir bağ vardı. Şaheserlerin bol olduğu bu ülkede, ilkçağ geleneği ezici olabilirdi; ama sanatçılar, eski örneklerden, ancak kendilerine uygun olanı, eserlerini besleyebilecek unsurları almayı bildiler ve ne zaman bu düzenden uzaklaştılarsa, italyan sanatının en büyük kusuru olan biçimci retoriğe düştüler.

Ortaçağ

İtalya'da sanatın gelişmesi, ancak Flavianus'lardan sonraki roma imparatorluğu yapılarında görülebilir: süs zenginliği sayesinde bütünlüğün sağlanabildiği geniş mekânlar mimarîsi, gösterişli şehir toplulukları. Bu milletlerarası gösterişli üslûp, Doğu (Antakya) veya Batı (Roma, Milano) Akdenizin büyük merkezlerinde de görülüyordu. Roma gücünün, Ren, Tuna ve Fırat dolaylarındaki barbar ülkelere doğru yayılması, eyalet sanatlarının ortaya çıkmasına ve yayılmasına yolaçtı. Böylece, Ortaçağın, V. yy.dan XI. yy.a kadar süren ilk döneminde biçimlerde genel bir evrim görüldü, evrimin her aşamasında Roma birliğinden uzaklaşan ama onun hatırasını hiç unutmayan bir medeniyet doğdu.

● *İlk - hıristiyanlık sanatı.* Bu değişimlerin başlıca etkenlerinden biri Hıristiyanlıktı, ama hem mezarlık hem de tapınak olarak kullanılan katakompların «yeraltı» döneminde, hıristiyan sanatının tek konusu, fresk ve kabartmalarda, paganların ölülerle ilgili ikonografyası idi. Kilisenin üstün gelmesiyle sanat, çok geçmeden dinî törenlerin ihtiyaçlarında kullanılır oldu. IV. yy., başlıca merkezlerde bir deneme çağı oldu, bundan da iki mimarî biçim doğdu. Birincisi bazilika mimarîsiydi. Bazilika dikdörtgen bir yapıdır. Kimi bazilikaların başlangıçta üstü açıktı, sonraları uzunlamasına neflerle bölünen çatma ile örtülmeğe başlandı, bu neflerin perspektifleri bir nişin veya absidin oyduğu enlemesine uzanan çapraz sahın'a doğru yönelmekteydi. İlk çağ mezarlarından örnek alınarak yapılan ikinci mimarî tarzı ise anıtlara ve dev boyutlu vaftiz yerlerine uygundu. Bu tarzın özelliği, merkezî bir plan ve yuvarlak bir kubbe idi. İlk-hıristiyanlık sanatının o güçlü orijinalliği, absid'in mozaiklerle kaplı «iç kısımların» bu zengin karmaşıklığına ve mimarî ile süsün bütünlüğüne dayanıyordu.

● *V. - IX. yy.* Önce parçalanan, sonra ortadan kalkan imparatorluktaki olaylar, siyasî merkezlerin yer değiştirmesine ve iktidarın elden ele geçmesine yolaçtı: Ravenna'da Latinler (409), romalılaşmış Gotlar (493 - 526), sonra da Yunanlılar (540-751), sayısız şaheserler bıraktılar: St. Apollinare ve San

Galvani

Volta

Cremona

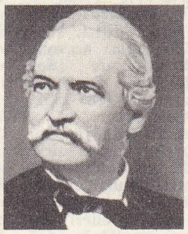
A. Pacinotti

Peano

Marconi

Fermi

Foto. Studio Crea, Giraudon, Carjat, Jacotin, Maruel, X, U.S.İ.S. (LAROUSSE)

Vitale bazilikaları, «Galla Placidia» denen, klasik anıt kabir.

Asıl ortaçağ sanatının ortaya çıkması için bir parçalanma gerekiyordu. Bu parçalanmada, kuzeyde lombard akınları (VI. yy.), güneyde, Roma yakınlarına kadar, müslümanların geçtikleri yerde taş taş üstünde bırakmamaları (VII. yy.) ve karolenjlilerin imparatorluğu yeni kurma denemesi (VIII. - IX. yy.) ile oldu. Ama her eyalet değişik güçlerin etkisinde kaldı. Güney gibi, Venedik de yunan etkisi altındaydı. Lombardia'da yalın bir kitle mimarîsi ortaya çıktı, bu mimarî roman üslubûnun öncüsüydü.

● *Roman sanatı*. Bin yılından sonra, Batının meseleleriyle yakından ilgilenen İtalya'nın, roman sanatında da kendine özgü bir payı olmağa başladı. Milano'da yapılan yeni Sant'Ambrogio bazilikası (1100'e doğr.) büyük kemeraltı ile ve üç nef'iyle yuvarlak silmeler üzerine oturtulmuş büyük kubbelerin ilk örneklerindendir. Pavia ve Como kiliseleri. Modena. Ferrara ve Parma katedralleri, cepheleri sıra kemerli galerilerle süslü bazilika planının düzenini açıkça gösterir. Verona'ya (San Zeno) kadar uzanan Bizans'ın kapladığı alanın merkezi Venedik'tir, burada San Marco, İstanbul'dan getirilen plana göre hüküm sürmekte devam eden eski-hıristiyanlık eserleri havasında yeniden yapıldı (1094'te de törenle açıldı). Floransa üslûbunu, San Miniato kilisesi temsil eder, renk renk mermerli geometrik süslemeleri olan bu kilisede, Toscana'ya has bir duruluk ve kesin çizgiler ağır basar. Doğu etkisindeki pisa sanatının eşi ancak başka bir limanda, Puglia'daki Bari'de görülür. Resimde, ortaçağ ressamları Giunta Pisano ile Buonaventura di Michele, dokunaklı ifade yolunu açtılar. Güney İtalya'da (Monte Cassino manastırı), özellikle de Sicilya'da, bizans, arap ve norman unsurları birleşerek, norman etkisinin ağır bastığı, birtakım ilgi çekici katedraller (Catania, Cefalu, Palermo, Monreale) ile göz kamaştırıcı Palatina şapelini yarattı, Cefalu ve Monreale'nin mozaikleri, bizans sanatındaki yenilenme gücünü gösterir.

● *XIII. yy.* Bu çağda, italyan medeniyetinde sanatı büyük çapta etkileyen kesin değişimler oldu, 1250'den itibaren bütün yarımada, kendi istidadının bilincine varır gibi oldu: artık bir italyan sanatından söz edilebilirdi. Yüzyılın ilk yarısında, güçlü gotik ve bizans etkilerine karşı koyabilmek için Toscana'da geniş boyutlu bir mimarî gelişti, Pisani'lerle anıt heykeltıraşlığı ortaya çıktı, resim de romalı mozaik ustaları ve Assisi atelyesiyle kendini kabul ettirdi. Puglia şatolarında (Castel del Monte) ve Nicola Pisano'nun heykellerinde yunan ve gotik etkileri biraraya geldi, bu etkiler Orta İtalya'da da fransisken sanatının gelişmesinde rol oynadı: yeni düzen önce ağırbaşlılığa yöneldi, ilk fransisken tabloları bizans halk sanatını andırıyordu, ama yüzyılın sonunda gösteriş ihtiyacı üstün geldi ve Aziz Francesco sayesinde, Giotto'nun dehasını ortaya çıkaran büyük bir resim dönemi başladı.

● *Gotik sanat*. İtalyan sanatının bu şekilde kendini belirtmesiyle yavaş yavaş batının gotik üslûbuna bir yönelme oldu. 1300'den sonra komünlerin hızla gelişmesiyle Ortaçağın büyük şehircilik dönemi başladı. İtalya baştan başa komün saraylarıyle, anıtsal çeşmelerle, köprülerle donandı. Bu çaba, özellikle Floransa'da, büyük çapta oldu: Santa Croce kilisesi, Santa Maria Novella kilisesi, Palazzo Vecchio, Bargello bu dönemde başlanan veya tamamlanan eserlerdir. Floransa baştan başa düzenlendi: katedralin kubbesi ve Giotto'nun çan kulesi, şehir göz önünde tutularak yapıldı. Siena'da aynı yüksek duygu ile Palazzo Pubblico'ya muhteşem bir kule dikildi ve meydan düzenlendi. Katedralin baştan başa değiştirilmesine başlandı: cephesi için Giovanni Pisano çağrıldı. Giovanni Pisano'nun sanatında, tıpkı okul arkadaşı Arnolfo di Cambio (Floransa katedrali) gibi, heykeltıraşlık, mimarî çerçeveyi aşar. Çok geçmeden «Küçük Gotik sanatı»nın ince zevkine bürünen bu sanat, bütün İtalya'ya yayıldı.

Resimde, Cimabue'nin sanatı, özellikle büyük bizans sanatının biçimsel niteliklerinin derinleştirilmesidir. 1272'ye doğru Assisi'de, Torriti ile aynı zamanda çalıştı. Torriti roman bazilikalarının süslemesine, ilkçağ ihtişamından bir şeyler katmıştı. Hemen hemen bütün büyük ustalar Assisi'de çalıştılar. Olgunluk çağında, hacimlerin plastik dengesine dayanan klasik bir üslûba erişen Giotto burada ün kazandı. Çağdaşları onun dramatik gerçekçiliğine hayran kaldılar. Kendinden sonra gelenlerse (Giottino, Daddi) bu gerçekçiliği yozlaştırdılar.

XIV. yy.ın ortalarına doğru tam olgunluk çağına erişen, dekoratif, maniyerist ve gerçek dışı gotik üslûp ağır basmağa başladı. Andrea Orcagna'nın kutsal geleneği sürdüren, kuru ve karmaşık sanatı bir okul meydana getirdi. Azizlerin hayatını anlatan, karmaşık ikonografik freskler rağbet görmeğe başladı, ama ancak F. Traini'nin, Pisa mezarlığındaki *Ölümün Zaferi* (1944 bombardımanında zarar görmüştür) büyük bir değer taşır. 1400'e doğru hüküm sürmeğe başlayan «milletlerarası gotik sanat», Siena'lıların yaradılışına pek uygundu. Bu özentici ve sihirli resmi Floransa'ya götüren Siena'lı minyatürcü Lorenzo Monaco oldu. Ressam Gentile da Fabriano ile öğrencisi Pisanello, Verona'dan başlayarak, ince ve ayrıntılı bir gözleme dayanan üslûplarını kabul ettirdiler. Mimarîdeki büyük başarı, alplerötesi gotik sanatının Milano katedraline zorlama uygulanışı değil, alevli gotik ile bizans sanatının yüzeyleri eriten renkli bir dekor içinde birleştiği venedik sanatıydı (San Marco'nun cephesi, Dukalar sarayı, Ca' d' Oro).

Rönesans

Büyük mezhep ayrılığının sona ermesi ve Papalık otoritesinin Roma'da yeniden kurulması sırasında, güçlü derebeylikler ortaya çıktı, bir yandan da, masraftan kaçınmayan kuvvetli devletler kurulmağa başladı: Gonzaga'lar, Lombardia, Venedik ve Mantova'yı; Este'ler, Ferrara'yı; Montefeltro'lar, Urbino'yu önce Cosmo, sonra da Lorenzo de'Medici Floransa'yı kurdu. Batılı askerleri yarımadaya çeken savaşlar sırasında, italyan medeniyeti ve sanatı, Avrupa'da, Rönesansı niteleyen sugötürmez bir üstünlüğe erişmiş ve gotik sanatın hemen her yerde silinmesine yardım etmişti.

Hümanistlerin dinden bağımsız olarak geliştirdikleri bilimlerin yanı sıra, italyan üslûpları da kesinlik kazandı. Bütün düşünce alanlarını birleştirmeğe çalıştı, böylece sanatla ilgili yeni bir davranış ortaya çıkmağa başladı. Mimarî (Alberti, le Filarete) ve resim (Alberti) üstüne ilk inceleme bu tarihte yazıldı. 1420 - 1440 Yılları arasında yeni sanat merkezi haline gelen Floransa'da büyük atelyeler kurulmağa başlandı: Donatello'nun ilk eseri Orsammichele, hümanistlerin dostu Brunelleschi'nin yaptığı katedral ve bir şaheser olan o heybetli kubbesi. Brunelleschi'nin üslûbu, unsurları oldukça düzenli ve ölçüleri tam bir uyum içinde olan yapılarda eskiçağ biçimlerini kullanan bir üslûptu. Soylu ve hümanist Leon Battista Alberti, Eskiçağa bağlılığını ve uyum kaygısını daha ileri götürdü. Gençliğinde güçlü bir gerçekçi olan romalı heykeltıraş Donatello, sırasıyle klasik dengeyi, «resimli» kabartmayı buldu ve sanat hayatını, çağdaşlarının sindiremediği bir anlatımcılıkla tamamladı. Ghiberti, gotik özlü sanatına, daha geniş ve daha canlı bir biçim vermeyi başardı. Luca Della Robbia'nın çok renkli çömlekleri büyük ilgi gördü. Bernardo Rossellino, Minoda Fiesole v.b.larının duvar mezarları, sanat zevkinin usta bir incelik ve zarifliğe doğru geliştiğini göstermektedir.

Yeni Floransa resmi Masaccio ile başladı. 1429'da yirmi yedi yaşında ölen Masaccio, Giotto kadar ün kazandı. Ama bu ünü, disiplinli bir perspektif bilgisi ile az rastlanan bir ağırbaşlılık sayesinde elde etti. Fra Angelico da Fiesole sonunda, eskiye yönelen bir gotik sanatın parlaklık ve yumuşaklığını benimsedi. Bu arada, yeni buluşlarla dolu Filippo Lippi, geometrik kısaltımlara kendini kaptıran çok yönlü bir sanatçı Paolo Uccello, resminde olağanüstü bir plastik gücü bulunan Andrea Del Castagno'yu da saymak gerekir. Benozzo Gozzoli ve Alessio Baldovinetti'den sonra Floransa natüralizmi 1460'a doğru Antonio Pollaiolo ile keyfîlik ve karışıklık içine düştü. Bütün sanatçı ortamlar, her biri başka bir yönden, Floransa'yı örnek aldılar. Siena'da ressam, heykeltıraş, mimar ve nazariyeci Francesco di Giorgio Martini, Floransa'lılardan birçok şey öğrenmiş olmasına rağmen Siena üslûbundaki gerilim ve yaratıcılığı muhafaza etti. Umbria'da, ağırbaşlı dinî konuları işleyen Piero della Francesca, ışıklandırmadaki yapmacıklı tekniğini derin bir geometri bilgisine dayanan klasik anlayışı ile bağdaştırdı. Luciano Laurana, sonra da F. di Giorgio, Urbino'da ilk modern şatoyu yaptılar. Papalar, Nicolaus V'ten sonra özellikle şehircilik meselelerine eğildiler: Roma'nın yeniden yapılmağa çok ihtiyacı vardı. Vatikan ve Sistina kilisesini süslemek için ünlü ressamlar, Antonio Pollaiolo, Lombardia'lı Andrea Bregno gibi heykeltıraşlar ve mimar Bernardo Rossellino, Orta İtalya'dan Roma'ya çağrıldı. Sicilya'dan gelen büyük ressam Antonello da Messina, İtalya'da, sonra da Venedik'te, flaman sanatını yaydı.

Kuzey İtalya'nın gelişmesi daha değişik oldu. Lombardia mimarîsi klasikliğe özenen biçimlerden hareket ederek kalabalık süslemelere yöneldi. Padova'da ressam Mantegna, ustaca kısaltmalara ve arkeolojik motiflere bol bol yer veren katı plastik bir üslûp yarattı. Ferrara'da ressamlar hareketli biçimlerdeki plastik güç ile gerçekten kopmuş süslemeleri bağdaştırmayı bildiler. Perspektifin sık sık uyguladığı gömme süs tekniğinin gelişmesi, bu şehirlerin sanat anlayışını gösterir. Venedik mimarîsi bütün yüzyılı özetler: Gentile, tıpkı Vittore Carpaccio gibi, şiir unsurlarından ve ışık oyunlarından yararlandı; Mantegna'dan yola çıkan Giovanni, Antonello da Messina ile tanışınca gelişti ve sade, duru ve içli sanatıyle, Goirgone ve Tiziano'nun sanatını hazırladı.

XV. yy. sonunda ilgiçekici yenilikler oldu. Birçok mimar, hemen hemen aynı anda, merkezî bir plana bağlı kubbeli kiliselere döndüler. Bu, mekân değerlerinin kesin bir anlam kazanması ve yapının uyumlu bir düzenle kozmik nitelik kazanması idi: villa tipini de yenileştiren Giuliano da Sangallo, Francesco di Giorgio, Bramante, Leonardo. Resimde, Domenico Ghirlandaio ve Lorenzo di Credi'nin kolaya kaçan eserlerine karşılık, Sandro Botticelli, taklit edilmesi imkânsız, şairce çizgileri, mitolojik motiflerinin inceliği ve son eserlerindeki anlatım ayrılıklarıyle yeni bir renk getirdi; bu aykırılık Filippino Lippi ve Piero di Cosimo'nun «romantik» acayipliklerinde yankısını buldu. Ama İtalya'nın her yanında gotik anlayışın kalıntısı olan «katı» üslûba karşı, yeni bir «yumuşak» üslûp ortaya çıktı. Böylece Umbria'da, Luca Signorelli, bilgi ve gücüne rağmen, tek başına kalırken, aydınlıklar ressamı Perugino, büyük ün kazandı. Leonardo da Vinci bu çelişkiliği aştı: ona göre tabiat kanunları, matematiğe dayanmakla beraber, göze uygun düşen kanunlardır. Da Vinci gölgeleri inceleyerek, evrensel bir dinamizm görüntüsüne vardı: bu görüntüde hayatın nabzı ışık'ta akmaktadır. Yaptığı eserlerle tasarı halinde kalanları birbirinden ayırılamamaktadır; oynadığı önderlik rolü, eserlerinin bölük pörçük kalışını bağışlatacak niteliktedir.

● *Roma'da ve Venedik'te klasik dönem.* XVI. yüzyılda roman sanatı olağanüstü bir gelişmesi gösterdi. Bu gelişme, Michelangelo'nun Roma'ya ayak bastığı 1500 yılından, şehrin Karl V'in askerleri tarafından yağma edildiği 1527 tarihine kadar sürdü. Julius II'nin büyük tasarılarını gerçekleştirmek için mimar Bramante çağırıldı. Bramante, Vatikan karmaşığını bir bütünlüğe kavuşturmak için inceden inceye bir tasarı hazırladı. Sonra, eski San Pietro'yu yıktırtarak, yerine, merkezî planlı ve kubbeli bir katedral yapmayı teklif etti. Bu dev boyutlu tasarı, Bramante'den sonra gelenlerce bozuldu. San Gallo ailesi, özellikle ailenin en büyük sanatçısı Raffaello oldu. Raffaello, Perugino'nun en iyi yanlarını benimsedikten, Michelangelo ve venedik renkçiliğinden ilham aldıktan sonra, Leonardo'nun ve antikitenin derslerinden yararlanarak Vatikan'ın *Stanze*'lerinde panolar yaptı; bunlardaki biçimsel

uyum, kavram genişliği ve bazen de dramatik etki ustalığı, yeniden doğmakta olan klasisizmin ideal şeklini müjdeliyordu. Madonna'ları ve portreleri bir okul yaratmadıysa da, Farnesine'de ve Vatikan hücrelerinde, birçok öğrencisinin yardımı ile giriştiği dekoratif çalışmaları, XVI. yy. akademizmini hazırladı. Michelangelo Buenarotti'nin ayrı bir yeri vardı: gerilimli sanatı, insan bedenine aşırı tutkunluğu, özellikle de hümanist kültürün yanı sıra Hıristiyanlıktan aldığı inanç gücü ile, taklit edilmez eserler verdi. Ortaçağa özgü konuların çarpıcılığını klasik bir güzellik anlayışıyle bağdaştıran Roma'daki *Pieta*'dan sonra, Floransa'daki dev boyutlu *David* gibi gençlik eserinden ve daha usta işi eserlerden sonra, büyük işlere girişti: Julius'un mezarı, Sistina kilisesinin tavanı, Floransa'daki Medici şapeli. Bunların hepsinde, sanatının aynı zamanda düşünce ve biçim alanına giren iki teması görülür: 1. güç ve madde arasındaki karşıtlık (veya eylem ile düşünce, gün ile gece arasındaki karşıtlık); 2. antitezler ötesinde, ruhun yücelmesi ve arınması. Yer yer maniyerist ve barok olan güçlü mimarîsinde soyut, Sistina kilisesindeki *Son Yargı*'da ise dramatik nitelik vardır. Buna karşılık, yarım kalmış olan son *Pieta*'larında belirli bir şekle ulaşmamış denebilecek kütle, kendisini bölen bir ruhla yücelirken, San Pietro kilisesinin koro yeri yumurtamsı kubbesi ile eşsiz bir dengeye ulaşmıştır.

Roma üslûbu İtalya'da, insan figürünü yapıya kaynaştırarak katan mimarî bir süsleme düzeni geliştirdi. Bu klasisizmi Leonardo hazırlamıştı. Bramante'nin öğrencileri, Milano ve Umbria'da merkezî plan tekniğini uyguladılar. Leonardo'nun öğrencileri ise, Siena'da bir Lombardia resim okulu kurdular; bu okul Sodoma ile büyük üne ulaştı. Leonardo'nun idealizmi Floransa'da Fra Bartolomeo, Andrea del Sarto ve heykeltıraş Andrea Sansovino'nun yücelmesini sağladı. Venedik klasisizmi, 1530 yıllarına doğru siyasî bakımdan tehdit altında olan, ama kültür ve iyi yaşama sanatı bakımından en yüksek noktaya erişen bir şehirde gelişti. San Marco meydanı, göz kamaştırıcı düzenliliğinin büyük kısmını, Jacopo Sansovino'ya borçludur. Pythagoras'ın uyum ilkelerine bağlı kalmak isteyen venedik mimarîsi, resimsel güzelliğini muhafaza etti. Ağır basan sanat, resimdi; ışık ve renk oyunlarından yararlanan bir formül Venedik'in güzellik idealini tanımlar.

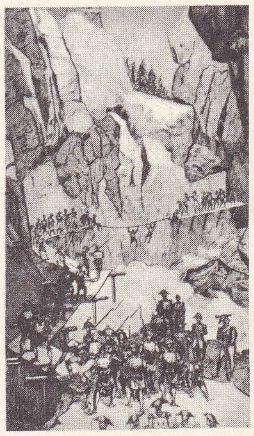
«fransız ordusunun Büyük-Saint-Bernard geçidini geçişi» Martinet'nin eseri Cabinet des Estampes, Paris

1570'te genç yaşında ölen Giorgione, tuvallerinde bu şiiri en iyi gerçekleştiren ressamdır. Resimlerinde figür ile peyzaj, biçim ile ışık arasında az rastlanır bir bütünlük sağlamıştır. Ağabey Palma ve Sebastiano del Piombo onun izinden yürüdüler. Tiziano'nun milletlerarası büyük itibarı, venedik resmine, kutsallık havası verdi. Tiziano, Giorgione'den daha açık, daha dışa dönük bir ressamdı, kısa bir süre içinde anıtsal üslûba, sonra aşırı bir canlılığa ulaştı, bu canlılık eşine rastlanmayan bir güçle portrelerinde kendini gösterdi, «maniyerist buhran», yaşlılık eserlerini hazırladı, bu eserler coşkunluk uyandıran bir üslûpla yapılmıştır, garip bir tutku ile doludur veya dokunaklı bir durgunluğun izlerini taşır. Tiziano'nun etkisine karşı direnen venediklilerden biri, Lorenzo Lotto, birbirini tutmayan tasalı sanatıyle ün kazanamadı. Venedik dışında, Ferrara'da Dorso Dossi romanesk, zengin ve renkli bir resim geliştirdi.

Parma'da Correggio'nun freskleri, bütün düzen ve biçimi ışıklı bir hareket içinde eritti.

● *Maniyerizm*. 1530 Sıralarında İtalya birçok felâkete uğradı (Roma'nın yağma edilişi, Floransa cumhuriyetinin yıkılması, İspanyolların ülkeye kesinlikle yerleşmesi ve az sonra da Karşıdevrimin şiddet hareketleri) ve büyük sıkıntı geçirdi. Bundan doğan bunalım, sanatta, türlü iç etkenlerle (tarih duygusunun uyanışı, ustalar tarafından, her şeyin büyük ustalarca «söylenip bitirilmiş» olduğu duygusu, yabancı ressamlarla temas) daha da arttı. Şaheserlerin gravürlerle yayılması, taklitlere yolaçtı.

Tabiata karşıt, uyumsuz, keyfî biçimlere bağlanan sanat, çocukça sembolizmlerle karmaşıklaştı ve ancak bürlesk ve garip unsurları kullanarak kendini kurtarabildi. «Küçük» gerçekçiliğe eğilim, büyüklük tutkusuyle birlikte görüldü. Yüzyılın sonlarına kadar süren bu üslûba «maniyerist» demek yerinde olur. Julius Romanus Mantova'da yaptığı Te sarayında, çelişik bir «rüstik» mimarî örneği verdi. Parma'da, Parmigianino'nun zarif resmi, Fontainebleau ve Flandre'da, bütün milletlerarası maniyerizmi temsil eden bir akıma yolaçtı. Vasari'nin soğuk ve titiz üslûbu, yeni Toscana grandukalığının bütün şehirlerine yayıldı. Cellini, Bandinelli, Ammannati gibi heykeltıraşlar saray sanatçıları oldular. Daha sonra usta ve zarif bir heykeltıraş olan Buontalenti özellikle prenslerin bahçelerini ve çeşmeleri süsledi. Resimde, Pontormo'nun insanı derinden etkileyen bir çekiciliği vardı. Rosso çok geçmeden Fransa'ya çağrıldı ve Fontainebleau'nun süslemecisi oldu. Venedik'te mimarî bazı «maniyerist» özellikler gösteren klasik bir uyanış dönemi yaşadı. Arkeolog ve nazariyeci, Andrea Pahalladio zevk sahibi bir kişiydi; biçimlerin akla uygunluğu ve ölçülerin uyumluluğu üstünde titizlik gösterdi; yapılarını Venedik ve Lagune'nin görünümleriyle bağdaştırmayı başardı. Resimde Tintoretto, eğik çizgilerle kompozisyon yapmayı, sabit olmayan ışığı, perspektif oyunlarını ve figür tiplerini maniyerizmden aldıysa da, fresklerine yoğun bir dramatizm ve ara sıra göze çarpan basmakalıp canlılık vermesini başardı. Veronese, eşsiz bir süsleme yeteneğinin ihtişamını, ustalığını ve zenginliğini eserlerinde ortaya koydu.

Bonaparte ile Sardinya kralı arasında ateşkes antlaşması imzası, Carnavalet müzesi

Roma'da çabuk iş çıkaran freskçiler rağbet görmeğe başladı, bunlardan Federico Zuccari Resim akademisini canlandırdı. Bahçeleriyle ün kazanan villaların (Tivoli'deki Villa d'Este, Caprarola'daki villa Farnese) mimarîsinde ve süslemesinde maniyerizm üstün geldi. Vignola, tek nef'li roman kilisesi *Gesu* ile, ilgi çekici bir örnek yarattı. Lombardia bu bakımdan daha zayıf kaldı; mimar Galeazzo Alessi özgün değildi. Halk, Giuseppe Arcimboldi'nin natürmortlarına hayrandı, bu natürmortlarda insan görünüşlü alegoriler garip bir biçmde biraraya geliyordu. Maniyerist ve duygulu ressam Baroche, renk tonlarının eridiği resimleriyle ün kazandı. Bolognalı Carracci'ler (Ludovico, Agostino, Annibale) maniyerizme karşı çıkabilmek için, onun «idealleştirici» akademizmini aşırı derecede zorladılar. Kültürlerinin sağlamlığı, ayrıca aralarında en iyi sanatçı sayılan Annibale'nin seçkin kişiliği yeni bir çağın açılmasına yardımcı oldu. Bu yeni çağ, aydınlıkçılıkla, kuzey gerçekçiliğiyle, Caravaggio'nun eserleriyle aynı zamanda ortaya çıktı.

Barok sanat (1620-1750)

Siyasî bütünlükten yoksun ve Karşıreform hareketiyle Avrupa'da zafer kazanan Papalığa dinî bakımdan bağlı olan İtalya, barok dönemde sanat alanında üstünlüğünü kurdu ve Rönesans'ın başarılarını şatafatlı ve hayalci bir tiyatro ve opera estetiğine uygularken, taşkın bir canlılığın hâkim olduğu bir natüralizm anlayışına yöneldi. Mimarlık, heykelcilik ve freskçilik tek bir senfonik sanat meydana getiriyordu. Bu sanatta açık biçimler, ışık altında, gerçek veya aldatmaca perspektiflerde yan yana gelerek, yapma alanları oluşturmağa ve süslemeğe bakıyordu. Roma, yapıların süslemeli yüzleriyle çeşitli sahneleri temsil eden alanlarla doluydu (San Pietro alanının sıra sütunları). Güzel bahçeler, yol ağlarıyle örülü şehirler, Galli da Bibiena ailesi gibi büyük tiyatro süsleyicilerinin dehasını ortaya koyar. 1630'a doğru Roma'da üç büyük mimar yetişti: dinamik Pietro di Cortona, duygulu ve ağırbaşlı Bernini ve geometrik hacimleri şaşırtıcı bir tarzda kesiştiren Francesco Borromini. Resimli tavanlarda göz aldanmasını kullanmak kural olmuştu. Bütün bir yapıda geniş ölçüde göz aldatması kullanılıyordu ve tavan hayalî bir gök haline getiriliyordu (Pietro di Cortona, Andrea Pozzo). Heykelci olarak, her türlü hareket, madde ve ışık unsurunun ustası olan Bernini, San Pietro katedralinin dev sunağında olduğu kadar papalık mezarlarında bu yeni üslûbun ustası olduğunu gösterdi. Piemonte bölgesinde iki büyük mimar yetişti: Borromini tarzında çalışan Guarino Guarini ile Filippo Iuvara. Parma'da Giovanni Battista Aleotti, iki yüzyıl ayakta kalan tiyatro sahnesi ve tiyatro salonu tipini yarattı. Floransa'da pek gelişmeyen barok mimarî, Güney İtalya'da çok verimli bir gelişme alanı buldu. Luigi Vanvitelli, Caserta'da Napoli'nin Versailles'ini yaptı. Sicilya'daki veya Puglia'daki bütün şehirler süslemede yer yer aşırıya kaçan ustalığı yansıtır.

Venedik, kendine özgü bir yol tuttu: Baldassare Longhena'nın eseri olan Santa Maria dela Salute kilisesi, bir çeşit «baroklaştırılmış» Palladio görünümündedir. 1700'den sonra Veronese geleneğini takip eden başarılı fresk ressamları erken bir rokokoya doğru yöneldiler. Bunlar arasında Giovanni Battista Piazzetta'yı, Federico Bencovich'i ve özellikle canlılık ve ışıkla dolu, ama teknikte yer yer kolaya kaçan Giovanni Battista Tiepolo'yu sayabiliriz.

Bütün bu eserlerin yanı sıra güçlü bir bağımsız resim zevki gelişti: Roma'da Annibale Carracchio ile Caravaggio yüzyıla hâkim olan birbirine karşıt iki akımı geliştirdiler. Caravaggio, görselliği natüralizminden çok, çarpıcı perspektifler yaratan gölge ışık oyunlarıyle devrim yaptı ve iki yüzyıl boyunca onsuz düşünülemeyecek olan bir natürmort, ışıkçılık ve «romantizm» okulu yarattı; özellikle, natüralist Ribera ile peyzajcı ve savaş ressamı Salvator Rosa gibi Lombardia'lı ve Napoli'li sanatçıları etkiledi. Raffaello'dan veya klasik gelenekten yana olan akademik akım veya «Bologna» akımı, aynı zamanda duygusallığa ve kendi tarzında bir gerçekçiliğe yer verdi. Domenichino daha çok Annibale Carracchi'ye yaklaşan bir yol izledi. Guido Reni, kolaylıkla, klasik uyumdan yavan bir dindarlığa kaydı. Grubun en canlı ve kişilikli temsilcisi, geniş kompozisyonları ve ışığa verdiği önemle caravaggio'culara çok şey borçlu olan Guerchino'dur.

Vedute sanatının garip ve egzotik manzaraları yanında Napoli'de yerleşen yabancıların geliştirdiği fantastik sahneleri saymak gerekir. Bu yabancılar, daha sonra Monsu Desiderio ile karıştırılan Lorain'li F. Denome, Cenevre'li Giovanni Benedetto Castiglione ve kesintili çizgilerle çalışan Alessandro Ma nasco gibi ressamlardır. Roma, XVIII. yy. ortalarında, Giambattista Piranesi'nin ofortlarında başdöndürücü ve kesin görüntülerle karşımıza çıkar. Venedik'te Rosalba Carriera'nın pastelleri ve Pietro Longhi'nin günlük hayat sahneleri, Canaletto'nun çizdiği şehir görüntülerinde rastlanan ışıklı şiirden ve Francesco Guardi'nin yapısal görünüşü gizleyen «izlenimci» tutumundan uzaktır.

Çağdaş sanat

XVIII. yy.ın ortalarından sonra barok sanat yerini yeni klasisizme (1750-1830) bıraktı: bu akım, birtakım kazıların (Pompeii), nazarî düşüncelerin (Milizia, Temanza) ve Roma'ya yerleşmiş yabancı sanatçıların (Mengs, Thorvaldsen) çalışmalarıyle desteklenen yeni bir Antik sanat merakından doğdu, Napolyon ve Louis David'in etkisiyle biraz yapmacıklı bir helenizmden gösteriş-

Foto. X (LAROUSSE)

li bir roma üslûbuna doğru gelişme gösterdi. Heykelci Antonio Canova, mimar Giuseppe Piermarini ve Milano'da ressam Andrea Appiani ile birlikte bu akımın en özgün temsilcisi oldu.

İmparatorluğun geçirdiği sarsıntılardan sonra Rönesans'ın beşiği olan İtalya'da bir tür siyasî ve kültürel boşluk göze çarpar. Hemen her zaman kültürlü ve zengin bir sosyal sınıfa bağlı kalan italyan sanatı, burjuvazisi olmayan bir ülkede gelişme imkânı bulmadı. Romantizmi sadece biçim olarak ele almakla yetindi, gücünü benzetmeler, başarısız klasik tür denemeleri ve büyük iddialarla ortaya çıkan karmaşık yapılarda harcadı. Heykel, şüpheli bir natüralizme yöneldi, resimde kahramanlık olayları veya yer yer sevimlileşen günlük hayat sahneleri yer aldı: Venedik'te Giacomo Favretto, Napoli'de Michetti ve Antonio Mançini. Resim sanatı ancak, Giovanni Segantini'nin şiirsel sembolizmi ve özellikle 1860-1880 sıralarında Toscana'da doğan katı *macchiauoli* hareketiyle kendi imkân ve etkilerinin bilincine vardı.

Marinetti'nin çömezleri olan ilk fütüristlerin çoğu (1910-1920), gerçeğin hür yorumuna tamamen bağlı kalarak, daha ılımlı ve manzaranın, figürün, natürmortun nesnel sunumuna daha az karşıt kavrayışlara yöneldiler. Daha sakin ve daha derin bir lirizmi duyurabilmek için, hareketli biçimlerin tasvirinden kaçındılar; roman mozaiklerinden ilham alan Gino Severini ve klasik anlayış üzerine kurulan büyük kompozisyonların yaratıcısı Carlo Carra bu yolda yürüdü. Enrico Prapolini, Birinci Dünya savaşı eşiğinde genç italyan okulunun tüm geçmişle ilgiyi kestiğini bildiren manifestoların ruhuna en çok bağlı kalan sanatçıdır. «Metafizik» resim denilen başka bir akım, sürrealizme giden yola öncülük etti; bu anlayışa göre, eşya nötr, gösterişli ve aykırı bir atmosfer içinde göz yanılmasına varıncaya kadar belirtiliyordu. Bu akımın öncüsü ve ustası Giorgio De Chirico, 1935'ten sonra arı ve basit duygululuğa yönelen bir sanat uğruna akımdan ayrıldı; bu hareketiyle hayranlarını şaşırttı. Giorgio Morandi ve Mario Tozzi metafizik resmin önde gelen temsilcileridir. Massimo Campigli etrüsk unsurlarının post-empresyonist anlatım imkânlarıyla kaynaştığı üslûbu ile onları izledi. İtalya'nın çeşitli bölgelerinden gelen yeni - gerçekçiler, Floransa'yı merkez seçtiler. Bu sanatçıların en önemlileri Felice Carena, Ferruccio Ferrazzi, Ardengo Soffici, Felico Casorati, Cipriani Oppo ve Alberto Salietti'dir. Estetik alanında sürekli bir devrimden yana olan sanatçılar (Arturo Tosi, Marlo Sironi, Achille Funi, Salietti) Severini ve Carra'nın çevresinde toplanarak Milano'da *Novecento* topluluğunu kurdular. Cerrachini ve Gregorio Sciltian gene Milano'da katı bir gerçekçiliğin öncüleri oldu. Roma'da bütün sanat akımlarının birleştirilmesine doğru bir eğilim görüldü. Fausto Pirandello, Corrado Cagli gibi ressamlar ve heykeltıraş Filippo di Pisis, hafif, ince, şiirli bir üslûpla teknik yönden izlenimci, ilham yönünden ise «metafizik» anlayışta natürmortlar ve figürler yaptılar.

Alberto Magnelli ve Atanasio Soldati soyut sanatın en önemli temsilcileridir.

Heykel alanında iki kişi ağır basar: Arturo Martini ve Marino Marini. Giacomo Manzu çok sayıda zarif eserleriyle kadın inceliğini yüceltir. Romano Romanelli, Antonio Maraini, Francesco Messina, Quirino Ruggeri sağlam bir klasisizm anlayışını sürdürdüler. Duvar resmi ile anıt heykelciliği faşist rejim (Loncalar sarayı, stadlar, okul ve üniversitelerin dekorasyonu) tarafından desteklendi. Mimar ve şehirci Giovanni Ponti, İkinci Dünya savaşından sonra yıkılmış şehirlerin onarılması ve tarihî anıtların restorasyonu işini ustalıkla yürüttü.

Resimde gelişen soyut eğilim, Magnelli (doğ. 1888) ve daha genç ressamlar (Santomaso [doğ. 1907]; Afro [doğ. 1912]; Burri [doğ. 1915]) tarafından temsil edilmektedir; gençler biçim dışı sanat ve madde araştırmalarına girişmişlerdir. Arkaik bir anlayışta uygulanan figüratif sanatın temsilcileri, Campigli (doğ. 1895) ve Music'tir (Venedik gravür ödülü, 1958); Morandi'de ise klasik bir sadeliğe bürünmüştür. Bu arada, Guttuso'nun (doğ. 1912) sosyal ve devrimci ilhamlı yeni-gerçekçiliğini de kaydetmek gerekir.

Heykeltıraşlık önemli ölçüde gelişmiştir. Gelişme iki yönlüdür: bazen etrüsk sanatından ve Quatrocento'dan ilham alan aşırı ustalıkta, hırçın, gelişmiş bir figürasyon (başlıca temsilcileri: Martini [1889 - 1947]; Mesini [doğ. 1901]; Manzu [doğ. 1908]; Emilio Greco [doğ. 1913]; Mastroiani [doğ. 1910]; Mascherini [doğ. 1906]); madenî soyut heykelcilik (başlıca temsilcileri: Pietro Consagra [doğ. 1920]; Gio Pomodoro [doğ. 1930]; Berto Lardera [doğ. 1911]).

MÜZİK

Ortaçağda müzik varlığını kilise şarkılarında gösterdi: Roma'da gregoryen besteleri doğdu; Milano'da Aziz Ambrosio *antiphona* bestelerini yarattı; XIII. yy.da halk işi *laudi*'ler önem kazandı (Garzo Dell'Incisa, İacopone da Todi); XIV. yy. da Kuzey İtalya'da lirik nitelikteki din dışı müzik olağanüstü gelişme gösterdi (Francesco Landino, İacopo da Bologna, Gherardello). Yine Kuzey İtalya'da *madrigal, caccia* ve *balad* biçimleri doğdu.

XV. yy. boyunca çoksesli din müziği büyük gelişme gösterdi. Bu türde eser veren Grazioso da Padova, Paolo ve Lorenzo da Firenze gibi besteciler, flaman ve fransız müzikçilerinin etkisinde kaldılar. İtalyan anlayışı melodik karakter taşıyan, eşsesli halk türü müzik biçimlerinde belirdi: *canti carnascialeschi, strambotto, frottola.*

XVI. yy.da (Bartolomeo Tromboncino, Marchetto Cara, Michele Pesenti), İtalya'ya göçen flamanların (Philippe Verdelot, Jacob Arcadelt, Johan Gero) eserleriyle *frottola* gelişti ve XIV. yy. halk madrigalinden çok daha seçkin bir *madrigal* türü haline geldi. Yeni madrigalin büyük ustaları Adriaan Willaert, Cipriano de Rore, Luca Marenzio, Gesualdo di Venosa ve Claudio Monteverdi'dir. Bu tür, evrimini sürdürdü, dramatik ve konçertant nitelik kazandı. XVII. yy.ın yeni biçimlerine öncülük etti. Din müziği dalında, Roma'da Giovanni Pierluigi da Palestrina, Giovanni Animuccia, Francesco Soriano, Verona'da Marcantonio İngegneri, Venedik'te Adrea ve Giovanni Gabrieli XV. yy. flaman sanatından kalan mirası çok yüksek düzeye ulaştırdılar. Aynı dönemde çok sayıda *villotta* ve *villanella* bestelendi. Bunlar doğdukları yerin adı ile anıldı: *veneziana, bergemasca, napoletana* v.b. Adriaan Willaert, Orlando di Lasso ve Luca Marenzio da bu iki tür üstüne eğildiler.

XVI. yy. da çalgı müziği de gelişti. Gözde çalgı olan lavta için halk danslarından ilhamlanarak birçok beste yapıldı: *saltarello, passamezzo, pavana* v.b. Francesco da Milano ve Giacomo Gorzanis yine lavta için *ricercare*'nin ilkel biçimini yarattılar. Aynı çağda Bologna'lı Marcantonio Cavazzoni ilk olarak, insan sesi için yapılan besteleri taklit etmeyen çembalo ve org eserleri meydana getirdi. Da Cipri, Fachetti ve Antegnati ailesi org yapımında ustalığa ulaştılar. Girolamo Cavazzoni klasik *ricercare*'yi ve org koralinin ilk şeklini yarattı. Ses müziği örnek alınarak bestelenen *canzone alla francese* türü kısa süre sonra bağımsız bir çalgı bestesi haline geldi. Gabrieli'lerin *intonazione*'leri ile Claudio Merulo'nun *toccata*'ları, bestecinin fantazisine ve yorumcunun virtüozluğuna geniş hürriyet tanıyan eserlerdir.

Bütün bu biçimler XVII. yy. başında Giovanni Maria Trabaci ve Girolamo Frescobaldi'nin eserleriyle doruğuna ulaştı. Çoksesli yapıya karşılık basit tek sese yer veren, yatay kontrapunto ilkesi yerine dikey armoni ilkesini koyan, anlayış ve duyarlık yönünden yeni bir biçim belirdi. Bazı besteciler tiyatroya, dramatik türlere yöneldi.

XV. ve XVI. yy. da *sacra rappresentazione*'lerde (kutsal temsil), trajedi ve komedilerde perde araları müzikliydi (Giambattista Giraldi Cinzio'nun *Orbecche* adlı eseri için Alfonso Della Viola'nın müziği; Lodorico Dolce'nin *Trojane* [Truvalılar] adlı oyunu için Claudio Marulo'nun müziği), fakat müzikli tiyatro ancak XVI. yy. sonunda yeni bir yol buldu, *recitar cantando* (şarkı söyleyerek anlatmak) metoduyle müzikli dram biçimine ulaştı. Bu türün gelişmesinde *Camerata Fiorentina* grubu rol oynadı. Grubun üyeleri arasında Vincenzo Galilei, Giulio Caccini, İacopo Peri, İacopo Corsi gibi müzikçiler ve Ottavio Rinuccini ile Pietro Strozzi gibi şairler yer alıyordu. Emilio dei Cavalieri'nin denemelerinden (*Il Satiro* ve *Disperazione di Fileno*) sonra müzikli dramın ilk örnekleri Peri ile Rinuccini'nin *Dafne* (1594) ve *Euridice* adlı eserlerinde görüldü. Diğer örnekler ise şunlardır: Mantova'da Monteverdi'nin *Arianna*'sı (1609); Roma'da Agostino Agazzari, Paolo Quagliati, Domenico ve Girgilio Mazzocchi, Stefano Land v.b.'nin, Venedik'te Francesco Manelli, Claudio Monteverdi, Pietro Cavalli, Antonio Cesti, Michelangelo Rossi gibi bestecilerin eserleri. Din müziğine konçertant üslûp ve sürekli bas girdi, bu metotlar yeni koro ve çalgı müziği biçimlerini doğurdu. Böylece motet gelişerek *kilise kantatı* türüne yöneldi. Monteverdi ve Ottario Durante'nin kantata öncülük eden eserlerinden sonra Giacomo Carissimi, Bonifazio Graziani, Domenico Mazzocchi ile gerçek kantatları bestelediler.

Lando âyini gelişerek oratoryoyu doğurdu. Türe yön veren örnekler E. dei Cavalieri'nin *Rappresentazione di Anima e di Corpo* (Ruhun ve Bedenin Temsili) [1600] ve Giovanni Francesco Anerio'nun *Teatro Armonico Spirituale* (Ruhanî Armonik Tiyatro) [1618] adlı besteleridir. Oratoryoyu Giacomo Carissimi, Francesco Foggia, V. Mazzocchi gibi romalı besteciler kusursuz düzeye ulaştırdı. Madrigalden *oda kantatı* doğdu (B. Ferrari, L. Rossi, G. Carissimi).

XVII. yy. da Gaspare da Salo, Andrea Amati, Guarneri ailesi, daha sonra da Stradivari (Stradivarius) gibi çalgı yapımcılarının verimiyle birlikte, keman ve yaylı çalgı müziği en yüksek noktaya ulaştı. Çağın keman için eser veren bestecileri Biagio Marini, Giovanni Battista Fontana, Marco Uccellini ve Carlo Farina'dır. Her italyan şehrinin kendi müzik geleneği vardı. İçlerinde Bologna ön plana geçti. *Konçerto* bu şehirde doğdu ve gelişti; Arcangelo Corelli, çelloyu ilk defa solo çalgı olarak kullanan Domenico Gabrielli, *konçerto grosso*'yu yaratan Giusseppe Torelli, türü başarıya ulaştırdılar. Aynı dönemde İtalya'da başka biçimler de gelişti: opera uvertüründen türeyen konser *sinfonia*'sı, çok çalgı için *sonat* (oda sonatı ve kilise sonatı), çembalo sonatı.

Çembalo, en güçlü aşamasına Domenico Scarlatti ile ulaştı. Org müziğinde ise gerileme görüldü: Frescobaldi'nin sanat mirasını yaşatan A. Rossi'den sonra, XVIII. yy. başında org için eser veren besteciler Domenico Zipoli, Giovanni Maria Casini ve Azzalino Della Ciaja'dır. Padovalı B. Cristofore'nin *piano forte*'yi icat etmesi ile yeni piyano sanatı gelişti.

XVIII. yy.da keman ve yaylı çalgı müziği her yerde önem kazandı: Venedik'te Antonio Vivaldi ve Tomaso Albinoni, Floransa'da Francesco Maria Veracini ve Francesco Geminiani, Napoli'de Nicola Porpora, başka şehirlerde de Tomaso Vitali,

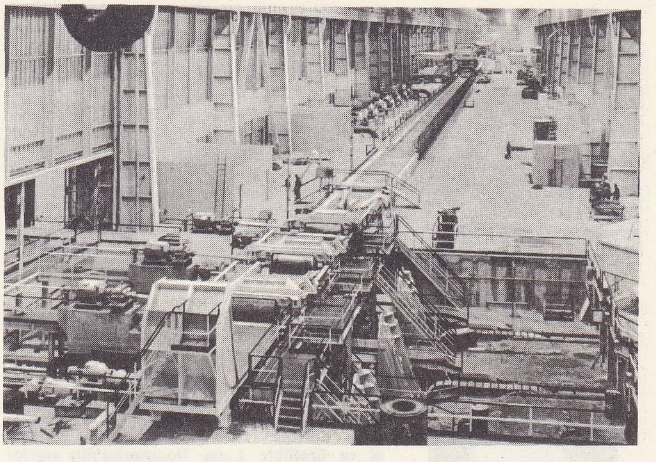

Taranto demir-çelik fabrikası

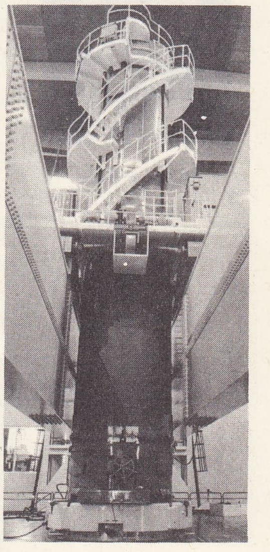

Latina nükleer enerji merkezi

tarih

Fanfani

Saragat

Foto. İtalsider, Enel, Camera-Press, Dalmas (LAROUSSE)

1958 seçimi propaganda afişleri

Antonio Segni

Giuseppe Tartini, Pietro Antonio Locatelli, Gaetano Pugnani, Glovan Battista Vioti bu türde eser verdiler. *Konçerto grosso* Vivaldi ile olgunluğa ulaştı. Giovanni Battista Sammartini ve Giovanni Platti modern sonatın ve senfoninin temelini attılar. Bir önceki yüzyılın üçlü sonat (*sonata a tre*) biçiminden üçlü (*trio*) doğdu. Yaylı çalgılar dörtlüsü Giovanni Giuseppe Cambini ve özellikle Luigi Boccherini'nin eserleriyle değer buldu. Klavye müziği yavaş yavaş çembalo üslûbundan (Baldassare Galuppi, Francesco Durante, Giovanni Battista Pescetti) piyano üslûbuna geçti (Pistoia'lı Lodovico Giusitini'nin ilk piyano sonatları, 1732). Piyano müziğini Luigi Boccherini ve Muzio Clementi olgunluğa ulaştırdı. Tiyatro dalında ciddî operalar ve gülünçlü operalar gitgide rağbet kazandı: sahneye konuş gittikçe zenginleşti; şarkıcıların (Antonio Bernacchi, Gaitano Caffarelli, Giuseppe Farinelli) virtüozluğu ve şan öğretmenlerinin (Francesco Antonio Pistocchi, Antonio Bernacchi, Giovanni Battista Mancini v.b.) ün kazanmış eğitim sistemleri, *bel canto* sanatını yarattı ve yaydı. Opera türünün hâkimiyeti yavaş yavaş venedikli bestecilerin (Antonio Caldara, Agostino Steffani, Matteo ve Antonio Lotti, Tomaso Albinoni, Antonio Vivaldi) elinden çıkarak Alessandro Scarlatti, Nicola Antonio Porpora, Leonardo Vinci, Giovanni Battista Pergolesi, Francesco Di Majo, Francesco, Leonardo Leo gibi napolili bestecilere geçti. Nicollo Jomelli ve Tomaso Traetta opera sanatını Gluck'un gösterdiği yolda yenilemeğe çalıştılar. XIX. yy. da İtalya'nın bütün müzik hayatına opera hâkim oldu. Gioacchino Rossoni hem komik, hem ciddî opera anlayışını yenileştirdi. Vincenzo Bellini, Gaetano Donizetti, sonra da Giuseppe Verdi lirik ve dramatik anlatımı zenginleştirdiler. Müzik sanatının diğer türlerine önem verilmedi. Clementi ile Cherubini, çalgı ve orkestra müziği yönündeki çalışmalarını daha çok yabancı ülkelerde sürdürdüler. Rossini, Donizetti ve Verdi'nin birkaç çalgı ve orkestra eseri sayılmazsa, italya'da senfonik müziğe ve oda müziğine karşı gerçek ilginin ancak XIX. yy. sonunda Giuseppe Martucci, Luigi ve Marino Mancinnelli, Sgambati'nin eserleriyle başlandığı görülür. L. Perosi ile oratoryo yeniden doğdu. Gaetano ve Filippo Capocci, Marco Enrico Bossi, Giovanni Tebaldini'nin besteleri orga eski değerini kazandırdı. Tiyatro dalında romantik italyan operasının (Amilcare Ponchielli, Giovanni Pacini, Enrico Petrella) ve Wagner tipi operanın (Italo Montemezzi, Alberto Franchetti, Arrigo Boito, Alfredo Catalani) son temsilcileri ile *verismo* (gerçekçilik) okulunun öncüleri (Giacomo Puccini, Pietro Mascagni, Ruggiero Leoncavallo, Umberto Giordano, Francesco Cilea) yer aldı; Riccardo Zandonai ile Ermanno Wolf-Ferrari bağımsız kaldılar. Ottorino Respighi, Franco Alfano, İldebrando Pizzetti, Alfredo Casella, Francesco Malipiero yeni italyan müziğinin öncüleri sayılır. Onların ardından Mario Castelnuovo-Tedesco, Ettore Desderi, Gianandrea Gavazzeni, Giorgio Federico Chedini, Adriano Lualdi, Bruno Maderna, Franco Margola, Vergilio Mortari, Gennaro Napoli, Goffredo Petrassi, Ennio Porrino, Vittorio Ricti, Lodovico Rocca, Antonio Veretti, Mario Zafred gelir. Onikises sistemiyle besteleyenler Luigi Dallapiccola, Riccardo Nielsen, A. Zecchi'dir.

Birçok müzikolog, ortaçağ (Cassiodore, Boezio, Guido d'Arezzo), rönesans (Marchetto da Padova, Franchino Gaffurio, Pietro Aron, Giovanni Maria Lanfranco, Giuseppe Zerlino), XVII. yy. (Gerolamo Diruta, Costanzo Antegnati, Giovanni Battista Doni), XVIII. yy. (Giuseppe Baini, Francesco Caffi, Gaetano Gaspari, Angelo Solerti) nazariyecilerinin geleneğini çağımızda sürdürür.

İkinci Dünya savaşından sonra, italyan müziği üç yola ayrıldı. Gelenekçi akım Malipiero ve Pizzetti gibi ustaların elinde gelişimini sürdürdü. Daha önce Dallapiccola'nın fransız ve alman okulları paralelinde kalarak webern sonrası bir görüşle temsil ettiği onikises akımını Luigi Nono, Luciano Berio, Niccolo Castiglioni, Girolamo Arrigo, Bruno Maderna gibi genç bestecilerin elinde gelişti; bu sanatçılar webern tarzını sürdürdü ve genişletti. Elektronik müziğin başlıca merkezi italyan radyosunun Milano'daki Fonoloji stüdyosu oldu, bu türü özellikle Luciano Berio geliştirdi. İtalyan öncü müzik okulu, gerek nitelik, gerek nicelik bakımından dünya çapında bir önem taşımaktadır.

SİNEMA

Roberto Rossellini'nin *Roma, Açık Şehir*'i (Roma Citta Aperta) [1945], Luchino Visconti'nin *Tutku* (Ossessione) adlı filimiyle üç yıl önce moda olmasına katkıda bulunduğu yeni-gerçekçiliği başlıca akım haline getirdi. Önemi ve etkisi dünya sinemasının gelişmesinde büyük rol oynayan bu akım, o güne kadar burjuva dramı, göz kamaştırıcı tarihî canlandırmalar veya özellikle XIX. yy.ın edebî eserlerini uyarlama ile uğraşan geleneksel italyan sinemacılığıyle bütün bağları kopardı. Faşizmin yıkılmasını takip eden ilk yıllardaki siyasî, sosyal ve iktisadî şartlar yeni sinemacılara hürriyet ve gerçeğe dönüş tutkusu kazandırdı. Yeni sinemacılar meslekten olmayan oyuncuları, meslekten oyuncularla birarada kullanarak, daha doğru bir içtenlik uğruna biçimsel karışıklıkları bırakarak (gerek konu seçiminde, gerekse sahneye koyuş üslûbunda) içinde yaşadıkları dünyanın gerçeğini süslemeden verdiler.

Kısa süre içinde birkaç sinemacı zamanla genişleyen ve çeşitlenen bu okulun önderleri oldular: Roberto Rossellini birbiri ardına *Hemşeri* (Paisa) [1946], *Aşk* (L'Amore) [1947], *Almanya, Sıfır Yılı* (Germania Anno Zero) [1948], *Stromboli* (1949) adlı filimleri yaptı. Vittorio de Sica, ayrılmaz senaryocusu Cesare Zavattini'nin (zamanla akımın en etkili nazariyecilerinden biri oldu) yardımıyle birçok etkili eser yarattı: *Kaldırım Çocukları* (Sciuscia) [1946]; *Bisiklet Hırsızı* (Ladri di Biciclette) [1948]; *Milano Mucizesi* (Miracolo a Milano) [1950]; *Umberto D* (1952). Luchino Visconti, Sicilya'ya ayırdığı bir trilojiye başladı ama ancak bir bölümünü bitirebildi: *Yer Sarsılıyor* (La Terra Trema) [1948].

Birçok başka rejisör onlara katıldı: *Caccia Tragice* (Feci Av) [1947], *Acı Pirinç* (Riso Amero) [1948], *Zeytinlikler Altında Sükûn Yok* (Non C'e Pace Tragli Ulivi) [1949], *Acı Lokma* (Roma ore 11) [1952] ile Giuseppe de Santis; *İl Bandito* (Haydut) [1946], *Merhametsiz Dünya* (Senza Pieta) [1948], *İl Mulino del Po* (Po Değirmeni) [1949], *Luci del Varieta* (Varyete Işıkları) [F. Fellini ile birlikte 1951], *İl Capotto* (Kaput) [1952] ile Alberto Lattuada; *İl Sole Sorge Ancora* (Güneş Yine Doğar) [1946] ile Aldo Vergano; *Vicere in Pace* (Barış İçinde Yaşamak) [1946] ile Luigi Zampa; *Sotto il Sole di Roma* (Roma Güneşi Altında) [1947], *Primavera* (İlkbahar) [1949], *Due soldi di Speranza* (İki Kuruşluk Umut) [1951] ile Renato Castellani; *Domenico d'Agosto* (Bir Ağustos Pazarı) [1949] ile Luciano Emmer. 1950-1952 Arasında yeni bir sinemacılar nesli ön plana geçti: *Fakir Âşıkların Hikâyesi* (Cronache di Poveri Amanti) [1953] ile Carlo Lizzani; *Kadınlar Arasında* (Le Amiche) [1955] ile Michel-angelo Antonioni; *Aylaklar* (I Vitelloni) [1953], *Sonsuz Sokaklar* (La Strada) [1954], *Cabria'nın Geceleri* (Notte di Cabria) [1957] ile Federico Fellini. Cesare Zavattini'nin beş yönetmene (Antonioni, Fellini, Maselli, Lattuada, Lizzani ve Risi) çektirdiği bildiri filim *Şehirde Aşk*'tan (l'Amore in Citta) [1953] sonra yeni gerçekçiliğin soluğu kesildi. Bazı sinemacılar daha ticarî konulara, bazıları da eski derslerden yararlanarak yeni yollara yöneldiler. Ortakyapım antlaşmaları (özellikle Fransa, İspanya ve Almanya ile) düzenli olarak genişledi ve bunun sonucu olarak her yıl çevrilen filim sayısı arttı (1950'de 74 filim, 1955'te 127, 1960'ta 141 filim). Birkaç yeni yapımcı ortaya çıktı: Mauro Bolognini, *Toy Bir Delikanlı* (La Vialcia) [1961]; Mario Monicelli, *Toto Gangster* (I Soliti Ignoti) [1958], *Compagni* (Arkadaşlar) [1963]. Ama 1955-1965 arasında italyan sineması özellikle üç sinemacı sayesinde bütün dünyada tanındı: Luchino Visconti 1954'te *Günahkâr Gönüller* (Senso), 1957'de *Beyaz Geceler* (I. Notti bianche), 1960'ta *Düşman Kardeşler* (Rocco sui Fratelli), 1963'te *Leopar* (Il Gattopardo), 1967'de Camus'nün *Yabancı*'sını çevirdi. Üslûbu gelişen Federico Fellini, 1960'tan itibaren göz kamaştırıcı barok fresklere girişti: *Tatlı Hayat* (Dolce Vita) [1959], *Sekizbuçuk* (Otto e Mezzo) [1962], *Ruhların Giulietta'sı* (Giulietta dei Spiriti) [1964]. Michelangelo Antonioni, çağdaş dünyanın kaygılarını ve iç sıkıntılarını ifade etti: *Avventura* (Serüven) [1959]; *Gece* (La Notte) [1960], *Batan Güneş* (Eclisse) [1963], *Kızıl Çöl* (Il Deserto Rosso) [1964]; İngiltere'de çevrilen *Blow up* (Büyültme) [1966]. Fransız ve ingiliz «yeni-dalga»cılarına paralel olarak genç yapımcılar isim yapmağa başladı: *Salvatore Giuliano* (1962) ile Francesco Rosili; *İş* (Il Posto) [1961] ve *I Fidanzati* (Nişanlılar) [1963] ile Ermanno Olmi; *Orgosolo'daki Haydutlar* (Banditi a Orgosolo) [1961], *Un Uomo a Meta* (Yarım Adam) [1966] ile Vittorio De Seta; Elio Petri; romancı Pier Paolo Pasolini; Guiseppe Fina, Valerio Zurlini; Marco Bellochio; Bernardo Bertolucci; Giofranco De Bosio. Pietro Germi, ilk yeni-gerçekçi topluluğa katıldıktan sonra 1960'tan itibaren örf-âdet komedileri ve sosyal yergilerde ustalaşarak büyük gişe filimleri yaptı: *İtalyan Usulü Boşanma* (Divorzio all'italiana) [1962]. Mitolojik ve sözde tarihî birçok eser de yaratan italyan filimciliği, 1962-1963 yıllarından beri genellikle ortakyapım halinde çekilen kovboy filimleri (1966'da bu tipte 60 filim yapıldı) ve James Bond filimlerinin bütün dünyada tutulması üzerine yapımına girişilen casusluk filimlerinde ustalaştı. Batı ülkelerinin çoğuna oranla halkın sinemaya giriş oranı (1965'te 680 milyon seyirci) yüksektir.

BİLİMLER

İtalya bilim alanında Rönesansın etkilediği ilk ülkedir. Bu Rönesans, önce eski yunan bilginlerinin eserlerinin yayılmasıyle (Giraldo di Cremona gibi bilginlerin katkısı oldu), sonra Francesco Maurolico (1494-1575) ve Giambattista Della Porta'nınkiler (1538'e doğr.-1615) gibi geniş sentezler yapılmasıyle ortaya çıktı. Eski yunan ve hint asıllı arap bilimi Leonardo da Pisa'nın 1175'e doğr. -1250) matematik çalışmalarını etkiledi; bu çalışmaları daha sonra Niccolo Tartaglia (1505'e doğr.-1557) ve Gerolamo Cardano

Aldo Moro'nun yeni hükûmeti (mayıs 1963)

Foto. Keystone, Camera-Press, Keystone (LAROUSSE)

(1501-1576) sürdürdü. Bu hareketin başlıca olayı tabiat incelemelerine girişilmesidir. Mondino dei Liucci (1270-1326'ya doğr.) daha o tarihte teşrih çalışmalarına başlamıştı; Leonardo da Vinci madde mekaniğini geliştirdi; Eustachi (1500'e doğr.-1574'e doğr), Fallope (1523-1562), Fabrici d'Aquapendente (1533 1619) ve Gaspare Aselli (1581'e doğr.-1626) insan anatomisini incelemeğe başladılar.
İtalyan biliminin başlıca eseri, XVIII. yy.da Galileo'nun (1564-1642) deneysel bilimi bulmasıdır; bunu daha önce Arkhimedes de keşfetmişti. Bu tanınmış bilgin, dürbünü astronomi gözlemlerinde kullandıktan ve Yer'in hareket ettiğini ispatladıktan sonra, deneye dayanan hareket bilimini (kinematik) kurdu, öğrenciler ve eserini devam ettiren bilginler yetiştirdi: barometreyi bulan Evangelista Torricelli (1608-1647) ve Vincenzo Viviani (1622-1703); kas mekaniğinin öncüsü Giovanni Alfonsa Borelli (1608-1679); ışığın kırınımını bulan Francesco Mario Grimaldi (1618-1633) v.b. Rönesans hareketi, *Dei Lincei* Millî akademisinin (1603) ve *Del Cimento* akademisinin (1657) kurulmasıyle onaylandı. Aynı dönemde italyan bilimi, Bonaventura Cavalieri (1598'e doğr.-1647) ve Iacopo Francesco Riccati (1676-1754) ile sonsuzküçükler analizinin, Gran Domenico Cassini (1625-1712) ile gezegenler astronomisinin, Francesco Stelluti (1577 -1651'den sonra) ve Marcello Malpighi (1627-1694) ile mikrografinin kurulmasına katkıda bulundu. Biyoloji alanındaki çalışmaları, deneysel genetiğin temellerini atan Francesco Redi (1626-1698) ile Antonio Vallisneri (1661-1730) ve özellikle büyük Lazzaro Spallanzani (1729-1799) sürdürdüler. Bu alanlarda, botanikçi Andrea Cesalpin (1519-1603) ve doktor Giambattista Morgagni'nin (1682- 1771) adlarını da saymak gerekir. XIX. yy.da italyan bilimi büyük ölçüde gelişti. Bu gelişme, astronom Giuseppe Piazzi'nin (1746-1826) küçük gezegenlerden ilkini bulması ve Galvani (1737-1798) ile Volta'nın (1745-1827) elektrik pilini icat etmeleriyle başladı. Avogadro (1776-1856) ve Stanislao Cannizzaro (1826-1910) Dalton'un atom teorisine temel katkılarda bulundular ve M. Melloni (1798-1854) kızılaltı ışınların kanununu formüle bağladı. P.A. Secchi (1818 -1878) yıldızların tayfölçümünün temellerini attı. Başka italyan fizikçileri, elektriğin modern uygulama alanlarında isim yaptılar: Gramme'dan önce dinamonun ilkesini tasarlayan A. Pacinotti (1841-1912); sonradan Branly tarafından yeniden keşfedilen demir talaşlı koherörü bulan T. Calzecchi Onesti (1853-1922); Hertz dalgalarıyle ilk bağlantıları gerçekleştiren Guglielmo Marconi (1874-1937). Aynı dönemde büyük bilginler matematiğin yenilenmesine katkıda bulundu: *nomografi*'yi bulan Luigi Cremona (1830-1903), lojistikçi Giuseppe Peano (1858-1932), analizci Vito Volterra (1860-1940) ve Einstein'a genel bağıllık teorisinin matematik anahtarını veren Tullio Levi Civita (1873-1941). Ayrıca Enrico Fermi (1901 1954), sunî madde dönüşümlerinde nötronları ilk olarak kullandı ve 1942'de ilk atom pilini yaptı.

İtalya'nın bilimsel ve teknik siyaseti, araştırma merkezlerinin çoğunu kuzeydeki sanayi bölgesinde toplayan bölgesel dengesizlik dışında birçok güçlükle karşılaştı. Bu güçlüklerden ilki, araştırma kurumlarının çok karmaşık yapıda olmasından doğar. İkinci güçlük, yakın tarihlere kadar bu kurumların bir elden idare edilmemesine bağlıdır; üçüncü sebep de italyan gençliğinin bilime fazla ilgi göstermemesidir (1955-1966 yılları arasında 369 000 edebiyat ve hukuk öğrencisine karşılık 179 000 fen öğrencisi). 1965-1969 İktisadî kalkınma planında kurulması tasarlanan bilimsel araştırma bakanlığının yerini tutan bir Millî Araştırma kurulu, temel bilimlerin faaliyetlerini ve uygulamalarını bağdaştırmak, merkezler kurmak, programlar hazırlamakla görevlendirilmiştir. Bu Millî Araştırma kurulu bugün bile enstitüler ve öğretim merkezleri aracılığıyle araştırmaların büyük kısmını yönetir.
Özel araştırma ile üniversite arasındaki bağlantıyı sanayi araştırma kurulu sağlar; bu kurul görevini gerçekleştirmiştir. 1963 Nobel armağanı Milano Sınaî Kimya enstitüsünde yüksek indisli polimerler alanındaki çalışmaları ve sunî dokuma alanındaki zengin uygulamalarından ötürü kimyacı Nat-

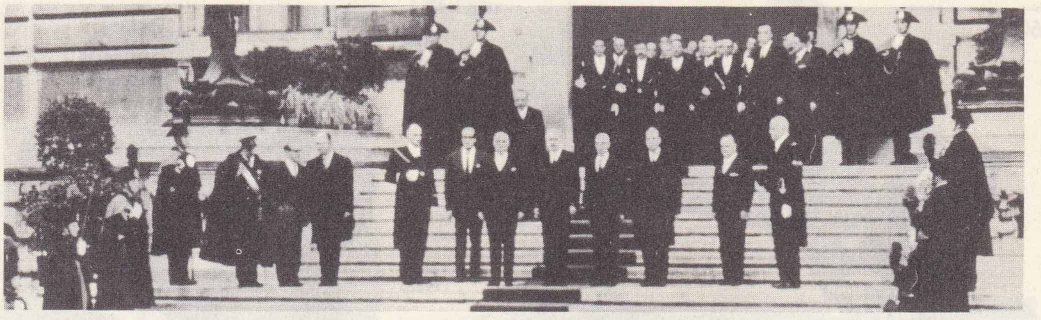

Giuseppe Saragat'ın cumhurbaşkanı seçilişi (28 aralık 1964)

to'ya verildi. 1965'ten itibaren araştırma giderlerine 635 milyar liret ayrıldı; bunun 200 milyarı Araştırma bakanlığına, 175 milyarı Millî Araştırma kuruluna, 150 milyarı da Millî Nükleer Araştırma kuruluna verildi. Ama bu çabalara rağmen italyan bilimi güçlükleri yenmekte ve eski parlaklığına kavuşmakta zorluk çekti.
Bütün nükleer fizik okulunun (özellikle Fermi, Segre, Pontecorvo, Martinelli) yurt dışına göçmesine rağmen, nükleer faaliyet gelişmektedir ve İtalya, 1966'da 3 510 milyon kW/saat üreten üç santrala kavuşmuştur. Euratom'un içinde, bu kurumun kurduğu İspra Araştırma merkezinden de (Milano yakınında) yararlanır. Uzay araştırmalarıyle de ilgilenir. ELDO-ESRO projelerine katılmış, bir amerikan füzesinin yardımıyle San Marco uydusunu uzaya fırlatmış, Belçika ve iskandinav ülkeleriyle 1969'da yeni bir uydu atmak için işbirliği yapmıştır.

İtalyan bilimi, özellikle ülkenin eskiden büyük isim yaptığı biyoloji ve doktorluk alanındaki çabalarının meyvelerini toplamağa başlamıştır. 1957'de mikrobiyoloji ve bulaşıcı hastalıkların tedavisi üstüne çalışmaları ve sülfamitlerin bulunmasına katkısı dolayısıyle Nobel armağanı Bovet'ye verilmiştir.

ÖĞRETİM

İtalya'da mecburî öğretim 6-16 yaş arasındadır. Anaokulundan sonra (3-6 yaş arası, isteğe bağlı) çocuk beş yıl süren ilkokula, sonra üç yıl ortaokula gider. Öğretim parasızdır. Dinbilgisi, Latince ve bir yabancı dil mecburî derslerdir. Çocuk on dört yaşında liseye (ya klasik bölüme [Latince ve Yunanca] veya fen bölümüne [Latince, canlı dil, matematik]) gider. Beş yıllık öğrenimden ve *licenza liseale*'den (lise diploması) son ra on dokuz yaşında 15 fakülteden birine (siyasal bilgiler, iktisat ve ticaret, istatistik, demografik ve malî bilimler, edebiyat ve felsefe v.b.) girilebilir. En az dört yıl süren öğrenimden sonra bir tez savunması yaparak doktor unvanını alır. Devlet okullarından başka (yüzde 60) özel, laik veya dinî okullar da vardır; bunlara devlet, para yardımı yapar ve önemlerine göre öğretim izni verir, denklik tanır.

Klasik ve bilimsel öğretimin yanı sıra teknik öğretim, tarım, ticaret ve sanayideki ikinci derecede işlere hazırlar. Bir meslekî yönelimden sonra (üç yıl) öğrenci C dereceli bir sertifika (en düşük) alır; ya öğrenime son verir veya teknik okullara (kızlar için meslek okulları) devam ederek B dereceli diploması alır. B dereceli diploması alanlar teknik enstitülere devam ederek seçtikleri dallarda A dereceli diploması alırlar. Öğretmenler öğretmen okulunda (ortaöğretimden sonra dört yıl) okur, vekil öğretmen olurlar. Sanat öğretimi sanat okullarında (üç yıl) ve sanat enstitüsünde (dört yıl) yapılır. Sanat lisesi (dört yıl), Güzel Sanatlar akademisine (dört bölüm: resim, heykel, süsleme, sahne dekoru) hazırlar. Ayrıca bir Müzik konservatuvarı, bir Millî Tiyatro akademisi ve Beden Eğitimi Yüksek enstitüsü vardır.

HABERLEŞME

● *Basın.* İtalya'da haberler XVI. yy.da *fogli d'avvisi* («haber yaprağı») başlığı altında yayılıyordu. 1645'ten itibaren Cenova'da yayınlanmağa başlanan *Sincero*'nun ilk gerçek gazete olduğu sanılır.
Basın, İtalyan siyasî hareketinde önemli rol oynamıştır. Cavour'un 1847'de kurduğu büyük milliyetçi hareketin organı *Il Risorgimento* gazetesi buna yeterli bir örnektir. 1920'de İtalya'da 157 günlük, 843 haftalık gazete yayımlandı. Bu sayı faşizmin iktidara gelişi sırasında 60'a kadar düştü. Kendi de gazeteci olan Mussolini 1896'da kurulan (Milano) *Avanti* gazetesini, 1912-1914 yılları arasında yönetmişti. Bugün Roma'da yayımlanan bu gazete, İtalyan Sosyalist partisinin resmî organıdır. Mussolini 1914'ten itibaren, *Il Popolo d'Italia* adlı bir gazete çıkarmağa başlamış ve 1922'ye kadar yönetmiştir.
Venedik'te yayınlanan *Gazzetta Veneta Privilegiata*, 1848'de *Gazzetta di Venezia* adını aldı; P. Zajotti (1866-1889) yönetiminde liberal bir gazeteydi, 1921'de faşizmin organlarından biri oldu.
İkinci Dünya savaşıyle birlikte eski gazetelerin çoğu kapandı. Kapanmamayı başaran gazetelerden biri olan *Il Corriere della Sera* (kuruluşu 1876) bugün tiraj bakımından İtalya'nın en önde gelen gazetelerindendir; adına rağmen sabahları çıkar. Milano'da büyük bir akşam gazetesi yayımlanır: *Il Corriere d'Informazione*. Siyasî partilerin çoğu Roma'da gazete çıkarır: komünistler, *Unita;* sosyalistler, *Avanti;* hıristiyan demokratlar, *Il Popolo;* bağımsız sağcılar, *Il Giornale d'Italia;* bağımsızlar, *Il Messaggero;* muhafazakârlar, *Il Tempo*. Taşrada birkaç gazete büyük kütlelere seslenir: özellikle Torino'da, bağımsız *La Nova Stampa;* Venedik'te *Il Gazzettino;* Napoli'de *Il Mattino*.
Bugün İtalya'da yayımlanan günlük gazetelerin sayısı yüzü aşar.
● *Basın ajansları.* 1853'te Cavour, Torino'da *Stefani* ajansının kurulmasını destekledi; bu ajans İkinci Dünya savaşının sonuna kadar çalıştı ve italyan faşist hükûmetinin organı oldu. 1945'te yerini başlıca italyan gazetelerinin kooperatif şeklinde kurdukları bir ajans aldı: *Agenzia Nazionale Stampa Associata* (A.N.S.A.), Roma'da 1925'ten beri de özel bir ajans (*Informazione*) çalışmaktadır; 1938-1945 yılları arasında çalışmasına ara vermiştir.
● *Radyo.* 1924-1945 Yılları arasında italyan radyo şebekesinin işletilmesi devlet tarafından *Ente Italiano Audizioni-Radiofoniche* (E.İ.A.R.) adlı bir teşkilâta verilmişti. 21 Şubat 1945'ten beri bu işletme R.A.İ.'ye (Radio-Audizioni İtalia) aktarıldı; bu, sermayesi hisse senetlerine bölünmüş olan, posta ve haberleşme bakanının denetimi altında çalışan ve genel müdürünün tayini Bakanlar kurulunca onaylanması gereken bir şirkettir. R.A.İ. yayınlarının siyasî bağımsızlığını ve tarafsızlığını bir parlamento kurulu denetler. (→ Bibliyo.) [L]

İtalya cephesi (1915-1918). İtalya'nın 23 mayıs 1915'te savaşa girmesi, İttifak devletlerine 1 500 000 kişilik bir yardım sağladı ve avusturya-macaristan birliklerinin karşısına ikinci bir cephe çıkararak Rusya'yı ferahlattı. (Bk. DÜNYA SAVAŞI [*Birinci*].) General Cadorna, Dolomit'lerde ve İsonzo'da hemen etkili bir harekâta girişti; 9 haziranda Montefalcone'yi işgl etti. 1916'da Trentino'da güçlü bir avusturya hücumunu püskürttü ve arşidük Eugen'in 30 mayısta ele geçirdiği Asiago'yu 24 haziranda geri aldı. Sonra yeniden İsonzo üzerinden hücuma geçti ve Aosta dükü 9 ağustosta Gorizia'ya girdi.
14 Mayıs 1917'de Cadorna, Carso üzerinden Trieste yönünde yeni hücumlara girişti ve

edebiyat

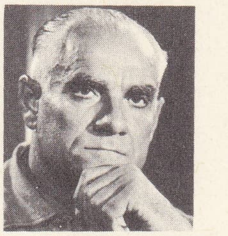

Moravia

Pasolini

T. di Lampedusa

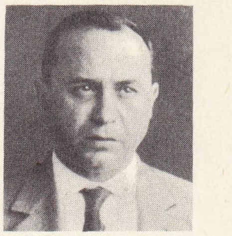

Sciascia

Foto. Parimage, Camera-Press, Parimage (LAROUSSE)

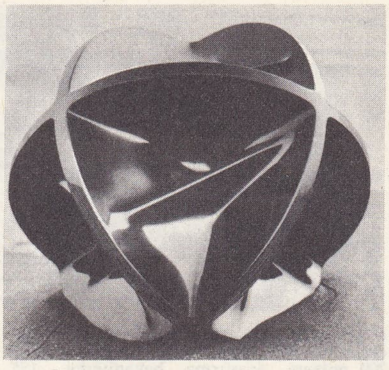

«Raidel» Pomodoro'-nun eseri (1966)

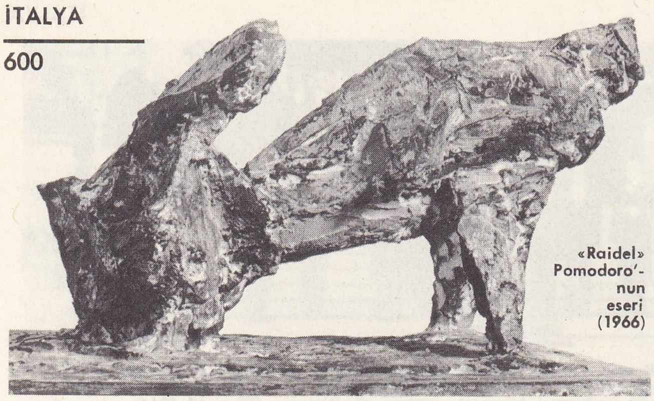

«At» Marini'nin eseri

birbiri ardına Jamiano, Bainsizza yaylası ve Hermada kütlesini ele geçirdi. Ama Below kumandasındaki XIV. Alman ordusu tarafından desteklenen Konrad von Hötzendorf yönetimindeki Avusturyalılar, 24 ekimde İsonzo üzerinden genel hücuma geçtiler. Düşman propagandasının kemirdiği italyan birlikleri Caporetto'da çözüldü. Udine 25 ekimde elden çıktı ve Below önce Codroipo'da Tagliamento'ya, sonra da İtalyanların 3 000 top ve 300 000 esir kaybettikten sonra yeniden toplanmayı başardıkları Piave'ye ulaştı. Müttefikler 27 ekimde İtalya'yı bozgundan kurtarmak için desteklemeğe karar verdiler; Foch'un tavsiyeleri ve 4 fransız (Fayolle) ve 4 ingiliz (Plumer) tümeninin yardımıyle yeni başkumandan Diaz direnişi sağlamlaştırdı. 30 Aralıkta Fransızlar Tomba tepesini aldılar. 14 Haziran 1918'de Boroyevic kumandasında dört ordunun deniz ve Sette Comuni arasından giriştiği son avusturya hücumu, başladığı anda durduruldu ve 24 ekimde Diaz son hücuma girişti: 28 ekimde kesin Vittorio Veneto zaferini kazandı, 3 kasımda Trento ve Trieste'ye girdi; Avusturya-Macaristan, Padova'da ateşkes imzaladı. (L)

İtalya-Habeşistan savaşları, 1894-1896 *seferi*. İtalya, 1885'te Eritrea ve 1888'de Somali'ye yerleştikten sonra bu iki bölge arasında bir bağlantı kurmağa çalıştı. Dogali ve Saganeiti'de Habeşler tarafından kılıçtan geçirilen iki italyan askerî müfrezesinin uğradığı başarısızlıktan sonra İtalyanlar ilkin habeş hükümdarıyle bir antlaşma yaptılar (Ucciali antlaşması, 1888); fakat Menelik 1893'te bu antlaşmayı bozdu ve Roma ile ilişkilerini kesti. O zaman İtalyanlar, Baratieri kumandasında 30 000 kişilik bir orduyu Habeşistan'a gönderdiler, bu kuvvet Coatit ve Addigrat'ta birkaç başarı elde ettikten sonra (ocak-mart 1895), 150 000 kişiyi seferber etmiş olan Habeşler tarafından Amba-Alaci'de (7 aralık 1895) ve Adua'da (1 mart 1896) yenilgiye uğratıldı. Bu ağır bozgun İtalya'yı Habeşistan'ı himayesinde tutma emelinden vaz geçirdi ve 26 ekim 1896'da Addis-Abeba'da barış antlaşması imzlandı.

● 1935-1936 *Seferi*. 1934'te Ual-Ual'de olaylar çıkınca Mussolini hükûmeti askerî müdahaleye karar verdi. Harp ilân etmeksizin 3 ekim 1935'te savaşa girişti. 10 Tümen kuvvetindeki italyan ordusu (5'i kara gömlekliler tümeni ve büyük bir kısmı özellikle Eritrea'dan toplanmış yerlilerden meydana gelen birlikler), 10 zırhlı grup ve 11 hava filosuyle destekleniyordu; Eritrea ve Somali'den harekete geçerek necaşi'nin muhafızı 4 000 kişinin etrafında toplandı ve derebeylik ordusu tipindeki habeş kuvvetlerine saldırıya geçti.

Harekâtın cereyanı. İtalyan ordusu başkumandanı De Bono'nun manevra düşüncesi, Eritrea'dan hareketle önce devamlı bir cephe kurmaktı. Böylece habeşler de buna karşı bir cephe alacaklardı, ancak topçuları ve ihtiyatları eksik olan habeş cephesinin yarılması kolay olacaktı. Bu ileri harekette 6 ekim 1935'te Adua ve 15 ekimde de kutsal şehir Aksum işgal edildi. 5 İtalyan taze tümeniyle yapılan ikinci bir hamlede Magalye'ye ulaşıldı (8 kasım); bununla birlikte ileri harekette ihtiyatlı davranılmaktaydı; bu sırada başlıca rolü, hava kuvvetleriyle eritreali birlikler oynadılar. Aralık ayında De Bono'nun yerine Badoglio geçtiği sırada Habeşler önce Birinci, sonra İkinci Tembier savaşlarıyle italyan öncülerini geri püskürttüler (ocak-şubat 1936) ve Abbi-Addi şehrini tekrar ele geçirdiler. Bu sırada italyan cephesinde 6 kolordu (280 000 kişi), habeş cephesinde de 4 ordu (180 000 kişi) yer almıştı. Şubat ayındaki Enderta savaşı, ras Mulugyeta emrindeki kuvvetlerin italyanlar tarafından kuşatılmasına ve dağıtılmasına yolaçtı; Üçüncü Tembien savaşı da ras İmmerun kuvvetlerini Şire'de yenilgiye uğrattı. Son safhada 40 000 kişi toplamış olan habeş hükümdarı, Aşangi gölü bölgesindeki italyan ileri karakolları hattını yarmayı başardı (1-4 nisan), fakat asıl cephelerde başarısızlığa uğradı ve Quoram'ın kaybından sonra dağlara sığınmak zorunda kaldı. Bu esnada Starace kumandasındaki bir italyan motorlu birliği 15 martta Asmara'dan Om Ager yönüne hareket etti ve oradan da Gondar yönünde ilerleyerek burasını 1 nisanda ele geçirdi. Bu savaşın son safhası, Dessiye'ye (15 nisan) ve Addis-Abeba'ya doğru zorlanan yürüyüşlerden ibaretti. Nihayet 5 mayısta Addis-Abeba'nın düşmesinden sonra habeş hükümdarı, Cibuti'ye kaçtı. Graziani'nin kumandası altındaki Somali cephesinde ise İtalyanlar, kasım 1935'te Gorrahei ve ocak 1936'da da Neguelli'yi ele geçirdiler. Bu kuvvetlerin nisanda Harar ve mayısta Dagamedo yönünde devam eden son taarruzu habeş cephesinin çökmesine yolaçtı. 8 Mayısta Graziani, Harar'a girdi ve 10 mayısta Badoglio emrindeki kuvvetlerle birleşmeyi sağladı ve kısa bir süre sonra Habeşistan kral naibi olarak onun yerine geçti. İtalyanlar bu savaştaki başarılarını, kendi hava kuvvetlerinin ve tanklarının, dağınık ve kötü silâhlandırılmış bir düşmana karşı oynadığı üstün role olduğu kadar, geniş bir bölge içindeki lojistik faaliyetlerine borçludurlar. İtalyanların verdiği bu savaş, devletler hukukunun yasakladığı zehirli gazların kullanılması dışında o zamanlar, İkinci Dünya savaşlarının cereyan tarzı hakkında bir fikir edinilmesini sağladı.

1940-1941 *Seferi*. İtalyan Doğu Afrikası başkumandanı Aosta dukası, ağustos 1940'tan itibaren İngilizler tarafından boşaltılan İngiliz Somalisi'ni, Sudan'da Kasala'yı işgal etti ve Kenya'daki Nairobi şehrini tehdit eder duruma girdi. Fakat kasım 1940'ta Kenya'da Cunningham kumandasındaki ingiliz kıtaları İtalyan Somalisi'ne girerek buradaki Kismayu ve Mogadiscio'yu ele geçirdiler. Bu birlikler, Sudan'dan gelmekte olan ve fransız askerleriyle de takviye edilmiş bulunan Platt kuvvetleriyle birleşmek üzere kuzeye doğru yürüyüşlerine devam ettiler. Eritea'yi istilâ ettiler ve Amba-Alaghi yaylasına sığınmış olan Aosta dukasını 21 mayısta emrindeki 700 kişi ile teslim olmak zorunda bıraktılar. Habeşistan'ı kurtaranların ilerleyişinde italyan işgalinin başlangıcından beri teşkilâtlanmış olan yerli vatansever mukavemetçilerin (Maki'ler) rolü çok önemlidir. (L)

İtalya Hikâyeleri (*Chroniques italiennes*), Stendhal'in (Henri Beyle) hikâye derlemesi; bu hikâyeler ilk defa, yazarın ölümünden sonra, 1855'te biraraya getirildi; ama bazıları 1829 ile 1839 arasında yayımlanmıştı: *Castro Rahibesi* (L'Abbesse de Castro), *Vittoria Accoramboni, les Cenci* (Cenciler), *La Duchesse de Paliano* (Paliano Düşesi), *Vanina Vanini*. Hikâyeler genellikle, Beyle'in eski italyan arşivlerinden kopya ettirdiği elyazmalarından alınmadır. Yazar, bu elyazmalarında, kendisi için değerli olan italyan Rönesansının ilkel ve amansız tutkularını buldu. (→ Bibliyo.) [L]

İtalya krallığı, Napolyon'un İtalya cumhuriyetinin yerine kurduğu (mart 1805) ve imparatoru olduğu (1805 mayısında Milano'da taç giydi) krallık; kral naipliğine Eugène de Beauharnais tayin edilmişti. Temel yasaları İtalya cumhuriyetininkilerle aynıydı. 1814'te ortadan kalktı. (L)

İTALYAN i. (ital. *italiano*'dan). İtalya halkından veya bu halkın soyundan olan kimse. || [İsim tamlamalarında] İtalya ile ilgili: *italyan müziği. İtalyan bayrağı.*

— Mutf. *İtalyan usulü*, üstüne doğranmış veya dörtköşe küçük parçalar biçiminde kesilmiş mantar konarak sofraya çıkarılan her çeşit yemek için kullanılan terim. || Makarna ve benzeri bazı yemeklerin hazırlanmasında kullanılan bir usulün adı.

— Süs. santl. *İtalyan tarzı oda*, XVII. yy.da; sütunlar, bir tavan teknesi veya küçük bir kubbe ve duvar resimleriyle süslenmiş oda. (Kabarık kıvrımlı ve kırmalı istorlarla boylarının üçte biri kadar bir yükseklikten bir kordonla kaldırılmış kapı ve pencere perdelerine de italyan tarzı denir.)

— Zır. *İtalyan çimi*, iki yıl üst üste faydalanılabilen çayır ve mera bitkisi. (İlmî adı *Lolium italicum*. Buğdaygillerden.) Bk. ANSİKL.

— Zootekn. *İtalyan süs güvercinleri*, italyan asıllı bir grup güvercine verilen ad; *piacentino, romagnol, parmigiano ve sottobanca* gibi çeşitleri vardır.

— ANSİKL. Zır. *İtalyan çimi* hem hayvanların otlaması, hem de toprağın korunması için yetiştirilir. Akaçlı, *killi-humuslu* toprakları sever. İlk ve sonbaharda ekilir. Sapı silindirimsi, başağı kılçıklı, tabanı sarıdır. Çiçekleri seyrek başak durumunda, başakçıklar almaşık dizilidir. (LM)

İTALYANCA i. Leng. İtalya'da konuşulan dil.

— ANSİKL. Leng. *Tarih*. İlk *italyanca* belgeler 960'ta düzenlenmiştir; ama belli bir hacmi bulan ilk esere rastlamak için, XIII. yy.da Cielo d'Alcamo'nun yazdığı ünlü tenson'u beklemek gerekir; Cielo d'Alcamo'nun eseri duygulu, küçük bir şaheser olduğu gibi, çağın konuşma ve yazı dilini de sadık bir biçimde yansıtır. Ortaçağın ilk yarısında Roma toprakları üzerinde oturan bütün halklar «taşra roman dilini» anlıyordu. Ama IX. yy.daki kültür bunalımı lehçelerin (özellikle italyan lehçelerinin) bu ortak dilin zararına hızlı ve düzensiz bir şekilde gelişmesine yolaçtı.

XIII. yy.da Palermo'daki Federico II'nin sarayına yalnız Sicilya'dan değil Toscana, Roma, Apulia'dan da birçok şairin akın ettiği görülür; bu şairler, orada «Sicilya okulu» adı verilen okulu kurdular. Sicilya okulu, hem Latinceyi bozulmaktan kurtardı, hem de edebiyat italyancasını yaratmak başarısını gösterdi. İtalyanca, her şeyden önce, yeni medeniyetin çeşitli görünümlerini anlatabilmek için Latinceden daha esnek ve daha canlı, o devirde konuşulan ağızlardan daha soylu ve sanatlı yeni bir dile ihtiyaç duyan yazarların yarattığı bir dildir. Bu dil, Sicilya okulu şairlerinin çeşitli lehçelerden beğenerek aldıkları bütün malzemeyi eriten, uyumlu şekilde kaynaştıran, tespit eden bir dildi.

Daha sonra, 1260'a doğru, Floransa'da hürriyetin artması, şehirdeki sanayi, güzel sanatlar ve edebiyatı geliştirdi: meselâ Floransa, İtalya'nın en canlı kültür merkezlerinden biri haline gelmeğe başladı. Şüphesiz ne Cielo'nun dili Sicilya okulu etkisinden ne de Guido Guinizelli'ninki (XIII.yy.) Bologna lehçesi biçimlerinden kurtulabilmiştir; Dante, Boccaccio ve Petrarca'nın dili, doğdukları bölgenin dili olan toscana lehçesinden, daha sonra Boiardo ve Ariosto'nunkiyse *emilia* lehçesinden biraz uzaklaştı; bununla birlikte, bu yazarların dili daha çok, çevrelerinde konuşulan lehçelerden gelen özelliklerle süslenen tek bir dildi. İtalya'daki lehçeler arasında yazı diline daima en yakın kalan toscana lehçesidi. Bu durum iki sebebe bağlıdır: ön-

Foto. Revue du XX. Siècle, Ugo Mulas (LAROUSSE)

Vittorio de Sica: «Kaldırım Çocukları» (1946)

«Bisiklet Hırsızı» (1948)

Renato Castellani «İki Kuruşluk Umut» (1951)

Vittorio de Sica «Umberto D.» (1952)

Federico Fellini: «Kalpazanlar Çetesi» (1955)

Luchino Visconti: «Beyaz Geceler» (1957)

Rossellini: «General Della Rovere» (1958)

De Seta: «Orgosolo'daki Haydutları» (1961)

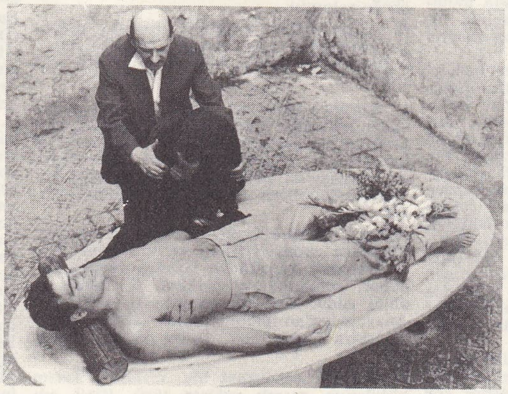

Francesco Rosi: «Salvatore Giuliano» (1961)

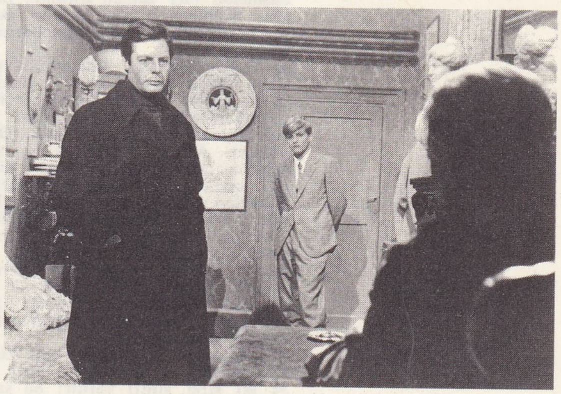

Valerio Zurlini: «Hatıra Defteri» (1962)

M. Antonioni: «Kızıl Çöl» (1964)

Ermanno Olmi «Nişanlılar» (1964)

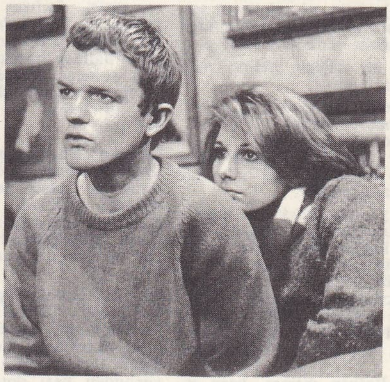

Marco Bellochio «Cepteki Yumruklar» (1965)

Pier Paolo Pasolini «Küçük Kuşlar ve Büyük Kuşlar» (1966)

Fotó. Unitalia (LAROUSSE)

ce, ilk iki büyük şair (Dante ve Petrarca) ve ilk büyük nesir yazarı (Boccaccio) Toscana'lıydı ve bu yazarların çok değerli eserleri tamamen olgunlaşmış bir dili zorla benimsetti (bu yazarlar büyük ölçüde örnek tutuldular); öte yandan İtalya tarihi boyunca Floransa olağanüstü parlaklığını devam ettirmişti.

● *Fonetik.* İtalyancanın yedi vurgulu ünlüsü ve iki diftongu Latincedeki şu ünlü ve diftongları karşılar.

VURGULU ÜNLÜLER

İTALYANCA	LATİNCE
a	*ā*, kısa *a*
açık *e*	kısa *e* ve kapalı hecedeki *ae*
açık *o*	kapalı hecedeki kısa *o*, *au*
kapalı *e*	*ē*, kısa *i*, *oe*
kapalı *o*	*ō*, kısa *u*
i	*ū*
u	*i*
ie (1)	kısa *e*, açık hecedeki *ae*
uo (1)	açık hecedeki kısa *o*

(1) İkinci unsuru (açık) vurgulu.

Vurgulu dışında beş ünlü vardır: *i, u, a* ve daha çok kapalı olan *e* ve *o*. Edebiyat italyancasında *ü; ö* sesleri, sessiz «*e*» ve genizsi ünlüler yoktur: dilde görülen açık ve zıt seslerin sebebi budur. Ünsüzler dizisinin en önemli olgularından biri dilde Latincede bile mevcut olan veya Aşağı Latincede gelişen damaksı seslerin çeşitli ünlüleri etkilemesi sonucunda ortaya çıkan şırlamalı seslerin bulunmasıdır; bu sesler *sci, sce, ci, ce, gi, ge* (fonetik olarak[şi], [şe], [çi], [çe], [ci], [ce]) biçiminde gösterilir. Bundan başka İtalya'nın konumu da titreşimli ve titreşimsizlerin dağılımındaki birçok tutarsızlığın sebebidir; çünkü İtalya, iki ünlü arasındaki titreşimsizleri titreşimlileştiren Batı Romania ile titreşimlileştirmeyen Doğu Romania etkileri arasında paylaşılmıştır. İtalyanca kelimeler hemen hemen daima bir ünlüyle biter; bu sonucun meydana gelmesine yolaçan iki olgu (fonem düşmesi, fonem eklenmesi) şu iki örnekte açıkça görülür: latince *amat* ve *amant* kelimelerini *ama* ve *amano* kelimeleri karşılar. Kelimelerin ünlülerle bitmesi ve fonem düşmeleri (her zaman zorunlu, hattâ mümkün değildir) italyan dilinin esneklik ve ses bakımından uyum kazanmasına yardım eder.

● *Kelime hazinesi.* İtalyan kelime hazinesinin büyük kısmı, toscana fonetik kurallarına uygun olarak evrim geçiren latince kelimelerden meydana gelir. Ama, birçok aktarma kelime de vardır: Ortaçağ'dan itibaren Arapça (*cifra*), aşağı bizans Yunancası (*paragone*), provence dili (*miraglio*), oil dili (*giardino*) veya Germenceden (*bicchiere*) XIII. yy.da lehçelerden (*fanciullo*, napoli lehçesi; *lido*, venedik lehçesi); XV. yy.da argodan (*birbante, gonzo*); XVI. yy.da İspanyolcadan (*mantiglia*). Ne türeme ve bileşim (*parastatale, portaorologio*) yoluyle kelime yapımı, ne de doğrudan doğruya Latinceden yapılan aktarmalar (*voragine, nonagesimo*) italyancada hiç bir zaman yavaşlamadı.

● *Morfoloji.* Cinsliksiz hali kullanmayan italyancada üç isim sınıfı (eril veya dişil) ve iki sıfat sınıfı vardır; bu sınıflar son ekleriyle birbirlerinden ayrılır; isimler: *-a; e, -o;* sıfatlar; eriller *-o* (dişil *-a*) ve *-e* (her iki cinslik için). İsim ve sıfatların çoğulları ise *i* ile olur (*-a* ile sona eren dişil isim ve sıfatların çoğulu ise *-e* ile biter).

Fiiller, her birinin iki değişik biçimi olan üç çekim grubunda toplanır.

1. *amàre, àmo; rantolàre, ràntolo;*
2. *temére, témo; tèndere, tèndo;*
3. *Avvertire, avvèrto; finire, finisco.*

İtalyancanın şahıs zamirleri, işaret sıfat ve zamirlerinin ince kurallara bağlanmış bir morfolojisi ve sözdizimi vardır.

● *Sözdizimi.* Bir yandan dilek ve mastar kipleri kullanımının gelişmiş olması, öte yandan zaman ve kiplik bakımından geniş imkânlara sahip oluşuyle nitelenen italyancanın sözdizimi (özellikle fiil sözdizimi) karmaşiktır; öntakıların kullanımı ayrıntılı kurallara göre yapılır. Ayrıca birine hitap etmek için italyancada üç kullanım biçimi vardır: sen, siz ve nezaket üçüncü şahsı.

● *Nazım sanatı.* İtalyan mısraı, hece sayılarına ve düzün vurgularının yerine göre tanımlanır. Son vurgusu *n*-1'inci heceye düşen bir mısraya *n* heceli mısra denir. Örnek olarak Dante'nin şu iki mısraını verebiliriz:

A/bra/am/pa/tri/ar/cae/Da/vid/re

ve

Già/non/com/pié/di/tal/con/si/glio/ren/de/re.

Bu iki mısradan birincisi 10, ikincisi 12 heceli olmasına rağmen yukarıdaki tanıma göre (son vurgulu heceleri *re* ve *ren*-'dir) 11 heceli sayılır.

İtalyan kafiyesi son vurgulu heceden itibaren ses uyumunu öngörür (yalnız açık bir *o* veya *e*'nin aynı kapalı ünlüyle kafiyelenmesi mümkündür). Örnek: *piu* ve *tu*, *càldo* ve *sàldo*, *misero* ve *risero* ve hattâ *véndere* ve *rèndere*. *preziosa* ve *osa*. Buna karşılık *càpitano* ve *capitàno* kafiye sayılmaz.

Her ne kadar bazı değişmez biçimli eserlerde (sone, balad, madrigal, şarkı v.b.) kafiye zorunluysa da, kafiyesiz 11 heceli mısra (*endecasillabi sciolti*) XVI. yy.dan itibaren epik (A. Caro, V. Monti) ve didaktik (G. Parini) şiirde olduğu kadar trajik (V. Alfieri, Silvio Pellico) ve lirik şiirde de (Ugo Foscolo) en çok kullanılan türlerden biri olarak kaldı. Nihayet, D'Annunzio'nun ustaca eserlerinde kullanarak italyan edebiyatında sözü edilebilecek dereceye getirdiği serbest mısraı da unutmamak gerekir.

● *Lehçeler.* İtalyan lehçeleri 4 öbeğe ayrılır:

1. *galya - italya* lehçeleri: piemonte, lombardia, liguria (veya cenova) lehçeleri ve Emilia Romanyolcası. Güney İsviçre'de konuşulan ağız ve bazı doğu sicilya (San Fratello, Nicosia) ağızları da bu öbeğe girer;

2. *orta italya* lehçeleri: toscana (bu lehçenin en önemli biçimi olan floransa lehçesi edebiyat italyancasının oluşmasında başlıca rolü oynadı; Ajaccio'nun kuzeyindeki korsika ağızları da bu lehçeye bağlanır), umbria lehçeleri ve marche ve latium ağızları. Venedik lehçesi coğrafî durumuna rağmen birinci öbekten çok ikinci öbeğe yakındır.

3. *güney italya* lehçeleri: abruzzi, calabria, campania (en çekici biçimi napoli lehçesidir), apulia, lucania ve sicilya lehçeleri;

4. Sardinya lehçeleri (bunların italyan dilinden türediği kabul edilir): Adanın güneyinde, campidano lehçesi, merkezde ve kuzeybatıda logudoro lehçesi; kuzeydoğuda, Korsika'da (Ajaccio'nun güneyinde) konuşulan lehçelerle akraba olan gallura lehçesi. (L)

İtalyan cumhuriyeti, 1802 ocak ayında, Cisalpina cumhuriyetinin yerini almak üzere, Bonapart tarafından kurulan devlet. Bonopart cumhuriyetin başkanı, F. Melzi de naibi oldu. Devletin anayasası VIII. yıl Anayasasından ilham alınarak yazıldı. 1805'te İtalya cumhuriyeti İtalya krallığı oldu. (L)

İTALYAN çekirgesi blş. i. Zool. Tarım bitkilerine zararlı çekirge türü. (İlmî adı *Calliptamus italicus.*)

— ANSİK. *İtalyan çekirgesi,* Güney Avrupa'nın ve Türkiye'nin yerli çekirgelerindendir. Daha çok kıraç yerlerde barınır. Sürüler halinde harekete geçerek büyük zararlara yolaçar. Erkeği 15-22 mm, dişisi 23-34 mm uzunluğundadır. Alt kanatları pembe, alt bacak ve ayakları kan kırmızısıdır. (M)

İtalyan Dayanışma yıldızı veya **Stella della Solidarieta İtaliana,** İtalyan cumhuriyetinin birinci dereceden nişanı. 1948'de, yabancı ülkelerde yaşayan italyanları veya İtalya'nın kalkınmasında payı olan yabancıları mükâfatlandırmak üzere kondu. Beyaz ve kırmızı zırhlı yeşil kurdeleyle takılır. (L)

İtalyan Hasır Şapkası (BİR) [*Un Châpeau de paille d'Italie*], E. Labiche ile Marc Michel'in beş perdelik vodvili (1851). Oyunun kahramanı Ferdinand, tam evlenmek üzere iken, atının yediği bir hasır şapka yüzünden başı derde girer. Şapkanın kaybolması, kibar bir kadının şerefini tehlikeye sokmuştur. Ferdinand düğün hengâmesi içinde, yeni bir hasır şapka bulmak için olmadık, dolayısıyle gülünç çarelere başvurur.

Sinema yönetmeni René Clair, bu komediden ilham alarak 1927'de bir filim çevirdi ve vodvil üslûbunu güldürücü buluşlarla sinemaya uyguladı. (L)

İtalyan Kültür merkezi, Türk - İtalyan Kültür anlaşmasına uyularak Ankara ve İstanbul'da kuruldu (1951). İtalyan Dışişleri Bakanlığı Kültürel İlişkiler Genel müdürlüğüne bağlı olarak çalışmaktadır. Merkezde türk ve italyan üyeler için dil, genel kültür, tercüme kursları ve sanat, edebiyat; kültür konularında türkçe ve italyanca konferanslar ve sanat sergileri düzenlenmekte, filimler gösterilmektedir. Ayrıca her yıl başarılı türk öğrencilerine ve araştırmacılarına burslar verilmektedir. (M)

İTALYAN SOMALİSİ. Bk. SOMALİ.

İtalyan Sosyalist partisi. Bk. SOSYALİST PARTİ (*İtalyan — si*).

İtalyan Sömürge imparatorluğu, İtalya'nın sömürgeleştirdiği ülke ve toprakların tümüne verilen ad.

Eski «Mare Nostrum»u yeniden yaratmak hevesi, Afrika kıtasının bölüşülmesinde pay almak isteği, özellikle aşırı kalabalık nüfusuna yerleşme alanı bulmak zorunluğu, İtalya'nın Sömürge imparatorluğu kurmak sebeplerini açıklar.

Birçok yoksul italyanın (yaklş. 20 000) gelip yerleştiği Tunus, fransız himayesine geçince İtalya'da sömürgelere yayılma düşüncesi uyandı. Roma hükûmeti, Afrika'nın bölüşülmesinde kesin şekilde bir yana itilmekten ve işsizlik yüzünden Fransa ve özellikle Güney Amerika'ya (Arjantin) başlayan göç akınını italyan hâkimiyetindeki topraklara aktaramamaktan korkuyordu. Çünkü İtalya sömürgecilik alanına yeni adım atarken, Fransa ve İngiltere denizaşırı topraklarda çok elverişli askerî ve iktisadî durumlara ulaşmış ve Afrika kıtasında avrupalı bir devletin sahip çıkabileceği Fransa ile İspanya'nın nüfuz alanına giren Fas ve özellikle Trablusgarp çölü, bir de Doğu Afrika kalmıştı.

Lumah burnu arazisinin satın alınması (1869), Assap koyunun önce kâşif Sapeto (1870), sonra da Cenova'lı bir gemi kumpanyası tarafından zaptedilmesi (1880), Fransa'yı Kuzey Afrika'da huzursuz edecek hareketlerden Bismarck'ın hoşlanmayışı, İtalya'nın Kızıldeniz'in Güney Afrika'daki kıyılarına yönelmesinin sebebini açıklar. Böylece İtalya, Süveyş kanalının giriş yollarından birini kontrolu altına alabilecekti. İtalyanların Afrika'ya sızması, hemen hemen aynı zamanda Doğu Afrika'nın hem kuzeydoğu hem de güneydoğu kıyılarından başlayarak gerçekleşti. Aşırı solcu partilerin, iş çevrelerinin ve parlamentonun açık muhalefetine rağmen İtalya, Assab'ı, Rubattino kumpanyası hesabına satın aldı (1881). Bu limandan itibaren Habeşistan'a doğru bir giriş yolu açılmasına başlandı. Bölgeyi incelemekle görevli bir heyetin kılıçtan geçirilmesi (1884) dışişleri bakanı Mancini'ye, Beilul, Gubbi ve Massava'yı (necaşi Johannes'in protestolarına rağmen) işgal etme fırsatını verdi (1885). Dogali geçitlerinde 400 kişilik bir taburun imhası (1887), denizaşırı seferlere karşı duyulan muhalefeti arttırdı, fakat Crispi bu muhalefeti yendi, takviye kuvvetleri yollandı, içerideki karışıklıklardan yararlanıldı (bk. HABEŞİSTAN), Saati önünde necaşi Johannes yenildi, Keren ve Asmara işgal edildi (1885). Necaşi ölünce, İtalyanların desteklediği Choa ras'ı Menelik tahta geçti ve 2 mayıs 1889'da da Uccialli antlaşması imzalandı. Antlaşmanın 17. maddesine göre Habeşistan, İtalya'nın himayesi altına girmeyi kabul ediyordu. Bu durumdan faydalanan italyanlar güneyde Muna-Belesa-Marep hattına kadar ilerleyerek Kızıldeniz boyunca durumlarını sağlamlaştırdılar. Daha önce işgal etmiş oldukları topraklarda sivil yönetim kurulana kadar bir askerî vali ve sömürge subayları ile yönetilen ve başkenti Asmara olan *Eritrea* sömürgesini kurdular (1890). Crispi bir yandan Habeşistan'ın kuzey kıyılarını italyan etkisi altına alırken, bir yandan da Hint okyanusu kıyısı boyunca Benardir'i ve birçok dayanak noktasını işgal etti. 1889'dan itibaren, içerilere doğru genişliği, 25 mart ve 5 nisan 1891

İtalya-İngiltere antlaşmasıyle kararlaştırılan ve belirlenen Somali sömürgesi kuruldu. İtalya böylece Habeşistan'ın bütün limanlarını ele geçirdi ve ülkeyi kıskaca alarak stratejik noktalara hâkim oldu.

Ama Doğu Afrika'daki bu iki sömürgede durumunun çok iyi oluşu gene de, ras'larla necaşi Menelik'in uzlaşmaları, Habeş birliğinin Menelik lehine ve istilâcılar aleyhine yeniden kuruluşu, anayurttan gelen kuvvetlerin yetersizliği yüzünden İtalyanları savunmada bıraktı. Sonuç İtalyanlar için hiç de iyi olmadı. General Baratieri'nin Tigre'yi işgal etmesi (1894) Menelik'in şiddetle karşı koymasına yolaçtı, İtalyanlar çok kere bozguna uğradılar (1895-1896), sonunda Crispi vahşîce bir saldırıya geçerek 25 000 askerle necaşinin 100 000 adamını dağıtmağa kalkıştı, bu tehlikeli hareket aynı gece Adua'nın düşmesiyle sonuçlandı. İtalyanlar bütün toplarını kaybettiler, 5 000 ölü, ikisi general olmak üzere 2 000 esir verdiler (1 mart 1896). Crispi görevinden alındı, İtalya, Habeşistan'daki sömürge siyasetinden vaz geçti (26 ekim 1896 Addis-Abeba antlaşması). Bununla birlikte Adua yenilgisi kamuoyunun bir kısmında ve özellikle gençlikte öç alınmasını isteyen ve gittikçe kuvvetlenen milliyetçi bir hareketin doğmasına yolaçtı.

Fakat İtalya denizaşırı toprakları ele geçirmek umudunu tamamen yitirmemişti, yeni bir hareket alanı bulması gerekiyordu. Osmanlı imparatorluğuna bağlı Trablusgarp'a o zamana kadar hiç bir avrupa devleti ayak basmamıştı. Trablusgarp, İtalya'ya çekici gelmeğe başladı. 10 Temmuz 1902 tarihli antlaşma ile tamamlanan 2 aralık 1900 tarihli gizli anlaşmaya göre Fransa, Fas'taki özel çıkarlarının tanınmasına karşılık İtalya'ya Trablusgarp'ta tam bir hareket serbestliği tanıyordu. İtalya uzlaşma yoluyle bu ülkeye sızmağa başladı. Fransa'nın Fas'a kendi himayesini kabul ettirmesine kadar bekledi, sonra Osmanlı imparatorluğuna savaş açtı (29 eylül 1911), Trablusgarp ve Bingazi'yi işgal ederek buraların ilhakını istedi. Trablusgarp'taki sayıca az ve güçsüz türk askerî birlikleri italyanları önemli askerî harekâta girişmek zorunda bıraktı. Derne'de Mustafa Kemal'in başında bulunduğu kuvvetler İtalyanları sahillerde tutunmağa zorladı. Bu suretle türk birliklerini Trablusgarp'tan çıkarmayı başaramayan İtalyanlar Rodos'u ve Doğu Akdeniz'deki Onikiadayı işgal ederek bir şaşırtma hareketi yaptı (mayıs 1912). Balkan devletlerinin sınırlarındaki tazyik ve tehditleriyle karşılaşan Osmanlı imparatorluğu, Birinci Balkan savaşının başladığı gün Uşi barışını imzalamak zorunda kaldı (18 ekim 1912). Libya (Trablusgarp, Sirenaik) İtalya'nın üçüncü sömürgesi haline geldi.

İtalyanlar barışı sağlamakta büyük zorluk çektiler. Birinci Dünya savaşında türk gönüllüleri ve Sunusi birliğinin lideri Ahmed Şerif'in kumandasındaki birlikler Kûfra vahasından hareket ederek istilâcıları denize doğru çekilmek zorunda bıraktılar. Fakat Mondros mütarekesi (31 ekim 1918) türk garnizonlarının teslimini şart koşarak Trablusgarp'ın ve Sirenaik'in kesin şekilde İtalyanların eline geçmesini sağladı. Öte yandan İtalya'da, Osmanlı imparatorluğunun parçalanmasından da pay alma fikri doğdu. Saint-Jean-de-Maurienne'de yapılan müttefiklerarası görüşmelerde (19 nisan 1917), 1915'te İngiltere-Fransa-Rusya arasında kararlaştırılan Küçük Asya'nın (Anadolu) paylaşılması planında İtalyanlara da yer verildi. İzmir'den Mersin'e kadar uzanan Güney Anadolu İtalya'ya ayrılacaktı. 1917'deki Ekim ihtilâli İtalya'nın genişleme hayallerini Anadolu'ya kadar yaygınlaştırdı. Fakat Türklerin Mustafa Kemal Paşa önderliğinde vatanseverce hücumları karşısında Yunanlılar bozguna uğrayınca, İtalya'nın bu çeşit projeleri boşa çıktı. Bununla birlikte İtalya, Rodos'u ve Onikiadayı kesin olarak elinde tuttu (24 temmuz 1923 tarihli Lozan antlaşması). Akdeniz eski «Mare Nostrum»a dönmüş gibiydi. İtalya'nın sömürge savaşlarında üçüncü evre faşizmin ortaya çıkmasıyle başladı. Mussolini, yayılma propagandasının coşkunluğuna önceleri kendini kaptırmadı. Fakat *Gerarchia* dergisi yöneticileri olan Roberto Pariberi ve Francesco Coppola gibi gazetecilerin kışkırtmalarına uzun süre karşı koyamadı. Öte yandan Somali ve Libya'nın çöl olması, Onikiada ve Rodos'un zaten kalabalık olması yüzünden İtalya'nın artan nüfusunu yerleştirecek sömürgelere ihtiyacı vardı. Böylece yeniden sömürge siyasetine dönülmesi haklı gösteriliyordu.

Faşist hükûmet 1928'den sonra Kuzey Afrika'yı bir nüfus yerleştirme alanı olarak kullanmayı denedi. Fakat Kûfra vahasında üslenen Sunusiler sürekli güvensizlik yarattılar. Bu yüzden önce ortalığı yatıştırmak gerekti. General Graziani tarafından şiddetle girişilen harekât sonunda Kûfra işgal (1931) ve teşkilâtlanmış son direnme yuvaları da tahrip edildi (1933). Bundan sonra sömürgeleştirme hareketine geçildi. Bu hareket, 1935'ten itibaren Sirenaik ve Trablusgarp'ın birleştirilmesiyle kurulan Yeni Libya sömürgesi çerçevesi içinde geliştirildi. Fakat İtalya'nın sömürge edinme çabası daha çok Doğu Afrika'ya yönelmişti. 1924 Sıralarında İtalya, İngiltere'deki MacDonald hükûmetinin Küba ve Kismayu'dan elini çekmesini sağladı, daha sonra bu topraklar İtalyan Somalisi'ne katıldı.

Sonunda Mussolini, Habeşistan'ı Sömürge imparatorluğuna katmağa karar verdi (1934). Daha önce 1925'te Habeşistan'da iki nüfuz bölgesinin kurulmasını öngören İngiltere'nin tarafsızlığını, fransız hükûmet başkanı Pierre Laval'in Somali kıyılarında olduğu kadar Tibesti'de de italyan sömürgeleri lehine sınır düzeltmelerini kabul etmesiyle de Fransa'nın (7 ocak 1935 tarihli Roma antlaşması) tarafsızlığını sağladığını sanıyordu. İtalyan Somalisi sınırındaki Ual -Ual olayı savaş açmağa bahane oldu. Daha savaş ilân edilmeden general Emilio de Bono Habeşistan'a girme emrini aldı (2 ekim 1935). Milletler cemiyetinin, Büyük Britanya'nın ve diğer birçok büyük devletin karşı koymasına rağmen Mussolini askerî birlikleri kuvvetlendirdi, başkumandanlığa general Badoglio'yu getirdi. İtalyanlar 5 mayıs 1936'da Addis-Abeba'yı işgal ettiler. 9 Mayısta İtalya kralı Vittorio Emanuele III, Habeşistan imparatoru ilân edildi. 4 Temmuzda Milletler cemiyeti kendi koyduğu müeyyideleri geçerlikten kaldırdı. Böylece Mussolini yeni bir Roma imparatorluğunun kurulmuş olduğunu ilân etti.

Bu imparatorluğu kuran Mussolini'ye göre imparatorluk ikili bir geleneğe dayanmalıydı: önce cumhuriyetçi ve imparatorlukçu eski roma geleneğine ve sonra da Libya'da çoğunluğun dini olan ve Habeşistan'da 3 milyondan fazla mensubu bulunan islâm geleneğine göre. Duçe, Trablus'ta yerli şefler tarafından sembolik anlamda «İslâmın Kılıcı» diye anıldı (mart 1937). Böylece Mussolini'nin Güney ve Doğu Akdeniz'de Fransa ve Büyük Britanya aleyhine kendini müslümanların koruyucusu olarak ileri sürdüğü anlaşıldı. Bu sömürge imparatorluğu birkaç yılı aşmayan varlığı süresince, italyan Somalisi, Eritrea ve Habeşistan'dan meydana gelen İtalyan Doğu Afrikası bir genel vali tarafından yönetildi. Bu genel valinin emrinde bir genel vali yardımcısı, askerî garnizon, bir hükûmet genel sekreteri, altı yüksek müdürlük, bir basın ve propaganda bürosu vardı. Sivil yönetim, bir yüksek maliye dairesi, bir istinaf mahkemesi, sayıştayın bir şubesi, bir başsavcılık ve on «devlet müfettişliği»nden ibaretti. Bu yönetim organları, her birinin valisi, vali yardımcısı, askerî kumandanı, idare âmiri mahkemesi olan altı eyaleti hâkimiyeti altında tutuyordu ve 120 000'i italyan olmak üzere 14 milyon 500 bin kişiyi yönetmekteydi. 100 000 İtalyan da Libya'ya yerleşmişti. Fakat İtalyan Sömürge imparatorluğu, nüfus artışıyle orantılı bir yerleşme yeri haline gelecek zaman bulamadı. İtalyanlar iki sömürgeleştirme merkezinde limanlar, dikkate değer yol şebekeleri, hastahaneler, su kemerleri yaptılar, öğretim ve şehircilik alanında hizmetleri oldu. Trablusgarp ve Sirenaik'te tarım ilerledi, ama Habeşistan'da tarımın gelişmesine vakit olmadı.

Mussolini'nin, Fransa ve İngiltere'yi bertaraf ederek (Nice, Tunus ve Malta üstündeki hak iddiaları) Akdeniz'i bir italyan gölü haline getirmek amacıyle girdiği İkinci Dünya savaşı, tamamıyle ters bir sonuç verdi, İtalyan Sömürge imparatorluğu yıkıldı. 1941'den itibaren Kenya ve Sudan yönünden gelen ingiliz saldırılarıyle Doğu Afrika sömürgeleri ezildi. Öte yandan güneyden gelen Leclerc kolu Libya'ya girdi (Kûfra ve Murzuk'un ele geçirilişi), VIII. İngiliz ordusu kumandanı general Montgomery'nin ileri harekâtı sonunda Libya tamamen işgal edildi (ekim 1942 - ocak 1943). İtalyan Sömürge imparatorluğu yıkılmıştı: Habeşistan, Eritrea'yi da sınırları içine aldı (1952); daha büyük bir ülke olarak bağımsızlığına kavuştu. Önceleri müttefikler tarafından yönetilen Libya'da Sunusi ailesi tahta çıkarak krallık kurdu (1951). Paris barış antlaşmasıyle (1947) İtalya bütün sömürgelerini kaybettiğini kabul etti, yalnız (Birleşmiş milletler aracılığıyle) Somali'yi yönetmek ve 1960'ta ilân edilen bağımsızlığına doğru yürütmek hakkını elinde tuttu. (L)

İtalyan Dayanışma yıldızı

İTALYA PENTAPOLİS'İ, Bizans İtalyası'nda eyalet. Adı (*pentapolis* yun. başşehir demektir), Rimini, Pesaro, Fano, Senigallia ve Ancona piskoposluklarını içine aldığını düşündürürse de, aslında iç kısmındaki başka şehirleri de (Urbino, Fossombrone, Cagli, İesi, Osimo, Gubbio, hattâ bir süre için Perugia) kapsıyordu. «Pentapolis» adı, Lombardia ve Papalık hâkimiyeti altında da değişmedi. (L)

İtalya savaşları, 1494-1559 yılları arasında Fransa, İspanya ve Avusturya imparatorluğunun İtalya'ya yaptıkları seferlerin tümüne verilen ad.

Bu savaşların başlıca sebebi René d'Anjou'nun vasiyetiyle Fransız krallığına kalan (1480) Napoli ve Kudüs'ü, Anjou sülâlesinin ele geçirmek istemesi ve kraliyet otoritesinin önleyemediği soyluların savaş istekleridir.

● Louis XI, bu vasiyetnameye aldırış etmedi ama şövalyeleri gibi kendisi de ortaçağ kafalı olan Charles VIII bu şekilde davranmadı. İtalyanlar arasındaki rekabete güvenerek ve Ludovico ile Moro'nun Milano dukasına karşı kendisinden yardım istemesini vesile sayarak İtalya'ya (ekim 1494) girdi. Savonarole'nin çağrısı üzerine Medici'leri kovan Floransa'da bir kurtarıcı olarak karşılanan ve Roma'da Alessandro VI tarafından kabul edilen (31 aralık) kral, 1495 yı-

Colonna meydanında gösteriler (14 mayıs 1896)

İtalyan Sömürge imparatorluğu

1935'te itayan birliklerinin Kuzey Afrika'ya hareketi

Foto. Trampus (LAROUSSE)

lı başında Napoli'yi kolayca ele geçirdi. Avusturyalı Maximilian ve Aragon krallığı ile daha önce tarafsızlık antlaşmaları imzaladığı halde, başarılarından kaygılanan avrupa hükümdarları ona karşı bir koalisyon kurdular.

Charles VIII Napoli'de bir garnizon (1495 temmuzunda Seminara'da başarı kazanmasına rağmen 1496 haziranında Atella'da Gonzalo de Cordoba'ya teslim oldu) bırakarak, Fornovo zaferiyle (temmuz 1495) Fransa yolunu açtı.

● Valentina Visconti'nin torunu Louis XII, Milanese üstünde hak iddia ederek burayı işgal etti (1499-1500). Charles VIII'in siyasetini benimseyerek, Aragon ile gizli bir bölüşme sözleşmesi yaptıktan sonra Napoli'yi aldı (1501). Ama sözleşme bozuldu ve İspanyollar Fransızları Bayard'ın Garigliano'da kazandığı başarıya (27 aralık 1503) rağmen kovdular. Julius II'nin gizli tasarılarını sezemeyen Louis XII, onun hesabına çarpışmayı kabul ederek Agnadello'da Venediklileri ezince (14 mayıs 1509), karşısında Julius II'nin Venedik, Aragon, İngiltere ve Sion kardinali Matthaus Schiner ile kurduğu (ekim 1511) yeni bir Kutsal birlik buldu. Fransızlar başlangıçta Gaston de Foix'nin İsviçrelileri püskürtmesi, Bolongna'yı alması (şubat 1512) ve ispanyolları Ravenna'da yenmesiyle (11 nisan) birkaç başarı elde ettiler ama, Gaston, Ravenna savaşında ölünce Milanese boşaltıldı ve Fransa istilâ edildi. Louis XII, Leo X'un Papalık tahtına çıkmasından (şubat 1513) yararlanarak tazminat karşılığı düşmanlarının geri çekilmesini sağladı.

● François I, savaşı yeniden başlattı ve İsviçrelileri Melegnano'da yendi (13-14 eylül 1515), papa ve İsviçrelilerle barış imzalandı. Avusturya imparatorluğuna İki-Sicilya krallığının vârisi Karl V'in seçilmesiyle çatışma yeniden başladı (1521). Milanese'den kovulan ve 8. Bourbon dükü tarafından arkadan vurulan Fransızlar, bu ili geri alamadılar (Bayard'ın Romagnano'da ölmesi, 29 nisan 1524) ve François I, Pavia'da yenilerek esir düştü (24 şubat 1525). Kurtulabilmek için Milanese'den vaz geçtiyse de (Madrid antlaşması, 14 ocak 1526), sözünden hemen döndü. Savaş yeniden başladı. Roma, Bourbon tarafından alınarak halk kılıçtan geçirildi (mayıs 1527). Cambrai barışıyle (5 ağustos 1529) bir süre duran savaş 1535'te yeniden başladı (Fransızların Savoia ve Piemonte'yi işgali), 1538-1542 yılları arasında yeniden durdu ve Fransızların Ceresole Alba zaferinden (14 nisan 1544) sonra, Crépy barışıyle (18 eylül 1544) sona erdi.

● Henri II, kraliçenin çevresindeki italyanlar ile Anjou düklerinin vârisi Guise'lerin sözüne uyarak yeni bir italya savaşına sürüklendi. Piemonte'de Casale'yi (mart 1555) işgal ettirdi ve Henri de Guise'in Napoli'ye karşı bir sefere girişmesine izin verdi, ama bu sefer, Saint-Quentin bozgunuyle sonuçlandı (10 ağustos 1557). İtalya savaşları Cateau-Cambresis antlaşmasıyle sona erdi; bu antlaşma ile Fransa, Napoli ve Milano'dan vaz geçiyor, ancak Piemonte'de birkaç yeri (Torino, Pinerolo, Chivasso, Villanova d'Asti) muhafaza ediyordu.

İtalya savaşlarının siyaset, ekonomi, askerlik ve sanat bakımından sonuçları önemlidir. Önce, yoksullaşmış soylu sınıfın toprak hırsını ve savaş enerjisini italyan yarımadasına yönelten bu savaşlar, derebeylik isyanlarının ortadan kalkmasına yolaçtı ve Louis XII'nin Milano'dan bir süre için elde ettiği gelir, maliyeyi ferahlatmasına imkân vererek, krallık ekonomisinin yeniden kurulmasını hızlandırdı.

Öte yandan, birçok ittifakın yapılıp bozulması ve çatışmaların uzun sürmesi, devamlı bir diplomasinin kurulmasını ihtiyaç haline getirdi: İtalyanlar diplomasiye daha XV. yy.dan itibaren değer vermişlerdi.

Bunlara paralel olarak savaş sanatı değişti: Bayerd'ın temsil ettiği geleneksel savaş anlayışının yerini strateji ve taktiğe geniş yer veren nazariyeler aldı; stratejiyi özellikle Gaston de Foix yenileştirdi; toplu hareket ve manevra anlayışına sahip olan De Foix, çabuk hareket ederek rakiplerini hazırlıksız yakaladı (Ravenna 1512). Fransızların daha önce değişiklikler yaptığı savaş taktiğini Cordoba'lı Gonzalo tamamıyle değiştirerek piyadeyi (ispanyol *tercio*'ları) savaşın başlıca gücü haline getirdi. Savaş sanatındaki bu değişmeler kısmen silâhların değişmesi ve ateşli silâhların ortaya çıkması sayesinde gerçekleşti. Ortaçağın kişisel (zırh) veya ortaklaşa (kale) korunma araçları gereksiz bir hale geldi ve savaş tahkimatının yerini toprak surlar aldı (güllelet bunlara düşüp gömülüyordu). Ayrıca, silâh fiyatının yüksek olması, önemli para fonları gerektirdi: bu yüzden savaşlar artık gelir kaynaklarının ve ödeme vasıtalarının yolaçtığı iktisadî ve malî çatışmalar yüzünden de çıkmağa başladı. Beşerî açıdan, özellikle de fikir açısından italya savaşlarının önemli sonuçları oldu: hümanizm ve Rönesans bu sayede Fransa'ya sızdı. (L)

İtalya seferi (1796-1797), Bonapart'ın 1796-1797 arasında İtalya'daki harekâtına verilen ad. Carnot'ya göre Fransa'nın İtalya'daki ordusunun görevi, 1796 yazında Jourdan kumandasındaki Almanya ordusu Viyana üzerine bütün gücüyle saldırırken elden geldiği kadar avusturya kuvvetini oyalamaktı. Bonapart, Nice'teki genel karargâhına 27 martta vardı. Günlük emirleriyle birliklerinin maneviyatını kuvvetlendirdi, kişiliğini subaylarına kabul ettirdi ve sayı bakımından azlığı, hızlı hareket ederek ve düşmanını hazırlıksız yakalayarak giderdi. Birbirinden ayrı olarak avusturyalı Beaulieu'nun (Montenotte 12 nisan 1796; Dego 13 nisan, Millesmo 14 nisan) ve Piemonte'li Coli'nin (Mondovi 22 nisan) kuvvetlerini yendi, Sardinyalıları Cherasco ateşkesini imzalamak zorunda bıraktı (28 nisan); bu ateşkesi 15 mayısta imzalanan Paris barışı izledi. Napolyon, Po nehrini Piacenza'da geçerek (7 mayıs) Beaulieu'yü kuşatmadan kurtulmak için Adda üzerine çekilmek zorunda bıraktı ve Lodi'de zorladı (19 mayıs). 14 Mayısta Milano'ya girdi. Beaulieu'yü Mincio'ya püskürtünce (Borghetto 30 mayıs), Avusturya yoluna hâkim olan Mantova'yı kuşattı ve Orta İtalya'ya boyun eğdirerek vergiye bağladı. Adige'den şehrin yardımına koşan Wurmser'i karşılayan Bonapart, Lonato (5 ağustos) ve Castiglione'da (5 ağustos) yendi, Wurmser'in Brenta üzerinden ikinci denemesi arkadan hücuma uğratılarak durduruldu (Bassano 8 eylül). Avusturya generali Mantova'ya sığındı. Bonapart, yine Adige üzerinden gelen Alvinczy'yi de Caldero'ya püskürttükten sonra (12 kasım), arkadan hücum ederek Arcole'de yendi (17 kasım Alvinczy'nin yeni bir denemesi Rivoli'de başarısızlıkla sonuçlandı (14 ocak 1797) ve Mantova teslim oldu (2 şubat). Papaya kabul ettirdiği Tolentino antlaşmasıyle (19 şubat) geri hatlarını emniyete alan Bonapart, Almanya'daki savaşı kazanan Hoche ve Moreau ile bir an öce buluşmak istediğinden Tagliamento'yu (16 mart), Tavis geçidini (23 mart) aştı ve arşidük Karl'ı Neumarkt'ta yendi (12 nisan). Massena öncü kuvvetleriyle Leoben'e geldi; ateşkes (7 nisan) ve Leoben barışının taslağı burada imzalandı. Bonapart 18 ekim 1797'de İtalya'ya hâkim oldu ve Avusturyalıları Campoformio'da şartları çok ağır bir barışı kabul etmek zorunda bıraktı. (L)

İtalya seferi (1800), İkinci koalisyonu ortadan kaldırmağa ve Mısır seferi sırasında İtalya'da kaybettiği toprakları geri almağa karar veren birinci konsül Napolyon'un, Piemonte ve Lombardia'da giriştiği harekâta (mayıs-haziran 1800) verilen ad. Massena Cenova'da direnirken (21 nisan - 4 haziran), Bonapart, almanya ordusunu Moreau'ya bıraktı ve yedek ordu ile büyük saint Bernard geçidini aşarak Massena'yı teslim olmağa zorlamak için yola koyulan Melas'ın yolunu kesmek amacıyle Milano üzerine yürüdü. 14 Haziranda Marengo'da Avusturyalılarla karşılaşıldı (öncüler 9 haziran Montebello'daki çatışmayı kazanmışlardı); topçusu olmayan fransız ordusu bozulmak üzereyken Desaix kumandasındaki tugayın müdahalesi Avusturyalılar arasında panik yarattı. Kesin bir zafer kazanan Fransızlar Cisalpina'yı yeniden kurdular. Moreau'nun Hohenlinden'de parlak bir zafer kazanması (3 aralık 1800), Fransa'nın Lombardia ile Venedik'i işgal etmesini ve Avusturyalılara Treviso ateşkesi (15 ocak 1801) ile Luneville antlaşmasını kabul ettirmesini (9 şubat 1801) sağladı. (L)

İtalya seferi (1859). Piemonte'nin Kırım'a müdahalesiyle (1855) hazırlanan, Napoléon III ve Cavour arasındaki Plombières görüşmesinde (1858) kararlaştırılan, 26 ocak 1859 Fransa-Sardinya antlaşmasıyle onaylanan ve Kuzey İtalya'yı Avusturya hâkimiyetinden kurtarmak amacıyle girişilen savaş. Sardinyalıların kışkırtmaları sonunda Viyana'nın Piemonte'ye verdiği ültimatomu Napoléon III'ün desteklediği Cavour reddetti (26 nisan 1859). 100 000 Kişilik avusturya ordusuna kumanda eden Giulay, 27 nisanda Ticino'yu aştı; bu sırada Mont-Cenis, Mont - Genèvre ve Cenova'dan (Napoléon III, 14 mayısta buraya gelmişti) gelen 116 000 fransız Alessandria'da toplanıyordu. Torino'ya doğru ilerleyen Giulay geri çekilmek zorunda kaldı; Montebello (20 mayıs). Palestro (28 mayıs) ve Turbigo'da (2 haziran) yenildi. Birbirleriyle teması kaybeden iki rakip, rastlantı sonucu Magenta'da karşılaştılar; Avusturyalılar bozuldu ve Mincio'ya çekildi, Napoléon III ve Vittorio Emanuele ise Milano'ya girdiler; I. Fransız tümeni (Baraguay d'Hiliers) 8 haziranda Melegnano'da avusturya geri kuvvetleriyle şiddetli bir çarpışma yaptı. Bunun üzerine Franz-Joseph avusturya kuvvetlerinin kumandasını ele aldı (180 000 kişi) ve 140 000 kişilik Fransız Piemonte ordusunu yenebileceğini sandı. Ama 24 haziranda kanlı bir bozgundan sonra Solferino'da savaş alanını terketti. Çok büyük kayıp veren Napoléon III, Prusya'nın askerî müdahalesinden çekindiğinden Villafranca ateşkesini imzalamağa (11 temmuz) karar verdi; İtalyanların hoşnutsuzluğuna rağmen savaş bu ateşkesle sona erdi. 15 Ağustosta fransız birlikleri Paris'e döndü. (L)

İtalya seferi (1943-1945). Mihver kuvvetlerinin Tunus'ta teslim olmasından önce (bk. DÜNYA SAVAŞI [*İkinci*]), müttefik ordularının Alexander kumandasındaki 15. grubu, İtalya yarımadasına hücum hazırlıklarını tamamladı. Bu hücum, üç evrede oldu: Syracusa'nın gizlice mütareke istemesini ve böylece İtalya'nın müttefikler safına katılmasını sağlayan Sicilya'nın fethi (10 temmuz-16 ağustos 1943); Güney İtalya'ya çıkarma yapılması ve Roma'yı koruyan alman direnme hattının yıkılması; Kuzey İtalya'yı koruyan hatların yıkılması.

İtalya harekâtı Britanyalıların (Montgomery) Calabria'ya (3 eylül 1943) ve Amerikalıların (Clark) Salerno'ya (9 eylül) çıkarma yapmalarıyle başladı; bu kuvvetler Almanların şiddetli direnişiyle karşılaştı. Bu direniş ancak iki ordu birleşmeyi başararak 1 ekimde Napoli'yi boşaltan Almanları Garigliano'dan Sangro'ya uzanan Gustav hattına çekilmek zorunda bırakınca kırıldı. Almanlar kasım ayında bu hat üzerinde sağlam bir şekilde yerleştiler ve tepkilerinin çabukluğu sayesinde italya bozgununun sonuçlarını kısmen olsun önleyebildiler. Sardinya'yı (19 eylül), sonra da Korsika'yı (4 ekim) boşaltmak zorunda kalmalarına karşılık, Balkanların kontrolunu ellerinde tuttular ve Rodos, Leros ve Samos'u işgal ettiler. Roma için savaş, Kesselring'in kumanda ettiği on beş tümen ile, VIII. Britanya ordusunun (Anders kumandasında Polonya birliği de bu orduda çarpışıyordu), V. Amerikan ordusunun ve Juin kumandasındaki Fransızların 20 tümeniyle karşı karşıya getirdi. 1944 Aralığında Fransızların şiddetli hücumu, sayesinde müttefik hatları Acquafondata, Pantano ve Belvedere'de (14 -25 ocak) çetin çarpışmalardan sonra Rapido'ya ulaştı; bu sırada Cassino'da yenilen Amerikalılar, Anzio ve Nettuno'da alman hatlarının gerisine çıkarma yaparak Roma'nın 50 km yakınına ulaştılar (22 ocak). Cephe savaşı Cassino'da ocak ayından mayıs ayına kadar sürdü ve Juin'in Aurinci dağlarındaki harekâtından (11 mayıs) sonra Roma yolu kendilerine açılan müttefikler, Anzio'nun birlikleri V. Ordu ile birleştikten sonra 4 haziranda şehre ulaştılar.

Araçların bir kısmını Provence çıkarması emrine veren (Fransızların 22 temmuzda geri çekilmesi) 15. Ordular grubu, başarısından yeterince yararlanamadı: Fransızlar 3 temmuzda Siena'yı, Polonyalılar 18 temmuzda Ancona'yı, Amerikalılar 19 temmuzda Livorno'yu, İngilizler 19 ağustosta Floransa'yı aldı; ama Almanlar *gotik hattı*'nda yeniden toplandılar. Bu hatta, ağustos -ekim arasında yapılan hücum, Forli (10 kasım), Ravenna (5 aralık) ve Faenza'yı (18

itfaiye

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

aralık) kurtardı. Kış mevsimi boyunca cephenin hareketsizleşmesinden sonra Alexander'in yerine kumandayı alan Clark, 9 nisan 1945'te 25 tümenle hücumu yeniden başlattı. Müttefikler Bologna'ya girdiler (22 nisan), Po'ya ulaştılar ve Verona'yı aldılar (26 nisan). Aynı gün başlayan italyan ayaklanması müttefiklere Mantova, Parma, Cenova ve Milano'yu (29 nisan) kazandırdı. Torino 1 mayısta düşerken Mont-Cenis'den geçen fransızlar Susa ve Coni'yi aldılar. 2 Mayısta Yeni Zelandalılar, Montefalcone'de Tito'nun kuvvetleriyle (bk. BALKAN HAREKÂTI), 4 mayısta da V. Amerikan ordusu Brenner'in güneyinde Almanya'dan gelen VII. Ordu ile (Patch) birleşti. 2 Mayısta Vietinghoff kumandasındaki Almanlar, İtalya'da (29 nisanda imzalanan Caserta sözleşmesinden sonra) şartsız teslim oldular. Kayıpları 836 000 asker ve 8 000 uçağa yaklaşıyordu; ama müttefik ilerlemesini Reich'ın güney cephesinde on sekiz ay geciktirmeyi başarmışlardı. (L)

İtalya Seyahati (*İtalienische Reise*), Wolfgang Goethe'nin eseri (1749-1832). Yazar bu eserinde 1786 eylülünde İtalya'ya yaptığı bir geziyi anlatır. Üç bölümden meydana gelen kitabın birinci bölümü Goethe'nin Carlsbad ile Roma arasındaki yolculuğuyle Roma'da kaldığı süreyi (kasım 1786 - şubat 1787) kapsar. İkinci bölüm ise Napoli ve Sicilya gezisiyle Sicilya'dan Napoli'ye dönüşü ele alır (25 şubat - 6 haziran 1787). Üçüncü bölüm de Goethe'nin Roma'da haziran 1787 ile 22 nisan 1788 arasındaki ikinci ikametinin hikâyesidir. (→ Bibliyo.) [L]

İTALYOT (veya **İTALİKLER**), eski italya halkları. Hint-Avrupa dilleri (osk-umbria dili ve latince) konuşurlardı. İtalya'ya M. Ö. 1200'den itibaren Doğu ve Orta Avrupa'dan dalgalar halinde gelmişlerdi. (L)

İTAM i. (ar. *ṭaʿām*'dan *iṭʿām*). *Esk.* Yemek verme, yemek yedirme. (M)

İTAMİ, Japonya'da (Hyogo ili) şehir, Honşu'nun güneyinde; 53 300 nüf. Turizm merkezi. Havaalanı. (L)

İTAMİYE i. (ar. *iṭʿām*'dan *iṭʿāmiyye*). Tar. Bazı vakıflara ait tesislerde fakirlerin doyurulması için ayrılan tahsisat. (M)

İTAP veya **İTAB** i. (ar. *ʿitāb*'dan). *Esk.* Bir kimseye hoşa gitmeyen sözler söyleme, paylama, darılma, azarlama, tersleme: *Göz ucuyle âşıka geh lûtfeder gâhi itab / Bir suâle yer komaz ol gamze-i hazırcevab* (Nef'i). *Okudum ben de kitab-ı gaybı / Dinledim ben de itab-ı gaybı* (Tevfik Fikret). || *İtap etmek,* azarlamak, paylamak. || *İtabâmiz,* azarlayıcı, kırıcı.

◆ **İtabname** bls. i. *Esk.* Birini azarlamak amacıyle yazılmış mektup. (M)

İTAPECURU, Kuzeydoğu Brezilya'da (Maranhao eyaleti) ırmak, Serra do İtapecuru'dan doğar; seferin başlangıç noktası olan Caxias şehrini sular ve Sao José koyuna dökülür; 1 650 km. (L)

İTARD (Jean Marc Gaspard), fransız hekim (Oraison, Provence 1775 - Paris 1838). Önce Val-de-Grace'da cerrah (1796), sonra Sağır - Dilsiz enstitüsünde hekim oldu. Burun-yutak boşluğu muayene metotlarını büyük ölçüde geliştirdi, östaki borusuna sonda salma ile ilgili bir usul buldu. (L)

İTARE i. (ar. *ṭayerān*'dan *iṭāre*). *Esk.* Uçurma. || Hemen gönderme, çarçabuk yollama: *Yine ne hoştu dün gece civarına azîmetim / İtâre-i rakîmeye tereddüt üzre cüretim* (Recaizade Ekrem). || *İtâre-i kebûter,* güvercin uçurma. || *İtâre-i nâme,* hevesle ve çarçabuk mektup gönderme. (M)

İTASY, Madagaskar'da göl, Tananarive'in 45 km güneybatısında, bir krater içinde. Tsiribihino tarafından akaçlanır. Balıklavalar. (L)

İTATİAİA, Brezilya'da dağ kütlesi, serra da Mantiqueira'da; Agulhas Negras'ta, 2 713 m. 1937'de düzenlenen millî park. (L)

İTAUBA i. Defnegillerden *Mezilaurus itauba*'nın kerestesi; esmer-sarı renkte sert ve vağlı bir kerestedir, gemi yapımında kullanılabileceği gibi doğramacılıkta, ince marangozlukta, kayık yapımında da kullanılabilir; yalancı odunundan tanen çıkarılır. (L)

İTBA i. (ar. *tebāʿ*'dan *itbāʿ*). *Esk.* Kendine uydurma, yönetimi altına alma, tabi kılma.

— Gram. *Esk.* Bir kelimenin arkasından söylenen ona benzer fakat anlamsız söz: *At mat, yemek memek* gibi. (M)

İTBAK i. (ar. *ṭıbḳ* ve *ṭabaḳa*'dan *iṭbāḳ*). *Esk.* Kaplama. || Uyma, uygunluk gösterme.

— Fels. *Esk.* Kişinin değişen şartlara uyması, intibak etmesi.

◆ **İtbakî** sıf. Fels. *Esk.* İtbak ile ilgili. (M)

İTBOĞAN bls. i. Bot. Bir cins çiğdem. (L)

İTDİLİ bls. i. Otsu bitki; yaprakları almaşık, çiçekleri kırmızımsı, morumsu, sapları tüycüklüdür; boyu 0,20-1 m kadardır; dağlık bölgelerde nemli korularda yetişir. (Hodangillerden.) [L]

İTDİRSEĞİ bls. i. Bk. ARPACIK.

İTEA, Yunanistan'da liman şehri, Phokis'te, Korinthos körfezinin kuzey kıyısında; 2 500 nüf. Birinci Dünya savaşı sırasında Müttefiklerin deniz üssüydü. (L)

İTEA i. Almaşık yapraklı, salkım çiçekli ağaç veya ağaççık; Kuzey Amerika ve Orta Asya'da yetişen beş altı türü bilinmektedir. (*İtea Virginica* süs bitkisi olarak bahçelerde yetiştirilir. Taşkırangillerden.) [L]

İTECEK i. (*itmek*'ten *it-e-cek*). Mekan. Bir makinede, itme kuvvetini bir parçadan ötekine iletmeğe yarayan, genellikle silindir biçiminde parça || Bir motorda, distribüsyon* milinin kamlarının hareketini supaplara ileten parça. (Bu iletim ya doğrudan doğruya veya bir külbütor yardımıyle yapılır.) [L]

İTEGEM, Belçika'da (Anvers ili, Meschelen idare çevresi) komün, Meschelen'in kuzeydoğusunda; 4 200 nüf. Besin sanayii. (L)

İTELEMEK geçl. f. (*itmek*'ten *it-ele-mek*). Devamlı itmek, arka arkaya itmek: *Eliyle Abdullah'ı sanki oradan uzaklaştırmak ister gibi itelemeğe başladı* (A. H. Tanpınar). [M]

İTEM i. («bu dahi» anlamında lat. k.). Farklar psikol. Bir testte, özel bir durum meydana getiren ve bir uyarıcı rolü oynayan unsur; denek bu uyartıya, testin öngördüğü önemli iki veya birçok cevap arasından ancak birini verebilir. (Bir testte item sayısı çok değişik olabilir. Her itemin, testin nicel açıdan değerlendirilmesini sağlayan bir skor'u vardır.) || Programlı öğretimde item, anlatılan konu ile ilgili sorudan önceki bilgilerin düzenli bütünüdür; öğrenci, sonraki item'e geçmek için bunu cevaplandırmak zorundadır. (İtem'ler, öğretimin tek yönlü veya dallandırılmış olmasına göre öz ve uzunluk bakımından değişir.) [L]

İTERBİN i. (fr. *ytterbine*). Kim. İterbiyum oksit, Yb_2O_3. (L)

İTERBİT i. (fr. *ytterbite*). Miner. *Eşanl.* GADOLİNİT.

İTERBİYUM veya **YTTERBİYUM** i. (İsveç'te yer adı *Ytterby*'den fr. *ytterbium*). Kim. Azrak (nadir) topraklar gurubundan element.

— ANSİKL. *İterbiyum,* atom numarası 70, atom ağırlığı Yb= 173,04 olan kimyasal elementtir. Marignac tarafından gadolinit içinde bulunmuştur. Tuzları soluk portakal veya yeşilimsi renkte, özellikleri iyi bilinmeyen bir madendir. (L)

İTERGRENA i. (fr. *yttergrenat*). Miner. Bileşiminde itriyum bulunan grena (süleymantaşı) çeşidi. (L)

İTERSPAT i. (fr. *ytterspath*). *Eşanl.* KSENOTİM.

İTFA i. (ar. *ṭufū*'dan *iṭfā*). *Esk.* Söndürme: *Kimse ıslah eylemek mümkün değil ol kâfiri / Kabil-i itfa değil ol âteş-i duzahmisal* (Yenişehirli Avni). || *Mec.* [Duygular için] Dindirme, teskin etme, yatıştırma. || *İtfa etmek,* söndürmek. Dindirmek.

— Fiz. Sönüm.

— Huk. Bk. ANSİKL.

— Tic. *İtfa* (veya *İtfa-yı düyûn*) borcu faizi ile beraber ödeyerek hesabı kapatma. || *İtfa akçesi* (veya *bedeli*), amortisman sandığı. || *İtfa etmek,* borcu azar azar ödemek.

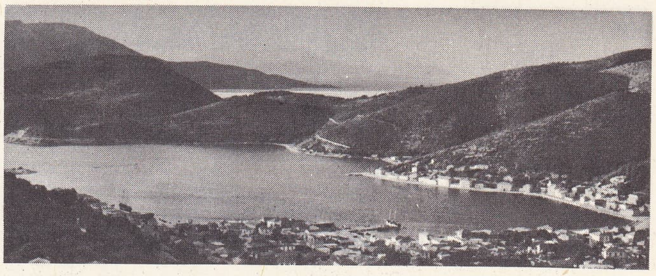

İTHAKE

— ANSİKL. Huk. Anonim şirket tahvillerinin *itfa* müddetinin uzatılması veya itfa şartlarının değiştirilmesi yetkisi genel kurula aittir (Tic. kn. md. 430). İtfa için ayrılan miktar, bilançonun pasif kısmına yazılır (Tic. kn. md. 463). Anonim şirket tarafından çıkarılan tahviller de itfa değerleri üzerinden tek rakam olacak pasif tablosuna yazılır. Ancak çıkarma değeri ile itfa değeri arasında şirket lehine bir fark varsa bu, aktif tablosuna yazılır. Anonim şirkete ilişkin hükümler, limited şirketlerde uygulanır (Tic. kn. md. 517). Hamiline yazılı bir senette ise faiz kuponlarından doğan bir alacağa karşı ana paranın itfa edildiği def'i ileri sürülemez (Tic. kn. md. 572). [M]

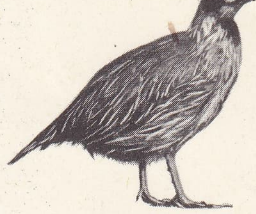

ithaginis

İTFAİYE i. (ar. *iṭfāʾ*'dan *iṭfāʾiyye*). Yangın söndürmekle görevli teşkilât: *Abdullah Efendi küçük bir dikkatle bunun bir yangın söndürmekle uğraşan itfaiye olduğunu anladı* (A. H. Tanpınar).

— Denizc. *Deniz itfaiyesi,* yangında kullanılan hafif gemi. (Hidrolik tertibatı çok yüksek güçte olan bu gemi her yöne kolayca hareket edebilir.)

— İda. *İtfaiye teşkilâtı.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. İda. Türkiye'de ilk yangın tulumbasını yaparak kullanan, David adlı bir fransızdır (1714). David, 1712'de İstanbul'a geldi. Müslüman oldu ve Gerçek Davud Efendi adını aldı. Gerçek Davud Efendinin yaptığı tulumba, ilk olarak Tophane ve Tüfekhane yangınlarında kullanıldı. Bu tulumba çok ağırdı ve adına *didon* deniliyordu. Daha sonra hafifi yapıldı ve *didon bozması* adı takıldı. Tulumbanın yangın söndürmedeki faydası anlaşılınca, işi disiplin altına almak için, bir tulumbacılar ocağı kuruldu ve Gerçek Davud Efendi, ağa unvanıyle bu ocağın başına getirildi. Tulumbacılar ocağı, yeniçerilik kaldırılıncaya kadar 111 yıl sürdü (1714-1825). Tulumbacı ocağının kaldırılmasından 48 gün sonra (1825), İstanbul'da çıkan büyük bir yangın, şehirde geniş çapta hasara yolaçtı. Bunun üzerine Tulumbacı ocağının yeniden kurulması gereği ortaya atıldı. Sonunda, tulumbacıbaşı konağındaki yangın söndürme araçları, emekli subaylara devredildi (1827). Böylece yarı askerî bir teşkilât kurulmuş oldu. Zaptiye müşirliği kuruluncа (1846), daire merkezinde ve mahallelerde birer tulumba bulundurulmasına karar verildi. Belediye dairelerinin kurulması sırasında da (1869) aynı yolda karar alındı ve mahalle tulumbacılığı bu şekilde meydana geldi. Birkaç yıl sonra (1871) İstanbul'da çıkan büyük bir yangın, daha geniş ve kuvvetli bir teşkilât kurulması gereğini ortaya koydu. Hükûmet bu konuda incelemeler yaptı. Sonunda Macaristan'dan kont Sezecsenye adında bir uzman subay getirildi. Sezecsenye, çağın şartlarına göre çok iyi sayılabilecek bir itfaiye alayı kurdu (26 eylül 1894). Alayda, dört nizamiye ve bahriye taburu vardı. Bu askerî kuruluş, 25 eylül 1923'e kadar, 49 yıl görev yaptı. Bu tarihte yangın söndürme görevi, belediyelere devredilerek mahallî bir nitelik aldı. Zamanın belediye reisi Haydar Bey, itfaiyeyi modern araçlarla donatarak bugünkü İstanbul itfaiyesinin temelini attı. Türkiye'de bugün itfaiyenin başlıca görevleri şunlardır: **1.** genel ve resmî yerlerde, herkese açık olan mahallerde, imalâthane ve fabrikalarda ve her dükkânda, yangına karşı bulundurulacak tertibat ve itfaiye araçlarını kapsayan uyarıları hazırlamak; **2.** yangınları gözetlemek, süratle haber vermek ve almak için gerekli tesisat ve teşkilâtı yapmak; **3.** yangın çıktığında hızla yetişerek söndürmek ve diğer âfetlerde

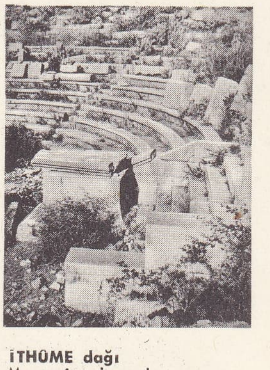

İTHÔME dağı
Messenia akropolu

Foto. LAROUSSE

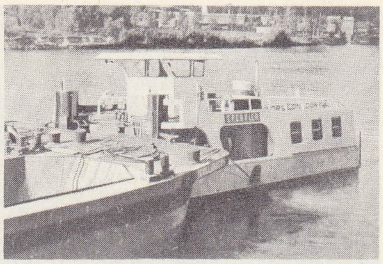

itici (denizc.)

de halkın yardımına koşmak; **4.** şehrin gerekli yerlerine itfaiye sarnıç ve havuzları yaptırmak; **5.** itfaiye araçlarını her an göreve ve harekete hazır bulundurmak; **6.** illerdeki sivil savunma teşkilâtının itfaiye servisi başkanı sıfatıyle, bu servisin kurulmasını, yetiştirilmesini ve yönetimini sağlamak.

Türkiye'de bugün bütün il ve ilçelerde itfaiye teşkilâtı kurulmuştur. Bunların en modernleri İstanbul, Ankara, İzmir, Adana, Samsun gibi büyük illerdedir. İllerde, yangına hassasiyet derecelerine ve bölgelerin özelliğine göre, yer alan grup ve müfrezeler vardır. İtfaiye teşkilâtında ayrıca, muamelât ve yazı işleri müdürlüğü, planlama kısmı gibi bölümler, itfaiye polisi, başmontör, telsiz başmontörü, elektrik, telefon bakım ve hat memuru, spor ve bando öğretmeni gibi elemanlar çalışır. Liman şehirlerinde, kara itfaiyesinin yanı sıra, deniz itfaiye teşkilâtı da vardır. Büyük illerde itfaiye teşkilâtının bandosu ve çeşitli dallarda faaliyet gösteren spor takımları vardır. (M)

İTFAİYECİ i. (*itfaiye*'den *itfaiye-ci*). İtfaiye teşkilâtında çalışan kimse. ‖ *Özel itfaiyeci,* opera, havaalanı, büyük fabrika gibi kuruluşlarda çalışan ve hem yangın söndürme araç ve gereçlerinin bakımıyle, hem de yangın çıkınca alarm vermekle görevli kimse. (L)

İtfaiye müzesi, İstanbul'da, Saraçhanebaşı'nda, itfaiye araç ve kıyafetlerinin sergilendiği müze. Müzede, en basitinden en modernine kadar yangın söndürme âletleri, tulumbacılar ve tulumbalar, itfaiye erlerinin kullandığı malzemeler teşhir edilmektedir. (M)

İtfaiye okulu, meslekten yetişmiş itfaiyecilerin pratik bilgilerine teknik bilgiler eklemek için, İstanbul'da açılmış olan okul (1937). Okula Türkiye'nin her yerinden, parasız olarak öğrenci alınır. Okutulan dersler şunlardır: sivil savunma; İtfaiye İç Hizmet talimatnamesi; itfaiye eğitimi, yangın sebepleri ve söndürme tekniği; şehir suları; Yangın Zabıta talimatnamesi; beden eğitimi; akaryakıt yangınları, patlayıcı maddeler, inşaat, sağlık bilgisi, kanun bilgisi, elektrik; motorlu araçların bakım ve kullanılması; trafik bilgisi; psikolojik savunma; tarih; coğrafya; yurttaşlık bilgisi ve matematik. (M)

İTHACA, A.B.D.'de (New York eyaleti) şehir, Apalaş yaylasının kuzeyinde; 28 800 nüf. Üniversite. Makine sanayii. Askerî donatım. (L)

İTHAF i. (ar. *tuḥfe*'den *itḥāf*). Ed. Bir eserin birine sunulması: *Size ithaf ile neşreyliyorum bunları ben* (Tevfik Fikret). [Bk. ANSİKL.] ‖ *Esk.* Hediye olarak verme. ‖ *İthaf etmek,* birinin adına sunmak, hediye etmek.

— ANSİKL. Ed. Bir eserin bir kimseye sunulmasına, *ithaf*'ına türk düşünce ve edebiyat hayatında ilk yazılı kaynaklardan itibaren rastlanır. Meselâ daha XI. yy.da Yusuf Hashacib, *Kutadgu Bilig* (Saadet Veren Bilgi) adlı eserini karahanlı hükümdarı Tabgaç Buğra Hana sunmuş, eserin değerini takdir eden hükümdar da eserin sahibini Hashacib'lik payesiyle sarayına almıştır. Aynı yüzyılda yaşamış olan Kâşgarlı Mahmud'un da *Divanü Lûgat-it-Türk* (Türk Dilleri Sözlüğü) adlı eserini, Bağdat halifesi Ebül Kasım Abdullah bin Muhammed el-Muktedî'ye sunduğu bilinmektedir. XII. yy.da Yüknekli Mahmud oğlu Edib Ahmed, *Atabetü'l Hakayık* (Hakikatler Eşiği) adlı eserini, yardımlarını gördüğü Dad Sipehsalar Mehmed Beye ithaf etmiştir. Osmanlıların Edirne ve İstanbul'u almalarından sonra, sıra ile devletin başkenti olan bu şehirlerde saray hayatı da başladı, sultanlar sanat adamlarını, şairleri ve bilginleri batı aristokrasisine benzer bir anlayışla korumağa yöneldiler. Divan edebiyatının hâkim olduğu bu devrede sultanlara, vezirlere ve güçlü saray mensuplarına öncelikle övgü ve yüceltmede çok aşırı örneklerine rastlanan kasideler yazıldığı gibi, başka nazım türlerinde meydana getirilen eserlerle dinî, tarihî, ilmî bazı eserlerin Osmanlıcaya tercüme edilerek sultana ve yakınlarına sunulduğu görülür. Bazen de görevinden uzaklaştırılan bir müderris, kadı veya şairin, bir övgü yazmak suretiyle yeniden görevine döndüğü tezkirelerde ve tarihlerde yazılıdır.

Basılmış bir kitap üzerinde bir yakın arkadaşa, bir tanıdık adına veya bir olayın hatırasına ithaf koyma şekli, Tanzimat'tan sonra ortaya çıktı. Ayrıca bir eserin yakın bir dosta hediye edilmesi sırasında yazarın elyazısıyle içtenlik taşıyan birkaç cümle yazması da çağımızda bir nezaket kuralı, gittikçe yayılan güzel bir gelenek haline geldi. Çıkar gözeten eski ithafların yerini, içtenlik belirten sunular aldı. İmzalı eserler toplamak, kitapseverler arasında yaygınlaştı. Bu yüzden yayınevleri imza günleri düzenlemekte, kitap bayramlarında yazarlar eserlerini okurlarına, onları hiç tanımadıkları halde imzalamaktadırlar. Bu tür ithafın içtenlikle ilgili bir yanı yoktur. (M)

İTHAFNAME blş. i. (ar. *itḥāf* ve fars. *-nāme*'den *itḥāf-nāme*). *Esk.* Bir eserle birinin adına sunulduğunu bildiren yazı. (M)

İTHAGİNİS i. Pembe ve çağla yeşili renginde kalın tüylü, kısa kuyruklu sülün; Himalaya ve Çin dağlarında, çok yüksek yerlerde yaşar. (L)

İTHAKE, İonia adalarından biri, Kefalonya'dan *İthake kanalı* ile ayrılır; 8 800 nüf. İdare merkezi, doğu kıyıdaki derin koy kıyısında *İthaki* (2 800 nüf.). Bağcılık. Ada 1953 depreminden büyük zarar gördü.

— Tar. Bugünkü İthake, Odysseus'un Truva savaşına katılmak için ayrıldığı ülkeye tekabül eder. Bazı bilginlere göre (W. Dörpfeld), komşu Leukas adası, *Odysseia*'daki tanımlara daha uygundur. İthake, Klasik Yunan çağında eski İthake olarak kabul edilmiş ve Helenestik çağda Odysseus kültünün İthake'de kutsanmasına başlanmıştır. (L)

İTHAL i. (ar. *duhūl*> *idhāl*'den). Bir ülkeye diğer ülkelerden mal getirme: *Hammadde ithali.* ‖ Katma, içeri alma, sokma, ekleme. (*Zt.* İHRAÇ.) ‖ *İthal etmek,* (bir malı) dışarıdan getirmek. Katmak, dahil etmek. ‖ *İthal malı,* yurt dışından getirilmiş mal.

— Huk. *İthal malları kotası.* Bk. KOTA. (M)

İTHALÂT çoğl. i. (ar. *duhūl* > *idhāl* > *idhālāt*'tan). Gümrük resmine tabi olan veya olmayan ürünlerin bir memlekete sokulması; bu yoldan bir memlekete emtia sokmak eylemine bağlı işlemlerin tümü: *Gerçi o yıl içinde makine ithalâtını tahdit eden sürprodüksiyon kayıtları kaldırılmıştı* (Ş. S. Aydemir). [Bk. ANSİKL.] ‖ *Esk.* Dış ülkelerden alınan mallar. (*Zt.* İHRACAT. *Yeni.* DIŞALIM.) [Bk. TİCARET.] ‖ *İthalât rüsumu,* ithalât gümrük resmi.

— ANSİKL. Türkiye, yatırım mallarının yüzde 80'ini *ithalât* yoluyle sağlar. Tüketim mallarının ithalâtına gelince, bu miktar yatırım mallarınınkine oranla çok düşüktür (yüzde 5). İmalât kesimi yabancı aramallarına dayandığından, ithalâtın artışı üretim düzeyinin yüksek kalmasını sağlamaktadır. Nitekim döviz yetersizliğinden ötürü, aramal ithalinin kısılması, imalât kesimi maliyetini artırmakta, bu da fiyatlara yansıyarak fiyatları yükseltmekte, dolayısıyle üretimi azaltmakta ve bu da giderek işçi çıkarmaya ve işsizliğe yolaçmaktadır. 1955-1958 dönemi ve 1970 devalüasyonundan sonraki durum bunun en canlı örneğidir. Zira her iki dönemde de yabancı aramalını kullanan fabrikalar üretimi azaltmışlar ve işçi çıkarma yoluna gitmek zorunda kalmışlardır. Türkiye'nin 1923 yılında ithal ettiği malların değeri 145 000 lira idi. Cumhuriyet döneminin başlangıcından bu yana ithalât bazı yıllar duraklama göstermekle birlikte sürekli bir artış kaydetti. İthalât değeri ihracat değeri üzerindedir. İthalât miktarı 1968'de 519 571 t, değeri ise 577 835 000 TL idi. 1968 Rakkamlarına göre Türkiye ithalâtının büyük bölümünü makine ve teçhizat (yüzde 44) ve hammadde (yüzde 47) meydana getirir. Bunların yanı sıra, tüketim maddeleri yüzde 5, inşaat malzemesi ise yüzde 4 oranında idi. 1969'da ithalât miktarı ve değeri sırasıyle şöyle idi: 516 575 t, 565 439 000 TL. İthalât, ithalâtçı belgesi olan gerçek ve tüzel kişilerce yapılır. İthalât liberasyon listeleri, tahsisli ithalât kotaları ve anlaşmaları ülkeler kontenjan listelerine göre gerçekleştirilir. Liberasyon listelerinde yer alan mallar serbestçe ülke içine girebilir. Ham ve yarı mamullerden meydana gelen bu listeler, yaklaşık olarak ülkeye giren malların yüzde 50'sini oluşturur. Kotalara gelince, kota kapsamına giren malların ithalâtını gerçekleştirme isteği, kotanın yüzde 20'si ile sınırlandırılmıştır. Ayrıca döviz tahsisi de bu istekler arasında yapılan bir bölümlendirmeye göre ayarlanır. (Bk. KOTA.) Anlaşmalı ülkeler kontenjan listelerinde öngörülen ilke, Türkiye ile anlaşmaya varılan ülke arasındaki kontenjan miktarları uyarınca ithalât yapılmasıdır. Öte yandan ithal malları fiyatları da, *İthal Malları Fiyat Tetkik ve Tescil dairesi*'nce denetlenir. (M)

İTHALÂTÇI i. ve sıf. (*ithalāt*'tan *ithalātçı*). İthalât işleriyle uğraşan kimse veya kuruluş.

◆ **İthalâtçılık** i. İthalât işleriyle uğraşma işi. (M)

İTHAM i. (ar. *töhmet*'ten *ithām*). [Birine] Suç yükleme, suçlama: *Zihnimiz yalnız belediyeyi ve bu hâli görmeyen otoriteleri itham ile meşgul* (R. N. Güntekin). *İhtiyar adam evvelâ bu yanlışlığa bizim kadar güldü, sonra müteessir oldu, kendini ithama başladı* (A. H. Tanpınar). ‖ *İtham etmek,* suçlamak: *Avrupalıların o kadar itham ettikleri Attilâ bile, yine onların rivayetine göre mağlûp milletler ne zaman sulh istemişlerse derhal kabul etmiştir* (Ziya Gökalp).

◆ **İthamî** zf. *Esk.* İthamla ilgili. (M)

İTHAMNAME blş. i. (ar. *ithām* ve fars. *-nāme*'den *ithām-nāme*). Huk. Savcının tutuklu hakkındaki düşüncelerini bildiren ve soruşturma sonunda okunan yazısı. *Eşanl.* İDDİANAME. (M)

İTHEL i. Arabistan'da, vâdilerde ve kumlu yamaçlarda yetişen karaçam. (L)

İTHIYARI blş. i. Bot. Bk. ACIHIYAR.

İTHÛME dağı. Esk. coğ. Messenia'da (Peloponnesos) kalkerli dağ (yüksl. 805 m); Parmisos ovasına hâkimdir, tepesinde Messene şehrinin akropolis'i vardır. Birinci Messenia savaşı sırasında (M.Ö. V. yy.ın sonu) Messenia'lıların Ispartalılara karşı son direnme merkeziydi. Bugün Vulkano. (L)

İTHYPHALLOS i. (yun. *ithys,* dik ve *phallos,* erkek cinsiyet organı'ndan yun. k. ler). Esk. yun. Dikleşmiş erkeklik organı. (Dionysos şenliklerinde yapılan âyin alayında taşınır ve bu sırada şarkılar söylenip ahenkli danslar yapılırdı.) [L]

İTİBAR i. (ar. *ʿubūr*'dan *iʿtibār*). Saygı görme, değerli olma hali: *Anjel'in evde kazandığı mevki ve itibarı bir türlü çekemiyordu* (H. R. Gürpınar). *Dedim ki: «İşte Mehmet Ali bilir; İstanbul'da, ne padişahın, ne devletin, ne hükûmetin beş paralık itibarı kalmadı* (Y. K. Karaosmanoğlu). ‖ Dikkat, titizlik, itina. ‖ Bir şeyin gerçek olmayıp var sayılan değeri. ‖ *Esk.* Ders alma, ibret alma. ‖ *İtibar etmek,* saygı göstermek, değer vermek: *Para denilen maden parçasına itibar etmezsin* (A. H. Müftüoğlu). *Bize itibar etti, yer gösterdi, merhaba dedi, konuşmağa başladı* (M. Ş. Esendal). Göz önünde bulundurmak, dikkate almak: *Başkalarının sözüne itibar ettiğini görmedim.* ‖ *İtibar görmek,* saygı görmek, revaçta olmak: *İnsan ki görür bu itibarı / Gitmez mi elinden ihtiyarı* (Ziya Paşa).

— ÇEŞ. DEY. *İtibara almak,* göz önünde bulundurmak, dikkate almak. ‖ *İtibardan düşmek,* kendine olan saygı ve güveni kaybetmek. İstenilmez olmak: *Nam ü nişane kalmadı fasl-ı bahârdan / Düştü çemende berk-i dırahı itibârdan* (Baki). ‖ *İtibarı bozulmak,* kredisini kaybetmek.

— Huk. *İtibar emri,* itibar emri öyle bir

Foto. LAROUSSE

yazılı vekâlettir ki, bununla vekâleti olan kimse, üçüncü bir kişiye kendi nam ve hesabına ve âmirin sorumluluğu altında bir hesap açmayı kabul eder ve memur (vekâleti olan) bu yazılı vekâleti aşmadıkça, âmir verilen borçtan sorumlu olur (Borçlar kn. md. 400). [Bk. ANSİKL.] || *İtibar mektubu,* yazılı havale ile birlikte yapılan vekâlet sözleşmesi. Bk. ANSİKL.

— Muhas. Bir işletmenin kendi tonlarının tümü.

— Tic. Söz veya imzanın değeri, kredi. || *İtibar mektubu,* bir kimseye kredi açılması için o yere yazılan.

— ANSİKL. Huk. *İtibar emri*'nde borç verecek olan kimse (âmir), yazılı bir vekâletle çoğunluk banka olan muhataba kendi yerine üçüncü bir kişiye belirli bir miktar parayı veya başka bir mislî eşyayı ödemesini söyler. Bu emri alan memur da üçüncü kişiye ifada bulunur. Âmir ile vekil arasındaki ilişkide, vekilin borcu ancak itibar emrini kabul etmesi ile doğar. Bu kabulden sonra âmirin, vekilden, söz konusu miktarı üçüncü kişiye ödemesini isteme hakkı doğar. Ancak vekil ifada bulunmadığı müddetçe vekâletten dönebilir. Vekil, üçüncü kişiye ifada bulunur ve üçüncü kişi borcun vadesi gelmesine rağmen bunu ödemezse, âmir, vekile karşı kefil olarak sorumludur. Ancak âmirin kefil olarak sorumlu olması için şu şartların gerçekleşmesi gerekir:

1. vekilin itibar emrinde yazılı miktardan başka bir ödemede bulunmaması;

2. kredi verdiği üçüncü kişiye kendiliğinden ve âmirin hilâfına mühlet tanımamış olması;

3. âmirden aldığı talimata aykırı hareket etmemesi. Bu şartlara uyulmaması halinde, âmir borcun ödenmemesinden sorumlu olmaz (Borçlar kn. md. 402).

Vekil ve üçüncü kişi arasındaki ilişki ise, kredinin var olması ile doğar. Üçüncü kişi lehine daha önceye giden bir hak itibar emriyle kurulamaz. Bunun için üçüncü kişi yararına sözleşmeyle birlikte kefalet sözleşmesinin kurulması gerekir.

● *İtibar mektubu* (akreditif). Bu sözleşme ile âmiri müvekkiline mektubun hamili olan üçüncü kişiye mektupta yazılı para veya mislî eşyayı verme borcunu yüklerken, üçüncü kişiye de bunu isteme yetkisini verir (Borçlar kn. md. 399). İtibar mektubunda, vekilin ödeyeceği azamî miktar gösterilmemişse, vekil tarafların durumuna göre açık nispetsiz olan bir talep karşısında, vekil bu ödemeyi yapmadan durumu âmire bildirmek zorundadır (Borçlar kn. md. 399/II). Âmiri, itibar mektubunda yasak miktarın ödeneceği vekil tarafından taahhüt edilinceye kadar, itibar mektubundan dönebilir. Bundan sonra geri alma, âmiri üçüncü kişiye karşı sorumlu yapar. Vekil de, itibar mektubunu kabul edince mektupla yazılı olan borcu yüklenir. Ancak belirli bir meblağın ödeneceğini üçüncü kişiye vaat etmediği müddetçe, üçüncü kişiye karşı borç altına girmez (Borçlar kn. md. 399/III). Üçüncü kişi, itibar mektubu ile kendisine tanınan krediyi kullanmak zorunda değildir. Kullanıp kullanmama, âmir ile aralarındaki temel ilişkiye bağlıdır.

◆ **itibarât** çoğl. i. *Esk.* Gerçek olmayıp varsayılan şeyler. || Faraziyeler. (M)

İTİBAREN zf. (ar. *iʿtibār*'dan *itibāren*). ...-den başlayarak, ...-den beri: *Yol, buradan itibaren kasaba yolları gibi arnavut kaldırımı idi* (S. F. Abasıyanık). *Ben sizin yerinizde olsam bugünden itibaren karımın istediği adam olmaya çalışırdım* (A. H. Tanpınar). [M]

İtibarı Millî bankası, ticaret ve sanayi alanlarında çalışmak üzere türk sermayesi ile kurulan ilk banka (1917). Galata'da çalışmağa başladı. Banka elemanları azınlıklara mensup kimselerdi. Bankacılık terimleri o zaman türkçe olmadığı için defterler ve yazışmalar fransızca yapılırdı. Bankanın ilk genel müdürü Avusturya asıllı Weil idi. Müessese kısa zamanda güven sağladı. Banka teknik servislerinde imza sahibi tek türk, Raufi Manyas idi. Altı türk genci öğrenim için banka tarafından Viyana'ya yollandı. Bunlar öğrenimlerini bitirince bankanın teknik kadrosunda görev aldılar. Daha sonraları İstanbul ve İzmir'de iki şube açıldı. İşgal kuvvetleri 1918 yılında bankanın yönetim ve denetimine elkoyunca, genel müdür Weil Avusturya'ya döndü ve yerine M. Gerson geçti. Azınlıkların toplu olarak istifa etmesi ile türk memurlar bankanın işlerini aksamadan yürüttüler. Kısa bir geçiş döneminden sonra, o zamana kadar fransızca olan bankacılık terimleri türkçeleştirildi (1919). Türkiye İş bankası kurulunca (26 ağustos 1924) İtibarı Millî bankası İş bankası ile birleşti. (M)

İTİBARIYLE zf. (*itibar* > *itibarı ile*'den). Bakımından, ...-a göre: *Bir insan ne kadar tembel olsa gene yaratılışı itibarıyle bir şeylerle uğraşmak zorundadır* (H. R. Gürpınar). [M]

İTİBARÎ sıf. (ar. *iʿtibār*'dan *iʿtibārī*). Gerçekte öyle olmadığı halde, olduğu kabul edilen: *Genellikle bütün paraların değeri itibarîdir.* (*Eşanl.* SAYMACA.) || *İtibarî kıymet,* saymaca değer. Farazî, varsayımlı.

— Bank. ve Bors. *İtibarî değer,* tedavül halinde iken taşıdığı değerden ekseriya farklı olan ve bir para veya ticarî senet üzerinde yazılı bulunan değer. (Ticarî bir senedin halihazır değeri, senedin iskontosu tenzil edildikten sonra itibarî değerinden kalan değerdir.) || Kıymetli kâğıt (hisse senedi veya tahvil) üzerinde yazılı ve Borsadakinden farklı olan değer.

— İkt. Bk. ANSİKL.

— Tic. *İtibarî para,* çıkaranlara beslenen güvene dayanılarak tesis edilen itibarî değerlere verilen ad. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. İkt. Bir kıymet eğer varsayım veya anlaşma yoluyle ortaya çıkmışsa o kıymet *itibarî*'dir. Muhasebede, itibarî aktifleri, amorti edilmemiş bütün bilanço kalemleri meydana getirir. Aynı şekilde itibarî pasifleri ise müteşebbisin, bir tüccar olarak kendi kendisine borçlandığı şahsî sermayesi meydana getirir.

İtibarî kâr paylarını dağıtmak bir şirketin hissedarları arasında, sermayenin zararına, hayalî kârları dağıtmak demektir. Kötü niyetle, işletme idarecileri veya sermaye sahiplerinin vekilleri tarafından yapılan bu dağıtım dolandırıcılıktan başka bir şey değildir.

— Tic. *İtibarî para,* başlangıcından beri gerçek değerinin üstünde bir değerle tedavül etmiştir. Bu daha o zamandan halkın bu paraya beslediği güveni ifade etmekteydi. Bugün itibarî para, madenî değerlere çevrilemeyen kâğıt paradır. Kâğıt para özellikle, mevduat bankalarının bir ihtiyatıdır ve özel kişilerin yaptıkları ödemelerde kullanılır. Hacmi, öteki para tipleri de göz önünde bulundurularak, ihtiyaca göre tespit edilir, ama altın veya gümüş karşılığı yoktur.

◆ **itibariyât** çoğl. i. *Esk.* Faraziyeler, varsayılan şeyler. (LM)

İTİBARLI sıf. (*itibar*'dan *itibar-lı*). İtibarı, değeri olan, değerli: *Her mecliste en itibarlı yer onundu* (N. Araz). || Kredisi olan: *Meftun Bey'in elinde bankanın öyle sağlam, itibarlı bir senedi var ki* (H. R. Gürpınar). [M]

İTİBARSIZ sıf. (*itibar*'dan *itibar-sız*). İtibarı, değeri olmayan, şerefsiz: *Böyle bir ailenin kızı da, itibarsız, haysiyetsiz bir kız olmayacaktı* (Vâ-Nû). *Koğuş kapıları arasında ancak, en itibarsız mahkûmlar yatarlardı* (Ş. S. Aydemir).

◆ **itibarsızlık** i. (*itibarsız*'dan *itibarsızlık*). İtibarsız olma hali. (M)

İTİCİ sıf. ve i. (*itmek*'ten *it-ici*). İten, itmek, işini yapan (kimse veya âlet): *İtici kol.*

— Denizc. Birbirine sıkıca bağlanan madenî tekneleri (barça) itmeğe yarayan arkadan motorlu gemi. (ML)

İTİDAL i. (ar. *ʿadl*'den *iʿtidāl*). Orta derecede olma, ölçülülük, aşırı olmama hali: *Ne onda itidal, ne bende günahkâr hali* (O. V. Kanık). || Soğukkanlılık, yavaşlık: *Şimdiye kadar ancak fikrine sahip olanlarda görülen bir itidal ile sükût eden Pertev Bey...* (A. H. Müftüoğlu). *Mutlaka, bize itidal ve boyun eğme tavsiye etmeğe geldiler* (Y.K. Karaosmanoğlu). || Uygunluk.

— *Esk. İtidal-cû* yavaşlık, yumuşaklık arayan. || *İtidal-i dem,* soğukkanlılık.

— ÇEŞ. DEY. *İtidal bulmak,* yatışmak. || *İtidal sahibi,* davranışlarında ölçülü olan. || *İtidalini kaybetmek,* heyecana kapılıp soğukkanlılığını kaybetmek: *Sen yalnız aklını başına topla ve hiç itidalini kaybetme!* (Sabahattin Ali). || *İtidalini muhafaza etmek,* kendini tutmak, aşırılığa kapılmamak.

— Astron. *Esk.* Gündüz-gece eşitliği. || *İtidal-i harîfî,* gece ile gündüzün 23 eylülde eşit olduğu nokta. || *İtidal-i leyl-ü nehar,* gece ile gündüzün eşit olması. || *İtidal-i rebiî,* 21 martta gece ile gündüzün eşit olduğu nokta.

◆ **itidalli** sıf. Ölçülü, soğukkanlı. (*Eşanl.* ILIMLI.) *Esk.* Mutedil.

◆ **itidalsiz** sıf. Ortalama olmayan, kararsız, tutarsız: *Havalar pek itidalsiz.* || Soğukkanlı olmayan.

◆ **itidalsizlik** i. İtidalsiz olma hali: *En büyük itidalsizlik bizzat kendilerine yapılmış olan muamelelerle sabittir* (Atatürk). [M]

İTİDALEYN ikil. i. (ar. *iʿtidāl*'den *iʿtidāleyn*). *Esk.* Astron. Dünyanın Güneş etrafındaki yörüngesinde 22 eylül ve 21 mart günleri vardığı noktaları birleştiren doğru ve güneş merkezinden geçen eksenin iki ucu. (M)

İTİKAD i. Bk. İTİKAT.

İTİKAD HAN (Muhammed Murad, — denir), keşmirli devlet adamı (XVIII. yy.). Hükümdar Ferruhsiyer'in gözüne girdi, nedimi oldu. Ferruhsiyer, kendisine önce «Rükneddevle İtikad Han Ferruhşahî» unvanını verdi. Daha sonra vezirlikle görevlendirdi. 1713 Yılında Ferruhsiyer'in tahtından indirilmesi ve gözlerine mil çekilmesi üzerine İtikad Han da tutuklandı, malları elinden alındı. Bir süre zindanda kaldı, sonra serbest bırakıldı. Muhammed Şahın hükümdarlığı zamanında öldü. (M)

İTİKÂF i. (ar. *ʿakf*'tan *iʿtikāf*). Kendini bir konuya verme.

— Din. Şeriat anlayışına göre dünya işlerini bırakarak ibadetle uğraşma. (Bk. ANSİKL.) || Caminin bir köşesinde ramazan boyunca namaz kılıp dua etme.

— ANSİKL. Din. Hz. Muhammed, her ramazan ayının son on gününü Medine'de *itikâf*'a çekilerek geçirirdi. Bu gelenek ondan kalmadır. İtikâf, musevî ve hıristiyan dinlerinde, putperestlerde de vardı. İtikâf müstehab, vacib ve sünnet olmak üzere üçe ayrılır. Vacib itikâf bir adaktan dolayı yapılandır. Bu, yapanın oruçlu olmasını gerektirir. Sünnet, ramazan ayının son on gününü itikâfta geçirmektir. Müstehab itikâf ise ramazan ayının son on günü dışında yapılandır. (M)

İTİKÂL i. (ar. *ekl*'den *iʾtikāl*). *Esk.* Jeol. Aşınma. || *İtikâl-i sevâhil,* kıyıların aşınması.

— Tıp. Yaranın vücudu yemesi, kemirmesi.

◆ **itikâlât** çoğl. i. *Esk.* Aşınmalar. (M)

İTİKAT veya **İTİKAD** i. (ar. *ʿakd*'dan *iʿtikād*). Bir düşünceye, bir fikre bağlı olma: *Yok canım itikadını bozma, diye şaka ettim, denizi geçtikten sonra canavar gibi makinemizle çayda boğulacak değiliz ya* (R. N. Güntekin). || Bağlı olunan düşünce, inanç: *Cesed çürür ve tahayyül kalırsa insanda / Cihan vatandan ibarettir, itikadımca* (Yahya Kemal). || Tanrı'ya gönülden bağlılık, iman: *Hindistan'da Lahor'da bir itikat sahibi hoca bana sordu* (F. R. Atay). || Bir din veya mezhebin inanma yönü: *İtikad-ı ehl-i sünnet.* || *Esk. İtikad-ı faside,* bozuk inanç.

— Din. Kesin olarak inanmak, bir şeye gönülden bağlanmak. (*Eşanl.* TASDİK.) Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Din. *İtikat,* bazen iman karşılığında kullanılırsa da imandan ayrıdır. Daha çok dince uygun görülen, ileri sürülen ilkelere inanmayı gerekli kılar. İktikat deyimi akaid sözcüğünün yerine de kullanılmıştır.

Halk arasında daha çok inanç karşılığı olarak geçer. Kanaat ve «yakîn» gibi iki ayrı anlamı daha vardır. Bunlardan ikincisi, birinciden anlamca daha güçlüdür; çünkü bi-

rincisi akla dayanır; öteki ise bilime. Bu yüzden ikinci anlamı şüphe ve sanıya yer bırakmaz.

◆ **itikadât** çoğl. i. *Esk.* İtikatlar, inançlar. ‖ *İtikadât-ı bâtıla,* aslı olmayan şeylere inanmalar, bâtıl itikatlar.

◆ **itikadî** sıf. *Esk.* İnançla ilgili.

◆ **itikadiyat** çoğl. i. *Esk.* Din veya mezheplerin inanma ile ilgili konuları.

◆ **itikatlı** sıf. İtikadı olan, bir din veya inanca bağlı, imanlı.

◆ **itikatsız** sıf. İtikadı olmayan, bir din veya inanca bağlı olmayan.

◆ **itikatsızlık** i. İtikatsız olma hali, inançsızlık: *Bâhir Hoca yine hiddetlenmiş, yumruğunu sallıyor, hepimizin itikatsızlığına sövüp sayıyordu* (Ömer Seyfeddin). [M]

İTİL Coğ. Bk. ETİL.

İTİLÂ i. (ar. *ᶜuluvv*'dan *iᶜtilā*). *Esk.* (Maddî ve manevî) Yükselme, yükseğe çıkma, yücelme: *Semâya çıkmak için yüksek olmalıydı zemin / Bu itilâyı siz evvelce etTiniz temin* (M. Â. Ersoy). *Senden bir itilâ diler ehrâm-ı bâdiye / Her pençe tırmanır sana bir itilâ diye* (Cenab Şahabeddin). ‖ *İtilâ etmek,* yükselmek, yücelmek: *O rütbe pest olursun her ne rütbe itilâ etsen* (Nabi). ‖ *İtilâ devri,* yükselme devri. (M)

İTİLÂF i. (ar. *ülfet*'ten *iʾtilāf*). *Esk.* Anlaşma, uyuşma: *Ankara ile bir itilâfın mümkün olduğunu mırıldanıyor* (Yahya Kemal). *Lâkin bu kadın isterse Behlûlü mahvedebilirdi. Onunla bir itilâfın husulüne çalışmalıydı* (H. Z. Uşaklıgil). ‖ Alışma, gönül birliği etme, ülfet etme: *Seninle rabıtamız hoş bir itilâf işte* (Tevfik Fikret). ‖ Uygunluk, uyuşmak, muvafakat. ‖ *İtilâf etmek,* anlaşmak, uyuşmak: *Bunların medeniyet zümresi hakkındaki telâkkileri, milliyetperverlikle itilâf edemez* (Ziya Gökalp).

— Ed. İki kavram arasında eş ölçüde bağlantı kurma. (Beş türlüdür: kelimenin anlamla, vezinle, kelimenin kelimeyle, anlamın vezinle, anlamın anlamla uygunluğu.)

— Siyaset. Bk. ANTLAŞMA.

— Tar. *İtilâf devletleri* (esk. *Düvel-i İtilâf*). ‖ *İtilâf-ı müsellese,* Üçlü itilâf.

◆ **itilâfât** çoğl. i. *Esk.* Anlaşmalar, uyuşmalar. (M)

İTİLÂFÇI i. (*itilâf*'tan *itilâf-çı*). Tar. Üçlü itilâf devletlerinden veya bu devletlerin taraftarlarından olan kimse: *Sulhu mütaakıp İstanbul'un İtilâfçılarca tahliyesi* (Atatürk). ‖Hürriyet* ve İtilâf fırkasından olan kimse: *Meliha Hanımın benden önceki dostu, meğer, İtilâfçıların en ileri gelen gazetecisiymiş* (Kemal Tahir). [M]

itilâf devletleri (*Üçlü İttifak* da denir), Birinci Dünya savaşında İttifak devletlerine karşı birleşen Fransa, İngiltere, Rusya, devletlerine verilen ad. Sonradan Sırbistan, Belçika, Lüksemburg, Karadağ, Japonya, İtalya, Portekiz, Romanya, A.B.D., Yunanistan ve Brezilya da bu birliğe katıldı. Bk. DÜNYA SAVAŞI (*Birinci*). [M]

İTİLME i. (*itilmek*'ten *itil-me*). İtilmek eylemi.

— Psikiyatr. Bilinçdışı psişik olay; bu olay dolayısıyle, yaşanan bazı durumlar bilinçdışı «ben»e geri tepilir. (İtilme, bir savunma mekanizmasıdır. Freud'un doktrinine göre, itilme süreci, içe bastırılmış bulunan eğilimlerin yeniden ve değişik bir kılığa bürünerek belirmesini ifade eden nevrozlarla psikozların kaynağını meydana getirir. Nitekim psikanalizin amaçlarından biri, bu gibi eğilimlerin bilinçli hale dönmesini sağlamaktır. Böylece, itilme sonucu ortaya çıkan marazî durumların ortadan kaldırılması mümkün olur.)

— Tıp. Anormal şartlarda bir organı ileri doğru iten faaliyet: *Dilin itilmesi. Altçenenin öne itilmesi.* ‖ *Hokka çukuru itilmesi,* uyluk kemiği başının leğene doğru itilmesi; hokka çukuru dibindeki bir şekil bozukluğundan ileri gelir. (L)

İTİLMEK sıf. ve i. (*itilme*'den *itilme-li*). İtmek eylemine konu olmak. (M)

İTİLMELİ sıf. ve i. (*itilme*'den *itilme-li*). Psikiyatr. Eğilimleri itilmeye uğramış bir kimseye psikanalizde verilen ad. (M)

İTİLMİŞ sıf. ve i. (*itilmek*'ten *itil-miş*). Psikanaliz. İtilme hareketine uğramış. ‖ *İtilmişin dönüşü,* içe itilmiş bulunan unsurların tekrar bilince çıkması. (Bu dönüş, itilmiş ve iten tasavvurlar arasında bir uzlaşma niteliği taşıyan türev yapılar aracılığıyle gerçekleşir.) [L]

İTİM i. (*itmek*'ten *it-i-m*). Psikanaliz. Bazı fiillerin yapılmasına veya yapılmamasına ve reddedilmesine yolaçan içgüdüsel eğilime verilen ad. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Kısmî itim,* cinsel itimin unsurlarından biri. (Kısmî itim belli bir erogen bölgeye veya özel bir amaca bağlıdır. Çeşitli kısmî itimler, büluğ çağında düzene girer.) *Eşanl.* PÜLSİYON.

— ANSİKL. Psikanaliz, organizmanın ihtiyaçlarının özünde bulunan gerilimlerin arkasında, *itim* gibi bir kuvvetin bulunduğunu varsayar. Bu kuvvet organizmayı, bazı nesneler aracılığıyle belli amaçlara iter. İtim, bilinçdışında yer alan bir güçtür; bilinç ve önbilinç düzeylerinde temsil edilir.

İtim teorisi, Freud'a, görüşlerine biyolojik bir temel sağlamak için gerekliydi. Gerçekten, çatışmayı açıklayabilmek için ortada hiç değilse, iki itim grubu bulunmalıdır. İtim modeli, iki ayrı şekilde ortaya çıkar. Freud'un itimlere ait birinci teorisinde, çatışma, ferdin varlığını koruyan «ben» itimlerini, türün devamını sağlayan cinsel itimlerle karşı karşıya getirir. Daha sonraları, Freud, hayat itimleriyle ölüm itimleri arasında da bir karşıtlık görmüştür. Bu iki itim grubu, önceki bir halin yeniden meydana getirilmesine yönelmiştir. Freud bu görüşünü, *Jenseits des Lustyrinzips* (Haz İlkesinin Ötesinde) [1920] adlı araştırmasında açıklamıştır. Gittikçe genişleyen birimler meydana getirmek amacını güden hayat itimleri, gerek cinsel itimleri (*Eros*), gerek objektal libido'yu ve gerek narsisizm libido'sunu içlerine alır. Öte yandan, ölüm ve tahrip (*Thanatos*) itimleri de birleşmiş olanların çözülmesini, hattâ inorganik'e dönüşü amaç edinmiştir. Böylece her davranış, ya karşıtlaşan veya birleşen iki itim grubu arasında bir uzlaşmadan ibarettir. (L)

İTİMAD i. Bk. İTİMAT.

İTİMADDÜDDEVLE, Safevîler'de başvezirlerin unvanı. Veziriazam, nuvvâb, İran medârı da (İran'ın mihveri) denilirdi. Ülke içinde yetkisi büyük, en yüksek yönetici bunlardı. Mühürleri olmaksızın hükümdarın hiç bir hükmü geçerli sayılmazdı. Yetkileri ölçüsünde sorumlulukları da ağırdı. Yanlarında kendilerine kâtiplik yapan, hükümdarın tayin ettiği bir denetçi (nazır) bulunurdu. Isfahan'da saraya yakın bir yerde otururlar, görüşmelerini saray avlusunda yaparlardı. Genel resmî kabullerde ve atla çıkışlarda hükümdarın sağında yer alırlardı. Bu yüzden kendilerine veziri rast da (sağda bulunan vezir) denilir. Görevlerinden uzaklaştırılınca herhangi bir şehre sürülür ve burada halktan biri gibi yaşarlardı. Gelirleri her yıl han'lardan ve kabile reislerinden alınan vergiyle sağlanırdı. (M)

itimadüddevle türbesi, Cihangir'in, karısı Nur Mahal'ın babası Gıyas Bey (unvanı İtimadüddevle) için Agra'da yaptırdığı türbe. 1628'de tamamlanan türbenin kenarları 18 m, yüksekliği 16 metredir. Sütunlar üzerinde küçük kubbeleri bulunan iki köşe kulesi arasında geniş bir cephe uzanır. Beyaz mermerden olan türbe, türlü renkte taşlarla süslenmiştir. Sanduka merkezî bir salonun altındadır. Bu salonun üstünde, basık bir kubbeye benzeyen bir çatı ile kapatılmış, pencereleri mermer kafesli bir salon vardır. Sanduka bu salonda bulunmaktadır. (M)

İTİMAT veya **İTİMAD** i. (ar. *ᶜamd* ve *ᶜimād*'dan *iᶜtimād*). Bir kimse veya şeye beslenen güven: *Devam etmemesi icap ettiği halde sürüp giden bu hayat, onun nefsine olan itimadını da kemiriyor* (Sabahattin Ali). *Fakat Nermin Hanımın Halit Ayarcı'ya itimadı vardı* (A. H. Tanpınar). ‖ Güvenme, dayanma. ‖ *İtimat etmek,* güvenmek: *— Feride, şu kalemi eline al, söyleyeceğim şeyleri yaz, haydi kızım, ihtiyar dostuna itimat et!* (R. N. Güntekin). *Ona, geçen zaman ile bozulmadığı için itimat eder, onu solmadığı için severiz* (A. Ş. Hisar).

— DEY. *İtimat beslemek,* güven duymak, güvenmek: *Birbirlerinin hakkında nihayetsiz bir itimat beslerlerdi* (Ömer Seyfeddin). ‖ *İtimat telkin etmek,* güven vermek: *Hareketleri ve sözleri itimat telkin ediyordu.*

— Esk. *İtimad-bahş,* güven veren, güvenilir: *Nihayet ciddî ve itimadbahş şekl ü şemâili onu herkes indinde sevimli bir şahsiyet haline sokmuştu* (Vâ-Nû). ‖ *İtimad-ı nefs,* kendine güvenme. ‖ (Bk. İTİMADDÜDDEVLE.) ‖ *Şâyan-ı itimad,* itimada değer, güvenilir: *Zatı Devletlerine karşı taahhütlerinin ne dereceye kadar şâyân-ı itimat olduğunu kestirememekte mâzurum* (Atatürk).

— Huk. *İtimat nazariyesi.* Bk. GÜVEN *nazariyesi.*

— Teknol. *İtimat derecesi,* bir elemanın, bir elektronik devrenin, bir cihaz veya donanımın özel şartlar içinde belli bir süre için güçten düşmeden çalışabilme ihtimali. (Bk. ANSİKL.). ‖ Bir donanım veya bir âlet için ön görülen kullanma şartları içinde işleme emniyetini belirleyen büyüklük. ‖ Öngörülen şartlara göre bir âletin, bir donanımın çalışma ihtimalinin değerlendirilmesi. *Eşanl.* GÜVENİRLİK, FİABİLİTE.

— ANSİKL. Teknol. *İtimat derecesi* üç kavramı kapsar: her şeyden önce malzemenin güvenilir kalitede olması; bu malzemenin işleme emniyetini artıracak ve belirleyecek metot ve tekniklerin tümü; malzemeye güvenilebilir süre ve şartları belirleyen ölçülebilir büyüklük. İtimat derecesi genellikle $\lambda = \dfrac{n}{Nh}$ güçten düşme oranıyle ifade edilir; burada n tespit edilmiş güçten düşme sayısını, N denenmiş eleman sayısını ve h saatle ifade edilen deney süresini gösterir. λ güçten düşme oranı genellikle incelenen eleman veya düzenin 1 000 saatlik çalışması için yüzde olarak verilir.

İtamat derecesi deyimi, elektronikte, özellikle hassas ölçü âletlerinde elektronik devrenin sürekliliğini belirtmek için çok kullanılır. Bu kavramı öbür alanlarda da genelleştirmek ve rakkamla değerlendirmek eğilimi vardır. Uygulayıcılar, bir malzemenin itimat derecesine «ortalama iyi çalışma süresi» adını verirler.

◆ **itimâden** zf. *Esk.* İtimat ederek, güvenerek. (ML)

İTİMATNAME bİş. i. (ar. *iᶜtimād* ve fars. *nāme*'den *iᶜtimād-nāme*). *Esk.* Yeni tayin edilmiş elçinin gittiği yerin devlet başkanına sunulmak üzere kendi ülkesinin başkanı tarafından verilen belge, güven mektubu. (M)

İTİMATSIZ sıf. (*itimat*'tan *itimat-sız*). Başkalarına güveni olmayan: *Konuşuyorlar, hattâ gülüşüyorlar: «Acaba ne var?» gibi itimatsız islav gözleriyle bana bakıyorlardı* (Ömer Seyfeddin). ‖ Güven vermeyen. (M)

İTİMATSIZLIK i. (*itimatsız*'dan *itimatsızlık*). Güvensiz olma hali, güvensizlik: *Ancak Davut Ağanın gözlerinde Nihan lâkırdısı edilirken şüphe ve itimatsızlık sezmiştim* (R. H. Karay). [M]

İTİMBİRİ, Orta Afrika'da akarsu, Kongo'nun kolu (sağ kıyı); 490 km. 150 km kadarı sefere elverişlidir. (L)

İTİMEK geçz. f. (esk. türk. *iti*, keskin'den). *Halk dili.* Keskin olmak veya keskin hale gelmek. ‖ Aksileşmek, sertleşmek. (M)

İTİNA i. (ar. *ᶜuniyy*'den *iᶜtinā*). Bir işi yaparken gereken dikkati gösterme, ihtimam, özen: *Böyle dakikalar geçirir, sonra aynı itina ile sarıp sarmalayıp yine onu yerine kor, cebine indirir* (H. R. Gürpınar). *Ramazana mahsus bir itina ile yerleştirilen gözde, en eski medeniyetli bir şehir evlâdının zevki vardı* (H.E. Adıvar). ‖ *İtina etmek* (veya *göstermek*), özenmek: *Kibar, zarif, iç yüzü gibi dış yüzüne de itina eden, titizlik gösteren bir zattı* (N. Araz).

◆ **itinalı** sıf. Özenerek yapılan. ‖ Özenle çalışan.

◆ **itinasız** sıf. Özensiz, baştan savma yapılan. ‖ Dikkat etmeden iş gören.

◆ **itinasızlık** i. İtinasız olma hali. (M)

itinerarium Antonini, Roma imparatorluğu için, büyük yollar üstündeki konak yerlerinin listesini ve aralarındaki mesafeleri (roma mili ile) veren bir çeşit yol rehberi. Bu *Itinerarium Antonini*'yi, daha sonra yazılmış olan bir *Itinerarirum Maritimum* tamamlıyordu. Bu sonucunda Avrupa'nın

Batı Akdeniz kıyısındaki belli başlı limanları ile Kuzey Afrika limanları arasındaki uzaklıklar yazılıydı. (L)

İTİRAF i. (ar. *ʿirfān*'dan *iʿtirāf*). Başkaları tarafından bilinmesi sakıncalı görülen veya suç sayılan bir gerçeği gizlemekten vaz geçerek açıklama, bildirme, söyleme: *İstikbalde bîtaraf bir tarih, demokrasi ile feminizmin Türklerden doğduğunu itirafa mecbur olacaktır* (Ziya Gökalp). *İki sene yanında kalsa, aşkını itiraf kudretini kendinde bulacak mıydı?* (Vâ-Nû). ‖ *İtiraf etmek,* söylenmesi kendisi için suç sayılan veya sakıncalı olan bir gerçeği gizlemekten vaz geçerek açıklamak, söylemek: *Büyük bir günah itiraf eder gibi, başını önüne eğerek utana utana söyledi* (R. N. Güntekin). *Daima Allaha dönmüş / Neyi itiraf eder?* (F. H. Dağlarca).

— *Esk. İtiraf-ı cürm,* sanığın suçunu söylemesi. ‖ *İtiraf-ı kusûr,* kusurunu itiraf etme.
— Huk. Bk. İKRAR.

◆ **itirafat** çoğl. i. *Esk.* İtiraflar, itiraf edilen şeyler: *Genç kız, yavaş yavaş açıldı. Yarım itirafatta bulundu* (Vâ-Nû). [M]

İtiraflar (*İspovied'*), Lev Tolstoy'un eseri (1882). Yazar, bu eserde, dinî felsefesini edinmeden önce hangi evrelerden geçtiğini belirtir. Askerî zaferden ve edebiyattan bıkan Tolstoy, hayatın anlamını aramış, evlenmesi ve evlilikte bulduğu mutluluk onu bu çetin meseleden on beş yıl uzak tutmuştu. Ama bu dönemden sonra kaygıları yeniden uyandı. Bilim ona hiç bir şey öğretmedi. Bütün felsefeler onu kötümserliğe götürdü. O zaman dine yöneldi. Ama, herşeyde yanlış ile kötünün doğru ile iyiye karıştığını gördü. Ona kalan iş, doğruyu yanlıştan ayırmaktı. *İmanım Neden İbarettir* (1884) adlı başka bir kitabında Tolstoy bu arınmadan sonraki inançlarını ortaya koyar. (L)

İtiraflar (*Confessions*), Jean-Jacques Rousseau'nun eseri. Gerçekten de itiraflarını kapsayan bu eseri, Rousseau 1764'te özel hayatına yapılan hücumlara karşılık verebilmek ve 1761'den beri hayatını yazması için kendisini zorlayan yayımcısının isteğini karşılamak üzere hazırladı. Yayımcı biyografyayı Rousseau külliyatının başına koymak istiyordu. 1765-1767 Arasında, doğumundan (1712) Paris'e hareketine kadar (1740) olan süreyi anlatan birinci bölümü yazdı. 1768-1770'te, Saint-Pierre adasından ayrılışına kadar (1765) olan hayatını kapsayan ikinci bölümü yazdı. 1770'te Paris'e dönünce eserini hayattayken bastırmayı düşünmeden salonlarda okudu. Canlı ve gençlik dolu birinci bölüm 1782'de, katı ve kötümser olan ikinci bölüm ise 1789'da yayımlandı. Rousseau her iki bölümde de kendini tam bir içtenlikle anlatır: okuyucudan yazdıklarına inanmasını ister. Aslında, unuttuklarının ve kaybolan bazı belgelerin yerini «birkaç önemsiz ayrıntıyle» doldurduğu zaman bile bütünüyle doğru kalır ve bir insanı «tabiatının bütün gerçekleriyle» dile getirir. Rousseau'ya göre bu, eşi benzeri olmayan bir girişimdir; çünkü onun vârisleri olan romantikler bile benliklerini hiç bir zaman böylesine ortaya dökemeyeceklerdir. *İtiraflar* yayımlandıktan sonra sert tartışmalara yolaçtı. Eser bir sonraki nesli çok etkiledi ve *Rêveries* (Hayaller) ile birlikte yazarın en ilgi çekici eseri olarak kaldı. (→ Bibliyo.) [L]

İTİRAZ i (ar. *ʿaraż*'dan *iʿtirāż*). Ortaya atılan bir fikir veya kararı kabul etmeyerek zıddı ile karşılık verme, karşı çıkma: *Abdüsselâm Bey uzun münakaşalar, itirazlar, şikâyetlerden sonra ister istemez karı kocanın evden ayrılmasına razı oldu* (A. H. Tanpınar). *Hem birşey bilmez, hem de herşeye itiraza çalışırlar* (M. Ş. Esendal). ‖ Söylenecek söz, diyecek: *İtirazı olan söylesin.* ‖ *İtiraz etmek,* bir fikir veya kararın zıddını ileri sürmek, karşı çıkmak: *Böyle bir yenileştirmeye itiraz etmek doğru mudur?* (F. R. Atay). *Fakat, bu sahada pek daha pratik olan kadınlar, erkeklerin bu fikrine itiraz ettiler* (Vâ-Nû).

— Huk. Bir hakkın doğumuna engel olan veya onun mevcudiyetine son veren vakıa. (Bk. ANSİKL.) ‖ *İptidaî* (*ilk*) *itiraz.* Bk. ANSİKL. ‖ *Esk. İtiraz-ül-gayr,* bir davada davalı veya davacı ve hattâ üçüncü şahıs olarak bile ilgili olmayan birinin gıyabında verilen hükme karşı dava açması.

— ANSİKL. Huk. *İtiraz*'lar maddî hukuka ilişkin savunma vasıtalarındandır. Ancak yine maddî hukuka ilişkin savunma vasıtalarından teknik anlamda defilerden ayrılırlar. Defiler borçluya borcunu özel bir sebebe dayanarak yerine getirmekten kaçınma imkânı veren haklardır. (Bk. DEFİ.) Buna karşılık itirazda bir vakıa söz konusudur. Bu nitelik farkı, bu savunmaların dava sırasındaki öne sürülmesi ve bunlar karşısında hâkimin rolü bakımından da farklılıkların doğmasına yolaçar. Definin sonuçlarının ortaya çıkması için bu hakkın kullanılması gereklidir. Böyle olunca, defi hakkı kullanılmadıkça, bir defi hakkının varlığı açıkça anlaşılsa bile, hâkim tarafından re'sen göz önünde tutulamaz. Defi hakkını kullanmak hak sahibinin iradesine tabi tutulmamıştır. Buna karşılık itirazlar maddî vakıalardan ibarettir. Bunların mahkemece göz önünde tutulması için mutlaka bu vakıadan yararlanan tarafça ileri sürülmesi gerekli değildir. Bu vakıalar usulüne uygun olarak mahkeme önüne getirildiği takdirde, hâkim tarafından re'sen göz önünde tutulması gerekir. İtiraz teşkil eden bir maddî vakıa (msl. ödeme) dava sırasında davacının beyanlarından veya ibraz ettiği delillerden (msl. borç senedinin arkasına borcun ödendiği kaydedilmiş ve davacı tarafından imza edilmiş olabilir) anlaşıldığı takdirde mahkeme bunu re'sen göz önüne alacaktır. İtiraz teşkil eden vakıa, bu şekilde veya usulüne uygun olarak süresinde davalı tarafından ileri sürülmediği takdirde (bk. CEVAP *lâyihası*), bunun sonradan onun tarafından ileri sürülmesi türk hukuk sistemi gereğince savunmanın değiştirilmesi (genişletilmesi) olacaktır. Buna hasmın muvafakati olmaksızın veya ıslah yoluna başvurmaksızın imkân yoktur (Huk. Us. Muhakemeleri kn. md. 202). Buna karşılık, meselâ borç senedinin tarihinden zamanaşımı süresinin işlemiş olduğu anlaşılsa bile, burada teknik mânâda bir defi, yani bir hakkın kullanılması söz konusu olduğundan hak sahibi bu hakkını kullanmadıkça (yani zamanaşımı defini ileri sürmedikçe) hâkim bu hususu re'sen göz önüne alamaz. Genellikle kabul edilen görüşe göre dava dışında defi hakkının ileri sürülmüş olması durumunda bu husus, davada itiraz kategorisine sokularak muamele yapılacaktır. Zira defi hakkının ileri sürülmesi ile hak engellenmiş ve felce uğramış olur ve bu durum bir maddî vakıa teşkil eder.

İki savunma kategorisi arasındaki nitelik farkına ilişkin bir diğer hüküm farkı, defilerden feragatin mümkün olabilmesine karşılık, bir tarafın lehine etki yapmış olan bir vakıanın (itiraz) bir irade beyanı ile ortadan kaldırılamamasıdır. İtirazlar iki çeşittir: 1. *hakkın doğmadığı itirazı;* bu halde ileri sürülen vakıalar, hakkın baştan doğumuna engel olmaktadır. Meselâ hakları kullanma (fiil) ehliyetinin bulunmaması; sıhhat şartı olan şekle uyulmaması; ahlâka aykırılık gibi. Burada öne sürülen itirazla hakkın doğmamış olduğu belirtilmektedir; 2. *hakkın sona erdiği itirazı;* hak doğduğu halde bazı vakıalarla gerçekleşmesi sebebiyle sona ermiş bulunmaktadır. Meselâ borcun ödenmiş olduğu; ibra edildiği; sonradan borçlunun kusuru olmaksızın imkânsız hale geldiği gibi.

● *İptidaî* (*ilk*) *itiraz.* Usul hukukuna ilişkin savunma sebeplerinin dava şartları yanında diğer bir kategorisini de iptidaî itirazlar (ilk itirazlar) teşkil eder. Davanın esasına girebilmek için (dava şartlarının gerçekleşmiş olması gereğine karşı davanın esasının tetkikine girebilmek için) iptidaî itiraz teşkil eden durumların bulunmaması gerekmektedir. Yani bir iptidaî itiraz ileri sürülmesi halinde, önce bu hususun incelenmesi gerekecektir.

Dava şartları ile iptidaî itirazlar arasında önemli başka farklar da vardır. Bir kere dava şartlarının mahkemece re'sen araştırılması gerektiği halde, iptidaî itirazlar ancak süresinde ileri sürüldüğü takdirde incelenebilir, bunlar hiç bir şekilde sonradan ileri sürülemez.

İptidaî itiraz sebepleri Hukuk Usulü Muhakemeleri kanunu ile Ticaret kanununda düzenlenmiştir:

1. Türkiye'de ikametgâhı bulunmayanların teminat talebi (Huk. Us. Muhakemeleri kn. md. 97).

İptidaî itiraz şeklinde düzenlenen bu teminat talebi, yabancıların göstermek mecburiyetinde olduğu teminattan farklı niteliktedir. Burada söz konusu olan, davacının Türkiye'de ikametgâhı bulunmamasıdır. Yabancıların dava ikame etmeleri halinde 1330 Sayılı muvakkat kanunun hükümleri gereğince gösterilmesi gereken teminat, Hukuk Usulü Muhakemeleri kanununda (md. 97, 187/1) düzenlenenden farklı hükümlere tabidir (Bk. TEMİNAT). İptidaî itiraz olarak ileri sürülecek teminat talebi bakımından davacının yabancı veya türk olmasının bir farkı yoktur. Burada söz konusu olan teminat, davalının dava sebebiyle uğrayacağı muhtemel zarar ile yargılama giderlerini karşılamak amacıyle talep edilmektedir. Hâkim teminat talebinin haklı olduğunu görürse teminatın verilmesi için bir süre tayin edecektir. Bu süre içinde teminat gösterilmezse, kanunun ifadesine göre, yargılamada hazır bulunulmamış sayılır (Huk. Us. Muhakemeleri kn. md. 99);

2. yer itibarıyle mahkemenin yetkisiz olması. Mahkemelerin yer itibarıyle yetkisini düzenleyen kurallar genel olarak kamu düzenini ilgilendirmez. Kamu düzenini ilgilendirmeyen bu yetki kurallarına aykırılığın iptidaî itiraz olarak ileri sürülmesi mümkündür. Bazı yetki kuralları ise kamu düzeni düşüncesi ile sevkedilmiştir (Huk. Us. Muhakemeleri kn. md. 11, 13). Bu nitelikteki yetki kuralları toplu görev kuralları niteliğindedir; yani bir dava şartı teşkil eder. Bunların iptidaî itiraz olarak öne sürülmesi söz konusu değildir, Mahkeme, yetkisizlik itirazını haklı görürse, yetkisizlik kararı vererek davadan elçeker. Bu, nihaî bir karar olduğu için aleyhine temyize başvurulabilir. İptidaî itirazın reddi halinde, dava devam edecek; yani esasa girişilecektir. İptidaî itirazın reddi yolundaki ana karar, ancak esas hakkındaki hüküm ile birlikte temyiz edilebilir. Yetkisizlik iptidaî itirazının muteber olması için davacının yetkili mahkemeyi de göstermesi lâzımdır;

3. davaların ayrılması talebi. Davalı ihtiyarî, dava ortaklığının (bk. DAVA'*ların sübjektif yığılması*) şartlarının gerçekleşmiş bulunduğunu iptidaî itiraz olarak ileri sürebilir. Mahkeme bunu yerinde görürse davaları ayırmak zorundadır;

4. açılan davanın diğer bir mahkemede görülmekte olduğu iddiası (derdestlik itirazı). Burada aynı davanın ikinci defa başka bir mahkemede görülmesinin önlenmesi için bir iptidaî itiraz tanınmıştır. Davaların aynı sayılabilmesi için, tarafların, dava konusunun ve dava sebebinin aynı olması gerekmektedir. (Bk. DAVA *sebebi veya temeli.*) Bu yoldaki iptidaî itirazın mahkemece kabulü halinde dava açılmamış sayılır (Huk. Us. Muhakemeleri kn. md. 194). Bu karar aleyhine de temyize başvurulabilir;

5. açılan davanın diğer bir mahkemede görülen dava ile ilgisi (irtibatı) bulunduğu iddiası. Kanunen davalardan biri hakkında verilecek hükmün diğerine etki edecek nitelikte bulunması halinde bu iki dava arasında ilgi bulunduğu kabul edilecektir (Huk. Us. Muhakemeleri kn. md. 187/5). Kanun bu durumda ne karar verileceğini belirtmemiştir. Burada davaların birleştirilmesine karar vermek gerekir;

6. dava arzuhalinin veya davetiye varakasının yahut cevap lâyihasının düzenlenmesinde kanunî noksanlar bulunduğu veya tebliğin usulüne uygun olmadığı iddiası. Bu durumda mahkeme yapacağı inceleme sonucunda noksanlıklar bulunduğuna kanaat getirecek olursa, söz konusu olan dava dilekçesi ise, onun iptaline karar verir. Bu karar temyiz edilebilir. Bu iptal kararı ile birlikte yargılama giderlerine ve vekillik ücretine hükmedemez (İçtihadı Birleştirme kararı 14.IV.1954, 4/14). Cevap lâyihası kanunî noksanlar dolayısıyle iptal edilecek olursa, davalıya yeni bir cevap lâyihası vermesi için ek bir süre verilmelidir. Davalının bu süre içinde cevap lâyihası vermemesi ha-

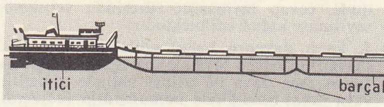

itme (denizc.)

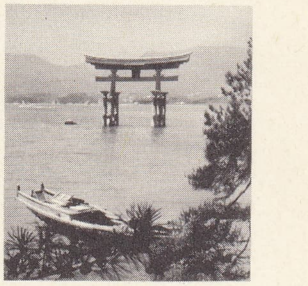

İTSUKUŞİMA
Miyajima mabedinin giriş kapısı

Foto. LAROUSSE

linde, cevap lâyihasını süresinde vermemiş sayılması kabul edilmektedir;

7. karşı davanın kabul edilebilir olmadığı. Davalının cevap lâyihasında açtığı karşı davanın esas dava ile irtibat halinde olmadığı veya takas niteliğinde bulunmadığı iddiasını, mütekabil davanın davalısı (yani esas davanın davacısı) iptidaî itiraz olarak ileri sürer. İptidaî itirazın kabulü, mütekabil davanın özel şartları gerçekleşmediği için reddedilmesi şeklinde olur;

8. bir davanın asliye hukuk veya ticaret mahkemelerinden hangisinin işbölümü sahasına girdiği yolunda yapılan işbölümü itirazı da bir iptidaî itirazdır (Ticaret kn. md. 5/III). Bu iptidaî itiraz hem asliye hukuk, hem ticaret mahkemesinde yapılabilir. Münhasıran ticaret veya asliye hukuk mahkemesinin işbölümüne sokulmuş olan davalarda işbölümü itirazı olmasa bile mahkeme bu kusuru re'sen inceler. Meselâ iflâs davaları münhasıran asliye hukuk mahkemesinin sahasına attir. İşbölümü itirazı üzerine mahkeme bunu yerinde görürse gönderme kararı verecektir. Bu karar temyiz edilemez. Dosyanın gönderildiği mahkeme bu kararla bağlıdır. Ancak gönderen mahkemenin işi nitelendirmesi ile bağlı değildir. Meselâ asliye hukuk mahkemesi dava ticarîdir diye gönderme kararı vermiş olsa bile, ticaret mahkemesi gerçekte ticarî olmayan bu işi, genel hükümlere göre hükme bağlayabilir. Yani ihtilâfa Ticaret kanununun hükümlerini değil, meselâ Borçlar kanununun hükümlerini uygular.

İptidaî itirazlar asliye mahkemelerinde cevap süresi içinde ve hepsi birlikte ileri sürülmelidir. Davalı iptidaî itirazlarını belirtilen süre içinde esasa cevap ile birlikte ileri sürebileceği gibi, esasa cevap vermeksizin müstakil bir lâyiha ile de ileri sürebilir. Bu durumda iptidaî itirazlar çözüme bağlanıncaya kadar esasa cevap vermesine gereklilik yoktur. İptidaî itirazların halledilmesinden sonra mahkeme esasa cevap verme süresini tayin eder. (Huk. Us. Muhakemeleri kn. md. 196). Davacının ileri sürebileceği iptidaî itirazlar, karşı davanın kabule şayan olmadığı ve cevap lâyihasının düzenlenmesinde kanunî noksanlıklar bulunduğu hususlarıdır. Davacı iptidaî itirazlarını ilk yargılama celsesinde sözlü olarak yapar (Huk. Us. Muhakemeleri kn. md. 189/I). Ancak karşı davaya cevap verilmişse iptidaî itirazın bu lâyihada belirtilmesi gerekmektedir (Huk. Us. Muhakemeleri kn. 189/II). Sulh mahkemelerinde davacının ve davalının iptidaî itirazlarını ilk celsede esasa girişmeden önce ve hepsini birlikte sözlü olarak ileri sürmeleri gereklidir (Huk. Us. Muhakemeleri kn. md. 478). İptidaî itirazlar hadiseler gibi incelenir ve halledilir (Huk. Us. Muhakemeleri kn. md. 190). İptidaî itiraz üzerine itirazın kabulü yönünde verilen karar bir nihaî karar niteliğindeyse, yani mahkeme bu kararla davadan elçekiyorsa, bu hüküm aleyhine temyiz yoluna başvurulabilir.

◆ **itirazât** çoğl. i. *Esk.* İtirazlar, karşı çıkmalar: *Efendiler, bu Fransız heyetiyle yaptığım yirmi günlük mütareke, Büyük Millet meclisinde bazılarının itirazâtına uğradı* (Atatürk).

◆ **itirazcı** sıf. Her şeye itiraz eden ve itiraz etmekten hoşlanan.

◆ **itirazsız** zf. Hiç itiraz etmeden, olduğu gibi: *Eğer bu emre, Fatih itirazsız rıza gösterdiyse, bunda Akşemseddin'in mürşitlik payı kadar onun da müritlik hissesi vardır* (N. Araz). [M]

İTİSAF i. (ar. *ᶜasf*'dan *iᶜtisāf*). *Esk.* Kötüye kullanma, haksız davranış, zulmetme, yolsuzluk: *Hakaretin, tecavüzün, itisafın şiddetinden ansızın uyanan millet* [...] *heyecanlı nümayişler yapmıştı.* (Ömer Seyfeddin). ‖ Doğru yoldan sapma, kurallara aykırı hareket etme.

— Psikol. *İtisaf cinneti,* işkence yapma hastalığı, delilik.

◆ **itisafât** çoğl. i. Haksız ve ezici davranışlar. (M)

İTİSAM i. (ar. *ᶜişmet*'ten *iᶜtişām*).*Esk.* Bir şeyi elle sımsıkı tutma. ‖ Günahtan sakınma, kötülük etmekten çekinme. ‖ Temiz olma.

— Tasav. Tanrı emirlerini bildiren kitaba uyma. ‖ Kur'an ile bildirilen ilâhî hükümlere göre davranma. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Tasav. Mutasavvıflar *itisam*'ı üçe ayırırlar: emir ve yasaklara uymak, inanılması gereken şeylere gönülden inanma *itisamı amme;* insanlarla iyi geçinmek, dünyaya bağlanmamak ve dinî görevleri yerine getirme *itisamı hassa;* her an Allah'ı düşünmeğe, ona yaklaşmağa çalışma *itisamı hasülhas.* Birincisine makamı tasdik ve ubudiyet, ikincisine, makamı tevhit, üçüncüsüne de makamı fena denir. (M)

İTİŞMEK ortaklş. f. (*itmek*'ten *it-i-ş-mek*). Karşılıklı olarak birbirini itmek: *Merdivende itişenler, kakışanlar, omuzlarıyle yol açanlar vardı* (H. Z. Uşaklıgil). ‖ Birbirlerini iterek şakalaşmak, oynaşmak. ‖ *İtişip kakışmak,* birbirini iterek kavga etmek, itişerek şakalaşmak, didişmek: *Eski arkadaşlarımı, onların kendi aralarındaki itişip kakışmalarını artık mânâsız görmeye başlamıştım* (Ş. S. Aydemir).

◆ **itiştirmek** geçl. f. İtişmelerine sebep olmak. ‖ Kımıldata kımıldata, dürte dürte itmek, dürtüştürmek. (M)

İTİUS PORTUS. Esk. coğ. Sezar'ın II. Belgica'da, Morini ülkesine (Gris-Nez burnu yakınında) bir limana verdiği ad; M.Ö. 54'te İngiltere seferine Sezar buradan hareket etti. (L)

İTİYAD i. Bk. İTİYAT.

İTİYADÎ sıf. (ar. *iᶜtiyād*'dan *iᶜtiyādī*). Alışkanlıkla, gelenekle ilgili.

— Huk. *İtiyadî suç,* failin suçu işlerken aynı hareketi tekrar etmesi ve bunun bir itiyat haline gelmesi durumunda ortaya çıkan suç. (Burada en önemli nokta, hareketlerin tek başına alındığında suç meydana getirmemesi, ancak hareketler belli bir sayıya eriştiği zaman suçun ortaya çıkmasıdır. Türk hukukunda ödünç para verme işleri hakkındaki kanuna göre, bu kanundaki sınırları aşan faizle para verme fiilleri, itiyadî suça örnek olarak gösterilebilir.) [M]

İTİYAT veya **İTİYAD** i. (ar. *ᶜādet*'ten *iᶜtiyād*). Alışkanlık, âdet edinme: *Tıpkı bir evden bir başka eve eşyayı ve itiyatlarımızı nakletmek gibi bir şey* (A. H. Tanpınar). *Resmî işlerini uzun senelerin verdiği itiyatla yapıyor* (Sabahattin Ali). ‖ *Esk. Sû-i itiyad,* fena bir şeyi alışkanlık haline getirme.

— ÇEŞ. DEY. *İtiyad edinmek* (veya *etmek*), alışkanlık haline getirmek: *Bunları türk terbiyesiyle büyümüş ve türk mefkûresine çalışmayı itiyad edinmiş görürsek sair milletdaşlarımızdan hiç tefrik etmemeliyiz* (Ziya Gökalp). ‖ *İtiyad üzere,* her zamanki, gibi, âdet üzre.

◆ **itiyadât** çoğl. i. *Esk.* Alışkanlıklar, gelenekler. (M)

İTİZAL i. (ar. *ᶜazl*'den *iᶜtizāl*). Topluluktan ayrılarak yalnızlığı seçme, uzlete çekilme. ‖ İşten ayrılma, istifa. ‖ *Teşm. yol.* Bir dinden veya mezhepten ayrılma. ‖ Mutezile mezhebi, bu mezhebin itikatları: *Hıristiyanlıktan önceki itikat kalıntılarından başlayarak, hıristiyan unsurlarının İran itizallerinin ve akla gelmez daha binbir...* (Ş. S. Aydemir). ‖ *İtizal etmek,* yalnızlığa çekilmek. İşten ayrılmak. Mezhep değiştirmek: *Bu teşkilâtın mensupları Rus kilisesinden itizal eden yani bazı din konularında ona karşı çıkan bir kısım papazlardı* (Ş. S. Aydemir). Mutezile mezhebini seçmek. (M)

İTİZAR i. (ar. *ᶜözr*'den *iᶜtizār*). Özür dileme, affını rica etme: *Ahmet Ferit, şaşırıp telâşa düşerek, keza, yardıma koşmuştu. Bin bir itizarda bulunuyordu* (Vâ-Nû). ‖ *İtizar etmek* (*eylemek*), özür dilemek: *Yalvardım itizar ü tazarrular eyledim / Asla tagayyur etmedi kin ü husûmeti* (Ziya Paşa).

— Huk. *İtizar sebepleri.* Bk. HÂKİM. (M)

İTİZAZ i. (ar. *ᶜizz*'den *iᶜtizāz*). *Esk.* Gururlanma, kendini büyük görme: *Akın akın geçen erbab-ı itizaz ü refah / Eder bu kirli, bu yırtık sadadan istikrah* (Tevfik Fikret). [M]

İTKAN i. (ar. *itkān*). *Esk.* Sağlamlaştırma, sağlam hale getirme. ‖ İnanma, güvenme, emin olma. (M)

İTKUYRUĞU i. Otsu bitki; 25-75 cm yüksekliğinde ve çokyıllıktır; gayet gür ve sık biter; daha çok dağlık yerlerde yetişir; iyi bir yem bitkisidir. (Buğdaygillerden.) [L]

İTLÂF i. (ar. *telef*'ten *itlāf*). *Esk.* Ziyan etme, telef etme. ‖ Öldürme. ‖ Boş yere harcama, israf etme. ‖ Bozma, işe yaramaz hale getirme, harap etme. ‖ *İtlâf etmek,* ziyan etmek, öldürmek: *Piyade ve süvari ile ilerleyip* [...] *cenkçileri itlâf ettiler* (Cevdet Paşa). Bozmak, işe yaramaz hale getirmek, harap etmek.

◆ **itlâfat** çoğl. i. *Esk.* İtlâflar, itlâf etmeler. (M)

İTMÂM i. (ar. *tamām*'dan *itmām*). *Esk.* Tamamlama, bitirme. (*Eşanl.* İKMAL.) ‖ Sona erdirme. ‖ *İtmam etmek,* tamamlamak, bitirmek: *İki ihtiyar birbirlerini yaraladıysa da birisi diğerinin işini itmam edemedi* (Cevdet Paşa). [M]

İTME i. (*itmek*'ten *it-me*). İtmek eylemi, itme işi.

— Denizc. Kabini, motoru ve dümeni olmayan, paralelyüz şeklinde madenî tekneleri (barça) birbirine sıkıca bağlayarak bir konvoy meydana getirmeğe ve arkadan motorlu bir gemiyle itmeğe dayanan gemicilik tekniği. (Daha çok nehirlerde veya iç denizlerde uygulanan bu teknikte, bütün konvoy, motoru ve dümeni arkada olan bir tek tekne gibi hareket eder.)

— Havc. Bir uçağın itilmesi için bir tepkili motor tarafından yaratılan kuvvet. (*İtme,* kilogram cinsinden bir kuvvettir. Beygir gücü cinsinden ölçülen güçle karıştırılmamalıdır. Tepkili bir motor tarafından ortaya konan güç, uçuş hızının fonksiyonudur.) ‖ *İtme merkezi,* bir uçak üzerine etki eden aerodinamik kuvvetler bileşkesinin uygulandığı nokta: *İtme merkezi kanat derinliğinin önde üçte birinde bulunur.* ‖ *Elektrotermik itme,* bir boru düzeneği içindeki basıncı azaltmak için, itici akışkan bir maddenin ısı derecesini elektrik arkı kullanarak artırmağa dayanan uzaya itme ilkesi. (Bu itme şeklinde, basınç azalmadan önce ısı derecesinin artması için, elektrik arkının elektrotları arasından geçen ve genellikle hidrojenden meydana gelen bir ara akışkan kullanılır.) ‖ *Fotonla itme,* itici etken olarak fotonların kullanılmasını öngören uzaya itme metodu. (Henüz tasarı halinde olan bu tür itmenin amacı, ışıklı fotonlarda akım meydana getirerek, saniyede 300 000 km'lik bir fırlatma hızına ulaşmaktır.) ‖ *İyon'la itme,* bir boru düzeneğinden püskürtülmeden önce elektrostatik bir alan tarafından hızlandırılan iyonlaşmış bir gazın kullanıldığı uzaya itme sistemi. (Günümüzde, 1 300°C'ta ısıtıldıktan sonra, tungstenden yapılmış gözenekli bir çeperden geçirilen ve bu çepere değerek iyonlaşan sezyum gazı kullanılır. Daha sonra, iyonlar birkaç bin voltluk elektrostatik bir alandan geçerek hızlanır. Bu sistemle, saniyede birkaç kilometrelik bir fırlatma hızı elde edilebildi.) ‖ *Nükleotermik itme,* püskürtülebilir bir akışkanı yüksek sıcaklık derecesine ulaştırmağa yarayan bir nükleer reaktörün sıcak kaynak olarak kullanıldığı uzaya itme tekniği. (Bu itme tekniğinde başlıca şu iki eleman kullanılır: bir nükleer reaktörün kalbini meydana getiren sıcak kaynak ve püskürtülebilir bir madde olan hidrojen. Bu eleman, kimyasal özelliklerine başvurmadan itici etken olarak kullanılır. 3 000°C'a ulaştırıldıktan sonra boru düzeneği için saniyede yaklaşık olarak 8 km'lik bir hızla fırlatılır. Böyle bir iticinin yerdeki örneği *Kiwi* adı altında, deney amacıyle Birleşik Amerika'da hazırlandı.) ‖ *Plazmalı itme,* nötr bir gazın çok şiddetli bir elektrik alanı içinden geçirilerek plazma haline getirilmesinden faydalanan uzaya itme metodu. (Bir plazma üreteci, itici akışkan maddeyi çok yüksek sıcaklık derecesine ulaştırarak akışkanın atom yapısını parçalar, bu etki, elektrik bakımından nötr olan bir gaz meydana getirerek elektron ve çekirdek karışımı bir plazma yaratır. Plazmanın bu şekilde oluşması, ancak, plazmayı boru düzenine doğru yöneten ve hızlandıran bir magnetik alanının üzerine yerleştirilmiş çok kuvvetli bir elektrik alanı içinde gerçekleşir. Bu tip iticiler, saniyede 1 000 km'ye yaklaşan fırlatma hızına ulaşabilir, fakat bugün üzerinde çalışılan itmeler gram cinsinden ölçülür.)

— Fiz. *İtme merkezi,* itme kuvvetleri bileşkesinin uygulama noktası.

— İnş. *İtme kuvveti,* bir engeli dengede tutan cisimlerin, bu engel üzerine yaptığı

etki. || Tonozların veya kubbelerin, duvar ayaklarına uyguladığı yatay kuvvet. (İtme kuvveti duvar ayaklarının yıkılmasına yolaçabilir.) || *İtme kuvvetini çizmek,* bir tonozun itme kuvvetini karşılamak için gerekli berkitme ayakları ve duvarları kalınlıklarını çizim yoluyle belirlemek. || *Tonozların itme kuvveti.* Bk. TONOZ.

— Mekan. Bk. EMPÜLSİYON.

— Müz. Yaylı çalgı çalan bir icracının yayını tepeden takoç'a (veya topuk) doğru sürmesine denir (V işaretiyle gösterilir).

— Oto. Motris tekerlekler tarafından uygulanan ve taşıtın bütününe iletilen etki. Bk. ANSİKL.

— Psikol. ve Psikiyatr. Bilinçdışına atma ve bastırma: *Ahlâka uymayan bir arzuyu itme.*

— ANSİKL. Oto. Lastiklerin değdiği noktada yolun tekerleklere yaptığı tepki, arabanın çekişini sağlar. Tekerlek jantının aracılığıyle tekerlek göbeğine uygulanan kuvvet, rulmanlarla dingil başına iletilir. Demek ki araba, dingillerin *itme* kuvvetini şasiye ileten organlarla hareket eder. Öte yandan, tekerlekleri döndürmek için uygulanan kuvvet, şasiyi motris tekerleklerin ekseni çevresinde şahlanmağa yönelten, ters yönde ve eşit değerde bir karşı kuvvetle dengelenmiştir. Gerçekten de tekerlekler, diferansiyelin ayna dişlisine bağlanmıştır. Taşıtın ilerlemeğe karşı gösterdiği direnç özellikle kalkışta, pinyon ve pinyon milinin ayna dişlisine geçmesine sebep olur ve araba motris tekerleklerin ekseni çevresinde şahlanır. Frenlemede olduğu gibi, bu tepkinin de önlenmesi gerekir. Şahlanma tepkisinin ters yönünde gelişen frenleme tepkisi, fren segmanları tekerleklerle birlikte dönen tamburları sıkıştırarak sürüklenme eğilimi gösterdiği ve arka köprö gövdesine veya ön dingile bir burulma kuvveti uyguladığı zaman meydana gelir. İtmeyi sağlamakla görevli organlar, sadece süspansiyon yayları, kadran milinin geçtiği bir boru (itme borusu) veya köprüyü hareket ettiren rotüllerle enleme eksen yakınında arka köprüye ve şasiye bağlı bir itme biyeli olabilir.

Tepki de aynı biçimde dengelenebilir; fakat bir tepki biyeli bulunması halinde, biyel köprü karterinin çevresine bağlanmalıdır. Ayrıca tabanı arka köprüye, tepesi bir rotülle şasiye bağlanmış üçgen biçiminde bir «göğüsleme küpesi» kullanılabilir. Rotül bir ucundan şasiye bağlanmış bir yuvaya oturur. Bu düzen, itme kuvvetlerinin etkisiyle köprünün boylamasına hareketini sağlar. (LM)

İTMEK geçl. f. Kuvvet uygulayarak bir şeyin, yerinden kalkmadan ileriye gitmesini sağlamak: *Mektubu evvelâ elimle itmek istedim* (R. N. Güntekin). *Biri beni arkamdan itti, baktım çopur bir herif* (Ahmed Rasim). || *Teşm. yol.* Sevketmek: *Kaderin bizleri ittiği yollar üstünde Enver Paşa o gün belki de hepimizden yalnızdı* (Ş. S. Aydemir).

— DEY. *İte kaka,* kaba ve hoyrat şekilde iterek, kalkarak, sürükleyerek: *Onu ite kaka zorla dışarıya çıkardım* (Y. K. Karaosmanoğlu).

◆ **İttirmek** ettrg. f. İtmek, ileriye sürmek işini yaptırmak. (M)

İTMİNAN i. (ar. *iṭmi'nān* veya *iṭmīnān*). *Esk.* Bilme ve inanma sonucu içte meydana gelen huzur, gönül rahatlığı: *Evet geçer o-günüm pür-sükûn-i itminan / Yarınki şiirime ihzâr için biraz halecan* (Tevfik Fikret). || Emin olma, emniyet: *O vakit hafî bir itminan hazzı ile sanki yalnızlıktan kaçarak hissedilmeyen bir takarrüple Behlül'e sokuluyordu* (H. Z. Uşaklıgil). || Birine inanma ve güvenme, itimat. || Kesin olarak, kuşkusuz bilme. || *İtminan-ı hatır* (veya *kalb*), bir şeyin doğruluğuna veya gerçekliğine içten inanma. (M)

İTNERİT i. (fr. *ittnérite*). Miner. Haün'e benzeyen tabiî silikat. (L)

İTO (Eyo), nijeryalı siyaset adamı (Lagos 1902). Öğretmendi; Bağımsızlık partisi başkanı ve Nijerya Federal devleti Doğu hükûmetine tabiî kaynaklar bakanı oldu (1955). Nijerya'nın bağımsızlığa kavuşmasına büyük ölçüde katkıda bulunan *Nigerian Freedom* gazetesini kurdu. (L)

İTO (Hirobumi, —markisi), japon devlet adamı (Tsukari 1841-Harbin 1909). Çoşu klanındandı. Batılı görüşleri benimsedi. Mutsuhito'nun hükûmet darbesine katıldı (1868), 1877'de hükûmete girdi. Meclis başkanı (1885-1888, 1892-1896, 1898, 1900-1901), İkiler meclisi başkanı, Seyyukay («anayasa») partisi lideri oldu. 1882'de çeşitli anayasaları incelemek için Avrupa'yı dolaştı. Kore üstünde çin-japon ortak hâkimiyetini kuran Tientsin antlaşmasını imzaladı (nisan 1885). Ocak 1889 Anayasasını yazdı, Çin ile Şimonoseki antlaşmasını görüştü (1895). Rusya'ya savaş açılmasını isteyenlerle yaptığı mücadelede başarı sağlayamadı. Kore'de genel vali iken (1905-1909) bir milliyetçi tarafından öldürüldü. (L)

İTO (Sukeyuki, — kontu), japon amirali (Satsuma, Kyuşu 1843 - Tokyo 1914). Çin-Japon savaşında, Ya-lu'da başarı kazanan japon filosuna kumanda etti (17 eylül 1894). Deniz kuvvetleri genelkurmay başkanlığına getirildi. Japon donanmasını düzene koydu. (L)

İTOL i. (fr. *itol*). Kim. Ozların hidrojenlenmesiyle elde edilen polialkollerin genel adı. (L)

İTON, Fransa'da Normandiya'da ırmak, Eure'ün kolu (sol kıyı); 118 km. İton, Perche'de doğar, Trappe'dan geçer, Evreux'yü sular ve Louviers'nin yukarı kesiminde sona erer. (L)

İTPAPATYASI bls. i. Bot. Pis kokulu papatyanın yaygın adı. (*Anthemis votula.*) Bk. PAPATYA. (L)

İTRİK sıf. (fr. *yttrique*). İtriyum* oksit Y_2O_3 ve buna tekabül eden tuzlar için kullanılır. (L)

İTRİKO—. Kim. Bir bileşikte itriyum* bulunduğunu gösteren önek. (L)

İTRİYA i. (fr. *yttria*). Tabiî itriyum oksit; 1794'te Gadolin tarafından Ytterby gadolinitinde bulunmuştur. (L)

İTRİYALİT i. (fr. *yttrialite*). Miner. Tabiî itriyum, toryum v.b. silikat. (L)

İTRİYUM veya **YTTRİYUM** i. (isveç'te *Ytterby* yer adından fr. *yttrium*). Kim. Nadir topraklar grubuna yakın element.

— ANSİKL. *İtriyum,* atom numarası 39, atom ağırlığı Y = 88,92 olan kimyasal elementtir. 1794'te Gadolin tarafından keşfedildi. Gri renkte, 4,6 yoğunluğunda bir katıdır. Oksidi itriya Y_2O_3 baz özelliği gösterir. İtriyum klorür gibi tuzları renksizdir. İtriyum, gadolinit'in, samarskit'in ve öksenit'in bileşiminde bulunur. Bu cevherlerden itriyum üretilebilir. Maden klorüründen elektrolizle veya sodyumla indirgenerek de elde edilir. (L)

İTRİYUMLU sıf. (*itriyum*'dan *itriyum-lu*). Bileşiminde itriyum bulunan: *İtriyumlu mineral.* || *İtriyumlu topraklar,* azrak (nadir) topraklar grubunun bir sınıfı. (L)

İTROGUMİT i. (fr. *yttrogummite*'ten). Miner. Kleveit'in bozunmasıyle meydana gelen mineral. (L)

İTROİLMENİT i. (fr. *yttroilménite*). Miner. *Eşanl.* SAMARSKİT.

İTROKALSİT veya **İTROSERİT** i. (fr. *yttrocalcite* veya *yttrocérite*). Miner. Tabiî kalsiyum, seryum ve itriyum flüorür. (L)

İTROKOLUMBİT i. (fr. *yttrocolumbite*). *Eşanl.* SAMARSKİT.

İTROTANTALİT veya **İTROTANTAL** i. (fr. *yttrotantalite* veya *yttrotantale*). Miner. Formülü $Y_4(Ta_2O_7)_3$ olan tabiî itriyum tantalat. (L)

İTROTİTANİT i. (fr. *yttrotitanite*). Miner. Tabiî titan, itriyum, seryum ve kalsiyum silikat; sfen ile eşbiçimlidir. (L)

İTSUKUŞİMA, Japon İç denizinde kutsal ada. Burada deniz kıyısında kazıklar üzerine bir şinto tapınağı yapılmıştır; met sırasında sular yükselince, *torii* denen kapısı su altında kalır. Tapınakta, Japonya'yı XII. yy.da yöneten Taira ailesinin bağışladığı birçok sanat eseri vardır. (L)

İTTİBA i. (ar. *tebā'*'dan *ittibā'*). *Esk.* (Bir şeye) Uyma, uygun olarak harekette bulunma veya (bir kimsenin) ardından gitme, tabi olma: *Şu halde kavanin-i mevcûde ahkâmına ittibaı, meslek ittihaz etmiş olan hükûmete karşı filânın azli* (Atatürk). || *İttiba etmek,* uymak, tabi olmak: *Bu fenalığı def için tabiate ittiba etmeli* (Ziya Paşa).

◆ **İttibaen** zf. *Esk.* Uyarak, tabi olarak. (M)

İTTİFAK i. (ar. *vefḳ* ve *vifāḳ*'tan *ittifāḳ*). *Esk.* Uyuşma, fikir birliğine varma: *Bu vakayı herkes, sanki bir ittifak ile unutmuş görün dü* (H. Z. Uşaklıgil). [*Zt.* İHTİLÂF.] || Birlikte hareket etmek üzere sözleşme. || Birleşme, birlik: *Din-i İslâm'ın zuhurunda mü'minler beyninde diyanet üzerine bir yeni ittifak peyda oldu, ona nisbetle akrabalık ittifakı geri kaldı* (Cevdet Paşa). *Bî-şek aleyhimize bugün var ittifak / Hatunlar ittifakı ki ondan çıkar nifak* (Abdülhak Hâmid). || Oybirliği: *Başkanlık kürsüsünde Zinovyef bir eli yerine iki elini de havaya kaldırınca, bu boşluk dolmuş, netice ittifakla alınmış oldu* (Ş. S. Aydemir). || Rastgele meydana gelen olay veya durum. || *İttifak etmek,* anlaşmaya varmak, uyuşmak: *Türkçülerin, Garbcıların ve İslâmcıların üçünün de birden, üstünde ittifak ettikleri noktalar da vardır* (P. Safa). *Herkes, Ahmed Ferid'in muzaffer olması için, aralarında gizlice ittifak etmiş gibiydiler* (Vâ-Nû). || *İttifak-ı ârâ,* oybirliği. || *İttifak-pezîr,* ittifak kabul eden. || *İttifak-ı taarruzî* (veya *tedafüî*), iki veya daha fazla devlet arasında saldırı veya müdafaada bulunmak üzere yapılan anlaşma.

— Devl. huk. İki veya daha çok devletin ortak askerî amaçlarını gerçekleştirmek üzere aktettikleri anlaşma. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Devl. huk. *İttifak,* devletleri ortak bir çıkar için biraraya getiren antlaşmadır. İttifakların savunma, saldırı veya hem savunma hem de saldırı amacıyle yapılmış olan ittifaklar gibi, belirli bir amacı vardır. İttifakları tespit eden yazılı antlaşmaların ittifakın hangi şartlar için geçerli olduğunu belirtmesi gereklidir. İttifak antlaşmalarının başında, çoğunlukla akit tarafların karşılıklı yardım niyetlerini, ittifakın gerçek amacının milletlerarası barış ve güvenliğin korunması olduğunu ve Birleşmiş Milletler Şart'ının amaçlarına uygun bulunduğunu belirten bir başlangıç bölümü yer almaktadır.

İttifaklar geçici veya sürekli olabilir. Bugün ittifakların çoğu belirli bir süre için yapılır. Bu süre, Atlantik paktı ve Varşova paktı için 20 yıldır.

İtifak antlaşmaları, tarafların iradeleriyle veya fesihle sona erer. İttifaklar, özellikle İkinci Dünya savaşından sonra ve Birleşmiş Milletler Şartının kabulüyle, milletlerarası barışın kaçınılmaz unsurları olarak sayıldı.

◆ **İttifakât** çoğl. i. *Esk.* Birleşmeler, sözleşmeler. || Uyuşmalar. || Tesadüfî olan şeyler. (M)

İttifak (DÖRTLÜ), İspanya'ya karşı Utrecht antlaşmasını yürürlükte tutmak amacıyle 1718'de Fransa, İngiltere, Avusturya ve Birleşik eyaletler arasında yapılan ittifak. (L)

İttifak (DÖRTLÜ), 20 kasım 1815'te Castlereagh'ın önayak olması ile İngiltere, Avusturya, Prusya ve Rusya arasında yapılan ittifak. Bu ittifak gereğince, Chaumont antlaşması yenileniyor ve Fransa'yı yenmiş olan devletler, 1815 antlaşmasıyle Avrupa'da kurulan dengenin bir devletin isteğiyle (daha çok Fransa kastediliyordu) veya bir devrimle tehlikeye düşmesi halinde ortak görüşme yapmayı kabul ediyorlardı. Bu ittifak Metternich sisteminin özünü meydana getirir. (L)

İttifak (DÖRTLÜ), 22 nisan 1834'te İngiltere, Fransa, İspanya ve Portekiz arasında yapılan ittifak. Bu ittifak, mutlakıyetçi vârislerden don Carlos ve don Miguel'in İspanya'dan çıkarılmasını, böylece yarımada da barışın sağlanmasını amaçlıyordu. (L)

İttifak (KUTSAL), Paris'te 26 eylül 1815'te Rusya, Avusturya ve Prusya hükümdarlarının yaptığı antlaşma. Bu hükümdarlar Fransa kralını da antlaşmaya katılmağa çağırdılar. İngiltere ittifaka girmeyi reddetti ve ne içeriği ne etkinliği olan bu ittifakın yerine açık seçik bir antlaşmanın konmasına çalışarak 20 kasım 1815 tarihli Dörtlü ittifakı yaptırdı. Bu antlaşma «kongreler siyaseti»nin temeli oldu (Aachen 1818; Karlsbad, 1819; Viyana, 1820; Troppau, 1820; Laybach, 1821; Verona 1822) ve müdahale hakkını belirleyerek, Avusturya şansölyesi Metternich'in Avrupa'nın dengesini

general İTURBİDE

Foto. Viollet (LAROUSSE)

İUSTİNİANOS I
VI. yy. mozaiği
San Apollinare
kilisesi, Ravenna

İUSTİNOS I
Cabinet des Médailles,
Paris

İUSTİNOS II
Cabinet des Médailles,
Paris

ve 1815'te kurulan sosyal düzeni korumasını sağladı. Sonunda, «Kutsal ittifak» siyaseti deyimi az önce adını saydığımız kongrelerin ve antlaşmaların tümü için kullanıldı. 1823'te ittifak zayıfladı. 1848 devrimleri, Kutsal ittifakın benimsediği tutucu ilkelere son darbeyi vurdu. (L)

İttifak (ÜÇLÜ), 1668'de La Haye'de İngiltere, Birleşik eyaletler ve İsveç arasında, Louis XIV'ün İspanya Veraset savaşındaki fetihlerini sınırlamak amacıyle yapılmış olan bu ittifak Aachen antlaşmasına (2 mayıs 1668) yolaçtı. (L)

İttifak (ÜÇLÜ), 1717'de İngiltere, Birleşik eyaletler ve Fransa arasında Utrecht antlaşmasını İspanya'ya karşı yürürlüğe koymak amacıyle imzalanan antlaşma. 1778'de Avusturya'nın da katılmasıyle Dörtlü ittifak halini aldı. (L)

İttifak (ÜÇLÜ), 1879'da Almanya ile Avusturya-Macaristan'ın kurduğu birlik. 1879'da Berlin kongresinden hemen sonra iki merkezî imparatorluk arasında imzalanan savunma antlaşmasına 1882'de İtalya da katıldı. İttifakta Avusturya-Macaristan'ın, balkan siyaseti konusunda İtalya ile işbirliği yapması da öngörüldü. Rusların tarafsızlığına önem veren Bismarck («karşılıklı güvenlik» paktı) Üçlü ittifakın şartlarına uymadı, buna karşılık Wilhelm II, 1890'dan 1914'e kadar, bu şartları milletlerarası siyasetinde temel ilke kabul etti. Bunun üzerine, tek başına kalan Fransa da ona daha esnek bir anlayışta hazırlanan *Üçlü antant* ile karşı çıktı. Üçlü ittifak 1915'te İtalya'nın müttefiklerin safında savaşa girmesiyle resmen son buldu. (L)

İTTİFAKA ve **İTTİFAKAN** zf. (ar. *ittifāķ*'tan *ittifāķā* ve *ittifāķan*). *Esk.* Tesadüfen, rastgele: *Çıksa ber-hükm-i kazâ-yı kam-ü kast / İttifakan sözünün birisi rast* (Nabi). || Anlaşarak, ittifakla. (M)

İttifak devletleri, Birinci Dünya savaşını çıkartarak İtilâf devletlerine karşı savaşan Almanya, Avusturya-Macaristan devletlerinin kurduğu birlik Bu birliğe savaştan önce İtalya da dahildi. Sonradan Osmanlı devleti ve Bulgaristan da bu birliğe katıldı. Bk. DÜNYA SAVAŞI *(Birinci)*. [M]

İttifakı Düveli Selâse madalyası, Kırım savaşı dolayısıyle çıkarılan madalya (1854). Ruslara karşı Osmanlı imparatorluğu, İngiltere ve Fransa gibi üç büyük devlet arasında Paris darphanesi tarafından kurşun ve bakır karışımı olarak bastırıldı. Ön yüzünde, solda kraliçe Viktoria, ortada Napoléon III ve sağda ise Sultan Abdülmecid el ele vermiş durumda gösterilir. Madalyanın diğer yüzünde: «En 1854 sous le Règne de Napoléon III et celui de la Reine Victoria, la France et la Granda Bretagne s'unirent pour assurer la Paix du monde» (1854'te Napoléon III ve Kraliçe Viktoria zamanında Fransa ve İngiltere dünya barışını sağlamak için birleştiler) yazısı okunur. (M)

İTTİFAKI MUKADDES. Bk. İTTİFAK *(Kutsal)*.

İTTİFAKÎ sıf. (ar. *ittifāķ*'tan *ittifāķî*). *Esk.* Birleşme, bir konuda fikir birliğine varma, sözleşme ile ilgili. || Rastgele, tesadüfî: *İttifakî meğer ol şeyh-i benam / Bir değirmen yanını etti makam* (Şeyhülislâm Yahya). [M]

◆ **İttifakiyât** çoğl. i. *Esk.* Tesadüfen olan şeyler. (M)

İTTİFAKİYE i. (ar. *ittifāķ*'tan *ittifāķkiye*). *Esk.* Fels. Ruh ile madde arasındaki bağlantının Tanrı tarafından kurulduğunu ileri süren nazariye. (M)

İTTİHAD i. Bk. İTTİHAT.

İttihadı Millî Türk Anonim Sigorta şirketi (İMTAŞ), Türkiye'de sigortacılık faaliyetlerini yürütmek için kurulan millî şirket. Birinci Dünya savaşının başlaması üzerine (1914) Türkiye'de bulunan yabancı sigorta şirketlerinden bazıları faaliyetlerini tamamen durdurdu, bazıları ise limitlerini azalttı. Sigortacılık alanında meydana gelen bu boşluğun doldurulması için, eski nazırlardan Mehmed Celâl Beyin önayak olmasıyle bu şirket kuruldu (1918). Şirketin sermayesi, kuruluş yıllarında 150 000 türk lirası idi; 1926 yılında 200 000, 1936 yılında ise 300 000 Türk lirasına çıkarıldı. Merkezi Paris'te olan ve bir yüzyıllık geçmişi bulunan Union de Paris Sigorta şirketinin Türkiye temsilciliğini aldı. Osmanlı bankasının bütün şubeleri İttihadı Millî Türk Anonim Sigorta şirketini temsile yetkili kılındı. (M)

İttihadı Muhammedî fırkası, Fırkai Muhammediye de denir, İkinci Meşrutiyet döneminde İstanbul'da kurulan ve adı 31 Mart olaylarına karışan siyasî parti. Resmî kuruluş tarihi 5 nisan 1909 (23 mart 1325). Kurucu ve (İstanbul) Merkez Yönetim kurulu üyeleri arasında şeyhülislâm Feyzullahzade Mehmed Sadık, *Volkan* yazarı Derviş Vahdetî v.d. bulunmaktadır.

«Fırka Şeriatı Garrayı Muhammedî'nin muhafızlığı» görevini üstüne almıştı. Yayın organı *Volkan* bir fikir gazetesi olmaktan çok bir tahrik aracı olarak kullanıldı. İrtica ayaklanması Hareket* ordusu tarafından bastırılıncaya kadar İttihadı Muhammedî fırkası yöneticileri ve *Volkan* gazetesi olumsuz tutum ve eylemini sürdürdü. Derviş Vahdetî ve Saidi Kürdî, *Volkan*'da 31 Mart olayının beklediklerini gerçekleştirmiş olduğunu, İttihadı Muhammedî'nin rolünü başardığı, bütün İslâmiyeti kapladığını, umumîleştiğini yazdılar. Hareket ordusu İstanbul'da sıkıyönetim ilân ettikten (25 nisan 1909) sonra harp divanı tarafından İttihadı Muhammedî fırkası kapatıldı. Derviş Vahdetî ve bazı kimseler idam olundu. (M)

İttihad ve Terakki, Selânik'te yayımlanmış siyasî, içtimaî, edebî, fennî türkçe gazete (6 ağustos 1908 - 83 sayı). Osmanlı İttihat ve Terakki cemiyetinin yayın organıydı. Büyük boyda, önceleri haftada üç defa, sonra (cumadan başka) her gün çıktı. (M)

İTTİHAM i. (ar. *töhmet*'ten *ittihām*). *Esk.* Bir suç isnadı altında bulunma, itham olunma. || *İttiham olunmak,* suçlanmak: *Eski kafalılıkla ittiham olunursunuz* (Vâ-Nû). [M]

İTTİHAT veya **İTTİHAD** i. (ar. *vaḥdet*'ten *ittiḥād*). *Esk.* Birleşme, birlik meydana getirme, bir olma: *Muhterem Efendiler, Tevfik Paşa ve hükûmeti, İstanbul ve Anadolu'nun ittihadı için çalışmış olduğunu söylüyor* (Atatürk). *Eylemiş yek-rengî-i aşkıyle şöyle ittihad / Bilmezem sînemde cânım mı ya cânanım mıdır?* (Riyazi). || Aynı fikirde olma, fikir birliği etme. || *İttihat etmek,* birlikte hareket etmek üzere söz birliği etmek, birleşmek. || *İttihâd-ı ârâ,* oy birliği. || *İttihâd-ı insaniyet* (veya *umumî*), bütün insanlığın birleşmesi. || *İttihâd-ı islâm,* islâm birliği. || *İttihâd-ı menâfi,* menfaatlerin bir olması.

◆ **İttihadî** sıf. *Esk.* Birleşme, ittihat ile ilgili, birleşik, birleşmiş. (M)

İTTİHAT (EL—), Güney Arabistan federasyonunun başkenti, Aden körfezinde, Aden'in batısında. 1967'ye kadar bu adı taşıyan şehir Güney Yemen Halk cumhuriyetinin ilânı sırasında *El Şaab* adını aldı. (L)

İTTİHATÇI sıf. ve i. (*ittihat*'tan *ittihatçı*). Birleşme, birlik olma ülküsünde olan (kimse): *İslâm ittihatçılarına göre, millet bütün müslümanların mecmuu demektir* (Ziya Gökalp).

— Tar. İttihat ve Terakki cemiyetinin üyesi veya taraftarı olan (kimse): *—Bizim duyduğumuza göre, siz İttihatçıların akıl hocası imişsiniz* (F. R. Atay). *—İleri doğru uzanıp yavaşça sordu: —Siz de İttihatçısınız değil mi Beyefendi?* (Kemal Tahir). [M]

İttihat ve Terakki fırkası (*İttihadı Osmanî cemiyeti, Osmanlı İttihat ve Terakki cemiyeti, Osmanlı Terakki ve İttihat cemiyeti* adlarını da kullandı). Kanunu Esasî'nin yeniden yürürlüğe konmasını ve Meclisi Mebusanın açılmasını sağlamak amacıyle çalışan bir gizli dernek olarak kuruldu (21 mayıs 1889). Kısa zamanda yurt içinde ve dışında teşkilâtını genişletti. Jöntürklerin Paris grubuyle birleşti. Yurt içinde varlığını ilk defa ermeni olayları münasebetiyle duyurdu (1895). Bunun üzerine yapılan kovuşturma sonucu bir kısım faal üyeler ülke dışına kaçtılar (Dr. Abdullah Cevdet, Dr. İshak Sükûti, Dr. İbrahim Temo, Tunalı Hilmi, Dr. Âkil Muhtar v.d.). Kaçmayanlar da çeşitli yerlere sürüldü. Bundan sonra cemiyetin Cenevre (1897) ve Kahire (1897) şubeleri faaliyete geçtiği gibi, Rumeli kesiminde de teşkilâtlanma hızlandı (yalnız Tiran'da 9 olmak üzere, Köstence, Dobruca, Şumnu, Plevne, Sofya, Kızanlık, Vidin ve İşkodra'da birçok şube açıldı) [1899]. Cemiyet bu dönemde batı dünyasına kendini Jöntürklerin temsilcisi olarak tanıtıyordu. Ahmed Rıza Bey, La Haye Terki Teslihat («Silâhları bırakma») kongresine (1899), Kristiyana kongresine (1899) ve Paris Sergisi Milletlerarası Basın konferansına (1900) bu sıfatla katılarak demeç ve muhtıralar verdi. Cemiyetin yurt içinde ve dışında yayın faaliyeti de oldukça güçlüydü. İzmir'de *Hizmet, Saadet ve Ahenk;* İstanbul'da *Şûrayı Ümmet, Meşveret;* Cenevre'de *Osmanlı İçtihat;* Kahire'de *Kanunu Esasî, Baseretüb Şark, Hak* gazeteleri cemiyetin fikirlerini yaymakta, Abdülhamid II yönetimini tenkit etmekteydi. Ancak meşrutiyet düzeninin uygulanma metotları konusunda cemiyetteki düşünürlerin görüşleri birbirinden ayrı iki noktada toplanıyordu. Bu görüş ayrılığı Birinci Jöntürk kongresinde (Paris, 4 şubat 1902) açıkça ortaya çıktı ve cemiyeti ikiye böldü. (Bk. JÖNTÜRKLER.) Prens Sabahattin, Teşebbüsü Şahsî ve Ademi Merkeziyet derneğini kurarak birlikten ayrıldı. Ahmed Rıza'ya oy verenler de Osmanlı Terakki ve İttihat cemiyetinde toplandılar. Ancak, Taşnaksutyun fırkası temsilcisinin araya girmesiyle, Abdülhamid II'ye karşı ortak bir mücadele programı yapmak üzere ikinci kongrenin toplanmasına gidildi (bk. MUHALİFİN *kongresi*) [Paris, aralık 1907]. Bu arada Selânik'te kurulmuş olan (1906) Osmanlı Hürriyet cemiyeti öncekilerden farklı bir programı gerçekleştirmek amacını güdüyordu. İsmail Canbolat ile Midhat Şükrü'nün evlerinde gizli toplantılar yapan cemiyet mensuplarına göre, memleketin içişlerine yabancı devletlerin karışması (msl. Rusların Bulgarları koruması v.b.) reddedilecek ve ordu içinden taraftar kazanılacaktı. Kurucular: Selânik Askerî rüştiyesi müdürü Bursalı Mehmed Tahir, öğretmen yüzbaşı Naki, P.T.T. başkâtibi Talât, idadî öğretmeni Midhat Şükrü, Rahmi, yüzbaşı Ömer Naci, yaver Kâzım Nami, teğmen İsmail Canbolat, yüzbaşı İsmail Hakkı, Süleyman Fehmi. Bu dernek bir yıl sonra Terakki ve İttihat cemiyeti Paris şubesiyle birleşme kararı aldı (1907) ve kendisini ilk *merkezi umumî* olarak cemiyete kabul ettirdi.

Bu birleşmeden sonra İttihat ve Terakki cemiyeti Rumeli'de hızlı bir eyleme geçti. Bir yandan (Enver Bey Tikveş yöresinde; Niyazi ve Eyüp Saleri Beyler Resne ve Ohri'de; Selâhaddin ve Hasan Tosun Beyler Arnavutluk'ta) hürriyet taburları kuran cemiyet öte yandan üç vilâyetteki ingiliz, avusturya, rus, fransız ve italyan konsoloslarına (Manastır, Kosova ve Selânik) sert bir ültimatom vererek bu vilâyetlere yabancı vali tayin etmelerini önledi.

Abdülhamid II, Resne devrimcilerini sindirmek amacıyle Rumeli'deki askerî birlikleri harekete geçirdiyse de, bunlar Hürriyet ordusuna katıldılar. Daha sonra ittihatçıları tenkil için birinci ferik Şemsi Paşa harekete geçti. Fakat Paşa Manastır'da telgrafhaneden çıkarken Biga'lı Atıf (Kamçıl) tarafından tabanca ile vuruldu (7 temmuz 1908). Manastır'da hürriyet savaşı yapmak için dağa çıkanların sayısı günden güne artıyordu. Firzovik'te halk, meydana toplanarak hürriyet ve meşrutiyet için padişah askerleri önünde «Besa» diye yemin ettiler (20 temmuz 1908). Öte yandan bütün Manastır sokaklarına Abdülhamid II yönetiminin meşru olmadığı yolunda bildiriler asıldı. Sonunda cemiyet, Manastır, Selânik ve diğer rumeli şehirlerinde hürriyetin ilânına karar aldı ve bu kararını Abdülhamid II'ye bildirdi (23 temmuz 1908). Ertesi günü Saray'dan vilâyetlere gönderilen irade ile Kanunu Esasî yürürlüğe kondu ve İkinci Meşrutiyet meclisi açıldı (17 aralık 1908).

Meşrutiyetin ilânından sonra cemiyet, aldığı bir kararla adını İttihat ve Terakki şeklinde kullanmağa başladı. Selânik'teki gizli merkezi umumîden bir grup, hükûmeti gözetlemek ve denetlemek amacıyle İstanbul'a geldi. Adları uzun süre gizli tutulan bu üyeler, Ahmed Rıza, Talât, Hayri, Hüseyin, Kadri, Mithat Şükrü, Habip, Enver, İsmail Hakkı, Dr. Bahaeddin Şakir ve Nâzım idi.

Foto. Anderson-Giraudon (LAROUSSE)

Meclisin açılışından sonra ittihatçılar memlekette iktidara tam manasıyle sahip oldular. Ancak Hüseyin Cahit'in (Yalçın) bir makalesinde belirttiği gibi «...rütbesiz, nişansız, şan ve şöhretsiz bir gencin vezaret unvanıyle sadrazamlığa çıkması...», «... bir posta başkâtibi olan Talât sadrazam ilân edilemezdi...», «...eğer böyle bir şey olsaydı, memlekette muhakkak anarşi çıkardı...» gerekçeleri, İttihat ve Terakki fırkası mensuplarının kabineye girmemelerine sebep oldu. İktidar, görünüşte Sait Paşa hükûmetine bırakıldı. Zamanla iktidar yüzünden Saray, Babıâli ve Cemiyet üçlüsü arasında sık sık çatışmalar oldu. İlk çatışma harbiye ve bahriye nazırlarının kimin tarafından tayin edileceği meselesinden çıktı. Bu yüzden Sait Paşa istifa etti; yerine Kâmil Paşa getirildi (6 ağustos 1908). Cemiyet, Babıâli ile işbirliği yaparak iktidarın Sarayın eline geçmesini önledi ve ittihatçılar ülkenin yönetiminde faal bir görev almadan «Meşrutiyetin bekçiliği»ni sürdürdüler. Kâmil Paşa yayımlanan programında eski rejimin anayasaya aykırı bazı kanunlarını değiştireceğini ve her alanda ıslahat yapılacağını vaat etti. İmparatorluk çağdaş bir merkezî devlet haline getirilecekti. Ancak yeni rejim ilk büyük buhranını iki ay sonra geçirdi (ekim 1908). Bu ay içinde Bulgaristan bağımsızlığını ilân etti (5 ekim). Bir gün sonra (6 ekim) Avusturya-Macaristan, Bosna-Hersek'i ilhak ettiğini, Girit ise, aynı gün Yunanistan ile birleştiğini açıkladı. Balkan krizinin yanı sıra içeride bir grup gerici ayaklanarak şeriat istediler. Taşkışla'da da Hassa ordusundan iki alay başkaldırdı. İki isyan da bastırıldı. Kabinede yaptığı bazı değişiklikler yüzünden Kâmil Paşa ile cemiyetin arası açıldı. Sonunda türk siyasî tarihinde ilk olarak güvenoyu ile Kâmil Paşa kabinesi düşürüldü. Sadrazamlığa Hüseyin Hilmi Paşa getirildi (14 şubat 1909). Bütün bu olaylarda Ahmed Rıza, Talât Cavid ve Enver gibi ittihatçılar önemli rol oynadılar. Kâmil Paşanın düşürülmesi gerek meclisteki çok az üyesi bulunan muhalif Ahrar* fırkası, gerekse İttihat ve Terakki aleyhtarları için büyük bir yenilgi oldu. Muhalefet buna rağmen cemiyet aleyhindeki çalışmasını yarıda bırakmadı. *Serbestî** gazetesinde eski memurlardan şantaj yoluyle para alındığını gösteren belgeler ve ağır makaleler yayımlandı. Gazetenin başyazarı Hasan Fehmi, Sirkeci postahanesi yanında esrarlı bir şekilde öldürüldü. Cenaze töreni ittihatçılar aleyhine bir gösteri şeklinde geçti (7 nisan 1909). Bir yandan da gerici bazı unsurlar İttihadı Muhammedî cemiyetini kurarak (5 nisan 1909) *Volkan* adlı yayım organları aracılığıyle şeriatçılığı savunan ve batılı ıslahat hareketlerini yeren yayımlarını şiddetlendirmişlerdi. Gericiler mecliste tutucu bazı mebuslar ve ordunun erat kısmında kendilerine taraftar toplamayı da başarmışlardı. Bu atmosfer içinde 31 Mart vakası (13 nisan 1909) meydana geldi. Hüseyin Hilmi Paşa istifa etmek zorunda kaldı. Tevfik Paşa sadrazam oldu (14 nisan 1909). Olaylar sırasında ittihatçılardan bazıları İstanbul'dan kaçtı, bazıları da saklandı. İttihatçı gazetelerin matbaaları yağma ve tahrip edildi. Cemiyet ağır bir darbe yedi. Nihayet Hareket* ordusu duruma müdahale etti. Meclisler Yeşilköy'de toplanarak şehri kuşatan ordunun bildirisini onayladı (22 nisan). Ordu 23 nisanı 24 nisana bağlayan gece şehre girerek İstanbul'u kolaylıkla işgal etti. Beş gün sonra da Abdülhamid II tahttan indirilerek yerine Mehmed V Reşad getirildi.

Bu ana kadar yalnız küçük rütbeli subaylar İttihat ve Terakki cemiyetine üye iken, isyanla birlikte yüksek rütbeli subaylar da işin içine karışmış oldu. Ancak Mahmud* Şevket Paşa ordunun cemiyet adına hareket etmediğini, amacın kanun ve nizamı sağlamak olduğunu özellikle belirtti. İktidar tamamen Mahmud Şevket Paşanın eline geçti; İttihat ve Terakki fırkası bu dönemde ikinci plana düştü. Mahmud Şevket Paşa kendisini üç ordunun genel müfettişi tayin etmiş ve bu görevi kabine ve Harbiye nezaretinin denetimi dışında bırakmıştı. Tevfik Paşanın görevine son verilerek Hüseyin Hilmi Paşa ikinci defa sadrazamlığa getirildi. Haziran 1909'da meclisteki bütün mebuslar ittihatçıydı. Bu günlerde cemiyet ilerigelenleri mebusların nazırlıklarda müsteşar olabilmelerini öngören bir anayasa teklifini meclise getirdiler. Teklif, üçte iki çoğunluğu sağlamayınca Talât Bey tarafından geri alındı. İttihatçılar bu olaydan sonra siyasetlerini değiştirerek doğrudan doğruya kabineye girme kararını aldılar. İlk ittihatçı nazır Manyasizade Refik Bey oldu. Az sonra Cavit Bey maliye, Talât Bey de dahiliye nazırlıklarına getirildi. Osmanlı meclisinin birinci dönemi 27 ağustos 1909'da kapandı. Bu süre içinde meclis Meşrutiyetin ilânından sonra meydana gelen siyasî değişiklikleri anayasaya geçirmek, imparatorluğun yönetim yapısını çağdaş bir devlet biçimine getirmek, memlekette birlik sağlamak ve kapitülasyonları kaldırmak için çalıştı. Meclis, iktidarın tek sahibi haline geldi. 1910 Yılında ittihatçıların en çok uğraştıran ve muhalefetin güçlenmesine sebep olan mesele malî durumun bozukluğu oldu. Maliye nazırı Cavid Bey, borç almak için Fransız ve İngilizlere başvurdu. Ancak kredi Almanlardan sağlanabildi. Bu arada İttihat ve Terakki'ye karşı muhalefet gittikçe artarak yoğunlaştı. Eyaletlerde güdülen sert siyasetten sorumlu görülen dahiliye nazırı Talât Bey görevinden istifa etmek zorunda kaldı. Muhalifler iki grupta toplandı: birinciler, liderleri melâmî tarikatından miralay Sadık Bey olan tutucu ve gelenekçiler, ikinciler ise ihtilâlden sonra işlerinden olanlar ve bazı kişisel çıkarları için cemiyete girmiş olanlardı.

Eylül sonunda İtalyanların Trablusgarp'ta Osmanlılara savaş açması devlet için zararlı, fakat İttihat ve Terakki için yararlı oldu. Hakkı Paşa istifa etti; yerine, Sait Paşa sekizinci defa sadrazamlığa getirildi. 1912'de İtalyan savaşı sürüp giderken miralay Sadık, Damat Ferit, Lütfi Fikri, Rıza Tevfik, Dr. Rıza Nur gibi kimseler Hürriyet ve İtilâf fırkasını kurdular (21 kasım 1911). Bir süre sonra da iktidarı ittihatçıların elinden almak amacıyle İstanbul'da bazı subaylar «Halâskâr Zabitan grubu»nu kurdular (mayıs - haziran 1912). Grubun baskısı sonucu Sait Paşa sadrazamlıktan istifa etti (17 temmuz 1912). İttihat ve Terakki iktidardan tamamen uzaklaşır gibi oldu. Gazi Ahmed Muhtar Paşa, sadrazam oldu. Siyasî buhran geçer geçmez de yerini Kâmil Paşaya bıraktı. İttihatçılar neredeyse toptan tasfiye edilmek üzereydiler. Ancak Balkan* harbinin patlak verişi (1 ekim 1912), siyasî çekişmeleri ikinci plana itti. Edirne'nin düşmanlar tarafından işgalinden sonra ittihatçılar Babıâli* baskını diye bilinen bir komplo ile Kâmil Paşa kabinesini düşürdüler, ittihatçı bir kabine kuruldu (23 ocak 1913). Edirne'nin Enver Paşa kuvvetleri tarafından geri alınışı İttihat ve Terakki'nin gücünü sağlamlaştırdı (mart 1913); Sait Halim Paşa sadrazamlığa getirildi. Üçüncü Genel seçim yapılarak Osmanlı meclisi toplandı (14 mayıs 1914). İttihat ve Terakki fırkası tek başına iktidarı ele aldı. Sait Halim Paşa kabinesini Talât Paşa kabinesi izledi. Sultan Mehmed V Reşad'ın ölümü ve Vahdettin'in tahta çıkmasından sonra sadrazamlığa gene Talât Paşa getirildi. Birinci Dünya savaşında Osmanlıların yenilişine kadar Talât Paşa bu görevde kaldı ve 27 ekim 1918'de istifa etti.

İkinci Meşrutiyetin bütün iç ve dış olaylarında İttihat ve Terakkinin damgası vardır. Birinci Dünya savaşına girmesinin sorumluluğu genellikle İttihat ve Terakki yöneticilerine yüklenir. Nitekim savaştan sonra Talât Paşa, Enver Paşa, Cemal Paşa ve birçok sorumlu ittihatçı yurt dışına kaçtı ve fırka da dağılmış oldu.

İttihat ve Terakkinin 1908-1918 yıllarında 9 kongresi oldu. Bu kongrelerden 1908, 1909, 1910, 1911 kongreleri gizli olarak Selânik'te, 1912, 1913, 1916, 1917 ve son fesih kongresi 1918'de yapıldı. (→ Bibliyo.) [M]

İTTİHAZ i. (ar. *aḫẕ*'dan *ittiḫāẕ*). *Esk.* Sayma, tutma, kabul etme. || [Tedbir alma v.b. için] Gerekeni yapma: *Bu bapta icap eden her türlü tedbirin ittihazı kolordu kumandanlarıyle vali, müstakil mutasarrıflardan muntazardır* (Atatürk). || Kullanma, istimal etme. || *İttihaz etmek*, [...] olarak görmek, saymak, tutmak: *Ona, çocuklarına, kendisini gençliğinden ayırmak isteyen bu şeylere her şeyi cidal vesilesi ittihaz eder bir düşman kesiliyordu* (H. Z. Uşaklıgil). Almak, gerekeni yapmak. Kullanmak: *Efruz Bey, merkez ittihaz ettiği handa İstanbul'un dört bir tarafına taze taze hatipler gönderir* (Ömer Seyfeddin). [M]

İTTİKA i. (ar. *viḳāye*, koruma'dan *ittiḳā*). *Esk.* Bir şeyi yapmaktan herhangi bir düşünce sebebiyle uzak durma, sakınma. || Tanrı korkusu ile, dinin yasak ettiği şeyleri yapmaktan kaçınma. Tanrı'dan korkma. || *İttika etmek*, sakınmak. (M)

İTTİKÂ i. (ar. *vekā'*'dan *ittikā'*). *Esk.* Bir şeyi kendine destek yapma, dayanma, yaslanma. || *İttikâ etmek*, yaslanmak, dayanmak: *Yalnız birinci ve ikinci değil, hattâ üçüncü ve dördüncü derecedeki sokakları birer âbide-i bediaya ittikâ ederler* (Cenab Şahabeddin). [M]

İTTİKAN i. (ar. *yaḳīn*'den *ittiḳān*). *Esk.* Bir şeyi çok iyi ve sağlam bilme, emin olma. Şüphesizlik, kesinlik. (M)

İTTİRAT veya **İTTİRAD** i. (ar. *ṭard*'dan *iṭṭirād*). *Esk.* Bir kurala bağlı olarak düzenli bir şekilde birbirini izleme hali, düzenlilik: *Matbaada artık her şey bir ittirat içinde cereyan ediyordu* (H. Z. Uşaklıgil). || Aynı şekilde devam etme, yeknesaklık, tek örneklilik: *Yeni çıkan dergilere, şiir kitaplarına bakın, aruzun ittiradı yerine altı beşin, yahut yedi yedinin takırtısı gelmiştir* (N. Ataç).

◆ **İttiratlı** sıf. Düzenli. || Hep aynı tempoda devam eden.

◆ **İttiratsız** sıf. Hiç bir kurala uymaksızın, düzensiz.

◆ **İttiratsızlık** i. Bir kurala bağlı olmadan, düzensiz bir şekilde sürüp gitme hali, düzensizlik. (M)

İTTİSA i. (ar. *vüs'at*'ten *ittisā'*). *Esk.* Genişleme, uzama, bollaşma: *Bugün milletin nazarında felâketimizin bu derece ittisâına tesir eden en büyük amil...* (Atatürk). || *İttisa bulmak*, yayılmak, genişlemek, genişlik kazanmak. || *İttisa etmek*, genişlemek: *Kalbimde bir cerîha eder her dem ittisâ* (Cenab Şahabeddin).

— Fels. *Esk.* Kaplam.

◆ **İttisaiyet** i. *Esk.* Genişlik, bolluk. (M)

İTTİSAF i. (ar. *vaṣf*'dan *ittiṣāf*). *Esk.* Nitelik verme, niteleme, vasıflandırma: *Taşı etmiş elmas ile ittisaf / Yine olmamıştır tabiatçe saf* (İzzet Molla). [M]

İTTİSAÎ sıf. (ar. *ittisā'*'dan *ittisā'ī*). *Esk.* Fiz. Cisimlerin genleşmesiyle ilgili. (M)

İTTİSAL i. (ar. *vaṣl*'dan *ittiṣāl*). *Esk.* Bitişme, yan yana gelme, ulaşma: *Canımın cismimle zevk-i ittisâli kalmadı / Ah kim sensiz dirilmek ihtimali kalmadı* (Fuzuli). || Birbirine dokunma, temas etme. || Yakınlık. || *Kesb-i ittisâl etmek*, yan yana gelmek, bitişmek.

◆ **İttisalât** çoğl. i. *Esk.* Bir bina veya arazinin çevresi ile olan sınırları. || Orduda istihkâmlar arasında bağlantıyı sağlayan yollar.

◆ **İttisalinde** zf. *Esk.* Bitişiğinde, yanında, bitişik olarak. (M)

İTTİSAM i. (ar. *veşm*, dağlama'dan *ittişām*). *Esk.* Damgalanma. || Dağlama ile süslenme. (M)

İTTRE, flamanca **Itter**, Belçika'da (Brabant ili) Nivelles yönetim bölgesinde bucak; 2 050 nüf. (L)

İTUMBİARA, Brezilya'da şehir, Goiania'nın (Goias eyaleti) güneyinde. (L)

İTURAEA. Esk. coğ. Ön Asya'da dağlık ülke, Filistin'in kuzeydoğusunda, Şam'ın güneyinde. Asmon prensleri tarafından Yahudiye'ye katılan İturaea, Büyük Herodes'in ölümünden sonra sırasıyle Herodes Philippes, Agrippa I ve Agrippa II'nin eline geçti: sonunda Romalıların Suriye eyaletine katıldı. İturaea'lı Araplar okçulukta çok tanınır. (L)

İTURBİ (José), ispanyol piyanisti (Valencia 1895). Malats'ın öğrencisiydi. Valencia konservatuvarına girdi. 1913'te Paris konservatuvarını birincilikle bitirdi. Cenevre'de müzik dersleri verdi (1918-1922). Değerli bir piyano virtüözü olarak tanındı. Orkestra yöneticiliği yaptı ve bazı müzik parçaları besteledi. (L)

İTURBİDE (Agustin), meksikalı general

ve devlet adamı (Valladolid [bugün Norelia], Meksika 1783 - Padilla 1824). İspanyol generaliydi. Büyük toprak sahiplerinin çıkarlarını savundu. Hidelgo ve Morelos ayaklanmasını kan dökerek bastırdı (1810). Bir ayaklanmayı bastırmakla görevlendirildi ve isyancıların elebaşısı Guerrero ile İguala antlaşmasını yaptı. Bu antlaşma ile, ispanyol hükümranlığı altında ülkenin muhtariyeti, Katolikliğin devlet dini olması ve ırkların eşitliği kabul ediliyordu (şubat 1821). Cumhuriyet taraftarları Santa Anna önderliğinde ayaklanınca, imparatorluktan vaz geçti (19 mart 1823). Livorno'ya sürüldü, geri dönmeğe çalıştı, ama yakalanarak kurşuna dizildi (19 temmuz 1824). [L]

İTURİ, Doğu Kongo'da akarsu, Aruvimi'nin ana kollarından biridir; 480 km. —*İturi ili* veya *Kibali-İturi* ili, Albert gölünün batısında İturi'nin yukarı havzasına kadar uzanır. İdare merkezi, *Bunia*. (L)

İTURUP, Kuril takımadalarında sovyet adası; takımadaların başlıcası. İdare merkezi, batı kıyısında *Kurilsk*. Balıklavalar. (L)

İTÜZÜMÜ bls. i. Bot. Bazı ilâçların yapımında kullanılan bir bitki. (Patlıcangillerden.) Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Eczc. *Kara itüzümü* yaprakları, yumuşatıcı ve uyuşturucu nitelikleri yüzünden halk hekimliğinde, kaynatılmış, losyon ve vajina şırıngası halinde kullanılır; ağrı dindirici merhemlere katılır. (L)

İTYAN i. (ar. *ityān*). *Esk.* Gelme, getirme. ‖ İspat etme, irad etme .‖ *İtyan etmek*, getirmek. İspat ve irad etmek. (M)

İTYS. Yun. mit. Trakya kralı Tereus ile Prokne'nin oğlu. Tereus tarafından iğfal edilen kız kardeşi Philomela'nın öcünü almak isteyen Prokne, İtys'i boğazladı ve etini pişirerek bir şenlikte kocasına yedirdi. (L)

İTZEHOE, Almanya'da (Batı Almanya, Schleswig - Holstein) şehir, Stör kıyısında, Hamburg'un kuzeybatısında; 38 000 nüf. Holstein'in en eski şehri olan İtzehoe, 810'da kuruldu. 1864'e kadar Holstein devletlerinin merkezi oldu. Dokuma sanayii (pamuk ve ağ). Kâğıt ve çimento fabrikaları. Bakır metalürjisi. Pompalar. Kimya sanayii. (L)

İudaike Arkhaiologia (*Eski Yahudi Tarihi*), Flavius Josephus'un Yunanca eseri. Bu eser, dünyanın yaratılışından Neron devrinin 12. yılına kadar yahudi halkının tarihidir. (L)

İULİUS, Ajneias'ın oğlu Askanios'un diğer adı. Bu adın, Sezar'ın ve hısımlık yoluyle Augustus'un da dahil oldukları romalı *İulii* veya *Julii* ailesini (*Julia gens*'i) Truva kaynaklı göstermek için uydurulmuş olduğu sanılır. Bazen de İulus ile Askanos ayrı kişiler olarak kabul edilir ve İulius'un Askanios'un oğlu olduğu öne sürülür. (L)

İULUS i. Parlak siyah renkli, zehirsiz kırkayak; bitkilerle beslenir ve yakalandığı zaman helezon şeklinde kıvrılır. (*Chilognatha* altsınıfından *iulidae* familyasının örnek tipi.) [L]

Korkunç İVAN IV
Bibliothèque Nationale,
Paris

İUSTİNİANOS, VI. yy.da yaşamış bizanslı general. Germanos'un oğlu, İustinianos I'in yeğeni. Tiberios'un en iyi kumandanlarındandı. 575'te Malatya yakınlarında Hüsrev II'yi yendi. 577'de bozguna uğrayınca geriye çağrıldı. (L)

İUSTİNİANOS I, lat. **Flavius Petrus Sabbatius Justinianus** (Tauesium [bugünkü Üsküp yakınları] 482- İstanbul 565), Bizans imparatoru (527-565). Amcası İustinos gibi İllyria asıllıydı. 518'den itibaren ona yardım etti. Nisan 527'de tahta ortak oldu ve ağustos 527'de de onun yerine geçti. İmparatoriçe Theodora'dan yardım gördü. Eski Roma İmparatorluğunu yeniden kurmak, Akdeniz'i bir bizans gölü haline getirmek ve Arius'çuluğu ortadan kaldırmak istedi.

Batıda daha rahat hareket edebilmek için, Belisarios'u İranlılara karşı saldırttı, ama bir başarı kazanamayınca Hüsrev ile «ebedî barış» antlaşmasını yapmak zorunda kaldı (532). Aynı yıl, Theodora'nın yadımıyle Bizans'ta Nika ayaklanmasını bastırdı. Kanunları yeniden düzenletti. Memurlukların satın alınma usulü kaldırıldı. Bağlılık yemini etmek zorunda olan subaylara sivil ve askerî yetkiler tanındıysa da, hepsi piskoposların denetimi altına konuldu. Güçlü büyük toprak sahipleri gözaltına alındı.

İustinianos I, din alanında keşişliği savundu, Monofizitliği kaldırdı (528) ve Pagan'cılığın kaynağı olan Atina üniversitesini kapattı. Ama en zengin illerde yaşayan monofizitleri kayıran Theodora'nın etkisiyle *Tres Capituli*'yi mahkûm ettirdi (543 ve 553). Roma bu hükmü onaylamadı.

Batının arius'çu barbarlardan geri alınması, Belisarios'un Afrika'daki savaşlarıyle başladı. Belisarios önce, son vandal kralı Gelimer'i yendi (534), daha sonra İtalya Ostrogotlarına saldırarak başkentleri Ravenna'yı ele geçirdi (540) ve kral Vitiges'i esir aldı. Sonra, papa Silverius'u Roma'dan kovdu ve onu Lykia'ya sürdü (537).

Bu başarılar uzun sürmedi, ostrogot Totila yeniden savaşmağa başladı (542). Roma'yı geri aldı (546). İustinianos, Belisarios'u geri çağırdı (548) ve yerine Gotları yenen Narses'i geçirdi (550). Bu sırada, papa Liberius'u tutan Bizanslılar, Vizigotlar'dan İspanya'nın güneydoğusunu aldılar (550'ye doğr. - 554). Ama Provence, katolik franklara bırakıldı ve böylece, İtalya, Dalmaçya, Afrika, İspanya eyaletleri kurulmuş oldu. Afrika'da, Jean Troglita kumandasında Magrıplılara karşı yeniden savaş açıldı (546-548), buna yalnızca Batı Fas karşıkoyabildi. Bizans'ın Batıda giriştiği savaşlar karşısında Hüsrev barışı bozmak zorunda kaldı (540), İranlılar Belisarios'u bozguna uğratarak Suriye'yi istilâ ettiler. İustinianos, onları durdurabilmek için, haraç vermek zorunda kaldı (562). Tuna sınırını sürekli olarak aşan Hunlar ve İslavlar, başkente korku saldılar ve Yunanistan'ı yağma ettiler. İmparator eli altındaki az sayıda askerle sınır şehirlerinin çevresine metrisler yaptırarak barbarların saldırılarını savuşturuyor veya saldırıya geçenlerin elebaşlarına unvan ve para vererek kendine çekmeğe çalışıyordu. Ama pahalıya mal olan bu siyaset, halkı vergiye boğuyordu. 2. İstanbul konsilinde (553), Vigile, İustinianos'un isteğine zorla boyun eğdi ve imparatorluğun hâkimiyetini Kilise'ye kabul ettiren fermanı kaleme aldı (554).

İustinianos ülkesinin iktisadî durumunu gözden geçirdi, İranlıların aracılığından kurtularak Uzakdoğu ile ticaret yapabilecek başka yollar aradı, ama bulamadı. Çin'den ipek kozaları getirterek dut ağacı yetiştirilmesine önem verdi (552). Bizans, Avrupa ile Asya arasında bir ticaret merkezi haline gelerek zenginleşti.

Aynı zamanda, üniversitesiyle önemli bir kültür merkezi oldu, tarihçi Prokopios ve şair Romanos Melodos gibi ünlü kişiler yetiştirdi. 532 Ayaklanmasında tahrip edilen Konstantinos kilisesi yerine Ayasofya'yı yaptırdı ve aralık 537'de ibadete açtı. 558'de kubbesi çökünce, 10 m daha yüksek olarak yeniden yaptırdı.

İustinianos'un güttüğü siyaset güçlü değildi, ama hukuk ve sanat alanında yaptıkları kendisine «Büyük» unvanının verilmesini sağladı ve saltanat süresi «İustinianos çağı» olarak adlandırıldı. (L)

İUSTİNİANOS II Rhinotmetos («Kesik Burun») [669- Sinop 711], Bizans imparatoru (685-695 ve 705-711). Konstantinos IV'ün oğlu ve halefi. 689'da Bulgarlarla, 689-693 yıllarında da Ermenilerle savaştı, ama bir başarı elde edemedi.

Vergiler altında ezilen halk, general Leontios'un çağrısı üzerine başkaldırdı. Leontios, İustinianos'un burnunu kesti (695) ve onu Kırım'da Kherson şehrine sürdü. Tiberios filosundaki ayaklanmadan yararlanan İustinianos kaçtı ve Rumeli'nin bir kısmını bulgar hanı Tervel'e vererek onunla anlaştıktan sonra Bizans'a döndü (705). İustinianos Bizans'a gelen papa Constantinus'a konsilin kararlarını değiştirme yetkisi tanımakla beraber yeni bir ayaklanmaya yolaçan kanlı bir baskın yaptı. Philippikos Bardane, Kherson'daki orduları ayaklandırdı ve Bizans'a gelerek kendini imparator ilân etti (711). İustinianos Sinop'a kaçtı ve orada öldürüldü. (L)

İUSTİNİANUPOLİS. Esk. coğ. Doğu Roma imparatorluğuna bağlı Moisia'da şehir. Burası Eskiçağda bugünkü Üsküp şehri yakınında kurulan, *Tauresium*'dur. Adını burada doğan imparator İustinianos'tan aldı. O devirde başka şehirlere *İustiniana* adı verilmişti. (L)

İUSTİNOS I (İllyria 450'ye doğr. - İstanbul 527), Doğu imparatoru (518-527). Makedonyalı bir köylü ailesindendi. Öğrenim görmemişti. Bir entrika sonunda imparator ilân edildiği zaman *kometa ton ekskubitoron* idi. Kadıköy (Khalkedon) konsilinin (451) kararlarına bağlı ortodoksları savunan İustinos, monofizitlere karşı şiddetli işkencelere girişti. Papa Hormisdas ile yaptığı uzun tartışmalardan sonra, Akakios'ların din ayrılığına son verdi. (L)

İUSTİNOS II (öl. 578), Doğu Roma imparatoru (565-578). İustinianos'un yeğeni ve halefi. Theodora'nın yeğeni Sophia'nın kocası. Hazineyi daha tutumlu bir şekilde yönetmeğe çalıştı. Bununla birlikte Lombard'lar İtalya'yı istilâ edince (568), para karşılığında Avarlarla barışmak zorunda kaldı (574) ve İslavların İllyria'ya yerleşmelerine engel olamadı. Asya'da, Ermenistan hıristiyanları dolayısıyle, 572'te İran'a karşı yeniden savaşa başladı. Bu savaş yirmi yıl sürdü ve imparatorluk için yıkıcı oldu. Patrik İoannes III Sirimio'nun sözlerine uyarak 572'de monofizitlerle yeniden savaşa başladı. 573'te delirdi ve imparatorluğun yönetimine *kometa ton ekskubitoron* Tiberios'u ortak etti. (L)

İUSTİNUPOLİS. Esk. coğ. İustinianos'un İstria'da Koper'in bulunduğu yerde (Capo d'İstria) İustinos I şerefine kurdurduğu şehir. (L)

İUSTİNUS M. JUNİANUS, Antoninus'lar devrinde yaşamış romalı tarihçi. *Historiae Philippicae* (Philippus II Tarihi) adlı eseri, Trogus Pompeius'un bugün elde bulunmayan büyük *Evrensel Tarih*'inin bir özetidir. İustinus bu eserinde, barbar kavimler ve Makedonya üstüne ayrıntılı bilgi verir. (L)

İVA i. Bot. Birincasf'a yakın otsu bitki. (Bileşikgillerden.) [L]

İVAD i. (ar. *ʿavdet*'ten *ʿivād*). *Esk.* Geri gelme, dönme. (M)

İVAKUNİ, Japonya'da şehir, Honşu adasında (Yamaguçi idarî bölümü), Nişiki kıyısında; 61 500 nüf. Eski derebeylik şehri. Demiryolu kavşağı; dokuma ve besin sanayii. (L)

İVAKURA (Tomoyoşi), japon siyaset adamı (Kyoto 1835 - Tokyo 1883). İmparator Murakami'nin soyundandı. Şogunluğun yıkılmasına çalıştı. 1871'den 1873'e kadar elli kişilik bir delegasyonun başında Amerika ve Avrupa'ya yeni Japonya yararına bir propaganda gezisine çıktı. Dönüşünde, barış taraftarı olduğu için, Kore meselesinde çoğunluğun muhalefetiyle karşılaştı. (L)

İVAMİZAVA, Japonya'da şehir, Hokkaido'nun iç kısmında, Soraçi ilinin idare merkezi; 47 900 nüf. Ticaret merkezi. (L)

İVAN I ASEN I, Bulgaristan kralı (1186-1196). Kardeşi Petır'ın yardımı ve Ulahların desteğiyle Bulgarları imparator İsaakhios II Angelos'a karşı ayaklandırdı, Tuna ile Balkan dağları arasında Bulgar-Ulah krallığının bağımsızlığını kabul ettirdi, Tırnovo'yu (bugün Veliko Tırnovo) başkent yaptı (1188). Sonra Trakya'yı da ele geçirdi, fakat boyar İvanko tarafından öldürüldü. İkinci Bulgar imparatorluğunun kurucusudur. (L)

İVAN I Daniloviç Kalita (doğ. 1304'e doğr. - Moskova 1341), Moskova ve Vladimir büyük prensi (1328-1340). Moskova prensliğinin kurucusu Danayıl'ın oğlu olan İvan I, Moskova prensliğinin büyük ölçüde gelişmesini sağladı. Üstünlük elde etmek için rakip prensliklerle (Tver, Riyazan ve Novgorod cumhuriyeti) savaştı. Moğol hanlarının otoritesine sığındı, Altınordu devletinin metbuluğunu kabul etti ve bu ittifaktan ustaca yararlanmasını bildi. Moğol hanından «Moskova büyük prensi» unvanını elde etti; diğer rus devletleri üzerinde üstünlük kurdu, «Moskova ve Rusya prensi» unvanını kazandı. Hayatının son yıllarını manastırda geçirdi. (L)

İVAN II İvanoviç (1326-1359), Moskova ve Vladimir büyük prensi (1353-1359), İvan I'in oğlu. Saltanatı, genç Moskova devletis-

Foto. LAROUSSE

nin yükselişinde duraklama dönemi oldu. Yumuşak yaratılışlı ve çok genç olduğu için boyarlar üstünde hâkimiyet kuramadı. (L)

İVAN III ASEN II (öl. 1241), Bulgaristan kralı (1218-1241). İvan I Asen I'in oğlu. Yeğeni Boril tahtı ele geçirince, Kiev'e sığındı (1207-1218), Bogomil'lerin yardımıyle iktidara döndü, bulgar nüfuzunun ağır basmasını sağladı, karışıklıkları bastırdı ve ticareti geliştirdi.

Epir despotu Theodoros Angelos'u Klokotinitsa da (mart 1230) esir alarak gözlerini oydurması, aynı zamanda Sırbistan ile bir ittifak imzalaması, Batı imparatorunu kuşkulandırdı. İznik'in büyük din adamlarını kazanabilmek için Roma ile dinî bağlarını kopardı (1235). Kızı Elena'yı Ioannes Laskaris ile evlendirdi ve dul kalınca Theodoros Angelos'un kızı Eirene'yi aldı (1240). Sırbistanlı Radoslas'a metbuluğunu kabul ettirdi ve onun yerine Vladislav'ı getirdi. (L)

İVAN III Büyük Vasiliyeviç (Moskova 1440 - ay.y. 1505). Moskova ve Rusya büyük prensi (1462-1505). Babası Kör Vasiliy II'nin yerine geçti ve saltanatı sırasında Kuzey ve Kuzeydoğu Rusya'daki çeşitli prenslikleri Moskova'nın hâkimiyeti altında tek bir devlet halinde birleştirdi. Yaroslav'ı Moskova'ya bağladı (1463), sonra Novgorod Tüccarlar cumhuriyetini boyunduruk altına aldı (1471). Soyluların elinden aldığı toprakları askerlerine dağıtarak kendine bağlı sosyal bir sınıf meydana getirdi. Altınordu devletinin parçalanmasından yararlanarak Ahmed Hana karşı Kırım Hanı Mengli Giray ile birleşti. Böylece rus prenslerini haraç vermekten ve moğol hâkimiyetinden kurtardı (1480). İkinci evliliğini Bizans imparatorunun yeğeni Sophia Palaiologos ile yaptı (1472).

Rusya'yı Batının kültür ve sanat akımlarına açtı, İtalya'nın sanat ustalarını Moskova'ya çağırdı. *Sudebnik*'e, Yaroslav kanununun eki olan *Ruskaya Pravda*'yı ekledi. (L)

İVAN IV ASEN III (öl. İstanbul 1280). Bulgaristan kralı (1279-1280). Mihail II Asen'in yeğeni ve İvan III Asen II'nin torunu. İvaylo'yu tahtından indirerek iktidara kayınbiraderi boyar Georgi I Terter'i getirdi, İvaylo tarafından tehdit edilince kayınpederi imparator Mikhael VIII Palaiologos'u yardıma çağırdı. Bizanslıların yenilmesi üzerine İstanbul'a sığındı. (L)

İVAN IV Vasiliyeviç, Korkunç (1530-1584), Rusya çarı (1533-1584). Daha üç yaşındayken babası (Vasiliy III) öldü. Anası Yelena Glinskaya naipliği üzerine aldı, ama 1538'de o da öldü. 1547'de fiilen saltanat sürmeğe başladı ve kısa bir süre önce İvan III'ün oğluna verdiği çar unvanını aldı. 1551'de kendinden öncekilerin buyrultularını biraraya getirerek (*Sudebnik*) hukuka bir düzen verdi. 1549-1550'de ilk rus halk meclisini (Zemskiy-Sobor) topladı ve halkın seçtiği organlardan meydana gelen, mahallî bir idarenin nüvesini, sonra da Streltsy'ler kıtasını kurdu. Kiliseyi yeniden teşkilâtlandırdı ve 1551 Konsilinde kilisenin desteğini elde etti; sonra büyük dış seferlere girişti. 1552'de Doğuda Moskova'nın hâkimiyetini sınırlayan müslüman Kazan hanlığını ortadan kaldırdı. Volga'yı bir rus nehri haline getirdi. 1554'te Astrahan fethedildi, Ural ve Sibirya'ya doğru sonsuz genişleme imkânları belirdi. (Bk. STROGANOV YERMAK.) Prenses Anastasia'nın ölümü (1560), Rada üyelerinin gözden düşmesi (1561-1564), büyük boyar İvan Kurbski'nin Litvanya'ya kaçması (1564), saltanatın zorbalık devresine girmesine yolaçtı. Aleksandrovskoye köyündeki bir geri çekilişten sonra (1564) İvan, tamamen halkın desteğine dayanarak, opriçnina soylularına karşı bir baskı rejimi (opriçnina) izlemeğe başladı. Boyarlara, din adamlarına (metropolit Filip öldürüldü), eski serbest şehirlere karşı (Novgorod 1570'te kısmen yakılıp yıkıldı) amansız bir savaşa girişti. Çılgınlığa varan bir öldürülme korkusuna Livland'da İsveç ve Litvanya'ya karşı giriştiği savaşları başarılı olmadı. Livland'ı Polonya kralına (1582), Narva bölgesini de İsveç kralına bırakmak zorunda kaldı. Böylece, Rusya'yı Baltık denizine açmak siyasetinden vaz geçmiş oluyordu (1583). 1581'de bir öfke nöbetine kapılarak büyük oğlunu öldürdü. (L)

İVAN V Alekseyeviç (1666-1696), Rusya çarı (1682-1689). Kardeşi Fyodor III'ün yerine geçti. Beden ve zekâca zayıftı. Ana ayrı erkek kardeşi Pyotr'u (geleceğin Büyük Petro'su) seçtirten Narıyşkin ailesi tarafından tahttan uzaklaştırıldı. 15 Mayıs 1682'de Streletslar'ların ayaklanması genç Petro'nun yanında İvan'ın da çar ilân edilmesini gerektirdi. Fakat gerçekte İvan, saltanatı kız kardeşi naibe Sofya'ya bıraktı. Bütün iktidarı Petro I'e veren 1689 hükûmet darbesinden sonra İvan, devlet işlerine bakmaksızın mevki ve unvanlarını elde tuttu. Kızlarından biri, Anna İvanovna, 1730'da imparatoriçe oldu. (L)

İVAN V STEFAN ŞİŞMAN II, Bulgaristan kralı (1330-1331). Mihail III Şişman I'in oğlu. Annesi Sırbistanlı Anna'nın vesayeti altında saltanat sürdü, sonra yeğeni İvan VI Aleksandr tarafından tahttan indirildi. (L)

İVAN VI ALEKSANDR, Bulgaristan kralı (1331-1371), prens Stracimir'in oğlu ve Mihail III Şişman'ın yeğeni. Kız kardeşi Elena'yı, sırp kralı İstvan IX Uroş IV Duşan ile evlendirdi ve daha önce Bizans imparatoru Andronikos III'ün zaptettiği şehirleri geri aldı (1332). Edebiyatı ve sanatı korudu. Krallığı Sofya ve Vidin prenslikleri halinde iki oğlu arasında paylaştırdı Ölümünden sonra buraları Sultan Murad ele geçirdi. (L)

İVAN VI Antonoviç (Petersburg 1740 - Schlüsselburg [bugünkü Petrokrepost] 1764), Rusya çarı (1740-1741), büyük düşes Anna Leopoldovna'nın oğlu; Anna İvanovna ve Anton Ulrich von Braunschweig'ın yeğeni. Anna İvanovna tarafından veliaht seçildi; doğum yıldönümünde Anna'nın gözdesi Biron'un vesayetinde çar ilân edildi. Aralık 1741'de tertiplenen bir komplo Anna ve Biron'u devirdi ve Büyük Petro'nun kızı Yelizaveta başa geçti. Henüz çocuk olan çar, ailesiyle birlikte sürüldü ve 1756'tan itibaren Schlüsselburg kalesine hapsedildi. (L)

İvan Denisoviç'in Bir Günü, Aleksandr Soljenitsin'in romanı. 1962'de *Novy Mir* dergisinde yayımlandı. Stalin devri çalışma kamplarındaki hayatı bütün çıplaklığı ile dile getiren bir eserdir. Roman, Sovyetler birliğinde kamu hayatında ve sanat alanında hürriyet kampanyasını başlattı. (→ Bibliyo.) [L]

İVAN EKZARH. Bk. YOAN EKZARH.

İVANKOVO, S.S.C.B.'de şehir, Volga kıyısında, Moskova-Volga kanalının başlangıcında. Volga üzerinde «Moskova denizi»ni meydana getiren baraj. (L)

İVANOV (Lev İvanoviç), rus dansçısı, koreografı ve bale öğretmeni (Moskova 1834-Petersburg 1901). 1882'de İmparatorluk tiyatrosuna sahne yönetmeni olarak alındı; üç yıl sonra Petipa'nın yönetiminde ikinci bale öğretmenliğine yükseldi. Düzenlediği yirmiye aşkın balenin çoğunu başka koreografalar, özellikle Petipa ile birlikte meydana getirdi. *Kuğu Gölü*'nün büyük bir bölümü ile *Fındıkkıran* balesini, *Sihirli Orman, Sihirli Flüt, Mikado'nun Kızı* v.b. balelerini düzenledi. (L)

İVANOV (Timofey), rus madalya gravürcüsü (Petersburg 1729 - ay.y 1803). Üzerinde çariçe Yelizabeta'nın resmi bulunan bir ruble değerinde bir para, hatıra madalyaları (*Frankfurt-an-der-Oder zaferi*, 1759; *Çariçe Yelizabeta II'nin Taç Giymesi*, 1762) ve 1764-1787 arasında basılan çeşitli paralar (1, 2, 5 ve 10 rubleler) yaptı. (L)

İVANOV (Vasiliy), sovyet kürekçisi (doğ. 1938). Üst üste üç olimpiyatta (1956, 1960, 1964) skiff şampiyonu oldu. (L)

İVANOV (Vsevolod Vyaçeslavoviç), sovyet romancısı (Simapalatinsk yakınları 1895). İç savaşa katıldı, romanlarında bu savaşı anlattı. *Partizany* (Partizanlar) [1921], 1927'de tiyatroya uygulanan ve Stanislavski Sanat tiyatrosu tarafından başarıyle oynanan *Bronepoezd No* 1469 (Zırhlı Tren nu. 1469) [1922] ve *Parhomenko* (1938-1939). Bir eserini Gorki'ye ithaf etti: *Vstreçi S Maksimom Gor'kim* (Maksim Gorki ile Karşılaşmalar) [1947]. (L)

İVANOV (Vyaçeslav İvanoviç), rus filozofu, yazarı ve filoloğu (Moskova 1866-Roma 1949). Berlin'de, Mommsen'in yönetiminde sağlam bir klasik öğrenim gördü ve İtalya'da uzun süre dolaştı (1891). 1904'te *Elinskaya Religiya Stradajuşçago Boga* (Acılı Tanrı'nın Yunan Dini) adlı önemli bir inceleme yayımladı. Bu eserde, Nietzsche'nin ve Solovyov'un derin etkisi görülür. İlk şiirleri 1903'te yayımlandı: *Kormçie Zvezdy* (Yol Gösteren Yıldızlar). Kısa zamanda sembolizmin nazariyecisi ve sözü en fazla dinlenen filozofu haline geldi. Çeşitli şiir kitapları (*Eros* 1907), makaleleri (*Borozdı; Merji* [Kırlar ve Sınırlar], 1916) ve felsefî dramlarıyle (*Tantal* [Tantalos], 1905; *Prometey* [Prometheus], 1919) bu akımın örneklerini verdi. 1921'de Bakû üniversitesine eski edebiyat profesörü oldu ve önemli bir tez yazdı: *Dionysos ve Dionysos-Öncesi Felsefe*, 1924'te İtalya'da yerleşti ve *Dostoyevski* üstüne bir inceleme (1932) ile büyük bir felsefî şiir yazdı: *Çelovek* (İnsan) [1939]. (L)

İVANOV (Yordan), bulgar filoloğu (Kyustendil 1872 - Sofya 1947). Bilimsel çalışmalar yaptı. Bunların en önemlileri: *Bılgarski Starini iz Makedoniya* (Makedonya'da Eski Bulgar Kalıntıları) [1908]; *İstoriya Slavyanobolgarskaya* (İslav Bulgar Tarihi) [1914]; *Bogolmilski Knigi i Legendi* (Bogomil Kitapları ve Efsaneleri) [1925]; *Strabılgarski Razkazi* (Eski Bulgarca Hikâyeler) [1935]. Birinci Dünya savaşından hemen sonra fransızca olarak *Les Bulgares Devant le Congrès de la Paix* (Barış Kongresinde Bulgar Tutumu) [1919] ve *La Question Macédonienne* (Makedonya Meselesi) [1920] adlı eserleri yayımladı. (L)

İVANOVO, esk. **İvanovo-Voznesensk**, S. S.C.B.'de şehir, Moskova'nın kuzeydoğusundaki «Merkez Sanayi bölgesi»nde; 335 000 nüf. Sovyetlerin başlıca pamuk sanayii merkezi olan İvanovo, şehirle Volga vâdisi arasındaki, tamamıyle pamuk sanayii ile uğraşan geniş bir şehir karmaşasının çalışmasını teşkilâtlandırır. Makine yapımı.

— Tar. İvanovo-Voznesensk'te çar rejiminin en büyük grevi yapıldı (12 mayıs-23 temmuz 1905); Frunze ile Afanasiyev'in yönettiği 70 000 emekçinin katıldığı bu grev sırasında ilk işçi temsilcileri meclisi kurulmuştur. (L)

İVAR VIDHFADHMİ, Danimarka kralı, VII. yy.ın sonunda, Svear'ları, Dan'ları, Sakson'ları, İngiltere'nin bir kısmını ve Litvanya'ya kadar olan toprakları kendi hâkimiyeti altında birleştirdi. Bu birlik, VIII. yy.da torunu Harald Hildentant'ın İsveçlilere yenilmesiyle son buldu. (L)

İVATE, Japonya'da idare bölümü, Honşu'nun kuzeydoğusunda; 1 427 000 nüf. İdare merkezi, *Morioka*. (L)

İVAYLO (öl. 1280), Bulgaristan kralı (1277-1279). Bir domuz çobanı idi, Moğollarla çarpışmakta olan Konstantin Asen Tih'e karşı halkı ayaklandırdı. Tırnovo üzerine yürüdü, Konstantin'i yenip öldürdükten sonra kendini çar ilân ettirdi (1277). İmparator Mikhail VIII Palaiologos onun karşısına, İvan III Asen II'nin kızlarından birinin oğlu İvan Mitso'yu çıkardı. Bunun üzerine Konstantin'in dul karısı, Mikhail VIII'in yeğeni Maria Kantakuzene, tahtı, oğlu Mikhail II Asen'e kalsın diye İvaylo'ya yanaştı ve onunla evlendi. İvaylo Moğollar'ı ve Bizanslıları püskürttü, fakat Boyar'lar kendisinin öldüğü haberini yayarak (1279) İvan Mitro'yu, İvan IV Asen III adı altında çar ilân ettiler. Moğollara sığınan İvaylo, başkentine döndü (1280), fakat Asen III'ün kayınbiraderi Georgi I Terter'i karşısında buldu. Yeniden altınordu hanının yanına sığındı, orada kendisi gibi yardım istemeğe gelmiş olan İvan IV Asen III tarafından öldürüldü. (L)

İVAZ i. (ar. ʿivaż). *Esk.* Bir şeye karşı verilen veya alınan bedel, karşılık: *Sahib-i saadet zahir bir kardeş bir kardeşe ihsan etse mukabelesinde bir ivaz vermez mi?* (Naima). || *Bilâ-ivaz*, karşılıksız, bir karşılık beklemeden.

◆ **İvazan** zf. *Esk.* Karşılık ve bedel olarak, karşılığında.

◆ **İvazsız** sıf. *Esk.* Bedelsiz, karşılıksız. (M)

İVAZ ÇELEBİ. Bk. ZATÎ.

İvriz kabartması, Konya

ixa

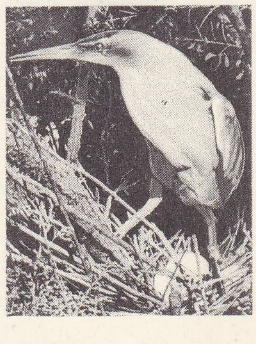

ixobrychus

Foto. MEYDAN; A.P.F. (LAROUSSE)

İvazefendi camii, (yapılışı 1585), İstanbul'da Eğrikapı dışında, Anamas zindanının yanındadır. Kazasker İvazefendi camii, Manav İvazefendi camii de denir. Cami, kazasker İvaz Efendi tarafından, Mimar Sinan'a yaptırılmıştır. Tek kubbeli olan caminin kubbe çevresinde küçük beş yarım kubbe vardır. Mihraptaki çiniler çağın en iyi örnekleridir. Cami yakınında Mimar Mustafa Ağanın çeşmesi vardır. (M)

İvazkasap mescidi, İstanbul'da, Balipaşa camii yakınlarında mescit. Mescit İvaz Ağa tarafından yaptırılmıştır. Yapılış tarihi kesin olarak bilinmez. Bugün, hiç bir izi kalmamıştır. (M)

İVAZLI sıf. (*ivaz*'dan *ivaz-lı*). Bedel veya karşılığı olan, karşılığı verilmiş olan.

— Huk. *İvazlı işlem.* Bk. HUKUKÎ *muamele.* (M)

İVAZ PAŞA. Bk. HACI İVAZ PAŞA (Mehmed).

İVDİRMEK geçl. f. (*ivmek*'ten *iv-dir-mek*). Hareket halinde olan bir şeyin hareketini hızlandırmak, çabuklaştırmak. ‖ Acele ettirmek, acele etmesine âmil olmak. (M)

İVECEK veya **EVECEN** sıf. *Halk dili.* Çabuk davranma huyunda olan, aceleci. (M)

İVEDİ i. (*ivmek*'ten *iv-e-d-i*). Acele etme, çabuk davranma. ‖ Sıf. Acele yapılan: *İvedi iş.*

◆ **İvedilenmek** dönşl. f. Aceleci davranmak. *Esk.* İstical etmek.

◆ **İvedili** sıf. Çabuk yapılması gereken. *Esk.* Müstacel.

◆ **İvedilik** i. Tez elden yapma gerekliliği. *Esk.* Müstaceliyet. (M)

İVENS (Joris), hollandalı filim yönetmeni (Nimègue 1898). İki deneme filminden (*De Brug* [Köprü], 1928 ve *Regen* [Yağmur], 1929) sonra sinemayı bir ideoloji silâhı olarak değerlendiren İvens, çağdaş dünyanın toplumsal gelişimi üstüne belirli belgeler araştırmağa koyuldu. Genç ülkelerin oluşumlarını yücelten, baskı altındakilerin haklarını savunan savaşçı belge-filminin başlıca temsilcisi oldu. Başlıca filimleri: *Zuyderzee* (1930-1934); *Sanayi Senfonisi* (1931); *Kahramanlar Türküsü* (Komsomol) [1932]; *Borinage* (Belçika'da çekildi, 1933); *Spanish Earth* (İspanya Toprağı) [1937]; *Niçin Savaşıyoruz?* (Why We Fight) [1942]; *İndonesia Calling* (İndonezya Çağırıyor) [1946] v.d. *Valparaiso*'da (1963); *Le Ciel, La Terre* (Gök, Yer) [Vietnam'da, 1965]; 17. *Parallèle* (17. Enlem) [1967]. (L)

İVERME i. Bk. EVİRME.

İVERMEK geçl. f. Bk. EVİRMEK.

İVES (Charles Edward), amerikalı besteci ve orgcu (Danbury, Connecticut 1874-New York 1954). Horatio Parker'ın öğrencisi olmakla beraber, daha çok kendi kendini yetiştirdi ve müzik alanında bazı akımlara öncülük etti. Dört senfoni, koro eserleri, bir dörtlü, beş keman sonatı, iki piyano sonatı ve melodiler besteledi. (L)

İVES SEEDLİNG i. Kendine özgü bir tadı olan Amerika menşeli bir üzüm türü. (L)

İVEZ. Bk. ÜVEZ.

İVEZZADE HALİL PAŞA. Bk. HALİL PAŞA *İvezzade.*

İVGİ i. *Halk dili.* Ağaç oymakta kullanılan kesici âlet. (M)

İVİCAÇ veya **İVİCAC** i. (ar. *ʿivec*'ten *iʿvicâc*). *Esk.* Eğri büğrü olma, eğrilik, çarpıklık. ‖ *Mec.* Ahlâk bozukluğu, dürüst hareket etmeme. (M)

İVİGTUT, Grönland'da tesis, Arsuk fiyordunda. Dünyanın başlıca kriyolit madenlerinden biri buradadır. İvigtut, İkinci Dünya savaşında bir A.B.D. üssüydü. (L)

İVİNTİ i. (esk. türk. *ivmek*, acele etmek'ten *iv-i-n-ti*). *Halk dili.* Hızlı olma, çabukluk, sürat.

— Hidrol. *İvinti yeri,* az dirençli topraklar üzerinde akarken karşısına sert kayaçtan bir set çıkan akarsuyun bu seti aşması sonucunda akışının hızlandığı yer. (L)

İVME i. (*ivmek*'ten *iv-me*). İvmek eylemi veya tarzı; acele etme.

— Fiz. Hareket halinde olan bir cismin hızında, minimum zaman içinde meydana gelen artışın bu zamana oranı. ‖ *Yerçekimi ivmesi.* Bk. YERÇEKİMİ.

— Mekan. Belirli bir süre içindeki hız değişimi. (Bk. ANSİKL.) ‖ Hızın zamana göre türevi $\frac{dv}{dt}$. ‖ *Açısal ivme,* bir eksen çevresindeki düzgün değişen bir dönme hareketinde, açısal hızın zaman birimiyle değişimi; herhangi bir dönme hareketinde, belirtilen andaki hızın zamana göre türevi. ‖ *Kuvvetlerin ivmelere oranı.* Bk. KUVVET.

— ANSİKL. Mekan. Düzgün değişen bir doğru hareketin, yani hızı eşit zamanlarda eşit olarak değişen bir hareketin uygulandığı bir maddesel nokta düşünülürse, *ivme, zaman birimindeki hız değişimi*'dir.

t_0 anındaki hız v_0, t anındaki hız v, ivme λ olursa

$$\gamma = \frac{v - v_0}{t - t_0} \text{ elde edilir.}$$

γ'nın artı veya eksi olmasına göre, harekete *düzgün hızlanan* veya *düzgün yavaşlayan* denir.

Hareketli nokta herhangi bir doğrusal hareketin etkisi altında ve t anından itibaren, Δt zaman aralığı içinde hızın değişimi Δv ise, $\frac{\Delta v}{\Delta t}$ oranı Δt zamanında *ortalama ivme* diye adlandırılır.

Eğer Δt sıfıra doğru giderse, $\frac{\Delta v}{\Delta t}$ oranı $\frac{dv}{dt}$'ye doğru gider; bu, *hareketli noktanın t anındaki ivmesi*'dir. Bütün doğrusal hareketlerde ivme, hızın zamana göre türevidir;

$$v = \frac{dx}{dt} \text{ olduğuna göre, buradan}$$

$$\gamma = \frac{d^2x}{dt^2} \text{ sonucu çıkarılır.}$$

Genel olarak, üç koordinat eksenine göre, ivmenin bileşenleri:

$$\frac{d^2x}{dt^2} \quad \frac{d^2y}{dt^2} \quad \frac{d^2z}{dt^2} \text{ olur.}$$

Bağıl hareketin etkilediği bir hareketli nokta söz konusu olduğu zaman, noktanın mutlak hızı bağıl hız ile sürüklenme hızının bileşkesi veya geometrik toplamıdır. Mutlak ivme ise, şu üç ivmenin geometrik toplamıdır:

1. bağıl hareketteki ivme;
2. sürüklenme hareketindeki ivme;
3. *Coriolis** veya *tamamlayıcı* ivme.

Bu sonuncu ivmeye *bileşik merkezkaç ivmesi* de denir.

İvme birimleri, eski M.T.S. sisteminde olduğu gibi, SI sisteminde de saniye karede metredir (m/sn^2); C.G.S. sisteminde ise saniye karede santimetre (sm/sn^2) olan bu birime *gal* denir ve m/sn'den 100 defa daha küçüktür. (LM)

İVMEK geçz. f. (esk. türk. *ivmek*). *Halk dili.* Çabuk davranmak, acele etmek, öne geçmek, koşmak.

◆ **İvermek** ettrg. f. Acele ettirmek, çabuk davranmasına âmil olmak, koşturmak. (M)

İVMEÖLÇER bls. i. Mekan. Bir hareketin ivmesini ölçmeğe, bir taşıtın hızlanmasından doğan sarsıntı ve titreşimleri incelemeğe yarayan âlet: *İvmeölçerler, malzemenin yıpranmasını ölçmekte ve taşıtın eylemsizlikle yürütülmesinde kullanılır.* ‖ Bir hareketin ivmesini grafikle kaydetmeğe ve incelemeğe yarayan âlet. (M)

İVO (Ledo), brezilyalı yazar (Maceio 1924). Romanlar (*Bağlaşmalar* [1947]; *Serüvensiz Yol* [1948]), hikâyeler (*Şehir ve Günler*, [1957]) ve denemeler (*Kâğıt Cenneti* [1961]; *Çiçek Hırsızı* [1963]) yazdı. Yeni deyişler ve kelimeler yaratmağa çalışan bir şairler grubunun başı oldu (*Kuruntular* [1944]; *Alaca Karanlığa Od* [1948]; *Dil* [1951]; *Sihirler* [1960]). (L)

İVO CİMA veya **İVO ŞİMA,** ing. **Iwojima,** Volcano adalarının en önemlisi, Büyük Okyanusun batısında; Pasifik savaşı sırasında ada, Amerikalıların Japonya üzerine yaptıkları hava akınlarını engellemekle görevli japon avcı uçaklarının üssü oldu. Amerikalılar 19 şubat 1945'te 4 000 ölü ve 15 000 yaralı pahasına burayı ele geçirdiler ve Japonya'yı yoğun bir şekilde bombalamak için üs olarak kullandılar. (L)

İVOGÜN (Maria), macar kadın opera sanatçısı (Budapeşte 1891). Meslek hayatına 1913'te başladı. 1916'da *Ariadne auf Naxos* (Naksos'ta Ariadne) adlı operada (Zerbinette rolü ile) Viyana'da büyük başarı elde etti ve 1925'ten itibaren yabancı ülkelerde (New York, 1926) değerli bir koloratur olarak tanındı. Pfitzner'in *Palestrina*'sında başarı kazandı ve Elisabeth Schwarzkopf'un hocası oldu. (L)

İVOLGİ. Arkeol. Baykal gölü kıyısında, Hun kültürünün kuzey sınırını en iyi şekilde karakterize eden buluntu yeri. Hendeklerle çevrili birçok yerleşme yerine rastlanmış olması, türk tarihi incelemeleri bakımından burasının değerini bir kat daha artırdı. Bu bölgeyi, Noyun-Ula'daki hun ve Minusinsk'teki kırgız kültürü esaslı şekilde etkilemiştir. Bu kültür, özellikle büyük küpler ile dikkati çeker. Diğer çanak çömlekler de gerek tip ve gerekse süsleme bakımından çin eserlerini hatırlatır; hattâ bazı kaplar üzerinde çince yazıtlar da bulunmuştur. Buranın iskânının M.Ö. II.yy.-da, yani Büyük Hun devletinin kuruluşu ile başlamış olması kuvvetle muhtemeldir. (M)

İVORY (sir James), iskoçyalı matematikçi (Dundee 1765-Hampstead, Londra 1842). Marlow (bugün Sandhurst) Krallık Askerî kolejinde matematik profesörü oldu. 1809'da homogen bir elipsoidin meydana getirdiği çekimle ilgili bir teoremle (İvory teoremi) tanındı. Başlıca eseri *Theory of Astronomical Refraction*'dır (Astronomik Yansımalar Teorisi) [1839]. (L)

İVO ŞİMA. Bk. İVO CİMA.

İVREA, İtalya'da şehir, Piemonte'de (Torino ili), Dora Baltea kıyısında, Aosta vâdisinin ağzında; 23 700 nüf. Sunî dokuma. Tarım makineleri. (L)

İVRİNDİ, Marmara bölgesinde (Güney Marmara bölümü, Balıkesir ili) ilçe merkezi kasaba; 3 517 nüf. Balıkesir'in batısında aynı adı taşıyan bir ovanın güney kenarında; yüksl. 240 m. Balıkesir'e 39 km uzaklıktadır. Kasabayı ayrıca, Edremit, Bergama ve Çanakkale'ye bağlayan yollar da vardır. —*İvrindi ilçesi,* 751 km², 32 721 nüf. Merkez, Kökçeyazı, Kayapa ve Korucu bucakları; 65 köy. Tahıl tarımı, hayvancılık, dağlık kesimlerde odunculuk. (M)

İvriz kabartması. Konya Ereğlisi'ne bağlı, İvriz köyü civarında Hititler'e ait kabartma (M.Ö. VIII. yy.). Üzerinde tanrı Şantaş ve Luvi kralı Yarbalavaş karşılıklı durmaktadır. 5 m boyundaki tanrı sol elinde uzun saplı birkaç buğday başağı, sağ elinde ise ayaklarına dolanarak yukarıya uzayan asma dalı tutmakta; bu dal üzerinde iri taneli iki üzüm salkımı bulunmaktadır. Bu figürün karşısında, 3 m boyundaki kral ibadet eder durumdadır. Kabartmalar üzerinde hitit hiyeroglifleriyle kralın tanrıya dua ettiği yazılıdır. (M)

İVRY-SUR-SEİNE, Fransa'da (Val-de-Marne idare bölgesi) şehir, Paris'in güneydoğu banliyösünde, Sen'in sol kıyısında; 54 971 nüf. XIII., XVI., XVII. yy.dan kalma kiliseler. Metalürji; otomobil karoserisi; elektrik malzemesi; besin sanayii. Termik santral. (L)

İWAARİT i. (fr. *iwaarite*). Miner. Finlandiya'da *Iwaara* dolaylarında bulunan titanlı grena çeşidi. (L)

İWASKİEWİCZ (Yaroslaw), polonyalı yazar (Kalnik, Ukrayna 1894). Şiirler (*Olimpiyad Odları* 1947; *Lirikler* 1959-1960), tiyatro oyunları (*Lato w Nohant* [Nohant'da Bir Yaz] 1937) ve müzik tenkitleri (*Bach, Fryderyk Szopen* [Chopin]) yayımladı, özellikle hikâye türünde başarı göstergerdi: *Sonbahar Şenlikleri* (1918); *Czerwone Tarcze* (Kırmızı Altınlar) [1934]; *Felek Okon'un Kaçışı* (1953); *Bataklık*

Nuri İYEM

Foto. MEYDAN

Zambakları (1960); *Marona Âşıkları* (1961); *Lirik Şiirler* (1959-1960); şiirlerini bir antolojide topladı. *Iwaszkiewicz,* Barış hareketinin en ateşli öncülerinden biridir. (L)

İWO, Nijerya'da (Batı bölgesi) şehir, İbadan'ın kuzeydoğusunda; 100 000 nüf. Pazar yeri. (L)

İXA i. Zool. Kabuğunun yan taraflarında geniş uzantılar bulunan yengeç. (*Leucosiidae* familyasından.) [L]

İXELLES. Bk. ELSENE.

İXİA i. Süsene yakın süs bitkisi. (Süsengillerden.)

— ANSİKL. *İxia* soğanlı veya kısa köksaplı çokyıllık otsu bir bitkidir. Güney Afrika'da yetişir; yirmi kadar türü bilinmektedir. Beyaz, pembe, kırmızı v.b. göz alıcı çiçeklerinden dolayı bahçelerde yetiştirilir. (L)

İXOBRYCHUS i. Zool. Esmer veya sarımtırak renkte küçük balıkçıl; dünyanın her tarafında rastlanır.

— ANSİKL. *İxobrychus*'lar en çok karatavuk iriliğinde küçük kuşlardır; balıkçılların en küçüğü bunlardır. Bunlardan olan cüce balaban (*ixobrychus minutus*) kamışların arasında yaşar. Kışın Afrika'ya göçer. (Balıkçılgillerden.) [L]

İXORA i. Bot. Kökboyasıgillerden süs bitkisi; tropik bölgelerde yetişen iki yüz yetmiş kadar türü vardır; bunlardan otuz dördü Çinhindi'nde yetişir. (Beyaz veya kırmızı çiçeklerinden dolayı süs için, peklik ve kuvvet verici niteliklerinden dolayı da tıbbî bitki olarak yetiştirilir.) [L]

İXTAPALAPA, Meksika'da (Federal idare bölümü) şehir; Mexico'nun güneydoğu banliyösünde, Cerro de la Estrella'nın eteğinde; 17 400 nüf. İxtapalapa, Aztek krallığının önemli bir şehriydi. (L)

İXTLE i. *Agave heteracantha*'nın ipliklerinden çıkarılan Tampico kenevirinin Meksika'daki adı. (L)

İXTLİLXOCHİTİL II, Meksika'lı kabile reisi (1500'e doğr.-öl. 1550). Eski Meksika'nın en medenî kabilelerinden biri olan Tezcucan'ların başındaydı. İmparator Moctezuma'ya başkaldırdı; imparatora karşı Cortes'i destekledi. İspanyollar kendisine «Tezcucan'ların kralı» unvanını verdiler. Zamanla kabile halkı arasında itibarını kaybetti. (L)

İYAB i. (ar. *iyāb*). *Esk.* Geri dönme, geri gelme. ‖ *İyâb ü zehâb,* gidip gelme. (M)

İYAD, büyük bir arap kabilesi. İyad'ların bir kısmı hıristiyan bir kısmı müslümandı. Önceleri Tihame'den Nacran sınırına kadar olan alanda yaşadılar. M.S. III. yy.da Irak'a göç ettiler. Ayn Ubag ve Hira'nın güneyindeki alanlara yerleştiler. İlk zamanlarda, Azd kabilesinin akınları ile karşılaştılar. VI. yy.da İran'a akınlar yaparak Fırat'ı geçtiler, sonra iran kuvvetlerine yenilerek Suriye'ye çekildiler. Bir süre İran yönetimi altında yaşadılar.
Hıristiyanlara karşı giriştiği savaşlarda halifenin yönetimi altına girdiler. (M)

İYAD bin MUSA EBUL FAZL. Bk. KADI İYAD.

İYAL i. Bk. AYÂL.

İYALET i. (ar. *vilâyet*'ten *iyâlet*). *Esk.* Bir vilâyeti idare etme eylemi, valilik. ‖ Eyalet, vilâyet. ‖ *İyâlet etmek,* idare etmek. ‖ *Hüsn-i iyâlet,* iyi şekilde idare etme. (M)

İYANTİNİT i. (fr. *ianthinite*). Miner. Hidratlı tabiî uranyum oksit, $2UO_2$, $7H_2O$; morsiyah renktedir. (L)

İYAR, Süryanî takviminde sekizinci ay. Roma takvimindeki mayıs ayının karşılığıdır; 31 gün sürer. (M)

İYAS bin MUAVİYE, Ömer bin Abdülaziz zamanında Basra kadısı (664-740). El-Meda'inî, *Zakan İyas* adlı eserinde, İyas bin Muaviye'nin zekâ ve sezişlerini belirten hikâyeleri toplamıştır. Bu hikâyeler arap edebiyatında önemli bir yer tutar. Özellikle halk tarafından çok okunur. (M)

İYÂZ veya **IYÂZ** i. (ar. *ʿiyāz* veya *ʿıyāz*). *Esk.* Tehlikeden kaçıp bir yere veya bir kimseye sığınma. ‖ *El-iyazü-bi-llâh,* Tanrı'ya sığındık, Tanrı korusun.

◆ **Iyâzen** zf. *Esk.* Sığınarak. ‖ *Iyâzen-bil-lâh,* Tanrı'ya sığınarak. (M)

İYD i. Bk. İD.

—**İYE** veya —**İYYE** ek. Gram. *Esk.* Arap gramerinde isimlerin sonuna gelerek, nispet sıfatı yapımında kullanılan *-î* (*iyy*) ekinin dişilidir: *Kuvâ-yı milliyye* (millî kuvvetler) gibi. Bu eki alan kelimeler isim olarak da kullanılır: *bakiyye, ilmiyye, askeriyye, dahiliyye, hariciyye* v.b. ‖ Tarikat adı teşkilinde: *Kadirî* > *Kadiriye.* (M)

İYE i. (esk. türk. *idi* > *iyi*). Bir şey üzerinde iyiliği olan kimse. *Eşanl.* SAHİP. *Esk.* Malik. (M)

İYELİK i. (*iye*'den, *iye-lik*). Bir şey bir kimsenin malı olup, onu, kanunların çizdiği sınırlar içinde, istediği gibi kullanabilme hakkını taşıma hali. *Eşanl.* MÜLKİYET, SAHİPLİK.

— Dil bil. *İyelik eki,* isim soylu kelimeye şahıs kavramı veren ek. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Dil bil. Türkçede kullanılan iyelik ekleri şunlardır: tekil şahıslar: *-m, -n, -ı* (*-i, -u, -ü, -sı, -si, -su, -sü*); çoğul şahıslar: *-mız* (*-miz, -muz, -müz*), *-nız* (*-niz,-nuz,-nüz*), *ları* (*-leri*). Çekimi: *baş-ı-m, baş-ı-n, baş-ı; baş-ı-mız, baş-ı-nız, baş-ları* v.b.
Tekil birinci şahıs iyelik eki eskiden beri *m*'dir. Tekil ikinci şahıs iyelik eki Eski Türkçede *ñ* idi; bugün anadolu ağızlarından çoğunda yine aynı biçimdedir; İstanbul Türkçesinde genizsi *n*'ler (*ñ*) atıldığı için bugün yazı dilinde *n* olarak geçer. Tekil üçüncü şahıs iyelik eki başlangıçta *-ı, -i, -sı, -si* idi; Osmanlıca içinde ünlü uyumuna bağlanarak bugünkü şekiller ortaya çıkmıştır.
Çoğul birinci şahıs iyelik eki Eski Türkçe devresinde de bugünkü gibi *-mız, -miz, -muz, -müz* şeklindeydi. Eski Anadolu Türkçesindeki metinlerde ek sadece yuvarlak şekilli olarak geçer (*ata-muz* [babamız], *il-ü-müz* [ülkemiz] v.b.). Osmanlıca devresinde de bugünkü şekiller ortaya çıkmıştır.
Çoğul ikinci şahıs iyelik eki, Eski Türkçe devresinde *-ñız, -ñiz, -ñuz, -ñüz;* Eski Anadolu Türkçesinde yalnız *-ñuz, -ñüz;* Osmanlıcada ünlü uyumuna bağlanarak bugünkü şekiller kullanılmağa başlanmıştır. Ekteki genizsi *n* (*ñ*) yazı dilinde bugün *n*'ye çevrilmiştir.
Çoğul üçüncü şahıs iyelik eki Eski Türkçe devresinden beri aynıdır (*-ları, -leri*).
Türkçede genel olarak aynı türden iki iyelik eki üst üste gelmez; ancak bir iki örnek bu kuralın dışında kalmıştır: *bir-i-si, kim-i-si* (bu iki örnekte de *-i-* ve *-si* ekleri tekil üçüncü şahıs iyelik ekleridir).
İyelik ekleri, isimler ile kelime grupları ve cümleler içindeki kendine bağlı bulunan unsurlarla (isimler) bir ilişki kurar. Yani iyelik ekleri ismi kendisinden önce gelen bir isme bağlar.
İyelik eklerinde de bazı durumlarda kalıplaşma görülür: msl. *gibi* (<*kip-i*), *önce-leri* (< *önce-leri*) v.b. İyelik ekleri vurguludur. (M)

İYEM (Nuri), türk ressamı (İstanbul 1915). Nazmi Ziya, Hikmet Onat, İbrahim Çallı, Leopold Lévy'nin atelyelerinde çalışarak Güzel Sanatlar akademisini bitirdi (1944). Kısa bir süre Giresun ortaokulunda resim öğretmenliği yaptıktan sonra İstanbul Resim ve Heykel müzesinde çalıştı.
Öğrenciliği sırasında Avni Arbaş, Turgut Atalay, Selim Turan, Ferruh Başağa, Fethi Karakaş ile «Yeniler» grubunu kurdu (1941). 1951 Yılına kadar bu kümede sanat çalışmalarını sürdürdü. Bu sanat topluluğu, yerli geleneklere bağlı oluşu, toplumsal gerçekçi tutumuyle önceki resim kuruluşlarının davranışına karşı çıktı. Bugüne kadar İstanbul ve Ankara'da 25 kadar özel sergi açtı. Hollanda, Venedik, Sao Paolo gibi sanat merkezlerinde eserlerini sergiledi. İlk döneminde duygulu bir gerçekçilik yolunda görülen İyem, bir süre sonra soyut resme yöneldi, kübist ve geometrik araştırmalar yaptı. 1967 Yılından sonra figüratif alanda kişiliğini belirten eserler verdi. İstanbul Resim ve Heykel müzesinde, Millî Kütüphane koleksiyonunda resimleri vardır.

— NASİP, türk seramikçisi (İstanbul 1921), öncekinin eşi. Güzel sanatlar akademisinde Léopold Lévy'nin atelyesinde çalıştı, 1961'den sonra seramiklerini sergiledi, çeşitli binalara seramik panolar yaptı. (M)

—**İYET** ek. (ar. *-iyyet*). Gram. *Esk.* Çoğunlukla sıfatların, bazen de isimlerin, mastarların ve soru edatlarının sonuna getirilerek türkçedeki *-lık, -lik* ekinin fonksiyonunu karşılayan isimler yapar: *Cahiliyet, insaniyet, emniyet, hüviyet* v.b. (M)

iyileşme
«Eriha Körlerinin İyileşmesi» detay
Poussin'in eseri
Louvre müzesi, Paris

İYEYASU (1542-1616), Tokugava'lara bağlı Şogun sülâlesinin kurucusu (1603-1605). 1598'de Hideyoşi'ye vasi seçildi. Fakat ülkeyi tek başına yönetmeğe başladı. (Sekigahara çarpışması, 21 ekim 1600.) Bütün muhalifleri ortadan kaldırdı. İyeyasu 1603'te kendini ve soyundan gelenleri şogun ilân etti. Daymyo'ların gücünü azaltmak, Hıristiyanlığı ezmek ve yavaş yavaş Japonya'yı her türlü dış etkiden kurtarmak suretiyle, Toşugava sülâlesinin 1867'ye kadar benimseyeceği siyaseti belirledi. (L)

İYGKS. Yun. mit. Pan ile Ekho'nun kızı. Bir aşk iksiriyle Zeus ve İo'yu birbirine âşık etti. Buna kızan Hera da onu kuş biçimine soktu. (L)

İYİ sıf. (esk. türk. *edgü*'den *ey*>*iyi*). Beğenilecek şekilde olan, istenilen nitelikleri taşıyan: *Ona ben iyi bir mevki temin edemem* (F. R. Atay). ‖ Faydalı, bol, kazançlı: *Bu sene iyi yağmur yağdı. Durumunuz, işinizin iyi olduğunu gösteriyor.* ‖ İyilik getiren, uğurlu: *İyi haberlerinizi bekliyorum.* ‖ Yerinde olan, uygun olan: *Karı kocadan fazla bir şey, iyi bir dostluk* (A. H. Tanpınar). *Ona iyi cevap verdim.* ‖ Sıhhatli, esen: *Hepimiz iyiz.* ‖ Yetişecek derecede bol olan: *Elbise için bu kadar kumaş iyidir.* ‖ *İyi niyet,* kötü düşünce beslememe, hüsnüniyet. ‖ *İyiniyet elçisi,* iki devlet arasındaki ilişkileri kurmak veya düzenlemek için gönderilen kimse.

— ÇEŞ. DEY. *İyi etmek,* iyileştirmek: *Beni o doktor iyi etti.* Doğru ve yerinde bir iş görmek: *Şimdi bu kadınlara hiç bir şey söylemesen daha iyi edersin* (H.R. Gürpınar). *Argo.* Soymak, parasını pulunu çalmak, işi halletmek, üstesinden gelmek: *Ben şimdi seni iyi ederim.* ‖ *İyi gelmek,* [giyecek için] üstüne uymak, uygun düşmek: *Bu ayakkabılar bana iyi geldi.* Fayda vermek: *İlâç boğazıma çok iyi geldi.* Uğurlu gel-

«İyilikseverlik»
Andrea del Sarto'nun eseri (1514)
Louvre müzesi, Paris

Foto. X (LAROUSSE)

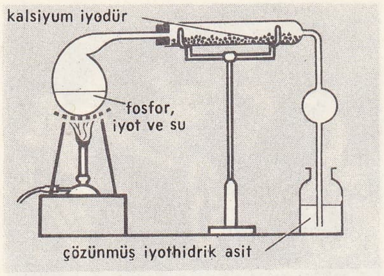

iyothidrik asidin hazırlanması

mek: *Ayağı hiç iyi gelmedi.* || *İyi gitmek,* yolunda olmak: *Oyunda ilk önce şansım iyi gitti* (A. H. Tanpınar). Yakışmak: *Bu renk sana çok iyi gitti.* || *İyi gün,* isteğe uygun, mutlu geçen zaman: *Hayatımın en iyi günlerinden birini yaşadım.* || *İyi gün dostu,* dostlarının kötü, sıkıntılı zamanlarında bulunmaktan kaçınan. || *İyi gün görmüş,* eskiden bolluk içinde yaşamış olan: *İyi gün görmüş bir insan olmasına rağmen bugün sefil bir hayat yaşıyor.* || *İyi gözle bakmamak,* hakkında kötü şeyler düşünmek, kötüye çekmek: *Bu çocuğa arkadaşları pek iyi bir gözle bakmıyorlardı* (R.N. Güntekin). || *İyi hoş amma,* iki karşıt durum arasında kalma, tercihte zorluğu belirtir: *Söylediklerin iyi hoş amma, bana onu tamamen başka türlü anlatmışlardı.* || *İyi iş,* (alay yoluyle) «böyle iş olur mu?» anlamında kullanılır. || *İyi iş doğrusu,* «ne garip şey!» anlamında bir şey karşısında duyulan şaşkınlığı belirtmek için kullanılır. || *İyi kalpli,* başkalarının iyiliğini düşünen: *Aydın fikirli ve bilhassa çok iyi kalpliymiş* (N. Araz). || *İyi kötü,* iyiyle kötü arası, şöyle böyle, her ne olursa: *Buna rağmen iyi kötü ihtiyar adamın yanında birkaç ay çalıştım* (A.H. Tanpınar). *İyi kötü birşeyler biliyor.* || *İyi oldu da* (veya *iyi oldu ki*), yerinde oldu, isabet ki: *İyi oldu da sana danıştım.* || *İyi olmak,* yerinde ve isteğe uygun olmak: *Gelmeniz çok iyi oldu.* [Hasta için] İyileşmek. || *İyi saatte olsunlar,* cin ve perilerden söz edilirken kullanılır: *Seyit Lûtfullah iyi saatte olsunlarla tam iş görüleceğini hiçbir zaman iddia etmemişti* (A.H. Tanpınar). || *İyi söylemek,* birinin lehine konuşmak, övmek: *Onun için hiç iyi şeyler söylemiyorlar.* || *İyi varmak. Esk.* İsabetli, uygun davranmak: *İyi vardım da söylemedim.* || *İyiden iyiye* (veya *iyiden iyi*), adamakıllı, tamamıyle, büsbütün: *Ortalık iyiden iyiye karardı* (F. R. Atay). || *İyisi,* en doğru olanı, esası: *Size daha iyisi hikâyemi anlatayım* (R.H. Karay). || *İyisi mi,* «yapılacak en doğru iş, en uygunu» anlamında kullanılır: *İyisi mi ben gelmeyeyim.* || *İyisiniz inşallah,* birinin sağlığının ve halinin nasıl olduğunu sormak için kullanılır. || *İyiye çekmek,* bir düşünce veya olayı olumlu yönünden almak, iyiye yormak. || *İyiye iyi, kötüye kötü demek,* dürüst olmak, hatır için söz söylememek.

— Ahl. *En üstün iyi,* özellikle, antik ahlâklara göre, bütün diğer iyiliklere üstün olduğu ve bütün diğer ahlâkların kendisine oranla değerlendirildiği kabul edilen iyilik.

— Huk. Bir hakkın kazanılmasına engel olan hukukî eksikliği bilmeme ve bilebilecek durumda olmama. || *İyi hal kâğıdı,* mahallelerde oturan kimselerin ahlâkî durumlarını gösteren belge. (İyi hal kâğıdı mahalle muhtarlarınca verilir. Bu belge resmî makamların belirli işler için aradığı [msl. pasaport verilmesi için] hallerde ilgili kişinin isteği üzerine düzenlenir. [Şehir ve Kasabalarda Mahalle, Muhtar, Muhtar ve İhtiyar Heyetleri Teşkiline Dair kn. md. 16.]) || *Objektif iyi niyet* (dürüstlük kuralı), bir borcun yerine getirilmesinde veya bir hakkın kullanılmasında, dürüst, makûl, davranışlarının sonucunu bilen orta zekâlı bir insan gibi hareket etme. Bk. NİYET.

— Zır. ve Toprak-su bil. *İyi toprak,* üstün nitelikte toprak. (İyi toprak tanımı sadece kaliteye bağlıdır: granülometri yönünden dengeli, hafif, su çeken ve uygun kimyasal nitelikleri olan toprak için söylenir.) [M]

İYİCE sıf. (*iyi*'den *iyi-ce*). Oldukça iyi, iyiye yakın: *Sizi iyice bir ailenin iyice bir çocuğu için isteseler ne dersiniz?* (R. N. Güntekin). *İyice bir yazı.* || Zf. Etraflıca, gereği gibi, tamamıyle: *Ne annemi, ne de ninemi iyice tanıyabilirdim* (A. H. Tanpınar). *Aklınızı başınıza alınız da iyice düşününüz* (H. R. Gürpınar).

◆ **İyicene** zf. *Halk dili.* Tam olarak, adamakıllı: *Durumunu bana iyicene anlat.* (M)

İYİCİL sıf. ve i. (*iyi*'den *iyi-cil*). Leng. Düşünceyi olumlu bir yargıyle göstermeğe yarayan (kelime). *Zt.* KÖTÜCÜL. (L)

İYİDERE, Karadeniz bölgesinde (Doğu Karadeniz bölümü, Rize ili, merkez ilçesi) bucak; 10 242 nüf. 7 köy. — *Bucak merkezi (İyidere kasabası),* 5 775 nüf. İl merkezinin 7 km batısında, Rize-Trabzon yolu üzerindedir. (M)

İYİLEŞME i. (*iyileşmek*'ten *iyileş-me*). Fizik veya ruhsal bir hastalığın savuşması. Bk. SAĞALMA.

— İkonogr. İsa'nın, hıristiyan sanatında yer alan başlıca mucizeleri şunlardır: *Eriha Körlerinin İyileşmesi* (Poussin, Louvre), *Cüzzamlının iyileşmesi* (Boticelli, Sistina kilisesi); *Centurion'un Hizmetçisinin İyileşmesi* (Veronese, Dresden, Madrid; Jouvenet, Tours); *İnmelinin İyileşmesi* (Ravenna mozaikleri; Veronese, Venedik ve Rouen; Murillo, Londra; E. Quellin, Anvers; J. Restout, Louvre). [LM]

İYİLEŞMEK geçz. f. (*iyi*'den *iyi-le-ş-mek*). Önceki halin değişmesiyle daha iyi bir duruma gelmek, düzelmek: *Ekmekler iyileşti.* || Hastalıktan kurtulmak, sağlığı yerine gelmek: *Doktorcuğum artık büsbütün iyileştim* (R. N. Güntekin).

◆ **İyileştirme** i. sağlığını kazandırma.

◆ **İyileştirmek** geçl. f. İyiye çevirmek, iyi hale getirmek, iyi yapmak: *Var olmağa bakalım, her işimizin de o varlığa hizmet etmesine, onu uzatıp iyileştirmesine çalışalım...* (N. Ataç). *Hastalığımı iyileştirdi.* || Islah etmek, bozukluğunu düzeltmek. (M)

İYİLİK i. (*iyi*'den *iyi-lik*). İyi olma hali, hoşluk: *Elbisenizin güzelliği kumaşının iyiliğinden geliyor.* || Karşılık beklemeksizin başkalarına yapılan yardım, yararlı hareket, hayır. *Esk.* Kerem, ihsan: *Hiç iyilikleri dokunmaz demeyeceğim, ama kötütlüklerinin yanında hiç kalır iyilikleri* (N. Ataç). *Senelerden beri gördüğüm iyiliklerin birazını ödedim* (R. N. Güntekin). || Sağlığı yerinde olma, esenlik: *Çocuk akşam üstü* [...] *iyilik haberi ile anasının yanına koşuyor* (F. R. Atay). || Yapılan bir şeyden kişiye gelen fayda, yararlık: *Yahya Kemal tarih bilmenin iyiliklerini söylüyor* (N. Ataç).

— ÇEŞ. DEY. *İyilik bilmek,* kendisine yapılan iyiliği unutmamak, takdir etmek. || *İyilik etmek* (veya *yapmak*), başkalarına yararlı işler yapmak, yardımcı olmak: *Şunu bir anlarsanız bana büyük bir iyilik etmiş olacaksınız* (B. Felek). *Argo.* Kötülük yapmak, oyun oynamak. || *İyilik görmek,* maddî ve manevî yardım görmek: *Abdüsselâm Beye gelince çok iyiliğini gördüm* (A. H. Tanpınar). || *İyilik kesilmek,* hiç kötü tarafı olmamak: *Kalpleri tamamen iyilik kesilmiş ihtiyarlar gibi...* (A. Ş. Hisar). || *İyilik sağlık,* («nasılsınız?» sorusunun karşılığı olarak kullanılır). Sağlıklı ve iyi bir durumda olmayı belirtir. || *İyiliği dokunmak,* faydasını görmek, yararlı olmak: *Bu adamın şimdiye kadar size ne iyilikleri dokundu?* (Y. K. Karaosmanoğlu).

— Ahl. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Ahl. *İyilik* kavramı, ahlâkın öz konusudur. İyilik, herhangi bir ahlâk anlayışının buyurduğu, kötülük ise yasakladığı şeydir. Eskiçağ, ortaya bir *yüce iyilik,* yani yüce değer kavramı koymak ve bütün diğer iyilikleri buna göre derecelendirmek istemiştir. Eflatun'a göre, üstün iyilik, varlığın kendisinde, idea'ların ve aklın sonsuz dünyasındadır. Epikuros'a göre, üstün iyilik, bilgenin ulaştığı huzur dolu mutlulukta, Plotinos'a göre, Tanrı ile mistik birleşmededir. Descartes, üstün iyiliği, doğruluk ve özgürlükte, Spinoza, eksiksiz bilginin mutluluğunda bulur. Kant ise, yüce iyiliğin, «iyi niyet» olduğunu ileri sürer.

Ne kadar ahlâk teorisi ve ahlâkî ölçüt varsa, o kadar «yüce iyilik» olduğu söylenebilir. (ML)

İYİLİKBİLİR bls. sıf. Kendisine yapılmış olan iyilikleri unutmayan. *Esk.* Nimetşinas: *İyilikleriniz boşa gitmeyecek, kendisi iyilikbilir bir insandır.* (M)

İYİLİKÇİ sıf. (*iyilik*'ten *iyilik-çi*). -Herkesin iyiliğini isteyen veya herkese iyilik etmesini seven: *Eşanl.* İYİLİKSEVER. (M)

İYİLİKSEVER bls. sıf. Herkese iyilik etmesini seven. *Eşanl.* İYİLİKÇİ. (M)

İYİLİSEVERLİK bls. i. (*iyiliksever*'den *iyiliksever-lik*). İyiliksever olma hali. Herkesin iyiliğini isteyenin, herkese iyilik etmesini seven kimsenin durumu.

— İkonogr. İyilikseverlik genelikle, çocuklarını emziren bir genç kadın şeklinde temsil edilir. Bunlar arasında özellikle Andrea del Sarto (Louvre), Rubens (Madrid) ve A. Caracci'nin (Capitolino) yağlıboyaları anılmağa değer. (LM)

İYİMSER sıf. (*iyi* > *iyimsemek*'ten *iyimse-r*). Herhangi bir konuda sonucu, kötü ihtimalleri düşünmeksizin ümitle bekleyen, iyi gören: *Yüzünde hâlâ iyimser gülüşünün çizgileri rahattı ...* (Y. Z. Ortaç). *Esk.* Nikbin. (M)

İYİMSERLİK i. (*iyimser*'den *iyimser-lik*). Yaradılıştan veya muhakeme sonunda her şeyi iyi tarafından alan kimselerin eğilimi. *Esk.* Nikbinlik.

— Fels. Dünyanın mutlak olarak iyi olduğunu veya hiç iyi olmazsa dünyada, iyiliğin, kötülüğe oranla kesin bir üstünlük gösterdiğini ileri süren felsefî öğreti.

— ANSİKL. Fels. Sokrates, Eflatun, stoa'cılar ve İskenderiye okulu, dünyayı, son derece iyi düzenlenmiş, uyumlu ve sonlu bir bütün olarak görüyorlardı. Yeni çağlar felsefesinde ise, Fénelon'un *görece iyimserliği* ile Leibniz'in *mutlak iyimserliği*'ni birbirinden ayırt etmek âdet olmuştur.

Fénelon'a göre, dünya mutlak olarak iyi değildir; kötülük çeşitli biçimlerde ortaya çıkar. Ama iyiliğin payı, kötülüğün payından her zaman daha büyüktür.

Leibniz'e göre, sonsuz bir zekâ olan Tanrı, mümkün olan sonsuz sayıda dünyalar tasarlar; üstün bir gücü ve üstün bir iyiliği olduğundan, bu dünyalar arasında en yetkinini gerçekleştirir. Bu dünyayı ötekilerden ayırt ederken, ayrıntılarla ilgilenmez; sadece «bütün» üstünde durur ve sonunda ötekilerden üstün olanı seçer. Evren, belli bir anda, en yetkin olabilecek olandır. Ama Leibniz, evrenin, sonsuz bir şekilde yetkinleşebileceğini kabul eder. Voltaire'in, *Candide* adlı romanında alaya aldığı iyimserlik, savaşmaktan kaçınmak için kötülüğün varlığını görmezlikten gelen iyimserliktir. Dünya yetkin değildir, ama insanların çabasıyle daha iyi bir hale getirilebilir. Demek ki, dünya yetkinleştirilebilme özelliği taşır; hayata anlam kazandıran da budur, yani iyiye doğru çaba göstermektir. (LM)

İyinebey mescidi, İstanbul'da mescit; Aksaray semtinde, Küçüklanga çevresindedir. Mescit, İmrahor İlyas Beyin oğlu İyine Bey tarafından Bayezid II devrinde yaptırıldı. Sultan Mustafa III zamanında yandı, Ali Ağa tarafından onartıldı. Bugün yalnız arsası kalmıştır. (M)

İYİNİYET bls. i. Bk. NİYET.

İYOD—. Kim. Bk. İYOT—.

İYODARJİRİT i. (fr. *iodargyrite*). Miner. Formülü AgI olan tabiî gümüş iyodür; özgül ağırlığı 5,7; sertliği 1 ile 1,5 arasındadır. *Eşanl.* İYODARJİR, İYODİT, İYODİRİT.

— ANSİKL. *İyodarjirit,* yağ parlaklığında, kükürt veya limon sarısı renginde, yarısaydam bir maddedir. Heksagonal sistemde billûrlaşır ve üfleç alevini kırmızıya boyayarak kolayca ergir. Gümüş iyodür iki şekillidir ve 146°C'ta kübik billûrlar verir. (L)

İYODAT i. (fr. *iodate*). Kim. İyodik asidin tuzu.

— ANSİKL. *İyodat*'ların genel formülü MIO_3'tür; burada M, tek değerli bir madeni gösterir. Kloratlardan daha etkin olan bu bileşikler ısı etkisiyle iyodür ve oksijen vererek ayrışır. Sodyum iyodat, şili güherçilesinin billûrlaşma eriyiklerinde bulunur. İyodun sodyum hidrokside etkimesiyle, iyodürle birlikte elde edilebilir. (L)

İYODEMİ (i. fr. *iodémie*). Kanda iyot bulunması. (İyodun kandaki normal miktarı yüzde 8-10 arasında değişir: *İyodemi bazı hastalıklarda, özellikle ekzoftalmik guatrda artar.* (L)

İYODİK sıf. (fr. *iodique*). Kim. İyodun oksitlenmesiyle elde edilen I_2O_5 anhidridi ve HIO_3 asidi için kullanılır. (L)

İYODİL i. (fr. *iodyle*). Kim. Katyon rolü oynayabilen IO_2 köküne verilen ad. (L)

İYODİLLİ sıf. Kim. Bileşiminde $—IO_2$ grubu bulunan maddeler için kulanılır: *İyodilobenzen.* Bk. İYODOBENZEN. (L)

İYODİN i. (fr. *iodine*). Kim. İyodun eski adı. (L)

İYODİRİT i. (fr. *iodyrite*). Miner. *Eşanl.* İYODARJİRİT.

İYODİT i. (fr. *iodide*). Dermatoloji. Uzun süre potasyum iyodür veya başka bir iyot bileşiği alındıktan sonra görülen deri dokusu bozukluğu. (L)

İYODİT i. (fr. *iodite*). Miner. *Eşanl.* İYODARJİRİT.

İYODİTLER çoğl. i. Kim. İyodöz asit veya anhidritten I_2O_3 (diiyot trioksit) türeyen tuzlar: *Sodyum iyodit* $NaIO_2$. (Sodyum nitrit'in bileşimine benzeyen bu bileşikler çok kararsızdır; kendiliğinden iyodür ve iyodatlara ayrışır.) [M]

İYODİZM i. (fr. *iodisme*). İyottan ileri gelen zehirlenme. Bk. İYODÜRİZM. (M)

İYODO—. Kim. Bk. İYOT—.

İYODOBENZEN i. (fr. *iodobenzène*). Kim. Benzenin C_6H_5I formülündeki iyotlu ornatma türevi. *Eşanl.* İYOTLU BENZEN, FENİL İYODÜR.

— ANSİKL. *İyodobenzen* genellikle anilinden elde edilir veya bromobenzeni eterli ortamda magnezyumla işleyerek elde edilen Grignard ayırıcı iyotla işlenir.

İyodobenzen renksiz, hoş kokulu ve suda çözünmeyen bir sıvıdır. Yoğunluğu 1,83'tür. 188°C'ta kaynar. Donduğu zaman, 30°C'ta eritilebilir. Bu madde, daha yüksek bir değer kazanan iyot atomu üzerinde katılma türevleri verir. Klor etkisiyle, iyot klorürün ICl_3 bir türevi olarak kabul edilen sarı renkte iyodobenzen klorüre $C_6H_5ICl_2$ dönüşür. Bu klorür alkaliler etkisiyle oksitlenerek, iyodilobenzen $C_6H_5IO_2$ veren iyodozobenzen C_6H_5IO haline geçer. Bu bileşikler, sıcaklık etkisiyle patlar.

Eşit molde bir iyodozo- ve iyodilobenzen karışımı gümüş hidroksitle işlenirse, sulu çözeltisinden şimdiye kadar ayrılamamış güçlü bir baz olan difenil iyodonyum hidroksit $(C_6H_5)_2$ $I—OH$ ve gümüş iyodat meydana gelir. Bu baz asitlerle birleşerek iyi bilinen tuzları (klorür, iyodür, karbonat, nitrat) verir.
İyodobenzenin homologları olan iyotlu benzen türevleri de aynı şekilde etki ederek, iyodozo ve iyodilo bileşikleriyle iyodonyum bazları verir. (L)

İYODOBROMİT i. (fr. *iodobromite*). Miner. Formülü Ag (Cl, Br, I) olan, tabiî gümüş klorobromoiyodür; kübik simetrili billûrlar halinde bulunur. (L)

İYODOFORM i. (fr. *iodoforme*). Kim. 1824'te Serullas tarafından bulunan CHI_3 formülündeki bileşik.
— ANSİKL. Kim. *İyodoform,* iyodun bir alkali eşliğinde alkole veya asetona etkimesiyle elde edilir. Bütün iyottan faydalanmak için, ortama sodyum hipoklorit katılır, aksi halde iyodun yarısı iyodür haline dönüşür. İyodoform, suda erimeyen, fakat organik eritkenlerde eriyen çok keskin kokulu, sarı bir tozdur.

— Eczc. Zayıf bir antiseptik olan *iyodoform,* iyodun serbest hale gelmesiyle dokulara temas ederek etki yapar. Kokusu çok keskin olduğu için, günümüzde yalnız «Roclus pomadı» denilen antiseptik merhemler şeklinde kullanılır. (L)

İYODOFOSFÜR i. (fr. *iodophosphure*). Kim. Bir iyodürün bir fosfürle verdiği bileşik. (L)

İYODOGORGONİK sıf. (fr. *iodogorgonique*). Kim. Formülü

$$HO—C_6H_2I_2—CH_2CH(NH_2)—CO_2H$$

olan bir asit için kullanılır; tiroksinden elde edilir. (L)

İYODOİYODÜRLÜ sıf. Kim. Bileşiminde iyot ve potasyum iyodür bulunan: *İyodoiyodürlü çözelti.* (L)

İYODOL i. (fr. *iodol*). Eczc. Kokusuz olduğu için iyodoformun yerine kullanılan antiseptik tetra iyodopirol. (L)

İYODOMERKÜRAT i. (fr. *iodomercurate*). Kim. Formülü M_2HgI_4 olan karmaşık tuzların genel adı; M, tek değerli bir madeni gösterir: *Potasyum iyodomerkürat, «Nessler ayıracı» adıyle, eser haldeki amonyağın tanınması için kullanılır.* (*Eşanl.* CİVALI İYODÜR.) [L]

İYODOMETRİ i. (fr. *iodométrie*). Kim. Titre edilmiş bir sodyum hiposülfit çözeltisi kullanarak, serbest iyodun dozunu belirleme; nişasta eriyiği, bu tepkimenin sonucunu göstermek üzere gösterge olarak kullanılır. (L)

İYODONYUM i. (fr. *iodonium*). Bileşiminde iki değerli $=IOH$ grubu bulunan, difeniliyodonyum hidroksit tipindeki bazların her biri. Bk. İYODOBENZEN. (L)

İYODOORGANİK sıf. (fr. *iodo-organique*). Eczc. Bileşimlerinde organik maddelerle (yağlar, peptonlar v.b.) birleşmiş halde iyot bulunan ilâçlar için kullanılır. (L)

İYODOSİL i. (fr. *iodosyle*). Kim. Katyon rolü oynayabilen IO köküne verilen ad. (L)

İYODOSTANAT i. (fr. *iodostanate*). Kim. Genel formülü M_2SnI_6 olan karmaşık tuz; M, tek değerli bir madenin sembolüdür. (L)

İYODOSTANİT i. (fr. *iodostanite*). Kim. Genel formülü $MSnI_3$ olan karmaşık tuz; M, tek değerli bir madenin sembolüdür. (L)

İYODOSÜLFÜR i. (fr. *iodosulfure*). Kim. Bir iyodürün bir sülfürle verdiği bileşik. (L)

İYODOTANEN. Eczc. İyot ve tanenin birleşmiş hali: *İyodotanen şurubu. İyodotanen şarabı.* (L)

İYODOTİTANAT i. (fr. *iodotitanate.*) Kim. Genel formülü M_2TiI_6 olan karmaşık tuz; M, tek değerli bir madenin sembolüdür. *Eşanl.* TİTANOİYODÜR. (L)

İYODOZO—, bir maddenin bileşiminde $—IO$ grubunun bulunduğunu gösteren önek: *İyodozobenzen.* (L)

İYODÖZ sıf. (fr. *iodeux*'den). Kim. İyodun üç değerli olduğu bir anhidrit I_2O_3 (diiyot trioksit) ve bir asit için kullanılır. (LM)

İYODÜR i. (fr. *iodure*). Kim. İyodun bir element veya bir bileşikle verdiği bileşim: *Potasyum fosfor iyodür.*

— ANSİKL. Kim. Ametal *iyodür*'leri arasında, elementlerin doğrudan doğruya birleşmesiyle elde edilen fosfor iyodürler PI_3, P_2I_4 ve NI_3 ile amonyağın bir katılma ürünü olan ve çok kolay patlayan azot iyodür gösterilebilir.

Hidroiyodik asidin tuzları olan maden iyodürler, iyodun maden üzerine veya hidroiyodik asidin bir okside etkimesiyle elde edilebilir; bu bileşikler, eşbiçimli olduğu klorürler ve bromürlerle büyük bir benzerlik gösterir. Gümüş (sarı), kurşun (sarı), bakır - I (gri), civa - I (yeşil) ve civa - II (kırmızı) iyodürler dışında diğer bütün iyodürler suda erir. Bunların birçoğu fotoğrafçılıkta (alkali, gümüş iyodürler), tıpta (potasyum, demir, civa iyodürler) kullanılır. Kurşun iyodür ve civa II iyodür boyamaddeleri meydana getirir.

Alkollü iyodürler veya etil iyodür C_2H_5I gibi hidroiyodik asidin eterleri organik sentezlerde alkol köklerinin bağlanması için kullanılır.

— Ted. ve Fizyol. Tedavide birçok maden iyodürü (potasyum, sodyum, amonyum, strosyum) kullanılır.

Amipli dizanteri tedavisinde kullanılan bizmut ve ametal iyodürleri, frengi tedavisinde kullanılan bizmut ve kinin iyodürleri gibi belirli sayıda çift iyodür vardır. (L)

İYODÜRİZM i. (fr. *iodurisme*). Patol. Alkali iyodürlerin verilmesinden meydana gelen olaylar.

— ANSİKL. Alkali iyodürler, mukozalardan, deriden hızla dışarı atılır ve nezle, burun akıntısı, baş ağrısı, göz yaşarması, tükürük çoğalması, boğaz yanması, deri döküntüleri, kulak uğultusu, ishal, sarhoşluk ve baş dönmeleri gibi belirtilere sebep olur. Ağır vakalarda kanlı ve balgamlı ishaller, akciğer ödemi, iyileştikten sonra da nekahat devresinde idrarda azotlu maddelerin çokça arttığı görülebilir. (L)

İYOLİT i. (yun. *ion,* mor ve *lithos,* taş'tan fr. *iolite*). Miner. Koyu mavi renkli kordiyerit çeşidi. (L)

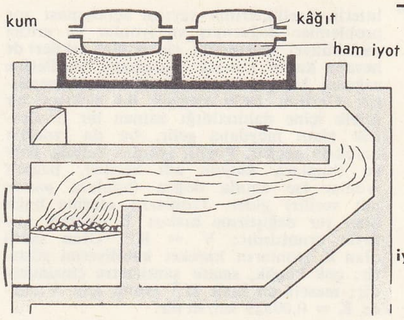

iyot'un arılaştırılması

İYON i. (yun. *ienai,* gitmek> *ion,* giden'den ing. *ion*). Elektr. ve Kim. Bir veya birçok elektron kazanmış veya kaybetmiş bir atom veya bir atom grubundan meydana gelen elektrik yüklü parçacık. || *İyon değiştiriciler.* Bk. DEĞİŞTİRİCİ. || *İyon giderme,* alternatif akımda, bir anahtarın iki elektrodu arasında meydana gelen arkın tabiî sönümünden sonra yeniden doğmasına yolaçan iyonların ortadan kaldırılması. || *İyon giderme,* sudan, kendi iyonları dışında diğer iyonları çıkarma. || *İyon gram.* Bk. ANSİKL.

— Elektron. *İyon kapanı,* flüorışı ekranlara çarparak zarar veren iyonları saptırmak için kullanılan ve genellikle bir mıknatıstan meydana gelen düzenek. (Böyle bir düzenek kullanmayınca ekranın orta kısmındaki parlaklık azalır; bu durumda bir «iyon lekesi» meydana geldi denir.)

— Pedaloji. *Değiştirilebilir iyonlar,* toprakta, killi miseller tarafından tutulan ve bazı çözelti iyonlarıyle değiştirilebilen en dış iyonlar. (Bitkinin kökleriyle beslenmesini yalnız bu değiştirilebilir iyonlar sağlar.)

— ANSİKL. Elektr. ve Kim. Bu parçacıkların cinslerine göre, elektrolitik *iyon*'lar ve gaz iyonları olmak üzere bir ayırım yapılır.

● *Elektrolitik iyonlar.* Eriyiklerin özelliklerini ve elektroliz olaylarını açıklamak için, isveçli Arrhenius «bir sıvı eriyikte, asitlerin, bazların veya tuzların molekülleri, bazıları pozitif, bazıları negatif elektrik yüklü parçacıklara, yani iyonlara ayrışır», hipotezini ileri sürdü. Pozitif iyonlar, bir asit söz konusu ise, bir elektron kaybetmiş ve mutlak değeri, bir elektronun e mutlak değerine eşit bir yük taşıyan bir hidrojen atomundan veya bir baz veya bir tuz söz konusu ise, n, madenin birleşme değerini göstermek üzere, mutlak değeri elektron yükünün n katına eşit bir yük taşıyan bir maden atomundan meydana gelir. Negatif parçacıklar ise, molekülün geri kalan kısmından meydana gelir.

Billûrlaşmış bir tuzun billûr ağı düğümlerinde iyonlar yer alır; meselâ, bir deniz tuzu billûrunda Na^+ iyonları (bir elektron kaybetmiş sodyum atomları) ve Cl^- iyonları (bir elektron fazlası olan klor atomları) vardır. Eriyik halinde, iyonlar birbirinden ayrılır ve molekülleri yeniden meydana getirmek için elektrostatik etkiyle birleşmeğe çalışır; fakat, suyun çekim kuvvetini azaltan yüksek bağıl dielektrik sabiti ($\varepsilon = 80$) ve sürekli şoklarla statik bir denge kurulur: iyonlaşma ters dönüşümlü ve kısmî olabilir (hiç olmazsa zayıf elektrolitler için). Bu denge *iyonlara ayrışım katsayısı*'nın değeriyle belirtilir; bu α katsayısı, ayrışan molekül sayısının, ayrışma olmaması halinde toplam molekül sayısına oranıdır ($0 < \alpha < 1$). Bu oran, elektrolite ve sıcaklık, derişme gibi şartlara bağlıdır. Kütle etkisi kanununun yukarıda belirtilen dengeye uygulanmasıyle, elektrolit derişmesinin sıfıra doğru gitmesi halinde α'nın artarak bire doğru gittiği gösterilebilir.

Birinci hipotezin aksine, kısmî ayrışım hipotezi bugün ancak bazı durumlarda kabul edilmektedir; az ayrışmış veya «zayıf» denen elektrolitler sınıfı için geçerliliğini koruyorsa da, «kuvvetli» denen elektrolitlerin birçoğunun eriyik içinde tamamen iyonlarına ayrıldığı kabul edilir. Kuvvetli elektro-

litlerin özelliklerinin sayısal açıklaması zor problemler doğurmuş ve iyonlar ile eritici molekülleri arasındaki elektriksel etkileri de hesaba katan karışık matematik teorilerine rağmen bu problemler henüz çözülememiştir. Gerilim farkı değişik iki elektrot bir eriyik içine daldırıldığı zaman bir E elektrik alanı meydana gelir, bu da iyonları harekete geçirir. Pozitif iyonlar katoda doğru (bunlara *katyon* adı verilir), negatif iyonlar ise anoda doğru (bunlara *anyon* adı verilir) gider. İyonların cinsine bağlı olan yer değiştirme hızları E elektrik alanıyle orantılıdır: $V = KE$. Oran sabiti olan K iyonların hareket kabiliyetini gösterir; çok küçük, saatte santimetre cinsindendir: meselâ en hızlı H^+ iyonu için V/sm'de $K = 0,00329$ sm/sn dir.

Elektrotlara ulaşan iyonlar elektrik yüklerini atarak yeniden kimyasal özelliklerini kazanır; böylece elektrotlar veya elektrolit üzerine etkiyerek yeni moleküller meydana getirir. Bu olay, elektroliz ürünlerinin sadece elektrotlar üzerinde ortaya çıktığını açıklar.

İyon kavramı kimyanın temel kavramlarındandır; çünkü, eriyik halindeki elektrolitlerin gösterdiği, *iyon tepkimeleri* denilen tepkimeler birçok olayın açıklanmasını sağlar. Meselâ, eriyiklerin içindeki iyonların özelliğine bağlı olan rengi; baz ve kuvvetli asitlerde, H^+ ve OH^- iyonlarından bir su molekülünün meydana gelmesine bağlı olan nötrleşme ısısı; suyun iyonlara ayrışması gibi olayları kapsayan tuz hidroliz tepkimeleri; yalnız iyonların özelliği olan çökelme tepkimeleri. Bütün bu tepkimeler, olayları doğrudan açıkladığı için, formüllerde iyonların gösterilmesi eski formüllere tercih edilir. Bu, aynı zamanda daha basit ve daha genel bir kavramdır. Böylece iyon teorisi, kimyaya büyük ölçüde yardımcı olmuştur.

● *İyon gram.* Bir elementin iyon gramı, iyon halinde bulunan bu elementin hesaplanan kütlesidir; bu, elementin atom ağırlığını gösteren sayıyle gram cinsinden hesaplanır; böylece, bir hidrojen iyon gramı, 1,008 gr hidrojen iyonu, bir bakır iyon gramı 63,57 gr bakır iyonudur. Bir elementin iyon gramı, bu elementin N iyon kütlesiyle de belirtilebilir: $N = 6,023 \times 10^{23}$ Avogadro sayısı olmak üzere. Diğer bir deyimle, atomgram atom için ne ise, iyon gram da iyon için odur. Faraday kanunlarına göre, iyon gramın elektrik yükü, mutlak değer olarak, *n* iyonunun elektrovalansı olmak üzere, *n* faradaydır ($n \times 96\,500$ coulomb).

● *Gaz iyonları.* Deney, «iyonlaştırıcı etkenler» (morötesi ışınlar, X ışınları, γ ışınları, radyoaktif maddelerden yayımlanan α ve β ışınları, kozmik ışınlar) denilen bazı etkenlerin etkisi altında, gazların iletken hale geldiğini göstermiştir. Alevlerde veya beyaz fosforun oksitlenmesi gibi bazı kimyasal tepkimelerde de aynı durum görülür. İyonlaştırıcı etken bazı gaz atomlarında bir değişiklik meydana getirir. Çevrelerinde az veya çok elektron toplayarak değişikliğe uğramış bu atomlara *iyon* denir. İyonlar, elektronlar azsa pozitif elektrikle, çoksa negatif elektrikle yüklenir. Her elektron ayrılmasına ve her fazla elektron eklenmesine *iyonlaşma* adı verilir.

Gaz iyonları, elektrolitik iyonlar gibi, bir tamsayıya eşit olan elemanter yükler taşır.

Bir molekülün ıyonlarına ayrılması olan elektrolitik iyonlaşmanın tersine, gaz iyonlaşması bir atom ayrışmasıdır; özellikle asal gazlar veya maden buharları gibi tek atomlu gazlar iyonlaştırılabilir. İyonlaştırılmış atomların mevcut atomlara oranı daima çok küçük kalır; çok kuvvetli iyonlaşmalarda en çok milyarda bir oranındadır. Gaz iyonlarının hareketliliği, elektrolitik iyonlarınkinden daha fazladır. V/sm'de sm/sn cinsindendir; negatif iyonlarda bu hareketlilik pozitif iyonlara göre daha fazladır.

Msl. kuru hava iyon$^-$ K= 2,18 sm/sn V/sm
— iyon$^-$ K = 1,4 — —

Küçük iyonların hareketliliği basınçla ters orantılıdır. Sabit iyonlar tozları veya sis damlacıklarını kolayca çeker; özellikle çok doymuş su buharının yoğunlaşması, yoğunlaşma çekirdeği görevi yapan iyonlar üzerinde meydana gelir; bu özellikten elektrik parçacıklarının yörüngelerini, özellikle X ışınları ile gazların iyonlaşma mekanizmasını incelemekte yararlanıldı (Wilson odası). Pozitif iyonlar ve elektronlar nötr atomlar meydana getirmek için tekrar birleşmeğe çalışır; bu birleşmelere beraber, gazışıl lambalarda aydınlatma için kullanılan ışık ışınımları meydana gelir. (L)

İYONİK sıf. (fr. *ionique*). Elektr. ve Kim. İyonlardan meydana gelen, iyonlarla ilgili. (L)

İYONLANMA i. Bk. İYONLAŞMA.

İYONLARARASI bls. i. (*iyon*'dan *iyon-lar-ara-sı*). Elektr. ve Kim. İyonlar arasında meydana gelen etkiler için kullanılır. (L)

İYONLAŞMA i. (*iyon* > *iyonlaşmak*'tan *iyon-la-ş-ma*). Elektr. ve Kim. Moleküllerin parçalanmasıyle veya atomlara, moleküllere, molekül gruplarına elektron katılması veya çıkarılmasıyle iyonların meydana gelmesi. || *İyonlaşma akımı*, iyonların gazlar içinde taşıdığı elektrik yüklerinden doğan akım. (Bu akımlar genellikle zayıftır ve 10^{-15} ile 10^{-3} amper arasında değişir. Elektroskop veya galvanometre yardımıyle ölçülür.) || *İyonlaşma enerjisi*, bir elektronun, uyarılmamış bir molekül veya bir atoma çarparak iyonlaştırması için gereken en küçük enerji. (Bu enerji elektron-volt'la değerlendirilir.) || *İyonlaşma odaları*, bir çeşit gaz yoğunlaştırıcısı olan, değişik yapıda cihazlar. (Yoğunlaştırıcının elektrot vazifesi gören armatürleri arasına, iyonlaştırıcı etkenin etkisi altındaki gaz yerleştirilir. Bu armatürler arasından geçen bir cisimcik demeti gazı iyonlaştırır. Yoğunlaştırıcı tarafından toplanan iyonlar, yoğunlaştırıcının devresi içinde bir akım meydana getirir; bu akım bir asilografya gönderilerek yükseltilir. Böylece, iyonlaşmış bir taneciğin geçişi, osilografın bir empülsiyonuyle anlaşılır.) || *Bir gazın iyonlaşma gerilimi*, bir elektronun, bir gaz molekülüne veya atomuna çarparak iyonlaştırması için gereken *e*V enerjisini (*e* elektronun yüküdür) kazanabilmesi için uğrayacağı V gerilim farkı. (Msl. helyumun iyonlaşma gerilimi 25 V, hidrojen molekülünün 17,6 V, hidrojen atomunun 13,6 V'tur.)

— Meteorol. «Küçük iyon»ların varlığıyle elektrik iletebilecek hale gelen bir atmosferin durumu. Bk. İYON ve İYONOSFER.

— Tıp. İYONOFOREZ'in eşanlamlısı. || İyonlaştırıcı ışınların yarattığı etki. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Tıp. Tabiî veya sunî radyoaktif cisimler ve X ışınları, diğer cisimlere yaptığı etkiyi genellikle canlı dokulara da yapar. Bunlar, karşılaştığı atomlardan bir nötron veya elektronu serbest hale geçirerek dokular arasında *iyonlaşma* doğurur. Bu şekilde oluşan iyonlar ikinci bir iyonlaşmaya yol açabilir. Buna *ikincil ışıma* denir. Işınların tedavi edici etkileri bu olaylara dayanır. Bu sebeple radyoaktif cisimlerin yaydığı ışınlarla X ışınlarına *iyonlaştırıcı ışınlar* denir. (L)

İYONLAŞTIRMAK geçl. f. (*iyon* > *iyonlaşmak*'tan *iyonlaş-tır-mak*). Bir ortamda iyonlar meydana getirmek. (L)

İYONOFON i. (fr. *ionophone*). Radyotek. Fransız fizikçisi S. Klein tarafından bulunan ve iyonlaşma olayından yararlanan hoparlör. (İçinde hareketli hiç bir parça bulunmayan bu hoparlör, kuvars bir kutu içinde iyonlaşmış hava üzerine alçak frekanslı elektrik alanlarının etkisiyle ses dalgaları üretir.) [L]

İYONOFOREZ i. (fr. *ionophorèse*). Tuzlu bir eriyiği, tedavi edilecek bölge ile temas ettirerek elektroliz yoluyle ilâç iyonlarını organizmaya sokma metodu.

— ANSİKL. *İyonoforez*'de kullanılan akım, az şiddette bir doğru akımdır. Lezyonla temas ettirilen tuzlu eriyik elektrotlardan biridir; başka bir noktaya yerleştirilen madenî bir plak, akımın geri dönmesini sağlar. Organizmaya sokulan başlıca iyonlar, tuzlarından elde edilen iyot, kalsiyum ve magnezyumdur. Akımın yönü, seçilen iyonun yüküne (pozitif veya negatif) bağlıdır, bunun için iyon, göçünü organizmaya doğru yapacak şekilde seçilir. İyonoforez, kırıkların bıraktığı arızaların, ankilozların, eklem hastalıklarının tedavisinde, dış cerrahîsinde, ufûnetli dişlerin tedavisinde, deri hastalıklarında (çinko, bakır, iyot iyonları), yara izlerinin tedavisinde ve nihayet nevraljilerin tedavisinde, özellikle yüz nevraljisinde (salisilat, akonitin azotat iyonları), yüz felci ile hemiplejilerde (iyot), organik ansefal hastalıklarıyle beyin kanamaları artıklarında (kalsiyum iyonları) kullanılır. (L)

İYONOGRAM i. (fr. *ionogramme*). Kan plazmasında bulunan iyonlaşmış elementlerin (asit anyonlar ve bazik katyonlar) nicel ve nitel incelenmesinden elde edilen sonuç.

— ANSİKL. Bellibaşlı elektrolitlerin, yani *katyon* (sodyum, potasyum, kalsiyum, magnezyum) ve *anyon*'ların (klor, bikarbonat, fosfat, sülfat, protein) doz tayini, litrede binde bir atomgram (bk. GRAM) cinsinden ifade edilen *iyonogram*'ın hesaplanmasını sağlar. Anyonların yük sayısı katyonların yük sayısına eşit olduğu için bu gruplardan birini hesaplayarak ikiyle çarpmak yeterlidir.

— *Katyonların doz tayiniyle iyonogramın hesaplanması.* Teorik olarak, 4 elementin de dozunu tayin etmek zorunludur. Pratikte, sodyum kütlesine göre kalsiyum ve magnezyum oranı kararlı ve düşük olduğu için, bunları sabit kabul ederek yalnız sodyum ve potasyumun dozunu tayin etmekle yetinilebilir. Normal oranlar şöyledir: litrede, sodyum = 142, potasyum = 5, kalsiyum = 5, magnezyum = 3 binde bir atomgramdır; yani toplam olarak litrede 155 binde bir atomgramdır.

— *Anyonların doz tayiniyle iyonogramın hesaplanması.* Teorik olarak 5 elementin de dozunu tayin etmek zorunludur. Pratikte, fosfat ve sülfatların oranı diğer anyonlara göre daha düşük olduğu için, yalnız klor, bikarbonat ve proteinlerin doz tayiniyle yetinilir. Normal oranlar şöyledir: litrede, klor = 103, bikarbonat = 27, fosfatlar = 2, sülfatlar = 1, organik asitler = 6, proteinler = 16 binde bir atomgramdır; yani toplam olarak litrede 155 binde bir atomgramdır.

Anyon ve katyonların toplamı ise litrede 310 binde bir atom gramdır. İyonogram farklılıkları geçişme basıncı yönünde olur. Litrede 310 binde bir atomgramdan fazla olan bir iyonogram plazma hipertonisine, litrede 295 binde bir atomgramdan az olan bir iyonogram da plazma hipotonisine yolaçar. (L)

İYONOMER i. (fr. *ionomère*). Zincirleri arasında elektrostatik cinsten iyon bağları bulunan çizgisel polimer. (Polietilende bu bağlar, karboksil grupları [anyonlar] ve sodyum, potasyum, magnezyum, çinko [katyonlar] gibi maden iyonlarıyle elde edilir. *Sürlin A*, saydamlık derecesi yüksek, yağlara karşı geçirgenliği az ve çok dayanıklı bir iyonomer polietilendir.) [L]

İYONOMETRE i. (fr. *ionomètre*'den). Nükl. Gazların iyonlaşmasından yararlanarak, X ışınlarının miktarını ölçmekte kullanılan âlet. (L)

İYONON i. (yun. *ion*, menekşe'den fr. *ionone*). Kim. Formülü $C_{13}H_{20}O$ olan keton. Kuvvetli bir menekşe kokusundadır ve iron'a benzer.

— ANSİKL. 1893'te, Tiemann ve Kruger tarafından bulunan ve sentetik bir madde olan *iyonon*, kokusuna rağmen, menekşe esansında bulunmaz. Tabiî esansla karıştırılınca hoş bir koku verdiği için, parfümeride menekşe esansının yerine kullanılır. Sitral'in asetonla yoğunlaşmasından elde edilir. (L)

İYONOPLASTİ i. (fr. *ionoplastie*). Elektr. Bk. *Katodik* PÜSKÜRTME.

İYONOSFER i. (fr. *ionosphère*). Hava moleküllerinin ileri derecede iyonlaşmış halde bulunduğu ve dolayısıyle elektrik iletkenliği kazandığı yüksek atmosfer bölgelerinin tümü.

— ANSİKL. Meteorol. *İyonosfer*'de, atomlardan kopmuş serbest elektronların sayısı, radyo yayımlarında kullanılan elektromagnetik dalgaların yayılmasını değiştirmeğe yetecek kadar çoktur. İyonlaşma şiddeti, elektron yoğunluğuyle ifade edilir. Çok değişken olan bu yoğunluk, sm^3'te 100 000 ile

birkaç milyon serbest elektron arasında değişir. İyonosfer, yaklaşık olarak 60 ile 600 km arasında uzanır. Bk. ATMOSFER.
Daha 1880'de yer magnetizmasının değişimlerinin incelenmesiyle, yüksek tabakalarda dolanan ve indüklemeyle, yerküre yüzeyinde ölçülebilir bir alan meydana getiren elektrik akımlarının varsayımı ileri sürüldü. 1910'da ingiliz O. Heaviside ve amerikan A. E. Kennelly, radyo dalgalarının yayımını, iletken tabakaların yansıtıcı etkisiyle açıkladılar. 1925'te, ilk defa, kısa sinyaller yollanarak yansıyan dalgalar elde edildi ve böylece iyonlaşmış tabakanın yüksekliği hesaplandı. Daha sonraları, gönderilen dalgaların yankıları alındı ve bu durum iyonlaşmış bir düzeyin varlığını ortaya koydu. İyonlaşma, genellikle doğrudan doğruya güneş ışımasına bağlı olduğuna göre, atom yapısındaki değişikliklerin, morötesi ışınların seyrelmiş hava molekülleri veya atomları üstündeki etkisinden (fotoiyonlaşma yoluyle ayrışma) ileri geldiği sonucuna varıldı. Demek ki, iyonosferin her bölgesi, belli bir bileşen üstüne etkiyen ayrı bir işleme tekabül etmektedir: ozon, molekül halinde oksijen, atom halinde oksijen gibi. D bölgesi (60-80 km), ozonun morötesi ışınlarla iyonlaşmasından oluşmuştur. E bölgesi (80 - 200 km), oksijen moleküllerinin fotoiyonlaşmasından türemiştir. F_1 bölgesi (200-300 km), azot moleküllerinin fotoiyonlaşmasından meydana gelmiştir. D, E ve F_1 bölgelerinin iyon yoğunluğu, ışıklanma etkisiyle doğrudan doğruya değişir, fakat F_2 bölgesinin (300-400 km) iyon yoğunluğu ters dalgalanma geçirir; kışın en yüksek değere ulaşır. Böylece, morötesi ışınların etkisinin, Güneş'in cisimcik halindeki ışınları ile kozmik ışınlarının etkisine katıldığı varsayılır. G tabakasının (400 km'den fazla), azot atomunun soğurulmasından oluştuğu sanılmaktadır.
Morötesi ışınların iyonlaşmış tanecikler tarafından soğurulması yüksek sıcaklıklar meydana getirir: 80 km'ye doğru 200°C, 120 km'ye doğru 350°C, 400 km'ye doğru belki de 1 200°C. Mevsimlik, günlük ve hattâ anlık değişimler çok büyüktür ve birkaç 100°C'ı bulabilir. İyonosfer, güneş etkinliği (ve kesinlikle kozmik etkinlik) ile gezegenimiz arasında önemli bir aktarma istasyonudur. Meselâ, E bölgesinin iyonlaşması ile fırtınalar arasında ve $F_1 + F_2$ kalınlığı ile barometre değişimleri arasında çeşitli bağlantıların olduğu kabul edilir. (L)

İYONYA. Bk. IONIA.

İYOT — veya **İYOD** — veya **İYODO** —. Kim. Bileşiminde iyot bulunan bileşikleri adlandırmak için kullanılan önek. (L)

İYOT i. (yun. *iodes*, mor> fr. *iode*'dan). Kim. Halojenler grubunun dördüncü ametali olan basit cisim.
— Eczc. Bk. ANSİKL.
— İçsalgı bil. *Radyoaktif iyot.* Bk. ANSİKL.
— Oto. *İyot lambası.* Bk. LAMBA.
— Petr. *İyot indisi,* bir petrol ürünündeki olefin* yüzdesini veya bir yağ içindeki yağlı madde miktarını, doymamış hidrokarbonlar tarafından tutulan iyot oranına göre belirlemek için yapılan analitik metot.
— ANSİKL. Kim. *İyot,* atom sayısı 53, atom ağırlığı İ = 126,91 olan elementtir. 1811'de Courtois tarafından keşfedildi ve kısa bir süre sonra Gay-Lussac tarafından incelendi. Maden parlaklığında, keskin kokulu, ortorombik pullar şeklinde billûrlaşan, 4,9 yoğunluğunda, siyah - kurşunî renkli bir katıdır. 185°C'ta kaynayan siyah bir sıvı vererek 114°C'ta erir; fakat katı halde yüksek bir buhar basıncı gösterdiği için çok defa süblimleştiği kanısına varılır. Mor renkteki iyot buharlarının yoğunluğu yüksektir, 450°C'tan itibaren, iyot tek atomlu hale geldiği için, yoğunluğu azalır. Suda çok az çözünür (çözeltisine iyotlu su adı verilir); fakat bir katılma ürünü meydana geldiği için hidroiyodik asit veya potasyum iyodür çözeltilerinde çok yüksek bir çözünürlük gösterir. Alkol veya eter (kahverengi çözeltiler), karbon sülfür veya kloroformda da (mor çözeltiler) çok çözünür. Eser halindeki serbest iyot, pişirilmiş nişasta çözeltisiyle koyu mavi bir renk verir.
Kimyasal yönden, iyot diğer halojenlere benzer, fakat elektronegatif özelliği daha az belirlidir; hidrojene karşı daha az ilgi gösterir ve daha kolay oksitlenebilir.
Hidrojenle ancak sıcakta birleşir ve bu birleşme bir dengeyle sonuçlanır. Suya veya su buharına etki etmez; bununla birlikte iyotlu su, oksitlenebilen maddelere etki eder, fakat tiyosülfatı ancak tetratiyonat şekline getirir; bu tepkime serbest iyodun doz tayininde kullanılır. İyot, kükürtlü hidrojen çözeltisini oksitler ve amonyakla, çok kolay patlayan, azot iyodür adında dengesiz bir katı madde verir. Hidrokarbonlar ve organik bileşiklerle doğrudan doğruya iyotlu türevler elde edilmez, fakat çok defa yavaş oluşan bir tahrip etkisi görülür; bu da iyodun mikrop öldürücü özelliklerini açıklar.
İyot sıcakta madenlere etki eder; iyotlu su ile çok defa soğukta da bir aşındırma meydana gelir. Alkali hidroksitlere etkiyerek bir iyodür ve iyodat karışımı verir. Ametallere pek fazla etki etmez; bununla birlikte, fosfor, iyot etkisiyle alevlenir. Serbest oksijen bir tepkime vermez; fakat ozon, klorlu su, nitrik asit gibi oksitleyici maddeler iyodu iyodik asit HIO_3 haline dönüştürür.
İyot, sodyum ve magnezyum iyodürler şeklinde ve az miktarda deniz suyunda bulunur, bazı deniz bitkilerinde depo edilir. Laminaria'ların küllerinde, 1 000 kg'da 5-10 kg iyot bulunur. Fransa'nın Atlantik sahillerinde, İskoçya kıyılarında, bu yosunların yakılmasıyle elde edilen küllerin üçte ikisi su ile karıştırılarak işlenir. Çok kolay çözünen iyodürler, buharlaştırılan bu çözeltide toplanır; koyulaşma sırasında önce potasyum ve sodyum klorürler, sonra sodyum sülfat billûrları çöker; iyodürler, ana sularda, çözelti halinde kalır. Bunlar da iyot üzerine etki eden sülfür ve sülfitlerin yok edilmesi için sülfürik asitle işlenir ve ortama, yalnız iyodu açığa çıkaracak kadar klor gönderilir; bunun için de potasyum klorat ve hidroklorik asit karışımı veya demir - III klorür kullanılır. İyot toplanır ve süblimleştirilerek temizlenir.
Fakat en önemli iyot kaynağı, şili güherçilesinin, bileşiminde özellikle sodyum iyodat bulunan billûrlaşma sularıdır. Buradaki iyodat, kükürt dioksit veya sodyum bisülfitle indirgenir; sonra, indirgenen ve bileşiminde iyodür bulunan billûrlaşma eriyikleri uygun oranda, indirgenmemiş ana çözeltilere etki ettirilir; asit bir ortam olduğu için iyodür, iyodat tarafından oksitlenir ve bütün iyot açığa çıkar. İyodun alkoldeki çözeltisi (*tentürdiyot*) antiseptik olarak kullanılır; ametalin kendisi, iyodürlerin, özellikle eczacılıkta kullanılan potasyum tuzu ile fotoğrafçılıkta kullanılan gümüş tuzunun üretimine yarar. İyodun, antiseptik olan iyodoform, eozin gibi bazı boyarmaddeler şeklinde organik türevleri de hazırlanır.
● *Oksijenli bileşikler.* Bu bileşikler şunlardır: çözünürlüğü yüksek olan billûrsu bir kütle şeklindeki *iyodik asit* HIO_3 (güçlü bir oksitleyici olan bu bileşik, kükürt dioksit çözeltilerinin ve morfinin çözücüsüdür); hidratlı billûrlar veren *periyodik asit* HIO_4 (bu bileşik de sodyum tuzlarıyle çözeltiler vererek, bunların tanınmasına yarar).
— Eczc. *İyot,* su veya alkol içindeki («tentürdiyot» denilen) iyodoiyodürlü çözeltiler halinde kullanılır. Antiseptik, kan çekici ve dağıtıcı olarak dıştan, adenopati, lanfatizm, damar sertliği ve guatr tedavisinde içten kullanılır. Yakıcı olduğu için, daha çok alkali iyodür veya organik bileşikleri tercih edilir.
— İçsalgı bil. *Radyoaktif iyot* (İ 131), Basedow hastalığı denilen hipertiroidi'nin teşhis ve tedavisinde kullanılır. Teşhis için bir İ 131 şırıngası yapılır ve boynun ön tarafındaki (tiroit bezi bölgesi) radyoaktiflik, Geiger - Müller sayacı ile incelenir. Tiroitteki iyot miktarı, meydana gelen radyoaktiflerle orantılıdır. Daha yüksek dozlarda bir veya birkaç şırıngalık tedavi gerekir. Olayların yüzde 60 - 80'inde iyi sonuçlar alınmıştır. Bununla beraber, İ 131 şırıngaları öteki tedavi metotlarını, yani antitiroit maddelerle tedavi veya bezin ameliyatla çıkarılması yollarını ortadan kaldıramaz. (L)

İYOTANİLİN i. (fr. *iodaniline*'den). Kim. Anilin'in iyotlu ornatma türevi. (L)

İYOTASETİK sıf. (fr. *iodacétique*'ten). Formülü $CH_2I—CO_2H$ olan bir asit için kullanılır. (Asetik anhidridin, iyodik asit eşliğinde ısıtılmasından elde edilir; 82°C'ta erir.) [L]

İYOTASETON i. (fr. *iodacétone*'dan). Böcek sokmalarına ve kan çıbanlarına karşı kullanılan iyotlu aseton. ‖ Asetonun, güçlü bir göz yaşartıcı olan iyotlu ornatma ürünü, $CH_2I — CO — CH_3$. (Bu madde, sulu kloraseton çözeltisinin sodyum iyodürle işlenmesinden elde edilir.) [L]

İYOTHİDRAT i. (fr. *iodhydrate*'tan). İYODÜR'ün eski eşanlamlısı. (Bu terim, organik bileşikler için hâlâ kullanılır. *Morfin iyothidrat.*) [L]

İYOTHİDRİK sıf. (*iodhydrique*'ten). Hidrojen ve iyodun birleşmesinden meydana gelen, Hİ formülündeki asit için kullanılır. (Daha çok HİDROİYODİK* *asit* adıyle anılır.) [L]

İYOTHİDRİN i. (fr. *iodhyrine*'den) Kim. Gliserinin hidroiyodik eterlerinin genel adı. (L)

İYOTLAMA i. (*iyotlamak*'tan *iyotla-ma*). Kim. İçme sularındaki mikropların iyot etkisiyle giderilmesi. ‖ Organik bir bileşikte, hidrojenin iyotla yer değiştirmesi. (L)

İYOTSEVERLİK bls. i. (*iyotsever*'den *iyotsever-lik*). Bazı hücrelerin veya bakterilerin iyoda karşı gösterdiği ilgi.
— ANSİKL. Bütün akyuvarlar iyodu tutabilir, buna karşılık, bazı şartlar altında miyelositler de iyot tutma özelliği gösterir ve bu olay esmer tanecikler halinde ortaya çıkar. Bu tanecikler, şiddetli kansızlık, şeker hastalığı koması ve önemli mikrobik hastalıklarda görülür. *İyotseverlik,* glikojenin varlığına bağlıdır.
Dölyatağı boynundaki epitelyum hücrelerinin normal rengi koyu kahverengidir, kanser veya kanser öncesi bir lezyon halinde, şüpheli bölge artık iyotseverlik göstermez (Schiler testi). Körbağırsağın, dışkıda az miktarda bulunan, bazı normal mikropları iyotseverdir. Bu gruptan olan iyotsever floranın artması, bir ishal başlangıcını gösterir. (L)

—İYYE ek. Bk. —İYE.

İZ i. (esk. türk. k.). İnsan veya hayvan ayağının yerde bıraktığı belirti: *Bu izler yavrusunun izleridir* (Yahya Kemal). *Yoldaki izler buradan kalabalık bir grubun geçtiğini gösteriyor.* ‖ Bir şeyin sürüklenmesi, akması, yuvarlanması, dokunması v.b. ile geride kalan belirti: *Fakat, sular, en sert taşlarda bile izlerini bırakırlar* (Y.K. Karaosmanoğlu). *Artık ne torbasında ekmek kırıntısı / Ne matrasında dudaklarının izi* (O.V. Kanık). ‖ Bir olay, bir durum veya yaşayıştan geriye kalan hatıra, im: *O halde kendimde, çocukluğumdan hiçbir iz, eser bırakmamağa çalışmalıyım* (R.N. Güntekin). *Çünkü buhranlar hafızasında iz bırakmadan geçiyor* (A.H. Tanpınar).
— ÇEŞ. DEY. *İz basmak* (veya *izine basmak*). *Esk.* Birinin adımlarını takip etmek. ‖ *İz sürmek,* bir izi takip etmek. ‖ *İzi belirsiz olmak,* tamamıyle kaybolmak. ‖ *İzi silinmek,* kaybolmak, unutulmak. ‖ *İzi tozu kalmadı,* «tamamıyle kayboldu, ondan hiç bir iz kalmadı» anlamında. ‖ *İzinde yürümek* (veya *izinden yürümek*), bir kimseye sadakatle bağlı olmak, eserlerini yaşatmak. ‖ *İzine dönmek,* bir karardan vaz geçmek. ‖ *İzine düşmek,* birini takip etmek. ‖ *İzine uymak,* davranış ve düşünceleri benimsenen bir kimsenin yolunda yürümek. ‖ *İzini aramak,* bir şeyin izini, ipucunu bulmağa çalışmak. ‖ *İzini kaybetmek,* bir yerde bulunan izi yitirmek. Bir kimseyi bir yere kadar izleyip sonra kaybetmek.
— Anat. *Parmak izleri,* kafatası kemiklerinin iç yüzünde görülen ve parmağın yumuşak bir madde üzerinde bıraktığı izlere benzeyen hafif çöküntüler.
— Avc. *İz kestirmek,* av hayvanının geçeceği yola dallar koymak. (Dal, kabuğu ile ağaca asılı kalırsa *yüksekten,* koparılıp yola konursa *alçaktan iz kestirilir,* dalların kalın ucu her zaman hayvanın gideceği yöne konur.) ‖ *İz sürme,* bir hayvanın izini takip etmek, av köpeği ile bir hayvanı saklandığı yere kadar kovalamak.

iz (jeol.) aktinodon

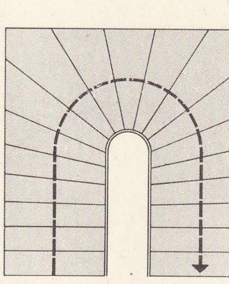
ayak izi şeklinde eğri çizgi (inş.)

Foto. d'Aiguilar (LAROUSSE)

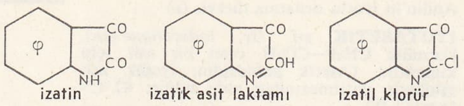

izatin   izatik asit laktamı   izatil klorür

izatin

— Ciltc. Altın yaldız vurulmadan önce ısıtılmış yaldızlama demirinin basıncıyle elde edilen işaret: *Altını tesbit etmek için, yaldızlama demirinin iz üzerinden tekrar geçmesi gerekir.*

— Elektroakust. Mekanik kayıtta, bir kesici âletle açılan veya sıvama yoluyle meydana getirilen iz. || *İz arası,* bir plak yüzeyinin, komşu iki izin kenarları arasında kalan kısmı. || *Koruyucu iz,* gerek okuma iğnesinin plağın merkezine kadar kaymasını önlemeğe, gerek plağın dönme merkezini iyi tayin etmeğe yarayan kazılmamış, küçük çaplı dairesel iz.

— G. santl. *Mühür baskı izi,* çivi yazısı tabletlerin ve küp kapaklarının taze kili üzerinde, damga ve silindir mühürün bıraktığı kabartma iz. (Bu izlerdeki motifler, arkeologlara, nesnelerin tarihlerini belirtmede yardımcı olur.)

— Havc. *Aerodinamik iz,* bir akışkan içinde hareket eden bir cismin arkasında meydana gelen bozukluklar.

— İnş. *Bir merdivenin geçit izi,* merdiven korkuluğuna 50 sm mesafede, merdiven böğrüne paralel olarak çizilen hat. (Bu hat, merdivenin en çok kullanılan kısmına tekabül eder.)

— Jeol. Bir hayvan veya bitkinin kayadaki kalıbı. Bk. FOSİL.

— Mad. oc. Bir yüzeyin veya kütlenin başka bir düzlemle kesişme hattı: *Bir ilerleme alını veya galeri üzerindeki fay veya tabaka izi.* || İncelen bir damar veya tabakanın tamamen kaybolmadan devam ettiğini gösteren işaret.

— Mat. Bir A matrisi için köşegen elemanlarının toplamı. (trA $= a_{11} + a_{22} + \dots a_{nn}$ şeklinde yazılır.) || Bir kare A $[a_{ij}]$ matrisi için kendi değerlerinin toplamı. || *Bir doğrunun izi,* bir doğrunun izdüşüm düzlemi olarak alınan bir düzlemle arakesiti. || *Bir düzlemin izi,* bir düzlemin karşılaştırma veya izdüşüm düzlemiyle arakesiti. || *Bir matrisin izi,* cebirde bir kare matrisin esas köşegen elemanlarının toplamı.

— Zır. Sürülen tarlanın kenarındaki son çukur çizgi. || *İz açan,* tohum ekme makinesinin tohumların serpileceği karığı açmağa yarayan yardımcı parçası. (Toprağı yarabilecek ağırlıkta, düzenli bir ekim sağlamak için de toprakla dolmayacak biçimde olmalıdır.) || *İz açma,* tohumları dizi halinde serpmek için bir bostanda, bir tarlada karık açma. || *Saban izi,* tarlada iki kabarık toprak dizisini birbirinden ayıran çukur çizgi. (LM)

İZ i. (ar. *ᶜizz*). *Esk.* Değer, kıymet. || Yücelik, ululuk. || Şan ve şeref. || Kudret, güçlülük: *Koyduk vatanı gurbete bu fikr ile çıktık / Kim renc-i sefer bais ola izz ü alâya* (Ruhi). || *İz-üd-devle,* müslüman hükümdarları tarafından sık sık kullanılan ve devletin değeri anlamına gelen bir unvan. || *İzz-üd-din,* dinin kıymeti, kudreti ve yüceliği. (*İzzettin* şeklinde) Erkek adı. || *İzz ü şan,* yücelik ve ün. || *İzz ü şeref,* kıymet ve haysiyet. || *İzz ü şerefle,* «uğurlar olsun, güle güle» anlamında kullanılır.

◆ **İzzî** sıf. *Esk.* Sabırlı, tahammüllü. || i. Erkek adı. (M)

İZ (Fahir), türk edebiyat tarihçisi (İstanbul 1911). Galatasaray lisesini (1934), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünü bitirdi (1938). Aynı fakülteye asistan oldu. İstanbul, Londra ve Oxford üniversitelerinde türkoloji doçentliği yaptı. Daha sonra İstanbul Üniversitesi Eski Türk Edebiyatı kürsüsüne profesör oldu. 1970'te kendi isteğiyle emekliye ayrıldı; aynı yıl Amerika'daki Chicago üniversitesine profesör olarak gitti. Eserleri: *Papuççu Ahmed'in Garip Maceraları* (1961); *Eski Türk Edebiyatında Nesir* (1964); *Eski Türk Edebiyatında Nazım* (1967). İngiltere'de türkolog Hony ile ingilizce-türkçe lûgatler hazırladı. *Encyclopedia Britannica'*da türk edebiyatıyle ilgili maddeler yazdı. (M)

İZÂA veya **İZÂAT** i. (ar. *żiyāᶜ*'dan *iżāᶜa* veya *iżāᶜat*). *Esk.* Kaybetme. || *İzâa-i vakt,* zamanı boşu boşuna geçirme: *Meclis-i Mebusanın tasvibine iktiran eden bu beyannamenin muhteviyatını tahlil ve tefsir ile burada izâa-i vakti bîlüzûm addederim* (Atatürk). [M]

İZÂA veya **İZÂAT** i. (ar. *iẓaᶜa* veya *iẓāᶜat*). *Esk.* Açıklama, açığa vurma, beyan etme. || *İzâa-i esrar,* sırları açığa vurma. (M)

İZABAL, Guatemala'da idare bölgesi, Honduras körfezi kenarında, Rio Polochic'in döküldüğü *İzabal gölü* bölgesinde: 55 200 nüf. Merkezi, *Puerto Barrios.* (L)

İZABE i. (ar. *zevebān*'dan *iżābe*). *Esk.* Madencilik. Madenleri ergitme, sıvı hale getirme. || *İzabe fırını,* maden ergitme ocağı. || *İzabe noktası,* maddenin sıvı hale geldiği derece. (M)

İZABEL (öl. Yîzrelel M. Ö. IX. yy.), İsrail kralı Ahab'ın karısı. Tir ve Sayda krallarından birinin kızı. Baal ve Aştart dinlerini yurduna soktu, Yahve dininden olanlara işkence etti, peygamber Elia'yı öldürttü ve malını almak için Nabot'u taşlattı. Yehu onu pencereden aşağı attırıp köpeklere parçalattı. (L)

İZAÇ veya **İZAC** i. (ar. *izᶜāc*'dan). *Esk.* Can sıkma, bunalma. || Yerinden kopararak ayırma: *Sizin dahi sedr-i sadaretten izacınıza kasitleri mukarrerdir* (Naima). || *İzaç etmek,* bunaltmak, sıkıntı vermek, sıkmak.

◆ **izacât** çoğl. i. *Esk.* Rahatsız etmeler, bunaltmalar. (M)

İZÂDE i. Bk. İDÂDE.

İZADELF sıf. (fr. *isadelphe*'ten). Bot. Erkek organları eşit iki demet halinde olan: *İzadelf çiçekler.* (L)

İZAF i. (ar. *żaᶜf*'tan *iżᶜāf*). *Esk.* Zayıflatma, kuvvetten düşürme. (M)

İZAF i. (ar. *żıᶜf*'tan *iżᶜāf*). *Esk.* Bir kat daha artırma. (M)

İZÂFE i. (ar. *iżāfe*). *Esk.* (Bir şeye ve kimseye) Bağlama, mal etme, yakıştırma: *Ona fena yahut iyi sıfatlardan birini izâfeye karar vermemiş idi* (H. Z. Uşaklıgil). || Katma, ilâve etme, ekleme. || *İzafe etmek,* (bir şeye veya kimseye) mal etmek, bağlamak, yüklemek. Katmak, ilâve etmek. (M)

İZAFET i. (ar. *iżāfet*). İki şey arasındaki ilgi, bağlantı, bağ.

— Gram. *Esk.* Özel bir anlamla bir ismin başka bir isme bağlanması ve isimlerden birinin diğerini tamamlaması. İsim tamlaması. *İzafet terkibi,* isim tamlaması. || *İzafet-i beyâniye,* belirtisiz isim tamlaması. || *İzafet-i lâmiye,* belirtili isim tamlaması. || *İzâfet-i sıfatiye,* tamlananla tamlayıcı arasında edat bulunmayan tamlama. Sıfat tamlaması. || *İzafet-i teşbihiye,* tamlananla tamlayıcı arasında benzetme ilgisi bulunan isim tamlaması: *gönül kuşu* gibi.

— Fels. Bk. BAĞINTI.

◆ **izafât** çoğl. i. Tasav. Dünyaya olan bağlılıklar, dünya ilgileri.

— Gram. *Esk.* İsim tamlamaları, izafetler. || *Tetabu-ı izafât,* zincirleme isim tamlaması: *Manzûme-i farisîveş ebyât / Bilcümle tetâbu-ı izafât* (Şeyh Galib).

◆ **izafeten** zf. *Esk.* (Bir şeye veya kimseye) İlişik olarak, bağlanarak, dayanarak. || (Bir kimsenin) Adına saygı ifade etmek üzere: *Büyükbabaya izâfeten bu ad verildi.* (M)

İZAFÎ sıf. (ar. *iżāfet*'ten *iżāfī*) *Esk.* Bağlı, bağlantılı; bağlı olduğu nesne ile değişen: *O nasıl ameliyelerini izafî zamanda yapmışsa, Hayri Bey de yaşanan zamanda yapıyor* (A. H. Tanpınar).

— Fels. *Esk.* İsmen mevcut olan.

— Fiz. *Esk.* *izafî sıklet,* özgül ağırlık.

— Gram. *Esk.* *Terkîb-i izafî,* isim tamlaması.

◆ **izafiye** i. *Esk.* Fels. Bk. BAĞINTICILIK. (M)

İZAFİLİK i. (*izafî*'den *izafî-lik*). Bağıllı olma hali, bağıntılı oluş durumu. (M)

İZAFİYET i. (ar. *iżāfiyyet*) *Esk.* fels. Bk. BAĞINTILIK.

İZAH i. (ar. *vużūḥ*'tan *iżāḥ*). Bir şeyi bütün ayrıntılarıyle açıklayarak anlatma, açık anlatım: *Fakat kimse akla yakın bir izah şekli bulamadı* (A. H. Tanpınar). *Onu hikâye etmeden evvel kendi durumumu izaha mecbur oldum* (B. Felek). || *İzah etmek,* açıklamak, ayrıntılı bilgi vermek: *Onlar, iki fen adamı, bana bunu uzun uzun izah ettiler* (R. N. Güntekin).

◆ **izahen** zf. *Esk.* Açıklayarak, açık olarak.

◆ **izahname** bls. i. *Esk.* Yazılı açıklama, bildiri. (M)

İZAHAT çoğl. i. (ar. *iżāḥ*'tan *iżāḥāt*). Açıklamalar, izahlar: *Buna nazaran şimdi vereceğim malûmat ve izahatı anlamak daha kolay olacaktır* (Atatürk). *Lokanta, su vesaire hakkındaki izahatı hemen hemen hatır için dinlerim* (R. N. Güntekin). || *İzahat vermek* (veya *izahatta bulunmak*), açıklama yapmak, açıklamak: *Bihter'den bahsederken Behlûl'ün gözlerine bakarak fazla izahat vermekten çekiniyor gibiydi* (H. Z. Uşaklıgil). [M]

İZÂKA i. (ar. *żevḳ*'ten *iżāḳa*). *Esk.* Tat almasını sağlama, tattırma: *Seraser zahm ile izâka-i azâb-i cahîm eder idi* (Nergisî). [M]

İZALCO, Salvador'da yanardağ, bilinen ilk püskürmesi 1770'te oldu; 1 886 m. Hemen hemen devamlı faaliyette olan bu kraterden uzun süre fener olarak (*Faro centroamericano* veya *Büyük Okyanus feneri*) yararlanılmıştır. (L)

İZÂLE i. (ar. *zevāl*'den *izāle*). *Esk.* Yok etme, ortadan kaldırma, giderme: *Kendisi hemen bulunuveren bir mukabele ile bu kadının hâsıl olabilen şüphelerini izâleye çalışarak...* (H. Z. Uşaklıgil). || *İzâle etmek,* yok etmek, ortadan kaldırmak, gidermek: *Çehresi ve beyaz saçları, arkadaşlarının bana verdiği korku ile karışık fena tesiri hemen hemen izâle etti* (R. N. Güntekin). *Dünyanın en meraklı ve hayret verecek hâdisesi bile onun lâkaytlığını izâle edemeyecek gibiydi* (Sabahattin Ali).

— *Esk.* *İzâle-i bikr,* kızlığı bozma. || *İzâle-i şüyû,* bir mal üstündeki ortaklığın ortadan kaldırılması. || *İzâle-i ufûnet,* iltihabı yok edilerek mikropları öldürme işi.

— Huk. *İzâle-i şüyu.* Bk. ŞÜYU*'un giderilmesi.*

— Tar. *İzâlei büzak,* tükürüğün temizlenmesi. (Osmanlı devletinde Fatih Sultan Mehmed, hükümdarlığı sırasında bir kanun çıkararak yollardaki tükürükleri temizlemek için bir kişi görevlendirdi. Bu görevli tükürük ve salyaların üzerine kül dökerek bu kötü manzarayı örterdi.) [M]

İZALOBAR i. (yun. *isos,* eşit, *albos,* farklı ve *baros,* ağırlık'tan fr. *isallobare*). Atmosfer basıncı değişimlerinin belli bir süre içinde eşit olduğu noktaları birleştiren eğri. *Eşanl.* BASINÇ DEĞİŞİM ÇEKİRDEĞİ.

— ANSİKL. *İzalobar*'lar, Birinci Dünya savaşından beri Fransızlar tarafından, atmosfer tedirginliklerinin incelenmesinde kullanıldı. Siklonlar, alçak ve yüksek basınçların art arda oluşmasıyle belirlenir. Bu yüksek ve alçak basınçlar hareketlidir ve ılıman kuşakta, genellikle Doğu'ya doğru yol alır. Her yüksek veya alçak basınç bölgesi, izalobarların eşmerkezli görüntüsüyle belli olur (L)

İZALOTERM i. (fr. *isallotherme*). Meteorol. ve iklimbilim. Hava sıcaklığı değişimlerinin belli bir süre içinde eşit olduğu noktaları birleştiren eğri. (L)

İZAM i. (ar. *ᶜaẓm*'den *iᶜẓām*). *Esk.* Olduğundan büyük gösterme, büyütme, abartma. || Gereğinden fazla önem verme. || *İzam etmek,* büyütmek, abartmak: *Olur ki sadece bahçede konuşmuşlar, uşaklar işi izam etmişlerdir* (H. E. Adıvar). *Benî Ümeyye'nin küllî ve cüzî kusurlarını izam ettiler, birine bin kattılar* (Cevdet Paşa). [M]

İZAM i. (ar. *ᶜazm* ve *ᶜazîmet*'ten *iᶜzām*). *Esk.* (Bir kimseyi) Gönderme, yollama, ulaştırma: *Avrupaya bir heyet izamına teşebbüs ediyor* (Atatürk). || *İzam eylemek,* göndermek, yollamak: *Hazret-i Ömer'i emirü'l-hacc nasb ederek kafile-i hacc ile Mekke-i Mükerreme'ye i'zam eylemiştir* (Cevdet Paşa). [M]

İZAM çoğl i (ar. *ᶜaẓm* > *ᶜaẓîm*'den *ᶜiẓām*). *Esk.* Büyükler, ulular, seçkin kimseler. (M)

İZAM çoğl. i. (ar. *ᶜaẓm,* kemik'ten *ᶜiẓām*). *Esk.* Kemikler. (M)

İZAN i. (ar. *izᶜān*). Anlama yeteneği, an-

layış, zekâ: *İnkâr etme, göz var, izan var* (R. N. Güntekin). *Kim ki kalkar der, onun hayvan kadar iz'ânı yok...* (M. Â. Ersoy). ‖ — *Esk.* Söz dinleme, buyruğa göre hareket etme, itaat. ‖ Terbiye, eğitim.

◆ **İzanlı** sıf. Anlayışlı, anlayış sahibi. ‖ *Esk.* Terbiyeli, saygılı.

◆ **İzansız** sıf. Anlayışsız, anlama yeteneğinden yoksun.

◆ **İzansızca** sıf. ve zf. Aklın almadığı tarzda, akılsızca: *Pek çocukça hareketlerde bulunuyor, izansızca sözler sarfediyorum* (R. H. Karay).

◆ **İzansızlık** i. Anlayışsızlık. ‖ *Esk.* Terbiyesizlik, nezaketsizlik. (M)

İZANAGİ ve **İZANAMİ**, Japonya'yı yaratan çift. Japon mitolojisinde tanrı olarak kabul edilen dağları, tarlaları, besinleri, ateş, rüzgâr v.b.yi yarattılar. Dişi tanrı İzanami ateşi doğururken öldü. İzanagi, Orpheus gibi onu cehennem bölgelerinde izlemek istedi, fakat karısının cesedini görünce korkarak kaçtı. Dünyaya dönen İzanagi arınma törenleri düzenledi ve Güneş tanrısı (Amaterasu), Ay tanrısı (Tsukiyomi) ile Fırtınalar tanrısını (Susanov) dünyaya getirdi. (L)

İZANEMON i. (fr. *isanemone*). Meteorol. ve iklimbilim. Bir harita üzerine çizilen ve ortalama rüzgâr hızının eşit olduğu noktalardan geçen eğri. (L)

İZANOMAL eğri. Bk. EŞAYKIRILIK *eğrisi.*

İZAR i. (ar. *ᶜizâr*). *Esk.* Yanak. ‖ *İzâr-ı yar,* sevgilinin yanağı. ‖ *Gül-izâr* (veya *gonce-i izâr*), gül yanaklı, yanağı gül gibi kırmızı olan: *Açılmadan kuruyan gonce-i izârı için* (M. Â. Ersoy). ‖ *Halî-ül-izâr,* («yüzü sıyrık»). Utanmaz, arsız. (M)

İZATİK sıf. (fr. *isatique*). Formülü

$$NH_2—C_6H_4—CO—CO_2H$$

olan bir asit için kullanılır; alkaliler eşliğinde izatinin su kaybetmesiyle elde edilir. (L)

İZATİN i. (fr. *isatine*). Kim. Çivit'in nitrik asitle indirgenmesinden elde edilen bileşik; Erdmann ve Laurent tarafından aynı zamanda bulundu.

— ANSİKL. *İzatin,* gerçek izatin ve izatik asidin laktamı halinde, iki totomer şekilde tepkimeye girer. Çivit'in kromik asitle oksitlenmesinden kolayca elde edilir.

İzatin, alkalilerde tuz vererek çözünen, 201°C'ta eriyen kırmızı billûrlar halindedir. İndirgen maddeler etkisiyle oksindole dönüşür. Fosfor pentaklorürle işlenince, çivit haline indirgenebilen izatil klorür verir.

İzatin, tiyofen, füran ve pirolle mavi renkli yoğunlaşma ürünleri verir (bu tepkimeler adı geçen maddelerin tanınmasını sağlar). [L]

İZATOJENİK sıf. (fr. *isatogénique*). Formülü $C_9H_5NO_4$ olan bir asit için kullanılır. (Esteri, orto-nitrofenilpropiyolik esterin sülfürik asit etkisiyle yer değiştirmesinden elde edilir.) [L]

İZATOKSİM i. (fr. *isatoxime*). İzatinin, $C_8H_5NO—N—OH$ formülündeki monoksimi. Hidroksilaminin izatin üzerine veya nitröz asidin oksindol üzerine etkimesiyle elde edilir. (İndirgemeyle aminooksindol verir.) [L]

İZAZ i. (ar. *ᶜizz*'den *iᶜzâz*). *Esk.* Saygı ile ağırlama, ikram etme: *Âyâ bu mudur kaide-i hüsn ü melâhat / Ahbaba cefa düşmana i'zâz kılarsın* (Nahifi). ‖ *İzaz etmek,* ağırlamak. ‖ *İzaz ve ikram,* saygı gösterme ve ikram: *İkram ve izazda kusur mu ettiler* (F. R. Atay).

◆ **İzâzen** zf. *Esk.* Saygı ve ikram ile, ağırlayarak. (M)

İZBANDUT i. Bk. IZBANDUT.

İZBARÇİNA i. Bk. IZBARÇİNA.

İZBARÇO i. Bk. IZBARÇO.

İZBE i. (rus. *izba*'dan). Kuytu, loş ve nemli yer: *Mektebin alt katındaki bodrum gibi izbesine çekildi* (R. N. Güntekin). ‖ Çalı çırpıdan yapılmış karanlık küçük konut: *Çitlerin arkasından izbelerin küçük, basık pencereleri görülürdü* (Ş. S. Aydemir).

— ANSİKL. *İzbe* kelimesinin kökü sanıldığına göre, Ortaçağ'da frank etkilerine kadar dayanır. Kelime önce dar anlamda «sobalı banyo odası» için, geniş anlamda «sıcak oda» için kullanıldı. İzbe, dikey olarak üst üste konan köknar sırıklarından yapılır; bu sırıkların sadece içe bakan kısımları köşeli biçimde yontulmuştur. Soğuğa ve rutubete karşı korunmak için kapılar ve pencereler alçak yapılır. Bir temele oturtulan yapı gene aynı kaygılarla alçak tutulmuştur. Dam, yağmura ve kara karşı, iki eğimli veya piramit biçiminde yapılır. Süslenmesi çok sadedir; süsleme yapının çizgilerini değerlendirmek için kullanılır. Kuzey Rusya'daki ahşap kiliseler, izbe tarzından geliştirilmiştir. Ukrayna tipi izbenin dışı beyaz kil veya kireçle badanalıdır, kubbemsi damı samandandır. (LM)

İZBERBAŞ, S.S.C.B.'de (Dağıstan muhtar cumhuriyeti) şehir, Hazar denizi kıyısında. Petrol kuyuları. (L)

İZBİRO i. (ital. *sbirro*'dan *izbiro*). Denizc. Çeşitli yükleri yukarı çekmek için halattan yapılmış sapan. ‖ *Fıçı izbirosu,* iki ucu kancalı ve fıçıları aşağıdan yukarıya çekmek veya indirmek için kullanılan halat. (LM)

İZBUDAK (Veled), **Veled Çelebi** de denir, türk dil ve edebiyat bilgini (Konya 1869 - İstanbul 1950). Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin on sekizinci göbekten torunudur. Medresede okudu. Daha sonra özel öğrenim gördü. Arapça, Farsça öğrendi. Arap ve fars edebiyatları üstündeki çalışmalarından sonra türk lehçelerini incelemeğe başladı. «Bahâi» takma adı ile önce *Konya* il gazetesinde, daha sonra da İstanbul'da, *İkdam, Hazine-i Fünûn* ve *Mektep* gibi gazete ve dergilerde birçok makale yayımladı. Ünlü dil bilgini Necib Asım Yazıksız ile birlikte türk dili gramerі ve tarihi üstüne incelemeler yaptı. İkinci Meşrutiyetten (1908) sonra Konya Mevlânâ dergâhı postnişinliğine getirildi. Birinci Dünya savaşının başlaması üzerine, 1914'te «Mücâhidin-i Mevleviyye» adını taşıyan ve yalnız mevlevî dervişlerinden meydana gelen bir alay düzenleyerek Dördüncü orduya katıldı. Birinci Dünya savaşından sonra, padişah Mehmed Vahideddin'in hükümdarlığı sırasında Mevlâna dergâhı postnişinliğinden uzaklaştırıldı (1919). Ertesi yıl Millî Mücadele hareketine katıldı. Kastamonu milletvekili olarak Türkiye Büyük Millet meclisine seçildi (1920). Yedinci döneme kadar milletvekilliği görevinde bulundu. Veled Çelebi'nin eski türk eserleriyle ilgili çeşitli incelemeleri, dil konusunda birçok kitabı, şiiri vardır.

Başlıca eserleri: *Türk Diline Medhal* (1923); *Ferhengname* (Kilisli Muallim Rifat ile, 1924); *Divan-ı Türki-i Sultan Veled* (Kilisli Muallim Rifat ile, 1935); *El-İdrak Haşiyesi* (1936); *Atalar Sözü* (1936). [M]

İZCİ i. (*iz*'den *iz-ci*). İzden anlayan, izi takip ederek hırsızı veya bulunması istenileni bulmakta usta olan kimse. ‖ Gençleri çeşitli araştırmalara, kır hayatıyle ilgili her türlü şarta dayanıklı, becerikli ve aynı zamanda ahlâkça sağlam kişiler olarak yetiştirmeyi hedef tutan kuruluşa bağlı öğrenci. (M)

İZCİLİK i. (*izci*'den *izci-lik*). Genç erkek ve genç kızları beden ve ahlâk yönünden daha sağlam, daha yararlı olacak biçimde yetiştirmeyi amaç edinen dünya çapındaki spor ve eğitim teşkilâtı.

— ANSİKL. Kurucusunun kullandığı terimlerle *izcilik* «çalışkan, yararlı, neşeli» yurttaşlar yetiştirme amacını güden bir eğitim sistemidir. Kurucusu Robert Boden Powell'dir.

İzcilik önce Büyük Britanya'da gelişti ve kısa süre içinde İngiliz Milletler topluluğuna ve avrupa ülkelerine yayıldı. Günümüzde, bütün dünya ülkelerinde yedi milyon üyesi vardır.

● *İzcilerin çalışmaları*. İzciler genellikle açıkhavada çalışırlar. Açıkhavada keşif ve kamp kurma başta gelen görevlerdir. Bunun dışında haftada bir kapalı salonda toplantıları vardır. Okul eğitimine ek olarak gençlere küçük gruplar içinde kişisel girişim yetenekleri kazandırılır. Bir izci tek başına karar almayı ve sorumlu olmayı derhal öğrenir.

Dinamik bir psikoloji ve pedogoji alanını içine alan izcilikte gruplar altı ile sekiz gençten meydana gelir. Teknik alanda yapılan sınamalarla izcilerin bilgileri derinleştirilir. Belli bir süre sonunda arkadaşları önünde ant içen izci, on maddelik izci yasasını en iyi şekilde uygulamağa söz verir. İzcilik gençlerin içgüdülerine yön verir, onları kendi istekleri ile benimsedikleri bir ideale ulaştırır. Bu bakımdan, özellikle derin patolojik köklere dayanmadan suç işleyen sert başlı gençler arasında izcilikle elde edilen sonuçlar önemlidir. Aynı şekilde sakat çocukların yaşantısında da izcilikle önemli değişiklik sağlanabilmektedir.

● *Türkiye'de*. İzciliğin Türkiye'ye gelişi Meşrutiyetin ilânından sonradır. O yıllarda *keşşaflık* adı verilen izciliği genç öğretmenler tanıttı. (Bk. KEŞŞAFLIK.)

Cumhuriyet döneminde Millî Eğitim bakanlığı tarafından türk okullarında izcilik teşkilâtları meydana getirildi. (LM)

İZDİHAM i. (ar. *zahm* ve *zahmet*, sıkıntı'dan *izdihâm*). Aşırı kalabalıkta sıkışma, yığılma: *İzdihamdan yukarılara gitmek ihtimali olmadığı için biz kayığın başını Silâhtarağa'ya çevirdik* (Ahmed Rasim). [M]

İZDİVAÇ veya **İZDİVAC** i. (ar. *zevc*'den *izdivâc*). Evlenme: *Bu izdivaç tasavvurumu Adnan Bey'in zihnine siz soktunuz, yine sizin çıkarmaklığınız lâzım geliyor* (H. Z. Uşaklıgil). *Ve nihayet, karar verdiği gibi, açık bir izdivaç teklifinde bulunamadı* (M. Ş. Esendal). *Esk.* Teehhül. Tezevvüc. ‖ *İzdivaç etmek,* evlenmek: *Fakat bedava ve sadık tercümanının kızına âşık olduğunu, onunla izdivaç etmek istediğini işittiği vakit çok hiddetlendi* (Ömer Seyfeddin). [M]

İZDİYAD i. (ar. *ziyâde*, artma'dan *izdiyâd*). *Esk.* Çok olma, artma: *Bulur ancak sefa gönlünde aşkın izdiyadından* (Tevfik Fikret). ‖ *İzdiyad bulmak,* az iken miktarı çoğalmak, fazlalaşmak. (M)

İZDÜŞÜM blş. i. *Yeni.* Fiz. Bir ışık kaynağından çıkan ışınlarla bir ekran üzerinde görüntü meydana getirme; bu şekilde elde edilen görüntü.

— Geod. *Harita izdüşümü,* yer elipsoidini harita düzlemi üzerinde matematik olarak gösterme metodu. Bk. ANSİKL.

— Mat. Bk. ANSİKL. ‖ *«İzdüşüm düzlemi» denen bir düzlem üzerinde merkezî veya konik izdüşüm,* uzaydaki bir şeklin her noktasını, «izdüşüm merkezi» denilen sabit bir nokta ile birleştiren doğruların izdüşüm düzlemiyle arakesiti: *Bir dairenin merkezî izdüşümü genellikle bir koniktir.* (*Eşanl.* PERSPEKTİF.) ‖ *Dik izdüşüm,* izdüşüren doğruları izdüşüm düzlemine dik olan eğik izdüşümün özel hali: *Bir dairenin bir düzlem üzerindeki dik izdüşümü bir elipstir.* (Bir düzlem içinde veya üçten çok boyutlu uzayda merkezî izdüşüm ve özel haller benzer şekilde tanımlanabilir.) ‖ *Eğik izdüşüm,* bütün izdüşüren doğruları birbirine paralel olan ve genellikle izdüşüm düzlemine eğik olmak üzere izdüşüm merkezi belirli bir doğrultuda sonsuza giden merkezî izdüşümün özel hali: *Bir dairenin eğik izdüşümü genellikle bir elipstir.* (*Eşanl.* SİLİNDİRİK İZDÜŞÜM.) ‖ *Bir noktanın bir doğru üzerinde dik izdüşümü,* bu noktadan doğruya indirilen dikmenin ayağı.

— Psikol. Bir faaliyette, kişiliğin gösterdiği müdahalenin, öznenin faaliyetine kazandırdığı özel biçim.

— Sil. *İzdüşüm açısı.* Bk. MERMİ *yolu.* ‖ *İzdüşüm düzlemi,* izdüşüm hattını kapsayan dik düzlem. ‖ *İzdüşüm hattı,* bir merminin namlu ağzından çıkışında, mermi yoluna teğet olarak çizdiği hat. (İzdüşüm hattı, atış hattının daima üstünde bulunur.)

— ANSİKL. Geod. Yer üzerinde bulunan bir bölgenin küresel yüzeyini, uzlaşmalı bir çizim kullanmadan bir düzlem üzerinde ayrıntılarıyle göstermek imkânsızdır. *İzdüşüm,* matematiksel bir formül sistemidir:

(1) $x = f(\varphi, \lambda)$
$y = g(\varphi, \lambda)$

bu formül, görüntü noktanın x apsisini ve y ordinatlarını, $\varphi\lambda$ coğrafî koordinatlarına tekabül ettirir ve karşıt olarak

(2) $\varphi = h(x, y)$
$\lambda = k(x, y)$

formülü bulunur.

(1) formül sistemi, belirli sayıda önemli özelliğin gösterilmesini sağlayacak şekilde seçilir.

Uygun izdüşüm'lerde, her noktada, yüzey üzerinde kesişen iki eğri arasında kalan açı bu eğrilerin görüntüleri arasındaki açıyle eşdeğerlidir. (Mercator, Lambert izdüşümleri, stereografik izdüşüm v.b.)

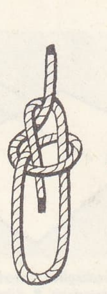
izbarço bağı

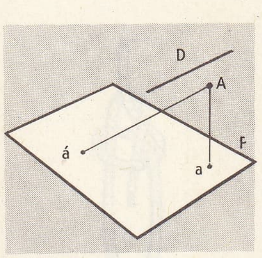

izdüşüm (mat.)
a, A noktasının P düzlemi üzerindeki dik izdüşümüdür; a′ ise, D doğrultusuna paralel olarak aynı noktanın aynı düzlem üzerindeki eğik izdüşümüdür.

Eşdeğer izdüşümler'de, izdüşümdeki yüzeyler, elipsoit üzerinde kendilerine tekabül eden yüzeylerle orantılıdır (Babinet'nin homolografik izdüşümü).

Perspektif izdüşüm'ler, düzlem üzerindeki geometrik perspektiflerdir (gnomonik izdüşüm, kürenin stereografik izdüşümü, dik izdüşüm, çok yüzlü izdüşüm).

Uygun izdüşümler dışında bütün izdüşümler, bazen pek belirgin şekilde çizili şekilleri bozar.

Coğrafî meridyen ve paralel daireleri izdüşümde (2) denklemleriyle tanımlanan

$$\varphi = h\,(x, y) = \text{sabit}$$
$$\lambda = k\,(x, y) = \text{sabit}$$

eğrileridir. Genel olarak izdüşüm sistemleri haritacının aradığı amaca göre değişir. Küçük ölçekli haritaları (atlas) çizmek için özellikle eşdeğer izdüşüm sistemlerinden yararlanılır. Büyük ölçekli haritalarda, genellikle uygun izdüşümler sistemi kullanılır; eğrilerden meydana gelen geodezik çizgilerin, kendilerine tekabül eden eğrilerle çakışabilmesi için, izdüşüm düzleminde, çizgisel düzlem trigonometrinin hesap metotları uygulanabilecek şekilde düzenleme yapılır. Kullanılan çok sayıda uygun izdüşüm sistemi arasında en eskisi, Yer'i küresel kabul eden ve ekvator boyunca yapılmış silindirik bir açılımdan yararlanan *Mercator izdüşüm sistemi*'dir; bu durumda, meridyen çemberleri harita üzerinde eşit uzaklıktadır, fakat paralleler eşit uzaklıkta değildir ve ekvatordan uzaklaşıldıkça açılır; bu durum, her nokta için yerel bir çarpan kullanmayı gerektirir. Mercator sistemi, deniz haritalarının yapımında ve 60°den daha küçük enlemler için hâlâ kullanılmaktadır.

Mollweide izdüşümü, Mercator izdüşümünün düzeltilmiş bir şeklidir: bu tasvirde, boylam daireleri kutuplara doğru yaklaşır. *Lambert sistemi* ise, tersine, merkezî bir paralel boyunca yapılan konik bir açılımdan yararlanır: meridyenler kesişen doğrularla paraleller ise eşmerkezli yaylarla gösterilir. Bu haritalar üzerinde bir noktayı kolayca göstermek için, coğrafî hiç bir anlam taşımayan kareleme yapılır (Lambert karelemesi); her kare bir kilometrelik kenarı gösterir ve başlangıç meridyeni bir *y* ekseniyle çakışır. Öbür uygun izdüşüm sistemlerinden şunları sayabiliriz: *Laborde izdüşüm sistemi,* önce Yer elipsoidinin küre üzerine uygun bir ara çizimini yapıp sonra küreden düzleme geçer; *dik izdüşüm sistemi,* küreyi kesen bir düzlemden, ekvator veya meridyen düzleminden yararlanır; *stereografik ve çokyüzlü izdüşümler sistemi,* verdiği tanımlar için kürenin özelliklerine başvurur (bu izdüşümler, görüş noktası kutup olan büyük çember veya her paralel ve her meridyen dairesine teğet bir dizi yüzeyler yardımıyle elde edilir); *Gauss sistemi* gibi sistemler Yer elipsoidinin yüzeyiyle çizim düzlemi arasında bir tekabül kanunu kurar: bunlardan özellikle Güney Amerika'da ve Orta Avrupa'da yararlanılır.

— Mat. Bir E vektörel uzayı alınsın; bunun üzerinde E_1 ve E_2 gibi iki bütünler alt uzay tanımlansın. Herhangi bir $\vec{V}$ vektörü, $\vec{V_1}$ ve $\vec{V_2}$ sırasıyle E_1 ve E_2 alt uzaylarının iki vektörü olduğuna göre, (bir tek şekilde) $\vec{V_1} + \vec{V_2}$ şekline konabilir. $\vec{V_1}$ vektörüne *$\vec{V}$ vektörünün E_1 üzerinde E_2'ye paralel olarak alınan izdüşümü* adı verilir; $\vec{V_2}$ vektörü, $\vec{V}$ vektörünün E_2 üzerinde E_1'e paralel alınan izdüşümüdür. Âdi uzayda, E_1 alt uzayı olarak bir D doğrusuna paralel vektörler, E_2 alt uzayı olarak da bir P düzlemine paralel vektörler alınabilir; bir $\vec{V}$ vektörü için $\vec{V_1}$ vektörü P düzlemine paralel olan D doğrusu üzerindeki izdüşümüdür; $\vec{V_2}$ vektörü $\vec{V}$ vektörünün D doğrusuna paralel olan P düzlemi üzerindeki izdüşümüdür.

● *Bir doğru parçası, bir çizgi veya bir şeklin izdüşümü,* bu doğru parçası, bu çizgi veya bu şeklin noktalarının izdüşümlerinin geometrik yeridir. Bir doğru parçasının bir düzlem üzerindeki uzunluğu, izdüşürülecek doğru parçasının uzunluğuyle, bu doğru parçası ve izdüşüm düzlemi arasında kalan açının kosinüsü çarpılarak elde edilir. Bir düzlemsel bölgenin dik izdüşüm alanı, izdüşürülecek bölge alanıyle, bu bölge düzlemi ve izdüşüm düzlemi arasında kalan açının kosinüsünü çarparak hesaplanır. İzdüşüm merkezinin ve düzleminin durumuna göre, bir dairenin merkezî izdüşümü elips, hiperbol veya parabol olabilir. Karşıt olarak, izdüşüm merkezi ve düzlemi, herhangi bir koniğin izdüşümü bir daire olacak şekilde yerleştirilebilir. Tasarı geometride eşyalar iki izdüşüm düzlemi üzerindeki dik izdüşümleriyle gösterilebilir. Kotlu geometride bir tek izdüşüm kullanılır ve bu izdüşüm, kotuyle yani izdüşürülecek noktanın izdüşüm düzleminden yüksekliğiyle verilir. (LM)

İZDÜŞÜMSEL sıf. (*izdüşüm*'den, *izdüşümsel*). Mat. Bir düzlem üzerine izdüşürülen şekillerin bozulmasından kalan özellikler için kullanılır. ‖ *İzdüşümsel dönüşüm veya homografi,* bir doğru üzerindeki dört nokta yine bir doğru üzerindeki noktaya dönüşecek şekilde, çizgisel bir uzayın (doğrular, düzlemler, üç boyutlu uzaylar) başka bir uzaya uygulanması; bu dönüşümde ilk dört noktanın iki kat oranı ikinci dört noktanın iki kat oranına eşittir. ‖ *İzdüşümsel geometri,* şekillerin izdüşümsel özelliklerini inceleyen geometri. ‖ *İzdüşümsel koordinatlar,* izdüşümsel dönüşümlerin çizgisel denklemlerle ifade edilmesinde kullanılan koornidatlar.

— ANSİKL. Çizgisel bir uzay (doğrular, düzlemler, üç boyutlu uzaylar v.b.), noktalarının herhangi ikisini birleştiren bütün doğruları kapsar. Böyle bir uzayın kendi üzerine *izdüşümsel* dönüşümleri, kendi *izdüşümsel grubu*'nu meydana getirir. Bu uzaya da *izdüşümsel uzay* denir. Bir şeklin izdüşümsel özellikleri, izdüşümsel grubun dönüşümlerinden herhangi birinin dönüştürdüğü şekil içinde, değişmeyen özelliklerdir. Erlangen ve Klein programının taşıdığı anlamda, izdüşümsel grup, *izdüşümsel geometriyi* tanımlar.

İzdüşümler, özellikle bir doğrunun diğer bir doğru üzerinde, bir düzlemin diğer bir düzlem üzerindeki merkezî izdüşümü, çizgisel bir çeşidin bir diğerine dönüşüyle ilgili çok basit örnekler sağlar. Bu dönüşümler yardımıyle koniklerin özelliklerini ilk defa Poncelet inceledi. (L)

İZDÜŞÜREN bls. sıf. Mat. Bir şeklin bir düzlem üzerindeki izdüşümünde, şeklin her noktasını izdüşümüyle birleştiren (doğru): *Bir şeklin bütün izdüşürenleri izdüşüm merkezinden geçer.* (L)

İZED i. Bk. İZİD.

İZEGEM, fr. **Iseghem,** Belçika'da (Batı Flandre, Roulers idare çevresi) şehir, Roulers'nin doğusunda; 17 100 nüf. Pamuk iplikçiliği; dokumacılık. Keten ve tütün ticareti. (L)

İZENTALPİK sıf. (fr. *isenthalpique*). Entalpinin sabit kaldığı süre içindeki değişim için kullanılır. (L)

İZENTROPİK sıf. (fr. *isentropique*). Fiz. Entropinin sabit kaldığı süre içindeki dönüşüm için kullanılır. (L)

İZER (Zeki Faik), türk ressamı (İstanbul 1905). Güzel Sanatlar Akademisi Çallı atelyesinde öğrenim yaptıktan sonra (1928), Paris'te André Lhote ve Othon Friesz'in yanında dört yıl çalıştı. Kısa bir süre Ankara Gazi Eğitim enstitüsünde öğretmenlik yaptı (1932). Beş arkadaşıyle «d» grubunu kurdu (1933). Sanat çalışmalarını bu topluluktа sürdürdü. 1934'te yeniden Paris'e giderek iki yıl Tiziano, Veronese, Poussin gibi ustalardan kopyalar yaptı. Dönüşünde akademinin Fotoğraf atelyesine tayin edildi (1937). Bir süre akademi müdürlüğü yaptı (1949-1953). 1951 Yılında Türk Sanat Tarihi enstitüsünü kurdu. İlk resim ve fotoğraf sergisini 1945 yılında açtı. Yurttaki sergilerinden başka Paris'te (1946, 1947), Brüksel'de (1958) düzenlenen milletlerarası sergilere, Sao Paolo, Viyana, Berlin, New York, Tahran karma sergilerine katıldı. Eserleri İstanbul Resim ve Heykel müzesinde, Philadelphia müzesinde ve Linz Stadt galerisindedir. (M)

İZERİN i. (fr. *isérine*). Miner. İlmenit veya titanlı demir çeşidi; Bohemya'da *Iser* vâdisinde kumlar içinde taneler halinde bulunur. (L)

İZETİYONİK sıf. (fr. *iséthionique*). Sülfovinik asidin izomeri olan

$$HO{-}CH_2{-}CH_2SO_3H$$

formülündeki asit için kullanılır. *Eşanl.* ETANOL SÜLFONİK.

— ANSİKL. *İzetiyonik asit,* nitröz asidin aminoetansülfonik aside etkimesiyle elde edilir. Etiyonik asidin hidrolizinden de meydana gelir. Katılaşabilen, çok kıvamlı bir sıvıdır. Oksitleyici maddeler etkisiyle sülfoasetik asit verir. (L)

İZHAR i. (ar. *ẓuhūr*'dan *iẓhār*). Gösterme, açığa vurma: *Tamamiyet-i mülkiyemizin muhafazası için tezahürât-ı milliyenin daha canlı olarak izhar ve idamesi lâzımdır* (Atatürk). ‖ *Esk.* Yalandan gösteriş yapma. ‖ *İzhar etmek,* açığa vurmak, belirtmek: *Sevdikleriyle arasında bir şey, anlayamadığı bir ayrılık sezer, bunu türlü huysuzluklarla izhar ederdi* (N. Araz).

— Foto. *İzhar banyosu,* bileşenleri gizli görüntüyü görünür görüntü haline dönüştüren banyo. Bk. DEVELOPMAN ve FOTOĞRAFÇILIK. (ML)

İZİD veya **İZED** i. (fars. *izid* veya *ized*). Din. Zerdüştîlerin hayır tanrısı. ‖ İran'da sonradan tanrı adı olarak kullanılmıştır. Allah.

◆ **izidî** sıf. *Esk.* Tanrı'ya yakışır, tanrısal, ilâhî. (M)

İZİEUX, Fransa'da eski komün, 1962'de Saint-Chamond'a katılmıştır. 10 200 nüf. Metalürji sanayii (dökümevleri, bisiklet, motosiklet parçaları, delgi kolu). Dokuma sanayii (ipek ve sunî dokuma, ayakkabı bağı, pamuk ipliği, örgüler) ve dokuma makineleri yapımı. (L)

İZİN veya **İZN** i. (ar. *izn*). Bir şey yapabilmek için verilen veya alınan serbestlik: *Şimdi Beybaban senden izin bekliyor, eğer sen izin verecek olursan gelecek* (H.Z. Uşaklıgil). [*Eşanl.* MÜSAADE. RUHSAT.] [Bk. ANSİKL. *Huk. bölümü.*) ‖ Bir kimseye bağlı olduğu yer tarafından verilen tatil: *İzne çıktı. İznini kullanıyor.* ‖ *Ücretli izin,* çalışan bir kimsenin kanunen hakkı olan ve tatil süresince de ücretini aldığı izin. ‖ *Ücretsiz izin,* çalışan tarafından istenen ve izinli olduğu günler ücretinin verilmediği izin. ‖ *Yıllık izin,* bir kimsenin çalıştığı sürece her yıl almağa hakkı olduğu izin. ‖ *Esk.* İşine son verme, kovma.

— ÇEŞ. DEY. *İzin almak,* bir şey için serbestlik istemek: *Siz nöbetçi komiserini görün, görüşmek için izin alın* (Ahmed Rasim). Tatil yapmak için müsaade almak: *İnşallah şu zeytin mevsimi geçsin, ben sana bir ay izin alırım* (Sabahattin Ali). ‖ *İzin çıkmak,* müsaade verilmek. ‖ *İzin vermek,* müsaade etmek: *İzin verirseniz! dedi, sizin arabayı alıyoruz* (H. Z. Uşaklıgil). Tatil vermek. ‖ *Allah izin verirse,* «bir aksilik çıkmazsa» anlamında kullanılır: *Birkaç gün sonra, Allah izin verirse İstanbul'dayız* (A.H. Tanpınar).

— Denizc. *Esk. İzni sefine,* gemilerin, İstanbul ve Çanakkale boğazlarından geçebilmek için aldığı fermanlara verilen ad. (Bk. ANSİKL.) ‖ İslâm hukukunda, efendisini yükümlülük altına sokan, hukukî işlemlerde köleye verilen müsaade. (İzin verilen köleye «mezun» denilir. Mezun kölenin yaptığı hukuk işlemleri izin kuralları altında olur ve efendiyi eş ölçüde sorumlu kılar.)

— ANSİKL. Denizc. *Esk.* Gemiler bu fermanlara (*izni sefine*) karşılık harç verirdi. Osmanlılarda ilk sefine harcı Mehmed II tarafından Rumelihisarı'nın yapıldığı tarihten sonra başladı (1452). Hisarlara muhafızlar kondu. Muayene edilen bütün yabancı gemilerden geçme hakkı alınır, sonra geçiş izni verilirdi. Sonraları yapılan anlaşmalarla her gemiden 300 akçe geçiş hakkı alınmağa başlandı.

İzni sefine fermanları Divanı Hümayun kalemi tarafından, isim yerleri boş bırakılarak hazırlanır, gerektiği zaman bu boş yerler doldurularak liman idaresi vasıtasıyle verilirdi. Bu ferman harcı bir çeşit yazı parası olduğundan, önceleri Divanı Hümayun, sonraları liman idaresinde bulunan ferman kalemi hulefası arasında bölüşülür, devlet geliri olarak sayılmazdı. Bu

Edouard MANET. «Folies-Bergère'de Bir Bar», Tate gallery, Londra

Auguste RENOIR. «Le Moulin de la Galette», Louvre müzesi, Paris

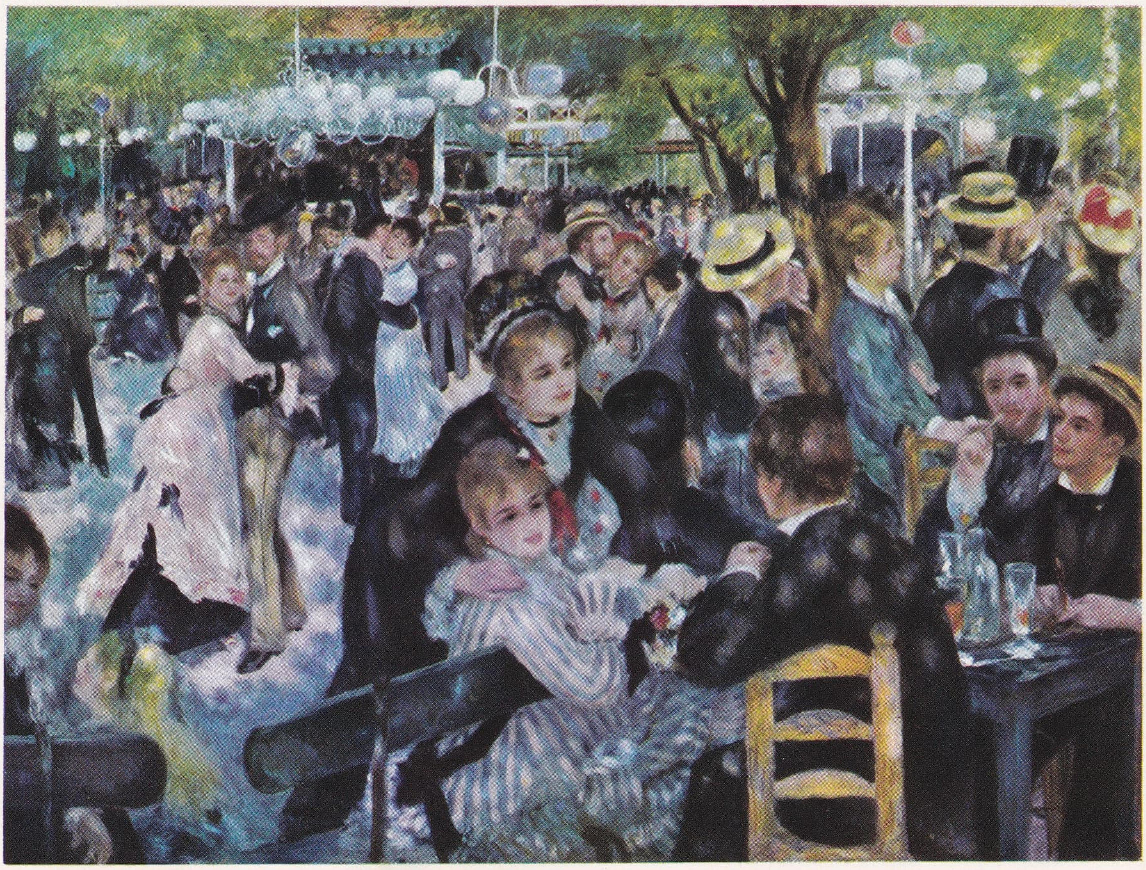

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

Camille PİSSARRO. «Saint-Mammès'de Yedekçiler Yolu», Louvre müzesi, Paris

Alfred SİSLEY. «Port-Marly'de Su Baskını», Louvre müzesi, Paris

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

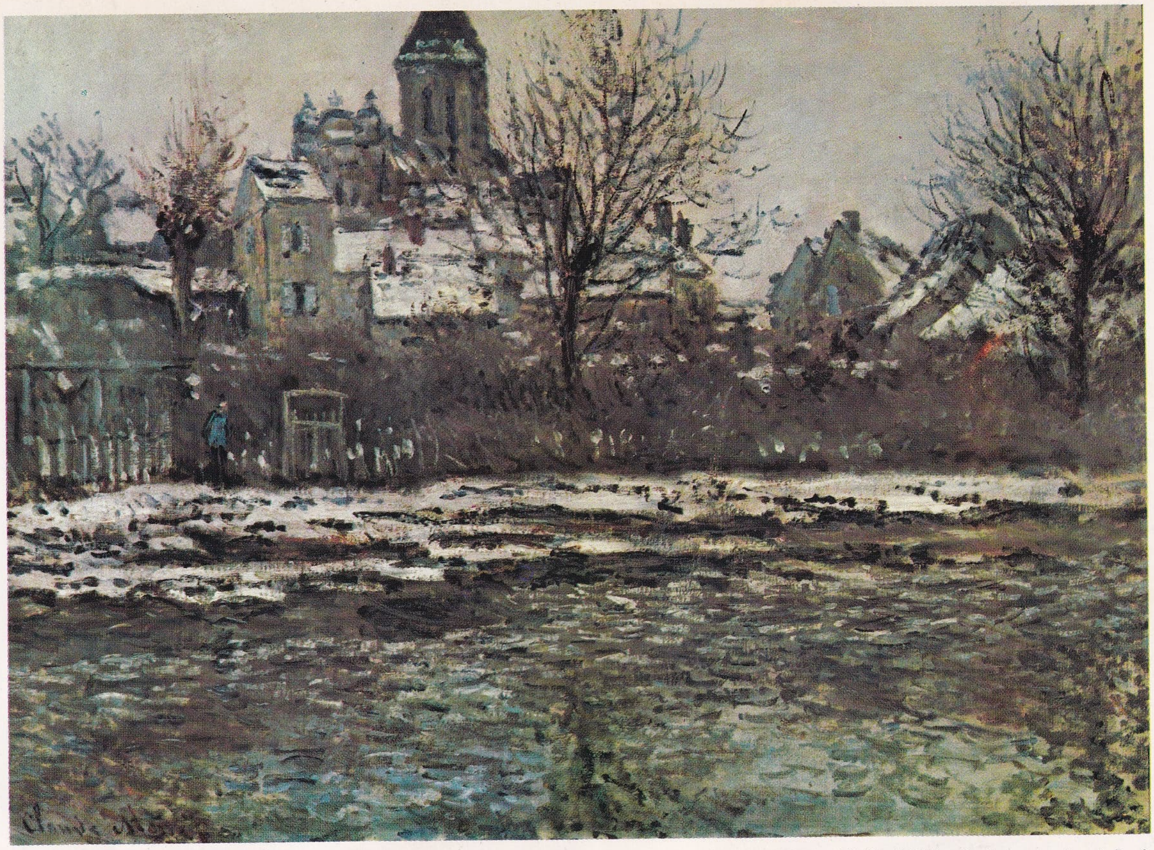

Claude MONET. «Vétheuil Kilisesi», Louvre müzesi, Paris

Paul CÉZANNE. «L'Estaque», Louvre müzesi, Paris

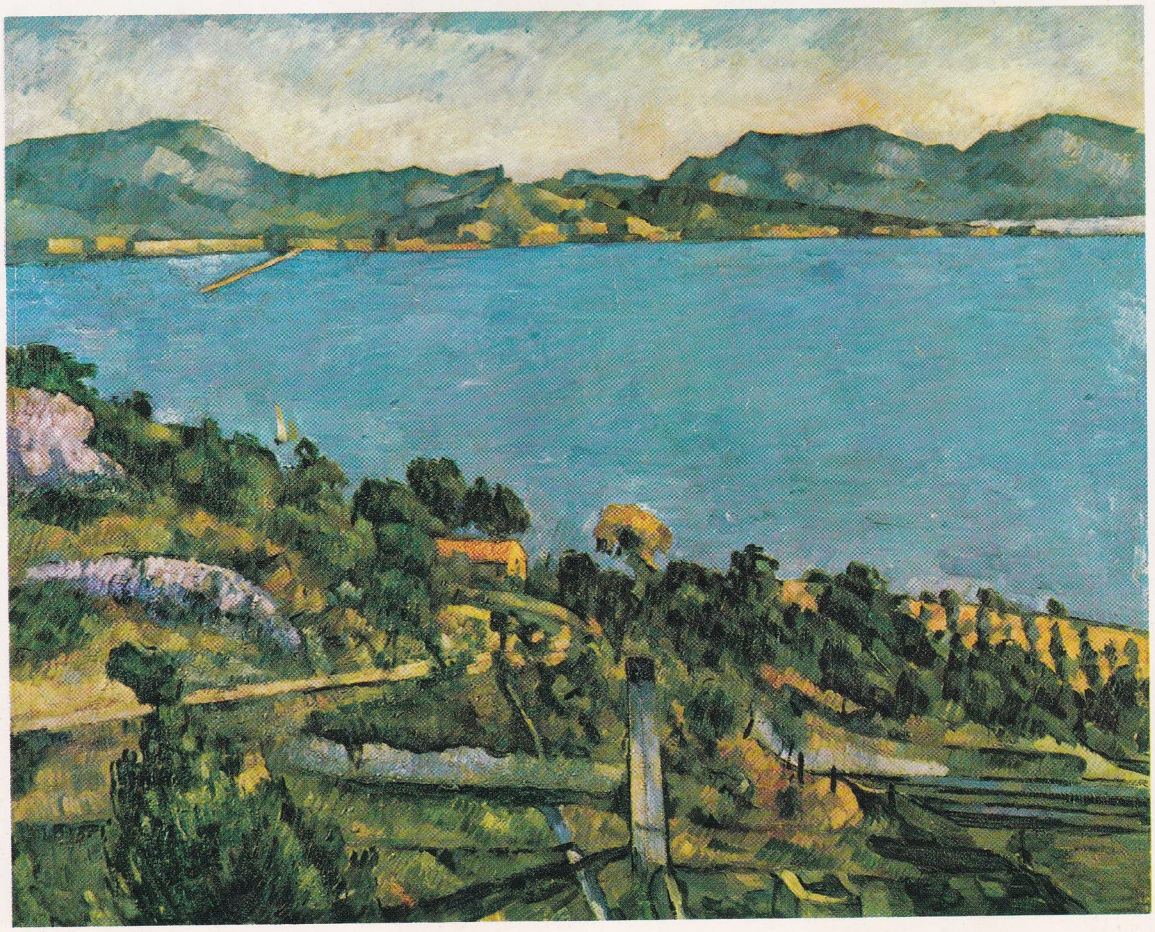

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

Edgar DEGAS.
«Le Peletier Sokağı
Operasında
Dans Salonu»
Louvre müzesi, Paris

Berthe MORİSOT. «Kiraz Toplama», (özel koleksiyon)

Auguste RENOİR. «Yıkanan Genç Kız», Metropolitan müzesi, New York

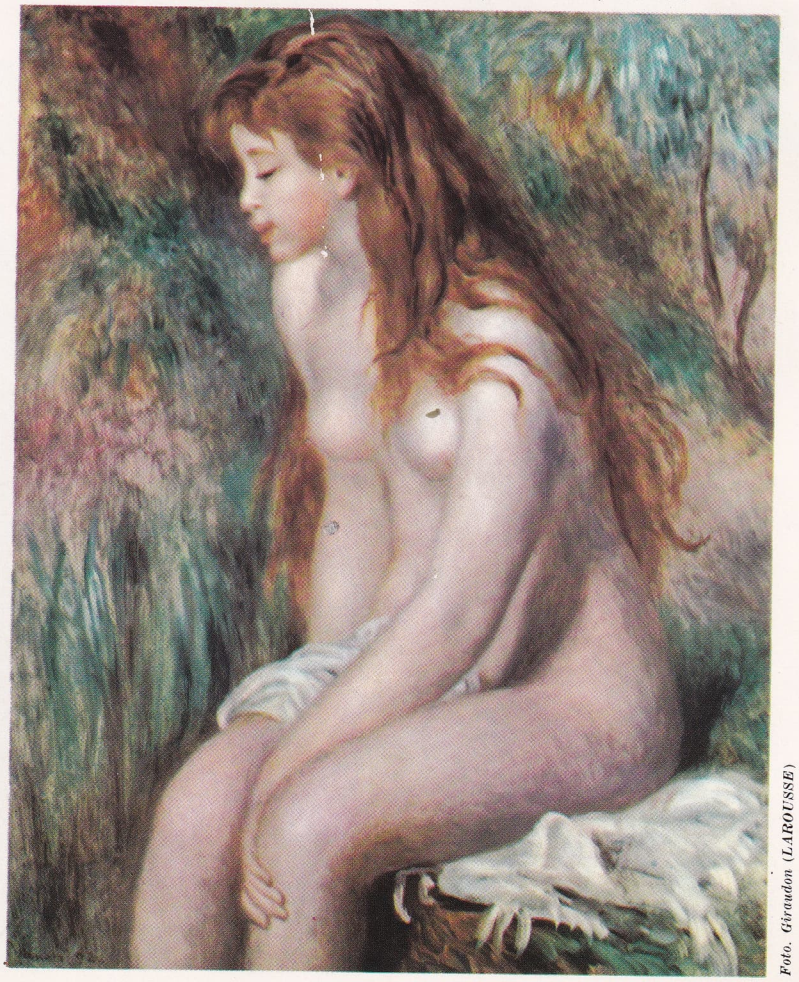

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

harçlar, sonraları her devletin gemilerine göre ayrı ayrı alındığı gibi, paranın değişmesine uyarak da değişikliklere uğradı. Senelik gelir toplamı 2 500 lira olan bu harçlar, sonra devlet bütçesine katıldı (1910).

— Huk. Memurların çalışma saatleri içinde vazife başında bulunma mecburiyetlerinin istisnası olarak türk hukuk mevzuatında dinlenme, mazeret, hastalık, askerlik ve öğrenim *izin*'leri kabul edilmiştir. 1961 Anayasası, her çalışanın dinlenme hakkına sahip olduğu, ücretli hafta ve bayram tatili ve ücretli yıllık izin hakkının kanunla düzenleneceğini belirtir (md. 44). Devlet Memurları kanunu, çeşitli izin biçimlerini, değişik maddelerinde düzenlemiştir. Ayrıca Türk Silâhlı Kuvvetler Personel kanunu da subay ve assubayların izinlerini düzenlemektedir. Normal mezuniyet hali, dinlenme izinidir; mazeret ve hastalığa dayanan izin ise fevkalâde izindir. Hizmeti bir yıldan beş yıla kadar olanlar için yıllık izin süresi yirmi, beş yıldan on yıla kadar olanlar otuz, daha fazla hizmeti olanlar için kırk gündür (Devlet Memurları kn. sayı 657). Öğretmenler okulların tatil zamanında izinli sayılırlar, hâkimler yılda bir buçuk ay tatil yaparlar. Mazeret izninin en uzunu altı hafta, hastalık izninin ise on sekiz aydır. Ayrıca yabancı memleketlerde, veya milletlerarası kuruluşlarda, kurumlarının onayıyle görev alacak devlet memurlarına, ilgili bakanlığın teklifi üzerine Bakanlar kurulu 5 yıla kadar maaşsız izin verebilir ve bu 5 yıl daha da uzatılabilir (1327 Sayılı kn. 1970). [M]

İZİNLİ sıf. (*izin*'den *izin-li*). İzin alarak belli bir süre işe gitmeyen: *Büyükdere komiseri izinli imiş* (Ahmed Rasim). [M]

İZİNNAME bls. i. (*izin* ve fars. *nâme*'den *izin-nâme*). *Esk.* Bırakma veya çıkarma kâğıdı. ‖ Müsaade kâğıdı. ‖ Bir nikâhın kıyılabilmesi için kadı tarafından verilen belge.

— Tar. *İzinname.* Nikâh için verilen izin kâğıdı. (Medenî kanunun kabulünden önce evlenecekler, mahalle ihtiyar heyetinden evlenmeğe engelleri olmadığını gösteren bir belge alırlardı. Sonra bu belge ile mahalle imamına gider, nikâhlarını kıydırırlardı. İzinnamenin arkasına imam ve evlenenlerin tanıkları imza atarlar ve bu belge böylece saklanırdı.) [M]

İZİNSİZ sıf. (*izin*'den *izin-siz*). Suçuna karşılık tatil yapmasına izin verilmeyen (öğrenci). ‖ İ. Bir ceza: *İki izinsiz almış.* ‖ Zf. İzin almadan: *İzinsiz çarşıya gitmiş diye karısını boşamış* (Ahmed Rasim).[M]

İZKÂR i. (ar. *zikr*'den *izkâr*). *Esk.* Hatırlama, anma. ‖ *İzkâr etmek,* andırmak, hatıra getirmek. (M)

İZLÂL i. (ar. *zıll*'dan *izlâl*). *Esk.* Gölge verme, gölgelendirme. ‖ *İzlâl etmek,* gölge etmek, gölgelendirmek. (M)

İZLÂL i. (ar. *zillet* ve *züll*'den *izlâl*). *Esk.* Tahkir etme, alçaltma, küçük görme. ‖ *İzlâl etmek,* alçaltmak, sefilleştirmek. (M)

İZLANDA, izlanda dilinde, **Ísland,** Atlas okyanusu ve Kuzey Buz denizi sınırında ada; geleneksel açıdan Avrupa'ya bağlanır; 102 800 km²; 195 000 nüf. (1966). Başkenti *Reykjavik* (77 200 nüf.).

Coğrafya

● *Yüzey şekilleri.* İzlanda çok büyük bir lav yığışımından meydana gelmiştir; özellikle bazaltlı olan bu lavlar Üçüncü zamanın başlangıcından itibaren yığılmıştır ve adanın iç kısmında çoğunlukla 500 m'yi aşan yaylalar meydana getirir. Daha yeni olaylar özellikle adanın güney bölümünde rastlanan volkan konilerinin (en tanınmışı *Hekla* [1 477 m]) meydana gelmesine yolaçmıştır. Bazı koniler buzlarla örtülüdür ve bunların aşınması çok büyük buz çözülmeleri doğurur (*Jökullaup*). Ama İzlanda'da bugün en yaygın yeni volkanizma şekilleri, lavların aralarından kendilerine yol açtığı çatlaklardır. Volkanizmanın sonuçlarından biri olan geyzer ve sıcak su bolluğunun iktisadî rolü önemlidir. Öte yandan adanın batı kıyısındaki iki büyük koy'un oluşmasına çöküntüler yolaçmıştır; kuzey-kuzeybatıdan, güney-güneydoğuya yönelen faylar da, kuzey kıyıyı inişli çıkışlı bir hale getiren alçak ve düzensiz güney kıyı ile zıtlığını artıran uzun fiyordların meydana gelmesini hazırlamıştır. Ayrıca izlanda yüzey şekillerini Dördüncü zaman iç buzulları da iyice değiştirmiştir. Buzul hâlâ 12 000 km² kadar yer kaplayan bir kubbeler dizisi meydana getirir. Başlıca kubbe olan *Vatnazokull,* güneydoğuda 1 665 m'ye yükselir. En yükseği İzlanda'nın merkezindedir; *Hofsjökull* (1 017 m).

● *İklim ve bitkiörtüsü.* Kuzey Buz denizi kenarındaki kuzey kıyısı, kutup dairesi yakınındadır. Nispeten kurak olan (400 mm yağış) bu kıyı, Atlas okyanusunun yumuşatıcı etkisi duyulan (Reykjavik'te ısı ortalamaları ancak —1,2°C'dir; bu ortalama böylesine yüksek bir enlem için [64°9'kuzey] çok ılımlıdır) güney ve günebatı kıyısından çok daha soğuktur. Ortaçağda adanın rüzgârlardan biraz korunan her yeri, büyük söğüt ve kayın ağacı ormanlarıyle örtülüydü. Ama çağlar boyunca, kereste elde etmek için kesilmesi ve koyunlarla keçilerin otlatılması yüzünden bu ormanlar iyice azalarak yerlerini buğdaygil çayırları aldı. Rüzgârlara en açık kesimler tundralarla kaplıdır.

● *Yerleşme ve ekonomi.* IX. ve X. yy.-daki hızlı yerleşmeden ve bağımsızlığını kaybetmesini (1262) takip eden uzun gerilemeden sonra ada, ancak XIX. yy.ın ikinci yarısından itibaren durgunluğundan kurtulabildi. Bugün iç ulaşımın düzeltilmesi ve hemen herkesin otomobil kullanmasının yarattığı devrim, adadaki hayat biçimini tamamen değiştirilmiştir. Tarım, özellikle patates üretimine yönelmiştir. Volkanik yeraltı suları evlerden başka, önemli miktarda sebze yetiştiren serlerin de ısıtılmasını sağlar. Hayvancılıkta davar yetiştiriciliği ağır basar (706 000 baş); sığır (17 000 baş), ancak ikinci derecede rol oynar. Ama başlıca gelir kaynağı ihracatın hemen hepsini temsil eden balıkçılıktır. İzlanda karasuları dünyanın, balığı en bol sularıdır ve ada, karasularından elden geldiğince geniş bir kesimin işletilmesini yalnız kendine ayırmak ister. Bu durum Büyük Britanya ile bir çatışmaya yolaçmıştır. İzlanda balıkçılarının başlıca avları balina, morina ve ringa balığıdır.

Balıkçılık ürünlerinin işlenmesi (kurutma, tuzlama) ve balıktan elde edilen ürünler (yağ, un, gübre v.b.) imali, başlıca sanayi faaliyetidir. Çok büyük hidroelektrik kaynaklardan yararlanılmağa başlanmıştır.

Reykjavik'in doğusunda alüminyum dökümhanesi kurulmak suretiyle ekonomi alanında çeşitliliğe doğru gidilmekteyse de, İzlanda ekonomisi daha çok koyunculuk ve balıkçılığa dayanmaktadır (yedek ürünlerin hacmi 1960'tan bu yana iki kat artarak 1965'te 1,2 Mt'a yaklaştı). Millî hasıla, 1960'tan 1965'e kadar yılda ortalama yüzde 5'lik bir artış gösterdi. Kişi başına düşen gayrısafi millî hasıla (2 461 dolar) dünyanın en yükseklerindendir (İsveç ve İsviçre arasında); ülkenin çok hızlı kalkınması sonucunda enflasyon başgöstermiş ve ödemeler bilançosu 1966'da bozulmuştur. Britanya pazarının önemliliğinin yanı sıra, iç durumdaki gelişme de 1967 kasımında ingiliz sterlininden hemen sonra kuronda yapılan büyük devalüasyonun (yüzde 24,6) sebebini açıklar.

1967'de balık ürünü 896 000 tona düştü. Ülke ihracatının yüzde 90'ı balıktan sağlanır. Gerek tutulan balık miktarının azalması, gerek dünya piyasasında balık ve balıktan elde edilen ürün fiyatlarının düşmesi sonucunda İzlanda kuronu yüzde 35,2 oranında yeni bir devalüasyona uğradı (kasım 1968). Milletlerarası Para fonu, ülkenin ihracatındaki azalışı karşılamak için yardımda bulundu. İzlanda ocak 1969'da üye olmak için Avrupa Serbest Mübadele birliğinin Viyana'daki konsey toplantısına resmen başvurdu. Birlikle arasındaki kültürel, siyasî ve ticarî bağlarını güçlendirmek amacını güttüğünü, ticaretinin yüzde 40'ını zaten onunla yaptığını belirtti. Mart 1970'te üyeliği kabul edildi. İzlanda ithalâtta, birliğin sanayi mallarına gümrük indirimi tanıdı, buna karşılık ihracatta üyelik haklarının tümünden yararlandı.

Kuzey ülkeleri, sanayiini çeşitlendirmesi için İzlanda'ya 14 milyon dolarlık kredi açtı. Kredi 25 yıl vade ve faizsizdir, ilk 10 yıl ödeme zorunluğu yoktur.

Tarih

İrlandalı rahiplerden (VIII. yy.) sonra, IX. yy.ın sonunda Vikingler İzlanda'ya ayak bastılar ve buraya «Buz adası» adını verdiler. İskandinavyalılardan çok Keltlerin başlatıp sürdürdükleri göç hareketini, Norveç kralı Harald I destekledi. Harald I'in karışıklık çıkaran soyluları temizlediği adanın nüfusu X. yy. ortasında yaklaşık olarak 40 000 kişiyi buldu. Rahipler adadan ayrıldığı için, Paganlık XI. yy.ın ortalarına kadar sürdü; sonra Hıristiyanlık yavaş yavaş yerleşti (Skalholt [1056] ve Holar [1106] piskoposlukları). Ülkeyi, hür kişilerden kurulu (izlandalı köleler vardı) bir meclis (*Alting*) yönetiyordu. Norveç kralı Haakon IV Gamle otoritesini kabul ettirdi (Eski pakt, 1262); ama fiilî muhtariyete dokunmadı. Ada, bir yandan volkan püskürmeleri, bir yandan da Bergen tüccarlarının kurduğu tekel yüzünden yiyecek içecek bakımından güç durumda kaldı. Norveç'in Danimarka'ya bağlanmasıyle (1380) durum daha da ağırlaştı: luther'ci reformun zorla kabul ettirilmesi (1550); çevreye hollandalı ve fransız balıkçıları tedirgin eden barbar asıllı kimselerin gönde-

Zeki İZER «Solarizasyon» adlı eseri

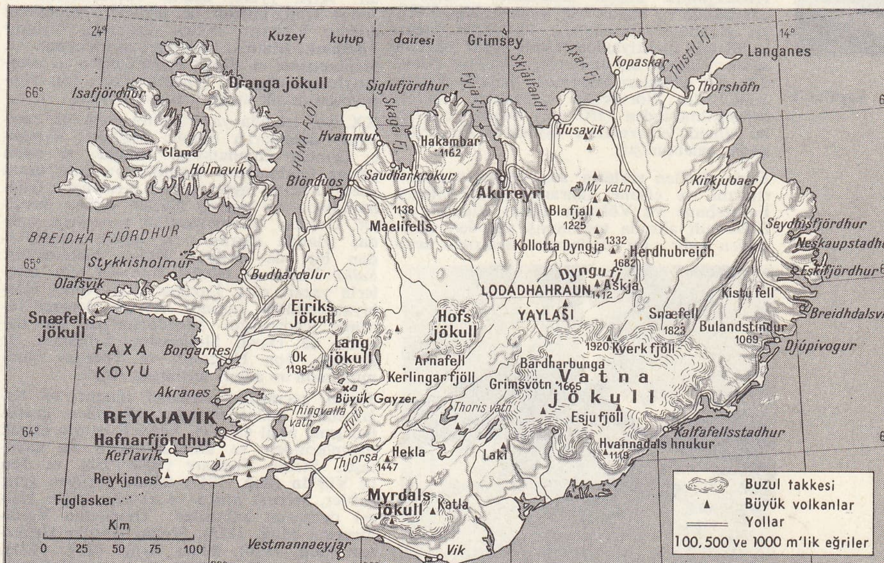

İZLANDA haritası

İZLANDA arması

rilmesi (1579, 1613, 1627). XVIII. yy.da ada halkını çiçek hastalığı (1707), volkan püskürmeleri (1765, 1783) ve Hollanda-İzlanda kumpanyasının yönetim yetersizliği yüzünden (1732) ortaya çıkan bir kıtlık kırıp geçirdi. 1809'da girişilen muhtariyet denemesi başarısızlıkla sonuçlandı. Kiel antlaşmasıyle (ocak 1814), Danimarka'ya verilen İzlanda, birtakım tavizler kopardı: Hollanda parlamentosuna iki milletvekili gönderilmesi (1834); Reykjavik'te 10 üyeli bir meclis kurulması (1838); 1843'te Alting'in yeniden teşkili (1798'de ortadan kaldırılmıştı); valiye yardımcı iki meclis bulundurulması (1874); diplomasi dışında muhtariyet tanınması (1904). Coğrafî durumu İzlanda'nın, İkinci Dünya savaşı sırasında ve sonrasında büyük stratejik bir değer kazanmasını sağladı. 10 Mayıs 1940'ta britanya kuvvetleri adayı, korumak bahanesiyle işgal ettiler; yerlerini 1941'de Amerikalılara bıraktılar.

23 Mayıs 1944 plebisiti sonunda İzlanda bağımsız bir cumhuriyet oldu (17 haziran). Bir anayasa ile Cumhurbaşkanlığı (Sveinn Bjornsson, öl. 1952; Asgeir Asgeirsson) ve meclis (Alting) kuruldu. Meclis dört yıl süreyle halk tarafından seçiliyordu. İzlanda, Kuzey Atlantik paktına katıldı (ağustos 1949) ve A.B.D.'ye Keflavik üssünden yararlanma hakkını tanıdı (1951). 1952'de cumhurbaşkanı seçilen Asgeirsson, 1956, 1960 ve 1964'te yeniden seçildi. 9 Haziran 1963 seçimlerinden sonra parlamentodaki 24 sandalyesini koruyan Bağımsızlık partisi siyasî hayatta ağır basmaktadır. Kasım 1962'de, İzlanda ekonomisi, Danimarka, Finlandiya, Norveç ve İsveç ile imzalanan bir antlaşmadan faydalandı. 1956'dan itibaren kamuoyu Keflavik'ın boşaltılmasını istemektedir. Hükûmet balık avı sınırını 4'ten 13 mile çıkarınca İngiltere ile çatışma başgösterdi. İngiltere, balıkçı gemilerini deniz kuvvetleriyle korumağa başladı (nisan-eylül 1958). Çatışma 1960 eylülünde bu sınırın genişletilmesiyle sona erdi.

Haziran 1967'de yapılan seçimler sonunda Bağımsızlık partisi ve Sosyal Demokratlar koalisyonu üstün geldi. Mayıs 1968'de trafiğin sağdan olmasına karar verildi. Devlet başkanı Asgeirsson 16 yıl görevde kaldıktan sonra çekildi, yerine haziran 1968'de, Reykjavik müzesi müdürü Dr. Kristjan Eldjarn getirildi. Haziran 1970'te Reykjavik yakınındaki yazlık hükûmet binasında çıkan yangında başbakan Dr. Benediktsson, eşi ve torunu ile birlikte yanarak öldü. Başkan Eldjarn, geçici başbakan olarak adalet ve sanayi bakanı Hafstein'ı seçti. Ekimde Hafstein koalisyona bağlı yeni bir kabine kurdu.

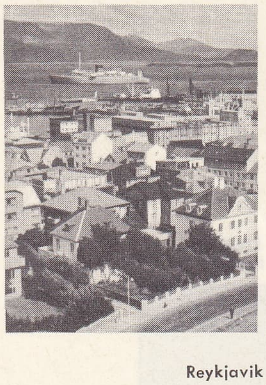

Reykjavik

Edebiyat

Hıristiyanlık öncesi iskandinav edebiyatı konusunda en büyük bilgi kaynağı XII.-XIII. yy. izlanda elyazmalarıdır. Norveç'te doğan ve ülkenin hıristiyanlaşmasına kadar ağızdan ağıza yayılan bu eserlerden bazıları izlandalı din adamları tarafından kaleme alındı. İzlanda'nın Norveçliler tarafından sömürgeleştirilmesinden (IX. yy.) önceki eserler, bu izlanda elyazmaları sayesinde günümüze kadar gelebilmiştir.

Edda denilen şiirlerin adı, iskandinav tanrılarına ve efsane kahramanlarına (Sigurd Fafnesbane ve Völsung ailesi) adanmış ve *Edda* adı altında toplanmış şiir derlemelerinden gelir. Bu derlemeler arasında sembollere dayanan *Voluspa* adlı şiirle *Havamal* da (bilgece sözler) yer alır.

Hekla yanardağı

Eski iskandinav şiiri saray şairlerinin eseridir ve karmaşık tekniklerinin yanı sıra dolambaçlı anlatıma dayanan «kerring»lerle dikkati çeker. Eski iskandinav ozanlarının eserleri ve adları, ancak kronikler (nesir halinde *saga*'lar) ve Snorre Sturlason'un mensur *Edda*'sıyle günümüze ulaşabilmiştir. Bu ozanların başlıcaları norveçli Torbjörn Hornklove, Tjodolf or Hvini veya Aziz Olav gibi bazı Norveç kralları, izlandalı Eyvind Skaldaspillir (öl. X. yy. sonu), aşk şairi Kormakr, Ulv Uggason (ikisi de X. yy.da yaşamıştır), Halfred Ottarson ve Aziz Olav'ın saray şairi Sigvat Tordsson'dur. Hıristiyanlığın ülkeye girmesinden sonra da, daha bir süre bu yeni muhtevaya eski biçimler uygulandı: Eystein Asgrimsson'un (XIV. yy.ın ortası) dinî şiiri *Lilja* (Zambak), *Silarljod* ve Norveç'te yazılan *Draumkvaedet*. İskandinav ozanlarının sanatı, irticalen söylenen *lausarvisur*'lar ile sürüp giderken, kısa bir süre sonra aliterasyonlu ve kafiyeli bir şiir türü ortaya çıktı. Balad'a benzeyen bu nazım şekli ülkede hâlâ kullanılır. Bu türün en tanınmış örneklerinden biri parodi tarzındaki *Skidarima*'dır.

Nesir sanatı ise, daha çok kroniklerle *saga*'lar, yani anlatılara dayanır. Tarihî sagalar, bir yandan Norveç krallarıyle ilgili anlatıları, bir yandan da İzlanda'nın bütün tarihiyle ilgili anlatıları kapsar. Norveç krallarını anlatan sagaların en ünlüsü Snorre Sturlason'un *Heimskringla*'sıdır. İzlanda tarihini yansıtan sagalar arasında da, Are Frode'nin (XII. yy. başı) *Islendingabok*'u, İzlanda'nın sömürgeleştirilmesiyle ilgili *Landnamabok*, ilk hıristiyanlaştırma çabalarını anlatan *Kristnisaga* ve İzlanda'nın XII. ve XIII. yy. tarihini ele alan *Sturlungasaga* sayılabilir. Ayrıca bazı sagalar bir bölgenin veya bir ailenin tarihini anlatır: *Laxdölasaga, Vatsdölasaga, Eyrbyggjasaga* gibi. Kimisi de bir kişinin hikâyesini dile getirir: Kormakr, Egill Skallagrimsson ve Nial'in sagalarında olduğu gibi. Bunlardan Nial'inki saga türünün en büyük eseri olarak nitelendirilebilir. Başlangıçta gerçekçi olan saga, zamanla gelişerek Gretti veya Gisle Surson'da git gide daha çok hayale yer verir oldu.

İzlanda edebiyatının ilk büyük dönemi XIII. yy.da sona erer. Ortaçağda daha çok yabancı eserlerin uyarlama veya tercümeleriyle uğraşan izlandalı yazarlar, Reform ile birlikte yeni bir yön kazandı ve Oddur Gottskalksson 1540'ta *Yeni Ahit*'i, Gudbrandur Thorlaksson 1584'te *Kutsal Kitap*'ı izlanda diline tercüme etti. XVII. ve XVIII. yy.larda, Hallgrimur Petursson'un dinî şiirleriyle Arngrimur Jonsson'un ve Eggert Olafsson'un yayımlanmamış eserleri ilgi çekicidir. XIX. yy.da, Bjarni Thorarenssen ve Jonas Hallgrimsson ile izlanda romantizmi doğdu. Yüzyılın ikinci yarısında, Grimur Thomsen, Mathis, Jochumsson, Stephan G. Stephansson ve Einar Benediktsson'un eserleriyle izlanda şiiri zenginleşirken, Jon Thoroddsen de ilk modern romanı yazdı.

XX. yy. izlanda yazarlarının çoğu ilk eserlerini danimarka dilinde yazdılar: romancı Gunnar Gunnarsson, romancı ve oyun yazarı Gudmundur Kamban ve ünlü dram yazarı Johann Sigurjonsson, Kristmann Gudmundsson ise norveç dilinde eserler verdiler. Gunnar Gunnarsson'un yanı sıra, çağdaş izlanda nesrinin en büyük ustalarından biri de Halldor Kiljan Laxness'dir; *Salka Valka* ve *Olafur Karason* adlı eserlerin yazarı olan Laxness 1955 Nobel Edebiyat ödülünü kazandı. Ayrıca, deneme türünde Thorbergur Thordarson'un, şiir dalında da David Stefansson, Johannes ur Kötlum, Jon Helgason ve Thomas Gudmundsson'un adları anılmağa değer.

Tarihî geçmişin gelenekçi ilhamı ve bağımsızlık mücadelesinin etkisinden kurtulan genç nesil şairleri, kafiyeli bentin klasik biçimlerinden ve aliterasyondan da uzaklaştı. Steinn Steinarr (1908-1958) ve Jon ur Vör'ün (doğ. 1917) izinde yürüyen genç şairler, serbest mısra ve mensur şiirle kişisel dertlerini anlattılar: Thorsteinn Valdimarsson (doğ. 1918), Stefan Hördur Grimsson (doğ. 1920), Einar Bragi (doğ. 1921), Jon Öskar (doğ. 1921), Hannes Sigfusson (doğ. 1922), Gunnar Dal (doğ. 1924), Sigfus Dadason (doğ. 1928), Matthias Johannessen (doğ. 1930), Hannes Petursson (doğ. 1931), Johann Hjalmarsson (doğ. 1939).

Modern roman gerçekçiliğe bağlıdır ve özellikle köy toplumunun birdenbire şehir toplumuna dönüşmesinden doğan aksaklıkları konu alır: Gudmundur Danielsson (doğ. 1910), Olafur Johann Sigurdsson (doğ. 1918), Geir Kristjansson (doğ. 1923), Elias Mar (doğ. 1924), Thor Vilhjalmsson (doğ. 1925), Johannes Helgi (doğ. 1926), Indridi G. Thorsteinsson (doğ. 1926), Gudbergur Bergsson (doğ. 1932), Erlendur Sigurdsson (doğ. 1934).

Halldor Kiljan Laxness yakın dönemde birçok tiyatro oyunu yazdı; bu alanda özellikle Kristjan Albertsson (doğ. 1897), Agnar Thordarson (doğ. 1917), Sigurdur A Magnusson (doğ. 1928), Oddur Björnsso[illegible] (doğ. 1932) ve Jökull Jakobsson (doğ. 193[illegible]) dikkati çekmektedirler. (L)

İzlanda Balıkçısı (*Pêcheur d'Islande*), Pierre Loti'nin romanı (1886). Olay, Bretagne bölgesinde, Paimpol'de geçer. Balıkçı Yann, Gaud adında bir genç kıza tutkundur; ama sevgisini ancak Gaud'un babası öldükten sonra açıklayabilir. Düğünden sekiz gün sonra Yann İzlanda'ya gitmek zorunda kalır ve bir daha geri dönmez. Bu basit konu içerisinde yazar, breton balıkçılarının hayatını ve ekmek kavgasını dokunaklı bir şekilde dile getirir. (→ Bibliyo.) [L]

İZLANDACA i. (*İzlanda*'dan *İzlanda-ca*). Norveç Vikingleri tarafından sömürgeleştirilmesinden (IX. yy. sonu) bu yana İzlanda'da konuşulan dil.

— ANSİKL. Hiç değilse X. yy. boyunca, *İzlandaca* anadilden (o devrin Norveççesi) kopmamıştı. Sonradan öbür kuzey dillerinin (özellikle kıtadakilerin) tersine, hayret edilecek kadar az evrim geçirdi; bu yüzden, bugün izlandalı çocuklar ortaçağ nesir edebiyatını güçlük çekmeden okuyabilirler; manzum edebiyat ise, dil açısından güçlük göstermemekle birlikte, üslûp yüzünden hemen hemen anlaşılmaz durumdadır. 1350'ye kadar İzlandacanın fonetik evrimi eski kuzey dilininkiyle karışır. Daha sonraki evrim, hemen hemen bütün kuzey dillerinde görülen bir tek önemli değişiklik getirir: hecede nicelik birliğinin sağlanması, yani kısa ve çok uzun hecelerin kaybolarak bu iki hece çeşidinin uzun hece haline girmesi. (L)

İzlanda Danimarka şirketi, İzlanda ile ticaret için 1732'de kurulan ve 1947'de Grönland şirketiyle birleşen danimarka ticaret şirketi. (L)

İZLANDALI sıf. ve i. (*İzlanda*'dan *İzlanda-lı*). İzlanda'da oturan; İzlanda asıllı (kimse). [L]

İZLANDA LİKENİ bls. i. Bot. Yerde yetişen çalı görünüşünde liken (*cetraria*). [Göğüs yumuşatıcı merhemlerin yapımında kullanılır.] (L)

İZLATKO i. (islavca k.). Tar. Osmanlı devletinde celeplik yapanlara verilen ad. Bu terime Rumeli (Batı Trakya) ile ilgili tutanaklarda rastlanır. (M)

İZLEM i. (*izlemek*'ten *izle-m*). *Yeni*. Bir olay veya durumun insanda bıraktığı etki: *Bende bu seyahatten topyekûn şu izlemler kaldı: Almanya aç idi. Avusturya bitkindi* (F. R. Atay). [M]

İZLEME i. (*izlemek*'ten *izle-me*). İzlemek eylemi, takip etme.

— Ciltc. Ciltli bir kitap kabının kenarları boyunca çizilen soğuk çizgi. || Bu işlemi yapmak için kullanılan yaldızlama demiri. (L)

İZLEMECİLİK i. (*izleme* > *izlemeci*'den *izlemeci-lik*). Olayları yönetmeğe çalışmak yerine sadece, izlemekle yetinme. (L)

İZLEMEK geçl. f. (*iz*'den *iz-le-mek*). Gözlemek, takip etmek: *Fakat bu inkılabın gelişmelerini ben belki daha uzun yıllar, hep bu dört duvar arkasından izleyecektim* (Ş. S. Aydemir). || Yolundan gitmek, yaptıklarının veya söylediklerinin dışına çıkmamak. || *Esk*. Bir şeyin izi üzerinden yürümek.

◆ **İzlendirmek** geçl. f. *Yeni*. Bir kimse üstünde izlenim yaratmak.

◆ **İzlenmek** edilg. f. Takip edilmek, göz-

Foto. Holmes-Lebel (LAROUSSE)

lenmek. || Geçz. f. *Yeni.* Bir şeyden izlenim almak. (M)

İZLENİM i. (*izlemek*'ten *izlen-i-m*). *Yeni.* Bir durum veya olayın duyular aracılığıyle insanda bıraktığı etki. *Esk.* İntiba.

— Psikoleng. *Semantik izlenim,* (ing. *sign process*'den tercüme) sözlü öğrenimde stimulus'ların genelleşmesini hesaba katan veya iki stimulus kelimeye sözlü çağrışım tekniğiyle verilen cevapların ortaklığını ileri süren Osgood'un (1952, 1957) önerdiği nazarî model. (Semantik izlenim bir kelimenin en geniş anlamına tekabül eder.) Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Psikoleng. *Semantik izlenim.* Bir öznede, stimulus nesne S_0 bir R_0 cevabına yolaçtığı zaman S_0'a eşlik eden S_1 sözlü stimulus'u başlangıçtaki toplam cevabın R_1 bölümünü tek başına yaratabilir. Osgood şu misalle süreci böler: eğer bir örümcek görme (S_0) öznede kaçma cevabını (R_0) uyandırırsa aynı özne önünde telaffuz edilen örümcek kelimesi öznenin organizması içinde gizli bir cevap (r_m) uyandırır (msl. yaşatkan sinir sistemi tepkileri) ve özuyarı (Sm) [genellikle anlamın bilincine varılmasıyle] aracılığıyle söz bir cevaba (R_1) yolaçabilir (msl.: «korkunç»). Osgood aracı sürece semantik izlenim adını verir ($r_m \rightarrow Sm$). [*m* indisi İngilizcedeki Meaning'in sembolüdür ve içerdiği bilinç kavramını belirtir. Çağrışım ilişkisi şu şekilde şemalaştırırılabilir:

$$S_o \longrightarrow R_o$$

$$S_1 \rightarrow (r_m \overset{\leftarrow}{\rightarrow} s_m) \rightarrow R_1$$

$S_1 \rightarrow (r_m \rightarrow s_m) \rightarrow_1 R_1$ ilişkisi semantik izlenimin ($r_m \rightarrow s_m$) aracılığıyle olur; r_m terimi S_1'de şartlanmıştır. Semantik izlenimin varsayımı, iki kelimenin ayrı gerçekleri belirtmesine rağmen aynı semantik izlenimi hatırlatması şartıyle aynı cevaba yolaçabileceğini gösterir: yani r_m hem S_1'de hem de S_2'de şartlanmıştır. (L)

İZLENİMCİ sıf. (*izlenim*'den *izlenim-ci*). İzlenimcilikle ilgili. || İzlenimcilik tarzında olan.

◆ i. İzlenimciliği uygulayan ressam, yazar veya müzisyen. *Eşanl.* EMPRESYONİST. (L)

İZLENİMCİLİK i. (*izlenim*>*izlenimci*'den *izlenimci-lik*). Sanatçının edindiği geçici veya kalıcı izlenimleri doğrudan doğruya yansıtmasına dayanan sanat anlayışı. *Eşanl.* EMPRESYONİZM.

— ANSİKL. G. santl. «İzlenimci» anlamına gelen *empresyonist* kelimesi ilk defa Louis Leroy tarafından, 25 nisan 1874 tarihli *Charivari* gazetesinde kullanıldı. Claude Monet'nin *İzlenim, Güneşin Doğuşu* adlı tablosuna dayanarak Leroy, fotoğrafçı Nadar'ın salonlarında düzenlenen bu sergi için *İzlenimciler sergisi* deyimini kullandı. Sergiyi, Pissarro, Monet, Sisley, Degas, Renoir, Cézanne, Guillaumin ve Berthe Morisot'nun kurduğu «Société Anonyme des Peintres, Sculpteurs et Graveurs» (Ressam, Heykelci ve Gravürcüler Anonim şirketi) düzenlemişti.

Bu topluluğun kurucularını birleştiren tek amaç, o gün için geçerli olan sanatla bütün bağları koparmak isteğiydi. Gerçekten de, renkleri palet üzerinde karıştırmadan saf olarak tuale sürmeyi şart koşan anlayışa aralarından yalnız birkaçı, o da kısa bir süre için, bağlı kaldı. Gerçekte *izlenimcilik,* bir teknikten çok bir düşünce şeklidir; bu yüzden, resim dışında kalan sanatçılar da «izlenimci» olarak nitelenebilir. Bu ressamların çoğu, 1823'te Chevreul'ün ortaya attığı renklerin zamandaş karşıtlığı kanunundan habersizdi. Aslında, renkle çizginin ayrılmaz iki unsur olduğunu söyleyen Eugène Delacroix'ya ve tabiat gözlemlerini temel olarak alan ingiliz manzara ressamları Constable, Bonington ve özellikle William Turner's a kadar uzanan bir geleneği sürdüren bu sanatçılar için «izlenimci» yerine «bağımsızlar» veya «açıkhava ressamları» demek daha doğru olur.

Öncüler arasında, Eugène Boudin, Stanislas Lépine ve hollandalı Jongkind'i sayabiliriz. Eugène Boudin 1858 yılında Honfleur'de henüz on beş yaşında olan Claude Monet'ye rastlar. Onu deniz kıyısına götürür, eline boyalar verir ve ona Sen halicindeki ışık oyunlarını gözlemeyi öğretir. Gerçi o sıralar Boudin, *Azize Anne-La-Palud'ün Yakarışı* gibi konulu resimlere düşkündü ama, kısa bir süre sonra Normandiya kıyılarına yerleşerek Trouville ve Havre kumsallarının resimlerini yapmağa başladı. Aralarında Courbet, Bazille, Monet ve Sisley'in de bulunduğu birçok ressamı Côte de Grâce'deki Saint-Siméon çiftliğine davet etti. Bazille, Monet ve Sisley, Paris'te, Gleyre'in özel atelyesinde tekrar buluştular ve orada, 1863'te, bir porselen ressamı olan Auguste Renoir ile tanıştılar.

Yine o sıralarda Güzel Sanatlar okulunun katı kurallarından kurtulmak isteyen başka sanatçılar (Danimarka Antillerinden gelen Camille Pissaro, Papul Cézanne ve Armand Guillaumin) Quai des Orfèvres'deki İsviçre akademisine devam ediyorlardı.

Bu genç ressamlar, görebildikleri tablolarından tanıyarak hayran oldukları daha eski nesil ressamı Edouard Manet'nin, 1863 Sergisine kabul edilmediğini öğrenince büyük bir öfkeye kapıldılar. Bu olay, sanat çevrelerinde öylesine büyük bir tepki yarattı ki, Napoléon III, Manet, Pissarro, Jongkind, Cals, Chintreuil, Fantin-Latour gibi ressamların eserleri için bir «Kabul Edilmeyenler salonu»nun açılmasına izin verdi. Manet'de kendi anlayışlarının izlerini bulan genç ressamlar, üstadın *Kırda Öğle Yemeği* tablosunu coşkun bir hayranlıkla karşıladılar ve Guerbois kahvesine devam eden Manet'nin çevresinde toplandılar; böylece de Batignolles okulu kurulmuş oldu.

1866 Salonu, bu ressamlardan birkaçına kapılarını açtı: Degas, Bazille, Berthe Morisot, Sisley; aynı salonda Manet *Camille* adlı portresini, Pissarro da *Kışın Marne Kıyıları*'nı sergiledi. Manet, Cézanne ve Renoir'ın eserleri ise kabul edilmedi. Bu olay üzerine Emile Zola, *L'Evénement* gazetesinde bir makale yayımladı ve düşüncede devrimci, resim tekniğinde ise oldukça gelenekçi sayılabilecek bu yeni ressamların en büyük savunucusu oldu. İzlenimcilerin resim anlayışı özellikle renk seçimi ve ışık sevgisiyle ayırt edilir; fakat Berthe Morisot, Manet'den öğrendiklerine bağlı kalmış, Degas hayranlığını İngres ile italyan rönesans ustaları arasında bölmüş, Cézanne «tabiatı Poissin gibi işlemek»e kalkışmıştı; Claude Monet bile, *Havre'daki Taraça* ve *Bahçede Kadınlar* (1866, Louvre) adlı tablolarında gelecekteki cüretli denemelerinden çok uzaktaydı.

İzlenimciliğin öncüleri 1870 savaşıyle dağıldı: Frédéric Bazille, Beaune-la-Rolande'da vuruldu; Renoir silâh altına alındı; Degas gönüllü yazıldı; Cézanne Provence'a çekildi; Pissarro, Monet ve Sisley ise Londra'ya sığındılar ve orada Paul Durand-Ruel ile tanıştılar. Bu Londra devresi, genç sanatçıların yalnız bir satıcı bulmaları yönünden değil, ışık çalışmalarıyle bu genç ressamlara örnek olan Turner'ın resmini tanımaları bakımından da izlenimcilik tarihinde önemli bir olaydır.

Paris'e dönünce, bu ressamların çoğu Argenteuil'e (Monet, Renoir), Chatou'ya (Renoir), Marly'ye (Sisley) veya Oise kıyılarına (Pissarro, Guillaumin, Cézanne) giderek resim çalışmalarına koyuldular. Edouard Manet, Claude Monet ile birlikte Sen nehrini konu olarak ele aldı ve Monet'nin etkisiyle açıkhava çalışmalarına yöneldi.

Geleceğin izlenimcilerini fransız resim meraklılarına kabul ettiremeyen Durand-Ruel, 1873'te genç ressamların tablolarını satın almaktan ister istemez vaz geçti. Bunun üzerine, genç ressamlar ertesi yıl, Nadar'ın salonunda bir sergi düzenleyerek (15 nisan - 15 mayıs 1874) Salon'a kabul edilmeyen resimlerini halka sunmağa karar verdiler. Manet çağrılarını kabul etmedi ama Lépine, Boudin, gravürcü Bracquemond, heykelci Astruc, ressam Cals, de Nittis, Henri Rouart v.b. onlara katıldılar. Bu sergi, tenkitçilerin ve halkın anlayışsızlığı karşısında bu birkaç ressama dayanışmanın gerekliliğini anlattı. Ne var ki birlik uzun sürmedi. Cézanne, topluluğun 1876 yılında Durand-Ruel'in Le Peletier sokağındaki galerisinde açtığı ikinci sergiye katılmadı. Durand-Ruel'in salonlarında, Degas'nın yirmi dört tablosu ile Berthe Morisot, Claude Monet, Auguste Renoir, Pissarro, Sisley ve Frédéric Bazille'in tabloları sergilendi. İzlenimciler bu sergi sırasında, Duranty, Armand Silvestre, Philippe Burty, Emile Blémont, Georges Rivière ve Théodore Duret gibi birkaç savunucu buldular. Cézanne, Renoir, Sisley ve Berthe Morisot'nun 1879 Sergisine katılmayışları, topluluğun dağılmak üzere olduğunu gösteriyordu. Renoir, *Mme Charpentier ve Çocukları* ve *Jeanne Sa'mary'nin Portresi* adlı tablolarını Devlet sergisine göndermeyi tercih etti; ancak onun ve arkadaşlarının resimlerine çok az alıcı çıkıyor, sanatçılar geçimlerini güçlükle sağlıyorlardı. Çoğu sefalet içindeydi. Degas ve Pissarro grubun dağılmaması için büyük çaba gösterdiler. 1800 Yılının nisan ayında açılan beşinci sergiye Monet, Sisley ve Renoir'ın katılmaması üzerine bütün çabalar boşa gitti; bunun birlikte, izlenimcilerin bu yeni sergisinde ilk defa Gauguin'in eserleri görüldü. 1881'de izlenimciler yeniden Nadar'ın salonlarına döndüler; ancak grup iyice dağılmış, Pissarro, Degas, Guillaumin ve Berthe Morisot gibi ilk serginin ressamlarından başka kimse kalmamıştı. «Yedinci Bağımsız Sanatçılar sergisi» iki yıl sonra açılacak olan «Bağımsızlar salonu»na öncülük etti.

Yalnız Monet ve Sisley, ışık oyunları ve cisimlerin görünümü üstünde bu ışık değişikliklerinin etkileriyle ilgili çalışmalarını derinleştirdiler. Degas, Renoir ve Cézanne değişik yönlere doğru ilerlerken, Paul Gauguin, Georges Seurat ve Paul Signac'ın çalışmaları Pissaro'yu yakından ilgilendiriyordu. Bu devirde izlenimcilerin beğenilip sevilmeğe başladıkları görülür; ancak para sıkıntıları hâlâ sürüp gidiyordu; resmî makamların tutumu değişmemişti; tabloları yine Devlet salonuna kabul edilmiyordu ve üstelik 1894 yılında, Caillebotte'un Lüksemburg müzesine vasiyet ettiği altmış beş tablodan yirmi beşi geri çevrilmişti.

Her şeye rağmen, 1903 yılında izlenimciliğin babası Camile Pissarro öldüğünde herkes, bu akımın XIX. yy. resminde büyük bir devrim sayıldığını ve tüm sanatçılarının da büyük ustalar olduğunu kabul etmiş durumdaydı. İzlenimcilerin etkisi, Fransa dışında özellikle Almanya (Liebermann ve Corinth'in öncülüğüyle) ve Belçika'da çok büyük oldu.

— Müz. Resim sanatındaki izlenimcilik akımından ilham alınarak, en ince duyguları, ruh durumlarını ve en göz okşayıcı manzaraları müzik diline aktaran bir grup müzikçi, *izlenimcilik okulu* adı altında toplandı. Bu sanat akımı, duyumların çeşitliliğini ve değişkenliğini yansıtmak amacını güdüyordu. Debussy'yi bu okulun önderi olarak saymak gerekir; Ravel ve zaman zaman Roussel ile Schmitt de aynı akımın uygulayıcılarıdır. (L)

İZLENME i. (*izlenmek*'ten *izlen-me*). İzlenmek eylemi.

— Hayvan psikol. İçgüdüsel bir ihtiyacın amacı gibi görünen ilk nesneye önüne geçilmez şekilde saplanma. (Saplanmanın konusu, nesnenin algılanabilir yanlarıdır. Bu yanlar daha sonra, anlamlı bir «yapı», bir *biçim* meydana getirir.)

— ANSİKL. Lorenz ve Tinbergen'in nesnel etoloji okuluna göre, *izlenme,* bir hatırlatıcının, içgüdüsel bir davranış ortaya çıkarma yeteneğini açıklar. Heinroth, makineden çıkar çıkmaz gördüğü ilk canlı varlık bir insan olduğu takdirde, kuluçka makinesinde yetiştirilen kaz yavrularının, bu insanın peşini bırakmadığını, buna karşılık bir ana kazın peşinden gitmekten kaçındıklarını ispatlamıştır. Bu alıcılık hali çok kısa sürer (kaz yavruları için, yumurtadan çıktıktan sonra birkaç saat), yavrular karşılarında bir ana kaz bulurlarsa, sözü geçen olay meydana gelmez. İzlenme olayı, içgüdüsel amaçları çeşitli hayvan türlerine göre açıklama imkânı verir. Her içgüdü, özellikle cinsel içgüdü izlenme yoluyle farklılaşır. İzlenme teorisi, özellikle psikanaliz açısından insanoğluna da uygulanmıştır (insanda izlenme, psikanalizin *saplanma* kavramına yakındır); öteki hayvan türlerine oranla, insanoğlu daha az gelişmiş olarak doğar, içgüdüsel istekleri daha az farklılaşma gösterir ve bunun sonucu olarak, izlenme olayı insanda daha önemli bir yer tutar. (L)

İZLENMEK edilg. f. (*izlemek*'ten *izle-n-mek*). Takip edilmek. (M)

izlenimcilik «Trouville plajında Banyo Yapan Kadınlar» Eugène Boudin'in eseri Louvre müzesi, Paris

İZMAİL, esk. **İsmail,** S.S.C.B.'de (Ukrayna) şehir, Tuna deltasında, ırmağın kolu Kilia'nın başında; 20 000 nüf. Balıkçılık merkezi. Tersane.

— Tar. Tuna'nın ağzında kurulan şehri, XV. yy. sonunda Türkler aldı; sağlam bir şekilde tahkim edilmesine rağmen 1700, 1790 ve 1809'da Ruslar tarafından alınarak yağmalandı, sonunda Bükreş antlaşmasıyle (1812) Ruslara bırakıldı. Paris antlaşması sırasında (1856) Moldavya'ya geri verilen İzmail, 1877'de yeniden Ruslar tarafından alındı ve durum Berlin kongresinde onaylandı. 1919'da Romanya'ya geri verilen İzmail'i S.S.C.B. yeniden ele geçirdi (1940-1944). [L]

İZMARİT i. (yun. *smarida* veya *smaris,* izmarit balığı). İçilmiş sigara artığı: *Masamızda, yeni demlenmiş çaylar, izmarit dolu tablalar, hep birden eğilirdik önümüzdeki kâğıtlara* (Y. Z. Ortaç).

— Zool. ve balıkç. Kemikli küçük (20 sm) balık. (İzmaritin başlıca yaşama alanı Akdeniz'dir. Üzeri sert pullarla kaplıdır. 7-8 Yaşına kadar yaşar, üç yaşında olgunlaşır. Yılda iki defa kıyı ile derinler arasında göç eder. (İlmî adı *Maena vulgaris.*) [İzmaritgillerden.]

◆ **İzmaritçi** i. Atılmış izmaritleri toplayıp içen kimse. (ML)

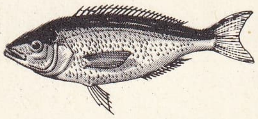

izmarit

İZMAYLOV (Aleksandr Yefimoviç), rus yazarı (Vladimir beyliği 1779 - Petersburg 1831). Romanlar ve özellikle *Masallar* (1814) yazdı. (L)

İZMİHLÂL i. (ar. *izmiḥlāl*). *Esk.* Bozularak kaybolma, yok olma: *Ebediyen sana yok, ırkıma yok izmihlâl / Hakkıdır, hür yaşamış bayrağımın hürriyet / Hakkıdır, Hakka tapan milletimin istiklâl* (M. Â. Ersoy). [M]

İZMİR, esk. **Smyrna,** Ege bölgesinde Türkiye'nin üçüncü büyük şehri ve il merkezi; 520 686 nüf. (1970 sayımı geçici sonucu). İzmir körfezinin iç kesiminde. Çeşitli sanayi kuruluşları (tütün, bitkisel yağ, sabun, kimya, makine v.d.). Ticaret merkezi (İzmir limanı). Ege üniversitesi. İzmir Enternasyonal fuarı. Çiğli havaalanı. Demiryolu istasyonu.

● *Coğrafya.* İzmir, batıda Karaburun yarımadası, doğuda Yamanlar-Dumanlı dağı arasına girmiş geniş bir körfezin doğusundaki Manisa dağı-Kızıldağ arasına sokulmuş dip kesiminde, gelişmeğe elverişli bir yere kurulmuştur. Şehir, bu körfezin güney kenarında koyu renkli andezit lavlarından oluşmuş Kadifekale (esk. *Pagos,* 186 m) tepesine yaslanır. Güneyden gelen Kızılçullu deresi (esk. *Meles*) bu tepenin doğusunda dar bir boğazdan geçerek İzmir körfezinin kenarına deltasını yayar. Bu deltanın denize doğru en fazla ilerleyen ucuna İzmir'in ticaret limanı Alsancak'ın rıhtımları yapılmıştır. Asıl İzmir'in plan üzerinde üçgene benzeyen alanı bu kesimde sözü geçen delta üzerine yayılmıştır. Yerleşme alanı güneyde tepelerin kenarına dayanır ve batı kenarı ise rıhtımların boyladığı kıyı çizgisini meydana getirir. İzmir yalısı, güneybatıya doğru tepelerle deniz arasında devamlı bir şerit gibi uzanır (Karantina, Göztepe, Güzelyalı v.d.). Doğuda körfezin bitiminde, yakın zamana kadar bataklıkların yayıldığı, fakat şimdi kurutulmuş bir kesimde, ağır sanayi banliyösü yer alır. Halkapınar-Bayraklı arası ve bunun gerisinde de, yavaş yavaş yükselen ovanın kuzeydoğu kenarında Bornova yerleşmiştir. Ayrıca, güneydoğuda Meles vâdisinin doğu yamaçlarında Buca, batı yamaçları önünde de Seydiköy-Gaziemir banliyöleri bulunmaktadır. Eskiden asıl şehirden tamamıyle ayrı olan bu semtler, şimdi hemen her tarafta birleşti. Şehrin en önemli banliyösü kuzeyde, İzmir'in karşısında, Yamanlar dağının son yamaçları ile körfez arasında yer alan Karşıyaka'dır. Böylece İzmir şehri körfez kıyısında Karşıyaka batısından güneydeki İnciraltı plajlarına kadar 27 km'lik bir şerit meydana getirmekte, ayrıca şehrin güneyindeki yaylalar üzerine de yayılmaktadır.

Şehrin ana kütlesinde ilk olarak *Kordon* denilen rıhtım boyu dikkati çeker. Burası Alsancak iskelesinden başlayarak kuzey yarısında villalar, oteller, büyük yapılarla boylanır; daha güneyde önü bir mendirekle korunmuş liman (yolcu ve yardımcı ticaret limanı) bölgesi gelir, burada ve kıyıya paralel ikinci Kordon'da depolar, bankalar, ticaret evleri sıralanır. Daha güneyde ise başlıca idare yapılarının bulunduğu Konak kesimi gelir. Buradan içeriye doğru da şehrin başlıca alışveriş semtleri başlar. 1922 Yangını Kordon'un kuzey bölümünün bir kısmıyle birlikte frenk, rum ve ermeni mahallelerini, anacaddeler dışında genellikle dar ve eğri büğrü yollar etrafındaki yapıları da harap etti. Buraları sonradan modern bir görünüş aldı ve özellikle güzel ve geniş Kültürpark (424 hektar) açıldı.

İzmir'in coğrafya şartlarındaki üstünlükler yalnız şehrin kurulmuş olduğu yerin topoğrafyasında toplanmış değildir, genel durumunda da kuvvetle belirir: Batı Anadolu'nun bütün yolları, ulaşım bakımından çok elverişli şartların biraraya gelmesiyle, İzmir'de düğümlenir. İzmir körfezi ve bitimindeki ova her yandan dağlarla çevrili olduğu halde, iç memleketlerden gelen yollar kolay aşılan gediklerle İzmir'e ulaşır. Böylelikle İzmir, Gediz ve Büyük Menderes vâdi oluklarını boylayan işlek yollarla Ege bölümü, İç Batı Anadolu eşiği, Göller yöresi, İç Anadolu'ya bağlanır, güneyde Menteşe yöresinden kuzeyde Çanakkale boğazına kadar da kolay bağlılık kazanır. Ayrıca XIX. yy. ikinci yarısından itibaren yapılmış demiryolları İzmir'in Alsancak ve Basmane istasyonlarından başlayarak memleket içine sokulur. Bütün bu kara ve demiryolları İzmir'in ihracatını besler ve böylelikle İzmir türkiye ihracatında yüzde 40'ı bulan bir oranla başta gelir. İzmir'in dış âlemle bağlılığı başlıca deniz yoluyle sağlanır. Son yıllarda limana girip çıkan vapurların tonilatosu 1 500 000 - 1 800 000 arasında oynamakta, bunların hemen üçte ikisini yabancı gemiler meydana getirmekteydi.

İşlek yollarla geniş bir hinterlanda bağlı olan İzmir'in canlı ticareti, buraya gelen çeşitli maddelerin işlenmesi gereğiyle İzmir'de birçok sanayi kolu doğurdu. Bunların en önemli bir kısmı tarımsal ürünlerin işlenmesine ve ihraç edilmesine bağlanır: başta tütün hazırlanması ve sigara yapımı, üzüm, incir, meyankökü, palamut işlenmesi, ambalaj kutuları yapılması, un, içki, bitkisel yağ ve sabun, deri, dokuma, konfek-

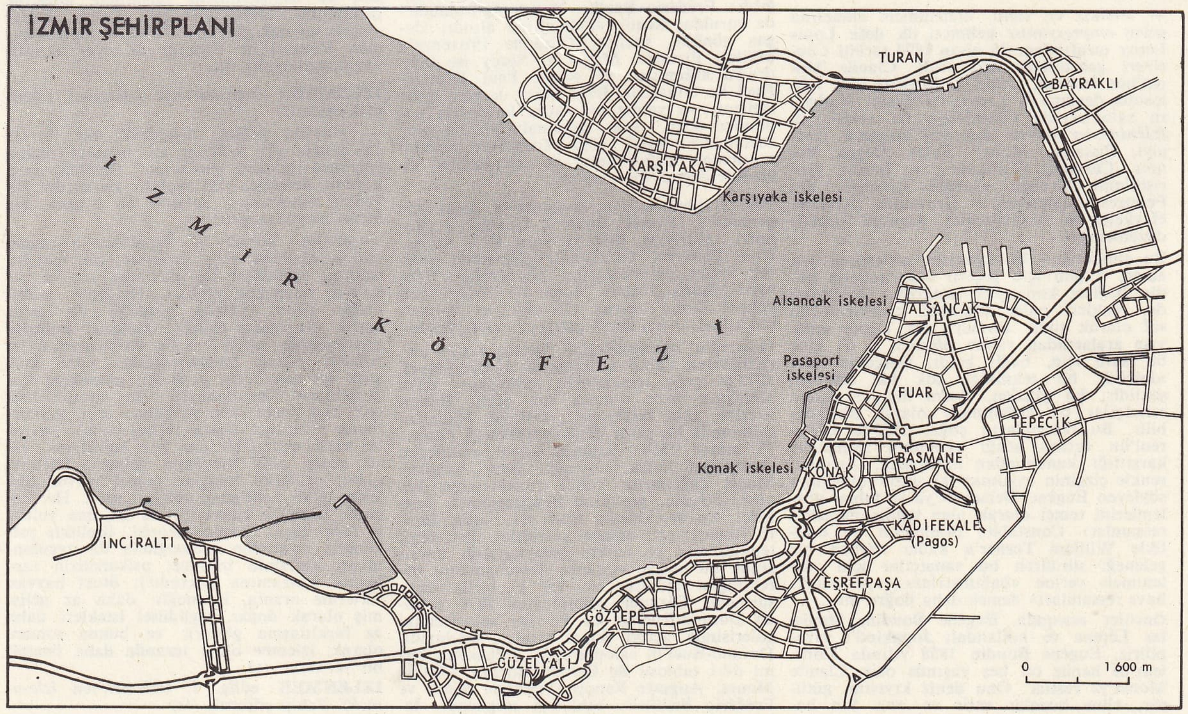

İZMİR şehir planı

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

İZMİR
il haritası

siyon, kimya ve makine, lastik, taşıt sanayii tesisleri İzmir'i İstanbul'dan sonra Türkiye'nin ikinci sanayi merkezi haline getirdi. İzmir, geçmiş çağlar boyunda yoksun kaldığı kültür merkezi olma rolüne de Cumhuriyet devrinde kavuştu, her tipten öğretim kurumları meydana getirildi, 1955'te Tıp ve Tarım, 1962'de Fen fakülteleri açılarak Ege üniversitesi kuruldu. Her yıl 20 ağustos - 20 eylül arasında Kültürpark'ta açılan «İzmir Enternasyonal fuarı da şehre ayrı bir canlılık verir.

● *Tarih.* İzmir'in eski adı *Smyrna*'nın nereden geldiği üstündeki söylentiler çok değişiktir. Strabon'a göre Smyrna, İzmir'i kuran amazonun adıdır. Kallinos ise, Ephesos'u ele geçiren amazonun Smyrna adını taşıdığını, İzmir adının ondan geldiğini bildirir. Son zamanlarda yapılan araştırmalarda Smyrna ve Myrina kelimelerinin aynı olduğu anlaşılmıştır. Homeros'un *İlia-da*'sında görülen Myrina'nın da Smyrna ve Myrina ile ilgili olduğu ileri sürülmektedir. Bürchner, Artemis Samornia, samonia, samarnos ve samarna sözlerinin Smyrna'nın ilk kaynağı olduğunu ileri sürer. Bütün bunlardan Smyrna sözünün Anadolu kaynaklı olduğu anlaşılır.

Eski İzmir. İzmir'i bütün kesimleriyle bilen Aristeides ilk şehrin Sipylos'un tepesinde, Eski İzmir'in ise deniz kıyısında bulunduğunu yazar. Aristeides'in zamanındaki İzmir şehri Kadifekale eteklerinde kurulmuştu. Strabon ise kendi çağının İzmir'i ile Eski İzmir arasında 20 stadion (4 km) kadar bir uzaklığın bulunduğunu yazar. Bu uzaklık İzmir Agorası'ndan başlayan düz bir çizgi olarak Bayraklı ve Hacı Mutso tepesine rastlar.

Hitit devletinin M.Ö. 1190-1180 yıllarında yıkılışından sonra, Batı Anadolu'da helen şehirlerinin kurulmasına kadar geçen 400 yıllık devrede Smyrna hakkında çok az bilgi vardır.

Anadolu'ya ionlardan önce gelen Aiol'lerin, Smyrna'nın ilk helen yerlileri oldukları yazılı belgelerden açıkça anlaşılır. Göçlerden önce Leleg'lerin oturduğu Smyrna Lydia'lıların limanı olarak gösterilir. Aiol'lerin Smyrna ve yörelerine yerleşme yılları kesin olarak bilinmemektedir. *Homeros'un Hayatı* adlı eser de bu olayın Truva savaşından sonra, Kserkses saldırısından önce olduğu yazılmaktadır. Aiol'lerden sonra M.Ö. 1150-1000 arasında İonlar, Yunanistan'dan gelip Smyrna'nın güney kıyı bölgesine yerleştiler, yeni şehirler kurdular. Lydia devletiyle yapılan ticaret sonucunda şehir gitgide zenginleşti. M.Ö. 705'e kadar, Lydialıların, Friglerin yönetimi altında bulunuyordu. M.Ö. 705'ten sonra durum değişti. Kimmerlerin akınlarıyle yıpranan Frigler, Lydialıların başkaldırmasını önleyemedi. Kral Gyges başkanlığında lydia ordusu önce Magnesia'yı aldı, oradan İzmir üzerine yürüdü, fakat şehri ele geçiremedi. Gyges'in dileğini Alyattes gerçekleştirdi. Kroisos devrinde de İzmir, lydia hâkimiyeti altında kaldı. M.Ö. 546'da Kroisos pers kralı Keyhüsrev'e yenilince bölge Perslerin eline geçti. M.Ö. 494 yıllarında ionia şehirlerinin Perslere karşı giriştikleri başkaldırma bastırıldı (M.Ö. 493).

Büyük İskender'in, Perslerle yaptığı Granikos savaşından (M.Ö. 334) sonra bütün Batı Anadolu ile birlikte İzmir de onun hâkimiyeti altına girdi. Pausanias, Nemesis'in İskender'e burada şehir kurmasını söylediğini yazar. Buna göre, Büyük İskender bugünkü şehrin kurucusu olarak gösterilir. Büyük İskender'in ölümünden sonra, devlet, generalleri tarafından paylaşılırken, Smyrna'nın bulunduğu bölge Antigonos'a düştü. Bu zaman süresince Smyrna'da birçok bina yapıldı. M.Ö. 301'de Trakya hâkimi Lysimakhos ile Antigonos arasında yapılan savaşta Antigonos yenilince bölge Lysimakhos'un eline geçti.

Lysimakhos önce Ephesos'a önem verdi, sonra Smyrna'nın onarımına başladı. Böylece Kadifekale ve onun eteklerinde kurulan şehir kısa zamanda gelişti. Bu dönem-

de Smyrna'ya Lysimakhos'un kızı Euvedikeia'nın adı verildi. Bir süre sonra, Lysimakhos, Seleukos'a yenilince İzmir de Seleukos'un yönetimi altına girdi. M.Ö. 280 yılında çıkan ayaklanmaları Seleukos'un oğlu Antiokhos I bastırırken Smyrna'nın da bağlı olduğu bazı şehirler bağımsızlık kazandı. Bu karışıklık, buranın Romalıların eline geçişine kadar sürdü. Lysimakhos zamanında şehre verilen Euvedikeia adı kısa bir süre sonra unutuldu. M.Ö. 278'de Trakya'dan gelen Galatlar, Smyrna kapılarına dayandılar. Antiokhos I bu büyük tehlikeyi önledi. Antiokhos I'den sonra yerine oğlu Antiokhos II geçti (M.Ö. 262-247). İzmir'in bağımsızlığını tanıdı. Antiokhos II yerine oğlu Seleukos II (M.Ö. 247-226) kral oldu. Bu sıralarda, Bergama krallığı kuruldu. Fakat şehir Attalos I'e bağlılık andı içerek bağımsızlığını korudu.

Antiokhos III Manisa savaşında Roma'ya yenilince Roma bu savaşta kendisine yardım eden şehirleri mükâfatlandırdı, bundan Smyrna da yararlandı. Bergama Attalos III ölürken topraklarını ve hazinesini Roma'ya bıraktı (M.Ö. 133).

Roma cumhuriyeti devrinde İzmir. Romalılar, Anadolu'ya yerleştikten sonra burayı birtakım eyaletlere ayırdılar, Ephesos merkez şehir oldu. Anadolu'da yapılan savaşlarda Romalılara yardım ettiği için Smyrna'dan vergi alınmadı. M.Ö. 129'dan 126'ya kadar vali olan M. Aquillius, Smyrna'yı çevre illere bağlayan yeni yollar yaptırdı. Bu sırada Pontus kralı Mitridates VI helen halkına iyi davrandığından Batı Anadolu'nun büyük bir kesimi ona bağlandı. Smyrna da Mitridates'e karşıkoymayacağı için ona yaklaşır gibi göründü. Bir süre sonra, Mitridates'in ordusu Sulla tarafından Boiotia'da yenilince, Mitradates kendisine düşman saydığı 1 600 Smyrna'lıyı öldürttü. Daha sonra yapılan çeşitli savaşlar sonucu Roma yine Anadolu'da birliği sağladı.

Claudius (M.S. 41-54) zamanında İzmir ile beraber Küçük Asya'nın pek çok şehri büyük bir depremden zarar gördü. İmparator Marcus Aurelius (161-180) zamanında Smyrna, Atenai, Nikomedia, Luodikeia ve Kyzikos ile daha önceden yapılan antlaşmalar yenilendi. M.S. 178'de büyük bir deprem şehrin büyük yapılarını, tapınaklarını yerlebir etti. Marcus Aurelius'un yardımıyle İzmir'liler kısa bir zamanda şehirlerini eskisinden daha güzel ve daha planlı olarak yaptılar. Caracalla zamanında bütün hür vatandaşlara Roma vatandaşlığı hakkı verildi (212). 214/215 Kışını Küçük Asya'da geçiren Caracalla, Bergama'yı ziyaret ettiğinde Bergama ve Smyrna'da kendi adına tapınaklar yapılmasına izin verdi. Böylece Smyrna'da Caracalla kültü başladı.

Diocletianus devrinde yeni kurulan Hıristiyanlık teşkilâtında İzmir yedi kiliseden birinin merkezi oldu. Roma imparatorluğunun ikiye ayrılmasından sonra İzmir, siyasî ve kültürel bakımdan duraklama çağına girdi. M.S. 440 yıllarında Attilâ kumandasındaki Hun Türklerinin Doğu Anadolu'ya saldırıları sırasında Hunların eline geçen İzmir, 695 tarihinden sonra ikinci defa Arapların akınına uğradı, fakat çok geçmeden Bizanslılar şehri yeniden aldılar.

XI. yy.ın ikinci yarısına kadar Bizans imparatorlarının yönetimi altında kalan İzmir, 1076'ya doğru büyük selçuklu sultanı Melikşah zamanında Kutulmuşoğlu Süleyman tarafından alındı. Onun ölümünden sonra (1086) İzmir, Çaka (Çaha) Beyin eline geçti. Çaka Bey, İzmir'de bir deniz kuvveti hazırlayarak, Midilli, Sakız gibi, Ege denizi adalarını ve birtakım kıyı kalelerini ele geçirdi. Sonra Adramytion'u (Edremit) aldı (1092). Çanakkale boğazı içinde Abidos'u kuşattı. Saltanatını tehlikede gören imparator Aleksios Komnenos, Kılıç Arslan'ı kışkırttı. Selçuklu sultanı da Çaka Beyi bir ziyafette öldürttü. İmparator, Birinci Haçlı seferinde, Kılıç Arslan'ın yenilerek, İznik'ten Anadolu içlerine çekilmesinden sonra (1097), kayınbiraderi Juannis Dukas'ı göndererek İzmir'i kuşattırdı. Kale anlaşma yoluyle teslim oldu. Bundan sonra İzmir elden ele geçti. İstanbul'un Haçlılar tarafından alınması (1204), Ege denizi kıyılarında bir kargaşalık yarattığından, Venediklikler ve Cenevizliler İzmir yöresinde, istedikleri gibi hareket etmeğe başladılar.

Batı Anadolu'da türk hâkimiyeti hızla genişliyordu. Konya Selçuklu sultanlığının dağılması bile (1308) bu genişlemeyi durduramadı. Batı Anadolu, yer yer ve birbiri ardından, güçlü türk beylerinin yönetimi altına girmeğe başladı. İzmir 1320'ye doğru Aydınoğullarından Mehmed Beyoğlu Umur Beyin eline geçti. Umur Bey, İzmir'de bir deniz üssü meydana getirerek Ege denizi adalarına ve bu kıyılarda dolaşan yabancı gemilere karşı akınlara başladı. Birkaç defa Mora ve Rumeli'ye geçti. Bu duruma son vermek isteyen papa Clemens VI harekete geçti. topladığı haçlı donanması 28 eylül 1344'te İzmir'e baskın yaparak iç limanın ağzını koruyan ve Ortaçağda *San Pietro* adını taşıyan hisarını (*Gâvur İzmir kalesi*) ele geçirdi; Umur Beyin tersanesini yaktı; filosunu da tahrip etti. Bununla birlikte kale (Müslüman İzmir) Aydınoğullarının elinde kaldı. Umur Beyin hisarı ve şehri geri almak istemesi, ölümü ile sonuçlandı (1384). Bundan sonra Rodos şövalyeleri şehrin bir kısmını, uzun süre ellerinde tuttular. Bu tarihte şehrin çevresi ile olan ilişkisi kesildiğinden ticaret hayatı söndü. Karesi beyliğini topraklarına katan Orhan Gazi'nin etki alanı İzmir'e kadar yayıldı. Murad I şehri kuşattı; Cüneyd Beyin babası İbrahim'i buraya subaşı yaptı. Bayezid I'i Ankara savaşında yenen Timur İzmir'i kuşattı (1403). Timur buradan ayrılırken Aydınoğullarına eski topraklarını geri verdi. Subaşı İbrahim'in oğlu Cüneyd Bey «İzmiroğlu» lakabı ile bu sırada ortaya çıktı ve Edirne'de hüküm sürmekte olan Süleyman Çelebi'den yardım görerek Aydınoğullarını İzmir yöresinden uzaklaştırdı (1403-1406). Mehmed I (Çelebi) 1415'te İzmir'i aldığı sırada, kendisine Rodos şövalyeleri, Midilli prensi ve hıristiyan reisleri de yardım ettiler, karşılığında da birtakım imtiyazlar aldılar. Çelebi Mehmed ölünce Bizans'ın serbest bıraktığı Cüneyd, Düzmece Mustafa hareketine katıldı. İzmir'e gelerek, bir süre buraya hâkim oldu, az sonra Murad II tarafından ortadan kaldırıldı (1424). Böylece İzmir tüm olarak osmanlı hâkimiyeti altına girdi. Osmanlı hâkimiyeti sırasında İzmir yavaş yavaş kalkınmağa başladı. 13 Eylül 1412'de Osmanlı-Venedik savaşları sırasında Pietro Mocenigo kumandasındaki haçlı donanması tarafından saldırıya uğrayarak yağmalandıysa da, haçlılar şehirde kalamadılar. Aşağı kale, Mehmed II tarafından, yeniden yaptırıldı. Daha sonra Mehmed IV zamanında İzmir körfezinin en dar yerine (Sancak burnu), yeni kale kuruldu. 1688 Depreminde bir hayli zarar gören kale yeniden onarıldı. 1694'te Sakız'ı alan Venediklîler ve 1770 yılında Çeşme'de osmanlı donanmasını yakan Ruslar, İzmir körfezine giremediler. Birinci Dünya savaşında bir ingiliz kuvveti Uzunada'da yerleşerek İzmir'e tehlikeli günler yaşattı. Fakat kaleye konan yeni bataryalar ve mayın manialari ile kale korundu.

Osmanlı imparatorluğuna katıldıktan sonra, yavaş yavaş kalkınan İzmir; Anadolu, İran ve kısmen de Orta Asya'nın, Avrupa'da ve Akdeniz memleketlerinde aranan çeşitli ürünlerine antrepo olmaktan geri kalmadı. İzmir'den ipek, tiftik, yapağı, afyon, kitre zamkı, balmumu, mazı, halı, zeytinyağı, sünger, pamuk, kuru üzüm, incir, şarap, kökboya, deri v.b. ihraç edilirdi. Gemiler ile buraya yünlü kumaşlar, ipekliler, kahve, çivit, baharat, şeker, kâğıt, cam, çeşitli madenler v.b. getirildi. Önceleri italya cumhuriyetleri imtiyazlı durumdaydı; sonraları Hollandalılar, İngilizler ve rumlar ticareti ele geçirdiler.

Öte yandan İzmir zaman zaman kara tarafından da çetelerin saldırılarına uğradı (1606'da Kalenderoğlu ve Kara Said çeteleri, 1625'te balıkesirli Cennetoğlu, 1736'da Honaslı Sarı Beyoğlu'nun saldırıları). Bu saldırılardan korunmak için, şehrin etrafı surla çevrildi. Bundan başka, Cezayir'in Fransızlar tarafından istilâsına (1830) kadar, Ege denzi kıyılarında gemilerine mürettebat bulmak üzere, Babıâli tarafından kendilerine yetki verilen Garp ocaklarının İzmir tarihinin önemli olayları arasında ve Karaosmanoğlullarının da İzmir çevresine kadar geniş bir alanda hemen hemen bağımsızlık derecesine varan otoritesine rastlanır. Fakat bu duruma Mahmud II tarafından son verildi. Mısır valisi Mehmed Ali Paşanın oğlu İbrahim Paşanın Anadolu'da ilerlerken, gönderdiği bir kuvvetin, 1833 başlarında İzmir'e girerek birkaç hafta sonra çekilmesi de İzmir tarihi için önemlidir.

Birinci Dünya savaşı sırasında, İtilâf devletleri, İtalya'nın isteği üzerine, 1917 nisanında St. Jean de Mauriene'de toplanarak Batı Anadolu'da, İzmir'in de dahil bulunduğu yeni bir bölge kurulmasına ve bunun İtalyan Yönetim bölgesine katılmasını kabul etti. Fakat savaşa girerse, kendisine Anadolu'dan arazi verileceği vaadini alan Yunanistan başvekili Veizelos'un ikna ettiği müttefikler, Yunanlıların İzmir ve bölgesini askerî işgal altına almasına karar verdiler (şubat 1919). İzmir limanına gelen bir müttefik donanması, Mondros mütarekesinin galip devletlerin güven ve çıkarlarını sarsacak her yeri işgal etmelerini sağlayan 7. maddesine dayanarak 15 mayıs 1919 sabahı şehre yunan askerlerini çıkardı. Yunanlılar, İzmir'i ele geçirdikten sonra, Edremit - Akhisar - Ödemiş - Aydın - Torbalı'dan geçen bir hattın ötelerine kadar uzanan bir bölgeye de yayıldılar (mayıs-haziran 1919). İstanbul'daki Türk hükûmetine 10 ağustos 1920'de imzalattırılan Sevr antlaşmasına göre, bu bölge, bir hıristiyan vali tarafından yönetilmek üzere, 25 yıl süre ile Yunanistan'ın askerî işgali altında bulunacak, yalnız İzmir kalesine türk bayrağı çekilecekti. Bu sürenin bitiminde, Cemiyeti Akvam'ın gözetimi altında halkın oyuna başvurulacak, yönetimin devamı yahut Yunanistan'a katılması şekillerinden biri uygulanacaktı.

Türk ordusunun 26 ağustos 1922'de başlayan Büyük Taarruz'u, yunanlıların tam bir bozguna uğramasıyle sonuçlandı. İzmir şehri 3 yıldan fazla süren bir işgalden sonra, 9 eylül 1922 sabahı Yunanlılardan geri alındı.

Yönetim bakımından İzmir, Osmanlı devletine katıldıktan sonra, ilk olarak Ayasuluk'a (Selçuk), sonra da Anadolu eyaletlerinin Saruhan (Manisa) sancağına bağlandı. Daha sonra merkezi Gelibolu olan Kaptanpaşa eyaleti meydana getirilerek İzmir yöreleri, Sıgala sancağı adı ile bu eyalete katıldı. İzmir, adı geçen eyalette Tersanei Âmire kethüdasının hassı oldu. XIX. yy.ın başlarında (1811), Aydın eyaleti kurulunca, İzmir, Sıgala sanca adını korumakla beraber bu yeni eyalete bağlandı. 1850'de eyalet merkezi İzmir'e taşınmakla beraber Aydın eyaleti (1867'den sonra *vilâyet*) adı korundu. İzmir valileri arasında Midhat Paşa (1891), Halil Rıfat Paşa (1881) ve Kâmil Paşa (1891) gibi önemli kişiler vardır. XIX. yy. sonlarında vilâyeti meydana getiren İzmir, Saruhan, Aydın ve Menteşe (Muğla) sancaklarının yüzölçümü 53 000 km idi. Cumhuriyet döneminde İzmir, diğerleri gibi il oldu.

Kuruluşundan beri süregelen depremler zaman zaman İzmir'e zarar verdi. 10 Temmuz 1688'deki şiddetli bir deprem sırasında, Sancak kalesi denize gömüldü; şehirde birçok bina yıkıldı. Tahminlere göre, en az 5 000 kişi öldü. Daha şiddetli bir deprem 1739 nisanında oldu. Gediz ırmağının İzmir körfezinde yaydığı alüvyonlar ile meydana gelen geniş bir alanın bu sarsıntı sırasında sular altında kaldığı tahmin edilir. 3-5 Temmuz 1778'de olan bir deprem ve bu sırada çıkan yangın İzmir'e büyük kayıplar verdirdi. Daha yıkıcı depremler 1883'te ve 1928'de oldu. Çeşitli yıllarda meydana gelen yangınlar da şehri hayli tahrip etti. 1834'te

fuarın gece görünüşü

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

frenk mahallesi yandı, türk mahallelerinin büyük bir kısmı yok oldu. İzmir'deki büyük yangınların sonuncusu 1922 eylülünde İzmir'e türk kuvvetlerinin girişi sırasında çıktı. Frenk mahallesinin büyük bir kısmı ile rum ve ermeni mahalleleri günlerce yandı.

XVII. yy. ve XVIII. yy.ın başında şehrin nüfusu 24 000 (A. de la Motraye) - 27 000 (Tournefort) olarak tahmin edildi. XIX. yy. kaynakları ise İzmir nüfusunu 100 000'den fazla gösterirler. Yüzyılın sonunda bu nüfus 150 000 (*Kamus-ül-âlâm'da* yarısı türk) - 200 000 (Cuinet, 89 000 müslüman, 52 000 rum, 16 000 yahudi, 5 000 ermeni ve 36 000 yabancı) olarak verilir. XX. yy. başında bu sayının 250 000'i geçtiği tahmin edilir, hattâ 300 000'i aştığı da ileri sürülür. İzmir kurtarıldıktan (1922) sonra şehrin nüfusunda önemli değişiklikler oldu. Mübadele yoluyle yerli rumların Yunanistan'a gönderilmesine karşılık, oradan türkler getirtilerek yerleştirildi. 1927'de yapılan ilk nüfus sayımında şehrin nüfusu 154 924 olarak tespit edildi. Bu nüfus önce yavaş bir artış ile 1950'de 227 578'e, 1960'ta 360 829'a ve 1965'te 411 626'ya vardı. Bu nüfusun 82 514'ü Karşıyaka'da yaşıyordu. Bunun dışında, ayrı ilçeler içinde yer almakla birlikte İzmir'in bir parçası sayılan Bornova (30 445), Buca (38 979) ile İzmir'i kuşatan başka şehirleşme merkeziyle şehrin nüfusu 590 000'i aşıyordu. 1970 Sayımının ilk alınan sonuçlarına göre dar anlamlı şehrin nüfusu 400 481, Karşıyaka'nınki 120 205, Bornova'nınki 33 000 ve geniş anlamlı İzmir'in nüfusu ise 700 000'i aşmış bulunmaktadır. 1963'te İzmir nüfusunun yüzde 33'ü, bütün meskenlerin yüzde 25'ine yaklaşan gecekondu tipi konutlarda yaşamaktaydı.

● *Güzel sanatlar.* Eski İzmir'in savunma yerleri: 1. *Akropolis* veya *Büyükkale.* 386 m yüksekliğindeki tepenin düzlüğünde, kuzey-güney doğrultusunda dörtgen bir yapı vardır. Bu yapı ortadan, doğu ve batı taraflarını ikiye ayıran bir duvarla bölünür. Batı kısım bölmeli ve odacıklara ayrılır. Doğu taraf ise açık ve bölmesizdir. Güney taraflarında kayalar üzerinde oyuntulu temel izlerine rastlanır. Kapı doğu-güney yönündedir. Burası daha çok savaş sırasında kullanılan bir kaleydi. Batı ve kuzeybatıdan gelecek düşmana karşıkoymak için yapılmıştır. Burada bulunan seramikler Bayraklı şehri tepesinde bulunan seramiklere çok benzediğinden onunla yaşıt sayılabilir. Arkeolog Miltner büyük kale harabesini M.Ö. VII. yy. başlarına, VIII. yy. sonlarına kadar götürür. Bk. BAYRAKLI.

2. *Küçük kale* veya *Ön kale.* Tantalos mezarının güneydoğusundaki küçük mezarların kuzeydoğusuna düşer. Burası doğudan gelecek tehlikelere karşı yapıldı ve daha çok ön kale olarak kullanıldı.

Agora. 1932-1941 Yılları arasında, Kadifekale'nin yamacında, bugün Basmane denilen bölgede yapılan kazı ve araştırmalar sonunda İzmir'in devlet agorası ortaya çıktı. Dikdörtgen bir biçim gösteren agoranın orta bölümü açık bir avludan, çevresi ise kemer ve sütunlar üzerine yapılmış üç katlı bir yapıdan kuruludur. Agoranın kurulduğu alan eğik olduğundan, önce kemerlerle elverişli bir zemin hazırlanmış, sonra üzerine iki kat daha yapılmıştır. Agora batı, kuzey ve doğu olmak üzere üç kesimde incelenir.

Batı yapısı. Kemerlerle elde edilen ve yeraltı katının tamamını kaplayan, mermer plakalarla örtülüdür, üç sıra tek parça granit sütunla üç geniş koridora ayrılmıştır. Sütunlara birer kiriş atılarak üzerine küçük bir kat daha çıkarılmıştır. Üçüncü katta bulunan sütunların üzerine gelen kemerler asıl çatıyı meydana getirmekteydi. Zeminin arka tarafında, geometrik desenlerle süslü mozaikli döşeme, agora ile bitişiğinde bulunan tapınak arasında bir geçit yeri olarak kullanılır. *Kuzey yapısı* (bazilika), Agoranın, doğu yönünde 150 m uzunluğundaki bu bölüme üç basamaklı bir merdivenle çıkılır. Yeraltı katına, yan tarafta bulunan bir merdivenden inilir. Bu bölümde duvarları çiçek, yaprak, kurbanlık bir domuz ve kaz motifleriyle süslü Geç Roma devrinden kalma küçük bir sunak bulundu. Arkada doğuya doğru uzayan sütunlu ve iki bölmeli bir dehliz görülür. Bu bölmeler kubbe-kemerleri taşımaktadır. Burada bulunan bir girişten doğu yönünde uzanan ve üzeri tonozla örtülü olan bir yazıta varılır. Bu geçitin kuzeyinde yan yana 28 hücre bulunmaktadır. Bu yeraltı katının kuzeybatı köşesinde pek çok değerli tanrı heykelleri, yazıtlar ve mimarî parçalar bulundu. İkinci kata, agora avlusundan üç basamaklı bir merdivenle çıkılır. Bu kat da üç sıra sütunlu üç bölüme ayrılmıştır. Elde edilen mimarî kalıntılara bakılarak, bu bölümün, orta bölmesi yükselmiş bir bazilika olduğu anlaşılmaktadır. Bazilikanın batısında, mahkeme salonu olarak kullanılan bir bölüm vardır.

Doğu yapısı. Agoranın bu bölümü de batı yapısı gibi üç sıra sütunlu zemin katından ve bunun üzerine yapılan kattan meydana gelmiştir.

Agorada bulunan heykeller. Deniz tanrısı Poseidon (*Neptün*) heykeli: bazilikada, yeraltı bölümünün batısında 12 parça olarak bulundu. *Demeter* (Ceres) heykeli: bereketi temsil eden Demeter heykeli de Poseidon'un yanından çıkarıldı. *Artemis* heykeli: bazilikanın yeraltı bölümünde bulundu, tanrıça uzun av çizmeleriyle kısa bir kiton taşımaktadır. Heykellerin hepsi agoradan daha eskidir. (Yaklş. ol. M.S. II. yy. ortaları.)

Agorada kullanılan sütun başlıkları M.S. 160-200 arasındaki devir örnekleri vermektedir. İzmir'in M.S. 178 yılında büyük bir deprem sonucu yıkıldığı göz önüne alınarak agoranın M.S. 178 yılından hemen sonra yapıldığı ileri sürülebilir.

Diyojen hamamları: bugün Halkapınar su deposunun içinde bu hamamın yalnız temelleri kalmıştır.

Stadyum: şehrin güney kale duvarına yakın bir yerde şimdiki Halitbey okulunun yanında tepenin güney yamacı üzerindedir. Seyirci yerlerindeki taş oturma basamakları daha sonraki devirlerde de kullanıldığı için, bugün yalnız yeri kalmıştır. Önceleri bunun kuzey, doğu ve güney bölümlerinde amfiteatr biçiminde kavisli oturma basamakları bulunmaktaydı.

Tiyatro: Kadifekale'nin güneydoğusunda bugünkü Kireçlikaya'da tabiî bir yamaç üzerindedir. Ancak yeri ile doğu-batı yönünde uzanan sahne duvarlarından başka bir kalıntısı yoktur. 16 000 Kişi alan tiyatronun, 1638 yılına kadar duvarlarının büyük bir kısmının durduğu, bu tarihten sonra da taşlarının şehirdeki yapılarda kullanıldığı kaynaklarda yazılıdır.

Akpınar su tesisleri: bugünkü duruma göre Ephesos'a giderken Cumaovası havaalanını geçer geçmez doğu yamacındaki yol kıyısından akan sudur. İzmir'den uzaklığı 17 km kadardır. Akpınar'dan İzmir'e doğru ilerleyen suyolu biraz ileride, dereyi aşan bir su kemeri üzerinden geçer, bunun uzunluğu 160 metredir. Kesme taşlardan yapılmıştır, üzerindeki kanal belli değildir, bozulmuştur. Suyolu havaalanının kuzeyine doğru ilerleyerek Gaziemir ovasına dalar. Buradaki küçük bir dereyi 15 m uzunluğundaki küçük bir kemerle aşar. Bu suyolu üzerindeki kanal 0,40 m genişliğindedir. Burada yükseklik 126 m'ye düşer. Suyolu 120 m seviyedeki Gaziemir ovasından geçen yolu aşar ve karşı dağın eteklerinden ilerler. Hemen ileride üçüncü bir su kemeri üzerinden geçer. Bunun uzunluğu 135 m'dir, burada daha 80 sm kalınlığında bir kanal vardır. Sonra Uzunköy yoluna doğru ilerler ve Paşaköy çayırını bir su kemeriyle aşar. Bu suyolu 96 m uzunluğundadır ve ötekilere oranla sağlam yapılmıştır. Beşinci sukemeri İzmir'e varmadan Bozkaya tepelerinin arasında 80 m uzunluğundadır.

Bizans devri. İzmir'de Bizans devrinden günümüze kadar gelen eser yoktur. Burada, Bizanslılar zamanında oldukça gelişmiş bir yerleşme vardı. Bunun izleri, kazılar veya çeşitli tesadüfler sonucu ele geçen mimarî süsleme kalıntılarında, küçük buluntularda görülür. Bu çeşit eserlerin çoğu bugün müzeye bağlı İzmir agorasında saklanmaktadır. Bu eserler gerek işçilik, gerekse desen bakımından sütun başlığı, friz, kapı ve pencere söğesi, arkitrav ve ikonostasis parçalarından ibarettir.

fuar ve İZMİR

İzmir yakınlarında Kemalpaşa'da (Eski Nif, Bizans devrinde Nymphaion) ise İznik prensliği zamanından kalma (XIII. yy.) bir saray kalıntısı bulundu. Duvarlarının bütün yüksekliğince ayakta duran dikdörtgen planlı, çok katlı bir yapıdır. Şimdi yıkıktır. Ayrıca Meseles vâdisinde Bizanslılar'dan kalma sukemerleri vardır.

Türk devri. Camiler: İzmir'in türk devri eserlerinin çoğu camilerdir. Bunların içinde oldukça ilgi çekicileri vardır, fakat hiç biri sanat tarihi yönünden birinci derecede önemli değildir. İzmir'in yangınları sırasında bunların çoğu hasar görmüş, onarımlar sırasında değiştirilmiştir.

Hisar camii, Hisarönü yöresindedir. Kitabesine göre 1597-1598'de Aydınoğullarından Yakub Bey tarafından yaptırıldı. Küçük bir avlusu ve her gözü bir kubbe ile örtülü yedi bölümlü son cemaat yeri vardır. Bu bölüm 1813'teki onarımda eklenmiştir. Ana mekânın ilk giriş bölümü iki yan ve bir orta kısımdan meydana gelir. İlk giriş kısmı pandantifli beş kubbeyle, yan bölümler ise tromplu birer oval kubbe ile örtülüdür. Orta bölümde de tromplu bir oval kubbe vardır. Onarım sonucu, zemin planında sekiz dayanaklı gibi görünen orta kubbenin, ilk yapıldığında altı istinatlı olduğu, geçiş organlarından anlaşılır. Minarenin büyük kısmı son cemaat yerinin içinde kalmıştır, kesme taştandır.

Şadırvan camii, çarşı içindedir. Kitabesine göre 1637-1638 tarihinde Bıyıklıoğlu Mahmud tarafından yaptırıldı. 1815 Tarihli bir de onarım kitabesi vardır.

Başdurak camii. Başdurak caddesindedir. Öteki adı *Hacıhüseyin camiidir.* 1652-1653'te yapılmış, 1892-1893'te önemli onarımlar görmüştür. Cami fevkanîdir. Son cemaat yeri alternatif olarak manastır tonozu ve kubbe ile örtülüdür. Ana mekân tromplu tek kubbelidir. Mihrap sade, mimber mermerdir. *Kestanepazarı camii,* kitabesine göre 1669-1670'te Emirzade Hacı Ahmed Ağa tarafından yaptırıldı. Kemeraltı çarşısında Kemeraltı camiini Yusuf Çamazade Ahmed

İzmir'in kurtuluşu kutlanırken

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

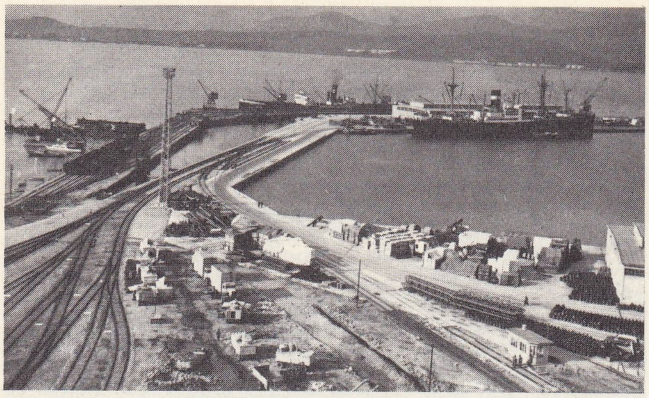
Alsancak limanı

Ağa yaptırmıştır (1673-1674).

Aliağa camii, Aliağa mahallesindedir. 1673 Tarihli kitabesi vardır. Tromplu tek kubbeli kare ana mekânı, L biçiminde bir son cemaat yeri iki yanından çevirir. Dik arazide olan caminin minaresinin kapısına yedi basamakla çıkılır. Mihrap sade, derin bir mermer niş biçiminde, mimber taştan oymadır. *Hacımahmut camii,* Hacı mahmud Paşa tarafından yaptırılmıştır. Kitabesi yoktur. Cami pandantifli tek kubbeli kare bir mekân ile, düz çatılı son cemaat yerinden ibarettir. Mihrap sade derin niştir, mimber ise ahşaptır.

Hatuniye camii, 1738-1739'da Tayyibe Hatun tarafından yaptırıldı. Başlangıçta tek kubbeli kare bir cami iken yanına sonradan düzensiz eklemeler yapıldı. Beş kubbeli son cemaat yeri vardır. Ana mekânda kubbe pandantiflidir. Düzensiz planlı ek bölüm ise kısmen bir kubbe ile kısmen çeşitli boylarda çapraz tonozlarla örtülüdür. Burada L biçimli kadınlar mahfili vardır. Minare kaidesi caminin içinde kalmıştır. Mihrap derin niş şeklinde, mimber ahşap oymadır.

Çorakkapı camii, Basmane'de, Gaziler mahallesindedir. 1746-1747'de yapılmış, XIX. yy. sonlarında yanmış, sonra aslına uygun olarak onarılmıştır. Plan bakımından İzmir'in en ilgi çekici camilerindendir; sekiz dayanaklı sisteme göre yapılmış, tromplu büyük kubbesi, ana mekânın ortasını kaplar. Kubbe sekizgen bir kasnağa oturur. Yapı iki yana doğru üçer kubbe ile örtülü birer bölümle genişletilmiştir. Beş gözlü, kubbeli son cemaat yeri vardır. Mihrap derin niş biçiminde, mimber mermerdir.

Yalı camii, Konak meydanındadır. 1755-1756 Yılında İngiliz Ayşe Hanım tarafından yaptırıldı. Birinci Dünya savaşında onarıldı. 1964'te geçirdiği onarıma kadar dışı kütahya çinileri ile kaplıydı; onarımında yalnız kapı ve pencere kenarları çinili bırakılmıştır. Cami sekizgen planlıdır ve sekizgen kasnaklı kubbeyle örtülüdür.

Piyaleoğlu camii'nin 1883 tarihli kitabesi vardır. Tromplu, tek kubbeli namaz mekânı ile ahşap örtülü son cemaat yerinden ibarettir. Mimberi ahşaptır.

Sarkışla'dan yunan bayrağının indirilişi

Hacıbey camii, Topaltı mektebi caddesindedir. 1890'da Hacı Mehmed Bey tarafından yaptırıldı. Tromplu tek kubbeli, son cemaat yeri ahşaptır. Minaresi sekizgen kaide üzerine oturur.

İzmir'de bunlardan başka 1676 tarihli *Hacımehmet camii,* 1757-1758 tarihli *Odunkapılı camii;* yapı tarihi bilinmeyen *Şeyh camii,* 1842 tarihli *Faikpaşa camii,* 1843 tarihli *Fettah camii;* yine XIX. yy.dan kalma *Soğukkuyu camii,* 1874 tarihli *Natırzade camii;* 1890-1891 tarihli *Mithatpaşa camii;* 1888-1889 tarihli *Akarcalı camii;* 1896 tarihli *Kurtmehmetpaşa camii,* 1902 tarihli *Eşrefpaşa camii,* tarihi belli olmayan fakat yakın tarihlerde yapıldığı anlaşılan *Kurşunlu, Pazaryeri* ve *Esnafşeyhi* camileri vardır.

Türk devri yapıları arasında Tilkilik'teki 1813-1814 tarihli *Osmanpaşa sebili,* Arasta'da 1792-1793 tarihli *Hacıahmedağa sebili,* Kemeraltı caddesinde 1770-1771 tarihli ve Limoncular çarşısında 1805-1806 tarihli sebiller, 1744-1745 tarihli *Kızlarağası hanı* ile *Çakaloğlu, Karaosman, Manisalı, Kuzuoğlu, Mirikelâm, Bidayet, Selvili, Esir, Tütün, Müslim, Pirinç, Uzun, Sulu, Girit, Demir* hanları anılmağa değer.

— *İzmir ili.* Bütünüyle Ege bölümü içinde yer alan il batıdan Ege denizi, kuzeyden Balıkesir, doğudan Manisa, güneyden Aydın illeriyle kuşatılmıştır; 11 973 km²; 1 234 667 nüf. (1970 sayımının ilk alınan sonuçlarına göre 1 430 368 nüf.)

● *Coğrafya.* Yüzey şekilleri bakımından İzmir ili toprakları Ege bölümünün doğu-batı doğrultulu geniş çukur alanlarla birbirinden ayrılan orta yükseklikte dağ kütleleriyle engebelenmiştir. Kuzeyde il sınırları Madra dağının doruğuna (1 344 m) yaslanır. Daha güneyde, bu dağlardan Bakırçay vâdisiyle ayrılmış Yunt dağları, İzmir ili topraklarını Manisa ilinden ayırır (1 075 m) ve bunun güney ucunda da Gediz vâdisinin geçtiği Menemen boğazını kuzeyden sınırlayan Dumanlıdağ (1 098 m) yükselir. Bütün bu dağların eski kıvrımlı temeli geniş ölçüde üçüncü zaman volkan lavları ve yer yer neojen göl toz tortullarıyle kaplanmıştır. Manisa ovasında ve Menemen ovasında (delta) genişleyen Gediz vâdisi, kuzeyde Dumanlıdağ ve güneyde Manisa-Yamanlar dağı arasında sıkışır (Menemen boğazı). Temel yapısı ikinci zaman kireçtaşı olan Manisa dağının (1 510 m) doruğu, İzmir-Manisa illerini ayırır; bunun batısında yer alan volkanik Yamanlar dağı (1 075 m) ise İzmir ili topraklarında yer alır. Gediz vâdisinin güneyindeki Bozdağlar da doğu kesiminde aynı illerin sınırı üzerinde bulunur ve batı kesiminde bütünüyle İzmir ili sınırları içinde kalır: kıvrımlı birinci zaman şist ve kireçtaşından oluşmuş bu dağların doruğu, Ödemiş kuzeyindeki Bozdağ (2 160 m), İzmir ilinin en yüksek noktasıdır. Batıda dağlar daha parçalı bir görünüş alır. Belkahve eşiği (260 m) ile birbirinden ayrılan Kemalpaşa ve Bornova (İzmir) ovaları güneyinde Tahtalı (Nif) dağı 1 600 m'ye, İzmir'in güneybatısında Kızıldağ 1 080 m'ye yükselir, Urla yarımadasında daha az yüksek tepelerle çukur alanlar, nöbetleşerek kuzeye doğru bir çıkıntı meydana getiren Karaburun yarımadasında tekrar 1 000 m'yi aşar (Akdağ 1 218 m). Nihayet ilin güney kesimini ortasından Küçük Menderes'in geçtiği ova ve onu güneyden sınırlayan Aydın dağları (Bey dağı, 1 675 m) kaplar ve bu dağların doruk çizgisi Aydın ili topraklarını ayırır.

İzmir ilinde genellikle Akdeniz iklimi hâkimdir: yazlar çok sıcak ve kurak, kışlar ılık ve yağışlı geçer. Yaz sıcakları gündüzleri kıyı boyunda ve özellikle İzmir'de *İmbat* denilen deniz rüzgârları estiği sırada biraz hafifler ve Boğdağ'ların yazın dinlenme yeri gibi kullanılan yaylalarında yükselti etkisiyle az çok serinler. Kışlar, genellikle ılık geçer, fakat bazı yıllar sert kuzey rüzgârlarının etkisiyle soğuk baskınları duyulur. Yağışlar Karadeniz ve Akdeniz kıyılarının bazı kesimlerindeki kadar bol olmamakla birlikte, genellikle 600-750 mm arasında oynamakta ve seyrek olarak bunu aşmaktadır. Kar, yüksek kesimler dışında pek seyrek görülür ve yerde hemen hemen kalmaz. İzmir Meteroloji istasyonunda 37 yıldan beri yapılan gözlemlere göre en soğuk ayın ortalama sıcaklığı 8°5 C, en sıcak ayınki 27°6 C, şimdiye kadar ölçülen en düşük ve en yüksek sıcaklıklar —8°4 C ve 42°7 C'tır. Yazın termometrenin 30°C üstüne çıktığı günlerin ortalama sayısı 92'ye vardığı halde, 0°C'ın altına düştüğü günler 8'i geçmemektedir. Deniz etkisindeki İzmir'in durumu kara içindeki Ödemiş (15 yıllık gözlemlere göre) ile karşılaştırılırsa, ortalama sıcaklıkların bu şehirde 7°1C ve 28°2C, ekstrem sıcaklıkların —10°C, 43°2C, sıcaklığın 30°C üstüne çıktığı günlerin 124, 0°C altına düştüğü günlerin 21 olduğu görülür. Yağışların yıllık tutarı İzmir'de 704 mm'dir; bunun mevsimlere dağılışı da şöyledir (yüzde ile): kış 54,5; ilkbahar 22,2; yaz 2,0; sonbahar 21,3. Başka istasyonlarda kaydedilen yıllık yağışlar: Foça 600, Karşıyaka 658, Urla 793, Torbalı 708, Bayındır 654, Ödemiş 733 ve tek olarak Kemalpaşa 1 058 mm.

Tabiî bitki örtüsü. Akdeniz ikliminin etkisi altında kalır. Ana çizgileriyle deniz seviyesinden başlayarak 500-600 m'ye kadar, kışın yapraklarını dökmeyen çalılar (maki) yer alır: pırnal meşesi, yabanî zeytin, akça kesme, tesbih v.b. türlerinden oluşan maki düzeyinde kızılçam ağaçları da bulunur. Bunlar yükseklere doğru yerini karaçama bırakır. İç kesimlerde palamut meşesi Cumaovası - Torbalı kesimlerinde yaygın olarak fıstıkçamı bulunur. Ne var ki, tabiî bitki örtüsü, yazları kurak iklim altında yangınlar, aşırı otlatma ve ovalarda tarla açma sebebiyle büyük ölçüde değişikliklere uğradı, ağaçsı bitkilerin alanı geriledi.

Ege denizine dökülen akarsulardan Küçük Menderes'in bütün çığır ve havzası, Bakırçay'ın bir yarısı, Gediz'in ise ancak Menemen boğazı aşağısındaki kısmı, İzmir ili toprakları üzerinde yer alır. Bakırçay, Bergama ovasından geçer, fakat güneye kıvrılarak Çandarlı körfezine küçük bir delta ile kavuşur. Gediz, denize ulaşmadan önce yaydığı delta üzerinde sık sık yer değiştirdi, getirdiği çamurlarla İzmir limanının önünü tıkama tehlikesi yarattığı için 1886'da ağzı kuzeyde körfezin derin bir kesimine taşındı. Emirâlem regülatöründe yükseltilen sularından Menemen ovasında yararlanılmaktadır. Küçük Menderes'in Selçuk (Efes) delta ovasına varmadan geçtiği boğazın gerisinde, eskiden çok yaygın olan bataklıklar kurutuldu, ırmağın taşarak yaptığı zararlar önlendi.

İzmir ilinde göl olarak Torbalı-Selçuk arasında Belevi gölüyle Bozdağların yüksek sırtları üstünde, çevresi yazlık dinlenme yeri olarak kullanılan Gölcük sayılabilir. İl sınırları içinde çok sayıda kaplıca ve içmeler de vardır. Bunların en ünlüleri İzmir'in batısındaki Agamemnon ve Çeşme kaplıcaları ile Seferihisar, Urla, Dikili, Bergama dolaylarında bulunanlardır. Bugünkü durumda İzmir ilinin 19 ilçesi vardır: Merkez, Karşıyaka, Bornova, Kınık, Bergama, Dikili, Foça, Menemen, Kemalpaşa, Seferihisar, Urla, Çeşme, Karaburun, Torbalı, Bayındır, Ödemiş, Kiraz, Tire ve Selçuk. — *İzmir Merkez ilçesi,* 1 293 km² 479 495 nüf. (1970 Sayımının ilk sonuçlarına göre bu nüfus 583 361; İzmir'in uzantısı olan Karşıyaka ve Bornova şehir yerleşmeleri bu sayı dışındadır). Merkez, Buca, Cumaovası, Değirmendere, Eşrefpaşa ve Güllübahçe bucakları içinde 1965'te 43 muhtarlık ve 7 kasaba veya şehir niteliğinde yerleşme yeri vardı.

1927 Sayımında İzmir ilinin nüfusu 531 579, km²'ye düşen nüfus 43 idi (sonradan Aydın iline bağlanan Kuşadası ilçesiyle birlikte). İlin nüfus sayısı 1965'te 1 234 667, 1970'te (geçici sonuç) 1 430 368 oldu ve km²'ye düşen ortalama nüfus da 1965'te 103 (Türkiye'de 41). 1970'te 119 (Türkiye'de 46) oldu. 1965'te il sınırları içinde, nüfusu 3 000'in üstünde olan kasaba ve şehirler sayısı 41'i buluyordu ve nüfus toplamı 600 000'e varan İzmir şehir bütünü dışında, 25 000'den fazla nüfuslu 3 yerleşme vardı. Kasaba ve şehirlerde yaşayan kentsel nüfus, il nüfusunun 835 000'den fazlasını (yüzde 67,7) meydana getiriyordu. Nüfusu 3 000'den az olan 651 kırsal yerleşmede ise toplam nüfusun üçte birinden biraz eksiği (yüzde 32,4) yaşıyordu. İzmir ilinin kırsal nüfus yoğunluğu ise 33,5'u buluyordu (Türkiye 25,5).

İzmir ili tarım alanlarının genişliği ve ü-

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

Saat kulesi (*Konak meydanı*)

Basmane meydanı ve Kültür park girişi

Kadifekale'den bir görünüş

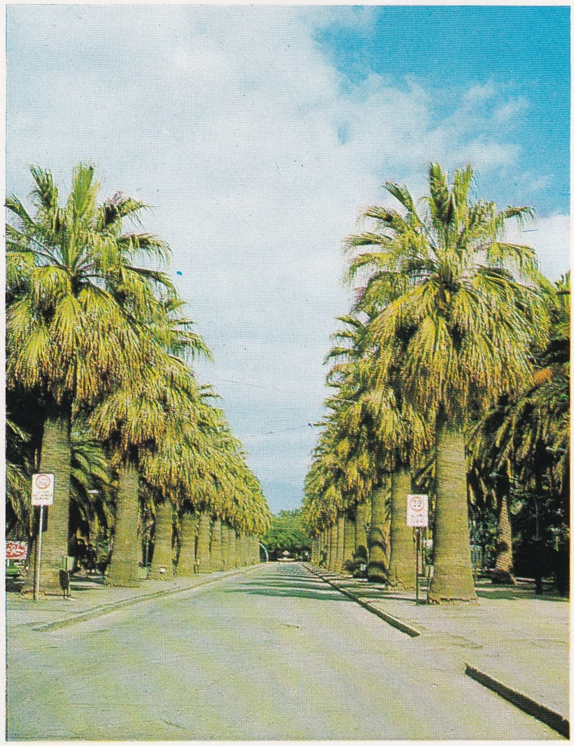

Palmiyeli yol

IZMIR

Karşıyaka sahil yolu

Pasaport'tan bir görünüş

Şadırvan camii
(Konak meydanı)

Karşıyaka'dan bir görünüş

Foto. H. Gürsel (MEYDAN)

rünlerin çok çeşitli oluşu, sanayi kuruluşlarının çokluğu ile Türkiye illeri arasında seçkin bir yere sahiptir. Ekili-dikili alanlar il topraklarının yüzde 28'ini kaplar; buna karşı nadas toprakları yüzde 3'ü geçmez. Ormanlar yüzde 20, çayır ve otlaklar yüzde 14, ürün vermeyen yerler yüzde 35 kadardır. Dikili alanlar birçok ildekine nazaran çok fazladır ve toplam yüzde 28'in yüzde 19'u tarlalara, yüzde 9'u meyve ve sebze bahçeleriyle bağ ve zeytinliklere ayrılmıştır. Ekili alanların yüzde 49,3'ü sanayi bitkilerine, yüzde 42,5'i tahıla, geri kalanı (yüzde 8,2) öteki bitkilere (baklagiller, kuru sebze ve yem bitkileri) ayrılmıştır. Tahıl ekimi 100 000 hektar etrafında oynar. En çok buğday (60 000-83 000 hektar) ekilir ve ikinci sırada arpa (46 000 t), daha az olarak mısır (15 000 t), yulaf (6 000-10 000 t), çavdar (3 000-4 800 t) ve pek az olarak darı ekilir. Pirinç ekimi yıllar arasında pek büyük değişiklikler göstermiştir (1966'da 5 964 t, 1967'de 1 942 t, 1968'de 282 t). Patates üretimi yaygındır (134 000 t); soğan da çok ekilir (15 000 t). Baklagillerden en çok bakla 2 700-3 400 t), nohut (2 500 t), daha az olarak fasulye v.b. ekilir. Sanayi bitkileri çeşitlidir: başta tütün (60 000-68 000 hektar; 34 000-40 000 t) ve pamuk (50 000 hektar; 38 000 t lif, 61 000 t pamuk çekirdeği) gelir. Tütün üretiminde İzmir, Ödemiş, Tire, Bergama, Torbalı ve Urla ilçeleri önde gelir. Pamuk en çok Menemen, Bergama, Torbalı, Bayındır ve Tire ilçelerinde ekilir. 1968 Yılında İzmir ili tütün üretiminde ikinci, pamukta dördüncü geliyordu. Öbür sanayi ürünleri arasında kenevir (2 500 t), susam (2 000 t), anason (106-240 t) ve şekerpancarı (3 700-12 000 t) sayılabilir. Ağaçsı bitkiler tarımı çok önemli yer tutar ve başta üzüm bağları gelir. 1968'de 31 000 hektar olan bağların beşte üçünden kurutulmağa elverişli ünlü çekirdeksiz üzüm, beşte ikisinden de çekirdekli sofra üzümü elde edilir. Elde edilen üzüm son yıllarda 115 000-131 000 ton arasında değişmiştir. İlin bütün kesimlerinde bağ bulunmakla birlikte, Kemalpaşa, Menemen, Merkez ve Ödemiş ilçeleri başta gelmektedir. İncir özellikle kurutularak pazarlanır. Aydın ilinden sonra ikinci gelen İzmir ilinde 1967'de 1 100 000'e yakın olan incir ağacı sayısı büyük zarara uğrayarak 1968'de 323 000'e düştü. 40 000 ton yaş (11 600 ton kuru) incir üretimi de 16 000 tona düştü. İncirlikler özellikle Küçük Menderes vâdisinde yer alır (Ödemiş, Selçuk, Torbalı, Kiraz ilçeleri). Zeytin ağaçları sayısı 13,5 milyona yaklaşmıştır; zeytin üretimi 64 000-131 000 ton, zeytinyağı üretimi de 12 000-24 000 ton arasında değişir. Zeytinlikler en fazla Bayındır, Kemalpaşa, Merkez ve Torbalı ilçelerinde bulunur. Turunçgil üretimi sınırlı olmakla birlikte, özellikle mandalinacılık gelişme göstermiştir. Üretim, Merkez, Seferihisar, Urla, Karaburun ilçelerinde kümelenir (600 000 turunçgil ağacı). Başka meyve türleri arasında şeftali, elma, armut, kiraz başta gelir. Sebze bahçeleri (9 000 hektardan fazla) gelişmektedir; turfandacılık da yapılır. Bostan (kavun, karpuz) üretimi yaygındır.

Hayvancılık, çayır ve otlakların azalmasından dolayı engellenmekte, buna karşılık süt ve kuzu üretimi ile kasaplık hayvan üretimi bakımından mandıra hayvancılığı gelişmektedir. 1968'de en çok koyun (523 000), onun yarısı kadar kılkeçi (268 000), daha az olarak sığır (177 000), manda (4 300), deve (2 500), at (35 000), eşek (51 000) bulunuyordu. 70 000'e yakın arı kovanından 500 tona yakın bal elde edilir (Muğla ve Aydın illerinden sonra üçüncü). Kümes hayvanları yaygındır (1 milyondan fazla tavuk, 76 milyon yumurta). İpekböcekçiliği gerilemiş olmakla birlikte Kiraz ve Ödemiş ilçelerinde tutunmuştur (32 000 kg yaş koza). Kıyılarda Ege denizinin ünlü balıkları (kefal, çipura, trança v.b.) tutulur. İzmir ilinde çeşitli madenlere rastlanmış olmakla birlikte, genel olarak bunların rezervleri fazla zengin değildir. Civa yatakları Karaburun (Karareis dolayları) ve Ödemiş (Halıköy) ilçelerinde işletilir. Torbalı dolaylarında demir bulunur. Bazı kesimlerde işletilmeyen kurşun-çinko yatakları vardır. Linyit yatakları Merkez, Urla, Torbalı ve Tire ilçelerinde yerel ihtiyaçlar için işletilir. Selçuk dolaylarında mermer ocakları bulunur. Tüketime ve özellikle ihracata yöneltilmiş bol hammadde bulunması, İzmir ilinde sanayiin gelişmesine yol açtı. 1966'da 976'sı İzmir'de olmak üzere il içinde 1 260 sanayi kuruluşu bulunuyordu. Bunların başında bitkisel yağ, sabun, pamuk, çırçır ve prese tesisleri gelir. İzmir yakınları (Bornova-Karşıyaka, Menemen ilçeleri), Bergama, Bayındır, Tire ve Ödemiş ilçe sınırları içinde çeşitli kuruluşlara rastlanır. En büyük sermaye konusu olan kuruluşlar, pamuklu dokuma fabrikalarıdır. Tütün fabrika ve bakımevleri, giyim eşyası, gıda maddeleri, plastik eşya yapımı, ambalaj sanayii de anılmağa değer. İzmir'in kuzeyinde Aliağa koyu kenarında büyük bir petrol rafinerisi kurulmaktadır. Kimya ve makine sanayiinin çeşitli kolları ve büyük onarım kuruluşları da vardır.

Dış ticaret alanında önemli olan sektör ihracattır ve bunun büyük kısmını sanayi bitkileri (pamuk, tütün v.b.), yaş ve kuru meyveler meydana getirir. Buna karşılık ithalâtın yeri sınırlıdır. Ulaşım bakımından İzmir ili Türkiye'nin en imtiyazlı bir köşesidir. İzmir limanına türk yolcu vapurları ile, yabancı ticaret gemileri gelir. Kara yönünde Büyük Menderes, Küçük Menderes ve Gediz vâdisiyle Marmara kıyılarından gelen demiryolları İzmir'de düğümlenir. Karayolları ağı 799 km devlet yolu ve 636 km il yolunu kapsar. Ayrıca bir kısmı düzenli ulaşıma elverişsiz 2 400 km köy yolu bulunur. İzmir havaalanı oldukça geniş bir ulaşım hareketine sahne olur.

— Kıyf. *Esk. İzmir biçimi,* Osmanlı devletinde fes yapıcılarının kullandıkları kalıplardan biri. (Kalıplar, sıfır ile on altı numara arasında, değişik boy ve biçimdeydi. Daha sonraları bırakılan «Dar Beyoğlu», iki numaralı kalıptı. Bunun türleri arasında Aziziye, Hamidiye, Büyük Hamidiye, Efendi biçimi, tam Zuhaf adıyle anılanları vardı.)

— Mutf. *İzmir köftesi,* bir çeşit patatesli köfte. (Kızartılmış patateslerin üzerine yuvarlak şekilde hazırlanmış ve kızartılmış köfteler yerleştirilir. Üzerine salça veya domates ezmesi dökülür. Su katılarak pişirilir.)

— Teşk. tar. *İzmir payei mücerredi,* Osmanlı devletinde kullanılan ilmiye rütbelerinden birinin adı. (Müderris payesinden büyük, Haremeyn'den küçüktü. Bu rütbe sahiplerine «faziletlu» unvanı da verilirdi.) [→ Bibliyo.] (M)

İzmir Arkeoloji müzeleri. Kültürpark (bk. KÜLTÜRPARK ARKEOLOJİ MÜZESİ) ve Basmane'de olmak üzere iki tanedir.

Basmane müzesi, İzmir'deki ilk müzedir. 1927 Yılında ziyarete açıldı. Bugün depo olarak kullanılmaktadır. Biri kilisenin içinde, diğeri bahçede olmak üzere iki teşhir yeri vardır. Kilisede, imparator ve imparatoriçe heykelleri, mezar stelleri, sikke koleksiyonu; bahçede, Theos Dionysos tapınağının frizleriyle Aphrodisias'tan gelen heykeller ve lahitler vardır. (M)

İzmir Atatürk evi ve Atatürk müzesi. İzmir'in Gündoğdu semtinde, Atatürk'e ait ev. 1860-1862 Yıllarında, halı tüccarı Takfor tarafından konak olarak yaptırıldı. 1927 Yılında İzmir belediyesi, evi hazineden satın alarak Atatürk'e hediye etti. Atatürk, İzmir'i ziyaretlerinde bu evde kaldı. Ölümünden sonra, eşyaları aynı şekilde muhafaza edildi. 1941 Yılında üst katı Atatürk müzesi, 1952 yılında da alt katı Atatürk Genel kitaplığı olarak hizmete girdi. (M)

İzmir Çocuk tiyatrosu, İzmir'de kurulan çocuk tiyatrosu (kuruluşu, ocak 1959). İzmir'de 1959 yılından önce, belediyeye bağlı olarak Avni Dilligil'in yönettiği bir çocuk tiyatrosu vardı. İzmir Devlet tiyatrosuna müdür olarak sanatçı Melek Ökte geçince, İzmir Çocuk tiyatrosunu kurdu. Kuruluş döneminde 35 temsil oynandı. Ertesi dönem sonunda Melek Ökte görevinden ayrılınca, tiyatro çalışmaları durdu. Bundan sonra İzmir'e, arada Ankara'dan çocuk tiyatrosu gönderilmeğe başlandı. (M)

İzmir Devlet konservatuvarı, Millî Eğitim bakanlığına bağlı olarak kuruldu (1958). Piyano, keman, şan, viyolonsel, nefesli çalgılar, armoni ve tiyatro bölümleri vardır. (M)

İzmir'e Doğru, Kurtuluş savaşı yıllarında, Balıkesir'de, haftada iki defa yayımlanan türkçe gazete (1919-1920, 74 sayı). İmtiyaz sahibi ve sorumlu müdürü Hüseyin Vasıf Çınar olan büyük boy bir gazete idi. Tirajı 4 000 olduğu halde, sesini bütün yurda duyurabiliyordu. Bu yüzden İstanbul hükûmetince suçlandı. 20 Ocak 1920 tarihinden sonra günaşırı çıkmağa başladı. Balıkesir'e Yunanlılar girerken yayımlanan son sayısında, İzmir'in Türk olduğunu, Türk kalacağını haykırıyordu (28 ocak 1920). [M]

İzmir Enternasyonal fuarı, İzmir'de, Kültürpark içinde her yılın 20 ağustosunda açılan ve 20 eylüle kadar açık kalan, milletlerarası nitelikte fuar (kuruluşu 1932). Başlangıç yılında adı 9 *Eylül Panayırı* idi. Bir yıl sonra Dr. Behçet Uz'un belediye başkanlığı sırasında, vali general Kâzım Dirik'in teklifi üzerine fuarın Kültürpark'ın meydana getirileceği 460 000 m²'lik yangın yerinin bir kenarında 32 000 m²'lik bir alanda kurulması kararlaştırıldı; birinci fuara yalnız türk firmaları katıldı. İkinci yılın açılışını, günün İzmir'in kurtuluş tarihine rastlaması dolayısıyle, genelkurmay başkanı mareşal Fevzi Çakmak yaptı (1933). İzmir fuarına yabancı ülkelerin katılması 1934'te başladı ve bu tarihte ilk defa olarak üç yabancı devlet (Irak, İngiltere, S.S.C.B.) fuarda pavyon açtı.

Fuarın 9-30 eylül tarihleri arasında açık tutulması geleneği, iki yıl daha devam ettirildi ve İzmir Şehir meclisinin 14 mayıs 1934 günü aldığı karar gereğince 1 ocak 1936'da temeli atılan Kültür park o yıl tamamlandı ve fuar da buraya nakledilerek her yılın 20 ağustos günü açılması ve 20 eylül gününe kadar açık kalması kararlaştırıldı (1936).

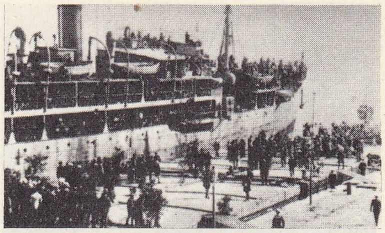
Patras vapurundan rıhtıma çıkan yunan askerleri

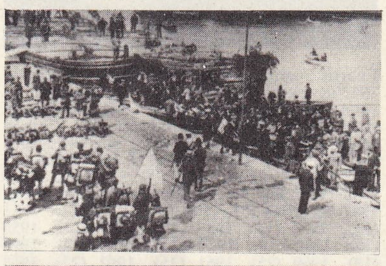
Kordon'da ihtiyat kuvvetleri

işgal başlıyor

türk askerlerinin İZMİR'e girişinde ermenilerin çıkardıkları yangın

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

Yenicuma camii
İZMİT
Mimar Sinan'ın eseri

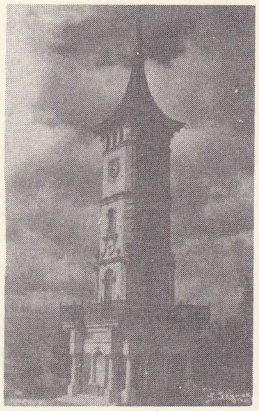

İZMİT
saat kulesi

Fuarın adına «enternasyonal» kelimesi 1947'de eklendi. İzmir fuarı açılışından bu yana her yıl tekrarlandı (1942'de savaş sebebiyle açılmadı). Başlangıcından itibaren fuara katılan ülkelerin sayısı şöyledir: 1934 (3), 1935 (5), 1936 (3), 1937 (3), 1938 (9), 1939 (11), 1940 (7), 1941 (4), 1943 (8), 1944-1945-1946 (hiç bir yabancı devlet katılmadı), 1947 (8), 1948 (5), 1949 (11), 1950 (11), 1951 (11), 1952 (14), 1953 (15), 1954 (17), 1955 (15), 1956 (17), 1957 (14), 1958 (17), 1959 (19), 1960 (25), 1961 (25), 1962 (27), 1963 (29), 1964 (31), 1965 (35), 1966 (43), 1967 (51), 1968 (42), 1969 (41), 1970 (40).

Fuarı ziyaret edenlerin sayısı da, 1970'te 3 milyon 500 bin kişiye ulaştı. (M)

İZMİR körfezi, Anadolu'nun batı kenarında Karaburun-Urla yarımadasıyle Ege denizinden ayrılan ve kuzeyde bu denize açılan büyük körfez; iki kısımdan meydana gelir: birincisi Karaburun yarımadasını doğudan boylayan ve güneyde Gülbahçe koyu ile sona eren kuzey-güney doğrultulu dış kesimdir; uzunluğu 45 km, genişliği ağzında 24 km, ortasında Uzunada (Kösten adası) bulunur; ikincisi ise Urla yarımadasının kuzey kenarını boylayan, kuzeyden Gediz delta ovası ve Yamanlar dağının batı ucuyle sınırlanan batı-doğu doğrultulu iç kısımdır (asıl İzmir körfezi); uzunluğu 38 km, genişliği batıda 20 km'den fazla, orta kesiminde Gediz'in eski ağzı (Pelikan burnu) hizasında 5 km'den azdır. Körfez, doğuda bir ova ile sona erer ve bu kesimde İzmir şehri ve banliyösü bir hilâl gibi kıyı boyunda uzanır. Bu kesimin batı kenarında Hekim adası, Yassıcaada ve İncirliada gibi adalar bulunur. Körfezin kuzey-güney doğrultu kesiminde 50 m'yi aşan derinlikler, doğu kesimine girmez. Gediz ırmağının güneye doğru akan yatağı, 1886'da batıya çevrilerek limanın önü tıkanma tehlikesinden kurtarıldı. (M)

İZMİRLİ (İsmail Hakkı), türk felsefecisi (İzmir 1868-İstanbul 1946). İzmir'de rüştiyeyi bitirdi. Medrese öğrenimi gördü. İstanbul Dârülfünun Yüksek Muallim mektebini bitirdi. Fen fakültesinde de okudu. Dârülfünun Edebiyat fakültesinde ders verdi (1911). Maarif Encümen üyeliğinde bulundu. Maarif nazırlığı, Edebiyat fakültesi ile İlâhiyet fakültesi dekanlıkları görevlerinde de bulundu. Ankara hükûmetinin kurulması (1920) üzerine Anadolu'ya gitti ve Ankara'da Şer'iye Vekâletinin Tetkikatı İslâmiye Heyeti reisliği yaptı.

Başlıca eserleri: *Anglikan Kilisesine Cevap* (İstanbul 1919); *Maani-i Kur'an* (Kur'an'ın Mânâları) [1927]; *İslâm Felsefesi Tarihi* [1932]; *Türk Filozofları* (1933); *Yeni İlm-i Kelâm* (1939); *Usûl-i Fıkıh Dersleri.* (M)

İzmirli Kız veya **Şehirli Kız.** Bk. ARLEZYEN.

İzmir Millî kütüphanesi (kuruluşu 24 haziran 1912). Kitaplığın masraflarını ve bakımını sağlamak üzere, sinema ve eğlence yerleri inşasına başlandı; Birinci Dünya savaşının araya girmesiyle teşebbüsler yarım kaldı. Savaştan sonra sinema binası tamamlandı; onun geliriyle de kitaplık binası yapılarak cumhuriyetin 10. yılında açıldı.

İzmir Millî Kütüphane cemiyeti tarafından yönetilen kütüphanedeki eserlerin cilt sayısı (1957): basmalardan, 33 236'sı türkçe, 6 383'ü eski harfli türkçe, 1 784'ü arapça ve farsça, 13 871'i öteki dillerde yazmalardan, 340'ı türkçe, 1 253'ü arapça, 1'i farsçadır. 3 000 Çeşit türkçe, 518 çeşit eski harfli Türkçe gazete ve dergi koleksiyonu vardır. Yazar adlarına, kitap başlıklarına göre alfabetik fiş kataloğu bulunur. Tertibi, geliş sırasına göredir. (M)

İzmir Müdafaai Hukuku Osmaniye cemiyeti, Mondros mütarekesinden (30 ekim 1918) sonra İzmir'de millî çıkarları savunmak amacıyle kurulan cemiyet. Mondros mütarekesinden yedi gün sonra resmî olmayarak faaliyete geçti. Resmî kuruluş tarihi 14 aralık 1918'dir. Program vali Tahsin Bey zamanında vilâyete verildi (14 aralık 1918). Moralızade Halil ve Nail Beyler cemiyet kurulur kurulmaz İttihat ve Terakki'nin devamı olarak bilinen *Teceddüt** fırkasının kendilerine her türlü yardımı göstereceğini söyledi. Bu durum cemiyeti bir hayli güç duruma soktuysa da faaliyetten alakoyamadı. İstanbul'da Millî kongrenin kurucuları arasında yer aldılar. Mütareke komisyonu ile sürekli ilişki kurarak batı anadolu halkını temsil edecek bir heyetin özel bir savaş gemisiyle Barış konferansına gönderilmesini sağladılar. İzmir'de partilerüstü, partilerle ilgisi olmayan bir «Heyeti İstişare» kurmayı başardılar. Bütün siyasî parti, dernek ve kuruluşlar böylelikle tek amaç etrafında birleştirilmiş oldu. Gene İzmir'de büyük «Müdafaai Hukuk kongresi»nin toplanması sağlandı. İtilâf devletlerine bir muhtıra gönderildi. Kongrenin en önemli kararı, silâhlı bir saldırıya silâhla karşı konulmasıydı. İstanbul hükûmetinin sadık bir adamı olan yeni vali İzzet Beyin göreve başlamasından sonra cemiyetin faaliyeti aksadı. Vali İzzet Bey kendilerini ittihatçılık ve bolşeviklikle itham ediyordu. Kuruluşundan İzmir'in işgaline (15 mayıs 1919) kadar cemiyet İzmir'deki bazı fransızlardan yardım gördü.

İzmir işgal edildikten sonra, *Alaşehir* Millî kongresi*'nin aldığı karar uyarınca, cemiyet çalışmalarını İstanbul'a aktardı. Yönetim kurulu beş kişiye indirildi. Millî mücadeleyi destekleyen kuruluşlarla işbirliği yapıldı. 40 Kişiyi bulan üyeler Anadolu'ya cephane ve silâh kaçırılması eylemine katıldılar. Padişahın tarafını tutan gizli ve açık kuruluşlarla mücadele edildi. Birçok kere kapatılma tehlikesiyle karşılaşıldı. Fransa'nın Doğu Haber alma genel müdürü kumandan Roland ile ilişki kuruldu. Onun aracılığıyle Kuvayı Milliye'yi yok etmek için Biga ve Şile taraflarında yapılacak çevirme harekâtının tespiti hususunda Polonya'daki toplantıya katılan fransız işgal kumandanı mareşal Franchet d'Esperey'e türk tezini bildiren muhtıra verildi. Ege bölgesinin Türk olduğunu savunan çeşitli risaleler yayımlayarak basında seslerini duyurmayı başardılar.

Cemiyet kendisiyle birleşen *İstihlâs-ı Vatan* cemiyeti* ve kuruluşuna katıldığı *İlhakı Red cemiyeti* ile kaynaşmış olarak çalışmalarını sürdürdü. Bir kısım üyeler ise İzmir'deki çalışmalarını Denizli'ye aktardılar. Böylelikle cemiyet ikiye ayrıldı. İstanbul'dakiler şehrin işgalinden sonra da gizli cemiyetlerle işbirliği yaparak bir süre daha çalıştılar.

Cemiyetin kurucuları ve yöneticileri şunlardı: Moralızade Halid ve Nail (tüccar); Menemenlizade Muvaffak, Haşim Enverî, Nazmi; Hüseyin Lütfi (emekli binbaşı); Abdurrahman Sami, Naci (itibarı Millî bankası ikinci müdürü); Tokadîzade Şekip; Salepçizade Midhat; Câmi (eski dahiliye müsteşarı), İsmail Sıtkı (eski adliye nazırı), Ragıp Nurettin (talebe müfettişi); Şerifpaşazade Remzi; Hasan Vasfi (eski İzmir mektupçusu).

Müdafaai Hukuk kongresi tarafından seçilen Merkez Yönetim kurulu üyeleri ise şunlardı: Câmi (genel kâtip), Moralızade Halid (muhasip üye), Belediye başkanı Hacı Hasan Paşa, Hacı Alipaşazade Refik, Kaptanîzade Tahir, Tokadîzade Şekip, Abdurrahman Sami, Alemdarzade Ethem, İbni Hâzım Ferid, Cemal Şahingerî, Dr. Ethem Hacı Midhat, Şeyh Nurettin, eski mektupçu Ahmed, Moralızade Nail. (M)

İZMİROĞLU CÜNEYD BEY. Bk. CÜNEYD.

İZMİROĞULLARI. Aydınoğullarından Cüneyd* Bey ve oğullarına verilen ad. Bk. AYDINOĞULLARI. (M)

İzmirspor kulübü, türk spor kulübü. İzmir'de Eşrefpaşa semtinde *Sakarya kulübü* adıyle kuruldu (1923). İzmir futbol şampiyonluğunu kazanan Sakarya kulübü, semtin diğer kulübü Altınay ile birleşerek *İzmirspor* adını aldı (1930). 1933 Yılında şampiyon oldu. 1937'de İzmir valisi Fazlı Güleç'in teşebbüsüyle Göztepe ve Egespor ile birleşerek *Doğanspor* adını aldı. Ancak bu takımdaki izmirsporlu futbolcular altı ay sonra ayrılarak *Ateşspor*'u kurdular. Vali Fazlı Güleç'in İzmir'den ayrılmasından sonra tekrar *İzmirspor* adıyle ortaya çıktı.

1948, 1954 ve 1955 yıllarında üç defa İzmir lig şampiyonluğunu kazanan lâcivert-beyaz formalı kulüp, daha sonra Türkiye ligine katıldı. Bir ara İkinci Türkiye ligine düştüyse de 1961-1968 sezonunda İkinci Türkiye ligi şampiyonluğunu kazanarak yeniden Birinci Türkiye ligine yükseldi. Ancak mali krizler sonucu yine İkinci Türkiye ligine düştü; halen bu ligde oynamaktadır. (M)

İzmir Şehir tiyatrosu, Avni Dilligil'in önayak olması ile İzmir'de kurulan tiyatro (1946). İzmir Belediyesi yönetiminde, İzmir Enternasyonal fuarındaki bir binada oyunlar verdi. Bir süre sonra binası yanınca (1948) Tiyatro Sevenler derneğinin yardımıyle yeniden açıldı (1949). Çalışmalarını bir yıl kadar sürdürdü; İzmir Belediyesi yetkilileri, masraf oluyor gerekçesiyle tiyatroyu kapattı (1950). Çalıştığı süre içinde tiyatro 52 değişik oyun sahneye koydu. İzmir Şehir tiyatrosu oyuncuları, tiyatro kapandıktan sonra, gene Avni Dilligil yönetiminde, çalışmalarını bir süre, *Ara tiyatrosu* adıyle sürdürdüler. (M)

İzmir Tarım Satış Kooperatifleri birliği. Bk. TARİŞ.

İZMİT, esk. **Nikomedeia,** Marmara bölgesinde Kocaeli ilinin merkezi olan şehir; 123 016 nüf. (1970). İstanbul ve Bursa'dan sonra Marmara bölgesinin üçüncü büyük şehri. Çeşitli sanayi kuruluşları: Selüloz-kâğıt (SEKA), Mannesman Boru fabrikası, İpraş tesisleri, Türk Pirelli Lastik fabrikası, Petkim (Petro-Kimya) tesisleri. Demiryolu istasyonu. —*İzmit ilçesi* (Kocaeli ili merkez ilçesi), 1 383 km², 207 676 nüf. Merkez, Akmeşe, Bahçecik, Derbent bucakları; 97 köy.

● *Coğrafya.* İzmit şehri, aynı adlı körfezin bitim yeri yakınında, körfez kıyısı ile bu körfezin kuzeyinde yükselen yamaçlar üzerinde yayılır. Çevrenin coğrafî durumu, özellikle İzmit körfezi, burada bir liman şehri kurulmasına yardım etmiştir. Körfezin bitim yerini Anadolu'nun iç kısımlarına bağlayacak yolların kolayca geçebileceği tabiî koridorlar vardır. Meselâ İzmit körfezinin doğusundaki İzmit ovasından, kolayca Sapanca gölü çukur alanına inilir, oradan da Adapazarı ovasına geçilerek doğuya doğru Düzce-Bolu ovası çukur alanları takip edilerek Ankara'ya ulaşılır. Bu güzergâhı takip eden yolla İzmit'in Ankara'ya uzaklığı 345 km'dir. Adı geçen yoldan, Sapanca doğusunda ayrılan bir yol, güneydeki

İZMİT'in
genel görünüşü

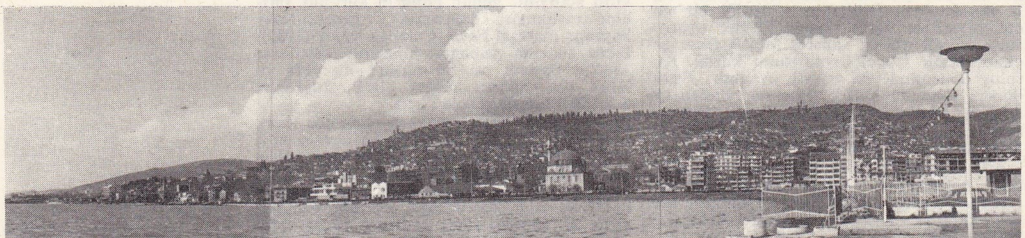

Foto. Yeni Sabah arşivi (MEYDAN)

dağlık kütleyi yaran Sakarya nehrinin açtığı Geyve boğazına girerek, İzmit'i İç Anadolu'nun önemli merkezlerine bağlar.

İzmit, körfezin kuzey ve güneyini takip eden yollarla da Marmara bölgesinin birinci (İstanbul) ve ikinci (Bursa) büyük şehrine bağlanır. İzmit'i İstanbul'a ulaştıran kıyı yolundan başka bir de Kocaeli platosunun üstünden giden yol vardır. İzmit körfezinin güneyini takip eden yol, Yalova'dan sonra güneye yönelerek Samanlı dağlarının bir alçalma yerinden faydalanarak Gemlik üzerinden Bursa'ya ulaşır. Aynı yoldan, Yalova doğusunda Karamürsel'den ayrılan bir yol da gene Samanlı dağlarının başka bir alçalma noktasından geçerek İznik'e ulaşır. Şehrin bugünkü yerinde ilk temellerinin atıldığı kesim, kıyıya dik olarak inmekte ve iki tarafından da dere vâdileriyle ayrıldığı için dışarıdan gelecek saldırılara karşı kolay korunabilir bir durum göstermekteydi.

Bugünkü İzmit, doğudan batıya doğru, kıyıdaki düzlük ve gerideki yamaçlar üzerinde yayılır. Şehrin iskân alanı, deniz kıyısını takip eden İstanbul-Ankara devlet yolunun hemen kuzeyinden başlayarak yamaçlarda 200 m yüksekliklere kadar çıkar. İskân yamaçlar üzerinde yayıldığı gibi, doğudan batıya doğru sıralanan tepeleri biribirinden ayıran dere vâdilerinin içine doğru da sokulur. Bu vâdilerin içinde genelikle gecekondular yayılmaktadır.

Şehir, doğudan batıya doğru Mehmetalipaşa mahallesinin doğusundan, batıda Yenimahalle'nin batısına kadar 19 mahalleyi içine alır. Son yıllarda Derince'nin de İzmit belediyesi sınırları içine alınması üzerine mahalle sayısı 23'e çıktı. Şehrin en canlı kısmını, biribirine paralel olarak uzanan dört cadde meydana getirir. Bunlardan birincisi kıyıyı takip eden İstanbul-Ankara devlet yoludur. Trafiğin son derece sık olduğu bu caddenin güney tarafında deniz kıyısı boyunca gazino ve kahveler sıralanır. Kocaeli Sanayi fuarının kurulacağı alan da körfezden bir kısmın doldurularak bu caddeye eklenmesiyle meydana gelmiştir. Kıyıdaki devlet yoluna paralel uzanan caddenin ortasından demiryolu geçer. Demiryolu caddesine kuzeyden paralel olan İstiklâl caddesi ile bununla demiryolu caddesini birleştiren sokaklar şehrin keşif iş sahasıdır.

Daha kuzeyde gene adı geçen caddelere paralel olarak uzanan İstanbul caddesinde okullar sıralanır. Bu cadde şehrin doğusunda ikiye ayrılır. Biri Kandıra caddesi adıyle kuzeydoğuya, diğeri ise güneydoğuya yönelir ve İstanbul-Ankara devlet yoluna kavuşur. Bu saydığımız doğu-batı doğrultulu dört ana eksenden kuzeye doğru yönelen sokaklar çok yerde dik yokuşlar, bazıları da merdivenli sokaklar halindedir. Bu dik yokuşlu cadde ve sokakları biribirine bağlayan yatay sokakların yapımı, meylin fazlalığı dolayısıyle, çok kere istinat duvarları meydana getirmek suretiyle mümkün olmuştur. Şehrin düzlükte olan kesimlerinde geniş caddelerin bulunmasına karşılık eğimin fazlalaştığı kesimlerde eni 3-5 m'ye kadar inen sokaklara da rastlanır.

İzmit şehri, son çeyrek yüzyıl içinde, çevreye doğru çok fazla genişleyerek, o zamana kadar işgal ettiği alanın hemen hemen iki katı kadar olan bir alan işgal eder duruma geldi. Bu gelişmeler bazı kesimlerde planlı, bazı kesimlerde ise plansız oldu. Plansız gelişmelerin örneği gecekondulardır. Gecekonduların en fazla yaygın olduğu kısımlar, şehrin kuzeyi, kuzeydoğusu ve kuzeybatısıdır. İzmit'teki planlı gelişmeler şehrin hem doğusunda, hem batısında görülmektedir. Doğudaki gelişmeler hem yeni mahallelerin birdenbire meydana çıkışı (Körfez mahallesi) ile, hem de eski mahallelere modern kısımların eklenmesi şeklinde oldu. Şehrin batısındaki planlı gelişme de İzmit ile Derince arasında kesintilerle devam eder. Şehrin gelişmesine paralel olarak nüfusu da hızla arttı. 1927 Yılında yapılan Cumhuriyetin ilk nüfus sayımında şehrin nüfusu 15 000'i biraz geçiyordu (15 200). 1935 sayımında 20 000'e (18 600), 1940 sayımında ise 30 000'e yaklaştı. Bu son dönemdeki yükseliş 1936 yılındaki ilk kâğıt fabrikasının kuruluşuyle ilgilidir. 1945'te İkinci Dünya savaşının etkisi ile nüfus biraz düştü (28 400). Bu tarihten sonra ise nüfus 1950'de 35 000'i (36 000), 1955'te de 50 000'i aştı (55 500). 1960 Yılında 73 500, 1965'te 89 500'e erişti. Nihayet 1970 nüfus sayımının geçici sonuçlarına göre, nüfusu 100 000'i aşan şehirler arasına girdi. Bugün 123 016 nüfusuyle Türkiye'nin 15. büyük şehridir. Bu son derece hızlı nüfus artışı, İzmit ve çevresindeki sanayi faaliyetlerinin aynı hızdaki gelişmesiyle yakından ilgilidir. 1934'te temeli atılan, 1936 yılında işlemeğe başlayan ve 1939'da ikinci kısmı tamamlanan Seka tesisleri, 1935 ile 1940 sayımları arasında yüzde 50 oranında bir artışa sebep oldu. Bu tarihten sonra, 1950 yılına kadar yavaş bir tempo ile artan nüfus, 1950'den sonra daha hızlı olarak artmağa başladı, özellikle 1957 yılında Mannesman Boru fabrikası, 1961 yılında İpraş tesisleri, 1962 yılında Türk Pirelli Lastik fabrikası ve 1965 yılında da Petkim'in kurulması üzerine hızla artarak bugünkü seviyeye ulaşmıştır.

● *Tarih.* İzmit, körfezin bitim yerinde, bugünkü İzmit'in 6 km kadar güneydoğusunda bir yunan kolonisi olarak M.Ö. VII. yüzyılda Megarahlar tarafından kuruldu ve *Astakos* adı verildi. Bir liman şehri olarak gelişen Astakos, M.Ö. III. yüzyılın başında Trakya kralı Lysimakhos tarafından ele geçirildi. Lysimakhos, şehri üç yıl elinde tuttuktan sonra Trakya'ya çekildi. M. Ö. 279 yılında çevreyi ele geçiren Bithynia kralı, Nikomedes I, Astakos'u da sınırları içine aldı; bugünkü İzmit'in yerinde kendi adına bir şehir kurdu ve şehre *Nikomedeia* adını verdi. Şehir kısa zamanda gelişti. Bithynia krallarının sonuncusu olan Nikomedes III, M.Ö. 75 yılında devleti Roma'ya bağışladı ve bir yıl sonra ölümünde de Nikomedeia, Roma'ya bağlı bir eyaletin merkezi oldu (M.Ö. 74). Romalılar da Nikomedeia'nın gelişmesi ve değerli eserlerle süslenmesinde büyük çaba gösterdiler. Bu dönemde eski tersane de onarıldı. Şehirde en önemli yapım faaliyetleri imparator Trajanus devrinde, burada valilik yapan Plinius zamanında oldu. Plinius'un valiliği sırasında Nikomedeia önemli bir yangın geçirdi. Plinius, sonraki yangınları önlemek amacıyle şehre su getirtti ve büyük sarnıç yaptırdı (bugün Cedit mahallesindedir). M. S. II. yüzyılda 122 ve 186 yıllarında iki şiddetli depremle yıkılan şehir, 258 yılında got işgaline uğradı. İmparator Diocletianus Nikomedeia'yı Roma imparatorluğunun başşehri yaptı. Yıkılan yerleri onarttı ve yeni yapım faaliyetlerine girişti. Daha sonraki yüzyıllarda yeniden deprem felâketine uğrayan (M.S. 358, 363, 364 yıllarında) şehir, ancak Bizans imparatoru Justinianus zamanında esaslı onarım görebildi. Nikomedia, XI. yüzyılın sonlarında Selçukluların eline geçti (1078). Birinci Haçlı seferi sırasında imparator Aleksios Komnenos tarafından geri alındı (1097). Şehrin kesin olarak türk hâkimiyetine geçişi, Orhan Gazi zamanında oldu. 1331'deki kuşatmadan bir sonuç alınamadı. 1331'de tam olarak osmanlı hâkimiyetine girdi. Önceleri *İznikmid* olarak kullanılan adı sonraları kısaltılarak *İzmid*'e (*İzmit*) çevrildi. Yıldırım Bayezid devrinde Bizanslıların İzmit'i yeniden ele geçirme teşebbüsleri başarıya ulaşamadı. Yavuz Sultan Selim devrinde İzmit tersanesi düzenlendi. Kanunî Sultan Süleyman devrinde İzmit en parlak dönemini yaşadı. XIX. Yüzyılda İstanbul ile İzmit arasında işleyen körfez gemi seferleri ve Haydarpaşa-Ankara demiryolu'nun buraya ulaşması (1873) şehrin gelişmesinde önemli rol oynadı. Özellikle bu yüzyılın sonlarına doğru Sırrı Paşanın mutasarrıflığı sırasında İzmit daha da canlandı. Yüzyılın sonundaki 1894 depremi, İzmit'in Yalıboyu'nda büyük tahribat yaptı. Birinci Dünya savaşı sırasında canlığını kaybeden İzmit, daha sonra 6 temmuz 1920'de İngilizler, 28 nisan 1921'de de Yunanlılar tarafından işgal edildi. Fakat bu işgal uzun sürmedi, 27 haziran 1921'de şehir geri alındı.

● *Güzel sanatlar. Antik devir ve Bizans devri.* İzmit, eski eserler bakımından pek zengin değildir. Çünkü çeşitli çağlarda, aynı yerde üst üste şehirler kurulmuştur. Antik devre ait küçük buluntular ve yapılara ait kalıntılar ortaya çıkmasına karşılık, Bizans devrinden önemli eser kalmamıştır.

Şehir surları, çoğu Roma çağına ait dış surlar ile esası Bizans çağına dayanan bir iç hisardan meydana gelir. Dış surlar pek haraptır; bazı kısımları yok olmuştur. Bugünkü Orhan mahallesinin içinde bulunduğu içkale, Türk devrinde yapılan tamirlerle, dış surlara göre daha iyi durumdadır.

Nymphaion, M.S. II. yy.a ait bu yapı, Anadolu'daki en büyük nymphaion'lardan biri idi. 1930 Yılından bu yana kısım kısım ortaya çıkmıştır. Ön yüzü Korinthos düzenindeydi ve yazıtı vardı.

Su tesisleri, Eski İzmit'e su getiren şebekeden, şehrin doğusunda Bekir deresinde suyolu izleri, Sarıca köyü civarında üç su kemeri bugün de vardır.

Nekropol, Antik devirde, şehrin doğusunda ve batısında iki mezarlık vardı. Bunlardan çıkan lahit ve mezartaşlarının bir kısmı müzelere götürülmüştür.

Üç tepeler, İzmit'in 8 km kuzeyinde bulunan, Bithynia bölgesinin en büyük üç tümülüs'ü (yığma tepe), Bithynia krallarının mezarları olabilir. Buraya yakın bir köyde lahit parçaları ve başka kalıntılar vardır.

Türk devri. Pertevpaşa külliyesi*, İzmit'in en önemli tarihî eseridir. Rumeli beylerbeyi Pertev Paşa (öl. 1572) vakfı olarak Mimar Sinan tarafından yapıldı (1579). İzmit'in denize yakın kısmında, Yenicuma mahallesindedir. Bugün, cami, mektep ve çeşmesi durmaktadır; imaret, kervansaray, medrese odaları ve hamamın yalnız temel kalıntıları vardır.

Akça camii, Karabaş mahallesinde küçük bir camidir. 1326'dan sonra yapılmıştır.

Arapzade camii, orijinal olarak sadece minaresi kalmıştır. Bugünkü hali ile tarihî değeri yoktur.

Dere camii (*Akçakoca camii*), Yukarı Pazar'dadır. 1312 Tarihli ilk yapısından iz kalmamıştır. Bugünkü bina ahşap çatılı kare bir yapıdır ve yakın tarihlere aittir. Minaresi nispeten eskidir.

Fevziye camii (*Mehmetbey camii*), Kanunî Sultan Süleyman zamanında Mimar Sinan tarafından yapılan ilk binası harap olmuş; Mahmud II zamanında Fevzi Ahmed Paşa tarafından yeniden yaptırılmıştır. Bu ikinci yapı da 1894 depreminde yıkılınca, yerine bugünkü cami yapıldı.

Hüseyinpaşa camii, Çukurbağ mahallesindedir. Kaptanıderya Hüseyin Paşa tarafından 1767'de yaptırılmış, fakat tamirlerle tamamen değişmiştir. Minaresi ise orijinal şeklinin izlerini koruyabilmiştir.

İmaret camii, İmaret mahallesindedir. Defterdar Abdüsselâm Efendi tarafından yaptırıldı (1515), 1872'de Hatice adlı bir kadın tarafından tamir ettirildi. Sadece tuğla minaresi orijinal şeklini korumuştur.

Orhan camii, Orhan mahallesinde, iç kalenin ortasındadır. Şehzade Süleyman Paşa tarafından yaptırıldı (1317). İzmit'in en eski camiidir. 1839'da Rıfat Paşa tarafından tamir ettirildi. Cami kare planlı ve ahşap çatılıdır. Minaresi tek şerefelidir. Ahşap son cemaat yeri vardır.

Paç camii (*Urgancı Ahmetçelebi camii*), İzmit'in doğusunda, şehir surlarının dışındadır. İlk yapısının tarihi belli değildir. Bugünkü cami ise dikdörtgen planlı basit bir yapıdır. Minare, son cemaat yeri ve ahşap kuzey duvarı ilk yapıdan kalmıştır.

Tepecik camii, Tepecik mahallesindedir. Mimarî değeri yoktur. Yukarıda bahsi geçen camilerden başka İzmit'te 1591 tarihli *Alaca mescit*, tarihi belli olmayan *Yumurtacı mescidi*, *Hacıayvaz mescidi*, önemleri olmayan küçük yapılardır.

Orhan çeşmesi (*Can Feda Kethüda Kadın*), Orhan camii yanındadır. Can Feda Kethüda Kadın tarafından yaptırıldığını ve 1827 yılında tamir edildiğini gösteren kitabesi, mermer aynasının tek süsüdür. Tuğra yeri vardır.

Çakmaklı çeşme, Hacıayvaz mescidi yakınında taş ve tuğladandır. Aynasında karanfil, lâle ve selvi motifi vardır. Bunlardan başka Yeniçeşme sokağında *Yeniçeşme* ve Alacamescit sokağında H. 1125 tarihli çeşmeler vardır.

Mehmetbey hamamı (*Ortahamam*), Çarşı mahallesindedir. İzmit'li Mehmed Bey tarafından XVI. yy.da Kanunî Sultan Süleyman devrinde yaptırıldı. Planı Pertevpaşa hamamına benzediği için, Sinan'ın bir çırağına atfedilir. Tek hamamdır.

Yukarıpazar hamamı (*Paşahamamı*), Yukarıpazar semtindedir. Orhan Gazi devrine

Konsil kilisesi, Bursa

İ Z N İ K

Yeşil cami beylikler devri eseri (XIV. yy.), Bursa

ait olduğu sanılır. Çifte hamamdır. İki kısmı plan bakımından hemen hemen eştir. Soğukluk kısmı çifte kubbe ile örtülüdür. Bunu bir halvet kısmı takibeder. Hamamın duvar inşaatı, bizans stili, taş ve yassı tuğla tabakaları ile yapılmıştır.

Yenicuma hamamı, Pertevpaşa külliyesindedir. Ortada sekiz köşeli bir göbektaşı bulunan dikdörtgendir. Soğukluk, iki kısımdır. Hamam kısmı her biri kurnalı dört odadır. Ortada sekiz köşeli bir göbektaşı bulunur. Hamam, kadınlara ve erkeklere mahsus çift hamamdır Bugün harap bir haldedir.

İstanbul kapısı İznik kalesi (bizans devri), Bursa

İzmit'de bunlardan başka 1472 tarihli bir namazgâh, Mahmud II zamanına ait Küçüksaray (Sutan Aziz tarafından av köşkü olarak kullanılmış, İstiklâl savaşında Atatürk burada kalmıştır), vali Musa Kâzım tarafından yaptırılan (1901) saat kulesi, bugün sadece kitabesi mevcut olan tersane bulunur. İzmit'in diğer ilgi çekici yapı grubu, gazeteci Hüseyin Kuzey'in evi, saatçi Ali Beyin evi ve Sırrıpaşa konağı gibi eski evlerdir. (→ Bibliyo.) [M]

İZMİT körfezi, Marmara denizinin doğusunda körfez. İlk çağdaki adı *Sinus astacus* veya *Sinus olbianus.* Körfez kuzeydeki Kocaeli yarımadası ile güneydeki Samanlı dağları arasında uzanır ve Darıca batısındaki Yelkenkaya feneri ile onun karşısına isabet eden Çatalburun (Yalova doğusu) arasına çekilen bir çizgiden, körfezin bitim yeri arasında aşağı-yukarı 48 km uzunluktadır. Körfezin kara içine sokulan iç kısmı Gölcük hizalarında genişliği 2 km'ye kadar inen bir boğum meydana getirir. Bu yüzden körfezin bitim yeri eskiden beri bir liman şehri için en iyi şartlara sahip bir durum gösterir. (M)

İzmit müzesi, önce Murad IV tarafından yaptırılan ve Küçüksaray adı ile anılan köşk, sonradan Sultan Abdülaziz'in isteği üzerine, av köşkü olarak yeniden yaptırıldı. Atatürk Kurtuluş savaşı sıralarında burada bir süre kaldı.

XIX. Yüzyıl barok üslûbunda ve cephesi mermer kaplı bir binadır. Uzun süre hükûmet konağı olarak kullanılan bina, 28 haziran 1967 yılında müze olarak halkın hizmetine açıldı. Bina iki katlıdır. Birinci kattaki 1. salonda, klasik çağ heykeltıraşlık eserleri, II. salonda; klasik çağ heykeltıraşlık eserleri, seramik ve yazıtları, III. salonda, klasik çağ seramik eserleri (bu seksiyonda yeni kazılardan elde edilen buluntular da yer almaktadır), ikinci kattaki IV. salonda, türk sanatı ve etnografyası eserleri, V. salonda, köşkün yatak odası, VI. salonda, oturma odası bulunmaktadır. Sergilenen önemli eserler: *Mevsimler* (M.S. III. yy.a ait roma eseri), yarış sahnesi (M.S. IV .yy.a ait), denizcinin mezar steli (M.S. II.-III. yy.a ait), el yazması Kur'an (Yahya Hilmi tarafından 1276 yılında yazılmıştır), islâmî sikke koleksiyonu (Osmanlılar ve çeşitli beyliklere ait sikkeler). [M]

İZN i. Bk. İZİN.

İZNAJAR, İspanya'da (Andalucia, Cordoba ili) şehir, Genil yakınında; 11 700 nüf. Alçıtaşı ocakları. (L)

İZNİK, esk. **Nikaia,** Güney Marmara bölümünde (Bursa ili) ilçe merkezi şehir; 10 056 nüf. (1970). İznik gölünün doğu kenarında, göl seviyesinden 8-10 m yüksekte İznik, il merkezine, Yenişehir üzerinden 79 km'lik bir yolla bağlanır. Ticarî ve turistik merkez. — *İznik ilçesi,* 153 km², 34 101 nüf. (1970); tek bucak içinde 37 köy. Sebze, meyve, son turfanda yaş üzüm, zeytin v.b. üretimi. Balıkçılık. Turizm.

● *Tarih.* Şehrin ilk adı olan *Antigonia,* burayı kuran Antigonos'tan gelir: M.Ö. 310'da Lysimakhos, Antigonos'u yenerek şehri ele geçirince, buraya karısı *Nikaia*'nın adını verdi. Roma devrinde şehir gelişti ve ünlü Nikaia konsilinin toplantı yeri oldu. Özellikle Doğu Roma imparatoru Justinianus çağında bir thema (idarî bölge) merkezi haline geldi. VIII. yy.da Araplar tarafından birkaç defa kuşatıldı. 1065 Depreminin zararları kısa zamanda onarıldı. Malazgirt zaferinden az sonra, 1078'de Türkler İznik'e girdiler. Şehri idare eden bey, burayı selçuklu sultanı Kılıç Arslan'a teslim etti (1092). Fakat kısa bir süre sonra (1097) şehir çetin savaşlar sonucunda Birinci Haçlı ordusunun eline geçti ve Bizanslılara verildi; fakat imparator Aleksios Komnenos 1105'te şehri yeniden Kılıç Arslan'a bıraktı. Şehir bir süre Türklerin elinde kaldıktan sonra tekrar Bizanslılar tarafından alındı. 1203 Yılında Bizans, Haçlılar tarafından ele geçirilince Theodoros Laskaris kendisini Nikaia'da imparator ilân etti ve şehir siyasî, dinî ve kültürel merkez halini aldı; bu durum 1261'de Bizans'ın geri alınmasına kadar sürdü. (Bk. BİZANS İMPARATORLUĞU.) XIII. Yüzyılın sonlarına doğru Osmanlıların ortaya çıkması durumu değiştirdi. Önce şehrin çevresindeki kaleleri ele geçiren Osmanlılar, Orhan Gazi çağında şehre girdiler (1329; bir ihtimale göre 1331) ve Organ Gazi, burayı bir süre Osmanlı devletine başkent yaptı. Çandarlı Kara Halil buraya kadı tayin edildi. İznik'te yeni anıtlar yapıldı. 1402'de Timur'un ordusu tarafından yağma edildi. Murad II zamanında, özellikle Çandarlıların çabasıyle İznik önemli bir sanat ve kültür merkezi oldu; fakat İstanbul'un fethinden (1453) sonra gölgede kaldı, daha çok İstanbul'dan doğuya doğru yönelen yol üzerinde önemli bir konak yeri ve çiniciliğin en önemli merkezi rolünü oynadı. Anadolu demiryolunun yapılması, İznik'in konak yeri rolüne son verdi. XX. yy. başlarında nüfusu 1 500'ü geçmiyordu. 1920 Yılında Yunanlılar tarafından işgal edilen İznik, Millî Mücadelenin zaferle sonuçlanması üzerine kurtarıldı. 1927 Sayımında nüfusu 2 492 olarak tespit edildi. Bu nüfus önce yavaş ve sonra hızla bir artma gösterdi. Bugün çevresinin çeşitli ürünleri (meyve, sebze, özellikle üzüm) için bir satış pazarı ve turistik merkezdir.

● *Güzel sanatlar. Geç antik çağ eserleri:* İznik şehrinin kuruluşu Helenistik çağa rastlar. Ancak bu çağdan, şehir planının helenistik özellikler taşımasından başka, hemen hiç iz kalmamıştır. Şehrin ana düzenini, birbirini dikey olarak kesen ve günümüze kadar gelen iki büyük cadde ile bunların bitimindeki dört kapı meydana getirir. Helenistik çağa ait surlardan iz yoktur. Bugünkü surlar Geç Roma çağına aittir. Surlarda esas itibarıyle üç çağ görülür: Antik çağ sonu, 258 - 269 yılları; 368 depreminden sonrası (surlar yükseltilmiş, her iki kule arasına birer kule daha yapılmıştır); İznik prensliği devri (XIII. yy.da Theodoros Laskaris I zamanında kuleler 2,5 m kadar yükseltildi. Esas surlardan 13-16 m ileride, 1,60-2 m kalınlığında ön surlar yapıldı). Bundan başka surlar, Osmanlı devrinde de zaman zaman tamir edildi. Surların uzunluğu 4 427 m'dir. Esas surların yuvarlak ve kare planlı 114 kulesi vardır. Birbirini çapraz kesen anayolların bitiminde bulunan dört kapı; *İstanbul kapısı* (Hadrianus zamanına aittir; Roma çağına ait, daha eski kabartmalı kalıntılar kullanılmıştır); *Lefke kapısı* (Hadrianus zamanına aittir. M.S. 78-79 yıllarının kabartmaları kullanılmıştır); *Yenişehir kapısı* (Claudius II zamanına aittir); *Göl kapısı* (veya *İskele kapısı,* bugün yoktur). İznik'te, şehir surlarının dışında, batıya giden roma çağı yolunun kenarında bulunan *obelisk*: *Beştaş, Dikilitaş* veya *Nişantaş* adıyle tanınır. C. Cassius Philiscus adına dikilmiş, kare taban üzerine üçgen kesitli ve yukarıya doğru incelen bir sütundur. Roma çağına ait tiyatro, şehrin güneybatı köşesinde, 85 m uzunluğunda ve 55 m genişliğinde bir yıkıntı halindedir.

Erken hıristiyan ve bizans çağı, eserleri şunlardır: *Mezar odası* (*Hipoje*). İstanbul kapısının dışında, şehrin 3-4 km kadar uzağındadır; IV. yy. sonraları veya V. yy. başlarına ait olabilir. Toprakaltında, üzeri beşik tonozla örtülü dikdörtgen bir odadır. *Ayasofya* (*Orhan camii*), şehrin merkezinde, anayolların kesiştiği yerdedir. 781 Yılındaki Yedinci konsilin bu binada toplandığı sanılmaktadır. Üç nefli bir bazilikadır. İlk yapılışı V. yy.dadır; bugün orta bizans çağı karakteri gösterir. Büyük ihtimalle 1065 depreminde yıkıldı ve eski temeller üzerine XI. yy. ikinci yarısında yeniden yapıldı. 1331 Yılında Orhan adına camiye çevrildi Şerefesine kadar duran bir de minaresi vardır. Kuruluş tarihi kesin olarak bilinmeyen *Koimesis kilisesi* VII.-VIII. yy.da vardı. Orta Bizans çağı sonlarında ve XIII. yy.da İznik prensliği zamanında tamir edildi; XIX. yy. başlarında tekrar tamir gördü ve kubbesi yenilendi. Kurtuluş savaşı sırasında tamamen yıkıldı; bugün temelleri durmaktadır. Kilise, XI. yy.da tamamen mozaiklerle kaplanmıştı. XI. yy.dan kalma bir döşemenin kalıntıları durmaktadır. Bunlardan başka İznik'te, Bizans çağından kalma, *Böcek ayazması* olarak tanınan VI. yy.a ait vaftizhane olabilecek bir yapı; İstanbul kapısına giden yolun kenarında. kapalı yunan haçı tipindeki *Hagios Triphonos* kilisesine ait olduğu anlaşılan XI. yy. kalıntıları ve Yenişehir kapısı ile tiyatro arasında bir Bizans kilisesi kalıntısı vardır.

Foto. Turizm-Tanıtma (MEYDAN)

Türk devri. Bu devirdeki eserlerin hemen hepsi, Erken Osmanlı çağına aittir. Selçuklular, burada kaldıkları kısa süre içinde önemli bir iz bırakmamışlardır. *Hacıözbek* camii, osmanlı mimarîsinde, ilk tek kubbeli camidir. Kitabesi 1333 tarihlidir. Son yıllarda büyük değişikliklere uğramıştır. İç mekân 8×8 m'dir. Kubbeye geçiş üçgenler iledir. 1959'da yol açılması sırasında son cemaat yeri yıkıldı ve hiç bir özelliği olmayan, normal tek kubbeli bir cami haline geldi. Türbe ve hamamdan meydana gelen *Hacıhamza* mescidi ve külliyesinin, bugün sadece hamamı ayakta kalmıştır. Kitabesine göre 1345 tarihli olan bu yapı 1930'da yıkıldı. Türbesinin kitabesinde, ilk osmanlı mimarı olan Hacı Ali'nin adı yazılmıştı. İznik'in en büyük camii olan *Yeşil cami*'nin inşasına, kitabelerine göre, Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşanın emriyle, Mimar Hacı Musa Ulemâ tarafından 1378'de başlanmış ve 1391'de tamamlanmıştır. *Mahmutçelebi* camii, şehrin merkezinden Yenişehir kapısına giden yol üzerindedir. Murad II'nin kayınbiraderi Mahmud Çelebi tarafından 1422'de yaptırıldı; İznik'teki tek kubbeli camilerin sonuncusudur. Kare bir namaz yeri ile bir son cemaat yerinden ibarettir. En ilgi çekici yönü, sekizgen yıldız motifleri ve altıgenlerle süslü mermer şebekeleridir. Yangında harabolan *Şeyhkutbeddin* camiinden türbe, minare ve caminin kapısı ile batı duvarı kalmıştır. Gerek cami, gerekse son cemaat yeri ahşap çatılı idi. Son cemaat yerinin iki kemerinin sütunlarından biri ayaktadır ve başlığı erken bizans eseridir. Bugün, yalnız minaresi kalmış olan *Eşrefirumî* camii, ahşap tavanlı idi. Yenişehir kapısının 400 m kadar dışında bulunan *Orhanimaret* camii, 1953-1964 yıllarında meydana çıkarıldı. Ancak, 1-1,50 m yüksekliğe kadar duvarları vardır. Eksik bulunan kitabesinde, Orhan Gazi'nin adı geçmektedir. Zaviyeli veya yan mekânlı camiler denilen erken osmanlı yapı tipinin ilk örneklerinden oluşu bakımından önemlidir. Eksen üzerinde iki kare mekân ile yanlarda birer odadan ibarettir. *Nilüferhatun** imareti, aynı mimarî gruba girer. Murad I tarafından, annesi Nilüfer Hatun için 1388 yılında yaptırıldı; halen müze olarak kullanılmaktadır. *Yakupçelebi* imareti, zaviyeli cami tipinin İznik'te son örneğidir. Son yıllarda restore edildi. XIV. yy. sonu veya XV. yy. başına ait olabilir. Bir sıra taş, üç sıra tuğla dizilerinden ve taşların aralarına yerleştirilen dikine tuğlalardan meydana gelen duvar ile, yanlarda birer odadan meydana gelir. Bu yapı da kiremitle örtülüdür. *Süleymanpaşa* medresesi, Orhan Beyin İznik valisi olan Süleyman Paşa tarafından yaptırıldı. Osmanlıların ilk medreselerinden olmakla beraber, Selçuklu medreselerinden farklı bir planı vardır. U şeklindeki revakının arkasında 12 tane kubbeli medrese hücresi yer alır. *Saltukdede* türbesi, Lefke kapısının dışındadır. Tarihi belli olmayan bu kitabesiz türbe, XIV. yy.ın karakteristik üç sıra tuğla hatıllı duvar tekniğinde, dört paye üzerinde dört kemerin taşıdığı kubbeli açık türbedir. *Yakupçelebi* türbesi, Yakupçelebi imaretinin yanındadır. Bu dört paye üzerinde kubbeli açık türbedir. Tarih ve kitabe yoktur. XIV. yy. sonlarına ait olduğu tahmin edilir. Taş dizileri arasında tuğla hatıllı duvar tekniğine sahiptir. *Hacıcamaza* (veya *Kırgızlar*) türbesi, Yenişehir kapısının dışındadır, türbe, üzeri basık kubbe ile örtülü kare bir mekândan ibarettir. İçinde süsleme olarak, kasnak pencerelerinin etrafındaki kalem işleri dikkati çeker. *Çandarlıhayrettinpaşa* türbesi, Lefke kapısı dışındaki mezarlıktadır. Kubbe ile örtülü iki odadan meydana gelir. 1387'de ölen Çandarlı Hayreddin Paşa ile oğlunun mezarları küçük mekândadır. *İbrahimpaşa* türbesi, kareye yakın planlıdır. Orijinal hüviyetini kaybetmiştir. 1429 Yılında ölen İbrahim Paşa için yapılmıştır. *Halilpaşa türbesi*, Lefke kapısına giden yol üzerindedir. Fatih Sultan Mehmed'in astırdığı Halil Paşanın türbesidir. *Orhanbey* hamamı, Yenişehir kapısının dışında, Orhanbey imareti yakınındadır. 1913-1964 Yıllarında kazı sonucu ortaya çıkarılmıştır. Üç kubbeli hamamın kubbelerinden biri halen durmaktadır. Su deposu da vardır. Küçük bir yapıdır. *Hacıhamza* hamamı, XIV. yy. sonları veya XV yy. başlarına ait olmalıdır. Erkekler kısmı daha büyüktür. Kadınlar kısmı çifte halvetli ve ortası kubbelidir. *Büyükhamam* (veya *Murat* hamamı), XIV. yy. sonları veya XV. yy. başında yapıldı. İstanbul kapısına giden yoldadır. Terkedilmiş olan yapı, çifte hamamdır. Erkekler ve kadınlar kısmında sıcaklık ve halvet bölümleri simetriktir. Türk hamamları içinde, soğukluk, sıcaklık ve halvetlerin tertibi bakımından en dengeli örnek sayılabilir. Erken osmanlı türk mimarîsinde çok görülen tuğla hatıllı taş duvar tekniği kullanılmıştır. *İsmailbey* hamamı, İstanbul kapısı yönünde, yıkılmış bir yapıdır. Çok özenli işçiliği ve süslemeleriyle, ilgi çekici bir eserdir. İznik çeşitli devirlere ait yapıların yanı sıra, çini ve seramik merkezi olarak da önemlidir. Bk. ÇİNİ, SERAMİK. (→ Bibliyo.) [M]

İZNİK gölü, Marmara bölgesinde göl; yüzölçümü 303 km². Eskiçağda *Askania gölü* denirdi, bugünkü adını doğu kenarındaki İznik kasabasından alır. Bir elipse benzeyen göl, doğu - batı doğrultusunda 32, kuzey - güney doğrultusunda en fazla 11,5 km boyutlarındadır; yüzünün yükseltisi 85 m. Gölün en fazla derinliği, Dr. Necdet Sözer'in sondajlarına göre 65 m. İznik gölü Marmara bölgesindeki başka göller gibi doğu - batı doğrultulu çukurlar dizilerinden biri içinde yer alır ve aynı dizi içinde, doğuda Sakarya'nın geçtiği Pamukova, batıda da Gemlik körfezi yer alır ve böylelikle, tektonik bir çukuru kaplar. Gölün yağışlar, akarsular ve sualtı kaynaklarıyle beslenişi, buharlaşma yoluyle olan kayıpları fazlasıyle karşılayamadığı için, gölün Gemlik körfezine doğru görünür bir ayağı yoktur. Ancak suları, batı kenarında yer alan basık bir kum ve çakıl eşiği arasından sızmakta, biraz ötede de bataklık bir alanda, Gemlik körfezine akan Garsak deresinin bir kolu başlamaktadır. Gölün suyu tuzlu sayılmamakla birlikte, tarlaların sürekli sulanmasına elverişli değildir. Göl seviyesi kış ve ilkbahar aylarında (şubat-nisan arası) yükselmekte, yaza doğru alçalarak en düşük seviyesini sonbaharda (eylül) bulmaktadır. Yüksek-alçak seviyeler arasındaki fark ortalama 50-60 sm'yi (bazen 100 sm) bulur. Gölün yüzey suları nisanda 11°,5, kasımda 12°, ağustosta 24°5C olarak ölçülmüş, yaz aylarında en hızlı sıcaklık değişmesi 10-20 m arasında tespit edilmiş, 45 m derinlikte 8° - 8,5°C kaydolunmuştur. Gölde sazan v.b. balıklar bulunur. Çevresinde zeytinlikler, bağlar, meyve ve sebze bahçeleri yer alır. (M)

İznik konsilleri. Kiliselerarası konsillerden ikisi İznik'te (yazlık sarayda) toplanmıştır.

● *Birinci İznik konsili.* Arius'çuluk akımıyle bozulan kilise düzenini yeniden kurmak isteyen Constantinus'un çağrısı üzerine Sylvester I'in papalığı zamanında 325 yılında (20 mayıs - 25 temmuz arası) toplandı. Bütün hıristiyan dünyasından gelme 220-250 kadar piskopos, sanıldığına göre, papanın temsilcisi *Cordoba* metropoliti Hosius'un başkanlığında ve imparatorun huzurunda toplandılar. Arius, aralarında İzmit'li (Nikomedeia) Eusebios'un da bulunduğu on yedi taraftarınca desteklenen doktrinini orada savundu. Sonunda, özellikle Ankara'lı Markellos ile İskenderiye'li Athanasios'un savunduğu karşıt tez kazandı ve 12 haziranda, Kelâm'ın (Teslisin ikinci şahsı) Baba'ya bağlı olduğunu reddeden Credo (Hıristiyan Amentüsü) kabul edildi. Arius ile iki piskopos kararı imzalamadıkları için aforoz edilerek kovuldular. Konsilin bundan sonraki gündeminde, daha az önemli yirmi konu (paskalya tarihleri, metropolitliklerin ve patrikliklerin durumları v.b.) yer almıştı. Bu, Papalık başkanlığındaki ilk konsildir.

● *İkinci İznik konsili* (7. Kiliselerarası konsil). 787 Yılında (24 eylül - 23 ekim arası) sekiz oturum yaptı. Alınan yirmi kararla, kutsal resimlere tapınmayı yasaklayan 754 yılı kararları yürürlükten kaldırıldı. 300 Kadar piskopos ve papa temsilcisi, kutsal resimlere tapmayı yasaklayan kararı onayladılar. (L)

İZNİKLİ FAZIL ALİ ÇELEBİ. Bk. FAZIL ALİ ÇELEBİ *İznikli.*

İznik müzesi, Yakupçelebi zaviyesinde müze deposu olarak kuruldu (1935). Sonra Nilüferhatun imareti onarılarak buraya taşındı, ziyarete açıldı (1960).

Müzede helenistik, roma, bizans, selçuk ve osmanlı sanatı ile ilgili eserler vardır. Müze bahçesinde sarkofajlar, kabartmalar, sütun başlıkları, mimarî parçalar, steller, islâmî mezar taşları bulunur. Revakların altında islâmî kitabeler kronolojik sıraya göre sergilenmiştir. Müze eyvanında İznik çinileri, tabaklar, kâseler bulunmaktadır. (M)

İZNİK RUM imparatorluğu, İstanbul'un Haçlılar tarafından alınmasından sonra İznik'e kaçan Theodoros I Laskaris tarafından kurulan imparatorluk veya Laskarisler sülâlesi (1204-1261). İmparatorluğun kurucusu olan Theodoros Laskaris (1204-1222), eski imparator Aleksios III'ün kızı Anna ile evlenmesi yüzünden Angelos, dolayısıyle de Komnenoslara bağlıdır. Aleksios III (1195-1203) zamanında Haçlılarla savaştı, Dukas Murtzuphlos'un kaçması üstüne İstanbul'un ileri gelenleri tarafından Bizans imparatoru seçildi. Fakat Haçlıların İstanbul'a girdiği sırada İznik'e kaçmak zorunda kaldı. Bir süre sonra Bizans'ın ileri gelenleriyle Haçlılar önünden kaçabilen bazı sivil ve askerler İznik'e gelerek onun etrafında toplandılar.

Theodoros Laskaris doğuda Konya Selçukluları, batıda Latin imparatorluğunun tehdidi altında bulunduğu için iki yıl imparator unvanını kullanamadı, sadece «despot» lakabıyle yetindi. Bir süre ülke anarşi içinde kaldı. Latinler 1204'te Theodoros Laskaris'in üzerine yürüdüler. Fakat İstanbul Latin imparatoru Baudouin'in Bulgarlar tarafından esir edilmesi, Balkanlara geçen Haçlıların Kumanlardan yardım gören bulgar çarı Kalonyan'a Edirne savaşında yenilmeleri (15 nisan 1205) Laskaris'i kurtardı. Batılıların tehdidinden böylece kurtulan Laskaris, devletini kurdu, Bulgaristan'a çekilen patriği İznik'e çağırarak «imparator» unvanını aldı (1208). Böylece İznik, imparatorluğun siyasî ve dinî merkezi oldu. İmparatorluk gittikçe genişleyerek birçok yeri eline geçirdi. Fakat Laskaris, selçuklu tehlikesi karşısında İstanbul'da bulunan Baudouin'in kardeşi Henri ile bir antlaşma yapmak ve ona bazı kaleleri bırakmak zorunda kaldı. Buna karşılık kayınpederi Aleksios III Angelos'un yanına sığındığı selçuklu sultanı Gıyaseddin I Keyhüsrev (öl. 1211) ile Alaşehir (Bizans kaynaklarında Nazilli ile Denizli arasındaki Antakya) önünde yaptığı savaşı kazandı ve selçuklu sultanının ölümüne sebep oldu. Toprak kazancı olmadıysa da imparatorluğun nüfuzu arttı. Nitekim selçuk sultanı ile kayınpederini desteklemiş bulunan Henri'yi bozguna uğrattı. İstanbul'u almak çarelerini aradı. Fakat donanmaya ihtiyaç olduğundan bu teşebbüsü gerçekleşmedi. Laskaris'in ölümünden (1222) sonra yerine damadı Ioannes III Dukas Batatzes (1222-1254) imparator oldu. Birbirleriyle bir türlü anlaşamayan Latin krallığı, Epir despotluğu ve İvan Asen II emrindeki Bulgar krallığı ile ilişkiler kurdu. İstanbul Latin krallığına karşı olmasına rağmen Epir despotu Theodoros Angelos ile anlaşamadı. Bu çekişmeden Latinler ile Bulgarlar faydalandılar. Latinlerle yaptığı mücadelede başarı sağladı. Donanmasıyle Midilli ve Sisam gibi adaları zaptetti; Edirnelilerin çağırması üzerine Balkanlara kuvvet gönderdi: buralara hâkim oldu. Böylece kendisine İstanbul yolu açıldı. Theodoros Angelos bu sırada Trakya'nın büyük bir kısmını zaptederek Edirne'ye yaklaştı (1225) ve Ioannes Batatzes'in kuvvetlerini geri dönmeğe zorladı; sonra da İstanbul'u sıkıştırmağa başladı; fakat aynı amaçla hareket eden bulgar kralı İvan Asen II (1218-1241) ile, 1230'da Klokotnitza'da (Semice) giriştiği savaşta öldürüldü. Bu suretle yalnız kalan Ioannes Batatzes, Edirne ile Draç arasındaki bölgeyi aldı. Fakat Latinlerin tarafını tutan İvan Asen kendisine rakip oldu. Bunun üzerine Sicilya'yı elinde bulunduran alman imparatoru Friedrich II von Hohenstaufen ile Latinlere karşı birleşti; Eirene'nin ölümünden sonra da onun kızı ile evlendi. Ancak, bu dostluk Friedrich'in oğlu Sicilya kralı Manfred zamanında bozuldu. Ioannes Batatzes, doğudan gelen mo-

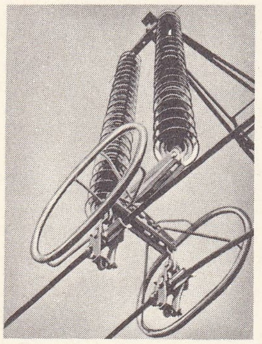

yüksek gerilimli hatlar için kullanılan su verilmiş cam izolatör

ğol tehlikesine karşı Selçuklular ve Trabzon imparatorlarıyle birlikte hareket etti. Fakat, Moğolların Papa IV. İnnocentius'a gönderdikleri bir mektuptan anlaşıldığına göre onların düşmanlığını üzerine çekti. Bütün bunlara rağmen moğol tehlikesini atlattı; İvan Asen II'nin ölümünden (1241) sonra bir ordu ile Balkanlara geçti, Asen'in zaptettiği toprakları geri aldı; 1246'da Selânik'e girdi. Bir yıl sonra yeniden Balkanlara geçerek Latinlere ait yerleri aldı. Epir'deki despotluğu kendine bağladı. İoannes Batatzes'in ölümünden (1254) sonra, oğlu Theodoros II Laskaris (1254-1258) ordunun ve asillerin destekleriyle imparator ilân edildi. Theodoros II, önce kuvvetli bir ordu kurdu. 1258'de ölünce yerine Georgios Muzalon'un naipliğinde 7,5 yaşındaki oğlu İoannes IV Laskaris (1258-1261) geçti. İoannes IV'ün çocuk olmasından yararlanan Mikhael Palaiologos 1259'da imparator seçildi. Mikhael, Laskarislerin siyasetlerine sadık kalarak, İznik imparatorluğuna karşı Sicilya kralı Manfred ve Akhaia prensi Guillaume de Villehardouin ile birleşen Epir despotu üzerine yürüdü ve onları Batı Makedonya'da Kastoria'da yendi (1259). Ordusunda ilk defa Türkler ve Kumanlar da bulunuyordu. Bu savaş Latinlerin zayıflamasına, İstanbul yolunun açılmasına sebep oldu. Mikhael, Venediklilerin rakipleri Cenevizlilerle bir ticaret antlaşması yaptı, onlara bazı ticarî imtiyazlar tanıdı (1261), 25 temmuz 1261'de Mikhael'in kuvvetleri silâh kullanmaksızın, İstanbul'u aldılar. O sırada Anadolu'da bulunan Mikhael, hemen yola çıkarak ağustos ayının başında şehre girdi ve Ayasofya'da ikinci defa imparator ilân edildi. Bu sırada latin büyükleriyle Baudouin II şehirden kaçtı. Mikhael, yanında bulunan İoannes IV Laskaris'in gözlerini oydurdu. Mikhael VIII adı ile Palaiologos sülâlesini kurarak merkezi İznik'ten İstanbul'a getirdi. (M)

İZO— yun. *isos,* eşit kelimesinden alınan ve birçok teknik ve bilimsel terimlerin yapısına giren önek.

— Kim. Kendinden sonra gelen adla terimlenmiş bileşiklerin izomeri olduğunu gösteren önek: *izobütan,* bütanın izomeri; *izobütirik asit,* bütirik asidin izomeri v.b. (L)

İZOAGLÜTİNASYON i. (fr. *iso-agglutination*). Patol. Kan grubu değişik olan bir kişiden alınan kanın veya kan serumunun aynı türden bir organizmaya verilmesi sonucunda meydana gelen alyuvar çökelmesi. (Kan nakilleri sırasında kaçınılması gereken bir olaydır.) [L]

İZOAMİL i. (fr. *isoamyle*). Kim. Formülü $(CH_3)_2\,CH — CH_2 — CH_2 —$ olan amil izomeri tek değerli kök. (L)

İZOAMİLİK sıf. (fr. *isoamilique*). Kim. İzoamil'den türeyen maddeler, özellikle alkoller için kullanılır. Bk. AMİLİK. (L)

İZOANTİKOR i. (fr. *iso-anticorps*). Hematoloji. Aynı tür kişilerinin bazı alyuvarlarına etki yapan antikorlar; bu alyuvarlar antikorlara uyan özgül antijenler taşır. («Tabiî» [msl. anti-A, anti-B] ve «bağışık» veya «edinilmiş» [msl. anti-Rh] diye adlandırılan tipler vardır.) [L]

İZOAPİOL i. (fr. *isoapiol*). Kim. Apiol izomeri bileşik.

— ANSİKL. *İzoapiol*'ler, apiollerden, alil zinciri $—CH_2—CH{=}CH_2$ yerine propenil zincirinin $—CH{=}CH—CH_3$ geçmesiyle ayrılır. İzoapiolller, apiollerin alkollü potasyum hidroksitle ısıtılması sonunda elde edilir. Maydanozun izoapiolü 56°C'ta erir, 304°C'ta kaynar; dereotunun izoapiolü ise 44°C'ta erir. (L)

İZOARD boğazı, Fransız Alplerinde (Hautes-Alpes) boğaz, Queyras (Guil'in yukarı vâdisi) ile Briançonnais (Yukarı Durance) arasında; 2 360 m. Bu boğazdan geçen yol, Grandes Alpes (Büyük Alpler) yolunun bir parçasıdır. (L)

İZOBAR i. (fr. *isobare*). Bk. EŞBASINÇ.

İZOBAT i. (fr. *isobathe*). Bk. EŞDERİNLİK.

İZOBAZ i. (fr. *isobase*). Jeol. Bk. EŞYÜKSELME.

İZOBORNEOL i. (fr. *isobornéol*). Kim. Kâfurunun, platin siyahı eşliğinde katalitik hidrojenlendirilmesiyle elde edilen borneol izomeri. (L)

İZOBÜTAN i. (fr. *isobutane*). Kim. Bütan izomeri hidrokarbon. (L)

İZOBÜTİL i. (fr. *isobutyle*). Formülü

$$(CH_3)_2\,CH—CH_2—$$

olan bütil izomeri tek değerli kök. (L)

İZOBÜTİLEN veya **İZOBÜTEN** i. (fr. *isobutylène* veya *isobutène*). Kim. Formülü $(CH_3)_2\,C{=}CH_2$ olan etilenik hidrokarbon. (Petrollerin cracking gazlarından çıkarılır.)

— ANSİKL. Kolayca sıvılaştırılabilen bir gaz olan *izobütilen,* tersiyer bütanol'ün üretiminde kullanılır. Çok yüksek oktanlı benzinlerin ve «polibütilen» adı verilen bütün bir grup plastik maddenin sentezinde de kullanılır. (L)

İZOBÜTİRİK sıf. (fr. *isobutyrique*). Tekabül ettiği bütirik türevlerin izomeri olan bir asit veya bir aldehit için kullanılır. (L)

İZODAKTİLİ i. (fr. *isodactylie*). El yapısı bozukluğu; bütün parmaklar eş boyda olur. (L)

İZODİMORF sıf. (fr. *isodimorphe*). Billûrbil. İzomorfizmli olabilen maddeler. (L)

İZODİMORFİZM i. Billûrbil. Homeomorfik olmayan iki maddenin izomorfizmini belirten terim. (L)

İZODİNAM s. (fr. *isodyname*). Fizyol. Eş enerji diğerine sahip değişik ağırlıklardaki besinlere denir. (L)

İZODİNAMİ i. (fr. *isodynamie*). Fizyol. Aynı enerji değerine sahip olduğu için birbirinin yerini tutabilecek çeşitli besinlerin miktarı.

— ANSİKL. *İzodinami* kavramını fizyolojiye sokan Rubner'dir. Yiyecek tayınlarında bazı besinlerin yerine başkaları konulurken bunların ağırlık bakımından değil enerji bakımından eşdeğer olmalarına dikkat edilmelidir. Yanma ısısına ve organizmada meydana gelen ısı miktarının hesaplanmasını sağlayan katsayılara göre 1 gram yağın 8,65 kalori, 1 gram proteinin 3,68 kalori, 1 gr karbonhidratın 3,83 kalori verdiği kabul edilir (Atwater). Bu hesaba göre, 1 gr yağın yerini ancak 2,35 gr protein veya 2,25 gr karbonhidrat tutabilir. Bu miktarlar izodinamdır, yani bunlarda izodinami vardır. (L)

İZODİNAMİK sıf. (fr. *isodynamique*). Magnetik alanının yatay bileşeninin aynı olduğu noktaları birleştiren sağnal bir eğri için kullanılır.

— Mat. *Bir üçgenin izodinamik merkezleri,* bir üçgenin her kenarı üzerinde karşı köşeden geçen açıortayın ayırdığı parçaları çap olarak kabul eden ve «Apollonius çemberleri» denen çemberlerin kesim noktaları. (L)

İZODİYAFER sıf. (fr. *isodiaphère*). Nükl. Nötronlarının sayısı ile protonlarının sayısı arasındaki fark eşit olan çekirdekler için kullanılır: $^{16}_{8}O$ *ve* $^{20}_{10}Ne$ *çekirdekleri izodiyeferdir.* (L)

İZODOZ sıf. (fr. *isodose*). Tıp. *İzodoz eğri* veya *yüzey,* radyoloji ışınlarına tutulan bünyede aynı dozda ışın alan noktaların geometrik yeri. (L)

İZOEDRİK sıf. (fr. *isoédrique*). Billûrbil. Köşeleri benzeşen: *İzoedrik karbonatlı kireç.* (L)

İZOFAN sıf. (fr. *isophane*). Biyol. Belirtileri aynı olan farklı genleri anlatmak için J. Carles'in kullandığı kelime: *Miyopluk, iki izofan genin sonucudur.* (L)

İZOFİGMİK sıf. (fr. *isophygmique*). Fizyol. Bir damar çeperinde, kan plazmasındaki proteinlerin onkotik basıncı ile hidrostatik basıncın denk olduğu noktaya denir. (Böyle bir noktada, damar içindeki sıvı ile dokulararası ortam arasında herhangi bir su alışverişi olmaz.) [L]

İZOGAM sıf. ve i. (fr. *isogamme*). Jeofiz. Yerçekimi alanının dikey bileşenine eşit değerde olan bir eğri için kullanılır. (L)

İZOGAMİ i. (fr. *isogamie*). Biyol. Bk. EŞGAMETLİLİK.

İZOGLİKOZİ i. (fr. *isoglycosie*). Biyokim. Organizmada aynı miktarda glikoz (üzüm şekeri) açığa çıkaran ve bu bakımdan birbirine denk soydan iki yiyecek maddesinin durumunu açıklayan teori. (L)

İZOGONAL sıf. (fr. *isogonal*). Bk. EŞAÇILI.

İZOGONİK sıf. (fr. *isogonique*). Biyol. *İzogonik büyüme,* bir gençte vücudun çeşitli kısımlarının aynı oranda büyümesi. *Zt.* ALOMETRİK veya HETEROGONİK BÜYÜME. (L)

İZOGRAM i. (fr. *isogramme*). İstat. Aynı önemdeki noktaları, topografik arazinin engebelerini gösteren düzeç eğrilerine benzer çizgilerle birleştirerek elde edilen grafik. (L)

İZOHALİN i. (fr. *isohaline*). Denizbil. Bk. EŞTUZLULUK.

İZOHEMOLİZİN i. (fr. *isohémolysine*). Patol. Aynı türden bir kişinin alyuvarlarının hem birikişmesini sağlayabilen, hem de onları tahrip edebilen bir serumun hemolizini. (L)

İZOHİPS sıf. ve i. (fr. *isohypse*). Meteorol. Bk. EŞYÜKSELTİ.

İZOHİYET eğri. (fr. *isohyète*). Bk. EŞYAĞIŞ.

İZOİNDOJENİTLER çoğl. i. (fr. *isoindogénides*'den). Kim. Oksindolün, aldehit veya keton grubu taşıyan maddelerle su çıkararak yoğunlaşması sonunda meydana gelen bileşikler. (L)

İZOJEOTERM sıf. (fr. *isogéotherme*). Yerkabuğu içinde yer alan eşit sıcaklıktaki nokta, çizgi ve yüzeyler. (L)

İZOKALORİK sıf. Fizyol. (fr. *isocalorique*). Eş ağırlıkta aynı kalori sayısı verebilen iki besine denir. (L)

İZOKEFALİ i. (fr. *isocéphalie*). Arkaik veya ilkel sanatlarda görülen ve bir resim veya alçak kabartmada bütün insan şekillerini boy farkı gözetmeksizin başları aynı hizaya gelecek şekilde sıralayan anlayış. (L)

İZOKİMEN i. ve sıf. (fr. *isochimène*'den). Kış sıcaklık ortalaması eşit olan. ‖ Ortalama kış izotermleri. (L)

İZOKİNOLEİN i. (fr. *isoquinoléine*). Kim. Azot atomunun, benzen çekirdeğine göre α değil de β durumunda bulunduğu kinolein izomeri. (23°C'ta ergiyen ve 240°C'ta kaynayan, özellikleri kinoloin'in özelliklerine benzer bir katıdır. Taşkömürü katranında bulunur.) [L]

İZOKLAZ i. (fr. *isoclase*). Miner. Hidratlı tabiî kalsiyum fosfat. *Eşanl.* İZOKLAZİT. (L)

İZOKLİNAL sıf. (fr. *isoclinal*). *İzoklinal kıvrım,* kanat eğimi eşit olan kıvrım. (Kıvrım ekseninde de aynı eğim vardır; kanatlardan biri terstir ve buradaki en eski katman en yüksek olandır.) ‖ *İzoklinal yapı,* bölgenin, birbirine paralel ve yapışık izoklinal kıvrımlardan oluşan yapısı (birkaç tabakanın üst üste yığılmasından oluşan dizisi ilk bakışta sanıldığından daha kalındır.) [L]

İZOKOLOİT i. (fr. *isocolloïde*'den). Temel kimyasal yapıları aynı olan iki veya daha fazla maddeden meydana gelmiş, fakat değişik alotropik veya polimer şekiller gösteren bazı karmaşık koloidal maddelere verilen ad. (Bu maddeler sınıfının önemli bir tipi kauçuktur.) [L]

İZOKORİ i. (fr. *isocorie*). Gözbebeklerinin eşitliği. (M)

İZOKROMATİK sıf. (fr. *isochromatique*). Fotoğr. *İzokromatik emülsiyon.* Özel şekilde hazırlanmış bir emülsiyondur. Gökkuşağının bütün renklerine karşı eşit duyarlıktadır. (L)

İZOKRON i. (fr. *isochrone*). Bk. SENKRON.

İZOKRONİZM i. (fr. *isochionisme*). Fizyol. Bk. EŞZAMANLILIK.

İZOKSAZOLLER çoğl. i. Kim. Hidroksilamin'in dialdehit, aldehit-keton veya β diketon üzerine etkimesiyle elde edilen heterosiklik bileşikler. (L)

İZOLA i. (fr. *isolat*). Bakteriyol. ve Patol. Bir cisim, doku veya organdan elde edilmiş ve genellikle hastalık yapıcı belirli özgülükleri olan madde parçası. (L)

İZOLASYON i. (fr. *isolation*). Elektr. Bk. YALITMA.

İZOLATÖR i. (fr. *isolateur*). Elektr. Yalıtmağa ve bir iletkeni veya bir cihazı taşımağa yarayan parça. ‖ *Rijit izolatör,* bir yere

Foto. LAROUSSE

tespit edilmiş izolatör. ‖ *Kesme izolatörü,* daha çok zincir şeklindeki cer hatlarında, akımın havada kesilmediği hallerde, akımı kesmek için kullanılan düzenek. ‖ *Askı izolatörü,* bir izolatör dizisinin elemanı. ‖ *İzolatör taşıyıcı,* üzerinden telgraf veya telefon hatları geçen izolatörleri taşıyan âlet.

— ANSİKL. Elektr. *İzolatör*'ler, porselenden, camdan, plastikten ve sıkıştırılmış maddeden yapılır.

Kullanılacak porselen homogen ve deliksiz olmalı, fırında 1 400°C civarında pişirilerek tamamen camlaşmış hale gelmelidir. Tavlanmış cam, termik şartlara, darbelere ve elektrik arklarına porselenden daha dayanıklıdır.

Plastik maddelerin işlenmesindeki gelişme sayesinde, bu maddelerin siper bir yerde kurulacak izolatörlerde kullanılması sağlandı. «Politen» denilen polietilen kullanıldığı gibi, kimyasal yapısı aynı olan politetraflüoretilen ve «polistirolen» veya «polistirol» denilen polistiren de kullanılmaktadır. Bunların hepsi termoplastik maddelerdir. Bu maddeler bilhassa yüksek frekansların bulunduğu telekomünikasyon tekniğinde kullanılmaktadır: telli ve telsiz telgraf ve telefon, radyo yayını, televizyon, radar. Telefon kablolarında yalıtkan olarak kauçuk yerine polietilenin kullanılmasıyle daha yüksek frekanslı akımların iletilmesi sağlanmıştır. «Taşıyıcı akımlar» tekniği aracılığıyle aynı hat üzerinden birçok konuşma aynı anda iletilebilmiştir.

Bir bağlayıcıyle üst üste yerleştirilmiş ve yüksek basınç altında sıkıştırılmış mika levhacıklarından meydana gelen mikanit, bina içinde kullanılacak izolatörlerin yapımında kullanılır.

Bir izolatörü tanıtan özellikler, kuru havada atlama gerilimi, yağışlı havada atlama gerilimi, delinme gerilimi ve mekanik zorlama altındaki dayanıklılıktır. (L)

İZOLOG sıf. (fr. *isologue*). Organik kim. Karbon yapıları aynı, kimyasal özellikleri farklı maddeler için kullanılır. (L)

İZOLÖSİN i. (fr. *isoleucine*). Bu lösin izomeri olmakla beraber onun ikinci şekli olmayan amino asidi; canlılardaki proteinlerde sık rastlanır. (Kimyasal adı: 1 amino -2 metil -3 pentonoik.) [L]

İZOMBE i. Fildişi Kıyısı, Kamerun ve Gabon'da yetişen bir ağacın (*Testulea Gabonensis*) kerestesinin yerli adı; pembe damarlı açık turuncu-sarı renkteki bu kereste ince marangozlukta pek tutulur; ayrıca kayak, heykel, biblo ve ağaç mozaik yapımında kullanılır. (L)

İZOMER sıf. ve i. (fr. *isomère*). Kim. Aynı oranlarda birleşmiş aynı elementlerden meydana gelen, fakat moleküllerinde atom gruplaşmaları değişik olduğu için birbirlerinden farklı özellikler gösteren maddeler için kullanılır. Bk. ANSİKL.

— Miner. Birbirine benzer kısımlardan meydana gelen: *İzomer madde.*

— Nükl. Bileşimleri aynı fakat enerjileri farklı iki çekirdek için kullanılır. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Kim. Aynı elementlerden meydana geldikleri için kapalı formülleri aynı, fakat yapı ve özellikleri birbirinden farklı olan iki veya daha çok bileşiğe *izomer* denir; msl., kapalı formülü $C_4H_{10}O$ olan birçok bileşik vardır; bunlardan âdi eter ve bütilik alkol birer izomerdir. İzomerlik kavramına deneylerle varılmıştır. Anorganik kimyada izomer bileşik çok azdır. Organik kimyada ise, karbonun çok fazla bileşik vermesi sebebiyle, önemli rol oynayan çok sayıda izomer bileşik vardır.

1823'te Liebig tarafından bulunan izomerlik, kimsayal bileşiklerin özelliklerinin yalnız atomların sayısına ve türlerine değil, aynı zamanda bu atomların moleküldeki yerlerine de bağlı olduğunu ortaya koymuştur. Atomların bağlantısını gösteren ve «açık formül» denilen şemalarla izomeri olayları daha iyi belirlenir. Önceleri yalnız kimyasal yönden düşünülerek, az sayıda bileşiğin açık formülleri kurulabilmiş ve alkollerin — OH kökünde olduğu gibi, bir tepkime sırasında toplu halde ortamdan çıkan bir atom grubuna (veya köküne) bağlı olanlar dikkate alınmıştır.

Açık formül sistemi, çok sayıdaki bağların varlığı da göz önünde bulundurularak, belli bir atomun çevresinde toplanan köklerin değişmediğini açıklar ve o atomun birleşme değerini ortaya koyar. Sonuçları sonradan doğrulanan ve atomun birleşme değerinin değişmediğini ileri süren kural kabul edilerek, bütün açık formüllere temel olarak alındı. Çok ender ve öngörülebilir değişmelerin dışında, karbonun dört, hidrojenin bir, oksijenin iki, azotun üç birleşme değeri vardır.

Bir atomun bütün birleşme değerleri eşit olduğuna göre «kapalı» denilen formüllerde sadece bir metanın CH_4, bir etanın $CH_3 — CH_3$, bir propanın

$$CH_3 — CH_2 — CH_3$$

olduğu kolaylıkla görülebilir; fakat doymuş hidrokarbonlardan dört karbon atomu olan bütan'ın $CH_3 — CH_2 — CH_2 — CH_3$ izobütan $(CH_3)_2 — CH — CH_3$ adlı bir izomeri vardır. Bütan ve izobütan doymuş hidrokarbon izomeridir.

Propanın formülünde iki atom arasına bir oksijen yerleştirilerek iki izomer alkol (propil alkol $CH_3 — CH_2 — CH_2OH$ ve izopropil alkol $CH_3 — CHOH — CH_3$ ile bir de alkol olmayan metil-etil eter

$$CH_3 — O — CH_2 — CH_3$$

elde edilir.

Molekülde atom sayısı arttıkça izomer sayısının da arttığı kolayca görülür. Ancak deneyler, kapalı formüllerle elde edilen izomer sayısının bazen daha da fazla olduğunu göstermiştir. Açık formülierin, moleküllerdeki atomların dağılış şekillerini göstermekten ileriye gidemeyen semboller olduğu düşünülürse, bu durum normal karşılanır. Bu yüzden, atomların molekül uzayında dağılışlarını da dikkate almak gerekir. Karbon atomunun dört değerli olduğunu söylemek bir metil klorürün CH_3Cl varlığını kabul etmektir; deneylerin doğruladığı da budur. Buradan da, karbonun dört değerinin ya aynı düzlemde dört dik açı yaptığı veya düzgün dörtyüzlünün dört eksenine yönelmiş olduğu ortaya çıkar. İlk varsayım (1) ve (2) formülde gösterilmiş iki CH_2Cl_2 izomerinin, ikinci varsayım (3) formülde gösterilmiş tek bir maddenin varlığını ortaya koyar; bu durumda ikinci varsayımın doğruluğu belirmiş olur, çünkü ikinci varsayımın gösterdiği gibi, ancak bir tek CH_2Cl_2 maddesi vardır:

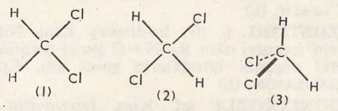

Karbonun birleşme değerlerinin düzgün dörtyüzlü simetrisinde bulunması, bu defa iki karbon arasındaki bağlar problemini doğurur. Yazılışı:

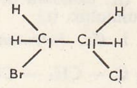

olan bir bileşikte, Br, C_I, C_{II} ve C_I, C_{II} atomları bulunan düzlemlerin arasındaki açıların değişmesiyle çok sayıda izomer elde edilebilir mi?

Deney bu yapıda bir tek madde bulunduğunu gösterdiği için molekülün kısımlarından, meselâ $—C_{II}H_2Cl$ grubunun $C_I\,C_{II}$ bağlantısının etrafında ve devamlı kararlılık halinde serbestçe döndüğü kabul edilmektedir. Hareketli bağ veya serbest dönme deyimlerinin prensibi budur.

Böyle olmasına rağmen hareketli bağlantı prensibi küçük formül bağlantılarına uygulanamadığı gibi, tam dönme daha büyük formüllerde bozulmaktadır. Birbirlerine çift bağlanmış etilenik bağlarda, bunlara bağlı dört atomun aynı düzlemde olduğu kabul edildiği ve deneyler de bunu doğruladığı için, bu ilke uygulanamaz. Stereokimya veya uzay kimyasının genel prensipleri bunlardır ve belirli bir kapalı formüle tekabül eden izomer sayısını uzayda (uzay izomerleri) tam olarak öngörmeyi sağlar.

— Nükl. *İzomer* çekirdekler aynı nükleonlardan meydana gelir; bu yüzden atom numaraları ve kütleleri aynıdır. Enerji seviyesi en düşük olan çekirdek veya *temel çekirdek* kararlı denge durumundadır. Bu çekirdeğin yarı kararlı izomerleri, değişik ortalama ömürleriyle, ana çekirdeği ve bir gama fotonunu verecek şekilde bozunma eğilimindedir. Bunlardan temel duruma çok çabuk dönenlere genellikle *uyarılmış* atomlar denilir. (L)

İZOMERLEŞME i. (*izomer*>*izomerleşmek*'ten *izomerleş-me*). Kim. Bir maddeden, bunun izomeri olan başka bir maddeye doğrudan doğruya veya kimyasal bir etkiyle geçme. (L)

İZOMERLEŞTİRME i. (*izomerleşmek* > *izomerleştirmek*'ten *izomerleştir-me*). Petr. Kapalı halkalı bir hidrokarbon molekülünü, açık halkalı bir molekül elde etmek için, daha yüksek oktanlı ve daha etkin hale getirmeğe dayanan arıtma veya petrokimya işlemi. (Alüminyum klorür, normal bütanı alkilleme izobütanına [18 kg/sm²'lik bir basınç altında, 90°C'a doğru] ve hafif benzini izoheksan'a [55 kg/sm²'lik bir basınç altında, 115°C'a doğru] dönüştürmek için çok kullanılan bir katalizördür. Fosforik asit, bütileni izobütilen halinde izomerleştirmek için kullanılır. Bu tepkimeler aynı şekilde cracking ve reforming'de de meydana gelir ve izomerleşmiş ürünler diğer maddelerle peş peşe birleşir.) [L]

İZOMERLİK i. (*izomer*'den *izomer-lik*). Kim. İzomer maddelerin özelliği.

— Nükl. *Nükleer izomerlik,* atom sayısı ve kütle sayısı aynı olan, fakat farklı tipte çekirdek bozunması meydana getiren iki atom çekirdeğinin gösterdiği olay. (Fizikçi Gamow tarafından bulunan bu olay çekirdek içinde proton ve nötronların farklı düzenlemeleriyle açıklanmıştır.)

— ANSİKL. Org. kim. Birçok *izomerlik* şekli vardır; kapalı formüller, bunların üçü hakkında fikir verebilir.

● *Karbon iskeletinden doğan izomerlik* (*yapı izomerliği*). Bütirik

$$CH_3 — CH_2 — CH_2 — CO_2H$$

ve izobütirik asitler

$$(CH_3)_2 — CH — CO_2H$$

buna örnek olarak gösterilebilir.

● *Yer izomerliği.* Bu izomerlik aynı karbon yapısı üzerinde, değişik yerler işgal eden aynı fonksiyonel gruba tekabül eder. (Msl, propilik

$$CH_3 — CH_2 — CH_2OH$$

ve izopropilik alkoller

$$CH_3 — CHOH — CH_3.$$

Bu iki izomerlik tipi, kimyasal özelliklerde belli bir farklılık ortaya koyar.)

● *Rastgele izomerlik.* Bu tip izomerliğe örnek olarak da etilalkol $CH_3 — CH_2OH$ ve metil oksit $CH_3 — O — CH_3$ gösterilebilir. Bu gibi izomerlerin fiziksel ve kimyasal özellikleri birbirinden, esas olarak, çok farklıdır. Diğer izomerlik tipleri stereokimya olaylarına bağlıdır (stereoizomerlik).

Bir tek atomdan veya serbest dönme prensibi uyarınca, simetri düzlemi kazanabilen bir kökten meydana gelen ve hepsi de birbirinden farklı dört bileşen, X, Y, Z ve T ele alınınca, bu iki yapıdan

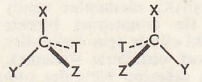

başkası mümkün olamaz: bunlar da birbirine eşit ve terstir. «Ters optik» veya «enantiyomorf» adı verilen iki izomere tekabül ederler. Adı geçen izomerler birbirinden, sadece yönlendirilmiş bazı fiziksel özeliklerle, msl. katı veya çözelti halinde, polarılmış ışığa etki eden dönel gücün işaretiyle ayırt edilebilir. İzomerlerden biri sağ şekli (dekstrojir, d), diğeri sol şekli (levojir, l) ve aynı şartlar altında ışığın polarılma düzlemini zıt yönde fakat aynı miktarda çevirir, iki enantiyomorfun aynı miktardaki karışımları, ışığın polarılma düzlemine etki etmez; bu karışıma d + 1 veya «rasemik» adı verilir.

Birbirinden hepsi de farklı dört bileşene bağlı bir karbon «asimetrik» olarak nitelendirilir ve böylece molekülün, bir düzlemdeki si-

metriğine uymaması sonucu doğar. Gerçekte, her asimetrik karbona ancak, birbirinden farklı iki uzay yapı tekabül eder. Halkalı bileşiklere gelince, oynak bağlantı prensibi, birbirinden farklı olan

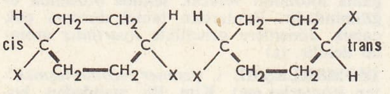

izomerlerin birinden diğerine geçmesine izin vermez; bunlara «geometrik izomer» veya «cis» ve «trans» izomer adı verilir; seçilen örnekte, her ikisi de inaktiftir. Bu «cis-trans» izomerliği, $C_6H_4X_2$ tipindeki benzen türevlerinde görülmez; çünkü benzen halkası altıgen şeklindedir ve aynı düzlemdedir, buna tekabül eden altı bağlantı da o düzlemde bulunur.
Buna karşılık, etilen sınıfı bağlantının, ornatma imkânı yaratan dört atomun düzlemliği sebebiyle «cis» ve «trans» adı verilen ve şöyle gösterilen

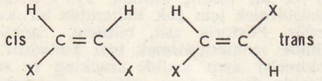

izomerleri öngörülmektedir. Etilen türevi cis ve trans izomerler polarılmış ışığa etki etmez. Çok daha az genel olan başka *sterik izomerleşme* olayları da vardır. (Bk. STEREOKİMYA.) İki izomer denge halinde ise, olay *dinamik izomerleşme* veya *desmotropi* adını alır. Bir zamanlar, atomların işgal ettiği yerler sebebiyle değil, fakat bağlantıların (yani elektronların) dağılışı sebebiyle birbirinden farklı izomerler bulunacağı, meselâ, ortoksilen ele alınırsa

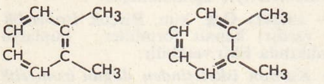

formüllerinden birinin kabul edilebileceği düşünülmüştü. «Elektromerlik» adı verilen böyle bir izomerleşme mümkün değildir; çünkü bu iki şekilden hiç biri ayrı ayrı var olamayacağı gibi, bunlardan biri veya diğeri de mümkün olamaz. Ortoksilen, teklif edilen formüller arasında, bir tek şekilde bulunur. Bk. MEZOMERLİK. (L)

İZOMETRİ i. (fr. *isométrie*). Mat. Noktalar arası uzaklıkları aynen koruyan noktasal dönüşüm.
— ANSİKL. Bir *izometri*'de herhangi iki A ve B noktaları arasındaki uzaklık, görüntüleri arasındaki uzaklığa eşittir. İzometrik dönüşümler yalnız yerdeğiştirmeler (verilen şekle eşit görüntü) ve ters yerdeğiştirmelerdir (bir yerdeğiştirme ile bir simetrinin çarpımı). Yerdeğiştirmeye *pozitif izometri*, ters yerdeğiştirmeye *negatif izometri* de denir. Düzlem geometride pozitif izometri yalnız uzaklıkları değil, yönleriyle birlikte açıları da aynen korur. (L)

İZOMETRİK i. (fr. *isométrique*). Fizyol. Bk. EŞÖLÇÜLÜ.

İZOMORF sıf. (fr. *isomorphe*). Mat. Karşılıklı elemanlara uygulandığında çarpım olarak karşılıklı elemanlar veren iç bileşim kanunları ile donatılmış birebir tekabül halindeki iki cümle için kullanılır. (İki cümlenin izomorf olduğunu söylemek bunlardan her birinin diğerine biçimdeş olduğunu söylemeğe denktir.) || Bir izomorfizma bağıntısı ile bağlı iki cümle için kullanılır. (L)

İZOMORFİZMA i. (fr. *isomorphisme*'den). Mat. E cümlesinin *a* ve *b* gibi iki elemanının T kanunu ile bileşiminin görüntüsü, *a* ve *b*'nin birebir tekabül halindeki *á* ve *b'* görüntülerinin T' kanunuyle bileşimi olacak eşkilde, her biri ikişer ikişer homolog bir veya daha çok sayıda iç bileşim kanunuyle donatılmış ve birebir tekabül halinde E ve E' gibi iki cümlenin özelliği.
— Kim. Bk. EŞBİÇİMLİLİK.
— ANSİKL. *İzomorfizma* biçimdeşliğin özel bir halidir. Birebir tekabül sebebiyle izomorfizma hem E'nin E' üstünde, hem E''-nün E üstündeki biçimdeşliğidir. İzomorfizma işlemlerin kuruluş ve bütün özelliklerine sahiptir. Ligaritma fonksiyonu izomorfizmanın bilinen bir örneğini verir. İki izomorf cümle aynı kuruluşun bir çeşit iki somut örneğini gösterir. Çarpma kanunu ile donatılı R^+ gerçek sayılar cümlesinin (sıfır dışında) x bir elemanı ise, $x \to \log x$ uygulaması, R^+ ile R gerçek sayılar cümlesi arasında, homolog iki kanun, R^+ cümlesi için çarpma ve logaritmalar için toplama olmak üzere bir izomorfizma tanımlar. Göz önüne alınan iki cümle değişli gruplardır.
Bir E, E'.... cümle ailesinde izomorfizma yansımalı, simetrik ve geçişlidir; bundan dolayı, bağıntı bu aile için bir eşdeğerlik bağıntısıdır. İki izomorf cümleden biri grup kuruluşunda ise diğeri de grup kuruluşundadır; bu gruplardan biri değişliyse öbürü de değişlidir. İki cümle izomorf ve biri halka kuruluşunda ise, öbürü de halka kuruluşundadır; biri tamlık halkası ise, öbürü de tamlık halkasıdır. Bu doğrulama biçimdeşliğin daha genel halinde geçerli değildir. Bir halka biçimdeşliği ancak bir izomorfizma haline gelirse sıfır dışında aynı görüntüsü bulunan hiç bir eleman yoktur. Cisimlerin özel halinde bütün biçimdeşlikler bir izomorfizmadır. Aynı cisim üzerinde E ve E' vektörel uzayları aynı boyutlu ise, izomorf olarak göz önüne alınabilir. Bu tür bir izomorfizma kurmak için bu vektörel uzayların her biri içinde bir taban seçip bir E vektörünün görüntüsü olarak, aynı skaler bileşenleri bulunan E' vektörünü almak yeterlidir. (L)

İZONEF i. (fr. *isonèphe*). Bk. EŞBULUTLU.

İZONİAZİT i. (fr. *isoniazide*). Ecz. Verem mikrobu üstünde kuvvetli bir bakteryostatik etki gösteren nikotinik asit amidi'nin kısa adı.
— ANSİKL. *İzoniazit* 1912'de Mayer ve Nally tarafından sentez yoluyle yapılmakla beraber bu maddenin verem mikrobu üstündeki etkisi ancak 1952'de Grimbert ve Schnitzer tarafından ortaya çıkardı. İzoniazit'in zararlı etkisi nispeten azdır; dokulara çabucak yayılır ve sidikle dışarı atılır. İğne, fitil yahut hap şeklinde günde 0,25 gr verilir. Çoğu zaman streptomisin ve P.A.S. ile birlikte kullanılır. Bütün verem çeşitlerinde (akciğer, böbrek, kemik ve özellikle beyin omurilik zarı veremi çok iyi sonuç verir. (L)

İZONİKOTİNİK sıf. (fr. *isonicotinique*). 3—piridin-karboksilik asit için kullanılır; sinkomeronik asidin ayrışması veya 3—metilpiridin'in oksitlenmesiyle elde edilir, 304°C'ta erir. (L)

İZONİTRİL i. (fr. *isonitrile*). Kim. Nitrillerin izomeri olan R—N=C genel formülündeki organik bileşiklerin genel adı. *Eşanl.* KARBİLAMİN. (L)

İZONİTROZLU sıf. Kim. *İzonitrozlu türev*, nitröz asidin bazı organik fonksiyonel gruplara etkisinde henüz saf olarak elde edilemeyen nitrozlu bir ara türevin izomerleşmesinden doğan oksim. (L)

İZONOMİ i. (fr. *isonomie*'den). Billûrlaşma tarzındaki uyumluluk. (L)

İZOOKTAN i. (fr. *isooctane*). Kim. Formülü

$$(CH_3)_3\,C - CH_2 - CH\,(CH_3)_2$$

olan oktan izomeri. (Bu hidrokarbon, cracking gazlarında bol miktarda bulunan izobütilen'den elde edilmektedir; izobütilen, polimerleştirilerek diizobütilen'e dönüştürülür ve katalitik hidrojenlendirmeye uğratılır. Mükemmel bir yakıt olan izooktan'ın oktan indisi 100 olarak kabul edilmiştir.) [L]

İZOÖGENOL i. (fr. *isoeugénol*'den). Formülü

$$CH_3 - CH = CH - C_6H_3\,(OH)\,OCH_3$$

olan ögenol izomeri; 261°C'ta kaynar ve küçük hindistancevizi ile ilang-ilang esansında rastlanır. (Ögenolün, sodyum hidroksidin alkoldeki çözeltisiyle izomerleştirilmesinden elde edilir; vanilin üretiminde kullanılır.) *Eşanl.* PROPENİGAL. (L)

İZOPAK i. (fr. *isopache*'dan). Jeol. Belli bir tabakanın eşit kalınlıktaki noktalarını birleştiren çizgi. (L)

İZOPARAFİN i. (fr. *isoparaffine*). Karbon iskeletinde, izooktan gibi bir veya birkaç dallanma gösteren parafin sınıfı hidrokarbon. (L)

İZOPARAMETRİK sıf. (fr. *isoparamétrique*). Mat. Aynı parametresi olan: *izoparametrik eğriler*. (L)

İZOPATİ i. (fr. *isopathie*). Patol. Hayvan organizmasının, tutulduğu mikroplu hastalığın etkisiyle aynı hastalıkla savaşabilen, onu iyi edebilen maddeleri yapması.
— ANSİKL. *İzopati* kavramı, Hippokrates'in yazılarında taslak hainde mevcuttur ve bütün Ortaçağ süresince de *natura medicatrix* (iyileştirici bünye) adı altında, az çok belirli olarak devam etmiştir. İzopati Pasteur'ün ve onun izinden gidenlerin çalışmaları sonunda doğrulanmıştır. Bu çalışmalar, enfeksiyonun hastalığa tutulan kimsenin bünyesinde hastalığı yapan mikropları öldürebilen savunma maddeleri, yani antikorlar meydana getirdiğini göstermiştir. Aşıların kullanılması bu buluşun sonucudur. (L)

İZOPELETİYERİN i. (fr. *isopelletiérine*). 1878'de Tanret tarafından, nar ağacı (*Punica granatum*) kabuğundan çıkarılan dört alkaloitten biri. (Peletiyerin gibi, fakat daha hafif olarak, solucan düşürtme özelliğine sahiptir.) [L]

İZOPENTAN i. (fr. *isopentane*). Petrokim. Formülü $(CH_3)_2\,CHCH_2CH_3$ olan hidrokarbon, 28°C'ta kaynar. Uçak benzinleri üretiminde ve petrokimyada kullanılır. (L)

İZOPİK sıf. (fr. *isopique*). Jeol. *İzopik çökeltiler*, eş fasiyesli çökeltiler. (Çok geniş alanlara yayılır. Yaşları eşit veya farklı olabilir.) [L]

İSOPİR i. (fr. *isopyre*). Miner. Opal'in saf olmayan çeşidi. || Feldispat gurubundan mineral. (Labrador çeşidi.) [L]

İZOPLASTİ i. (fr. *isoplastie*). Fizyol. Bazı yapı besinlerinin kısmen birbirinin yerini tutma özgülüğü.
— ANSİKL. Canlı maddenin kimyasal yapısına giren ve sonradan bu yapıda her biri belirli bir rol alan yapı besinlerinde, enerji sağlayan besinlerin izodinamisiyle kıyaslanabilecek bir izoplasti olamaz. Şu halde izoplasti her zaman kısmîdir. (L)

İZOPLET sıf. ve i. (fr. *isoplèthe*). Meteorol. Eşit miktarda yağış alan yerlerden geçen (çizgi). [L]

İZOPREN i. (fr. *isoprène*). Kim. Formülü

$$CH_2 = C(CH_3) - CH = CH_2$$

olan dietilenik hidrokarbon; kauçuğun yüksek sıcaklıkta ısıtılmasından elde edilir. *Eşanl.* METİLERİTREN, METİLBÜTADİEN.
— ANSİKL. *İzopren*, polimerleşerek kauçuğa çok benzeyen bir madde verebilir. Yüksek sıcaklıkta cracking ile veya izopentanın su kaybetmesiyle elde edilen izopren, bütil ve poliizopren tipinden kauçuklar ve petrokimyadaki birçok tepkime için hammadde olarak kullanılır. Rasemik limonen *diizopren* olarak adlandırılır. (L)

İZOPROPENİL i. (fr. *isopropényle*). Kim. Formülü — $CH_2 = C(CH_3)$ olan tek değerli kök. (L)

İZOPROPİL (fr. *isopropyle*). Kim. Bir izopropil köküyle yer değiştiren maddeleri belirtmeğe yarayan önek. || Formülü $(CH_3)_2\,CH$ — olan propil izomeri tek değerli kök, izopropilik alkolden hidroksilin çıkarılmasıyle türer. (L)

İZOPROPİLBENZEN i. (fr. *isopropylbenzène*). Kim. *Eşanl.* KÜMEN.

İZOPROPİLİK sıf. (fr. *isopropylique*). Kim. İzopropil türevleri, özellikle alkol için kullanılır. Bk. PROPİLİK.
— Petrokim. İzopropilik alkol veya izopropanol. Bk. ANSİKL.
— ANSİKL. Petrokim. *İzopropilik alkol* veya *izopropanol* $(CH_3)_2CHOH$, propilene sülfürik asidin etkisinden sonraki bir hidrolizle elde edilir. Asetonun sentezinde işe yarayan izopropanol, ayrıca antifriz, eritici, hidrat giderici, özütleme etkeni olarak da kullanılır. (L)

İZOPÜLEGOL i. (fr. *isopulégol*). Formülü $C_{10}H_{18}O$ olan pülegol izomeri doymamış çevrimsel alkol. (94°C'ta kaynayan bu sıvı, uzun süreli bir kaynamadan sonra mentol'ü verir.) [L]

İZOSAFROL i. (fr. *isosafrole*). Kim. Safrol izomeri; 249°C'ta kaynar ve anasona benzeyen kokusu sebebiyle parfümeride kullanılır. (Alkollü çözelti halindeki potasyum

genel görünüş, ortada Hacıözbek camii

İznik gölünde kepçeyle balık avı

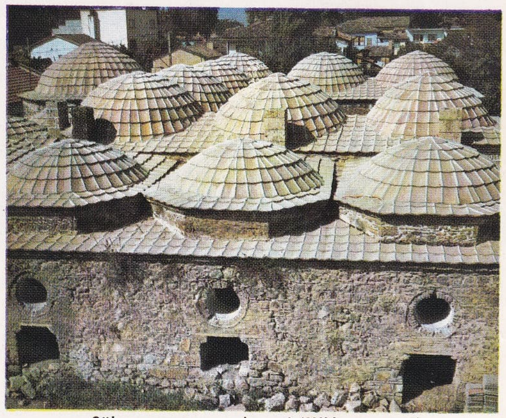

Süleymanpaşa medresesi (XIV. yy. sonu)

Yeşilcami

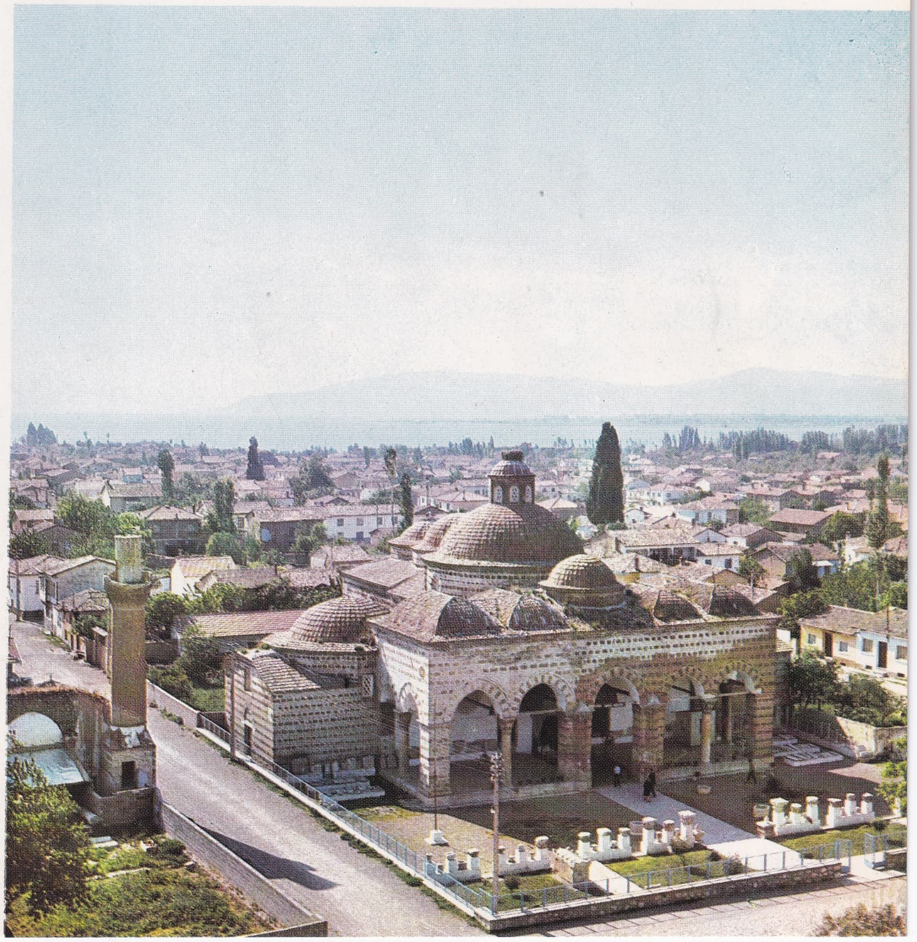

Nilüfer hatun imareti

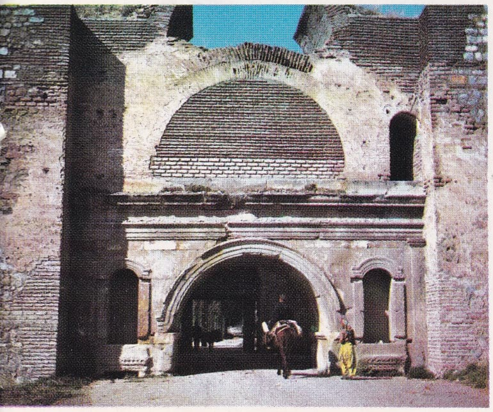

İstanbul kapısı

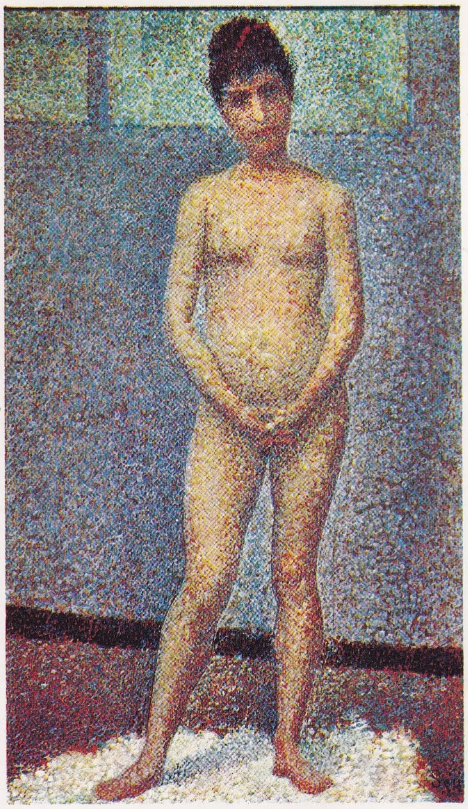

YENİ İZLENİMCİLİK

Paul SiGNAC (1863-1935), «Marsilya», d'Art Moderne Millî müzesi, Paris

Georges SEURAT (1859-1891), «Karşıdan Poz», Louvre müzesi, Paris

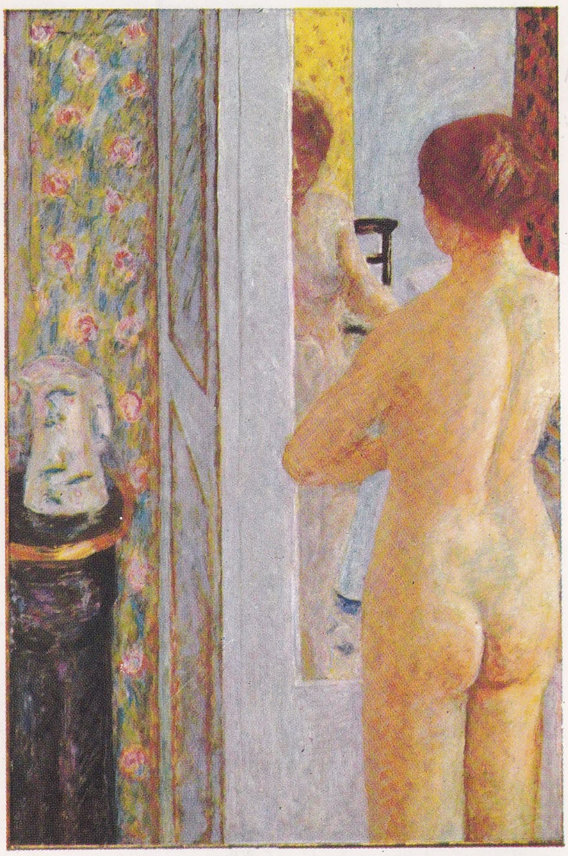

Edouard VUiLLARD (1868-1940), «Kahvaltı» d'Art Moderne Millî müzesi, Paris

Pierre BONNARD (1867-1947), «Tuvalet» d'Art Moderne Millî müzesi, Paris

İZLENİMCİLİK SONRASI

hidroksitin safrol üstüne etkimesinden elde edilir; permanganatla oksitlenerek piperonal'a dönüşür.) [L]

İZOSİKLİK sıf. (fr. *isocyclique*). Kim. *Eşanl.* KARBOKSİLİK, HOMOSİKLİK.

İZOSİNKOMERONİK sıf. (fr. *isocinchoméronique*). Piridin - dikarboksilik 1-4 asit için kullanılır; 236°C'ta erir. (L)

İZOSİST veya **İZOSEİST** (fr. *isosiste* veya *isoséiste*). i. Bk. EŞDEPREM.

İZOSİYANAT i. (fr. *isocyanate*). İzosiyanik asidin tuzu. (Wöhler, formülü NH_4NCO olan amonyum izosiyanatı ısıtıp izomeri olan üreyi elde ederek, ilk organik sentezi gerçekleştirdi.) [L]

İZOSİYANİK sıf. (fr. *isocyanique*). Siyanik asidin $N \equiv COH$ izomeri olan $O=C=N-H$ formülündeki asit için kullanılır. (*Eşanl.* KARBİMİT.) ‖ *İzosiyanik türevler* (bazen yanlış olarak *izosiyanik eterler* adı verilmektedir). R bir alkol veya aromatik kök olmak üzere, $R-N=C=O$ genel formülündeki bileşikler. (Bunlar göz yaşartıcı sıvılardır. Alkollerle, billûrlaşmış alkilüretanlar veya arilüretanlar, tersiyer olmayan aminlerle de ornatmalı üreler verir.) [L]

İZOSONİ i. (fr. *isosonie*). Akust. Belirli şartlar altında, değişik özellikteki ses veya gürültülerin sebep olduğu ses eşitliği. (L)

İZOSONİK sıf. (fr. *isosonique*). Elektroakust. Koordinat eksenlerinden biri frekans diğeri akustik basınç seviyesi olan bir grafikte, her noktasında sesin aynı değerde kaldığı bir eğri için kullanılır. (L)

İZOSPORLU sıf. İki eşeyli tek çeşit sporları veya birbirinin benzeri erkek ve dişi sporları olan (bu sporların erkek veya dişi olduğu ancak çimlendikten sonra anlaşılır) damarlı çiçeksiz bitkilere (eğreltiotu, atkuyruğu, kibritotu) denir. (L)

İZOSTATİK sıf. (fr. *isostatique*). Jeofiz. İzostatiye ait: *İzostatik denge.*

— Mekan. Her noktasında dengenin aynı kaldığı bir çizgi veya bir yüzey için kullanılır. ‖ *İzostatik yüzeyler,* sürekli birçok kuvvetin etkisi altında denge durumunda bulunan ve bütün noktaları aynı dikey etki altında kalan bir cismin içinde sayısı üç olan dikgen yüzeyler ailesi: *İzostatik yüzeyler, Lamé tarafından tanımlanmıştır.* (L)

İZOSTAZİ i. (fr. *isostasie*). Yerkabuğunun denge teorisi.

— ANSİKL. Jeoyit dönel bir elipsoitten pek az farklı bir yüzeydir. *g* yerçekiminin şiddeti topografya yüzeyinde ölçülerek bir elipsoidin bilinen çekim kuvvetiyle karşılaştırmak için bir jeoyit üstünde gözlemi yapılmış değer çıkarılabilir. Bu amaçla jeoyitin dışında kalan dağ kütlelerinin çekimi gözlemle tespit edilmiş değerden çıkarılırsa gereğinden büyük bir düzeltme yapılmış olur: her şey, dış kütlenin çekimi görünmeyen bir sebeple azalmış gibi geçer. *İzostazi* teorisi, topografyanın dış etkilerini denkleştiren dağ kütlelerinin altında yoğunluk azalması ve denizaltında yoğunluk artışı ile bu şartları izah etmeğe çalışır. Pratt'a göre yerkabuğu deniz seviyesinin 120 km altında elipsoid şeklinde eşbasınçlı bir yüzey üzerine yaslanır. Yer kabuğunun birim yüzeye dayanan her sütunu, yer soğuduğu zaman «dengeleme yüzeyi» denen bu yüzeyden başlayarak içten dışa düşey olarak donmuş gibi aynı ağırlıktadır. Bu görüş dağlarla altlarındaki kütlelerin yoğunluğunun okyanus altında bulunanlardan daha düşük oluşunu açıklar; çünkü 120 km'nin üstünde bulunan kütlenin yoğunluğu, yüksekliği ile ters orantılıdır. Milletlerarası elipsoidin boyutlarını belirleme çalışmalarında Hayford (1909) bu varsayıma dayanmıştır.

Airy'ye göre yoğunluğu 2,67 olan kıta kütleleri, 30 km derinde ve yoğunluğu 3,25 olan magma üzerinde buzdağları gibi yüzmektedir; bu görüş kıtaların altında bulunan kütlelerin yoğunluğunun daha az olduğunu gösterir.

Bu teorileri, ölçme sonuçlarının daha doğru olmasını sağlayan fakat ayrıntılara uymayan varsayımlar olarak görmek gerekir; Airy varsayımı kıtaların sapması teorisine bir kanıt getiremeemektedir. (L)

İZOSTEMON sıf. (fr. *isostèmone*). Erkek organlarının sayısı, çanak veya taçyapraklarının sayısına denk olan çiçeklere denir. (L)

İZOSTİK sıf. (fr. *isostique*'den). Bot. Kökçükler anakökün odun damar demetlerinin karşısında oluştuğu zaman kökün durumuna verilen sıfat. (L)

İZOSÜLFOSİYANİK sıf. (fr. *isosulfocyanique*). Kim. Bk. SÜLFOSİYANİK.

İZO-ŞİÇİTO, Japonya'da volkanik takımadalar, batıda Filipinler denizi ile doğuda Büyük Okyanus arasında, Sagami ve Tokyo koyları açığında; 38 700 nüf. Balıkçılık. İpekböcekçiliği. Burası derebeylik devrinde bir sürgün yeriydi. (L)

İZOTAKTİK sıf. (fr. *isotactique*). Kim. Uzayda düzenli bir yapı gösteren doğrusal bir polimer için kullanılır; karbon zincirinde, ornatılmış grupların hepsi zincirin aynı kenarındadır. (L)

İZOTER sıf. ve i. (fr. *isothère*). Ortalama yaz eşsıcaklık eğrileri için kullanılır. (L)

İZOTERM sıf. (fr. *isotherme*). Sabit bir ısıya tekabül eden. Bk. EŞSICAK.

— Dy. *İzoterm vagonu,* ısıya karşı kuvvetli bir şekilde yalıtılmış, fakat soğutucu tesisleri olmayan vagon. (L)

İZOTERMİ i. (fr. *isothermie*). Fizyol. Bk. EŞSICAKLIK.

İZOTİP sıf. (fr. *isotype*'den). Billûrbil. İzotipi özelliği gösteren. (L)

İZOTİPİ i. (fr. *isotypie*). Billûr bil. Atomları benzer şekilde yerleştiği için bazı fiziksel özellikleriyle birbirini andıran billûrlaşmış iki farklı bileşiğin niteliği: *Kalsit $CaCO_3$ ile sodyum nitrat $NaNO_3$ bir izotipi gösterir.* (*Eşanl.* İZOSTERİ.) [L]

İZOTİYAZOL i. (fr. *isothiazole*). Kim. Formülde azot ve kükürtün birbirine yakın bulunduğu tiyazol izomeri. (L)

İZOTİYOSİYANİK sıf. (fr. *isothiocyanique*). Kim. (*Eşanl.* İZOSÜLFOSİYANİK.) Bk. SÜLFOSİYANİK.

İZOTON sıf. (fr. *isotone*). Nükl. Nötron sayıları aynı, proton sayıları farklı atomlar için kullanılır: *Berilyum $^{9}_{4}Be$, bor'un $^{10}_{5}B$ izotonudur, her ikisinin de çekirdeklerinde beşer nötron bulunur.* (L)

İZOTONİK sıf. (fr. *isotonique*). Bk. EŞBASINÇLI.

İZOTOP i. (yun. *isos topos,* aynı yerde'den fr. *isotope*). Kütle sayıları farklı, fakat kimyasal özellikleri hemen hemen aynı olduğu için periyotlar cetvelinde aynı yerde bulunan, bu sebeple aynı atom numarasını taşıyan elementlere verilen ad. Bk. ANSİKL.

— Fizyol. ve Ted. *Radyoaktif izotoplar.* Bk. ANSİKL.

— Kim. Bk. ANSİKL. ‖ *İzotop kütlesi,* özel bir izotopun atom ağırlığı.

— Nükl. *Radyoaktif izotoplar.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Fizyol. ve Ted. *Radyoaktif izotop*'ların fizyoloji ve tıpta kullanışı birçok hastalığın teşhis ve tedavisinde büyük ilerlemeler sağlamıştır. Bir bileşik içinde bulunan basit bir cismin yerine bunun radyoaktif izotopunu koyarak müstahzarı «işaretlemek» mümkündür, böylece organizmaya sokulan bu cisim, en küçük miktarlarda bile olsa, dokularda takip edilebilir. Bu şekilde, organizmaya sokulan maddenin dağılışı ve ne olduğu hakkında bilgi edinilmiş olunur. Radyoaktif cismin fizyolojik etkisi tıpkı basit cisminki gibidir. Erimeyen radyoaktif parçacıkların katılmasıyle bazı kolloid maddeler de «işaretlenebilir».

Kullanılan başlıca izotoplar şunlardır: radyoaktif iyot (hipertiroidi'nin teşhis ve tedavisi); radyoaktif kalsiyum ve fosfor (kemiklerde fosfor ve kalsiyum metabolizması, kalsiyumun emilmesinin, kullanılmasının ve dışarı atılmasının incelenmesi). Radyoaktif fosfor aynı zamanda kemik tümörleri ve poliglobülilerin tedavisinde kullanılır.

Son olarak, karaciğer sintigrafisinde ve bazı kanserlerin tedavisinde kullanılan radyoaktif kolloid altını da anmak gerektir.

— Kim. Kararlı *izotop*'ların varlığını, ilk defa 1912'de J. J. Thomson, pozitif neon iyonlarının magnetik alanda verdiği izlerin yük - kütle bölümünü belirterek ispatladı. Thomson bu yolla, birinin kütlesi 20, öbürünün 22 olan iki neon iyonunun var olduğunu gördü. Aston ve özellikle Dempster tarafından sürdürülen ve «kütle spektrometre»si temeline dayanan çalışmalar, birçok elementin, aslında kütle sayıları farklı izotop karışımlarından meydana geldiğini gösterdi.

Aynı devrede Soddy ve Fajans'ın çalışmaları sonucu, kimyasal yolla ayrılamayan elementlerin varlığı ortaya kondu (1914). Bu elementler birbirinden, radyoaktif devir ve atom ağırlıklarının farklı olmasıyle ayrılabilir; msl. mezotoryum I, toryum X, aktinyum X.

Aleksandr İZVOLSKİY

Devam eden araştırmalar, bir elementin izotoplarında, çekirdekleri çevresinde dönen ve «atom numarası» adını alan elektron sayısının aynı olduğunu, başka bir deyimle, çekirdeklerinde aynı sayıda proton bulunduğunu ortaya koymuştur; birbirlerinden sadece nötron sayısıyle ayrılır, bu yüzden atom kütleleri farklıdır. Aynı elementin farklı izotopları, bu element sembolünün sol üst köşesine yazılan kütle sayısıyle belirtilir, ^{18}O, ^{16}O gibi. İzotoplar, sayısız uygulamaya konu olmuştur; kimyada, biyokimya ve tarımda, gerek kütle sayıları, gerek radyoaktif özellikleriyle birbirlerinden ayrılabilen ve «çizici» denilen izotoplarla «işaretlenmiş» moleküllerin kullanılması birçok problemi aydınlığa kavuşturdu. Nükleer fizikte, aynı elementin izotopları birbirlerinden farklı özellikler gösterir, meselâ ^{235}U çekirdeği bölünebildiği halde ^{238}U bölünemez. İzotopların araştırmalarda ve nükleer enerjide durmadan artan uygulamaları, bunların üretilmesini veya tabiî elementten zenginleştirilmiş izotoplar elde etme yollarının aranmasını gerektirdi. Bazı izotopların, özellikle radyoaktif olanların «atom sentezi» yoluyle az miktarda elde edilmesi mümkündür. Bunun için kararlı bileşikler atom reaktöründe ışınlanır. Daha önemli miktarlarda izotop veya zenginleştirilmiş element üretimi daha değişik metotlarla sağlanır.

Laboratuvarda, izotoplar, çoğunlukla kütlenin tayfölçümüyle ayrılır. Sanayide üretimleri, elementin kimyasal bileşimindeki izotopların fiziksel (santrifüj, elektroliz, yayınma, damıtma) veya kimyasal özelliklerindeki küçük farklardan (yer değiştirme tepkimelerinde) yararlanarak sağlanır; meselâ, gaz yayınması metodunda porselen gibi gözenekli bir engelden geçerken uçucu bir bileşiğin hız farkları kullanılır. Bu metot ^{235}U'nun ayrılmasında başarıyle uygulanmıştır.

— Nükl. Atom reaktörlerinde bol miktarda *radyoaktif izotoplar* elde edilebilir; fakat bu izotopların çekirdeklerindeki nötron sayısı kararlı çekirdeklerdeki nötron sayısından daima fazladır. Nötron sayısı daha az olan radyoizotoplar elde etmek için proton, döton veya tanecikler hızlandıran siklotronlar kullanılır. Bu izotoplar beta tanecikleri yayacağı yerde pozitron meydana getirir veya elektron soğurur, böylece X ışınları yayar. (L)

İZOTOPİ i. (fr. *isotopie*). Kim. Bazı elementlerin izotopluk gösterme özellikleri. (L)

İZOTREPENT sıf. (fr. *isotrépente*'tan). Mat. Her biri sabit bir nokta etrafında dönerek, kaymadan birbiri üzerinde yuvarlanan iki eğri için kullanılır. (L)

İZOTRON i. (fr. *isotron*). Nükl. İzotopları saflaştırma cihazı; iyonların değişik kütlede ve eşit kinetik enerjide olmasına rağmen hızlarının farklı olması özelliğinden yararlanır ve iyonları elektrik yoluyle ayırır. (L)

İZOTROP sıf. (fr. *isotrope*). Fiz. Özelikleri, değerlendirme sırasındaki doğrultuya bağlı olmayan bir ortam için kullanılır. *Zt.* ANİZOTROP.

— Mat. Üzerindeki bütün doğru parçalarının uzunluğu sıfır olan sanal bir doğru için kullanılır: *Bütün izotrop doğrular kendilerine diktir.*

— ANSİKL. Fiz. *İzotrop* madde veya ortamlarda, herhangi bir noktanın çevresindeki, farklı doğrultularda hiç bir şey değişmez; ışık dalgaları aynı hızla yayılır, ısı iletkenliği ve elektrik direnci de aynı şekilde kalır. Bu cisimlerde tanecik düzeninin bütün doğrultularda aynı olduğu düşünülebilir ve gerçekten izotrop maddelerin hepsi bil-

Foto. Manuel (LAROUSSE)

lûrlaşmamış homogen cisimlerdir (gaz, sıvı, cam). Billûrlaşmış cisimler özelliklerinin tümü içinde izotrop değildir. Bununla beraber, eğer ileri derecede simetri gösteriyorsa, özel şekilde izotrop olabilir. Meselâ kübik billûrlar optik bakımından izotroptur.

— Mat. Düzlem geometride ve dik koordinat sisteminde, *izotrop doğrular*, bir kısmının açısal katsayısı $+i$, diğer kısmının açısal katsayısı $-i$ olan iki sanal ve paralel doğru demeti oluşturur. Bu iki demetin köşeleri, sonsuzdaki doğru üzerinde eşlenik sanal bir nokta çifti meydana getirir. Bunlar «düzlemin göbek noktaları»dır. Düzlemin her gerçek noktasından, merkezi bu nokta ve yarıçapı sıfır olan bir çemberin denklemiyle aynı denklemde izotrop iki doğru cümlesi geçer. Uzay geometride ve dik koordinat sisteminde, izotrop doğrular, üç doğrultu kosinüslerinin kareleri toplamı sıfır olmasıyle nitelenir (bütün öbür doğrular için bu toplam bire eşittir). Uzayın her gerçek noktasından, bir izotrop doğrular konisi geçer; *izotrop koni* denilen bu koninin tepesi bu noktadır; denklemi, merkezi bu nokta, yarıçapı sıfır olan kürenin denklemiyle aynıdır. Bütün izotrop koniler, sonsuzdaki düzlemin aynı koniğinden geçer; bu koniğe «mutlak konik» veya «göbek koniği» adı verilir. İzotrop bir koniğe teğet olan bütün düzlemler birer *izotrop düzlem*'dir. Bütün izotrop doğrular kendilerine diktir. (L)

İZOTROPİ i. (fr. *isotropie*). Embriyol. Yumurtanın taşıdığı özelliklerin, her yönde homogen olarak bulunma durumu. Bk. ANSİKL.

— Fiz. İzotrop bir cismin veya ortamın özelliği.

— ANSİKL. Embriyol. Eski biyoloji nazariyeleri yumurtayı, içinde erişkin bireyin taslağı bulunan küçültülmüş bir birey (*homunculus*) sayarlardı, buna göre de yumurtada bir izotropi bahis konusu olamazdı. Deneysel embriyoloji araştırmaları göstermiştir ki, yumurta ve çok genç embriyon üzerinde yapılan ampütasyon veya müdahaleler, normal olmasa da bireyin gelişmesini engellememektedir. Aslında mesele karmaşıktır, çünkü çeşitli dokuların daha sonra organların farklılaşması, önce yumurtanın protoplazma kütlesi içinde, sonra embriyonda birbiri ardınca ve hızlı bir ritimde oluşmaktadır. (L)

İZOTROPİK sıf. (fr. *isotropique*). Mat. *x'in bir r modülü için bir f (x) fonksiyonunun izotropik ortalaması*, Cauchy tarafından

$$\frac{1}{2\pi i}\int_0^{2\pi} f(vr^{\theta i})\, d\theta.$$

integraline verilen ad. (L)

İZOVALERİK veya **İZOVALERYANİK** sıf. (fr. *isovalérique* veya *isovalérianique*). Kim. Tekabül ettiği valerik türevlerin izomeri olan asit veya aldehit için kulanılır. (L)

İZOVANİLİN i. (fr. *isovanilline*). Kim. Vanilin'in izomeri olan parametoksimetahidroksibenzaldehit; 116°C'ta erir. (L)

İZOVEL i. (fr. *isovèle*). Meteorol. Bk. EŞ-ESİNTİ *çizgileri*.

İZSO (Miklos), macar heykelcisi (Disznoshorvat 1831-Budapeşte 1875). Birçok anıt yaptı (Dobruca'da şair Csokonai, Szeged'de Dugonics, Budapeşte'de Petöfi anıtları); daha çok, konularını folklardan alan heykelcikleriyle tanındı (Budapeşte müzesi). [L]

İzumo, Japonya'nın kıyısında Şimane eyaletinde, şinto tapınağı. 1874'te yeniden yapıldı; buddha öncesi japon mimarîsinin en eski tipine uyar. Bk. ÇİN, JAPONYA. (L)

İZU-ŞİÇİTO, ing. **Izu-Shichito**, Japonya'da volkanik yarımadalar; batıda Filipinler denizi, doğuda Büyük okyanus arasında, Sagami ve Tokyo körfezleri açığında; 38 700 nüf. Balıkçılık, ipekböceği yetiştiriciliği. Takımadalar derebeylik çağında bir sürgün yeriydi. (L)

İzvestia, günlük sovyet gazetesi, Yüksek Sovyet prezidyumunun organı; mart 1917'de çıkmağa başladı, 1918'de Bolşevik hükûmetin resmî gazetesi oldu. Sekiz ayrı şehirde yayımlanan *İzvestia*'nın tirajı 1 500 000'i aşar. Gazetede dış siyaset ve yönetim konuları önemli bir yer tutar. (L)

İZVOLSKİY (Aleksandr Petroviç), rus siyaset adamı (Moskova 1856-Paris 1919). Mayıs 1906'da Stolypin kabinesinde dışişleri bakanı oldu ve savaştan yenik çıkan Rusya'yı Japonya ile barıştırmağa (temmuz 1907 antlaşması) ve İran ile Tibet'te İngilizlerin ve Rusların etkili olduğu bölgeleri tespit etmeğe (ağustos 1907 antlaşması) çalıştı. Asya'da her türlü endişeden kurtulan İzvolskiy, rus siyasetinin geleneksel hedefi olan Balkanlara döndü. Avusturyalı bakan Erental ile yapılan bir anlaşma (aralık 1907) ile Boğazlar'da Rusya için her türlü hareket serbestliği elde edebileceğini umdu, fakat Bosna-Hersek'in Avusturya tarafından ilhak edilmesini (1908) önleyemedi. 1910'da istifa etti. Büyükelçi olarak bulunduğu Paris'te (1910-1917) fransız-rus ittifakını (1911 deniz uzlaşması) ve Üçlü ittifakı (1914 İngiliz-Rus deniz antlaşması) sağlamlaştırdı. (L)

İZYASLAV I Yaroslavoviç (1025-1078), Kiev büyükprensi (1054 - 1068; 1069 - 1073; 1076-1078). Babası Yaroslav Mudriy Bilge 1054'te ölünce, İzyaslav, baba mirasından bir parça toprak aldı (Kiev bölgesi) ve büyükprens oldu. Birkaç yıl kardeşleriyle bir anlaşma siyaseti izleyerek Kiev Rusya'sı'nın birliğini koruyabildi. Fakat iki defa Kiev'den kovuldu. (L)

İZYASLAV II Mstislavoviç (öl. 1154). Kiev büyükprensi (1150-1154). Büyükprens Mstislav Vladimiroviç'in oğlu idi. 1146'da Kiev'i silâh zoruyle ele geçirdi; ancak iki defa püskürtüldükten sonra tutunabildi, orada öldü. (L)

İZYASLAV III Davidoviç (öl. 1161), Kiev büyükprensi (1157-1158). Vladimir Monomah'ın soyundan gelen prensler arasındaki uzun çekişmelerden sonra kendini Kiev prensi ilân etti (1157). 1158'de tahttan indirildi, Kiev prensliğini iki defa istilâ etti, Byelgorod kuşatmasında öldürüldü. (L)

İZZEDDİN, hükümdarlarda çok sık rastlanan ve «izzüddevle» ile kullanılan bir unvan. (Ayrıca bu unvan bilginler için de kullanılırdı.) [M]

İZZEDDİN (Abdus-Selâm bin Ranîm ibnür Ranîm). *El-makdîsi* veya *El-Mukaddesî* de denir («Kudüs'ten»), XIII. yy. arap ilâhiyatçısı ve şairi; ünlü bir eserin (*Kuşlar ve Çiçekler*) yazarı; bu eserde Yaradan'ın övgülerini kuşlara ve çiçeklere terennüm ettirir. (M)

İzzeddin camii, Bursa'da Pınarbaşı suyunun Çarşay denilen havuzuna bitişik küçük cami. Arsası Hüdavendigâr Gazi'nin kızı Nilüfer Hatun tarafından vakfedilmiş olan cami, tamamıyle moloz taşından yapılmıştır. Çok basit ve devamlı tamirlerle şekli kaybolmuş bir durumdadır. Minaresi 1960 yılında onarıldı. (M)

İZZEDDİN EFENDİ Bursalı Eşrefzade, türk dinî eserler bestecisi (?-İstanbul 1739). Bugüne gelen bestesi yoktur. Bursa'da İncirli tekkesi şeyhi idi. «İzzî» mahlâsı ile tasavvufî şiirler yazdı. Kadirî büyüklerinden ve eşrefî şeyhlerinden olan İzzeddin Efendi, *Enis-ül-Cinan* (Cennet Yoldaşı) [4 cilt] adlı arapça tefsiri ve *Müşevik-ul-Uşşak* (Âşıkların Kılavuzu) adlı mevizesi ile tanınmıştır. Müritlerinden Tennurîzade Mustafa Efendi, şeyhinin menakıbını *Hediyet-ül-Fukara* (Dervişlerin Armağanı) adıyle yazdı. (M)

İZZEDDİN KEYKÂVUS I. Bk. KEYKÂVUS I (İzzeddin).

İZZEDDİN KEYKÂVUS II. Bk. KEYKÂVUS II (İzzeddin).

İZZEDDİN PAŞA, Arap İzzet de denir, arap asıllı türk veziri (Şam ?-Mısır 1924). Şam ilerigelenlerinden Holo Paşanın oğlu. Abdülhamid II devrinde padişahın en yakın adamlarından biri olarak tanınmış ve kötü işleriyle ün kazanmıştı. İyi bir öğrenim gördü. Kurnazlığı ve çalışkanlığı yüzünden Abdülhamid II'nin güvenini kazandı. Padişahın önce *kurenâ*'sından oldu, sonra ikinci kâtipliğine getirildi. Zamanın en yüksek rütbesi olan vezirliği ve imparatorluğun bütün nişanlarını aldı. Padişahın ihsanları ve yabancı şirketlerin rüşvetleri yüzünden büyük servet edindi. İkinci Meşrutiyette (1908) Avrupa'ya kaçtı. Uzun süre yurt dışında yaşadı. Tedavi için bulunduğu Mısır'da öldü. (M)

İZZET i. (ar. *ʿizzet*). Yücelik, şeref, itibar, değer: *Korkaklıkta ar, ileri gitmekte şeref ve izzet var* (Cevdet Paşa). || Saygı, hürmet: *Efendim biz elimizden gelen hürmet ü izzeti eda etmek isteriz* (Ahmed Vefik Paşa). || Kudret, güç, kuvvet. || *İzzet etmek*, ağırlamak, saygı göstermek.

— *Esk. İzzet ü ikbal ile*, «yolunuz açık olsun, güle güle» anlamında nezaket hitabı. || *İzzet ü ikram*, ağırlama, saygı gösterme. || *İzzetyâb*, şeref bulan, saygı gören, ağırlanan.

— Din. «Kudret, celâl» anlamında Tanrı'nın isimlerinden: *Rabbi-i izzet*.

◆ **İzzetli** sıf. Şerefli, saygıya lâyık. (M)

İZZET (ALİ — denir), türk saz şairi (Sıvas, Şarkışla 1902). Doğduğu çevrenin âşık geleneklerine uygun olarak küçük yaşta saz çalmağa başladı. Bazen *İzzetî* takma adını da kullanan şairin üç yüze yakın koşması vardır. En çok tutunan şiiri *Mühür Gözlüm* adlı koşmadır. Eski halk şiiri geleneğini sürdüren İzzet'in koşmalarında halk deyimlerinin geniş yer kapladığı görülür. (M)

İZZET ALİ PAŞA, türk devlet adamı ve şairi (İstanbul ?-Revan 1734). Damat Mehmed Paşanın oğlu. Defterdar mektupçuluğundan (1124) sonra defterdar oldu. Vezirlik rütbesi ile sadaret kaymakamlığına tayin edildi (1731). Bağdat taraflarına gönderilen orduya görevlendirildi. Şark seferi şeraskeri iken öldü. *Divan*'ı vardır. (M)

İZZET BEY, türk bestecisi (İstanbul 1872 ?-Amasya 1906). Posta ve telgraf nazırı Hasan Alî Efendinin oğlu. 3 Yıl Bahriye mektebinde okuduktan sonra Mısır'a kaçtı. Hayatını ut çalarak kazandı. Ayrıca tambur ve yaylı tambur da çalıyordu. Babasının ölümünden az önce İstanbul'a döndü. Görevle Amasya'ya gönderildi. Elde yalnız 2 şarkısı vardır. Aksak usülünde ve zengûleli suzinak makamındaki parçası türk musikisinin güzel ve tesirli şarkılarından biridir. (M)

İZZET EFENDİ. Bk. MUSTAFA İZZET EFENDİ.

İZZET EFENDİ Hacı, Çaycı, osmanlı valisi (Edirne 1819 - İstanbul 1909). Sadaret Mektubî kalemine girdi. Hicaz vali vekili, Suriye merkez mutasarrıfı, Basra ve Adana valisi oldu. Çay merakı ve çayla ilgili bir risalesinden dolayı *Çaycı* diye ün yaptı. (M)

İZZET HOLO. Bk. AHMED İZZET PAŞA. *Âbidzade*.

İZZETİNEFS bls. i. Bk. NEFİS.

İZZETLÛ i. (ar. *ʿizzet*'ten türk. *izzetlû*). Tar. *Esk.* Sivillerde saygı değer olanlarla, askerlerde miralay ve kaymakam rütbelerinde olanlara verilen resmî unvan. (M)

İZZET MEHMED PAŞA. Bk. MEHMED PAŞA (İzzet).

İZZET MEHMED PAŞA. Bk. MEHMED PAŞA (İzzet).

İZZET MEHMED PAŞA. Bk. MEHMED PAŞA, *Safranbolulu* (İzzet).

İZZET MEHMED PAŞA Darendeli, Topal. Bk. MEHMED PAŞA, *Darendeli, Topal* (İzzet).

İZZET PAŞA. Bk. AHMED İZZET PAŞA.

İZZET PAŞA Keçecizade. Bk. KEÇECİZADE İZZET MOLLA.

İZZET PAŞA Keçecizade. Bk. KEÇECİZADE İZZET PAŞA.

İZZİ SÜLEYMAN EFENDİ. Bk. SÜLEYMAN EFENDİ (İzzî).

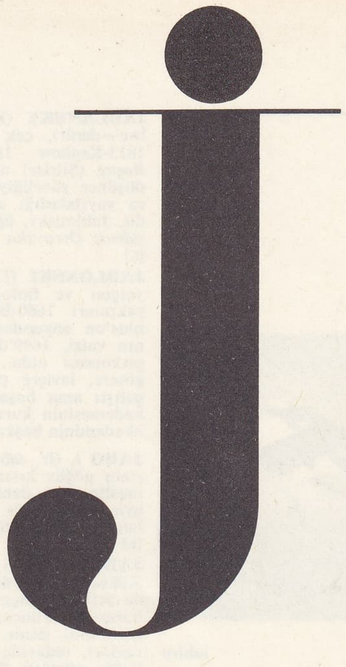

J i. Türk alfabesinin on üçüncü harfi: *Je.* (Bk. ANSİKL.) ‖ Sıralama ve sınıflandırmada sayı yerine kulanıldığı zaman 12'yi (veya 13'ü) gösterir.

— Elektrotek. **J**, akım şiddetini gösteren **i**'nin yerine kullanıldığı zaman sanal birimi ifade eder. (Birimin küp kökleri

$$a = \cos\frac{2\pi}{3} + j \sin\frac{2\pi}{3},$$

$$a^2 = \cos\frac{4\pi}{3} + j \sin\frac{4\pi}{3},\ a^3 = 1\text{'dir.})$$

— Mat. Karmaşık sayılar teorisinde **j**, argümanı $\frac{2\pi}{3}$ olan birimin küp kökünü göstermek için kullanılan semboldür:

$$j = \cos\frac{2\pi}{3} + i \sin\frac{2\pi}{3}.$$

(Diğer küp kökler

$$j^2 = \cos\frac{4\pi}{3} + i \sin\frac{4\pi}{3} \text{ ve } j^3 = 1\text{'dir.})$$

— Metrol. ‖ **J.** iş ve enerji birimi ve ısı miktarı birimi olan *joule*'ün sembolüdür. ‖ **J**, aynı zamanda, ısı miktarı biriminin mekanik eşdeğerini de gösterir, kalori başına 4,185 joule değerindedir. ‖ **J** birim sistemlerinde 10^9 veya 1 milyar değeri yerine kullanılan jiga önekinin sembolüdür.

— Piroteknik. *J barutu*, nitroselülozlu barut çeşidi. (Bruneau tarafından bulunan J barutu, nitroselüloz ve amonyum bikromattan meydana gelir.)

— ANSİKL. Leng. *Harfin tarihi.* Romalılar uzun *i*'yi belirtmek için uzun bir *I* (gerçekte bu vurgulu *i* idi), oysa diğer ünlülerin uzunluğunu belirtmek için bir uzatma işareti kullanırdı. 235-476 Arası italyan noterlerinin kullanımını örnek alarak Ortaçağ başından XIII. yy.a kadar Benevento yazılarında, XII. yy.a kadar da vizigot yazılarında, kelime başlarında ve yarı-ünlüleri belirtmek için bir uzun *i* kullanıldı. Bu kullanım Ortaçağın sonunda giderek yaygınlaştı ve hemen hemen bu durumdaki bütün kelimelerin başında da uzun kullanılmağa başlandı. Başka dillerde (Fransızca ve provence lehçesi) XIII. yy.dan itibaren *y* yarı-ünlüsü veya yarı kapantılı *c*'yi uzun *i* ile gösterme eğilimine sık rastlanmağa başlandı; ama bu durum kural haline gelmedi. Ancak 1542'de gramerci Meigret sistemli olarak *J* yerine uzun *i* kullanmayı teklif etti; XVI. yy. sonunda basımcılar bu işareti kullanmağa başladılar; ama 1718'de Fransız akademisinin lûgati gene *i* ve *j* ile başlayan kelimelere yer verdi. *J* harfi 1. Latince, Gotça, Almanca v.b.'de ünsüz *i*'yi, 2. Sanskritçe, İngilizce, Japonca v.b.'de *c* sesini, 3. İspanyolcada sürekli bir art damaksıyı gösterir.

Göktürk (orhon) alfabesinde *j* harfi yoktur; uygur yazısında *j* harfi yabancı kelimelerde kullanılmıştır. Mani alfabesinde *j* sesi ve harfinin yer aldığı görülür. Brahmî yazısında *j* harfi bulunmaz; suğdî (soğdak) alfabesinde ise *j* harfi, *z* harfini de temsil eder. Passe-pa yazı sisteminde de ses değeri çince *jo*, moğolca *tsa* ve yine ses değeri çince *jo*, moğolca *ja* olan heceler için iki ayrı işarete yer verilmiştir. Arap alfabesinde *j* sesini gösteren bir harf yoktur; arap alfabesini kullanan Farslar *j* harfini, *ze* harfinin üzerine üç nokta koyarak belirlemişlerdir. Osmanlıcada da Farsçadaki bu *j* harfi kullanılmıştır.

● *Fonetik* (ses bilgisi). *j* sesi sızmalı katı bir diş eti ünsüzdür. *J* sesi türkçe kelimelerde bulunmaz; Türkçeye sonradan giren yabancı asıllı kelimelerde görülür: *jandarma, jale, jüri, Japonya; biyoloji, psikoloji, fizyoloji; plaj, staj* v.b. Bugün yalnız birkaç ses taklidi kelimede görülür. *vij, gıjıltı* v.b. Eski Türkçede (Uygurcada) birkaç yabancı asıllı kelimede *j* harfi vardır: *ajun* (dünya), *küji* (öd ağacı, misk), *mojag* (baş piskopos) v.b. Anadolu ağızlarından bazılarında *ç* ve *ş* ünsüzleri *J* olarak telaffuz edilmektedir: *gej* (geç); bej (beş) v.b.

Türk lehçelerinden bazılarında *j* ile ilgili bazı ses değişmeleri görülür: türkçe kelime ortası *ş*'ler Altaycada ve Çuvaşçada *j* olarak geçer: *kiji* (kişi), *bejen* (elli) [<*beş* +on], *ajır*— (aşır—), *tüjür*— (düşür—) v.b.; *ejen*— (üşen—); *pujah* (başak) v.b. Kazakça ve Kırgızcada *y*'ler *j* olur: *jatırmak* (yatırmak); *jol* (yol); *jüz* (yüz); *jıgırmı* (yirmi) v.b. (ML)

JABALON, İspanya'da ırmak, Guadiana'nın kolu (sol kıyı); 165 km. (L)

JABBEKE, Belçika'da (Batı Flandre, Brugge idare çevresi) komün; 2 900 nüf. (L)

JABBOK. Esk. coğ. Şeria ırmağının kolu (sol kıyı), ibranî kralları devrinde Gilead ülkesini hemen hemen eşit iki parçaya bölerdi. *İncil*'e göre ibranî Yakup, melekle burada döğüştü. (L)

JABERG (Karl), isviçreli roman dilleri bilgini (Langenthal, Berna 1877 - Berna 1958). *Glossaire des Patois de la Suisse Romande*'ın (İsviçre'nin Roman Dilleri Konuşan Bölgesinde Konuşulan Ağızlar Lûgati) yayımını J. Jud ile yönetti. (L)

JABİRU i. (guarani dilinde k.). Beyaz ve siyah tüylü çok büyük kuş; leyleğe benzer, ama yukarıya doğru kıvrık iri gagasıyle ondan ayrılır. (Jabiru'ların [*Xenorhynchus*] Afrika, Amerika, Hindistan ve Avustralya'nın sıcak bölgelerinde yaşayan üç türü vardır). [L]

jabiru

jabo

JABLANSKY (Karel Eugen TUPY, **Boleslav—denir**), çek şairi (Kardaşova, Rjeçiçe 1813-Krakow 1881). 1841'de yayımlanan *Başne* (Şiirler) adlı eseri biçim inceliği ve düşünce yüceliğiyle dikkati çeker. Daha sonra yayımladığı aşk şiirleri büyük ilgi gördü. Jablonsky, öğretici şiirler de yazdı (*Moudrost Oteovska* [Babanın Bilgeliği], 1847). [L]

JABLONSKİ (Daniel Ernst), alman ilâhiyatçısı ve fioloğu (Nassenhuben, Gdansk yakınları 1660-Berlin 1741). Amos Comenius'un soyundandı. 1694'te Berlin sarayının vaizi, 1699'da Moraves topluluğunun piskoposu oldu. Leibniz ile Almanya, İngiltere, İsviçre protestanlarını birleştirmeğe çalıştı ama başaramadı. Berlin Bilimler akademesinin kurucularındandır. 1733'te bu akademinin başkanı oldu. (L)

JABO i. (fr. *jabot*). Kıyf. Erkek gömleklerinin göğüs kısımlarını örtmek için takılan muslin veya dantel kumaş. || Kadınlar için aynı türden süs eşyası. || Yakaya tutturulan ve göğsün üstüne düşen kumaştan süs. (L)

JABORANDİ i. (brezilya dillerinden k.). Kökboyasıgillerden, Brezilya ve Paraguay'da yetişen ağaççık (İlmî adı *Pilocarpus Jaborandi.*) Pilocarpus'un öteki türlerine de jaborandi denir. Bütün bu bitkilerin yaprakları, tedavide büyük önem taşıyan zehirli bir alkaloit ile pilokarpin elde edilmekte kullanılır. (L)

JABOROSA i. Parçalı yapraklı, beyaz, veya sarıya yakın çiçekli, çokyıllık ot; anayurdu Meksika ve Güney Amerika'dır. (Sımsıkı çalı halinde büyüyen, yaprakları az parçalı *Jaborosa integrifolia* açıkta veya soğuk limonluklarda yetiştirilir. Patlıcangillerden.) [L]

JABOTAO, Brezilya'da (Pernambouc eyaleti) şehir, Recife'in batısında; 34 200 nüf. Ticaret merkezi. (L)

JABOULAY (Mathieu), fransız cerrahı (Saint-Genis-Laval, Lyon yakınları 1880-Melun 1913). 1886'da *Relation des Nerfs Optiques avec le Système Nerveux Central* (Görme Sinirlerinin Merkezî Sinir Sistemi ile İlişkisi) adlı teziyle doktor unvanını aldı. Birkaç ay sonra agreje, 1892'de hastahaneler cerrahı, 1902'de de Cerrahî kliniği profesörü oldu. Güç ameliyatların tekniğini özellikle büyük sempatik ameliyatının tekniğini ortaya koydu. Başlıca eserleri: *Chirurgie des Centres Nerveux, des Viscères et des Membres* (Sinir Merkezleri, İç Organlar, Kol ve Bacak Cerrahîsi) [1901]; *Chirurgie du Grand Sympathique et du Corps Thyroïde* (Büyük Sempatik Sinir ve Tiroid Bezi Cerrahîsi) [1901]; *Recherches sur les Tumeurs Epithéliales* (Epitelyal Tümörler Üstüne Araştırmalar) [1909]. (L)

JABRON, Fransa'nın güneydoğusunda birçok ırmağın adı; başlıcaları şunlardır: Dieulefit'ten geçtikten sonra Montélimar'da Roubion'a kavuşan (sol kıyı) *Dieulefit Jabron*'u (40 km); Sisteron'un 4 km aşağısında Durance'a kavuşan (sağ kıyı) *Noyers Jabron*'u (40 km); — Casteline'in 13 km aşağısında Verdon'a kavuşan (sol kıyı) *Var Jabron*'u (32 km). [L]

JACA, İspanya'da (Aragon, Huesca ili) şehir, Aragon ırmağı kıyısında; 9 000 nüf. Magrıbîlere karşı eski direnme merkezi ve Sobrarbe krallığının eski başkenti olan şehir, roma istihkâmlarının kalıntılarını muhafaza eder. XI. yy.dan kalan katedrali, roman sanatının İspanya'daki en eski ve en önemli yapılarındandır. Felipe II, zamanında tamamlanan hisarı, Pampeluna hisarının yanı sıra, İspanya'da o devirden kalma tek hisardır. Önemli dağ pazarı. Yazlık yer. (L)

JACANA i. (guarani dilinden). Orta boylu, soluk yeşil ve beyaz karışımı esmer tüylü birçok kuşun yaygın adı; bunların en büyük özelliği parmaklarının son derece uzun oluşudur; başparmak tırnağı neşter biçiminde olduğu için *cerrah kuşu* da denir; jacana'lar tropik bölgelerde, tatlı suların üzerinde yaşar; ayaklarının genişliği sayesinde yüzen yapraklar üzerinde gezinebilir. (Yağmurkuşları takımından *jacanidae* familyasının örnek tipi.) Bk. KUŞLAR *levhast.* (L)

JACARANDA i. Tropik Amerika'da yetişen orman ağacı.

— ANSİKL. *Jacaranda*'nın yaprakları küstümotunun yapraklarını andırır. Çiçekleri mor veya mavi olur. *Jacaranda mimosaefolia*'dan, yanlış olarak *pelesenk* denilen ve ince marangozlukta çok tutulan bir kereste elde edilir. Meyvesinde besleyici bir öz vardır. Amerika'da çeşitli türlerinden *karoba, gobaja* denilen odunlar çıkar. (L)

JACCOUD (François Sigismond), fransız hekimi (Cenevre 1830-Paris 1913). Yirmi yaşında Paris'e gitti, tıp öğrenimi yaptı. 1862'de agreje, 1876'da iç hastalıkları profesörü oldu; Tıp Fakültesi İç Hastalıkları kliniği kürsülerinden birinin başına geldi. Eserleri: *Leçons Cliniques* (Klinik Dersleri) [1867, 1872, 1885]; habis kalp içzarı iltihabını tanımladığı *Traité de Pathologie İnterne* (İç Hastalıkları Elkitabı) [1869-1872]. *Nouveau Dictionaire de Médecine et de Chirurgie Pratiques*'i (Yeni Uygulamalı Hekimlik ve Cerrahî Lûgati) yönetti. (L)

JACHET DE BERCHEM, XVI. yy. flaman bestecisi, Berchem'de (Anvers yakınları) doğdu. 1567'de hayatta olduğu bilinmektedir. Eserleri, kaynaklarda sadece «Jachet» adıyle belirtildiğinden çoğunlukla çağdaşı Mantova'lı Jachet ile karıştırıldı. Mantova'lı Jachet'nin daha çok dinî eserler, Berchem'li Jachet'nin din dışı şarkılar ve madrigaller yazdığı ileri sürülür. (L)

JACHET Mantova'lı, fransız bestecisi, **Jacobus Collebaud** da denir (Vitré 1495'e doğr.-Mantova 1539). 1527'de Mantova'da Karşı reform hareketinin öncülüğünü yaptı. Kardinal Hercule Gonzague'ın kilisesine bağlıydı. Dinî eserler besteledi: yirmi iki missa, yüzden çok motet, üç magnificat birçok ilâhi kitabı, mezmurlar ve *Yeremya'nın Yakınmaları.* (L)

JACHİNO (Angelo), italyan amirali (San Remo 1889). Aralık 1940'tan sonra bütün açık deniz kuvvetlerinden meydana gelen 1. Filonun başkumandanı oldu ve Büyük Britanya'nın İskenderiye filosuna karşı Matapan Burnu muharebesini yaptı (mart 1941). [L]

JACHİNO (Carlo), italyan bestecisi (San Remo 1887). Rieman'ın öğrencisiydi. Parma, Roma ve Napoli'de müzik dersleri verdi. 1951-1953 Arasında Napoli konservatuvarını, 1953-1956 arasında Kolombiya'da Bogota konservatuvarını yönetti. 1961'de San Carlo (Napoli) tiyatrosunun sanat yöneticisi oldu. Operalar, baleler, orkestra parçaları, konçertolar, koro eserleri ve oda müziği besteledi. (L)

JACİNİ (Stefano—kontu), italyan iktisatçısı ve devlet adamı (Casalbuttano, Cremona 1827-Milano 1891). Lombardia'nın iktisadî durumu üstüne incelemeler yaptı; Cavour'a bu konuda bir rapor hazırladı. 1860'ta ve 1864-1867 arasında bayındırlık bakanı oldu. 1870'te senatör seçildi, 1817-1884 arasında büyük bir tarım anketini yönetti. (L)

JACİNİ (Stefano,—kontu), italyan siyaset adamı (Milano 1886-ay.y. 1952), iktisatçı Jacini'nin yeğeni. Hem tarım, hem siyaset, hem de din tarihiyle ilgilendi. A. Casati ve A. Alfieri ile *Rinovamento*'yu yöneterek yenilikçi harekete (1907-1909) katıldı. Halk partisinden milletvekili oldu (1919-1924); faşizm aleyhtarı çalışmalarından ötürü siyasetten uzaklaştırılınca kendini tarih incelemelerine verdi. İkinci Dünya savaşından sonra savaş bakanı (1945) ve Arjantin'de olağanüstü elçi (1948) oldu. *Storia del Partito Popolare İtaliano* (İtalyan Halk Partisi Tarihi) [1951] adlı eseri önemlidir. (L)

JACK [cek] i. (ing. k.). Telekom. Manipleli telefon santrallarında, aboneler arasında bağlantı kurmak veya devreyi kapamak için kullanılan âlet.

— Tekst. Bazı trikotaj makinelerinde, iğne veya platinlere hareket veren küçük madenî parça. (L)

JACK-KNİFE [ceknayf] i. (*çakı* anlamında ing. k.). Telekom. Yaylar veya kontak parçalarıyle birçok devre arasında bağlantı kurmağa yarayan, *jack'e* benzer komütatör: *Jack-knife, çeşitli aboneler arasında bağlantı kurmak için telefon santrallarında kullanılır.* (L)

JACKSON, Güney Michigan'da (A.B.D.) şehir, Jackson idare bölgesinin merkezi, Detroit'in 110 km batısında, Grand ırmağı kıyısında; 50 720 nüf. Bir tarım bölgesinin sanayi ve ticaret merkezidir. Jackson'da yapılan başlıca maddeler havalandırma tertibatı, uçak ve otomobil parça ve aksesuvarı, küçük makineler, demirci ocakları ve kalıplar, plastik eşya ve tıp âletleridir. Şehirde Jackson Community koleji ve Ella Sharp müzesi vardır. Spring Arbor koleji şehrin birkaç kilometre batısında bulunur. The Illuminated Cascades (Işıklı çağlayanlar) sunî olarak yapılmış çağlayanlardır. Bunlar yazları çok turist çeker.

— *Tarih.* Jackson 1829'da kuruldu, adını A. B.D.'nin yedinci başkanı Andrew Jackson'dan aldı. 6 Temmuz 1854'te burada toplanan bir siyasî devlet kongresi o sırada köleliğe karşı Kuzeyde birleşmeğe başlayan gruplara ilk defa «Cumhuriyetçi parti» adını verdi. Jackson 1843'te bir köy olarak birliğe katıldı. 1857'de şehir oldu. Yönetim bir başkan ve meclis tarafından yürütülür. (L)

JACKSON, Tenessee'de (A.B.D.) şehir, Madison idare bölümü merkezi; 38 476 nüf. Eyaletin batısında, Forked Deer ırmağı vâdisinde, Memphis'in 137 km kuzeydoğusunda bulunan bu şehir eski bir demiryolu merkezi, bir pamuk ve kereste pazarıydı. Bugün daha çok kerestecilik, hayvancılık, pamuk ticareti yapılır. Ayrıca, enerji makineleri, ambar donatım malzemesi, tokmak, alüminyum levha, mozaik, yapı malzemesi v.b. yapan bir sanayi vardır. Jackson aynı zamanda bir maliye ve tıp merkezidir.

— Tar. A.B.D.'nin yedinci başkanı Andrew Jackson'ın adını taşıyan şehir 1823'te kasaba, 1845'te de şehir olarak birliğe katıldı. Adına bir balad yazılmış olan ünlü demiryolu mühendisi John Luther burada gömülüdür. İç savaş sırasında, General Ulysses S. Grant ve general Nathan Bedford Forrest, birliklerini buraya yerleştirmişlerdi. (L)

JACKSON, Orta Mississippi'de (A.B.D.) şehir, eyaletin ve Hinds idare bölgesinin merkezi, New Orleans'ın 291 km kuzeyinde, Pearl ırmağı kıyısında; 144 422 nüf. Jackson, orta Mississippi bölgesinin en önemli pazar ve dağıtım merkezidir. Çevresinde petrol ve gaz çıkar; hayvancılık, tavukçuluk gelişmiştir. Soya fasulyesi, pamuk ve tahıl yetişir. Şehirde ev eşyası, kereste, kutu, mutfak eşyası, çimento, hidrolik uçak parçaları, gübre, sütlü mamuller, yem ve orak makineleri yapılır. Ayrıca et paketleme işletmeleri vardır.

— Tar. XVIII. yy. sonlarında Louis Le Fleur bugün Jackson şehrinin bulunduğu yerde Choctaw Kızılderilileriyle alışveriş yapmak üzere bir ticaret merkezi kurmuştu. Jackson bu sebeple uzun süre Le Fleur's Bluff adını taşıdı. 1821'de buranın hükûmet merkezi olmasına karar verildi. Şehir daha sonra A.B.D.'nin yedinci başkanı tuğgeneral Andrew Jackson'ın adını aldı. Şehir İç savaş sırasında iki kere «birlikçi»lerin eline geçti ve hemen hemen tamamen yıkıldı. Hükûmet savaş sırasında Enterprise'a taşındı, savaştan sonra Jackson'a döndü. (L)

JACKSON (Abraham Valentine Wiliams), amerikalı hint-iran kültürü uzmanı (New York City 1862-ay.y. 1937). 1886'da Columbia üniversitesinde doktora hazırladı, 1935'te emekli oluncaya kadar Columbia'da ders verdi, Jackson, iran kültürü özellikle de avesta dili konusunda dünyaca tanınmış bir bilim adamıydı. Bugün Hindistan'da yaşayan Parsiler ile de ilgilendi. Başlıca eserleri: *A Hymn of Zoroaster* (Zerdüşt'ün Bir İlâhisi) [1888]. *An Avestan Grammar in Comparison with Sanskrit* (Sanskritçeyle Karşılaştırmalı bir Avesta Dili Grameri) [1892]; *An Avestan Reader* (Bir Avesta Okuyucusu) [1893]; *Early Persian Poetry* (İlk İran Şiirleri) [1920]. (L)

JACKSON (Alexander Young), kanadalı ressam (Montreal 1882). Çocukluğunda bir taşbaskı tezgâhında çalıştı, bir yandan da Montreal'deki Council of Arts'ın düzenlediği Akşam Sanat kurslarına devam etti, 1907'de Paris'e giderek Académie Julian'a girdi.

Birinci Dünya savaşında Kanada resmî makamları tarafından savaş resimleri yapmakla görevlendirildi. 1919'da Toronto'ya yerleşti ve Grop of Seven'e (Yediler grubu) katılarak Kanada'nın kuzey bölgele-

Foto. Dragesco (LAROUSSE)

rini canlandıran izlenimci anlayışta resimler yaptı. Eserleri, Ottawa'da National gallery'de, Londra'da Tate gallery'de, Springfiels'de İllionis Art museum'dadır. (M)

JACKSON (Andrew), amerikalı Devlet adamı (Waxhaw, Güney Karolina 1767 - Hermitage, Nashville yakınları, Tennessee 1845). On üç yaşındayken Bağımsızlık savaşına katıldı. 1797'de senatör, 1798-1804 yılları arasında Güney Karolina Yüksek mahkemesi hâkimi oldu. İkinci Bağımsızlık savaşında general rütbesiyle çarpışan Jackson, İngilizleri New Orleans'tan attı (8 ocak 1815), Kızılderilileri Florida sınırının ötesine sürdü (1818). Florida genel valiliğine getirildi (1821), daha sonra Demokrat partiden senatör seçildi (1823). 1824 Cumhurbaşkanlığı seçimini kaybetti, 1828 kasım ayında başarılı bir kampanyadan sonra A.B.D.'nin 7. cumhurbaşkanı oldu (1829-1837). Batı Amerika'ya ilk yerleşenlerin ve yeni, otoriter ve milliyetçi demokrasinin temsilcisiydi. Eyaletlerin muhtariyetini devam ettirmek istiyordu. Buna rağmen birliğin korunması yolunda çaba gösterdi. yürütme organına büyük bir otorite sağladı (bakanlar onun sadece birer memuruydu) ve içe dönük bir siyaset benimsedi.

Rotation system'i kurdu, birçok devlet memurluklarına kendi partisinden olanları yerleştirdi, siyaseti «boss»lar tarafından yönetilen bir iş haline getirdi. 1828 gümrük tarifesinden hoşnut olmayan Güney Karolina'nın ayrılma tehdidi karşısında askerî tedbire başvurarak bu devlete boyun eğdirdi. 1816'da kurulan Millî banka imtiyazının yenilenmesine karşı çıktı ve bütçe fazlalıklarını devletler arasında bölüştürdü. Devlet tersanelerinde günlük çalışma süresini on saate indirdi.

1832 Başkanlık seçimleri için, milletvekilleri caucus*'unun yerini parti millî konvansiyonları aldı. Jackson, cumhuriyetçi Clay'in 49 oy'una karşı 219 oyla yeniden başkan seçildi. Senatonun itirazlarına aldırış etmeden kamu fonunu Federal bankadan çekti (1833), bankayı kapattı (1836), sonra kâğıt para ile ödeme yapılmasını yasakladı: bu da Avrupa'da malî bunalımın ortaya çıkmasına yolaçtı (1837-1839). Bu siyaset whig partisinin şiddetli muhalefetiyle karşılaştı, buna rağmen Jackson'ın sağ kolu Martin Van Buren seçimi kazandı (kasım 1836). 1825-1840 Dönemine *Jackson çağı* denebilir. Bu dönemde demokratların gerçekçiliği, jefferson'cıların idealizmine baskın çıktı. (L)

JACKSON (Anne), amerikalı oyuncu (Allegheny, Pennsylvania 1926). Önce New York'ta Neighborhood Playhouse tiyatrosunda, sonra Broodway'de *Signature* (İmza) [1954] adlı oyunda sahneye çıktı. Daha sonra filimlerde ve Broodway dışındaki tiyatrolarda oynadı. Kocası Eli Wallach ile Amerika'nın birçok yerinde temsiller verdi. 1967'de çevrilen *The Tiger Makes Out* (Kaplan Farkeder) adlı filimde rol aldı. (L)

JACKSON (Charles Thomas), amerikalı kimyacı (Plymouth, Massachusetts 1805-Somerville, Massachusetts 1880). Harvard üniversitesinde doktorasını verdi (1829), üç yıl Paris'te kaldı, Boston'da hâkimlik yaptı. Eter'in uyuşturucu özelliğini ortaya koydu. 1832'den sonra elektrik olayları ile ilgilendi, telgrafı Morse'tan önce bulunduğunu ileri sürdü. (L)

JACKSON (Chevalier), amerikalı boğaz hastalıkları hekimi (Pittsburgh, Penssylvania 1865-Philadelphia 1953). Pennsylvania üniversitesinde gırtlak, bronş ve yemek borusu hastalıkları profesörü oldu (1919). Bronkoskopi için gerekli âlet ve tekniği geliştirerek, bronş ve akciğer hastalıklarının incelenmesi ve tedavisinde büyük ilerlemeler sağladı. (L)

JACKSON (Frederick George), ingiliz gezgini (Denstone, Staffordshire 1860-Londra 1938). 1888'de Grönland'a bir yolculuk yaptı, 1893'te Vaigach adasına gitti. 1894-1897 Arasında Harmsworth hesabına çıktığı bir gezide François-Joseph takımadasının batı bölümünü keşfetti. Bu adaya ikinci yolculuğunda Nansen ile karşılaştı (1896 ilkbaharı) ve onu Norveç'e götürdü. Başlıca eserleri: *The Great Frozen Land* (Büyük Buz Ülkesi) [1895] ve *A Thousand Days in the Arctic* (Arktik'te Bin Gün) [1899, 2 cilt]. (L)

JACKSON (John), ingiliz ressamı (Lastingham, Yorkshire 1778-Londra 1831). Londra Krallık akademisine üye oldu (1817). Lawrence'ın rakibiydi. Asıllarına tıpatıp uyan portreleriyle tanındı (*Kendi Portresi*, British museum ve National Portrait gallery, Londra]; *Thomas Moore* [Dublin]). [L]

JACKSON (John Hughlings), ingiliz sinir hastalıkları hekimi (Green Hammerton, Yorkshire 1834-Londra 1911). Çağdaş sinir hastalıkları biliminin kurucularındandır. Tek taraflı sara'ları ilk olarak o tanımladı. Söz yitimi bozukluklarını inceledi, hastalığın odakları olduğu fikrini ileri sürdü. (L)

JACKSON (Mahalia), amerikalı zenci kadın şarkıcı (New Orleans 1911). 1934'te plak doldurmağa başladı; ancak on yıl sonra tanındı. Çoğu zaman piyanist Mildred Falls'un eşliğinde söyleyen Mahalia, *negro spiritual* tarzının ünlü şarkıcılarındandır. 1950'de Carnegie hall'de sahneye çıktı, 1952'de ve 1961'de Avrupa'ya gitti. 1958'de New Port festivaline katıldı. *Silent Night* (Sessiz Gece) [1950], *In the Upper Room* (Üst Kattaki Odada) [1952], Ellington ile *Black, Brown and Beige* (Siyah, Kahverengi ve Bej) [1958], *Elijah Rock* (1961) en iyi plaklarıdır. (L)

JACKSON (Robert Houghwout), Amerikan Yüksek mahkemesi üyesi (Spring Creek, Pennsylvania 1892-Washington, District of Columbia 1954). 1913'te New York barosuna girdi. Daha sonra adalet mekanizmasını denetlemekle görevli bir komisyona seçildi. 1934'te, Başkan Roosevelt zamanında, Bureau of İnternal Revenue'ya (Yıllık İç Gelirler bürosu) başdanışman tayin edildi. 1935'te Sigorta ve Kambiyo komisyonu danışmanlığı yaptı. 1936-1937'de A.B.D. başsavcı yardımcısı oldu. İkinci Dünya savaşından sonra başkan Truman'ın isteği üzerine, nazi önderlerinin yargılandığı Nürnberg mahkemesinde A.B.D. temsilcisi ve başdanışmanı olarak bulundu (1945-1946). 1941'de yazdığı *The Struggle for Judicial Supremacy* (Adlî Üstünlük Kavgası) adlı eserinde Roosevelt'in adalet mekanizmasını yeniden düzenlemek için sunduğu kanunu savundu. (L)

JACKSON (sir Barry Vincent), ingiliz tiyatro yöneticisi (Birmingham 1879-ay.y. 1961). 1913'te Birmingham Repertory theatre'ı kurdu, bu tiyatroyu yirmi iki yıl yönetti. Shakespeare'in oyunlarından kukla oyunlarına kadar her türlü eseri sahneye koydu. Birmingham tiyatrosundayken Bernard Shaw ile dostluk kurdu, onun *Back to Methuselah* (Methuselah'a Dönüş) adlı oyununu 1924'te başarıyle oynattı. 1929'da ingiliz tiyatro eserlerinin tanıtılması için Malvern Yaz festivalini düzenledi. Jackson'un tiyatro alanına getirdiği yeniliklerden biri, Shakespeare'in oyunlarını günümüzün kıyafetleriyle oynatmasıdır. (L)

JACKSON (Thomas Jonathan, **Stonewall** — denir), güneyli amerikan generali (Clarksburg, Virginia 1824 - Guinea, Chancellorsville yakını, Virginia 1963). Meksika seferini yaptı (1847) ve Virginia Askerî enstitüsünde taktik öğretmeni oldu (1852). Ayrılık savaşında güneyliler safında çarpıştı (1861), Bull Run'da galip geldi (1862). Kendi askerleri tarafından kaza eseri yaralandı ve öldü. (L)

JACKSON (Wiliam Henry), amerikalı fotoğrafçı (Keesville, New York 1843 - New York City 1942). İç savaş sırasında bir yıl birlikçiler safında çarpıştı. 1868'de Kaliforniya'ya bir gezi yaptı, sonra Omaha'da bir fotoğraf stüdyosu açtı. 1870-1878 Arasında Ferdinand V. Hayden yönetimindeki bir jeoloji gezisine resmî fotoğrafçı olarak katıldı. Yellowstone bölgesinin, Colorado'daki Mesa Verde kayalıklarının, Arizona ve New Mexico'daki Pueblo yıkıntılarının ilk defa resimlerini çekti. Gezi sonunda verilen rapor ve Jackson'ın çektiği resimler, meclisi son derece etkiledi, bunun üzerine 1872'de Yelowstone Millî parkı yapıldı. Jackson'un ilkel araçlarla çektiği Batı Amerika manzaraları son derece ilgi çekicidir. 10 000 Kadar negatifi Dearborn'daki Ford müzesindedir. 1924'te Detroit'ten Washington'a gelen sanatçı, fotoğrafçılığı bıraktı ve resim yapmağa başladı. 1940'ta otobiyografisi olan *Time Exposure*'ı yayımladı. (L)

Jackson belirtisi. Nörol. Göğüs-şakak kası ve yamuk kasın felci ile birleşik yumuşak damak, dil ve gırtlak felci. (L)

JACA kalesi (XVI. yy.) L. Gaultier'nin gravürü Cabinet des Estampes, Paris

JACKSONİA i. Avustury'da yetişen ağaççık. (Baklagilerden.)

— ANSİKL. *Jacksonia*'nın yaprakları küçük pullar halinde, çiçekleri salkım veya başak, meyvesi yassı badıç biçimindedir; birçok türü ılıman bölgelerde limonluklarda yetiştirilir. (L)

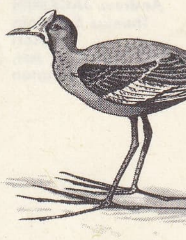

jacana

JACKSONVİLLE, A.B.D.'de (Florida) şehir, yarımadanın kuzeyinde, Saint John's River halici kıyısında; 201 000 nüf. XIX. yy. sonunda nüfusu sadece 7 650 kişi olan şehir, hızla büyümüştür. Jacksonville, büyük bir pazar yeri ve bölge ürünlerini (meyve, sebze ve kereste) ihraç eden, petrol ürünleri ve gübre ithal eden işlek bir limandır. Turistik merkez. (L)

JACMEL, Haiti cumhuriyetinde (Batı ili) şehir, güney kıyısında (*Jacmel koyu*); 8 550 nüf. Manganez yatakları. Şehir 1966'da bir siklondan büyük zarar görmüştür. (L)

JACOB (Charles), fransız jeologu (Annemasse 1878-Paris 1967). Önce Toulouse Fen fakültesinde, sonra Sorbonne'da profesör oldu. Pirenelerde ve Doğu Çinhindi'nde incelemeler yaptı. *Métier de Géologue* (Jeolog Sanatı) adlı bir eseri vardır. (L)

JACOB (François), fransız hekimi ve biyoloji uzmanı (Nancy 1920). 1950'de Pasteur enstitüsüne girdi; Lwoff ve Monod ile çalıştı, 1960'ta Mikrop Genetiği servisi şefliğine tayin edildi. 1965'te College de France'ta ders vermesi için Hücre Genetiği kürsüsü kuruldu. J. Monod ile birlikte elçi R.N.A'nın varlığını tasarladı, sonra ispatladı. (Bk. RİBONÜKLEİK ASİT). Sonra, yine J. Monod ile birlikte, bakterilerde genetik düzenleme mekanizmasını inceledi. Jacob ve Monod'ya göre protit moleküllerinin yapısından sorumlu olan genler (yapı genleri) görevleri benzer olan gen kümeleri halinde biraraya gelir. Bu kümedeki genlere işlemci (operatör) bir gen katılınca, kümenin tümü operon adını alır. Operatör gen, düzenleyici bir genin yaydığı «işaretler»e duyarlı olduğundan işareti alan operatör gen, hücrenin ihtiyacına göre kendi operonundaki yapı genlerinin çalışmasını başlatır veya durdurur. D.N.A.'nın keşfinden ve yapısı incelendikten sonra, Jacob ve Monod'nun eseri biyolojinin temel buluşları arasında yer aldı. (1965'te A. Lwoff ve J. Monod ile birlikte Nobel fizyoloji ve tıp ödülünü kazandı.) [L]

Stefano JACİNİ (1886-1952)

JACOB (Georges), fransız marangozu (Cheny, Bourgogne 1739-Paris 1814). 1765'te Paris'te usta oldu. Her çeşit sandalye, karyola, masa, konsol, kitaplık v.b. yaptı. Bazen ingiliz üslûbundan yararlandı. Thomas Chippendale'in *Cabinet Maker's Directory*'deki panoları ona «çin» ve «türk» tarzı iskemleler yapma fikrini verdi. Maun eşyalar ve iskemleler yapan ilk ustalardandır. Fransa'da Louis XV., Louis XVI., Direktuvar ve hattâ İmparatorluk dönemlerinde onun sanatı hâkimdi. En dikkate değer buluşlarından biri «konsol biçimi» ayaklı iskemledir. 1787 ve 1790'da David için etrüsk vazoları ve yunan-roma anıtları biçiminde mobilyalar yaptı. Terör sırasında hapsedildi, Thermidor dolayısıyle kurtuldu ve 1796'da modellerini ve Meslay sokağındaki işyerini oğulları GEORGES L'AÎNÉ (Paris 1768-ay.y. 1803) ile FRANÇOIS HONORÉ'ye (Paris 1770-ay.y. 1841) bıraktı. Büyük oğlunun ölümünden sonra, küçük oğlu

Foto. A.F.P. (LAROUSSE)

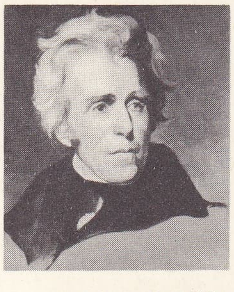

Andrew JACKSON
Thomas Suliy'nin eseri
National Gallery of Art, Washington

Stonewall JACKSON
Cabinet des Estampes, Paris

François Honoré ile adını ailenin Bourgogne'daki bir mülkünden alan Jacob-Desmalter firmasını kurdu. İmparatorun ince marangozluk işlerini kurdu. JACOB-DESMALTER firması Percier ve Fontaine adlarındaki mimarlarla, bazen de mimar Pierre Proudhon ile işbirliği yaptı. Fabrikada 800 kadar işçi çalışıyordu. Fontainebleau'dan, Compiègne'den, Malmaison'dan, Hollanda, Vestfalya, İspanya ve Rusya saraylarından siparişler alındı.

İmparatorluk döneminin son bulmasıyle bir sarsıntı geçiren Jacob-Desmalter firması Louis XVIII döneminde durumunu düzeltti; Elysée sarayını Bery dükü için yeniden döşedi, ayrıca Brezilya imparatoru için birçok eşya yaptı. Bu fabrikada imal edilen mobilyalarda önceleri sadelik hâkimdi, daha sonra renkli tahtalarla ve tunçla süslemelere önem verildi.

Fontainebleau'da (Napolyon'un tahtı, Marie-Louise'in mücevher dolabı), Compiègne şatosunda, Malmaison'da bu tarzın birçok örneği vardır. François Honoré'nin oğlu GEORGES ALPHONSE (Paris 1799-1870) babasının işini bir zaman sürdürdü, 1847'de Jacob-Desmalter firmasını meslektaşı Janselme'e devretti. (L)

JACOB (Gordon Percival), ingiliz bestecisi (Londra 1895). Kontrapunto ustasıydı. Orkestralamada usta olan bu besteci, orkestra için üç süit, konçertolar, iki senfoni, bir *Passacaglia on a Welknown Theme* (Çok Bilinen Bir Tema Üstüne Passacaglia), iki bale, bir *Sinfonietta* (1943) besteledi. (L)

JACOB (Max), fransız yazarı (Quimper 1876-Drancy toplama kampı 1944). Sömürge okulunda öğrenci olan Max Jacob, öğrenimini yarıda bıraktı ve Picasso, André Salmon gibi ressamlarla Montmartre'da bohem hayatı yaşadı. Çocuk hikâyeleriyle edebiyata atıldı; sonra mistik romanı *Saint Matorel*'i (Aziz Matorel) [1909], *Oeuvres Mystiques du Frère Matorel Mort au Couvent de Barcelone*'u (Barcelona Manastırında Ölen Rahip Matorel'in Mistik ve Bürlesk Eserleri) [1911] yayımladı. Bir süre önce kaleme aldığı şiir derlemesi *Cornet a Dés*'yi (Zar Hokkası) 1917'de yayımladı. Bu eserlerde Max Jacob gerçeküstücülüğün öncüsü olarak görülür: yıllardır uyanık rüya görme ve otomatizm tekniklerini uyguluyordu. 1914'te Katolikliği kabul etti ve 1921'de Paris'ten ayrılarak Saint-Benoît-Sur-Loire'a yerleşti. 1927'de Paris'e söndü, sonra tekrar Saint-Benoît'ye gitti. Almanlar tarafından tutuklanıncaya (1944) kadar orada kaldı. Götürüldüğü Drancy kampında akciğer kanamasından öldü. Başlıca eserleri: *Phanérogame* (Çiçekli Bitki) [1918]; *la Défense de Tartuffe* (Tartuffe'ün Savunması) [1919]; *Le Cinématoma, Framents de Mémoires des Autres* (Sinematoma, Başkalarının Hatıralarından Parçalar) [1920]; *Art Poétique* (Şiir Sanatı); *Visions İnfernales* (Cehennemden Görüntüler) [1924]; *L'Homme de Chair et l'Homme Reflet* (Canlı İnsan ve Hayal İnsan) [1924]; *Le Nom* (Ad) [1926]; *Balades* (Baladlar) v.b. (L)

JACOB (Maxime, dinî adı **dom Clément**), fransız bestecisi (Bordeaux 1906). Y. Nat ile piyano, Ch. Koechlin ile armoni, Gédalge ile beste çalıştı. D. Milhaud'nun desteğiyle *Arcueil okulu*'na katıldı. İlk bestelerini bu okulun sadelik anlayışına uygun olarak yaptı: *Kunduracı Blaise, Serenad, Uvertür* ve Musset, Verlaine, Cocteau'nun şiirleri üstüne melodiler. Katolikliği benimseyerek 1929'da benediktin tarikatına girdi (Tarn'da En-Calcat manastırı). H. Cabiée ve M. Duruflé ile org çalıştı. Bu döneminde bestelediği eserlerin tümü gregoryen melodileri ve Palestrina polifonisinin etkisindedir. Son zamanlarda dindışı müziğe yöneldiği de görülür: ses için *Albümden Dört Yaprak* (1957), 4. *Yaylı çalgılar Dörtlüsü* (1963), 5. *Yaylı Çalgılar Dörtlüsü* (1965), René Char ve Aragon'un şiirleri üstüne melodiler. (L)

JACOBA Bavyeralı. Bk. JACQUELINE.

JACOBAEUS (Christian), isveçli hekim (Skarhult 1879-Stockholm 1937). Stockholm Karolinska enstitüsünde profesör oldu; akciğer veremi tedavisini geliştirdi; plöroskopiyi ve plevra bridlerinin kesilmesini ortaya attı. (Brid kesme ameliyatına «plöroliz» veya «Jaccobaeus ameliyatı» denir.) Bu ameliyat, pnömotoraks'ın daha mükemmel ve daha etkili olmasını sağlar. (L)

JACOBİ (Frederick), amerikalı besteci (San Francisco, Kaliforniya 1891-New York City 1952). New York'ta müzik okuduktan sonra Berlin'de Paul Juon'un öğrencisi oldu. A.B.D.'ye dönünce bir süre Ernest Bloch ile çalıştı, sonra Metropolitan Opera'da yönetmen yardımcısı oldu (1913-1917). Pueblo Kızılderililerinin müziğini inceleyen Jacobi, bu müziğin etkisinde yazdığı melodilerine bir yaylı sazlar dörtlüsünde (1924) ve *Kızılderili Dansları* (1928) adlı orkestra eserinde yer verdi. Ayrıca bazı bestelerinde yahudi temalarını kullandı. *Müsrif Oğul* adlı opearsı (1944), *Kutsal Kitap*'taki müsrif Oğul meselinin bir amerikalı açısından yorumlanmasıdır. (L)

JACOBİ (Friedrich Heinrich), alman filozofu (Düsseldorf 1743-Münih 1819). Jacobi Johann Georg'un kardeşi. Berg ve Juliers düklüklerinin malî müşaviriydi. Edebiyat ve felsefe ile ilgilendi; Wieland, Hamann, Herder, Lessing ve Goethe ile ilişki kurdu. Pempelfort'taki (Düsseldorf yakınları) evinde çağının ünlü kişilerini toplardı. 1789'da, karısı Betty von Clermont ölünce Hamburg'a, sonra Eutin'e gitti. Başlıca eserleri: *Woldemar* (1779), *Aus Edvard Allwills Papieren* (Edvard Alwill'in Mektuplarından) [1781]; *Über die Lehre des Spinoza, in Briefen an Moses Mendelssohn* (Mendelssohn'a Spinoza'nın Nazariyesi Üstüne Mektuplar) [1785]; *David Hume über den Glauben oder İdealismus und Realismus* (David Hume ve İman veya İdealizm ve Realizm) [187], *Von der göttlichen Dingen und ihrer Offenbarung* (Kutsal Şeyler ve Kutsal Şeylerin Belirmesi Üstüne) [1811]. Jacobi salt aklın insanı Spinoza panteizmine götürdüğüne ve bu öğretiden ancak duygu yoluyle kaçınılabileceğine inanır. (L)

JACOBİ (Herman), alman sanskritçe uzmanı (Köln 1850-Bon 1937). Eski el yazmalarını araştırmak için Hindistan'ı dolaştı. Münster (1876), Kiel (1885) ve Bon'da (1889) dersler verdi. Başlıca eserleri: *Das Ramayana, Geschichte und İnhalt* (Ramayana, Tarihi ve Mahiyeti) [1893]; *Die Entwicklung der Gottsidee bei den İndern* (Hindularda Tanrı Fikrinin Gelişmesi) [1923]. (L)

JACOBİ (Johan), alman dökümcüsü (Hamburg 1664-Berlin 1725). Fransa'da Kraliyet dökümhanesinde çalıştı. Berlin dökümhanesini yönetmek üzere Almanya'ya döndü (1697). 1700'de büyük seçici prens Friedrich II'nin Schlüter tarafından yapılan heykelini ve cephaneliğin anakapısı için kral Friedrich I'in büyük madalyonunu döktü. Schlüter tarafından süslenen ve «Oniki Havari» adı verilen on iki topun dökümünü de Jacobi yaptı. Bu toplardan sekizi Wagram savaşından sonra Fransa'ya götürüldü ve İnvalides'e yerleştirildi. (L)

JACOBİ (Johann Georg), alman yazarı (Düsseldorf 1740 - Freiburg-im-Breisgau 1814). Anakreon tarzında şiirler yazdı. (L)

JACOBİ (Karl), alman matematikçisi (Potsdam 1804-Berlin 1851), Moritz Herman von Jacobi'nin kardeşi. Öğrenimini Berlin'de yaptı. 1827'den sonra Königsberg'de matematik profesörü oldu. 1842'de sağlık sebebiyle görevinden ayrılınca Prusya hükûmeti tarafından kendisine aylık bağlandı ve Berlin'e çekildi. Özellikle eliptik fonksiyonları inceledi; Abel gibi ve onunla aynı dönemde, eliptik integrali ters çevirerek bu fonksiyonların en önemli özelliği olan çift devirliliği buldu. Araştırmalarını daha da ileri götürerek, matematiğe Θ (teta) adını verdiği ve üstel diziler halinde ortaya çıkan yeni fonksiyonlar kattı. En genel eliptik integrallerin bu fonksiyonlarla hesaplanabileceğini gösterdi. Daha önce Abel tarafından ele alınan karmaşık çarpmanın incelenmesi Jacobi'yi teta fonksiyonlarıyle aritmetik arasında ilişkiler kurmağa yöneltti. Buluşunu genelleştirmek için ikiden fazla devirli fonksiyonların bulunup bulunmadığını doğrulamak istedi. Beşinci dereceden bir çokterimliye ait bir kök işaretini kapsayan integrali ters çevirerek eliptik fonksiyonlara benzemeyen ve birbiçimli olmayan fonksiyonlar elde etti. «Hipereliptik» adını verdiği dört çift devirli bu fonksiyonları, teta dizilerini iki değişkende genelleştirerek tanımladı. Fonksiyonel determinatlar teorisini ortaya koydu. Diferansiyel denklemler, kısmî türevlerle ilgilendi ve çok genel olan $y''=F(x,y)$ denkleminin birinci dereceden bir integrali bilindiğinde kareleştirmeyle integralinin alınabileceğini gösterdi. Dinamik, gök mekaniği ve akışkanlar mekaniğiyle ilgili çalışmaları da vardır. (L)

JACOBİ (Moritz Herman VON), alman fizikçisi (Potsdam 1801-Petersburg 1874). Mimarlık yaptı, 1818'e doğru Rusya'ya gitti. 1832'de bir elektrikli telgraf kurmakla görevlendirildi; dönüş hattı yerine toprak hattını ilk defa kullandı. 1834'te Dorpat'ta profesör oldu. 1837'de galvanoplastiyi buldu. 1838'de elektromıknatıslı bir elektrik motoru yaptı, bu motorla Neva ırmağında çarklı bir gemi yüzdürdü. (L)

Jacobi determinantı. *Eşanl.* FONKSİYONEL DETERMİNANT*.

Jacobi eğrisi, kutup doğruları, verilen üç koniğe göre aynı noktada kesişen noktaların geometrik yeri olan üçüncü dereceden eğri. (L)

Jacobi matrisi, $x_1, x_2, \ldots x_n$ gibi p değişkenli n tane $f_1, f_2, \ldots f_n$ fonksiyonu için $\alpha\ ij$ elemanı $\frac{afi}{axj}$'in parça türevi olan (n, p) tipinden matris. (Jacobi matrisinin kullanılışı, fonksiyonların sayısı değişkenlerin sayısına eşit olmadığı halde, Jacobi determinantının kullanılışı şeklinde genişletilir.) [L]

Jacobi metodu, simetrik bir matrisin öz

Georges JACOB'un Louis XV devrinde yaptığı kanepe
Dekoratif Sanatlar müzesi, Fransa

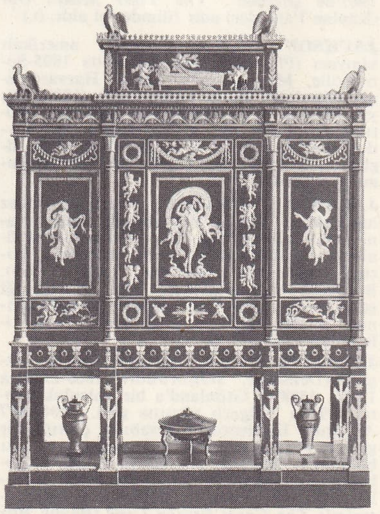

JACOB-DESMALTER firmasının yaptığı, kraliçe Marie-Louise'in mücevher işlemeli dolabı
Fontainebleau sarayı, Fransa

Foto. U.S.İ.S., X, Neurdein (LAROUSSE)

değerlerini ve öz vektörlerini hesaplama metodu. Koordinat tabanın iki ekseninin bir dönmesini ifade eden özel dik matrisler yardımıyle, başlangıç matrisine benzer sonsuz bir matris dizisi kurulur. Bu dizi, köşegenel terimleri başlangıç matrisinin öz değerleri olan köşegenel bir matrise doğru yönelir. Uygulamada dizinin ancak sonlu sayıda terimi kurulur ve köşegenel olmayan elemanlar ihmal edilebildiği zaman durulur. (L)

JACOBİNA, Brezilya'da (Bahia eyaleti) kasaba, Salvador'un kuzeybatısında, *Serra da Jacobina* yakınında; 4 400 nüf. Pazar yeri. Apalaş tipi bir yüzey şekli olan Sera'da, manganez madenleri. Uranyum yatakları. (L)

JACOBİNİ (Camillo), italyan devlet adamı (Genzano 1791-ay.y. 1854). Pius IX tarafından tarım, ticaret ve bayındırlık (1849) bakanlıklarına getirildi. Eski Appia yolunun bir kısmını tamir ettirdi ve Roma çevresinde ilk demiryollarının yapımına girişti. (L)

JACOBİNİ (Ludovico), italyan kardinali ve devlet adamı (Genzano 1832-Roma 1887), Camillo Jacobini'nin yeğeni. Viyana'da papalık büyükelçisi oldu (1874-1879), *Kulturkampf* tartışmasına katıldı (1875). 1879'da kardinal, 1880'de dışişleri bakanı oldu. (L)

JACOBİNİA i. Düzkenarlı karşıt yapraklı otsu bitki veya çalı; çiçekleri genellikle sarı, kırmızı veya turuncu olur; çiçek düzeni dianthera gibidir. Tropik Amerika'da yetişir. (*Acanthaceae* familyasından.) [L]

JACOB PİLLOW, A.B.D.'de (Massachusetts) köy, Lee köyüne bağlı, Pittsfield'in güneyinde. Buradaki bir çiftlikte 1933'ten beri her yıl, haziran-eylül ayları arasında Ted Shawn'un yönetiminde bir dans dershanesi açılır. Aynı süre içinde, milletlerarası dans festivallerinin başlıcalarından biri de burada yapılır. (L)

JACOBS (Victor), belçikalı siyaset adamı (Anvers 1838-Saint-Gilles, Brüksel yakınları 1891). Anvers milletvekili (1863) idi. 1884'te içişleri ve eğitim bakanı oldu. Laik öğretiminin önemini azaltan ilköğretim kanununun çıkarılmasına önayak oldu. (L)

JACOBS (Wiliam Wymark), ingiliz hikâyecisi (Londra 1863-ay.y. 1943). Babası Wapping'de Güney Devon rıhtımının yöneticisiydi. Jacobs böylece kıyı insanlarının yaşayışını yakından görmüş oldu. Bir postahanede çalışıyordu. *Many Cargoes* (Birçok Yük) [1896] adlı ilk hikâye kitabının tutunması üzerine sadece edebiyatla ilgilenmeğe başladı. Hikâyelerinin çoğu denizcileri, rıhtımda çalışan işçileri ve bunların karşılaştığı kötü durumları, bazen komik, bazen heyecanlı bir anlatımla dile getirir. Çeşitli antolojilerde çıkan ünlü korku hikâyesi *The Monkey's Paw* (Maymunun Pençesi), *The Lady of the Barge* (Mavnadaki Kadın) [1902] adlı kitabındadır. (L)

JACOBSEN (Arne), danimarkalı mimar (Kopenhag 1902). Önce yeni klasik anlayışı benimsedi, sonra Le Corbusier'nin (1925), daha sonra Mies Van der Rohe'nin (1927) etkisiyle yenilikçi akıma katıldı. 1956'da Kopenhag akademisinde profesör oldu; ülkesinde çok önemli çalışmalar yaptı; geleneksel beğeniyi yeni yapı teknikleriyle bağdaştırmağa çalıştı. Kopenhag'ın kuzeyindeki Klampenborg'da iki mesken bloku (Bellavista 1933 ve Ved Bellevue Bugt, 1960), Kopenhag yakınlarında Aalborg (1957) ve Ballerup'ta (1960-1961) fabrika binaları ve Danimarka Millî bankası merkez binası (Kopenhag 1961), Jacobsen'in başlıca eserleridir. (L)

JACOBSEN (Jens Peter), danimarkalı yazar (Thisted, İylland 1847-ay.y. 1885). Önce botanik çalışmaları yaptı, Darwin'in eserlerini Dancaya tercüme etti. Darwin ve Feuerbach'ın etkisiyle Hıristiyanlıktan ayrılarak tanrıtanımaz oldu. Edebiyatla ilgilendi, önce şiirler yazdı, daha sonra bir hikâye kitabı yayımladı: *Mogens* (1872). Dostu Georg Brandes ile çalıştı. Tarihî romanı *Bayan Marie Grubbe* (1876) ile tanrıtanımaz bir görüşle yazdığı romanı *Niels Lyhne* (1880) ünlüdür. (L)

JACOBSEN (Robert), danimarkalı heykelci (Kopenhag 1912). Demir, taş ve tahta heykeller yapan Jacobsen, başlangıçta Hans Arp'ın etkisinde kaldı. 1947'de Paris'e yerleşti, orada demir kalıntılarından yaptığı «bebek»lerle dikkati çekti. 1966'da Kopenhag Teknik üniversitesinin süslenmesi için bakırdan büyük geometrik şekiller hazırladı; aynı yıl Venedik biennale'inde Etienne-Martin ile büyük ödül kazandı. (L)

JACOBUS i. (lat. *jacobus*'tan). Nümism. İngiltere'de James I zamanında kullanılan eski altın para; aşağı yukarı bir gine değerindeydi. (L)

JACOBUS Liège'li, XIII.-XIV. yy.da yaşamış olan müzik nazariyecisi. 1330'dan sonra *Speculum Musicae* (Müzik Nazariyesi) adlı bir inceleme kitabı yazdı. Bu eser, Ortaçağın en geniş müzik incelemesidir ve uzun süre Jean des Murs'e maledilmiştir. (L)

JACOBY (Felix), alman helenisti (Magdeburg 1876-Berlin 1959). Kiel üniversitesinde profesördü (1906-1937), daha sonra Oxford'a sığındı. Önemli bir derleme yayımladı: *Historicorum Graecorum Fragmenta* (Yunan Tarihçilerinden Parçalar) [1950-1955]. (L)

JACOBY (Johann), prusyalı hekim ve siyaset adamı (Königsberg 1805-ay.y. 1877). Yahudi asıllıdır; mutlakıyetçiliğe karşı yazdığı yergi yazılarından ötürü birçok kere yargılandı. Frankfurt parlamentosunun (1848), sonra Berlin Millî meclisinin ve İkinci Prusya meclisinin (1849) en gözde liberal üyelerinden biri oldu. 1858'de yeniden mebus seçildi, Bismarck'ın siyasetine karşı çıktı, 1866 ve 1870 savaşları ile Alsace-Lorraine'in ilhakını protesto etti. (L)

JACOMETTİ (Pietro Paolo), italyan heykelcisi, mimarı ve ressamı (Recanati 1580-öl. 1655). Birçok heykel (kardinal Arocoeli'nin mezarı [Osiom], Loreto'da Santuario meydanı çeşmesi [1625]; Osimo duomo'sunun vaftiz kurnaları) yaptı. *Son Yemek* ve *Uruç* adlı iki tablosu Recanati'dedir. Mimar olarak, aynı şehirdeki Cizvitler kilisesinin planlarını hazırladı. (L)

Jacopo Ortis'in Son Mektupları (*Ultime Lettere di Jacopo Ortis*), Ugo Foscolo'nun 1802'de yayımladığı roman (1799 ve 1801 tarihli daha önceki baskılar noksandır). Vatanı olan Venedik'in yakılıp yıkılmasından sonra, Euganci dağlarına çekilen Ortis, Teresa'yı sever ve onun tarafından sevilir. Fakat Teresa nişanlı olduğu için Ortis ile evlenemez, ümitsizliğe düşen delikanlı da kendini öldürür. Mektup tarzında yazılmış olan bu romanda *Werther*'in etkisi hissedilir. Fakat Foscolo, aşk ümitsizliğine, vatan hasretinden gelen ümitsizliği de katar. Kahramanın kendisiyle birçok yönden benzerliği vardır. (L)

JACOSTA i. Salyangoz çeşidi; kavkısının üstü çok yassı, son sarımı keskin karinalı, kabuğu tebeşirli, donuk ve beyazdır. (Deniz kıyılarında, kuru yerlerde, alçak boylu bitkiler üzerinde yaşar. En çok Batı Akdeniz bölgesinde görülür.) [L]

JACOTOT (Jean Joseph), fransız eğitimcisi (Dijon 1770 - Paris 1840). Dijon fakültesinde profesörlük yaptı. 1815'te milletvekili seçildi. Bourbon'ların dönüşünde kendi isteğiyle Fransa'dan ayrıldı. 1818'de Louvain üniversitesine fransızca lektörü tayin edildi ve daha çok «Jacotot metodu» adıyle bilinen «evrensel öğretim» metodunu ortaya koydu. Bu eğitim metodunun esası, ezberlemek, ezberlenen şeyi her gün tekrar ederek benimsemek, üstünde düşünmek ve başkalarına öğretmektir. Başlıca eserleri: *Langue Maternalle* (Anadil) [1823]; *Langues Etrangères* (Yabancı Diller) [1824]; *Musique, Dessin et Peinture* (Müzik, Desen ve Resim) [1924]; *Mathématiques* (Matematik) [1828] (L)

JACQUARD (Joseph-Marie), fransız mekanikçisi ve kendi adıyle bilinen dokuma tezgâhının (jakar) bulucusu (Lyon 1752 - Ouillins, Rhône 1834). 1793'te 1. Rhône-et-Loire taburunda Rhin ordusuna karşı savaştı. Lyon'a dönüşünde, 1790'da tasarladığı, çekme işlemini gereksiz kılacak olan bir dokuma tezgâhı üstünde çalışmağa koyuldu. Bu tezgâh, birçok işçinin çalışmasını gerektiren bir iplik ve pedallar mekanizmasının yerine basit ve kullanışlı bir mekanizma koyuyordu. Jacquard tezgâhı adıyle günümüzde de kullanılan bu makine sayesinde, tek bir işçi en karmaşık desenli bir kumaşı düz kumaşlar kadar kolaylıkla dokuyabilmektedir. Ne var ki, adıyle anılan bu tezgâhın, sırf Jacquard'ın yaratıcı zekâsının ürünü olmadığını da belirtmek gerekir. Jacquard, çeşitli makinelere bir düzen vermek için çağırıldığı Conservatoire National des Art et Métiers'de (Sanat ve Meslekler Millî müzesi) Vaucanson'un tezgâhını yeniden monte ederken, Falcon'un bulduğu delikli kartonla desen verme düzenini bu tezgâha eklemeyi tasarlamıştı. Başlangıçta büyük bir direnme gösteren Lyon'lu dokumacılara tezgâhını kabul ettirmek için hayatı boyunca çalıştı. (Bk. JAKAR.) [L]

JACQUELİNE i. (fr. k.). Kumtaşından yapılan geniş karınlı şişe. Bu biçim şişe Fransa'nın kuzeyinde ve Flandres'da çok yaygındı. (L)

JACQUELİNE veya **JACOBA Bavyeralı** (Le Quesnoy 1401 - Teilingen 1436), Hainaut, Hollanda, Friz ve Zeeland kontesi (1417-1428). Bavyera kontu Wilhelm VI ile Bourgogne'lu Marguerite'in kızı. Önce Charles VI'nın oğlu Touraine dükü Jean de France (1415), sonra Brabant dükü Jean IV ile evlendi (1418). Jacqueline, amcası Liège piskoposuna Hollanda kontluğunu veren ikinci kocasıyle anlaşamadı. İngiltere'ye kaçtı, boşanarak Gloucester düküyle evlendi (1422). Bourgogne dükü İyi Philippe, Jean IV'ün intikamını almak için Hainaut'yu zaptetti. 1426'da Gloucester dükü Jacqueline'den ayrıldı. Jacqueline, Philippe ile barış yapmak ve eyaletlerini ona bırakacağına dair söz vermek zorunda kaldı. Delft antlaşmasıyle (1428), eyaletlerinin idaresini de Philippe'e bıraktı. (L)

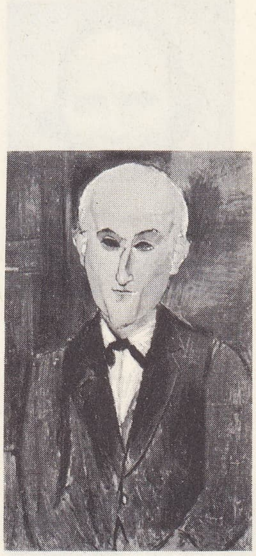

Max JACOB
Modigliani'nin eseri

JACQUEMART Hesdin'li, XIV. yy. fransız minyatürcüsü; Hesdin'de doğdu. *Beryy Dükünün Dua Kitapları* (Belçika Krallık kütüphanesi) adlı iki büyük minyatür yaptı. 1380'de Bourges'da ve 1398'de Poitiers şatosunda bu prens için çalıştı. New York'taki Pierpont-Morgan koleksiyonunda bulunan bir taslak defteri Jacquemart'a mal edilir. İnceliği, ölçülerin uygunluğu, durumların ve duruşların sağlamlığı, danslar, çapkınlık sahneleri, günlük hayatı tasvir eden eserlerinin başlıca özelliğidir. (L)

JACQUEMİN (André), fransız gravürcüsü (Epinal 1904). Çağdaş Genç Gravürcüler derneğinin kurucu uyesi (1929); 1953'te Epinal müzesi müdürlğüne tayin edildi. Açık üslûplu gravürleri arasında *Saxon'da Buzların Çözülüşü* (1931), *Balıkçı* (1935), *Çavdar Tarlası* ve *Seine-et-Marne'da İlkbahar* (1936) sayılabilir. Brillat - Savarin, Pierre Mac Orlan, Henri Bosco, Michelet ve Barrès'in kitaplarını resimledi. Eserleri, Paris, Boston, Zürich, Londra, Kopenhag, Brüksel, Strasbourg, Nancy, Amiens, Lille, Belfort, Epinal müzelerindedir. (L)

JACQUEMONTİA i. (Victor *Jacquemont*'un adından). Bot. Çitsarmaşığıgillerden bitki.

— ANSİKL. *Jacquemontia* tam yapraklı, mavi, beyaz veya morumsu küçük çiçekli bir bitkidir. Çiçekleri talkım veya kömeç halinde toplu olur; dört veya en çok sekiz çenetli olan meyvesi iki bölmeli yuvarlak kapsül halindedir. Otuzdan fazla türü vardır; bunların çoğu Tropik Amerika'da yetişir; bazı türleri limonluklarda yetiştirilir. (L)

JACQUERİE i. (fr. k.). [Kişizadelerin köylülerle alay etmek için kullandıkları özel ad *Jacques*'dan]. Kral Jean'ın esareti sırasında fransız köylülerinin asillere karşı giriştikleri isyan. (L)

JACQUES I (1334 - Lefkoşe 1398), Kıbrıs, Kudüs (1382 - 1398) ve Ermenistan (1393-1398) kralı. Önce Kıbrıs başkumandanı oldu, sonra yeğeni Pierre II'nin yerine geçti (1382) ve Magosa'yı Cenova'lılara vermeyi taahhüt etti. Lévon IV'ün ölümünden (1393) sonra fahrî olarak, Ermenistan kralı oldu. (L)

JACQUES II (Canatia 1315 - Mallorca 1349), Mallorca kralı (1329-1349), Mallorca veliahtı Aragon'lu Fernando'nun oğlu. Amcası Sanche'ın yerine geçti, ama senyörlüğü altındaki Montpellier dolayısiyle Fransa kralına biat etmeyince, Fransa kralıyle arası açıldı (1341). Aragon kralı Pierre IV bundan yararlandı ve Balear adalarını (1343) ve Rousillon'u (1344) aldı. Ümitsizliğe kapılan Jacques II, Montpellier'yi Fransa kralına sattı ve Balear adalarını geri almağa çalışırken Aragon'lular tarafından öldürüldü. (L)

Foto. Maro Vaux (*LAROUSSE*)

Karl JACOBİ

Joseph-Marie JACQUARD

Bavyera kontesi JACQUELİNE (Arras derlemesi)

JACQUES II Piç (Lefkoşe 1440-ay.y. 1473), Kıbrıs, Kudüs ve Ermenistan kralı (1460 - 1472). Jean II'nin evlilik dışı oğlu, 1460'ta kraliçe Charlotte'un tahtını ele geçirdi. Cenova'lılardan Magosa'yı geri aldı (1464). 1472'de Venedikli Caterina Cornaro ile evlendi, tahtı karısına ve Venedik'in himayesinde olmak şartıyle doğacak oğluna bıraktı. (L)

JACQUES III (Lefkoşe 1473 - ay.y. 1474), Kıbrıs, Kudüs ve Ermenistan kralı (1473 - 1474). Jacques II'nin oğlu. Ölümünden sonra, Venedikliler Caterina'yı bir süre destekledilerse de, 1489'da kendi lehlerine tahttan çekilmek zorunda bıraktılar. (L)

JACQUES III (Perpignan 1336-Soria 1375); Mallorca (1349 - 1375) ve Sicilya (1363 - 1375) kralı; Jacques II ve Aragon'lu Constance'ın oğlu. Babasının öldüğü savaşta Aragon'lular tarafından esir edildi; 1362'de kaçtı ve Napoli'ye gitti. Sicilya kraliçesi Anjou'lu Jeanne I ile evlenmesi (1363) ona bir taht sağladı; bir süre sonra karısıyle arasında anlaşmazlık çıkınca taht tehlikeye girdi. 1366'da Castilla'da Zalim Pedro ile savaştı, tekrar Napoli'ye geldi; sonra kendine miras kalan yerleri tekrar fethetmek istedi, Rousillon ve Sardinya'nın bir kısmını aldı. Çocuk bırakmadan öldü. (L)

JACQUES (Amédée Florent), fransız filozofu (Paris 1813 - Buenos Aires 1865). Ecole Normale'de konferanslar verdi. 1847'de *La Liberté de Pensée* (Düşünce Hürriyeti) dergisini kurdu ve bu dergiye birçok makale yazdı. 2 Aralık 1851'den sonra sürgün edilince, Montevideo üniversitesine profesör oldu ve daha sonra Arjantin cumhuriyeti kadastro müdürlüğüne getirildi. Jules Simon ve Saisset ile birlikte yayımladığı *Manuel de Philosophie* (Felsefe Elkitabı) adlı eseriyle tanınır. (L)

JACQUES - CARTİER, Kanada'da (Québec) ırmak, Saint - Laurent ırmağının (sol kıyı) kolu; 110 km. Hidroelektrik tesis. (L)

JACQUES DE DİXMUDE (Jules Alphonse, —baronu), belçikalı general (Stavelot 1858 - Brüksel 1928). Kongo'nun sömürgeleştirilmesinde öncülük yaptı; 1887'den 1905'e kadar bu ülkede kaldı. Albertville şehrini kurdu ve Katanga'ya giden demiryollarının geçiş noktalarını belirledi. Almanların Visé'ye ve Sart-Tilmant'a yaptığı ilk hücuma 12. Piyade alayı ile karşı durdu ve Anvers yakınında başarı kazandı. Dixmude'de, «Demir tümen» adı verilen 3. Tümenin başına geçti, Merkem'de alman hücumunu kırdıktan ve Flandres tepesini ele geçirdikten sonra zafere kadar bu tümene kumanda etti (18 eylül 1918). [L]

JACQUES DES BAUX (1353'e doğru-1383), Doğu Latin imparatoru (1373-1383), Andria dükü François I des Baux ile Doğu Latin imparatoriçesi Tarento'lu Margherita'nın oğlu. Amcası Latin imparatoru Anjou-Tarento'lu Philippe III'ün ölümünden (1373) sonra Jacques'ın Sicilya kraliçesi Jeanne I ile arası açıldı ve Yunanistan'a sığındı. «Navarra bölüğü»nü emrine aldı ve Atina Dükalığı Katalonya'lılarına karşı savaşa girişti; sonra Akhaia'yı ele geçirmeği başardı (1381). Çocuk sahibi olamadan öldü. (L)

JACQUES de Vitry, fransız tarihçisi ve vaizi (Vitry-sur-Seine 1170'e doğr.-Roma 1240). Argenteuil papazıydı (1210), Albi'lilere karşı girişilen haçlı seferinin en çok dinlenen vaizlerinden biri oldu. Akkâ piskoposu seçilince (1214) Beşinci Haçlı seferinde faal rol aldı. Tusculum kardinal - piskoposluğuna (1229) ve ölmeden kısa süre önce Kudüs patrikliğine getirildi, *Historia Orientalis seu Hierosolymitana* (Doğu veya Kudüs Tarihi) adlı bir eser ve haçlı tarihi için önemli mektuplar yazdı. Zamanının töreleri üstüne geniş bilgi verdi. (L)

JACQUET (Lucien), fransız cilt doktoru (Sauviat, Haute - Vienne 1860 - Royan 1914). 1896'da hastahane hekimi, *Atlas Iconographique des Affections Cutanées* (Deri Hastalıklarının Resimli Atlası) [Saint - Louis Hastahanesi müzesi] adlı yayımın müdürlerinden biri oldu ve *Précis Elémentaire de Dermatologie* (Deri Hastalıkları Elkitabı) [Brocq ile birlikte, 1889], *La Pratique Dermatologique* (Deri Hastalıkları Uygulaması) [Besnier ve Brocq ile birlikte 1900-1904] adlı eserleri yayımladı. (L)

JACQUET'LER, Paris'te klavsen yapımcısı ve orgcu aile. — JEAN I, klavsen yapımcısı (1575'e doğr. - 1685'e doğr.). — CLAUDE II, Jean I'in yeğeni (Paris 1630'a doğr. - öl. 1702), Saint-Louis-en-l'Ile'de orgcuydu. — PİERRE (Paris 1666-öl. 1739), Claude II'nin büyük oğlu, Saint-Nicolas-du-Chardonnet'te orgcuydu, bir *O Filii* besteledi. — ELİSABETH, fransız kadın bestecisi ve klavsenci (Paris 1667'ye doğr. - ay.y. 1729), Claude II'nin kızı. Harika çocuktu, kral tarafından korundu ve 1648'de orgcu Marin de La Guerre ile evleninceye kadar krallık sarayında yaşadı. Saint-Louis adasına yerleşti, kocasının ölümünden sonra orada konserler verdi. Besteleri arasında şunları sayabiliriz: bir müzikli trajedi olan *Céphale et Procris* (Kephalos ile Prokris), iki veya üç sesli havalar; Kutsal kitaptan alınma parçalar, *Sémélé, Bergers de Suresnes* (Suresnes Çobanları) [1713] v.b. üzerine kantatlar; kemanla da çalınabilecek klavsen için parçalar; keman ve klavsen için 6 sonat, iki keman ve bir viyolonsel için 4 sonat. Bunlara büyük koro için bestelenmiş bir *Te Deum*'u da (1721) ekleyebiliriz. (L)

JACQUİN (Nikolaus Joseph, VON—baronu), avusturyalı botanikçi (Leiden 1727 - Viyana 1817). B. de Jussieu'nün öğrencisi oldu; seyahatler yaptı, topladığı bitkileri tanımladı. Başlıca eseri: *Flora Austriaca* (Avusturya Florası) [1773-1778]. Linnaeus, *Jacquinia* türüne onun adını verdi. (L)

JACQUOT (Jean), fransız müzik bilgini (Le Havre 1909). İngiliz tarihi uzmanı ve edebiyat doktoru olan Jacquot, Fransız Bilimsel Araştırmalar merkezinde (C.N.R.S.) bir araştırmacılar topluluğunu yönetir. Bu topluluğun, özellikle avrupa lavta müziği konusundaki çalışmaları «Le Choeur des Muses» dizisinde yayımlanmıştır. (L)

JACUİ, Güney Brezilya'da (Rio Grande do Sul eyaleti) ırmak; 450 km. Havzası, eyaletin kumtaşlı ve bazaltlı yaylalarının bir kısmını akaçlar. Halici olan Guaiba'nın kıyısında, Porto Alegre kurulmuştur. Irmak, Atlas okyanusuna bağlanan Lagoa dos Patosa (Ördekler gölü) dökülür. İlkbahar ve sonbahardaki taşkınları tehlikelidir. Hemen hemen bütün çığırı küçük teknelerin seferine elverişlidir. (L)

JAD i. (isp. *piedra de ijada*, kalça çıkığını [iyileştiren] taş'tan fr. *jade*). Miner. Bk. YEŞİMTAŞI. (M)

JADASSOHN (Salomon), alman besteci ve nazariyecisi (Breslau 1831 - Leipzig 1902). Liszt ve Hauptmann'ın öğrencisi; Leipzig konservatuvarında nazariye ve kompozisyon dersleri verdi. Besteci olarak yüze yakın eser yayımladı (senfoniler, konçertolar v.b.). Armoni, kontrapunto, çalgılama konusunda yazdığı inceleme yazıları önemlidir. (L)

JADEİT i. (fr. *jade*, yeşimtaşı'ndan *jadéite*). Miner. Bileşiminde az miktarda kalsiyum, magnezyum ve demir de bulunan tabiî sodyum ve alüminyum silikat.

— ANSİKL. *Piroksen* grubundan olan bu mineralin rengi yeşil veya beyazdır; yarı saydamdır ve kolayca ergir. Birmanya ve Çin'de bulunur; sanat eserlerinin yapımında kullanılır. Meksika'daki tarihî kalıntılarda *Jadeit*'ten yapılmış eşyalar bulunmuştur. (L)

JADE körfezi, Oldenburg'un alman kıyısında körfez; *Jade* ırmağının (65 km) denize döküldüğü yerde Kuzey denizinin su baskınlarıyle meydana geldi. Napolyon burada müstahkem bir askerî liman kurmayı tasarlamıştı; bu tasarıyı Wilhelmshaven'i kazarak Prusya gerçekleştirdi (L)

JADİN (Louis), fransız besteci ve piyanisti (Versailles 1768-Paris 1853). Birkaç senfoni ve oda müziği parçasından başka piyano için birçok eser besteledi: sonatlar, konçertolar, tasvirli parçalar (*Grande Bataille d'Austerlitz* [Büyük Austerlitz Muharebesi]). 1814'ten 1830'a kadar kralın müzik işlerini yönetti. — Kardeşi HYACİNTHE, fransız piyanist ve bestecisi (Versailles 1769 - 1800). Konservatuvarda piyano hocalığı yaptı (1795) ve altı sonat derlemesi ile üç konçerto yayımladı (L)

Jadis et Naguère (*Vaktiyle ve Az Önce*), Paul Verlaine'in şiir derlemesi (1884). Şairin yeni şiirleriyle çok daha eski şiirlerini kapsadığı için bu adı almıştır. Derlemede, özellikle, 1874'ten itibaren yazılan *L'Art Poétique* (Şiir Sanatı) yer alır; şair bu eserde, şiirde belâgatı suçlayarak hece sayısı tek olan mısraları, şiirlere derin bir telkin gücü sağlayacak her şeyin kullanılmasını tavsiye eder. Bazı çağdaşlarının *L'Art Poétique*'e büyük bir değer vermelerine rağmen, bağımsızlığının üstüne titreyen Verlaine, bu eserin, sembolizmin bildirisi olarak yorumlanmasını hiç bir zaman kabul etmedi. (L)

JADOTVİLLE, Kongo'da (Güney Katanga ili) şehir, idare bölümü merkezi, Lulumbaşi'nin kuzeybatısında; 34 600 nüf. Bakır, çinko, kadmiyum ve kobalt metalürjisi merkezi. Önemli kimya sanayii (sülfürik asit, sodyum klorat, soda v.b.). [L]

JADWİGA (Krakow 1370 - ay.y. 1399), Polonya kraliçesi (1384-1399), Macaristan ve Polonya kralı Lajos I'in üçüncü kızı. Diplomatik sebeplerle Litvanya prensi Wladislaw II Jagiello ile, prensin vaftiz olması ve bu evlilik dolayısıyle Polonya'ya katılan dükalığında Hıristiyanlığı yayması şartıyle evlendi. (L)

JAEGER (Hans), norveçli yazar (Drammen 1854 - Tostrupgarden 1910). Özellikle, serbest aşkı öven romanlarıyle tanındı. *Fra Kristiania-Bohemen* (Kristiania Bohemleri) [1885] adlı eseri yasaklandı ve tartışmalara yolaçtı. (L)

JAEN, İspanya'da (Andalucia) şehir, il idare merkezi, Guadalquivir ırmağının kolu Guadalbullon kıyısında; 64 900 nüf. Katedrali (XVI. yy.) Andres de Vandelvira'nın en güzel eseridir. Eski şehirde, gotik mudejar, rönesans üslûbu ve klasik üslûpta birçok kilise vardır. Önemli kır pazarı (yağ).

— *Jaen ili,* 736 400 nüf. Guadalquivir'in yukarı havzasını içine alır. Kuzeyde sierra Morena'nın nüfus yoğunluğu pek fazla olmayan ve sadece maden yatakları işletilen (Linares ve Carolina'da kurşun) kenarıyle, güneyde birkaç havzanın açtığı yüzey şekilleriyle sınırlıdır. Tepelerin ovalardan fazla olduğu ara çanakta, tahıl ve zeytin yetiştirilir (il, ispanya zeytinyağlarının üçte birini üretir). Jaen ili topraklarında büyük mülkiyet ağır basmaktadır. (L)

JAEREN, Norveç'in güneyinde kıyı bölgesi, Egersund ile Byfjord arasında. Jaeren, Norveç'in tarım bölgelerindendir. (L)

JAFFÉ (Philipp), alman tarihçisi (Schwersenz, Poznan 1819 - Wittenberge, Brandenburg 1870). Ranke'nin öğrencisiydi. Berlin üniversitesinde profesör oldu. *Monumenta Germaniae Historica*'nın (Germania'nın Tarihî Anıtı) hazırlanmasında çalıştı ve birçok tenkit derlemesi yayımladı: *Bibliotheca Rerum Germanicarum* (Germenlerle İlgili Kitaplar) [6 cilt, 1864 - 1873], *Regesta Pontificum Romanorum* (Papaların Listesi) [1198'e kadar] (2 cilt, 1885-1888). [L]

JAFFNA [**Caffna**], Seylan'ın kuzeyinde kıyı bölgesi; Hindistan'dan göç eden Tamiller'in yerleştiği bir ada ile bir yarımadayı içine alır. Başlıca gelir kaynakları hindistancevizi, pirinç ve tütün tarımı olan bölge, oldukça kalabalıklaştığından nüfusun bir kısmı devamlı olarak göçer. Başlıca şehri *Jaffna,* Seylan'ın ikinci büyük şehridir; 94 200 nüf. Ticaret merkezi. (L)

JAGAN (Cheddi), guyanalı siyaset adamı (doğ. 1918). Özellikle yerli halkı çevresinde toplayan İlerici Halk partisinin şefi (1950). 1953'te tarım bakanı oldu, 1954'te altı ay tutuklandı. Ticaret ve sanayi bakanlığına getirildi (1957-1961). Daha sonra İngiliz Guyanası'nın başbakanı ve 1961'den 1964'e kadar gelişme ve planlama bakanı oldu. Özellikle zenci seçmenlerin desteklediği Forbes Burnham tarafından devrildi. (L)

JAGARA i. Bazı palmiyelerin tomurcuklarının yarılmasıyle elde edilen içilebilir sıvı. (L)

JAGELLON, Litvanya - Polonya hanedanının atası olan litvanyalı aile; hanedan 1386 - 1572 arasında hüküm sürdü. Jagellon ailesinden birçok kimse Bohemya ve Macaristan tahtlarına geçti. Kurucusu Wladislaw II *Jagellon*'dur. Bk. POLONYA. (L)

JAGİC (Vatroslav), hırvat dilbilimcisi (Varajdin 1838 - Viyana 1923). Zagreb'de profesördü, siyasî düşüncelerinden ötürü görevinden alındı, Odessa, Berlin ve Petersburg'-

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

da, daha sonra da Viyana üniversitesinde 1886'dan 1908'e kadar ders verdi. *Archivs für slawische Philologie* (İslav Filolojisi Arşivleri) dergisinin yazarıydı. *Geschichte der slawischen Philologie* (İslav Filolojisi Tarihi) [1910] adlı bir eseri vardır. (L)

JAGOW (Gottlieb VON), alman devlet ve siyaset adamı (Berlin 1863-Potsdam 1935). Roma sefiri (1909-1913) ve dışişleri bakanı oldu (1913-1916). Birinci Dünya savaşını hazırlayan olaylarda payı vardır. Almanya'nın davranışını doğrulamağa çalışan bir eser yazdı: *Ursachen und Ausbruch des Weltkrieges* (Dünya Savaşının Sebepleri ve Patlaması) [1919]. (L)

JAGST, Almanya'da ırmak; Neckar'ın kolu; 195 km. (L)

JAGUAR i. (tupi dilinden alınmış isp. k.). Parça parça benekli pars; Güney Amerika'da yaşar.

— ANSİKL. *Jaguar* (*Pantera onca*) parsların en büyüğüdür. Afrika parsından daha iri, fakat bacakları ona göre biraz daha kısadır. Postu çok değişik renktedir; ama renk fonu turuncuya çalar kızıl sarı, bunun üzeri baştan başa siyah halkalarla bezelidir, her halka ortasında koyu renkli bir nokta bulunur; korkunç ve güçlü bir hayvan olan jaguar insana ve evcil hayvanlara saldırır. Gebelik süresi yüz on gündür; Güney Amerika'da yaşayan bu hayvana Orta Amerika'da, hattâ Teksas'ta bile rastlanır. (L)

JAGUARONDİ veya **JAGUARUNDİ** i. Çok uzun gövdeli yaban kedisi; boyu 75 sm; kuyruğu da hemen hemen aynı uzunluktadır; Tropik Amerika ormanlarında yaşar. (L)

JAHİER (Piero), italyan yazarı (Cenova 1884 - Floransa 1966). *Voce* dergisinde çalıştı. Kendi hayatını anlattığı romanlarında nükte ve şiir yönü ağır basar: *Resultanze in Merito Alla Vita e Al Carattere di Gino Bianchi* (Gino Bianchi'nin Hayatı ve Karakteriyle İlgili Sonuçlar) [1915]; *Ragazzo* (Çocuk) [1919]; *Con Me E Con Gli Alpini* (Benimle ve Alpino'larla) [1919]. (L)

JAHN (Friedrich Ludwig), alman pedagoğu ve siyaset yazarı (Lanz, Brandenburg 1778-Freyburg an der Unstrut 1852). 1810'da *Deutsches Volkstum* (Alman Milliyetçiliği) adlı eserini yayımlayarak kendini tanıttı; bu eserde özellikle alman milliyetçiliğini (*Volkstum*) tanımladı. Fichte ve Arndt ile birlikte bu çağın en yurtsever yazarlarından biridir. Ama asıl ününü, gençliği ve geleceğin askerlerini yetiştirmek konusunda, kasları olduğu kadar karakterleri de oluşturmak amacıyle meydana getirdiği jimnastik dernekleriyle kazandı. Bu derneklerden ilkini, 1811'de Berlin yakınında Hasenheide'de kurdu. 1813'te Lützow'un kumandası altında savaştı. Sonra propagandasını yapmağa devam etti. Demagojik davranışlarından ötürü 1819'dan 1825'e kadar tutuklandı ve koleji veya üniversitesi bulunan şehirlerde oturması yasaklandı. Wilhelm IV bu yasağı kaldırdı. 1848'de Frankurt parlamentosuna üye oldu. Başlıca eserleri: *Das deutsche Turnkunst* (Alman Jimnastiği) [1816]; *Werke zum deutschen Volkstum* (Alman Milliyetçiliği Üstüne Eserler) [1833]. (L)

JAHN (Otto), alman arkeoloğu (Kiel 1813-Göttingen 1869). Greifswald, Leipzig ve Bonn'da profesördü. Başlıca eserleri: *Beschreibungen der Vasensammlung Gönig Ludwigs in der Pinakothek zu München* (Kral Ludwig'in Münih Pinakotek'indeki Vazo Koleksiyonunun Tasviri) [1854]; *Wolfgang Amadeus Mozart* (1856). [L]

JAİME I (Montpellier 1243 - Mallorca 1311), Mallorca kralı (1276-1311), Aragon kralı Jaime I el Conquistador'un oğlu. Babası onun için, Balear adalarını, Roussillon, Cerdanya'yı ve Montpellier senyörlüğünü kapsayan Mallorca krallığını kurdu. 1279'da metbuu olan kardeşi Aragon'lu Pedro'ya karşı desteklediği Fransa'ya bağlılığı sayesinde bir ara Magrıplılar tarafından işgal edilen topraklarını tekrar elde etti (1298). [L]

JAİME I el Conquistador (Montpellier 1208 - Valencia 1276), Aragon kralı (1213-1276), kral Pierre II ile Montpeller'li Marie'nin oğlu. Babasının Muret savaşında ölmesinden sonra (1213), iki yıl Simon de Monfort'un elinde esir kaldı. İnnocentus III'ün emriyle serbest bırakılınca, Balear adalarını (1229-1235), Valencia (1231-1238) ve Murcia (1263) krallıkları ile Septe'yi (1273) zaptetti. Pirenelerin ötesindeki (Montpellier dışında) topraklar üstündeki bütün isteklerinden vaz geçti (Corbeil antlaşması, 1258). İyi bir kumandan, usta bir siyaset adamı, kanunkoyucu idi. (L)

JAİME II (Catania 1315 - Mauorca 1349), Mallorca kralı (1324-1349), Aragon'lu Fernando'nun oğlu. Amcası Sancho'dan sonra kral oldu, fakat Montpellier senyörlüğü yüzünden Fransa kralı ile bozuştu (1341). Aragon kralı Pedro IV, bu durumdan yararlanarak Balear'ı (1343) ve Roussillon'u (1344) ele geçirdi. Cesareti kırılan Jaime II, Montpellier'yi Fransa kralına sattı; Balear'ı yeniden ele geçirmeğe çalışırken, Aragonlular tarafından öldürüldü. (L)

JAİME II Âdil (1260'a doğr. - Barcelona 1327), Aragon (1291 - 1327) ve Sicilya (1285 - 1296) kralı, Pedro III'ün oğlu. 1285'te Sicilya kralı oldu. 1291'de de kardeşi Alfonso III'ten sonra Aragon tahtına geçti. Fransa ile, kısa süren bir savaştan sonra 1295'te Sicilya'yı Anjou soyuna bırakmayı kabul etti; ama Sicilyalılar kardeşi Federico II'nin buyruğunda bağımsızlıklarını sürdürdüler. Jaime adayı tekrar almağa yeltenmedi (Caltabellotta sözleşmesi 1302), fakat papadan Korsika ile Sardunya üstünde dinî bir tımar kopardı, bundan (1323 yılına kadar) ikinci oğlu Alfonso yararlandı. (L)

JAİME III (Perpignan 1336 - Soria 1375), Mallorca (1349-1375) ve Sicilya (1363-1375) kralı, Jaime II ile Aragon'lu Constanza'nın oğlu. Aragonlularla yapılan savaşta babası öldürüldü, kendisi de esir düştü. 1362'de kaçtı ve Napoli'ye gitti. Sicilya kraliçesi Anjou'lu Giovanna I ile evlenerek, Sicilya tahtına sahip oldu (1363). Fakat karısıyle aralarında çıkan geçimsizlik yüzünden tahtı tehlikeye düştü. 1366'da Castilla'da Yaman Pedro ile savaştı, sonra Napoli'ye döndü, babasından miras kalan toprakları tekrar elde etmeğe çalıştı. Ama Roussillon ve Cerdona'nın bir kısmını ele geçirdikten sonra yenildi. Jaime III'ün çocuğu olmadı. (L)

JAİME (don), Madrid prensi (Vevey 1870 - Paris 1931). Don Carlos'un tek oğlu (bk. CARLOS DE BORBON). Çin seferine katıldı (1900) ve 1909'da carlos'çu partinin şefi oldu. (L)

JAİMİNİ, Veda'ları yorumlama usullerini ve dinî ödevlerin kurallarını öğreten brahman felsefesinin altı sisteminden (*darçana*) biri olan *Purva Mimamsa*'nın en eski kitabının (*sutra*) yazarı olarak bilinir. Bu *Sutra*'ların tarihleri tartışmalıdır (M.Ö. IV. - III. yy. veya M.S. II.-III.yy.) [L]

JAİPÜRİT i. (fr. *jaipurite*). Miner. Formülü COS olan tabiî kobalt sülfür; heksagonal sistemde billûrlaşır. (L)

JAJ veya **JAJE** i. (fars. *jāj* veya *jāje*). *Esk.* Yaban enginarı veya eşekdikeni denilen dikenli beyaz bir ot. Devedikeni. ‖ *Mec.* Boş, saçma ve anlamsız söz söyleme.

◆ **Jajha** veya **Jajhor** blş. sıf. *Esk. Mec.* Saçma sapan, anlamsız söz söyleyen. *Bi'ltecribe şu sabit ber-mukteza-yı hilkat / Nezdinde herzegûnun her fert jaj-hadır* (Abdülhak Hâmid).

◆ **Jajhayî** blş. i. *Esk. Mec.* Anlamsız söz söyleyicilik. (M)

JAJCE, Yugoslavya'da (Bosna) kasaba, Vrbas ırmağı kıyısında; 7 900 nüf. Jajce 1943'te, Yugoslav Milli Kurtuluş komitesinin merkeziydi. Eski bir hisarın ve surların kalıntıları. Önemli hidroelektrik santral; elektrokimya sanayii. (L)

JAJE i. Bk. JAJ.

JAK, Macaristan'da (Vas idare bölgesi) şehir; Szombathely'in güneybatısında; 3 000 nüf. Romalılardan kalma kilise. (L)

JAK, Macaristan Beyi denir, cistercium tarikatının Macaristan'daki temsilcisi, Pastoureaux adlı haçlı seferinin (1190-1251) başkanı. Saint Louis Haçlı seferinin Mısır'da başarısızlığa uğraması üzerine, senyörlere ve papazlara karşı vaızlarını daha rahat vermeğe başladı. Kralı kurtarmak ve Kudüs'ü geri almak isteyen Brabant, Hainaut ve Picardie'deki yoksul ve sefil insanları silâhlandırdı. Çetelerini Paris'te kilise adamlarının üzerine saldı. Tours, Orléans, Bourges'daki taşkınlıkları büyük bir tepki yarattı. Jak öldürüldü, adamlarının bir kısmı kılıçtan geçirildi, kalanlar Aigves-Mortes, Bordeaux veya İngiltere'ye kaçtılar. (L)

JAKAMAR i. Oldukça küçük boylu, genellikle madenî parıltılı, yeşil tüylü kuş; gagası ve kuyruğu sivri uzundur. (Böcekçil olan bu kuşlar Amerika'nın tropik ormanlarında yaşar. Ağaçkakanlar takımının *galbulidae* familyasından.) [L]

JAKAPUKAYO i. Tropik Amerika'da yetişen, mersingillerden *lecythis ollaria* adlı ağacın yerli adı; çocuk başı iriliğindeki meyvelerinin yağlı tohumları yenir. (L)

JAKAR i. (fr. *jacquard*'ın adından). Tekst. Jacquard tarafından icat edilmiş mekanik dokuma tezgâhı. (Bk. ANSİKL.) ‖ Bu tezgâh üzerinde dokunmuş çok karmaşık desenli kumaş. ‖ Elde veya örgü makinelerinde jakar kumaşlarından örneklenerek dokunmuş örme işi. ‖ *Jakar ipi.* Bk. MALYON İPİ. ‖ *Jakar kartonu,* jakar makinesinde karta geçirme kâğıdı. ‖ *Jakar taharı,* jakarlı dokuma tezgâhlarında, çözgü ipliklerinin geçtiği delikli gücü tellerini taşıyan jakar iplerinin, desene göre delikli tahtadan geçirilmesi. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Jakar tırnağı,* mekanik jakarda, delikli kartonların dönmesini sağlayan silindiri döndüren tırnak.

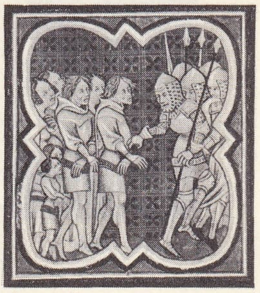

Jacquerie
XIV. yy. minyatürü
Bibliothèque Nationale, Paris

— ANSİKL. Jacquard tarafından bulunan bu mekanizma, prensip olarak, her çözgü ipliğinin tezgâhta başlıbaşına hareket etmesini sağlar. Herhangi bir kumaş üzerine geçirilecek desen, 32'den daha fazla ayağa ihtiyaç gösteriyorsa, jakar tezgâhı kullanmak gerekir. Başlangıçta «Lyon mekanizması» denilen Jakar mekanizması, yalnız el tezgâhlarında kullanılırdı. Bugün her çeşit mekanik dokuma tezgâhına uygulanabilir.

● *Jakar taharı.* Jakar ipleri, çok sağlam ve mumlanmış ince iplerdir (bugün naylon kullanılır); aynı hareketi yapan ipler aynı jakar çengeline bağlı olmakla beraber, delikli jakar tahtasının ayrı deliklerinden geçirilir. Her ipin altında ayrı ve özel bir ağırlık vardır; bu ağırlıklar, çengel tarafından kaldırıldıktan sonra ipin yeniden aşağıya düşerek eski durumunu almasını sağlar. Her jakar ipine ayrı bir gücü teli bağlanmıştır; bu tellerdeki deliklerden çözgü iplikleri ayrı ayrı geçirilir. Böylece, hem jakar çengellerinin dokunan kumaş desenine göre hareketi, hem de o çengele bağlı jakar iplerinin hareketi idare edilir; dolayısıyle iplerin gücü deliklerinden geçen çözgü tellerinin istenilen desene göre kalkıp inmesi sağlanır. (L)

JAKARLI sıf. (*jakar*'dan *jakar-lı*). Tekst. Jacquard usulünde dokunmuş olan. ‖ *Jakarlı kumaş,* jakar tezgâhıyle dokunan kumaş. (L)

JAKARTA. Coğ. Bk. CAKARTA.

JAKBİT i. (ing. *jackbitt*'ten). Taş oc. Hava basınçlı çekiçlerde, matkabın ucuna vidalanan ve dönerek delik açan madeni parça. (BURGU UCU, MATKAP UCU da denir.) [L]

JAKETATAY i. (fr. *jaquette à taille*'dan). Kıyf. Erkeklerin resmî ziyaret ve davetlerde giydikleri elbise tipi.

— ANSİKL. *Jaketatay*'ın ceketi uzun, ön köşeleri yuvarlak, arkası yırtmaçlıdır. Bu kıyafette ceket ve yelek siyah renkte, pantolon reye*dir. Beyaz kolalı gömlek yahut da siyah veya gri kravat, melon yahut da silindir şapka ve eldivenle giyilir. (M)

JAKMAR i. (fr. *jaquemart*). Arkeol. Yalnız kolları veya bütün vücudu bir mekanizma ile hareket eden ve çan, örs veya benzeri bir nesne üzerine vurarak saatbaşlarını bildiren tahta veya madenden yapılmış temsilî kukla. (En eski ve en ünlüsü Dijon jakmarıdır.) [L]

JAKO i. Tropik Afrika'da yaşayan papağan türü (*Psittacus erithacus*), kırmızı kuyruklu, külrengi tüylü, oldukça iri bir papağandır; kafeste beslenebilir ve papağanların en iyi konuşanı sayılır. (L)

JAKOBEN i. (fr. *jakobin*). Fransa'da Aziz Dominicus tarikatına bağlı rahip ve rahibelere uzun bir süre verilen ad.

— Tar. 1789'da kurulan jakoben'ler kulübü üyesi. (L)

Jakoben'ler kulübü, Fransız ihtilâli sırasın-

Foto. B.N. (LAROUSSE)

jaguar

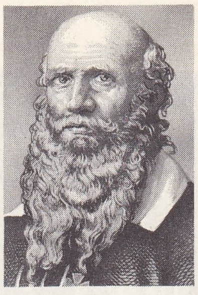

Ludwig JAHN

da kurulan siyasî dernek (1789-1799). 1789 Yılının mayıs ayında Versailles'da Kurucu meclisin Bretagne'lı üyeleri (Lanjuinais, Le Chapelier) tarafından kuruldu, bunlara başka illerin milletvekillerinden de (Sieyès, Barnave v.b.) katılanlar oldu. Meclisle birlikte Paris'e gelen Breton kulübü, «Anayasa Dostları derneği» adı altında meclisin toplandığı Manège'e iki adım uzaklıkta, Saint Honoré sokağındaki dominiken manastırının yemekhanesine yerleşti; jakoben'ler kulübü adı buradan gelir. Başlangıçta yalnız milletvekillerine değil, oldukça yüksek bir aidat ödeyen herkese açık olan kulüp, önceleri ılımlı bir tutumdaydı. Taşrada şubeler açtı. Kamuoyu üstünde büyük bir etkisi vardı. Varennes olayından sonra üyelerinin çoğu (Barnave, La Fayette, Chapelier, Sieyès v.b.) ayrıldı; bunlar, Feuillant'lar veya Fayette'ciler kulübünü kurdular (temmuz 1791). Bundan sonra jakoben'ler kulübü Robespierre ve Pétion'un katılmasıyle daha demokratça bir nitelik kazandı. Yasama meclisi sırasında kulübe girmiş olan jironden'ler 1792 eylülünde çekildiler. Bu kulüp artık, Konvansiyon'un oturumlarını burada hazırlayan Montagne'ın yönetim organı olmuştu. Robespierre bu topluluğun peygamberi, büyük üstadıydı. Termidor'dan (11 kasım 1794) sonra kapandıysa da Direktuvar'ın başlangıcında Lebois ile Gracchus Babeuf tarafından «Cumhuriyet Dostları derneği» adı altında yeniden kuruldu; Genovéfains manastırında toplandığı için Panthéon kulübü diye de adlandırılıyordu (1795). Yeraltı çalışmaları yüzünden kapatıldı (28 şubat 1796) ve Prieur de la Marne, Bouchotte, Le Peletier tarafından Hürriyet ve Eşitlik Dostları derneği veya Manège kulübü (Tuileries'deki eski Konvansiyon salonunda toplanıyordu) adı altında tekrar kurularak (temmuz 1799) kısa bir zamanda taşrada şubeler açtı. Manège'de toplanması yasak edildiği için Saint-Thomas d'Aquin'e taşındı, sonra da 13 ağustos 1799'da kapatıldı. (L)

jakamar

JAKOBSHAVN, Grönland'ın batı kıyısında tesis, Disko körfezi kıyısında. Balıkçılık limanı. (L)

JAKOBSİT i. (fr. *jacobsite*). Miner. Demir, manganez ve magnezyum spinel. (L)

jakar

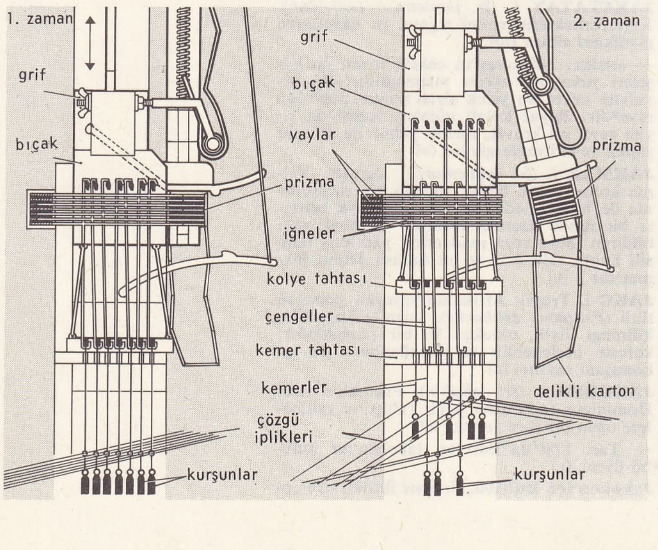

JAKOBSON (Roman), rus asıllı amerikan dil bilgini. 1941'de Birleşik Amerika'ya göçtü, 1943-1949 arasında Columbia, 1949'dan sonra Harvard üniversitesinde, daha sonra da Massachusetts Teknoloji enstitüsünde profesör oldu. Bu dönemde yazdığı başlıca eserleri genel fonoloji teorisi (*Preliminaries to Speech Analysis* [Söz Analizine Giriş], G. M. Fant ve M. Halle ile birlikte, 1952; *Fundamentals of Language* [Dilin Temel Bilgileri], M. Halle ile birlikte, 1956; *Selected Writings I* [Seçme Yazılar I]; *Phonological Studies* [Fonoloji İncelemeleri], 1962) ve şiirin dil yapısı (*Selected Writings III* [Seçme Yazılar III]; *The Poetry of Grammar and the Grammar of Poetry* [Gramerin Şiiri ve Şiirin Grameri], 1967) ile ilgilidir. (L)

JAKOBSTAD, fince **Piertarsaari,** Finlandiya'da (Vaasa ili) liman şehri, 1652'de Botten körfezi kıyısında kuruldu; 14 500 nüf. (çoğunluk isveç dili konuşur). Tütün imalâthaneleri. Tezgâh fabrikası. Besin sanayii. Bıçkıhaneler. Selüloz. (L)

JAKONA i. (fr. *jaconas*). Beyaz veya emprime olarak kullanılan, sık atkılı ince ve hafif bir cins pamuklu; çamaşırlık veya ropluk olarak dokunur. (L)

JAKŞİÇ (Dyura), sırp yazarı (Srpska Tsırnya [Banat'ta] 1832 - Belgrad 1878). Şiirler, hikâyeler ve oyunlar yazdı. Başlıca eserleri: *Seoba Srbalja* (Sırpların Göçü) [1862]; *Jelisaveta Knjeginja Crnogorska* (Jelisaveta, Karadağ Kraliçesi) [1868]; *Pesme* (Şarkılar) [1873]; *Stanoje Glavaş* (1878). Sırp romantizminin en büyük temsilcisidir. (L)

JAKUBEC (Jan), çek profesörü ve tenkitçisi (Libunec, Jiçin 1862 - Prag 1936). Monografiler, *XIX. yy. Çek Edebiyatı* adlı eserin bazı bölümleri ile *Çek Edebiyatı Tarihi* (2. baskı, 1929 ve 1934) adlı eseri yazdı. (L)

JAKUN'LAR, Malezya'da halk topluluğu. Bunlar Malezya'lılarla karışmış Negrito'lardır. Geçimlerini avcılık ve balıkçılıkla sağlarlar. (L)

JAL (Augustin), fransız bilgini (Lyon 1795-Vernon 1873), Deniz Bakanlığı arşivleri müdürü ve tarih yazarı. Görevli olarak gittiği İtalya'dan, denizcilikle ilgili birçok belgeyle döndü. *Archéologie Navale* (Deniz Arkeolojisi) [1839] ve ünlü *Glossaire Nautique* (Gemicilik Lûgati) [1848] adlı eserleriyle deniz arkeolojisinin kurucusu oldu. *Dictionnaire Critique de Biographie et d'Histoire* (Tenkitli Biyografi ve Tarih Lûgati) [1864] başlıca eseridir. (L)

JALAPA i. (isp. k.). Müshil bitkisi.

— ANSİKL. *Jalapa*'nın yan kökleri 3-7 sm kalınlığında yumrular halindedir. Meksika Andlarında yetişen sarmaşıkgillerden gelir. Yumruların dışı koyu esmer, içi küfrengi, tadı buruktur. İçinde müshil özelliği taşıyan bir reçine bulunur (yüzde 10-15); toz şeklinde veya sıvı olarak kullanılır; *yalancı jalapa,* gecesafası denen güzel bir bitkidir (*Mirabilis jalapa*). [L]

JALAPA, Guatemala'da şehir, idare bölgesi merkezi, volkanik kütlenin doğu kısmında, Jalapa yanardağı yakınında; 6 600 nüf. — *Jalapa idare bölgesi,* 75 100 nüf. (L)

JALAPA veya **JALAPA ENRİQUEZ,** Meksika'da şehir, Veracruz eyaletinin merkezi, Doğu sierra Madre'nin yamacında; 51 200 nüf. Bir kahve ve tütün üretimi bölgesinde iklimi sağlığa yararlı merkez. Besin sanayii. (L)

JALE i. (fars. *jāle*). *Esk.* Sabah, çiçek ve yaprakların üzerinde görülen su damlacıkları: *Bizim çemende jale ile doldu lâleler / İşret zamanı geldi pür olsun piyaleler* (Gazalî). ‖ Bu su damlacıklarının donmasıyle oluşan kırağı. (Bk. ÇİY.) ‖ *Jale-dâr,* üzerine çiğ veya kırağı yağmış. ‖ *Jale-i eşk,* çiğ damlacıklarına benzeyen gözyaşı damlaları. ‖ *Jale-rîz,* çiğ saçan: *Jale-riz oldu hava sanma seher gülzarda / Pir-i çarh etti bükâ kıldıkta dolabı enîn* (Hayalî).

— Ed. Divan edebiyatında, güzelin yanağındaki ter veya dudağındaki su damlası. (Gülün, goncanın üzerindeki çiğ taneleri gözönünde tutularak yanak ve dudakla, gül ve gonca arasında bağlantı kurulur; jale de bunların üzerindeki ter veya su damlasını temsil eder. İstiare ve teşbih sanatında geçer.) [M]

Jale opereti, Meşrutiyetin son yıllarında Hale operetinden ayrı müzikli bir oyun topluluğu. (M)

JALEOS çoğl. i. (isp. k.). Flamengo şarkı ve danslarına eşlik etmek için çırpılan eller ve atılan nağralar. (L)

JALES, Brezilya'da (Sao Paulo eyaleti) şehir. (L)

JALGAON, Hindistan'da (Maharaştra) şehir; 80 400 nüf. Pamuk ayıklaması ve pamuk iplikçiliği. Dokuma tezgâhları. Yağ fabrikası. IL)

JALİSCO, Batı Meksika'da eyalet. Büyük Okyanustan Orta yaylaya kadar uzanır; 2 443 000 nüf. Merkezi, *Guadalajara.* (L)

JALON i. (fr. k.). Topogr. Arazi üzerinde nokta belirlemesi, doğrultu verme gibi işlerde kullanılan, uzunluğu boyunca şerit halinde zıt renklere (kırmızı - beyaz) boyanmış madenî veya tahta çubuk (FLAMA da denir.) ‖ *Yatay miralı jalon,* arazi üzerinde inceleme yapmak veya plan çıkarmak için toprağa çakılan, üzerine ayarlanabilir veya sabit bir mira yerleştirilmiş jalon. (L)

JALON, İspanya'da ırmak, Ebro'nun kolu (sağ kıyı); 235 km. Sierra Ministra'dan (Soria ili) doğar, birçok sulama kanalını besler, Calatayud'dan geçer ve Zaragoza'nın yukarısında Ebro'ya kavuşur. (L)

JALONET i. (fr. *jalonnette*). Topogr. Komşu kazığın kenarından itibaren bir kazığın alt seviyesini belirlemeğe yarayan dereceli ince sırık; bu sırığın, yüksekliği ayarlanabilen hareketli bir askısı vardır. (L)

JALOUX (Edmond), fransız romancısı ve edebiyat tenkitçisi (Marsilya 1878 - Lutry, İsviçre 1949). Şiirlerini yayımladıktan sonra, hayalî konulara yöneldi ve uzun bir roman serisi, kısa ve uzun hikâyeler yazdı. Bunların çoğunda aşkın çözümüyle uğraştı: *Agonie de l'Amour* (Aşkın Can Çekişmesi) [1902]; *Le Reste est Silence* (Geriye Sessizlik Kaldı) [1909]; *Gumées dans la Campagne* (Kırdaki Dumanlar) [1918]; *La Fin d'un Beau Jour* (Güzel Bir Gün Sonu) [1921]; *L'Aleyone* (1925); *O toi que j'eusse Aimée* (Seni Nasıl Sevmiştim) [1927]; *La Balance Faussée* (Bozuk Terazi) [1932]; *La Grenade Mordue* (Isırılmış Nar) [1934]; *Le Voyageur* (Yolcu) [1935]; *La Capricieuse* (Kaprisli Kadın) [1939]; *Le Vent Souffle sur la Flamme* (Rüzgâr Aleve Doğru Eser) [1942]. Bu eserlerinde Yaloux'nun konularını idealleştirdiğini görürüz, gerçeğin hayli dışında kalmış roman kahramanları kendi hayal dünyalarında yaşarlar. Edebiyat üstüne geniş bilgisi olan yazar birçok denemesinde, üstün tenkit yeteneğini gösterdi: *L'Esprit des Livres* (Kitapların Ruhu) [1923]; *Figures Etrangères* (Yabancı Yüzler) [1926]; *Rainar Maria Rilke* (1927); *Au Pays du Roman* (Roman Ülkesinde) [1931]; *Du Rêve à la Réalité* (Düşten Gerçeğe) [1932]; *Vie de Goethe* (Goethe'nin Hayatı) [1933]; *Introduction à Histoire de la Littérature Française* (Fransız Edebiyat Tarihine Giriş) [1946]; *Visages Françaises* (Fransız Edebiyatından Çehreler) [ölümünden sonra, 1954]. Bundan başka *Les Saisons Littéraires* (Edebiyat Mevsimleri) [1942] adlı hatıra kitabı da vardır. (L)

JALPAİT i. (Meksika'daki *Jalpa* şehrinin adından fr. *jalpaite*). Miner. Tabiî gümüş ve bakır sülfür; bileşiminde yüzde 70'ten fazla gümüş bulunur. (L)

JALUİT, Marshall adalarının (Mikronezya) doğu grubunun başlıca mercan adası; 900 nüf. Hindistancevizi içi. (L)

JALUZİ i. (fr. *jalousie*). İçeriden görülmeksizin dışarıyı görmeyi sağlayan, şerit biçiminde madenî veya plastik levhalardan yapılma, bir çeşit pencere kapama tertibatı. (İki ucundan yanlardaki kordonlara geçirilmiş, inip kalkabilen ve aralanıp kapanabilen yatay levhalardan veya birer halka ile alt ve üstteki demir çubuklara geçirilmiş, körük biçiminde açılıp kapanabilen düşey levhalardan meydana gelir.) [L]

JAMAİKA veya **CAMAYKA,** ing. **Jamaica,** Büyük Antiller'den biri; Küba'nın gü-

Foto. Ullstein (*LAROUSSE*)

neyinde; 11 525 km^2; 1 835 000 nüf. (1965'te). Merkezi, güney kıyısında, *Kingston* (456 600 nüf.).

● *Coğrafya.* Doğuda, Blue Mountains'in billûrlu kütlesi 2 292 m'ye ulaşır; batıda, adanın büyük kısmında, karstlı şekillerin geliştiği kalkerli bir yayla uzanır. Birçok bölgede yükseklik sebebiyle ılıman olan iklim, kuzeydoğu alize rüzgarına açık yamaçlarda çok yağışlıdır; buna karşılık, güneyde ovalar nispeten kuraktır. Siklonlar bu kısımda çoğunlukla büyük zararlara yolaçar. Başlıca gelir kaynağı olan şekerkamışı ve pancar tarımı, ihracatın büyük kısmını teşkil eder; bu tarımlardan sonra Blue Mountains'in yamaçlarında yapılan kahve, biber ve zencefil üretimi gelir. Balıkçılık (langust) ve sığır yetiştiriciliği önemli rol oynar. Turizm de çok gelişmiştir. Ada, kısa süre önce yeraltı gelir kaynaklarının işletilmesini geliştirmiştir; ülke, dünyanın en büyük boksit (maden kapsamı yüzde 50 - 55) üreticisidir: 1965'te 8 Mt'dan çok (dünya boksit üretiminin yüzde 25'ine yakın). Boksit ve alümin, değer olarak ihracatın yarısına yakınını sağlar. Rezervlerin yarısı Manchester ve Saint Ann'dadır.

● *Tarih.* Adanın yerlisi olan Aravak'ların, Xaymaca adını verdiği adayı, 1494'te Kristof Kolomb keşfetti. İlk genel valisi don Juan de Esquivel (1509) olan ve *Santiago* adı verilen ada, kısa süre içinde, yerli halkı yok ederek yerine afrikalı köleler getiren birkaç büyük ailenin eline geçti. Az sayıda sömürgecinin yerleştiği adayı İngilizler stratejik değeri sebebiyle işgal ettiler (1655 - 1658); 1670'te Madrid antlaşmasıyla İspanya, İngiltere'nin adadaki mülkiyetini tanıdı. İngilizler Jamaika'yı İspanyol Amerikası ile yapılan kaçakçılıkta büyük bir merkez haline getirdiler; fakat XVIII. yy. sonuna kadar, dağlara sığınan kaçak zenci kölelerle savaşmak zorunda kaldılar.

Jamaika'nın tarihi, kölelik rejiminin sebep olduğu sosyal kargaşalıklar içinde geçti (1831'de ayaklanma; 1833'te köleliğin kaldırılması). XIX. yy. başına kadar, şeker, çivit, kakao, ikinci derecede de kahve ve biber ihracatı sayesinde zenginlik devamlı olarak arttı. Himayeci tarifenin 1846'da kaldırılması fiyatları düşürdü ve ciddî bir buhran yarattı; buhran zencilerin ayaklanmasına (1865), sonra da her iki tarafın aşırı davranışlarına yolaçtı. Genel vali sir John Peter Grant, huzur ve zenginliği yeniden sağladı ve sömürgenin anayasasını hazırlattı (1866). Bağımsızlık taraftarı milliyetçiler 1955 seçimlerini kazandı. Ada 1958'de Batı Hint Adaları federasyonuna katıldı; fakat 1961'de ayrılması, federasyonun 1962'de dağılmasına sebep oldu. (L)

JAMALPUR (veya **CEMALPUR**), Hindistan'da şehir, Bihar'da; 39 500 nüf. Ağır metalürji (dökümhaneler; çelik fabrikaları; demiryolu malzemesi) [L]

JAMBE DE FER (Philibert), fransız müzikçisi (Lyon - öl. ay.y. Saint - Barthélemy kurbanı 1572). Bir süre Poitiers'de kalarak Sainte - Radegonde korosunda çalıştı, sonra Lyon'a dönerek protestanların dua kitabına müzik yazdı. 1556'da çalgılar için en eski metot kitaplarından birini yayımladı: *Epitome Musical, Sons et Accords es Voix Humaines, Fluestes d'Alleman, Fluestes à 9 Trous, Violes, Violons* (Özlü Müzik Bilgisi, İnsan Seslerinde Tını ve Ahenk, Alman Flütleri, Dokuz Delikli Flütler, Viyololar ve Kemanlar). [L]

JAMBES, Belçika'da (Namur ili ve idare çevresi) komün, Meuse kıyısında, Namur'un sanayi banliyösünde; 12 850 nüf. Ayna fabrikası. Metalürji. Elektrik malzemesi. Bira fabrikası. Sebze tarımı. (L)

JAMBON (fr. *jambon*). Saklamak için tuzlanmış, bazen de iste tutulmuş domuz, yaban domuzu veya bir başka hayvan budu veya kolu. || Özel olarak, çiğ veya pişmiş halde domuz budu.

— Mutf. *Jambon rulo,* jambondan yapılan bir çeşit yemek.

— ANSİKL. Mutf. *Jambon rulo,* (12 ruloluk) hazırlamak için; 12 dilim jambon, 2-3 kaşık tereyağı, 4 kornişon, 1 yemek kaşığı kapari, 1 tane pancar turşusu, 1/2 zeytin ezmesi veya ançuez gereklidir. Yapılışı: önce pancar ve kornişonlar tavla zarı biçiminde doğranır. İyice ezilmiş olan tereyağı içine doğranmış sebzeler, kıyılmış kapari ve ezme katılır. Bu karışım ince jambon dilimleri üzerine sürülür; rulo şeklinde sarılarak üzerlerine kürdan sokulur ve buz dolabında soğutulur. (M)

JAMBOS i. Hindistan'da yetişen meyve ağacı (*Eugenia jambo*); sıcak ülkelerde bahçelerde yetiştirilir. (Mersingillerden.) [L]

JAMES I (Dunfermline 1394 - Perth 1437), İskoçya kralı (1406/1424-1437), Robert III'ün oğlu. Babasının ölümünden az önce İngilizlere esir düştü (1406). Gençliğini İngiltere'de geçirdi; o sırada İskoçya'yı amcası naip Albany yönetmekteydi. James I fidye karşılığında serbest bırakıldıktan sonra taç giydi (1424), parlamentoyu, İngiltere parlamentosunu örnek alarak geliştirdi, barolar üstündeki otoritesini arttırdı. Birçok Highlands şefini ve Albany ailesi üyelerini öldürterek derebeylerin direnişini kırdı. Din sapkınlığına karşı aynı sertlikle mücadele etti. Birçok düşmanı vardı; Atholl kontu ile sir Robert Graham'ın kışkırtmaları sonucunda öldürüldü. (L)

JAMES I (Edinburgh 1556 - Theobalds Park, Hertfordshire 1625), İngiltere ve İrlanda kralı (1603-1625), İskoçya kralı (James VI) [1567-1625], kraliçe Mary Stuart ile Henry Stuart'ın oğlu, Darnley baronu. James reşit olmadan önce bir iktidar mücadelesi başladı; bu mücadele sırasıyla Moray'ın, Lennox'ın, Mary'nin ve Morton'un naiplikleriyle sonuçlandı. 1582'de genç kral, protestanlar tarafından kaçırıldı (Ruthven baskını); 1583'te serbest bırakıldı.

Sıkıntılarla geçen gençliği onu son derece sinirli ve ihtiyatlı biri haline getirdi. James I, çok zekiydi, George Buchanan gibi üstün bir eğitmenin verdiği derslerden yararlanmayı bildi. Şartlara çabucak uyabilen kişiliğiyle, İskoçya'da eski feodal düzeninin yerine merkezî yönetim sistemini getirerek, bir yüzyıldır iyice bozulmuş olan krallık otoritesini yeniden kurmayı başardı. Aynı zamanda devletin kilise üzerinde hâkimiyetini sağladı.

İngiliz krallık ailesinin yaşayan en yakın akrabası olarak, 1603'te Elizabeth'in yerine kolayca tahta çıktı. Bu yeni devletin kabul ettiği anglikanlık, onun dinî görüşlerine uygundu; kral, katoliklerin de, püritenlerin de peşini bırakmadı. Fakat parlamentonun ve özellikle komünlerin önemini kavrayamadı; üstelik garip görünüşü ve yabancı oluşu yüzünden kendisine bir türlü yakınlaşamayan ingiliz kamuoyunu, sinsice otoritesiyle, adam kollamasıyle ve püritenlere düşmanlığıyle yıldırdı. Özellikle gözdesi Buckingham İngilizlerin düşmanlığını kazandı. Kralın etrafını İskoçyalılar aldı (kral onlara Ulster'in en güzel kısmını ve Kuzey Amerika'nın bazı yerlerini bağışlamıştı). Bu durum tepkiler uyandırdı. Bu tepki, iki ülkeyi birleştirme tasarılarını engelledi. Devletin hazinesi boştu; bu yüzden James I, koyduğu bir baronluk payesini parayle dağıttı. Dış siyasette bütün amacı, kendini parçalanmış Avrupa'da bir arabulucu olarak kabul ettirmekti. Bunun için İspanya ile dostluk kurmak istedi. Bu siyasette uğradığı kesin başarısızlık onu halkın gözünden bir kat daha düşürdü. (L)

JAMES II (1430 - Roxburgh Castle 1460), İskoçya kralı (1437-1460), James I'in oğlu ve halefi. Babasının öldürülmesinden sonra küçük James II Holyrood'da taç giydi ve beşinci Douglas kontu Archibald, kral vekili oldu. James II'nin küçüklüğü, sir Alexandre Livingstone ile sir William Crichton arasındaki rekabetle geçti. Sonradan bu iki devlet adamı krallık ailesini buyrukları altında tutmak için aralarında geçici olarak anlaştılar. 1443'ten itibaren, sekizinci Douglas kontu William, krallığı çöküntüye götüren bu entrikalara son vermek için harekete geçti. James II, Saint Andrews piskoposu James Kennedy'nin yardımıyle 1450'de Livingstone'dan, 1455'te de Douglas'dan yakasını kurtardı. Memlekette huzuru sağlayınca, Henri VI'nın bozguna uğraması üzerine Lancaster'lıları destekledi ve İngilizlerin elinde bulunan kaleleri yeniden aldı. Bunlardan birinin kuşatılması sırasında kendi toplarından birinin patlaması sonucu öldü. (L)

JAMES II (Londra 1633 - Saint - Germain -en-Laye 1710). İngiltere ve İrlanda kralı; İskoçya kralı (James VII) [1685-1688]. Charles II'nin kardeşi ve halefi. 1643'ten itibaren York dükü, Restorasyonda büyükamiral oldu, bu görevde, Test Act'e kadar kaldı (1673); Hollandalılarla yaptığı savaşlarda sivrildi; Yeni Amsterdam'ı (şehir, onun şerefine «New York» diye adlandırıldı) aldı ve Ruyter'i yendi. Fakat Katolikliğe geçmesi, veliaht adayı olduğundan «Whig»'lerin düşmanlığını üzerine çekti. Oates meselesinden sonra patlak veren protestan ayaklanması (1678-1679) onu kısa süre bir köşeye çekilmek zorunda bıraktı. İskoçya'ya gönderildi (1679-1684); orada muhalefete karşı çok sert davrandı.

Bununla beraber, 1685'te güçlüğe uğramadan kardeşinin yerine geçti. Yeğeni Monmouth'un kışkırtmasıyle patlak veren bir ayaklanma kolaylıkla bastırıldı; fakat karşıkoymalar sürüp gitti, bu da kamuoyunu rahatsız etti. James II, Katolikliği açıktan açığa tutmak, parlamentoyu horgörerek toplantıya çağırmamak, en iyi danışmanlarına güvensizlik beslemek ve bütün İngiltere'nin hoşlanmadığı XIV. Louis'ye yaklaşmak gibi yanlış adımlar attı. 1688'de, James Edward adında bir oğlu oldu. Bu, katolik ve otoriter bir hanedanın doğuşu demekti. Bu sebeple muhalefet, siyasî değişiklik gerektiğini ve geleneksel hürriyetlere saygı gösterilmesini isteyen kralın damadı Nassau'lu Willem'in tekliflerini benimsedi. 1688 Kasımında da Felemenk hükûmet başkanı küçük bir ordu ile sahile çıktı. James II Fransa'ya kaçtı. İkinci İngiliz devrimi patlak verdi. 1690'da krallığa bağlı İrlanda'dan başlayarak iktidarı yeniden ele geçirmeyi denedi, Boyne bozgunuyle bu umut da boşa çıktı ve James II yeniden kaçarak Fransa'ya sığındı. Louis XIV, onu çok iyi karşıladı. James II hayatının geri kalan kısmını, Saint-Germain'de geçirdi. (L)

JAMES III (1451 Sauchieburn, Baunockburn civarında 1488), İskoçya kralı (1460 - 1488), James II'nin oğlu ve halefi. James III'ün küçüklüğü sırasında hükümdarlık, annesinin ve onun ölümünden sonra (1463) Boyd'ların elinde kaldı. Danimarka ve Norveç kralı Christian I'in kızı Marga ile evlendi (1469) ve bu sayede Orcades ve Shetland adalarını krallığına mal etti. Yönetimi eline alınca Albany'nin entrikalarına ve İngiltere ile tatsız bir anlaşmazlığa rağmen, baronları itaat altına almayı başardı. Fakat siyasetinin barışçı eğilimleri, soyluların bir kısmıyle arasını açtı, bir isyan patlak verdi; James III Sauchieburn'de yenik düştükten birkaç gün sonra rahip kılığına giren bir asker tarafından öldürüldü. (L)

JAMES IV (1473 - Flodden 1513), İskoçya kralı (1488 - 1513), James III'ün oğlu ve halefi. Sauchieburn'de yenilişinden sonra babasını deviren ihtilâle katıldı (1488). Bununla beraber, krallığın devamını ve İngiltere ile barışı koruyabildi. 1503'te Henri VII'nin kızı Margaret ile evlendi. Bu evlenme, yüzyıl sonra İngiltere tacının Stuart'lara geçmesini sağladı. Fakat Henry VIII'in İngiltere'de tahta geçmesinden sonra anlaşma bozuldu. Henry VIII'in istekleri, James IV'ü Fransa ile anlaşmağa (1512) ve İngiltereye savaş açmağa (1513) yöneltti. James IV iskoçya soylularının kılıçtan ge-

Jacqueline
Lille çinisi
(Delesalle koleksiyonu)

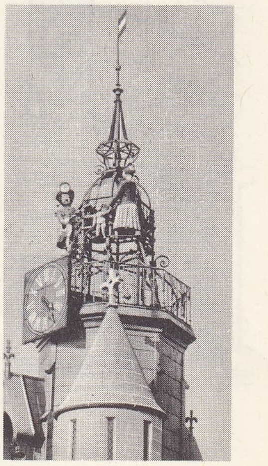

jakmar
Notre-Dame kilisesi, Dijon

Jakobenler kulübü
Cabinet des Estampes, Paris

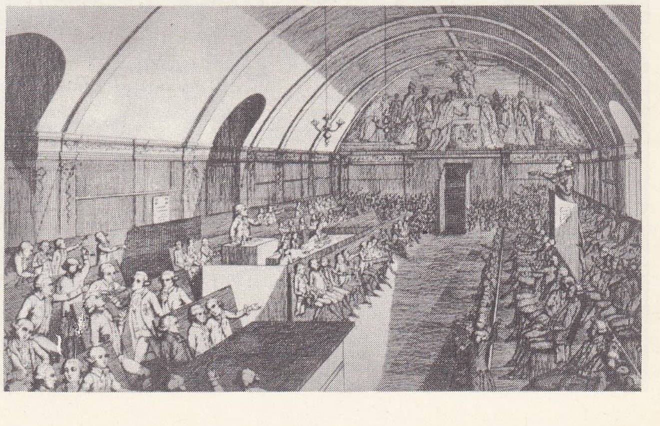

JAMAİKA'nın kuzey kıyısında, Port Antonio'da turistik «Navy İsland»

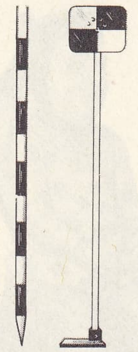

jalon

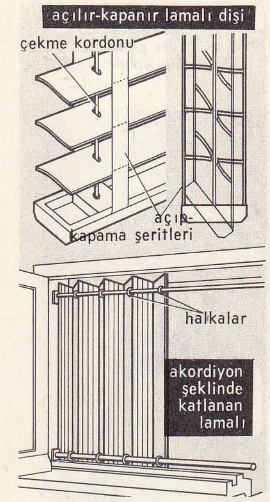

jaluzi

çirilmesiyle sonuçlanan Flodden bozgununda öldü. (L)

JAMES V (Lintithgow 1512-Falkland 1542). İskoçya kralı (1513-1542), James IV ile Marguerite Tudor'un oğlu. Küçüklüğünde. naiplik önce annesine, sonra annesinin yeniden evlenmesi üzerine, Albany'ye verildi (1514-1524). Daha sonra, Henri VIII'in kayınbiraderi olan, İngilizci partinin şefi Angus, krallığı kontrolu altına aldı. Fakat James V vesayetten 1528'de kurtuldu ve Henri VIII'in ağır istekleri karşısında, Beaton tarafından yönetilen Fransa taraflısı Katolik partiye bağlandı. 1537'de Madeleine de France, 1538'de de Marie de Lorraine ile evlendi. İngiliz baskınları 1542'de bir savaşa yolaçtı, sayıca çok az olan iskoçya ordusu, Henri VIII tarafından Solway Moss'da bozguna uğratıldı (25 kasım 1542). [L]

JAMES VI, iskoçya kralı (1567-1625). Bk. JAMES I, İngiltere kralı. (L)

JAMES VII, iskoçya kralı (1685 - 1688). Bk. JAMES II, İngiltere kralı.

JAMES (Harry), amerikalı trompetçi ve caz orkestrası şefi (Albany, Georgia 1916). Trompet çalmayı bir sirk çalgıcısı olan babasından öğrendi, bir süre bazı dans orkestralarında çalıştı, 1935'te Ben Pollack topluluğuna katıldı. İlk defa 1936'da Pollack orkestrasında çalışırken plak doldurdu; 1936-1939 yılları arasında Benny Goodman orkestrasında çalıştı, sonra kendi orkestrasını kurdu. «Big Band» döneminin en sevilen kişilerinden biri olan James'in en çok tuttuğu «Muggsy» Spanier ve Louis Armstrong gibi cazcılardı. Fakat en çok satılan plakları caz türünden olmayan solo parçalarıydı. Bunların başında *You Made me Love You* (Bana Kendini Sevdirdin), *Carnival in Venice* (Venedik'te Karnaval), *The Flight of the Bumble Bee* (Bumble Bee'nin Uçuşu) gelir. James ayrıca *Two Girls and a Sailor* (İki Kız ve Bir Yelkenci) [1944], *Young Man with a Horn* (Trompetli Genç) [1950] ve *Anything Goes* (Her Şey Olur) [1950] gibi bazı filimlerde de oynadı. 1960 Yıllarında da yeni bir orkestra kurdu. (L)

JAMES (Henry), amerikan asıllı ingiliz yazarı (New York 1843 - Chelsea, Londra 1916); William James'in kardeşi. İsviçre, Fransa, İngiltere ve Amerika'da (Harvard üniversitesi) öğrenimini tamamladı. 1865'te edebiyatla uğraşmağa başladı. Fransa'da bulunduğu sırada Flaubert, Maupassant ve Turgenyev ile tanıştı. Önce, *The American* (Amerikalı) [1877] ve *The Europeans* (Avrupalılar) [1878] gibi denemeler ve *Roderick Hudson* (1875), arkasından *Daisy Miller* (1879), *Washington Square* (1881) ve özellikle ilk büyük eseri *The Portrait of a Lady* (Kibar bir Kadının Portreşi) [1881] adlı romanları yayımladı. Böylece edebiyattaki yolunu belirleyen James, İngiltere'ye yerleşti (1915'te ingiliz uyruğuna girdi) ve büyük eserlerini burada kaleme aldı. Zamanında pek anlaşılmayan eserleri anglosakson edebiyatına güçlü bir yapı ve büyük bir yoğunlaşma getirdi. *Princesse Casamassima*'yı bastırdığı 1886 yılından sonra, sıra ile *The Spoils of Poynton* (Poynton'dan Kalanlar) [1897], *What Maisie Knew* (Maisie'nin Bildikleri) [1897], *The Turn of The Screw* (Vidanın Dönüşü) [1898], *The Wings of Dove* (Kumrunun Kanatları) [1902], şaheser sayılabilecek *The Ambassadors* (Büyükelçiler) [1903] ve *The Golden Bowl*'u (Altın Kupa) [1904] yayımladı. Henry James, Stendhal ve Bourget ile aynı edebiyat okulundandır; bununla birlikte çok defa karşılaştırıldığı Marcel Proust ile aralarında açık benzerlikler vardır. (L)

JAMES (Jesse W.), kuzey amerikalı haydut (Missouri 1847 - Saint Joseph, Missouri 1882). Bir protestan rahibinin oğlu. W. C. Quantrell'in ve «Bloody Bill» Anderson'ın Güney kuvvetleriyle birlikte savaştı. Amerikan İç savaşından sonra, kardeşi Franck'ın da dahil olduğu çetesiyle (James boys) Batının bir ucundan öbür ucuna kadar faaliyetini sürdürdü (1866 - 1882). Bu arada, on bir banka soygunu yapmış, yedi posta treni soymuş, üç posta arabasına baskın yapmış, on altı kişiyi öldürmüştü. Arkadaşı Robert Ford tarafından arkadan vurularak öldürüldü. (L)

JAMAİKA'da hindistancevizi işletmesi

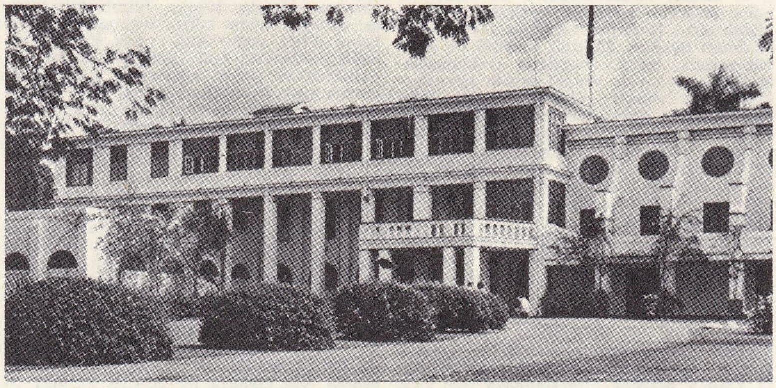

Kingston'da JAMAİKA genel valisinin ikametgâhı

JAMAİKA haritası

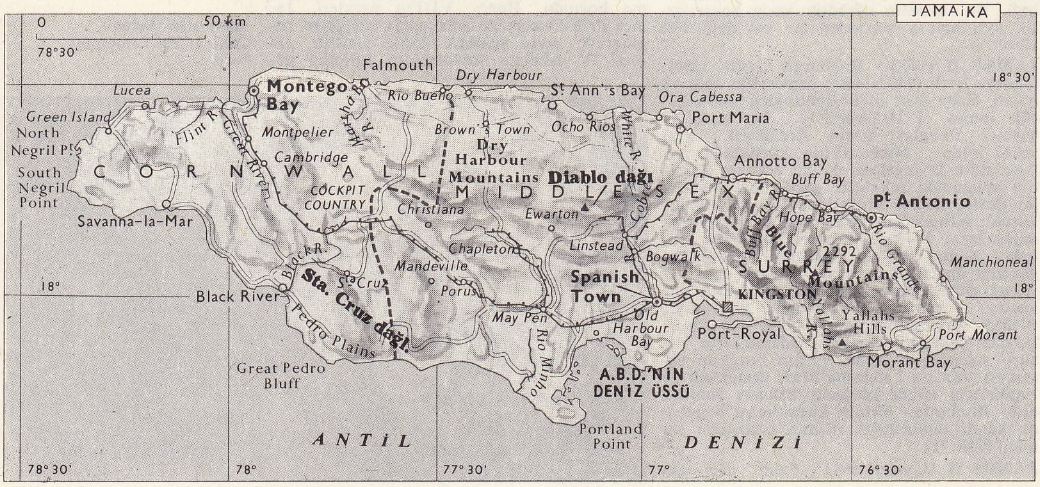

JAMES (Philip), amerikalı besteci (Jersey City 1890). Birçok orkestrayı yönetti, 1923'ten 1955'e kadar New York üniversitesinde müzik hocası oldu. Senfoniler, uvertürler, süitler, konçertolar, missalar ve oda müziği besteledi. (L)

JAMES (Will), amerikalı yazar ve ressam (Great Falls, Montona 1892 - Hollywood, Kaliforniya 1942). Küçük yaşta anasını ve babasını kaybetti, bir kürk avcısı tarafından büyütüldü. Düzenli bir eğitim görmedi, 13 yaşından sonra A.B.D. ve Kanada'da kovboy olarak çalışmağa başladı. Rodeo gösterilerine katıldı. Bu arada kendi kendine resim yapmayı öğrendi, 1920'de bir yazar ve sanatçı olmağa, eserlerini de kendi resimlemeğe karar verdi.

Yalın ve gerçekçi bir üslûpla konusu Batı Amerika'da geçen *Cowboys, North and South* (Kovboylar, Kuzey ve Güney) [1924] ve *The Drifting Cowboy* (Sürüklenen Kovboy) [1925] adlı macera kitapları yazdı. En beğenilen eseri *Smoky* (Dumanlı) [1926], yı-

Foto. Encyclopedia Americana; Popper-Atlas-Photo (LAROUSSE)

lın en iyi çocuk kitabı olarak Newbery ödülünü kazandı ve 1934'te filme alındı. Otobiyografisi olan *Lone Cowboy* (Yalnız Kovboy) [1930] adlı eseri de 1933'te sinemaya aktarıldı. Öteki eserleri şunlardır: *Scorpion* (Akrep) [1936], *Cowboys in the Making* (Yetişen Kovboylar) [1937], *Flint-Spears* (Çakmak - Mızraklar) [1938]. (L)

JAMES adası, A.B.D.'de ada, James River halicinde (Virginia). Amerika'daki ilk devamlı ingiliz tesisi burada kuruldu (13 mayıs 1607). Tarihî millî park. (L)

JAMES EDWARD STUART iddiacı veya **Saint George Şövalyesi** denir (Londra 1688 - Roma 1766), İngiltere kralı James II ile ikinci eşi Modena'lı Mary'nin oğlu. Gizlice Saint - Germain'e getirildi, Orange prensi Wilem'in İngiltere'ye ayak bastığını haber alan Louis XIV, 1701 yılında babasının ölümü dolayısıyle onu James III adıyle kral ilân etti.

1701'de İngilizlerce tahttan ilişiği şeklen kesildi. İngiltere'de ve İskoçya'da onun Katolikliğe bağlılığının bir an önce zayıflaması için çaba harcayan liberal (jakobit) bir akım hâlâ mevcuttu. Fransızların yaptığı bir sefer (1708), İskoçya'da onun lehine patlak veren bir ayaklanma (1715) ve Tory'lerle din konusunda yapılan görüşmeler başarısız kaldı. İtalya'ya çekildi, orada 1719'da Maria Klementina Sobieska ile evlendi; ondan Charles Edward ve Henry Stuart adlarını alan iki oğlu dünyaya geldi. (L)

JAMESİA i. Kuzey Amerika'da yetişen, yaklaşık olarak 1 m boyunda, dik gövdeli, dik dallı ve karşıt yapraklı ağaççık (*Jamesia Americana*); kabuğu pul pul dökülen bu ağaççığın yapraklarının alt yüzleri ince beyaz tüylü, kenarları değirmi dişlidir. (Haziranda kokulu ve beyaz küçük talkımlar halinde çiçek açar; her mevsime dayanıklı olduğu için bahçe göbeklerini süslemeğe elverişlidir.) [L]

JAMES koyu, Hudson körfezinin güney kısmını oluşturan geniş körfez; Labrador yarımadası kıyılarında Québec'ten Ontario'ya kadar uzanır. 1610'da Hudson'un keşfettiği koyu, 1631'de Thomas James araştırdı. (L)

JAMESON (Robert), iskoçyalı mineraloji bilgini (Leinth, İskoçya 1774 - Edinburgh 1854). Edinburgh üniversitesinde ve Freiberg'deki (Saksonya) Maden akademisinde okudu, orada Abraham Gottlob Werner'in öğrencisi oldu. 1804'te Edinburgh'da tabiat tarihi kürsüsü profesörlüğüne tayin edildi ve kayaların eski devirlerden kalma okyanus çökeltilerinden meydana geldiğini ve kronolojik bir sıraya göre oluştuğunu ileri süren Werner'in görüşünü bazı değişikliklerle yaymağa başladı. *Element of Geognosy* (Kayalar Biliminin Unsurları) [1808] adlı eserinde açıkladığı Werner'in görüşlerini İngiltere'de en çok savunan ve yayan bilim adamlarından biri oldu. 1808'de *Wernerian Natural History society'yi* kurdu. 1819-1854 Arasında çıkan *Edinburgh Philosophical Journal*'in kurucularından biri olduğu gibi derginin editörlüğünü de yaptı. (L)

JAMESON (sir Leander Starr), ingiliz hekim ve siyaset adamı (Edinburgh 1853 - Londra 1917). 1878'de Güney Afrika'ya yerleştikten sonra Cecil Rhodes ile dostluk kurdu ve British South African company'nin en iyi memurlarından biri oldu. Transvaal'de Uitlanders'lerin ayaklanması sırasında Kruger hükûmetinin devrilmesiyle sonuçlanan ünlü akını yönetti (29 aralık 1895 - 2 ocak 1896). Doornkop'ta esir düştü, Britanya hükûmetine iade edildi ve bu hükûmet tarafında on beş ay hapse mahkûm edildi. Kap başbakanı (1904-1908), daha sonra çoğunluktaki Birlikçi Güney Afrika partisinin başkanı (1909-1912) oldu ve geniş kapsamlı bir birleşmenin gerçekleşmesi için çalıştı. (L)

JAMESONE (George), iskoç ressamı (Aberdeen 1588'e doğr. - öl. Edinburgh 1644). Edinburgh'da John Anderson'un yanında geçen çıraklık döneminden sonra (1612), 1619'a doğru Aberdeen'e yerleşti. 1633'te Edinburgh'a taşındıktan sonra Charles I'in portresini yaptı, İtalya'yı ve İskoçya'yı dolaştı. Özellikle yarım boy ve büst resimleriyle ünlüdür (*Montrose Markisi*, 1629). Eserlerinin büyük kısmı özellikle Edinburgh

Louis XIV, İngiltere kralı **JAMES II**'yi Saint-Germain'de karşılıyor

(*Lady Mary Erskine*) ve Dublin (*Lady Alexander*) müzelerindedir. (L)

JAMESONİT i. (iskoçyalı mineralojist Robert *Jameson*'ın [1774-1854] adından, fr. *jamesonite*). Miner. Tabiî kurşun antimonyosülfür. (L)

JAMES RİVER, A.B.D.'nin doğusunda ırmak, Apalaş dağlarından doğar, Richmond'u sular ve Chesapeake körfezinin güney kısmına dökülür; yaklş. 800 km. (L)

JAMESTOWN, Büyük Britanya'ya bağlı Sainte-Helene adasının (Güney Atlas okyanusu) idare merkezi, adanın kuzeybatı kıyısında; 1 550 nüf. Jamestown eskiden gemilerin kömür ikmali yaptığı bir iskeleydi. İngiltere genel valisi burada oturur. (L)

JAMESTOWN, A.B.D.'de şehir, New York'un güneybatısında. Chautauqua idare bölümünde, Chautauqua gölünün güney ucunda, Buffalo'nun 92 km güneybatısında; 41 818 nüf. Çevresinde süthaneler, sebze ve meyve bahçeleri, üzüm bağları. Şehir aslında bir sanayi merkezidir: çamaşır makineleri, kurutucular, tezgâhlar, otomobil parçaları, mutfak eşyası, madenî eşya ve seçim makineleri yapımı. Ayrıca geleneksel tahta işlemeciliği de devam etmektedir. Jamestown Community College İş İdaresi koleji. Sanat galerisi. Tarih müzesi. Yaz kursları merkezi olan Chautauqua şehrin 29 km kuzeybatısındadır. Jamestown 1811'de James Prendergast tarafından kuruldu. 1815'te kurucusunun adını aldı. 1827'de kasaba, 1886'da şehir olarak birliğe katıldı. Kuş uzmanı Roger Tory Peterson burada doğdu. Jamestown'ın yerlileri genellikle isveç ve italyan asıllıdır. Şehir bir belediye reisi ve meclis tarafından yönetilir. (L)

JAMET (Pierre), fransız arpçı (Orléans 1893). Hasselmans'ın öğrencisi; M. S. Rousseau ile armoni çalıştı ve 1912'de arp birincilik ödülünü aldı. Flüt, viyola ve arp sonatında Debussy ile işbirliği yaptı ve eseri ilk çalanlardan biri oldu (1917). Paris'in en büyük topluluklarında soloculuk yaptı: Lamoureux (1924), Opéra (1936), Pasdeloup (1936-1938), Colonne (1938-1960). Paris Çalgılar beşlisinin (1924) ve Pierre-Jamet çalgılar beşlisinin (1941) kurucusudur. Paris konservatuvarında öğretmenlik yaptı (1948-1963); 1950'den sonra Fontainebleau Amerikan konservatuvarında ders verdi. (L)

JAMETE veya **HAMETE** (Esteban), XVI. yy. fransız mimar ve heykelcisi (doğ. Orléans). 1537'de Toledo katedrali, 1539'da Leones katedrali Kutsal Eşya Saklama bölümünün kapısını yaptı. Cuenca katedralinin kuzey çapraz sahınındaki ünlü kemer de Jamete'in eseridir (1546). [L]

JAMİN (Jules), fransız fizikçisi (Termes, Ardennes 1818 - Paris 1886). Ecole Normale Supérieure'de öğrenim gördü. 1852'de Ecole Polytechnique'e ve 1803'te de Paris Bilimler fakültesine profesör tayin edildi. *Réflexion Métalique* (Madenî Yansıma) adlı doktora tezini ve *Constitutions Des Aimants* (Mıknatısların Yapısı) adlı incelemeyi yazdı. Girişim saçakları elde etmeğe yarayan bir tertibat (Jamin aynaları) hazırladı. Gazların ışığı kırma indislerini ölçtü ve 1850'de ısı ve ışık ışınımlarının soğurulmasını inceledi. *Cours de Physique de l'Ecole Polytechnique* (Ecole Polytechnique'in Fizik Dersleri) [1858-1861] adlı eseri Bouthy'nin de yardımıyle tekrar elden geçirildi (1878-1887). [L]

JAMMES (Francis), fransız yazarı (Tournay, Yukarı Pireneler 1868 - Hasparren, Aşağı Pireneler 1938). Öğrenimini Pau ve Bordeaux kolejlerinde yaptıktan sonra Orthez'e yerleşti ve burada bir süre noter kâtipliği yaptı. İlk şiirleri bütünüyle klasik biçimdeyse de, 1893'ten itibaren serbest nazmı benimsedi. Bu biçimsel yenilik, sembolizme yaptığı tek katkıdır. Bunun dışında sade bir lirizmle yazılmış, kolay anlaşılır şiirleri kişiselliğini muhafaza eder. 1898'de daha önce çıkardığı şiirlerin büyük kısmını biraraya toplayarak *De l'Angelus de l'Aube à l'Angelus du Soir* (Sabah Duasından Akşam Duasına) adlı en önemli şiir kitabını yayımladı. Sonra 1898'den 1901'e kadar yazdığı şiirler *Deuil de Primevères* (Çuha Çiçeklerinin Yası) [1901] ve *Triomphe de la Vie* (Hayatın Zaferi) [1902] adlı kitaplarda toplandı. İnce bir nesir yazarı olan Francis Jammes aynı zamanda kederli ve duygusal bir dizi roman da yayımladı: *Clara d'Ellébeuse* (1899), *Almaïde d'Etremont* (1901), *Pomme d'Anis* (1904) ve hayvanla ilgili bir çeşit destan olan *Roman du Lièvre* (Tavşanın Romanı) [1903]. 1905'e doğru Hıristiyanlığa yöneldi. 1906'da *Clairières dans le Ciel* (Gökte Aydınlıklar) adlı kitabı yayımladı. 1907 Yılı sonunda evlendi, otuz yıl boyunca birbiri ardınca derlemeler yayımladı: *Les Géorgiques Chrétiennes* (Hıristiyan Gürcüler) [3 cilt, 1911-1912]; *Feuilles dans le Vent* (Rüzgâra Kapılan Yapraklar) [1914]; *Le Rosaire au Soleil* (Güneşte Tespih) [1916]; *La Vierge et les Sonnets* (Meryem ve Soneler) [1919]; romanı *Le Poète Rustique* (Köy Şairi) [1920]; *Quatre Livres de Quatrains* (Dört Dörtlü Kitabı) [1923'ten 1925'e kadar]; *Ma France Poètique* (Şiirsel Fransam) [1926]; *Le Crucifix du Poète* (Şairin Çarmıha Gerilişi) [1934]; *Sources* (Kaynaklar) [1936]. İkinci Dünya savaşından sonra yazarın sağlığında basılmamış olan birçok eseri yayımlandı: *Solitude Peuplée* (Giderilen Yalnızlık) [1945]; *Le Poème d'Ironie et d'Amour* (Alay ve Aşk Şiiri) [1850] v.b. (L)

JAMNA. Coğ. Bk. YAMUNA.

JAMNİTZER, Nürnberg'li kuyumcu ailesi (XVI. - XVII. yy.). En ünlü kişisi WENZEL'dir (Viyana 1508 - Nürnberg 1585). İmparator Rudolf ile alman prenslerinin çoğuna kupalar yaptı. Üzerlerine tabiat konuları işlenmiş kalem işleri, bronzları, plaketleri, matematik âletleri vardır. (Louvre'daki madalya, Dresden müzesindeki gümüş çekmece.) [L]

JAMOT (Paul), fransız sanat yazarı (Paris 1863 - Villerville 1939). 1884'te Ecole Normale'e girdi; 1887'de edebiyat agrejesi, sonra Atina okulu üyesi oldu; önce arkeoloji ile uğraştı, Yunanistan'da kazılar yaptı, özellikle alman bilgini Furtwängler ile yaptığı tenkitli tartışmalarla dikkati çekti. Roger Van der Weyden, Le Sueur, Delacroix, Georges de La Tour üstüne önemli çalışmalar bıraktı. (L)

JAMOYTİUS i. Paleont. Batrağın atası sayılan en eski ilkel kordalı. (Lanarkshire'da [Büyük Britanya] Silüryen devrine ait tortul tabakalarda bulunmuş ve gerektiği şekilde incelenmeden, hattâ bir isim dahi verilmeden İngiltere'de bir müzeye konulmuştur.) [L]

JAM-SESSİON [cem-seşın] blş. i. (ing. *jam*, kalabalık ve *session* topluluk'tan). Kendi zevkleri için irticalen çalmak üzere toplanan çalgıcıları belirleyen caz terimi. (L)

JAMTLAND, İsveç'te (Norrland) il; 137 600 nüf. İdare merkezi, *Östersund*. Jamtland, eski Jamtland ve Härjedalen illerinin birleştirilmesiyle meydana gelmiştir. (L)

JAN I ADALBERT (1492-1501), Polonya kralı (1459 - 1501), kral Kazimierz IV Jagiello ile avusturyalı Elizabeth'in oğlu. Henüz veliaht iken 1487'de Tatarları Kopystrzyn'de büyük bir yenilgiye uğrattı. 1492'de babasının yerine tahta çıktı. Yetenekli bir insan olmakla beraber ihtiyatsız olan Jan, Tuna ağzındaki Kilia'yı ve Dniester deltasındaki Byelgorod'u geri almak için planlar hazırladı. Polonya'nın buralara girmesi, Macarlarla o zamanlar Voyvoda Büyük Stepan tarafından yönetilen Boğdan'ın işine

İngiltere kralı **JAMES I**
Van Dyck'ın eseri, Windsor şatosu

Henry-JAMES

JAMES EDWARD STUART ile Maria Klementina Sobieska'nın evlenmeleri
Cabinet des Estampes, Paris

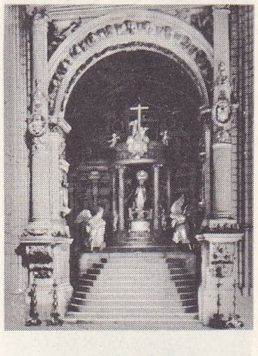

JAMETE'in kemeri Cuenca katedrali

Francis JAMMES

sir Leander Starr JAMESON

gelmiyordu. Jan'ın Levoca (Slovakya) konferansında (1494) kardeşi Macaristan ve Bohemya kralı Wladyslaw Laszlo II ile anlaşmak üzere giriştiği çabalar başarısızlıkla sonuçlandı.

1497'de 80 000 asker toplayan Jan, savaşa başladı. Savaş bir taraftan Polonya ile Boğdan arasında gelişti, bu savaşta bazı soyluların itaatsizce davranmaları karşısında Jan çok zor bir durumda kaldı, fakat kuzeyde töton şövalyelerinin başındaki gururlu Saksonyalı Friedrich'i itaate mecbur ederek bazı başarılar elde edebildi. 1501'de birdenbire ölünce, girişmiş olduğu sefer yarıda kaldı. (L)

JAN II veya **JAN KAZİMİERZ,** Polonya kralı. Bk. KAZİMİERZ V.

JAN III SOBİESKİ, Polonya kralı (Lwow, Olesko 1629 - Wilanow 1696). 1674-1696 Arasında hüküm süren Sobieski Krakow kalesi valisi Jakob Sobieski ile kazak reisi Stanislaw Zolkiewski'nin torunu Teofila Danillowicz'in en büyük oğludur. Eğitim ve öğrenimini Krakow'da yaptı ve kardeşi Marek ile birlikte iki yıllık büyük bir Avrupa gezisine çıktı. Bu arada Fransa, İngiltere ve Hollanda'yı dolaştı, 1648'de de Polonyaya döndü. Bohdan Chmielnicki ve Kazaklara karşı savaştı, ayrıca 1651'deki Beresteczko savaşına da katıldı. Fakat İsveçlilerin 1655'te Polonya'yı istilâ etmesi üzerine kral Jan Kazimierz ülkeyi terketti, Sobieski de ordunun büyük bir kısmı ile birlikte İsveçlilerin tarafına geçti. Bir yıl sonra İsveçlilerden ayrıldı, bu sefer de onları Polonya'nın merkezî eyaletlerinden atmağa çalışan Stephan Czarniecki'ye yardıma koştu. Daha sonra Jan Kazimierz'e yaptığı yardımlara, özellikle Tatarlar ve Kazaklara karşı Ukrayna'da giriştiği saldırılara karşılık kendisine tacın büyük asası verildi ve başkumandan oldu (1668). Bundan önce de polonya ordusunda mareşallik rütbesini almıştı (1665). Askerî alanda çok üstün yeteneklere sahipti.

1669'da kurulan bir seçici mecliste fransız adaylarından biri desteklemek için Fransa kralı Louis XIV'ten rüşvet aldı. 19 Haziran 1669'da seçimi Michal Wisniowiecki'nin kazanması üzerine Fransızların çıkarını düşünerek krala karşı harekete geçti. Başpiskopos Mikolaj Prazmowski ve başkaları ile birlikte hazırladığı entrikalar 1670'te ortaya çıktı ve bunlar Louis XIV tarafından inkâr edildi. Fakat iki yıl sonra Sobieski ile Prazmowski tahttan indirilmesini istedikleri krala karşı yeni tertiplere giriştiler. Birçok taşralı soylunun desteklediği kral da Sobieski'nin muvazzaf ordunun güçlendirilmesi isteğine karşı çıktı. Sobieski kralı zayıf karakterli olmakla suçluyordu. Bu çatışmalar arasında büyük bir osmanlı ordusu Polonya'yı istilâ etti. Sobieski bütün birlikleri topladı, Osmanlılara karşı koydu, bu sırada kralın taraftarları ağır şartlar taşıyan Bucaş antlaşmasını (18 ekim 1672) imzaladılar. Bu antlaşmaya göre Podolya ve Kamaniçe ile bütün Ukrayna Türklere veriliyordu.

Sobieski on günde dört zafer kazanarak durumu biraz olsun düzeltti; Bucaş antlaşmasını tanımadığını ilân etti ve 11 kasım 1673'te Türkleri Hotin'de yendi. Fakat 1674 nisanında Hotin Osmanlılar tarafından geri alındı. Sobieski 1674 Seçici meclisine 6 000 kıdemli askerle birlikte katıldı. Litvanya'lı temsilcilerin ısrarla muhalefetine rağmen kendisine karşı olan bütün adayları korkutarak 21 mayısta Jan III adıyle Polonya kralı seçildi.

Bundan sonra hemen Ukrayna'ya döndü, niyeti padişah ve kırım hanıyle anlaşarak bütün Ukrayna'nın muhafızlığını Kazaklara bırakmaktı. Kendisi de muvazzaf ve yedek askerlerini Lwow'da toplayacaktı. Polonyalı küçük soylular kendisini desteklemeyince Türklerin karşısına ancak kendisine bağlı pek az kişiyle çıkabildi. 2 Şubat 1676'da Krakow'da taç giydi, sonra yeniden sefere başladı ve 17 ekim 1676'da Zorawno antlaşmasıyle Kamaniçe hariç olmak üzere Ukrayna'nın üçte ikisini geri aldı.

Jan III, Louis XIV'ün yardımıyle Prusya dükalığını Hohenzollern'lerden geri alabileceğini, böylece nüfuzlu Polonyalıların muhalefetini kırabileceğini umuyordu. Fakat bu planları suya düşünce Fransa ile Polonya arasındaki ilişkiler gittikçe zayıfladı ve nihayet 31 mart 1683'te de Kutsal Roma imparatoru Leopold I ile anlaşarak Türklere karşı Varşova antlaşmasını imzaladı. Böylece hayatının en parlak dönemi başlamış oldu. Nitekim 12 eylül 1683'te Viyana'daki türk kuşatması kaldırıldı; Macaristan da bağımsızlığına kavuştu. Tarihte bir dönüm noktası olan bu zaferi kralın bizzat yönettiği Polonya süvarisi kazanmıştı. Fakat Polonya'nın bu zaferden hemen hemen hiç bir kazancı olmadı. Ukrayna'da sürdürdüğü savaşta Moskoflardan başka kimseden yardım görmedi.

Krallığının son on iki yılı oldukça talihsiz geçti. Vatana ihanet halinde olan bir senato, başkaldırmış bir meclis ve kötü niyetli müttefiklerle uğraşmak zorunda kaldı. 1691'de yaptığı son seferi tam bir başarısızlıkla sonuçlandı. Hayatının son yıllarında çok sevdiği karısı Marya Kazimierz d'Arquien'in entrika ve şiddet hareketlerine tanık oldu. 6 Temmuz 1665'te evlendiği Marya Kazimierz'den Jakob, Aleksander ve Konstanty adlı üç oğlu oldu. Hayal kırıklığı içinde öldü. (L)

JAN (Karl VON), alman tarihçisi (Schweinfurt 1836 - Adelboden, İsviçre 1899). Filoloji doktoruydu; kendini eskiçağ yunan müziğine verdi; *Musici Scriptores Graeci* (Yunan Müzik Yazıları) [1895] adlı eserinde Aristoteles'ten müzik derlemeleri ve Aristoteles, Eukleides, Nikomakhos, Bakkheios, Gaudentios ve Alypios'un incelemeleri yer alır. (L)

JANAÇEK (Leos), çek bestecisi (Hukvaldy, Sklenov yakınlarında, Moravya 1854-Moravska, Ostrava 1928). Orgcu olarak Prag'da, sonra Leipzig ve Viyana konservatuvarlarında çalıştı. Brno Filarmoni derneğinin yöneticiliğini yaptı, kendi org okulunu kurdu ve yürüttü, Yeni konservatuvarda org öğrencilerini yetiştirdi. Smetana'nın arkasından o da çek müziğine bir yenilik getirdi; fakat Smetana'nın ölçülü gücüne karşılık, Janaçek eserin kuruluşuna fazla önem vermeyerek bu eksikliği çok canlı bir dinamizm ile gidermeğe çalıştı; rus bestecileriyle (Borodin ve Musorski) halk şarkılarının etkisinde kalan gerçekçi bir besteciydi. Folklor uzmanı F. Bartos ile işbirliği yaparak geniş bir *Moravya Halk Şarkıları Derlemesi* meydana getirdi; ayrıca topladığı *Moravya Aşk Şarkıları Derlemesi* (1935) ölümünden sonra yayımlandı. «Konuşma dili»ni inceledikten sonra, bir çek ses müziği yarattı; kısa, kesik cümlelere dayanan bu üslûbu koro ve operalarında kullanarak canlı bir gerçek duygusu uyandırdı ve bunu Wagner'in sisteminden yararlanmadan başardı. İlk operası *Sarka,* romantik tarzda, ondan sonrakiler ise «halk müziği» biçiminde bestelenmiştir: *Roman Başlangıcı* (1894); *Jenufa* (en önemli olanıdır, 1896-1904); *Alın Yazısı* (1905); *Küçük Kurnaz Tilki* (1921-1923); *Ölü Evden* (1930) v.d. *M. Bruçek'in Gezileri* adlı opera-komiği (1914) daha az başarılı oldu. Kantatları (*Amarus, Ebedî İncil, Glagolitik Missa* [1927]) çok güçlü eserlerdir. Oda müziği ve senfonik müzik alanında bestelediği *Taras Bulba* (1918), *Sinfoniette,* nefesli çalgılar altılısı v.b. gibi eserler operaları değerinde değildir. (L)

JANASSA i. Paleont. Thuriuge'de permiyen tabakasında bulunan fosil köpekbalığı; harharyas ile kedibalığı arasında bir görünüşü vardır. (*Petalodontidae* familyasından.) [L]

JANCSO (Miklos), macar filim yönetmeni (Vac 1921). Bir süre hukuk ve etnografya öğrenimi gördü, sonra Budapeşte'de Tiyatro Yüksek okuluna girdi. Önceleri belgesel ve kısa filimler çeviren Jancso'nun ilk konulu uzun filmi *Çanlar Roma'dan Hareket Etti*'dir (1958). Beş yıl sonra, genç sinemacılara değerlerini gösterme fırsatını hazırlayan olumlu ortamdan yararlanarak çevirdiği *Kantat* ile, ülkesinin en önemli yönetmenleri arasında yer aldı. Esas başarısını 1964'te *Benim Yolum* ve özellikle 1965'te *Umutsuzlar* (Szegenylegenyek) adlı filimlerle kazandı. Bu son filmle milletlerarası bir ün sağladı. 1967'de ilk sovyet-macar ortakyapımı olan *Yıldız İnsanları* adlı filmi yönetti. (L)

JANDARMA i. (fr. *gens d'armes,* silâhlı *kimseler* > *gandarme*'dan). Genel güvenliği ve kamu düzenini korumakla görevli, kanun ve nizamların koyduğu hükümlerin yürütülmesini ve bunlara dayanan hükûmet emirlerinin yerine getirilmesini sağlayan silâhlı ve askerî zabıta kuvveti. || Bu kuvvette görev alan kimse.

JAMES IV

JAMES V

— ANSİKL. Huk. ve Tar. *Jandarma* da polis gibi bir genel kolluk içinde yer almaktadır. Bununla birlikte, bu iki silâhlı güvenlik kuvveti arasında, eğitim, görev, teçhizat ve teşkilât bakımından bazı farklar bulunmaktadır. Esasen Türkiye'de olduğu gibi diğer bazı ülkelerde de, şehirlerde görevli zabıta teşkilâtına paralel olarak köylük ve kırlık yerlerde güvenlik görevini yapacak bir teşkilâta ihtiyaç duyuldu ve bu ihtiyaç sonucu jandarma ortaya çıktı. Türkiye'de, bugünkü anlamda zabıta teşkilâtının ne zaman başladığı kesin olarak bilinmemektedir. Bununla birlikte 1839 tarihli Gülhane Hattı Hümayunu ile yapılan ıslahat çerçevesi içinde bu konuya yer verildi; Seraskerliğe bağlı olarak bir Zaptiye müşirliği kuruldu. 1870 Tarihli Âsakiri Zaptiye Hakkında nizamname ile Türkiye'de jandarma teşkilâtının çekirdeğini meydana getirecek bir düzenleme yapıldı. Bu nizamnameye göre süvari ve piyade sınıflarından askerî zaptiye teşkilâtı meydana getirildi. Teşkilât mülkî bölünmeye uygun olarak yapıldı. Her vilâyetin süvari ve piyade zaptiye askerleri bir alay sayılarak, sancaklara taburlar, ilçelere bölükler tahsis edildi. Ayrıca, alaybeyinin bulunduğu vilâyet merkezinde büyük subaylardan kurulu bir alay meclisi ve tabur ağalarının bulunacakları liva merkezlerinde de, bir tabur meclisi kurulacağı belirtildi. Birinci Meşrutiyetin ilânından sonra askerî zaptiye teşkilâtı daha düzenli bir duruma getirildi. Rumeli ile Suriye eyaletlerinde on üç alay kuruldu. 14 Nisan 1879'da Şarkî Rumeli Jandarma nizamnamesi çıkarıldı. 20 Kasım 1879'da Zaptiye müşirliği kaldırıldı, yerine Jandarma Dairei Merkeziyesi kuruldu. Bu teşkilâtta görevlendirien subaylar, daha önce İngiltere ve Fransa'ya gönderilerek batı sisteminde yetiştirildi.

16 Nisan 1886'da daha geliştirilmiş bir jandarma nizamnamesi hazırlandıysa da uygulanmasına geçilemedi. Girit'te, Vilâyet Asâkiri Zaptiye nizamnamesi düzenlenerek yürürlüğe kondu. 9 Ocak 1903 tarihli nizamnameyle jandarma bugünküne daha yakın bir şekilde teşkilâtlandırıldı, görevleri de açık bir şekilde belirlendi: Bu nizamnameye göre jandarma, genel nizamın ve güvenliğin korunması, kanun ve nizamların hükümlerinin yerine getirilmesini sağlamak için kurulmuş bir askerî topluluktur. Jandarmanın aslî görevi her türlü suçun işlenmesini önlemek, yolların, kır ve mahallelerin güvenliğini korumak, şehir ve kasabalarda polise yardımcı olmak, polis bulunmayan yerlerde onun görevini yapmaktır. Jandarma nizamnamesi 1903'te yayımlanmış olmakla birlikte, daha 1895 tarihinde bütün yurda yayılan bir jandarma teşkilâtı bulunmaktaydı. Bu teşkilât, devlet merkezi İstanbul'da Jandarma dairesi tarafından İstanbul'a mahsus jandarma ve bütün diğer vilâyetlere ait jandarma teşkilâtları şeklinde bölünmüş, bu teşkilâtta çalışacakların rütbeleri tespit edilmiş ve alay, tabur, bölük halinde kuruluşlar gösterilmişti. Bu suretle toplam olarak 29 jandarma alayı, 3 zaptiye alayı, 2 müstakil tabur, 1 estersüvar (katırlı süvari), 2 süvari, 1 hecinli (develi)

Foto. Ruiz Vernacci, X (LAROUSSE)

pişe taburu ve ayrıca 1 tahsildar, 1 piyade, 1 süvari bölüğü, jandarma teşkilâtı içinde yer almaktaydı. İkinci Meşrutiyet döneminde, jandarma teşkilâtı daha da geliştirilerek gerekli düzenlemeler yapıldı, sonunda Umum Jandarma kumandanlığı kuruldu. 1912 Yılında jandarma kuruluşlarının, bölgedeki idare âmirlerine bağlanma prensibini ilkin ortaya koyan «Muvakkat Jandarma kanunu» yayımlanmış, böylece 1914 yılında jandarma, Meşrutiyet hükûmetinin bir icra kuvveti durumuna gelmişti. Bu sebeple Birinci Dünya savaşı sırasında jandarma, hem yurt içi güvenlik görevlerini yürüttü, hem de bütün savaş cephelerinde jandarma tabur ve alayları düzeninde dış düşmana karşı savaştı. Bu arada Çanakkale, Galiçya, Kafkasya, Suriye ve Irak cephelerinde jandarma birlikleri, görevlendirildi. Kurtuluş savaşı sırasında da Anadolu'nun değişik bölgelerinde başgösteren ayaklanmalara ve eşkıyalık olaylarına karşı millî hükûmet jandarma kuruluşlarından geniş ölçüde yararlanmıştır.
Bugünkü Jandarma teşkilâtı, 10 haziran 1930 tarihli ve 1706 Sayılı kanuna dayanmaktadır. Kanun anahatlarıyle jandarmanın görevlerini ve teşkilâtını göstermektedir. Jandarmanın görevleri hazar ve sefer zamanlarına göre ikiye ayrılmaktadır. Hazarda, idarî zabıta, yani kanun ve nizamlara aykırı fiil ve durumların ortaya çıkmasını önleme fonksiyonu ile «adlî zabıta» denilen ve suç işlendikten, güvenliği sarsıcı veya bozucu durumlar ortaya çıktıktan sonra yapılan faaliyeti, jandarmanın görev alanı içinde sayılmak gerekir. Jandarma teşkilâtı seferde ordu emrine geçer. Bu sebeple de, daha hazar zamanından, askerî eğitim, kumanda, teçhizat gibi konularda Genelkurmay başkanlığı ile Millî Savunma bakanlığına bağlı tutulur. Emniyet ve asayiş işlerinde ise Jandarma teşkilâtı, Emniyet Genel müdürlüğüne paralel olarak İçişleri bakanlığı içinde yer alır. Bu iki cepheli durum sebebiyle, jandarma teşkilâtında tayinle görev alan personel hakkında tayin veya binbaşıdan yukarı rütbelilerde inha yetkisi İçişleri bakanlığına aittir; terfi işleri yine bu bakanlıkça yapılır. Buna karşılık, jandarma subay ve memurlarıyle eratı Askerî Muhakeme Usulü kanununa göre askerî mahkemelerde yargılanmaktadır. Disiplin cezalarını gerektiren durumlarda da askerî disiplin kuralları uygulanır.
Jandarma teşkilâtının başında, Millî Savunma bakanlığının muvafakatı alınmak suretiyle içişleri bakanının seçim ve inhası üzerine cumhurbaşkanı tarafından tayin edilen, kolordu veya ordu kumandanı sıfat ve yetkilerine sahip bir jandarma genel kumandanı bulunur. Jandarma genel kumandanı orduyle bağlantısı devam etmek üzere ordudan alınır. Teşkilât içinde yer alan jandarma kuruluşları mülkî teşkilâta tabidir. Gerektiğinde seyyar veya sabit olarak toplu kıtalar meydana getirilir. Ayrıca, İçişleri bakanlığının tespit ettiği jandarma teftiş bölgeleri vardır. Jandarma subayları, güvenlik ve asayişin korunması, kanun ve nizamın sağlanmasıyle ilgili görevlerinden dolayı mahallin en büyük mülkî âmirinin emri altındadır. Zorunlu durumlarda, içişleri bakanının emriyle, jandarma subaylarının valilik ve kaymakamlık, astsubaylarının da bucak müdürlükleri vekilliklerinde geçici olarak çalıştırılmaları mümkündür.

Jandarmanın, hazar zamanında İçişleri bakanlığına bağlı olarak Emniyet Genel müdürlüğü gibi adlî ve idarî genel zabıta görevi yapması, kolluk işlerinin tek bir teşkilât tarafından görülmesinin daha uygun olacağı düşüncesiyle mülkî zabıta ile birleştirilmesi düşünüldü. Bu konuda, 1945'ten itibaren incelemeler yapıldığı bilinmektedir. Ayrıca, İkinci Cumhuriyetin başlangıcında, Merkezî Hükûmet teşkilâtının bir reforma tabi tutulması imkân ve usulleri araştırılırken, jandarma teşkilâtının askerî olmayan zabıta içinde eritilerek bütün yurda yayılacak tek bir genel kolluk teşkilâtının kurulması da bir anahedef olarak tespit edilmiştir. Ancak, jandarmanın asıl hizmet alanı olan köylük ve kırlık yerlerdeki nüfus, ulaştırma, tabiat şartları gibi unsurlar dikkate alındığında, böyle bir birleştirmenin yerinde olup olmayacağı konusunda tereddütler belirdi. Bir kere jandarma, teçhizatı, eğitim usulleri ve hizmet karakteri bakımından şehirlerde görevli zabıta teşkilâtından farklı niteliktedir. Özellikle adlî zabıtaya ilişkin görevlerde suçluların izlenmesi, yakalanması gibi işlerde ayrı bir ihtisas ve özellikle eğitime muhtaçtır. Ayrıca, jandarma teşkilâtında er olarak görev yapanlar askerlik yükümlülükleri sonucu bu şekilde çalıştırıldıklarından, bunların yerine maaşlı zabıta memurlarının istihdamı bütçede önemli bir yük meydana getirecektir. Bu sebeplerle, jandarma ile mülkî zabıtanın bugün için birleştirilmesinin mümkün görülmeyeceği eğilimi hâkimdir. (M)

Jandarma Genel kumandanlığı, Türkiye'de bütün jandarma kuruluş ve teşkilâtlarının en büyük kumanda karargâhı (kuruluşu 22. VI.1930 tarih ve 1706 Sayılı kanun). Jandarma Genel kumandanlığı orgeneral rütbesinde bir kumandanın sevk ve idaresindedir; karargâhı Ankara'dadır. Damat Ferid Paşa hükûmeti tarafından 16 mart 1919 tarihli kararname ile mevcut Jandarma teşkilâtı *Jandarma Umum Kumandanlığı* adıyle İçişleri bakanlığına bağlandı. Jandarma Umum kumandanlığı Kurtuluş savaşı sırasında bir yandan iç güvenlik, asayiş görevlerini yürütürken diğer yönden yurt savunmasında başarılı hizmetlerde bulundu. Cumhuriyetin ilânından sonra görev, bağlılık, teşkilât ve diğer konulardaki hizmetleri belirlendi (1930). Bu görevlere ait teşkilâtı ilgilendiren kanunlar çıkarıldı: bunlar arasında en önemli olanlardan biri 1956 yılında yürürlüğe giren 6815 Sayılı kanundur; bununla sınır, kıyı ve kara sularının korunması ile buralarda vuku bulacak kaçakçılığın men, takip ve soruşturması görevi de Jandarma Genel kumandanlığına devrolundu. Jandarma Genel kumandanlığı görevlerini, emrinde bulunan seyyar jandarma tugayları ile, jandarma bölge kumandanlıkları ve bunlara bağlı daha ast kademe kuruluşlarıyle yürütmektedir. Genellikle İçişleri bakanlığına bağlı bulunan Jandarma Genel kumandanlığı kendi görev ve çeşitli hizmetlerini katma bir bütçeyle uygulamaktadır. Kumandanlık savaşa ait görevlerini, Genelkurmay başkanlığından aldığı direktiflere göre gerekli hazırlıkları yapmak ve süratlı olarak geliştirmekle de yükümlüdür. (M)

Jane Eyre, Charlotte Bronte'nin Currer Bell takma adıyle yazdığı roman (1847). Öğrencisinin haşin tabiatlı, Byron'ın tiplerini andıran babası, yoksul mürebbiye Jane Eyre'e âşık olur. Tam nikâhlanacakları sırada Jane sevgilisinin evli olduğunu, çıldıran karısının da yıllardır köşkte ayrı bir dairede yaşadığını öğrenir. Olay, Jane'ın fundalıklarda kaçışı ve Thornfield Hall yangınıyle gelişir. Rochester, deli karısını yangından kurtarmak için canla başla uğraşır, bu yüzden bir gözünü kaybeder, sakatlanır. Buna rağmen iki sevgili evlenirler. Koyu romantizminin dışında, eser, değerini romancının gerçekten yaşadığı olaylara borçludur: Charlotte Bronte «Lowood Asylum» adını verdiği uğursuz Cowan Bridge okulunu, bu okulda geçirdiği mutsuz günleri, kız kardeşleri Maria ile Elisabeth'in orada amansız bir hastalığa nasıl tutulduklarını büyük bir içtenlikle anlatır. (L)

JANEQUİN (Clément), fransız bestecisi (Châtellerault ? 1480'e doğr.-Paris 1558). 1529'da Bordeaux'da Bernard de Lahet ve Eustorg de Beaulieu gibi müziksevenlerle birlikte Cambrai barışını öven bir şarkı besteledi; hayatının bundan önceki bölümüyle ilgili hiç bir şey bilinmemektedir. 1531'de kralın şarkıcısı, 1532'ye doğru Anjou'da Brossay, sonra Avrille kiliseleri rahibi, daha sonra Angers Katedrali Çocuk korosu yöneticisi oldu. François de Gondi'nin himayesinde Angers üniversitesinde okumağa başladı. Ancak öğrenimini yarıda bıraktığı sanılmaktadır. Çünkü 1548'de Unverre kilisesine rahip oldu, 1549'da da Paris'e gitti. Kralın dinî müzik besteciliğine seçildi, fakat krallık hazinesinin pek yüklü olmaması yüzünden ihtiyarlığı sıkıntı içinde geçti. Eserleri arasında elimizde 4 sesli iki âyin (*La Bataille* ve *L'Aveuglé Dieu*), bir motet (1533) ve aşağıdaki derlemelere dağılan 3 ve 4 sesli 275'ten fazla şarkı sayılabilir: *Chansons* (Şarkılar) [1528]; *Vingt et Quatre Chansons* (Yirmi Dört Şarkı) [1533]; *Les Chansons de la Guerre* (Savaş Şarkıları) [1957]; *Huitième Livre de Chansons* (Sekizinci Şarkı Kitabı) [1540] (bu derlemelerin tümü Attaingnant yayınevi tarafından basıldı); *Cinquième Livre du Recueil* (Beşinci Derleme Kitabı) [1551]; *Premier et Second Livres des Inventions Musicales* (Müzik Yaratımlarının Birinci ve İkinci Kitabı) [1555] (Duchemin yayınevi) ve *Le Verger de Musique* (Müzik Bahçesi) [1559] (Le Roy ve Ballard yayınevi). Bunların dışında, çok az tanınmış mezmurlar ve kilise şarkıları da besteledi: *Premier Livre, Contenant 28 Psaumes de David* (Davud'un 28 Mezmurunu Kapsayan Birinci Kitap) [1549]; *Second Livre de Chansons et Cantiques Spirituels* (İkinci Dinî Şarkı ve İlâhiler Kitabı) [1555] (Duchemin yayınevi); *Premier Livre Contenant Plusieurs Chansons Spirituelles avec les Lamentations de Jérémie* (Birçok Kilise Şarkısı ve Yeremya'nın Dualarını Kapsayan Birinci Kitap) [1556]; *Proverbes de Salomon* (Süleyman'ın Meselleri) [1558] ve *Octante-Deux Psaumes de David* (Davud'un Seksen İki Mezmuru) [1559] (4 cilt, Le Roy ve Ballard yayınevi). Konserlerde çalınmak için bestelediği müzik Janequin'e Avrupa çapında bir ün sağladı; taklitli müzik alanında çağdaş çabaları geride bırakan eserler besteledi; bunlar arasında özellikle *Batalle de Marignan* (Marignan Muharebesi) adı da verilen *La Guerre* (Savaş); *Le Chant des Oiseaux* (Kuşların Şarkısı); *La Chasse* (Av); *Les Cris de Paris* (Paris'in Çığlıkları) sayılabilir. Janequin «Paris Şarkı okulu»nun öncüsü sayılır. Söyleyiş tarzı ve İtalyanlardan aktardığı kromatizmle süslenen iki ve üç zamanlı ritim almaşmalarıyle elde ettiği çeşitli anlatım usulleri sayesinde Janequin, Rönesans'ın en orijinal eğilimlerini sembolleştirmiştir. (L)

JAN III SOBİESKİ
Rembrandt'ın eseri
Ermitage müzesi,
Leningrad

JANE SEYMOUR, İngiltere kraliçesi Henry VIII'in üçüncü eşi (Wolf Hall, Wiltshire 1509-Hampton Court 1537). Anne Boleyn idam edildikten bir gün sonra kral Henry VIII ile evlendi (1536). Edward VI adıyle tahta çıkacak olan oğlunun doğumundan az sonra öldü. (L)

JANET (Paul), fransız filozofu (Paris 1823 -ay.y. 1899). 1848'de edebiyat doktoru oldu. 1864'te Sorbonne'a profesör tayin edildi. Başlıca eserleri: *La Philosophie du Bonheur* (Mutluluğun Felsefesi); *Histoire De La Science Politique Dans ses Rapports Avec La Morale* (Ahlâk ile İlişkileri Açısından Siyaset Bilimi Tarihi) [1872]; *Les Causes Finales* (Ereksel Nedenler) [1874]; *La Philosophie De La Révolution Française* (Fransız Devriminin Felsefesi) [1875]; *Principes de Métaphysique et de Psychologie* (Metafizik ve Psikoloji İlkeleri) [1896], *Psychologie et Métaphysique* (Psikoloji ve Metafizik) [1897]. Bu son eserinde, psikolojiyi metafizikle bağdaştırarak, içebakış temeline dayanan bir ruhçuluğu ortaya koydu. (L)

JANET (Paul), fransız fizikçisi (Paris 1863 -Malakoff, Seine 1937). Filozof Paul Janet'in oğlu. Öğrenimini Ecole Normale Supérieure'de yaptı. Grenoble Bilimler fakültesinde, sonra Sorbonne'da profesör oldu

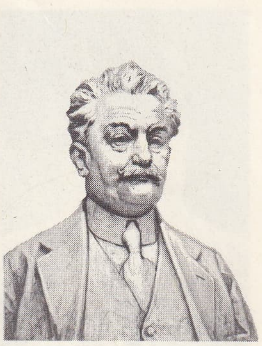
Leos JANAÇEK

Jandarma Genel kumandanlığı

Foto. Hanfstaengl, X (LAROUSSE) ; A. Kamacıoğlu (MEYDAN)

(1894). Merkez Laboratuvarını ve kuruluşu sırasında Yüksek Elektrik okulunu (1894) yönetti. Elektroteknik uzmanıdır. Eserleri: *Leçons d'Électrotechnique Générale* (Genel Elektroteknik Dersleri) [1925], *Premiers Principes d'Électricité İndustrielle* (Sanayi Elektriğinin Başlıca İlkeleri) [1929]. (L)

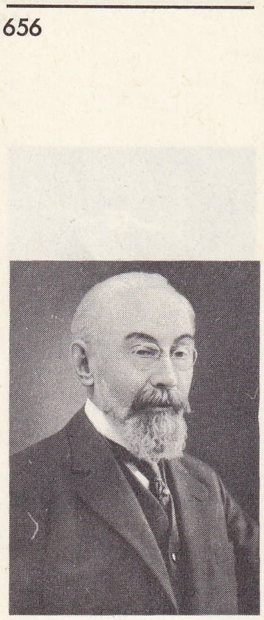

Pierre JANET

JANET (Pierre), fransız nörolog ve psikoloğu (Paris 1859-ay.y. 1947). Paul Janet'nin yeğenidir. 1889'da Edebiyat fakültesi felsefe doktoru, 1893'te tıp doktoru oldu. 1890 da Salpêtrière hastahanesinde Patolojik Psikoloji laboratuvarı yöneticiliğine getirildi. 1902'de Collège de France'ta Deneysel ve Karşılaştırmalı Psikoloji kürsüsünde Th. Ribot'nun yerini aldı.

Pierre Janet, deneysel psikoloji çalışmalarına büyük bir hamle yaptırmıştır. 1904 Yılında G. Dumas ile birlikte kurduğu *Normal ve Patolojik Psikoloji* dergisinde yayımlanmış sayısız makalesi dışında şu eserleri vardır: edebiyat doktorası tezi olan *Automatisme Psychologique* (Ruhsal Otomatizm) [1889]; tıp doktorası tezi olan *Les Accidents Mentaux des Hystériques* (Histeriklerin Zihnî Aksaklıkları) [1893]; *Névroses et İdées Fixes* (Nevrozlar ve Sabit Fikirler) [1898]; *Les Névroses* (Nevrozlar) [1909]; *L'Etat Mental des Hystériques* (Histeriklerin Zihnî Durumu) [1911]. *Les Médications Psychologiques* (Ruhsal Tedaviler) [üç cilt; 1919]; *La Médecine Psychologique* (Ruh Hekimliği) [1923]; *De L'Angoisse à L'Extase* (Sıkıntıdan Vecde) [1927 -1928]; *Cours sur les Tendances* (Eğilimler Üstüne Dersler) [1926]; *Cours sur la Pensée İnférieure* (Aşağı Seviyeli Düşünce Üstüne Dersler) [1927]; *Cours sur l'Evolution de la Mémoire et de la Notion du Temps* (Hafızanın Evrimi ve Zaman Kavramı Üstüne Dersler) [1928]; *Traite de Psychologie* (Psikoloji Elkitabı) [G. Dumas ile birlikte, 1928]; *Les Débuts de l'İntelligence* (Zekânın Başlangıcı) [1935]; *L'İntelligence Avant le Langage* (Dilden Önceki Zekâ) [1936]. (L)

Emil JANNINGS
«le Roi Pansole» da

JAN Glogow'lu, astronom, matematikçi ve filozof (Glogow 1445'e doğr.-Krakow 1507). Krakow üniversitesinde öğrenim gördükten sonra 1470'te aynı üniversiteye hoca oldu ve ölümüne kadar orada ders verdi. Yazılarının büyük bir kısmı Aristoteles diyalektiği ve öğretisi üstünedir. (L)

JANİCULUM dağı, Roma'da tepe, Tiber nehrinin sağ kıyısında; bahçeler ve villalarla kaplı olan bu bölge Roma'ya ancak Augustus devrinde katıldı. Tepede bir asur tapınağı bulunmuştur. (L)

JANİN (Jules), fransız yazarı (Saint-Etienne 1804-Paris 1874). Gazeteci olmak için hukuku bıraktı, yirmi bir yaşında *Figaro*'da gazeteciliğe başladı, 1836'da *Journal des Débats*'ya girdi. Kırk yıl boyunca bu gazetede tiyatro tenkitçiliği yaptı. Nükteyle dolup taşan bu yazılarında çoğu zaman çelişkilere düştü ve yüzeysel kaldı. «Tenkit prensi» olarak kabul edildi. Tenkit yazılarını *Histoire de la Littérature Dramatique* (Tiyatro Edebiyatı Tarihi) [1858] adı altında altı ciltte yayımladı. (L)

Alfred JANNIOT
Denizaşırı Fransız müzesinin alçak kabartma detayı

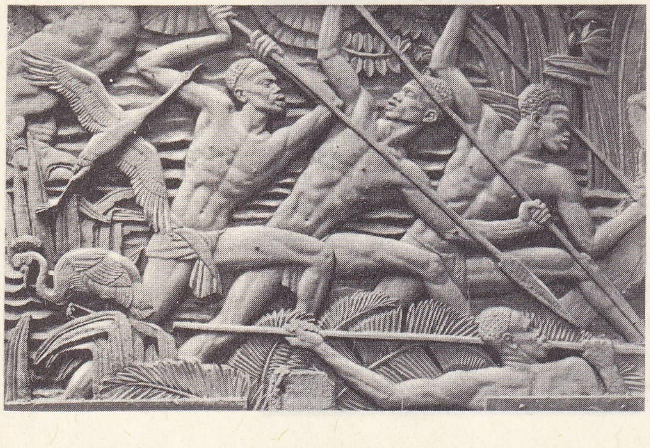

JANJANLI veya **ŞANJANLI** sıf. (fr. *changer*, değişmek > *changeant*'dan türk. *jan-lı* veya *şanjan-lı*). Çözgü ve atkısı başka renkte ipliklerden meydana gelen ve dokunduktan sonra değişik renk tonları gösteren (kumaş); bu kumaşlara YANARDÖNER de denir. (L)

JANKELEVİTCH (Vladimir), fransız filozofu (Bourges 1903). Sorbonne'da profesör oldu. Bergson'u (1931) ve Schelling'i (1933) incelemede uzmanlaştı; ama düşüncesi, ruh üzerine varoluşsal bir görüşe yönelir: *Du Mensonge* (Yalan Üstüne) [1943]; *Le Mal* (Kötülük) [1947]; *La Mort* (Ölüm) [1966]; *Le Pardon* (Af) [1967]. Müzik konusunda da birçok eseri vardır: *Gabriel Fauré* (1938); *Maurice Ravel* (1939); *Debussy et le Mystère* (Debussy ve Sır) [1949]; *La Rhapsodie* (Rapsodi) [1955]. (L)

JAN Leiden'li (Jan BEUKELS,— denir), münsterli anabatistler'in başı (Leiden 1509-Münster 1536). Jan Matthijszoon'un yardımıyle bu şehirde anabatist bir idare kurdu (1534); Matthijszoon'un ölümünden sonra kendini Sion kralı ilân ettirdi ve mülk ortaklığı ile çok evliliği onaylayan bir ferman çıkardı. Piskoposu tarafından kuşatılan Münster uzun süre dayandı. Bir ihanet sonucu şehir ele geçirildi (1535) ve Leiden'li Jan korkunç işkencelerle öldürüldü. (L)

JAN Lublin'li, polonyalı müzikçi, 1537-1548 yılları arasında bir org tablaturası yazdı; bu eserin içinde hollanda, italyan, fransız eserlerinden aktarmalar, alman dansları, polonyalı bestecilerin eserleri ve benzetme üslûbunun kurallarını açıklayan bir beste öğretim kitabı vardır. (L)

JAN MAYEN, Kuzey Buz denizinde Norveç'e bağlı ada, 71° kuzey enleminde; 372 km²; 8 nüf. Ada, kıyı dilleriyle birleşen volkanik iki kütleden meydana gelir; kuzeydoğudaki kütlenin yüksekliği 2 544 m'yi bulur. 1611'de adını aldığı hollandalı denizci tarafından bulunmuştur. Norveçliler Jan Mayen'de bir radyo istasyonu ve bir meteoroloji merkezi kurdular. (L)

JANNİNGS (Emil), alman tiyatro ve sinema oyuncusu (Rorschach, İsviçre 1887 veya Brooklyn, New York, 1886-Strobl, Wolfgansee, Avusturya 1950). Genç yaşta Almanya'ya gitti. 1906'da Max Reinhardt ile bir anlaşma yaptı ve 1915'e kadar tiyatroda oynadı. 1917'de Ernst Lubistsch'in, *Wenn Vier Dasselbe* (Dört Kişi Aynı Şeyi Yaparsa) adlı filmiyle beyazperdeye geçti ve tiyatroyu bıraktı. En önemli filimleri: *Madame Du Barry* (1919); *Danton* (1920); *Othello* (1922), *Das Wachtsfiguren-kabinett* (Balmumu İnsanlar Müzesi [1924]; *Der Lezte Mann* (Sonuncu Adam) [1926]. 1927'de Hollywood'a gitti ve bazı filimlerde rol aldı. *The Patrit* (Yurtsever) [1928]; *The Last Command* (Son Kumanda) [1928], Almanya'ya dönüşünde *Mavi Melek* (Der Blaue Engel) (1930), Marcel Pagnol'un *Fanny*'si (1935), *Ohm Krüger* (Krüger Amca) [1941] gibi filimleri çevirdi. «Devlet oyuncusu» oldu. Nazi yönetiminin çöküşünde tutuklandı ama, kısa bir süre sonra serbest bırakıldı ve Avusturya'ya gitti. Güçlü ve anlamlı oyunuyle alman sinemasının en büyük oyuncularından biri olan Jannings 1930'dan sonra, uyandırmak istediği etkilerde ve canlandırdığı tiplerde gereksiz bir aşırılığa yöneldi. (L)

JANNİOT (Alfred), fransız heykeltıraşı (Paris 1889). Denizaşırı Fransa müzesindeki alçak kabartmaları (1931), Puteaux şehri belediye sarayı (1932) ve Art Moderne Millî müzesinin yüksek kabartmalarını (1937) yaptı; bu geniş kompozisyonlarda duvar yüzeyini bir çeşit nakış ile süslemeğe çalışır. Nice şehrindeki «Ölüler Anıtı» (1924) ve *Güneş Çeşmesi* de (Massena Meydanı) onun eseridir. Diğer eserleri arasında Mont-Valérien anıtı (1960), New York'ta Rockefeller merkezindeki Fransa pavyonunun cephesi ve *Normadia* transatlantiğinin süslemeleri sayılabilir. (L)

JANNU, Nepal Himalayası'nda dağ, Kangçencunga'nın batısında; 7 710 m. Çevresi 1957'de, G. Magnone'un yönettiği fransız araştırma heyeti tarafından keşfedildi. 1959'da J. Franco'nun yönettiği seferde 7 350 m yükseltiye ulaşıldı. 1962'de L. Terray zirveye ulaşmayı başardı. (L)

JANOLİDAE çoğl. i. Zool. Arttan Solungaçlı yumuşakçalar familyası; daha çok aeolididae arasında yer alırsa da, yakıcı kapsülleri olmaması gibi bazı önemli özellikleriyle onlardan ayrılır. Yosunhayvanlarını yiyerek beslenir. (L)

JANOLUS i. Zool. Arttan solungaçlı, çıplak oval gövdeli, kat kat rinoforlu yumuşakça; Avrupa açıklarında engin denizde yaşar. (*İanolidae* familyasının örnek tipi.) [L]

JANOSHEGY, Budapeşte'ye (Macaristan) hâkim tepe, Buda'nın batısında; 529 m. Bütün şehre hâkim belvedere. (L)

JANOS ZAPOLYA (Szepesvaralja, Slovakya 1487-Szaszsebes, Transilvanya 1540), macar kralı (1526-1540), Pfalz seçici prensi, İstvan Zapolya ile prenses Hedwig von Teschen'ın oğlu. Devlet adamı olarak ilk yaptığı iş, 1505'te toplanan Rakos meclisinin, kral Laszlo II'nin ölümünden sonra Macaristan'da yabancı hiç bir prensin kral olarak seçilemeyeceği şeklinde bir karar almasını sağlamak oldu. Bundan sonra Janos tahta gösterilen millî adaylardan biri oldu. Zaten ailesi de çoktandır bunu istiyordu. 1511'de Transilvanya voyvodalığına tayin edildi. 1514'te meydana gelen György Dozsa yönetimindeki köylü ayaklanmasını son derece kanlı bir şekilde bastırdı. Bu olay soyluların kendisini desteklemesine yolaçtı. Nitekim Laszlo'nun 1916'da ölmesinden sonra toplanan İkinci Rakos meclisi kendisini çocuk kral Laszlo II'nin vasisi tayin etti. Janos bundan sonra Pfalz seçici prensi olmak istediyse de, Devlet meclisi ve saray erkânı buna karşıkoydu ve bu görev İstvan Bathory'ye verildi (1519). Zapolya ile Bathory arasındaki çekişmeler Türklerin 1521'de Belgrad'ı ele geçirmesini kolaylaştırdı. Devrimci Hatvan meclisi Devlet meclisinin bütün üyelerini kovdu (1523) ve Zapolya'nın arkadaşı olan İstvan Werböczy'yi Pfalz seçici prensliğine tayin etti. Bu umutsuz ve anarşik durum sırasında Kanunî Sultan Süleyman Macaristan'ı istilâ etti, genç kral Mohaç'ta ordusu ile birlikte mahvoldu (29 ağustos 1526). Zapolya yardıma geldiğinde artık iş işten geçmişti. Saray kendisini bile bile ihanet etmekle suçladıysa da, suçu ispat edilemedi. 14 Ekimdeki Tokaj ve 10 kasımdaki Szekesfehervar meclisleri Zapolya'yı Macaristan kralı seçti, 11 kasım 1526'da taç giydi.

Bunu rakip alman adayı avustralyalı Ferdinand ile Zapolya arasında çıkan çekişmeler izledi. Zapolya Ferdinand'a karşı Türklerden yardım gördü. 1538'de yapılan Nagyvarad antlaşmasında Ferdinand Janos'u macar kralı olarak kabul etti. Bu anlaşmaya göre Janos'un ölümünden sonra yerine kendisi geçecekti. Fakat Türkler tarafından korunan Janos, ölümünden sonra tahta oğlu Janos Zsigmond'un geçmesini vasiyet etti. (M)

JANOS ZSİGMOND (hük. 1559-1571), Erdel kralı Janos Zapolya'nın oğlu. Zapolya, ölümünden (1540) bir süre önce bir adamını İstanbul'a göndererek Osmanlılar tarafından alınan bütün memleketin haraç karşılığında oğlu Janos Zsigmond'a bırakılmasını sağladı. Annesi İzabella ile hırvat asıllı devlet adamı Frater György tarafından yetiştirilen Janos'u Osmanlı devleti Ferdinand'a karşı korudu. Budin, Ferdinand'dan kurtarıldığı (22 ağustos 1541) zaman annesi tarafından Kanunî Sultan Süleyman'ın huzuruna çıkarıldı ve kendi çocuğu olduğunu göstermek üzere emzirildi. Kanunî ileride krallık verileceği vaadiyle Janos'a Erdel vilâyetinde bir sancak verdi. Bu tarihten sonra Erdel üzerinde osmanlı hâkimiyeti başladı; Habsburgların karşıkoymaları bir sonuç vermedi. Janos zamanında Erdel'in tabiiyetini tespit eden 1566 tarihli antlaşmada padişah, Erdel'i bırakmayacağını, müdafaa ve himaye edeceğini vaat ediyor; buna karşılık Janos Zsigmond da padişaha her yıl 15 000 altın vergi ödeyeceğini bildiriyordu. (M)

JANOŞİK, ünlü slovak haydudu. Trentchin bölgesinde doğdu. 1713'te ölüm cezasına çarptırıldı. Yoksulların iyiliğini düşünen yiğit bir insandı; halk için adaletin ve zorbalara karşı direnmenin sembolü oldu. Başarıları Slovakya'da Kral, Bohemya'da Jirji Mahen, Polonya'da K. Tetmajer gibi şairlere ilham verdi ve halk şarkılarına konu oldu. (L)

Foto. Manuel, X, Gilbert (LAROUSSE)

JANOWİTZ (Gundula), alman kadın opera şarkıcısı (Berlin 1938). Meslek hayatına 1960'ta Viyana'da başladı, her yıl Bayreuth festivallerinde sahneye çıktı. 1967'de Salzburg festivalinde Sieglinde'yi canlandırdı. Milletlerarası bir üne sahiptir. (L)

JAN Prag'lı (Jan BUCKA, — denir), çek kardinali (Prag 1360'a doğr. Estezgori, Macaristan 1430). Jan Has'a karşı cephe aldı ve Prag kiliselerinin ruhanî reisi olarak Hus taraftarları ile mücadele etti. Şiddetinden dolayı DEMİR PİSKOPOS diye anıldı. (L)

JAN Prémontré veya **Jesenice'li,** Jan hus'çu önder (1370'e doğr. -Prag 1421). Tabor'cuları peşine takarak Prag şatosunu ele geçirdi ve can düşmanı Jan Sadlo'nun başını kestirdi. Utrak'ın taraftarlarına yenildi ve öldürüldü. (L)

JANR i. (fr. *genre*). Bk. TÜR.

JAN RUYSBROECK veya **RUUSBROEC Aziz.** Bk. RUUSBROEC (Jan).

JANS (Jan), XVII. yy.da yaşamış, Brugge veya Oudenaarde asıllı flaman halıcısı. Gobelins halı imalâthanesinde bir atelyeyi yönetti. Ayrıca, özel atelyesinde, 1686'dan itibaren, Mignard'dan ilham alarak yapılan *Saint-Cloud galerisi* adlı duvar halısını tamamladı. Gobelins imalâthanesindeki yerini oğlu JAN I (1723'e kadar) ve torunu JAN-JAKOB (1723-1731) doldurdular. (L)

JANSEN (Jacques), fransız baritonu (Paris 1913). Meslek hayatına 1941'de Opéra-Comique'te Pelléas'ı söyleyerek başladı. Operetlerde ve melodi alanındaki başarısının yanı sıra milletlerarası bir ün sağlayan Pelléas rolü olmuştur. (L)

JANSEN (Zacharias), hollandalı mucit (La Haye 1580 - Amsterdam 1628 veya 1638). Midelburg'da gözlük camı yapan babasının yanında çalıştı. İlk yaklaştırıcı gözlüğü ve mikroskobu icat ettiği söylenir. (L)

JANSEN'CİLİK i. Bk. JANSENİUS'ÇULUK.

JANSENİUS (Corneille JANSEN, — denir), Ypres piskoposu (Acquoy, Leerdam yakınlarında, Hollanda 1585-Ypres 1638). 1602'de Louvain üniversitesine girdi. Bu üniversitede, o sıralarda augustinus'çularla cizvitler arasında şiddetli tartışmalar oluyordu: Jansenius, dostu Duvergier de Hauranne ile birlikte augustus'çuların tarafını tuttu. Sonradan Saint-Cyran manastırına rahip olan Duvergier de Hauranne, Jansenius'u önce Paris'e (1604), oradan da Bayonne'a götürdü (1611). Jansenius Bayonne'da, Piskoposluk okuluna müdür oldu (1612-1614). İki dost, üç yıl süreyle, kilise babaları ve özellikle Aziz Augustinus üstüne incelemeler yaptılar ve bir kilise reformu için gerekli planları hazırladılar. 1617'de Jansenius Louvain'e döndü ve Sainte-Pulchérie okulunun (hollandalı öğrenciler için) başına geçti. Cizvitlere karşı girişilen mücadeleye katılarak ilâhiyat öğrenimi gören cizvit öğrencileri üniversitede barındırmadı; 1619'dan beri ilâhiyat doktoru olarak bulunduğu Louvain üniversitesi Jansenius'u İspanya'ya göndererek (1626) oradaki üniversitelerin kapılarını cizvitlere kapamakla görevlendirdi. Jansenius 1628'den itibaren dostu Saint-Cyran'ın da ısrarıyle *Augustinus* adlı eserini yazmağa başladı. 1634'te *Mars Gallicus*'u yayımladı. Bu eserinde, protestan milletlerle birlik olmakla suçladığı Fransa krallığına şiddetle çattı; bu görüşü İspanya sarayı da destekledi ve Jansenius belki de bu yüzden Ypres piskoposluğuna getirildi (1635). *Augustinus*'un hazırlanmasında büyük titizlik gösterdiği ve gizlice basılmasında ısrar ettiği için, eser sağlığında basılamadı. Ancak ölümünden iki yıl sonra yayımlanan (1640) bu eserle Hıristiyanlık tarihinin en ciddî çatışmalarından biri başlamış oldu. Bk. JANSENİUS'ÇULUK. (L)

JANSENİUS'ÇULUK veya **JANSEN'CİLİK** i. (özel ad *Jansenius* veya *Jansen*'den). Jansenius'un (Jansen) ve taraftarlarının öğretisi.
— ANSİKL. Özellikle XVII. ve XVIII. yy.da etkisi görülen *Jansenius'çuluk*'un kökü, augustinus'çular ile molina'cılar arasında çekişmelerin başladığı XVI. yy.a dayanır. O zamana kadar ilâhiyatçılar, Tanrı'nın inâyeti ile insanoğlunun hürriyetini bağdaştırmak için Aziz Augustinus'un ileri sürdüğü çözüm yoluna başvurur, hürriyeti büsbütün kaldırmamakla beraber Tanrı'nın insanları sadece kendi yüce iradesine göre kurtulmağa lâyık görüp görmediğini ileri sürerlerdi. XVI. yy.da bu öğreti, insan hürriyetine büyük bir pay tanımak isteyen cizvit papazları, özellikle de Molina tarafından çürütülmek istendi. Molina'ya göre, insana doğru yolu göstermek için yeterli olan tanrı inayeti, etkisini ancak insan iradesinin katılmasıyle gösterebilirdi. Bu görüş sert tartışmalara, suçlamalara yolaçtı. Jansenius'un, Augustinus'çuluğu savunmak için yazdığı ve ölümünden sonra yayımlanan *Augustinus*'u (1640) çekişmeleri daha da alevlendirdi. Jansenius'u tutan Port-Royal manastırı keşişleri (Saint-Cyran, A. Arnauld) görüşlerini halka benimsetmek için büyük bir faaliyete giriştiler. Fakat Kilise, Jansenius'un kitabını, insan hürriyetini inkâr etmek ve ancak Tanrı'nın önceden seçtiği kimselerin kurtulabileceklerini ileri sürmekle suçlayarak yasakladı (1653). Devletin bütünlüğünü bozdukları gerekçesiyle Louis XIV ve Mazarin, jansenius'çulara ve Port-Royal keşişlerine karşı cephe almışlardı. Jansenius'çuluk da, günden güne siyasî bir parti haline geliyordu. Port-Royal manastırı yıkıldıktan sonra (1709), Jansenius'çular, mutlakıyetçi monarşinin karşısında olan parlamentocu gallikan'cılık taraftarlarıyle birleştiler. Krallığın çeşitli baskılarına rağmen, mücadele Fransız devrimine kadar sürdü. Jansenius'un fikirleri XVIII. yy.da İtalyayı etkiledi ve birçok dinî ve siyasî reforma yolaçtı. (L)

JANSİYAMARİN i. (fr. *gentiamarine*). Kim. Centiyana kökünde bulunan amorf, acı glikozit. (Jantiyopikrin'in taze kök mayaları tarafından dönüştürülmesiyle meydana gelir.) [L]

JANSİYANİN i. (fr. *gentianine*). Kim. Aromatik emin ve kükürtlü hidrojen karışımının oksitlenmesiyle meydana gelen mavi boyarmadde. (L)

JANSİYANOZ i. (fr. *gentianose*). Centiyana'dan çıkarılan trisakarit; hidrolizle jansiyobioz verir. (L)

JANSİYOBİYOZ i. (fr. *gentiobiose*). Kim. Jansiyanoz'un hidroliziyle meydana gelen, şekerli ve acı, sakaroz izomeri madde. (195° C'ta ergiyen indirgen bir katıdır; hidroliz işleminden geçirilerek iki glikoz molekülü verir.) [L]

JANSİYOPİKRİN i. (fr. *gentiopicrine*). Kim. Centiyana'nın taze kökünde bulunan billûrlu glikozit. (L)

JANSKE LAZNE, esk. alm. **Johannisbad,** Çekoslovakya'da (Kuzey Bohemya bölgesi) ılıca merkezi, Krkonoşe dağlarında, Liberec'in güneydoğusunda. Çocuk felci tedavisinde uzmanlaşmış merkez. Çerna hora'da (1 299 m) kış sporları merkezi. (L)

JANSKY (Kral Guthe), amerikalı mühendis (Norman, Oklahoma 1905 - Little Silver, New Jersey 1950). Wisconsin üniversitesinden mezun oldu. 1928'de Bell Telefon laboratuvarlarında radyo mühendisi olarak çalışmağa başladı.

1931 Yazında, okyanuslararası telefon konuşmalarına karışan atmosfer parazitlerini inceledi. Döner anten tertibatıyle, 14,6 m dalga boyunda bir parazitin geliş yönünü ve şiddetini tespit etti. Yerel ve uzak fırtınalarla iki grup parazit arasındaki ilişkileri açıkladı, üçüncü bir grubun geliş yönü ve maksimum şiddetine göre, dalgaların güneş sistemi dışında sabit bir kaynaktan gelmesi gerektiği kanısına vardı. Jansky bu kaynak bölgesinin ya Samanyolu'nun yay burcu doğrultusunda veya gökada merkezi yakınlarında olduğunu ileri sürdü. Araştırmalarının sonuçlarını 1933'te yayımladı. Böylece yıldızlararası radyo dalgalarının varlığını ortaya koydu. Bu buluş, radyo-astronomi biliminin doğmasını sağladı. (M)

JANSON (Paul), belçikalı siyaset adamı (Herstal 1840 - Brüksel 1913). Brüksel'den liberal milletvekili seçildi (1877), aşırı sol kanatta yer aldı, Radikal partiyi kurdu (1878) ve genel oy hakkı için mücadele etti. 1894 Seçimlerinde sosyalistler tarafından yenilgiye uğratıldı. (L)

JANSSEN (Herbert), alman baritonu (Köln 1895-New York 1965). Meslek hayatına 1924'te Berlin, Londra ve Beyreuth'ta (Wolfram, 1930) başarılı konserler vererek başladı. Hitler Almanyası'ndan kaçarak amerikan vatandaşı oldu. 1939'da New York Metropolitan'ında Schorr'un yerini alarak Wagner repertuvarını söylemeğe başladı (Wotan, Sachs v.b.). [L]

JANSSEN (Jan), hollandalı bisiklet yarışçısı (Nootdorp, Güney Hollanda 1940). Sırasıyle Belçika turu (1963), Paris - Nice (1964), 1964 dünya bisiklet şampiyonluğu, Hollanda turu (1965), Bordeaux - Paris (1966), Paris Roubaix (1967) ve İspanya turunu (1967) kazandı. (L)

JANSSEN (Johannes), alman katolik tarihçisi (Xanten-Westphalen 1829 - Frankfurt-am-Main 1891). Frankfurt-am-Main'da profesördü. 1860'ta papaz oldu. Özellikle *Geschichte des deutsches Volkesseit dem Ausgang des Mtitelalter* (Ortaçağdan Sonra Alman Halkının Tarihi) [1876-1888] adlı eseriyle tanınır. Bu eserde, Ortaçağ Almanyası'nı över ve Reform'un bir çöküş etkeni olduğunu ileri sürer. (L)

JANSSEN (Jules), fransız astronomu ve fizikçisi (Paris 1824-Meudon 1907). Bir banka memuruydu, bilimsel incelemelere merak sardı ve 1860'ta görme üstüne bir tez yaparak doktor oldu. Özel Mimarlık okulunda genel fizik okuttu (1865) ve çeşitli bilimsel görevler aldı: Peru'da magnetik ekvatoru tespit etti (1857), İtalya'da tellür çizgilerini inceledi (1861), Sandorini'de yanardağ incelemeleri (1867), Asor adalarında yerin magnetizması ve topografyası üstüne çalışmalar yaptı (1867). 1876'da Montmartre'de bir astrofizik rasathanesi kurdu. 1891 Yazında yaşlı olmasına rağmen bir rasathane kurmak için Mont Blanc'a çıktı ve bu rasathanenin müdürlüğüne getirildi. Janssen, 1862'de, güneş tayfındaki bazı çizgilerin tellürden ileri geldiğini buldu. 1868'de Lockyer ile aynı anda güneş tayfında helyum adı verilen yeni bir elementin bulunduğunu gözlemledi. Meudon rasathanesinde, güneşin ışıkyuvarındaki tanecikler ile ilgili fotoğraf klişelerinden çok güzel bir koleksiyon meydana getirdi. 1881'de kuyrukluyıldızın ilk fotoğrafını çekti. Bir balonun yerini harita üzerinde bulmağa yarayan havacılıkla ilgili bir pergel yaptı. (L)

JANSSENS (Abraham), flaman ressamı (Anvers 1575-ay.y. 1632). Önceleri Caravaggio'nun etkisinde kalan Janssens'in Anvers okulunda önemli bir yeri vardır, daha sonra 1610'dan itibaren Rubens tarzında çalıştı (Anvers, Berlin, Brüksel, Kassel, Münih, Valenciennes, Viyana müzelerinde saklanan alegorik, dinî, mitolojik tablolar). G. Seghers, Th. Rombouts ve J. Bruegel'in hocası oldu. (L)

JANSSEN VAN CEULEN (Cornelius), **Johnson van Seulen** de denir, ingiliz portre ressamı (1593'e doğr.- La Haye 1664), Anthony Van Dyck yerini alıncaya kadar, Charles I'in en gözde ressamıydı. 1643'te Hollanda'ya gitti, ölümüne kadar Amsterdam, Utrecht ve La Haye'de çalıştı.

Eserlerinde aydınlık ve titreşimli renkler göze çarpar. Genellikle koyu arka planlar üzerine çizdiği şekiller tablolarına bir kabartma havası verir. Eserleri arasında Charles I'in bir portresi ve John Milton'un 10 yaşındaki bir resmi vardır. *Leicester Kontesi Dorothy Percy* adlı tablosu New York Metropolitan müzesindedir. Diğer eserleri Rotterdam, Dresden ve Lille müzelerindedir. (M)

JANSSONİUS (Jan JANSZOON, **Johannes** — denir), hollandalı harita bilgini (Arnhem 1588'e doğr. -Amsterdam 1664'e doğr.). Jodocus Hondius'un damadıydı; 1617'de Ptolemaios'un *Coğrafya*'sını, 1663'te de Mercator'un *Atlas*'ını iki cilt halinde yendien bastı. 1657-1661 Yılları arasında *Theatrum Exhibens illustriores Civitates*'i (Ünlü Kentleri Gösteren Çizelge) [8 cilt] ve *Novus Atlas*'ı (Yeni Atlas) [11 cilt] yayımladı. (L)

JAN Stopnika'lı, polonyalı coğrafyacı (Stopnika XV. yy.ın ikinci yarısı- öl. 1530). Felsefe eserleri ve *Introductio in Ptolomei Cosmographiam* (Krakow, 1512) adlı bir kitap yayımladı; bu eser, Polonya'da Batının coğrafî bilgilerini halka indiren M.

JANSENİUS
Philippe de Champaigne'in eseri
Cabinet des Estampes Paris

Foto. X (LAROUSSE)

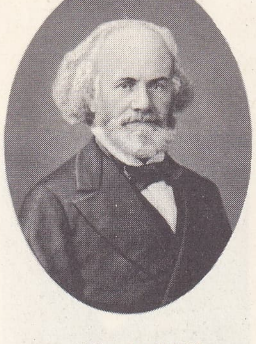

Jules JANSSEN

JANUS madenî roma parası (M.Ö. 268) Cabinet des Médailles, Paris

Waldseemüller'in kitabının bir uyarlamasıdır. (L)

JANT i. (lat. *gamba*, bacak> *gambita*'dan fr. *jante*). Bir taşıt tekerleğini çevreleyen çember biçiminde kısım.

— Dy. *Jant gücü*, bir katarı çekebilmek için bir lokomotifin sağlayacağı güç (*çekme kancası kuvveti*'ne karşıt olarak kullanılır.)

— ANSİKL. Modern otomobil *jant*'ları, tekerlek göbeğine bağlanmış ve kenarları, lastiğin janttan ayrılmasını önlemek için kıvrık yapılmış çelik çemberlerdir. Lastiğin çıkarılabilmesi için orta kısım oyuk yapılır. Derin omuzlu jantlar motosikletlerde kullanılır. Omuza, jant tellerini bağlamak için delikler açılmıştır; kauçuktan veya saçtan yapılmış bir bant, tel bağlantı yerlerinin iç lastiğe değerek zedelemesini önler. İç kısımlarda meydana gelen paslanmalar dış lastiğe zarar verdiği için jantlar bazen kromla kaplanır. Bisikletlerde eskiden tahta jantlar, gürgen veya amerikan akçaağacından yapılırdı. En çok kullanılanı, emaye veya krom kaplanmış çelik jantlardır. Turizm ve yarış bisikletlerinde hafif alaşımlardan yapılmış jantlar kullanılır. (L)

JANTHİNA i. Zool. Hava kabarcıklı yüzdürücüsü olan karındanbacaklı yumuşakça; açık denizlerde yaşar. (Önden solungaçlılar altsınıfından *janthinidae* familyasının örnek tipi.)

— ANSİKL. *Janthina*, içi hava dolu sağlam çeperli hücrelerden oluşmuş uzun bir yüzdürücü sayesinde dibe çökmeden enginlerde yaşayabilen bir hayvandır. Kavkısı kapaksız ve ince, rengi mor veya mavimsidir. Atlas okyanusunda ve Akdeniz'de yaşar. İtalya'da pliyosen tabakasında bazı fosil türlerine rastlanır. (L)

JANTHİNOSOMA i. Zool. Güney Amerika'da yaşayan sivrisinek; insanların derisi altına dermatobia yumurtalarını bıraktığı için zararlıdır. (İplik duyargalı çiftkanatlıların *culicidae* familyasından.) [L]

JANTİZAT i. (fr. *gentisate*). Jantizik asidin tuzu. (Sodyum salisilattan daha az zehirli olan sodyum jantizat, romatizma tedavilerinde günde 3 ile 12 gr'lık dozlar halinde tavsiye edilir.) [L]

JANTİZİK sıf. (fr. *gentisique*). Kim. Jantizin'in alkali ortamda ergimesiyle meydana gelen bir asit için kullanılır. *Eşanl.* HİDROKİNON KARBOKSİLİK ASİT, 2-5 DİHİDROKSİBENZOİK ASİT. (L)

JANTİZİN i. (fr. *gentisine*). Kim. Centiyana kökünde bulunan sarı boyarmadde; *Jantiseyin*'in metil eteri olan ve sentez yoluyle elde edilen trihidroksiksanton'u meydana getirir. (L)

JANUS i. Zool. Testere sineği; kurtçuğu meşe filiz ve sürgünlerinde, kavak, gül ve armut ağaçlarında gelişir. (Zarkanatlıların *cephidae* familyasından.) [L]

JANUS. Rom. mit. Eski Roma tanrılarından. Biri öne, öteki arkaya bakan iki yüzü vardı. Janus ile ilgili efsane Roma'nın kuruluşuna bağlanır. Janus, birçok maceradan sonra, Latium'a hâkim oldu. Oğlu Jupiter'in Yunanistan'dan kovduğu Saturnus'u o karşıladı. O sıralarda *Janiculum*'a yerleşti. Hükümdarlığı «Altın çağ»a rastlar. Gemiyi ve parayı icat etti, yerli halka toprağı işleme sanatını öğretti. Ölünce tanrılaştı ve hakkında birçok efsane uyduruldu. Sabin'lerin işgal ettiği Capitolium'u kurtarmak için, kaynar su fışkırtan bir kaynak yarattığı yolundaki efsane bunların başında gelir. Bu mucizeyi anmak için, savaş sırasında Forum'daki Janus tapınağının kapılarının hep açık bırakılmasına karar verildi. Böylece tanrı sürekli olarak Romalılara yardım edebilecekti. Tapınağın kapısı yalnız barış zamanında kapatılırdı. Janus'un iki yüzlü tasviri, en eski roma paralarında bulunur, bu tasvir bir kapının iki yüzünü (lat. *Janua*) hatırlatır. Janus kapılar tanrısı, karısı *Cardea* ise kapı menteşeleri tanrıçası idi. Forumdaki tapınaktan başka, genellikle dörtyol ağızlarında yer alan birçok janus tapınağı daha vardı. Yılın ilk ayı ve ayın ilk günü ona adandı, onuruna bazı kemerler yapıldı. Bunlardan biri olan «Janus Quadrifrons» kemeri bugün de ayaktadır. (L)

JANUS (Cenova 1374 - Lefkoşe 1432), Kıbrıs, Kudüs ve Ermenistan kralı (1398-1432), Jacques I'in oğlu ve halefi. Magosa'yı Cenova'lıların elinden kurtarmak için boş yere çabaladı. 1423'te İskenderiye'ye hücum etti. Mısır sultanı onu hapsettirdi ve serbest bırakmak için kurtuluş fidyesi ile yıllık haraç istedi. (L)

JANUS PANNONİUS (Janos Csezmicei), macar şairi ve papazı (Csezmice, Güney Slavonya 1434 - Medvevara, Zagreb yakını 1472). Estergon başpiskoposu kardinal Janos Vitez'in yeğeniydi. Vitez tarafından İtalya'da yetiştirildi. 1471'de Macaristan kralı Matyas'a karşı bir kompioya karışmakla suçlanınca İtalya'ya kaçmak istedi, ama yolda öldü. Hümanist bir şairdi, dikkate değer latince şiirler yazdı. Bu şiirler 1569'da yayımlanmıştır. (L)

Janus tapınağı, Roma forumununun kuzeyinde bulunan tapınak. Kimin tarafından kurulduğu ve kesin yeri tartışma konusudur; efsaneye göre Romulus ile Titus Tatius'a veya Numa'ya mal edilir. Kapıları barış zamanında kapalı, savaş zamanında açık duran yapının niteliği de ayrı bir tartışma konusudur; başlangıçta tapınağın basit bir kapı olduğu ve buna sonradan eğik bir kemerle, içinde iki yüzlü bir tanrı heykeli barındıran üstü açık bir şapel eklendiği sanılır. (L)

JAPALURA i. Zool. Güney Çin'de yaşayan iguana çeşidi. (Agamagillerden.) [L]

JAPET, Satürn'ün 1671 ekiminde Cassini tarafından keşfedilen uydularından biri. (L)

JAPON i. Japonya halkından veya bu halkın soyundan olan kimse. || [isim tamlamalarında] Japonya veya Japonlarla ilgili olan: *Japon adaları. Japon müziği.*

— Dokumc. *Japon boyası*, dokuma maddelerini kırmızıya boyayan bitkisel boya.

— İşl. *Japon işi*, ince çin ipeğiyle yapılan sarma tarzı renkli nakış. (Japon işi, tek renkli veya değişik renklerde ipliklerle sarma tarzında ve her sıra bir öncekinin üstüne yapılan bir işlemedir.)

— Kâğıtçılık. *Japon kâğıdı*, beyaz veya sarımtırak renkte, sedefimsi, perdahlanmış, ipek görünüşlü kâğıt. (Eskiden Japonya'da çeşitli ağaçcıkların, özellikle de bir dut ağacının kabuğundan yapılır ve lüks basılarda kullanılırdı.) || Japon kâğıdından örneklenilerek Avrupa'da yapılan kâğıt (SİMİLİ-JAPON da denir).

— Süs. santl. *Japon fayansları*, XVIII. yy. ortalarından XIX. yy. başlarına kadar Saksonya, Chantilly ve Cicennes porselenleri ile geliştirilen eski İmari porselenlerinin süslemelerini taklit eden fayanslara verilen ad.

— Zootekn. *Japon köpeği*, Japonya asıllı köpek ırkı. (Yüksek boylu olan bu köpeğin rengi kızıl veya siyah olur, üzerinde az miktarda benek bulunur; eski bir soydan gelir ve genellikle av köpeği olarak kullanılır.) || *Japon mastisi*, süs köpeği. (*Çin-çin* adıyle de bilinen bu köpek 25 sm boyunda, çok sevimli, neşeli ve çok oyuncu bir hayvandır). || *Japon tavşanı*, alaca postlu tavşan ırkı. (Postu sarı, turuncu ve siyah renklerle kaplıdır. İsminden başka japonlukla ilişkisi yoktur.) [LM]

JAPONCA i. (*Japon*'dan *Japon-ca*). Leng. Japonya'da konuşulan dil. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Leng. Bugün tek biçimli bir dil olan Modern *Japonca* eski klasik yazı diliyle modern konuşma dilinin uzlaşması sonucunda ortaya çıktı. Çince telaffuzunun Japoncanınkine benzemesi yüzünden, önceleri yazı dilinde çin harfleri kullanıldı ve yazı dili konuşma dilinden farklı bir evrim geçirdi; çin üslûbunun etkisinde kalan bu yazı, daha sonra hece işaretleri (*kana*) biçiminde sadeleştirildi. Bugün Japonca, düşey sütunlar halinde sağdan sola doğru yazılır ve bu yazı çin harfleriyle *kana*'nın bir karışımıdır; kana'dan her biri kırk yedi sesten meydana gelen iki heceleme kitabı kalmıştır; resmen kullanılan ideogramların toplam sayısı ise 2 050'ye yükseldi.

Japoncada çok sayıda ünlü vardır; sadeleşmiş konuşma dili ses bakımından ahenklidir; ama konuşma uzarsa bir tekdüzelilik duygusu uyandırabilir. Yerli kelimeler daima açık hecelerle biter; Japoncaya ayrı düşmeyen *n* ile biten yabancı kelimeler dışında başka dillerden aktarılan kelimelerin son heceleri açıktır. Çin harflerinden sonra Japoncaya birçok çince kelimenin girmesi, orijinal çoğalma gücünden (oluşturucu sonekler, bileşim, çiftleme) hiç bir şey kaybetmeyen kelime hazinesini aşırı derecede doldurdu. Çin harfleri birçok biçimde okunabilir: mümkün okuma biçimleri arasında bütün durumları tek tek belirlemek için eski biçimin alınması (*go.on*) veya yeniden gözden geçirilmesi (*kan.on*) veyahut çin harfinin Japoncaya tercümesiyle (*kun*) elde edilen çin-japon okumalarından birini seçmede son sözü kullanım söyledi; işte dilin en büyük güçlüklerinden biri de budur. Morfoloji bakımından iki büyük kelime kategorisi vardır; bunlardan bazıları değişir, ötekiler değişmez (isimler bu kategoridendir). Değişken kelimelerin, az çok genişlemiş olan köklerine sonekler katılır; bu kökler, bir kiplik, bir görünüş veya bir sözdizimi görevini tek başlarına belirtebilir. Değişmez kısa parçacıklar olan eklentiler, halleri veya cümle içinde kelimeler arasındaki ilişkileri anlatır. Dil, şahsı veya çoğulu belirtmez, ama kelime hazinesi bir eksikliği giderir ve çoğunlukla şahıslar kullanım kibarlığının derecesiyle belirtilir. Sözdiziminde, belirleyenin belirlenenden önce gelmesi, yüklemin daima cümle sonunda yer alması gibi altay dil öbeğinde de görülen bazı kurallara rastlanır. (L)

JAPON ÇUKURU. Bk. TUSCARORA.

JAPON denizi, Büyük Okyanusta kıyı denizi; Japon takımadaları, Kore kıyıları ve Sovyet Uzakdoğusu arasında. Hemen her yerinde derinliği 2 000 m'yi aşan bu denizin doğu kısmında 4 036 m derinliğinde bir çukur vardır.

Japon denizi, Türkistan boğazı ve La Perouse boğazıyle Ohatsk denizine, Tsugaru boğazıyle Büyük Okyanusa, Kore ve Tsuşima boğazlarıyle Doğu Çin denizine ulaşır. Kurasio'nun bir kolu Kore ve Tsuşima boğazlarıyle Japon denizine girer ve Tsuşima akıntısı adıyle Japonya'nın batı kıyısını izler.

Asya kıtası kıyılarıyle Japon takımadalarının iklim bakımından çok farklı olmasının başlıca sebeplerinden biri, Japon denizinin yüzeyindeki suların sıcaklık farklarıdır.

japonca

KATAKANA

ア	カ	サ	タ	ナ	ハ	マ	ヤ	ラ	ワ	ガ	ザ	ダ	バ	パ
a	ka	sa	ta	na	ha	ma	ya	ra	va	ga	za	da	ba	pa
イ	キ	シ	チ	ニ	ヒ	ミ		リ	ヰ	ギ	ジ	ヂ	ビ	ピ
i	ki	si	ti(tsi)	ni	hi	mi		ri	vi	gi	zi	di	bi	pi
ウ	ク	ス	ツ	ヌ	フ	ム	ユ	ル		グ	ズ	ヅ	ブ	プ
u	ku	su	tu(tsu)	nu	hu	mu	yu	ru		gu	zu	du	bu	pu
エ	ケ	セ	テ	ネ	ヘ	メ	エ	レ	ヱ	ゲ	ゼ	デ	ベ	ペ
ê	kê	sê	tê	nê	hê	mê	yê	rê	vê (ê)	gê	zê	de	bê	pê
オ	コ	ソ	ト	ノ	ホ	モ	ヨ	ロ	ヲ	ゴ	ゾ	ド	ボ	ポ
o	ko	so	to	no	ho	mo	yo	ro	vo	go	zo	do	bo	po

ン (n)

HIRAKANA

あ	か	さ	た	な	は	ま	や	ら	わ	が	ざ	だ	ば	ぱ
a	ka	sa	ta	na	ha	ma	ya	ra	va	ga	za	da	ba	pa
い	き	し	ち	に	ひ	み		り	ゐ	ぎ	じ	ぢ	び	ぴ
i	ki	si	ti(tsi)	ni	hi	mi		ri	vi (i)	gi	zi	di	bi	pi
う	く	す	つ	ぬ	ふ	む	ゆ	る		ぐ	ず	づ	ぶ	ぷ
u	ku	su	tu(tsu)	nu	hu	mu	yu	ru		gu	zu	du	bu	po
え	け	せ	て	ね	へ	め	え	れ	ゑ	げ	ぜ	で	べ	ぺ
e	ke	se	te	ne	he	me	ye	re	ve	ge	ze	de	be	pe
お	こ	そ	と	の	ほ	も	よ	ろ	を	ご	ぞ	ど	ぼ	ぽ
o	ko	so	to	no	ho	mo	yo	ro	vo	go	zo	do	bo	po

ん (n)

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

Japonya ve Kore kıyılarında sardalya, Kore ve Hokkaido kıyılarında ringa balığı avcılığı çok canlıdır. (L)

JAPONE sıf. (fr. *japonais*, japon tarzında). Kıyf. [Kadın elbisesi için] Kolsuz: *Kombinezonun sol askısı japone kolundan aşağı düşmüştü* (Aziz Nesin). ‖ [Uzun kollu kadın elbisesi için] Omuz kesimi olmayan, bol ve geniş: *Japone kimono kolu*. (M)

JAPON içdenizi coğ. Bk. SETO NAİKAİ.

Japon süs balıkları. Akvaryum ve havuzlarda beslenen süs balıkları arasında önemli bir yer tutar. XVIII. yy. ortalarında Japonya'dan Fransa'ya getirilmiş, oradan bütün dünyaya yayılmıştır; ayıklanma yoluyle Çin ve Japonya'da pek çok çeşidi elde edilen bu balıkların Avrupa'da 12 çeşidi bilinmektedir. Sazangillerden olan japon süs balıklarının en yaygın türü havuzbalığıdır. (*Carassius auratus*). Diğer başlıca türleri: *tülkuyruk, komet, yumurtagövde, teleskop*. Bk. HAVUZBALIĞI. (M)

JAPONYA, japonca **Nippon,** Uzakdoğu'da devlet, adalar üzerinde uzanır, Asya kıtasından Japon deniziyle ayrılır, doğuda Büyük Okyanus ile sınırlıdır; 368 844 km²; 99 920 000 nüf. Başkenti, *Tokyo*. Başlıca şehirleri: *Osaka; Nagoya; Kyoto; Yokohama*. Başlıca adaları: merkezde *Honşu;* kuzeyde *Hokkaido;* güneyde *Kyuşu*.

COĞRAFYA

Japon takımadaları güneybatıdan kuzeydoğuya yönelen ve 4 000 km'lik bir alana yayılan 1 042 adayı kapsar. Filipinler ve İndonezya adaları kordonuna birleşecekmiş gibi görünen yaylar çizen bu tektonik asıllı ve volkanları hâlâ faal olan adalar, Büyük Okyanusun çok derin (8 000 m den çok) denizaltı çukurlarının yanındadır: dağ, denizden fışkırıyora benzer.

Fizikî coğrafya

● *Yüzey şekilleri.* «Fossa Magna», dalgakıran yeri tutan dağlarla engebelenmiş tektonik bir hendektir; takımadaların başlıca adası Honşu'nun merkezine doğru, aşılması güç bir geçit açar ve iki morfolojik bölgeyi (güneybatıda Kyuşu Şikoku adaları ve Honşu'nun güneyindeki yarımada; kuzeydoğuda Honşu ve Hokkaido'nun kuzey kesimi) sınırlar. Güney Japonya batıdan doğuya yönelen ve kısmen iç deniz veya Japon denizi (Seto Naikai) ile örtülü derin bir hendek meydana getiren kırıklarla yarılmıştır. Japon içdenizi, çöküntü ovalarıyle Kyuşu (Orta ovası) ve Honşu (Osaka, Biva gölü ve Nagoya ovaları) adalarında devam eder. Bu çöküntüler bütünü, doğuya doğru yükselen ve sarp fay basamaklarıyle Fossa Magna'ya hâkim olan iki dağlık bölgeyle çerçevelenir: kuzeyde billûrlu yaylalar, Hida dağları; güneyde İkinci zamandan kalma bir kıvrılma sıradağı.

Kuzey Japonya'da, kuzey-güney doğrultusunda uzanan başka bir çöküntü ovaları dizisi (Teşio ve Sapporo [Hokkaido] ovaları) dağları yarar; Honşu'nun kuzeyindeki derin hendekle devam eder. Bu hendek Şiriya burnundan Sendai koyuna kadar uzanır. Çöküntü bölgesinin batısında eski bir dağ kütlesi vardır; doğuda ise, kıvrılmış ve aşınmaya uğramış tortullardan meydana gelen, Büyük Okyanusa doğru deniz kıyısında çok yüksek ve yaşlı bir billûru kütleye yaslanan orta yükseklikte bir dağ yükselir. Morfolojik bütünlerin hepsi Biva gibi göllerle sınırlar ve kıyılarda birçok koy oyan kırılmalarla yarılmıştır. Bu faylar üzerinde andesitli yaylalar, 165 sönmüş volkan ve elli faal volkan (bu arada Japonya'nın kutsal dağı Fuji Yama) vardır. Japonya yeryüzünde depremlerin en sık olduğu bölgedir; bazı noktalarda 'yer hemen her zaman sallanır. Denizdibi topografyasının ansızın değişmeleri, çoğunlukla felâketlere yolaçan deniz taşmalarına (*tsunami*'ler) sebep olur.

● *İklim ve sonuçları.* Büyük Okyanusun batısındaki ilk Asya toprağı olan Japonya, muson'un etki bölgesindedir, ama ada üzerinde olması ve dağlık yüzey şekilleri, iklimin özelliklerini değiştirir. Kışın Oya Şio'nun sertleştirdiği İç Asya'dan gelen kuzeybatı rüzgârları, aşırı soğuk dönemlere yolaçar; ama soğuklar ancak dağlarda, Honşu ve Hokkaido'nun kuzeyinde devamlıdır; buralarda kıyılar zaman zaman donar. Daha güneyde asya musonu, donar. Daha üzerinde nem yüklenir, Tsusşima sıcak su akıntısının etkisiyle ısınır ve kıyılarla Honşu'nun batısındaki dağlara çok bol yağış düşürür. Japonya'nın güneyinde bulunulan enlem ile Çin denizinden çıkan Huroşio'nun yakınlığı, yumuşatıcı bir etki yapar ve kışa tropikal özellik kazandırır. Çok uzun okyanus geçişi sırasında iyice nemlenen yaz musonu, güney ve kuzey kıyılara sağnak halinde yağmur düşürür ve Japonya'yı sıcak ve nemli bir tropikal hava kaplar. Olağanüstü şiddette tayfunlar, musonun yön değiştirme döneminde ülkeyi kırıp geçirir. Birbirini izleyen karasal ve tropikal ılıman etkiler yüzünden sıcaklık farkları çok fazladır (Tokyo: ocak ortalaması, 3°C; temmuz ortalaması, 25°C).

Japon topraklarının enlem bakımından önemli derecede yayılması ve ılıman bölgenin tam ortasına tropikal asıllı deniz akıntılarıyle rüzgârların girmesi, ılıman ve tropikal bitkilerin Japonya'nın iç kısımlarına uzanmasına ve takımadaların güneyinde yükselti bakımından üst üste dizilmesine sebep olur. Kışın pek az farkedildiği Kyuşu, Şikoku ve Honşu'nun güneyinde, manolyagiller ile kâfur ağaçları, bambular, ağaçsı eğrelti otları ve salepgillerden meydana gelen bir alt ormanın üstünde yükselir; burada palmiyelere ve muz ağaçlarına da rastlanır. Takımadanın kuzeyinde ve merkezî Japonya'nın orta ve yüksek yamaçlarında, meşe, kestane ağacı, gürgen, akçaağaç, kayın ağacı ve kozalaklılar ormanları tropik bitkilerin yerini alır. Merkezde, dağların alçak eğintilerinde her iki bitki örtüsü birbirine karışır ve değişik manzaralar meydana getirir. Bu manzaralar ilkbaharda kiraz ağaçlarının çiçeklenişini ve yazın tropikal lotüsün açışını dile getiren japon ressamları ve sanatçılarının başlıca tema'sıdır.

İktisadî ve beşerî coğrafya

● *Tarım.* Her yerinde tarım yapılan ve kısmen deniz ve bataklıklardan kazanılan ovalarda, tabiî bitki örtüsü tamamen ortadan kalkmıştır. Dağlar yüzünden ülke topraklarının ancak yüzde 15'inde tarım yapılabildiği için, 100 milyona yakın nüfusu ancak ince tarım besleyebilir. Tarım gerçek bir bahçıvanlık halini almıştır: yaz mevsiminde bazen kat kat yükselen dörtgenlerde sulama yoluyle pirinç yetiştirilir. Çok sayıda tabiî gübre kullanılması, ekilecek bitkilerin bilimsel yolla seçilmesi ve toprağın derinliğine sürülmesi sonunda randıman çok yüksek bir yüzeye (yılda hektar başına 40 kental) ulaşmıştır. Toprağın verimliliği, arada sebze tarımının yapılmasıyle daha da artırılır. Pirinç tarlalarının yanında şekerkamışı, pamuk, tütün tarlaları uzanır. Meyve ağaçları (portakal, kayısı, erik, kiraz), tarlaların arasındaki toprak setlere ekilir. Yaprakları ipek böceklerinin beslenmesinde kullanılan çay ve dut ağaçları dağlarda yetiştirilir. Merkezî ve Güney Japonya'da genellikle yılda iki kere ürün alınır; en güneydeki, su altında bırakılabilen topraklarda da parsellerin çoğunda iki pirinç hasadı yapılır; ama çoğunlukla pirincin yerini buğday, arpa, kolza, barbunya fasulyesi, sebzeler (tatlı patates) alır. Bu kısımda ağaç yetiştiriciliği (dut, turunçgil, çay, kiraz, şeftali ağaçları) kıyıda, bentlerde ve yamaçlarda yapılır. Buna karşılık Honşu ve Hokkaido'nun güneyinde, kışların sertliğinden dolayı ikinci bir hasat istisna sayılır. Pirinç, Hokkaido'da ekilmesine rağmen önemini kaybeder; ılıman iklimlerin tahılları, patates, elma ağaçları ön plana geçer. Hokkaido'nun doğusunda ve Honşu'nun kuzeydoğusunda su altında bırakılabilen topraklar çok azdır; bu bölgede tahıl tarımının (buğday, arpa, yulaf) ve sebzelerin yanı sıra, yemlik bitki tarımı ya-

Fuji-Yama yanardağı

Tokyo'dan bir görünüş

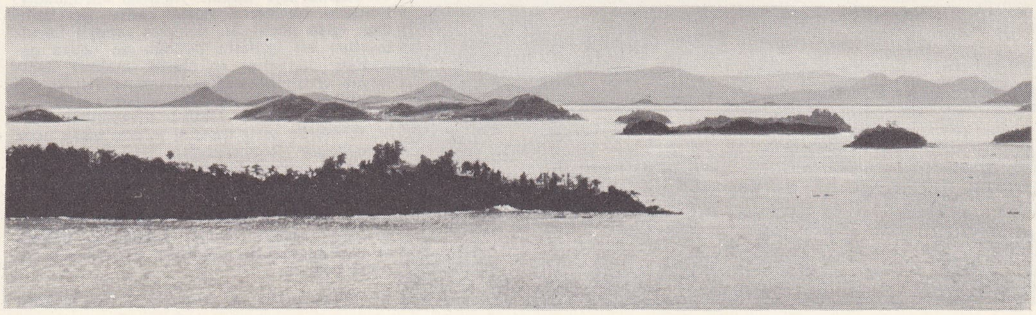

Japon adaları (Seto Naikai)

Foto. Popper-Atlas-photo, Japonya Turizm bürosu (LAROUSSE)

solda, Honşu adasında çayın toplanması; ortada, oyuncak bebek tüccarı; sağda, pirinç hasadı

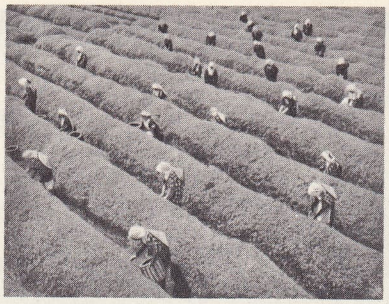

pılır; kasaplık ve sağmal sığır yetiştirilir. Japon köylülerinin elde ettiği yüksek verimlere rağmen (halk çok sade bir şekilde yaşadığı halde) tarım, nüfusu beslemeye yetmez. Birmanya ve Koşinşin'den pirinç, A.B.D.'den buğday, Filipinler ve İndonezya'dan şeker ithal etmek şarttır. Ama Japonya tarım üretiminin yetersizliğini balıkçılıkla kısmen karşılar: takımadalar dünyanın balık bakımından en zengin denizlerinin ortasındadır. Balıkçılık 1,5 milyon balıkçıya iş sağlar ve ülkede kişi başına yılda 45 kg balık düşer. Kıyılarda deniz hayvanları kabuklarının işlenmesi, yosun tarımı, sardalya ve uskumru avı, bölgelerin çoğunda günlük beslenmeye katkıda bulunur. Üstelik büyük balıkçı gemisi filoları, hattâ balıkyağı imal gemileri, Sahalin'in doğu kıyısı açıklarında, Hokkaido'nun doğusunda ve Honşu'nun kuzeyinde ringa ve morina avlar. Daha güneyde sardalya ve ton avı da büyük bir sanayi halini almıştır; japon balıkçı gemileri av için açıldıkları Avustralya denizlerinde altı aydan çok kalır.

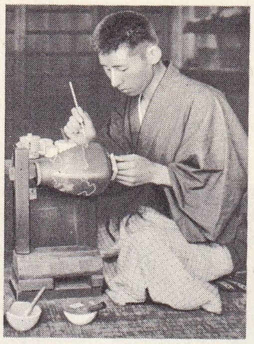

bölümlenmiş bir vazoyu süsleyen sanatçı

● *Sanayileşme.* Ekonominin bütün alanlarında buna benzer bir kalkınma ile, Japonya büyük devletlerle aynı sıraya gelirken, eski ekonominin çok canlı kesimleri de ortadan kalkmadı. İnce geleneklere sahip olan el sanatları ülkesi Japonya'da lâke (Takaoka, Takamatsu, Tottori, Şizuoka) oyuncaklar ve tahta bambu eşyalar (Tsuyuma, Şizuoka), bitkisel liflerden kâğıt veya bronzdan eşyalar (Takaoka), porselenler (İmari ve Seto) ve değerli ipekler imal edilen birçok atelye muhafaza edilmiştir. Toprakaltı zenginlikleri sadece bakır, manganez ve kükürttür. Ağır sanayinin kullandığı demir filizinin ancak beşte biri Japonya'da üretilir. Enerji kaynakları sınırlıdır; petrol üretimi (Akita) çok düşüktür. Kömür yatakları (Kyuşu'da, Çikuho; Honşu'da, Coban; Tokyo'nun kuzeyi ve Hokkaido'da Yubari) çok dağınıktır ve işletilmesi zordur; hiç birinde önemli rezervler yoktur. Antrasit ile kok kömürü ise hiç bulunmaz.

Fuji dağı ardında Mitohama balıkçı köyü

Bu tabiî eksiklerin üstesinden gelen Japonya, sistemli bir çalışma sayesinde yüzyıldan kısa süre içinde dünyanın büyük devletlerinden biri olmayı başardı. Meici çağından beri (1868-1912) devlet, modern sanayinin kalkınması için gerekli yatırımları yapar ve en iyi yabancı teknisyenlerden yararlanır. Madenî yakıtların yokluğu birçok hidroelektrik tesisle karşılanır. Bu tesisler büyük seviye farklarından, dağlardaki vâdilerin darlığından ve yağışların bolluğundan yararlanır. Aynı dönemde, devleti örnek tutan arazi sahiplerinin ve tüccarların sermayeleri de sanayi ve milletlerarası ticarete yatırılmıştır. Tröstler (zaibatsu) halinde gruplaşan japon işletmeleri hızla olağanüstü bir bütünlüğe erişti. Meselâ Mitsui ve Mitsubişi tröstleri uzakdoğu ve hint okyanusu pazarlarında damping sisteminin uygulanması ve kalitesi düşük, ama azgelişmiş ülkelerdeki müşterilerin kolayca alabileceği ucuz fiyatlı eşyaların seri halinde imalâtı yoluyle, kendilerine Büyük Britanya aleyhine bir yer açtılar. Güçlü bir bütünlüğe erişen japon sanayii, aynı zamanda da eski küçük şehirleri çoğunlukla geniş bir yerleşme merkezi halinde birleştiren büyük sınaî tesisler halinde yoğunlaşmıştır. Bu merkezlerin başlıcaları şunlardır: Kyu-Şu adasında Fukuoka-Yahata (kömür madenleri, çelik fabrikaları, tersaneler, otomobil ve çeşitli makine fabrikaları); Honşu'nun güneyinde Osaka-Hobe (demir sanayii, makine fabrikaları, pamuklu ve sentetik dokuma fabrikaları), Nagoya (pamuk ve yün sanayii; dokuma sanayiinde kullanılan makineler); Tokyo-Yokohoma (metalürji, tersaneler, petrol rafinerileri, kimya sanayii, birçok dokuma atelyesi).

Yavata metalürji sanayii

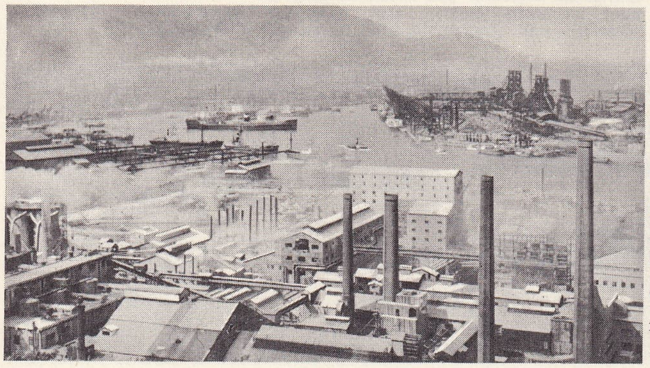

Kömür ve demir eksikliğine rağmen japon metalürjisi çok modern metotlar kullanılması sayesinde çelik üretimini önemli ölçüde arttırdı. İmalât sanayii, tezgâh ihracatı, bol tüketilen çeşitli madenî eşya yapımı büyük ölçüde gelişti. Kure tersaneleri dünyanın her tarafına gemi satar, özellikle, dev petrol tankerleri yapar. Dokuma sanayii, merkezî japonya dağlarında üretilen ham ipeği kullanır; ham ipek rekoltesi bakımından dünyada üçüncüdür; Ama pamuk üretimi çok yetersiz olduğu için Hindistan ve A.B.D.'den ithalât yapmak zorundadır. Bununla birlikte özellikle kadın işçi istihdam eden güçlü bir dokuma sanayii kurulmuştur; bu işçilerin bolluğu ve ucuza çalışması dünyanın en düşük maliyet fiyatlarına erişilmeyi sağlar. Asya ve Afrika'nın azgelişmiş ülkelerine sevkedilen osaka pamukluları, Birinci Dünya savaşından önce bu ülkelerde satış tekelini elinde tutan ucuz manchester kumaşlarının yerini almıştır. Dokuma sanayii kimya sanayiinin de gelişmesini sağlamıştır. Kimya sanayii kurulur kurulmaz boyayıcılar üretmeğe başladı; sonra, sunî ve sentetik lifler imali önemli derecede gelişti ve her bakımdan pamuk ve ipek sanayii ile mukayese edilebilecek duruma geldi.

● *Nüfus artışı ve sonuçları.* Bu iktisadî kalkınma, Japonya'ya kesin bir refah sağlamadı. Nüfus yüzyılda üç kat arttı; güvenliğin sağlanması, kıtlıkların ortadan kalkması, özellikle de bilimsel hekimliğin yayılması sayesinde iki dünya savaşı arasında oranı yüzde 35'i aşan nüfus artışı hızlandı. Doğum oranının gönül rızasıyle sınırlanması; kısırlaştırma, kürtaj (bunlar Eski Japonya'da sık sık görülen çocuk öldürmenin yerini aldı) yoluyle doğumların kontrolü, yüzyılın başındaki tehlikeli artış ritmini yavaşlattı. Ama ülke denizaşırı topraklarını kaybettiği ve göçmen kabul eden ülkeler (Brezilya, A.B.D.'de Kalifornia ve Hawaii adaları) göçü iyice sınırladığı, hattâ yasakladığı için, nüfus artışının frenlenmesi azaldı. Toprağını kendi işlemeyen mülk sahiplerine ancak 1 hektar bırakan ve 2 milyon

Şikoku adasında pirinç tarlaları taraçaları

Foto. Popper-Atlas-photo, Japonya Turizm bürosu, Soherle-Atlas-Photo, Holmes-Lebel (LAROUSSE); Encyclopedia Americana

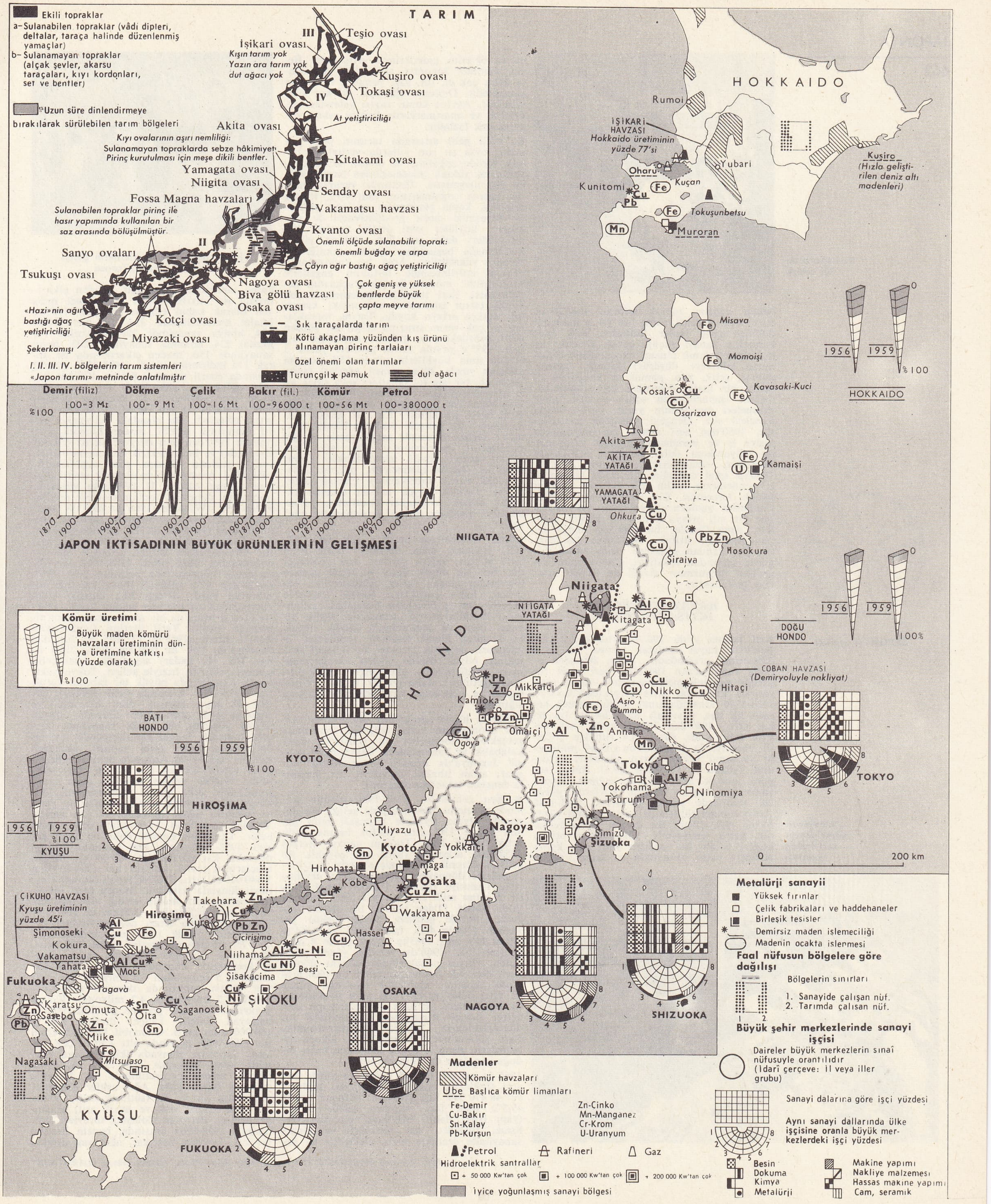

TARIM
Ekili topraklar
a– Sulanabilen topraklar (vâdi dipleri, deltalar, taraça halinde düzenlenmiş yamaçlar)
b– Sulanamayan topraklar (alçak şevler, akarsu taraçaları, kıyı kordonları, set ve bentler)
Uzun süre dinlendirmeye bırakılarak sürülebilen tarım bölgeleri
İşikari ovası
Kışın tarım yok
Yazın ara tarım yok
dut ağacı yok
Teşio ovası
Kuşiro ovası
Tokaşi ovası
At yetiştiriciliği
Akita ovası
Kıyı ovalarının aşırı nemliliği:
Sulanamayan topraklarda sebze hâkimiyeti
Pirinç kurutulması için meşe dikili bentler.
Kitakami ovası
Yamagata ovası
Niigita ovası
Senday ovası
Fossa Magna havzaları
Vakamatsu havzası
Sulanabilen topraklar pirinç ile hasır yapımında kullanılan bir saz arasında bölüşülmüştür.
Kvanto ovası
Önemli ölçüde sulanabilir toprak: önemli buğday ve arpa
Sanyo ovaları
Çayın ağır bastığı ağaç yetiştiriciliği
Tsukuşi ovası
Nagoya ovası
Biva gölü havzası
Osaka ovası
Çok geniş ve yüksek bentlerde büyük çapta meyve tarımı
«Hazi» nin ağır bastığı ağaç yetiştiriciliği
Kotçi ovası
Miyazaki ovası
Şekerkamışı
Sık taraçalarda tarım
Kötü akaçlama yüzünden kış ürünü alınamayan pirinç tarlaları
I. II. III. IV. bölgelerin tarım sistemleri «Japon tarımı» metninde anlatılmıştır
Özel önemi olan tarımlar
Turunçgil
pamuk
dut ağacı
Demir (filiz) 100-3 Mt
Dökme 100-9 Mt
Çelik 100-16 Mt
Bakır (fil.) 100-96000 t
Kömür 100-56 Mt
Petrol 100-380000 t
%100
0
1870
1900
1960
JAPON İKTİSADININ BÜYÜK ÜRÜNLERİNİN GELİŞMESİ
Kömür üretimi
Büyük maden kömürü havzaları üretiminin dünya üretimine katkısı (yüzde olarak)
%100
HOKKAIDO
Rumoi
İŞIKARİ HAVZASI
Hokkaido üretiminin yüzde 77'si
Yubari
Kuşiro
(Hızla geliştirilen deniz altı madenleri)
Oharu
Kuçan
Kunitomi
Tokuşunbetsu
Muroran
1956
1959
%100
Misava
Momoişi
Kavasaki-Kuci
Kosaka
Osarizava
Akita
AKITA YATAĞI
YAMAGATA YATAĞI
Kamaişi
Ohkura
Hosokura
Şiraiva
NIIGATA
Niigata
NIIGATA YATAĞI
Kitagata
DOĞU HONDO
100%
HONDO
ÇOBAN HAVZASI
(Demiryoluyle nakliyat)
Nikko
Hitaçi
Asio
Gumma
Annaka
Mikkaiçi
Kamioka
Omaiçi
Ogoya
KYOTO
BATI HONDO
Tokyo
Çiba
Yokohama
Tsurumi
Ninomiya
TOKYO
Nagoya
Şimizu
Şizuoka
HİROŞİMA
Miyazu
Kyoto
Yokkaiçi
Amaga
Hirohata
Kobe
Osaka
Wakayama
Hassei
Takehara
Hiroşima
Kure
Çicirişima
Niihama
Bessi
Şisakacima
ŞİKOKU
ÇIKUHO HAVZASI
Kyuşu üretiminin yüzde 45'i
Şimonoseki
Kokura
Vakamatsu
Yahata
Ube
Moci
Fukuoka
Tagava
Karatsu
Omuta
Sasebo
Oita
Saganoseki
Miike
Mitsuişo
Nagasaki
KYUŞU
OSAKA
NAGOYA
SHIZUOKA
FUKUOKA
0
200 km
Metalürji sanayii
Yüksek fırınlar
Çelik fabrikaları ve haddehaneler
Birleşik tesisler
Demirsiz maden işlemeciliği
Madenin ocakta işlenmesi
Faal nüfusun bölgelere göre dağılışı
Bölgelerin sınırları
1. Sanayide çalışan nüf.
2. Tarımda çalışan nüf.
Büyük şehir merkezlerinde sanayi işçisi
Daireler büyük merkezlerin sınaî nüfusuyle orantılıdır (İdarî çerçeve: Il veya iller grubu)
Sanayi dallarına göre işçi yüzdesi
Aynı sanayi dallarında ülke işçisine oranla büyük merkezlerdeki işçi yüzdesi
Madenler
Kömür havzaları
Ube Başlıca kömür limanları
Fe-Demir
Cu-Bakır
Sn-Kalay
Pb-Kurşun
Zn-Çinko
Mn-Manganez
Cr-Krom
U-Uranyum
Petrol
Rafineri
Gaz
Hidroelektrik santrallar
+ 50 000 Kw'tan çok
+ 100 000 Kw'tan çok
+ 200 000 Kw'tan çok
İyice yoğunlaşmış sanayi bölgesi
Besin
Dokuma
Kimya
Metalürji
Makine yapımı
Nakliye malzemesi
Hassas makine yapımı
Cam, seramik

Kamakura'da bir sokak

hektar dağıtan toprak reformu köylülerin durumunu düzeltti. Ama her yıl iş pazarına dökülen genç işçiler kütlesine yeni işler bulmakta sanayi güçlük çeker. Üstelik dış pazarlara bağımlı olması da sanayinin durumunu tehlikeye düşürür: kömür, petrol, dökme, çelik, yün, pamuk ve kauçuğun önemli bir kısmı dışarıdan gelir; hammaddelerin işlenmesinden sonra yüksek döviz ödemeleri meselesinin yerini pazar bulma meselesi alır. Dengeyi sağlamak çok güçtür. 1950'den beri denge, on milyonlarca kişiye iş ve hammadde almağa yarayacak on milyonlarca dolar sağlayan A.B.D.'nin denizaşırı siparişleriyle sağlanır. A.B.D., 1960'ta iptal edeceğini bildirdiği kontratları yenilemezse, ciddî bir iktisadî buhran patlak verecektir. Çin Halk cumhuriyetiyle ilişkilerini yeniden düzenlemesi bu mesele için sık sık ortaya konan bir çözüm yoludur. Ama Çinliler bu ilişkileri ancak japon-amerikan ittifakı bozulursa kuracaktır. Öte yandan meseleye uzun vadeli bir görüş açısından bakılırsa, Çin'in japon sanayiine başvurması gereği de ileride ortadan kalkacaktır.

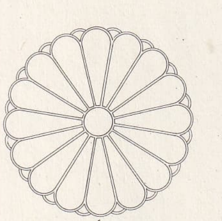

JAPONYA arması

HAYAT SEVİYESİ VE İKTİSADÎ GELİŞME

Kişi başına yılda 290 dolarlık gelirle Japonların hayat seviyesi avrupa ile asya ülkelerinin arasındadır. Savaş öncesine oranla Japonya'nın 1948'den beri eşsiz bir şekilde zenginleşmesi sayesinde hayat seviyesinde kesin bir artış gerçekleştirilmiştir: 1930-1950 arasında sınaî üretim hemen hemen üç kat, gayrısafi millî hasıla ise iki kat arttı. 1947'den 1958'e kadar kişi başına gelir yılda yüzde 8,4 ritmiyle çoğaldı. Japonya'da dünyanın en yüksek millî gelir ve sınaî üretim artışı yüzdeleri kaydedildi (yüzde 15 ve yüzde 29,1). Bunun sonucu olarak aşırı nüfusa rağmen Japonya'da kişi başına tüketim köylerde yüzde 20, şehirlerde yüzde 40 arttı. 1945-1948 Arası toplam tüketimde besinin oranı yüzde 53'ten 48'e düştü. Bu durum japon halkının hayat seviyesinin yükseldiğine ortaya koyar; çünkü bu azalışın yanı sıra kalıcı malların satın alınışında ve konut, eğlence ve öğretim giderlerinde artış oldu. Besin alanında Japonlar artık 1937'ye oranla daha çok et, süt, yağ, yumurta ve meyve yemektedir. Dokuma tüketimi iki kat yükselmiştir. Ayrıca konut sayısı yetersizse de, evlerde ve apartmanlarda konfor eskiye nazaran çok fazladır.

Bu millî gelir artışında tarımın payı çok azdır; oysa şu son yıllarda verimliliği büyük ölçüde çoğalmış ve üretim artışı dünyanın en yüksek yüzdelerinden birine (yüzde 20) ulaşmıştır. Üretimde verimin hektar başına çoğalmasının yanı sıra, toprak reformu, kamu yatırımları ve borç vermeler sayesinde emek prodüktivitesi de artmıştır: köylüler yeni üretim tarzları benimsediler; daha çok âlet, makine, gübre kullanmağa başladılar; işletme tekniği seviyesini yükselttiler. Ama bu kalkınmanın devam ettirilmesinde birtakım engellerle karşılaşıldı: modern üretim araçlarının genelleşmesi, ileri teknikler kulanımıyle çok küçük tarım işletmeleri arasındaki karşıtlığı açıkça ortaya koydu. Tarım, topraklarının en çok verim sınırına erişti. Bu yüzden millî gelirdeki payı giderek azalmağa başladı. 1955'e oranla tarım gelirleri yüzde 3 artmış ama köylülerin yüzde 65'i (toplam nüfusun yüzde 38'ini temsil ederler) tarım dışındaki bir işle (el sanatları veya sınaî aile işi) uğraşmışlardır. Tarım, ülke ihtiyacını karşılamaz ve dış ticaret dengesinin yüzde 20'si besin ithalâtıdır. En çok gelişme sanayidedir. Bu gelişme özellikle büyük işletmeler kesimi sayesinde gerçekleşmiş ve işçi pazarlarını artırmamıştır. İki işçi kategorisi vardır: büyük işletmelerdeki daimî ücretliler; küçük işletmelerle, gelişme dönemindeki büyük fabrikalarda çalışan geçici işçiler. Üstelik büyük tesisler ücretler dışında birçok avantajlar (kantinler, yatakhaneler, dinlenme evleri, hastahaneler v.b.) sağlar.

Küçük işletmelerde ücretler çok daha düşük, işgünleri daha uzundur; hafta sonu tatili yoktur; sağlık şartları orta derecededir. Sık sık düşük ücret verilecek işçilere başvurulur (geçici işçiler, gündelikçiler, kadınlar, hattâ çocuklar). Büyük tesislerde geçerli olan iş dönemine buralarda rastlanmaz. Prodüktivitenin artmasına büyük bir engel olan ve buhranlarda büyük ölçüde zarar gören küçük tesislerle sendikalar ilgilenmez. Bununla birlikte bu iktisadî zorlukları, büyük ölçüde işleyen aile dayanışması hafifletmiştir; aile birçok geliri biraraya getirerek daha iyi bir hayat seviyesi sağlar ve buhranlar sırasında aile ocağına sığınılır.

Sonuçla, hayat şartlarının düzeltilmesi ancak ekonominin hızla gelişmesi sonucunda gerçekleştirilebilmiştir; bu gelişmede aşırı kalabalık ve hammaddeler bakımından yoksul Japonya'da önemli bir meseleye yolaçar; artan ithalâtı, eşdeğerli bir ihracatla dengede tutabilme meselesi.

● *Son gelişmeler.* 1958-1966 (dahil) arasında ekonomi önemli ölçüde gelişti. Bu dönemde piyasa fiyatıyle gayrısafi millî hasıla yüzde 130 arttı (nüfus başına ürün artışı yüzde 115). Toplam sanayi üretimi 1958-1965 arasında yüzde 158 çoğaldı. Bu gelişme düzenli bir ritimle olmadı; çok hızlı gelişme dönemleri, kısa gerileme devreleriyle kesintiye uğradı. 1958'de ancak yüzde 3 artan millî hasıla, 1959-1961 arasında yılda yüzde 12'den yüksek bir ritimle çoğaldı. 1962'de gelişme, büyük ölçüde yavaşladı (yüzde 4,5), fakat 1963 ve 1964'te yüzde 11'i aştı; 1965'te ancak yüzde 4 olan gelişme hızı, 1966'da yeniden yüzde 9,7'yi buldu. Hayat pahalılığının bu dönem aşırı derecede artmasının (1958 ile 1964 arasında tütekim maddeleri fiyatında yüzde 32 artış oldu) gerektirdiği para siyasetindeki değişiklikler ve hızlı bir gelişmenin yolaçtığı ödeme dengesindeki bozulmalar bu düzensizliklerin başlıca sebeplerindendir. Para siyasetindeki değişiklikler, ülkede işletmelerin dengesi banka kredisine bağlı olduğu için daha da etkili olmuştur.

1966'da sanayi, iç safi hasılanın yüzde 36'sını (faktörler maliyeti hesabıyle) sağlıyor ve 48 470 000 kişi (toplam nüfusun yüzde 49,5'i) olan faal nüfusun yüzde 32'sini (yapı işleri dahil) istihdam ediyordu. Gelişme, 1958'den beri metalürji ve kimya sanayiinde özellikle hızlı, elektrikte ve dokuma sanayiinde daha ağır, maden çıkarımında ise zayıftır. 1958 İçin temel indis 100 olarak kabul edilirse, üretim, 1965'te imalât metalürjisinde 354, ilk metalürjide 304, kimya sanayiinde 286, elektrikte (ve gazda) 224, dokuma sanayiinde 203, besin sanayiinde 150, maden çıkarımında ise ancak 115 indislerine ulaştı. 1958-1965 (dahil) arasında enerji tüketimi 80'den 175 Mt kömür eşdeğerine yükselerek iki kat arttı, fakat aynı dönemde iç üretimin günden güne azalarak 58'den 62 Mt'ye düşmesi bu artışı gölgeledi. Bu alandaki gelişmenin zayıf olmasının sebebi, maden kömürü üretiminin 1950'den beri durgunlaşması (50 Mt civarında) ve hidroelektrik düzenlemelere elverişli yerlerin günden güne azalmasıdır. 1958-1964 Arasında hidroelektrik enerji üretimi sadece 61'den 71 tW/saate yükseldi. oysa aynı dönemde toplam elektrik üretimi 85'ten 192 tW/saate (1966'da 209 tW/saat) yükselmişti. Enerji konusunda Japonya, petrol ithaline (1966'da 10 HT) günden güne daha çok bağlanmaktadır. Petrolün büyük kısmı Ortadoğudan, ikinci derecede de İndonezya'dan ithal edilir. 1958-1966 Arasında enerji bilançosunda petrolün payı 100'-de 28'den 60'a yükseldi (buna karşılık kömürünki yüzde 61'den 30'a düştü). Atom enerjisinden yararlanma imkânı henüz uzaktır (Tokai Mura'da bir atom enerjisi santralı hizmete girdi). Yerli üretimi tamamlayan kömür ithali (1965'te 17 Mt) ve özellikle Japonya'da çok az üretilen demir filizi ithali (40 Mt kadar) sayesinde demir-çelik sanayii yıldırım hızıyle gelişti. Tokyo yakınında Kısarazu'da büyük bir fabrika kuruldu. 1958-1966 Arasında çelik üretimi 12'-den 48 Mt'a çıkarak dört kat arttı ve Japonya çelik üretiminde dünyada üçüncü sıraya yükseldi. Bu çelik sanayiinin kısmen beslediği imalât metalürjisinde, iki dal ön planda gelir: gemi yapımı; otomobil sanayii. 1958-1966 Arasında denize indirilen gemi tonajı 2,1'den 6,7 milyon tona yükseldi; 1966'da denize indirilen gemi tonajının üçte ikisi petrol tankerleriydi. Japonya dünya petrol gemisi yapımının yarıya yakınını sağlar (S.S.C.B. ve Çin hariç). Yapılan gemilerin yarısından çoğu ihraç edilir. Otomobil sanayii daha da hızlı gelişti. 1958-1966 Arası özel otomobil üretimi on sekiz kat (50 000'den 900 000'e), nakliye araçlarının sayısı ise altı kat (236 000'den 1 440 000'e) arttı. 1967'de japon otomobil sanayii dünyada ikinciydi. Maden filizi ithalâtının artmasının imkân verdiği demirsiz madenler metalürjisindeki gelişme de çok parlaktır. 1958-1966 Arası dökümevlerinde bakır üretimi yüzde 130, çinko üretimi yüzde 175, alüminyum üretimi yüzde 300 arttı. Elektronik alanında Japonya, radyo alıcısı üretiminde dünyada birinci (1958-1965 arasında 5 milyondan 4,2 milyona), televizyon alıcısı yapımında ikincidir (aynı dönemde 1,2 milyondan 4,2 milyona). Kimya sanayiinde de aynı gelişme görüldü. 1960'ta başlayan sentetik kauçuk üretimi 1965'te 160 000 tonu geçti. Otomobil lastiği üretimi ise 1958-1965 arasında altı kattan çok artarak Japonya, dünyada ikinci sıraya yükseldi. Aynı dönemde gene altı kat artan plastik maddeler üretiminde de Japonya dünyada ikinci oldu. Ağır asitler üretimindeki artış yüzde 50 (sülfürik asit), yüzde 130 (hidroklorik asit ve nitrik asit) arasında değişti. Petrolün dolaysız türevleri üretiminde 1958-1965 arasında, benzin üretimi iki kat, kerosen beş kat, ağır yağ üretimi

televizyon cihazlarının seri halde montajı

japon gözüyle portekizlilerin gelişi
Guimet müzesi, Fransa

Foto. Japonya Büyükelçiliği (Paris), Doumic-Atlas-Photo, Guimet müzesi (LAROUSSE)

de altı kat arttı. Sunî dokuma üretimi yüzde 50 artarken, sentetik elyaf üretimi sekiz kat çoğaldı; bu iki alanda da Japonya A.B.D.'nin hemen ardından gelmektedir. Dünya ölçüsünde az hareketli bir kesim olan tabiî dokuma sanayiinde bile Japonya'da önemli bir gelişme oldu: pamuklu dokumalar üretimi yüzde 25, yün dokumalar ise yüzde 50 arttı.

Buna karşılık, tarım üretimi durakladı ve 1966'da hâlâ faal nüfusun hemen hemen dörtte birini istihdam eden tarımın, millî üretime katılış oranı 1958-1966 arasında yüzde 19'dan 12'ye düştü. Günden güne artan ihtiyacı karşılamayan pirinç üretimi, hâlâ 16 Mt kadardır. Balıkçılıkta ise (daha 1958'de çok fazla gelişmişti) tutulan balık miktarı az ölçüde arttı (1966'da 7,1 Mt) ve bu alanda Peru, Japonya'yı geçti.

Ekonominin gelişmesiyle orantılı olarak dış ticaret de büyük ölçüde gelişti. Amerikan doları ile milyar olarak ifade edilirse, hacmi, 1958-1965 arasında 5,9'dan 16,6'ya yükseldi, yani hemen hemen üç kat arttı. 1966'da gayrısafi millî hasılanın yüzde 23'ünü temsil ediyordu. Uzun süre açık veren ticaret dengesi, sanayinin ihracata dönüklüğü sayesinde 1965'te ve 1966'da kâra geçti. Ticaretin bileşimi, ekonominin bugünkü yapısı üstüne fikir verir. 1966'da mamul maddeler, ihracatın yüzde 80'ini (yüzde 33'ü donatım malları [özellikle gemi]; yüzde 18'i bir yandan maden ve metalürji ürünleri, öte yandan dokumalar; yüzde 7'si besin kimya ürünleri; yüzde 4'ü besin maddeleri [balıkçılık ürünleri]) sağlıyordu. İthalât ise şu sırayı izlemekteydi: madenî yakıtlar (yüzde 19); besin ürünleri (yüzde 18); metalürji filizleri (yüzde 13); dokuma ürünleri (yüzde 10). Yüzde 18'i öbür hammaddeler olan bu ithalâtta makineler sadece yüzde 18 oranında yer tutar. Mübadelelerin yönünde büyük değişiklik olmamıştır. A.B.D. bugün de Japonya'nın ithalât ve ihracat yaptığı ülkelerin başlıcasıdır (1964'te ithalât ve ihracatın yüzde 30'u). Ortak pazarla yapılan ticaret biraz arttıysa da, toplam ticaretin 1965'te sadece yüzde 6'sını temsil ediyordu. Çin ile mübadele daha çok gelişerek 1960-1965 arasında on kat artmasına rağmen, 1965'te japon dış ticaretinin ancak yüzde 2'sini kapsamaktaydı. Japon ticaretinin büyük kısmı 1958-1966 arasında 5,5 milyon tondan 14,7 tona yükselen (petrol gemileri 1'den 5 milyon tona) millî ticaret filosu gemileriyle yapılır; ülke bugün ticaret filosu bakımından dünyada beşincidir. Yatırım yüzdesinin artması (1958'de gayrısafi millî hasılanın yüzde 27'sini temsil ederken 1966'da yüzde 34'e yükseldi) yüzünden hayat seviyesi iktisadî gelişmeye paralel bir şekilde yükselmedi. Ama yükselme gene de önemlidir. 1958-1966 Arasında kişi başına ortalama gelir, 250 dolardan 700 doların üstüne yükseldi (ama aynı dönemde tüketim fiyatlarının yüzde 40'tan çok arttığını da kaydetmek gerekir). 1958-1964 Arasında imalât sanayiinde ortalama ücret, sabit fiyatla yüzde 40 arttı. Aynı dönemde, özel otoların sayısı altı kat arttı (ama yine de azdır): 1966'da 50 kişiye bir özel oto düşüyordu. Aynı yıl 5 kişiye bir televizyon alıcısı (1958'de 30 kişiye bir tane), 9 kişiye bir telefon (1958'de 20 kişiye bir) düşüyordu. Konut alanında 1958-1963 arasında oda başına nüfus yoğunluğu 1,5 den 1,2 ye düştü, aynı dönemde konut inşaatı yüzde 20 arttı; 1958-1964 arasında yapımına başlanan konut sayısı iki kattan çok artarak 338 000'den 751 000'e ulaştı. 1959-1964 Arasında kişi başına enerji tüketimi 1 tondan 1,8 ton kömür eşdeğerine, elektrik tüketimi 900 kW/saat'ten 2 100 kW/saat'e çelik üretimi ise 125 kg'dan 500 kg'a yükseldi.

● *İktisadî meseleler.* 1958-1966 döneminde gelişmenin itici kuvvetleri, yatırımların hacmi (yılda gayrısafi millî hasılanın yüzde 30'undan çoğu) ve bu yatırımların öncelikle sanayi kesimine yöneltilmesiydi. Japonların tasarrufa düşkünlüğünün (gelirin yüzde 20'sini bulan tasarruf yüzdesi Batı Avrupa'dakinin iki mislidir) desteklediği banka kredilerinin önemli yer tutması ve büyük işletmelerin çok büyük kârlar sağlaması yatırım yüzdesinin yüksek olmasına imkân verdi. Bu kârın çeşitli kaynakları vardı. Bir yandan üretimin ve verimliliğin ücretlerden daha hızlı artması (nüfusun artması ve köylülerin şehirlere göçmesi dolayısıyle işçi sayısının çok olması ücret artmasını önler). Öte yandan, çoğunlukla aile işletmesi niteliğindeki sanayiye yardımcı küçük işletmelerde emeğin ucuzluğunun son üretimin maliyetini sınırlaması. Ama bugün, kesimlere göre, işçi sayısının günden güne azalması emekpazarında küçük ve orta işletmelerin (200'den az ücretli çalıştıran işletmeler) gerilemesini hızlandıran gerilimlere yolaçmaktadır; oysa bu işletmeler 1960'ta işçilerin üçte ikisini istihdam etmekte, mamûl maddelerin yüzde 60'ını üretmekte ve ihracatın yarısını sağlamaktaydı. 1964'te 6 000 küçük ve orta işletme iflâs talebinde bulundu ve aynı yıl, aile işletmelerindeki istihdam 500 000 kişi eksildi. İktisadî gelişmenin devamı bugün birçok faktöre bağlıdır. İç planda, gelişme, zaibatsu ile küçük ve orta işletmeler arasındaki ikiliği ortadan kaldıracak olan sanayi yapılarının yeniden teşkilâtlandırılması işinde ulaşılacak başarıya, istihdam meselesinin çözümlenmesine (yeni işçilerin üçüncü kesime yöneltilmesi), bugün bazıları aşırı donatılmış olan temel sanayiler yararına uzun süre ihmal edilmiş olan kollektif donatımlara yapılan yatırımların artırılmasına, talebin artmasının kontroluna bağlıdır. Dış planda mübadelelerin önemi dolayısıyle geniş ölçüde dünya konjonktürüne bağlıdır; ama mübadelelerin hacmi de millî sanayinin üretim kapasitesine, iç tüketime bağlıdır. Bu yüzden son zamanlardaki olağanüstü gelişmeye ve olumlu sonuçlar beklenmesine rağmen, hem dünya konjonktürüne hem de iç duruma büyük ölçüde bağımlı olan iktisadî refah, gene de iyice yerine oturmamış hayat seviyesinin ileride yükselmesi, aslında ihracatın hacmıyle şartlanmıştır; ama ücret artışları fiyat rekabetinin zayıflamasına ve tüketim mallarının ithalâttaki payının artmasına sebep olduğu ve sanayinin az çok doymuş kesimlere yönelmesine yolaçtığı için ihracat azalma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Aslında ekonominin ulaştığı derece bugün para çevresini aşan bir müdahaleciliği gerektirmektedir; zaten 1965 ve 1966'da bütçe çevresindeki tedbirlerin (kamu harcamalarının artması, vergilerin azalması) yanı sıra iktisadî hayata yeni bir hamle kazandırmak için, para siyasetinde klasik esneklik tedbirleri alınınca bu müdahalecilik ortaya çıkmıştı. Bu tedbirler ekonominin talebe karşı daha hassas bir hale gelmesine yolaçtığı gibi, bunun sonucu olarak, ekonominin göz kamaştırıcı sonuçlar veren kendiliğinden büyüme döneminin de sona erdiğini gösterdi. Günden güne çoğalan uzun vadeli sermaye çıkışlarını (ödünç alınan paraların taksitlerinin ödenmesi; ticaret kredilerinin artırılması, azgelişmiş ülkelere yapılan yardımların artırılması), telafi edebilmek için carî ödemeler dengesindeki yeterince büyük fazlalığı muhafaza etmek gerektiği ölçüde, gayrısafi millî hasılanın 1967'de yüzde 9 olan artış yüzdesinin aşılması gerekmektedir.

TARİH

Geleneksel efsanelere göre, Japon imparatorluğu M.Ö. 660'ta tanrıça Amaterasu'nun soyundan gelen imparator Jimmu Tenno tarafından kurulmuştur. Gerçekte, Japon takımadalarında kurulmuş bir devletin izine rastlamak için, çağımızın ilk yüzyıllarına kadar beklemek gerekti. Arkeologlar, takımadalarda bir Taş devri çağının varlığını gösterecek izleri bugüne kadar bulamadılar; bu konuda, takımadalarda genel olarak en yakını Hıristiyanlık çağında olmak üzere iki neolitik çağ kültürü bulunduğu noktasında birleşilmektedir. Çağımızın II. yy.ının başlarıyle V. yy.ın ortalarına rastlayan Prehistorik dönem, yalnız takımadaların güney yarısı için söz konusuydu. Japonya'nın bu bölgesinde görülen her türlü gelişim (özellikle madenlerin işlenmesi) Çin ile ilişkiler kurulmasıyle sonuçlandı. Bu ilişkiler önceleri çinlileşmiş Kore devletleri aracılığıyle sağlandı. İlk olarak çin metinleri, bir «krallıklar» birliğinin varlığından söz eder. Bu birlik, zeki ve savaşçı bir halkın hiyerarşik düzende klanlar halinde sıkı sıkıya birleşmesinden meydana geliyordu. Bu klanların bir kısmı Kyuşu adasının kuzeyinde, diğerleri İçdeniz kıyısının çevrelerinde yerleşmişti. Bu sonuncu klanlardan biri V. yy.ın başlarında Yamato bölgesi üstünde tam bir hâkimiyete sahip olan başkanlarına ululuk rütbesi (Sumera no Mikoto) verdi ve Nara havzasında kıta modeline uygun merkezî bir devlet kurmağa girişti (646 fermanı veya Taika).

Çin kültürünün özümlenmesi: Nara (710-794) ve Heyan (794-1185) çağları

«İmparatorluk» klanı, iktidarı tam olarak ele aldıktan sonra, hem siyasî üstünlüğünü doğrulamak için gerekli siyasî ve manevî ilkeleri, hem takımadalardaki gelişimini sağlayabilecek kurumları kendi dışında aramak zorunda kaldı. Öte yandan, yeni bir toprak aristokrasisi, VII. ve VIII. yy.da çıkarılan kanunnamelerle birçok küçük toprak sahibine bırakılan arazileri, çin kuruluşlarını örnek alarak ele geçirmeğe yöneldi.

Bu iki amaç için klasik konfuçius metinlerine, hattâ Buddha'cılığın *sutra*'larına (dinî kitaplar) başvuruldu; aynı zamanda çin kurumlarından ilham alındı. Buddha'cılığın girmesi, Japonya'yı altı yüzyıl boyunca Çin'i etkileyen kültürel, siyasî ve iktisadî bir devrime yolaçtı. İmparatorluk klanı şefi, Buddha'cılığı kabul etti ve çin imparatorlarının (*tenno*) lakabını aldı. İmparatorluk klanının müttefiki olan klanlardan gelen eski soylular sınıfı mensupları da «*tanrısal*» menşelerini inkâr etmediler, ama Çinlilerin Konfuçius öğretisinden aldıkları bağlılık ve sorumluluk kavramlarıyle, dinî güçlerini pekiştirdiler. İlk kesin başkent Nara'dan (710'da kuruldu) dolayı Nara diye anılan bu dönemin başlıca özelliği, çin kültürünün özümlenmesi (ideofonik yazının girişi, millî tarihlerin [*nihongi*] ve kanun kitabının [*taiho*] yazılması, toprak reformu) yanı sıra, çok eski Fucivara klanının siyaset sahnesinde ön plana çıkmasıydı. 794'te başkentin Kyoto'ya taşınmasıyle, 1185'e kadar sürecek olan «Heian (Kyoto'nun eski adı) dönemi» başladı. Bu dönemin özelliği, 866/882'den beri şeflerin naiplik görevini ellerinde tuttuğu Fucivara klanının gitgide etkisini kaybetmesiydi. Dinî planda Buddha'cılığın değişikliğe uğrayarak «japonlaştırılışı» ve millet hayatına yavaş yavaş girişi göze çarpar.

Yeni aristokrasi vergi muafiyetlerinden yararlanıyor ve açıkça askerî bir özellik gösteriyordu: bunlar durmadan kendi aralarında ve Honşu adasının kuzeyini elinde tutan Ainous'larla savaşıyorlardı. 115'te Taira ve Minamoto ailelerinden başka büyük toprak sahibi aile kalmadı. Taira'lar az sonra Fucivara'ların da mallarını ellerinden alarak ne kadar güçlü olduklarını gösterdiler. Daha sonra Minamoto'lara saldırdılar, böylece zorlu savaşlara sahne olacak yeni bir dönem başlamış oldu. Bu dönem japon şövalyeliğinin altın çağıdır. Dannoura deniz savaşı (1185) Minamoto hanedanının zaferiyle sonuçlandı.

Askerî diktatörlükler dönemi: Kamakura, Muromaşi ve Momoyama çağları

Taira'lara karşı kazanılan zaferden sonra, Minamoto klanının şefi Yoritomo, kendisini «başbuğ» (şogun) ilân etti (1192); böylece, 1867'ye kadar sürecek olan yeni bir kurumu, şogunluğu kurdu. Başkent olarak Yokohama'nın 20 km güneyindeki Kamakura şehrini seçti ve değişik eyaletleri silâh arkadaşları arasında bölüştürerek tam bir diktatörlük kurdu. Ancak, bu yeni rejimin ortaya çıkması imparatorluğun çökmesine yolaçmadı; şogunluk, en eski yapılarla iyi kötü kaynaştı: imparator, sarayı, bakanları ve sivil yöneticiler kadrosu Kyoto'da kalmağa devam etti, ama imparatorluk mekanizması artık değerini kaybetmişti. Kamakura döneminde (1191-1339) şogunluğun zararına yeni bir yetki grubu ortaya çıktı. Yoritomo'nun ölümünden sonra (1199) Hoco klanına mensup olan onun «iktidar görevlileri» (*şikken*), Minamoto'ları kesinlikle tasfiye ettiler Daha sonra ye-

şogun Tokugava Lyeyazu
Guimet müzesi, Fransa

1720'de Samurai
Cabinet des Estampes, Paris

İmparator Matsu-Hito

Saigo Takamori

Foto. X (LAROUSSE)

İmparator Hiro-Hito ve ailesi

ni gelen zayıf şogunların Yoritomo'dan almış gibi göründükleri yetki kullanma hakkını da ellerine geçirdiler. Hoco zorbaları iktidarlarını yüzyıl kadar sürdürdüler (1200-1333); bu dönem Japonya tarihinin en müreffeh çağlarından biri oldu. Hoco'lardan Tokimune enerjik davranışıyle 1274 ve 1281'de moğol istilâsı teşebbüsü yüzünden tehlikeye giren Japonya'nın bağımsızlığını korudu. Bununla birlikte, Moğollarla yapılan savaş sırasında büyük harcamalar (takımadaların kıyılarını tahkim etmek gerekmişti) şogunluk maliyesini büyük ölçüde sarsmıştı. Bunun yanı sıra güneydoğudaki büyük *daymyo*'lar (feodal senyörler) bağımsızlık heveslerini açığa vurdular. Bunalımı, 1338'de, kendisini şogun ilân ederek Kyoto'ya yerleşen ve Muromaçi'ler dönemini (1339-1573) başlatan Aşikaga Takauci giderdi. Aşikaga şogunları, Minamoto'lardan oldukları için Japonya'da sağlam bir hükûmet kuramadılar. Gerçek ordulara sahip olan büyük daymyoların ve buddha'cı manastırların artan güçleriyle kışkırttıkları iç geçimsizliklerin bunda rolü oldu. Öte yandan, iktidara geçmeleriyle hanedan içinde çıkan ayrılık yüzünden, otoriteleri ciddî olarak sarsıldı: Takauci'yi tahttan indiren, meşru imparator Go-Daygo, Nara'nın güneyindeki Yoşino kalesine sığınarak kendisine bağlı büyük asker ailelerini kumandası altına aldığı sırada, Aşikaga'nın açıkça desteklediği rakip imparator Kyotoda onun yerine geçti. Muromaçi döneminin özelliği başlıca iki noktadadır: biri, şehir burjuvazisinin ilk unsurlarını meydana getiren çok sayıda tüccar, sarraf, tefeci ve nakliyecilerin nispî gelişimi; öbürü, VII. yy.ın verimli ilişkilerinden sonra kıta ile ticaretin kesilerek XV. ve XVI. yy.larda yeniden canlandırılması. Bu da, 1542'den sonra ilk batılıların, ispanyol ve portekiz tüccarlarıyle misyonerlerinin takımadalara ayak basmalarına yolaçtı. Japonlar Hıristiyanlığı oldukça iyi karşıladılar (XVII. yy.ın başında 300 000 kadar yerli hıristiyan bulunduğu sanılmaktadır). Bunun yanı sıra avrupalılardan ateşli silâhlar ve yeni stratejik araçlar elde ettiler. XV. yy. ortasında Aşikaga'nın yönetimdeki yeteneksizliği iyice ortaya çıktı: onun 1573'e kadar iktidarda kalabilmesi klanlardan bu zamana kadar güçlü bir kişinin ortaya çıkmamasındandı. Bununla birlikte XVI. yy.ın ortalarından sonra, çok tanınmamış üç savaşçı ülkenin birliğini yeniden sağlayarak Japonya'yı tarihinin yeni bir aşamasına ulaştırdı: Oda Nobunaga merkezî eyaletleri hâkimiyeti altına alarak son Aşikaga şogunu Yoşiaki'yi devirdi (1573) ve yüz yıldır süren iç savaşların yıkıntılarını onardı. Bir köylü çocuğu olan Hideyoşi kendisini diktatör ilân etti ve Nobunaga'nın başlattığı barışı sağlama hareketini tamamladı, ama japon ordusunu felâketli Kore serüvenine sürükledi (1589); sonunda, küçük bir taşra aristokratı olan Tokugava İyeyasu, başkaldıran daymyoları Sekigahara savaşında (1600) ezerek Japonya'da birliği kesinlikle sağladı; şogunluğunu ilân etti; ülkeyi iki buçuk yüzyıl yönetecek olan bir hanedan kurdu.

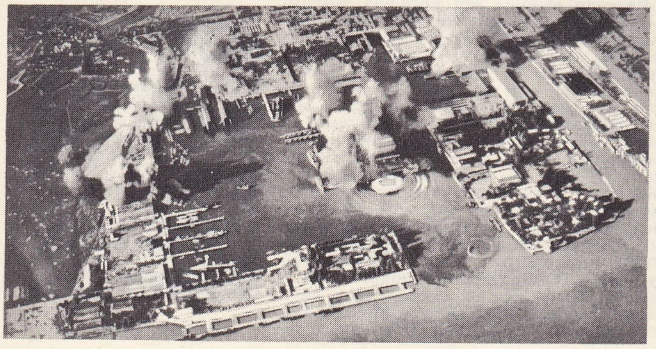

Japon Hava kuvvetlerinin Büyük Okyanus'taki amerikan tesislerini bombardımanı (1941-1945 savaşı)

Merkezî ve otoriter Şogunluk: Tokugava'lar çağı (1600-1868)

Hideyoşi XVI. yy.ın sonlarında takımadalarda birliği silâh gücüne dayanarak gerçekleştirmişti. İyeyasu bu birliğe, hukukî ve idarî temellerini sağlayarak, son şeklini verdi. Rejimi sağlamca kurmak için, işe kendisini şogunluğun mirasçısı ilân etmekle başladı ve hükûmet merkezini Edo kasabasında (bugünkü Tokyo) kurdu. Güçlü bir hafiyelik ve rehin alma sistemi geliştirerek daymyoları doğrudan doğruya kendi hâkimiyeti altında tutmağa dikkat etti (daymyoların yakın akrabaları şogunluk merkezinde oturmak zorundaydılar); imparatorluk sarayı bile, Kyoto'da görevlendirilmiş şogunluk memurları tarafından sürekli olarak göz altında tutuluyordu. Dış siyaset alanında İyeyasu ve daha sonraki şogunlar Japonya'yı dünyadan tecrit etmek için ellerinden geleni yaptılar: 1624'ten sonra çıkarılan kararnameler yabancıların kovulmasını öngörüyordu; 1640'ta şogunluk memurları aracılığıyle ticaret yapmalarına izin verilen ve Nagazaki yakınlarındaki Decima (veya Deşima) adasına kapanmış olan birkaç çinli ve hollandalının dışında hiç bir yabancı kalmadı. Takımadaları terketmeğe kalkan japonlar ölüm cezasına çarptırılacaklardı (1633). Açık denizde gemiciliği imkânsız kılmak üzere ticaret gemilerinin tonajı sınırlandırıldı (1637). Misyonerler ve yerli hıristiyanlar bu hapsolma siyasetinin acısını ilk çekenler oldu: 1637'de Şimabara'da (Kyoşu) 37 000 isyancının öldürülmesiyle sonuçlanan japon hıristiyanlarının ayaklanması patlak verdi; bu yenilgiden sonra Japon Hıristiyanlığı artık teşkilâtlı bir din olarak varlığını sürdüremedi. Tokugava'lar çağı şehir tüccarlarının hızlı yükselişine sahne olurken, köy ekonomisine dayanmağa devam eden eski yönetici daymyolar kastının etkisi büyük ölçüde gerileme gösterdi. Üretici köylü sınıfına gelince, bunların durumu bütün bu dönem boyunca vahim oldu; şogunlar çok kere kanlı ayaklanmaları bastırmak için müdahale etmek zorunda kaldılar.

XIX. yy.da ortaya çıkan iç çekişmeler, ikili hükûmet sisteminin (imparator ve şogun) kaldırılmasıyle Japonya'nın modern bir devlet haline gelmesini mümkün kıldı. Gerçekten XVII. yy.dan sonra güney ve doğu klanlarının güçlü şefleri çevresinde, imparatorluk otoritesinin yeniden canlandırılmasından yana fikir hareketleri belirmeğe başlamıştı, öte yandan şogunluk hükûmetinin yabancılara karşı takındığı tavrı desteklemeyen bu klan şefleri, batı sanatlarına ve tekniklerine karşı gittikçe artan büyük bir merak besliyorlardı. 1825'ten sonra batılı güçler Japonya üstünde baskılarını duyurmağa başladılar; özellikle kazaya uğramış gemilere yardım edilmesini, japon limanlarında yakıt depoları yapılmasını, kendi vatandaşlarına, tüccarlara ve misyonerlere takımadalara rahatça girip çıkma imkânının sağlanmasını istediler. İlk diplomatik teşebbüs 1825'te yapıldı. Amerikalı komodor Matthew Perry şogunluk hükûmetinden kazaya uğrayanlarla ilgili bir sözleşme elde etti; A.B.D. hükûmetinin ilk resmî görevlisi Towsend Harris 1856'da Edo'ya vardı ve Japonya'yı, Batı ile siyasî kültürel ve ticarî ilişkilere sokacak bir seri antlaşma imzalattı. Bu görüşmeler şogunluk rejimi düşmanlarının anî tepkisine yolaçtı: bunlar imparator adına yabancı elçilere karşı suikast kampanyasına giriştiler (1859-1862 arasında on iki yabancı elçi öldürülmüştü) ve onların Şimonoseki'deki gemilerini bombaladılar; buna yabancı devletler 1865'te derhal karşılık verdi. Batılıların ortaya çıkardığı askerî güç karşısında şogun hükûmetinin güçsüzlüğü, azınlıkta kalan hükûmet taraftarlarının da gözünden kaçmıyordu.

9 Kasım 1867'de son Tokugava şogunu Yoşinobu, hiç direnmeğe kalkışmadan o sırada on beş yaşında bulunan imparator Meyci'ye (Mutsu-Hito) boyun eğdi ve bütün yetkilerini ona devretti.

Japonya'nın modern bir devlet haline gelişi: Meyci çağı (1868-1912)

Meyci çağının başlangıcını iki önemli olay belirler: **1.** imparatorun, artık Tokyo (eski imparatorluk başkenti Kyoto'ya karşıt olarak «Doğunun başkenti») adını alan eski şogunluk başkenti Edo'ya yerleşmesi; **2.** feodal göreneklerin kaldırılacağını, ekonominin modernleştirileceğini ve kamuoyunun temsil edileceği danışma meclislerinin kurulacağını bildiren imparatorluk genelgesinin ilânı (6 nisan 1868). Gerçekten, inanılmayacak kadar hızla gelişen japon ekonomisinin modernleştirilmesi, ister istemez bu genelgeyle ortaya atılan liberal kurumların çiğnenmesini gerektirdi.

Oldukça sınırlı sayıdaki enerjik insanın, genç samurayların, Kyoto sarayı soylularının, eski şogunluk memurlarının oluşturduğu kadro, 1868'den sonra ülkenin kaderini eline aldı. Bunlar, otoritelerini kullanma alışkanlığı ve büyük millet olma ruhuyle hareket ederek kendilerini yeni görevlerine hazırlamışlardı. Hattâ, olayların gelişimi üstünde bunların etkisi, imparator Meyci'ninkinden daha çoktu. 1869-1878 Arasındaki dönemde Kido, Okubo, Goto ve İvakura adlı reformcular feodal Japonya'ya özgü iki kurumu ortadan kaldırdılar: daymyoların yargılama yetkisi altında bulunan mahallî idareler ve toplumun farklı sınıflara bölünmesi. Bu tedbirin ilk kurbanları ellerinde fakir kaynaklardan başka bir şey olmayan samuraylar oldu. Bunların hoşnutsuzluğu 1877 şubatında Satsuma ayaklanmasıyle kendini gösterdi. Hareketin başına «tövbe etmiş» bir reformcu, Saygo Takamori geçti. İsyanın üstesinden gelebilmek için sekiz ay savaşmak gerekti. Ama askerlik yoklamasıyle toplanmış bu yeni millî ordunun zaferi, merkezî hükûmetin kesin üstünlüğünü gösterdiği için bütün Japonya'da büyük bir yankı uyandırdı.

İç siyaset alanında Japonya, bir anayasa yayımlayarak (1889) ve bir diyet seçerek (1890) görünüşte batı ülkelerinin çizgisine geldi: ama parlamenter sisteme geçilmesi gerçekten liberal kurumların getirilmesi sonucunu doğurmadı. Japon devleti, kadrolarının çoğunu reformcuların programı içinde hareket eden samurayların oluşturduğu yüksek bir bürokrasinin hizmet ettiği mutlak bir monarşiydi. Buna karşılık ekonominin modernleşmesi şaşırtıcı derecede hızlı oldu. On yıl içinde (1870-1880) *zaybatsu* diye adlandırılan ticarî ve malî kuruluşlar sermayelerini biraraya getirdiler; takımadanın elektriklendirilmesi işine girişildi, demiryolu şebekesi, metalürji, tekstil ve maden sanayileri kuruldu. Denilebilir ki, bütün bu yeni sanayilerin kurulmasında amaç, Batılıların veya başkalarının saldırısına karşı durabilmek için, mümkün olduğu kadar hızla japon ordusunu ve donanmasını güçlendirmekti. Tüketim mallarının çoğu, zanaatkârlığa dayanan eski biçime göre elde ediliyordu.

Japon yayılması (1890-1945)

Dış siyaset alanında Meyci yöneticilerinin hedefi, yabancılarla diplomatik eşitlik sağlamak ve 1853'ten beri Tokugava'ların imzaladığı antlaşmaları feshetmekti. Japonya batılı devletlerle eşitliği fiilen tanınınca azgelişmiş doğu asya ülkeleri zararına topraklarını genişletmeğe girişti: Japonların Kore'de oynadıkları oyunlar yüzünden 1894'te Çin-Japon savaşı patladı. Japon or-

Foto. A.İ., U.S.İ.S. (LAROUSSE)

dusunun üstünlüğü savaşta açıkça kendini gösterdi. Şimonoseki antlaşması ile Japonya, Formoza ile Pescadores adalarını ele geçirdi, Leao-tong arazisini kiraladı. İngiltere dışında öbür avrupa devletlerinin müdahalesi sonucunda Japonya bu Leao-tong'u Rusya hesabına elden çıkardı. Daha sonraları Japonya, batılıların yanında Boxer'ler savaşına katıldı (1900). Kendisini Mançurya'da serbest bırakan İngiltere ile bir ittifak antlaşması imzaladı (1902). Rusların Asya'da yayılmasından (Kore ve Mançurya) hoşnutsuzluğa kapılan Japonya, 1904'te Rus-Japon savaşını açtı. On sekiz ay süren savaş sonunda Rusya, Port Arthur ve Tsuşima'da amiral Togo tarafından yenilerek Portsmouth (A.B.D.) antlaşmasını imzalamak zorunda kaldı (1905). Japonlar Liao-dung'u geri aldıkları gibi, Mançurya ve Kore'de de geniş bir hareket serbestliği elde ettiler. Bu ülkeler 1907'de protektora haline getirildi ve 1910'da kesin olarak Japon imparatorluğuna bağlandı.

1914 Savaşı patlayınca, Tokyo hükûmeti, Çin ve Pasifik'teki alman sömürgelerini ele geçirmeyi hesaplayarak müttefiklerin safında yer almağa karar verdi. 7 Kasım 1914'te japon donanma topçusu, iki aylık bir kuşatmadan sonra Çingdao Deniz üssünü yardı; ekim ayında japon deniz kuvvetleri Pasifik'te ekvatorun kuzeyindeki alman takımadalarını, Caroline, Marshall ve Marianne takım adalarını ele geçirdi. Kasım 1914'te Japonya'nın askerî harekâtı son bulmuştu, ama kıta üzerindeki ayrıcalıklı durumundan yararlanarak (batılılar bütün dikkatlerini Avrupa cephesine çevirmişlerdi) Çin'e karşı diplomatik bir saldırıya geçti: 18 ocak 1915'te Japonya'nın Pekin elçisi, Yûan-Sı-Kay'a «Yirmi bir istek» adıyle tanınan uzun bir hak isteme listesi verdi. Bununla, Çin devleti bağımlı bir hale geliyordu. Versailles konferansı (1919) sırasında Japonya'nın siyaseti Çin'de Şandung ve eski alman sömürgeleri üstündeki haklarını tasdik ettirmekten ibaretti; öte yandan savaş yıllarında Japonya'da sanayi ve ticaret görülmemiş bir atılım yaptı: 1919'da Japonya dünyanın beş büyük devletinden biriydi.

İç siyaset alanında Japonya'nın hem iktisadî bakımdan, hem toprakça zenginleşmesinin hemen arkasından Hara kabinesinin kurulmasıyle (1918) belli bir liberalleşme hareketi geldi: 1922 Washington konferansında Japonlar Şandung ve Sibirya'daki (buraya 1918'de girmişlerdi) birliklerini geri çekmeyi ve deniz kuvvetlerine bir azaltma yapmayı kabul ettiler. Bununla birlikte, liberallerin uzlaştırıcı siyaseti Japonya'nın Çin kıtasında topraklarını genişletme siyasetini sürdürmesinde ısrar eden imparatorluk meclisinin bazı tutucu üyelerince hoş karşılanmadı, 1931'de aşırı sağcı bir grup olan «Mançurya kliği», Tokyo hükûmetinin askerî müdahalesini sağlamak için, South Manchuria Railroad (Japon kumpanyası) bölgesinde olaylar çıkarttı. Mançurya 1932'de Mançukuo adıyle «bağımsız bir devlet» olduğunu ilân etti. Aslında burası, ordunun ve malî çevrelerin (*zaybatsu*) sıkı kontrolu altında bir japon sömürgesi oldu. Malî çevreler 26 milyon nüfuslu bu geniş ülkenin kendilerine bahşettiği iktisadî imkânları kullanma fırsatına dört elle sarıldılar. 1932'den sonra silâhlı yayılma taraftarları, başbakan İnukai'nin ölümüyle birlikte, fazla liberal buldukları kişileri öldürme siyasetini başlattılar. Mançurya'nın işgalinden sonra Çinlilerin japon mallarına koydukları boykotu bahane ederek, Tokyo hükûmeti üstündeki bütün etkinliklerini kullanıp onu Şanghay'ı işgal etmek zorunda bıraktılar (ocak - şubat 1932). 1937 Ortalarında Japonya beş yıldır uğraşıp durduğu Çin ile savaşmağa karar verdi. Bu yeni saldırı, Tokyo ve Washington hükûmetleri arasında ciddî bir gerginliğe yolaçtı. Bununla birlikte, Avrupa savaşı Japonların teşebbüslerinin önünde daha geniş ufuklar açacaktı. 1940'taki Üçlü pakta katılması, Çinhindi'nde askerî üsler istemesi (1940 ve 1941), Japonya'nın [illegible] savaşına Almanya ve İtalya'nın yanında girmeğe hazırladığını ortaya koyuyordu. 7 Aralık 1941'de, savaş ilân etmeden, uçak gemilerine bindirilmiş japon uçakları amerikan Pearl Harbor üssüne bir baskın yaptı, daha sonra japon donanması Guam, Wake adalarıyle [illegible]-kımadasını ele geçirdi. Hong-Kong'a, Filipinlere ve Malakka yarımadasına aynı zamanda çıkartma yaptı. Dört aydan daha kısa bir süre içinde Japonya 8 milyon kilometre karelik, 450 milyon nüfuslu bir sömürge imparatorluğu kurdu. Artık yöneticiler «Büyük Doğu Asya ortak refah alanı» rüyalarının gerçekleşeceği zamanların pek uzak olmadığını düşünüyorlardı. Bununla birlikte, japon fetihlerinin güvenliği denizlerdeki üstünlüklerine bağlıydı; çünkü japon kuvvetleri takımadanın birbirinden çok uzak noktalarındaki harekât alanlarına dağılmışlardı ve aralarındaki bağ ancak denizyoluyle kuruluyordu. Mercan Deniz savaşı (4 - 8 mayıs 1942) japon donanması için sert bir darbe oldu. Denge, 1943 yazından sonra çok geniş bir saldırıya geçen müttefikler lehine bozuldu. 1945 Başlarında, İwo Jima ve Okinawa adalarının fethedilmesiyle, Japon takımadalarının yanı başında amerikan uçakları için harekât üsleri sağlanmış oldu. Aynı zamanda Hindistan'dan başlayan ingiliz saldırısı da Birmanya'yı kurtardı. Hiroşima ve Nagasaki'ye atom bombası atılması (ağustos 1945) müttefiklerin takımadaya ayak basmasını gereksiz kıldı.

Japonlar burada, sonuna kadar savaşmağa azimli görünüyorlardı. Aynı hafta S.S.C.B. savaşa girdi ve Mançurya'daki japon birliklerini teslim olmağa zorladı. 14 Ağustos 1945'te Tokyo'da, imparatorun da katıldığı bir Bakanlar kurulu toplantısı yapıldı, toplantıda savaşa son verilmesi kararlaştırıldı. Bu tarihte Japonların kaybı 1 800 000 kadardı, şehirlerin yüzde kırkı yerle bir olmuştu.

Japonya'da meşrutî monarşi

Amerikan işgalinin ilk evresi sırasında (1948'e kadar) bütün dış sömürgelerini ve içeride siyasî muhtariyetini kaybeden Japonya'da yeni bir anayasa ile Britanya tipinde bir parlamentonun kontrolunda meşrutî monarşi yönetimi kuruldu. Önemli demokratik reformlar yapıldı: toprak reformu, hukuk sisteminin düzeltilmesi, savaş sırasında yasaklanan sendikaların yeniden kurulması ve kitlelere demokrasi anlayışını yaymak için büyük bir eğitim çabası. 1947 Seçimleriyle sosyalist Katayama Tetsu, iktidara geldi; bu tarihten sonra siyasî durum son derece kararsız bir hale geldi, bakanlar ortalama bir yıldan fazla dayanmaz oldu. Kore çatışmasının (1950-1951) japonya'nın iktisadî hayatında önemi büyük oldu; bu olay o zamana kadar atıl durumda bulunan sanayiye yeni siparişler sağladı. (1942'de doruğuna ulaşan japon ihracatı «teslim»den sonra çok düşmüştü). Müttefiklerle (savaşa son vermek için 1956 ekimine kadar beklenen Sovyetlerin dışında) imzalanan San Fransisco antlaşması (8 eylül 1951) 28 nisan 1952'de uygulandı; Japonya'nın hâkimiyeti tanındı, ülkede bir asker ve polis kuvveti kurmasına izin verildi. Ekimdeki yasama meclisi seçimleri bir milliyetçilik havası içinde yapıldı: amerikan işgali sırasında siyasetten uzaklaştırılan iki yüzden çok kişi parlamentoya girdi. Bununla birlikte 8 mart 1954'te Tokyo, karşılıklı yardım ve savunmayı öngören bir japon-amerikan antlaşması imzaladı. Birbiri ardınca gelen liberal ve demokrat hükûmetler (Yaşida 1952-1954; Hatoyama 1954-1956; İşibaski 1956-1957; Kişi 1957-1960; İkeda, 1960'tan sonra) ağır meselelerle karşılaştılar: ekonominin büyümesine karşılık yer yokluğu ve hızlı nüfus artışı karşısındaki bunalım, sosyalizmin ilerleyişi (haziran 1959 senato seçimleri) ve A.B.D. ile imzalanacak bir güvenlik antlaşmasını engellemek için kasım 1959'da girişilen gösteriler (antlaşma ocak 1960'ta imzalandı) gelenek ve göreneklerin demokratlaştırılması da önemli sonuçlar doğurdu. Bunun en belirgin biçimde kendini göstermesi, veliaht prens Akı-Hito'nun bir değirmencinin kızıyle (nisan 1959), imparator Hiro-Hito'nun kızının da bir banka memuruyle (mart 1960) evlenmesiydi.

Hükûmet istikrarı

Bütün muhafazakârları kapsayan Liberal Demokrat parti, 1947-1958 arasında iktidarı ve son seçimlerde çoğunluğun birazını kaybetmesine (1960 kasımında oyların yüzde 57,8'i ve 297 milletvekili; 1963 kasımında 294 milletvekili; 1967 ocağında 277 milletvekili) rağmen 1946 nisanından beri iktidarı elinde tutar. Bu yüzden kabinelerdeki değişiklikler, çoğunluğun dışındaki olayların veya siyasî olmayan olayların sonucudur. 1960 Temmuzunda başbakan Kişi, Japon-Amerikan Güvenlik paktının yenilenmesine karşı olan sosyalistlerin gösterileri (mayıs-haziran) üzerine istifa etti. Yerine geçen ve Japonya'yı dünyada en hızlı kalkınan ülke haline getiren Hayato İkeda (1960 temmuz - 1964 ekim) ise sağlık sebepleri yüzünden doktorların tavsiyesiyle çekilmek zorunda kaldı. O vakitten beri ülkeyi gene Liberal Demokrat partiden Eisaku Sato yönetmektedir. Seçmenlerinin düzenli bir şekilde artmasına (1955'te yüzde 30; 1958'de yüzde 33; 1960'ta yüzde 36) ve Tokyo belediye meclisi seçimlerini kazanmalarına rağmen, sosyalistlerin hiç bir zaman muhafazakârların üstünlüğünü tehlikeye sokamamalarının sebebi devrimci sol ve reformcu sağ adlı iki hizbe ayrılmış olmalarıdır; zaten parti içindeki bu iki hizip, ikinci grubun (en ılımlı üyelerinin 1959'da ayrılarak Demokratik Sosyalist partiyi kurmalarına rağmen) kalabalıklaşması sayesinde dengelenmektedir. Aydın çevrelerde sosyalistler gibi taraftarlar bulmasına rağmen, sovyet ve çin taraftarları iki hizbe bölünen Komünist partisinin etkisi de ikinci derecededir; komünist partisinde bugün çoğunlukta olan bir eğilim de S.S.C.B. veya Çin'in safında yer almayı kabul etmemektedir. Aslında Liberal Demokrat partinin siyasî üstünlüğünü sadece ilk defa 1967 seçimlerinde aday gösteren bu parti, ileride iktidardaki partiden birdir. Bu orijinal parti, tamamıyle dinî temellere dayanmaktadır; «Soka Gakkai» adlı buddha'cı tarikat bu partiyi seçimlerde ve malî yönden desteklemektedir. Liberal Demokrat parti ile Sosyalist parti arasında bir yol tutan ve içeride orta sınıfların savunulmasını, dışarıda barışa bağlı olarak siyasî hayatın huzura kavuşturulmasını öngören bu parti, ileride iktidardaki partiden birkaç milletvekilliği koparıp mutlak çoğunluğu kaybetmesine yolaçarak bir koalisyon hükûmeti çerçevesinde siyasetinin yönünü değiştirmek zorunda bırakabilir. Yeniden doğuşları resmî komünizm düşmanlığının istismarına dayanan milliyetçi topluluklar ise, genç üyelerinin sık sık siyasî cinayet işleme yoluna başvurmaları (12 ekim 1960 günü öldürülen sosyalist lider Asanuma bu çeşit bir cinayetin kurbanı olmuştu) yüzünden japon halkı arasında tiksinti yaratmaktadır.

Japon'yanın bugünkü gücü ve meseleleri

Japonya, son on yıl içinde yeniden Asya'da en büyük iktisadî gücü ve dünyanın en büyük iktisadî ve siyasî devletlerinden biri haline geldi. Bu güç bugün diplomasi ve askerlik alanında A.B.D. ile ittifaka dayandığı için sağlamdır. Sosyalistlerle komünistlere karşıkoymasına rağmen zaman zaman yenilenmekte olan bu ittifakı, Japon-Amerikan Güvenlik paktı somutlaştırır. A.B.D. ile siyasî ve iktisadî bağlarını sıklaştırması Japonya için hayatî bir gereklilik olduğundan, ülke, kapitalist dünyaya ve Batı yarımküreye günden güne daha çok kaymaktadır. Bu kaynaşmayı her şeyden önce, Japon hükûmetinin avrupa devletleriyle imzaladığı ikili ticaret anlaşmaları (1960 ve 1963'te Fransa ile; 1962'de İngiltere ile), Japonya'nın mübadelesinde Avrupa'nın payının artması (1963'te yüzde 11, 1965'te yüzde 16), Japonya'nın O.C.D.E.'ye alınması (28 nisan 1964) ve Kennedy Round (1964 - 1967) müzakerelerinde oynadığı rol ortaya koyar. Kamuoyunun büyük kısmı A.B.D.'nin Vietnam siyasetini iyi karşılamadığı halde Japonya, A.B.D.'nin Asya'daki müttefikleriyle de sıkı ilişkiler kurmuştur: Güney Kore ile normal diplomasi ilişkilerinin kurulmasına yolaçan ve Güney Kore'nin hızla sanayileşmesine imkân verecek büyük malî yardımlar sağlayan (22 haziran 1965 Japonya-Kore antlaşması) Borneo olayında İndonezya ile Malezya arasında japon arabuluculuğu; İndonezya'ya yapılan teknik (mart 1966) ve malî (haziran 1966) yardım. İhracatı devamlı olarak artan ve tekniği en ileri sanayi memleketlerininkini de aşan Japonya'nın gücü, iktisadî alanda da sağlamdır. Ama bazı meseleler bu zenginliği gölge-

yazarlar

Matsuo Başo

Futabatei Şimei

Natsume Soseki

Şimazaki Toson

Tanizaki Cuniçiro

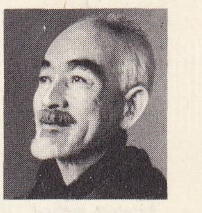

Şiga Naoya

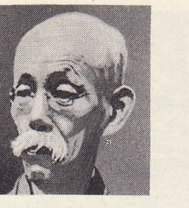

Tsubuçi Şoyo

Foto. LAROUSSE

haniva
Tokyo müzesi

Comon çağı
Millî müze, Tokyo

lemektedir. Önce toprak bakımından, her ne kadar Japonlar Bonin adalarını yeniden ele geçirdilerse de (ekim 1967), A.B.D.'den Ryu Kyu ve S.S.C.B.'den Kuril adalarının en güney adalarını istemesine rağmen hâlâ alamamıştır Ayrıca japon ekonomisi, ilgi çekici gelişmesine rağmen, milletlerarası konjonktürün dalgalanmalarına bağımlıdır. Üçüncü mesele de nüfus meselesidir. Temmuz 1948 kanunu doğumların artışını sıkı bir şekilde kontrol altına almasına rağmen nüfus artışını önleyemediği için yeni nesilleri istihdam edebilecek tek kesim olan üçüncü kesimin geliştirilmesi gerekmektedir. Kanun özellikle doğumların sayısını hissedilir ölçüde azaltarak, yaşlar piramidinde bir dengesizliğe yolaçmıştır.

Askerî tarih

ORDU

Japon orduları, modern çağın başlarında, mikado'nun ve şogunların otoritesi altında birleşmekle birlikte, aralarında sürekli olarak iktidar kavgası yapan veya kıtaya, özellikle Kore'ye yayılmağa çalışan rakip klanlara bölünmüş dağlık bir adalar ülkesinin feodal yapısını yansıtıyordu. Halk oldukça ileri bir askerlik ruhuyle *Yamoto* denen bir şeref kuralına uyuyordu. Halka bu kuralı sevdirmekle ve anlatmakla görevli gezgin şövalyeler (samuraylar ve roninler) ortaya çıktı.

İlk zamanlardan beri silâh donatımı çok mükemmeldi, kıyılardan içerilere uzanan giriş yollarını korumak için kaleler vardı. Savaş taktikleri, çin ve moğol ordularının taktiklerine uyduruluyordu. XVI. yy.da Portekizliler Japonlara, alaybozan tüfeklerinin yapımını ve kullanılışını öğrettiler.

Modern japon ordusu 1872'de imparator Mutsu - Hito tarafından yeniden düzenlendi. Altı askerî bölge kuruldu. Bunun yanı sıra bir alman askerî heyeti 1894 Çin-Japon savaşında başarı kazanan 30 000 kişilik bir «kadro - ordu» meydana getirdi. Zorunlu hizmet esasına (1875 kanunu) dayanılarak toplanan ordunun avrupa orduları tipinde tümenleri vardır. Almanlarınki gibi teşkilâtlanarak eğitilen ve Fransızlarınki gibi giyinen ve yönetilen japon ordusu 1904'te Rusya ile savaşa girince değerini ortaya koydu. İlk hatta bulunan kıtalarda 350 000 piyade, 6 500 süvari ve 650 top vardı. Bunların savaş müfrezeleri (13 tümen) birinci sınıf bir hücum aracı meydana getiriyordu. Bk. RUS-JAPON SAVAŞI.

Birinci Dünya savaşı japon ordusuna özel bir çaba yüklemedi. Bu ordunun eylemi Çıng-dao kuşatmasından, Singapur'a İngilizlerin isteği üzerine bir güvenlik müfrezesi yollanmasından (1916), Vladivostok'tan Baykal gölüne kadar Transsiberyen hattının korunmasından (1917-1922) öteye geçmedi. İki dünya savaşı arasında japon ordu teşkilâtı değişmedi: 20 kadar savaş tümeni, kırk kadar sefer tümeniyle güçlendirildi. 1937'de yeniden silâha sarılan Japonlar silâhı ancak 1945'te bıraktılar.

Çin'deki japon kuvvetleri 1937'de 21 tümen iken 1938'de 43 tümene çıktı (1 200 000 kişi). 1941'de ilân edilen «En Büyük Asya savaşı» Japonya'yı, başlıca dört orduyle (Pasifik: 700 000 kişi; Birmanya: 220 000 kişi; Çin ve Çinhindi: 1 100 000 kişi) 5 milyon insanı seferber etme zorunda bıraktı. Bu ordular 3 000 savaş uçağıyle destekleniyordu. Mikado'nun emrindeki *Yüksek kumandanlık, Yüksek Askerî şûra* (mareşal ve amirallerden meydana gelen bu şûra, savaşın stratejik yönetimiyle görevliydi) ile fazla bir rolü olmayan *Amiraller ve Mareşaller şûrası* ve bir *İmparatorluk Genel karargâhı* arasında bölüştürülmüştü. İmparatorluk Genel karargâhı, başbakan, savunma bakanı ve genelkurmay başkanı (1944) olan general Toco tarafından 1937'de kuruldu ve onun kumandası altında, harekâtların yönetimiyle görevlendirildi. Muhtar bir hava ordusu yoktu: hava kuvvetleri, kara ordusu (yerle işbirliği yapan uçaklar) ve donanma (aeronaval ve staratejik uçuşlar) arasında bölünmüştü; bunlara 1945'te torpido uçaklar birliği olan *kamikaze*'ler katıldı. 1945'te teslim olduğunda, Japonya'nın elinde hâlâ 3 milyon asker ve 8 000 uçak vardı. 1941'den 1945'e kadarki kaybı, 300 000 kadarı sivil halktan olmak üzere 1 800 000'e çıkmıştı. Bk. ÇİN - JAPON SAVAŞLARI.

1946 Anayasası, Japonya'nın artık silâhlı veya başka kuvvetler bulundurmayacağını ilân ediyordu. Bütün ordu terhis edildi, malzeme stokları ortadan kaldırıldı, istihkâmlar yıkıldı. Ama Kore savaşı Uzakdoğudaki dengeyi bozarak Japonya'yı amerikan garnizonlarının büyük bir kısmından yoksun bırakınca, Birleşik Amerika devletleri, San Fransisco antlaşmasıyle (1951) Japonya'nın «doğal meşru savunma hakkını» tanıdı ve Japonya'da üslenmiş amerikan kuvvetlerinin statüsünü belirledi. 1950 Sıralarında A.B.D., Japonya'dan, 75 000 kişilik bir *polis kuvveti* kurmasını istemişti. 1952'de *Millî Güvenlik kuvveti diye* adlandırılan ve altı tümene bölünmüş bir teşkilâtın sayısı 110 000 asker ve 4 000 subaya çıkarıldı. 1954'te *Japonya Savunma kuvveti* diye adlandırılan bu ordu 140 000 kişilikti (1961'de 180 000 oldu). Genelkurmay başkanlığı yeniden kuruldu; 1953'te Kurihama'daki askerî okul yeniden açıldı ve savunma işleriyle ilgili bir bakanlık kuruldu. Ordu paralı askerlerden meydana geldi. 1961'de 80 000'i subay olmak üzere İkinci Dünya savaşında yetişmiş 2 milyon asker vardı.

Japonya millî gelirinin çok az bir kısmını (1965'te yüzde 2) askerî harcamalara ayırmışsa da, savunma ile ilgili beş yıllık bir planla bu payın 1967-1971 döneminde iki kat artırılması öngörülmüştür. A.B.D. Japonya'yı bu alanda sorumluluğunu yüklenmeğe teşvik ederek, gerekli yardımı sağlamıştır. Aşırı sol hareketin muhalefetine rağmen, kamuoyunda yeniden gerçek bir ordu kurulması yolunda kuvvetli bir akım ortaya çıkmıştır. Sadece gönüllülerden meydana gelen ülke savunma gücünün 1971'de 180 000 kişiye çıkarılması tasarlanmıştır (1967'de bu sayının 170 000 olması öngörüldüğü halde 150 000'i bulmamıştı). Japon yapısı olan hafif silâhların dışındaki bütün malzeme amerikan malı olduğu gibi, orduda da amerikan eğitim metotları uygulanmaktadır. Fakat, japon fabrikalarında tanklar, denizaltı avcı uçakları, denizaltılar, denizaltılara karşı gemiler ve uçaksavar füzeleri yapımına başlanmıştır.

ASKERÎ HAVACILIK

1954'e kadar japon havacılığı muhtar bir güç değildi. 1960'te personeli A.B.D.'de yetiştirilen hava kuvvetlerinin sayısı 40 000 kişiydi. Tamamı Amerika'dan gelen donatım (1957'de 650 uçak; 1960'ta 1 300 uçak) Toçikava, Miha, Osaka, Oita ve Mito adlı 5 havaalanında üslenmiştir. 1956'da bir genelkurmay kuruldu.

DONANMA

Ancak 1868'de batı medeniyetine açılan Japonya, kendisi gibi adalarda yaşayan ve çıkarlarını korumak için donanmaya ihtiyacı olan Büyük Britanya'yı örnek aldı. Bununla birlikte tersanelerin ve ilk japon filosunun kurulmasında kısmen fransız mühendislerinin emeği geçti. Bunlardan Emile Bertin, Yaolu savaşında (1894) çin donanmasını bozguna uğratan filoyu inşa etti. Fransa, Rusya'ya yaklaşınca, Japonya da İngiltere ile ittifak kurdu ve kendi donanması için Britanya Deniz kuvvetlerinden heyetler çağırdı. Port-Arthur ablukası, Tsuşima'da Ruslara karşı kazanılan zafer (1905) muzaffer Japonya'nın büyük denizci devletler arasına girdiğini gösterdi. Japonya, deniz kuvvetlerine dayanarak bütün uzakdoğu denizlerine hâkim oldu. 1914'te, 18 zırhlı, 2 muhrip, 21 kuruvazör, 54 destroyer, 50 torpido, 15 denizaltıdan meydana gelen japon donanması. Ts'ing-tao Alman Deniz üssünü ele geçirerek ve avrupa denizlerine birkaç torpido yollayarak savaşa girdi. Donanma kısa süre kullanılan yeni gemilerin yapılmasıyle 1919'da dünyanın üçüncü büyük deniz kuvveti haline geldi. Pasifik'te eski alman sömürgelerinin mirasına konan Japonya birçok deniz üssüyle gücünü arttırdı.

Washington antlaşması japon gemilerinin sayısını (1922) ingiliz ve amerikan donanmalarına göre 5'te 3 oranında sınırladı. Bunu bir onur meselesi yapan Japon Deniz kuvvetleri sınırlamaya pek uymadı; antlaşmaya ancak kendisini engellemediği sürece bağlı kaldı. Bir süre sonra antlaşmayı gizlice çiğnedi ve 1935'te bozdu. O sıra Yokosuka, Sasebo ve Kure tersanelerinde büyük çapta silâhlanma çabasına girişildi. Yüzyılın başında Kore'ye yerleşen Japonya güçlü bir donanması olmasa ne Mançurya'ya, ne de Çin'e (1937) müdahale edebilirdi. 1941'de japon donanması toplam 1 270 000 tonajla (381 gemi) zirveye çıkmıştı. Elinde 11 uçak gemisi vardı (Amerikalılarınkinden çok). Başkumandan amiral Yamamoto, nasıl geliseceğini önceden kestirdiği için savaşa karşıydı. Ama bir defa savaşa atılınca denizciler ve havacılar eşsiz kahramanlıklar gösterdiler. Pearl Harbour'da amerikan filosuna ilk darbeyi vurma görevi (1941) donanmaya düştü. Sonra da birkaç hafta içinde Japon imparatorluğunu Singapur, Cava ve Avustralya kıyılarına kadar genişlettiler. Japonların denizdeki başarısı geçiciydi. Amerikan sanayiinin gücü, çelik üretimi 1943'te 7 milyon ton iken 1945'te 600 000 ton olan japon sanayisinden çok daha üstündü. Japon donanması, savaş filolarının da, ticaret filolarının da (1961'de 6 milyon ton) kayıplarını karşılayamadı, deniz yoluyle bağlantısı olmadığı için koca japon imparatorluğu kuruyup dağıldı. Japon filosundan arta kalan gemiler yavaş yavaş kırılıp dökülerek anavatana doğru geri çekildi (1941'den 1945'e kadar kayıpları 549 gemiydi, 1 700 000 ton) ve 2 eylül 1945'te, Tokyo'da demirleyen amerikan *Missouri* zırhlısının güvertesinde Japonya'nın teslim antlaşması imzalandı. Teslim sırasında 196 000 tonilatoya düşmüş olan japon filosu, 1951'de amerikan - japon antlaşmasından sonra yavaş yavaş yeniden kurulmağa başlandı. 1953'te genelkurmayın yeniden canlanmasıyle 1 000 ilâ 2 500 ton arasında değişen 40 firkateyn ve 58 dragör (tarama gemisi) donanmaya katıldı. Savaş gemileri yanında, barış zamanı Ulaştırma bakanlığına bağlı bir sahil güvenlik filosu (100 kadar küçük tekne) vardır. 1960'ta kararlaştırılan gemi yapım programı ile yeni japon donanması 34 000 kişilik ve 170 000 tonilatoluk bir güce erişti. 1954'te donanma geleneksel gücüne ulaştı.

Japonya'nın bir ada olması ve denizcilik geleneğinin devam etmesi deniz kuvvetlerinde daha büyük bir çabaya yolaçmıştır. 1966'da Japon Deniz kuvvetleri 50 kadar firkateyn, 20 kadar kıyı refakat gemisi, 8 denizaltı, 40 kadar da tarama gemisini kapsıyordu. Deniz Hava kuvvetleri 300 kadar amerikan malı uçak ve «Deniz Güvenlik servisi» adı verilen kıyı muhafaza teşkilâtı 100 kadar küçük gemiyi kapsar.

KURUMLAR

1889'dan beri Japonya babadan oğula geçen bir meşrutî krallıktır. Amerikan İşgal kuvvetleri kumandanı Mac Arthur'un etkisiyle hazırlanan 1946-1947 Anayasası ile imparatorun tanrısal sıfatları kaldırılmıştır; imparator artık sadece halkın birliğinin ve devletin sembolüdür. Taht'a geçiş babadan sonra en büyük erkek çocuğun hakkıdır. Hükûmet gücünü, meclise karşı sorumlu olan kabine yürütür; kabineyi cumhurbaşkanı tarafından gösterilen, ama meclis tarafından seçilen başbakan yönetir. Yasama gücü, dört yılda bir, tek dereceli genel seçimle (kadın, erkek bütün vatandaşların oyları) seçilen Temsilciler meclisi ile her üç yılda bir yarısı kısmen tek, yarısı iki dereceli seçimle seçilen Danışmanlar meclisinin meydana getirdiği «diyet»in elindedir. Yargı gücü bir Yüksek mahkeme (15 üyelidir, kabine tarafından on yıl için seçilerek hal-

Uci ırmağı kıyısında
Byodoin mabedi (1053)

Foto. Giraudon, X (LAROUSSE)

kın onayına sunulur) ve mahallî mahkemeler eliyle yürütülür. Mahallî kolektivitler bir yandan şehir idare bölümleri (*Tokyo-to, Kyoto-fu* ve *Osaka-fu*) ile 42 il (veya *ken*), öte yandan da şehir, kasaba ve köyler tarafından meydana getirilir. Her kolektivitede yasama gücü seçimle işbaşına gelen bir meclistedir; şehir idare bölümlerinde ve illerde idarî güç validedir; şehir, kasaba ve köyleri seçimle işbaşına gelen bir belediye başkanı yönetir.

EDEBİYAT

Japon edebiyatı, eser sayısı bakımından olduğu kadar estetik araştırmaların gelişmesi bakımından da dünyanın en zengin edebiyatlarından biridir. Bazı orijinal türlerin inceliğiyle de dikkati çeker. Edebiyatın evrimi, ülkenin tarihî gelişimini yansıtır; folklordan doğan, mükemmelleşerek soylu sınıfının imtiyazı haline gelen ve daha sonra tiyatro ve roman aracılığıyla halka ulaşan edebiyat, millî duygu ve heyecanları bir noktada topladı, toplumsal düşünceleri ve Meyci'ler devrinden itibaren de, batı düşüncelerini yaydı. Edebiyatın amacı hep dolaysız algılamaya varma ve söylevi sadeleştirme oldu.

İlk şiirler, VIII. yy.'da yazılan yarı tarihî derlemelerde toplandı (*Kociki, Nihongi*); bunlar, daha sonraki döneme ait bir antolojide (*Manyoşu*) yer alan şiirlere çok benzer. Şiir biçimleri daha o devirlerde kesinlik kazanmıştı: beş ve yedi hecelik kafiyesiz (*nagauta*, 5-7-5-7-7 hecelik *tanka*, 5-7-5 hecelik *hayku*) almaşık mısralar. Edebiyatçılar çin edebiyatıyla uğraşırlardı; oysa, saray kadınları Heian devrinde (794-1186) ilk olarak o zamandan bu yana ününü sürdüren iki türde Japonca kullandılar: *nikki* («özel günlük») ve *monogatari* («romansı anlatı»). Ki-no-Tsurayuki, 905'te imparatorun emriyle bir şiir antolojisi derledi: *Kokin [vaka] Şü;* ama sade bir Japonca ile yazdığı özel günlüğü *Tossa Nikki*'yi takma bir kadın adıyle imzaladı. Murasaki Şikibu'nun *Genci Monogatari*'si (XI. yy. başı) ve rakibi Sei* Şonagun'un *Makurano - soşi*'si dünya edebiyatının iki şaheseridir.

Askerî sanatların saray hayatına bağlı kalan edebiyat sanatlarını gölgede bıraktığı Kamakura devrinde (XII. - XIII. yy.) Kenko (1283-1350) *Tsurezure-gusa* adlı eserinde eski âdetlerin kaybolmasından duyduğu hüznü anlatır; oysa rakip Kamo-no-Chomei (1154 - 1216) *Hojoki* adlı eserinde Zen Buddha'cılığından aktarılan ve japon düşünce ve sanatlarını sürekli olarak etkileyen çıplak estetikli bir yüzyılın görünümünü çizer. Savaş destanları veya *gunki* (*Heike monogatari, Taiheiki*) tiyatroya, önce Muromachi devrinde ortaya çıkan *no*'ya ve özellikle daha sonra *bunraku* (kukla tiyatrosu) ve *kabuki*'ye sayısız konu sağladı. Birçok *no* yazan Zeami (1363-1443) estetik öğretisini *Kadenşo*'da ortaya koyar. Çikamatsu (1653-1724), Mokuami v.b.'nin işlediği diğer iki tür Edo devrinde gelişti. XVII. yydan itibaren edebiyat her tür konuyu işledi. Canlı anlatımlı, devrinin âdetlerini büyük kavrayış gücüyle gözlemleyen İhara'nın (1641 - 1693) romanları, Kyokutei Bakin'in (1767-1848) nehir-romanlar ve bürlesk yazarların Jippensha İkku [1765-1831]; Santo Kyoden [1761-1816]) eserleri yanı sıra kendini gösterdi. Çoğunlukla eğlence semtlerinde geçen eserlerin kahramanları, burjuva ve askerler arasından seçilirdi. Şiirin ustası, orijinal bir okul (*hayku*) kuran Matsuo Başo'dur (1643-1694). Vagahuşa'larla (bütünüyle Japonya'ya has bir kültürün yeniden doğmasına taraftar olanlar) Kangakuşa'lar (çince eserlerin incelenmesine bağlı olanlar) arasında çekişme başladı; 1670'ten beri devam eden bu çekişme Motoori Norinaga (1703-1801) sayesinde Vagahuşa'ların lehine döndü: Motoori Narinaga ve izleyicilerin çalışmaları Şogunat'ın düşmesine yardım etti.

1878'den itibaren prensip olarak yazı ve konuşma dili birleştirildi ve Futabatei Şimei 1887'de modern dildeki ilk romanı yayınladı: *Ukigumo*. Ama Tsubuşi Şoyo'nun yönettiği modern edebiyat hareketi ancak Rus-Japon savaşından sonra gelişti. Kunikida Doppo romantizminin sürdürücüsü Natsume Soseki, natüralist (Şimazanci Toson), natüralizm düşmanı (Mori Ogai) okullar ve romantizmi tahtından indiren toplumcu yazarlara (Arişima Tukeo) yabancı kaldı. Karışık okullar döneminde (1908-1930) roman türü romancıların en çok kullandığı silâh ve okuyucuların en çok okuduğu türdü. Muşanokoji Saneatsu tarafından Şirakaba: («beyaz kayın ağacı») ve Richi tarafından «entellektüalizm» çevresinin kurulmasından sonra, bir çeşit idealizm büyük çağdaş yazarların (Tanizaki, Junişiro, Nagai Kafu ve Şiga Naoya) gerçekçiliğini hafifletti. Bununla birlikte deneme (*zuihitsu*) ve özellikle Akutagava Ryunosuke tarafından işlenen hikâye daima en çok tutulan türler arasında yer aldı. Tiyatroda, gene Tsubuşi Şoyo'nun (1859-1935) gayreti ve Shakespeare'den yaptığı tercümelerin desteğiyle birçok hareket gelenekten ayrılan bir tiyatro sanatı yaratmağa çalıştı; ama bu sanatın hiç bir orijinal yanı yoktu. *Kinoşita Junti*'ye (*Yuzuzu*, 1949) kadar *kabuki* halk arasındaki ününü sürdürdü ve avrupa edebiyatlarından aldığı piyesleri çekinmeden uyarladı.

1930'dan 1945'e kadar siyasî olaylar *Şinkankakuha* veya «yeni duyumculuk» adı verilen atılgan bir hareketin gelişmesini önledi. Şinkankakuha hareketinin Yasunari Kavabata gibi taraftarları, savaş anlatılarına ve toplumsal kavgalara büyük ölçüde yer veren şiddetli veya hayal kırıklığına uğramış bir edebiyat yaratan *Sengoha* veya «Savaş Sonrası grubun» yazarlarından (Noma Hiroşi Takeda Taijun) ayrıldı. Daha sonraki nesil «altüst edilmiş toprağı» düzeltmeğe çalıştı ve Yasuoku Şotaro *Ooka Şohei*'ye (İkinci Yeni İnsanlar grubu) karşı çıkarak çevresinde toplananlara *Daisan no Şinnin* (Üçüncü Yeni İnsanlar grubu) adını verdi. Bu grup Agava Hiroyuki ve büyükleri Dazai Osamu ve Kambayaşi Akatsuki sayesinde Japon otobiyografi romanı geleneği yeniden canlandı ve edebiyat meseleleri zevki doğdu. Halk edebiyatında Niva Fumio, proleter edebiyatında ise Hizabayaşi Taiko ve Hayama Yoşiki gibi yazarlar ön plana çıktılar. Verimli bir yazar, mütercim, tenkitçi ve romancı İto Sei'nin eserleri en çok satılan kitaplar arasında yer aldı. Bununla birlikte şiir, tümüyle halkın malıdır ve bu yüzden İmparatorluk Sarayı Yıllık Şiir Yarışmaları jürisi on binlerce *hayku*'yu gözden geçirmek zorundadır.

İkinci Dünya savaşından sonra *Kisey Sakka* («yetkin yazarlar») denen edebiyatçıların çalışmaları başladı. Bir de sol kanat yazarlarıyle savaş ve çağdaş meseleler üstüne eğilen yeni nesil yazarları ortaya çıktı. Romancı Dazai Osamu'nun (1909 - 1948) ölümü ile yeni bir çığır açıldı. Si Nagai Kafu (1879-1959), Tanikazi Cuniçiro (1886-1965), Siga Naoya (doğ. 1889), Yasunari Kavabata (doğ. 1889) gibi yazarlar bunları izledilerse de, harbin susmağa zorladığı proleter yazarlar *Şin Nippon Bungaku Kay*'a (Yeni Japon Edebiyat derneği) katıldılar ve Miyamoto Yuriko, Tokunaga Sunao, Nakano Cuci ile birlikte *Şin Nippon Bungaku* (Yeni Japonya Edebiyatı) adlı edebî bir gazete kurdular. Yeni nesil savaş sorumluluğu ile ilgilenme eğilimindedir. Bu özellikle, Ooka Şohei (doğ. 1909), Yukio Mişima (doğ. 1925), Hotla Yoşie, Fukuda Tsuneari gibi yazarları içine alan *Sengo Bungaku*'nun (Savaş Sonu Edebiyatı grubu) en çok işlediği konudur. Bununla beraber edebiyat, *Bungaku Kay* (Edebiyat Dünyası) gibi dergilerde ön plandadır. İşihara Şintaro (doğ. 1932), Oe Kenzaburs (doğ. 1935), Abe Kobo, Kayko Ken, Kita Morio, Şima Toşiyo, Miura Tetsuro gibi yazarların meydana getirdiği *Day San Non Şincin* («yeni insanların üçüncü grubu») daha çok biçimsel meselelerle ilgilenir.

Şiir alanında çağdaş lirizm tarihine ait birçok eser yayımlandı. İto Nobuyoşi ve Nomura Şiro'nun denemeleri bu tür eserlerdendir. Batı anlayışında eserler, Takamura Kotaro (1883-1956), Muroo Saysey (1889 - 1962), Miki Rofu (doğ. 1889), Hinatsu Konosuke (doğ. 1890), Sato Haruo (doğ. 1892) gibi yazarlarla güç kazandı. Geleneksel edebiyat türleri de bir evrim geçirdi; Ono Saişu (1876-1957), Yoşu İsamu (1886-1960), Sasaki Nobutsuna (doğ. 1872), Toki Zenmaro (doğ. 1885), Tsuçiya Bunmey (doğ. 1891) gibi yazarlar *tanka*'yı, Takahama Kyoşi (1874 - 1959), İida Dakotsu (1885-1962), Yamaguşi Seişi (doğ. 1882), Ogiura Seysensuy (doğ. 1884) gibi yazarlar da *hayku*'yu geliştirdiler. Çehov'un etkisi büyüktür. Ama bu arada Musano Kocı Saneatsu (doğ. 1885), Oda Saburo, Fucuki Hiroyuki'nin de orjinal eserleri anılmağa değer.

Kamakura çağı Gaki-Zoşi (XII. - XIII. yy.) makimono, Tokyo

GÜZEL SANATLAR

Bir yay biçiminde, Asya kıyısı boyunca uzanan Japon takımadalarının durumu bir yandan kültürünün kıta kültürleriyle bağıntısını, öte yandan, bütün tarihi boyunca koruyabildiği muhtariyeti açıklar.

Oldukça eski bir tarihi olan Asya kıtasının kıyı kültürüyle akrabalığı bulunan ilk japon kültürü sonraları çin menşeli (Şandung, Çıkiang) bir sibirya - mançu akımıyle zenginleşti. Birinci binyılın sonlarında Çıkiang'dan tarım, çömlekçilik ve madenin kullanılmasını öğrendiler. Han sülâlesinin nüfuzu altına giren Kore, bu medeniyeti takımadalar yönüne aktaran bir etken oldu. VI. yy. sonunda, Kore'den aktarılan Buddha'cılığın benimsenmesi japon kültürünün, çin medeniyetinin etkisine girmesini hızlandırdı. Uzun süre Kore'de çok rağbet gören Kuzey Vey'lerinin buddha sanatı, Japonya'ya girmiş oldu. VII. yy.ın ortalarında Çin başkenti Çangnan ile resmî ilişkiler kuruldu. Tang sanatı Japonya'nın ilk başkenti Nara'da, daha sonra 794'te sarayın kurulduğu Hey-ankyo'da (bugünkü Kyoto) gelişti. IX. yy. sonlarında Tang'ların çökmekte olduğunu belirten kargaşalıkların patlak vermesi çin etkisini kısıtladı. Kaynaklarından kopan bu sanat, gelişimini saray çevrelerinde sürdürdü ve çin kültürüyle iyiden iyiye kaynaşmış olarak soylular sınıfının anlatım aracı oldu. Böylece de, *yamato-e* denen ve resimde belirginleşen millî bir sanat doğdu.

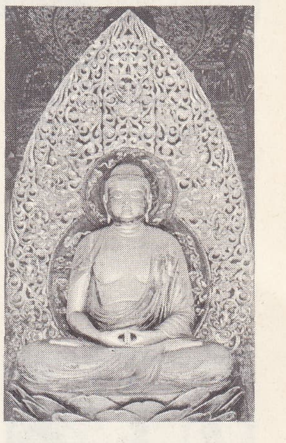

Amida altın yıldız kaplama ahşap heykel Coço'nun eseri (XI. yy.) Byodoin mabedi

Bu yeni rejim, soyluların yerini savaşçıların aldığı Kamakura'nın Bakufu hükümdarlıkları (1185-1392) süresince artan bir gerçekçilikle gelişti. Bu sıralarda zen (çan) öğretisinin yayılması (çin etkili yeni bir akımını eşliğinde ilkin mimaride zen rahiplerinin nüfuzu) Aşikaga şogunluğu zamanında (1338-1573) kendini gösterdi. Bu rahipler güneyli Sungınların mürekkepli resim tarzını ülkeye getirdiler. Bu tarz, Sesshu'ya ününü kazandıran *sumi-e*'nin menşeidir. Sadelik ve yalınlık örneği olan zen zevki mimarlığı ve bahçe süslemeciliğini etkiledi. Çay törenleri (Ça-no-yu) yoluyle seramik sanatının doğmasına ve Japonya'da geleneksel estetiğin yaratılmasına yolaçtı.

ukiyo-e okulu «Gerinen Güzel» Goku'nun eseri Guimet müzesi, Fransa

XVI. yy.ın ikinci yarısında Aşikaga'lardan sonra iktidara gelen büyük diktatörlerin aşırı zevkleri vardı; bunlar, gümüş ve altın zemin üzerine yapılmış resimlerin ve heykellerin süslediği şatolarıyle övünüyorlardı. Kano okulunun bu eserleri Yamato-e gele-

ama-rio Haşidate kakemono kâğıt üzerine mürekkeple resmedilmiştir Seşu'nun eseri, Tokyo

Foto. X, Guimet müzesi (LAROUSSE)

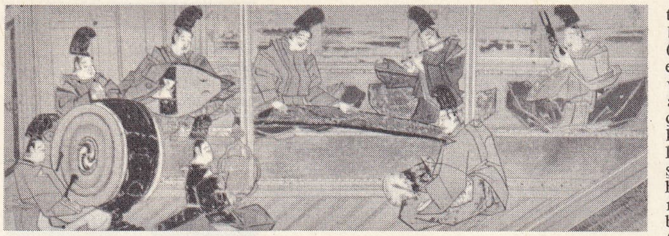

japon orkestrası (XVIII. yy.) Tosa Nagataka'nın kakemono üzerine tablosu Guimet müzesi, Fransa

Tokugava çağı çay kâsesi Kenzan'ın eseri Guimet müzesi, Fransa

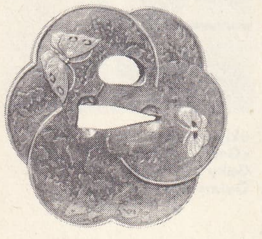

Tokugava çağı Tsuba Guimet müzesi, Fransa

neğiyle Ming'lere özgü çin resminin süsleme eğilimlerini kaynaştırıyordu. Tokugava şogunluğunun kuruluşundan sonra (1603-1868) barışın sağlanmasıyle, ticaret ve teknik (ipekli kumaş, çömlek, porselen eşya v.b.) gelişti ve Genroku çağının (1688-1704) büyümesini kolaylaştırdı. Resmî sanat Kano'ya bağlıydı, fakat malî gücü gittikçe artan burjuvazi, Sotatsu ve Korin gibi önemli süslemecileri, hayvan resmi veya hayvan heykeli yapan sanatçıları tercih ediyor ve resmi daha alışılmış konulara doğru yöneltiyordu. Böylece Yedo'da (bugünkü Tokyo) estampla çoğaltılan ukivo-e'nin başarısını sağladılar. XIX. yy.da toplumdaki donuklaşma sanatta da bir donuklaşma doğurdu; sanat artık gelişemedi. 1868'de Japonya'nın Batıya açılışı, batı sanatına karşı hayranlık duyguları uyandırdı ve geleneksel sanatın dengesini bir süre sarstı.

T a r i h ö n c e s i

İlk japon kültürü *jomonsiki*'lerden (ip görünüşünde süslerle süslenmiş çanak çömlekler) ötürü «Jomon» diye adlandırılır. Jomonsiki'ler kaizuka'larda (deniz kabuğu yığınları) ve *tateana*'larda (yarı yarıya toprak altında bulunan barınaklar) parlak ve cilâlı taşlardan, kemiklerden yapılma gereçlerle birarada bulundu. Bunlar avcı ve balıkçı bir topluluğun medeniyetini yansıtmaktadır. Genel olarak bu «Jomon» (Comon) deyimi, yer ve zamana göre değişik görünüşler alır. Honşu'nun kuzeyinde, kaynağını Sibirya kıyılarından alan bir akımdan doğmuş olan Jomon güneye doğru yayıldı, orada Kore ve Çin kıyılarından gelen etkilerle değişikliğe uğradı. Cilâlı taştan âletlerin biçimleri, tunçtan yapılmış bazı âletlerin biçimlerine benzetildi. O sırada yüksek gövdeli ve basık tabanlı çanak çömlekler yapıldı. Bunlar kenarları girintili çıkıntılı olan boyun kısmında çizgili bir süsle süslenirdi; bu süsleme çizgili bölümle cilâlı bölümü birbirinden ayırırdı. Bu eşyaya daha başka süsler de eklenirdi. Kuzeye doğru, bu unsurlar «Kamegaoka» denen evreyi doğurdu; bu döneme ait çanak çömleklerin başlıca niteliği gövdelerin çok değişik biçimlerde oluşu, «akarsu» görünüşü veren veya bitkileri temsil eden süslerle süslenişidir. Bununla birlikte M.S. I. yy.da güneyde, yeni bir asya etkisi kendini gösterdi: tornadan geçirilmiş ve yüksek ısıda pişirilmiş çanak çömlekler bu türün başlıca örnekleridir. Bunlar adlarını 1889'da Tokyo'da ilk olarak çıkarıldıkları mahalleden (*yayoi şiki*) alır. Han ve kore çömlekçiliğinin etkilerini taşıyan Yayoi Şiki'ler, incilerle ve çizgili süslerle süslenmiştir. Ayrıca cilâlı taştan ve madenden yapılmış gereçler de bulundu. Bunlar arasında, dinî gerçekler (Kris'i hatırlatan ve Kore'deki örneklerin etkilerini taşıyan güney çin kaynaklı geniş ve uzun mızraklar), çizgilerle süslü aynalar, av ve ev sahnelerini canlandıran veya çizgi çizgi süslemeleri olan dotaku'lar (üstlerinde yüksek bir tutamak bulunan silindirler) vardır. Yaoi döneminin ardından, Kyuşu'da Honşu'nun güney yarısında büyük lâhitler (*kofun*) dönemi gelir. Bunların başlıca niteliği Güney Kore'dekileri (*silla*) andıran büyük boyutlardaki mezarları meydana getirmiş olmasıdır. Heybetli kurgan (tümülüs) altına mezar odacıkları yapılmıştır. Bu kapısı kilitli odacıklardan bazılarının planı Japonya'ya özgü gibi görünmektedir. Kurganların yanına pişmiş topraktan silindirler (*haniva*) dizilmiştir, sanıldığına göre bunlar, yığılan toprakların çökmesini önlemek üzere konulmuştu. Bu silindirlerin bazısının üzerinde yarım silindir biçimli kilden yapılmış hayvan ve insan heykelcikleri bulunur; savaşçılar, çalgıcılar, gerdanlık veya küpe takmış kadınların yanı başında eğerli atlar, maymunlar, kuşlar. Ev ve kayık örneklerine daha az rastlanır. Bunların tekniği ve üslûbu, Güney Çin'de bulunmuş olan Han mezar heykelciklerini andırır; oysa kıyafetler Ko-ku-rye (Kuzey Kore) mezar duvarlarındaki insan resimlerinin kıyafetlerini hatırlatmaktadır. Mezarlara konulan eşya Silla mezarlarından çıkarılanlara benzer; yaldızlı tunçlar, taçlar ve miğferler, mahmuzlar, zırh parçaları, küpeler, yuvarlak sapı ejderha kafasıyle süslenmiş olan delikli kınlı uzun kılıçlar, *magatama* (sert bir taştan yontulmuş yırtıcı hayvan pençesi) çizgili ayaklar üzerine oturtulmuş çanak çömlek, bazıları Çin'den gelmiş, bazıları da çin örneklerine göre Japonya'da yapılmış olan aynalar.

M i m a r î

Japon mimarîsi ilk dönemlerinde iki çeşit konutla belirgindir: birincisi, kuzey menşeli, yarı yarıya toprağa gömülü, ağaç ayaklara oturtulan sap damlı konut; ikincisi, güney menşeli, dışında uzun bir sofası bulunan, taşkın bir çatı ile örtülü, kazıklar üzerine yerleştirilmiş konut. Damı, çatı merteklerinin üzerine enine yerleştirilmiş hatıl başlarının çıkıntılarıyle diken diken bir görünüm kazanırken, çatı mahyaları, pignon'ların üzerinden taşıp birbirleriyle çaprazlanarak çigi'ler meydana getirir. Bu örnek, şinto dinî tapınaklarında da görülecektir, *İzumo* ve *İse* tapınakları bunun en belirgin örnekleridir. Yüzyıllar boyunca birçok defa yeniden kurulmuş olan ve çam ağaçlarıyle ayakta tutulan bu tapınaklar boyasız ve sıvasızdır ve en eski formüllere göre yapılmıştır. Damları, günümüzde *hinoki* (sedir ağacı) kabuklarıyle kaplanmaktadır. Bazı *haniwa*'ların üzerinde yükselen tuğla yapılarda, hâlâ çin etkisi görülmektedir. Bu etki, VI. yy.da Buddha'cılığın yayıldığı ve ilk tapınaklarının kurulduğu dönemlerde çok hâkimdi.

● *Buddha mimarîsi.* Prens Şotoku'nun yaptırdığı *Horyoji* manastırı, hâlâ varlığını sürdüren en eski manastırdır. Simetrik planıyle, taştan taraçalar üzerine konan ve ahşap yerleri, kırmızı boyalı olan kuruluşlarıyle (çumon, anıtsal kapı; kondo, altın tapınak ve pagoda), iki kollu destekler yardımıyle sütunlar üzerine oturan kiremit örtülü damlarının profiliyle, bu yapıların tümü, çin mimarîsinin özelliklerini taşır ve bu mimarînin zamanımıza kadar gelen en eski örneğidir. VIII. yy.da Nara tapınakları, aynı örneğe daha geniş ölçüde uygundur. Manastır kurmak için dağ yamaçlarında (Hiei dağı, Koya dağı) ıssız yerler arayan gizli mezheplerin yayılmağa başladığı Heian döneminde, yapıların simetrik konumu bırakılmış, plan araziye uydurulmağa başlanmıştır. Japon mimarîsinde yapı ile tabiî ortam arasında sıkı ilişkiler böylece kuruldu; bu ilişki bu mimarînin en belirgin özelliği sayılır. Çin formülleri «japonlaşma» eğilimi gösterdi; tapınakların boyutları çok küçüldü, fakat içleri, sedef kakmalı, altın işlemeli lake kaplamalarla lüks şekilde süslendi. Kıpırtılı suda kendini seyreden, kanatları açık masal kuşu Byodoin Hoodo'su, bu üslûbun en üstün örneğidir. Kamakura Bakufu döneminde, çin etkilerinin yeniden ortaya çıktığı görülür. Bu dönemde, yeniden yapılan Nara Todayci'nin Nandaimon'una, yanlış olarak *tenciku-yo* («hint üslûbu») denilen güney çin formülleri uygulanmıştır. Aynı dönemde, zen mezhebinin ortaya çıkması, daha önceki dönemde japonlaştırılmış tarzları belirten *ya-yo*'ya («millî üslûp») karşıt olan kuzey song üslûbunun veya *kara-yo*'nun («çin üslûbu») kullanılmasına yolaçtı. Kırmızı boyanın kalkması ile yapılarda sadeleşme, saçaklarda artık sadece süsleme için kullanılan konsolların çoğalması, sepet kulpu halinde kemerli açıklıklar, Kamakura'daki Engakuji Şariden'in («kutsal eşyalar evi») ayrıca özellikleridir. Muromaçi dönemi *va-yo* üslûbu ile *kara-yo* üslûbu arasında bir uzlaşma kurulacaktır. Bununla birlikte, VI. yy. sonlarında, mimar Ming'in etkisi, Matsusima'da *Zuigaci* ve özellikle *Nikko* yapılarındaki çok renkli ve kabartma süslemelerde kendini gösterir. Bundan sonra, buddha mimarîsi durakladı ve kendini yenileyemedi.

● *Din dışı mimarî.* VIII. yy.da ilk sürekli başkent Nara, çin şehirlerinin dama tahtası şeklindeki planında uygun olarak kuruldu; saraylar ve aristokratların konutları da yeni modayı izledi. Bu moda 794'te kurulan, bir kısmı bugün de yıkılmamış olan ve planı bir çinli tarafından yapılan, *Heink'yo*'da (Kyoto) devam etti. Resmî yapılarda kıta formüllerine bağlı kalınmışsa da, özel konutlarda, geleneksel japon formülleri ile son akımlar arasında bir uzlaşma gerçekleşmiştir: yapılar kazıklar üzerine konmuştur; dam hinoki kabuğundan, oldukça dışa taşan bir biçimde yapılmıştır; bu dışa taşma, kapıyı dört yanından çeviren bir balkon (*engava*) meydana getiren sundurmalar yardımıyle olur; çevresel balkon, evden dışarıyı tümüyle görmeğe imkân verir; köprülerle bağlı adacıkların serpildiği bir gölcüğü olan çin tarzı bir bahçesi vardır. Yapının içi, duvar resimleri ve paravanalarla süslenmiştir, zemin hasır veya *tatamis*'lerle kaplıdır. Zen'in etkisiyle önemli yenilikler Muromachi döneminde gerçekleşmiştir: sepet kulpu şeklinde açıklıkları olan kara-yo-üslûbunun benimsenmesi (Ginkakuci, Aşikaga Yoşimasa için XV. yy.da yapılmıştır) ve yapıya kapı sundurmasının veya *genkan*'ın katılması. İçerisi raylı bölmeler veya *fusuma*'larla ayrılmış ve kabul salonlarında, yağlıboya tablo göstermeğe, çiçekler yerleştirmeğe mahsus bir girinti veya *tokonoma*'ya yer verilmiştir. Hafif döşeme elemanları çevreye uydurulmuştur: etajer (*dana*), yuvarlak bir pencere ile (*şoin*) aydınlatılmış yazı yazmağa mahsus tahta kapak. Çay töreninin amacına göre tasarlanmış, rüstik maddelerden yapılmış, hafif küçük evler, sap damlarla örtülmüştür.

Momoyama döneminde taş kütlelerine oturtulmuş, ağaçtan derebey şatoları görüldü. Kulelerin içine veya çatı arasına yapılan şatafatlı dairelerde, yapıya oyma ve pırıltılı renklerle boyalı bir dekor ekleyen göz kamaştırıcı *şoin* üslûbundan yararlanıldı. Zen'in etkisi *ça-şitsu*'larda (çayhaneler) devam etti; resmî mimarîde 1868'e kadar aşırı süsleme eğilimi sürdürüldüyse de, özel konutlarda basit çizgili fonksiyonel bir mimarî geliştirildi, bu mimarîde yapılar geniş kapı ve pencereleriyle, geniş balkonlarıyle yapının yerleştirildiği geniş alanlara uyduruluyordu. Bu üslûbun örneği *Katsura* sarayıdır (Kyoto yakınında); XVIII.yy.ın ilk çeyreğinde tasarlanmış, birçok yönleriyle hayranlık uyandıran bir bahçenin içinde prens konutu olarak düzenlenmiştir. Çok küçülmüş ölçülerle, bu üslûp günümüze kadar gelmiş, geleneksel japon evi üslûbudur.

Gropius, Le Corbusier ve Mies van der Rohe, ayrıca Tokyo'da imparatorluk sarayını (1916-1922) yapan Frank Lloyd Wright ve 1933'te ülkeye yerleşen Bruno Tant, japon mimarîsini büyük ölçüde etkileyen yabancı mimarlardır. Kosaku Bunka Renmai'nin (japon Werkbund'u) kuruluşu 1937'ye kadar dayanır. Modern japon mimarîsi, gerçek anlamda, San Fransisco antlaşmasının imzalanmasından sonra gelişmeğe başladı; yerli mimarî, ülkenin yeni baştan kurulması için çalışmağa başladı. Yaptığı Hiroşima Barış merkezi binasıyle bütün dünyada ilgi uyandıran mimar Kenzo Tange milletlerarası ilke ve malzemelerle geleneksel japon yapılarının üslûbunu kaynaştırmayı denedi; bunu yaparken, biçim anlayışında uzakdoğu zevklerine bağlı kaldı. Hiraoka'da

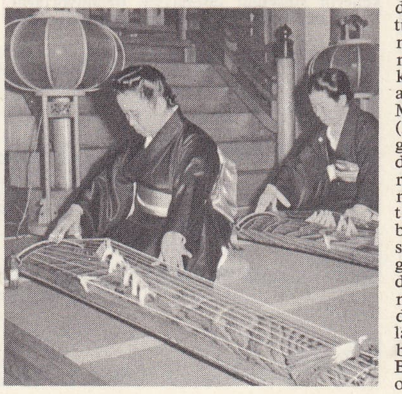

koto çalgıcıları

Foto. Giraudon, Holmes-Camera-Press (LAROUSSE)

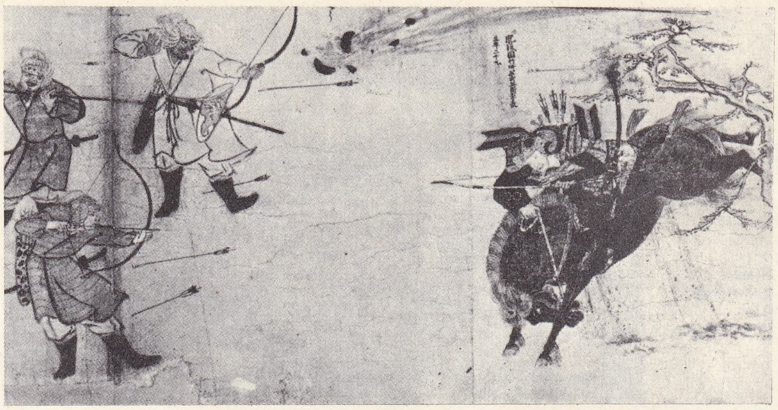

japon süsleme sanatı (XIII. yy. sonu), savaşan moğol okçular

ortaçağ japon savaşçılığı: «Sanco Sarayının Yanışı» Heyci Monogatari'nin süslemesi, (XIII. yy.)

belediye binası, Kamakura'da araştırma merkezi, Kure belediye ve şehir meclisi binaları bu kavrayışın en ilgi çekici örnekleridir.

Heykel

Buddha tasvirlerinin girişiyle Japonya'da plastik sanatlar gelişmeğe başladı; bu alanda en eski eserler, uzakdoğu heykel sanatının en güzel örnekleri sayılır. Koreli veya çinli zanaatkârlar tarafından ülkeye sokulan Kuzey Vey'lerinin üslûbu Asuka döneminde (VI. yy. sonları-VII. yy başları) ortaya çıktı. 623'te yapılmış olan yaldızlı bronzdan üçlü Buddha heykeli, çinli bir göçmenin soyundan gelen Tori'nin eseridir. Bu heykel, Lange kanununa uygunluğu, kıvrımlarının zarifliği, şekillerin uzanışı, çizgilerinin keskinliği ile dikkati çeker. Bu niteliklere Haryuci'nin Kudara Kannon (Avalokiteçnara) ve Çuguci'nin Yumedono Kannon adlı şaheserlerinde de rastlanır. Burada, çinli taş yontucularının tersine tahtayı işlemeyi tercih eden japon el işçilerinin ustalığını görüyoruz. Hakuo (645-701) ve Nara (710-784) dönemlerinde, sonradan gelen kore etkileri Tang'lar zamanındaki çin etkisinin yerini aldı. Hacim aramaları, oranlardaki zariflik, gerçekçilik, çizgilerin kendine özgülüğü ilk japon başkentindeki tapınaklarda pek çok sayıda bulunmuş olan heykellerin mükemmelliğini belirtmektedir. Todai Ci'nin yüksekliği 20 m'ye varan büyük Buddha heykeli, o çağın dine bağlılık duygusunu dile getirir (752). Bugün bu heykelden, alt kısmıyle lotus gövdesinin birkaç taç yaprağından başka bir şey kalmamıştır. Bir süre sonra, pahalıya mal olan tunç yerine alçı, parlak lake veya yağlıboya sürülmüş tahta, tahta veya kil gövde üzerine lake ve kumaş kaplama kullanılmağa başladı. VIII. yy. sonlarında Nara'daki Toşodeyci atelyesi, büyük boy tahta heykelleriyle tanındı, bu heykeller, vücudu iyice saran oluklu kumaştan elbiseler giymiş insanları tasvir ediyordu. Aynı teknik Hey-an döneminin (IX.-X. yy.) başlarında kapalı mezheplerin korkunç görünüşlü tanrı tasvirlerinin yapılışında kullanıldı: Toci'nin Kiyoto'daki Fudo'sunun (Aralokiteçvera) kitle görünüşü Hey-an döneminin ikinci yarısında (X.-XII. yy.) Çin'den alınan yeni bir teknik doğdu; bu tekniğe göre, bir heykel üzerinde birçok heykelci çalışıyor, heykilcilerden her biri heykelin bir parçasını yapıyordu. Bu teknikte heykel daha ucuza mal olmaktaydı. Kurulan atelyelerin en eskisini parlatılmış tahtadan yapılan ve arkasında işlemeli bir hale bulunan *Amida* heykelinin (Byodoin'in başlıca ikonası) sanatçısı Coşo kurdu. Büyük boyutlarda önceki çağların gerginliği kalmadı, çevre kısımları yumuşatıldı, desen sanatı heykellerın giyiminde etkili oldu, bu etki XII. yy.a kadar sürdü.

Aşırı gerçekçiliği ve çizgileri kişileştirme eğilimiyle Kamakura çağında Nara çağı üslûbuna bir dönüş oldu. Unkey'nin çevresinde toplanan heykeltıraşlar grubu, eski başkentte çalışarak, iç savaşlar sırasında yok olmuş heykellerin yerine yenilerini yaptı. Today-ci'nin güney kapısındaki Ni-o'lar, koruyucu kralların ve «Kofukuji Buddha'sının çömezleri»nin heykelleri bu dönemin başlıca eserleridir. Güçlü bir plastik anlayış papazların ve laik kişilerin portrelerinde kendini göstermektedir. Fakat bu rönesansın arkası gelmedi. Halk tarafından tutulmasına rağmen Komakura'nın 11, 36 m yükseklikteki *Day Butsu* (Büyük Buddha) heykeli bir gerileyişi belirtir. Zen dini, birkaç din büyüğünün portresi dışında, dinî resimlerin yapılmasına karşı olduğu için bu gerileme XIV. yy.'da daha da hızlandı. Heykelcilik sanatı, duru veya karmaşık bir biçimde no masklarında, bir de mimarî süslemelerde kendini gösterdi. Nokugava çağı sanatçıları, tahta veya fildişi ile *netzkes*'ler yaptılar.

RESİM

Çin örneklerinden kalkarak millî özellikler oluşturan japon sanatının genel eğilimlerini, resim sanatının gelişim çizgisi içinde görmek mümkündür. VII.-IX. yy. arasında tamamen çin etkisinde gelişen ilk dönemden ele geçen az sayıda örnek, kıta resminin incelenmesinde son derece önemli belgeleri meydana getirir. Japonlar Hey-an döneminin (IX.-X. yy.) başlarında çin buddha'cı sanatının yeni örneklerini (şingon ve Tenday merkezlerindeki din ulularının portreleri; korkunç görünüşlü koruyucu [Fudo] tanrı resimleri) hacmin önemini azaltıp çizginin önemini çoğaltarak taklit ettiler. Bir süre sonra bunlara amidizmin duru temaları eklendi: Raygo, ömürlerinin sonuna geldiklerini kendisine bildiren ruhları toplamağa gelen Batı Cenneti Buddhası'nın gökten inişi. İlhamın kaynağı ülke dışında da olsa, manzara resimleri japon kırlarının tatlı havasını taşıyordu, zarif biçimler uyumlu olarak renklendirilmişti ve yaldızla canlandırılmıştı. Bu eserlerdeki zariflik, aristokrasinin incelmiş zevkini ortaya koymaktaydı. O döneme hâkim olan bu sanat zevki çin kültürüyle yoğrulmuş olmakla birlikte, akıldan çok duyguya dayanıyordu, mutlaktan çok yeniye yöneliyordu. Uzun zaman *kara-e*'ye (çin usulü süslemeler ve paravanlar) bağlı kalan din dışı resim, XI.-XII. yy.a doğru aristokrasi için *yamato-e* denen millî üslûba dönüştü. Konular o çağın romanlarından ve efsanelerinden alınıyordu. Hikâye anlatımı zevki bu resimlerde yatay rulolar (*makimono*) halinde kendini göstermekteydi. Bununla birlikte çeşitli üslûplar vardı (renkli guaşla veya mürekkeple yapılmış resimler), ama tümü aynı kurallara uymaktaydı: kompozisyon ru-

Kova Seki

Hideki Yukova

Hydeyo Noguşi

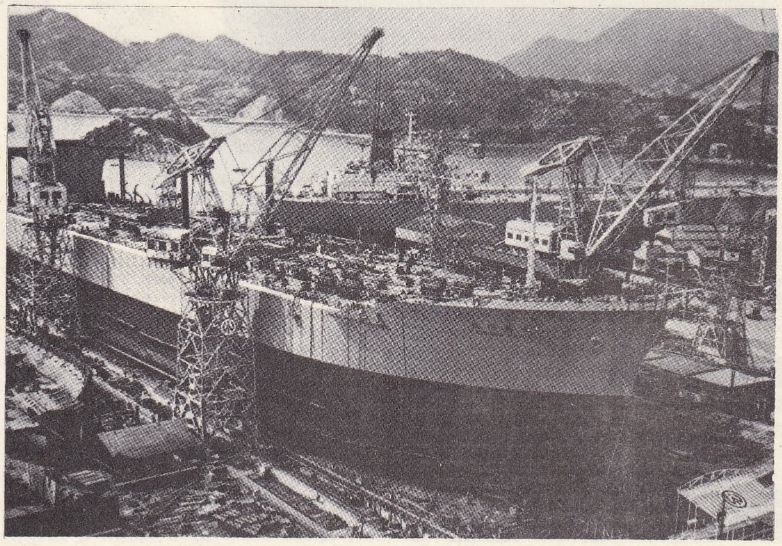

gemi inşa sanayii

Foto. A.I. (LAROUSSE) ; Encyclopedia Americana

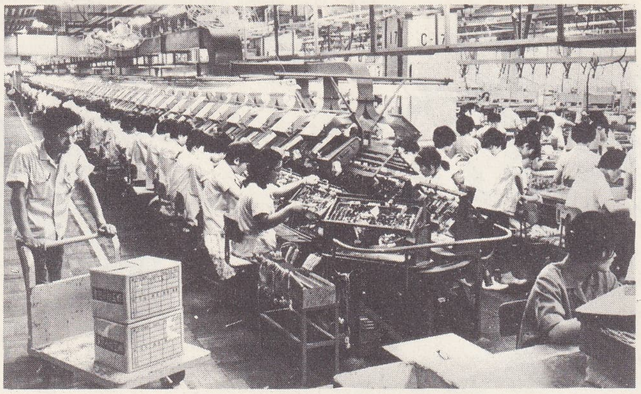

televizyon cihazları imâlatı

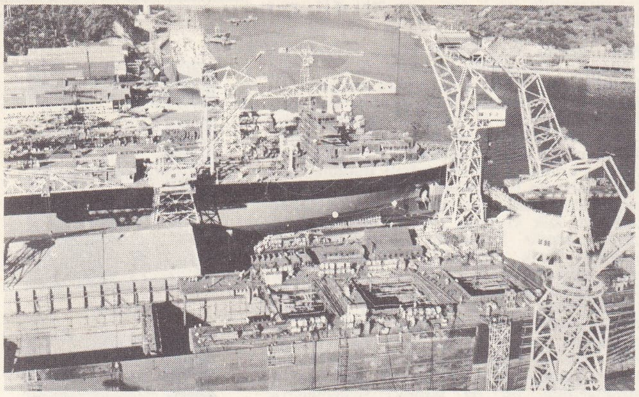

Himeci yakınında Aioi tersanesi

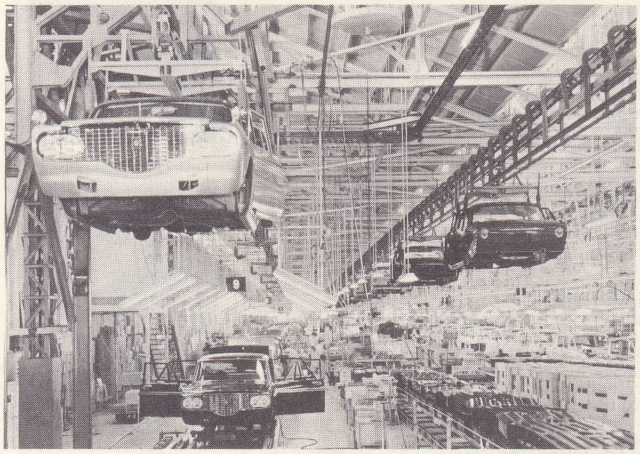

Toyota Motor company otolarının seri montajı

bir cumartesi günü Tokyo'da bir caddenin görünüşü

Tokyo'da bir fotoğraf makinesi fabrikasının içi

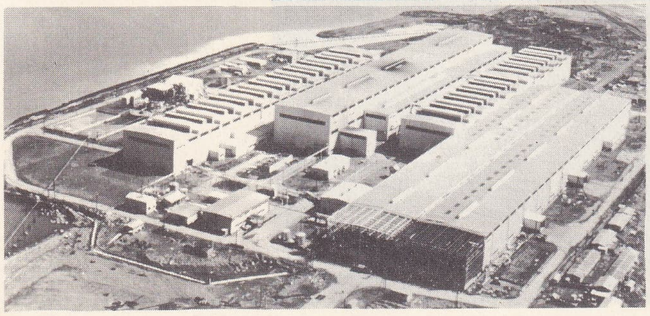

Kısarazu demir-çelik endüstrisi merkezinden bir bölümün görünüşü

lonun yukarı sağ köşesinden başlayarak aşağı sol köşesine doğru gelişir, panoramik bir perspektif görülür, çatılar kaldırılmış olduğu için ev hayatı sahneleri seyredilir.

Yamato-e, gelişmesine Kamakura'nın Bakufu döneminde de devam etti; bu dönemde gerçekçiliğe ve harekete doğru gittikçe artan bir eğilim göze çarpar, tarihî romanları veya yeni olayların resimlendirilmesinde, buddha'cı cehennemlerinin tasvirlerinde, âfetlerle, hastalıklarla ilgili resimlerde bazen karikatüre varan bir kişileştirme görülür. Yamato-e ustaları aynı zamanda güzel portreler de yapmışlardır. Aşikaga'ların şogunluğu zamanında (1338-1573) imparatorluk sarayına bağlı olan Tosa okulunun özel üslûbu haline gelen yamato-e, kompozisyonları engelleyen ve kompozisyonlarda çeşitli sahneleri birbirinden ayıran yaldızlı bulutları çoğaltarak yavaş yavaş duraladı. Güney Song'ların, zen mezhebi tarafından Japonya'ya sokulan mürekkepli resimleri o sıralarda çok tutuluyordu. Manastırlardaki keşişler bu yeni tekniğe alışmağa çalışıyorlardı. Şogunlar, sanatsever zenginler ve koleksiyoncular bu keşişleri korudular. *Kakemono,* yani *tokonoma*'ya asılan yüksek rulo bu sırada ortaya çıktı. Çinli sanatçıların hacim araştırmalarını japon rakipleri bilmiyorlardı, bunların anlatım araçları (paravanalar ve aristokrat evlerini süsleyen *fusuma*'lar) gittikçe dekoratif kompozisyonlara kaymıştı. Yalnız bir zen keşişi olan ve Çin'de resim öğrenimi gören Seşşo bu sanatın fikrî esaslarını kavramış gibi görünmektedir ve *Sumi-e*'nin (mürekkepli resim) en büyük ustası olarak tanınır. Dekoratif eğilim, Kano Motonobu ile varlığını sürdürdü, bu sanatın, iki boyutlu eserlerinin başlıca niteliği, kalın ve esnek bir halka ile çevrilmiş olmasıdır. Tosa atelyesi ile ilişki kurduktan sonra sanatçının bazı resimlerinde canlı renkler ve geleneksel japon temaları görülmeğe başladı. Kano okulu, büyük diktatörler zamanında büyük başarıya ulaştı. Diktatörlerin saraylarını Eitoku ve atelyesi süsledi. Altın ve gümüş zeminler üzerine dalgalı renklerle kompozisyonlar yapıyorlardı. Eserlerinde aynı kaynakların etkisi görülen Kano'lar, konularını Çin'den ve Yamato-e'den aldıkları gibi, çiçek ve kuş resimlerinde Ming geleneksel sanatından yararlandılar. Ayrıca *Nambanbyobu* denilen paravanalar yaptılar. Güney Barbarlarına ait alan bu paravanaların üzerinde 1549'dan beri Japonya'ya yerleşmiş olan cizvit misyonerlerine yiyecek getiren portekiz gemisinin gelişi temsil edilmiştir.

Tokugava'ların iktidara geldiği sırada şogunların ve sarayın resmî okulu olan Kano'ların atelyesi iki kola ayrıldı; biri Kyoto'da kaldı; Edo'ya giden öteki kol, büyük bir yenileşme göstermeden, 1868'e kadar varlığını sürdürdü. XVI. yy.ı derinden etkileyen sarsıntılar eski toplumu parçalamış-

Foto. Camera-Press, Japonya Büyükelçiliği (LAROUSSE) ; Encyclopedia Americana

Eisaku Sato

tı; ticaretin ve bir zanaat sanayiinin gelişmesi, burjuvazinin doğuşuna yolaçtı; bu sınır, horgörülmekle birlikte, çok geçmeden büyük bir malî güç kazandı. Japonya'ya XVII. yy.da büyük ün kazandırmış olan büyük dekoratörler, içinde yetiştikleri bu burjuva sınıfı için çalıştılar: Sotatsu, Korin, Kenzan gibi sanatçılar güçlü renk ustaları idi. Ressam, çömlekçi, lakeci, kumaş desencisi olan bir Korin'in, bir Kenzan'ın sanatı, Tokugava zamanının en parlak dönemi olan Kenroku'ya (1688-1704) hâkim olmuştu. Yine bu lükse ve zevke düşkün burjuva sınıfı için Okyo ve Şico okullarının çiçek ve hayvan ressamları çalışıyordu. Günlük hayat sahnelerini yansıtan tabloların da o dönem ressamlarının elinden çıktığı sanılır: yosmalar, tiyatro ve günlük hayat sahneleri, Edo'da *Ukiyo-e* adını taşıyan estampla yaygınlaştı.

Bununla birlikte, yabancılara, Çinlilere ve Hollandalılara açık tek liman olan Nagasaki'de aydınlar, çinli aydınların geliştirdiği resim sanatının (*Nanga* veya *Buncinga*) pratik yanından çok teorik yanıyle karşılaştılar; bu dönemin başlıca sanatçıları Yosano-Buson, Tanomura Çikoden ve Giokodo'dur. Batı resim sanatı üstünlüğünü XIX. yy. ortalarında göstermeğe başladı ve bu etki 1868'den sonra daha belirginleşti. Bundan böyle, batı resminde bütün akımlar, özellikle fransız okulu, japon sanatçılarını etkiledi. Geleneksel türler böylece bir süre yüzüstü bırakıldıysa da, yeniden canlanmakta gecikmedi.

● *Resim ve heykelde son durum.* 1868'den sonra Japonya'nın dış etkilere açılmasıyle, ülkede, geleneklerden ayrılmadan yepyeni bir yabancı kültürün benimsenmesi meselesi ortaya çıktı. O tarihten bu yana batı sanatının bazı etkilerini taşımakla birlikte, geleneksel tekniğe ve belirli bir ölçüde geleneksel konulara bağlı olan bir akımla, avrupa sanatına bağlı ve resimde yağlıboya tekniğini benimseyen çağdaş bir akım yan yana yaşamaktadır. XIX. yy. sonunda, Tokyo'da *Nippon Bicutsu-in* enstitüsü çevresinde toplanan geleneğe bağlı sanatçılar, eski millî sanatlardan bir bütün yaratmağa çalıştılar. Ama *Buncinga* anlayışı (aydınların resim sanatı) ile çalışan Kyoto'lu ressam Tomioka Tessai bu döneme hâkim oldu. Her ne kadar bugün birçok sanatçı ipek üzerine mürekkep ve suluboya ile çalışıyorsa da, bazı soyut ve gerçeküstü katkılarla bu tekniğe yenilikler kazandırılmaktadır. Bu alanda tanınan sanatçılar arasında

Kobe, Osaka, Kyoto ve Nagoya'yı bağlayan modern otoban

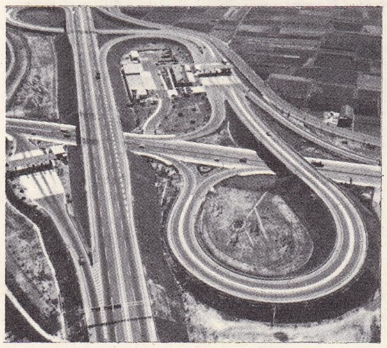

Foto. Camera-Press (LAROUSSE) ; Encyclopedia Americana

ADALAR	VİLÂYETLER	NÜFUS (1964)	İL MERKEZLERİ	NÜFUS (1964-1965)
Hokkaido		5 151 000	*Sapporo*	735 000
Honşu (75 568 000 nüf.)	Aiçi	4 700 000	*Nagoya*	1 935 000
	Akita	1 289 000	*Akita*	220 000
	Aomori	1 430 000	*Aomori*	237 000
	Çiba	2 586 000	*Çiba*	312 000
	Fukui	753 000	*Fukui*	162 000
	Fukuşima	1 997 000	*Fukuşima*	178 000
	Gifu	1 494 000	*Gifu*	367 000
	Gumma	1 591 000	*Maebaşi*	194 000
	Hiroşima	2 252 000	*Hiroşima*	507 000
	Hyogo	4 212 000	*Kobe*	1 216 000
	İbaraki	2 060 000	*Mito*	162 000
	İşikava	984 000	*Kanazava*	330 000
	İvate	1 426 000	*Morioka*	175 000
	Kanagava	4 121 000	*Yokohama*	1 788 000
	Kyoto	2 070 000	*Kyoto*	1 365 000
	Mie	1 516 000	*Tsu*	116 000
	Miyagi	1 748 000	*Senday*	486 000
	Nagano	1 967 000	*Nagano*	171 000
	Nara	804 000	*Nara*	156 000
	Niigata	2 400 000	*Niigata*	348 000
	Okayama	1 648 000	*Okayama*	309 000
	Osaka	6 416 000	*Osaka*	3 156 000
	Saytama	2 836 000	*Urava*	208 000
	Şiga	852 000	*Otsu*	119 000
	Şimane	842 000	*Matsu*	110 000
	Şizuoka	2 889 000	*Şizuoka*	363 000
	Toçigi	1 519 000	*Utsunomiya*	259 000
	Tokyo	10 709 000	*Tokyo (Büyük)*	10 634 000
	Tottori	588 000	*Tottori*	113 000
	Toyama	1 031 000	*Toyama*	217 000
	Vakayama	1 023 000	*Vakayama*	312 000
	Yamagata	1 276 000	*Yamagata*	190 000
	Yamaguşi	1 554 000	*Yamaguşi*	103 000
	Yamanaşi	772 000	*Kofu*	174 000
Kyuşu (12 472 000 nüf.)	Fukuoka	3 983 000	*Fukuoka*	732 000
	Kagoşima	1 863 000	*Kagoşima*	330 000
	Kumamoto	1 787 000	*Kumamoto*	408 000
	Miyazaki	1 098 000	*Miyazaki*	175 000
	Nagasaki	1 668 000	*Nagasaki*	405 000
	Oita	1 185 000	*Oita*	232 000
	Saga	878 000	*Saga*	142 000
Şikoku (3 998 000 nüf.)	Ehime	1 451 000	*Matsuyama*	286 000
	Kagava	907 000	*Tahamatsu*	247 000
	Koşi	823 000	*Koşi*	224 000
	Tokuşima	817 000	*Tokuşima*	193 000

Nüfus
(967'de 99 920 000)

Nüfusu 100 000'den fazla olan diğer şehirler (1964-1965)

Akaşi	156 000
Amagasagi	488 000
Asakigava	251 000
Aşikaga	152 000
Beppu	136 000
Çofu	102 000
Fuçu	113 000
Fucisava	157 000
Fukuyamá	159 000
Funabaşi	206 000
Fuse	239 000
Haçinobe	193 000
Hacioji	195 000
Hakodate	250 000
Hamamatsu	376 000
Himeci	370 000
Hirakata	117 000
Hiratsuka	128 000
Hirosaki	157 000
Hitaçi	182 000
İbaraki	107 000
İçikava	194 000
İçinomiya	197 000
İmabari	106 000
İse	104 000
İtami	123 000
İvakuni	105 000
Kamakura	115 000
Kasugai	109 000
Kavagoe	120 000
Kavaguşi	228 000
Kavasaki	791 000
Kiryü	130 000
Kişivada	141 000
Kita Kyu Şu	1 042 400
Koriyama	115 000
Kumagaya	107 000
Kıraşiki	151 000
Kure	227 000
Kurume	159 000
Kuşiro	171 000
Maçida	104 000
Matsudo	148 000
Matsumoto	153 000
Matruzaka	105 000
Mitaka	127 000
Moriguci	130 000
Muroran	172 000
Musasino	130 000
Nagaoka	153 000
Niihama	135 000
Nişinomiya	324 000
Nobeoka	130 000
Numazu	158 000
Obihiro	114 000
Odavara	139 000
Ogakı	116 000
Okazaki	189 000
Omiya	207 000
Omuta	218 000
Otaru	207 000
Sagamihara	145 000
Sakai	452 000
Saseho	277 000
Şimizu	212 000
Şimonoseki	263 000
Suita	173 000
Suzuka	101 000
Takaoka	139 000
Takasaki	160 000
Takatsuki	119 000
Toyohaşi	239 000
Toyonaka	265 000
Ube	160 000
Yao	152 000
Yatuşiro	107 000
Yokkaiçi	223 000
Yokosuka	297 000
Yubari	100 000

özellikle Heyhaşiro Fukuda (doğ. 1892), Kai Higaşiyama (doğ. 1908), Eien İvahaşi (doğ. 1903), İri Maruki (doğ. 1901), Dogyu Okumura (doğ. 1889) adlı sanatçıları sayabiliriz. Japonya'ya batı sanatının kesin bir biçimde girmesi, XIX. yy. sonlarında, Tokyo'da avrupalı öğretmenlerin de katılmasıyle başlanan özel bir öğretimle gerçekleşti. Bununla birlikte, izlenimcilik ve fovizm etkileri ancak 1910'dan sonra duyulmağa başlandı. Birçok japon ressamı çalışmak üzere Paris'e gitti; içlerinde bazıları bu arada ünlü ressam Tsuguharu Fujita orada yerleşti. 1930'lardan beri Avrupa'daki öncü sanat akımlarının Japonya'da da yankıları oldu: Takeo Yamaguşi (doğ. 1902, *Nikakai* grubunun etkin üyelerinden) Japonya'ya soyut resmi getirdi; Masanari Murai (doğ. 1905) ve sonra Yoşişige Saito (doğ. 1904) bu yolda eserler verdiler. Ama, Zenzaburo Kojima (1893-1962), Şinsen Tokuoka (doğ. 1896), Kinosuke Ebihara (doğ. 1904), Kazu Vakita (doğ. 1908), Saburo Aso (doğ. 1913) gibi ressamlar eserlerinde az çok üslûplaştırma olmakla beraber, figüratif sanat anlayışını sürdürdüler. Heykelde, Gengen Sato (1888-1963) geleneksel ağaç işlemeciliğiyle Bourdelle'in üslûbunu kaynaştırdı. Yoşi Kinuşi (doğ. 1892) ve Toyoiçi Yamamoto (doğ. 1899) figüratif sanat anlayışıyle çalışırlarken, Masakazu Horiuşi (doğ. 1911) ve Riyokişi Mukai (doğ. 1918) soyut eserler vermeğe devam ettiler. Bunların dışında, şu sanatçılar anılmağa değer: eski sanat metotları ve yağlıboya tekniği ile de ilişkisini kesmiş olan ve Kyoto'da Zen tapınakları için çalışan ressam Domoto İnşo (doğ. 1891), heykelci ve *ikebana* (çiçek düzenlemesi) ustası Sofu Teşigahara (doğ. 1904), öncü sanatçılar grubunun başı Jiro Yoşihara (doğ. 1904).

İkinci Dünya savaşından sonra japon sanatçıları Batıda, özellikle Paris'te ve Amerika Birleşik devletlerinde yerleştiler. New York'ta ve San Francisco'da yerleşen bu sanatçılar arasında en ünlüleri Genişiro İnokuma (doğ. 1902), Kenzo Okada (doğ. 1902), Teiji Takai'dir (doğ. 1911). Fransa'da sayıları bir hayli kabarık olan japon ressamları, eserlerini sergiledikleri bağımsız bir sergi salonu açtılar: realist ressam Akira Tanaka (doğ. 1918), her ikisi de figüratif çalışan Şuta Kimura (doğ. 1917) ve Akira Kito (doğ. 1925), soyut çalışan Kei Sato (doğ. 1906), Kumi Sugai (doğ. 1919) ve Jun Dobaşi (doğ. 1910). Bu sanatçılar arasında özellikle ilk ikisi dünya çapında ün kazandılar. Paris'te uzun süre yaşamış olan sanatçılar arasında taş üzerine soyut çalışan heykelci Yasuo Mizui (doğ. 1925) ile dadacı anlayışla yaptığı şaşırtıcı heykel gruplarını, genellikle Amerikalıların «happening» metotlarıyle sergileyen Tetsumi Kudo'yu da saymak gerekir. Millî sanat anlayışı, dış etkiler ve çağdaş dünyanın getirdiği zorunlulukların çatışmasından yeni bir karışım doğdu: japon sanatı, özellikle, canlılıkta geleneksel akımları geride bırakan, görünüşte «milletlerarası» nitelik taşıyan modern akımlar içinde, bu çarpışmadan en ilgiçekici bir biçimde yararlanır görünmektedir.

E s t a m p l a r

VIII. Yüzyıldan sonra Çin'den Japonya'ya giren tahta üzerine resim yapma sanatı, uzun süre dinî konuları canlandırmakta kullanıldı. XVII. yy. başlarında ilk resimli romanlar görülmeğe başlandı. Edo'ya ve tiyatroya ait sahneleri gösteren ve tek tek kâğıtlara yapılan ilk resimlerin İşikava Moronobu'ya (1685'e doğr.) ait olduğu sanılıyor. Sonraları *Ukiyo-e* adı verilen bu sanat türü burjuva sınıfında büyük bir ilgi gördü. Kısa bir süre sonra, Torii («aktörler»)

edebiyat

Dazai Osamu

Yasunari Kavabata

Ooka Şohei

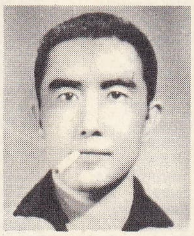

Yukio Mişima

Amerika aleyhine gösteriler (8 mayıs 1966)

ve Kaygetsudo («yosmalar») atelyeleri kuruldu. İlk estamplar siyah olarak basıldı (*sumi-e*); bazıları elde (*tan-e*) renklendirildi; siyahlar bazen altın tozuyle süslenirdi (*uruşi-e*). 1740'a doğru, Okumuza Masanobu iki üç renkli estamplar yaptı (*beni-e*). 1764'e doğru Harunobu kadın hayatı sahnelerinde daha değişik renkler (*nişiki-e = brokar*) kullandı. XVIII. yy. sonları Koryusa, Kiyonaga, Şunşo, Utamaro ve Şaraku ile estampın altın çağı oldu. Kompozisyonlar daha büyük bir genişlik almıştı (triptik ve poliptikler). XIX. yy.da Toyokuni ile geleneksel tür varlığını sürdürürken, Hokusay ve Hiroşige ile de manzara resimleri üstün bir değer kazanmaktaydı.

Küçük sanatlar

Japon zanaatçılarının teknik ustalıkları ve süsleme ve renk uyumundaki derin sezgileri bu ülkede küçük sanatların büyük bir gelişme göstermesine yolaçtı. Ağaç, bambu, toprak, lake deri, ipek ve daha birçok madde başarıyle ve ustalıkla işleniyordu. Bu teknikler daha çok Çin'den gelmeydi. VIII. yy.dan beri imparator Şomu'nun koleksiyonları bulunan Nara'daki Şosoin'de saklanmış hazineler, Japonların dokuma, lake, çömlekçilik ve doğramacılıkta yararlandıkları kaynakları göstermektedir. Gene de bu eşyadan hangilerinin yerli olduğunu, hangilerinin dışarıdan getirildiğini ayırt etmek her zaman kolay değildir. Küçük sanatların gelişmesi de, ana hatlarıyle, daha çok resimle bağıntılı olarak, japon sanatının genel gelişimini izledi. İki boyuta bağlı kalan resim gittikçe bir dekor unsuru olarak kullanıldı. Bu alanda birçok dönem ayırt edilebilir;

1. *Hey-an dönemi.* Bu dönemden pek az örnek kaldı. Tang'dan (Çin) alınmış olan teknikler yamato-e'nin hâkim olduğu japon zevkine uyarlandı. Sedef kakmalı, üzerine altın ve gümüş tozu serpilmiş lake işlerinde büyük bir incelik göze çarpar;

2. *Kamakura dönemi.* Savaşçıların sade zevkleri dekorları gerçekçiliğe uyguladı, biçimler daha az zarifti. Silâhların önemi gittikçe arttı; bütün Uzakdoğuya kılıç ihraç edildi; kılıç kınları (*tsuba*) oluklu demirdendi;

3. *Muromaşi dönemi.* Zen etkisi bu dönemde tek başına hâkimdi. Çok yaygınlaşan Ça-no-yu'nun ilk şekilleri, zırhlı madenden ibrikler ve özellikle toprak kaplardır. Bunlar çin işleri (*koseto* ve *setagua*) veya o sırada gündelik işlerde kullanılan yerli çanak-çömlekler (*bicen*) örnek alınarak yapılıyordu;

4. *Momoyama dönemi.* Bu döneme hâkim olan şatafatlı zevk, yeni çin tekniklerinin alınması ve zanaatkârların gittikçe artan ustalığı ile gelişti (kabartma süslü lakeler, Nişicin'in [Kyoto] altın ve kıymetli madenlerle kaplı tauba'sı). Seramikte daha sade olan zen zevki, kendini, sırlı raku'larda (Kyoto) gösterdi. Hür ve içten bir anlayışla yapılan çiçek süslemeleri Mino bölgesinde imal edilen ve çay töreni ustalarının adını taşıyan Şino'lara ve Oribe'lere canlılık getirdi;

5. *Tokugava dönemi.* Artan refah, küçük sanatların gelişmesine yolaçtı, her tarafta yeni atelyeler açıldı; fakat Kyoto uzun süre yeni modaların kaynağı olarak kaldı. Sanat eserleri satın alan yeni burjuva sınıfı, sanatçılar ve zanaatçıları korudu. Ressam, lakeci ve çömlekçi olan Korin ile Kenzan, Genroku dönemine hâkim oldular, eserleri uzun zaman taklit edildi. XVI. yy. sonlarında Japonya'ya gelen birçok koreli, seramikçiliğin ülkede gelişmesine önayak oldu. Bir süre sonra Arita (Kakiemon, Nebeşima) atelyeleri, Kutani atelyeleriyle yarışa başladı. Zanaatçıların el ustalığı, buluş yeteneklerine ağır bastı. Süs bolluğu, birçok malzemenin birbirine katılışı, ayrıntıların çok iyi işlenişi en çok kendini İnzo'larda, Netzkes'lerde, Tsuba'da gösterdi; bunlar XIX. yy. sonlarında avrupalı koleksiyoncuların çok sevdikleri eserlerdi. Bu sırada, avrupalılarla temas, eski biçimlerde donup kalan bir zanaatçılığı yıktı. Fakat, birçok sanatçıya ilham kaynağı olan halk sanatları tazeliğini sürdürdü.

Osaka kalesi kuleleri

DİNLER

Japonya'da üç büyük millî din vardır: Buddha'cılık, Konfuçius'çuluk ve Şinto'culuk. Yerli olan din Şinto'culuktur. Hindistan kaynaklı Buddha dini Japon adalarına M.S. VI. yy.da Çin'den ve özellikle Kore'deki çin tarikatları kanalıyle gelmiştir. Konfuçius dinini Japonlar, Çinlilerle olan ilişkilerinin ilk çağlarından beri bilmekte idiler, fakat bu din ancak Tokugava şogun'larının himayesi altında etkinlik kazandı (1600-1868). Bu asya kaynaklı dinlere bir de Hıristiyanlığı eklemek gerekir. Hıristiyanlık XVI. yy.da Japonya'ya girmiş, XVII. ve XVIII. yy.larda devletçe kovuşturmaya uğramış, fakat Meiji çağından itibaren (1868) yeniden önem kazanmıştır. Bugünkü Japonya'da üçte ikisi protestan olan 428 000 yerli hıristiyan vardır. 10'dan fazla tarikatı, 71 992 tapınağı bulunan Buddha'cılık en yaygın dindir (50 milyon dolaylarında). Buddha'cılık japon medeniyetinin gelişmesinde Batıda Hıristiyanlığın oynadığı rolü oynamıştır. Yerli din olan Şinto'culuk, ilkel Japonya'nın animist inanışlarından doğmuştur. Hemen hemen hiç bir dogması bulunmayan bu din, uzun zaman Buddha'cılık tarafından benimsenmiştir. Buddha'cılar, Şinto dininin tanrıları olan Amaterasu, İzanagi ve İzanami, Susanoo, Ninigo no Mikoto'yu bodhisatva saymışlar ve onlara bu sıfatla tapmışlardır. Şinto'culuk 1868'den itibaren hükûmetçe resmen korundu. Çünkü imparatorun güneş tanrıçası Amaterasu sülâlesinden geldiği kabul edilirdi. Bu iddia 1946'da imparatorluğun resmî bir bildirisiyle terkedildi. Şinto inanışına göre tapılacak sayısız bölgesel tanrı vardır, bunların onuruna bayramlar ve hac yolculukları düzenlenir. Tapınaklar son derece sade bir mimarî anlayışı ile yapılmıştır. Bunların en ünlüsü *İse* tapınağıdır.

MÜZİK

VIII. yy.dan önceki japon müziği üstüne hiç bir bilgi yoktur. VIII. yy.da yazılmış *Kociki* ve *Nihonşoki* adlı vakayinameler japon müziğinin en eski çağlarda başladığını ileri sürerse de, bu adı geçen belgelerde bu konuda güvenilir bir bilgiye rastlanılmamaktadır. Japonya sarayında bugün söylenen *kume-uta*'nın ise, imparator Jimmu tenno (M.Ö. 660-585) tarafından bestelendiği öne sürülen zafer şarkısıyle yakın bir ilişkisi olduğu söylenemez. Zafer şarkısında, Japonya'da bilinen en eski çalgılardan kurulmuş bir orkestra, uzun kılıçlarla yapılan bir savaş dansına eşlik etmektedir. «Nara devri» adı verilen dönemde (710-794) ise ülke hızla değişti. Bazı koreliler ve çinliler tarafından getirilen ve Buddha'cılığın etkilerini taşıyan yeni bir medeniyet doğdu. Bu din tam anlamıyle bir japon müziğinin doğmasında önemli bir rol oynadı. Buddha'cı şarkılar ve mezmurlar (*şomyo*), japon müziğinde önemli olan

Nara'da Horyu-ci mabedi (Asuka çağı mimarîsi, M.S. 607)

Foto. Keystone, Camera-Presse (LAROUSSE) ; Encyclopedia Americana

Katsukava ŞUNŞO
Edo sanatçısı
triptik estamp
XVIII. yy. sonu
Guimet müzesi, Paris

JAPONYA

MİROKU BOSATSU
altın yaldızlı bronz
Nara çağı
VIII. yy.
Tokyo Millî müzesi

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

«Şakayıklar»
paravana
Kano-Sanraku üslûbu
(1559-1635)
Daykaku-ci, Kyoto

DÜNYA JEOLOJİ HARİTASI

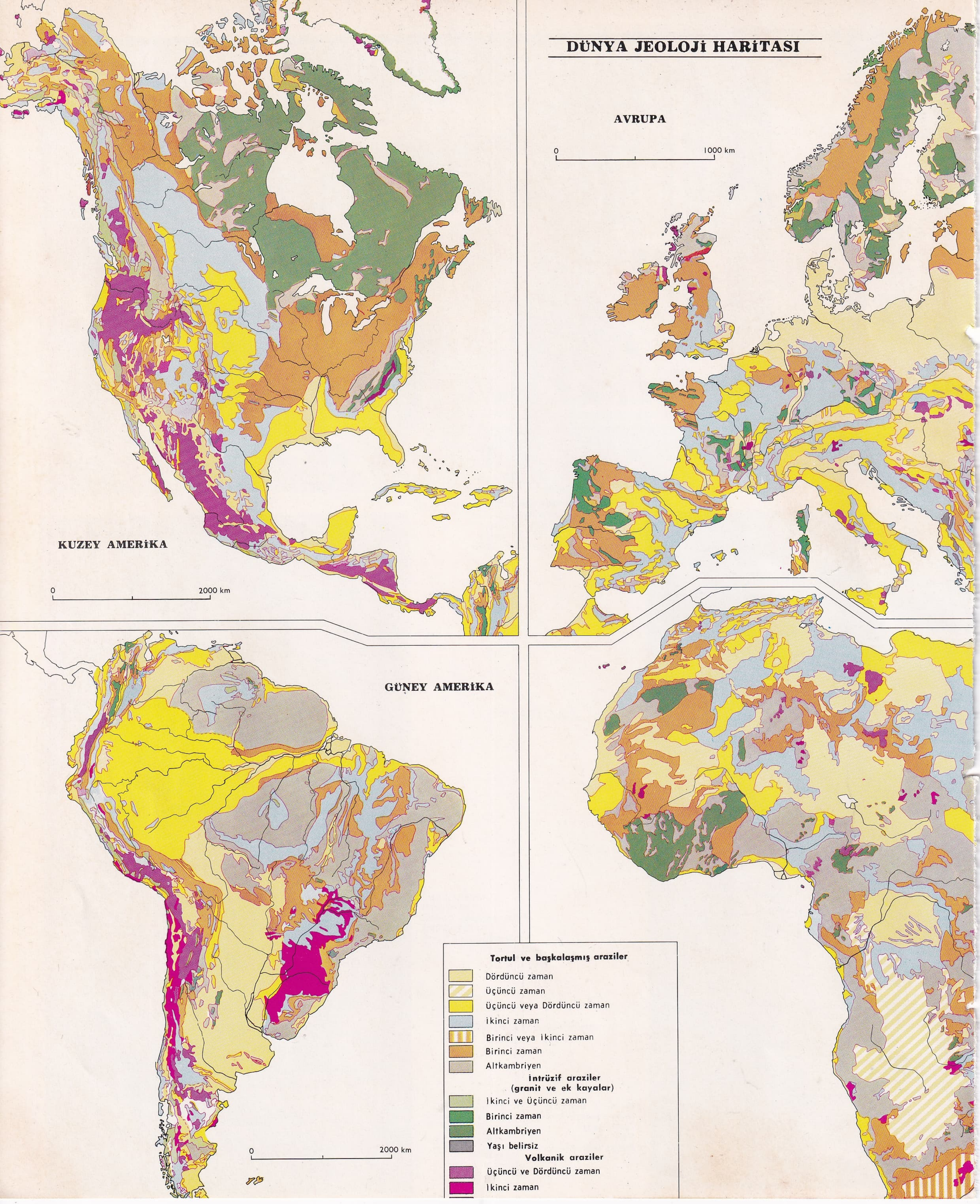

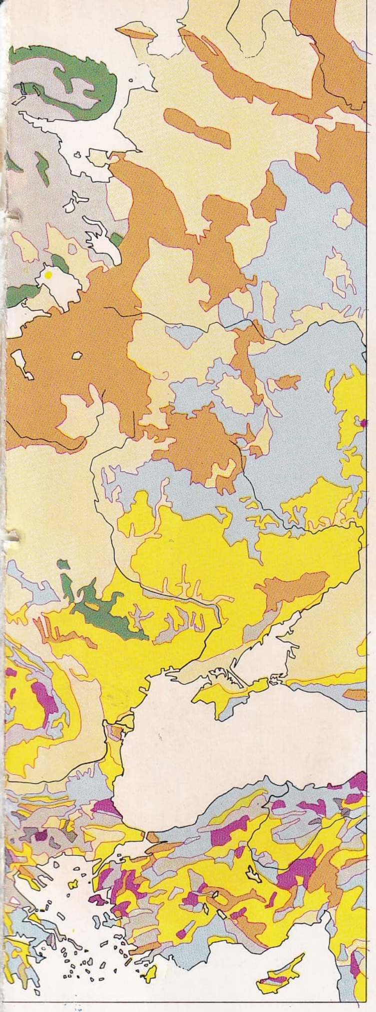

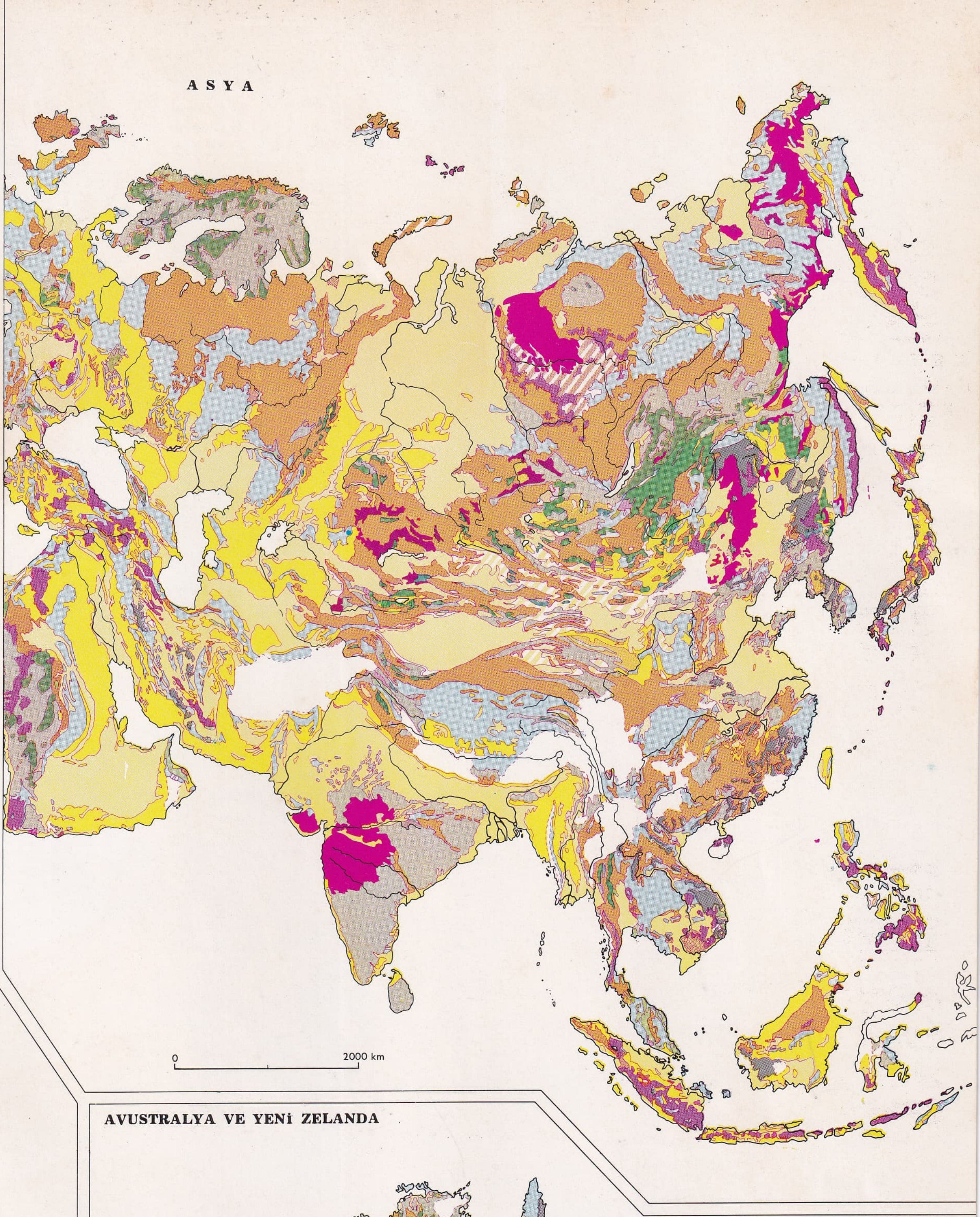
ASYA
0
2000 km

AFRİKA
0
2000 km

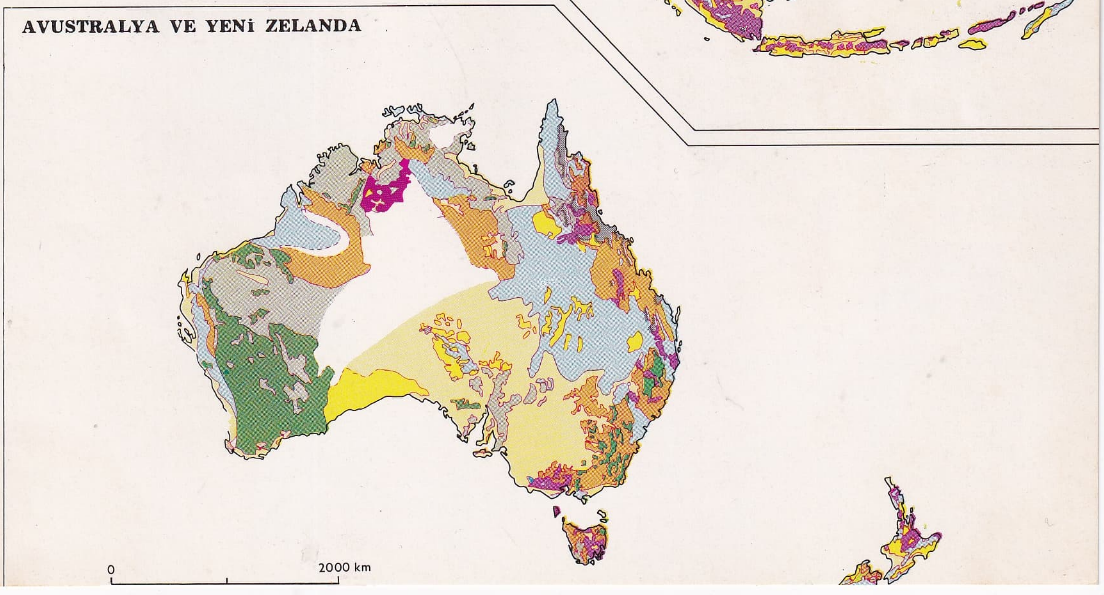
AVUSTRALYA VE YENİ ZELANDA
0
2000 km

JAPONYA
HOKKAİDO
1 - SORAŞİ
2 - İŞİKA'Rİ
3 - SİRİBTSU
4 - HİYAMA
HONŞU
1 - TOÇİGİ
2 - GUMMA
3 - SAYTAMA
4 - KANAGAVA
5 - İŞİKAVA
6 - YAMANAŞİ
7 - AYÇİ
8. - ŞİGA
9 - HYOGO
SİKOKU
2 - EHİME
1 - KAGAVA
Ormanlar ve dağlık bölgeler
Tarım bölgesi
Demiryolları
İller idare merkezlerinin adını (altı çizili) taşır
0
100
200 km
OHOTSK DENİZİ
HOKKAİDO
Mekezi kütle
Optateşike
Esaşi
Nayoro
Mombetsu
Abaşiri
Rumoy
Asahigava
İşikari
Bibay
Yubari
KASAY
Sapporo
Otaru
Kuşiro
Obihiro
TOKAÇİ
Hidaka dağl.
HİDAKA
Muroran
Urakava
Hiroo
Erimo bur.
Okuşiri boğazı
Okuşiri
Uçiura körfezi
OŞİMA
Hakodate
Oşima yarımadası
Tsugaru boğazı
Şiraya bur.
Ohata
Ominato
Aomori
Hirosaki
Fukaura
Haçinohe
Noşiro
Kuci
Funa kavamtnato
Tsuçizaki
Morioka
Akita
Hanamaki
Miyako
Kamaiş
Honca
Kitakami küt.
Mitakami dağl.
Sakata
Tsuruoka
Atsumi
Kesennuma
Sehday
Yamagata
Şiyogama
Senday körfezi
Murakami
Sado ad.
Niygata
Fukuşima
Abukuma dağl.
Nagaoka
Koriyama
Kaşivazaki
Vacima
Noto y. ad.
Toyama körf.
Nanao
Himi
Toyama
Kanazava
Komatsu
Hida dağl.
Nikko
Utsunomiya
Kiryu
Maebaşi
Takasaki
Mito
İBARAKİ
Hitaçi
Ota
Onahama
Coban
Fukuy
Takefu
Cubu kütl.
Akaişi dağl.
Kavagoe
Urava
TOKYO
Çiba
Kavasaki
YOKOHAMA
Yokosuka
Savara
Çoşi
Katsuura
Tateyama
Kofu
Fuji Yama
Fucisava
Odavara
Numazu
Şizuoka
Oşima
NAGOYA
Okazaki
Gifu
İçinomiya
Hamamatsu
Toyohaşi
İse körfezi
İzu şişito
Miyake
Tsu
Matsuzaka
Uci Yamada
Tsuruga
Maizuru
KYOTO
Kobe
OSAKA
Amagasaki
Akaşi
Nara
Sakay
Kişivado
Vakayama
Oçase
Şingu
Kushimoto
Kiyi boğazı
Hikone
Otsu
Himeci
Tottori
Matsue
Kizuki
İzumo
Kuraşiki
Tsuyama
Okayama
Çugoku dağl.
Fukuyama
Onamiçi
Mihara
Kure
Hiroşima
Hamada
Oki ad.
Tokuyama
Yamaguçi
Hagi
Nagato
KAN-MON
Şimonoseki
Vakamatsu
Yahata
Kokura
Fukuoka
Tagava
Moci
Takamatsu
Tokuşima
Matsuyama
İmabari
Koçi
Uvajima
Kubokava
ŞİKOKU
Nakatsu
Bungo kör.
Beppu
Oyita
Saga
Omuta
Saveki
Kumamoto
Nagasaki
Nobeoka
KYUŞU
Yatsuşiro
Hiroyoşi
Minamata
Miyazaki
Kagoşima
Kanoya
Aburatsu
Osumi boğazı
Tanega
Yaku
İÇ DENİZ
JAPON DENİZİ
HONŞU
BÜYÜK OKYANUS
GÜNEY KORE
KUZEY KORE
Çungcin
Nanam
Nacin
Hanga gölü
Spassk-Dalnii
Sihote Alin
Tetiokhe
Tetiokhe-Pristan
Kavalerovo
Arseniev
Usurisk
Vladivostok
Artem
Soutchan
Nakhodka
Sokolovka
Valentin
Olga
Possiet
Suci-fin-h
Mou-dan-ciang
Çİ-LİN
Yen-ci
132°
134°
136°
138°
34°
36°
38°
40°
42°

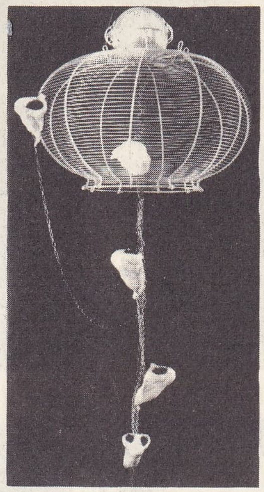

Tetsumi Kudo
«Yurt Hasreti»

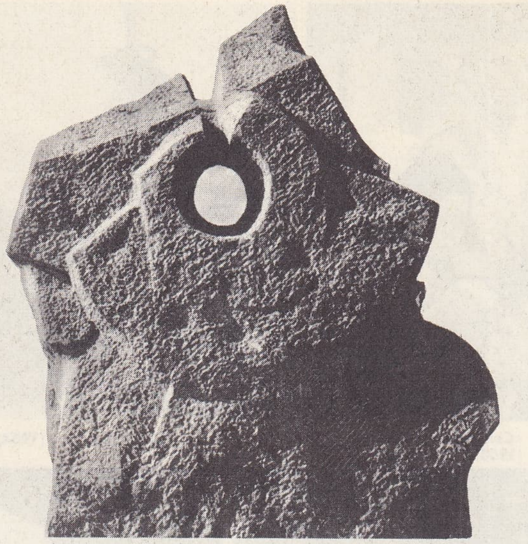

Yasuo Mizui
«Tatra'ya Sungu»
yükseklik: 3,50 m

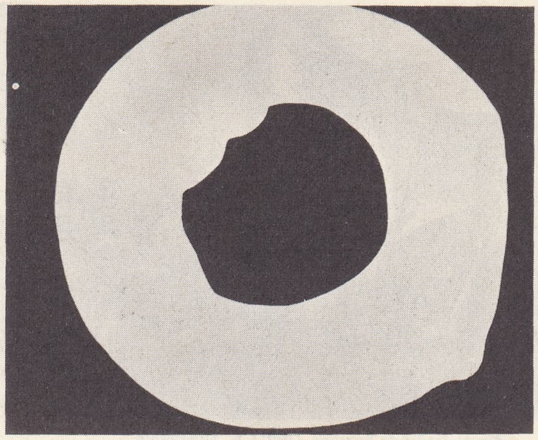

Ciro Yoşihara: «siyah zemin üzerine beyaz çember»

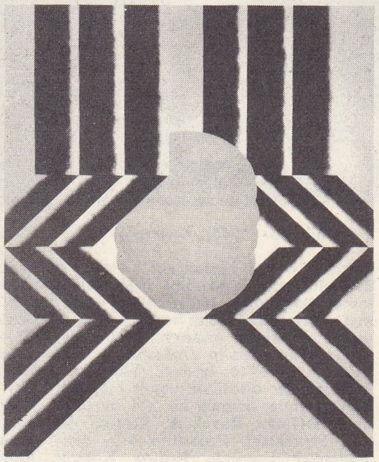

Kumi Sugai: «Güzergâh nu. 6»

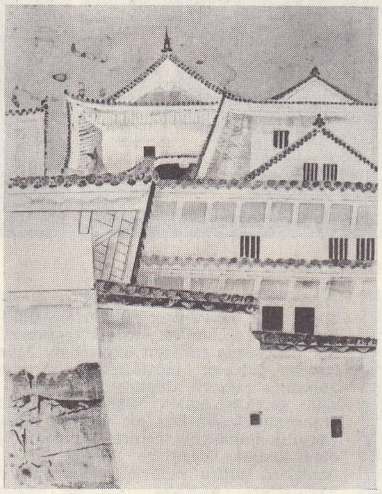

Doygu Okumura
«Şato»

Yoşişige Saito
«Şeytan Oni»

japon ses müziği sanatını etkiledi. Japon müziğinde bugün hâlâ kullanılmakta olan beştonlu makam, *juniritsu* (cuniritsu) adındaki kromatik oniki ses derecesinden gelmedir. Japonlar bu metottan, metodu biraz değiştirerek, müziklerine yeni bir düzen vermek için yararlandılar. Ayrıca çin çalgıları da, bazı değişikliklerle, japon çalgısı durumuna geldi. Bu çalgılar, *şo*'lar, *hişiriki*'ler, *fue*'ler, *biva*'lar, *koto*'lar, *tayko, şoko, tsuzumi* ve *kugo*'dur. Bu çalgıların biraraya gelmesi, *gagaku* denen orkestra topluluğunu meydana getirir. Sonra da bu orkestra bütününe *rinyu-haçikagu* adı verilen *kompa* (çinhindi) müziği eklenmiştir.
794'te, imparatorun Kyoto şehrine yerleşmesiyle *Hey-an devri* adıyle anılan ve XII. yy.-ın ortasına kadar sürecek olan dönem başladı. Ayrıca *Şingon* ve *Tenday* mezheplerinin ortaya çıkmasıyle birlikte ülkeyi rahipler kapladı. Ses müziği sanatının öğretiminde önderlik yapan bu kimseler bütün törenlerde şarkı söylüyor ve çalgı metotlarının sırlarını da ellerinde tutuyorlardı. Bu arada çin ilâhileri Japoncaya tercüme edildi. Sanat ve müzikte inceliğin en yüksek noktasına ulaşılan bu dönem boyunca yazılan bütün şiirler, Avrupa'da XV. yy. ile XVII. yy. arasında aynı amaçla kullanılan lavta gibi, *biva* adındaki çalgı eşliğinde söylenirdi. Bu konuda dikkate değer bir nokta da, japon

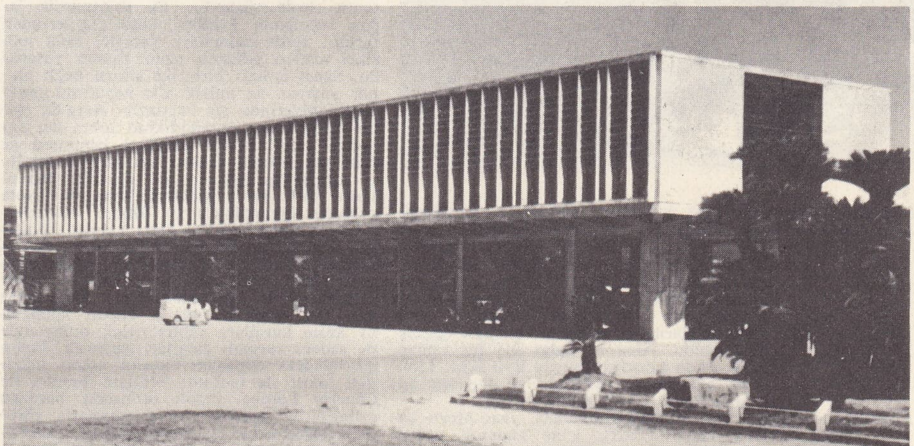

Kenzo Tange: Hiroşima'da Barış Sarayı

Foto. Mathieu-Atlas-Photo. (LAROUSSE)

«Akone Dağında Fırtına» (1951), S. Yamamoto

«Cehennem Kapısı» (1953), T. Kinugasa

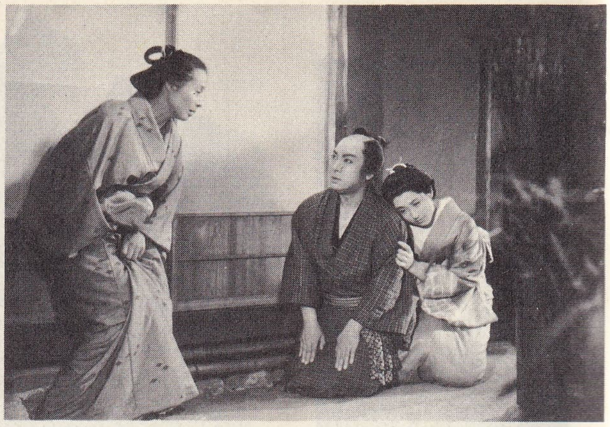

«Çileli Aşklar», (1954), K. Mizogu

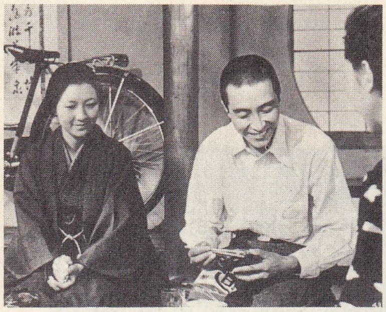

«Yirmi Dört Gözbebeği» (1954), K. Kinoşita

«Kvaidan» (1954), Masaki Kobayaşi

«Onibaba» (1965), Kaneto Şindo

«Kızıl Sakal» (1965), Akira Kurosava

müziğinde, köylülerin şarkılarına saray müziği içinde yer verilmiş olmasıdır. XIII. yy.da, «Kamakura» adı verilen derebeylik dönemi boyunca, düşkünleşerek gezici rahip (*komuso*) durumuna gelen birçok samuray ellerinde bugün de Japonların en sevdiği çalgı olan *şakuhaçi* adındaki titrek sesli ve klarnete benzer bir çalgıyle gezmeğe koyuldu. Ama bu çalgı hiç bir zaman, XVI. yy.da Loochco (bugün Ryu Kyu, Liou-Cou) adalarından gelmiş olan *şamisen* adlı gitar kadar büyük ilgi görmedi.

Japonya iki yüzyıl boyunca, yani Meyci çağına kadar (1868), içine kapanık olarak yaşadı. Bu dönem boyunca, «salt japon müziği» adı verilecek olan müzikte bir gelişme olmadı. Buna karşılık da, japon müziği toplumun bütün sınıflarına yayıldı. Böylece, meselâ tiyatroda XV. ve XVI. yy. larda *no* tiyatrosunun yalnız okumuş kimselere seslenmesine karşılık, XVII. yy.da Osaka Kukla tiyatrosunun ve içinde müziğe büyük bir yer verilen Tokyo'daki ünlü *Kabuki* tiyatrosunun seyircileri toplumun bütün sınıflarına mensup kimselerdi. Müzikçilerinin yabancı müziklerden yararlanmış olmasına rağmen, Japonya'nın, gerek müziği, gerekse müzik âletleri bakımından, aralarında başka hiç bir ülkenin müziğiyle yakınlık bulunması hemen hemen imkânsız olan kendine özgü bir müziği vardır. Japonların tutucu anlayışları ve geleneklere bağlılıkları, seçtikleri anlatım yollarının süregelmesine yolaçmıştır. Meselâ *gagaku*'lar ve *no*'lar XII. ve XV. yy.lardan XIX. yy.ın sonuna kadar, müzikte hep aynı yorumu sürdürmüşlerdir. Bu değişmezlik japon müziğinin kendine özgü çizgilerinden biridir. Evlât edinmeler yoluyle, ünlü müzikçi aileleri adlarını uzun zaman yaşattılar. Sanat kolları birbirine sıkıca bağlı olarak yaşıyor ve müzik aile hayatının çeşitli etkinliklerinde yer alıyordu. Asya'da eğitimini böylece tamamladıktan sonra da, Japonya artık avrupa tekniğini benimsemeğe çalışarak avrupa sanatından gerekli dersleri çıkarmağa başladı. Bu konuda, Japonların XVI. yy.da klavsen, lavta ve viyola çalmayı öğrendikleri ve ülkeye misyonerler tarafından sokulan bazı katolik ilâhilerini söyledikleri bilinmektedir. Sonra da zamanla Batının bestecilerini ve müzik âletlerini tanıdılar ve batı kontrapunto ve uyum bilimini tanıyarak öğrendiler. Bu, onlar için çok yeni bir şeydi. Japon müziğinde kesin kurallara yalnız ritim, dolayısıyle de sadece vurmalı çalgılar uyuyordu. Japon müziğindeki dönüşüm batının askerî müziğini taklit ile başladı; William Fenton ile Charles Leroux japon ordusuna borazan çalmayı ve müziğe uygun adımlarla yürümeyi öğretmekle görevlendirildiler. Amerikalı müzikçi Mason da okul çocuklarına sözleri japonca olan amerikan şarkıları öğretti. Bu şarkılar bugün japon folklorunun içinde yer alır. Ayrıca bir de İmparatorluk Müzik akademisi (*Ongaku-gakko*) kuruldu. Bu akademinin ilk yöneticileri önce alman F. Eckert, sonra da avusturyalı R. Dittrich'ti. Bu kimselerin japon bestecileri üstünde, onların kendine özgü yanlarını ortadan kaldırmak bakımından kötü bir etkisi olmuştur. 1903'te bazı öğrenciler Gluck'un *Orpheus*'unu oratoryo biçiminde, 1924'te de Beethoven'in *Dokuzuncu Senfoni*'sini çaldılar. 1904'te besteci Yamada Kossak kurduğu bir dörtlüyle japon müziğinin batılılaşmasında önemli bir rol oynadı. Bugün artık Debussy, Ravel, A. Roussel, Bela Bartok, Stravinski, Prokofiev v.b. genç japon besteciler arasında Kojiro Kobune (doğ. 1907), Akira İcukube (doğ. 1914), Tomociro İkenuçi, Yoritsune Matsudayra, Yasuce Kiyosse, Tadaşi, Ota ve Toşigun Oguinara, özellikle anılmağa değer. Japonya'da, oda müziği ve koro toplulukları, senfonik orkestralar, yabancı sanatçıların ülkede yaptıkları turneler bugün artık çok artmıştır ve bu müzik gösterilerinde, Avrupa veya Amerika'daki repertuvarlar uygulanır. Kısaca, Japonya bugün, müzik yeteneğinin kıvraklığı ve yabancı unsurları kolayca kendi benliğinde eritmesiyle, Asya'nın en eski müziğiyle Batının en modern müziğini kaynaştırmaktadır.

SİNEMA

Japon sinema sanayii İkinci Dünya savaşında ağır bir darbe yedi: 1940'ta 500 filim yapılmıştı, 1945'te 38, 1946'da 69 filim yapıldı. Bununla birlikte, japon sineması 1947'de büyük bir hızla kalkındı. Geniş bir demokratlaşma dönemi, Teimosuke Kinugasa, Kenji Mizoguşi, Heinosuke Goşo, Şiro Toyada, Kazaburo Yoşimura, Tomu Uşida gibi adını daha önce duyurmuş olan ve Akira Kurosava, Tadaşi İmai, Satsuo Yamamoto, Keisuke Kinoşita, Fumio Kamei gibi yeni yeni tanınan yapımcılara görüşlerini serbestçe ortaya koyma imkânı verdi. Fakat, 1948'deki önemli sosyal çatışmalar sonunda (Tokyo stüdyolarındaki grev) işlerinden uzaklaştırılan bazı filim yapımcıları, birçok siyasî kurum ve sendikaca da desteklenen kooperatifler halinde birleştiler, yapımın ve dağıtımın büyük bir

Foto. LAROUSSE

bölümünü denetleyen beş büyük işin (Daiei, Nikkatsu, Toho, Toei, Şoşiku) karşısında çeşitli bağımsız gruplar kurarak güçlü bir yeni gerçekçilik akımını geliştirdiler (Tadaşi İmai'nin *Dokkoi İkiteira*'sı [Biz Yaşayanlar], 1951). Akira Kurosava'nın *Sarı Irkın Şehveti* (Raşomon) [1950] adlı eseri Venedik festivalinde başarı kazandıktan üç yıl sonra, Teinosuke Kinugasa'nın *Cehennemin Kapıları* (Jigoku-Mon), Cannes'da bir zafer elde ederek Avrupa'ya, o zamana kadar hiç bilinmeyen japon sinemasını tanıttı. Japon sinemasında sahneye koyucular duydukları eğilimlere göre iki gruba bölünmüştür: klasik japon kıyafetlerinin kullanıldığı kostümlü filmler (*Jidai-Geki*) veya samuray filimleri ve modern (*Gendai-Geki*) filimler. Modern anlayıştaki filimler gitgide daha ağır bastı (1953'te yapılan filimlerin üçte ikisi; 1961'de yapılanların dörtte üçü, 1965'te yapılanların onda dokuzu). 1950 Sıralarında bağımsız sinema sanatçıları inkâr edilmez bir başarı kazandılar: *Genbaku no Ko* (Hiroşima Çocukları) [Kaneto Şindo'nun, 1952]; *Cehennem Gemileri* (Şo Yamamura) [1953]; *Taiyo no Mai Maşi* (Güneşsiz Mahalle) [Satsuo Yamamoto'nun, 1953]; *Gün Ortasındaki Gölgeler* (Tadaşi İmai'nin, 1955). Bu arada büyük kumpanyalar da büyük atılımlar yaptılar. Japon sineması bugün her bakımdan doruğuna erişmiştir. Seyirci sayısı 1957'de bir milyarı buluyordu. Üç filim yapımcısı halkın ve tenkitçilerin sevgisini kazandı. Özellikle Fransa'da beğenilen Kenji Mizoguşi (*Fahişe O'Hara'nın Hayatı* [Şaikaku İşidai Onna], 1952; *Ugetsi Monogatari* [Yağmurdan Sonraki Soluk Ayın Öyküleri], 1953; *Sanşo Dayu* [Şanso Kâhya], 1954; *Çikamatsu Monogatari* [Çarmıha Gerilen Sevgililer], 1954; *Yokihi Yang Kvei Fei* [Prenses Yang Guy Fey], 1955); Akira Kurosava (*İkuru* [Yaşamak], 1952; *Yedi Samuray* [Şiçinin no Samuray], 1954; *Kumanosu Jo* [Kanlı Taht], 1956; *Gizli kale*, 1958); yabancı ülkelerden çok kendi ülkesinde tanınan Yasujiro Ozu (*Tokyo'nun Tarihi*, 1953).

Çok eser veren iki yapımcı Keisuke Kinoşita (*Nijuyon on Hitomi* [Yirmi Dört Gözbebeği], 1954) ve Mikio Naruse (*Okasan* [Ana], 1952) psikolojik komedilerde ve töre incelemelerinde uzmanlaştılar. 1960'tan sonra milletlerarası festivallerde yeni adlar da dikkati çekti: Kaneto Şindo (*Hadaka no Şima* [Çıplak Ada], 1961); Masaki Kobayaşi (*Kvaidan*, 1964) ve özellikle Kon İşikava. Kon İşikava, 1955'te *Birmanya Arp*'ı adlı filimle ilgi çekti. En önemli filimleri 1959'da *Ovadaki Ateş*, 1964-1965'te *Tokyo Olimpiyatları*'dır. Bunların dışında yeni bir genç filimciler nesli doğdu (Susumu Hani, Hiromişi Horikava, Şohei İmamura, Şinji Murayama, Yasuro Masumura, Hikoşi Teşigahara); bu akım Japonya'nın büyük bir bunalıma sürüklendiği döneme rastlar: sinema seyircisinin sayısı büyük ölçüde azaldı: beş yılda Japonya'daki seyirci sayısı üçte iki oranında eksildi, 1960'ta 1 014 364 000 iken, 1965'te 372 676 000 kişiye düştü. Bunalım, filim yapımını da etkiledi (1961'de 535 filim, 1964'te 393 filim çevrildi) fakat bu alanda bağımsız şirketlerin çoğalması, ertesi yıl Japonya'yı yeniden en çok filim yapan ülkelerin (Hindistan ile birlikte) başına geçirdi: 1965'te 483 filim çevrildi.

BİLİMLER

Matematik ve astroloji bir yana, Japonlar eskiden bilimle hemen hiç uğraşmadılar. Matematik başlangıçta bir büyü sanatıydı, XVII. yy.da Çinlilerin etkisiyle gelişti. Newton'ın çağdaşı Kova Seki (1642-1708) japon cebirini (*tezan*), öğrencisi Takebe sonsuzküçükler hesabını (*enri*) buldu. XIX. yy.ın ilk yarısında japonlar, Avrupa bilimlerini incelediler. Japonya'da gerçek bilim 1868 devriminden sonra gelişti.

Şeyitiro İkeno, botanikte değerli buluşlar yaptı. Koch'un öğrencisi Şibasaburo Kitasoto, tetanoz basili yetiştirdi ve antitoksinleri buldu. Kiyoşi Şiga dizanteri basilini tanımladı. Hydeyo Noguçi, zehirlerin fizyolojisiyle ve sarı humma ile uğraştı, frengi mikrobunu yetiştirdi, kuduz mikrobunu buldu. Sahaçiro Hata, 606 kimya ilâcının bulunmasında Etrlich ile işbirliği yaptı.

Sismolojide, İmamura ve Miyabe tanındılar. Hişaşi Kimura enlem değişikliklerinde uzmandır; 1935'te mesonu bulan Hideki Yukava ise ülkenin en tanınmış fizikçisidir. XIX. yy. sonlarında Japonya'ya giren çağdaş bilim, hiç bir baskıya uğramadan (Çin'deki durumun tersine) hızla gelişti. 1945'te, A.B.D. örnek alınarak daha da geliştirildi. Daha çok teknolojiye ve tarım öğretimine ayrılan yeni üniversiteler kuruldu. Yabancı ülkelerle bilim alanında ilişkiler kuruldu; Tokyo, birçok milletlerarası kongrenin toplantı yeri oldu. Kimura ile Miyabe'nin yer fiziği ve sismoloji, Yukava'nın (1949 Nobel ödülü) çekirdek fiziği, Tomonaga'nın (1965 Nobel ödülü) Kuanta elektrodinamiği, Kodaira'nın (Field madalyası, 1954) modern matematik alanındaki çalışmaları dünya çapında yankı uyandırdı. Bugün Japonya'da bilimsel çalışmalar büyük bir hızla yürütülmektedir. Japonya iyi kurulan ve iyi işleyen bir atom nükleer teşkilâtına sahiptir. Bu teşkilât, uygulamalarda yabancı ülkelerden de geniş ölçüde yardım gördü. Atom santrallarının çoğu Amerika'dan satın alındı. Temel nükleer araştırmalar için Japon Atom Araştırmalar enstitüsü bütçesi, 1965'te 6 600 milyon yen iken, 1966'da 8 840 milyona yükseltildi. Bu enstitüde 1 800 kişi çalışır. Tokyo Uçakçılık ve Uzay Araştırmaları enstitüsü tamamiyle japon yapımı bir füze ile bir sunî peyk üstünde çalışmaktadır; hükûmet, beş yıllık bir «plan»ı gerçekleştirmek için altı buçuk milyar türk lirasına denk bir ödenek ayırmıştır.

HABERLEŞME

● *Basın.* İlk japon gazeteleri (*Yomiuri*) XVII. yy.da ortaya çıktı. Ama basın gerçekte ancak 1860'a doğru ve önce ingilizce olarak doğdu. Japon dilinde yayın yapan ilk gerçek gazete 1862'de *Batavia Şimbun* adıyle kuruldu; Cava'da yayımlanan bir hollanda gazetesini örnek alan aylık bir gazeteydi; yabancı kaynaklı başlıca haberlerin resmî tercümesini veriyordu. 1868'de Meycilerin restorasyon dönemi sırasında basın hızla gelişti ve bir yıl içinde başlıca japon şehirlerinde on altı gazete kuruldu; japon basınının başlıca özelliği dava gazetelerinden çok, sadece haber vermeyi amaç edinen gazetelerin ağır basmasıdır. 1889 Anayasasından beri devam eden bu durum, basının İkinci Dünya savaşı eşiğinde en parlak dönemini yaşamasına yolaçtı: 1937'de ülkede 1 200 gündelik, 600 haftalık gazete çıkıyordu. İkinci Dünya savaşı sırasında alınan kısıtlayıcı tedbirlerle gündelik gazetelerin sayısı 1942'de 53'e düştü. Bugün bazı gazetelerin tirajı dünyanın en yüksek tirajları arasındaysa da, günlük gazetelerin sayısı 1937'dekinden çok uzaktır: 1957'de 250'den az. Bugünkü japon basınını iki güçlü şirket yönetir: bunların Tokyo'da yayımladıkları *Asani Şimbun* ve *Mayiniçi Şimbun*'un, Osaka, Nagoya ve Kyuşu'da taşra baskıları yayımlanır. Tokyo'daki üçüncü büyük günlük gazete *Yomiuri Şimbun*'un, Osaka'da mahallî bir baskısı yapılır. Ayrıca, özellikle iktisadî meselelerle ilgilenen bağımsız gündelik *Sankey Cici Şimbun*, Tokyo ve Osaka'da yayımlanır.

Taşrada *Çubu Nippon Şimbun* (Nagaya'da yayımlanır) ve Osaka'da yayımlanan iktisadî günlük gazete *Sangyo Keyzay Şimbun* tirajı en yüksek gazetelerdir.

● *Basın ajansları.* 1936'ya kadar ülkede birçok ajans vardı; 1907'de kurulan özel *Nippon Dempo Tsuşin Şa* ajansı; 1914'te kurulan ve 1926'da *Nippon Şimbun Rengo Şa* adlı japon günlük gazeteleri kooperatif teşkilâtı haline gelen *Kokusai* ajansı; 1936'da Japon hükûmetinin malî yardımıyle kurulan ve 1954'e kadar resmî japon ajansı olarak çalışan *Domei*, 1945'te Domei'nin yerini iki yeni ajans (*Kyodo Tsuşin* ve *Cici Tsuşin*) almıştır. Kyodo Tsuşin bir kooperatiftir. O tarihten beri başka ajanslar, özellikle *Nippon Şaşin Şimbun Tsuşin* (1951) ve bir fotoğraf ajansı olan *Sun Tsuşin* (1950) kurulmuştur.

● *Radyo.* 1926'da kurulan, 1950'de yeniden düzenlenen *Nippon Hoso Kyokay*, 1951'e kadar japon radyo tekeline sahipti; 1951'de çıkarılan radyo hürriyeti kanunu, mahallî büyük gazetelerle ilişkili birçok özel merkez (özellikle *Çubu Nippon-Hoso* [Nagoyo, eylül 1951] ve *Nippon Bunka Hoso* [Tokyo, mart 1952]) kurulmasına yolaçtı. Birçok da televizyon istasyonu kuruldu; bunların ilk üçü 1953 ve 1954'te Tokyo'da kuruldu. Televizyon şirketleri ya *Nippan Hoso Kyokai* aracılığıyle devletin veya Tokyo'daki büyük basın şirketlerinin kurduğu özel bir şirketin (*Nippon Television New York corporation*) malıdır. (→ Bibliyo.) [L]

JAPYX i. Zool. Kanatsız küçük böcek. (*Diploura* takımının *japygidae* familyasının örnek tipi.)

— ANSİKL. *Japyx* uzun, yassı ve dar gövdeli bir böcektir; karın kısmının sonunda bir kıskaç bulunur. Bu böcekler ışıktan kaçar; sıcak ve çorak yerlerde taşların altında yaşar. (L)

JAQUES - DALCROZE (Emile), isviçreli besteci ve eğitici, ritim jimnastiğinin yaratıcısı (Viyana 1865 - Cenevre 1950). Paris'te Delibes'in, Viyana'da Fuchs'un, Bruckner'in öğrencisi oldu. Cenevre'ye yerleşerek 1892'den itibaren konservatuvarda armoni dersleri vermeğe başladı. Ritim jimnastiğini yaratmasının yanı sıra, roman dilindeki yeni folklor müziğinin de yaratıcısıdır. Halk, çocuk ve izci şarkıları yazdı, kutlama günleri için besteler yaptı: *Vaud Festivali* (1903), *Haziran Bayramı* (1914), ayrıca birkaç orkestra eseriyle dört operası da vardır: *Janie, Sanço Pansa, İyi Yürekli Jadis* ve *Bergamo'lu İkizler* (1814-1908). [L]

JAQUET - DROZ, isviçreli saatçi ailesi. PİERRE (La Chaux-de-Fonds 1721 - Bienne 1790), öğrenimine Basel'de başladı, ama mekaniğe ve saatçiliğe olan ilgisi yüzünden okumayı bıraktı. 1753'te İspanya sarayına götürdüğü sarkaçlı saatlerle adını dünyaya duyurdu. Ayrıca, otomatlar (*Yazar* ve Neuchatel müzesindeki *Klavsen Çalan Kadın*) ve müzikli kutular yaptı. — Oğlu HENRİ LOUİS (La Chaux-de-Fonds 1752 - Napoli 1791) müzikle ilgilendi. Otomatlar ve saatler yaptı. 1784'te Cenevre'de, J. F. Leschot ve Henri Maillardet ile birlikte çalıştı. (L)

JARA (Max), şilili şair (Santiago, Şili 1886). Doğduğu şehirdeki mühendislik okulunda küçük bir memur olarak hayatını kazandı. Şili çağdaş şiir okulunun kurucularındandır. Yeni romantik tarzda ağıtlar besteledi: *Juventud* (Gençlik) [1909]; *Poesia?* (Şiir?) [1914]; *Poemas Selectos* (Seçilmiş Hikâyeler) [1942]. (L)

JARAMA, Orta İspanya'da ırmak, Castilla La Nueva'da, Tajo ırmağının kolu (sağ kıyı); 199 km. (L)

JARDANYİ (Pal), macar bestecisi (Budapeşte 1920). Kodaly'nin öğrencisiydi. Budapeşte Müzik akademisinde ders vermektedir. Özellikle macar folkloru üstünde incelemeler yapan besteci bu konunun uzmanlarından sayılır. Yaylılar için bir *Sinfonietta* (1940), sonatlar, yaylı çalgılar için dörtlüler, senfonik şiirler (*Borsod Rapsodisi*, 1953), koro eserleri besteledi, ayrıca halk şarkıları armonize etti. (L)

JARDİN (Nicolas Henri), fransız mimarı (Saint-Germain-des-Noyers 1720-Paris 1799). 1741'de mimarlık büyük ödülünü kazandı. Mimarlık alanındaki en önemli çalışmalarını 1755'ten 1771'e kadar bulunduğu Danimarka'da yaptı. Kopenhag'a Louis XVI üslûbunu getirdi. Tamamlayamadığı Frederik kilisesi dışında, şaheseri olan Bernstorff kontunun yazlık sarayını, Fredensborg şatosunun fransız üslûbundaki bahçelerini, Solvgade kışlalarını (1765-1768), Thott sarayını, Marienlyst şatosunu, Kristian VII parkındaki yuvarlak yapıyı yaptı. N. Jar-

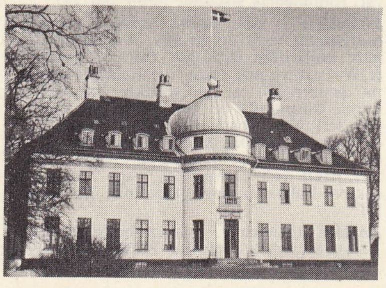

Nicolas JARDİN
Bernstorff kontunun sarayı, Kopenhag

Foto. LAROUSSE

Alfred JARRY
F.A. Cazals'ın eseri
(Anacréon koleksiyonu)

Henri JASPAR

Karl JASPERS

din'in Danimarka sanatı üstünde verimli etkileri olmuştur. (L)

JARDİNİYER i. (fr. *jardinière*). Mobil. İçine veya üstüne saksı konan süs eşyası.

— ANSİKL. Mobl. Çiçek masası anlamında kullanılan *jardiniyer*, 1777'den önce yoktu. Zarif görünüşlü XVIII. yy. jardiniyerleri, porselen kaplamalarla süslenmişti. (L)

JARDOVAN i. Bot. Macaristan'da yetiştirilen beyaz üzüm. (L)

JARGON i. (ital. *giargone*'den). Miner. Kuyumculukta kullanılan sarı renkli zirkon çeşidi. ‖ Eskiden sarı renkli kuvars billûrlarına da bu ad verilir ve düşük nitelikte elmas taklitleri yapımında kullanılırdı. ‖ Topluiğne başı büyüklüğünde auvergne taşı; eskiden yemen taşı yerine kullanılırdı. (L)

JARGONAFAZİ i. (fr. *jargon*, söz ve *aphasie*, söz yitimi'nden). Psikopatol. Konuşmada semantik düzenin bozuluşu; bu durumda, gerekli kelimeler yerine uygun düşmeyen veya hiç bir anlamı olmayan kelimeler söylenir. (L)

JARGONAGRAFİ i. (fr. *jargon* söz, önek *a* -sız ve *graphein*, yazmak'tan fr. *jargonagraphie*). Psikopatol. Yazı dilinde semantik düzenin bozukluğu. (Bu bozukluk çoğu zaman jargonafazi [dil fonksiyonu yitimi] ile birlikte görülür.) [L]

JARGONOMİMİ i. (fr. *jargon*, söz ve yun. *mimema*, taklit'ten). Psikopatol. Jestle ifade yetisinin bozulması; bu durumdaki hasta jestlerle maksadını anlatmak isterse de, yaptığı el kol hareketleri ile belirtmek istediği fikir arasında ilişki kurulamaz; bu jestler ancak hastanın kendisi için anlam taşır. (L)

JARNACH (Philipp), alman bestecisi (Noisy-le-Sec 1892). Müzik öğrenimini önce Paris'te, Risler ve Lavignac ile, daha sonra Zürich'te Busoni ile çalışarak tamamladı. Berlin'de *Börsen-Courier* gazetesinde müzik tenkitçiliği, Köln konservatuvarında beste hocalığı (1927-1949), Hamburg konservatuvarında yönetmenlik (1949) yaptı; Berlin Sanat akademisi üyesi oldu (1955). Öğrencileri arasında Kurt Weill da vardır. Çeşitli çalgılar için bütün müzik türlerinde birçok eser besteledi. Öte yandan Busoni'nin *Doktor Faust* operasını tamamlamayı da üstüne aldı. (L)

JARNEFELT (Armas), finlandiyalı besteci (Vyborg 1869 - Stockholm 1958). Helsinki'de Wegelius ve Busoni, Berlin'de Becker, Paris'te Massenet ile çalıştı. Vyborg'da orkestra yöneticisi (1898-1903), Helsinki Müzik enstitüsü müdürü (1906-1907) oldu. 1905-1932 Yılları arasında Stockholm Krallık operasının orkestra yöneticisi, 1932'den 1936'ya kadar da aynı operanın sanat yönetmeniydi. Piyano parçaları, kantatlar, melodiler, birkaç senfonik eser, ayrıca sahne ve filim müziği besteledi. (L)

JÄRNEFELT (Arvid), fince yazan finlandiyalı yazar (Pulkovo, Petersburg hükümeti 1861-Helsinki 1932). Ressam Eero Järnefelt ve besteci Armas Järnefelt'in kardeşi, besteci Sibelius'un kayınbiraderi, Tolstoy'un çömeziydi. İlk romanı *Vatan*'ı 1893'te yayımladı; bunu *Uyanışım* (1894) izledi. *Helena* ve *Toprağın Çocukları*'nda (1905) toplumsal meseleleri ve tarım meselesini inceledi. *Greeta ve Efendisi* (1925) ve *Ebeveynlerimin Romanı*'nda psikolojik romana yöneldi. Tiyatro oyunları da yazdı. Sibelius *Hüzünlü Vals*'ini, Järnefelt'in *Ölüm* adlı oyunundan ilham alarak besteledi. (L)

JAROSİT i. (fr. *jarosite*). Miner. Hidratlı tabiî demir, sodyum ve potasyum sülfat; romboedrik sistemde billûrlaşır. (L)

JARRAH i. Bot. Sıtma ağacı (*Eucalyptus marginata*) veya avustralya akajusunun ticarette kullanılan özel adı. (Sıtma ağacı, Batı Avustralya'nın geniş ormanlarını meydana getiren 30 m yükseklikte bir ağaçtır; kurak bölgelerde iyi gelişir. Odunu kırmızı, çok sert, suya, kurt, karınca ve benzeri böceklere karşı son derece dayanıklıdır. Gemi yapımı, denize çakılan iskele kazıkları, tren yolu traversleri, yapı kalası olarak ve kaldırım parkelemesinde kullanılır.) [L]

JARRE (Maurice), fransız bestecisi (Lyon 1924). Sırasıyle J. de La Presle, L. Aubert, A. Honegger ile çalıştı ve F. Passerone'den vurgulu çalgıları öğrendi. 1950-1964 Yılları arasında Millî Halk tiyatrosu müzik yönetmeniyken pek çok sahne müziği besteledi. Başlıca eserleri: *Arthur Honegger'in Hatırasına Passacaglia* (1956); *Armida* (1953); *Kabartma Hareketler* (1954); keman ve orkestra için *Devingen* (Mobile) [1961] ve ilk defa Paris operasında icra edilen *Ntore-Dame de Paris* (1966) adlı uzun bale. 1964'te Hollwood'a yerleşti ve birçok filim müziği besteledi (*Doktor Jivago, Cas Lawrence*). [L]

JARRES ovası, Laos'ta tabiî bölge, Tran Ninh yaylasının güneyinde, Xieng Khouang'ın kuzeyinde. Jarres ovası dağlar arasında tektonik bir çökme ve diferansiyel aşınma sonucunda meydana gelmiştir. Ova, Çinhindi harekâtında (1947-1954), özellikle 1952'de önemli rol oynadı. (L)

JARROW, Büyük Britanya'da (Durham) şehir; bir tünelle aşılan Tyne halicinin güney kıyısında; 28 500 nüf. VII. yy.dan kalma bir manastırın yıkıntıları. Tersaneler. Madenî kaplama. Elektrikli cihazlar. (L)

JARRY (Alfred), fransız yazarı (Laval 1873 - Paris 1907). Kolejden çıktıktan sonra *Kral Übü* (Ubu Roi) adlı oyunuyle tanındı. Daha lisedeyken Rennes'li arkadaşlarıyle birlikte tasarladığı bu oyun, önce bir kukla tiyatrosunda (1888), sonra 1896'da *Oeuvre* tiyatrosunda oynandı. Öbür eserleri: *Les Minutes de Sable Mémorial* (1894); *César Antéchrist* (1895); *Les Jours et les Nuits* (Günler ve Geceler) [1897]; *Ubu Enchaîné* (Zincire Vurulmuş Übü) [1900]; *Messaline* (1901); *Les Surmâles* (Üstün Erkekler) [1902]. Başıboş, garip bir hayat süren Jarry'nin, birçok hareketi saflığından mı, yoksa göz boyamak, çevresindekileri alaya almak için mi yaptığını kestirmek güçtür. Jarry'nin, *Gestes et Opinions du Docteur Faustroll, Pataphysicien*'de (Patafizikçi Doktor Faustroll'un Düşündükleri ve yaptıkları) [1911] «patafizik» adlı yeni bir bilimin sırlarını bulduklarını ileri süren çömezleri hakkında da kesin bir karara varmak mümkün değildir. (L)

JARSE i. Bk. JERSE.

JARTİYER i. (fr. *jarretière*). Çorapları dizin altında veya üstünde tutmağa yarayan lastikli bağ, kurdele v.b.: *Kauçuklu ipekten bir çift jartiyer.* ‖ Üzerinde, kadın çoraplarını tutan askıların bulunduğu çok dar karın bağı. (L)

JASİONE i. Bot. Küçük mavi çiçekli bitki. *Jasione*'nin bir, iki ve çokyıllık çeşitleri vardır; boyu 5-40 sm, sapı incedir. (Büyük bahçelerde çok yetiştirilir. Çançiçeğigillerden.) [L]

JASLO, Polonya'da (Rzeszow voyvodalığı) kasaba, Wisloka ırmağını meydana getiren Jasiolka, Dembowa ve Ropa ırmaklarının kavşağında; 9 300 nüf. XV. yy.dan kalma kilise. Bölgede petrol yatakları. (L)

JASMİN (Jacques BOÉ, — denir), oc diliyle yazan fransız şairi (Agen 1798 - ay.y. 1864). Asıl mesleği berberlikti, doğduğu ülkenin dilini geliştirmeyi tasarladı. Yirmi dört yaşında, gaskonya dilindeki ilk şiiri *Me Cal Mouri*'yi (Ölmem Gerek) [eser daha sonra müziklendirilen bir elejidir] ve daha sonra da iki şiir yayımladı: *Lou Chilibari* (Gürültü Patırtı) [1825] ve *Mous Soubenis* (Hatıralarım) [1830]. 1835'te eserlerini *Las Papillotos* (Şekerlemeler) adlı kitapta topladı; 1842, 1851, 1863'te lirik şiirlerini de aynı ad altında çıkardı. En ünlü şiirleri arasında *Abuglo de Castel-Culié* (Castel-Culié'nin Körü) [1836] ve *Maltro l'Innoucento* (Çılgın Marthe) [1847] sayılabilir. 1842'de Paris'e gitti ve Louis Philippe onun onuruna bir akşam yemeği verdi. Jasmin, güney fransa lehçesini ve kültürünü canlandırmak isteyen «felibrige» akımının dışında kalmıştır. (L)

JASONİA i. Bot. Sarı çiçekli bitki; çiçeklerinin hepsi borumsu veya çevredeki bir kısmı dilsi olur; boyu 10-30 sm arasında değişir, kayalık ve çorak yerlerde yetişir. (Bileşikgillerden.) (L)

JASP i. (yun. ve lat. *jaspis*'ten, fr. *jaspe*). Çizgiler veya lekeler halinde yer yer boyalı, donuk akik çeşidi. *Eşanl.* DONUK AKİK; ALACALI AKİK.

— Miner. Çeşitli renklerde, daha çok kırmızı renkte bulunan kadıköytaşı. (Rengi bileşimindeki demir oksitlerinden ileri gelir.)

— ANSİKL. Eskiler Hindistan'dan *jasp* getirterek, nazarlık gibi tılsım eşyaları yaparlardı. Ender bulunduğu, yontulması ve parlatılması güç olduğu için değerli sayılırdı. Ortaçağda mücevher, çeşitli kutu, hokka, vazo v.b., XVII. yy.da yazı takımları, su bardakları, çeşitli kap ve eşya yapımında kullanıldı. Louvre müzesinde (Apollon galerisi), krallığın çeşitli bölgelerinden derlenmiş bir jasp koleksiyonu vardır. (L)

JASPAGAT i. (fr. *jaspagate*). Jasp ve akikten meydana gelen taş. (L)

JASPAR (Henri), belçikalı devlet adamı (Schaerbeek, Brüksel 1870 - Uccle, Brüksel 1939). Katolik partiden ekonomi bakanı oldu (kasım 1918), sanayiyi canlandırdı. 1920'-den 1924'e kadar dışişleri bakanlığı yaptı; Belçika'yı Milletler cemiyetine soktu. Fransa ile yaptığı ticaret antlaşmasını meclis reddedince görevinden ayrıldı (mart 1924). Maiî krizi çözümlemek için bir millî birlik kabinesi kurmakla görevlendirildi (mayıs 1926), sosyalistlerin desteğini sağladı ve belçika frangını sağlam bir duruma getirdi. Sosyalist bakanlar partilerinin isteğine uyarak kabineden çekilince (ekim 1927), katolikler ve liberallerle birlikte yeni bir hükûmet kurmak zorunda kaldı. Flaman dili meselesinden çıkan karışıklıkları yatıştırdı. La Haye konferansında Belçika'yı temsil etti (1929-1930). 1931'de başbakanlıktan ayrıldı. 1932-1934 Arasında yeniden maliye ve 1934'te dışişleri bakanı oldu. (L)

JASPE sıf. (fr. *jaspé*). Tekst. *Jaspe iplik*, değişik renklerde tek kat ipliklerin birlikte bükülmesiyle meydana gelen katlı iplik.

◆ i. Tekst. Farklı numaralarda ipliklerin bükülmesiyle meydana gelen iplik: 2, 3, 4 *iplikli jaspe.* (L)

JASPER Millî parkı, Kanada'da (Alberta) millî park, Kayalık dağlarda; ülkenin büyük turistik merkezlerindendir. —*Jasper köyü* (1 000 nüf.) 1 056 m yükseltide büyük bir kış sporları merkezi. (L)

JASPERS (Karl), alman filozofu ve psikiyatri uzmanı (Oldenburg 1883). Heidelberg ve Basel'de dersler verdi. Jaspers, varoluşçu felsefenin başlıca temsilcilerindendir. Kant'çılığa ve psikolojik araştırmaya bağlı olan filozof, kendine özgü bir sistem geliştirdi; bu sisteme göre varlık doğrudan doğruya verilmemiştir, o ancak bilinçle ve fikirlerin sınırı içinde sezilebilir. Bu anlamda varlık hiç bir zaman bir bütün olarak gerçekleşmez, yetkin aşkınlık sadece varoluşla insan arasındaki bir kopuşta, en yüce erişilmezlikte ortaya çıkar. İnsan bilim ve din arasında bir seçim yapmalıdır. Din alanında, erişilmezlik, tanrısal açınımı çağırır ve bildirir. Başlıca eserleri: *Psychologie der Weltan - Schanungen* (Dünya Görüşünün Psikolojisi) [1919]; *Die geistige Situation der Zeit* (Çağımızın Ruhsal Durumu) [1931]; *Philosophie* (Felsefe) [1932]; *Vernunft und Existenz* (Akıl ve Varlık) [1935]; *Existenzphilosophie* (Varoluş Felsefesi) [1938]; *Von der Wahrheit* (Gerçeklik Üstüne) [1947]; *Die Atombombe und Die Zukunft des Menschen* (Atom Bombası ve İnsanlığın Geleceği) [1957]; *Philosophie und Welt* (Felsefe ve Dünya) [1958]; *Freiheit und Wiedervereinigung* (Hürriyet ve Yeniden Bilinçlenme) [1960]; *Die Idee der Universität* (Üniversite Fikri) [1961]; *Der Philosophische Glaube Angesichts der Offenbarung* (Dinî İnanç Karşısında Felsefî İnanç) [1962]; *Kleine Schule des Philosophischen Denkens* (Felsefî Düşüncenin Küçük Okulu) [1964]; *Hoffnung und Sorge* (Umut ve Kuşku) [1965]; *Aus dem Ursprung denkende Metaphysiker* (Kaynaklara Dönen Metafizik) [1966]. (L)

JASPOPAL i. (fr. *jaspe* — *opale*). Miner. Opal'in kırmızı veya kahverengi çeşidi. (Bileşiminde su bulunan demirli bir silis çeşididir.) [L]

JASSİDAE çoğl. i. Zool. *Auchenorhynchus*'lar grubundan eşkanatlı böcekler familyası; başlıca cinsleri: *paropia, cicadella, idiocerus, bythoscopus, jassus.* (L)

JASSİN (Hans Bagué), indonezyalı yazar (Gorontalo 1917). Birçok edebiyat dergisi kurdu (*Zenith, Tjerita, Seni*). Denemelerinde, ikinci Dünya savaşından itibaren İndonezya edebiyatının evrimini inceler (*Japon İşgali Sırasında İndonezya Edebiyatı*,

Foto. Boudet-Lamotte (LAROUSSE)

1954; «*Yeni Yazarlar*»: *Nesir ve Şiir,* 1963). [L]

JASSUS i. Zool. Çayırlarda yaygın küçük böcek; dünyanın her tarafında bulunur; ilmî adı *Jassus atomarius.* (Eşkanatlıların *jassidae* familyasının örnek tipi.) Bk. CICADELLA. (L)

JASTROW (Joseph), amerikalı psikolog (Varşova, Polonya 1863 - Stockbridge, Massachusetts 1944). Henüz çocukken babası Marcus Jastrow ile birlikte A.B.D.'ye gitti, 1886'da John Hopkins üniversitesinde doktorasını verdi. 1888'de Wisconsin üniversitesinde psikoloji okutmağa başladı. Bu görevine 1927'ye kadar devam etti ve bu süre içinde *American Psychological asscociotion'de* (Amerikan Psikoloji birliği) bir süre başkanlık yaptı (1900-1901). 1927'den emekliye ayrıldığı 1933 yılına kadar New School for Social Research'de (Sosyal Araştırmalar İçin Yeni okul) ders verdi. Özellikle çocukların gelişmesi ve psikoloji üstünde çalıştı. Psikopatoloji ve zihinsel süreç üstünde yapılan birçok önemli çalışmanın başında bulundu. En büyük hizmetlerinden biri de psikoloji teorisi ve araştırmalarını geniş halk yığınlarına aktarması oldu. 1928-1932 Arasında bir gazetede *Keeping Mentally Fit* (Zihinsel Bozukluklar) başlığı altında haftalık makaleler yazdı. Ayrıca 1935-1938 arasında radyoda konuşmalar yaptı. (L)

JASTROW (Morris), amerikalı şarkiyatçı (Varşova, Polonya 1861- Jenkintown, Pennsylvania 1921). 1866'da babasıyle Philadelphia'ya gitti. Pennsylvania üniversitesinde samî dilleri ve edebiyatı okudu. En önemli eseri 1898'de yazdığı *Religion of Babylonia and Assyria'*dır (Babil ve Suriye Dini). Mezopotamya kültürünün İbranîler üstündeki etkilerini *The Book of Job*'da (Eyyub'un Kitabı) ve öbür eserlerinde inceledi. (L)

JASZBERENY, Macaristan'da (Szolnok idare bölgesi) şehir, Zagyva ovasında, Tuna ile Tisza arasında; 29 000 nüf. Jaszbereny, *Jaszsag* adlı küçük bölgenin başlıca şehridir. Efsaneye göre burası Attilâ'nın karargâhıydı. Tarih müzesi. Metalürji. (L)

JASZSAG, Macaristan'da bölge, Tuna ile Tisza arasında, eski Kumanlar ülkesinde; Tisza'nın sağdan aldığı küçük bir kol olan Zagyva'nın havzasına tekabül eder, bir otlaklar ve tahıl tarımı bölgesi olan Jaszsag'ın hemen hemen bütün şehirlerinin adı, eskiden burada yaşayan halkın adından gelen *Jasz* kökünü muhafaza eder. Başlıca şehri, *Jaszbereny.* (L)

JAŞİK (Rudolf), slovak yazarı (Turzovka 1919 - Bratislava 1960). Yeni bir hümanizmin kurulmasına çalıştı. Edebiyatla oldukça geç ilgilendi, ama romanlarıyle modern slovak nesrinin biçim araştırmalarına öncülük etti (*Duru Nehrin Kıyısında,* [1956]; *Siyah ve Beyaz Çemberler,* [1961]; *Beyaz Taşların Efsanesi,* [1906]). [L]

JATİVA, İspanya'da (Valencia ili) şehir, Jucan ırmağının kolu Montesa kıyısında; 19 900 nüf. Şehirde magribî özellikleri çok belirgin eski bir semt vardır. XVI. yy.dan kalma din okulu. XIII. yy.ın ikinci yarısından kalma San Felix kilisesi Valencia tipinin en güzel örneklerindendir. Bir tepe üzerindeki şato yıkıntıları birçok müstahkem surla çevrilidir. Ressam Jose Ribera burada doğdu. (L)

J.A.T.O., ing. JET ASSITED TAKE OFF deyiminin baş harfleri. (Bu deyim, pistte uzun süre yol almayı önlemek için füzeden yararlanmağa dayanan bir kalkış metodunu belirtmek için kullanır.) ‖ J.A.T.O. *füzesi,* bu çeşit havalanmayı sağlayan füze. (L)

JATROPHİA i. Bot. Sütleğengillerden bitki; en önemli türü manyok'tur.

— ANSİKL. *Jatropha*'lar almaşık yapraklı, salkım çiçekli, bazıları kaba dallı otsu bitkiler, ağaç veya ağaççıklardır. Dünyanın sıcak bölgelerinde yetişen 70 kadar jatropha türü bilinmektedir. Bunlardan birçoğunun (*Jatropha gossypifolia, J. curcds*) tohumlarında iç sürdürücü bir yağ bulunur. *J. cureas* sıcak ülkelerde tarlalarda gölge ağacı olarak yetiştirilir; *J. manihot* veya *Manihot utilissima* ise manyok verir. (L)

JAUBERT (Maurice), fransız bestecisi (Nice 1900 - Azerailles, Meurthe-et-Moselle 1940). Nice konservatuvarına girdi, Paris'teki Schola'da Albert Groz'un öğrencisi oldu. Bir sisteme bağlı kalmaması ve sadeliği, eserlerinin başlıca özelliğidir. *Paskalya Kantatı, Jeanne d'Arc* (Péguy), *Gün Balesi, İkili Sonat* (keman, viyolonsel ve orkestra için), *Akarsu* (Jean Giono'nun metinleri üstüne çevrimsel melodiler), soprano için *Sahra Şarkıları* adlı eserleri vardır. Tiyatro ve sinema müziği alanında da çalıştı: *14 Temmuz* (Quatorze Juillet) [1933]; *Tessa* (1934); *La Guerre de Troie n'Aura pas Lieu* (Truva Savaşı Olmayacak) [1935]; *Drôle de Drame* (Tuhaf Bir Dram) ve *Un Carnet de Bal* (Bir Balo Karnesi) [1937]; *Son Buse* (Quai des Brumes) [1938] v.b. İkinci Dünya savaşı başında öldürüldü. (L)

JAUBERT (Pierre Amédée), fransız şarkiyatçısı (Aix-en-Provence 1779 - Gillevoisin, Seine-et-Oise 1847). Mısır'a gitti ve Doğuda birçok diplomatik görevde bulundu (Türkiye, 1804; İran, 1805). 1830'dan sonra Collège de France'ta profesör, Doğu Dilleri Okulu müdürü, Yüksek meclis üyesi oldu (1841). [L]

JAUFRÉ RUDEL, Blaye prensi ve XII. yy. trubaduru. Hayatı hakkındaki tek bilgi 1147'de haçlı seferlerine katıldığıdır. *Amor de Lonh* (Uzak Aşk) adlı şarkısı XIII. yy.dan itibaren kendisiyle ilgili bir efsanenin doğmasına yolaçtı. Bu efsaneye göre Jaufré hayatında hiç görmediği Trablus kontesine âşık olur ve tam onun yanına vardığında da kolları arasında ölür. Uhland, Heine, Swinburne ve Carducci şiirlerinde, E. Rostand ise *La Princesse Lointaine* (Uzaktaki Prenses) adlı oyununda bu efsaneden ilham aldılar. (L)

JAUREGUİ Y AGUİLAR (Juan DE), ispanyol ressam ve şairi (Sevilla 1583 - Madrid 1641). Hayatının ilk kısmını, ünlü eserlerin kopyalarını yaparak, portreler çizerek ve Tasso'nun *Aminta*'sını tercüme ederek (1607) Roma'da geçirdi. Sevilla'ya dönüşte Cervantes'in portresini yaptı. Şiir alanında Herrera'yı örnek tuttu. Gongora'ya karşı *Antidoto Contra las Soledades*'ı ve *Discurso Poético*'yu (1623) yazdı. (L)

JAURÈS (Jean), fransız siyaset adamı (Castres 1859 - Paris 1914). Yüksek Öğretmen okuluna birincilikle girdi, felsefe agrejesi (1881), Albi lisesinde profesör, Toulouse üniversitesinde önce okutman, sonra da profesör (1883) oldu. Tarne milletvekili seçildi (1885). 1889'da seçimi yeniden kazanamadı. 1891'de yayımlanan parlak bir doktora tezi (*De la Réalité du Monde Sensible* [Duyulur Dünyanın Gerçekliği]) hazırladı. Daha sonra *La Depêche de Toulouse* ve *La Petite République* gazetelerindeki yazılarında sosyalizme yöneldi ve sosyalist partiden Carmaux milletvekili seçildi (1893). Avukat olmamasına rağmen, Casimir-Périer'ye karşı *Chambard*'da yayımlanan bir makalesi yüzünden yargılanan Gérault-Richard'ı savundu (kasım 1894). Dreyfus'ü tuttuğu için seçimlerde yenilgiye uğradı (1898), Millerand'ın hükûmete girmesini kabul etti (haziran 1899). Fransız Sosyalist partisini kurarak çeşitli sosyalist eğilimleri birleştirmek istedi (1901); ama partisine Fransa Sosyalist partisi karşı çıktı. 1902'den itibaren, aralıksız milletvekili seçildi; hitabet gücü sayesinde, sol kanat üstünde büyük bir etki yaptı. 1904'te *L'Humanité* (İnsanlık) gazetesini kurdu. Amsterdam Enternasyonal kongresinin (1904) burjuvazi ile işbirliğini yasaklama kararına boyun eğdi ve Birleşmiş Sosyalist partinin lideri oldu. Parlamento kürsüsünde sık sık işçi sınıfını savundu (21 haziran 1907'de grevler dolayısıyle Clémanceau ile giriştiği şiddetli tartışma), uzun süreli askerlik hizmetine karşı çıktı ve *L'Armée Nouvelle* (Yeni Ordu) adlı kitabında kuvvetli ihtiyat birliklerinin kurulmasını teklif etti. Bu tutumu milliyetçi ve ılımlı çevrelerin düşmanlığını kazanmasına yolaçtı; en amansız düşmanı Clémenceau idi. Jaurès, Croissant kahvesinde Raoul Villain adlı bir deli tarafından öldürüldü (31 temmuz 1914); katilin sorumsuzluğuna karar veren mahkeme, sanığı beraat ettirdi. Sol birliğin seçimlerde kazandığı zaferden sonra Jaurès'in kemikleri büyük bir törenle Panthéon'a taşındı (1924). Jaurès, siyasî bir liderden çok, güçlü bir hatipti. Nutuklarından bir kısmı *Discours Parlamentaires* (Parlamento Söylevleri) [1904] adı altında toplandı. Péguy, *Etudes Socialistes*'i (Sosyalizm Üstüne İncelemeler) [1902] yayımladı. Ayrıca Jaurès, *Histoire Socialiste* (Sosyalizmin Tarihi) [1789-1900] adlı eserin hazırlanmasını da yönetmiş ve bu eserde sosyalizme ihtilâl arasındaki bağıntıyı göstermişti. (L)

JAVA Coğ. Bk. CAVA.

JAVAL (Louis Emile), fransız göz hekimi (Paris 1839 - ay.y. 1907), Léopold Javal'in oğlu. Görmenin düzeltilmesi ve körlerin eğitimi üstüne önemli çalışmalar yaptı. Javal, genç yaşta kör olmuştu. (L)

JAVARİ, Güney Amerika'da ırmak, Sapurra'da Amazon ırmağına katılır, 1 050 km. Peru ile Brezilya arasında sınırı çizer. (L)

JAVEA, İspanya'da (Alicante ili) liman şehri, Nao burnu yakınında; 6 000 nüf. Tahkim edilmiş eski şehir. Katolik krallar devrinden kalan ve dış görünüşü bir şatoya benzeyen Valencia üslûbunda kilise. (L)

JAVELİN i. (fr. *javeline*). Sil. Bir çeşit ince ve uzun kargı.

— ANSİKL. Romalıların fırlatma silâhlarından olan *javelin,* yaklaşık 1,50 m uzunluğunda ve parmak kalınlığında idi, ucunda sivri bir demir bulunurdu, atıldıktan sonra tekrar geriye çekilebilmesi için de bir kayışı vardı. XII. yy.da «yaya askerleri» tarafından taşınan bu silâh, ağaçtan bir gönder, üç veya dört yüzlü bir demir, bazen de bir kazık demirden meydana gelirdi. Javelin mızrağın atasıdır. (L)

Javel suyu, sodyum hipoklorit ve sodyum klorür çözeltisi; eskiden kalsiyum klorür ile sodyum karbonat çözeltilerinin karışımından elde edilirdi; günümüzde, sodyum hidroksit eriyiğinden klor gazı geçirerek hazırlanır. Çamaşırların beyazlatılmasında önemli rol oynayan kuvvetli bir renk giderici ve dezenfektandır. Berthollet, 1785'te bulduğu klorlu çözeltilerin beyazlatma özellikleri taşıdığını gösterdi. Bulduğu bu maddeye, o devirde çamaşırcı kadınların oturduğu Sen nehri kıyısındaki Javel bölgesinden ilhamlanarak *Javel suyu* adını verdi. (L)

Javert, V. Hugo'nun *Sefiller*'indeki (Les Misérables) bellibaşlı kişilerinden biri. Polis müfettişi olan Javert, görevine çok bağlıdır. Bir gün, Monsieur Madeleine kişiliğine bürünmüş olan Jean Valjean'ı teşhis eder ve yakalar. Daha sonra, 1832 ayaklanması sırasında Jean Valjean müfettiş Javert'in hayatını kurtarır. Sonunda, içindeki ödev duygusuyle adalet duygusunun çatışması dolayısıyle çılgına dönen Javert kendini Sen nehrine atarak intihar eder. (L)

JAVİLLİER (Maurice), fransız kimyacısı ve biyoloji bilgini (Nevers 1875 - Paris 1955). Institut Pasteur'de asistanlık yaptı (1908), 1919'da Paris Fen fakültesine, 1931'de de Conservatoire national des arts et métiers'ye profesör oldu. Biyo-kimya, özellikle fosfor, magnesium, kataliktik unsurlar, vitamin ve diyastazla, tarımsal kimya, besin kimyası ve eczacılık üstüne sayısız inceleme yazısı yazdı ve dergiler çıkardı. (L)

JAWARA (Dauda Kairaba), Gambiya'lı siyaset adamı (Barajally 1924). 1960-1961'de eğitim bakanı, 1962'de çoğunluk partisi lideri, 1963'ten itibaren Gambiya başbakanı oldu. Ülkesi, şubat 1965'te onun yönetiminde bağımsızlığa kavuştu. (L)

JAY (John), amerikalı siyaset adamı (New York 1745 - Bedford, New York 1829). İlk amerikan bağımsızlık hareketlerine katıldı (1774); anayasanın yazılmasında büyük rol oynadı ve bütün kıtayı temsil eden kongreye başkanlık etti (1778-1779). 1779'da İspanya büyükelçisi oldu; Franklin yönetiminde Paris'te başlayan müzakerelere katıldı (1782-1784) ve Yüksek meclis başkanlığına tayin edildi (1789-1795). 1794'te İngiltere ile bir sınır antlaşması imzaladı (*Jay antlaşması*); siyasî hayattan New York eyalet valisiyken (1795-1801) ayrıldı. (L)

JAYADEVA, XII. yy.da yaşamış hintli şair. Hindistan'ın Krişna kültüyle ilgili mistik şiiri *Gita Govinda*'yı yazdı. (L)

Jay antlaşması, 19 kasım 1794'te, İngiltere ile A.B.D. arasında imzalanan ve amerikan delegesinin adını taşıyan dostluk, ticaret ve denizcilik antlaşması. Bağımsızlık savaşından beri iki ülke arasındaki önemli uzlaşmazlığı çözümlemek amacıyle yapılan bu antlaşma, arabuluculuk sisteminde karma komisyona yer vermesi bakımından

JAUFRE RUDEL
Bibliothèque Nationale, Paris

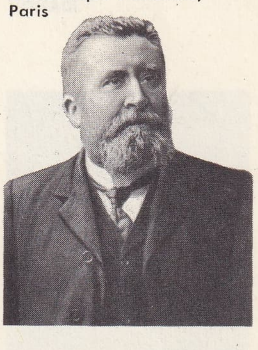

JEAN JAURES

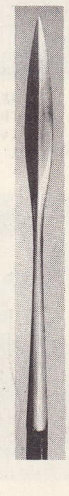

Javelin (XVI. yy.)

John JAY
Cabinet des Estampes, Paris

Foto. B.N., Manuel, U.S.İ.S. (LAROUSSE)

JDANOV

JEAN BODEL
Arras'lı dostlarına veda ediyor (XIII. yy. minyatürü)

JEAN DE BERRY
Carnavalet müzesi

milletlerarası arabuluculuk tarihinde çok önemli bir aşama ve çağdaş milletlerarası hukukun kaynaklarından biridir. Birleşik devletlerde çok kötü karşılanan Jay antlaşması ancak şubat 1796'da resmen tanındı. (L)

JAYAVARMAN, eski kamboç hükümdarlarından on kadarının adı. Bu hükümdarların en ünlüleri şunlardır: JAYAVARMAN II (802-850), VIII. yy.daki karışıklıklardan sonra ülkede birliği sağladı ve başkentini Angkor bölgesinde Tonle Sap'ın kuzeyinde kurdu; — JAYAVARMAN IV (928-941), ülkenin kuzeyindeki büyük Koh Ker harabelerinin bulunduğu yerde yeni bir başkent kurmak üzere Angkor'dan ayrıldı; — JAYAVARMAN VII (1181-1218'e doğr.) 1177'deki Şam istilâsından sonra ülkeyi yeniden düzenledi, Angkor Thom'u yaptırdı ve ülkesini anıtlarla donattı. (L)

JAZKENE (fr. *jazequené*). Sil. Ortaçağ'da kullanılan çelik ilmikli zırh. (L)

JAZY (Michel), fransız atleti (Oignies, Pas de Calais 1936). Spor hayatı boyunca bir mil, 2 000 m, 3 000 m ve 2 mil dünya rekorlarını elinde tuttu. 1966'dan sonra milletlerarası yarışmalara katılmadı. (L)

Jazz at the Philarmonic (J.A.T.P.), Los Angeles Philarmonic Auditorium'da (Los Angeles Filarmoni Dinleme salonu) konserler vermek üzere, 1944'ten sonra Norman Granz tarafından biraraya getirilen ve çoğu *middle jazz* okuluna bağlı müzikçiler topluluğu. Bu topluluk verdiği konserlerle başarı kazanınca, önce A.B.D. ve Kanada'da, sonra Avrupa'da, 1950'den sonra da Uzakdoğu'da turneye çıktı. Topluluğa katılan başlıca müzikçiler arasında Dizzy Gillespie, Buck Clayton, Roy Eldridge, J.-J. Johnson, Illinois Jacquet, Gene Krupa, Jo Jones, Gus Johsan, Charlie Parker, Coleman Hawkins, Lester Young, Sonny Stitt, Stan Getz, Oscar Peterson, Willie Smith ve Ella Fitzgerald sayılabilir. Verdikleri konserlerin çoğu plağa alınmıştır: *Blues* (1946); *I Can't Get Started* (1946); *Perdido* (1947); *The Challengers* (1954); *The Drum Battle* (1952), *Billie's Bounce* (1957). [L]

JAZZMAN [cazmın] i. (anglo-amerikanca k.). Caz çalgıcısı. (L)

JDANOV, esk. **Maryupol,** S.S.C.B.'de (Ukrayna) liman şehri, Azak denizinin kuzey kıyısında; 284 000 nüf. Çelik fabrikası. (L)

JDANOV (Andrey Aleksandroviç), sovyet siyaset adamı (Mariupol, Ukrayna 1896 - Moskova 1948). Bir öğretmenin oğluydu; Komünist partisine girdi (1919); Tvyer ve sonra Gorkiy'de bu partiyi teşkilâtlandırdı. Öldürülen Kirov'un yerine Leningrad bölgesi parti sekreteri oldu (1934); sert bir temizlik hareketini yönetti ve Stalin'in en sağlam yardımcılarından biri haline geldi. 1939'da Politbüro'ya girdi, dış siyasette önemli rol oynadı. Alman-sovyet paktının öncülüğünü yaptı, sonra Baltık devletlerinin Sovyetler birliğine katılmasıyle ilgilendi ve Finlandiya'ya savaş açma kararını aldırdı (aralık 1939). Kuşatılan Leningrad'da mukavemeti yöneterek ün kazandı (1942-1943), daha sonra Malenkov ile birlikte «Kominform»un kurulması için çalıştı. S.S.C.B.'de Komünist Partisi Merkez komitesi sekreteriyken sanat ve edebiyat alanında «burjuva sapmaları»na karşı amansız bir mücadeleye girişti; yazar ve sanatçıları «sosyalist gerçekçilik» ilkesine uymağa zorladı. (L)

JE i. Bk. GÊ.

JEAN (Château de Colmarberg 1921). Lüksemburg büyük düşesi Charlotte'un oğlu; mayıs 1961'den itibaren annesine vekâlet etti, 12 kasım 1964'te annesi tahttan çekilince yerine geçerek büyükdüklüğün hükümdarı oldu. (L)

JEAN (Orléans 1399 - Cognac 1467), Angoulême ve Périgord kontu, Lovis d'Orléans (öl. 1407) ile Valentine Visconti'nin üçüncü oğlu. Azincourt'ta (1415) esir düştü, kardeşi Charles ile birlikte otuz iki yıl Londra'da esir olarak yaşadı ve *Caton Moralisé* adlı bir eser yazdı. Serbest bırakılmak için Périgord kontluğunu, Bretagne kontu Jean'a sattı (1445). 1449'da Rohan'lı Marguerite ile evlendi. İkinci Angoulême sülâlesinin kurucusudur. (L)

JEAN I, Kudüs ve Kıbrıs kralı (1284-1285), Hugues III'ün büyük oğlu. (L)

JEAN I, Fransa ve Navarra kralı (Paris 15-19 kasım 1316), Louis X ile Macaristanlı Clémence'ın oğlu; babasının ölümünden sonra doğdu. Amcası olan Fransa kral naibi ve Poitou kontu Uzun Philippe, elde hiç bir delil olmadığı halde onu öldürmekle suçlandı ve Philippe V adıyle tahta çıktı (ocak 1317). [L]

JEAN I, Lorraine dükü (1340 - Paris 1390). Raoul ile Guise kontesi Marie de Châtillon-Blois'nın oğlu. Poitiers'de yaklanarak İyi Jean ile birlikte İngiltere'ye götürüldü (1356) ve dükluğü tahrip edildi. Prusya'da, Litvanya düküne karşı töton şövalyelerine yardım etti. (L)

JEAN I D'ANJOU (Toul 1427 - Barcelona 1470). Lorraine (Jean II) ve Callabria dükü, Aragon ve Sicilya kralı Renato I ile Lorraine düşesi İsabelle'in büyük oğlu. Calabria dükü ve Gerano prensi (1434), sonra Lorraine dükü (1453) oldu; İtalya ve İspanya'da Aragon hanedanıyle savaştı; babası tarafından Navarra ve Aragon kralı Juan II'ye karşı Catalogna'ya yollandı (1467), ama Gerano'ya yenildi ve ansızın öldü. (L)

JEAN I Kızıl (1217-1286), Bretagne dükü (1237-1286); Pierre I Mauclerc de Dreux ile Alix de Thouars'ın oğlu. Alix de Thouars'ın ölümünden (1221) sonra babasının vesayeti altında onun yerine geçti (1237'ye kadar). Kültürlü, şair ve sanat meraklısıydı (Sarzeau yakınındaki [Morbihan] şatosu Sucinio'yu süsledi). Fransa kralı Aziz Louis ile haçlı seferine katıldı. (L)

JEAN II (öl. Lyon 1305), Britanya dükü (1286-1297), Britanya birinci dükü ve Lordlar kamarası üyesi (1297-1305) oldu, kont Jean I ile Champagne ile Blanche'ın oğlu. İngiltere kralı Henry III'ün kızı Beatrix ile evlendi (1259), kral Henry ile Sekizinci Haçlı seferine çıktı, Cesur Philippe ile Aragon'a gitti. (L)

JEAN II (Maulny'de Gué şatosu, Mans yakını 1319 - Londra 1364). Fransa kralı (1350-1346), Philippe VI ile Jeanne de Bogrogne'un oğlu. Normandia ve Guyenne dükü; 1332'de Bohemya kralının kızı Lüksemburg'lu Bonne (öl. 1349) ile, sonra Jean de Boulogne ile evlendi (1350). Her şeyden önce bir şövalye idi; müsrif, düşüncesiz ve siyasî görüşten yoksundu; devlet işlerini kötü danışmanların eline bıraktı Simon de Bucy, İspanya kralı Carlos'un veya Cerda'nın başkumandanı, Robert de Lorris, Nicolas Braque). Kızı Jeanne'ı Navarra kralı Carlos ile evlendirdiği (1353) halde vaat ettiği toprakları (Champagne, Brie, Bourgogne) ona vermedi; damadı, kumandan Carlos de la Cerda'yı öldürdükten sonra İngilizlerle anlaşmak istediğinden, Jean onu Rouen'da hapsetti (1356). Bununla birlikte, Fransa buhran içindeyken İngilizlerle savaşa başladı; kral vergi toplamak için *Etats Généraux*'yu toplamak zorunda kaldı; ama *Etats Généraux* istediği tahsisatı ancak harcamaları denetlemek şartıyle verdi (1355). Kara Prens ile çarpışmağa giden Jean II, Poitiers'de esir düştü (19 eylül 1356). Bordeaux, sonra Londra'da esir olarak yaşadı; kurtulmak ümidiyle İngilizlerle bir anlaşma imzalayarak krallığın yarısını onlara bıraktı ve kurtuluş fidyesi olarak 4 milyon altın vermeyi kabul etti ama bu şartları o sırada veliaht olan Charles V kabul etmedi (1359). Brétigny görüşmelerinden ve Calais antlaşmasından (1360) sonra, üç milyon altın fidye vermek ve oğullarından ikisi ile kardeşi Philippe d'Orléans'ı rehin bırakmak şartıyle serbest bırakıldı. Gereken parayı bulmak için kızı İsabelle'i, Galeazzo II'nin oğlu Giovanni Galeazzo Visconti ile evlendirdi. Philippe de Rouvres'un ölümünden (1361) sonra Bourgogne vârisi oldu; bu dükalığı en sevdiği oğlu Cesur Philippe'e vererek mahallî huzursuzluğu giderdi. İngiltere'ye rehin bıraktığı oğlu Louis d'Anjou'nun kaçtığını duyunca onun yerine hapsedilmek üzere Londra'ya döndü (1364) ve orada öldü. (L)

JEAN II (Lefkoşe 1415 - ay.y. 1458), Kıbrıs, Kudüs ve Ermenistan kralı (1432-1458); Janus'un oğlu. Yerine kızı Charlotte geçti. (L)

JEAN II Güzel, Alençon dükü (Argentan 1407'ye doğr. - Paris 1476), Jean I ile Bretagne'lı Marie'nin oğlu. Verneuil'de İngilizlere esir düştü (1424) ve fidye karşılığı serbest bırakıldı (1427); Jeanne d'Arc'ın ilk arkadaşlarından biridir; Reims kutsallaştırma âyinine ve Paris hücumuna (1429) katıldı. Charles VII'ye karşı cephe aldı. Armagnac'lı Charles IV ile anlaştı ve Charles VII devrindeki soylu ayaklanmasına (1440) katıldı. Kral ile barışarak Normandiya'nın yeniden fethinde rol oynadı (1449), ama sonra İngilizlerle birleşti (1456); mallarına elkondu ve müebbet hapse mahkûm edildi (1458); Louis XI tarafından serbest bırakıldı, ama komplo kurmağa kalkışınca (1465) tevkif edilerek Louvre'a kapatıldı (1474-1476) ve kısa süre sonra öldü. (L)

JEAN III İyi (Châteauceaux 1286 - Caen 1341), Bretagne dükü (1312-1341), Arthur II ile bir Limoges vikontesinin oğlu. İngiltere kralı Edward III ile birlikte gitmeyi reddetti. Üç defa evlenmesine (Valois'lı İsabelle, Castilla'lı İsabel ve Savoia'lı Giovanna) rağmen çocuğu olmayınca üvey kardeşi Jean de Montfort'un yerine Charles de Châtillon-Blois ile evlenen (1337) yeğeni Jeanne de Penthièvre'i vâris seçti; bu durum birçok veraset savaşına yolaçtı. (L)

JEAN IV (1395-1450), Armagnac kontu (1418-1450). Ataları gibi, Fransa kralıyle İngilizler arasında ikili oyunu sürdürebileceğini sandı. Fransa kralının metbuluğunu kabul etmediğinden, veliaht Louis tarafından esir edildi (1443). Serbest bırakıldı, ama Fransa kralı topraklarındaki garnizonlarını geri çekmedi (1445). [L]

JEAN IV Cesur veya **Fatih** (1341 - Nantes 1399), Bretagne dükü (1365-1399), Jean de Montfort ile Jeanne de Flandre'ın oğlu; İngiltere kralı Edward III'ün sarayında yetişti. Auray'de ölen (1364) Charles de Blois'ya karşı savaşa devam etmek için Bretagne'a geldi (1362) ve Guérande (1365) antlaşmasından sonra dük unvanını aldı. Edward III ile gizlice ittifak yaptı (1372), du Guesclin gelince kaçtı, Charles V de topraklarına elkoydu (1378). Ama halkı, Jean IV'ü geri çağırdı; Jean IV İngiltere kralı Richard II ile birleşti (1380). Charles V'in ölümünden sonra ikinci Guérande antlaşmasını imzaladı; bu antlaşma ile düklüğü geri aldı, ama Charles VI'nın önünde özür dilemeğe ve büyük bir tazminat ödemeğe mecbur oldu (1381). [L]

JEAN V (1420 - Lectoure 1473). Armagnac kontu (1450-1473). Jean IV'ün oğlu ve halefi, Fransa krallığına karşı bağımsızlık siyasetine devam etti. Kız kardeşi İsabelle d'Armagnac ile gizlice evlendiği için ömür boyu sürgün cezasına çarptırıldı ve topraklarına elkondu (1460). Louis XI, topraklarını geri verdi, ama Jean V, krallığa karşı komplolara girdi. Yeniden affedildiyse de (1463) tekrar başkaldırdı ve krallık kuvvetlerinin Lectoure kuşatması sırasında öldürüldü. (L)

JEAN V Bilge (1389 - Château de la Touche, Nantes yakını 1442), Bretagne dükü (1399-1442), Jean IV ile Kötü Carlos II'nin kızı Jeanne'ın oğlu. Kral Charles VI'nın vasalı olduğu (1404) halde Fransa ile İngiltere arasında bir denge siyaseti uyguladı. İyi Philippe ve Bedford ile birleşti (Üçlü Amiens ittifakı, 1423) ve Praguerie'yi (1404) destekledi. Kendi eyaletlerinde Marguerite de Clisson ile anlaşmazlığa düşerek Penthièvre has'ına elkoydu. Güzel sanatları korudu; aynı zamanda çok sofuydu; ispanyol vaiz Vicente Ferrer'i Bretagne'a çağırdı ve eyaletlerinin idaresini fiilen Jean de Malestroit'ya bıraktı. (L)

JEAN Arras'lı, XIV. yy. fransız nesircisi. Berry dükü Jean'ın sekreteri. *Mélusine* adlı bir roman yazdı; bu romanla yılana dönüşen peri kızı Melusine'nin efsanesini fransız edebiyatına soktu. (L)

JEAN-BAPTISTE DE LA SALLE Aziz, fransız rahibi (Reims 1651 - Rouen 1719). Hukukçu bir ailenin çocuğudur. Reims'te 16 yaşında rahip oldu. 1670'te Saint-Sulpice seminerine girdi ve 1678'de papazlığa kabul edildi. Reims'te 1679'da ücretsiz okulların kurulmasına çalıştı. 1680-1682 Yıllarında *Institut des Frères des Ecoles Chrétiennes*'i kurdu. Bu enstitüde çalışan din adamları papaz değildi; beyaz yakalı geniş kollu cüppeler giyerlerdi; yoksul çocukların hıristiyan eğitimi ile yetiştirilmesini amaç edinmişlerdi. Hıristiyan okulları zorlukları yenerek 1688'de Paris'e, oradan da taşraya yayıldı. Kurucusu öldüğü zaman

Foto. LAROUSSE

enstitünün yirmiye yakın parasız okulu vardı. Jean-Baptiste de la Salle pedagojide yeni fikirler ortaya attı: geleneksel eğitim metoduna son vererek kişi eğitimi yerine toplu eğitimi kurdu, Latince yerine de Fransızcayı koydu. Yatılı okulu modern bir kolej niteliği taşıyordu. Jean-Baptiste de la Salle birçok pedagoji eseri bırakmıştır: *La Conduite des Ecoles* (Okulların Yönetimi) [1717], metodoloji alanındaki ilk eserlerden biridir. (L)

JEAN BODEL, Arras'lı saz şairi (öl. 1210'a doğr.). *La Chanson des Saisnes* (Saisne'lerin Şarkısı) adlı bir manzum destan; pastureller (ortaçağda lirik bir şiir türü), bir «Congé» ve muhtemelen masallar da yazdı. En güzel eseri *Le Jeu de Saint Nicolas'dır* (Aziz Nicolaus'un Oyunu) [1200 yıllarına doğr.]. (L)

JEAN BON SAINT-ANDRÉ (André JEAN-BON,—baronu), fransız siyaset adamı (Montauban 1749 - Mayence 1813). Önce Castres'da, sonra Montauban'da (1788) protestan papazı idi. Montauban'da Halk derneği başkanı oldu (1789). Konvansiyon meclisine seçildi. Halk Kurtuluş komitesine girdi (10 temmuz 1793). Deniz kuvvetlerini denetlemekle görevli temsilci olarak Brest'e gitti (eylül 1793 - mayıs 1794), sert tedbirlerle disiplini sağladı ve Villaret de Joyeuse deniz manevralarına katıldı. Toulon'da da (temmuz 1794 - mart 1705) aynı şekilde hareket etti. Cezayir'de, sonra İzmir'de (1798) başkonsolosluk yaptı. Türklere esir düştü (1799-1801), Ren'in sol kıyısındaki üç ilin genel komiserliğine getirildi (aralık 1801), Mont-Tonnerre (Mayence) valisi oldu (eylül 1802). Mont-Tonnerre'de başarılı yönetimiyle Napolyon döneminin seçkin valileri arasına girdi. (L)

JEAN Brugge'li (Jean DE BANDOL veya DE BONDOL), **Hennequin Bruges** de denir, fransız ressamı (doğ. Brugge 1350). Charles V için tablolar yaptı (1368) ve kraliyet ressamı oldu (1373). *Süslü İncil* üzerine kralın portresini yaptı (La Haye). Özellikle Anjou'lu Louis I için *Apokalipsis Örtüsü*'nün şablonlarını çizdi. (L)

JEAN Cambrai'li, fransız heykelcisi (Saint-Quentin yakını 1355'e doğr.-Bourges 1438). Önce Flandre kontu Louis de Male'e bağlandı, sonra 1387'de, mezarını ve heykelini yonttuğu dük Jean de Berry'nin heykelcisi oldu; Jeane de Boulogne'un da heykelini yaptı (Bourges katedrali). [L]

Jean-Christophe, Ramain Rolland'ın on ciltlik romanı (1904-1912): 1. *Gün Doğarken* (L'Aube); 2. *Sabah* (Le Matin); 3. *İlk Aşk Uyanırken* (L'Adolescence); 4. *La Révolte* (Başkaldırma); 5. *La Foire Sur La Place* (Panayır); 6. *Antoinette;* 7. *Dans la Maison* (Evde); 8. *Les Amis* (Dostlar); 10. *Le Boisson Ardent* (Yakıcı İçki). Eserin konusu bir müzisyenin acılı ve çalkantılı hayatı ile birlikte göçüp gitmekte olan bir kuşağın dramıdır. Jean-Christophe'un fırtınalı gençliği, yoksulluğu, mücadeleleri, aşkları Beethoven'ın gençliğini hatırlatmaktadır. Jean-Christophe kendini sosyalizme kaptırır. Almanya'dan ayrılır. Fransa'da başka hayal kırıklıklarına uğrar. Yazar bu durumdan yararlanarak, müzik, tiyatro ve edebiyat dünyasının hayli umut kırıcı bir tablosunu verir: ama Olivier Jeann'ın dostluğu, Jean-Christophe bir polis memurunu öldürür ve İsviçre'ye kaçar. Orada Anna adında bir kızla sevişir, fakat kız çok geçmeden delirir. Bunun üzerine Jean-Christophe Roma'ya gider, sonra yeniden Paris'e döner. Orada büyük bir ün kazanır ve bir ilâhi okurken ölür. Bu karışık ve yer yer çok uzun olan eser, olayların anlatımında çekici ve coşturucudur. Kadın tipleri bir çeşit içli güzellik taşırlar. Roman kahramanı Jean-Christophe'a gelince, o çoğu zaman yazarın sözcüsü durumundadır. Hatıraları, yaşantıları, bir ülkü peşinde koşan Roman Rolland'ın bütün hayatını yansıtmaktadır: bu ülkü, hayatın bütün gücünü hoyratlığa, zorbalığa değil, en yüce ahlâk ve estetik değerlerine yöneltmektir. (L)

JEAN d'Auton, fransız kronikçisi ve şairi; Sainte-Croix d'Angle manastırı rahibi ve benediktini (1466-1527). Louis XII'nin kronikçisi oldu ve onunla birlikte İtalya'ya gitti. *Chronique Du Roi Louis XII* (Kral Louis XII'nin Kroniği) [1499'dan 1508'e kadar] başlıca eseridir. Ovidius'un *Metamorphoseis*'ini (Değişimler) Fransızcaya tercüme etti. (L)

Liège'li JEAN
Jeanne d'Evreux ve Güzel Charles IV
Louvre müzesi, Paris

JEAN DE BERRY, Capua'lı prens (Vincennes 1340 - Paris 1416). Poitiers kontu (1356-1360), Berry ve Auvergne dükü (1360-1416), kral İyi Jean II'nin üçüncü oğlu. Poitiers savaşından sonra Brétigny barışı gereğince 1367'ye kadar rehin olarak İngiltere'de kaldı. Yeğeni Charles VI zamanında, 1380-1388 arasında Languedoc valisiyken gasp ve ihtilâslarıyle dikkati çekti. Marmonset'lerin iktidara gelmesiyle bu görevden uzaklaştırıldı ve Charles VI çıldırınca öcünü aldı, Bourgogne dükü olan kardeşi ve Orléans dükü olan yeğeniyle iktidarı paylaştı. Önceleri, kardeşiyle yeğeni arasında daha çok kardeşinin tarafını tutarak uzlaştırıcı bir rol oynadı. 1407'de Korkusuz Jean'ın Orléans dükünü öldürtmesini kınadı, ama onun kaçmasına engel olmadı. İyiniyetli tarafsızlığının kıymeti bilinmeyince, aracı rolüne devam ederek 1410'dan sonra tutumunu değiştirdi, Armagnac'ları destekledi ve 1412'de İngilizlerle anlaştı. Paris kumandanı ve Languedoc yöneticisi oldu (1413), kendisine maaş bağlanınca, pahalı şeylere karşı duyduğu zaaf yüzünden yükselen borçlarının hemen hepsini ödeyebildi. Bu gururlu, nefsine düşkün, kuruntusuz adam sanatçıları ve edebiyatçıları korudu. Mehun-sur-Yèvre, Riom, Poitiers, Ricêtre'deki şatolarına çok güzel süslemeler yaptırdı. André Beauneveu, Jacquemart de Hesdin, Jean de Cambrai ve Limbourg'lu kardeşler bu şatoların süsleme işinde çalıştılar. Kütüphanesinde yüzyılın en güzel elyazmalarından bazıları vardı: *Psautier* ve özellikle *Très Riches Heures du Duc de Berry* (Berry Dükünün Dua Kitabı) [Condé, Chantilly müzesi]. (L)

JEAN de Bourgogne. Bk. BOURGOGNE (Jean DE).

JEAN DE BRIENNE (1148'e doğr. - 1237), Kudüs kralı (1210-1225). Doğu latin imparatoru (1231-1237), Brienne kontu Erard III'ün küçük oğlu. Kudüs kraliçesi Monferrato'lu Marie ile evlenerek Kudüs kralı oldu; kraliçenin ölümünden (1212) sonra, Friedrich II ile evlendirdiği (1225) kızı Isabelle'in naip olmasını sağladı. Friedrich II, kayınpederinin elinden Kudüs kralı unvanını aldı; Jean de Brienne onunla savaşmak için İtalya'ya gitti. 1229'da, Robert I'in ölümünden sonra Doğu Latin imparatorluğu naipliği için davet edildi; imparatorluk unvanı istedi ve İstanbul'da taç giydi (1231). İstanbul imparatorluğunun varisi genç Baudouin II ile kızı Marie'yi evlendirdi. Ioannes III Dukas Batatzes'in hücumlarını püskürttü ama Batı Latin imparatorluğundan yardım istemesine rağmen Doğu Latin imparatorluğunu eski sınırlarına kadar genişletmeyi başaramadı. (L)

JEAN de Hanville veya **Hauteville,** XII. yy. sonunda yaşamış norman şairi. Latince bir manzumesi vardır: *Architrenius* (Başağlayıcı). Bu eserde, hayalî bir yolculuk çerçevesi içinde, zamanın kusurlarını özellikle büyüklerin ve kilise ilerigelenlerinin cimrilik ve açgözlülüklerini yerer. (L)

JEAN de Meung veya **de Meun** (Jean CLOPİNEL veya CHOPİNEL), XIII. yy. fransız yazarı (Meung-sur Loire 1240'a doğr. - öl. 1305'ten az önce). Başlıca eseri *Roman de la Rose*'un (Gülün Romanı) ikinci yarısıdır. Daha sonra Vegetius'ün *De Re Militari*'sini (Askerlik Üstüne) ve Boetius'ün *Consolationes*'ini (Avunma) çevirdi. Birçok elyazmasında, *Testament* (Ahit) adlı bir hiciv yazdığı söylenir. Jean de Meund cüretli düşünceleri olan bir papaz, bildiği şeylerle kafası biraz karışmış bir düşünür, hayali zengin bir hicivci, kadınların düşmanı ve XIII. yy.ın en modern yazarlarından biridir. (L)

JEAN DE MONTFORT (1293 - Hennebont 1345), Bretagne dükü. Dük Arthur II ile Montfort-Lamaury kontesi Yolande de Dreux'nün oğlu. Jean III'ün üvey kardeşi sıfatıyle Bretagne düklüğüne vâris seçilen Jeanne de Penthièvre'e karşı çıktı, düklüğü ele geçirdi (1341), ama Fransa kralı Philippe VI tarafından düklük elinden alındı, kendisi de esir düştü (eylül 1341). Malestroit mütarekesinden sonra serbest bırakılınca (eylül 1341), yeminini unuttu ve İngiltere kralı Edward III'ün emrine girdi. Hennebont'ta kuşatıldığı sırada öldü, ama savaş devam etti. (L)

JEAN d'Enghien, de Kestergat denir, Brabant'lı kronikçi (öl. 1478). *Livre des Chroniques de Brabant* (Brabant Kronikleri Kitabı) adlı eserin yazarı. (L)

JEAN D'ORLÉANS. Bk. DUNOIS.

JEAN Güzel, Liège'li kronikçi (Liège 1290'a doğr. - ay.y. 1370). İskoçya'da savaştı, sonra Liège Piskoposluk meclisi üyesi oldu. Zengindi, geniş bir çevresi vardı, ama pek çok hükümlere kapılmıştı. Bu özellikleri *Vrayes Chroniques* (Gerçek Kronikler) [1326'dan 1361'e kadar] adlı eserine ayrı bir çeşni katar. Froissart'da bu eserden uzun alıntılar vardır. (L)

Jean hastalığı. Nöroloji. Mal de Saint-Jean, saranın halk dilindeki adı. (L)

JEAN Hay'li, XV.yy. flaman ressamı. Van der Goes'un etkisi altında Touraine'de çalıştı (*Ecce Homo,* Brüksel). [L]

JEAN Hollandalı, XIV. yy. flaman müzikçisi. 1541'de Brugge'de Salvatorkirche'de *succentor* oldu. Büyük kısmı din dışı olan parçalar besteledi, çoksesli şarkının küçük ustalarından sayılır (*Arkadaşımı Kötülediler*). [L]

JEAN Korkusuz (Dijon 1371 - Montereau 1419), Bourgogne dükü (1404-1419). Cesur Philippe ile Louis II de Male'in kızı Marguerite'in oğlu. Niğbolu'da Türklere yenildi ve esir düştü (1396) [unvanını bu savaşta kazanmıştır]. Armagnac'ların şefi Orléans dükünü öldürttü (23 ekim 1407). Veliahtın mürebbisi idi (1409); halka, üniversiteye ve Kasaplar federasyonuna dayandı ve Armagnac'larla savaşmak için İngilizleri şehre soktu. Simon Caboche taraftarlarının çıkardığı ihtilâin (1413) başrıya ulaşmasına yardım etti, ama aşırılığa kaçtığından çıkan karşı hareket ile bertaraf edildi (Bernard VII d'Armagnac). Azincourt savaşından sonra Henri V ile gizli bir bağlaşma yaptı (ekim 1416) ve veliahta karşı çıkan bir hükûmet kurdu. Bernard VII'nin ortadan kaldırılmasından sonra (mayıs 1518, Perrinat Le Clerc suikastı) Paris'te tedhişçi bir yönetim kurdu; oysa bu sırada İngilizler memleketi istilâ etmişlerdi (Rouen'ın düşmesi 1418). İngilizler tarafından tehdit edilen Paris'i bırakarak (kasım), İngiltere - Bourgogne ittifakını açığa vurmadan önce, Charles VI ile anlaşma çareleri aradı; ama Montereau köprüsündeki buluşmasında Tanguy du Châtel tarafından öldürüldü. (L)

JEAN Liège'li Hennequin DE LA CROIX, **Liège'li** — denir), flaman heykelcisi (Liège ? - öl. 1382'e doğr.). Jean Pepin d'Huy'un öğrencisi, XIV. yy.ın ünlü sanatçılarından biridir. Hainaut'lu Philippa tarafından Londra'ya çağrıldı ve bu kraliçenin Westminster manastırındaki mezarı üzerinde bulunan heykeli yaptı. Fransa'ya dönünce Charles V'in heykeltraşı oldu ve özellikle mezarlar üzerine resimler yaptı (Charles IV ve Jeanne d'Evreux'nün mezarları [Louvre], Jeanne d'Evreux'nün mezarı [Saint-Denis], iki kızı Blanche ve Marie'nin mezarı). *Charles V'in Yüz Çizgileriyle Aziz Louis* ve *Jeanne de Bourbon'un Yüz Çizgileriyle Marguerite de Provence* (Louvre) adlı eserler de ona maledilir. (L)

JEANMAİRE (Renée, **Zizi** — denir), fransız kadın dans sanatçısı (Paris 1924). Opera balesi topluluğunda çalıştıktan sonra (1939-1942), «Paris Geceleri» ve «Dans Cumaları» adlı gösterilere katıldı (1944-1945). 1946'da Yeni Monte-Carlo balesine devam

Korkusuz JEAN
Bourgogne dükü
Flaman okulu (XV. yy.)
Louvre müzesi, Paris

Anjou'lu JEAN I
Versailles müzesi, Paris

JEANNE D'ARC
mürekkepli kalemle
yapılmış desen, (1429)
Millî arşiv, Paris

Foto. Giraudon, C.B. (LAROUSSE)

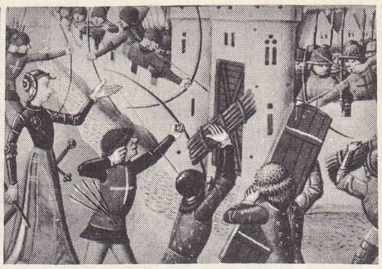
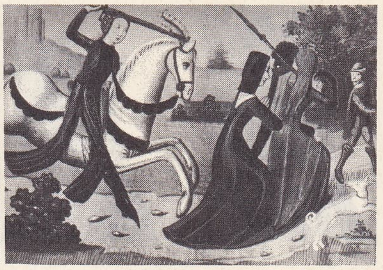

solda, doğduğu ev; ortada, **JEANNE D'ARC** Paris önlerinde; sağda, savaştan kaçanlara saldırıyor Bibliothèque Nationale, Paris

JEANNE DE BOURBON kraliçelik tacı giyiyor Cabinet des Estampes, Paris

sir James H. **JEANS**

etti. Daha sonra Cuevas markisi Büyük balesine geçti, oradan da Paris topluluğuna katıldı (1948). Kocası R. Petit'nin eserlerinde oynadı: *Rafadan Yumurta* (1949); *Leonor'un Rüyası* (1949); *Korku* (1956); *Rüzgâr Gülü* (1958); *Cyrano de Bergerac* (1959). *Carmen*'deki dansı ile (1949) milletlerarası bir başarı sağladı. *Croqueuse de Diamants* (Elmas Avcısı) [1950] temsilinden sonra, müzikhole geçti. A.B.D.'de birçok filimde rol aldı: *Hans Christian Andersen* (1952); *Folies-Bergère* (1954); *Collants Noirs* (1960). 1965'te, Feydeau'nun *La Dame de Chez Maxim's* (Chez Maxim's'deki Kadın) oyunuyle tiyatroya döndü. 1966'da R. Nureyef ile *Le Jeune Homme et la Mort* (Genç Adam ve Ölüm) adlı bir televizyon filmi çevirdi. (L)

JEAN Marville'li, flaman heykeltıraşı (Hazebrouck bölgesi ?-Dijon 1339). Liège'li Jean ile işbirliği yaptı, 1371'de Yiğit Philippe'in heykelcisi oldu; Champmol manastırı cümle kapısını ve dükün mezarının yapımına başladı. (L)

JEANNE, Capet sülâlesinden Anjou prensesi (1345-1393), Durazzo düşesi (1348-1393), Durazzo dükü Carlo ile sicilyalı *Maria*'nın büyük kızı. 1366'da Beaumon-le-Roger kontu Navarra'lı Louis, sonra 1374'te Eu kontu Atrois'lı Robert ile evlendi ve çocuk bırakmadan öldü. Malları, Sicilya kralı Carlo III'ten dul kalan kız kardeşi Margheritaya kaldı. (L)

JEANNE I Anjou'lu (Napoli 1326 - Aversa 1382), Napoli kraliçesi (1343-1382), Calabria dükü Carlo'nun ve Marguerite de Valois'nın kızı. Birinci kocası Anjou'lu André'nin öldürülmesinde (1345) parmağı olduğu sanılır. Daha sonra Anjou-Taranto'lu Louis ile evlendi. Macaristan kralı Büyük Lajos'un kuvvetleri saldırıya geçince, Jeanne önce Marsilya'ya, sonra Avignon'a sığındı. Avignon'u papa Clemens VI'ya sattı. Napoli'ye dönünce, 1348'de taç giyen kocası tarafından tahttan uzaklaştırıldı. Kocasının ölümü üzerine, Mallorca kralı Jaime III (öl. 1375) ile evlendi; onu iktidardan uzak tuttu, Calabria prensi yaptı; Durazzo dükü olan yeğeni Carlo'yu tahtın vârisi tayin etti (1370); ancak kararsız kişiliğiyle bu kararından caydı ve Anjou dükü Louis I'i vâris seçti. Bunun üstüne Durazzo'lu Carlo, Jeanne'ı esir aldı (1381) ve boğdurdu. Jeanne, 1376'da Otto von Braunschweig ile evlenmişti. (L)

JEANNE I NAVARRA'LI, Fransa ve Navarra kraliçesi (Bar-sur-Seine 1273-Vincennes 1305), Navarra kralı Şişman Enrique I ile Artois'lı Blanche'ın kızı. Daha sonra kral olan Güzel Philippe IV ile evlendi (1284) ve Navarra krallığı ile Champagne ve Brie kontluklarını çeyiz olarak götürdü. Kral Louis X, Philippe V ve Charles IV'ün annesidir. (L)

JEANNE Boulogne'lu, Fransa kraliçesi (1326-1361), Auvergne ve Boulogne kontu Guillaume XII ile Evreux'lü Marguerite'in kızı. Auvergne kontesi (1332) olduktan sonra 1346'da ölen Bourgogne'lu Philippe ile (1338), sonra İyi Jean II adıyle Fransa tahtına çıkan Normandia düküyle (1350) evlendi. Oğlu Philippe de Rouvres ergin yaşa gelinceye kadar Bourgogne naibi oldu; dükalığın vergisini Jean II'ye verdi; kralın esirliği sırasında, Philippe reşit oluncaya kadar (1358) Bourgogne'u yönetti. (L)

JEANNE Bourgogne'lu, Fransa kraliçesi (1292-Roye 1325 veya 1330), Pfalz kontu Bourogne'lu Otto IV ile kontes Artois'li Mahaut'nun kızı. Fransa kralı (1316) Uzun Philippe ile evlendi (1307). Nesle kulesi olayı sırasında bir süre tutuklandı. (L)

JEANNE D'ARC, Fransa'nın millî kahramanı (Domrémy 1412 - Rouen 1431). Basit bir köylü ailesinin kızıydı. Jeanne d'Arc daha on üç yaşındayken Tanrı'dan geldiğine inandığı sesler duymağa başladı. Haftada iki üç defa duyduğu bu sesler, Jeanne'a kuşatılan Orléans şehrini ve bütün Fransa'yı kurtarmak için harekete geçmesini söylüyordu. O sırada kral Charles V akıl dengesini kaybetmiş, Fransa, çeşitli yenilgiler ve Yüzyıl savaşlarında İngilizlerle imzalanan Troyes antlaşması yüzünden çok güç bir durumdaydı. Bu antlaşma ile Charles V'in oğlu ve mirasçısı tahttan uzaklaştırılıyor ve Fransa, İngiltere kralının lehine, İngiliz-Fransız İkili krallığı haline getiriliyordu.

Jeanne, erkek kılığına girdi ve her yanı istilâ edilmiş Fransa'yı bir boydan bir boya aşarak şubat 1429'da kralın bulunduğu Chinon'a vardı. Kral Charles VII'ye, görevinin Fransa tahtının gerçek mirasçısına geri verilmesini sağlamak olduğunu anlattı ve kralı bu işe razı etti. Poitiers'de silâh kuşanarak asker kılığına girdi. Mayıs 1429'da Orléans'a girerek İngilizler tarafından kuşatılan şehri kurtardı.

Jeanne'ın ısrarları üzerine, kral taç giymek üzere Reims'e gitti. Böylece Charles VII'nin durumu da sağlamlaşmış oluyordu. Ne var ki bu arada Jeanne'ın kazandırdığı zaferler dizisi de bitmiş görünüyordu. Charles VII askerî başarıları gölgeleyen birtakım siyasî pazarlıklara girişti ve bunun sonucu Paris önlerinde yenilgiye uğradı (eylül 1429). Jeanne mart 1430'da boş yere saldırıya geçmeğe çalıştı. Bourgogne dükü İyi Philippe'in kuşattığı Compiègne şehrinin yardımına koştu, ama 23 mayıs 1430'da dük tarafından esir edildi, sonra da Beauvais piskoposu Pierre Cauchon'un aracılığıyle İngilizlere satıldı (kasım 1430). Jeanne daha sonra, İngilizlerin önemli müstahkem mevkilerinden biri haline getirilen Rouean'a götürüldü. Engizisyon hâkim yardımcısı Jean Lemaitre tarafından da desteklenen piskopos Cauchon, Jeanne'ı dine karşı gelmek ve büyücülükle suçladı. Yargılama Rouen kalesinde gizli olarak yapıldı. Jeanne'ın kendisini savunacak bir avukat isteği geri çevrildi ve İngilizlerin gözetimi altında bir cezaevine hapsedildi. Jeanne 24 mayıs 1431'de Saint-Qouen mezarlığına getirildi ve bundan böyle erkek elbisesi giymeyeceğine halkın önünde yemin ettirildi. Böylece kiliseye boyun eğdiğini göstermiş oluyordu. Ne var ki, cezaevine geri döndüğünde, gardiyanların saldırıları karşısında kendini korumak için yeniden erkek elbisesi giymek zorunda kaldı. Piskopos Cauchon bunu yeniden kiliseye karşı gelmek şeklinde yorumladı.

Jeanne yargılandı ve 30 mayıs 1431'de Rouen şehrinin Vieux-Marché meydanında diri diri yakılarak öldürüldü. Cauchon, onun «Tanrı'nın sesi»ni duyduğunu inkâr edeceğini umuyordu. Oysa Jeanne alevler arasında bile, görevine ve dinine bağlı olduğunu haykırmaktan geri durmadı.

Bu arada kral Charles VII, tacını borçlu olduğu Jeanne'ı düşmanların elinden kurtarmak için hiç bir çaba göstermedi. Ancak, 1450'de geri alınan Rouen'a törenle girmesinden iki ay sonra Jeanne'ın yargılanması ve öldürülmesi üzerine bir soruşturma açılmasını istedi. Böylece, Rouen'da ele geçirilen belgelere dayanılarak Jeanne d'Arc'ı temize çıkarmak için bir dava açılacaktı. Bu davanın görüşülmesi sırasında Jeanne'ın Domrémy'deki çocukluk arkadaşlarından, Rouen'daki hâkimlere kadar yüz on beş tanık dinlendi. Sonunda 7 temmuz 1456'da Rouen'da engizisyon hâkimi Jean Bréhal ve Rouen piskoposu Guillaume d'Estouteville'in çabalarıyle Jeanne d'Arc temize çıkarıldı. Jeanne d'Arc, 1920'de, kilise tarafından azizler mertebesine yükseltildi.

— İkonogr. Jeanne d'Arc'ı temsil eden çok sayıda minyatür, duvar halısı, tablo vardır (Ingres [*Jeanne, Charles VII'nin Taç Giyme Töreninde*], Louvre; Bastien-Lepage [New York]; Flandrin; Rossetti; Boutet de Monvel ve Maurice Denis [Gagny]) ve heykel (Foyatier [Orléans], Frémiet [Paris, Pyramides alanı], Paul Dubois [Reims ve Paris, St. Augustin alanı], Gois [Orléans], prenses Marie d'Orléans [Oriéans, Versailles], Rude [*Jeanne Tanrı'nın Sesini Dinlerken*, Louvre], Chapu [*Jeanne Dua Ederken*, Louvre], Mercié Domrémy, Anna Hyatt, Huntington [New York], Sicard [Chinon]). Charles VII'nin Orléans köprüsüne diktirdiği heykeli ise 1562'de yıkılmıştır.

— Ed. Jeanne d'Arc'ın hayatı birçok edebiyat eserine de konu oldu: bunu ilk işleyen Christine de Pisan'dır. Daha sonra birçok yazar ve şair, bu arada Villon (*Ballades des Dames du Temps Jadis* [Eski Zaman Kadınları Baladı]) Jeanne d'Arc'ı ölmezleştirdiler. Chapelain'in *La Pucelle* (Genç Kız) [1656] adlı destanı yavan, Voltaire'inki (1762) ise ahlâk dışı unsurlarla doludur. Fransız romantik edebiyatı, C. Delavigne'in *Messénienne*'i (Messenia'lı Genç Kız) ve Soumet'nin bir *Epopeé*'si (Destan) dışında, Jeanne d'Arc'a pek elatmadı. Bununla birlikte Michelet onu Fransa'nın ölümsüz bir sembolü haline getirdi (*Jeanne d'Arc*) [1853]. Jeanne d'Arc'ın hayatı, daha sonra özellikle tiyatro yazarlarınca en çok ele alınan bir konu haline geldi: Gounod'nun müziği eşliğinde J. Fabre'ın (1897), E. Moreau'nun (1909) [Jeanne rolünü. Sarah Bernardt oynuyordu], Saint-Georges de Bouhélier'nin (1934) oyunları bu arada sayılabilir. Ama en başarılı örnekler, Ch. Péguy tarafından yazılan ve Jeanne'ın kişiliğinin ağır bastığı eserlerdir. Ch. Péguy, Jeanne d'Arc'ı, iki oyun, üç bölümden (*Domrémy, Les Batailles* [Savaşlar], *Rouen* 1897) meydana gelen, *Jeanne d'Arc* ve *Le Mystère de la Charité de Jeanne d'Are* (Jeanne d'Arc Yardımseverliğinin Sırrı, 1910) ve bir manzum eserle (*La Tapisserie de Sainte Geneviève et de Jeanne d'Arc* [1912]) ölmezleştirdi. Günümüzde ise müziğini A. Honegger'in yazdığı P. Claudel'in *Jeanne d'Arc Alevler İçinde* adlı (1937) oratoryosu, büyük etki yapmıştır. Ayrıca, Th. Maulnier'nin, *Jeanne et les Juges* [Jeanne ve Hâkimler], Audiberti'nin *Pucelle* (Genç Kız, [1950], J. Anouilh'un *Tarla Kuşu* (L'Alouette) [1953] gibi eserlerini de saymak gerekir. Bu arada sinema sanatı da (C. Dreyer, *Jeanne d'Arc'ın Çilesi* [La Passion de Jeanne d'Arc]) Jeanne d'Arc hikâyesini canlandırmaktan geri kalmadı.

Fransız edebiyatı dışında da Jeane d'Arc'ı konu alan eserler yazıldı: İspanya'da XVII. yy.da Zamora'nın *La Doncella d'Orleans* (Orléans'lı Genç Kız) adlı dramı, Almanya'da Schiller'in *Orleans'lı Genç Kız* (Die Jungfrau von Orleans) adlı tarihî trajedesi. (Çaykovski, Schiller'in bu eserinden ilham alarak bir opera bestledi [1878]). İngiltere'de ise, Shakespeare *Henry VI* adlı eserinde, Jeanne'ı küçük düşürücü satırlar yazdı. Bununla birlikte, Southey ve Quincey gibi şairler eserlerinde Jeanne'ı ölmezleştirdiler. Ayrıca Bernard Shaw, *Saint Joan* adlı eserinde bambaşka bir Jeanne d'Arc tipi yarattı. (L)

Jeanne d'Arc'ın Çilesi (*La Passion de Jeanne d'Arc*), 1928'de Carl Dreyer tarafından çekilen ve sessiz sinemanın şaheserlerinden biri sayılan fransız filmi. Senaryosunu Carl Dreyer ile Joseph Delteil'in yazdığı bu filim, Jeanne'ın sorgusunu gerçek belgelere dayanarak canladırmakta ve olayları bir güne sığdırmaktadır. Sahneye koyucunun sade, dolambaçsız, yalnız yakın planlara dayanan tekniği bir tek amaca yönelmiştir: makyajsız oyuncuların oyununu değerlendirmek. Yüz ifadelerini kameranın büyültmesi, *Jeanne d'Arc'ın Çilesi*'ne vaktinden önce sesli bir filim niteliği kazandırmıştır. Sinema sanatının doruklarından biri sayılan bu filimde Falconetti, Jeanne d'Arc rolünde unutulmaz bir başarıya ulaştı. (L)

JEANNE DE BOURBON, Capet prensesi (1338-1377), dük Pierre I ile Valois'lı Isabelle'in kızı. 1364'te Charles V adıyle Fran-

Foto. *Giraudon, Keystone* (*LAROUSSE*)

sa kralı olan Viennois veliahtıyle evlendi (1350). [L]

JEANNE Flandre'lı, fransız prensesi (öl. 1374). Flandre, Nevres ve Rethel kontu Louis I'in kızı. Jean de Monfort ile evlendi (1329). Kocasını Bretagne dükalığı için Charles de Blois'ya karşı kışkırttı. Jean de Monfort'un esir düşmesi üzerine yönetimi ele aldı. Hennebont'da düşman kuvvetleri tarafından sarıldı (1342), İngilizlerin yardımıyle kurtuldu. Kocası öldükten (1345) sonra da savaşa devam etti. Çıldırdı ve İngiltere'de öldü. (L)

JEANNE İstanbul'lu (1188-1244), Flandre ve Hainaut kontesi (1206-1244), İstanbul'un ilk latin imparatoru Flandre kontu Baudouin IX ile Champagne'lı Marie'nin büyük kızı. Ölen halasının kocası olan Fransa kralı Philippe Auguste onu Bouvines savaşından (1214-1227) sonra hapse atılan Portekizli Fernando ile evlendirdi (1212). Jeanne, kocasının ölümünden üç yıl sonra Piemonte ve Maurienne kontu Savoia'lı Tommaso II ile evlendi (1236). Ölünce yerine kız kadeşi Marguerite II geçti. (L)

JEANNEL (René), fransız tabiat bilgini (Toulouse 1879). Mağaralarda yaşayan kınkanatlılarla «carabidae» familyasından böcekler üstüne önemli çalışmalar yaptı (1936). *Genèse des Faunes Terrestres* (Dünya Favnasının Türemesi) [1938] ve *Faune Cavernicole de La France* (Fransa'nın Mağara Favnası) [1940] adlı eserleri yazdı. 1905'te Fransa'da yeraltı zoolojisini inceleme toplulukları kurdu. 1932'de Paris'te «Muséum National d'Histoire Naturalle»de böcek bilimi kürsüsü profesörü oldu. 1945'te aynı kuruluşun yöneticiliğine getirildi. (L)

JEANNE Penthièvre'li, Bretagne düşesi (1319-1384), Penthièvre kontu Gui de Bretagne'ın kızı. Amcası Jean III onu Bretagne tahtına vâris seçti ve Châtillon-Blois'lı Charles ile evlendirdi (1337). Jean de Montfort (öl. 1345) ile savaşmak zorunda kaldı, İngilizler kocasını La Roche-Derien'de esir ettiler (1347). Hem Charles'ın serbest bırakılmasına (1351) kadar, hem de onun ölümünden sonra savaşa devam etti. Ama Bretagne'ı Guérande antlaşmasıyle rakibi Jean de Montfort'un oğlu Jean IV'e bırakmak zorunda kaldı, ancak Penthièvre kontluğu ile Limoges vikontluğunu elinde tutabildi (1363). [L]

JEANNERET (Edouart). Bk. LE CORBUSİER.

JEANNİN (Pierre), **Başkan Jeannin** denir, fransız hâkimi ve siyaset adamı (Autun 1540-Paris 1622'ye doğr.). Dijon'da avukatlık yaptı, sonra Dijon parlamentosu danışmanı (1579) ve başkanı (1581) oldu, önce Blois (1576), sonra Paris'ten (1593) halk temsilcisi seçildi. Birlik üyesi olarak Mayenne'in hizmetinde çalıştı, sonra Henri IV'e bağlandı, Vervins (1598) ve Savoia ile yapılan Lyon antlaşması görüşmelerine katıldı (1601). Danıştay üyesi oldu, Choart de Buzenval'in desteğiyle Hollanda'ya elçi olarak gönderildi (1607-1609); bu görevi sırasında Hollanda ile dostluk antlaşması imzaladı (1608), Hollanda ile İspanya arasında dokuz yıllık bir barış antlaşması yapılmasını sağladı (1609). Hollanda bu tarihten 1672'ye kadar Fransa'nın peyki oldu. Jeannin, 1616-1619 arasında maliye genel denetçiliğine getirildi. 1656'da yayımlanan *Négociations* (Müzakereler) adlı eseri uzun süre bir diplomasi elkitabı olarak kabul edildi. (L)

JEANNİNE gölü, Kanada'da (Québec) göl. Labrador'da; yakınında işletilen önemli demir yatağı, yeni bir şehrin (Gagnon) kurulmasına yolaçmıştır. (L)

JEAN-PAUL. Bk. RİCHTER.

JEAN PEPİN Huy'lu, flaman ressamı (Huy, Liège yakınları XIII. yy. sonları - Paris XIV. yy. ortaları). Hesdin'de, Artois'lı Mahaut'nun hizmetinde çalıştı, onun 19 yaşında ölen oğlu Artois'lı Robert için bir mezar yaptı (Saint-Denis). [L]

JEAN RENART, XIII. yy. başlarında yaşamış olan fransız şairi. Hayatı hakkında bilgi yoktur. Châtillon konağında çalışan yoksul saz şairi Renart de Dammartin olduğu sanılır. Üç serüven romanı yazdı: *Escoufle* (Çaylak) [1200'e doğr.]; *Galeran de Bretagne* (1195-1225 arası); *Guillaume de Dole* veya *Roman de la Rose* (Gülün Romanı) [1210'a doğr.]. Bu eserlerde, o çağa özgü kibar çevre anlayışı hâkimdir. Romanları, Chrétien de Troyes'inkilerden daha gerçekçidir. En iyi eseri *Le Lai de l'Ombre*'dur (Karanlığın Lai'si) [1221'e doğr.]. (L)

JEAN-RİCHARD (Bloch [Jean] — denir), fransız yazarı (Paris 1884-ay.y. 1947). Öğrenimini tarih dalında tamamladı, daha sonra edebiyat çalışmalarına yöneldi. *Lèvy* (1912) adlı hikâyesinde ve *Et Cie* (Ve Ortakları) [1918] romanında yahudi tiplerini ele aldı. 1912'de *La Nuit Kurde* (Kürdistan Gecesi) [1912] adlı romanını yayımladı. Denemelerinde (*Naissance d'une Culture* [Bir Kültürün Doğuşu], 1912) ve oyunlarında (*Le Dernier Empereur* [Sonuncu İmparator], 1926; *Toulon,* 1944), kendi komünist inançlarına göre, kaynağını ancak halkın ruhunda bulabilen devrimci bir kültürün şartlarını tanımlamağa çalıştı. 1942'den sonra Moskova'ya gitti ve Radio-France'ta spiker olarak çalıştı. (L)

JEANRON (Philippe Auguste), fransız ressamı (Boulogne-sur-Mer 1808-Comborn şatosu, Corrèze 1877). 1830 Devriminden sonra, Sigalon ve Godefroy Cavaignac ile serbest Resim ve Heykel derneğini kurdu, konferanslar verdi ve *Proleter Hayatından On İki Sahne*'yi sergiledi. 1848 Devriminden sonra da Millî müzeler müdürlüğüne getirildi, Yaşayan Sanatçılar müzesini ve bir kalkografi atelyesi kurdu. *Mémoires* (Hatıralár), *Origines et Progrès de l'Art* (Sanatın Kaynakları ve Gelişimi) [1849]; *De l'Art de la Peinture* (Resim Sanatı Üstüne) [1865] adlı incelemeleri yayımladı. Louvre (*Filippo Buonarotti'nin Portresi*), Aix-en-Provence, Arras, Bayeux, Bayonne, Caen, Rouen Versailles müzelerinde eserleri vardır. (L)

JEANS (sir James Hopwood), ingiliz astronomi, matematik ve fizik bilgini (Londra 1877-Dorking, Surrey 1946). Öğrenimini Cambridge üniversitesinde yaptı, Princeton üniversitesinde uygulamalı matematik profesörü oldu. Sonra Cambridge üniversitesine döndü, 1919'da Royal society sekreterliğine getirildi. Jeans, fizik ve matematik, astronomi alanlarında çeşitli incelemeler yaptı. Gazların kinetik teorisini moleküllere uygulayarak, enerjinin eşit dağılımı ilkesini doğruladı ve moleküllerin ortalama hızlarını belirtti. Daha sonra astronomiye yöneldi. Laplace'ın kozmogoni teorisinin doğru olmadığını ispatladı ve onun yerine, gökadaların oluşumu üstüne, maddenin yokolmasına dayanan yeni bir teori koydu. Jeans'a göre, güneş sistemindeki gezegenler, yakındaki bir yıldızın etkisiyle Güneş'te meydana gelen gelgit olayıyle 5 milyar yıl önce Güneş'ten kopmuş parçalardır. 1916'da, hesaplarla, güneş sistemindeki uyduların çoğunda, atmosfer olmadığını gösterdi. Yıldızların içinde atomların yüksek derecede iyonlaşmış olduğunu öne sürdü (1917) ve bu iyonlaşma sebebiyle maddeyi bir tükel gaza benzetti. Jeans, modern bilimler felsefesi üzerine yorumlarıyle de tanınır. Tabiat kanunlarının kesin olmadığını ileri sürdü. Ona göre, gerekircilik ve sebep-etki bağıntıları fizik alanda geçerli değildir. En güç bilimsel kavramları bile kolay anlaşılır bir dille yorumlayabilen Jeans, bağıllık ve kuvanta teorilerini, elementlerin başkalaşımını, atom enerjisi kavramını açıklığa kavuşturdu. (L)

JEANSON (Henri), fransız oyun yazarı ve sinema diyalogcusu (Paris 1900). Önce gazetecilik yaptı, birkaç tiyatro oyunu yazdı, sonra özellikle filim diyaloglarında uzmanlaştı. Başlıca eserleri: *Cezayir Batakhaneleri* (Pepé le Moko) ve *Un Carnet de Bal* (Bir Balo Davetiyesi) [1937]; *Kuzey Oteli* (Hotel du Nord) ve *Entrée des Artistes* (Oyuncuların Girişi) [1938]; *Aux Yeux du Souvenir* (Hatıranın Gözlerinde) [1948]; *Nana* (1955). *Modigliani'nin Hayatı* (Montparnasse 19) [1958].Ayrıca senaryolarından *Lady Paname*'ın yapımını da kendisi gerçekleştirdi (1950). [L]

JEAN Stavelot'lu, flaman kronikçisi (Stavelot 1388-Liège 1449). Liège'de Saint-Laurent rahibiydi. Jan Hus taraftarlarına karşı yapılan savaşa katıldı, zamanın Hollanda'sı üstüne bir kronik yazdı. (L)

JEANTİKLİNAL sıf ve. i. (fr. *géanticlinal*). Jeol. Yerkabuğu üzerinde bulunan veya bulunduğu varsayılan dışbükeyli kabartıya denir. (Bir jeantiklinal, bir veya birçok antiklinalden meydana gelebilir.) [L]

JEBB (sir Richard Claverhouse), ingiliz helenisti (Dundee 1841-Cambridge 1905). Antiphon'un, Bakhylides'in eserlerini yayımladı, Aristoteles'in *Retorike*'sini (Belâgat), Sophokles'in trajedilerini İngilizceye tercüme etti. Öbür eserleri: *Erasmus* (1890); *The Growth and İnfluence of Classical Greek Poetry* (Klasik Yunan Şiirinin Gelişmesi ve Etkisi) [1893]. (L)

JEBELEANU (Eugen), romanyalı şair (doğ. 1911). Rilke, Puşkin, ve Nicolas Guillen'den tercümeler yaptı. Derlemelerinde Romanya'nın direnme savaşlarını, ülkesindeki siyasî ve toplumsal değişiklikleri anlatır (*«Kavga ve Barış Şiiri»* [1950]; *«Sahia Köyünde»* [1952]; *Balcescu* [1952]; *«Genç Ormanın Şarkısı»* [1955]; *«Hiroşima'nın Gülümsemesi»* [1958]). [L]

JEAN II
Girard d'Orléans'a atfen
Louvre müzesi, Paris

JECKER (Jean-Baptiste), isviçreli maliyeci (Porrentruy 1810-Paris 1871). Paris'te Hottinguer bankasına girdi (1836), hekim olan kardeşi tarafından Meksika'ya çağrıldı, orada bir banka ve maden işletmeleri kurdu. Başkan Miramon borcun tahvilini ona bıraktı (1859), bu fırsattan istifade eden Jecker, 75 milyon değerindeki tahvilâtı piyasaya sürdü (1861), fakat başkan Juarez bu tahvilâtı kabul etmedi. Jecker fransız yurttaşı olduktan (1962) sonra Morny'yi Meksika araştırma seferine teşvik etti. Fransa'ya dönüşünde kimliğini öğrenen Paris komünü taraftarlarınca yargılanmadan öldürüldü. (L)

JEDALAH BEDARŞİ, ibranî yazarı ve ilâhiyatçısı (Bézilers 1270-ay.y. 1340). Birçok felsefî inceleme yazdı. *Behinath Olam* (Dünyanın Değeri) en ünlü eseridir. (L)

JEDBURGH, Büyük Britanya'da şehir, İskoçya'da (Roxburgshire), *Jed* ırmağı kıyısında, Cheviot dağları kenarında; 4 350 nüf. 1147'de inşa edilen kırmızı kumtaşından norman ve gotik üslûbunda güzel manastır. İskoçya kraliçesi Mary Stuart'ın bir süre oturduğu Queen Mary's House, müze haline getirilmiştir. (L)

JEFERİSİT i. (fr. *jefferisite*). Miner. Mikalı tabiî silikat; flogopit'in bozulmasıyle meydana gelir, vermikülit grubundandır. (L)

JEFFERİES (Richard), ingiliz tabiat bilimcisi ve romancısı (Coate, Swindon yakınları, Wiltshire 1848-Goring, Sussex 1887). Köy yaşayışından görünüşler çizdiği eserlerinde gözlemleriyle ve tabiat güzelliklerine karşı duyarlığıyle dikkati çeker. Başlıca romanları: *The Gamekeeper At Home* (Av Korucusu Evinde) [1878]; *Wood Magic* (Orman Büyüsü) [1881]; *Bevis* (1882). Ayrıca *The Story of My Heart* (Kalbimin Hikâyesi) adlı otobiyografik bir eseri vardır (1883). [L]

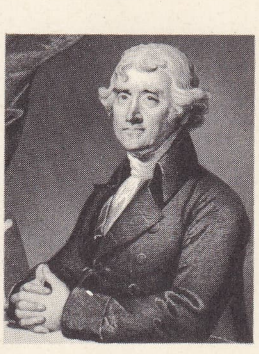

Thomas JEFFERSON
Gilbert Stuart'a göre
litografya (taşbasma)

JEFFERS (John Robinson), amerikalı şair (Pittsburgh, Pennsylvania 1887-Carmel, Kaliforniya 1962). Eserlerinde insanlığa düpedüz karşı cephe alır, hayvanların kıyıcılığını, tabiatın duyarsızlığını, insanların kendini beğenmişliğine ve kalleşliğine tercih eder. 1914'ten sonra Kaliforniya'ya yerleşen yazar, manzum eserler yayımladı: *Tamar* (1924); *Cawdor* (1928); *Give Your Heart to The Hawks* (Kalbinizi Şahinlere Veriniz) [1934]; *The Double Axe* (Çift Eksen) [1948]. *Hungerfield* (1954). Ayrıca *Medea* (1946), *The Cretan Woman* (Giritli Kadın) [1954] gibi oyunlar yazdı. (L)

JEFFERSON (Thomas), amerikalı devlet adamı (Shadwell, Virginia 1743 - Monticello, Virginia 1826). Büyük toprak sahibinin oğluydu. Philadelphia kongresine delege seçildi, bağımsızlık bildirisini yazdı (4 temmuz 1776). Virginia genel valisi oldu (1772-1781), Franklin'den sonra Paris elçiliğine (1785-1789), Dışişleri bakanlığı sekreterliğine getirildi (1790). Fransız devrimine yakınlık duyduğu ve her eyaletin bağımsızlığını korumak istediği için Washington'dan ayrıldı, özellikle güneyin büyük toprak sahiplerini biraraya getiren Antifederal (veya Cumhuriyetçi) partiyi kurdu. Başkan seçimlerinde federalist John Adams'a az farkla yenildi. A.B.D. cumhurbaşkanı (1801-1809) olarak yeni başkent Washington'un açılış töreninde bulundu. Önce cumhuriyetçi programa bağlı kalarak borçları ödeyebilmek için askerî bütçeyi kıstı. Kamuoyunun baskısıyle Louisiana'yı 15 milyon dolara Fran-

Foto. Giraudon, U.S.İ.S. (LAROUSSE)

amiral JELLİCOE

sa'dan satın aldı (mayıs 1803), Lewis ve Clark'a Kolombia havzasını inceletti (1804). Kasım 1804'te yine cumhurbaşkanı seçildi, Avrupa'da savaşın doğurduğu güçlüklerle (amerikan ticaretini felce uğratan kıta ablukası, asker kaçaklarını bulmak için İngiltere'nin tarafsız gemilerle araştırma hakkı istemesi) karşılaştı. Amerikan gemilerinin denize açılmasını yasaklayan ambargo kanununu çıkarttı (aralık 1807). Bu durum kuzeydoğu tüccarlarının itirazlarına yolaçtı. Üçüncü defa başkan seçilmek istemedi, seçimi Virginia'lı liberal bir burjuva olan cumhuriyetçi Madison kazandı (kasım 1808). Beyaz Saray'dan çekilmeden önce, kuzeydoğu eyaletlerinin ayrılma tehditleri karşısında ambargo kanununu kaldırdı (4 mart 1809), yerine *Non İntercourse* kanunu kabul edildi.

Jefferson, Amerika'da eski ingiliz sömürgesi üslûbuna son veren veni bir mimarî anlayışın oluşmasında büyük rol oynadı. Bu anlayıştan, Avrupa'nın klasik anıtlarından ilham alan «genç cumhuriyet» üslûbu doğdu. Nîmes'deki kare planlı saraydan yararlanarak Virginia'daki Richmond kapitolünün (1785) planlarını yaptı. Bundan başka Charlottesville üniversitesinin, Monticello'da bazı evlerin planlarını çizdi. Washington kapitolünün yapımında Thornton'u etkiledi. (L)

JEFFERSON CİTY, A.B.D.'de şehir, Missouri eyaletinin merkezi, Missouri ırmağının sağ kıyısında; 28 200 nüf. Üniversite. (L)

JEFFERSONİA i. (Thomas *Jefferson*'un adından). Sert kütüklü, kök saplı, tüysüz, çokyıllık otsu bitki; dipten çıkan yaprakları uzun saplı, çiçekleri tek tek, meyvesi armut biçiminde ve kapaklı bir kapsül halindedir; kuzey Amerika ve Mançurya'da yetişen iki türü vardır. (Kadıntuzluğugillerden.) [L]

JEFFERSONİT i. (Thomas *Jefferson*'un adından). Miner. Bileşiminde çinko bulunan piroksen çeşidi. (L)

JEFFERYS (Thomas), ingiliz coğrafyacı ve haritacısı (1732-1771). İngiltere, Amerika ve Antiller ile ilgili birçok harita, bir hidrografya haritası (*The North American Pilot* [Kuzey Amerika Rehberi], ancak 1775'te yayımlandı) ve bir coğrafî inceleme yayımladı: *The Great Possibility of a Nort-West Passage* (Bir Kuzeybatı Geçidi İmkânı) [1768]. (L)

JEFFREY (Francis,—lordu), iskoçyalı yazar ve siyaset adamı (Edinburgh 1773-ay.y. 1850). Londra Fizik Bilimleri akademisine girdi, Edinburgh Review'u yönetti (1802). 1830'da lord avukat, 1834'te Avam kamarası üyesi oldu. Çağın, Dickens, Macaulay, Carlyle gibi ünlü yazarlarını sık sık Edinburgh'daki konağında toplayan Jeffrey, klasik anlayışına bağlı kalarak Byron ve Wordsworth ile çatıştı. (L)

JEFFREYS (George JEFFREYS, birinci—baronu), İngiltere adalet bakanı (Acton Park, Denbighshire 1648-Londra 1689). İngiltere başhâkimi oldu (1683), hükûmetten yana çıkması ve 1685'teki «Kanlı Celseler»de oynadığı rol, kötü bir ün kazanmasına yolaçtı. 1685'te adalet bakanı oldu. 1688 Devriminden sonra tutuklandı. (L)

JEFFRİES (George), ingiliz bestecisi (öl. 1685), 1643'te, Oxford'da krallık kilisesinde görev aldı. İtalyan tarzı ses müziğinin (Carissimi) etkisinde kaldı; komedi ve koro müziği, yaylı çalgılar için senfoniler, fanteziler besteledi. (L)

JEFFRİES (John), amerikalı doktor (Boston, Massachusetts 1744 - ay.y. 1819). 1763'te Harvard'ı bitirdi. Londra ve Aberdeen'de tıp okudu. 1769'da Boston'a dönerek çalışmağa başladı, bu işten büyük kazançlar sağladı. İngiliz birliklerinin şehri boşaltması üzerine onlarla birlikte Halifax'a gitti. Halifax'taki birliklerde, sonra 1779'da Amerika'daki kuvvetlerde cerrah olarak çalıştı. Ertesi yıl Londra'ya yerleşti. Bir yandan doktorluk yapıyor, bir yandan da bilimsel araştırmalarla uğraşıyordu. Atmosferin ısısını incelemek için giriştiği deneylerden birinde, 7 ocak 1785'te Dover kayalıklarından bir balon içinde havalanarak Manş denizini aştı ve Fransa'daki Guiennes ormanına indi. Bu uzun mesafeli ilk hava yolculuğu olduğu için Jeffries Paris'teki birçok bilim derneğinin ilgisini çekti. 1789'da Boston'a döndü ve ölünceye kadar hekimliğe devam etti. 1789'da Boston'da bir dizi anatomi konferansı vereceğini ilân etti. Fakat teşrihe karşı büyük bir tepki olduğundan ikinci konferansını verdiği akşam bir kalabalık anatomi odasını bastı. Böylece kesilen konferanslar hiç bir zaman tekrarlanamadı. Jeffries'in ilk verdiği konferansın ise Amerika'da halka açık olarak düzenlenen ilk anatomi konferansı olduğu söylenir. (L)

JEGALE i. (fars. *jeğâre*). *Esk.* Darıdan yapılmış ekmek. ‖ Hayvan göbeği. ‖ Nara, çığlık, uluma. ‖ Allık. (M)

JEGAND i. (fars. *jeğend*'den). *Esk.* Yırtıcı hayvan kükremesi. ‖ *Mec.* Sağlamlık, peklik. (M)

JEHANNOT DE LESCUREL veya **L'ESCUREL** («Sincap»), fransız bestecisi (XIII. yy. sonları). 1303'te idam edildi. Notalı 34 «şarkı, balad ve rondo» bıraktı. Vokalizlerle süslü kıvrak bir üslûbu vardır. (L)

JEJUNO-JEJUNOSTOMİ i. (fr. *jejuno-jejunostomie*). Cerr. Boşbağırsağın iki kıvrımını ağızlaştırmak için yapılan cerrahî müdahale. (L)

JEJUNOSTOMİ i. (fr. *jejunostomie*). Boşbağırsağın deriye ağızlandırılması için yapılan ameliyat. (L)

JEJUNUM i. Boşbağırsağın ilmî adı. (L)

JEKAVCA i. Leng. Bk. YEKAVCA.

JEKNİT i. (fr. *jeknite*). Miner. Taenir ve plesit gibi iki alaşımdan meydana gelen bir çeşit meteor demirine veya siderite Stanislas Meunier tarafından verilen ad. (L)

JEL i. (lat. *gelu*'dan fr. *gel*, donma). Kim. Koloidal bir çözeltinin flokülasyonu ve pıhtılaşmasıyle kendi kendine meydana gelen bir koloidal madde ile bir sıvı karışımı. Bk. ANSİKL.

— Petr. Bir kuyudaki çamur dolaşımı durduğu zaman, çamurun, asıltı halindeki toprak yığınlarını tutmasını sağlayan fiziksel özellik.

— Sanay. Kauçuk, tabaka halindeki selofan gibi amorf, bağdaşık ve katı veya silis gibi toz halinde madde; sıvı bir jölenin veya koloidal bir çözeltinin buharlaşmasıyle meydana gelir.

— ANSİKL. Kim. Jel içinde, koloidal madde ortamın katı yapısını meydana getirir, sıvı ise çok ince boşlukları doldurur. Bazı jellerin esnekliği jölelerin esnekliğine yakındır. Bu durumda jelin yapısı, gözeneklerinde sıvı bulunan bir jöleden meydana gelir. Bazı albümin, agar-agar v.b. jölelerinde bu durum görülebilir. Jeller, kurutulduktan sonra katalizör altlığı olarak, yeni bir sanayi uygulamasında da uçucu eriticilerin yeniden değerlendirilmesinde kullanılır (silisyum jeli). [L]

JELAÇİC (Josip), hırvat generali (Peterwardein [bugün Petrovaradin] 1801-Zagreb 1859). Avusturya ordusunda albaydı, Bosna'da yararlık gösterdi (1845), halkın sevgisini kazandı. İmparator Ferdinand I azınlıkları Macarlara karşı ayaklandırmağa çalıştığı sırada İllyria'cılık taraftarı olan Jelaçic Hırvatistan-Slavonya banlığına seçildi (23 mart 1848). Derebeylik kalıntılarını ortadan kaldırdı ve Slavonya-Hırvatistan-Dalmaçya krallığının kurulmasını isteyen bir diyet meclisini Zagreb'de toplantıya çağırdı. İmparator, bu projeyi reddetti ve Macarları birleştirmek umuduyle Jelaçic'i azletti (10 haziran), daha sonra Kossuth'un uzlaşmazlığı karşısında İnnsbruck'ta kendisine bağlılığını bildirmeğe gelen Jelaçic'e banlığını geri verdi (4 eylül). Jelaçic, Macaristan'ı istilâ etti ve Macarların yenilgiye uğramasında general Windischgraetz ile büyük ölçüde rol oynadı. Arkadaşı baron Kulmer Hırvatistan-Dalmaçya-Rijika hükûmetinin başına getirildiği sırada Jelaçic Dalmaçya ve Rijeka askerî hudutları kumandanlığına tayin edildi (aralık 1848). 1853'te, tekrar avusturya ordusundaki yerini aldı. (L)

JELADA i. Bk. GELADA.

JELATİN i. (ital. *gelatina*> *fr. gelatine*). Hayvanların çeşitli organ ve dokularından çıkarılan proteinli madde.

— ANSİKL. Ahçılık. *Boyasız jelatin,* jöle yapımında kullanılır.

— Eczc. Jelatin, kan dindirici özelliklerinden dolayı, steril çözelti halinde enjeksiyon olarak, kanamalara karşı, mevziî olarak da trombin'e yardımcı olarak kullanılır. Belli oranda jelatinle katılaştırılmış gliserin, 37°C'ta eriyen fitillerin, ovüllerin ve kalem şeklindeki ilâçların yapımında çok kullanılan bir katkı maddesidir. Dermatolojide, ilâçları deri ile temasta tutmağa yarayan zamkları hazırlamakta kullanılır.

— Foto. Jelatin, birçok fotoğrafçılık işinde kullanılan esaslı bir yardımcı maddedir. Çıkarıldığı maddeye, elde ediliş usullerine ve arıtılma sürecine göre özellikleri değişir. Fotoğrafçılıkta kullanılan çeşitli emülsionlar jelatinden yapılır.

— Kim. Jelatin, hayvanlarda çok yaygın olan albüminli bir maddedir. Genellikle kemiklerden çıkarılır; hidroklorik asitle işlenerek inorganik tuz kısmı eritilen kemikler osein veya kolajen adı verilen esnek bir maddeye dönüşür.

Osein'den jelatine geçmek için hidroliz işlemi uygulamak gerekir. Kireçleme işlemi sonucu osein renksiz ve saydam bir duruma gelir.

Jelatin, renksiz, saf olduğu zaman tatsız ve bileşimi bakımından albüminlere yakın, azotlu bir maddedir. Soğuk suyun içinde şişer, kaynar suda kolaylıkla çözünür ve soğuyarak jöle halini alır. Alkol ve eter içinde çözünmez. Nitrik asitle ısıtıldığı zaman soğuyarak sıvı durumda kalır (sıvı kola).

Tanen gibi bazı madenî tuzlar jelatini çözeltilerinden çöktürebilir. Formol veya alkoli bikromat katılarak çözünmez hale gelir. Jelatin damıtılarak pirolik bileşikler ve piridik bazlar meydana getirir. Hidroklorik asitle hidrolizi sonunda, albüminler gibi, glikokol, lösin, proline ayrılır; fakat tirozin ve triptofan vermez. Gıda sanayii (şarküteri jölesi) ile kola olarak kullanılması dışında, jelatin şarap ve biranın beraklaştırılmasında kâğıdın parlak hale getirilmesinde, matbaa merdaneleri yapımında (şeker ve gliserinle karışık halde), fotoğraf plakları yapımında ve aynı zamanda kromolitografide de kullanılır.

Bitkisel jelatinler (aljin, agar-agar, jeloz v.b.) yosunlardan çıkarılır. Menşelerine göre mutfak işlerinde, kumaş aprelerinde, trampet derisi ve su geçirmez kumaşların yapımında kullanılır. (L)

JELATİNLEMEK geçl. f. (*jelatin*'den *jelatin-le-mek*). Foto. Herhangi bir yüzeyi (kâğıt, maden, cam, plastik madde) jelatinle kaplamak. (L)

JELATİNLEŞTİRİCİ i. (*jelatin* > *jelatinleşmek* > *jelatinleştirmek*'ten *jelatinleştirici*). Fişekçilik. Jelatinleştirmeğe elverişli madde: *Kâfûru, niteroselülozları jelatinleştirici bir maddedir.* (L)

JELATİNLİ sıf. (*jelatin*'den *jelatin-li*). Jelatinden yapılmış, jelatin kapsayan: *Jelatinli çözelti.* (M)

JELATİNSİ sıf. (*jelatin*'den *jelatin-si*). Jelatin görünüşünde, kıvamında veya tabiatında olan: *Jelatinsi madde.*

— Bot. *Jelatinsi likenler,* jelatin kıvamındaki toprak, kaya ve kabuk likeni. (L)

JELENİA GORA, alm. **Hirschberg,** Polonya'da (Wroclaw voyvodalığı) şehir, Karkonosze dağlarının eteğinde; 49 500 nüf. Metalürji, kimya, seramik ve dokuma sanayii. Hassas âletler. (L)

JELİNEK (Edvard), çek edebiyatçısı (Prag 1855-öl. 1897). Birçok islav dergisine yazı yazdı, çekleri polonyalılara yaklaştırmağa çalıştı. (L)

JELİNEK (Hans), avusturyalı besteci (Viyana 1901). Müzik alanında kendi kendini yetiştirmeğe başladı; daha sonra bir süre A. Schönberg, A. Berg ve Fr. Schmidt ile çalıştı. 1958'den beri Viyana Müzik akademisinde dersler vermektedir. Akademik bir sıralama tekniği ile yazdığı eserlerin başlıcaları: *Zwölftonwerk* op 15, *Sinfonia Brevis* op. 16; Goethe'nin eserine dayanan *Prometheus* (1936) kantatı; *Bubi Caligula* (1947) opereti; piyano için *Zwölftonfibel* op. 21 (1953); *Parergon* (1957) ve birçok senfoni. (L)

JELİNYİT i . (fr. *gélignite*). Piroteknik. Je-

Foto. Russel (LAROUSSE)

latin kıvamında dinamit* çeşidi. *Eşanl.* JELİNİT. (L)

JELİTÜRBASYON i. (fr. *géliturbation*). Jeomorf. Birbirini izleyen don ve çözülme olaylarının etkisi altında toprak parçacıklarının yer değiştirmesi. (L)

JELLEŞTİRİLMİŞ sıf. (*jelleştirmek* > *jelleştirilmek*'ten *jelleştiril-miş*). Jel haline getirilmiş olan (madde). ‖ *Jelleştirilmiş benzin,* jelleştirici bir maddenin eklenmesiyle, bir bombada yangın çıkarıcı madde olarak kullanılmak üzere yapıştırıcı bir jöle haline getirilen benzin. (L)

JELLEŞTİRMEK geçl. f. (*jel*'den *jel-le ş-tir-mek*). Uygun bir maddenin eklenmesiyle jel haline dönüştürmek. (L)

JELLİCOE (John Rushwarth JELLİCOE, birinci—kontu), ingiliz amirali (Southampton 1859-Londra 1935). Deniz topçuluğu meseleleri uzmanı idi. 1900'de amiral Seymour'un bandırasını taşıyan *Centurion* savaş gemisine kumanda etti; Pekin'de Bokser'lere karşı yapılan sefere katıldı ve yaralandı. Amirallik Dairesi Deniz Topçuluğu başkanı (1905) ve Atlantik filosu amirali (1907-1911) olarak, atış metotlarını geliştirdi. Ağustos 1914'ten 1916 sonuna kadar Kuzey denizinde alman donanmasını abluka etmekle görevli Büyük Filo'nun başında bulundu; bu kesimdeki bütün çatışmaları ve özellikle Jutland denizi muharebesini (savaşı *Iron Duke* gemisinden idare etti) ustalıkla hazırladı ve yönetti. Amirallik dairesi birinci lordu (1916 1917), donanma amirali (1919) ve Yeni Zelanda valisi (1920) oldu. Jellicoe, Lonra'da Saint-Paul kilisesinde Nelson'ın yanına gömüldü. *The Grand Fleet* 1914-1916 (1914-1916 Büyük Filosu) [1919], *The Crisis of the Naval War* (Deniz Savaşı Buhranı) [1920] adlı iki kitabı vardır. (L)

Jellineck belirtisi. Patol. Gözlerin dışarı fırlamasına sebep olan guatr hastalığına tutulmuş bazı insanların göz kapakları üzerinde beliren anormal renklenme. (L)

JELLİNEK (Georg), alman hukukçusu (Leipzig 1851-Heidelberg 1911). Önce Avusturya'nın yönetiminde görev aldı, sonra Basel (1879) ve Heidelberg (1891) üniversitelerinde profesör oldu. Felsefe ve hukuk bilimi alanlarında en önemli eseri *Allgemeine Staatslehre*'de (Genel Devlet Teorisi) [1905] organ- millet nazariyesini savundu. (Bu nazariyeyi göre hâkimiyet milletin değil, devletindir. Millet, devletin sadece bir organıdır.) [L]

JELLİNG, Danimarka'da (Vejle amt'ı) köy, Jutland'ın güneyinde. Eski germen ve iskandinav alfabesinin kullanıldığı yazılı taşlar. (L)

JELOZ i. (fr. *gélose*). Kim. Çin yosununun büyük bir kısmını meydana getiren, çeşitli yosunlardan çıkarılan jelatin kıvamında madde. (Jeloz, bakteriyolojide, katı üretme ortamının belli başlı katkı maddesidir.) *Eşanl.* AGAR-AGAR. (L)

JELOZLU sıf. (*jeloz*'dan *jeloz-lu*). İçinde jeloz bulunan.

— Jeol. *Jelozlu kömürler,* jelozca zengin bitkilerin, özellikle suyosunlarının dallarından oluşan kömürler. *Eşanl.* BOGHEAD. (L)

JEMAPPES, esk. **Jemmapes,** Belçika'da (Hainaut, Mons idare çevresi) komün, Borinage'da: 12 900 nüf. Çelik fabrikası. Cam fabrikası. Plastik maddeler. Jemapes fransız idare bölgesi; 1 ekim 1796'da kuruldu. merkezi Mons idi (öbür idare bölümleri: Charleroi ve Tournai). Paris antlaşmasıyle (31 mayıs 1814). Dour, Merbe-le Château, Beaumont ve Chimay kantonları dışında kalan kısmı Fransa'dan ayrıldı; bu kantonlar da ikinci Paris antlaşmasına (20 kasım 1815) ayrılarak Belçika'ya katıldı. (L)

JEMAY i. (fr. *gemmail*). Renkli cam parçalarının yan yana ve üst üste getirilmesiyle yapılan kurşunsuz vitray: *Jemaylar ilk olarak fransız ressamı Jean Crotti* (1878-1958) *tarafından* 1939'*da tasarlanmıştır.* (L)

JEMELLE, Belçika'da (Namur ili, Dinant idare çevresi) komün, Famenne'de, Marche-en-Famenne'in güneybatısında; 2 050 nüf. (L)

JEMEPPE-SUR-MEUSE, Belçika'da (Liège ili ve idare çevresi) komün, Liège'in sanayi mahallesinde; 12 900 nüf. İmalât metalürjisi. Çinko rafinerisi. Taş ocakları. (L)

JEMEPPE-SUR-SAMBRE, Belçika'da (Namur ili ve idare çevresi) komün; 4 500 nüf. İnşaat malzemesi. (L)

JEMMAPES, bugün **Azzaba,** Cezayir'de (Konstantin idare bölgesi, Skikda idare çevresi) komün; 13 600 nüf. — Yakınında, Ras el-Ma civa madeni. (L)

Jemmapes savaşı, Dumouriez'nin (50 000 kişi), Hollanda ve Clerfayt valisi ve Saksonya-Teschen dükü Albrecht'e (30 000 kişi) karşı kazandığı zafer. Sabahleyin başlayan kuvvetli bir top ateşinden sonra Fransızlar, düşman saflarına karşı, topçu atışlarının desteğinde süngü hücumuna kalktılar. Savunma merkezi Jemmapes, Thouvenot tümeni tarafından ele geçirildi (6 kasım 1792). Bu zafer Belçika'nın fethini sağladı. (L)

JEMNİTZ (Sándor Alexander), macar bestecisi (Budapeşte 1890). Schönberg'in öğrencisiydi. Bir yandan Reger'nin, öte yandan çigan müziğinin etkisinde kaldı. Senfonik parçalar (*Prelüd* ve *füg,* 1933; *Yedi Minyatür,* 1948; bir uvertür, 1951; bir fantezi 1956), bir oda konçertosu, oda müziği (üçlü, dörtlü, beşli, sonatlar) besteledi. (L)

JEN i. (fr. *gène*). Biyol. Bk. GEN.

JENA, fr. **Iena,** Almanya'da (Doğu Almanya, Gera idare bölümü) şehir, Saale kıyısında; 83 100 nüf. Eski tahkimli yer. Eski şehir, 1944'te bir bombardıman sırasında yıkılmış, yalnız XV. yy.dan kalma kilisesi (Stadtkirche) ayakta kalmıştır. 1558'de kurulan, Fichte, Schelling ve Hegel'in ders verdikleri ünlü üniversite. Önemli optik ve hassas makineler sanayii (Zeiss tesisleri). Ecza sanayii. Napolyon, Prusyalıları 14 ekim 1806'da burada yendi. (L)

JENALKALOİT i. (fr. *génalcaloïde*'den). Eczc. Bir alkaloide oksijenin etkimesiyle meydana gelen madde.

— ANSİKL. *Jenalkaloid,* kendisine tekabül eden alkaloide benzeyen, fakat daha yavaş ve daha uzun süre etki gösteren bir maddedir; nitekim organizmadaki indirgen mayaların etkisiyle alkaloid canlı bünyesinde yeniden meydana gelir. Jenalkaloidler nispeten az zehirlidir; en çok kullanılanlar, eserin, atropin, striknin ve skopolamin jenalkaloidleridir. (L)

Jena savaşı. Napolyon tarafından kazanılan bu zafer ve Davout'nun Auerstedt'te Prusyalıları yenişi, kısa süren Saksonya seferine son verdi (8-14 ekim 1806). 8 Ekimde, iki ordu da Thüringerwald sıradağlarının iki yanında bulunuyordu (Fransızlar güneyde, Prusyalılar kuzeyde). Prusyalılar Napolyon'u çevirmek için sıradağları kuzeybatıdan aşmayı denediler. Napolyon Frankenwald sırtlarını ters yönde aşarak güneydoğuda onları karşıladı. Fransız ordusu Saale vâdisine inerek 13 ekimde Jena'ya, prusya ordusunun arkasına ve kanatlarına ulaştı. Çevrilmekten korkan Braunschweig ve Prusya kralı (70 000 kişi), Elbe yönünde geri çekildiler; o sırada Hohenlohe (50 000 kişi) çekilen kuvvetleri korumağa çalışıyordu. 13 Ekimi 14 ekime bağlayan gece imparator, şehre ve vâdiye hâkim olan Landgrafenberg yaylasına topçularını yerleştirdi; 14 ekim günü, 56 000 askerle Hohenlohe'nin ordusunu ezerken Davout da (26 000 kişi) Auerstedt'in 20 km kuzeyinde Braunschweig ordusunu yendi. Bozulan iki ordu da Weimar'a doğru çekildi. Bu çekilme, imparatorun gönderdiği süvarilerin binlerce kişiyi esir almasıyle tam bir bozguna dönüştü. Lübeck, Stettin, Küstrin, Magdeburg gibi kaleler birkaç hafta içinde düştü. Napolyon 27 ekimde Berlin'e girdi. (L)

JEND i. (fars. *jend*). *Esk.* Bir bütünün parçası. ‖ *Jend jend,* parça parça. (M)

JENDE sıf. ve i. (fars. *jend*'den *jende*). Esk. Yırtık, yamalı eski giysi. ‖ Zerdüştün kutsal kitabının adı.

— Tasav. Melâmîlerin giydiği bir çeşit hırka. (Melâmîler dünyaya ve dünya varlıklarına önem vermedikleri, halk tarafından küçümsenmek istedikleri için bu yırtık hırkayı giyerlerdi.) [M]

JENDEPUŞ blş. sıf. (fars. *jende,* yamalı hırka ve *pûş,* giyen'den *jende-pûş*). *Esk.* Jende denen yamalı hırkayı giyenler. (Bu hırkaları dervişler gösterişten, büyüklük taslamaktan uzak kaldıklarını, alçak gönüllü olduklarını göstermek için giyerlerdi.) [M]

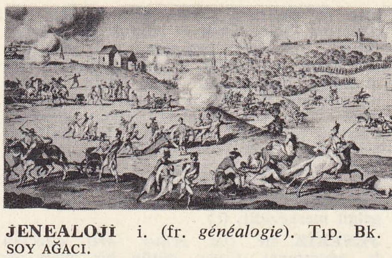

Jemmapes savaşı
Boizot ve Gerbel'in deseni
Bertaux ve Duparc'ın gravürü
Cabinet des Estampes, Paris

JENEALOJİ i. (fr. *généalogie*). Tıp. Bk. SOY AĞACI.

JENERALİSİM (lat. *generalissimus*'tan fr. *généralissime*). Bir ülkenin veya bir ittifakın seferber kuvvetlerine kumanda eden generale verilen ad. Foch, 1918'de müttefik kuvvetler jeneralisimliğine tayin edildi. (L)

JENERASYON i. (fr. *génération*). Bk. DÖL.

JENARATÖR i. (fr. *générateur*). Elektr. Herhangi bir enerjiyi elektrik enerjisine çeviren cihaz. (*Eşanl.* ÜRETEÇ.) ‖ *Polimorfik jeneratör,* aynı anda değişik cinsten gerinim ve akımlar üretebilen makine. ‖ *Basık jeneratör grubu,* alçaktan dökülen sulardan (nehirler, ırmaklar) ve geçit olaylarından yararlanan fabrikaların hidroelektrik tesislerinde kullanılan, su geçirmeyen basık bir sandık içine yerleştirilmiş bir alternatör ile yatay eksenli aksiyal bir türbinden meydana gelen hidroelektrik jeneratör grubu. Bk. ANSİKL.

— Dy. *Ana jeneratör,* cer motorlarına doğru akım sağlayan makine. ‖ *Yardımcı jeneratör,* lokomotifte bir dizel motorunun veya alternatif akımlı bir motorun çalıştırdığı ve ürettiği doğru akımla, kumanda ve kontrol devrelerini ve özellikle akümülâtör bataryalarını besleyen dinamo.

— Gaz. sanay. Gaz oil veya fuel-oil'den sürekli veya süreksiz olarak gazyağı üreten âlet. ‖ Su gazı üreten bir tesiste, gazın su buharı etkisiyle kok kömüründen elde edildiği bölüm.

— Termik. *Buhar jenaratörü. Eşanl.* BUHAR* KAZANI.

— ANSİKL. Elektr. Suyun potansiyel enerjisini elektrik enerjisine dönüştürmek için kurulacak tesislerin verimi konusunda, suyun döküldüğü yükseklik azaldıkça daha büyük problemlerle karşılaşılır. Klasik teknikte, pervaneli türbinle bir alternatörden meydana gelen düşey eksenli jeneratör grubu kullanılır. Türbinin salyangozu ile dirsekli aspiratörün yerleştirilmesi, derin kazılar ve masraflar kısılabildiği zaman hidrolik tesis verimli olabilir. Sayısız incelemelerden sonra, akan su damarı içine yerleştirilecek aksiyal akışlı grupların tesisinde, suyun akışına karşı fazla direnç göstermemesi için alternatörün soğan şeklinde basık ve su geçirmeyen bir sandık içine konulması uygun görülmüştür. Basık gruplar, kanallarda, barajlarda, gelgitle çalışan santrallarda, nehir ve ırmak gibi küçük akarsularda kullanılır. İlk iki halde jeneratörler daha çok asenkron, bazen de senkrondur, güçleri 50 ile 2 000 kW arasında değişir. Diğer iki halde jeneratörler senkrondur ve güçleri 8 000 ile 35 000 kW arasındadır. Bu basık grubun kuruluşunda karşılaşılan güçlükler başlıca dört sebepten ileri gelir: senkron veya asenkron jeneratör yavaş döndüğü için kutup sayısının fazla ve çapının mümkün olduğu kadar küçük yapılabilmesi; jeneratörde açığa akan ısının türbinden geçen suya iletilmesi, grubun su sızdırmaması ve deniz suyuyle çalışan tesislerde korozyon tehlikesi. Düşük güçlü bazı jeneratörler bir yağ içinde döndürülür. Suya göre basıncı yüksek olan bu yağ,

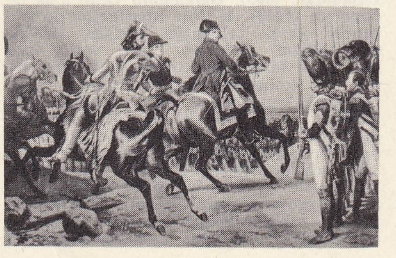

Jena savaşı
«Napolyon Jena'da»
Horace Vernet'nin eseri
Versailles müzesi, Paris

Foto. X (LAROUSSE)

hem ısı iletimini sağlar, hem de içeri su sızmasını önler. Orta ve yüksek güçlü jeneratörler, atmosfer basıncına eşit veya ısının daha iyi şartlar altında iletilmesi için atmosfer basıncından daha fazla basınçlı hava içinde döndürülür. Basık grupların istenilen nitelikte olmaları, suyun alçaktan düştüğü yerlerdeki tesisler için teknoloji bakımından önemli bir gelişmedir. Bugüne kadar yapılmış olan başlıca tesisler, Rhin nehri üzerindeki Gerstheim, Rhône nehri üzerindeki Piere-Bénite grupları ile Rance gelgit merkezidir. (L)

Edward JENNER
Engelmann'ın eseri
Cabinet des Estampes,
Paris

JENERİK sıf. (lat. *genus, -eris,* cins'ten fr. *générique*). Cinse, bütün bir cinse ait olan.

— Psikol. *Jenerik görüntü,* bazı psikologlara göre, birbirine benzer birkaç görüntüdeki ortak özelliklerin üst üste gelmesinden ve farklı özelliklerin ortadan kalkmasından doğan görüntü. (Aynı psikologlar, kavramın kaynağını bu görüntüde bulurlar. Bununla beraber jenerik görüntünün varlığı, halen tartışma konusudur.)

◆ i. Belirli bir bölgede cins sayısının tür sayısına oranı.

— Sine. Bir filimde, o filmin başlığı, rejisörün, oyuncuların, yapımcının, dağıtıcının ve emeği geçen teknisyenlerin adları bildirilen bölüm. (TANITMA YAZILARI da denir.) [LM]

JENET i. (isp. *jineta*>fr. *genette*). Görünüşü ve yaşantısıyle Afrika miskkedisine benzeyen etçil memeli hayvan. (Miskkedisigillerden.)

— ANSİKL. *Jenet*'in, Eski Dünya'nın, özellikle Afrika'nın sıcak bölgelerinde yaygın altı türü bilinmektedir; bir tek türü Avrupa'nın liman bölgelerinde yaşar; bu jenetin (*Genetta genetta*) uzunluğu 1 m kadar, kuyruğu bunun yarısından biraz kısadır. Rengi kızıla çalar külrengi, alt tarafı daha açık, sırtı esmer benekli ve çizgili, kuyruğu aynı renkte halkalıdır. Tırnaklarını içeri çekebilmesi bakımından kedigillere yaklaşır. Hafif mavimsi olan postu kürk yakası ve manto yapımında kullanılır. (L)

Johannes JENSEN

JENETİK i. (fr. *génétique*). Biyol. Bk. GENETİK.

JENG i. (fars. *ajeng,* yüzdeki kırışıklık'tan *jeng*). *Esk.* Pas, küf: *Ayinesi gubar tutmuş / Jeng-i gam-ı ruzigâr tutmuş* (Fuzuli). ‖ *Mec.* Üzüntü: *Sensin ol piraye-i hikmet ki feyz-i kâmilin / Kıldı mir'at-ı zamir-i ehl-i dilden def-i jeng* (Nef'i). ‖ *Jeng-âlûd,* paslı, paslanmış, küf tutmuş. ‖ *Jeng-bâr,* pas saçan, paslanmaya sebep olan. Paslı, pas tutmuş, kirli, paslanmış. ‖*Jeng-dar,* küflü, kirli, paslanmış. ‖ *Jeng-pezîr,* paslanmaya müsait olan, paslanabilir (şey). ‖ *Jeng-yâb,* paslanmış, paslanan.

— Tıp. *Esk.* Göz iltihabı. (M)

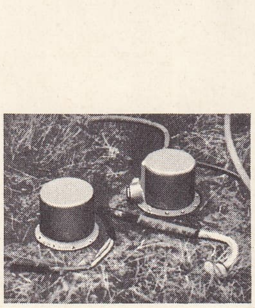

jeofon

JENGÂR i. (fars. *jengâr*). *Esk.* Bakır pası. ‖ Göztaşı, göktaşı. ‖ Bakır pası rengindeki yeşil renk, deniz yeşili. (M)

JENGÂRİ sıf. ve i. (fars. *jengâr*'dan *jengârî*). *Esk.* Bakır yeşili, bakır pası rengi. (Eski türk çadırlarında bu renk çok kullanılırdı.) [M]

JENİ i. (fr. *génie*). Bk. DEHA.

JENİSTEİN i. (fr. *genistéine*). Kim. Formülü $C_{14}H_{10}O_5$ olan boyarmadde; katırtırnağında lüteolin'le birlikte bulunur. *Eşanl.* PRÜNETOL. (L)

JENİTAL i. (fr. *génital*). Bk. ÜREME.

JENK i. (fars. *jeng,* pas, küf'ten). *Esk.* Mani mezhebinin kurucusu, ressam Dani'nin nakış resimlerini içinde toplayan dergi. (M)

JENKİN (Henry Charles FLEEMİNG), ingiliz mühendisi (Dungeness yakınları 1833 - Edinburgh 1885). Öğrenimini Cenova'da tamamladı (1850). 1851'de Manchester'de mühendis olarak çalışmağa başladı. 1859'da sir William Thomson, daha sonra lord Kelvin ile birlikte elektrik kablolarının direnci ve izolasyonu üstüne deneyler yaptı. Gütaperka'nın direnci üstüne yaptığı araştırmalar son derece önemli olarak nitelendi. 1865'te Krallık akademisine alındı ve profesör olarak Londra Üniversite kolejine tayin edildi. 1868'den ölümüne kadar Edinburgh Üniversitesinde Mühendislik bölümünde profesör olarak çalıştı. 1882'de telfraj adı verilen (havada kabloya asılı olarak elektrik kuvvetiyle eşya nakleden) bir vagon sistemi üstüne çalışmağa başladı. Ayrıca *Magnetism* ve *Electricity* (Mıknatıs ve Elektrik) [1873] adlı bir kitap yazdı. (L)

JENKİNS (Charles Francis), amerikalı mucit (Dayton, Ohio 1867 - Washington, District of Columbia 1934). Earlham kolejinde ve Johns Hopkins üniversitesinde okudu. Aralıklı ışık veren bir filim projektörü icat etti. 1895'te bu icadının patentini aldı. Ayrıca rakımları ölçen bir âlet, otomobil için otomatik starter, uçaklar için fren, koni şeklinde kâğıt bardak, radyofotoğrafı, radyofilimi icat etti. Eserleri: *Vision by Radio, Radio Photographs, Radio Photograms* (Radyo ile Görme, Radyo Fotoğrafları, Radyo Fotogramları) [1925]; *Visual Radio and Television* (Görsel Radyo ve Televizyon) [1928]; *Boyhood of an Iventor* (Bir Mucidin Çocukluğu) [1931]. (L)

JENKİNS (John), ingiliz bestecisi (Maidstone 1592-Kimberley, Norfolk 1678). Charles I ve Charles II'nin müzikçisi, lavta ve yaylı sazlar çalardı. Viyola için 5 sesli fanteziler, daha sonra keman için güçlü ve parlak bir üslûpla eserler besteledi. (L)

JENKİNSİT i. (fr. *jenkinsite*). Miner. Hidratlı tabiî magnezyum silikat; klorit grubundandır. (L)

JENKO (Davorin), slovenyalı besteci (Dvorce 1835-Ljubljana 1914). Öğrenimini Viyana ve Prag'da yaptı, Belgrad operasının orkestra şefi oldu. Birçok koro eseri (Slovenya ve Sırp Millî marşları v.b.) sahne müziği, uvertürler, orkestra eserleri besteledi. (L)

JENNER (Edward), ingiliz hekimi (Berkeley, Gloucestershire 1749-ay.y. 1823). 1796'da çiçek aşısı araştırmalarına başladı, daha sonra *inek çiçeği*'ni insanlara aşılayarak bağışıklık sağlama yolunu buldu. Çiçek aşısı hakkındaki ilk eserini 1798'de yayımladı. Daha hayattayken büyük ün kazandı. Çalışmalarıyle ilgili birçok eser yazdı. (L)

JENNER (sir William), ingiliz hekimi (Chatham 1815 - Greenwood, Hants 1898). Londra'da Üniversite kolejinde okudu. 1849'da patolojik anatomi profesörü oldu. 1860'ta aynı kurumda klinik hekimi, 1861'de de kraliçenin özel hekimi oldu. 1863-1872 Arasında Üniversite kolejinde tıp ilkeleri ve uygulaması profesörlüğü yaptı. 1868'de baronet unvanını aldı. Tifo ve tifüs arasındaki farkı ilk tespit edenlerden biridir. (L)

JENNEVAL (Louis Alexandre DECHET,—denir), belçikalı şair ve oyuncu (Lyon 1801-Lierre 1830 [Saksonya-Weimar birliklerine karşı çarpışırken]). Odéon, Lille, Brüksel ve Comédie-Française'de oynadı. Fransa'daki Temmuz devriminden sonra Belçika'ya döndü ve Belçika Millî marşı haline gelen *La Brabançonne*'un güftesini yazdı. *Etudes Poétiques de Jenneval* (Jenneval'ın Şiir İncelemeleri) ölümünden bir yıl sonra yayımlandı. (L)

JENNİNGS (Herbert Spencer), amerikalı zooloji uzmanı (Tonica, İllinois 1868 - Santa Monica, Kaliforniya 1947). Özellikle hayvan psikolojisi üstünde çalıştı. Zamanında yaygın olan «basit organizmaların davranışı, irade veya aklın kontrolu altındadır» görüşünü çürütmeğe çalıştı. Fiziksel ve kimyasal uyarılarla bu uyarılara verilen cevaplar arasındaki ilişkiyi açıkladı. Başlıca eserleri: *Behavior of the Lower Organisms* (Aşağı Organizmaların Davranışı) [1906]; *The Biological Basis of Human Nature* (İnsanın Biyolojik Yapısı) [1930] ve *Genetics* (1935). [L]

JENNY (Albert), isviçreli besteci (Soletta 1912). Köln'de Jarnach'ın öğrencisi idi. Luzern'de dersler verdi ve koro yöneticiliği yaptı. Senfonik eserler (Süit, Scherzo, Serenat), yaylı sazlar için bir süit, kantatlar (solo, koro ve orkestra için *Das Lied von der Schöpfung,* 1960) ve dinî eserler (*Te Deum,* 1950) besteledi. (L)

JENODERMATOZ i. (yun. *genos,* kaynak ve *derma'-atos* deri'den fr. *génodermatose*). Soydan geçme deri hastalığı. (L)

JENOM i. (fr. *génome*). Bk. GENOM.

JENOTİP i. (fr. *génotype*). Bk. GENOTİP.

JENSEN (Hans Daniel), alman fizikçisi (Hamburg 1907). Öğrenimini ve doktorasını Hamburg'da yaptı, sonra Hannover Yüksek Teknik okulunda profesör oldu. 1949'dan beri Heidelberg üniversitesinde Teorik Fizik kürsüsü profesörüdür. 1949'da Maria Goeppert-Mayer ile atom çekirdeğinin yapısıyle ilgili bir nazariye ortaya koydu. Bu nazariyeye göre, atom çekirdeği, dış yörünge elektronları gibi, üst üste halkalardan meydana gelir. Bu görüş, çekirdeğin çeşitli özelliklerini, bu arada doymuş yörüngelere tekabül eden sihirli sayılar*ın varlığını açıklar. (L)

JENSEN (Johannes Vilhelm), danimarkalı yazar (Farsö, Himmerland, Jylland 1873 - Kopenhag 1950). Tıp öğrenimi yaptı. İlk romanlarında (*Danskere* [Danimarkalı], 1896 ve *Einar Elkjaer* [1898]) XIX. yy. sonlarının bulanık havasını anlattı. Ama memleketini öven hikâyeler derlemesi *Himmerlandshistorier*'de (Himmerland Hikâyeleri) [ilk derleme, 1897] iyimserliği ağır bastı. A.B.D.'ye yaptığı uzun yolculuklardan sonra *Den gotiske Renaessance*'ı (Gotik Rönesans) [1901] yayımladı, bu eserde, maddî ve teknik gelişimi gotik ırklara, yani Anglosaksonlara ve Germenlere mal etti; *Madame d'Ora* (1904) ve *Hjulet*'de (Çark) [1905] Amerika izlenimlerini özetledi. Büyük roman tercümesi *Den Lange Rejse*'de (Uzun Seyahat) [1908-1921] insanlık tarihinin buzul çağından Kristof Kolomb'a kadar uzanan bölümünü anlattı; başka eserlerinde ve özellikle çeşitli denemelerinde (*Aestetik og Udvikling* [Estetik ve Evrim], 1923; *Evolutıon og Moral* [Evrim ve Ahlâk], 1925) ortaya koyduğu ırkçı ve evrimci nazaryeleri tekrar ele aldığı bu eserde, insanlığın kültür sayesinde değil, kültüre rağmen kazandığı gelişmeleri yüceltti. *Dr. Renaults Fristelser* (Dr. Renault'un Deneyleri) [1935] ve *Gudrun* (1936) romanlarını yayımladıktan sonra, tekrar Himmerland hikâye ve efsanelerini yazmağa koyuldu. Hıristiyanlığa karşıydı. Paganlık döneminin şenliklerini ihya etmek istiyordu; hıristiyan ilâhilerinin yerini alabilecek bazı şarkılar yayımladı (1925). Dokuz derlemesi arasında *Myter* adlı küçük nesir yazılarını derleyen dokuz kitap 1907-1940 arasında çıktı. (Nobel Edebiyat armağanı, 1944.) [L]

JENSEN (Wilhelm), alman yazarı (Heiligenhafen, Holstein 1837 - Thallkirchen, Münih yakınları 1911). İlk hikâyelerini *Magister Timotheus* (Timotheus Usta) [1866] ve *Esmer Erica* (1868) adlı kitaplarında topladı. Bu eserlerinde olağanüstüye ve alışılmamışa bir düşkünlük sezilir. *Unter Heisserer Sonne* (Daha Sıcak Bir Güneş Altında) [1869] ve *Eddystone* (1872) adlı hikâyelerinde kişiliğini daha belirgin olarak ortaya koydu. Tarihî romanlar da yazdı: *Nirwana* (1877); *Am Ausgang des Reiches* (İmparatorluğun Çöküşü) [1886]; *Asphodil* (1894); *Die Rosen von Hildesheim* (Hildesheim'in Gülleri) [1900]. (L)

JENSON (Nicolas), fransız gravürcüsü ve basımcısı (Sommevoire, Champagne 1420 - Venedik 1480 veya 1481). İlkin Monnaie de Tours'da gravürcülük yaptı, tipo basımcılığını öğrenmek için Mainz'a gitti (1458), sonra Venedik'te bir basımevi kurarak 1469'dan sonra yüz elliden fazla eser bastı. «Nicolas Jenson romeni» veya daha yaygın olarak «Jenson» denilen yuvarlak harf biçimini geliştirdi, Elzévir'lerin Jenson'dan değiştirerek aldığı bu harf biçimi basımcılıkta metin harflerinin en güzel örneği sayılır. Sixtus VI tarafından sarayda görevlendirilen Nicolas Jenson'un şaheserlerinden birisi olan *Préparation Evangélique* (İncil'e Hazırlık) Marsilya kitaplığındadır. (L)

JENYNS (Soame), ingiliz şair, filozof ve iktisatçısı (Londra 1704 - ay.y. 1787). Eserleri: *Poems* (Şiirler) [1752]; *A Free Enquiry into the Nature and Origin of Evil* (Kötülüğün Yapısı ve Menşei Üstüne Serbest Deneme) [1757]; *View of the Internal Evidence of the Christian Religion* (Hıristiyan Dini Tanıtlarının İncelenmesi) [1776]. Jenyns, S. Johnson tarafından tenkit edildi. (L)

JEO. Bk. GEO.

JEOBİYOLOJİ i. (fr. *géobiologie*). Dünyanın kozmik ve jeolojik evrimiyle başlangıç arasındaki ilişkileri, canlı maddenin ve organizmaların fiziksel kimyasal bileşimi ve evrimini inceleyen bilim. (L)

JEOBOTANİK i. (fr. *géobotanique*). Bitkilerin yeryüzündeki dağılımını inceleyen bilim. Bk. COĞRAFYA. (L)

JEODEZİ i. (fr. *géodésie*). Bk. GEODEZİ.

Foto. B.N., Bonnier (LAROUSSE)

JEODİNAMİK i. (fr. *géodynamique*). *Eşanl.* DİNAMİK *jeoloji.*

JEOFİZİK i. (fr. *géophysique*). Yer fiziğini inceleyen bilim.

— ANSİKL. *Jeofizik* terimi, homogen yapıdaki bir bölgede doğan her çeşit anomalinin, belirtileri toprak yüzeyinde gözlemlenebilen düzensizliklerle açığa çıkacağı teorisine dayanan maden arama metotları için kullanılır. Jeofizik araştırmalar, başlıca gravimetrik, depremsel, magnetik, elektrik ve yer elektiriği gibi metotları kapsar; özellikle yakın zamanlarda, toprağın üstündeki yer magnetik alanı değişimleri ile çeşitli derinliklerde bu alana tekabül eden ve yeraltı elektrik iletkenliği üstüne bilgiler veren yer elektrik akımlarının alan değişimleri arasında faz ve şiddet bakımından yapılan karşılaştırmaları konu olarak alan magnetik yer elektriği metotları da jeofizik araştırmalarda uygulanmağa başlanmıştır. Bk. FİZİK (*Yerküre fiziği*). [L]

JEOFİZİKÇİ i. (*jeofizik*'ten *jeofizik-çi*). Yerkürenin bileşimi, yapısı ve bu yapının değişmesine yolaçan kuvvetleri inceleyen kimse. (L)

JEOFON i. (fr. *géophone*). Yeraltından gelen gürültüleri (yıkma çalışmalarında, yeraltında kalmış madencilerin yerlerinin belirlenmesinde) meydana çıkarmakta kullanılan dinleme âleti.

— Jeofiz. Deprem araştırmalarında kullanılan sismograf. (L)

JEOKİMYA bls. i. Yerkürenin kimyasal yönden incelenmesi. (Bu kelime, 1838 yılında isviçreli kimyacı Schönbein tarafından ortaya atıldı. İlk jeokimya kitabı Clarke tarafından yazıldı [1908].)

— Mad. oc. Aranan madenin, yüzeysel toprak tabakalarında, yüzeyden akan sularda veya bitki yapraklarındaki oranının nümune alınan noktalara göre değişmesini incelemeğe dayanan maden arama metodu. (Maden oranındaki artış, maden yatağının yakın olduğunu gösterir.) [L]

JEOKRATİK sıf. (fr. *géocratique*). Jeol. Yerküredeki karaların denizlerden daha büyük olduğu tarihî çağa denir. (Bir bölgenin jeokratik devri, karaların, deniz çökellerinin rolü olmadan su yüzünden yükseldiği devirdir. Permiyenin, birçok bölgede jeokratik bir devir olduğu sanılır.) [L]

JEOKRONOLOJİ i. (fr. *géochronologie*). Yerküreyi etkileyen olaylar dizisini tarihlendirmeğe yarayan zaman ölçeği. (Önceleri, katmanların üst üste konulması ilkesine [bir tortul kaya tabakası üstünü örttüğü tabakadan daha yeni, kendisini örtenden ise daha eskidir] dayanan bağıl kronolojiden yararlanıldı. Bugün, mutlak yaşları verebilmek için fizik metotlarına dayanan salt kronolojiye yönelindi. Özelikle ağırlık açısından radyoaktif bir elemanla parçalanma ürünleri arasındaki bağlantının ölçülmesiyle kayaların radyoaktivitesinden [radyo kronoloji] yararlanılır. Kullanılan elementler arasında eski oluşuklar için uranyum, rübidyum potasyum ve yeni oluşuklar içinse karbon 14 izotopu sayılabilir.) [L]

JEOLOG i. (fr. *géologue*). Jeoloji ile uğraşan bilgin.

— ANSİKL. *Jeolog*'lar, jeoloji haritası yapımında, petrol, kömür, maden v.b.nin aranması ve işletilmesinde, hidroelektrik barajların incelenmesinde ve diğer bayındırlık işlerinde çalışır. (L)

JEOLOJİ i. (fr. *géologie*). Kayaların, toprakların görünüş ve düzenlenişini, çağlar boyunca geçirdiği evrimi anlatan ve açıklayan bilim.

— ANSİKL. *Jeoloji*'nin birçok kolu vardır. *Petrografi* veya *litoloji* (taşbilim) kayaları inceler. *Paleontoloji*, fosilleri, yani bir zamanlar yeryüzünde yaşamış hayvan ve bitkilerin kalıntılarını ele alır. *Dinamik jeoloji*, yerkabuğunda değişiklikler yapan olayları konu edinir. *Tektonik*, dinamik jeolojinin, iç kuvvetler etkisiyle yerkabuğunda meydana gelen biçim değişimlerini inceleyen koludur. *Tarihî jeoloji* veya *stratigrafi*, çeşitli jeoloji devirlerinde yerkabuğundaki katmanlı kayaların oluşumunu, bileşimini ve istiflenişini inceler. (Bk. KATLAR.) *Deneysel jeoloji*, laboratuvarda, tabiattakine benzer şartlar yaratarak çeşitli jeoloji olaylarını deneyle meydana getirmeğe çalışır. (Deneysel jeoloji, jeolojinin kolu olmaktan çok bir metottur.) *Uygulamalı jeoloji*, yeraltı zenginlikleri (yeraltı suyu, petrol, mineral ve maden), baraj yapımı ve diğer kamu çalışmaları bakımından özelikle önemlidir.

Jeolojinin tarihi

Eskiçağdan beri, bazı düşünürler, yeraltında değişiklikler yapan tabiî olaylarla ilgilendi. Herodotos volkan püskürmeleriyle depremleri ele aldı. Plinius Vezüv'ün püskürmesini anlattı. Bununla birlikte jeolojinin bilim olarak doğuşu çok geç döneme rastlar. Öncüleri arasında yalnız dağlardaki fosillerin menşeini açıklayan Leonardo da Vinci ve minerallerle fosillerin bir sınıflamasını yapan Georg Agricola (1494-1555) sayılabilir. XVIII. yy. sonunda, kömür ve demir filizinin yaygın bir şekilde kullanılmasıyle jeoloji doğdu. Buffon, 1749-1778 arasında Yer üstüne yazılmış ilk kronolojik eser olan *Epoques de la Nature* (Tabiat Dönemleri) adlı kitabını bastırdı; 1795'te ingiliz James Hutton, bugün bile yadırganmayacak kavramlara yer veren ve yalnız tabiat olaylarını ele alan, kayaların menşeiyle ilgili ilk eseri yayımladı: *Theory of the Earth* (Yeryuvarlağı Teorisi). 1807'de Londra'da ilk jeoloji derneği kuruldu; 1815'te William Smith, İngiltere'nin ilk jeoloji haritasını yayımladı. Fransa'da Cuvier ve Alexandre Brongniart paleontolojinin temellerini attılar. İngiliz Lyel'in *Elements of Geology* (Jeoloji Prensipleri) adlı eserini yayımladığı yıl olan 1830'da Fransa Jeoloji derneği kuruldu ve bu yeni bilim Sorbonne'da Constant Prévost tarafından öğretilmeğe başlandı. Yüzyılın ortasında jeoloji artık sağlam temellere oturtulmuş, terimlerinin kullanımı bir düzene sokulmuştu. Polarıcı mikroskobun (Zirkel, sonra Lucien Cayeux) kullanılması, aşma örtüleri teorisi (A. Heim, 1878), deniz ilerlemesi ve gerilemesinin östatizm ile açıklanması (E. Suess, 1897), kıtaların seyri teorisi (Taylor [1910] ve Wegener [912]), minerallerin X ışını ile incelenmesi (W. Bragg [1920]), kayaların mutlak yaşlarının radyoaktivite ile belirlenmesi, yerkabuğunun incelenmesinde jeofizik metotların uygulanması, derin termodinamikle dağ yükselmelerinin açıklanması, özellikle çorak bölgelerin topografya ve jeoloji haritalarının yapımında uçaktan yararlanılması, jeolojinin daha sonraki evriminin başlıca aşamalarıdır.

Genel bilgiler

1. Dünyanın boyutları portakal büyüklüğüne indirgenecek olsa portakalın pürtükleri yerküre *engebe*'lerinden 3 defa daha belirgin kalır.

2. *Yeryuvarlağının yoğunluğu* (ortalama 5,5) yüzeyden (2,5) merkeze (8) doğru artar.

3. Yerkürenin merkezinde, ağır ve kaskatı bir kesim vardır.

4. *Isı* derinlere doğru artar.

5. Yeryuvarlağı kabuğu şu bölümlerden meydana gelir: kalınlığı 0-70 km arasında değişen (ortalama 15 km olduğu sanılır) ve *sial* adı verilen hafif ve katı tabaka; daha ağır, daha akışkan olan bir veya birçok tabaka (en derindekine *sima* denir).

6. Dünyanın, başlangıçta ergimiş silikatlardan oluşan bir kabuğu olduğu sanılır. İlk kabuk, oluşumunu tamamladıktan sonra hızla soğudu ve genleşmeye ters bir işlemden geçerek gerginleştirici güçlerin etkisinde kaldı ve bunun sonucunda parçalandı.

7. Kısa süre sonra tektonik güçlerin ve volkanizmanın yaptığı etkilere aşınma ve tortullaşma etkileri de katıldı. (Çökellerin incelenmesi jeoloji tarihinin zamanlara ayrılmasına imkân vermiştir.)

8. Isı ve nem şartları elverişli hale geldikten sonra yeryüzünde *hayat* başladı. Canlılar daha sonra farklılaştı ve mükemmelleşti: canlı sayısı ortalama olarak her 80 milyon yılda bir iki katına çıktı (hiç değilse kambriyumdan sonra).

9. Yerkürenin tarihi, ancak bugünkü olayların yardımıyle yorumlanabilir; bu sebeple, incelemeye buradan başlamak gerekir.

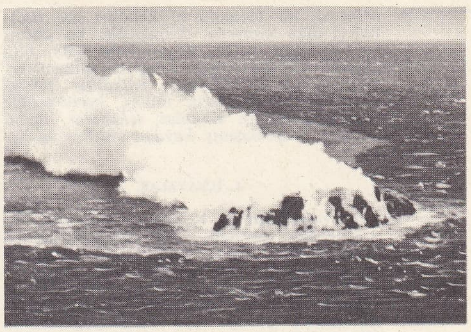

volkanik bir adanın teşekkülü

Jeoloji olayları

Jeoloji olaylarından bazıları enerjilerini güneş, sıcaklık değişimleri, rüzgâr ve yağmurdan alır. Bunlar, dış menşeli olaylardır ve jeomorfolojinin inceleme konusuna girer (aşınma, çökelme v.b.).

Öbür jeoloji olaylarıyse iç menşelidir: volkanlar ve volkan ürünleri, dünyanın hareketleri ve volkanik olmayan dağların oluşumu.

1. *Volkan olayları*. Volkanlar, yerkabuğunun derinlerinden gelen ergimiş gereçlerin veya lavların ve püskürme maddelerinin fışkırdığı ağızlardır. Bk. PÜSKÜRME.

Maden yataklarına benzeyen mineral depoları, cinsleri ne olursa olsun volkan ürünleri (fümerol, geyser, sıcak su kaynakları v.b.) tarafından meydana getirilir.

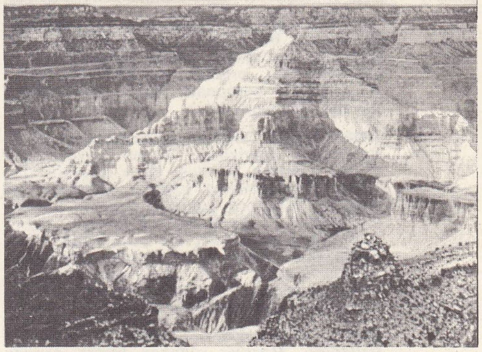

Colorado vâdisinde tortul tabakalar

2. *Deprem olayları*. Depremlerin en şiddetlilerini yarıklar veya faylar meydana getirir, hattâ deniz dibi göçmelerine ve kaymalarına yolaçabilir.

3. *Dağ oluşum olayları*. Zeminin yavaş hareketleri arasında dağ sıralarının oluşmasına yolaçanlar vardır. Bu dağ sıralarının birçoğu *jeosenklinal*'lerden (bir çeşit az derin ama dibi giderek tortul depolarıyle dolan havza) doğmuştur. Kıvrımlar bu şekilde oluştuktan sonra aşınma sayesinde bu yapıların tabiî kesitleri gözle görülür hale gelmiştir. Bk. DAĞ. KIVRILMA.

Mineraller ve kayalar

Gözleme elverişli tek kesim olan yerkabuğu, kayalar halinde derlenmiş minerallerden meydana gelir.

Decazeville (Aveyron) dolaylarında yer katmanlarının kıvrılması

Foto. LAROUSSE

Mineral, bir formülü ve kendine has özellikleri olan kimyasal cisimlerdir; bu cisimlerin birçoğu billûr biçimindedir. (Bk. BİLLÛRBİLİMİ.) Kayaların başlıca bileşenleri: *silis* (kuvars, kadıköytaşı), *silikat*'lar (feldispat, amtbol, proksen, mika), *karbonat*'lar (kalsit, dolomit). Kayalar, *içkayalar, tortul kayalar, başkalaşmış kayalar* sınıflarına ayrılır.

A. İÇKAYALAR

Yeryuvarlağının iç kısmında yer alır. Bu kayalardan birçoğu yerin derinliklerinden ergimiş kütle (*magna, lav*) halinde yükselmiş ve soğuma ile katılaşmıştır. Bazı bilim adamları granitin daima katı halde kalmış olduğunu ileri sürerler. Yerkabuğunun derinliklerinden yavaş veya hızlı soğumasına göre granit, iri veya ufak billûrlu olur. Öte yandan kapsadığı serbest silis oranına göre asit nötr veya bazik kaya sınıfları ortaya çıkar. Bütünüyle billûrlu kayalar, elementlerinin büyüklüklerine göre iri billûrlu, ufak billûrlu olarak da ayrılır. Bunlar hemen daima derinlerde billûrlaşmıştır.

Kısmen billûrlu (*yarı billûrlu*) ve billûrsuz (*camsı*) kayalar ise (hiç değilse bir kısmı) yüzeyde billûrlaşmış volkan kayalarıdır.

İçkayaların en dayanıklıları bile karbon gazıyle yüklü suların etkisiyle yavaş yavaş ayrışır. Böylece, granit kütleleri ayrışma sonucunda kum ve killerin meydana gelmesine yolaçar.

B. TORTUL (veya ÇÖKEL) KAYALAR

Tortul kayalar yerkabuğunun dış kesiminde oluşur. Bu kayalar, ya su dibine çökelir veya açıkhavada oluşur. Menşe (kırıntılı, kimyasal, organik kayalar) ve bileşimine (silisli, karbonatlı, killi, tuzlu, yanar kayalar) göre sınıflanır.

Başlıca *silisli kayalar* arasında *kumlar* ile *kumtaşları* sayılabilir. Tortul kayalar ayrışma geçirmez ve ateşe karşı dayanıklıdır. Kum, tutturulmamış kayadır. Kumtaşı ise süzülme sularının getirdiği çimento ile tutturulmuştur. *Tebeşir* ve asıl *kireçtaşı* (veya *kalsitaşı*) başlıca *kireçtaşı* kayalarıdır. Bazı kireçtaşları, kavkı birikmesiyle oluşmuştur ve «kavkıtaşı» adını alır; bazılarıysa yuvarlak tanelerin (oolitli kireçtaşları) veya kavkıların yığışmasından oluşur.

Başlıca *killi kayalar, kiltaşları, marnlar* ve *şistler*'dir. Marnlar oldukça büyük oranda karbonat kapsar ve kireç yakmağa veya çimento yapmağa yarar.

Başlıca *tuz kayaları, alçıtaşı* ile eski lagünlerin buharlaşmasından türeyen *kaya tuzu*'dur.

En önemli *yanar kayalar* bitkisel maddelerin dönüşmesiyle oluşan *linyit* ile *taşkömür* ve hayvan menşeli *petrol*'lerdir.

C. BAŞKALAŞMIŞ KAYALAR

Bu kayalar eski içkayaların veya tortul kayaların dönüşmesi veya *başkalaşması* ile meydana gelir.

Oldukça yüksek bir ısı ve mineralleştirici buharla birlikte yüksek basınç, püskürme maddelerine temas ederek meydana gelen başkalaşmanın veya jeosenklinallerin dibindeki başkalaşmanın en önemli sebepleridir. Kil, sırasıyle billûrlu şistler, mikalı şistler ve gnayslar haline gelir. Kireçtaşları mermere dönüşmüştür. Kumtaşları, kuvarsitlerin oluşmasına yolaçmıştır.

Jeolojik zaman bölümü

Eski araziler bugün bütünüyle başkalaştığından (gnayslar, mikaşistler) ve artık hiç bir fosil kapsamadığından (ender durumlar hariç) yeryuvarlağının ilk çağları üstüne çok az bilgi vardır. Kalınlıkları çok fazla olan bu arazilerin bütününe *Prekambriyum* ismi verilir. Daha genç arazilerde kesin bir kronoloji sıralaması yapmağa elverişli fosiller vardır. Öte yandan, Batı Avrupa'da jeoloji olayları dizisi ve fosillerin evrimi kronolojik bölünmelere imkân verdi; bunun sonucunda jeolojik zamanlar büyük *zaman*'lara, zamanlar *devir*'lere, devirler de *çağ*'lara ayrılır.

Dört büyük zaman vardır: *Paleozoik* veya *Birinci zaman; Mezozoik* veya *İkinci zaman; Senozoik* veya *Üçüncü zaman* ve *Dördüncü zaman.*

Zamanlar devirlere veya sistemlere, sistemler de katlara ayrılır.

Aynı çağa tekabül eden araziler bütününe *kat* denir.

Jeoloji zamanlarının mutlak süresi gittikçe daha iyi öğrenilmektedir; mutlak yaş tayini, radyoaktif parçalanmadan türeyen izotop oranına göre yapılır. Paleozoik zamanın başından itibaren 500 milyon yıl geçmiştir. Jeoloji tarihinde çeşitli yerlerde kıvrımlanmalar meydana gelmiştir. Eskiden, bu kıvrımlanmaların, bütün dünyada aynı tarihte ve belirli bazı dönemlerde oluştuğu sanılmıştı. Bu sırada konmuş adlar (*hüroniyen, kaledoniyen, hersinyen* ve *Alp kıvrımları*) hâlâ kullanılmaktadır. Bugün artık bu isimlerin ilgi çekici fakat kesin olmayan işaretler olduğu anlaşılmıştır. Bk. KAT.

FOSİLLİ ARAZİLER

Hayvan paleontolojisi ile bitki paleontolojisi dallarına ayrılan paleontoloji, jeolojinin en önemli bilgi kaynağıdır. Fosillerin incelenmesi sayesinde paleontoloji toprak tabakalarının istiflenme sırasını ortaya çıkarır ve yaşlarını kesinlikle bulur.

Şemalaştırmak suretiyle, jeosenklinallerde çökelen topraklar ile derinliği az denizlerde veya tatlı sularda veya açıkhavada çökelmiş topraklar karşıtlaştırılır.

Jeosenklinallerde çökelen gereçlere bugün dağlarda rastlanır: bunlar çoğunlukla çok kalındır ve fazla çeşitleri yoktur. İkinci grup çökeltilerse tersine hem ince, hem de çok çeşitlidir ve dağların dışında bulunur.

1. *Silüryen.* Türkiye'de bu dönemden kalma tortul kayalara rastlanır: Çamlıca tepeleri (İstanbul) ve Adalar.

2. *Devonyen.* Van, İstanbul, Bartın v.b.de Devonyen devrinden kalma araziler geniş yer tutar.

3. *Karbon devri.* Bu devrin başlıca kayası bitkisel maddelerin ayrışmasından doğan *taşkömürü*'dür. Karbon devri başlıca iki kata ayrılır: *Vestfaliyen* ve *stefaniyen.* Yükselmekte olan hersinyen sıradağlarda görülen kömürlü çanaklar (bu durumda kıvrımlanma geçirmişlerdir) ile hersinyen sıradağların dışında kalan arazilerde oluşmuş çanaklar (bu durumda taşkömürü tabakaları yataydır: msl. A.B.D.'deki ve Kuzey İngiltere'deki kömür havzaları) arasında farklar vardır.

4. *Permiyen.* Bu devirde yerkürenin büyük kısmında çöl iklimi vardı ve bunun sonucunda demir oksitle kırmızıya boyanmış tuz kayaları oluşmuştur.

Permiyen kayalar arasında İngiltere'nin yeni kırmızı kumtaşı, Strassfurt'taki *alçıtaşı, kayatuzu* ve su ile bozunmuş tuz yatakları v.b. sayılabilir. Son taşkömürü tabakaları özellikle Autun havzasında meydana gelmiştir.

5. *Triyas devri.* İkinci zamanın bu ilk sistemi permiyenin devamından başka bir şey değildir. Bu devirde birçok tuz kayasına rastlanır. Bununla birlikte, dolomitli kireçtaşları Doğu Alplerde (İtalya) büyük yer tutar; oysa Batı Alplerde (Fransa, İtalya) büyük *parlak şistler* dizisi başlar;

6. *Jura devri.* Jeosenklinallerde tortullaşma önce marnlı, sonra kireçlidir. Parlak şistler devam eder.

Sığ denizlerde (msl. Paris çanağı) birçok kil, marn ve kireçtaşı almaşması görülür. Bunlar, ısınma devirlerini karşılar ve killimarnlı bölgeler yanında yükselen yamaçlar aracılığıyle ortaya çıkar.

7. *Tebeşir devri.* Jeosenklinallerdeki tortullaşma Alp dağlarının ilk yükselişi sonucunda çok düzenli olarak ortaya çıktı. Tersine, sığ denizlerde (Paris çanağı) üstünde önemli ölçüde *tebeşir*'in (yeşil tebeşir, marnlı veya gri tebeşir, beyaz tebeşir) yer aldığı uzun bir *killer* ve *kumlar* dizisi çökelir.

8. *Paleojen* veya *Eyosen ve Oligosen bütünü.* Pireneler oluşumunu bitirdikten ve Alpler yükselmeğe başladıktan sonra seller çevredeki denizlere *fliş* ve *molas* adı verilen çok kalın yumuşak kumtaşı tabakaları yığdı. Sığ denizlerdeki (Paris ve Aquitaine çanakları) depolar deniz kulağı - göl oluşuklarıyle almaşma halindedir. Çok değişik tortullanmalar kireç, kum, kil, alçıtaşı v.b.-den meydana gelir.

9. *Neojen* veya *Miyosen ve Pliyosen bütünü.* Önemli molas depoları ve sel pudingleri Alp oluşumunun son evresine eşlik eder. Auvergne'de ve dünyanın başka bölümlerinde aynı anda yanardağlar oluştu ve yeryüzünün püskürtülen maddeler ve lavlarla kaplanmasına yolaçtı. Okyanuslar ve denizler bugünkü şekillerini kazanırken yükselme henüz yeterli seviyeye ulaşmadığından, sığ deniz tortullarının çok azı karalara katılma imkânı bulmuştur.

10. *Dördüncü zaman* veya *Pleyistosen ve Holosen bütünü.* Başlangıçta görülen buzul ve buzullararası devirlerin almaşması, bu son jeoloji devrinin özelliğidir. Bütün Kuzey Avrupa'da eski buzulların yayılma alanlarını kesinlikle gösteren işaretlere rastlanır. Son buzullaşmadan sonra bugünkü akarsu ağları oluştu. Akarsu taraçalarıyle birlikte vâdiler oyuldu. Yaylalar üzerine lös ve balçık çökeldi. Çoğunda insanların yaşadığı tarihöncesine ait kalıntılar kapsayan mağaralar dolgu ve çökellerle doldu.

● Jeoloji daima kendine özgü değeri ve temel rolünü korur; bununla birlikte yeni teknik ve metotlar da ortaya çıkmaktadır. Bu yeni usuller, jeolojiyi kalitatif alandan daha kantitatif bir biçime dönüştürmeğe çabalayarak bu bilime kesinlik kazandırma amacı güder.

Jeolojide keşif çağı, artık uygulamada bütünüyle kapanmıştır. Su üstünde yükselmiş arazilerin, sıradağların ve tortul havzaların büyük kısmı tabakabilimin en ince teknik metotlarıyle ayrıntılı bir biçimde incelenmiştir. Özellikle mikrofavna ve mikrofasiyeslerin sistemli olarak incelenmesiyle farklı jeoloji düzeylerinin yayılma alanı daha kesin olarak belirlenebilir; ayrıca, tabaka dizileri ve jeoloji olaylarının yaşı da daha doğru olarak tespit edilebilir. Bu incelemeye paralel olarak, kaya yapılarının farklı gözlem ölçülerine göre yapılan incelemeleri, kayaları etkileyen tektonik hareketlerin sayısının, yapısının ve sıklığının ortaya konmasına ve dağ sıraları tarihinin daha iyi anlaşılmasına yolaçar. Kronoloji de giderek kesinlik kazanmaktadır. Bağıl kronolojinin (büyük ölçüde paleontolojiye dayanır) temel ilkelerini muhafaza eden ve radyoaktif elemanların bilinmesine dayanan fizik ve kimya metotları sayesinde, çok yakın bir gelecekte bütün oluşukların yaşı kesinlikle belirlenebilecektir.

Paleomagnetizma gibi değişik jeofizik metotlar ve termolüminesans veya jeokimya gibi fizik veya kimya metotları ayrı birer bilim dalı haline gelmektedir. Tek tek bireylerin incelenmesini bir yana bırakarak halkların istatistik olarak incelenmesine yönelen paleontoloji, daha tutarlı bir biçim almaktadır. Bununla birlikte, su üzerinde kalan karalar yerkürenin ancak üçte birini meydana getirir: bu yüzden uçsuz bucaksız bir alan (okyanuslar ve denizler) denizbilimin konusu içine girmektedir. Sedimantoloji, jeokimya ve modern nümuneleme metotlarına dayanan deniz dibi jeolojisi, bugünkü, tortullanmayı inceleme imkânları sağlar; öte yandan jeofizik metotları (gravimetri, deprem) ve sondalamalar deniz diplerinin yapısını inceleyenlere yeni ufuklar açmaktadır. (L)

JEOLOJİK sıf (fr. *géologique*'ten). Jeoloji veya yerkürenin fizik yapısıyle ilgili: *Jeolojik oluşuklar.* (L)

Jeoloji kurumu (TÜRKİYE—), Türkiye'de jeoloji ile uğraşanların, bu ilimle yakından ilgisi bulunanların ilmî, meslekî, kültürel ve sosyal alanlarda birlik ve dayanışmasını sağlamak amacıyle meydana getirilen kurum (1949). Cemiyetler kanununa göre kurulan Jeoloji kurumu, ilmî ve meslekî konferanslar düzenler; ilmî ve meslekî yardımlarda bulunur; yayınlar yapar; dünya jeoloji kurumları ve yakın ilmî kuruluşlar arasında bağlantı kurar v.d. Merkez teşkilâtı: Genel kurul; Yönetim kurulu; Denetleme kurulu ve Haysiyet divanı. (M)

JEOMAGNETİZMA i. (fr. *géomagnetisme*'-den). *Eşanl. Yer* MAGNETİZMA*'*sı.*

JEOMORFOJENEZ i. (fr. *géomorphogenèse*). Yeryüzü şekillerinin biçimlerinin oluşması.

— ANSİKL. *Jeomorfojenez*'in başlama sebebi, kıta ve okyanus alanları arasındaki farklılaşmaya sebep olan tektonik bozulmalardır. Ama «iç» güçlerin bu etkisi (tektonik bozulmalar, volkanik püskürme), oluşan engebeyi aşındıran veya değiştiren «dış» güçlerin uyuşmazlığıyla çatışır; ırmak yataklarının derinliği engebelerin sarplığıyle doğru orantılıdır. Irmakların yatağını yarmasından sonra yamaçlar, eğimlerinin dikliği ölçüsünde hızla biçimlenir. XIX. yy. sonunda W. M. Davis bu uyuşmazlığı aşınma çevrimi nazariyesiyle açıklamağa çalışmıştı. Gerçekte ise W. M. Davis'ten bu yana iç ve dış güç etkilerinin genellikle zamandaş olduğu farkedildi. Yeryüzünde ablasyon hızı gibi tektonik bozulmaların hızı da çok farklıdır; çok değişik bileşim şekilleri gerçekleşmiştir. Meselâ, bazı hallerde tektonik bozulma gözle farkedilebilecek hiç bir engebenin oluşmasına yolaçmaz. Bu sebeple Aşağı Mississippi veya Camargue ovalarının yavaş yavaş düzleşmesi bir deniz hendeğinin oluşmasıyle açıklanamaz: düzleşme güçlü ırmakların büyük ölçüde alüvyon yığmasıyle meydana gelir. Tersine, bugün büyük bir hızla gelişen İskandinav kalkanının glasyoizostatik yükselmesi engebede bütünüyle kendini belli eder; çünkü bu yükselme, ırmak yataklarının yükselmesiyle aynı hızda kazamadığı sert kayalı bir bölgeyi etkiler.

Şu halde, tektonik bozulmaların yüzey şekilleri üstüne etkisi, tektojenez ve kaynakların yapısı ile iklim etkisinde kalan ablasyonun nispî hızına bağlıdır. Dağ karaoluşum döneminde çok az aşınan engebeye (İskandinav kalkanı) ve tektonik bozulmanın yüzey şekillerini etkileyemediği engebelere ender rastlanır. Genellikle tektonik bozulma, bir ölçüde ablasyondan önce başlar ve aşınmayı hızlandıran bir engebenin belirmesiyle kendini gösterir. Tektojenez ile aşındırma arasında sıkı bağlantı vardır ve aşındırma jeolojik katmanları düzensiz olarak süpürerek tektonik bozulmaların şeklini etkiler: meselâ, sert tabakasının keskin kanatları aşınmış diz biçimindeki bir kıvrım binişme haline dönüşür. Tektonik bozulmalar düzensizdir; oysa, dış etkiler iklim değişiklikleri sebebiyle şiddetli bozulmalara yolaçar. Bazen tektonik bozulmalar ablasyondan daha hızlıdır; bu durumda engebe yükselir. Öte yandan bazen bu olayın tersi meydana gelir ve yükselme sırasında düzleşmeler önce bölgeyi kısmen yarar, sonra yükselir ve bozuşur. Modern jeomorfolojinin aşınma çevrimi kavramını terketmesi, büyük ölçüde bu karmaşık ilişkiler sayesinde olmuştur.

Ama jeomorfojenez, yalnız yapısal etkilere değil (tabakaların yapısı ve konumu, tektonik bozulmalar) dış güçlerin etki şekline de bağlıdır. Buzullar tarafından yarılan vâdilerin meydana getirdiği yerşekilleriyle nehir vâdilerininki birbirine benzemez; buzultaşların kopması alüvyon ovalarındakinden çok farklı yüzey şekillerinin oluşmasına yolaçar. Engebe eteklerinde örtü halinde yayılmış akarsular, yamaçlara, nehir vâdilerine v.b. benzemeyen şevler oluşturur. Bu yüzden, yerküre yüzeyindeki ablasyon ve yığışma biçimleri çok farklıdır. Bu biçimler, çeşitli morfoklimatik çevrelere bağlıdır ve bir kuşaklılık ilkesine uyar. Şüphesiz, bütün morfojenez işlemler kuşaklılıkla ilgili değildir: rüzgâr gücünün etkisi, dalgaların kıyılar üstüne yaptığı etki ve akarsuların etkisi bütün yerkürede aynı kanunlara uyar. Ama bu işlemlerin morfojenetik rolü (etkileri bölge sınırını aşmayacak şekilde) coğrafî ortama sıkı sıkıya bağlıdır: rüzgâr yalnız çıplak toprağı etkiler ve bu yüzden yalnız çölleri ve toprakların çıplak bölümlerini biçimlendirir; akarsu burgaçları, nemli tropikal arazilerde az görülen kum ve çakılları yerinden oynatarak yatağı aşındırır. Bu yüzden yerküre engebesi çok değişiktir. Engebe, jeolojik yapıya (bugünkü tektonik bozulmalar dahil), iklim şartlarına, dış güçlere, eskiden kalma şekillere (eski tektonik bozulmalar) bağlıdır. Bu durum, konusu üstüne tutarlı bir görüşe kavuşan jeomorfolojinin uzun süren çabalamalarını açıklar. (L)

JEOMORFOJENİ i. (*jeomorphogénie*). Yeryüzü engebesinin oluşumunu inceleyen bilim. (L)

JEOMORFOLOJİ i. (fr. *géomorphologie*). Yeryüzü engebelerini inceleyen bilim. ‖ *Uygulamalı jeomorfoloji*, jeomorfolojinin insan tarafından tehdit edilen tabiî zenginlikleri korumağa çalışan ve bu zenginliklerin işletilmesini sağlayan jeomorfoloji kolu: *Ekili topraklardaki aşınma ile savaşmak uygulamalı jeomorfolojinin konusuna girer.* ‖ *İklim jeomorfolojisi*, jeomorfolojinin engebe biçimlerinin evrimi üstüne ikliminin yaptığı etkiyi inceleyen kolu. (Bu etki dolaysız [ısı, yağış, don süresi] veya dolaylıdır [toprakların etkisi, bitki örtüsü].) ‖ *Yapısal jeomorfoloji*, jeomorfolojinin, öncelikle jeolojik yapının (toprak tabakalarının konumu ve yapısı, eski veya bugünkü tektonik bozulmalar) etkisini inceleyen kolu.

— ANSİKL. Bugünkü yerşekillerini açıklayabilmek için *jeomorfoloji*'nin öz evrimini meydana çıkarması gerekir; bu yüzden jeomorfoloji jeolojiyle yakın akrabadır ve bazı ülkelerde (msl. A.B.D.) uygulama bakımından jeolojiye bağlanır. Birçok ülkede yerküreyi konu edindiğinden jeomorfoloji coğrafya bilimleri çerçevesi içine sokulmuştur.

● *Jeomorfolojinin tarihi.* Çok erken dönemlerde önce yunan coğrafyacıları, sonra Rönesans devri bilim adamları (özellikle Leonardo da Vinci ve Bernard Palissy) engebe oluşumu üstüne dağınık notlar yazarak jeomorfoloji çalışmalarına başladılar. Daha o devirde Leonardo da Vinci, defterlerinde ırmak ile vâdilerin boyutları arasındaki ilişkileri isabetli bir şekilde gözlemlemişti. Ama, jeomorfoloji ancak XIX. yy.da sistemli bir bilim dalı oldu. Başlangıçta, kanallar açarak ve ırmaklar düzenleyerek XIX. yy. başından itibaren ırmak dinamiği konusunda deneysel bilgiler edinen ve daha sonra bu bilgiyi bir matematik âleti sayesinde sistemli hale getiren su mühendisleri pratik çalışmaları yürüttüler. Yaptıkları yolların korunması bakımından bayındırlık mühendisleri de dinamik jeomorfolojiyle ilgilendi. Bu mühendislerden biri 1841'den itibaren sellerin evrimiyle ilgili bir teori kurdu. 1872'de su mühendisi Dausse denge profili kavramını ortaya attı. Nihayet ormancılar, sel aşındırmalarına karşı girişilen savaşta ağaçlandırmanın etkili bir silâh olduğunu buldular: Aiogual kütlesinde Fabre'ın yaptığı çalışmalar uygulamalı jeolojinin ilk başarısıdır.

Uygulamasız araştırma akımları da çok değişik yönlerde gelişti. Meselâ XVIII. yy. sonundan itibaren cenevreli Saussure buzullarla ilgilendi; biçim ve birikmeleri inceleyerek eskiden buzulların bugün olduğundan çok daha uzaklara yayılmış olduğunu ileri sürdü. XIX. yy. ortasında başka bir isviçreli (Agassiz) Saussure'ün izinde yürüdü. Öte yandan jeologlar, yerküre tarihini ortaya çıkarmak için engebelerin bugünkü evrimini incelediler: meselâ XVIII. yy. sonundan itibaren Hutton'un yaptığı ve daha sonra Playfair, Geikie ve Lyell tarafından yeniden ele alınan araştırmalar. Peneplen kavramını XIX. yy. ortasında ingiliz jeologları tanımladı. Ama, uygulama akımıyle teorik akım günümüze kadar hemen hemen hiç bilinmiyordu: mühendisler pratik uygulamalar içine sıkışarak kalmışlar ve matematik formüllerin ardına gizlenen deneysel bir davranışı benimsemişlerdi. Su mühendisleri, gerçekten güç olan tabiattaki ölçmelerden çok matematik hesaplar ve küçük modeller üstünde laboratuvar çalışmalarına başvurdular. Bu mühendislerin araştırmaları pratik uygulama alanına yöneldi ve evrimin yalnız birkaç yıllık bir bölümünü ele aldı. Jeolojik zamanlar çerçevesi içinde engebe evrimini ortaya koymağa çabalayan jeomorfologların teorik çalışmalarıyle pratik buluşlar arasındaki bağlantı henüz kurulamamıştır. Ayrıca modern jeomorfolojinin temeli, üniversitelerde hazırlanan teorik ve akademik akımın dışına çıktı ve uygulamayle hiç bir ilişki kurulamadı. XIX. yy. sonunda yavaş yavaş jeoloji bilimleri ortaya çıktı. Görüldüğü gibi jeomorfoloji önce jeolojinin alanına sokulmuştu. Bu sebeple, engebeyi açıklayan tek unsur olarak yerkabuğu yapısını ele alma eğilimi ortaya çıktı. Aynı bağlantı, yerkürenin veya yükselen kraterlerin soğuma teorisi gibi teorik kurgularda da vardır. Jeolojik gözlem kesinleştiği ve şaşmaz hale geldiği ölçüde jeomorfoloji kesin bir bilim görünümü kazanır. Fransa'da La Noé (topografyacı) ve Margerie (jeolog) Jura engebesinin klasik biçimlerini kıvrımlı yapıyle açıkladılar ve 1888'de mükemmel bir jeormorfoloji incelemesi yayımladılar; bu eser, Dausse'un denge profili kavramına dayanan akarsu şekillerinin evrimiyle ilgili bir teori kapsar. Aynı dönemde Almanya'da jeomorfolojinin temellerini Richthofen gibi büyük gezginler attı. Kişisel deneylerinden ötürü bu gezginler büyük iklim tipleri etkisiyle oluşan biçim çeşitlerine özellikle dikkat ettiler. A.B.D.'de kesin gözemlere elverişli yarı kurak batı bölgelerinde yapılan metotlu keşif gezileri Powell'e 1875'ten sonra Colorado kanyonundan itibaren akarsu aşındırmalarıyle oluşan yüzey şekillerini inceleme imkânı verdi; Golbert akarsu mekanizmasını belirledi; Mac Gee ise akarsu örtüsü halindeki akışın etkisini ortaya koydu.

Bu dağınık gözlemler, bu sayısız ama tek tek veriler bir çözümleme çabası gerektiriyordu. Bu işi amerikalı W. M. Davis başardı. Bir okul kuran teorikçi, otoriter ve yetenekli bir bilim adamı olan Davis bıkmadan yeni kavramlar getirdi ve ince eleyip sık dokuyan gözlemlerden çok bilimsel bileşimlere yönelerek çelişkileri ortadan kaldırdı; teorik, hattâ metafiziğe yönelmiş bir kafa yapısına sahip olan Davis, evrim şemaları (msl. aşınma dönemi), akılcı soyutlamalar (bütün tabiat soyut akılyürütmeyle tanımlanan bir kalıp içine girmelidir) yarattı. Davis ile jeomorfoloji, gelişiminin yeni bir evresine girdi. Açıklamanın açık seçikliği, çok sistemli akılyürütmelerin güçlülüğü, tasvir yeteneği, kişiliği Davis'e A.B.D., Fransa ve Büyük Britanya'da büyük ün kazandırdı ve davis'çi bir okul gelişti; ama bu okul, olayların etkisiyle Davis'in kurduğu öğretim sisteminde ufak tefek değişiklikler yaptı.

A.B.D.'de Davis'in düşünceleri sayısız ders kitabında tekrar ele alınırken Fennemann ülkedeki engebe biçimlerinin bir dökümünü yaptı: Johnson ise davis'çi bir nazariye getirdiği kıyı morfolojisi üstünde çalıştı; Bryan ve daha başka birçok bilim adamı yarı kurak bölgedeki biçimlenme ve akarsu örtüsünün akış etkisiyle oluşan yer şekilleri meseleleriyle uğraştı. Fransa'da, Martonne ılımlı bir Davis taraftarı olarak ortaya çıktı: doğru bir tenkit anlayışını sürdürdü ve diğer düşüncelere de büyük ölçüde değer verdi. Martonne 1910'da ikliminin yüzey şekilleri üstüne etkisini konu edinen bir makale yazdı ve İkinci Dünya savaşı eşiğinde kuşak coğrafyası düşüncesini ortaya attı. Brezilya'ya yaptığı gezi Martonne'u büyük ölçüde etkiledi ve bu tarihten sonra nemli tropikal iklim alanındaki yerşekilleriyle nemli ılıman iklim alanındaki yerşekilleri arasındaki farklar üstünde durdu. Fransızlar arasında Davis'çiliğe en sıkı bağlanan jeomorfolog H. Baulig'dir. Baulig, eserlerinin büyük kısmında eski yontulma düzeylerinin izlerini aradı ve bunları östatik nazariyesiyle açıklamağa çalıştı. Buzul olayları üstüne çalışmalar yapan R. Blanchard kendini Alplerin incelenmesine verdi, aşınma düzeyleri ve hele östatizm sonuçlarına büyük bir şüpheyle baktı.

Davis Almanya'da hiç başarı kazanamadı: anglosakson ülkelerindekinden ve Fransa'nınkinden çok farklı bir anlayışta gerçek bir millî okul gelişti. İklim etkileri, yerşekillerinin biçimlenişi ve tektoniğin önemi üstünde ısrarla duruldu. 1906'dan itibaren Passarge, Kalahari konusundaki büyük monografisinde çöl yüzey şekilleriyle ilgili bir nazariye hazırladı. Aynı dönemde, diğer bilim adamları soğuk iklimdeki morfojenezi inceledi; Salomon 1916'da Dördüncü zaman buzul çevresi olaylarının etkileri ve Orta Almanya dağlarının yüzey şekilleri üstüne bir çalışma yaptı. Soergel iklim taraçaları v.b. nazariyesini hazırladı. Hepsi büyük birer gezgin olan tabiatçılar tarafından işlenen alman jeomorfolojisi Davis'in soyutlamalarını kabul etmez, normal aşınma kavramından kesinlikle uzaklaşır ve hattâ aşınma dönemi kavramını da güçlükle kabul eder. Bununla birlikte, Ren ötesi ülkelerde soyut kavramlar ortaya çıktı (özellikle W. Penck'in «dağ basamakları»).

Rusya'da gelişme çok farklı oldu. Jeomorfoloji çok geç dönemlerde toprakbilimin ek dalı olarak ortaya çıktı. Dokuçayev, toprak aşınması biçimi olarak bozkır ya-

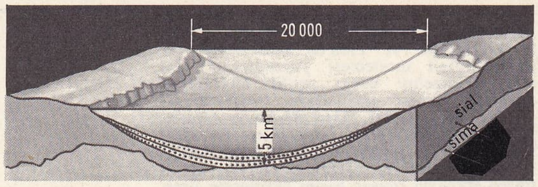

jeosenklinal

rılmalarını inceledi. Jeomorfoloji uzun süre diğer fizikî coğrafya dallarına bağımlı kaldı ve ancak pratik ihtiyaçların etkisiyle yakın zamanda önemli bir atılım yaptı ve fizikî ortamın diğer unsurlarıyle yakın ilişkili olarak incelenmeğe başlandı.

● *Jeomorfolojinin bugünkü meseleleri.* Günümüzde jeomorfoloji yeni bir döneme girmiştir. Davis'in düşünceleri sistemliliğinden ötürü şiddetle tenkit edilmektedir. Bazı bilim adamları jeomorfoloji terimlerini kurtarmağa çalışmaktadır; ama bu terimlerin kapsadığı kavramlar bugün değişmiştir. Günümüzdeki eğilim, metafizik kavramlar yerine daha bilimsel metotlar getirmeğe çalışmaktadır. Artık tabiatın karmaşıklığı ve çeşitli olayların birbirine etkisi ve tepkisi üstünde daha çok durulmaktadır. İklim jeomorfolojisinde normal aşınma nazariyesi geçerliğini yitirmiştir. Şiddetle karşı çıkılan dönem fikri A. Cholley'in etkisiyle yerini gelişim kavramlarıyle aşınma sistemlerine bıraktı; fransız, alman ve sovyet bilginlerinin çalışmalarında açık bir yakınlaşma ortaya çıktı.

Modern jeomorfoloji, engebe biçimleri ve bunların yaşlarını bulmağa yarayan çökellerin sistemli karşılaştırılmasına, gelişimlerin ve bunların yer aldığı morfoklimatik çevrenin ortaya konmasına dayanır. Yavaş yavaş oluşan metot, çökel petrografisiyle birlikte gelişmiştir. Jeomorfologlar ayrışmaları ve bunlarla ilgili kırıntılı çökelleri inceleyebilmek için yardımcı metotlar aradı. Jeomorfoloji, yüzey şekilleri üstüne istatistik çalışmalara girişti (morfometri). Bu bilim iklim, bitki örtüsü, kayaların yapısı ve evrim öncesi evrelerin kalıntıları, yapı ve tektonik bozulmalar etkisindeki çeşitli süreçlerin engebe oluşumundaki payını bulmağa çalışarak tabiatın dinamik karmaşıklığı içinde engebe evriminin yerini belirlemeğe uğraştı. Nihayet, toprak üstünde ölçmeler yaparak, laboratuvarda deneysel olarak meydana getirilen bozuşmaları ve kırıntılı oluşukları inceleyerek belirlemeğe çalıştığı süreç analizlerine, zamanla daha fazla önem verdi. Jeomorfoloji engebenin uzun vadeli oluşumuyle ilgilenmeyi bir yana bırakarak bugünkü engebe oluşumunu incelemeğe başladı: bunun sonucunda jeomorfoloji uygulama ihtiyaçlarına cevap vermeğe başladı ve jeomorfologlar ile uygulamacılar arasında uygulamalı jeomorfolojinin kurulmasıyle sonuçlanan bir işbirliği sağlandı. (L)

JEONEMİ i. (*géonémie*). Biyol. Yeryüzündeki organizmaların dağılışım ve yaşama şartlarını inceleyen bilim. (L)

JEONİM i. (fr. *géonyme*). Özel isim olarak alınan yer ismi. (L)

JEONOMİ i. (fr. *géonomie*). Yer'in yüzey şekillerinde yapılan değişiklikleri yöneten kanunların incelenmesi. (L)

JEOPOLİTİK i. (fr. *géopolitique*). Devletleri, devletlerin siyasetlerini ve tabiat kanunlarını birleştiren ilişkilerin incelenmesi; burada, tabiat kanunları öbürlerinin belirleyicisi durumundadır.

— ANSİKL. İsveçli Kjellen'in ortaya attığı terimi, 1903'te *Politische Geographie* (Siyasî Coğrafya) adlı bir eser yayımlayan alman Ratzel ele aldı. *Jeopolitik* incelemeler Almanya'da özellikle iki dünya savaşı arasında geliştirildi. General Karl Haushofer, 1924'te Münih'te bir jeopolitik enstitüsü ve *Zeitschrift für Geopolitik* (Jeopolitik Dergisi) adlı bir yayın organı kurdu. Alman jeopolitikçileri o sıralarda nazi yöneticilerinin danışmanı haline geldiler. Canlı ortam öğretisini doğrulamağa çalışarak, devletlerin oluşum ve gelişim kanunlarını incelemeğe yöneldiler. Hepsi hitler'ci propagandanın emrindeydi; bazıları *Mein Kampf*'ın (Kavgam) bazı bölümlerinin yazılışında etkili oldu. Tabiat, toplum ve devlet arasındaki ilişkiler üstüne daha sağlıklı bir kavrayış, gerçek bir siyasî coğrafya incelemesinin yapılabilmesini sağlayacaktır. J. Ancel, daha sonra M. Le Lannou ve J. Gottmann gibi bazı fransız coğrafyacıları bu yolu tuttu. (L)

JEORAMA i. (fr. *géorama*). Bütün yeryüzünün büyük bir ölçekte gösterilmesi. (L)

JEOSANTRİK sıf. (fr. *géocentrique*). Astron. Bk. YERMERKEZLİ.

JEOSANTRİZM i. (fr. *géocentrisme*). Astron. Bk. YERMERKEZLİLİK.

JEOSENKLİNAL i. (fr. *géosynclinal*). Yerkabuğunda önemli kırışık. (Muazzam tortul kalınlıklarının, daha sonraları kıvrılan belirli alanlar boyunca yığışması bununla açıklanır.)

— ANSİKL. Bir *jeosenklinal*, bir kırışık veya cordillera ile ayrılmış bir veya birkaç senklinalden (ineç) oluşabilir. Dış kısma doğru eğilmenin sebebi kısmen tortulun ağırlığıdır; ama bu eğilmede yan basınçların da etkisi olabilir. Eğilmeden sonra, biriken gereçler kıvrılır ve jeosenklinalin yerinde bir sıradağ yükselir (msl. Alplerde). Jeosenklinaller her çağda yerküre yüzeyinin kratogenlerin veya kıta kalkanlarının kenarındaki veya iki kratogen arasındaki (Ural) çok küçük bir kısmını kaplar. Jeosenklinallere biriken tortular özellikle kil, kalker ve marnlardır; bu tortular her zaman bir örnek ve kalındır. Eskiden tortuların derin denizlerde biriktiği sanılmışsa da bu nazariye ispat edilememiştir. Fransa'nın kuzeyindeki maden kömürü çökeltileri jeosenklinal çöküntülerinin bütün özelliklerine sahiptir ve deniz kıyısında, su seviyesinde oluşmuşlardır. Çin'deki kıvrımlı sıradağların çökeltileri kıtanın iç kısmında birikmiştir. Sunda ve Antil adalarının çizdiği yayın dışında yer alan bugünkü deniz çukurları jeosenklinallerle mukayese edilmişse de, hiç değilse volkanik asıllı unsurların fazlalığı bakımından bile jeosenklinallerden çok farklıdır. (L)

JEOSİSMİK sıf. (fr. *géosismique*). Toprak altında, derinlerde meydana getirilen patlama sonucunda yayılan dalgaları inceleyerek (dalgaların yayılma hızı tabakaların yapısına göre değişir) toprak tabakalarındaki madenleri bulma metodu. (L)

JEOSTATİK i. (fr. *géostatique*). Yeryuvarlığı statiği. (L)

JEOSTROFİK sıf. (fr. *géostrophique*). Meteorol. Coriolis kuvveti (*jeostrofik kuvvet*) veya bu kuvvetten doğan ve eşbasınç eğrilerine paralel olarak gelişen rüzgârlar (*jeostrofik rüzgârlar*) için kullanılır. (L)

JEOT i. (yun. *geodoz*, topraksı fr. *géode*). Bir kaya kütlesinde, içi billûr veya yumru halindeki madenlerle dolu boşluk (msl. içinde kuvars billûrları bulunan çakmaktaşı).

— Patol. Akciğerlerin veya kemiklerin madde kayıpları. (Bir kemik jeodu, «radyolojik» bir boşluktur; mutlaka gerçek bir boşluk demek değildir, kemik dokusunun yerini sadece X ışınlarını geçirici başka bir doku almıştır.) [L]

JEOTERMAL sıf. (fr. *géothermal*). Isısı, yer altında kaldığı veya yeraltında geçtiği için yüksek olan: *Jeotermal su.* (L)

JEOTERMİ i. (fr. *géothermie*). Yerkürede meydana gelen ısı olaylarının incelenmesi. ‖ Yerküreyle ilgili ısı şartlarını (sıcaklıkların dağılımı, ısı alışverişi v.b.) inceleyen jeofizik dalı. ‖ Magma'nın derinliklerinden doğan ısı enerjisi.

— ANSİKL. Bölgesel jeotermik gradyanın yüksek olduğu bölgelerde (özellikle yanardağ kesimleri) 200 ile 300°C düzeyindeki sıcaklıklar 6 ile 10 km derinlikte değil, ancak birkaç yüz metrede görülür. Bu durum, sanayide yararlanılabilecek çok ucuz bir enerji elde etmeğe imkân verir. *Jeotermi*'nin kullanılabilmesi için, yeraltı sularından meydana gelen bir akışkanın etkisi gerekir. Yeraltındaki geçirgen tabakalarda dolanan bu su, yüksek sıcaklıktaki kayalara temas ederek ısınır. Kaynar suyun enerjisi işletilebilir, ancak su buharından yararlanılabilirse verim çok daha yüksek olur. İşletilebilir bir buhar veya sıcak su kaynağının oluşabilmesi için, içinde akışkanın dolaştığı «ana kaya»ların üstünde, bütün petrol kaynaklarında olduğu gibi, geçirgen olmayan bir düzeyin bulunması gerekir. Uygulamada tükenmez olan jeotermik enerji, ısı şeklinde (İzlanda'daki gibi tarımda, şehir ısıtmasında ve konutlarda kullanılan sıcak su) veya daha verimli bir şekilde, elektrik enerjisine çevrilerek kullanılabilir. Jeotermi kaynaklı elektriğin maliyet fiyatı, bugün bütün enerji şekilleri içinde en düşük olanıdır.

İlk jeotermi türbini, 1904'te Larderello'da (Toskana) işletildi; bu türbin 1965'te 2,3 tW/saatlik bir enerji üretti. İkinci jeotermik santral 1959'da Wairakei'de (Yeni Zelanda), 175 000 kW üretim gücüyle kuruldu. 1960'ta Kaliforniya'da 12 500 kW'lık olan ve o zamandan beri 50 000 kW üreten bir pilot santral kuruldu. 1966 Ekiminde 20 000 kW'lık bir güçle Matsuo'da ilk japon santralı hizmete girdi, ikinci bir santral ise Beppu yakınında 1967'den beri çalışmaktadır.

Buhar yatakları, petrol kuyularının açılmasında uygulanan tekniklere benzer usullerle işletilir. (L)

JEOTERMİK sıf. (fr. *géothermique*). Jeotermi ile ilgili. ‖ *Jeotermik derece*, sıcaklığın 1°C'lık artışına tekabül eden toprakaltı derinliği. (Yerkabuğunun yüzeysel tabakaları [birkaç bin metre] için bu derinlik ortalama 33 m'dir. Daha derin tabakalar için jeotermik derinliğin değeri henüz hesaplanamamıştır.) ‖ *Jeotermik enerji*, yerkabuğuna magmanın karışmasıyle jeotermik gradyanı anormal derecede yükselen bölgelerdeki artezyen sularının ısınmasıyle meydana gelen sıcak sulardan ve buhardan elde edilen enerji. (L)

JEOTRİKOZ i. (fr. *géotrichose*). Pnömoloji. Geotrichum cinsinden bir mantardan ileri gelen ve çok seyrek görülen bir soluk borusu hastalığı. (L)

JEOTROPİZM. Bot. Bk. YEREYÖNELİM.

JEOYİT i. (yun. *geoeides*, Yer'e benzer'den fr. *géoïde*). Denizlerin, her noktasında çekül doğrultusuna dik olmak şartıyle karaların altında da devam ettiği tasarlanan ve gelgitleri göz önüne almaksızın hesaplanan düzey yüzeyi: *Geodezi çalışmalarında Yer'in şekli jeoyit olarak kabul edilir.*

— ANSİKL. *Jeoyit*, düzeçleme sıfırından geçen yerçekim potansiyelinin yükselti yüzeyi olarak tasarlanabilir ve genel biçimi, basık bir dönel elipsoidin biçimine yaklaşır. Jeoyit, kıtaların ve topografyanın çeküle uyguladığı düzensiz çekim sebebiyle ayrıntı bakımından elipsoitten ayrılır ve karşılaştırma elipsoidinden hareket ederek diferansiyel yolüyle belirlenir:

1. aynı noktanın geodezi ve astronomi koordinatlarının karşılaştırılmasıyle (*düşeyin sapması*);

2. yer elipsoidi için hesaplanmış yerçekiminin teorik değerlerini, doğrudan doğruya gravimetre ile ölçülmüş değerlerle karşılaştırarak.

Karşılaştırma elipsoidi ve jeoyitin ağırlık merkezleri, dönme eksenleri ve kütleleri aynıdır. Bu yüzden, jeoyitle elipsoit arasında bir tek nokta için AA' uzaklığı bilinirse, çekül doğrultusundaki sapmalar incelenerek iki yüzeyin bağıl profili çıkarılabilir.

A ve B elipsoidin iki noktası, A' ve B' jeoyitin A ile B'ye tekabül eden iki noktası olursa, çekül doğrultusunun A' ile B''deki 1 ve 2 sapma açıları AA' ve BB' doğrularına oranla jeoyit profilinin doğrultusunu verir; buradan (B'B - AA') değeri kolayca çıkarılır ve sonuç olarak jeoyit profili nokta nokta elde edilir.

Jeoyit dönel bir elipsoit ise, bu elipsoidin basıklığı ile, elipsoit yüzeyinde g_P kutbundan g_e ekvatoruna kadar yerçekiminin toplam değişimi ($g_P - g_e$) arasında şu bağıntı bulunur:

$$\beta = \frac{g_P - g_E}{g_E} = \frac{5}{2}\frac{\omega^2 a}{g_E} - \alpha,$$

bu bağıntıda *a* elipsoidin büyük ekseni, ω ise Yer'in açısal dönme hızıdır (günlük hareket). Bir elipsoit üzerinde yerçekiminin teorik ifadesi $\gamma = \gamma_E (1 + \beta \sin^2 \varphi + \ldots)$ ile birlikte ele alınan bu denklem, yerçekim ivmesinin gözlemlerinden (bk. GRAVİMETRİ, GRAVİMETRE) hareketle en muhtemel α basıklaşmasını belirlemeğe yarar. Yal-

nız bu formül ancak ortalama olarak doğrudur. Eğer bir noktada bu teorik değer bir dönel eliposit için uygun şekilde indirgenmiş gözlemi yapılan değer g, ile karşılaştırılırsa, elipsoit ve jeoyitin biçim farklarını gösteren ve yerçekim *anomalisi* denen $\Delta g = g - \gamma$ sistematik uyumsuzluğu tespit edilir. Stokes*, Yer'in her noktasındaki N'nin hesaplanmasına imkân verir. Jeoyitin N yüksekliğinin hesaplanabileceğini gösterdi.

Vening-Meinesz metodu (bk. YERÇEKİMİ) denizde bile Δg'nin bulunmasını sağladığından, yukarıdaki formül herhangi bir noktadaki N'nin hesaplanmasına imkân verir. Jeoyitin elipsoitten çok az farklı olduğu (ancak hektometre cinsinden) sonucuna varılmıştır. Böylece Afrika açıklarında ve Yeni Gine'nin kuzeydoğusunda geniş bir alana yayılmış elipsoite oranla en çok 100 ile 150 m yükselti farkıyle iki büyük kabarma tespit edilmiştir; daha az önemli bir üçüncüsü Svalbart yakınlarında görülmüştür; bu kabarmalarla aynı boyutta iki çukur, Hindistan'ın güneyinde ve Meksika körfezinde bulunmuştur.

Bununla birlikte yapılan ölçmelerin sayısı çok azdır ve bütün yer yüzeyine uygulanamamıştır; bu yüzden kesin sonuçlar sağlanamamış ve jeoyitin genel biçimi henüz kesinlikle tanımlanamamıştır. (L)

JEPPESSEN (Knud), danimarkalı müzikolog ve besteci (Kopenhag 1892). Carl Nielsen ve Thomas Laub'un çömeziydi, Palestrina üslûbu üstüne bir tezle Viyana'da müzikoloji doktorası verdi (1922). Kopenhag konservatuvarında armoni (1920-1946), sonra Aarhus üniversitesinde müzikoloji dersleri verdi. Başlıca eserleri: *Der Kontrapunt* (Kontrapunto) [1930]; *Die italienische Orgelmusik am Anfang des Cinquecento* (XVI. yy. Başlarında İtalyan Org Müziği) [1943]; eski müzik üstüne *Dania Sonans* (1933); *la Flora I-III* (1950). Jeppessen, 1949-1952 arasında Milletlearası Müzikoloji topluluğuna başkanlık etti. *İtalia Sacra Musica* koleksiyonunu yönetti (1962). Palestrina külliyatında *Mantova Missası*'nı yayımladı. Ayrıca, bir opera (*Rosaura*, [1950]), bir *Te Deum Danicum* (1945) besteledi. (L)

JÉQUIER (Gustave), isviçre mısır kültürü uzmanı (Neuchâtel 1868 - ay.y. 1946). Sakkarah kazılarını yönetti ve birçok eser yayımladı: *Le Livre de ce qu'ily a dans l'Hadès* (Hadès Bulgularının Kitabı) [1894]; *Histoire de la Civilisation Égyptienne* (Mısır Medeniyeti Tarihi); *Manuel d'Archéologie Egyptienne* (Mısır Arkeolojisi Elkitabı) [1923]. (L)

JEQUİTİNHONHA, eski. **rio Belmonte,** Brezilya'da ırmak, Chapada Diamantina'dan doğar, kıyısında küçük Belmonte limanı bulunan bir haliçle Atlas okyanusuna dökülür. (L)

JEREA i. Paleont. Gövdesi armut, koni veya silindir biçiminde, saplı fosil sünger. (Orta ve üst tebeşir tabakalarında çok yaygındır.) [L]

JEREMEYEVİT i. (fr. *jérémiéwite*). Kim. Formülü $AlBO_3$ olan tabiî alüminyum borat; heksagonal sistemde billûrlaşır. (L)

JEREMİE, Haiti cumhuriyetinde (güney ili) şehir, Tiburon yarımadasının kuzey kıyısında; 11 100 nüf. Kahve tarımı yapılan bir bölgenin ticaret merkezi. (L)

JEREZ veya **XÉRÈS** i. İspanya'da Jerez de la Frontera'da (Cadiz ili) yapılan, alkol derecesi yüksek beyaz şarap. (L)

JEREZ DE LA FRONTERA, esk. **Xeres,** İspanya'da (Andalucia, Cadiz ili) şehir; 130 900 nüf. Bölgenin tanınmış şaraplarının ihraç merkezi. Cam fabrikası. XI. - XIII. yy.dan kalma, eski sur kalıntıları, alkazar ve arap hamamları. Gotik üslûbunda San Miguel kilisesi (XV. - XVI. yy.). XVII. - XVIII. yy.dan kalma plateresk üslûbunda çok güzel cephesiyle Consistorio veya eski din meclisi konağı. —Yakınında (5 km), barok üslûbunda mihrap arkalıklarıyle süslü bir kilisesi olan manastır (XV. - XVIII. yy.). [L]

JEREZ DE LOS CABALLEROS, İspanya'da (Estremadura, Badajoz ili) şehir, Sierra Morena'nın kuzeyinde; 19 300 nüf. Eski müstahkem mevki. Önemli köy pazarı. Mantar sanayii. Büyük Okyanusu bulan gemici Vasco Nunez de Balboa burada doğdu. (L)

JERF sıf. (fars. *jerf*). *Esk.* Derin. || *Mec.* İnceden inceye düşünen, düşünerek hareket eden. || *Derya-yi jerf*, derin deniz. || *Jerfbin*, düşünerek hareket eden, dikkat sahibi.

◆ **Jerfi** i. *Esk.* Derin olanın hali, derinlik. || Erkek adı. (M)

JERİATRİ i. (fr. *gériatrie*). İhtiyarlamanın gecikmesini sağlamak amacıyle başvurulan çarelerin tümü.

— ANSİKL. *Jeriatri*, biyoloji bilginlerinin uğraştığı başlıca konulardan biridir. Araştırıcıların en büyük emeli, organizmada ihtiyarlamaya sebep olan etkeni bulmaktır. Alexis Carrel'in çalışmaları göstermiştir ki sunî olarak üretilen hücreler, düzenli olarak değiştirilen bir besi ortamı içinde bulunduğundan özelliklerinden hiç bir şey kaybetmemekte ve herhangi bir zarara uğramamaktadır. Bu durum karşısında tabiî olarak gözler, insanda bu besin ortamının karşılığı olan kolagen dokuya çevrilmektedir. XIX. yy. başlarında Brown-Séquard cinsel hormonlarla ihtiyarlığı yendiği kanısına kapılmış, fakat bunun etkisi geçici olmuştur. Jeriatri genel hekimliğin ilerlemelerinden faydalanır; intanî hastalıkların, tüberkülozun tedavisinden elde edilen sonuçlar, ortalama insan ömrünün uzamasını sağlamıştır. Fakat Jeriatrinin amacı sadece hayatı uzatmak değildir, aynı zamanda ihtiyarı, düşkünlüğe uğramadan, mutlu bir iklim içinde yaşatmaktır. Bu sebeple ihtiyarın fizyolojik ve ruhsal durumu üzerindeki araştırmalar beraberce yürütülmektedir. Bundan sonra ele alınan faaliyet organik (hekim bakımı), ruhsal (ihtiyarın, yaşlılığını sindirebilmesine yardım ederek) ve sosyal (etkili sosyal bir yardım sağlayarak) olmak üzere üç planda gerçekleştirilmektedir. (L)

JERİTZA (Maria), çek kadın şarkıcı (Brno 1887). Sanat hayatına 1910'da başladı. 1912'den itibaren Viyana ve (1921-1932) New York Metropolitan operasının yıldız sanatçısı oldu. Dünya çapında bir ün kazanan şarkıcı işinin peşini bırakmadığını 1954'te söylediği *Tosca* ile belirtmiştir. Dramatik soprano sesi ve oyunculuk yeteneği ona büyüleyici bir kişilik kazandırdı. R. Strauss'un *Gölgesiz Kadın*'ında imparatoriçe Ariadne, Amerika'da da Turandot ile Jenufa v.b. gibi rollerin ilk temsilcisidir. (L)

JERK i. (*«sarsıntı, silkinti* anlamında ing. k.). 1966'dan beri moda olan bir dans. (L)

JERMEN i. (fr. *germen*). Biyol. Bk. GERMEN.

JERMİNATİF sıf. (fr. *germinatif*). Biyol. *Jerminatif kesecik*, eski anatomi bilginlerince, büyük gelişme devresinin başlangıcında ovositin çekirdeğini belirtmek için kullanılan isim. (Çekirdek şişer ve şişkin bir kesecik görünüşü alır). || *Jerminatif benek*, yumurta hücresinin çekirdeğinde bulunan çekirdekçiğe verilen ad. || *Jerminatif disk*, dişi hücrenin çekirdeğindeki küçük disk. (Vitellüsün bol olduğu telolesit yumurtalarda, hayvansal kutupta, çevreye doğru itilen sitoplazmadan oluşur.) [L]

JEROME (Jerome KLAPKA, **Jerome K.** denir), ingiliz yazarı (Walsall 1859 - Northampton 1927). Öğretmenlik, oyunculuk ve gazetecilik yaptı. 1889'da *Idle Thoughts of an Idle Fellow*'ı (Aylak Bir Vatandaşın Aylakça Düşünceleri) ve *Teknede Üç Kişi*'yi (Three Men in a Boat), 1919'da *All Roads Lead to Calvary*'yi (Bütün Yollar Calvary'ye Çıkar), 1926'da *My Life and Times* (Hayatım ve Zamanlarım) adlı hatıraları yayımladı. Somut gözlemler yapma yeteneğiyle ve alaya almada gösterdiği ustalıkla ingiliz hiciv yazarlarının en ilgi çekicisi sayılır. Jerome oyunlar da yazdı; en ünlü oyunu *The Passing of the Third Floor Back*'tır (Üçüncü Katın Kiracısı) [1907]. (L)

JEROME Moravyalı, XIII. yy.da Paris'te yaşamış Moravya asıllı müzik yazarı. 1260-1270'lerde, içinde Farabi'nin, Hugues ve Richard de Saint-Victor'un nazariyeleri bulunan bir müzik öğretim kitabı yazdı; en eski ölçekli müzik incelemesi diye bilinen *Discantus Positio Vulgaris*'i ve Garlande'lı John Garlande ile Kolh'li Franco ve bir de Picardie'lı Pierre'nin öğretilerini eserine ekledi. (L)

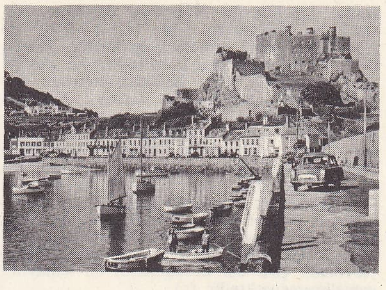

JERSEY

JÉRÔME Prag'lı, din reformcusu (Prag 1380'e doğr. - Konstanz 1416). Wyclif'in görüşlerini benimsedi, bu görüşleri Bohemya'da yaydı, Jan Hus'a bağlandı. Konstanz konsilinin emriyle tutuklandı (1415). Kendisine zorla kabul ettirilen bir inkârı sonradan reddetti ve Jan Hus'u halkın önünde övdü; sapkın ve dönek sayılarak diri diri yakıldı (30 mayıs 1416). [L]

JEROMORFİZM i. (fr. *géromorphisme*). Bk. İHTİYARLIK.

JERONTOLOJİ i. (fr. *gérontologie*). Yaşlı kimselerde ortay çıkan biyolojik, sosyal ve ekonomik problemlerle uğraşan bilim.

— ANSİKL. Batılılarda ihtiyarlık olayının son zamanda iyice artması ve bu artışın bilincine varılması, İkinci Dünya savaşından sonraya kadar uygulamada yer almayan bu bilimin ortaya çıkmasına yolaçtı. (L)

JERPHANİON (Guillaume DE), fransız yazıt ve arkeoloji uzmanı (Lyon yakınları 1877-Roma 1948). Bizans kültürü uzmanı olarak doğu hıristiyan sanatı araştırmalarına katıldı. Kappadokia mağara kiliselerini buldu. (L)

JERROLD (Douglas William), ingiliz yazarı (Londra 1803 - ay.y. 1857). Romanlar, oyunlar, şiirler yazdı. *Black Ayed Susan* (Kara Gözlü Suzan) [1829] adlı melodramıyle tanındı. Romanlarından *The Story of a Feather* (Bir Tüyün Hikâyesi) [1844] ile *Saint Gilles and Saint James* (Saint Gilles ve Saint James) [1851] ünlüdür. Liberal eğilimli *Llyod's Weekly Newspaper*'ın (1852) yayımcısıydı, ayrıca *Punch* dergisine yazılar yazdı. Bu dergide yayımladığı mizah yazılarını birkaç kitapta topladı. Bunlardan en önemlisi *Mrs. Caudle's Curtain Lectures*'dır (Bayan Caudle'ın Tiyatro üstüne Öğütleri) [1846]. (L)

JERRY BUG [ceri bag] i. Swing üslûbunda, altı zamanlı modern dans.

— ANSİKL. Erkek, sağ kolunu eşinin beline dolar, sol eliyle kadının sağ elini tutar, kadın boş kalan sol elini erkeğin sağ omuzuna koyar. Yanlamasına atılan basit ve dönüşlü adımlar, uzaklaşıp yaklaşma, yarım daire çizerken arkaya doğru devrilme, *jerry bug*'ın başlıca figürleridir. (L)

JERSE veya **JARSE** i. (ince yünlülerinin ilk önce dokunduğu *Jersey* adasının adından). İpek veya yünden trikotaj tipi ilmeklerle esnek olarak dokunmuş bir çeşit kumaş: *Jerse elbiselik.* || Jerseden yapılmış veya seyrek örülmüş giyecek. (M)

JERSEY, Anglo-normand adalarının en büyüğü ve en güneyde olanı; 57 300 nüf.; 11 625 hektar. Merkezi, *Saint-Hélier.* Avrupa kıtasının 25 km batısında ve Guernesey adasından 29 km uzakta bulunan eski *Ca'esarea,* kuzeye doğru yükselen bir dikdörtgen biçimindedir; burada yalçın yarlar denize hâkimdir; öbür kıyıları kumsallarla çevrili geniş koylarla oyulmuştur. Büyük ölçüde yetiştirilen sebze (patates, domates) ve çiçeklerin Büyük Britanya'da sağlam bir pazarı vardır. İngilizler için güney iklimi sayılabilecek iklimi çok turist çeken adanın havaalanı yazın çok işlektir. Tanınmış sığır (küçük boyda öküz ve inekler) yetiştiriciliği. İngiliz genel valisi ile Jersey eyalet meclislerinin yönettiği adayı 1940 ve 1945 arasında Almanlar işgal etti. (L)

JERSEY CİTY, A.B.D.'de (New Jersey eyaleti) şehir, Hudson ırmağı ile Upper Bay'in batı kıyısında, New York'un karşı-

Foto. LAROUSSE

sında; 276 100 nüf. Hoboken, Bayonne, Newark ve Elisabeth gibi Jersey City de New-York şehri sınırları içindedir; limanı New York limanına katılmıştır ve demiryolu hatlarının çoğu Hudson nehrinin batısında sona erdiğinden, Jersey City'nin *piers*'lerinden iç ulaşımda yararlanılır; birçok feribot (araba vapuru) ve mavna, Jersey City'de vagonlardan boşaltılan ürünleri New-York tesislerine kadar taşır. Şehrin demiryolu hattının sonu olması ve limanın işlekliği birçok sanayinin gelişmesini desteklemiştir (petrol rafinerileri; çelik, makine, kimya ve şeker fabrikaları); bununla birlikte, Upper Bay'i Newark koyundan ayıran yarımada çok dar olduğundan bu sanayiler genişleyememektedir. (L)

JERSEY domuzu A.B.D.'nin eski domuz tipi. Duros domuzu ile birleştirilerek *duroc-jersey* ırkı elde edilmiştir. (L)

Jersey sığırı, anayurdu olan Jersey adasında yetişen safkan sığır. Gerek yetiştiricilerin uyguladığı ayıklama usulleri, gerek adaya büyük baş hayvan sokulmasını yasaklayan kanunî hükümler bu sonucu sağlamıştır; yüz yıl önce Jersey parlamentosunun kabul ettiği bu kanuna göre, girişinden itibaren yirmi dört saat içinde kesilmek şartıyla adaya yalnız kasaplık hayvan ithaline izin verilmektedir. Jersey sığırının boyu kısadır; ortalama olarak, erkekler 450 kg, dişilerse 340 kg çeker; deri rengi genellikle kızıldır ve koyu kahve ile açık sarı arasında değişir; bacaklar ise siyahtır. Süt verimi, özellikle tereyağı verimi bakımından üstün özellikler taşıyan jersey inekleri dünya çapında bir ün kazanmış, her tarafa yayılmıştır; en çok yaygın olduğu yerler sütü sade olarak içen memleketlerdir. Jersey ineği siyah friesland yani hollanda ineği ile birlikte süt verimi bakımından dünyada ön planda gelen inek cinslerindendir. Fransa'da olduğu gibi Türkiye'de de bu cinsin yetiştirilmesi az gelişmiştir. (L)

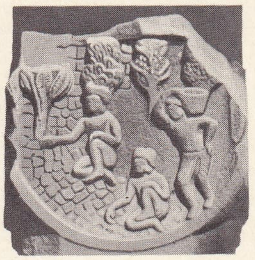

Jetavana
Bohhgaya'nın
alçak kabartması

JER tepesi, Fransa'da Pirenelerde (Hautes-Pyrénées) doruk, Lourdes'un yukarısında; 950 m. Kablolu demiryolu. (L)

JERUSALEM (Johann Friedrich Wilhelm), alman protestan ilâhiyatçısı (Osnabrück 1709 - Braunschweig 1789). Oğlu Karl Wilhelm'in intiharı (1772) Goethe'ye *Werther*'i ilham etti. (L)

JERVIS (John), St. **Vincent** kontu, ingiliz amirali (Meaford, Staffordshire 1135 - Rochetts, Essex 1823). 1749'da Deniz okuluna girdi, Amerika savaşında ve 1793 - 1795 arasında Antillerde yararlık gösterdi. 1795'te Akdeniz filosu kumandanı oldu. Atlas okyanusuna çıkmak zorunda kaldı, 1797'de ispanyol filosunu Saint - Vincent burnu açığında yenilgiye uğrattı. Maiyetinde çalışan Nelson bu muharebede kendini gösterdi. Jervis, adaletli ve sıkı disipliniyle ayaklanmanın kendi filosuna sirayetini engelledi. Amirallik birinci lordu oldu (1801-1803). Yolsuzluklara ve disiplinsizliklere son verdi, Pitt'in yeniden iktidara gelmesiyle unutuldu. (L)

Richelieu jetonu
Cabinet des Estampes
Paris,

JESCHONNEK (Hans), alman generali (Hohensalza 1899-Doğu Prusya 1943). 1938'de Hava Kuvvetleri Harekât bürosu şefi, 1939'da Luftwaffe («Alman Hava kuvvetleri») kurmay başkanı oldu. Hitler ile mücadeleye girişti. Kuvvetlerinin büyük kısmını Stalingrat'ı elde tutmak için harcadı. Bozgundan sonra intihar etti. (L)

«Jeu de Paume Andı»
David'in eseri
Cabinet des Dessins,
Paris

JESENICE, Yugoslavya'da (Slovenya) şehir, Yukarı Sava kıyısında 16 000 nüf. Yüksek fırınlar; metalürji sanayii. Turistik merkez. (L)

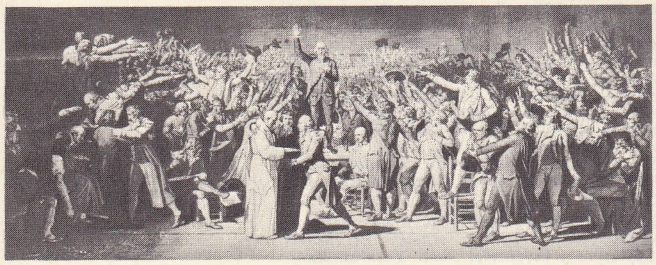

JESENIKY, Çekoslovakya'da dağ, Bohemya ile Yukarı Silezya arasında sınır meydana getirir; 1 490 m. Sivriliğini oldukça kaybetmiş, ormanlarla örtülü bir dağdır. (L)

JESENSKY (Janko), slovak yazar (Turçiansky Svaty Martin 1874-Bratislava 1945). Rus yazarlarından etkilendi; lirik şiirler, yurt ve hiciv şiirleri yazdı: *Verşe* (Mısralar) [1905]; *Zo Zajatia* (Tutsaklıkta) [1917]; *Na Zlobu Dna* (Geceye ve Kara Günlere karşı) [1945]. Ayrıca, *Malomestke Rozpravky* (Küçük Kentin Öyküleri) [1913]; *Demokrati* (Demokratlar) [1934 ve 1937] adlı gerçekçi romanları da vardır. (L)

JESI, İtalya'da şehir, Marche'de (Ancona ili), Esino ırmağı kıyısında; 35 100 nüf. XV. yy.dan kalma saray. Şeker rafinerisi. (L)

JESPERS (Oscar), belçikalı heykelci (Anvers 1887). 1927'de Brüksel'de Cambre okulunda profesör oldu. 1941'de Flaman Krallık akademisine seçildi. 1956'da Köln'de, 1960'ta Venedik'te bütün eserlerini biraraya getiren sergiler açıldı. Kübist etkiden hareket ederek sade ve güçlü bir anlatımcılığa ulaştı (*Tutsak*, granitten, Brüksel müzesi). Anıtsal eserler de yaptı: 1935 Brüksel sergisindeki örnek garın, tahtadan, çok renkli yüksek kabartmaları, Brüksel'de postahane binasının taştan yüksek kabartmaları. (L)

JESPERSEN (Otto), danimarkalı dilbilimci (Randers 1860-Kopenhag 1943). Kopenhag üniversitesinde ingiliz edebiyatı ve dili profesörü idi (1893 - 1925); Çalışmalarında, usta bir analizci olarak dikkati çeker. «*Dil Öğretimi*» (1901) adlı eseriyle dil öğretiminde reform yapmak istedi. Novial adını verdiği milletlerarası geçeklilikte yardımcı bir dil kurdu: «novial». Eserleri: *Modern English Grammar* (Yeni İngilizce Grameri) [7 cilt 1909-1949]; *Language, its Nature, Development and Origin* (Dilin Yapısı, Gelişmesi ve Menşei) [1922]; *The Philosophy of Grammar* (Gramer Felsefesi) [1924]; *Dilde, İnsanlık, Millet ve Birey* (1925); *Efficiency in Linguistic Change* (Dilbilimsel Değişimlerin Sebepleri) (1941). [L]

JESSELTON, İngiltere'ye bağlı Kuzey Borneo'nun merkezi, Güney Çin denizi kıyısında; 11 700 nüf. İç kısma bir demoryoluyle bağlanan Jesselton, Kuzey Borneo'nun başlıca limanıdır. Balıkçılık; yerinde işlenen kauçuk ve pirinç ihracatı. Özellikle çin tüccar azınlığı çok faaldir. (L)

JEST i. (fr. *geste*). Konuşurken veya hareket ederken el, kol, baş ile yapılan belirli ve anlamlı davranış: *Ağır ve asil jestlerindeki mânâya dikkat ediyordu* (H. R. Gürpınar) ‖ (Genellikle) Yerinde yapılan ve beğenilen davranış: *Dünkü jestinize hayranım.* [M]

JESUS adası, Saint-Laurent ırmağı (Kanada) üzerinde ada; Montréal adasından Prairer ırmağıyle, karadan Mille-Iles ırmağıyle ayrılır; Québec'e bağlı bir idare bölümüdür; 26 000 nüf. (L)

JET i. (ing. k.). Havc. Bir türboreaktör veya bir füzenin egzos borusundan arakaya doğru atılan sıcak gazların tümü. ‖ *Teşm. yol.* Tepkili uçak. ‖ *Jet yakıtı*, polisiklik doymuş hidrokarbonlardan meydana gelen tepkili uçak yakıtı. (Bu madde, yoğunluğu 0,95 olan, renksiz bir sıvıdır.) [L]

Jetavana («Jeta cengeli»), Hindistan'da eski Şravastı şehri yakınında bahçe. Buddha Şakyamuni dinî topluluğuna hediye edilmek için çok zengin tüccar Anathapindada tarafından satın aldı. Anathapindada bahçe içine buddha dininin en güzel manastırını (vihra) yaptırdı. (L)

JETON i. (fr. k.). Madenî, fildişi veya sedeften küçük parça; eskiden hesaplamada kullanılırdı, bugün ise oyunda para yerine geçer ve bizde adına «fiş» denir. ‖ Para yerine geçen madenî parça, marka: *Vapur, telefon jetonu.*

— DEY. *Jeton geç düştü. Alay.* Konuşma sırasında bir işi, bu meseleyi v.b.yi geç veya sonradan anlama durumlarında kullanılır. (LM)

JET-STREAM [cet strim] i. (ing. *jet*, fışkırma ve *stream*, akıntı'dan). Meteorol. Batıda her iki yarımkürenin astropikal bölgelerinde 10 ile 15 km arasında kalan stratosfer tabakasında hemen hemen yatay bir eksen boyunca görülen çok hızlı ve çok yoğun hava akımı. (Hızı saatte 800 km'yi geçebilir.)

Jeux Floraux, edebî yarışmalarının ilki
(1324), Moreau le Jeune'ün gravürü

— ANSİKL. Meteorol. *Jet-stream*'i İkinci Dünya savaşında amerikalı havacılar Japonya sahillerinde tespit ettiler. 1945 Yılında Rossby ve arkadaşları ilk defa Amerika Birleşik devletleri üstünde incelediler ve bu adı verdiler. Sonradan yapılan araştırmalar, her iki yarımkürenin her boylamında bu akımın bulunduğunu gösterdi. Sıcaklık değişimleriyle eşbasınç yüzeylerinin eğimi arasındaki dengesizliğin sebep olduğu sanılan bu olay, sivil havacılığa büyük hizmetlerde bulunabilir; çünkü bu akıntı binlerce kilometre üzerinden büyük bir kararlılıkla geçer. (L)

JETTE veya **JETTE-SAINT-PIERRE,** flamanca **Sint-Pieters-jette,** Belçika'da (Brabant, Brüksel-merkez idare çevresi) komün, Brüksel'in kuzeyindeki sanayi banliyösünde; 35 400 nüf. Besin, kimya ve metalürji sanayii. İnşaat malzemesi. Kauçuk. (L)

Jeu de la Feuillée (*Çardak Oyunu*), Adam le Bossu'nün komedisi. 1260'a doğru Arras'da oynandı. Bir çeşit dramatik «savunma»dır; sahnede, Arras'dan ayrılmak üzere olan yazar görünür, karısı, babası ve birçok yurttaşı aleyhinde iğneleyici sözler söyler. Bu sırada sahneye giren üç güzel peri bir çardak altına gizlenir. Birkaç bölümden kurulu bu oyun, fransız komedilerinin en eskisi ve atası asıylır. (L)

Jeu de Paume andı, Fransa'da Tiers Etat Versailles'daki Menus-Plaisirs salonunda Millet meclisinin yerini almıştı (7 haziran 1789). O zaman kral Adalet divanını 23 haziran için toplantıya çağırdı ve hazırlık yapma bahanesiyle -Menus - Plaisirs salonunu kapattırdı. Salonun askerlerin denetiminde olduğunu gören milletvekilleri doktor Guillotin'in teklifi üzerine, yakındaki bir «paume» oyunu (Jeu de Paume) salonuna geçtiler. Orada Mounier, milletvekillerini «hiçbir zaman birbirlerinden ayrılmayacakları ve krallık anayasası yapılıncaya ve bu anayasa sağlam temeller üstüne oturtulunca-ya kadar, şartların gerektirdiği her yerde toplanacakları» üzerine ant içmeğe çağırdı. İlk olarak başkan Bailly, daha sonra milletvekilleri onun önünde teker teker ant içtiler. Sadece avukat Martin d'Auch, bu davranışı kendisini seçenlerin isteğine uygun bulmadığı için ant içmeyi reddetti (20 haziran). [L]

Jeu de Robin et Marion (*Marion ile Robin'in Oyunu*), Adam le Bossu'nün pastoral dramı. Eser, 1282'den hemen sonra, Anjou'lu Charles'ın sarayı için Napoli'de hazırlandı. Genç bir çoban kızı olan Marion, peşine düşen bir atlıdan kaçarken onunla zekice alay eder, sonra sevgilisi Robin ile ve öbür çobanlarla ormanda eğlenceye dalar. İlk fransız pastorali olan bu komedide, müzik geniş yer tutar. Eser müziği yer yer süsleyen «tekrar»lardan dolayı, opera-komik türünün öncüsü sayılır. Gerçekte, *Jeu de Robin et Marion*, iki çeşit halk şarkısının (müziksiz olarak) sahneye aktarılmasından meydana gelmiştir. *Pasturel* ve *berjöri* (kır manzumesi) diye adlandırılan bu iki çeşidin aralarında sözlü, müzikli şarkılar tekrarlanır. Bu gibi tekrarlar XV. yy. farslarıyle, opera-komiğin öncüsü sayılan XVII. ve XVIII. yy. vodvillerinde de görüldü. (L)

Jeune Belgigue (La) Bk. GENÇ BELÇİKA.

Jeune France. Bk. GENÇ FRANSA.

Foto. Yan, Romanowski, Anderson-Giraudon (LAROUSSE)

Jeunes de Langues (türkçe *dil > oğlanı*'nın fransızca'sı), 1669'da Fransa'da Colbert tarafından kurulan teşkilât. Doğudaki üç büyük dil olan Arapça, Türkçe ve Farsçayı öğrenmek üzere Doğuya gönderilen genç fransızlardan bir tercüman topluluğu kurma fikrinden doğdu. Kuruluş varlığını XVIII. yy.da da sürdürdü. Jeunes de Langues öğrencileri o zaman cizvitlerin yönetimindeki Louis ile Grand kolejinde okuyor, eğitimlerini İstanbul'da tamamlıyorlardı. İhtilâl sırasında kısa bir aradan sonra, Direktuvar, Doğu Dilleri Millî okulu henüz kurulmuş olmasına (1795) rağmen Jeunes de Langues teşkilâtını yeniden kurdu. 1833 Tarihli bir buyrultu (1880'de yürürlükten kaldırıldı) öğrenime Louis le Grand'da devam eden Jeunes de Langues okulunu yeniden sağlam bir biçimde teşkilâtlandırdı. Aslında bütün tercümanlar, eğitimlerini Ecole de Jennes de Langues adını almış olan Doğu Dilleri Millî okulunda tamamlıyorlardı. 1880'den sonra Dışişleri bakanlığı Doğu ve Uzakdoğuda görevlendireceği kişileri Doğu Dilleri okulunu bitirmiş olanlar arasından seçmeğe başladı. 1902'de bu kuruluş yerini Tercümanlar kuruluşuna bıraktı. (L)

Jeunes - France (LES). Bk. GENÇ FRANSA

Jeunesses Musicales (*Müziksever Gençlik*), 1939 yılında Belçika'da (Cuvillier) ve Fransa'da (Nicoly) kurulan ve açıklamalı konserler düzenleyerek müziği herkesin kesesine uygun bir hale getirmek isteyen halk eğitimi hareketi. Paris'de doğan bu hareket, Fransa'nın bütün taşra şehirlerine ve Kuzey Afrika'ya yayıldı, 180 temsilcilikte toplanmış 250 000 üyesi vardır. Lüksemburg, İsviçre, İtalya ve Kanada'ya kadar uzanan kuruluş, milletlerarası bir federasyon meydana getirmiştir. (L)

Jeux (*Oyunlar*), V. Nijinski'nin danslı şiiri ve koreografisi; müzik, Debussy; dekor ve kostümler, Léon Bakst; ilk defa Diaghilev'in rus bale topluluğu tarafından 1913'te Paris Champs-Elysées tiyatrosunda temsil edildi. Diaghilev, müziği Debussy'ye ısmarlarken *Jeux*'nün konusunu «1913 insanının plastik zirvesi» olarak belirlemişti. (L)

Jeux Floraux (*Çiçek Oyunları*), Toulouse'da yapılan yıllık şiir yarışması; Toulouse'lu «yedi trubadur» tarafından 1323'te kuruldu. İlk yarışma 1324'te Verger des Augustins'de yapıldı ve altın menekşe Castelnaudary'li Arnaud Vidal'a verildi. Daha sonra, topluluk her yıl ödül kazananlara altın çiçekler (menekşe, yaban gülü, aynısafa ve karanfil) dağıttı.

Bir yüzyıldır (Devrim dönemi hariç) Jeux Floraux topluluğu ödüllerini sürekli olarak 3 mayısta dağıtır. Bu topluluk, bilinen en eski edebiyat topluluğudur. Ödülleri (dokuz altın çiçek, Fabien-Artigue ödülü, Esparbié v.b.), fransızca ve bütün oc dili lehçelerindeki şiirlere ayrılmıştır. Zengin bir elyazması koleksiyonu vardır. (L)

JEVELİT i. (fr. *Jéwellite*). Miner. Taenit ve plesit gibi iki alaşımın aşağı yukarı eşit miktarlarda birleşmesinden meydana gelen bir meteor demirine, Stanislas Meunier tarafından verilen ad. (L)

JEVONS (William Stanley), ingiliz filozofu ve iktisatçısı (Liverpool 1835-Bexhill, Hastings yakınları 1882). Sydney (Avustralya) ve Londra'da felsefe profesörlüğü yaptı; 1864'te Manchester üniversitesinde, serbest mübadeleyi savunan Cobden'in yardımcısı oldu. Marjinalistlerin küçük grubuna katıldı. Bunlar teorik şemaları formüllemekte matematikten sistemli bir şekilde yararlandılar. Onları bu yola iten de gidimli metodu kullanmaları olmuştur. Jevons *Theory of Political Economy*'de (İktisat Siyaseti Teorisi) [1871] (yalnız 1909'da Fransızcaya tercüme edilmiştir) adlı en önemli eserinde fransız liberal okulunun teorilerine karşı ingiliz liberal okulunun «karmakarışık ve saçma varsayımlar»ını çıkarır. (L)

JEWETT (Sarah Orne), amerikalı kadın yazar (South Berwick, Maine 1849 - ay.y. 1909). Birçok roman yazdı; özellikle temiz bir üslûpla Maine'deki köy, orman ve liman hayatını anlatmağa çalıştı. Başlıca eserleri: *Deephaven* (1877) ve şaheseri sayılan *The Country of The Pointed Firs* (Sivri Köknarlar Ülkesi) [1895]. (L)

JEY i. (fars. *jey*). *Esk.* Göl, ırmak. (M)

JÈZE (Gaston), fransız hukukçusu (Toulouse 1869 - Deauville 1953). Lille ve Paris Hukuk fakültesinde profesör oldu. Aynı zamanda La Haye Milletlerarası Hukuk akademisinde (1926, 1928 ve 1935) ve Cenevre Milletlerarası Yüksek Araştırmalar enstitüsünde (1934) dersler verdi. Çeşitli yabancı hükûmetlerin danışmanı oldu. Habeşistan savaşı sırasında «necaşi»yi Milletler cemiyetinde temsil etti (1935-1938). Başlıca eserleri: *Etude Théorique et Pratique sur l'Occuptaion comme Mode d'Acquérir des Territoires, an Droit International* (Devletler Hukukunda, Toprak Kazanmak Amacıyle Yapılan İşgaller Üstüne Teorik ve Pratik İnceleme) [1910]; *Le Budget* (Bütçe) [1910]; *Théorie Générale du Crédit Public* (Kamu Borçlanmasının Genel Teorisi) [1922]; *Cours de Science des Finances et de Législation Financiére* (Malî Hükümler ve Maliye Bilimi Dersleri) [1922]; *Principes Généraux du Droit Administratif* (İdare Hukukunun Genel İlkeleri) [1925-1929]; *La Stabilisation des Monnaies* (Para Dengesi) [1932] v.b. Milletlerarası Hukuk enstitüsü başkanı olarak, ölümüne kadar *Revue de Science et de Législation Financière* (Malî Bilim ve Hüküm Dergisi) [1903-ten beri] ve *La Revue du Droit Public et de la Science Politique en France et a l'Etranger* (Fransa ve Yabancı Ülkelerde Amme Hukuku ve Siyasal Bilgiler Dergisi) [1904'ten beri] adlı dergileri yönetti. Fransa'da maliyenin orijinal ve muhtar bir bilim dalı olarak gelişmesine öncülük etti. (L)

JEZEKİT i. (fr. *jézekite*). Tabiî alüminyum, kalsiyum ve sodyum flüorofosfat. (L)

JHANSİ. Coğ. Bk. CANSİ.

JHARİA, Hindistan'da (Bihar) şehir, Damodar yakınında; 18 000 nüf. Jharia maden kömürü yatağının merkezi. (L)

JHELUM. Bk. CİHLAM.

JİBBERELLİN. Bk. GİBBERELLİN.

JİBON i. Zool. İnce uzun gövdeli, kuyruksuz, insansı maymun.

— ANSİKL. *Jibon* uysal ve zeki bir hayvandır; rengi siyah, gri veya beyaz, yüzü daha çok düz, kafası yuvarlak, kulakları küçüktür. Ayakta yürüyebilen yegâne maymun jibon'dur; ayakta durduğu zaman elleri yere değer. Bunlara Çinhindi'nde rastlanır. En büyükleri olan *siamang* (boyu 1 m) Sumatra'da yaşar. *Hoolok* ise Birmanya ve Assam'da bulunur. (L)

JİÇİN, Çekoslovakya'da (Doğu Bohemya bölgesi) şehir, Yukarı Cidlina kıyısında; 10 700 nüf. Wallenstein sarayı (1624-1634). Tarım makineleri. Şehir, yakınındaki bir manastıra gömülen (1636) Wallenstein senyörünün başkentiydi. 1 Temmuz 1866'da Prusyalılarla Avusturyalılar burada savaştılar. (L)

JİDAİMONO i. Tarihî Japon tiyatro oyunu. Bk. ÇİKAMATSU, KABUKİ. (L)

JİG [cig] i. («sıçratan âlet» anlamında ing. k.). Mad. oc. Salınımlı geçit. ‖ Pistonlu tekne. (L)

JİG i. Bk. GİG.

JİGA—, JİGAN—, (yun. *gigas, dev*'den), bir birimin önüne yerleştirildiği zaman, onu bir milyar (10^9) ile çarpan önek (sembolü: G). [L]

JİGAHERTZ i. (fr. *gigahertz*). Bir milyar hertz değerindeki frekans birimi (sembolü GHz). [L]

JİGANSK, S.S.C.B.'de şehir, Doğu Sibirya'da, kutup dairesinin altında, Lena ırmağı kıyısında. Kömür madenleri. (L)

JİGANTİZM i. (fr. *gigantisme*). Patol. Bk. DEVLEŞME.

JİGANTOBLAST i. (fr. *gigantoblaste*). Histol. Çok büyük boyutlarda olabilen megaloblast veya çekirdekli alyuvar. (L)

JİGGER [ciggır] i. (ing. k.). Radyoelektrik devrelerini bağlamak için kullanılan değiştirici düzenek. (L)

Jigoku, Japonlarda, tanrı Emma-Hôo'nun (sanskritçesi Yamaraja) hüküm sürdüğü cehennemin adı. (L)

JİGOLO i. (fr. *gigolo*). Geçimi yaşlıca metresi tarafından sağlanan genç erkek. (L)

JİGULİY, S.S.C.B.'de tepeler, Kuybişev'de, Volga'nın kıvrımı içinde batıdan doğuya uzanır; 370 m. Bu tepelerin eteğinde küçük *Jigulyovsk* şehri kurulmuştur. (L)

Jİ-HI veya **Jİ-HO**, Kuzey Çin'de eski il, Ji-Hı yaylalarında, Moğolistan'ın kenarında uzanırdı. Bugün Ho-pey ve Liao-ning illeri arasında bölüşülmüştür. (L)

JİHLAVA, esk. alm. **Iglau**, Çekoslovakya'da (Güney Moravya bölgesi) şehir, *Jihlava* yakınında; 23 400 nüf. İdare merkezi. Tarım ürünleri pazarı. Eski gümüş madenleri. Hafif sanayi ve küçük makineler. Jan Huss taraftarları arasındaki savaşa son veren *compactata* veya anlaşmalar, 1436'da burada imzalandı. (L)

Jibon
kuyruksuz şebek

JİJONA, İspanya'da (Valencia, Alicante ili) kasaba; 6 400 nüf. Kuru üzüm. Kasaba badem ezmeleriyle tanınmıştır. (L)

JİK i. (fars. *jik*). *Esk.* Yağmur damlası. ‖ Kirpi. (M)

JİKAK i. Leng. Orta Amerika'da Honduras'ta konuşulan dil ailesi. (L)

JİKLÖR i. (fr. *gicleur*). Teknol. Bir karbüratör*ün borularında dolanan bir akışkanın debisini ayarlamağa yarayan ve genellikle sökülüp takılabilen kalibre edilmiş delik. (MEME de denir.) [L]

JİL i. (ing. *gill*'den). Tekst. Çok ince çelik iğnelerle donatılmış çubuk şeklinde küçük tarak.

— ANSİKL. Yün, keten, kenevir ve jüt işleyen bazı dokuma tezgâhlarında, besleme silindirleriyle çekme silindirleri arasına birbirine paralel olarak bu tür *jil*'ler yerleştirilir. Jillerin ucu, makinede işlenen maddelerle birlikte kendilerini ilerleten vida kaytanlarının içine takılır. Görevleri, çekme süresince tekstil maddelerini desteklemek ve paralel hale getirmektir. Jilleri keten iplikçiliğinde ilk defa kullanan Philippe de Girard'dır. (L)

JİLE i. (fr. *gilet*'ten). Kıyf. Yelek: *Meselâ jile kırmızı ise bluz sırma rengi hafif krem* (Ahmed Rasim). [M]

JİLEMNİCKY (Peter), slovakça yazan çek romancısı (Kysperk 1901 - Moskova 1949). Gerçekçi ve devrimci romanlarında, slovak köylülerinin zorlu hayatını dile getirir: *Vitazni Pad* (Şahane Düşüş) [1929]; *Pole Neorane* (Kıraç Toprak) [1932]; *Kuş Cukru* (Bir Parça Şeker) [1934]; *Kronika* (Kronik) [1947]. (L)

Juan Ramon JİMENEZ

JİLET i. (özel ad *Gilette*'den). İnce çelikten yapılmış iki tarafı keskin tıraş bıçağı: *Göğsü bıçak, jilet, cam kırığı yaralarından çeteleye dönmüştü* (Aziz Nesin).

— DEY. *Jilet gibi*, çok keskin. (M)

JİMBOLİA, alm. **Hatzfeld**, Romanya'da şehir, Banat'ta (Timişoara bölgesi), Yugoslav sınırı yakınında; 10 900 nüf. Şapkacılık. Tuğla harmanları. (L)

JİMENA DE LA FRONTERA, İspanya'da (Andalucia, Cadiz ili) şehir, Guadiaro ırmağının kolu, Hozgarganta kıyısında; 11 000 nüf. (L)

JİMENEZ (Juan İsodoro), dominikli siyaset adamı (Santo Domingo 1846 - öl. 1919). Bir ihtilâl teşebbüsünden sonra Fransa'ya sığındı (1872), daha sonra yurduna döndü (1899) ve cumhurbaşkanı seçildi. Vasquez tarafından devrildi (1902) ve A.B.D.'ye kaçtı. 1914'te yeniden cumhurbaşkanı seçildi, bakanlarıyle arasında çıkan anlaşmazlık sonucu istifa etmesi (1916) Amerikalıların Santo Domingo'yu işgal etmesiyle sonuçlanan bir bunalıma yolaçtı. (L)

JİMENEZ (Juan Ramon), ispanyol şairi (Moguer, Huelva 1881 - Porto Riko 1958). 1900'den sonra yayımlanan ilk şiirleri Ruben Dario'nun ve sembolizmin etkisindedir: *Almas de Violeta* (Menekşenin Ruhları) [1901]; *Arias Tristes* (Kederli Hava) [1903]; *Elegias Puras* (Katıksız Ağıtlar) [1908]; *La Soledad Sonora* (Sesli Yalnızlık) [1908]. 1916'dan sonra, şiir anlayışını daha da arılaştırarak bütün çağdaş hareketlerden ve her türlü siyasî, felsefî veya toplumsal kaygılardan uzak kalmağa ve düşüncenin ideal anlatımına ulaşmağa çalıştı: *Eternidades* (Sonsuzluklar) [1917]; *Poesia* (Şiir) [1923]; *Unidad* (Birlik) [1925]. İç savaşın başında

Foto. X (LAROUSSE)

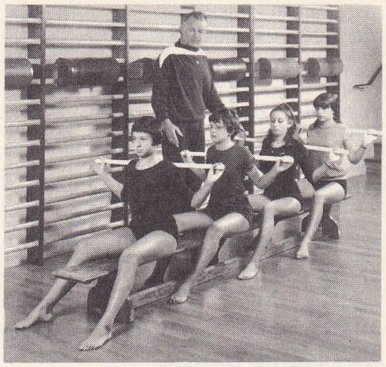

jimnastik
dik duruşun sağlanışı

ülkeyi bölen kavgada taraf tutmamak için İspanya'yı terkederek A.B.D.'ye gitti. 1956'da Nobel edebiyat ödülünü aldı. (L)

JİMENEZ DE ENCİSO (Diego), ispanyol oyun yazarı (Sevilla 1585 - ay.y. 1633). Oyunlarında tarihî olaylardan ilham alır. Kişileri psikolojik derinlikten yoksun değildir. Başlıca eserleri: Alexandre de Médicis'in ölümü üzerine yazdığı *Los Médicis de Florencia* (Floransa'lı Medici'ler) ve Felipe II'nin oğluna ayırdığı eserlerin ilki olan *El Principe Don Carlos* (Prens Don Carlos). [L]

JİMENEZ DONOSO (José), ispanyol ressamı ve mimarı (Consuegra 1628 - Madrid 1690). Bir süre İtalya'da yaşadı, sonra Madrid'e yerleşti, orada San Luis kilisesi ile Santo Tomas manastırının avlusunu inşa etti. Aynı zamanda bir süsleme ressamı olan Jimenez (Toledo katedrali), barok üslûbun Castilla'da gelişmesine yardımcı olmuştur. (L)

JİMMA, Habeşistan'da şehir, Kaffa ilinin idare merkezi, Addis-Abeba'nın güneybatısında; yaklş. 15 000 nüf. Ticaret merkezi (kahve). [L]

JİMNASTİK veya **CİMNASTİK** i. (fr. *gymnastique*). Spor. Vücudu, bedenin genel durumuna uygun idmanlarla sağlamlaştırmak ve çevikleştirmek amacıyle yapılan bedensel çalışmaların tümü. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Jimnastik âleti,* kasları çalıştırıp yumuşatmak için gererek veya çekerek kullanılmak üzere yapılmış idman aracı. ‖ *Jimnastik salonu,* çeşitli beden hareketlerinin yapıldığı, gerekli âletlerle donanmış salon. ‖ *Jimnastik yapmak,* metotlu hareketlerle vücudü kuvvetlendirmek ve çevikleştirmek. Bu hareketlerin bütünü. ‖ *Âletli jimnastik,* hem atletizm niteliği taşıyan, hem de gösteri değeri olan jimnastik türü. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Eğitim jimnastiği,* beden eğitimi için metotlu şekilde yapılan jimnastik hareketleri ve jimnastik oyunları. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Hazırlık jimnastiği,* sportif yarışlara başlamadan önce yapılan jimnastik. (Nefes alma çalışmaları, küçük ve büyük âletli hareketlerden v.d. meydana gelir. İtfaiyecilik, askerlik gibi mesleklerde hazırlayıcı görev taşır.) ‖ *Oda jimnastiği,* sağlığı koruma amacını güden jimnastik türü. Herhangi bir yerde herkes tarafından yapılabilecek hareketlerden meydana gelir. Solunuma dayanan bu hareketlerde gövde, kollar ve bacaklar çalıştırılır, vücut eğilip bükülür, organlar gerilir ve katlanır. ‖ *Ritmik jimnastik,* dansı andıran, müzikle yapılan jimnastik. (Tabiî ve serbest hareketlerle vücut armonisini sağlamağa çalışır. (Her hareket vücudun bütün organlarını ilgilendirir. Küçük lobut, çember, atlama ipi, top gibi âletler kullanılır.) ‖ *Tıbbî jimnastik,* tıpta tedavi amacıyle uygulanan jimnastik türü. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Toplumsal jimnastik,* kamu sağlığı için yapılan jimnastik türü. (Özellikle İsveç'te yaygındır. Beden işçilerine ve fikir işçilerine günlük çalışmaların dışında kalan melekeleri geliştirmek için ayrı şekillerde uygulanır.)

— ANSİKL. Eski çağlarda Eflatun'un eserlerinden anlaşıldığı gibi Mısırlılar ve Batı Asya'da yaşayanlar cenaze törenlerinde ve ölüm âyinlerinde hep birlikte *jimnastik* hareketleri yaparlardı. Hindistan ve Çin'de jimnastikten hastaları iyileştirmede yararlanıldı. M. Ö. 1700'de Çinlilerin *Kong-fu*'su bir beden eğitimi sistemi kurdu, bu sistem bedene rahat bir şekil verme ve düzgün soluk alma üstüne kurulmuştu. Eski Yunanlılar jimnastikten yalnız insanın gücünü ve sağlığını geliştirmesi bakımından değil, fizikî güzelliğin artırılmasında da yararlandılar; heykellerindeki eşsiz biçimler bu anlayışı yansıtır.

● *Âletli jimnastik*'te iki türlü hareket yer alır: a) barfiks, trapez, çember, halka, paralel gibi âletlerle yapılan jimnastik (halkada dikilme, yatay durma, amuda kalkma, asılma, paralellerde dikilme, sallanma v.b.); b) vücudun serbest hareketleri üstünde çalışılan jimnastik (yumuşatma, eğilip bükülme, denge bulma v.b.).

● *Eğitim jimnastiği* sırasında yapılan metotlu hareketler şunlardır: 1. disiplin amacıyle yapılan yöneltici hareketler; 2. davranışlara incelik ve canlılık vermek için yapılan temel gezinme ve salınma hareketleri; 3. ruhsal eğitim için yapılan temel hareketler; 4. temel hareketlerin temi arttırmak için yapılan küçük âletli hareketler; 5. sinir sistemine dayanan denge hareketleri; 6. doğru davranış ve cesaret kazanmak için yapılan atlama ve sıçrama hareketleri; 7. gövde kaslarını kuvvetlendirmek için yapılan dayanma ve asılma hareketleri.

Jimnastik oyunları ağda, top, çember biçimi koşu, çember biçimi alarak birbirine top geçirme, köşe kapmaca gibi oyunlardır.

● *Tıbbî jimnastik.* Yararlı bir amaca dönük olarak beden eğitimi kurallarının sağlıklı ya da hasta insanlar için uygulanmasını ortaya ilk atan öncü kişi, isveçli Ling'dir (1766-1839). Tıbbî jimnastik'in fizyolojik temellere dayanması gerekir ve yapılacak hareketlerin bir düzeni vardır. Adalenin çalışması, çalıştırılması çeşitli hareketlerle olur: dinlendirici veya uyarıcı olabilecek bu hareketlerin hem insanı yormaması, hem de gelişigüzel yapılmaması gerekir.

Tedavî için tıpta çeşitli beden eğitimi hareketlerinin kullanılması mümkündür. Bu amaçla etken, edilgen, direnme kırıcı, bir veya birkaç adaleye yönelmiş, mevziî veya geniş amaçlı hareketler uygulanabilir. Beden hareketlerinin çeşitli özellikleri, onların kullanılış ve uygulanış durum ve biçimlerine göre belirir. Günümüzde beden hareketlerinin üstündeki gereklilik gereksizlik konularının tartışılarak araştırılması, tıpta kinesioloji (hareket bilimi) ve kinesiterapi (hareketle tedavi) gibi iki dal yaratmıştır.

Kinesiterapi deyimi zamanla tıbbî jimnastik teriminin yerini almıştır (eski terim *ortopedik jimnastik* ile *nefes alıp verme jimnastiği* arasında sınırlıydı). Kinesiterapi, tedavi amacıyle tıbbın bütün alanlarında hareketin çok daha genişletilmiş ve çok daha yaygın bir anlamını içermektedir: ortopedi, travma, göğüs - ciğer hastalıklarında olduğu gibi, ruh, sinir, sindirim sistemi, kalp hastalıklarında, adale ve kemik romatizmaları tedavilerinde uygulanmaktadır.

● *Türkiye'de* modern anlamda jimnastik çalışmalarının başlaması, XIX. yy.ın sonlarına rastlar. «Mektebi Sultanî» açılırken (1868) Fransa'dan getirtilen öğretim kadrosu içinde M. Moiroux adında bir beden eğitimi öğretmeni de vardı. Türkiye'ye modern anlamda jimnastiği sokan bu öğretmen oldu.

M. Moiroux'un yetiştirdiği ve özel olarak ilgilendiği öğrencisi Ali Faik (Üstünidman) Bey 1874 yılında bu okuldan mezun olunca öğretim üyesi olarak Mektebi Sultanî'de görev aldı. Emekliye ayrıldığı 1924 yılına kadar aralıksız olarak vazife gördü. Faik Bey, bu süre içinde Türkiye'de modern anlamdaki jimnastik sporunun kökleşmesinde önemli bir rol oynadı. Bu arada «Jimnastik yahut Riyâzat-ı Bedeniye» adlı bir eser yayımladı (1889). Beyoğlu'nda özel bir jimnastikhane açarak Mektebi Sultanî'nin dışındaki türk gençlerini de yetiştirdi. Bu jimnastikhanede tanıştığı Mazhar (Kazancı) Bey de jimnastik sporunun askerî okullarda yayılmasında önemli rol oynadı.

Türkiye'de jimnastik sporu «âletli jimnastik» ile başladı. Barfiks, halka, kulplu beygir ve paralel gibi bölümleri içine alan bu çalışmaların ilk ünlü isimleri arasında başta Mazhar ile Faik Beyler olmak üzere Mektebi Sultanî öğrencilerinden Selim Sırrı (Tarcan), Ali Rânâ (Tarhan), Şevki, Kâmil, Mehmet, Said ve Küçük Faik Beylerle, Erekli Miltiyadi ve Aleko Mulos Efendiler yer almaktadır.

1903 Yılında Mazhar Bey ile arkadaşları jimnastik sporuyle uğraşacak bir kulüp kurmak üzere faaliyete geçtiler. Bunun sonucunda «Beşiktaş Osmanlı Jimnastik kulübü» ortaya çıktı. Bugünkü Beşiktaş kulübünün temelini teşkil eden bu kulüp, uzun bir süre yalnız jimnastik, halter ve eskrim sporlarıyle meşgul oldu. Mazhar Beyin nezaretinde yapılan çalışmalarda Mehmet Ali Fetgeri, ressam Namık İsmail, Enver Balkan ve doktor Emin Şükrü gibi ünlü jimnastikçiler yetişti.

Türk jimnastikçileri yurt dışına ilk defa 1906 yılında Atina'da yapılan Ara Olimpiyat oyunları sebebiyle çıktılar. Atina'ya İstanbul Tatavla (bugünkü Kurtuluş) kulübünden Yorgo ve Niko Alibranti kardeşler gönderildi. Yorgo Alibranti, Ara Olimpiyat Oyunları jimnastik müsabakalarının «İki elle 10 metrelik ipe tırmanış» yarışmasını 11,4 saniyelik bir Dünya ve Olimpiyat rekoru ile kazandı. Bu türk jimnastik sporunun ilk önemli başarısı oldu.

1908 Yılında Londra'da yapılan Olimpiyat oyunlarında Aleko Mulos jimnastik yarışmalarında Türkiye'yi temsil etti. Aynı yıl içinde, Faik Beyin öğrencilerinden biri olan Selim Sırrı (Tarcan) Bey, Harbiye nezareti tarafından İsveç'e gönderildi. İki yıl süre ile orada kalarak yüksek beden eğitimi tahsili gördü ve «âletsiz jimnastik» adıyle de anılan «isveç jimnastiği»ni tamamıyle benimseyerek Türkiye'ye döndü.

Selim Sırrı Beyin yurda dönüşüyle, âletli jimnastik çalışmalarının yanı sıra Türkiye'de İsveç jimnastiği de başlamış oldu. Selim Sırrı Beyin Erkek Öğretmen okuluna beden eğitimi öğretmeni olmasından sonra buradan yetişen öğretmenlerle isveç jimnastiği bütün okullara yayıldı. Bununla birlikte belirli bir grup arasında da olsa, âletli jimnastik çalışmaları da devam etti. Başlangıçtan beri izcilik ile birlikte yürütülen türk jimnastikçiliği, 1961 yılında müstakil bir spor dalı oldu. Beden Terbiyesi Genel müdürlüğüne bağlı bir Jimnastik federasyonu kuruldu. Aynı yıl içinde Türkiye Jimnastik federasyonu, Milletlerarası Jimnastik federasyonuna (F.İ.G.) üye oldu. Bundan sonra türk jimnastikçileri için yurt dışına çıkma imkânı doğdu. Memduh Güven, Davut Kılıç, Erdoğan Güven, Mehmet Demirarslan, Aykut Tunca, Tunga İpek, Tuncer Ünay, Abdullah Gürocak gibi başarılı jimnastikçiler ortaya çıktı. (ML)

JİNANDRİ i. (fr. *gynandrie*). Bot. Erkek organlarla dişi organın birbiriyle kaynaşarak bir bütün halini aldığı çiçek durumu.

— Teratoloji. Cinsiyet bakımından bazı erkeklik belirtileri gösteren kadınlara özgü yalancı erdişilik. (L)

JİNANDROMORF i. (fr. *gynandromorphe*). Biyol. Bk. KARMAEŞEYLİ.

JİNANDROMORFİZM i. (fr. *gynandromorphisme*). Biyol. Bk. KARMAEŞEYLİLİK.

JİNANDROYİT sıf. ve i. (fr. *gynandroide*). Jinekol. Jinandri belirtileri gösteren kadına denir. (L)

JİNDRİCHUV HRADEC, Çekoslovakya'da (Güney Bohemya bölgesi) şehir, Nezarla ırmağı kıyısında; 9 100 nüf. Güzel şato (XIII. yy. ve Rönesanstan kalma); önemli elyazmaları ve barok resim koleksiyonu. Küçük dokuma sanayii. (L)

JİNEKOFOBİ veya **JİNEFOBİ** is. (fr. *gynécophobie* veya *gynéphobie*). Bir kadının karşısında bazı sinirli kimselerin duydukları sıkıntılı korku hali. (L)

JİNEKOGRAFİ i. (fr. *gynécographie*). Jinekol. Karınzarı içine hava şırınga ettikten sonra kadının iç cinsel organlarının radyografisini alma tekniği. (L)

JİNEKOLOG i. (fr. *gynécologue*). Özellikle jinekoloji ile uğraşan hekim. (L)

JİNEKOLOJİ i. (fr. *gynécologie*). Kadın organizmasını ve cinsiyet organlarını fizyolojik, morfolojik ve patolojik yönlerden inceleyen bilim.

— ANSİKL. XIX. yy. ortalarına kadar *jinekoloji,* ebelik ve doğum tekniği ile karıştırıl-

Foto. LAROUSSE

mış ve sadece kadın cinsiyet organlarının hastalıklarını incelemekle yetinmiştir. O tarihlerde, jinekoloji de tıbbın ve cerrahînin ilerlemelerinden yararlanmaya başlamıştır (antisepsi, anestezi). İçsalgı bilimi ve psikiyatri alanlarındaki keşifler, gelişme, metabolizma ve davranışlar üstünde cinsiyetin bütün etkilerini inceleyen ve açıklayan bir tıp dalı olarak jinekolojinin ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Bugün, erinlik, evlenme, döllenme, kısırlık, âdetten kesilme ve bazı sinir hastalıkları gibi kadınlığın ortaya attığı bütün önemli problemleri başarı ile çözmeğe çalışan bir ilim dalı haline gelmiş, böylece yalnız doğumlarla doğum sonuçlarını inceleyen obstetriği tamamlamıştır. (L)

JİNEKOMAST i. (yun. *gynaikeios*, kadın ve *mastor*, meme'den fr. *gynécomaste*). İçsalgı bil. Memeleri kadın gibi gelişmiş erkek. (L)

JİNEKOMASTİ i. (fr. *gynécomastie*). Erkeğin memelerinin aşırı gelişmesi.

— ANSİKL. *Jinekomasti*, meme bezlerinin hipertrofisi ve meme yağlarının aşırı gelişmesidir. Genellikle, hipofiz ve cinsel organ veya böbreküstü hormon bozukluğuna bağlıdır. (L)

JİNEKOPATİ i. (fr. *gynécopathie*). Sebepleri ve belirtileri dikkate alınmamak üzere, kadın cinsel organlarının hastalanması. (L)

JİNGOİZM. Bk. CİNGOİZM.

JİNJA, Uganda'da şehir, Victoria gölünün kuzey kıyısında liman, Eastern ilinin idare merkezi; 21 000 nüf. Orven şelâlesi üzerinde kurulan büyük bir hidroelektrik baraj, hızla gelişmekte olan bir sanayi merkezine (Kilembe, madenlerinin bakır dökümhaneleri; dokuma sanayii; şeker fabrikaları) enerji verir. (L)

JİNOKARDİK sıf. (fr. *gynocardique*). *Jinokardik asit*, şolmogra yağının tedavi özelliği taşıyan etkin kısmı. (L)

JİNOTEGA, Kuzey Nikaragua'da kasaba, idare bölgesi merkezi; 5 300 nüf. — *Jinotega idare bölgesi*, 70 600 nüf. (L)

JİNOTEPE, Nikaragua'da şehir, Carazo idare bölgesinin merkezi, Nikaragua gölü ile Büyük Okyanus arasında; 15 300 nüf. (L)

JİP i. Bk. CİP.

JİPPENŞA İKKU (Şigeta SADAKAZU,—denir), japon yazarı (Şizuoka 1765 - Tokyo 1831). Oldukça varlıklı bir ailedendi, edebiyatla uğraşarak hayatını kazanmak istediği için Osaka'ya gitti. Kısa sürede, aşırılıkları ve şakalarıyle kendini tanıttı. *Hizkurige* (Şaha Kalkmış At) [1802 - 1822] adlı bürlesk romanıyle ün kazandı. (L)

JİPS i. (lat. *gypsum*'dan, fr. *gypse*). Bk. ALÇITAŞI.

JİRASEK (Alois), çek yazarı (Hronov, Nachod yakınları 1851 - Prag 1930). 1871'de şiirler yazarak edebiyata atıldı, sonra tarihî romanlar yazdı. Eseri millî tarihin bütün dönemlerini canlandırır: *Mezi Proudy*'de (Akımlar Arasında) [1891], şaheseri sayılan *Proti Vşem*'de (Herkese Karşı) [1894] ve *Dernek*'te (1899) hus'çular öncesi ve hus'çular dönemini, *Psohlavci*'de (Berbat Kafalar) [1886] köylülerin imparatorluğa başkaldırmasını, *Temmo*'da (Karanlık) [1915] Beyaz Dağ bozgunundan sonraki yılları, beş ciltlik *F. L. Vek*'te (1888-1906) millî doğuş yıllarını anlattı. Komedi ve dramlar da yazdı: *Otec* (Baba) [1895]; *Emigraut* (Göçmen) [1989]; *Jan Jijka* (1903); *Jan Hus* (1911); *Bay Johanes* (1919). [L]

JİRASYON i. (fr. *giration*). Mekan. Dönme hareketi. ‖ *Jirasyon yarıçapı*, bir katı cismin, bağlı olduğu varsayılan eksene göre eylemsizlik momentinin, bu cismin toplam kütlesine bölümünün kare kökü. (*m*, cismin bir elemanının kütlesini, *r* eksene uzaklığını gösterirse, cismin eksene göre eylemsizlik momenti $\Sigma\, mr^2$'dir ve aynı cismin aynı eksene göre jirasyon yarıçapı

$$K = \sqrt{\frac{\Sigma mr^2}{M}}\text{'dir;}$$

burada M cismin toplam kütlesini gösterir.) [L]

JİRAVYON i. (fr. *giravion*). Havada tutunma kuvveti uçaklardaki gibi sabit kanatlarla değil, bütün uçuş süresince hemen hemen dikey eksenli bir veya daha çok rotorun dönüşüyle sağlanan ve «döner kanatlı» denilen hava gemisi.

— ANSİKL. *Jiravyon*, kanatlar yerine, aynı görevi yapan bir rotorla donatılmış bir uçak tipidir. İtiş türüne göre jiravyonlar, helikopter*, otojir* ve jirodin adlarını alır; bunlar arasında en çok kullanılanları helikopterlerdir. *Helikopter*'de, taşıtın havada kalmasını ve yatay hareketini sağlayan bir motor rotoru bulunur; *otojir*'de havada serbestçe dönen bir rotor ve yatay hareketi sağlayan bir düzen vardır; *jirodin*'de ise, bir motor tarafından harekete geçirilen ve havada kalma ile dikey hareketleri sağlayan bir rotor ve yatay hareketi sağlayan ayrı bir düzen bulunur. Bazı durumlarda konine* uçak, bir jiravyon olarak kabul edilebilir. (L)

JİREÇEK (Josef), çek yazarı ve siyaset adamı (Vysoké Myto 1825 - Prag 1888). 1871'de Hohenwart kabinesine girdi ve bu tarihten sonra sürekli olarak Bohemya Diyet meclisine ve Avusturya Reichsrat'ına (1879) milletvekili seçildi. *XVIII. yy. Sonuna Kadar Çek Edebiyatı Tarihi El Kitabı* (1875 ve 1876) adlı önemli bir eser yazdı. (L)

JİREÇEK (Konstantin Josef), çek tarihçisi (Viyana 1854 - ay.y. 1918). 1884'te Prag üniversitesinde, 1893'te Viyana üniversitesinde tarih profesörlüğü yaptı. Genç yaşta bir bibliyografya yazdı: *Yeni Bulgar Edebiyatı Tarihi*, 1806-1870 (1872). Özellikle Balkan Yarımadası İslavlarının tarihi üstünde incelemeler yaptı: *Bulgarların Tarihi* başlıklı eseri, Bulgarların ilk bilimsel tarih kitabıdır. Eskiçağdan 1875 yıllarına kadar geçen olayları kapsayan bu eser tenkitçi yönden incelenmiş bir malzeme üstüne yazılmıştır. 1879-1884 Yıllarında Bulgaristan'da yaşadı, Millî Eğitim bakanlığının başsekreteri, millî eğitim bakanı ve Eğitim konseyi başkanı oldu. Eğitim sistemini yeniden teşkilâtlandırdı. Kütüphaneler ve müzelerin açılması ve tarihî değer taşıyan eşyaların korunması için çalıştı. Bulgaristan'ın eski ve yeni tarihi, siyasî hayatı ile ilgili değerli incelemeler ve araştırmalar yaptı. Bulgaristan'daki muhafazakâr akımdan yanaydı. Ölümünden sonra zengin bilimsel eserler bıraktı. İdealist görüşlere bağlı olmasına rağmen tarihin siyasî ve sosyal konularını ele aldı ve bilimde değerli etkisi olan sonuçlara ulaştı. Başlıca eserleri: *Bulgarların Tarihi* (çekçe ve almanca 1876); *Bulgaristan Gezileri* (1888); *Bulgar Prensliği* (1891); *Sırpların Tarihi* (2 cilt, 1911-1918); *Ortaçağda Sırbistan'da Devlet ve Toplum* (4 cilt, 1912-1919). [L]

JİREL i. (fr. *girel*). Sil. *Esk*. Ortaçağda süvari atının başını koruyan demir veya köseleden yapılmış kalkan. (L)

JİRİ Podebrad'lı (Podebrad 1420 - Prag 1471), Bohemya kralı. Asil bir ailenin çocuğuydu ve Jean Hus tarikatına bağlıydı. Kral Albert 1439'da ölünce, Jiri, Bohemya'yı kasıp kavuran anarşiyi önlemek için kurulan Utrakistler partisinin başkanı oldu. 1448'de, katoliklerin yönetimindeki Prag'ı ele geçirdi. Rüştüne ermeyen Genç Ladislas'ın yerine 1452'de Bohemya genel valisi oldu; Onun ölümünden sonra (1457), oybirliğiyle kral seçildi. Bütün ülkede bu arada Silezya'da (1460) otoriteyi sağladı. Macaristan kralı Mathia Corvin'i (1459) ve 1461'de isyan eden öz kardeşi Avusturyalı Albert'i yola getirmek için kedisine başvuran rakibi imparator Frederik III'e karşı çıktı. Ama, bağımsız reformcuların (Bohemya kardeşler birliği) ve katoliklerin çıkardığı din kavgalarını önleyemedi. Papa Pie II, *Compactata*'ları hükümsüz saydı (1462); Paul IV, Jiri'yi aforoz etti (1465 - 1466), tebasını bağlılık yeminiyle yükümlü tutmadı (katolik asillerin bastırılan isyanı), Jiri'ye karşı Mathias Corrin'in yönetiminde bir haçlı seferini düzenledi. Mathias Corrin katolik asiller tarafından kral seçildi (1569), fakat Hus'cü asiller krallarına bağlı kaldılar ve onu Ladislas Jagellon'-un mirascısı saydılar. Avrupa'nın başlıca hükümdarlarından bir mahkeme kurma hayaliyle, Jiri, Louis XI'e 1464'te bir elçi gönderdi ve kralla yakın ilişkiler kurdu. (L)

JİROLİN i. (fr. *giroline*). Perdelerde kullanılan, kaytandan yapılmış ibik biçimli bir çeşit süse şerit imalâtçılarının verdiği ad. (L)

JİROLİT i. (fr. *gyrolite*). Miner. Hidratlı tabiî kalsiyum silikat; zeolitlere benzer. (L)

JİRONDENLER, fr. **Girondins** (*Gironde*'lular). Fransa'da, Fransız devrimi sırasında faaliyet gösteren siyasî parti. 1791'de toplanan Yasama meclisinde üst, orta ve alt olmak üzere üç sınıf temsil ediliyordu. Jirondenler orta sınıfı temsil eden partiydi. Cumhuriyetçiliği benimsemekle birlikte, kesin bir siyasî tutumları yoktu. En ünlü liderleri Pierre Victurnien Vergniaud, Marguerite Élie Guadet ve Armand Gensonné, Gironde idare bölgesini temsil ettikleri için, parti bu adla belirlenmişti. Bunlar, önceleri Bordeaux barosunda avukattı. Jirondenler bazen en belâgatli liderleri Jacques Pierre Brissot'nun adından ötürü *Brissotin*'ler diye de anılırlar. Mecliste en güçlü parti oldukları gibi, bir ara ülkenin siyasetini de tayin ettiler.

Tutucu avrupa ülkelerinin 1792 nisanında Fransa'yı istilâ tehdidi üzerine, Jirondenler savaş ilân ettiler. Jakobenler ise sonuçtan korkarak bu kararı kabul etmediler. Fakat kralcılara karşı çıkabilmek için sonunda Jirondenler ile Jakobenler birleşti. Jirondenler kısa bir süre sonra bu birleşmeyle kendilerine hizmet edecek bir gruptan çok, sert bir efendi kazandıklarını anladılar. 1792 Ağustos ve eylül kıyımlarından sonra iki parti arasında anlaşmazlıklar çıktı. Kavgada Jakobenler üstün geldiler ve 31 mayıs 1793'te Konvansiyon meclisine hücum ederek, 29 jironden milletvekilinin tutuklanmasını istediler. Jirondenler 2 haziranda tutuklandı: 31 ekimde 21 kişi, daha sonra da öbürleri giyotinle idam edildi. Bazıları kaçmayı başardılar ve Robespierre'in düşmesinden sonra yeniden Konvansiyon meclisine girdiler. (L)

JİROPLAN i. (fr. *gyroplane*). 1907'de L. Breguet ve Richet tarafından tasarlanan hava aracı tipi. (Bu aracın eğik pervaneleri hem de itici görev sağlamaktaydı.) [L]

JİROPTER i. (fr. *gyroptère*). Büyük döner kanatlı, dikey kalkışlı özel helikopter tipi: *Jiropter ilk defa* 1914'*te Papin ve Rouilly tarafından denendi*. (L)

JİROSKOP i. (fr. *gyroscope*). Bk. CAYROSKOP.

JİRUET i. (fr. *girouette*). Havc. Aracın hız kaybına geçtiği anı göstermek için bazı hafif uçaklarda kullanılan aerodinamik düzen. (Bazı jiruetler, kumanda düzenleri ve flaplar üzerine doğrudan doğruya etki yaparak uçağı boylamasına dengede tutabilir.) [L]

JİTOMİR, S.S.C.B.'de (Ukrayna) şehir, Kiev'in batısında, ağaçlı bozkır ve kara topraklar sınırında; 106 000 nüf. Kereste sanayii. Dokumacılık (keten). Besin ürünleri.

— Tar. Şehir Ryurik'in arkadaşları Ashold ile Dir'in generallerinden biri olan kurucusu Jitomir'in adını taşır. Sık sık Tatarlar tarafından yağmalanan şehir, uzun süre Volhinya bağımsız prensliği, sonra da Polonya'nın himayesinde muhtar olarak yaşadı, 1778'de Rusya'ya bağlandı.

Kiev'in batısında ileri bir mevzi olan şehir, 1941-1943 arasında Ukrayna başkentini almak için yapılan muharebelerde Koresten şehrinin yanı sıra önemli rol oynadı. Ağustos 1941'de Runstedt'in orduları tarafından işgal edilen, Kiev'in kurtuluşunun (15 kasım 1943) ertesi günü Ruslar tarafından geri alınan Jitomir ve Korosten'i, Manstein karşı hücuma geçerek tekrar işgal etti (20 ve 30 kasım). Bu iki şehir 29 ve 31 aralıkta kurtuldu. Bk. ALMANYA-RUSYA SAVAŞI. (L)

JİU, Romanya'da ırmak, Transilvanya Alplerinde, linyit dolu (Petraşani havzası) elips biçimi bir çöküntü havzasından doğar; 300 km. Jiu, Retezat vey Paring kütleleri arasından güneye döner, Eflak ovasını aşar, Craiova yakınından geçer ve Tuna'ya ulaşır. (L)

JİU - JİTSU i. (Japonca *jujitsu*, esneklik sanatı'ndan). Hem bir beden eğitimi usulü hem de silâhsız savunma sanatı olan bir japon tekniği.

— ANSİKL. Jiu - jitsu çok eskiden beri uy-

JİVORO'LAR
yarı yarıya küçültülmüş baş, musée de l'Homme, Paris

Todor **JİVKOV**

Foto. musée de l'Homme, Camera-Press (LAROUSSE)

gulanan bir savaş tekniğidir; eskiden yalnız soylu savaşçılarca (samuraylar) kullanılırdı. Amacı, vücudun bazı zayıf noktalarının iyi bilinmesi şartıyle, ustalık ve çevikliğin kaba kuvveti yenmesidir. Bunun için de insan anatomisini derinliğine bilmek lâzımdır. Birçok ilke (sıkmalar, çimdiklemeler, bükmeler, denge bozmalar) uygulanır, fakat çeşitli tekniklere göre bunlar değişik olabilir.

Jiu-jitsu kuralları judo kurallarının aynı değildir. Hattâ aslında kuralı yoktur, çünkü tamamıyle bir spor değil, bir saldırı ve karşıkoyma vasıtasıdır, bu arada tutuşların rakipler için yarattığı bütün tehlikeleri göze almak gerekir. (L)

JOAO I
Portekiz kralı
Eski Sanatlar müzesi, Lizbon

JİVE i. (fars. *jive*). *Esk.* Civa. (M)

JİVKOV (Todor), bulgar siyaset adamı (Pravets, Sofya yakınları 1911). Bir basımevinde işçiydi, genç yaşta Komünist partisine girdi. Partizanlar ordusunda Sofya bölgesi kumandan yardımcısı (1943-1944), Parti Merkez komitesi üyesi (1948), Sofya belediye başkanı oldu, Siyasî büroya girdi (1951), 1954'te Çervenkov'un yerine parti birinci sekreterliğine getirildi. Başbakan olunca da (1962) bu görevi muhafaza etti (bu durum sosyalist cumhuriyetlerde eşine rastlanmayan bir olaydır). Genç devrimci neslin temsilcisi olarak, partiden Stalin taraftarı Çervenkov, Tsankov, Yugov'u ayıkladı. Fransa, Almanya gibi ülkelerle iktisadî işbirliğini sağlamakla birlikte S.S.C.B.'ye bağlı kaldı. (L)

JİVKOVİÇ (Petar), yugoslav generali ve siyaset adamı (Negotin 1879 - Paris 1947). Krallık muhafız birliğinin kumandanıydı. Kral parlamentoyu dağıtınca hükûmeti kurmakla görevlendirildi (ocak 1929 - nisan 1932). Ülkeyi diktatörlükle yönetti. 1941'de Yugoslavya'dan ayrıldı. (L)

JİVORO'LAR, Yukarı Amazon Kızılderilileri. Ekvator Andlarının doğu yamacında yaşayan Jivoro'ların yüzleri yuvarlak, gözler canlı, burunları çıkıntılı, dudakları incedir. Yaman savaşçılar olan Jivoro'lar düşmanlarının başını keserek zafer anıları veya *tsantsa*'lar hazırlarlardı: kafanın ve yüzün bütün derisini yüzdükten sonra, başı suda kaynatılmış otlara batırır ve kızdırılan taşlar yardımıyle yumruk kadar küçültürlerdi. (L)

JİYAN sıf. (fars. *jiyān*). *Esk.* Kükremiş, kızgın. || *Div-i jiyan,* kızgın dev, canavar: *Bunu dehşetle eyliyor takîb / Bir hurûş-ı hamûş-ı div-i jiyân* (Tevfik Fikret). || *Fil-i jiyan,* kızgın fil. || *Şir-i jiyan,* kükremiş aslan: *Filler hake düşüp mûrlar eyler feryad / Kûhtan kûha kaçar şir-i jiyanlar pürcûş* (Abdülhak Hâmid). [M]

JİZERA, Çekoslovakya'da ırmak; Kuzey Bohemya'da, Krkonose dağlarının kuzey ucu ile Labe ırmağı arasında akar; Brandys'in yukarısında Labe'ye kavuşur; 163 km. (L)

JİZERSKE HORY, Çekoslovakya'da küçük dağ kütlesi, Krkonose dağlarının kuzey uzantısında, Liberec şehrine hâkimdir; Zizera'da 1 125 m. (L)

JMUDY'LER (veya **JEMAYTİY,** Litvanya'da yaşamış eski halk, Jemaytiya'da yerleşmişlerdi. Schwerttrüger şövalyeleri XIII. yy.da Jmudy'lere boyun eğdirdi. 1405'te isyan etmeleri, Grünwald zaferiyle sonuçlanan (1410) Polonya-Litvanya seferine yolaçtı. Litvanya büyükdükünün buyruğunda yaşayan Jmudy'ler Hıristiyanlığı kabul ettiler. (L)

JNANA i. (Sanskritçe k., *bilgi* anlamında). Birçok hint doktrininde salık verilen ahret mutluluğu (mokşa). Bu mutluluğun diğer şekilleri çile (yoga) ve güven verici tapınıştır (bhakti). [L]

JOACHİM I NESTOR (1484 - Stendal 1535), Brandenburg seçici prensi (1499-1535), Johann Cicero'nun oğlu ve halefi. Senyörlere boyun eğdirdi, Sessau Katolik birliğine girerek Reform'a karşı çıktı (1525), din sapkınlığından ötürü karısı Danimarka'lı Elisabeth'i kovdu. Frankfurt-an-der-Oder üniversitesini kurdu. (L)

JOACHİM II HEKTOR (1505 - Cöpenick 1571), Brandenburg seçici prensi (1535 - 1571), Joachim I Nestor'un oğlu. Reformu kabul etmiş olmakla birlikte (1593), Smalkalde birliğini isteksizce destekledi, imparatorla arasını bozmadı, Trento konsilinin toplanmasına (1545) çalıştı. Ama yine de kilise mallarına elkoymaktan ve Magdeburg başpiskoposluğunu ilhak etmekten geri kalmadı (1551). Albrecht von Brandenburg'un kiliseden ayırdığı Prusya düklüğünü de müzakere yoluyle kendi prensliğine bağladı. (L)

JOACHİM (Joseph), avusturya - macaristanlı kemancı (Kittsee, Bratislava yakınları 1831 - Berlin 1907). Mendelssohn'dan müzik dersleri aldı ve daha on iki yaşındayken Gewandhaus'ta büyük bir başarı elde etti. Önce Weimar, sonra da Hannover saraylarının konser yöneticisi oldu. Berlinde Hochschule'de («yüksek okul») hocalık yaptı (1868). 1869'da kurduğu dörtlü zamanla meşhur oldu. (L)

JOACHİM FRİEDRİCH (1546 - 1608), Brandenburg seçici prensi (1598-1608). Johann - Georg'un yerine geçti. Magdeburg başpiskoposluğunu bırakmak zorunda kaldı. (L)

JOANNİTES i. Paleont. Arcestes'ler grubundan ammonit. Alp triyası'nda bulunur. (L)

JOAD. Bk. YEHOVADA.

JOAL, Senegal'de (Thiès bölgesi) liman, Atlas okyanusu kıyısında, Fadyut adası karşısında; 6 150 nüf. Eski Portekiz ticaret acentesi. Balıkçılık limanı. İstiridye yetiştiriciliği. (L)

Joan de Zarissa, Werner Egk'in balesi. Koreografisi: Serge Lifar, dekor ve Kostümler: Yves Brayer. İlk defa Paris operasında oynadı (temmuz 1942). Oynayanlar: Serge Lifar, Yvette Chauviré, Lycette Darsonval, Solange Schwarz, Serge Peretti. Ballet, ortaçağda yaşamış olan don Juan'ın, sonunda cezasını bulan düzensiz ve kıyıcı hayatını konu almıştır. Olay XIV. yy.da. da, Bourgogne sarayında geçer. Partisyonda korolara bol bol yer verilmiştir. (L)

JOAN GREY (lady DUDLEY) [Bradgate, Leicestershire 1537'e doğr. - Londra 1554]. İngiltere kraliçesi (10-19 temmuz 1553), Henry VII'nin torununun kızı. Joan Grey'in eğitimiyle ilgilenen Thomas Seymour onu yeğeni Edward VI ile evlendirmeyi düşünüyordu. Sonra John Dudley, onu kendi siyasetine âlet etti ve 1553'te oğlu Guiford ile evlendirdi, ayrıca, can çekişen Edward VI'dan, Joan Grey'i vâris seçmesini istedi. 10 Temmuz 1553'te kraliçe ilân edilen Joan Grey, 19 temmuzda rejim taraftarı hareketin başarı kazanması üzerine, yerine geçen Mary Tudor tarafından zindana attırıldı. Ertesi yıl, babasının Wyat ayaklanmasına katılması, Joan'un da babası ve kocasıyle birlikte idama mahkûm edilmesine sebep oldu. (L)

JOANNE (Adolphe), fransız yazarı, gezgini ve coğrafyacısı (Dijon 1813 - Paris 1881). 1843'te Charton ve Paulin ile *İllustration*'u kurdu. 1852'ye kadar bu derginin müdür yardımcısı olarak çalıştı. İsveç'i ve Almanya'yı dolaştı, dönüşünde tarihî, arkeolojik, turistik bilgileri kapsayan *Guides Joanne*'ın (Joanne Rehberleri) yayımına girişti. Daha sonra *Dictionnaire des Communes de France*'ı (Fransa Komünleri Lûgati) [1864] yayımladı. Bu lûgat daha sonra oğlu Paul tarafından *Dictionnaire Geographique et Administiratif de La France* (Fransa'nın Coğrafî ve İdarî Lûgati) [1891-1902] adıyle yeniden düzenlendi ve yedi cilt halinde yayımlandı. (L)

JOAO, Aziz Tommaso tarikatından portekizli ilâhiyatçı (Lizbon 1589 - Fraga, Aragon 1644). 1612'de Madrid'de dominiken tarikatına girdi. 1613-1643 Arasında Alcala'da ders verdi. 1643-1644'te Felipe IV'ün sarayında görev aldı. Hayranı olduğu Aziz Tommaso'nun yolunda gitti. Tommaso'cu kilise bilginlerinin en ünlülerindendi. Başlıca eserleri: *Cursus Philosophicus Thomisticus* (Aziz Tommaso Üstüne Felsefe Dersleri) [1637'de yayımlandı] ve *Cursus Theologicus* (İlâhiyat Dersleri) [8 cilt, 1663'te yayımlandı]. (L)

JOAO I (Lizbon 1357 - ay.y. 1433), Portekiz kralı (1385-1433), kral Pedro I'in evlilik dışı oğlu. Kardeşi Fernando I'in ölümünden sonra krallığın «yöneticisi ve savunucu» ilân edildi, taht üstünde hak iddia eden Castilla kralı Juan'ı geri püskürttü ve kendini Coimbra'da toplanan cortes'lere Portekiz kralı ilân ettirdi (1385). Aljubarrota zaferiyle (1385) durumunu sağlamlaştırdı, Afrika'ya yönelerek Septe'yi aldı (1415) ve oğlu Gemici Enrique'nin teşkilâtlandırdığı deniz seferlerini destekledi. Krallık yasalarının bir derlemesini halk dilinde yazdırdı ve İngiltere ile hâlâ yürürlükte olan bir ittifak (1386) yaptı. Aljubarato zaferinin hatırasına Batalha manastırını kurdu. (L)

JOAO II (Lizbon 1455 - Albor 1495), Portekiz kralı (1481-1495), Afrika'lı Alfonso V ile Portekiz kraliçesi İsabel'in oğlu. Toro savaşında yararlık gösterdi (1476). Kral olunca soyluları yola getirmek için cortes'lere ve halka dayandı, İspanya ile çatışmağa çalıştı. Bartolomeu Dias'ın Ümit burnunu dolaşması (1487) ve dünyayı Castilla ile Portekiz arasında paylaştıran Tordesillas antlaşmasının (1494) imzalanması Joao II dönemine rastlar. (L)

JOAO III (Lizbon 1502-ay.y. 1557), Portekiz kralı (1521-1557), kral Büyük Manuel I ile Castilla'lı Maria'nın oğlu. Engizisiyonu Portekiz'e getirdi (1531), cizvitleri çağırdı (1540) ve eğitimi onların eline bıraktı. Macao imtiyazını elde etti ve Fransızların sızmasına karşı Brezilya'nın sömürgeleştirilmesi işini düzenledi. (L)

JOAO IV (Vila Viçosa 1604 - Lizbon 1656). Portekiz kralı (1640-1656), Braganza dükü Teodosio II ile düşes Ana de Velasco'nun büyük oğlu. Braganza dükü idi, karısı Maria Luisa de Guzman'ın teşvikiyle büyük annesi portekizli Catalina'nın mirasçısı olarak Portekiz tahtı üstünde hak iddia etti. Richelieu'nün desteğiyle, 1 aralık 1640'ta, Portekiz'i Castilla hâkimiyetinden kurtaran bir ihtilâl çıkardı ve cortes'lerin onayıyle kral oldu (1641). İspanyol ordusu Matias de Albuquerque tarafından Montijo'da ağır bir yenilgiye uğratıldı (1644). Bu tarihten sonra, bakanları Pinto Ribeiro ve Francisco da Lucena'nın yardımıyle içte birçok reform yapan Joao IV, Brezilya ile Angola'yı Hollandalılardan geri aldı. Bugün kaybolmuş olan değerli bir müzik kitaplığı kurdu, birçok motet ve etüt besteledi. (L)

JOAO V (Lizbon 1689 - ay.y. 1750), Portekiz kralı (1706-1750), kral Pedro II ile Savoia - Nemours'lu Maria'nın oğlu. Avusturya'lı Mariana ile evlendi ve İspanya Veraset savaşında Habsburg'larla savaştı (Almança [1707] ve Caia [1709] bozgunları). Utrecht barışına (1713) razı oldu. Edebiyat ve bilim adamlarını korudu, bir Krallık Tarih akademisi kurdu (1720), ama gelirlerini eğlencelerde tüketti. 1744'te felç oldu ve yönetimi yakın dostu Gaspar de İncamacao'ya bıraktı. (L)

JOAO VI (Lizbon 1767 - ay.y. 1826), Portekiz kralı (1816-1826), kral Pedro III ile kraliçe Maria I'in oğlu. Maria I çıldırınca, Joao 1792-1816 arasında naiplik yaptı. Fransa ile İngiltere karşısında tarafsız kalamadı ve fransız istilâsı sırasında Brezilya'ya kaçtı (1807). Brezilya'dan ancak 1821'de, cortes'ler tarafından teklif edilen Anayasa'yı kabul ettikten sonra ülkesine döndü, ama, büyük oğlu Pedro'nun yönetiminde bağımsızlığını ilân eden Brezilya'yı kaybetti (1825). [L]

JOAO PESSOA, esk. **Paraiba,** Brezilya'da şehir, Paraiba eyaletinin merkezi, Brezilya'nın kuzeydoğusunda, Paraiba ırmağı kıyısında, denize 15 km uzakta; 155 100 nüf. Üniversite. Çimento fabrikaları. Dokuma sanayii. Puro fabrikası. (L)

JOAS. Bk. YOAS.

JOBAN (veya **COBAN**), Japonya'da (İbaraki ve Fukuşima illeri) maden kömürü bölgesi, Honşu adasında, Büyük Okyanus kıyısı yakınında, Tokyo'nun 160 km kuzeyinde. Kömür yatağı, kuzeyden güneye 80 km boyunda ve 4 - 20 km eninde uzanır. Çok verimli olmadığı halde japon ekonomisinde önemli rol oynar: demiryoluyle Tokyo ve Yokohoma sanayilerine düzenli olarak kömür gönderilir. (L)

JOBBÉ-DUVAL (Armand Marie Félix), fransız ressamı (Carhaix 1821 - Paris 1889). Yeni Yunanlılar grubuna (Gérome, Hamon, v.b.) katıldı. Mans müzesinde *Hasat* adlı bir tablosu vardır. Balmumu ile çalıştı, duvar

Foto. Viollet (LAROUSSE)

resimleri yaptı. (L)

JOBERT (Louis), fransız cizviti ve nümismatik uzmanı (Paris 1637 - ay.y. 1719). Birçok defa basılan ve birçok dile tercüme edilen *Science Des Médailles* (Madalya Bilimi) [1692] adlı eseri Jobert'in bu konuda büyük bir uzman olduğunu gösterir. (L)

JOBİN (Raoul), kanadalı tenor (Québec 1906). Meslek hayatına Paris operasında başladı. New York Metopolitan'ına girdi ve 1939-1950 yılları arasında çeşitli operalarda oynadı (*Lakmé, Louise, Manon*). Fransa'ya döndükten sonra Wagner repertuvarında uzmanlaştı. 1957'den beri Montreal'de müzik dersleri vermekte ve aynı zamanda Québec Müzik konservatuvarını yönetmektedir. (L)

JOBST, lat. **Jodocus,** çek. **Jost, Sakallı** denir (Brno 1351 - ay.y. 1411). 1375'te Moravya margraf'ı oldu. İmparator Karl IV'ün yeğeni idi. Kuzenleri olan Bohemya'lı Venceslav ile Macaristan'lı Sigismund'dan Lüksemburg'u, Brandenburg'u (1388) ve Macaristan'ın bir kısmını aldı, Venceslav'a karşı çeşitli oyunlar çevirdi. Seçici prenslerin bir kısmı tarafından Romenlerin kralı seçildi (1410), az sonra öldü. (L)

JOCELİN DE COURTENAY. Bk. COURTENAY HANEDANI.

Jocelyn, Lamartine'in şiiri (1836). Konusu, mirastan payına düşeni kız kardeşine bırakmak amacıyle manastıra giren bir papaz adayının hatıraları ve itiraflarıdır. 1193 Olayları Jocelyn'i Alplerdeki ıssız bir mağaraya sığınmak zorunda bırakır. Burada Laurence adında bir delikanlı da vardır; bir gün Laurence'ın erkek kılığına girmiş bir kız olduğunu öğrenir ve ona tutulur. Ama o sırada, ölmek üzere olan piskoposunun yanına çağrılır, piskopos, eski öğrencisinin rahip olmasını vasiyet eder. Aradan iki yıl geçer: Jocelyn, Valneige bölgesi papazı olmuştur. Uzun süre acı çektikten sonra iç huzuruna kavuşur. Laurence ise, avunmak için kendini dünya zevklerine vermiştir. Birkaç yıl sonra Laurence, bir zamanlar mutlu yaşadığı dağda son nefesini verirken, Jocelyn de eski sevgilisinin günahını çıkarır. (L)

JOCHENSTEİN, Avusturya'da (Yukarı Avusturya) yer, Tuna'nın sağ kıyısı yakınında. Irmak üzerinde önemli baraj ve yılda 940 milyon kilovatsaat üreten hidroelektrik santral. (L)

JOCHMUS (August Giacomo), **von Cotignola** baronu, alman askeri (Hamburg 1808-Bamberg 1881). Tüccardı, Paris'e gitti, sonra Yunanlılar safında savaştı (1827), kral Otto'nun hizmetine girdi (1832). İngiltere tarafından İspanya kraliçesi İsabel'in emrine verilen birliklere katıldı (1835). Espartero'nun kurmay başkanı oldu (1838). Palmerston tarafından Türkiye'nin hizmetine verildi, Osmanlılar safında, Kavalalı Mehmet Ali Paşaya karşı savaştı (1840). 1848'de Almanya'ya döndü. Dışişleri ve denizcilik bakanı oldu (mart - aralık 1849). Avusturya'ya çekildi, kendisine baron ve feldmareşal unvanları verildi (1859). İki defa dünya gezisine çıktı (1853-1855 ve 1870-1871). [L]

JOCHUMSSON (Matthias), izlandalı şair, rahip ve gazeteci (Skogar 1835 - öl. 1920). XIX. yy.ın ikinci yarısında izlanda şiirinin baş temsilcisi sayılır. Birçok yabancı yazardan ve özellikle de Shakespeare'den tercümeler yaptı. İzlanda Millî marşının yazarıdır. (L)

JOÇO, Hey-an dönemi japon heykelcisi (öl. 1057). Kyoto'da kurduğu atelye birçok nesil boyunca sürdü. Joço'nun ünlü eseri, Byôdô-in'deki tahtadan yapılmış yaldızlı *Amida* heykelidir. (L)

JODAR, İspanya'da kasaba, Andalucia'da (Jaen ili), Guadalquivir yakınında; 15 500 nüf. (L)

Jodelet veya **Efendi Uşak** (*Jodelet ou le Maître Valet*), Scarron'un beş perdelik manzum komedisi (1645). Bu oyun, Francisco de Rojas y Zorilla'nın *Donde Hay Agravios No Hay Celos* adlı eserinin taklididir. Don Juan d'Alvarede, İsabelle ile evlenmek için Madrid'e gelir. Fakat uşağı Jodelet, genç kıza efendisinin portresi yerine kendi portresini yollamıştır. Don Juan, şüphelendiği nişanlısını bu yanılmadan faydalanarak dener. Bu entrikaya daha karmaşık ikinci bir entrika eklenir: Don Juan'ın erkek kardeşi, İsabelle'in yeğeni don Louis tarafından düelloda öldürülmüş, kız kardeşi ise gene don Louis tarafından terkedilmiştir. Sonunda Jodelet, bu dramda düştüğü tehlikeli durumdan başarıyla sıyrılacaktır. Jodelet tipinin belirgin bir komik yönü vardır, Molière, *Les Précieuses Ridicules* (Gülünç Kibarlar) adlı oyununda Jodelet'nin bu komik yönünü örnek almıştır Portrelerin karışmasından doğan yanılma, birçok eserde (özellikle Marivaux'nun *Le Jeu de l'Amour et du Hasard* (Aşk ve Talih Oyunu) adlı eserinde kullanılan bir komedi unsuru haline geldi. (L)

JODELLE (Etienne), fransız şairi (Paris 1532 - ay.y. 1573). Boncourt kolejinde Muret ve Buchanan'ın öğrencisi oldu. Yirmi yaşındayken eskiçağ tarzında bir trajedi yazdı: *Cléopatre Captive* (Tutsak Kleopatra). Bu oyun, Jodelle'in yazdığı *Eugène* adlı bir komedi ile birlikte Paris'teki Reims konağında Henri II'nin önünde oynandı (1553). Ronsard bu piyesi yeni hümanizme lâyık bir eser olarak hayranlıkla karşıladı ve Jodelle'i Pléiade'ın yedi şairi arasına soktu. *Kleopatra*'nın oynanmasından az sonra Arcueil'de genç şairlerin katıldığı, tiyatro sanatının dirilişini kutlayan bir şenlik düzenledi. Bu şenlikte, sembolik olarak tanrılara bir keçi sunulması ve yerlere şarap saçılması, Ronsard'ın Paganlıkla suçlanmasına yolaçtı. Jodelle bu parlayışının sonunu getiremedi. *Didon se Sacrifant* (Kendini Adayan Didon) adlı bir trajedi daha yazdı, bu trajedinin hiç oynanmadığı sanılmaktadır. Jodelle daha sonra saray şenlikleri düzenleyicisi oldu. 1560'tan sonra kralın gözünden düştü. Lirik şiirleri ve dinî oyunları fazla ilgi görmedi. Kibirli tabiatı yüzünden Ronsard ve öbür dostları tarafından terkedildi, yoksulluk içinde öldü. Onun fransız tiyatro tarihinde önemli bir yeri vardır, *Kleopatra* adlı eseri beceriksizce olmasına rağmen ortaçağ gelenekleriyle ilgisi olmayan yeni bir tiyatro biçiminin başlangıç noktası sayılır, bu biçiminin yavaş bir evrim geçirmesiyle klasik trajedi doğmuştur. (L)

JODHPUR (veya **CODHPUR**), Hindistan'da (Racasthan) şehir, Tar çölünde; 224 000 nüf. Jodhpur, tahıl, yağ çıkarılan bitkiler, yün ve pamuğun toplandığı canlı bir ticaret merkezidir. Tarım pazarından doğan sanayi kollarının (pamuklu kumaşlar) yanı sıra çeşitli uzmanlık kolları kurulmuştur: spor eşyası, ecza malzemesi; madenî araçlar. El sanatları geleneksel faaliyetine (fildişi ve lake işçiliği) devam etmektedir. (L)

JODL (Alfred), alman generali (Würzburg 1890 - Nürnberg 1946). Birinci Dünya savaşına topçu olarak katıldı. Sonra Reichswehr genelkurmayında bulundu. 1935'te albay oldu. 1938'de O.K.W. (*Oberkommando der Wehrmacht*) Genelkurmayı Harekât şubesinin başına getirildi. Mareşal Keitel'in emri altında 1945'e kadar bu görevde kaldı ve İkinci Dünya savaşı sırasında Wehrmacht harekât planlarının düzenlenmesinde önemli bir rol oynadı. Geçici Donitz hükûmetinin genelkurmay başkanı oldu (mayıs 1945). 7 Mayıs 1945'te Reims'te alman ordularının teslim şartlarını imzaladı. Nürnberg mahkemesi tarafından ölüme mahkûm edilerek idam edildi. (L)

JODL (Friedrich), alman filozofu (Münih 1849 - Viyana 1914). 1896'dan sonra Viyana'da, natüralist ve pozitivist bircilik* dersleri verdi. Başlıca eserleri: *Geschichte der Ethik* (Ahlâk Tarihi) [1882-1889], *Feuerbach* (1904); *Der Monismus* (Bircilik) [1911]; *Allgemeine Ethik* (Genel Ahlâk) [1918], *Kritik der İdealismus* (İdealizmin Tenkidi) [1920]. (L)

JOENİİDAE çoğl. i. Büyük boyda, kamçılı birhücreli hayvanlar familyası. (Üzerlerinde yüzlerce kamçı bulunan bu canlıların sitoplazması, tanecik veya çomak şeklinde cisimlerle doludur; bunların ortak yaşayan bakteriler olması muhtemeldir. Diviklerin ve diğer odun yiyen böceklerin sindirim borularında yaşayan bu hayvancıklar, cüsselerine göre çok iri parçaları bile yutabilirler.) [L]

JOENSUU, Karelya'nın Finlandiya'ya bağlı kısmında (Kuopio ili) şehir, Pielisjoki ırmağı kıyısında; 26 400 nüf. Kereste sanayii (bıçkıhaneler, kontrplak fabrikaları). Yakınında, Outokumpu bakır madenleri. (L)

JOEUF, Fransa'da Meurthe-et-Moselle idare bölgesinde (Briey idare çevresi) komün. Briey'in güneydoğusunda, Orne ırmağı kıyısında; 12 588 nüf. Joeuf, Lorraine'in başlıca metalürji merkezlerindendir: maden ocakları; yüksek fırınlar; çelik fabrikaları; haddecilik ve telcilik v.b. (L)

JOFFRE (Joseph), Fransa mareşali (Rivesaltes 1852 - Paris 1931). 1869'da Ecole Polytechnique'e girdi ve istihkâm subayı olarak mezun oldu. 1870'te Paris savunmasında ilk defa muharebeye girdi, sonra onbeş yıl kadar Fransa'da yapılan tahkimat işlerine katıldı. 1885'te Tonkin, Sudan ve Madagaskar'da görevlendirildi. Sömürgelerdeki başarılarından ötürü 1902'de tuğgeneralliğe yükseltildi. 1911'de Genelkurmay başkanlığı ve Yüksek Harp Konseyi İkinci başkanlığı makamlarına geçti. 2 Ağustos 1914'te savaş patlak verince Kuzey ve Kuzeydoğu Fransız orduları başkumandanlığına getirildi. Sol cephedeki orduların kuşatılmaktan sakınmasını sağlayan stratejik geri çekilme emrini verdi. Bu sırada, yeniden taarruza geçmek üzere 25 ağustostan sonra Paris'in kuzeyinde yeni kuvvetler topladı. Bu çifte manevra kendisinin 5 - 10 eylül arasında Marne zaferini kazanmasını ve açıkça tehdit altına girmiş olan başkenti kurtarmasını sağladı. Düşmanın, cepheyi uzatarak yön ve kanatlara doğru sarkmayı hedef tuttuğu «denize doğru yarış» denen yeni bir manevrasını etkisiz bıraktıktan sonra, Almanlara karşı bir yıpratma savaşı sürdürdü. 2 Aralık 1915'te bütün fransız orduları başkumandanlığına tayin edildi ve kendi görüşlerini müttefik generallere zorla kabul ettirmekte başarı gösterdi. 1916'dan sonra Somme muharebesi, Verdün'ün kurtulmasını sağladı. Aralık 1916'da yerini Nivelle'e bıraktı ve Fransa mareşalliğine yükseltildi. *Mémoires'ı* (Hatıralar) [1932] ölümünden sonra yayımlandı. (L)

JOFFREVİLLE, Madagaskar'da (Macunga ili) yer, Diego-Suarez'in güneyinde, Ambre dağı yamacında, 700 m yükseltide. Askerî karakol ve iklimi sağlığa yararlı merkez. (L)

JOFFREY (Robert), amerikalı dansçı, koreograf ve eğitimci (Seattle 1930). Önce New York'ta High School of Performing Arst'ta (1950-1955), sonra da American Ballet Theatre'da (1953-1957) dersler verdi. Choreographer's Workshop ve Ballet Rambert için müzikli komedilerde oynanmak üzere baleler düzenledi (1955), 1953'te kendi özel okulunu (American Ballet Center), daha sonra da 1954'te Robert Ballet Joffrey topluluğunu kurdu. 1964'te kurulan Harkness ballet bu topluluğun birçok elemanını aldı. Joffrey'in topluluğu Harkness Foundation'un yardımıyle kısa sürede kendini topladı. Koreograf olarak *Tanrıçaların Dansı* (1954) ile *Pierrot Lunaire*'in yeni bir düzenlemesini (1955) yaptı, ayrıca *Kaleydoskop* (1956), *Gershwin Tarzında* (1959), *Gamelan* (1963) balelerini sahneye koydu. (L)

JOFFROY (Alix), fransız sinir hekimi (Stainville, Meuse 1844 - öl. 1909). 1879'da hastahane hekimi, 1880'de agreje, 1893'te Paris Tıp fakültesinde akıl hastalıkları profesörü oldu. Derslerinin çoğunu çılgınlığın başlıca sebeplerinden biri olan alkolizme ayırdı. *Archives de Physiologie Normale et Pathologique* (Normal ve Patolojik Fizyoloji Arşivi) ve *Archives de Médecine Expérimentale et d'Anatomie Pathologique* (Deneysel Tıp ve Patolojik Anatomi Arşivi) dergilerinin müdür yardımcılığını yaptı. (L)

Joffroy belirtileri. Tıp. Alın kasının hafif felci. Egzoftalmik guatrlı hastalarda bu kas, yukarıya bakıldığı zaman, kasılmaz. (L)

JOG (veya **COG**), Hindistan'da (Maisur) kasaba, Şeravati ırmağı kıyısında; 6 200 nüf. Gersoppa şelâleleri yakınında Mahatma Gandhi baraj ve hidroelektrik tesisi. Bk. GERSOPPA FALLS. (L)

JOGJAKARTA (veya **COGCAKARTA**), İndonezya'da şehir, Cava adasında, güney kıyıdan biraz uzakta; 312 000 nüf. İplikhaneler ve demiryolu atelyeleri kurulmasına rağmen Jogjakarta, İndonezya'nın folklor, kül-

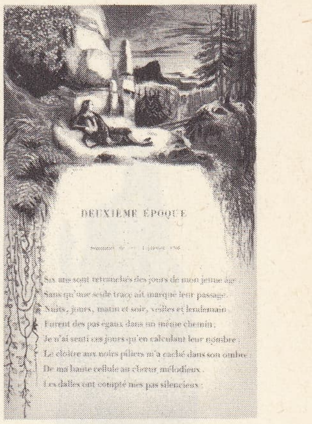

«Jocelyn»
1841 nüshası
Bibliothèque Nationale, Paris

Etienne JODELLE
Cabinet des Estampes, Paris

mareşal JOFFRE

Foto. Giraudon, Keystone (LAROUSSE)

tür ve elsanatlarını canlı bir şekilde muhafaza eder.

— Tar. Şehri 1749'da, Surakarta'da yerleşen Pakabuvana'nın rakibi Mangkubumi kurdu. Mataram sülâlesinden bu iki prensin savaşından (1746-1757) sonra Jogjakarta, eski Mataram krallığının batı kısmını kapsayan bir sultanlığın başkenti oldu; krallığın doğu kısmı ise Surakarta'lı Susuhunanlarda kaldı. Jogjakarta prensi Dipa Negara, 1825-1830 arası Cava'nın büyük kısmını ele geçirdi. Sailendra sülâlesinden kalma başlıca buddha arkeoloji kalıntıları (VIII.-IX. yy.; bu arada Barabudur) Jogjakarta'nın kuzeyinde, Kerdu vâdisindedir. (L)

JOHAN I (Aalborg 1455-ay.y. 1513), Danimarka (1481-1513), İsveç (Johan II [1483, fiilen 1497]) ve Norveç (1483) kralı. Christian I'in oğlu ve halefi. İsveçlilere (Sten Sture) ve Hansa şehirlerine karşı koymak zorunda kaldı. (L)

JOHAN I Sverkersson (1201'e doğr.-Visingsö 1222), İsveç kralı (1216). Sverker Karlsson'un oğlu, imtiyazlarını çoğalttığı rahipler sınıfının yardımıyle Erik X Knutsson'un yerine geçti. Estonya'ya bir sefer yaptı (1220). [L]

JOHAN III VASA (Stegeborg şatosu 1537 - Stockholm 1592). İsveç kralı, Gustaf Vasa'nın ikinci oğlu. Kendisini hapseden (1563-1567) kardeşi Erik XIV'ü devirdi, tahtı ele geçirdi ve İsveç'e ağır tazminat yükleyen Stettin antlaşmasıyle (1570) Danimarka-İsveç savaşına son verdi. Polonya ile ittifak yaparak Estonya'da hâkimiyetini kuvvetlendirdi ve İngrie'nin bir kısmını fethetti. Roma ile anlaşma müzakerelerine girişti, İsveç'in Katolikliğe dönmesini isteyerek ülkede büyük ölçüde tutunmuş olan Protestanlıkla mücadele etti. Uppsala'daki protestan üniversitesini kapattırdı, ama asillerin direnişiyle karşılaştı. Katarina Jagiellon ile evlendi, bu evlilikten olan oğlu Zygmunt 1587'de Polonya kralı ilân edildi. Bk. ZYGMUNT III VASA. (L)

JOHANİT i. (fr. *johannite*). Miner. Hidratlı tabiî uranyum ve bakır sülfat; Bohemya'da bulunur. (L) —

JOHANN (Dresden 1801 - Pillnitz 1873), Saksonya kralı (1854-1873), Saksonya prensi Maximilian'ın oğlu. Kardeşi Friedrich-August'tan sonra kral oldu. İsabetli reformlar yaptı, Danimarka ile yapılan savaşa katıldı (1864), Prusya'ya karşı Avusturya'yı destekledi (1866), Kuzey Almanya konfederasyonuna girdi (1867), ordusunu Fransa'ya karşı savaşa soktu (1870), Alman imparatorluğuna katıldı. PHİLALETHES imzasıyle *Divina Comedia*'nın (İlahî Komedya) [1828-1849] tenkitli bir baskısını yaptı. (L)

JOHANN (Avusturya'lı). Bk. JUAN DE AUSTRİA.

JOHANNES (rahip), efsanevî hükümdar. Ortaçağ Avrupası, onun müslüman ülkelerin ötesinde bir hıristiyan devleti kurduğuna inanıyordu. Başlangıçta onun, Nasturîliği benimseyen Türk-Moğol Kırayıtlarının hâkimi Tuğrul ile aynı kişi olduğu inancı yaygındı. Tuğrul'u, Cengiz Han yendi ve öldürttü (1205). Avrupa islâm dünyasının tehdidi karşısında umudunu Moğollara bağlamıştı: Tuğrul'un torunu ile evlenen Hulâgu Han, Bağdat halifeliğini yıktı (1258). Ama XIII. yy. sonlarına doğru hanlar İslâmlığı benimsediler. Sonraları, Rahip Johannes'in Habeşistan hükümdarı ile aynı kişi olduğu ileri sürüldü. Habeşistan IV. yy.dan sonra Hıristiyanlığı kabul etmiş, ama VII. yy.da islâm dininin hızla yayılması sonucu hıristiyan dünyasıyle bağlarını kaybetmişti. Ülke, önce Venediklilerin (XIV. yy.), sonra Portekizlilerin istilâsına uğradı. Portekizliler, Habeşistan'ı işgal eden bir mehdî'nin sürülmesine yardım ettiler (1541-1542). Rahip Johannes'in yaşamış olduğuna inanılması ve bu hıristiyan müttefikine ulaşma isteği büyük keşif yolculuklarının sebeplerinden biri oldu. (L)

JOHANNES I Âdil, Habeşistan necaşisi (1667-1682). Portekizli cizvitlerin çabalarına tepki göstererek, katolik azınlığa karşı savaştı. İslâm dininin yayılmasına yolaçan bir kanun çıkardı. (L)

JOHANNES I Aziz [Toscana 470 ? - Ravenna 526), ağustos 523-526 arasında papalık yaptı. (L)

JOHANNES II (MERCURİUS) [Roma 470 ? -ay. y. 535], papa (533-535). Adı Mercurius'tu, pagan adını bırakarak Johannes adını aldı. Suistimal ve sapkınlıklara karşı kral Athalarich'in desteğini kazanarak din ticaretini önleyen bir kanun çıkardı ve Nasturîlikle suçlanan «Akimites» keşişleri afaroz etti. (L)

JOHANNES IV (1832'ye doğr. - Matemma 1888). Habeşistan necaşisi (1872-1889). Kassa adı altında Tigre'de (Kuzey Habeşistan) ras iken İngilizler tarafından Theodorus II'ye karşı silâhlandırıldı (1867) ve kendisini Aksum'da necaşi ilân etti. Süveyş kanalının açılması ile Menelik'in desteklediği yabancı çıkarlarına (Mısırlıların Harar ve Keren; Fransızların, Obok [1881], Cibuti 1885; İtalyanların, Assab 1882, Massuti [1885] üstündeki hak iddiaları) karşı koymak zorunda kaldı. Koa'da bağımsızlığını korudu. 1878'de veliaht kabul edildi, ama bir mehdî saldırısını püskürtürken öldü. (L)

JOHANNES V (Antakya ? -öl. Roma 686), papa (685-686). Aziz Agathon'un elçisi olarak 680'de Üçüncü İstanbul konsiline katıldı. Papa seçildiği zaman, Bizans imparatorunun onayını beklemeden taç giydi ve böylece papalığı vasilikten kurtardı. (L)

JOHANNES VI (Yunanistan'da ? - Roma 705), papa (701-705). Tiberius Constantinus'un muhalefetine rağmen papa seçildi. Lombardia'yı istilâ eden Benevento dukası Gisulfo'ya karşıkoymak zorunda kaldı, onu Ravenna eksarklığının bir kısmını geri vermeğe zorladı. İngiltere'de York başpiskoposu Wilfrid'i Canterbury başpiskoposu Aziz Theodorus'un ve Northumbria kralının suçlamalarına karşı savundu. (L)

JOHANNES VIII (Roma 820 ? -ay. y. 882), papa (872-882). Aziz Nicolaus I ve Adrianus II'nin gizli danışmanı. Papa seçilince, ilerlemiş yaşına rağmen büyük bir enerji göstererek, Terracina'ya çıkarma yapan Araplara karşı harekâtı bizzat yönetti. Germen Ludwig'e tercih ettiği Kel Charles'a Roma'da imparatorluk tacını giydirdi (25 aralık 875) ve Ludwig II'nin dul karısı Engelberge'nin, Carloman'ın entrikalarına rağmen ona İtalya tahtını verdi. Fakat Fransa derebeyleri Kel Charles'a karşı ayaklandılar, Porto piskoposu Formoso, Araplar yeniden saldırıya geçince, papaya Engelberge ile bir suikast düzenledi. Johannes VIII'in dileği üzerine İtalya'ya inen Kel Charles, 877'de Mont Cenis yakınlarında öldü. Johannes VIII, Spoleto dukası ve Toscana markisi tarafından Roma'dan kovuldu. 878'de Fransa'ya sığınan Johannes VIII, Şişman Karl'a imparatorluk tacını giydirdi (881), fakat şişman Karl papayı, Campania'ya yerleşmiş bulunan Araplardan kurtarmak için hiç bir çaba göstermedi. İstanbul'un Roma'ya üstün olduğu 880'de patrik Photius tarafından ilân edilmiş olmasına rağmen imparatorun gevşek davranışı karşısında, Johannes VIII, Doğu imparatoruna başvurdu. Nikephoros Phokas İtalya'yı düşmanlarından temizledi ama papa Johannes VIII şahsî düşmanları tarafından zehirlenerek öldürüldü. (L)

JOHANNES X (Tossignano 860-Roma 928), papa (914-928). Bologna piskoposu ve Ravenna başpiskoposu (905) oldu, Roma konsülü Theophylactus'un dul karısı Theodora'nın yardımıyle papa seçildi. Friuli'li Berengario'ya imparatorluk tacının giydirmesine rağmen, Araplara karşı ondan yeteri kadar yardım görmedi. Garigliano vâdisinde ve Sabina'da harekâtı tek başına yönetmek zorunda kaldı. Theodora'nın kızı Marozia'yı kızdırdığından hapse atıldı. Hapishanede öldü. (L)

JOHANNES XII (OTTAVİANO) [Roma 937-ay.y. 964], papa (955-964). Marozia'nın torunu, Alberico II'nin oğlu, «Bütün Romalıların prensi ve senatörü» (954). On sekiz yaşında papa seçildi. Onun papalık dönemi kilise için bir felâket çağı oldu. Ne ahlâk ne din ilkelerine bağlı olan Johannes XII özellikle siyasî anlamda papaydı. Berengario'dan kurtulmak için Saksonyalı Otto'yu çağırdı, ona imparatorluk tacını giydirdi (962). Sefih yaşayışını gören Otto, 963'te papayı bir konsil tarafından azlettirdi, yerine Leo VIII'i seçtirdi. Johannes XII imparatorun Roma'dan ayrılmasından (964) sonra şehri tekrar ele geçirdi ve Leo VIII'in taraftarlarına işkence yaptırdı. (L)

JOHANNES XIII (öl. Roma 972), papa (965-972). Theophylactus'un torunu, Theodora II'nin oğlu, Narni piskoposu (862), Otto I'in baskısı ile papa seçildi, fakat Roma halkı ve Campania kontu Rofried tarafından kovuldu. Otto onu geri getirdi, Johannes XIII aralık 967'de oğlu Otto II'ye taç giydirdi. Dinî alanda reformcuları, özellikle Cluny hareketini teşvik etti, kuzey almanya piskoposluklarını yeniden teşkilâtlandırdı. Magdeburg onun zamanında Kuzeydoğu İslavları arasında Hıristanlığın yayılmasını sağlamak amacıyle başpikoposluk şehri sayıldı. (L)

JOHANNES XV (Roma-öl. ay.y. 996), papa (985-996). Bir papazın oğluydu. Crescentius II taraftarlarının baskısı üzerine Toscana'ya kaçmak zorunda kaldı, ama Almanlar tarafından geri getirildi. İngiltere ile savaş sırasında *Tanrı ateşkesi* fikrini ortaya attı. Kilise tarihinde ilk «aziz ilân etme» törenini yöneterek, Augsburg'lu Ulrich'i aziz ilân etti (993), Polonya'da Katolikliğin yayılmasına çalıştı ve reformcu sinodlar topladı. (L)

JOHANNES XIX (ROMANUS), Tusculum kontunun oğlu (öl. Roma 1032), papa (1024-1032). Papa Benedictus VIII'in kardeşiydi. Papaz olmamasına rağmen öbür kardeşi Tusculum kontu Alberico'nun baskısı ile papa seçildikten sonra «bütün Romalıların konsülü, dukası ve senatörü» görevinden ayrıldı. Bir isyan sırasında Roma şehrinden kovuldu. Kendisini yeniden makamına kavuşturan imparator Konrad II'ye Roma'da taç giydirdi. Eustachus'a ökümenik patrik unvanını vermeyi reddettiği için Bizans ile arası açıldı. Kilise müziğinde yeni bir nota usulü bulan Arezzo'lu Guido'yu teşvik etti. Papalığı sırasında din ticareti olanca yıkıcılığını sürdürdü. (L)

JOHANNES XXI (Pietro Dİ GİULİANO) [Lizbon 1220'ye doğr.-Viterbo 1277), papa (1276-1277). PETRUS HİSPANUS da denen bir bilgindi. Bir diyalektik elkitabı olan *Summulae Logicales* (Mantık Bilgileri Derlemesi) adlı eseriyle tanındı. Papa Gregorius X'un doktoruydu. 1272'de Braga başpiskoposu, 1273'te Frascati kardinal-piskoposu oldu, 1276'da Viterbo'da papa seçildi. Atak Philippe ile Castilla kralı Alfonso X'u barıştırdı. İki-Sicilya eyaletini Charles d'Anjou'ya verdi. Bir haçlı seferi tasarlıyordu. Çöken bir tavan altında ezilerek öldü. (L)

JOHANNES XXII (Jacques DUÈSE veya D'EUZE) [Cahors 1245 - Avingon 1334], papa (1316-1334). Fréjus piskoposu (1300), Sicilya krallığı şansölyesi (1308), Avignon piskoposu (1310), kardinal (1312), Porto piskoposu (1313) oldu. Papalık makamı iki yılı aşkın bir süre boş kaldıktan sonra ağustos 1316'da Lyon'da papa seçilen Johannes XXII, selefi papa Clemens V gibi Avignon'a yerleşti ve sarayın onarımı ile meşgul oldu.

Hukukçu olan Johannes (Clemens V'in yasalarını kapsayan, *Clementine*'yi ve bir *Extravagantes* külliyatı yayımladı) teokratik hayallerini gerçekleştirmek için gösterdiği çabalarıyle düşman kazandı. 1317'den sonra kendi tarikatları için mülkiyete karşı olan fransisken spiritüellerine cephe aldı ve aleyhlerinde engizisyon hükümlerini uyguladı.

Avusturya imparatoru Friedrich ile Bavyera kralı Ludwig arasındaki çatışmadan yararlanmağa baktı. İtalya naipliğini Napoli kralı Roberto'ya vererek, Ghibelini'lere karşı savaşmak üzere İtalya'ya ordu refakatinde bir ortaelçi gönderdi. Fakat Bavyera kralı Ludwig Roma'ya gelerek spiritüeller tarikatına mensup Nicolaus V'i papalığa getirtti ve papanın elinden taç giydi (1323). Papa Johannes XXII kendisini aforozla ve azletmekle tehdit etti (1324). Kilise o sıralarda görüş ayrılıklarından büyük ölçüde zarar görmüştü; özellikle Padova'lı Marsilius (*Defensor Pacis* [Barış Koruyucusu] adlı eseriyle), fransisken rahibi Occam'lı William, Jean de Jandun teokrasiye karşıydılar. Papanın Avignon'da kalmasını hoş karşılamayan Roma halkı Sciarra Colonna'yı kumandan seçti ve Colonna, Napoli kralı

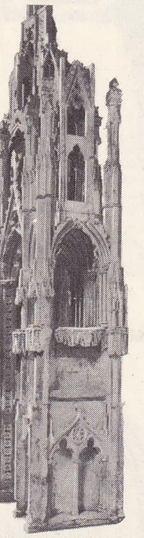

JOHANNES XXII'nin mezarı Avignon katedrali

JOHANNES XXIII 1958'de taç giydiği sırada

Foto. Neurdein-Giraudon, Keystone (LAROUSSE)

Roberto'nun ordularını kovarak, imparatorun onayı ile Johannes XXII'yi azletti (nisan 1328). Papa kaçtı, yerine spiritüeller tarikatından, kilisece tanınmayan Nicolaus V papa seçildi. Papa Nicolaus V 1330'da kilise tarafından tanındı, ama günahsız ruhların kıyamet gününden önce rahmete kavuşmayacaklarını ileri süren papa Johannes XXII'ye karşı spiritüellerin açtığı sapkınlık davası (1331) papanın ölmesi üzerine yarıda kaldı. (L)

JOHANNES XXIII (Angelo Giuseppe RONCALLİ) [Sotto il Monte, Bergamo yakınları 1881-Roma 1963], papa (1958-1963). Bir küçük toprak sahibinin oğluydu. Bergamo seminerinde (1892-1900) ve Roma Papalık seminerinde (1900) öğrenim gördü. Rahip (1904), Bergamo piskoposunun özel sekreteri, seminer öğretmeni, Bergamo seminerinin ruhanî yöneticisi oldu. Propaganda Papazlar topluluğuna çağrıldı (1921). 1925'te kutsal yılın kutlanması için kurulan komitenin başkanlığını yaptı, aynı yılın mart ayında piskopos seçildi. Dinî bir görevle Bulgaristan'ı ziyaret etti, sonra 1934'e kadar piskoposluk delegesi olarak Aureliopolis'te kaldı. Rum Ortodoks kilisesi üstünde de yetkiye sahip olarak dinî görevle Türkiye'de bulundu (1935). Paris'te papalık büyükelçisi (1944), Venedik'te kardinal ve patrik (1953) oldu. Venedik'te yeni kiliseler yaptırdı, San Marco bazilikasını onarttı. Papa Pius XII'nin ölümünden sonra (28 ekim 1958) papa seçildi, 4 kasımda taç giyerek Johannes XXIII adını aldı. Papalığı sırasında, ekim 1962'de 21. piskoposlar meclisini topladı, çeşitli toplumsal konular üstüne «Mater ve Magistra» (1961) ve bütün dünyaya seslenen «Pacem in Terris» (Dünyada Barış) [1963] genelgelerini yayımladı. Onun zamanında, hıristiyanlar arasında büyük ölçüde yakınlaşmalar oldu. 1962'de çağdaş dünya meseleleri karşısında katolik kilisesinin durumunu yeniden gözden geçirmek ve kiliseyi tüm hıristiyanlara ve hıristiyan olmayan insanlığa yaklaştırmak amacıyle İkinci Vatikan konsilini topladı. (L)

JOHANNES XXIII (Baldassare COSSA) [Napoli 1370'e doğr. - Floransa 1419], kilisece tanınmayan papa (1410-1415). Rahip olmadan önce korsanlık ettiği sanılır. 1402'de kardinal, 1403'te Romagna papalık elçisi oldu. Alexander V'in ölümü üzerine papa seçildi. Napoli'li Ladislas'ı Roma'dan kovmuş olmasına rağmen (1411) Ladislas onu papa olarak tanıdı (1412). Kilisede reform yapmak amacı ile topladığı konsil, Wycliff'in yazılarını yasakladı ama bundan bir sonuç alınamadı. Yeni bir konsil toplayınca (1413) Ladislas onu Roma'dan kovdu. Johannes XXIII Germania'lı Sigismond'un araya girmesiyle kurtuldu. Sigismond'un ısrarı üzerine Hıristiyanlıktaki büyük sapkınlığı ortadan kaldırmak için Konstanz'da bir konsil toplanmasına izin vermek zorunda kaldı. Kasım 1414'te Konstanz'a gitti, sezdiği düşmanca hava üzerine seyis kılığına girerek Schaffhausen'e kaçtı. Konsile katılmak üzere geri gelmeyi reddedince, 29 mayıs 1415'te «din ticareti ve liyakatsizlik»le suçlanarak azledildi. Heidelberg şatosuna hapsedildi, 1418'de fidye karşılığında serbest bırakıldı. Hakkında verilen hükmün doğruluğunu kabul ettikten sonra papa Martinus V tarafından Frascati kardinal-piskoposu unvanı ile yeniden Kardinaller meclisine alındı. Floransa vaftiz şapelinde bulunan mezarı heykeltıraş Donatello ve Michelozzo'nun eseridir. (L)

JOHANNESBURG, Transvaal'de (Güney Afrika cumhuriyeti) şehir, Witwatersrand altın yatakları bölgesinde; 1 096 000 nüf. 1886'da altın yataklarının bulunmasından sonra kurulan Johannesburg, bütün birliğin en büyük şehri ve en büyük sanayi ve ticaret merkezi haline geldi. Altın filizinin çıkarılmasına ve işlenmesine birçok sanayi eklendi; besin; dokuma; kimya ve makine sanayii; konfeksiyon; plastik maddeler v.b. Önemli madencilik okulu; astronomi rasathaneleri. Şehirde iki büyük milletlerarası havaalanı vardır: Palmietfontein; Jan Smuts. Şehrin modern ve lüks merkezi, banliyödeki zenci mahallelerinin yoksulluğuyle zıtlaşır. (L)

JOHANNESİA i. Parçalı almaşık yapraklı, bireşeyli talkım çiçekli ağaç; Brezilya'da yetişir. (Yalnız *Johannesia princeps*'in [*Anda gomesii*] tohumları yağlı ve iç sürdürücüdür. Sütleğengillerden.) [L]

JOHANNES MAGNUS, İsveç'in son katolik başpiskoposu (1488- Roma 1544). *Historia de Omnibus Gothorum Suenorumque Regibus* (Suen'lerle Gotların Bütün Krallarının Tarihi) [1554] adlı eserin yazarıdır. Bu eser isveç tarihini Yafes'in oğlu Mecüc'e bağlayan hayal ürünleriyle doludur ve İsveçlilerin «gotik» rüyalarını uzun zaman etkilemiştir. (L)

JOHANN-FRİEDRİCH (Torgau 1529 - Steyr 1595). Saksonya dükü (1554), Johann Friedrich'in oğlu. Önce, babasından kalan yerleri kardeşleri adına yönetti, kardeşi Johann Wilhelm Saksonya-Coburg dükü olunca, Saksonya Weimar-Gotha düklüğünü aldı (1565). Birlikte Saksonya'lı Moritz'in mirasçılarına karşı Wilhelm von Grumbach ile savaştı, Gotha'nın fethinden (1567) sonra imparatorluğun gözünden düştü. Viyana'da, sonra Steyr'de ölünceye kadar tutuklu kaldı. (L)

JOHANN FRİEDRİCH (Torgau 1503-Weimar 1554). Saksonya seçicisi (1532-1547), sebatkâr Johann'ın oğlu. Smalkalde birliğinde babasının yerini aldı ve Luther ile Zwingli'yi birbirine yaklaştırmağa çalıştı (1536). Karl V, onun ve Hessen landgrafının bütün haklarını ellerinden aldı (temmuz 1546). Albertin kolundan kuzeni olan Saksonya dükü Moritz ile savaştı. Karl V tarafından Mühlberg'de yenildi (nisan 1547) ve Witternberg anlaşmasıyla (mayıs) seçiciliği Moritz'e bırakmak ve topraklarının çoğundan vaz geçmek zorunda kaldı. Saksonyalı Moritz tarafından esir alındı, sonra serbest bırakıldı (1552). Katoliklerin soyundan ayrıldı ve topraklarının ancak bir kısmını geri alabildi. (L)

JOHANN-GEORG I (Dresden 1585 - ay.y. 1656). Saksonya seçici prensi (1611-1656), seçici prens Christian I'in oğlu. Kardeşi Christian II'nin yerine geçti. Bohemya tahtını kabul etmedi (1519), Silezya ve Lausitz'in boyun eğdirme işinde imparator Ferdinand II'ye yardım etti, Gustaf - Adolf'un tarafını tuttu, Lausitz'in kendisine bırakılması konusunda imparatorla anlaştı (Prag, mayıs 1635), bu hak daha sonra Vestfalya antlaşmasıyle (1648) onaylandı. Ülkesi Otuz-yıl savaşında yakılıp yıkıldı, nüfus yarı yarıya azaldı. Johann-Georg I İsveçlilerin çekilmesini sağlamak için para ödemek zorunda kaldı. (L)

JOHANN-GEORG II (Dresden 1613- Freiberg 1680). Saksonya seçici prensi (1656-1680), seçici prens Johann Georg I'in oğlu. Louis XIV'e büyük bir hayranlık duyduğundan, Dresden'de fransız saray hayatını taklit etti, yıllık gelir karşılığında Ren birliğine katıldı (nisan 1664). Bir süre Almanya imparatorunu destekledi (1673), sonra yine Louis XIV'e döndü (1679). [L]

JOHANN GEORG III (Dresden 1647 - Tübingen 1691). Saksonya seçici prensi (1680-1691), Johann Georg II'nin oğlu. Devamlı bir ordu kurdu, bu orduyu Türklere karşı imparatorun emrine verdi. Türklerin kuşattığı Viyana'yı Jan Sobieski ile kurtardı (1683), Budapeşte'ye bir ordu gönderdi (1686). Ölümünden az önce Louis XIV'e karşı imparatorluk ordularına kumanda etti. (L)

JOHANN GEORG IV (Dresden 1668 - ay.y. 1694). Saksonya seçici prensi (1691-1694), Johann Georg III'ün oğlu. Fransa ile yapılan savaşta imparatora bağlı kaldı. (L)

JOHANNGEORGENSTADT, Almanya'da (Doğu Almanya, Karl-Marx-Stadt idare bölümü) şehir, Erzgebirge'de, Çekoslovakya sınırında; 21 500 nüf. Uranyum fabrikası. Kış sporları. (L)

JOHANN KASİMİR (Simmern 1543 - Heidelberg 1592), Pfalz kontu (1576), Pfalz seçici prensi Dindar Friedrich III'ün oğlu. Protestanlığı savundu. Fransa'ya (1567-1575), sonra Grand'lıların isyanı sırasında Hollanda'ya (1578) müdahale etti; Almanya'daki protestan devletleri birleştirmeğe çalıştı. Ölümünden sonra toprakları calvin'ci seçici prens Friedrich IV'ün payına düştü. (L)

JOHANN Köln'lü, Juan de Colonia da denir, alman mimarı (Köln 1410-öl. 1481'den önce). Burgos piskoposu Alonso de Cartagena tarafından Basel konsilinden İspanya'ya getirildi. Burgos katedralinin işlemeli sivri kulesini (1442 ve 1458) ve Vitacion şapelini (1435-1456) yaptı. 1454'te Miraflores'teki Aziz Bruno manastırının planlarını hazırladı. (L)

JOHANNESBURG

JOHANN Sebatkar (Meissen 1468-Schweinitz 1532), Saksonya seçici prensi, seçici prens Ernst'in oğlu. Önce kardeşi Akıllı Friedrich (1488-1525) ile sonra 1525-1532 arasında tek başına seçici prenslik yaptı, *İnstitution Pastorale* (Papazlık Kurumu) [1527] ile ülkeye Reformu getirdi. Torgau Savunma birliğine girdi, Philip von Hessen ile bir «protesto» yazısı yayımladı (*protestan* terimi bu tarihten sonra kullanıldı, nisan 1529). 1531'de Smalkalde birliğini kurdu. (L)

JOHANNSEN veya **JOHANSSON** (Anna), isveç asıllı rus kadın dansçı (Petersburg 1860 - ay.y. 1917), ünlü dans sanatçısı ve hocası Christian *Johannsen*'in (Stockholm 1817 - Petersburg 1903) kızı. 1878'de İmparatorluk okulunu bitirdi. *Esmeralda* balesinde danslariyle dikkati çekti. Art arda kazandığı başarılardan sonra 1900'de sahneden ayrılarak İmparatorluk tiyatrosunda dans hocası oldu. (L)

JOHANNSEN (Wilhelm Ludvig), danimarkalı genetikçi (Kopenhag 1857 - ay.y. 1927). Kopenhag üniversitesi Bitki Fizyolojisi kürsüsü profesörü oldu (1903-1927), sonra bu üniversiteye rektör seçildi. Deneyleriyle saf dölü tanımladı ve genotip ile fenotipi birbirinden ayırdı. «Gen» kelimesini ilk olarak kullanan odur. Eserleri: *Über Erblichkeit in Populationen und in reinen Linien* (Halklarda ve Saf Döllerde Kalıtım) [1903]; *Elemente der exakten Erblichkeitslehre* (Gerçek Kalıtım Bilgisinin Unsurları) [1905]; *Kalıtım Üstüne Yüz Yıl Süren Araştırmalar* (1927). [L]

JOHANN VON HABSBURG
J. P. Krafft'a atfen B. Hofel'in gravürü, Cabinet des Estampes, Paris

JOHANN SİGİSMUND (1572-1619), Brandenburg seçici prensi (1608-1619), Joachim Friedrich'in oğlu; 1608'de babasının yerine geçti. Kleve Mark ve Ravensberg'i miras yoluyle elde etti (1614), Jülich ve Berg mirası da Neuburg Pfalz kontuna gitti. Hollandalılarla uzlaşmak için calvin'ci oluşunu protestan halk hoş karşılamadı. Prusya düklüğü mirasına kondu (1618). [L]

JOHANN VON HABSBURG, arşidük Johann denir (Floransa 1782 - Graz 1859), Lepold II'nin oğlu. On sekiz yaşında Bavyera ordusunun başına getirildi. Hohenlinden'de Moreau'ya yenildi (1800). 1809'da, eski Venedik'i işgale başladığı sırada Napolyon ile savaşan kardeşi arşidük Karl onu yardıma çağırdı, Johann, Wagram'a çok geç gelebildi. Liberal düşüncelerinden ötürü özellikle Hırvatistan'da çok sevildi, 15 haziran 1848'de imparatordan yetki aldı, bir bakanlık kurmakla (Bach ile) ve Kurucu meclise başkanlık etmekle görevlendirildi (22 temmuz). Aynı dönemde Almanya'yı birleştirmek isteyen Frankfurt meclisince imparator naipliğine seçildi (haziran 1858), ama Viyana'da ve Frankfurt'ta karşı hareket başarı kazanınca istifa etmek zorunda kaldı. Franz Josef'in tahta çıkmasıyle (2 aralık) arşidük Johann siyasî hayattan tamamıyle çekildi. (L)

JOHANN VON LUXEMBURG
«Arras derlemesi»

JOHANN VON LUXEMBURG (1296- Crécy 1346), Bohemya kralı (1310-1346), imparator Heinrich VII'nin oğlu. Babası onu

Foto. LAROUSSE

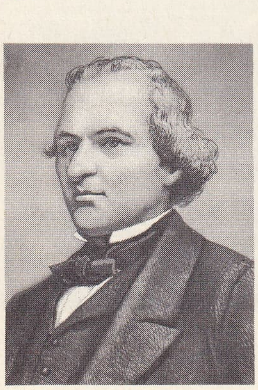

Andrew JOHNSON
Cabinet des Estampes, Paris

Lyndon B. JOHNSON

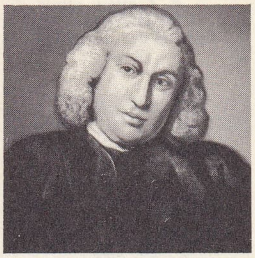

Samuel JOHNSON
J. Reynolds'un eseri
National Portrait Gallery, Londra

Premysl'ler hanedanının en son temsilcisi Venceslav'ın kız kardeşi Erzsebet ile evlendirerek Bohemya tahtına çıkmasını sağladı. Taç giydikten sonra yönetimi karısına ve çek soylularına bırakarak Avrupa'nın her yanında savaştı. Bavyera'lı Ludwig V'in Mühldorf zaferini kazanmasında başlıca rolü oynadı (1322), Flamanlara karşı Fransa kralına yardım etti (1328), Tötonların yardımına koştu (1329), sonra uzun süre Fransa'da yaşadı ve kızını daha sonra İyi Jean II adıyle tahta çıkan Jean ile evlendirdi (1332). 1340'ta kör oldu, oğlu Karel'i imparator seçtirdi (1346) ve Crécy'de vuruldu. Soylularla sürekli çatışma halindeydi, Silezya, Luzicke Hory ve Moravya'yı alarak Bohemya krallığını büyüttü, ama krallığı sürekli savaşlarla harabe haline getirdi. (L)

JOHN (Franz, VON—baronu), avusturyalı feldmareşal (Bruck an der Leitha 1815 - Venedik 1876). İtalya'daki Avusturya İşgal ordusunun kurmay başkanıydı. Custozza'da yararlık gösterdi (1866). Senyörler meclisi üyesi, savaş bakanı (1867) ve genelkurmay başkanı oldu (1874). [L]

JOHN (sir William Goscombe), ingiliz heykelcisi (Cardiff 1860 - Londra 1952). *Oynayan Çocuk* (Londra), *Elfe* (Glasgow) ve *Morpheus* (Cardiff) adlı heykelleriyle ve özellikle de portreleriyle tanınır. General *Stanley Maude*'u (Bağdat) ve *Edward VII*'yi (Liverpool) at üzerinde gösteren heykelleri ve Londra Saint-Paul katedralindeki *Coldstream Guards Anıtı*'nı yaptı. (L)

JOHN Garlande'lı, Fransa'da yaşamış olan ingiliz asıllı müzik nazariyecisi, gramerci ve şair (İngiltere 1190'a doğr. -Paris ? 1252'den sonra). Öğrenimini Paris'te yaptı. Toulouse'da dersler verdi (1228). 1232'de Paris'e döndü. Ritmik modlar (ölçülü müzik) nazariyesi üstüne yazdığı incelemeler, bu türdeki çalışmaların en eski ve en önemlileri arasında yer alır. Ayrıca bir *Accentuarium* (1234, basılmadı), bir *Postria* ve bir *Dictionarius* yazdı. Bu eserler XIII. yy. müziği ve çalgıları üstüne bilgiler verir. (L)

JOHN Holywood'lu veya **Halifax'lı Johannes de Sacro Bosco** da denir, ingiliz keşişi ve matematikçisi (Holywood [bugün Halifax], Yorkshire 1190'a doğr.-Paris 1250'ye doğr.). İlk defa 1472'de Ferrara'da basılan *Tractatus de Sphaera Mundi* adlı eseri Araplardan Batıya aktarılan astronomi bilgilerinin tümünü özetler; Ortaçağ boyunca klasik elkitabı olarak yararlanılan bu eser inanılmayacak derece yaygınlık kazandı. Holywood'lu John ayrıca aritmetik (*Algorismus Sive de Arte Numerandi*) ve kilise takvimciliği üstüne bir kitap yazdı. (L)

JOHN OF GAUNT. Bk. LANCASTER.

JOHN Salisbury'li, Chartres piskoposu (Salisbury 1115'e doğr. -Chartres 1180). Önce Paris'te, sonra Chartres'da Abelard'ın öğrencisi oldu. 1150'de İngiltere'ye döndü, Canterbury başpiskoposunun ve haleflerinin sekreterliğini yaptı. Kral Henry II'nin düşmanlığını kazanınca 1164'te İngiltere'den ayrılmak zorunda kaldı. 1170'te Thomas Becket ile İngiltere'ye döndü ve Becket'in öldürülmesine tanık oldu. 1176'da Chartres piskoposluğuna getirildi. Arkadaşı Thomas Becket'in ve Aziz Anselmus'un hayatını yazdı. Başlıca eserleri: zamanının törelerini alaya alan *Polycraticus*, düzmece filozofları alaya alan *Metalogicus* ve *Entheticus* ile *Historia Pontificalis* (Papalık Tarihi) [1148-1152]. (L)

JOHNS HOPKINS (John), amerikalı hayırsever ve maliyeci (Anne Arundel County, Maryland 1794-Baltimore 1873). Büyük bir servete sahipti. Parasını, ölümünden sonrası için Baltimore şehrine bağışladı. Bu para ile yapılan hastahane ve üniversite onun adını taşır (1873). [L]

JOHNSON (Albert, **Budd** — denir), amerikalı zenci caz saksofoncusu (Dallas 1910). Önce davula çalıştı, ama 1927'den sonra tenor saksafon çalmağa başladı. Sırasıyle George E. Lee (1927), Teddy Wilson (1931-1932), Louis Armstrong (1933-1934), Jimmie Noone (1934), Earl Hines (1935-1942), Al Sears (1943), Dizzie Gillespie (1945), Billy Eckstine (1945), Cab Calloway (1948), Oscar Pettiford (1951-1952), Benny Goodman (1956-1957), Quincy Jones (1959-1960), Gil Evans (1960) ve Count Basie (1961) ile çalıştı. Lester Young ve Charlie Parker'ın etkisinde kalan Johnson, devrinin en ünlü saksofoncularından biri sayılır: *Mahogany Hall Stomp* (1933); *Ridin'a Riff* (1937); *Segue in C* (1961). [L]

JOHNSON (Andrew), amerikalı devlet adamı (Raleigh, Kuzey Karolina 1808-Carter's Station, Tennessee 1875). Kongre'de demokrat milletvekili (1843-1853), Tennessee valisi (1853-1757), senatör (1857) oldu. Birlikten ayrılmamak için cumhuriyetçilerle anlaştı ve Lincoln tarafından Tennessee askerî valiliğine getirildi (1862). Ekim 1864'te başkan yardımcısı seçildi. Lincoln'ın öldürülmesi üzerine A.B.D. başkanı oldu (nisan 1865). Zencilere tam eşitlik tanınmasına şiddetle karşı çıktı, bu yüzden radikallerle arası açıldı. Kongre'nin, yurttaş haklarının sınırlandırılmasını yasaklayan 14 düzeltme kararını engelleyemedi (haziran 1866). Aynı yılın kasımında yapılan milletvekilliği seçimlerinde başarı sağlayamadı. Eyaletlere değişiklik kararının onaylanmamasını tavsiye etmekte direndi ve başkaldıran eski hükûmetlerin üyelerine karşı çıkarılan bir kanunu veto etti, fakat vetosu üçte iki çoğunlukla reddedildi (mart 1867). Millî savunma bakanı E.M. Stanton'u görevinden alması temsilcilerce senatoda ihanet olarak nitelendirildi, Johnson bir oy farkla temize çıkabildi (16 mayıs 1868). Başkanlığı sırasında Fransa'ya Meksika'dan çekilmesi için bir ültimatom verdi (şubat) ve Ruslardan Alaska'yı satın aldı (mart 1867). [L]

JOHNSON (Daniel), kanadalı siyaset adamı (Danville, Québec eyaleti 1915-Québec 1968). Öğrenimini Saint - Hyacinthe seminerinde ve Montréal üniversitesinde yaptı, burada Kanadalı-Fransız Gençliği Katolik birliği militanlarına katıldı. 1939'da, Pax Romana katolik öğrenciler birliği başkan yardımcısı oldu. Avukatlık yaptı, 1946'da Bagot milletvekilliğine seçildi. 1954'te Maurice Duplessis ile çalıştı. 1958-1960 Arasında hidrolik kaynaklar bakanlığı yaptı. Aynı yıl Millî Birlik partisi, iktidarı liberallere bırakmak zorunda kaldı. Johnson, Millî Birlik partisinin kongresinde (eylül 1961) parti başkanı seçildi ve temmuz 1966 seçimlerinde partisini zafere ulaştırdı. Québec başbakanı olunca, bu eyaletin Federal hükûmete karşı güçlenmesine çalıştı. Temmuz 1967'de general de Gaulle'ün, Québec'in bağımsızlığı konusundaki demecini hararetle karşıladı ve Fransa ile kültür ve teknik işbirliği siyasetini geliştirdi. Daniel Johnson, Québec hakkındaki düşüncelerini *Egalité ou Indépendance?* (Eşitlik mi, Bağımsızlık mı?) [1965] adlı kitabında açıklar. (L)

JOHNSON (Eyvind), isveçli yazar (Svartbjörnsbyn, Norriand 1900). Orta halli bir ailenin çocuğuydu; birçok işe girdi çıktı, sonra Avrupa'yı dolaştı. «Proletaryacı» okul temsilcilerinin en aydınıydı. Gide, Joyce ve Proust'un etkisinde kaldı. Romanları: *Stad i Mörker* (Gecede Şehir) [1927]; *Taahhütlü Mektup* (1928); *Kommentar till ett Stjärnfall* (Kayan Bir Yıldızın Düşündürdükleri) [1929]; *Hans Nodes Tid* (Tanrı'nın Zamanı) [1960]; *Hayatın Akışı* (1964); bundan başka bir otobiyografi dizisi (*Romanen om Olof* [Olof'un Romanı], 1934-1937); büyük alegorik roman (*Krilon-Trilogie*'yi [1941-1943]) ve *Strändernas Svall*'ı (Odysseus'un Dönüşü) [1946]; ayrıca gezi yazıları (1965) ve en güzelleri *Sju Liv* (Yedi Hayat) [1944] adlı kitapta toplanan birçok hikâye yazdı. (L)

JOHNSON (James Louis, **Jay Jay** — denir), amerikalı zenci caz tromboncusu (İndianapolis 1924). Clarence Lowe (1941-1942), Benny Carter (1942-1945), Count Basie (1945-1946) ile çalıştıktan sonra 1946'da kendi topluluğunu kurdu. Daha sonra Woody Herman ve Dizzy Gillespie'nin orkestralarında çalıştı. 1951'de Oscar Pettiford ile Kore ve Japonya'ya gitti. 1952'de sahneye çıkmamağa karar verdi, fakat bir süre sonra fikrini değiştirerek Kai Winding ile *Jay and Kay Quintet* (Jay ve Kay Beşlisi) topluluğunu kurdu (1954-1956). 1964'te Newport ve Paris Caz festivallerine katıldı. Başlıca plakları: *Afternoon in Paris* (Paris'te Öğleden Sonra) [1949]; *Deception* (Hayal Kırıklığı) [1950]; *Hip Bones* (1954); *Jazz Suite For Brass* (Bakır Çalgılar İçin Caz Süiti) [1957]; *Crayz Rhyhm* (Çılgın Ritim) [1961]. (L)

JOHNSON (James Weldon), amerikalı yazar (Jacksonville, Florida 1871-Wiscasset, Maine 1938). Zencilerin ağır bastığı melez bir aileden gelir. Bütün hayatını, Güney eyaletlerindeki ırkçı önyargılarla mücadeleye adadı. *The Autobiography of an Ex-Colored Man* (1912) adlı eseri 1927'ye kadar imzasız olarak yayımlandı. New York'taki zencilerin yaşayışı üstüne yazılmış bir romanı (*Black Manhattan* [Kara Manhattan], 1830) ve özellikle amerika zenci folklorunu tanıtan iki derlemesi (1925-1926) vardır. Zencilerin ilerlemesi için kurulan derneğin önderlerindendi (1916-1930). [L]

JOHNSON (Jonathan Eastman), amerikalı ressam (Lovell, Maine 1824 - New York 1906). 16 Yaşındayken bir yıl Boston'da bir baskı dükkânında çalıştı. Sonra bağımsız bir sanatçı olarak Augusta'da (Maine), Cambridge'de (Massachusetts), Neuport'ta (Rhode Island) ve Washington'da kara kalem portreler yaptı. 1849'da Avrupa'ya gitti, iki yıl Almanya'da, Düsseldorf'ta, Emanuel Leutze'nin atelyesinde çalıştı. Fransa ve İtalya'yı gezdi. Den Haag'da dört yıl kaldı. Burada kendisine saray ressamlığı teklif edildi ise de kabul etmedi. A.B.D.'ye döndükten sonra yaptığı portreler, büyük ilgi ile karşılandı. Bunların çoğunun gravürleri yapıldı ve renkli litografileri basıldı. Johnson, Batı'da ve Doğu'da üç yıl çalıştıktan sonra New York şehrinde bir atelye açtı. Şimdi New York Tarih derneğinin galerisinde bulunan *Eski Kentucky Evi* ve *Güneyde Hayat* (1859) adlı tablolarıyle sanatçı akademi yardımcı üyeliğini elde etti. 1860'ta asil üye oldu. *Nantucket'te Mısır Ayıklayanlar* adlı tarihsiz fakat imzalı tablosu ile *Frederick Smith Hatch'in Ailesi* (1871) adlı tabloları Metropolitan Museum of Art'tadır. Ayrıca A.B.D.'nin önde gelen kişilerinin de portrelerini yaptı. Bunların arasında başkan Chester A. Arthur, Grover Cleveland ve Benjamin Harrison sayılabilir. (M)

JOHNSON (Lionel Pigot), ingiliz şairi (Broadstairs, Kent 1867-Londra 1902). Oxford üniversitesinde okudu, Londra'da gazetecilik yaptı. 1891'de katolik oldu. Dinî duygularını ve eski kelt efsanelerine olan bağlılığını belirten şiirler yazdı. Bu şiirleri 1915'te Ezra Pound yayımladı. (L)

JOHNSON (Lyndon Baines), amerikalı devlet adamı (Stonewal yakınları, Texas 1908). Fen fakültesini bitirdi. Texas okullarında öğretmenlik yaptı, sonra temsilci Richard Kleberg'in sekreteri oldu. 1935'te Franklin Roosevelt tarafından Texas Millî Gençlik teşkilâtı yöneticiliğine getirildi. İki yıl sonra Demokrat parti adayı olarak Temsilciler meclisine seçildi. Birbiri arkasına seçildiği bu görevden, ancak 1949'da senatoda Texas'ı temsil etmek üzere ayrıldı (1949-1961). Senato'da 1951-1953 ve 1955-1961 arasında çoğunluğun, 1953-1955 arasında muhalefetin lideri oldu. 1941'de Deniz kuvvetlerine girdi, Yeni Gine'de yararlık gösterdi, 1942'de Roosevelt tarafından geri çağrıldı ve Deniz İşleri komisyonu başkanlığına getirildi. 1956'da Eisenhower'a karşı Adlai Stevenson'ı başkanlığa aday gösteren Demokrat konvansiyonuna başkan seçildi. 1960 Seçimlerinde A.B.D. başkan adayı olduysa da, ancak başkan yardımcılığını kazanabildi, Kennedy başkan seçildi. Bu görevi sırasında özellikle Almanya, Formoza, Tayland, Hindistan ve Vatikan'da diplomatik görevler aldı. Bu arada Türkiye'yi ziyaret etti (ağustos 1962).

22 Kasım 1963'te, Dallas'ta öldürülen John F. Kennedy'nin yerini aldı. 3 Kasım 1964'te büyük çoğunlukla cumhuriyetçi aday Goldwater'a karşı başkan seçildi (oyların 100'de 61'i).

Economic Opportunity Act (11 ağustos 1964) olarak belirlenen ve «Büyük Toplum» programı adı verilen programın koruyucusu oldu. Bu program Kennedy'nin kalkınma planında yer alıyor ve daha çok «fakirlikle savaş için kanun» adıyle biliniyordu. Başkanlığı sırasında iki büyük meseleyle karşılaştı: ırk çatışması ve Vietnam savaşı. Medenî Haklar kanununun çıkarılmasına (2 temmuz 1964) rağmen, beyaz ve zen-

Foto. LAROUSSE

ci toplumlar arasındaki gerilim fazlalaştı ve gerçek ırk kavgasına dönüştü. Vietnam'a amerikan müdahalesi daha da arttı ve giderek devlet başkanının halk arasında itibarını azaltan bir «tırmanma» siyaseti biçimini aldı; bununla birlikte Johnson, Glassboro'da (haziran 1967) Kosigin ile yaptığı görüşmelerde her türlü nükleer savaşı önleme isteğinde olduğunu belirtti.

31 Mart 1968'de Kuzey Vietnam topraklarının yüzde 90'ının bombalanmasını tek taraflı olarak kestiğini açıkladı. Ayrıca aynı tarihte seçimlerde de aday olmayacağını bildirdi. 1968 Seçimlerinden sonra görevini Nixon'a bıraktı ve Texas'taki çeftliğine çekildi. (LM)

JOHNSON (Nunnally), amerikalı filim yönetmeni ve senaryocu (Colombus, Georgia 1897). Gazeteci ve yazar olarak da tanınan Johnson, ülkesinin en iyi senaryocularından ve uyarlayıcılarındandır. Howard Hawks, Fritz Lang, Nicholas Ray ve özellikle John Ford ile çalıştı. Senaryosunu yazdığı filimlerden bazıları: *The Prisoner of Shark Island* (Shark Adası Mahkûmu) [1936]; *Gazap Üzümleri* (The Grapes of Wrath) [1940]; *Tütün Yolu* (Tobacco Road) [1941]. Ayrıca, *Küçük Serseri* (Mudlark) [1951]; *Three Faces of Eve* (Havva'nın Üç Yüzü) [1957] gibi bazı filimlerin yönetmenliğini yaptı. (L)

JOHNSON (Philip), amerikalı mimar (Cleveland 1906). New York Çağdaş Sanat Müzesi Mimarlık bölümü yöneticisi idi. 1932'de *The International Style: Architecture Since 1922* (Milletlearası Üslûp: 1922'den Bu yana Mimarlık) adlı sergiyi düzenledi. Harvard üniversitesinde Marcel Breuer'in öğrencisiydi. Özellikle Mies van der Rohe'den etkilendi. 1949'da New Canaan'da (Conneticut) «Cam ev»i yaptı. Nex York Çağdaş Sanat müzesinin bahçelerini planladı (1953). Yeniklasik üslûbun yeni teknikleriyle ve daha kişisel bir üslûpla New York State theater'ı inşa etti (1964). Johnson bazen «çağdaş gelenekçi» diye nitelendirilir. Öğretmen olarak genç amerikan mimarları üstünde etkili oldu. (L)

JOHNSON (Samuel), ingiliz yazarı ve ahlâkçısı (Lichfield 1709 - Londra 1784). Önceleri öğretmenlik yaparak hayatını kazanırken 1737'de öğrencisi David Garrick ile Londra'ya gitti (Garrick, Londra da ünlü bir oyuncu oldu). Johnson, gazetelerde yazdığı yazılarla ve iki hicviyle tanındı: *London* (Londra) [1738] ve *The Vanity of Human Wishes* (İnsan Arzularının Boşluğu) [1749]. *Account of the Life of Mr. Richard Savage* (Richard Savage'in Hayatı) [1744] adlı eseri üstün bir tenkitçi yeteneğini ortaya koyar. Ama asıl ününü sağlayan eseri iki ciltlik *A Dictionary of the English Language*'dir (İngilizce Lûgat) [1755]; bu lûgat, tanımlamalarının açıklığıyle ve çok sayıda alıntılarıyle ilgi çeker. 1749'da Drury Lane tiyatrosunda oynanan *Irene* adlı trajedisinde oyun yazarı olarak pek yetenekli görünmediyse de, *The History of Rasselas, Prince of Abyssinia*'da (Habeşistan Prensi Rasselas'ın Öyküsü) [1759] değerli bir romancı olarak ortaya çıktı. Kendi yayımladığı haftalık *Idler* (Aylâk) dergisindeki denemeleri onun usta bir yazar olduğunu gösterir. Çağının edebiyatı üstünde etkisini, 1764'te dostları Gibbon, Reynolds ve Burke ile kurduğu bir kulüple kesinleştirdi. Bu tarihten sonra, gerek konuşmalarıyle, gerek yazılarıyle, kendini gerçek bir edebiyat otoritesi olarak kabul ettirdi, 1765'te Shakespeare'in eserlerinin yorumlu bir baskısını yayımladı. İskoçya'ya yaptığı geziyi (1773) anlatan kitabı *Journey to the Westren Islands of Scotland*'ı (Batı İskoç Adalarına Yolculuk) 1775'te yayımlandı. Son önemli eseri *Lives of the Poets*'de (Şairlerin Hayatı) [1779 - 1781] tenkitçi yeteneği en belirgin biçimde ortaya çıkar. Ölümünden sonra, iskoçyalı dostu James Boswell tarafından kaleme alınan hayat hikâyesi, «Dr. Johnson»'ın daha da tanınmasını sağladı. (L)

JOHNSON (Uwe), alman yazarı (Cammin, Pomeranya 1934). Rostock ve Leipzig'de filoloji okudu. 1959'da Alman Demokratik cumhuriyetinden ayrılarak Batı Berlin'e gitti. Romanlarında Almanya'nın ikiye bölünmesini ve bu bölünme dolayısıyle ortaya çıkan iki ayrı düşünce biçimini inceler: *Mutmassungen über Jakob* (Jakob Üstüne Sanılar) [1959]; *Das dritte Buch über Achim* (Achim Üstüne Üçüncü Kitap) [1961]; *İki Düşünce* (1964). (L)

JOHNSTON (Alexander Keith), iskoçyalı coğrafyacı ve haritacı (Kirkhill, Edinburgh yakınları 1804 - Ben Rhydding, Yorkshire 1871). Başlıca eserleri: *National Atlas* (Millî Atlas [1843]; *Physical Atlas* (Fizikî Atlas) [1848]; *Dictionary of Geography* (Coğrafya Lûgati) [1850]; *The Royal Atlas of Modern Geography* (Modern Coğrafya Büyük Atlası) [1855]. (L)

JOHNSTON (Joseph Eggleston), Güney'li amerikan generali (Cherry Grove, Virginia 1807 - Washington 1891). 1847'de Meksika'ya karşı girişilen savaşa katıldı. Ayrılık savaşı sırasında Güneylilerin tarafını tuttu. 1861'de Bull Run'da ve 1863'te Vicksburg'ta yararlık gösterdi. Güney Karolina'da Güneylilerin başkumandanı oldu. Nisan 1865'te teslim olmak zorunda kaldı. (L)

JOHNSTON (sir Harry Hamilton), ingiliz gezgini ve yöneticisi (Kennington, Londra yakını 1858 - Londra 1927). Orta ve Doğu Afrika'da birçok görev aldı, 1901'de Uganda başkumandanı oldu. Başlıca eserleri: *The Colonization of Afrika* (Afrika'nın Sömürgeleştirilişi) [1899]; *The Uganda Protectorate* (Uganda Himayesi) [1902]; *The Nile Quest* (Nil Seferi) [1903]; *History of British Empire in Africa* (Afrika'da Büyük Britanya Tarihi) [1910]; *Pioneers in West Africa* (Batı Afrika Öncüleri) [6 cilt, 1911-1913]; *The Story of my Life* (Hayat Hikâyem) [1923]. (L)

JOHNSTON (William Denis), irlandalı yazar (Dublin 1901). Avukattı, 1931 - 1936 yılları arasında «Gate Theatre»ı yönetti. Tiyatro eserleri yazdı: *The Old Lady Says No* (Yaşlı Hanım Hayır Diyor) [1929]; *The Moon On The Yellow River* (Sarı Nehir üzerindeki Ay) [1931]; *A Fourth For Bridge* (Briç İçin Dördüncü) [1949]; *The Scythe and the Sunset* (Skythia ve Günbatısı) [1958]. Ayrıca, otobiyografik eserleri: *Nine Rivers From Jordan* (Ürdün'ün Dokuz Nehri) ve denemeleri (*In Search of Swift* [Swift'i Ararken John] *Millingt Synge*) vardır. (L)

JOHNSTONE, Büyük Britanya'da şehir, İskoçya'da (Renfrewshire) şehir; 18 400 nüf. (L)

JOHNSTONE boğazı, Büyük Okyanus'un Vancouver adası ile kıta kıyısı arasında meydana getirdiği deniz kolu. (L)

JOHNSTOWN, A.B.D.'de (Pennsylvania) şehir, Apalaş dağlarının kuzeyinde, Pittsburg'un doğusunda; 53 900 nüf. Çelik fabrikası. (L)

JOHNSTRUPİT i. (danimarkalı jeolog F. *Johnstrup*'dan). Miner. Tabiî titan, seryum, kalsiyum ve sodyum flüorosilikat. (L)

JOHN Yurtsuz (Oxford 1167-Newark şatosu, Nottinghamshire 1216). İngiltere kralı (1199-1216), Henri II ile Akitanya'lı Aliénor'un beşinci oğlu. 1185'te babası onu İrlanda'ya tam yetkili hükümdar tayin etti, sonra kardeşi Richard I ona İngiltere'de çeşitli yüksek görevler verdi. Richard 1199'da öldü; yeğenleri Bretagne'lı Arthur on iki yaşındaydı; bu durum John'a tahtın yolunu açtı. Onun saltanat dönemi İngiltere tarihinin önemli bir parçasıdır. John değişken yapılı bir kişiydi; onun dünyasında coşkunluklarla çöküntüler birbirini izlerdi. 1200'de Gloucester'li İsabelle'i boşadı, Lusignan'lılardan biriyle nişanlı olan Angoulême'li İsabelle ile evlendi. İsabelle'in nişanlısı Philippe Auguste'e baş vurdu. Fransa kralı, John'un elindeki fransız fiyeflerinin geri alındığını bildirdi (ağustos 1209), Normandiya'yı istilâ etti ve Bretagne'lı Arthur'ü öteki fiyefleri ayaklandırmağa yolladı. Esir düşen Arthur'ü Jonh 1203'te kendi eliyle öldürdü; bu olay onun Bretagne ile Anjou'yu kaybetmesine yolaçtı. 1204'te Normandiya'yı, 1205'te Touraine'i kaybetti. Akitanya'daki karışıklık John'a buranın ve hemen hemen bütün Poitou'nun kontrolünü yeniden ele alma imkânı verdi (1206). John, Canterbury başpiskoposluğuna Stephen Langton'un tayinini kabul etmeyerek papa ile bozuştu; Innocentus III John'u önce kısıtladı (1208), sonra afaroz etti (1209), Ama, John İngiltere'ye hâkim olmayı başardı. Galliler ve İskoçyalılar karşısında otoritesini sağlamladı; 1210-1211'de İrlanda'da İngiliz hâkimiyetini güçlendirdi. Düşmanı Fransa'ya karşı, Alman imparatorluğu, Toulouse, Boulogne ve Flandre ile ittifak yaptı; fakat bu defa vergilerden ve savaşlardan bıkan, yasaklardan bunalan kralın kişiliğinden nefret eden halkının hıncıyle karşılaştı. Jonh'un keyfî hareketlerine kanunlarla karşı çıkıldı. Muhalefete karşı koymak için 1213'te John krallıklarını fiyef olarak Papalığa bağlamak ve vergi ödemek şartıyle papa ile barıştı (bu durum 1366'ya kadar sürdü). Fakat kendisinin Poitou'da (La Roche-aux-Moines 1214) ve müttefikleri Alman imparatorluğu ve Flamanların Bouvines'de (1214) yenilmesi iç bunalımı artırdı. Papa'nın desteğine rağmen, John kamuoyu tarafından desteklenen baronların direnişi karşısında boyun eğmeğe ve Magna Carta'yı kabul etmeğe mecbur oldu (haziran 1215). İyi niyetli olmasına müfritlerin oyunlarını kolaylaştırdı ve ortaya çıkan güçlükler iç savaşa yolaçtı (1215-1217). İsyancıların Fransa'dan yardım gördüğü bu iç savaş sırasında John hastalandı, 1216 eylülünde oldukça pişman durumda öldü. Büyük oğlu, Henri III adıyle tahta çıktı. (L)

Yurtsuz JOHN
Cotton'un minyatürü
British Museum, Londra

JOHORE, Malezya devleti. Malezya yarımadasının güney ucunda, Güney Çin denizi ile Malacca boğazı arasında; 19 035 km²; 1 026 100 nüf. Başkent: *Johore Bharu*. Ekili topraklar sınırlı bir alanı kaplar: pirinç tarlaları, hindistancevizi bahçeleri, kauçuk, ananas ve yağ palmiyeleri işletmeleri. Endau ve Yong Peng'de demir filizi.

— Tar. Johore, XV. yy.da Malakka sultanlarının egemenliği altındaydı. Portekizliler, 1511'de Malakka'yı alınca, sultan, Riouw adalarında Johore krallığını kurdu ve Kota Tinggi'yi başkent yaptı. XVIII. yy.da, başkent Riouw adalarına nakledildi ve sultanın valileri o kadar güçlendiler ki, İngilizler, Singapur'un alınışında (1819 ve 1824), onları bağımsız birer hükümdar olarak tanıdılar. İngiliz himayesi yalnızca 1814'te konuldu. Johore, 1947'de Malezya federasyonuna katıldı. (L)

Joker
Cassandre'nin deseni

JOHORE BHARU veya **JOHORE BAHRU,** Malezya'da şehir; Singapur'un karşısında, Johore federe devletinin başkenti; 38 800 nüf. yüzde 40'ı çinli ve yüzde 36'sı malezyalı). Palmiye yağı, ananas konservesi ve kauçuk ticareti. (L)

JOHST (Hanns), alman yazarı (Seershausen bei Riesa 1890). Anlatımcı dramlar yazdı: *Der junge Mensch* (Genç Adam) [1916]; *Der Einsame* (Münzevî) [1917]; *Propheten* (Peygamberler) [1923]. *Schlageter* (1932) adlı oyununda milliyetçi eğilimlerini ortaya koyar. Hitler yönetimi sırasında gerçek bir edebiyat diktatörlüğü kurdu. (L)

Joint Stock banks (*«Birleşik Mevduat bankaları»*), İngiltere'de, hisse senetlerine dayanan mahdut mesuliyetli mev-

Jean JOİNVİLLE sire'i «Kutsal sözler kitabı»nı Hotin'li Louis X'a sunuyor
XIV. yy. minyatürü
Bibliothèque Nationale, Paris

Foto. LAROUSSE

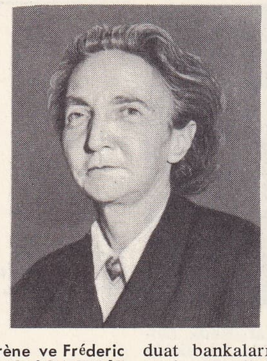

İrène ve Fréderic **JOLIOT-CURİE**

duat bankaları. Bu kurumlar, tüccar arasında geçerli basit bir ortak kasa görevini görür: tüccarların serbest mevduatını faizsiz olarak saklar, hesaplarına karşılık banka üzerine çektikleri çekleri öder. (L)

JOİNVİLE veya **JOİNVİLLE,** Brezilya'da (Santa Catarina eyaleti) şehir, rio Cachoeira'nın vâdisinde; 44 300 nüf. Burası XIX. yy.da *Dona Francisca* adlı bir alman sömürgesiydi. Dokuma ve besin sanayii. (L)

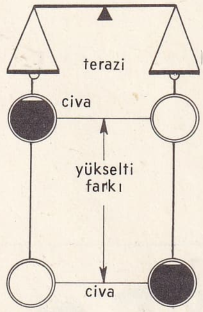

von **JOLLY**'nin deneyi

JOİNVİLLE (François Ferdinand Philippe D'ORLEANS, DE — prensi) [Neuilly-sur-Seine 1818 - Paris 1900], Louis - Philippe'in üçüncü oğlu. Deniz okulunda okudu, gemi kaptanı oldu (1839), Napolyon'un kalıntılarını Fransa'ya getirdi (1840). Yüce Meclis üyesi oldu. Guizot'ya düşmanlığıyle tanındı. 1848'de babasıyle sürgüne gitti. İngiltere'de, sonra Amerika'da yaşadı. Fransa'ya döndü 1871'de takma adla mücadeleye girişti. 1871'de Millî meclise seçildi. Tümamirallik rütbesini tekrar aldı. 1876'da özel hayata çekildi. Denizcilik konusunda incelemeleri vardır. (L)

JOİNVİLLE (Jean, DE — sire'i), fransız kronikçisi (1224'e doğr. - 1317). Champagne hâkimi idi. 1248'de Aziz Louis ile Mısır'a gitti. El Mansura'da çarpıştı, esir düştü. Kralın yakın dostu olduğu halde 1270'te Tunus seferine katılmayı reddetti. Yaşlılığında, Aziz Louis ile ilgili bir tarih yazdı: *Mémoires* (Hatıralar) [1305 - 1309]. Kutsal topraklara yapılan haçlı seferine bu eserinde geniş ölçüde yer verdi. Eserin edebî değeri, Joinville'in ününün yayılmasını sağladı. Bu tarih kitabı, yapmacıksız bir üslûpla ve açık seçik gözlemlerle yazılmıştır. (L)

JOİNVİLLE-LE-PONT, Fransa'da Val de Marne idare bölgesinde komün, Paris'in doğu banliyösünde, Marne ırmağı kıyısında, Vincennes ormanı kenarında, 17 797 nüf. Beden Eğitimi Öğretmen okulu. Sayfiye yeri. Kumsal. Fotoğraf malzemesi. Kablo yapımı. Gözlük camı ve bisküvi fabrikaları. Komün, 1967'de kanton merkezi oldu. (L)

general **JOMİNİ**
Quenedey'in gravürü
Cabinet des Estampes, Paris

JOKAİ (Mor), macar yayımcı ve romancısı (Komarom 1825 - Budapeşte 1904). 1848 Devrimindeki eylemlerinden ötürü sürüldü, uzun süre yurt dışında yaşadı. Macaristan'a döndü, 1858'de haftalık mizah dergisi *Üstökös*'ü (Kuyrukluyıldız) çıkardı. Milletvekili seçildi, parlamentoda yirmi yıl kadar kaldı, birçok gazetenin yazı işlerini yönetirken yüz cilt tutan bir dizi eser yazacak zamanı da buldu. Fransız romantizminin etkisini taşıyan romanlarında ortaya koyduğu üslûpla büyük bir ün kazandı ve XIX. yy. macar romancılığının ustaları arasına girdi. Başlıca eserleri: *Egy Magyar Nabob* (1854); *Zoltan Karpathy* (1854); *Zavallı Zenginler; Yeni Çiftlik Sahibi* (Az Uj Göldesur) [1863]; *A Fekete Gyemantok* (Kara Elmaslar) [1870]; *Altın Adam* (Az Aranyember) [1872]; *Gelecek Yüzyılın Romanı* (1874). [L]

JOKER i. («şakacı» anlamında ing. k.). Bazı kâğıt oyunlarında, oyuncunun istediği değeri alabilen iskambil kâğıdı. (L)

JOKEY [cokey] i. (ing. *jokey*'den). Yarışlarda at koşturacak kabiliyette olan profesyonel süvari.

— ANSİKL. *Jokey*'ler çocuklar arasında seçilir, meslek hayatları da kırk yaşlarında sona erer. Bir jokey, ata binebilmek için 53 kiloya düşmeli, fakat aynı zamanda, bir yarışı tamamlayabilecek kadar da güçlü ve nefesli olmalıdır. Jokeyler, genellikle, at sahipleri tarafından ya aylıkla tutulur veya biniş başına belirli bir ücret alırlar. Her iki durumda da yarış kazanan jokeylere ayrıca bir prim vermek âdettir.

Gerçi hafiflik jokeyin başlıca niteliğidir, fakat gene de büyük bir enerji sahibi olması, ve ancak yarışlara katıla katıla elde edilen taktik duygusunun iyice gelişmesi şarttır. Çok genç yaşta (altı veya yedi yaşına doğru) antremanlara başlayan jokey, on yedi veya on sekiz yaşından önce yarışlara katılamaz. Bazı jokeyler o kadar meşhurdur ki, at yarışlarında bahse girenler onlara, haranın şöhreti veya atın değeri kadar önem verirler. (L)

JOKEY KULÜP blş. i. («jokeyler kulübü» anlamına gelen ing. *jockey-club*'den). At ırkının ıslahı için kurulan ve özellikle at yarışlarının düzenlenmesiyle uğraşan dernek. (XVIII. yy.ın ortalarında açılan ingiliz Jockey-Club'ü örnek alınarak 1950'de Türkiye Jokey kulübü kuruldu.) [M]

JOLİBOİS (Pierre), fransız kimyacısı (Paris 1884-ay.y 1954) École Polytechnique'te okudu (1903), Painlevé, Lebeau Jordan, Le Châtelier'nin öğrencisi oldu. Kimya alanında araştırmalar yaptı, 1910'da doktorasını verdi. 1921'de Millî Maden okulunda profesör oldu. Genel kimya alanında, özellikle forforun alotropik çeşitleri (1911'de piromorfik fosforun keşfi), organomagnezyum türevleri ve elektrolitlerin iyonlaşması konusunda önemli çalışmalar yaptı. Demir oksitlerinin karbon monoksitle indirgenmesi konusundaki araştırmalarını da bu arada anmak gerekir. Kimyasal meselelerin çözülmesinde deneysel fizik tekniğinden ve âletlerinden yararlanan metotlar kullandı. (L)

JOLİET, A.B.D.'de (Illinois) şehir, Chicago'nun güneybatısında; 68 800 nüf. Sanayi merkezi: çelik fabrikası; Chicago'ya inşaat malzemesi sevkeden büyük taş ocakları. (L)

JOLİET veya **JOLLİET** (Louis), fransız kâşifi (Québec 1645-Joliet, Kanada 1700). Cizvitlerden ders gördü, sonra avcılık yaptı, yerlilerle dostluk kurdu ve misyoner oldu. 1670'te bakır ve kürk peşinde Büyük Göller bölgesini keşfetti ve Fransa kralı adına buralara elkoydu. 1672'de vali Frontenac tarafından Mississippi'nin (o zamanki adı Colbert nehri) çığırını P. Marquette ile incelemekle görevlendirildi, bu nehrin Büyük Okyanusa döküldüğüne inandı. Kralın su işleri uzmanıydı (1680), Labrador'u inceledi ve 1697'de Québec'te hidrografya profesörü oldu. (L)

JOLİETTE, Kanada'da (Québec) şehir, Assomption ırmağı kıyısında, idare bölümü merkezi; 18 100 nüf. Klasik kolej; Rahip okulu. Tütün tarımı. Sanayi merkezi (tahta işçiliği, kâğıt fabrikası, konfeksiyon, eldiven fabrikası, elektrikli çelik fabrikası, bisküvi fabrikası v.b.). —*Joliette idare bölümü,* Saint-Laurent'ın sol kıyısında Laurentides'te uzanır; 45 000 nüf. (L)

JOLİOT-CURİE (Irène), fransız kadın fizikçi (Paris 1897-ay.y. 1956). Pierre ve Marie Curie'nin kızı, Frédéric Joliot'nun karısı. Öğrenimine Paris Fen fakültesinde başladı. Birinci Dünya savaşında radyografi teknisyeni olarak çalıştı. 1925'te polonyumun alfa ışınları konusundaki teziyle doktorasını verdi. Tek başına veya kocasıyle işbirliği yaparak tabiî ve yapma radyoaktiflik elementlerin birbirine dönüşümü ve nükleer fizik üstünde önemli çalışmalar yaptı, F. Joliot-Curie ile 1935 Nobel Kimya ödülünü paylaştı. 1938'de, başta uranyum olmak üzere ağır elementler üstünde nötronların etkisi konulu araştırmaları, uranyumun fisyonunun bulunması yolunda önemli bir aşama oldu. 1932'de araştırma yöneticiliğine getirildi. 1937'de Paris fen fakültesinde profesör, 1946'da Radyum enstitüsü yöneticisi oldu. Altı yıl boyunca Atom Enerjisi komisyonu üyeliği yapan Irène Joliot-Curie, bu bölümün gelişmesinde çalışmalara ve ilk fransız atom pilinin yapımına katıldı. 160 MeV'luk bir senkrosiklotron ile kurulan Orsay Nükleer Fizik merkezinin hazırlama planlarını yapanların başındaydı, ölümünden sonra yapımı F. Joliot-Curie sürdürdü. Kadının zihnî ve sosyal gelişimine katkılarda bulundu, fransız Kadınlar Birliği Millî komitesinde ve Dünya Barış konseyinde üyeydi. 1936'da Irène Joliot-Curie Devlet Bilimsel araştırmaları bakan yardımcılığına getirildi. (L)

JOLİOT-CURİE (Jean *Frédéric*), fransız fizikçisi (Paris 1900- ay.y 1958). Paris Fizik ve Kimya okulu mühendisi idi. 1925'te Radyum enstitüsünde, 1926 yılında kızı Irène ile evlendiği Marie Curie'nin laboratuvar hazırlayıcısı oldu. 1930'da polonyum elektro-kimyası üstündeki teziyle doktor, 1935'te Paris Fen fakültesine konferansçı öğretmen tayin edildi. Bu dönem boyunca çoğunlukla karısı Irène Joliot-Curie ile işbirliği yakından ilgilenen F. Joliot-Curie, S.F.İ.O. Sosparak atomun yapısı üstüne birçok araştırma yaptı. Bunlar özellikle, nötronun bulunması yolunda başlıca aşama olan (Chadwick, 1932) çekirdeklerin atılmasının incelenmesi ile pozitif elektron araştırmaları konusundaydı. Ama en önemli buluşları yapma radyoaktifliktir (1934). Bor, alüminyum ve magnezyumu alfa tanecikleriyle bombardıman ederek azotun 13. izotopunu, fosforun 30. izotopunu, giderek silisyum'un 27. izotopunu, alüminyumun 28. izotopunu elde ettiler. Tabiatta bulunmayan bu elementler değişik süreler içinde pozitif veya negatif elektronlar çıkararak parçalandı. İşte bu çok önemli buluşlar sayesinde bu iki fizikçi 1935'te Nobel Kimya ödülünü aldılar. Bu dönemde hayatın toplumsal yönüyle yaıleşi LEON (Liege 1885) belçikalı besteci. Eğiyalist partisine girdi (1934). 1937'de, Collège de France'ta profesör oldu. Radyum enstitüsünü bıraktı ve yeni Nüleer Kimya laboratuvarı için Batı Avrupa'nın ilk siklotronunu yaptırdı. Uranyum çekirdeğinin fisyonunun bulunmasından sonra, olayın fiziksel deneyini yaptı ve Francis Perrin'in de katıldığı Hans Halban ve Lev Kowarski ile uranyum ve ağır su ile çalışan atom pilinin zincirleme tepkimelerini ve gerçekleşme şartlarını inceledi; 1939 ve 1940'ta beş ödül aldılar. Alman ordularının ilerleyişi sırasında F. Joliot-Curie bu araştırmalarla ilgili malzeme ve belgeleri İngiltere'ye geçirmeyi başardı. Fransa'nın işgali sırasında da faal olarak direnmeye katıldı. Millî cephenin başı oldu ve Fransız Komünist partisine girdi. 1945'te Bilimsel Araştırma Millî merkezi müdürü olduktan sonra 1946'da Atom Enerjisi Araştırma komisyonuna başkan oldu, ilk fransız atom pilinin yapımını yönetti (1948). Siyasî sebeplerle 1950'de görevlerinden alındı. F. Joliot-Curie laboratuvarlarının yönetimini elinde tutarken bir yandan da büyük siyasî faaliyet gösterdi ve Dünya Barış konseyine başkan seçildi. 1956'da Irène Joliot-Curie'nin ölümünden sonra, Collège de France'ta profesörlüğünü sürdürürken karısının Sorbonne'daki Nükleer Fizik kürsüsüne de asil profesör oldu. Hayatının son iki yılını Orsay Nükleer Fizik merkezinin kurulması ve gelişmesine adadı. (L)

JOLİT i. (fr. *jollyte*). Miner. Tabiî demir ve magnezyum alüminosilikat. (L)

JOLİVET (André), fransız besteci ve orkestra yöneticisi (Paris 1905). Paul Le Flem'den armoni, kontrapunto ve füg, E. Varèse'den orkestralama ve akustik eğitimi gördü, Jeune-France grubu üyelerindendir (1936). İlk eserleri gerçek dünya dışındaki gizli kuvvetleri müzikle anlatma çabasını aksettirir: piyano için *Mana* (1935); flüt için *Beş Büyü; Beş Âyin Dansı,* orkestra için *Kozmogoni* (1938); *Âyin Dansı.* İkinci döneminde sanatı daha geniş bir alana yayıldı: *Piyano Sonatı* (1945); *Askerin Üç Türküsü* (1940) ve *İnsanların Üç Şarkısı.* Bestecinin üçüncü dönemi, anlatım dilinde araştırmalar yapmakla geçer: *Kukla ve Pandora,* bale (1943), Martenot çalgısı için konçerto (1947); yaylı orkestralar, piyano ve trompet için konçertino, piyano için, arp için, fagot için, arp ve piyano için konçerto (1945); *Senfoni* (1953); 12 bölümlü vokal orkestra için *Epithalame* (Düğün Şarkısı) [1953]. (L)

JOLLİET (Louis). Bk. JOLİET.

JOLLOİS (Jean-Baptiste Prosper), fransız mühendisi ve arkeoloğu (Brienon-l'Archevêque 1776 - Paris 1842). École Polytechnique'te okudu, köprü ve yol mühendisi oldu. Mısır seferine katıldı. Delta'daki hidrolik çalışmalarında görevlendirildi. Fransa Antikacılar derneği başkanı oldu. Devil-

Foto. Keystone (LAROUSSE)

liers ile, *Recherches sur les Bas-Reliefs Astronomiques des Egyptiens* (Mısırlıların Astronomi ile İlgili Alçak Kabartmaları Üstüne Araştırmalar) [1817] ve P. Lefèvre-Pontalis'in yardımı ile *Journal d'Un Ingénieur Attaché à l'Expédition d'Egypte* (Mısır Seferinde Görevli bir Mühendisin Günlüğü) [1904] adlı eserleri vardır. (L)

JOLLY (François Antoine), fransız dram şairi (Paris 1662 - ay.y. 1753). 1737'de krallık sansürcüsü oldu. Komediler yazdı. Başlıca eserleri: *L'Ecole des Amants* (Âşıklar Okulu) [1718]; *la Capricieuse* (Kaprisli Kadın) [1726]; *Femme Jalouse* (Kıskanç Kadın) [1726]. 1734'te Molière'in eserlerini yayımladı. (L)

JOLLY (Friedrich), alman akıl hastalıkları hekimi ve profesörü (Heidelberg 1844 - Berlin 1904), Philipp von Jolly'nin oğlu. Boyun sklerozu, sanrılar, hezeyanlar, hafıza bozuklukları, nevrasteni, İskoçya'da akıl hastalarının tedavisi ile ilgili araştırmalar yayımladı. (L)

JOLLY (Justin), fransız hekimi ve biyoloji bilgini (Melun 1870 - Paris 1953). Collège de France'ta Histofizyoloji kürsüsü profesörü oldu (1925-1940). Tüm çalışmaları kan hücreleri ile kan yapımının (haimatopoiesis) fizyolojisinin incelenmesine yönelmiştir. Kan hücrelerini ve kan yapımı fizyolojisini inceledi. Kan sistemi taslağını inceleyerek, memelilerin embriyolojisine ve deneysel embriyolojiye yöneldi. Dokuların korunması ve yenilenmesi süreçlerini inceledi ve laboratuvarda, cam tüpte memelilere ait yumurtayı geliştirmeyi başardı. *Traité d'Hématologie* (Kan Hastalıkları Ders Kitabı) adlı eseri klasik kabul edilir. (L)

JOLLY (Philipp VON), alman fizikçisi (Mannheim 1809 - Münih 1884). Önce Heidelberg'de (1847), sonra Münih'te (1854) profesör oldu, endosmoz olayını inceledi. Bir hava termometresi yaptı. Gazların genleşme katsayısını hesapladı. Ama özellikle, yerçekimi alanının yükseltiyle değiştiğini ortaya koyan meşhur deneyiyle tanınır. (L)

Jolly cisimleri, bazı yetişkin anormal alyuvarlarda görülen, eritroblast çekirdeğinden gelme küçük kromatin cisimcikleri. (L)

JOLO veya **SULU,** Filipinlerde şehir, Sulu takımadalarında, Jolo veya *Sulu* adasında; 6 300 nüf. Eskiden bir müslüman sultanlığının başkenti ve bir korsanlık merkezi olan şehir, hâlâ surlarla çevrilidir. Limanından inci ve abaka ihraç edilir. (L)

JOLTOVSKİY (İvan Vladislavoviç), sovyet mimarı (1867-1959). Moskova'nın ilk imar planında görev aldı (1918-1923), Milano sergisindeki Sovyet pavyonunu (1925-1926), Moskova Devlet bankasını, Mahaçkale (Dağıstan) Yüksek Sovyet sarayını (1926-1931) inşa etti. Moskova Yüksek Mimarlık okulunda öğretim görevlisi olan Joltovskiy, Palladio'nun mimarlıkla ilgili kitabının bütününü Rusçaya tercüme etti (1938). 1950'de Stalin ödülünü aldı. (L)

JOLY veya **YOLİ** (Gabriel), fransız heykelcisi (öl. Teruel 1538). Teruel'de (*Meryemananın Uruc'u*) ve Zaragoza'da (mihrap arkalıkları ve heykeller) çalıştı. (L)

JOLY (John), irlandalı fizikçi (Hollywood, İrlanda 1857 - Dublin 1933). Dublin'de Trinity kolejinde okudu. 1882'de İnşaat mühendisliği fakültesinde uygulama dersleri verdi. 1893'te deneysel fizik öğretmeni, 1897'de de Dublin üniversitesinde jeoloji ve mineraloji profesörü oldu. Bulduğu âletler arasında kendi adını taşıyan bir fotometre vardır. Ayrıca, renkli fotoğrafların da öncülerindendi. 1897'de cam slayt yapmak için bir metot geliştirdi. Öbür keşifleri arasında, minerallerin ergime noktalarını tespit eden bir ölçü âleti, bir buhar kalorimetresi vardır. Walter Clegg Stevenson [1887-1931] adlı Dublin'li bir cerrahla işbirliği yaparak radyumla yapılan kanser tedavisinde düzenli bir radyasyon sağlamak için yeni bir metot buldu. Ayrıca yerkabuğunun yapısı üzerindeki araştırmaları yönetti. 1911'de Royal Dublin society'nin Boyle madalyasını kazandı. *Philosophical Magasine*'in (Felsefe Dergisi) yayın kısmında çalıştı. *Radioactivity and Geology* (Radyoaktivite ve Jeoloji) [1915], *Synchronous Signalling in Navigation* (Denizcilikte Senkron Sinyaller) [1920], *The Surface History of the Earth* (Dünya Yüzeyinin Tarihi) [1925] gibi eserleriyle tanındı. (L)

JOMARD (Edme François), fransız harita mühendisi ve arkeoloğu (Versailles 1777 - Paris 1862). 1794'te Ecole Polytechnique'i bitirdi, Mısır enstitüsüne (1799-1801) ve Bilim komisyonuna katıldı. Paris'e dönünce (1803) büyük eseri *Description de l'Egypte*'i (Mısır'ın Tasviri) yayımlamağa girişti. 1821'de Coğrafya derneğini kuranlara katıldı. 1828'de Millî kütüphanenin yöneticisi oldu, orada Harita ve Plan bölümünü kurdu. Eski haritaları yayımladığı *Monuments de la Géographie* (Coğrafyanın Anıtları) adlı eserine son şeklini veremeden öldü. (L)

JOMİNİ (Antoine Henri, — baronu), isviçreli general ve tarihçi (Payerne 1779 Paris 1869). Subay çıktı (1798), bir teçhizat yapımevinde görev aldı (1802), 1803'te *Traité des Grandes Opérations de Frédéric II* (Frederik II'nin Büyük Eylemleriyle İlgili İnceleme) adlı eserini yayımladı, Ney'in kurmayları arasına girdi (1804), baron oldu (1808), sonra tuğgeneralliğe yükseltildi (1810) ve Büyük ordunun Tarih dairesini yönetti (1812). Berthier tarafından ihmalcilik sebebiyle cezalandırılınca yaver olarak çarın hizmetine girdi (ağustos 1813), Müttefikler'e danışmanlık etti, Viyana (1814), Aachen (1818), Verona (1822) kongrelerine katıldı. *Histoire Critique des Campagnes de la Révolution* (İhtilâl Hareketlerinin Tenkitli Tarihi) [1819-1824] ve *Vie Politique et Militaire de Napoléon* (Napolyon'un Siyasî ve Askerî Hayatı) [1827] adlı eserlerini yayımladı. Osmanlılara karşı rus ordusuna kumanda etti (1828), Rusya Askerî akademisini kurdu, geleceğin Aleksandr II'si için (1837) *Précis de l'Art de la Guerre* (Savaş Sanatı Üstüne İnceleme) [1836] adlı bir kitap yazdı. Fransa'ya döndü (1843) ve *Mémoire Politique et Militaire de la Russie*'yi (Rusya'nın Siyasî ve Askerî Tarihi) yayımladı. (L)

JOMMELLİ (Niccolo), italyan besteci (Aversa 1114 - Napoli 1774). Napoli Yeni-Tiyatrosu için 1737'de «*Aşk Yanılması*», 1738'de *Odoardo* operalarını yazdı. Eserleri Roma'da, Blognya'da ve konservatuvarında dersler verdiği Venedik'te başarı kazandı. Kardinal Albani'nin etkisiyle kutsal müzik besteledi ve papalık özel kilisesinin piskopos yardımcılığına, ayrıca Santa Cecilia akademisi üyeliğine seçildi. 1749'da Viyana'da kaldı, Metastasio ile dostluk kurdu, dokuz opera besteledi. Roma'ya dönüşünde, bir süre için San Pietro'daki eski görevine döndü. Daha sonra Stoccarda sarayında kapella müzikbaşılığı yaptı (1753-1769); bu ara birçok opera-komik, opera-seria ve bale müziği yazdı. Bir süre Portekiz kralına hizmet etti, sonra vatanına dönerek operalar ve kantatlar bestelemeğe devam etti. 1771'de yazdığı *İphigeneia* operasının uğradığı başarısızlığa karşı, son eseri «*Yoksulluk*» büyük başarı kazandı. (L)

JOMON i. (japonca k.). Japonya'da bulunmuş Neolitik çağa ait burma ip biçimindeki süslerle bezenmiş toprak çömlek; bu süs, Japon Neolitik çağına ismini verir ve bu çağın en önemli özelliğini meydana getirir. (L)

Jomsborg, X. yy.da Wollin adasında Palnatoke tarafından kurulmuş korsan kalesi ve sığınağı. Bu güçlü korsan teşkilâtı, 970'e doğru kalenin Harald I tarafından alınıp yıkılmasına kadar korku saçtı. (L)

JONA, İsviçre'de (Sankt-Gallen kantonu) komün, Zürich gölünün kolu, Joma ırmağı kıyısında; 5 700 nüf. Pamuk dokumacılığı. (L)

JONAS (Franz), avusturyalı siyaset adamı (Viyana 1899). Basımevi çırağı iken Sosyalist partiye girdi. 1946-1948 Arasında Floridsdorf belediye başkanı idi. 1951'de Viyana vali ve belediye başkanı ve Viyana «Land»i başkanı oldu, başkentin kalkınmasına çalıştı. 1953'ten itibaren Milet meclisinde Viyana milletvekiliydi. 23 Mayıs 1965'te Gorbach'a («halk partisi») karşı seçimi kazanarak Avusturya cumhurbaşkanı seçildi. (L)

JONAS (Justus), alman ilâhiyatçısı (Nordhausen 1493-Eisfeld 1555). Luther'in ilk çömezlerindendi, onunla Worms'a gitti (nisan 1521) ve Kutsal Kitap'ın tercüme edilmesinde ona yardımcı oldu. Wittenberg'de ilâhiyat profesörü iken (1521-1541) Marburg kolokyumuna (1529) ve Augsburg diyetine (1539) katıldı. Halle'de papaz oldu (1541), Saksonyalı Moritz tarafından kovuldu, Luther'in son anlarında yanında bulundu (şubat 1546). [L]

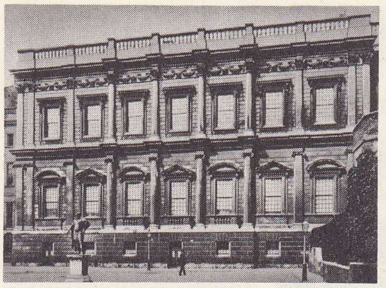

İnigo JONES'un eseri Weitehall, Londra

JONAZ i. Guanajuato eyaletinde 500 kişi tarafından konuşulan Otomi ailesinden dil. (L)

JONCİERES (Félix Ludger ROSSIGNOL, **Victorin de** — denir), fransız bestecisi ve müzik tenkitçisi (Paris 1839-ay.y. 1903). Wagner'ci olan bestecinin *Sardanapale* (1867), *Dimitri* (1876), *Lancelot* (1900) adlı operaları, *Deniz* (1881) adlı senfonik şiiri vardır. (L)

JONCKBLOET (Willem jozef Andreas), hollandalı bilgin (La Haye 1817-Wiesbaden 1885). Leiden üniversitesinde profesör oldu (1878). *Ortaçağ Hollanda Şiiri Tarihi* (1851-1855) adlı bir eseri vardır. (L)

JONCS ovası. Bk. SAZLAR OVASI.

Jondo, «flamenco» ile eş değerde olup, aynı zamanda, ünlü bir kaynaktan gelen ve sanat değeri büyük olan şarkıları belirtmek için kullanılan kelime. Jondolar en önemli flamenco şarkılardır. Başka bir deyişle, *tona*'ların, *siguiriya*'ların, *soleare*'lerin ait olduğu gövdenin çeşitli dallarıdır. Jondo, genellikle müzik yönünden en derin ve en etkileyici şarkıları adlandırmak için kullanılır. Flamenco, kaynağını XVIII. yy.ın sonlarında yaşamış bir çingene ailesinden alan dans ve şarkıların tümüne verilen addır. Bu yüzden ilkel veya varolan türemiş şarkıları belirtmek için «flamenco» «Jondo»ya tercih edilir. (M)

jomon vazosu Guimet müzesi, Fransa

JONES (Daniel), ingiliz fonetikçisi (Londra 1881). University college'ta (Londra) okutman (1907-1927) ve profesör (1921-1949) oldu. Milletlerarası Fonetik derneğinde sekreter (1927-1950) ve dernek dergisi başyazarı (1941-1950) olarak çalıştı. Fonetik ve fonolojinin gelişmesine büyük katkılarda bulundu. Başlıca eserleri: *The Pronunciation of English* (İngilizcenin Telaffuzu) [1909]; *An Outline of English Phonetics* (İngiliz Fonetiğinin Anahtarları) [1918]; *The Phoneme: Its Nature and Use* (Fonem: Yapısı ve Kullanımı) [1950]. (L)

JONES (Daniel), ingiliz bestecisi (Pembroke 1912). H. Wood'un öğrencisiydi; 1954'te Gal Müziğini Geliştirme derneğine başkanlık etti. Birçok senfoni, senfonik şiir, üç uvertür, bir *Requiem*, piyano konçertinosu (1943), kantatlar (*Epicedium*, 1950), yaylılar için dörtlüler, üçlüler, piyano sonatları besteledi. (L)

JONES (Ebenezer), ingiliz yazarı (İslington, Londra yakınları 1820-Brentwood, Essex 1860). 1843'te *Studies of Sensation and*

JONGKİND'in bir tablosu «Honfleur» Cezayir müzesi

Foto. X, Rob (LAROUSSE)

yukarıda solda, **Ben JONSON**; sağda, **Charles JONNART** De Hérain'in eseri Cabinet des Estampes, Paris

Event (Duyumlar ve Olgular Üstüne İncelemeler) adlı denemeler kitabını yayımladı; bu eserde Carlyle'ın etkisi görülür. 1849'da *The Land Monopoly* (Arazi Tekeli) adlı broşürünü yayımladı. Toprakların kamulaştırılması üstüne ileri sürdüğü görüşler, Henry George'un nazariyesini otuz yıl önceden haber verir. Jones, romantik şiirler de yazdı. (L)

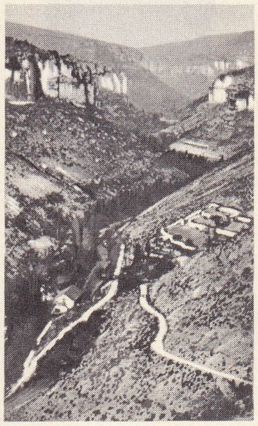

JONTE vâdisi

JONES (Ernest), ingiliz psikanaliz uzmanı (Gowerton, Glamorganshire 1879 - Londra 1958). Viyana'da, sonra Münih'te Freud nazariyesini inceledi. Londra'nın birçok hastahanesinde psikiyatri ile ilgili çalışmalar yaptı. Toronto üniversitesine psikiyatri profesörü oldu (1910-1913). Avrupa'ya dönüşünde Freud ile buluştu ve 1913'te İngiltere'ye döndü. Savaştan hemen sonra İngiltere psikanaliz derneğini kurdu, bu derneği emekliliğine kadar yönetti. Jones 1939'a kadar yayımlanan *Milletlerarası Psikanaliz Dergisi*'nin de yöneticisiydi. İngiltere ile A.B.D.'ye psikanalizi getiren ve Freud'un eserinin bu ülkelerde yayılmasını sağlayan Jones, Freud'u anlatan üç ciltlik bir eser yazdı: *Sigmund Freud: Life and Work* (S. Freud: Hayatı ve Eserleri) [1953-1958]. İnceleme eserleri arasında *Papers on Psycho-Analysis* (Psikanaliz Denemeleri) [1912] ile *Essays in Applied Psycho-Analysis* (Uygulamalı Psikanaliz Denemeleri) [1923] sayılabilir. (L)

JONES (Henry Arthur), ingiliz oyun yazarı (Grandborough, Buckinghamshire 1851 - Hampstead 1929). Altmış kadar oyun yazdı, bu oyunların çoğu sosyal eğilimli modern dramlardı. Başlıca eserleri: *The Silver King* (Gümüş Kral) [1882]; *Saints and Sinners* (Azizler ve Günahkârlar) [1884]; *The Liars* (Yalancılar) [1897]. Jones ayrıca birçok makale yayımladı, konferanslar verdi, bunlar da *The Renascense of the English Drama* (İngiliz Dramının Rönesansı) [1895] adlı bir ciltte toplandı. (L)

JONES (Inigo), ingiliz mimarı (Londra 1573-ay.y. 1651). Bilinen ilk desen çalışmaları tiyatro kostümleridir. 1611'de Galler prensi Henry'nin *surveyor*'ı oldu, Whitehall'de prensin resim koleksiyonu için bir «cabinet room» inşa etti. 1613'te lord Arundel ile gittiği İtalya'da, Palladio'nun *Mimarlığın Dört Kitabı* adlı eserini kopya etti, roman sanatını inceledi, Paris yoluyle İngiltere'ye döndü ve mimarlıkta yenilik hareketine girişti. Saray yapıları genel yöneticiliğine getirildi (1615) ve 1642'ye kadar sarayda çalıştı. Greenwich'te, Queen's House'ı (1616-1635), Whitehall'de Banqueting Hall'ü (1619-1622), Somers'ı ve House Chapel'ı (1630-1635), Saint James Palace'de Queen's Chapel'ı (1633) yaptı, Whitehall'ün yeniden yapılması için planlar hazırladı, lord Arundel, sir Lionel Cranfield, Christopher Brooke, sir Francis Crane (Stoke Bruerne) hesabına çalıştı, Castle Ashly (Northamptonshire), Chevening (Kent) gibi yapılar da onun eseridir. 1642'de kral ile Beverley'e gitti, Basing House kuşatmasında esir düştü, 1646'da hürriyetine kavuştu ve Pembroke kontu adına Wilton House'ı yaptı. (L)

Grandes **JORASSES**

JONES (James), amerikalı yazar (Robinson, Illinois 1921). Yazılarında savaş deneylerini anlattı. Hem belge, hem de destan niteliğindeki romanlarında varoluşun saçmalığından ve bayağılığından kaçmağa çalıştı. Başlıca eserleri: *İnsanlar Yaşadıkça* (From Here to Eternity) [1951]; *Some Came Running* (Bir Kişi Koşarak Geldi) [1958]; *The Pistol* (Tabanca) [1959]; *The Thin Red Line* (İnce Kırmızı Çizgi) [1962]; *Go to the Widow-Maker* (1967). [L]

JONES (John **Paul**), iskoç asıllı amerikan denizcisi. (Arbigland, Kirkbean, Kirkendbrightshire 1747 - Paris 1792). 1733'te Amerika'ya yerleşti, 1775'te isyancılara katıldı ve İngiltere kıyılarına başarılı akınlar yaptı. Louis XVI, ona şövalyelik payesi, A.B.D. kongresi de altın bir madalya verdi. Kısa bir süre rus donanmasında kumandanlık yaptı (1788-1789), sonra Paris'e yerleşti. (L)

JONES (Robert), XVI. yy. sonlarında ve XVII. yy. başlarında yaşamış ingiliz lavtacı ve bestecisi. 1610'da Rosseter ve başkalarıyle kraliçenin hizmetine girdi, çocuklardan kurulu bir müzik topluluğu yetiştirmekle görevlendirildi. Daha sonra Londra'da bir tiyatro kurmak istedi fakat başaramadı. 1600 - 1611 Arasında, içinde lavta havaları bulunan beş derleme, 1607'de madrigaller yayımladı. Bunların bazısı dört sesle veya çalgı eşliğinde solo olarak söylenebilir, bir kısmı ise tek ses, lavta ve bas viola için yazılmıştır, ayrıca çalgı eşliğinde söylenecek iki sesli şarkıları da vardır. (L)

JONES (sir Harold Spencer), ingiliz astronomu (Londra 1890-ay.y. 1960). Cambridge'de Jesus kolejinde okudu. Good Hope burnunda 10 yıl astronom olarak çalıştı. 1935-1955 Arasında kraliyet astronomluğuna getirildi. Kutuplardaki hareket, Ay'ın ağırlığı Dünya'nın Güneş'ten uzaklığı üstüne yapılan önemli araştırmaları yönetti. 1936-1938 Arasında Milletlerarası Bilim teşkilâtlarında çalıştı. Eserleri: *General Astronomy* (Genel Astronomi) [1922]; *Worlds Without End* (Sonsuz Dünyalar) [1935] ve *Life on Other Worlds* (Başka Dünyalarda Hayat) [1940]. (M)

JONES (sir William), ingiliz şarkiyatçısı ve hukukçusu (Londra 1746 - Kalküta 1794). Kalküta Yüksek mahkemesinde hâkimlik yaptı. 1784'te Asya derneğini kurdu. Modern şarkiyatçılığın öncüsüdür. *Sakuntala*'yı (1789) ve *Manu Kanunları*'nı İngilizceye tercüme etti. (L)

JONG (Andrianus Michael DE). Bk. JONG.

JONGEN (Joseph), belçikalı besteci (Lié 1873-Sart-lez-Spa 1953). Öğrencisi olduğu Liége konservatuvarında, armoni ve kontrpuan öğretmen yardımcısı olarak çalıştı. Orgculuk ve bestecilik mesleklerini birlikte yürüttü; yaylı çalgılar dörtlüsü ile katıldığı Belçika Kralık Akademisi ödülünü kazandıktan sonra, *Çallirhoé* (1897) adlı kantatı ile Roma Yarışması Birincilik Büyük ödülünü aldı. Brüksel konservatuvarına önce öğretmen, daha sonra yönetmen oldu (1925-1939). Ses ve çalgı için bestelediği çok sayıda eseri vardır: *İki Valon Noel Şarkısı Üstüne Fantezi* (1902); *Passacaglia ve Gigue* (1929); bir piyano konçertosu (1943); bir arp konçertosu; dörtlüler; bir nefesli çalgılar beşlisi, keman ve viyolonsel için sonatlar; piyano parçaları (*Öğle Üstü Güneş*); etütler, 1924; prelüdler, 1941 ve org için *Senfoni* (1897); *Sonata Eroica*, 1930; prelud ve füg, toccata). Ses müziği alanında yazdığı eserlerin bellibaşlıları şunlardır: *Aziz Nicolaus Efsanesi* (çocuk sesi ve orkestra için, 1933); *La Fontaine'den Masallar*; bir missa; birçok melodi. —Kardeşi LEON (Liège 1885) belçikalı besteci. Eğitimini Liège konservatuvarında tamamladı, 1913'te *Noel Nişanlıları* adlı kantatı ile Roma Yarışması Birinci Büyük ödülünü kazandı. Asya gezisinden bir orkestra üçlüsü olan *Malezya* adlı eseri getirdi. Fransız yönetimindeki Hanol operasında orkestra şefliği yaptı, daha sonra Brüksel konservatuvarı öğretmenliğine ve yönetmenliğine tayin edildi (1939-1949). Bellibaşlı eserleri: Claude Farrére'in methi üzerine *Thomas l'Agnelet, Geneviéve de Brabant* (1907); *Aziz Hubert Efsanesi* (1909); lirik sahneler (*Carmen Perenne*). [L]

JONGHELİNCKX (Jacob), flaman heykelcisi (Anvers 1530-ay.y. 1606). En güzel eseri Yiğit Charles'ın mezarıdır (Brugge katedrali, 1558), bu mezar italyan tarzında yapılmıştır. (L)

JONGKİND (Johan Barthold), hollandalı ressam (Latrop 1819-Grenoble 1891). La Haye akademisinde okudu. Suluboya tekniğini A. Schelfhout'dan öğrendi. 1846'da tanıştığı İsabey onu, önce Paris'e çağırdı Sen nehrinin halicine götürdü. Burası, öncüleri arasında Jongkind'in de bulunduğu izlenimciliğin beşiğiydi. Normandiya kıyılarında yağlı ve suluboya resimler yaptı. Ancak, yaşadığı düzensiz hayat eserlerini de etkileyince, Hollanda hükûmeti Jongkind'in bursunu kesti. Bunun üzerine ressam, öykülere dayanan resimler çırpıştırmağa başladı. Yoksulluktan kurtulmak için Hollanda'ya döndü, 1855-1857 arasında Rotterdam'da yaşadı. Kanallarda ve rıhtımlarda, ülkesinin ışığını başarı ile yansıtan suluboya resimler yaptı. Bir ara yine Paris'e gitti, ama onu kurtarmak için düzenlenen, Corot, d'Isabey, Daubigny, Théodore Rousseau gibi ressamların da katıldığı bir tablo satışına rağmen Hollanda'ya dönmek zorunda kaldı. Cals onu Paris'e götürdü, Fesser adlı hollandalı bir kadınla tanıştırdı, bu kadın ressamın içkiye düşkünlüğünü bir ölçüde azaltabildi. Paris'te, Nivernais'de, Normandiya'da birlikte çalıştılar. Jongkind, kolayca satılabilecek cinsten resimler yaptı, bunlardan bazıları resim sanatının şaheserleri arasındadır. Ressamın Eugène Boudin ve Claude Monet ile yakınlığı bu yıllara rastlar; bu sıralarda resim tüccarları ve meraklılar eserlerini aramağa başladılar. Fesser'in oğlunun yerleştiği Dauphiné'de yağlıboya, guvaş veya suluboya ile dağ manzaraları yaptı, bu resimler onun daha önce yaptığı deniz manzaraları kadar değerliydi. 1878'de La Côte-Saint-André'ye (Isère) yerleşti. Bir süre sonra çıldırdı ve Grenoble Akıl hastahanesine yerleştirildi. Eserleri Louvre'da ve Amiens, Amsterdam, Bagnères-de-Bigorre, Brüksel, Chartres, Elberfeld, Elsene, Le Havre, Roterdam, Saintes v.b. müzelerindedir. (L)

JONGLEY, Güney Sudan'da (Ekvatorya ili) şehir, Bahr el-Cebel kıyısında, «sadd»ların geniş bataklıkları kenarında. Jongley'den başlayarak Sobat kavşağına ulaşacak bir kanal açılması tasarlanmaktadır; bu tasarı gerçekleştirilirse Bahr el-Cebel'in, «sadd»lar için buharlaşma yoluyle sularının büyük kısmını kaybetmesi önlenecektir. (L)

JONGLÖR i. (fr. *jongleur*). Ed. tar. *Esk.* Müzik âleti eşliğinde kendi yazdığı şiirleri söyleyen ortaçağ saz şairi.

— ANSİKL. Ed. tar. *Jonglör* kelimesi Ortaçağda müzikçi, şarkıcı ve gezgin meydan oyuncularına denirdi. Bunlara Galya - Roma devrinden beri rastlanır. Jonglörler bir müzik âleti (genellikle vielle) eşliğinde destanlar okurlardı; daha sonra lirik şiirler, fabliyolar, hattâ mensur masallar da söylemeğe başladılar ve repertuvarlarındakileri şehirden şehire, şatodan şatoya götürürlerdi. Genellikle başkalarının şiirlerini söylemekle yetinirlerdi; ama bazen şiirleri kendileri yazabilecek kadar ustalar da çıkardı; bu yetenekliler saz şairi, vakanüvis olurlar ve büyük senyörlerin hizmetine girerlerdi. (L)

JONKER veya **JONKHEER** i. (hollandaca *jonk* veya *jong*, genç ve *heer*, senyör). Hollanda'da soyluluk unvanı, henüz şövalye olmamış soylu delikanlı. (L)

JONNART (Charles Célestin), fransız siyaset adamı (Fléchin, Pas-de-Calais 1857-Paris 1927) Pas-de-Calais'nin ılımlı cumhuri-

Foto. Feuillie, British Council, Touring Club (LAROUSSE)

yetçi milletvekillerindendi (1889-1914), senatör oldu (1914-1927), 1900-1911 arasında Cezayir valisiydi. Tarımı geliştirdi, ormanları korudu, müslüman sanatının yeniden canlanmasına çalıştı, yerli halkı maddî ve manevî bakımdan geliştirmek için çalıştı, okullar, hastahaneler açtı. Cezayir üniversitesini kurdu (1909), Güney Oran'ın barışa kavuşması yolunda Lyautey'in çabalarını destekledi. 1913'te dışişleri bakanı, 1917'de Yunanistan'daki Müttefik kuvvetleri yüksek komiseri oldu, Konstantin I'i tahttan vaz geçmeye zorladı. (L)

JONQUİÈRE, Kanada'da (Québec) şehir, Saguenay bölgesinde; 28 600 nüf. Kenogami ile kâğıt hamuru ve kâğıt yapımının ağır bastığı bir sanayi topluluğu meydana getirir. (Bk. CHICOUTIMI.) [L]

JONSON (Benjamin), **Ben Jonson** denir. İngiliz oyun yazarı (Westminster 1572 veya 1573-Londra 1637). İskoçyalı bir vaizin oğluydu, babasının ölümünden sonra doğdu, duvarcı olan üvey babası onu küçük yaşta işe koydu. Sonra, gönüllü olarak orduya katıldı, bir süre Hollanda'da kaldı. 1597'ye doğru İngiltere'ye döndü ve tiyatro ile ilgilenmeğe başladı. 1597'de yazdığı ilk oyunu *The Case is Altered* (İş Başkalaştı) göze çarpmadı, ama ertesi yıl *Every Man in his Humour* (Kimse Kimseye Benzemez) adlı oyunu Shakespeare topluluğu tarafından, Globe tiyatrosunda oynandı ve büyük ilgi gördü. Jonson'un etkisi, zaman zaman çekiştiği dostu Shakespeare'inki kadar büyük oldu. 1619'da şiir ödülü kazandı.

Jonson, James I'in sarayı için «maskeler» yazdı. bunlardan ilki (*Mask of Blackness* [Karanlığın Maskesi]) 1605, sonuncusu 1631 tarihlidir. Ben Jonson'un ayrıca iki antik trajedisi, *Sejanus* [1603] ve *Catilina* [1611], üç şiir derlemesi (*The Epigrams* [Epigramlar], 1616; *The Forest* [Orman], 1616 ve *Underwood* (Orman İçi), 1641); ve hayranlık verici bir pastorali (*The Sad Shepherd* [Üzgün Çoban]) vardır. Fakat eserlerinin büyük kısmını meslek hayatı boyunca Londra sahnelerinde oynattığı komedileri meydana getirmektedir. «Karakter komedileri», *humour* denen komedileri, İngiltere'de komedi türüne yenilik getirdi. Jonson'un etkisi bu yüzden derin ve uzun süreli oldu. Başlıca komedileri: *Every Man out of his Humour* (Herkes Kendi Dışında) [1589]; *Cynthia's Revels* (Cynthia Şenlikleri) [1600]; *Poetaster* (Ozan Taslağı) [1601]; *Volpone or the Fox* (Volpone veya Tilki) [1605]; *Epicoene, or the Silent Woman* (Epicoene veya Sessiz Kadın) [1609]; *The Alchemist* (Simyacı) [1610]; *Bartholomew Fair* (Bartholomew Fuarı) [1614]; *The Devil is an Ass* (Şeytan Bir Eşektir) [1616]; *The New Inn* (Yeni Otel) [1629]; *The Magnetic Lady* (Çekici Kadın) [1632]; *The Tale of a Tub* (Bir Fıçının Öyküsü) [1633]. Ben Jonson ayrıca Chapman ve Marston ile *Eastward Ho* (Haydi Doğuya Doğru) [1605] adlı bir komedi yazdı. (L)

JONSON, JOHNSON, JANSON, JANSSENS veya **VAN CEULEN** (Cornelis), flaman ressamı (Londra 1593-Utrecht 1662). Minyatürcü olarak 1643'e kadar İngiltere'de çalıştı, sonra Hollanda'ya (Middelburg, Amsterdam, Utrecht) göç etti. Onu, Britanya portre geleneğinin başlatıcısı sayanlar vardır. Kralın ressamı oldu (1632), Van Dyck'ın etkisinde kaldı (*Portland I. Kontu Richard Weston*, National Portrait gallery). [L]

JONSSON (Finnur), izlandalı filolog (Akureyri 1858 - Kopenhag 1934). Kopenhag üniversitesinde iskandinav filolojisi profesörü idi. Birçok edda ve saga manzumesinin metinlerini yayımladı. Başlıca eseri: *Eski Norveç ve İzlanda Edebiyatı Tarihi* (3 cilt, 1894 - 1902). [L]

JONTE, Fransa'da Massif Central'de ırmak, Aigonal'den iner, Méjean causse'u ile Noir causse'u arasındaki kanyonun içinde akar; 40 km. Meyrueis'e geçer, 2 500 m yer altında aktıktan sonra, tekrar yüzeye çıkar ve Peyreleau'da, Tarn kanyonunun başlangıcında Tarn ırmağına (sol kıyı) dökülür. Başlıca kolları Brèze ile Meyrueis'te aldığı Bétuzon'dur. (L)

JONVALİZASYON i. (bulucusunun adı *Jonval*'den fr. *jonvalisation*). Bir su türbininin hızını ve bakımını kolaylaştırmak için türbini boşaltmağa yarayan ve su çıkışı ile suyun nehire dönüş seviyesi arasına düşey bir boru yerleştirilerek kurulan düzen. (L)

JOOSS (Kurt), alman dansçısı ve koreografı (Wasseralfingen, Württemberg 1901). Rudolf von Laban'ın öğrencisi, sonra yardımcısı oldu. 1929'da Essen Operası Dans bölümünü yönetti. *Yeşil Masa* balesi ile Paris'te milletlerarası Dans arşivleri yarışması birinci ödülünü kazandı. Stravinski'nin *Persephone*'sindeki (1934), İda Rubinstein'ın balelerinde olduğu gibi zaman, mekân ve kuvvet ana unsurları içinde ifadenin gücünü belirttiği danslarını anmak gerekir. 1934'ten sonra İngiltere'ye yerleşerek okulunu, önce Dartington Hall, daha sonra Cambridge'e nakletti. Essen'e dönüşünden sonra bir dans topluluğu kurdu (1949-1953). 1949'da Essen Folkwangschule Dans bölümünün yönetmenliğini de yaptı, 1956'da Düsseldorf operasının bale hocalığı ve birinci koreograflığı olmak üzere iki görevi birden aldı (1956-1958). *Yeşil Masa ve Büyük Şehir* (1932) balelerinin kazandığı başarı üzerine *Juventud* (1948), *Journey in the Fog* (Siste Yolculuk) ile *Night Train* (Gece Treni) [1952] ve *The Fairy Queen* (Periler Kraliçesi) [Purcell'in müziği, 1959] balelerini meydana getirdi. (L)

JOPAS i. Zool. Firfiri boya çıkarılan kabuklu hayvan; Kızıldeniz ve Hint okyanusunda yaşar. (Jopas'ların kavkısı ince uzun, pürüzsüz, kavkı ağzı uzunca, kavkı dudağı ince dişlidir. Örnek türü *jopas sertum* Hint okyanusunda yaşar. Karındanbacaklıların *muricidae* familyasından.) [L]

JOPLİN, A.B.D.'de (Missouri) şehir, Ozark dağlarının batısında; 38 700 nüf. Çinko ve kurşun madenleri. (L)

JOPPA i. Zool. Parlak renkli, kurşunî veya mor kanatlı böcek; Brezilya'da yaşar. (İlmî adı *Joppa antennata*. Zarkanatlıların *ichneumonidae* familyasından.) [L]

JORA (Mihail), romanyalı besteci (Roman 1891). Reger'nin öğrencisi. Bükreş konservatuvarında beste hocalığı yaptı. Beş bale müziği (*Çarşıda* [1928]; *Üzümler Olunca*, [1953]; *Derinliklerden Dönüş* [1958]), iki senfoni, sonatlar, bir yaylı dörtlüsü, melodiler besteledi. Çağdaş rumen bestecilerinin birçoğunu o yetiştirmiştir. (L)

JORASSES (Grandes —), Fransa'da Mont - Blanc kütlesinde zirveler, İtalya sınırında, Ferret vâdisinin yukarısında; *Walker* tepesinde 4 206 m. Grandes - Jorasses boğazı 3 825 m yükseltidedir. İtalya'daki yamaç üzerinde 2 803 m yükseltide bir barınak yapılmıştır.

— Dağc. Grandes-Jorasses dağlarının üç yamacı vardır: özellikle karlı olan, normal tırmanma yollarının bulunduğu güney yamaç (İtalya); sadece iki defa tırmanılan, kayalık doğu yamaç (İtalya); yine kayalık olan kuzey yamaç (Fransa). Grandes-Jorasses zirvelerine ilk olarak 1865'te (Whymper tepesinin güney yamacı, 4 184 m) E. Whymper, Michel Groz, Christian Almer ve Franz Biner tırmandılar. Kuzey yamaç, Birinci Dünya savaşından sonra, çözülmesi gereken en önemli dağcılık «meselesi» sayıldı; aşılması en büyük dağcılık başarılarındandır. Bu yamaca iki yoldan tırmanılabilir: birisi Croz zirvesinin kuzey çıkıntısından geçer (28 ve 29 haziran 1935'te alman M. Meier ile R. Peters tarafından açıldı); öbürü Walker zirvesinin kuzey çıkıntısından geçer (4-5 ve 6 ağustos 1938'de italyan R. Cassin, G. Esposito ve U. Tizzoni tarafından açıldı). Walker zirvesinin kuzey çıkıntısı 1963 ocağında bir italyan heyeti (W. Bonattive, C. Zappelli), 1963 şubatında da bir fransız heyeti (J. Batkin ve R. Desmaison) tırmandı. (L)

JORAT kütlesi, İsviçre'de (Vaud kantonu) yükseklikler, Lozan ve Vevey'e hâkim bir şevle Leman gölüne doğru alçalır; verimli bağlarla örtülüdür. Kuzeye doğru derece derece alçalan Jorat, yoksul, soğuk ve nemli bir bölgedir; çam ormanlarının yerini çayırlar alır; en yüksek yeri 932 m. (L)

JORDAENS (Jacob), flaman ressamı (Anvers 1593 - ay.y. 1678). Adam Van Noort'un damadı (1616) ve öğrencisiydi. 1615'te Anvers gild'ine girdi, 1621'de gild'in başkanı oldu. Caravaggio, Iacopo Bassano ve Rubens'in etkisinde kaldılar. Jordaens masalı ve *İncil*'i halka indirdi, tiplerini belirgin bir «verismo» anlayışıyle işledi, ışıklandırmaya büyük önem verdi, paleti 1630'dan önceki eserlerinde çok zengindi. Ondan sonra mat gölgeleri kullanmada aşırılığa kaçtı ve canlılığı elden kaçırdı. Başlıca eserleri: *İlk Hıristiyanlar* (Louvre); *Verimliliğin Temsili İstiaresi* (Bürüksel); *Aziz Petrus'un Vergisi* (Kopenhag). Ayrıca *Satyros ile Köylü* (Kassel), *Kral İçiyor* (Louvre) temalarını işleyen birçok eser verdi. Sanatçı eserlerinde flaman köylülerinin ve burjuvalarının biraz hantal neşesini dile getirdi. Bu farfaracı ve yer yer kaba ressam, Calvin'ciliği kabul etti, hattâ bundan ötürü şüphe uyandırdı ama, katolik kiliseleri için çalışmağa devam etti. 1649'da La Haye yakınlarındaki orman evinde Orange salonunu süslemekle görevlendirildi. Oraya *Frederik Hendrik van Nassau'nun Parlak Başarısı* konulu büyük bir de pano yaptı. Rubens'in atelyesine iki işte yardımcı oldu: 1635'te kardinal-prens Ferdinand'ın «mutlu giriş»i için Anvers şehrinin süslenmesi ve Rubens'in ölümünden sonra Torre de La Parada (Madrid yakınları) için Ovidius'un *Metamorphoseis*'ini gösteren tuvallerin bitirilmesi. Jordaens, Anvers'teki evine bir seri tavan resmi yaptı. Bunların on kadarı (*Zodiak İşaretleri*) Paris'te Luxembourg sarayında saklanmaktadır 1654'ten sonra, İsveç kralı Karl-Gustaf için *İsa'nın Çilesi* konulu on iki tablo yaptı. Bürüksel müzesindeki *İhtiyar Kadın*'ı ve Louvre'daki, Ermitaj'daki, Budapeşte'deki portreleri onun iyi bir burjuva portrecisi olabileceğini gösterir, fakat o portre yapmayı sevmiyordu. Jordaens'in taslakları XVII. yy. bürüksel halı yapımcılarınca model olarak kullanılmıştır. *Genç Jacob Jordaens* (Anvers 1625-öl. Danimarka) onun oğluydu. Sadece bir eseri bilinir (Amiens müzesi). [L]

JORDAENS
«Kral İçiyor»
Louvre müzesi,
Paris

JORDAN (Alexis), fransız botanikçisi (Lyon 1814 - ay.y. 1897). Linnaeus okuluna karşı çıkan «Jordan okulu»nun kurucusudur. Bu okul küçük karakter farklarıyle ayrılan birey gruplarını birer tür sayar. Belli bir metot çerçevesinde bitki yetiştirme denemeleri yaptı. Muhtıralar ve inceleme eserleri yayımladı: *De l'Origine des Diverses Variétes ou Espèces d'Arbres Cultivés* (Bahçe Ağaçlarının Tür ve Çeşitlerinin Menşei Üstüne) [1853]; *Icones ad Floram Europae* (Avrupa Florasıyle İlgili Resimler) [1866] v.b. (L)

JORDAN (Camille), fransız matematikçisi (Lyon 1838 - Paris 1922), Camille Jordan'ın torunu. On yedi yaşındayken Ecole Polytechnique'e kabul edildi, maden mühendisi oldu, öğretim üyeliğinde kalmayı tercih etti. Ecole Polytechnique'te otuz altı yıl analiz dersleri verdi. 1883'te Collège de France'ta Liouville'in yerine matematik kürsüsüne getirildi. Özellikle analiz üstüne yaptığı çalışmalarla tanınır. Büyük *Traité des Substitutions et des Equations Algébriques* (Ornatmalar ve Cebirsel Denklemler İncelemesi) [1870] adlı eseri Evariste Calois'nın araştırmalarını tamamlar ve bu alandaki en önemli problemi açıklar: bir denklemi köklerle çözme. Georg Cantor'un düşüncelerine

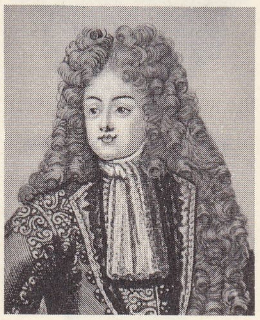

imparator **JOSEPH I**
H. Bonnard'ın gravürü,
Cabinet des Estampes,
Paris

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

solda, papaz **JOSEPH** Michel Lasne'ın eseri Cabinet des Estampes, Paris sağda, imparator **JOSEPH II** Viyana müzesi

imparatoriçe **JOSEPHINE** Chinard'ın eseri Malmaison

JOSEPH VON HABSBURG

ve bu düşüncelerin aritmetik süreklilik ile geometrik süreklilik arasında zorunlu olarak kabul ettirdiği yaklaştırmaya dayanarak Jordan, eğri üstüne çok genel bir tanım verebildi. Klasik geometrik çizgi düşüncesini karşılayan Jordan eğrisinin, topolojide büyük önemi vardır. (L)

JORDAN (Edwrin Oakes), amerikalı bakteriyolog (Thomaston, Maine 1866-1936). 1888'de Massachusetts Teknoloji enstitüsünü bitirdi. 1892'de Clark üniversitesinde doktora yaptı, aynı yıl Chicago üniversitesinde yardımcı anatomi profesörü olarak çalışmağa başladı. 1907'de burada bakteriyoloji profesörü oldu. Bu görevine, 1933 yılında emekliye ayrılıncaya kadar devam etti. Grip, tifo, yemek zehirlenmesi ve bakterilerin çözüşmesi üstüne yapılan araştırmaları yönetti. Eserleri: *Food Poisoning* (Yemek Zehirlenmesi) [ikinci baskı 1531] ve *The Newer Knowledge of Bacteriology and Immunology* (Bakteriyoloji ve Bağışıklık Üstüne Yeni Bilgiler) [1928] (M)

JORDAN (Pascual), alman fizikçisi (Hannover 1902 — Rostock 1929), Berlin (1944) ve Hamburg'da (1953) fizik profesörü olan Jordan, Max Born'un öğrencisiydi. Kuanta mekaniğinin yaratıcılarındandır. Elektrodinamik, genelleştirilmiş bağınlık, astrofizik, kozmoloji ve biyofizik üstündeki çalışmaları onu pozitivizme yakın bir bilgi teorisi kurmağa götürdü. (L)

JORDAN (Wilhelm), alman geodezi bilgini (Ellwangen, Württemberg 1842 - Hannover 1899). Özellikle topografya ve geodeziye dayanan ansiklopedik ve didaktik eseri *Handbuch der Vermessungskunde* (Metroloji El kitabı) [1873] ile tanınır. Bu eseri ünlü alman profesörleri yeniden gözden geçirdiler ve onu böylece günümüzde de yararlanılabilen bir eser haline getirdiler. (L)

JORDAN (Wilhelm), alman şairi (İnsterburg, Doğu Prusya 1818 - Frankfurt - am-Main 1904). Siyasete atıldı ve milletvekili seçildi. *Demiurgos* (1852 - 1854) adlı mitolojik ve felsefî şiiriyle tanındı. *Nibelungen* adlı iki bölümlük (*Sigfridsage* [Sigfrid Efsanesi] 1867 - 1868; *Hildebrands Heimkehr* [Hildebrand'ın Dönüşü], 1874) destanında onun milliyetçilik ve pozitivizm anlayışı bulunur. (L)

Jordan eğrisi, noktalarının koordinatları $[a, b]$ aralığındaki bir t parametresinin sürekli fonksiyonları olan ve kendisi için bir uzunluk tanımlanabilen (doğrulaştırılabilir) eğri yayı. t parametresi $[a, b]$ aralığı içinde değiştiğinde, her M noktasına t'nin tek bir değeri tekabül edecek şekilde

$$x = f(t)$$
$$y = g(t)$$
$$z = h(t)$$

sürekli fonksiyonlarıyle tanımlanmış bir eğri yayı alınsın. Jordan böylece tanımlanan bir eğri yayının, ancak ve ancak üç f, g, h, sürekli fonksiyonu sınırlı değişimde olursa doğrulaştırılabileceğini göstermiştir; bu şart, özellikle üç fonksiyon, aralık içinde sürekli türevler kabul ederse gerçekleşir. Doğrulaştırılabilir bir yay için, içine çizili çokgen çizgilerin uzunlukları üstten sınırlıdır ve bunların L üst sınırı eğri yayının uzunluğudur. Bundan dolayı, içe çizili bütün kenarların uzunlukları sıfıra yaklaşmak şartıyle alt değerler L'ye yaklaşır. (L)

JORDANÉS, Jordandès de denir, M.S. VI. yy.da yaşamış olan latin tarihçisi, Alain asıllıydı. Rahip veya piskopos olduğu sanılır. 551 - 552'ye doğru, Cassiodore'nin bir eserinden özetlediği *De Origine Actibusque Getarum* (Getlerin Eylemlerinin Kaynağı Üstüne) adlı bir eser yazdı. Bu eser tarihçiler için önemli bir kaynaktır. 552'ye doğru Eusebios, Aziz Hieronymus, Orosius, Eutropius ve Florus'tan yaptığı derlemelerle bir evren tarihi yazdı: *De Summa Temporum* (Bütün Zamanlar Üstüne). [L]

JORDANİT i. (fr. *jordanite*). Miner. Tabiî kurşun arsenyosülfür. (L)

JORDANON i. Biyol. Linnaeus'un tanımladığı büyük tür kavramına göre türün özerk bir bölümü. (Jordanon üretimle değişikliğe uğramaz ve faydası olmayan bazı küçük özelliklerle tanınabilir.) *Eşanl.* BİYOTİP, BASİTTÜR, MUTANT.

— ANSİKL. *Jordanon* kelimesini, Lotsy öne sürdü (1916). Lotsy'ye göre, botanikçi Jordan, Villeurbanne'daki evinde *Erophila verna*'nın elli çeşidini yetiştirdi ve bu çeşitlerin tamamen sabit kaldığını gösterdi. *E. verna*'nın basit tür olarak iki yüzden fazla jordanon'u bulunduğu anlaşıldı. *Jordanon-tür* terimi, bir türün, benzerleriyle çaprazlanmamış olan, onlardan ayrı bir şeklini ifade eder; büyüme durduğu zaman bağlaşıklarından ayrılan ve yeteri kadar şekil değişikliğine uğrayan bir jordanon-tür morfolojik bakımdan yeteri kadar farklı olduğu için tabiatta başlı başına bulunduğu zaman özerk bir tür sayılır; oysa belirli veya muhtemel menşeine bakılınca bunun bir jordanon-tür olduğu anlaşılır. Jordanon-tür'ler, morfolojik jordanonlar, kimyasal jordanonlar, ekolojik jordanonlar, kromozomik jordanonlar gibi çeşitlere ayrılır. (L)

JORDANUS NEMORARIUS, Jordanus Teutonicus da denir, alman asıllı matematikçi (Borgentreich, Westfalen - öl. 1237). Dominiklerin başkanı oldu (1222-1237). Keyfî sayıları belirtmek için harfler kullandı, bununla birlikte bu belirtme tarzı problemin açıklanmasında ve işlemlerde gerçek bir harf hesabına varmadı. Düzlem küre konulu incelemesi genel anlamda stereografik izdüşümünün ilkelerini anlatan en eski incelemedir. Ptolemaios astronomisi üstüne birçok eser yazdı, ayrıca geometriyle ilgili *Eşçevreliler* ve *Üçgenler* adlı iki inceleme kitabı yazdı, bu kitaplarında kübün iki katını alma ve açının üçe bölünmesi konularında ilgi çekici görüşler öne sürdü. Jordanus Nemorarius'un ayrıca, basit makinelerde işin korunumunu gösterdiği *De Ponderibus* (Tartı Üstüne) adlı bir fizik incelemesi vardır. Ortaçağda bilim öğretimi bakımından etkisi büyük oldu. (L)

JORİ i. Japonya'da 650 yılına doğru çıkarılan *Handen-Shuju* kanunu ile her 6 yılda bir işlenmiş toprakları köylülere dağıtmayı öngören ziraî sistemin uygulamasını kolaylaştıran yönetim. (3 Yüzyıl süresince uygulanan Jori sistemi, modern japon köylerinin yaşayışını çok değiştirmiştir.) [L]

JORULLO, Meksika'da (Michoacan eyaleti) yanardağ, Uruapan'ın güneydoğusunda; 1320 m. 1759'da püskürmeğe başladı, 1860'ta söndü. (L)

JORURİ i. Japon edebiyatında bir tür.

— ANSİKL. Başlangıçta bu isim, yarı epik, yarı romansı bir eserin kadın kahramanın adıydı: *Joruri-hime Monogatari* veya *Joruri Junidanzoşi* (Joruri'nin On iki Perdelik Hikâyesi [1510'a doğr.]; bu eser Minamoto Yoşitsune ile eşsiz güzellikteki bir prensesin aşklarını anlatır; kitap, *otogi-zoşi*'den türeyen edebî kitaplar serisinin ilkidir ve hint efsanelerine (*Bukki gun, İsum-boşi, Bişamon no Honji* v.b.) yer verir. Muromaçi devrinde bir meslek ortaya çıktı: halk hikâye ve masallarını ve özellikle Buddha efsanelerini şarkı veya şiir gibi söylemek. *Gunki* tarzında yazılan, *biva* daha sonra da *şamisen* eşliğinde şarkıcılar tarafından tekdüzenli olarak söylenen Joruri'nin hikâyesi, XVI. yy.ın ikinci yarısında büyük ün kazandı. Bu devirde, her büyük şarkıcının özel üslûbu (veya *fuşi*) vardır. İşte bu yüzden müzik ve şarkıyı belirtmek için *joruri-fuşi* (*«Joruri* söyleme üslûbu») ve kısaltılmış biçimiyle *Joruri* kelimesi kullanıldı. Daha sonraki evriminden sonra deyim edebî bir türü (*bunraku* için yazılan tiyatro oyunlarını veya keiçho devrinde [1596-1615] kukla tiyatrosu) ve hattâ *ayatsurijoruri* biçiminde kuklaları oynatma sanatını belirtmeğe başladı. Kukla tiyatrosu ilk devirlerdeki şarkıcıya yer vermeğe devam etti; bu şarkıcı, şarkı ve diyalogları art arda söyler; oysa kuklalar, eylemi mimiklerle anlatır. Bu söyleme üslûbu *kabuki*'de de muhafaza edildi. (L)

JOS, Nijerya'da (Kuzey bölgesi) şehir, Bauçi yaylasında; 32 100 nüf. Avrupalıların kurduğu şehir, bölgedeki maden işletmelerinin (kalay) idare merkezi, aynı zamanda da bir turizm ve sayfiye merkezidir. — *Jos yaylası*, Bauci yaylasının bir kısmıdır. (L)

JOSÉ I Reformcu (Lizbon 1714 - ay.y. 1777), Portekiz kralı (1750-1777), Joao V ile Avusturya'lı Maria - Anna'nın oğlu. Pombal markisine kendi adına hükümdarlık etme yetkisini verdi. Bir suikastta yaralanınca (1758) Pombal, bu olaydan düşmanlarını sorumlu tuttu, büyük senyörlerle cizvitleri takip ettirerek onları 1759'da kraliktan sürmeyi başardı. José, 1 ekim 1755 depreminde yerle bir olan Lizbon şehrini yeni baştan inşa etti. 1774'te felç oldu, 1776'da, karısı Marie-Anne-Victoire de Bourbon'u naip tayin etmek zorunda kaldı. (L)

JOSEFEY (Rafael), macar asıllı amerikalı piyanist (Hunfalu, Macaristan 1852 - New York 1915). Leipzig ve Berlin'de okudu. Weimar'da Franz Liszt'in öğrencisi oldu. 1879'da ilk defa New York'ta sahneye çıktı. 1888 - 1906 Arasında New York Millî Müzik konservatuarında profesörlük yaptı. Amerika'da tanınmasına çok çaba harcadığı Brahms yorumlarıyle tanındı. Müzikolog olarak yaptığı en büyük hizmet, Chopin'in eserlerini 15 cilt halinde toplamasıdır. Piyano için birçok parça besteledi. *School of Advanced Piano Playing* (İlerlemişler İçin Piyano Okulu) [1902] adlı bir kitap yazdı. (M)

JOSEFİNOS. Bk. AFRANCESADOS.

JOSELİTO (José Gomoz ORTEGA, — denir), ispanyol boğa güreşçisi (Gelves, Sevilla 1895 - Talavera de la Reina 1920). «Gallos» denilen ünlü torero'ların oğluydu. On altı yaşında harika çocuk olarak boğa güreşçiliğine başladı. 1912 Yılında kutsallaştırıldı, 1913 sonlarında Büyük Bombita'yı arenalardan sildi ve bu alanda tek adam haline geldi. Rakibi Belmonte ile yarışması onun altın çağını açmıştır. Zekâsı, gücü, geniş oyun bilgisi ve kıvraklığı yönünden, Joselito'yu tarihçiler dünyanın üç dört boğa güreşçisinden biri sayarlar. 1 550'den çok boğa öldürerek boğa güreşçiliğinde büyük bir üne kavuştu. Joselito «Balilador» adlı boğa tarafından öldürüldü. (L)

JOSE PANGANİBAN, Filipinlerde liman şehri, Luzon adasının güneydoğusunda, Filipin denizi kıyısında; 5 800 nüf. Bir maden (altın ve demir) bölgesinin ticaret merkezi. (L)

JOSEPH sıf. *Joseph* de Mongolfier tarafından bulunan ve sıvıların süzülmesinde kullanılan ince ve saydam bir kâğıt için kullanılır. (L)

JOSEPH I (Viyana 1678 - ay.y. 1711), Macaristan kralı (1687) ve Romalıların kralı (1690), Avusturya arşidükü ve imparator (1705-1711), Leopold I ile Eleonore von Neuburg'un büyük oğlu, Prens Eugen'in etkisiyle, Fransa'ya karşı savaş açılmasını isteyenlerin başkanı oldu. Babasından daha enerjik olan Joseph I, İspanya Veraset savaşına fiilen katıldı ve kardeşi arşidük Karl'ın tarafını tuttu. Kuzey İtalya'yı ele geçiren imparator, papa Clemens XI'i Philipp V'in tarafını tutmak zorunda bıraktı (1709). Alman prensleri onun, Fransa'nın müttefiki olan Bavyera seçicisinin elinden aldığı Bavyera'yı ülkesine katmasını önlediler. Joseph I Silezya'da protestanlara imtiyazlar vermekle, İsveç kralı Karl XII'nin düşmanlığını önledi (1707). Macaristan'da Györgi Rakoczy'nin ayaklanmasını bastırdı, Calvin'ciliği ve devletlerin haklarını tanımak yoluyle asil sınıfın haklarını kısıtladı (1711). [L]

JOSEPH II (Viyana 1741 - ay.y. 1790), germen imparatoru ve Habsburg devletlerinin ortak-naibi (1765-1790), Franz I ile Maria-Theresa'nın büyük oğlu. Birçok cizvit yardımcısı olan macar asıllı bir mürebbi elinde yetişti. Bunların yaptığı aşırı dinî telkinlere tepki olarak dine karşı cephe aldı. Çeşitli diller öğrendi, profesör Martini'den

Foto. LAROUSSE

tabiî hukuk dersleri aldı ve fransız «filozofları»nın düşüncelerini benimsedi. Parma'lı İsabel ile evlendi (1760), tek kızı ile eşinin (1763) ölümü onu onarılmaz bir kedere düşürdü, geçimsiz, şüpheci ve alaycı bir insan yaptı. Maria - Theresa'nın ısrarı üzerine Bavyeralı Maria - Josepha ile evlendi ise de ona hiç ısınamadı, Marie Josepha da 1767'de çocuk bırakmadan öldü.
Joseph II, babasının ölümünden sonra imparator olunca (1765), iktidarı kendinde alakoyan annesi tarafından ortak-naip tayin edildi. Her şeyi kökünden düzeltmek için çırpınıyordu. Din konusunda uzlaşamadığı annesi ile dış siyasette az çok anlaşıyordu. Avusturya devletlerinde ve yabancı ülkelerde seyahat etti, Galiçya (1772) ile Bukovina'yı (1775) kendi topraklarına ilhak etmeğe çalıştı. 1780'den sonra tek başına hükümdar olunca, bakanlarını ve danışmanlarını (Kolowrat, Kaunitz v.b. gibi) dinlemeden hemen reformlara girişti: aydın istibdat yönetiminin soylu bir temsilcisi olarak hem tebaasının mutluluğunu sağlamak, hem de sonradan devletlerinin gelir kaynaklarını arttırmağa çalıştı. O zamana kadar zulme uğrayan protestanlar ile ortodoksların göç etmelerini önleyecek bir hoşgörü fermanı yayımladı (1781). Devletlerinin tek hükümdarı olmak için, papa Pius VI'nın Avusturya kilisesi üstündeki nüfuzuna son verdi ve katolik törenlerini sıkı bir düzene bağladı. (Bk. JOSEPH'ÇİLİK). Mahallî devletler temsilcilerinin yerine yüksek öğrenim görmüş memurlar tayin etti, eyaletlerde ve çevrelerin de aynı tip idare bölümleri kurdurdu; Almanca, resmî makamların, laik ve dinî okulların dili oldu (1784-1785). Sosyal eşitlik ve medenî evliliği kabul eden, cezaları yumuşatan kanunlar yayımladı. Köylülerin hukukî durumunu düzeltmeğe çalıştı (köleliğin kaldırılması 1781-1785), köylüler bundan yararlanarak sonradan Bohemya ve Macaristan'da ayaklandılar. Bütün topraklar üzerinde uygulanacak bir arazi vergisini koymayı bile düşündü. Ziraat, sanayi (himayecilik) ve ticaretin (asalet önceliğinin kaldırılması; her isteyene fabrika ve dükkân açmak imkânı; serbest rekabet düzeni; Trieste'nin geliştirilmesi; Coromandel kıyısında bir sömürge kurulması v.b.) gelişmesine çalıştı. Millî bir ordu kurulmasını sağlamak amacıyle askerî reform kanunları çıkarttı. Ama dış siyaseti başarısız oldu. Frederik II'nin imparatorlukta kurmuş olduğu Fürstenbund (Prensler teşkilâtı) Joseph II'nin Bavyera'yı Hollanda ile değiştirmesine engel oldu (1785). Katerina II Avusturya topraklarını işgal etme eğilimine varan bir anlaşmazlık sebebiyle onu Türklerle savaşa zorladı. İmparatorun reformlarını niteleyen sertlik ve sistemcililik ruhu, onun askerî gücünü kısıtlayan genel bir hoşnutsuzluk yarattı. Macaristan'ın ayaklanmasından çekinen Joseph II, reformlarının çoğundan vaz geçti. Kendilerini her alanda merkezî bir idare sistemini kabule zorlayan hükümdarın (1 ocak 1871 fermanı) devlet darbesine karşı önceleri kanun çerçevesinde (ocak - mayıs 1871) direnen Hollanda'nın da engellenmesiyle karşı karşıya kaldı, bu karşı koyma Hollanda'nın başkaldırmasına (1789) yolaçtı ve, bu, Habsburg'ların sonu demek oluyordu. Türk seferlerinden bitkin dönen hükümdar, 20 şubat 1790'da öldü. (L)

JOSEPH (François Joseph LE CLERC DU TREMBLAY, **Rahip** — denir), fransız kapüsen rahibi (Paris 1577 - Rueil 1638). Önce askerdi (1597), sonra saraya, daha sonra da Kapüsenler tarikatına girdi, 1613'te bu tarikatın Touraine bölge başkanı oldu. Din savaşlarının ertesinde, protestan ülkelerde Katolikliği yaymağa çalıştı. Türklere karşı yeni bir haçlı seferi düzenlenmesi için çağrıda bulundu (Roma, Floransa, Torino). Hıristiyan milislerini teşkilâtlandıran Carlo di Gonzago'yu destekledi (1617), Kanada, Fas ve Ortadoğuya misyonerler gönderdi (1625). 1616'da Richelieu ile ilişki kurdu, onun dış siyaset danışmanı oldu (1624). Bu görevi, onun AKIL HOCASI diye anılmasına sebep oldu. Habsburg'lar iktidarı ile mücadeleye girişti: Regensburg'da (eylül-ekim 1630) Casal ve Mantova meselelerini müzakere ederken, bir yandan katolik seçici prensleri, özellikle anlaşma yaptığı Bavyera kralı Maximilian'ı imparatora karşı kışkırttı ve İmparatorun oğlu Ferdinand III'ün seçilmesini engelledi. Bu arada Louis XIII'ün hastalığından (eylül 1630) yararlanarak genel barışı imzaladı (13 ekim 1630). Richelieu açıkça belli etmemekle birlikte, durumdan hiç memnun olmamıştı. Rahip Joseph, Otuzyıl savaşına son veren kararların alınmasına önayak olanların başında gelir. (L)

JOSEPH (George Francis), ingiliz ressamı (Dublin ? 1764 - Cambridge 1846). Krallık akademisi öğrencisiydi. Birkaç tarihî tablo yaptı; daha çok, portreleriyle (*Sir John Stevenson* [Dublin]; *Spencer Perceval* [Londra]) tanındı. (L)

JOSEPH (HİNMATON YALAKTİT, **şef** — denir), Amerika'da Delik - Burunlular adlı kızılderili kabilesinin başkanı (Lapwai River, İdaho 1840'a doğr. - Colville, Washington 1904). Oregan'da Yılan nehri üzerinde bir savaştan sonra general Nelson Miles tarafından Yellowstone'da bozguna uğratıldı (1877). KIZILDERİLİLERİN NAPOLYONU diye anılır. (L)

Joseph Andrews'ın Maceraları (*History of the Adventures of Joseph Andrews and of His Friend Mr. Abraham Adams*), Fielding'in romanı (1742). Birçok sıkıntıdan sonra birleşmeyi başaran genç bir uşakla bir hizmetçi arasındaki aşkın bürlesk anlatısı. Yazar bu eserde epik türün biçimlerini yansılar ve S. Richardson'un *Pamela* adlı eserindeki ahlâkçı eğilimi alaya alır. (L)

Joseph Balsamo, Alexandre Dumas père'in romanı (1846), *Mémoires d'un Médecin*'in (Bir Hekimin Hatıraları) ilk dizisi (bunu, *Collier de la Reine* [Kraliçenin Gerdanlığı] 1850; *Ange Pitou*, [1853]; *La Comtesse de Charny* [Charny Kontesi], 1855 izledi). Eserin kahramanı Cagliostro'dur ve romancı onu Fransız devriminin başlıca etkeni gibi görmekten hoşlanır. A. Dumas fils bu romandan bir tiyatro oyunu yapmıştır (1878). [L]

JOSEPHİNE (Marie - Josèphe Rose TASCHER DE PAGARİE, imparatoriçe) [Trois - İlets, Martinique 1736 - Malmaison 1814]. Deniz piyade subayı olan babasıyle 1779'da Fransa'ya gitti ve vikont Alexandre de Beauharnais ile evlendi. İki çocuğu oldu: prens Eugène ve kraliçe Hortense. Darağacından kurtarmağa çalıştığı kocası 1794'te asıldı, kendisi de tutuklandı ve 9 - Thermidor'da serbest bırakıldı. Madam Tallien aracılığıyle girdiği paris salonlarında göz doldurdu. Barras, onu Napolyon ile tanıştırdı, 9 mart 1796'da evlendiler, Napolyon'un İtalya ordusu başkumandanı tayin edilmesine çalıştı; İtalya'ya gittiler ve Montebello'da oturdular. Mısır seferi sırasında Fransa'da kalan Josephine başıboş bir biçimde yaşamağa koyuldu. Ailesinin uyarmaları karşısında Bonapart, karısının kendisine ihanet ettiğini sandı. Oysa Josephine kocasını çok seviyor ve üstünde etkili olabiliyordu. İmparatorun, eski soylu sınıfa iyi davranmasında da etkili oldu. 1809'da, tahtına bir mirasçı bırakmak isteyen Napolyon, Josephine'i boşadı (bunu 1804'ten beri yapmayı düşünüyordu). Hayatı bakımından garanti altına alınan Josephine, Malmaison'a ve Evreux yakınlarındaki Navarre malikânesine çekildi ve imparatorla mektuplaşmağa devam etti. Ölümünden (1814) az önce çarın özel himayesini elde etmişti.

— İkonogr. Josephine de Beauharnais'nin portreleri Gérard (Versailles), Lecomte (*Joséphine Garde Gölünde*, Malmaison) tarafından yapılmıştır; sömürgede doğan bu güzel avrupalı kadının büyüleyici sevimliliğini en iyi yansıtan, hiç şüphesiz Prud'hon'un *Josephine Malmaison Bahçelerinde* adlı portresidir (Louvre). Malmaison'da; Boilly'nin bir deseni, Bosio ve Chinard'ın büstleri vardır. Louvre'daki büstü Houdon tarafından yapılmıştır. Cartellier, Rueil'deki mezar üstüne onun dua eden bir heykelini yapmıştır. Fort-de-France'ta da bir heykeli vardır. (L)

JOSEPHSON (Ernst), isveçli ressam ve şair (Stockholm 1851 - ay.y. 1906). İsveç Sanatçılar birliğini kuranlara katıldı (1886). Paris, Bretagne, Creuse'de kaldı, sonra Avrupa'yı dolaştı. Yurduna döndükten sonra akıl hastalığına tutuldu, bu durum onun sanat hayatını sona erdirdi. Eserleri, Stockholm (portreler) ve Göteborg müzelerindedir. *Siyah Güller* (1888) ve *Sarı Güller* (1896) adlı iki şiir kitabı yayımladı. (L)

JOSEPH VON HABSBURG, Avusturya arşidükü (Alcsuth, Macaristan 1872). Arşidük Joseph'in oğlu. Honvéd'e kumanda eden Bavyera prensi Leopold'un kayınbiraderi. On sekiz yaşında asker oldu ve Macaristan'da görev aldı. 31. Macar tümeni kumandanı olarak, 1914'te Sırplarla, sonra Lwow'da Ruslarla savaştı. 7. Avusturya kolordusu kumandanı olarak Karpatlarda, sonra Kärnten'de İsonzo savaşına katıldı; 1916'da, Avusturya - Rusya cephesi güney kumandanlığında arşidük Karb'ın yerine geçti, İmparatorluk ve Krallık ordusu feldmareşalliğine getirildi. 1917'de, İtalya cephesinde savaşan avusturya - macar kıtalarına kumanda etti. İmparatorluk ordularının çöküşünden az önce, imparator Karl, arşidük Joseph'i Macaristan naibi yaptı. O zaman, ihtilâlcilere karşı olan kuvvetlerin başına geçti, başarıya ulaşan ağustos 1919 hükûmet darbesinden sonra ılımlı bir hükûmet kurdu ve macar kuvvetlerinin başına amiral Horthy'yi getirdi. Az sonra müttefikler tarafından, naiplik yetkilerinden vaz geçmek zorunda bırakıldı, bu yetkiler Horthy'e verildi. Arşidük Joseph, Regensburg'a çekildi ve hatıralarını *Der Weltkrieg wie ich ihn sah* (Benim Gözümle Dünya Savaşı) yazdı. [L]

JOSETSU, Kyoto'lu zen rahibi (XV. yy. başları). Japonya'ya çin usulü tek renkli manzara resmini sokanlardandır. Kyoto'da Taizo-in'deki *Su Kabağı Avı* adlı tablo ona mal edilir. (L)

JOSİKA (Miklos), macar romancısı (Torda, Transilvanya 1794 - Dresden 1865). Muvazaf subaydı, birçok tarihî roman yazarak millî rönesansa hizmet etti, romanlarında Walter Scott'un etkisi görülür: *Abafi* (1836); *Az Utolso Batory* (Son Batory) [1837]; *A Csehek Magyarorszagon* (Huscular Macaristan'da) [1839]; *Şair Zrinyi* (1843). Milliyetçiler bozguna uğrayınca 1849'da yurdundan uzaklaşmak zorunda kaldı. *Müvei* (Hatıralar) adlı eseri 1865'te yayımlandı. (L)

JOSLİN (Elliott Proctor), amerikalı hekim (Oxford, Massachusetts 1869). 1895'te Harvard üniversitesini bitirdi, 1922'de profesör oldu. Şeker hastalığını ve insülinin kullanılışını inceledi. Başlıca eserleri: *The Treatment of Diabetes Mellitus* (Şekerli Diyabetin Tedavisi) [1916]; *A Diabetic Manual* (Şeker Hastalığı Elkitabı) [1918]. (L)

JOSTEDALSBRE, Norveç'in en büyük buzulu, Signefjord ile Nordfjord arasında; yaklş. 1200 km². 250 m yükseltiye kadar iner ve Sognefjord'a kavuşur. (L)

JOSTEN (Werner), alman asıllı amerikalı besteci ve orkestra yöneticisi (Elberfeld 1885). R. Siegel ve Jaques-Dalcroze'un öğrencisi, Birleşik devletlerde hocalık yaptı (Smith college, Northampton), Monteverdi ve Händel'in eserlerini yaydı. *Abraham ve Isaac* adlı bir misterioso, baleler, bir senfoni (1936), konçertolar, sesli müzik eserleri, oda müziği besteledi. (L)

JOTA i. (isp. k). İspanyol alfabesindeki harflerden biri; biçimi Türkçedeki *j* harfine benzer ama Almancadaki *ch*'ye (*h*) benzeyen sürtüşmeli bir artdamaksıyı gösterir.

— Müz. Bir ispanyol şarkı ve dans türü; İberik yarımadasında, Balear ve Kanarya adalarında çok yaygındır; değişik biçimler göstermekle beraber (*jota arafonesa, valenciana, Mahonesa, isa* [Kanarya adalarında]) bazı özellikleri değişmez. Üçlü ritmi olan jota, münavebeli tonik ve dominant akortlarından meydana gelir, *rondalla*'ların [gitarlar, banduria'lar, ziller, tefler v.b.] eşliğinde söylenir, çalgıların girişinden sonra ve kıtalar arasında, bir çeşit nakarat olan *estribillo* duyulur.) [L]

JOTUNHEİM, Norveç'in güneyinde dağ kütlesi, Sognefjord'un doğu-kuzeydoğusunda. İskandinavya'nın en yüksek tepesi olan *Galdhöppigen*'de, 2 468 m. Kütlede birçok buzul vardır. İskandinav mitolojisinde, burası devlerin ülkesidir. (L)

JOTUNİ (Maria), finlandiyalı kadın edebiyatçı (Kuopio 1880 - Helsinki 1943). Kadın ruhunun titiz gözlemcisi, nükte ve psikoloji gözlemleriyle dolu hikâyeler ve dramlar yazdı: *Arkielämää* (Günlük Hayat) [1909]; *Tyttö Ruusutarhassa* (Gül Bahçesin-

JOUARRE
Théodechilde'in lahidi

Raymond JOUAUST

JOUFFROY D'ABBANS

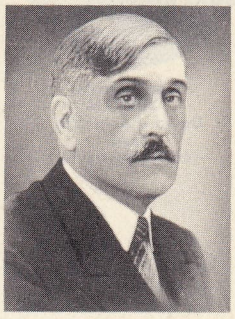

Emile JOUGUET

Foto. Franceshi, X (LAROUSSE)

James JOULE

Léon JOUHAUX

AB, kanatları döndüren eksen; E, F, ağırlıklar

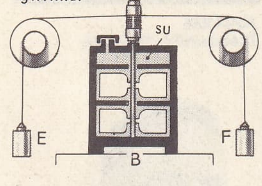

joule deneyi

Frantz JOURDAIN'in yaptığı «Samaritaine»in mağazası

Jean-Baptiste JOURDAN David d'Angers'in eseri (özel koleksiyon)

deki Genç Kız) [1927]; *Norsunluinen Laulu* (Fildişi Şarkısı) [1947]. (L)

JOUANNETİA i. Resiflerde yaşayan iki çenetli yumuşakça. (Hayvanın üç köşeli küçük dokunaçları, uçları saçaklı taç şeklinde toplu sifonları, ilkel bir ayağı vardır; fakat ayaksız da olabilir; yuvarlak ve iyice kapalı olan kavkısı birbirine hiç benzemeyen iki çenetten meydana gelir. *Jouannetia*'lar Okyanusya'da mercan resiflerinde yaşar; miyosen ve pliyosen tabakalarında fosiline çok rastlanır. *Pholadidae* familyasından.) [L]

JOUARRE, Fransa'da Seine-et-Marne idare bölgesinde (Meaux idare çevresi) komün, Brie'nin kuzeyinde, Petit Morin'in yukarısında; 2 270 nüf. 630 Yılına doğru inşa edilen manastırdan, XVIII. yy.dan kalma binalar ve özellikle ilk kilisenin kalıntısı olan ilgi çekici mermer sütunlarla süslü bir yeraltı mezarlığı (VII. yy. sonundan kalma oymalı güzel lahitler), XV. yy.da yapılmış kilise (XIII. yy.dan kalma nakışlı cami pencereler; XIII-XVI. yy.dan kalma kutsal emanet sandukaları). Sandık fabrikası. (L)

JOUAUST (Raymond), fransız elektrik mühendisi (Rennes 1875 - Paris 1949). 1903'ten itibaren Elektrik Merkez laboratuvarı araştırma başkanlığı yaptı. 1937'de idarenin başına geçti. Elli yıl boyunca elektroteknik, metroloji, radyo elektrik, fotometri üstüne özgün çalışmalar yaptı. Fransız etalonların mütekabiliyetinin meydana gelmesi, pratik birim ile mutlak birimlerin birbiriyle olan bağlantıları ve elektroteknikte kullanılan yalıtkan ve iletken maddelerin özelliklerini tayin eden deney metotlarını buldu. Asıl başarısı radyo elektrikte ve özellikle yüksek frekansta ferro magnetleme, mayınların yerlerini tespit, elektronik tüpler, parazitlere karşı dalgaların yayımında iyonosferin rolü üstüne oldu. Birinci Dünya savaşında general Ferrie heyetinin seçkin uzmanlarından biriydi. ve 1926'da general Ferrie, onu, millî radyo-elektrik laboratuvarını kurmağa teşvik etti, astronomi, jeodezi, jeofizik üstüne ve özellikle Boylamlar bürosunda çalıştı. Yüksek Elektrik okulunda profesör oldu, iyonosfer, dielektrik ve ışıklandırma hakkında birçok eser bıraktı. (L)

JOUBERT (Barthélemy Catherine), fransız generali (Pont-de Vaux 1769 - Novi 1799). Ain'de orduya gönüllü yazıldı. Ren ordusuna gönderildi. İtalya ordusunda subay oldu, özellikle Loano'da yararlık gösterdi (1795). 1796-1797 Savaşındaki başarıları tüm generalliğe yükselmesini sağladı. Hollanda (1797), Mainz, İtalya (1798) ordularında başkumandan oldu. Piemonte'yi aldı. Hükûmetin sivil komiserlerinin işlere karışmaları yüzünden istifa etti, sonra yeniden kumandanlığa tayin edildi (1799). Novi'de avusturya-rus ordusuyle savaşa girişti, harekâtın daha başında vuruldu. (L)

JOUBERT (John), güney afrikalı besteci (Le Cap 1927). Hull'da (İngiltere) müzik hocalığı yaptı. Operalar (*Antigone*, 1954), bir bale, bir senfoni (1956), birçok uvertür, konçertolar, beş çalgı için bir sonat (1963) ve bir missa besteledi. (L)

JOUBERT (Joseph), fransız ahlâkçısı (Montignac, Périgord 1754 - Villeneuve-sur-Yonne 1824). On dört yaşındayken Toulouse'a gitti, 1776'ya kadar orada kaldı. Hıristiyan Doktrini Rahipleri kolejinde önce öğrenci, sonra öğretmen oldu. İki yıl sonra, Paris'te Marmontel, Laharpe, Diderot ve d'Alembert ile ilişki kurdu. Devrim günlerinde doğduğu şehrin sulh hâkimliğine getirildi, 1793'te evlendi, dostu Fontanes tarafından müfettişliğe tayin edildi (1809), Üniversite danışmanlığı yaptı. Chateaubriand, Bonald, de Sèze, Clausel, Madame de Beaumont dostları arasındaydı, ilham ve biçim yönünden büyük incelik taşıyan, ölümünden sonra da ününü sağlayacak olan düşüncelerini, onların çevresinde ve Villeneuve-sur-Yonne'daki sayfiye evinde yazdı. Chateaubriand bunlardan seçtiği parçaları, 1828'de kitap halinde yayımladı; Paul de Raynal da 1842'de *Pensées, Essais, Maximes* (Düşünceler, Denemeler, Özdeyişler) başlığıyla yazılarının tamamını bastırdı. Joubert yazılarında ince, biraz yapmacıklı olmakla beraber derin ve köklü bir yazar olarak görünür. Yazışmaları da büyük bir değer taşımaktadır. (L)

JOUBERT (Petrus Jacobus), boer generali (Kongo, Oudtshoorn 1834 ? - Pretoria 1900). Nantes fermanının yürürlükten kaldırılmasından sonra Kap'a göç eden taşralı bir ailedendir. Transvaal'e gitti, orada bir çiftlik işletti. 1852'de komando şefi olarak güney afrikalı zencileri yenilgiye uğrattı ve sulh hâkimi, sonra milletvekili oldu. 1880'de Pretorius ve Kruger Triumvira'ya üye seçildi, İngiltere'ye karşı başkaldıran Boer'lerin başkumandanı oldu, Natal'deki ingiliz askerlerini Majuba Hill'de yenilgiye uğrattı (1881) ve Güney Afrika cumhuriyetinin bağımsızlığını kabul ettirdi. Daha sonra, İngiltere'ye karşı yeni bir savaşı kaçınılmaz görerek ve bu savaşın hazırlıklarına girişerek Transvaal Askerî teşkilâtını kurmaya yöneldi. Savaş 11 ekim 1899'da patlak verdi ve Joubert, Orange ve Transvaal'deki boer kuvvetlerinin başkumandanlığına getirildi. Bu kuvvetler Natal ve Kap sömürgesini istilâ ederek İngilizlere ağır kayıplar verdirdiler (Ladysmith, Mafeking v.b.). Boer'lerin üstünlük göstereceği bir partizanlar savaşı yerine bol miktarda araç ve gereç gerektiren bir savaşı seçmiş olmakla suçlanınca ordudan ayrıldı. (L)

JOUFFROY (Théodore), fransız filozofu (Les Pontets, Doubs 1796-Paris 1842). 1913'te Ecole Normale'e girdi ve orada dinî inancını yitirdi, 1816'da *Du Beau et du Sublime* (Güzel ve Yüce) ve *De la Causalite* (Nedensellik Üstüne) adlı iki incelemeyle felsefe doktoru oldu ve Öğretmen okulunda konferanslar vermekle görevlendirildi (1811-1822). *Globe* gazetesine girdi, burada *Comment les Dogmes Finissent* (Dogmalar Nasıl Son Bulur) başlıklı bir makalesi büyük yankılar uyandırdı. 1828'den itibaren tekrar Ecole Normale'de, öğretmen okulunda, Sorbonne'da ve Collège de France'ta ders vermeğe başladı.

Jouffroy'nın en büyük değeri, Fransa'ya iskoç felsefesini tanıtması olmuştur. Başlıca eserleri şunlardır: Dugald Stewart'ın *Outlines of Moral Philosophy* (Ahlâk Felsefesi Taslakları) tercümesi [1826], Th. Reid'in *Essays on the Active Powers of Man* (İnsanın Etkin Güçleri Üstüne Deneme) tercümesi [1828-1836]; *Melanges Philosophiques* (Felsefî Karışımlar) [1833]; *Cours de Droit Naturel* (Tabiî Hukuk Dersleri) [1835]; *Nouveaux Melanges Philosophiques* (Yeni Felsefe Bahisleri Derlemesi) [1842]; *Cours d'Esthétique* (Estetik Dersleri) [1843]. Bu son eser kalıplaşmış aklın onayladığı «güzel» fikrini, duygunun onayladığı «yücelik» fikrine karşı çıkarır. «Bir karakter, savaş yaptığı zaman değil, başardığı zaman «güzel»dir ve başardığı zaman değil, savaştığı zaman «yüce»dir. (L)

JOUFFROY D'ABBANS (Claude François, DE— markisi), fransız mühendisi (Roches-sur-Rognon, Champagne 1751 - Paris 1832). Bir köy kazancısının yardımıyle 1776'da bir sürü engeli aşarak, Baume-les-Dames'de Doubs nehrinde işleyen bir gemi inşa etti. Bu gemi, basit bir makine ve deniz kuşlarının ayak hareketlerini taklit eden, döner kürek sistemiyle hareket ediyordu. 1780'de bu kürekleri kanatlı tekerlek ile değiştirerek daha büyük bir gemiden faydalandı. 46 Metre uzunluğundaki *pyroscaphe* adını verdiği bu yandan çarklı gemi, Lyon'da inşa edildi, binlerce seyirci ve Lyon akademisi üyelerinin önünde Vaise'den Barbe adasına kadar Saône'da seyir etti. Fakat buluşunu değerlendiremeyen ve yardım alamayan Jouffroy, zamanla unutuldu, düşkünlerevine çekildi ve orada koleradan öldü. (L)

JOUGUET (Emile), fransız matematikçisi (Bessèges, Gard 1871-Montpellier 1943), Pierre Jouguet'nin kardeşi. Maden işletmesinde mühendis, Paris Maden okulunda makine bilimi ve Ecole Polytechnique'te mekanik okuttu; öte yandan teorik ve uygulamalı mekanik üstüne birçok teorik araştırma yaptı. Termodinamikten türediği kabul edilen mekanik akışkanların hareketi ve dalgaların yayılışı üstüne derin görüşleri vardır. 1900'den itibaren, dalgalar halinde yayılan patlama olayıyle ilgilendi ve birkaç yıl içinde patlamanın hidrodinamik teorisinin esasını bulmayı başardı. Bu doktrinin tamamı *Mécanique des Explosifs* (Patlayıcıların Mekaniği) [1917] adlı eserde anlatılır. (L)

JOUGUET (Pierre), fransız helenisti (Bessèges, Gard 1869-Paris 1949). Atina'daki fransız okulunda dersler verdi (1893-1897), daha sonra Kahire'ye geçti, sonra Lille üniversitesinde profesör oldu, Fayoum'daki çalışmaları sırasında bulduklarıyle bir papiroloji enstitüsü kurdu, 1919'da Paris'e dönerken enstitüyü de oraya taşıdı. Eserleri: *Papyrus Grecs de Lille* (Lille'de Eski Yunan Papirüsleri) [1907-1912, işbirliği ile]; *La Vie Municipale Dans l'Egypte Romaine* (Roma Döneminde Mısır'da Belediyecilik) [1911]; *Les Papyrus de Théadelphie* (Théadelphie Papirüsleri) [1911]; *L'Impérialisme Macédonien et l'Hellenisation de l'Orient* (Makedonyalıların Yayılma Siyaseti ve Doğunun Helenleştirilmesi) [1926]. (L)

JOUHANDEAU (Marcel), fransız yazarı (Guéret 1888), 1912'den 1948'e kadar Passy de özel okul öğretmenliği yaptı. *Jeunesse de Théophile* (Théophile'in Gençliği) [1921], *Les Pincengrain* (1925) ve özellikle *Monsieur Godeau İntime* (Yakından Bay Godeau) [1926] ile edebiyata başladı. Bu eserlerde, hayalî alegori ve yergi dolu, katı bir gerçekçilik birbirine karışmaktadır. Önem verdiği kişilerin (karısı Elise, Véronique, Agnès, Heliodore) ruhlarında ilâhî kurtuluşun veya lânetlenmenin sırrını araştırırken, bunun etkisiyle, hayalî bir şehir (Chaminadour) ve bir kahraman (bay Godeau) yarattı. Bu kahraman tipine kendisinden çok şey kattı. Titiz bir gözlemci gerçekçiliğin yanı sıra içebakış unsurlarını ihmal etmedi. Romanları: *Monsieur Godeau Marié* (Evli Bay Godeau) [1933]; *Chaminadour* (3 cilt, 1934-1941); *Chronique Maritale* (Evliliğe Dair Yazılar) [1938]; *L'Oncle Henri* (Henri Amca) [1943]; *L'Imposteur ou Elise Iconaclaste* (Sahtekâr veya Put Düşmanı Elise) [1950]; denemeleri: *Algèbre des Valeurs Morales* (Ahlâkî Değerler Matematiği) [1915]; *De l'Abjection* (Alçaklık Üstüne) [1939]; *Essai Sur Moi-Même* (Kendim Üstüne Deneme) [1947]; *De la Grandeur* (Büyük Üstüne) [1952]; *Réflexions sur la Vieillesse et la Mort* (Yaşlılık ve Ölüm Üstüne Düşünceler) [1956]; *Carnets de l'Ecrivain* (Yazarın Not Defterleri) [1957]; otobiyografileri: *Mémorial* (Hatıralar) [6 cilt, 1956-1958]; *Scènes de la Vie Conjugale* (Evlilik Hayatından Sahneler) [1948]; *Journaliers* (Gündelikler) [3 cilt, 1961-1966]. (L)

JOUHAUD (Edmond), fransız generali (Bou Sfer, Oran 1905). 1926'da Saint-Cyr Askerî okulunun havacılık sınıfından çıktı, 1940'ta bir birliğe kumanda etti ve 1942'de Direnme teşkilâtına geçti. 1949'da generalliğe yükseldi, Almanya'daki 1. Taktik Hava kolordusu kumandanı oldu (1952), Çinhindi'nde Hava kuvvetleri kumandanı olarak bulundu (1954) ve 1955'te hava tümgeneralliğine yükseldi. Cezayir-Büyük Sahra Halk Kurtuluş komitesi ikinci başkanı iken, 13 mayıs 1958'den sonra Cezayir'deki hükûmetin başdelegesi Salan'ın yardımcılığında bulundu. Sonra Hava Kuvvetleri kurmay başkanı (1958-1959), daha sonra Hava ordusu genel müfettişi oldu (1960). İsteği üzerine tekaüt edildi, ekim 1960'ta Cezayir'e yerleşti, orada nisan 1961'de Challe, Zeller ve Salan ile birlikte başarısızlıkla sonuçlanan bir askerî ayaklanma hazırladı. Perde arkasından Gizli Silâhlı teşkilâtın (D.A.S.) yöneticilerinden biri oldu, Oran'da tutuklandı ve ölüme mahkûm edildi, fakat cezası müebbet hap-

Foto. X, Keystone, Giraudon (LAROUSSE)

se çevrildi (1962). 1967 Aralık ayında serbest bırakıldı. (L)

JOUHAUX (Léon), fransız sendikacısı (Paris 1879 - ay.y. 1954). Bir işçi çocuğu olan Jouhaux, kendisi de işçiydi. Kibrit işçileri Millî federasyonu başkanı oldu. Amiens kongresine temsilci olarak katıldı (1906), C.G.T.'nın (Genel Çalışma konfederasyonu) genel sekreterliğini yaptı (temmuz (1909), *la Bataille Syndicaliste*'te çalıştı, 1914'te Millî birlike katıldı ve az sonra rus ihtilâline karşı bir durum aldı. Barış konferansında uzman, Washington milletlerarası iş konferansında (kasım 1919) temsilci ve B.İ.T. (Milletlerarası Çalışma bürosu) üyesi oldu. Komünist C.G.T.U.'nun bölünmesinden (aralık 1921) sonra da C.G.T. sekreteri olarak kaldı; olaylar karşısında sendikalar birliğini tekrar kurmak gerektiğini kabul etti (mart 1936). Matignon anlaşmalarına katıldı ve Banque de France'ın genel danışmanlığına getirildi. C.G.T.'nin feshinden sonra (kasım 1940), Vals'de, sonra, Evian'da (aralık 1941) göz altında tutuldu. Sendikalar birliğini kurmak üzere yeraltı çalışmaları yaparken Almanlar tarafından tutuklandı (nisan 1943), serbest bırakılınca mayıs 1945), Dünya Sendikaları federasyonu ikinci başkanlığına seçildi. B.M.'ye temsilci olarak gitti, iktisat konseyi başkanı oldu (nisan 1947) ve C.G.T.'nin 1947'de bölünmesinden doğan C.G.T.F.'nin (Fransız Genel Çalışma konfederasyonu) yönetimini eline aldı (14 nisan 1948). Milletlearası Serbest Sendikalar federasyonu ikinci başkanı (aralık 1949) ve gene Milletlerarası Avrupa Hareketleri konseyi başkanı seçildi. Nobel Barış ödülünü aldı (1951), Eylemci demokrasi hareketini kurdu (1952). [L]

JOUİNOT-GAMBETTA (François Léon), fransız generali (Paris 1870 - Antibes 1923). 1917'de tuğgeneral oldu. Alman - Bulgar cephesinin yarılmasından sonra başında bulunduğu süvari tugayı ile XI. Alman ordusunun takibine koyuldu (23 eylül - 21 ekim 1918). Budapeşte yakınındaki Fott şatosuna yaptığı bir akınla, mütareke şartlarına uymayan mareşal August von Mackensen'i ocak 1919'da püskürttü. (L)

JOULE i. (ingiliz fizikçisinin adından). Uygulama noktası, kuvvet doğrultusunda 1 metre yer değiştiren 1 newton'luk bir kuvvetin yaptığı işle eşdeğerli enerji ve iş birimi (sembolü: J). ‖ Isı miktarı birimi. (Joule, 1 ohm'luk bir direnç içinden geçen 1 amperlik bir akımın 1 saniyede harcadığı enerjidir 10^7 erg veya 0,102 kgm değerindedir.) [L]

JOULE (James Prescott), ingiliz fizikçisi (Salford, Manchester yakınları 1818 - Sale, Cheshire 1889). Önce kimya derslerini izledi, bununla birlikte daha çok kendi kendini yetiştirmiş sayılır. Salford'da bir bira fabrikasının müdürü oldu, kısa bir süre sonra bu işi bırakarak kendini tamamen bilimsel çalışmalara verdi. 1841'de bir iletkenden elektrik akımı geçmesiyle açığa çıkan ısıyle ilgili, kendi adını taşıyan kanunları hazırladı. Ertesi yıl, ünlü deneyiyle kalorinin mekanik eşdeğerini* belirledi. Zinde kuvvet kavramını ortaya atarak, mekanik enerjinin korunumu ilkesini açıkladı. 1851'de, Mariotte kanununu gazların kinetik teorisine dayanarak yorumladı ve gaz moleküllerinin ortalama hızını hesapladı. 1852'de W. Thomson ile birlikte yaptığı araştırmalar sonunda, tükel gazlarda boşluk içindeki adiyabatik genleşmenin sıcaklık değişimi olmadan meydana geldiğini (joule kanunu), buna karşılık gerçek gazlarda hafif bir soğuma olduğunu (Joule-Thomson olayı) açıkladı. 1850'de Royal Society'ye üye seçildi; yayımladığı sayısız inceleme yazısı, 1884'te *Scientific Papers* (Bilimsel Yazılar) başlığı altında derlendi. (L)

Joule kanunu, 1841 yılında Joule tarafından açıklanan ve bir iletkenden elektrik akımı geçince ısı açığa çıktığını ifade eden kanun.

Bir iletkenden sabit bir akım geçmesiyle açığa çıkan ısı miktarı, I akım şiddetinin karesiyle, akımının t geçme süresiyle ve iletkenin R direnciyle orantılıdır. Kalorinin mekanik eşdeğerini J ile gösterirsek

$$Q = \frac{1}{J} Ri^2$$

bağıntısı elde edilir.
Eğer akım değişkense, $i = f(t)$, t süresi içinde açığa çıkan ısı miktarı

$$Q = \frac{1}{J}\int_0^t Ri^2 dt.$$

şeklinde ifade edilir.
Bir kaynak veya lehim yerinde, Peltier* etkisine tekabül eden ısı miktarını da buna eklemek gerekir. (L)

Joule kanunu, «*tükel bir gazın iç enerjisi yalnız sıcaklığına bağlıdır*» şeklinde tanımlanan kanun (bk. *İç* ENERJİ). Bu kanun, Joule'ün, gazlarda dış etki ve sıcaklık değişikliği olmadan meydana gelen adiyabatik genleşme üstüne yaptığı deneyin sonucudur. (L)

Joule olayı, homogen bir iletkende, içinden bir elektrik akımının geçmesiyle meydana gelen ısınma; 1882'de William Siemens tarafından teklif edilen bu terim, ingiliz fizikçisi Joule'ün adından alınmış ve bütün bilginlerce benimsenmiştir. (L)

Joule-Thomson olayı, gözenekli bir çeper arasından basınç değişikliğiyle yayılan bir gazın uğradığı sıcaklık değişimi. Sıcaklığa ve gazın cinsine göre, bu değişiklik soğuma veya ısınma şeklinde olabilir. (L)

JOURDAIN (Francis), fransız dekoratör, mimar, ressam ve moralist (Paris 1876-ay.y. 1958), Frantz'ın oğlu. 1895 Yılında *la Plume*'e katıldıktan sonra *Luc et Quelques Autres* (Luc ve Başkaları) [1946], *Né en 76* (76'da Doğan) [1951], *Sans Remords ni Rancune* (Ne Vicdan Azabı Ne De Kin) [1953] adlı kitapları yazdı. Sonuncuda edebiyat ve sanat çevrelerindeki XIX. yüzyılın sonu hatıralarını topladı. Bu çevrelerde Charles-Louis Philippe, Marguerite Audoux, Leon-Paul Fargue ile dostluk kurmuş ve kısa bir süre içinde akademizme karşı bağımsız sanatı savunan ressam ve heykeltıraşların çoğu ile tanışmıştı. Kendisi de 1900 sergilemesinde Loie Fuller'in tiyatrosunu ve Henri Sauvage'ın kukla tiyatrosunun dekorasyonunu yapmıştır. (L)

JOURDAIN (Frantz), **Frantz Jourdain** de denir, Belçika asıllı fransız mimarı ve yazarı (Anvers 1847-Paris 1935). 1870'te fransız yurttaşı oldu. La Fontaine anıtı (Ranelagh alanı) [1884], Bauffémont şatosu (1895), Chelles'de Ursilines şapeli (1897), *Samaritaine*'in mağazaları, Jourdain'in eseridir. 1903'te, Yvanhoé Rambosson'un yardımıyle, Salon d'Automne'u kurdu. (L)

Jourdain (MONSİEUR), Molière'in *Bourgeois Gentilhomme* (Kibarlık Budalası) adlı oyununun kahramanı, yükünü tutmuş bir burjuva olan B. Jourdain, «seçkin bir kişi» olmak iddiasındadır ama kendini aldatmaktan ve gülünçleştirmekten öteye gidemez. (L)

JOURDAN (Jean-Baptiste, — kontu), fransız mareşali (Limoges 1762 - Paris 1833). Amerika savaşında askerdi (1779), Millî Muhafız teşkilâtında yüzbaşı oldu (1789), 1793'te generalliğe yükseldi, Hondschoote'da yaralandı (8 eylül). Wattignies'te Kuzey ordusuna kumanda etti (15-16 ekim), kışın muharebe yapmayı kabul etmediğinden azledildi, fakat tekrar göreve çağırıldı (mart 1794). Fleurus zaferini kazandı (26 haziran), Sambre-et-Meuse ordusunun başında Köln'e kadar ilerledi (ekim). Würzburg'da yenildi (3 eylül 1796), yerine Hoche getirildi (nisan 1797). Beşyüzler konseyinde milletvekili oldu, kendi adını taşıyan mecburî askerlik kanununu çıkarttırdı (eylül 1798). Stokach'da arşidük Karl tarafından yenilgiye uğratıldı (25 mart 1799), yeniden milletvekili oldu, 18-Brumaire darbesine karşı cephe aldı. İtalya'nın kuzeyindeki Cisalpine cumhuriyetinde büyükelçilik yaptı (1801), danıştay üyeliğine seçildi (1802), mareşalliğe yükseltildi (1804). Napoli valisi oldu (1806), Joseph Bonaparte'ın yardımcılığını yaptı (1808), Talavera de la Reina muharebesini hazırladı (28 temmuz 1809) ve Vittoria'da yenilgiye uğratıldı (21 haziran 1813). Bourbon'larla birleşti, kont payesini aldı (1816), Fransa Yüksek meclisi üyesi oldu (1819). Son görevi (Harp Malulleri) yöneticiliğidir (1830). [L]

Journal de Genève, siyasî ve edebî günlük gazete; 1789'da kuruldu ve 1826'da J. Fazy yönetiminde ikinci defa çıkmağa başladı. Haberlerinin doğruluğu ve günlük ve yorum yazılarının çeşitliliğiyle avrupa basınında fransızca yayın organlarının başlıcaları arasında sayılır. Bununla birlikte tirajı 10 000'i ancak aşar. (L)

Jean-Baptiste JOUVENET «Mucizevî Balık Avı»

JOUVE (Pierre-Jean), fransız yazarı (Arras 1887). 1909'da Paris'e gitti; önce sembolizmin etkisinde şiirler yazdı (*Présences*, [1912]; *La Danse des Morts* [Ölülerin Dansı] [1917]). Ama 1924'te eski eserlerini inkâr ederek yeni bir şiir anlayışına yöneldi. Psikanalizin ışığında yazılan bu şiirler, içgüdülerin esiri olan, ister istemez dinî duygulara sürüklenen insanın ikili karakterini işledi. Romanlar (*Paulina* 1880 [1925]; *Le Monde Désert* [Issız Dünya], 1927; *Histoires Sanglantes* [Kanlı Hikâyeler], 1932; *La Scène Capitale* [Ana Sahne], 1935), şiirler (*Prière* [Yakarış], 1924; *Noces* [Düğünler], 1928; *Le Paradis Perdu* [Kayıp Cennet] 1929; *Sueur de Sang* [Kan Teri], 1934; *Matière Céleste* [Göktaşı], 1937) yayımladı. 1944'te yazdığı *La Vierge de Paris* (Paris Bakiresi) adlı eserde Paris direnişinden ilham aldı. Daha sonraki şiir kitapları; *Génie* (Dâhi) [1947]; *Diadème* (Taç) [1949]; *Ode* (Od) [1951]; *Lyrique* (1956), *İventions* (Buluşlar) [1959]; *Proses* (Nesirler) [1960] ve modern dünyanın kaderiyle kendi serüvenini kaynaştıran *Moires* (Hareler) [1962] ile *Ténèbre* (Zifirî Karanlık) [1965]. Jouve'un sıkıntılı ve içe işleyen eserleri çağdaş şiiri büyük ölçüde etkiledi. (L)

Louis JOUVET

JOUVEAU (Marius), oc diliyle yazan fransız şairi (Avignon 1878-Aix-en Provence 1949). Üniversitede öğretim üyesi, sevilip sayılan değerli bir halk şairinin (Elézar **jouveau** 1847-1917) oğluydu; öğretim, gazete ve konferanslar aracılığıyle oc dilinin bir edebiyat dili haline getirilmesi davasını savundu. 1922'de oc dilini geliştirme akımının en büyük ustası olarak kabul edildi. Başlıca eserleri: *En Camargue* (Camargue'da) [1909]; *La Flour Au Casco* (1919) ve *İmabe Flourentin* (1921). [L]

JOVELLANOS

JOUVENET (Jean-Baptiste) veya **Jean III**, fransız ressamı (Rouen 1644-Paris 1717). Paris'te Poussin'in etkisinde kaldı ve burada büyük otellerin süslemelerini yaptı. 1673 Mayıs ayında Notre-Dame'da *Bir Felçliyi Tedavi Eden İsa* adlı tabloyu, sonra Rubens'in genel renklerine yakın renklerle *Haçtan İndirilen İsa*, *Hastaları İyileştiren İsa*, *Mucizevî Balık Avı* (Louvre) gibi büyük dinî tablolar yaptı. 1713'te sağ koluna felç indi ve *Meryem Ana'nın Ziyareti* adlı eserini sol eliyle bitirdi (Paris Notre-Dame kilisesinin koro kısmında). [L]

JOUVET (Louis), fransız yönetmeni, tiyatro ve sinema oyuncusu (Crozon, Finistère 1887-Paris 1951). Eczacılık öğrenimi yaptıktan sonra Jacques Copeau'nun Vieux-Colombier adlı tiyatrosuna girdi. 1922'de yö-

James JOYCE
Jean O'Sullivan'ın deseni

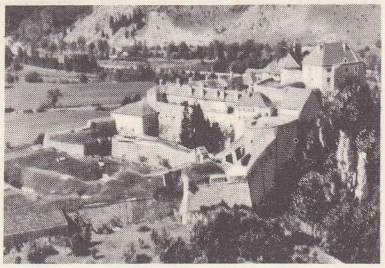

Joux kalesi

Foto. Alinari-Giraudon, Giraudon, X, İrlanda Büyükelçiliği, Lapie (LAROUSSE)

Jöntürkler

Fuad Paşa

Ziya Paşa

Midhat Paşa

M. Fazıl Paşa

Sadullah Paşa

Şinasi

Namık Kemal

Agâh Efendi

Ali Süavi

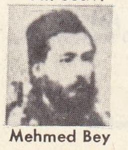

Mehmed Bey

netmenliğini üzerine aldığı Comédie des Champs-Elysées'ye geçti. 1927'de aynı tiyatronun müdürü oldu. İki savaş arasında tiyatroya yeni bir yön veren Cartel'e katıldı. Güçlü bir kişiliği ve derin bir insancıl kavrayışı olan Jouvet özellikle *Monsieur Le Trouhadec Saisi Parla Débauche* (Sefahata Kapılan Mösyö Le Trouhadec) [1923], *Knock*, daha sonra *La Guerre de Troie N'aura pas Lieu* (Truva Savaşı Olmayacak) [1935], *Elektra* (Electre) [1937] ve *Deli Saraylı* (La Folle de Chaillot) [1945] gibi bazı oyunlarda büyük başarı kazandı. *Arnolphe* (1936), *Don Juan* (1948) ve *Tartuffe* gibi bazı klasik kişilere yenilik getirdi (1950). 1934'te Athénée tiyatrosunun müdürü oldu, savaş sıralarında çıkmak zorunda kaldığı Güney Amerika turneleri dışında, ölümüne kadar bu görevinde kaldı. Zamanının tiyatro yazarlarını büyük ölçüde etkiledi; Jules Romains ve özellikle Giraudoux gibi yazarların ün kazanmalarında yardımcı oldu. 1936'da Edouard Bourdet tarafından davet edilen Jouvet Comédie Française'de birkaç oyun yönetti. Konservatuvarda dersler verdi, bu sırada *Réflexions du Comédien* (Oyuncunun Düşünceleri) [1938], Jaques Copeau'nun notlarından *Scapin'in Dolapları* (Fourberies de Scapin) adlı oyunun sahneye konulmasının sunuluşu gibi eserler yazdı. Tiyatronun yanı sıra, sinemadaki uğraşıları da önemli bir yer tutar. İlk olarak *Topaze* adlı filimde rol aldı (1931), sonra birçok filim çevirdi. Bunların arasında özellikle *Kahramanlar Panayırı* (La Kermesse Héroïque) [1935]; *Carnet du Bal* (Balo Davetiyesi), *Mademoiselle Docteur* (Matmazel Doktor) [1937]; *Kuzey Oteli* (Hotel du Nord) [1938]; *Katil Kim?* (Quai de Orfévres) [1947]; *Bir Aşk Hikâyesi* (Une Histoire d'Amonr) [1951] en önemli olanlarıdır. (L)

Joux kalesi, Jura'da (Doubs idare bölgesi) kale, Pontarlier yakınında, Larmont kalesiyle birlikte Pontarlier'den İsviçre'ye giden demiryolları ile Neuchâtel ve Lozan karayollarına hâkim olan dar bir boğazın yukarısında. Burası Ortaçağda önemli bir derebeyi kalesiydi. Toussaint Louverture 1803'te burada tutsakken öldü. (L)

JOUX vâdisi, Orbe ırmağının yukarı vâdisinin İsviçre'deki (Vaud kantonu) kısmı, Risoux ile Tendre dağı arasında. En alçak noktası *Joux* ve *Brenet* göllerindedir (1 008 m yüksl.); bu göllerin suyu kalker taşlarının altında kaybolduktan sonra 200 m aşağıda, Vallorbe'de tekrar yüzeye çıkar. Vâdi halkı hayvancılık ve saatçilikle geçinir. (L)

JOUY (Victor-Joheph Etienne — denir), fransız yazarı (Jouy-en- Josas 1764-Saint-Germain-en-Laye 1846). Fransız Guyana'sında ve Hindistan'da asker, Kuzey ordusunda general yardımcısı idi. Devrimde Fransa'yı terkederek İsviçre'ye gitti, siyasî mücadelelere katılmak için 9—Termidor'da ülkesine döndü. Tutuklanınca, 1797'de çekildi, bununla birlikte Restorasyon döneminde Liberal partide rol oynama fırsatını buldu. 1830 Devriminden sonra birkaç gün Paris belediye başkanlığında bulundu, daha sonra Louvre müzesi müdürlüğüne getirildi. Trajediler (*Sylla*, [1912]), opera librettoları (*Moïse* [Musa], 1829); *Guillaume Tell*, [1829] ve çağdaş yaşayışı dile getiren hikâyeler (*L'Hermite de la Chaussée D'Antin* [Chaussé d'Antin Keşişi], 1912-1914; *L'Hermite de la Guyane* [Guyana Keşişi], 1816; *l'Hermite en Province* [Taşralı Keşiş], 1824) yayımladı. (L)

JOVELLANOS (Gaspar Melchor DE), ispanyol yazarı ve siyaset adamı (Gijon 1744-Vega 1811). Önce hâkimlik yaptı, sonra yazarlığa başladı. İktisadî alanda liberalizmin övgüsünü yaptı: *İnform en el Expediente de Ley Agzaria* (Tarımsal Yasalar Üstüne Muhtıra) [1795]. 1797'de adalet bakanı oldu, Godoy ile arası açıldı, Mallorca'ya sürüldü (1801). 1808 Devriminde Merkez cuntasına katıldı. (L)

JOVİALİA (lat. *jovialia; Jovis*, Jüpiter'in *-in* hali). Esk. Rom. Jüpiter şerefine yapılan şenlikler. (L)

JOVİNE (Francesco), italyan yazarı (Guardialfiera, Campobasso 1902-Roma 1950). Eserleri biraz da duyguluk ve fantezinin eklendiği «verismo» geleneğine bağlıdır. Başlıca roman ve hikâye derlemeleri: *Signora Ava* (Bayan Ava) [1942]; *L'Impero in Provincia* (Dışarlıkta İmparatorluk) [1945]; *Tutti i Miei Peccati* (Bütün Günahlarım) [1948]. (L)

JOWETT (Benjamin), ingiliz protestan ilâhiyatçısı (Camberwell 1817-Oxford 1893). Yunanca profesörüydü. 1842'den itibaren Oxford'da Balliol college'ı yönetti, pedagog ve tenkitçi olarak ün kazandı (*Aziz Paulus'un Mektupları*) [1854]. (L)

JOYCE (James), ingilizce yazan irlandalı yazar (Rathgar, Dublin 1882-Zürich 1941). Eski katolik bir aileden olan James Joyce ilk öğrenimini Belvedere college'daki cizvitlerin yanında yaptı (1893-1898). Sonra University college'a yazıldı. Okul arkadaşlarının kışkırtmalarına rağmen milliyetçi harekete katılmayı kabul etmedi; zaten, hayatı boyunca siyasetle uğraşmamağa çalışmıştır. Buna karşılık, birçok yabancı dil öğrenerek ve özellikle karşılaştırmalı gramerle ilgilenerek sağlam bir kültür edindi. 1902'de «Bachelor of Arts» olarak Paris'te kaldı. 1903'te İralanda'ya döndü, birkaç ay Dublin'deki bir kolejde ders verdi; evlendi; tekrar kıta topraklarına geçti ve nihayet 1906'da Trieste'de yerleşti; burada kendinin ve ailesinin geçimini İngilizce dersi vererek sağladı. Bu kararsız hayat, Joyce'un edebî eser yaratmak veya daha doğrusu, içindeki zenginlikleri ve sıkıntıları yazıya dönüştürmek arzusundan alıkoymadı. En gizli düşüncelerini önce şiirle anlatmayı denedi: 1907'de Londra'da yayımlanan *Chamber Music* (Oda Müziği). Gerçekte, *Dubliners* (Dublin'liler) başlığı altında 1914'te yayımladığı hikâyeleri ne kadar değerli olursa olsun, Joyce hikâyeci sayılmayacağı gibi, şair de değildir. Ama, anlatma gücü ilk romanını yayımladığı andan itibaren ortaya çıkar: *Sanatçının Bir Genç Adam Olarak Portesi* (A Portrait of the Artist as a Young Man); bu eser önce 1914'te ingiliz dergisi *The Egoist*'te, sonra New York'ta, 1916'da da kitap halinde yayımlandı. Uzun yıllardan beri üstünde çalıştığı bu gençlik hatıralarıyle Joyce 1922'de yayımlayacağı esere (*Ulysses*) bir çeşit giriş yapmaktadır. Savaşın, yazarı 1915'ten 1929'a kadar İsviçre'de önce Zürich, sonra Locarno'da kalmağa mecbur etmesi yüzünden güç şartlarda yazılan roman, yayımlandığı andan itibaren müstehçen bir roman olarak edildi. A.B.D. ve İngiltere'de yasaklandı. Ama 1920'den beri yerleştiği Paris'te Joyce samimî dostlarla çevrildi ve bu dostların bağlılığı eserin başarı kazanmasına katkıda bulundu.

1922'de bir süre İngiltere'de kalması Joyce'a yeni bir eserin gereçlerini sağladı; henüz yazılırken parça parça yayımlanan bu eserin asıl kesin biçimi 1939'da *Finnegans Wake* ismi altında çıktı. İrlanda'da Liffey kıyılarında insanların bütün tarihini düşünen bir meyhanecinin bu tür hülyası hemen hemen tam bir fiyaskoydu. Bu eserin güçlüğü, her şeyden önce Joyce'un eseri yazarken meydana getirdiği dilden gelir. Yazar, esere altmış kadar dilden aldığı unsurları çılgınca bir ilhamla birleştirerek bir çeşit dil oluşturmuş ve böylece kendisinin de söylediği gibi, «bir delinin çılgınca eseri» ortaya çıkmıştır. Hayatının büyük kısmını vatanından ayrı yaşayan irlandalı James Joyce'un eserleri her şeyden önce hiç unutmadığı İrlanda'ya ayrılmıştır. Ama yazılarındaki İrlanda, Joyce'un iç hayatıyle özdeş kıldığı, milliyetçi irlandalıların «Home Rule»u ile hiç bir ortak yanı olmayan Joyce'a özgü bir İrlanda'dır. (L)

JOZEFİN. Bk. JOSEPHİNE (Maria-Josèphe).

JOZEFİNİT i. (fr. *josèphinite*). Miner. Nikel ve demirin tabiî bir alaşımı. (L)

JOZEFİZM i. (imp. *Joseph* II'den). XVIII. yy.da aydın istibdat taraftarı bazı katolik prenslerin dinî siyaseti.

— ANSİKL. *Jozefizm* bir prensin papalık etkisini zayıflatmak amacıyle millî kilisenin iç düzenine karışması olarak nitelenir. Kökleri gallikanizme, jansenius'çuluğa ve fabronian'cılığa dayanır. Maria Teresa'nın tersine, hoşgörüden yana olan Joseph II, kendi eyaletlerinde vicdan hürriyetini tanıyordu (1781 fermanı). Bütün eyaletlerinde tek bir dinî yasama uygulamak ve kilise üstündeki etkenliğini arttırmak çabasında idi; filozoflardan ilham alarak dinî «ilkel saflığına» kavuşturmak, böylelikle her türlü hurafeyi yıkmak ve rahiplerin toplumsal bakımdan yararlı olmalarını sağlamak istiyordu. Bu amaçla kiliselerin bağlı olduğu idarî bölümleri değiştirdi, kiliselere başvurma usullerini yalınlaştırdı. Cizvit tarikatının ilgasından (1773) güç alarak, eğitim ve yardım görevlerini yerine getirmeyen manastırları kapattı (29 kasım 1781); kapüsen camaldule, kamelit, clarissa tarikatlarını dağıttı; bunların mallarını *Dinî Vakf*'a devretti. Bundan sonra papazlar, kendi düşüncelerine göre, *genel papaz okulları*'nda yetişecekti. İmparator, bundan başka, vaızların sansürden geçirilmesi, haccın ve dinî âyin alaylarının yasaklanması gibi konularla da ilgileniyor, cenaze törenlerini düzene sokuyor, ölülerin çıplak olarak bir torbaya konulmasını ve kirece batırılmasını istiyordu. Bu yeniliklerden telâşa düşen papa Pius VI Viyana'ya giderek imparator Joseph II ile görüştü, fakat hiç bir sonuç alamadı; üstelik Kaunitz'in sinsi hareketlerine uğradı (1782). Eyaletlerin kabul ettiği bu duruma Hollanda başkaldırdı (1789). Jozefizm İtalya'da Jansenius'çuluğun etkisinde kaldı, imparatorun kardeşi, Toscana büyükdükası Leopoldo, manastırların yeni adaylar toplamalarına engel oldu ve Roma engizisyonunu dağıttı. Fakat 1790'da Viyana'ya hareket etmeden bir gün önce piskoposları ayaklandıran bu siyasetten dönmek zorunda kaldı.

Napoli'de Fernando IV Portekiz'de Pombal, İspanya'da Bourbon'lar Papalığa karşı güçlerini arttırmağa çalıştılar. Bavyera'da seçici prens Maximilian-Joseph III (1745-1717) Bavyera kilisesine millî bir nitelik kazandırmak istedi, fakat manastırların kaldırılarak mallarının devlete devredilmesi (1803) ancak Maximilian-Joseph IV devrinde (1799-1825), bakan Montgelas tarafından gerçekleştirilebildi.

Fransa'da ihtilâlin ve imparatorluğun dinî tutumu jozefizmden ilham aldı. Papalık ile imzalanan 1855 konkordatosu, Avusturya'da jozefizm siyasetine son vermiştir. (L)

JOZEİT i. (fr. *joséite*). Miner. Tabiî bizmut tellürür; romboedrik sistemde billûrlaşır. (L)

JOZSEF (Attila), macar şairi (Budapeşte 1905-Balatonszárszo 1937). Çocukluğundan itibaren fakirlik ve mutsuzluk içinde yaşadı. Şiirleri bencil bir dünyanın ortasında kaybolan seçkin bir ruhun acılarını ortaya koyar. Boş yere şiirlerinin ilk cildini (*Güzellik Dilencisi*) satmağa çalıştı. Tükendi, hastalandı, çıldırmağa başladı ve kendini bir trenin altına atarak intihar etti. Modern Macaristan'ın en büyük şairlerinden biri olarak kabul edilir. (L)

JÖLE i. (fr. *gelée*). Eczc. Bir helme)jeloz) veya jelatin tarafından katılaştırılmış preparat. (Günümüzde kullanılan jöleler, helmenin etkisini arttırmak için yumuşatıcı bir madde katılmış veya katılmamış aromatik agar-agar jöleleridir [müshil reçeller].)

— Kozmetik. Estetik bakım için kullanılan ve ana maddesi su veya yağ olan saydam madde. (*Ana maddesi su olan jöleler*, yüz maskelerinin, el bakımında kullanılan çeşitli maddelerin, saç spreylerinin v.b. bileşimine girer; *ana maddesi yağ olan jöleler*'in içinde briyantin bulunur [mineral yağ].)

— Mutf. Et suyunun soğuduktan sonra gevşek ve esnek bir kıvam almış hali: *dana jölesi, tavuk jölesi*.

— Şekerlemecilik. Meyve suyunun şekerle birlikte usulünce kaynatılmasıyle istenilen kıvamda elde edilmiş peltelenmiş şekerleme. (Buna isteğe göre az veya çok miktarda jelatin katılır. Jöle, özellikle, elma, frenküzümü, ayva ve kızılcıktan hazırlanır.) [L]

JÖLELİ sıf. (*jöle*'den *jöle-li*).

— Mutf. *Jöleli pasta*, üzerine jöle dökülerek dondurulmuş bir çeşit pasta.

— ANSİKL. Mutf. *Jöleli pasta*'nın yapılışı: tart veya pandispanya hamurunun arasına marmelat veya krema sürülür. Üzerine çiğ veya komposto halinde meyve dizildikten sonra şurup kıvamında eritilmiş jöle dökülerek dondurulur. (M)

JÖNKÖPİNG, İsveç'te şehir, il (*län*) idare merkezi, Vatter ölü kıyısında; 50 500 nüf. Askerî garnizon şehri ve önemli bir sanayi

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

merkezi olan Jönköping, İsveç'in en eski şehirlerindendir; 1284'te kuruldu, birçok defa tamamıyle yandı. Kibrit, yün, kâğıt sanayii. Kâğıt hamuru fabrikası. Sepi yerleri. Cam ve plastik madde fabrikaları v.b. — *Jönköping ili,* 283 000 nüf. (L)

JÖNPRÖMİYE i. (fr. *jeune premier*). Genç âşık rollerini oynayan aktör; Türkiye'de buna sadece *jön* de denir. (L)

Jöntürkler («Yeni Osmanlılar» veya «Genç Osmanlılar» deyiminin fransızca karşılığı *Jeunes Turcs*'ten). Osmanlı ülkesinde bir anayasa ilânı ile derhal serbest seçimler yapılmasını ve böylece kurulacak meclise, memleket mukadderatının teslim edilmesi gerektiğini savunan ve imparatorluğun ancak bu şekilde kurtulabileceğine inanan dernek. Derneğin asıl adı Yeni Osmanlılar idi (kuruluşu 1865). İstanbul'da ve gizli bir dernek olarak kurulmuştu. Kurucuları Tanzimatçıları geri ve hamle kabiliyetinden yoksun gören, Ali ve Fuad Paşaları ülkede demokrasinin kurulması için en büyük engel sayan Sağır Ahmed Beyin oğlu Mehmed, reji komiseri Nuri, Kayazade Reşad, Suphi Paşazade Ayetullah ve Namık Kemal idi. Cemiyetin fikrî lideri Şinasi, fiilî lideri Mehmed Bey idi; Şinasi'nin Avrupa'ya gidişinden sonra fikrî liderliğine Namık Kemal getirildi. İlk toplantı Sağır Ahmed Beyin yalısında yapıldı. Kurucu üyelerden Ayetullah Beyin ilk toplantıya «Karbonari ve Lehistan gizli derneği ile ilgili iki kitapla» geldiği bilinmektedir. Karbonari'nin benimsenmiş olduğu anlaşılan cemiyete sonradan Ziya Paşa, Ali Suavi, Ebuzziya Tevfik, *Mir'at* mecmuası sahibi Refik ve Agâh Efendiler de katıldılar. Bir süre sonra derneğin üye sayısı 245'e yükseldi. Osmanlı hanedanından iki şehzade, Murad ve Abdülhamid, derneğe ilgi gösterdiler. Fakat dernekte önemli bir rol oynayan Mısır hanedanından Mustafa Fazıl Paşa oldu. Mısır valisi İsmail Paşa, 1866'da aldığı bir fermanla Mısır'da veraset usulünü değiştirmiş, Osmanlı devletinde çeşitli devlet hizmetlerinde bulunan kardeşi Mustafa Fazıl Paşayı bütün haklarından mahrum bırakmıştı. Bu yüzden Mustafa Fazıl Paşa, Abdülaziz ile Ali ve Fuad Paşalara karşı düşmanca bir tavır takındı; bir süre sonra da Jöntürklerin arasına katıldı. Paris'e gelir gelmez Mehmed Beyin başyazarlığını ettiği *Liberte* gazetesinde Abdülaziz'e hitaben fransızca açık bir mektup yayımladı. Mektubunda imparatorluğun durumu konusunda bazı açıklamalar yaptı ve çeşitli reformlar yapılmasını teklif etti. Ayrıca hükümdarların saraylarına en son giren şeyin «doğruluk» olduğunu belirttikten sonra, Abdülaziz'den, Osmanlı devletinin yönetim biçiminin değişmesini ve «nizamı serbestane» diye andığı demokrasinin kurulmasını istedi, etrafını almış devlet ileri gelenlerinin, yani Ali ve Fuad Paşaların hain ve bilgisiz kimseler olduğunu ileri sürdü. Bu mektup hürriyetçiler arasında büyük heyecan uyandırdı; Namık Kemal, Ebuzziya Tevfik ve Sadullah tarafından Türkçeye tercüme edildi ve *Tasvir-i Efkâr* idarecileri tarafından çok sayıda basılarak dağıtıldı. Bunun üzerine şubat 1867'de yeniden sadrazam olan Ali Paşa harekete geçti. Grubun liderlerinden Ali Suavi, Kastamonu'ya sürüldü; Namık Kemal ve Ziya Paşa ise taşra memuriyetine gönderildiler. Mustafa Fazıl Paşa yayımladığı mektubunda Türkiye'deki destekleyicileri için kullandığı *Jeune Turquie* deyimi, Ali Suavi ve Namık Kemal tarafından benimsendi ve Türkçeye «Yeni Osmanlılar» diye tercüme edildi. Bu ad, Fransızca *Jeunes Turcs* ile birlikte, grubun yayınlarının başlığı olarak kullanıldı.

Ali Paşanın Jöntürklere karşı takındığı tavır üzerine Mustafa Fazıl Paşa, Jöntürklerin liderlerini Paris'e çağırdı; Jöntürklerin liderleri de bu çağrıya uyarak Paris'e gittiler. Sonra sürgünden kaçan Ali Suavi de onlara katıldı. Böylece Yeni Osmanlılar derneği Paris'e taşındı; Paris elçiliği memurlarından Kânipaşazade Rafet Bey de onlarla işbirliğine başladı.

Jöntürkler Avrupa'da yayın yoluyle de faaliyete geçtiler. Ali Suavi önce İstanbul'da yayımladığı *Muhbir* gazetesini, 31 ağustos 1867'de Londra'da yeniden çıkarmağa başladı. Fakat bir süre sonra arkadaşlarıyle bozuştu. Bunun üzerine Ziya Paşa ile Namık Kemal 29 haziran 1868'de *Hürriyet* gazetesini çıkardılar. Ali Suavi sonradan Paris'e gelerek *Ulum* gazetesini yayımlamağa başladı. Bununla birlikte derneğin resmî organı *Hürriyet* gazetesiydi. Bütün bu yayınlarla savunulan ortak fikirler «nizamatı esasiye» (anayasa), «nizamı serbestane» (demokrasi) ve «Şûrayı Ümmet» (Millet meclisi) idi. Ancak laiklik konusunda ikiye ayrıldılar. Ziya Paşa ile Namık Kemal, din ve devlet işlerinin ayrılmasını istemiyorlardı; «usulü meşveret»i din üstüne tesise taraftardılar. Ali Suavi ile Mustafa Fazıl Paşa ise bu düşüncenin aksini savundular; bu arada Ziya Paşa «idarei cumhuriye» lehine yazılar yazdı.

Yeni Osmanlılar cemiyetinin baştan sona kadar savunduğu düşünceler özellikle iki noktada toplanır: **1.** Osmanlı devleti uyruğunda bulunanların haklarını, hürriyetlerini, eşitliklerini kanunların teminatı altına almak; **2.** Osmanlı devletinde meşrutî idareyi kurmak. Cemiyet mensupları, Osmanlı devleti birliğinin ve tebaanın muhtaç bulunduğu âdil yönetimin ancak böylece sağlanabileceğine inanıyorlardı. Bunlardan birinci maddedeki prensip, esasen Tanzimatçılar tarafından da kabul edilmişti. Fakat ikinci maddede anılan prensip, Jöntürklerin ana amacıydı. Ancak, bunun gerçekleşmesi konusunda aralarında düşünce ayrılığı vardı. Bir kısmı ihtilâller, şiddet hareketleri ve gerekirse kanlı mücadelerle diğer bir kısmı da fikir mücadelesiyle sonuca varmak istiyordu.

Abdülaziz'in haziran 1867'de Avrupa gezisi Yeni Osmanlıların aleyhine oldu. Zira, osmanlı büyükelçiliğinin baskısı sonucu, Jöntürklerin Paris'i terk etmeleri istendi; onlar da İngiltere'ye gittiler. Öte yandan, Abdülaziz, Mustafa Fazıl Paşa ile görüştü; kısa bir süre sonra Mustafa Fazıl Paşa padişahın gezilerine katıldı. Jöntürklerden ayrılarak İstanbul'a dönen Mustafa Fazıl Paşa hükûmette görev aldı. Bunun üzerine yalnız Ali Suavi ile Mehmed Bey, Mustafa Fazıl Paşanın vermekte olduğu aylığı reddettiler.

Jöntürkler bu yüzden parçalandı ve baştan beri süregelen anlaşmazlıklar daha da artarak onların küçük gruplara ayrılmalarına sebep oldu. 1871 Yılından itibaren hükûmetle anlaşarak veya genel aftan yararlanarak Türkiye'ye döndüler. Bunların arasında islâm ve osmanlı bağlılığından ayrı olarak ilk defa türklük fikrini ileri süren Ali Suavi ile Sağır Ahmed Paşanın oğlu Mehmed Bey, Abdülhamid II'nin tahta çıkışından sonra Türkiye'ye döndüler.

Böylece Yeni Osmanlılar derneği fiilen dağılarak anayasa ve Meşrutiyet uğruna mücadele eden mensupları devlette yeniden görev aldılar. Namık Kemal haziran 1872'de *İbret* gazetesinin başına geçti.

Jöntürklerin yaymağa çalıştıkları hürriyet ve demokrasi fikirleri bu sayede bütün aydın ve hattâ orta aydınlarca benimsendi. İstanbul'a dönenlerden bir kısmı, ancak 2,5 ay süren ilk sadareti (ağustos 1872) sırasında Midhat Paşanın etrafında toplandılar ve onu desteklediler. Dernek Güllü Agop'un Gedikpaşa'daki tiyatrosundan kendi propagandası için faydalandı, buraya telif ve tercüme eserler verdiği gibi, bunların sahneye konulmalarına yardım etti. Nitekim, aynı tiyatroda 1 nisan 1873'te Namık Kemal'in «Vatan yahut Silistre» adlı piyesinin ilk temsil edildiği gece halk coştu ve «yaşasın vatan» diye bağırdı. Piyesin ertesi geceki oynanışı sırasında Namık Kemal tiyatroda tutuklanarak Magosa'ya, Nuri ve Hakkı Beyler Akkâ'ya, Ahmed Midhat Efendi ile Tevfik Bey de Rodos'a sürüldüler.

Bütün bunlara rağmen Jöntürklerin bir kısmı gizli faaliyetlerine devam ederek Midhat Paşanın etrafında toplandı ve Osman imparatorluğunda 23 aralık 1876 Anayasasının ilânını ve ömrü kısa süren I. Meşrutiyet devrinin açılmasını sağladı. Fakat 14 şubat 1878'de ilk Osmanlı parlamentosunun 3 ay süren bir faaliyetten sonra Abdülhamid II tarafından dağıtılmasını bu derneğin sonu oldu. (→Bibliyo.) [M]

JÖRGENSEN (Adolf Ditlev), danimarkalı tarihçi (Graasten 1840-Kopenhag 1897). Güney Jylland'da doğmuştu ve yurdunun Prusya topraklarına katılması (1864) ona büyük acı verdi. Birçok kitabı arasında *Danimarka Krallığı Arşivler Tarihi* (1884) ve halkın çok sevdiği *Vatan Tarihi Üstüne Kırk Hikâye* adlı eserleri önde gelir. Tarihî tenkit türünün öncülerindendi; Schleswig meselesinin çözümlenmesinde, kamuoyu üstünde derin bir etki yaptı. (L)

JÖRGENSEN (Jens Johannes), danimarkalı yazar (Svendborg Fünen 1866-ay.y. 1956). Tabiat bilgisi öğreniminden sonra hıristiyan dinini bıraktı ve radikal çevrelere devam etmeğe başladı. Bundan sonra *Digte* (Şiir Derlemeleri) [1887] ve nesir anlatıları (*En Fremmed* [Bir Yabancı], 1890; *Sommer* [Yaz], 1892) yayımladı, bu anlatılarda, yüzyılın sonuna hâkim olan düşünce akımının, ve Dancaya tercüme ettiği fransız sembolistlerinin etkileri görülür. Bu etkiler *Stemninger* (Zihin Durumları) [1892] adlı eserde ve 1893-1894'te yayımladığı *Taarnet* dergisinde de ortaya çıkar. Ruhî bir buhrandan sonra 1894'te Assisi'ye gitti ve burada Katolikliğe yöneldi, ilk eserlerindeki parlak biçimi terkettiği *Bekendelse* (İtiraf) [1894] adlı derleme yeni yöneliminin tanıtıdır. Eski dostlarıyle yaptığı mücadeleler, iğneleyici kitap *Livslögn og Livssandhed* (Hayatın Yalanı ve Hayatın Doğrusu) [1896], *Den Yderste Dag* (Kıyamet Günü) [1892] adlı anlatıyı ve *Lignelser*'i (Meseleler) [1898] yazmasına yol açtı. 1912'de Louvain'de estetik profesörlüğüne tayin edildi; Siena'da, Assisi'de ve Vad tena'da (İsveç) oturduktan sonra Danimarka'ya döndü. En büyük eserleri aziz hayatlarıyle ilgilidir: *Den Hellige Frans of Assisi* (Assisi'li Aziz Francesco) [1907]; *Den Hellige Katharina af Siena* (Siena'lı Azize Caterina); *Birgitta af Vadstena* (Vadstena'lı Azize Birgitta) ve özelikle «itiraflar»ı (*Mitt Livs Legende* [Hayatımın Efsanesi], 7 cilt, 1916-1928). [L]

JÖTE i. (fr. *jeté*). Müz. Bir çalgıda yayın kendiliğinden sıçraması. Sağ kolun geniş bir hareketiyle başlatılan bu hareket, sıçratmada olduğu gibi sağ elin yeni katkılarıyle beslenmez, ancak elin yumuşaklığı, yayın ve tellerin esnekliğine göre değişen bir sonuç alınır ki, bu da çıkarılan notaların sınırlı olmasını engelleyemez.

— Spor. Haltercilik. Bacakların anî bükülme ve gevşemesi, kolların ise bir anda düşey doğrultuda gerilişiyle halteri (önce omuza) bir hamlede indirme hareketi. (L)

JUAN I (Perpignan 1350 - öl. 1395), Aragon kralı (1387-1395). Kral Pedro IV'ün oğlu. Yönetimi, sarayına saz şairlerini toplayan karısı Yolanda de Bar'a bıraktı. Kont Armagnac'ın saldırılarını püskürttü (1390) ve başkaldıran Sardunya'da duruma hâkim oldu (1391). Öldüğünde erkek çocuğu olmadığı için tahta kardeşi Martin geçti. (L)

JUAN I (1358-1390), Castilla ve Leon kralı (1379-1390), Enrique II'nin oğlu. Portekiz kralı Fernando'nun kızı Beatriz ile evlendi. 1385'te karısının krallığından vaz geçmek ve Büyük Juan I'in malı olduğunu kabul etmek zorunda kaldı. Aynı yıl, Zalim Pedro'nun damadı Lancaster dükü Galiçya'ya çıkartma yaptı ama Bayona (Vigo yakını) antlaşması (1389) savaşa son verdi: Lancaster'lı Catherine, Juan'ın oğlu ve vârisi Enrique ile evlendi. (L)

JUAN II (1405-Valladolid 1454), Castilla ve Leon kralı (1406-1454), kral Enrique III'ün oğlu. Önce tahtı Alvaro de Luna'ya bıraktı, ama sonra karısı Portekizli İsabel ile ilişki kurduğu için boynunu vurdurdu. Castilla edebiyatının gelişmesini sağladı ise de, soylu sınıfa sözünü geçiremedi. (L)

JUAN II (1397-Barcelona 1479). Navarra (1425-1479) ve Aragon (1458-1479) kralı, Fernando I'in oğlu. Navarra kralı Carlos III'ün kızı Bianca ile evlendi (1425) ve karısı yoluyle Navarra tahtına ortak oldu. Tahtın vârisi oğulları Viane prensi Carlos'tu. Bianca ölünce (1441) baba ile oğul arasında çatışma oldu ve Juan, Cortes'i kullanarak oğlunu bertaraf etti. Kardeşi Yüce Alfonso'nun ölümüyle (1458) Aragon kralı oldu. Juan II 1444'ten beri Castilla donanması kumandanının kızı Juana Enriquez ile evliydi; Katalonyalılar ayaklandılar, Juan Carlos'u Katalonya tuğamiralliğine getirmek zorunda kaldı (Villafrance teslim antlaşması

JUANA III DE ALBRET
Reims müzesi, Fransa

don **JUAN DE AUSTRİA**
Prado müzesi, Madrid

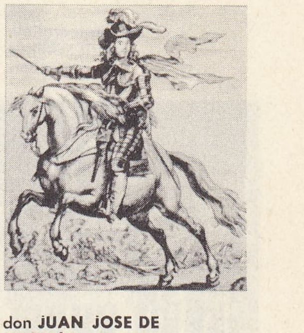

don **JUAN JOSE DE AUSTRİA**
Cabinet des Estampes, Paris

JUAREZ GARCIA

Niels JUEL
Frederiksborg şatosu

jube
Albi katedralinin köprü şeklinde mimberi

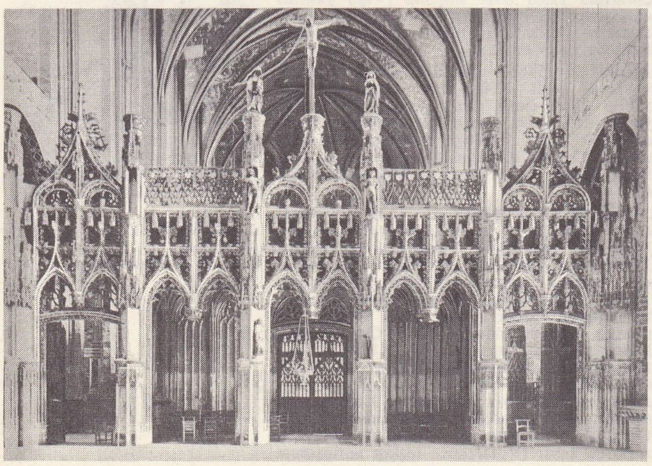

haziran 1461). Bu prensin, daha sonra da kız kardeşi Bianca'nın erken ölümleri savaşı yeniden kızıştırdı. Louis XI'in desteğini sağlayabilmek için Juan, Roussillon ve Cerdagne'ı ona bıraktı (1462). Görevinden alınan ve Urgil'e hapsedilen Juan'ı Fransızlar kurtardı, fakat Katalonya, Portekiz'li Pedro'nun (ekim 1463), onun ölümünden (1446) sonra da Anjou'lu René'nin buyruğuna girdi. Anjou'lu René, Katalonya'ya oğlu Calabria kontu Anjou'lu Jean'ı göndermişti. Juan II, Calabria'lı Jean'ın ölümünden (1470) yararlanarak il topraklarını ele geçirmek (1472) için, hemen hemen kör haline gelmiş olmasına rağmen, Barcelona'yı denizden kuşattı. Ama Roussillon ile Cerdagne Fransızlarda kaldı.

Navarra'da kendine vâris olarak Foix kontu Gaston IV ile evli olan kızı Leonora'yı seçti. Oğlu Fernando'yu da 1469'da Castilla'lı İsabel ile evlendirdi. (L)

JUAN III DE ALBRET (öl. Moneins, Béarn 1516). Navarra kralı (1484-1516), Albret derebeyi Büyük Alain ile Périgord kontesi, Béarn ve Castelbon vikontesi, Navarra Louis XII'nin yeğeni, Foix ve Bigarre kontesi, Béarn ve Castelbon vikontesi, Navarra kraliçesi Catalina ile evlendi, hükûmete katıldı, fakat başarı gösteremedi. Topraklarının Fernando II tarafından istilâsı (1511) üzerine Louis XII'ye sığındı, fakat Fransa'nın desteğine rağmen elinde ancak Aşağı Navarra ile Fransız Navarre'ı kalabidi. Juan III d'Albret, Henri IV'ün annesi Juana d'Albret'nin büyükbabası olur. (L)

JUAN (don), **Barcelona kontu,** ispanyol prensi (San İldefonso 1913). Kral Alfonso XIII'ün üçüncü oğlu. 1941'de İspanya tahtı üstünde hak iddia etti. 1958'de İspanya tahtı taraftarlarının bir kısmı, tahtın tek meşru vârisi olarak onu tanıdı. (L)

JUANA I (Toledo 1479-Tordesillas 1555). Castilla kraliçesi (1504-1555), Aragon kralı Fernando V ile Castilla kraliçesi İsabel'in kızı 1496'da kendisiyle birlikte Castilla kralı olan (1504), Avusturya arşidükü Güzel Felipe ile evlendi (İsabel Castilla'yı 1498'den itibaren Juana'ya bırakmıştı). Juana, kocası ölünce aklını kaybetti (1506) ve Valladolid yakınında Tordesillas şatosuna çekildi (1509). Oğlu Carlos I (Karl V) annesiyle birlikte hüküm sürmek ve aklı başına gelince tahtı ona bırakmak şartıyle kral seçildi. Bir ara Comunero'ların çabalarıyle inzivadan çekildiyse de (1520) onların yenilgisi üzerine yeniden köşesine çekildi. (L)

JUANA III DE ALBRET (Saint-Germain-en-Laye 1528 - Paris 1572), Navarra kraliçesi (1555-1572), Navarra kralı Enrique II de Albret ile François I'in kız kardeşi Marguerite de France'ın tek kızı. Foix ve Bigorre kontesi, Béarn vikontesi, François II'in emriyle Kleve düküyle evlendi (1541), fakat evlilik hayatına girmeden evliliği feshedildi (1543). Sonra Vendôme dükü Antoine Bourbon ile evlendi (ekim 1548), bu evlilikten geleceğin Henri IV'ü ile Lorraine düşesi Catherine doğdu. Juana babasının ölümünden sonra Navarra kraliçesi oldu, Fransa ile İspanya arasında bağımsızlığını korumayı başardı. Kocasının Katolikliğe dönmesini (1560) önleyemedi, fakat onun ölümünden sonra (1562) ve papanın kendisini tahttan indirme tehditlerine rağmen Calvin'ciliği ülkesine kabul ettirdi (1567), oğlu ile birlikte La Rochelle savunmasını yönetti (1568) ve kendi devletlerine bir katolik saldırısını geri püskürttü (1570). Oğlunu Marguerite de Valois ile evlendirmek için Paris'e gitti, orada veremden öldü. (L)

JUANA (1438-1475), Castilla kraliçesi, Portekiz kralı Eduardo ile Aragon'lu Leonora'nın kızı. 1455'te, iktidarsız olduğu söylenen Castilla kralı Enrique IV ile evlendi. Kraliçenin yedi yıl sonra doğan Juana adındaki kızı (1462), krallığın vârisi olarak kabul edildi, krallığın ilerigelenleri onun Beltran de la Cueva'nın kızı olduğunu ileri sürdüler. 1470'te kral yeniden Juana'yı vârisi olarak ilân etti. Enrique IV'ün ölümünden (1474) sonra kraliçe, kızının haklarını Katolik İsabet'e karşı savundu, fakat bir sonuç elde edemedi. (L)

JUANA DE CASTİLLA, Castilla tahtı vârisi (1462-1530), Enrique IV ile Portekiz'li Juana'nın kızı. Juana ile gözdesi Beltran de la Cueva'nın kızı olduğunu ileri süren soylular kendisine LA BELTRANEJA lakabını takmıştı. Juana, Castilla krallığı için Katolik İsabel ile boş yere savaştı (1475); sonra Coimbra'da Santa Clara manastırına çekilmek zorunda kaldı (1480). [L]

JUANA ENRİQUEZ (1425-1468), Navarra ve Aragon kraliçesi, Castilla amirali Federico Enriquez'in kızı, önce Navarra, sonra Aragon kralı olan Juan II'nin ikinci karısı (1444). Juan II'nin ilk karısı, sonradan Katolik Fernando adıyle kral olan kendi oğlunu tahta çıkarmak için Navarra'lı Blanca'dan olan oğlu Viana prensi Carlos'u zehirlemiş olmakla suçlandı. (L)

JUAN Avila'lı, ispanyol vaizi (Almodovar del Campo 1500 - Montilla 1569). 1525'te papaz olan Juan, vaizlarının coşkunluğu ile ün kazandı ve ENDÜLÜS HAVARİSİ diye anıldı. Aziz İgnacio'nun danışmanı olarak cizvit tarikatının gelişmesine katkıda bulundu, Azize Teresa ile Aziz Juan de Dois'u tarikatlarını kurmağa teşvik etti. Dinî eserler yazdı (*Epistolario Espiritual Para Todos Estados*) [Bütün Devletlere Hitap Eden Dinî Mektuplar]. (L)

JUAN DE ARAGON (don), Asturia prensi (Sevilla 1478-öl. 1498). Aragon'lu Fernando ile Katolik İsabel'in tek oğluydu; vakitsiz ölümü, ispanyol tahtının Avusturya hanedanına geçmesine yolaçtı. (L)

JUAN DE AUSTRİA (don), ispanyol prensi (Regensburg 1545-Bouges, Namur yakınları 1578). Karl V ile Barbara Blomberg'in (veya Plumberger) evlilik dışı oğlu. Kardeşi Felipe II'den farklı olarak cesur, eğlence ve şöhrete düşkündü. Yuste manastırında Luis Méndez Quilada tarafından papaz olarak yetiştirildi ise de, orduya girdi ve Endülüs Magriplılarının ayaklanmasını bastırdı (1568-1570). Pius V tarafından Kutsal Birlik filosunun başına getirildi ve İnebahtı'da türk filosuyle savaşırken (7 ekim 1571) yaralandı, daha sonra Tunus ve Bizerte'yi zapt etti (1574). Napoli'de kral vekili olunca, sekreteri Escovedo aracılığıyle İngiltere'ye bir sefer hazırlamak ve Mary Stuart ile evlenmek konusunda Roma ile gizli görüşmelere girişti; ama Antonio Pérez, Juan'ın tahta çıkmasına engel olmak isteyen Felipe II'ye Juan'ın planlarını açıkladı. Bununla birlikte Juan, Requesens'in ölümünden (1516) sonra, Felemenk kral vekilliğine tayin edildi. Felemenk'e vardığında askerler başkaldırmıştı (Anvers kıyımı); aşırı hareketlere girişmesi katoliklerle calvin'cileri birbirine yaklaştırdı (Gand barışı, kasım 1576). Yayımlanan bir ferman ile (şubat 1577), güney vilâyetlerini bırakmak zorunda kaldı, bu durum İngiltere'ye karşı hazırladığı planları altüst etti ve William of Orange'a Brüksel'de yerleşme imkânı verdi. Ama, Alessandro Farnese geldikten sonra, ülkeyi ateşe ve kana bulamağa kararlı olarak, tekrar saldırıya geçti; Gembloux'da zafer kazandıysa da (ocak 1578), Bouges ordugâhında ölü bulundu (zehirlenerek öldürüldüğü sanılır). [L]

JUAN DE BORBON, ispanyol prensi (Aranjuez 1822-Brighton 1887), Madrid dükü. Kardeşi Montemolin kontu Charles'ın haklarını elde etti (1861) ve bu hakları büyük oğlu Carlos'a devretti (1868). [L]

JUAN DE FUCA Boğazı, Büyük Okyanus'un Olympus dağı (Washington eyaleti) ile Vancouver adası (Kanada) arasında meydana getirdiği denizkolu. İspanyolların hizmetinde çalışan yunanlı kılavuz Juan de Fuca tarafından 1592'de keşfedildi. Vancouver boğazda keşif ve inceleme gezisi yaptı. (L)

JUAN de la Cruz Aziz, kilise bilgini (Fontiveros, Avila eyaleti 1542-Ubeda 1597), Juan de Yepes 1563'te karmelit tarikatına girdi. Salamanca üniversitesinde görev aldı. 1568'de Azize Teresa ile tanıştı ve onunla birlikte karmelit tarikatında yenilik yapmaya çalıştı (1568), kendisine taraftar olan karmelit rahipleri «çıplak ayaklılar» adını aldılar. Juan de la Cruz, bu yenilikler yüzünden 1578'de tutuklandı ve engizisyon mahkemesine gönderildi. Buna rağmen Reform, Avila'dan Granada'ya, sonra da bütün Hıristiyanlık dünyasına yayıldı. Eserleri: *Subida al Monte Carmelo* (Karmel Tepesine Tırmanış); *Noche Oscura del Alma* (Ruhun Karanlık Gecesi); *Llama de Amor Viva* (Canlı Aşk Ateşi) ve *Cantico Espiritual* (Ruhsal İlâhi). [L]

JUAN-DE-NOVA adası, Mozambik kanalının ortasında küçük ada, Madagaskar'a bağlı olan (Nossi-Be idare bölümü) adayı, 1897'de Fransa ilhak etmişti. Guano işletmesi. (L)

JUANES (Juan DE). Bk. MACİP (Vicente).

JUAN FERNANDEZ adaları, Büyük Okyanus'un güneyinde Şili'ye bağlı takımadalar, Valparaiso'nun yaklaşık olarak 600 km açığında; 430 nüf. En büyük iki adası Mas a Tierra ve Mas a Fuera olan bu volkanik adalardan istakoz avcıları üs olarak yararlanır.

— Tar. 1574'te ispanyol denizcisi Juan Fernandez'in keşfettiği adalar sonraları zaman zaman ziyaret edildi. Defoe'ye *Robinson Crusoe*'nin kahramanını ilham eden Alexander Selkirk 1704'te Mas a Tierra'da kalmıştı. (L)

JUAN JOSE DE AUSTRİA, ispanyol prensi (Madrid 1629 - ay.y. 1679). Felipe IV ile Maria Calderon'un evlilik dışı oğlu, Hollanda kral vekili (1656). Dunes'de, Turenne tarafından yenilgiye uğratıldı (1658). Aragon krallıkları genel naibi (1661) oldu. Portekiz ayaklanmasını bastırmakla görevlendirildi, ama Estremoz'da yenildi (1663), Consuegra'ya sürüldü. 1665'te serbest kalınca, naip Marie Anne'ın danışmanı cizvit Nithard'a karşı ayaklandı (şubat 1669) ve onu çekilmek zorunda bıraktı; Aragon-Catalogna-Valenc'a kral vekilliğini elde etti. Reşit olan Charles II (1675), yiyiciliği ile tanınan Valenzuela'yı kendine bakan yapınca, don Juan yeniden başkaldırdı (aralık 1676), bakanı ile anakraliçeyi sürdürdü. Hükûmette görev almağa çağrıldı (1677), Nijmegen barışını yaptı (1678) ve Charles II ile Orléans'lı Marie Louise'in evlenmesini (1619) sağladı. (L)

JUAN-JUANLAR. Bk. AVAR TÜRKLERİ.

JUAN'LAR veya **PATU'LAR,** Bengal'in güneybatısında yaşayan, avcılık ve toplayıcılıkla geçinen munda ailesinden halk. (L)

JUAN-LES-PİNS, Fransa'da (Alpes-Maritimes, Grasse idarî çevresi) sayfiye merkezi, Côte d'Azur'de, yönetim bakımından bağlı bulunduğu Antibes'in güneyinde. (L)

JUAN MANUEL (don), ispanyol prensi ve yazarı (Escalona 1284 - öl. 1348). Alfonso X'un yeğeni. Fernando IV'ün ölümünden (1312) sonra, Alfonso XI'in çocukluk yıllarında kral naibi oldu. Alfonso XI fiilen kral olunca kenara itilen Juan Manuel krala karşı birçok komplo hazırladı. Bununla birlikte El Cezire'nin zaptında önemli bir rol oynadı. Edebî eserler, ahlâkî ve öğretici inceleme yazıları yayımladı. *El conde Lucanor* (Kont Lucanor) veya *Libro de Patronio*'yu (Patronio'nun Kitabı) adlı hikâye kitabında doğu masallarından etkilendi. (L)

JUANULLOA i. Tropik Amerika'da yetişen süs bitkisi. (Patlıcangillerden.)

— ANSİKL. *Juanulloa* yerde yetişen dik gövdeli veya konuk bir bitkidir; görünüşü bodur bir ağacı andırır. Dalları sarmaşık, yap-

Foto. X, Neurdein (LAROUSSE)

rakları meşinsi gibi sert ve düz kenarlı, meyvesi üzümsüdür. Kolombiya, Peru ve Meksika'da altı yedi türü yetişir. Meksika'da yetişen *Juanulloa aurantiaca* tüysüz ve etli dalcıklı, çiçeğin taç ve çanağı turuncu sarıdır, ılık limonluklarda hafif topraklarda yetişir. (L)

JUAN Y SANTACİLİA (Jorge), ispanyol filo kumandanı (Novelda 1713-Madrid 1773). Amerika kıyılarını dolaştı. Madrid akademisine girdi. La Condamine ve Bouguer'in keşif gezilerine katıldı (1735). Daha sonra donanma ve Deniz Muhafız birliği kumandanlığına (1753) tayin edildi. Cadiz Rasathanesini kurdu. Fas'ta ispanyol büyükelçisi oldu (1766). Coğrafya ve gemi yapım tekniği üstüne birçok eser yazdı. (L)

JUAREZ GARCİA (Benito), meksikalı siyaset adamı (San Pablo Guelatao, Oxaca yakınları 1806-Mexico 1872). Ataları kızılderili olan Juarez Garcia, 1847'den 1852'ye kadar Oxaca devleti valiliği yaptı. Santa Anna'nın yönetimi zamanında (1853-1855) memleketinden kaçtı, Alvarez zamanında dışişleri bakanlığı yaptı, bir dizi reform yaptı (1857 Anayasası v.b.). Cumhurbaşkanı yardımcısı oldu, kanun gereğince cumhurbaşkanı Comonfort'un yerini aldı (1858), fakat Zuloaga ve Miramon âsilerine karşı savaşmak zorunda kaldı. Mexico'ya gitti, 1861'de cumhurbaşkanı seçildi, dış borçların ödenmesinin ertelenmesi (özellikle Miramon tarafından yapılan borçlar) avrupalıların savaş açmalarına sebep oldu. Mexico fransız askerleri tarafından işgal edildi (1863) ve Meksika avusturyalı Maximilien'in imparatorluğu haline getirildi. Juarez, hükûmetiyle birlikte kuzeye çekildi ve direnişin başına geçti. Maximilien'in imparatorluğu kendiliğinden çöktü ve Juarez, Mexico'ya döndü (1867), ondan sonraki cumhurbaşkanlığı görevinde liberalce davrandı. (L)

JUAZEİRO, Brezilya'da (Bahia eyaleti) şehir, São Francisco ırmağının sağ kıyısında, 21 200 nüf. Ticaret limanı. (L)

JUAZEİRO DO NORTE, Brezilya'da (Ceara eyaleti) şehir, eyaletin güneyinde; 53 400 nüf. (L)

JUBA, Güney Sudan'da şehir, Ekvatorya ilinin merkezi, Bahr el-Cebel ırmağı kıyısında; 18 500 nüf. (L)

JUBA I, Numidia kralı (öl. Zama M.Ö. 46), Hiempsal'ın oğlu. Pompeius'un tarafını tuttu ve Scribonius Curio'nun Afrika'ya çıkarma yapan ordusunu yok etti (49). Thapsus'ta Sezar'a yenildi (6 nisan 46) ve intihar etmek zorunda kaldı. Krallığı, *Africa Nova* eyaletinin bir kısmını meydana getiriyordu. (L)

JUBA II (M.Ö. 52'ye doğr.-M.S. 23 veya 24), Moritania kralı (M.Ö. 25-M.S. 23 veya 24). Juba I'in oğlu. Thapsus yenilgisinden sonra (M.Ö. 46), esir olarak Roma'ya götürüldü. Augustus onu Kleopatra Selene (Kleopatra ile Antonius'un kızı) ile evlendirdi; Numidia'yı geri alarak Moritania'ya verdi (M.Ö. 25). Roma'ya bağımlı olan Juba II, göstermelik bir hükümdardı. Gaetuli'ler, sonra bazı Magrıplılar (Numidius Tacfarinas'ın başkaldırması sırasında) ayaklanınca, isyanı bastırma işinde Romalılara yardımla yetindi. Aydın bir hükümdardı, geniş bir kitaplığı vardı, birçok yunan diyalektik eseri kaleme aldı. Adı değiştirilerek *Caesarea* (bugün Şerşel) diye anılan başkenti Iol'ü roma anıtlarıyle süsledi ve büyük kısmı Volubilis'te bulunan tunç heykellerle donattı. (L)

JUBAEA i. Şili'de yetişen ve tohumları yenebilen palmiye.
— ANSİKL. *Jubaea spectabilis,* Ant sıradağlarında, denizden 1 200 m yükseklere kadar görülür. Bunun kongövdesinin yüksekliği bazen 20 m'ye ulaşır. Besidokusu elverişli olduğu için tohumu yenir; tadı hindistancevizini hatırlatır. (L)

JUBALAND. Bk. JUBA-ÖTESİ.

JUBA-ÖTESİ, ing. **Trans Juba** veya **Jubaland,** ital. **Oltregiuba,** Kuzeydoğu Afrika'da arazi, Juba'nın batısında; eskiden Kenya'ya bağlı olan Juba-ötesi 1925'te İtalya'ya bırakıldı; İtalya bölgeyi elinde tuttuğu Somali'ye bağladı. (L)

JUBE i. (lat. k.). Kilisede, sahın ile koro arasındaki basamaklı bölme.
— ANSİKL. *Jube,* yunan ve roma bazilikalarındaki vaız kürsüsünün yerini aldı. Sahın ile koro yeri arasında, kademeli bir kürsü gibidir. Eskiden orada havarî mektupları ve İncil okunurdu; genel olarak orglar veya diğer gerekli araçlar oraya konulurdu. Batının başpapazlık kiliselerinde *jube,* rahipler korosunu gizlerdi. XVII. yy.-da kaldırıldı; yerine vaız kürsüsü konuldu. Albi katedralindeki jube, gotik dönemin en güzeli ve Fransa'dakilerin en büyüğüdür. Günümüzde, Rodez katedralinde, Troyes'daki Madelaine'de, Paris'te Saint-Etienne-du-Mont'da Rönesans'tan kalma jube'ler vardır. Faouet'deki Saint-Fiacre kilisesinde oymalı ve boyalı bir ahşap jube bulunmaktadır. (L)

JUCAR, İspanya'da ırmak, Akdeniz'e dökülür; 506 km. Universales dağlarından doğan ırmak, önce yüksek mancha ovalarını, sonra derin geçitlerden çıkınca Valencia huerta'sını geçer ve Cullera yakınında Valencia körfezine dökülür. (L)

JUCHART, JAUCHART, JAUCHERT veya **JUCHERT** i. Eski alman ve İsviçre arazi ölçüsü. (L)

JUCHİTAN veya **JUCHİTAN DE ZARAGOZA,** Meksika'da (Daxaca eyaleti) şehir, Tehuantepec körfezi yakınında; 13 000 nüf. Şeker rafinerisi. (L)

JUD (Jakob), isviçreli romancı (Wängi 1882 - Le Rütli 1952). K. Jaberg ile birlikte *Sprach-und Sachatlas İtaliens und der Südschweiz'i* (İtalya ve Güney İsviçre Dil ve Fizikî Atlası) [1928-1940] yazdı. *Dicziunari Rumantschgrischun* (Roman Dili Lûgati) ve *Vocabolario della Svizzera İtaliana* (İtalyan İsviçresi'nin Kelime Hazinesi) komisyonlarına başkanlık etti. (L)

JUDA i. İslav mitolojisi kişilerinden. (Bulgar folklorunda sözü geçen juda'lar, sırp folklorundaki diva'lar, vila'lar ve lamovida'ların benzeridir; bunlar, genellikle insanlardan hoşlanan bir çeşit su perileridir.) [L]

JUDENBURG, Avusturya'da (Steiermark) kasaba, Mur ırmağı kıyısında; 9 800 nüf. Anıtlar. Roman üslûbunda kiliseler. XIII. yy.dan kalma şato. Çelik fabrikaları; metalürji. Kereste sanayii. (L)

Jude The Obscure (*Anlaşılmaz Jude*), Thomas Hardy'nin romanı (1895). En güçlü eserlerinden biri olan bu romanında yazar, kötümser görüşlerini dokunaklı bir tarzda dile getirir; insanoğlu soyaçekim ve çevrenin etkisi altında kaderin kölesidir. Jude, gözü yükseklerde bir işçidir, ama mizacının onu sürüklediği yanlışlar ve karşısına dikilen sosyal şartlar yüzünden bir türlü başarıya ulaşamamaktadır. Fırıncı yamağıyken yunanca öğrenir, ama o devirde işçilere kapalı olan Oxford'a giremez. Heykeltıraşlığa heves eder, ama bunda da bir işçi durumunda kalır. Cinsel düşkünlüğü onu kötü bir kadınla kaderbirliğine zorlar. İkinci bir deneme ise korkunç felâketlerle son bulur. Jude kadere lânet ederek ölür. (L)

JUDİCAEL, Bretagne kralı (Domnonée) [öl. 637'e doğr.]. Kardeşi tarafından babası Joël III'ün mirasından yoksun bırakılınca oğlu Alaüs lehine tahttan çekildi, hayatının son günlerini bir manastırda geçirdi. Breton'lar kendisini bir aziz gibi kutlarlar. (L)

Judicis Arbitrive Postulatio. Rom. huk. Kanun davaları sisteminde usul şekillerinden biri. Bu, magistratusa, hâkim veya hakem tayin etmesi konusunda yapılan basit bir talepten ibaretti. *Sacramentum*'un ancak bir «evet» veya bir «hayır» ile sonuçlanabilmesinden ötürü imkânsız olduğu her halde, bu yola başvurulur. Böylece, meselâ yapılacak bir değerlendirme veya birkaç kişi arasında görülecek bir hesap (kabullenilmiş bir borcun değerlendirilmesi, bir gayrımenkulün veya bir mirasın taksimi), söz konusu olunca bu usul uygulanır. Bu usul, en önemli sözlü akit olan *sponsio*'yu da müeyyidelendirir. (L)

JUDİTH VON BAYERN (800'e doğr. - Tours 843). Bavyera kontu Welf'in kızı. Ermengarde'dan dul kalan (819) Dindar Louis'nin ikinci karısı ve Kel Charles'ın annesi. Güzel ve akıllıydı, kocası üstündeki büyük etkisini, üç üvey oğlu aleyhinde ve kendi oğlu lehinde kullandı (kocasının öteki karısından olan oğulları 833'te başkaldırdılarsa da başarıya ulaşamadılar). [L]

JUDO i. Bk. CUDO.

JUDOKA i. Bk. CUDOKA.

JUDOLİA i. Gövdesi esmer, elitraları kızıl sarı renkli tekeböceği; elitralarından her birinde üç siyah çizgi bulunur; dağlarda yaşar. (İlmî adı *Judolia cerambyciformis.* Kınkanatlıların *cerambycidae* familyasından.) [L]

JUEL (Jens), danimarkalı ressam (Balslev, Fionya 1745 - Kopenhag 1802). Saly'nin öğrencisiydi. İtalya, Fransa ve İsviçre'ye gitti. 1780'de saray ressamlığına, 1784'te de Akademi profesörlüğüne getirildi. Yaptığı portrelerde fransız ressamlarının etkisi görülür (*Sanatçı ve Karısı,* Kopenhag müzesi; *Şarkıcı Carolina Müller,* Stockholm müzesi). [L]

JUEL (Niels), danimarkalı amiral (Christiania 1629 - Kopenhag 1697). Hollanda Deniz kuvvetlerinde çalıştıktan ve gemi mühendisi olduktan sonra, Danimarka'ya döndü, amiralliğe yükseldi (1657) ve Karl X'a karşı Kopenhag'ı savundu. Gotland adasının alınması, danimarka donanmasının Baltık denizine hâkim olmasını sağladı. İyi bir strateji uzmanı ve teşkilâtçıydı. (L)

JUERGA i. (isp. k.). Flamengo (endülüs tarzı) şarkılarının söylendiği ve danslarının yapıldığı toplantı. (L)

JUGERUM i. Roma imparatorluğunda kullanılan, yaklaşık olarak 2 520 m² değerinde eski alan ölçüsü birimi. (L)

JUGLANS i. Ceviz ağacının ilmî adı. (Juglans'ın özellikle ılıman bölgelerde yetişen sekiz veya dokuz türü vardır. *Juglans regia* bilinen cevizidir. Amerika cevizi [*J. nigra*] parklarda, korularda yetiştirilir. Kerestesi çok sert olduğu için kaplamacılıkta makbuldür.) [L]

JUGLAR (Clément), fransız hekimi ve iktisatçısı (Paris 1819 - ay.y. 1905). *Crises Commerciales et Leur Retour Périodique En France, En Angleterre et aux Etats-Unis* (İktisadî Buhranlar ve Bunların Fransa, İngiltere ve A.B.D.'de Devirli Olarak Tekrarlanması) [1862] adlı eserinde ilk defa sistemli bir şekilde iktisadî buhranların devirliliğini açıkladı. Konjonktür denemelerinin öncülerindendir. (L)

JUGLON i. (lat *juglans,* ceviz ağacı'ndan). Cevizin yeşil kabuğundaki α-hidrojuglon'un yükseltgenmesiyle elde edilen ve sarı iğneler halinde billûrlaşan hidroksinaftokinon. (Alkali çözeltisi menekşe rengindedir.) *Eşanl.* JUGLANDİN. (L)

JUGURTHA (M.Ö. 160'a doğr. - Roma

JUGURTHA parası
Cabinet des Médailles, Paris

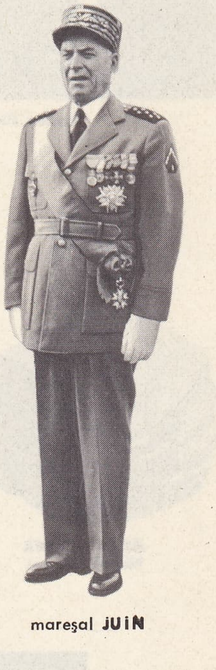

mareşal **JUIN**

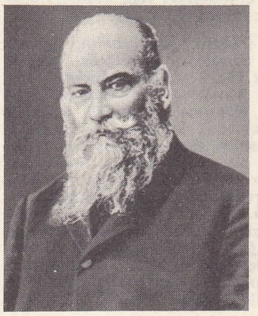

soldan sağa,
Nikolay JUKOVSKIY,
Vasiliy JUKOVSKIY,
mareşal **JUKOV**

Foto. X, S.S.C.B. Danışma bürosu (LAROUSSE)

Augustus'un kızı
JULİA

Gaston **JULİA**

JULİA DOMNA
Napoli müzesi

solda, **JULİANUS APOSTATA;** sağda, **JULİA MAESA,** Louvre müzesi, Paris

104'ten sonra), Numidia kralı (118). Scipio zamanında Numantia kuşatması sırasında yararlık gösterdi. Amcası Micipsa, yeğenleri Adherbal ve Hiempsal ile birlikte onu da mirasını paylaşmağa çağırdı. Jugurtha, Hiempsal'i öldürterek topraklarını ele geçirdi, yargılamak için kendisini Roma'ya çağıran senatörlere para yedirerek, toprak paylaşmasını lehine çevirdi, sonra Adherbal'ın topraklarını istilâ etti ve onu öldürttü, Cirta'yı Konstantin aldı (112) ve şehri savunanlar ile şehirdeki romalı tüccarları kılıçtan geçirdi.

Bu durum Roma'da hoşnutsuzluk yarattı ve bir «kutsal birlik» kurulmasına yolaçtı: Roma senatosu Jugurtha'ya savaş açtı. Nüfuzlu sömürge çiftçilerini koruyan *lex Thoria* adlı bir kanun asker toplamayı kolaylaştırdı, ama, birkaç önemsiz çarpışmadan sonra, konsül Calpurnius Bestia ve Amelius Scaurus, Jugurtha ile bir *statu quo* (111) anlaşması yaptılar. Kısa bir süre sonra Jugurtha'ya karşı tekrar savaş başladı. Caecilius Metellus, Muthul (109) yenilgisinden sonra Muthul zaferini kazandı (109) ve Thala'ya kadar ilerledi. Fakat harekât pek gevşek yapıldığından halk sınıfı ile birleşen ikinci sınıf yurttaşlar 107 yılı için Marius'u konsül seçtirdiler. Halk senatonun yetkilerini elinden aldı, Marius'a Afrika eyaletini verdi, Marius Capsa'yı (Gafsa) zaptetti (107), Magrıp'a kadar ilerledi ise de, kışı geçirmek için Cirta'ya dönmek zorunda kaldı. Sonunda, Magrıp kralı Bocchus, Jugurtha'yı Marius'un adamlarından Sulla'ya teslim etti (105). Numidia, Bocchus ile Numidialı Gauda arasında paylaşıldı. Jugurtha, hapiste açlıktan öldü. *Jugurtha Savaşı* tarihi (M.Ö. 42-40) Sallustius tarafından yazıldı (M.Ö. 42-40). [L]

JUHASZ (Gyula), macar yazarı (Szeged 1883 - ay.y. 1837). Nagyvarad'daki Holnap («Yarın») edebiyat derneğinin kurucularındandı; derneğin Ady tarafından yönetilen antolojisinde ilk şiirleri çıktı. 1907'den itibaren Petöfi derneğine üye oldu. Eserleri: *Yeni Şiirler* (1908-1919); *Geç Bağ Bozumu* (1908); *Bu Kanımdır* (1919); *Myosotis* (1921); *Ahit* (1925). Tiyatro oyunları da yazdı: *Atalanta* (1908); *Yavaş Yavaş, Rahatça* (1912). [L]

JUİGALPA, Nikaragua'da şehir, Chontales idare bölsinin merkezi, Batı Nikaragua gölüne hâkim olan kütlenin yamacında; 3 250 nüf. (L)

JUİN (Alphonse), Fransa mareşali (Annaba 1888 - Paris 1967). 1931'de Rabat'taki genel valiye bağlı askerî kurulun başkanı oldu, Atlas bölgesindeki son barış harekâtının planını yaptı. İkinci Dünya savaşı arefesinde generalliğe yükseldi, 1940'ta 15. Motorlu tümenin başına getirildi, Belçika ve Lille'de savaşlara katıldı, esir düştü. 1941'de Pétain'in isteği üzerine Almanlar tarafından serbest bırakıldı, birkaç ay sonra da general Waygand'ın yerine Kuzey Afrika kuvvetleri başkumandanı oldu. Müttefiklerin Kuzey Afrika çıkarmasından sonra general Giraud ile birleşti, sonra 1942-1943'te Tunus'ta savaşan fransız kuvvetlerine kumanda etti, 1944'te İtalya'ya çıkarılan fransız seferî kuvvetlerinin başında başarı kazandı. Garigliano zaferinden sonra haziran 1944'te Roma'ya girdi. 1947'den 1951'e kadar Fransa'nın Fas genel valisi, 1952'de Fransa mareşali oldu. 1959 ve 1960'ta *Mémoires* (Hatıralar) adlı kitabını yayımladı. Fransa'nın Cezayir'deki gerevinin ve onun Cezayir'deki varlığının gerekliliğine sıkı sıkıya bağlı olan Juin, 1961'de De Gaulle'ün Cezayir siyasetine karşı açıkça karşıkoydu ve emekliye ayrıldı (1962). [L]

JUİNİT i. (nehir adı *juine*'den). Etilen diamin'in, jelatinleştirici olarak kullanılan etil diüretanı. (L)

JUİZ DE FORA, Brezilya'da (Minas Gerais eyaleti) şehir, Rio de Janeiro'nun kuzeyinde; 125 000 nüf. Brezilya'nın büyük tuhafiyecilik merkezi. Makine yapımı ve besin sanayii. (L)

JUJUY, Arjantin'de şehir, 1593'te kuruldu, il merkezi, And dağlarındaki bir vâdide; 72 150 nüf. Andları aşan yollar üzerinde kurulan şehir, bugün de And dağeteği ile yüksek Bolivya ovaları arasında bir pazar yeridir. Eskiden büyük bir eşek ve katır panayırı olan Jujuy'da metalürji sanayii kurulmuştur. — *Jujuy ili,* 263 300 nüf. (L)

JUKE-BOX [cuk baks] i. (anglo amerikanca k.). Otomatik plak çalıcısı; içinde bir plak döndürücü ile birçok plak bulunur; delikten bir madenî para veya bir jeton atılır ve bir tuş sisteminden yararlanılarak seçilen plak çalınır. (L)

JUKOV (Georgiy Konstantinoviç), sovyet mareşali (Strelkovka, Kaluga yakınları 1896). 1914'te süvari sınıfına girdi, Su Georgiy nişanını aldı, 1917'de teğmen oldu. Devrime katılarak Dyenikin ve Vrangel'e karşı savaştı. Frunze Askerî akademisini bitirdi (1931), başta Almanya ve İspanya olmak üzere birçok yabancı ülkede çeşitli görevler aldı. 1933'te tümen, 1937'de süvari kolordusu kumandanı oldu. 1939'da Uzakdoğu'ya gönderildi; emrindeki kuvvetlerle Japonları Mançurya'da ağır bir yenilgiye uğrattı. 1940'ta Besarabya'nın işgali ile görevlendirildi; daha sonra alman istilâsından birkaç ay önce Timoşyenko ile yeniden düzenlediği Kızılordunun genelkurmay başkanı oldu. Ekim 1941'de, Stalin tarafından Moskova savunmasıyle görevli ordular grubunun başına getirildi. Jukov, şehri başarıyle savundu ve saldırıya geçerek düşmanı başkentten 200 km uzağa püskürttü. 1942-1943 Yıllarında Stalingrad (bugün Volgograd) savunmasını başarıyle yönetti, sonra Stalin tarafından cephenin çeşitli bölümleri arasında bağlantı kurmakla görevlendirildi. 1943'te mareşalliğe yükseldi, 1944-1945 yıllarında Birinci Ukrayna, sonra da Beyaz Rusya cephesine kumanda etti, Varşova Lodz ve Poznan'ı ele geçirdi, Almanya'ya girdi, Küstrin'i aldı ve Berlin'e girerek 8 mayıs 1945'te S.S.C.B. adına alman kuvvetlerinin teslim şartlarını imzaladı. Almanya'da Sovyet İşgal kuvvetleri kumandanıyken S.S.C.B.'ye çağrıldı ve 1946'da Yüksek Sovyet meclisi milletvekilliğine tayin edildi. İkinci Dünya savaşı sırasında hocası mareşal Şapoşnikov ile sovyet ordusunun en başarılı kumandanlarından biri oldu. Halk tarafından çok sevilmesinden kuşkulanan Stalin tarafından 1947'de Odesa Askerî Bölge kumandanlığına gönderildi. Stalin ölünce, Jukov önce millî savunma bakanı yardımcılığına (1953), sonra bakanlığa (1955) getirildi; 1957'de de Komünist Partisi Merkez Komitesi prezidyumu üyeliğine tayin edildi. Birkaç ay sonra da, Kruşçov tarafından emekliye sevkedildi. (L)

JUKOV (Nikolay Nikolayeviç), sovyet desinatör ve ressamı (doğ. 1908). Marx ve Engels'in hayatı üstüne yazılmış eserleri resimleyerek (1938-1941) Stalin ödülünü kazandı. Lenin ve Stalin'in birçok portresini, Don ve Volga kıyısındaki yeni yapıları gösteren peyzajlar yaptı (1951). [L]

JUKOVSKİY (Nikolay Yegoroviç), rus aerodinamikçisi (Orehovo, Vladimir vilâyeti 1847 - Moskova 1921). 1877'de Moskova üniversitesinde ve Moskova imparatorluk Teknik okulunda Rasyonel Mekanik kürsüsü profesörü oldu; uçak kanatları ve pervane profilleri çevresinde akışkanların akışını inceledi. 1902'de ilk aerodinamik tünellerden birini yaptı ve 1905'te Kuçino'da (Moskova yakını) Avrupa'nın ilk aerodinamik enstitüsünü kurdu. Birinci Dünya savaşı sırasında derslerine ve çalışmalarına devam ederken balistiğin güç problemlerini çözmeğe uğraştı. Devrimden sonra yeni sovyet havacılığının oluşmasında büyük rolü oldu ve Tupoluev ile birlikte 1918'de Hidro-aerodinamik merkez enstitüsünü (Ts. A. G. I.) kurdu. Hatırasına «Jukosvkiy ödülü» denen yıllık bir ödül kondu; bu ödül uygulamalı bilim çalışmalarında sivrilen bilginlere verilmektedir. Başlıca eserleri *Aerodinamika* (Aerodinamik) [1916] ve *Vihrovaya Teoriya Grebnogo Propellera* (İtici Pervanenin Burgaç Hareketi Teorisi) [1929] adı altında iki kitap halinde yayımlandı. (L)

JUKOVSKİY (Valentine Alekseyeviç), rus dilbilimcisi ve filoloğu (1858-1918), Petersburg üniversitesinde profesör. Özellikle fars lehçeleri konusunda uzmanlaştı. İran edebiyatı, folkloru ve etnografyasını inceledi. Hazer denizi ötesinde (eski Marva, 1894), arkeoloji araştırmaları yaptı. Yazdığı gramer kitabı, sonradan fars lehçeleri üstüne yaptığı incelemelere eklendi (1888-1922). K. Zaleman ile birlikte, yeni iran dili grameri üstüne bir kitap yayımladı (1890). (L)

JUKOVSKİY (Vasiliy Andreyeviç), rus şairi (Mişenskoye idare bölümü, Tula cumhuriyeti 1783 - Baden-Baden 1852). Bir toprak sahibiyle bir hizmetçiden dünyaya geldi. Öğrenimini Moskova'da yapmasını sağlayan vaftiz babası tarafından evlât edinildi. Gray, Kotzebue ve Cervantes'ten tercüme ve uyarlamalar yaptıktan sonra Karamzin'in dikkatini çekti, 1808'de *Vyestnik Evropiy* (Avrupa Postası) adlı derginin yönetimini üzerine aldı ve şiirlerini bu dergide yayımladı. 1812'de Millî Muhafız alayına girdi, Borodino savaşına katıldı ve kısa süre sonra *Pevyets v Stanye Ruskih Voynov* (Rus Savaşçıları Kampındaki Ozan) adlı şiirini yazdı. Savaştan sonra odlar yayımladı: *Vojdyu Pobyedityeley* (Galiplerin Kumandanına) [1815]; *Revyets v Kremlye* (Kremlin'deki Ozan) [1816]. 1815'te dul imparatoriçe Marya'nın okutmanı ve 1817'de imparatoriçe Aleksandra'nın öğretmeni oldu. Sonra Nikolay I'in onaylamasıyle çarın oğlu Aleksandr II'nin öğretimiyle görevlendirildi, Jukovskiy 1827'de Kış sarayına yerleşti ve 1837'ye kadar veliaht prensin öğrenimi ile görevlendirildi. Öğrencisine yazılı olarak verdiği öğütleri (yasaların gözetilmesi, öğretimin geliştirilmesi, halkoyuna saygı, hürriyet ve adalet sevgisi, halkın refahı için çalışma) Aleksandr II hiç bir zaman unutmadı. Mutlakıyetçilikten yana olan Jukovskiy bununla birlikte hükümdarın ilk görevinin yasaya saygı olduğunu kabul ederdi. Saraydaki itibarına dayanarak, aşırı liberal sayılan bazı yazarları (özellikle Puşkin) kayırmayı başardı. 1837'de reformcu ve batıcı olduğundan büyük dük Aleksandr ile Rusya'yı ve Avrupa'nın büyük kısmını gezdi; Aleksandr II tahta çıkınca, özellikle kölelere hürriyet tanınması yolunda telkinlerde bulunan Jukovskiy'nin düşünce derslerinden ilhamla çok insancıl bir bildiri yayımladı. 1841'den itibaren Almanya'ya yerleşen Jukovskiy, hayatının sonuna doğru mistisizme yöneldi. 1847'de *Odysseia*'nın kusursuz bir tercümesini yaptı. Yabancı edebiyatların şaheserlerini aydınlara tanıtarak yaşadığı dönemin yazarlarını büyük ölçüde etkiledi. (L)

Jukovskiy dönüşümü, bazı kanat profillerinin çevresindeki hava akış alanının yerine, teorik incelenmesi çok daha kolay olan dairesel bir silindir çevresindeki akış alanını alabilmek imkânı veren matematik metot. (L)

JUL i. Bk. JOULE.

JULİA, *Julia gensi*'nden gelen pek çok romalı kadının adı. (L)

JULİA (M.Ö. 19 - Apulia M.S. 28), Julia ile Agrippa'nın kızı, L. Aemilius Paulus'un karısı. Annesi gibi kötü yoldaydı. M.S. 8'de sürgüne gönderildi. Ovidius, şiirlerinde *Corinna* adıyle onu anlatır. (L)

JULİA (M.S. 5 - öl. 43), Drusus'un kızı. Claudius, Messalina'nın teşvikiyle onu öldürttü. (L)

JULİA, Augustus ile Scribonia'nın kızı (Ottaviano M.Ö. 39 - Reggio M.S. 14). M.Ö. 25'te kuzeni Marcellus ile evlendi, dul kalınca (23) Agrippa ile (21), Agrippa'nın ölümü (12) üzerine de Tiberius ile evlendi. Çok iyi eğitim gördüğü halde, ahlâk dışı davranışları ile tanındı ve bu yüzden Tiberius tarafından terkedildi, Augustus, onu önce Pandataria adasına (M.Ö. 2), sonra da Reggio'ya sürdü. (L)

Foto. X, Manuel, Giraudon, Bulloz (LAROUSSE)

JULİA veya **İULİA** (GENS), Eski Roma'da partici ailesi. Eneas'ın oğlu İula'dan, dolayısıyle Eneas'ın anası Venüs'ten geldikleri ileri sürülürdü. Bu efsane, Sezar ve Augustus zamanında, Roma'nın Truvalılar tarafından kurulduğunu ileri süren efsaneyle aynı zamanda oluştu. Alba asıllı olduğu sanılan aile Roma'da M.Ö. V. yy.dan itibaren tanındı. Eski gens'e bağlı olmayan ve pek çok kola ayrılmış olan *Julia'*ların sayısı (Africanus, Aquila, Bassus, Calemus, Capitolinus, Carus, Celsus, Classicus v.b.) imparatorluk azatlıları ve kısmen de, imparator gentilice'sinin kabulü ile yurttaşlığa alınanların sayısı ile birlikte arttı. (L)

JULİA (Flavia) [M. S. 65'e doğr. - öl. 90], Titus'un kızı, Flavius Sabinus'un karısı, Vespasianus'un torunu. Domitianus onu baştan çıkardı ve ona Augusta unvanını verdi. Öldükten sonra tanrılaştırıldı. (L)

JULİA (Gaston), fransız matematikçisi (Sidi-Bel-Abbès 1893). 1923'te Paris Fen fakültesinde, sonra 1936'da Ecole Polytechnique'te profesör oldu. Rasyonel kesirlerin tekrarlaması üstüne ilk çalışmalarından sonra, sayı teorileri, geometri ve özellikle analiz üstüne araştırmalar yaptı: fonksiyonlar teorisi, fonksiyonlar hesabı. (L)

Julia veya **İulia kanunu** (*Lex İulia*), birçok roma kanununun adı. Kamu hukuku konusunda *lex Julia* (M.Ö. 90), İtalya'daki bütün Latinlere vatandaşlık hakkı sağladı ve *lex Julia de municipalis* (M.Ö. 45) Roma'nın emniyet ve bütün İtalya'nın yönetim teşkilâtını düzene bağladı. Bu kanun, Sezar'ın yasama alanındaki büyük gücünü gösterir.

Özel hukuk alanında, Augustus'un çıkardığı *leges Juliae* dizisinin amacı, doğumu ve aileyi korumaktı. *Lex Julia de adulteriis* (M.Ö. 17'ye doğr.) zina suçu işleyen evli kadın ve erkekler arasında evlenmeyi yasakladı. Bir koca, zina yapan karısının cezalandırılmasını isteyebiliyordu: çünkü kadının zina yapması, kamusal bir suç oluyor ve sürgün cezasını gerektiriyordu. Zina halinde boşanma zorunluydu. *Lex Julia supmtuaria*'nın amacı aşırı lüksün önüne geçmekti. *Lex Julia de fondo dotali*, çeyizi kurallara bağlıyordu. Bir yandan *pater*'i evlenecek kızına çeyiz vermeğe zorluyor, öte yandan evliliğin bozulması halinde çeyizin kadına geri verilmesini sağlıyordu.

Hukuk usulü açısından, M.Ö. 17'de çıkarılan iki *leges Juliae* olağanüstü durumlar (centumvirler önünde dava) dışında yalnız formül usulünü tanıyarak yasa kovuşturmalarını kaldırdı. Jül Sezar'ın konsül olur olmaz çıkarttığı *lex Julia de repetundis*'in amacı, yüksek memur veya hâkimlerin bütün şüpheli gelirlerini önlemekti. Bu kanun baskı durumlarının açığa vurulmasını istiyor, zimmetine para geçiren görevlileri bu paranın dört katını geri vermeğe mahkûm ediyor ve yöneticilere 10 000 sestercium'dan çok bağış yapılmasını yasaklıyordu. (L)

JULİA adası, volkanik adacık, 1831 temmuzunda Sicilya ile Pantellaria adası arasında meydana geldi ve aynı yılın sonuna doğru denizin aşındırmasıyle kayboldu; 1863'te yeniden ortaya çıktı. (L)

JULİA AVİTA MAMAEA, suriye asıllı romalı prenses (öl. Brittanicus [Bretzenheim], Mainz yakınları M.S. 235). Julia Maesa'nın ikinci kızı. İkinci evliliğini Gessius Marcianus ile yaptı ve ondan Severus Alexander adlı bir oğlu oldu. Annesi tarafından ihtimamla yetiştirilen Severus iktidara geçince (222), Julia büyük bir özen ve sertlikle fiilen naiplik yaptı. İktidara ve paraya düşkündü. Halk tarafından sevilmedi ve oğluyle birlikte öldürüldü. (L)

JULİA-CLAUDİA, Birinci Roma imparatorluk hanedanı iyileri ile bu hanedan ailesine verilen ad. Aile, *gens Julia* ile *gens Claudia*'ya bağlı kimseler arasında evlenme ve evlât edinme yoluyle meydana geldi. Kurucusu Sezar olan bu hanedanın imparatorları Augustus, Tiberius, Caligula, Claudius ve Neron'dur. (L)

JULİA DOMNA, suriye asıllı roma prensesi (Emesa 158'e doğr. - Antakya 217). Emesa, güneş rahibi Julius Bassianus'un kızı, imparator Septimus Severus'un ikinci karısı. Çok güzel ve akıllıydı, kocasının üstünde büyük etkisi oldu, onun ihtiraslarını kamçıladı, kendisi de şan ve şerefe kavuştu. Çevresine filozofları topladı (Philostratos, Diogenes, Laertes Ailianos). Caracalla, 214'ten sonra, onun devlet işlerinde büyük bir rol oynamasına imkân verdi. Caracalla öldürülünce aç kalarak intihar etti. (L)

JULİA LİVİLLA (Lesbos [Midilli] M.S. 17-öl. 42), Germanicus ile Agrippina'nın kızı. Caligula ona tutuldu, sonra da sürgüne gönderdi, Claudius ise geri çağırttı, sonra da öldürttü. (L)

JULİA MAESA veya **MOESA,** suriye asıllı romalı prenses (Emese - öl. 226), Julia Domna'nın kardeşi. Julius Avitus ile evlendi ve ondan iki kızı oldu: Elagabal'ın annesi Julia Soaemias Bassiana ile Severus Alexander'in annesi Julia Avita Mamaea. Elagabal'ın askerler tarafından seçilmesinde rol oynadı; Augusta unvanını aldı. Gözü yükseklerde ve otoriterdi, yönetime büyük ölçüde katıldı. (L)

JULİANA (Luise Emma Maria Wilhelmina) [La Haye 1909], Hollanda kraliçesi (1948), Hollanda kraliçesi Wilhelmina ile Mecklenburg-Schwerin dükü ve Hollanda prensi Hendrik'in kızı. 1937'de prens Bernhard Von Lippe-Biesterfeld ile evlendi, dört kızı oldu: Béatrix, İrene, Marguerite ve Maria. (L)

JULİANA Alpleri, Alplerin güneydoğu ucunda küçük sıradağlar, Yugoslavya'da, Sava ve İsonzo ırmaklarının yukarı vâdileri arasında; Triglav'da 2 863 m. Sıradağların adı, İllyria'ya girmek için aralarından bir yol açtırdığı sanılan Jules Sezar'ı hatırlatır. (L)

Juliana kanalı, Hollanda'da kanal, Maas ırmağının sefere elverişli olmayan kısmı yanında, Maasbrach ile Borgharen arasında, Maastricht'in kuzeyinde. 2 000 Tonluk mavnaların girebildiği kanaldan, özellikle Limburg kömürlerinin taşınmasında yararlanılır. (L)

JULİANEHAAB, Grönland'ın güneybatısında köy. İgaliko fiyordu kıyısında; 1 000 nüf. Koyun yetiştiriciliği. Balıklavalar (karides). [L]

JULİANUS veya **İULİANUS ANTECESSOR,** romalı hukukçu, Justinanus devrinde (M.S. VI. yy.) İstanbul'da yaşadı. Justinianos tarafından yayımlanan ve Bizans imparatorlarının halka verdikleri imtiyazları kapsayan *Ai Neari*'yi (lat. *Novelles*) kısaltarak Latinceye tercüme etti. (L)

JULİANUS (Didius Severus) [öl. 193], Roma imparatoru (193). Pertinax'ın ölümü üstüne (28 mart 193) imparator ilân edildi, fakat askerleri Septimus Severus tarafına geçtiğinden saltanatı birkaç aydan fazla sürmedi; sarayında öldürüldü (1 haziran). [L]

JULİANUS (Kardinal). Bk. CESARİNİ.

JULİANUS APOSTATA (Flavius Claudius Julianus) [İstanbul M.S. 331 - Mezopotamya'da 363], Roma imparatoru (361-363), Julius Constantius'un oğlu ve Constantinus I'in yeğeni. Ailesine karşı girişilen katliamdan yalnız kendisi ve kardeşi Gallus kurtuldu. İyi bir öğrenim gördü, fakat sıkı bir gözetim altında tutuldu. Hıristiyan olmasına rağmen, Hadım Mardonius'tan pagan geleneklerini ve yeni-eflatun'cu felsefeyi öğrendi. Bu felsefeyi benimsedi ve Hıristiyanlığa karşı cephe aldı. Tek başına augustus olan Constantius II, kuzenlerine karşı tutumunu değiştirdi. Gallus'a 351'de caesar'lık verildi. Julianus da İstanbul'da, Milano'da ve Atina'da öğrenim yapma imkânına kavuştu. Atina'da hatip Libanios'un etkisinde kaldı. Efesos'ta, Hıristiyanlıktan çıktı ve Mithra kültürü benimsedi, bununla birlikte Aziz Basileos ve Nazansos'lu Aziz Gregorios ile dostluk kurdu. Sonunda, Constantius II tarafından caesar'lık (355) payesini aldı ve Germenlere karşı Galya'yı savunmakla görevlendirildi. Julianus, Lutetia'ya yerleşti ve başarılı seferler yaptı (Sens savunması, 356; Strasbourg zaferi, 357) ve Galya'nın yönetimini düzene koydu. Constantius, Julianus'un elindeki en iyi birlikleri Doğuya göndermek için geri çekmek isteyince, lejyonlar onu augustus ilân ettiler. Constantius onun üstüne yürüdü, fakat hummadan öldü (361). İmparatorluğun hâkimi haline gelen Julianus, bir hoşgörü fermanı yayımladıysa da, hıristiyanlara karşı birtakım tedbirler aldı. Tapınaklar kaldırıldı. Hıristiyanlara öğrenim yasaklandı, yüksek memuriyetler çok kere paganlara verildi; pagan din kurumları, âdeta resmî bir kilise gibi, yeniden düzene konuldu. Julianus, Perslere karşı bir sefer açtı (363), fakat birkaç başarıdan sonra yaralanarak geri çekilmek zorunda kaldı ve çadırında öldü. Pagan dinini canlandırma çabası kendisiyle birlikte silinip gitti. Felsefî yazılar, hicivler (*Caesarlar, Misopogon*) siyaset yazıları, şiirler ve mektuplar yazdı. Eserleri, düşünceleri kadar, tuhaf ve çekici kişiliğini de yansıtır: Julianus, 235-476 dönemi Roma'sının bilime meraklı, eklektik, gösterişi sevmeyen filozof ve hoşgörülü paganlarından biriydi. (L)

JULİANUS Aziz, yahudi asıllı hıristiyan (Toledo 642'e doğr. - 690'a doğr.). Toledo başpiskoposu olarak (680) dört konsile başkanlık etti ve kral Wamba ile Ervigius'un danışmanlığını yaptı. Magrıplılara boyun eğen ispanyol hıristiyanlarının litürjisiyle uğraştı ve bazı eserler bıraktı. (L)

JULİANUS ECLANENSİS, V. yy.da yaşamış sapkın tarikat başkanı (Eclanum 380'e doğr. - öl. 445'e doğr.). Apulia'da Eclanum piskoposu olarak (416) Pelagius'çuluğu kuvvetle savundu. Papa Celestinus I tarafından azledildi, hayatını yoksulluk içinde geçirdi, fakat gene de tartışmalardan vaz geçmedi ve özellikle Aziz Augustinus'a karşı şiddetli saldırılarda bulundu. (L)

JULİANUS Halikarnassos'lu (öl. M.S. 527'den sonra), Halikarnassos (Karia) monofizit piskoposu. Dirilişten önce İsa'nın vücudunun (maddî veya sadece manevî bakımdan mı?) bozulmazlığı görüşünü savundu. (L)

JULİAO (Francisco), brezilyalı toplum reformcusu (1918'de doğdu). Avukatlık yaptı, 1955'ten sonra kuzeydoğuda «Köylü birlikleri»ni geliştirdi. Yardımlaşma amacıyle kurulmuş olan bu teşkilâtlar, büyük toprak sahipleriyle mücadeleye giriştiler ve köylü ayaklanmalarını (1956) destekler duruma geldiler. 10 Nisan 1964'te Pernambuk milletvekilliğinden çıkarılan Juliao, 4 haziranda tutuklandı; 90 yıl hapse mahkûm edildi, 15 ay tutukluluktan sonra serbest bırakıldı ve Meksika'ya sığındı. (L)

JULİA SOAEMİAS BASSİANA, suriye asıllı romalı prenses (öl. Roma 222), Julia Maesa'nın büyük kızı. Sextus Varius Marcellus ile evlendi; ondan Elagabal adlı bir çocuğu oldu; çocuğuyle birlikte öldürüldü. (L)

Julie yahut **Yeni Heloïse** veya *Alp Dağlarının Eteğindeki Küçük Şehirde Birbirlerini Seven İki Gencin Yazışmaları*, J.J. Rousseau'nun mektup biçiminde yazdığı roman (1761). Vaud ülkesinde asil bir ailenin genç kızı Julie d'Etanges, eğitmeni olan genç Saint-Preux'nün kendisine karşı duyduğu sevgiye ilgisiz kalamaz. Saint-Preux, Paris'ten uzaklaşır, çünkü M. d'Etanges, asil olmayan bir kişiye kızını veremeyeceğini bildirmiştir. Babası Julie'yi oldukça yaşlı bir kişiyle, dostu M. de Wolmar ile evlendirir. M. de Wolmar filozoftur. Karısından olan biteni öğrendikten ve onun artık her şeyi unuttuğuna inandıktan sonra buyük bir genişgörüşlülükle Saint-Preux'yü iki çocuğuna eğitmen tayin eder. Şatoda yaşayan bu kişilerin hayatı normal bir düzende akıp geçer. Gölde bir gezinti geçmişi hatırlatmasa, bu akış sürüp gidecektir. Genç adam İtalya'ya gider. Julie kendini dine verir ve bir süre sonra da kazada ölür. Ortada kalan çocukları Saint-Preux yetiştirecektir. Rousseau 1757-1759

Pierre JULİEN
«Keçi Amalthée»
Louvre müzesi, Paris

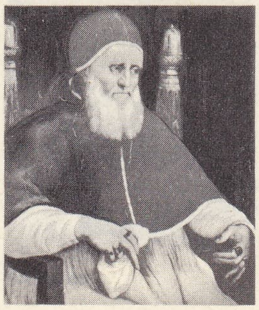

JULIUS II
Raffaello'nun eseri
Uffizi müzesi,
Floransa

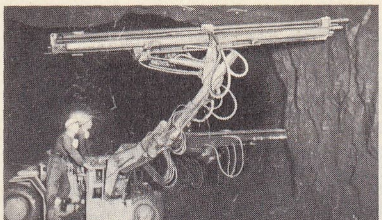

Jumbo

Foto. LAROUSSE

Carl JUNG

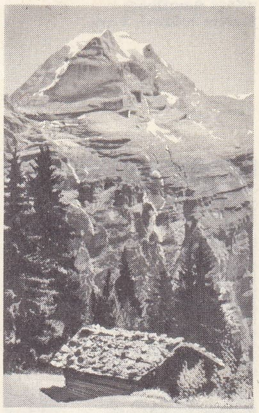

JUNGFRAU

arasında Ermitage'da yazdığı bu romanda Mme d'Epinay'nin görümcesi Mme d'Houdetot ile aralarındaki mutsuz aşkı dile getirmek ister. İşi, hatayı pişmanlıkla meşru göstermeğe vardıracak kadar ileri götürmeden, yazar, ansikliopedi'cilerin laik ahlâkını reddeder, tabiatta sadelik duygusunu değerlendirir, tutkuyu romantikleri haber veren bir coşkunlukla dile getirir. (L)

JULİEN (Noël, **Stanislas — denir**), fransız bilgini, çin dili ve kültürü uzmanı (Orléans 1799 - Paris 1873), Collège de France'ta profesör (1832). Çin ve Çince üstüne birçok eser yazdı ve çin edebiyatından birçok eser tercüme etti. (L)

JULİEN (Pierre), fransız heykelcisi (Saint-Paulien, Languedoc 1731 - Paris 1804). Puy, Lyon, Paris (Guillaume II Coustou'nun atelyesinde) ve Roma'da (1768-1773) kendini yetiştirdi. Roma'dan dönüşünde Sens katedralindeki veliaht anıtını Coustou ile birlikte yaptı ve 1779'da Krallık akademisine girdi. Heykelleri: *La Fontaine* ve *Poussin* (Institut de France'da); *Can Çekişen Gladyatör* (Louvre) ve *Keçi Amalthée* veya *Keçili Kız* (Louvre). Bu sonuncu heykel grubu, 1787'de Ramboullet'deki Marie-Antoinette süthanesine yerleştirildi. (L)

JULİER boğazı, İsviçre'de boğaz, Albuna kütlesinde (Graubünden), Ren nehrinin kolu olan Oberhalbstein'ın vâdisini İn ırmağının vâdisine bağlar; 2 315 m. Boğazın zirvesinde Romalılardan kalma sütunlar vardır. (L)

JULİUS i. Adını papalık sikkelerinde değişiklik yapan Julius II'den alan, gümüş para (papalık *grosa*'sı). [L]

JULİUS II (Giuliano DELLA ROVERE) [Albissola, Savona yakınları 1443-Roma 1513], papa (1503-1513). Amcası Sixtus IV zamanında, Carpentras piskoposu, sonra Lozan kardinal - piskopusu (1471), Avignon başpiskoposu (1474), Fransa'da papalık elçisi (1480 -1484) ve Ostia kardinali oldu. Alexander IV ile anlaşmazlığa düştü (1500) ve Lyon'a sığınmak zorunda kaldı. Pius III'ten sonra papalığa gelen (ekim 1503) Julius, özellikle dünya meseleleriyle ilgili bir eylem adamı olarak tanındı.

Soyluların zorla ele geçirdiği yetkileri geri aldı. Cesare Borgia'yı hapsettirdi ve Colonna - Orsini anlaşmazlığına son verdi. Papalığı İtalya'nın en büyük gücü kılmağa ve yarımadayı «barbarlar»dan (yabancılardan) kurtarmağa çalıştı. Ravenna'yı kendi topraklarına katmış olan Venedik'e saldırdı. Geçici olarak barbarlarla anlaştı (Cambrai birliği, aralık 1508), Venedik cumhuriyetini afaroz etti (nisan 1509). Perugia ve Bologna'yı barbarlarla yaptığı ittifaka girmeğe zorlayarak, kendi de harekete katıldı. Ama Agnadel'den (mayıs 1509) sonra, Venedik ile barış yaptı (şubat 1510) ve Louis XII'ye karşı bir kutsal ittifak meydana getirdi (ekim 1511). Gaston de Foix'nın yardımıyle çarpışmalar Fransa lehinde gelişti. Ama onun ölümünden (nisan 1512) sonra, Fransızlar Milano bölgesini boşalttılar ve bölücü Pisa konsilinin (1511) azlettiği Julius II, Louis XII'nin krallığını Papalık dışı ilân etti. Lyon fuarlarını Cenova'ya nakletti. Laterano'da, Basel ve Konstanz'da (mayıs 1512) alınan kararları geçersiz sayan bir konsil topladı. Roma'ya gelen (1510) Luther'i şaşırtacak kadar gösterişli bir hayat süren Julius II, yaptıracağı binalara gerekli parayı sağlamak için günahları bağışlayan bir bildiri yayınladı (1506). San-Pietro, kilisesini yaptırmak için Bramante'yi (1505), kendi mezarını ve *Kıyamet Günü* adlı eseri yaptırmak için Michelangelo'yu, il Perugino'yu, Pituricchio'yu, Sodoma'yı ve Vatikan'ı süsletmek için de Raffaello'yu yanına çağırdı. Eski yunan heykellerini (Apollo, Laocoon) Belvedere sarayında topladı.

Din alanında, Julius II, misyonerleri teşvik etti ve Yavuz Sultan Selim'in kapattığı (1512) Kudüs'teki Kutsal mezarı yeniden açtırdı.

— İkonogr. *Papa Julius II'nin Portresi* Raffaello'nun çizdiği en güzel portrelerden biridir (Floransa, Uffizi; Pitti sarayı Borghese galerisinde, Berlin'de bunun birçok benzeri vardır), Vatikan'daki Heliodoros'un odasındakı fresklerde de papa Julius II'nin tasvirleri vardır. Papa'nın Michelangelo tarafından tasarlanan (1505) anıtsal mezarı, ilk taslaktaki kadar gösterişli değildir (Roma, San Pietro in Vincoli). [L]

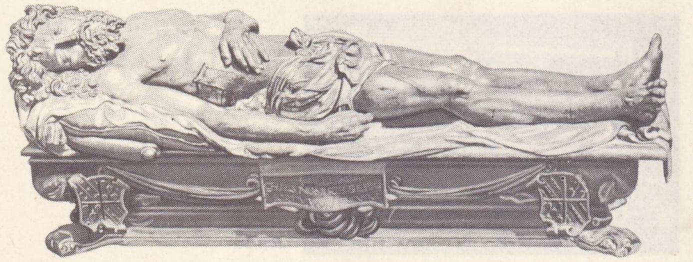

Juan DE JUNİ
«İsa'nın Gömülüşü»
detay
Valladolid müzesi

JULİUS III (Giovan Maria DE'CIOCCHI DEL MONTE), papa (Roma 1478-ay.y. 1555). Palestrina piskoposluğundan papalığa yükseldi (1550-1555). Protestanlarla anlaşan Fransa kralı Henri II'ye karşı Karl V ile ittifak kurdu ise de 1553'te Henri II ile anlaşmaya vardı. (L)

JULİUS AFRİCANUS (Sextus), III. yy. hıristiyan bilgini (Kudüs - öl. 240). Roma ordusuna girdi. Urfa ve Roma'da yaşadı. Kutsal Kitap ile ilgili yorumlar üstüne mektuplar ve sonradan çok kullanılan bir *Kronoloji* yazdı. Bu eserlerden sadece bazı bölümler kalmıştır. (L)

JULİUS BASSİANUS (II. yy.), Emesa'da Güneş kültü rahibi ve imparatoriçe Julia Domna'nın babası. (L)

Julius Caesar, W. Shakespeare'in eseri (1599). Plutarkhos'un *Bioi* (Hayatlar) adlı eserinden ilham alan bu oyun, yazarın en kuvvetli piyeslerinden biridir. Oyunun asıl kahramanı Sezar değil, Shakespeare'in çok iyi canlandırdığı Brutus'tür. Sezar, burada daha silik ve değişik bir açıdan ele alınmıştır. Brutus'ün karısı Portia da, oyunun ustalıkla canlandırılan kişileri arasında önemli bir yer tutar. (L)

JULİUS CAPİTOLİNUS, IV. yy.da yaşamış romalı tarihçi. *Augustus Tarihi*'ndeki Dindar Antonius, Marcus Aurelius, Pertinax v.b.nin biyografileri ona maledilir. (L)

JULİUS CLARUS, italyan hukukçu (Alessandria, Piemonte 1525 - Zaragoza 1575). Cremona şehrini idare etti. İspanya kralı Felipe II'nin danışmanı oldu. *Sententiarum Receptarum Libri V* (1560) adlı hukuk kitabını yazdı. (L)

JULİUS CLASSİCUS, I. yy.da yaşamış galyalı kumandan. Roma ordusunda Treveri'lerin süvari birliğine kumanda etti. Civilis ile aynı dava peşinde koştu (70) ve isyanın elebaşıları arasında yer aldı. (L)

JULİUS FLORUS, Aedui Sacrovir ile birlikte Galya'yı Tiberius'a karşı ayaklandırmağa çalışan triumvir (M.S. 21). Galyaroma soylu sınıfını kendi tarafına çekemediği için yenilgiye uğradı. Ardenne'de kuşatılınca intihar etti. (L)

JULİUS GRAECİNUS, romalı senatör (Fregium ? - M.S. 40'a doğr.). Julia Procilla ile evlendi, oğlu Julius Agricola Tacitus'un kayınbabası oldu. Tacitus, sonradan Agricola'nın hayatını yazdı. Caligula, Julius Graecinus'u öldürttü. Bağcılık üstüne iki kitabı vardır. (L)

JULİUS NEPOS. Bk. NEPOS.

JULİUS PAULUS, Severus'lar devrinde yaşamış romalı hukukçu (M.S. III. yy.). Papinianus'un rakibi idi. Alexander Severus zamanında vali oldu. Sekseni aşkın kitap yazdı, bu eserlerin birçok parçası *Digesta*'da bulunmaktadır. *Sententia*'ların bir bölümü *Breviarium Alaricianum*'da yer almıştır. (L)

Julliard, fransız yayınevi, 1942'de René Julliard (1901-1962) tarafından kuruldu, özellikle genç yazarları tanıtmakla yükümlü olan yayınevi, 1945'ten itibaren roman dalında önemli bir yer aldı. Ayrıca, *Les Temps Modernes* (Modern Zamanlar) ve *Les Lettres Nouvelles* (Yeni Edebiyat) adlı iki dergi çıkarmağa başladı. 1964'te, yayınevi Presse de la Cité'nin denetimi altına girdi. (L)

JULLİEN (Adolphe), fransız müzikografı

Jungle Book
Pierre
Gaudon'un
resimle-
mesi,
1945

(Paris 1845 - Chaintreauville 1932). Birçok dergide çalıştı. Özellikle XVIII. yy. operasını inceledi. Başlıca eserleri: *Richard Wagner* (1886); *Berlioz* (1888); *Musiciens d'Hier et d'Aujourd'hui* (Dünün ve Bugünün Müzikçileri) [1910]. (L)

JULLİEN (Jean), fransız oyun yazarı (Lyon 1854 - Ville-d'Avray 1919). Her türlü yapmacıktan uzak bir tiyatro özlemi taşıyan Jülien için bir tiyatro eserinin özelliği, «hayatın bir bölümünü sanatla sahneye koymak» olmalıdır. İbsen'in etkisi altında geliştirdiği görüşlerini *Théatre Vivant* (Yaşayan Tiyatro) [1891-1896] adlı eserinde ortaya koydu. Başlıca piyesleri: *La Sérénade* (Serenat) [1888]; *l'Echéance* (Vade) [1890]; *la Poigne* (Bilek Kuvveti) [1900]. (L)

JULLİENİA i. Küçük tatlı su yumuşakçası. (Kavkısı şişkin, oval biçimde, göbekli ve deliksizdir. Kavkısının üzerine kabarık sarmal çizgiler ve yarımay şeklinde bir solungaç kapağı bulunur. Kamboçya ve Koşinşin'de tatlı sularda yaşar. Öndensolungaçlı karındanbacaklıların *hydrobiidae* familyasından.) [L]

JULLUNDAR DOABI i. Leng. Pencabî dilinin yaklaşık olarak 3 milyon kişi tarafından konuşulan biçimi. (L)

JULODİS i. Eski Dünya'nın sıcak bölgelerinde yaşayan böcek. (Kınkanatlıların *buprestidae* familyasından.)

— ANSİKL. *Julodis* yaldızlı yeşil veya bronz renginde bir böcektir; elitralarının üzerinde, kırmızı, sarı, gri veya beyaz çizgiler halinde kıl demetleri veya hav şeritleri bulunur. Özellikle çöllü ülkelerde yaygındır. *Julodis onopordi*'ye Batı Avrupa'da rastlanır. (L)

JUMALA çoğl. i. Finlilerle Laponlarda genel olarak «tanrılar» anlamına gelir söz. (L)

JUMARA i. Hindistan'da dokunan bir cins ipek tafta. (L)

JUMBO [cambo] i. («küçük fil» anlamında amerikan argo kelimesi). Yeraltı galerilerinin açılması sırasında, toprağın kolayca kazılabilmesi için maden ocağının duvarlarına delikler açmakta kullanılan ve matkapları taşıyan vinçli araba.

— ANSİKL. *Jumbo*'nun vinç kolu, üniversel bağlama parçalarıyle birleştirilmiş, büyük çaplı çelik borulardan meydana gelir. Matkaplar, ileri geri kayabilecek ve her yöne dönebilecek şekilde, özel bir düzen yardımıyle bu borular üzerine tutturulmuştur. Böylece, çalışma sırasında delme düzlemi değiştirilebilir. Tekerlekler veya ray açıklığı çok geniş bir hat üzerine monte edilen jumboda, personel için bir veya birkaç platform bulunur. Bu platformlar üzerine ayrıca, matkaplar için gerekli su ve basınçlı havayı sağlayan cihazlar ile kazı yüzeyini aydınlatmak için projektörler yerleştirilmiştir. (L)

JUMEL (Louis Alexis), fransız mühendisi (Breuil-le-Sec, Oise 1785 - Kahire 1823). İplik ve dokuma tezgâhları yapımcısı. Kavalalı Mehmed Ali Paşa tarafından kurulan muhtelif iplik fabrikalarını yönetmek üzere 1817'de Mısır'a çağırıldı. Jumel, yalnız Nil vâdisinde üretilen pamuğun yerine daha uzun elyaflı bir cins pamuk keşfetti. Onun çabalarıyle ekimine başlanan bu pa-

Foto. A.I., Popper-Atlas (LAROUSSE)

muk türü 1821'de avrupa piyasasına jumel pamuğu veya maho pamuğu (bu yeni cins pamuk Maho Beyin bahçesinde yetişiyordu) adı altında sürüldü. Mısır'da daha sonra yetiştirilen bütün uzun elyaflı pamuk nevileri ondan üretildi. (L)

JUMENTİER (Bernard), fransız bestecisi (Chavannes, Chartres yakınları 1749 - Saint-Quentin 1829). Önce Senlis katedralinde, daha sonra Saint-Quentin kilisesinde müzik yönetmeni oldu. On iki missa, bir *Requiem*, üç *Te Deum*, yüz kadar motet, iki oratoryo ve iki senfoni besteledi. (L)

JUMET, Belçika'da (Hainaut, Charleroi idare çevresi) komün, Charleroi'nın sanayi banliyösünde; 28 700 nüf. Maden kömürü ocakları. Cam ve ayna fabrikaları. (L)

JUMİÈGES, Fransa'da Seine-Maritime idare bölgesinde (Rouen idare çevresi) komün, Sen vâdisinde; 1 214 nüf.

— Tar. Jumièges, 654'te kurulan bir manastır çevresinde gelişti. Bu manastırdan önemli yıkıntılar kalmıştır: özellikle iki kulesiyle cümle kapısı; sahının sütunları; Notre-Dame kilisesinin (XI. yy.) yan duvarlarının bir kısmı.

— Mus. Sankt-Gallen'li (İsviçre) Notker le Bègue'e göre, *sekans* ilk defa bu manastırda kullanılmıştır. 860'a doğru, Normanların Jumièges'den kovduğu bir keşişin Sankt-Gallen manastırına, *alleluia* kelimesi üstüne bestelenen uzun, güftesiz nağmelerin altında latince metinler bulunan notalı bir dua kitabı (antiphonaire) getirdiği sanılıyor. Saint-Martial'in kafiyeli sekanslarıyle (X. yy.) Jumièges'inkiler arasında bir bağlantı olduğu sanılmıştır. XIII. ve XIV. yy.dan kalma elyazısı eserler, manastırın yenilenmesinden sonra da rahiplerin sekanslar ve mecazlar (trope) bestelemeğe devam ettiklerini gösterir. (L)

JUMİLHAC (dom Pierre Benoit DE —), fransız müzik nazariyecisi (Saint-Jean-de-Ligourre şatosu, Limoges yakınları 1611 - Paris 1682). Saint-Maur tarikatına bağlı bir benediktin papazıydı. 1666'da Saint-Germain des-Prés manastırına çekilerek *La Science et la Pratique du Plain-Chant* (Plenşan Bilimi ve Uygulaması) [1673] adlı bir eser yazdı. (L)

JUMİLLA, İspanya'da (Murcia ili) kasaba; 21 600 nüf. Tanınmış pembe şaraplar. (L)

JUMNA. Bk. YAMUNA.

JUMP i. (ing. *jump*). Spor. Sıçrayarak atlama. (L)

JUN i. (fars. *jūn*). *Esk.* Put. (M)

JUNCAGİNACEAE çoğl. i. Birçenekli bitki familyası. (Bu küçük familyadaki bitkilerin uzun salkım halindeki meyveleri genellikle ensiz olur. Başlıca cinsleri: *triglochin* ve *scheuchzeria*.) [L]

JUNCUS i. Bot. Hasırsazı'nın ilmî adı. (L)

JUNDİAİ, Güney Brezilya'da (Sao Paulo eyaleti) şehir, Sao Paulo'nun kuzeybatısında; 39 000 nüf. Demiryolu merkezi. Dokuma ve metalürji sanayii. (L)

JUNEAU, Alaska'nın merkezi, güneydoğu kıyısında; 6 800 nüf. 1880'de altın arayıcılarının kurduğu Juneau, bir idare ve ticaret merkezi ve balıkçılık limanıdır. (L)

JUNG (Carl Gustav), isviçreli psikolog ve psikiyatr (Kesswyl, Turgau 1875 - Küssnacht 1961). Basel'de tıp, Zürich'de psikiyatri öğrenimi yaptı, Janet ve Bleuer ile, sonra da Freud (1907-1912) ile çalıştı. Çok gezi yaptı, önce Zürich (1935-1942), sonra Basel (1944-1945) üniversitelerinde ders verdi. Zürich'te C. G. Jung enstitüsünü kurdu (1948). Freud'un kişisel bilinçdışı görüşüne *toplumsal bilinçdışı* görüşünü ekledi; bunun gerek muhtevası gerek kişiyle olan ilişkileri üstünde incelemeler (dışadönüklük ve içedönüklük v.b.) yaptı. *İlk örnekler* (architypes) kavramını aydınlattı. İnsanlığın ortak bilgi dağarcığında bulunan, bütün eski dinlerden, mitolojilerden arta kalmış ve bilinçdışının derinliklerine yerleşmiş imgeleri bununla açıkladı. İncelemeleri ile psikanaliz ve karakterolojinin gelişmesine yolaçtı. Eserleri: *Diagnostische Associationsstudiens* (Diagnostik Çağırışım Üstüne İncelemeler) [1906]; *Wandlungen und Symbole der Libido* (Libido'nun Değişmeleri ve Sembolleri) [1912]; *Psychologische Typen* (Psikolojik Tipler) [1920]; *Die Beziehungen Zwischen dem Ich und dem Unbewussten* (Ben Kavramı ile Bilinçdışı Arasındaki İlişkiler) [1928]; *Über die Energetik der Seele* (Ruhun Gücü Üstüne) [1928]; *Seelenprobleme der Gegenwart* (Günümüzde Ruh Meseleleri) [1931]; *Wirklichkeit der Seele* (Ruhun Gerçekliği) [1934]; *Psychologie und Religion* (Psikoloji ve Din) [1939]; *Über der Psychologie des Unbewussten* (Bilinçdışı Psikolojisi) [1942]; *Die Psychologie der Übertragung* (Geçişme Psikolojisi) [1946]; *Symbolik des Geistes* (Ruhun Sembolleri) [1948]; *Naturerklärung und Psyche* (Tabiat Açıklaması ve Ruh) [1952]. (L)

JUNG (Joachim), lat. **Jungius,** alman filozofu, tabiatbilimci ve matematikçisi (Lübeck 1587 - Hamburg 1657). Johanneum (Hamburg) üniversitesi profesör ve rektörü. Eserlerinde kimyasal elementin bir tanımını yaptı, bir cisim nazariyesi sayesinde izomeri ve hattâ stereoşimiden söz etti (1642). Eserlerinin çoğu bir yangın sırasında yok oldu. Yangında kurtulanlar arasında *Doxoscopiae Physicae Minores* (1662), *Isagoge Phytoscopica* (1678), *Geometria Emprica* (1688), *Mineralia* (1689), *Opuscula Physica Botanica* (1747) sayılabilir. (L)

JUNGERMANNİA i. (alman botanikçisi L. *Jungerman*'ın adından). Nemli ve serin yerlerde yetişen sürüngen saplı ciğeryosunu (*Jungermanniales* takımından.) [L]

JUNGERMANNİALES çoğl. i. Tallı ve yapraklı ciğeryosunları takımı; spor kapsülleri dört çenetle açılır. (Bu takım ciğeryosunu türlerinin büyük çoğunluğunu kapsar.) [L]

Junges Deutschlan. Bk. GENÇ ALMANYA.

JUNGFLEİSCH (Emile), fransız kimyacısı (Paris 1839 - ay.y. 1916). Eczacılık öğrenimi yaptı. 1868'de doktorasını verdi ve 1877'de Yüksek Eczacılık okulunda profesör oldu, sonra Collège de France'ta hocası M. Berthelot'nun yerine geçti. Benzenin klorlu türevleri ile şekerler üstüne önemli çalışmalar yaptı. Berthelot ile birlikte *Traité de Chimie Organique* (Organik Kimya İnceleme Kitabı) [1881] adlı bir eser yazdı. (L)

JUNGFRAU («Bakire»), Bern Oberlandı'nda zirve, Aare kütlesinde, Lükschine Blanche boğazlarının yukarısında; 4 166 m. Yeraltında kaya içinde açılan (1912) bir demiryolu *Jungfraujoch* (3 457 m) yakınlarına ulaşır; Jungfraujoch'ta geniş laboratuvarları olan bir milletlerarası bilimsel yüksek dağ araştırmaları merkezi kurulmuştur ve bir kış sporları merkezi vardır. Zirve, buzulların ağır bastığı karmaşık bir dağ görünüşündedir. Jungfrau'ya ilk olarak 3 ağustos 1811'de J. R. ve H. Meyer, A. Volker ve J. Bortis tırmandı. Çoğunun aşılması güç olan birçok yol (özellikle 12 eylül 1926'da H. Lauper ve P. von Schumacher'ın açtığı kuzey yamaçtaki düz yol) açıldı. (L)

JUNGLE i. Bk. CENGEL.

Jungle Book (THE) [Cengelin Kitabı], Rudyard Kipling'in masalları (1894). Küçük bir çocuk (Mowgli) bir kurt ailesi tarafından bulunur ve büyütülür. Bu çocuğun hayvanlar arasındaki serüvenlerini anlatırken Kipling, Hindistan cengelinin ilginç bir tablosunu çizer. Hayvanları (karapanter Bagheera, ayı Baloo, yılan Kaa, kaplan Shere Khan) tabiî ortamlarında ve bir çeşit hukuka («cengel kanunu») bağlıymış gibi gösterir. Kitabın en ünlü masallarından biri kobralara karşı savaşan genç bir firavun faresinin (Rikki-Tiki-Tavi) masalıdır. *Cengelin İkinci Kitabı*'nda (1895) Mowgli, hayvanların bir köye karşı giriştiği seferi yönettikten sonra cengelin su götürmez hâkimi olur. (L)

JUNG LU, mançuryalı general (1836'ya doğr. - Pekin 1903). İmparatoriçe Tsi Hsi'nin yeğeni ve en yakın danışmanı. İmparatoriçe tarafından en yüksek görevlere tayin edildi. Çili'nin kral vekili ve Yûen Şı-Kay'ın desteğini sağladı ve ordunun büyük kısmını elde ederek 1898'de imparator Guang Hsüy tarafından tasarlanan reform teşebbüsünü önledi ve Tsi Hsi iktidarını güçlendirdi. (L)

JUNGMANN (Josef), çekoslovakyalı profesör (Hudlice 1773 - Prag 1847). Litomerjice ve Prag üniversitesinde profesör oldu. Chateaubriand, Milton, Goethe, Pope, Herder, Klopstock'un eserlerini tercüme etti ve *Historie Literatury Çeske* (Çek Edebiyatı Tarihi) [1825] adlı bir eser yayımladı. En önemli eseri *Slovnik Çeşko-Nemeck*'tir (Çekçe-Almanca Lûgat) [1834-1839]. (L)

JUNG-STİLLİNG (Johan Heinrich JUNG, — denir), alman yazarı (Grund, Westfalen 1740 - Karsruhe 1817). Goethe'nin dostu idi. İlk eseri *Heinrich Stillings Jugend*'i (Heinrich Stilling'in Gençliği) [1777] onun isteği üzerine yayımladı. Daha sonra birçok otobiyografya romanı yazdı: *Stillings Jünglingsjahre* (Heinrich Stillings'in Gençlik Yılları) [1778]; *Stillings Wanderschaft* (Stilling'in Gezileri) [1778]. Bu eserlerde, hayatın gerçekçi bir görünümü yanında derin bir dindarlık duygusuna da rastlanır. Öğreticilik kaygısıyle yazılan daha sonraki eserleri (msl. *Erzählungen* [Hikâyeler], 1814-1815) başarılı değildir. (L)

JUNİ (Juan DE), fransız heykeltıraşı (Joigny, Burgogne 1507 - Valladolid 1577). Valladolid'e yerleşmeden önce İtalya'ya yolculuk yaptı. Keskin hatlı ve canlı heykelleri, yerli sanatçılarınkinden daha çok ispanyol sanatının damgasını taşır. Başlıca eserleri: San Marco de Leon manastırı cephesindeki kahraman büstleri; kilise korosu sandalyeleri; *İsa'nın Gömülüşü* (Valladolid müzesi), *Bıçaklı Meryem* (Angustias kilisesi, Valladolid); Valadolid katedrali sunak masası ve Segovia katedralindeki *Ölü İsa.* (L)

JUNİA (GENS), Eski Roma'da bir plebeius ailesi. İlk Roma konsüllerinden biri bu ailedendi. En tanınmış kolları, *Junius Brutus* ve *Junius Silanus* kollarıdır. (L)

Junia de Repetundis kanunu. Rom. huk. Tarihi bilinmeyen ve M.Ö. 149 tarihli *lex Calpurnia*'nın bir hükmünü yeniden ele alarak irtikap konusunda yabancılar için *sacramentum* adı verilen muhakeme usulünü koyan kanun. (L)

Junia Norbana kanunu. Rom. huk. Tarihi bilinmeyen (M.Ö. 17 ile M.S. 19 arasında) ve dostlar önünde basit bir bildiri ile veya mektup ile azat etmeğe izin veren kanun. Böylelikle azat edilen köleler hürdü, ama vatandaş değildi: kanun, o zaman, *Junien* Latinler sınıfını yarattı. Bunlar hürdü (*connubium* ve *commercium* haklarına sahiptiler), fakat köle olarak ölürlerdi (mallarını vasiyet yoluyle de, *ab intestat* olarak da devremedezlerdi). [L]

Junia Velleia veya **Junia Vellaea kanunu.** Rom. huk. İmparatorluk devrinin başında çıkartılan kanun. Bu kanuna göre vasiyetname yapıldığı sırada ana rahmine düşen ve vasiyetçinin sağlığında vârisi olarak doğan çocukları mirastan yararlanabilir veya mirastan yoksun bırakılabilirlerdi. Bu gibi çocuklara *posthumes velleiens* denirdi. (L)

Junimea («Gençlik»), Romanya edebiyat topluluğu, 1863'te Yaş'ta kuruldu. T. Rosetti ve J. Negruzzi gibi avukat, profesör ve yazarlar, T. Maiorescu ve P. Carp'ın çevresinde toplandı. Birçok «junimea'cı», 1867'de *Convorbiri Literare* (Edebiyat Sohbetleri) dergisini kurdular. Bu dergi edebiyat dilinin arınma ve oluşmasına büyük katkıda bulundu. Bükreş'e taşınan Junimea, XIX. yy. sonuna doğru siyasî bir parti (yeni-muhafazakârlar) haline geldi. *Timpul* (Zaman) gazetesi bu partinin yayın organı oldu. (L)

JUNİN, Arjantin'de (Buenos Aires ili) şehir, arjantin pampasında, rio Salado kıyısında; 60 000 nüf. Junin ince tarım (mısır, keten, yonca) ve hayvancılık yapılan bir bölgede kurulmuştur. (L)

JUNİN, Peru'da kasaba, Cerro de Pasco'nun güneyinde. Bolivar, İspanyolları burada yendi (6 ağustos 1824). — *Junin idare bölgesi;* 560 200 nüf. İdare merkezi, *Huancayo.* (L)

JUNİPERUS i. Ardıç ağacının bilimsel adı. (Selvigillerden.) [L]

JUNİUS BLAESUS (Quintus), Augustus'un ölümünde Pannonia, Tiberius zamanında Afrika valisiydi; Numidia'lılara karşı kazandığı zaferden sonra yüksek görevler aldı. Sejanus'un gözden düşmesi üzerine kendini öldürdü. (L)

JUNİUS BRUTUS. Bk. BRUTUS.

JUNİUS GALLİO (Lucius), romalı retorikçi (I. yy.). Baba Seneca'nın dostu idi. Onun büyük oğlunu (Lucius Anneus Junius

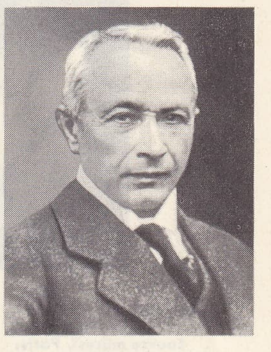

Hugo JUNKERS

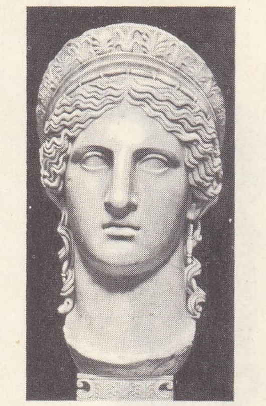

JUNA Ludovisi
Terme müzesi,
Roma

general JUNOT
Versailles müzesi,
Paris

Foto. Crea-Giraudon, Viollet, N.-D.-Giraudon (LAROUSSE)

solda, «JÜPİTER ve Antilope» Tiziano'nun eseri, Louvre müzesi, Paris; sağda, işli antika süs taşı Bibliothèque Nationale, Paris

JÜPİTER Verospi Vatikan müzesi, Roma

JÜRA sıradağları yöresinde Saint-Claude kasabası

Gallio, sonradan Aka prokonsülü oldu [M. Ö. 52]) evlât edindi ve yahudilerin kendi önüne getirdikleri Aziz Paulus'u yargılamağa yanaşmadı. Dine karşı kayıtsız davrananlara, genel olarak «Gallionistler» denilir. (L)

JUNİUS SİLANUS (Lucius) [öl. M.S. 53-54]. Praetor idi, Claudius'un gözüne girdi ve kızı Octavia ile nişanlandı. Agrippina, Neron'un tahta geçmesini sağlamak için, onu yakın akrabasıyle zina yapmakla suçladı ve senatodan attırdı. Junius Silanus bundan kısa bir süre sonra intihar etti. (L)

JUNİUS SİLANUS (Marcus), M.S. 32'de konsül. Kızı Claudia, Caligula ile evlendi. Caligula, 39'da, karısını kendi boğazısını keserek intihar etmeğe zorladı. (L)

Junius'un Mektupları, *Public Advertiser*'da yayımlanan siyasî mektuplar (1769-1772); daha sonra kitap halinde de yayımlandı (1772). Wilkes meselesi dolayısıyle yazılan bu mektuplarda George III'ün kişisel yönetimine ve bakanlardan Grafton ile North'a şiddetle çatıldı. Bu yergi yazılarının sir Philip Francis tarafından yazıldığı sanılmaktadır. (L)

JUNKCEYLON, Tayland'a bağlı Phuket adasına Avrupalılarca verilen ad. (L)

JUNKER (Wilhelm), alman asıllı rus gezgini (Moskova 1840 - Petersburg 1892). Önce Mavi Nil'in sağ kıyısındaki (1876-1879), sonra Bahr el-Gazal ve kolları, Ouelle ile Aruvimi kaynaklarının suladığı ülkeleri (1880-1883) gezdi. Afrika'da Ekvator bölgesinin doğusuna yaptığı bir geziden sonra (1886) Avrupa'ya döndü ve *Reisen in Afrika*, 1875-1886 (1875-1886'da Afrika Gezileri) [1889-1891] adlı eserini yayımladı. (L)

JUNKERS (Hugo), alman sanayicisi (Rheydt 1859 - Gauting, Münih yakınları 1935). Başta çift pistonlu motor olmak üzere çeşitli aygıt yaptı. 1897'de Aachen Yüksek Teknik okuluna profesör oldu, gazların basınçla küçülme özelliği ve ağır yağ ile işleyen motorlar üstündeki çalışmalarını sürdürdü. 1912'de Frankenburg'da aerodinamik bir tünel kurduktan sonra havacılık alanında çalıştı. 1915'te baştanbaşa madenden yapılmış ilk uçağı gerçekleştirdi ve o zamana kadar kullanılagelmekte olan çelik, tahta, çadır bezi yerine dürälümin'i kullanarak, havacılıkta yapımcılığa yeni bir çığır açtı. Birinci Dünya savaşı süresince, Dessau bölgesindeki tezgâh ve fabrikalarında, birçok askerî araç yaptı. (L)

JUNO, 1803'te Harding tarafından keşfedilen 3 numaralı küçük gezegen. Çapı 326 km olarak kabul edilir. (L)

JUNO. Mit. Roma tanrıçası, Saturnus ile Rhea'nın kızı, Jüpiter'in karısı ve gökler kraliçesi, ışık ve kadın (hamile kadınlar ona yakarırdı), Meşru birleşme tanrıçası Uni'nin eşiti olan Juno, italya halkları arasında gökyüzü ışığını temsil ediyordu. Roma'nın koruyucu tanrıçası oldu. Kendisine takılan adlar, çeşitli niteliklerini dile getirir: *Juno Regina*, Capitolium üçlüsünde Jüpiter ve Minerva ile birarada yer alırdı (Jüpiter rahibinin karısı *Flaminia* onun rahibesi idi); *Juno Lucina* yani ışık tanrıçası, aile bayramı olan matronalia şöleni onun onuruna kutlanırdı; *Juno Caprotina*, açık saçık halk şölenlerinde döl tanrıçası; *Juno Pronuba*: evlilik tanrıçası; *Juno Moneta*, iyi öğüt tanrıçası, Roma'daki tapınağının yanında, M.Ö. III. yy.da darphane kuruldu; *Juno Sospita*, Lanuvium'da kutsanan yardımsever tanrıça; *Juno Calelestis*, Üçüncü Pön savaşından sonra Roma'ya getirilen Kartacalı Aştart. Juno aynı zamanda yunan *Hera*'sı ile de bir tutulurdu. Kadınların Juno'su, erkek dehasının da eşiydi.

— İkonogr. Roma tanrıçasının tasvirleri, Jüpiter'in karısı Hera'dan ilham alınarak yapılmıştır. Yunan veya Roma imparatorluk devri heykellerinin kopyaları olan birçok heykel tanrıçayı, kanatlı (Roma'da Boncompagni'nin dev büstü) veya taçlı (Roma'da Ludovisi başı), hâkimiyet asasını tutarken (Vatikan'da *Hera Barberini*) veya yıldırımla dişi bir aslana veya (pararalda) aslanların koşulduğu bir arabaya binmiş olarak gösterir; *Juno Coelestis*'in alnını bir hilâl ile yıldızlar süsler (Afrika'daki kazılarda bulunan heykeller). Bir de, *Juno Sospita* denilen ve Lanuvium'da tapılan koruyucu tanrıça vardır; Cicero bunu, Antonius'lar devrinden kalma dev bir heykelde görüldüğü gibi, ince uzun bir mızrak atar şekilde (Vatikan) anlatmıştır. Fakat en orijinal roma tanrıçası tipi, doğumlara hükmeden tanrıçadır: elinden hayat makasını tutan *Juno Martialis;* bir çocuk taşıyan *Juno Augusta* veya *Lucina; Juno Moneta, Juno Pronuba* (paraların tura yönü, Roma'da Millî müzedeki Vigna Aquari lahdi).

Klasik devrin mitolojik resimleri arasında, şu eserler sayılabilir: Sacchi (Viyana, Avusturya), Veronese (*Hazinelerini Venedik Üstüne Boşaltan Juno*, Brüksel]), Natoire (*Juno ve İris*, Louvre), A. Coypel (*Jüpiter ve Juno*, Rennes); Rubens (*Juno'nun İhanetine Uğramış İxion*, Louvre; *Samanyolunu Yaratan Juno*, Madrid); Tintoretto (aynı konu, Londra) ve Jordaens'in (*Juno'nun Hiddeti*, Besançon) tabloları. (L)

JUNOT (Jean Andoche), **Abrantes** dükü, fransız generali (Bussyle-Grand, Bourgogne 1771-Montbard, Côte-d'Or, 1813). Napolyon, Toulon'da (1793) dikkatini çeken Junot'yu yanına yaver olarak aldı. İtalya'da (1796) ve Mısır seferi sırasında gösterdiği yararlılıklardan sonra Junot, Tugay kumandanlığına yükseltildi (1799). Tümen kumandanı (1801), Hafif Süvari kolordusu kumandanı (1804), Lizbon büyükelçisi (1804), Parma ve Piacenza genel valisi (1806) oldu. Portekiz ordusu kumandanı olarak Abrantes zaferini kazandı ve Lizbon'a girdi (kasım 1807), fakat Vimeiro'da Wellesley'e yenilerek (21 ağustos 1808) Sintra'da teslim antlaşmasını imzalamak zorunda kaldı (30 ağustos). Abrantes dükü oldu, Zaragoza'da döğüştü (1808), Almanya İhtiyat ordusuna kumanda etti (1809). İber yarımadasına döndü, Astorga'yı aldı (nisan 1810) ve Rio Mayor'da (ocak 1811) yaralandı. Rusya seferinden sonra İllyria eyaletleri genel valisi oldu (şubat 1813), fakat delirerek Montbard'a ailesinin yanına gönderildi, orada intihar etti. (L)

JUNQUEİRA FREİRE (Luis José), brezilyalı şair (Salvador 1832-ay.y. 1855). Mistik eğilimli bir benediktin papazıydı, ama kuşkuya kapılarak manastırdan ayrıldı (1854). Birçok şiir yazdı: *Manastır Esinlenmeleri* (1854) v.b. (L)

JUNQUEİRO (Abilio GUERRA), portekizli şair ve siyaset adamı (Freixo de Espada 1850-Lizbon 1923). 1878'den 1890'a kadar milletvekili idi. 1911'de Bern papalık elçiliğine tayin edildi. *A Morte de D. Joao* (Don Juan'ın Ölümü) [1874] ve *A Velhice do Padre Eterno* (İsa'nın İhtiyarlığı) [1885] adlı Hugo tarzındaki devrimci şiirleriyle ilgi uyandırdı. Diğer eserleri: Braganza hanedanına karşı, Portekiz'in millî büyüklüğünü yücelten *Finis Patriae* (Vatanın Sonu) [1890]; *Os Simples* (Temiz Yürekli İnsanlar) [1892] ve *Patria* (Vatan) [1896] ile *Oraçao à Luz* (Işığa Dua) [1903]. (L)

JUNYOR sıf. (*daha genç* anlamında lat. k.). Spor. Büyüklerarası yarışmalara katılacak kadar vücutça gelişmemiş, yaşı henüz on sekizi geçmeyen sporcuları tanımlamakta kullanılan terim. (L)

JUPİLLE, Belçika'da (Liège ili ve idare çevresi) komün, Liège'in doğusunda; 10 541 nüf. Pepin d'Herstal 714'te burada öldü. Metalürji sanayii. (L)

JUPİTER. Rom. Mit. Bk. JÜPİTER.

JUR (veya **CUR**), Güney Sudan'da ırmak, Kongo-Nil sırtından iner. Aşağı çığırı «sadd» bataklıklarında kaybolur. Başlıca kolu olduğu Bahr el-Arab, Jur'u aldıktan sonra Bahr el-Gazal adını taşır. (L)

JURA, Büyük Britanya'da ada, İskoçya'nın batısında (Argyllshire), Cantyre yarımadasından *Jura Sound* ile ayrılır: 382 nüf. Balıkçılık. (L)

JURAN (Bourgogne) veya **TRANSJURANE**, Karolenj krallığı; Şişko Charles'ın tahttan indirilmesinden sonra 687'de Auxerre kontu Rodolphe tarafından kuruldu; Bugey, France-Comté ve İsviçre'nin büyük bir kısmını içine alıyordu. (L)

JURANE (Bourgogne) veya **TRANSJURANE**, Karolenj krallığı; Şişko Charles'ın tahttan indirilmesinden sonra, 887'de Auxerre kont'u Rodolphe tarafından kuruldu; Bugey, Franche-Comté ve İsviçre'nin büyük kısmını içine alıyordu. (L)

JURA sıradağları Bk. JURA SIRADAĞLARI.

JURİN (James), ingiliz hekim ve fizikçisi. (Londra 1684-ay.y. 1750). Londra'da hekimlik yaptı. Guy's Hospital'a hekim tayin edildi. Londra Royal Society sekreterliğine getirildi. Matematik ve fizik üstüne eserler yazdı ve 1718'de kıl borular içinde sıvıların yükseliş formülünü buldu. (L)

JURİNAC (Sena), yugoslav kadın şarkıcı (Travnik 1921). Meslek hayatına 1842'de Zagreb operasında *La Bohéme* ile başladı, mesleğine Viyana operasında (1945), Salzburg festivalinde (1949), Clyndebourne festivalinde v.b. başarı ile devam etti. Mozart ve Strauss'un operalarında erkek kılığındaki rollerde başarı gösterdi. (L)

Jurin kanunu. Fiz. Bk. KILCALLIK.

JURİSCONSULTUS i. (lat. k.). Hukukla veya kanunlarla ilgili kimse. Bk. ANSİKL. — ANSİKL. Rom. huk. Cumhuriyet devrinde, *jurisconsultus*, kanunların yorumunu bir bilim haline getiren aristokrat asıllı bir kimseye denirdi. Sextus Aelius Paetus Catus, Cato, Publius Mucius Scaevola'yı bunlar arasında yer alıyordu. M.Ö. 134-27 arasında, jurisconsultus daha büyük bir önem kazandı; kendine sorulan hukukî meseleleri çözmek için gerek magistratus, gerek hâkim önünde davaya müdahalede bulunmağa başladı. Jurisconsultus, *respondere*

Foto. Giraudon, Alinari, Giraudon, Roubier (LAROUSSE)

(düşüncesini bildirmek), *cavere* (hukukî akitleri kaleme almak) ve *agere* (davacılara, başvurulacak dava şekillerini salık vermek suretiyle davaya karışmak) zorundaydı. Jurisconsultus'lar o tarihte süvariler sınıfından seçilirdi ve çoğu italyan asıllıydı. İmparatorluk zamanında jurisconsultus'lar önem kazandı. Bunlar, M.S. I. ve II. yy.-larda iki okula ayrıldılar: sabiniani ve proculiani. Augustus'tan itibaren, soylular sınıfından, önce yüksek soylular, sonra *municipes* sınıfından seçilir oldular; nihayet süvari sınıfından gelen ve kimi zaman taşra asıllı olan hukukçular ortaya çıktı. M.S. II. yy.ın sonunda ve III. yy.da, jurisconsultus'ların hemen hemen hepsi memurdular (Caius, Papinianus, Paulus ve Ulpianus). Hukuk uygulayıcıları olarak hukuku, çözülmesi gereken bir meseleden ibaret sayan bir metot kurdular.

Bu metodun adı olgular metoduydu. Olguyu, somut ortaya koyuyor, sonra çözüyor, çözerken aynı zamanda buna benzer konularda ileride ortaya çıkacak olgulara da çözüm yolu öngörüyorlardı: bu, *jurisprudentia* veya temkinin hukuka uygulanması bilimiydi. Olayların sınıflandırılması jurisconsultusları hukuku genel bir plan içinde incelemeğe zorlamış ve Gaius, *Institues'*-inde bu plandan yararlanmıştır. (L)

JURNAL i. Bk. CURNAL.

JURNAL i. (fr. *journal*). Denizc. *Seyir jurnalı.* Bk. GEMİ *jurnalı.* ‖ *Makine jurnalı*, seyir jurnalına benzeyen ve makine vardiya subayları tarafından kayıtları yapılan jurnal. ‖ *Pullu jurnal* (veya *deniz jurnalı*), gemi kaptanı tarafından tutulan ve yaptığı seferi anlatan jurnal. (Buna pullu jurnal denilmesinin sebebi, bu defterin ticaret mahkemesi başkanı veya bir üyesi yahut da konsolosluk yetkilileri tarafından vize edilmiş olmasıdır. Bir kaza veya batma olayında adalet makamlarına karşı bir ispat belgesi olarak kullanılır.)

— Tar. Bk. CURNAL. (L)

JURONG, Singapur'un banliyösünde sanayi sitesi, 1962'den beri gelişmiştir. (L)

JUROVSKY (Simon), çek bestecisi (Ulmanka, Banska Bystrica yakınları 1912). Çek radyosuna müzik yönetmeni ve Bratislava operasına orkestra yöneticisi oldu (1956). Bir bale (*Beckov*, 1956), bir senfoni (1950), iki süit, bir senfonik şiir (1948), viyolonsel için bir konçerto (1953) besteledi. (L)

JURUA, Güney Amerika'da ırmak, Amazon'un kolu (sağ kıyı); Peru'dan doğar; 1 900 km. (L)

JURUENA, Brezilya'da ırmak, Tapajos ırmağının ana kollarından biri; 900 km. (L)

JUS i. («hukuk» anlamında lat. k.) Rom. huk. Başlangıçta, «kanuna uygun, meşru» olan. ‖ Oniki Levha kanunundan itibaren kamu yararını gözeten ve kişisel haklarda eşitliği koruyan kuralların bütünü anlamına gelir oldu. (Hukuk laikleşti, artık kanuna dayanır, insanlar arasında ilişkiler düzenler, *fas* ise insanlarla tanrılar arasındaki ilişkileri kurala bağlar.) ‖ *Jus naturale* («tabiî hukuk»), *Jus civile* («medenî hukuk»), *Jus gentium* («yabancılar hukuku») hususî hukukun üç bölümü idi; bu ayırımı, Alpianus'un yaptığı söylenir. (*Jus naturale,* yalnız insanlara özgü değildir, tabiatın bütün hayvanlara öğrettiği bir hukuktu. *Jus civile,* Roma halkının başka akdeniz medeniyetleriyle ilişki kurmadan önce Roma'da uygulanan bütün kuralları içine alır: *Jus quiritium*'dan, Oniki Levha kanunu ile bu kanunun yorumundan, *comices* tarafından onaylanan kanunlarla onların yorumundan meydana gelmiştir. *Jus gentium,* Romalıların bir antlaşma sonucu veya *fides*'e dayanarak tanıdıkları ve uyguladıkları yabancı kanunlara verdikleri isimdir. Roma, Akdeniz havzasını ele geçirdikçe *Jus gentium* da yavaş yavaş Roma hukukuna giriyordu.) ‖ *Jus quiritium,* en eski Roma kanunlarında meydana gelen şekilci, şifahî, örf ile âdete dayanan bir hukuktur (sonraları *Jus civile*'nin bir kolu olacaktır). ‖ *Jus honorum* («şeref ve haysiyet hukuku»), belediye meclisine girme, yüksek görevli devlet memurluğuna seçilme hakkını ve yüksek devlet görevlilerinin imtiyazlarını sağlar. (Bu son anlamında, yüksek memnun görevine [menusuna] karşıttır. Bu hukuk, vatandaşlarla ilgiliydi ve *Jus suffragii* ile yani oy hakkı ile birlikte işlerdi. Bunu, *Jus honorarium* ile karıştırmamak gerekir.) ‖ *Jus honorarium,* yüksek görevli memurların kararlarına dayanan hukuk. ‖ *Jus scriptum*'un («yazılı hukuk»), karşısında, *Jus non scriptum* («yazısız hukuk») yer alır. ‖ *Jus publicum* («kanun hukuku»), *Jus privatum*'a («hususî hukuk»), yani akit gibi özel bir işlemden doğan hukuka karşılık, resmî bir kaynaktan (kanun istişarî - senato, ferman) doğan hukuktur. ‖ *Jus vitae necisque,* krallık devrinde krala, cumhuriyet devrinde de seferde orduya kumandanlık eden yüksek devlet görevlisine ait hayat ve ölüm hakkı (*Pater famillias* da çocukları üstünde aynı hakka sahipti). [L]

Jus Est Ars Boni et Aequi, («hukuk iyilik ve doğruluk sanatıdır») anlamında latince söz. *Digeste*'de hukuk bu sözle tanımlanır. (L)

Jus Sanguinis (kan bağı esası). Devl. huk. Bir kimseye bir devletin uyrukluğunu vermek için kan bağı esasının göz önünde tutulması gerektiğini belirten latince terim.

Bazen, *Jus sanguinis* sistemiyle *Jus soli* sistemi çatışır. Bugün birçok devlette şu üç esasa göre yurttaşlık hakkı tanınır: soy zinciri; doğum yeri ve ikamet yeri. Bugünkü durumda, devletler hukuku her devlete, yurttaşlığına kabul etmek konusunda istediği yol ve metodu seçme hakkını tanımaktadır. Bununla birlikte, «fiilî yurttaşlık» adı verilen görüşün kabulü, çeşitli ülkelerin iç hukuk düzenlerinin birbirine uymamasından ve bu konuda milletlerarası bir düzen bulunmamasından doğan bazı sakıncaları ortadan kaldırabilecektir. (L)

JUSSİAEA veya **JUSSİEUA** (*Bernard de Jussieu*'nün adından) i. Akarsularda ve sulak alanlarda yetişen, yüzer saplı bitki. (Küpeçiçeğigillerden.)

— ANSİK. *Jussiaea* tek tek çiçekli otsu bir bitkidir. Ekvator veya tropik bölgelerde yetişen kırk kadar türü bilinir. *Jussiaea grandiflora*'nın parlak sarı renkli çok güzel çiçekleri vardır; Caroline bataklıklarında yetişen bu tür, süs bitkisi olarak kullanılır. (L)

JUSSİEU (Antoine Laurent DE), fransız botanikçisi (Lyon 1748 - Paris 1836). Amcası Bernard de Jussieu'nün yönetimi altında botanik okudu. Kral bahçesine botanik profesörü, Muséum'a müdür oldu. Paris Bitki bahçesi (Jardin des Plantes) Botanik okulunu yeni bir düzene sokmakla görevlendirildi. Bilimler akademisine biri 1773, diğeri 1774'te «tabiat yönetimi»ne temel olacak ilkeler açıklayan iki muhtıra sundu. 1788'de en önemli eserini yayımladı: *Genera Plantarum Secundum Ordines Naturales Disposita.* (L)

JUSSİEU (Bernard DE), fransız botanikçisi (Lyon 1699 - Paris 1777), Antoine de Jussieu'nün kardeşi. Kral bahçesine Vaillant'ın yerine uygulamacı öğretmen olarak tayin edildi ve Louis XV tarafından, Trianon'da, Botanik bahçesinin kurulmasını yönetmekle görevlendirildi. Embriyon karakterlerine dayanan bir sınıflandırma metodu buldu, ama uyguladığı bu metotla ilgili hiç bir kitap yayımlamadı. *Ordines Naturales in Ludovici XV Horto Trianonensi Dispositi* adlı eser, basit bir katalogdu. Kendisini, yeğeni Antoine Laurent de Jussieu bilim dünyasına tanıttı. Bernard de Jussieu'nün 1734'te, İngiltere'den getirdiği iki sedir ağacından biri hâlâ, Paris'te Jardin des Plantes'da bulunmaktadır. (L)

Jus Soli. Devl. huk. Bir kimseye bir devletin uyrukluğunu vermek için göz önünde tutulan ve doğum yerinin sağlandığı hakkı belirten latince terim. Böylece, mesela fransız uyrukluk kanunuyle ilgili kararname uyarınca, Fransa'da doğmuş olan ve anasıyle babası bilinmeyen bir çocuk fransız yurttaşı olarak kabul edilir. (L)

JUSTE. Bk. GİUSTO.

JUSTİ (Ferdinand), alman şarkiyatçısı (Marburg 1837-ay.y. 1907). Marburg üniversitesinde profesör oldu. Eserleri: *Zend Dili Elkitabı* (1864); *Eskiçağ Farsçasının Tarihi* (1879); *Kürtçe Gramer* (1880); *İran Dili İsim Listesi* (1895). Jaba'nın *Kürtçe-Fransızca Lûgati*'ni bastırdı. (L)

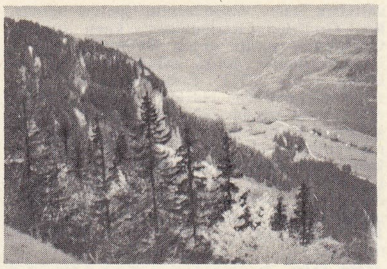

JÜRA sıradağları Faucille boynundan itibaren görünüş

JUSTİ (Johann Heinrich Gottlob VON), alman iktisatçısı (Brücken 1705 veya 1720-Küstrin 1771), genellikle fransız fizyokratlarından ilham alarak çeşitli eserler yazdı. (L)

JUSTİCİA i. Birçok türünden ilâç yapılan bitki. (*Acanthaceae* familyasından.)

— ANSİKL. *Justicia*'lar sapı silindirimsi veya köşeli otsu bitkiler yahut güzel görünüşlü çalılar halindedir; iki-üç yüz kadar bitki türü vardır. Bu bitkilerin birçoğu tedavi alanında kullanılır (*Justicia adhatoda* gibi). [L]

JUSTİCİALİSMO i. Juan Domingo Peron'un siyasî doktrini. (L)

JUSTİNA, romalı kadın (Sicilya-öl. Selânik 388). Güzel ve zekiydi. Önce imparator Magnentius, sonra da (370'e doğr.) imparator Valentinianus I (öl. 375) ile evlendi; Valentinianus I'in ölümünden sonra oğulları Valetinianus II adıyle tahta çıkanca Milano'ya yerleşti ve naiplik yaptı, arius'çuları korudu. Maximus'un tahtı zorla ele geçirmesinden sonra Theodosius I'den yardım istedi ve kızı Galla'yı onunla evlendirdi. (L)

JUSTİNA Azize, din kurbanı (I. veya III. yy.). Padova'da ünlü bir kilise ile bir manastıra adı verilmiştir. Aziz Marcus ile birlikte Venedik şehrinin koruyucusudur. (L)

JUSTUS sıf. (lat. k.). Esk. Rom. Kanunla düzene bağlanan törenlere veya hukuk kurallarına uygun olarak yapılan işlemlere denirdi. ‖ *Justus hürriyet,* üç törensel yoldan birine göre elde edilen azatlık. ‖ *Justus düğünler.* Bk. JUSTAE NUPTİAE. (L)

JUTHUNG'LAR, Ren'in sağ kıyısında yaşamış germen kabilesi. Claudius II devrinin son yıllarında İtalya'nın kuzeyini istilâ etti, Tuna kıyısında Aurelianus'a yenildi (271-272). [L]

JUTİAPA, Guatemala'nın güneydoğusunda kasaba, idare bölgesi merkezi; 5 150 nüf. — *Jutiapa idare bölgesi,* 138 750 nüf. (L)

JUTİCALPA veya **JUTİGALPA,** Honduras'ta şehir, Olanaha idare bölgesinin merkezi; 3 800 nüf. (L)

JUTLAND veya **JYLLAND,** Avrupa'nın kuzeyinde yarımada, Danimarka'nın Avrupa kıtasındaki kısmıdır; Kuzey denizi, Skagerrak, Kattegat ve Baltık denizi arasında; 1 978 800 nüf. En yüksek noktası ancak 172 m yükseklikte olan bu düz ve alçak ülke, buzul ve ırmak-buzul topraklarından oluşmuştur. Kuzeyde bir göller ve küçük kanallar dizisi (Limf jord), Kuzey denizinden Kattegat'a kadar uzanır ve ülkenin kuzey bölgesini ayırır. Jutland'ın doğusunda ve güneyinde tarım verimlidir ve çok güzel otlaklar vardır. Fundalıklar ve denizkulakları bölgesi kuzey ile batı, gübre kullanılarak ve akaçlama uygulanarak, yüzyıldan beri değerlendirilmektedir. Bugünkü tarım zenginliğine ve birçok sanayinin gelişmesine rağmen Jutland'ın nüfus yoğunluğu Danimarka takımadalarınınkinden azdır. Bataklıklardaki demir filizinin işletilmesi orijinal bir faaliyettir.

— Tar. İnsanların Tarihöncesi devrinden itibaren yerleştiği Pytheas'ın M.Ö. 328'e doğru kıyısına ayak bastığı yarımadaya, M.Ö. II. yy.da gelen Kimbri'lerin ve Tötonların adından, *Kimbrike Khersonesos* dendi. Augustus zamanında Romalıların fethettiği Jutland, daha sonra IV. yy.dan itibaren Britanya adasına saldıran Saksonların, Angılların, Jut'ların ve Wagrien'lerin, Danimar-

Foto. LAROUSSE

kalıların, İslav Wend'lerinin işgaline uğradı. Kral Godfried Charlemagne'a karşı savaştı, Gotfried'in yerine geçen Hemming, Eider'i imparatorluğun sınırı kabul eden bir anlaşma yaptı (811). Tahtı zorla ele geçirenlerin kovduğu Harald, Dindar Louis'nin yanına sığındı (826) ve yeniden Hıristiyanlığını kabul ederek Ansgarlus'a ülkeyi hıristiyanlaştırmak görevini verdi. Holstein kontlarıyle Danimarka kralları arasında çekişmeye yolaçan ülke, Danimarka hükümdarlığının Avrupa kıtasındaki üssü haline geldi. 1533'te ayaklanan köylüleri Chiristian III, Danimarka tahtının çiftçileri haline getirdi. (L)

JUTLAND, Danimarka'nın kara bölümünü meydana getiren Jylland yarımadasına Almanların verdiği ad. (L)

Jutland atı, Danimarka'da yetişen at ırkı. (Jutland atı, tarla işlerinde ve koşumda) yararlanılan, ara işlerde kullanılan bir attır. [L]

Jutland Deniz savaşı (31 mayıs-1 haziran 1916). Falkland'da Pasifik filosunu kaybettikten sonra Alman Deniz kuvvetleri kendi limanlarında kalmıştı. Amiral von Scheer kumandasındaki açık deniz filosu 1916'da İngiltere'nin denizler üstündeki gözetimini yanıltmağa kalkıştı. İngiliz Büyük filosunun kumandanı amiral Jellicoe, alman filosunun Skagerrak boğazına doğru yola çıktığını önceden haber alarak tam yolla harekete geçti, Kuzey denizinde dolaşmağa başladı. Öncüsü (amiral Beatty'nin kumandasında 6 kruvazör), 31 mayısta saat 14,00'e doğru amiral von Scheer filosunun öncüsüyle (Hipper kumandasındaki 5 kruvazör) karşılaştı. İngilizler, güneye doğru çekilen Almanların son süratle ardına düştüler ve saat 16,30'a doğru alman filosunun büyük kısmını görecek mesafeye ulaştılar, fakat bir dönüş hareketiyle ve bütün alman filosunu amiral Jellicoe emrindeki kuvvetlere doğru çekmek üzere peşlerine takarak kuzeye doğru çekilmeğe başladılar. Böylece, birbirlerine karşı ilerleyen iki tarafın filoları saat 18, 00'e doğru temasa geçti. Altı kol halinde ilerleyen ingiliz filosu, kruvazörler başta olmak üzere pruva hattı düzeninde açılarak alman filosunu çember içine aldı. İngilizler, düşmanın 22, 6 kruvazörüne (daha ilk kayıplarla 3'e inmişti) karşılık 28 zırhlıydı; Almanların 5,33 kruvazörüne karşılık 13 kruvazörü ve yaklaşık olarak 80 muhribe karşılık düşmanın aynı sayıdaki muhriplerine karşı savaşa soktular. Görüş şartlarının elverişli olmamasına rağmen karmakarışık top ateşleri başladı. Almanlar ustalıkla düşmandan sıyrılmayı başardılar; bu esnada alman torpidolarından birinin açtığı yaylım ateşi, ingiliz gemilerini, aralıklarını açmak zorunda bırakarak çemberin gevşemesine yolaçtı. Bütün gece ingiliz flotillaları, kendi limanlarına çekilmekte olan Almanlara saldırdılar; alman filosu 1 haziranda kendi limanlarına ulaştı. İngilizler savaş meydanına hâkim oldularsa da, 6 kruvazör, 8 torpito kaybettiler, ölü sayısı 6 000'i buldu; alman kayıpları da 1 zırhlı, 5 kruvazör, 5 torpido ve 2 500 ölü idi.

Taktik alanda Jutland savaşı, Alman Deniz kuvvetleri için bir başarıydı (daha isabetli atışlar, daha sağlam gemiler). Almanlar pek büyük bir zarara uğramadan işin içinden çıkmış bulunuyordu. Fakat stratejik bakımından İngilizler deniz üstünlüğüne sahip durumda kaldılar ve alman zırhlıları bir daha limanlarından çıkmayı göze alamadı (yalnız, bundan sonra 19 ağustosta bir çıkış yapmağa kalkıştılarsa da ingiliz filosunun harekete geçtiğini öğrenince geri döndüler). Amiral Scheer, Kazandığı başarının ertesi günü alman imparatoruna şunları yazıyordu: «Savaşın zaferle sona ermesi, ancak ingiliz iktisadî hayatının çökmesi ve dolayısıyle ingiliz ticaret gemilerine karşı çok sayıda denizaltılar kullanmakla elde edilebilir.» (L)

JUTURNA (lat. *Juturna* veya *Diuturna*). Roma mitolojisinde Vesta mabedi yakınındaki bir kaynağın perisi. Önceleri Lavinium yakınlarında Numicius kıyılarında kutlanırdı. Pek yaygın olmayan bir efsaneye göre, Janus'un karısı ve Fontus'un anasıdır. Juturna şöleni her yıl, ocak ayında, kaynak sularından yararlanan mesleklerce kutlanırdı. *Juturna çeşmesi* adı Forum'daki iki küçük kaynağa verilmiş, efsaneye göre orada Dioscuri'ler (Zeus'un iki oğlu Castor ile Pollux), Regillus gölü savaşından sonra atlarını sulamışlardır. Bugün orada mermer döşeli bir havuz, ortasında kare biçiminde bir taban, üzerinde imparatorluğun başlangıçlarından kalma bir sunak vardır (kabartmalar: Jüpiter, Leda, Helena, Dioscuri'ler, Dioscuri'lere ait eski heykel parçaları da bulunmuştur). Yan tarafta Juturna'ya adanmış (Trajanus devri) küçük bir mimber, önünde, bir kuyu ve Juturna ile erkek kardeşi Turnus'u gösteren bir sunak vardır. (L)

Ernst JÜNGER

JUVARA veya **İUVARA** (Filippo), italyan mimar ve gravürcüsü (Messina 1676-Madrid 1736). Torino ve Lizbon Krallık saraylarını yaptı (1719), Madrid sarayının planlarını hazırladı (1735). (L)

JUVENALİA i. (lat. k.). Esk. Rom. Neron'un yeni terleyen bıyıklarını kutlamak için tarınça *Juventa* şerefine düzenlenen oyunlar. (L)

JUVENALİS (Decimus Junius), latin taşlama şairi (Aquinum, Apulia M.S. 60'a doğr. -öl. 140'a doğr.). Hayatı hakkında pek bilgi yoktur. Zengin bir azatlının oğlu olduğu sanılır. Roma'ya giderek kırk yaşına kadar hitabetle uğraştı. *Satirae*'yi (Taşlamalar) yazmağa o sıralarda başladı. Açık sözlülüğünden ötürü İskoçya'ya veya Mısır'a sürüldüğü söylenirse de, bu konuda kesin bilgi yoktur. Juvenalis'in ilk dönemlerde yazdığı taşlamalar, çağın bunalımları üstünedir. Sonradan ahlâkî öğüt ve vaız tarzına döndü. Koyu milliyetçi olan Juvenalis, devrinin hayasız ve kozmopolit Roma'sını, Cicero'nun ve Titus Livius'un ideal olarak sundukları, faziletli ve kudretli Eski Roma ile acı acı kıyaslar. Düşünce yönünden kısırdır: orta sınıf vatandaşın ahlâk anlayışı çerçevesi içinde, belli belirsiz bir Stoa'cılığa kaçar. Belirli bir toplumsal ve siyasî görüşten yoksundur. Asıl özelliği, onun açık saçıklığa varan güçlü gerçekçiliğinde, belâgatinde, dilinin zenginliği ve konuşma gücündedir. (L)

JUVENCUS (Caius Vettius Aquilinus), latin şairi. İmparator Constantinus devrinde İspanya'da doğdu. Hıristiyandı, *İncil*'deki hikâyeleri Vergilius tarzında manzum olarak yazdı. (L)

JUVENTA veya **JUVENTAS.** Mit. Eski Roma'da gençlik tanrısı, yeni yetişenlerin koruyucusu. Sonradan Yunanlılarin *Hebe*'si ile bir tutuldu. (L)

JUVENTİUS JULİUS CELSUS, romalı hukukçu (67'ye doğr. - 130'a doğr.) Nerva ve Trajanus zamanında çok gözdeydi. Hukukla ilgili eserleri kaybolmuş ise de hukukçular tarafından sık sık anılmıştır. (L)

Juventius senatus-consultum'u. Rom. huk. *Juventius Celsus* tarafından ileri sürülmüş, M.S. 129'da kabul edilmiş, bazı değişikliklerle *Digeste*'lerde yer almış olan senatus-consultum. Mirasçı olarak görünen kişinin gerçek mirasçı karşısındaki yükümlülüklerini düzenler ve iyi niyetli malik kişi ile kötü niyetli malikin ayırt edilmesini sağlar. (L)

JUVİSY-SUR-ORGE, Fransa'da, Essonne idare bölgesinde kanton merkezi, Paris bölgesinin güneyinde, Orge ile Sen ırmaklarının kavşağı yakınında; 11 814 nüf. (L)

JUYOL (Suzane), fransız kadın şarkısı (Paris 1920). Meslek hayatına 1942'de Paris operasında başladı. Wagner repertuvarıyle ün kazandı (*İsolde*, 1948). Tomasi'nin *Sampiero Corso* operasında büyük başarıya ulaştı. (L)

JÜBİLE i. (fr. *jubilé* > lat. *jubilaeus*, yahudice boru sesi anlamında *yōbel*'den). Eski Ahit'e göre, yahudilerde, elli yılda bir Tanrı'ya ve dinlenmeye ayrılan yıl. || Katoliklerde, Roma'ya hacca gidenlerin kilisece günahlarının tam olarak bağışlandığı imtiyaz yılı. || Bu bağışlamanın kendisi. Bu bağışlamayı elde etmek için yapılan ibadet ve hareketler: *Jübilesini yapmak.* || *Teşml. yol.* Karı-kocanın, evliliklerinin ellinci yılını kutlamak için yaptıkları şenlik: *Jübilesini kutlamak.* (L)

Jübile (*Jubilei*), Anton Çehof'un kısa oyunu (1887). Çehof bu komedide, bir banka müdürünün başına gelen gülünç olayları anlatır. Bankanın kuruluş yıldönümü dolayısıyle banka personeline bir şölen verilmektedir. Müdür, bu şölendeki can sıkıcı zırzopluklardan iyice tedirgin olur; bu yetmiyormuş gibi bir de kavga başlar. Müdür, işin içinden nasıl çıkacağını düşünürken, bankanın idarî danışmanlarından biri, kavganın en gürültülü anında çıkagelir ve kara kara düşünen müdürü, mükemmel bir eğlence düzenlediği için tebrik eder. (L)

JÜL i. (fars. *jūlīden*, karışmak'tan *jūl*). *Esk.* Büklüm, kıvrım. (M)

JÜLİCH, Almanya'da (Batı Almanya, Rheinland-Westfalen) şehir, Aachen kömür havzasında; 14 300 nüf. Şehir, İkinci Dünya savaşında hemen hemen tamamıyle yıkıldı. Şeker rafinerileri. Kâğıt. Nükleer araştırma merkezi. 1966'da hizmete giren, yüksek sıcaklıkta çalışan ve elektrik gücü 15 MW olan nükleer santral. (L)

JÜLİCH düklüğü, lat. **Juliacensis Ducatus,** fr. *Juliers,* Ren nehrinin sol kıyısında, germen imparatorluğunda eski prenslik, Rheinland - Westfalen'e bağlanmıştır. Başkenti *Julich,* başlıca kenti *Aachen.* (L)

JÜLİDE sıf. (fars. *jūlīden,* karışmak, birbirine girmek'ten *jūlīde*). *Esk.* Karmakarışık, dağınık: *Hayalî gibi bir divane-i jülide-müdur kim / Perişan eylemiş kendin görüp Sultan Süleyman'ı* (Hayalî). || İ. Kadın adı. (M)

JÜLYEN sıf. (fr. *julien,* Julius'a ait). *Jülyen dönemi* veya *süresi,* Scaligero tarafından hazırlanan, 7 980 jülyen yıllık süre; bu döneme göre, dünya takviminin 4 714. yılı Hıristiyanlığın 1. yılına rastlar. (Bk. TAKVİM.) || *Jülyen düzeltmesi,* artık yılı hesaba katarak yapılan düzeltme. || *Jülyen takvimi,* M. Ö. 46 yılında, Sosigenes'in hesaplarına dayanarak, Sezar'ın 365 ve dörtte bir gün yerine bir yılı 365 gün kabul ederek yeniden düzenlediği takvim*. Bu takvime göre; her dört yılda bir, *artık yıl* denilen 366 günlük bir yıl araya giriyordu. || *Jülyen yılı,* 365,25 günlük âdi yıl. || *Jülyen yüzyılı,* 36 525 günlük yüzyıl. (L)

JÜLYENİT i. (fr. *juliénite*). Hidratlı tabiî kobalt nitrat. (L)

JÜNGER (Ernst), alman yazarı (Heidelberg 1895). On yedi yaşında ailesinin yanından kaçtı ve bir süre için yabancı ülkelerdeki fransız lejyonuna girdi. Almanya'ya dönüşünde subay olarak Birinci Dünya savaşına katıldı ve yedi defa yaralandı. İlk eserleri savaş gözlemleridir. *İn Stahlgewittern* (Çelik Fırtınaları) [1920]; *Das Wäldchen* 125 (125 Nu.lı Vâdi) [1925]; *Feuer und Blut* (Ateş ve Kan) [1925] ve toplumsal bir roman olan *Der Arbeiter* (İşçi) [1932]. Jünger, savaşı tabiatın bir yasası olarak kabul eder. Nietzsche'ciliği ile, farkında olmadan nasyonal-sosyalist düşüncenin oluşmasına bir ölçüde yardım etmiştir. Daha sonraki eserlerinde, bireyin haklarını korumağa çalıştığı görülür. Romanları arasında *Das Abenteuerliche Herz* (Serüvenci Kalp) [1929]; *Blätter und Steine* (Yapraklar ve Taşlar) [1934]; *Afrikanische Spiele* (Afrika Oyunları) [1936] ve üstünde çok tartışılan, bazen Naziliğe karşı üstü örtülü bir hücum, bazen de varoluşçu nihilizm'in bir övgüsü olarak kabul edilen *Auf den Marmorklippen* (Mermer Yalıyarlar Üstünde) [1939] sayılabilir. İkinci Dünya savaşı sırasında katıldığı Fransa seferinde belgeler topladı: *Gärten und Strassen* (Bahçe ve Yollar) [1942] ve bir *Tagebuch* (Günlük) [2 cilt, 1951-1953]. 1945'ten sonra yazdığı *Über die Linie* (Hat Aşılırken) [1950], *Der Gordische Knoten* (Gordion'un Düğümü) [1953] ve *An der Zeitmauer*'i (Zaman Duvarında) [1959] dinî değerleri modern medeniyetin tekniğiyle karşıtlaştıran romantik bir ruhun hayal kırıklığını ortaya koyar. (L)

Jüngste Deutschland (Das). Bk. GENÇ ALMANYA.

JÜP i. (fr. *jupe*). Bk. ETEK.

JÜPİTER, güneş sisteminden gezegen; Güneş'ten uzaklık sırasına göre temel gezegenlerin beşincisi, kütlesi bakımından da en büyüğüdür. ♃ Sembolüyle gösterilir. Jüpiter'in yüzeyi dürbünle gözlendiğinde, yerleri, sayıları ve önemleri oldukça değişen, ekvatora paralel olarak dağılmış parlak ve karanlık bölgeler görülür; ayrıca bu bölgeler üzerine serpilmiş, parlak veya koyu sa-

Foto. LAROUSSE

yısız leke gözlemlenir. Bu lekelerin düzgün bir harekete dönmediği, fakat açısal hızlarının kutuplara yaklaştıkça yavaşladığı anlaşılır; aydınlık ve karanlık şeritler de birbirlerine göre yer değiştiriyormuş gibi görünür. Bütün bu olayların, içinde metan ve amonyağın niteleyici tayf çizgilerini taşıyan kalın atmosfer tabakasındaki katalizmler ve büyük kargaşalıklardan ileri geldiği sanılır. Bu yüzden Jüpiter atmosferi, çok çabuk sıvılaşan, derinlere gittikçe katılaşan bir metan denizinde yüzen amonyak billûrlarından meydana gelmiş olarak tanımlanabilir. Yüzey sıcaklığı —140°C'tır.

● *Jüpiter'in uyduları.* 1609'da, bir yandan Galilei, öte yandan S. Marius, *Jüpiter*'in çevresinde uyduların dolandığını gözlemlediler. Galilei, uydularıyla birlikte dolanan bu gezegeni, gezegenler arasındaki Güneş'e benzetti ve gruba *Jüpiter evreni* (*Mundus Jovialis*) adını verdi.

Bu gökcisimlerinden bazıları normal bir dürbünle görülebilir. 1892'den beri, çok büyük modern âletler ve fotoğraf makineleriyle, Jüpiter'in toplam olarak 12 uydusu keşfedildi. Sağ üst köşedeki tablo en büyük uyduyu gösterir.

Görülen temel uyduların, ekvator düzlemini izleyerek gezegen çevresinde yaptığı hareket sonucu bunların, Jüpiterin gölge konisi içinde veya ardında ya da önünde (gölgeleri küre üzerine düşerek) devirli bir şekilde tutuldukları görülür. Bu olaylar kolayca izlenebilir; tutulumların, Yer ile Jüpiter arasındaki uzaklık değişimlerinden (Güneş çevresindeki hareketleri sebebiyle) ileri gelen, görülen ve hesaplanan süre arasındaki sapmaları, danimarkalı astronom O. Römer'in ışık hızını hesaplayabilmesi için gerekli ilk verileri sağladı. (Sağ alt köşedeki tablo.) [L]

JÜPİTER veya **JUPPİTER.** Rom. mit. Roma tanrılarından Saturnus ile Rhea'nın oğlu, etrüsk tanrısı Tinia'nın karşılığı. İtalya halkları arasında «ışık»ı, göksel olaylar ve «tarım» temsil ediyordu. En yüce tanrı sayılınca Yunanlıların *Zeus*'u ile birleşti ve onun soygeçmişini ve serüvenlerini özümledi. Edindiği özelliklere göre Roma'da değişik adlar aldı: *Jüpiter Elicius,* yağmur yağdırarak tarıma hizmet ediyordu. (Aynı zamanda yıldırım tanrısı, dünyanın hâkimi, tanrıların başkanı, devletin koruyucusu ve savunucusuydu); *Jüpiter Stator,* düşman ordularını durduruyordu; *Jüpiter Feretrius,* ganimetler tanrısıydı; *Jüpiter Capitolin,* Roma'da büyük Capitolium tapınağının Minerva ve Juno ile birlikte kendisine adandığı tanrıydı.

Flaman dialis, Jüpiter kültünü yönetiyordu. Ayrıca, *Jüpiter Optimus Maximus* («çok iyi ve çok büyük») bayramı ve birçok kutlama törenleri (*ludi magni, ludi roman, ludi capitolini,* daha sonra Domitianus döneminde *agôn capitolinus*) dışında, onun adına birçok bayram düzenlenmişti. Göreve başlayan konsüller, zafer kazananlar, imparator ilân edilenler için düzenlenen törenlerde ve her çeşit dinî törende adakların millî bir anlamı vardı. Taşra capitolium'larında Roma'nınkine benzer biçimde yapılan âyinler, merkezî yönetime bağlılık belirtisi sayılırdı. Garnizon ülkeleri *Jüpiter Optimus Maximus*'a (yazıtlarda İ.O.M.) bağlılıklarını belirtirlerdi. Jüpiter, Zeus ile özdeşlendikten başka, senkretizm yoluyle Doğunun Sabazios, Ammon, Dolikenos v.b. gibi birçok yüce tanrısıyle birleşti.

— İkonogr. Etrüsk Jüpiter'inin, özellikle pişmiş topraktan yapılma *Jüpiter Tinia ve Juno Cupra* (Louvre) gibi çeşitli tasvirleri bilinmektedir. Ama, tanrılar kralı roma Jüpiter'i genellikle yunan Zeus'unun taklididir. En eski biçimli, Eski Tarquinius'un isteği üzerine Veiji Vulca tarafından Capitolium tapınağına dikilen, tanrıyı sakallı olarak, oturmuş durumda gösteren heykeldir; bu heykel M.Ö. 82'de yıkılmıştır. Bazı paralarda genç ve sakalsız (Valsci tipi) veya dört atlı bir savaş arabasında, imparatorluk döneminde *Jüpiter Conservator* (Koruyan Jüpiter; imparatoru harmanisi ile örtmüş) olarak gösterilmiştir. Fakat en çok rastlanan şekilleri, heybetli görünüşüyle oturmuş olan sakallı Jüpiter (Vatikan'daki *Jüpiter Verospi;* Louvre'daki ve Napoli'deki heykeller) veya ayakta yıldırım saçan Jüpiter'dir (Capitolium Vatikan, Dresden, Floransa, Louvre müzeleri; Bingazi'deki büyük heykel; Evreux'deki bronz heykel). Büstleri (Napoli, Londra ve Louvre'daki *Jüpiter d'Otricoli* ile Vatikan'daki *Jüpiter Serapis*) alçak kabartmaları da vardır. Yeni çağdaş heykelcilikte Giambologna'nın *Jüpiter Pluvius*'u (Roma'da Pratolino bahçeleri) anılmalıdır. Onun efsaneleri, birçok ressama konu oldu. Jules Romain'in *Doğum*'u (Londra); Jordaens'in (Louvre) ve N. Coypel'in (Grand Trianon) *Çocukluk*'u; Cignani (Münih) ile Poussin'in (Berlin) yaptıkları *Keçi Amalthea'nın Beslediği Jüpiter* kompozisyonu; Raffaello'nun (Vatikan), Pâris Bordone'un (Roma, Villa Borghese), Tiziano'nun (Louvre), Correggio'nun (Louvre) ve Watteau'nun (Louvre) *Jüpiter ve Antiope* adlı eserleri; Jules Romain'in (Mantova) *Devlere Yıldırım Saçan Jüpiter*'i ile Veronese'nin (Louvre) *Kötülüklere Yıldırım Saçan Jüpiter*'i; A. Carraccio'nun (Roma, Farnese galerisi) *Jüpiter ve Juno*'su, J. Cossiers'in (Madrid) *Jüpiter ve Lykaon*'u, Bronzino'nun (Münih), J. P. Restout'nun (Toulouse), Jordaens'in (Viyana, Avusturya) *Jüpiter ve Mercurius Philemon ile Bakhüs'ün Yanında* adlı tabloları; İngres'in *Jüpiter ve Thetis* adlı büyük tablosu (Aix-en-Provence); Tintoretto'nun yaptığı Dukalar sarayının tavan resmi (*Jüpiter Venedik'e Dünya İmparatorluğunu Veriyor*) Jüpiter'i canlandıran en ünlü eserlerdir. (Bk. DANAE, EUROPE, GANYMEDES, İO, LEDA.) [L]

JÜPON i. (fr. *jupon*). Kıyf. Çoğunlukla iç çamaşırı kumaşından yapılan ve eteklik altına giyilen iç eteklik. (Eteklik genişliğinde, fakat ondan biraz kısa olur ve bir kemer veya lastikle belden tutturulur. (L)

JÜRA (BERN — *sı*), İsviçre Jürası'nda bölge. Bern kantonunun sınırları içinde. Basel prens-piskoposu topraklarının parçası olan Bern Jürası, 1815'te Bern kantonuna bağlandı. 1958 Martında Bern Jürası'nın Bern kantonundan ayrılması ve ayrı bir kanton haline gelmesi amacını güden bir hareket oldu (seçmenlerin yüzde 57'si plebisit yapılmasını istedi). [L]

JÜRA devri, ikinci zamanın ortalarına rastlayan devir.

Jüra devri Triyas ile Tebeşir devri arasında, —150 milyon yıldan —110 milyon yıla kadar uzanır. Asıl memeli hayavanlar ve ilk kuşlar bu devirde ortaya çıkar. Ammonitlerle sürüngenler ise pek çok ve çeşitlidir. Bu devirde iklim şimdikinden daha sıcaktı. *Jüra* devri üç bölüme ayrılır:

		milyon yıl
Oolitik	Malm (Üst Jüra, Ak Jüra)	110 / 125
	Dogger (Orta Jüra, Esmer Jüra)	125 / 130
Liyas (Alt Jüra, Kara Jüra)		130 / 150

Jüra devrinde *omurgasız hayvanlar* favnası zengindir. Polip öbeklerinin hepsi hexacorallia halindedir. Denizlâleri önemli bir rol oynayarak entroklu kalkerlerin ana maddesini sağlar. Bu devirde denizkestaneleri çok ve çeşitli olduğu gibi, ikiçenetliler ve karındanbacaklılar da pek çok ve çeşitlidir. Ammonitlerse sayıca pek çok ve tabakalarda yer yer toplu bulunduğundan Jüra devrini tabakalar ve bölgelere ayırmakta işe yarar. Jüra tabakalarında bulunan kolsuayaklılar arasında terebratella'lar ve rhynchonella'lar başta gelir. Balıklar gittikçe çeşitlenir. Amfibyumlar arasında bir tane kuyruksuz amfibyum (*palaeobatrachus*) bulunur.

Jüra devri büyük sürüngenler devridir (bunlar Tebeşir devrinde de yaşamağa devam eder). Denizde iktiyozorlar ve pleziozorlar bulunur. Karalarda büyük dinozorlar (*ceratosaurus, megalosaurus, brontosaurus, diplodocus, stegosaurus* v.b.) ortaya çıkar. Bir kısım sürüngenler uçmağa başlar (*Pterodactylus*) ve sürüngen karakteri çok belirgin ilk kuş (*archaeopteryx*) ortaya çıkar. Memelilerden de pek az bir kısmı belirir.

— Jeol. *Kara Jüra,* Liyas veya Alt Jüra devri. ‖ *Kahverengi Jüra,* Orta Jüra devri. ‖ *Beyaz Jüra,* Üst Jüra devri. (L)

NUMARALAR VE ADLAR	UZAKLIKLAR (km olarak)	DOLANIM SÜRELERİ
V. *Amaltheia*	181 000	0 gün 11 s 57 dk
I. *İo*	419 000	1 gün 18 s 27 dk
II. *Avrupa*	667 000	3 gün 13 s 13 dk
III. *Ganimed*	1 064 000	7 gün 3 s 42 dk
IV. *Kallisto*	1 871 000	16 gün 16 s 32 dk
VI.	11 356 000	251 gün
VII.	11 825 000	265 gün
IX.	23 920 000	745 gün
VIII.	25 337 000	789 gün

JÜRA İDARE BÖLGESİ, Fransa'nın doğusunda idare bölgesi, adını kısmen üzerinde uzandığı dağlık bölgeden almıştır; 5 035 km²; 225 682 nüf. (km²'ye 44 kişi). İdare merkezi, *Lons-le-Saunier.* (L)

JÜRA sınırı, Fransa, İsviçre, Almanya ve Avusturya'daki çeşitli sığır ırklarının atası sayılan sığır ırkı. *Jüra tipi* sığırlar genellikle ağır ve tıknaz gövdeli, geniş başlı, yuvarlak sağrılı, kısa bacaklı hayvanlardır. Postları genellikle kırmızı-beyaz veya siyah-beyaz, bacaklarının son kısmı beyaz, tüysüz kısımları açık renklidir. Fransa, isviçre ve avusturya sığırlarının bir kısmı bu tipe girer. (L)

JÜRA (veya **JURA**) **sıradağları,** Fransa ve İsviçre'deki dağ sıraları; kalker yaylaları Almanya'ya kadar uzanır; *Crête de la Neige*'de 1 123 m.

— Jeomorfol. *Jüra engebesi,* aşınma dönemi teorisinde, dayanıklı ve dayanıksız kayaların almaştığı orta yükseklikte kıvrımlardan meydana gelen dağların birinci oluşum evresini niteleyen engebe tipidir. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. ● *Fransa-İsviçre Jürası.* Sıradağların en büyük parçası Fransa'da kalır; sınır, Leman gölünün kuzeyinde, Jura'nın doğu kenarıyle Ren ve Aar nehirleri arasındaki ucunu İsviçre'ye bırakır. Jüra'lar uzunluğu 150 km'yi bulan bir hilâl biçimindedir; Saône ovalarıyle İsviçre tepeleri arasında 65 km boyunca yayılan dağlar, kuzeyde Ren nehri kenarında güneyde ise Bugey'de darlaşır.

1. *Yüzey şekli.* Jüra esas olarak kendi adını verdiği kalker tabakalarından meydana gelir. Alp dağların oluşumu büyük yıkıntılarla birlikte ortaya çıktı ve tortul tabakalar, kuzeyde Vosges'lar ile Kara Orman'ın meydana getirdiği eski kütleye, güneyde de Lyon şehrinin doğusunda derinlemesine beliren kütleye sıkıştı, tortul tabakalar en güçlü ve sıkı kıvrımları buralarda oluşturmuştur. Merkezde dağoluşum hareketlerinin alanı çok daha serbesttir; kıvrımlar birbi-

Sayısal bilgiler

dolanım süresi	kavuşum ve yıldız dolanımı	11 yıl 315 gün .... 398,88 gün	
Yörünge elemanları	yarı büyük eksen	5,20 (Yer = 1)	
	eğim	1°18′	
	dışmerkezlik	0,048	
Güneş'e uzaklık	en büyük	5,45	Yer = 1
	en küçük	4,95	
Yer'e uzaklık	en büyük	6,45	
	en küçük	3,95	
görünür çap	en büyük	49″,8	
	en küçük	33″,7	
ekvator çapı	Yer = 1	11,14	
	mutlak	142 113 km	
basıklık	....	1/15	
kütle	Güneş = 1	1/1047	
	Yer = 1	318,36	
yoğunluk	Yer = 1	0,25 (Yer: 5,52)	
	Su = 1	1,36	
dönme süresi		9 saat 50 dk ile 9 saat 56 dk	

rinden geniş yaylalarla ayrılan dar çıkıntılar halinde uzanır. Bu bölgenin doğu kesiminde, klasik olarak «masamsı Jüra»dan ayırt edilen «kıvrımlı Jüra»yı meydana getiren Orta Jüra sıradağları, «küçük vâdiler» ile almaşarak sıralanan «dağlar»dan meydana gelir ve «Jüra tipi engebe» şekilleri en belirgen olarak burada ortaya çıkar. Kuzeyde, antiklinal kubbeler yavaş yavaş yerlerini, alman yaylalarının habercisi olan masamsı sert engebelere bırakır. Buna karşılık en yüksek doruklar güneyde Bugey'de son bulan sıkı kıvrımlarda yer alır (Crêt de la Negie ve Grand Crêt d'Eau [1 624 m], Reculet [1 720 m]).

Jüra'ların yapısındaki aşırı kalker, dağların evriminde önemli rol oynamıştır: bazı nehirlerin derin kanyonlar açmasına karşılık hidrografya ağının bir kısmı toprak altına dalar ve çok daha uzaklarda, «Vaucluse»de görülenlere benzeyen birçok kaynak meydana getirerek tekrar yeryüzüne çıkar; «normal» aşınma sebeplerinin bu kayboluşu, dağoluşum hareketlerinin yavaşlama evrelerinde oluşan aşınma yüzeylerinin bozulmadan kalmasına yardım etmiştir (özellikle, Orta Jüra yaylaları).

2. *İklim ve bitki örtüsü.* Jüra sıradağları batı rüzgârlarına bütünüyle açıktır ve iklimi nemlidir (çoğunlukla 1 200 mm'den fazla yağış). Güney ucu hariç, kış şiddetlidir ve bol kar yağar. Bu iklim şartları ormanın yayılmasını sağlar (en yüksek bölgelerde yüzeyin hemen hemen yarısı); üst katta 1 400 m yükseltiye kadar kozalaklılara (özellikle çamlar) rastlanır; 1 000 m'nin altında yapraklılar (önce akçaağaç, sonra kayın, gürgen, meşe v.b.) belirir.

3. *Beşerî ve iktisadî coğrafya.* Jüra ekonomisinde, özellikle en yüksek bölgelerde, ormanlar büyük bir rol oynar ve bol kereste ile pek çok küçük sanayiinin hammaddesini de sağlar. Orman yayılma alanlarının yeniden genişlemesi nüfusun ve ekili tarlaların azalmasına yolaçtı; tarlalar, yükseltisi en az bölgelerde, en verimli topraklar üzerinde toplamağa başladı; bu topraklarda buğday, yulaf, patates üretilmektedir; bağlar güneydeki vâdilerde görülür ve özellikle, jüra'nın batı kenarındaki bir kısım halkın geçimini sağlar. Ama Jüra'lardaki en önemli gelir kaynağı hayvancılıktır (özellikle sığır yetiştiriciliği): özellikle kuzeyde önemli yer tutan süt üretimi «gravyer» tipi peynir imal eden birçok peynir fabrikasının çalışmasına yolaçtı. Üretim ve satış kooperatifleri sistemi son derece gelişmiştir, ama «peynir yapıcıları ve satıcıları» kuruluşu, çok daha fazla gelişmiş olduğundan, çoğunlukla hayvan yetiştiriciler peynir fabrikalarına süt satmaktan öteye gidemez.

Bir zamanlar, kış mevsiminde işçilerin bol olduğu bölgelerde ek gelir sağlamak ihtiyacından doğan küçük sanayiler bugün Jüra ekonomisinin başlıca özelliğini meydana getirir. Birçok eşya ve araç sağlayan ve kökü eski dönemlere dayanan tahta işçiliği, Fransız Jürası'nda Ain nehrinin her iki kıyısında ve Saint-Claude bölgesinde (pipo) toplanmıştır. Bu uğraşın yerini başka yerlerde dağınık plastik maddeler işçiliği alır (özellikle Oyonnax bölgesi). Besançon'un en büyük faaliyetlerinden biri olan saatçilik, Besançon-Morez arasında ve kuzeydoğudaki sınırın her iki yakasında kurulan birçok atelyeye dağıldı. Septmoncel çevresindeki ve Gex ülkesindeki değerli veya sentetik taş yontuculuğu ile gözlükçülüğü de (Morez) saymak gerekir.

● *Alman Jürası.* Almanya'da Jüra ismi, Jüra kireçtaşlarından meydana gelen yaylaların kenarını belirtir; Jüra kireçtaşları, Schwaben havzasıyle Franken havzası arasında çekilecek köşegen üzerinde yer alır (en yüksek tepeler buradadır). Alman Jüra'sı tarihî bölgelere uyan iki bölüme ayrılır: *Schwäbische Alb* veya *Rauhe Alb* adı da verilen *Schwaben Jürası* ile *Franken Jürası.* Alp dağlarına Fransız-İsviçre Jürası'ndan daha uzak olan Alman Jürası kıvrımlanmadı: kuzeyde, batıda ve doğuda, komşu bölgelerle birlikte blok halinde yükselen Jüra, güneydoğuya doğru molas altına daldı. Bu blok Schwaben Jürası'nda yaklaşık olarak 900 m yükseltide bulunan ve Franken Jürası'nda 650 m'ye inen jüra kalkerinden oluşmuş bir yayladır (Malm). En yüksek noktalar karstlı kalıntı tepeleridir (*Hohenberg*'de 1 010 m). Teknotik olaylar kırılmalara yolaçmış ve bu kırılmalarla birlikte Eiffel'deki *maares* türünden volkan patlamaları meydana gelmiştir. Patlamalar, yayla yüzeyinde küçük çöküntüler (en büyüğü *Riess*) meydana getirmiştir. Ren (Neckar aracılığıyle) Tuna'nın su bölümü çizgisi yaklaşık olarak Schwaben Jürası tarafından belirlenir. Schwaben Jürası çok az kesiklidir. Daha az yüksek olan Franken Jürası'nda birçok sarp yamaçlı vâdi görülür; bu gedikler Ren ve Tuna havzalarını kolaylıkla birbirine bağlar. Ludwigskanal bu gediklerden birinin içinden geçer. Başlangıçta bütün bu bölge, Jüra yamaçlarıyle aynı yönde ilerleyen nehirlerle Tuna'ya doğru akaçlanıyordu. Ama Neckar ile Main'in daha çökük olan taban düzeyi, bu ırmaklardan bir kısmının yönünü Ren'e çeviren birçok kapmanın meydana gelmesine yolaçtı. Schwaben ve Franken Jürası sert iklimli, rüzgârlı, bol karlı kışları olan ve baharı geç gelen bir yayla meydana getirir; küçük çiftlikler halinde dağılan taşlı ve verimsiz topraklar tarıma elverişli değildir. Tahıl ekilen küçük toprak parçalarıyle otlaklar arasında yer yer kıraç topraklara ve çam ormanlarına rastlanır.

— Jeomorfol. 1853'te Thurmann, sonra La Noë ve Emmanuel de Margerie tarafından incelenen jüra engebesi, evrimleri klasikleşmiş ve isimleri yerel ağızlardan alınmış bir dizi biçimden meydana gelmiştir: antiklinaller, senklinallere tekabül ederek «donoklinal vâdiler» yanında yükselen dağları oluşturur; «Ruz»lar, antiklinallerin kanatlarında çentikler açar. Jeomorfoloji evrimi jeolojik yapıda «türemiş» biçimlerin ortaya çıkmasına sebep olur: tabakaların maksimum kıvrımlandığı ve aşınmaya az dayanıklı olduğu antiklinal doruklarda, keskin sırtların sınırladığı yavaş yavaş büyük çukurlar (« komb»lar) açan bazı ruzlar tarafından yarılmıştır. Dağ yüzeylerinde ortaya çıkan sert tortul tabakalarda, yumuşak tabakaların antiklinaller ortasında almaşması kombların hızla oyulmasını kolaylaştırır. «Jüra engebesi» terimi kombları, komşu monoklinal vâdilerin seviyesinden daha düşük bir yükseltiye indiğinde «engebe terslenmesi» ile nitelenen biçimlere uygulanmaz. Gerçekte, bu teorik evrim ancak kısmen gerçekleşebildi; orta derecede kıvrımlanmış sıradağlar, özellikle, daha önce biçimi bozulmuş tabakaları parçalayan ve antiklinalleri dikey olarak yaran komblar veya «dar boğaz»lar oluşturan düzleşmelerle birlikte ortaya çıkar. (L)

JÜRİ i. (ink. *jury*'den). Adaletin uygulanmasına katılan yurttaş topluluğu: *Ceza jürisi.* || *Teşm. yol.* Bir sınav, bir sınıflandırma, bir yargı işiyle görevlendirilmiş komisyon: *Doçentlik jürisi. Resim jürisi.*

— ANSİKL. Huk. İngiliz hukuk geleneği gereğince yurttaşlar, adaletin uygulanmasına katkıda bulunurlar; bundan ötürü ceza mahkemelerinde ve birçok birinci derecede hukuk mahkemesinde bir *jüri* bulunur. Bu jürinin rolü sınırlı fakat önemlidir, olayların doğruluğu üstünde karar verir. hâkimlere düşen görev de, bu yolla tespit edilmiş bulunan duruma hukuk kurallarını uygulamaktan ibarettir. Ceza işlerinde jüri, davanın iki safhasında işe karışır. Birinci safhada, bir suçun işlenip işlenmediğine, şu veya bu kimsenin suçlanıp suçlanamayacağına (*suçlama jürisi*), ikinci safhada ise, sanığın suçlu olup olmadığına (*yargı jürisi*) karar verir. (L)

JÜRİNİT i. (fr. *jurinite*). Miner. *Eşanl.* BROOKİT.

JÜT i. (bengali dilinde *juto*>ing. *jute*'den). *Corchorus* adlı bitkinin sapından elde edilen dokuma lifi. (Ihlamurgillerden olan *corchorus*'un bu amaçla yetiştirilen iki türü vardır: *Corchorus olitorius* ve *C. capsularis.*) || Bu liflerle yapılan kumaş: *Jüt perdeler.* || *Hibiscus canabinus*'dan elde edilen ve hint keneviri de denen dokuma lifi.

— ANSİKL. *Jüt* elde edilen *corchorus*, 2-4 m yüksekliğinde bir yıllık bir bitkidir. Hindistan'da, Çin'de, Sonda adalarında yetişir. Fakat lif elde edilen corchorus'lar, bugün hemen bütün dünya jüt üretimini tekelinde tutan Bengal'de yetiştirilir. Corchorus ekimi dağınık tarım işletmelerine dayanır. Bitki, gelişmesini tamamlayınca saplar toprak hizasından kesilir ve yere serilerek kısa bir süre kurumaya bırakılır. Sonra suya yatırma işlemi yapılır. Bunun için tarla kenarlarında açılan ve suyu düzenli olarak değiştirilen çukurlardan yararlanılır. Sekiz on gün sonra saplar sudan çıkarılır; bu durumda soymuk tabakasında lif demetleri, sadece emilen sıvının erittiği yapıştırıcı maddeyle odun kısmına bağlı olduğundan kolayca ayrılabilir; saplar suda çalkalanarak ve düz bir tahtaya vurula vurula lifleri odun kısmından tutam tutam ayrılır, sonra yere serilerek açıkta kurumağa bırakılır. Böylece elde edilen jütü kalkütalı tüccarlar satın alır; cins cins, boy boy ayırarak balya haline kor, ihraç edilebilecek duruma getirir. Jüt yetiştirmek çok basit ve verimli bir iştir; bir hektardan 1 500 kg kadar kuru jüt elde edilebilir.

İyi cins jüt lifi suyu yer yemez incir gibi güzel beyaz bir renk alır ve kendine has bir parlaklık kazanır. Sudan çıkarılarak açıkhavada bırakılınca koyulaşır. Esmer bir renk alır. Asıl lif telciklerinin uzunluğu 2 ile 8 mm arasında değişir: bu yüzden ancak birçoğu biraraya getirilip iplik şeklinde bükülerek kullanılabilir. Lifin mikroskop altındaki kesiti, keskin kenarlı çokgen şeklinde ve ortası genişçe delik olarak görünür. Uzunlamasına bakılınca kenarları gayrımuntazam olan orta kanal iyice görülür. Kimyasal bakımdan jüt, odunlaşmış selülozdan ibarettir. Jüt ticareti doğrudan doğruya Hindistan ile veya İngiltere aracılığıyle yapılır. Yıllık dünya üretimi 1 500 000 tondur. Jüt iplikleri hayli kalın olur. İplik haline getirilmek için jüt lifleri yağla yumuşatılır, art arda iki kere taraklanır, sonra germe tezgâhından iki üç kere geçirilir, en sonra da büküm âletleriyle eğirilir. Jüt ipliğinin çok çeşitli kullanma alanı vardır: tenteler, örtüler, çuval ve ambalaj bezleri, sicim ve halatlar, ucuz, linoleumlu yer, dam muşamba ve örtüleri gibi. Jüt iplikleri kıtık olarak döşemecilik dalında da kullanılır.

● *Jüt iplikçiliği.* Bu iplikçilik jüt elyafının yumuşatılması için gerekli işlemlerle başlar; çünkü bu bitkinin gövde lifleri oldukça serttir ve işlenmeden önce ya silindirli yumuşatma makinelerinden veya çubuklu makinelerden geçirilmesi gerekir. Yumuşatma işlemi süresinde jüt elyafı harman yağı eriyiğiyle yağlanır; sonra tarak makinelerine giren elyaf art arda iki kere taranır ve çıkan şeritler, 3 kere cerden geçirilerek eğirme makinelerine yollanır. Jüt için kullanılan eğirme makineleri, daha çok maşalı makinelerdir. (L)

JÜTERBORG, Almanya'da (Doğu Almanya, Postdam idare bölümü) şehir, Berlin'in güneyinde; 14 500 nüf. Demiryolu atelyeleri. (L)

JYLLAND. Bk. JUTLAND.

JÜT'LER, alm. **Jüten,** Güney Jütland'lı olduğu sanılan germen halkı. Bu halkın büyük kısmı Ren ırmağı ağzına doğru göçtü ve V. yy.da Bretagne adasının güneydoğusunda yerleşti. (L)

JYNX i. Dönerboyun denen kuşun bilimsel adı. (L)

JYVASKYLA, Orta Finlandiya'da (Vaasa ili) şehir, Paijanne gölünü kuzey ucunda; 35 400 nüf. 1827 Yılında kurulan şehir ve bir fikir (lise, yüksek pedagoji okulu, müzeler) ve sanayi (makine yapımı; kâğıt fabrikaları; silâh ve cephane yapımı; kontrplak, kibrit, besin maddeleri v.b.) merkezidir. (L)

J.Z., Yugoslav demiryolları idaresinin simgesi (Yugoslavenske Drzavne Zelernice). [L]

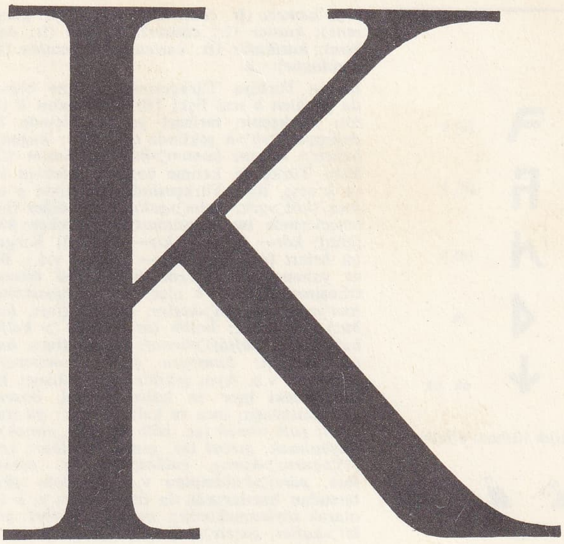

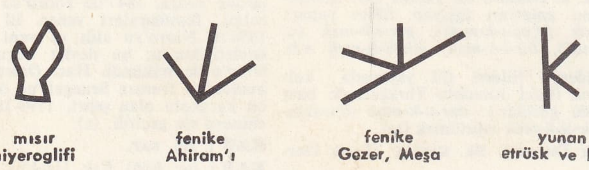

K i. Türk alfabesinin on dördüncü, osmanlı alfabesinin yirmi dördüncü (kaf) ve yirmi beşinci (kef) harfleri: *ka, ke.* ‖ Titreşimsiz kapantılı ünsüz. ‖ Ebced hesabında (kaf) 100 ve (kef) 20 sayılarının karşılığı.

— Kim. *K, potasyum*'un (*kalyum*) sembolü.

— Metrol. *K*, kilo önekinin sembolü.

— ANSİKL. • *Harfin tarihi.* Latin *K*'sı yunancadaki *kappa*'yı karşılar; her iki harf de fenike *kaf*'ından gelir.

Harfin ismi «elma» anlamına gelir; *Pe*'nin («ağız») yanına yerleştirilen *in* («göz») ve *sin* («diş») yanındaki *rôs* («baş») gibi, *K* harfi bilinçli olarak *yod*'un (el) ardına yerleştirilmiş; bundan amaç harfin biçimini akılda tutmayı kolaylaştırmaktır. Mısır hiyeroglifi ve eski fenike biçimi, parmakları açık bir eli hatırlatır; çok eski başka bir biçim ise kola benzer (bu biçim, daha sonra günlük kullanıma girmiştir). Yunan veya daha doğrusu, etrüsk alfabesinin kabul edilmesi sırasında titreşimsiz damaksı *k*'yı yazmak için 3 işaret vardı: *C, k* ve *q;* Etrüskçe gibi Latince de *u* önünde *q*'yü, *e* ve *i* önünde *C*'yi, *a* önünde *K*'yı kullandı; zaten fonetik yönden yapılan bu ayrım roman dillerinde latin *K*'sının üç ayrı kullanımına tekabül eder. Ama bu eğilim kısa zamanda ortadan kalktı. *U* tarafından izlenen *q* Etrüskçede bulunmayan dudaksı artdamaksı *kw*'yi belirtmek için kullanıldı. *K*'nın pek ender kullanılması yüzyıllar boyunca çok az değişiklik geçirmesini açıklar. Göktürkçede 5 çeşit *k* harfine yer verilmistir: *(a) k, (e) k, ok (uk) ök (ük), ık.* Uygur alfabesinde *g, h, k,* harfleri için bir tek işaret kullanıldığı gibi, kalın *k*'yı belirtmek için de aynı işaretin üzerine iki nokta konulmuştur. Mani alfabesindeki *k*'lar dört işaretle temsil edilmiştir. Brahmi alfabesi heceli olduğu için *ka, kha, ḳa* heceleri ayrı ayrı belirtilmiş, ayrıca hece sonu *k* için de ayrı işaret kullanılmıştır. Soğd alfabesinde *g, k, h* için bir tek işaretle yetinilmiş, kalın *k* da ayrı işaretle belirtilmiştir. Passe-pa yazısında da (ses değerleri Çince ve Moğolcada farklı olan) üç *k* hecesi *(ka, ko; kha, kho; ka, ko)* görülür.

Osmanlıcada kalın k için «kaf», ince k için de «kef» harfi kullanılmıştır. Bugünkü türk alfabesinde de *k* harfi vardır; bu harften sonra gelen ünlünün ses değerine göre ince veya kalın olur.

• *Fonetik. K* sesi katı, patlamalı, titreşimsiz bir ön veya art damak ünsüzüdür. Bugün Türkiye Türkçesinde kelime başında (kalın ve ince) *k* sesi hem türkçe kelimelerde, hem de yabancı asıllı kelimelerde görülür. Türkçe örnekler: *kabarmak, kaçık, kılavuz, kıpırdamak, kıtlık, koca, kol, konu, kulak, kural, kuş, kekelemek, kesinti, keskin, kip, kişilik, kök, kömür, küçük, kürek* v.b. Yabancı asıllı örnekler: *kabile* (ar); *kadem* (ar); *kafes* (fars.); *kakao* (fr. *cacao*); *kaktüs* (fr. *cactus*); *kalem* (ar.); *kalite* (fr. *qualité*); *kalori* (fr. *calorie*); *kamuflaj* (fr. *camuflage*); *kamyon* (fr. *cami-*

on); *kamera* (fr. *caméra*); *kangren* (fr. *gangrene*); *kanser* (fr. *cancer*); *karbon* (fr. *carbon*); *karikatür* (fr. *caricature*); *katalog* (fr. *catalogue*) v.b.

Bugün Türkiye Türkçesinde, kelime başında görülen *h* sesi Eski Türkçede kalın *k* (*k̲*) idi; Türkçenin tarihsel gelişimi içinde bu değişme *k*>*h̲*>*h* şeklinde olmuştur: *k̲ağan*> *h̲ağan*> *hakan*; *k̲anum*>*h̲anum*>*hanım* v.b. Eski Türkçede kelime başında görülen ince *k* sesi, Batı Türkçesinde genellikle *g* olmuş (*köz*>*göz*; *kelin*>*gelin* v.b.), diğer türk lehçelerinde ise korunmuştur (Özbekçe: *kün* [gün]; *kör*— [gör—]; *kiy*— [giy—]; Kırgızca *kelesi* [gelecek], *köç*— [göç—] v.d.). Bazı yabancı kelimelerde *h* (*h̲*) sesi önseste titreşimsizleşir ve *k* olur: *hatun* (sanskritçe *hwt'ynh*) >*katun*>*kadın*, *harbuz* (fars. *h̲arbuz*) > *karpuz*; *halife* (ar. *h̲alife*) > *kalfa*; *haffaf* (ar. *h̲affāf*)>*kavaf*; *kaftan* (fars. *haftān*)>*kaftan*; *humbara* (fars. *h̲umbara*)> *kumbara* v.b. Aynı şekilde yine yabancı kelimelerdeki ince ve kalın *g* sesi, önseste titreşimsizleşir; ince ve kalın *k* olur: *gil* (far. >*kil*; *gaib olmak* (ar. *gāib* ve türk. *olmak*)> *kaybolmak*; *gırbal* (ar. *gırbāl*)>*kalbur*; *groş* (?)>*guruş*>*kuruş*, *gulâmpare* (ar. *ġulām*, fars. *pāre*)>*kulampara* v.d. Anadolu ağızlarından bazılarında da önses kalın *g*, *k* (*k̲*) olarak söylenmektedir: *gurbet*> *kurbet*; *gaflet*>*kaflet*; *gazete*>*kazete* (*kazata*) v.b.

Kalın ve ince *k* sesleri tek ve çok heceli kelimeler sonunda bolca bulunur: *ek, kök, dik, bük, ak, ok, sık, ilk, kürk, köşk, ark, kırk, çekmek, dökmek, bükmek, yakmak, yıkmak, burkmak, kırmak, ürkmek, silkmek, küçük, ekmek, tomruk, gecikmek, acıkmak* v.b. Bunlardan bazılarına ek getirildiğinde, iki ünlü arasında kalın ve ince *k* ünsüzü titreşimsizliğini kaybetmez: *eki* (<*ek-i*;) *kökü* (<*kök-ü*); *akı* (<*ak-ı*); *gecikir* (<*gecik-i-r*), *acıkır* (<*acık-ı-r*) v.b. Çok heceli isim gövdelerine ek getirildiği zaman son ses titreşimlileşir: *küçüğü* (*küçük-ü*); *ekmeği* (<*ekmek-i*); *şakağı* (<*şakak-ı*); *tavuğu* ı<*tavuk-u*) v.b.

Türkiye Türkçesi dışındaki türk lehçelerinde de kelime başında, ortasında ve sonunda ana Türkçedekinin bir devamı olarak ince ve kalın *k* ünsüzleri bulunur: tarançi lehçesinden örnekler: *koy* (koyun); *koş* (çift), *key*— (*giy*—); *kiçik* (küçük); *yakşirak* (güzelce), *yirak* (uzak) v.b. Altaycadan örnekler: *kap* (çuval); *köp* (çok); *kojon* (türkü); *keme* (gemi); *salkın* (rüzgâr); *arkar* (yaban koyunu); *sök* (soğuk); *sök* (kemik) v.b. Kırgızcadan örnekler: *karakçı* (haydut); *kut* (saadet); *koşak* (manzume); *keç*— (geç—); *kebek* (pamuk) v.b. Yakutcadan örnekler: *kien* (*kenes*) [geniş], *kün* (gün, güneş); *könü* (doğru gerçek); *kusah* (kuşak); *kīs* (kız); *tokur* (eğri büğrü); *bakır* (bükülmüş); *mökü* (kötü) v.d. Bazı türk lehçelerinde (Altayca, Yakutça, Özbekçe v.d.) eklerin başındaki *g sesi* titreşimleşir: *balıkka* (şehire) [<*balık-ġa*]; *surukka* (yazıya) [<*suruk-ġa*]; *şapka* (ipliğe) [<*sab-ġa*]; *akka* (ata) [<*at-ġa*]; *piçakka* (bıçağa) [<*picak-ġa*]; *tekken* değen, dokunan) [<*teg-gen*] v.d. Kırgızcada arapça kelimelerde kelime ortası *h* (*h̲*, *ḥ*) sesi kalın *k* olur; *elhamdu*>*alkamda*; *âhiret*>*akıret* v.b. Kırım Tatarcasında da arapça kelimelerin başındaki *h* (*ḥ*, *h̲*) ünsüzü kalın *k* olur: *kalk* (halk); *keber* (haber) v.b. Karagaşçada önsesteki *k* ünsüzü *h* (*kh*) ile karşılanmaktadır: *haya* (kaya); *hareş* (karış); *helen* (gelin) [<*kelin*] v.b.

Çuvaşçada kelime başı kalın *k*'ların genellikle *h* olmasına karşılık, ince *k* normalden biraz kalın olarak telaffuz edilir: *kas* (geç) [<*keç*]; *kıgır* (göğüs); *kıkla*— (kökle—); *kümül* ve *Kemal* (gümüş) [<*gümüş*]; *kimi* (gemi), *kun* (gün) v.b. Çuvaşçada kelime sonu *k* ünsüzü, ya düşer (*pulı* [*balık*]; *tura* [tarak]; *tıpra* [toprak] v.b.) ya *h* olur (*suh* [yok]; *urıh* [ayrı. başka] v.b. veya olduğu gibi (*k olarak*) kalır (*kıcık* [*küçük*]; v.b.). [M]

—K ek. Fiilden isim yapma eki: *aç-ı-k, düş-ü-k, ez-i-k, tükür-ü-k, yan-ı-k* v.b. (M)

—K— ek. **1.** İsimden fiil yapma eki: isimlerden olma anlatımı taşıyan fiiller yapar: *ac-ı-k-mak* (<*aç-ı-k-mak*), *gec-i-k-mek* (< *geç-i-k-mek*), *bir-i-k-mek, göz-ü-k-mek* v.b.

2. Eskiden, fiilden fiil yapmada kullanılan ek (Eski Anadolu Türkçesinde bazı örneklerde görülür.): *dur-u-k-mak* (duraklamak); *sür-ü-k-mek* (sürülmek [M]

K (Tarık Dursun). Bk. KAKINÇ (Tarık Dursun).

K₂ DAPSANG (veya **GODWİN AUSTEN dağı**), Karakurum kütlesinde doruk. Everest'ten sonra dünyanın ikinci büyük tepesi. Keşmirin kuzeyinde. Çin sınırı yakınında (8620 m). Baltoro buzulunun kuzey kenarı yanında yükselen K₂, çok güzel bir buz ve kaya piramididir. K₂ bölgesini tarayan keşif seferlerinin başlıcası 1909'da Abruzzi dükünün yönettiği italyan seferidir: bu seferde özellikle sonradan «Abruzzi sırtı» adı verilen ve K₂'ye en iyi çıkış yolu olarak kabul edilen güneydoğu sırtının güney damarı bulundu. En yüksek yerlere 1938'de Charles S. Houston, 1939'da H. Wiessner yönetimindeki A.B.D. heyetleri ulaştı. Birinci seferde 7 925 m'ye, ikinci seferde 8 330 m'ye tırmanıldı. K₂, 1954'te, Dr. Lesio yönetimindeki bir italyan heyeti tarafından fethedildi, bu heyetten Compagnani-Lacedelli ekibi 31 temmuzda tepeye tırmanmayı başardı. (L)

kA, akım şiddeti birimi olan *kiloamper*'in sembolü. (L)

KA i. Din. Eski Mısır'da, insanoğlunun hayatî dayanağı olan üretici güç. (Ka, yukarıya kaldırılmış iki kol ile temsil edilir). [L]

KA i. Mezopotamya'da kullanılan, yaklaşık olarak 30 ile 60 litre değerindeki eski hacim ölçüsü birimi. (L)

KAALUND (Hans Vilhelm), danimarkalı şair (Kopenhag 1818-ay.y. 1885). Önce romantizmin, Oehlenschläger'in, Grundtvig'in ve ilk şiirini (1838) ithaf ettiği Thorvaldsen'in ateşli taraftarıydı; sonra gerçekçiliğe yöneldi, Oehlenschläger tarzında epik ve lirik şiirler yazdı: *Samlede Digte* (Bütün Şiirler) [1840]; *Et Foraar* (Bir İlkbahar) [1858]; *En Eftervaar* (İlkbahar Sonu) [1877]. Bu derlemelerde gençliğinin çelişkileri yerini kaderciliğe bırakır. (L)

KAAMA i. (hotanto dilinde k.). Zool. Afrika'da yaşayan büyük antilop (*Bubalos caama*); İNEK ANTİLOBU da denir.

— ANSİKL. *Kaama*'ların yüzü dar ve uzundur; gözleri boynuz kökünün altına denk gelir; kulakları uzun, boynuzları çarpık ve eğri, sağrı kısmı biraz basık olur. (L)

KAAN i. (esk. türk. *k̲an*'dan, fars. *k̲āan*). Çin ve moğol hükümdarına verilen ad. ‖ *Esk. Kaan-ı Çin*, çin hükümdarı.

◆ **Kaanî** sıf. *Esk.* Hükümdarla ilgili olan. (M)

KAANİ (Habibullah), iran şairi (Şiraz 1807 -Tahran 1854). Mirza Muhammed Ali Gulşen'in oğlu. Muhammed Şah ile Nasıruddin Şahın saray şairi idi. Öğrenimini Horasan'da yaptı. Klasik üç islâm dilinden başka, Fransızca öğrendi. XIX. yy. iran edebiyatının önde gelen şairlerindendir. Daha çok gazel türünde şiirler yazdı. Edebiyatta eski şiir geleneğini sürdürdü. *Kitab-ı Perişane* (Dağınık Kitap) adlı eserinde nesir ve manzum hikâye ve fıkralar toplanmıştır. Ayrıca şiirlerinin bulunduğu bir *Divan*'ı vardır. Şiirlerinde iğneli yergilere, kabaca alaylara geniş yer verir. (M)

Kaaria suresi, Kur'an'ın CX. suresi; 11 ayettir. Mekke'de indirildi. Kıyametin nasıl kopacağının tasvir edildiği bu surede, amelleri iyi olanların cennete, kötü olanların da cehenneme gidecekleri belirtilir. (M)

KAARTA, Bambara krallığı XVII. yy. sonunda Yukarı Nijer'in batı kıyısında kuruldu.

Krallık topraklarının genişlemesi ve Kaarta'nın kurucusu Niangolo'nun oğlu Sunsa'nın, eski Mali Keitalarının soyundan bir kadınla evlenmesi, bu devletin kısa süre içinde zenginleştiğini gösterir. Segu krallığının Bambara kralı Riton Kulubali'nin boyun eğdirdiği (1754) Kaarta'yı, Sira Bo (1761-1780) ve Dese Kulubali (1788-1799) yeniden güçlü bir devlet haline getirdi. Segu krallığı ve çeşitli kabilelerle uzun savaşlardan sonra, 1847'de Nioro'da başkent kuruldu. Bambaraları yenen El Hacı Ömer 1854'te Nioro'yu aldı ve yeni bir melezler devleti kurdu; bu devlet Segu'da ve Orta Nijer'e de hâkimdi. Hacı Ömer'in oğlu Ahmadun'un fransız Senegali'ne doğru bir öncü karakolu olan şehri, 1890-1893 arası Archinard ele geçirdi. (L)

KAB i. Bk. KAP.

KAB i. (ar. *k̲āb*). *Esk.* Uzaklık, mesafe.

— Ed. *Esk. Kabe kavseyn* (veya *kab-ı kayseyn*) iki yay boyu. Divan edebiyatında kaş. Bk. ANSİKL.

— Tasav. *Kabe kavseyn*, Pirin huzuruna, Tanrı'nın katına yaklaşmanın ölçüsü. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Ed. Divan şairleri sevgilinin yüz güzelliğini anlatırken alnını Kur'an'daki Duha («kuşluk vakti») suresine benzetirler. Bu benzetme, duha sözü güneşin ufukta iki yay boyu yükselmesinden öğle namazı vaktine kadar geçen zaman anlamına geldiği için yapılır. Yüzü güneşe, alnı kuşluk vaktine benzetilen güzelin kaşları, güneş yüksekliğinin ölçüsünü gösteren «iki yay»a benzetilir. Ayrıca, Hz. Muhammed'in Miraca çıktığı zaman, kendisine yol gösteren Cebrail'in Tanrı'ya iki yay boyu yaklaştığında «ben daha öteye geçemem yanarım» dediği söylenir. Şairler, bu olayla sevgilinin kaşları arasında da bağlantı kurarak *kabe kayseyn* deyimini kullanır: *Çıktım kaşın miracına kim kabe kavseyn öldürür / Vuslat şebinde gör beni ser ta kadem nur olmuşam* (Nesimî).

— Tasav. Mutasavvıflara göre insan gönlü, Tanrı'nın göründüğü (tecelli ettiği) bir yer olduğu için ilâhî cezbeye kapılan, kendini Hakka veren bir gönül için kabe kavseyn, arada bir engeldir; kavuşmayı (visal) önler. Dervişin onu aşması, aradaki bütün uzaklığı geçmesi gerekir. Kabe kavseyn ölçüsünde Tanrı'ya yaklaşan, ondan uzak kalmış, ayrılık içinde demektir. (M)

KAB i. Mezopotamya'da kullanılan, yaklaşık olarak 2,187 litre değerindeki eski hacim ölçüsü. (L)

KÂB i. (ar. *kaʿb*). *Esk.* Topuk kemiği, aşık kemiği. ‖ Kemiklerin oynak yerleri, mafsal.

— ÇEŞ. DEY. *Kâbına varmak* (veya *kâbında olmak*), birinin seviyesine ulaşmak veya onunla eşit olmak. ‖ *Kâbında olmamak*, birinin seviyesine yükselememek. ‖ *Kâbına varılmaz* (veya *erilmez*), eşsiz, erişilmez: *Girdiği mesalike girilmez / İgrakta kâbına erilmez* (Ziya Paşa).

— Geom. *Esk.* Küp. ‖ Sekiz köşeli, altıyüzlü icsim.

— Mat. *Esk.* Kare kökü alınmış bir sayıyı tekrar kökü ile çarpma.

— Oyun. *Esk.* Tavla zarı. (M)

KABA sıf. (esk. türk. *k̲apa*'dan). Kalın olan, incelikten yoksun bulunan: *Kaba kumaş*. ‖ Taneleri iri olan: *Kaba kum*. (*Zt.* İNCE.) ‖ Özenilmeden gelişigüzel yapılmış: *Kaba işleme*. ‖ *Mec.* Eğitilerek incelmemiş (kimse): *Gazetecilerin en kabası*: — *Hasan daha gelmedi, dedi* (S.F. Abasıyanık). ‖ Görgüye, terbiyeye aykırı olan: *Kaba bir söz*.

— ÇEŞ. DEY. *Kaba dayı*. Bk. KABADAYI. ‖ *Kaba döşek*, ince yünlü, kabarık, yumuşak yatak. ‖ *Kaba kafa, bilgisiz*, anlayışsız, aptal. ‖ *Kaba koz*, görünüşte kuvvetli, cesur, aslında ödlek, güçsüz kimse. ‖ *Kaba kuşluk*, güneşin doğmasından öğleye kadar geçen zamanın ortaları. ‖ *Kaba saba*, görgüsüz, hoyrat, sert ve kırıcı davranışlarda bulunan: *En kaba saba görünenlerin bile ağlayacak gibi dudakları titriyor, gözleri doluyordu* (R. N. Güntekin). Özenden yoksun olan. ‖ *Kaba sofu*, dini yanlış anlayarak ibadet ve düşüncede aşırılığa kaçan. ‖ *Kaba soğan*, önemli gibi görünen aslında değersiz ve yetersiz kimse. ‖ *Kaba su*,

kaama
afrika karacası avı

Foto. LAROUSSE

içimi iyi olmayan, tatsız, mideyi şişiren su. || *Kaba taslak.* Bk. KABATASLAK. || *Kaba Türkçe,* günlük genel konuşma dili. || *Kabasını almak,* bir şeyi veya yeri üstün körü temizlemek. —Biçim verilecek bir şeyin ayrıntılarına girmeden gereksiz bölümlerini atmak. || *Cart kaba kâğıt. Teklz.* Birinin sözüne veya eylemine aldırış edilmediğini belirtmek için söylenen umursamazlık sözü.

— Anat. *Kaba et,* kuyruk sokumunun iki yanındaki şişkin yer. İlye bölgesine değin. (Alt tarafın üst ve arka bölgesindeki kas, atardamar ve sinirlerine denir.) [Bk. ANSİKL.] || *Kaba kulak* (veya *kaba şiş*). Bk. KABAKULAK.

— Bot. *Kaba diken,* böğürtlen, ahududu. || *Kaba yonca,* bir cins yonca.

— Denizc. *Kaba deniz,* büyük dalga. || *Kaba karın tekne,* eski bir ticaret gemisi türüne verilen ad. (Biçimli kaba ve bordaları dışarıya doğru kümbet olduğundan bu ad verilmiştir. DÖREKLİ GEMİ de denir.) || *Kaba kompas,* bir işin gereken dikkatle yapılmadığını anlatmak için kullanılan gemici terimi.

— Deric. *Kaba tıraş,* bir derinin et kısmını kaba tıraş bıçağı veya makinesiyle temizleme.

— İnş. *Kaba duvar,* temel, cephe, bölme ve tonoz duvarı gibi kalın duvarlar. — Moloz ve harçla yapılmış duvar. Bir döşemenin kiriş veya kolonları arasına moloz veya alçı taşlarıyle duvar örmek. || *Kaba kum,* harç yapmağa yarayan iri taneli kum. || *Kaba sıva,* ince sıvanın bağlantısını veya kabasını sağlamak amacıyle bir ızgara veya dayanak üzerine uygulanan ve çoğunlukla açık renk bir bağlayıcıyle elde edilen sıva çeşidi.

— Jeol. *Kaba cevherli,* iri taneli, damarı geniş hacimli (maden). || *Kaba kalker,* kireç taşı.

— Kâğıtç. *Kaba kâğıt.* Bk. KÂĞIT.

— Kıyf. *Esk. Kaba kaftan,* erkeklerin dışarı elbisesi olarak üste giydikleri önü açık bir tür kaftan. (*Libas* ve *urba* da denir, mevlevîlerin giydiği kaba kaftanın bir adı da *came*'dir.)

— Marang. *Kaba temizlik,* odunun kabasını alma işlemi. (Odunda kaba temizlik yapmanın amacı, bir ağaç parçasının [tahta, lata v.b.] testereden çıkma pürüzlü yüzlerini düzlemektir. Bundan sonra yapılan ince düzlemeye *perdahlama* veya *planyalama* denir.)

— Mekan. *Kaba tıraş alma,* bir parçaya ilk şeklini verme işlemi. Bk. ANSİKL.

— Metalürji. *Kaba su,* demir dövüldükten sonra verilen ilk su.

— Mus. Türk musikisinde pest ve bir sekizli aşağısı için kullanılan bir deyim. || Orta sekizlinin bazı seslerini pest sekizlinin aynı seslerinden ayırmak için o perdenin başında kullanılan deyim (Eskiden *pest* veya *karar* da denirdi.) || *Kaba çargâh,* orta sekizlinin ilk perdesi. (Portenin altında birinci ek çizginin üzerine yazılan «*do*» dur. *Si* [kaba buselik] perdesine bakıye diyezi ve *re* [yegâh] perdesine çifte bemol konarak da yazılabilir. Pest sekizlideki karşılığı «kaba kaba çargâh», tiz sekizlideki karşılığı ise «çargâh»tır. Klasik türk musikisinde çok az görülen bir perdedir.) || *Kaba düdük,* eski türk musikisinde kullanılan bir nefesli çalgı;XVII. yy.ın ortalarında İstanbul'da şimşir ağacından yapılan bu sazı çalan 80 profesyonel sanatçı vardı. || *Kaba dik hicaz,* orta sekizlinin dördüncü perdesi. (Portenin altındaki birinci ek çizgiye yazılan *do*'ya bir büyük mücenneb diyezi veya *re*'ye bir koma bemolü konarak gösterilir. Pes Sekizlideki karşılığı «kaba kaba dik hicaz» ve tiz sekizlideki karşılığı «dik hicaz»dır.) || *Kaba dik hisâr,* orta sekizlinin sekizinci perdesi. [Portenin altına yazılan *re*'ye [*yegâh*] bir büyük mücenneb diyezi veya *mi*'ye [aşiran] bir koma bemolü konarak gösterilir. *Fa*'ya [acemaşiran] bir küçük mücenneb bemolü konarak da aynı perde elde edilir. Pest sekizlideki karşılığı «kaba kaba dik hisâr» ve tiz sekizlideki karşılığı «dik hasâr»dır) || *Kaba hicaz,* orta sekizlinin üçüncü perdesi. (Portenin alttan birinci ek çizgisi üzerine yazılan *do*'ya [çargâh] küçük mücenneb diyezi veya onu takip eden *re*'ye [yegâh] bakıye bemolü konarak yazılır. Pest sekizlide «kaba kaba hicaz», tiz sekizlide «hicaz» adını alır.) || *Kaba hisâr,* orta sekizlinin yedinci perdesi. (Portenin alt çizgisi altına yazılan *re*'ye [yegâh] küçük mücenneb diyezi veya onu takip eden *mi'ye* [aşiran] bakıye bemolü yahut *fa*'ya (acemaşiran) büyük mücenneb bemolü konarak yazılır. Pest sekizlide «kaba kaba hisâr», tiz sekizlide «hisâr» adlarını alır.) || *Kaba kaba,* pest sekizlinin *do* ve *re* diyezlerinin başında kullanılan bir deyim. (Bu perdeleri, orta sekizlideki «kaba» denilen karşılıklarından ayırır. Meselâ pest sekizlinin «kaba kaba hisâr»ının orta sekizlideki karşılığı «kaba hisâr»dır.) || *Kaba kemençe.* Bk. KEMENÇE. || *Kaba nim hicaz,* orta sekizlinin ikinci perdesi. (Portenin altında birinci ekçizgi üzerine yazılan *do*'ya [kab çargâh] bakıye diyezi veya onu takip eden *re*'ye [yegâh] küçük mücenneb bemolü konarak gösterilir. Pest sekizlide «kaba kaba nim hicaz», tiz sekizlide n«nim hicaz» adını alır). || *Kaba nim hisar,* orta sekizlinin altıncı perdesi. (Portenin alt çizgisi altına yazılan *re*'ye [yegâh] bakıye diyezi veya onu takip eden *mi*'ye [aşiran] küçük mücenneb bemolü yahut sonraki *fa*'ya [acemaşiran] çifte bemol konarak gösterilir. Pest sekizlide «kaba kaba nim hisâr», tiz sekizlide ise «nim hisâr» adını alır.) || *Kaba zurna,* zurnanın pest seslisi. (Bugün Anadolu'da v.d. türk ülkelerinde kullanılmaktadır. XVII. yy. ortalarında İstanbul'da kaba zurnayı çalanların sayısı 100 kadardı. Kaba zurna özellikle bir mehter sazı olarak ünlüydü.)

— Teknol. *Kaba iş,* özenilmeden yapılmış el işi. || *Kaba kereste,* hızardan çıktığı halde kalan, başka bir işlem görmemiş kalas veya tahta. || *Kaba rende,* tahta malzemeyi rendelemekte kullanılan takım. (Bk. ANSİKL.). — Madenlerin kabasını almağa yarayan büyük eğe. — Duvarcıların, birleşme yerlerinde alçı veya çimentonun meydana getirdiği çapakları kesmek, izleri yok etmek, köşeleri kesmek, silmelerin kabasını almak, engelleri kaldırmak için kullandıkları esnek ve geniş lamalı kalem çeşidi. || *Kaba süzgeç,* geniş delikli süzgeç. || *Kaba taş,* duvar temelleri için kullanılan genellikle sert moloz. — Moloz olarak kullanılan ve belirli bir şekli olmayan taş. || *Kaba tenekeci,* son şekli vermeden, yani tenekeyi ham halde bırakarak ev eşyası yapan teneke işçisi. || *Kaba zımpara taşı tezgâhı,* fabrikalarda, bazı nesneleri bilemek veya işlemek için kullanılan büyük zımpara taşı. || *Kabasını alma,* işlenecek bir parçanın içindeki boşluğu kaba olarak çıkartmak için yapılan işlem. (Bu işlem madenler için, matkap, planya ve frezeyle, tahta malzeme için marangoz frezesiyle yapılır.)

— Tekst. *Kaba tarak,* elyaf şeridi haline getirmek için ham yünü alan ve tarayan bir asortimanın ilk tarağı.

— Zır. *Kaba tarım,* nüfusu çok yoğun olmayan bölgelerde, geniş alanlarda yapılan az verimli tarım. || *Kaba toprak,* yeni sürülerek kabartılmış toprak. Daha çok bitkilerin çürümesiyle oluşan iri taneli toprak.

— Zool. *Kaba kuyruk,* kuyruğu bol tüylü, iri hayvan.

— Zootekn. *Kaba yem,* doyurucu, fakat besleme değeri az olan yiyecek.

— ANSİKL. Anat. *Kaba et*'ler bölgesi kalçanın arka kısmında yer alır; yukarıda kalça kemiği çıkıntısı, aşağıda kaba et kıvrımı ile sınırlanmıştır.

Dıştan içe doğru üç plan üzerinde başlıca büyük, orta ve küçük ilye kaslarından yapılıdır. Bu üç kas, kalça kemiğinden uyluk kemiğine kadar uzanır. Piramit kas, iç obtürator kas, alt ve üst ikiz kaslar, uyluk dörtgen kası ve dış obturator kas, küçük kalça kasıyle aynı düzeyde bulunur. Kaba etler bölgesine ulaşan damar ve sinirler, piramid kasla birbirinden ayrılan iki demet halinde büyük siyatik çentiğinden geçer. Üstte kalça iç atardamarının bir dalı olan kalça üst atardamarı ve kalça üst siniri bulunur; altta, kalça alt atardamarı, edep iç atardamarı, küçük siyatik sinir, edep iç siniri, makat siniri ve özellikle büyük siyatik siniri bulunur. Siyatik nevraljisinin ağrı noktasının kaba etlerde bulunması böylece açıklanmış olur.

İnsanda, uyluk ekstansor kasları olan kaba et kaslarının gücü, ayakta duruş vaziyetinde kendini gösterir.

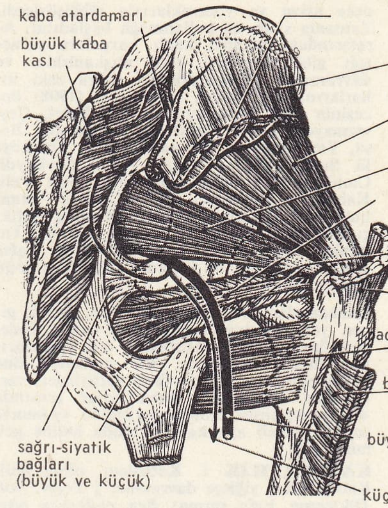

kaba et kasları

— Mekan. *Kaba talaş alma,* bir taslak hazırlama işlemidir. Takım tezgâhlarında kesici âletler kulanıldığı zaman, en kuvvetli paso*larla kalın talaşlar kaldırılarak yapılır. Düzgün bir yüzey elde etmek için, büyük bir kesme hızı ve çok hafif bir paso ile yüzey işlemi tamamlanır.
Demircilikte kaba talaş alma, taslak kalıplarında şahmerdan veya presle yapılır. Alıştırma atelyelerinde madenî parçaların elle kaba taşını almak için ıskarpela ve kalem kullanılır; önce ıskarpela ile, kalem genişliğinde biraz küçük aralıkla izler açılır, sonra bu izler arasında kalan maden kalemle alınır; bitirme işlemi eğe veya kazağı ile tamamlanır.

kabak

— Teknol. Tahta malzemenin rendelenmesinde kullanılan *kaba rende* varageleden daha kısadır (uzunluğu 55 sm). Demir laması hafifçe eğriltilmiş olduğu için büyük parçalar koparır. İşleme sırasında varageleden sonra kullanılır.

◆ İ. Kalça bölümündeki şişkin yağ dokusu: *Sustalıyı çekip kabasına dokunu dokunu versene...* (Kemal Tahir)

◆ **Kabaca** zf. Kaba biçimde. || İrice, büyükçe, az büyük. (ML)

KABÂ i. (ar. *ḳabā*). *Esk.* Cübbe, kaftan, üst elbisesi: *Zahid o denlû siklet-i tac ü kabâ ile / Uçmak ümidin etmez idi ebleh olmasa* (Nergisî). || *Kabâ-yı âhenin* («demirden yapılmış elbise»), zırh, savaş giysisi. || *Kabâ-yı kuhlî* («siyah elbise»), papaz cübbesi. (M)

KABAAĞAÇLI (Cevat Şakir). Bk. HALİKARNAS BALIKÇISI.

KABABURUN bİş. i. Zool. Kemikli balık (*Chondrostoma nasus*): İç Anadolu akarsularında yaşar. (Sazangillerden). [M]

KABAÇE i. (ar. *ḳabā*'dan, fars. *ḳabāçe*). *Esk.* Kısa ve hafif elbise veya kaftan, cübbe. Entari. (M)

KABADAYI bİş. sıf. ve i. Cesur, gözüpek, iyi döğüşen, kendine özgü namus kurallarının dışına çıkmayan (kimse): «*Benden kabadayısı varsa, çıksın bu meydana!*» *diye bağırdı* (Sabahattin Ali). || Babayiğit, güçlü kuvvetli (kimse). || Bir şeyin en iyisi, bellibaşlısı, başta geleni: *Yüzelli kuruş çok pahalı, bunun en kabadayısı yüz kuruş.*

— ANSİKL. Eski Osmanlı hayatında *kabadayı*'lar ağırbaşlı, kötülükten kaçınan, iyiliksever kimseler olarak tanınırlardı. Bu nitelikleriyle külhanbeylerinden, bıçkınlardan v.b. zorba takımından ayrılırlardı. Her semtin kabadayısı mahallesinin kızlarını birtakım çapkınların takılmalarından korur, yaşı küçük genç erkeklerin kahve, meyhane, kumarhane gibi yerlere gitmelerini önlerdi. Genellikle tulumbalarda reis veya ağalık yaparlardı. Semtin varlıklı, önde gelen kimseleri kabadayıları korur, kollardı. Önceleri bıçak, tabanca v.b. silâh kullanmaz, sa-

Foto. Vincent (LAROUSSE)

dece tokat ve yumruklarıyle döğüşürlerdi. Zamanla silâh da kullanmağa başladılar. Aralarındaki rekabet kanlı kavgalara yolaçtığı gibi, böyleleri kötü alışkanlıklar ve davranışlar edindiklerinden ötürü eski itibarlarını kaybettiler. Meşrutiyet (1908) öncesinin ünlü kabadayıları: Kel Eşref, Çeşmemeydanlı Arap Reyhan, Yenibahçeli Reşit, Yeşiltulumbalı Kahraman Bey, Yeniköylü Suphi, Saraç Niyazi, Acem Şevki'ydi. Cumhuriyetten sonra Ankara'da Sarı Veli, Kabadayı Mehmed, Kürt Cemali, İstanbul'da Kürt Kâmil, Altındişli Niyazi, Balıkçı Beşiktaşlı Murtaza, Yamalı Hamdi, Tulumbacı Kör Sami, Arnavut Büyük Cafer gibi kabadayılar ün kazandı. Bunların çoğu birbirlerini öldürdüler.

Kabadayılar bol paçalı pantolon, yelek giyer, yemenilerinin topuklarına basar, feslerini öne eğerler, ceketlerini tek omuzlarının üstüne atarlardı. Bir omuzları öne doğru eğik, kendilerine özgü yürüyüşleri vardı. Son zamanlarda kabadayılar arasında «kırlangıç ense» denilen saç biçimi «yumurta topuk» ökçeli ayakkabılar moda haline gelmişti. (M)

KABADAYILIK i. Kabadayı olma hali. Kabadayıca, yiğitçe davranma. ‖ *Teşm. yol.* Diklenme, kafa tutma: *Ben evdeyken böyle kabadayılıkları yoktu* (Kemal Tahir). ‖ *Kabadayılık etmek* (veya *yapmak*), kabadayıca davranışta bulunmak: *Mümeyyiz bir kabadayılık edip dedi ki* (M. Ş. Esendal). [M]

KABADİLLİ blş. sıf. Geko ve iguana gibi, kalın, etli, kısa ve ucu hafifçe yarık, dili ileri fırlamayan kertenkelelere verilen sıfat. (Çatal dilli ve ipsi dilli karşıtı olarak kullanılır.) [L]

KABADÜZ, Karadeniz bölgesinde (Orta Karadeniz bölümü, Ordu ili, merkez ilçesi) bucak; 15 551 nüf.; 15 köy. — *Bucak merkezi,* 1 005 nüf. Ordu'nun 21 km güneyinde; yüksl. 250 m. (M)

KABAHAT i. (ar. *ḳubḥ*, çirkinlik'ten *ḳabaḥat*). Kusur, uygunsuz iş, suç: *«O bari bir adam olsun da kalmasın 'cahil» / Demiştim olmadı... lâkin kabahat onda değil* (M. Â. Ersoy). *Hocalarımız beni öyle sık sık görmedikleri için kabahatlerimi de görmüyorlardı* (A. H. Tanpınar). ‖ *Kabahat etmek* (*işlemek, yapmak*), hata yapmak, kusur etmek: *Nikâh olmadan kocaya varmak belasına saplanmışlar, o kabahati işlemişlerdi* (H. R. Gürpınar). ‖ *Kabahati yüklemek,* işlediği kabahati başkasının üstüne atmak, iftira etmek.

— ANSİKL. Huk. Suçların cürüm ve *kabahat* olarak ikili bir ayırıma tabi tutulması halinde, kabahat, cürümlere oranla önemsiz sayılan ve daha hafif ceza gören suçlardır. Halkın gelip geçtiği yerlere öteberi atmak, kumar oynamak veya oynatmak, hayvanlara kötü muamele etmek v.b. fiiller kabahat çeşidinden suç sayılır (Ceza kanunu). Cürümler kötü niyetle işlenen, toplumun düzenini önemli biçimde ihlâl eden suçlardır, kabahatler çoğu defa kötü bir niyet bulunmadığı, başkasına zarar vermediği halde, soyut olarak ferdin ve toplumun çıkarlarına zarar verme tehlikesi yaratabilecek fiilerin önüne geçmek amacıyle bir müeyyide altına alınan önemsiz fiillerdir. Türk ceza hukuku yönünden ve kabahatler bakımından belirtilmesi gerekli en önemli nokta şudur: kabahatlerde suçun var olup olmadığı yani işlenip işlenmediği tespit edilirken, failin kasten hareket edip etmediğî araştırılmaz, fiilin işlendiği sabit olursa, fail cezalandırılır (Türk Cz. kn. md. 45). Halbuki genellikle bir cürüm söz konusu olduğu zaman, kural olarak, failin kasten hareket ettiğinin tespiti de zorunludur.

◆ **Kabâhât** çoğl. i. *Esk.* Kabahatler. (M)

KABAHATLİ sıf. (*kabahat*'ten *kabahat-li*). Kabahati olan, kusurlu, suçlu, hatalı: *Bu konuda ondan çok sen kabahatlisin.*

◆ **Kabahatlilik** i. Kabahatli olma hali, suçluluk. (M)

KABAHATSİZ sıf. (*kabahat*'ten *kabahat-siz*). Kabahati, suçu olmayan, günahsız: *Gerçek ortaya çıktı, çocuğun kabahatsiz olduğu anlaşıldı.*

◆ **Kabahatsizlik** i. Kabahati olmama hali, suçsuzluk: *Onun kabahatsizliğinden eminim.* (M)

KABAHAYDAR, Güneydoğu Anadolu bölgesinde (Dicle bölümü, Urfa ili, merkez ilçesi) bucak; 6 801 nüf.; 21 köy. — *Bucak merkezi* (*Kalecik köyü*), 512 nüf. Urfa-Siverek-Diyarbakır yolunun 12. kilometresinden doğuya ayrılan 22 km'lik toprak bir yolun sonunda; yüksl. 600 m. (M)

KABAİH çoğl. i. Bk. KABAYİH.

KABAİL çoğl. i. (ar. *ḳabile*'den *ḳabā'il*). *Esk.* Kabileler, boylar: *Mekke şehrinin haricine çıkıp etraftan gelen kabâil ile görüşerek...* (Cevdet Paşa). ‖ *Kabail-i arap,* arap kabileleri. (M)

KABAİT i. (fr. *kabaïte*). Miner. Ozokerit'e benzeyen bir hidrokarbon çeşidi, bazı göktaşlarında bulunur. (L)

KABAK i. (esk. türk. k.). Bot. Sürüngen gövdeli sebze ve süs bitkisi. (İlmî adı *cucurbita.* Kabakgillerden.) ‖ Aynı bitkinin meyvesi. (Bk. ANSİKL. *Bot. bölümü.*) ‖ Esrar içenlerin kullandığı bir çeşit nargile. ‖ *Esk.* Su kabı veya içki bardağı.

— ÇEŞ. DEY. *Kabak başına patlamak,* başkalarının yolaçtığı bir işten zarar görmek: *Kendi yarın cehenem olur gider, kabak bizim başımıza patlar* (R. N. Güntekin). ‖ *Kabak çekmek,* esrar içmek. ‖ *Kabak çiçeği gibi açılmak,* çekingenlik ve utangaçlıktan sıyrılarak aşırı davranışlarda bulunmak. ‖ *Kabak tadı vermek,* sıkıcı hale gelmek, usandırmak, bıktırmak. ‖ *Kabak gibi,* tüysüz çıplak.

— Folk. Bir çeşit türk halk çalgısı. (Anadolu'nun bazı yerlerinde «ağıt» da denir. Su kabağının gövdesi uzunlamasına ikiye bölünerek, üzerine ince bir deri gerilmek suretiyle yapılır. Üç telli ve telleri kiriştendir. Yay sürülerek ses verir.)

— Meteorol. *Kabak meltemi,* mayıs rüzgârı.

— Metrol. *Esk.* Tahıl ölçmek için kullanılan bir ölçü (24 okkadır). ‖ *Kabak terazi,* sıvı ölçeği.

— Mutf. *Kabak bastısı,* sakız kabağı ile yapılan bir çeşit sıcak yemek. ‖ *Kabak dolması,* sakız kabağı ve kıymalı içle yapılan bir dolma çeşidi. ‖ *Kabak kızartması,* ince uzun dilimlere bölünmüş sakız kabağının una veya unlu bulamaca batırarak kızgın yağda yapılan kızartma (sarımsaklı yoğurla yenir). ‖ *Kabak musakkası,* sakız kabağının üzerine kıyma, soğan ve domatesli kavrulmuş iç koyarak, fırında veya hafif ateş üzerinde pişirilen bir cins musakka. ‖ *Kabak tatlısı,* bal, helvacı veya kestane kabağından yapılan bir çeşit tatlı. (Dilimlere kesilen kabaklar bir tepsiye dizilir. Üzerine su konur, ateş üzerinde hafifçe yumuşatılır. Sonra şeker katılır. Şurubu koyulaşıncaya kadar pişirilir. Üzerine dövülmüş ceviz veya badem ekilir, kaymakla da yendiği olur.)

— Sil. *Kabak meydanı,* Osmanlılar devrinde ok atılan veya ok atma yarışı yapılan meydana verilen ad. ‖ *Barut kabağı,* barutluk. ‖ *Nisan kabağı. Esk.* Hedef yerine konan kabak.

— ANSİKL. Bot. *Kabak* öteden beri meyvesi sebze olarak kullanılan otsu bir bitkidir. Kökü saçak kökünü andırır şekilde dallı, gövdesi sürüngen, köşeli, ince ve çok uzundur. Üzerinde sert ve kısa tüyler ve tutunmasına yarayan sülükler bulunur. Yaprakları büyük, kaba ve tüylü, çiçekleri sarı ve bireşeylidir. Bütün çiçeklerinde çanak ve taç yaprakların dibi bitişik olur. Erkek çiçeklerde dördü ikişer, biri tek duran beş erkek organ bulunur. Dişi çiçeklerin çanağı ve tacı erkek çiçeklerinki gibidir; dişi organ tek yumurtalıklı ve üç tepeciklidir. Meyvesi (kabak) etli ve suludur. İçinde kabak çekirdeği denen pek çok tohum bulunur.

Türkiye'de yetiştirilen başlıca kabak türleri:

1. *helvacı* veya *kestane kabağı* (*Cucurbita maxima*). İri bir kabak türüdür. Anayurdu Amerika'dır. Gayet iri, biraz basık ve yuvarlak, dışı böz, içi sarı renklidir. 50 kg geleni vardır. İçinde yüzde 6-1 oranında şeker bulunur. Tatlı yapımında kullanılır;

2. *bal kabağı* (*Cucurbita moschata*). İri kabaklar grubundandır. Biçimi silindirimsi, kabağı ve eti turuncudur. Özel bir kokusu olan bu kabak çok tatlı ve unludur. Kestane kabağı gibi tatlı yapımında kullanılır;

3. *sakız kabağı* (*Cucurbita pepo*). Anavatanı Güney Amerika'dır. Sebze olarak yetiştirilen kabak çeşitlerinin çoğu bu türdendir. En çok yemeklik olarak yetiştirilir; 15-30 sm boyunda, beyaz kabuklu, makbul bir kabaktır. İstanbul maltepe sakız kabağı en iyisidir;

4. *yeşil girit kabağı* ve *su kabağı* gibi bazı kabak çeşitleri de sebze olarak yetiştirilir;

5. *lif kabağı* (*Cucurbita luffa*). Lifleri sünger gibi kullanılmağa yarar;

6. *siyam kabağı* (*Cucurbita ficifolia*). «Malabar kavunu»da denen bu kabak da tatlıdır.

Kabakgillerin başka bir cinsine de *asma kabağı* denir (*Lagenaria*). Sıcak bölgelerde yetişen bu kabaktan şişe ve su kabı olarak faydalanılır.

Kabak kolay yetişen bir bitkidir. İlkbaharda, don tehlikesi kalmayınca ekilir.

◆ Sıf. [Karpuz, kavun v.b. için] Tatsız, ham. ‖ *Teşm. yol.* [Baş için] *Saçı dökülmüş,* dazlak. ‖ *Mec.* Bilgisiz, görgüsüz, aptal.

— ÇEŞ. DEY. *Kabak çıkmak.* [Karpuz, kavun v.b. için] Ham ve tatsız çıkmak. ‖ *Başı kabak* (veya *kabak kafa*). Bk. BAŞ. ‖ *Yalın ayak başı kabak.* Bk. AYAK.

◆ **Kabaklık** i. [Karpuz, kavun v.b. için] Hamlık. ‖ *Teşm. yol.* Dazlaklık. ‖ *Mec.* Görgüsüzlük, kabalık. (LM)

KABAK (Ahron Abraham), Litvanya asıllı İsrail'li yazar (Smorgon, Wilna, 1880 - Kudüs 1944). Lozan'da felsefe ve psikoloji okudu. 1921'de Filistin'e gitti. Rus edebiyatından etkilenen romanlarında Filistin'in acıklı tarihinden ilham alır. En iyi eseri *Slomoh Molko*'dur (1928-1930). Eser, XVI. yy.da yaşamış bir ermiş serseriyi anlatır. (M)

Kabakçı Mustafa isyanı, Selim III zamanında patlak veren isyan (1807). Bu isyan, elebaşılarından, Boğaz kaleleri muhafızı Kabakçı Mustafa'nın adı ile anılır. Selim III'ün emriyle Nizamıcedit adında yeni bir askerî sınıf kurulması, Yeniçeri ocağı tarafından hoş karşılanmadı. Aynı zamanda Yeniçeri ocağının kaldırılacağı söyleniyordu. Bununla birlikte bu devirde gelişen bütün yenilik hareketlerinin gerici çevrelerin tenkidine uğraması, halkın şikâyetlerinin Selim III'ten gizlenmesi, padişahın her çeşit olayı önleyebilecek bir sadrazamdan yoksun olması, Nizamıcedit aleyhine bir cereyan doğmasına sebep oldu. Özellikle sadaret kaymakamı Köse Musa'nın yeniçerileri el altından kışkırtması, isyanın çıkmasını çabuklaştırdı. İsyan Büyükdere çayırında yapılan bir toplantı ile başladı. Sayıları dörtbeş yüz kadar olan topçu yamakları, bu toplantıda kastamonulu Kabakçı Mustafa'yı kendilerine reis seçerek, İstanbul'a doğru yürüyüşe geçtiler. Sarayda toplanan Divanda, Köse Musa Paşa, bu olayın önemsiz olduğunu söyleyerek âsilerin üzerine asker gönderilmesini önledi. Kılıç ve *Kur'an* üstüne yemin eden âsiler başlarında Kabakçı Mustafa olduğu halde Atmeydanı'na kadar geldiler ve burada yeniçeriler ve halkla birleşerek saraydaki adamları Köse Paşa aracılığıyle padişahtan Nizamıcedit'in kaldırılması hakkında ferman istediler. İstekleri derhal kabul edildi. Padişahın kendilerine kolayca taviz vermesi, âsileri şımarttı. Ulemadan Ataullah Efendi, Kadı Murad Efendi ve İmam Derviş'in destekleri ile yenilik taraftarı on devlet adamının kafasını istediler. Ayrıca, Selim III'ün yerine şehzade Mustafa'yı padişah yapmak niyetinde olduklarını bildirdiler. Bunun üzerine Selim III tahttan çekilerek, yerine Mustafa IV padişah oldu. Böylece imparatorlukta ilk önemli yenileşme hareketi de engellenmiş oldu. Bu arada Selim III'ü de öldürdüler Bununla beraber, boğaz kalelerinin kumandasını eline alan Kabakçı Mustafa, çok geçmeden, isyancıların karşısına çıkan Alemdar Mustafa Paşanın emriyle öldürüldü (1808). [→ Bibliyo.] (M)

KABAKGİLLER çoğl. i. Bot. Az veya çok bitişik taçyapraklı, bireşeyli çiçekli bitkiler familyası.

— ANSİKL. *Kabakgiller,* yatık veya sürüngen saplı, kulacıksız almaşık yapraklı, dallı veya basit sülüklü otsu bitkilerdir; tatlı ve etli olan meyveleri (kabak, hıyar, kavun)

genellikle yenir. Sınıflamadaki yeri çok tartışmalıdır; çançiçekleri takımından sayanlar olduğu gibi parietales takımından sayanlar da vardır. (L)

KABAKLAMAK geçl. f. (*kabak*'tan *kabak -la-mak*). *Halk dili.* Ağacı yalnız gövdesi kalacak şekilde budamak. || Aşı yapmak. (M)

KABAKLI (Ahmet), türk yazarı (Elazığ 1924). Elazığ lisesini (1944), İstanbul Yüksek Öğretmen okulu Türk dili ve edebiyatı bölümünü bitirdi (1948). Anadolu'nun çeşitli illerinde öğretmenlik yaptı. *Hareket, Bizim Türkiye* v.d. dergilerde şiirleri çıktı. Halen İstanbul Eğitim enstitüsünde öğretmen ve *Tercüman* gazetesinde fıkra yazarıdır. Başlıca eserleri: *Türk Edebiyatı* (3 cilt; 1965-1966); *Mabet ve Millet* (1970); *Müslüman Türkiye* (1970); *Mehmet Âkif* (1971); *Yunus Emre* (1971); *Kültür Emperyalizmi* (1971). [M]

KABAKTEPE, Kars ile Göle arasında, Allahuekber dağının kuzeydoğu uzantısında, püskürük kayaçlardan oluşmuş dağ; 3 050 m. (M)

KABAKULAK i. Patol. Bulaşıcı intanî hastalık; başlıca belirtisi, tükürük bezlerinin, özellikle de kulakaltı bezlerinin iltihabıdır.

— ANSİKL. Patol. *Kabakulak*, ikinci çocukluk dönemi, daha çok da yeniyetmelik hastalığıdır. Ateş yükselmesiyle başlar, kulakaltı ve bazen dilaltı ve çenealtı tükürük bezlerinin şiştiği görülür. Onda dokuz vakada iki kulakaltı bezi birden şişer. Çiğneme zahmetli özellikle ağrılıdır. Genel olarak altı günden on iki güne kadar sürer.

Kabakulak bazen genç erkeklerde erbezi iltihabıyle karışır; bundan başka, sinirsel olaylara, sağırlığa, eklem hastalıklarına, pankreas iltihabına yolaçtığı da olur. Kabakulaklı hastalar, klinik olarak tam şifa buluncaya kadar tecrit edilmelidir. (L)

KABAKULAK İBRAHİM PAŞA. Bk. İBRAHİM PAŞA *Kabakulak*.

Kabakulak mescidi, İstanbul'da, Hırkaişerif semtinde mescit (*Muhtesipiskender camii* de denir). Fatih Sultan Mehmed'in zamanında, ihtisap ağası İskender Ağa tarafından yaptırıldı. 1730'daki yangından sonra kethüda kâtibi Halil Ağa tarafından tamir ettirildi ve mescide bir mimber eklendi. İkinci onarımı 1834 yılında Murad Ağa tarafından yaptırıldı. Mescidin çatısı ahşaptır; minaresi tuğladan örülmüştür. (M)

KABAL veya **KABALE** i. (ar. *kabâle*). *Halk dili.* Bir şeyi toptan ve götürü alma. || *Esk.* Belge, bir davayı ispatlayacak delil. || *Kabala almak*, toptan almak. || *Kabala vermek*, toptan satmak. (M)

KABAL i. (ing. *cabal*'den). İngiltere'de özellikle XVII. yy.da kralın resmî olmayan danışman topluluğuna verilen ad.

— ANSİKL. İngiliz hükümdarları, devleti kaynağını ortaçağ *Curia regis*'inden alan özel bir meclis yardımıyle yönetirlerdi; fakat bu meclisin kararını almadan önce, özel meclise üye olsun veya olmasın, güvendikleri kimselerin düşüncelerini öğrenmek daha çok işlerine gelirdi. XVII. yy.ın başlangıcında az çok gizli ve toplu bir etkide bulunan kişilere *kabal* denilmeğe başlandı. Bunların en ünlüsü, Charles II (1667-1673) hükûmetini yöneten kabal'dır. Umulmadık bir rastlantı beş bakan adının ilk harfleriyle ortaya çıkan bu kabal kelimesine ün sağladı.

*C*lifford
*A*rlington
*B*uckingham
*A*shley-Cooper
*L*ouderdale

Bu bakanların kişilikleri kadar, kralcı ve Fransa taraflısı siyasetleri de tartışma konusu olunca, bu kelime oyunu gittikçe büyüyen bir muhalefetin eğlencesi oldu. (L)

KABALA i. (ibranîce, *kabbalah*, gelenek'ten), Yahudilerde çok eski bir vahiy olan ve uzun yıllar boyunca bir çömezden bir çömeze geçen ezoterik Tanrı ve evren öğretisi. || Özel anlamda, tabiatüstü varlıklarla ilişki kurma sanatı. || Mistik işaretlerin yorumu. || *Teşm. yol.* Bir öğreti taraftarlarının tümü. || *Mec.* Aynı amacı güden kişilerin gizli oyunları: koalisyon, komplo. || Özel anlamda, edebiyatta veya tiyatroda bir eserin başarısını sağlamak veya başarısını engellemek için çevrilen oyunlar. || Bir kabalayı meydana getiren unsurların tümü.

— ANSİKL. Tar. *Kabala*, Hıristiyanlığın doğuşundan önceki iki yüzyıl boyunca Yahudiler arasında yapılan dinî ve ahlâkî çalışmalarıyle ortaya çıktı. Bu anlayış, heptanrıcı bir ilâhiyata dayanır; olduğumuz ve gördüğümüz her şey, tanrısallığın kendisini dışlaştırma süresinden gelir. Öğreti, bir kısmı erkek, bir kısmı dişi olan ve tek bir varlıkta birleşen ruh durumlarını ortaya koyar. Yeryüzünde birbirinden ayrılmış bulunan bu varlıklar, yeniden birleşebilmek için birbirlerini ararlar. Bekleme durumunda bulunan bütün ruhlar yeryüzündeki haclarını tamamlayınca Mesih gelecek ve mutluluk çağını açacaktır. Bu teozofi'nin en eski açıklaması genellikle Akiba'ya mal edilen *Sepher Jetzira*'da (Yaratılış Kitabı) verilmiştir. Kitap iki bölümdür. «Bilgeliğin Otuz İki Yolu» adlı birinci bölüme, Varlık'ın kendi kendine gelişimini tanımlamak, yani sınırsız bir imkânlılık olan Varlık'ın nasıl olup da sınırlı ve gerçek Varlık durumuna geçtiğini göstermek ister. İkinci bölüm, yani «Yaratılış Kitabı» Varlık'ın kendi dışında gelişmesini anlatır. Bu taslak *Sepher ha-Zohar*'da (İhtişam Kitabı) geliştirilmiştir. Bu kitap çeşitli başlıklarla ayrı ayrı yazarlar tarafından değişik dönemlerde ve ortaçağ hahamlarının diliyle yazılmış on dokuz eserden kuruludur. Bu gizli öğretinin Kutsal Kitap'ın metninde (özellikle Yaratılış Kitabı'nın birinci bölümlerinde, Ezekiel'in Keşfi'nde ve Neşideler Neşidesi»nde) bulunduğu ve her kelimeye değil de, her biri aynı zamanda bir harfi ve bir sayıyı temsil eden alfabe işaretlerine gizli ve ilâhî bir anlam vermek suretiyle, kendini ortaya koyduğu öne sürülür. Bu eserlerdeki sistem, insanlığın fikir hayatını geniş ölçüde etkilemiştir. Taraftarları arasında Philon, Avicene, Raymond Lulle, Pic de La Marandole, Paracelcius, Reuchlin v.b. bulunmaktadır. Sonraları gitgide sihir felsefeye hâkim oldu ve kabala da XVI. yy.dan sonra son buldu. (L)

KABALACI sıf. ve i. (*kabala*'dan *kabala -cı*). Kabala biliminde derinleşmiş (kimse). [M]

KABALAK i. Birinci Dünya savaşında osmanlı ordusunda kullanılmış olan başlık. (Şapkaya benzeyip güneşten koruması için genellikle içi mantarlı olurdu.) [M]

KABALAŞMAK geçz. f. (*kaba*'dan *kaba-la-ş-mak*). Kaba hale gelmek. || *Mec.* Terbiyesizleşmek, görgü ve ahlâk kurallarına aykırı konuşmak veya davranışlarda bulunmak: *Sinirlendikçe daha da kabalaşıyor.*

◆ **Kabalaştırmak** geçl. f. *Mec.* Kaba hale getirmek, kabalaşmasına sebep olmak. (M)

KABALCI i. (*kabal*'dan *kabal-cı*). *Halk dili.* Çiftlik işçisi; toptancı. || Toptan mal satan tüccar. || Parça başına iş yapan işçi. (M)

KABALE i. Bk. KABAL.

KABALE, Uganda'nın güneybatısında kasaba, Ruanda sınırı yakınında; 5 000 nüf. Tarım pazarı (kahve). Altın, kalay ve tungsten yatakları. (L)

KABALEVSKİY (Dimitriy Borisoviç), sovyet bestecisi (Petersburg 1904). S.S.C.B. müziğinin öncülerinden; operalar (*Colas Breugnon* [1938]; *Semya Tarasa* [Taras Ailesi] 1950), dört senfoni, piyano, keman, viyolonsel konçertoları, bale müziği, çok sayıda piyano parçası, melodiler besteledi. Moskova konservatuvarında beste hocasıdır. (L)

KABALI, Karadeniz bölgesinde (Batı Karadeniz bölümü, Sinop ili, merkez ilçesi) bucak; 12 899 nüf.; 20 köy. — *Bucak merkezi*, 4 903 nüf. İl merkezinin 27 km güneyinde, Sinop-Boyabat yolu üzerinde. (M)

KABALIK i. (*kaba*'dan *kaba-lık*). Kaba, kalın, incelikten yoksun bulunma hali: *Bir kumaşın kabalığı.* || *Mec.* Eğitim, incelik, beğeni yoksunluğu: *Bu ne idraksizlik, bu ne kabalık, bu ne hayvanlıktı* (Ömer Seyfeddin). || Uygunsuz söz veya davranış: *Affedilmez bir kabalık yaptı.* || *Kabalık etmek* (veya *yapmak*), kaba bir davranışta bulunmak veya çirkin bir söz söylemek. (M)

KABALİA. Esk. coğ. Anadolu'da Frigya, Lykia, Psidia ve Pamphylia arasında yer alan sınır bölgesi. Antik devirlerde Lydia Maionları tarafından iskân edildi. Strabon, Herodotos, Plinius gibi eskiçağ yazarları bu bölgenin Lykialılara ait bölümünde Oinoanda (İnseoliler), Balbura (Dirmil) ve Bubon (İbecik), Ptolemais'te Pamyhylia kısmında Kretopolis, Pogla, Menedemion, Uranopolis, Pisinda, Ariassos, Milyas, Termessos ve Korbosa gibi şehirlerin bulunduğunu bildirirler. Adının, bu bölgede bulunan fakat yeri kesinlikle bilinmeyen Kabala şehrinden geldiği sanılır. (M)

KABALLAMA i. (ar. *kabal* > *kaballamak*'tan *kaballa-ma*). *Halk dili.* Maden ocaklarında dehlizleri ağaçlarla pekiştirme. (M)

KABA MUSTAFA EFENDİ. Bk. MUSTAFA EFENDİ, *Kaba*.

KABAN i. (fr. *caban* lat, *gabbano*, arapça *kaba*'dan). Kukuleteli palto. (L)

KABARA i. (*kabarmak*'tan *kabar-a* [?]). Ayakkabıların tabanına dayanıklılığı arttırmak ve kaymayı önlemek için çakılan iri başlı çivi: *Postalların kabaraları.* || *Esk.* Döşeme, sandık, dolap v.b. şeylere çakılan ve başları renkli süs çivisi: *Beyaz kadifeyle ve gümüş kabaralarla müzeyyen* (Ahmed Midhat).

— Cilt. *Cilt kabarası*, eskiden cilt kapaklarının dört köşesine tespit edilen başı bombeli çivilerden her biri. (Kitap cilt kabaraları üzerine oturduğundan kaplama maddesinin ve kapak süslerinin sürtünmeyle bozulması önlenmekteydi. Kapağın ortasına konan cilt kabarasına *göbek kabarası* denir.)

— Kuyumc. Maden veya deri üzerinde bir kabartma elde etmek için yapılan işlem. || Bu şekilde işlenmiş eşya.

— Mim. Yapılarda, iki kemer arasında meydana gelen üçgenimsi yüzeyleri süslemek için, kemerleri taşıyan sütunların eksenleri uzantısında, taştan yarım küre şeklinde ve ileriye doğru taşkın olarak yapılan süsler. Bk. ANSİKL.

— Saraçl. Çivileri gizlemek için beyaz madenden veya bakır kaplamadan, ceviz veya hint hurması dalından yapılan parçalar.

— Süs. santl. Deri cami perdelerini, kapitone kapıları, deri çekmece ve kutularla ciltleri sağlamlaştırmakta kullanılan çok süslü çivi başı. Bk. ANSİKL.

— Teknol. Geniş, yuvarlak veya köşeli başlı çivi. (Özellikle ağır işlerde giyilen kunduralarda kullanılır.)

— ANSİKL. Kuyumc. Eski Yunan ve Roma, Barbarların yararlandığı bu teknikten örnekler bıraktılar. Rönesans İtalyası'nda tam bir oymacı kabaracı okulu ortaya çıktı; bu okulun öncüsü Caradosso idi; çırağı Benvenuto Cellini bu okulun en ünlü temsilcisi oldu. Çıkıntı işlemi yüzeyin oyulmasıyle veya kabartma içeriden dışarıya doğru meydana getiriliyorsa *kabara* bir çekiçle ve kuyumcu kalemiyle yapılır.

— Mim. Kabaraların, daire şeklinde ve duvarla bir yüzde olanlarına *kurs* adı verilir. Kurslar, çoğu zaman renkli taşlardan gömme olarak yapılır.

Kabaralar ve kurslar, kemerlerin yaylarıyle uyumlu bir motif meydana getirir. Yapının mimarisinde, sütunların düşeyliğini güçlendirmek, düşey çizgiler ve yaylar arasında bir uyum kurmak ve bütünü kavramayı kolaylaştırarak, anlatımı daha etkili kılmak için kullanılır.

Kursların, yüzü oymalı ve kabartmalı yapraklarla, bir gül biçimi verilmiş olanlarına da «gülçe» denir. Gülçelerin kafesli olanları, beş kollu yıldız şeklinde ve etrafı çerçeveli bir pafta şeklinde olanları, birbiri içine çaprazlama geçirilmiş iki karenin meydana getirdiği sekiz köşeli yıldız şeklinde olanları çok görülen örneklerdir. Bunlar daha çok kitabelerin ve bazı duvar yüzlerinin ortasına konularak, o yüzeyi süslemeğe ve süs etkisini ortada bir noktaya doğru yoğunlaştırarak, bütün yüzeyi süslenmiş gibi göstermeğe yarar. Osmanlılarda, kabaralar genellikle ikisi yanlarda, biri de yukarıda olmak üzere üçlü olarak kullanıldı.

— Süs. santl. Eskiden gelinlerin çeyiz sandıkları, kadife kaplı çekmeceler, mum iskemleleri, nalınlar, el aynaları ve bu tür eşya üzerine altın, gümüş veya her hangi bir madenden çiçekli, bazen de düz çiviler çakılırdı. Kadife ve çuhadan yapılmış sedir örtülerine, perdelere, yastıklara ve araba döşemelerine de bu tür süslemeler konurdu.

kabara (kuyumc.)
Caradosso'nun
yaptığı kabartma
Louvre müzesi, Paris

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

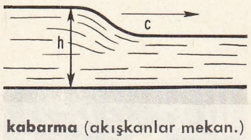

kabarma (akışkanlar mekan.)

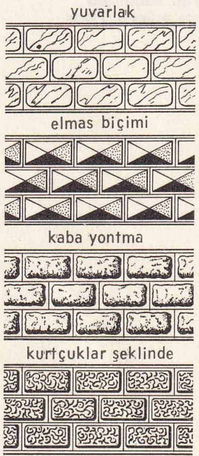

kabartma (mim.)

Gelin odalarının duvarları, salon ve misafir odaları kumaşla kaplanır, bu kaplamalar, sonra kabaralarla duvarlara tespit edilirdi.

◆ **Kabaralı** sıf. Kabara çakılmış: *Kabaralı ayakkabı.* || Kabara ile süslenmiş: *Kabaralı dolap kapakları.* (M)

KABARACI i. (*kabara*'dan *kabara-cı*). Eskiden kadife ve çuha üzerine altın ve gümüş kabara ile süsleme yapanlara verilen ad. (Kabaracıların yaptıkları işe «kabara» denirdi.) [M]

KABARA-GOYA i. Zool. Güney Asya'da yaşayan bir varan'ın yerli adı. (L)

KABARCIK i. (*kabar*'dan *kabar-cık*). Çalkanan bir sıvıda bazı maddelerin ayrışmasından veya köpürme sebebiyle doğan hava, buhar veya gaz dolu kürecikler: *Hava kabarcığı. Yağmur taneleri düştükçe gölde kabarcıklar meydana geliyordu.* || Hava ile dolu bir sıvı zardan meydana gelmiş, atmosferde askıda kalabilen kürecik. || Vücutta oluşan küçük (sivilce v.b. gibi) şiş: *Ağzında, küçük dilinin etrafında beyaz beyaz kabarcıklar görünüyordu* (R. N. Güntekin). || Ergiyen bir madende (dökme demir, cam v.b.) oluşan gaz kürecikleri. || *Sabun kabarcığı.* Bk. SABUN.

— Anat. Deri ve mukoza üzerinde görülen az çok meme şeklinde, etli küçük çıkıntı. || *Böbrek kabarcıkları,* sidik borucuklarının açıldığı malpighi piramitlerinin böbrek çanakçıklarına doğru meydana getirdiği kabartılar. (Bk. ANSİKL.) || *Görme kabarcığı,* görme sinirinin ağtabaka üzerinde yaptığı çıkıntı.

— Bot. Bazı bitkilerin sap ve yapraklarında görülen bir çeşit küçük çıkıntı. || *Halk dili.* Bir çeşit üzüm. || Taçyaprakların yüzeyinde bulunan ve bu yapraklara kadifegörünümü veren üst deri pütürleri.

— Camc. İşlenirken cam içinde hava kabarcıkları kalmasından doğan boşluk.

— Dermatoloji. Derinin kalınlığı içinde herhanbi bir yerinde bulunabilen içi sıvı ile dolu büyük kesecik (yanıklardan sonra olan kabarcıklar, döküntülü hastalıkların döküntüleri [pemfigus, Brocq-Dühring hastalığı, çakma v.b.]). *Eşanl.* FLİKTEN.

— Fiz. Bk. ANSİKL.

— Oftalmoloji. *Kabarcık iltihabı,* görme siniri kabarcığında yer alan iltihap; burası oftalmoskopta ödemli, toplardamarları ise gergin görünür. (Görme siniri kabarcığı bu bozukluk sonucunda çoğu zaman körelir.)

— Res. Bir boya veya vernik tabakasında derinliğine veya kısmen yüzeyde beliren şişkinlik.

— Sabunculuk. Sabun hamurunda yüzeyin düzensiz kabarcıklarla dolmasına yolaçan imalât kusuru.

— Teknol. Erimiş bir maden veya cam kütlesinin katılaşması sırasında kapalı kalan gazın doldurduğu boşluk. (KARINCALANMA da denir.) [Bk. ANSİKL.]

— ANSİKL. Anat. *Görme kabarcığı,* görme sinirinin çıktığı noktadır. Ağtabakanın merkezî atardamarı da buradan çıkar ve bu organın duyu unsurlarına kan götürür. Görme kabarcığı, görme eksenine göre hafifçe içerlektir ve görme alanının «kör nokta» denen duyarsız bölgesidir.

— Fiz. Bir kabarcığın yahut başka bir sıvı içinde yüzen bir sıvı damlasının yüzeyinin bütün noktalarda yüzey gerilimi (bk. KILCALLIK) aynı olduğu için kabarcık veya damla, küresel bir şekil alır. Sıvı zarları esnek olduğu için uygun tutucular ve karkaslar kullanılarak damlaya sonsuz değişebilen şekiller verilebilir. İçinde, meselâ oksijen gibi bir gaz bulunan bir kabarcığı bir elektromıknatısın kutupları arasına koyarak kabarcığın alacağı şekilden gazın ne çeşitli bir magnetik (para veya diyamagnetik) olduğu anlaşılır. Kabarcıktaki renklenme olayı bir ince tabaka içine girişim olayıdır.

— Teknol. Dökülen madenî parçaların katılaşması sırasında değişen büyüklükte, genellikle küresel, parlak çeperli fakat başlangıcına göre farklı renkte (parlak, mavimsi, pas renginde) kabarcıklar görülür. Bunlar, madenlerde, katı haldeyken sıvı haldekine göre daha az eriyen gazlar veya kalıp kütlesinin arasından normal olarak çıkamayan kalıp veya kum maçadan ileri gelen gazlar (su buharı) veya erimiş madenin içindeki kimyasal tepkimelerle meydana gelen gazlar (çeliklerdeki karbon monoksit, bakır alaşımlarındaki karbon dioksit) tarafından oluşturulur. Kabarcıklar, kum kalıbın niteliği, döküm şartları, yatıştırıcı ve oksit önleyiciler kullanılması gibi yollarla önlenebilir. Madenî kütleler içinde, kabarcıkların dağılımına göre, şekil değiştirmeden ve ingotların çalışmasından sonra yüzeysel çukurlar ve mikroskopik boşluklar veya *mikro kabarcıklar* bulunur. Bk. *Gaz* TIKINMA'*sı,* GÖZENEKLİLİK.

◆ **Kabarcıklanmak** dönşl. f. Kabarcıklı hale gelmek. (LM)

KABARCIKLI sıf. (*kabarcık*'tan *kabarcıklı*). Kabarcıkları olan. || *Kabarcıklı düzeç.* Bk. DÜZEÇ.

— Metal. *Kabarcıklı çelik, yüzeyi,* hava kabarcıklarıyle kaplı çelik.

— Tekst. *Kabarcıklı kumaş,* özel kalıplar kullanılarak üzerinde düzenli veya düzensiz kabarcıklarla çukurlar meydana getirilmiş ipek veya keten kumaş. (LM)

KABARDA - BALKAR MUHTAR CUMHURİYETİ, rusça **Kabardinskaya** A.S.S.R., S.S.C.B.'de cumhuriyet; 420 000 nüf. Başkenti *Nalçik.* 1943'te ortadan kaldırılan ve 1957'de tekrar kurulan bu cumhuriyetin toprakları Büyük Kafkas dağlarının kuzey yamacında uzanır, Terek ırmağının kollarıyle yarılan yaylaları içine alır. Cumhuriyet halkının özel bir görünüşü vardır: devamlı olarak çoğalan Ruslar azınlıktadır; yerli halk başlıca iki unsurdan oluşur: mısır ve sebze ekiminin ağır bastığı bir tarımla geçinen Kabardalar; en yüksek vâdilerde hayvancılıkla geçinen türk asıllı Balkarlar, Kabardalar ve Balkarlar XVIII. yy.da Müslümanlığı kabul etmişlerdir. (L)

KABARDA dili i. Kuzeybatı kafkasya dili; doğu Çerkesçe'yi meydana getirir ve Kabardalar ve Balkar Muhtar cumhuriyetinde 150 000 kişi tarafından konuşulur. (L)

KABARDİNO BALKARYA. Bk. KABARDA-BALKAR MUHTAR CUMHURİYETİ.

KABARE i. (fr. *cabaret*). Temş. santl. Özellikle atraksiyon ve revü gösterileri yapılan eğlence yeri, gece kulübü: *Kabarelerin arka odalarına gizlice girer* (P. Safa). [Bk. ANSİKL.] || Meyhane. || *Kabare şarkısı* (veya *türküsü*), sanat değeri olmayan piyasa şarkısı veya türküsü: *Bizim evde kabare türkülerinden* [...] *başka bir şey çalındığı yok* (H. E. Adıvar).

— Tiyat. *Kabare tiyatrosu,* genellikle günlük konuları yergili bir şekilde ele alan ve oynanırken seyircilerin içki içebildikleri müzikli oyun türü.

— Tiyat. *Kabare tiyatrosu,* oyuncu veya şarkıcıların seyirciye yakın bir bağlantı kurmasını sağlar. Ayrıca seyircinin sayıca sınırlı olması sebebiyle büyük tiyatrolara göre bildiri ve mizah yönünden daha etkilidir. İlk örneği XIX. yy.ın sonunda ressam R. Salis'in «Chat Noir» adlı kahvesinde ortaya kondu. 1901'de Berlin'de E.V. Wolzogen'in «Ubertritt», yine aynı yıl ünlü yönetmen Max Reinhardt'ın «Schal und Rauch» adlı kabare toplulukları temsiller vermeğe başladı. 1909 Yılında, New Orleans'ta Farbacher adlı bir sanatçı, Amerika'daki ilk kabare tiyatrosunu kurdu. Türkiye'de XIX. yy.ın sonlarında İstanbul'un Beyoğlu semtinde «Cafés Chantant» adlı daha çok yabancıların gittiği şarkılı, skeçli kahveler açıldı. Bunların en önemlileri «Mandas», «Trocadero», «Kristal Palas» ve «Bizans'ın Büyük Alkazarı» idi. Ayrıca kıraathane ve kahvelerde çok eskiden beri devam eden meddah, karagöz gibi gösteriler, çoğunlukla sosyal ve siyasî taşlama yapılması bakımından kabare tiyatrosuna örnek sayılabilir. Birinci Dünya savaşına kadar devam eden devrede kabare tiyatroları yalnız eğlence ve güldürme amacını güdüyordu. Birinci Dünya savaşından sonra özellikle 1920-1923 yılları arasında edebî kabare tiyatroları meydana geldi. Bunlar ikinci Dünya savaşından sonra daha mükemmelleşti; siyasî ve sosyal konuların aktüel taraflarını ele alan kuruluşlar oldu. Türkiye'de edebî kabare türünün ilk örneği 1962 yılında Haldun Taner tarafından İstanbul'da kuruldu ve Gen-Ar sanat kulübünün galerisinde temsiller verdi. Bugüne kadar çalışmasını sürdüren bu kuruluşun adı «Devekuşu Kabare tiyatrosu»dur. Son yıllarda *Bu Şehri İstanbul ki, Astronot Niyazi, Vatan Kurtaran Şaban* gibi oyunlarıyle ün kazandı. Bu topluluktan başka gene İstanbul'da kurulmuş olan «Üç Maymun» (1967), Ankara'da Yılmaz Gruda tarafından kurulan ve iki tiyatro dönemi temsiller veren «Markopaşa» (1968), ancak bir tiyatro dönemi yaşayabilen Oben Güney yönetimindeki «Çuvaldız» (1968) kabare tiyatroları dikkati çekti. (M)

KABARIK sıf. (*kabarmak*'tan *kabar-ı-k*). Kabarmış durumda olan: *Yalnız bunların arasında kara sakallı, uzun kabarık saçlı bir adam var ki çehresi kimseye birşey söylemiyordu* (R. N. Güntekin).

— Coğ. *Kabarık deniz,* gelgit sırasında suların yükseldiği zamandaki denizin durumu, kabarmış durumda olan deniz. *Esk.* Med hali. (M)

KABARIKLIK i. (*kabarık*'tan *kabarık-lık*). Dışbükeylik, şişkinlik, kabarık olma hali: *Arka cebe girince kalçanın kabarıklığına uyacak şekilde ters tarafı çukurlaştırılmış* (R. H. Karay).

— Bayınd. Yolun tüm genişliğine göre dışbükey olması.

— Ciltc. Yapıştırılmış deri, bez veya kâğıt altında kalmış hava kabarcıklarının meydana getirdiği şişkinlik. (ML)

KABAR KABAR zf. [yalnız *kabar kabar olmak* deyiminde geçer], *Kabar kabar olmak,* yüzeyi yer yer kabarmak, yüzeyini kabarıklar kaplamak: *Ayakları kabar kabar olmuş. Toprak kabar kabar olmuştu.* (M)

KABARMA i. (*kabarmak*'tan *kabar-ma*). Kabarmak eylemi. || Çoğalma, fazlalaşma: *Masrafın gittikçe kabarması onu zor durumda bırakıyordu.* || *Mec.* Diklenme, büyüklük taslama: *Kedinin kabarmasıyle, köpeğin üzerine atılması bir oldu.*

— Akışkanlar mekan. Derinliği az, üzeri açık kanallarda meydana gelen yüzey dalgalanması. Bk. ANSİKL.

— Bayınd. *Su kabarması,* su yatağında kurulmuş bir sesten ileri gelen ve suyun kaynak doğrultusunda hareket etmesine yolaçan olay.

— Coğ. *Deniz kabarması,* yeryüzündeki su kütlelerinin ayın çekim etkisiyle yükselmesi: *Denizin kabarmasıyle körfez su altında kalmıştı.* (Bk. GELGİT.) || *Fırtına kabarması,* şiddetli ve sürekli rüzgârların etkisiyle dalgaların deniz seviyesini birkaç metre yükseltmesi.

— Denizc. Bir engele çarptıktan sonra kırılan dalganın yükselerek yeniden engele çarpması.

— Deric. Suya daldırılan derinin şişerek hacimce büyümesi. (Kuru deri suya batırılınca bol miktarda su çeker ve şişer. Eğer su hafifçe alkali veya asit ise, deri, saf sudakinden çok daha fazla şişer. İşlenmiş derinin kalitesi üstünde, kabarmanın etkisi büyüktür.)

— Fırıncılık ve Mutf. Teknede dinlendirilen mayalı hamurun, mayanın etkisiyle şişmesi, hacimce artması. (Ekmek hamurunda kabarma, mayalanmanın ilk safhasıdır.)

— Fizyol. *Kalp önü* (*göğüs*) *kabarması,* her sistolde kalbin geri çekilmesiyle altıncı kaburga hizasında meydana gelen hareket.

— Hidrol. İlkel kabarma, ana kolu etkileyene karşıt olarak kolları etkileyen kabarma. (*Eşanl.* SU YÜKSELMESİ). [*Zt.* ETİYAJ, ALÇALMA.]

— Mad. oc. Bir zemin veya duvarda, toprağın şişerek ileriye doğru çıkıntı yapması.

— Sine. Bir sinema filminin, sıcaklık veya gerilme gibi etkilerle yüzey düzgünlüğünün bozulması; üzerinde girinti ve çıkıntılar meydana gelmesi.

— Taşçılık. Bir kaya kütlesinin parçalanarak ocaktan çıkarılması sırasında, yığın halinde kazılan malzemenin çeşitli elemanları arasında sayısız boşluklar olduğu için, hacminin görünür şekilde artması. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Akışkanlar mekan. Bir kanalda *kabarma*'ların c yayılma hızı suyun h yüksekliğine bağlıdır; yayılma hızı ile yüksekliğin arasında $c = \sqrt{gh}$ bağıntısı vardır; bu-

rada g yerçekim ivmesini gösterir. c Hızı veya *kabarma hızı*, bir kanaldaki suyun akışında önemli bir rol oynar. Eğer suyun akış hızı c'den küçükse, bir engelin akışta yarattığı düzensizlik yüzünden, su akıntının ters yönünde akabilir. Bir barajın veya herhangi bir engelin bulunması, gerek barajda gerek kaynaktaki su seviyesinde bir yükselme doğurur; bu akışa *ırmak akışı* denir; bu durum, kanal dibindeki toprağın eğimi az olduğu zaman görülür. Buna karşılık, eğer suyun akış hızı c kabarma hızını aşarsa, baraj üzerinde sürekli bir kabarma meydana gelir; akıştaki düzensizlikler akıntının ters yönünde olmayacağı için, kaynak çevresindeki akış bozulmaz; bu akışa *sel akışı* denir. Burada c kabarma hızı, aerodinamikte, sıkıştırılabilen akışkanların akışında ses hızının oynadığı role benzer bir rol oynar.

— Hidrol. Kabarmanın sebebi kar veya buzların erimesi veya bol ve sürekli yağmurlardır. Eğintinin dikliği, toprağın geçirimsizliği, bitki örtüsünün azlığı, kolların birbirine yakınlığı ölçüsünde kabarma da hızlı ve güçlüdür. Debi ve hızı, brüt gücü önemli ölçüde artırır; nakliyatta yararlanılan bu gücün aşındırma etkisi de önemlidir. Birkaç günlük bir kabarma yatakları ve kıyıları yıllarca süren normal akıştan daha çok değiştirir. Sebeplere göre basit ve karmaşık, suyun ulaştığı seviyeye göre de normal veya olağanüstü kabarmalar ayırdedilir.

— Taşçılık. Bir kazıdan çıkarılan toprakların hacmi, kazıdan önceki hacminden her zaman daha fazladır. Gözlenen hacim artması, arazinin cinsine göre değişir. Verimli topraklarda ve kumda kabarma, hacmin onda biri kadardır; çok sıkı olan kil ve mermerde yarı yarıyadır. Killi ve tebeşirli topraklarda ise beşte bir kadardır. Kabarma zamanla hafifler, kaldırılan toprağı düzleştiren ve eski seviyesine indiren modern makinelerin kullanılmasıyle çok azaltılabilir; daha sonra bu makinelerin art arda gidip gelişiyle kabaran toprak sıkıştırılır. (LM)

KABARMA - ALÇALMA blş. i. Denizc. Bk. GELGİT.

KABARMAK geçz. f. (esk. türk. k.). Ağırlığı artmadan hacmi büyümek, şişmek: *Pasta iyi kabarmış. Hamur kabardı.* || [Bazı sıvılar kaynayınca] Yükselmek, taşmaya yüz tutmak: *Süt kabarıyor. Kahve kabarmış.* || [Sayılabilen şeyler için] Miktarı, sayısı artmak: *Masraf kabardı. Hesap kabardı. Kalabalık gittikçe kabarıyordu.* || [Hayvanlar için] Tüyleri dikilmek, ürpermek, tüyleri diken diken olmak: *Aslanın yelesi kabardı. Kedi kabararak hırladı.* || [Deniz için] Dalgalanmak, büyük dalgalar meydana gelmek, coşmak: *Büyük bir fırtınaya tutulduk. Deniz kabardı, rüzgâr şiddetlendi* (N. Araz). || [Kumaş v.b. için] Tüylenmek, iplik iplik olmak, havlanmak: *Masanın örtüsü kabarmış.* || [Sıvı, boya, kir, kabuk v.b. için] Isı veya su etkisiyle yerinden ayrılmak veya ayrılmağa yüz tutmak: *Döşemeler yaz gelince her yandan kabardı. Kirleri sıcak suyu görünce ağaç kabukları gibi kabarıyordu.* || [Mide, safra v.b. için] Bulanmak, ekşimek, bozulmak: *Pislikleri görünce birden midesi kabardı, öğürtüyle yere oturdu.* || [Toprak için] Ufalanıp, yumuşamak, tava gelmek. || [Duygular için] Artmak, coşmak: *Pek binde bir içimde bir sevgi dalgası kabaracak olursa bu da ayrı bir felâketti* (R.N. Güntekin). *Bu bir cevap değildi. İçimde eski hiddet yine kabardı* (A. H. Tanpınar). || *Mec.* Gururlanmak, öğünmek: *«Gece yarısı varsam hamamı yaktırırlar!» diye kabarıyorum* (Kemal Tahir). || Diklenmek, öfkelenmek: *Kabarıyor ha! hele eve dönelim de ben sana nâmeyi gösteririm* (B. Felek).

— ÇEŞ. DEY. *Göğsü kabarmak*, gurur duymak, kıvanç duymak: *Böyle bir ülküye, böyle bir inanca bağlı olan oğlunu gördükçe göğsü kabarıyordu.* || *Koltuğu* (veya *koltukları*) *kabarmak*, gurur duymak, kıvanç duymak, iftihar etmek. || *Yüreği kabarmak*, heyecanlanmak, çok duygulanmak: *Bak yüreğim kabarmış. Beni sev / Hayatımızın bir anlamı olsun* (R. Durbaş).

— Mad. oc. (Bir duvar veya bir zeminden söz ederken) Toprağın basıncı altında bir galeriye veya bir şantiyeye doğru çıkıntı yapmak.

— Teknol. (Islatılan kireç, kazılan toprak v.b. için) Hacimce artmak.

◆ **Kabara kabara** zf. Gittikçe kabararak, coşarak: *O gece kabara kabara bendini aşmış olan sel ...* (N. Araz). || *Mec.* Gururlanarak: *Kabara kabara konuştu.* (LM)

KABARNOİ i. çoğl. (yun. k.). Esk. Yun. Paros'ta Demeter rahipleri.

— ANSİKL. Bu ad, Paros'un çobanı, efsanevî Kabarnos'tan alınmıştır. Kabarnos, kızı Kore'nin Pluton tarafından kaçırıldığını Demeter'e haber verir. Tanrıça, buna karşılık onu tapınağına rahip yapar. Hesykhios, bu sözün fenike dilinde Kybele çobanları için kullanıldığını söylemektedir. Paros adasına eskiden *Kabarnis* denilirdi. (L)

KABARTAY ÇERKEZLERİ, Kafkasya'nın kuzeyinde Kuban ırmağı havzasında oturan çerkez kabilesi. Malha (veya Baksam) kenarında ve Terek'in sol kıyısında oturanlara *Büyük Kabartay Çerkezleri*, Terek'in sağ kıyısında oturanlara *Küçük Kabartay Çerkezleri* denilir. Osmanlı-Rus savaşından sonra (1735-1739) yapılan Belgrad antlaşmasıyle Kabartay Çerkezlerinin bağımsızlığı tanındı. Küçük Kaynarca antlaşmasından (1774) sonra Ruslar Kuban ırmağının kuzeyinde oturan Çerkezleri kılıçtan geçirdiler. Bir kısmı Kuban'ın sol kıyısına kaçtı. Ruslar buralarda şehirler kurmağa başlayınca (1783) Kabartayları Kuban ve Terek - Malha nehirlerinin arasına sıkıştırdılar. XIX. Yüzyılda büyük bir kısmı Türkiye'ye sığındı. Ruslar, Kuzey Kafkasya'yı bağımsız bir devlet olarak tanıdıktan bir süre sonra, Kuzey Kafkasya cumhuriyeti yerinde Dağıstan ve Dağlı cumhuriyetlerini kurdular. Kabartay Çerkezleri de Dağlı cumhuriyetine bağlandılar. Dağlı cumhuriyeti 1924'te ortadan kalktı. Kabartay Çerkezlerinin büyük bir kısmı bugün Kabartaylar ve Çerkezler muhtar bölgesinde yaşamaktadır. (M)

KABARTI i. (*kabarmak*'tan *kabar-tı*). Kabarmış olan yer, kabararak tümsek haline gelmiş yer, kabarcık şeklindeki çıkıntı.

— Anat. *İç aya budu ve dış aya budu kabartıları*, el ayasının iki tarafında bulunan kabarıklıklar. (Başparmak kökündekine iç aya budu [tenar] kabartısı, onun mukabil tarafındakine de dış aya budu [hipotenar] kabartısı denir.)

— G. santl. Bir heykelin çıkıntılı planları, bir tablonun ışık ve gölgeleri veya renklerle kabarıklık, yuvarlaklık etkisini uyandıran kısımları.

— Jeomorfol. *Soliflüksiyon kabartısı*, soliflüksiyon etkisiyle bir yamaçta ortaya çıkan çoğunlukla hilâl biçimindeki buruşukluk.

— Kâğıtç. Kâğıt yapımı sırasında meydana gelen kusur. Buna kâğıt yüzeyindeki bir hava veya buhar kabarcığı yolaçar.

— Seram. Pişme sırasında hamurun veya sırın kalkmasına yolaçan hava birikintisi.

— Sil. *Topağzı kabartısı*, eski topların ağzına konan ve dışarıya doğru çepeçevre çıkıntı yapan parça. (L)

KABARTICI sıf. (*kabartmak*'tan *kabart-ıcı*). Tıp. Deri veya mukozalar üzerinde kabarcıklar veya kabartılar yapan. || Deride ve solunum yollarında derin lezyonlar yapan harp gazlarına denir. (Başlıca tipi iperittir.) (L)

KABARTMA i. (*kabartmak*'tan *kabart-ma*). Kabartmak eylemi. || Üstü düz, pürüzsüz olmayan, az çok kabarık durumda olan duvar süsü: *Ocağın cephesini göz alıcı alçı kabartmalar, içi renkli camlar [...] süslüyordu* (Ş.S. Aydemir).

— Camc. *Kabartma taklidi*, vitray tekniğinin başlangıcından beri cam üzerine yapılan resimlerde kullanılan ve renkli camlara şekil kabartısı ile gölge unsurlarını vermeğe yarayan resim düzeni. (XII. yy.da yealtı manastırlarının vitrayları tamamen kabartma taklidiyle işleniyor ve cam üzerine kurşunla geometrik şekiller yapılıyordu. Daha sonraki yüzyıllarda, kabartma taklidinin rolü daha da önem kazandı: yuvarlak çerçeveli kabartmalar veya renkli insan resimleri arasında kabartma taklidi büyük bir yüzey kaplıyordu.) || XVI. yy.ın başından beri, mine üzerine resim sanatında bölmeli tekniğin yerini alan yeni teknik. (Siyah mineyle kaplı fon üzerine yalnız beyaz mine işlenir.)

— Cilt. Cilt üzerinde oyuk ve kabarıklar halindeki süs.

— Deneysel. psikol. *Kabartma algısı*. Bk. ANSİKL.

— Foto. Mastar presiyle bazı fotoğraflara verilen hafif kabarıklık.

— G. santl. En çok mimarî süslemede yer alan, hem heykelcilik hem de resim sanatlarıyle ilgili işlere verilen ad. (Bu tür üzerinde ilk defa Hans Arp, ondan sonra da Vasarely, Tinguely, Ben Nicholson, Stah-

kabartma
Afrodisias harabelerinden «Düşünen Adam» heykeli, Aydın

kabartma
ortostad taş işçiliği, Çorum

kabartma
Erzurum kongresi anıtı

Foto. Turizm-Tanıtma, N. Erkılıç (MEYDAN)

KABATAŞ'tan bir görünüş

ly, Lardera ve Etinenne - Martin çalıştılar.) || Bir şeklin veya bir süslemenin düz zemin üzerindeki çıkıntısı. || Vücutların kabarıklığını iyi ifade edebilme alışkanlığını kazanmak için, bakılarak resmedilen dökme veya yontma figür. || *Kabartma kalıbı*, üzerinde silindir biçimli küçük bir çukurluk bulunan zanaatçı âleti; kumaşlarla deriler üzerinde kabartma desenler yapmağa yarar.

— Heyk. *Alçak kabartma.* Bk. ALÇAK. || *Tam kabartma.* Bk. TAM. || *Yarım kabartma.* Bk. YARIM. || *Yüksek kabartma.* Bk. YÜKSEK.

— Mim. Taşiara yüksek kabartma ile yapılan süs. || Taşın kenarlarında yuvarlak yüzeyler meydana getirme, kenarı çukur silme ile bitirme, taşı tabiî dokusuna göre mücevher gibi yontarak kurt şekilleri yapmak suretiyle elde edilen süsler ve bunların arasına açılan kare biçimli derin kanallar.

— Res. Kalın macun tabakaları sürerek bir tuval üzerinde meydana getirilen kabarıklık.

— Saraçl. Düz bir süsleme sathının en çıkıntılı kısmı. || *Kabartma âleti,* bazı bavul ve çantaların yüzeyine kabartma süsler yapmak için deriye kuvvetle sürtülen sert ağaçtan yapılmış çubuk.

— Zır. Toprağı karıştırma, alt üst etme, yumuşatma işlemi. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Deneysel psikol. *Kabartma algısı,* önemli değişik birçok binoküler ve monoküler etkene bağlıdır.

● *Monoküler etkenler*'den şunları saymak gerekir: **1.** ağtabakadaki imajın seçik olması için gözmerceğinin ayarlanma oranı yüzdesi. Bu ayarlanma, 3 m'den daha az mesafeler için geçerlidir, çünkü bunun ötesinde işleyemez; **2.** daha önce tecrübe edinmiş olmak da, kabartma algısını olumlu şekilde etkiler (alışılmış nesnelerin, ağtabaka görüntülerinin büyüklüğü, çizgisel perspektifler, bir eşyanın diğerini örtmesi ve maskelemesi, gölge ve ışıkların dağılımı); **3.** ağatabaka üzerinde oluşan görüntülerin birbirini izlerken, gözün veya başın yer değiştirmeleri sonucunda, mukayese edilmesi.

● *Binoküler etkenler* şunlardır: **1.** ağtabakalar arasındaki farklılık, yani aynı nesnenin, her iki ağtabaka üzerindeki görüntüleri arasındaki küçük fark. Asgarî binoküler paralaks, stereoskopik keskinliği ölçer. Kabartmanın, belirli mesafeden [4 m'den fazla] algılanabilmesi, ancak ağtabakalar arasındaki bu farklılık sayesinde mümkün olabilmektedir. Kabartma algısında en önemli etken, retinalar arasındaki farklılıktır; **2.** 3 m'den az bir mesafede bulunan bir nesnenin algılanmasında, binoküler yöneşme'dir (konverjans); nesnenin uzaklığı hakkında bilgi verir. 3 m'den fazla bir mesafe, yöneşme artık değişmediği için rol oynamaz.

— Zır. Toprağı tırmık v.b. bir âletle karıştırma, altüst etme, yumuşatma işlemi. (Toprağın kabartılması, tohumların filizlenmesini, fidelerin sürmesini, yağmur suyunun toprak içinde birikim ve dolaşımını kolaylaştırır, toprağın havalandırılmasıyle mikroorganizmaların faaliyeti kamçılanır.) Kabartma, kazma, pulluk, bel, tırmık, kabartma makinesi v.b. gibi araçlarla sağlanır.

◆ Sıf. Kabartılarak yapılmış olan: *Sarayın evvel emirde mermerden zannettiği kabartma zinetlerinin alçıdan imal edildiğini öğrenince*... (A. H. Müftüoğlu). *Kabartma harita.*

— G. santl. *Kabartma şemse,* ciltlerde süs olarak yapılan şemselerin kabartmalı olanlarına verilen ad. (Kabartma şemse, bugün mühür ve ona benzer şeylere soğuk damga ile yapılan kabartmalar gibidir. Kabartma olmayan şemselere *yazma şemse* denirdi.)

— Mim. *Kabartma plan,* bir şehrin veya bir yapının küçük ölçekte kabartma ile gösterilmesi. || *Kabartma silme,* kabartma kenar. || Bu kenarın düşey kesiti, kalıbı, silme kalıbı.

— Sil. *Kabartma kenar,* bir kılıç veya süngünün namlusu boyunca uzanan köşeli çıkıntı.

— Tekst. *Kabartma kadife,* üzerinde kabartma nakışlar bulunan kadife. (*Çatmalar* gibi üzerine kabartma nakışlar dokunan kadifelere kabartma kadife, kumaşlara ise kabartma nakışlı kumaş denilirdi.) [LM]

KABARTMAK geçl. f. (*kabarmak*'tan *kabar-t-mak*). Kabarmasına yolaçmak: *Aşçı böreği iyi kabartmış.* || Artırmak, fazlalaştırmak: *Hesabı kabartmak. Masrafı kabartmak.*

— ÇEŞ. DEY. *Göğsünü kabartmak,* (birinin) kıvanç duymasına, iftihar etmesine, gurur duymasına sebep olmak: *Gençlerin, o yalnızlık duygusu bile göğüslerini kabartır: Tanrılar gibi yalnız, Tanrı gibi yalnız* (N. Ataç). || *Koltuklarını kabartmak,* gururlanmasına, kıvanç duymasına sebep olmak. || *Kulak kabartmak.* Bk. KULAK. (M)

KABASAKAL blş. sıf. Gür sakallı. (M)

Kabasakal camii, İstanbul'da, Sultanahmet semtinde cami. (*Sultan camii* de denir.) Cami, müteferrikabaşı Sinan Ağa tarafından yaptırıldı (XVII. yy.). Camiden bugüne hiç bir iz kalmamıştır. (M)

KABASORTA veya **KABASORTO** i. (ital. k. [?]). Denizc. Biri sabit diğeri hareketli iki tornodan yapılmış palanga. || *Kabasorta arma,* direk donanmaları serenli ve seren yelkenli olan arma. (M)

KABASSOS. Esk. coğ. Anadolu'da Kappadokia bölgesinde (Tarsus) ile Mazaka arasında şehir. Yeri kesinlikle bilinmemektedir. (M)

KABATASLAK blş. sıf. Bir şeyin ayrıntılarına girmeyen, ana çizgileriyle belirten: *Kabataslak bir plan.* (M)

KABATAŞ, İstanbul'da semt; Boğaziçi'nin Rumeli yakasında, Fındıklı-Dolmabahçe arasında. İlkçağda buraya *Diplokionion* («çift sütun») adı verilen bir zafer anıtı dikilmişti. Eski kaynaklar burada *Petra Thermastes* denilen bir taşın bulunduğunu belirtir. Osmanlı çağında Fındıklı'nın bir parçası sayılan Kabataş'ta Karabâlî bahçeleri bulunurdu ve iskelesine de *Karabâlî iskelesi* denilirdi. Sonra burada Bağodaları mescidi (1117 H-M. 1705-1706), Avniömerefendi camii ve Hekimoğlualipaşa çeşmesi (1145 H - 1732 - 1733 M) yapıldı. Kabataş semti kıyı ile Beyoğlu'nun dik yamacı (Cihangir - Gümüşsuyu) arasında şimdi geniş bir caddenin geçtiği bir alandadır ve Kabataş ile karşıdaki Üsküdar arasında devamlı araba vapuru seferi yapılmaktadır. (M)

Kabataş Erkek lisesi, İstanbul'da Millî Eğitim bakanlığına bağlı lise. 1908 Şubatında Kabataş'taki eski aşiret mektebinin binalarında *Kabataş Mektebi İdadîsi* adıyle kuruldu. 18 Nisan 1908'de yatılı ve gündüzlü olarak öğretime başladı. Öğretim 7 yıl idi. 17 Kasım 1913'te *Kabataş sultanîsi* adını aldı; programı değiştirildi, ilk kısımlarla birlikte 12 sınıflı bir okul haline getirildi. İstanbul'un işgali sırasında Nişantaşı sultanîsi ile Beşiktaş sultanîsi öğrencileri buraya nakledildi. Bir yıl sonra Beşiktaş sultanisi yeniden açıldı.

Kabataş lisesi 1919'dan itibaren bütünüyle yatılı öğretime geçti. 1923-1924 Ders yılında sultanîler lağvedilince *Kabataş Erkek lisesi* adı altında öğretime devam etti. Lise teşkilât ve programlarının düzenlenmesi sırasında (on bir ve on ikinci sınıflar birleştirilerek) 11 sınıflı lise haline getirildi.

1925 - 1926 öğretim yılında ilk kısmı kaldırıldı. 1928 - 1929 öğretim yılında Ortaköy'de tarihî Feriye saraylarının son binasına yerleşti. 1933 - 1934 Sonunda yatılı kısım kaldırıldı; 4 yıl sonra yeniden açıldı. 1949'da Feriye saraylarının üçüncü binası da liseye bırakıldı. 1951-1952 Ders yılında öğretim 12 sınıfa çıkarıldıysa da 1954 - 1955'-

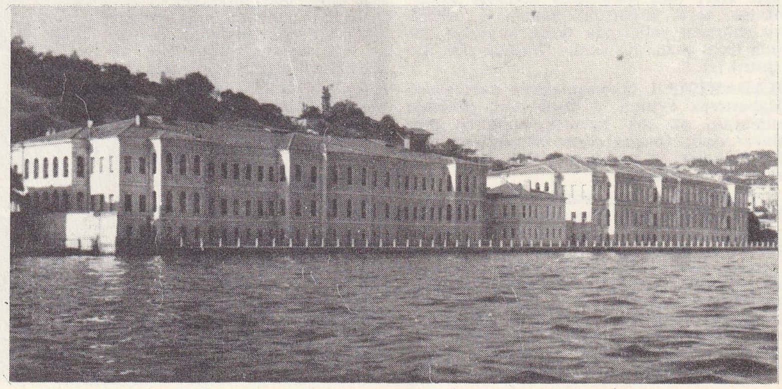

Kabataş Erkek lisesi

Foto. Hürriyet arşivi, A. Koçak (MEYDAN)

Foto. LAROUSSE

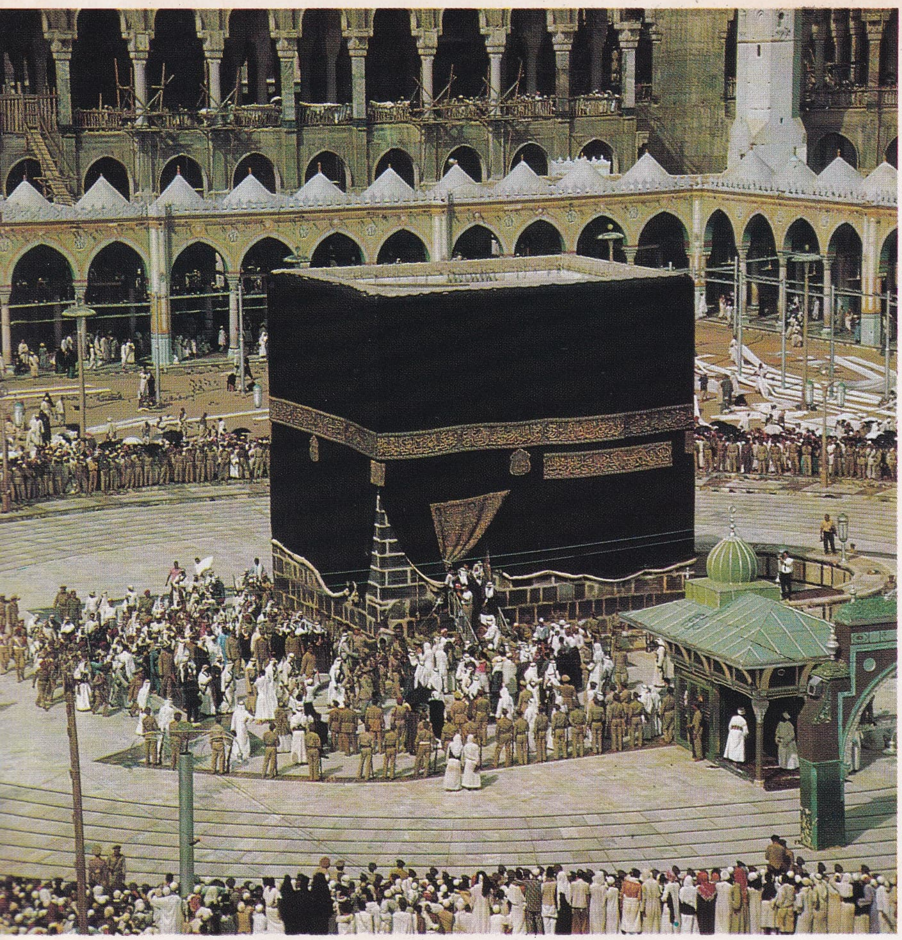

Suudî Arabistan kralı sembolik olarak Kâbe'yi temizliyor

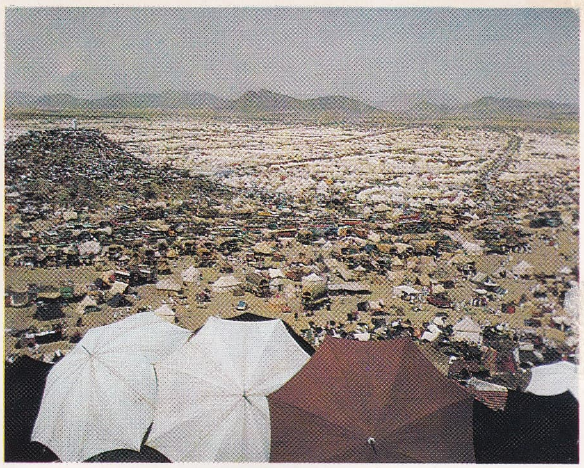

Arafat dağında Hac törenini bekleyen hacılar

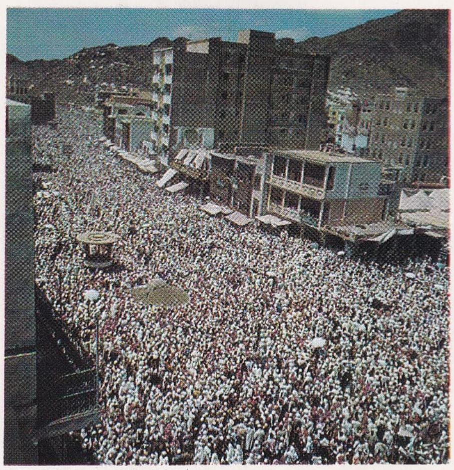

Hacılar Arafat'dan Mina'ya yürüyor

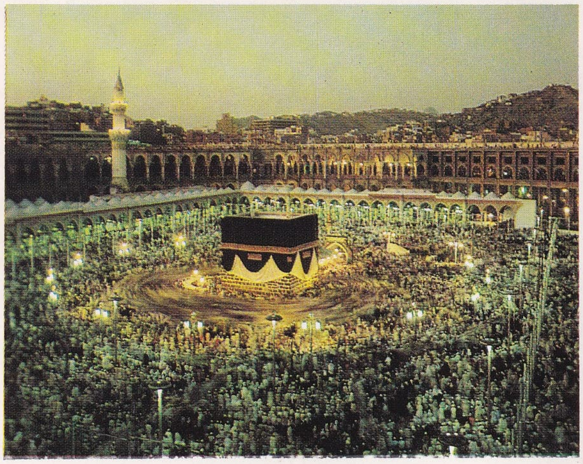

Kâbe'yi tavaf

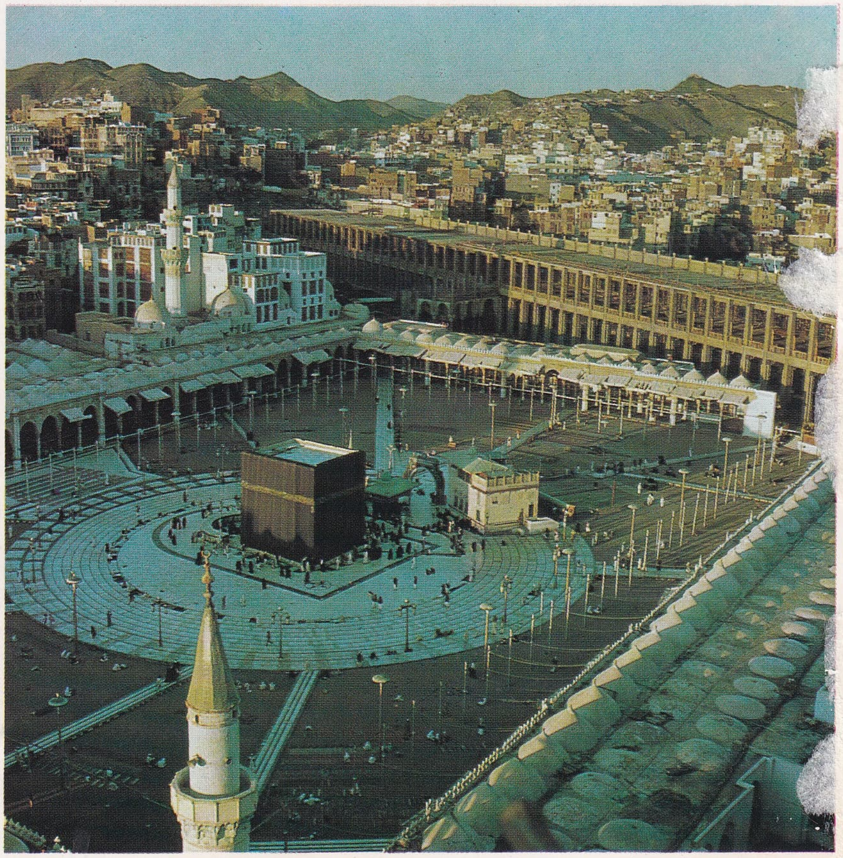

Kâbe'nin genel görünüşü

Safa ile Merve arasında kapalı yol

te yeniden 11 sınıfa indirildi. (M)

KABAYİH veya **KABAİH** çoğl. i. (ar. *ḳabiḥa*, çirkin şey'den *ḳabāyiḥ* veya *ḳabā'iḥ*). *Esk.* Çirkin davranışlar, suçlar, kabahatler: *Küçük Aslan çetesinin teveccühte olması kendisini muhtelif vasıtalarla böyle setr-i kabayiha sevketmişti* (Atatürk). [M]

KABAZİ i. (yun. *khabazios*, mineral türünden, fr. *chabasie*). Miner. Hidratlı kalsiyum alüminosilikat; zeolitler grubundandır ve romboedrik sistemde billûrlaşır. *Eşanl.* KABASİT. (L)

KABBAN i. (fars. *ḳapān* veya *ḳappān*'dan ar. *ḳabbān*). *Esk.* Büyük ağırlıkları ölçmek için kullanılan büyük çeki, baskül. (M)

KAB bin EL-EŞREF, arap şairi (?- Medine 625). Medine'de Hz. Muhammed'e karşı olanlardandı. Tayy kabilesinin Nabhan koluna bağlı, musevî taraftarıydı. Bedir savaşından sonra Mekke'ye gitti. Burada yazdığı şiirler ile Kureyş'lileri Hz. Muhammed'e karşı ayaklandırmağa çalıştı. Yazdığı aşk şiirleri ile İslâm kadınlarını kötü bir duruma düşürdü. Hz. Muhammed'in bedduası üzerine Muhammed bin Mesleme, Kab'ı öldürttü. Söylentiye göre Kab'ın öldürülmesi, kabilesine karşı girişilen saldırılara başlangıç olmaktaydı. (M)

KAB bin MELİK (Ebu Abdullah), Medine'li arap şairi (öl. 673). Selime kabilesinin Hazreci kolundandır. İslâmiyeti Hicretten önce kabul etti. Kab, Hasan bin Sabit ve Abdullah bin Rahava, Hz. Muhammed'in savaşlarını kutlamak, ona karşı olanları yermek ve saldırılarına karşılık vermekle görevlendirildiler. Kab, Hz. Muhammed'in birçok savaşında bulundu. Uhud savaşında yaralanarak kaybolan Hz. Muhammed'i buldu. Tebük seferine katılmadı fakat sonradan Hz. Muhammed tarafından affedildi. Kab, şiirlerinde kendi kabilesinin Gassan kabilesi ile akraba olduğunu belirtmekten hoşlanırdı. Şiirlerinde islâm dini için gerçek bir heyecan görülür. Halife Osman'ın ölümünden sonra ona bir ağıt yazdı. (M)

KAB bin ZUHEYR, arap şairi (?- 662). Şairlik kabiliyeti aileden gelmektedir. Bu aileden, aralarında Tumazir'in de bulunduğu on bir şair daha vardır. *Divan*'ındaki şiirlerinden Tayy, Kureyş ve Hazrec kabileleriyle yapılan savaşlarda bulunduğu anlaşılmaktadır. Kab islâmiyeti önce kabul etmedi ve Hz. Muhammed aleyhinde yergiler yazdı. Fakat bir süre sonra Müslümanlığı benimsedi, Cami'de *Banet Su'ad* (Suat Uzaklaştı) diye başlayan kasidesini okudu. Din dışı konuları işleyen ve islâm öncesi şiir anlayışını devam ettiren bu kaside, taştir veya tahmis halinde sık sık tahmis edildi. Kaside ilk olarak Lette tarafından yayımlandı (1748). [M]

KÂBE i. (ar. *ka'be*, küp biçiminde yapı'dan). Mekke şehrindeki kutsal yapı, Beytullah. (Müslümanların hacı olabilmeleri için bu yapıyı tavaf etmeleri şarttır.) [Bk. ANSİKL.] ‖ Müslümanların namaz kılarken yöneldikleri yön. ‖ *Mec.* Ülkü, kutsal sayılan yer: *Kimse sormazdı ama, hangimize sorulacak olsa: —Evet, kâbemiz yüce, parlak Turandır, Yüce Turan'dır. Bunda anlaşılmayacak ne var? der geçerdik* (Ş.S. Aydemir). ‖ *Kâbe belesanı (pelesengi)*, bir cins merhem, balasan merhemi. ‖ *Kâbe örtüsü*, kâbenin üstündeki siyah renkli örtü. ‖ *Kâbe toprağı*, hacıların Mekke'den getirdikleri ve kutsal olduğuna inanılan toprak. ‖ *Kâbe'den gelmek*, hacdan dönmek, hacı olmuş bulunmak.

— *Esk. Kâbe-i can*, bir kimsenin hayatının amacı, bir kimsenin ereği. Tanrı. ‖ *Kâbe-i cihangerd*, güneş. ‖ *Kâbe-i ikbal*, bir kimseye hoş, güzel görünen yer. ‖ *Kâbe-i muazzama* (veya *Kâbe-i mükerreme*) «ulu yüce Kâbe», Kâbe'yi ululamak için kullanılır. ‖ *Kâbe-rev* («Kâbe'ye giden»), Kâbe-yi ziyaret ederek hacı olmuş (kimse). ‖ *Kâbetül-âmâl*, isteklerin, arzuların yöneldiği, amaç edinilen şey. ‖ *Kâbet-ül-uşşak* («âşıkların kâbesi»), Mevlâna Celâleddin-i Rûmî'nin Konya'daki türbesi. ‖ *Tavâf-ı Kâbe* (veya *Ziyaret-i Kâbe*), Kâbe'yi ziyaret, hacı olma.

— ANSİKL. *Kâbe* küp biçiminde olmasından dolayı bu adı aldı. Mekke çevresinde bulunan dağlardan getirilmiş kara taşlardan yapılmış bir binadır. Binanın kapı yönündeki duvarı 12 m, öteki iki duvarı yaklaşık olarak 10 m kadardır, yükseklikleri de 10 m'yi bulur. Kâbe 25 sm yükseklikte, 30 sm kadar dışa doğru çıkıntısı olan ve Şadırvan adı verilen bir taban üzerine yerleştirilmiştir. Binanın merkezinden dört köşeye doğru çekilen dört düz çizgi Kâbe'de dört yönü (doğu, batı, kuzey, güney) gösterir. Kâbe'nin her köşesinin ayrı bir adı vardır. Bunlara «rükn» denir. Kuzey köşesine Er-Rükn-ül-Irakî, güney köşesine Er-Rükn-ül-Yemenî, doğu köşesine Er-Rükn-ül-Esved (Haceriesved'in bu yönde bulunmasından dolayı), batı köşesine Er-Rükn-üş-Şamî adı verilir.

Kâbe'nin kuzeybatı duvarının içinde, 2 m yükseklikte yer yer yaldızlı, işlemeli, üzeri gümüş kaplı bir kapı vardır. Kâbe açıldığı zaman, bu kapının yanına tekerlekli bir merdiven (darac, madrac) getirilir. Bu merdiven Kâbe'nin kapalı olduğu günlerde Zemzem binası ile Beni şeybe denen kapının arasında özel bir yerde durur. Kâbe'nin içinde tavanı tutan üç ahşap sütun ile tavana çıkmakta kullanılan bir ağaç merdiven bulunur. Tavanda belli zamanlarda kullanılan altın ve gümüş kandiller vardır. İç duvarlar mermerle kaplıdır ve yer yer döşelidir. Doğu köşesine, kapıya yakın bir durumda ve yerden 1,5 m kadar yükseklikte Haceriesved konmuştur. Bu taş, üç büyük ve birkaç küçük parçadan ibarettir. Çevresine taştan bir çember çekilmiştir. Çemberin çevresinde ise gümüş bir halka vardır. Taşın, zamanla geçirdiği tortulaşmalar, havanın etkisiyle meydana gelen değişmeler yüzünden, türünü, yapısını anlamak güçtür. Duvarın Haceriesved ile kapı arasında kalan bölümüne *el muntazam* adı verilir. Ziyaretçiler dua ederken buraya elleriyle dokunurlar. Doğu köşesinde, yerden 1,5 m kadar yükseklikte Haceriesved denen ikinci bir taş vardır. Tavaf sırasında bu taşa yalnız elle dokunulabilir. Kâbe'de, kuzeybatı duvarının üst kıyısı altından dışarı çıkan, mizab adı verilen bir oluk vardır. Altın yaldızlı olan bu oluğa mizab-urrahme de denir. Bu olukla batı arasında kalan yer Kâbe'dir. Yağmur suları bu oluktan mozaiklerle döşenmiş taş döşemeye akar. Kâbe'nin çevresi mermer kaplıdır. Kuzeybatı duvarının tam karşısında, daire biçiminde, bir duvar daha vardır. Buna *el hatim* denir. Yüksekliği 1 m, kalınlığı 1,5 m'dir. Duvarın her iki ucu Kâbe'nin kuzey ve batı köşelerinden ikişer metre uzaklıktadır. El-Hatim ile Kâbe arasında görülen yarım daire biçimli alanın, eskiden Kâbe'ye dahil olması dolayısıyle ayrı bir önemi vardır. Tavaf sırasında buraya ayak basılmaz. Bu alana *El hicr* veya *Hicri İsmail* adı verilir. Bir söylentiye göre İsmail ile annesi Hacer'in mezarları buradadır. Hac sırasında tavafın yapıldığı taş döşemeli yere Mataf denir. Burada sığ çukuru andıran bir çöküntü vardır. En-Nican (tekne) adı verilen bu çöküntü, efsaneye göre İsmail ile İbrahim'in Kâbe'yi yaparken harç kardıkları yerdir.

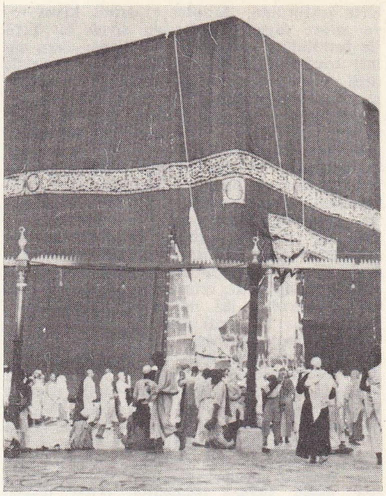

KÂBE

Mataf çevresinde, ondan biraz yüksek bir durumda, üzerinde otuz iki kadar ince, düzenli sütun bulunan, tabanı taş döşemeli bir kısım vardır. Bu sütunların arasına her akşam yakılan yedişer kandil asılır. Bu sütunların meydana getirdiği dizi kuzey duvarının tam karşısında Babı Beni Şeybe kemeriyle kapanmıştır. Gerekli günlerde açılan bu kapı doğrudan doğruya Mataf'a açılır. Bu kemer ile Kâbe arasında Makamı İbrahim denen üstü küçük kubbeli bir yapı vardır. Bu küçük kubbeli yapıda, Kâbe yapılırken, üzerinde İbrahim'in oturduğu veya iskele gibi kullandığı söylenen bir taş saklanır. Bu taşta, İbrahim'in ayak izlerinin bulunduğu söylenir. Mehdi*, halifeliği zamanında, bu binanın içinde saklanan taşın çevresine altından bir çember çektirmişti. Makamı İbrahim'in yanında, fakat biraz daha kuzeyde beyaz mermerden yapılmış, bir mimber durur. Bu mimberin bulunduğu yere açılan sekiz ayrı giriş vardır. Babı Beni Şeybe'nin yanında, Haceriesved'in tam karşısında, üzeri kubbeli Zemzem kuyusu vardır. Kuyunun üstü bu küçük kubbe ile kapatılmıştır. Alt katın avlusunda, suyu çıkrıkla çekilen başka bir kuyu daha vardır. Burada ayrıca bir küçük mescit yapılmıştır. Kâbe'nin dört duvarı yere kadar inen ve tabana bakırdan yapılmış halka-

KÂBE'den bir görünüş

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

larla tutturulan, Araplar arasında kisve veya sitare diye adlandırılan siyah bir örtü ile örtülüdür. Kapının ve üstten akan suları toplayan olukların bulunduğu yerlerde örtü düzgün bir biçimde kesilmiş, kenarları sırmalarla süslenmiştir. Süregelen bir geleneğe göre Kâbe'nin örtüsü her yıl değiştirilir, yeni örtü yerine konduktan sonra eski örtü Beni Şeybe diye anılan Kâbe görevlilerinden biri tarafından düzgün parçalara bölünerek hacılara dağıtılır. Bu örtü, Osmanlı imparatorluğu devrinde özel olarak Mısır'da dokutturulur ve «sürre» denen özel bir kervanla Kâbe'ye örtülmek üzere Mekke'ye gönderilirdi. Eski örtü her yıl zilkade ayının 25. veya 28. günü çok kısa bir süre için kaldırılır, onun yerine geçici olarak yere yukarıdan iki metre yakınlığa kadar inen beyaz bir örtü çekilirdi. Buna, «Kâbe'nin ihrama girmesi» denirdi. Hac töreninin bitiminde yeni örtü çekilir, kapı Mısır'da dokutturulan ve el-burku denen özel kumaşla örtülürdü. Kâbe örtüsünün üzerine altın veya gümüş sırma ile Kelimei Şahadet işlenirdi. Örtünün üzerine yukarıdan aşağı doğru hemen hemen üçte ikisini kuşatan altın işlemeli bir şerit (hizam) geçirilir, üzerine Kur'an sureleri yazılırdı. Bu yazıların çok güzel, ustaca olmasına, sanat değeri taşımasına itina edilirdi. Kâbe'nin dış kısmında Makam adı ile anılan, değişik mezhebe bağlı kimselerin namaz kılmaları için yapılmış üç ayrı yer vardır. Bunlar, mezhep kurucularının adıyle anılır. Makamı Hanbelî, Makamı Hanefî, Makamı Malikî, Şafiî mezhebine bağlı olanlar için ayrı ve özel bir makam yoktur. Bu mezhepten olanlar, Kâbe'ye geldikleri tören zamanlarında, ya Zemzem binasının damında veya Makamı İbrahim'in yanında namaz kılarlar.

● *Tarih.* Kâbe'nin ne zaman, kimler tarafından, hangi amaçlarla yapıldığı kesin olarak bilinememektedir. Ortaya atılan söylentiler, efsane, masal veya zamanla bu nitelikleri kazanmış, gerçek kaynaklarından uzaklaşmış, tarih belgeleriyle ispat edilemeyen birer düşünceden öteye geçmemektedir. İslâm dininin doğuşundan çok önceki çağlarda, buranın kutsal bir yer olduğu, putperest dinlerin yaygın bulunduğu çağlarda yaşayan insanlar tarafından buraya bazı kutsallıklar yükletildiği, eski dinler üzerinde yapılan incelemelerden anlaşılmaktadır. Kâbe'nin kutsal bir nitelik kazanmasını bazı avrupalı tarihçiler zemzem'in varlığına bağlar. Onlara göre, susuz çölün ortasında hayatî önemi olan bir suyun bulunması, ilkçağ insanı için kutsal nitelik taşıyan bir olaydır. Birçok suyun, ırmak ve kaynağın kutsal sayılması bu yüzdendir, durum Kâbe için de aynıdır. Kâbe ile ilgili ilk bilgileri veren Ptolemaios'un Mekke yerine ***Makoraba*** (Mabed) demesine bakılırsa bu sözün habeş dilinde mabed anlamına gelen ***Mikrab*** sözüyle yakın bir ilgisi vardır. Bazı tarihçiler, kelimenin kaynağına, doğuş ve değişim biçimlerine bakarak, mikrab, Makoraba sözünden Kâbe'nin M.S. II. yy-da kutsal bir yer olarak saygı gördüğünü ileri sürerler. Kâbe konusunda bilgi veren kaynaklar arasında, M.S. VI. yy-da bu ülkeye bir sefer düzenleyen Abraha'dan söz eden eserler de vardır. Bu eserler, dolayısıyle de olsa Kâbe'nin varlığını ve onun kutsal bir yer sayıldığını bildirir. Bir ara Mekke'ye gelen Tubba Esad Ebu Karib-ül-Himyerî'nin Kâbe'ye, din tarihinde ilk defa bir örtü (kisve) çektiği, sürgülü bir kapı yaptırdığı ileri sürülür. Birer söylentiden öteye geçemeyen bu bilgilerden, Kâbe'nin İslâmlıktan çok önceki çağlarda da kutsal bir yer olarak saygı gördüğü, benimsendiği, zaman zaman çevresinde özel dinî törenlerin yapıldığı sonucu çıkarılmaktadır.

Bu söylentilerin yanı sıra, Kâbe'nin yapılışı ile ilgili değişik nitelikte söylentiler de vardır. Bir söylentiye göre burasını Kuseyy yıktırıp yeniden yaptırmıştır. Başka bir söylentiye göre de İslâmlıktan kısa bir süre önce, Kâbe'yi tütsüleyen bir kadın, elinde olmadan binayı tutuşturmuş, tahta olan yapı kısa bir sürede yanmıştır. Bu yangından sonra Kâbe yeniden yapılmış, hattâ Cidde'de karaya oturan bir bizans gemisinin kerestesi binanın yapılmasında kullanılmıştır. Gene eski bir söylentiye göre Kâbe'nin başlangıçta üstü açıktı, binanın yüksekliği ise ancak bir adam boyu kadardı. Bu yüzden yağmurların yağması sonucu sık sık sel baskınına uğrar, harap olurdu. Sonradan, bu durumlar göz önünde tutularak bina eskisine göre, biraz daha yükseltilmiş, içeriye ancak merdivenle girilebilecek bir duruma getirilmiştir.

Kâbe'nin içinde bulunduğu Mekke şehri, bazı tarihî belgelere göre 630 yılında müslümanlar tarafından alınmıştır. Eskiden beri kutsallığını koruyan Kâbe yapısında, çevresinin düzeninde, Hz. Muhammed en küçük bir değişiklik yapmadı. Ancak 683 yılında Kâbe, Abdullah bin Zübeyr tarafından onartıldı, bazı değişikliklere uğradı. Abdullah bu sırada, düşmanı El-Hüseyin bin Numeyr'in saldırısına uğradı. El-Hüseyin Mekke'yi dolayısıyle Kâbe'yi kuşattı, çevresine mancınıklar yerleştirdi. Yapılan savaş sırasında mancınıklarla atılan taşlar yüzünden Kâbe büyük yıkım gördü. Abdullah, çadırını Kâbe'nin yanına kurdu. Bu davranışı yüzünden kendisine «mabede sığınan» anlamında «El-eiz bi'l beyt» dendi. Fakat Hüseyin onun bu tutumuna aldırış etmedi, saldırıya, mancınıklarla taş ve ateş atmaya devam etti. Atılan yakıcı maddelerin etkisiyle Kâbe yandı. Yangının doğurduğu yüksek sıcaklık sonucu Haceriesved çatladı, üçe bölündü. El-Hüseyin bin Numeyr'in yönettiği emevî ordusunun çekilişinden sonra, Abdullah, Kâbe'nin yeniden yapılması, çevresinin onarılması işine koyuldu. Mekke ilerigelenleriyle bu konuda görüştü, anlaşmaya vardı. İş, Kâbe yıkıntılarının kaldırılmasına, yarı yanmış ağaçların çatıdan sökülüp indirilmesine gelince, oraya çalışmak için gelen işçiler ve halk ürktü, kutsal taşlara, ağaçlara dokunmaktan kaçındı, çarpılma korkusuna kapıldı. İşe el süren olmadı. Bunun üzerine Abdullah, işçilerin çarpılmaktan korktuğu yanık ağaçları, yıkıntıları baltayle parçalamağa, söküp atmağa başladı. Onun çarpılmadığını gören işçiler, yardımcılar işe koyuldular. Abdullah, bina yapılırken işçilerin korkmasını önlemek için, Kıble ile Mataf'ın bulunduğu yeri örtmek için üzerine çatı biçiminde bir iskele kurdu, sonra beyaz bir örtüyle örttü, işçiler örtünün arkasında çalışmağa başladılar. Bu çalışmalar yapılırken, Abdullah, Haceriesved'i bir kumaşa sararak, Dar-ün-Nedve'de bir sandık içinde sakladı. Kâbe, bu çalışmalar sırasında mekke taşı ve yemen harcı kullanılarak yeniden yapıldı. Hicr, yapının içine alındı. Doğu yönünde giriş, batı yönünde çıkış için iki ayrı kapı yapıldı. Çevresi yeniden onarıldı, düzenlendi.

693 Yılında El-Haccac bir büyük saldırıyle Mekke'yi ele geçirdi. Halife Abdülmelik ile özel bir anlaşma yaparak, Hicr'i Kâbe'den ayırdı, batı kapısını bir duvarla kapattırdı. Bu olayla, Kâbe İslâmlıktan önceki durumuna getirildi. Daha sonraki çağlarda Kâbe, biçim bakımından önemli bir değişikliğe uğramadı. Yapılan bütün çalışmalar, birer onarım veya küçük ilâveler olmaktan öteye geçmedi. Cahiliye çağındaki durumuna getirilen Kâbe, birçok defa sel baskınına uğradı, harap oldu. Bir ara, bu yöreleri ele geçiren Karmatîler, Haceriesved'i aldılar (629); yapılan anlaşmalar sonucunda tekrar eski yerine koydular.

Kanunî Sultan Süleyman, zamanla bozulan, bir ara çökmeğe yüztutan ahşap tavanı bir «irade» ile yeniden yaptırttı, çevresini onarttı (1553). Kanunî'den sonra tekrar yıkılmağa yüztutan Kâbe, Sultan Ahmed tarafından onartıldı (1612). 1621 Yılında büyük bir depremde Makamı İbrahim ile Kâbe'nin üç yanı yıkıldı; Murad IV tarafından yeniden yaptırıldı (1629).

Kâbe'yi örtme geleneğinin Yemen melîki tarafından konduğu söylentisi de vardır. Eskiden Kâbe örtüsü her yıl değiştirilmezdi. Örtüler genellikle üst üste konurdu. Hattâ, halife Ömer zamanında Kâbe'nin çatısı üst üste konan örtüler yüzünden neredeyse çökecekti. Sonraki çağlarda, özellikle yakın zamanlarda, her yıl örtüyü değiştirme geleneği uygulanmağa başladı. İslâmlığın ilk yıllarında, Aşure günü, Kâbe örtüsünün özel bir törenle yerine konma günüydü.

Kâbe'nin çevresinde görülen *makam*'ların Abbasîler zamanından kaldığı ileri sürülür. Bugünkü binalar 1663, kubbe ise 1662 yılında yapılmıştır.

Kâbe'ye İslâmlıktan önceki putperestlik çağlarında da hediye getirmek, adak sunmak geleneği vardı. Bu eski gelenek, islâm dininin ortaya çıkışından sonra da korundu ve uygulandı. Kâbeye sunulan hediyeler, adaklar sonucu büyük bir servet birikmeğe başlayınca, Ömer, oraya konan altın ve gümüşleri kaldırtmak istedi, fakat Ali'nin direnişi karşısında bu isteğinden vaz geçti.

● *İslâm dini.* Hicretin ikinci yılından itibaren Kâbe ve hac deyimleri vahiylerde geçmeğe başladı. Namaz sırasında Kudüs'e değil, Kâbe'ye (kıble) dönmenin gerekliliği, bir dinî emir olarak bildirildi. «Sana memnun olacağın bir kıble vereceğiz, yüzünü Mescidi Haram'a çevir» (Kur'an, Bakara suresi, ayet 139). Kıblenin böyle ilâhî hükümlerle değiştirilmesi İbrahim'in dini ile İslâmlık arasında köklü bir bağlantının bulunması gereği olarak ileri sürüldü. Hicretin altıncı yılında Mekke'deki ibadet yerlerinin kutsallığı Hudeybiye barışı ile daha önceden sağlanmıştı. Sekizinci yılda Mekke alındı. O zamana kadar Kâbe'ye asılan ve sayılarının 360 olduğu söylenen putların hepsi indirildi. Amru bin Luhayy'ın Kâbe'nin ortasında çukura koyduğu Hubel adlı put ile bütün peygamber tasvirleri ortadan kaldırıldı. Hz. Muhammed, Mekke'yi aldıktan sonra, oradaki dinî ve dünyevî işlerle ilgili bütün törenleri yeniden, islâm anlayışına, Kur'an hükümlerine uygun olarak düzene koydu. Cahiliye çağında Kuseyy ile Heza kabilesi arasında yapılan bir savaş sonucu Kuseyy, Kâbe'ye hâkim olmuş, din ve dünya işlerini Dar-ün-Nedve'de görmeğe başlamıştı. Hacıların yemek (rifada), içmek (sikaya) ihtiyaçlarını sağlama, Kâbe'ye nezaret bu ailenin elindeydi. Bu görevlere sıra ile Abd Menaf, Haşim, Abdulmuttalip, Abbas Ebu Talib, Abdullah, Osman, Abduluzza bakardı. Mekke'nin alınışından sonra Hz. Muhammed'in amcası veya (bir söylentiye göre) Ali, bu görevi kendisinden istedi. Bunun üzerine Hz. Muhammed, rifada ve sikaya'dan başka bütün görevleri kaldırdı. Birinci görevi Abbas'a, ikinci görevi de Osman bin Talha'ya verdi. Beni Şeybe ise Kâbe'nin kapıcısı olarak kaldı. Rifada görevi Hicretin dokuzuncu yılında Ebubekir'e geçti. Onun ölümünden sonra, hacıların yiyip içme işleriyle halifeler ilgilendi. Hicretin dokuzuncu yılında Ebubekir, hacca gelen ve orada toplanan hacılara, Hz. Muhammed adına, gereken emirleri bildirdi. Bu tarihten sonra, putperestlerin Mekke'de yapılan dinî bayramlara katılmaları kesin olarak yasaklandı. Hicretin onuncu yılında, Hz. Muhammed, hac törenlerini yönetti, hiç bir putperest buraya sokulmadı. Böylece Kâbe, bir bütün olarak müslümanların kutsal yeri niteliğini kazandı, namazda herkesin yöneldiği ortak yön oldu. Kâbe'de iki önemli tören yapılır: 1. binanın yıkanışı; 2. açılışı. Açılma töreni, yılın belli günlerinde olur. Önce erkekler, sonra kadınlar içeri girebilir. İçeri girmek için, yukarıda adı geçen merdiven kurulur. Tören günleri, her yıl, Mekke makamlarınca belirlenir. Bu törenlerin bazısı Hac ayına, bazısı da muharremin onuncu günü olan Aşure gününe rastlar. Her müslüman için namazı Kâbe'de kılmak mutlu ve makbul sayılır. Hac törenleri bittikten sonra zilhicce ayının sonunda, gene özel bir dinî törenle, Kâbe yıkanır. Bu törende eşraf ve birçok hacı hazır bulunur. İlk zamanlarda şerif* adı verilen görevli Kâbe'ye gelir, iki rekât namaz kıldıktan sonra yeri zemzemle yıkardı, sonradan bu hizmetle görevli olanların sayısı arttırıldı. Kâbe yıkanırken kullanılan su eşikte açılmış bir delikten akıp gider. Duvarlar, hurma yapraklarından özel olarak yapılmış bir süpürgeyle süpürülür, temizlenir. Sonra, şerif, Kâbe'nin içinde bulunan her şeyin üzerine gülsuyu, güzel kokular serper. Yıkama töreni bittikten sonra, Kâbe hac ayından önceki gibi görevliler tarafından kapanır, korunması, çevresinin bakımı, bekçiliği, gözetimi ilgililere verilir. Bu töreni şimdi Suudî Arabistan kralları yürütmektedir.

● *Tasavvuf.* Sofîlerin Kâbe ile ilgili görüşleri, dinin ileri sürdüğü, şeriatın değişmez birer kural olarak benimsediği görüşlerden farklıdır. İmam Gazzalî'ye göre Kâbe'yi tavaf bir din görevidir, yapılması gerekir. Ancak, gerçek Kâbe, Mekke'de değil insanın gönlündedir. Taşlarla örülen Kâbe ancak bir gerçek Kâbe, Mekke'de değil insanın gön-

görünüştür, insanın içinden geçenleri dışa vurma, tören niteliğinde ortaya koyma yoludur. En büyük hac, bir insanın gönlüne girmektir, Tanrı orada görünür (tecellî eder) [*El-Fütuhat-ül-Mekkiye*]. İnsan, bir bütün olarak, kendi özünde, evrenin bütün türlerini, varlık katlarını biraraya toplar. Bu yüzden küçük âlemdir (âlemi suğra). Kâinatı kuran ve içinde her türlü varlığı toplayan bir bütündür. Kâbe onun varlığındadır. Öyleyse, insanı bir bütün olarak kavramak, anlamak, evreni tanımak, bilmek demektir. Evren, Tanrı'nın bir zuhur alanı olduğu için, sağ, sol, ön, arka, alt, üst gibi altı yön kıble'dir. Tanrı bir yönde değil, her yöndedir. Tasavvufta bu görüş, insanı bütün varlık türlerinin üstünde gören bir anlayışın ifadesidir. Muhammed bin El-Fazl'a göre Kâbe, insanın içindedir, gönlüdür. İnsanın, Tanrı'yı, Tanrı evini şurada burada araması gereksizdir, gerçek Tanrı insanın özündedir. Asıl hac, insan gönlünü yapmak, orada yer etmektir.

Bayezid Bistamî, bu konuda şöyle diyor: «İlk hacca gittiğim zaman yalnız Kâbe'yi gördüm. Taşlardan yapılmış bir yerdi. İkinci gidişimde Kâbe'yi gördüğüm kadar Tanrı'yı da gördüm. Üçüncü hacca gidişimde ise yalnız Tanrı'yı gördüm. Gerçek beytullah insanın gönlüdür. İçinde Tanrı'nın bulunmadığı bir yeri dolaşmak insanın kendi kendini aldatmasıdır».

Bazı mutasavvıflara göre Kâbe'yi tavaf etmenin amacı Tanrı'nın evini gezmek, görmek, bir din gereğini yerine getirmekse de Mekke'ye gitmek zahirî, yalnız gösteriş ve görünüştür. Gerçek Kâbe insan gönlüdür.

● *Kâbe ve halk inançları*. Kâbe'nin halk arasında kutsal bir yer olarak tanınmasının iki ayrı kaynağı vardır. Bu iki kaynaktan birincisi Kâbe'nin İbrahim ile İsmail tarafından kurulmuş veya temellerinin atılmış olmasıdır (Bakara suresi, ayet 121).

Kâbe'nin yapılması için Tanrı'nın İbrahim'i görevlendirdiği söylenir. İbrahim, *Sakîna*'nın kılavuzluğu altında Arabistan'a gelir, iki başlı bir yılan veya kasırga olarak nitelenen *Sakîna*, Kâbe'nin olduğu yere gelince durur, temellerin çevresine sarılarak, yapıyı kendi üzerine kurmasını söyler. İbrahim, onun gölgesi üzerinde Kâbe'yi yapmağa başlar. İsmail, kendisine yardım eder. Yapıda kullanılması gereken taşları beş veya yedi dağdan, *Hıra, Sabir, Lübnan, Zeytindağı, El-Cebelü'l Ahmer* adlı dağlardan taşır. Bina yükseldikçe, bugün «Makamı İbrahim» denen ve üzerinde onun ayak izleri bulunan taşın üzerine çıkar, o taşı bir yapı iskelesi gibi kullanarak binayı bitirir. Sonra, Nuh tufanından beri Ebu Kubeys'te saklanan ve o zaman beyazken Cahiliye çağındaki dinsiz, günaha batmış insanların dokunmalarıyle kararan Haceriesved'i Cebrail ona getirir. Haceriesved Kâbe'ye konur. İbrahim, yapım işi bittikten sonra damı olmayan Kâbe'nin duvarları üzerine çıkarak insanları hacca davet eder. Her taraftan, bu davete «lebbeyke, Allahümme lebbeyk» sesleriyle karşılık verilir. Kur'an'ın bildirdiğine göre (Âli İmran suresi, ayet 90), insanlar için ilk yapılan ve temelleri İbrahim ve İsmail tarafından atılan ev Kâbe'dir, bu bina kutsaldır, âlemler için iyilik (hayır) kaynağıdır. İkinci görüşe göre Kâbe'nin temellerini atan Âdem'dir. Âdem, cennetten kovuldukları sonra yeryüzüne çıkarak Mekke'ye gelir. Cebrail, yedi kat yerin altında kanadıyle Kâbe'nin temelini çıkarır, melekler de Lübnan, Zeytindağı, Cûdî, Hırâ ve Sina'dan kayalar yuvarlayınca açılan temeller dolar. Tanrı, Âdem'in barınması için cennetten, kırmızı yakuttan yapılmış bir çadır ile beyaz yakuttan olan Haceriesved'i gönderir. Sonradan kararan Haceriesved, Âdem'in iskemlesidir. Başlangıçta Haceriesved bir melekti, Tanrı ona kıyamet günü dil vererek insanlar için tanıklık ettirecektir.

Kâbe'nin yeryüzüne indirilmesinin sebeplerinden biri de Âdem'in boyudur. Âdem'in boyu çok uzundur. Arş'ta meleklerin tesbih seslerini duyar. Günah işleyerek cennetten kovulunca boyu kısalır. Bu olaydan sonra, Âdem, göklerin kendisine kapanmış olduğunu ileri sürerek Tanrı'ya yalvarır. Bunun üzerine Tanrı da ona meleklere yaraşır bir çadır gönderir ve melekleri temsilen o çadırın çevresini tavaf etmesini buyurur. O zamanlar Mekke'de Kâbe'yi kutsayacak kimse yoktu. Âdem gene, üzüntüye kapılarak Tanrı'ya yalvarır. Bunun üzerine Tanrı, Âdeme buranın ilerde kutsal bir yer olacağını, insanların baş açık yalın ayak, ağlaya sızlaya tekbir getirerek bunun çevresini dolaşacağını vaat eder.

Efsaneye göre Âdem'in ölümünden sonra çocukları, özellikle Şid, Kâbe'yi onardılar. Nuh tufanı her yeri olduğu gibi burayı da yıkıp götürdü. Haceriesved ise melekler tarafından kaldırılarak Ebu Kubeys'te korundu. Bazı söylentilere göre, tufandan Kâbe'ye zarar gelmemiş, Nuh peygamber onu tavaf etmiştir. Başka bir söylentiye göre de, tufandan sonra Kâbe'den bir kırmızı tepe kalır, İbrahim Kâbe'yi yapmak istediği zaman bu tepenin yardımıyle yerini bulur. Gene bir söylentiye göre, Kâbe'nin El-Ahsaf denen çukuru bir hazine olarak kullanılıyordu. Curhum'lar zamanında burası birkaç defa yağma edilir. Tanrı, buraya hazineyi bekleyen bir yılan gönderir. Kureyşliler Kâbe'yi yıkmak, hazineyi yağmalamak istedikleri zaman, bir kuş gelerek onu çevre dağlarından birine kaçırıncaya kadar yılan oraya kimseyi sokmamıştır.

◆ **Kâbetullah** blş. i. Kâbe'ye verilen bir ad: *Âl-i Osman zaman-ı şeriflerinde Kâbetullaha taş atılmak değil, beytullahtır diye tazimen mahalle mescitleri önünden geçilmez* (Veysî). [M]

KABEİRİA. Esk. coğ. Pontos'ta (Anadolu) şehir, Lykos kıyısında; sonradan Pompeius tarafından *Diospolis* ve *Sebaste* adı verildi. Bugün, *Sivas*. (L)

KABEİROİ çoğl. i. Yun. mit. Toprak güçlerini, tabiî olayları temsil eden arkaik tanrılar. Çoğunlukla zanaatkâr tanrılardı; bunlar, demircilik ve dökümcülük mesleklerinde saygıyle anılan bir güce sahiptiler. Adlarının, yunanca «yakan», samî dilinde «güçlü» anlamına gelen çift etimolojisi bu fikri uyandırır. Herodotos Mısır'da bunlara oldukça benzeyen tanrılar bulmuş ve yunan Kabeiroi tanrılarıyle birleştirmiştir. Çok sonraları bunlar bir aileye de bağlandı ve bütün gerçek tanrılar gibi Uranos ile Gaia'nın oğulları sayıldı. Yeraltındaki faaliyetleri yüzünden Kabeiroi, sonunda Hephaistos'un emri altına girdiler ve hattâ cehenem tanrıları kişiliğine büründüler. *Semendirek*'te (Samothrake) şereflerine, henüz pek iyi bilinmeyen *Mysterion*'lar kutlanırdı Bu âyinlere katılarak «el almak» o kadar heves uyandırıyordu ki, Makedonya kralı Philippos II ile fetihten sonra birçok romalının, korkunçluklarıyle ün kazanmış bu âyinlere tereddütsüz katıldıkları bilinmektedir. (L)

KAB EL-AHBAR (Ebu İshak bin Mati bin Haysu), musevî asıllı arap yazarı, (öl. Hims 654). Yemenlidir. Medine'ye yerleşti, halife Ömer zamanında Müslümanlığı kabul etti (638). Suriye'de Hims'e gitti. Söylentilere göre, Suriye valisi Muaviye öğretmen ve danışman olarak onu sarayına aldı. Osman zamanında öldü. Kab'ın yazılı eseri yoktur. Ondan İsrailoğulları ve ilk müslümanlar hakkında ağızdan ağıza dolaşan bazı söylentiler kalmıştır. (M)

Kabeljauwen, Hollanda'da siyasî fırka. Bavyeralı Margarethe'yi ve Hoeken (*olta iğneleri*) fırkasına karşı Hollanda kontu Willem'i (Margarethe'nin oğlu) tuttu (XIV.-XV. yy.). [L]

KABERU i. (amharca k.). Zool. Habeşistan'da yaşayan vahşî köpek.

— ANSİKL. *Kaberu* veya *Habeşistan kurdu* (*Canis Simensis*) çoban köpeği büyüklüğündedir. Omuz başına kadar yüksekliği 1 m'dir. Postu evcil köpeğinkine benzer; sırtı ve böğürleri kızıl-esmer, karnı ve göğsü beyaz, kuyruğunun yarısı uca doğru siyahtır. Kaberular sürüler halinde dolaşarak avlanır. (L)

KÂBETEYN ikil i. (ar. *kâbe*'den *kâbeteyn*, iki kâbe). *Esk*. Mekke şehrindeki Kâbe ile Kudüs'deki Mescidi Aksa. (M)

KABIZ sıf. (ar. *ķabż*'dan *ķābıż*). *Esk*. Alan, alıcı, tutan: *Zehi kabız ki âlem kabza-i hükmünde muztardır / Zehi bâsıt ki çekmiş kâinata sofra-i yağma* (Nabi). ‖ *Kabız-ı ervâh*, («ruhları alan»), Azrail: *Kâr-ı canistanide hazret-i kabız-ül ervah ile bahs-i beraberî ederdi* (Nergisî).

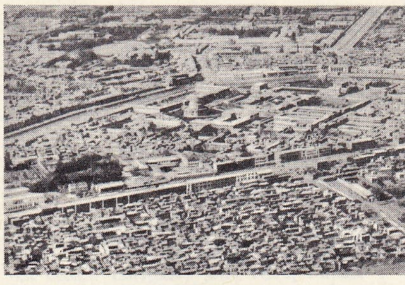

KÂBİL'in çevre dağlardan görünüşü

— Anat. *Esk*. [Sinir ve adale için] Sıkan, çeken.

— Ted. *Esk*. Peklik veren. *Zt*. MÜSHİL. (M)

KABIZ veya **KABZ** i. (ar. *ķabż*'dan). Dışarı çıkma, dışkıyı boşaltma güçlüğü. (*Eşanl*. PEKLİK.) ‖ *Esk*. El ile tutma kavrama. ‖ Teslim alma, kabul etme. ‖ Ölme. ‖ *Kabz ü bast*, kapanıp açılma veya daralıp genişleme: *Verüp hakk-ı sarihin kabz ü bast ü mahu ü ispatın / Adalethane-i hikmette etmiş cümlesin irza* (Nabi). ‖ *Ahz ü kabz*, alma ve elde bulundurma. ‖ *Kabz etmek*, almak kavramak: *Ruhunu kabz etmek*.

— Huk. *Esk*. Bir şeyin zilyetliğinin iktisabı. (Kabz terimi daha çok alım satım akdinde kullanılır.)

— Tasav. Korku niteliğinde bir ruhî hal. (*Zt*. BAST.) Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Tasav. Mutasavvıflara göre *kabz*'ın faili, mutasavvıfın kalbine hâkim olan ve ona bir terkedilme duygusu vererek onun kalbini sıkan Allah'tır. Cüneyd «Allah ne zaman korku ile benim içimi sıksa, beni benim kendimde kaybediyor» derken mutasavvıfın kendinden geçtiği «fena hali»ni anlatmak istiyordu. (M)

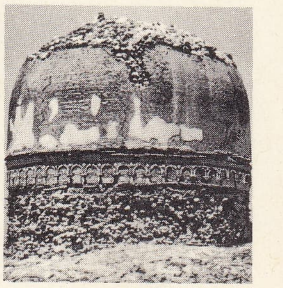

KÂBİL dolaylarında Buddha çağı kalıntılarından stupa

KABIZA sıf. (ar. *ķabż*'dan *ķābıża*). *Esk*. Anat. Oynak kemikler arasındaki açıları daraltan kaslar. *Yeni*. Büken. (M)

KABIZI ACEMÎ, Hubmesihî tarikatının kurucusu (öl. 1527). Kanunî Sultan Süleyman devrinde yaşadı. İsa'nın Hz. Muhammed'den üstün olduğunu ileri sürdü. Bu düşüncelerini gezdiği yerlerde yaydı. Sadrazam İbrahim Paşanın emriyle yakalandı. Rumeli kazaskeri Fenarizade Muhiddin ve Anadolu kazaskeri Kadirî Efendi tarafından yargılandı. Sonra serbest bırakıldı; kısa bir süre sonra yakalanarak yeniden padişahın emriyle müftü İbni Kemal ve İstanbul kadısı Sadî Çelebi tarafından yargılandı ve idam edildi. İbni Kemal bu duruşma dolayısıyle zındıklık hakkındaki eserini yazdı. (M)

KABIZLIK i. (*kabız*'dan *kabız-lık*). Kabız olma hali. ‖ *Kabızlık yapmak*, pekliğe sebep olmak, kabızlığa uğratmak.

— Arıcılık. Arılarda kabızlık genellikle ilkbaharda görülür ve çeşitli sebeplere bağlanabilir: kış uykusunun uzaması, üşütme, kötü beslenme v.b. (Genel olarak, içine hafif bir antiseptik katılmış şeker şerbetiyle tedavi edilir.) [M]

KABİH veya **KABİHA** sıf. (*ķubḥ* çirkinlik'ten *ķabīḥ* veya *ķabīḥa*). *Esk*. Çirkin, iğrenç, kötü. ‖ Yakışıksız, uygunsuz davranış. ‖ *Kabih-ül vech*, çirkin yüzlü. ‖ *Ef'al-i kabiha*, uygunsuz işler. ‖ *Fiil-i kabih*, kötü iş. ‖ *Tâbirat-ı kabiha*, ayıp sözler. (M)

KABİL i. (ar. *ķabl*'den, *ķabīl*). *Esk*. Türlü, gibi, benzer. ‖ Cins, sınıf, çeşit, soy, nevi. ‖ *Bu kabil* (veya *bu kabilden*), bu tür, bunun gibi, buna benzer: *Kâzım Karabekir Paşa, benim Müdafaa-i Hukuk Grubu ile alâkama da itiraz ederek «bendeniz Zatı Sâmilerinin bu kabil siyasî fırkalara* [...] *iştirakten berî kalmasına bilhassa taraftarım!»* (Atatürk).

◆ **Kabilinden** zf. Gibi, türünden, çeşidinden: *Hastalık kabilinden bir hal*. (M)

KABİL sıf. (ar. *ķabūl*'den *ķābil*, kabul eden, kabul edici). Olabilir, mümkün, olanaklı: *Daha o zaman kâğıt üzeri-*

Foto. Afganistan Büyükelçiliği (Paris), Popper Atlas-Photo (LAROUSSE)

ne çizilen planla böyle kaldırılıp konması daima kabil eşya vasıtasıyle yapılan maketin arasındaki büyük farkı anlamıştım (A. H. Tanpınar). *Bana taşrada ve kabilse memleketin en uzak yerinde bir görev vermelerini rica ettim* (Ş. S. Aydemir.) ‖ *Kabil olmak,* mümkün olmak, imkân dahilinde bulunmak: *Teklifim mazhar-ı kabul olursa kuv vetli ve mütesanit bir hükûmet teşkili kabil olacaktır* (Atatürk). *Belki Memiş burada bulunsaydı onunla anlaşmak kabil olacaktı* (Y. K. Karaosmanoğlu).

— *Esk. Kabil-i afv,* bağışlanabilir, affedilebilir. ‖ *Kabil-i ekl,* yenir, yenilebilir. ‖ *Kabil-i emanet,* («emanet kabul eden»), insan. ‖ *Kabil-i feyz-i safâ,* («neşenin feyzini kabul eden»), neşeli. ‖ *Kabil-i hitap,* kendisiyle konuşulabilir, sözden anlar. ‖ *Kabil-i icra,* yapılabilir. Uygulanabilir. ‖ *Kabil-i idrak,* algılanabilir. ‖ *Kabil-i inhinâ,* eğilip bükülebilir. ‖ *Kabil-i inkısam* (veya *taksim*), bölünebilir. ‖ *Kabil-i inkisar,* kırılabilir, kırılması mümkün (şey). ‖ *Kabil-i intikal,* aktarılabilir, devredilebilir. ‖ *Kabil-i istifade,* yararlanılabilir, kullanılabilir. Ehliyetli, becerikli (kimse). ‖ *Kabil-i itiraz,* itiraz edilebilir. ‖ *Kabil-i izale,* giderilmesi mümkün. ‖ *Kabil-i kabûl,* kabul edilebilir: *Hâkim i-seniz, mazeretler ve sebepler kabil-i kabûl değildir* (Atatürk). ‖ *Kabil-i süknâ,* oturulabilir, ikamete elverişli. ‖ *Kabil-i tahakkuk,* gerçekleşebilir. ‖ *Kabil-i tahammül,* dayanılabilir, katlanılabilir. ‖ *Kabil-i tahayyül,* düşünülebilen, hatıra gelebilen, tasavvur olunabilir. ‖ *Kabil-i tahkik,* araştırılabilir. ‖ *Kabil-i tatbik,* uygulanabilir. yapılabilir. ‖ *Kabil-i tecviz,* yapılması uygun görülebilir, izin verilebilir: *Bu, mahfuziyeti müemmin olmak zarurî bulunan nikatı nazarımıza göre asla kabil-i tecviz değildir* (Atatürk). ‖ *Kabil-i telif,* uyuşan, bağdaşan.

— Biyol. *Esk. Kabil-i tenbih,* uyarılgan. ‖ *Gayr-ı kabil.* Bk. GAYRÎ. ‖ *Nâ-kabil,* kabil olmayan.

— Fels. *Esk. Kabili aks,* değiştirilebilir.

— Fiz. *Esk. Kabili nüfuz,* geçirgen.

— Huk. *Esk. Kabili istînâf,* istinaf yoluna gidilebilir. ‖ *Kabili kısmet,* taksim edilebilir. ‖ *Kabili temyiz,* temyiz edilebilir.

— Kim. *Esk. Kabili inhilâl,* eriyebilir, erir. ‖ *Kabili ircâ,* indirgenir. ‖ *Kabili tahamuz,* oksitlenir. ‖ *Kabili tahallül,* ayrıştırılabilir.

— Mant. *Esk. Kabili haml,* iddiası mümkün kaziyede hüküm ve isnadı mümkün. ‖ *Kabili rücû,* tersine çevrilebilir (kaziye).

— Psikol. *Esk. Kabili taakkul,* anlaşılır, kavranılır.

— Tıp. *Esk.* Gebe kadınları doğurtan erkek tabip. (M)

KÂBİL, Afganistan'ın başkenti ve en büyük şehri. Ülkenin doğu bölümünde Pakistan sınırından 80 km içeride yer alır. Şehir Kâbil ırmağı üzerinde iki tepe arasında, geniş bir düzlüğün batı ucundadır. 236 000 nüf. (1963). Hindistan ve Merkezî Asya arasındaki en önemli yollardan biri olan Hayber geçidine uzaklığı 160 km'dir. Kâbil Afganistan'ın yönetim, ticaret ve kültür merkezidir. Şehirde yünlü kumaş, pancar şekeri, plastik deri ve eşya, cam ve makine sanayii gelişmiştir. Hem iç, hem de dış seferlerin yapıldığı bir havaalanı ve bir radyo istasyonu vardır. Burada birkaç tane gündelik ve haftalık gazete de yayımlanır. 1931'de kurulan Kâbil üniversitesinde 2 500'den fazla öğrenci okumaktadır. Afgan akademisi de Kâbil'dedir. Bu akademi üyelerinin görevi pasto dili ve edebiyatını incelemek ve Afganistan'a yaymaktır. Diğer yüksek öğrenim kurumları arasında Afgan Teknoloji enstitüsü, Arapça ve Dinî Araştırmalar enstitüsü, bir öğretmen okulu ve başka dallarda uzmanlaşmış okullar vardır. Kâbil müzesinde etnolojik ve arkeolojik değeri olan eşyalar da sergilenmektedir.

● *Tarih.* Yunan ve latin kaynakları ile Firdevsî'nin *Şehname*'sinde adı *Kabul* olarak geçen şehrin bilinen tarihi, VIII. yy.da başlar. Brahmanşahî veya Kabulşahî diye bilinen sülâle zamanında Kâbil, başkent oldu. İslâmiyet Kâbil ve bölgesine ancak Sultan Mahmud çağında girebildi (IX. yy.). Gurlular zamanında Kâbil, ticaret yolu üzerinde önemli bir şehir oldu. Afganistan'ın öteki şehirleri gibi, Kâbil de Cengiz saldırısından kurtulamadı.

Kâbil 1504'te Hindistan'da moğol hâkimiyetini kuran Babur tarafından zaptedildi. Babur kendisini Afganistan kralı ilân etti. Kâbil'in coğrafî konumunun önemli oluşu sebebiyle Babur, imparatorluğunun merkezi olarak Kâbil'i seçti, fakat başkant 1526'da Delhi'ye taşındı. 1738'de Kâbil İran kralı Nadir Şahın eline geçti. Timur zamanında (1773-1793) Afganistan'ın merkezi Kandehar'dan yeniden Kâbil'e taşındı. Afganistan üstünde Ruslarla İngilizlerin çekişmeleri Kâbil'i Afgan savaşlarının temel noktası haline getirdi. Şehir 1839'da İngilizlerin eline geçti, fakat üç yıl sonra buradan çekilmek zorunda kaldılar. Afgan hükümeti İngilizlere sınıra varıncaya kadar kendilerine bir şey yapılmayacağına söz verdi, buna rağmen afganlı kabileler onları yolda öldürdüler. 16 000 Asker ve sivilden yalnız bir kişi hayatta kaldı. İngilizler bunun üzerine şehri yeniden istilâ ettiler, Birinci Afgan savaşı da böylece sona erdi. İkinci Afgan savaşı yine İngilizlerle Ruslar arasındaki anlaşmazlıklar yüzünden 1870'te başladı. Kâbil'deki ingiliz mahallesi yıkıldı, ingiliz asker ve subayları öldürüldü, fakat İngilizler 1879'da şehri yeniden işgal ederek burada bir yıl daha kaldılar.

1880'den sonra Kâbil hızla gelişti. 1900'den önce yeni bir saray, resmî binalar ve parklar yapıldı. 1940'ta hükûmetin uygulamağa başladığı sanayileşme programı, şehrin modernaleşmesine ve hızla büyümesine yolaçtı. (M)

KABİL, islâm inançlarına göre Âdem'in oğlu. Âdem'in iki oğlu, Habil ve Kabil, Tanrı'ya kurban kesmişlerdi. Birininki kabul olundu, ötekininki kabul olunmadı. Kurbanı kabul edilmeyen Kabil, kardeşi Habil'e «seni mutlaka öldüreceğim» dedi. O da «Tanrı inananların kurbanını kabul eder. Beni öldürmek için elini uzatırsan ben karşıkoymayacağım, çünkü Tanrı'dan korkarım» diye karşılık verdi. Çünkü öldüren hem kendi, hem de öldürdüğü kimsenin günahını yüklenmiş olacaktı. Habil'in «Benim günahımı ve kendininkini üzerine alarak cehennemlik olasın» demesi Kabil'i etkilemedi, kardeşini öldürdü.

İkiz oldukları söylenen Kabil'in kız kardeşinin adı Aklime, Kabil'den iki yaş küçük olan Habil'in kız kardeşinin adı da Labuda idi. Yahudi kaynaklarındaki bazı söylentilere göre Kabil cennette, Habil de yeryüzünde iken doğmuştu. Âdem, kardeşlerin kendi ikizleriyle değil, öteki kardeşin ikiziyle evlenmelerini emretmişti. Kabil ise, ötekinden daha güzel olduğu için kendi ikiziyle evlenmek istiyordu. Bunun üzerine Tanrı'ya kurban kesilmişti. Başka bir söylenti ise: Habil bir huri, Kabil bir cin ile evlenecekti. Kurbanının kabul edilmemesine öfkelenen Kabil, yirmi yaşındaki kardeşini öldürdü. Cesedi yırtıcı hayvanlardan korumak için gömdü. Ölüleri gömme geleneği bu oradan kalmadır.

— İkonogr. Lyon'daki Saint-Martin d'Ainay kilisesinin (XII. yy.) sütun başlığı «Habil'i öldüren Kabil» tasvirlerinin en eskisi ve en tanınmışı olarak anılır. Floransa'daki San Zeno kapısının bronz alçak kabartmalarından birinde de aynı konu canlandırılır. Saint - Savin - Sur-Gartempe'in frensklerinden birinde Kabil bir hâle ile görünür. Böylece hâle hem kötülüğün, hem de iyiliğin timsali olmaktadır. İspanya'da Tarragona katedralinin çevresindeki sütun başlığı Kabil'i, Habil'i kıskanan bir çocuk olarak kardeşini emzirmekte olan annesinin kucağından çekmeğe yeltenirken gösterir. Pisa'daki Campo Santo'da *Ölümün Zaferi* XVI. yy. freskinde Habil'in iskeletinin yanında *Secundus natus Abel primus mortuus* (Habil, ikinci oğul, ilk ölü) ve Kabilinkinin yanında ise *Primus natus Kain, primus Homicida* (Kabil, ilk oğul, ilk öldüren) kitabe vardır. XV. yy.'da Van Eyck (*Kuzunun Tapınışı*) sonra Floransa katedralinin (Cennet Kapısı»nda Ghiberti, Tekvin'deki bu menkıbeden ilham aldılar. (ML)

KABİLE i. (ar. *ḳabîle*). Aynı bölgede, ortak bir toplumsal düzen içinde yaşayan ve aynı soydan gelen aileler bütünü, boy, uruk: *Bu savaşlar bazen küçük kabileler, bazen kavimler, hattâ bazen, bilinen dünya çapında bir mahiyet alır* (Ş.S. Aydemir). [*Eşanl.* BOY. ‖ *Kabile reisi,* kabilenin yönetimini elinde tutan kimse: *Müheyyiç ölümüne hâlâ ağladığımız üstad* [...] *bir kabile reisinin Asyaî haşmetini taşırdı* (Ahmed Rasim).

— Bot. Oymak.

— Sosyol. Bk. BOY. (M)

KABİLE i. (ar. *ḳâbil,* alan'dan, *ḳâbile*). *Esk.* Çocuğun doğmasına yardım eden ve bunu meslek edinen kadın: *İnsanı peder hâsıl eder kabile doğurtur* (Namık Kemal). *Eşanl.* EBE. (M)

KÂBİL ırmağı, Afganistan ve Batı Pakistan'da ırmak; yaklş. 500 km. Kuhi Baba'nın doğu yamaçlarından doğar, Kâbil'den geçer, sonra Afganistan'ı Pakistan'a bağlayan ovalar ve dar boğazlardan (bu arada Hayber geçidi) akar. İndus'un sağ kıyısına varmadan, hemen hemen Atak'ın karşısında Kunar ve Landa ırmaklarını alır. Yaz mevsiminde çoğunlukla kuruyan bu ırmak, ilkbaharda Kâbil için ciddî bir tehlike yaratacak kadar kabarır. (L)

KÂBİLÎ veya **KÂBULÎ** i. (*Kâbil,* şehir adı'ndan osmanlıca *ḳâbilî* veya *ḳâbulî*). Mus. Türk musikisinde eskiden kullanılmış bir mürekkep makam. (Zamanımıza ulaşmış örneği yoktur. Azerî musikisinde bu adla mevcut makamın aynı terkipte olabileceği tahmin edilebilir.) [M]

KABİLİYE, ar. **Bilâd-al-Kaba'il.** («Berberî kabileleri ülkesi»), Cezayir'de Doğu Tel atlasının büyük kısmını meydana getiren bölgeler; batıda Mitica, doğuda Annaba ovası, güneyde Yukarı Cezayir ve Konstantin ovaları arasında Kabiliye, oldukça araplaşmış «Küçük Kabiliye» (şehirli anlamına gelen *Kabiliye el-Hadra*) ve vad Sahael-Summa çöküntüsünün batısında Berberîce konuşmağa devam eden «Büyük Kabiliye (*Kabiliye en-Niras*) diye ikiye ayrılırsa da, coğrafî bakımından şu ayrımı da yapılabilir: *Büyük Kabiliye* veya *Curcura Kabiliyesi* (yaklş. 1 milyon nüf.), *Baborlar Kabiliyesi* veya *Küçük Kabiliye; Kollo Kabiliyesi; Doğu Kabiliye.*

● *Büyük Kabiliye,* güneyde ve güney doğuda vad Sahel-Summam vâdisi, batıda vad Isser'in orta ve aşağı vâdisi ile sınırlanabilir. Bununla birlikte beşerî bakımdan Bicaye art-ülkesinde yaşayanların bölgeyi Küçük Kabiliye'den saymasına karşılık, Cebel Bu-Zegza'nın güneyindeki Manerville bölgesi, Mitica ovası ve İsser vâdisi Büyük Kabiliye'dedir. Bu bölgenin yüzey şekilleri güneyde uzun kalkerli Curcura sıradağlarıyle devam eder; Curcura'nın en yüksek doruğu *Lalla Hatice*'dir (2 308 m). Sıradağların orta ve batı kısmının kuzeyinde, Teniet Beni Ayşe (Menerville) ve asıl Büyük Kabiliye dağ kütleleri (Ayn el-Hammam yakınında 1 000 m'yi aşar) uzanır; derin kütleler vâdilere gömülmüş yatay basık sırtlardan meydana gelmiştir. Yaşlı kütle Büyük Kabiliye'nin merkezidir; büyük köyler doruklarda toplanmıştır ve nüfus yoğunluğu (km^2'ye 200-300 kişi) dağlık ülke için oldukça yüksektir. Daha Kuzeyde vad Sebaou çöküntüsü Tadmayt bölgesine alçak İsser vâdisi aracılığıyle bağlanır. Bu vâdinin ötesinde kumtaşı engebelerinden meydana gelmiş ormanlık kıyı sıradağları uzanır. Doğu Curcura sıradağlarına bağlanan bu sıradağların en yüksek doruğu Cebel Akfadu'dur (1 646 m).

Büyük Kabiliye köylüleri ağaç (incir, zeytin) yetiştirerek ve kısır topraklarda az ölçü-

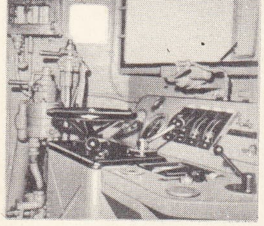

elektrikli lokomotif kabini

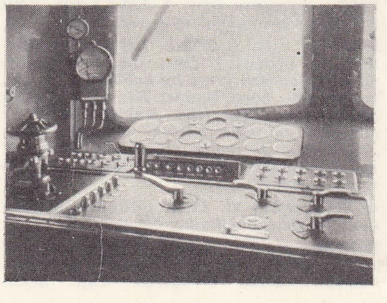

dizel lokomotif kabini

Foto. S.N.C.F. (LAROUSSE)

de arpa ekerek geçinir. Hayvancılık pek gelişmemiştir. Bu aşırı nüfusu ülke 1871 ayaklanmasında, sömürgecilere bırakılmış olan Sebaou vâdisinin ve vad Summam'ın alçak topraklarını kaybetmiştir. Kabiliyeliler zanaatçılık (yün dokuma, çanak çömlek, mücevher, örgü işleri) yaparak ve geçici bir süre için göçerek (Cezayir'de gezgin satıcılık, Fransa'da sanayi işçiliği) ek geçim kaynakları ararlar.

● *Küçük Kabiliye,* Bicaye art-ülkesi, Biban sıradağlarının orta ve doğu kısmı, Gergur dağları ve Babor sıradağlarını içine alır. Bu bölgeler Büyük Kabiliye'den daha çok araplaşmıştır: kabiliye lehçesi konuşulmaz ve eski berberî hukuku uygulanmaz. Nüfus orman açıklıklarında köycükler halinde dağınık yaşar. Zeytin ve incir, tarım iktidasının temelidir, ama arpa ekimi ve hayvancılık batıdan daha büyük yer kaplar. Orman geniş alanları örter; nüfus yoğunluğu fazla olan (km²'ye 50 kişi) Küçük Kabiliye'de birçok kişi geçici olarak Fransa'ya göçer.

● *Kollo Kabiliyesi,* Cavallo burnuyle Stora körfezi arasında Numidya sıradağlarının kuzeyinde (Cebel Gufi 1 183 m) uzanır. Ormanlık bir bölgedir, billûrsu ve volkanik dağ kütlelerinden oluşmuştur. Yoğunluğu az olan ve orman açıklıklarındaki küçük köylerde dağınık yaşayan halk, arpa eken ve sürülerini ormanlarda otlatan yerleşik çobanlardan meydana gelir.

● *Doğu Kabiliye,* Eduah dağ kütlesi (1 008 m) ile Annaba ovasını çevreleyen dağlardan meydana gelmiştir; bölgede yerleşik çobanlar yaşar.

◆ **İ.** Leng. Büyük Kabiliye'de ve Küçük Kabiliye'nin batısında konuşulan berberîce ağzı. (L)

KABİLİYE'Lİ i. (*Kabiliye*'den *Kabiliye-li*). Kabiliye'nin yerlisi veya ahalisi.

— ANSİKL. Etnogr. Büyük Kabiliye halkı, lehçe ve âdetlerini muhafaza etmişlerse de, öbür kabiliye halkları araplaşmıştır. Hemen hemen hepsi yerli köylülerden olan Kabiliyeliler ormancılıkla uğraşırlar. Sosyal teşkilâtlanışları dikkate değer. Köyün her mahallesinin (*karuba*) bir yönetim kurulu vardır: köy, bütünüyle, ilerigelen vatandaşlardan kurulu bir meclis tarafından (*cema'a*) yönetilir. Suç işleyenlere, bir çeşit töresel yasa olan «kanun» uygulanır. Ailedeki durumu önemsiz olmakla beraber kadın, erkekle aynı kanunî haklara sahiptir. Fransız işgaline başkaldıran Kabiliyeliler, mareşal Randon tarafından bastırıldı. Randon ülkeyi korumak için 1857'de Fort-Napoléon kalesini (sonra Fort-National, bugün Larbaa- Nat-İraten) yaptırdı. 1871'de Kabiliyeliler yeniden başkaldırdılar ve ülkeleri 1955'ten itibaren başlıca ayaklanma merkezlerinden biri haline geldi. (L)

KABİLİYET i. (ar. *ḳâbiliyyet*). Yetenek, bir şeye karşı doğuştan gelen veya sonradan edinilmiş istidat, yatkınlık, beceriklilik: *Rabia'nın musiki kabiliyeti ve musikideki bilgisi Peregrini'nin yardımıyle artar* (H. E. Adıvar). *Mademki sana irşat vazifesi verdi, demek ki sende o kabiliyeti gördü* (N. Araz). *Konuşma kabiliyeti.* || Hassa, olabilirlik: *Bana: Ya görmek, ya işitmek kabiliyetini kaybedeceksin, hangisinden geçebilirsin? deseler, zannederim hiç düşünmem gözlerimi feda ederim* (N. Ataç). *Ciğerlerinin bütün kabiliyetiyle geniş bir nefes aldı. Ne büyük bir zevkle sigarasını içiyordu* (Vâ-Nû). || —*Esk.* Olabilirlik. || *Kabiliyet-i harbiye,* savaşma kabiliyeti. || *Kabiliyet-i icraiye,* uygulama imkânı. || *Kabiliyet-i intikal,* aktarılma, devredilme imkânı. || *Kabiliyet-i istiabiye.* [Gemi v.b. için] Alabilme haddi, kapasite. || *Kabiliyet-i telkin,* telkin gücü.

— Fels. *Esk. Kabiliyeti ahz,* alma yeteneği. || *Kabiliyet-i aksiye,* çevrilme, değiştirilme imkânı.

— Fiz. *Esk. Kabiliyeti incirar,* bazı madenlerin tel haline gelebilme özelliği. || *Kabiliyet-i inhina,* eğilme, bükülme özelliği. || *Kabiliyeti inkısam,* parçalanma ve bölünme özelliği. || *Kabiliyeti tatarruk,* bazı madenlerin levha haline gelebilme özelliği.

— Huk. *Esk. Kabiliyeti taksim,* bölünebilme, bölünebilir (şey).

— Kim. *Esk. Kabiliyeti inhilaliye,* eriyebilir olma.

— Psikol. *Esk. Kabiliyeti taharrüş,* uyarılma hassaslığı, duyarlılık. || *Kabiliyeti teheyyüc,* heyecanlanmağa eğilimli olma.

— Teknol. *Tırmanma kabiliyeti,* bir taşıtın, belirli eğimdeki bir yokuşu sabit bir hızla çıkma kabiliyeti; yokuşun saniyede metre veya saatte kilometre cinsinden verilen bu denge hızının her değerine tekabül eden ve metrede milimetre cinsinden ifade edilen en büyük değeri. (Genellikle ton başına kilogram cinsinden ifade edilen ve çeşitli hızlarda harcanan kütle gücü ile taşıta uygulanan dinamik dirençlerin, özellikle sürtünme ve hava dirençlerinin toplamı arasındaki farktan yararlanarak çizilen tırmanma kabiliyeti eğrisi, taşıtın düşük hızlarda yola yapışma kabiliyetiyle sınırlanmış, yukarı doğru içbükey olan bir parabol çizer.)

◆ **Kabiliyât** çoğl. i. *Esk.* Kabiliyetler. || *Kabiliyât-ı zihniye,* zihnî yetenekler.

◆ **Kabiliyetli** sıf. Kabiliyeti olan (kimse): *Kabiliyetli çocuk. Yeni.* Yetenekli.

◆ **Kabiliyetsiz** sıf. Kabiliyeti olmayan. *Yeni.* Yeteneksiz (kimse): *Kabiliyetsiz adam.*

◆ **Kabiliyetsizlik** i. Kabiliyetli olmama hali. *Yeni.* Yeteneksizlik. (M)

KÂBİN i. (fars. *kâbin* veya *kâbîn*). *Esk.* Huk. Evlenme töreninde erkeğin kadına verdiği veya vermeyi kabul ettiği, miktarı bir kurul tarafından belirlenen para. *Eşanl.* MİHR-İ MUACCEL, AĞIRLIK, BAŞLIK. (M)

KABİN i. (ing. *cabin* > fr. *cabine*). Küçük ve özel oda, bölme: *Telefon kabini.* || Plajlarda küçük soyunma odası. || Gemilerde kamara. (Bu anlamda daha çok KABİNE terimi kullanılır.)

— Astron. *Uzay kabini,* bir yapma uyduda veya bir uzay gemisinde astronotların bulunduğu kısım. (Bir uzay kabini, astronotların yerçekim alanı dışında yaşayabilmelerini sağlayacak şekilde düzenlenir; kabinin içinde, organizmanın ihtiyaçlarına cevap verebilecek küçük bir atmosfer yaratılır ve içerisi, göktaşları ile iyonlaştırıcı ışınımlara karşı korunur. A.B.D.'de N.A.S.A. tarafından yapılan «Apollo»nun kabini üç kişilik bir ekibi barındırabilir.)

—Dy. *Kabin koruyucu,* madenî kasalı bir yolcu arabasının uç kısmını meydana getiren, kalın saçla sağlamlaştırılmış ve genellikle kaplamalı arkalık. || *Makinist kabini,* bir lokomotifte manevra ve kumanda âletlerinin bulunduğu yer.

— Havc. *Pilot kabini,* bir uçakta, pilot ve ikinci pilotlarla çeşitli idare mekanizmalarının bulunduğu kısım. (LM)

KABİNDA, Kongo-Kinşasa'da yer, Lomami ilinin merkezi, Lusambo'nun güneydoğusunda. Ticaret merkezi. (L)

KABİNDALAR, Kongo cumhuriyeti ile Kongo devleti arasında yerleşmiş olan Portekiz sömürgesi zenci halkı. Tarım, madencilik, marangozluk ve gemi inşaatıyle uğraşırlar. Kabindalar usta denizcidir. (L)

KABİNE i. (fr. *cabinet*'den). Plajlarda soyunup giyinmeğe yarayan özel bölme: *Bir kabineye girip soyundum* (S. F. Abasıyanık). [*Kabin* de denir]. || Muayenehane; küçük oda: *Herhalde kabnesindedir. Haydi şuna telefon et bakalım* (Vâ - Nû). || Tuvalet, helâ.

— Denizc. Yolcu gemilerinde kamara karşılığı olarak kullanılan deyim. || *Kabine kamarotu (kabineci),* yolcu gemilerinde kamaraların her türlü hizmetinden sorumlu olan kamarot. (Bk. KAMAROT.) || *Kabine yolcusu,* yolcu gemilerinde kamara personeli tarafından kamara yolcularına verilen ad.

— Dil bil. XIX. yy.da bu kelime yerine ve aynı anlamda İtalyancadan alman «*gabinetto*»nun türkçe telaffuzuna göre «*kabineto*» kullanılmıştır. Yüzyılın sonlarında «*kabine*» ve «*kabineto*» bir süre birlikte kullanılmış, daha sonra «*kabineto*» yerini «*kabine*»ye bırakmıştır.

— Siyaset ve Huk. Bakanlar kurulu, hükûmet. *Dahiliye nazırı olarak Ahmet İzzet ve Bahriye nazırı olarak Salih Paşalar kabinede bulunuyordu* (Atatürk). || *Kabine buhranı,* bir kabinenin güvenoyu alamamak, istifa gibi sebeplerle düşmesi ve yenisinin kurulmasının, karşılaşılan güçlükler yüzünden uzaması. || *Geçici Kabine.* Bk. *Geçici* BAKAN*'lar kurulu.* || *Gölge kabine,* görev yapmakta olan bakanlar kuruluna paralel ve her bakanlığın bir karşılığı bulunmak suretiyle muhalefetin görevlendirdiği milletvekillerinden meydana gelen kabine. || *İç kabine,* bakanlar kurulu içinde, programın ve ana hedeflerin gerektirdiği görev ve sorumluluklar bakımından önem kazanarak birbirine daha fazla yaklaşan bazı bakanların başbakanla birlikte meydana getirdiği küçük grup. (M)

KABİNETO i. (ital. *gabinetto*'dan). *Esk.* Bakanlar kurulu, hükûmet: *Fransız kabinetosu istifa etti.* || [Gemilerde] Kamara. (M)

KABİR veya **KABR** i. (ar. *ḳabr*'den). Mezar: *Gel ser-i kabrimde dur bir lâhza ey simin beden / Nurdan bir serv dikmişler kıyas etsin gören* (Yenişehirli Avni). *Bilmezler ki bu kabirle yoktur alâkam; / Ben o çiçeklerdeyim, ben bu çiçeklerim* (C. S. Tarancı). *Anlardı nedir azabı kabrin / Görseydi bu hali cennetinden* (Abdülhak Hâmid) *Yeni.* Gömüt.

— ÇEŞ. DEY. *Kabir azabı çekmek,* büyük üzüntü duymak, çok sıkılmak: *O kalabalığın içinde kabir azabı çektim.*

◆ **Kabirgâh** i. *Esk.* Mezarlık olan yer.

◆ **Kabrî** sıf. *Esk.* Mezarla ilgili. (M)

KÂBİR sıf. (ar. *kibr,* büyüklük'ten *kâbir*). *Esk.* Büyük, ulu. || İhtiyar. || *Kâbiren an kâbir,* büyükten büyüğe: *Ana rifat kâbiren an kâbirin mevsuldür* (Nedim). [M]

KABİR (NEHR EL-), Ortadoğunun Akdeniz'e dökülen iki kıyı ırmağının ortak adı. Eskilerin *Eleutheros* adıyle andıkları daha güneydeki Lübnan-Suriye sınırı boyunca uzanır. Öteki ise Lazkıye'nin doğusunda denize dökülür. (L)

KABİR, hintli mistik (Benares 1435 ? - Maghar, Gorakpur yakını, Uttar Pradeş 1518). Ailesi müslüman olan Kabir, önce Ramananda'nın öğrencisi oldu; sonra Allah veya Roma adıyle tapınılan tek tanrı mezhebini yaymağa çalıştı. Değeri müslümanlar kadar hindularca da bilinir. Bütün dinleri ve doktrinleri uzlaştırmağa çalışan bir insan olan Kabir, çeşitli dinler arasındaki ayırımlarla kast farklarını ortadan kaldırmağa çalıştı. Yazdığı şiirler Rabindranath Tagor tarafından tercüme edilmiştir. (L)

KABİS i. Nümisim. Eski arap parası. (L)

KABK (CEBEL EL-), arap coğrafyacılarının Kafkas dağlarına verdikleri ad. Eski coğrafya anlayışına göre bu dağ sırası Kaf dağlarının bir bölümünü meydana getiriyordu. Kabk dağları, Yecüc ile Mecüc'ün önünde set görevini yapmış birçok efsaneye konu olmuştur. (M)

KABL zf. (ar. *ḳabl*). *Esk.* Evvel, önce, önceki, öncesi: *Mümessilin bahsettiği hudut kablelharb mevcut olan hududumuşdur* (Atatürk). [*Eşanl.* MUKADDEM.] (*Zt.* BA'D.) || *Kabl-el-hicre,* Hicretten önce. || *Kabl-el-İslâm,* İslâmdan önce, müslüman olmadan önce: *Filhakika Türkler kabl-el-islâm ve ba'd-el-islâm, Avrupa içerisine girmişler, taarruzlar, istilâlar yapmışlardır* (Atatürk). || *Kabl-el-mevt,* ölümden önce, ölmeden önce. || *Kabl-el-miat,* müddetinden önce, ölmeden önce. || *Kabl-el-milâd,* Milâttan önce: *23 Nisan 1920 sanki bir kabl-el-milâd* (F. R. Atay). || *Kabl-el-vuku,* olmadan önce, bir olay ortaya çıkmadan önce: *Gülünç olmak korkusu ne kadar fenalıkların önünü almış, ne kadar çirkinlikleri kabl-el-vuku menetmiştir!* (Cenab Şahabeddin). || *Kabl-el-vürûd,* gelmeden, kavuşmadan, ulaşmadan önce. || *Kabl-eş-şüru,* başlamadan önce. || *Kabl-et-taam,* yemekten önce. || *Kabl-et-tarih,* tarihöncesi, prehistorya: *Kabl-et-tarih zamanlarda bile saf kavim bulunmazsa tarihî devirlerde kavmî hercümerçlerden sonra artık saf bir kavmiyet aramak abes olmaz mı?* (Ziya Gökalp). || *Kabl-et-tecribe,* deneyden önce. || *Kabl-et-telâkî,* buluşmadan önce, kavuşmadan önce. || *Kabl-et-tufan,* Tufan'dan önce. || *Kabl-et-tulû,* güneşin doğuşundan önce, tan vakti. || *Kabl-ez-zevâl* (veya *kabl-ez-zuhr*), öğleden önce. || *Makabl,* geçen, geçmiş, geçmişte kalan, bir şeyin öncesi, mazi. *Zt.* MABAD.

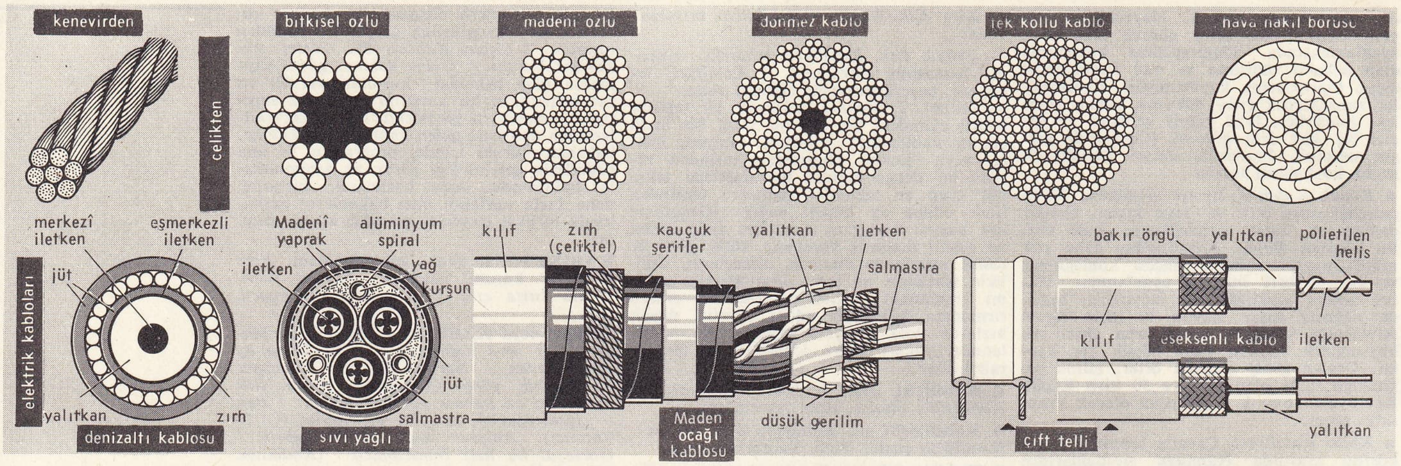

kablolar

— Fels. *Esk. Kabl-el-mantık,* çocukta henüz mantıksal kavramlar ve muhakemenin oluşmadığı dönem. Daha çok ilkel kavimlerde görülen akılcı düşünceden önceki anlayış.

— Huk. *Esk. Kabl-el-feth muknur,* bir ülkenin mensupları tarafından gömülmüş olan ve o ülkeyi fetheden islâm askerleri tarafından bulunan, padişah ve asker arasında bölüşülen define. (M)

KABLO i. (fr. *câble*'den). Elektrik akımını iletmeğe yarayan, dışı yalıtkan bir madde ile kaplanmış tel.

— Ask. *Kablo arabası,* sahra kablo makaralarını taşımağa veya ulaştırma yolları dışında sermeğe yarayan madenî el arabası. || *Kablo serme âleti,* sahrada askerî telefon kablolarını kısa zamanda sermeyi sağlayan âlet. (Hafif kabloların serilmesi için göğüste veya sırtta taşınan kablo makaraları ile, el arabaları, kamyonlar ve ciplerde taşınan çeşitli kablo serme âletleri de vardır.) || *Hücum kablosu,* kauçukla yalıtılmış makara üzerine sarılan ve kısa zamanda askerî telefon hatlarının kurulmasını sağlayan teller. (Hücum kablosunun bir kilometresinin ağırlığı 7 kg, sahra kablosununki 35-40 kg arasındadır.)

— Dy. *Bağlantı kablosu,* iki vagonun elektrikli ısıtma devrelerini birleştiren, çok kuvvetli yalıtılmış elektrik kablosu elemanı. || *Taşıyıcı kablo,* zincirleme süspansiyonlu akım dağıtım sisteminde, sarkaçlar aracılığıyle kontak telini veya tellerini taşıyan tablo.

— Denizc. *Kablo döşemek,* kablo gemisiyle deniz altına kablo çekmek. || *Kablo gemisi,* iki kıyı arasına deniz altı kablosu döşemek veya döşenmiş kabloları onarmak için yapılmış özel biçim ve nitelikte gemi. (Bk. ANSİKL.) || *Kablo işareti,* gemiler tarafından üzerine demir atılarak hasara uğramasını önlemek için, denizaltı kablolarının denizle kavuştuğu noktalarda sahile dikilen, üzerine beyaz boya ile başaşağı bir demir (çapa) resmi çizilmiş levha. || *Kablo kaldırmak,* daha önceden döşenmiş bir deniz altı kablosunu muayene etmek veya onarmak için deniz dibinde çengel sürüyüp takmak suretiyle kablo gemisinin güvertesine çekmek. — Üzerine demir atmak veya yakınına atılmış bir demirin taraması suretiyle gemi demirine takılan kabloyu vira sırasında su üstüne çıkarmak. || *Kablo şamandırası,* kablo gemilerinin tanklarındaki kablo stokunu bitirdikten sonra limana dönerek kablo ve diğer ikmali yapması gerektiği zaman, kablonun ucuna bağlayarak derinliğe yeter uzunlukta zincirle denize bıraktığı şamandıra. (Kablo gemileri her türlü ikmali yaptıktan sonra yeniden döşeme işine başlamak üzere önce bu şamandırayı bulur; sonra zincirinin ucuna bağlı kabloyu çekerek çalışmalarını sürdürür.)

— Elektr. ve Telekom. Aynı kılıf içinde mekanik olarak veya elektrik yoluyle birleştirilmiş iletken tellerden meydana gelen bütün. (Bk. ANSİKL.) || *Deniz altı kablosu.* (Bk. ANSİKL.) || *Eşeksenli* (veya *eşmerkezli*) *kablo,* içi dolu silindir biçimindeki bir merkez iletkeniyle bu iletkeni çevreleyerek dönüş iletkenini meydana getiren içi boş silindir biçimindeki yalıtılmamış bir iletkenden meydana gelen kablo: *Eşeksenli kablolar özellikle yüksek frekanslı akımların, çok az bir enerji kaybıyle iletilmesine yarar.* || *Hertz kablosu,* yönlendirilmiş kısa dalga veya çok kısa dalgalarla yapılan bağlantıların tümü. || *Merkezî taşıyıcılı kablo,* merkez iletkeni, ortadaki taşıyıcı bir çelik halat üzerine sarılmış bir bakır levhadan meydana gelen ve dış iletkeni de bir yalıtkanla merkez iletkenine eşmerkezli olarak yerleştirilen deniz altı telefon kablosu. || *Püpinli kablo,* yer yer indükleme bobinleri taşıyan telefon kablosu. (Kablo boyunca yayılan dalga boyunun 9 veya 10 kadar bobini kapsaması şartıyle, böyle bir kablo, toplam direnci aynı olan ve özindükleme katsayısı düzgün olarak dağılmış bir kablonun yerini tutar.) || *Elektrik kablosu.* Bk. ANSİKL. *Telefon kablosu.* Bk. TELEFON.

— Havc. *Yön veya derinlik kablosu,* bir uçağın kanatçıklarına, yön veya derinlik dümenlerine kumanda etmeğe yarayan madenî halat donanımı.

— Mad. oc. Eski bitkisel halatların yerine kullanılan, bitkisel veya maden özlü tel halat. || *Kablo yatağı,* bir Koepe makarasının oluğu üzerine yerleştirilerek kablonun makara üzerinde kaymasını önleyen, tahta veya sert bir maddeden yapılmış yatak. (Deri ve alüminyumdan yapılan kablo yatakları halata daha iyi yapıştığı için tahtadan yapılanlar tercih edilir.) || *Baş kablosu,* bir çekme sisteminde, çekişi sağlayan kablo. || *Çıkarma kablosu,* çıkarma makinesiyle harekete geçirilen ve kuyu içinde, kafesin veya skipin hareket etmesini sağlayan kablo. || *Denge kablosu,* iki ucu, iki kafesin döşemesine bağlanarak kuyunun dibinde bir yarım halka meydana getiren ve maden çıkarma devresi boyunca çıkarma makinesinin kuvvet çiftini ağırlığıyle dengeleyen kablo. || *Kuyruk kablosu,* bir çekme sisteminde veya bir kuyuda geri dönüşü sağlayan kablo. Bk. ANSİKL.

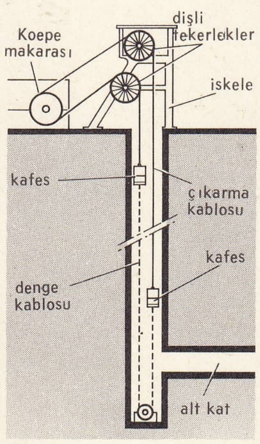

bir maden ocağında denge ve çıkarma kablosu

— Teknol. Bitki elyafından veya madenî tellerden yapılmış, çok kalın bükme halat. (Bk. TEL *halat.*)

— Tic. *Kablo havalesi* (ing. *Cable Transfer*), döviz ticaretinde kullanılan ve genellikle New York ile ilgili telgraf havalelerini belirtmeğe yarayan terim.

— ANSİKL. Denizc. *Kablo gemisi,* karşılıklı iki yaka arasında kablo döşemekten, kıtalararası kablo döşemeye kadar çeşitli çalışma alanlarına göre yapılır. Genellikle telefon ve telgraf şirketleri tarafından yaptırılarak çalıştırılır. Kablo gemilerinin, biri kablo toplayıcı, diğeri kablo döşeyici olmak üzere iki veya her iki işi birlikte görebilecek nitelikte bir yardımcı makine ile baş ve kıç taraflarında denize doğru uzanmış büyük tamburataları (sabit makaraları) vardır. Döşenecek kablolar, kablo tankı denilen ambarlara kangallar halinde yerleştirilerek taşınır. Büyük kablo gemilerinin genellikle ikisi baş, biri kıç tarafta olmak üzere üç kablo tankı vardır. Döşeme işi, kablonun bu tanklardan alınarak sağıcı makineden dolaştırıldıktan sonra kıç taraftaki makineden denize verilmesiyle yapılır. Kablonun dibe vardığı uzaklık 40 mili bulur. Makine üzerindeki bir dinamometre yardımıyle otomatik olarak ayarlanarak akış hızında düzen sağlanır. Toplama işi daha çok deneme ve onarım için yapılır. Bunun için toplayıcı makine ve baş makaralar kullanılır.

Kablo gemisinin baş ve kıç tarafında iki tane halat mataforası vardır. Bunlardan baştaki, kabloları kaldırmakta, kıç taraftaki de denize dökülmekte ve tamir işlerinde kullanılır. Ambarlarda, kabloların yerleştirilmesi için fıçı biçimi sandıklar vardır. Baş taraf içeri doğru kıvrıktır. Gemi düşük hızlı bir motorla donatılmıştır.

İlk deniz altı kablosu 1850-1851'de Douvres ile Sangalte arasında, özellikle kablo döşemek için donatılmış olan *Goliath* adlı romorkörle döşenmiştir. Dünyanın en büyük kablo gemisi olan ünlü *Great-Eastern,* özellikle Atlas okyanusuna döşenen ilk kablo ve 1870'te Bombay'dan Aden'e döşenen kablo için birçok kere kiralanmıştır. Başlangıçta kablo döşemek ve onarmakta kullanılan gemiler, bu özel işe göre hazırlanmış normal gemilerdi. Kablo gemisi olarak yapılan ilk gemi 1872'de inşa edilen *Hooper* adlı gemidir, bunu sonradan *Faraday* izledi. Bugün yeryüzünde sayısı kırkı bulan açık deniz kablo gemilerinin en büyüğü «Long Lines» adlı amerikan gemisidir. 155 m boyundaki, 9 312 tonluk bu gemi, çağın en modern elektronik âletleriyle donatılmıştır. 31,7 mm çapında, 2 000 deniz mili uzunluğunda kablo depolayabilecek üç kablo tankından başka, onarım işlerinde kullanılacak 100 mil uzunluğunda yedek kablo alabilen bir yardımcı tankı vardır. Döşeme sırasında, okyanusun bazı derinliklerinde kablonun dibe vardığı uzaklık 40 mili bulur. Gemi bu durumda bile 8 millik düzenli bir hızla döşeme işini sürdürebilmektedir.

— Elektr. ve Telekom. *Elektrik kablosu,* çıplak veya yalıtılmış olabilir. Kuvvet iletiminde bakır veya alüminyumdan yapılmış *çıplak kablo*'lar kullanılır. Bununla beraber, çok yüksek gerilimli iletkenler (60 000 - 380 000 V) her zaman alüminyumdan yapılır. Bu kabloların kopmaya karşı direnci, iletkenin toplam kesitinin yüzde ikisi kadar kesitteki bir çelik iletkenle artırılır. Ω/km ile belirtilen aynı elektrik direnci için, alüminyum ve çelikten yapılmış bir kablo, bakır bir kablonunkinden çok daha büyük

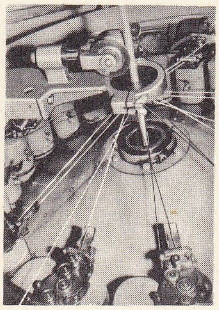
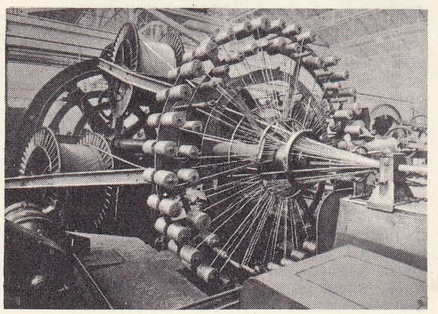

kablolar: solda, kablo tellerinin örülmesi; sağda, güç kablolarının birleştirilmesi

Foto. Genest (LAROUSSE)

bir kesit ve mekanik direnç gösterir; ayrıca ağırlığı da daha azdır. Bu yüzden, çok yüksek gerilimli hatlarda alüminyum kullanmak gerekir; özellikle bu durumda, iletkenler arasındaki Corona olayı, bu iletkenlerin çapının mümkün olduğu kadar küçük olmasını gerektirir. Bazen saf alüminyum yerine, yüzde 98,5 - 99 alüminyum ve yüzde 1,5 - 1 magnezyum ve silisyum alaşımı kullanılır. Almelec, Aldrey gibi adlar alan bu alaşımın kopmaya karşı direnci, alüminyumun direncinin (15 - 18 kg/mm²) iki katı kadardır (30-35 kg/mm²).

Yalıtılmış kablolar, madenî bir armatürle korunmuş veya korunmamış ipek, gütaperka, pamuk gibi yalıtkan maddelerle kaplı bakır tellerden meydana gelir. Dış armatürleri olmayan kablolara genelikle «elektrik teli» denilir.

Çok iletkenli kablo'lar, aynı koruyucu kılıf içinde, birbirinden yalıtılmış birçok kablonun birleşmesiyle meydana gelir. Armatürlü kablolar özellikle deniz altı telgraf hatlarında, yer altı telgraf ve telefon hatlarında ve aydınlatmada kullanılır. Bir kablonun sanayi değeri üç etkene bağlıdır: 1. iletkenin elektrik direnci 2. yalıtkan kılıfın elektrik direnci; 3. orta iletkenin elektrostatik sığası. Deniz altı kablolarının ilk denemesi, 1840'ta Wheatstone tarafından yapılmıştır. 1842'de Morse New York körfezinde ilk telgraf haberleşmesini salğadı; W. Breit, Londra'da kardeşi Jacob Breit ile beraber, Fransa hesabına Manş'ı geçen ilk kabloyu yaptı ve 25 eylül 1851'de çalıştırdı. 1853'te İngiltere, İrlanda'ya bağlandı. 1856'da New York ve Londra'da ilk kablo yapım şirketleri kuruldu ve 12 ağustos 1858'de Newfoundland ile Avrupa arasında ilk telgraf haberleşmesi yapıldı. 1869'da, fransız kablosu Brest ile Saint - Pierre - et - Miquelon arasında denize indirildi. 1897'de Fransa ile Amerika arasında bir kablo kuruldu. Brest 1905'ten itibaren Dakar ile doğrudan doğruya konuşabiliyordu ve 1915'te Brest-Kazablanka kablosu kuruldu. En uzun kablo Vancouver adası (Kanada) ile Southport (Queensland, Avustralya) arasını bağlayan kablodur ve uzunluğu 14 516 km'dir. Avrupa kıtası ile Amerika Birleşik devletleri arasındaki yeni telefon kablosu (Fransa, Almanya ve American Telephone and Telegraph'ın ortak malı) Penmarch'dan (Finistère) başlayarak Newfoundland'da son bulur; buradan, başka bir kablo Sydney Mines'e (Kanada) bağlar. Oradan da New York'a Hertz dalgalarıyle bağlantı sağlanır. 22 Eylül 1959'da açılan bu sistem yüksek kaliteli 36 konuşmayı aynı anda sağlar. Deniz altı telgraf kabloları ve kablo gemileri milletlerarası anlaşmalarla korunmaktadır.

Eşmerkezli (veya *eşeksenli*) *kablo*'da iki iletken, polietilen, polisterol veya hava gibi bir yalıtkanla birbirinden ayrılır; dış iletken ise yalıtkan halkalarla tutturulur. Böyle bir kablo, saniyede birkaç milyon devirlik frekansları geçirir; ayrıca, dış iletken bir ekran ödevi görerek kabloyu dış etkilere karşı korur. Eşeksenli kablolar, aynı anda 200 kadar telefon konuşması ile radyo ve televizyon programlarının iletilmesini sağlar. Telefon tesislerinde, yalıtkanlı kılıflı kablolar kullanılır. Örülmüş kalın iplerden meydana gelen kılıf, atmosfer etkenlerinin (kar, su, buz) iç kısımlara sızmasına engel olacak özel bir biçimdedir.

● *Deniz altı kabloları.* Kıtalararası haberleşmede telsiz bağlantıları yeni bir çığır açmış ve çok yararlı olmuştur. Fakat *deniz altı kablosu*'nın kullanılması, daha büyük bir kararlılık, aynı anda daha çok sayıda haberleşme imkânı gibi bazı özellikler ve üstünlükler gösterir. Deniz altı kabloları özellikle trafiği yüklü olan bağlantılarda tercih edilir. Yapma uydularla haberleşmenin bulunması durumu değiştirmemiş; deniz altı kablolarıyle yapılan haberleşmeye yardımcı olmuştur.

İlk kullanılan deniz altı kabloları, tek iletkenli ve dönüşü denizden olan telgraf kablolarıdır. Böyle bir deniz altı kablosu, ilk olarak 1886 yılında Atlas okyanusuna çekilmiştir. Eşeksenli deniz altı telefon kablolarının kullanılması oldukça yenidir: Atlas okyanusuna ilk deniz altı telefon kablosu 1956-da çekilmiştir.

Bu eşeksenli çiftin yapısı, karada kullanılan eşeksenli kablonun yapısına benzer; yalnız kablonun mekanik direncini sağlamak için, iki iletken arasındaki boşluk politenle tamamen doldurularak yalıtılmıştır. Deniz altı telefon kabloları, uç istasyonlardan beslenen, denizin içine yerleştirilmiş tekrarlayıcılarla (repetör) donatılır. Bunlar, ancak uzun ömürlü elektron lambalarının geliştirilmesiyle gerçekleştirilebilmiştir. Bu tekrarlayıcılardaki gelişmeler ve bunların transistorlu olarak yapılması, sayılarının artmasını sağlamıştır. Böylece, iletilen frekans bandının genişliği ve dolayısıyle telefon kanalının sayısı artmıştır. 4 000 Hz'lik 540 kanal veya 3 000 Hz'lik 720 kanal kullanılabilmektedir.

Öte yandan, son yıllara kadar deniz altı kabloları, hem kabloyu dalgaların aşındırmasından ve gemilerin demirlerinden koruyan, hem de kablonun yerleştirilmesi veya kaldırılması sırasında meydana gelen çeşitli zorlamaları karşılayacak mekanik direnci sağlamak üzere çelik tellerden bir armatürle kaplanmış, eşmerkezli bir çiftten yapılıyordu.

Gerçekte, ancak kıyılara yakın yerleştirilen kablolarda koruyucu tabaka gerekir; çünkü açık denizlerde ve derinde, deniz hemen hemen hareketsizdir ve kablo bir defa yerleştirildi mi, hiç bir zorlama ile karşılaşmaz. Modern kablolarla gitgide artan frenkanslar iletilmektedir. Zayıflamayı azaltmak, için, boyutları büyütmek gerekir; bu da kablonun ağırlığı ve maliyetini arttırır. Fakat yüzey olayı sebebiyle, yani kütlesel iletkenlerdeki yüksek frenkanslı alternatif akımların dağılımının düzgün olmaması ve iletkenin yüzeyine doğru artması dolayısıyle, bir kablonun iç iletkenin çapı büyütüldüğü zaman, yüksek frekanslarda, bakırın orta kısmı hemen hemen kullanılmaz. Bunun sonucu, derinlerde kullanılan bir kablonun iç iletkeninin, mekanik zorlamaları karşılayacak çelik tel veya halat üzerine sarılmış bir bakır levhadan meydana gelebileceği düşünüldü; böylece, derinlerde kullanılacak kabloyu koruyucu kılıfla kaplamağa lüzum kalmadı. Deniz altı kablo bağlantılarının çoğunda bu kablolar kullanıldığı için, bu yeni usul deniz altı kablolarının daha ekonomik ve daha elverişli olmasını sağlamıştır. *Merkezî taşıyıcılı kablo* denilen bu kablolar, en yeni denizaltı bağlantılarında kullanılmıştır: Tuckerton (New Jersey, A.B.D.) - Saint - Hilaire - de - Riez (Fransa) [1965] arasındaki dördüncü transatlantik kablo; Cannes - L'Ile - Rousse (1966); Perpignan - Tétouan (1967) ve Marsilya - Tel - Aviv kabloları (1968).

— Mad. oc. Manilla kenevirinden yapılan eski çıkarma halatları yerine bugün, yüksek dirençli (150 ile 200 kg/mm²) çelik tellerden yapılan *madenî çıkarma kabloları* kullanılır. *Düz madenî kablo*'lar az kullanılır. Çok kullanılan *yuvarlak kablo*'lar, çıkarma makinelerinin tamburları üzerine, yan yana helisler halinde veya hareketli büyük bir makara (Koepe makarası) üzerine yarım devir yaparak sarılır; böyle bir kablo, helis şeklinde bükülmüş 6, 8 veya daha fazla kablo kolundan meydana gelir; her kablo kolu da ayrıca, helis şeklinde bükülmüş yuvarlak tellerden meydana gelir ve yuvarlak, düz veya üçgen şeklinde olabilir. Bir çıkarma kablosunun kopma tehlikesini önlemek için, kablonun emniyet katsayısı büyük alınır; yani kablonun kopma sınırı, taşıdığı en büyük yükten altı veya yedi kat fazla olmalıdır; ayrıca kablonun durumu her dakika kontrol edilir.

Denge kablosu'nun ağırlığı çıkarma kablosunun ağırlığına eşittir; ancak, yalnız kendi ağırlığını taşıdığı için, çıkarma kablosu kadar dayanıklı olması gerekmez. Kablonun makara üzerinde kaymasını önlemek için, bunlar Koepe sisteminin çıkarma makinesiyle kullanılır.

Kuyruk kablosu, varagelenin ucuna yerleştirilmiş bir makaradan geçer ve motris çıkrığın ikinci tamburu üzerine, *baş kablosu* ise diğer tambur üzerine sarılır. Varageleyi sağlamak için her tamburun alternatif bir şekilde makineye bağlanması ve avaraya alınması gerekir. (L)

KABOTAJ i. (fr. *cabotage*). Uzak yol deniz seferinin karşıtı olarak kıyılar boyunca, özellikle bir devletin kendi limanları arasında yapılan ticaret, deniz seferi. ‖ *Kabotaj gemisi,* kabotaj hattında çalışan gemi. ‖ *Kabotaj bayramı.* Bk. TEMMUZ.

— ANSİKL. Huk. *Kabotaj*'ın vatandaşlara hasredilmesi millî ticaretin ve genellikle millî ekonominin gelişmesini hızlandıracak bir unsurdur. Bunun için devletler, yabancı gemi ve yabancı uyruklu kimseler açısından kabotaj yasağı koymaktadır. Kabotaj yasağı koyma yetkisi devletler hukukunun genel prensiplerine aykırı değildir, bazı sözleşmelerde de (1921 Barcelona sözleşmesi veya 1944 Chicago konvansiyonları) kabotaj yasağı koyma yetkisi açıkça kabul edildi. Türkiye, kabotaj yasağı koyma yetkisini suyollarıyle yapılan taşımalar bakımından 19 nisan 1926 tarih ve 815 sayılı Türkiye Sahillerinde Nakliyatı Bahriye (kabotaj) ve Limanlarla Karasuları Dahilinde İcrayı Sanat ve Ticaret Hakkında kanun ile düzenledi. Daha önce 1923'te İzmir'de toplanan Türkiye iktisat kongresinde birçok vesileyle kabotajın önemi üstünde duruldu. Kongrede bu konuda oybirliğiyle alınan karara göre «kendi limanlarımızda kendi bayrağımızdan maadasının ticaret yapamaması ve kabotajda hakkı istiklalimizin tamaen istimal edilmesi» öngörülüyordu. 815 Sayılı kanuna göre, Türkiye kıyılarının bir noktasından diğerine yük ve yolcu taşımak ve kıyılarda limanlarda ve limanlar arasında römorkaj ve kılavuzluk ve her türlü liman hizmetlerini yapmak hakkı ancak türk bayrağını taşıyan gemilere tanınmıştır. Yabancı bayrak taşıyan gemilerin bu tür işleri yapması, cezayı gerektiren bir suçtur. Yabancı bayraklı gemiler, ancak yabancı memleketlerden aldığı yolcu ve yükleri türk limanlarına veya türk limanlarından aldığı yolcu ve yükleri yabancı limanlara taşıyabilir. Katobaj kanunu, türk karasularında, Marmara'da, Türkiye'deki nehir ve göllerde gemi bulundurmak ve bunlarla seyrüsefer veya taşıma suretiyle ticaret yapmak hakkını da türk vatandaşlarına tanımaktadır. Böylece yabancıların türk gemileriyle Türkiye'nin kıyılarında ticaret yapmaları önlenmek istendi. Ayrıca bu kanun türk karasularında her türlü deniz ürününün elde edilmesini, kum ve çakıl çıkarılmasını, kurtarma ve yardım faaliyetlerine girişmesini, dalgıçlık, arayıcılık, kılavuzluk, deniz bakkallığı yapılmasını veya her türlü türk aracında kaptanlık, çarkçılık, kâtiplik, tayfalık, amelelik ve diğer hizmetlerde bulunulmasını, iskele ve rıhtım hammallığı ve her türlü deniz esnaflığı yapılmasını da türk vatandaşlarına tanımaktadır. Ancak Türkiye Büyük Milet meclisinin bir yorum kararına göre gemide iştirak payı bulunmayan yabancı öğretmen ve uzmanların, işçi sıfatıyle çalıştırılması kanuna aykırı sayılmaz. Uçaklar bakımından kabotaj yasağı 9 eylül 1341 (1925) tarih ve 2455 sayılı kararname ile kabul edilen Seyrüseferi Havaî talimatnamesiyle kabul edildi. Buna göre bir sözleşme veya imtiyaz mevcut olmadıkça, yabancı ticaret uçakları Türkiye cumhuriyeti hava sınırları dahilindeki iki nokta arasında taşıma yapamaz. (ML)

kablo yatağı

KABR i. Bk. KABİR.

KABRE'LER, Batı Afrika'nın zenci halkı, Togo ile Dahomey'in kuzeyinde yaşarlar. (L)

Kabr-el-Rumiya. Cezayir'de Tipasa'nın doğusunda ve Sahel tepelerinde bulunan eski bir yapı. Anıta yakın bir taş üzerinde bir çeşit haçın kazılmış olması yüzünden yapıya bu ad verilmiştir. Anıtın, M.S. I. yy.da ölmüş bir kralın mezarı olduğu sanılır. (L)

KABRERİT i. (yer adı *Cabrera*'dan fr. *cabrérite*). Miner. Annabergit çeşidi. (L)

KABR-HİRAM, Sur yakınlarında Fenikelilerden kalma sit; buradaki 6 m yüksekliğinde türbe, büyük bir tabana oturtulmuş, üstü piramit şeklinde bir kapakla kaplı lahitler oluşmuştur. (L)

KABRİSTAN i. (ar. *kabr* ve fars, *-istān*'-dan *ḳabr-istān*). Mezarlık, ölülerin gömüldüğü yer, gömütlük: *Şehirler yanlarındaki kabristana nispet bekçi kulübesi kadar kalmış* (Namık Kemal). [M]

KABRİYOL i. (ital. *capriola,* keçi sıçraması'ndan fr. *cabriole*). Koreogr. Bateri kategorisinden dans adımı.

— ANSİKL. Bir *kabriyol* oynamak için, bacağın biri havaya doğru gerilir; öteki bacak sıçrama anında ilk bacağı arka taraftan vurur ve koşut olarak yanına yerleşir;

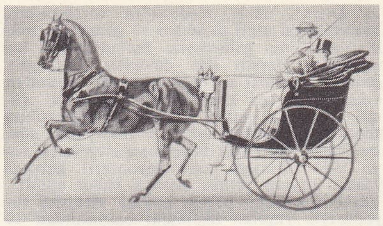

kabriyole

ilk bacak da ikinciye bir vuruş yaptıktan sonra hafifçe açılır. İkinci bacak yere basar, onu 5 pozisyonda birinci bacak izler (kapalı kabriyol); açık kabriyolde birinci bacak, açık pozisyonda başka bir adıma hazır bulunur. Kabriyol her pozisyon ve havada her yönde ve yükseklikte yapılabilir. Kabriyol'a ait bir tanıma ve ilk kabriyol tekniğine XVII. ve XVIII. yy. öğretim kitaplarında rastlanır. (L)

KABRİYOLE i. (fr. *cabriolet*). Arabacılık. Genellikle iki tekerlekli, üstünde açılabilir bir körüğü bulunan iki atlı hafif araba.

— Oto. Üstü açılabilen otomobil. (Kabriyole'nin genellikle 2 veya 3 kişilik oturacak yeri vardır. Üstündeki körük arkaya doğru açılır, camları kapıların içine iner.)

KABUK i. Bazı bitkilerin sap ve dallarını örten dış ve yüzey kısmı: *Ağaç kabuğu.* ‖ Meyvelerin değişik sertlik ve kalınlıktaki dış tabakası: *Yaralı bir kuş mu, kabuğu çatlamış bir nar mı?* (Berin Taşan). *Portakal, limon, kavun kabuğu.* ‖ Ekmeğin pişme sırasında içinden daha çok sertleşen dış kısmı. ‖ *Teşm. yol.* Herhangi bir şeyin sertleşmiş dış tabakası. ‖ *Kabuk bağlamak,* üzeri kabukla örtülmek: *Yarası kabuk bağlamış.*

— ÇEŞ. DEY. *Kabuk koparmak,* kötü sonuçların doğmasına sebep olmak. ‖ *(Kendi) Kabuğuna çekilmek,* çevreyle olan ilişkisini kesmek, toplumdan uzak yaşamağa başlamak.

— Anat. Az çok yuvarlak biçimde olan hayvansal ve bitkisel bütün organların dış kısmı: *Beyin kabuğu.* ‖ *Kabuk madde,* bazı organların dış tabakasını meydana getiren çeşitli maddelere verilen ad: *Beynin kabuk maddesi. Böbreküstü bezlerinin kabuk maddesi.* ‖ *Böbreküstü bezi kabuğu,* böbreküstü bezinin çevre kısmı (çeşitli hormon salgıları).

— Bağc. *Üzüm kabuğu,* üzüm tanesini saran zar. Bk. ANSİKL.

— Bot. Fasulye, mercimek, bezelye, kahve v.b. tanelerinin dışını saran kılıf. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Kabuk likeni,* duvarların ve ağaç kabuklarının üstünde çok görülen liken çeşidi. ‖ *Dış kabuk,* yaşlı gövdelerde mantardoku tabakasından oluşan ve zamanla parça parça dökülen kabuk. (Meselâ çınarın gövdesinden koparak düşen plakalar birer dış kabuktur.)

— Eczc. Bitkilerin gövde, kök, meyve v.b. gibi çeşitli bölümlerinin ilâç yapmakta kullanılan dış kısımlarına verilen ad: *kınakına kabuğu, turunç kabuğu, nar kökü kabuğu* v.b. (Turunçgillerden birçoğunun [bergamot, limon, portakal] kabuğu esans çıkarmak veya alkolat hazırlamakta kullanılır.)

— İnş. İki kat boya sürülürken, ilk kat kurumadan ikinci katın vurulmasından ötürü boya yüzeyinde meydana gelen bozukluk. ‖ *Kabuk inşaat,* bükülmezliği çift eğrilikle sağlanan, genellikle üzerinde hiç bir taşıyıcı kiriş veya gergi kirişi bulunmayan, çift eğrili bir yüzeyden meydana gelen inşaat şekli. Bk. ANSİKL.

kabuk soyma makinesi (teknol.)

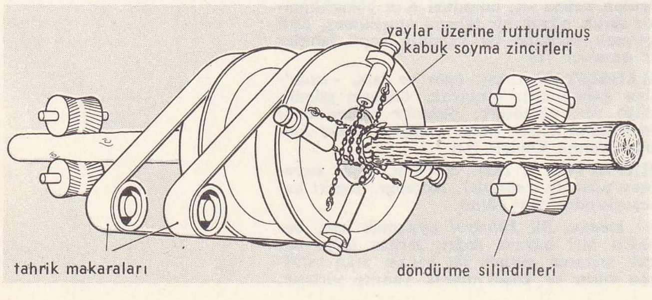

— Jeofiz. Yer *kabuğu.* Bk. ANSİKL.

— Jeol. Kayalar üzerinde kimyasal menşeli ince, yüzeysel tabakalar oluşturan birikinti. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Koruyucu kabuk,* ayrışma sonucu oluşan ve bazı kayaların yüzeyini kaplayan sert bölüm.

— Jeomorfol. Kalın bir toprak tabakası (1 m veya daha fazla) üzerinde toprağın yumrulaşması sonucunda meydana gelen aşırı katılaşmış yüzeysel oluşuk. Kabuk, tutturulmamış oluşukların karbonat veya alçıtaşıyle çimentolanması sonucunda ortaya çıkar. Bk. ANSİKL.

— Metalürji. *Kabuk kalıp,* kum ile fenol reçinelerinden oluşmuş basit bir kabuktan meydana gelen ve orijinal modelin şeklini alan kalıp. ‖ *Kabuk bağlama.* Bk. ANSİKL.

— Mim. İyon sütunu bezeme kıvrımının yan bölümleri.

— Mutf. *Kabuk soyucu.* Bk. ANSİKL.

— Patol. Deriden koparak ayrılabilen üst deri parçası. (Şekline ve büyüklüğüne göre «kepek» veya «kabuk» adını alır. Kabuk döken dermatozlara «kabuklu dermatoz» adı verilir.)

— Seram. Genel görünüşüyle bir deniz kabuğunu andıran vazo. ‖ *Yumurta kabuğu,* çok ince japon porseleni. (Bu porseleni İkeda Yasujiro'nun bulduğu sanılır. Çinliler, «embriyonsuz porselen» dedikleri bu porselen türünün yapımında Japonlarla yarış halindedir. Pembe gruptan olan ve *pembe yumurta kabuğu* denilen türleri çok ender bulunan ve çok aranılan bir porselen çeşididir.)

— Teknol. *Kabuk soyma makinesi,* kağıtlık odunların, telgraf direklerinin, biçilmeden önce tomrukların v.b. kabuğunu çıkarmak için kullanılan mekanik âlet. (Genellikle tomruklar, dönen dişli silindirlerle işlenir, işlenen ve kabuğu soyulan tomruk bir taraftan kendi çevresinde dönerken bir taraftan da ilerler. Kabuk soyma işlemi bazen çok şiddetli su fışkırtarak da yapılır.)

— Tıp. Deri üzerinde bir yaradan veya dalgalanan bir sıvının kurumasından sonra meydana gelen az çok sert plakalara verilen ad.

— Zır. *Kabuk soyma.* Bk. ANSİKL.

— Zool. Bir kısım hayvanların üzerini kaplayan meşin gibi sert kılıf: *Denizkestanesinin kabuğu.*

— ANSİKL. Bağc. *Üzüm kabuğu*'nda, tanen (beyaz üzümde çok fazla oranda), fosforik asit v.b. bulunur, fakat en çok şarabın rengini boyamakta rol oynar. Nitekim içinde boya maddesi bulunan hücreler, şıra fermantasyonu süresince, şıraya geçer (boyayıcı üzüm türleri, bu bakımdan tercih edilir), kabukta ayrıca özel bir koku maddesi vardır, genç şaraba ilk buke'sini verir. Her üzüm çeşidinden değişen bu buke'yi, ileride zamanla kendini şarapta gösterecek gerçek buke ile karıştırmamalıdır.

— Bot. Kabuk, gövde ve kökte, merkez silindirin (özerk) veya özerk parçalarının dışında kalan kısımdır. Eski botanikçiler kabuk deyince bir bitki gövdesinde iç büyütkendokunun dışında kalan kısmı anlıyorlardı. Bu eski anlam tanımlamalı ve uygulamalı botanikte şimdi de kullanılmaktadır.

— İnş. *Kabuk inşaat*'ta elemanlar, genellikle ince beton tabakalardan meydana gelir. Eğrilikler, aynı doğrultuda (küre, elipsoit, döner paraboloit) veya ters doğrultuda (*hiperbolot, hiperbolik paraboloit*) olabilir. Bazıları ayarlanmış, hattâ genişletilebilir bir şekle sokulmuştur. Bu da kalıp işçiliğini kolaylaştırmaktadır. Bunlardan bazılarına, genellikle basınç, bazılarına da çekim etkisi uygulanır. Her iki şekilde de, etkiler önemli kuvvet yığılmalarının meydana geldiği uç veya kenar elemanlar tarafından karşılanmalıdır.

— Jeofiz. Yerkürenin genel bir soğuma geçirdiğini öne süren varsayıma göre, yerin merkezi ergime halindedir ve yalnız yüzeysel bir kabuk (*yer kabuğu*) katı vaziyettedir. Jeoterm derecesi ortalama 33 m'de 1°C olduğuna göre, 30 000 m derinlikte sıcaklık 1 100°C olmalıdır ve bu sıcaklıkta bilinen bütün kayalar ergiyecektir. Gerçekte, yerin yapısı çok daha karmaşıktır (bk. YER); bununla birlikte yer kabuğunun, yüzeysel tabakalar tarafından oldukça kesinlikle tanımlandığı kabul edilebilir; yüzeysel tabakaların niteliği daha derindeki tabakalar gibi yalnız derinliğe değil, geniş ölçüde, gözlemlenen unsurların coğrafî konumuna da bağlıdır. Yüzeysel tabakanın gene coğrafî konuma göre değişen, kalınlığı yaklaşık olarak 35 km'dir; yoğunluğu ise 2,7 ile 3 arasında değişir.

— Jeol. Büyük ölçüde erimiş kireç (bu kireç yeraltında değil yeryüzünde erimiştir) kapsayan yeraltı suları, karst bölgelerinde kalsit kabukları çökeltir. Büyük yarıklar ile mağaraların çeperleri, genellikle, belirli billûrlardan oluşmuş buna benzer bir kabukla kaplıdır.

Kurak ve yarı kurak bölgelerde kuvvetli buharlaşma yağmurlar sırasında süzülen az miktardaki suyu, taşlarla kayaların yüzeyine çıkartır. Sular, bu «çöl parlaklığını» siyah ve mora çalan bir kahverengiye dönüştüren erimiş tuzları (genelikle demir oksitleri ve manganez) kayalarla taşların üstüne çökeltir. Özellikle ilkçağdan kalma yontma taşlar üzerinde oluşan kabuğun da bu şekilde meydana geldiği sanılır. Dönenceler arası kuşakta, meselâ yağışlı mevsimde nehir suyu altında kalan kayaların yüzeyinde de kabuk (bu çok dayanıklı demirli ve magnezyumlu bir kabuktur) oluşabilir.

— Jeomorfol. Demirli veya lateritli kabuklara dönenceler arası kuşakta rastlanır. Kimyasal aşınmaya karşı dayanıklı olan kabuklar, mekanik aşındırmaya karşı da dayanıklıdır ve eski aşınma yüzeylerinin muhafazasını kolaylaştırarak engebe evriminde tespit edici bir rol oynar. Kabuklar, tutturulmamış ve bozulmuş oluşuklar üzerinde yer aldığı zaman kornişler meydana getirir.

Karbonat kabuğuna dönenceler dışı kuşaktaki yarıkurak bölgelerde sık rastlanır (Kuzey Afrika, Meksika v.b.). Bu kabuk, Dördüncü zamanın soğuk devrinde karbonat bakımından zengin örtü halinde akan suların buharlaşması sonucunda oluşmuştur. Katılaşan bu gerecin kalınlığı 2 m'yi bulabilir ve alttaki zeminin aşınmadan korunmasına yardım eder. Birkaç desimetre kalınlığındaki tutturulmamış balçık ile sıvanmış olduğu zaman kabuk, tarımı engeller, bu durumda patlayıcı maddeler aracılığıyle kabuğun parçalanması gerekir (Oran, Doğu Fas). Buna karşılık, şotların kıyılarında bugün bile alçıtaşı kabuğu oluşmaktadır.

— Metalürji. *Kabuk bağlama,* hazneli fırınlar ile yüksek fırınlarda malzemenin devamlı ve düzenli bir şekilde aşağı doğru inmeyerek fırın cidarlarına asılı kalması olayı. Kabuk bağlama olayında, sıcaklığın yükselmesini ve malzemeyi tutan kemerlerin ergimesini sağlayan fırın çalışma temposu yükseltilerek kaçınılabilir. Başka yollarla giderilemeyen kümeleri, cidarlara açılan deliklerden dinamit patlatarak parçalamak gerekir.

— Mutf. *Kabuk soyucu*'lar arasında, soyucu bıçaklar, aynı işi gören kesici namlulu sebze bıçakları, kök sebzeleri (havuç, kereviz, patates v.b.) çabucak soyan soyucu makineleri saymak mümkündür. Bu makineler silindir biçimindedir, iç çeperi rende veya zımpara görevi görür. Kabın dönmesiyle bir yandan diğer yana savrulan sebzeler aşınma suretiyle soyulur.

— Zır. *Kabuk soyma,* bazen ağaç kesimden önce, bazen de sonra yapılır. Kesimden önce (meşe, mantar meşesi) ağacın kabuğu ince gövdenin alt kısmından ve 1,30 m yüksekten olmak üzere halka şeklinde kesilir, bir nacakla da kabuk üst kesikten alt kesiğe varıncaya kadar uzunlamasına yarılır. Bir ispatula veya sivri takozla kabuk gövdeden ayrılır; tomruk söz konusu olduğunda, kesimin yapıldığı yerde kendiliğinden çatlamış parçalar veya kabuklar el ile de alınabilir. Gövdeden ayrılan kabuklar 2 m uzunluğunda kesilir; âdi meşe odunlarının kabukları döner bıçaklı araçlarda, tomrukları birbirine sürterek veya zincirlerle soyulur. (LM)

KABUKİ i. (üç hecesi *şarkı, dans, kişi* anlamına gelen Japonca k.). Oyuncuları diyaloglarıyle ilâhimsi şarkıların ve balemsi oyunların birbirini izlediği japon tiyatro türü.

Foto. Neurdein (LAROUSSE)

— ANSİKL. Japon tiyatrosu dram ve komedi repertuvarının ortak malı olan halk konularını, *no* ve *koruri*'ye özgü yiğitlik serüvenlerini modern burjuva komedilerinden unsurlar katarak yeniden ele alan, fakat bunları çok zengin ve gösterişli şekilde sahneye koyan *kabuki,* japon tiyatro türleri arasında en gerçekçi olanıdır. Edebî olmaktan çok, plastik amaçlara yönelir. Bununla beraber, edebî değeri çok yüksek olanları da vardır. XVIII. Yüzyıllardan beri en iyi japon yazarları kabuki yazmışlardır.
Kabuki'nin kaynağı üzerinde pek az bilgi vardır. İlk temsilleri açık havada yapılırdı; bunlar gülünçlü ara-oyunlarla cüretli danslar karışımı pandomimalardan meydana gelmekteydi. Birçok defa yasaklandılar, hattâ 1629'da hükûmet bu oyunlara kadınların gitmesini yasak etti. XVII. yy. sonlarında halk en çok kukla tiyatrolarına (*bunraku*) gidiyordu. Onun için kabuki, yeniden canlanıp yaşayabilmek için bunraku tarzından yararlanmak, yani gerek repertuvar, gerek oyuncuların oynayışı bakımından kukla tiyatrolarını taklit etmek zorunda kaldı. XVIII. ve XIX. yy. da Takeda İzumo (1691-1756), Tsuruya Nambuku (1755-1829), Kavatakı Mokuami (1813-1893) gibi yazarlar tarafından sırf kabuki için yazılan piyesler, oyunculardan daha tabiî bir oyun istiyordu. Bu piyesler, dile getirdikleri şaşırtıcı olaylar ve durumlarla halkın hoşuna gidiyordu. Savaş kahramanlıklarını yücelten ve mertliğe değer veren bu tiyatro, aydınlarca da iyi karşılandı. Günümüzde kabuki durmadan kendini yenilemektedir. Programlarında klasik piyeslerle (*cudaymono,* tarihî oyunlar veya *sevamono,* burjuva dramları) gerçekçi piyeslere (*kizevamono*) yer veriyor, bunların arasına, çoğu *kyogen'*lerden uyarlanan, fakat dansı hep ön plana alan baleler ve ara-oyunlar serpiştirmektedir. Kabuki çok geniş bir sahnede oynanır. Sahne, oyuncuların gerektiğinde seyirciler arasında dolaşabilmelerini sağlayan hanamisi adı verilen bir geçitle salona kadar uzatılmıştır. Dekorlar özenle hazırlanır. Sahnenin makine düzeni karmaşıktır (döner sahne); hepsi de erkek olan oyuncuların yüzleri çok ustaca makyajlanır. Kabuki, kukla tiyatrosu geleneklerinden bazı özelliklere bağlı kalmıştır: seyirciden gizlenmiş bir okuyucu koronun işini görür. Şamisen çalan bir çalgıcı ona eşlik eder. Flüt, şamisen ve trampetlerden meydana gelen bir orkestra da gerekli ses ve gürültüyü sağlar. (L)

KABUKLANMA dönlş. f. (*kabuk*'tan *kabuk-la-n-ma*). Kabuk bağlama. Jeol. Bir organizma veya bir kayanın anorganik (msl. karbonat veya silis) bir kabukla örtülmesi. (Bu olay, bazı fosillerin bozulmadan kalmasında rol oynayabilir. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Jeol. Karbondioksite doymuş su kütlesi, normal basınç altında ve 10°C'ta kütlesinin 0,000 88'i kadar kalsiyum karbonat eriterek bikarbonat oluşturur. Bu su kütlesi sürekli olarak yenilenirse, bileşik az kararlı olduğu için sudan ayrılan karbondioksit, suyun aktığı yüzey üzerine kalınlığı gitgide artan bir kalsiyum karbonat tabakasının çökelmesine yolaçar. Böyle kaynaklara bırakılan birçok eşya, bir karbonat kabuğu bağlayarak taşlaşır (Pamukkale'de olduğu gibi). Tüfler, bu gibi suların otlar ve yosunlar üzerine çökelmesiyle oluşan ökireçli kabuklardır. (LM)

KABUKLAŞTIRMA i. (*kabuklaştırmak*'tan *kabuklaştır-ma*). Kim. Sabunun yüzeyinde bir kabuk meydana getiren yüzeysel kurutma; bu kabuk sabunun iç kısımlarının kurumasını önler. (L)

KABUKLU sıf. (*kabuk*'tan *kabuk-lu*). Kabuğu olan: *Kabuklu yemiş.* ‖ *Argo.* Sünnetsiz.

— Jeol. *Ekmeksi kabuklu bomba,* büzülme sebebiyle yüzeyinde ekmek kabuğunu andıran çatlaklar meydana gelen volkan bombası. (Bu volkan bombası çeşidi yapışkan, az akışkan, birden bire soğumuş lavlardan meydana gelir.)

— Meyvec. Kocayemiş, limon v.b. gibi etli kısmı bir kabukla örtülü meyveler için söylenir.

— Miner. Deniz hayvanlarının kabuklarına benzeyen ince yaprakların üst üste yığılmasıyle meydana gelen madenler için kullanılır.

— Teknol. *Kabuklu ölçme,* kabuklu halde hacmini tayin etme. Bk. ANSİKL.

— Zool. Bir kavkı ile kaplı olan: *Kabuklu yumuşakça.*

— ANSİKL. Teknol. Birçok bitkinin kabuklarında tanen vardır. Geçen yüzyıl sonlarına kadar tanen üretiminde tek kaynak meşe ağacıydı. Tanen, meşin ve kösele sanayiinde kullanılır. Günümüzde tabaklar hâlâ, «yavaş tabaklama» veya «havuz tabaklaması» denilen eski usulü uygulamaktadır. Tanen toz haline getirilerek kullanılır. (Bk. MEŞE.) Tanen üretmek için meşe kabuğunun yerini Orta Avrupa'nın dağlık ülkelerinde lâdin ağacı kabuğu alır. Akdeniz ülkelerinde ise halep çamı kabuğu ile mantar meşesi kabuğu kullanılır. Güney Afrika'da Natal'de, avustralya menşeli *Acacia decurrens*'ten ince tarım yoluyle elde edilen ve yüzde 35 oranında tanen kapsayan mimoza kabuğu, dünya tabakhanelerinde öz halinde kullanılan en önemli tabaklama maddesi haline gelmiştir. Kanada köknarından (*Abiens canadensis*) üretilen hemlock çamı kabuğu Amerika Birleşik devletlerinde kullanılan başlıca tabaklama maddelerinden biridir. Söğüt ve huş ağacı kabukları Finlandiya, İsveç, Norveç, özellikle de Rusya'da kullanılır. Arabistan akasyası kabuğu «babül» adıyle Kuzey Hindistan'da sürümdedir. Mangron türünden bazı sakız ağaçlarının (*rihizophora, bruguiera, ceriops, carapa*) kabuklarında yüzde 40'a kadar tanen vardır. Fakat bu tanenle, güzel görünüşlü, iyi cinsten deri üretilememektedir. Bu sebeple az miktarda ve başka cinslerle karıştırılarak kullanılır. Bol sayıdaki okaliptüs türleri arasında bazılarının kabuğu tanence çok zengindir. *Eucalyptus occidentalis*'in astringens çeşidinin kabuğu yüzde 40'ın üstünde iyi cinsten tanen kapsar; ticarette «malette» veya «maletto» adıyle tanınır. Fakat bu okaliptüs türü, memleketi olan Avustralya dışında yetiştirilememektedir. *Eucalyptus Sideroxylon* da tanence zengindir. Bu ağaç Fas iklimine alıştırılmıştır, fakat taneni «maletto» kadar iyi kaliteli değildir. (LM)

KABUKLUAMİPLER çoğl. blş. i. Zool. Kökbacağaklı, kabuklu birhücreliler takımı; çoğunluğu tatlı sularda, bazı nadir türleri acı sularda yahut denizlerde yaşar. (Lobosa sınıfından.)

— ANSİKL. *Kabukluamipler*'in çoğu polifajdır ve çok büyük avları bile sindirebilir. Bunlar yiyeceklerini seçer, bazen kendilerinden küçük hemcinslerine bile saldırır. Bu takımdaki amipler kolayca kistleşebildiğinden kuru yerlerde de bulunabilir. Onun için bunlara toprakta, yosunlar arasında, turbalıklarda, havuzlarda rastlandığı gibi göllerin derin yerlerinde de rastlanır. Başlıca cinsleri: *cochliopodium arcella, centropyxis, difflugia, euglypha.* (L)

KABUKLUK i. (*kabuk*'tan *kabuk-luk*). Deric. Bir tabakhanede, sepilemekte kullanılan kabukların depolandığı yer. (Çam kabuğu deposu.) [L]

KABUKLULAR çoğl. i. Zool. (*kabuklu*'dan *kabuklu-lar*). Eklemli veya eklembacaklı hayvanlar sınıfı. (Yengeç, langust, tespihböceği, anatif gibi hayvanları kapsar.)

— ANSİKL. *Kabuklular*'ın 450 000 kadar türü vardır. Vücut, böceksi kabuklularda değişik sayıda, yüksek yapılı kabuklularda belli sayıda halkadan yapılmıştır. Gövdeyi saran kitin tabakası çoğu zaman kireçle karışıktır.
Kabukluların bellibaşlı özellikleri: baş, birkaç göğüs halkasıyle birleşerek başlıgöğüsü meydana getirir; bu kısım tamamen veya kısmen, bir bütün veya ikiçenetli bir kabukla kaplıdır; bir çift mandibül; genellikle iki çift çene bulunur. Ayrıca, bir kısmı çiğnemeye (çene ayakları), bir kısmı harekete yarayan değişik sayıda bacaklar göze çarpar. Çoğunda karın ayakları da bulunur. Bütün bu uzantılar biri dışta, öteki içte olmak üzere hep iki yanlıdır. Kendine özgü bir kurtçuk şekli ve karmaşık bir başkalaşma ile gelişir; erginleşir: *nauplius.* Solunum vücudun genel yüzeyi ile veya solungaçla olur. Cinsler ayrı olduğu gibi, erdişi olanı da vardır; döllenmesiz üreme çok görülür. Çoğu zaman gayet belirgin bir ayrı eşeylilik vardır. Kabuklular genellikle denizde veya tatlı suda yaşar. Nemli havada, karada yaşayabilen pekaz türü vardır (yengeç ve tespihböceği).

— Avc. Yenebilen kabuklular özel şekilde avlanır. Profesyonel avcılığı yapıldığı gibi, bu işin amatörleri de vardır. Langust, ıstakoz, denizörümceği (*maja*) sepetle veya özel ağla, hattâ sürütme ağıyle avlanır. Sığ denizde, kayalık yerlerde yengeçler çengelle, amatör yengeç ağı ile tutulur. Tatlısu yengeçleri ise ya ıstakoz ağıyle veya elle toplanır. (L)

KABUKSU sıf. (*kabuk*'tan *kabuk-su*). Zool. Kabuğa benzeyen: *Kabuksu tüyler.* (M)

KABUKSUZ sıf. (*kabuk*'tan *kabuk-suz*). Kabuğu olmayan. ‖ *Argo.* Sünnetli.

— DEY. *Kabuksuz yumurtlatmak,* bir işi aceleyle yaptırıp eksik ve kusurlu olmasına yolaçmak. (M)

KABUL i. (ar. *ḳabūl*). Bir şeye, isteyerek veya istemeyerek rıza gösterme: *Her mihnet kabulüm / Yeter ki gün eksilmesin penceremden* (C.S. Tarancı). *Sizin muvafakatınızı da istemezdim. Lakin adamın teklifini kabulde ısrar ettiniz. Ben de kabule mecbur oldum* (Cevdet Paşa). ‖ Birini ağırlama eylemi ve tarzı. ‖ [İş veya ziyaret için] Gelenleri yanına, katına alma: *Müdür bey toplantıda olduğu için kabulünüz şu anda mümkün değil.* ‖ Sunulan, teklif edilen bir şeyi alma. ‖ Bir şeyi hoş görme. ‖ Tasdik etme, onama: *Böyle bir teklifin kabulü, anlaşmazlığa yolaçtı.* ‖ Bir yere alınma: *Okula kabulü için gereken belgeleri hazırlamıştı.* ‖ *Kabul etmek,* bir şeyin oluşuna veya varlığına, isteyerek veya zorunlu olarak rıza göstermek: *Seni kendime erkek diye kabul ediyorum* (F.R. Atay). *Ayan meclisine, İstanbul'daki işgal komutanlıklarına da, olup bittiyi kabul etmeyeceklerini bildirmişler* (Kemal Tahir). Onamak, tasdik etmek: *Unutmayalım ki bir düşünceyi, bir duyguyu gerçekten anlamak, onun doğruluğunu kabul etmek, onu sevmek demektir* (N. Ataç). [Görüşmek için] Gelenleri yanına, katına almak: *O günün akşamı paşanın ziyaret kabul ettiği zamandır* (H. E. Adıvar). Bir topluluğa girmesine izin vermek: *Seni okula kabul ettiler mi?.* Verilen bir şeyi almak: *Resul-i Ekrem sadaka kabul etmeyip ancak hediye kabul ederdi* (Cevdet Paşa). Rıza göstermek: *On bin desem, Feyzi bey kabul edecek mi?* (M.Ş. Esendal). Kötü bir işe tenezzül etmek: *Saktekârlığı asla kabul etmez.* Kararlaştırmak, tespit etmek: *İtilâf Devletleri [...] Wilson prensiplerini Versailles Konferansında kabul ve ilân ettiler* (Atatürk). ‖ *Kabul günü,* hanımların misafir kabul ettikleri belirli gün. ‖ *Kabul odası,* büyük konak veya dairelerde misafir kabul edilen oda. ‖ *Kabul salonu,* büyük kabul odası. ‖ *Kabul ve tasdik etmek,* bir şeyi kabul ettiğini bildirmek, onamak. ‖ *Kabulü mümkün,* kabul edilmesi, onanması mümkün olan, akla yatkın.

— DEY. *Kabulü olmak,* isteyerek onamak, isteyerek rıza göstermek.

— *Esk. Kabul-i âmme,* herkes tarafından kabul edilen, oybirliğiyle kabul edilen. ‖ *Hüsn-i kabul.* Bk. HÜSNÜKABUL.

— Bank. ve Bors. Poliçe tutarını vadesinde ödemeyi taahhüt etme. (Borçlu poliçe veya ödeme emri bedelini ödemeyi «kabul edilmiştir» kelime ve imzasıyle üstüne alır.) ‖ *Beyaz* (veya *açık*) *kabul,* keşideci adı açık bırakılarak sonradan senet sahibince bildirilen kabul.

— Coğ. *Kabul havzası,* suları bir göl veya nehri besleyen alan.

— Huk. Bir sözleşmenin kurulmasında, zaman itibarıyle sonra gelen irade beyanı. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Poliçede kabul,* genellikle muhatap tarafından poliçe üzerine yazılan ve vadesi geldiği zaman poliçede yazılı meblağın, hâmiline ödeneceğini gösteren, tek taraflı, mücerret, bağımsız ve şartsız taahhüt. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Esk.* Akitlerde yapılan teklife (icap) karşı diğer tarafın rızasını ifade eden beyan.

— Jeomorfol. *Kabul havzası.* Bk. TOPLAMA.

— Masonluk. *Kabul merasimi,* bir locanın, üyelerinden birinin çocuğunun maddî ve manevî bakımını üzerine alması veya bir loca üyesinin başka bir loca üyeliğine geçmesi sırasında yapılan sembolik tören.

— Petr. *Kabul bölümü,* ham petrol gibi ürünlerin derlendiği ve tanklara iletildiği rafineri bölümü. ‖ *Kabul haznesi,* içine damıtma ile elde edilen bir ürünün biriktirildiği ve kontrol edildiği depo.

kabuki «Hiragana-Sei su ki» sahnesi, Guimet müzesi, Fransa

Foto. Maillard (LAROUSSE)

— Tar. *Kabuli zimmet,* müslüman olmayan bir kimseyi azınlık olarak sayma.

— ANSİKL. Huk. Bir sözleşmenin kurulabilmesi için karşılıklı irade beyanına ihtiyaç vardır. İlk yapılan beyana icap (bk. İCAP), ikinci olarak yapılan beyana *kabul* denir. Kabulün icaba uygun olması gerekir. Bundan başka icabın tamamlanması hususu kabulcüye bırakılmışsa, kabulün bunu da kapsaması lâzımdır. Kabul, bir yenilik doğuran irade beyanıdır. Kabul iradesi açık veya zımnî olabilir. Açık kabulde, kabul iradesi hiç bir yorum gerekmeksizin yapılan beyandan anlaşılır. Meselâ bir icaba «evet» demek açık bir kabuldür (bk. İRADE). Kabul beyanına icabı değiştirecek veya sınırlayacak bazı ekler yapılmışsa, bu beyan yoruma göre, ya yeni bir icapla yapılmış olan ret veya sözleşmeyi değiştirme teklifi ile birlikte kabul sayılır. Zımnî kabul beyanında ise amaç, karşı tarafa işlem yapma iradesini açıklamak değildir. Ancak bu hallerde, hayat tecrübelerine dayanarak işlem yapma iradesinin varlığı kabul edilir. Bu hallerde kabul sonuçlandırıcı olay veya irade emaresi ile yapılmıştır. Bunların arasında temellük fiilleri başta gelir. Meselâ yollanan bir kitabın sahifelerinin açılmasında olduğu gibi. Diğer bir zımnî kabul biçimi de ifa fiilleri ile kabuldür. Meselâ sipariş edilen bir malın, ısmarlayana yollanması halinde, ifa fiili ile yapılmış bir kabul vardır. Bazı hallerde ise susma da bir kabul sayılabilir. Bk. İRADE, SUSMA.

Kabul yönelmesi gerekli bir ifade beyanıdır. Bu beyanın icapçıya varması ile, sözleşmenin kurulması için gerekli olan ikinci irade beyanı da yapılmış sayılır. Yani sözleşme meydana gelir ve beyan kabul edeni bağlar. Kabul haberi, icapçıya varıncaya kadar geri alınabilir. Kural bu olmakla birlikte bazı hallerde öğrenmeye kadar da geri alınabilir. Geri alma haberi, kabul haberi ile birlikte icapçıya varır ve icapçı dönme beyanını, kabul beyanından daha önce öğrenirse, kabul geri alınmış olur.

● *Poliçede kabul.* Poliçedeki kabul beyanı, ancak poliçe üzerine yazıldığı zaman hüküm ifade eder. Bu sebeple poliçenin kabul edilmesi için ibrazı gerekir ve kural olarak poliçe hâmilinin kabul için ibraz yetkisi vardır. Kabul için ibrazın iki yönden önemi vardır. Önce, senet kabul edilince, kabul eden kimse, poliçenin aslî borçlusu durumuna gelir ve bu suretle senetin ödeme kabiliyeti artmış olur. İkinci olarak, senet kabul edilmezse, hâmil, durumu bir protesto düzenleterek tespit eder. Bunun sonucunda vade gününü beklemezsizin poliçenin borçlusuna müracaat imkânını elde etmiş olur. Muhatap, poliçeyi kabul edinceye kadar, sadece ödemeye yetkilidir. Kabulden sonra ise, onun için ödeme mükellefiyeti doğar. Poliçeyi kabul için ibraz edilecek kimse, kural olarak muhataptır. Ancak bazı hallerde araya girmek suretiyle kabul olur. Araya girme suretiyle kabul iki halde sön konusudur: 1. poliçede lüzumu halinde kabul edecek şahıs gösterilmişse poliçe asıl muhatap tarafından kabul edilmediği takdirde hâmil, poliçeyi bu yedek muhataba ibraz eder; 2. araya girme, poliçede yazılı olmamakla birlikte, fiilen araya giren başka bir şahıs tarafından kabul edilebilir. Ancak bunun için, hâmilin rızası gerekir. Kabul için ibraz edecek şahsa gelince; bunu yapanın senedin yetkili hâmili olması gerekli değildir. Sadece zilyet olan bir kimse de kabul için ibraz edebilir. Poliçe vadenin dolmasına kadar ibraz edilebilir (Tic. kn. md. 606/II). İlk ibraz halinde muhatap kabul veya ret için derhal karar veremeyebilir. Bu sebeple kanun, muhataba bir günlük düşünme süresi tanımıştır. Muhatap, ilk ibrazdan sonra ertesi gün yeniden ibrazı isteyebilir (Tic. kn. md. 606/I). İlk ibraz, ibraz süresinin son gününde yapılmışsa, kabulden imtina protestosu ertesi gün düzenlenir (Tic. kn. md. 606/II). Kabul için ibrazın yeri, poliçede ayrıca yazılı olan yerdir. Bu yer poliçede gösterilmemiş muhatabın adının yanında yazılı olan yerdir. Bu da yoksa, ödeme yerinde kabule ibraz edilir. Kabulün geçerli olabilmesi için birinci şart, bunun poliçe üzerine yazılmasıdır (Tic. kn. md. 607). Aksi halde muhatap, poliçe borçlusu haline gelmez. Bu kabul şerhinde, kabulün yapıldığını gösteren «kabul edilmiştir», «ödeyeceğim» gibi kelimelerin bulunması gerekir. Bu şerhin muhatap tarafından imzalanması da gereklidir. Bu imza poliçenin yüzündeyse, yalnız imzanın yüz tarafa atılmış olması, kabulü ifade eder; ayrıca kabulü gösteren kelimelerin bulunması aranmaz (Tic. kn. md. 607/I).

Tic. kn. md. 608'e göre, kısmî kabul yapılabilir ve hâmil kısmî kabulü reddedemez. Kısmî kabul halinde, hâmil, geri kalan kısım için müracaat hakkını kullanır. Kabulün kayıtsız ve şartsız olması gerekir. Şartlı kabul, hâmil tarafından reddedilebilir. Ancak bu şartlı kabul, hâmil tarafından kabul edilirse, önce kabul eden, sadece kabulü dairesinde sorumlu olur. İkinci olarak da bu şartlı kabul, diğer poliçe borçluları aleyhine bir etki yapmaz. Bu sebeple hamilin onlara karşı, poliçe kabul edilmemiş gibi hareket etmesi gereklidir. Poliçe, onu kabule ibraz edenin elindeyken kabul edilmişse, bundan dönülemez. Zira irade beyanı hâmile varmıştır. Buna karşılık poliçe kabul için muhataba verilmişse, muhatap, poliçeyi iade edene kadar, kabule ilişkin şerhini çizerek, kabulden dönebilir. Zira onun irade beyanı daha hâmile varmamıştır. Ancak, muhatap, kabul ettiğini hâmile veya poliçe borçlusuna yazılı olarak bildirmişse, o kişilere karşı artık kabulden dönemez. Kabul çizilse dahi, sonuç aynıdır. (Tic. kn. md. 611). Kabul, genel olarak hâmile tanınan bir yetki olmakla birlikte, bazı hallerde kabul için ibraz mecburiyeti vardır. Bu mecburiyet iki durumda söz konusu olur. Bunlardan birincisi, poliçenin niteliğinden doğar. Görüldüğünden belirli bir süre sonra ödenecek poliçelerin kabul için ibrazı mecburîdir. Aksi halde sürenin başlangıcını tespit etme imkânı kalmaz. İkinci ibraz zorunluğu keşideci veya cirantanın iradesinden doğar. Keşideci ibraz zorunluğunu iki türde koyabilir. Birinci halde kabul için ibrazı bir süreye bağlamaz. Bu halde poliçenin normal süre olan bir yıl içinde ibrazı gerekir. İkinci halde ise ibraz için belirli bir süre koyar. O zaman da ibrazın bu süre içinde yapılması gerekir. Aynı şekiller ciranta için kabul için ibraz mecburiyetinin konulduğu hallerde söz konusudur. Keşideci tarafından konulan ibraz mecburiyeti ve sürelerine uyulmazsa, hâmil, keşideci v.d. poliçe borçlularına müracaat hakkını kaybeder. Ancak keşideci bu kayıtla, sadece kabulden sorumlu olmayacağını belirtmişse, müracaat hakkı düşmez. Ciranta tarafından konulan şartlara uyulmaması ise, sadece cirantaya karşı müracaat imkânını sona erdirir (Tic. kn. md. 642). Poliçeye kabul için ibraz yasağı da konulabilir. Bu ibraz yasağı, keşideci v.d. poliçe borçluları lehine konulan bir kayıttır. Hâmil bu yasağa rağmen poliçeyi ibraz eder ve muhatap bunu kabul ederse, bu kabulden borçlu olur. Ancak kabul yasağının bulunduğu hallerde, muhatap ibrazı kabul etmezse, hâmil kabulden imtina protestosu çekemez ve kabul edilmemeden dolayı, vadeden önce müracaat hakkını kullanamaz. Ancak muhatabın ödeme kabiliyeti herhangi bir sebeple vadeden evvel tehlikeye düşmüşse veya bizzat keşideci iflâs etmişse, hâmil istisna olarak vadeden önce, poliçe borçlularına başvurabilir. İbraz yasağı geçici de olabilir. Bu halde keşideci, belirli bir süre poliçenin kabul için ibrazını yasaklayabilir. (ML)

KABULGÂH blş. i. (ar. *ķabūl* ve fars. *—gāh*'tan *kabul-gâh,* kabul yeri). *Esk.* Tanrı veya padişah huzuru, kat: *Çıksın bu dua kabûlgâha / Kılsın her işinde Hak muvaffak* (Muallim Naci). [M]

KÂBULÎ i. Bk. KABİKÎ.

KABULÎ (Ali-Bey), Bahriye Silâhendaz taburu kumandanı (öl. İstanbul 1909). Asarı Tevfik zırhlısı süvarisi, binbaşı. 31 Mart olayı sırasında askerlerin âsilerle birleşmesini önlemek istedi. Bu konuda yaptığı konuşma yanlış anlaşıldı. Ali Kabuli Beyi bir erzak arabasına koyarak Yıldız sarayına getiren âsiler, Abdülhamid II'nin huzurunda onu süngülerle şehit ettiler. (M)

KABULÎ PAŞA. Bk. MEHMED KABULÎ PAŞA.

KABULLENMEK dönşl. f. (*kabul*'den *kabul-le-n-mek*). Kabul etmek: *Bir işi, bir durumu kabullenmek.* ‖ Başkasına ait bir şeyi kendine mal etmek: *Neme lâzım, bana ait olmayan «havale»yi kabullenmek doğru değil* (B. Felek). [M]

KABU-NAKAMA, Ortaçağda çok gelişmiş olan japon tüccar locaları. Meyci devrimiyle (1870 kararnamesi) bu loncalar kaldırılmış ve yerine, Avrupa'dakilere benzer anonim şirketler kurulmuştur. (L)

KABURGA i. (esk. türk. *ķaburķa*'dan). Anat. Göğüs kafesinin yan kısımlarını meydana getiren yassı ve uzun kemiklerin her biri: *Kaburgaların hepsi arkadan omurga ile eklemlenir.* (Bk. ANSİKL.) ‖ Eğe kemiklerinin bel kemiği ile birleşerek meydana getirdiği kafes. ‖ *Kaburga altı kas,* kaburgalar arası iç kasların bazı demetlerine verilen ad. ‖ *Kaburga yayı,* kaburga ile kaburga kıkırdağının birlikte meydana getirdiği yay. ‖ *Kaburgalar arası boşluk,* bir kaburganın üst kenarı ile üstündekinin alt kenarı arasında bulunan aralık. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Kaburgalar arası dış kasları,* iki kaburga arasında gerili ve birçok demetten yapılı küçük kas'lara verilen ad. (*Kaburgalar üstü kas* da denir.)

— DEY. *Kaburgaları çıkmak* (veya *sayılmak*), çok zayıf olmak: *Kaburgaları çıkmış bir at.*

— Denizc. Bir tekneyi meydana getiren postaların tümü. Bk. POSTA.

— Mim. Yuvarlak çıkıntılı, basit ve bileşik silme. (Özellikle gotik mimarîde önemli yer tutar. Bazen taşıyıcı [sivri tonoz], bazen süsleyicidir [kemer ve ayaklarda].) ‖ *Kaburga dolgu,* gotik bir pencere içindeki taş çerçeve. (Çok bölümlü pencerelerin vitraylarını çevreler.) ‖ *Yan kaburga,* alevli (*flamboyant*) gotik üslûbunda, sivri tonozun ana kaburgalarını iki kol halinde kemer gözünün köşelerine birleştiren yuvarlak silme.

— Mutf. Dana veya koyun gövdesinde, göğüs çeperinin orta yerinden, yani pirzola bölgesiyle göğüs kemiği arasında kalan kısımdan çıkarılan parça.

— Patol. *Kaburga sancısı,* genellikle göğsün yan ve arka tarafında duyulan şiddetli ağrı. (İç organlardan birindeki [plevra, akciğer, kalp, dalak v.b.] bir hastalıkla veya kaburgalar arası sinir ağrısıyle ilgilidir.) ‖ *Kaburgalar arası sinir ağrısı.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Anat. İnsanda *kaburga*'lar iki tarafta on ikişer tanedir ve yukarıdan aşağıya doğru sayılır: birincisi göğsün boyunla birleştiği yerde, on ikincisi sırt-bel bölgesi hizasındadır. İçe doğru bükük bir kıvrım çizen kaburgalar arkada omurga ile iki ayrı şekilde eklemlenir: kaburganın ucu omurlarla eklemlenir, 2-3 sm kadar dışta kaburga üzerinde ise omurun enine çıkıntısına uyan bir tümsek bulunur. Kaburganın başı ile bu tümsek arasında boyun denilen dar bir kısım vardır. Kaburga ön ucunda kaburga kıkırdağının yerleştiği bir çentik görülür. Kaburga kıkırdağı, kaburganın kendisiyle beraber kaburgalar kemerini oluşturur. Üç çeşit kaburga vardır: *asıl kaburgalar* (7 tanedir) kıkırdaklarla göğüs kemiğine bağlanmıştır; *yalancı kaburgalar* (8,9 ve 10. kaburga), bir üstteki kıkırdakla birleşerek yedinci kıkırdak yoluyle göğüs kemiğine ulaşır (*birleşik kaburgalar* da denir); *birleşmez kaburgalar*'ın kıkırdakları serbesttir (11. ve 12. kaburgalar). Kaburgalar birbirine benzemez; özellikle birincisi ötekilerden daha geniş ve kısadır; bu kaburga, plevra kubbesi ve boyun kaidesindeki organlarla olan ilişkileri bakımından cerrah için büyük önem taşır. Bazen birinci kaburganın üst tarafında fazladan bir kaburga bulunabilir (patolijik). Kaburgaların alt yüzleri kaburgalar arası kaslar tarafından kanal haline getirilen bir olukla oyulmuştur, bu kanaldan kaburgalar arası sinir ve damarlar geçer. Kaburgalara birçok kas yapışıktır, bunlardan diyafragma, hareketiyle göğüs kefesinin çaplarını değiştirir ve solunuma hizmet eder.

● *Kaburgalar arası boşluk,* arkada kaburgalar arası iç kas ile önde kaburgalar arası dış kas arasındaki boşluktur. Bu boşlukta aortun veya kaburgalar arası üst atardamarın dalları, yani kaburgalar arası atardamarlar, bunlara eşlik eden kaburgalar arası toplardamarlar ve doğrudan doğruya omurilikten gelen kaburgalar arası sinirler bulunur.

— Karşılaştırmalı anat. Yan tarafından bir omura eklemlenmiş ve iç organları az

çok saracak şekilde örtenekler altında bulunan her kemik veya kemik grubuna kaburga adı verilir. Kaburgalardan uçları serbest kalmış bulunanlara, göğüste olduğu gibi karın hizasında da rastlanabilir (yılanlar, balıklar, kurbağalar); bu durumda kaburga sürünmeye hizmet eder. Buna karşılık, kaburgalar bir göğüs kemiğinde son bulursa, sayıları sınırlıdır ve bunlar sadece göğüs kaburgalarıdır.

— Patol. *Kaburgalar arası sinir ağrısı*, çoğu zaman göğüsteki iç organların hastalıkları ile karıştırılırsa da, asıl yeri kaburgalar arası sinirlerdir. Tedavisi, bir taraftan kan çekicilerle dıştan, bir taraftan da sinir ağrılarına karşı verilen ilâçlarla içten yapılmalıdır. (LM)

KABURGALAMAK geçl. f. (*kaburga*'dan *kaburga-la-mak*). İnş. Izgara şeklinde tahta veya demir çubuklar yerleştirmek. ‖ *Panoları kaburgalamak*, büyük kapı kanatlarındaki bölmeleri ızgara şeklindeki çubuklarla sağlamlaştırmak. (LM)

KÂBUS i. (ar. *kābūs*). Sıkıntı, boğulma duygusuyle kendini gösteren korkulu rüya, karabasan: *Bütün gece kâbuslar içinde kıvrandı durdu.* ‖ *Mec.* Sürekli olarak zihne musallat olan korkunç şey: *Demek, o kadar korkutan şey onun biçare ruhunu müthiş bir afetin kâbusları içinde ezen [...] mütebessim kadın* (H. Z. Uşaklıgil). ‖ sıf. Sıkıntı, acı, korku v.b.ne sebep olan: *Bu kâbus şehir / Sana rüzgârımdan armağandır* (R. Durbaş).

— DEY. *Kâbus basmak* (veya *kâbus çökmek*), kâbus gelmek: *Ey sine-i islâma çöken kapkara kâbus* (M. Â. Ersoy). [M]

KABUS bin VEŞMGİR (1012), iranlı Ziyârîler sülâlesinin (976-981 ve 998-1012) dördüncü hükümdarı. Cürcan ve Taberistan eyaletinde, kardeşi Bisutun'un (Behistan) yerine tahta çıktı. Bir enuveyhî prensinin sahip olduğu ülkesini 998'de yeniden ele geçirdi. Kan dökücü yönetimine karşı ayaklanan ordusu tarafından tahttan indirildi, sonra da öldürüldü. Kültürlü bir kimse ve şairdi. 1012'de sarayına İbni Sina'yı kabul etti. Hazar denizi güneyinde bulunan mezarı önemli bir anıttır. (L)

Kabusname, İran'da Ziyaroğulları'ndan emîr Unsur ul-Mealî Keykâvus bin İskender bin Kabus tarafından oğlu Geylân Şah için yazılan farsça nasihat kitabı (1082). Kitap, kırk dört baptır; her bapta ayrı bir konuya ait öğütler verilir. Mercimek Ahmed, Murad II adına *Kabusname*'yi Türkçeye tercüme etti. Eserin sonraki yıllarda yapılmış bazı tercümeleri de vardır. (M)

KABZ i. Bk. KABIZ.

KABZA i. (ar. *ḳabż*'dan *ḳabża*). Tutulacak yer, sap, tutak: *Sağ elini tabancasının kabzasına yakın tutuyor, şakaya aldığı kabadayı bir kasıntıyla yürüyordu* (Kemal Tahir). ‖ *Esk.* Bir tutam, bir avuç şey: *Mezar-ı yâr bu, bu bir kabza hâk-i muğberdir* (Tevfik Fikret). *Bir kabza türaba can verirsin / Toprağa taşa lisan verirsin* (Ziya Paşa). ‖ Tutacak şey, avuç, pençe: *Muhiti daire-i aşktan huruc muhal / Ne çare kabza-i takdir-i girdigârdayız* (Yenişehirli Avni).

— Metrol. *Esk.* Yumulmuş şekilde dört parmağın uzunluğunda bir ölçüye verilen ad.

— Okç. Ok atılan yayın tutulduğu yer. Bk. ANSİKL.

— Saraçl. *Eyer kabzası*, eyerde oturulacak yerin ön kısmı.

— Sil. *Esk.* Bk. ANSİKL. ‖ *Kabza alma*, eskiden okçuların hocalarından okçuluk izni almaları. (Bk. ANSİKL.). ‖ *Kabza boğazı*, yayın sal ile kabza kısmının birleştiği yere verilen ad. (*Tir geçimi* de denir). ‖ *Kabzai tiğ*, kılıcın sapı. ‖ *Kabza siperi*, kılıç kabzasında eli düşman kılıcından korumak için sapın üzerine köprü şeklinde yapılmış olan siper (*Kabza aşırması* da denir). ‖ *Kabza teli*, kılıç kabzasının etrafına meşin veya boynuz üzerine sarılmış bükülü pirinç tel. (Bu tel kılıcın elde daha sıkı tutulmasını sağladığı gibi bir süs unsuru da olur.)

— ANSİKL. Okç. Eskiden okçuların kullandıkları yayda sol elin ayasıyle tutulan yere *kabza* denirdi. Yayın birçok tutma şekli vardı. Bu şekil elin büyüklük ve küçüklük durumlarına göre değişirdi. Kabzayı, avuç içi büyük, parmakları uzun olanlar, yayın ortasına avuçla parmaklar arasına, avuç içi küçük parmakları kısa olanlar, parmak uçlarına yakın bir yere koyarlardı. Elleri normal büyüklükte olanlar ise parmaklarını ilk boğumun ortasına yerleştirirlerdi. Yayın tutuluşu hakkında eski metinlerde birçok bilgi vardır. Yay tutuşları çok değişik biçimlerde olurdu. Kabza tutuşları yaz, kış mevsimlerine göre de değişirdi. Kabza tutuşta, özellikle, önemli olan yayın kuvvetle tutulmasıydı. Yay ne kadar kuvvetli tutulur ve sallanmazsa, atışlar o kadar isabetli olurdu. Bu yüzden yay tutuşun okçulukta çok önemli bir yeri vardı. Bir tüfeğin kabzası, askerin nişan almak üzere sağ eliyle kavradığı dipçik kısmıdır.

● *Kabza alma*'nın bazı şartları vardı. Okçuluk konusunda usta bir kemankeşten (okçudan) gerekli bilgileri alan öğrenci, attığını vurma alışkanlığını kazandıktan sonra usta kemankeşlerin karşısında imtihan edilir, şahitlerin huzurunda ustalığını ispatlardı. Bundan sonra kendisine törenle kabza verilerek kemankeş olduğu tasdik edilirdi. Bu törene «şeyhülmeydan» denilen tecrübeli kemankeş başkanlık ederdi.

— Sil. Bir kılıcın kabzası, kılıç siperliğinin elle tutulan ve kavranan kısmıdır. Çok değişik biçim ve çeşitlerde kabzalar olagelmiştir: madenden, düz veya üzeri meşin kaplı ağaçtan, hayvan kabuğundan, boynuzdan v.b. (M)

KABZADAŞ i. (ar. *kabza* ve türk. *—daş*'tan *kabza-daş*). Okç. Bir meydan gününde kabza alanlara verilen ad. (Kabzadaş deyim olarak «kabza alma arkadaşı» anlamına gelir.) [M]

KABZALI sıf. (*kabza*'dan *kabzalı*). Kabzası olan: *Sulha ve zafere ait / Elmas kabzalı kılıçlar kında* (F. H. Dağlarca). [LM]

KABZIMAL blş. i. (ar. *ḳabż*, tutma, alma ve *māl*'dan *ḳabż-ı māl*). Sebze, meyve v.b. üreticileri ile satıcılar arasında aracılık eden kimse.

— Huk. Özellikle yaş meyve sebzeyi üreticiden alarak perakendeciye intikal ettiren komisyoncular.

— ANSİKL. Huk. *Kabzımal* eskiden tahsildar karşılığında kullanılırdı. Günümüzde, özellikle büyük şehirlerde, yaş sebze, meyve ve taze balık üstüne iş yapan komisyoncu anlamına gelmektedir. Kabzımallar genel olarak üreticiden bir avans karşılığında ürünü alır, gerekiyorsa bir süre muhafaza ederek satar. Sonra satış bedelinden komisyon, satış masrafları ve avans bedelini indirerek, gerisini üreticiye verir. Yaş meyve ve sebzeler, kural olarak belediyenin gözetim ve denetimi altındaki «hal»lerde toptan olarak satılır. Bu yüzden kabzımalların faaliyeti hallerde görülür. Belediyeler sağlık zabıtası yönünden haller tesis ve idare etmek zorundadırlar. (Bk. HAL, BELEDİYE.) Kabzımalların taze balık konusundaki ticarî faaliyeti, Et ve Balık kurumunun düzenleyici, alım satımı ile de, dolaylı bir iktisadî kontrola tabi tutulmaktadır. Bk. ET VE BALIK KURUMU. (M)

KACAK i. [Yalnız *kap kacak* sözünde geçer]. Bk. KAPKACAK.

KAÇ sıf. (esk. türk. k.). Bir nesne, kavram veya varlığın niceliğini sormak için kullanılan soru sıfatı: *Kaç kişi bekliyorsun, üç mü?* (S. F. Abasıyanık). *Kaç yaşındasın? Kaç paran kaldı?.* ‖ Cümle soru cümlesi olmadığı zaman «birçok» anlamında belirsizlik anlatır: *Fakat o eller kaç aynı havayı birden çalıyor, nasıl adamı şaşırtan bir ahenkle hepsini birbirine meczediyor* (H. E. Adıvar). ‖ *Kaç defa*, «birçok kere» anlamında, bir şeyin çok tekrarlandığını belirtir: *Ona kaç defa kumar oynamaması söylendiği halde bir türlü vaz geçmedi.* ‖ *Kaç zamandır*, belirsiz, fakat çok zamandan beri, çoktan beri: *Kaç zamandır size gelmek istiyorduk fakat kısmet olmadı.* ‖ *Kaça kaç* (veya *kaç kaça*), yarışma, tartışma, kavga v.b. de tarafların oranını belirtir. Bir yarışmada tarafların aldığı derecenin veya sayının oranını belirtir: *Sence bu maç kaça kaç biter.* ‖ *Bir kaç*. Bk. BİRKAÇ.

— ÇEŞ. DEY. *Kaç kuruşluk* (*paralık*) *şey* (*adam*) *ki*, bir şeyin (veya kimsenin) değersiz olduğunu belirtir. ‖ *Kaç para eder*, ne değeri var, neye yarar: *Tıkızlık kaç para eder oğlum? İş yürekte* (Kemal Tahir). ‖ *Kaç parça olayım*, «hangi işe bakayım, hangisine güç yetiştireyim» anlamında, çok iş karşısında kalan kimse tarafından söylenir. ‖ *Kaçın kurası*, görmüş geçirmiş, açıkgöz, kolay kolay aldatılamayan kimse: *Kaçın kurasıdır o, bu yalanlara inanır mı sanıyorsun?.* ‖ *Dünyanın kaç bucak olduğunu anlamak*, (biri) yaptığı olumsuz bir davranıştan hak ettiği cezayı görerek kendine gelmek: *Yerine Toycu Mahmut yatsın da dünyanın kaç bucak olduğunu anlasın* (Kemal Tahir). ‖ *Dünyanın kaç bucak olduğunu göstermek*. Bk. DÜNYA. (M)

KAÇ, Hindistan'ın batısında, bugünkü Pakistan sınırında kurulan hindu devleti. Bu devletin tahtında XIII. yy.ın başında Râsak adlı bir kral bulunuyordu. Bu dönemde özellikle Surasta şehri ün kazandı. Hişâm zamanında (724-743) Kaçlılar Müslümanlığı kabul ederek Hindistan'da İslâmlığın yayılmasına çalıştılar. Kaç, bazı kaynaklara göre korsanların yatağı idi. Sind'in Racput Samma hükümdarları XIV. yy. sonlarında burayı ele geçirdiler. XVIII. yy.da Sind'in Kalhora'ları, Kaç'ı hâkimiyetleri altına aldılar. XIX. yy.da (1815-1818) İngilizler burayı aldılarsa da, hükümdarlık kurumuna dokunmadılar. (M)

KAÇABURUK i. (ital. [?]). Saraçl. 15 ile 18 sm uzunluğunda, bir ucunda top şeklinde ağaç sapı bulunan uzun iğne. El ayasıyle kavranan bu ağaç sap döndürülünce, âletin biz kısmı deriye girer: *Kaçaburuklar, yapılacak işi geçici olarak tutmağa yarar.*

— Teknol. Ağaç veya madenî çivi çakılacak bir ayakkabı köselesine, çivinin girebilmesi için delik açmağa yarayan ayakkabıcı âleti. (L)

KAÇAK sıf. (*kaçmak*'tan *kaç-ak*). Bulunması gereken bir yerden kaçan veya gitmesi gereken bir yere gitmeyen: *Kaçak mahkûm. Kaçak asker.* ‖ Kaçırılmış olan, yasaca belirtilmiş gümrük ve vergiler ödenmeden bir yere sokulan (veya çıkarılan) veya satılması yasak olan: *Hepsine birer tutam kaçak tütün ikram ederek...* (Sabahattin Ali). *Kaçak sigara.* ‖ Yasaca yapılması yasak olan veya yapılması için gerekli izin alınmayan: *Kaçak kat. Kaçak inşaat. Kaçak yapmak.* [Su, gar v.b. için] Kapalı bir yerden dışarı sızmak.

◆ i. Kaçmış kimse: *Geçen yıl asker kaçakları vardı ya, birini Mut'da vurdular* (M. Ş. Esendal). *Okul kaçağı. Asker kaçağı.* ‖ Bir ülkede yürürlükte olan yasalara aykırı eylemde bulunarak yakalanmamış, gizlenen kimse: *Soygundan aranan kaçakların yerleri tespit edilememişti.* ‖ Boru, makine v. b.den sızan gaz, su v.b. şey: *Kaçak, borudaki çatlaktanmış.*

— Ask. *Asker kaçağı*. Bk. ASKER.

— Elektr. *Toprağa kaçak*, kötü bir yalıtma sonucu toprağa akan akım (elektrik sızması).

— Fiz. *Elektrik kaçağı*, yüklü bir cisimden elektrik sızması. ‖ *Isı kaçağı*, ısının ışıma, iletim ve konveksiyonla dağılması. ‖ *Magnetik kaçak*, magnetik indükleme çizgilerinin magnetik akının kullanılacağı bölgenin dışına çıkmasıyle magnetik enerjinin dağılması.

— Huk. *Kaçak av*, avlanması kanunen yasak olan veya belli zaman içinde avlanabilen hayvanları, bu zaman dışında yahut kanunun yasakladığı şekillerde avlama. ‖ *Kaçak avcı*, av izin tezkeresine sahip bulunmayan veya bu tezkerenin bir yıllık süresi dolduğu halde yeni tezkere almadan avlanan avcı. ‖ *Kaçak dinleme*, kanun gereğince ruhsat verilmesi caiz olmayan kimselerin her çeşit resim, işaret ve sesleri almağa yarayan cihazlar yoluyle telsiz telefon konuşmalarını veya telsiz telgraf muhaberelerini almaları. ‖ *Kaçak kesim*, belediye salhaneleri dışında kasaplık hayvan kesilmesi. ‖ *Kaçak yolcu*, gizlenmek suretiyle ücretsiz olarak seyahat eden yolcu. ‖ *Kaçak zaptı*, kaçak eşya ele geçirilmesi sonucu, eşyayı bulan gümrük arama ekibi memurlarının aralarında derleyerek imzaladıkları tutanak.

— Telekom. *Taşıyıcı direklerden kaçak*, havadaki nem sebebiyle, akımın telleri taşıyan direklerden geçmesi. ‖ *Toprağa kaçak*, telgraf hatları üzerinden, bir dokunma veya tel kopması sonunda elektrik akımının toprağa geçmesi.

◆ Zf. Kaçarak, kaçmak suretiyle.

— DEY. *Kaçak güreşmek,* hasmının karşısına doğrudan doğruya çıkmaksızın mücadele etmek, oyalayıp fırsat gözetmek.

◆**Kaçaklık** i. Kaçak olma hali. (ML)

KAÇAKÇI sıf. ve i. (*kaçak*'tan *kaçak-çı*). Bir memlekete yasaklanmış veya gümrüğü, vergisi ödenmemiş mal sokan veya satılması yasak bir malı satan (kimse): *Bize de anlı şanlı Kaçakçı Hasan derler, Adanalı, kaçakçı Hasan* (Yaşar Kemal). *Tütün, afyon kaçakçısı.* ‖ *Kaçakçı gemisi,* kaçak eşya taşımakta kullanılan gemi.

— ANSİKL. Huk. *Kaçakçı* olabilmek için her hangi bir sıfatın bulunması şart değildir. Zira kaçakçılık fiili herkes tarafından işlenebilen bir suçtur. Ancak kanunkoyucu kaçakçılık suçunu işleyen kimselerin belli nitelikleri haiz olan, belli sıfatları taşıyan kişiler olmaları halinde, bunların daha ağır şekilde cezalandırılmalarını kabul eder. Posta sürücüleri, kaptanlar, gemi adamları ve diğer kara, deniz, nehir ve havada nakliyat yapan şahıs veya idare yahut şirketlerin memur ve adamları, han, otel, çay ve kahvehane, meyhane, gazino, ticaret ve alışveriş yapan hususî evler v.b. umumî yerler müdür ve sahipleri, meslek ve sanat vaziyetlerinin verdiği kolaylıktan istifade ederek kaçakçılık fiillerini işledikleri takdirde, bunlara verilecek ceza arttırılarak hükmolunur (md. 41). Bu hükümden anlaşıldığı üzere, kanunkoyucu bazı nitelikleri olan kişilerin, bu nitelikleri ve yaptıkları işin özelliği dolayısıyle daha kolaylıkla kaçakçılık yapabileceklerini düşündüğünden, bunların kaçakçılık yapmalarını engellemek için cezayı arttırma yolunu seçmiştir. Ceza ehliyetini haiz olmayan kimseleri bu suçlarda fail olarak kullanmak isteyen kimseler de kaçakçılık fiiline verilen cezadan daha ağır bir ceza ile cezalandırılır (md. 35). Ceza ehliyeti olmayan kimselerden yararlanmak, meselâ 11 yaşından küçük bir çocuğu veya bir tam akıl hastasını suç faili olarak birinci plana çıkarmak ve bu yolla kaçakçılık fiilini gerçekleştirmektir. Bu sayılan durumların dışında, Kaçakçılık kanunu, kaçakçılık suçunu işleyen kimsenin memur olması durumunda da ağır bir kaçakçılık suçu görerek buna daha ağır bir ceza bağlamıştır. Ancak kanun, kaçakçılık suçunu işleyen veya bunun işlenmesine yardımcı olan memuru cezalandırırken bir ayırımı da kabul etmiştir. Buna göre, söz konusu kimse, kaçakçılığın men ve takibi veya tahkiki ile görevli bir memursa, bu durumda verilecek olan ceza, suçu işleyen veya buna yardımcı olan, fakat kaçakçılığın men ve takibi ile görevli olanların dışında kalan bir memura verilecek olan cezadan daha ağırdır. Yani kanun, kaçakçılık suçlarına karışan memurları diğer faillerden ayrı tutmuş, bunların daha ağır ceza görmesini istemiştir. Ancak, özel olarak kaçakçılığın men ve takibi veya tahkiki ile görevlendirilmiş olan memurlar, bu özellikleri dolayısıyle, daha büyük suç işlemiş sayılırlar. (M)

KAÇAKÇILIK i. (*kaçakçı*'dan *kaçakçı-lık*). Bir memleketin kanunlarına karşı gelerek yapılan ticaret: *İçki kaçakçılığı.* ‖ Bir ülkeye gizli olarak, yasaklanmış veya gümrüğü ödenmemiş mal sokma: *Manyas taraflarında tütün kaçakçılığı ettiğini fakat bunları hiç aramadığını anlattı* (Sabahattin Ali). ‖ *Vergi kaçakçılığı.* Bk. VERGİ.

— Devl. huk. *Savaş kaçakçılığı.* Bk. ANSİKL.

— Huk. *Kaçakçılık suçları.* Bk. ANSİKL. ‖ *Döviz kaçakçılığı,* yabancı paraların, Türk Parasının Kıymetini Korumak Hakkındaki kanun ve buna bağlı olarak çıkarılan «Türk Parası Kıymetini Koruma» kararnamelerindeki hükümlere aykırı olarak, Türkiye'ye sokulması veya Türkiye'den çıkarılması. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Devl. huk. *Savaş kaçakçılığı,* tarafsız bir devletin, tarafsızlığını bozarak savaşçı devletlerden biri hesabına mal taşıması demektir. Savaş kaçakçılığının kurallara bağlanması 1907'de La Haye'de yapılan sonuçsuz bir teşebbüsten sonra, 1909 tarihli Londra bildirisi ile gerçekleşti. Bildiri, Grotius'tan ilhamlı ve anglosakson uygulamasına dayanan bir ayırıma göre, malları a) kesin olarak kaçakçılığa girenler, b) şarta bağlı olanlar, c) savaş kaçakçılığına girmeyenler olmak üzere üç gruba ayırdı. Bu kurallara aykırı davranışın müeyyidesi mallara elkoymadır. Bu bildirinin hükümleri, devletlerarası hukukun zorlayıcı nitelik taşımayan kuralları arasında yer almaktadır.

— Huk. *Kaçakçılık suçları* 7.1. 1932 tarih ve 1918 sayılı Kaçakçılığın Men ve Takibine Dair kanunda toplanmıştır. Genel olarak kanunun amacı ülke içinde kaçakçılığı önlemek ve bu yolla iktisadî ve malî duruma bir katkıda bulunmaktır. Kısaca Kaçakçılık kanunu diye adlandırılan kanunda belli başlı kaçakçılık suçlarına yer verilmiş, diğer bazı özel kanunlarda da kaçakçılık fiilleri müeyyide altına alınmıştır. Adı geçen kanunun 1. ve 20. maddelerinde ve bu kanuna 6829 Sayılı kanunla eklenen 2. maddede bellibaşlı kaçakçılık fiillerinin neler olduğu gösterilmiştir. Kanun bu şekilde kaçakçılık fiillerini tespit ettikten sonra 25. maddesinde de suçlara ait cezaların neler olduğunu açıklamıştır.

1918 Sayılı Kaçakçılığın Men ve Takibine dair kanunda yer alan suçları şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. herhangi bir maddeyi veya eşyayı gümrük işlemine tabi olmaksızın Türkiye'ye ithal veya Türkiye'ye ithale teşebbüs etmek suçu 1918 Sayılı kanunda md. 1, bent A'da yer almaktadır. İthal edilen veya ithali için teşebbüse geçilen madde veya eşyanın Türkiye'ye ithali mümkün veya yasak bir eşya olması yahut olmaması önemli değildir. Bu suçun cezalandırmak istediği fiil, bir eşya veya maddenin gümrük işlemine tabi tutulmaksızın ithal edilmek istenmesi veya ithalinin gerçekleştirilmesidir. Yargıtay Ceza Genel kurulunun verdiği bir kararda içinde kaçak eşya bulunan bavulları gümrüğe getiren, fakat gümrük işlemini yaptırmaksızın bunları gümrük salonunda bırakıp, muayenesini yaptırdığı eşyayı alarak gümrüğü terkeden yolcu, muayene yaptırmaktan vaz geçmiş sayılacağından, gümrük işlemine tabi olmaksızın yurda mal ithal etmek fiiline teşebbüs etmiş sayılmayacağı kabul edilmiştir. Kaçakçılık suçu, ceza hukuku yönünden bir özellik taşır. Çünkü genel olarak failin işlemek istediği suç tamamlanmamış, fakat teşebbüs derecesinde kalmış olursa, bu durumda faile suçun tam cezası yerine, daha az bir ceza verilir. Ancak kanunkoyucu kaçakçılığı mutlak surette önlemek amacını taşıdığından, bu suçun teşebbüs derecesinde kalması halinde dahi, faile suçun tam cezasının verilmesini kabul etmiştir;

2. Türkiye'ye ithali veya Türkiye'den ihracı yasak olan herhangi bir madde veya eşyayı ithal veya ihraç yahut bunlara teşebbüs etmek suçu bakımından önemli olan, Türkiye'ye ithal veya Türkiye'den ihraç edilmek istenen eşya veya maddenin ithalinin yahut ihracının yasaklanmış olmasıdır. Yukarıda ceza yönünden belirtilen özellik bu suç için de geçerlidir.

3. gümrük muayenesine tabi olmadan Türkiye'ye ithal edilen veya esasen ithali yasaklanmış olduğu halde Türkiye'ye sokulan kaçak eşyayı memleket içinde bir yerden bir yere bilerek nakletmek, satın almak, satmak, saklamak, satışa çıkarmak veya alınıp satılmasına delâlet etmek: maddede sayılan bütün fiillerin suç teşkil edebilmesi için, malı bir yerden bir başka yere nakleden, satan, satın alan, satışa arzeden, satılmasına delâlet eden kimselerin bu fiillerini işlerken, malın Türkiye'ye kaçak olarak sokulmuş bir mal veya madde olduğunu bilmeleri şarttır. Yargıtay da verdiği birçok kararda failin malın yurda kaçak olarak girdiğini bilmesi şartını aramış, mahkemelerin bu hususu göz önünde tutmaksızın verdiği mahkûmiyet kararlarını bozmuştur. Ancak 1918 Sayılı kn. md. 1'inde bu suçtan söz eden C bendi, failin kastını tespit etmek yönünden bir karineye yer vermektedir. Buna göre, gümrük bölgesi içinde kaçak eşya naklederken yakalananların, eşyanın kaçak olduğunu bilmediklerini bir belge ile ispat etmiş olmadıkça, malları bilerek naklettikleri kabul edilir. Meselâ bu şekilde mal naklederken yakalanan bir kişi, malın kaçak olduğunu bilmediğini bir konişmento veya manifesto ile ispatlamak zorundadır. İlgili kişiler bu ispatı gerçekleştiremedikleri takdirde, kanun bunların kasten hareket ettiklerini kabul etmiştir. Diğer taraftan kaçak eşyayı nakleden kimseler gümrük bölgesi hudutları dışında kalan şehir, kasaba ve istasyonlarla, mutat pazar yerlerinden gayrı yerlerde bu eşyayı yükletip nakletmişlerse, bunlar hakkında da yukarıda sözü edilen hüküm geçerlidir. Bu hükme göre, herhangi bir kimse kaçak malı mutat bir pazar yerinden satın alarak nakletmişse, bu kimsenin malın kaçak olduğunu bilmemesi asıldır; ancak bu kişinin malın kaçak olduğunu bildiği ispat edildiği takdirde kendisi sorumlu tutulabilecektir. Bunun dışında kaçak eşya mutat pazar yerlerinden değil de, bunun dışındaki bir yerden satın alınmış, yüklenmiş ve nakledilmişse, bu eşyayı nakleden kişinin malın kaçak olduğunu bildiği kabul edilir. Ancak bu kimse aksini ispat ettiği takdirde kendisine sorumluluk yüklenemez. Ancak yine kanundaki hükme göre, iskelelerle vapurlar ve istasyonlarla trenler arasındaki nakliyatta, kapalı balya ve sandıkların dış bir belirti olmaksızın içlerinde ortaya çıkacak kaçak eşya nakilleri, bunları nakledenlerin malları bilerek naklettikleri sabit olmadıkça, fiil kaçakçılık teşkil etmez. Meselâ kendisine bir vapura veya trene götürmesi için verilen bir balya veya sandık içinde kaçak eşya bulunması halinde, bir dış alâmet yoksa, bir hamal kaçak eşyayı nakletmek suçunu işlemiş olmayacaktır;

4. devlet tekeli altında bulunan maddeleri mezun veya yetkili olmaksızın Türkiye'ye ithal etmek, memleket içinde bir yerden bir yere sevk ve nakletmek, saklamak, satılığa çıkarmak veya satmak, bilerek kabul etmek, satın almak, istimal ve istihlâk etmek, Türkiye dahilinde imal etmek, imal için hariçten araç ve gereç ithal etmek, bu araç ve gereçleri yurt içinde imal etmek, nakletmek, kullanmak, saklamak veya failin ne maksatla kullanacağını bilerek ona tedarik etmek: bu suç tekel altına alınan çeşitli maddelerin memleket içinde kaçak olarak imal edilmesini, saklanmasını, satılmasını veya memleket içinde imal olunması veyahut memlekete ithal olunmasını engellemek amacıyle konmuştur. Bu yolla devletin tekel kurmak suretiyle elde etmek istediği kârın, özel kişilerin faaliyetleri ile azaltılması engellenmek istenmiştir. Hangi maddelerin tekel altında bulunduğunu tekel kanunları belirtir. Bunlar içinde özellik gösterenler, Tütün İnhisarı ile Rakı İnhisarı kanunlarıdır;

5. özel kanunları gereğince belirli işler için resimden muaf olarak veya az resimle ithal olunan veya hükûmetçe verilen izne dayanılarak yurda muafen veya resimle ithal olunan, resme veyahut inhisara tabi maddeleri, tahsis edildiği yerlerden başka yerlerde kullanmak veya satmak, bilerek satın almak, kanunî hakkı olmaksızın veya hakkından fazla olarak almak, bu hususta beyanname doldurmak, tasdik ettirmek veya etmek: bu suç belli özel kanunlarla gümrük resminden tamamıyle veya kısmen muaf olarak yurda giren maddelerin piyasaya sürülmesini önlemek amacıyle konmuştur. Özellikle Kuzey Atlantik antlaşması gereğince NATO mensuplarının ihtiyaçlarını karşılamak amacıyle yurda resim ödenmeksizin sokulan maddelerin pazarlarda satılması ile ilgilidir. Bu yolla yurda sokulan mallar ve maddeler ancak bu personelin ihtiyacını karşılamak amacına yönelmiş olduğundan, bunun aksine olarak PX adı verilen ve bu malları satan yerlerden bunların alınarak serbest pazarlarda satılması halinde bu suç gerçekleşmiş olacaktır. Ancak bunun için malın yurda gümrük resminden muaf olarak girdiğinin tespiti zorunludur. Bu sebeple Yargıtay, verdiği kararlarda, malların PX'ten çıktığının tespit edilmesi gerektiğini belirtmiştir;

6. özel kanunlara ve izinlere dayanılarak muvakkat kabul suretiyle ithal veya ihraç olunan eşya ve maddelerin tekrar ihraç ve ithalinde kanun ve izinlerindeki şartlara riayet etmemek:

Muvakkat ihraç veya ithal rejimi, belirli bir amaçla yurda sokulan veya yurttan çıkarılan eşyanın, amacın elde edilmesinden sonra, tekrar yurda sokulmasını veya yurt dışına çıkarılmasını sağlayan bir rejimdir. Bu suretle geçici olarak ihraç veya geçici olarak ithal olunan mal, gümrük resmine

tabi tutulmaz. Bu ihraç veya ithal fiilleri gerçekleştirilirken gerekli izin ve kanunî şartlara uymak gerekir. Bunun aksine hareket edildiği, rejimin gösterdiği şartların dışına çıkılarak, malın ithal veya ihracına teşebbüs edildiği takdirde, bu fiiller gümrük kaçakçılığı suçu teşkil eder ve kanunun 1. maddesinin F bendi gereğince cezalandırılır;

7. hileli ve kanunsuz yollarla muamele yaptırarak eksik resim ve vergi ödemek suretiyle veya hiç bir vergi veya resim ödemeksizin ödenmiş gibi yahut resimden muaf olmadığı halde muafiyete tabi bir mal imiş gibi göstererek, nihayet ithali yasak veya tekele tabi bir malı, ithali yasak olmayan veya tekel dışında bir malmış gibi göstermek suretiyle memlekete mal veya eşya naklenmek: 1918 Sayılı kn. md. 20'de yer alan bu suç, bazı hileli işlemlere girişerek, memlekete mal ithalini önlemek amacını taşır. Türkiye'de bulunan yabancı elçilik ve konsoloslukların yurda ihtiyaçları olan eşya ve maddeleri resim ve gümrük ödemeksizin ithal etme hakları mevcuttur. Böyle bir durumda ithaline izin verilen eşyanın belgeleri üzerinde birtakım tahrifata girişerek memleket içine mal sokmak, bu suçun kapsamına girecektir. Bu yola aslında gümrük resminden muaf olmayan bir mal, muafiyeti olan bir malmış gibi ithal edilmiş olmaktadır;

8. Bakanlar kurulunca tespit edilecek madde ve eşyayı İçişleri ve Gümrük ve Tekel bakanlıklarınca gösterilecek makamlardan izin almaksızın emniyet bölgelerine sokmak: 1918 Sayılı kanuna 28.I.1956 yılında 6829 Sayılı kanunla eklenen ek 2. madde ile Gümrük ve Tekel bakanlığı ve İçişleri bakanlığınca tayin edilen mercilerden izin almaksızın bazı malların emniyet bölgelerine sokulması yasaklanmıştır. Bu konuda hangi yerlerin emniyet bölgesi olduğu ve hangi eşyanın bu gibi yerlere sokulamayacağı, yine Bakanlar kurulunca tespit edilmiş bulunmaktadır. Bu maddeler arasında canlı hayvanlar, gıda sanayii, nebat ve nebatî mahsul ve mamuller, dokumaya elverişli mamuller ve kıymetli madenler önemli bir yer tutar.

9. emniyet bölgelerinde istihsal, imal veya tedarik edilmiş olan malların sarfedildiği yerleri izah ve ispat edememek: Emniyet bölgelerinde istihsal veya imal edilen malların kaçakçılıkta kullanılmasının önüne geçebilmek amacıyle, bu malları buralarda imal veya istihsal eden kimselerden, bunları ne suretle elden çıkardıklarının ispatı istenmiştir. Bu elden çıkarma ispat edilemediği takdirde, bu mal kaçak olarak yurt dışına çıkarılmış sayılır ve bu şekilde davranan kimse cezalandırılır;

10. Gümrük kanununa göre çıkarılan hükûmet kararlarına veya ithal yahut ihracı lisans ve izne bağlı eşyayı şart ve kayıtlara aykırı olarak yahut lisans veya izin alınmamış olduğu halde, izin alınmış gibi göstererek yurda ithal etmek veya yurttan ihraç etmek: bir malın Türkiye'ye ithali veya Türkiye'den ihracı için bunun bir lisansa sahip olması, yani bunun için bir izin alınmış olması gereklidir. Bir malı lisansındaki kayıt ve şartlara riayet etmeksizin veya hiç lisans bulunmadığı halde bunu varmış gibi göstererek ihraç veya ithal etmek suç sayılmıştır. Meselâ 10 adet kamyon ithaline dair lisans mevcut olduğu halde, 12 adet kamyonun ithal edilmesi halinde lisansa aykırı bir davranış söz konusudur ve bunun cezalandırılması gerekir.

11. yabancıların türk karasularına girmeleri ve türk karusularında avlanmaları: yukarıda sözü edilen ek geçici maddenin 4. bendinde yer alan bu suç, yabancıların avlanmak amacıyle türk karasularına girmelerini yasaklamış ve bunun kaçakçılık olduğunu belirtmiştir. Bu maddenin amacı, deniz mahsullerinin yurt içinde kalmasını sağlamaktır. Bir kanunla karasularının sınırı, avlanmak yönünden 12 mile çıkarıldığından yabancıların bu alan içine girmesi veya avlanması kaçakçılık suçu teşkil eder.

Kaçakçılığın Men ve Takibi Hakkındaki kanunda yer alan suçlar yukarıda da temas edildiği gibi, teşebbüse müsait olmayan suçlardır. Kanun, suçların teşebbüs derecesinde kalması halinde dahi suçun tam cezasını vermeyi kabul etmiştir. Hattâ kanundaki md. 1, bent F, fıkra 2'de kaçakçılık yapmak amacıyle icra vasıtalarının hazırlanması ve failin kendi feragati olmaksızın engelleyici sebepler yüzünden fiilin gerçekleşmemesi halinde dahi fiil, teşebbüs derecesinde sayılmıştır.

Kaçakçılık suçları seçimlik hareketli suçlardır. Kanun bu suçların teşekkülü için birden fazla hareket biçimi göstermiştir: kaçak malı almak, satmak, saklamak v.b. Bu hareketlerden birinin gerçekleştirilmesi halinde dahi suç teşekkül eder. Ancak fail bu sayılan hareketlerden birini değil de birden fazlasını gerçekleştirse dahi, kendisine ancak bir kere ceza tayin edilir; her hareketi için ayrı bir ceza verilemez. Suçların cürüm ve kabahat olarak ayrılması göz önünde tutulduğunda, kaçakçılık suçları birer cürümdür. Cürümlerin cezalandırılabilmesi için de kanun kural olarak kastı şart koşar. Bu sebeple kaçakçılık suçları için de failin kasten hareket etmiş olması şarttır. Ancak kanun yukarıda belirtildiği gibi, bazen failin kasten hareket ettiği karinesini kabul eder. Bu durumda failin, kastı olmadığını ispat etmesi zorunludur. Bu ispatı gerçekleştiremediği takdirde, sorumlu tutulur. Ancak genel kural, her suçta olduğu gibi, kaçakçılıkta da failin kastının ispat edilmesi gerektiğidir.

● *Kaçakçılığa iştirak.* 1918 Sayılı kanunun düzenlediği kaçakçılık suçlarında iştirak, bir özellik gösterir. Kanun suçun iştirak halinde işlenmesini başlıbaşına bir ağırlaştırıcı sebep saymış ve bu durumda fiili tek başına işleyen kimseye verdiği cezadan daha fazla ceza vermek yolunu seçmiştir. Bu durum, fertlerin kaçakçılığı bir teşkilâtla gerçekleştirmelerini önlemek amacını güder. Kanun iştirak yönünden ve ferî iştirakle ilgili olarak özel bir hüküm daha getirmiştir: md. 33'e göre md. 25, 26 ve 27'de belirtilen kaçakçılık cürümlerine veya teşekkülerine, faillerin hal ve sıfatlarını bilerek, her ne şekilde olursa olsun, yardım edenlere asıl suçluların o maddeler hükmünce görecekleri cezaların yarısı verilir. Bu fiillere iştirak eden memur ise, asıl fail gibi ceza görür. Bu hükümde yer alan yardım, fiilin işlenişi ile ve hareketler ile ilgili bir yardım değildir. Burada müeyyide altına alınan, ferî şerikin kaçakçının şahsına yaptığı yardımdır (msl. onu saklaması gibi). Ancak ferî şerikin, sakladığı kimsenin kaçakçılık yaptığını bilmesi gereklidir. Kaçakçılık kanunundaki cezaları tayin ederken, işlenmiş olan fiilin tayin edilmesi önemlidir, çünkü kanun yakın fiiller için, farklı hesaplanması gerekli cezalar tayin etmiştir. Bu bakımdan cezaları tayin ederken suçların da ayrılması gereklidir:

a) suç kaçak inhisar maddelerini kullanmak veya istihlâk amacıyle bulundurmak yahut gümrükten kaçak olarak yurda sokulmuş eşyayı kaçak olduğunu bilerek kendisinin veya başkalarının ihtiyacında kullanmak üzere yurt içinde satın almak veyahut bilerek yanında bulundurmaktan ibaretse, faile kaçak eşyanın gümrüklenmiş değerinin, tekel maddeleri hakkında ise bunlara ait özel kanunlarda yazılı para cezasının birer misli hafif para cezası verilir ve ayrıca tekel maddesi veya gümrük kaçağı olan eşya müsadere edilir. Gümrüklenmiş değer, gümrük kaçağı eşyanın gümrük resmiyle bu eşyadan alınacak diğer bütün devlet resimlerinin tutarıdır;

b) kaçakçılık fiili yukarıdaki fiilin dışında bir fiilse, bu fiil için 1918 Sayılı kanunda ayrıca bir ceza tayin edilip edilmediğine bakmak gerekir. Ayrı bir ceza gösterilmişse, bu ceza uygulanacaktır. Yoksa, o zaman md. 25, fıkra 3'te yazılı ceza verilir. Bu fıkrada yazılı ceza, 1 yıldan 5 yıla kadar hapis cezası ile birlikte gümrük kaçağı eşyanın gümrük resmi ile diğer devlet resimleri tutarının, tekel kaçağı maddelerinde, özel kanunlarında yazılı para cezalarının birer misli ağır para cezasından ibarettir. Ayrıca eşya ve maddeler de müsadere edilir;

c) bir kaçakçılık suçu hakkında, kanunda ayrıca bir ceza gösterildiği takdirde md. 25 fıkra 3'e başvurmağa gerek kalmaz, bu gösterilen ceza uygulanır.

Kanunda cezaları ayrıca gösterilen suçları da bu şekilde sıralamak mümkündür:

1. kanunun 20. md.sinde yazılı kanunsuz yollarla eksik resim veya vergi ödemek, vergi ödemeden ödenmiş gibi göstermek, muafiyete tabi olmadığı halde, muafmış gibi göstermek suretiyle memlekete mal veya eşya ithal etmek suçunun cezası, 1 yıldan beş yıla kadar hapis cezası ile birlikte vergi ve resimleri ödenmemiş yahut esasen ithali yasak veya inhisara tabi maddeler için gümrüklenmiş piyasa değerinin 5 misli ağır para cezası;

2. yine kanunda cezası ayrıca belirtilen suçlardan birisi de ek 2. maddede yer alan suçtur. Buna göre emniyet bölgelerine eşya sokmak, 5 aydan 1 yıla kadar hapis ve müsadere cezasını, emniyet bölgelerinde istihsal edilen eşyanın ne suretle elden çıkarıldığını izah ve ispat edememek, 6 aydan 3 yıla kadar hapis ve kaçağa sarfedilmiş sayılan eşyanın rayiç değeri miktarınca, bu değerin tespit edilemediği hallerde, 500 liradan aşağı olmamak üzere ağır para cezasını gerektirir. Lisans veya izne bağlı eşyayı şartlara veya lisansa aykırı olarak ithal veya ihraç etmek, 6 aydan 3 yıla kadar hapis cezasını, malların müsaderesini, mallar müsadere edilemediği takdirde rayiç değer miktarınca, bu değer de tespit edilemiyorsa, 500 liradan aşağı olmamak üzere ağır para cezasını gerektirir;

3. yabancıların türk karasularında avlanmaları ve buralara girmeleri, ilke olarak, bunların bütün vasıta ve âletlerinin, avladıkları mahsullerin müsaderesi ile birlikte 1 yıldan 3 yıla kadar hapis cezasını gerektiren bir fiildir. Avlanma sırasında patlayıcı veya tahrip edici maddeler veya elektrik cereyanı kullanılmışsa, hapis cezası 3 yıldan aşağı olamaz. Burada tespit edilen para cezaları tazminat kabilindendir ve bütün şeriklerden müteselsilen tahsil olunabilir. Kaçakçılık kanununa göre kaçakçılıktan dolayı hükmolunan cezalar, tecil olunmaz. Diğer taraftan bu kanuna göre yürütülecek olan kovuşturmalar hakkında 3005 sayılı Meşhut Suçların Muhakeme Usulü kanunu uygulanır. Bu suçlar hakkında ilk soruşturma yapılmaz, yani iş sorgu hâkimi önüne götürülmez. Dava doğrudan doğruya mahkemede açılır; mahkeme, duruşma yaparak gerekli kararı verir. Diğer taraftan yine Kaçakçılık kanunu, bu kaçakçılık suçunun muhakemesinin diğer bir muhakeme ile birlikte görülmesini, yani bu iki kamu davasının birleştirilmesini yasaklamıştır. Kanunkoyucunun böyle bir yasak getirmesinin sebebi, kaçakçılık suçlarının mümkün olan en kısa süre içinde yargılanarak sonuçlandırılmasını istemesidir.

● *Memurların iştiraki ile yapılan kaçakçılık.* Kaçakçılıkta iştirakin bu çeşidi kanunun 27. maddesinin son fıkrasında düzenlenmiştir. Bu maddedeki hükme göre, «bu kanunun 25. ve 26. maddeleri ile bu maddede yazılı suçların kaçakçılığın men ve takibi veya tahkiki ile mükellef olan memurlar tarafından işlenmesi veya işleyenlere müzaheret veya bilerek müsamaha edilmesi hallerinde mezkûr maddelerde yazılı olan cezalar bir misli ve bunun haricinde kalan diğer memur ve müstahdemler tarafından işlenmesi halinde yarı misli arttırılır». Bu hükümden de anlaşılacağı gibi, kaçakçılığın bizzat memurlar veya bunların müzahereti veya göz yumması ile yapılması halinde, bu durum suçun bir ağırlaşmış şekli sayılır ve daha ağır ceza ile cezalandırılır. Burada önemli bir husus, memurun aslî veya ferî şerik olarak fiile katılmasının cezaya etkisinin olmamasıdır. Memur ister kaçakçılığı bizzat idare etsin, ister sadece yardımcı olsun, kendisi hakkında aynı ceza uygulanır.

● *Silâhlı kaçakçılık.* Kaçakçılık kn. md. 28'e göre «memnu silâhlı olarak kaçakçılık yapan şahıslardan her biri hakkında yukarıki maddelerde yazılı cezalar iki kat olarak hükmolunur». Memnu silâhın ne olduğu Türk Cz. kn. md. 265'te ve 6136 sayılı Ateşli Silâhlar ve Bıçaklar Hakkında kanunda gösterilmiştir. Kanun silâhlı kaçakçılığı düzenlerken, şeriklerden birinin dahi silâhlı olmasını cezanın arttırılması için yeterli görmüştür. Ayrıca bu arttırılmış ceza yalnız silâhlı olan şerike değil, onunla birlikte suça katılan şeriklere de aynen uygulanır. Ancak şeriklerin cezalarının arttırılabilmesi için, diğerlerinin memnu silâhın taşındığını bilmeleri gereklidir.

● *Teşekkül halinde işlenen kaçakçılık.* Kanunun 26. md.sine göre, «kaçakçılık maksadıyle teşekkül vücuda getirenlerle idare edenler, 3 seneden 5 seneye kadar hapis ve 3 000 liradan aşağı olmamak üzere ağır para cezası ile cezalandırılırlar. Birinci fıkrada yazılı teşekküle sadece intisap edenler hakkında 1 seneden 3 seneye kadar hapis ve 1 000 liradan aşağı olmamak üzere ağır para cezası hükmolunur». Bu hükümden anlaşılan şudur: kanun kaçakçılık yapmak için biraraya gelen, bir teşekkül kuran kimseleri cezalandırdığı gibi, ayrıca buna katılan kişileri de bu katılmadan dolayı cezalandırmıştır. Kanun bu kişilerin kaçakçılık yapmalarını dahi beklemek gereğini duymamıştır. Yalnızca teşekkül vücuda getirilmiş olsa, fakat hiç bir hareket yapılmasa dahi, yine teşekkül halinde işlenen kaçakçılık söz konusudur. Ancak kaçakçılık için bir teşekkül kuran kimseler bundan sonra bu teşekkülle kaçakçılık da yaparlarsa, bu durumda bunlar hakkında kanunun 27. maddesinin 1. fıkrası uygulanır ve bunlar daha ağır bir ceza ile cezalandırılırlar. Toplu kaçakçılık ile teşekkül halinde işlenen kaçakçılık birbirinden farklıdır. Toplu kaçakçılıkta failler önceden aralarında anlaşarak bir teşekkül vücuda getirmezler, önceden anlaşmazlar; fakat meselâ mal yurda girdikten sonra bunun gümrükten çekilmesine ve satılmasına iştirak ederler. Teşekkül halinde kaçakçılıkta ise failler önceden anlaşarak bir teşekkül vücuda getirdikten sonra, kaçakçılık suçunu işlerler.

● *Toplu kaçakçılık.* Kaçakçılık kn. md. 21'de toplu kaçakçılığın tanımı yapılmıştır: «Birinci fıkradaki hal dışında, iki veya daha fazla kişinin toplu olarak kaçakçılık yapmaları halinde, beş yıldan on yıla kadar cezaya hükmolunur». Bu hükümden anlaşıldığı üzere, ikiden fazla kişinin aslî veya ferî fail olarak suça katılmaları halinde, toplu kaçakçılık suçu gerçekleşir. Toplu kaçakçılığın bulunması için mutlaka iki veya daha çok aslî failin bulunması zorunlu değildir. Meselâ gümrükten kaçak olarak iki sandık sigara geçiren kimsenin tuttuğu hamal, sigaraların kaçak olduğunu bildiği halde, bunları istenen yere götürürse, yine toplu kaçakçılık suçu vardır.

● *Döviz kaçakçılığı.* Kanun ve kararnamelere aykırı hareket eden kimseler 1 000 liradan 200 000 liraya kadar ağır para ve 7 aydan 5 yıla kadar meslek ve ticaretten men cezasına çarptırılırlar. Bunun dışında fiilî yapan kimseler ile bir tüzel kişi söz konusu ise, müdür ve fiile iştirak eden memurlar 7 aydan 5 yıla kadar hapis cezasına mahkûm olur. (M)

KAÇAMAK i. (*kaçmak*'tan *kaç-amak*). Hoş karşılanmayacak bir şeyi ara sıra yapma: *Bugün de matmazelle bir kaçamak yapmak istedik* (H. Z. Uşaklıgil). ‖ Güçlü ve inandırıcı olmayan, üstünkörü, konuyu kapatmak için ileri sürülen özür: «*Bizde bir şey yok. Siz kendiniz görmüşsünüz*» *gibi kaçamaklar yapmak istiyorsa da nafile* (N. Araz). ‖ Birini aldatmak için kaçar gibi davranma. ‖ Kaçacak, sığınılacak, korunulacak yer. *Esk.* Mecelle. ‖ Çobanların sürüyü sığındırmak için yaptıkları küçük ağıl. ‖ *Kaçamak yol,* bir meseleden kendini kurtarmak için üstünkörü ileri sürülen çare, özür v.b.

— Mim. *Esk.* Kale ve saraylarda tehlike sırasında gizlice kaçmak amacıyle yapılan gizli kapı. (*Fürce* de denilen bu kapılar, yangın v.b. tehlike zamanlarında da kullanılırdı.)

— Mutf. Mısır unundan yapılan bir yemek. (Kaynamakta olan tuzlu suya azar azar mısır unu atılır, karıştıra, karıştıra pişirilir. Üzerine eritilmiş tereyağı dökülür. Arzu edilirse peynir de konabilir.) [M]

KAÇAMAKLI sıf. (*kaçamak*'tan *kaçamaklı*). Kesin olmayan, yargı bildirmeyen, her tarafa çekilebilen, kaypak (söz, cevap, davranış v.b.): *Bayan bu kaçamaklı ifadeden memnun görünmiyerek beni açık konuşmağa davet etti* (R. N. Güntekin). [M]

KAÇAN zf. (esk. türk. k.). *Halk dili.* Ne zaman, ne vakit: *Sûz-i aşkınla kaçan kim dilde ah ü zâr olur / Ah dûd u dûd ebr ü ebr ateş-bâr olur* (Baki). [M]

KAÇAR sıf. (*kaç*'tan *kaç-ar*). Bir bütünün bölümlenmesi veya üleştirilmesinde kullanılan söz.

◆ **Kaçar kaçar** sıf. Bir bütünün üleştirilmesinde tek kişi veya nesneye kaç adet düştüğünü anlamağa yarar söz: *Kaçar kaçar ayırdınız.* (M)

KAÇARLAR, İran'da (Esterâbâd, Mazenderan ve Tahran) dağınık olarak Türkistan'da, Azerbaycan'da, Anadolu'da yaşayan türkmen boyu; — Safevî devletini kuran yedi türkmen boyundan biri; — 1779-1925 yılları arasında İran'da hüküm süren türk hanedanı.

Kaçar hanlarının bir resmî memurunca kaleme alınan *Nâsih-üt-Tevarih*'e (Tarihlerin Öğüdü) göre Hulâgu'nun (1256-1265) yanında atabeg olarak görev yapan Sartak Noyan'ın, *Kaçar Noyan* adındaki oğlu, kendi adıyle anılan bir boy meydana getirdi. İlhanlıların çöküşünden sonra Kaçar'lar Suriye sınırına yerleştiler. Timur 1400'de Suriye'yi ele geçirince Kaçarları İran'a, oradan da asıl yurtları olan Türkistan'a gönderdi. Kaçarların bir kısmı Azerbaycan'da Gence ve Erivan bölgesine yerleşti. Fakat birtakım olaylara karıştılar. Timurlular zayıflayınca Akkoyunlulardan Uzun Hasan buradaki Kaçarları takip etti: İran şahı Abbas I (1587-1628). Kaçarları Azerbaycan'dan Esterâbâd'a sürdü, bir kısmını buraya, bir kısmını da Horasan'ın Merv taraflarına yerleştirdi. Muhariplerini de Esterâbâd'daki Mübarekâbâd kalesine hapsettirdi. Esterâbâd'dakilere «Kaçar yoharı baş», kaledekilere «Kaçar aşak baş» adı verildi. Kaçar sülâlesi Esterâbâd Kaçarlarından türedi. Bazı tarihçilere göre de 465'te Azerbaycan'a yerleştikten sonra *Kaçar* adını aldılar, daha sonra Firuzâbâd'a yerleştiler.

Hulâgu, Suriye'ye yaptığı sefer sırasında Kaçarlardan yararlandı. Kaçarların Suriye, Anadolu ve hattâ Esterâbâd'a yayılmaları bu suretle başladı. İlk Moğollar sırasında Halep ve Şam taraflarında bulunan Kaçarlar Timur ve Karakoyunlular tarafından Azerbaycan'a gönderildiler.

Safevîlerin ilk zamanlarında Anadolu'dan İran'a yardımcı kuvvet olarak giden kabileler arasında Kaçarlar da vardı. Şah İsmail 1501'de Akkoyunluları yenerek Tebriz'e girerken yanında kaçar beyi Pirî Bey de bulunuyordu. Şah Abbas'ın onarttırdığı Mübarekâbâd kalesine Kaçarlardan bir garnizon yerleştirildi. Bu tarihten sonra Kaçarlar «Yukarı» ve «Aşağı» diye ikiye ayrıldı. Kaçarlar Esterâbâd, Merv ve Horasan hattâ Kazvin ve Isfahan'a kadar yayıldılar. Fakat boyun büyük bir kısmı Azerbaycan'da idi. Karabağ eyaletine yerleşen kaçar grubu reisi Şahverdi Sultanın oğlu Halil Han, Esterâbâd beylerbeyi oldu. Osmanlıların bu bölgeden çekilmesinden sonra oğlu Muhammed Han, Gence ve Şeki'yi de kendi topraklarına kattı. Safevî soyunun son bulması üzerine Kaçarlar ile Afşarlardan Nadir Şah arasında savaş çıktı. Nadir Şah, Kaçarların atası Feth Ali Han'ı öldürtünce (1726), yerine oğlu ve kaçar sülâlesinin kurucusu sayılan Ağa Muhammed Hanın babası Muhammed Hasan Han geçti. Muhammed Hasan Han, Fars üzerine yürüdü. Kâşan'ı aldı. Horasan'da yapılan bir savaş sırasında öldü (1779). Bunun üzerine oğlu Aka Muhammed Şah Esterâbâd'a giderek hanlığını ilan etti. Böylece, Aka Muhammed Han İran'da yeni bir türk sülâlesinin temellerini attı. İran'da uzun uğraşmalar sonucu, kaçar hâkimiyetini yerleştirdi. Şuşa şehrini ancak ikinci kuşatmadan sonra alabildi. Bir süre sonra öldürüldü. Aka Muhammed Han, çocukluğunda Adil Şah (1747-1748) tarafından hadım edildiği için kaçar soyu büyük kardeşi Hüseyin Kulu Hanın oğlu Baba Han tarafından yürütüldü. Baba Han, *Feth Ali Şah* adı ile İran tahtında otuz yıl hüküm sürdü. Ruslarla savaştı. Ölümünden sonra yerine torunu Muhammed Şah geçti (1834-1848). Zamanında Herat'ı bıraktı. Ruslara Hazar denizinin güneydoğusunda Asur adasında bir üs verdi. Bu üs sayesinde Ruslar, Türkistan'ı kolayıkla ellerine geçirdiler. 1844'te Şiraz taraflarında yeni bir dinin yayıcısı Mirza Ali Muhammed Bab'ın Muhammed Şah'tan sonra yerine geçen Nasirüddin Şah (1848-1896) zamanında Bab taraftarlarının hepsi kılıçtan geçirildi. Yerine geçen oğlu Muzafferüddin Şah (1896-1907) İran'da meşrutî bir düzen kurdu. Ölümünden sonra tahta geçen oğlu Muhammed Ali Şah (1907-1909) anayasayı ilân etmekle beraber meşrutiyet aleyhinde çalışmağa başladı. Bu durum Azerbaycan ve diğer eyaletler halkının ayaklanmasına yolaçtı. Tahtını kaybeden Şah, Rusya'ya kaçtı. Yerine oğlu Ahmed Şah (1909-1925) geçti. Zamanında Ali Rıza Han saltanat naibi ilân edildi. Birinci Dünya savaşında İngiltere İran'ı işgal etti. 1923'te şah, zorla Avrupa'ya gönderildi. Ali Rıza Han (Rıza Şah Pehlevî) bu durumdan yararlanarak Kaçar sülâlesine son verdi ve kendi şahlığını ilân etti. (M)

KAÇARULA i. (ital. *cassaeruola*'dan). Mutf. Sapı olan tencere. (M)

KAÇGÖÇ bls. i. (*kaçmak* ve *göçmek*'ten *kaç-göç*). İslâm geleneğinde, kadınların yabancı erkeklere görünmemeleri, onlarla bir arada bulunmamaları göreneği. *Esk. Namahremlik.* (M)

KAÇIK sıf (*kaçmak*'tan *kaç-ı-k*). Kaçmış, bir tarafa kaymış, çarpılmış. ‖ [Çorap veya naylondan yapılmış giyecek için] Teli kaçmış: *Kaçık çorap.* ‖ *Mec.* Davranışları ve aklı normal olmayan.

◆ İ. Kaçmış kumaşta ipliğin çekilmiş yeri: *Çoraptaki kaçık.*

— Tekst. Enterlok örgüdeki ilmik hatası. (Bir sıra ilmikte iplik eksikliği, örgüde ızgara gibi görülür ve yalnız tek sıra ipliği olan bir delik meydana getirir.) ‖ Tek iplikle örülen trikolarda, kullanma sırasında ipliğin herhangi bir yere takılarak kopmasından dolayı meydana gelen uzunlamasına yol. (Bu hal özellikle ipek kadın çoraplarında çok görülür.) [M]

KAÇIKLIK (*kaçık*'tan *kaçık-lık*). İ. Kaçık olma hali. ‖ *Mec.* Delişmenlik, deliliğe yönelmiş davranış ve zihin bozukluğu: *Râkım bu kaçıklığı, hayatın en iptidaî, fakat en esa kanunu diye kabul etmeğe mecburdu* (H. E. Adıvar). [M]

KAÇILMAK geçz. f. (*kaçmak*'tan *kaç-ı-l-mak*). Kaçmak işi yerine getirilmek, kaçmak işi mümkün olmak: *Bu hapishaneden kaçılmaz.* ‖ *Halk dili.* Çekilmek, sakınmak, savulmak, yana kaçmak: *Kaçılın, tren çarpmasın!* (M)

KAÇIMSAMAK geçz. f. (*kaçmak*'tan *kaç-ı-msa-mak*). Bir işi yapmaktan kaçınmak. *Esk.* Taallül etmek .M)

KAÇINCI sıf. (*kaç*'tan *kaç-ı-ncı*). Hangi, birbiri ardına gelen şeylerden kangisi: *Kaçıncı sokakta oturuyorsunuz?.* ‖ (Cümle soru cümlesi olmadığı zaman) «Çok defa, birçok defa» anlamında belirsizlik bildirir: *Gül ile Bülbül bilmem kaçıncı yüzyılı, Şiraz bahçelerini anlatırmış, ona dokunamazlar* (N. Ataç). *Kaçıncı defadır geliyor, bir türlü onu evinde bulamıyor.* (M)

KAÇINILMAZ sıf. (*kaçınmak>kaçınılmak*'tan *kaçınıl-maz*). Kaçmak imkânı olmayan: *Kaçınılmaz bir felâket.* (M)

KAÇINMA i. (*kaçınmak*'tan *kaçın-ma*). Bir şeyi yapmaktan geri durma. ‖ [Kadınlar için] Erkekten kaçma, örtünme.

— Ask. havc. *Kaçınma manevrası,* bir uçaksavar ateşi içine düşen uçağın bu ateş çemberinden kurtulmak için yaptığı manevra. Bk. ANSİKL.

— Denizc. *Kaçınma manevrası,* çatışma tehlikesi doğuracak şekilde karşılaşan iki geminin çatışmayı önlemek için yaptığı manevra.

— Patolojik psikol. *Şartlı kaçınma tepkisi,* canlı bir varlığın, belli bir uyartıdan kaçınmasını sağlayan şartlı tepki. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Ask. havc. *Kaçınma manevrası*'nın etkili olabilmesi için, uçak, bir dizi çok düzensiz ve anî sapmalarla hem yükseltisini, hem yolunu aynı zamanda değiştirmelidir. Kaçınma manevrasına uçaksavar ateşinin tehlikeli olduğu bölgeye girilir girilmez başlamak zorunludur; bölgeden çıkıncaya kadar sürdürülecek olan bu manevralar uçaksavarların nişan almasını güçleştirir. Çok sayıda uçağın aynı hedefe saldırısı sırasında, çarpışmanın önlenmesi için, kaçınma manevrası, tıpkı balede olduğu gibi, çok ince bir hesapla ayarlanmış olmalıdır.

— Patolojik psikol. *Şartlı kaçınma tepkisi,*

olumsuz bir güçlendirmeden kaçınmayı sağladığı zaman, cihazlı bir şartlanma yoluyle elde edilir. Meselâ bir fareye, bir elektrik şokuna tabi tutulmasından on saniye önce belli frekansta bir ses işittirilirse ve deney farenin belli bir hareket (bir tünek yerine tırmanmak gibi) yaptığı takdirde şokun uygulanmaması şeklinde düzenlenirse, hayvan olumsuz güçlendirmeden kaçınır.

Şartlı kaçınma tepkisi, çok çabuk öğrenilir; hattâ güçlendirilmeksizin bile, çok sayıda deneme boyunca devam ettiği görülür. Çünkü hayvan, tepkiyi göstermeğe devam eder ve cezayı da görmez. Bu gözleme dayanarak, Konorski, Miller ve Mowrer, kaçınma şartlanmasının, bir çifte süreç üstüne kurulmuş olduğu varsayımını ileri sürdüler. Bunların ilki, bir korku şartlanmasıydır: elektrik şokunun uyandırdığı acı duyumu, birkaç deneme sonunda, şoktan önceki sinyale bağlanır; böylece, şartlı korku tepkisi kurulmuş olur. Bu, hareketsel cevabın azalttığı bir ihtiyaç meydana getirir: demek ki, kaçınma tepkisi, korkuya ket vurma amacını güder. Bu varsayımın yardımıyle, meselâ köpeklerde, hareketsel şartlı tepkinin, kalpteki şartlı bir tepkiyle (kalp atışının hızlanması) birlikte ortaya çıktığı gösterilebilmiştir. Bu değişiklik ise, korku hali işareti olarak kabul edilmiştir: nitekim kaçınma tepkisi, ancak ve yalnız, kalp atışı frekansı belli bir ritme vardığı zaman gerçekleşmektedir. Öte yandan, sinyal kalp atışı ritminin hızlanmasına yolaçmayınca, kaçınma tepkisi de ortadan kalkar. Bu durum, bir yandan, Pavlov'un şartlı tepkisi (kalp atışının hızlanması), öte yandan cihazlı şartlı tepki (kaçınma) arasında kurulan sıkı ilişkileri göstermektedir; birinci tepki, ikinci tepkinin işlenip hazırlanmasında bir aşamadır. (LM)

KAÇINMAK dönşl. f. (*kaçmak*'tan *kaç-ı-n-mak*). Bir şeyi yapmaktan geri durmak: *Bir gün bir davetinden kaçınsanız, hemen sizi bırakıverir* (F. R. Atay). *Cimri olmasına rağmen, kitap konusunda paradan kaçınılmazdı. Kin doğrusu çirkin bir duygudur. Elimizden geldiği kadar kaçınmalıyız ondan* (N. Ataç).||[Kadınlar için] İslâm dininin kurallarına uyularak, erkeklerle konuşmamak, bir arada oturmamak, erkeklere açık olarak görünmemek, örtünmek: *Büyük kız böyle şeylere aldırmaz, erkeklerden kaçınmazdı*. Bk. KAÇGÖÇ. (M)

KAÇIRAMENTO i. (*kaçırmak* ve ital. ek. *-mento*'dan halk dilinde uydurulmuş k.). *Argo*. Çalınmış mal, aşırma mal. Bk. AŞIRAMENTO. (M)

KAÇIRILMA i. (*kaçırılmak*'tan *kaçırılma*). Kaçırılmak eylemi.

— İkonogr. Eski Yunan heykeltıraşları, mitolojideki çeşitli kaçırma olaylarını sık sık işlemişlerdir: Eretria tapınağı (Khalkis, Eğriboz) *Antiope'nin Theseus Tarafından Kaçırılması*, Olympia'nın alınlığındaki *Lapithes Kadınlarının Kentauroslar Tarafından Kaçırılması*. Çağdaş heyeltıraşlar da, genellikle, açık havada yer almak ve her yönden seyredebilmek için yapılmış heykel gruplarında aynı kaynaktan ilham aldılar; bu türün başlatıcısı Giambologna'dır (*Déjanire'nin Kaçırılması*, Leningrad; *Sabin'lerin Kaçırılması*, Loggia dei Lanzi, Floransa), onu Adrien de Vries (*Psykhe'nin Kaçırılması* Louvre), le Bernin (*Prospina'nın Kaçırılması*, villa Borghesé, Roma), Girardon (aynı konu, Versailles), Regnaudin (*Kybele ve Oreithyia'nın kaçırılması*, Tuileries bahçesi), P. Fedi (*Ployksene'nin Kaçırılması*, Loggia dei Lanzi, Floransa) izledi. Kaçırma sahneleri ressamlar tarafından da işlenmiştir. (KEPHALOS, DE-JANİRE, EUROPE, GANYNMEDES, EBE, HELENE, OREİTHYİA, PROSERPİNA, PSYKHE adlarına bk.) Bunlardan başka Rubens'in *Leukippos'un Kızlarının Kaçırılması* (Münih),David'in *Sabin'lerin Kaçırılması* (Louvre), Delacroix'nın *Rebecca'nın Kaçırılması* (Louvre) adlı eserleri sayılabilir. (LM)

KAÇIRILMAK edilg. f. (*kaçırmak*'tan *kaçır-ı-l-mak*). Kaçırmak işine konu olmak. (M)

KAÇIRMA i. (*kaçırmak*'tan *kaçır-ma*). Kaçırmak işi veya eylemi: *Kaçırma işine katılanların, Patriyot Ömer Beyden başka hepsi yakalandı* (Kemal Tahir). || Sıf. Kaçırılmış olan, kaçak: *Kaçırma mal*.

— Huk. *Kız, kadın ve erkek kaçırma*. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *Kız, kadın ve erkeklerin kaçırılmaları* ile ilgili hükümler, Türk Ceza kanununda, açıklanmıştır (md. 429 ve 430). Bu hükümlerde, kanunkoyucu çeşitli şekillerde, meselâ cebir, şiddet, tehdit veya hile ile bazı kişilerin kaçırılmaları ve alıkonulmalarını cezalandırmıştır. Kaçırma suçlarını, genel adap ve aile düzenini bozucu fiiller olarak nitelemiştir. Türk hukukunda, kaçırma fiili iki bölümde ele alınır: birinci bölümde reşit olan veya kılınanların kaçırılmaları veya alıkonulmaları (Türk Cz. kn. md. 429). Bu maddede reşit olan veya reşit kılınmış olup da evli veya evli olmayan bir kadının kaçırılması söz konusudur. Kaçırma sonuçtan zarar görenin, kendi hukukî sahasından çıkarılarak fail tarafından failin hukukî sahasına sokulması gerekir. Bu durum da mutlaka bir yer değiştirme şeklinde olmalıdır. Türk hukukunda kaçırma suçunun ne zaman tamamlanmış olacağı hakkında açıklık yoktur. Bu sebeple, çoğu kere kaçırma fiilinin tamamlanıp tamamlanmadığı, diğer bir deyişle, suçun teşebbüs derecesinde kalıp kalmadığının tespiti güçlük gösterir. Bu alanda, mağdurun tamamıyle failin hüküm ve nüfuz alanına girdiği anda suçun tamamlandığını kabul etmek mümkündür. Tabiî her olayda bu durumun gerçekleşip gerçekleşmediğinin incelenmesi de zorunludur.

Kanun yine aynı maddede suçun gerçekleşmesi yönünden bir başka hareket biçimi daha gösterir. Bu da mağdurun alıkonulması; yani failin nüfuz ve hâkimiyet alanına girmiş bulunan mağdurun, rızası hilâfına fail tarafından bu hâkimiyet altında tutulmasıdır. Kanun, kaçırma ve alıkoymadan söz ederken, bu fiillerin gerçekleşmesine yardım eden veya bunları kolaylaştıran hareket biçimlerini de sayar. Buna göre cebir, şiddet, tehdit, hile, şehvet veya evlenme amacıyle kaçırma veya alıkoyma fiilleri gerçekleştiğinde, suç da tamamlanmış olur. Kaçırma ve alıkoyma suçlarının ikinci bölümünü, reşit olmayan kişilerin kaçırılmaları ve alıkonulmaları meydana getirir. Kanun bunda suçun mağdurunun sadece reşit olmayan bir kimse olmasını arar, fakat bir cinsiyet ayrımı yapmaz (Türk Cz. kn. md. 430). Buna göre reşit olmayan bir kız, kadın veya erkeğin kaçırılması, kaçırma suçunun gerçekleşmesine imkân verecektir. Kanun bu halde reşit olmamayı şart koştuğuna, rüşt de 18 yaşının tamamlanmasıyle kazanılacağına göre, 19 yaşını doldurmamış bir kız, erkek veya kadının kaçırılması veya alkonulması, suçun bu halini gerçekleştirecektir. Bu tür kaçırma ve alıkoyma suçunun hareket şekilleri, diğer bölümde açıklanan hareket şekilleri ile aynıdır; yani fail, cebir, şiddet, tehdit, şehvet hissi ve evlenmek amacıyle kaçırma ve alıkoyma fiilini gerçekleştirirse suç meydana gelir. Kaçırma, alıkoyma ile ilgili ilgi çekici bir hüküm de, reşit olmayan bir kimsenin kendi rızasiyle kaçırılması veya alıkonulması halinde dahi, bu fiilin failinin cezalandırılmasıdır (Ceza kn. md. 430/II). Burada kanun, reşit olamayan kişinin kaçırma konusundaki rızasına önem vermemiş; kaçırma suçunun gerçekleşeceğini kabul etmiştir. Bu da kaçırma ve alıkoyma suçunun aile düzenine ve genel adaba yönelmiş bir suç olduğunu gösteren bir delildir. Mağdurun rızasıyle kaçırılması veya alıkonulması halinde bu fiilin suç olabilmesi için, bu fiillerin şehvet hissi veya evlenme amacıyle gerçekleştirilmesi aranmıştır; yani failde bu iki amaçtan biri yoksa suç gerçekleşmez. Kanun reşit olan veya reşit kılınmış olan kadının kaçırılmasını üç yıldan on yıla kadar ağır hapis, reşit olmayan bir kimsenin kaçırılması veya alıkonulması beş yıldan on yıla kadar ağır hapis, rızaen kaçırma veya alıkoyma fiilini de altı aydan üç yıla kadar hapis cezasiyle cezalandırmış bulunmaktadır. Kaçırma ve alıkoyma suçları kamu davası yoluyle kovuşturulur. Mağdurun şikâyeti aranmaz. (M)

KAÇIRMAK geçl. f. (*kaçırmak*'tan *kaç-ı-r-mak*). Kaçmasına sebep olmak veya kaçmasını sağlamak: *Kapıyı açık bırakarak esirleri kaçırmak suçuyle yargılanacaktı*. || Kanunî olmayan yollardan bir ülkeye mal sokmak veya çıkarmak: *Beş yüz koyunu Suriye'ye kaçırırken yakalanmışlardı*. || Bir şeye yetişememek, bir yere geç kalmak: *Üsküdar vapurunu kaçırdım da onu söylüyorum* (B. Felek). || Bir daha ele geçememek üzere kaybetmek: *Bu işi kaçırmamalıydın, bir daha böylesine elverişli iş bulamazsın*. || Gitmek, kaçmak zorunda bırakmak: *Onu evden kaçıran asıl sebep babasının baskısıydı*. || Yok olmasına sebep olmak: *İşin zevkini kaçırmak*. || Sızdırmak: *Çakmak gaz kaçırıyor. Makine buhar kaçırıyor*. || (Birini) Zor kullanarak beraberinde götürmek: *Musa çavuşun kaçırdığı Şadiye için bir türkü yakmışlardı* (Sabahattin Ali). *Ama sonradan iş değişti, Bahri beyi kaçırdılar* (Kemal Tahir). || Çalmak, kimsenin haberi olmadan alıp götürmek: *Tarihî eser kaçırmak*. || Elde olmadan küçük aptesi yapmak: *Donuna kaçırmak*. || Ölçüyü, sınırı aşmak: *Akşam bir isim gecesi vardı... Orada kaldık... Çokça kaçırmışım* (Ahmed Rasim). || Geçz. f. Delirmek, aklını yitirmek: *Onu biraz kaçırmış addettiklerini Rakım anladı* (H. E. Adıvar).

— ÇEŞ. DEY. *Ağzından kaçırmak*, dikkatsizlik sebebiyle söylenmemesi gereken bir sözü söylemek. || *Aklını kaçırmak*. Bk. AKIL. || *Altına kaçırmak*. Bk. ALT. || *Erkekten kaçırmak*, (bazı erkekler) eşlerini veya yakını olan kadın veya kızları, erkeklere göstermemek, aynı yerde oturmalarına, konuşmalarına izin vermemek. || *Fırsatı kaçırmak*, elverişli bir durumdan veya bir imkândan yararlanmamak. || *Gözden kaçırmak*, fark etmemek. || *Gözlerini kaçırmak*. Bk. GÖZ. || *Gümrükten* (veya *yangından*) *mal kaçırır gibi*. Bk. GÜMRÜK. || *İpin ucunu kaçırmak*. Bk. İP. || *İşin ucunu kaçırmak*. Bk. İŞ. || *Kız kaçırmak*. Bk.KIZ. || *Keyif kaçırmak*, can sıkmak. || (Birinin) *Neşesini kaçırmak*, neşesini yok etmek; canını sıkmak: *Cevabın sosyetenin neşesini kaçırmışa benziyordu* (R. N. Güntekin). || *Tadını kaçırmak*, bir konuda taşkınlık etmek, konunun sınırlarını aşarak can sıkmak. || *Ucunu alta kaçırmak*, iflâs etmek.

— Denizc. Bir halatın veya palamarın gerginliğini azaltmak. || *Ağır ağır kaçırt* veya *işlet*, gergin bir halatı yavaş yavaş, titretmeden, eşit miktarda bırakmak suretiyle gevşetmek, koyuvermek için verilen kumandalar. || *Bir palamarı çalışan bir vince kaçırmak*, palamarı vira etmeden vinç tamburu üzerinde sağmak. (*Salta etmek, salta vermek* de denir.)

◆ **Kaçırtmak** ettrg. f. Kaçırmak işini yaptırmak. || Geçl. f. Birinin kaçırılmasına sebep olmak. (M)

KAÇIŞ i. (*kaçmak*'tan *kaç-ı-ş*). Kaçmak eylemi veya tarzı: *Hiçbir mesele yoktu ki eninde sonunda bir kaçış, kurtulma vesilesi olmasın* (A. H. Tanpınar).

— G. santl. *Kaçış noktası*, yelpaze şeklinde bir perspektifte ışınların yöneldiği nokta.

— İkt. *Sermayelerin kaçışı*, sahibinin, başka bir ülkede yatırımda kullanma amacından çok, kendi hükûmetinin vergilendirmesi, para siyaseti veya iktisadî siyasetine karşı korumak maksadıyle sermayesini yabancı ülkelere çıkarması veya bu ülkelerde tutması.

— Tar. *Mısır'a kaçış*, İsa, Meryem ve Yusuf'un, Herodes'in takibinden kurtulmak için Mısır'a sığınmaları.

— ANSİKL. İkonogr. *Mısır'a kaçış* çeşitli sanatçılara sık sık ilham kaynağı oldu. Meleğin Yusuf'a görünmesini Rembrandt iki defa işledi (Berlin, Budapeşte). Yusuf'un bir eşek üzerindeki Meryemana ve Çocuk İsa ile yaptığı yolculuk, VIII. yy.dan itibaren hıristiyan ikonografisinde yer aldı (Santa Maria Antiqua freskleri, Roma); aynı sahneye Saint-Benoît-sur-Loire'da bir sütun başlığında, Arles'da Saint-Trophime katedralinin cephesinde, Autun ve Saulieu'deki sütun başlıklarında, Paris ve Chartres kiliselerindeki koro bölümü duvarında da rastlanır; bunlardan başka aynı konu, Giotto (Padova Arena'sı şapeli), M. Broederlam (Dijon), Fra Angelico (Floransa), Poussin (Cleveland) Rembrandt (Tours), Guido (Brüksel, Napoli), L. Cambiaso (Roma), Fetti (Viyana), Carracci (Venedik), Van der Werff (La Haye), Patinir (Münih), Rubens (Madrid), Murillo (Budapeşte, Detroit, Cenova). Zurbaran (Toledo) tarafından işlenmiştir. Dürer, Altdorfer ve von Assen'in gravürleriyle Pleyben'in çarmıh

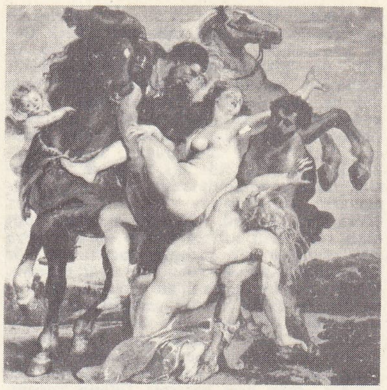

solda, «Rebacca'nın **Kaçırılması»** Eugène Delacroix'nın eseri, Louvre müzesi, Paris; sağda, «Leukippos'un Kızlarının **Kaçırılması»** Rubens'in eseri, Münih Resim müzesi

«Proseryina'nın **Kaçırılması»** le Bernin'in eseri Borghése villası, Roma

kaçırılma Mısır'a kaçış, Autun katedrali sütun başlığı

heykellerini de (Finistère) belirtmek gerekir. Mısır'a Kaçış sırasında dinlenme ve palmiye mucizesi, Cranach (Berlin), Altdorfer (Berlin), Baldung Grien (Freiburg-im-Breis gau), Gérard David (Lizbon), Correggio (*Çanaklı Meryem,* Parma), Caravaggio (Roma), Van Dyck (*Keklikler Arasında Meryemana,* Leningrad), Vouet (Grenoble), Poussin (Leningrad) tarafından işlendi. Nehri sandalla geçiş sahnesi de Elsheimer (Louvre), Poussin (Chantilly), Fr. Boucher (Leningrad) ve Niepolo'ya (oyma dizisi, Würzburg) ilham vermiştir. (LM)

KAÇIŞMAK ortaklş. f. (*kaçmak*'tan *kaç-ı-ş-mak*). Bir yerden topluca kaçarak çeşitli yönlere dağılmak: *Fena halde korkan küçükler beni dinlemiyerek kaçışmağa başladılar* (R. N. Güntekin). [M]

KAÇİÇ (Bartholome), dalmaçyalı tarihçi ve din yorumcusu (Pago 1575-Roma 1650). Ragusa'da Cizvit koleji müdürü (1595). Tanınmış bir din yorumcusuydu, *İnstitutiones Linguae İlyricae* (İllyria Dilinin Temelleri) [1604] eseriyle Güney İslavlarının ilk gramercisi oldu. (L)

KAÇİÇ MİOŞİÇ (Andriya), dalmaçyalı yazar (Makarska 1690-ay.y. 1760). Fransiskenlerin yanında öğrenim yaptı ve tarikatlarına girdi, ilâhiyat profesörü oldu, Dalmaçya, Bosna ve Hersek'te papazı temsil etti, Hersek'te birçok halk şarkısı ve tarihî belgeyi derledi. *Razgovar Ugodni Naroda Slovinskoga* (İslav Milleti Üstüne Samimî Konuşmalar) [1756] adlı eserinde Balkan İslavlarının şanlı geçmişini nazım ve nesirle anlatırken bu belgelerden yararlandı. (L)

KAÇKAR dağı, Kuzey Anadolu dağlarının (Doğu Karadeniz bölümü, Rize'nin 60 km güneydoğusunda) en yüksek doruğu; yüksl. 3 937 m. Dağın kuzey yamaçlarından inen akarsular birleşerek Ardeşen ve Pazar arasında Büyükdere adıyle Karadeniz'e dökülür; güneyde ise kısa derelerin yardığı yamaçlar Çoruh vâdisi üzerine dik olarak iner. Dağların kretase şist ve kireçtaşından oluşmuş volkanik aratabakalı katmanları ortasında granit-diyazit billûrlu kayaçları yer alır. 2 000 m'ye kadar olan kesimlerinde ladin ve köknar ormanları, daha yükseklerde dağ otlakları ve en yüksek kesimde ise kuzeye doğru bir dil halinde uzanan küçük buzullar vardır. (M)

KAÇKIN sıf. ve i. (*kaçmak*'tan *kaç-kın*). Bir yerden veya bir şeyden kaçmış olan (kimse): *İş kaçkını.*

— ÇEŞ. DEY. *Hapishane kaçkını,* bir kimsenin, kötü, serseri ve hoyrat olduğunu belirtmek için söylenir. ‖ *Mezar kaçkını,* çok zayıf, iskeleti çıkmış kimse. ‖ *Tımarhane kaçkını,* deli, çılgın aklı başında olmayan kimseler hakkında kullanılır.

— Mal. *Esk. Kaçkın resmi,* Osmanlı devletinde, maliye nezareti tarafından başıboş olarak gezerken yakalanan hayvanların sahiplerinden alınan ceza. Yakalanan bu hayvanların sahibi bulunamadığı zaman satılanların satış bedellerine de bu ad verilirdi. Bu terim maliye nezareti kayıtlarında «resm-i kaçkun» olarak da geçer. (M)

KAÇKOVSKİY (Zygmunt), polonyalı romancı (Kmayonka Voloska, Rava yakını 1825-Paris 1896). En ünlüsü *Annuncyata* (Müjde) [1858] olan tarihî romanlar yazdı, eserin konusu Bar konfederasyonu sırasında geçer. (L)

KAÇLI sıf. (*kaç*'tan *kaç-lı*). «Kaç sayısını ihtiva ediyor?», «hangi sayıdan?» anlamında: *Bu kasalar kaçlı?.* «Bu kasalarda kaç şişe var?». ‖ Bir kimsenin hangi yılda doğduğunu, asker olduğunu, okulu bitirdiğini belirtmek için kullanılır: *Kaçlısınız?,* «kaç yılında doğdunuz?» gibi. (M)

KAÇLIK sıf. (*kaç*'tan *kaç-lık*). Bir şeyin değerinin kilo, yaş, para, metre v.b. gibi ölçü ile ifade edilen nesnelerin hangisinden olduğunu belirtmek için kullanılan soru sözü: *Kaçlık boru?. Kaçlık paket?.* (M)

KAÇMA i. (*kaçmak*'tan *kaç-ma*). Kaçmak eylemi.

— Denizc. Bir ticaret gemisinin mürettebat listesinde usulüne göre kayıtlı bir gemicinin veya başka herhangi bir kişinin, yabancı bir limanda, kendi isteğiyle ve izinsiz gemiyi terketmesi: *Kaçma, hapis cezasını gerektirir.* ‖ Bir geminin, bir sandalın, rüzgâr, deniz etkisi veya seyir halinde ise, yanlış bir dümen manevrasıyle birden ve sert olarak sancağa veya iskeleye dönmesi: *Yedekte çekilen bir gemi genellikle sancağa, iskeleye kaçar.*

— Psikiyatr. Bir kişinin, aile çevresinden veya her zamanki ikametgâhından çıkıp ortadan kaybolması. Bk. ANSİKL.

— Spor. Bir kürekçinin hatası yüzünden bir teknenin dengesinin bozulması.

— ANSİKL. Psikiyatr. *Kaçma,* birkaç tarzda belirir. Bazen bilinçsizdir: meselâ bazı psikozlarda, zihin bulanıklığı veya karışıklığı hallerinde, yahut rüya ile karışık hallerde (alkolizm) ve özellikle, sar'alılarda kaçma, anî olur, geçici ve sebepsizdir.

Kimi zaman da bilinçsizdir. Bu çeşit kaçmalar çatışmalı bir durumdan doğar (meselâ, zayıf akıllı olsun veya olmasın karakter bozuklukları gösterenlerde ve duygunluk bakımından geri olanlarda görülür). Kaçma, bazen bilinçli olmakla beraber, hezeyanlı fikirlerle beslenir (meselâ kişi, birtakım hayalî düşmanlar tarafından kovalandığını sanır).

Kaçma sırasında, hastanın bilinç derecesini tespit etmek ve eğer suç işlemişse, sorumluluk payını belirtmek için, çoğu zaman, uzmanlardan, gerekli akıl ve ruh muayenesini yapmaları istenir. (M)

KAÇMAK geçz. f. (esk. türk. k.). Bir şeyden kurtulmak için hızla uzaklaşmak: *Fakat, zannederim ki, beni bıraksa da artık kaçmağa kuvvet bulamayacaktım* (R. N. Güntekin). ‖ Bir yerden gizlice ayrılmak: *Okuldan kaçıyorsun / Kuş avlıyorsun* (O. V. Kanık). ‖ Savuşmak, görünmeden, gizlice uzaklaşmak: *Birgün, birgün belki de... Rabiayı bırakıp kaçacak* (H. E. Adıvar). ‖ Saklanmak, gizlenmek, ortadan kaybolmak: *Bir yere kaçmış olsan da iki gün sonra açlığından ölürsün* (Ş. S. Aydemir). ‖ [Birine] Rastlamamağa, kendini göstermemeğe çalışmak: *Bugünden sonra Muazzez, Kübra'dan büsbütün kaçar oldu* (Sabahattin Ali). ‖ Çekinmek, sakınmak: *Nöbet üstünde adam kaçmalı yorgunluktan / Hadi yavrum, hadi söz dinle de bir parça uzan* (M. A. Ersoy). ‖ Esirgemek: *Masraftan kaçmazdı, ama parası yoktu.* Bk. KAÇINMAK. ‖ Kapalı bir yerden bir delik, çatlak v.b. gibi aralık bularak dışarı çıkmak, sızmak: *Çakmaktan gaz kaçıyor.* ‖ Kaybolmak, gitmek, yok olmak: *Uykusu kaçmak. İştahı kaçmak.* ‖ [Nesneler için] Girmek, birdenbire ve habersiz bir yere girmek: *Gözüne sinek kaçtı. Boğazına kaçan kılçığı çıkaramadı.*‖[Kadınlar için] İslâm dininin buyruklarına uyarak; erkeklere görünmemek, erkeklerle konuşmamak veya aynı yerde oturmamak; örtünmek: *Kadınlar ve genç kızlar [...] erkekten kaçmıyacaklar* (P. Safa). Bk. KAÇGÖÇ.‖[Kız için] Aile isteklerine ve yasalara aykırı olarak sonradan evlenmek üzere bir erkekle evi terketmek: *Onbeş yaşındayken komşunun oğluyle kaçmıştı.* ‖ Benzemek, yaklaşmak: *Hafif yeşile kaçan gözleri sevinçten parlıyordu.* ‖ [Renk için] Uçmak, ağarmak, kendi rengini kaybetmek. ‖ Bir tarafa doğru hafifçe yer değiştirmek: *Ceza reisi de biraz fazla içeri kaçmış olmakla beraber, şimdilik olduğu yerde duruyor* (Sabahattin Ali). ‖ «Olmak» anlamında yardımcı fiil görevini yüklenir: *Bu gülüş soğuk kaçtı.* Çorap veya başka triko mamulleri için bir ilmeğin kopması sonucu çizgi halinde sökülmek ve boydan boya seyrek bir iz bırakmak (AKMAK da denir); *Çorabım aktı, çorabım kaçtı.*

— ÇEŞ. DEY. *Kaçanın anası ağlamamış,* tehlikeden kaçmanın, tehlikeli işlerde alttan almanın yararlı olduğunu belirtmek için söylenir. ‖ *Kaçmaktan kurtulmaya vakit olmamak* (veya *vakit bulamamak*), önemli işler yüzünden, önemsiz veya ikinci derecedeki işleri görememek. ‖ *Ağızdan (söz) kaçmak,* dikkatsizlik, kızgınlık v.b. sebepler yüzünden istemeden, yanlışlıkla bir söz söylemek: *Ağzımdan istemeyerek kaçtı* (R. H. Karay). ‖ *Kulağına kar suyu kaçmak.* Bk. KULAK. ‖ *Uçara kaçara,* rastgele, sağa sola, rastgeldiğine.

— Denizc. Rüzgâr, akıntı veya teknik bir arıza sebebiyle geminin kendiliğinden ve sürekli olarak rotanın sağına veya soluna sapması. ‖ Çalışmayı önlemek için karşıdan gelen bir geminin rotasından çıkmak. ‖ *İskeleye kaçmak,* (gemi) seyir çizgisinden sol yöne kaymak. ‖ *Sancağa kaçmak,* (gemi) seyir çizgisinden sağ yöne kaymak.

— Huk. Bk. FİRAR. (L)

KAÇMAZ sıf. (*kaçmak*'tan *kaç-maz*). Özel triko tezgâhlarında örülen ve bir ilmeğinin kopması, öbür ilmeklerin de akmasına sebep olmayan (örgü): *Kaçmaz çorap.* (M)

Kaç Türkleri, Abakan vâdisinde oturan küçük türk boyu. Çat ve Çolım yöresinde oturan türklerle bir grup teşkil ederler. Önceleri Yenisey ırmağının bir dalı olan Kaç nehri boyunda oturdukları için bu adı aldılar. Sayıları 20 000'dir. Komşuları bulunan Ara Türklerini de içerlerine almışlardır. Ağızları Sagay Türklerininkine yakındır. (M)

KAÇUÇA i. (isp. k.). XIX. yy. başlarında çok yaygın olan endülüs dansı. (Orta hızda, üçlü ritmi olan bu dans, kastanyet, ses ve gitar eşliğinde, tek kişi tarafından icra edilir.) [L]

KAD i. (ar. *kadd*). *Esk.* Boy: *Birgün sana zeval ere / Yüce kaddin ine yere* (Yunus Emre). ‖ *Kadd-i bâlâ,* uzun ve düzgün endam: *Ey kadd-i bâlâ dilârâ / Kıldım temaşa gayet güzelsin* (Vasıf). ‖ *Kadd-i bülend,* uzun boy. ‖ *Kad çekmek,* boylanmak, boy atmak. ‖ *Kad-keşide,* boy atmış, serpilip gelişmiş, büyümüş. ‖ *Kadd-i mevzûn,* düzgün endam, biçimli endam. ‖ *Kadd-i müstesna,* güzellikte benzeri olmayan, çok güzel endam. ‖ *Kadd-i rânâ,* gülendamlı.‖*Kadd ü kamet,* boy bos. ‖ *Kadd ü kamet-i mevzun,* boyu bosu yerinde, biçimli eldamlı. ‖ *Kadd-i yâr,* sevgilinin boyu. ‖ *Kaddi bükülmek,* beli bükülmek, kamburu çıkmak. İhtiyarlamak, kocamak: *Surrum işlenmedi kaddim büküldü / Beyaz vücudumun beni söküldü* (Pir Sultan Abdal). ‖ *Sehi-kadd,* düzgün endamlı, biçimli endamlı. ‖ *Serv-kadd,* servi boylu, ince uzun boylu: *Bâr-ı mihnetten nihâl-i kaametin ham olmasın / Bâşımızdan sâye-i serv-i kaddin kem olmasın* (Fuzuli). [M]

KÂD i. (ar. *kād*). *Esk.* Üzülme, hüzünlenme, kederlenme. ‖ *Kâd-ı Hindî,* Hindistan'da yetişen sint ağacından elde edilen ve sürgüne karşı kullanılan ilâç. (M)

KADAN, Çekoslovakya'da (Kuzey Bohem-

Foto. Hanfstaengl-Giraudon, Anderson-Giraudon, Giraudon (LAROUSSE)

ya bölgesi) kasaba, Chomutov'un güneybatısında; 6 000 nüf. Maden kömürü yatağı. (L)

KADANA i. (ital. *catena*'dan). Özellikle kürek mahkûmlarının ayaklarına bağlanan zincir, pranga: *Ayaklarına kadanalar vuruldu* (Peçevî). [M]

KADANA i. Bk. KATANA.

KADANS i. (fr. *cadence*, it. *cadenza*, düşüş; lat. *cadere* düşmek'ten). Bir konçertoda, çalgıcının ustalığını göstermesine elverişli bölüm. Bk. DURGU.

— Balist. Bir silâhın, ateş edebilmesi için gerekli ölü zamanları saymaksızın, bir dakikada yapabileceği atış sayısı. (*Eşanl.* TEORİK ATIŞ HIZI.) [L]

KADAR edat. (ar. *ḳadar*). [İki nicelik veya niteliğin kıyaslanması halinde] Ölçüsünde, derecesinde: *Çünkü senin yüzün kadar güzel bir yüz görmedim* (H. E. Adıvar). ‖ Büyüklüğünde, değerinde: *Kızın kara gözleri büyümüş, büyümüş, gökyüzü kadar olmuştu* (Kemal Tahir) ‖ Ölçüde, derecede: *Kimse sana karışmaz, elimizden geldiği kadar seni rahat ettirmeye çalışacağız* (N. Araz). ‖ «Dek», «değin» anlamında yer, zaman, sayı için son, sonuç, bitme bildirir: *Yusuf yaylıyı Soğuktulumba'ya kadar ağır ağır sürdü* (Sabahattin Ali). *Seninle sarılıp sabahlara kadar uyumamışız* (B. Taşan). *Çocuk ancak altıya kadar sayabildi.* ‖ Gibi, anlamında benzetme belirtir: *Yemiş kadar oldum.* ‖ Miktarı kesinlikle belirtilmek istenmeyen bir niceliği gösterir: *Bin şu kadar lira. Yüzde şu kadar faizle bin lira borç aldı.* ‖ Bir niceliğin miktarını yaklaşık olarak belirtir: *Bahçede iki yüz kadar ağaç vardı.* ‖ Süre belirtir: *Yaşadığı kadar daha yaşayacak değildi ya...* ‖ *Bu kadar*, çok fazla: *Ne yapar bu kadar paçavrayı* (Kemal Tahir). Bir şeyin tamamı, bütünü, hepsi: *Bütün söyleyeceklerim bu kadar.* ‖ *Her ne kadar*, bununla birlikte, gerçi: *Her ne kadar söylediklerinde doğruluk payı varsa da...* ‖ *Ne kadar*, çok, oldukça: *Ne kadar boğuk, ne kadar derinden geliyor / Yerde sürüklenen zincirler duvara çakılı zincirler* (B. Taşan). Bir şeyin hepsi, tamamı: *Ne kadar parası varsa bu işe yatırmıştı.* ‖ *O kadar*, ki bağlacıyle anlatılan bir sonuç veren bir eylem veya niceliğin şiddetini belirtir: *O kadar çalışıyor ki, sonunda halsiz düşecek.* Denli: *Hareketlerinde o kadar ileri gitti ki, kavga kaçınılmaz oldu.* Cümlenin başında kullanıldığı zaman bir önceki cümlede açıklanan bir unsuru kuvvetlendirir: *Onun her istediğini yaptım. O kadar güveniyordum ki kendisine.* ‖ İ. Nicelik ve derece bildirir: *Sizin için her şeye katlandım, o kadarını yaptım* (Namık Kemal). ‖ *Beş yüz lira istiyorsun! O kadarını veremem.* ‖ *Şu kadar ki*, şurası var ki, yalnız, fakat, şu farkla ki.

— ÇEŞ. DEY. *Bu kadar kusur kadı kızında da bulunur*, bir kimsenin ufak tefek kusurları için «kusursuz insan olmaz» anlamında kullanılır. ‖ *Bu kadara kadar*, bu derecede: *Bu kadara kadar çalıştıktan sonra sınıfta kalmak ağırına gidiyordu.* ‖ *Bu kadarı da fazla*, bir kimsenin, bir konuda aşırı gittiğini belirtmek için söylenir: *Hergün içki, hergün kumar, bu kadarı da fazla!* (M)

KADAR (Janos), macar siyaset adamı (Salgotarjan 1912). Köylü çocuğuydu. 1932'de Komünist partisine girdi. Bir süre Rusya'da kaldıktan sonra Macaristan'a döndü, Komünist Partisi Merkez komitesi sekreteri (1943) ve milletvekili (1946) oldu. İçişleri bakanlığı ve emniyet müdürlüğü yaptı. (1948), Rajk'ı tutuklattırdı (mayıs 1949), fakat kendisi de hapse atıldı (nisan 1951). Kasım 1953'te serbest bırakıldı. Parti birinci sekreteri (aralık 1955) ve Merkez komitesi üyesi oldu (temmuz 1956). Sovyetlere karşı ayaklanma sırasında, içişleri bakanı olarak Nagy ile birlikte çalıştı (24 ekim 1956), 4 kasım sovyet müdahalesinden sonra onunla ilişkisini kesti ve yerine hükûmet başkanı oldu (kasım). Komünist partisi birinci sekreteri iken önce 1956-1958 yılları arasında, sonra da 1961'de başbakan oldu. 1965'te başbakanlıktan bir kere daha ayrıldıysa da, ertesi yıl gene partinin başına getirildi. (L)

KADARKA i. Bot. Macaristan'da yetiştirilen bir üzüm. (İki türü vardır: beyaz kadarka, siyah veya mavi kadarka. TOROK ZOLO, FEKETE CZIGANY *ve* ÜSKÜDAR KARA ÜZÜMÜ adlarıyle de anılır.) [L]

KADASTRO i. (yun. *katastikkon*, sicil > *esk.* ital. *catastro*'dan). Huk. Bir ülkedeki bütün gayrımenkullerin geometrik ve hukukî durumlarının devlet eliyle tespit edilmesi.

— ANSİKL. Huk. *Kadastro*, vergi kayıtlarını düzenli bir biçime sokmak ve vergi gelirlerini arttırmak amacıyle veya toprak reformunu yürütebilmek için yapılır. Fakat kadastronun asıl amacı ve görevi, sağlam ve açık bir tapu sicili sistemi kurmaktır. Türk Medenî kanunu, gayrımenkuller üstünde aynî hakların kazanılmasını tapu siciline tescile bağlamıştır. Bu sebeple, tapu sicillerinin düzenli olması, özellikle gayrımenkullerin gerçek durumlarını tüm olarak aksettirmesi bakımından önemlidir. Fakat Türkiye'deki bütün toprakların kadastrosu henüz tamamlanmamıştır. Kadastro işleri, Tapu* ve Kadastro Genel müdürlüğü tarafından yürütülür. Türkiye'de kadastro çalışmaları çok geç başladı (1912). Bunun sebepleri, Osmanlı devletinin çok dağınık bir yerleşmeye sahip olması ve eski hukukta, tapu sicili sisteminin kabul edilmemiş olmasıydı. İlk kadastro, 1912 tarihli Emvali Gayrımenkulenin Tahdit ve Tahriri Hakkındaki kanun ile başladı. Kanun daha uygulanmağa başlamadan çıkan savaşlar, kadastronun gerçekleşmesini engelledi. Cumhuriyet döneminde, önce 1925 tarihli bir kanunla, kadastro teşkilâtının kurulması öngörüldü; sonra da, 1934 tarih ve 2613 sayılı Kadastro ve Tapu Tahriri kanunu kabul edildi. Türkiye'de, kadastro işlemleri bu kanuna dayanır.

● *Kadastro mahkemesi*, önce, 2613 Sayılı kanun hükümlerini uygulamak üzere kuruldu; 5572 Sayılı kanunla bu mahkemeler kaldırıldı ve bunların baktığı işler, genel mahkemelere devredildi. Ancak arazi kadastrosu için, 766 Sayılı kanunla, bunlara paralel görevde, tapulama mahkemeleri kuruldu. 2623 Sayılı kanun, sadece belediye sınırları içinde uygulanmasını gerektiren hiç bir hüküm taşımamasına rağmen, şimdiye kadar sadece bu yerlerde uygulandı. Bunda, şehirlere öncelik verilmesi gerektiği düşüncesi kadar, sözü geçen kanunun tapuya kayıtlı olmayan gayrımenkuller hakkında hiç bir hüküm taşımaması da rol oynadı. 766 Sayılı kanun da belediye sınırları dışındaki gayrımenkullerin kadastrosu için ayrı hükümler getirince, kadastro açısından, gayrımenkulün belediye sınırları içinde olması veya olmaması gibi bir ikilik belirdi. Belediye sınırları içinde olanlara *Şehir kadastrosu*, dışındakilere ise *arazi kadastrosu* dendi. Bunlar, ayrı kanunlar tarafından, ayrı biçimlerde düzenlendi, ayrı müdürlüklere bağlandı.

● *Arazi kadastrosu*'nun nasıl yapılacağı, 766 sayılı Tapulama kanunu ile belirtilmiştir. 766 Sayılı kanun, belediye sınırları dışında bulunan gayrımenkullerin kadastro ve tapulanmasında uygulanır. Sözü geçen kanun arazi kadastrosunun şehir kadastrosundan daha çabuk işlemesini öngörür, ayrıca gayrımenkullerin yüzölçüm ve sınırlarının tespit açısından da şehir kadastrosunda uygulanmayan fotoplanometri (uçakla resim çekme) usulünü kabul etmiştir. Arazi kadastrosu, ilgili bakanın tespit ettiği bölgelerde başlar. Bu bölge, çalışmanın başlamasından en az bir ay önce, resmî gazete ve bölgenin merkezlerinde ilân olunur. Bunun dışında ankara ve istanbul gazeteleriyle de ilân yapılması gerekir. Bundan sonra, çalışmanın başlayacağı tarih, tapulama müdürü tarafından 15 gün önceden ilân edilir. Arazi kadastrosunda ilân usulleri daha kısa ve basittir; zaman kaybına yolaçan beyanname usulü de bırakılmıştır. Tapulamanın başladığı yerlerde, tapu ve vergi kayıtları çıkarılır; mahkemelerden, gayrımenkullerle ilgili davaların listesi alınır; tapulama sırasında bilgilerine başvurulacak bilirkişilerin seçimi yapılır. Gayrımenkul zilyetleri de gayrımenkullerinin sınırlarını belirtecek işaretler koymağa zorlanır. Tespit, önceden ilân edilen günde, tapulama teknisyen ve yardımcısının gayrımenkule giderek belgeleri incelemesi, bilirkişileri dinlemesi suretiyle yapılır. Gayrımenkul sınırlandırılır ve ölçme ile elde edilen sonuç uçakla alınmış fotoğraflara işaretlenir. Gayrımenkulün durumunu tüm olarak yansıtan bir tapulama tutanağı hazırlanır ve imzalamazsa, tutanak kesinleşir ve tapulama müdürüne verilir; 30 gün içinde bir itiraz olmazsa tutanak kesinleşir ve tapulama müdürü tarafından tasdik edilerek buna dayanan tescil yapılır. Şehir kadastrosundan farklı olarak, kadastronun yapılmasında, kadastro (veya buradaki adıyle, tapulama) komisyonunun bir rolü yoktur. Tapulama komisyonu, tutanağa 30 gün içinde bir itiraz yapıldığında, işe elkoyacaktır. Tapulama komisyonunun kararlarına karşı da, tapulama mahkemesinde itiraz imkânı vardır.

● *Şehir kadastrosu*, kadastro komisyonları tarafından yürütülür. Bunların başında bir müdür vardır. Kadastro komisyonu, kadastro ve tahdit postaları eliyle kadastroyu yürütür. Kadastrosu yapılacak bölge, ilgili bakan tarafından tespit ve ilân edildikten sonra, bir krokisi hazırlanır. İlk ilândan iki ay sonra yeni bir ilân yapılarak, kadastronun yapılacağı yerler, postaların çalışma bölgeleri, ilgililerin 15 gün içinde başvurarak gerekli beyannameleri almaları bildirilir. Başvuran olmasa bile, beyannameler dağıtılır. Dağıtılan beyannamelere, ilgililer, zilyedi bulundukları gayrımenkulleri ve bunlarla ilgili belgeleri yazarlar. Bundan sonra üçüncü bir ilânla kadastronun yapılacağı gün bildirilir ve bu son ilândan 15 gün sonra kadastro en eski çağlardan beri vardı: Kaldeve vergi dairesinden gerekli bilgileri aldıktan sonra, ilgilileri ve belediyece tayin edilen bilirkişileri dinleyerek, varsa belgeleri inceleyerek her gayrımenkulün durumunu ve hak sahiplerini tespit eder, sınırını çizer. Bu amaçla tahdit postasının düzenlediği tasarruf krokisinin bir örneği, ölçü postasına verilir. Bu posta da ilgili gayrımenkulün yüzölçümünü planometre ile bulur ve beyannamenin özel sütununa yazar. Böylelikle gayrımenkulün durumu her yönden tespit edilince bir askı cetveli düzenlenir. Askı cetveline yapılacak itirazlar komisyona yapılır. İtiraz yapılmadığı takdirde, mahkemeye başvurma hakkı saklı kalmak şartıyle, askı kesinleşir.

— Tar. Toprak vergisinin adalet ilkesine uygun olması için, kişilere ait toprakların genişliğini ve çeşidini bilmek gerekiyordu. Bunun için de, toprakların durumunu ve değerini tespit etme zorunluğu ortaya çıktı: kadastro bu zorunluktan doğdu. Kadastro en eski çağlardan beri vardı: Kaldelilerden kalma bir tablette, M. Ö. 4000 yılına doğru, Dunghi şehrinin planı, yüzölçümü ve durumu inceden inceye verilmiştir.

Mısır'da, kadastro yalnız vergiye temel olarak alınmıyor, aynı zamanda, Nil'in taşması ile balçık altında kalan verimli toprakların her yıl sınırlarını bulmağa da yarıyordu.

Kadastroyu tespit usulleri, yerölçümü ile ilgili eski eserlerde (*agrimensores gromatici*) gösterilmiştir. Augustus, Roma imparatorluğunun bir genel kadastrosunu yaptırdı. Roma döneminde ait kadastro belgeleri Mısır'da bulunmuş ve Roma sömürgesi Orange'da taş üzerine kazılmış en az dört kadastro parçasına rastlanmıştır. Bunlar centuria'ları tanımlamakta, toprak parçalarının yüzölçümünü, oralarda oturanların adları ile ödedikleri kira tutarını vermektedir. Osmanlı devletinde 1858 tarihli Arazi kanunu yürürlüğe girinceye kadar, arazi hukukunu düzenleyen köklü kurallara rastlanmaz. Tapu tahririne ilişkin kayıtlar, Kanunî Sultan Süleyman zamanında başlamıştır. (Bunlar 2 320 cilt olarak Ankara'da [Kuyudu Kadime] Eski Kayıtlar mahzeninde saklanmaktadır.) Murad I zamanında başlayan tımar ve zeamet usulü, Tanzimatın ilânına kadar sürdü. Birçok düzensizliklerin kaynağı olan tımar ve zeamet sahiplerinin yerini 1839 tarihinde *muhassıl* ve *mültezimler* aldı. Tımar ve zeamet sahipleriyle mültezim ve muhassıllar, devlete karşı yaptıkları hizmet veya ödedikleri paranın karşılığı olarak, devletin bir kısım arazisi üstünde tasarruf hakkına sahip olmuş; bu araziyi kişilere kullandırarak karşılığında âşar adı altında vergi almışlardır. Kişilere verdikleri tasarruf belgelerine *sipahi, mültezim, muhassıl senedi* veya *temessükü* denilmiştir. Öte yandan 1858 tarihli Arazi kanunu bir öl-

Janos KADAR

Foto. LAROUSSE

çüde gayrımenkuller hukukuna yenilikler getirdi. Bu tarihten önceki hukukî dayanaklar, kanun hükmündeki irade ve fermanlarla, tarifname ve talimatnameler olmuştur. Bu dağınık hükümler, 1858 tarihli Arazi kanunuyle daha düzenli bir hale kondu. Ne var ki, bu kanun araziyi: 1. mülkî arazi; 2. mirî arazi,3. vakıf arazi, 4. kamu yararına tahsis olunmuş metruk arazi, 5. yararlanılmayan ölü arazi, diye 5 kısma ayırarak, her birine değişik hükümler uygulamış, uygulama yetkisi de ayrı ayrı mercilere tanınmıştır. Bunlardan mülkî arazinin kayıtları şeriye mahkemelerince tutulmuş, sahiplerine *serî hüccet* denilen belgeler verilmiştir. Askerî gayelere tahsisli mirî araziye ilişkin işlemler, arz sahibi yetkisiyle sipahi, mültezim ve muhassıllarca yürütülmüş ve vakıf arazi için mütevellilerce temessük senetleri verilmiştir. 1871 Tarihinde Defteri hakanî nazırı olan Kâni Paşanın başlattığı (1872) yoklamayla gayrımenkullerin kayıtları yapılarak sahiplerine tapu senedi verilmiştir. Bu bakımdan 1872 tarihi tapunun kuruluş tarihi olarak kabul edilebilir. 1874 tarihinden itibaren her türlü araziyle ilgili işlemlerin tapu dairelerinde yürütülmesi ve tutulmuş bütün kayıtların da bu dairelere devri emredildi. İlk kadastro çalışması ise, defteri hakanî nazırı Mahmud Esat Efendinin zamanında çıkarılan *Emvali Gayrımenkulenin ve Tahriri Hakkın da Kanunu Muvakkat* adını, 5 şubat 1912 tarihini taşıyan kanunla başladı.

Ancak araya giren Birinci Dünya savaşı yüzünden çalışmalara devam edilemedi. Cumhuriyet döneminde yeniden başlayan çalışmalar sonunda 22 nisan 1925 tarihli ve 658 Sayılı kanunla, Tapu Genel müdürlüğüne bağlı bir kadastro teşkilâtının kurulması kabul edildi. Medenî kanunun yürürlüğe girmesiyle (1926) Osmanlı devletinin gayrımenkul mal tasarrufuyle ilgili kuralları temelinden değişti. Taşınmaz mal tasarrufunun Medenî kanunun aradığı nitelikteki sicillere bağlanması gerektiğinden, eski tapu tahrirlerine dayanan kayıtlar Medenî kanunun amaçladığı sicillerin yerini tutamıyordu. Bu boşluğu doldurmak için 11. XII. 1934 tarih ve 2613 sayılı Kadastro ve Tapu Tahriri kanunu çıkarıldı. Prof. Macit Erbudak ile Prof. Burhan Tansuğ'un çalışmasıyle 1949 yılında İstanbul Devlet Mühendislik ve Mimarlık akademisinde harita ve kadastro mühendislerini yetiştirecek bir bölüm açıldı. Bu bölümde fotogrametri dersini okutmak üzere, İsviçre'den Prof. A. Brandenberger davet edildi. Fotogrametrinin kadastroya uygulaması ise, 1950 yılında kabul edilen 5602 Sayılı kanunun yürürlüğe girmesiyle başlamıştır. 1952 Yılında dört birinci sınıf değerlendirme (aeroplanigraf) âleti satın alınarak İstanbul Devlet Mühendislik ve Mimarlık akademisinde kuruldu. Arazinin havadan çekilecek fotoğrafları, bu âletlerde değerlendirilerek çeşitli ölçekte tesviye eğriliği kadastro planları otomatik olarak çiziliyordu. 1956 Yılında bu âletlerden üçü Tapu ve Kadastro Genel müdürlüğüne taşınarak ilgili kanunla kurulmuş bulunan Fotogrametri dairesi modern fotogrametri metoduyle çalışmalarına başladı. İBM 1620 elektronik hesap makinesinin hizmete girmesiyle de, bütün hesaplar belirli programlarla bu modern hesap makinesinde yapılmağa başladı. Bunların sonucu olarak verim yükseldi. İstanbul Devlet Mühendislik ve Mimarlık akademisinde yetişen mühendislerden doktora çalışmalarını bitirenler İstanbul ve Trabzon Teknik üniversitelerinde açılan Geodezi ve Fotogrametri bölümlerinin kuruluşuna katıldılar. Böylece yetişen teknik kadro ve kurulan modern teknoloji sayesinde çok yönlü bir kadastro çalışmasını yürütebilecek bir düzeye ulaşılmış bulunulmaktadır. Bu tür çalışmalarla düzenlenen tesviye eğrili kadastro haritaları, yalnız gayrımenkul malların sınır ve alanlarını göstermek için değil, aynı zamanda kamulaştırmalar ve önprojelerin hazırlanması için yapılmaktadır. (M)

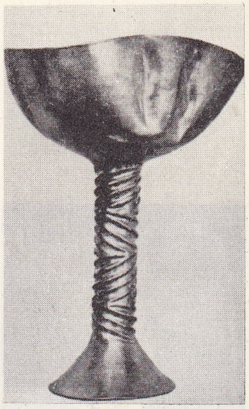

altın kadeh
Bronz çağı
Alacahöyük

Kadastro Meslek okulu, tapu ve kadastro işlerinde çalıştırılacak elemanları yetiştirmek üzere kurulan okul. Tapu ve Kadastro Mektebi Âlisi adıyle İstanbul'da kuruldu (1911). Hukuk ve Yüksek Matematik bölümlerinden meydana gelen okul, Hukuk bölümünü 59, Matematik bölümünü 85 kişi bitirdikten sonra, savaş yüzünden kapandı (1916). İkinci açılışında, lise denkliğinde meslek okulu haline getirildi (1928). Okul 1936 yılında Ankara'ya nakledildi; Tapu ve Kadastro Genel müdürlüğüne bağlanarak lise muadili bir statü aldı (1946). Yeni statünün başlangıcına kadar, Hukuk bölümünden 683, Matematik bölümünden de 557 kişi çıktı. Ortaokulu bitirenlere lise eğitimi veren ve bunun yanı sıra topografya ve uygulama, trigonometri, çizimsel teknik resim, harita yazısı, idare, miras ve intikal, usul, icra ve iflâs, ceza, borçlar hukuku, ekonominin esasları, tapu sicili uygulaması, tasarruf kanunları, istatistik gibi meslek dersleri de okutulan okulu bitirenler, devlet hizmetinde fen memuru, tapu sicil muhafızı olurlar. (M)

KADAŞMAN ENLİL, Mezopotamya'da hüküm süren Kassit devleti krallarından biri (M. Ö. X. - XIV. yy.). [M]

KADAŞMAN HARBE, Mezopotamya'da hüküm sürmüş iki kassit (kas) kralının adı. KADAŞMAN HARBE I, yaklaşık olarak M.Ö. 1410-1396 yılları arasında krallık yaptı. —KADAŞMAN HARBE II, yaklaşık olarak M.Ö. XIII. yy.ın son yirmi beş yılında yaşadı; asur kralı Tikulti Ninurta I'in çağdaşıdır. Krallıkları süresindeki olaylar hakkında etraflı bilgi yoktur. (M)

KADAŞMAN TARGU, Mezopotamya'da hüküm sürmüş Kassit (Kas) devletinin krallarından biri. 1294-1278 Yılları arasında hüküm sürdü; hitit kralı Hattuşil III'ün çağdaşıdır. Çağının olayları hakkında fazla bilgi yoktur. (M)

KADAVERİN i. (fr. *cadavérine*). Biyokim. Çürümüş kadavrada ve bazı bağırsak bakterilerinin yolaçtığı mayalanmalarda bulunan lizindeki karboksil kökünün giderilmesiyle oluşan amin (*pentametilendiyamin*). [L]

KADAVRA i. (ital. *cadavere*'dan). Tıp öğretiminde çalışılmak üzere hazırlanmış ölmüş insan veya hayvan vücudu. (Adlî tıpta ve patalojik anatomide önemi vardır.) [Bk. CESET.]

— DEY. *Kadavra gibi,* sıska, kuru yüz veya vücut. (M)

KADAYIF i. (ar. *ḳadife*'den *ḳadāif*). Mutf. Taze ve has undan yapılan birkaç çeşit hamur tatlısının genel adı. || *Ekmek kadayıfı*, pide şeklinde çift ve yapışık, dış yüzü koyuca, içi beyaz olan kurutulmuş ekmek. || *Tel kadayıf*, ince tel şeklinde, özel kalıplardan dökülerek, sıcak saç üzerinde kurutulan hamur. || *Yassı kadayıf*, 10-12 sm çapında 1/2 sm kalınlığında hazırlanmış ve sıcak saçta kurutulmuş hamur.

— Zool. *Deniz kadayıfı*. Bk. DENİZKADAYIFI. (M)

KADAYIFÇI i. (*kadayıf*'tan *kadayıf-çı*). Kadayıf yapan veya satan kimse. (M)

KADDAH i. (ar. *ḳadeḥ*'ten *ḳaddāḥ*). *Esk.* Kadeh yapan, kimse. (M)

KADDAHE i. (ar. *ḳaddāhe*). *Esk.* Çakmak taşı. || Eskiden kullanılan bir demir ve bir çakmak taşından oluşan çakmak. (M)

KADDESE ünl. (ar. *ḳuds*'ten *ḳaddāse*). *Esk.* Din «Kutlu ve mutlu etsin» anlamında kullanılır. || *Kaddes - Allahu sırrahu*, «Allah onun sırrını takdis etsin» anlamında ermişler için söylenir. (M)

KADE i. (ar. *ḳuʿūd*, oturma'dan *ḳaʿde*). *Esk.* (Namaz kılarken) Bir kere oturma, oturuş. || *Kade-i ahire*, iki ve daha fazla rekâtlı namazların son oturuşları. || *Kade-i ûlâ*, ikiden fazla rekâtlı namazların ikinci rekâtından sonraki oturuş. (M)

KADE i. (fr. *cadet*). Tar. Askerlik öğrenmek için önce er, sonra da assubay olarak hizmet gören soylu delikanlı. || *Kadeler birliği,* Çarlık Rusyası'nda iyi aile çocuklarına mahsus okul.

— ANSİKL. Tar. Eskiden Fransa'da paylarına az miras düşen küçük kardeşler, din adamı olmak veya askerlik mesleğini seçmek zorunda kalıyorlardı. Louvois 1682'den sonra bir çeşit askerî okul niteliği taşıyan kade birliklerini kurdu.

Almanya'da 1914'ten önce on *kade* okulu vardı, bu okulların öğrencileri öğrenimlerini on beş yaşında bitirdikten sonra Gross-Lichterfelde'ye giderlerdi. İngiltere'deki Sandhurs ve Woolwich Askerî okullarıyle Dartmouth ve Woolwich Deniz okullarının öğrencilerine de kade denir. A.B.D.'nin subay yetiştiren West Point adlı askerî okulunun öğrencilerine de kade denmektedir. 1914'te önce, kade, Avusturya-Macaristan ordusunun subay yetiştiren on beş okulundaki öğrencilere verilen rütbeydi. Çarlık Rusyası'nda ise öğrenci deniz subaylarına kade denirdi. İspanya'da, 1936-1939 arasındaki iç savaşta yaptıkları Alcazar savunmasıyle ün kazanmış olan Toledo Piyade okulu öğrencilerine de kade denir. (L)

KADE (Otto), alman müzikoloğu ve dinî müzik bestecisi (Dresden 1819 - Doberan 1900). Sankt - Cecilie derneğini kurdu (1848), ilâhiler besteledi ve eski eserler yayımladı. (L)

KADEH i. (ar. *ḳadeḥ*). İçki içmek için kullanılan küçük bardak: *İçlenip buzlu bir kadeh gibi / Buğulanıp durmasam* (A. İlhan). || Kadehte bulunan içki: *Birer kadeh içtik*. || *Kadeh arkadaşı*, içki arkadaşı. || *Kadeh kaldırmak*, bir kimse veya bir şeyi onurlandırmak için, içkiye başlamadan kadehleri havaya kaldırmak. || *Kadeh tokuşturmak*, içmeden önce kadehleri birbirine dokundurmak. Karşılıklı içmek.

— *Esk. Kadeh-keş*, içki içen, sarhoş: *Geh nâkil-i piyale sad râşe ile âşık / Geh sâki-i kadehkeş-binnaz ile nigâri* (Ziya Paşa). || *Kadeh-peyma*, şarap içen. || *Kadeh-şiken*, kadeh kıran. Sarhoş. || *Kadeh-i lâciverdî*, gökyüzü.

— Bot. Çiçeklerin çanak kısmı. || *Esk. Kadeh-i meryem*, saksıgüzeli çiçeği.

◆ **Kadehkâr** i. *Esk.* İçki dağıtan kimse: *Bari sen ey nigeh-i hasret edüp bir cür'et / Şunu bir söylesen olmaz mı kadehkâra acep* (Nedim). [M]

KADEHBAZ bls. i. (ar. *ḳadeḥ* ve fars. *bāz*, oynayan'dan *ḳadeḥ-bāz*). Temş. Eski Osmanlı şenliklerinde kadehleri bir çerçeve üzerine sıralayarak dengede tutan oyunculara verilen ad. (Bazıları bunları dengede tutarken dans da ederdi.) [M]

KADEHÇİK i. (*kadeh*'ten *kadeh-çik*). Bot. İçinde bir veya birçok meyve bulunan, yüksük biçiminde kılıf, (Çeperi zar gibi ince veya pul gibi kalın olabilir). || Döllenmeden sonra bazı çiçek kısımlarının gelişmesiyle oluşan yüksüğümsü organ.

— Bot. Meşe, fındık, gürgen v.b. meyvelerinin alt tarafında bulunan yüksük şeklindeki çukur organ.

— Zool. Kınkanatlı bazı böceklerin erkeklerinde ayağın altında bulunan, çekmen gibi iş gören ve kaygan yüzeylere tutunmağa yarayan, dolayısıyle çiftleşmeyi kolaylaştıran, içbükey değirmi organ

— ANSİKL. Bot. Esas *kadehçik* başlangıçta dişi çiçekleri, daha sonra meyveleri saran ve koruyan pulsu veya dikensi bir bürümden meydana gelir. Kadehçik meşe palamudunda, meyvenin içini tamamen kaplar. Meşe, kestane, gürgen, fındık ağaçları meyveleri kadehçikli bitkilerdir. (L)

KADEHÇİKLİLER çoğl. i. (*kadehçik* > *kadehçik-li*'den *kadehçikli-ler*). Meyvesinde pelit yüksüğü bulunan ağçların (kayınlar takımı) eski adı. (L)

KADEHÇİKSİ sıf. (*kadehçik*'ten *kadehçik-si*). Bot. Kadehçiğe benzeyen. (L)

KADEHSİ sıf. (*kadeh*'ten *kadeh-si*). Bot. Kadeh veya yüksüğe benzeyen: *Kadehsi çanak*. (L)

KADEM i. (ar. *ḳadem*). *Esk.* Ayak: *Daim olsun beyimin saye-i hıft-i keremi / Gül biter bastığı yerlerde mübarek kademi* (Şinasi). || Adım. || Bir metrenin üçte biri kadar tutan uzunluk ölçüsü, yarım arşın, normal bir ayak boyu. || *Mec.* Uğur, kut: *Gerçek velidir, uğuru, kademi ulu tutulmuştur, cümlenizin çerağı ondan uyanacaktır* (N. Araz). || *Kadembûs*, ayak öpen. || *Kadembûsî*, ayak öpme töreni. || *Kadem getirmek*, uğur getirmek, uğurlu gelmek, hoş gelmek. || *Kadem-keş*, elini ayağını çeken, bir daha yanaşmayan. || *Kadem-nih*, ayak basan, gelen. || *Kadem-nihâde*, ayak basmış, gelmiş bulunan. || *Kadem-rân*, adım atan, yürüyen, ilerleyen. || *Kadem-rence*, tenezzül. || *Kadem -rencide etmek* (veya *kılmak*), tenezzül edip gelmek, iltifat veya ihsan amacıyle tenezzül edip gelmek, ziyaret etmek: *Zahmet-i payın*

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

bize cânâ özürlenk olmasın / Gel kadem rencide kıl ahbap diltenk olmasın (Nev'î). || *Kadem vurmak,* bir işe girişmek, teşebbüs etmek: *Bu işe ne tarik ile kadem urmak dilersin* (Kul Mesut). || *Hoş-kadem,* uğurlu, ayağı uğurlu, kutlu. Cariyelere takılan bir ad. || *Sabit-kadem,* görüşünde ayak direyen, kararından dönmeyen: *Sabit-kademiz tövbemiz üstünde nasuhuz* (Ruhi). || *Vaz'ı kadem etmek,* ayak basmak, gelmek.

— Anat. *Esk. Esabi-ül-kadem,* ayak parmakları. || *Muşt-ül-kadem,* ayağın üzerinde bulunan ve beş parçadan oluşan kemik. || *Rüsg-ül-kadem,* topuk kemiğini oluşturan yedi kemik.

— Metrik. Eskiden on iki parmak uzunluğundaki ölçüye verilen ad. (Bir kadem aşağı yukarı 37,5 sm kadardır.) *Eşanl.* AYAK.

◆ **Kademi** sıf. *Esk.* Ayağ ilişkin, ayakla ilgili.

◆ **Kadem kadem** zf. *Esk.* Adım adım, yavaş yavaş: *Kadem kadem, gece teşrîfi Nâilî o mehin / Cihan cihan elem-i intizara değmez mi?* (Nâilî). [M]

KADEME i. (ar. *ḳademe*). Önem veya değer bakımından sıra ile yükselen derecelerin her biri: ***Bunlar eski toplumun en alt kademelerinden, bir gün bir fırtınanın savurmasıyle, birden emir ve kumanda yerlerine sıçramışlardı*** (Ş.S. Aydemir). *Yeni.* Aşama. || —*Esk.* Basamak, merdiven ayağı. || *Kademe-i ulâda,* ilk aşamada, başlangıçta.

— Akışkanlar mekan. Eksenel bir kompresörde, aralarından geçen havanın çok küçük bir basınç artışına uğradığı rotor ve stator kanatçıkları tekerleğinin tümü. (Eksenel kompresörlü türboreaktörlerde, kademe sayısı genellikle 10'un üstündedir. Basınç, hava akımının yönünde gittikçe artar. Böylece, alçak ve yüksek basınç kademeleri ayırt edilir.) [*Eşanl.* BASAMAK.] || *Basınç kademesi,* bir makinenin çeşitli organları içinden genleşerek veya sıkışarak art arda geçen bir akışkanın ilettiği farklı basınçlardan her biri: ***Bir türbinde buhar, basınç kademelerinin sayısı kadar tekerlekte art arda genleşir.***

— Psikanaliz. Psişik cihazın çeşitli kısımlarını, hem dinamik hem de yapısal bir görüş açısından belirtmek maksadıyle Freud tarafından kullanılan terim.

◆ **Kademe kademe** zf. Aşama, aşama; basamak basamak; adım adım. (LM)

KADEMELEMEK geçl. f. (*kademe*'den *kademe-le-mek*). Kademeli olarak düzenlemek, sıra sıra yapmak, basamak teşkil edecek şekilde dizmek.

— Ask. Askerî birlikleri derinlemesine veya uzunlamasına kademeli olarak mevzilendirmek.

◆ **Kademelenmek** geçz. f. Kademeli hale gelmek. (M)

KADEMELENDİRMEK ettrg. f. (*kademelenmek*'ten *kademelen-dir-mek*). Kademeli hale getirmek: ***Hem koğuşlar arasında, hem de her koğuşun kendi içinde mahkûmları kademelendiren [...] bir hiyerarşi vardı*** (Ş. S. Aydemir).

— Ask. Bir kıtayı art arda kademeler halinde düzene koymak. || *Atışı kademelendirmek,* nişangâhı *kademelendirme* denilen sabit bir büyüklükte yüksekliğine veya yanlamasına birbiri ardınca değiştirerek, belirli bir arazi bölümünü sistemli tarayacak şekilde ateş açmak. (ML)

KADEMELİ sıf. (*kademe*'den *kademe-li*). Basamak basamak olan.

— Dy. *Kademeli tarife,* bir demiryolu veya başka bir ulaştırma sisteminde, hat üzerindeki çeşitli istasyonlar için değişik ücretler tespit eden tarife.

— Elektr. *Kademeli emniyet tertibatı,* yüksek gerilim hatlarında kullanılan ve arızanın meydana geldiği noktaya kadar kademeli bir gecikmeyle akımı kesen emniyet tertibatı.

— Havc. *Kademeli kanatlı uçak,* kanatları tam olarak üst üste gelmeyen çok kanatlı uçak. (Böylece üstteki kanat, alt kanadın havada tutunma özelliğini bozamaz.)

— İkt. *Kademeli ücret,* işçiye belirli oranlar dahilinde tespit edilerek uygulanan ücret. Bk. ÜCRET.

— Mal. *Kademeli vergi,* belirli bir gelir kategorisini konu alan vergi. Bu vergiler *tek* kademeli ve *çok* kademeli olarak ikiye ayrılır. Bk. VERGİ. (LM)

KADEMHANE bİş. i. (ar. *ḳadem,* ayak ve fars. *-ḫāne*'den *ḳadem-ḫāne*). *Esk.* Ayakyolu, helâ. (M)

KADEM-İ ŞERİF, Hz. Muhammed'in mucizelerinden; nakillere göre Hz. Muhammed bir taşa bastığı zaman taş üzerinde ayak izleri kalırdı. Üzerinde Hz. Muhammed'in ayak izleri bulunan birçok taş bugün çeşitli islâm ülkelerinde kıymetli mahfazalar içinde korunmaktadır.

İstanbul'da, Topkapı sarayında, Hırkai Saadet dairesinde de altı tane kadem-i şerif vardır. Bunlardan biri Hz. Muhammed'in miraca çıktığı esnada üzerine bastığı taştır. İstanbul'da bazı türbelerde de kadem-i şerifler vardır. Ayıntablı Mehmed Münir'in kadem-i şerif hakkında yazdığı *Âsar-ül-Hikem fi Nakş-il-Kadem* (Nakş-ı Kadem Hakkında Hikmet Eserleri) adlı bir kitabı vardır. (M)

KADEMİYE i. (ar. *ḳadem,* ayak'tan *ḳademiyye*). *Esk.* Ayakbastı parası, bir memlekete girilirken veya çıkılırken ödenen vergi.

— Huk. Resmî buyruk, okuntu v.b. gibi belgeleri gönderildiği yere ulaştırmak üzere giden memura yol masrafı olarak verilen para. *Eşanl.* YOLLUK.

— ANSİKL. Bir görevliye ödenen ücret. Osmanlı devletinde devletle ilgili emri veya davetiyeyi tebliğ etmekle görevlendirilen kimseye gider karşılığı para ödenirdi. Halk arasında *kademiye*'ye *ayak teri* denilirdi. Birini sadece çağırmak için gönderilen memura verilen ücrete ise *mübaşiriye* denilirdi.) [M]

KADEMLİ sıf. (*kadem*'den *kadem-li*). Uğurlu, kutlu: *Kazanana uğurlu kademli, kazanamayana da geçmiş olsun* (B. Felek). || *Kademli gelmek,* uğurlu gelmek, hoş gelmek.

— DEY. *Ayağı kademli,* ayağı uğurlu, bir yere gelince beraberinde uğur getirdiğine inanılan kimse. (M)

KADEMSİZ sıf. (*kadem*'den *kadem-siz*). Uğursuz, musibet: ***Bırak şu kademsiz herifi, bastığı yerde ot bitmez.***

◆ **Kademsizlik** i. Kademsiz olma hali, uğursuzluk. (M)

KADEN - BRANDROVSKİY (Juliusz), polonyalı romancı (Rieşov 1885 - Varşova 1944). *General Barç* adlı eseri, canlılığı ve dokunaklılığıyle, «yeniden kurulan Polonya»nın daha ilk günlerinde yazara ün sağladı (1919). *Lenora*'da (1928) sert bir gerçekçilikle madencilerin hayatını anlattı, üç ciltlik *Matyuş Bigda*'da ise (1932-1933) Polonya parlamento yönetimine şiddetle çattı. Bu ateşli ve yer yer tumturaklı eserin yanı sıra, çocukluk hatıraları da (*Miasto Mojej Matki* [Annemin Doğduğu Şehir], 1926) sadeliği ve tatlılığıyle dikkati çeker. (L)

KADER i. (ar. *ḳader*). Bazı doktrinlere göre, bütün olayları önceden ve değişmeyecek şekilde düzenleyen gizli kuvvet: ***Bu selin ne getireceğini, hattâ ne olduğunu bilmiyordum ama, kader ne yazmışsa o olacaktı*** (Ş.S. Aydemir). ***Hiç şaşmıyan saat gibi işler durur kader, / Birgün saat çalar ... Çok uzaktan gelir haber ...*** (Yahya Kemal). [*Eşanl.* ALINYAZISI.] || Beklenmedik ve kaçınılmaz şartların biraraya gelmesi; genellikle kaçınılmaz kötü talih. || Talih, şans, baht.

— ÇEŞ. DEY. *Kader birliği,* iyi ve kötü günlerde aynı hal ve sonu paylaşmak durumunda olma. || *Kader böyle imiş,* uğranılan kötü bir halde, elden bir şey gelmeyince, alınyazısına boyun eğildiğini belirtmek için söylenir: ***Derdim artar yaraların sızılar / Anayı babayı gönül arzular / Kader böyle imiş kime neyleyim*** (Halk türküsü). || *Kadere küsmek,* (birinin) kötü bir rastlantı sonucu meydana gelen durumu kadere bağlayıp mücadeleyi bırakmak. || *Kaderde varmış,* akla gelmeyen herhangi kötü bir durumu kadere bağlayarak kabulleniş. || *Kadere meydan okumak,* alınyazısını kişisel irade ile değiştirebileceğine inanarak Tanrı'nın ezelî kararına başkaldırmak: *—İnşallah de [...] Kadere meydan okumağa gelmez* (H.E. Adıvar).

— *Esk.* Güç, kuvvet, irade gücü. || *Kader-i ilâhî,* Tanrı buyruğu, alınyazısı. || *Kaza vü kader,* Tanrı'nın, ezeldeki ve insanın hayatını düzenlediğine inanılan buyruklarıyle, bunların olguya dönüşmesi hali, kaza ve kaderin tecellisi.

— Din. Kelâmda Allah'ın, iradelerini icradan (yani kazadan) önce takdir etmesi, ölçmesi. (Bk. ANSİKL.) || Ezelden ebede kadar meydana gelen bütün durum ve olaylarda hâkim olan küllî ilâhî hüküm.

— Mit. ve Fels. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Din. *Kader,* müslümanlar arasında genellikle kaza ve kader şeklinde kullanılır. Kader, önceden ölçüp hüküm vermek; kaza, bu hükmü yerine getirmek, yani ezelde verilen hükmü yerine getirmek demektir.

İslâm inanışına göre her şey takdiri ilâhî ile (ilâhî kadere uygun olarak) meydana gelmektedir. Kur'an-ı Kerim'de «O (Allah) sizi çamurdan yaratan, sonra ölüm ecelini (zamanını) takdir edendir» (El-Enam, 2) denilmektedir. Böylece bütün fiil ve olayların, insanın, iradei cüziyesini dahi kullanmasına fırsat kalmadan, yalnızca ezeldeki takdir üzere meydana geldiği görüşünü benimseyen mezhebe *Cebriye* (Ceberiye; fatalizm) adı verilmiştir. Ehli sünnet inanışına göre kader, kul tarafından önceden bilinmesi mümkün olmayan, ancak «levhi mahfuz»da yazılı bulunan hükümlerdir. Kur'an'da da «Küçük ve büyük (yapılan her şeyin) hepsi (levh-i mahfuz'da) yazılıdır» (El - Kamer, 53) denilmekte ve bu konuda bilgi edinmeğe çalışmanın yersiz olduğu söylenmektedir. Nitekim Hz. Muhammed kaderi bilme konusunda söz etmekten daima kaçınmıştır. Diğer taraftan iradei cüziyeyi kabul edenlerin dayandıkları esas, ahlâkî bir nitelik taşır, insanın hürriyeti, Allah'ın adaleti gereğidir. Kaderiye adını taşıyan fırka, ezelde malûm ve mahfuz olan kaderi inkâr ederek «kul, fiilinin halikidir» tezini savunur. Bk. KADERİYE.

— Mit ve Fels. Yunan mitolojisinde kader, çeşitli tarzlarda kişileştirilmiş ve tanrılaştırılmıştır. Bu, çoğu zaman, gerek tanrıların, gerek insanların tabi olduğu yüce bir tanrısallıktır. Meselâ Homeros'un *Moira*'sı (veya üç *Moirai*), Hesiodos'un *Moros*'u (gecenin oğlu), bunun örnekleridir. Daha sonraları, bazı soyut varlıklar, tanrılaştırılmıştır: *Anange* (kaderin zorlaması); *Tykhê* (rastlantı). Romalılar *Fatum*'a taparlardı. Ayrıca iyi ve kötü talihe de önem verirlerdi. Yunanlıların üç *Moirai*'sine, Romalıların üç *Parcae*'si tekabül ediyordu. Fatum, daha sonra, «kâhinin cevapları» anlamına gelen Fata halinde bölündü, kelt asıllı ülkelerde, mahallî ecinliler ve periler haline geldi. Filozoflar, *Heimarmene ve Pepromene* (kader, talih) üstünde tartışıyorlardı. Stoa'cılar ise, Kaderi evrenin harekete getiricisi olarak gördüler.

◆ **Kaderî** sıf. *Esk.* Kaderle ilgili olan. Bk. KADERİYE. (ML)

KADERAS i. («kalça» anlamında isp. k.). Güney Amerika'da, daha çok at, eşek ve katırlarda görülen bir tripanozoma hastalığı. (L)

KADERCİ i. (*kader*'den *kader-ci*). Kadere inanan, insan hayatının kader tarafından yönetildiğine inanan kimse. (M)

Kaderci Jacques ve öğretmeni (*Jacques le Fataliste et Son Maître*), Diderot'nun romanı. 1773'te yazıldı ve 1796'da yayımlandı. Diderot bu eserinde, kahramanının aşk hayatına ait sırları, Sterne'in duygulu, nükteli, titiz anlatımıyle verir. Öğretmeninin yanından ayrılmayan bu kahraman, içkiye düşkünlükte Rabelais'nin kişilerini andırır. Bu hikâyenin tersine, kitaptaki öbür hikâyeler kaba ve iğneleyicidir. Meselâ La Pommeraye markizi ile sevişen, fakat kıskanç bir kadının kurbanı olan Arcie markisi arasındaki ahlâk dışı ilişkiyi anlatan, hikâye böyledir. Diderot'nun güçlü bir kalemden çıktığı belli olan bu son romanı,

gelenekle ilgili yanları ve insan hürriyeti üstüne koyduğu çözüm getiremediği psikoloji meseleleriyle ilgi çeker. (→ Bibliyo.) [L]

KADERCİLİK i. (*kaderci*'den *kaderci-lik*). Fels. Bütün olayların, tek ve tabiatüstü bir etken tarafından değiştirilmez şekilde belirlendiğini ileri süren teori.

— ANSİKL. *Kadercilik* veya teolojik gerekirciliği bilimsel gerekircilikten kesin olarak ayırmak gerekir. Kadercilik, yüzyıllar boyunca, çeşitli şekillere bürünmüştür; kaderciliğin evrimi karşıt kavramı olan *hürlük* fikriyle bağıntılıdır.

Eskiçağdaki birçok öğretiye göre olaylar zorunluluk (*anagke*) veya kader (*fatum*) tarafından yönetilirdi. Zorunluluk veya kader de, tanrıların bile boyun eğdiği esrarlı ve hâkim kuvvetlerdi. Gücü her şeye yeten bu kader, yunan trajedisinde olduğu gibi eskiçağ felsefelerinde ve özellikle stoa'cılarda kendini gösteriyordu. Stoa'cılara göre, insanoğlu, dış olayları değiştiremezdi. Kaderden kurtulmanın tek yolu, olayları kabul etmekti («kader, direneni sürükler, razı olanı ise güder»). Demek ki, hürlük, tamamen, bir iç gerçek olarak görülüyordu. Hıristiyanlık ve Tanrı'nın hikmetine inanışla birlikte, bu mesele, büsbütün güçleşti Çünkü insan davranışlarında, seçme ve karar verme hürlüğünün varoldüğunu ve bu yüzden insanın kurtuluşu veya lânetlenmeyi hak ettiğini kabul etmek gerekiyordu. Yani insangücünü bağdaştırmak zorunluydu. Bu ilâhiyat meselesine birçok çözüm yolu bulundu. Plotinos, Tanrı'nın hür olmayı önceden belirlediğini, Aquino'lu Thommaso, Tanrı'nın ebedî olduğunu, her şeyi hattâ geleceği ve dolayısıyle insanın gelecekteki fiillerini de gördüğünü, bunlar serbestçe kararlaştırılmış olsa bile durumun değişmediğini, Malebranche, Tanrı'nın bizim kararımız «vesilesi»yle etkiyi meydana getirdiğini ileri sürdü. Bununla beraber, *önceden belirlenme* teorileri, hürlüğü, tanrı hikmetine feda ediyordu.

Bilimsel düşünüşün gelişmesiyle birlikte, kadercilik, bilimsel gerekircilik karşısında geriledi. Çünkü, bilimsel gerekircilik, tabiat zorunluluklarını daha iyi yenmek için bunları öğrenmeğe çalışıyordu. Zorunluluk, bir kere öğrenilince Spinoza'nın belirttiği gibi, kader olmaktan çıkarak hürlüğe dönüşüyordu. Demek ki, önceden kestirilemeyen akıldışı mutlak diye bir şey yoktu; yani kör bir kader söz konusu değildi. Antik çağ kader kavramının son sığınağı olan *rastlantı* da, yavaş yavaş istatistik hesaba dönüşmektedir. (L)

KADERİYE i. (ar. *ḳader*'den *kaderiyye*). İnsanın yaptığı işlerin yaratıcısı olduğu görüşünü savunan bir islâm fırkası.

— ANSİKL. İslâm inançlarına göre, varlık kavramı altında toplanan ne varsa hepsi Tanrı tarafından yaratılmıştır ve onun bütün evreni kuşatan «küllî irade»sine bağlıdır. Tanrı, her şeyi yarattığı gibi, her şeyi de «takdir» eder. Her fiilin yaratıcısı Tanrı'dır diye, insan eylemlerinden dolayı sorumluluktan kurtulamaz. Çünkü, onda Tanrı'nın verdiği «cüzî irade» denen yönetici bir güç vardır. Akla aşırı ölçüde önem veren birtakım islâm mezhepleri bu görüşü benimsemez. Bunların başında Mu'tezile mezhebi gelir. Onun *Kaderiye* denen koluna göre, insan kendi eylemlerinin, yaptığı işlerin yaratıcısıdır. İnsan eylemlerinde «kader», ilâhî «takdir» diye etkileyici, önceden belirleyici başka bir güç, başka bir kaynak yoktur. Dolayısıyle «kader» yoktur. İnsanın bir «akıl varlığı» olması, onu kendi eylemlerinden her zaman sorumlu kılar. Bu yüzden eyleme geçen, davranışta bulunan her insan, yaptığından kesinlikle sorumludur. Kader sözü, insan için gereksiz, sorumluluk görüşünden uzak bir kavram olmaktan öteye geçemez.

İslâm düşüncesinde, kaderiye fırkası, her hareketi, her eylemi daha önceden Tanrı'nın yarattığını, «takdir ettiğini» ileri süren cebriye anlayışına karşı ortaya çıktı. İmanı akıldan üstün tutan, her işte Tanrı'nın «takdir»ine kesinlikle inananlar, kaderiye görüşünü islâm diniyle bağdaşmayan bir düşünce olarak niteler, buna kanıt olarak bazı hadisler de gösterirler. Kader konusunda Eşariye ve Matüridiye mezhepleri, Cebriye ve Kaderiye arasında orta bir yol tutar. (M)

KADEŞ («kutsal yer» anlamında ibranîce k.). Esk. coğ. Kenan'ın güney ucunda yer. İbranîler Sina'yı terkettikten sonra otuz yıl kadar burada kaldılar, cemaat ve millet olarak burada şuurlandılar. Musa kendi adını taşıyan yasaları burada hazırladı. Vaat edilmiş toprakları işgal etmek için Beerşeba'ya yapılan keşif seferleri buradan hareket etti. (L)

KADEŞ, Suriye'de eski şehir, Humus'a birkaç kilometre uzaklıkta, Âsi ve Tannur ırmaklarının kavuştuğu yerde. Lübnan ile Cebel Ensariye arasında, Akdeniz yoluna hâkimdi. M.Ö. II. binyılda Hitit krallığının olan Kadeş, Mısır ile Hitit arasındaki savaşlarda büyük çekişme konusu olmuştur. Mısır'daki Karnak tapınağının kabartmalarında Tutmosis III (XV. yy.ın başı), Sethos (XIV. yy.ın sonu) ve M.Ö. 1271'de kral Hattuşil ile bir antlaşma imzalayarak savaşa son veren Ramses II gibi firavunların şehri alışları temsil edilmektedir. Eski Kadeş'in yerindeki Tel Nebimend'de 1920-1921'de yapılan kazılarda tahkim edilmiş bir sur ortaya çıkarılmıştır. Mısır ve suriye tanrıları arasında Sethos I'i temsil eden bazalt bir lahit taşı parçası, şehrin firavun seferi sırasında alındığını doğrulamıştır. (L)

KADEŞ veya **KEDEŞ**, Kenan'lı tanrıça, adı «azize» anlamına gelir. Kadeş'e Mısır'da tapılır ve tanrıça yürüyen bir aslanın sırtında ayakta, sağ elinde bir demet çiçek, sol elinde de bir yılanla çıplak olarak temsil edilirdi. (L)

Kadeş savaşı, Hitit ve Mısır devletleri arasında M.Ö. 1296 yılında yapılan savaş. Bu savaş, Mısır ve Hitit devletlerinin birbirine denk duruma gelmesi ve iktisadî çıkarlarının Kuzey Suriye toprakları üzerinde birleşmesi yüzünden oldu. Gerçekten Mısır'da Amenofis IV'ün ölümünden sonra Mısırlılarda, Suriye toprakları üstündeki geleneksel haklarını koruma düşüncesi uyandı. Bu yüzden Sethos I, Suriye seferine başlamıştı. Öte yandan, Hitit devletinin de daha Murşiliş I zamanından beri Kuzey Suriye üstünde tarihî hakları olduğu bilinmektedir. Bu durumda iki taraf için de amaç birdi. Bu iki denk gücün çarpışması gerekli görünüyordu. Kadeş savaşının ayrıntıları özellikle mısır belgelerinden öğrenilmektedir. Mısır kaynaklarında bu konuyle ilgili iki metin ve birçok kabartma vardır. Gerek metinler, gerek kabartmalar Ebu Simbel, Luksor ve Karnak tapınakları duvarlarına işlenmiştir. Mısır hiyeroglif yazısı ve mısır diliyle yazılı olan bu metinlerden uzun olanı şiir türündedir. Kısa olanı ise olay ile ilgili küçük haberler verecek niteliktedir. Kabartmalarda da aynı konu işlenir. Bunlar kralın kumandanlarıyle konuşmasını gösteren bir sahneyle düşman saldırısına uğrayan Mısır karargâhını, nehrin öte tarafında ordusuyle birlikte duran hitit kralını, bu yanda savaş arabası üzerinde duran firavunu, yürüyen Ptah ordusunu, elleri kesilmiş hitit esirlerinin sayılmasını gösterir. Kenarlarında bulunan yazılar tamamlayıcı bilgi vermektedir. Ancak bütün bu kaynakların firavunun emri üzerine, tek taraflı bir görüşle yazıldığını unutmamak gerekir. Hitit kaynaklarına gelince, Kadeş savaşı hakkında Muvatalli zamanından kalma belge bulunamamıştır. Yalnız Hattuşiliş III'ün bu savaşa katıldığını bildiren kısa bir kayıt ile, İştarmuva antlaşmasında bu konuyle ilgili bir satırlık yazı vardır. Vasal beylere yaptıkları savaşları bile uzun uzun anlatan hitit kaynaklarının bu konuda susması, sonucun Hititler aleyhine olduğu düşüncesini uyandırmıştır. Bu konuda ya yazılı belgelerin zamanımıza kadar gelmediği veya Muvatalli'nin ölümünden sonra çıkan karışıklıklar yüzünden onun yaptığı işlerin yazdırılamadığı varsayılabilir. Hititlerin yenilgileri yüzünden susmaları söz konusu değildir. Mısır kaynaklarının gerçeği örtbas etmek istemelerine karşılık sonuç Hititlerin başarısını göstermektedir. Nitekim saldıran taraf Mısır olduğu halde, savaşın sonucu mısır kuvvetinin böyle bir savaş için yetersiz olduğunu ortaya koymuştur. Savaştan önce olduğu gibi, savaştan sonra da Amurru şehir devleti hitit yönetimi altında kalmıştır.

Her iki tarafın karşılıklı kuvvetlerine gelince, Ebu Simbel tapınağındaki tasvirlerde, hitit kralının 8 000 öncü, 9 000 artçı olmak üzere 17 000 piyade ve 4 500 de savaş arabası olduğu yazılıdır. Mısır kaynakları kendi kuvvetlerinin sayısını bildirmezler. Ancak Mısır'da her biri bir ilâhın adını taşıyan dört kolordu vardı. Bunlardan baştanrının adını taşıyan Amon kolordusuna Ramses II kumanda etmekteydi. Hitit kuvvetleri Kadeş (Tel Nebimend) yakınında mevzi aldılar. Ramses de hükümdarlığının beşinci yılında nisan ayı sonlarına doğru Mısır'dan kalkarak Şabtuna'ya geldi. Bu sırada hitit ordusundan kaçmış olduklarını söyleyen iki asker yakalandı. Gerçekte bunlar hitit kralının fedaileriydi. Bunlar firavunun uyruğu olmak isteyen hitit kralının müttefikleri tarafından gönderildiklerini söylediler, sözlerine hitit ordusunun Halep şehrinde bulunduğunu, Muvatalli'nin daha aşağıya inmeğe korktuğunu da eklediler. Bu sözler Mısırlıların elde ettiği haberlere de uygundu. Bunun üzerine Ramses, karargâhını bozarak Amon birliğiyle nehri geçti, Kadeş'e doğru yürüdü. Ra, Ptah ve Sutekh kolorduları da firavunun ordusunu uzaktan izliyorlardı. Bu sırada Muvatalli de ordusunu hemen nehrin doğusuna geçirince, Ramses, Kadeş'in batısından kuzeye doğru yürürken, hitit orduları şehrin doğusundan güneye doğru ilerliyorlardı. Böylece Amon ordusuyle arkadan gelmekte olan üç kolordu arasına hitit savaş arabaları girmiş, mısır kuvvetleri birbirinden ayrılmıştı. Bunu anlamayan Ramses, karargâhını şehrin kuzeyinde kurarak askerleri dinlenmeye bırakmıştı. Bu sırada alınan yeni bir haberle hitit kralının şehrin arkasında olduğu öğrenildi. Derhal savaş divanı toplanarak durum görüşüldü. Hitit kuvvetlerinin nehir tarafında zayıf olduğu öğrenildi. Bu noktadan yapılan bir çıkış hareketi üzerine Hititler şaşırdılar ve paniğe uğradılar. Yine mısır belgelerine göre, tam bu sırada arkadaki ordular da yetişerek Hititleri tek bir insan kalmayıncaya kadar öldürdüler. Ancak Mısırlıların kaybı da büyük oldu. Ramses'in geri kalan askerlerini Mısır'a götürebildiği için sevinçli olduğu, yazıtta okunmuştur. Teb'de büyük bir zafer alayı hazırlanmıştı. Ancak, mısır kaynaklarının Kadeş savaşı hakkında verdiği bu bilgi gerçeğe uymadığı için, öteki haberleri de bu açıdan değerlendirme gereği vardır. Sonunda Amurru krallığı yine Hititlerde kalmıştı.

Muvatalli'nin halefleri olan Hattuşil III ve Tudhalya IV'ün amurru krallarıyle yaptıkları antlaşmalar hitit zaferinin en kesin belgesidir. Bundan başka, Ramses'in Suriye seferini sürdürmesi de Hititleri yenemediğini gösterir. Bu savaşların kaç yıl veya kaç sefer olduğu bilinmemektedir. Kadeş savaşı Ramses'in beşinci saltanat yılında (M.Ö. 1296) olmuştur. İki devlet arasındaki büyük barışın ancak Ramses'in yirmi birinci yılında (M.Ö. 1280) yapıldığı düşünülürse, bu arada zaman zaman çarpışmaların olduğu anlaşılır. Barış yapıldığı zaman Hitit devletinin başında Hattuşil III bulunuyordu. Muvatalli'nin durumu açıkça bilinmemektedir, belki de bu seferde ölmüştür. (M)

KADET i. Denizc. Bk. CADET.

Kadet'ler, rusça **kadetiy,** Nikolay II zamanında Rus imparatorluğunda *Konstitutsiyonnaya Demokratiçeskaya* (K.D.) partisinin üyelerine verilen ad. *Kadet'ler* yönetici sınıfların liberal görüşlerini yansıtırlardı. Çeşitli *duma*'larda, özellikle Milyukov'un sözcülüğünü yaptığı Dördüncü duma'da hükûmete karşı etkili bir muhalefete giriştiler. 1917'de prens Lvov'un yönettiği ilk geçici hükûmeti (mart-nisan 1917) ele geçirdiler. Kurulu düzeni savunan ve müttefikler safından savaşa devam etme taraftarı olan kadet'ler, sonradan devrim kuvvetlerinin gelişmesini önlemeğe çalıştılarsa da, başarı gösteremeyerek 1917 Ekim devriminde ortadan kaldırıldılar. (L)

KADH i. (ar. *ḳadḥ*). *Esk.* Birini ayıplama, kınama, çekiştirme. ‖ *Kadh etmek,* ayıplamak, kınamak, çekiştirmek. ‖ *Zem ü kadh,* kötüleme, aleyhinde konuşma, yerme: *Genç iken söylememişti yine zemm ü kadhin /*

Fâzıl-ı pîre ateh gelse de söyler medhin (Ziya Paşa). [M]

KADI i. (ar. *ḳażā*> *ḳāḍi*, yapan, yerine getiren'den). Teşk. tar. Tanzimata kadar her çeşit davaya, Tanzimattan Medenî kanunun kabulüne kadar yalnız boşanma, nafaka, miras v.b. davalara bakan mahkemelerin başkanlarına verilen ad: *Kadı ola davacı vü muhzir dahi şahit / Ol mahkemenin hükmüne derler mi adalet* (Ziya Paşa). *Şeyhlerin yanında bir kadı, bir de kasas memuru bulunur* (F. R. Atay). [Bk. ANSİKL.] ‖ *Kadı beratı*, Osmanlı devletinde kadılık verildiğini bildiren belge. (Bk. ANSİKL.)‖*Kadı bitisi*, mahkeme ilâmı. ‖ *Kadı-il-kuzat*. Bk. KADILKUZAT. ‖ *Kadı kassamları*, Osmanlı devletinde, kadınların yanında kısmet (hisse ayırma) işlerine bakmakla görevli memur. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Kadı leşker*, Osmanlı devletinde, asker kadısına verilen ad. (Selçuklular tarafından kullanılan bu deyime Osmanlı devletinin ilk zamanlarında rastlanırdı. Daha sonraları kadı leşker yerine *kazasker* deyimi kullanıldı.) ‖ *Kadı naibi*, kadı yerine bakan kimse, kadı vekili, Osmanlı devletinde kadıların gitmedikleri yerlere gönderdikleri vekilleri. (Bu vekiller kadılıkla ilgili görevleri yerine getirir, gelirlerden vekâletini yaptıkları kadıya hisse verirlerdi. 1908 Meşrutiyetinden sonra kadılar gibi kadı naipleri de kaldırıldı.) ‖ *Kadı rüusları*. Bk. RÜUS. ‖ *Kadı (y)-ül-hacat*. [Tanrı için] Herkesin dileğini yerine getiren: *Senin niyaz-ı semavini kadiy-ül-hacat / Yeter bu haile ... versin muvahhidine necat* (Faik Ali Bey).

— DEY. *Kadı yoran*, inatçı, dik kafalı. ‖ *Bu kadar kusur kadı kızında da bulunur*. Bk. KADAR.

— Bot. *Kadı otu*, hindiba.

— Din. *Kadılar helvası*, Tanrı'nın İsrail kavmine çölde gökten indirdiği ekmek.

— ANSİKL. Teşk. tar. İslâm dünyasında kadılık görevi önce Hz. Muhammed, sonra da Hulefâyı Râşidin tarafından yapıldı. İslâm devletinin sınırları genişleyince merkezde ve vilâyetlerde halkın davalarını görmek için kadılar kullanılmağa başlandı. İlk olarak halife Ömer, Medine, Basra ve Kûfe'ye kadı tayin etti. Daha sonraları hemen her yere bir kadı tayin edildiği gibi büyük şehirlerde de birden fazla kadı bulundurulmağa başlandı.

Abbasî halifelerinden Harun-ür-Reşid zamanında Bağdat kadısı Ebu Yusuf (öl. 798) büyük bir ün kazandığından kendisine *kadilkuzat* (başkadı) unvanı verildi. *Kitab-ül-Harac* adlı eseriyle de tanınan Ebu Yusuf'tan itibaren kadilkuzatlar, önce Bağdat, daha sonraları da bütün memleket kadılarını tayine başladılar. Endülüs ve Mısır'da da hükümdarlar, Abbasîlerdeki kadılık müessesesini benzer şekilde uygulamışlardır. Önceleri kadıların görevi, hasımlar arasında çıkan davalara bakmaktı. Sonraları kadılara daha başka görevler de verildi. Bazı halifeler, bu konuda daha ileriye giderek gazaya gönderilen askerin kumandanlığını da kadıya verdiler.

Fatımîlerden El-Mustansır (1036-1094), kadı Ebu Muhammed'e görevine ek olarak vezirlik de verdi ve kadılıkla vezirliği biraraya getiren ilk şahıs oldu. Kadılar, başlangıçta halk arasındaki davalara camilerde bakarlardı. Maaşları da devletlerin malî ve siyasî gücüne göre değişirdi.

Anadolu Selçuklularında halkın ve askerî sınıfın davalarına bakan ayrı kadılar bulunurdu. Askerî davalara ve miras işlerine bakan kadı, *kadıi leşker* adını taşırdı. Konya kadısı, kadilkuzat olarak, ilmiye sınıfının başı sayılırdı.

İlhanlılarda Hulâgu Han zamanında, bütün islâm ahalinin hukukî ve şerî işlerine bakmak, müderris ve kadıları tayin etmek için bir kadilkuzat vardı. Bunun başkanlık ettiği Divanı Kudatı Memâlik, kadılara ait işlere bakardı. Eyaletlerdeki önemli merkez ve şehirlerde, kadilkuzatın göstereceği lüzum üzerine, bu divan tarafından naipler tayin edilirdi.

Karakoyunlu ve Akkoyunlu türkmen devletlerinde de, adlî ve dinî işlere bakan kadılar vardı. Özellikle kadilkuzatın başkanlığında adlî ve hukukî işlere bakan *Divanı Sadaret* denilen bir meclis bulunurdu. Ordu mensuplarının hukukî işleri *kadıi maasker* adı verilen kadı tarafından görülürdü. Mısır'da Sünnîliğin dört mezhebinden de halk bulunmasına rağmen, Eyyubîler zamanından beri, bütün şerî ve hukukî işler; şafiî mezhebinde olan ve *kadıi dârül-adl* («adalet sarayı kadısı») adı verilen bir kadı tarafından görülürdü. Memlûk sultanı Baybars I, 1264'te, dört mezhep için *kadilkuzat* adı verilen dört kadı tayin etti, gerektiği hallerde de bazı işler için bu kadılara naip (vekil) tayin edebilme yetkisi verdi. Bununla birlikte, şafiı mezhebinden olan kadilkuzatlar, derece bakımından diğerlerinden üstün tutulduı. Bunlardan başka eyaletlerde de kadilkuzatlar ve onların naipleri vardı. Şam kadilkuzatları sultan tarafından tayin edilirdi.

Osmanlılarda kadı, hukukî ve şerî işlerden başka ilçenin askerî işleri dışında bütün idarî ve mahallî işlerine bakar, hükûmetin verdiği emirleri yerine getirirdi. Kadılar, medrese öğretimi görüp, icazet alarak mülâzemet edenlerden tayin edilirlerdi. XVI. yy.ın ortalarına kadar, maaşları başlangıç ile yüz elli akçe arasında olan bütün kadıların, Anadolu'da olanlarını Anadolu, Rumeli'de olanlarını da Rumeli kazaskerleri padişahın iradesini alarak tayin ederlerdi. Yüz elli akçeden yukarı maaşlı büyük kadıların tayinlerini kazaskerlerin arz etmeleriyle sadrazam yapardı. XVI. yy.ın ortalarından itibaren şeyhülislâmlar kazaskerlerin üstünde bir yer tuttuklarından, mın sadrazam aracılığıyle padişaha inhası büyük kadılıklara tayin işi, şeyhülislâmın sadrazam aracılığıyle padişaha inhası üzerine yapılmağa başlandı.

Kadılar, kaza kadıları, sancak ve eyalet kadıları olmak üzere başlıca iki kısımdı:

Kaza kadıları, Rumeli, Anadolu ve Mısır kadıları olmak üzere üç sınıftı. Kadılar, bulundukları bölgenin (velâyet-i kaza) dışında görev yapamazlardı. Meselâ Rumeli kazalarında kadılık yapanlar, Rumeli kazaskeri defterinde (*akdiye defteri*, sonraları *tarik defteri*) kayıtlı olurlar, Anadolu veya Mısır kazalarına tayin edilmezlerdi. Rumeli'deki kadılar dokuz, Anadolu'dakiler on, Mısır'daki kadılar altı sınıfa ayrılmışlardı. Rumeli kadılarının en üst derecesine «Sittei Rumeli», Anadolu ve Mısır kadılarının en üst derecelerine (Anadolu'da dokuz ve onuncu, Mısır'da beş ve altıncı) *Musul* ve *Sittei Mısır* adı verilirdi. Kadılar, bu derecelerden sonra emekli olurlardı. Anadolu, Rumeli ve Mısır'da sitte derecesine çıkan kadılara *eşrafı kudat* denirdi. Sittei Rumeli'den en değerli iki kişi, Rumeli Kazaskeri divanında, Sittei Anadolu ve Sittei Mısır'dan değerli ve tecrübeli ikişer kişi de Anadolu Kazaskeri divanında müşavirlik ederlerdi. Bu müşavirlere, *tahta başı* adı verilirdi.

XIV. yy.ın sonlarına kadar ücretleri az olduğundan kadılığa rağbet azdı. Zira, kadıların belirli aylıkları yoktu; baktıkları davalar karşılığında belirli bir para alırlardı. Gelirlerinin azlığından geçim sıkıntısına düşen bazı kadıların yolsuzlukları oldu. Yıldırım Bayezid (1389-1402), bu kadıların Yenişehir'de, bir eve konularak yakılmalarını emrettiyse de, veziriazam Çandarlızade Ali Paşa, kadıların yolsuzluk yapmalarının gelirlerinin azlığından ileri geldiğini belirterek Yıldırım Bayezid'i bundan vaz geçirmeyi başardı. Bunun üzerine kadıların gördükleri işlerden *ücreti sakuk* adıyle bir ücret almaları uygun görüldü (1394). Kadıların sicilden, hüccetten, sicil suretinden, imzadan, miras taksiminden, bakire ve dul nikâhından, şerî muhaberat v.d.den aldıkları ücret, duruma göre tespit edildi.

Kaza kadılarının tayin bedelleri önceleri günlük 20 ile 40 akçe, sonraları 40 akçe ile 150 akçe arasında değişti. 150 Akçelik kadılar, önemli kazalarda görev yaparlardı.

Kaza kadıları, yirmi ay hizmetten sonra görevlerinden ayrılır, yerlerine sırada olan başkaları tayin edilirdi. Azledilen kadı, İstanbul'a gelerek, her çarşamba günü Kazasker dairesine mülâzemet eder (buna *mülâzemet-i müstemirre* denirdi), yine tayin sırasını beklerdi (buna *zamanı infisal* denirdi). Yeniden tayin, 2 yıl mülâzemetten sonra, kıdem sırasıyle nöbette olanlar arasından yapılırdı. Bu sıraya *eradifi kudat* denirdi. Mehmet IV bu usulü kaldırarak, kadının görevde kalma süresinin bitmesine dört ay kala, yerine diğerinin tayin edilerek beklemesini emrettiyse de, bu yeni usulün uygulaması kısa sürdü. Azledilen kadılar, yeniden tayin için kazasker dairelerine devam etmek zorunda olduklarından, geçim sıkıntısına düştüler. Zira kazaskerler, savaşta ve barışta padişahın yanında bulundukları için kadılar da onlarla beraber dolaşıyorlardı. Bundan dolayı 1716'da sadrazam Şehid Ali Paşa zamanında «mülâzemeti müstemire» usulü kaldırıldı, azledilen kadıların, yeniden tayininde kazasker huzurunda imtihan edilerek ehliyetlerine bakılması kararlaştırıldı.

Sancak ve eyalet kadılıkları, mevleviyet suretiyle verilirdi. Mevleviyetler, üç yüz ve beş yüz akçelik mevleviyet olmak üzere iki çeşitti. Beş yüz akçelik mevleviyetler, hükûmetçe önemli görülen eyaletlerin kadılıklarıydı. XV. yy.da İstanbul, Edirne, Bursa, Filibe - Sofya, Selânik kadılıkları, mevleviyet idi. XVI. ve XVII. yy.da bunlara, daha bazı ilâveler oldu.

Mevleviyetlerin kadılık süresi bir yıldı. Osmanlı padişahları, cülus ve bayram tebriklerinden mevaliden olan kadılara ayağa kalkar ve veziriazam bunları padişaha takdim ederdi.

XVI. yy.da, İstanbul, Edirne ve Bursa kadılarından herhangi birisi kazaskerliğe tayin olunurken sonraları, mevleviyetlerde bir sıra gözetilmeğe başlandı. İstanbul kadısı Anadolu kazaskeri, Rumeli kazaskeri de şeyhülislâm olmağa başladı. Kadı sayısı artarak tayin için sıra bekleyenler çoğaldıkça, herhangi bir üst dereceye yükselmek için önce makamın rütbesinin (paye) alınması konusunda bir kanun kabul edildi. XVII. yüzyıldan sonra Rumeli ve Anadolu kazaskerlikleri, İstanbul, Mekke, Edirne, Bursa, Mısır, Medinei Münevvere, Şam, Kudüs ve Halep kadılıkları, payeli mevleviyetlerden idi. Kadılar, bu kadılıkların payesini aldıktan sonra göreve başlarlardı.

Mevali denen büyük kadılar, çoğunlukla tayin edildikleri yere gitmeyerek yerlerine *naip* adı verilen vekiller gönderirlerdi. Kadılar, şerî ve hukukî işlerden başka, bulundukları şehir ve kasabalarda, zahire ve amele tedariki, hayvan sevki, menzil emirleri, asker toplanması, iktisadî işler, mahallî rayice göre eşyaya narh konması ve belediye işleri ile de uğraşırlardı. Bu konularda da hükûmetin gönderdiği emirlere göre hareket ederlerdi.

Kadılar hakkında şikâyet olunca işin önemine göre sancakbeyi, beylerbeyi, başka bir yerin kadısı veya hem beylerbeyi ve hem de kadı ortak olarak tahkikat açmakla görevlendirilirdi. Suçu sabit olanlar, XVI. yy.da ölüm cezasına çarptırılırlardı; Avusturya ve İran savaşları sırasında bu konu ihmale uğradı; kadı ve naiplerinin cüretli davranışları arttı.

Kadılara, azillerinden sonra geçimleri için bir veya iki kazanın şerî geliri arpalık adı altında verilirdi. Kadılar arpalıklarını genellikle naipleri aracılığıyle yönetirlerdi. Her eyalette ve sancakta XVI. yüzyılın sonlarına kadar *toprak kadıları* adı verilen gezici kadılar ile padişahın katılmadığı seferlerde şerî işleri gören *ordu kadısı* bulunurdu. Kadı ve mevalinin bulundukları şehirlerde şerî mahkemeler vardı.

Kadılar, kendilerine verilen beratlarda gösterilen nikâh, miras taksimi ve gaip malının saklanması, vasi tayin ve azli, vasiyetlerin ve vakıfların hükümlerine uyulmasının gözetilmesi, cürüm, cinayet gibi bütün hukukî işlemleri görür ve hanefî mezhebi üstüne hüküm verirdi. Reaya, yani köylüler ile asker sınıfı arasında çıkan anlaşmazlıklar, hükûmetin emriyle kadılarca görülür ve verilen karar hükûmete bildirilirdi. Kesin hüküm, hükûmetin kararıyle yerine getirilirdi.

Tanzimatı Hayriye'nin ilânına kadar hukuk, ceza, ticaret ve diğer bütün davalar kadı huzurunda görülürdü. 24 Cemaziyelahır 1305 (9 mart 1888) tarihli tezkire ile şerî mahkemeler ile nizamiye mahkemelerinin görevleri birbirinden ayrıldı ve kadıların yetkileri azaltıldı. Ürgüplü Hayri Efendinin şeyhülislâmlığı sırasında, şerî mahkemelerde

eski KADIKÖY, İstanbul
L. de Mango'nun eseri

önemli bir ıslahat yapıldı. 7 Ramazan 1332'de (30 temmuz 1914) yayımlanan kadılara ait bir kanunla «bir kimsenin kadı olabilmesi için 25 yaşını tamamlamış olması, kanunî mazereti müstesna olmak üzere, âdi suçlardan dolayı, bir haftadan fazla hapis cezası ile mahkûm olmaması, Medresetülkudat'tan mezun ve Mecelle'nin 1792. ve 1793. maddelerinde yazılı şartları taşıması» gerekli görülüyordu. 26 Zilkade 1332 (16 ekim 1914) tarihli nizamnamede, nizamiye ve şeriye mahkemelerinde görülecek davalar tespit edildi. 18 Cemaziyelevvel 1335 (12 mart 1917) tarihli kanun ile bütün şerî mahkemeler ile ona bağlı olan diğer daireler Adliye nezaretine devredildi. 4 Ramazan 1342 (9 nisan 1924) tarih ve 469 sayılı «Şerî Mahkemelerin İlgasına Dair kanun» ile şerî mahkemelerin bütün görevleri, asliye mahkemelerine verildi ve bu tarihten sonra da kadılık unvanı ortadan kalktı.

● *Kadı beratı.* Rumeli tarafındaki kadılıkların beratları Rumeli kazaskeri, Anadolu tarafındaki kadılıkların beratları Anadolu kazaskeri tarafından verilirdi. Kazaskerler bu beratları verirken, bir harç alırlardı. Bu harcın yarısı kendilerine, öteki yarısı hazineye kalırdı. Daha sonraları kadılıklar ve beratları şeyhülislâm tarafından verilmeğe başlandı. Verilen kâğıda ise «mürasele» denildi.

● *Kadı kassamları.* Tanzimat devrinden önce Rumeli ve Adalar kassamlarını Rumeli kazaskeri, Anadolu ve Arabistan kassamlarını Anadolu kazaskeri tayin ederdi. Tanzimat devrinden sonra kassamlık yalnız İstanbul'da kalmış, öteki yerlerdeki taksim işleri de kadılar tarafından yapılmıştır. (→ Bibliyo.) [M]

KADIASKER i. Bk. KAZASKER.

KADI BURHANEDDİN (Ahmed,— denir), türk devlet adamı, şair ve bilgini (Kayseri 1344 - Sıvas 1398). Kayseri kadısı Şemseddin Muhammed'in oğlu. Oğuzların Salur boyuna mensup bir ailedendir. 14 Yaşına kadar Kayseri'de babasının yanında kalarak okudu, sonra babasıyle Mısır'a giderek öğrenimini tamamladı ve icazet aldı. Şam'a gitti ve burada devrin ünlü bilginlerinden Kutbüddin Razi ve Seyyid Muhammed Nilî'nin derslerine devam etti. 19 Yaşında iken babasıyle hacca gitti. Dönüşte babasının ölümü üzerine bir yıl da Halep'te kalarak ilmî çalışmalarda bulundu; sonra Kayseri'ye döndü (1364). Kayseri'de hüküm süren Eretna beyi Gıyasüddin Muhammed, onu babasının yerine kadı tayin etti. Kızını da onunla evlendirdi. 1365'te Gıyasüddin Muhammed, Kadı Burhaneddin'in de katıldığı bir suikast sonucu öldürüldü; yerine oğlu Alaaddin Ali Bey geçti. Ali Bey, eniştesi Kadı Burhaneddin'i kendisine vezir yaptı. 1380'de Ali Bey ölünce yerine geçen oğlu Mehmed Çelebi henüz 7 yaşında olduğundan Kılıç Arslan atabek olarak tayin edildi. Bir süre sonra Kılıç Arslan, Kadı Burhaneddin'i sultan olmasına bir engel kabul ettiği için öldürtmek istediyse de başaramadı. Amcası Keyhüsrev ile birlikte Kadı Burhaneddin tarafından öldürüldü. Kadı Burhaneddin halkın arzusu üzerine atabek oldu. Kısa bir süre sonra da kendini sultan ilân etti; kendi adına hutbe okuttu, sikke bastırdı (1381). Kadı Burhaneddin'in hükümdarlığı 18 yıl sürdü. Bu süre içinde komşusu olan beyliklerle mücadele etti. Bir yandan da Eretna beyliğinin zayıflayan siyasî birliğini kuvvetlendirmeğe çalıştı. Kayseri, Erzincan ve Amasya gibi bölgelerdeki âsi emîrler üzerine kuvvetler gönderdi. 1387 Yılında Mısır Memlûklarıyle yaptığı savaşta başarı gösteremedi. Akkoyunlularla yaptığı savaşta da yenildi. Bir süre sonra Akkoyunlularla anlaştı. Amasya ve Erzincan seferlerini Akkoyunlularla birlikte yaptı. Kayseri'ye vali tayin ettiği Şeyh Müeyyed'in isyanını kanlı bir şekilde bastırdı ve Şeyh Müeyyed'i de öldürttü. Fakat bu yüzden yanında bulunan akkoyunlu beylerinden Karayülük Osman Bey ile arası açıldı. Osman Bey ordusunu alarak Divrik kalesine doğru çekildi. Az bir kuvvetle Osman Beyi takip eden Kadı Burhaneddin, onunla Kara-Bel'de karşılaştı. Yapılan savaşta Kadı Burhaneddin'in kuvvetleri bozguna uğradı; kendisi de esir düştü. Osman Bey, Kadı Burhaneddin'i serbest bırakmak istediyse de, Tokat hâkimi Şeyh Necib'in ısrarı üzerine öldürttü (1398). Kadı Burhaneddin'in hayat ve icraatı hakkında belli-başlı bir kaynak olan *Bezm ü Rezm* (Savaş ve Eğlence) müellifi ile diğer tarihçilerin verdikleri bilgilere göre, Kadı Burhaneddin çok zeki bir kimse, iyi bir devlet adamı, bilgin bir kadı idi. Aynı zamanda iyi bir şairdi. Fakat aşırı derecede muhteristi. Gayesine ulaşmak için yalan ve hileyi, ihaneti meşru görürdü. Şahsiyetinin bu yönünün, saltanatı müddetince daimî olarak içinde bulunduğu güç durumlar sonucu ortaya çıkmış olması muhtemeldir. Fıkıh sahasında büyük bir bilgin olduğu kabul edilen Kadı Burhaneddin, savaşlardan fırsat buldukça bu konuda eserler de yazmıştır. *Tercih-üt-Tavzih* adlı eserinde Sadeddin Teftazanî'nin *Telvih* adlı eserinde ileri sürdüğü fikirleri tenkit eder. *İksir-üs-Saadet fi Esrar-il-İbadet* (İbadet'in Sırlarına Dair Saadet İksiri) adlı eserinde de ibadetlere ait konulardan bahseder.

Arapça, farsça ve türkçe şiirler yazan Kadı Burhaneddin, türkçe şiirlerini bir divanda toplamıştır. Divandaki şiirler azerî lehçesinin özelliklerini taşır. Şiirlerinde dil ve teknik bakımından göze çarpan kusur ve ihmallere rağmen samimî ve canlı bir söyleyiş görülür. Gazelleri üstüne incelemeler yapan Ali Nihat Tarlan, Kadı Burhaneddin'in şiirlerinin ihtiraslı ruhunun feveranlarını taşıdığını, tasavvufî aşk muvacehesindeki ruhî buhranlarını aksettirdiğini, tasavvufî aşkın cazibesini, ona erişememekten doğan buhranları belirli ıstılahların arkasına gizlenerek ifade ettiğini ileri sürer.

Divanın tek nüshası British museum'dadır. Bu nüsha Kadı Burhaneddin hayattayken toplanmıştır (1393). Sayfa kenarlarında görülen düzeltmeler, divanı Kadı Burhaneddin'in görerek tashih etmiş olduğu fikrini uyandırmaktadır. İçindeki şiirler alfabetik olarak sıralanmamıştır. İçinde 1 500 kadar gazel, 20 rubai, 119 tuyuğ ve birkaç müfred vardır. Divandaki tuyuğlar eski bir türk nazım şekli olması bakımından büyük önem taşır. Divanın Türk Dil kurumu tarafından tıpkı basımı yayımlanmıştır (1944). [→ Bibliyo.] (M)

KADI FÂDIL (Ebu Ali Abdurahim el-Askalânî), Selâhaddin Eyyubî'nin veziri (Askalân 1135 - ?, 1200). Babası tarafından Kahire'de Divanülinşâ mülâzımı olarak görevlendirildi (1148-1149). İskenderiye kadısı olarak İbni Hadîd'in hizmetinde bulundu (1153). Bu sırada resmî tezkireleri güzel bir üslûpla kaleme alışı Kahire'nin ilgisini çekti. Bu yüzden El - Âdil Ruzzîk tarafından Kahire'ye çağrılarak Divanülceyş (askerî daire) reisi tayin edildi. Bir süre sonra Sâver'in oğlu Kâmil'in hizmetine girerek kâtip oldu. Sonra da vezir Şirkûh'un yanına gelerek Divanülinşa reisi İbnül Hallâl'a vekâlet etti. Onun ölümünden sonra da halefi oldu (1171). Selâhaddin'in hükümdar olması üzerine malî ve askerî yönetimle ilgili işlerde ona yardımcı olarak Suriye'de yaptığı savaşlara katıldı. 1189-1190 Yıllarında malî işleri incelemek için Mısır'da kaldı. Suriye'ye döndü ve Selâhaddin'in ölümüne kadar da burada oturdu. Fakat Şam'da iktidarı ele alan El-Melikül Afdal tedbirsiz hareketleriyle saltanatı tehlikeye düşürünce, Mısır'a El-Melikül Aziz'in yanına gitti. İki kardeş arasındaki savaşa son vererek onları barıştırdı (1195). Bundan sonra devlet hizmetinden çekildi.
Çağdaş kaynaklara göre, Selâhaddin'in çok hürmet ettiği Kadı Fâdıl'ın Divanülinşa'da iken yazdığı resmî yazı örnekleri, yazmalar halinde bugüne kadar gelmiştir. En önemli eseri *Müteceddidât*'tır (Yenileştirmeler). [M]

Kadı hamamı, *Perşembe hamamı* da denir, Bursa'da Ertuğrul camii karşısında, Yorgancılar çarşısının kapısına bitişik hamam. Fatih Sultan Mehmed devri bilginlerinden Hacı Hasanzade Muhiddin Mehmed Efendi tarafından (öl. 1490), İstanbul'da bulunan kendisine ait camiye vakıf olarak yaptırıldı. Hamama gelenlerin çoğu kadı ve hoca olduğundan Kadı hamamı diye anıldı. Küçük hamamların güzel bir örneğidir. Soğukluk kısmı Cumhuriyet caddesi yapılırken yıkıldı. Ilıklık, üzerleri kubbe ile örtülü birbirine eşit üç kare mekâna bölünmüştür. Buradan dört eyvanlı ve dört halvet hücreli bir plan şeması gösteren sıcaklığa geçilir. Ortadaki mekânı büyük bir kubbe, yanlardaki halvet hücrelerini de küçük kubbeler örter. Helâ kısmı yapının dışındadır. (M)

KADI HAN FAHREDDİN (El-Hasan bin Mansur), hanefî bilgini (öl. 1196). Fıkıh kitapları, hanefî mezhebiyle ilgili eserler üzerine şerhler yazdı. (M)

Kadıhüsamettin camii veya **Çamaşırcı camii**, İstanbul'da, Şehzadebaşı semtinde, Onsekizsekbanlar yakınında cami. Kanunî Sultan Süleyman zamanında, kadı Hüsameddin Hasan Çelebi tarafından yaptırıldı. 1755 Yılında yandı ve Çamaşırcı Hacı Mustafa tarafından tamir ettirildi. Daha sonra da Altunizade tarafından son şeklini aldı. Kârgir duvarlı olan caminin çatısı ahşap, minaresi taştandır. Cami, 1960 yılında tamir edildi. (M)

Kadıini. Arkeol. Alanya yakınlarında mağara. 1965 Yılında Kılıç Kökten tarafından araştırıldı. Mağaranın üst kısmında Cilâlıtaş ve Orinyasiyen devre ait kalıntılarla Orta Paleolitik devre ait fosilleşmiş insan iskeleti kalıntıları bulundu. (M)

KADI İYAD (İyad bin Musa Ebul Fazl, — denir), malikî bilgin ve şairi (Septe 1083 - Marakeş 1149). Doğduğu yerde öğrenim gördü. Kurtuba'ya gitti (1114). Burada özellikle hadis konularında çalıştı. Septe'ye dönerek kadılık yaptı. Kurtuba kadısı oldu (1136-1137). Az sonra yeniden Septe kadılığına döndü. Yazdığı 20 kadar eserden önemlileri şunlardır: *Kitab-üş-Şifa bi Tarifi Hukuk-il-Mustafa* (Hz. Muhammed'i Bütün Yönleriyle Anlatan Eser); *Meşarik-ül-Envar fi İktifai Sahih-il-Âsar* (Eserlerin Yeterliliği Ölçüsünde Işınların Kaynakları); *Kitabı Tertib-ül-Medarik ve Takrib-il-Mesalik li Marifeti Âlamı Mezhebi Malik* (Malikî Mezhebi ve Meslekler Arasındaki Bağlantılar Üstüne Kitap); *İkmal-ül-Muallim fi Şerhi Sahihi Muslim* (Sahih-i Muslim Şerhine Göre Öğretmenlerin Yetiştirilmesi). [M]

KADIKÖY, esk. **Khalkedon**, İstanbul'un Anadolu yakasında, Marmara kıyısında, bir parçası ve İstanbul ilinin bir ilçesi. Kadıköy, kuzeyde Haydarpaşa ve güneyde Kalamış koyları arasında denize doğru ilerleyen, en yüksek yeri 40 m olan bir sırt üstünde kurulmuştur. Batıdan denizin kuşattığı yerler, doğuda kısmen Kurbağalıdere ile sınırlanırsa da, şehir daha ötede bir yandan Acıbadem-Çamlıca'ya, bir yandan da Kızıltoprak'a doğru uzanır. Kadıköy'ün güneybatı ucu dik yarlı Moda burnunu meydana getirir; kuzeybatıda, Haydarpaşa koyu kenarında, şehrin işlek vapur iskelesi yer alır. Adı geçen koyun kuzeyinde de, Anadolu demiryolunun başlangıç istasyonu ve iki mendirekle lodos rüzgârından korunan *Haydarpaşa limanı* bulunur (rıhtım, antrepo ve silolar). İskele meydanından başlayan *Pazaryolu* adlı cadde, Kadıköy'ün başlıca eksenini meydana getirir; *Altıyol ağzı* denilen bel noktasında çeşitli yönlere ayrılır. Kadıköy, İstanbul'un önemli bir oturma semtidir. Cumhuriyet devrinden önce, çarşı semti dışında, daha çok bahçeler içinde köşklerin bulunduğu bir yazlıktı. Şimdi çoğunlukla sıkışık düzenli bir oturma semti oldu. Kadıköy'ün nüfusu, yukarıda gösterilen sınırları içinde 1940'ta 37 000 iken, 1965'te 82 000'e yükseldi; 1970'te de 150 000'e yaklaştı.
— *Kadıköy ilçesi,* 33 km^2; 238 751 nüf.

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

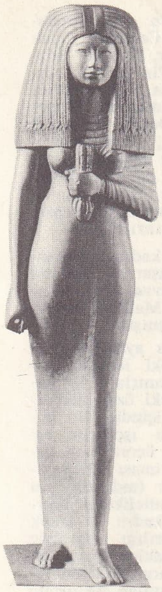

Tui kadını mısır sanatı, XVIII. sülâle

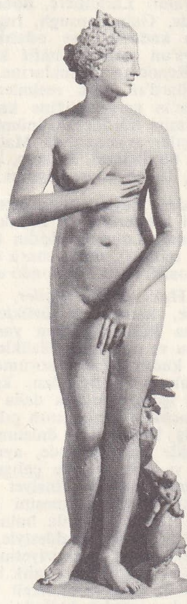

Medici Venüsü Pyraksiteles üslûbu (M.Ö. III. yy.)

J. Fouquet (XV. yy.)

Vinci (1503 - 1506)

Tiziano (XVI. yy. başı)

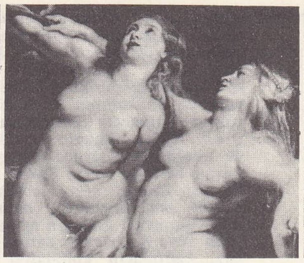

Rubens (XVI. yy. başı)

Mignard (XVII. yy.)

(1970). ilçe; Merkez, Kızıltoprak ve Erenköy bucaklarına ayrılmıştır. Bugün Kadıköy'ün şehir yerleşmesi Kızıltoprak ve Erenköy yerleşmeleriyle kesintisiz bağlılık halindedir. İlçenin Erenköy bucağı içinde yer alan Küçükbakkalköy'ün nüfusu 1950'de 195'i geçmezken 1965'te 1 016 ve 1970'te 5 112 oldu. Kadıköy'ün merkez bucağında 8, bucaklar içinde de 9 mahallesi bulunur. Kadıköy, söylendiğine göre asıl İstanbul'dan daha eski bir şehir yerleşmesidir; hattâ Fikirtepe kesiminde Neolitik çağ kalıntılarına da rastlanmıştır. (M)

KADIKÖY, Marmara bölgesinde (Güney Marmara bölümü, Çanakkale ili Gelibolu ilçesi) bucak. 5 738 nüf. 9 köy. — *Bucak merkezi* 2 012 nüf. (esk. *Evreşe*); Evreşe ovasının ortasında; yüksl. 30 m. İlçe merkezine 39 km uzaklıktadır. (M)

Kadıköy barajı, Edirne ilinde, Dervent çayı üzerinde yapılmakta olan sulama barajı. Toprak dolgu tipindeki barajın temelden yüksekliği 39 m, talvegden yüksekliği 34 m, kret uzunluğu 302 m, dolgu hacmi 1 266 000 m³, faydalı hacmi 66 510 000 m³, ölü hacmi 4 160 000 m³, bu barajdan yararlanılarak taşkından korunacak alan 1 890 hektar, sulamak suretiyle tarımsal verimi arttırılacak alan 4 428 hektardır. Barajın maliyeti, 1970 yılında ve devalüasyondan önce 32 342 000 TL olarak tespit edildi; yapım işinin 1971 yılında tamamlanması öngörüldü. (M)

Kadıköy camii veya **Osmanağa camii,** İstanbul'da, Kadıköy semtinde, Söğütlüçeşme caddesindedir. Kadıköy semtine adını veren Kadı Mehmed Efendi'nin yaptırdığı bir mescidin yerine Babüssaade ağası Osman Ağa tarafından inşa ettirildi (1612). Kare planlıdır. Duvarları kârgir, çatı ahşap, minaresi tuğladır. Çeşitli zamanlarda tamir edildi. Sağ köşesinde, 1620 yılında yapılmış bir çeşme vardır. (M)

KADIKÖYTAŞI i. Miner. Lifli silis çeşidi. — ANSİKL. *Kadıköytaşı,* kuvars ve opal liflerinden meydana gelir. Çeşitli renkleri vardır: kırmızı (*kırmızı akik*), kahverengi (*sarı akik*), koyu yeşil (*yaldızlı yeşil akik*). Değişik renkte iç içe tabakalardan oluştuğu zaman kadıköytaşına *akik* adı verilir. Alacalı donuk akikler, saf ve saydam olmayan çakmak taşından meydana gelir. Ksiloit alacalı akikler, odunlar üstünde oluşur ve odun görünümündedir. (L)

Kadıköy tiyatrosu, İstanbul belediyesi, şehir tiyatrosunun bir bölümü olarak Kadı-Süreyya sinemasının üst katında açıldı. 183 Kişilik bir salonu, 6,5 × 4,5 m'lik küçük bir sahnesi vardı. Açık kaldığı beş yıl içinde, 20 kadar oyun sahneye konduktan sonra kira anlaşmazlığı yüzünden kapatıldı. (M)

KADIKÖYÜ. Coğ. Bk. BABADAĞ.

KADILIK i. (*kadı*'dan *kadı-lık*). Kadı olma hali veya kadı'nın yaptığı iş. ‖ Kadı'nın, görevli bulunduğu il sınırları içindeki bölgelere verilen ad: *Galata kadılığı*. Bk. KADI. (M)

KADIN i. (esk. türk. *katun*'dan). Dişi cinsten

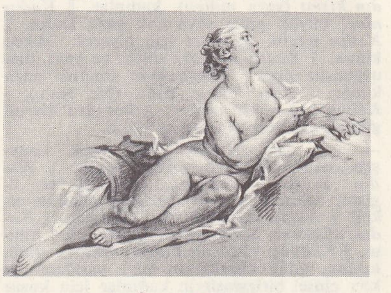

Boucher, (XVIII. yy.)

Fragonard (XVIII. yy. sonu)

«Milo Venüsü eski yunan sanatı, (M.Ö. II. yy.)

«Havva», A. Rizzo'nun, eseri, İtalyan Rönesans'ı

İngres, (XIX. yy.)

Degas, (XIX. yy.)

Winterhalter, (XIX. yy.)

Corot, (XIX. yy.)

Renoir, (1890)

«Muzaffer Venüs» Canova'nın eseri, (1811)

Rodin (1890)

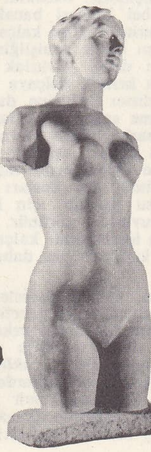

Maillol (XX. yy. başı)

Manet, (1882)

Van Dongen, (1926)

Picasso, (1954)

Foto. Bulloz, Giraudon, Anderson, Brogi, X, Braun, Hanfstaengl, Neurdein, Leiris (LAROUSSE)

erişkin insan: *Bütün güzel kadınlar zannettiler ki / Aşk üstüne yazdığım her şiir / kendileri için yazılmıştır* (O.V. Kanık). [*Zt.* ERKEK, ADAM.] || Kızlığı gitmiş dişi kimse: *Sonra başıyle diğerlerinin göremeyeceği bir işaret yaparak bu kadınla kızın kim olduklarını sormak istiyordu* (Sabahattin Ali). [*Zt.* KIZ.] || sıf. Kadın olmanın gerektirdiği erdemleri ve nitelikleri taşıyan. ||«Bayan» anlamında unvan belirtir: *Ayşe kadın.* || ünl. Hanım, bayan: *Kadın, ağzını topla!* (B. Felek). || *Kadın ana,* kayınana, kaynana. || *Kadın aşçı,* bir evin, konağın v.b.nin yemeğini pişiren veya hazırlayan kadın. || *Kadın çamaşırı,* kadınların kullandığı iç çamaşırı. || *Kadın gömleği,* kolayca, baştan giyilen gömlek. || *Kadın kadıncık.* Bk. KADINCIK. || *Kadın kısmı* (veya *milleti*), kadınlar. || *Kadın nine,* büyük anne veya çok yaşlı kadın. || *Kadın terzisi,* kadınlar için giyecek diken kimse. || *Kadın tüccarı,* ahlâk ve yasa dışı uygunsuz cinsel birleşmelere aracılık eden kimse. || *Bacı kadın,* dadı. (Bk. BACI.) || *Kâhya kadın,* bir evin veya konağın işlerini günlük yürüten ve yöneten kadın.

— ÇEŞ. DEY. *Kadın ağızlı,* çok konuşan, dedikoducu ve geveze erkek. || *Kadın avcısı,* kadınların sevgisini ve ilgisini kazanarak onları baştan çıkaran erkek. || *Kadın düşkünü.* Bk. KADINCIL. || *Kadın düşmanı,* kadınlardan nefret eden kimse. || *Kadının yüzünün karası, erkeğin elinin kınası,* ahlâk kurallarına veya yasalara aykırı cinsel birleşmelerin kadınlar için kusur sayıldığını, erkekler için ise kusur sayılmadığını belirtmek için kullanılan söz. || *Kadınlar hamamı,* herkesin rastgele ve hep birden konuşması sonucu gürültüye boğulan yerler hakkında kullanılır.

— Bot. *Kadın parmağı,* taneleri uzun ve kıvrık olan bir çeşit üzüm. || *Kadın tuzluğu.* Bk. KADINTUZLUĞU.

— Folk. *Kadınlar hamamı,* kadınların yıkandığı hamam. Bk. ANSİKL.

— G. santl. Bk. ANSİKL.

— Huk. *Kadın işçiler.* Bk. ANSİKL. || *Kadın ticareti,* cebir ve şiddet veya nüfuz icrası yahut hile ile yirmi bir yaşını bitiren bir bakire veya kadını başkası için iğfal, tedarik, sevk veya bir yerden diğer yere nakletmek. (Bk. ANSİKL.) || *Beyaz kadın (esir) ticareti.* Bk. BEYAZ.

— Patol. Bk. ANSİKL. || *Kadın doktoru,* kadın hastalıkları uzmanı, jinekolog. || *Kadın hastalıkları,* yalnız kadınlarda görülen hastalıklar.

— Psikiyatr. *Kadından tiksinme,* normal cinsel ilişkilerden veya kadınlarla görüşmekten marazî bir şekilde tiksinti duyan kimselerde görülen cinsel sapıklık.

— Sosyol. Bk. ANSİKL.

— Teşk. tar. *Kadın efendi.* Bk. KADINEFENDİ.

iplik büken **kadın**
Levni'nin minyatürü
(Türk Sanatı
adlı eserden)

— ANSİKL. Anat. ve Fizyol. Erkekle *kadın* arasındaki anatomik ayrılık özellikle büluğ çağında ortaya çıkar; büluğla birlikte kadında memeler ve kalça gelişir. Bu ikincil cinsiyet karakterleri ve cinsiyet organlarının özel yapısı dışında kadınların bazı anatomik nitelikleri daha vardır: kadınlarda kemikler uzunluklarına göre daha incedir; kafatası daha küçüktür; bacaklar daha kısa, omurganın bel bölgesi bacaklara göre daha uzundur; erkeğe göre kalça daha geniş ve kalça çapı omuz genişliğinden daha fazladır; alt çatı deliği yuvarlak değil üçgenimsidir; uyluk kemiği kalçaya daha eğik bağlandığı için dizler birbirine daha yakın, dolayısıyle yürüme sanki kalçadandır. Kalça kaslarından başka bütün kaslar daha az hacimlidir; kalça kasları kadın gebe olduğu zaman dölütü ve eklentilerini taşıyacağı için daha hacimlidir. Bu kasları bol yağlı bir hücre dokusu sardığı için kadınlarda organlar daha yuvarlak görünür. Geğrekler erkeğe göre daha içeri çekik, kalça daha geniş olduğu için kadın boyca daha ince durur.

İçsalgı bezlerinin, aybaşı devrelerine bağlı olarak devreli çalışması ve gebelik sebebiyle yetişkin kadının fizyolojisi erkeğinkinden ayrılır. Aybaşı vücut sıcaklığı ve ağırlık üstünde yankı yapar (bk. *sıcaklık* EĞRİ'*si*); vücut ağırlığı, kılcal ve toplardamarlar az çok kalınlaşır. Yaşatkan sinir sisteminin dengesi ve beynin etkinliği (karakter, işe karşı tutum v.b.) kadına ve âdetin evresine göre çeşitli yönde değişikliğe uğrar (bk ÂDET HALİ *öncesi belirtisi*). Normal bir kadında bu elemanlar bakımından çok az değişiklik olmasına rağmen âdet görmede düzensizlik sık görülür. Aybaşı sindirim sistemine pek az etki yapar; buna karşılık karaciğer yetersizliği kadında birçok içsalgı bozukluğuna sebep olur. Âdetten kesilme, aybaşının ortadan kalkmasıyle kadın ve erkek arasındaki fizyolojik bütün farkları ortadan kaldırır.

Gebelik genel metabolizmayı önemli derecede değiştirir; metabolizma unsurlarının hepsinde artışa yolaçar: besin ihtiyacı ve anabolizma artar: solunum fonksiyonu artar ve göğüs kafesini daha fazla çaba harcamağa zorlar (göğüs solunumu karın solunumuna baskın hale gelir), kaldı ki gebelik dışında da kadınlarda göğüs erkekte karın dölyatağının ağırlığını dengelemek amacıyle vücudun üst kısmı arkaya kaykılır; bu da duruşta (ayakta duruş) ve harekette (yürüme), omurganın eğriliğinde, kalçanın ve bacakların duruşunda değişikliklere yolaçar.

Ayrıca, aynı büyüklükteki erkek ve kadından, erkeğin bir anda daha yoğun bir çaba sarfedebileceği, fakat daha az, daha uzun süreli bir çaba gösterebileceği, kabul edilmektedir.

Duyu organları, refleksler, istemli ve istemsiz hareketler cinsiyet farkından etkilenmez; kadının gittikçe mesleklerin pek çoğunda görev alması bunun bir delilidir.

— Folk. *Kadınlar hamamı.* Evinde kapalı bir hayat süren osmanlı kadını eğlence için hamama giderdi. Sarayda, konaklarda ve yalılarda da hamamlar bulunurdu. Osmanlı devrinde, İstanbul'da birçok ünlü hamam vardı. Bu hamamların çoğu gündüz kadınlar, gece erkekler içindi. Bazılarında ise kadınlar için ayrı, erkekler için ayrı kısımlar vardı. Bunlara «çifte hamam» denirdi. Soylu aile hanımları hamama gitmeden birkaç gün önce arkadaşlarına haber verir ve hamam günü onları davet ederdi. Hamama eğlence amacından başka gelenekler için de gidilirdi. Bir kız evlenirken «gelin hamamına» götürülür, lohusalar için ise törenle «kırk hamamı» yapılırdı. Bundan başka bazı erkek çocuk anaları da, oğullarına gelin seçmek için hamama giderlerdi.

— G. santl. Kadın her çağın ve her ülkenin sanatında büyük rol oynadı. Sümer kadın figürleri, Girit (*Atkılı Kadın,* Louvre), hint (*Yakşi'nin Büstü,* M.Ö. I. yy., Boston müzesi) ve çin (Kouan-yin, Hint şirketi koleksiyonu) kadın heykelcikleri kadar özenle süslenmiştir.

Yunan heykelciliği çok erken bir dönemde kadına büyük yer verdi: başlangıçta biraz donuk, sonra ionia'lı gülümseyişiyle canlanan genç kız veya kore'ler. Pheidias devrinde kadın tipinin çizgileri henüz sertti: Athena, Amazonlar, Afrodit. Pyraksiteles çalışmalarını kadın anatomisine yöneltti, o çağda kadın tipi, banyodan çıplak çıkan Afrodit idi, en tanınmış örneklerden biri *Milo Venüsü*'dür (Louvre). Aynı dönemde Tanagra ve Myrina çömlekçileri yunan kadınını günlük işlerle uğraşırken gösteren sayısız heykelcik yaptılar. Hıristiyan sanatında çıplak kadın uzun süre Havva ile sınırlandı. Bu ideal Meryemana'da dinî ve tabiatüstü (Duccio) bir anlam kazandı; daha sonra yavaş yavaş gerçekçiler tarafından benimsendi. Buna en iyi örnek Fouquet'nin Agnes Sorel'i model alarak yaptığı heykeldir (Anvers). Çağın kadınlarının zariflikleri minyatürcüleri (*Berry Dükünün Dua Kitabı,* Chantilly) ve halı dokuyucuları (*Gergedanlı Kadın,* Cluny müzesi) büyüledi. Çok geçmeden, «kıyamette yargı günü» tema'sı ve Meryem'in yerini, çıplak kadınlar (*Autun Havvası*) aldı. Resim alanında ilk örnek Van der Weyden'in mihrap arkalığıdır (Beaune). Mitolojik temaları yeniden benimseyen İtalyan Rönesansında tanrıçalara büyük yer verildi; Raffaello (*Galateia'nın Zaferi,* Farnesine, Roma), Palma; Giorgione; Tiziano (*Pardo Venüsü,* Louvre); Corregio (*Leda,* Berlin; *Antiope,* Louvre); Parmesan ve Fontainebleau okulu ressamları kadın vücudunun güzelliğini ululadılar. XVIII. yy.da Rembrandt kadın anatomisini gerçekçilikle ve açıklıkla ortaya koydu. Büyük bir coşkunlukla tombul flaman kadınlarını çizen Rubens, soylu, kadınların portrelerindeki incelik (Van Dyck, Mignard), Zurbaran'ın azize resimlerini de etkiledi (Madrid, Cenova). Daha sonraları Largilliere, Boucher, Nattier, Reynolds, Gainsborough, Ingres'in çizdiği burjuva kadınları ve odalıklara, Constantin Guys'un zarif ve hafif kadınlarına, Manet ve Renoir'ın çıplaklarına, Degas, Bonnard, Vuillard'ın açık resimlerine, Toulouse-Lautrec'in gerçekçiliğine kadar ulaşan estetik evrimini izlediler. Günümüze daha yakın sanatçılar arasında da Matisse, Friesz, Rouault, Modigliani, Picasso, Dunoyer de Segonzac, Touchagues, Dignimont sayılabilir.

Modern heykelcilikte çıplak kadın konusundaki eserleriyle en büyük başarıya Houdon (*Diana,* Louvre), Rodin (*Havva, Öpüş,* Rodin müzesi), daha sonra da Maillol, Joseph Bernard, Paul Belmondo ulaşmıştır.

— Huk. *Kadın işçiler,* cins ayrılığı sebebiyle, kanun ve tüzüklerdeki istisnaî koruma hükümlerinden yararlanırlar. İş kanunu ve ona bağlı tüzüklerdeki özel hükümler kadın işçileri korumak içindir. Bu hükümlerin varlığından, kadın işçilerin, erkek işçilere oranla daha az ücrete hak kazanacakları anlamının çıkarılması 931 sayılı İş kanununda önlenmiştir (md. 26). Bu madde bir işyerinde, aynı nitelikteki işlerde ve eşit verimle çalışan kadın ve erkek işçilere, sadece cinsiyet ayrılığı sebebiyle farklı ücret verilmesini yasaklar, para cezası tehdidi altında bulundurur. Esasen Anayasa da 45. maddesiyle, yapılan işe uygun ücret verme mecburiyetini koyar. Diğer koruyucu hükümler analık halinde çalışma yasağı ile ağır ve tehlikeli işlerde çalışma yasağıdır: analık halinde çalışma yasağı, bir taraftan ananın sağlığı, diğer taraftan çocuğun sağlığı ile ilgilidir.

Kadın işçilerin, doğumdan önce ve sonra altışar hafta olmak üzere 12 haftalık süre içinde çalıştırılmaları yasaktır. Ancak bu süreler işçinin sağlık durumuna ve işin özelliğine göre, hekim raporu ile artırılabilir. Analık sebebiyle, doğumdan önce ve sonra çalışılması yasak olan süre yıllık ücretli iznin hesabında, çalışılmış gibi dikkate alınır (931 sayılı İş kn. md. 70, 51/b). Analıkla ilgili bir başka koruyucu hüküm, gebe veya emzikli kadınların, hangi işlerde çalıştırılmalarının yasak olduğu; çalışmalarında sakınca olmayan işlerde, hangi şart ve usullere uyacakları konusundadır. 5.VIII. 1953 tarihinde çıkarılan bu konudaki tüzük bu şart ve usullerle, emzirme odaları ve kreşler hakkında hükümler taşır. Analıkla ilgili bir başka koruma, analık sigortasıdır. Bu, sadece sigortalı kadın işçiyi değil, sigortalı erkek işçinin karısını da kapsar. Analık sigortasının sağladığı yardımlar, analık öncesi (gebelik dönemi) yardımları, doğum yardımları, analık öncesi ve sonrasında çalışılmayan günler için ödenek verilmesi ve emzirme yardımlarıdır. Bu yardımlar, Çalışma bakanlığınca onanan ve bildirilen tarifelere göre yapılır. Analık sigortasından yararlanabilmek için doğumdan önceki bir yıl içinde, en az 90 gün analık sigortası primi ödenmiş olmalıdır. Analık sigortası primi, sigortalının kazancının yüzde biridir (Sosyal Sigortalar kn. md. 43, 73, 104; Sosyal Sigorta İşlemleri tüzüğü md. 85, 86). Ağır ve tehlikeli işlerden birçoğunda kadınların çalıştırılması yasaktır. Kadınların çalıştırılmaları mümkün olan ağır ve tehlikeli işlerde bu konudaki tüzüğün deyimiyle, ay hali günlerinde çalıştırılamazlar. Bu süre üç gündür. Ay halinin başlangıcı işçinin ihbar tarihidir. (Ağır ve Tehlikeli işler tüzüğü md. 1, b; 931 sayılı İş kn. md. 78)

Hukuk alanında kadınların durumu, tarihî gelişim içinde iki bakımdan ele alınabilir. Birincisi kadın hakları ve kadınlar aleyhine mevcut eşitsizliğin ortadan kaldırılması, ikincisi de kadınların, bünye özellikleri, sosyal ve iktisadî sebepler gibi hususlar yüzünden ayrıca korunmalarıdır.

Türkiye'de, medenî âlemin anladığı şekilde kadın haklarının kabul edilmesi Cumhuriyetin kurulmasından sonradır. Şüphesiz, özellikle Tanzimat sonrası Osmanlı devletinde kadınlar, batı değerlerine önem verilmesi sonucu bazı alanlarda kendilerini gösterebilmişlerdi, fakat hukuk alanında gerçek bir eşitlikten yararlanmaları Cumhuriyeti izleyen yıllarda mümkün olabilmiştir. Gerçek-

Foto. MEYDAN

ten, henüz 1924 Teşkilâtı Esasiye kanununun ilk şeklinde dahi kadınların seçme ve seçilme hakkı yoktur. O zamana kadar yürürlükte olan seçim kanunları da bu hakkı erkeklere tanımıştı. 1924 Anayasasının, seçme ve seçilme hakkını düzenleyen 10. ve 11. maddeleri, 2599 sayılı ve 5 aralık 1934 tarihli «Teşkilâtı Esasiye Kanununun 10 ve 11. Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında kanun» ile değiştirilerek her erkek ve kadın türke, eşit şartlarla seçme ve seçilme hakkı verilmiştir. Aynı tarihli bir kanunla da, seçim mevzuatı bu ilkeye paralel olarak değiştirilmiştir. 1961 Anayasası kadın erkek eşitliği bakımından «Herkes, dil, ırk, cinsiyet, siyasî düşünce, felsefî inanç, din ve mezhep ayrımı gözetilmeksizin, kanun önünde eşittir» diyen 12. maddesiyle eşitlik ilkesine yer vermektedir. Ayrıca, Anayasa, bütün vatandaşların, kanunda gösterilen şartlara uygun olarak seçme ve seçilme hakkına sahip bulunduğunu belirtmektedir. Cumhuriyetin kurulmasından sonra Medenî kanunun kabul edilmesiyle, kadınların aile hukuku alanında da erkeklerle eşit duruma getirilmesi mümkün olmuştur. Kadınlar, bazı meslekler dışında, çalışma hayatı bakımından eşitlik ilkesinden yararlanırlar. Anayasa, «Kimse, yaşına, gücüne ve cinsiyetine uygun olmayan bir işte çalıştırılamaz ve çocuklar, gençler ve kadınlar, çalışma şartları bakımından özel olarak korunurlar» hükmünü koymuştur. Kadınların bu şekilde korunmasına örnek olarak, askerlik yükümlülüğü mevzuatı, Polis Vazife ve Selâhiyet kanunundaki hükümler, Fuhuşla Mücadele tüzüğü ve daha 1941 yılında kabul edilmiş bir kararnamede görüldüğü gibi kadınları, çocuk ve gençleri koruyan bazı hükümler gösterilebilir.

● *İslâm hukuku,* kadına geniş hak ve yetkiler tanımasına rağmen, tam mükellefiyetler yüklememiştir. Erkeğe nispetle kadının yükümlülüklerinde hafiflik göze çarpar. İslâm hukukunda kadın bazı istisnalar dışında akit de yapabilir: mal alıp satabilir, işletebilir; devlet idaresinde görev alabilir. Hz. Muhammed'in bu çeşit işlerle görevlendirdiği kadınlar da vardır. Hattâ bir görüşe göre kadının devlet reisliği yapmasına bir engel yoktur.

Ancak miras ve şehadet hukukunda kadını erkeğin yarısı kabul etmiş, alacağı miras hissesinin, erkeğinkinin yarısı olmasını ve iki kadının şehadetinin de bir tek erkeğin şehadetine eşit olması esasını kabul etmiştir.

● *Kadın ticareti,* Ceza kanununun 436. md. sinde düzenlenmiş bir suçtur. Suçun meydana gelebilmesi için: 1. mağdurun yirmi bir yaşını bitirmiş bir kadın veya bakire olması, 2. fuhuşla ilgili olarak bir bakire veya kadının iğfal, tedarik, sevk yahut bir yerden bir yere nakledilmesi, 3. bu hareketlerin cebir, şiddet, tehdit veya nüfuz icrası yahut hile ile yapılmış olması gereklidir. Ayrıca suçu gerçekleştirebilmek yönünden failde özel bir kastın varlığı, yani failin giriştiği iğfal, tedarik, sevk veya bir yerden diğer bir yere naklin, başkasının arzularını tatmin etmek amacına yönelmiş olması gerekir.

Bu suçun cezası kanunda, bir yıldan üç yıla kadar hapis ve elli liradan beş yüz liraya kadar ağır para cezası olarak belirtilmiştir.

— Patol. Kadın, erkeğin yakalanabileceği birçok hastalığa tutulabileceği gibi erkekten farklı olarak cinsiyet organlarına bağlı bir kısım özel hastalıklar da geçirebilir: yumurtalık, fallop boruları, dölyatağı v.b. rahatsızlıkları gibi. Esasen, cinsiyet salgılarının bütün organizma üstündeki etkisi sebebiyle, bu türlü rahatsızlıkların çoğu, kadında bülüğdan âdet kesilmesine kadar olan devrede özgül karakterler gösterir; cinsiyet salgıları hastalıkların gidişinde ve şiddetinde değişikliklere yolaçar. İç cinsiyet organlarındaki rahatsızlıkların çoğu, kadının genel durumunda yankı yapar; her genel hastalık da kadının cinsî etkinliği üstünde etki gösterebilir; amenore ve dismenore gibi hastalıkların sebep ve sonuçlarının incelenmesi bunu göstermektedir.

Özellikle kadınlarda görülen şişmanlık, kabızlık, bazı ruh hastalıkları v.b. gibi bir kısım fizyo - patolojik durum ve rahatsızlıklar, çoğu zaman içsalgılardaki bozukluklara bağlı olmakla beraber, çoğunlukla yaşama tarzından ileri gelmektedir: sürekli olarak evde oturma, kaygusuzluk (veya aşırı kaygu) bu durumlarda, gerçek enerji sarfı ihtiyacıyle alınan besinler arasında bir dengesizliğe veya cinsiyetin pek az rol oynadığı sinir - ruh bozukluklarına yolaçar. Ortalama ömür, aynı etmenlerden dolayı pek çok ülkede kadınlar için daha uzundur.

— Sosyol. Toplumların çoğunda, kadınla erkek arasında hukukî ve iktisadî bir eşitsizlik görülür. Bu eşitsizliğin başlıca üç sebebe bağlı olduğu öne sürülebilir: 1. analık, anayı çocuğuna bağlar; 2. kadına mülkiyet hakkı tanımak, aile servetinden bir kısmının yabancıya gitmesine yolaçabilir; 3. kadının iktisadî faaliyeti, erkeğin iktisadî faaliyetini baltalayabilir.

Tarihte kadının durumu, zamana ve yere göre değişmiştir. Dolayısıyle de, ilkel medeniyetlerden bugünkü batı toplumlarına kadar, kadının durumunda kesintisiz bir gelişmeden söz etmek güçtür, bununla birlikte, çeşitli alanlardaki ilerlemelere bakarak, kadının durumunda da eskiye göre büyük bir gelişme olduğu söylenebilir; nitekim, bazı gözlemciler, ilk belirtilerini Birleşik devletlerde gördükleri bir anaerkil düzenin bugünkü düzenin yerini alacağını ileri sürmüşlerdir. Kadının bugünkü duruma varması, toplum, eğitim, hukuk, ekonomi ve siyaset alanlarındaki gelişmelerin sonucudur.

● *Toplumsal alandaki gelişme.* Kadın, çok zaman, toplumların işleyişinde oldukça önemli roller oynamıştır, ama bu dönemler genellikle, ardı sıra kadın aleyhtarı ahlâki tepkiler getiren büyük manevî çöküntü devreleriydi. Bu konuda, anaerkil düzene dayanan medeniyetlerin kadın için hiç bir zaman bir altın çağ olmadığı yolundaki fikirleri de önemle anlamadan geçmemek gerekir. Çünkü anaerkil düzende yönetim aslında kadının erkek akrabalarının, özellikle de en büyük erkek kardeşinin elindeydi. Onun için de bu yönetim biçimlerine «dayı erki» demek daha doğru olur. Bu yönetimlerde kadın kendi ailesinin içinde kalır, kocası da ya aynı ailenin içine yerleşir veya karısını zaman zaman, özellikle de karısının ailesine yapacağı bir yardım dolayısıyle ziyaret eder.

Ataerkil medeniyetlerde ise erkek kendine erkek vârisler sağlamak ister. Bunun için de, karısı kısır çıkarsa onu boşayabilir, (hattâ kural olarak boşaması gerekir) veya yerine yeni bir karı alır veya «ve bir «ortak» getirir. Kadının sadık olması, çocukların meşruluğunun kaçınılmaz teminatı sayılır. Yoksa aile serveti, elden gider.

Yunan medeniyeti, başlangıcında, eşitsizlik temeli üstüne kurulmuştu: .erkeklerin kendi aralarındaki eşitsizlik ve cinsler arasında eşitsizlik. M.Ö. V. yy.a kadar kadına miras kalmazdı. Böylece de kadın, herhangi bir kapalı toplumsal gruptan başka bir toplumsal gruba bir miras meselesine yolaçmadan geçebilirdi. Eflatun'un *Devlet*'te kadınla erkeği eşit saymasına karşılık, Aristoteles köleliği ve kadının hukukî bakımdan erkekle eşdeğerde olmamasını savunur. Demosthenes'e göre ise, insan meşru çocuklara sahip olmak için bir kadınla evlenir, iyi bakılmak için evlilik dışı bir karı alır ve sevişmenin tadını çıkarmak için de kiralık kadınlara gider. Gerçekten, Eski Yunan'da, bilgili ve duygulu kiralık kadın sayısı çok azdı; kadın o kadar hor görülürdü ki, meselâ, kötü ve haksız işler yapan erkeklerin dünyaya yeniden kadın olarak geleceklerine inanılırdı.

Roma'da ise kadının durumu daha iyiydi. Romalı kadın genellikle rakibesi olmadığı için saygı görürdü. Kadın sayısı birkaç kadınla evlenmeyi haklı göstermeyecek kadar bol olmayan topluluklarda, erkeğin sadık olması, kadının sadık olması kadar şarttır. Çünkü her erkeğin sadakatsizliği, ister istemez, bir başkasının karısının kocasına sadık kalmamasını gerektirir. Hıristiyanlar ise kadınla erkeğin Tanrı karşısında eşit olduğunu kabul eder ve ikisinin de «temiz» kalmasına önem verirler. Bunun için de Hıristiyanlık, kadınla erkeğin boşanmasını yasaklar ve evliliği çözülmez bir bağ olarak kabul eder. Roma hukuku mülkiyetin dokunulmazlığı üstüne kurulmuş olmasaydı, «anaya ve karı'ya saygı üstüne kurulmuş olan» germen medeniyetinin kadının toplumsal alanda ilerlemesini sağlayacağı muhakkak. ne vardığı ölçüde gerçekleşti. Bu durumun tı. Kadının toplumsal alanda ilerlemesi, iktisadî gelişme bu anlayışa karşı işlediği için, hukukî ilerleme kadına hiç olmazsa (evliliğin dışında) erkekle eşit haklar verdiği ve bütün kadınlar yeterli bir eğitim seviyesisonucu olarak da, Afganistan'da, Tunus'ta ve Türkiye'de çokkarılılık kalktı. Mısır'da, 1948'de, dört kadınla evli olan yalnız 888 erkek vardı. Böylece, yeryüzünün hemen hemen bütün ülkelerde kadın siyasî haklarını elde etmeğe başladı. Bununla birlikte, kadının bugün bütün toplumsal haklarını kazanmış olduğunu söylemek de pek doğru olmaz. Çünkü iktisadî hayatta ve özellikle erkeklerin anlayışında bugün de birçok eşitsizlik unsuru varlığını sürdürmektedir. Öte yandan, eğitim alanındaki gelişmelere rağmen, hayat seviyesinin yükselmesi, konut ve mutfak donatımı alanındaki gelişmeler ve kadının günlük hayatı, kadına yeterince boş zaman bırakacak kadar elverişli şartlar yaratamamıştır.

● *Fikir alanındaki gelişme.* Bütün toplumlarda bazı bilgili kadınlar yetişmişti. Ama bu kadınlar sayıca azdı ve ancak imtiyazlı sınıflardan çıkıyordu. Bu konuda, erkeklerin kültürle ev işlerini birbiriyle uyuşmaz uğraşılar saymış olduklarını düşündürecek bir gelişim görülür.

● *Hukuk alanındaki gelişme.* İlkel çağlarda kadın her zaman yeterliksiz sayılmıştı ve mal sahibi olmağa hakkı yoktu. Doğu hukukunda ve M.Ö. V. yy.dan itibaren de yunan hukukunda ise, kişisel malı olabiliyordu, ama bu mala hür bir biçimde tasarruf etme hakkı yoktu. Eski Roma hukukunda, varlıklı olmayan genç kız kendine istediği gibi tasarruf edebilir; ama zengin genç kız vesayet altındadır. Ortaçağda kilise kadınlara manastır yönetmek hakkı tanıyarak büyük yurtlukların idaresini verdi.

● *İktisadî alandaki gelişme.* Bir ara kadınların çalışmasını kötü görmek kibarlık sayıldı. Bundan dolayı da, XVIII. yy.ın sonunda kadınlar meslek topluluklarından (jurande) çıkarıldı. Ama bu durum ücretli kadın işçi ve hattâ çocuk çalıştırılmasını önlemedi. 1788'de İngiltere'de 142 dokuma imalâthanesinde 59 000 kadın ve 48 000 çocuk çalışıyordu. Sanayi kapitalizminin gelişmesiyle birlikte bu hareket daha da hızlandı. Çocukları korumak için bazı kanunî tedbirler alınmasına rağmen kadın işçilerin (işgünü saatlerinin sınırlandırılması, ise öğleyin en az 1 saat mola verilmesi, hafta sonlarıyle resmî bayram ve tatil günlerinde tatil yapılması, kadınların oturarak çalışmalarına izin verilmesi, doğum yapan kadınların çalışmasına ara verilmesi gibi) bazı haklara kavuşması ancak XIX. yy.ın sonunda mümkün oldu.

1900'den 1950'ye kadar, kadınların iktisadî hayata katkısı İngiltere, Fransa, Hollanda, İtalya ve İsviçre'de pek büyük bir değişiklik göstermedi. İngiltere'de, tarım dışı çalışan nüfusta kadınların yüzde 32 olan oranı 1950'de de aynıydı. Bu oran, aynı yıllar içinde Fransa'da yüzde 37'den 35'e, Hollanda'da yüzde 27'den 25'e, İtalya'da yüzde 31'den 28'e, Belçika'da da yüzde 31'den 25'e düştü. Buna karşılık Almanya'da yüzde 27'den 33'e, Finlandiya'da yüzde 27'den 41'e, İsveç'te yüzde 28'den 31'e, Birleşik devletlerde de yüzde 23'ten 30'a çıktı. Sanayide çalışan kadınların oranı ise bir ülkeden diğerine büyük değişiklikler gösterir. Tarım alanının dışında çalışan 100 kadının, Fransa'da 86'sı, İtalya'da 87'si, Belçika'da 83'ü, İngiltere'de

İngiltere'de kadınların gösterisi

kadın «İplik Eğirici» Maes'in eseri

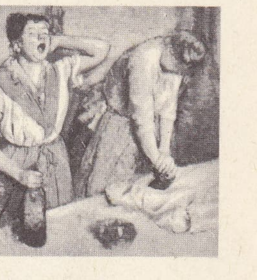

«Ütücü Kadınlar» Dekas'nın eseri

96'sı, İsveç ve Danimarka'da yüzde 93'ü, Amerika Birleşik devletleri ve Kanada'da yüzde 95'i ücretlidir. 1930'dan beri, ücretlilerin oranı artmaktadır. Ama bu artışın daha çok, istatistiklerde ücretli olarak gösterilen kimselerin ticarî ortaklık biçimindeki kurumlarda aynı zamanda da görevli olarak çalışan hissedarlar olmaları dolayısıyle meydana geldiğini düşünmek yanlış olmaz. (LM)

Kadın Aşkı ve Hayatı (*Frauenliebe und-Leben*), Schumann'ın sekiz lied'lik süiti (op. 42); 1840'ta Chamisso'nun şiirleri üstüne bestelenmiştir. Eserin birliği, çevrimsel biçimle sağlanmıştır: final'deki yakarış, birinci lied'deki melodinin tema'sını tekrarlar. (L)

KADINBUDU bls. i. Mutf. Kıyma ve pirinçle yapılan bir çeşit köfte.

— ANSİKL. Yarısı kavrulmuş, yarısı çiğ koyun kıymasına, haşlanmış soğanlı pirinç, kıyılmış maydanoz, tuz, karabiber ve yumurta katılır; yoğrulur. Parçalar ayrılarak yassıltılır. Önce galetaya, sonra yumartaya bulanıp kızartılır. (M)

KADINCA sıf. (*kadın*'dan *kadın-ca*). Kadına yakışır biçimde: *Susması, iftirayı üstüne alıp susması daha kadınca, daha insanca olurdu* (S. F. Abasıyanık). ‖ Davranış, söz v.b. bakımından kadına benzeyen (erkek). [M]

KADINCIK i. (*kadın*'dan *kadın-cık*). Küçük kadın; zavallı kadın. ‖ *Kadın kadıncık*, ağırbaşlı, hanımefendi, terbiyeli, vekarlı kadın: *Köşelere sinen ve ağzından dünya kelamı çıkmayan kadın kadıncık bazı bayanlar birdenbire bülbül kesildiler* (R. N. Güntekin). [M]

KADINCIK, Akdeniz bölgesinde Tarsus çayını meydana getiren derelerden biri. Bolkar dağlarının güneydoğu yamaçlarından iner. Yukarı kesiminde yapılmakta olan bir baraj, Adana ovası şehirlerine enerji sağlayacak bir hidrolektrik santralını besleyecektir. (M)

KADINCIK ANA, Hacı Bektaş Veli'nin kadını olduğu söylenen, bektaşîlerce saygı gösterilen kadın. (M)

KADINCIL sıf. (*kadın*'dan *kadın-cıl*). Kadınlara aşırı derecede düşkün (erkek): *Bunlar [...] doğuştan kadļncıl otuz beş yaşında bir erkek için umulmadık bir değişikliktir* (R. H. Karay). [M]

KADINEFENDİ bls. i. Teşk. tar. Osmanlı devletinde XVII. yy.'dan sonra cariyelikten sultan eşliğine yükselmiş kadın, sultan eşi. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Kadın efendi hasları*, Osmanlı devletinde padişah kadınlarına verilen haslar.

— ANSİKL. *Kadın efendi* unvanı, XVI. yy.da Osmanlılar tarafından kullanılan hasekî (hâssekî) kelimesinin yerine kullanılmıştır. Daha önceki yüzyıllarda kullanılan «hatun» unvanı, özellikle hür osmanlı prensesleri ve Türkmen beylerinin annelerine verilirdi. Osman I'in eşi Mal Hatun, Yıldırım Bayezid'in nikâhlısı Devlet Hatun, Çelebi Sultan Mehmed'in kızı Selçuk Hatun, Uzun Hasan'ın annesi Sara Hatun gibi.

Bu söyleyiş Osmanlı devletinde uzun süre yaşamadı. Osmanlı sarayında her milletten gelme halayıkların olması, hatun unvanının osmanlı padişahlarının eşleri için kullanılmamasına yolaçtı. Hatun kelimesinin kullanılmaması üzerine yerini «haseki» sonra da «kadınefendi» unvanı almağa başladı.

Saraya alınan halayıklar; acemi, kalfa ve daha sonra da hazinedar olurlar ve padişahların gözüne girerek odalık mevkiine yükselirlerdi. Bunlara «gözde» ve «ikbal», çocuk doğuranlara «kadın» unvanı verilirdi. Kadınların sayısı önceleri yedi olarak tespit edilmişti. Bir kadın ölürse başikbal onun yerine yedinci olarak geçerdi.

Padişah Abdülmecid zamanında, Avrupa'da olduğu gibi, Osmanlılarda da beyaz kadın ticareti önlenmek istendi. Buna paralel olarak sarayda nikâh ile kadın alma geleneği kondu. Bundan sonra nikâhlı halayıklara «kadınefendi» adı verildi. Osmanlı sarayında bu unvanın padişahtan çocuk sahibi olmuş kadınlara verildiği de bilinmektedir. Veliaht ve şehzade gözdeleri çocuk sahibi olsalar dahi bu unvan onlar için kullanılmazdı. (M)

KADINGÖBEĞİ bls. i. Mutf. Hamur tatlılarından birinin adı.

— ANSİKL. Kaynayan 2 bardak su veya süte, bir fiske tuz, 2 kaşık tereyağı, 2 bardak un katılır; karıştırılarak pişirilir. Ilık hale gelince içine 4 yumurta ilâve edilir. Hamurlar ortası delik şekilde yuvarlanır; ılık yağda kızartıldıktan sonra soğuk şuruba atılır. Boş olan orta kısma kaymak ve şam fıstığı, ceviz konur. (M)

KADINHANI esk. **Saideli**, İç Anadolu bölgesinde (Konya ili, ilçe merkezi) kasaba; 10 597 nüf. (1970). Konya-Afyon karayolu üzerinde; yüksl. 1 100 m. Konya-Haydarpaşa istasyonuna 9 km'lik bir yolla bağlıdır. İl merkezine 50 km uzaklıktaki ilçe bugünkü adını kasabada bulunan ve Raziye Hatun tarafından yaptırılmış olan handan alır. — *Kadınhanı ilçesi;* 389 km², 30 703 nüf. Merkez ve Kurthasanlı bucakları; 40 köy. Tahıl tarımı ve hayvancılık. (M)

Kadınlar Mektebi (*L'Ecole des Femmes*), Molière'in manzum komedisi; ilk oynanışı 26 aralık 1662. Kırk yaşını geçen Arnolphe, evleneceği kadının namus ve sadakatinden emin olmak ister. Bu amaçla himayesine aldığı Agnès'i, tam bir bilgisizlik içinde yetiştirir. Oysa Agnès, Arnolphe'un dostlarından Horace'a görür görmez âşık olur, genç adam da Agnès'in güzelliğine ilgisiz kalmaz. Oyun, Horace ile Agnès'in buluşup kaçmak için hazırladıkları dalaverelerle sürüp gider. Hem aksilikler, hem de Arnolphe'un gerçek niyetini bilmeden ona sırlarını açan Horace'ın saflığı yüzünden, bütün hazırlıklar boşa çıkar. Sonunda Arnolphe tam Agnès ile Horace'ı ayıracakken, Agnès'in Enrique adlı bir adamın kızı olduğu ve adamın Amerika'dan sırf kızını arkadaşı Oronte'un oğlu Horace ile evlendirmek için döndüğü öğrenilir. Oyunun konusu yeni değildir. Büyük kısmı Boccaccio'dan, Straparole'nin *Le Piacevoli Notti* (Şaka Dolu Geceler) ve Scarron'un *La Précaution Inutile* (Gereksiz Tedbir) adlı eserlerinden alınmadır, hattâ Molière aynı konuyu daha önce *Kocalar Mektebi*'nde de (L' Ecole des Maris) işlemişti. Ancak *Kadınlar Mektebi*'ndeki karakter incelemeleri ötekiyle kıyaslanamayacak kadar zengindir. Bu oyunla, fransız sahnelerinde ilk defa bir komedinin derin ahlâk meselelerine ilk attığı görülür, hayata atılacak genç kızlara verilmesi gereken ahlâk eğitiminin nasıl olacağı tartışılır. Oyunun ayrıca bir felsefesi vardır: Molière içten gelen temiz duygulardan yanadır. Oyun Fransa'da büyük bir başarı kazandı. Bazı yazarlar ise Molière'i kuralları bilmemekle, kabalıkla, hattâ dinsizlikle suçladılar. Molière «*Kadınlar Mektebi*»nin *Tenkidi* (La Critique de «l'Ecole des Femmes») ve *Versay Tulûatı* (L'Impromptu de Versailles) ile bu suçlamalara cevap verdi. (→Bibliyo.) [L]

«Kadınlar Mektebi»nin Tenkidi (*La Critique de «l'Ecole des Femmes»*), Molière'in komedisi (1 haziran 1663). *Kadınlar Mektebi* dindarları incitmiş ve oyunun kazandığı başarı Hôtel de Bourgogne topluluğunu endişelendirmişti. Molière'e karşı, Corneille'in öncülük ettiği gerçek bir kampanya açıldı. Corneille'in yanı sıra, Boursault ve Donneau de Visé de Molière'e şiddetle çatanların başında geliyorlardı. Molière bu saldırılara «*Kadınlar Mektebi*»*nin Tenkidi* ile cevap verdi, polemik yatışmayınca, 1663 sonunda *Versay Tulûatı* (L'Impromptu de Versailles) adlı oyununu sahneye koydu. (→Bibliyo.) [L]

KADINLIK i. (*kadın*'dan *kadın-lık*). Kadın olma hali: *Kadļnlığını unutmuştu bir kere, ağzına geleni söylüyordu.* Kadın olmanın gerektirdiği erdem ve nitelikleri taşıma hali. ‖ *Kadınlık âlemi*, kadınlarla ilgili olan her şey. (LM)

KADINSI sıf. (*kadın*'dan *kadın-sı*). Kadınlara özgü davranışlarda bulunan (erkek), efemine. (M)

KADINTUZLUĞU bls. i. Bot. Çitlerde, orman açıklıklarında yetişen ağaççık; kırmızı, buruk ve ferahlatıcı meyveleri vardır. (İlmî adı *berberis*. Kadıntuzluğugillerden.) *Eşanl.* SARIÇALI.

— ANSİKL. *Kadıntuzluğu*'nun çiçekleri olgunlaşınca erkek organlar anîden dişi organın üzerine kapanarak, çiçeğin döllenmesini sağlar. Bu özellik, çiçeklerin büyük çoğunluğunda görülen çapraz döllenme tarzına aykırı düşer. (L)

KADINTUZLUĞUGİLLER bls. i. Bot. Salkım çiçekli, çokyıllık bitkiler familyası. (Bunların yaprakları düzensiz, meyveleri üzümsü, nadiren kapsül biçiminde olur; içinde bir veya birçok tohum bulunan meyveleri çoğunlukla yenebilir.) [L]

KADIPINARI (veya **GÂVURİN**). Arkeol. Alanya'da oba köyü yakınında, Gömerme dağında mağara. 1957'de İ.K. Kökten tarafından tespit edildi ve araştırıldı. Mağara ağzında sondaj yapıldı ve Klasik devre ait kandil kırıkları ele geçirildi. Daha altta, Üst Paleolitik devre ait bakırçağ tabakası görüldü. Mağara içinde derinlerde yapılan araştırmada, dipte insan iskeleti bulundu. Burasının bir mezarlık olduğu ileri sürüldü. Ayrıca sertleşmiş kum tabakası (greli) içinde Üst Paleolitik devre ait birkaç kafatası ve çene parçaları bulundu. (M)

KADIRGA i. (yun. *katergon*'dan). Denizc. Kürekli, iki direkli yelkenli, özellikle Akdeniz'de kullanılmış olan harp gemisi: *İki yüz elli kıta kadırga ve baştarda hazır olup...* (Peçevî). [Bk. ANSİKL.] ‖ *Kadırga tertibi demir (çapa)*, çabuk demirleyebilmek için civadıra altına yerleştirilmiş demir. ‖ *Kadırga varili.* Bk. VARİL. ‖ *Kaptâna kadırgası.* Bk. KAPTANA. ‖ *Patrona kadırgası.* Bk. PATRONA.

— ANSİKL. Denizc. *Kadırga*, özellikle Akdeniz'de kullanılmış bir gemidir. Alelâde kadırganın boyu ortalama 46,65 m, genişliği 5,83 m idi. Her bordasında 25 küreği vardı, bunlar güverte hizasını aşan kürek küpeştelerine takılırdı. Tekneler ince uzundu. Kürekçilerin oturdukları iki taraftaki sıraların (oturak) arasında, geminin ortasında, baştan geriye kadar bir geçit (baş-kıç ara köprüsü) vardı. Bunun baş taraf sonunda, 24 librelik gülle atan bir top ve iki bordasında yine başa atan sekizer librelik birer top vardı. Bunlara takip topu denirdi. Kaptan kamarası gerideydi (pupa) ve bu kamara ile oturaklar arasında dört köşe ve sıralar döşenmiş bir boş alan vardı; bu, günümüzdeki lumbar ağzı veya üst tava'dır. Buraya takılan bir merdiven (iskele) ile kadırgaya girip çıkmak mümkündü. Baş tarafta «romlata» denilen ve gemicilere ayrılmış bir kamara vardı. Geminin başı *gaga* denilen ve eskiçağ kadırgalarındaki mahmuzun bir taklidi olan sivri ve uzun bir okla biterdi. Yelken donanımı, biri kısa, öbürü uzun (yani ana direk) iki parçadan meydana gelen çift direkti. Ana direğin tepesinde, yelken halatlarının üzerinden kayarak kolayca aktığı dekme demirden tekerlekler (makara dili) geçirilmiş birçok delik vardı. Çarmıklı olan direkler, kürek küpeştelerine sartiye denilen ipler ve makaralarla bağlanıp gerilirdi. Her direkte latin yelkeni denilen üst kenarı ağaç bir serene sarılmış üç köşeli yelken vardı. Her zaman kullanılan yelkene *orta yelken*, çok hafif rüzgârlı havalarda kullanılan çok büyük yelkene *can kurtaran* (çünkü bir kuruluğa oturulduğu zaman tekneyi yüzdürmek için bu yelken açılırdı) ve fırtınalı havalarda kullanılan daha küçük yelkene de *borda yelkeni* veya *fırtına yelkeni* denirdi. Ana direğin arka tarafında *gabya* denilen bir tür çanaklık vardı. Kadırgalar çok süslü yapılırdı. Mürettebatın seçimi çok değişik şekillerde olurdu. Bunlar bazen hükümlülerden, bazen de yeter sayıda kürekçi bulunamayınca, zorla toplanan adamlardan meydana gelirdi, fakat netice olarak Fransa'da kürekçilerin hemen hepsini kürekçibaşı sağlardı. Berberî memleketlerinde, tutsak olarak getirilen hıristiyanlar, korsanların ve Türklerin kadırgalarında bu ağır işte kullanılmıştır. Kadırgalar Fransa'da Louis XIV zamanından sonra az kullanıldı, bu tarihte kadırga donanması, kalyon donanmasından (kaba karınlı ve yelkenli gemiler) ayrıydı. 1748'de ise kadırga artık ortadan kalktı. Baltık'ta Ruslarla İsveçlilerin kadırgaları vardı, İspanya, Napoli, Papalık, Venedik kadırgaya sahip olan son devletlerdir.

Osmanlı denizciliğinde yürütücü gücü esas olarak kürek ve yardımcı olarak da yelken olan gemilere *çektiri* denirdi. Fakat bu tip gemiler kürek sayısına (yani bir bordadaki kürek sayısına veya oturak sayısına) göre isimlenirdi: 10-17 oturaklıya *fırkata* (fr. frégate), 18-19 oturaklıya *perkende* veya *birgende* (fr. brigantine), 20-24 oturaklıya

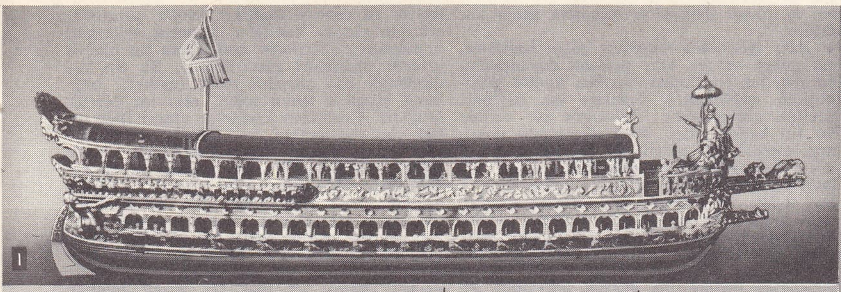

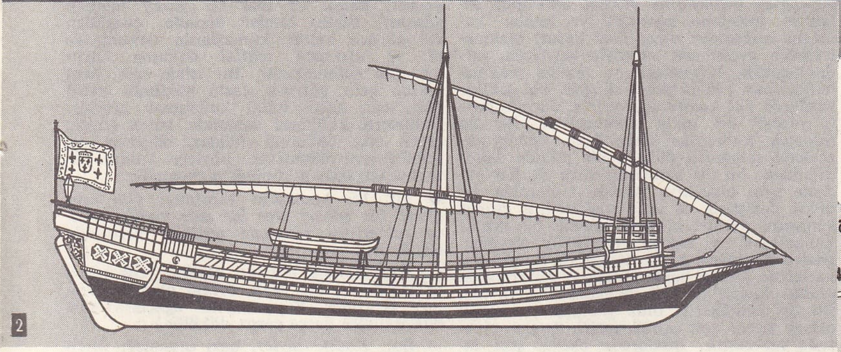

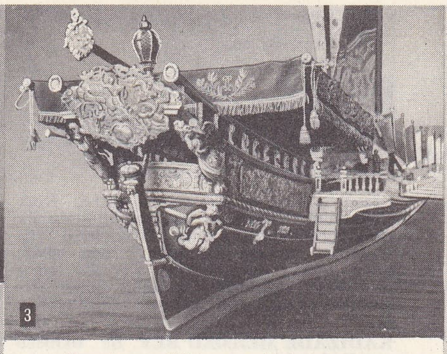

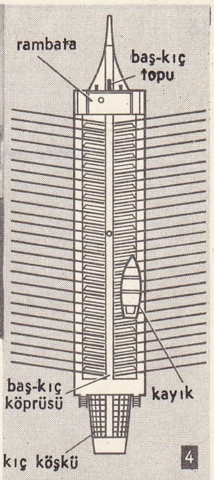

1. «Bucentaure», XV. yy. venedik kadırgası.
2. «Dauphine», XVII. yy. fransız gemisi.
3. XVII. yy. fransız kadırgası «Réale»in kıç kısmı.
4. XVII. yy. kadırga planı.
5. Bir kadırganın kesiti
6. Bir küreğin ayrıntıları
7. Kürekçilerin sıralarındaki durumu.

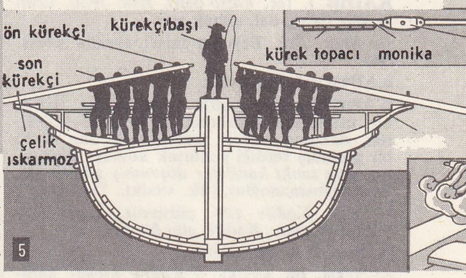

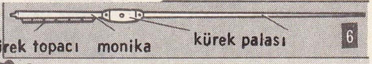

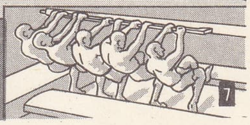

kadırgalar

kalite (fr. galiote), 25 oturaklıya *kadırga* (fr. galère), 26-36 oturaklıya *baştarda* (fr. galère batarde), bu tipin daha yüksek ve geniş olanına *mavuna* (mahon veya galeozza) ve kürekçilerin üstünde ayrıca top yerleştirilmiş bir ambar bulunan tipine *göke* (cogghe veya cogue) denirdi. Keşif, haber ulaştırma ve gözcülük hizmetlerinde kullanılan 7-10 oturaklı çektirmeler ise *kırlangıç* adını alırdı. (LM)

KADIRGA, İstanbul Marmara kıyısında bir semt. Burası Kadırga meydanı denilen bir düzlüğü çevreler. Kadırga meydanının yerinde, İstanbul'un fethinden önce Sophianos veya İulianos limanı denilen bir koy vardı. Kayıkların barınmasına yarayan bu limana Sidera kapısı açılırdı. Bu liman fetihten sonra dolduruldu ve yerinde kısmen meskenlerle kaplı bir düzlük meydana geldi. (M)

KADIRGA balığı Zool. bls. i. İspermeçet balinasının diğer adı (*Physeter catodon*). *Eş anl.* KAŞALOT. (L)

Kadısadi Tekkesi mescidi, İstanbul'da Balat semtinde, Kesmekaya caddesi üzerindeki mescit. Kesmekaya mescidi veya Muhiddinihamami mescidi de denir. Muhiddini Hamami tarafından yaptırıldı. 1729 Yılında yanan mescidi, Melek Ahmed Paşa tamir ettirdi. Yapının duvarları taş ve tuğladandır. Bugün yalnız bazı duvarları ve minaresi durmaktadır. (M)

KADIŞEHRİ, Karadeniz bölgesinde (Yozgat ili, Çekerek ilçesi) bucak. 15 031 nüf. 30 köy. — *Bucak merkezi,* 1 102 nüf.; Çekerek'in 37 km doğusunda, yüksl. 1 000 m. (M)

KADIZADE AHMED ŞEMSEDDİN EFENDİ. Bk. AHMED ŞEMSEDDİN EFENDİ *Kadızade.*

KADIZADE-İ RUMÎ (Salahaddin Musa bin Mehmed bin Mahmud), türk matematik bilgini (Bursa 1337 - Semerkant 1412). Babası Koca Efendi adıyle tanınan ve Bursa'da kadılık yapan bir bilgindi. Bursa'da öğrenim gördü. Molla Fenarî'den astronomi ve matematik öğrendi. Çağın ünlü bilim merkezlerinden olan Türkistan'a gitti, Uluğ Bey'den yakın ilgi gördü. Onun Semerkant'ta kurdurduğu medresede müderrislerin reisi olarak görevlendirildi. Seyid Şerif Cürcanî ile bilimsel tartışmalara girişti. Cürcanî'nin *Mevakıf* (Duraklar) adlı eserini tenkit etti, birçok konunun yanlış işlendiğini ortaya koydu. Uluğ Bey, *Zîci İlhanî* (İlhanlılar Zayiçesi) diye bilinen gök varlıklarını inceleme aracının yeniden düzeltilmesi için Kadızade ile Gıyaseddin Cemşid'i görevlendirdi. Semerkant'ta, anadolulu olması yüzünden *Rumî* diye tanınan Kadızade, XV. yy. başlarında matematik ilkelerini astronomi araştırmalarına uygulayan, gök varlıklarının kendi yörüngeleri üzerindeki devinimlerini incelerken matematiğin verilerinden yararlanan ilk bilginlerden biridir. Matematik bilimlerin kesin kurallarına olan aşırı inancı yüzünden felsefeye çok önem vermediği, çağdaşlarından Seyid Şerif Cürcanî tarafından ileri sürülürse de, bu doğru değildir. Kadızade, felsefe konularında da akılcı bir tutumu benimsemiş, matematik kesinliğin dışında kesin ve genel geçerliği olan bir gerçekliğin bulunmadığını ortaya atmıştır. Ona göre, akılla imanın alanları ayrıdır. İmanla ilgili konular hiç bir zaman aklın ilkeleriyle bağdaştırılamaz. Bu nitelikleri yüzünden, iman alanına giren konulara akılla çözüm yolu aramak, aklı imanın hizmetine vermek doğru değildir. Ona göre gerçek bilgi, gözlem ve deneye dayanan, kaynağını matematik kurallarına uygun araştırmalarda bulan bilgidir. Birçok öğrenci yetiştiren Kadızade'nin en ünlü öğrencisi kendisi gibi bir türk bilgini olan Ali Kuşçu'dur. Başlıca eserleri: *Şerh-i Eşkâl-üt-Tesis* (Eşkâl-üt-Tesis Şerhi); *Muhtasar fi'l-Hisap* (Hesap Özeti); *Risale fi İstihrac-il-Ceyb Derece Vahide* (Birinci Dereceden Çıkarma Üstüne Risale). [M]

KADIZADELİLER çoğl. i. (**Fakihler, Fakılar** da denir), Birgili Mehmed Efendinin (öl. 1573) *Tarikat-ı Muhammediye* adlı dinî öğütler veren eserini kendilerine ilke kabul eden ve tasavvuf erbabına karşı çıkan vaiz sınıfı. (FAKİHLER, FAKILAR da denir.)
Kadızadeliler özellikle **Küçük Kadızade** denilen Balıkesirli Mehmed Efendiye (öl. 1635) bağlanırlar. Küçük Kadızade, Sultan Ahmed I'in ölümünden sonraki hükûmetin güç durumda bulunmasından yararlanarak şeriatın savunucusu olarak ortaya çıktı. Bütün hataların «şeri şerif»e aykırı hareketlerden ileri geldiğini söyleyerek bir kısım ayaktakımını hükûmete ve din bakımından doğru saymadığı tarikatlara karşı cephe aldırdı. Küçük Kadızade, Murad IV devrinde padişahın tütün yasağı fermanını destekledi. Sufiye ilerigelenleriyle uğraşarak devran ve sema'ın haram olduğunu ileri sürdü; kendisinden sonra gelenler de aynı düşünceleri savundular. Kadızadelilerin ortaya attığı meseleler şunlardı: müspet ilimleri ve matematiği öğrenmek meşru mudur?; Hızır Peygamber sağ mı, değil mi?; ezan, mevlit v.b. okunan şeylerin güzel ses ve makamla okunması caiz mi, değil mi?; sigara ve kahve haram mı?; tarikat erbabının devran ve semaları dinî yönden doğru mu?; firavun imanla mı öldü v.b.
Kadızade Mehmed Efendi, sufiye ilerigelenlerinden Abdülmecid Sıvasî Efendi ile çatıştı. Murad IV, siyasetine âlet olan Kadızade'yi tutmakla birlikte, Abdülmecid Efendiye de saygı gösterdi. Kadızade'nin ölümünden sonra ona bağlı kürsü vaizleri sarayı nüfuzları altına aldılar; nafile namazı kılanları, güzel sesle okuyanların, devran ve semaın raks olduğunu ileri sürerek bunları yapanların kâfir olduklarını söylediler; halkı Halvetîlik, Mevlevîlik gibi tarikatlara düşman ettiler. Kadızade Mehmed'den sonra gelen vaizlerin en tanınmışı şamlı Üstüvanî Mehmed Efendi, saraya girdikten sonra padişah şeyhi olarak ün kazandı. Demirkapı tarafındaki halvetî tekkesini basarak dervişleri dağıttı. Şeyhülislâm Bahaî Efendiden zorla aldığı fetvalarla bu tür hareketlere devam etti. Kadızadelerin amaçları ortalığı karıştırarak çıkar sağlamaktı. Hü-

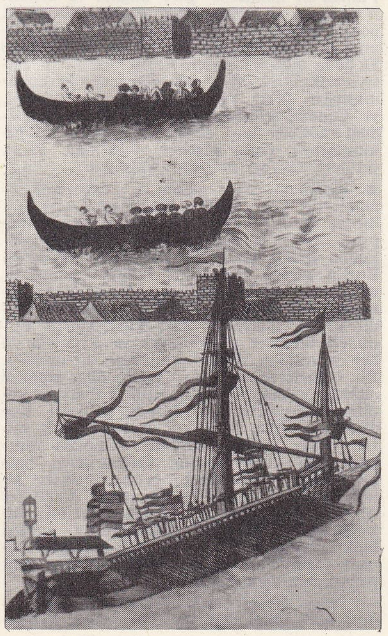

XVI. yy. da **kadırga** ve peremeler (Metin And koleksiyonu)

Foto. LAROUSSE ; MEYDAN

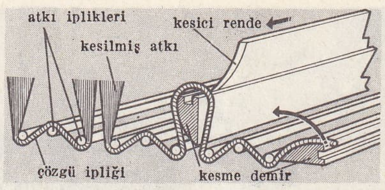

kadife (tekst.)

kûmet işlerine el atmağa başladılar. Köprülü Mehmed Paşanın veziriazamlığının ilk günlerinde Fatih camiinde müezzinlerin «natı şerif»i makam ile okuduklarını söyleyerek isyana hazırlandılar. Köprülü Mehmed Paşa, vaz geçirici çabaları sonuç vermeyince elebaşılarını Kıbrıs'a sürdü (1656). [M]

KADIZADE MEHMED BEY. Bk. MEHMED BEY *Kadızade.*

KADIZADE MEHMED TAHİR EFENDİ. Bk. MEHMED TAHİR EFENDİ *Kadızade.*

KADİ i. (ing. *caddie*'den). Golf oyuncularının sopalarını bir torba içinde taşıyan küçük oğlan çocuğuna verilen ad. (L)

KADİB i. (ar. *ḳażib*'den). *Esk.* İnce, uzun ve düz fidan, dal, çubuk v.d.

— Anat. *Esk.* Erkeğin cinsel organı, penis. (M)

KADİD sıf. Bk. KADİT.

KADİFE i. (ar. *ḳadife* veya *ḳaṭife*). Belirli bir uzunlukta bırakılan hammadde liflerinin, dokuma sathını kaplayarak ona tüylü bir görünüş verdiği yumuşak kumaş: *Bastığınız yere sanki kadifeler döşenmiş gibidir* (Y. K. Karaosmanoğlu). [Bk. ANSİKL. *Tekst.*]

— DEY. *Kadife gibi.* pürüzsüz, kaygan ve yumuşak olan: *Kadife gibi bir cilt.*

— Kıyf. *Esk.* Bk. ANSİKL.

— Tekst. Bk. ANSİKL. || *Kadife bıçağı,* kadife veya halının tüylerini meydana getirmeğe yarayan âlet. || *Kadife dokumacısı,* mekanik kadife tezgâhlarında çalışan uzman dokuma işçisi. || *Desenli kadife,* zemini desenli kadife. || *Düz kadife,* havları mekanik olarak yapılan fitilsiz ve desensiz kadife. || *Epingle* (veya *lüleli*) *kadife,* lüleleri kesilmemiş kadife. || *Havsız kadife,* havlandırma işlemi görmemiş veya çok kısa tüylü kadife || *İki, üç, dört tüylü kadife,* havları iki, üç, dört lifli ipliklerden oluşan kadife. || *Makaslanmış kadife,* kesilmiş ve epingle havların bileşiminden meydana gelen kadife. || *Utrecht kadifesi,* döşemelik olarak kullanılan uzun havlı kadife. || *Yalancı kadife,* tüyleri çok çabuk bozulan, fakat sağlam pamuk kumaş.

— ANSİKL. Kıyf. *Esk.* Tabiat bilgini romalı Plinius'un kanaatine göre doğulu ve afrikalı kavimlerin icadı olan *kadife* türündeki havlı kumaşlar, ilkçağlılarca da kullanılmıştır. Ortaçağ başlarında bu kumaşların Doğuda yapımı devam etmiş, oralardan Batıya sokularak giyim ve döşemelerde kullanılmıştır. XII. Yüzyıldan itibaren Venedik ve Cenova şehirleri de gümüş ve altın işlemeli kadifeler imal ettiler. XIV. Yüzyılda bu kumaşlarla para keseleri, yastıklar, yatak örtüleri, karyola tavanları yapılırdı.

● Kadifenin türk giyim ve kuşamında önemli bir yeri vardır. Kadifeden, hem kadınlar hem erkekler için giyim eşyası yapılır. XIV. ve XV. yy.larda Bursa'da dokunan ipekli kadifeler Avrupa'da aranırdı. Bugün büyük bir sanat değeri taşımakta, müzelerde saklanmaktadır. Yine aynı dönemde İstanbul'da Üsküdar'da yapılan kadifeler de ünlüydü. Bazı kaynakların verdikleri bilgilere göre Bilecik ve Aydos'ta da her bakımdan değerli kadifeler dokunurdu. Bu bölgelerde dokunan gerek düz, gerekse çiçekli, yelpazeli ve karanfilli kabartma kadifeler dünyanın her yanında satılırdı. Kadifeden kaftan, pantolon, ceket, entari, şalvar, yelek, hırka, camedan ve cepken yapılırdı. Bu giyim kuşam çeşitlerinden başka kadife terlik, kese, çatma, yastık, kitap kılıfı ve başlıklar da vardı. Kadifeler de diğer kumaşlar gibi el tezgâhlarında dokunurdu. Avrupa'da dokumacılık sanayi haline gelince türk kadifeciliği geriledi. Avrupa fabrikalarında dokunan kadifeler türk pazarlarını da kapladı.

— Tekst. Genel olarak iki cins kadife vardır: atkı ipliğinden meydana gelen kadifeler ve çözgü ipliğinden meydana gelen kadifeler.

● *Atkı ipliğinden meydana gelen kadifeler,* tek çözgü ve tek atkı esasına dayanmakla beraber bu atkılardan bazıları kadife görünüşünü sağlamakta, bazıları ise bağlantı vazifesi görmektedir. *Velventin* adı verilen bu tip kadife, basit örgü düzeninde dokunur, meselâ altı çözgü teli üzerine geçen 1 bez ayağı armürlü atkıdan sonra, 3 atkı atlaklı ve saten armürlü atkı, sonra yine 1 bez ayağı ve 3 saten atkı atlaklı atkıdan dokunmakta ve bu şekilde bağlantı yapan iki atkıya karşılık 6 kadife atkısından meydana gelmektedir. Çok sıkı (santimetrede 80-120 atkı) dokunan bu tip armür, kumaş yüzeyinde birbirlerine paralel atkı iplik atlakları meydana getirecek ve bunlar kumaşın apresinden sonra özel kesme makinelerinden geçirilmek suretiyle kesilecek, şardonlanacak, boyanacak ve makas makineleriyle hav yükseklikleri düzgün bir şekilde kesilerek *üni kadife* adı verilen, düzgün havlı yüzeyli bir şekle sokulacaktır. Bu tip armürde kullanılan saten örgü, kumaş yüzeyinde tamamen düzgün bir şekilde dağıldığından, bu tip kadifenin yüzü de her yerinde aynı olacaktır. Ancak, kullanılan armürü değiştirir ve atkı atlaklarının kumaş kenarına paralel olacağı şekilde bir armür kullanılırsa, o zaman, atlakların kesilmesinden meydana gelen havlar da kumaş kenarlarına paralel halde olacak ve bu yolla da *oluklu kadife*'ler elde edilecektir (VELVET). Bu tip kadifelerin, oluk genişlikleri değişik olmak üzere çok çeşitli tipleri, bugün piyasada mevcuttur. Bunlardan başka, atkı atlaklarının (kadife atlakları) çözgü telleri üzerindeki yerlerini belirli bir şekilde değiştirmek ve kaydırmak suretiyle *arpa tanesi, dalgalı* v.b. isimler alan değişik tip kafide yüzeyleri meydana getirilmekte ve bunlar piyasada *fantazi kadife* adıyle anılmaktadır. Bütün bunlardan başka, yukarıda tarif edilen şekilde imal edilmiş *üni* kadifeleri, birbirleri üzerine bastırılmış, sıcak, oluklu veya üzerlerine değişik desenler oyulmuş baskı silindirleri arasından geçirmek suretiyle havlarının bastırılması ve bu şekilde kabartma desenler meydana getirilmesi de mümkündür. Bu yolla kadifeler üzerine her cins kabartma resim işlenebildiği gibi (üni renkte olmak şartıyle), basılmış havları, buharlama yoluyle dikleştirilerek eski haline sokmak, böylece de fantazî ve dekoratif görünüşler elde etmek mümkün olmaktadır. Yukarıda açıklanan atkıdan kadifeler, daha ziyade pamuk hammaddesiyle yapılmıştır, gerek elbiselik, gerekse döşemelik yapımında kullanılmaktadır. Bu tip dokumaların bir çeşitlemesi olarak aynı tip armürle ve atkı olarak ştrayngarn (karde) yün ipliği kullanılmak suretiyle dokunan *yün kadife*'ler de sayılabilir. Bu tip kumaşlar oldukça dolgun ve soğuğa karşı muhafazalıdır, daha ziyade palto ve kadın mantolukları yapımında kullanılır. Bugün, yine velur (kadife) adıyle ve sadece gerek çözgü gerekse atkıdan katlamalı veya çift katlı olarak dokunan, sonradan yüzü veya her iki yüzü şardonlanarak havlandırılan, bu suretle şişkin ve havlı bir hale getirilen serj dokuma kumaşlar, kadife kumaşlar yerine geçmekte ve o şekilde kullanılmaktadır.

● *Çözgü ipliğinden meydana gelen kadifeler,* iki çözgü (biri fon olarak kumaş bağlantısını, diğeri ise kadife havlarını meydana getirmek için) ve tek bağlantı atkısından meydana gelmektedir. Dokuma esnasında, hav meydana getirecek ipliklerin kalkmasında, ağızlık içine madensel bir çubuk sokulur; atılacak mekik yerine geçen bu çubuk, ağızlık kapandığı zaman bunun içinde sıkışır, çözgü iplikleri bu çubuk üzerinde bukleler meydana getirir ve birkaç çubuk sokulması sonunda da, önce birincisi, sonra da öbürleri çekilerek bukle haline gelen çözgü iplikleri serbest bırakılır, bunlar dokunan kumaş üzerinde yatık bukleler haline getirilince *bukle kadife* denilen çeşit meydana gelir. Bu tip dokuma, daha ziyade *havlu dokuma*'dır ve araya sokulan çubukların bir kenarının keskin halde yapılmış olduğu ve çıkarmak için çekerken bukleleri kestiği düşünülürse, bu şekilde de, *kesme kadife* elde edileceği tabiidir. Ancak bu tip kadifelerin yüzeylerini düzeltmek için onları ayrıca fırça ve makas makinelerinden geçirmek gerekmektedir. Bukle ve kesme kadife şekillerini karıştırmak suretiyle de *cenova kadifesi* adıyle tanınmış, atkıdan çizgili kadifeler yapmak mümkün olmaktadır. *Çözgüden kadife*'lere tip olarak *utrecht* kadifeleri gösterilebilir. Bu tip kadifelerde, hav çözgüsü tiftik (moher), bağlama çözgüsü keten ipliği, atkı ise pamuk ipliğidir. Çözgüden kadifeler ekseri ipek ipliği ile yapılmakta ve utrecht kadifeleri gibi, daha ziyade, döşemelik kadife olarak kullanılmaktadır. Bu tip kadifelerin şu çeşitlemeleri sayılabilir: *pan* (panen) *kadife*'lerinde çözgü tiftik ipliği, atkı ise muhtelif numarada iki ipliktir, bu tip kadifede havlar, kumaş üzerine yatık bir görünüş arzetmektedir; *peluş,* uzun havlı bir kadife tipidir. Havlarının bu uzunluğu, onu bazen parlak, bazen de mat bir yüzey halinde gösterir. Bütün bunlar dışında, çözgüden ve atkıdan kadife kumaşlarda dokunmakta ve *astragan taklidi* dokuma kürkler elde edilmektedir. Bu işlem için, hem atkıda hem çözgüde fazla bükümlü kalın yün veya tiftik ipliği kullanmak gerekir. Buklelerin kesilmesi sırasında, gerek çözgü, gerek atkı bükümlü iplikler, düzensiz bir şekilde ters dönmekte, böylece kumaş yüzeyine astragan görünüşü vermektedir.

◆ Sıf. Bu kumaştan yapılmış: *Gül renginde bir şalvar, dar bir mor kadife yelek ve şalvarının renginde terlikler giyiyordu* (H. E. Adıvar).

— Avc. *Kadife boynuz,* geyiğin yeni çıkan ve kadifemsi bir tüyle örtülü olan boynuzları (Hayvan, boynuzlarını ağaçlara sürdükçe tüyler parça parça dökülür.)

— Bot. *Kadife tüyler,* bazı organları örten sık, yumuşak ve kısa tüyler.

— Mad. oc. *Kadife süzgeç,* altınlı alüvyon yataklarının yıkanması sırasında altın parçalarının oluk diplerinde tutulması için döşenen özel kadife.

— Mobl. *Kadife şerit,* işlemeli döşemelikler için kullanılan, kadifeden yapılmış bordür şeritleri. (ML)

KADİFE balığı i. Zool. Bk. İNBALIĞI.

KADİFEÇİÇEĞİ bls. i. Bot. Biryıllık, çok dallı otsu bitki; çiçekleri kömeç durumunda, sarı, turuncu, bazen esmer veya çeşitli renkte olur. (İlmî adı *tagetes.* Bileşikgillerden.)

— ANSİKL. *Hint karanfili* veya *hint gülü* de denen *kadifeçiçeği,* çoğu zaman bahçelerde yetiştirilir. Tohumlar martta yastıklara ekilir, mayıs ortasından haziran ortasına kadar esas yerine götürülür. Çok geç çiçek vereceği halde doğrudan doğruya yerine ekildiği de olur. Çok güneş isteyen kadifeçiçekleri bir alanda topluca yetiştirildiği gibi kenar süsü olarak da yetiştirilir. (L)

Kadifekale. Arkeol. İzmir'in güneyinde, şehre hâkim tepenin (Pagus) doruğunda kurulan kale. Kalenin bazı kısımları ve akropol, şehri kuran Lymachos tarafından yaptırıldı. Kale duvarlarında yer yer helenistik devir taş işçiliği görülür. Kale, Roma ve Bizans devrinde onarıldı, bazı yeni eklemeler yapıldı. Bugün, yıkık bir durumdadır ve ilkçağda ne kadar bir alanı kapladığı kesin olarak bilinmemektedir. Kalenin Basmane ve Agora'yı içine alarak kıyı boyunca uzandığı, buradan Değirmentepe'ye doğru gittiği sanılır. Duvar kalıntılarına Basmane istasyonu, Mezarlıkbaşı ve şehrin öteki bazı semtlerinde de rastlanır. İzmir'in diğer antik şehirlerle bağlantısı sur duvarları üzerindeki iki büyük kapı ile sağlanırdı. Bunlardan biri Eşrefpaşa semtindeki Ephesos kapısıdır. Bu kapıdan başlayan bir yol Kolopho'a ve Ephesos'a gidiyordu. Öteki kapı ise Basmane istasyonunun güney tarafındaydı. Burası şimdi Kemer köprüsünden geçerek Sardes'e giden yolun başlangıcıdır. Duvarlar büyük ve düzgün kesilmiş taşlarla harç kullanılmadan yapılmıştır. Duvar kalınlıkları her yerde aynı değildir. Kalenin batı, kuzey ve güney yönlerinde üç büyük kapı vardır. Kale içinde, saldırı sırasında halkın kullanması için yapılan, tavanı direklerle desteklenen sarnıçlar vardır. Kale duvarlarının uzunluğu sağlam durumdayken altı km'yi buluyordu. Duvarlar, yükseklikleri 20-25 m'yi bulan 24 kule ile desteklenmişti. (M)

KADİFEMSİ sıf. (*kadife*'den *kadife-msi*). Kadife görünüşünde olan.

— Patol. Eklem kıkırdağının deri tabakasının bir haline denir. (Kıkırdak meydana

çıkarıldığında, sadece esas madde kalır; bu da iplikler şeklinde kadife görünüşü taşır. Bu duruma özellikle süregen artritlerde rastlanır.) [L]

KADİH sıf. (ar. *ḳadḥ*, çekiştirme'den *ḳādiḥ*). *Esk.* Birinin aleyhinde konuşan, yeren, kötüleyici.

◆ **Kadiha** sıf. *Esk.* Kadih'in dişili. (M)

KADİLKUZAT blş. i. (ar. *ḳāḍi-il-ḳużāt*). — Teşk. tar. Kadıların başı.

— ANSİKL. Teşk. tar. *Kadilkuzat,* Anadolu Selçuklularında en yüksek ilmiye rütbesinin sahibiydi. Osmanlılarda devletin en büyük kadısı ve bütün kadıların âmiri sayılıyordu. İlmiye sınıfından kazasker ve şeyhülislâm rütbesine yükselenler, kadilkuzat unvanını alıyordu. (M)

KADİM sıf. (ar. *ḳıdem*'den *ḳadim*). *Esk.* Eski, başlangıcı geçmişin derinliklerinde kaybolan: *Çünkü Türk lehçeleri, ana dili mevkiinde bulunan kadim Türkçe'den ayrıldıktan...* (Ziya Gökalp). *Mısır'ın kadim yerli ahalisi Rumlar'ın sui muamelelerinden bizar olarak...* (Cevdet Paşa). || *Kadîm-ül-eyyâm,* eski günler. || *Abd-i kadîm,* eski dost. || *Aşina-yı kadîm,* eski tanıdık, eskiden beri bilinen. || *Kelâm-ı kadîm.* Bk. KELÂM. || *Min-el-kadîm,* eskiden beri, başlangıcı bilinmeyen zamandan beri. || *Tarih-i kadîm,* eskiçağ tarihi. || *Vatan-ı kadîm* (veya *iklim-i kadîm*), eski yurt: *Beni İsrail [...] dedelerinin vatan-ı kadimleri olan Ken'an diyarına dâhil oldular* (Cevdet Paşa).

— Huk. *Esk.* Öteden beri var olan.

◆ **Kadimen** zf. *Esk.* Eski zamanda. || Eskiden beri.

◆ **Kadimî** sıf. *Esk.* Eskiye ilişkin olan. Eskiden beri var olan, eskiden beri bulunan, yürürlükte olan. (M)

KADİM sıf. (ar. *ḳadem*, ayak'tan *ḳādim*). *Esk.* Ayak basan, varan. || Taşradan gelen. (M)

Kadim Belde (*La Cité Antique*), Fustel de Coulanges'ın kitabı (1864). Eser, yunan siteleri ile Roma'nın siyasî gelişimini ve yönetimini inceleyen bir derleme niteliğindedir. Bütün eski kurumlar dinî inançlarla açıklanır. Site kurumlarının aile kurumlarından doğduğu ileri sürülür; aile kurumunun temelinde ise, yuva ve atalar kültü vardır. Bugün için eskimiş sayılabilecek bu eser, uzun süre büyük bir ün kazandı. (L)

KADİME i. (ar. *ḳādim*'den *ḳādime*). *Esk.* Kadim'in dişili: *Sultan idi künye-i kadimen / Sultan olacak yine kariben* (Abdülhak Hâmid). || *Kadime-cünbân-ı azîmet.* [Kuşlar için] Uçmak için kanadını oynatma. *Mec.* Yola çıkma, yolculuğa başlama.

— Ask. İleri karakol. Öncü birlik.

— Bot. *Esk.* Kuşların kanatlarının ön tarafındaki uzun tüyler, telekler. (M)

KADİMİYE çoğl. i. (ar. *ḳādimiyye*). Bot. *Esk.* Porsukağacıgiller familyası. (M)

KADİNEN i. (fr. *cadinène*). Formülü $C_{15}H_{24}$ olan seskiterpenik hidrokarbon; 270°C'ta kaynar; katran, kubeba esansı ve sandal ağacında bulunur. (L)

KADİNNE bls. i. (*kadın* ve *nine*'den *kadın-nine* > *kadinne*). Kadınnine sözünün kısaltılmış şekli. Bk. KADIN. (M)

KADİR sıf. (ar. *ḳudret*'ten *ḳādir*). *Esk.* Güçlü, kudretli: *Biri nevmîd bir sükûnetle / Sönmek ister... Fakat değil kadir* (Tevfik Fikret). || Muktedir: *Estersuvar bölük kumandanı, Meşrutiyetten evvel, Badiye'de güneşi bile geri çevirmeğe kadir bir üstün adam sayılırdı;* «*Şakkülkamer*» *mucizesi onun için hiçti* (R. H. Karay). || «Her şeye gücü yeten» anlamında, Tanrı'nın sıfatlarından. || Abdülkadir'in kısaltılmış şekli olarak erkek adı. || *Kadir olmak,* muktedir olmak.

— Din. *Kadiri mutlak,* Tanrı. (Bütün evreni kaplayan kesin güç ve yetki sahibi anlamında kullanılır.) [M]

KADİR veya **KADR** i. (ar. *ḳadr*). Değer, kıymet: *Kadr ü şeref-i şâiri şair bilir ancak* (Avnî). || — *Esk.* Onur, şeref, saygınlık: *Cenab-ı asaf-ı zişan ki anlar rütbe-i kadrin / Gören daman-ı lütf u refetinden Darayı* (Nedim). || Rütbe, aşama. || Nicelik, derece. || *Kadir-aşna* (*kadir-dan*), değerbilir: *Ah eğer olsaydı bir kadr-âşinası hâmenin* (Recaizade Ekrem). || *Kadr-bahş,* kıymet, değer veren. || *Kadr-danî,* değerbilirlik. || *Kadr-i kifaye,* kâfi miktarda, uygun, elverişli. || *Kadr ü kıymet,* değer ve kıymet. || *Alî-kadr,* yüksek rütbeli.

— ÇEŞ. DEY. *Kadir gecesi doğmak,* çok şanslı, kısmetli olmak: *Bu ne şans! Kadir gecesi mi doğdun?* || *Kadrini bilmek,* (bir şeyin) değerini bilmek, bir şeye gereken değeri verebilmek: *Kadrini seng-i musallada bilip ey Baki / Durup el bağlayalar karşına yâran saf saf* (Baki). *Kadrin bilmeyenler alır eline / Onun için eğri biter menevşe* (Karacaoğlan).

— Astron. Bir yıldızın görünürdeki parlaklığını belirtmeğe yarayan nicelik. || *Fotoğraf kadiri,* bir gökcisminin, ortokromatik bir fotoğraf kâğıdıyle çekilmiş resmi üzerinde ölçülen (mutlak veya görünürdeki) kadiri. || *Foto-görüş kadiri,* duyarlı bölgesi gözünkine eşit «izokromatik» bir fotoğraf kâğıdı üzerinde ölçülen (görünürdeki veya mutlak) kadir. || *Görünürdeki kadir* bir gökcisminin, kullanılan gözlem âletinin duyarlık bölgesinden dolaysız olarak etkilenen ve yıldızlararası kozmik maddenin yolaçtığı soğurma olayını hesaplarda düzeltmeden doğrudan doğruya bulunan kadiri. || *Görüş kadiri,* fotometreyle yapılan görüş gözlemlerinden elde edilen (görünürdeki veya mutlak) kadir değeri. || *Mutlak kadir,* bir gökcisminin, on parsek (yaklaşık olarak 32,6 ışık yılı) olarak kabul edilen belli bir uzaklıkta alacağı kadir değer. || *Radyometrik kadir,* yer atmosferinin etkisi ve aynanın yansıtma gücü için düzeltme yapmaksızın, kırmızı ve kızılaltı ışınımlar da dahil olmak üzere ışık tayfındaki bütün ışınımlara karşı oldukça duyarlı bir âletle yeryüzünden yapılan gözlemler sonucu bulunan kadir (görünürdeki veya mutlak kadir). || *Esk. Kadri evvel,* parlaklığı birinci dereceden olan yıldız. || *Kadri sani,* parlaklığı ikinci dereceden olan yıldız.

— Din. *Kadir gecesi* (veya *leylei kadir*). Bk. KADİR GECESİ.

— Teşk. tar. Osmanlı devletinde padişahların kadir gecelerinde, saraydan çıkarak dışarıdaki bir camiye namaza gitmeleri dolayısıyle düzenlenen alay. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Astron. Yıldızlar için eskiden kullanılan belirsiz «büyüklük» kavramının yerini alan *kadir*'in tanımlanabilmesi için bir kadir ölçeğinin ve özellikle bu ölçeğin sıfırının tespit edilmesi gerekir.

Hipparkos'tan beri, en parlak yıldızların 1, çıplak gözle görülebilme sınırındaki yıldızların da 6 ile gösterilmesi kabul edilmiştir. Fechner kanununa göre, bir aritmetik dizinin terimlerine göre sınıflandırılmış duyarlıklar, bir geometrik dizinin terimlerine göre sınıflandırılmış duyarlıklara tekabül eder.

Parlaklığı e ve e' olan iki yıldızın kadirleri m ve m' ise, kadirlerin geometrik dizisinin K ortak çarpanı

$$\frac{e}{e'} = \mathbf{K}^{(m'-m)} \quad \text{ile} \quad \mathbf{K = 2{,}512.}$$

bağıntısıyle tanımlanacaktır.

Astronominin her alanında büyük bir rol oynayan ve Pogson formülü adı altında tanınan yukarıdaki bağıntı

$$m' - m = \frac{1}{\log \mathrm{K}} (\log e - \mathrm{Log}\ e') = 2{,}5\ (\log e - \log e')$$

şeklinde yazılır. Bu bağıntı, görünürdeki kadiri m olan bir yıldızın M mutlak kadirinin kesin olarak bulunmasında uygulanır:

$$\mathrm{M} - m = 2{,}5 \log \frac{\mathrm{D_o}^2}{\mathrm{D}^2} = 5\ (\log \mathrm{D_o} - \log \mathrm{D})$$

elde edilir. D_o, M'ye tekabül eden sabit uzaklıktır; D ise m'ye tekabül eden gerçek uzaklıktır, $D_o = 10$ parsek alınarak

$$\mathrm{M} = m + 5 - 5 \log \mathrm{D}$$

bağıntısı elde edilir.

Bütün çağdaş astronomi problemleri bu bağıntıya dayanır: m her zaman ölçülebilir; önceden uzaklığı bilinen yıldızlarla karşılaştırılarak (özellikle tayf karşılaştırması) yıldızın gerçek aydınlatma gücüne tekabül eden M değerlendirmek istenirse, m ve M niceliklerinin farkı D uzaklığını verir. Yıldızların uzaklıklarının belirlenmesi, görünür kadirlerinin hesaplanmasıyle bulunan mutlak kadirlerinin değerlendirilmesine bağlıdır. Kadirler ölçeğinin sıfırının tespit edilmesi için Argelander* tarafından 1859'dan 1862'ye kadar yayımlanan (Bonner Durchmusterung) çok büyük bir kataloğun (324 000 yıldız) çok sayıda sönük yıldızlarının kadir ortalaması alındı ve bu ortalamanın 7 kadir olduğu görüldü. Demek ki çok parlak bazı yıldızların kadirleri birimin altındadır (Vega + 0,12; Sirius — 1,58). Çabuk ölçüler için astronomlar temel bir yıldız karşılaştırma listesi tutarlar.

Çok berrak bir gecede ve başucu dolaylarındaki bir yıldız için, $m = 0$ kadiri, yaklaşık olarak 21×10^{-6} lükse tekabül eder. Bir yıldız kadirinin görüş m_v, fotoğraf m_p, foto görüş m_{pv} radyometrik m_r ve balometrik m_{bol} değerleri arasındaki farklar astronomlara bir yıldızın ışınımını tanımlamağa yarayan, tayin edilmesi kolay bir yardımcı eleman verir.

Özelikle ($m_p - m_v$) veya ($m_p - m_{pv}$) farkına bir yıldızın i «renk indisi», ($m_v - m_r$) i' «sıcaklık indisi» denir. Tekabül kanununa göre deneysel olarak kolayca hazırlanan bu nicelikler yıldızın tayf sınıfının fonksiyonudur. 14. Kadirden daha sönük yıldızlar için, genellikle yıldızın özel bir tayfını elde etmek imkânsızdır, fakat i ve i' daima ölçülebildiği için, böyle yıldızların tayf sınıfı tayin edilebilir.

Dalga boyu kesin olarak bilinen tek renkli filtreler (aynı şekilde, uygun fotoğraf emülsiyonları) kullanarak, bir yıldız için, kullanılan filtrelere tekabül eden kadir değerlerinin sırası tayin edilebilir ve her yıldız için yalnız tayf sınıfı değil aynı zamanda bu yıldızın aydınlatma gücü sınıfını da tanımlayan hakikî bir diyagram elde edilebilir (Dev, üstdev, cüce yıldız v.b.).

— Teşk tar. Kadir gecelerinde padişahlar özellikle Ayasofya camiine namaz kılmağa giderlerdi. Padişah yazlıktaysa, kadir gecesinde yeni sarayda iftar ettikten sonra, nöbetçi has odalıklar ve öteki maiyet görevlileriyle yola çıkardı. Yollar Ayasofya camiine kadar meşalelerle aydınlatılırdı. Ayrıca alayda, yirmi kadar meşale hasağası tarafından taşınan, muşambaları kırmızı ve yeşil boyalı, kırk tane büyük fenerin arkasında yürüyerek, Ayasofya camiine gidilirdi. Padişah burada «imam-ı sultaniye»ye uyarak cemaatle birlikte kadir namazını kılar ve yine törenle saraya dönerdi. (LM)

KADİRBİLİR bls. sıf. Değerbilir, kıymet bilir. *Eşanl.* KADIRŞİNAS.

◆ **Kadirbilirlik** bls. i. Değerbilirlik: *Kadirbilirlik ve vefa eseri olarak ona mevlit okutmak istemişler* (N. Araz). [M]

KADİR BİLLAH (Ebül Ahmed bin İshak), abbasî halifesi (öl. Bağdat 1031). Halife el Muktedir Billah'ın torunu. 991 Yılında halife oldu. Bağdat emîrlerinin tesiri altında kaldı. Râfızîlerle mücadele etti. Kelâma ait eserleri vardır. (M)

Kadir gecesi, Kur'an'ın indirilmeğe başlandığı gece. Müslümanlarca mübarek gecelerden sayılır. Kur'an'ın XCVII. suresinde (El-Kadr) kadir gecesinin bin aydan hayırlı olduğu bildirildiğinden müslümanlar bu geceyi Kur'an okumakla, zikirle, namaz kılmakla ve diğer ibadetlerle geçirirler. Hz. Muhammed de bir hadisinde «Kadir gecesini ibadetle geçiren kimsenin geçmiş günahlarının yarlığanacağı»nı bildirdi. Kadir gecesinin ramazan ayının hangi gecesi olduğu kesin olarak açıklanmadı. Bu, müslümanların ramazan gecelerini ibadetle geçirmelerini teşvik içindir. Fakat islâm bilginlerinin büyük çoğunluğu kadir gecesinin ramazanın 27. gecesi olduğunu Hz. Muhammed'in bazı hadislerine dayanarak belirttiler. Kadir gecesinde ibadetlerin yanında dileklerin kabul edilmesi için de dualar edilir. Hz. Muhammed bir hadisinde müslümanlara bu gece «Ya Allah, şüphesiz ki sen çok af edicisin, affı seversin, o halde beni affet» diye dua etmelerini tavsiye etti. (M)

Kadir suresi, Kur'an'ın XCVII. suresi; 5 ayettir. Mekke'de indirilmiştir. Bu surede, Kur'an'ın kadr gecesi indirilmeğe başlandığı, kadir gecesinin bin aydan hayırlı olduğu, bu gecede meleklerin ve Cebrail'in Rablerinin izniyle yeryüzüne indikleri belirtilir. (M)

KADİR HAN, Semerkant hükümdarı (? 947 - ? 1030). Selcuklu hükümdarı Alpas-

lan'ın karısının babası. Gazneli Mahmud ile bütün İran ve Turan meseleleri hakkında anlaşma yaptı (1025). Karahanlılardan ayrılarak Buhara'dan ayrı bir devlet kuran Ali Tekin ile savaştı. (M)

KADİRÎ sıf. ve i. (ar. *ḳādir*'den *ḳādirî*). Din. Abdülkadir Geylânî'nin kurduğu tarikata mensup kimse. *Tarîk-i Kadiri* (veya *Tarîkat-ı Kadiriye*), Abdülkadir Geylânî'nin kurduğu tarikat. (M)

KADİRÎHANE blş. i. (ar. *kādirî* ve fars. *-ḫāne*'den *ḳādirî-ḫāne*). Din. Kadiri tarikatının ikinci pîri sayılan İsmail-i Rumî'nin dervişliğini yaptığı tekke. (M)

Kadirîhane mescidi (Hacıpiri Tekkesi mescidi), İstanbul'da, Cihangir semtinde, Kadirîler yokuşunda mescit. Mescit ve tekke, tosyalı şeyh İsmail Rumî tarafından, Bizans devrine ait bir kilise üzerine, XVII. yy.da yapıldı. Mescidin minaresini, sipahi ağası Mehmed Ağa yaptırdı. 1764 ve 1822 yılında iki kere yandı. Daha sonra Mahmud II zamanında tekrar yanınca Abdülhamid tarafından tamir ettirildi. Caminin duvarları kârgir, çatısı ahşaptır. Haziresinde İsmail Rumî ve diğer bazı kişilerin mezarları vardır. Yokuş tarafında, 1731 yılında yapılan çeşmesi gayet güzeldir. (M)

KADİRİYE i. (ar. *ḳādiriyye*). Tasav. Şeyh Abdülkadir Geylânî tarafından XII. yy.da kurulan bir tarikatın adı.

— ANSİKL. Kısa bir süre içinde başta Hindistan olmak üzere bütün islâm ülkelerine yayılan *kadiriye* tarikatı zikir ilkesine dayanır. Zikirleri cehrîdir (sesli). Kendilerine göre belli törenleri, eğitim ve öğretimleri vardır. Allah ve Resulü'ne karşı derin bir sevgi duymak, Şeriat'ın koyduğu kuralların bazılarını olduğu gibi, bazılarını da yorumlayarak benimsemek gereklidir. Âlemin yaratıldığına, yoktan var edildiğine, insanın ölümünden sonra dirileceğine ve her varlığın gerçek kaynağı olan Allah'a döneceğine inanmak temel ilkedir. İnsan ölümlüdür, beden ruh için sonradan yaratılmış, ruhun korunması için gerekli kılınmış bir kafes'tir. Kur'an bir *mahz-ı hakikat*'tır (gerçeklerin özü, kaynağı). İnsanın, gerçekleri, aklın sınırlarını aşan yüce hakikatleri kavraması için içine kapanması, kendini ilahî bir coşkunluğa (cezbe) kaptırması gerekir. Cezbe, insanın kendi varlığının sınırları dışına çıkarak ilahî âlemde olup bitenleri birer gölge biçiminde *temaşa* etmenin ilk basamağıdır. Cezbeye kapılan insan hem kendini, hem kendi varlığını aşan sırları, Allah'ın izin verdiği ölçüde görme, anlama, sezme yoluna girer. Cezbe bir bakıma *fanî* olan insanın miracı, gönül aynasında ilâhî esrarı sezmeğe başlamasıdır. Kadirîler zikri çok defa toplu yaparlar. Belli bir sıraya göre dizilirler, töreni yönetecek kendi yerinde ayağa kalkar, dervişler belli kurallara göre davranarak ona uyarlar. Kadirî zikri daima ayakta yapılır, zikri görmek isteyenler dergâhta kendilerine ayrılan parmaklıklarla çevrili özel yerlerde otururulardı.

Zikir çok defa özel bir meydanda yapılır, meydanın bir köşesinde *kadirî sancağı*, öteki köşelerinde de özel araçlar, teber, balta, mızrak gibi silâh niteliği taşıyan eşya bulunurdu. Kadirîler, ayrı bir salonda (gene dergâhta) *devran* yaparlardı; devran sırasında kudüm, tef, zil çalınma geleneği vardı.

Mühri kadirî denen bir sikke, pek süslü bir taç ve haydariye veya cüppe giyerlerdi. Kolları oldukça geniş olan bu cübbeler değerli kumaşlardan yapılırdı Bellerine kuşak dolar, şalvar giyerlerdi. Şeyhlerin giydiklerine *lata* denirdi.

Kadirî tarikatına giren bir kimseye, belli ve gerekli basamaklardan geçtikten sonra özel bir törenle, şeyh tarafından hırka giydirilir. Bu işleme *ilbası hırka,* hırka giyene de *lâbisi hırka* adı verilir. Taç giymenin de özel bir töreni vardı. Buna tarikat dilinde *hırkai tarikat* derlerdi. Kadirî tarikatında sonradan konan bir kurala göre dervişlere *icazetname* veya *hilâfetname* vermek gereği de vardı. Kadirî zikrine *deverani zikrî* adı verilir.

Zikir başlayacağı zaman dervişler halka olarak oturur, şeyh salona girer. Eşrefoğlu Rumî'nin ilahîsi okunur, şeyh tarafından fatiha ve salâvat okunuı sıra İsmi Celâle gelince dervişler hemen ayağa kalkar, ellerini birbirlerinin omuzlarına koyarak *hu hu hu* diye hep bir ağızdan zikre başlarlar. Hu çekilirken gözler kapanır, başlar *lâilahe illallah*'ı temsil edecek biçimde sağa sola sallanılır. Kadirîlerde zikir dört türlüdür. Hafi (gizli, sessiz), cehrî (açık, sesli), kalbî (gönülden, kendi kendine), lisanî (dille sözleri söyleyerek). Zikrin böyle dört türlü ve dört dönemli olmasını kadirîler Hz. Muhammed'in ilk dört halifesi olan Ebubekir, Ömer, Osman, Ali'ye bunu dört ayrı yolla öğretmesine bağlarlar. Kadirîlerde bir de *evrad* vardır ki bu, dervişlerin her gün okuması gereken ayet ve hadisleri gösterir. Pek çok türleri olan evrad, tarikat şeyhleri vepa pirleri tarafından, tarikat inançlarına göre düzenlenirdi. Kadirî tarikatına bağlı dervişlerin dince kutlu sayılan günlerde toplu olarak veya tek tek evradı okuması gereklidir. Evrad okunurken peygambere dua etme zorunluğu vardır. Bu duaya kendi dillerince *tesliye* veya *salât* adı verilir. Hz. Muhammed'in her adı geçtikçe *sallallahu aleyhi ve sellem* denilir. Kadirî evradını her kadirî sabah namazından sonra, ayrıca her gün uygun bir zamanda tekrarlamak zorundadır. Kadirî evradı genellikle Arapça okunur. Zikir törenleri sırasında okunan *evrad-ı yevmiye*'den (günlük virdler) birinde *salât selâm senin üzerine olsun* anlamına gelen arapça ibare *ya resulullah, ya habibullah, ya halilullah, ya nebiyullah, ya safiyullah, ya hayri halakullah, ya nuri arşullah, ya emini vahyullah* gibi deyimlerin sonuna getirilerek tekrar edilir.

Şeriata en çok bağlı kalan tarikatlardan biri olan Kadirîlik bu niteliği yüzünden kolayca yayılmış, özellikle sünnîler arasında büyük ilgi görmüştür. Birçok büyük mevki sahibi devlet adamının da bağlı bulunduğu Kadiriyenin yirmiye yakın kolu vardır. Bu tarikatın *Hazreti İmamı Ali* ile başlayıp *Hazreti Seyyid Abdülkadir Geylânî* ile biten on üç kişilik bir tarikat silsilesi vardır. (→Bibliyo.) [M]

KADİRLİ, Akdeniz bölgesinde (Adana ili) ilçe merkezi şehir; 27 795 nüf. (1970). Ceyhan ırmağının kollarından Savrun çayının doğusunda; yüksl. 100 m. Adana'ya biri Kozan, diğeri Ceyhan üzerinden olmak üzere iki ayrı yolla bağlıdır. — *Kadirli ilçesi,* 1 497 km², 85 136 nüf. Bir bucağı, 67 köyü vardır. Buğday ve çeltik tarımı. Pamuk ekimi. (M)

KADİRŞİNAS blş. sıf. (ar. *ḳadr* ve fars. *şinās*, bilen'den *ḳadirşinās*). Değerbilir: *Arkadaşım kadirşinas bir insandır. Eşanl.* KADİRBİLİR.

◆ **Kadirşinaslık** blş. i. Değerbilirlik: *Muhabbet ve samimiyet ve itimadı bir defa daha göstermekle yüksek kadirşinaslığınızı ispat etmiş oluyorsunuz* (Atatürk). *Esk.* Kadirşinasî. (M)

KADİSİYE (EL—), Irak ve el-Cezire'deki (Mezopotamya) çeşitli yerlerin adı: — Irak'ta küçük bir kasaba; Dicle'nin doğu kıyısında, eski Samarra'nın 12 km güneybatısında. Kadisiye'nin tarihi genellikle Samarra tarihi ile birlikte yürüdü. Kasabanın surları sekiz köşelidir; her köşede 16 küçük burç vardır. Araştırıcılar, bu surların Abbasîler tarafından yaptırıldığını ortaya koydular. — Irak'a bağlı bir kasaba; Kûfe'nin güneybatısında. Sasanîler çağında Kadisiye, İran imparatorluğunun önemli bir sınır şehri idi. İslâmiyet çağında burada yapılan Arap-İran savaşıyle ün kazandı. Araplar bu savaşla Fırat ve Dicle yöresine karşı en iyi şartlarla ikinci büyük sefere başladılar. Sâd İbni Ebi Vakkas kumandasındaki islâm ordusu, Sasanîleri büyük yenilgiye uğrattı. Sasanî kumandanı Rüstem Zâl, esir alınarak öldürüldü (637). [M]

KADİŞA, Lübnan'da ırmak, vad Ebu Ali'nin yukarı kısmıdır; Trablus'un güneydoğusunda. Irmağın içinde aktığı 200 m derinliğindeki boğaz, Lübnan'ın kutsal vâdisidir: marunî keşişlerinin burada kazdığı mağaraların yerine sonradan manastırlar kuruldu. Deyr Kannubin'deki manastırda marunî patriklerinin mezarları vardır. (L)

KADİT veya **KADİD** sıf. (ar. *ḳadd*'den *ḳadîd*). Zayıf, kuru: *Fırçam, kadid bir ağacın hasta dalı / Destimde müşteki heyecanlarla titriyor* (Tevfik Fikret).

— DEY. *Kadidi çıkmak,* çok zayıflamak; bir deri bir kemik haline gelmek, iskeleti çıkmak: *Yıllar süren hastalıktan kadidi çıkmış, çok çökmüştü.*

◆ İ. *Esk.* Güneşte veya hafif alevde kurutulmuş et. ‖ İnsan veya hayvan iskeleti. (M)

KADİYEVKA, esk. **Sergo,** **S.S.C.B.**'de (Ukrayna) şehir, Donbas'da, Lugansk'ın batısında; 180 000 nüf. Metalürji. (L)

KADİZ. Coğ. Bk. CADİZ.

KADLUBEK (Wincenty), polonyalı kronikçi (Karvov, Opatov yakınları 1160 - Jedrzejow manastırı 1223). Krakow (Harkof) piskoposu (1208); daha sonra Cîteaux'da bir manastıra çekildi (1218). 1206'ya kadar Polonya tarihini anlatan bir kronik yazdı. (L)

KADMEİA. Esk. coğ. Thebai'de hisar, Boiotia'nın merkezi; adını efsanevî kurucusu *Kadmos*'tan almıştı. (L)

KADMİYA i. (yun. *kadmeia,* kalamin > fr. *cadmie*'den). Temel maddesi çinko oksit olan yeşil renkli kurum; yüksek fırınların bacasında birikir veya kurşun, bakır fırınlarının dumanlarından filtre edilerek toplanır. (Kadmiyum, kadmiya'nın bileşiminde keşfedilmişti. Göz tedavisinde kullanılan kadmiya, *tutya* ve *nihilum griseum* diye de adlandırılır.) [L]

KADMİYUM i. (fr. *cadmium*). Maden yataklarında birlikte bulunduğu çinkoya benzeyen beyaz maden. Bk. ANSİKL.

— Teknol. *Kadmiyum kaplama,* madenî bir yüzeyi, elektrolitik bir kadmiyum tabakasıyle kaplama. (Bk. ANSİKL.) ‖ Bu işlemin sonucu.

— ANSİKL. Kim. ve Metalürji. ● *Özellikleri. Kadmiyum,* atom numarası 48, atom ağırlığı Cd = 112,41 olan kimyasal elementtir. 1817'de, Hannover'li eczacı Stromeyer tarafından bulundu ve Hermann tarafından incelendi.

Kadmiyum, kalay görünüşünde çok parlak bir madendir. Özgül ağırlığı 8,6'dır; 320°C'ta ergir; 778°C'ta portakal rengi buharlar yayarak kaynar. Soğutulduğu zaman düzgün sekiz yüzlü billûrlar halinde yoğunlaşır. Kolay işlenir, tel haline gelebilir; bir kâğıdın üzerine sürüldüğü zaman gri bir iz bırakır. Havadan az etkilenir, yüksek sıcaklıkta yanar ve bellibaşlı asitlerde çözünür. Tuz çözeltilerine çinko etki ettirilince çökelir. Kadmiyum, bileşiklerinde iki değerlidir.

Tabiatta sülfür halinde (*greenockit*) bulunur, fakat daha çok blend ve kalaminlerde çinkoya eşlik eder.

● *Kadmiyum bileşikleri.* Oksidi CdO, kadmiyumun yakılması veya karbonatının kavrulmasıyle elde edilen kahverengi bir tozdur. Hidrojen ve karbonla kolayca indirgenir. Çinko oksit güç indirgendiği için, bu özellik kadmiyumun çinkodan ayrılmasını sağlar. Kadmiyum hidroksit $Cd(OH)_2$, jelatin görünüşünde beyaz bir çökeltidir. Çözünmüş bir kadmiyum tuzuna bir alkali hidroksit'in etkimesiyle meydana gelir. Amonyakta çözünür.

Kadmiyum sülfür CdS tabiatta bulunur; hidrojen sülfürün bir tuz çözeltisine etkimesiyle çökelti halinde de elde edilebilir. Böylece boyacılıkta ve patlayıcı maddelerin hazırlanmasında kullanılan kadmiyum sarısı meydana gelir. Bu madde aynı zamanda, çözünmüş kadmiyum tuzlarının tanınmasında kullanılır.

Tuzları arasında ayrıca kadmiyum klorür $CdCl_2$, fotoğrafçılıkta kullanılan kadmiyum iyodür CdI_2 ve tıpta, çinko sülfat ile aynı alanlarda kullanılan kadmiyum sülfat $CdSO_4$ sayılabilir.

● *Sanayide üretimi.* Kadmiyum genellikle çinko metalürjisinin bir yan ürünüdür. Kadmiyumlu çinko cevherlerinin indirgenmesi sırasında, çinkoya göre daha uçucu olan kadmiyum, damıtmanın başlangıcında meydana gelen az çok oksitlenmiş tozun içinde toplanır. Bu toza *kadmiya* denilir ve bileşiminde yüzde 15'e kadar kadmiyum bulunabilir. Kömürle ısıtılarak indirgendikten ve ayrımsal bir damıtma uygulandıktan sonra, yüzde 99 saflığında maden kadmiyum, kurşun ve bakır işleyen fabrikaların duman ve tozlarından da elde edilebilir. Bunun için 2 metot vardır:

1. *çinko ile çöktürme.* Tozlar, 60°B'lik sül-

fürik asit içinde çözelti haline getirilir. Çözeltinin arıtılmasından sonra kadmiyum, çinko yaprakları üzerinde çökelir. Maden damıtma yoluyle arıtılır;

2. *elektroliz metodu.* Tozlar sülfürik asit içinde çözelti haline getirilir; çözelti arıtılır ve kadmiyum elektrolizle çöktürülür. Biriken kadmiyum çökeltisi, koruyucu bir yağ tabakası altında ergitilerek çubuklar halinde dökülür.

● *Kullanıldığı yerler.* Çelik üzerine ince tabakalar halinde uygulanan kadmiyum (elektrolitik kadmiyum kaplama), çeliği nemden ve atmosfer korozyonlarından korur. Nikel - kadmiyumlu akümülatörlerin negatif elektrotunda da kadmiyum kullanılır. Maden halindeki kadmiyum, gıda maddelerinin ambalajlanmasında kullanılmamalıdır; hattâ buharları ve tuzlarından bazıları da zehirlidir.

Kurşun, kalay, bazen çinko ve antimonla, genellikle lehim ve kaynak olarak kullanılan ergime noktası düşük alaşımlar (ötektik alaşımlar) meydana getirir. Meselâ, yüzde 18 kadmiyum, yüzde 80 kurşun ve yüzde 10 kalay veya yüzde 18 kadmiyum, yüzde 80 kurşun ve yüzde 2 çinkodan meydana gelen alaşımlar, kurşun alaşımlarının lehimi olarak, kadmiyum-çinko alaşımları ise çelik ve hafif alaşımların kaynaklarında (yüzde 20 ile 60 kadmiyum, yüzde 20 ile 80 çinko ve yüzde 30 kalay) kullanılır. [Bk. *Ergiyebilen* ALAŞIM'*lar*.] Makinelerde kullanılan yatak alaşımlarının bileşiminde de, bu yatakların mekanik ve sürtünme özelliklerini artıran kadmiyum bulunur. Meselâ, kalay oranı fazla yatak alaşımlarına yüzde 1 kadmiyum katılır. Son zamanlarda otomobillerin ana yataklarında, kadmiyum oranı yüksek, yüzde 3 nikelli alaşımlar kullanılmaktadır. Kadmiyum bazı madenlerin (alüminyum, nikel, bakır, gümüş) dökümünde oksit giderici olarak kullanılır. Yüzde 1 oranında kadmiyum katılmış bakır, yüksek elektrik iletkenliğini korur ve üstün mekanik özellikler gösterir, bu sebeple birçok elektrik malzemesinin ve havaî hatların tel ve kablolarında kullanılır.

● *Üretim.* Dünya üretimi yılda 6 milyon ton kadardır. Bunun yarıdan fazlası A.B.D. tarafından üretilir.

— Fiz. Dalga boyu büyük bir kesinlikle ölçülmüş olan (6 438, 4 966 angström) kadmiyum tayfının kırmızı çizgisi tayf ölçümünde dalga boylarının tayini için temel ölçü birimi olarak kullanılır.

— Nükl. Kadmiyum yavaşlatılmış nötronlarının büyük soğurma gücü sebebiyle reaktörlerde kontrol çubuğu olarak çok kullanılır; aynı şekilde ölçme âletlerinin nötronlardan korunmasında da işe yarar.

— Teknol. *Kadmiyum kaplama,* sanayide, 1925 yılından bu yana, özellikle çeliği kaplamak için uygulanır. Yüzeyleri koruma özelliği, aşağı yukarı çinkoya eşittir. Sertliği az olduğu için, sürtünme etkisinde kalan parçalara kadmiyum kaplama yapılmaz. Atmosferin ve özellikle tuzlu ortamın korozyon etkilerine karşı koruma kabiliyeti gösterdiğinden, araba, vapur, sinema âletleri, silâh gibi parçalara da uygulanır. Bakır ve alüminyum alaşımlarının kadmiyumla çok iyi örtülebilmesi sebebiyle, birçok elektrik ve uçak malzemesi kadmiyumla kaplanır. En çok kullanılan banyolar kadmiyum siyanür (litrede 40 ile 60 gr), sodyum siyanür (litrede 50 ile 100 gr), sodyum hidroksit (litrede 20 ile 80 gr) çözeltileridir. Bu banyolara, parlaklık ve sertliğini arttırmak için mineral veya organik etkenler katılır.

— Toksikol. Çözünen kadmiyum tuzları, sindirim yollarını tahriş eder ve kalp reflekslerinde düzensizlik yaratır. Kadmiyum buharları da kemik dokusunda bozukluklara yolaçar. Dokularda (karaciğer, böbrekler) depo edilen kadmiyum, radyasyonların etkisiyle radyoaktif hale gelir ve o halde kalır. (L)

KADMOS, Eski Yunanistan'da medeniyeti yayan efsane kişilerinden biri. En geçerli inanışa göre, Fenike kralı Agenor'un oğlu. Zeus tarafından kaçırılan kız kardeşi Europe'yi aramağa çıktı, Delphoi'de tanrılar, bu işten vaz geçmesini, karşısına çıkacak ilk ineğin peşinden gitmesini ve ineğin durduğu yerde bir şehir kurmasını emrettiler. Böylece Boiotia'da, sonradan Thebai'nin müstahkem mevkii haline gelen Kadmeia'yı kurdu. Öldürdüğü bir ejderin dişlerini toprağa ekti, bu dişlerden çıkan silâhlı adamlar birbirleriyle vuruşmağa başladılar; sonunda sağ kalan beş kişi Thebai'nin soyluları oldu. Kadmos sekiz yıl Ares'e hizmet ederek sebep olduğu bu kıyımın cezasını ödedi, sonradan Ares ve Afrodit'in kızı Hermione ile evlendi ve tanrıların çoğundan düğün armağanları aldı. Daha sonra Thebai'den ayrılarak İllyria'ya çekildi. Yaşlanınca, bilgelik sembolü olan yılan şekline girdi ve Elysion cennetine götürüldü. Medeniyetin ilerlemesinde Kadmos'un büyük yararları olduğu söylenir: şehirler kurmuş, öküz koşma ve çift sürme sanatını, maden işletme usullerini bulmuş, alfabeyi ve maden döküm sanatını icat etmiş veya başka milletlerden aktarmıştır. Atina'da Kekrops'un, veya Argos'ta Danaos'un olduğu gibi, Kadmos da Orta Yunanistan'da, özellikle Thebai'de Yunanlıların ilkel tarımı üstündeki doğu etkisini temsil ediyordu. (L)

KADMOS, M.Ö. V. yy. başında, İstanköy'de (Kos) pers kralı adına hüküm süren tiran. Sonradan, vatanı olan Sicilya'ya çekildi. Syrakusai'li Gelon, zafer kazandığı takdirde Kserkses'e verilmek üzere üç gemi dolusu hediye ile birlikte Kadmos'u Yunanistan'a gönderdi. Kserkses yenilince Kadmos bütün hazineyi olduğu gibi Gelon'a geri getirdi. (L)

Kadmos alfabesi, Yunanlıların on altı harften meydana gelen ilk alfabesi. (L)

KADMOS'LULAR, Kadmos soyundan gelenler ve teşmil yoluyle, bütün Thebai'liler. (L)

KADMOS Miletos'lu, yunanlı tarihçi (M. Ö. VI. yy. başı), Miletos'un ve İonia şehirlerinin kuruluşunun nesir halinde tarihini yazdı. Bu eserle, tarih efsaneden ayrılmış oldu. (L)

KADOS i. (yun. k.). Metrol. Atinalılar tarafından kullanılan, yaklaşık olarak 32 litre değerindeki sığa ölçüsü. (L)

KADOSA (Pal), macar bestecisi ve piyanocusu (Leva [bugün Levice, Çekoslovakya] 1903). Kodaly'nin öğrencisi, Budapeşte'de öğretmen. İlk Bartok festivalini düzenledi (1948). İlk eserleri Bartok ve Kodaly'nin karma izlerini taşır, iki opera (*Huszt'un Serüveni,* 1951), birçok senfoni, senfonik parçalar, üç piyano ve iki keman konçertosu, kantatlar, üç yaylılar dörtlüsü, sonatlar, süitler ve piyano etütleri besteledi. (L)

KADOŞ i. (ibranîce *kadaş,* kutsal). Eski iskoç âyin usullerine bağlı Masonluğun, Masonlukça kabul edilmiş yüksek derecesi. (Kadoş otuzuncu şuradır.) [L]

KADR i. Bk. KADİR.

KADRAN i. (lat. *quadrare,* kareleşmek > *quadrans* > fr. *cadran*). Saat, pusula, kronometre v.b. göstergeli âletlerde, üzerinde rakamların ve bölümlerin bulunduğu yuvarlak düzlem: *Saat fikrini tam verebilmek için giriş kapısına da tam bir kadran manzarası verdim* (A. H. Tanpınar). *Duvar saatinin kadranı.* ‖ *Güneş kadranı.* Bk. GÜNEŞ *saati.* (M)

KADRANLI sıf. (*kadran*'dan *kadran-lı*). Kadranı olan.

— Ask. *Kadranlı nişangâh,* nişan eğitiminde, üzerinde daire biçiminde göstergeler taşıyan tahta hedef.

— Fiz. *Kadranlı barometre.* Bk. BAROMETRE. (M)

KADRAT veya **KATRAT** i. (fr. *cadrat*'dan). Matbaac. Dizgi ve tertip işlerinde kullanılan ölçü birimi. (Bir kadrat 12 punto* ve 4,510 8 mm'ye eşittir.) ‖ *Yarım kadrat,* kalınlığı kadratın yarısı kadar olan küçük kadrat. (L)

KADRATİP i. (fr. *cadratype*). Ortak verilerden yararlanarak çeşitli belgelerin (faturalar, sevk etiketleri, günlük satış belgesi, ambar çıkış fişi) çoğaltılmasına yarayan, bir delikli kart okuyucusu ve birbirine bağlı birçok yazı makinesinden meydana gelen bileşik makine. (L)

KADRİ BEY, Trabzon valisi (1843-1902), vezir Edhem Paşanın oğlu. Maliye kaleminde bulundu. Daha sonra maliye müsteşarı, Aydın defterdarı ve Maliye meclisi üyesi oldu. Aydın defterdarı iken Sisam ayaklanmasını bastırmakla görevlendirildi. Başarı kazandı. İkinci defa maliye müsteşarlığına getirildi (1892). Aynı yıl Trabzon'a vali olarak gitti. Bu sırada Trabzon, Makedonya kadar karışık bir vilâyet idi. Orada valilik ettiği sürece eşkıyalarla uğraştı, kanun dışı cezalar vermeğe kalkınca çevrenin ilerigelen ailelerinin direnişiyle karşılaştı. On yıl Trabzon'da kaldı. Kızdıklarına, sevmediklerine dayak attı. Bir ara Maçka ile Trabzon arasında yolunu kestiler. Hiç bir imar hareketine girişmedi. Halkın saraya şikâyeti üzerine Trabzon'dan alındı. (M)

KADRİ BEY Mızıkalı, türk bestecisi (1917). Mızıkayı Hümayundan yetişti, tekkelerde zakirlik yaptı. Besteleri vardır. (M)

KADRİ ÇELEBİ Âmâ, türk bestecisi (XVII. yy.). 200 Kadar eser besteledi. Bugüne gelen eserleri birkaç parçadır: *Neva Aksak Semai; Nikriz Nakış Yürük Semai; Acem Nakış Yürük Semai.* (M)

KADRİKROMİ i. (fr. *quarichromie*). Dört renkli baskı; trikrominin üç rengi olan sarı, kırmızı, maviye mücessemliği artıracak bir bir siyah veya başka bir koyu renk katılır. (L)

KADRİL i. (isp. *cuadrilla,* dört kişinin biraraya gelmesi). Eski kontradans'lardan türeme figürler icra eden çiftler; çiftlerin toplam sayısı 4, 6, 8 v.b. gibi bir çift sayı olur. (Bk. ANSİKL.) ‖ Bir kadril topluluğunun peş peşe icra ettiği figürler dizisi.

— ANSİKL. *Kadril* Fransa'da XVIII. yy. sonunda, İngiltere'de 1815'e, Almanya'da ise 1820'ye doğru ortaya çıktı; o zamanlar kadril, *pas d'été, poule, pastourel, pantolon* figürlerinden başka beşinci ve altıncı figürleri meydana getiren (*ad libitum*) final ile *galop*'u da kapsamaktaydı. Amerikan kadrili, Süvariler kadrili, Saray kadrili gibi birçok çeşitlemesi çıkan bu dans türünü, Musard (öl. 1859) en yüksek seviyesine çıkardı. (L)

KADRİ NÂSIH, Hoca Kadri de denir, Jöntürklerden, İttihat ve Terakki cemiyeti Kahire şubesi başkanı (Bosna 1860 - Paris 1918). Öğrenimini İstanbul'da yaptı. Bir süre burada ders verdikten sonra Abdülhamid II'nin baskısına dayanamayarak Mısır'a kaçtı. Dersleri ve yazılarıyle hıdivin dikkatini çekti ve çocuklarının öğretmeni oldu. Jöntürkler ile ilişkileri bu dönemde başladı. *Terakki* gazetesinde birçok yazı yayımladığı gibi, İttihat ve Terakki şubesinin gelişmesi için hıdivden para yardımı da sağladı. Abdülhamid II tarafından Damad Mahmud Paşa ve şair Hüseyin Sîret ile birlikte Hoca Kadri de cinayetle suçlandı.

İttihatçıların iktidarı ellerine geçirmelerinden sonra da onların keyfî idaresine karşı çıktı. (M)

KADRİ PAŞA, türk devlet adamı (öl. 1659). Osmanlı sarayında kapıcılar kethüdası görevinde bulundu. Gittikçe ilerleyerek, önce Silistre beylerbeyi oldu (1656); sonra da vezirlik rütbesi ile Şam valisi (1657) tayin edildi. (M)

KADRİ PAŞA, Mehmed, Cenanîzade, türk sadrazamı (Gaziantep 1832 - Edirne 1883). Kıbrıs mutasarrıfı İshak Hakkı Paşanın oğlu. Öğrenimine Gaziantep'te başladı. Gaziantep'te sırasıyle nüfus kâtipliği, nüfus nazırlığı ve idare meclisi üyeliği yaptı. İstanbul'a gelince Babıâli Tercüme odasında görev aldı. Kıbrıslı Mehmed Emin Paşanın başkanlığındaki Meclisi Âli mütercimliğine getirildi. Rumeli'deki halkın durumunu incelemek için Varna, Rusçuk, Şumnu, Vidin, Niş, Manastır şehirlerini dolaştı. Kayınpederi Girit valisi Hekim İsmail Paşanın kapı kethüdası oldu (1861). Sonra Bahriye Ticareti meclisi başkanlığına tayin edildi. *Tercümanı Ahvâl* gazetesi sahibi Agâh Efendi azledilince de onun yerine postahane nazırı oldu. Girit ihtilâli üzerine iki defa Girit'e gitti. Tersanede Bahriye idare meclisi başkanı, Şûrayı Devlet üyesi oldu. İran ile Osmanlı devleti arasındaki bazı meseleleri incelemek için Bağdat'a ve İran sınırına gönderildi. Görevini bitirdikten sonra İstanbul'a döndü (1870). Nafıa nezareti müsteşarlığı, Altıncı Belediye dairesi başkanlığı, iki defa da şehreminliği görevlerinde bulundu. Sıvas valili-

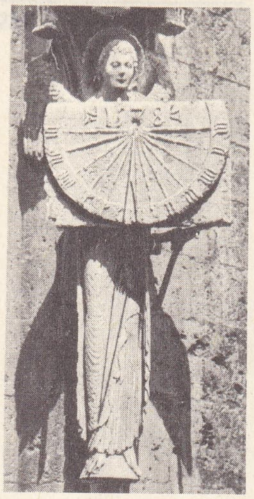

«Melek'li Kadran» Chartres katedrali, Fransa

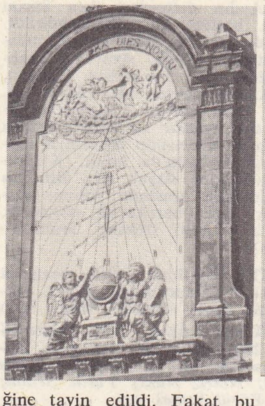

Jean Picart'ın 1767'de yaptığı eski Sorbonne'un güneş kadranı, Nice rasathanesi, Fransa

ğine tayin edildi. Fakat bu görevi kabul etmeyince Bağdat valiliğine getirildi (1879). Aynı yıl Ticaret-Ziraat-Orman ve Meadin nazırlığına ve nihayet sadrazamlığa tayin edildi (1882). Bu görevden azledilince Edirne valiliğine gönderildi, orada öldü. (M)

KADRİ RAŞİD PAŞA, türk hekimi (İstanbul 1877 - öl. 1948). Soğukçeşme Askerî rüştiyesiyle Kuleli Askerî idadîsinde okudu, Askerî tıbbiyeye girdi ve üçüncü sınıfta iken Paris'e kaçarak tıp tahsiline orada devam etti. Öğrenimini bitirdikten sonra İstanbul'a döndü (1907). Paris'te iken iç hastalıkları ve çocuk hastalıkları kliniklerinde ihtisas yaptı. Türkiye'ye dönünce ihtisasıyle ilgili görevlerde bulundu. 1908 İnkılabından sonra Şişli Çocuk Hastahanesi Dahiliye kliniği şefi oldu. 1915'te de Tıbbiye'de çocuk hastalıkları hocalığına tayin edildi. Üniversite devriminde emekliye ayrıldı. Paris, İspanya, ve Belçika tıp dergilerinde yayımlanan incelemeleri vardır. Birçok uzman çocuk hekimi yetiştirmiştir. (M)

KADRİYE SULTAN (Ârife), osmanlı hanedanından, müzisyen (İstanbul 1895 - Nice 1939). Abdülmecid I'in torunudur. Piyano için çeşitli parçalar besteledi; Türkiye'den ayrıldıktan sonra (1924), İsviçre'de piyano ve musiki öğreterek hayatını kazandı. (M)

KADRO i. (ital. *quadro*, dört köşe nesneden). Kamu hizmetlerinin devamlı ve düzgün bir şekilde görülmesini sağlamak üzere, bu hizmetlerin yerine getirilmesi için gerekli şahısları sayı, nitelik ve derecelenriyle, bu şahısların uhdelerideki ödev yetki ve sorumlulukların tümü: *Enstitünün personel meselesinin ve kadro işlerinin bizi çok yoracağını daha evvelden tahmin etmiş, bu yüzden mümkün mertebe çok dar bir kadro ile işin başlamasını istemiştim* (A. H. Tanpınar). [Bk. ANSİKL.] || *Kadroya girmek*, kadronun fertleri arasına dahil olmak: *Bir aylık deneme devresinden sonra kadroya girdik.* || *Kadroya dahil*, kadroya girmiş olan: *Daha memur kadrosuna dahil değil.*

— Ask. *Kadro eksiltmesi*, bir ordunun mevcudunda indirim yapılarak belirli sayıda subay ve assubayın görevine son verilmesi. Bk. ANSİKL.

— Denizc. *Kadro dışı kalma*, geminin, isim listesinden çıkarılması.

— Huk. *Kadroların sınıflandırılması.* Bk. ANSİKL.

— Teknol. Bisiklet ve motosiklet. Bir bisiklet veya motosikletin iskeletini meydana getiren boruların tümü. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Ask. *Kadro eksiltmesi.* Kadro sayısında indirim yapılmasıyle ilgili idarî tedbirler, bu kadroların sayısını belirleyen kanunlarla çelişmeli olacağı için, kadro eksiltmelerinin de kanun konusu olması gerekir. Bu çeşit kanunlar çok zaman savaşlardan sonra ve bütçe zorunlulukları dolayısıyle veya siyasî mülâhazalarla çıkarılır. Meselâ Fransa'da 1815'te aylıkların yarısının verilmesi ve 1940 mütarekesinden sonra alınan kararlar, bu çeşit sebeplere dayanıyordu. Fransa'da en önemli kadro eksiltme hareketi, 2 kasım 1945 kanunlarıyle alınan ve 14 000 subayı ilgilendiren karardır. Bu kanun, Fransız Direnme teşkilâtından olanların kadrolara alınmasını, buna karşılık da ülkenin kurtuluş savaşlarına fiilen katılmamış olanların kadrolardan elenmesini sağlamak amacıyla çıkarılmıştı. 1963'te Cezayir savaşının sonunda da, kara ordusu mevcutlarının birden azalması dolayısıyla buna benzer bir karar alındı.

— Huk. *Kadro kavramı*, genel olarak, klasik devlet memuru kavramıyle doğrudan doğruya ilgilidir. Çünkü kamu personeli içinde memurların ayrı bir yeri ve önemi vardır. (Bk. MEMUR.) Devamlılığı gerekli olan kamu hizmetlerine daimî surette bağlı ve hizmetin devamlı bir unsuru haline gelmiş bulunan kişiler, memur durumundadırlar. İşte, bir kamu hizmetini kuran kanunkoyucu veya yetkili kıldığı idare, bu hizmetin görülmesi için gerekli olan kişilerin sayılarını, niteliklerini ve derecelerini gösteren bir kadro düzenler. Bu kadro, yeni ihtiyaçların ortaya çıkması ile değiştirilinceye kadar daimî ve sabit kalır. Bu kadrolar, kanunla veya yetki verilmişse idarenin yapacağı, genel ve objektif nitelikteki düzenleyici işlemlerle ortaya konur ve kamu hizmetinin iskeletini meydana getirir. Çeşitli hizmetlerin biraraya gelmesiyle de, devletin idare kadrosu belirir. Yeni ihtiyaçların gerektirmesi halinde, herhangi bir objektif işlemin değiştirilmesinde olduğu gibi, kadrolar da değiştirilebilir; genişletilerek, daraltılabilir. Türkiye'de 657 sayılı Devlet Memurları kanunu ile 1322 sayılı Genel Kadro kanunu, kamu personelinin büyük bir kısmı bakımından, kadroları tespit etmiş bulunmaktadır. Ancak, gerek Devlet Memurları kanunu, gerekse Genel Kadro kanunu, personel reformu konusunda yapılan çalışma ve araştırmaların sonucu olarak, kısmen de olsa, Amerika Birleşik devletlerindeki ilke ve uygulamalardan ilham alınarak hazırlandı. Bu sebeple de kadro ve sınıflandırma meselesi ortaya çıktı. Devlet Memurları kanunu, bu kanunla bağlı olan kurumlarda, devlet kamu hizmetlerinin gerektirdiği bütün görevler için, görev yerleri belirtilerek kadroların tespit olunacağını hükme bağlamaktadır. Bu hükme uyularak da genel ve katma bütçeli kuruluşlarla, bunlara bağlı döner sermayeli kuruluşlar, kefalet sandıkları ve beden terbiyesi bölge müdürlüklerinde görevli devlet memurlarının kadroları, cetveller şeklinde Genel Kadro kanunu ile gösterilir. Kanuna tabi olan bu kurumların, görev yapmasına yetecek kadrolar, görev yerleri belirtilmek suretiyle, ilgili kurum, Maliye bakanlığı ve Başbakanlık Devlet Personel dairesi yetkili temsilcilerinin birleşik kararı ile hazırlanmıştır.

● *Kadroların sınıflandırılması* bakımından türk sisteminin ilham aldığı Amerika Birleşik devletlerinde şu ilkeler kabul edilmektedir: sınıf; ödev ve yetkileri, giriş sınavları, maaşları, yükselme ve yer değiştirmeleri gibi hususlarda aynı işleme bağlı olmalarını gerektirecek derecede birbirine benzeyen kadroların teşkil ettiği gruba denir. Amerikan sisteminde, sınıflandırılan husus, kadroları işgal eden memurlar değil, bu kadroların gerektirdiği ödev, yetki ve sorumluluklardır. Şu halde, bu sistemde, memurların kişisel niteliklerine göre bir sınıflandırma söz konusu değildir. Amerikan sisteminde esas olan, kadroyu işgal edenin rütbe veya unvanı olmadığından, kadrolar henüz doldurulmadan sınıflandırılabilir. Bunun sonucu olarak da, bir kadroya tayin edilen kişi, o kadronun gerektirdiği niteliklere sahip bulunmasa dahi, kadronun sınıfında bir değişiklik meydana gelmez. Keza, bir kadroya tayin edilen memur, o kadronun aradığı niteliklerin üstünde niteliklere sahip olsa veya başarısıyle bunu ispat etse dahi, kadronun dahil olduğu sınıf değişmez. Kadroların bu ilkelere uygun olarak sınıflandırılmasında esas, birbirine benzeyen kadroları, idarî teşkilâtın neresinde olursa olsun birarada düşünmektir. Türkiye'de kadroları tespit eden Genel Kadro kanunu, Devlet Memurları kanununa uygun olarak yapılan sınıflandırmayı esas almış ve kadro dağıtımını buna göre yapmıştır. Bu şekilde kadrolar, genel idarî hizmetler, sağlık hizmetleri, eğitim ve öğretim hizmetleri, teknik hizmetler, hâkim ve meslek memurları, din hizmetleri, yardımcılar olarak sınıflandırılmışlardır. Genel Kadro kanununun öngördüğü kadrolar, kanunun yürürlüğe girdiği tarihte görevde bulunan devlet memurlarının, Devlet Memurları kanunu uyarınca intibakları için kullanılmış ve intibaklar sonunda boş kalan kadroların tamamı Bakanlar kurulu emrinde bloke tutulmak üzere, kurumlarınca Maliye bakanlığına bildirilme zorunluğu konmuştur. Ancak intibaklar sırasında, gerektikçe Bakanlar kurulunun bloke ettiği kadrolarda sınıflar ve kuruluşlararası aktarmalar yapılması mümkündür. Ayrıca, kamu görevlerinin yürütülmesi bakımından zorunlu görüldüğü takdirde, bu kadrolardan bazıları, Maliye bakanlığı ve Devlet Personel dairesinin görüşüne dayanılarak Bakanlar kurulunca serbest bırakılır. Genel Kadro kanununun yürürlüğe girdiği tarihte, kuruluş kanunu ve kadroları bulunmayan bakanlıklar için, adı geçen kanunla verilen veya verilecek olan kadrolara, ilgili bakanlar tayin etme yetkisine sahiptirler. Amerikan sisteminden ilham alınarak getirilen yeni personel rejiminde, tenkidi gerektirir birçok hususlara işaret edilmektedir. Bunların başında kadro meselesi gelmektedir. Gerçekten yeni sistemin en büyük sakıncası, bakanlıklar ve kamu tüzel kişilerinin kendi yapılarını meydana getiren teşkilât kanunları üstündeki yetkilerini daraltmış olmasıdır. Bütçe dolayısıyle her yıl Başbakanlık ve Maliye bakanlığı, bu teşkilât üstünde birtakım işlemler yapabilmekte ve memurlar her yıl bir değişiklik tehlikesi karşısında kalmaktadırlar. Zira, bütçelerin teşkilât kanunları esas tutularak hazırlanması gerekirken, kadroların her yıl bütçeye göre dağıtılması ilkesi kabul edilmiştir. Memurlar kadrolara daimî olarak girmiş, kadro ile kaynaşmış olduklarından, bu durumun memur teminatı bakımından sakıncalı olduğu ve memurluk görevinde istikrarı zedelediği ileri sürülmektedir. Bk. MEMUR.

— Teknol. *Kadro* bir bisiklette, şasinin otomobilde yaptığı görevi görür; aracı meydana getiren bütün elemanları taşır ve eğilmezliğiyle aracın yol tutumuna yardımcı olur. Kadro genellikle çelik borudan yapılır; çünkü alüminyumlu alaşımlar, dayanıklı, hafif ve paslanmaz olmasına rağmen boruların birleştirilmesinde maliyeti arttırıcı güçlükler gösterir. Bu borular sert lehim veya oksiasetilen kaynağı ile birleştirilir.

Alüminyum alaşımdan yapılan kadroda, borular rakor ve civatalarla birbirine bağlanır; yalnız, bağlantı elemanları sebebiyle kadro ağırlaştığından, hafiflik bakımından elde edilen kazanç kısmen kaybolur.

Başlangıçta bisiklet kadrosundan türetilen motosiklet kadrosu da uzun süre aynı teknikle yapıldı. Bugün bile boru kadro söz konusu olduğu zaman iki yapım arasında büyük bir fark yoktur.

Bazen kadro preste çekme saçtan yapılır. Simetrik iki yarım parça elektrik kaynağıyle (nokta veya dikiş kaynak) birleştirilir; bu şekilde otomobil şasisine benzer bir kadro elde edilir. Bu usul kadronun eğilmezliğini artırıcı olması bakımından daha üstündür.

Motosikletlerin gelişimi değişik kadroların yapılmasına sebep oldu. Başlangıçtaki üçgen, yerini, iskelet görevi yapan tek bir boruya veya tek bir kirişe bıraktı.

Motor bloku açığa bağlandı ve arka taraftan tespit edildi. Nihayet scooterler*'in meydana çıkmasıyle, yekpare bir şasi karoser yapılabileceği anlaşıldı; fakat bu tür kadrolar saçla çalışmanın karmaşıklığı sebebiyle çok azdır. Genellikle civata ile tutturulmuş saçla kaplanan boru kadrolar tutunmaktadır.

◆ **Kadrolu** sıf. Kadrosu olan, kadroya dahil bulunan: *Kadrolu memur.*

◆ **Kadrosuz** sıf. Kadrosu olmayan: *Kadrosuz görev.* (LM)

Kadro, aylık fikir dergisi, 1932 ocak ayından 1934 ekim ayına kadar düzenli olarak 34 sayı çıktı. Derginin kurucuları, Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Şevket Süreyya (Aydemir), Dr. Vedad Nedim (Tör), Burhan Asaf (Belge) ve İsmail Hüsrev (Tökin) gibi tanınmış yazarlardır. Derginin çıkış amacı, «Dünyanın binlerce çeşit olaylara gebe olan bugünkü esrarlı gidişi içinde alınyazısını kendi devriminin alınyazısına bağlayan devrim kuşağımızın gereksinme duyduğu devrim şevkini her zaman uyanık

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

tutmaktır. Kadro, bunun için çıkıyor» (sayı 1, sayfa) şeklinde açıklanmıştı. Dergi Yakup Kadri'nin Bern elçiliğine tayin edilmesi üzerine yayımını durdurdu. Kadro'cular bu durumu okurlarına duyurdular. Kadro markisist görüşe karşı iktisadî devletçilik tezini savundu. (M)

KADSURA i. (japonca k.). Bot. Almaşık değirmi yapraklı sarmaşıcı ağaççık; çiçekleri yaprakların koltuğundan çıkar ve tek tek bulunur. (Manolyagillerden.)

— ANSİKL. *Kadsura*'nın yedi türü Cava ve Japonya'da yetişir; bunlardan bazıları (*Kadsura Japonica*) Avrupa'da limonluklarda süs bitkisi olarak yetiştirilir. Bu bitki sarımtırak beyaz çiçekler açar; sonra bunların yerinde üzüme benzer kırmızı meyveler oluşur. (L)

KADU'LAR, bir kısım buddha dininden olan Birmanya (Katha ve Yukarı Şindvin) halkı. (L)

KADUNA, Nijerya'da şehir, Kuzey bölgesinin merkezi, Lagos ve Port Harcourt demiryollarının kavuştuğu yerde; 38 800 nüf. Elsanatları merkezi (çanak, çömlek ve kumaş imalâtı). [L]

KADUNA, Kuzey Nijerya'da ırmak, Nijer'in kolu (sağ kıyı); 500 km. (L)

KADÜK i. (fr. *caduque*). Anat. Gebelik sırasında değişikliğe uğrayan ve doğumda dökülen dölyatağı mukozasının yüzeysel kısmı.

— ANSİKL. Dölyatağı-içi (normal) gebelikte üç çeşit *kadük* görülür; *gerçek kadük*, yumurtanın yapıştığı bölge dışındaki bütün dölyatağı içyüzünü kaplar; *yansıma kadük*, yumurtanın dölyatağı boşluğu içine çıkıntı yapan kutbunu örter; *dölyatağı-etene arası kadük*, yumurtanın derindeki kutbu ile dölyatağı kası arasındaki parçayı örter. Bu seviyede anaya ait etene oluşacaktır. Dış gebelikte sadece bir kadük meydana gelir ve kanamalar burada oluşur. (L)

KADYA i. Tekst. Ebegümecigillerin *sida* cinsinden elde edilen lif; Hintliler bununla kumaş dokur. (L)

KADYANDA, lykia dilinde **Kadawati.** Esk. coğ. Karia ve Lykia sınırında şehir. Araksa ile Telmessos arasında (bugün *Üzümlü*). Şehir 1 000 m yükseklikte kurulmuştur. Kadyanda ilk defa Fellow tarafından bulundu. Tepede, birçok kaya mezarı ile yunan ve lykia dillerinde yazılmış kitabeye rastlandı. (M)

KAECHON, Kuzey Kore'de şehir, Pyongyang'ın kuzey-kuzeydoğusunda; 18 400 nüf. Bölgede maden kömürü ve demir filizi yatakları. (L)

KAEDİ, Müslüman Moritanya cumhuriyetinde köy, Gorgol idare çevresinin merkezi, Senegal'in sağ kıyısında; 8 000 nüf. Zooteknik merkezi. (L)

KAEMPFERIA i. (prusyalı tabiat bilgini En gelbert *Kaempfer*'in [1651-1716] adından). Uyarıcı niteliği olan şifalı bitki. (Zencefilgillerden.)

— ANSİKL. *Kaempferia,* yumrulu köksaplı çokyıllık otsu bir bitkidir; yaprakları dipten, yani çotuğundan çıkıyor gibi görünür. Eski Dünya'nın tropik bölgelerinde yirmi kadar türü yetişir. Bu bitkilerin kuvvetli uyarıcı özellikleri vardır. *Kaempferia rotunda, Kaempferia Kirkii* limonluklarda yetiştirilir. (L)

KAENDLER (Johann Joachim), alman heykeltıraş ve seramikçisi (Fischbach, Arnsdor yakını, Saksonya 1706 - Meiss 1775). 1731'de Meissen yapımevinin başına getirildi. Önce porselende plastik tekniğini denedi. Dresden'de August II anıtında çalıştı. Çeşitli anıtsal parçalar (dev hayvan figürleri, vazolar) yaptı. XVIII. yy.ın son çeyreğinde çağdaş hayattan alınma konular işleyen küçük grupların yapımına başladı. Canlı renkler ve kuvvetli ışık kontrastları bu eserlerin başlıca özelliğidir. Paris'e yaptığı bir seyahatten sonra (1747) barok üslûbu bıraktı, Boucher'yi ve fransız rokokosunu hatırlatan kır sahnelerini işlemeğe başladı. (L)

KAESONG, Kuzey Kore'de şehir, Seul'un kuzeybatısında, sınır çizgisi yakınında; 88 700 nüf. Hafif sanayi; porselen yapımı. Kaesong, X. - XIV. yy. arası Kore'nin başkentiydi. Kore savaşı sırasında burada temmuz-eylül 1951'de ateşkes görüşmeleri yapıldı. (L)

KÂF i. Bk. KEF.

KAF i. (ar. *ķaf*). Arap alfabesinin yirmi birinci, osmanlı alfabesinin yirmi dördüncü harfi. || Ebced hesabında yüz sayısına karşılıktır.

— ANSİKL. *Kaf* harfinin yazıdaki şekli nabatî alfabesindeki *kaf*'tan gelir. Arap alfabesindeki *fa* ile karıştığı için farklı bir şekilde noktalanmıştır. Sibeveyhî zamanında kaf, artdamakta telaffuz edilen *g* değerindeydi. Bugün, bedevîler ve köylüler arasında bu *g* değeriyle telaffuz edilmektedir. Halk dilinde özellikle aydınlar arasında artdamakta kalın *k* olarak telaffuz edilmektedir. (M)

KÂF sıf. (fars. *kâften,* yarmak'tan *kâf*). *Esk.* Yaran, yarıcı, çatlatan. || *Sine-kâf* (veya *şikâf*) [«göğüs çatlatan»]. *Mec.* Sinir bozan, öfkelendiren. (M)

KAFA i. (ar. *ķafā*). İnsan vücudunun üst ucu; hayvan vücudunun ön ucu: *Ama karşısındaki şimdi, kalın bastonu, kafasını elleri içine almış adama rastgele vuruyordu* (S. F. Abasıyanık). *Sanki küçük odanın kapısında Amca Beyin kafası görünüp kaybolmuştu* (Kemal Tahir). *Kafasını kaldırmak.* (*Eşanl.* BAŞ.) || *Mec.* Görüş, anlayış, düşünce. *Bu kafa ile hayatta başarı sağlayamaz.* || Zekâ, akıl, kavrama yeteneği: *Bu çocukta hiç kafa yok.* || Bellek, zihin: *Annesini son gördüğü günün hali kafasında yatağa girdi* (H. E. Adıvar). || Bir şeyin baş kısmı: *Çivinin kafası.* || Zıpzıp oyununda en büyük bilye. || *Esk.* Bir şeyin arka tarafı, arka. || *Kafa-dar.* Bk. KAFADAR. || *Kafa içi.* Bk. KAFAİÇİ. || *Kafa işçisi,* fikir işçisi. || *Kafa sathı,* kale siperi ile kale hendeği arasındaki alan, uzaklık.

— ÇEŞ. DEY. *Kafa dengi,* düşünce, anlayış ve görüşleri aynı olan kimseler için kullanılır: *Şahinde Hanım,* [...] *bu kasabada kafa dengi birçok arkadaşlar, komşular bulmuştu* (Sabahattin Ali). || *Kafa göz çıkarmak* (veya *kırmak* veya *yarmak*), kavga etmek. Kırmak, zarar vermek. Kabaca bir davranışta bulunmak. || *Kafa kafaya vermek,* (iki veya daha fazla kişi) bir kenara çekilip bir şey konuşmak. || *Kafa kâğıdı* (veya *koçanı*). *Halk dili.* Kimlik kartı, nüfus cüzdanı. || *Kafa patlatmak,* bir konu üstünde çok ve yorucu bir şekilde düşünmek, bir konuyu çözümleyebilmek için bütün zihinsel gücünü o konuya yöneltmek: *Uzun müddet kafa patlatmaya hacet kalmaz* (H. R. Gürpınar). || *Kafa sallamak,* doğru veya yanlış her söze «evet» demek veya her davranışı onaylamak. || *Kafa şişirmek,* çok gürültü yaparak veya bir konu üstünde ısrarla durarak ve aynı sözleri tekrarlayarak birini rahatsız etmek. || *Kafa tutmak,* diklenmek, karşı gelmek: *«Sen cehennemsen biz de cehennemin meyil deresiyiz. Senin cehennemliğin bize sökmez!» diye kafa tutmağa kalkmıştı* (Kemal Tahir). || *Kafa tütsülemek. Argo.* İçki içmek, hafif sarhoş olacak şekilde içki içmek: *Beyim kafayı tütsülemiş* (Ahmed Rasim). || *Kafa yağı. Argo.* Sperm sıvısı, menî. || *Kafa ütülemek. Argo.* Gereksiz ve dinleyeni ilgilendirmeyen sözler söyleyerek rahatsız etmek. || *Kafa yok!* «Akılsız, aklı yok» anlamında kulanılır: *Adamda hiç kafa yok!*||*Kafa yormak,* bir konu üstünde derin derin düşünmek. || *Kafadan atmak,* bir şeyin doğrusunu bilmeden o konu üstünde rastgele konuşmak. || *Kafadan gayrı müsellah,* «akılsız» anlamında şaka yollu söylenir. || *Kafadan kontak* (veya *çatlak*), aklı tam olmayan, dengesiz. || *Kafası almamak,* anlayamamak, kavrayamamak. Havsalasına sığmamak, çok garip gelmek. || *Kafası* (veya *kafa*) *boş,* akılsız. || *Kafası bulanmak,* bir olay karşısında aklı karışmak, anlayamaz, kavrayamaz hale gelmek. || *Kafası çalışmaz,* aptal, sersem. || *Kafası dönmek,* çok kızıp öfkelenmek. Alkol veya herhangi bir rahatsızlık dolayısıyle denge durumunda bozukluk olmak, başı dönmek. || *Kafası dumanlı,* hafif sarhoş: *Bir gece kafalar dumanlı, topluca gardenbar'a gitmek istedik* (Y. Z. Ortaç). || *Kafası durmak,* zihni çalışmaz hale gelmek. || *Kafası işlemek,* zihnî gücü, kavrama ve anlama yeteneği iyi olmak: *Maceracı bir hilkatte yaratıldığı için define bahsi hoşuna gitti, şimdiden kafası tam bir süratle işliyor* (R. H. Karay). || *Kafası kalın,* akılsız, aptal. || *Kafası karışmak,* aklı karışmak. || *Kafası kazan* (*gibi*) *olmak* (veya *kafası kazana dönmek*), çok çalışma veya gürültü sonucu zihni çok yorulmak. || *Kafası kızmak,* öfkelenmek. || *Kafası* (*başı*) *kopsun,* «kahrolsun, eksik olsun» anlamında beddua ve kızgınlık sözü. || *Kafası şişmek,* çok çalışma, gürültü v.b. sebeplerden zihni yorulmak. || *Kafası yerinde olmak,* aklî durumunda herhangi bir aksaklık olmamak. Zihni açık olmak. || *Kafası yerinde olmamak,* zihinsel yorgunluk veya aklını bir konuya takmaktan dolayı iyi düşünmemek, dikkati toplayamamak. || *Kafasına dank demek* (veya *etmek*), [biri] kabul etmediği bir gerçeği herhangi bir vesileyle anlamak, kabul etmek zorunda kalmak. || *Kafasına girmemek,* anlayamamak, kavrayamamak. || *Kafasına koymak,* bir işi yapmağa kesin karar vermek: *Kafasına koydu ya! Yapmadan rahat edemez.* Bilmek, iyice anlamak: *Şunu kafana koy ki bu gidişle sınıfta kalırsın.* || *Kafasına söz girmemek,* çok aptal olmak. İnatçı olmak. Kulak asmamak. || *Kafasına* (veya *aklına*) *turp sıkmak.* Bk. AKIL. || (*Birinin*) *Kafasına uymak,* bir kimsenin aklına uymak. (Bk. AKIL.) || *Kafasına* (veya *başına*) *vur, ekmeğini elinden al.* Bk. BAŞ. || *Kafasına vura vura,* zorla: *Kafasına vura vura okuttular.* || *Kafasına vurmak.* [İçki v.b. için]Kuvvetle tesir etmek. || *Kafasında canlanmak,* zihinde belirmek: *Her kelime ayrı ayrı resim gibi kafasında canlanıyor, ama ötekisiyle birleşmiyordu* (S. F. Abasıyanık). || (*Bir şeyi*) *Kafasında tutmak,* bir şeyi unutmamak, aklında tutmak. || (*Bir şeyi*) *Kafasından çıkarmak,* bir şeyi unutmak, o şeyden vaz geçmek. || *Kafasından geçirmek,* belli belirsiz düşünmek: *Burada beğenmek, veya beğenmemek* [...] *bahis mevzuu olamazdı, çünkü böyle şeyleri bir kere kafasından geçirmiş değildi* (Sabahattin Ali). || *Kafasından uçup gitmek,* unutmak. || *Kafasını duvara* (veya *duvardan duvara*) *vurmak,* çok pişman olmak. || *Kafasını ezmek,* zararlı bir şeyi yok etmek. || *Kafasını kaşıyacak vakti olmamak.* Bk. KAŞIMAK. || *Kafasını kızdırmak,* (birini) öfkelendirmek. || *Kafasını kulanmak,* akılıca davranmak. || *Kafasını taştan taşa çarpmak* (veya *çalmak*), [biri] yaptığı işten çok pişmanlık duymak. || (*Birinin*) *Kafasını vurmak,* bir kimsenin boynunu vurmak, kafasını kesmek. || *Kafasının bir tahtası noksan olmak. Teklz.* Aklî durumunda bozukluk olmak. || *Kafasının dikine gitmek,* söylenenlere ve uyarmalara aldırmayarak kendi bildiği gibi davranmak. || *Kafayı bulmak. Argo.* Sarhoş olmak. || *Kafayı çatlatmak* (veya *üşütmek*). *Teklz.* Aklî dengesini yitirmek. || *Kafayı çekmek. Argo.* İçki içmek. || *Kafayı değiştirmek,* düşüncesini değiştirmek: *Kafamızı değiştirmek gerekir. Onun değişmesi, Batı âleminin düşünüşüne, görüşüne ermemiz için...* (N. Ataç). || *Kafayı* (veya *kafayı yere*) *vurmak,* yatmak, uyumak. Hastalanarak yatmak. || *Et kafa,* aptal, akılsız. || *Her kafadan bir ses çıkmak,* bir konuda gereksiz, yerli yersiz, ulu orta herkes bir şey söylemek: *Kiminde sanata rağbet, kiminde nakde heves / Hülâsa her kafadan başka başka çıkmış ses* (M. Â. Ersoy). || *Kalın kafa,* anlayışsız, kavrama gücü az olan, aptal, akılsız: *Kalın kafam bu defa elado'nun mânâsını öğrenmişti* (Ahmed Rasim). || *Mankafa,* kaba, aptal, sersem. Büyük kafalı.

— Anat. *Kafa boşluğu,* içinde beynin bulunduğu ve kafatası tarafından çevrelenen boşluk. || *Kafa tası.* Bk. KAFATASI. || *Kafa üstü,* kafatasını çevreleyen kısımların tümü. (Bk. ANSİKL.) || *Esk. Azm-i kafa,* kafa kemiği.

— Antropol. Kafa kemiğinin arka ve alt noktası veya opistokranyon, kafanın, iki kaş arasından başlayan ön-arka çapının son bulduğu noktası. || *Artkafa - bregma çapı,* dölüt kafatasının çapı, genellikle de kafanın, artkafa dış çıkıntısından sagital ve koronal dikişlerin birleştiği noktaya, yani bregmaya kadar olan çapı.

— Denizc. Fıçı ve bidonların yükleme ve boşaltılmasında kullanılan bir çeşit sapan. (Yassı demirden, uçları fıçıların iki başlarındaki çember payı denilen çıkıntılara uyacak biçimde kıvrılmış iki kanca ile, bu kancaların mapalarından serbestçe geçirilerek uçları birbirine eklenmiş belirli uzunlukta bir zincirden meydana gelir. Kaldırılacak fıçı önce yan yatırılarak, kanca-

rın gagaları karşılıklı çember paylarına geçirilir. Sonra zincirinden yük kancasına takılarak vira edilir. Bu sırada zincir gerilerek kancaları birbirlerine doğru çekeceğinden fıçı iki taraflı sıkıca kavranarak kalkar.) || *Kafasını kaldıramamak,* baş doğrultusundan gelen büyük dalgaların çullanmasıyle bir geminin baş tarafının sürekli olarak denize gömülmesi.

— Elektro akust. *Kayıt kafası, okuma kafası, silme kafası,* bir magnetik şerit veya disk üzerine sesleri kaydetmek, yapılmış bir kaydı okumak veya silmek için kullanılan magnetik güç aktarıcısı (transdüktör). [Bu kafalar, demir çekirdek aralığı çok dar olan bir elektromıknatıstan meydana gelir.]

— Etnogr. *Kafa derisi dansı,* Amerika Kızılderililerinin, kafatası derilerini sallayarak yaptıkları bir dans.

— Kuyuculuk. *Perforatör kafası,* sonda deliğinin dibinde dönerek toprağı ufalayan, elmas veya sert madenden dişlerle donatılmış, halka şeklinde matkap. (Toprağın içinde yavaş yavaş aşağı inen kafa, orta kısımda bir *karot* meydana getirir; bu karot çıkarılarak, toprağın tanınmasında yardımcı olur. Topraktan nümune almak istenmediği zaman, ortasında delik olmayan ve elmas dişleriyle bütün toprağı ufalayan içi dolu bir kafa kullanılır.) [SONDA KAFASI da denir.]

— Mekan. Mekanik bir organın veya bir bütünün parçası: *Distribütör kafası.* || Patlamalı veya içten yanmalı motorlarda bir silindirin üst kısmını kapatan ve bu silindirin yanma odasını sınırlayan kapak. (*Eş anl.* MOTOR KAPAĞI.) || Adi pikten veya bir alüminyum alaşımından tek parça olarak dökülen silindir kafalarının bütünü. (Bk. ANSİKL.) || *Kafadan subaplı,* ters yerleştirilen subapların silindir kapağı vazifesi gördüğü bir motor için kullanılır. || *Biyel kafası,* biyelin, krank muylusu üzerine eklemlenen ucu. (BİYEL BAŞI da denir.)

— Metalürji. *Isıtıcı kafa,* katılaşma sırasında külçenin (*ingot*) baş kısmını sıvı halde tutmak ve böylece döküm boşluğunun yalnız bu kısımda oluşmasını sağlamak için, bir külçe kalbinin üst kısmına yerleştirilen, ısıyı tutucu parça.

— Sanay. *Hareketli kafa,* bir ısı değiştiricisinin, boru demetinin gelişebilmesini sağlayan ve kayan bir boru aynasından meydana gelen kısmı. || *Karni kafası.* Bk. KARNİ.

— Spor. *Kafa ile vurmak,* topa yön vermek amacıyle kafa ile dokunmak, vurmak; boks v.b. oyunlarda rakibine kafası ile usulsüz olarak darbe indirmek. || *Kafa vuruşu,* futbol, su topu v.b. gibi sporlarda kafa ile yapılan vuruş.

— Teknol. Bir çekicin çatal tarafının karşısındaki kısım. || Bir takım tezgâhında, kesici takımlara kumanda eden mekanizmaların bulunduğu kısım: *Eğilebilir kafalı freze tezgâhı.* || *Çok takımlı kafa,* tek milli bir matkap üzerinde belli bir şekile göre yerleştirilmiş birçok takıma (matkap ucu, freze veya kılavuz) kumanda eden cihaz. || *Gömme kafa,* çakıldığı yüzeyden taşmayacak şekilde gömülmüş çivi veya vida başı.

— Tütüncülük. Demet haline getirilmiş tütün yapraklarının baş kısmı. (Tütünler sap diplerinden toplandığı için, kafa, bitkinin en düzgün olan kısımlarından meydana gelir.)

— Zool. *Kafadan bacaklılar.* Bk. KAFADANBACAKLILAR.

— ANSİKL. Anat. *Kafa üstü,* derinden yüzeye doğru üç tabakadan yapılıdır: 1. kafatası kemiklerinin dış periostu; 2. gevşek bir hücre dokusu tabakası; 3. artkafa-alın kası ile kafa üstü akzarı. Bu akzar, artkafa-alın kasının ön ve arka iplikleri arasında aracı bir kiriş vazifesi gören çok dayanıklı bir bağdır; yan kısmına kulak kasları yapışır.

— Etnogr. Kelle avcılığından türediği anlaşılan *kafa derisi* âdeti, avrupalıların gelişlerinden evvel, sadece Kuzey Amerika'nın doğu bölümündeki kızılderililerde vardı. Birbirine rakip avrupalı orduların, yardımcıları yerlilere, getirecekleri her yüzülmüş düşman kafa derisi karşılığında ikramiye ödemeleri bu âdetin kıtaya yayılmasına sebep oldu. Kafa derisi yüzme âdetine, Amerika kıtasının öbür taraflarında, yalnız Meksika'nın Tampico bölgesiyle, Gran-Chako'da (Bolivya-Arjantin sınırı) rastlanırdı. Eskiçağ İskitlerinde, Ostyaklarda, Samoyedler ve Sibirya Vogul'larında da bu âdetin uygulandığı söylenir.

— Mekan. Bir patlamalı motor kafasının başlıca iki rolü vardır: sıkıştırma ve yanma odası vazifesini görür ve distribüsyon* parçalarını (subaplar, subap itecekleri ve bazen kam mili) taşır. Şekli subapların yerlerine ve yanma odasındaki gazlara patlamadan önce verilmesi istenilen karışım durumuna göre değişir. Günümüzde kafalar sökülebilir cinstendir, yani saplama ve somunlarla silindire birleştirilir. İki parça arasına bakır, bazen de çelik kaplı metaloplastik bir sızdırmazlık contası yerleştirilir. Çok yüksek sıcaklıklara dayanması gerektiği için, soğutma, kafa ile beraber dökülmüş bir dış gömlek içinde dolaşan su ile sağlanır. Hava ile soğutulan motorlarda, kafalar yüksek dirençli, ısıyı iyi ileten ve dağıtan hafif alaşımlardan yapılmıştır; ısı kafanın çevresini saran kanatçıklar aracılığıyle dışarıya atılır.

◆ **Kafavî** sıf. *Esk.* Kafa ile ilgili olan. (LM)

KAFA. Coğ. Bk. KAFFA.

KAFADANBACAKLILAR çoğl. bls. i. Zool. Bacakları baş bölgesinde bulunan yumuşakçalar sınıfı: *Kafadanbacaklıların en iyi bilinenleri ahtapot ve mürekkepbalığıdır.*

— ANSİKL. *Kafadanbacaklılar,* yapı bakımından yumuşakçaların en iyi gelişmiş olanıdır. Bunların vücut yapısındaki karmaşıklık omurgalılarınkine denktir.

Kafadanbacaklılarda baş büyüktür; başın yan tarafında, üst tarafta ise ağız bulunur. Ağzında papağan gagasını andıran iki mandibüllü bir gaga ve türkük bezlerine bağlı bir dişli dil görülür. Ağız çevresinde, sekizbacaklılarda sekiz, onbacaklılarda on kol bulunur. Bu uzantıların üzerinde, her tarafını az çok kaplayan sıra sıra çekemler yer alır; çoğu zaman bu çekemler dişli veya çengellidir. Kollar hem av yakalamağa, hem çiftleşmeğe, hem de karada hareket edebilmeğe (ahtapot) yarar.

Gövde bazen mekik biçiminde (mürekkepbalığı), bazen kese şeklindedir (ahtapot). Gövdenin içinde büyük bir boşluk, boşluğun içinde telek şeklinde solungaçlar bulunur; üreme ve boşaltım organları ile anus da buraya açılır. İç organların hepsi bu boşluğun sırt tarafına yığılmıştır. Onbacaklılarda, sırt tarafta, derinin altında, öteki yumuşakçaların kavkısı yerine kireçli maddeden kemiğimsi veya boynuzumsu bir organ bulunur. Notilus'larda kavkı dıştadır. Bunlarda içinden sifon geçen bölmeli bir kavkı bütün vücudu sarar. Gövdeyi saran deri, solungaç boşluğunu sınırlayan bir kıvrım meydana getirir. Buna örtenek denir. Derinin her tarafı renk organlarıyle kaplıdır (kromatofor). Kafadanbacaklıların birdenbire renk değiştirmesini sağlayan bunlardır.

Gövde ve kollardaki kaslar çok kuvvetlidir. Onun için bu hayvanlar çok güçlü ve iyi yüzücüdür. Gövdenin üzerinde çeşitli şekilde bir çift sırt yüzgeci vardır. Sağlam kıkırdaktan yapılmış bir kafatası, çok değişik bir yapısı olan beyni kapsar. Kafatası kaslarla kollara ve sırta bağlanır.

Baş ile gövde arasında sifon denilen borumsu bir organ vardır. Bu organ vücut boşluğundaki suyu boşaltmağa yarar ve burada mürekkep bezi bulunur. Bu mürekkebin birkaç damlası hayvanın çevresindeki suyu bulandırmağa yeter. Hayvan hem bununla, hem de boya hücrelerinin yardımıyle renk değiştirerek kendini kovalayan düşmanından kaçar, korunur.

Kafadanbacaklıların işitme organı, omurgalılarınkini andırır. Bunların yüreği de çok iyi gelişmiştir. Hayvanın büyük bir karaciğeri, pankreası, karmaşık bir bağırsağı ve çok iyi gelişmiş böbrekleri vardır. Hepsi ayrı eşeylidir. Erkeklerde kollardan bir veya ikisi çiftleşmeyi sağlamak amacıyle değişikliğe uğramıştır. Yumurtalar iri, çoğu zaman kirli beyaz topak veya siyah salkım (mürekkepbalığı) halindedir.

Bütün kafadanbacaklılar, en eski jeolojik çağlardan beri denizde yaşar. Kambriyen'de bunlar dört solungaçlı ve dıştan kavkılı idi. Notilus biçimindeki kocaman ammonitler okyanusları oldurmaktaydı. Bu eski türlerden bugün yalnız iki notilus türü ile denizleri dolduran ikisolungaçlı türler kalmıştır. Kafadanbacaklılar *dörtsolungaçlılar* ve *ikisolungaçlılar* diye ikiye, bu sonuncular da sekizbacaklılar (ahtapot) ve onbacaklılar (mürekkepbalığı) diye ayrıca ikiye ayrılır. Açık denizlerde yaşayan kafadanbacaklılar çok iyi tanınmakla beraber, bunların boyu belki de 10 m'yi bulur. (L)

KAFADAR i. (ar. *ḳafā* ve fars. *-dār*'dan *ḳafā-dār*). Düşünce, anlayış ve görüşleri birbirine uyan, aynı olan kimselerden her biri, arkadaş: *İki kafadar, bu sonu belirsiz maceraya atılırken sonlarının ne olacağını düşünmüyorlardı bile.* || *Esk.* Arkası sıra giden, izleyen, uyan.

◆ **Kafadarlık** i. Kafadar olma hali. (M)

KAFAİÇİ bls. i. Bk. KAFATASI.

KAFAKOL bls. i. Spor. Güreşte uygulanan bir oyun çeşidi. (Kafakolda, rakibin bileği koltuk altına sıkıştırılır, diğer elle ensesinden sıkıca tutulur, koltuk altına sıkıştırılan taraftan anî bir dönüşle hasmın altına girilerek diz çökülür ve rakibi omuz üzerinden aşırarak sırtüstü getirmeğe çalışılır.) [M]

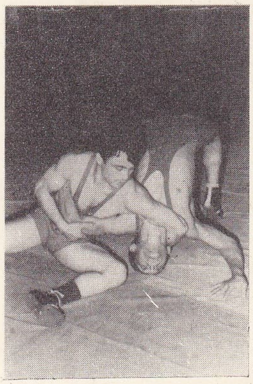
kafakol

KAFALI sıf. (*kafa*'dan *kafa-lı*). Kafası olan || [...] Kafası olan: *Düz kafalı.* || *Mec.* Akıllı, zeki, anlayışlı, kavrama yeteneği fazla olan: *Kafalı çocuktur, bir kere okusun anlar.*

— ÇEŞ. DEY. *Boş kafalı,* aptal, düşüncesiz. || *Eski* (veya *geri*) *kafalı,* düşünceleri geçerliğini yitirmiş, eskiye aşırı derecede bağlı olan: *Beni görünce de hep eski kafalılığın tutar* (A. H. Tanpınar). || *Et kafalı,* söz anlamaz, aptal. || *Kalın kafalı,* kavrama, anlama yeteneği kıt olan, aptal: *Ben kalın kafalıyım, lâkırdı dinlemem, desene!* (M. Ş. Esendal). || *Öküz kafalı. Teklz.* Aptal, söz anlamaz. || *Sepet kafalı. Teklz.* Aptal, anlayış ve zekâsı kıt olan. (M)

KAFASIZ sıf. ve i. (*kafa*'dan *kafa-sız*). *Mec.* Akılsız, düşüncesi kıt: *Bırak şu adamı, kafasız aptalın biridir.*

◆ **Kafasızlık** i. *Mec.* Düşüncesiz olma hali: *«Böyledir de niçin onunla evlenmeğe razı olsun?» diyeceksin? Çalıkuşunun kafasızlığı malûm* (R. N. Güntekin). [M]

KAFATASÇI bls. sıf. ve i. (*kafatası*>*kafatası-cı*'dan *kafatas-çı*). *Mec.* Kafatası ölçülerine dayanarak belli bir ırkın veya ırkların, ötekilerden üstün olduğunu ileri süren (kimse veya görüş). Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. İkinci Dünya savaşı sırasında Türkiye'de, Almanya'daki Nazilik akımına özenen ırkçı ve turancılara *kafatasçı* denmiştir. Bu görüşün menşeleri İkinci Meşrutiyetten sonra Osmanlı devletinde başlayan ve osmanlılığa aykırı olan bazı ırkçı görüşlere bağlanabilir. (M)

KAFATASÇILIK bls. i. (*kafatasçı*'dan *kafatasçı-lık*). Kafatası ölçülerine dayanarak belli bir ırkın ötekilerden üstün olduğunu savunanların görüşü. (M)

KAFATASI bls. i. Anat. İnsanda ve omurgalılarda, içinde beyin bulunan kemik kutu. (Bk. ANSİKL.) || *Kafatasının enine çapı,* iki yankafa kemiği arasındaki çap. (Doğum sırasında yankafa kemikleri arası çap, bıngıldağın esnekliği sayesinde önemli bir daralmaya uğrar.)

— Antropol. Bk. ANSİKL. || *Kafatası göstergesi,* kafatasının iki ölçüsü arasındaki oranı: *Kafatası göstergeleri çeşitli kafatası tiplerinin tespitine imkân verir.* (Bk. ANSİKL.) || *Kafatası omurga kanalı göstergesi,* artkafa büyük deliğinin yüzeyinin milimetre kare cinsinden sayısıyle kafatası boşluğu hacminin santimetre küp cinsinden değeri arasındaki oran. || *Kafatası ölçümü,* canlıda ve iskelet üzerinde kafatası kemiklerini ölçmekle görevli antropometri dalı. *Eşanl.* KRANİYOMETRİ.

— Etnogr. *Kafatası avcıları,* genellikle köy erkeklerinin birlikte yaşadığı konuta, atalarının ve bazen de düşmanlarının kafataslarını asmayı âdet edinmiş olan kabileleri belirtmek için kullanılan deyim. (Özellikle Malezya'da yaygın olan bu âdetin yamyamlığa pek benzer sebepleri vardır. Bu âdete Okyanus'ya'da, Gine-Kongo yöresinde, Orta Amerika'da, Andlar'da, Amazon'da, An-

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

til denizinde de rastlanır. Amazon bölgesinin Jivaroları ve Antillerin bazı kabileleri [Haiti] kafataslarını mumyalaştırıp küçültürler.)

— Karşılaştırmalı anat. Bk. ANSİKL.

— Patol. *Kafatası travmaları.* Bk. ANSİKL. || *Bakışımsız kafatası*, iki tarafı birbirine eşit olmayan kafatası. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Anat. *Kafatası* insanda başın üst ve arka kısımlarını teşkil eden yumurtamsı bir kutudur. Alt ve arkada omurga ile eklemlenir. Önde yüz kemiklerini taşır.

Erişkinde çapları, önden arkaya 18 sm, dikine 13 sm, enlemesine 14,5 sm'dir.

Kafatası orta hattâ tek olan dört (alın, kalbur, temel ve artkafa kemikleri), yanlarda da çifter olan dört (şakak ve yankafa kemikleri) kemiğin birleşmesinden yapılıdır.

Kafatasında iki kısım ayırt edilir: **1.** *kafatası kubbesi*, kabarıktır ve kafatasının üst kısmını teşkil eder; içyüzü toplardamar sinüslerinin içine yerleştiği derin oluklar gösterir; daha ince olan girintilerin içinde beyin zarı atardamarları bulunur. Dış yüzü, kemiklerin birbirine kenetlenirken oluşturduğu çizgilerle örtülüdür. Bu dikişler iki yankafa kemiğiyle alın kemiğinin birleştiği yerde *bregma*, iki yankafa kemiğiyle artkafa kemiğinin birleştiği noktada *lambda* adını alır. Kafa kubbesi iki tarafında «şakak çukuru» denilen iki çöküntü gösterir;

2. *kafatası tabanı*'nın bir dış yüzü veya kafa-dışı yüzü vardır. Burası önde yüz kemikleriyle eklemleşir; arkada yutak, şahdamar ve artkafa bölgelerine uyar. Kafa tabanının iç veya kafa-içi yüzü üç kata ayrılır: ön kat veya kalbursu-alın katı, beyinin alın loblarına, orta kat veya temel-şakak katı, hipofiz orta beyine, arka veya artkafa-şakak katı, soğanilik ile beyinciğe tekabül eder. Kafatası tabanında birçok delik vardır; bunlara *kafatası taban delikleri* denir. Kafatasından çıkan veya kafatasına giren organlar buralardan geçer. Bu deliklerin başlıcaları şunlardır: kalbur kemiğinin kalbursu laminası veya yatay lamina, buradan koku sinirinin telleri geçer; görme siniri ile göz atardamarının geçtiği göz çukuru deliği; kamamsıkemik çentiği, içinden göz devindiren birleşik ve dış sinir, makara siniri, göz siniri ve göz toplardamarı geçer; büyük yuvarlak delik içinde üst çene siniri, oval delik içinde alt çene siniri vardır; ön yırtık delik, şahdamar kapalı, içinden iç şahdamar geçer; içkulak yolu, yüz ve işitme sinirlerine yol teşkil eder; arka yırtık delik ise dil-yutak, kafa-omurilik ve akciğer-mide sinirlerine ve iç boyun toplardamarına geçit verir; dil-yutak sinirinin geçtiği boyun siniri deliği; soğaniliği, omur atardamarları ile omurilik sinirlerinin yer aldığı artkafa büyük deliği.

Kafatasının ırklara göre değişik şekilleri vardır. Brakisefallerin kafatası hemen hemen yuvarlak, dolikosefallerinki ise daha uzunca olur.

Gelişme. Kafatası ilk başta zarımsıdır; bundan sonra kemikleşme noktaları belirmeğe başlar, bunlar altı yedi yaşlarında birbiriyle birleşir. Doğumda kemikler birbirinden kemikleşmemiş zarımsı aralıklarla ayrılmıştır, bunlara «bıngıldak» denir.

— Antropol. Antropolojik açıdan kafatası, ırk ayırımları bakımından, iskeletin, en önemli bilgiler sağlayan parçasıdır.

Kafatası şeklinin bozulması. Bilinmeyen ve sihir ile dine bağlanabilecek sebeplerden dolayı bazı kabileler, çocukların kafatasını, tahtalar, sargılar veya başlıklar aracılığıyle çeşitli yönlerde baskı yaparak, bile bile bozarlar. Beyin, içeriden gelen baskısı sonucu kafatası serbest kalan yönlerde gelişir, kullanılan tekniğe göre kafa, ölçüsüz bir şekilde geriye doğru uzar (ültradolikosefal) veya enine genişler (ültrabrakisefal). Dairesel (aymara, tolouse tipleri) veya tabla şeklinde yahut antero-posteryör (düz, eğri tipler) v.b. şekil değiştirmeler de vardır. Bu zorla sakatlamalar eskiden coğrafî bakımdan, bütün kıtalarda geniş şekilde yayılmış bulunuyordu. Eski Amerikalılar bu usulü çok uygulardı, fakat Avrupa'da da, hattâ Fransa'da bile bu şekil değiştirtmelere rastlanırdı. Kafatası şeklini değiştirme bugün de bazı kabilelerde rağbet görmektedir. Kafanın bozulmuş şekline rağmen, erişkinin kafa yeteneği normaldir; zekâsı azalmamıştır ve bu anormallik hiç bir zaman kalıtsal niteliğe bürünmez.

● *Kafatası göstergesi*, yüz göstergeleriyle (burun, gözevi), sinir-beyin veya asıl kafatası göstergesi diye çeşitlere ayrılır.

Sinir-beyin göstergeleri şunlardır: azamî çeperler arası çap ile azamî ön-arka çap arasındaki orantıdan meydana gelen yatay kafatası göstergesi; dikey kafatası göstergesi (yükseklik-genişlik); dikey kafatası göstergesi (yükseklik-uzunluk). Bu göstergelerin her biri gerek kuru kafatası üzerinde, gerek canlı üzerinde düzeltmeler yardımıyle ölçülebilir.

— Karşılaştırmalı anat. Kafatası geniş anlamıyle *kapsüller*'i çevreleyen ve koruyan sert parçalar birleşimidir. Çenesizlerin (taşemen) duyu kapsüllerini (koku, görme, işitme) kaplayan bir *paleokran*'ları vardır. Asıl omurgalılarda buna, menşeini omurlardan alan bir *neokran* eklenir. Bu, tümbeyini koruyan bir *kafatası kutusu*'dur. Balıklarda bu kutu, az veya çok kemikleşmiş olabildiği gibi tam kapalı da olmayabilir. İki yaşayışlılarla sürüngenlerde birbirinden ayrı iki hat üzerinde evrimini yapar: biri iki şakak çukurlu ve iki artkafa kondilli (bunlar memelilerin habercileridir), ikincisi kuşların habercisi olan dört şakak çukurlu ve tek kondillidir. İnsan kafatası, iç hacminin boyuna oranla çok büyük olması ve artkafa büyük deliğinin tabanda bulunması, kafatasının dikine büyümesi, göz çukurunun ekseninin önden arkaya ve yanlamasına uzaması özellikleriyle ayırt edilir. Bütün bu özellikler ayakta durmak için gereken elverişli faktörlerdir.

— Patol. *Kafatası travmaları*, kafatası içinde bulunan lezyonların beyin üzerine yaptığı etkiden ötürü çok büyük önem taşır. Lezyonlardan bir kısmı doğuştandır: *ansefalosel*'de bazı kemik kısımlarının gelişmesindeki duraklamadan ötürü beyin, saçlı deriyi şişiren yumuşakça, bazen atımlı bir çıkıntı, bir fıtık halinde görülür; *hidrosefali*'de, beyin-omurilik sıvısı, beyin sinüsleri ve örümceksizar-altı boşluklar içinde toplanır ve kafatası kolaylıkla genişleyip gerilebilen, çocukta kafanın ileri derecede büyümesine yolaçar.

Sonradan olma lezyonların çoğunluğu vasıtasız veya vasıtalı (geri tepme) çarpmalardan ileri gelen ezilme ve kafatası kırıklarıdır. Kafatasındaki çok küçük bir çatlak çok ötelere yayılabilir, hattâ kafa kaidesine kadar ulaşabilir. Bu kırık, morartılar, kulak veya burundan kan gelmesi veya beyin-omurilik sıvısının akması ile kendini belli eder. Kafa kaidesi kırıkları bundan başka kafa sinirlerinin ve çıkma yerlerinin zedelenmesiyle, hattâ hızla ölüme götürebilen bir soğaniliği zedelenmesiyle sonuçlanabilir. Kafatasının bir travması tam anlamıyle bir kırığa sebep olmasa dahi, sert zar ile kemik arasında yerleşen bir kanamaya veya tepkisi ile beynin ana maddesinde bir ezilmeye sebep olabilir.

● *Bakışımsız kafatası*, ya kendiliğinden olur (ana karnında iken uğranılan sıkışmalar, hidrosefali gibi anomaliler, normalden fazla sayıda büyük kemikli olur), veya bazı insan topluluklarında görülen âdetler gereğince kafatasına kasten özel bir şekil vermek amacıyle girişilen zararlı uygulamalardan ileri gelir. (L)

Kafatası, Nâzım Hikmet'in üç perdelik oyunu (1932). Eser aynı yıl içinde «Dârülbedayi»de sahneye kondu.

Olay *Dolarland* diye adlandırılan hayalî bir ülkede geçer. Bilgin Dalbenezo verem serumunu bulmuştur. Bu buluş basın ve radyolarla dünyaya duyurulur. Vilyams adında zengin bir çiftlik sahibi, bir anlaşma yapmak amacıyle Dalbenezo'ya gelir. Vilyams bilgine laboratuvar olarak çalışacağı bir bina ve bir milyon dolar da sermaye verecek, buna karşılık bilgin de çiftlikteki inek ve öküzleri tedavi edecektir.

Hasta kızıyle yoksulluk içinde yaşayan Dalbenezo sonunda bu teklifi kabul ederek işe başlar. Dolarland Sanatoryumlar tröstü, Dalbenezo'nun basit bir inek ve öküz baytarı olduğunu etrafa yayar. Çıkarılan rivayetlere göre, verem serumu işi bir fiyaskodur, bir şarlatanlıktır. Ama bütün kontrollara rağmen Dalbenezo serumu hazırlamaktadır. Sonucu almasından kısa bir süre önce, kendisini gözetlemekle görevli Paolina odaya girer ve serum şişeşini kırar. Dalbenzeo dolandırıcılıktan hapse mahkum edilir. Hapisten çıkınca da bir sirkte «serseriler kralı» diye halka gösterilir. Sonunda ölen Dalbenezo'nun cesedini bir doktor morg bekçisinden satın alır. (M)

KAFATASSIZLAR blş. çoğl. i. İlkel kordalılar alt şubesi. (Bunlarda kafatası olmadığı gibi gerçek bir iskelet ve yürek de yoktur. Kafatassızlar kordalıların en ilkel olanıdır. Bugün ancak iki cinsi yaşamaktadır: *amphioxus* veya *branchiostoma* ve *asymmetron*.) [L]

KAFDAĞI. Mit. Halk inanışına göre dünyanın etrafını çevreleyen dağın adı.

— ÇEŞ. DEY. *Kafdağına kadar*, sonuna kadar, bir işi bitirinceye kadar (uğraşmak, takip etmek). || *Burnu kafdağında*, çok gururlu. || *Umut kaf dağının ardında* (veya *arkasında*), bir işte hiç umut bulunmadığını belirtmek için kullanılır.

— ANSİKL. Homeros, Hesiodos ve İonialı fizikçiler zamanındaki İbranîler ve Yunanlılar gibi, Araplar da dünyayı düz olarak kabul ediyorlardı. Bir fikre göre, dünyanın etrafı Ukiyanus (Okyanus) denilen, gemilerin geçmediği, karanlık, kıyıları görülemeyen bir su kütlesiyle kaplıdır. Bu su kütlesinden sonra Kafdağı, kara ve denizi çevreler. Yahut, Kazvini ve İbn-ül-Verdi'ye göre, Kafdağı yeşil zümrüttendir. Gökyüzünün yeşil rengi onun aksidir. Buna yakın bir söylentiye göre dağın dayandığı kaya bir çeşit zümrüttendi. Boşlukta sallanan, kendi kendine duramayan dünyanın desteği idi. Kafdağı bu kayadan başlamaktaydı. Başka bir görüş ise, Kafdağının dünyanın bütün dağlarının anası olduğudur. Öteki dağlar, Kafdağına yeraltı damarlarıyle bağlıdır. Başka bir söylentiye göre dağ, görülen ve görülmeyen dünyalar arasındadır ve arkasında ne olduğu bilinmez.

Kafdağı ile arkasındaki bölgenin cinlerin oturduğu yer olduğu da söylenir. Burası «simürg» kuşunun yaşadığı yer olarak da bilinir. Kafdağının arap masal edebiyatında önemli yeri vardır. «Binbir Gece Masalları»nda dağın adı sık sık geçer.

Kafdağı hakkındaki islâm düşüncesi, genel hatlarıyle İranlılardan alınmadır. Onlarda Elburz (Hera-berezaiti) dağı, tanrı saraylarının bulunduğu, dünyanın ucunda bir ana dağdı ve ötekiler ona kollarla bağlıydı. Yakut, Kafdağına eskiden Albupers dendiğini belirtir.

Hintlilerde de buna benzer söylentilere rastlanır. Edebiyatlarında, görülen ve görülmeyen dünyalar arasında, Lokaloka adlı bir dağın adı geçer. Mandeilerin düşünceleri, müslümanlarınkine bağlıdır. Asya'da ve eski doğu milletlerinde, dünyanın sınırı olan dağın kuzeyde bulunduğu inancı yaygındır. Bu düşünceye babil, ibranî evrenbiliminde (kozmogoni) rastlanmaktadır. (M)

KAFEİK sıf. (fr. *caféique*). Formülü

$$(HO)_2C_6H_3-CH=CH-CO_2H$$

olan 3-4 dihidroksi sinamik asit için kullanılır; baldıran otunda rastlanır, 213°C'ta ergir. (L)

KAFEİN i. (fr. *caféine*). Kim. 1820'de Runge tarafından kahveden çıkarılan pürin grubundan üreit. (*Eşanl.* TRİMETİLKSANTİN 1-3-7.)

— ANSİKL. Kim. *Kafein*, kahvede (yüzde 1 ile 2), çayda (yüzde 1 ile 3) ve kola cevizinde (yüzde 2 ile 2,5) bulunur; amonyak ve kireçle serbest hale getirildikten sonra, kloroformda eritilerek kahve ve çaydan ayrılır. $C_8H_{10}N_4O_2$, H_2O formülündeki kafein, iğneler halinde billûrlaşır. 100°C'ta suyunu kaybeder ve susuz halde 230°C'ta ergir. Ayrışmaya uğramadan süblimleşebilir. 70 Kısım soğuk suda veya 10 kısım kaynar suda erir. Organik bir bazdır; asitlerle birleşerek tuzları verir. Tadı acıdır.

Teobromin ve teofilin'in yüksek bir homoloğu olan kafein, bu bazların metilleştirilmesiyle sentetik olarak da elde edilebilir.

— Eczc. *Kafein*, merkezî sinir sistemini, kasları (kalp) uyaran, tonik ve sidik söktürücü bir maddedir. Beyin etkinliğini arttırır; fakat fazla kullanılması halinde kalp çarpın-

kafatası (anat.)

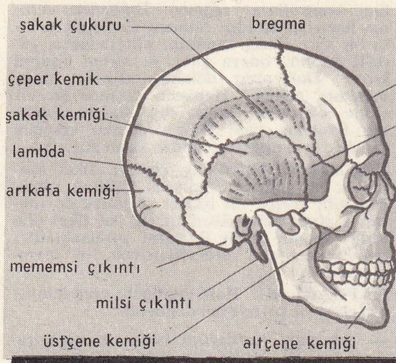

yandan görünüş

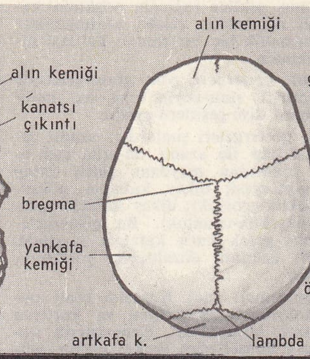

üstten görünüş

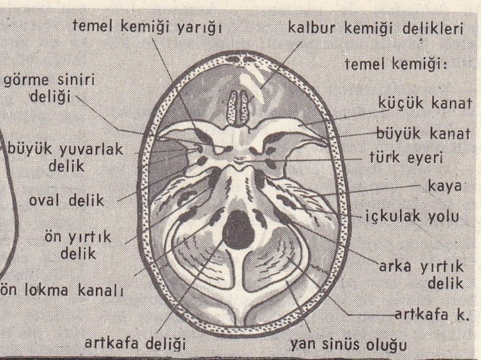

kafanın tabanı (iç görünüş)

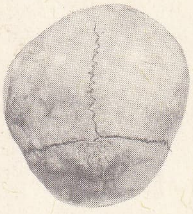
bakışımsız kafatası

tısı, uykusuzluk, baş ağrısı yapar. Bugün, kafein yerine daha çok aminler kullanılır. (L)

KAFEON i. (fr. *caféone*). Kahvede bulanan ve kavurma sırasında açığa çıkan kokulu madde. (L)

KAFES i. (ar. *ḳafaṣ* > ar. ve fars. *ḳafes*). Kuşlar veya ufak hayvanlar için tel veya aralıklı tahta çubuklardan yapılan taşınabilir bölme, koyacak: *Bugün: «Bakalım ne yapacak?» diye kuşlardan birini kafesten çıkardım* (R. N. Güntekin). *Bir sincabın kafesi.* ‖ Vahşî hayvanlar için, demir çubuklarla yapılan, büyük ebatta sabit veya taşınabilir bölme: *Aslan kafesi.* ‖ İnce ve çapraz çubuklardan yapılarak pencerelere takılan siper: *Sürülü kafeslerin arkasında kocakarı başları dizili, orada dikişlerini bırakır, pencereden pencereye dedikodu yaparlar* (H. E. Adıvar). *Baktım ki kafes kalkmış, başını çıkarmış. İçime korku geldi, görürler zannettik* (Ahmed Rasim). ‖ Ahşap binaların direk ve çatmalardan meydana gelen kaplama tahtaları dışında kalan iskeleti. ‖ Kayık, sandal v.b. teknelerin iskelet kısmı. ‖ *Argo.* Hapishane. ‖ — *Esk.* Cami ve tekke gibi yerlerde kadınlara mahsus olan ve erkekler bölümünden ayrılmış yer.

— ÇEŞ. DEY. *Kafes ardından,* meydana çıkmaksızın, gizliden. ‖ *Kafes arkasında oturmak,* yalnız yaşamak, inzivaya çekilmek. ‖ *Kafes gibi,* seyrek, delik delik olan (kumaş). Zayıf ve kuru. ‖ — *Argo. Kafese almak,* sözü uzatıp karşısındakinin canını sıkmak. ‖ *Kafese girmek,* aldatılmak. ‖ *Kafese koymak,* kandırmak, aldatmak: *O ya birisini batırmak, yahut da kafese koymak için ziyafet çekerdi* (S. F. Abasıyanık). ‖ *Hak uran kafesi gibi.* Bk. HAKURAN.

— Anat. *Göğüs kafesi,* göğüs boşluğundaki organları çevreleyen kemiklerin tümü. (Arkada sırt kemikleri, önde sternum, yanda kaburgalardan meydana gelir.)

— Bayınd. Akan bir suyun önüne, suyun sürüklediği cisimleri tutması için konan parmaklık.

— Dekoratif santl. Bk. ANSİKL.

— Deneysel psikol. *Sesli kafes,* bir denek'in ses'in nereden geliğini kestirme yeteneğini ölçmeğe yarayan deneysel durum. Bk. ANSİKL.

— Denizc. Gemilerin çeşitli yerlerinde kullanılan sert ağaçtan kafes biçiminde yapılmış platform. ‖ *Kafes ambalajı,* hafif yüklerin ambalajlanmasında kullanılan, seyrek çatılmış ağaçlardan yapılmış sandık. ‖ *Kafes bumba,* profil demirlerden kafes şeklinde çatılarak yapılmış yük bumbası. ‖ *Kafes çanaklık,* üstü bir çeşit kafesle örtülmüş sahanlık. (Ortaçağa özgü bir çanaklık biçimidir.) ‖ *Kafes direk,* profil demirlerden çatılarak yapılmış direk. ‖ *Kafes ızgara,* bir geminin, köprü üstleri, iskele tavaları, merdivenler gibi kısımlarıyle filikaların sintinelerine ve genellikle üstünden çok geçilen veya çok basılan yerlerine konan kafesli döşeme. ‖ *Kafes yapı,* profil demirlerden çatılarak yapılmış herhangi bir yapı. ‖ *Gemi kafesi,* yalnız postaları takılmış olan yapım halindeki gemi.

— Doğramc. *Kafes kiriş,* kayıtı çivi veya civata ile birleştirilmiş tahtalardan meydana gelen kiriş. (Madenî kirişten taklit edilerek yapılır ve modern çatılarda çok kullanılır.)

— Döşemecilik. Arkalık ve minderlerin iskeletini yapmak için içine yaylar yerleştirilen çelik çerçeve.

— Elektr. *Faraday kafesi,* bir bölgeyi dış elektrik etkilerinden koruyan gayet sık aralıklı ızgaralardan yapılmış madenî kafes. ‖ *Sincap kafesi,* her olukta bir iletken bulunan ve bütün iletkenlerin uçları, kendilerini kısa devre yapan madenî halkalarla her iki taraftan bağlanan alternatif akım makinesi tertibatı.

— Geod. Kullanılan izdüşümün koordinat başlangıcına göre, harita noktalarının konumunu dolaysız okuma ve interpolasyonla belirlemeğe yarayan, harita üzerinde düzgün aralıklarla dizilmiş dik doğru hatlar sistemi.

— G. santl. *Kafes oyma,* eskiden bir şeyin üzerine, bir tarafından öbür tarafı görülebilecek şekilde yapılan oyma. (Taş veya tahta oymalarda süsleme şekillerinin bazı kısımları tamamıyle oyularak çıkarılır, dantel gibi delikli yapılırdı. Minare şerefelerinde olduğu gibi, bazı taş korkuluklar ise kafes olarak yapılır ve bunlara «müşebbek» de denilirdi.)

— İnş. Birbirini kesen, perçinle birleştirilmiş putrellerden yapılmış ve sağlam bir bütün meydana getiren madenî yapı: *Eiffel kulesi bir kafes yapı tipidir.* ‖ *Kafes parmaklık,* kapılara veya pencerelere konan demir parmaklıklı süs. Kapak yerine kullanılan madenî ve kafesli yüzey. ‖ *Kafes tamiri,* ahşap binaların iskelet kısmını onarma işi. ‖ *Asansör kafesi* (*boşluğu*), asansörün içinde inip çıktığı boşluk.

— Mad. oc. *İhraç kafesi,* kuyu veya ocak içindeki katlar arasında çalışarak arabaları ve personeli nakleden dikdörtgen prizma şeklinde madenî tertibat: *Personel nakli için kafesin emniyet yönünden kontrol edilip müsaade alınması gerekir.* Bk. ANSİKL.

— Mat. Herhangi türden elemanların, herhangi bir sıra bağıntısıyle tanımlanmış cümlesi. ‖ İçindeki herhangi iki elemanının en küçük ortak bir majorantı ve en büyük ortak bir minorantı olan sıralı cümle: *$<$ bağıntısıyle donatılmış tabiî tamsayılar bir kafes meydana getirir.* (LATİS de denir.) Bk. ANSİKL.

— Mim. Eski türk evlerinde oda içlerinin dışarıdan görülmesini önlemek için tahta veya çıtadan örme bir şekilde pencerelere konulan siper. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Kafes oymak,* bir yapının cephesini süsleyen taşları üzerlerinde delikler açacak biçimde oymak. ‖ *Yapı kafesi,* sabit veya seyyar bütün yapıların çatısını meydana getiren yatay, eğik veya dikey düzlemler için dayanak olarak kullanılan, ağaç, maden, betonarme unsurlardan yapılmış çatma. Bk. ANSİKL.

— Res. Bir tablonun eşit boyutlarda, daha küçük veya daha büyük bir kopyasını yapmak için kullanılan bölmeli zemin.

— Tar. Bk. ANSİKL. ‖ *Kafes hayatı,* Osmanlılarda, sarayda hapisteymiş gibi bir hayat yaşayan şehzadelerin yaşayışlarını belirtmek için kullanılan bir deyim. (Kafes hayatı yaşayan şehzadelere cariyeler hizmet ederdi. Eğer bu cariyelerden çocukları olursa bu çocuklar öldürülürdü.)

— Tasav. *Kafesi teng* («dar kafes»), vücut, beden, ten kafesi. Bu dünya. ‖ *Kafesi tengi sine* («göğüs dar kafesi»), gönlün hapsolduğu yer, kaburga.

— Teknol. Tüylü kadın şapkası sanayiinde üzerine tüy yapıştırılan pamuk, kağıt veya hasır iskelet. ‖ *Kafes zemin döşeme,* kuyumcu atelyesi gibi işyerlerinde çalışma sırasında yere düşen değerli maden parçacıklarını toplamak için kullanılan kafesli ve oynak zemin. ‖ *Rulman kafesi,* rulmanlarda ve bilyalı bütelerde, bilyaların birbirine sürtünmesini önlemek için kullanılan parça.

— Tekst. *Kafes dokuma,* kafes şeklinde dokunan seyrek kumaş.

— Zır. Biçilen tahılı kaldırmak için orağa takılan ağaçtan bir çeşit tırmık. ‖ *Kafes ambalaj,* dayanıklı olmayan besin maddelerinin taşınmasında kullanılan, içi görünecek gibi aralıklı çakışmış, yatay, dikdörtgen veya yamuk kesitli hafif tahta ambalaj.

— ANSİKL. Dekoratif santl. Daha Ortaçağda, kıymetli madenlerden yapılma *kuş kafesleri* bulunduğu bilinir. Bunlar inci, zümrüt, yakut ve yapma kuşlarla süslü idi. Diğer kafeslerse pirinçten, demir tel veya sorguç ağacından yapılırdı. Dışarıdan getirilen kuşlara karşı gösterilen ilgi, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda, yaldızlı bronz veya çiniden büyük kafes yapımına yolaçtı. XIX. yy.da bazen, müzik kutularıyle birleştirildi.

— Deneysel psikol. *Sesli kafes,* ses geçirmez hale getirilmiş ve yankı uyandırmayan bir odadan ibarettir. Denek, bu odaya, gözleri bağlı, dik ve başı hareketsiz kalacak şekilde oturtulur. Deneğin başı, tasarlanmış bir dairenin ortasına gelir, bu daire, bir yandan, deneğin her iki kulak zarından geçen yatay planda bulunan ve çember şeklinde olan madenî bir çerçeve ile sınırlandırılmıştır (bu çember, derecelere ayrılmıştır: sıfır derece, deneğin karşısındaki orta planda, 90 derece, sağ kulağının karşısında, 180 derece, deneğin arkasında, 270 derece de sol kulağın karşısında bulunur); öte yandan, aynı çember, yatay daireden geçen bu kürenin birkaç dikey meridyeniyle sınırlandırılmıştır. Deneyi yapan, kürenin belli bir noktasından, deneğe sesli bir uyartı (msl. bir söz, bir ıslık, bir tıkırtı gibi) ulaştırır ve denekten, algıladığı sesin nereden geldiğini parmağıyle göstermesini ister. Sesli kafes tecrübesi, kısa bir sesin mekânda yerlendirilmesinin, üç boyuta göre, çok değişik kesinlik dereceleri verdiğini göstermiştir. Oysa pratikte, en güvenilir kesinlik, orta plana oranla sol-sağ yerlendirmesidir.

— Mad. oc. *İhraç kafesi,* içine aldığı araba ve arabaların yerleştirildiği kat sayısına göre nitelendirilir. Sekiz arabalık bir kafeste dört kat vardır ve her kata iki araba yerleştirilir. Çekme halatına özel bir kan-

kafatası (antropol.)

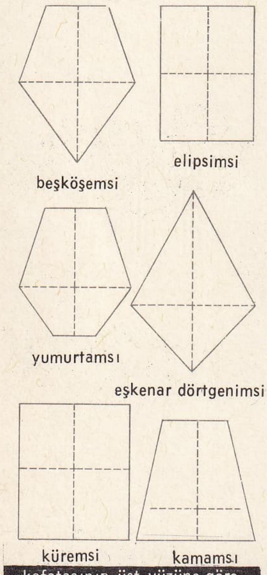

kafatasının üst yüzüne göre dış görünüşü

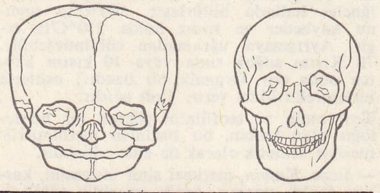
aynı ölçeğe uydurulmuş yetişkin ve çocuk kafatasının nispî oranları

Foto. LAROUSSE

ca ile bağlanır. Personelin taşındığı bir kafeste paraşüt tertibatı kullanılır, halatın kopması halinde paraşüt açılarak kafesi kılavuza bağlar ve düşmeyi önler. Kafes, tırnaklar yardımıyla kılavuz üzerinde kayarak hareket eder.

— Mat. Bir *kafes*'in yapısı şu şekilde nitelenir: A ve B gibi herhangi iki elemandan, daha öndeki elemanlara doğru çıkıldığında, daima A ve B'den sonra gelen bir ilk elemanla karşılaşılır; aynı şekilde, A ve B'den bunları izleyen elemanlara doğru inildiğinde, daima A ve B'den önce gelen bir ilk elemanla karşılaşılır. Kafes yapı ile matematiğin çok çeşitli bölümlerinde karşılaşılır.

Tüm olarak sıralı her cümle bir kafestir, yine de kafesin kuruluşu kısmî bir sıra bağıntısından doğabilir. 1. E cümlesinin $\mathfrak{P}$ (E) kısımları cümlesi, E cümlesinin içinde olması bakımından bir kafestir; E cümlesinin herhangi iki kısmı, en küçük bir ortak majorant (bu kısımların birleşimi) ve en büyük bir ortak minorant (bu kısımların arakesiti) kabul eder; 2. «*a, b*'yi böler» bağıntısıyle sıralı tabiî sayıların N cümlesi bir kafestir; herhangi iki eleman, en küçük bir ortak majorant (bunların en küçük ortak katı) ile en büyük bir ortak minorant (bunların en büyük ortak böleni) kabul eder. İçinde herhangi bir elemanın en küçük bir ortak majorant kabul ettiği sıralı bir cümle bir *yarım kafes*'tir.

Bir kafeste, iki bileşim kanunu tanımlanabilir: bu kanunlardan biri $a \smile b$ şeklinde gösterilir ve bu kanunun sonucu *a* ile *b*'nin en küçük ortak majorantıdır; öbürü de $a \frown b$ şeklinde gösterilir ve sonucu *a* ile *b*'nin en büyük ortak minorantıdır; bu kanunlardan her biri katılmalıdır. $\frown$ ve $\smile$ kanunları birbirine göre dağılımlıysa, kafes de «dağılımlı»dır denir; bu özellik şu bağıntılarla gösterilir:

$$a \smile (b \frown c) = (a \smile b) \frown (a \smile c);$$
$$a \frown (b \smile c) = (a \frown b) \smile (a \frown c).$$

— Mim. *Kafes,* evlerden başka, cami ve tekkelerde kadınlara mahsus yerlerin görülmesini önlemek için de kullanılırdı. Kafes, parmaktan daha ince ve bir tarafı yuvarlak veya iki tarafı düz tahta çubukları aralıklı olarak dizip bunlara dikey veya çapraz durumda başka bir sıra çıtayı aralıklı olarak raptederek yapılırdı. Bu şekilde yapılan kafese «göz siperi» denirdi. Kafesler dışarıdan bakıldığında iç kısmın görülmesine engel olduğu halde, içeriden bakıldığında dışarıyı görmek mümkün olurdu. Kafesler tahta çerçeveye tespit olunur ve istenildiğinde aşağı veya yukarıya sürülerek alt veya üst kısmı açılabilirdi. Bu tür çerçevelere *kafes çatması* denirdi. Evlerde selâmlık pencerelerine konulan kafeslerin delikleri bir parmak girecek genişlikte olurdu. Bunlara *selâmlık kafesi* adı verilirdi. Harem kafeslerine de *harem kafesi* denirdi.

Bazı kafeslerin ortasına bir göz deliği açılır ve buna bir halka yerleştirilirdi. Bazı kafeslerin ortasına ise kafesi kaldırmadan başı dışarı çıkarabilmek için küçük bir kafes takılırdı. Buna *yavru kafes* adı verilirdi.

Kafeslerin paravana gibi birkaç parçadan meydana gelenleri de vardı. Bir insan boyu yüksekliğindeki bu kafesler, evlerde bazı kısımları ayırmak için kullanılırdı. Anadolu'da bazı evlerin sofalarında bu tür kafesler hâlâ kullanılır.

Yapı kafesi'nin ana unsuru, çatının yükünü, kar veya rüzgâr gibi dıştan gelebilecek olan etkenlerin ağırlık veya basıncını çatının dayanak noktalarına dağıtmayı sağlayan *çatı makası* veya *bağlaması*'dır. Yapının çatkısının bozulmamasını ve herhangi bir biçim değişikliğini önlemek amacıyle, bu makam veya bağlamaların yatay desteklerle sağlamlaştırılması gerekir. Geleneksel ahşap çatmada, ağaçtan ve tek parça halinde yapılmış ve ancak basınç yüklerini aktarabilen büyük kesitli çatma veya bağlamalar vardır. Modern üçgen çatmada ise ya tek parçalı unsurlar veya birbirine vida, çivi veya, yapıştırıcılarla tutturulmuş ve gerek basıncı, gerekse yana çeken güçleri dayanak noktalarına aktaran araçlarla donatılmış, çok zaman ince parçalardan meydana gelen bileşik kirişler kullanılır. Basit üçgen makaslar ancak 30 m'ye kadar olan açıklıklarda kullanılabilir. Daha geniş açıklıklar içinse, üç mafsallı düzenler, küçük veya büyük kemerli düzenler gibi daha karmaşık yollara başvurmak gerekir. Ayrıca bazı çatkıların, çatma veya bağlama kullanılmadan, ahşap çubukların birleşmesinden meydana gelen perde veya kafeslerle yapılması da mümkündür. Yapı kafesinde kullanılan ağaçların çatkı için elverişli ve dayanıklı olması gerekir. Bundan başka, kuru ve düzgün parçalar bulmak da önemli bir noktadır. Bu iş için kullanılan başlıca ağaç cinsleri, reçinelilerden, köknar, ladin, çam, melez, yapraklılardan meşe, kavak, kimi zaman kestane ağacı, ayrıca sarıçam, oregon çamı gibi bazı amerikan ağaçları, rutubetten korunması mümkün olmayan yapı kafeslerinde, azobe, iroko v.b. gibi tropikal ağaçlardır.

— Tar. Eskiçağlarda içine insan koymak için kafesler yapılmış olduğu tartışılmaz bir gerçektir. Eldeki dolaylı olarak edinilmiş bilgilerden, eskilerde bu çeşit kafesler kullanılmış olduğu bilinmektedir. Tarihte, bu kafesleri çok kullanmış olan kimse Fransa kralı Louis XI'dir. Verdun piskoposu Guillaume de Harcourt tam on dört yıl kafeste tutulmuştu. Philippe de Commynes ise sekiz yıl kafeste kalmıştır.

◆ **Kafes kafes** zf. Delik delik, delik deşik. || Kafes şeklinde, çubuk çubuk. (LM)

KAFESÇİ i. (*kafes*'ten *kafes-çi*). Kafes yapan veya satan kimse. || *Esk.* Pencere kafesi yapan doğramacı. || sıf. *Argo.* Aldatıcı, dolandırıcı (kimse). [M]

KAFESÎ sıf. (ar. ve fars. *ķafes*'ten *ķafesî*). *Esk.* Kafes gibi, kafes görünüşünde olan.

— Kıyf. *Kafesî destar,* takke, fes v.b. başlıkların üzerine sarılan bir çeşit sarık. (Hecegân kavukları gibi katmerli biçimde kurdele genişliğinde bir sarıktı.)

◆ i. Kıyf. Osmanlılarda vezirlerin giydiği serpuşlardan birine verilen ad. (Çuhadan yapılan ve içine bir kilodan fazla pamuk konulan bu başlığın alt tarafına kafes biçiminde beyaz tülbent sarılırdı.) [M]

KAFESLEMEK geçl. f. (*kafes*'ten *kafesle-mek*). *Argo.* Kandırmak, aldatmak. (M)

KAFESLİ sıf. (*kafes*'ten *kafes-li*). Kafesi olan: *Tekrar mindere oturarak kafesli pencereden dışarı bakmaya başladı* (Sabahattin Ali).

— İnş. *Kafesli kapı,* alt kısmı tahta veya madenî aynalardan, üst kısmı çubuklardan meydana gelen kapı.

— Teknol. *Kafesli sandık,* sorgun ağacıyle örtülen veya tahtalarla yapılan geniş aralıklı büyük boy ambalaj sandığı: *Kafesli sandıklar genellikle cam ve porselen nakliyatında kullanılır.* (LM)

KAFESOĞLU (İbrahim), türk tarihçisi (Tefenni, Burdur 1914). İzmir Öğretmen okulunu, Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya fakültesini bitirdi (1940). Doktora yapmak üzere Budapeşte'ye gitti (1943), fakat İkinci Dünya savaşı sebebiyle geri döndü (1945). İstanbul Edebiyat fakültesi öğretim kadrosuna girdi. Doçent (1953) ve profesör (1962) oldu. Başlıca eserleri: *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu* (1953); *Selçuklu Ailesinin Menşei Hakkında* (1956); *Harezmşahlar Devleti Tarihi* (1956); *Türkler ve Medeniyet* (1957). [M]

KAFETERYA i. (ital. *caffetteria*). Kahve ve benzeri içecekler satılan yer. || Herkesin bir tepsi içinde kendi yemeğini alarak masasına götürdüğü, halk tipi, ucuz lokanta.

— ANSİKL. Bu çeşit lokantalar ilk olarak Exchange Buffet adıyle New York borsasına yakın bir yerde açıldı. Bu usul kısa zamanda dünyanın birçok yerine yayıldı. İsveç'te ve Avrupa'nın öteki ülkelerinde birçok kafeterya açıldı. İkinci Dünya savaşından sonra kafeteryalar Türkiye'nin Ankara, İstanbul ve İzmir gibi büyük şehirlerinde açıldı. (M)

KAFFA i. (fr. *caffa*). Tekst. Çeşitli renklerde boyanmış bir pamuklu dokuma. (Avrupa'ya XVI. yy.da Bengal'den geldi. Yatak takımlarında süs veya duvar kaplaması olarak kulanıldı.) [L]

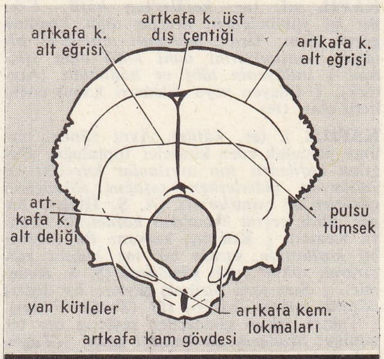

artkafa kemiğinin dış yüzü

kafatası (anat.)

KAFFA veya **KAFA,** Habeşistan'da il, Habeş kütlesinin güneybatısında; 1 200 000 nüf. İdare merkezi, *Jimma.* Kahve tarımı ve yabanî kahve rekoltesi.

● *Tarih.* Habeşistan'ın güneyinde ve Rodolphe gölünün kuzeyinde, batıda Sobat vâdileriyle, doğuda Omo Gibie vâdileri arasında yer alan eski Doğu Afrika krallığı (XVI. ? - XI. yy.). Kaffa'nın halkını çok eskiden yerleşen zenci bir halka, kuşî istilacılar (Mincolar) meydana getiriyordu. Kraliyet kurulu ve eyalet valileri tarafından ilgi çekici bir şekilde yönetilen ülke kraliyet hükûmetine düzenli olarak tabiat ürünleri sağlardı. Devamlı olarak gözaltında tutulan sınırların koruduğu, ıssız ve ekilmeden bırakılmış bir bölgenin gerisinde bulunan Kaffa uzun süre saldırılara karşı koydu; hıristiyan ve müslüman etkilerinin sızma denemelerine rağmen, kendine has animist dinini korudu. Bununla birlikte köle ve misk kedisi sattığı, hint kumaşı ve tuz aldığı arap ticaret merkezi Zeila ile ticarî ilişkiler kurmuştur. Kaffa Habeşistan'a haraç vermesine rağmen 1897'de Çoa ras'ı Menelik tarafından ilhak edilinceye kadar bağımsızlığını korudu. (L)

KÂFFE sıf. (ar. *kâffe*). *Esk.* Hep, bütün, tüm, tamam: *Lisan-ı Arab, münteşir olduğu yerlerde «Yunânî» gibi zamanının kâffe-i measir-i ilmiyesiyle kuvvet bulmuş bir lisanı, galebe-i fesahatle mahv etmiş iken...* (Namık Kemal). || *Kâffe-i ahvâlde,* bütün durumlarda, her halükârda. || *Kâffe-i âlem,* bütün âlem, evren. || *Kâffe-i efrâd,* bireylerin hepsi, herkes. || *Kâffe-i mahlûkat,* bütün yaratıklar. || *Kâffe-i nâs,* bütün insanlar, insanlık âleminin tümü, herkes.

◆ **Kâffeten** zf. *Esk.* Tüm olarak, cümleten, toptan, hepsi birden.

◆ **Kâffesi** zam. *Esk.* Hepsi, bütünü, tamamı: *Artık herkese, kendisine hürmet edecek olanların kâffesine karşı hiyanet ederek...* (H. Z. Uşaklıgil). [M]

KAFFKA (Margit), macar kadın yazar. (Nagy-Karoly, bugün Caei, Romanya 1880 -Budapeşte 1918). Birkaç lirik şiir derlemesinden başka hikâyeler ve romanlar da yazdı: *Renkler ve Yıllar* (1912); *İstasyonlar* (1917). Bu eserler kadın kahramanlarının güçlü analizi ve babaerkil rejimin yavaş yavaş gerilediği bu devirde macar kadınının durumunu dikkatle gözlemlemesi açısından ilgi çekicidir. (L)

KÂFİ sıf. (ar. *kifâyet*'ten *kâfî*). İhtiyaca yetecek nicelikte olan, yetişen, yeten: *Bana gözünüzle bir işaret kâfidir* (H. Z. Uşaklıgil). *Şehrimizin imarına yaptığımız hizmeti hatırlamak kâfidir sanırım* (A. H. Tanpınar). || İ. *Esk.* Tanrı'nın sıfatlarından biri. || *Kâfi gelmek* (veya *kâfi olmak*), yetmek, yetişmek: *Faaliyetinin hedefini ve maksadının mahiyetini anlamak için bir haftalık bir müddet kâfi geldi* (Atatürk). || *Kâfi derecede* (veya *kâfi miktarda*), yetecek derecede, miktarda: *Nimetin kadrini de kâfi derecede anlayamadığını hissederek kendini sarsmak, realiteye getirmek istiyorum* (R. H. Karay). *Kâfi derecede doydum.*

— *Esk. Kâfi ve vafi,* bol bol yeter.

◆ Ünl. Yeter, yetişir, artık istemez: *Kâfi gürültüyü kesin.* (M)

KÂFİL sıf. (ar. *kefâlet*'ten *kâfil*). *Esk.* Bir işi yükümlenen, üzerine alan, kendine görev bilen: *Ordu, makam-ı muallâ-yı hilâfetin masuniyetini dahi kâfil olan işbu irade-i milliyenin tâbi ve hâdimidir* (Atatürk). ‖ Ödeyen veya ödemeyi kabul eden, kefil olan. (M)

KAFİLE i. (ar. *ḳâfile*). Aynı yönde, birlikte yolculuk eden kimseler topluluğu: *Dağılan kafileden son ayrılanlar kayıklarıyle yalılarına giderlerken şafağın söktüğünü görürler de şaşarlarmış* (A. Ş. Hisar). *Bir yaz günü geçtik Tuna'dan kafilelerle* (Yahya Kemal). ‖ Konvoy, kervan: *Bir otomobil kafilesinin, etrafa bir toz bulutu kaldırarak sökün ettiği görülürdü* (Ş. S. Aydemir). ‖ Sıra sıra dizilmiş şeyler: *Ey dişleri düşmüş sırıtan kafile-i sûr* (Tevfik Fikret). ‖ Takım takım gönderilen şeylerin her bir bölüğü: *Malların ilk kafilesi geldi.* ‖ *Teşm. yol.* Takım, grup, topluluk: *Sinekli Bakkal kafilesinden iki kişi arkasıdan geldiler, koluna girdiler* (H. E. Adıvar). ‖ —*Esk.* Sıra ile gönderilen şeylerin her bir bölüğü: *Askere dördüncü erzak kafilesi gönderildi.* ‖ Birbirinin peşi sıra gelen ve öylece ele alınan meşhur kimseler topluluğu: *Kafile-i şuarâ.* ‖ *Kafile-sâlâr,* kafile başı, kafile reisi. ‖ *Kafile-sâlâr-ı enbiyâ* («peygamberlerin reisi»), Hazreti Muhammed.

— Ask. *Kafile muhafızı,* bir yerden bir yere nakledilen yaralıları, malzemeyi veya mühimmatı gözetmek ve kollamak amacıyle nakil sırasında birlikte bulunan görevli. (M)

KÂFİR sıf. (ar. *küfr*'den *kâfir,* örten). Tanrı'nın varlığına inanmayan, Tanrıtanımaz, dinsiz: *Sana, hattâ bizlere kâfir der ve davet etsek de bile gelmez* (H. E. Adıvar). *Hocam dedi, bana meraktır, acaba bu kâfirler yarın ahirette, cehenneme gidip yanacaklarını bilirler mi dersin?* (M. Ş. Esendal). ‖ Zalim, acımasız, insafsız: *Kemendimi attım dara dolaştı / Kâfirlerin eli kana bulaştı / Koyun geldi kuzuları meleşti* (Pir Sultan Abdal). ‖ *Mec.* Sevilen ve beğenilen birine sitem için «yaramaz, zeki, çapkın» anlamlarında söylenir: *Niçin sık sık bakarsın böyle mir'at-ı mücellâya / Meğer sen dâhi kendi hüsnüne hayran mısın kâfir?* (Nedim). *Kâfir de şirin mi şirin* (B. Felek). ‖ Musibet, kahrolası, uğursuz: *Söke kasabasının camii Atik mahallesinde Mehmet oğlu Recep üç gün üç gece bu kâfir yerde yatmıştır* (Ömer Seyfeddin). *Yiyecek aramıyoruz, ama bu kâfir tütün yok mu?* (H. E. Adıvar). ‖ *Esk.* İslâm dininden olmayan insanların tümü: *Ben seni yenersem sen müslüman ol, sen beni yenersen ben kâfir olayım... ne dersin?* (N. Araz). ‖ Siyah renk: *Hal kâfir, zülf kâfir, çeşm kâfir el'aman / Serbeser iklim-i hüsnün kâfiristân oldu hep* (Nedim). ‖ İyilik tanımayan, gördüğü iyiliği inkâr eden. ‖ Küfreden, küfredici, küfürbaz. ‖ *Kâfir-kîş,* kâfir, Tanrıtanımaz, dinsiz; zalim, gaddar, acımasız, sevdiğine çok eziyet eden. ‖ *Kâfir-i nimet,* nankör: *Efradı hep de kâfir-i nimet bu aile / Sensiz de bertaraf olur elbette gaile* (Abdülhak Hâmid).

— Coğ. *Esk.* Güneydoğu Afrika'da yaşayan bir zenci kavmine verilen ad.

— Zır. *Esk.* Ziraatçı, tarımla uğraşan, çiftçi.

— ANSİKL. Din. lûgat anlamı «gizleyen, örten» olan *kâfir* kelimesi Kur'an-ı Kerim'de dinî anlamıyle geçer: «Allah'ın verdiği nimetlere hamd ü sena etmeyen»; «Allah'a karşı küfranı nimet eden». Daha sonraları belki de aynı anlamın genişlemesiyle, genel olarak kâfir anlamını alan bu kelime Kur'an'da ilk olarak El-Müddessir suresinde (ayet 10) geçer. Önceleri Hz. Muhammed'i inkâr ve tahkir eden imansız mekkelilere (Kureyşlilere) *kâfir* deniliyordu. Müslümanlara (Hz. Muhammed'e), kâfirlere karşı alınacak tavır konusunda ilk zamanlarda sabırla bekleme ve doğru yola çağırma tavsiye edilmekteydi. sonraları onlardan uzak durmak, hücumlarına karşı korunmak ve hattâ onlara hücum etmek tavsiye edildi.

Kur'an-ı Kerim'de birçok ayette kâfirlerin Allah tarafından cehennem azabıyle cezalandırılacağı bildirilmektedir. Hadislerde genellikle kâfirlerin kıyamet günündeki akıbetlerinden, çekecekleri cehennem azabından ve müslümanların bunlara karşı alacakları tavırdan söz edilmektedir. Ayrıca hadislerde bir müslümanın «günah-ı kebire» işlemekle kâfir sayılıp sayılamayacağı meselesinde, İslâmlığın ilk zamanlarında meydana gelen tartışmanın yankıları görülür («Bir müslüman, dindaşına küfr isnat eder de, bunu ispatlayamazsa bizzat kâfir olur», «Küfr isnadı cinayete eşittir» v.b.).

Kâfirler, savaşta müslümanlarca esir edildiğinde ya kılıçtan geçirilir veya köle olurlardı; bazen de mübadele edilir veya serbest bırakılırlardı.

İslâmlığın ilk yıllarında dinî, daha çok siyasî ve iktisadî sebeplerle kâfirlere karşı alınan tavırlar, genellikle yumuşak olmuştur. Çeşitli sebeplerden dolayı patlak veren savaşlar bu tavırların değişmesi sonucunu doğurdu. Hattâ türk-iran savaşları dolayısıyle türk fetvalarında İranlılar bile «küffar» diye nitelendirilmişti.

◆ **Kâfirâne** zf. *Esk.* Kâfire yakışacak yöntem ve biçimde, kâfirce. ‖ *İtikad-ı kâfirane,* kâfirce inanç, kâfire yakışacak inanç.

◆ **Kâfirlik** i. Kâfir olma hali.

◆ **Kâfirûn** çoğl. i. *Esk.* Kâfirler. (M)

KÂFİRİSTÂN bİş. i. (ar. *kâfir* ve fars. *-istân*'dan *kâfir-istân*). *Esk.* İslâm dininde olmayan milletlerin ülkesine verilen genel ad: *Hele teshir-i mülke başlasın ikbali seyreylen / Ne Türkistanı kor fethetmedik ne kâfiristanı* (Nef'i). [M]

KÂFİRİSTAN, Orta Asya'da dağlık bölge, Afganistan'ın kuzeydoğusunda, özellikle Hindukuş'un yamacında Pançşir'den (Kâbil'in kuzeyi) Çitral'ın sınırlarına (Pakistan) kadar uzanan yüksek vâdileri içine alır; 100 000 nüf. Çok sert ve farklı iklimli bu bölgede yaşayan iranlı olmayan sarışın mavi gözlü ârîler tahıl, meyve ağaçları yetiştiriciliği ve bağcılık yapar, ama başlıca ticaret kaynakları ormanlar ve otlaklardır (büyük baş hayvanlar, koyun, keçi). Kâfiristan («Tanrı'ya inanmayanlar ülkesi»), XIX. yy. sonunda halka Müslümanlığın kabul ettirilmesiyle *Nuristan* («ışık ülkesi») adını almıştır.

● *Tarih.* Bölge, I. yy.da Kuşan krallığına bağlıydı. Timur, cezalandırmak amacıyle bölgedeki kâfirlerin üzerine yürüdü (1398). Fakat kuvvetlerinin büyük kısmı çarpışmalar sırasında öldüğü için geriye döndü. Eski Hindistan hükûmetiyle Afganistan arasında imzalanan anlaşma ile Kâfiristan, Britanya imparatorluğu sınırları dışında kaldı (1893). Âmir Abdürrahman bütün ülkeyi yönetimi altına alarak, halkını İslâmiyeti kabule zorladı (1896). Bu tarihten sonra Afganistan topraklarına katıldı. (LM).

KÂFİRLER veya **NURİSTANİLER,** Puta tapan bir halk. Kuzeydoğu Afganistan'ın yüksek ormanlık dağlarında ve Pakistan'ın buraya yakın sınırları üzerinde yaşarlar. Nüfusları 60 000 kadardır. Sekiz kabileden meydana gelirler. Bu kabilelere bağlı olanlar fizikî görünüş bakımından birbirlerinden farklıdır. Afganların ve Kuzey Hintlilerin diliyle akraba olan dilleri de çeşitli diyelektlere ayrılmıştır, Kâfirler iki veya üç katlı oymalı tahta evlerde oturur. Kadınlar akdarı, mısır ve buğday yetiştirir; erkekler sığır ve keçi besler. Dokuma, tahta oymacılığı ve madencilik gibi zanaatlar köleler tarafından yapılır. Ancak XX. yy.da islâmiyeti kabul eden Kâfirler daha öncelere tanrılarına sığır ve keçiler kurban ederlerdi. Ölülerinin tahtadan heykellerini yaparak köylerinin yakınına dikerler, böylece onları ölümsüzleştirirlerdi. Zengin kâfirler de bütün kabileye ziyafetler vererek itibarlarını yükseltirlerdi. Kâfirlerce en kutsal işlerden biri de bir müslümanı öldürmekti. (M)

KÂFİRLER ÜLKESİ veya **KAFRARYA,** ing. **Kaffraria,** XVII. ve XVIII. yy. coğrafyacıların Afrika'nın ekvatorun güneyinde kalan kısmına verdikleri, arapçadan türeme ad; bu bölgede «Kâfirler», yani müslüman olmayanlar yaşardı. Kafrarya kelimesi yavaş yavaş önce bantu dili konuşulan bölgeleri sonra da Hint okyanusu kıyısında Kap kolonisinden Zambezi bölgelerine kadar uzanan kısmı, en sonunda da bu kıyının çok küçük bir kısmını ifade etmeğe başladı. Bu araziler şunlardır: **1.** 1863'te Kap kolonisine katılan eski ingiliz Kâfirler ülkesi veya *British Kaffraria;* **2.** Great Kei ırmağının kuzeyindeki Asıl Kâfirler ülkesi (bugün Transkei'yi meydana getirir ve Güney Afrika cumhuriyetindeki Kap iline katılmıştır). [L]

Kâfirun suresi, Kur'an'ın CIX. suresi; 6 ayettir. Mekke'de indirildi. Tefsirciler surenin indirilişi sebebi olarak mekkeli müşriklerin Hz. Muhammed'e «bir yıl sen bizim putlarımıza tap, bir yıl da biz senin Tanrına tapalım» şeklinde bir tekliflerini gösterirler. Hz. Muhammed de «ey kâfirler, ben sizin tapmakta olduklarınıza tapmam, benim ibadet edeceğime de siz kulluk ediciler değilsiniz. Ben sizin taptıklarınıza (hiç bir zaman) tapmış değilim. Siz de benim kulluk etmekte olduğuma (hiç bir vakit) kulluk ediciler değilsiniz. Sizin dininiz size, benim dinim bana» ayetlerini ihtiva eden bu sureyi Mescid-i Haram'a giderek müşriklere okudu; müşrikler de ümitlerini kestiler. (M)

KAFİYE i. (ar. *ḳâfiye*). Ed. Nazımda, mısra sonlarında yer alan harfler arasındaki ses benzerliği. *Haşim musikiyi pek anlamazdı; kafiyelerinin bozuk olması de belki ondandır* (N. Ataç). *Cenap Şahabettin'in kaleminde bu kelime bir kafiye olmuştu* (Y. Z. Ortaç). *Yeni* Uyak. (Bk. ANSİKL.) ‖ Eski nesirde bazı kelimelerin sonunda harf veya ses uygunluğu, seci.

— *Esk. Kafiye-dâr,* birbiriyle kafiyeli olan: *Nazmın arasına kafiyedar olmayan kelimeler sokarak...* (H. Z. Uşaklıgil). ‖ *Kafiye perdaz* (veya *kafiye-senc*), kafiye uyduran, kafiye düzen (kimse), şair. ‖ *Kafiye-sencân,* kafiye uyduranlar, şairler. ‖ *Kafiye-sencî* şiir yazma sanatı. ‖ *İlm-i kafiye,* kafiyenin usul ve kurallarını ele alan bilim.

— ANSİKL. *Kafiye* her şeyden önce iki ses arasındaki ses benzerliğine dayanır. Bu ses benzerliği şiirdeki ahengin artması, şairin kafiye kılavuzluğu ile yeni buluşlar yapmasına; şiirin kolayca ezberlenmesi v.b.ye yardım eder. Bir şiirde kafiye incelemesi yapılırken iki nokta göz önünde tutulur: 1. kafiyenin dizilişi; 2. kafiyenin değeri. Kafiye dizilişi, nazım şekline ilişkin bir konudur. Kafiye çeşitleri: **a.** *yarım kafiye,* iki söz arasındaki ünsüz benzerliğine dayanır;

Akşam oldu *ikindi*
Mum şamdana *dikildi*
Herkesin yâri *geldi*
Benim boynum *büküldü*

b. *tam kafiye,* bir ünsüz ile bir ünlü benzerliğine dayanır;

Bursa'da bir eski cami *avlusu*
Mermer şadırvanda şakırdayan *su*
(A. H. Tanpınar)

Arapça ve Farsçadan geçmiş uzun ünlüler «*a, û*», kelime sonlarında, tek başlarına tam kafiye sayılır;

Rûm'a geldikçe hep tîne *likâ*
Hemen Hindû giyer sefîd *kabâ*
(Nedim)

c. *zengin kafiye,* birden fazla ünlü ve ünsüz benzerliğine dayanır;

Çok sürse ayrılık, aradan geçse çok *sene*
Biz sende olmazsak bile sen bizdesin *gene*
(Y. K. Beyatlı)

«*â, û, î*» gibi uzun bir ünlü ile tek ünsüzden meydana gelen kafiyeler de zengin sayılır;

Dönsek mi aşkın şafağından
Gitsek mi ekalim-i *leyâle*
Bizden daha evvel erişenler
Ağlar bugün evvelki *hayâle*
Dönmek mi, ne mümkün geri dönmek
Düştüyse gönüller bu *melâle*
Bir eldir ufuklardan uzanmış
Zulmet, bizi çekmekte *visâle*
(Ahmet Hâşim).

Ayrıca yazılışları aynı, anlamları ayrı olan kelimeler de kafiye olur: bu çeşit kafiyeye *cinaslı kafiye* denir. Mısra sonunda (veya mısra halinde) aynen tekrar edilen kelime ve kelime grupları kafiye olmaz; bunlara *redif** denir. Bu çeşit mısralarda kafiye rediften önce gelir.

Türk şiirinde kafiye başlangıçtan beri sağlam bir yer tutar. Eski türk yazıtlarından «Kültigin Yazıtı»nda, bir çeşit nesir kafiyesi dikkati çeker. Kâşgarlı Mahmud'un *Divânü Lûgat-it-Türk*'e aldığı halk edebiyatı türleri, eski ve yeni birçok türk atasözü kafiyelidir. Divan şiirinde genellikle zengin (mukayyet) kafiye yapmağa dikkat edilirdi. Mısra sonundan başka mısra içinde de kafiye yapılırdı. Yarım kafiye, divan şairlerince ayıp sayılırdı. Bu edebiyatta «kafiye göz içindir»; birbirleriyle kafiye olan kelimelerde, arap harfleriyle yazılış benzerliği aranırdı. Harfleri uymayan kelimeler, aynı sesi verseler dahi kafiye sayılmazdı. Ayrıca kafiyelenen sözlerin aynı cinsten olmasına dikkat edilirdi. Divan nesrinde de *seci** adı verilen kafiyeye başvurulduğu görülür.

Halk edebiyatında da çokluk yarım kafiye ve cinaslı kafiye kullanıldı.

Divan edebiyatının kafiye anlayışına karşı ilk tepki Tanzimatın ikinci nesil şairlerinden geldi. Recaizade Mahmud Ekrem'in ileri sürdüğü *kafiyenin lûtfu sem içindir* («kafiye kulak içindir») ilkesi, Recaizade ve Muallim Naci taraftarları arasında şiddetli tartışmalara yolaçtı. «Kafiye kulak içindir» ilkesini servetifünun şairleri benimsedi. Türk şiirinde serbest ölçünün kullanılmağa başlamasıyle kafiye ikinci plana düştü. Nitekim *Garipçiler** vezin ve kafiye ile sunî olarak sağlanan ahenk yerine kelime istifinin ustalıkla yapısından doğacak ahengin tabiîliğine önem verdiler.

◆ **Kafiyeli** sıf. Kafiyesi olan, uyaklı (şiir).

◆ **Kafiyesiz** sıf. Kafiyesi olmayan, uyaksız (şiir). [M]

KAFİZ i. (ar. *kafiz*). Metrol. *Esk.* Arap hacim ölçüsü.

— DEY. *Kafizi dolmak,* eceli gelmek, vadesi dolmak, ölmek.

— ANSİKL. Metrol. *Esk. Kafiz,* kuru ve taneli cisimleri (un, pirinç, fasulya v.b.) ölçmek için kullanılırdı. Ancak aynı hacimde değişik ağırlıklar bulunabileceği ve büyük hacimlerde, üstte duranların ağırlığı ile alttakilerin sıkışması, ölçmede büyük ayrılıklar göstereceği için, bugün kullanılmamaktadır. Yalnız bazı batı akdeniz ülkelerinde kafizin miktarı 25-50 lire arasında değişmektedir. Meselâ Sicilya'da *cafiso,* 11-20 kg tutarında zeytinyağı, İspanya'da *cahiz,* 6,6 hektolitre hububat ölçümü için kullanılır. (M)

KAFKA (Franz), almanca yazan çek yazarı (Prag 1883-Kierling sanatoryumu, Viyana yakınında 1924). 1893-1901 Yılları arasında Prag'da Altstaldter Ring'deki Alman lisesinde okudu. Prag'daki alman üniversitesinde hukuk tahsili yaptı. 1906'da hukuk doktorasını verdi. Orta halli bir memur hayatı yaşadı. Sağlığında eserinin yayımlanan kısımları hiç bir yankı uyandırmadı. Ölümünden sonra hikâye ve romanlarından çoğunun yayımlanması romancı dostu Max Brod sayesinde oldu. Başlıca eserleri: *Değişim* (Die Werwandlung) [1916]; *Ceza Sömürgesi* (*İn der Strafkolonie*) [1919]; *Bir Açlık Şampiyonu* (Ein Hungerkünstler) [1924]; André Gide ile J.-L. Barrault'nun oyunlaştırdıkları *Dava* (Der Pnozess) [1925]; *Şato* (Das Schloss) [1926]; *Amerika* (1927); *Taşrada Düğün Hazırlıkları* (Hochzeitsvorbereitungen) [1953]. 1910'dan ölümüne kadar hemen hemen aralıksız tuttuğu *Tagebücher*'i (Günlükler) 1948'de yayımladı. 1952'de *Milena'ya Mektuplar* (Briefe an Milena) çıktı. 1902 - 1924 Arasında Max Brod, Felix Weltsch, Oskar Baum ile olan yazışmalar ise 1958'de yayımlandı. Dünyanın saçmalığı karşısında insanın umutsuzluğunu güçlü bir biçimde veren Kafka'nın eserinde en çarpıcı yan, maksatlı bir sadelik ötesinde, gerçeğin en elle tutulabilecek yönlerinden ayrılmamak kaygısı ile, rüyadan doğan gerçekdışı ve esrarlı bir dünya saplantısı arasındaki çekişmedir. Kimi zaman anlatımcılığa, kimi zaman da gerçeküstücülüğe yaklaştırılan Kafka'nın edebiyatı, aslında hiç bir okulun tanımına sığmaz. (L)

KAFKAS i. Kafkas dağları ve bu dağların yöresine verilen ad. Bk. KAFKASYA ‖ [İsim tamlamalarında] Kafkasya ile ilgili.

— Antropol. *Kafkas ırkı,* bazen beyaz ırk yerine kullanılan terim. (ML)

KAFKASÇA i. (*Kafkas*'tan *Kafkasça*). Leng. Yalnız Kafkas dağlarında ve çevresindeki bölgelerde konuşulan dillere verilen ad.

— ANSİKL. Leng. *Kafkasça* iki öbeğe ayrılabilir: 1. kuzey öbeği: doğuda çeçenlezgi dilleri (*Çeçence, İnguş, Andil, Avarca Lak, Dargva* v.b.) ve batıda abasg-kerket dilleri (*Abhazca, Ubik, Adige* veya *Çerkezce* v.b.); 2. güney öbeği: Gürcüce, mingrelia dili, savanet dili ve Lazcayı kapsar. Kafkasça çok çeşitli medeniyet düzeyindeki, çoğunlukla birbirlerinden uzak ama akrabalıkları mümkün görülen beyaz ırktan halklar tarafından konuşulur. Her iki öbeğin de Baskça ile akraba olduğu kesinlikle bilinir. (L)

KAFKAS dağları, rusça **Kavkaz,** Eski Kıtada dağ kütlesi, Karadeniz ile Hazar denizi arasında, Avrupa kıtası ile Asya kıtasını birbirinden ayırır; en yüksek noktası Elbruz'da 5 633 m'yi bulur.

Coğrafya

Kafkas dağları adı, S.S.C.B. topraklarında kuzeyde Kuban ve Terek havzaları ile, güneyde Anadolu ve İran arasındaki bölgede yer alan bütün dağları ifade eder. Kafkas dağları ikiye ayrılır: Büyük Kafkas (Bolşoy Kavkaz) veya Kafkas dağları Karadeniz kıyısındaki Novorosiyk bölgesi ile Hazar denizi kıyısındaki Apşeron yarımadası arasında kuzeybatı-güneydoğu yönünde düz bir çizgi halinde uzanan büyük (1 200 km uzunluğunda) sıradağlardır; Küçük Kafkas'ın (Malıy Kavkaz) yapısı daha karmaşıktır ve Gürcistan ile Sovyet Ermenistanı'nın güneyindeki dağları içine alır.

● *Büyük Kafkas dağları,* «set sıradağları»nın örnek tipidir. Soçi meridyeninden Baka'nın 100 km kuzeyine kadar uzanan 1 000 km uzunluğundaki dağlık sırtın yükseltisi 2 000 m'nin altına hemen hiç düşmez. Sıradağların, orta kısmı hiç bir «breş»inin yükseltisi 4 000 m'nin altına düşmeyen çok yüksek bir burçtur (batıda Elbruz ile Aday Hon veya Uyilpata arasında 4 646 m). Bu burçtan doğuda Ardon'un yukarı havzasıyle ayrılan Kazbek kütlesinin yükseltisi de 5 000 m'yi aşar.

Orta Kafkaslardaki büyük buzullar, büyük kozalaklılar ormanlarının gölgesindeki dar vâdilerin altına gömülür. Sıradağların bu kısmı, billûrlu ve başkalaşmış topraklar çekirdeğinden oluşmuştur; bu çekirdeğin ön kısmında kuzeyde ve güneyde çok sağlam olmayan killi ve marnlı kayaçları (fliş) şekillendiren kıvrımlar uzanır. Orta sıradağlara büyük volkanik kütleler hâkimdir: Elbruz ve Kazbek, Dördüncü zamanda püskürmeğe devam eden büyük yanardağlardır. Bu püskürme faaliyetini, sıcak su kaynaklarının ortaya çıkması ve deprem hareketlerinin devam etmesi yansıtır. Sıradağların yükselme hareketlerinin çağımıza kadar devam ettiği sanılır.

Batıda eski kayaçlar çekirdeği, güney yamaçta (burada en yüksek noktalar 3 000-4 000 arasındadır) birbirine çok yakın paralel sıralar meydana getiren kıvrımlı tortul örtünün altında kaybolur. Karadeniz'den esen çok şiddetli nemli rüzgarlara açık olan bu dağlar, sık ormanlarla örtülüdür. Kazbek'in ve Terek ırmağının sıradağları aştığı Daryal geçitinin doğusunda dağ yeniden set görünüşünü kazanır; ama yükseltisi Orta Kafkaslardan azdır (batıda olduğu gibi 3 000 - 4 000 m); Kahetya çöküntüsü ile Azerbeycan'ın güneyinde ansızın yükselir; ama kuzey yamaçta, Dağıstan'da, tersine basık şekilli kütleler ve yüksek yaylalar halinde genişler; burası sıradağların en geniş kısmıdır (Orta Kafkasların eninin ancak 100 km olmasına karşılık bu kısım Mahaçkala ile Kahetya arasında 200 km'yi bulur. Orta Kafkas'tan daha farklı ve daha kalın olan Batı ve Doğu Kafkas dağlarında milliyetlerine çok bağlı dağ toplulukları yerleşmiştir. Ama Orta Kafkaslarda Osetya da çok canlı millî geleneğini muhafaza etmiştir.

● *Küçük Kafkas dağları* daha parçalıdır. Başlıca iki bütünü içine alır: batıda Batum ile Yukarı Kura arasında Acaro-İmeretya dağları (2 581 m), Yukarı Kura ile Tiflis arasında Triyaletya dağları (2 759 m) ve Samsark sıradağları (3 304 m); güneydoğuda Türkiye'den Araks'ın havzalarıyle ayrılan Sovyet Ermenistan kütlesi. Çeşitli yönlerde uzanan ve yer yer volkanik kütlelerle kesilen sıradağların yüksek bir bazalt kubbesinin (Alagez dağı 4 095 m) tepesidir. Bölgenin yüzey şekilleri çok farklıdır: çökümlü havzalarının dibinde küçük ovalar, volkanik tepeler, yamaçları hemen hemen dik neckler (tıkaç) bu dağlık manzaralara çok vahşî bir hava verir. Batıda Karadenize hâkim yamaçlarının hepsi çok sulak olan bu dağlar, doğuya Tiflis meridyeninin ötesine doğru gidildikçe kuraklaşır ve bu meridyenin ötesinde yazın gerçek bir cehennem haline gelen sert kara iklimli Azerbaycan ovasına hâkimdir.

● *Büyük Kafkas dağları*'nda, özellikle Osetya'da demirsiz maden yatakları vardır. Kömür azdır: Batı Kafkas'ta, küçük yataklar, kuzey yamaçta Kuban'nın yukarı vâdisinde ve güney yamaçta toplanmıştır. Ama kuzey ve güneydeki bölgelerde büyük petrol yatakları vardır. Batı Kafkas'ın güneyinde, Rio'nun orta havzasında yer alan küçük kütlede zengin bir manganez yatağı (Çiyatura) bulunmuştur. Ermenistan'da bakır yatakları (Alaverdi ve Kafon), ermenistan kütlesinin doğu yamacında ama Azerbaycan topraklarında Kirovâbâd'ın güneyinde ve batısında demir filizi ve boksit işletilir.

Kafkas dağları, bütünüyle pek geçit vermez. Demiryolu hatları Büyük Kafkasları aşmadan doğudan Juapse ve batıdan Armavir yoluyle çevresini dolaşır. Batı Kafkasları sadece üç karayolu Suhumi ile Yukarı Kuban arasında Ardon vâdisi ve Daryal geçiti aracılığıyle aşar.

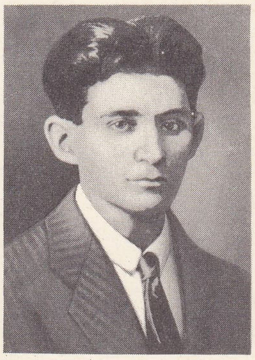

Franz KAFKA

Dağcılık

Kafkas dağlarının özellikle Elbruz'dan Kazbek'e kadar orta kısmı dağcılık bakımından çok önemlidir. Abich (1842) ve Radde'nin (1863) yolculuklarından sonra 1868'de Elbruz ve Kazbek'in François Devouassoud'un kılavuzluğunda ingiliz heyeti (D. W. Freshfield, A. W. Moore ve C. C. Tuckett) tarafından fethinden sonra sistemli keşifler başladı. Macar Maurice de Dechy, Alexandre Burgener ve Peter Ruppen ile birlikte altı sefer yaptı. Freshfield, Dent, Denkin, Mummery, Wooley, Holder ve Cockin'den meydana gelen ingiliz heyeti ile kılavuzlar Alexandre Burgener, Ulrick Almer ve Heinrich Zurflüh büyük tepelerin fethine büyük ölçüde katkıda bulundular: Gistola (4 860 m), Tetnuld (4 853 m), Kalin Tau (4 968 m), Dsşang Tau (5 084 m), Dik Tau (5 198 m), Şkara (5 021 m) ve Koşman Tau (5 145 m) 1886-1890 arasında birbiri ardına fethedildi. Sivri bir piramit olan Uşba'ya (4 710 m) 1888'de Johann Fister ve Kaspar Streich kılavuzluğunda W. F. Donkin ve H. Fox tırmandılar.

Almanlar, İtalyanlar, Avusturyalılar, İngilizler ve İsviçreliler son bakir doruklara tırmanmağa devam ettiler ve büyük cephelerle sırtlara tırmandılar: Uşba'nın güney doruğu (1903); Şkrara ve Uşba sırtlarının aşılması; Dik Tau'nun güney sırtı (1928); Koşman Tau'nun kuzey sırtı (1929) ve Koşman Tau'nun ilk olarak boydan boya aşılması (1930). 1933'te J. Lagorde, R. Tezenasdu Moncel, R. Gache ve L. Valluet'ten meydana gelen fransız heyeti Ullu-Auz bölgesini taradı ve Tiyutyin-Baş (4 551 m) ve Gortü Baş (4 437 m) gibi birçok doruğa ilk olarak tırmandı.

Bugün Kafkas dağları sovyet dağcılarının en gözde alanıdır. Birçok kervan halinde uzun sırtları aşmada uzmanlaşmışlardır. Başlıcaları arasında daha 1936'da Frauen Bergerger Radistchnig ve Peringer tarafından on günde tamamlanan Dik Tau-Koşman Tau sırtının aşılmasının 1938'de Abolakov ve Miklaşevski tarafından tekrarlanmasını ve daha güç olan Koşman Tau-Dik Tau yönünde ise Vitali Abolakar yönetiminde sekiz sovyet dağcısı tarafından aşılması sayılabilir. (L)

Kafkas Tutsağı (*Kavkazski Plennik*), Puşkin'in şiiri (1821). Bu kısa şiirin kahramanı olan genç rus subayı, Çerkezlerin eline düşer, genç bir çerkez kızının kendisine karşı duyduğu aşka karşılık vermez. Kız onu kurtarır, kaçmasına göz yumar ve ardından kendini denize atarak intihar eder. Puş-

Foto. LAROUSSE

KAFKAS dağları Kaşka-Taş buzulundan Elbruz tepesinin görünüşü

kin'in kendi duygularını dile getirdiği bu şiirinde, Byron'ın romantizmi vardır. XIX. yy.da César Cui bu konuda bir opera yazdı. Aynı tema üstüne G. Skibine 1951'de Paris'te bir bale düzenledi (müzik Haçaturyan; dekorlar M. Dubujinskiy). [→Bibliyo.] (L)

KAFKASYA, S.S.C.B.'de bölge, Karadeniz ve Hazar denizi arasında; yaklş. ol. 379 880 km². Kafkas dağlarıyle ikiye bölünür: kuzeyde Kuzey Kafkasya, güneyde Transkafkasya. Bölgede S.S.C.B.'ye bağlı Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan yer alır.

TARİH

İbranî, eski yunan ve iran kaynaklarında Kafkasya ile ilgili olarak verilen bilgiler Roma devrinden başlamaktadır. Bu devirde Kafkasya'nın doğusundaki Dağıstan ve İberya, Romalıların hâkimiyeti altındaydı. Aynı devirlerde İran'da hüküm süren Eşkâniyân hanedanı ile Romalılar arasında Kafkasya için çeşitli savaşlar yapıldı. Eşkâniyân'lardan sonra İran'a hâkim olan Sasanîler, Romalıların Kafkasya'daki hâkimiyetine son verdiler.

İslâmlar Kafkasya bölgesini emevî halifesi Hişam zamanında ele geçirdiler; Hazarlar ve diğer türk kavimleriyle savaştılar. Fakat Gürcüleri, Çerkezleri ve diğer dağlıları yenemediler. Öte yandan Cengiz ve Timur çağlarında Kafkasya'da yaşayan Gürcüler ve diğer kavimler bağımsızlıklarını ilân ettiler. Kuzeyde Kıpçak devleti kuruldu. XV. yy.da Karakoyunlular, Akkoyunlular ve safevî şeyhleri Kafkasya'ya, özellikle Gürcistan'a birçok sefer düzenlediler. 1487'de rus kuvvetli Kazan'ı alarak Orta İdil bölgesine yerleşti: İvan III'ün ölümünden sonra Kazan hanlığı rus hâkimiyetinden çıktı. İvan IV tahta geçer geçmez (1547) Kazan'a karşı yeni bir sefer açtı. Fakat bir şey yapamadan geri döndü. Ancak 1551 yılındaki sefer sonunda Kazan'ı ele geçirdi. Böylece Hazar'da ve Orta İdil'de süregelen türk hâkimiyeti son buldu. Kazan'ın düşmesi üzerine Ruslar geniş ölçüde türk illerine yayılmağa başladılar. Bu arada Kafkasya'nın yolu da açıldı. Ruslar, Hazar kıyılarına ve Kafkasya'ya girmeğe başladılar. Kazan'ın düşmesini, Astrahan hanlığının Ruslar tarafından alınması izledi (1556). Bu durum Moskova nüfuzunun daha da güneye inmesine yolaçtı. Bu defa rus ilerleyişi Kuzey Kafkasya'ya doğru gelişti. Batı türk kavimleri, özellikle Gürcüler ve Çerkezler arasında rus tesiri görülmeğe başlandı (1552). Aynı yıl iki çerkez beyi Moskova'ya gelerek çar İvan'ın himayesine girmek istediklerini bildirdiler. Çecenler, çar İvan'dan Osmanlı ve Kırım Tatarlarının baskısından kurtarılmalarını istediler. Çar İvan, Çefkezleri ve Çeçenleri yalnız Kırım Tatarlarına karşı koruyabileceğini belirtti. Bu arada Moskova'ya gelen çeçen beylerinden bazıları oğulları ile birlikte Ortadoksluğu kabul ettiler. 1557'de himaye edilen birkaç çerkez beyi Moskova'ya geldiği gibi Kabarda (çerkez) beylerinden Temrük ve Tizrüt, İvan'a elçiler göndererek Moskova'ya bağlanmak istediklerini bildirdiler. Ayrıca Tarkov (Temirhan Şura) Şemhalı'ya yardım gönderilmesi için çarın Astrahan'daki rus kumandanına emir vermesini istedi. Çerkez elçilerine göre rus çarı kendilerine yardım ederse, Gürcüler de Moskova'nın himayesine girmekte gecikmeyecekti. Diğer taraftan Dağıstan'daki Şamhal'ın topraklarından da Moskova'ya gelenler oldu. Terek boyundaki Tümen beyliği mirzası, amcasına karşı rus çarından yardım istedi. Böylece bütün Kuzey Kafkasya harekete geçti. Moskova çarının himayesi ve yardımıyle Kafkasya'daki çeşitli boylar, rahata ve güvene kavuşacaklarını umuyorlardı. Bu durum karşısında Ruslar, Terek ırmağına kadar ilerleyerek, Kabarda topraklarında bazı yerlere karakollar kurmağa başladılar. Böylece rus ilerleyişi Osmanlıların nüfuz bölgesine yaklaştı. Bu durum başta Sokullu Mehmed Paşa olmak üzere İstanbul'daki bazı osmanlı devlet adamlarının dikkatlerini Hazar denizi ve Kuzey Kafkasya bölgesine çekti hattâ Orta İdil yoluyle İran'a inmeyi düşündüler. Bu ara Don nehri boyunda oturan Rus Kazaklarının hücumları da sıklaşmıştı. Astrahan'ın son hanları Azak kalesine sığındılar; bazıları da İstanbul'a geldi. İstanbul'a gelenler arasında Yarlıkaş Mirza, sadrazam Sokullu Mehmed Paşaya Kafkasya ile ilgili bir proje sundu. Mirza projesinde Don ile İdil ırmaklarının bir kanal ile birleştirilmesini teklif ediyordu. Bu kanal vasıtasıyle de Azak denizinden Hazar denizine asker göndermek ve İran'ı ele geçirmek imkânı doğacak, İdil nehrinin aşağı ve orta kısımları da osmanlı hâkimiyeti altına girecekti. Sokullu Mehmed Paşa, Kasım Bey'i bu bölgeye gönderdi. Gerçekleştirilecek olan projenin ölçülerini istedi; 1569 yılında Ejderhan'ı (Astrahan) almak için bir osmanlı ordusu harekete geçirildi. Don ile İdil ırmaklarını birleştirecek bir kanal açılması kararlaştırıldı. Sefer ve kanalı açma teşebbüsleri Osmanlıların başarısızlığı ile sonuçlandı. İranda başlayan iç karışıklıklar Osmanlıların İran ve Kafkasya ile yeniden ilgilenmelerine yolaçtı. Sokullu Mehmed Paşanın karşıkoymasına rağmen İran'a savaş açıldı. Lala Mustafa Paşa İran seferine serdar tayin edildi. Şirvan ve Gürcistan'ın İranlılardan alınmasıyle görevlendirildi (1577). Bunun üstüne osmanlı ordusu Gürcistan'a girerek Tiflis üzerine yürüdü (1578). Tiflis'i aldı; sonra da Şirvan'ın fethine başladı. Derbent'i Şirvan eyaletine merkez yaparak, Özdemiroğlu Osman Paşaya verdi. Cafer Paşayı Dağıstan valiliğine getiren Osman Paşa, Kuzey Kafkasya'yı geçerek Ruslarla çarpıştı (1584). Kafkasya'da alınan yerlerin korunması Osmanlılar için çok güçtü. Tiflis'e devamlı iranlı ve gürcü akınları oluyordu. Bu akınları önlemek amacıyle Kars'ta bir kale yapıldı. Bir süre sonra sadrazamlığa getirilen Sinan Paşa, Kafkasya meselesini barışla çözümleme yoluna gitti; fakat bir süre sonra görevinden alındı. Bundan sonra İranlılarla İstanbul antlaşması yapıldı (1590). Bu antlaşmaya göre, Kafkasya'da alınan bazı yerler Osmanlılarda kaldı. Bu antlaşmanın bozulmasından sonra Osmanlılar İranlılarla çeşitli tarihlerde tekrar savaştılar. Osmanlı devleti 1577 - 1590 yılları arasında Kafkasya'dan aldığı yerleri mahallî beylikler arasında paylaştırdı. Güney Kafkasya'da Tonates, Kevi, Kotayis beylikleri kuruldu. Fakat 1592 yılarında bunların hepsi de Çıldır beylerbeyliğine bağlandı. Çıldır eyaletinin merkezi Ahıska idi. Prut yenilgisinden sonra çar Petro, Osmanlı imparatorluğu ile yeni bir savaşa girmekten çekindi. 1712'de Azak kalesi Türklere geri verildi. Fakat Petro, Hazar denizi kıyılarına yaptığı hücumları sıklaştırdı. 1721'de Rusya ile Osmanlı devleti anlaşarak İran'a hücum ettiler (1722-1723). Rusya ile İran arasında Petersburg'da yapılan barış şartlarına göre İran Derbent ve Bakû'dan başka Hazar denizinin güneyindeki Gîlân, Mazenderan ve Estrâbâd bölgelerini Rusya'ya bırakmak zorunda kaldı. Rusya, böylece, Kafkasların güneyine kadar inerek Kafkasya'daki İran topraklarını Osmanlılarla paylaştı. Tiflis Hanı Vahtan Hanın bağımsızlığını ilân etmek istemesi üzerine Osmanlılar İran'a savaş açtılar (ağustos 1727). Serasker olan Erzurum valisi Silâhtar İbrahim Paşa ile Revan hanı Mehmed Kuluhan da Tiflis üzerine yürüdüler. Mehmed Kuluhan, Tiflis'i aldı. Tiflis'e önce Mustafa Paşa, sonra da Ârifî Ahmed Paşa vali tayin olundu. Daha sonra Küri ve civarı da alındı, idaresi Ömer Paşaya verildi. Erzurum valisi ve serasker

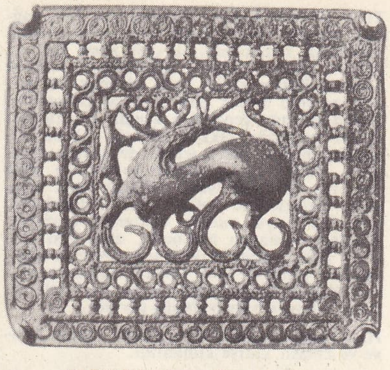

KAFKASYA: bronz kemer tokası (M.Ö. VIII.-III. yy. arası)

KAFKASYA haritası

Foto. S.S.C.B. Danışma bürosu (LAROUSSE)

Silâhtar İbrahim Paşanın ağır hareketi yüzünden Şirvan hanı Davud Hana yardım edilemedi; Bakû, Rusların eline geçti. Yeni serasker Arifî Ahmed Paşa, Revan (Erivan) üzerine yürüdü. Üç ay kuşatmadan sonra Tahmasp II'den yardım gelmesinden ümidini kesen Revan muhafızı Ali Kuluhan'ın isteği üzerine Revan teslim alındı; 28 eylül 1724'te muhafızlığı Anadolu valisi vezir Osman Paşaya verildi. Revan'ın tesliminden az önce de Nahcıvan alındı. Arifî Ahmed Paşanın yerine serasker tayin edilen Erzurum valisi Hacı Mustafa Paşa, Lesi ve Gence'yi aldı (1725). 1733 Yılında ise Topal Osman Paşa Kerkük'te İran şahı Nadir'e yenildi. Bunun üstüne Osmanlı hükûmeti, Kafkasya'daki osmanlı nüfuzunu güçlendirmek için, Kırım hanı Kaplan Giray'a Kafkasya'ya geçmesini emretti. Ayrıca Kalmukların reisi Mehmed'e beylerbeylik vererek kendisine bağladı. Bununla birlikte Nadir Şah, Şirvan ve merkezî Şemahi'yi ele geçirdi; Osmanlıların elinde bulunan Güney Kafkasya'nın en büyük şehirlerinden biri olan Gence'yi almak istedi. Gence önlerine gelen Nadir Şah, Güney Kafkasya'nın önemli şehirlerinden olan Tiflis'i kuşattı, ayrıca Kuri, Ordubâd ve Yezd şehirlerini eline geçirdi. Bu arada Doğu orduları seraskeri Abdullah Paşa, Gence'yi kurtardı (1734). Fakat Nadir Şah, kuvvetlerini toplayarak Abdullah Paşa üzerine yürüdü ve onu Arpaçayı'nda yendi (1735). Bunun üstüne Osmanlılar Nadir Şah ile barış yapmak zorunda kaldılar (24 eylül 1736). Ancak Nadir Şahı Kafkasya'da durdurmak için 23 eylül 1743'te İran'a yeniden savaş açıldı; Osmanlılar Ömer Hanı Dağıstan hanı ilân ettiler. Osmanlı orduları da harekete geçti. Fakat Nadir Şah, Kerkük'ü, Musul'u aldı; sonra da Kars'ı kuşattı. Bu savaşlardan sonra İran ile yeniden barış yapıldı (4 eylül 1746). Öte yandan Rusların Özi ve Kafkasya'daki faaliyetleri sonucunda Osmanlılar, Ruslara savaş açtılar (1768). Uzun süren savaşlar sonunda Osmanlılar yenilerek Küçük Kaynarca antlaşmasını imzalamak zorunda kaldılar. Bu antlaşmanın Kafkasya ile ilgili 21. maddesine göre Orta Kafkasya'nın kuzeyinde bulunan Küçük ve Büyük Kabartaylar Ruslara bırakıldı. 23. Maddeye göre Kafkasya'da Ruslar tarafından alınan Gürcistan taraflarındaki Kutayis ve Şehriban Osmanlılara, diğerlerinin Gürcülere verilmesi kararlaştırıldı. 1774'te Kırım'ın elden çıkması, İstanbul'da büyük bir tepki yarattı. Fransa ve İngiltere hükûmetleri de el altından Babıâli'yi Rusya'ya karşı savaşa kışkırttılar. Bu arada Osmanlılar ile İsveç arasında askerî bir antlaşma yapıldı. Bu durum karşısında Osmanlılar 1787 yılında Rusya'ya savaş ilân ettiler. Fakat yenilerek 1791 yılında Yaş şehrinde bir anlaşma yapmak zorunda kaldılar. Bu antlaşmaya göre, Kafkaslarda sınır Kuban ırmağı olacaktı. XIX. yy. başında Gürcistan'da birbiriyle savaşan birkaç küçük beylik vardı. Gürcistan ise çeşitli tarihlerde Ruslar tarafından zaptedilerek bölündü. Bu durum karşısında gürcü beylerinden XII Gorg, Gürcistan'ı tamamıyle Rusya'ya bağlamak istedi. Rus çarı teklifi kabul ederek önce bir rus generalinin başkanlığında Gürcülerden seçilmiş bir hükûmet kurdurdu; sonra da 1801 yılında Gürcistan'ı Rusya'ya bağlamak istedi. Fakat bazı gürcü beyleri rus hâkimiyetine karşı gelmek istediler. Bunun üstüne çar Aleksandr I, Gürcistan'ın bir rus eyaleti haline getirilmesi için tedbirler aldı. Mingrelya ve İmeretya beyi Soloman ise Osmanlılara sığındı. 1804-1805 Yıllarında Erivan ve Bakû hanlıkları da rus hâkimiyetini tanıdılar. Fakat bu bölgeleri rus hâkimiyetine alan Tsitsianu Bakû'da öldürüldü. Bunun üstüne Ruslar 1810'da Kafkasya'ya asker göndererek Dağıstan'ın ve Kafkasya'nın büyük kısmını alarak Doğu Anadolu'ya dayandılar.

Nikola I Rusya'da mutlak bir hâkimiyet kurduktan sonra, kendisinden önceki rus çarlarının geleneklerine sadık kalarak Kafkasya'daki rus nüfuzunu arttırdı; Gürcistan ve Azerbaycan'ı işgal ettirdi. Bu suretle İran gün geçtikçe artan bir rus tehlikesiyle karşı karşıya kaldı. Bununla beraber, İranlılar çar Aleksandr I'in ölümünden sonra Rusları Güney Kafkasya'dan atmayı düşünerek savaşa başladılar (1826) ve Kafkaslardaki rus kuvvetleri başkumandanı Yermolu'yu durdurdular. Fakat Paskeyeviç'in rus ordusu ile yardıma gelmesi, Yermolu'yu güç durumdan kurtardı. Ruslar yeniden taarruza geçerek iran kuvvetlerini yendiler. Bu durum karşısında İran barış istedi. Osmanlılar ile anlaşmazlık halinde bulunan Ruslar da barışa razı olduklarından 1828'de antlaşma yapıldı. Buna göre İran, Erivan şehri ve bölgesi dahil, Aras nehrinin sol tarafını Rusya'ya bırakarak bir daha Kafkas işlerine karışmadı. Öte yandan Ruslar, Navarin'de donanmaları yakılan Osmanlıların protesto ve tazminat taleplerini savaş açmakla cevaplandırdılar. General Dibiç'in kumanda ettiği rus ordusu Tuna'yı geçtiği sırada diğer bir rus ordusu da Kafkas cephesinde hücuma geçti, Kars, Erzurum gibi yerleri aldı; Anadolu'ya girmek istedi. Bunun üzerine Osmanlı devleti barış istemek zorunda kaldı. 1829'da Edirne barışı yapıldı. Bu barışla Ruslar, Hazar denizi sahiline ve Derbent geçidiyle de Güney Kafkasya'ya indiler. Fakat Kuzey kafkasya ve dağıstan halkı rus hâkimiyeti altına tamamen girmedi. Arazinin dağlık ve zaptı güç olması, Rusların buralara kolaylıkla girmelerine engel oldu. Buna rağmen Ruslar XIX. yy. ortalarında Kuzey Kafkasya ve Dağıstan'daki bütün toprakları ele geçirmeğe karar verdiler. 1828 Yılında rus kuvvetleri Karaçaylıları ağır bir yenilgiye uğrattı. Aynı zamanda general Paskeyeviç, Osetinlerin bulunduğu sahaya kuvvet göndererek Kafkasların merkezini almağa çalıştı. Fakat kuzey kafkasya halkı müslümandı; başlarında bulunan imamlar, din ve dünya işlerinin tek hâkimi idi ve müritleri üstünde de büyük nüfuzları vardı. Nitekim imam Gazi Muhammed'in hocası Kurali-Mogona, Ruslara karşı savaşmak üzere binlerce mürit topladı. Bununla birlikte bazı kafkas kavimlerinin hanları, çarın hâkimiyetini kabul ettiler. Hattâ Rusların müttefiki oldular. Dağıstan'ın ortasında bulunan Avar hanlığı da bunlardan biriydi. Bu yüzden Gazi Muhammed kuvvetleri, Avar hanlığına karşı genel bir hücuma geçti; fakat başarılı olamadı. Bu savaşlar sırasında, Gamzat Bey ve Şeyh Şamil ün kazandılar, imam Gazi Muhammed 1832'de öldürülünce, imamlığa Gamzet Bey geçti. Avar hanlığı ortadan kaldırıldı. Fakat bir süre sonra Gamzet Bey de öldürüldü. Yerine Şeyh Samil geçti. Gimra köylerinden olan Şeyh Şamil Ruslara karşı Kafkasya'yı korumak için savaşan en büyük kahramanlardan biri oldu. Çok iyi bir medrese eğitimi görmüz, kabiliyetli bir liderdi. Yirmi beş yıl Ruslara karşı savaştı, hâkim bulunduğu sahada bir çeşit dinî cumhuriyet teşkilâtı kurdu. Müritleriyle Rusların ilerleyişini durdurmağa çalıştı; fakat rus kuvvetlerinin üstünlüğü karşısında dayanamadı, 1859'da teslim olmak zorunda kaldı. Şeyh Şamil'den sonra Kafkasların batı bölgesinde Muhammed Emin idaresinde bir süre daha çete savaşları devam etti. Rusların Kafkasları ele geçirmeleri sonunda on binlerce türk Türkiye'ye göç etti. 1914'te de Osmanlılar Kafkasya cephesine asker yığdılar. Artık Birinci Dünya savaşı başlamak üzereydi. Osmanlılar, Almanların yanında yer aldı. Böylece osmanlı ve rus orduları Kafkas cephesinde karşı karşıya geldi. Kafkas cephesinde Osmanlı-Rus savaşı, Osmanlıların taarruzu ile başladı. Enver Paşa kumandasındaki ordu harekete geçerek birkaç noktadan sınırı geçti. Kars ın güneyindeki Köprüköy'de Rusları yendi (10 kasım 1914); Artvin, Çoruh, Ardahan ve Oltu kurtuldu. Oltu yanında rus yenilgisi çok büyük oldu. Enver Paşa osmanlı ordusunun kış için hazırlıklı olmadığını dikkate almadan taarruza devam etmek istedi. Sarıkamış yanında yapılan savaşlarda osmanlı ordusu çok kayıp ve esir vererek yenildi; daha önce zaptedilen yerleri ikinci defa ruslar tarafından geri alındı.

Büyükdük Nikolayeviç'in Kafkas genel valisi ve rus orduları başkumandanı tayin edilmesinden sonra, Ruslar karşı taarruza geçtiler (ocak 1916). Aynı zamanda Bağdat demiryolunu kesmek, Türklerle Almanların İran'daki faaliyetlerini önlemek için İran Azerbaycanı'na girdiler. Rus taarruzu Erzurum yönünde gelişti. 16 Şubat 1916'da Erzurum Ruslar tarafından alındı; Ruslar, Muş ve Bitlis'e girdi. Rus taarruzu aynı zamanda Karadeniz kıyısı boyunca da gelişerek 19 nisan 1916'da Trabzon, rus kuvvetleri tarafından işgal edildi; 25 temmuz 1916 tarihinde Erzincan da düştü. Bu suretle Ruslar askerlerinin ve teçhizatlarının çokluğu sayesinde, Doğu Anadolu'da önemli bir gelişme ve başarı elde ettiler. Rus ilerleyişi aynı zamanda İran içlerinde de gelişti. 19 Mart 1916'da Ruslar Isfahan'ı işgal ettiler. Savaş Rusların Hemedan'ı aldıktan (mart 1917) sonra, Mezopotamya'daki Moude kumandasındaki ingiliz birliklerine kavuşmağa yönelmesine kadar devam etti. 1917 Devrimi, harekâta son verdi; ama 1919'da petrol bölgesini işgal eden İngilizler, Bakû, Batum ve Tiflis'i ancak 1920'de boşalttılar.

İkinci Dünya savaşında 1942 yaz harekâtında Kafkasya'yı stratejik hedef olarak alan Almanlar, Novorisisk, Maykop, Elbruz dağı ve Terek kıyısına kadar ilerleyerek, Kızılordunun benzin ikmalini engellemek istediler. Hitler'in bu orduları Rommel'in Mısır'da çarpışan birlikleriyle (bk. LİBYA HAREKÂTI) Ortadoğu'da birleştirmeyi tasarladığı da sanılır. Ama Wehramacht'ın Stalingrad'da bozguna uğraması bu toprakların boşaltılmasına ve 1943 başlangıcında Kızılordu tarafından işgaline yolaçtı. Bk. ALMANYA-RUSYA SAVAŞI.

Güzel sanatlar

Kafkasya sanatı, bölgedeki çeşitli kavimlerin sanatının bazen kaynaşmasında, bazen de yöresel farklılaşmasından oluşmuştur. Tarihöncesi çağlardan beri, bölgenin çeşitli yerlerinde küçük göçebe topluluklarin meydana getirdiği kültür; M.Ö. II. binden sonra Kuzey Kafkasya'nın yöresel kültürleri, İskit, Kimmer, Meot v.d. kültürleriyle kaynaşarak değişik bir biçim aldı. Bu çağda bütün Kuzey Kafkasya'da, Koban kültür çevresi dikkati çeker. Kuzey Kafkasya halklarının bronzdan demire geçiş devrini gösteren bu medeniyet, M.Ö. 2000-1500 yılları arasına tarihlenir. Kuzey Kafkasya'da demir ilk olarak Gürcistan'da kullanıldı (M. Ö. XII. yy). İskitlerin erken çağlarından itibaren ise (M.Ö. VII.-IV. yy.) âletler, silâhlar ve süs eşyaları demirle yapıldı. Bu çağdan sonra Kafkas sanatı Adige, Dağıstan, Kuzey Osetya, Güney Osetya, Kabarda Kolkhis ve Koban gibi yöresel bazı adlar altında gelişmeğe devam etti. Adige sanatının kaynağı oldukça eskiye gider: Kabarda ve Çerkez bölgesi halklarının sanatına benzer. Süslemeler, nakışlar, sırma ile işlemeler (kadın elbiseleri, para keseleri, torbalar, tabakalar v.b.) gümüş eşya, gravürler, kilim ve halılar, saz işlemciliği bu sanatın en gelişmiş kollarıdır. Süslemecilik, sonraları renkli ipliklerle yapılan işlemelerde, ağaç üzerine (mobilyalar) 4 ve taş üzerine (mezartaşları) uygulanmağa başladı. Bugüne kadar ulaşan eski Adige sanatında iki üslûp görülür: geometrik uslûp (kilimlerde: üçgen, baklava motifleri, dişli ve yarım daire motifler, «kafes» «merdiven» tipleri v.b.); karışık üslûp (altın ve gümüş eşya üzerinde). Her iki üslûp birleştirilerek kullanıldığı eserlerde özellikle bitki motifleri (yonca, filiz, rozet v.b.) ilgi çekicidir.

Ayrıca stilize edilmiş koç boynuzu motifleri, eski boy sembolleri, insan ve hayvanları andıran motifler de vardır. Kompozisyonlar genellikle simetriktir. Ev eşyaları, elbise, koşum takımları kabarda-balkar sanatı etkisini taşır. Kuyumculuk, dökümcülük, Maden işlemeciliği de gelişmiştir. Halk sanatının geleneksel özelliği, çuha ve kadife üzerine altın ve gümüş sırma yapımıdır (genellikle kadın elbise ve örtülerinde).

Adige ve Güney osetya sanatına çok benzeyen, fakat çok daha büyük ölçüde olan kabarda süslemeciliğinde bitki motifleri (yonca, rozet v.b.) stilize edilmiş boynuz ve çeşitli figürler kullanılmıştır. XIX. yy. da ince ve düz ipek iplikli işlemeler yayılmağa başladı.

Kabarda bölgesinde XVI.-XVIII. yy.dan ve daha önceki yy.lardan kalma bazı kaleler vardır. Ayrıca XVIII.yy.a ait çeşitli motiflerle süslü mezarlar, kilise kalıntıları, kılıç ve kalkanlar bulundu. Dağıstan sanatı, kafkas sanat çevresinde en çok gelişme gösterenidir. M.Ö. 2000 yıllarından bu yana maden, taş ve seramik sanatının devam ettirmiştir. Tarihî çağlarda da bu özelliğini

kaftan

Ahmed I'in kaftanı

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

korumuştur. Mimarî eserler arasında özellikle *Derbent kalesi* ilgi çekicidir. Serir hükümdarlarının merkezi olan Hunzah şehrini çevreleyen, dört fersah uzunluğundaki surlar, düzgün taşlardan yapılmıştır. Eski hazar şehirlerinden Semender, Belencer ve Şabran'da büyük mimarî eserler vardır. Son yüzyıllarda büyük yer sarsıntıları geçiren Şamahi, Bakû, Şeki ve Derbent yöresinde hâlâ ayakta kalan medreseler, camiler, saraylar ve türbeler Dağıstan'ın ve dolayısıyle Kafkasya'nın erişmiş olduğu yüksek sanat seviyesini gösterir. Gazikumuk ve Ahti'deki cami ve çeşmeler, yontma taştan kemerli köprüler de anılmağa değer niteliktedir. M. Ö. V. yy.dan beri bu bölgede resim ve dokuma sanatı gelişmiştir. Resim sanatı İslâmlığın doğuşuna kadar devam etmiş, sonra da yerini arap yazısına ve hayvan motiflerine bırakmıştır. XIX. ve XX. yy.da Kafkasya'da pek çok ressam yetişmiştir. İslâmlıktan önce Kafkasya'da heykel sanatının da yüksek bir seviyeye ulaştığı anlaşılır. Dağıstanlılar eskiden beri kuyumculuk, dericilik, bakır işleri ve dokumacılıkta büyük bir başarı gösterirler; özellikle deri sanatı I. yy.da Küçük Asya devletlerine ihraç edecek kadar ilerledi. Bu yüzyıldan itibaren kama, kılıç, kalkan, mızrak, zırh, ok ve yay gibi savaş âletleri de Küçük Asya'da isim yapmıştı. Daha sonraki devirlerde ipekli, pamuklu, ketenden dokumalar, özellikle şirvan halıları, kumuk kilimleri, lezgi çuha ve saçları, ağaç takımlar, gümüş, altın, demir ve fildişinden süs eşyaları Dağıstan sanatının en güzel örnekleridir.

Kuzey Osetya sanatı genellikle helezonî geometrik ve bitkisel motiflerle tanımlanır. Diğer Kafkasya halklarında olduğu gibi ev eşyaları, kadın ve erkek elbiseleri, takım süslemeciliği bu sanatın başlıca özelliğidir. Kafkasya mimarîsinin en değerli anıtları arasında *Nuzal Saat kulesi* (XIII. yy.), Dargavus köyü mezar anıtları ve kulesi (XIII. yy.), Tatartup mimarîsi (XIV. yy.), *Rekom tapınağı* (XVI. yy.), *Alağır kilisesi* (XIX. yy.), Ordjonikidze şehirlerindeki *Tatar camii* (XX. yy. başlangıcı) yer alır. Kuyumculuk, ağaç oymacılığı, heykel sanatının geleneksel kollarıdır. XIX. yy. sonlarında rus sanatının etkisi altında kalarak resim ve heykel gelişmeğe başladı. K.L. Hetagorov (gerçek peyzajlar, çeşitli konularda resimler) ve İ.S. Tuganov (1870-1952), kuzey osetya halkının ilk ressamlarıdır. Daha sonraki ressamlar, eserlerinde halkın geçmişine, bugünkü hayatına yer verdiler. Sanatın gelişmesinde heykelci H. Tavasiyev (1894), D. Dzantiyev, S. Kusov, grafik ressamı A. G. Hohov v.d.nin büyük katkısı oldu. Güney osetya sanatının başlıca özellikleri ağaç oymacılığı, ev eşyaları (mobilya, kapkacak v.b.) süslemeciliği, binalarda oymalı ağaç sütunlar, sırma işlemelerdir. Gümüş ve diğer metal işlemeciliği, kadın elbiseleri, ipekli işlemeler, kuyumculuk da ilerlemiştir. Ayrıca, gümüş çerçeveli boynuzdan işlenmiş içki takımı yapımı, bu sanatın geleneksel özelliği olarak kabul edilir. Güney osetya mimarîsinin anıtları arasında üst kısımları düz olan dört mazgallı kule ve kaleler, bugüne kadar muhafaza edildi. Güney Osetya'nın kuzey bölgelerinde de mezar anıtlarına rastlanır. Genellikle taştan yapılan binaların çatıları önce düz, sonraları çift eğilimli olarak yapıldı. Kolhid kültürü, bugünkü Batı Gürcistan topraklarında yaşayan Kolkhis'liler tarafından meydana getirildi. Bronzdan demire geçiş devrinde çok gelişen bu kültür, zaman ve kaynak bakımından Koban medeniyetine çok benzer.

Günümüze kadar gelmiş çok çeşitli kafkas danslarının kaynakları çok eskilere gider. Genellikle her dansın bir lejandı, dayandığı bir mitosu vardır. Tek danslar ve grup dansları gerek koreografisi yapılmış olarak, gerek halk içindeki şekliyle kafkas göçmenleri tarafından çeşitli bölgelere götürülmüştür. (→Bibliyo.) [ML]

KAFR - EL - ŞEYH, Mısır'da şehir, Aşağı Mısır'da, il idare merkezi; 15 500 nüf. Tütün imalâthanesi. —*Kafr-el-Şeyh ili,* 973 000 nüf. (L)

KAFR - EL - ZEYYAT, Mısır'da şehir, Aşağı Mısır'da (Garbiye ili), Nil'in batı kolu kıyısında; 25 000 nüf. Pamuk ayıklama merkezi. Zeytinyağı ve sabun fabrikaları. Gübre fabrikaları. (L)

KAFTAN i. (esk. türk. k.). Kıyf. *Esk.* Genellikle ipekli kumaştan yapılan, uzun, süslü giysi: *Hattâ Osmanlı hükümdarlarının vezirlerinin kürk ve kaftan ihsan etmeleri de bu yüzden olsa gerektir* (A. H. Tanpınar). [Bk. ANSİKL.]

— ÇEŞ. DEY *Kaftan kalıbı,* kafasız adam. || *Biçilmiş kaftan.* Bk. BİÇİLMEK.

— Folk. Minarelerin külâh kısımlarını ışıklarla donatma, aydınlatma. || *Kaftan giydirmek,* minareleri kandillerle süslemek. aydınlatmak.

— Teşk. tar. *Kaftan ağası,* (*kaftancıbaşı* da denir), sarayda kaftanları muhafaza etmekle görevli kişi. (Kaftan ağası, sadrazamın maiyet memurlarındandı. Sadrazamın huzurunda kaftanları sahiplerine giydirirdi.) || *Kaftan baha.* Bk. HİL'AT *baha.* || *Kaftan giyme.* Bk. HİL'AT

— ANSİKL. Kıyf. *Kaftan,* İran'lılardan Araplara geçmiş ve osmanlı fetihleriyle Fas'a kadar yayılmıştır. Fas'ta özellikle kadınlar, kolsuz kaftan giyerlerdi. Suriye'de ise bedevî emîr ve şeyhleri kaftanı bir kış elbisesi olarak kullanıyorlardı.

Osmanlılarda kaftan, önemli hizmetler görenleri mükâfatlandırmak için hediye edilen özel bir elbise oldu. Kumandanlara bir imtiyaz verildiği zaman buna işaret olarak kılıç ve kaftan verilirdi. Genellikle önü ve kolları işlemeli olan kaftanların *murabba kaftan, keçe kaftan, çuha kaftan* gibi çeşitleri vardı. Renkleri, şeritleri ve düğmeleri de verilecek şahsın rütbesine ve gördüğü hizmete göre değişirdi. Bunlar, bayramlarda sadrazamın huzurunda kaftancıbaşı tarafından sahiplerine dağıtılırdı.

◆ **Kaftanî** i. *Esk.* Kaftancı.

◆ **Kaftanlı** i. *Esk.* Saray içoğlanlarından kiler ve hazineye bakan kimselere verilen ad. (M)

KAFTANCI i. (*kaftan*'dan *kaftan-cı*). Teşk. tar. Sarayda kaftanları muhafaza eden kimse. (M)

KAFTANCIBAŞI bls. i. Teşk. tar. Kaftancıların başı ve kabul işleriyle görevli kimse.

— Teşk. tar. Osmanlılarda «Gılmananı enderun» denilen yeni saray iç oğlanlarından seferli, kiler ve has oda gılmanlarına verilen ad. (Bunlar kaftan giydikleri için bu adı alırlardı. Bu altı odadaki iç oğlanların derece ve rütbeleri gibi, görev ve maaşları da farklıydı. İç oğlanların tümü sarayın Enderunu Hümayun kısmında görevliydiler. Bunların maaşları, yiyecek, giyecek v.d. bütün ihtiyaçları saray tarafından karşılanırdı. Enderuna iç oğlan tayini bizzat padişah tarafından yapılırdı.) [M]

KAFTANLI sıf. (*kaftan*'dan *kaftan-lı*). Kaftan giymiş veya kaftanlı olan (kimse). [M]

KAFUE, Zambiya'da ırmak, Kongo sınırında doğar, Zambezi'nin kolu; 950 km. Üzerinde büyük barajlar kurulması tasarlanmaktadır. (L)

KÂFUR veya **KÂFURU** i. (ar. *kâfûr*). Kâfur ağacından çıkarılan aromatik kimyasal madde. ($C_{10}H_{20}O$ formülünde, terpen sınıfından bir ketondur.) || *Anizik kâfur.* Bk. ANETOL. || *Andız otu kâfuru.* Bk. ALANTOL. || *Bergamot kâfuru. Eşanl.* BERGAPTEN. || *Kubeba kâfuru,* eski kubeba cevizinin damıtılmasıyle elde edilen esansın içinde bulunan tortu. || *Matico kâfuru,* matico yapraklarından çıkarılan $C_{12}H_{20}O$ formülündeki keton. || *N'gaï kâfuru. Eşanl.* İZOBORNEOL. || *Papatya kâfuru. Eşanl.* SOL KÂFUR. Bk. ANSİKL. || *Esk. Kâfur otu,* yaprakları ezildiğinde kâfur kokusu veren bir cins ot. (*Eşanl.* HAŞİŞE-İ KAYSUM.) || *Kâfur ruhu,* kâfur maddesinin özü, kâfur özü. || *Kâfur-ı aslî,* kâfur ağacının gövdesinden sızan tabiî kâfur. || *Kâfur-ı benefşe,* susam bitkisinin yaprağından çıkarılan, keskin kokulu madde. || *Kâfur-ı cevdâne,* en iyi kâfur, tabiî kâfur. || *Kâfur-ı cevz-i bevvâ,* hindistancevizinin kokulu yağından damıtılarak elde edilen kokulu madde. || *Kâfur-ı nunî,* kâfur ağacının yaprakları veya odunu kaynatılarak elde edilen ve kâfur değeri az olan madde. || *Mec.* Çok beyaz, bembeyaz şey.

— Tar. Bk. ANSİKL.
— Ted. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Kim. *Kâfur,* optik bakımdan zıt iki şekilde bulunur: *sağ kâfur* (âdi kâfur, japon kâfuru) ve *sol kâfur* (daha ender bulunan papatya kâfuru). Sağ kâfur, beyaz katı bir maddedir; çok uçucu, özel kokuludur ve 178°C'ta erir. 204°C'ta kaynar. Kâfur ağacının (*Laurus camphara*) su buharında damıtılmasıyle elde edilir; çıkarılan kâfur süblimleştirilerek arıtılır. Sassasfras, lavanta çiçeği, siyam kâkule esansı gibi bazı esanslarda bulunur.

Dünya tüketimi çok önemlidir. Kâfur, selüloit, dumansız barut ve ilâç yapımında kullanılır. Sentetik olarak elde etmek için, terebantin esansının temel madesi olan pinen, hiroklorik asit etkisiyle pinen klorhidrat veya bornil klorür haline dönüştürülür. Kâfur elde etmek için art arda şu dönüşümden geçilir: kamfen, izobornil asetat, izoborneol ve kâfur. Bunun yerine, çinko asetat ve asetik asitle doğrudan doğruya izoborneole geçilebilir. Sentetik kâfur rasemiktir.

Kimyasal bakımdan kâfur keton özellikleri gösterir. Hidroksilaminle *kamforoksim* verir. Bisülfitle birleşmez. Sodyumla indirgenerek borneol, platinle katolitik olarak hidrojenlendirilerek *izoborneol* elde edilir. Karbonil kökûne yakın olan CH_2'nin hidrojen atomları, ornatma ürünleri vermek üzere yerini başka atomlara bırakır. Klor bu şeklinde monoklor ile diklorlu türevler verir. Nitrik asit, *izonitro kamfor* veya kamfokinon monoksim meydana getirir. Sülfürik asit *kamfosülfonik* asit verir; bunun bromlu türevleri ışığın polarma düzlemini döndürür ve rasemik organik bazların ikiye ayrışmasını sağlar. Sodyum veya sodyum amidür, *sodyumlu kâfur* verir ve bu madde birçok sentezin yapılmasını sağlar: *siyanokamfor, kamfokarbonik* asit v.b. Aldehitler, sodyum etilat eşliğinde etilenik türevler vererek kâfur üzerinde yoğunlaşır (msl. kâfur benziliden).

Kâfurun çevrimsel zinciri izopropilik bağın kesilmesiyle veya karbonil ile CH_2 arasındaki zincirin kopmasıyle açılır. Birincisine örnek olarak, kâfurun iyot etkisiyle *karvakrol,* fosfor anhidrit etkisiyle *simen* haline, sülfürik asit etkisiyle *karvenon*'a dönüşmesi sayılabilir. Zincir CH_2 ile CO arasında, 280°C'ta potas etkisiyle *kamfolik asit* vererek kopar. Yükseltgenerek komforik asit elde edilir.

Sanayideki sentezi dışında, kâfurun tam sentezi, önce kamforik anhidrit hazırlanıp (Kommpa), sonra bu oksitten kâfura geçilerek (Haller) gerçekleştirildi. Rasemik kamforik asit, kendi tuzu sinkonidin aracılığıyle ikiye ayrıştırılır ve etkin kâfur elde edilir.

— Tar. Araplar Mada'in alınması sırasında kâfura rastladılar ve tuz sandılar. İbnül - Baytar'a göre kâfuru çeşitleri içerisinde «fanşuri» ve «riyahi» en iyi olanlarıdır. «Balus» çeşidi zamklıdır ve kıymıklardan meydana gelmiştir. Marco Polo, fansur çeşidinin en iyi ve pahalı olduğunu belirtir. Arap yazarları Sumudra'nın güney kıyılarında bulunan, kapur barus ihraç eden Fansur'dan bahsederler. XI. yy.dan sonra Fansur adı bazı tarihî ve coğrafî seyahat eserlerinde, en iyi cins kâfurun çıktığı yer olarak geçer.

— Ted. Merkezî sinir sistemini uyarıcı niteliği yüzünden kâfur bütün kriz durumlarında kullanılır: şok, vücut kuvvetsizliği, kanama, şiddetli akciğer iltihapları v.b.

Kalp kuvvetlendirici etkisi sebebiyle bütün kolaps hallerinde tavsiye edilir.

Hafif antiseptiktir; alkollü veya yağlı eriyikler halinde şırınga edilerek kullanılır.

◆ **Kâfurî** sıf. *Esk.* Kâfurla ilgili, kâfura değğin. || Birleşiminde kâfur bulunan madde. || Kâfur renginde olan. || *Şem-i kâfurî* (veya *şem-i kâfuriye*), çok beyaz, saf ve içinde kâfur bulunduğu için çok güzel kokan mum. (ML)

KÂFUR. Din. İslâm inanışına göre, cennette var olduğuna ve musluklarından berrak su aktığına inanılan çeşme. (M)

KÂFUR ağacı bls. i. Kâfur elde edilen ağaçların ortak adı; en önemlileri *cinnamomums* ve *dryobalanops*'tur. (L)

KÂFÛR EBÜLMİSK, Mısır ve Suriye hükümdarı (Nübye 904 ? - 968). İhşidîlerin kölesiydi. Askerî hizmeti sırasında batıda Fatımîlerin ve Suriye'nin kuzeyinde arap

hanedanlarının devamlı baskısına karşı İhşidîleri korudu. Halep civarında efendisi adına kazandığı bir savaş sonunda ünü yaygınlaştı (946). Aynı yıl ihşidî hükümdarı, oğlu Avnucur'a onu vasi tayin etti. 954'te Kâfûr'un vasiliğinden kurtulmak isteyen Avnucur arkadaşlarının da kışkırtmalarına kapılarak onun vesayetini sarsmak istedi. Bu düşüncesini gerçekleştirerek Suriye ve Mısır'da bir hâkimiyet kurmak için Filistin'de Ramle'ye gitti. Durumu öğrenen Kâfûr ve Avnucur'un annesi bu teşebbüse engel oldular. Avnucur'un ölümüne (960) kadar vasiliği devam eden Kâfûr Avnucur'un kardeşi Ali'nin vali olması için halifenin onayını aldı. Ali 24 yaşında olmasına rağmen Kâfûr, naiplik görevini muhafaza etti. Zamanında Suriye tekrar Mısır'ın hâkimiyeti altına girdi. 966'da Ali ölünce Kâfûr yönetimi eline aldı. Mısır ve Suriyenin yönetimini düzene soktu. Bilginleri korudu. İlmî çalışmalar yaptı ve şiir yazdı. 968'de ölünce Ali'nin yerine Ali'nin oğlu Ahmed geçti. (M)

KAFURU i. Bk. KÂFUR.

KÂFURULU sıf. (*kâfuru*'dan *kâfuru-lu*). bileşiminde kâfuru bulunan: *Kâfurulu alkol. Kâfurulu yağ.* (L)

KAFZADE ABDULHAY ÇELEBİ, türk şairi (? 1590 - ? 1631). Eserleri: *Leylâ ile Mecnun; Sakiname;* Namık Kemal'in «*Kanije Muhasarası*» adlı eserine kaynak olan *Hasenat-ı Hasan* ve bir *Şairler Tezkiresi.* (M)

KAFZADE FAİZİ, türk şairi (öl. 1621). Şiirlerinde, özellikle gazellerinde, yer yer tasavvuf konularını işler, bilgece deyimler kullanır. Kasideleri oldukça renkli, ustaca, fakat dili ağırdır. Divan şiiri geleneğini sürdüren, bazı yeni buluşları olan bir şairdir. Eseri *Zübdetül-Eş'ar* (Şiirlerin Özü), antoloji niteliğinde şairler tezkiresidir. (M)

KAGALNİK, S.S.C.B.'de şehir, Don nehrinin ağzında. Balıkçılık. (L)

KAGAN, S.S.C.B.'de (Özbekistan) şehir, Buhara'nın bir kısmı. (L)

KAGANOVİÇ, S.S.C.B.'de şehir, Novomoskovsk'un güneyinde, «merkezî sanayi bölgesi»nde. Kömür ve linyit çıkartılması (L)

KAGANOVİÇ (Lazar Moiseleviç), sovyet siyaset adamı (Kabany, Kiev hükûmeti 1893). Bolşevik partisine girdi (1911), Denikin'in Beyaz kuvvetlerine karşı Ukrayna savunmasını teşkilâtlandırdı (1919-1920), Türkistan'da Komünist partisini kurdu (1920-1925); Ukrayna Komünist Partisi Merkez komitesi sekreteriyken, S.S.C.B. Komünist Partisi Merkez komitesi sekreterliğine (1928), sonra da Politibüro üyeliğine (1930) getirildi. Moskova şehircilik hizmetlerini yönetti (metro inşası, 1934-1935), ulaştırma (1935), sonra ağır sanayi (1937) komiseri ve Halk Komiserleri konseyi başkan vekili oldu (1938), Almanya savaşı sırasında Ulaştırma Komitesi başkan yardımcısı idi. 19. Kongre'de Prezidyum üyeliğine seçildi (1952). Haziran 1957'de görevinden alındı ve nisan 1960'ta emekliye çıkarıldı. (L)

KAGAVA, ing. **Kagawa**, Japonya'da il, Şikoku adasının kuzeydoğusunda; 943 700 nüf. İdare merkezi, *Takamatsu.* (L)

—KA, —GE ek. İsimden isim yapma eki: *baş-ka, öz-ge* (başka). [M]

KAGEL (Mauricio), arjantinli besteci (Buenos Aires 1931). Buenos Aires'te, geleneksel müzik besteleme sanatını öğrendikten sonra, Avrupa'ya gitti ve Köln stüdyosunda elektronik müzik üstünde çalışmağa başladı, bu alanda sivrildi. 1959'dan beri temelli yerleştiği Almanya'da, Rhenan Oda orkestrasının Çağdaş Müzik konserlerini yönetmektedir. Elektronik müziği, geleneksel ses unsurlarına katıştırmada etkili sonuçlar almıştır. Ayrıca rastlantı müziği alanında ilk denemelere girişenlerdendir. Başlıca eserleri: *Anagrama* (1958); *Transition II* (1959); *Sonnant* (1960); *Sur Scène* (1964); *Mobile* (1966). [L]

KAGEMNİ, Teti I (VI. sülâle) zamanında yaşamış mısırlı devlet memuru. Önce, babası tarafından onun için yazıldığı sanılan *Öğretimler* adlı bilimsel ve edebî bir eserle tanındı. Mastaba'sı (mezarı) Sakkarah'tadır. Babasının, Kaires adlı biriyle aynı kimse olduğu sanılır. (L)

KAGERA, Orta Afrika'da ırmak, Victoria gölünün batı kıyısına ulaşmadan önce Ruanda ile Tanzaniya arasında sınır meydana getirir; 400 km. Nil'in en uzak ana dalı sayılır. — Ruanda'da 300 000 hektarlık millî park. Bu parkta fauna çok çeşitlidir: zebralar, mandalar, antiloplar, beygir türleri, leoparlar, çakallar v.b.; özellikle ırmak kıyılarındaki su favnası çok ilgi çekicidir. (L)

KÂGİR veya **KÂRGİR** blş. sıf. (fars. *kâr* iş ve *gir* veya *gil*'den *kârgir* veya *kâr-gil*). Taş veya tuğla harcıyle yapılmış: *İngiliz elçiliğinin yanındaki Hamalbaşı Caddesine dört katlı kârgir bir ev* (Y. Z. Ortaç). [*Zt.* AHŞAP.] ‖ *Esk.* İş tutan. ‖ *Kâgir bina*, taş veya tuğladan yapılmış yapı. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Yarı kâgir*, boşlukları alçı veya tuğla ile doldurulan ahşap çatkılardan meydana gelmiş yapı.

— ANSİKL. Taş ve tuğla, yalnız basınca dayanıklı olduğundan, bunlarla yapılan binalarda, açıklıkları geçmek için özel sistemler ve biçimler kullanılır. Bunlar yapıldığı zamana ve yere göre çeşitli değişiklikler gösteren sütun, kemer, tonoz ve kubbelerdir. Düz taş lentolar, ancak pencere ve kapı gibi küçük açıklıkların üstlerinde kullanılır. Bu kullanılış, *kâgir* yapıları ahşap, çelik ve betonarme gibi, öbür yapı biçimlerindeki binalardan ayıran en önemli niteliktir. Kâgir yapılarda, taş veya tuğlalar, birbirine harçla tutturulur. Bazen de, taşlar gayet düzgün yontularak, harçsız olarak birleştirilir veya birleşme yüzeylerinde küçük oyuklar açılarak buralara kurşun dökmek suretiyle kenetlenir. Çelik beton bulunmadan önce yapılan önemli binaların büyük bir çoğunluğu, kâgir olarak yapılmıştı. Bu yapıların bir kısmı, bütün dış etkilere rağmen bugüna kadar dayanmıştır. Kâgir olarak yapılan kemer, tonoz ve kubbeler büyük bir tecrübe ve bilgiyi gerektiriyordu. Bugün yeni sistemler bulunup geliştirildikçe, kâgir inşaatın eski önemi azalmıştır. (LM)

KAGONOK i. Bot. Defnegillerden Japonya'da yetişen ağaç (*actinodaphne*); odunu yapı işlerinde kullanılır. (L)

KAGOŞİMA, ing. **Kagoshima**, Japonya'da liman şehri, il idare merkezi, Kyuşu'nun güneyinde; 296 000 nüf. Kagoşima, Satsuma'ların eski bir fiefidir; Aziz François Xavier 1549'da burada karaya çıktı. Şehir bugün kereste ihraç eden modern ve işlek bir limandır. Gemi yapımının ve Satsuma porselenleri imalâtının yanı sıra, metalürji (kalay) ve dokuma (ipek ve pamuk) sanayii de gelişmiştir. —*Kagoşima ili*, 2 044 000 nüf. (L)

KAGROMA, Tibet'in hint asıllı buddha ilâhları topluluğu. *Dakini*'lerin karşılığı olan bu tanrıçalar Yidam'lar, Çoycong'lar ve Dragsed'ler adındaki tanrıların *sakti*'leri, yani karılarıdırlar ve onların etkin güçlerini canlandırırlar. İçlerinde en korkuncu da, La-mo'nun her zamanki yardımcısı aslan başlı tanrıça Sengeygdoongchan Kagroma'dır. Tibetliler, büyülü törenlerle ve et, kan, mayalanmış içki gibi sungularla bu tanrıçaların himayesini kazanmağa çalışırlar. (L)

KAGU i. Zool. Uzun bacaklı, uzun gagalı, oldukça iri, külrengi kuş; Yeni Kaledonya ormanlarında yaşar.

— ANSİKL. *Kagu* (*Rhinochetes jubatus*) gececi bir hayvandır; solucan ve böceklerle beslenir. Yeni Kaledonya'ya gelen göçmenler yüzünden soyu sönmek üzeredir. (Bataklık kuşları takımından *rhinochetidae* familyasının yegâne türüdür.) [L]

KAGURLA i. (japonca k.). Şinto dininin bazı törenlerinde oynanan, çok eski bir devirden kalma japon dinî dansı.

— ANSİKL. *Kagurla*, japon mitolojisinde yer alan bir olayın temsilidir ve tanrıça Ameno-Uzumeno-Mikoto'nun güneş tanrıçası Amaterasu'yu, erkek kardeşi fırtınalar tanrısı Susano-o-no-Mikoto'nun kabalıklarından kurtulmak için kapandığı mağaranın dışına çekerek dünyanın yeniden ışığa kavuşmasını sağlamak amacıyle yaptığı dans anlamına gelir. Kagurla orkestrası, bir *kagura-fue* ile *yamato-koto* adındaki altı telli bir *kato*, kum saati biçiminde iki trampete ve *o-dayko* adındaki bir davuldan meydana gelir. Hem bir âyin hem de bir halk dansı olan kagurla, hasat zamanında ve olağanüstü şenliklerde oynanır. (L)

KAĞAN veya **KAN** i. (esk. türk. k.). Hakan, han: *Oğuz Kağan.*

— Tar. Bk. HAKAN.

◆ **Kağanlık** i. Kağan olma hali: *On beş yıl kağanlık yaptıktan sonra hayata gözlerini yumdu.* ‖ Kağanın yönetimindeki ülke: *Kağanlığın dört bir tarafından gelen haberlere bakılırsa kıtlık başlamıştı.* (M)

KÂĞAZ i. (fars. *kâğaz*). *Esk.* Kâğıt. ‖ *Kâğaz-ı bâd* (veya *kâğaz-ı etfal*), uçurtma. (M)

KÂĞIDIMSI sıf. (*kâğıt*'tan *kâğıt-ı-msı*). Teknol. Kâğıt kıvam ve niteliğinde veya inceliğinde olan: *Kâğıdımsı kabuk.* (L)

KAĞIŞTI i. *Halk dili.* Kılıç, mızrak v.b. çarpışmasından çıkan ses. (M)

KÂĞIT i. (fars. *kâğız*'dan). Hamur haline getirilmiş çeşitli bitkisel maddelerden yapılan ve yazı yazmağa, basmağa, öteberi sarmağa v.b. yarayan kuru, ince yaprak: *Üzerlerine allı yeşilli uçurtma kâğıdından örtüler kesilmiş masaları ...* (R.N. Güntekin). *Parçalardan birini temiz bir kâğıda sardı* (Ş.S. Aydemir). *Duvar kâğıdı. Dosya kâğıdı.* ‖ Yazılı kâğıt yaprağı, belge: *İçinde düşmanın saldırı planlarıyla ilgili kâğıtlar bulunan kuru üzüm sandığı...* (Kemal Tahir). *Benim elimde kâğıt var, vereseniz dükkânı mühürletme kararı almış* (B. Felek). ‖ Kâğıt para: *O zaman otuz kâğıt beni, Andronikos Kayserin bütün definesini elde etmişim gibi* [...] *sevindirmişti* (A. H. Tanpınar). ‖ *Kâğıt bıçağı*, kâğıtları, düzgün kesmek için kullanılan kol veya elektrik gücüyle işler bıçak. ‖ *Kâğıt fabrikası*, selülozun kâğıt haline getirildiği fabrika. ‖ *Kâğıt hamuru*, kâğıt yapılmak üzere hamur haline getirilmiş selüloz. Kâğıdın değerce cinsi: *Birinci hamur kâğıt. İkinci hamur kâğıt.* ‖ *Kâğıt kavafı*, resmî dairelerde evrak takip eden kimse. ‖ *Kâğıt makası*, kâğıt kesmeğe yarar makas. ‖ *Kâğıt sepeti*, gereksiz kâğıtların atıldığı sepet, kutu. ‖ *Kese kâğıdı*, içine çeşitli öteberi koymak için torba yapmakta, kullanılan kâğıt. — *Teşm. yol.* Bu kâğıt torbanın kendisi. ‖ *Nüfus kâğıdı*, bir kimsenin nüfus kütüğünde kayıtlı bulunduğunu gösteren ve içinde nüfus kütüğündeki kayıtların bir örneği bulunan kimlik belgesi. ‖ *Posta kâğıdı*, mektup kâğıdı, mektup veya yazı yazmağa yarayan ince kâğıt. ‖ *Tükürük kâğıdı*, sigara kâğıdı.

Lazar KAGANOVİÇ

— ÇEŞ. DEY. *Kâğıt gibi* (veya *kâğıt gibi bembeyaz*) *olmak*, kanı çekilip yüzü beyaz bir renk almak. ‖ *Kâğıt helvası gibi* (*yamyassı*) *olmak*, çok incelmek. ‖ *Kâğıt uçurmak*, acele mektup yazıp göndermek: *Demem ki kâğıt uçursun peyam göndersin / Kebuter-i dil ile selâm göndersin* (Halil Nihad). ‖ *Kâğıt üzerinde*, teorik olarak: *Meseleleri kâğıt üzerinde çözmek kolaydır.* ‖ *Kâğıt üzerinde kalmak*, bir iş tasarlandığı halde uygulanmamak: *Bütün tasarılar kâğıt üzerinde kaldı.* ‖ *Kâğıt üzerine koymak*, bir işi gerçekleştirmek. ‖ (*Bir şeyi*) *Kâğıda* (veya *kâğıt üzerine*) *dökmek*, bir şeyi yazılı şekle sokmak: *Yazacaklarını önceden uzun uzun düşünen, hazırlayan, sonra kâğıt üzerine dökenler belki vardır* (N. Ataç). ‖ *Boş kâğıdı. Esk.* Kocanın karısından ayrıldığını gösteren ve koca tarafından verilen kâğıt: *Sonra beybabamız benden kızının boş kâğıdını istedi. Verdik* (Kemal Tahir). ‖ *Cart kaba kâğıt.* Bk. KABA. ‖ *Helvacı kâğıdı*, bir hiç önem ve değeri olmayan belge, senet v.b. ‖ *Kaleme kâğıda sarılmak.* Bk. KALEM. ‖ *Üç kâğıt.* Bk. ÜÇKÂĞIT.

— Ev. İş. Bk. ANSİKL.

— Foto. Bk. ANSİKL.

— G. santl. *Kâğıda çekmek*, eskiden altın süsleme ve yaldız işleme yapılırken, altın yapraklarının deste kâğıdına çekilmesi. ‖ *Kâğıt ezmesi*, hamur edilmiş, yumuşatılarak macun haline getirilmiş kâğıt; alçı veya zift ile karıştırılırsa kalıba dökülerek biçim alabilir. (Kâğıt ezmesi heykel ve kabartmalar XVIII. yy.da ve özellikle Fransız devrimi zamanında en büyük gelişimine ulaştı.)

— Kâğıtç. *Kâğıt makinesi*, top halinde kâğıt yapımında kullanılan makine. ‖ *Aharlı kâğıt*, hattatların kullandığı özel renkli kâ-

Foto. A.F.P. (LAROUSSE)

ğıt. Bk. AHAR. ‖ *Alfa kâğıdı,* alfa* hamuruyle hazırlanan baskı kâğıdı. ‖ *Ambalaj kâğıdı,* düşük kaliteli hamurdan, içine çeşitli kaba maddeler katılmış, kalın veya ağır malların sarılmasına yarayan kâğıt. ‖ *Aydınger kâğıdı,* daha çok mimarların kullandığı, kaygan yüzeyli ve saydam, özel bir kâğıt çeşidi. ‖ *Banknot kâğıdı,* para basmak veya diğer kıymetli evrak için kullanılan ve sahtesi yapılamayan kâğıt. ‖ *Birinci, ikinci, üçüncü hamur kâğıt,* hamuruna katılan maddelere ve yapım şekline göre adlandırılan, değişik kalitede kâğıtlar. ‖ *Bûl kâğıdı* veya *kaba kâğıt,* beyazlatılmamış hamurdan yapılan ve daha çok resmî dairelerde kullanılan, açık sarı veya açık kahverengi kâğıt. ‖ *Canson kâğıdı,* Annonay bölgesinde yapılan, dayanıklı ve parlak resim kâğıdı. ‖ *Cilâlı kâğıt,* yüzeyine parlaklık ve sertlik vermek için perdah silindirlerinden geçirilen kâğıt. (*Eşanl.* PERDAHLI KÂĞIT.) ‖ *Çin kâğıdı,* bambu ağacı kabuğunun ikinci tabakasından yapılan ve lüks baskıda kullanılan kâğıt: *Çin kâğıdı üzerine gravür yapmak.* ‖ *Çizgili kâğıt,* düzgün yazabilmek için, üzerine eşit aralıklı çizgiler çizilmiş kâğıt. ‖ *Çoğaltma kâğıdı,* yazı makinesinde suret çıkarmak için kullanılan kâğıt. ‖ *Dalgalı kâğıt.* Bk. *Oluklu* KARTON. ‖ *Duvar kâğıdı,* duvarları kaplamağa yarayan, renkli veya renksiz, motifli veya motifsiz kâğıt. ‖ *Duyarlı kâğıt,* fotoğraf kâğıdı. ‖ *Ebrulî* (*ebrulu*) *kâğıt,* kitap kaplanan veya cildin iç kapağına konulan süslü kâğıt. ‖ *Elişi kâğıdı,* ön yüzü parlak ve renkli, arka yüzü mat beyaz olan ve okullarda elişi çalışmalarında kullanılan kalınca kâğıt. ‖ *Gazete kâğıdı,* bisülfit selülozu ile mekanik hamur karışımından yapılan ve rotatif baskı makinelerinde kullanılan kâğıt. ‖ *Harita kâğıdı,* iyice tutkallanmış ve neme dayanmasını sağlamak için özel işlem görmüş dayanıklı kâğıt. ‖ *Hollanda kâğıdı,* çok dayanıklı genellikle damgalı veya filigranlı bir cins çizgili kâğıt. ‖ *Iskarta kâğıt,* baskı sırasında lekelenmiş kâğıt. ‖ *İpek kâğıt,* üzerinde hafif kabarıklar bulunan, iyi cins yazı veya fotoğraf kâğıdı. ‖ *Japon kâğıdı,* beyaz veya hafif sarı renkte, düzgün, sedef görünümünde ipek kâğıt. (Eskiden Japonya'da, çeşitli bitkilerin, özellikle dut ağacının kabuklarından hazırlanan hamurla yapılırdı; lüks baskıda kullanılan bu kâğıdın benzerleri Avrupa'da da yapılmaktadır.) ‖ *Kablo kâğıdı,* yalıtma malzemesi olarak kullanılan kâğıt. ‖ *Kadife* veya *kumaş kâğıt,* kumaşlara benzetmek için üzerine çok büyük yün elyafı yapıştırılmış kâğıt. ‖ *Karbon kâğıdı,* elle veya mekanik yolla bir belgenin bir veya birçok kopyasını çıkarmağa yarayan, bir yüzü renkli maddeyle kaplı ince kâğıt. ‖ *Kareli kâğıt,* üzerinde kolay yazmayı sağlayan kareler bulunan kâğıt. ‖ *Kasap kâğıdı,* perdah silindiriyle yarı saydam hale getirilmiş kaba kâğıt. ‖ *Katranlı kâğıt,* bütümle veya ziftle yüz yüze yapıştırılmış kâğıt. ‖ *Kaymak kâğıt,* perdah silindirlerinden geçirilerek yüzü cilâlanmış, parlak ve kaygan, iyi cins kâğıt (kuşe kâğıt). ‖ *Kömür kâğıdı,* helyogravürde kullanılan jelâtinli kâğıt. ‖ *Kraft kâğıt,* («kuvvet» anlamında almanca bir kelimeden), açık kahverengi renkte çok dayanıklı ambalaj kâğıdı. ‖ *Krep kâğıdı,* sardığı eşyanın biçimini alan ve onu dış etkilerden koruyan kırışıklı ambalap kâğıdı. ‖ *Krepon kâğıdı,* her iki yüzünde de ince kabarık çizgiler bulunan, kırışıklı bir çeşit elişi kâğıdı. ‖ *Kristal kâğıdı,* perdah silindiriyle yarı saydamlaştırılmış ambalaj kâğıdı. ‖ *Kurutma kâğıdı.* Bk. KURUTMA. ‖ *Kuşe kâğıt,* gravür işlerinde kullanılan ve yüzeyi, matlık ve su geçirmezlik sağlayan bir maddeyle kaplanmış kâğıt. ‖ *Makyaj kâğıdı,* yüze sürülen yağlı makyaj maddelerini emen ince kâğıt. ‖ *Mektup kâğıdı,* yazışmada kullanılan iyi cins kâğıt. ‖ *Milimetrik kâğıt,* üzerinde milimetrik kareler bulunan ve mimarların kullandığı özel kâğıt. ‖ *Mulaj kâğıdı,* terzilerin elbise patronu çıkarmakta kullandıkları bir çeşit saydam kâğıt. ‖ *Müslin kâğıt,* beyaz veya renkli ince ambalaj kâğıdı. ‖ *Nota kâğıdı,* üzerine porte çizgileri basılmış kâğıt. ‖ *Ozalit kâğıt,* kalıplardan resim çoğaltmağa yarayan yüzeyi ışığa karşı duyarlı madeyle kaplı kâğıt. ‖ *Paçavra kâğıdı,* keten ve pamuklu paçavralardan yapılan dayanıklı kâğıt. ‖ *Parafanli kâğıt,* parafine veya muma batırılmış kâğıt. ‖ *Parlak kâğıt. Eşanl.* PERDAHLI KÂĞIT. ‖ *Pelür kâğıdı,* çok ince, çok hafif mektup kâğıdı. ‖ *Resim kâğıdı,* beyaz ve dayanıklı kâğıt. ‖ *Saman kâğıdı,* saman hamuruyle yapılan ambalaj kâğıdı. (Eskiden et sarmak için kullanılırdı, günmüzde oluklu mukavva yapımında kullanılır.) ‖ *Satenli kâğıt. Eşanl.* PERDAHLI KÂĞIT. ‖ *Sıhhî kâğıt,* sağlık işlerinde kullanılan rulo veya desteler halinde satılan kâğıt. ‖ *Sigara kâğıdı,* sigara yapmak için tütünün sarıldığı ince kâğıt. ‖ *Süzgeç kâğıdı,* sıvıların süzülmesinde kullanılan gözenekli kâğıt. (*Eşanl.* FİLTRE KÂĞIDI.) ‖ *Tekne kâğıdı,* paçavralardan hazırlanmış kâğıt hamurundan el ile, yaprak yapılan ve lüks baskıda kullanılan kâğıt. (KASNAK KÂĞIDI da denir.) ‖ *Tirşe kâğıt,* vinyet ve lüks baskılarda kullanılan çok düzgün ve parlak kâğıt. ‖ *Tutkallı kâğıt,* âdi mürekkebi emmemesi için hamuruna alüminyum sülfat ile reçine karıştırılmış kâğıt. ‖ *Tuvalet kâğıdı,* tuvaletlerde kullanılanılan ince ve yumuşak kâğıt. ‖ *Yağlı kâğıt,* özellikle kasapların kullandığı yağ emmeyen kâğıt. ‖ *Yazı kâğıdı,* üzerine yazı yazılmağa yarayan iyi kaliteli kâğıt. (*Eşanl.* MEKTUP KÂĞIDI.) ‖ *Yollu kâğıt,* yüzeyinde özel keçe izleri taşıyan kâğıt. ‖ *Yünlü kâğıt,* kâğıt perdah silindirlerini kaplamakta kullanılan amyant liflerinden yapılmış özel kâğıt. ‖ *Zamklı kâğıt,* bir yüzüne deri ve kemik tutkalı sürülmüş kâğıt. ‖ *Zımpara kâğıdı,* yüzeyi aşındırıcı bir maddeyle kaplanmış kâğıt.

— Kim. *Ayıraç kâğıdı,* bir maddeyi renk değişimiyle tanımağa yarayan kâğıt: *Mavi turnusol kâğıdı, asitlerin etkisiyle kırmızı renk alan bir ayıraç kâğıdıdır.*

— Mal. *Kâğıt emini,* Osmanlılarda, Maliye nezareti ile saray arasındaki haberleşme işlerine bakan memur. (Berat alan veya beratını yenileyenlerin beratlarını verir ve berat harcını alırdı.) ‖ *Kâğıdı birun* (*enderun*) *emini,* Osmanlılarda Maliye nezaretinin evrak işleriyle görevli memur.

— Matbaac. Otomatik baskı makinelerinde, makinenin bir bölümünü meydana getiren ve yaprakları kâğıt yığınından teker teker alarak makinenin kenar şeridi boyunca düzenli bir biçimde makineye sürmeyi sağlayan aygıt. Kâğıt sürücü, kâğıdı elle verilen makinelerde, silindirin kıskaçları tarafından çekilecek olan yaprağı makinenin kenar çizgisi boyunca yerleştirmekle görevli kadın veya erkek işçi. ‖ *Kâğıt verici şerit,* baskı makinelerinde, çeşitli sayfa veya forma genişliklerine tekabül eden dönüşlü devirli şerit.

— Mutf. *Kâğıt kebabı,* kâğıt içinde ve fırında pişirilen sebzeli kuzu eti. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Kâğıtta balık,* balıktan yapılan bir çeşit yemek. Bk. ANSİKL.

— Müz. *Fransız biçimi nota kâğıdı,* genişliğine göre uzunluğu fazla olan nota kâğıdı. ‖ *İtalyan biçimi nota kâğıdı,* genişliği uzunluğundan fazla olan nota kâğıdı. ‖ *Nota kâğıdı,* müzik yazmak için düzenlenmiş kâğıt.

— Oyun. İskambil oynamağa yarar ve genellikle elli iki adet karttan meydana gelen deste: *Kâğıt oynamak. İskambil kâğıdı. Poker kâğıdı.* ‖ *Kâğıt açmak,* iskambil kâğıtlarını oyunculara dağıttıktan sonra koz olacak kâğıdın yüzünü çevirmek. ‖ *Kâğıt almak,* pokerde elindeki kâğıtlardan bir kısmını artan deste içinde aynı sayıdaki kâğıtla değiştirmek. ‖ *Kâğıt çalmak,* iskambil oyunlarında, kâğıtları dağıtırken veya oyun sırasında desteden bazı değerli kâğıtları önüne kaydırmak. ‖ *Kâğıt çekmek,* oyun sırasında yerdeki desteden kâğıt almak. ‖ *Kâğıt dağıtmak* (veya *vermek*), oyuncuların her birine eşit sayıda kâğıt vermek. ‖ *Kâğıt oyunu,* oyun kağıdıyle oynanan oyun. ‖ *Kâğıtları tekrar karıştırmak,* oyun kâğıtlarını yeniden karıştırarak bir daha kestirmek. ‖ *Elli iki kâğıdı,* oyun oynamağa yarar, elli iki adet kartlık kâğıt destesi.

— ANSİKL. Ev. İş. Plastiğin günden güne artan rekabeti karşısında, *kâğıt* sanayii önemli ölçüde gelişti. Yapımdaki yeni metotlar sayesinde kâğıdın dayanıklılığı, esnekliği arttı ve görünüşü düzeldi. Kumaşa benzediği, üstelik daha ucuz olduğu için son yıllarda kumaş yerine kâğıt kullanımı yaygınlaştı. Kadınlar ev işlerini kolaylaştırdığı, sıkıcı işlerden birine son verdiği durumlarda kâğıt kullanmağa başladılar. Böylece kâğıttan örtü, çarşaf, mutfak bezi, mendil v.b. gibi, kullanıldıktan sonra atılan birçok şey yapıldı. Plastikle birlikte kullanılması, mutfak eşyası olarak da (kamp eşyaları) kullanım sahası açtı. Kâğıt eşyanın bu kısa süreli kullanımı, özellikle bazı sanayilerde değerlendirildi (berber havlusu; lokantalarda masa örtüsü; yataklı vagonlarda çarşaf). Yeni nitelikleri dolayısıyle kâğıt o güne kadar kendine kapalı alanlarda birçok yeni yaratmada kullanıldı. 1967'de A.B.D.'den Avrupaya sıçrayan moda, Paco Rabanne gibi modacılar sayesinde gelişti ve kâğıttan kadın elbiseleri, hattâ erkek gömlekleri yapılmağa başlandı. Bu eşyalar yanmayan, âdi kâğıttan daha güç yırtılan (çok sık naylon dokuma sayesinde) ve damalı olduğundan kumaşa benzeyen bir kâğıttan yapılır. Ayrıca süsleme alanında da katlanabilir kartondan mobilyalar yapılır. Büyük Britanya'da imal edilen bu mobilyalar sıkıştırılmış kâğıttan mine kaplı masa ve sandalyelerdir.

— Foto. Fotoğraf kâğıtları üç bölüme ayrılır:

1. *gizli görüntülü kâğıtlar,* bileşiminde gümüş bromür veya gümüş klorür bulunan bir jelatin tabakasından yapılmıştır, kâğıt ile bu tabaka arasında bileşiminde baryum sülfat bulunan diğer bir jelatin tabakası vardır. Gümüş jelatin-bromürlü kâğıtlar jelatin-klorürlü kâğıtlardan daha duyarlıdır. Bu kâğıtlara, sarı turuncu ışık karşısında negatif filimler gibi developman banyosu uygulanır. Yapım şekline göre verilen tamamlayıcı adlar (yumuşak, normal, orta, kuvvetli, kontrast, sert, çok sert) negatifin özelliğine göre kullanılması gereken kâğıdı gösterir: yumuşak kâğıtlar kontraslı negatiflerin basımında kullanılır;

2. *doğrudan doğruya kararan kâğıtlar* arasında sitratlı kâğıtlar ve seloidinli kâğıtlar vardır. Bunlar, bir yapıştırma maddesi, bir kat jelatin veya özel bir kolodion içinde bulunan gümüş klorür ve bu klorürü görülür koloidal gümüş haline sokmağa yarayan özel tuzlardan meydana gelir. Koloidal gümüş ışığa tutulduğu zaman görüntüyü oluşturur. Laboratuvarın gerekmediği bu işlerde görüntü, renk değiştirici veya basit bir tespit banyosuyle sağlamlaştırılır. Ferotipi ve diazotipi kâğıtları denilen sanayi kâğıtları da bu bölüme girer;

3. *soyulma yoluyle işlenen kâğıtlar,* içinde toz halinde bir boya (kömür veya başka bir etkisiz cisim) bulunan bikromatlı bir zamk veya jelatin tabakasından meydana gelir. Alkali bikromat jelatin veya zamkı ışığın etkisiyle erimez hale sokma özelliğine sahiptir. Buna karşılık negatif filmin saydam olmayan gölgelerinin altında kalarak ışık görmeyen yerler erir ve yıkama veya uygun bir işlemle atılır.

— Kâğıtç. Eski Mısırlılar, yazı yazmak için Nil nehri kıyılarında yetişen papirüs adlı bir bitkiden hazırladıkları tomarları kullanıyordu. Mısırlıların papirüsünden başka, Romalılar akçaağaç, çınar, ıhlamur gibi çeşitli ağaçların kabuklarından faydalandılar. Bununla beraber bitki elyafından yapılmış, bükülebilen parlak kâğıt yapımı Çinlilere aittir. M.S. 105 yılında tarım bakanı Tsay-lun kâğıt yapımı için dut ağacını, bambu veya çin ısırganını tavsiye ediyordu. 751 Yılında Semerkant'a getirilen çinli esirler, kâğıtçılığı bu şehre yerleştirdiler. 794'te bir fabrika Bağdat'ta, bir diğeri de Şam'da kuruldu. Araplar Kuzey Afrika'da, daha sonra İspanya'da 1154'te bir fabrika bulunan Jativa'da yeni kâğıt yapım metotlarını yaydılar. Kâğıt sanayii Afrika ve İspanya'dan İtalya ve Fransa'ya yayıldı. Kâğıtçılık Avrupa'da matbaanın bulunmasından sonra gelişmeğe başladı. 1798'de Louis Robert tarafından kâğıt yapım makinelerinin bulunmasından sonra daha da yaygınlaştı.
Kâğıt keçeleştirilmiş küçük selüloz elyafının karışmasından meydana gelen bir maddedir. Suyun içinde asıltı halinde olan bu elyaf madenî bir süzgeç üzerine yayıldığı zaman su akar, lifler ise keçeleşerek süzgeç üzerinde kalır. Çıkarıldıktan ve kurutulduktan sonra elyafın birleşmesi kâğıdı meydana getirir.
Selüloz odundan, genellikle lifleri uzun olan

reçineli ağaçlardan elde edilir. Fakat bu ağaçların az oluşu, sanayiyi yapraklı ağaçları kullanmağa yöneltmiştir. Ayrıca artık kâğıtlar, tahıl samanları ve alfa, bambu ve şekerkamışı, keten ve pamuk artıkları da selüloz eldesinde kullanılır.

● *Kâğıt hamurunun yapımı.* Eskiden kâğıt yapımında kullanılan paçavralar günümüzde iyi kaliteli kâğıt yapımına ayrılmıştır. Buharla ısıtılan küre veya silindir şeklindeki büyük döner tekneler içine yerleştirilen paçavralar, su yardımıyle halka şeklindeki kaplara aktarılır ve aynı düzlemdeki sabit şeritler arasında (ayırıcı katlar) ufalanır. Sonra kireç klorürü veya bir başka oksitleyici maddeyle beyazlaştırılır.

Mekanik hamuru elde etmek için, ağaç kütükleri kum taşından veya sentetik maddeden yapılmış bir öğütücü üzerinde mekanik olarak ufalanır. Kütükler parçalanarak, hamurun cinsine göre liflenene kadar gereken ısıda pişirilir. Pişirme tam olduğu zaman, hemen hemen saf selülozdan *kimyasal hamur* elde edilir. Ağaç lifleriyle yarı selüloz arasında bir orantı kurmak ve gittikçe gelişen *yarı kimyasal hamurlar* elde etmek için genellikle az pişirme uygulanır. Klasik metotlar şunlardır: *bisülfitli metot,* kükürtdioksit eşliğinde kalsiyum, sodyum, magnezyum veya amonyum bilsülfitli bir sıvıdan faydalanılır; *sülfatlı metot,* kraft hamuru veren bu metot, sodyum sülfür ve sodyum hidroksit karışımı bir sıvıyle yapılır; *nötr sodyum sülfit metodu,* yarı kimyasal hamurların elde edilmesinde, son zamanlarda önemli bir yer tutar.

Alfa ve saman, ağaç hamurunda olduğu gibi aynı metotlarla ufalanır ve suya bastırılır. Yarı kimyasal saman hamuru özellikle oluklu karton kutuların kaplanmasına yarayan saman kâğıdının yapımına yarar. Hindistan, Okyanusya ve Güney Amerika'da çok miktarda bulunan bambu ve şekerkamışı da aynı metotlarla işlenir.

Eski kâğıtları hamur haline getirmek genellikle pişirmeyi gerektirmez, fakat öğütücülerden geçirilerek parçalanması, daha sonra da bileşimindeki yabancı ve ağır maddeleri yok etmek için arınması gerekir. Yukarıda dökümü yapılan bu hamurlara, kullanılan hammaddeye ve pişirme metotlarına göre değişik renklerde oldukları için, ağartılmamış hamur denir. Olduğu gibi kullanılabilir veya çok çeşitli evrelerden geçirilerek beyazlaştırılabilir.

● *Hamurun kâğıt haline dönüşmesi.* Islatıldıktan sonra hamur arıtılır; bu işlemin esası, selüloz liflerine su vermek ve bu lifleri hazırlayacak hamurun cinsine göre kesmektir; kâğıt çeşitleri, yapıldığı elyafın türüne, işleme süresine ve yoğunluğuna bağlıdır. Arıtma sırasında kâğıdı birleştirmek için reçine ve alüminyum sülfitle hazırlanmış tutkal kullanılır ve gerekirse renk verici maddeler ilâve edilir. Eskiden kâğıt işçisi, dibi tel ızgara ile kaplı dikdörtgen biçiminde bir kalıpla bu hamurdan bir kâğıt yaprağı meydana getirecek kadar bir parça alıyordu. Suyunu attıktan sonra, yaprak, kenetlenerek kalıptan çıkmasını sağlayan aynı boyutlarda bir keçeyle kaplanıyordu; su, basınçla ve kuruma ile atılır: reçine ile yapıştırmanın bulunmasından önce, kâğıt yaprak jelatinli sıcak bir sıvının içine atılarak yeniden kurutulur. Geriye kâğıdın işçi tarafından elle düzeltilmesi ve parlatılması işi kalıyordu. Kalıbın altındaki tel ızgarada, kâğıdın filigramını belirten, çömlek, deniz hayvanı kabuğu veya taç biçiminde bir resimle bezenmiş bir kabartma vardır. Bu işaretler günümüzde kullanılan kâğıt formalarına da adlarını bırakmıştır. Elle kâğıt yapımından, ancak yüksek kaliteli baskılar için pahalı kâğıtların, banknot ve pulların basımında kullanılan kâğıtların yapımında yararlanılmaktadır.

Modern kâğıt makineleri de işçilerin yaptığı aynı işi görür, yani süzme, basınç ve buharlaşma ile lifleri sudan ayırır. Telleri desteklerle beslenmiş, düz yatay hareket eden bir tel ızgarada şerit üzerinde gelen aynı kalınlıkta ıslak lifli hamurun suyu önce ızgarada ağırlık etkisiyle, sonra tel ızgaranın altına yerleştirilmiş emici kasaların emmesiyle, daha sonra da merdanelerin arasında sıkıştırarak atılır.

Böylece kâğıt şeridi tel ızgaradan çıkarılabilecek kadar dayanıklılık kazanır. Bir keçe üzerine alınan kâğıt seri halindeki sıkıştırıcı merdaneler arasından geçtikten sonra, başka keçeler yardımıyle, buharlaşmayle suyunun giderilmesi için ısıtılmış silindirlere veya kurutucu silindirlere (bütün bu silindirler kâğıt makinesinin kurutma yerini meydana getirir) iletilir. Kâğıt makinenin baş kısmına rulo halinde sarılır; eğer parlatılacaksa ısıtılmış bir perdah makinesinin birbirine değen ağır silindirleri arasından geçer. Sonra bıçaklarla formalar halinde kesilir. Modern makineler dakikada 650 m kâğıt çıkaracak hızda çalışır (gazete kâğıdı makinesi).

● *Osmanlılar ve Türkiye'de kâğıt sanayii,* Urfa'nın Türkler tarafından alınması ile başlayan İkinci Haçlı seferine (1147-1149) katılan, bugünkü Montgolfier'lerin atası, Türklere esir düşünce kâğıthanelerde çalıştırıldı; esirlikten kurtulunca, öğrendiklerini Avrupa'da anlattı ve torunlarından Ambert, Vidalon'da kâğıthaneler kurdu (1557). İtalya'daki Ancona'lılar da, kâğıtçılığı, haçlı seferlerine katılarak Anadolu'daki kâğıthanelerde öğrenip yurtlarına döndüklerinde, Fabriano'da kâğıthaneler kurdular. Böylece, Malazgirt savaşı ile Anadolu'ya yerleşen Türklerin, kâğıthaneler kurdukları anlaşılmaktadır. İstanbul'un Kâğıthane köyünde kurulmuş bulunan tarihî kâğıthane, 1453'ten Selim III zamanına kadar (1189-1808), aralıklı olarak işletildi. Kâğıthane, bir ara barut yapımında kullanıldı; sonra yeniden kâğıthane oldu. Aralıklı olarak çalışan eski kâğıthanenin kesin kapanış tarihi bilinmemektedir. İkinci Bayezid zamanında Bursa'da bir kâğıthane vardı. 1486 Yılında çalışmakta olan Bursa kâğıthanesi, Alacahırka mahallesinde, Cilimboz deresi kenarında kurulmuştu; dolapları dere suları ile dönmekte idi. Bursa kâğıthanesi 1520 tarihine kadar çalıştı. Türkiye'de matbaanın kuruluşundan sonra artan kâğıt ihtiyacı dolayısıyle 1746 yılında Yalova'nın Elmalık köyü yanında, Halk deresi kenarında Yalakâbâd kâğıthanesi kuruldu. Yalakâbâd kâğıthanesinin türk matbaacılığının kâğıt ihtiyacını karşılama yolundaki başarıları, XIX. yy. yarısına kadar sürdü. 1803 Yılında, Beykoz yakınındaki Hünkâr iskelesi adlı yerde yeni bir kâğıthane kurulup işletildi. Mahmud II zamanında Hünkâr iskelesi kâğıthanesi çok gelişti. Burada yapılan kâğıtlarda «İslâmbul» filigranı, kuruluş tarihi ve işletme yılı sayısı vardı. Avrupa'da kâğıt yapımının makineleşmesinden sonra, Osmanlı hükûmeti de İzmit'te bir kâğıt fabrikası kurulmasına karar verdi. Ancak bu teşebbüs gerçekleşemedi. Osmanlılar devrinde işletilebilen ilk kâğıt fabrikası (yani makine ile kâğıt yapan fabrika), özel teşebbüs tarafından, İzmir'de Halkapınar semtinde kuruldu (1846). İzmir - Halkapınar kâğıt fabrikası, buhar makinesiyle işliyor, hammadde olarak kullandığı paçavradan kâğıt hamuru fabrikada hazırlanıyordu. Kapitülasyonlardan faydalanan avrupa kâğıtçıları, damping yaparak Halkapınar fabrikasını 6 ay sonra kapattırmayı başardılar. 1887 Yılında, her türlü kâğıt yapımı için, fabrika kurma imtiyazı alan başmabeyinci Osman Bey, 300 000 altın lira sermayeli bir şirket kurdu. Beykoz'da açılan Hamidiye kâğıt fabrikasındaki dört kâğıt makinesinden biri, sigara kâğıdı yapımına aitti. Yaptığı kâğıtlar osmanlı piyasasında beğenilmiş olan Beykoz Hamidiye kâğıt fabrikasının makineleri, savaş malzemesi yapmak bahanesiyle, imparatorluğun müttefikleri tarafından, 1915 yılında tahrip edildi. Cumhuriyet devrinde sürekli çalışmalar sonunda, Sanayi planına alındı. Etüt ve projeleri kâğıt mühendisi Mehmed Ali Kâğıtçı tarafından hazırlanmış bulunan, ilk kâğıt ve karton fabrikasının temeli, İzmit'te 1934 yılında atıldı. İnşaatı, makinelerinin montajı v.d. 20 ay sürdü ve ilk türk kâğıdı 18 nisan 1938 (resmî açılış 6 kasım 1938) tarihinde yapıldı. Aynı tarihte ikinci kâğıt fabrikası ile paçavra, saman ve odun selülozları fabrikalarının da temeli atıldı; açılış töreni 1944 yılında yapıldı. İzmit'te kurulan ilk türk kâğıt fabrikası, zamanla genişletilerek, 1954'te 3., 1957'de 4. ve 1959 yılında da 5. kâğıt fabrikaları ve bunlara ek tesisler hizmete açıldı. İlk kâğıt fabrikasının 1934'teki adı, Sümerbank Kâğıt ve Karton fabrikası idi. 1939 Yılında fabrikanın adı, Sümerbank Selüloz Sanayii müessesesi, 1955'ten beri de Türkiye Selüloz ve Kâğıt Fabrikaları İşletmesi (SEKA) oldu. 5 Kısım olan Selüloz ve Kâğıt fabrikasında bulunan 10 adet kâğıt ve karton makinesi, Avrupa'daki benzerleri niteliğindedir. Yılda 130 000 ton kapasitesi, imalât çeşidine göre 150 000 ton da olabilir. 1923 Tarihinde, nüfus başına yıllık kâğıt sarfiyatı sadece 700 gram idi. 1936 Yılında bu miktar 1 kilo 800 grama ulaştı. 1980 Yılında 19 kilo olacağı hesaplanmaktadır. Hızla artan ihtiyacı karşılamak amacıyle İzmit'te verimi arttırma imkânları araştırıldığı gibi, yeni kâğıt ve selüloz fabrikaları da kurulmaktadır: 1965 yılında temeli atılan Çaycuma Selüloz ve Kâğıt fabrikası halen çalışmaktadır. 1967'de temeli atılan Aksu (Giresun) Kâğıt fabrikası yılda 65 bin ton mihanikî hamur ve 80 bin ton gazete kâğıdı yapacaktır. 1967 Yılında temeli atılan Dalaman (Muğla) Kâğıt fabrikası, sülfat selülozu, yazı kâğıdı ve karton imal edecektir. Bunlardan başka, Balıkesir, Afyon ve Antalya'da da üç yeni kâğıt fabrikası kurulması kararlaşmıştır. Devlet sektörü yanında özel sektörde de kâğıt fabrikası kurma çalışmaları başladı. Önce 1953 yılında, İstanbul'da (Kazlıçeşme) kurulmuş bulunan, tek kâğıt makineli fabrika 1 200 ton yıllık kapasitelidir. Hammadde olarak kırpıntı kâğıtlar ile SEKA'dan aldığı selülozları kullanır. Daha sonra İzmir'in Çiğli semtinde de küçük bir kâğıt fabrikası kuruldu. Bunlardan başka, günlük kapasiteleri 750 - 2 000 kilo arasında bulunan 9 adet küçük imalâthane vardır. Ayrıca, özel teşebbüse ait, toplam yıllık kapasitesi 187 000 ton olacak 7 adet kâğıt, karton ve selüloz fabrikası yapılmaktadır. Bu fabrikalar dışında, Çukurova bölgesinde kurulması tasarlanan kâğıt fabrikası, pamuk bitkisinin kökleri, pirinç sapları, şekerkamışın artıkları, pamuk çekirdeği tüyleri, sarısabır ve sazlar gibi, bölgenin lifli hammaddelerini değerlendirerek pamuk, kamış şekeri ve pirinç ekimi için pek büyük faydalar sağlayacaktır.

Mehmed Ali KÂĞITÇI

— Mutf. *Kâğıt kebabı*'nın yapılışı: 1 kg kuşbaşı doğranmış kuzu budu etine, kıyılmış dereotu, doğranmış yeşil soğan, 1/2 bardak haşlanmış iç bezelye, küçük parçalara doğranmış ve sote edilmiş 1 - 2 tane patates veya havuç, tuz, karabiber, 2 çorba kaşığı tereyağı katılır; karıştırılır. İki kat yayılmış yağ kâğıdı üzerine alınır ve sarılıp paket yapılır. Bazen üzeri ıslatılarak orta ısılı fırında bir buçuk saat pişirilir.

● *Kâğıtta balık,* barbunya, tekir gibi balıklarla hazırlanır. Yapılışı: iki kat yağ kâğıdı üzerine bolca tereyağ sürülür. Temizlenmiş ve tuzlanmış balıklar kâğıdın üzerine dizilerek sıkıca paket yapılır; bağlanır. Üzeri ıslatılır ve kızgınca bir fırında 35 - 40 dakika pişirilir. Limon, zeytinyağı, tuz ve maydonoz karışımı olan limon salçasıyle servis yapılır.

◆ Sıf. Kâğıttan yapılmış olan: *Vaktin saadetiyle durmuş / Kâğıt gemilerim ve rüzgâr* (F. H. Dağlarca).
— G. sanl. *Kâğıt fener.* Bk. FENER.
— Mal. *Kâğıt para,* kıymetli madene çevrilemeyen itibarî para. Bk. BANKA BANKNOT ve PARA.

◆ **Kâğıtlı** sıf. Kâğıdı olan: *Kâğıtlı şeker.*

◆ **Kâğıtlık** i. Gerekli kâğıtların el altında bulunmasını sağlayan göz göz kutu. (→Bibliyo.) [LM]

KAĞITAĞACI blş. i. Bk. KÂĞITDUTU.

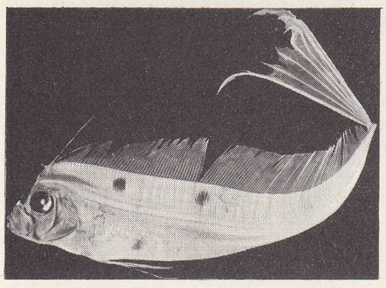

KAĞITBALIĞI blş. i. Gövdesi kâğıt gibi

Foto. MEYDAN ; LAROUSSE

KÂĞITHANE eğlenceleri (Türk Minyatürleri Albümü adlı eserden) [Hannover, 1925]

ince ve saydam olan kemikli balık; böğründe üç siyah benek, sırtında boydan boya uzun kılçıklı bir sırt yüzgeci bulunur; döş ve kuyruk yüzgeçleri de tuhaf görünüşlüdür. Avrupa ve Güneybatı Amerika'da sıcak denizlerde, enginde yaşayan bu balıklara Marmara'da da rastlanır. (İlmî adı *trachypterus.* Kâğıtbalığıgillerden.) [L]

KÂĞITÇI i. (*kâğıt*'tan *kâğıt-çı*). Kâğıt yapan kimse. ‖ Kırtasiye malzemesi satan kimse. (M)

KÂĞITÇI (Mehmed Ali), türk kimyageri

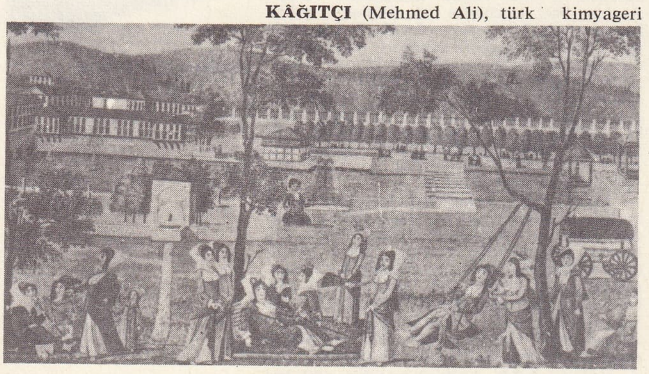

KÂĞITHANE sefası, Fransız Arkeoloji enstitüsü

(İstanbul 1899). İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Kimya bölümünü bitirdi (1922). Bir süre öğretmenlik yaptıktan sonra Almanya'da, Hannover Teknik üniversitesinde selüloz üstüne ilmî çalışmalarda bulundu ve fransız Grenoble üniversitesini bitirerek kâğıt mühendisi oldu (1927). Bir yandan öğretmenlik ve çeşitli memurluklar yaparken, bir yandan da Türkiye'de, kâğıt sanayiinin kurulması hususunda çalıştı. Bu sanayi kolunu baltalamak isteyen yabancı sermayenin uğraşmalarını sonuçsuz bıraktı; bu yolda çıkan güçlükleri, bazı kimyevî keşifleri ile önledi. Daha sonra Kütahya'daki çini sanayiinin modernleşmesi için bir etüt ve geliştirme laboratuvarı kurulmasına önayak oldu. İstanbul belediye kimyahanesine müdür tayin edildi (1942). Bu kuruluş, Hıfzıssıhha enstitüsü olduktan sonra da müdürlüğünü yaptı. İstanbul Teknik Üniversitesi Makine fakültesinde öğretim görevlisi olarak kâğıtçılık dersi verdi (1945). 1964 Yılında emekliye ayrıldı. Birçok millî ve milletlerarası ilim cemiyetinin üyesidir. Kâğıt sanayiinde, reçine kusan selülozların kullanılması, şap yerine sülfürik asitle tutkallama yapılması gibi keşifleri vardır. Çeşitli yerli ve yabancı gazete ve dergilerde çıkan ilmî makaleleri dışında en önemli eserleri: *Kimya-yı Sınâî Laboratuvar Kitabı* (1925); *Selüloz ve Kâğıt* (1928); *Kâğıtçılık Tarihçesi* (1936); *İktisadî Kalkınmamız ve Tabiî Servet Kaynaklarımız* (1952); *Kâğıtçılığımız ve Engelleri* (1964); *Hatırladıklarım ve Düşündüklerim* (1966). [M]

KÂĞITHANE'de padişah ve gözdeleri (Türk Minyatürleri Albümü adlı eserden) [Hannover, 1925]

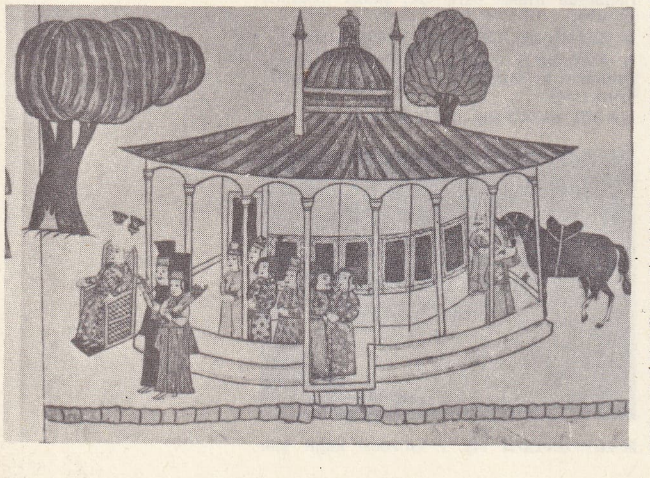

KÂĞITÇIBAŞI blş. i. İda. Osmanlılarda devletin kâğıt ihtiyacını karşılamakla görevli memur (Eskiden *serkırtasiyi miri* denirdi.) [M]

KÂĞITÇILIK i. (*kâğıtçı*'dan *kâğıtçı-lık*). Kâğıtçının yaptığ iş. (M)

KÂĞITDUTU veya **KÂĞITAĞACI** blş. i. Bot. Dutgillerden, kabuğundan kâğıt yapılan ağaç. (İlmî adı *Broussenetia papyrifera.*) [M]

Kâğıthane camii, İstanbul'da, Kâğıthane deresinin kenarında cami (*Sadâbâd cami* de denir). İlk Kâğıthane camisi Ahmed III zamanında yapıldı. Selim III ve Mahmud I devirlerinde onarım gördü. Sultan Abdülaziz camiyi yıktırarak yeniden yaptırdı (1862). Caminin duvarları kâgir, çatısı ahşaptır. Bir minaresi vardır. (M)

Kâğıthanekaryesi mescidi, İstanbul'da Kâğıthane'de mescit. (*Dayahatun mescidi* de denir.) Kanunî Sultan Süleyman'ın şehzadesi Mehmed'in dayesi tarafından yaptırıldı (1533). Kâgir yapı ahşap bir çatı ile örtülüdür. Minaresi tuğladandır. Haziresinde bir namazgâh, namazgâhın önünde Silahtar Yusuf Paşanın yaptırdığı (1716) bir çeşme bulunmaktadır. (M)

KÂĞITHANE köyü, İstanbul'un Şişli ilçesi içinde yer alan bir şehir birimi; 56 157 nüf. (1965). Haliç'e dökülen Kâğıthane deresi kenarında kurulmuş ve vâdi yamaçlarına doğru genişlemiştir. Çeşitli fabrika, dökümhane, montaj ve tamir atelyeleri ile bir sanayi ve işçi sitesi karakteri taşır. — *Kâğıthane deresi,* Terkos gölü doğusunda Karatepe'den (158 m) çıkarak Kemerburgaz dan geçer, Belgrad ormanından gelen kolları alır ve Silâhtarağa mevkiinde kendisine batıdan paralel bir çığırı olan Alibey deresi ile birleşir, Haliç'i meydana getirir.

● *Tarih.* Kâğıthane, XVIII. yy.da Ahmed III'ün veziri Nevşehirli İbrahim Paşa zamanında (Lâle devri) lâleleri ile tanındı. Burada Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendinin Paris'ten getirdiği Versailles'ın bahçe ve köşklerinin planlarına göre padişah ve vezirlere altmış kadar köşk ve derede çağlayanlar yaptırıldı. Buradaki köşklerin en ünlüsü Sadâbâd idi. Uzun süre semt de bu köşkün adıyle anıldı. Burada çeşitli eğlenceler, çırağanlar düzenlendi. Patrona ihtilâlinde Kâğıthane'deki köşkler ve bahçeler yıkıldı. Selim III ve Mahmud II devirlerinde Kâğıthane yine canlandırıldı. Yıkılmış olan köşkler yeniden yapıldı. Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa Senedi İttifakı burada imzaladı. Mesire âlemleri eskisi gibi devam etti. Tatil günlerinde bir kısım halk buraya kayıklarla Haliç üzerinden gelirdi. Bu sırada Haliç'in üstü kayıklarla dolar, bazen bu kayıklarda incesaz heyetleri bulunurdu. Akşamüstleri paşazadeler, çarşaflı hanımlar, saraylılar çayırı çevreleyen yolda faytonlar ile gezinirlerdi. Akşamları da akın halinde şehre dönülürdü. Birinci Dünya savaşı sırasında Kâğıthane'deki köşkler ve bahçeler tahrip edildi. Bugün yalnız bazı kalıntılar vardır. (M)

KÂĞITHELVASI blş. i. Bk. HELVA.

KÂĞITLAMAK geçl. f. (*kâğıt*'tan *kâğıtla-mak*). Kâğıt yapıştırmak veya kâğıtla kaplamak: *Duvarı kâğıtlamak.* (M)

KÂĞITSI sıf. (*kâğıt*'tan *kâğıt-sı*). Kâğıda benzer; kâğıt görünüşünde olan.

— Arıc. Yaban arılarının yuva yapmak için kullandıkları kâğıda benzer maddeye verilen sıfat. (Bu madde gerçekte kâğıt değil, böceğin tükürüğü ile karışık çiğnenmiş odun lifleridir.) [L]

KAĞIZMAN, Doğu Anadolu bölgesinde (Erzurum - Kars bölümü, Kars ili) ilçe merkezi, küçük şehir; 10 248 nüf. (1970). Kars'ın 89 km güneyinde, Aras ırmağına güneyden karışan Değirmen deresinin vâdisinde; yüksl. 1 350 m. Şehrin çarşısını meydana getiren dükkânlar genişçe bir meydanı çevirir. — *Kağızman ilçesi,* 1 792 km^2, 44 035 nüf. Merkez ve Kötek ilçeleri; 65 köy. Meyvecilik ve sebzecilik. (M)

KAĞNI i. (esk. türk. *ḳanğlı*'dan). Dingili, tek parça olan tekerleklerle birlikte dönen, iki tekerlekli basit öküz arabası: *Bir cephanenin cepheye nasıl taşındığını gördüm. Uzun bir kağnı kafilesi* (Y. K. Karaosmanoğlu).

— DEY. *Kağnı gibi,* çok yavaş yürüyen şeyler için kullanılır. (M)

Kağnı mescidi veya **Güngörmez mescidi,** tanbul'da Sultanahmet semtinde, Tavukhane sokağındaki mescit. Mescidi yaptıran Fatih Sultan Mehmed'in kağnıcıbaşısıdır. Çeşitli tarihlerde tamir edilen ve değişiklik gören mescitten, yalnız bazı duvar kalıntıları kalmıştır. (M)

KAĞŞAK sıf. (*kağşamak*'tan *kağşa-k*). *Halk dili.* Kağşamış parçaları gevşeyip dağılacak hale gelmiş. ‖ Vücudu gevşemiş, ihtiyar, yaşlı. ‖ *Mec.* Köhne, geçersiz. (M)

KAĞŞAMAK geçz. f. *Halk dili.* Gevşemek, parçaların birleştiği ek yerleri gevşeyip oynar hale gelmek: *Burnunun ucu kızarmış, sırtında dokuması kağşamış, soluk bej rengi bir palto* (B. Felek). ‖ Vücuda gevşeklik gelmek. ‖ İhtiyarlamak, yaşlanmak. ‖ *Mec.* Çökmek, yürürlükten çıkmak, geçersiz hale gelmek: *O köhne, kağşamış ve zaten hiçbir zaman bizim olmamış bir şeydi. Halbuki yeni Turan bizim öz malımız olacaktı* (Ş. S. Aydemir).

◆ **Kağşatmak** geçl. f. Bir şeyin parçalarını gevşetip dökülecek hale getirmek. ‖ Yürürlükten kalkmasına sebep olmak. (M)

KAH i. (onomatope). Yüksek sesle gülmek anlamında «kah kah gülmek» sözünde kullanılır. (M)

KÂH edat. Bk. GÂH.

—KÂH edat. (fars. *—kāh*). *Esk.* Ardına takıldığı kelimelere «azaltıcı, eksiltici» anlamını kazandırır: *Can-kâh,* («can eksiltici, ruh eksiltici») gibi. (M)

KÂH veya **KEH** i. (fars. *kāhiden* eksilmek, küçülmek'ten *kāh*). *Esk.* Kuru ot parçası, saman, saman çöpü. *Kûh ile kâhın müsademesi gibi muhal olduğun* (Naima). ‖ *Kâh-bân,* harman bekçisi. ‖ *Kâh-dân,* samanlık, saman depo edilen yer. ‖ *Kâh-gil,* çamurla yapılan sıvamalarda, çamurun yapışması ve çatlamaması için yapılan samanlı sıva. ‖ *Kâh-keşân.* Bk. KEHKEŞAN. ‖ *Kâh-rüba.* Bk. KEHRÜBA. (M)

KÂH i. (fars. *kāḫ*). *Esk.* Köşk, kasır, villa: *Tuttu cihanı pertev-i hüsnün güneş gibi / Doldu sada-yı aşkın ile kâh-ı künfekân* (Baki). ‖ Tek oda, bir göz oda, evin bir tek odası: ‖ Yüksek bina, kule. ‖ Şenlik, bir zaferin hatırası v.b. sebeplerle kurulan tak. ‖ *Kâh-i dâdgûcterî,* adliye sarayı.

— Ast. *Esk. Kâh-i mah,* Akrep burcu. ‖ *Kâh-i müşterî,* Yay burcu, Balık burcu. Jüpiter küresi. (M)

KAHANAMOKU (Duke Paoa), Hawaii'li yüzücü ve sinema oyuncusu (Honolulu 1890-ay.y. 1968). Hawii'de yüzme rekorları kırdı, sonra 1912'de bu spor dalındaki yeteneğini daha geliştirmek üzere Amerika'ya gitti. 1912 ve 1920 olimpiyatlarında 100 m serbestte iki rekor kırarak birinci, 1924'te de ikinci oldu. «Balık adam» diye anılan Kahanamoku, 1916, 1917 ve 1920'de 100 yarda serbest yüzme yarışlarında A.B.D. şampiyonu oldu. Bu branştaki dünya rekorunu 54,8 saniyeden 53 saniyeye indirdi. Filimlerde genellikle polinezyalı veya kızılderili şef rolüne çıkardı. Öldüğünde 15 000 kişinin katıldığı bir cenaze töreni yapıldı. (M)

KAHBE i. Bk. KAHPE.

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

KAHETİYA, Gürcistan'daki (S.S.C.B.) bölgelerden birinin tarihî adı, Tiflis'in doğusunda, Kura ve Alazan ırmakları arasında. Bağcılık. Pamuk tarlaları. (L)

KAHHAR sıf. (ar. *ḳahr*'dan *ḳahhâr*). *Esk.* Ezen, kahreden, acımayan: *Cumhuriyet mahkemelerinin kahhar pençesi, bu defa da, Cumhuriyeti, suikastçıların elinden kurtarmaya muvaffak oldu* (Atatürk). *O zaman sen yed-i kahhar-i hamiyette ayan* (Tevfik Fikret). ‖ Tanrı'nın sıfatlarından biri: *Allah! Kahhar ismin ne güne duruyor da, dünyaları birbirine çarpa çarpa paralamıyor?* (Namık Kemal).

◆ **Kahharâne** zf. *Esk.* Kahharcasına, zalimce. (M)

KAHIR veya **KAHR** i. (ar. *ḳahr*). Aşırı üzüntü, acı, keder: *Çocukların kahrı onu çökertti.* ‖ Ezici davranış, zulüm: *Bütün bir ömür-i mezbuhane kahr ü minnet altında* (Tevfik Fikret). ‖ *Esk.* Baskı ile iş gördürme, zorlama.

— ÇEŞ. DEY. (*Birinin*) *Kahrını çekmek,* bir kimsenin yükünü çekmek, eziyetlerine katlanmak: *Üç küçük kardeşinin kahrını hep o çekermiş* (R. N. Güntekin). ‖ *Kahrını çekememek,* birinin huysuzluklarına ve sıkıntılarına katlanamamak. ‖ *Kahrına uğramak,* birinden kötülük görmek, birinin gazabına uğramak. ‖ *Kahır yüzünden lûtuf görmek,* kötülük olsun diye yapılan bir şeyden yarar görmek. ‖ *Kahrı çekilir,* her türlü eziyete katlanmağa değer. ‖ *Kahrı çekilmez,* eziyeti, sıkıntısı çekilir gibi olmayan. ‖ *Kahrından ölmek,* aşırı üzüntü çekmek.

— *Esk. Kahr-ı dehr,* dünya derdi, sıkıntısı. ‖ *Kahr-ı hiddet,* kızgınlığın, hiddetin yarattığı yıkım: *Yürür, fakat suların böyle kahr-ı hiddetine / Nasıl tahammül eder eski hasta bir tekne?* (Tevfik Fikret). ‖ *Darbe-i kahr,* ezici darbe. ‖ *Emvac-ı kahr,* zulüm dalgası.

◆ **Kahırlı** sıf. Üzüntüsü olan.

◆ **Kahren** zf. *Esk.* Zora başvurarak, ezerek: *Cebren ve kahren tahsiline şüru iktiza etmeğin* (Naima). [M]

KAHIRLANMAK dönşl. f. (*kahır*'dan *kahır-la-n-mak*). Çok ve devamlı olarak kendi kendine üzülmek, kahrolmak, kederlenmek. (M)

KÂHİ i. (fars. *kâhî*). *Esk.* Üç köşeli bir çeşit kuru börek, simit.

— ANSİKL. *Kâhi,* Yeniçeri ocağının bir kısım mensupları için gelir vasıtası yapılmıştı. Altı ayda bir, segirdim* ustaları arasındaki aşçıların ikisi sakal bırakarak çırak olurlar, kendilerine sermaye yapmak üzere bazı yerlere poğaça ve kâhi dağıtarak para toplarlardı. Yeniçerilerin işi azıttıkları sıralarda, esnafa ve halka kâhi dağıtmaya ve önüne gelenden zorla para toplamağa başlamaları şikâyetlere yolaçtı. Selim III zamanında halkca ve esnafa kâhi dağıtımı yasaklandı (1791). Bunun yerine, segirdim aşçılarının altı ayda bir padişaha, Enderun ricalinden dârüssaade ağasına, silâhtara ve birun ricalinden de sadrazam, kethüda bey, defterdar, reisülküttap, çavuşbaşı ve ocağın ileri gelenlerine birer tava kâhi sunarak padişahtan bin beş yüz kuruş, ötekilerden de birer miktar bahşiş almaları usulü çıktı. Sonraları, hâhi karşılığı yalnız sarayla hükûmetten birer miktar para verilmekle yetinildi. Yeniçeri ocağı ile birlikte bu usul de tamamıyle ortadan kalktı (1826). [M]

KÂHİL sıf. (ar. *kühûlet*'ten *kâhil*). *Esk.* Olgunluk çağında olan, erişkin: *Fikret'in gençliği yoktur ve yaşamış olsa, ihtiyarlığı da olmayacaktı; onun kalem ve sanatı, kâhil ve kâmil doğmuştu* (Cenab Şahabeddin). ‖ *Mec.* Ağır hareketli, tembel, durgun. ‖ *Kâhil-kalem,* (*kâhil-ten, kâhil vücut*), tembel, uyuşuk. ‖ *Kâhil-i pay-i vürud,* ayağına üşenen, tembel kimse. ‖ *Bahr-i kâhil,* durgun deniz.

◆ **Kâhilâne** zf. *Esk.* Tembelce. (M)

KAHİN i. (ar. *kehânet*'ten *kâhin*). Tabiatüstü yollardan gizli şeyleri bulma ve geleceği okuma iddiasında olan kimse: *Gelecek şeylerden haber verir gayet ihtiyar bir kâhin-i meşhur idi* (Cevdet Paşa). ‖ Esk. Mısırlıların ve Hintlerin ruhanî reisi.

— ÇEŞ. DEY. *Kâhin değilim,* «bana söylenmemiş şeyi bilemem, meçhulu anlayamam» anlamında kullanılır. ‖ [...]*yı anlamak için Kâhin olmak şart değil,* bir şeyin kolayca anlaşılabileceğini belirtmek için kullanılır.

— Tar. Eski Mısırlılarla, Hintlilerin, Mecûsilerin ve müşrik arapların gaipten haber veren ruhanî reisleri.

— ANSİKL. Özellikle müşrik araplar devrinde bakıcılara, gaipten haber veren kimselere kâhin denir. Menşe itibarıyle şamanlara, rahip-tabip ve fetiş rahiplerine bağlanırlar. Değişik kafiyeli, çok kısa cümlelerden müteşekkil, ahenkli fakat karışık bir dil ile konuşurlar, acaip yeminler ile yer ve gök, güneş, ay, yıldızlar, ışık, nebat ve hayvan cinsleri üzerine and içerler. Kâhinler devlet ve kabile yaşayışında son derece önemli bir rol oynarlar. Kendilerinin de katıldıkları ve bazen de idare ettikleri savaş işleri, akıncılık gibi bütün meseleler onlara danışılır. Bu sebeple hükümdarların, kabilelerin özel kâhin ve kâhineleri vardır. Özel hayatta her çeşit anlaşmazlıklarda hakemlik ederler. Bu yüzden kâhin, hakem anlamına da gelir. Hükümleri, Alah'ın emri gibi, itirazsız kabuld edilir. Ayrıca rüya tabir eder, cürümleri aydınlatırlar. İslâmiyetten önce Güney Arabistan kâhinleri meşhurdu.

◆ **Kâhinâne** zf. *Esk.* Kâhince, kâhine yakışacak tarzda.

◆ **Kâhine** i. *Esk.* Kadın kâhin.

◆ **Kâhinî** sıf. *Esk.* Kâhinlikle, kâhinin sözleriyle, kâhinle ilgili olan. (M)

KÂHİNE (Dumya veya Dihya [?], EL-denir), Avras'taki berberî Carva kabilesinin kraliçesi ve yarı efsanevî kahramanı (öl. Avras 701 veya 703). Avras'a yürüyen arap kumandanı Hassan bin El-Numan'ı bozguna uğrattı; hâkimiyetini bütün ülkeye yaydı. Arapların hücumunu önlemek için şehirleri yakıp yıktı; halkı kendine düşman etti. Hassan bin El-Numan'ın 703'teki hücumu karşısında Tabarka yakınında yenilgiye uğradı ve öldürüldü. (M)

KÂHİNLİK i. (*kâhin*'den *kâhin-lik*). Kâhin olma hali. ‖ Geleceği okuma sanatı veya eylemi. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Teşm. yol.* Kehânece söz.

— ANSİKL. Önce kurbanların yalnız dış kısımları incelenerek gaipten haber verilir, sonra da yürek, ciğerler ve özellikle karaciğer gibi iç organlar yorumlanırdı (hieroskopi); bu son yorumlama özel bir kehanetin (hepatomansi) doğmasına yolaçtı. Sonraları kâhinler kurban töreninin her unsurundan mânâlar çıkardılar: kurbanların yakıldığı ateşin az veya çok alevli olması, dumanın aldığı yön v.b. Bu sanatı uygulayanlar bir mahremler kurulu meydana getiriyordu. Ortaçağda sihirbazlar da *kâhinlik* yaptılar, fakat bu işte, kertenkele, kurbağa ve yarasadan başka bir şey kullanmadılar.

Eskiçağda Yunanistan'a özgü bir kuruluş olan kâhinlik belirli bir yerde bulunur, bir tanrı tarafından yönetilir ve ilhamını ondan alırdı. Bu tanrıya rahipler ve kâhinler yardım ederdi. Bu teşkilât en eski devirlerde kehanet çalışmalarını her yerde ve serbestçe yapan, kehanette bulunan bağımsız kâhinlerin yerini alıyordu. En eski kâhinlik merkezi Homeros devrinden beri söz edilen, Dodone'daki Zeus merkezidir. Diğer Zeus kâhinlikleri Olympia'da Siwa (Zeus Amon) sahrasında v.b. idi; bunların en ünlüleri, Delphos ve Didyma'da bulunan Apollon kâhinliklerinden sayıca azdı. En önemlileri hele dünyasında siyasî birer teşkilât rolü oynadılar. Bunlar sitelerden üstün, hakemlik yapabilen (Delphos) ve sömürge konusunda danışılan makamlardı. İtalya'da özellikle, Cumac'deki Sibylla kâhinliği helenik bir nitelik taşımakla birlikte Roma'nın ilk döneminde etkili oldu. Kâhine hem özel kişiler, hem sitelerin resmî heyetleri başvurabilirdi. Devamlı delegeler de vardı: Delphos'daki Isparta ve Atina delegeleri. Sorular ancak belirli tarihlerde ve çoğu zaman belirli formüllere göre sorulurdu. Girişilen teşebbüslerin başarıya ulaşıp ulaşmayacağı, ister siyaset ister iş alanında veya günlük hayatın ayrıntılarında nasıl davranılması gerektiği sorulabilirdi. Dileğin kabul olunup olunmayacağını anlamak için önce bir kurban kesilirdi. Eğer kurbanın bütün uzuvları titrerse, kehanet doğru sayılırdı. Nihayet bir Sibylla veya Apollo rahibesi (Pythia) [mağarada veya tapınakta yerleşen tanrının sözcüsü] bazı âyinlerle (yıkanma, oruç v.b.) paklanırdı. Birçok kehanette tanrı, bu türden aracılarla konuşmadığı zaman belirli sesler yorumlanırdı: rüzgârın ağaçlar arasında çıkardığı esinti (Dodone) veya bir kaynağın şırıltısı, Askiepios, kehanetlerini rüyalar vasıtasıyle bildirirdi. Çoğu zaman birkaç anlama çekilebilecek olan bir cevaba bazen gözkamaştırıcı bir hediye veya adakla teşekkür edilirdi. Bundan sonra, kehanetin açıklanması için, ücret karşılığında bir yorumcuya başvurmaktan başka yapacak bir iş kalmazdı. (LM)

kağnı

KAHİR sıf. (ar. *ḳahr*'dan *ḳâhir*). *Esk.* Kahredici, zorlayan. ‖ Baskın gelen, ezen, ezici: *Sadmenle pâ-yi kahiri titrer tagallübün* (Tevfik Fikret). ‖ Yok eden, gideren. ‖ *Kahir kuvvet,* ezici kuvvet. ‖ *Kahir ekseriyet,* ezici çoğunluk. ‖ *Kahir-ül-eşrar,* kötü kimseleri ortadan kaldıran. ‖ *Kahir-üs-sümûm,* panzehir. (M)

KAHİR BİLLÂH (Ebu Muhammed el Mu'tezid), abbasî halifesi (öl. 950). Kardeşi El-Muktedir zamanında *el kahir* unvanıyle halife ilân edildi. Kısa bir süre sonra halifeliği alındı. 35 Yaşında *emir-ül müminin* unvanıyle halife ilân edildi. İbni Mukl'â'yı işinden atmak istemesi üzerine halifelikten alındı. Gözleri oyularak hapse atıldı. On bir yıl kaldıktan sonra El-Mustakfi tarafından hapisten kurtarıldı. (M)

KAHİRE
Fetih kapısı
(Welt des İslâm adlı eserden)

KAHİRE, ar. **Mısr el-Kahire,** Mısır'ın başkenti, Orta Mısır'ın kuzey sınırında, Nil ile vâdisinin doğu yamacı arasında, deltanın başlangıcının 25 km güneyinde; 3 350 000 nüf. Büyük bir idare ve ticaret merkezi olan Kahire'de hükûmet, idarî servisler, elçilikler, bankalar v.b. toplanmıştır. Şehirde birçok sanat eseri vardır: Camiülezher (971) ve medresesi (978); Mısır müzesi (Eskiçağ eserleri); Arap sanatı müzesi; Kopt müzesi v.b. Babil'deki Roma kalesinin kurulmasına sebep olduğu arap askerî merkezi Fustat (641) bugünkü Eski-Kahire'dir. Sonra kuzey yönünde Katay (870) ve El-

kağnı

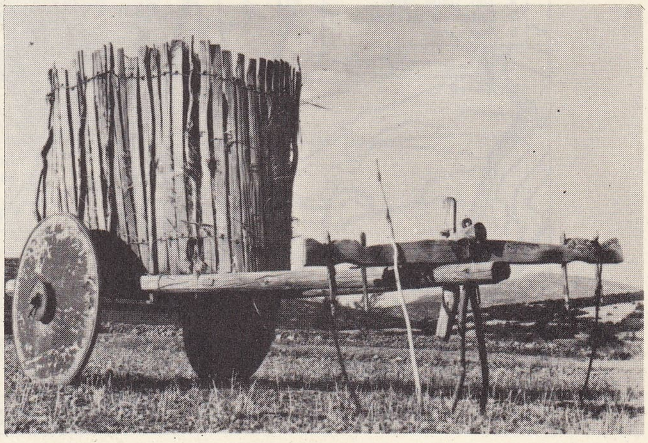

Foto. H. Gürsel (MEYDAN)

Riôli sineması ve Ambassador oteli
Camiülezher

Kahire (969) kuruldu. O tarihten beri şehre çeşitli bölümler eklendi; eski kanalları ve bataklıkları içine aldı, kuzeye (Bulak, Şubra, Rod el-Farag), kuzeydoğuya (Abbasiye, Heliopolis), batıya (Rodah ve Cezire adaları) doğru genişledi ve Nil'in sol kıyısına büyük piramitler yönüne taştı (Zamalek, Gize, Dokki). Güneydeki iki merkez (Meadi ve Heluan) henüz ayrıdır.

Delta ve vâdinin demiryolu şebekelerinin kavşağında yeralan, üç ırmak limanı (Bulak, Rod el-Farag, Atar el-Nebi) ve ikisi milletlerarası dört havaalanı bulunan Kahire, Afrika'nın en büyük şehridir ve çok modern semtleri vardır. Şehir aynı zamanda da Mısır'ın en büyük sanayi merkezidir: Assuan'da çıkarılan filizi işleyen demir çelik fabrikası; tütün ve deri işlenmesi; besin, dokuma, makine ve kimya sanayii. Kahire'de 120 000'den çok sanayi işçisi vardır.

Mehmet Ali kale camii

— Tar. X. yy.da kurulan Kahire'nin yerinde Fustat (lat. *fossatum*'dan «askerî üs») şehri vardı. Eski bir Mısır kalesi olan Fustat'ı Amr ibnül Âs, 641'de ele geçirdiği Babil yakınında ordugâh şeklinde kurdu. Şehir, VII. yy.ın sonlarında genişlemeğe başladı. Emevîlerin yıkılışından sonra (750) Mısır'a kaçan Mervan II, Camiikebir'den başka bütün Fustat'ı yaktırdı. Bu sebeple, abbasî valileri eski Fustat'ta değil, kuzeydeki El-Hamra el-Kusve'de oturdular. Sonra, yeniden yapılan Fustat, Fatımîler çağında da merkez olarak kullanıldı. Ahmed bin Tolun ile Mısır'da başlayan hükümdarlık çağında (M.S. IX yy.), Fustat, abbasî valilerinin kaldığı yer oldu. Fustat en parlak devrini, fatımî halifesi Mustansır zamanında yaşadı. Fakat vezir Şaver zamanında çıkan yangında şehir yandı; yerini Yukarı Mısır'ın yönetim merkezi olan Kahire'ye bıraktı. İki şehrin mahalleleri bir süre sonra birleşti. Zamanla *Fustat* adı unutuldu ve *Eski Kahire* denilmeğe başlandı. Bugünkü Kahire, önceleri, büyük ve karışık bir şehir olan Fustat'ın kuzeyinde askerî bir merkezdi. Fatımîler; İhşidîler zamanında Mısır'ı alabileceklerini düşündüler. Fatımî kumandanı Cevher, Fustat'a girerek ordusunu bugünkü Kahire'nin kurulduğu yerde topladı (969), Burada yeni bir şehir kurulmasını emretti ve şehre *Mısr el-Kahire* adı verildi. Kahire, başlangıçta askerî bir amaçla kurulduğu için, hisarlarla kuvvetlendirildi. Bu hisarlar, halife Mustansır zamanında başkumandan olan Bedrül Cemalî tarafından genişletildi. Kapıları da bugünkü şekildi yapıldı. Kahire'nin sosyal ve dinî hayatı *Camiülezher*'de toplanmış bulunuyordu. İlk dinî tören, bu camide 30 ekim 971'de yapıldı. Kahire, Fatımî, Eyyubî ve Memlûklular zamanında, bugünkü ekonomik önemini kazanmamıştı.

Bununla birlikte askerî kuruluşlarıyle büyük bir saltanat merkeziydi. Selâhaddin Eyyubî zamanında Kahire genişledi. Cevher ve Bedrülcemalî zamanlarında yapılan istihkâmlar onarıldı. Selâhaddin, Suriye dönüşünde, Kahire için bir savunma planı hazırladı (1179): Haçlılara karşı bir kale bulunacak ve bu kale kuzeybatıda, Fustat'a kadar uzanan bölgeyi içine alacaktı. Selâhaddin'in yeğeni El-Melikül-Kâmil şehir içinde bir tepe üstünde bulunan Kaletul Cebel'de (dağ kalesi) yeni bir saray yaptırdı (1207). Bu tarihten sonra Mısır'ı yöneten bütün hükümdar ve paşalar bu kaledeki sarayda kaldılar. El-Melik-üz-Zahir Baybars ve halefleri zamanında kale değişikliklere uğradı; özelikle El-Melik-ün-Nâsır Muhammed zamanında tamamıyle değiştirildi; Nil sularını Kaletül Cebel'e çıkarmak için büyük sarnıçlar yaptırıldı. El-Melik-ül-Eşref Kayıtbay zamanında kale büyük bir onarım gördü. Memlûklar devrinde kalenin eteklerine kadar yayılan şehirde birçok bina yapıldı. Bu çağın en büyük eserleri arasında

İbn Tulun camii

El-Melik-üz-Zahir Baybars tarafından yaptırılan *Zahir camii* ile *Sultanhasan camii, Müeyyed camii, Kayıtbay medresesi,* şehir dışında memlûk sultanlarının gömülü bulunduğu birçok türbe vardır: en ünlüsü *Sultan Berkuk türbesi*'dir. Osmanlılar zamanında (1517 yılından sonra) osmanlı paşaları da Kahire'ye önem verdiler; çeşitli yapım faaliyetlerinde bulundular. 22 Temmuz 1798'de Napolyon kumandasındaki fransız ordusu Ehramlar savaşından sonra şehri aldı; ancak ertesi yıl ekim ayında şehrin ayaklanmasından sonra 1801'de boşalttı. O tarihten sonra Kahire'de patlak veren askerî isyanlar sonucunda iktidara Kavalalı Mehmed Ali Paşa geldi (1805). Kahire surlarının tamirine, Mehmed Ali Paşa zamanında başlandı.

Mehmed Ali Paşa ve yerine geçenler şehrin düzenlenmesi ve güzelleştirilmesi için mısır ordusundaki fransız mühendislerinin yapmış olduğu planların bazılarını gerçekleştirdiler. Kahire'de 1943'te Chuchill ve Roosevelt ile Çankayşek arasında Japonya'ya karşı savaşta ortak kararlar almak için ve Churchill, Roosevelt ve İnönü arasında ingiliz-türk dostluğunu sağlamlaştırmak için birçok konferans yapıldı.

Kahire 16 mayıs 1946'da ingiliz birlikleri tarafından boşaltıldı. 1952 Devriminden beri, şehir yeniden islam birliği hareketinin merkezi haline gelmiştir.

— G. santl. İslâm sanatı her döneminde Kahire'yi çok güzel anıtlarla donattı. İlk başkent Fustat'ta inşa edilen (642) *Amr camii,* 827'de dört cephesi genişletilerek iki kat büyütüldü ve bugünkü boyutlarını kazandı. Sonradan yapılan önemli değişiklikler, özellikle sahınlarının yönünün değiştirilmesi, IX. yy. yapısının genel görünümünü pek değiştirmedi. 879'da İbni Tulun (868-883) birçok güzel anıtın yanı sıra bugüne kadar kalan camii yaptırdı. Sahınlarının, sütunlarının ve kemerlerinin tuğladan yapılmış olması, çifte dehlizli dört köşe geniş avlusu, içinde döne döne çıkan merdiveni olan silindir biçimindeki minaresinin görünüşü, büyük abbasî eserlerinden örnek alınmış olduğunu ortaya koyar. Yapılan kazılarda ortaya çıkarılan eski ev kalıntılarında da aynı Mezopotamya etkisi görülmektedir.

Tunus'tan gelen Fatımîlerin Mısır'ı ele geçirmesi (X. yy.ın sonu) yeni mimarî özellikler getirdi. *Camiülezher* (X. yy.), bazı çizgileri ile büyük El-Kayravan camiini hatırlatır. 1087-1091 Arası, ermeni asıllı vezir Bedr el-Cemali Fatımî, şehri taş bir surla çevirdi. Bizans etkisinin açıkça görüldüğü üç büyük kapı yaptırdı. Selâhaddin Eyyubî ve Eyyubîler devri (1171-1250) fazla bir şey getirmedi. Bu devirden birtakım türbeler ve medrese kalmıştır. Memlûklar, Kahire'nin her tarafında yeni anıtlar, mezarlar, medreseler yaptırdılar.

XIII. yy.ın ortasından XVI. yy.ın başlangıcına kadar sultan türbelerinin yanı sıra, camiler, okullar ve manastırlar inşa edildi. Anıtsal bütünlerin çok büyük bovutlu olanları (*Hasan camii ve medresesi,* 1356) azdır. Minarelerinin görünüşü ve sivri kubbeleri ile renkli iç süslemeleri çok zariftir. Osmanlı hâkimiyeti sırasında (XVI. - XVIII. yy.) Kahire büyük kubbeli güzel camiler ve meydan çeşmeleriyle donatılmıştır. (L)

Kahire güvercini, Mısır asıllı posta güvercini. (Gövdesi ince uzun, kanatları ve kuyruğu son derece uzun bir kuştur. Çok uzun mesafeli uçuşundan dolayı İlkçağdan beri posta güvercini olarak kullanılmıştır) [L]

eşi bulunmayan bir eski mısır sanat eserleri koleksiyonuna fransız arkeoloğu A. - E.

KAHİRE şehir planı

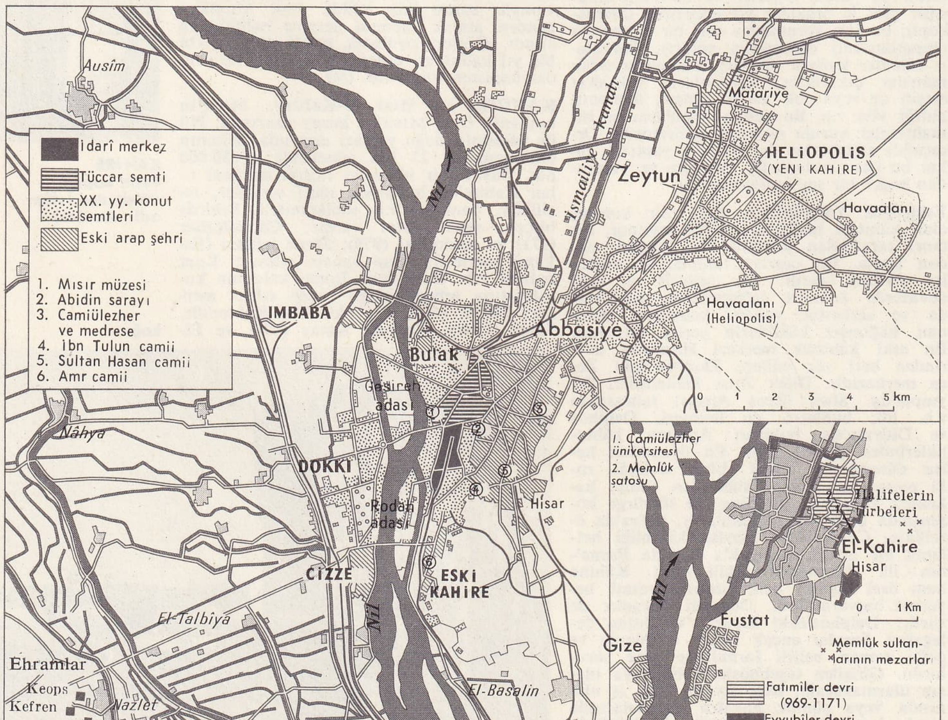

Foto. Viollet, Atlas-Photo, Viollet (LAROUSSE)

Mariette sayesinde sahip oldu. 1858'de Mısır kazıları genel yönetmenliğine tayin edilen A.-E. Mariette kazılarda çıkan ilk eserleri Nil kıyısındaki eski binalara koymuştu. Daha sonra, Hıdiv Said Paşadan, aynı yerde bir müze binasının yapılmasını sağladı. Bu müze 1891'de Gize'ye taşındı ve Kahire'de fransız mimarı Dourgnon tarafından bugünkü müze binalarının yapıldığı tarihe kadar (1902) orada kaldı. Kahire müzesinde, hanedanlar öncesi devirlerden Yunan-Roma devrine kadar bütün mısır tarihini temsil eden heykel, resim, seramik, mücevher ve çeşitli eşya biraraya getirilmiştir. Bunların büyük bir kısmı, eşsiz şaheserlerdir. En önemlileri şunlardır: Eski imparatorluktan kalma ağaç heykel *Şeyhülbeled*, boyalı kireçtaşından *Çömelmiş Kâtip*, altından *Şahin Başı* heykelleri; Orta imparatorluktan kalma *Sesostris I*'in sedirağacından heykelciği; *Sesostris II'nin Kafesli Altından Göğüslüğü*; Yeni imparatorluktan kalma *Thutmes III*'ün Karnak'tan getirilen külrengi bazalt heykeli; *Tutankhamon*'un mumyasının yatağı, bileziği, küpeleri, tabutları, yüzkalıbı, tacı; ilk devirden, *Mentouemhêt*'in siyah granitten başheykeli ve Yunan-Roma devrinden kalma *Romalı Sezar*'ın başheykeli. (L)

Kahire Seyahati Havaiyesine Mahsus madalya, İstanbul ile Kahire arasında yapılan hava yolculuğunun hatırasını yaşatmak için yapılmış madalya. Sultan Reşad'ın 24 mart 1330 (6 nisan 1914) tarihli irâdei seniyesiyle çıkarıldı. 30 mm çapında, 11,98 gr ağırlığındadır. Üçü altın, ikisi gümüş ve ikisi de bakır olmak üzere hepsi yedi tanedir. Altın madalyalar bu seyahatte kazaya uğrayan yüzbaşı Fethi, Nuri ve mülâzım Sadık Beylerin Askerî müzede bulunan elbiselerine konulmuş, gümüşleri birinci ve bakırları da ikinci olarak bu seyahati tamamlayanlara verilmiştir. Madalyanın kurdelesinin kenarları beyaz, ortası kırmızı renktedir. Madalyanın ön yüzünde, İstanbul ve Mısır arasında uçmakta olan bir tayyere ile altta bayraklar görülmektedir. Arka yüzünde ise çeşitli süslerle, madalyanın verileceği şahsın adının yazılacağı boş bir kısım vardır. (M)

KAHİT i. (ar. *ḳaḥṭ*'tan *ḳaḥiṭ*). *Esk.* Kıtlık yılı. (M)

KAHKAHA i. (ar. *ḳahḳaha*). Yüksek sesle gülerken çıkan ses: *Dün kahkahalar yükseliyorken evinizden / Bendim geçen ey sevgili sandalla denizden* (Yahya Kemal). *Kahkahaları çevreyi çınlatan adam da hıçkırıklarla ağlayan adam da doğrusu çirkindir* (N. Ataç).

— ÇEŞ. DEY. *Kahkaha atmak*, kahkaha ile gülmek: *Üstat Hurvaî, bir kahkaha atmak ihtiyacını duydu* (Vâ-Nû). ‖ *Kahkahayı basmak* (veya *kahkahayı salıvermek, kahkahayı koparmak*), kendini tutamayıp, birden patlarcasına kahkaha ile gülmek: *Bütün sınıf arkadaşları kahkahaları salıverdik* (Ahmed Rasim).

— *Esk.* *Kahkaha-zen*, kahkaha atan, gülen: *Bir taş üstünde bir çocuk durmuş / Oluyordu bu hale kahkaha-zen* (Tevfik Fikret). [M]

— Bot. Bk. KAHKAHAÇİÇEĞİ. (M)

KAHKAHAÇİÇEĞİ blş. i. Bot. Uçları mavi çizgili beyaz çiçekler açan sarmaşık türü: bahçelerde süs bitkisi olarak kullanılır. (İlmî adı *Convulvulus persicum*. Çitsarmaşığıgillerden.) [L]

KAHKARA i. (ar. *ḳahḳarā*). Ask. *Esk.* Arkasını dönmeden savaşa savaşa geri çekilme. ‖ Birdenbire geri dönerek aynı iz üzerinde kaçma, çekilme. (M)

KAHKARÎ sıf. (ar. *ḳahḳara*'dan *ḳahḳarī*). *Esk.* Ask. Arkasını dönmeden savaşa savaşa geri çekilme ile ilgili olan. ‖ *Kahkarî hezimet*, geri çekilerek uğranılan bozgun. ‖ *Kahkarî ricat*, savaşta acele olarak geri çekilme. (M)

KAHKEŞAN blş. i. Bk. KEHKEŞAN.

KÂHKÜL i. Bk. KÂKÜL.

KAHL, Almanya'da (Batı Almanya, Bavyera) kasaba, Aschaffenburg'un kuzeybatısında; 4 100 nüf. Nükleer santral. (L)

KAHLÂN. Bk. KAHTÂN.

KAHLENBERG, Wienerwald'de (Aşağı Avusturya) tepe (483 m yüksl.). Türklerin kuşattığı Viyana'yı kurtarmak için yola çıkan Charles de Lorraine kumandasındaki imparatorluk orduları ve kral Jan Sobieski kumandasındaki Polonya orduları 1683 yılı eylülünde Kahlenberg'in eteklerinden geçtiler. (L)

Kahler hastalığı. Bk. MİYELOM.

KAHN (Albert), amerikalı mimar (Rhaunen, Westfalen, Almanya 1869 - Detroit, Michigan, A.B.D. 1942). 1881'de ailesiyle gittiği A.B.D.'de bir mimarlık bürosunda çalıştı; 1904'te Detroit'te kendi firmasını kurdu. Bu firma zamanının en ileri otomotiv merkezlerinden biriydi. Kahn bütün üretimin ihtiyacını karşılamak üzere takviye edilmiş betondan yeni tip fabrika planları yaptı. Firma yıllar boyunca Ford Motor şirketi için 1 000 kadar, General Motors için de 127 fabrika yaptı; ayrıca Detroit'te ve başka şehirlerde birçok büro planı çizdi. Birinci Dünya savaşında İşaret alayının Hava Kuvvetleri Yapı bölüğünde mimar olarak çalıştı. 1928-1932 Arasında S.S.C.B.'de 500'den fazla bina yaptı. (M)

KAHN (Gustave), fransız yazarı (Metz 1859 - Paris 1936). 1886'da Moréas ve P. Adam ile *La Vogue* ve *Symboliste*'i kurdu. *Palais Nomades*'ın (Göçebe Saraylar) [1887] önsözünde kurmak istediği serbest nazmın ilkelerini anlattı; daha sonra parlak benzetmelerle süslü, çoğunlukla soyut ve zengin bir dille değişik şiir derlemeleri yayımladı: *Chansons d'Amant* (Âşığın Şarkıları) [1891]; *La Pluie et le Beau Temps* (Yağmur ve Güzel Hava) [1895]; *Limbes de Lumière* (Işık Haleleri) [1895]; *Le Livre d'Images* (Resimler Kitabı) [1897]. Çok sayıda roman ve biyografi (*Boucher* [1905]; *Rodin* [1906]; *Fragonard* [1907]; *Fantin-Latour* [1926]; *Baudelaire* [1928]) yazdı. Ayrıca edebiyat tarihine yararlı katkılar yapan *Symbolistes et Décadents* (Sembolistler ve Dekadanlar) [1902], *Silhouettes Littéraires* (Edebî Siluetler) [1925], *Les Origines du Symbolisme* (Sembolizmin Kaynakları) [1939] adlı eserleri de vardır. (L)

KAHN (Louis), fransız gemi mühendisi (Versailles 1895 - Paris 1967). Politeknik okulunu bitirdi, Birinci Dünya savaşından sonra havacılığa merak sardı, büyük uçuşları kolaylaştırmak için, haritacılıkta kullanılan yeni bir izdüşüm metodu buldu ve ilk modern uçak gemilerini tasarladı. 1942'de Londra'da general de Gaulle'e katıldı, Fransa'nın kurtuluşundan sonra deniz kuvvetlerinin yeniden kurulmasına katkıda bulundu. Silâhlı kuvvetler genel sekreterliğine (1950-1958), sonra da Fransa ve Cezayir Yahudileri Merkez Teşkilâtı başkanlığına getirildi (1963). [L]

KAHN (Richard Ferdinand), ingiliz iktisatçısı (doğ. 1905). Keynes'in öğrencisi ve yardımcısıydı. Cambridge'de dersler verdi. *The Relation of Home Investment to Unemplaxwent* (Yatırımla İşsizlik Arasındaki İlişki) [Economic Journal, 1931] başlıklı makalesinde ilk defa iktisatta çarpan kavramını işledi. Refah problemlerini ve iktisadî kalkınma meselelerini çözümlemeğe çalıştı. (M)

Kahn tepkimesi, frengi teşhisinde kanın yumak görünüşünde çökelmesi. (Adını Litvanyalı hekim Reuben Leon Kahn'dan [Kaunas, 1887] almıştır.) [L]

KAHNWEİLKER (Daniel Henry), alman asıllı fransız tablo tüccarı ve sanat yazarı (Mannheim 1884). Paris'e yerleşti (1902), 1907'de bir galeri açtı ve André Derain, Maurice de Vlaminck, Picasso, Braque, Juan Gris, Fernand Léger'nin tablolarıyle ilgilendi. Simon galerisini yönetti, sonra Louise - Leiris galerisinin danışmanı oldu. DANİEL HENRY takma adıyle 1920'de Münih'te *Der Weg Zum Kubismus*'un ve aynı yıl Paris'te *André Derain, Maurice de Vlaminck*, daha sonra *Juan Gris* (1928) adlı kitapları yayımladı. Asıl adıyle yayımladığı eserler: *Juan Gris, Son Oeuvre, Ses Ecrits* (Juan Cris, Eseri, Yazıları) [1943]; *Sculpture de Picasso* (Picasso'nun Heykelciliği) [1949]; *Cubisme* (Kübizme) [1950]; *Paul Klee* (1950). [L]

KAHOVKA, S.S.C.B.'de (Ukrayna) şehir, Aşağı Dnieper kıyısında. Zaparojiye'de, Dnieproglar barajı inşaatıyle başlanan tesislerin tamamlayıcısı olan Kahovka barajı, 1,5 milyar kilovat - saat enerji sağlar ve Ukrayna'nın güneyiyle Perekop kıstağı bölgelerinde 3 milyon hektarlık bir alanı sular. (L)

KAHPE veya **KAHBE** i. (ar. *ḳaḥbe*'den). Yaşayışı, içinde bulunduğu toplum yasalarına uymayan kadın: *Müşterisi basılan kahpe de ortak. Ev sahibinin de payı var* (Kemal Tahir). [*Eşanl.* FAHİŞE.] ‖ sıf. *Mec.* Hilekâr, kalleş, dönek: *Ecel şerbetini yirmisinde içemem / Ben ölmeylen kahpe dünya yıkılır* (A. İlhan). ‖ *Kahpe felek*, kadere, talihe küskünlük ifade eden bir söz: *Yaa öyle mi kahpe felek değirmenin döndü mü / Bağın bahçen sularından kandı mı* (B. Taşan).

— DEY. *Kahpenin dölü* (veya *kahpe oğlu*). *Kaba.* «Soysuz», «piç» anlamlarıyle sövgü olarak kullanılır: *Tatlı yüzü, bal gibi söz... Başka ne ister köylü? / Adam aldatmayı âla biliyor kahpe dölü* (M. Â. Ersoy). [M]

KAHPELİK i. (*kahpe*'den *kahpe-lik*). Kahpe olma hali. ‖ — *Mec.* Kahpece davranış, kötülük, hainlik: *Ayvansaraylı kömürcü İbrahim pek de belli etmeden, herhangi bir kahpeliği önlemek için Kâmil Beyin arkasına takılmıştı* (Kemal Tahir). ‖ *Kahpelik etmek*, kötülük etmek, kalleşçe davranmak: *Onlara güvenemiyor, kahpelik etmelerinden korkuyordu.* (M)

KAHR i. Bk. KAHIR.

KAHR (Gustav VON), bavyeralı siyaset adamı (Weissenburg 1862 - Münih 1934). Milliyetçi eğilimde, yüksek rütbeli bir memurdu. Kapp darbesinden sonra (1920) Bavyera'da olağanüstü bir rejimle düzeni sağlayan gerici bir hükûmet kurdu. Von Kahr aynı zamanda Bavyera'nın muhtariyeti için mücadele etti, ılımlıların muhalefeti karşısında istifa etmek zorunda kaldı (eylül 1921). Ekim 1923'te «Bavyera genel komiseri» unvanıyle diktatörlük yetkilerini aldı. 8 Kasım 1923'te Münih'de Hitler iktidarı ele geçirince von Kahr'ı Bavyera naibi yaptı. Von Kahr kabul eder gibi göründüyse de Hitler hapse atılınca ona cephe aldı, 1934'te siyasetten çekildi ve Hitler'in hazırladığı «Uzun Bıçaklar gecesi»nde Röhm ile birlikte öldürüldü (30 haziran 1934). [L]

KAHRAMAN sıf. ve i. (fars. *ḳahramān*, iş buyuran'dan). Savaşta yiğitlik gösteren kimse: *Ölüler, bir daha uyanmayanlar / Kahramandır, düşmana hücum eden* (F.H. Dağlarca). *İstiklâl savaşı kahramanları.* ‖ *Teşm. yol.* Üstün erdemleri ve nitelikleriyle dikkati çeken kimse: *Burc-i istibdadı yıktı, kahramanız, şanlıyız* (Tevfik Fikret). ‖ Edebî bir eserin (roman, oyun v.b.) başlıca kişisi: *Abla gülmeğe başladı: — Arsen Lüpen sahici adam değil, roman kahramanı* (R. N. Güntekin). ‖ Bir olayın, serüvenin başlıca kişisi. ‖ *Günün kahramanı*, beli bir zamanda halkın dikkatini üstünde toplayan kimse. ‖ Erkek adı.

— *Esk.* *Kahraman-ı gazabnâk*, öfkeli kahraman.

— Mit. İran savaşçılarından Rüstem'in yendiği kimse. ‖ *Homeros kahramanı*. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Yun. mit. Homeros'un *kahramanı* yiğitliğiyle dikkati çeken bir savaşçı veya bir önderdir. *Ergo kai Hemerai*'de (İşler ve Günler) Hesiodos, kahramanı, Kronos'un himayesinde Kanarya takımadalarında yaşayan bir efsane kişisi olarak gösterir. V. yy.dan sonra, kahraman, öldükten sonra kahramanlaştırılan ve tapılarak saygı gösterilen ölümlü bir kişi oldu. Bununla birlikte, boyu bosu (cüce veya dev yapılı), yetenekleri (hastalıkları iyi etme sanatı) veya azizlik-

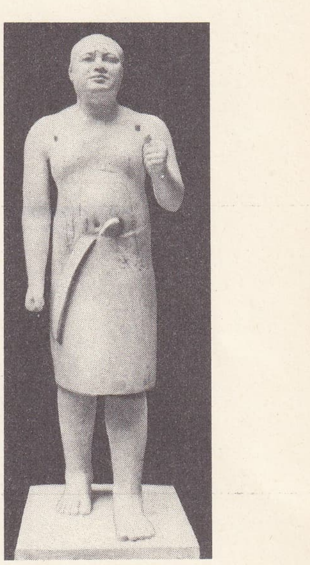

Kahire müzesi
Şeyhülbeled
ağaç heykel
(IV. sülâle)

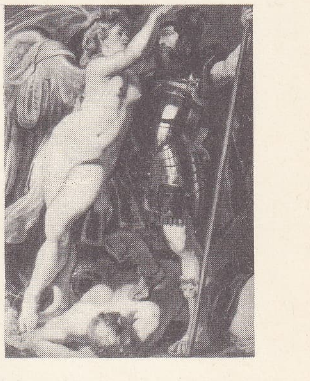

«Zafer Tacını Giyen Kahraman»
Rubens'in eseri,
(detay)
Dresden müzesi

Kahraman:
Theseus Minotauros'la
savaşırken
(eski bir yunan
amforasından detay)
Louvre müzesi, Paris

Foto. Giraudon, Alinari-Giraudon (LAROUSSE)

«Kahramanlar Panayırı»

larıyle (oburluk, cinsel istek v.b.) dikkati çeken olağanüstü niteliklere göre çeşitlilik kazandı. Bazı kahramanlar, Hermes ve Hephaistos (topal) gibi ikinci dereceden tanrılardır. Bazıları ise (Attike'deki Theseus gibi) az çok bir şehir koruyucusu veya kurucusu *kahraman tanrı*'lar (Herakles) veya Dionysos gibi, *tanrı kahraman*'lardır. Serüvenlerinin şairlerce dile getirilmesi, halk tarafında kahramanlaştırıldıklarını göstermektedir. Kahramanlaştırmak kimi zaman, halkı zorbalardan kurtaran atinalı Harmodios ile Aristogiton'a gösterilen saygıda olduğu gibi, bir şehir halkının içlerinden birine şükran borcunun ifadesiydi. Gela'da oyuncular Askhylos'a bir kahraman gibi saygı gösterirlerdi. Abdera'da ise Demokritos kültü vardı. Helenistik devir de bazı ölüler aileleri tarafından kahraman ilân edilirdi.

Bir kahramana gösterilen saygı, kemiklerinin konduğu ve o kahramanın koruduğu sanılan mezara saygıyle ifade edilirdi. Meselâ Oidipus'un kemikleri bundan dolayı, Atina'dan Thebai'ye nakledilmişti. Bu inancın yeraltı tanrılarına gösterilen saygıya bağlanan bir yanı vardır. *Heponymos kahraman,* adını bir yere, bir şehre, bir *demos*'a, bir boy'a veya bir aileye vermiş olan kahramandır. Bu âdet çok yaygındı ve Yunanistan'da her yerin o yere adını veren bir kahramanı, her eşyanın da bir koruyucusu vardı. Bu kahramanın adı önceleri, anlamı kısa zamanda kaybolan bir olay veya âyinle ilgili basit bir unvandı. Sonra yunan kafası bu dinî olayı kişileştirdi; birtakım kişiler yarattı ki, bunların çevresinde bir efsane kuruldu. Bu efsane, birtakım âyinlerin belirsiz hatırasından meydana geliyordu ve kahraman bunların kişileşmiş bir şekli idi. Kahramanın mezarı olarak kabul edilen bir tapınak yapıldı ve kahramanın kendisi de, sayısı, kişiliğinin önemine göre değişen efsanelere konu oldu. Böylece Eski Yunan'da hem dinî hem de din dışı bir kült meydana geldi ve siteler arasındaki çekişmelerin pek çoğunda bu kült rol oynadı. Gerçekten, yunan siteleri M.Ö. VI. yy.dan itibaren, siteye adını veren bir kahramanın varlığına ihtiyaç duymağa başlayarak çok zaman kendileri böyle bir kahraman icat ettiler. Meselâ, Kimon, 475-474 yıllarında, Atina'ya büyük bir törenle, şehrin efsanevî kahramanı olarak kabul edilmiş olan Theseus'un kemiklerini getirdi.

— İkonogr. Bütün medeniyetlerde, kahramanlara gösterilen saygı, onların başarılarının tasviri biçiminde ortaya konmuştur. Mezopotamya'da Gılgamış'a, Mısır'da firavunlara, Eski Yunan'da mitoloji kahramanlarına, kumandanlar, filozolar, şairler ve atletlere hep bu biçimde saygı gösterilmiştir. Meselâ Trysa heroeon'u (M. Ö. V. yy.), kahramanlaştırılmış ölümlüler için yapılan mezar örneklerinden biridir.

Antik çağ kahramanlarının, kimi zaman Eski Ahit veya Charlemagne destanı kahramanlarıyle karışık olarak, Ortaçağ ve özellikle de Rönesans döneminde sarayları süslemek amacıyle yapılmış tasvirleri oldukça çoktu. Bunların başlıcalarını şöyle sıralayabiliriz: Runkelstein şatosunun (Tyrol, XIV. yy.) freskleri; Asciano'da Ambrogio Lorenzetti'nin bir öğrencisinin yaptığı freskler; Ghirlandaio'nun Floransa'daki senyörlük sarayında ve Perugino'nun Perugia Cambio'sundaki freskleri. Aynı tema XVII. yy.-da Hampton Court'ta Antonio Verrio tarafından da ele alındı. Bu dönemin süsleme resminde de yunan kahramanlarının önemli bir yeri vardır (Paris'te Lambert konağındaki Hercule galerisi). Bu konuda ayrıca Rubens'in *Zafer Tacını Giyen Kahraman*'ı (Dresden), Pietro da Cortona'nın *Kahramanın Başarısı* (Pitti sarayı, Floransa) adındaki eseri de anılmağa değer. Çağımızda bu gelenek ölüler için anıtlar dikilerek sürdürülmektedir.

◆ **Kahramanân** çoğl. i. *Esk.* Kahramanlar. (LM)

KAHRAMANCA zf. Yiğitçe, kahramana yaraşır şekilde: *Tâ şu dağların arkasına kadar gelip dayanmışlar ve biz kendimizi kahramanca savunuyormuşuz* (Y. K. Karaosmanoğlu).

◆ **Kahramanâne** zf. *Esk.* Kahramana yakışır şekilde, yiğitçe. (M)

Kahramanlar Panayırı (*Kermesse Heroïque*), fransız filmi; 1935'te Jacques Feyder'in yönetmenliğinde çevirilerek iki ayrı dilde (fransızca ve almanca) sözlendirildi. Lazare Meerson'un başarılı dekorlarıyle sunulan bu flaman farsı, Felemenk'in İspanyollar tarafından işgaliyle ilgili bir olayı anlatır. Renkleri çok canlı olan bu filim, Bruegel'in flaman kermesleri tarzında işlenmiştir. Jacques Feyder'in olduğu kadar fransız sinemasının da en başarılı eserlerinden biridir. (L)

Kahramanlar Şehri (*Rio Bravo*), amerikan filmi. 1958'de Howard Hawks'ın yönetiminde çevrildi. Konu, A.B.D.'nin batısındaki küçük bir kasabada üç kişi (bir şerif [John Wayne], yardımcısı [Dean Martin], genç bir kovboy [Ricky Nelson]) ile, bir kiralık katil çetesinin yardımıyle bölgeye hâkim olmak isteyen zengin bir hayvan yetiştiricisi arasındaki çatışmadır. *Kahramanlar Şehri,* hem psikolojiye, hem de eyleme dayanır, hem de kavga sahneleri bakımından 1950 - 1960 yılları arasında çevrilen kovboy filimlerinin en özlüsüdür. (L)

KAHRAMANLIK i. (*kahraman*'dan *kahraman-lık*). Kahraman olma, yiğitçe davranış, yüreklilik: *Türk büyük kahramanlıklar fedakârlıklar yaptığı zaman, bir fevkalâdelik yaptığından habersiz gibi görünür* (Ziya Gökalp). ‖ *Kahramanlık göstermek,* kahraman gibi davranmak. (M)

◆ **Kahramanî** i. *Esk.* Kahramanlık. (LM)

Kahramanname, iran kahramanlık destanı. Firdevsî'nin *Şehname*'sinden faydalanılarak meydana getirilen kahramanlık hikâyelerindendir. Tarsuslu Ebu Tahir Tartusî tarafından yazıldığı ileri sürülür. Tek bir kitap halinde Mehmed Emin Yemenî el-Selmaniyevî tarafından türkçeye de çevrilmiş olan (basılışı: 1868) *Kahramaname*'nin arapça aslı, sekiz kitap halindedir. Eserde ateşperestlerle müslümanların mücadelesi anlatılır. Türkçe tercümesi halk masalları geleneği içinde yer almaktadır. Bu tercümede meddah hikâyelerini andıran unsurlar hâkimdir ve ikinci derecedeki kahramanlardan kurnaz Gerden-Keşan ön plana geçmiştir. Eserde İran şahı Tahmasp'ın üç yaşındayken bir dev tarafından kaçırılan oğlu Kahraman'ın serüvenleri ele alınır. Kafdağında büyütülen Kahraman'ın babası Tahmasp, üzüntüsünden ölür. Amcazadesi Kahteresp, kendi hakkı olduğu halde tahttan vaz geçerek şahlığa seçilen Huşeng'in emrine girer. Huşeng, Hindistan'ı fethetmeğe giderken Kahraman ile karşılaşır; Kahteresp bu silâhşörün kimliğini meydana çıkarır. Elbirliğiyle Hindistan zaferini kazanırlar. Kahraman kendi ehlileştirdiği altı ayaklı, dört gözlü, tek gözlü bir deniz canavarının sırtında başarılar elde eder. Hindistan hükümdarının savaşa katılan ve yenilmeyen kızıyle nişanlanır. Kaçırılan nişanlısını ve Huşeng'in askerlerinden Behram'ın annesini bir devin elinden kurtarmak için Billûr dağa varmak üzere yola çıkar. Kral Karun'un tılsımını elde eder; Behram'ın annesiyle kendi nişanlısını kurtarır. İran'a dönünce Hindistan prensesi ile evlenir, Huşeng'in yerine geçen Şah Tahmures'in hizmetine girer. (M)

KAHRAMAN PAŞA, türk devlet adamı (Berat ? - ay.y. ?). Rumeli beylerbeyi oldu (1684). Podolya eyaletinin merkezi Kamaniçe'de Lehlileri yendi (1689). [M]

KAHRETMEK geçl. blş. f. (ar. *ḳahr* ve türk. *etmek*'ten *kahr-etmek*). Ezmek, mahvetmek: *Düşman bize kanun mu ya hürriyetimiz mi? / Bir hamlede biz bunları kahrettik en evvel* (Tevfik Fikret). ‖ Aşırı derecede üzmek: *Bu çocuklar beni kahrediyor.* ‖ Beddua olarak kullanılır: *Allah seni kahretsin!* ‖ Geçz. f. Kendine dert etmek, tasalanmak, üzülmek. (M)

KAHROLMAK geçz. blş. f. (ar. *ḳahr* ve türk. *olmak*'tan *kahr-olmak*). Çok üzülmek, içlenmek: *Şimdi hattâ inanmıyor fikrim / O kadar kahrolur mu hiç insan?* (Tevfik Fikret) ‖ Ant, yemin anlamında kullanılır: *Kahrolayım, doğru söylüyorum.* ‖ *Kahrolsun!* «yok olsun» anlamında nefret bildirir: *Gönlümde, yanımda, canımda yalnız beğim kalırdı. Ah! Kahrolsunlar, onun da düşmanları vardı* (Namık Kemal). *Zt.* YAŞASIN. (M)

KÂHRÜBA i. Bk. KEHRÜBA.

KAHT i. (ar. *ḳaḥṭ*). *Esk.* Yağmur yağmaması halinde beliren kıtlık: *Sonra yedi sene kaht olacak* (Cevdet Paşa). ‖ Kıtlık sonucu çıkan açlık. ‖ *Mec.* Azlık, yetersizlik, yokluk. ‖ *Kaht u galâ,* kıtlık ve pahalılık: *Gidenler oldu şehid ü esir ya mecruh / Kalan nüfusu da mahveyliyordu kaht u galâ* (Halil Nihat). ‖ *Kaht-ı rical,* devlet adamı azlığı, yönetici yokluğu: *Ben bu makama lâyık değilim nihayet kaht-ı rical olmağla beni nasbettiler* (Naima). ‖ *Kaht-ı sâl,* kıtlık yılı.

◆ **Kahtlık** i. *Esk.* Kıtlık, açlık, yokluk, azlık.

◆ **Kahtzede** sıf. *Esk.* Kıtlığa uğramış, kıtlığı yaşamış, aç kalmış. (M)

KÂHT, İran'da bir eyalet. İranlılarla Osmanlılar arasında yapılan anlaşma gereğince Osmanlılarda kaldı (1731). Daha sonra Nadir Şah tarafından gönderilen bir elçi ile geri istenildi, fakat istek reddedildi. (M)

KÂHTA, Doğu Sibirya'da şehir. Moğolistan hududu üzerinde. 1778'de Çin ve Rusya arasında imzalanan Kâhta anlaşması ile şehir iki ülke arasında serbest ticaret yeri olarak Ruslara bırakıldı. XVIII. yy. sonlarına doğru önemi arttı. Çin'den, Rusya'ya çay ihracı Kâhta yoluyle yapılmağa başlandı. XIX. yy. sonlarında Sibirya demiryolunun yapımına başlanması üzerine Kâhta'nın önemi azaldı. Bugün Baykal gölü havzası ile Moğolistan arasında bağlantı kuran yol üzerinde, önemsiz bir şehirdir. (M)

KÂHTA, esk. **Kölük,** Güneydoğu Anadolu bölgesinde (Orta Fırat bölümü, Adıyaman ili) ilçe merkezi kasaba; 9 505 nüf. (1970). Adıyaman'ın 40 km doğusunda, yüksl. 750 m. Son yıllarda önemli sayıda turist tarafından ziyaret edilen ünlü Nemrut dağına buradan çıkılır. — *Kâhta ilçesi,* 1 854 km^2; 67 008 nüf. Merkez, Akıncılar, Damlacık, Narince ve Sincik bucakları; 79 köy. Tahıl tarımı. Baklagiller. Pamuk ve tütün. (M)

KAHTABE bin ŞEBİB Et-TATİ (Ziyad), arap kumandanı (öl. 974). Abbasîlere taraftar kazanmak için Kûfe murahhası Ebu İkrime el-Sarraç tarafından tayin edilen Horasan Abbasîlerinin on iki reisinden biridir. Abbasîlere karşı hazırlanan 747 isyanının bastırılmasıyle görevlendirildi. Horasan'da Emevîler ile yapılan savaşta başkumandandı (748). Horasan Emevî valisinin oğlu Tamim bin Nasr'ı, Tur'da yendi; Nişapur'u aldı. Irak valisi Yezid bin Ömer bin Hubeyre'nin gönderdiği Nubata kumandasındaki orduyu bozguna uğrattı. Oğlu Hasan ile birlikte Nihavend'i kuşattı. Birkaç ay süren kuşatma sonunda burayı ele geçirdi. Kûfe üzerine yürüyüşü sırasında vali Hubeyre ile yaptığı çarpışmaların birinde öldü. (M)

Kâhta kalesi, Kâhta ilçesinde (Adıyaman ili) kale. Bugün küçük bir kasaba olan Kâhta, Ortaçağda, islâm dünyasının müstahkem kalelerinden biriydi. Kasabanın Eskiçağ ve Bizans devrindeki adı bilinmemektedir. Malazgirt savaşından sonra (1071), sınır bölgeleri ve Kâhta, Bizanslıların elinden çıktı. Bu bölgeler zaman zaman Malatya Danişmentlilerinin, Selçukluların, Artukoğullarının eline geçti. XI. yy. ikinci yarısından sonra kaleye Ermeniler hâkim oldular. Malatya, Hısnı Mansur, Gerger, Kâhta kalelerini ele geçirdiler. Komşu müslüman devletlerle sa-

Foto. LAROUSSE

vaşmağa giriştiler. Kale Melik ül-Mansur tarafından onarıldı (XII. yy.). Maraş kontu Baudouin ve halefi Renaud, Nureddin ile yaptıkları savaşta yenildiler. Urfa'daki Jocelin, Gerger ve Kâhta topraklarını eline geçirdiyse de Nureddin tarafından esir edildi (1150). Kâhta ve yakınındaki kaleler Harput emîri Kara Aslan'ın eline geçti. Son ermeni prensi Kirkor, Kâhta'dan çıkarılarak kendisine başka bir mülk verildi. Bölgedeki hıristiyan hâkimiyeti sona erdi. Sultan Kılıç Arslan, Malatya'yı ele geçirerek bölge hâkimi danişmendli beyini dağa kaçmak zorunda bıraktı (1171). Alâeddin Keykubad, Amid ve Mardin artuklu hükümdarı Mesud ile yaptığı savaşı kazanarak kaleyi eline geçirdi, bu yüzden bölgede selçuklu hâkimiyeti başladı (1226); Baba Resulullah ayaklanmasında yağmalandı (1240 - 1241). Memlûkların Moğollarla olan savaşlarında adı sık sık geçer. 1283-1284 yıllarında kale Halep valisi Kara Sungur tarafından alındı, yeniden tahkim edildi. Osmanlı hâkimiyetine kadar da Dulkadıroğullarının elinde kaldı, Bayezid I Mısır'a karşı harekete geçince önce Malatya topraklarını alarak bölgedeki Dulkadırlıları ve Türkmenleri kovdu. Timur, Malatya ve Kâhta'ya kadar olan kaleleri ele geçirince Bayezid'in kalelere bıraktığı muhafızları kovarak Türkmenlerden Kara Osman'ı tahta çıkarttı. Timur'un çekilmesi üzerine memlûk sultanları bölgeye hâkim oldular (1417 - 1418). Yavuz Sultan Selim Mısır'ı alıncaya kadar burada hüküm sürdüler. Osmanlı hâkimiyetine giren kale Ortaçağdaki önemini kaybetti. Kendi haline bırakıldı. Yolsuzluk yüzünden ulaşılmaz bir hale geldi. Bir süre Kürtlerin eline geçti, sonra yeniden osmanlı hâkimiyetine girdi

● *Mimarî.* Kâhta kalesinin yapılış tarihi, Roma imparatorluğunun son devirlerine rastlar. Kale, çok sağlam bir yerde kurulmuştur. İki sıra sur halindedir. Demir kapılı bir yerden geçildikten sonra Kale meydanına çıkılır. Bu meydanda bir cami, yıkık dükkânlar, birçok mimarî kalıntı, hamam, su depoları vardır. Kapının üzerindeki kitabeden Sultan Mahmud I devrinde onarıldığı anlaşılmaktadır. Meydandan doğuya doğru gidince, su depolarına götüren merdivene gelinir. Bu depoların alt tarafından Kâhta çayı geçer. (M)

KAHTÂN veya **KAHLÂN,** bütün Güney Araplarının atası. Bunlara «Yemenliler» denilmediği zaman «Beni Kahtân», «Kabâ'ili Kahtân» veya yalnız «Kahtân» denir. Arap kaynakları, Kahtân'ın ataları olarak, özellikle Âber, Şâleh, Arfahşaz, Sam, Nûh ve kardeşi olarak da Fâleg'i gösterirler. Bunlar Eski Ahit'teki adların arapça şekilleridir. Bu suretle Kahtân, Tevrat'taki Yoktân, yani Eber'in oğlu, Peleg'in kardeşi ve çeşitli Güney Araplarının ataları ile aynıdır. Yoktân (daha genç), Arapları soyca musevîlere bağlamak amacı güden bir buluş olmalıdır. Kahtânların büyük kabile birliği, İslâmlıktan sonra iki gruba ayrıldı; bunlar Himyerler ve Kahtânlar grubudur. Resmî soy kütükleri, Himyer ile Kahtân'ı kardeş olarak gösterir ve onları Kahtân soyuna şu adlar ile bağlar: Ya'rub-Yaşcub-Saba-Himyer-Kahtân, Tekvin'deki soy kütüğünde Saba, Yoktân'ın oğlu olarak görülür. Minalar, Sabîler ve Himyer imparatorluğunun vârisleri olan Himyerler, çoğunlukla yerleşik kabilelerdi. Kahtânlar ise göçebe veya yarı göçebe idiler. Hz. Muhammed zamanında Kuzey Arabistan'ın çeşitli bölgelerinde, Suriye'de ve Irak'ta rastlanan birçok güney arabistan kabilesi Kahtânlara aittir. İslâmlıktan önce şiddetli bir ırk düşmanlığı Kahtânlar ile Ma'add'ları birbirinden ayırdı. Yemenlilerin, İsmaîlîlerin memleketlerine yaptıkları sürekli akınlar, Hz. Muhammed'in ölümünden sonra Medineliler ile Kureyşliler arasındaki düşmanlık, İslâm tarihinde zararlı etkiler yapmıştır. Yemenli kabileler ile ismailî kabileleri arasındaki kuvvetli ırk birliği bu düşmanlıktan doğmuştur. Buna bağlı olarak aralarında sürekli bir şan şeref yarışması olmuştur. Önceleri bir üstünlük kuran Kahtânlar, İslâmlık zamanında bu durumu Ma'dd'lara kaptırdılar. Bunun üzerine Kahtânlar yeniden üstünlük kurmak için uğraştılar. Bu yolda bir güney arabistan efsanesi yarattılar. Daha sonra kendilerini Adnân soyuna bağlamağa çalıştılar. Bugün de bir Kahtân kabilesi vardır. Bu kabile Kuzey Yemen'in, Güney Hicaz'ın doğusundaki çöllerde göçebe olarak yaşar. (M)

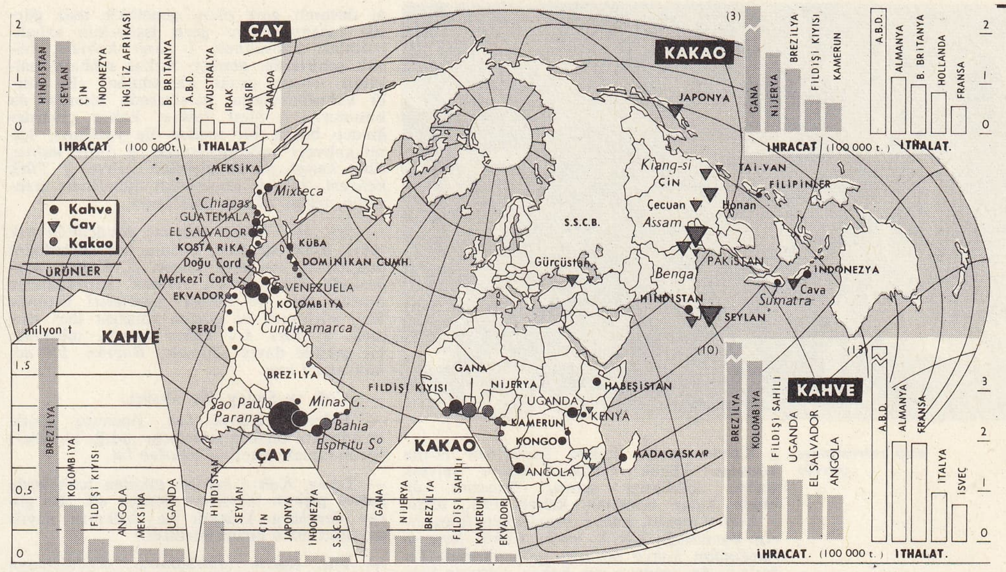

dünya **kahve** üretimi

KAHVALTI bls. i. (*kahve* ve *alt*'tan *kahvealtı* > *kahvaltı*). Genellikle, sabahları ve ikindi vakti yenilen hafif yemek: *Bakır bir tepsi içinde getirdiği kahvaltıyı koyuyor, Yusuf'u çağırıyordu* (Sabahattin Ali). ‖ *Kahvaltı yapmak* (veya *etmek*), genellikle sabahları az ve hafif yiyeceklerden ibaret yemeği yemek: *Sabahleyin kahvaltımızı beraber yapardık* (A. H. Tanpınar).

— ANSİKL. Mutf. *Kahvaltı*'da genellikle peynir, zeytin, reçel, yağ, yumurta, sucuk, pastırma ve meyve yenir, kahve, çay, süt, kakao, ıhlamur gibi sıcak bir şey içilir. Mevsime, bütçeye, yaşayışa, örf ve âdetlere göre yiyeceklerde değişmeler olur. Türkiye'nin bazı bölgelerinde çorba içilir.

Amerika'da mısır, buğday, yulaf ve pirinç unlarının karışımında «cereal» kahvaltılık yiyecekler arasında sayılır. Günlük kalorinin üçte biri kahvaltılık yiyeceklerden alınır. (M)

Kahvaltıdan önce (*Before Breakfast*), Eugene O'Neill'in oyunu (1916). Eser, yazarın *Sis, Kayıtsızlık, İp, Yağ* v.b. gibi tek perdelik ilk oyunlarının arasında dramatik yoğunluğu en yüksek olanıdır. Olay New York'ta sade bir apartman dairesinde geçer. Oyunun tek kişisi Bayan Rowland yirmi yaşını aşmamış, şişman, pasaklı bir alkoliktir. Bu yüzden de yaşından çok gösterir. Evin düzensizliği ve yoksul görünüşü, burada mutsuz bir ailenin yaşadığını ortaya koymaktadır. Oyun boyunca, Bayan Rowland, yandaki yatak odasında olduğu anlaşılan kocasıyle konuşur. Aslında konuşan yalnız bayan Rowland'dır. Kocasının varlığı sadece, Bayan Rowland'ın verdiği bir sıcak su kabını almak için elini uzatmasıyle belli olur. Bayan Rowland'ın sözleri, acı ve yoğun bir duyarlıkla, birbirine yabancılaşmış bir çiftin kopuk ilişkilerinin belirtisidir. İlk gençlik heyecanıyle kurulmuş bir evlilik düzeninin çöküşünü hazırlayan gerekçeler, oyun boyunca, dramatik yoğunluğu arttıran unsurlar olarak göz önüne serilir. Bu gerekçeler, gerek evliliğin, gerek manevî yıkılışın sembolleri olarak ortaya konur. Oyunda karı koca arasındaki sınıf, kültür v.b. farkları da büyük bir açıklıkla gösterilmektedir. Seyirci, oyun boyunca hep ürpererek, bir şeyler sezinleyerek, bir şeylerden korkarak bekler.

Oyun Bay Rowland'ın intiharıyle sona erer. Seyircinin görmediği, sadece Bayan Rowland'ın davranışlarından izlediği bu sahne, O'Neill'in dram tekniğindeki büyük ustalığını ortaya koyar. (L)

KAHVALTILIK sıf. (*kahvaltı*'dan *kahvaltı-lık*). Kahvaltıya ait, kahvaltı ile ilgili: *Kahvaltılık tereyağı*. ‖ İ. Kahvaltı ederken yenen hafif yiyecek. (M)

KAHVE i. (ar. *ḳahve*). Kökboyasıgillerden bir ağaç (coffea). [Yirmi kadar türü bulunan bu ağacın en önemlisi arabistan kahvesidir: *coffea arabica.*] (Bk. ANSİKL.) ‖ Aynı ağacın meyve çekirdeği. ‖ Kahve çekirdeklerinin kavrulup dövülmesi veya öğütülmesiyle elde edilen toz. ‖ Kavrulmuş kahve çekirdeklerinin veya bunlardan elde edilen tozların suda kaynatılmasıyle hazırlanan içecek: *Kahvelerimiz bitince kalktı, fincanları önümüzden uzaklaştırdı* (A. H. Tanpınar). ‖ Kahve, çay, ıhlamur v.b. şeylerin içildiği yer: *Aksetti bir dakika uzaktan hayalime / Tenha Emirgân'ın Çınaraltı'nda kahvesi* (Yahya Kemal). *Geçen gün kahvelerden birinin önünden geçiyordum* (R. N. Güntekin). ‖ *Kahve altı.* Bk. KAHVALTI. ‖ *Kahve cezvesi.* Bk. CEZVE. ‖ *Kahve ağacı*, kahve elde edilen ağaç. ‖ *Kahve çekmek*, kahve öğütmek, kavrulmuş kahveyi toz haline getirmek. ‖ *Kahve çekirdeği*, kahvenin meyvesi. ‖ *Kahve değirmeni.* Bk. DEĞİRMEN. ‖ *Kahve dolabı*, kahve kavurmakta kullanılan ve bir eksen etrafında dönen araç. ‖ *Kahve dövmek*, kavrulmuş kahveyi dibek denilen içi oyuk kapta toz haline getirmek. ‖ *Kahve fincanı*, kahve içmeğe mahsus küçük kap. ‖ *Kahve kaşığı*, çay kaşığından büyük, yemek kaşığından küçük kaşık. ‖ *Kahve kavurmak*, çiğ kahveyi döğülecek veya çekilecek duruma getirmek için hafif ateşte kavurmak: *Yeni gelinler kahve kavurur / Çıngıraklı mıngıraklı tavada* (Halk türküsü). ‖ *Kahve ocağı*, kahvehane veya konak, han, işletme gibi yerlerde kahve v.b. şeylerin pişirilip dağıtıldığı yer: *Pandeli kahve ocağına gidince* [...] *Osman Ağa güldü* (Kemal Tahir). ‖ *Kahve rengi.* Bk. KAHVERENGİ.

Kamerun'da çiçek açmış **kahve** ağacı

Brezilya'da, San Paulo bölgesinde **kahve** fidanlığı

Foto. LAROUSSE

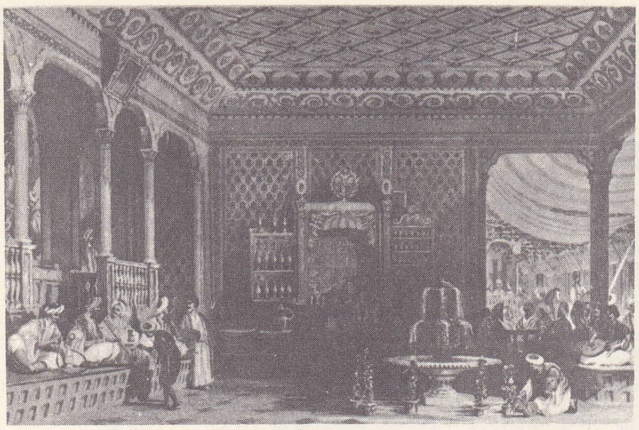

eski **kahvehane**, gravür

|| *Kahve tabağı,* kahve fincanının altına konulan küçük tabak. || *Kahve telvesi,* kahve içildikten sonra, fincanın dibinde kalan erimemiş kahve tozu, tortu. || *Kahve tepsisi,* kahve sunulurken fincanların konulduğu küçük tepsi: *Cemil kapı aralığından kahve tepsisini aldı* (Kemal Tahir). || *Acı* (veya *sade*) *kahve,* şekersiz kahve. || *Bulvar kahvesi,* büyük şehirlerde bulvar üstlerinde kurulan, esas binanın dışında oturacak yeri olan kahvehaneler. (Bu türlü kahvehanelerde alkollü içki, pasta, çerez v.b.de satılır.) || *Esnaf kahvesi,* aynı çeşit esnafın devam ettikleri kahve (şoförler, hamallar, badanacılar v.b.). [Esnaf bu türlü kahvelerde oturarak iş teklifi bekler.] || *Garipler* (*gariban*) *kahvesi,* eskiden kervansarayların yanında, bugün şehirlerarası otobüslerin durakladıkları noktalarda bulunan kahvehane. (Müşterileri her gün değiştiği, yolculuğa [gurbete] çıkan kişiler olduğu için bu ad verilmiştir.) || *Hemşeri kahvesi,* büyük şehirlerde Anadolu'nun çeşitli bölge ve şehirlerinden olan kimselerin buluşup oturdukları kahvehane. || *İşçi* (*amele*) *kahvesi,* daha çok yapı-iş kolunda çalışanların, iş bulmak için devam ettikleri kahvehane. || *Kır kahvesi,* kırlarda, açıkhavada, portatif veya sabit olarak kurulmuş kahvehane. || *Köy kahvesi,* köylerdeki kahvehaneler. (Anadolu'da hemen her köyde, bir, hattâ birkaç kahvehane vardır.) || *Kuru kahve,* kavrulup dövülmüş veya çekilmiş kahve, kahve tozu. || *Kuşçu kahvesi,* içinde kanarya, saka v.b. kuşların da satıldığı kahvehane. || *Lonca kahvesi,* lonca teşkilâtının var olduğu zamanlarda, aynı lonca mensuplarının devam ettikleri kahvehane. || *Mahalle kahvesi,* aynı mahalle halkının gittiği kahvehane. || *Pehlivan kahvesi,* eskiden pehlivanların devam ettikleri kahvehane. || *Sabahçı kahvesi,* hiç kapanmadan 24 saat devamlı açık olan, genellikle işsiz güçsüz takımının ve gece işçilerinin sabahladıkları kahvehane. || *Semt kahvesi,* büyük şehirlerde, genişçe birkaç mahalle halkının devam ettiği kahvehane. (Bu türlü kahvehanelerin bazılarında bilardo da bulunur.) || *Sunî kahve,* kahve çekirdeğinden başka bir madde ile yapılmış, içimi kahveyi andıran madde. || *Sütlü kahve,* sütle karıştırılarak pişirilen kahve. || *Türk kahvesi,* kafeini alınmadan öğütülmüş kahvenin, telveli olarak pişirilmesi.

kahvehane

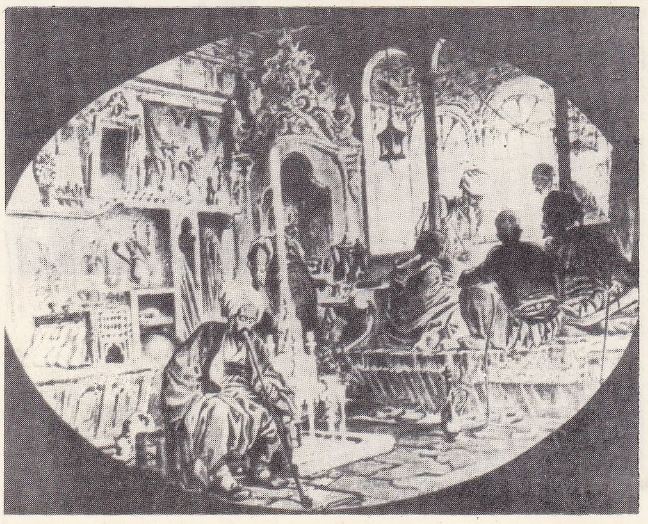

— ÇEŞ. DEY. *Kahve* (*havan*) *dövücünün hık* (veya *hınk*) *deyicisi,* birinin her söylediğini onaylayan yardakçı kimse. || *Kahve peykesinde âleme nizam vermek,* kahvehanede oturup yurt ve dünya meseleleri üstünde fikir yürütmek ve çözüm yolarını ileri sürmek. || (*Bir*) *Acı kahve içmek,* mütevazı bir şekilde davet edilmek: *Buyrun, bir acı kahvemizi için.*

— Coğ. ve Sanay. Bk. ANSİKL.

— Falcılık. *Kahve falı,* fincanın içinde ve tabakta biriken telvelerin aldığı biçimleri yorumlamak suretiyle bakılan fal.

— Tasav. *Kahve nakibi,* eskiden tekkelerde kahve pişiren kimselere verilen ad. (Bu görev dergâhın kıdemli ve tarikatın sayılı dervişlerinden birine verilirdi.)

— Tıp. *Kahve zehirlenmesi,* organizmaya aşırı miktarda kahve girmesinin yolaçtığı had veya süreğen zehirlenme.

— Zır. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Kahve,* ortalama 7-8 m boyunda bir ağaçtır. Çiçekleri beyaz ve hoş kokuludur. Meyvesi kiraza benzer; içinde ince iki çekirdek bulunur; çekirdeklerin birbirine bakan tarafı düz, dış tarafı yuvarlaktır. Her çekirdeğin içinde aynı biçimde bir tohum (*kahve tanesi*) bulunur; tanenin düz yüzünde derin bir çizgi yer alır; içi sert bir besidokusu ile doludur. Kahve ürünü iki veya üç defada toplanır; meyveden çıkan çekirdeklere *kabuklu kahve* denir. Kabuğun ayrılması için meyveler açıkhavada kurutulur veya nemli yerde bırakılarak çürütülür yahut en iyisi özel değirmenlerde ayrılır. Daha sonra taneler 25°C'lık bir fırına atılarak dişle kırılır hale gelinceye kadar kurutulur; 100 kg meyveden 15 kg kadar tane elde edilir. İyi kaliteli bir kahvenin rengi yeşilimsidir; içinde yağlı maddeler, glikoz, kafetanik asit, aromatik esanslar, madensel maddeler ve azotlu bir madde olan kafein bulunur. Kahve kavrulunca kahveye özel kokusunu veren aromatik bir madde oluşur. Kahvenin anayurdu Habeşistan, Sudan ve bütün Afrika'nın ekvator bölgeleridir; XIV. veya XV. yy.da Yemen'de Moka dolaylarından getirilmiş, oradan Hindistan'a Bourbon adasına ve daha sonra Yeni Dünya'ya (Brezilya, Guyana, Antiller v.b.) yayılmıştır. Arabistan kahvesi özellikle Güney Amerika'da dönenceler arasında Eski Dünya'nın tropik bölgelerinde yüksekçe yerlerde yetiştirilir. Kahvenin birçok düşmanı vardır (solucanlar, emici böcekler, bitki bitleri, kelebek tırtılları). Bazı mantar hastalıkları da Amerika ve Afrika kahve bahçelerinde büyük zararlara sebep olur.

— Coğ. ve Sanay. Kahve bütün Doğuda XV. yy.dan itibaren yayıldı. Avrupa'da XVII. yy.da hekimlerin karşı koymalarına rağmen kullanılmağa başlandı. O tarihte hekimler kahvenin bazı tehlikeli hastalıklara yolaçabileceğini ve insanların üreme gücünü engellediğini düşünüyorlardı. Dünya kahve üretiminin dörtte üçünden fazlasını Güney Amerika ülkeleri sağlar. Bu ülkelerin arasında da Brezilya yıllık 1 370 000 ton dolaylarındaki üretimiyle dünya üretiminin yarısından çoğunu verir. Brezilya'nın ardından da sırasıyle Kolombiya (400 000 ton kadar, dünya üretiminin yüzde 10'u), Orta Amerika ülkeleri ve Antil adaları (300 000 ton dolaylarında), Fildişi Kıyısı (dünya üretiminin yüzde 6 ilâ 8'i), Meksika, Angola, Habeşistan ve Madagaskar gelir.

Kahvede organik bileşim halinde kafein vardır. Kahvenin kavrulması, kahveye özel tat ve kokusunu veren kafein adındaki yağın oluşmasını sağlar. *Kafeini alınmış kahve* terimi ise, kahvenin özel tat ve kokusunu bozmaksızın kafeinin bir kısmını alan organik eritenlerle hazırlanmış mamuller için kullanılmaktadır. Kahve, tane halindeyken bile, niteliğini değiştiren bazı işlemlerden geçirilebilir. Meselâ ham, bozuk veya kötü cinsten kahve tanelerine iyi cins kahve rengi ve görünüşü vermek için yararlanılan bazı işlemler vardır. Kahvenin ağırlığını arttırmak içinse, kahve tanelerini kavurmak amacıyle kullanılan dolap veya tavanın içine, kavurmadan biraz önce bir miktar su konur. Böylece de, kavrulan taneler bu suyun buharını emerek ağırlaşır. «Kahve tanelerini sarma» denilen işlem de kahve kavurmak için kullanılan kabın içine bazı yağlar, şeker, melas eklemeğe dayanır. Kavurma sırasında kahve taneleri ince bir tabaka halinde bu tabaka ile örtülür ve ağırlığı artar.

Kavrulmuş kahve tanesi biraz esnek, katı ve gevrektir. Suya atılan çekilmiş kahve tozu yüzeyde kalır, tozun içindeki başka maddelerse suyu sarıya boyayarak dibe çöker. Toz kahvenin içine başka madde karıştırılmış olduğu bu deneyle anlaşılır.

● *Türkiye'de kahve,* Kanunî Sultan Süleyman zamanında (1520-1566) öğrenildi. Afrika'daki Habeşistan valisi Özdemir Paşa tarafından Yemen yoluyle getirilmişti. Kısa zamanda, her çeşit halk arasında içilen bir madde haline geldi. Varlıklı bazı kişiler, konaklarında kahve pişirmekle görevli kimseler çalıştırmağa başladı. Sarayda kahvecibaşıya bağlı bir kahveciler teşkilâtı kuruldu. Ancak, din adamları kahvehanelere ve kahveye karşı çıktılar. Murad III (1574-1595) ve Ahmed I (1603-1617) zamanında konulan kahve yasakları uzun sürmedi ve bunlara uyulmadı. Din çevreleri kömür haline gelmeyecek şekilde kavrulmuş kahvenin haram olmadığı yolunda fetva verdiler. Murad IV (1623-1640) bir fermanla, kahve ve tütünü yasakladı; kahve içtikleri tespit edilen birçok kimse asıldı. Mehmed IV (1648-1687) zamanında sokaklarda kahve satışına izin verildi. Nitekim, bu devirde İstanbul'da kahve satıcıları esnafı meydana geldi. Evliya Çelebi, bunların büyük bezirgânlar olduğunu ve İstanbul'da 300 deponun (mahzen) sahibi bulunduklarını, 500 kişi olan bu esnafın Mısır'da ve Sana'da ortakları olduğunu belirtir; kahvenin kantarla satıldığını yazar. Kanunî Sultan Süleyman zamanından beri, kahveden vergi alınıyordu. Vergi, okka başına, müslümanlar için 8, müslüman olmayanlar için 10 akçeydi. Sonra (1697) okka başına 5 paralık genel bir zam (biati kahve) yapıldı. Kahve ikramı, bugün Türkiye'de köylere kadar girmiştir. Genellikle sade (şekersiz, yandan çarklı), az şekerli, orta şekerli, şekerli olarak içilir.

— Zır. Dünyada yıllık kahve üretimi, talebe bağlı olmaktan çok, geçmiş yılların stok miktarlarına göre değişen oynamalar gösterir. Bu durumun sonucunda da 1963'te 3,9 milyon ton olan dünya yıllık kahve üretimi 1964'te 3,2 milyon tona düştükten sonra 1965'te de 4,1 milyon tona yükseldi.

◆ **Kahvedân** i. *Esk.* İçine kahve konan kap, kahve kutusu, kahvelik. (ML)

KAHVECİ i. (*kahve*'den *kahve-ci*). Kahve yetiştiren, kahve satan veya kahvehane işleten kimse: *Pencereden sokaktaki kahveciye kahve ısmarlarken gözüme bir aile ilişti* (R. N. Güntekin). || *Esk.* Konaklarda kahve pişirip konağa gelen konuklara vermekle görevli kimse. || *Kahveci çırağı,* kahvehanede, kahve, çay v.b.nin dağıtılması işini yapan küçük çocuk. || *Kuru kahveci,* kavrulup toz halinde kahve satan kimse veya satılan yer: *Köşe başındaki kuru kahveciden kahve aldı.*

— Teşk. tar. *Kahveci usta,* osmanlı sarayında Harem dairesi kalfalarından kahve işlerine ve genel hizmete bakanlara verilen ad. (M)

KAHVECİBAŞI i. Teşk. tar. Osmanlılarda saray hizmetlilerinden biri.

— ANSİKL. Teşk. tar. *Kahvecibaşı,* sarayın belli başlı memurlarındandı. Hanei hassa ağalarından sayılır ve mabeyincilikten başka bazen, yalnız olarak, has odalılar emrine gönderilirdi. Kahvecibaşı, sabah namazından ve yemeklerden sonra padişaha, sadrazam, şeyhülislâm ve vezirlere istenil-

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

diğinde tatlı ve kahve ikram ederdi. Padişah sarayı Topkapı sarayına nakledildikten sonra kahvecibaşılar, mabeyinci olmadıkları takdirde sadece resmî günlerde hizmetle görevliydiler. Kahve takımı, zarflar, hokka, ibrik, sitil, her zaman kulanılan altın tepsi ve süslü örtülerden meydana gelirdi. Bunlar senet karşılığında kahvecibaşıya verilirdi. Hükümdarla devamlı ilgisi olması sebebiyle, kahvecibaşılık, değerli bir görev sayılırdı. Bazı kahvecibaşılar, imkân olursa rikâbdar veya çuhadar olurlar, bazıları ise kapıcıbaşılık, silâhşörlük, Divanı Hümayun hocalığı görevlerine tayin edilerek mükâfatlandırılırdı. (M)

KAHVECİLİK i. (*kahveci*'den *kahveci-lik*). Kahve yetiştiren, satan veya kahvehane işleten kimsenin yaptığı iş: *Üç yıl kahvecilik yaptı*. (M)

KAHVEHANE blş. i. (ar. *ḳahve* ve fars. *-ḫāne*'den *ḳahve-ḫāne*). Dinlenmek, vakit geçirmek v.b. için açılan ve çay, kahve gibi alkolsüz içkilerin satıldığı yer (*Kahve* de denir): *Hasan Efendi kahvehaneyi kapatmak üzereydi* (Kemal Tahir). ‖ *Çalgılı kahvehane*, İstanbul'da XIX. yüzyıl sonlarından 1920'ye kadar, saz şairlerinin toplandıkları kahvehanelere verilen ad. (SEMAİ KAHVEHANESİ de denir.) [Bk. ANSİKL.]

— Huk. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Türkiye'de ilk *kahvehane*, İstanbul'da, biri şamlı öteki halepli iki kişi tarafından açıldı (1554). Kahvehaneler kısa zamanda büyük rağbet gördü; sayıları ve müşterileri arttı. İşsizler, nükte sahibi kimseler, edebiyatçılar buralara toplanarak hoşça vakit geçirmeğe, kahvelerini içerken tavla, satranç v.b oyunlar oynamağa başladılar. Öte yandan şairler de yeni şiirlerini kahvehanedeki dost ve ahbaplarına okuyor, onlardan bu konuda fikir alıyorlardı. Böyle yerlere, şaka yollu, *mektebi irfan* deniliyordu. Çok geçmeden memurlar, kadılar, hattâ müderris gibi yüksek mevki sahipleri de buraların devamlı müşterileri oldu. Bazı şairler kahvehaneleri öven şiirler yazdılar. Kanunî Sultan Süleyman'ın hekimi Bedrüddin el-Kûsûni, kahvehanelerin lehinde arîza (rapor) verdi. Ancak zaman geçtikçe, din çevreleri kahvehanelere karşı çıktılar. Ulema arasında, kahvehaneyi meyhaneden daha fena görenler oldu. Özellikle vaizler, kahvenin haram sayılması için büyük çaba gösterdi. Şeyhülislâm Ebussuud Efendi kahvenin haram olduğu yolunda fetvalar verdi. Ayrıca kahvehanelerde günlük siyasî olaylardan bahsedilmesi, hükûmetin tenkit olunması, bazı entrikalar çevrilmesi sonucu, yetkililer buralara müdahale etmek gereğini duydu. Murad III (1574-1595) ve Ahmed I (1603-1617) zamanlarında kısa süren kahve yasakları kondu. Ancak, yasaklara uyulmadığı gibi, kahvehaneler yeniden açıldı. Buralardan günde bir veya iki altın vergi alındığından, sadrazamlar kahvehanelerin açılmasını teşvik bile ettiler. Murad IV (1623-1640) bir fermanla tütün ve kahveyi yasakladı. İstanbul büyük yangını (1633) bahane edilerek kahvehaneler kapatıldı. Ne zaman bir ayaklanma veya ayaklanma ihtimali olursa, İstanbul ve öteki şehirlerdeki kahvehaneler kapatılıyordu.

Günümüzde kahvehanelerde çay, kahve, meşrubat, bira, nargile satılmakta, tavla, domino, bilardo, kâğıt oyunları v.b. oynanmaktadır. Türkiye'de, Anadolu'da ve İstanbul'daki kahvehanelerde genellikle peyke, hasır veya tahta iskemle, mermer, tahta veya metal masalar bulunur. Kahve v.b. içecekleri dağıtana *kahveci*, kahve ocağında çalışıp kahve, çay pişirenlere *ocakçı* denir. Ön kısımları elverişli olan kahvehanelerde, açık havaya masa, sandalye konulması gelenek halindedir.

Türkiye'de son zamanlarda kahvehane sayısında büyük bir artış oldu. Sadece İstanbul'da bu tip yerlerin sayısı, 1971'de resmî rakamlara göre 5 815'e çıktı. İstanbul'un çeşitli kazalarındaki kahvehane sayısı şu şekildedir: Adalar 71; Bakırköy 130; Beşiktaş 214; Beykoz 139; Beyoğlu 1 259; Eminönü 1 133; Eyüp 383; Fatih 857; Kadıköy 415; Sarıyer 144; Şişli 278; Üsküdar 277; Zeytinburnu 400; Gaziosmanpaşa 115.

● *Çalgılı kahvehaneler*, önceleri sadece Tavukpazarı'ndaydı. (Çemberlitaş civarı, *Halâyik pazarı* da denirdi.) Sonra İstanbul'un birçok yerinde bu tip kahvehaneler açıldı. En ünlüleri Beşiktaş, Tophane, Çeşmemeydanı, Boğazkesen, Halıcıoğlu ve Eyüp'tekilerdi. Semtteki tulumbacıların da devam ettikleri kahvehanelerde saz şairlerinin şiirleri okunur ve çalınırdı. En çok Emrah, Gevherî, Seyranî, Âşık Ömer, Bayburtlu Zihni ve Dertli ile divan şairi Enderunlu Vasıf'ın şiirleri okunurdu. Ayrıca mâni yarışmaları da düzenlendiğinden, buralarda aşağı yukarı mâni denilen bir mâni çeşidi de ortaya çıkmıştı. En çok ramazanda ve kışın cuma geceleri gidilen bu kahvehanelerde klarnet, çifte nara, çığırtma ve zilli maşadan kurulu takım saz çalar, bir erkek oyuncu halk oyunları oynardı.

— Huk. Kahvehane açılması, polisin yapacağı araştırma ve açılacağı yerin en büyük mülkî âmirinin izni ile olur. Kahvehanelerin sınıf ve tarifelerini gösteren ruhsatnameler belediyelerce verilir. Kahvehanelerin açılış ve kapanış saatlerini, mahallî en büyük mülkî âmirin de onayı alındıktan sonra, tayin etmek, ücret tarifelerini düzenlemek ve onaylamak, bu gibi yerlerde işi yöneten ve çalışanların ehliyet ve sağlık durumlarının yeterli olup olmadığını denetlemek de belediyelere ait görevlerdendir. Kahvehanelerde Polis Vazife ve Selâhiyet kanununa aykırı fiiller yapılması halinde, en büyük mülkî âmirin emriyle, kapatma yoluna gidilebilir. Kapatmayı gerektiren sebepler suç teşkil ediyorsa, soruşturma evrakı adliyeye verilir; mahkeme aksine karar verinceye kadar, kapatma devam eder. Kapatmayı gerektiren sebep, mahkemeye intikal edecek hallerden değilse, kapatma en çok üç ay devam eder. (M)

KAHVERENGİ blş. sıf. Kavrulmuş kahve renginde olan: *Arkasında ince kahverengi bir manto vardı* (Ömer Seyfeddin). *Kahverengi kumaş*. ‖ i. Bu rengin adı: *Kahverengiyi severdi*. (M)

KÂHYA i. (fars. *ked-hüdā*'dan). Konak, çiftlik v.b. yerlerde çeşitli işleri yapmakla görevli kimse: *Bütün gece köpekler dört yana koşarak havladıkları için sabahleyin kalkınca çiftlik kâhyası Davut Ağayı odama çağırdım* (R.H. Karay). *Rabia'nın o hafta derslerine gelmediğini ancak perşembe günü kâhya kadın, Vehbi Dededen öğrendi* (H. E. Adıvar). ‖ *Esk.* Esnaf loncalarında başkan: *Hamal kâhyasının evi köyün tam ortasında iki katlı, güzel bir bina idi*. (S.F. Abasıyanık). [Bk. ANSİKL. *Tar. böl.*] ‖ *Kâhya bey*. Bk. KETHÜDA BEY. ‖ *Kâhya kâtibi*. Bk. KETHÜDA *kâtibi*. ‖ *Balıkçı kâhyası*, tutulan balıkların ilk elden satışını sağlayan kimse. ‖ *Çiftlik kâhyası*, çiftlik sahibi adına, çiftliğin işlerini çekip çeviren kişi. ‖ *Dolmuş kâhyası*, dolmuş yapan otomobilleri sıraya koyan, dolmuş müşterisi toplayan kimse. ‖ *Hamal kâhyası*, hamalların çalışmalarını düzenleyen görevli.

— ÇEŞ. DEY. (*Birinin*) *Başına kâhya kesilmek*, birinin her işine karışır olmak. ‖ *Keyfinin kâhyası olmak*. Bk. KEYİF.

— Teşk. tar. *Kâhya kadın*, Osmanlı devleti zamanında saraydaki kalfaları idare eden kimse. (Saraylılar arasında SARAY USTASI da denirdi.) Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Tar. Kâhyalık, esnaf teşkilâtının kuruluşundan 1908 yılına kadar süren, yarı resmî bir memuriyetti. *Kâhya*'lar esnafla hükûmet arasında tek aracı olduğundan, tayin ve terfilerine çok dikkat edilir; azilleri genellikle tartışma yaratırdı. Kâhyalar esnaf tarafından seçilir, memuriyetleri kadılıklarca onaylanırdı. Abdülhamid II zamanında kâhyalıklar, mabeyn erkânına ve hademelerinden bir kısmına da verilmeğe başlandı. Kâhyalık önce geçici olarak (1908), sonra tamamen (1912) kaldırıldı. Bu durum 1915 yılına kadar sürdü. Bu tarihten sonra *kâtibi mesul* adıyle kâhyalık yeniden kuruldu.

— Teşk. tar. *Kâhya kadın*, padişah sarayı hareminin en yüksek rütbeli memuruydu. Acemi olarak saraya alınan cariyelerinden küçük kalfalık ve oda kalfalığı yapanlar arasında seçilirdi. Padişah, kâhya kadına huzuruna çıkarken veya resmî günlerde giymesi için, kadife yahut ipekli kumaştan, kenarları sırma ile işli salta ile beş yapraktan meydana gelen beş tane mücevher iğne verirdi. Âmirlik belirtisi olarak elinde gümüş kaplı bir değnek ve padişah dairesindeki eşyaları mühürlemek için mührü hümayun taşırdı.

Padişahtan başka sadrazam, vezir ve diğer yüksek devlet memurlarının konaklarında da haremdeki cariyeleri idare eden kâhya kadınlar vardı. (M)

Kâhya Kadın, J.-B.-S. Chardin'in tablosu (1739) [Louvre müzesi]. Boyutları 0,46 × 0,37 sm'dir; gerçekçi akımın şaheserlerinden biri olarak tanınır. (L)

KÂHYALIK i. (*kâhya*'dan *kâhya-lık*). Kâhya olma hali. ‖ Kâhyanın yaptığı iş: *Esma kadın, evde kâhyalıktan ahçılığa kadar birçok işler gören Rumelili emektardı* (Sabahattin Ali). ‖ Kâhyaya yaptığı işe karşılık verilen ücret. ‖ *Mec.* Her işe burnunu sokan kimsenin hali. ‖ *Kâhyalık etmek*, üstüne gerek olmayan her işe karışmak. (M)

KAİ adaları. Bk. KEİ ADALARI.

KAİD i. (ar. *ḳıyādet*, yol gösterme'den *ḳā'id*). *Esk.* Bir ordu birliğinde en yüksek rütbeli ve yetkili kimse, kumandan. ‖ Önder, kılavuz, yöneten, yol gösteren. ‖ *Kâid-ül-ceyş*, orduyu yöneten, ordunun önderi, kumandan.

— ANSİKL. İslâm memleketlerinde, rehber, kumandan ve memura, aynı zamanda kervanın başında giden deveye de *kaid* denir. Arapça konuşulan her yerde, eski zamanlardan günümüze kadar kumandan mânâsında kullanılmıştır. Batı islâm memleketlerinde bazı memuriyetler için, Fas'ta bir kulede oturan vali için kullanılır. İspanya'da *aleaide* (kale kumandanı) olarak geçer. İspanya Araplarında da buna benzer bir deyim vardır.

Fas'tan Tunus'a kadar olan bölgede kâid kelimesi saray veya devlet işlerini, amme hizmetlerini tam bir yetki ile yapan kimseler için kullanılır. Bazı yıldızlara veya dağlara verilen kaid adının bu askerî terimle ilgili olduğu da söylenebilir.

◆ **Kaidân** çoğl. i. *Esk.* Kumandanlar. ‖ Önderler, yol gösterenler, kılavuzlar. (M)

KAİD sıf. (ar. *ḳu'ūd*'dan *ḳā'id*). *Esk.* Oturan, oturmuş, ikamet eden: *Gerek kaim ü kaid gerek mâşi vü râkib* (Taşlıcalı Yahya). ‖ Başkan, başta oturan. ‖ Koruyucu melek, dost, arkadaş.

◆ **Kaiden** zf. *Esk.* Oturmak suretiyle, oturarak, oturmuş halde. (M)

KAİDE i. (ar. *ḳu'ūd*, oturmak'tan *ḳā'ide*). Kural: *Bir kaidedir bu cavidane / Elbette gider gelen cihana* (Ziya Paşa). *Dilbilgisi kaideleri. Geometri kaidesi*. ‖ [Heykel, sütun v.b. için] Ayaklık, taban. ‖ *Mec.* Manevî ilke, davranışlara yön vermesi gereken yasa: *Nezaket kaideleri*. ‖ *Argo.* Kıç: *Kaidesine bir tekme indir*. ‖ *Kaideye göre*, kurala göre.

— *Esk. Kaide-i belde*, arazi kanunu. ‖ *Kaide-i külliye*, açık ve doğru hükümler, atasözü, vecize. ‖ *Kaide-şiken*, kural tanımayan. ‖ *Kaide-şikenâne*, kuralları bozarak, kuralı hiçe sayarak.

— Bot. *Esk.* Bitki yapraklarının dalla birleştiği yer.

— Geometri. *Esk.* Bazı geometrik şekillerin tabanı: *Üçgenin kaidesi*.

— Gram. *Esk. Kaide-i rabt*, (cümleleri) bağlama kuralı.

— Huk. Bk. KURAL.

— Mekan. *Kaide plakası*, bir gemide makinenin yerleştiği temel.

— Mim. Bir mimarî unsuru taşıyan veya o unsura destek olan başka bir mimarî unsur. Bk. ANSİKL.

— Saatçilik. Bir duvar saatinde, herhangi bir parçayı taşıyan altlık.

— ANSİKL. Mim. *Kaide* terimi özellikle, bir sütunun, dört köşe bir direğin veya bir heykelin altlığı anlamında kullanılır. Yapı sanatının ilk örneklerinde *kaide* anlayışına yer verilmemişti ve sütunlar doğrudan doğruya zemine oturtuluyordu. Mimarî tarzlarının en eskisi olan dor tarzında Yunanlılar hiç bir zaman kaide kullanmamıştır. En basit kaide ise, sonraları ince süsler ve iki yuvarlak silmeyi birleştiren içbükey silmeler-

«Kâhya Kadın»
Chardin'in eseri
Louvre müzesi, Paris

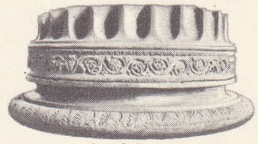

kaideler
iyon

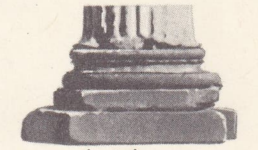

korinthos

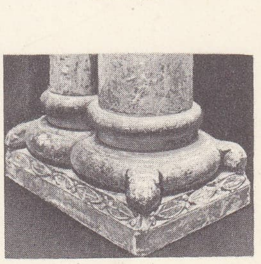

roman

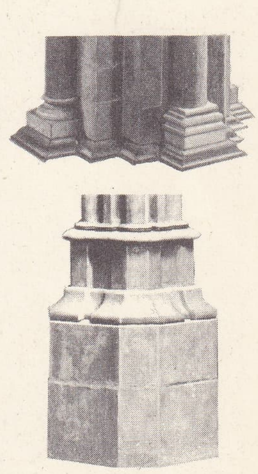

gotikler

Foto. Giraudon, Roubier (LAROUSSE)

Ellora'da kailasa

le zenginleştirilmiş olan *sütun kürsüsü*'dür. Toscana tarzı sütun kaidesi, yuvarlak bir sütun kürsüsüyle yine yuvarlak bir silmeden meydana gelir. İon sütun kaidesinde ise, bir sütun kürsüsü, iki yuvarlak silmeyle ayrılmış iki içbükey silme ve büyük bir yuvarlak silme vardır. Korinthos tarzı kaidenin de, attike kaidesi gibi iki yuvarlak silmesi ve ion düzenindeki gibi iki içbükey silmesi vardır. Karma düzen kaidesinin korinthos düzeni kaidesinden farkı, bir yuvarlak silmesinin eksik olmasıdır.

Antik sütun kaidesi taklidi, Ortaçağda varlığını uzun zaman sürdürdü. Bu kaide biçimi kimi zaman uzun basit bir kesik köşe, kimi zaman da üst üste gelen silmeler biçimindedir. X. yy.da eski silmelerin yerini yeni düzenleme bileşimleri almağa başladı. Kaide, roma geleneğinden, özellikle XI. yy.da Cluny rahipleri tarafından meydana getirilen yapılarla kurtulmağa başlayarak yeni görünümler kazandı ve zaman zaman, yaprak veya hayvan biçimleriyle kendine özgü bir süsleme tarzına kavuştu. XIV. yy.ın başında kaidelerin boyları ve çıkıntıları azaldı. XV. yy.da ise ayakların artık çokgen biçimde ve tek bir kaidesi vardı. Buna karşılık XVI. yy.da da eski kaide biçimleri takli edilmeğe başlandı.

◆ **Kaideci** sıf. Kurallara bağlı, kuralcı.

◆ **Kaidesiz** sıf. Kuralsız: *Frenk terbiyesi usulsüz, kaidesiz, tedricsiz aramıza girdi* (P. Safa). ‖ Tabansız, ayaklığı olmayan (heykel v.b.).

◆ **Kaideten** zf. *Esk.* Kural gereğince.

◆ **Kaidevî** sıf. *Esk.* Kuralla ilgili. ‖ Tabanla ilgili. (LM)

KAİETEUR FALLS, Potaro ırmağında (İngiliz Guyanası) çağlayanlar; 225 m yükseklikte. Turistik merkez. (L)

KAİKİLİOS Kaleakte'li, lat. **Caecilius,** yunan gramercisi (M.Ö. I. yy.), Halikarnassoslu Dionysios'un arkadaşı. Tenkit eserlerinden hemen hemen hiç bir şey kalmamıştır. (L)

KAİKOS. Coğ. Bk. BAKIR ÇAYI.

KAİL sıf. (ar. *ḳavl*, söz'den *ḳā'il*). *Esk.* Razı olmuş, boyun eğmiş. ‖ İnanmış, aklı yatmış: *İnsan olmaz zevâle hail / Zira yaşamaz o hale kail* (Abdülhak Hâmid). *Uşakların hepsi kız hafızın cidiyetine kaililer* (H. E. Adıvar). ‖ Söylenen, diyen, anlatan. ‖ *Kail bi'l-hak,* gerçeği söyleyen, doğrudan yana olan. ‖ *Kail olmak,* inanmak, razı olmak: *Söner ufûlüne bir lâhza kail olsa hayâl* (Tevfik Fikret).

◆ **Kaile** sıf. *Esk.* Kail'in dişili. (M)

KAİLAS (Uuno), fince yazan finlandiyalı lirik şair (Heinola 1901-Nice 1933). Önce anlatımcı, daha sonra da klasik biçimde şiirler yazdı (*Rüya ve Ölüm* [1932]; *Şiirler,* [1933]). (L)

KAİLASA i. «Tanrı Siva'nın mekânı» anlamında sanskritçe söz. (Bu mekân, evrenin ortasında yükselen, kozmik, yol vermeyen bir dağdır. Hint ikonografyası bunu kat kat yükselen bir piramit biçiminde gösterir, her kata bir sınıf yaratık tekabül eder. Dorukta, sakti'siyle birlikte Tanrı oturur. Hint mimarları bu kozmolojiyi, çatıları piramit biçimli tapınaklar yaparak yansıttılar, sonradan bu tarz tapınaklara Güneydoğu Asya'da rastlandı.) Bk. MEMUR. (L)

KAİM sıf. (ar. *ḳıyām*'dan *ḳā'im*). *Esk.* Birinin yerine geçen veya bir şeyin yerine kullanılan. ‖ Ayakta duran, ayakta olan. ‖ Her zaman var olan, değişmeyen (genellikle Tanrı için kullanılır). ‖ Namaz kılan, zamanının çoğunu namaz kılmakla geçiren: *Salihadan bir zat olup gündüz saim, gece kaim idi.* ‖ *Kaim olmak,* bağımlı olmak. Başka bir şeyin yerine geçmek. ‖ *Kaim ve daim,* var olan, devam eden, ısrarlı.

— Fels. *Kaim bizzat.* Kendiliğinden var olan, Tanrı.

— Geometri. Dik. ‖ *Zaviyeyi kaime,* dik açı.

— Huk. *Kaim değer,* yok olan edimin malvarlığında yerini alan başka bir şey veya onun para ile değeri. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. Edimin imkânsızlaşması halinde (bk. İMKÂNSIZLIK) kural olarak borç ilişkisi sona erer. Bunun istisanası, edimin yerine bir değerin kaim olmasıdır. Bununla kastedilen malvarlığında yok olan edimin iktisaden yerini alan şeydi. Kaim değer, malvarlığına giren bir alacak hakkı da olabilir. Bu şekilde kaim değerin borç ilişkisinde yok olan edimin yerini almasının temelinde yatan fikir, malvarlıkları arasındaki haksız kaymaları önlemektir. Gayesi, iktisadî ilişkilere göre gerçek hak sahibi olmayan kimselerin malvarlığına giren değerleri oradan çıkarıp, gerçek hak sahibine geçmelerini sağlamaktır. Kaim değerin imkânsızlık halinde borç ilişkisinde edimin yerine geçeceğine ilişkin türk hukukunda genel bir kural yoktur. Ancak bazı münferit olaylar yönünden bu kurala rastlanır. Meselâ Medenî kanun intifa hakkı yönünden bu hükmü getirmiştir (md. 722). Bu hükme göre intifa hakkının konusunu teşkil eden şey kamulaştırılacak olursa, bunun yerine kaim olan şey (kamulaştırma bedeli) intifa hakkının konusu olmakta devam eder. Bunun gibi bir varant hâmili için malların bir âfet sonucu yok olması halinde sigorta bedeli kaim değer meydana getirir. (Ek. Tic. kn. md. 759). Açık bir kural bulunmamakla beraber, Borçlar kn. md. 117'nin gayesinden hareketle kaim olan değerin imkânsızlaşan edimin yerine geçeceği genel olarak kabul edilmektedir. Kaim değer bir tazminat değildir. O, edimin yerine geçen bir değerdir. Bu sebeple kaim değeri isteyen alacaklının bir zarara uğraması aranmaz. Bunun gibi, borçlunun imkânsızlıktan sorumlu olup olmamasının da önemi yoktur. Borçlu, kusuru olsun olmasın, alacaklının bir zararı olsun veya olmasın kaim değer isteyebilir. Ancak borç ilişkisinin kaim değerle devam edebilmesi için alacaklının bunu istemesi şarttır. Yani borçlu alacaklıyı kaim değeri almağa zorlayamaz. Bir kaim değer bulunmasına rağmen alacaklı bunu istemezse, borç ilişkisi yine imkânsızlık sebebiyle sona erer.

Genel olarak şu şeylerin kaim değer olduğu kabul edilmektedir: **1.** üçüncü kişilere karşı olan tazminat alacakları (edim bir üçüncü kişi tarafından haksız fiil sonucu zarara uğratılacak olursa, o kimseye karşı olan tazminat alacağı, edimin yerine kaim olur); **2.** sigorta bedeli (edim sigortalı ise ve yok olursa, sigorta bedeli kaim değer olarak edimin yerini alır); **3.** kamulaştırma bedeli (kamulaştırma bedeli de edimin yerine kaim olan bir değerdir ve alacaklı bunu isteyebilir); **4.** bir hukukî işlem sonucu elde edilen değerler (borçlu bir kusuru olmaksızın edimi satacak olursa elde edilen semenin, edimin kaim değeri olacağı genel olarak kabul edilmektedir. Meselâ, miras bırakanın vasiyet ettiği bir vazoyu, mirasçı, bu vasiyetten haberi olmadan bir üçüncü kişiye satarsa, elde ettiği semeni vasiyet alacaklısı kaim değer olarak isteyebilir.)

Yukarıda sayılan şeylerin kaim değer olarak, edimin yerini alıp borç ilişkisini devam ettirebilmesi için, şu şartların gerçekleşmesi gerekir: **1.** edimin sonradan imkânsızlaşması (yani edim sözleşme kurulduktan sonra, fakat ifaden önce imkânsızlaşmalıdır); **2.** illiyet bağı (bununla kastedilen şey, edimi imkânsızlaştıran olay ile kaim değeri doğuran olay arasında bir sebep sonuç bağı bulunmasıdır. Bu bağı, olaylar arasında ayniyet şeklinde değil, iktisadî bağ olarak anlamalıdır. İmkansızlığı doğuran olay, kaim değeri doğuran olaya iktisaden bağlanabiliyorsa, bu bağ vardır; **3.** elde edilen kaim değerin edimin yerine geçmesi. Yani kaim değerin, edimin yerine geçerek edimin malvarlığında bıraktığı boşluğu doldurması gerekir; **4.** edimin bir maddî şey olması (yapma veya yapmama borçlarında bünyeleri icabı kaim değer söz konusu olmaz); **5.** alacaklının kaim değeri istemesi. Borç ilişkisinin kaim değerle devam edebilmesi için, alacaklının bunu istemesi gerekir. Alacaklı kaim değere ilişkin iradesini açıklayana kadar borç ilişkisi askıda kalır. Ancak alacaklı iradesini açıkladıktan sonra borç ilişkisi kesin olarak devam eder veya sona erer. Alacaklının kaim değeri istemesi halinde, borç ilişkisi konusu değişmiş olarak devam edecek ve alacaklı artık sözleşmede kararlaştırılan edimi değil de sadece kaim değeri isteyebilecektir. Kaim değer kendiliğinden değil, genel iktisap kurallarına göre alacaklıya geçer. Alacaklı kaim değer olarak borçlunun malvarlığına ne geçmişse onu alır. Borçlu, kaim değeri elde etmek için yapmış olduğu masrafları indirebilir. İki tarafa borç yükleyen sözleşmelerde alacaklı kaim değeri isterse, kendi edimini de yerine getirmek zorundadır. Ancak kaim değerin kıymetinin gerçek ediminden düşük olması halinde karşı edim de orantılı olarak indirilir.

◆ **Kaimen** zf. *Esk.* Ayakta olarak: *Bir kenarda kaimen durdu* (Recaizade Ekrem). ‖ [Bina ve ağaç için] .Yıkılmamış ve kesilmemiş olarak.

— Geometri. Dikey olarak.

— Huk. *Esk. Kaimen kıymet.* Bk. KIYMET. (M)

KAİM BİEMRİLLAH (Ebu Cafer Abdullah), yirmi altıncı abbasî halifesi (1001-1075). Babası El-Kadir Billâh'ın ölümü üzerine halife oldu (1037). El-Kaim zamanında, halifeliğin siyasî nüfuzunu hiçe indiren Büveyhîlerin baskısı, Selçukluların müdahalesiyle son buldu. Selçuklu yönetimi, Abbasî halifeliğinin siyasî durumunu etkilemedi. Bu sıralarda, çıkan ayaklanmalarda, âsi askerler, Ebu Kâlicar'ı başa geçirmek istediler. Fakat Büveyhîlerden emîrülümera (beylerbeyi) Celâlüddevle, Ebu Kâlicar ile anlaştı ve Kaim Biemrillah'ın izniyle *melik-ül-mülûk* unvanını aldı (1038). Celâlüddevle'den sonra yerine geçen Ebu Kâlicar, Selçuklularla iyi geçindi. Bir süre için, selçuklu istilâsının yönünü değiştirmeyi sağladı. Ebu Kâlicar'ın ölümüyle durum karıştı. Bağdat'taki sünnî-şiî çatışmaları, oğullarının saltanat kavgasına başlamaları, devletin otoritesini sarstı. Ebu Nasr Husrev Firuz, babasının yerine emîrülümera oldu. Selçukluların gittikçe artan baskısı karşısında, Kaim Biemrillah'ın veziri Ebül Kasım Ali, Tuğrul Bey ile anlaşmak istedi. Büveyhîlerin kumandanı Besasirî de Fatımîlerle anlaştı. Tuğrul Bey bu durumdan yararlanıp hac ve Kâbe yollarını yenilemek bahanesiyle Irak'a geldi, Bağdat'a girdi (1055). Bu suretle büveyhî yönetimine son verildi. Besasirî, Kutalmış'ın kumandasındaki orduyu yenerek, Musul bölgesini aldı, fatımî halifesi adına hutbe okuttu. Fakat, Tuğrul Bey bir süre sonra bölgeye hâkim oldu. Bağdat'a girdi. Fatımî tehlikesinden korkan Kaim Biemrillah, Tuğrul Beyi iyi karşıladı. Bir süre sonra Tuğrul Beyin kardeşlerinden, İbrahim Yınal isyan etti. Bazı büyük emîrler de Besasirî'ye katıldılar. Bunlar, fatımî bayrağı altında, Bağdat'a girdiler (1059). Kaim Biemrillah kendisine bağlı askerleriyle, karşı durmak istedi, fakat sonunda emîrin buyruğu altına girdi. Fırat nehri ortasında bir kalede tutuklandı. Tuğrul Bey, Irak'a girince Besasirî, Kûfe'ye çekildi ve Tuğrul Bey ile yaptığı savaşta öldü. Tuğrul Beyin halefleri Alp Arslan ve Melikşah zamanlarında, Abbasî hilâfeti önem kazandı. Kaîm Biemrillah, Melikşah'ın veliahtlığını kabul etti. Kaim Biemrillah dindar, sabırlı ve edebiyata meraklıydı. Melikşah'ın başa geçmesinden 2 yıl sonra, kan kaybından öldü. Yerine torunu Ebül Kasım Abdullah, El-Muktedi Biemrillah unvanıyle halife oldu. (M)

KAİM BİEMRİLLAH (Ebül Kasım Muhammed Abdurrahman), ikinci fatımî halifesi (893-946). Veliaht olduğu sırada, Kitama isyanını bastırdı (912). Aynı yıl Trablus'ta çıkan bir ayaklanmayı bastırarak şehri aldı. Mısır'ın zaptı sırasında fatımî kumandanı Husabe bin Yusuf ile birlikte İskenderiye'ye girdi (914). Fakat Fatımîler

Foto. Boucher-Multiphoto (LAROUSSE)

daha sonra Abbasîler tarafından Mısır'dan çıkarıldılar. Kaim'in ikinci Mısır seferi sırasında, Fatımîler tarafından İskenderiye ve Fayyum yağma edildi. Fakat bulaşıcı hastalıklar ve kıtlık yüzünden Kaim, birçok kumandanını ve askerini kaybetti. Daha sonra Fustat'a yürüyen fatımî orduları Mısır valisi Tekin tarafından karşılandı. Yapılan savaşı Tekin kazandı fakat onları takip edemedi. Abbasîlerin Tekin'e yardım etmeleri üzerine Kaim Mısır'ı terketti ve El-Mehdiye'ye geldi (921). Daha sonra Magrıp halkını ayaklandıran Muhammed bin Hazar üzerine gönderildi. İsyanlar sonunda birçok eyalet Fatımîlerin elinden çıktı. Bu sırada babasının ölümü üzerine hilâfet makamına geçti (934). İbni Tabut'un isyanını bastırmağa çalıştı. Yakub bin İshak kumandasında bir donanmayı Fransa kıyılarına gönderdi. Cenova alındı, Sardunya ve İtalya kıyıları yağmalandı. Kaim'in Üçüncü Mısır seferi bir sonuç vermedi. Yeni bir tarikat kurmuş olan Ebu Yezid, zamanla kuvvetlendi; ikisi arasında Kayrevan'da yapılan savaşta Kaim yenilince El-Mehdiye'ye çekildi (942). Bir süre sonra Ebu Yezid kuşatmayı kaldırdı, Kayrevan'a döndü. Birçok kabile ve kasabanın halkı Kaim tarafından geçti. Kendisine bağlı kuvvetler, Susa'da kuşatıldığı sırada Kaim hastalandı ve öldü. (M)

KAİME i. (ar. *ḳāʾime*). *Esk.* Resmî kâğıt, ferman, buyruk: *Serasker İsmail Paşa'dan mektup ve kaimeler gelip* (Naima). || Kitap yaprağı. || Kâğıt para. || *Kaime kesesi*, kaime adı verilen kâğıtların konulduğu torba.

— Nümism. Osmanlı padişahı Abdülmecid zamanında, maliye nazırı Hacı Saip Paşanın çıkardığı kâğıt para (1840). [*Evrakı Nakdi* de denir.] (Bk. ANSİKL.) || *Esk. Kaime-i mutebere-i Osmaniye*, sultan Abdülmecid zamanında çıkarılmış olan ilk osmanlı kâğıt parasının adı.

— ANSİKL. Nümism. Seri halinde, yüzde 8 faizle ve el yazısıyle çıkarılan bu *kaime*'lerin numarası bulunmadığından, az zamanda sahteleri piyasaya sürüldü. Halkı zarardan korumak için, ikinci tertip kaimeler çıkarıldı. Bunlar 100, 50, 25 kuruşluklardan ibaretti. Yukarısına padişahın tuğrası kuru damga şeklinde atılmış, arkasına devrin maliye nazırının mührü konulmuştu. Kaimeler, el yazısı olduğu için, birbirlerinden farklı olmamasına özen gösterildi. Taklit edenlere en ağır cezalar kondu ve bu husus *Takvim-i Vekayi*'de ilân edildi. Padişah Abdülaziz zamanında, banknot çıkarma hak ve imtiyazı, 4 şubat 1863 tarihinde kurulan Bankı Osmanî'ye verildi. Yeni kaimelerin çıkarılması Murad V devrinde kararlaştırıldı; ancak tedavüle çıkışı Abdülhamid II zamanında oldu. Kaimeler faizsizdi. Hicaz, Yemen ve Trablusgarp dışında, ülkenin her tarafında kullanılması mecburîydi. Karşılık olarak kömür ve krom madenlerinin gelirleri gösterilmişti. Bu kaimelerin taklitlerinin yapılmaması için, Avrupa'dan, filigranlı kâğıt ısmarlandı. Kâğıdın gelmesi ve kalıpların yapılması zaman alacağından, eski kalıplar ile, âdi kâğıda basılarak sahtelerinin kontrolu için yedi vilâyete memurlar gönderilmesi, yeni basılacaklar için Almanya'dan makine ve usta getirilmesi, bu ustanın 6 ay kalarak yeni banknotların kalıplarını hazırlaması, sanat okulunda kalıp yapılmasını ve makinelerin kullanılışını öğretmesi, kaimelerin, Osmanlı bankasının kontrolu altında bulunması ve bankanın imtiyazının 30 yıl olması kararlaştırıldı. Bu süre bitince banka feshedilecek veya süresi uzatılacaktı. İmtiyaz müddeti sona erinceye kadar, devlet *evrakı nakdi* basmayacaktı. Fakat devletin düştüğü malî sıkıntı yüzünden, yeniden kaime çıkarılmasına karar verilerek altı yüz bin keselik kaime basıldı ve piyasaya çıkarıldı. Bankı Osmanî, devletin anlaşmayı bozduğunu ileri sürerek tazminat istedi; ayrıca çıkarılan kaimelerin arkasına, güveni sağlamak için, numara konacak ve buna karşılık yüzde bir komisyon alınacaktı. Devlet bu istekleri kabul etti. Abdülhamid II zamanındaki kaimeler uzun ömürlü olamadı. Kıymetlerinin günden güne düşmesi piyasayı zor duruma sokuyordu. Zararlarından ötürü, kaldırılması uygun görüldü ve nihayet 6 aralık 1878 tarihinde kaldırılacağı resmen ilân edildi. Padişahın huzurunda, toplanılan kaimelerin son kısmı da yakıldı. Kaime, üçüncü defa Mehmed Reşad V döneminde çıkarıldı. Bunlar eskilerinden farklı idi: Ne zaman tedavülden kaldırılacakları yazılı ve karşılıkları vardı. Bu kaimelerin geçerliği cumhuriyet dönemine kadar sürdü.

◆ **Kaimelik** i. *Esk.* Kaime adı verilen kâğıt para cüzdanı. || 33×40 santim boyutunda kâğıt. (M)

KAİMMAKAM bls. i. (ar. *ḳāʾim*, duran ve *maḳām*, yer'den *ḳāʾim-maḳam*). *Esk.* Birinin yerine vekil olarak geçen kimse. || İlçe yönetim görevlisi. Bk. KAYMAKAM. || *Vali kaimmakamı*, vali vekili.

— Ask. *Esk.* Yarbay.

— Huk. *Esk. Kaimmakamı mütevelli*, vekil olarak mütevelli makamıyle ilgili işleri yapmak üzere hâkim tarafından tayin edilen kimse.

— Teşk. tar. *Kaimmakamı Asitânei Saadet* (veya *Kaimmakamı Rikâbı Hümâyun*), Osmanlılarda sadrazam sefere çıktığı veya başka bir sebeple devlet merkezinden ayrıldığı zaman, dönünceye kadar işlerini idare eden vekile verilen ad. (*Kaimmakam paşa* da denir.) [Bu görevi genellikle ikinci vezir alır ve gereğinde sadrazam gibi Kubbealtı divanı ile Paşakapısı divanına başkanlık ederdi.] || *Kaimmakam divanı*, sadrazamın vekili Kaimmakamı Asitâne-i Saadet tarafından idare edilen divan. (M)

KA'İMÜZZEMAN (ar. *ḳāʾim* ve *zamān*'dan *ḳāʾim-üz-zemān*, zamanın hâkimi). Şiî deyimi; kelâmcılara göre «Allah'ın dünyadaki temsilcisi» ve «peygamberin vekili» gibi iki mânâya gelirdi.

— ANSİKL. Eski şiîlerde imama «hucca» ve halifenin eş manası olarak «ka'im» veya «zamanın ka'imi» denilirdi. Sonra bu ad kıyamete yakın bir zamanda ortaya çıkarak yeryüzüne hâkim olacak olan Mehdi'ye verildi. Bunun için İmamîler Oniki imamı, İsmailîler de imamlarını *ka'imüzzeman* olarak kabul ederler. (M)

KÂİN i. (ar. *kevn*'den *kāʾin*). *Esk.* Bir yerde bulunan, olan, var olan, mevcut. || *Kâin olmak*, var olmak, bulunmak.

— Din. *Esk. Kâin-i mutlak*, «her zaman var olan» anlamında Tanrı'nın sıfatlarından. (M)

KAİN, Belçika'da (Hainaut, Tournai idare çevresi) komün, Escaut kıyısında, Tournai'nin kuzeyinde; 4 650 nüf. XVIII. yy.dan kalma kilise. Damıtma yeri. (L)

KÂİNAT i. (ar. *kevn*'dan *kāʾinât*). Yaratılmış olan şeylerin tümü: *Her rûh açılıp da kâinata, / Keyfinle semada bulsa mesken* (Yahya Kemal). *Bir an, bir an ki kâinat kadar büyük, / Bir an ki Alah bile henüz şimdi var olur* (F. H. Dağlarca). [Bk. EVREN.] || *Teşm. yol.* Herkes: *Bunu kâinat duydu, senin haberin yok.*

— *Esk. Kâinat-ı nâime* uyuyan evren. || *Kâinat-efrûz*, evreni süsleyen. || *Fahr-i kâinat* (*seyid-i kâinat* veya *zübde-i kâinat*), «âlemin övüncü, efendisi, özü» anlamında Hz. Muhammed'in sıfatlarındandır. (M)

KAİNEUS. Yun. mit. Lapithes'lerin kralı Elatos'un oğlu. Önce *Kainis* adlı bir kızdı. Poseidon'dan kendisini yenilmez bir erkek haline sokmasını istedi. Böylece Kentauros'lara karşı yapılan savaşa erkek olarak katıldı. Kentauros'lar Kaineus'u ağaç gövdelerinden bir yığının altına gömerek ondan kurtuldular. (L)

KAİNİT i. (Belçika'da *Kain* komününün adından fr. *kaïnite*) .Miner. Hidratlı tabiî magnezyum ve potasyum klorosülfat KCl, $MgSO_4$, $3H_2O$. (L)

KAİNJİ, Nijerya'da yer, Nijer ırmağı kıyısında. Burada inşa edilmekte olan barajdan sulamada ve elektrik üretiminde yararlanılacaktır. (L)

KAİNOSİT i. (fr. *kaïnosite*). Miner. Hidratlı tabiî itriyum, erbiyum, seryum ve kalsiyum silikat. (*Eşanl.* SENOZİT.) [L]

KAİNUU, Finlandiya'da tarihî bölge, Botten körfezinin kuzeydoğusunda; merkezi, *Kajaani*. Kainuu'ya ilk yerleşenler (İsveçliler ve Norveçliler bunlara *Kven'ler* adını verir) Laponya ile Kuzey Norbotten'in ilk kolonlarıdır. (L)

KAİNZ (Josef), avusturyalı tiyatro oyuncusu (Mosonmagyarovar, Macaristan 1858-Viyana 1910). Berlin'de Deutsches theater'de, sonra da Viyana'da Burgtheater'de hem klasik (Shakespeare, Goethe, Schiller), hem de modern (İbsen, Sudermann, Hauptmann) repertuvarın kahramanlarını oynayarak çok büyük başarı kazandı. Özellikle Hamlet yorumu ünlüdür. (L)

KAİRA, Hindistan'da (Gucerat eyaleti) şehir; Ahmedâbâd'ın 31 km güney doğusunda. Kaira idare bölgesinin merkezi. M.Ö. 1400'de kurulduğu sanılmaktadır. M.S. V. yy.da gelişmiş bir ticaret merkezi haline geldi. —*Kaira idare bölgesi*, 6 788 km, 1 977 540 nüf. Pirinç, pamuk, akdarı ve baklagiller; pamuklu dokuma ve cam eşya sanayii. (M)

KAİROS. Yun. mit. Çok zaman omuzları ve topukları kanatlı bir ephebos biçiminde temsil edilen «fırsat» alegorisi. (L)

KAİSER (Friedrich Wilhelm Erich), alman jeoloğu (Essen 1871- Münih 1934). Giesen ve Münih üniversitelerinde profesör. Rheinland ve Güneybatı Afrika'yı mineralojik, taşbilim ve jeoloji açısından inceledi. Başlıca eseri: *Güneybatı Afrika'da Elmas Çölü* (1926). Ayrıca *Zeitschrift für Krystallographie und Mineralogie* ve *Neues Jahrbuch und Zentralblatt für Mineralogie, Geologie und Plaäontologie* adlı önemli iki derginin yazı kurulunda çalıştı. (L)

Henry J. KAISER

KAİSER (Georg), alman dram yazarı (Magdeburg 1878 - Ascona, İsviçre 1945). Doğduğu şehrin kolejinde bir süre öğrenim gördükten sonra ticarete atıldı ve bu yüzden yıllarca Güney Amerika'da yaşadı. Hastalanarak Magdeburg'a dönmek zorunda kalınca edebiyata yöneldi ve dramlar, daha doğrusu kendisinin «düşünce oyunları» (*denkspiele*) olarak adlandırdığı çeşitli piyesler yazdı. Kaiser'in anlatımcılıktan türeyen tiyatrosu insanî meselelerin tartışıldığı bir tiyatrodur; zenginlik, güç ve hattâ modern hayatta ortaya çıkan makineleşme bile insanı mutlu edememektedir. 1933'te nasyonal sosyalizm eserlerini yasaklayınca, Kaiser önce Hollanda'ya, sonra İsviçre'ye kaçtı. İlk eseri *Die jüdische Witwe* (Musevî Dul Kadın) 1911'de oynandı. Ama Kaiser ancak 1914'te *Die Bürger von Calais* (Calais Burjuvaları) ile ün kazanabildi. Bundan sonra kırk kadar piyes yazdı; bu piyeslerden on üçü 1914 - 1916 dönemiyle ilgilidir. Eserleri: *Europa* (Avrupa) [1915]; *Von Morgens bis Mitternachts* (Sabahtan Geceyarısına Kadar) [1916] ve üçlü bir dizi: *Die Koralle* (Mercan) [1917]; *Gas I* (Gaz I) [1918] ve *Gas II* (Gaz II) [1920]; *Der Brand im Opernhaus* (Operada Yangın) [1919]; *Die Flucht nach Venedig* (Venedik'e Kaçış) [1923]. Son eserleri 1948'de yayımlanan *Zweimal Amphitryon* (İki Kere Amphitryon) *Pygmalion* ve *Bellerophon*'dur. (L)

KAİSER (Henry John), amerikan sanayicisi (Sprout Brook, New York 1882 - Honolulu 1961). 1921'de Kaliforniya eyaleti otorut programının gerçekleştirilmesini ona verdi. Küba hükûmeti için, beş yılda 500 km yol ve 200 köprü yapmayı üstüne aldı. 1930'dan 1938'e kadar dev barajlar (Boulder Dam, Bonneville ve Grand Coulee) yaptı. 1939'da Birleşik devletlerin en büyük iş adamı durumuna gelen Henry J. Kaiser, birkaç ay içinde çimento istihsalinde dünyanın başta gelen firması Permanent Cement corporation'ı kurdu.

Prefabrikasyonun öncüsü olan Kaiser 1940'tan sonra bu usulü gemi yapımına da uyguladı. Müttefiklerin Avrupa çıkarmasına imkân verecek olan gelmiş geçmiş en güçlü filonun üçte birini iki yıl içinde, tek başına tamamladı. Aynı süre içinde (1942) ilk prefabrike uçak gemilerini gerçekleştirdi, milyarder Howard Hugues ile birlikte 160 tonluk deniz yük uçakları yapmayı tasarladı. Savaşın sonunda güçlü üretim araçlarını hızla barış dönemi inşaatına ayarlayan Henry J. Kaiser, Joseph Frazer ile Kaiser Frazer corporation şirketini kurarak faaliyetini prefabrike ev ve otomobil yapmağa yöneltti. (L)

KAİSER (Jakob), alman siyaset adamı (Hammelburg, Bavyera 1888-Berlin 1961), Ciltçilik yapan babasının yanında çalıştı, sonra hıristiyan sendika hareketine katıl-

Foto. Keystone (LAROUSSE)

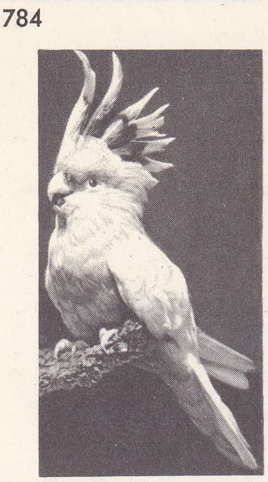
kakadu

kakao ağacı ve meyvesi

kakao meyvesi (Hint bademi) kesiti

«kakemono tutan genç kadın» Hokusai'nin eseri

dı. 1933'te teşkilâtın mahallî liderlerinden biri oldu. Nazi rejimine karşı girişilen yeraltı hareketlerine de katıldı, yedi ay süreyle tutuklu kaldı (1938), 1944 temmuzunda Adolf Hitler'e yapılan suikaste karıştı, fakat İkinci Dünya savaşının sonuna kadar tutuklanmadan kalmayı başardı. Savaştan sonra sovyet işgal bölgesinde Hıristiyan Demokrat birliğini kuranlara katıldı. Bir süre sonra sovyet yöneticileriyle anlaşmazlığa düştü. 1949'da Federal Alman cumhuriyeti kurulunca Essen'den milletvekili seçildi, Konrad Adenauer'in kabinesinde bakan oldu. Kaiser'in aşırı milliyetçiliği zaman zaman daha «avrupalı» tutumuyle çelişiyordu. Kaiser Almanya'nın Saarland'a kayıtsız şartsız sahip olmasını, Polonya'ya ve S.S.C.B.'ye bırakılan toprakların geri alınmasını, dış siyasette Almanya'nın birleştirilmesi meselesine öncelik tanınmasını istiyordu. Başbakanla aralarındaki çatışmalara rağmen 1957'ye kadar hükûmette kaldı. 1957'de sağlık sebebiyle görevinden ayrıldı. (M)

Kaiserchronik (*İmparatorlar Kroniği*), Ortaçağda yazılmış manzum alman kroniği; Jül Sezar'dan Konrad III'e kadar uzanan dünya tarihini anlatır, Friedrich II'ye ve Rodolf von Habsburg'a kadar geçen süre de daha sonra eklenmiştir. (L)

KAİSERLİCHEN [kayzerlihın] i. (alm. k). Devrim sırasında alman imparatorluğu askeri. || Fransız göçmeni. (L)

KAİSERSLAUTERN, Almanya'da (Batı Almanya, Rheinland Pfalz) şehir, Hardt'ın batı kenarında; 87 700 nüf. Dikiş makineleri. Makine yapımı. Bisiklet ve motosiklet yapımı. Dokumacılık (pamuk). Kâğıt fabrikaları. Deri işçiliği. Tütün imalâthaneleri. Şehrin yakınında, Avrupa'nın en büyük taş köprülerinden biri olan 263 m uzunlukta ve 32 m yükseklikte otomobil yolu köprüsü. Şehir İkinci Dünya savaşında çok zarar gördü.

● *Tarih.* Kızılsakal Friedrich'in bir şato yaptırdığı (1152) şehir, XIII. yy.dan 1357'ye kadar imparatorluk şehri oldu; o tarihte Pfalz'a katıldı. İspanyollar (1621), İsveçliler (1631), İspanyollar (1635), Fransızlar (1688) tarafından alındı. Hoche, Braunschweig'a burada saldırdı, ama püskürtemeyince çevirmek için Vosges dağlarından geçmek zorunda kaldı (29-30 kasım 1793). Şehir Fransızlara geçince (1797-1814) Mont-Tonnerre idare bölgesinin bir bölümü oldu. (L)

KAİSERSTUHL, Almanya'da tepeler kütlesi, Breisgau'da (Baden bölgesi), Orta Ren çöküntü ovasının merkezinde. Karışık yapıda, aşınmanın büyük ölçüde parçaladığı bazaltlar, breşler, tüfler kapsayan bir neojen dönem yanardağıdır. Güneşe ve rüzgâra açık yamaçlarındaki zengin bağlar yoğun nüfusun geçimini sağlar. Köylerin ulaşımı, kütlenin çevresini dolaşan bir demiryolu ile sağlanır. (L)

KAİSER-WİKHELMS-LAND. Bk. YENİ GİNE.

KAİTHİ i. Bihari, gucerat ve hindu dillerini yazmak için kullanılan yazılardan biri. (L)

KAİZL (Joseph), çek devlet adamı (Volyne 1854 - Myskovice, Bohemya 1901). Prag üniversitesinde profesör (1883), Avusturya (1885), sonra da Bohemya (1895) meclislerinde milletvekili ve Genç-Çekler partisinin kurucularından biri oldu. Thun kabinesinde maliye bakanı (1898-1899) iken, Avusturya-Macaristan uzlaşmasını yenileme müzakerelerine katıldı. (L)

KAJ sıf. (fars. *kāj*). *Esk.* Şaşı, eğri (bakış). [M]

KAJAANİ, Finlandiya'da (Oulu ili) şehir, aynı adlı ırmak kıyısında, Oulujarvi gölü yakınında; 13 600 nüf. Kâğıt hamuru ve selüloz fabrikaları. Bıçkıhaneler. Kâğıt fabrikaları. Un fabrikaları. Yakınında, Otanmaki demir madenleri. (L)

KAJANUS (Robert), finli orkestra şefi ve besteci (Helsinki 1856 - ay.y. 1933). Helsinki konservatuvarında, sonra Leipzig ve Paris'te okudu. 1882'de Helsinki'ye döndü ve bir orkestrayı çalıştırmağa başladı. 1886'da bu orkestra Helsinki Filarmoni orkestrası oldu, yöneticiliğine Kajanus getirildi. 1897 - 1926 Arasında Helsinki üniversitesinde müzik bölümü yöneticisi oldu. Jean Sibelius'un değerini anladı ve onun eserlerinin Avrupa'da tutulmasını sağladı. 1900'de Paris fuarında fin müziğini tanıtan bir konseri yönetti. Romantik bir üslûpla bestelenmiş olan ve konularını millî folklardan alan eserleri arasında *Kullervo* ve *Aino* adlı iki senfonik şiiri. İki rapsodisi, *Sommarminnen* adlı süiti, şarkıları ve piyano için müzik ve koro parçaları sayılabilir. (M)

KAJKAVCA i. (sırp-hırvat dilinde *kajkavştina*). Leng. Hırvatistan'ın önemli bir bölümünde ve özellikle Zagrep bölgesinde konuşulan yugoslavca ağzı; bu ağız, ancak bölgesel olarak edebiyat eserleri verebilmiştir. (Özellikle şiir alanında değerli bir kajkavca edebiyatı vardır. Kajkavca, Ekavca ile aynı ağızdır. Kajkavca ve Ekavca Slovenya'nın sınır alanlarına köklü olarak yerleşmiştir.) [L]

KAJUELİT i. (fr. *cajuélite*). Miner. İspanya'da Cajuelo (Yeni Castilla) dolaylarında bulunan rütil çeşidi. (L)

KAK i. (esk. türk. k.). *Halk dili.* Su birikintisi, suların biriktiği çukur yer. (M)

KAK i. (esk. türk. k.). Kurutulmuş meyve, meyve pestili: *Kayısı kakı. Erik kakı.* || Kurutulmuş nesne. || *Mec.* İnce ve zayıf kimse. (M)

KÂK i. (ar. *kāk*). *Esk.* Mutf. Arap çöreği de denilen bir çeşit kek. || *Kâk lokması,* saray mutfağında hazırlanan gözleme (bugün *kek* denir.) [M]

KAKA sıf. Çocuk dilinde, kötü ve çirkin (şey). || *Kaka bebek,* yaramaz, söz dinlemeyen çocuk için kullanılır.

◆ İ. Pislik: *Çocuk kakası.* (M)

KAKAA i. (ar. *ḳaʿḳaʿa*) *Esk.* Kılıç, süngü gibi silâhların veya başka madenî eşyaların birbirine çarpmasıyle çıkan ses: *Darb-i şeşperle çıkan ka'kaa miğferlerden* (Tevfik Fikret). [M]

KA'KA bin AMR bin MELİK ET - TE - Hz. Muhammed'in ölümünden sonra Secah bint el-Haris'in tarafını tuttu. Müslüman oldu; Halid bin Velid'in muavini sıfatıyle savaşlara katıldı. El-Hira'nın alınmasından sonra İranlılar ile El-Enbar'da yapılan savaşta kumandan olarak bulundu; Şam'ı ele geçirdi. Yermuk, El-Kadisiye ve El-Medain savaşlarına katıldı. Celula savaşında öncü kuvvetlerin kumandanıydı. Hulvan'da askerî bir garnizon kurdu; Nihavend'in alınmasında yardımcı oldu (642). Şair olarak da ün kazanan Ka'ka, birçok şiirinde savaşlardaki başarılarını anlatır. (M)

KAKAÇ i. (*kakmak*'tan *kak-aç*). Kakma işinde kullanılan âlet. Gaga. (M)

KAKAÇ i. (*kak*'tan *kak-aç*). *Halk dili.* Manda etinden yapılmış pastırma, kuru et. || Tuzlanarak kurutulmuş yiyecek. (M)

KAKADU i. (kuşun sesi taklit edilerek yapılmış malezya dilinden k.). Zool. Büyük boyda çeşitli papağanlara verilen ad. (Kakadular, türüne göre değişik renkte olur; kimisi sarı ve pembe karışımı beyaz, kimisi gri ve kırmızı, kimisi siyahtır. Hepsinde gaga kocaman, kuyruk kısadır. Başlarında dik bir tepelik bulunur; bazılarında bu pek büyüktür. Filipinlerden Avustralya'ya kadar pek çok türü yaşar. Yumuşak huylu olduğundan kafeste beslenebilir. Papağangillerden.) [L]

KAK AHMED EFENDİ, kadirî şeyhi (öl. İstanbul 1897). Başlıca eserleri: *Feth-ül-Cevad fi Beyanı Fezail-il-Cihad* (Cihadın Faziletlerinin İyi Sözlerle Ortaya Konulması); *Manzume fi İlm-il-Meani* (Meani İlmi Üstüne Manzume); *Risalet-ül-Kalb* (Kalb Risalesi); *Edeb-üd-Dünya fi't-Tasavvuf ve'l-Ahlâk* (Ahlâk ve Tasavvuf Hakkında Dünya Edebi). [M]

KAKALAMAK geçz. f. (*kaka*'dan *kaka-lamak*). *Teşm. yol.* [Çocuk için] Bir şeyi kirletmek. (M)

KAKALAMAK geçl. f. (*kakmak*'tan *kakala-mak*). Devamlı çekiştirmek, kakıp durmak. || *İtelemek kakalamak,* itip kakmak, devamlı çekiştirmek. (M)

KAKA'LAR, Ekvator Afrikası'nın yarı bantu halkı. Sayıları on binleri bulan Kaka'lar Kamerun'da Dume'nin ve Kadei'nin ağaçlık ovalarında yaşarlar. (L)

KAKANOZ i. (fars. *kaknus*'tan) [?]. *Argo.* Yaşlı ve çok zayıf kimse: *Bu kakanozun gençlerin arasında ne işi var?* || Çirkin (kimse). [M]

KAKANY veya **KAKANJ,** Yugoslavya'da (Bosna) şehir, Bosna vâdisinde; 13 900 nüf. Bir linyit havzasının merkezi. Termik santral. (L)

KAKAO i. (aztek dilinden alınma isp. k.). Sterculiaceae familyasından Amerika asıllı tarım bitkisi. || Aynı bitkinin tohumu. || Bu tohumun öğütülmesiyle elde edilen ve suda eriyebilen toz. || *Kakao yağı,* kakao tanelerini suda kaynatarak elde edilen tereyağı kıvamında yağlı madde.

— ANSİKL. *Kakao*'nun anayurdu Amerika'dır (bir kısım bilginlere göre Meksika, diğer bir kısmına göre Orta Amerika veya Antiller); adı antil yerlilerinden gelir. İlmî adı *Theobroma cacao*'dur (theobroma, «tanrıların besini» anlamındadır). Tohumları çikolata yapmakta kullanılır. Kakao 4-10 m boyunda bir ağaçtır; dalları salmaşık dizili basit yapraklarla kaplıdır. Düzgün ve çok küçük olan çiçekleri her mevsimde açar; meyvesi hıyar biçiminde, yer yer kırmızılı sarı renkte ve etlidir; yumuşak etinde 25-40 tane tohum bulunur.

Kakaonun niteliklerini ilk öğrenenler İspanyollarla Portekizlilerdir; ama bunu sır olarak uzun süre başkalarından sakladılar.

Kakao çok sıcak, nemli, gölgeli, özellikle potasça zengin derin, hafif ve verimli toprak isteyen nazik bir ağaçtır; rüzgârdan hiç hoşlanmaz. Kakao tercihen bir dere kenarına dikilmelidir; yeri seçildikten sonra rüzgâra ve güneşe karşı limon ve muz ağaçlarından v.b. bir çitle korunmalıdır, doğrudan doğruya yerine ekilen veya fidanlıkta biraz büyüdükten sonra yerine göçürülen kakaolar beşli olarak, yani dört tanesi bir dörtgenin köşelerine, biri de ortaya gelecek şekilde dikilir; ağaçlar iki-üç yıl sonra çiçek açar, dört veya beş yıl sonra meyve vermeğe başlar. İyi bakılmış yetişkin bir ağaç yılda yirmi ilâ altmış kadar meyve (1-3 kg tohum) verir.

Kakao ağacından sürekli olarak ürün alınır; yabanî kakaonun meyvesi olgunlaştığı zaman, yani ancak aralık ayında toplanır. Piyasaya sürülen kakaonun birçok çeşidi vardır: bunlar çıktığı ülkeye göre adlandırılır: carcas kakaosu, meksika, küba, guyana ve antiller kakaosu gibi.

Yıllık üretim bütün dünyada 1,2-1,6 milyon ton arasında değişir. Kakao üreten başlıca ülkeler: Gana (dünya üretiminin üçte biri), Nijerya (yüzde 15-20), Brezilya (yüzde 12), Fildişi Kıyısı (yüzde 10) ve Kamerun'dur. Ayrıca Ekvador, İspanyol Ginesi, Dominik ve Kosta Rika'da bir miktar kakao üretilir. Kakao taneleri avrupa limanlarına kabuklu olarak gelir. Taneler boy boy ayrıldıktan sonra, kokusu daha iyi çıksın diye kavrulur. Daha sonra kabuğu çıkarılıp öğütülerek toz haline getirilir.

Kakao tanelerinde yüzde 50-60 kadar yağlı madde bulunur (kakao yağı). Toz kakao, yağı alınmış tanelerden yapılır. Ticarî değeri olan kakao yağı, bu yağ çıkarma işlemiyle elde edilir. Normal sıcaklıkta katı olan bu yağ 32° - 35°C'de erir; bu özelliğinden dolayı kozmetik sanayiinde ve fil (ilâç) yapımında çok kullanılır. Buna karşılık, çikolata yapımında ise, iyi kalıplansın diye yağı alınmamış kakao tozu kullanılır. Kakaonun etkin maddesi, kuvvetli bir sidik söktürücü olan teobromin'dir; teobromin ayrıca çok küçük çocuklar üstünde uyarıcı bir etki yapar, hattâ bazen alerjik rahatsızlıklara sebep olur. (L)

KAKAPO i. Zool. Yeşilimsi esmer, büyük papağan; Yeni Zelanda'nın dağlık bölgelerinde yaşar.

— ANSİKL. *Kakapo*'nun (*Stringops habroptilus*) yüzündeki tüyler baykuştaki gibi dizilidir; bu yüzden baykuş papağanı da denir. Kanatları uçmağa elverişli olmadığı için kakapo gündüzleri yuvasında saklanır, geceleri ortaya çıkar. (L)

Foto. LAROUSSE

KAKATUA i. Batı Afrika kıyılarına uğrayan ticaret gemilerindeki malları boşaltan *kruman*'ların şeflerine verilen ad. (L)

KAKAVAN sıf. *Argo.* Kendini beğenmiş budala, huysuz, sevimsiz kimse: *—Vay kakavan karı vay! ... —Kakavan karı mı, al sana kakavan bir şemsiye! ... Çat* (Ahmed Rasim).

◆ **Kakavanlık** i. Kakavan olma hali. Kakavana yaraşır davranış. (M)

KAKÇİKEL. Leng. Bk. KİÇE.

KAKEMONO i. («asılı şey» anlamında japonca k.). Resim bezi, ipekli kumaş veya kâğıt üzerine yapılıp kalın bir kâğıda yapıştırılan japon resmi. (Düşey doğrultuda asılır. Gerektiğinde iki ucu fildişi, mercan veya boynuzla süslü bir çubuğa sarılabilir.) [L]

KAKIÇ i. (*kakmak*'tan *kak-ı-ç*) Olta ile avlanan balıkları sandala almak için kullanılan balıkçı kancası. (L)

KAKILMAK edilg. f. (*kakmak*'tan *kak-ı-l-mak*). İtilerek sokulmak. ‖ Vurulmak, içe itilmek.

— DEY. *Kakılıp kalmak,* bir yerde uzun zaman beklemek. (M)

KAKIM i. Bk. KAKUM.

KAKIMAK geçl. f. (esk. türk k.). *Esk.* Azarlamak, paylamak. (M)

KAKINÇ i. (esk. türk. *kakımak*'tan *kakı-n-ç*). *Halk dili.* Hiddet, öfke, başa kakma.

— DEY. *Başına kakınç etmek,* bir şeyi devamlı olarak birinin başına kakmak, serzenişte bulunmak. (M)

KAKINÇ (Tarık Dursun), **[*Tarık Dursun K.* denir]**, türk hikâye ve roman yazarı (İzmir 1931). Ortaokuldan sonra hayata atılarak türlü işlerde çalıştı. Sonunda gazetecilikte karar kıldı. Edebiyata şiirle başladı (1949). Konularını kendi gençlik serüvenlerinden alan hikâyeler yazdı, bu hikâyelerinde yeni anlatım biçimleri denedi (1951). Bir ara sinema ile de ilgilendi. Hikâyeciliğin yanı sıra roman üstünde de çalıştı. Hikâye ve romanlarında argoya da yer veren yalın bir dil kullandı. Türk Dil kurumu (1961) ve Sait Faik (1967) Hikâye armağanlarını kazandı. Eserleri: hikâyeler: *Hasangiller* (1955); *Vezir Düştü* (1957); *Güzel Avrat Otu* (1961); *Sevmek Diye Birşey* (1965); *Yabanın Adamları* (1966); *Otuz Altı Kısım Tekmili Birden* (1970); romanlar: *Rıza Bey Aile-evi* (1957); *İnsan Kurdu* (1959); *Sabah Olmasın* (1967); *Denizin Kanı* (1968); *Kopuk Takımı* (1970). [M]

KAKIRCA i. *Halk dili.* Zool. Kemirgenlerden, daha çok fındık ağaçları üzerinde yaşayan, büyük bir cins dağ sıçanı. *Muscardinus avelianarius*). *Eşanl.* FINDIKFARESİ. (M)

KAKIRDAK i. ve sıf. (*kakırdamak*'tan *kakırda-k*). Kuyruk eritilip yağı alındıktan sonra geri kalan kavrulmuş madde. (Bk. KIKIRDAK.) ‖ Kakır kakır eden kuru ve gevrek şey. (M)

KAKIRDAMAK geçl. f. (onomatope *kakır*'dan *kakır-da-mak*). Kakır kakır diye ses çıkarmak. ‖ Kurumak. ‖ *Argo.* Ölmek. (M)

KAKIRTI i. (onomatope *kakır*'dan *kakır-tı*). Kuru şeylerin birbirine sürtünmesi veya tahta şeylerin kırılmasından çıkan ses. (M)

KAKIŞMAK ortaklş. f. (esk. türk. k.). Şakalaşırken karşılıklı vuruşmak, itişmek. ‖ Kavga etmek.

— DEY. *İtişip kakışmak.* Bk. İTİŞMEK.

◆ **Kakıştırmak** geçz. f. Devamlı olarak hafifçe kakmak. (M)

Kaki-campbell ırkı, evcil ördek ırkı. (İngiliz kuşçusu bayan Campbell, kızıl sarı hint ördeği ile yaban ördeğini çaprazlamak suretiyle bu ırkı elde etti. Kaki - campbell baştan başa hakî renkte, orta boylu bir ördektir. Yumurta ördeği olarak ünlüdür: dişi ördek yılda ortalama 200'den fazla hattâ çoğu zaman 300'e yakın yumurta verir.) [L]

KAKİNADA, Hindistan'da (Andhra Pradeş) şehir, Godavari halicinin kuzey dalı kıyısında; 122 900 nüf. Eskiden çok işlek olan limanı kumla dolmaktadır. (L)

KAKKERLAK i. (hollandaca k.). Gemilerde ve zahire mağazalarında yaşayan hamamböceği çeşidi.

— ANSİKL. *Kakkerlak* adı özellikle tropik bölgelerde yaşayan hamamböcekleri için kullanılır. Bazı türlerine gemilerde ve limanlardaki ambarlarda çok rastlanır. Bu yüzden dünyanın her tarafına yayılır. (L)

KAKMA i. (*kakmak*'tan *kak-ma*). Süs. santl. Taşın, tahtanın veya madenin bazı parçalarını oyarak, buraya daha kıymetli bir başka madenden veya maddeden parçalar kesip gömmek yoluyle yapılan süsleme işleri. (Bk. KAKMACILIK.) ‖ *Kakma işlemek,* bir sathı istenilen şekillerde oyarak açılan yuvalara diğer maddeden ayrı biçimde kesilmiş parçaları koyarak yerleştirmek. ‖ *Kakma kalemi,* kakma işleri yapmağa mahsus ucu keskin çelik kalem. ‖ *Tel kakma,* pirinç ve gümüş üstüne açılan yuvalara altın veya gümüş tel ve çubuklar kakarak gömme yoluyle yapılan süsleme işlerine verilen ad. (*Şam kakması* da denir.) [M]

KAKMACI i. (*kakma*'dan *kakma-cı*). Kakma işleri yapan kimse. (M)

KAKMACILIK i. (*kakmacı*'dan *kakmacı-lık*). Kakmacının yaptığı iş.

— Marang. Masif veya kaplamalı yüzeylere renkli kaplama, sedef, fildişi, metal v.b. gömerek yapılan süsleme sanatı.

— ANSİKL. Marang. *Kakmacılık* tarihin çok eski devirlerinde de vardı. Kullanılan mobilyalara basit süslemeler yapılmış ve tekâmül ederek zamanımıza kadar gelmiştir. Ağaçtan hazırlanan işleri süslemek için çeşitli madenlerle, sedef, fildişi, bağa (kaplumbağa kabuğu), renkli ağaçlar ve kemik gibi malzemelerden istifade edilir. İnce ve renkli bir şekil, bir ağaç üzerine oyulan yuvasına oturtularak yapıştırılmakta, yüzey düzeltilerek temizlendikten sonra cilâlanmaktadır. Bu işleme kakmacılık denir.

Mobilya yüzeylerinin renkli şekillerle süslenmesi M. Ö. 3000 yılında Mısırlılar tarafından yapıldı. Kakmacılığın ilk örnekleri, renkli deniz kabukları, taşlar ve kemikler ağaca oyularak meydana getirildi. Yunanistan'da M.Ö. VI. ve V. yy.larda çok ince gravürlerle süslenmiş plaketler hazırlanarak mobilyaların üzerine tutkallanmıştı. Bugün anlaşıldığı biçimde kakmacılığın yapılışı, M.Ö. 2000-800 yıllarına rastlar. M. Ö. 1350 yılında ölen Tutankamon'un mezarındaki sıralar, sandalyeler ve karyolaların üzerinde, fildişi, kehribar, altın gibi malzemeler kakma olarak kullanılmıştır.

Kakmacılık hakkında yazılı ilk belge M.S. 79 yılında ölen romalı tarihçi Plinius'a aittir. Bunda kakmacılığın nasıl yapıldığı açıklanmaktadır.

Eski ve Ortaçağlarda kakma işleri üç köşe veya dört köşe parçalar halinde yapılırdı. Kakmacılıkta 1550 yılına kadar kesici âlet olarak yalnız bıçak ve delik kalemi kullanılmıştır.

Rönesans devrinin ünlü sanatçıları kıl testeresi ile değil kunduracı bıçağı ile çalışmışlardır. Bu devirlerde İtalya'da kakmacılık sanatının oldukça ileri durumda olduğu ve sadece Floransa'da 8 tane kakma ve oyma atelyesi bulunduğu ele geçen belgelerden anlaşılmaktadır. Eski sanatkârlar yapacakları süslemeleri kendileri çizerler, bazen de ünlü ressamların eserlerinden yararlanırlardı.

Bıçakla yapılan kakma işlerinde fon (zemin) olacak ağaç bıçakla oyulur ve inceltilerek şekillendirilmiş ağaç veya renkli şekiller bu yuvalara tutkallanırdı. 1462 Yılına kadar yapılan işlerde tabiî renkli ağaçlar kullanıldı. Daha sonra küçük ağaç parçalarını kaynar yağda boyayarak, ilk kez boyanmış ağaç ile kakmacılık yapıldı. Yine bu sırlarda kaplamaları kızdırılmış kuma sokarak kısmen yakmak suretiyle gölge verme tekniği bulundu.

1560 Yılında saat zembereğinden eğe ile hazırlanan ince kıl testereler kulanıldı ve bu yenilik geniş imkânlar yarattı. Kıl testere ile çok ince kıvrımlar kesilebildi, değişik renkte kaplamaları üst üste koyarak bir defada kesmek mümkün oldu. Aynı tarihlerde Anadolu, İran ve Arabistan'da çizgi süslemeleri ile üslûplaştırılmış çiçek ve yapraklardan yararlanıldı. İslâmiyetin resim yapmayı yasak etmesi, sanatkârı çizgi, yazı ve tabiî motifleri işlemeğe götürmüştür. Boyanmış ağaçların kullanılması 1570 yılına kadar sürdü. Renk bakımından zengin olan sıcak iklim ağaçları, bu tarihten sonra Avrupa'da tanınmağa ve kakmacılıkta kullanılmağa başlandı.

Mikhail KAKOYANNİS «Elektra»dan bir sahne

Rönesansın güzel sanatlar üzerindeki etkisi kakmacılıkta da kendini gösterdi. 1600-1750 Yılları arasında Avrupa'nın en iyi kakmacıları Fransa'da yetişti, Paris'te, Louvre, Versailles sarayları için yapılan mobilyalar bu sanatla da süslenmişti. Fransızlar marketri dedikleri bu sanata birçok yenilik getirmişti. Çiçek motiflerini işleyen Fransızlar türk halı ve çinilerinden faydalandılar. Kakma kompozisyonlarının daha çok sade işlerde kullanması, bugünün anlayışına da uygundur. Eskiden çok süslü ve teferruatlı işler kakma için tercih edilirdi.

1795 Yılında David Rontgen adlı sanatkâr kraliçe Marie Antoinette'in sarayına yaptığı şahane mobilyalarda kakmacılığın altın devrini yaşatmıştır.

kakma işi süsleme (XVII. yy.) japon sanatı Guimet müzesi, Fransa

XX. yy.ın başlarında bütün güzel sanatları etkisi altında bulunduran izlenimcilik akımı, mobilya ve kakmacılıkta da kendini göstermiştir. Güzelliği, parçalanmamış, sade düzgün ve büyük yüzeylerle sağlamağa dayanan nazariye 30 yıl kadar etkisini sürdürdü ve bu dönemde mobilyalarda hiç kakma kullanılmadı. 25-30 Yıldan beri özellikle Almanya'da kakmacılık yeniden değer kazandı, önceleri sade ve basit örneklerle işe başlandı, bugün ise sanatkârane çalışmalar yapılmakta ve güzel eserler verilmektedir.

Son yıllarda kesme tekniği bakımından da büyük ilerlemeler kaydedilmekte, dekupaj makinelerinde birkaç kat kaplama bir defada ve hassas bir şekilde kesilebilmektedir.

Sunî reçine plakası veya formika denilen plastik levhalar renk bakımından çok zengindir. Bu durum sunî reçine plakalarını kakmacılıkta kullanmayı özendirdi, yeni bir tarzın gelişmesini sağladı.

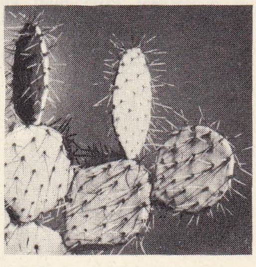

kaktüs

Türklerde kakmacılık Batıda olduğu gibi genellikle mobilya üzerine kakma işlemekten daha çok, ev eşyası üzerinde uygulandı. Bu uygulamanın çeşitli şekilleri vardı: tahta üzerine sedef, fildişi, bağa, abanoz, hindistancevizi v.b. maddeler kakarak yapılan eşya. Bunlardan özellikle sedef; tabureler, beşikler, çekmeceler, sedirler v.b. eşya üzerine ve çoğu zaman sedeflerin kenarına gümüş tel kakarak işlenir. Sedef kakmacılığı, kakmacılık sanatının en yaygın şeklidir (bk. SEDEF, SEDEFKÂRİ). Gümüş veya pirinç eşya üzerine kakma, altın veya gümüş tel ve çubuklarla yapılır. Kakma yapılacak satıh üzerinde istenen şekilde yuvalar açılır ve bu yuvalara tel veya çubuklar yerleştirilir. (Gümüş kutular, tabaklar, mangallar tepsiler, kılıç, kama, bıçak, tabanca, tüfek kabzaları, ağızlıklar, çubuklar v.b. eşya bu suretle süslenirdi.) Tahta üzerine yapılan kakmalar ya bir başka cins ve renk tahta ile veya ana tahtanın bünyesine ungun başka maddelerle yapılıyordu. Kakılacak tahta parçaları geometrik şekillerde kesilir, mimberlerde, kapılarda, rahle, kutu v.b. eşyada bu parçalar oyuklarına yerleştirilerek süslemeler yapılırdı. Kuyumculukta kakmacılık kıymetli taşları yine kıymetli madenler üzerine kakarak uygulanıyordu. Hünkâr koşumları, pabuçlar, değerli kutular, fincan zarfları, kitap kapakları, v.b. eşya bu yolla süslenirdi. Osmanlı mimarları,

Foto. LAROUSSE

kakum

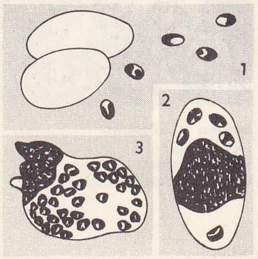

kalaazar mikrobu Layşmanya Donavani (Lesihmania)
1 — serbest layşmanya ve alyuvarlar; 2 — içinde az mikrop bulunan bir hücre; 3 — içinde çok mikrop bulunan bir hücre

özellikle Sinan ve öğrencileri Mehmed, Davud, Dalgıç Ahmed gibi ustalar süsleme sanatları içinde kakmacılığa önem veriyorlardı. Topkapı sarayı Hasbahçesinde kakmacılığı geliştiren önemli bir atelye vardı ve bu atelyede devrin seçkin öğrencileri yapı sanatının bir kolu olarak taş ve tahta üzerine kakmacılık metotlarını geliştirirlerdi.

● *Kakma işlerin hazırlanışı.* **1.** Kesme, kıl testeresiyle hazırlanan kakma işlerde iki türlü kesme tekniği vardır: a) dik kesme; b) eğik kesme;

a) *dik kesme,* çalışma sırasında kıl testeresiyle kaplama yüzeyi arasında 90°'lik bir açı bulunur. Üst üste bulunan iki parça böyle kesildikten sonra yan yana getirilince aralarında testere kalınlığı kadar bir aralık kalır. Hassas olmayan çalışmalarda bu teknik çok kullanılır. Çok sayıda renkli kaplamayı bir defada keserek alıştırmak ve aralarından gereksizleri çıkararak diğerlerini kullanmak, en kolay kakma hazırlama tekniğidir;

b) *eğik kesme,* kıl testeresi belirli bir açı altında eğik tutularak yapılır. Eğik kesme tekniğiyle de iki veya daha fazla sayıdaki kaplamayı bir defada yan yana alıştırmak mümkündür. Ancak bu teknikte çalışmak dik kesmede olduğu kadar kolay değildir. Çok sayıda alıştırma yapmak, sabırla çalışmak gerekir. Kesilmek üzere üst üste yapıştırılan kaplamaların sayısı arttıkça, kesme işlemi güçleşir. Bu yüzden kaplama sayısının 8'i geçmemesi gerekir.

Kakma yapmada uygulanacak yol şudur: önce aydınger kâğıdına motifin resmi çizilir, bu, kopya edilerek çoğaltılır, resim üzerine parçaların hangi kaplamadan yapılacaksa adları yazılır. Kesilecek kaplamaların kırılmaması için birer yüzlerine kola ile kâğıt yapıştırılır. En üstte motifin resmi olan kaplamalar bloku, kıl testeresi ile kesilir. Hazırlanan parçalar resim üzerindeki yerlerine yapıştırılarak motif hazırlanır. Hazırlanan motif bir bütün halinde yüz kaplama üzerine ve istenilen yere yapıştırılır. Kıl testeresi ile motifin kenarından kesilir. Motifin altında kalan yüz kaplama parçaları alınarak, boşluğa motif oturtulur. Yüz kaplama ile motif kaplamanın yüze gelecek tarafına kâğıt yapıştırılır ve iş yüzeyine pres edilir. Presten çıkan işi sistre ile temizleyerek zımparalamalıdır.

Kakmada boyalı kaplama kullanılmışsa zımpara yapmadan temizlemeli ve vernik yapmalıdır.

Bıçakla yapılan kakma işlerde zemin (fon) olarak kullanılacak kaplama yerine tutkallanmış olmalı, çakı ile kesme ve yuvayı boşaltma işlemi tutkal fazla kurumadan ve sertleşmeden yapılmalıdır. Rozet, harf ve sembol gibi küçük şekilleri bu usulle yerlerine gömmek uygun olur.

Aynı tekniği kullanarak masif ağaçlar üzerine de kakma yapılabilir. Yakarak gölge vermek, hafif gölgeler kaplamaları gerektiği kadar kızdırılmış kum içine sokup yakarak elde edilir. Kumun sıcaklığına dikkat etmelidir. Kaplama fazla yandığı takdirde dağılabilir. Gölgelemede bütünlüğü temin etmek için bu noktaya dikkat etmelidir. (LM)

KAKMAK geçl. f. (esk. türk. k.). Vurmak, itmek. || Vura vura dar bir yere sokmak. || Madenî eşya üzerine çizilmiş şekle uygun olarak maden levhalara sivri bir mil veya kalıpla vurarak kabartma yapmak. || Tahta v.b. şeyleri oyup içine gümüş, altın, sedef gibi maddeleri yerleştirerek süslemek.

— ÇEŞ. DEY. *Başa kakmak.* Bk. BAŞ. || *Kazık kakmak,* oturduğu yere bağlanmış gibi yerleşip kalmak, yerinden kıpırdamamak. || *(Dünyaya) Kazık kakmak.* Bk. KAZIK. (M)

KAKNEM sıf. (yun. *kakognomos,* kötü huylu'dan). *Argo.* Çirkin, huysuz ve hırçın (kadın). || Çok zayıf, kuru, sıska (kadın). [M]

KAKNUS i. (fars. *ḳaḳnus* veya *ḳaḳnūs*). Mit. Güzel sesli, çok iri, rüzgâr estikçe üç yüz altmış deliği olan gagasından sesler çıktığına inanılan masal kuşu: *Ateş-i aşkı için söndüreyim dilde / Per salıp cismini nâra kaknus* (Belig). [M]

KAKO—, yunanca *kakos,* kötü'den alınan ve birçok kelimenin bileşimine giren unsur. (L)

KAKODİL i. (fr. *cacodyle*). Kim. Formülü $(CH_3)_2As-As(CH_3)_2$ olan arsenikli bileşik.

— ANSİKL. *Kakodil,* kakodil klorürün yansız ortamda çinko ile işlenmesinden elde edilir. Fena kokulu, kendi kendine alevlenen bir sıvıdır. 170°C'ta kaynar. Oksitlenerek kakodil monoksit ve kakodilik asit verir. Klor etkisiyle kakodil klorüre dönüşür.

Kakodil monoksit $(CH_3)_2As-O-As(CH_3)_2$. Bir alkali asetatı arsenik anhidritle ısıtarak elde edilir. Keskin kokulu, saf olduğu zaman alevlenmeyen bir sıvıdır; 120°C'ta kaynar. *Kakodilik asit* $(CH_3)_2$ As OOH. Kakodil monoksitin oksitlenmesiyle elde edilen beyaz renkli bir katıdır. 200°C'ta erir ve suda çözünür. Tuzları tedavide kullanılır. Bk. KAKODİLAT.

Kakodil klorür $(CH_3)_2$ AsCl. 100°C'ta kaynayan bir sıvıdır; kakodil monoksitin hidroklorit asitle işlenmesinden elde edilir. İki klor atomunu tutarak $(CH_3)_2$ $AsCl_2$, Cl bileşiğini verir. (L)

KAKODİLAT i. (fr. *cacodylate*). Kakodilik veya dimetil arsinik asidin tuzu veya esteri. (Sodyum, demir ve striknin kakodilatlar, zafiyet tedavisinde adaleye şırınga edilerek kullanılır.) [L]

KAKOFAJ sıf. (fr. *cacophage*). Psikiyatr. Tat alma zevkinin bozulması yüzünden, beslenme için elverişsiz, hattâ zararlı şeyleri yiyen: *Silgi lastiği yiyen, kurşunkalem emen çocuğa, solucan, zamk v.b. yiyen gebe kadına kakofaj denir.* (L)

KAKOFONİ i. (fr. *cacophonie*). Kulağı tırmalayan kelime, hece ve seslerin peş peşe sıralanması veya tekrarlanması.

— ANSİKL. *Kakofoni,* genellikle aynı seslerin veya aynı telaffuzların can sıkıcı bir şekilde arka arkaya sıralanmasıyle meydana gelir. Kakofoniyi, belli bir amaç güden aliterasyon veya örneksemeli ritim ile karıştırmamak gerekir. (L)

KAKOGAVA, Japonya'da şehir, Honşu'nun güneyinde (Hyogo ili); 56 100 nüf. Çeşitli sanayi merkezi (bıçak fabrikası; yün ve deri). [L]

KAKOKLOR i. (fr. *cacochlor*). Miner. Tabî manganez ve kobalt oksit; asbolan çeşidi. (L)

KAKOKSEN i. (fr. *cacoxène*). Miner. Düfrenit çeşidi. (L)

KAKOLA burnu, Ege bölgesinde (İzmir körfezi, Gediz deltasının güneybatı ucu) denize doğru ince bir dil gibi uzamış sığ kara çıkıntısı. (M)

KAKOSMİ i. (fr. *cacosmie*). Tıp. Kökü koku duyma şeklinde beliren patolojik durum.

— ANSİKL. *Kakosmi, nesnel* veya *öznel* olabilir. Çevrece de duyulduğu zaman nesneldir ve burun boşluklarındaki enfeksiyonlardan ileri gelir (kronik sinüzit veya rinit, üçüncü dönem frengi). Öznel olanı, herhangi bir dış kokuya bağlı olmayan duyusal bir sanrıdır; koklama sinirinin iltihabı sonucunda olur ve koku duymazlığa (anosmi) varır. Travmatik veya sinirsel bir koku duymazlığından sonra, normal koku alma duyusu geri gelirken de görülebilir. (L)

KAKOSTOMİ i. (fr. *cacostomie*). Nefes kokması. (L)

KAKOŞNİK i. (rusça k.). Eskiden rus kadınlarının kullandığı taç biçimi başlık .(L)

KAKOVSKİY (Aleksander), polonyalı kilise adamı (Debin, Plock 1862 - Varşova 1938). 1913-1938 Arasında Varşova başpiskoposuydu. Merkez imparatorlukları tarafından kurulan temsilî Polonya devletinin «Naiplik konseyi»ne üye seçildi (1917-1918) ve 1919'da kardinalliğe yükseltildi. (L)

KAKOYANNİS (Mikhail), yunanlı filim yönetmeni (Limasol, Kıbrıs 1922). Önce tiyatro oyuncusu ve yönetmeni oldu. 1953'te filim yönetmenliğine başladı: *Kyriakatiko Ksypnima* (Pazar Uyanışı) [1953]; *Stella* (1955) ve *To Koritsi me ta Mavra* (Siyahlı Kız) [1956] ile neslinin en yetenekli yunan sinemacılarından biri olarak sivrildi. Euripides'in trajedisinden perdeye aktardığı *Elektra* (1962), Nikos Kazancakis'in romanından sinemaya uyguladığı *Zorba* (Zorba the Greek) [1964] ve *Bir Gün Balıklar...* adlı filimler Kakoyannis'i milletlerarası bir üne kavuşturdu. (L)

KAKOZA. Esk. coğ. Anadolu'da Frigya veya Pisidia bölgelerinde bulunduğu sanılan şehir. Bu konuda eldeki tek belge Frigya-Pisidia sınır bölgesinde, Hoyran gölünün kuzeyinde bulunan yazıttır. (M)

KAKRAPANİ. Bk. SAMANTABADRA.

KAKTİN i. (fr. *cactin*). Kaktüsgillerden *Cereus speciosus*'un çiçeklerinden çıkarılan kırmızı boya maddesi. (L)

KAKTÜS i. (yun. *kaktos,* dikenli enginar > lat. *cactus*'tan). Bot. Kaktüsgillerden olan bitkilere, özellikle firavuninciri (opuntia) cinsine verilen ad. (L)

KAKTÜSGİLLER çoğl. i. Bot. Özellikle çöllerde yetişen, yaprakları dikenleşmiş etli bitkiler familyası. (Opuntiales takımı.)

— ANSİKL. *Kaktüsgiller* büyüme organlarının özel görünüşü bakımından ilgi çekici bitkilerdir; bunlarda gövde art arda boğumlu, yassı, yuvarlak etli bir sütun biçimindedir; içinde sulu bir sıvı bulunur. Genellikle, sapsız, tek büyük ve parlak renkli olan çiçekler tek tek çıkar; hepsi düzgün ve erdişidir. Meyvesi üzümsü bir yapıdadır, ama etli kısmında pek çok çekirdek bulunur. «Firavuninciri» buna örnek gösterilebilir. Kalın dericiği, son derece küçülmüş yaprakları ve gövdesinde biriktirdiği yedek su sayesinde kaktüs kuraklığa dayanabilir. Kaktüsgillerin başlıca cinsleri: *Firavuninciri, bektaşikülâhı, atlasçiçeği* v.b. (L)

KAKTÜSÜMSÜ sıf. (*kaktüs*'ten *kaktüs-ü-msü*). Kaktüse benzeyen. (Özellikle gövdesi etli, yaprakları diken şeklinde olan bitkilere denir.) [L]

KAKUA'LAR, Uganda'da yaşayan, Nil kıyısından gelme halk. (L)

KAKULE i. (ar. *ḳāḳūle*). Bot. Hindistan, Seylan ve İndonezya'da yetişen ıtırlı bitki. (İlmî adı *Elettaria cardamomum.* Zencefilgillerden.) || Aynı bitkinin bahar olarak kullanılan tohumu.

— ANSİKL. *Kakule* adı aynı familyadan birçok bitki için kullanılırsa da aslında yalnız elettaria'nın adıdır.

Kakule meyvesinin, özellikle tohumlarının tadı ve kokusu karabiberinki gibidir. Bu yüzden baharat olarak kullanıldığı gibi bazı ilâç ve parfümlerin bileşimine de girer. Eskiden Türkiye'de hekimlikte çok kullanılırdı; ağız kokularını gidermek için çiğnenirdi. Zamanla eski önemini kaybetti. (LM)

KAKUM veya **KAKIM** i. (ar. *ḳāḳum*). Zool. Sansargillerden etçil memeli hayvan; gelincik ve kokarcaya benzer; derisi çok ince kıllarla kaplı olduğu için postu kürkçülükte pek makbuldür. (*Eşanl.* HERMİN.) [Bk. ANSİKL. *Zool.*] || Bu hayvanın postundan yapılmış kürk. || *Esk. Kakum-endâm* (veya *kakum-nüma*), kakum gibi alımlı ve güzel (kadın).

— Hat. Hattatların yazı yazarken kâğıdı kirletmemek ve rahat yazabilmek için ellerinin altına koydukları, altı ince tüylü, üstü çuha kaplı deri parçası.

— Kıyf. *Esk. Kakum kürk,* padişahlarla soylu kişilerin giydikleri kakum derisinden yapılmış kürk. (Ortaçağda Avrupa'da kral ve hâkimler de kakum postundan yapılmış kürk giyerler, üzerine siyah kuyrukların eklerlerdi. Kakum'un beyazlığı temizlik ve saflık timsali sayılırdı.) || *Kakum serhatli,* eskiden büyük devlet adamlarının gezilerde giydikleri bir çeşit kürklü elbise.

— ANSİKL. Zool. *Kakum* bir gelincik türüdür (*Mustela erminea*). Avrupa ve Asya'nın kuzeyinde yaşar. Burnundan kuyruğunun ucuna kadar boyu 30 sm'dir. Alt tarafı açık kahverengi, üstü sarımsı olan postu, kışın daha bol kıllı ve hemen hemen tüm beyaz olur. Kuyruğunun ucu ise daima siyahtır. Cesur ve yırtıcı bir hayvan olan kakum her çeşit kuşa ve kemirgenlere saldırır, bunların kanını emer. Hattâ balık, sürüngen ve yengeç yemekten de geri kalmaz. Kakum, bıldırcın, tavşan ve tavuk yavrularını öldürerek zararlı olursa da sıçanları yok ettiği için faydalı bir iş görür. (LM)

KAKUR i. Bot. İran'da yetiştirilen beyaz üzüm türü. (L)

KAKÛYİLER, Isfahan ve Hemedan eyaletlerinde hüküm süren bir sülâle (hük. 1007-1051). — ALÂÜDDEVLE EBU CAFER MUHAMMED BİN DÜŞMANZİYAR (öl. 1041), *İbni Kakuya* lakabı ile bağımsızlığını ilân etti (1008). Isfahan'da valilik yaptı. Sonra sırasıyle Rey'i (1028), Isfahan'ı (1030) aldı.

Foto. LAROUESSE

Dış düşmanlarla yaptığı savaşlar sonunda şehirde sükûnet ve asayişi sağladı. Gazneli Sultan Mahmud'a bağlılığını ilân etti (1033). Isfahan'ın çevresini surla çevirdi (1037). — ZAHİRÜDDİN EBU MANSUR FERAMARZ, İbni Kâkûya'nın büyük oğlu. Kardeşi Ebu Harb ile savaştı ve onu yendi. Yenilen kardeşi, Büveyhîlerden Ebu Kalicar bin Sultanüddevle'ye sığındı. Isfahan şehrini kuşatması için sultanı kışkırttı. 1044'te iki kardeş arasında anlaşma yapıldı. Tuğrul Beyin uzun bir kuşatmasından sonra ülke selçuklu hâkimiyeti altına girdi (1051). — EBU KALİCAR GARŞASP (öl. El-Ahvaz 1051), Zahir'in kardeşi' Hemedan'da hüküm sürdü. Oğuzların baskısından sonra Kinkavar kalesine çekildi. Bir süre sonra Nihavend'i başkent yaptı. Hemedan'ı ele geçirdi (1044). Büveyhîlerden Ebu Kalicar'a bağlılığını ilân etti. Bütün toprakları elden çıktıktan sonra Ebu Kalicar'ın yanına sığındı (1049). — ALİ, Feramarz'ın oğlu. Bir süre Kirman'da kaldı. İkta olarak Yezd, kendisine verildi. Tutuş'un yanında savaşırken öldü (1095). — ALÂÜDDEVLE EBU KALİCAR GARŞASP, Ali'nin oğlu. Yezd hükümdarı olarak Selçukluların hizmetinde bulundu. Sencer'in himayesine girdi. Mahmud tarafından Ferrazin kalesine kapatıldı. Fakat buradan kaçtı. (M)

KÂKÜL veya **KÂHKÜL** i. (fars. *kâkül*). Alnın üzerine dökülen kısa kesilmiş saç, perçem: *Olsa ger hükmü revan âlem-i hüsn ü aşka / Dil-i Mecnunu komaz, kâkülü-i Leylâda esir* (Üsküdarlı Hakkı Bey).

— *Esk. Kâkül-i hoş-bu*, güzel kokulu kâkül. || *Kâkül-i müşgîn*, misk kokulu kâkül.

— Folk. Kâkül kesme, düğünden önce veya düğünden hemen sonra, erkeğin izni ile gelinin saçlarından kâkül kesme törenine verilen ad. (Bu törene gelin anası, kız arkadaşları ve evin yakınları katılırdı.)

◆ **Kâküllü** sıf. Kâkülü olan.

— DEY. *Kâküllü (püsküllü) belâ.* Bk. PÜSKÜL. (M)

KAL i. (ar. *ḳāl*). *Esk.* Bir düşünceyi anlatabilmek için art arda söylenen kelime dizisi, söz, lâf. || *Kil-u-kal*, dedikodu, birini çekiştirme.

— ÇEŞ. DEY. *Kale almak*, dikkate almak, önem vermek. || *Kale alınmaz*, sözünü etmeğe değmez. || *Kale almamak*, hesaba katmamak, değer vermemek: *Burada kimse onun sözlerini kale almıyor.* (M)

KAL i. (ar. *ḳalᶜ*). *Esk.* Koparma, sökme, kökünden söküp atma. || *Kal-i eçar*, ağaçları sökme. || *Kal-i esnan*, dişleri çekme. (M)

Kal, ısı miktarı birimi olan *kalori*'nin sembolü. (L)

KAL i. (türk. k.). Saf madenler, ara ürünler veya bir ürün içindeki yabancı maddeler gibi iki ürünü birbirinden ayırmak için yapılan işlem. (Katı madde en az biri ergimiş halde olan maddeden ya filtre edilerek veya aktarılarak ayrılır.) || *Kala dayanmak*, yüksek derecede ısıya dayanmak. || *Kal ocağı*, arıtma işleminde kullanılan fırın. || *Kal potası*, içinde maden ergitilen kap. || *Kal usulü*, potada maden arıtma metodu.

— Termik. *Kal potası*, bir brülörde, akaryakıtın gönderildiği ve gazlaşma olayının meydana geldiği kısım. (LM)

KAL i. (alm. *Keil*, sıkıştırma takozundan fr. *cale*). Baskı makinesinin mermerinden daha küçük bir şasiyi yerinde tutmak için kullanılan büyük boyutlu kama. (L)

KÂLÂ veya **KÂLE** i. (fars. *kālā*). *Esk.* Kumaş. || Kıyafeti tamamlayıcı eşya. || *Teşm. yol.* Sermaye: *Kâlâ-yı maarif satılır sûklarında* (Nedim). || *Kâlâ-yı girân behâ*, kıymetli kumaş. (M)

KALA zf. (*kalmak*'tan *kal-a*). Zamanı veya saati söylerken kullanılan söz: *Dokuza çeyrek kala.* || Bir yere ne kadar mesafe kaldığını belirtirken kullanılır: *Ankara'ya beş kilometre kala.* (M)

KALA i. Zamanı belirten sanskritçe kelime.

— ANSİKL. Veda dininde *kala* bir iran kavramına göre ölüm ve kader ile özdeştir. O zaman kılıç ve kalkan taşıyan bir ihtiyarla temsil edilirdi. Sonradan kala, bir canavar maskesi biçimini aldı. Hindistan sanatında çok yaygın olan kala bütün Güneydoğu Asya'ya yayıldı ve Ay'ı yutan şeytan Rahu ile birleştirildi. (L)

KALA i. Bk. KALE.

KALA-AZAR i. (hindustanî k.). *Leismania Donavani* adında kamçılı birhücrelinin sebep olduğu asalak hastalığı. (*Eşanl.* DUMDUM *humması.*) || *Akdeniz kala-azarı*, çocuklarda görülen dalak layşmanyozunun başka adı.

— ANSİKL. *Kala-azar*, Asya ve Afrika'da, özellikle Sudan'da görülen bir layşmanyozdur. Uzun zaman süren düzensiz ateş, karaciğer ve dalak büyümesi, çoğu zaman kanama ve ülserlerle kendini belli eder. Kan muayenesi bir kansızlık ve lökopeni gösterir (mm^3'te 750 akyuvar ve sadece yüzde 5'i çokçekirdekli). Asalak köpeklere de geçebilir; *flebotomus* cinsinden bir sinekle insandan insana veya köpekten insana geçer. Bk. LAYŞMANYA. (L)

KALABA i. (ar. *ġalebe*'den). *Halk dili.* Kalabalık. (M)

KALABAKTEPE, antik Miletos şehrinin güneybatısında arkeolojik yer. Miletos'ta kazı yapan alman arkeologları tarafından araştırıldı; surlar, çeşitli büyüklükte binalarla ilişkili duvarlar, bir tapınağın temel kalıntıları, terasları birleştiren merdiven ve rampalar, pişmiş topraktan parçalar ortaya çıkarıldı. Tepenin diğer yamacında bulunan bir terasın kuzey tarafında, megaron planı gösteren temel kalıntılarının bir tapınağa ait olduğu sanılmaktadır. Yapının bugün ancak cella duvarlarının temelleri ayaktadır. Tapınağın yakınlarında ve daha geç devre ait duvarlar arasında bulunan pişmiş topraktan yapılmış sima (saçak) parçalarının bu tapınakla ilgili olduğu ileri sürülmektedir. Bunlardan başka arslan, gorgo başı ve lotüs çiçeğiyle bezenmiş kabartma levha parçaları bulundu. Bunların yan saçaklarda, kiremit önlerinde antefiks olarak kullanıldıkları sanılır. Bu parçaların gösterdiği işçilik, M.Ö. VI. yy.ın ikinci yarısında yapıldığına işaret eder. Bu bakımdan Kalabaktepe'deki tapınağın da o yıllarda yapıldığı kabul edilir. (M)

KALABALIK i. (ar. *ġalebe*'den *kalabalık*). Büyük sayıda insan topluluğu: *Bir insan ormanına döndü şehir gitgide / Gitgide bir çığ gibi büyüdü kalabalık* (F. N. Çamlıbel). *Şimdi böyle sürüne sürüne, kalabalığın öbür tarafına çıktık mı iş kolay, mezarlığa gider saklanırız* (Y. K. Karaosmanoğlu). || *Teşm. yol.* Karışık ve gereksiz şeyler topluluğu: *Odadaki eşya kalabalığı insanı rahatsız ediyor.* || Sıf. Çok insan bulunan (yer): *Bir zamandan beri hiç bir kalabalık yere gitmemek için inat ediyorum* (R. N. Güntekin). *Ancak bu iki büyük şehrimiz kadar kalabalık iken ziraat memleketlerinin istihsal kudretlerini ve bütçelerini, kendimizinki ile kıyasladığımız vakit bunu görmüyor muyuz?* (F. R. Atay). || *Kalabalık etmek*, bir yerde gereksiz olarak bulunmak: *Çok konuştuk ağabey. İşimiz var, kapıda kalabalık etme!* (B. Felek).

— ÇEŞ. DEY. *Ağız kalabalığı.* Bk. AĞIZ. || *Ağız kalabalığına getirmek.* Bk. AĞIZ. || *Mahşerî kalabalık*, mahşer günündeki gibi, mahşere benzeyen kalabalık.

— ANSİKL. Sosyol. *Kalabalık*, bir fertler topluluğu olarak sosyolojinin inceleme konusudur. Ama kendine özgü kuruluşu ve işlevleri olan düzenli bir topluluk değil, fertlerin geçici olarak kümelenmesidir; tipik olgular, özel nitelikler gösterir (msl. panik, linç, coşkunluk). Bu yüzden, bir «kalabalıklar psikolojisi»nden söz etmek mümkündür (Le Bon). Bu psikoloji, bir kalabalık içindeki fertlerin karşılıklı etkilerini inceleyen psikoloji dalına ve sosyolojiye yaklaşır.

◆ **Kalabalıklaşmak** geçz. f. Sayıca çok olmak, çoğalmak: *Tehlike yaklaştı mı, önce zenginler savuşuyor, sonra, gittikçe hızlanıp kalabalıklaşarak orta halliler. Yurtlarını en önden bırakan bunlar* (Kemal Tahir). [M]

KALABATİA. Esk. coğ. Anadolu'da lykia bölgesinin batı kıyısında şehir. Antik belgelere göre, Sancaklı limanı yakınlarında bir liman şehriydi. (M)

KALABİŞ'LER, Doğu Sudan'da, Kordofan'da çobanlıkla geçinen halk. (L)

KALABRİA. Coğ. Bk. CALABRİA.

— Leng. *Kalabria lehçesi*, Calabria'da da konuşulan Güney İtalya lehçesi.

Çok açık saçık, ama dil açısından ilgi çekici yazılar yazan Domenico Piro Aprigliano (1664? - 1696), zarif şair rahip Giovanni Conia (1752-1839) ve özellikle Vincenzo Padula'nın (1819-1923) başarısı, bütünüyle halk tarafından yaratılan eserlerin edebiyatın en sanatlı ve canlı eserleri olarak kabul edilmesini engellemez. Ünlüler sistemi büyük ölçüde metafoni oyunlarının etkisindedir (*Prega, bona*, ama *priegu, buoni*; İtalyanca *prega, buona, prego, buoni*); Latincedeki *ī, ē, oe* ve *ū, ō*'dan gelen roman dilindeki kapalı *e* ve *o*'lar vurgu etkisiyle üç ünlülere dönüşür (*pipi, ura;* İtalyancada *pepe, ora*). Birinci veya ikinci hecedeki *au* diftongu, bir destek ünsüzüyle desteklenmediği durumlarda değişmeden kalabilmiştir (*taro* İtalyancada *toro, auzare*, İtalyanca'da *alzare;* daha eski bir biçim olan *arcellu*'dan gelen *aucellu* İtalyancada *ucello*). Ünsüzler sisteminin baştaki *b*'nin *v*'ye ve *fl* grubunun ise titreşimli boğazsı soluklu (*vratsu*, İtalyanca'da *braccio*) dönüşmesi ve *rl* grubunun (*parrare*, İtalyanca'da *parlare*) ilerleyici benzeşmesi ünsüzler sisteminin başlıca özelliğidir. Bileşik geçmiş zamanı bulunmayan ama latin indicativus plus quam perfectum'unu dilek kipi değeriyle koruyan (*vivéra* [lat. *biberat*], İtalyanca'da *berrei*). Kalabria lehçesi fiil morfolojisi nispeten tutucudur. Mastarın yerine çoğunlukla tamamlayıcı bir cümleciğin kullanılması sözdiziminin özelliğidir. (L)

KALABRİYEN i. ve sıf. (fr. *calabrien*'den). Jeol. Dördüncü zamanda, denizde oluşmuş en eski jeolojik tabaka.

— ANSİKL. *Kalabriyen* tabakası, daha eski olan pliyosen tabakasıyle benzeşen, kum ve çakıldan oluşma bir tabakadır. Mesina'da, aynı devirde orada gelişmiş çok önemli bir favnadan başka kuzeyden gelme türlere de (Cyprina İslandica) rastlanır. Aynı favnada bulunan Slephas meridionalis bu tabakanın villafranşiyenle eş zamanlı olduğunu göstermektedir. (L)

KALABŞAH, Mısır'da köy, Yukarı Mısır'da (Osman ili), Yengeç dönencesinin biraz kuzeyinde, Nil'in batı kıyısında. Kalabşah, firavunlar zamanındaki *Tarmis*, Romalılar zamanındaki *Talmis* şehridir. Nil boğazlarının genişliği burada ancak 200 m'dir. Köy yakınındaki Augustus çağından kalma tapınak, aynı yerde tanrı Mandulis adına inşa edilmiş Ptolemaios tapınağının taşlarıyle yapılmıştır. Bütün bölümleri yıkılmadan bugüne kalmıştır: iki sur; kutsal göl; kutsal kuyu; mammisi; kuleli kapılar; yeraltı mezarları. Yılın büyük kısmında Assuan barajının suları altında kalan tapınak 1907'ye kadar çok iyi muhafaza edilen renklerini kaybetmiştir. Duvarlarındaki yunanca ve meroitik yazılar (bu arada Nobades kralı Silko'nun tanınmış yazıtı) Nübye'nin tarihi bakımından çok önemlidir. Assuan barajının suları altında kalma tehlikesi başgösterince, Kalabşah tapınağı sökülmüş ve daha yüksek bir yerde yeniden inşa edilmiştir. (L)

KALADANA veya **KALAMANA** veya **KENGİUSKİA** i. Bot. Hindistan dağlarında çok yaygın olan *pharbitis*'in (çitsarmaşığıgillerden) tohumu.

— ANSİKL. *Kaladana* taneleri mercimek büyüklüğünde bir kahve tanesine benzer; bir ucunda küt bir kılçık bulunur. Rengi siyahımsı, tadı önce tatlı sonra acıdır. İçinde yüzde 15 yağ, yüzde 8 müshil bir reçine (fartibitizin) vardır. (L)

KALAFAT i. (ital. *calafato*'dan). Denizc. Gemilerin kaplama ve güverte döşeme tahtalarının aralıklarına üstüpü sıkıştırdıktan

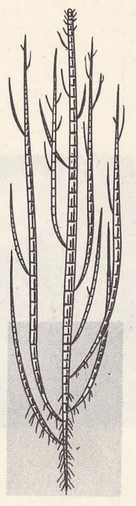

kalamit

sonra ziftleyerek su geçirmez hale getirme. || Su sızdıran perçin başlarını özel keskilerle döverek sağlanan su sızdırmazlık. || *Teşm. yol.* Onarma, tamir etme, süsleme. || *Kalafat demiri,* kalafatçılıkta kullanılan kör keskilerin tümü. || *Kalafat etmek,* kordon halinde bükülmüş üstüpüyü, borda, güverte v.b. yerlerdeki armuz ve suğraları (iki nokta arasındaki boşlukları) tamamen kapayacak şekilde kalafat keskisi denilen ve çok keskin olmayan bir keski ve kalafat tokmağı ile iyice sıkıştırmak. (Bu iş tamamlandıktan sonra armuzlara, daha önceden kaynatılmış bir katran, reçine ve zift karışımı akıtılır.) || *Kalafat keskisi,* eskimiş kalafat üstüpülerini kesmekte kullanılan, geniş ağızlı keski. || *Kalafat tokmağı,* kalafatçıların kalafat üstüpüsünü sıkıştırmakta kullandıkları ağaç tokmak. || *Kalafat yeri,* deniz araçlarının onarıldığı yer. || *Kalafata açmak,* köfteruz ile kalafat yuvalarını açarak temizlemek: *Bir geminin armuz ve suğralarını kalafata açmak.* || *Kalafatı atmak,* zamanla çapa tahtaları arasındaki kalafat üstüpüleri gevşeyerek atmak. || *Kalafat üstüpüsü,* ahşap gemileri kalafat etmekte kullanılan, yeni veya kullanılmış halat yapmak üzere bükülmemiş olan lif halindeki kenevir. (Kalafat için bu üstüpü, borda kaplamaları arasındaki boşluklara [armuz] ve güverte armuzlarına bir keski ve çekiç ile iyice sıkıştırılır, üzerine sıcak zift akıtılır.)

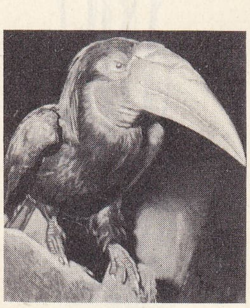

kalao

— DEY. *Kalafata çekmek,* iyice azarlamak, paylamak.

— Kıyf. *Esk.* Yukarısı geniş, aşağısı dar yeniçeri başlığı. || Osmanlılarda vezir ve yüksek dereceli devlet memurlarının giydikleri serpuşlardan (başlık) biri. (Dar olan alt kısmı yukarıya doğru genişler ve birbirine eşit büyüklükte dilimler halinde dikilirdi. Çatal sarıklı olan kalafatlara çatal kalafat denirdi. Sonraları topçu subaylarının giydikleri serpuşa denilmeğe başlandı. 1826 Yılında Yeniçeri ocağı dağıtılınca kıyafetlerde de bir değişiklik yapıldı ve kalafat kaldırıldı. Böylece subaylar başlarına puşi denilen enlice bir bez sarmağa başladılar.)

— Teknol. Soğukta dövülebilen bir madeni (kırmızı bakır, alüminyum), sızdırmazlığı sağlamak veya conta yapmak üzere sıkıştırarak bir deliğe tıkama işlemi.

◆ **Kalafatsız** sıf. Kalafatı çıkmış: *Kalafatsız, boyasız, minderi yok üstü açık / Çatlamış tahtaları, yağlı çamurla bulaşık* (M. Â. Ersoy). || *Kalafatsız halat,* ziftlenmemiş halat. (M)

KALAFAT, Romanya'da şehir, Oltenitza'da (Craiova bölgesi); 8 250 nüf. Tuna kıyısında, Demir Kapılar'ın aşağısında küçük liman. 1854'te Türkler, burada Rusları yendiler. (L)

KALAFAT (Emin), türk siyaset adamı ve maliyeci (Selânik 1902). İstanbul Erkek lisesinden sonra Mülkiye mektebini bitirdi (1929). Maliye bakanlığında devlet hizmetine girdi. Maliye müfettişi olarak Fransa, İtalya, Mısır ve Amerika'da bulundu.

Çanakkale'den Demokrat parti milletvekili seçildi (1950). Bu partinin ikinci kabinesinde gümrük ve tekel bakanı oldu (1953); 27 mayıs 1960 tarihine kadar devlet bakanlığı yaptı. 27 Mayıs ihtilâlinden sonra, Yüksek Adalet divanınca idama mahkûm edilen Kalafat'ın cezası müebbet hapse çevrildi ve daha sonra da çıkarılan af kapsamına girdiğinden serbest bırakıldı. (M)

KALAFATÇI i. (*kalafat*'tan *kalafat-çı*). Denizc. Gemilerin borda kaplamalarının güverte birleşme yerlerinin sızdırmazlığını sağlamakla yükümlü işçi.

— DEY. *Argo. Kalafatçı köpeği,* ağzı bozuk, pis konuşan. (LM)

KALAFATÇILIK i. (*kalafatçı*'dan *kalafatçı-lık*). Kalafatçının yaptığı iş. (M)

KALAFATLAMAK geçz. f. (*kalafat*'tan *kalafat-la-mak*). Denizc. Deniz araçlarının kaplama kısımlarını üstüpü ile sıkıştırarak ziftle onarmak. || *Teşm. yol.* Onarmak, kusurları örtmek için süslemek. (M)

KALAFAT MEHMED PAŞA. Bk. MEHMED PAŞA *Kalafat.*

Kalafat savaşı, Osmanlı devleti ile Rusya arasında Vidin'in karşısında yapılan savaş. Rus ültimatomunun Osmanlılar tarafından kabul edilmemesi üzerine Gorçakof kumandasındaki rus kuvvetleri Eflak ve Boğdan'a girdiler (2 haziran 1853). Rus çarı, avrupa devletlerine gönderdiği beyannamede, Eflak ve Boğdan'ı işgal etmekteki amaçlarının, Rusya'ya anlaşmalarla tanınmış olan haklara saygılı davranılmasını sağlamak olduğunu açıkladı. Bu sırada Avusturya ve Prusya, Rusya'yı protesto ettiler. Bir süre sonra Avusturya, Prusya, Fransa, İngiltere Viyana'da bir kongre düzenlediler (temmuz 1853). Hazırladıkları notayı Prusya'nın ısrarıyle rus çarına kabul ettirdiler; fakat Osmanlı devleti notada bazı değişiklikler yapılmasını istedi. Çar Nikola I notada değişiklik yapılmasına yanaşmadı. Bunun üzerine İstanbul'da Mustafa Reşid Paşanın başkanlığında toplanan meclis, aldığı savaş kararını Abdülmecid'e kabul ettirdi. Şumnu'da bulunan osmanlı ordusu kumandanı Ömer Paşaya gereken emir verildi. Ömer Paşa da rus kumandanı Gorçakof'a bir ültimatom vererek 15 gün içinde Eflak ve Boğdan'ı boşaltmalarını istedi. Gorçakof bu teklifi reddetti. Bunun üzerine Osmanlı-Rus savaşı başladı. Ruslar, Eflak ve Boğdan'da savunma durumunda kalacaklarını bildirdiler. Fakat Rusların ilk amaçları Vidin idi. Çünkü burası onlara Niş-Sofya yolunu kazandıracak ve Balkanları çevirmelerini sağlayacaktı. Bu arada Yunanlılar ile de birleşmeyi düşündüler. Osmanlı ordusu kumandanı Ömer Paşa, Rusların bu planlarını sezince, Tuna'yı geçerek Vidin'in karşısındaki Kalafat'a geldi. Bir manevra ile düşmanı Oltenitza üzerine çekti; üç gün süren savaş sonunda Ruslar pek çok ölü ve yaralı bırakarak çekildiler. Ömer Paşa Kalafat'ı savunmağa elverişli bir duruma getirerek kuvvetlerini Tuna'nın sağ kıyısına çekti. Osmanlı ordusunun bu başarısı, avrupa devletlerini Osmanlılarla, Ruslara karşı birleşmeğe yöneltti. (M)

KALAH, asur dilinde **Kalhu.** Esk. coğ. Asur'da şehir, Dicle'nin sol kıyısında, Büyük Zap'ın kavşağı yakınında, Ninova'nın 30 km güneyinde. *Tekvin*'e göre şehir, Nemrud tarafından kurulmuştur. Yazıtlar ise kurulmasını Salmanasar I'e mal eder. Keldanilerin yıktığı şehri, Asur-Nasirpal II yeniden inşa ettirdi. Asur-Nasirpal ve Salmanasar IV'e kadar vârisleri (727-722) burada yaşadı. *İncil*'e göre Samiriye halkının bir kısmı Kalah'a sürgün edildi (M.Ö. 722). Bugün, *Nimrud.* (L)

KALAHARİ çölü, Güney Afrika'da geniş ve kurak ova, Beçuanaland'ın büyük kısmını içine alır; yaklaşık olarak 1 300 m yükseltide, Orange ve Zambezi nehirleri arasında. Kalahari çanağı, Tebeşir çağı ile Dördüncü zaman arasında yerleşmiş, çoğunlukla kumtaşlı veya kumlu yatay tortul birikintilerle kaplıdır. Güney kısmında birkaç kumul bölgesi vardır; kuzeybatı kısmının başlıca özelliği az çok kurutulmuş çok geniş tuzlu bataklıklarla kaplı olmasıdır (Makarikari ve Okarvango havzası). Fundalarla kaplı bir çalılık (*bosjeveld*) Hotanto'larla Buşiman'ların az ölçüde hayvancılık yapmasına imkân verir. Avcılık ida az ölçüde gelir sağlar. (L)

KALÂİD çoğl. i. (ar. *ḳılāde*'den *ḳalā'id*). *Esk.* Gerdanlıklar. (M)

KALAİS. Yun. mit. Boreos ile Oreithyia'nın oğlu, Zetes'in kardeşi; Argonaut'ların seferine katıldı, Harpyia'ları kovaladı ve Phineus'ı kurtardı. (L)

KALAK i. *Halk dili.* (Hayvanlarda) Burun ucu, burun deliği. || Çelik çomak, top gibi çocuk oyunlarında kazanç sayısını göstermek için kalenin yanına konan taşlar.

— Müz. Kimi üflemeli çalgılarda (bakırlar) borunun son bulduğu huni biçimindeki kısım; kalağın genişliği armonik sesleri tam ve doğru olarak elde edebilecek şekilde hesaplanır. (L)

KALAKAUA I (David) [1836 - San Fransisco 1891], Hawaii adaları kralı (1874-1891). Kamehameha V'in dul eşi Emma'yı tahttan indirerek (1874) Amerika Birleşik devletleriyle bir gümrük muafiyeti antlaşması imzaladı (1887), Pearl Harbor üssünü Amerikalılara terketti ve liberal bir Anayasa yayımladı. (L)

KALAMA i. (Yalnız *kalama yapmak* sözünde geçer). Balıkç. *Kalama yapmak,* oltayı gergin tumaktan vaz geçmek. (M)

KALAMANA i. Bk. KALADANA.

KALAMAR i. (yun. k.). Uzun gövdeli (8-50 sm), iç kavkılı, yüzücü kafadanbacaklıların birçok çeşidine verilen ad. (Onayaklılar takımının *loligo* ve *ommatostrephes* cinsinden olan bu yumuşakçalar ağla tutulur; olta ile avlananlar zokayı dipte sektirerek bunları yakalar. Eti balıklar için, özellikle morinalar için mükemmel bir olta yemidir. Batı Avrupa kıyılarında yaygın bazı türleri insanlarca da yenir (*Loligo vulgaris, Alloteuthis media*). [L]

KALAMAR i. (yun. *kalamari,* divit'ten). Mürekkepbalığı. (L)

KALAMATA, Yunanistan'da şehir, Peloponnesos'un güneyinde, Messenia nomos'unun idare merkezi, Messenia körfezi kıyısında; 37 800 nüf. Zeytinyağı, şarap ve meyve ihraç edilen ticaret limanı. Dokuma sanayii. (L)

KALAMAZOO, A.B.D.'de (Michigan) şehir, Michigan gölünün doğusunda, Kalamazoo ırmağı kıyısında; 82 100 nüf. Kâğıt ve karton sanayii. (L)

KALAMIŞ, İstanbul'un doğusunda Kadıköy (Moda burnu) ile Fenerbahçe arasında Marmara denizine açılan bir koy ve bunun kuzeydoğu kenarında Kızıltoprak ile Fenerbahçe arasında yer alan semt. Kuşdili ve Yoğurtçu çayırları önünden geçen Kurbağalıdere bu koya açılır. Koyun batı kenarı (Moda-Şifa arası) dik yarlarla sınırlanır; öteki kenarları alçaktır. Kalamış koyunda yazın deniz yarışları yapılır. Kalamış iskelesine eskiden vapur uğrardı. (M)

KALAMİN i. (fr. *calamine*). Metalürji. Hava temasında yüksek sıcaklıkta işlenen madenî parçaların yüzeyinde meydana gelen oksit tabakası.

— Miner. Formülü $Zn_4Si_2O_7(OH)_2$, H_2O olan hidratlı tabiî çinko silikat, ortorombik simetri gösterir. (Bu ad bazen bir çinko karbonat olan smithsonitin yerine kullanılır.) *Eşanl.* HEMİMORFİT. Bk. ANSİKL.

— Oto. Bir motorun yanma odasında yakıtın tam yanmamasından ileri gelen kömürlü tortu. || *Teşm. yol.* Karter'deki yağlama yağlarının, segmanları aşınmış olan pistonların üzerinden yanma odasına sızarak yanmasıyle meydana gelen tortu. (Bk. KENDİ *kendine ateşleme.*) || *Kalamin önleyici,* kalaminin oluşmasını geciktirmek için yakıtın içine katılan alkol veya benzol gibi maddelere verilen ad. (Özel tasfiye usulleriyle hazırlanan bazı modern yakıtlarla da aynı sonuç alınabilir.)

— ANSİKL. Miner. Mineraloji bilginlerine göre *kalamin* çinko silikattır; ender bulunan bir cevherdir ve güçlükle işlenir.

Jeolog ve madencilere göre de kalamin çinko karbonattır; semantasyon bölgelerinde blendin bozunmasından meydana gelir. Blendden daha fakir olan kalamin, daha kolay işlenir ve işletilir; bu yüzden, bugüne kadar en çok kulanılan çinko cevheri olmuştur, fakat rezervleri gitgide azalmaktadır. (L)

KALAMİNLENME i. (*kalamin*> *kalaminlenmek*'ten *kalaminlen-me*). Bir çeliğin, bazı etkenler karşısında bir demir oksit tabakasiyle kaplanması: *Bir işleme sırasında (ısıl işleme, dövme v.b.), yüksek sıcaklıkta havayle ısıtılan demirli maddeler kalaminlenir.* (L)

KALAMİS, yunan heykeltıraşı (M.Ö. 460'a doğr.). Eski kaynaklara göre iki ve dört atlı bronz savaş arabaları, Lucullus tarafından Roma'ya getirilen on beş metre boyunda bir Apollon heykeli, Kimon'un eniştesi tarafından Atina Akropolis tapınağının girişine adanan Afrodit heykellerini yaptı. Hieron için Syrakusai'de ve Agrigento'da çalıştı. Sikyon'da, altın ve fildişinden Asklepios'un sakalsız heykelini yaptı. (L)

KALAMİSTRUM i. (yun. *kalamos,* kamış >lat. *calamistrum*). Bazı örümceklerin ayaklarındaki fırça.

— ANSİKL. *Kalamistrum* «cribellata» denen bütün örümceklerin, dördüncü çift bacağında uca yakın bulunan, telek ayası gibi, sıra halinde yan yana dizili kıllardan meydana gelmiş bir aygıttır. Kalamistrum, cribelum'dan çıkan telleri iplik haline getirir; ikisi karşılıklı olarak, tarak ve çıkrık ödevi görür. (L)

Foto. LAROUSSE

KALAMİT i. (lat. *calamus,* sap, kamış'-tan, fr. *calamite*). Amfibol cinsinden mineral türü. (Tremolit çeşidi.) [L]

KALAMİT i. (fr. *calamite*'den). Kalamitler grubundan fosil bitki. (Sapları atkuyruğu gibi eklemli, düğüm araları bir perde ile bölmeli, içi silindir biçiminde boştur; çeperinde çoğu zaman iyi gelişmiş ikincil odun tabakası bulunur. Birinci zamana ait bu çeşit dev atkuyrukları üst karbon tabakalarında bulunur.) [L]

KALAMİTLER çoğl. i. Birinci zamana ait atkuyruğu takımından fosil bitkiler grubu. (Bunların eklemli saplarının ortasında, odundamarlarla çevrili, içi boş yumuşak bir öz bulunurdu. Başlıca cinsleri: *arthropitys, arthroxylon, kalamit, kalamodendron.*) [L]

KALAMODENDRON i. (yun. *kalamos,* kamış ve *dendron,* ağaç'tan). Kömür yataklarında bulunan fosil ağaç. (Gövdesinde düğüm araları değişik uzunlukta, bu düğümlerden çıkan almaşık dallar birbirine yakın ve halka dizilişlidir. İkincil odun tabakası, gayet geniş özışınlarıyle birbirinden ayrı bölmeler halinde ve çok iyi gelişmiş durumdadır.) [L]

KALAMOSTAKİS i. (fr. *calamostachys'*-den). Kalamitlerin (fosil bitki) üreme organlarına verilen ad. (L)

KALAMUN, Suriye'de tabiî bölge, Suriye ovasıyle Antilübnan arasında kalan kat kat üç yaylayı içine alır; başlıca merkezleri el-Nabk ve Yabrud'dur. Sulama yoluyle vâdilerde ve taraçaların yamaçlarında yapılan çeşitli ince tarım sayesinde, dağlık bölgeler için kalabalık sayılabilecek bir halk toplanmıştır. Başlıca, tahıl (buğday, arpa, mısır), baklagiller (mercimek, bezelye, bakla), kayısı ve ceviz ağaçları yetiştirilir. Bağcılık, incir ağaçları yetiştiriciliği ve sürüleri yazın yaylaya çıkararak yapılan hayvancılık da tamamlayıcı gelir kaynaklarıdır, Kalamun'un tahkim edilmiş köylerinin çoğunda hıristiyanlar yaşar ve içlerinden üçü hâlâ aramca konuşur. (L)

KALAN sıf. ve i. (*kalmak*'tan *kal-an*). Kalmak işini yapan: *Geride kalanları bekleyelim.* || Herhangi bir miktardan artan: *Elbiselik kumaştan kalan parçayı etek yap.* || Verilen bir şeyin elde bulunan veya verilemeyen kısmı: *Borcumun kalanını sonra vereceğim.*

— Mat. Bir çıkarmanın sonucu: 54'*ten* 18 *çıkarılınca kalan* 36'*dır.* || Bölünenin, bölenle bölümün çarpımından fazlalığı. (Bölünen A, bölen B ve bölüm O olduğuna göre A = OB + R yazılabilir; R burada bölmenin kalanıdır). || *Bir f (x) fonksiyonunun Taylor formülüne göre açılımında kalanı, f* (x) fonksiyonunun Taylor formülüyle yapılan açılımına, bu açılımdan doğru bir formül elde etmek için eklenen terim. || Bir sayının kare kökünün karesine, bu sayıyı yeniden elde etmek için eklenen sayı. || *Bir serinin kalanı,* belirli bir terimden önce gelen bütün terimleri attıktan sonra geriye kalan serinin toplamı. (LM)

KALANCHOE i. Bot. Tıbbî nitelikler taşıyan etli bitki. (Damkoruğugillerden.)

— ANSİKL. *Kalanchoe*'ler karşıt yapraklı, otsu veya sapı odunsu etli bitkilerdir; çiçekleri borumsu biçimde ve beyaz, sarı veya kırmızı renktedir; dal uçlarında demet halinde bulunur. Meyvesi uzun dört kapsülden oluşur; her kapsülün içinde pek çok tohum yer alır. Bu bitkinin yüzden fazla türüne her iki kıtanın tropik bölgelerinde rastlanır. Ülserlere karşı doğrudan doğruya kullanıldığı gibi bazen yara ilâcı olarak da kullanılır, sıcak limonluklarda yetiştirilir. (L)

KALANDARYA veya **KALENDERYA** i. (ital. *calendario*'dan). *Esk.* Takvim: *Hangi ayda, hangi günde bulunulduğunu gösterir birkaç türlü kalenderya'lar* (Ahmed Midhat). [M]

KALANİS çoğl. i. (ar. *ḳalensuve*'den *ḳatānis* veya *ḳalānis*). *Esk.* Külâhlar, takkeler. (M)

KALANK i. (fr. *calangue*). Jeormorfol. Kalın çeperli dar ve dik akarsu ağzı. (L)

KALANOS, hintli çileci. Büyük İskender zamanında yaşadı; İskender onu yanına aldı. Çok yaşlanınca bir odun yığını hazırlatarak hayatının acılarına son vermek için kendini yaktı (M.Ö. 323). [L]

KALANTOR sıf. ve i. (ital. *galantuomo'*-dan). Gösterişe meraklı, hali vakti yerinde, varlıklı (adam): *Üç gün sonra kalantor bir bey daha geldi, katıldı. O günden itibaren bu dört kişi birbirlerinden ayrılmaz oldular* (A. H. Tanpınar). [M]

KALANZA i. Bot. Portekiz sömürgesi Angola'da yetişen bir ağacın yerli adı; bu ağacın kırmızı çizgili odunu ince sık dokulu olduğu için ince marangozlukta makbul sayılır. (L)

KALAO i. Zool. Tropik bölgelerde yaşayan, beyaz benekli siyah veya esmer tüylü, uzun kuyruklu bir kısım kuşların yerli adı. Bu kuşların başlıca özelliği gagalarının çok iri acayip ve değişik şekilli olmasıdır. Bu yüzden bunların bazı türlerine gergedan kuşları da denir. Bk. KUŞLAR *levhası.*

— ANSİKL. *Kalao*'ların hemen hepsi Eski Dünyanın sıcak bölgelerinde ağaçların üzerinde yaşar. Kuluçka devresi ve yavruya bakım süresince dişi kakalo yuvasında kapalıdır. Yuva bir ağaç kovuğunda bulunur, ağzı harçtan bir bölmeyle kapatılır; üzerinde erkeğin getirdiği yiyeceklerin geçebilmesine elverişli bir delik vardır. Yavrular çıktıktan sonra yuvanın kapağı yıkılır. Kalaolar hepçil beslenen kuşlardır. Bu kuşların en büyüğü olan iki boynuzlu kalao (*Dichoceros bicornis*) İndo-Malezya'da yaşar ve boyu 1,30 m'yi bulur. Bazı türleri ise küçüktür, karatavuk boyunu aşmaz. Kalaolar gökkuzgunumsular takımının boynuzgagalıgiller familyasındandır. (L)

KÂLÂR i. (fars. *kālār*). *Esk.* Sel sularının toprağı aşındırmasıyle meydana gelen yer yarığı, uçurum, yar. (M)

KALAS i. (Romanya'da *Galatz* şehrinin adından). İnş. Ahşap yapı inşaatlarında genellikle taban ve tavan kirişleri olarak kullanılan kereste.

— Mad. oc. Bir tomruğu, paralel testere darbeleriyle 25 mm kalınlığında dilimleyerek elde edilen kaba tahta. (Kalaslar maden ocağında kama ve destek olarak kullanılır; dört köşe tahtalardan daha ucuz olduğu için tercih edilir.)

— Teknol. Kalınlıkları 38 mm ile 98 mm, genişlikleri 8 sm ile 30 sm arasında değişen dikdörtgen prizma biçiminde kesilmiş kerestelerin ticarî adı.

— ANSİKL. Teknol. Piyasada satılan *kalas'*-lar biçilirken kuruma ve çekme payı göz önüne alınmadığından henüz standart ölçülerde değildir. Türk Standartlar enstitüsünün 1962 yılında yayımladığı ölçülere göre makinede kesilen kalasların kalınlık ve genişlikleri şöyledir:

kalınlık (mm)	*genişlik (sm)*
1 — 38,42	8, 10, 12, 15, 17, 19, 22, 25, 28, 30
2 — 48	12, 15, 17, 19, 22, 25, 28, 30
3 — 58	8, 10, 12, 15, 17, 19, 22, 25, 28, 30
4 — 78,98	8, 10, 12, 15, 17, 19, 22, 25, 28, 30

Elle kesilenlerde bu ölçüler değişir ve kesin bir rakam verilemez. Kalasların boyları ise kısa (1 m; 1,25 m; 1,50 m; 2 m; 2,25 m; 2,50 m; 2,75 m), orta (3 m; 3,25 m; 3,50 m; 3,75 m; 4 m; 4,50 m; 5 m) ve uzun (5,50 ve daha uzun) olmak üzere üçe ayrılır ve bu boyutlar kalasın yapıldığı ağaç türlerine göre değişir.

Kalas inşatta en çok kullanılan bir kereste türüdür. Tavan ve taban kirişleri dışında, duvar kafeslerini çatmak, beton inşaatta iskele kurmak, marangozlukta yeniden biçilerek daha küçük boy iş parçalarını yapmak için kulanılır. (ML)

KALAS, Bergamalı ressam. M.Ö. 140 yıllarında Gaudotos ve Asklepiades ile birlikte kral Attalos II için resim kopya etmek üzere Delphoi'ye gitti. (L)

KALASİRİA'LAR bļş. çoğl. i. (yun. *Kalasiries*), Persler devrinde mısır ordusunun piyade askeri (Herodotos M.Ö. V. yy. ortası).

— ANSİKL. *Kalasiria'lar* ve hermontibia'lar Sicilya'lı Diedoros'a göre, Şeşank I devrinde (M.Ö. X. yy. ortası) kurulmuştu. Bunların ikisi de Mısır hükümdarları Ramsesler zamanında hemen hemen hepsi toprağa bağlı babadan asker olan Aşağı ve Orta Mısır'da yerleşmiş libyalı savaşçıların soyundan gelmeydiler. Kalasiria'lar keten-

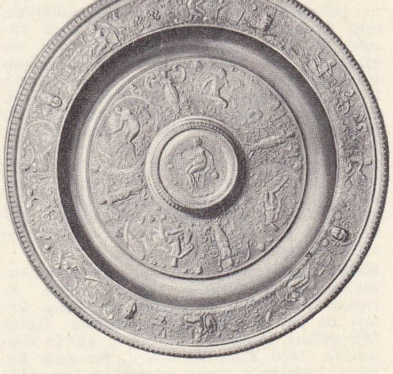

François Briot'nun yaptığı
kalay leğen,
Louvre müzesi, Paris

den yapılmış *kalasiris* denen bir entari giyerlerdi. Önceleri araba kollarını meydana getiren hermontibia'lar sonradan süvari sınıfını teşkil ettiler. Aileleriyle birlikte kendilerine bağlı tımar topraklarından aldıkları kiralarla geçinirlerdi. (L)

KALASTRA i. (ital. *calastra*'dan). Denizc. Gemilerde güvertelere alınan filika v.b. küçük vasıtaları oturtmak amacıyle kalın kütüklerden yapılmış yuvalar. (Bunlar filikanın baş ve kıç bodoslamalarından itibaren 1/4 uzunluğundaki kesitine uyacak biçimde kesilmiş ve bu kısımlar deri veya bıranadan yapılmış yastıklarla beslenmiştir.) || Fırtına dindikten sonra bir süre kabarık ve çatlaksız devam eden dalgalar. || Koylarda, kıyılarda fırtınanın aksi yönünde görülen dalgalar. (M)

KALAT, Batı Pakistan'da kasaba, il idare merkezi, Bülûcistan'da; 2 000 nüf. Eski bir kalenin eteğinde kurulan Kalat, Afganistan ve İran ile İndus deltası ve Umman denizine giden yollara hâkim bir kervan ticaret (tahıl, tuz, tütün, yün) ve el sanatları (dokuma, deri, hasır) merkezidir. — *Kalat ili,* 589 000 nüf. (L)

KAL'AT BENİ ABBAS, Cezayir'de şehir, Burc Bû Araric'in 34 km kuzeydoğusunda. Beni Abbas kabilesinin merkezi olan şehir, söylentilere göre İdrisîler veya hammadî hükümdarı soyundan murabıt Sîdî Abdurrahman tarafından kurulmuştur (XV. yy.). XVI. yy. sonlarına kadar Türkler tarafından defalarca kuşatılan, fakat alınamayan Kal'at Beni Abbas; fransızlar tarafından alınıncaya kadar bağımsız bir yer olarak kaldı. (M)

KAL'AT BENİ HAMMAD. Esk. coğ. Tunus'ta şehir. Hammad bin Bulukkin tarafından kuruldu. Hammad, çeşitli bölgelerden birçok kimseyi getirerek burada yerleştirdi. Camiler, kervansaraylar ve çeşitli resmî binalar yaptırdı. Şehri bir surla çevirdi. Daha sonra süratle gelişen şehir, Hammadîlerin hükûmet merkezi oldu. Bilginlerin şehirde toplanmaları sebebiyle buraya imparatorluğun her yerinden öğrenciler gelmeğe başladı. Kayrevan'ın Hilâlîler tarafından yağma edilmesinden sonra İfrikiye halkının büyük bir kısmı buraya yerleştirildi. XI. yy.ın ikinci yarısında Araplar, Hammadîlerle olan ittifaklarını bozarak bunlara ait şehirlerde tahribata başladılar. Şehrin kapılarına kadar geldiler. El-Aziz zamanında bütün göçebeler şehri işgal etti. Hammadî imparatorluğunun çöküşünden sonra Muvahhidîlerden Abdülmümin'in oğlu Abdullah tarafından kuşatılarak yağma edildi. Bir süre sonra halk şehre tekrar yerleşti. Daha sonra Ali bin Ganiye tarafından zaptedildi (1185). Bugün yalnız harabeleri vardır. (M)

KALATHOS i. (yun. *kalathos*). Esk. yun. Üst kısmına doğru gitgide genişleyen ve tarla işlerinde kullanılan yuvarlak sepet. (Aynı zamanda, cehennem tanrılarıyle bolluk ve topraktan gelen nimetlerin simgesiydi. Eleusis'te kutsal bir kalathos bir tören arabasında taşınırdı. Serapis başına bir kalathos giyerdi.) [L]

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

KAL'AT HUVARE, Cezayir'de şehir, Hilâl'in kollarından Vadi Kal'a kıyısında. Mina bölgesinde yaşayan Huvârel kabilesinin reisi Muhammed bin İshak tarafından kuruldu (XII. yy.). Muhammed bin İshak, şehirde bir kale yaptırdı. Zeyyanî sülâlesinin işbaşına geçmesinden sonra şehir Tlemsen'li hükümdarların hâkimiyeti altına girdi. Daha sonra Barbaros şehri alarak (1517) burada kardeşi İshak ile birlikte 400 kişilik bir kuvvet bıraktı. 1518 Yılında İspanyollar şehri ele geçirerek tekrar Tlemsen sultanlarına verdiler. Daha sonra yeniden Türkler tarafından zaptedildi (XVI. yy.). 1830'da Abdülkadir'in hâkimiyetine girdi. Kısa bir süre sonra da Fransızlar tarafından işgal edildi (1845). [M]

Kalatnecm («Kalat Necm»), Suriye'nin kuzeyinde kale; Fırat'ın sağ kıyısında. Araplar Suriye'yi ele geçirdikten sonra kaleyi de aldılar. Sonra Hammadîler, Halep Mirsadîleri, Zengîler, Eyyubîler kaleyi zaptettiler. 1820 Yıllarına doğru, bir arap kabilesi hükûmete vergi vermekten kaçındığı için kale türk kuvvetlerince kuşatıldı ve ele geçirildi. İki katlıdır; her katında çeşitli büyüklükte odalar vardır. (M)

KALATOZOV (Mihail Konstantinoviç), sovyet sinema yönetmeni (Tiflis 1903). Propagandacı olmayan ve insanî anlatım şekillerine yönelen *Leylekler Geçerken* (Letyat Juravli) [1957] isimli filmiyle ün kazandı. 1960'ta *Nyedokonçennoye Pismo* (Yarım Kalmış Mektup), 1964'te *Kuba Eto Ya* (Ben Küba'yım) adlı filimleri yönetti. (L)

Kal'at Rabah, İspanya'da arap kalesi. Siyudad Riyal'in kuzeybatısında olan kale, Kurtuba emîrlerinin savaşları sırasında ün kazandı. 1085'te Tuleytula (Toledo) ele geçirilince burası da imparator Alfonso VII tarafından alındı. Kale Templiers tarikatına verilinceye kadar Castilla'ya karşı sınır kalesi olarak önemli rol oynadı. Templiers bu kaleyi, Endülüs'ün karşısında, Tuleytula'nın sınır kalesi olarak on yıl daha korudu. Muvahhidîlerin sürekli saldırıları sonucu kale düştü. (M)

KAL'AT ŞERKAT. Esk. coğ. Irak'ta (Musul ili) şehir; Asurluların merkezi olan Asur şehrinin yerinde idi. Şehrin yıkıntılarını XIX. yy.da avrupalı bilginler (CH. Rich, W. Ainswort v.b.) incelediler. (M)

KALAT-UL-CERDE, Tunus'ta (Kef ili) yer, Yukarı Tel'de, Fosfat işletmesi. (L)

KALAT-UL KEBİRE, Tunus'ta (Sus ili) komün, Sus sahilinde; 16 700 nüf. El sanatları (dokumacılık) merkezi. (L)

Kal'at-ül-Cebel («Dağ kalesi»), Kahire'nin içinde kale, yüksek bir tepe üzerinde kurulmuştur. Bu dağ kalesi El-Mukattam'dan derin bir hendek ile ayrılır. Surları, burçları ve demirden yapılmış kapıları vardır, memlûk sultanlarının ikametgâhı olan kale birkaç defa onarılmış, sarnıçlar ve Nil sularını buraya çıkarmak için büyük su hazneleri eklenmiştir. Kalede memlûk sultanlarının hassa askerleri için kışlalar (tıbak), devlet görevlilerine mahsus binalar yer alır; mehter takımı (tabılhane) günde beş defa kale etrafını dolaşarak askerî marşlar çalardı.

Kal'at-ül-Cebel, bugün turistik bir gazino haline getirilmiştir. (M)

KAL'AT-ÜL-KEBŞ («Koç kalesi»), Kahire'de semt, hisar ile eski Birket el-Fil çöküntüsü arasında; efsaneye göre, İbrahim peygamber burada oğlu İsmail'in yerine bir koç kurban etti. Burası Ahmed bin Tolun'un başkentini kurmak için seçtiği ve 868'de bir saray, 879'da da bir cami yaptırdığı kutsal bir tepedir. (L)

KAL'AT-ÜS-SENAM, Tunus'ta (Kef ili) komün, Yukarı Tel'de; 4 800 nüf. Fosfat madenleri. İlgi çekici bir tabiî kale olan sarp bir dağ, bölgeye hâkimdir. (L)

KALAUERİA veya **KALAURİA,** Yunanistan'da ada, Peloponnesos'un kuzeydoğusunda, bugün Poros'a bağlıdır. Demosthenes'in kendini zehirlediği Poseidon tapınağının kalıntıları. (L)

KALAVERİT i. (fr. *calavérite*). Miner. Tabiî altın tellürür; yüzde 3 kadar gümüş kapsar; Kaliforniya'daki Calaveras bölgesinde ve Avustralya'da (Cripple Creek) bulunur. (L)

KALAVRA veya **KALEVRA** i. ([?]). Yamalı kösele ayakkabı. || Deriden yapılmış eşya. (M)

KALAVRAHANE bls. i. ([?] *kalavra* ve fars. *hâne*'den *kalavra-hâne*). *Esk.* Deri eşyaların yapıldığı işyeri. || Kundura atelyesi.

— Santl. Eskiden asker için ayakkabı, eyer takımı, hayvan koşumu gibi saraçlığa ait araçlar yapılan yer. || *Kalavra nazırı,* kalavhaneyi yöneten kişi. (M)

KALAVTA i. Kıyf. *Esk.* Memlûklar devrinde (XIII.-XVI. yy.) Mısır, Suriye ve Kuzey Afrika'da başa giyilen ve üzerinde boynuz şeklinde sarılmış tülbentler bulunan serpuş.

— ANSİKL. Kıyf. *Esk.* Memlûklar, özellikle, enselerini örtecek uzunlukta bulunan işlemeli *kalavta* kullanırlar ve üzerine de sırmalı altın çengellerle süslü, bükülmüş ince ipek tülbentler sararlardı. Bu tülbentleri vazifelerini gösteren çeşitli boynuzlar şeklinde bürürlerdi. Sultanın kalavtası altı, atabeyin dört ve emîrlerinki iki boynuz taşırdı. Memlûk tarihinde tülbentlerin uzunlukları büyütülerek üzerine küçük sarıklar sarılan kalavtaya, *kalavta et-tarhaniye,* daha da büyüyerek eğri bir şekil alanına ise *kalavta el-çerkesiye* denirdi. (M)

KALÂVÛN (El-Melik-ül-Mansur Seyfüddin Elfî), türk asıllı altıncı memlûk sultanı (Deşti, Kıpçak ? - Kahire 1290). Deşti Kıpçak'tan alınarak Mısır'a getirildi ve 1 000 altına eyyubî sultanı Melik-üs-Sâlih Eyyub'a satıldı. Bir süre sonra da azat edildi. Sultan Baybars zamanında «mukaddem elf» (binbaşı) olarak 1 000 kişilik bir ordunun kumandanı oldu. Moğol seferinde (1272) ve Kilikya'da Ermenilerle yapılan savaşlarda (1273) ün kazandı. Baybars'ın oğlu sultan Berke Han tarafından tekrar Kilikya'daki Ermeniler üzerine gönderildi (1278). Hükümdarın bir yıl sonra görevden uzaklaştırılması üzerine devlet yönetimine atabek olarak katıldı. Cuma hutbesinde ve sikkelerde Sulamış ile birlikte adı anıldı. Altı ay sonra Sulamış'ın tahttan indirilmesi üzerine tahta geçti. Hükümdarlığı halife tarafından onaylandı. Mısır'da resmen tanındı. Bundan sonra kendisini tanımayan Şam valisi Sungur El-Aşkar'ı, Şam'ın güneyinde yendi (1279). Sonra Moğollar ile savaş hazırlığına başlayan Kalâvûn, onlarla Hıms'ta karşılaştı. Moğol ordusunu yenilgiye uğrattı. Moğollara yardım eden Ermenilerin topraklarını yağmalayarak onları cezalandırdı. Suriye sahillerinde bulunan kaleleri ele geçirmek isteyen Kalâvûn, haçlılarla yapılan antlaşmayı bozdu (1285). Merkab'daki Saint Jean şövalyelerinin kalesine saldırdı; kale surlarını yıktı; askerleri teslim aldı. Durumu gittikçe kuvvetlenen Kalâvûn, eski düşmanı Sungur El-Aşkar'ın Suriye'deki topraklarını almak istedi. 1289 Yılına kadar Haçlıların elinde kalan Trablusşam'ı almağa karar verdi. Şehrin büyük bir bölümünü ele geçirdi. Daha sonra şehirde camiler yaptırdı. Batrûn kalesini de aldıktan sonra, Akkâ'nın fethine hazırlandığı bir sırada, Kahire'de öldü (1290). Birçok hayır müessesesi yaptıran Kalâvûn'un çocukları 1382'ye kadar iş başına kaldı. (M)

Kalavun medrese, türbe ve **camii,** Kahire'de Memlûklular tarafından yaptırılan medrese, türbe ve mescitten kurulu külliye (1285). Mescit solda, türbe ile minare sağdadır. Sol taraftaki kapıdan şadırvanlı bir avluya girilir. Bu avlunun kuzey ve güney kenarlarında iki eyvan vardır. Öğrenci hücrelerinin bulunduğu doğu ve batı kenarları haraptır. Güney taraftaki büyük eyvan, iki yan nefte, daha geniş bir orta neften meydana gelen bir haremdir. Namaz kılınan bu kısım, sekizgen biçimlidir. Yanlarında daha küçük birer kemer bulunan, dört ayak ve granit dört kalın sütun kubbeyi taşır. Türbeyi örten kubbenin sekiz kenarlı kasnağındaki açıklıkların kemerleri hafifçe taşkın ve sivridir. Türbenin sokağa bakan yüzünde ikisi dar, biri geniş olmak üzere üç pencere vardır. Pencerelerdeki kirişlerin altında bir yazı şeridi görülür. Pencereler, içeride alçı üzerine işlenmiş frizlerle çevrelenmiştir. Geniş bir yazı frizinin çevrelediği mihrap, türbenin süsleme yönünden en zengin tarafıdır. Sağında ve solunda, yanlara doğru çıkıntılarla kademeli olarak genişleyen üçer mermer sütun bulunmaktadır. Mihrap kemeri, at nalı biçimindedir. Dişli siyah ve beyaz taşlarla örülmüştür. Mihrabın içi mermer ve sedef mozaiklerle süslenmiştir. (M)

KALAVUN YUSUF PAŞA. Bk. YUSUF PAŞA *Kalavun.*

KALAY i. Kim. Kurşundan daha sert, yoğunluğu daha az, gümüş beyazlığında maden. || Kalaylanmış bir kabın üzerindeki alaşım tabakası. || *Mec.* Bir kimsenin gerçek değerini cilâ gibi örten aldatıcı görünüş: *Göründü şimdi de bak sadrıazamın alayı / O mesnedin bu demek yaldızı veya kalayı* (Abdülhak Hâmid). || *Argo.* Küfür, azar.

— ÇEŞ. DEY. *Argo. Kalay çekmek,* küfretmek, sövmek: *Ara yerde çeker etbaa kalay* (Sünbülzade Vehbi). || *Kalayı basmak,* sövüp saymak.

— Balıkç. *Kalay balık,* balık tutmak için kullanılan madenî balık.

— Teknol. *Kalay giderme,* madenî bir eşya üzerindeki kalay tabakasını kaldırma. || *Kalay yaprağı,* kalay kaplama işlerinde kullanılan ince kalay tabakası.

— ANSİKL. Kim. *Kalay,* atom numarası 50 ve atom ağırlığı $Sn = 118{,}7$ olan kimyasal elementtir. Üç bin yıldan bu yana bronz şeklinde bilinen kalay, XIX. yy. başlangıcında maden olarak tanındı. Kartaca uzun süre kalay ticareti yaptı, daha sonra bu ticaret Fenike'nin eline geçti.

Kalay, parlaklığı gümüşü andıran beyaz bir madendir, dövülebilir, tel haline getirilebilir; yumuşaktır ve çekmeğe karşı direnci çok azdır. Elle ovulduğu zaman hafif bir koku çıkarır. Büküldüğü zaman, billûrlarının kırılması sebebiyle «kalay çatırtısı» denen bir ses duyulur. 232°C'ta ergir; bilinen madenler arasında en kolay ergiyenlerden biridir, fakat ancak 2 200°C civarında kaynar. Yoğunluğu 7,2'dir; 18°C'ın altında, yoğunluğu 5,8 olan ve gri kalay denilen ikinci bir altropik şekil alır. Bazen kalay eşyalarda görülen bu dönüşüme «müze hastalığı» veya «kalay vebası» denir. Normal sıcaklıkta, havada oksitlenmez. Bazı bileşiklerinde iki, bazı bileşiklerinde dört değerli olan kalay, kimyasal yönden silisyum gibi bazı ametallere benzer. Yüksek sıcaklıkta, oksijenin etkisiyle akkor hale gelerek kalay dioksite $Sn\ O_2$ dönüşür; soğukta klor ve bromla birleşir. 100°C'ta, içinde alkali bulunan suyu ayrıştırır ve kalay dioksit alkalilerle birleşir; ancak oksitleri amfoter olduğu için, seyreltik asitlere pek etki etmez.

● *Başlıca bileşikleri. Kalay II oksit* veya *protoksit* SnO elde etmek için, önce bir kalay tuzuna sodyum hidroksit etki ettirilerek beyaz renkli kalay hidroksit $Sn(OH)_2$ hazırlanır; kalay hidroksit ısıtılarak suyu giderilir ve siyah renkli, billûrsu kalay II oksit elde edilir; kalay protoksitin biri zeytin kahverengisi diğeri ise kırmızı renkte iki değişik şekli daha vardır. Kalay II oksit amfoterdir ve K_2SnO_2 gibi stanitler verebilir.

Kalay dioksit veya *kalay IV oksit* SnO_2 tabiatta sekiz yüzlü billûrlar halinde bulunur (*kasiterit*); kalayı nitrik asitle yükseltgedikten sonra, çıkan ürün kireçleştirilerek kalay dioksit beyaz pudra halinde elde edilir. Bunun asit niteliğinde birçok hidratı bulunur: stanit asit H_2SnO_3 ve metastanik asit $H_2Sn_5O_{11}$.

Kalay II klorür, kalay üzerine sıcakta derişik hidroklorik asit etki ettirilerek elde edilir; beyaz renklidir ve buruk bir tadı vardır. Çözünmeyen oksiklorür ve hidroklorik asit vererek suda kısmen ayrışır. Kloru kolayca tutarak kalay IV klorür verdiği için indirgen bir maddedir. Boyacılıkta aşındırıcı olarak da kullanılır: demir III oksit veya manganez dioksitle elde edilen boyaları çıkarır ve bunları seyreltik asitlerde eriyen protoksitler haline dönüştürür.

Kalay IV klorür veya *kalay tetraklorür* $SnCl_4$, klorun kalay üzerine etkimesiyle elde edilir. Renksiz bir sıvıdır, eskiden *Libavius'un dumanlı çözeltisi* denirdi. Gerçekten hava ile temas edince beyaz dumanlar çıkarır. Boyacılıkta mordan olarak kullanılır.

Kalay II ve IV klorür karışımı altın tuz-

larıyle *Cassius purpurası* denen kırmızı bir çökelti verir, bu çökelti porselenleri yaldızlamada kullanılır.

Kalay II sülfür, hidrojen sülfürün kalay II tuzları üzerine etkimesiyle meydana gelir; suda erimeyen kahverengi bir katıdır. Aynı şekilde, hidrojen sülfürün kalay IV tuzlarına etkimesiyle elde edilen *kalay IV sülfür,* tatlı sarı renkli billûr levhalar halindedir ve *mozaik yaldızı* adıyle tanınır; bu madde de alçıdan yapılmış eşyaların yaldızlanmasında kullanılır.

● *Kalay tuzlarının özellikleri.* Çinko ve kurşun, kalayı tuzlu çözeltilerinden kahverengi ve süngersi bir çökelti halinde ayırır; aynı eriyiklerde sodyum hidroksit, ayıracın fazlasında eriyen beyaz bir hidroksit çözeltisi verir. Kalay II tuzları kalay IV tuzlarından hidrojen sülfürün etkisiyle ayırt edilir: kalay II tuzlarıyle kahverengi, kalay IV tuzlarıyle sarı renkli bir çökelti elde edilir.

— Coğ. *Dünya üretimi. Kalay*'ın büyük kısmı, Malezya, Endonezya, Bolivya, Leopoldvill Kongosu ve Nijerya'da çıkarılır. Avrupa'nın üretimi önemsizdir. İngiltere'de, Cornwall dolaylarında birkaç kalay ocağı işletilir. Güneydoğu Asya'da çıkarılan kalayın büyük kısmı Singapur'da arıtılır. En büyük tüketici Kuzey Amerika'dır.

1965'te 200 000 tona yaklaşan dünya kalay konsantresi üretimini, Malaysiya (65 000 ton), Bolivya ve Çin (her biri 25 000 ton), Tayland ve İndonezya (her biri 15 000 ton), aynı değerdeki dökme üretimini ise Malaysia ve Çin ile büyük konsantre ithalâtçıları olan Hollanda ve Büyük Britanya sağlıyordu.

— Sanay. ● *İşleme. Kalay* cevherlerinden en yaygın olanı kalay dioksit SnO_2 veya *kasiterit*'tir; fakat doğrudan doğruya indirgenmek için çok fakir bir cevherdir. Yüksek yoğunluğu (6,8) kolayca zenginleştirilmesini sağlar. Maden cevherleri öğütüldükten sonra yıkanarak taş-toprak kısmı ayıklanır; demir bileşikleri magnetik bir ayırma ile elenir. Temizlenmiş maden filizi oksitleyici veya klorürleştirici bir kavurmadan geçirildikten sonra, asitle veya klorürleştirici kavurma ile elde edilen ürün sodyum tiyosülfatla yıkanır. Böylece elde edilen maden filizinde yüzde 75'ten fazla kalay dioksit bulunur. Döner alevli izabe fırınlarına karbon ve bir ergiticiyle birlikte konarak 1 200 - 1 300°C'ta kadar ısıtılır. Karbon, aşağıda gösterilen tepkimeyle kasiteriti indirger:

$$SnO_2 + 2C \rightarrow 2CO + Sn.$$

Tepkime sırasında, daha sonra işlenecek kalayca zengin bir curuf meydana gelir. Elde edilen ham kalay sıvılaştırılarak içindeki yabancı maddelerden temizlenir.

Sıvılaştırma, kalayın ergime noktası (232°-C) ile diğer madenlerin ergime noktaları arasındaki büyük farka dayanır. İçinde madenler bulunan ham kalay, eğik bir yüzey boyunca kalayın ergime noktasına kadar ısıtılarak akıtılırsa, demir, bakır v.b. gibi daha yüksek derecede ergiyen maden alaşımlarından meydana gelen bir tortu bırakarak akar.

Teneke döküntülerinden yeniden kalay elde etmek için iki usul uygulanır:

1. kurutulmuş teneke blokları üzerine klor etki ettirilerek, kalay klorür elde edilmesi; 2. elektrolizle. Teneke parçaları elektroliz banyosunun anodunu meydana getirir, elektrolit sodyum hidroksittir; kalay katotta ayrılır, yıkanır ve tekrar eritilerek saf kalay elde edilir.

● *Kullanılışı.* Havada bozulmadığı ve kimyasal maddelerin çoğu karşısında aşınmadığı için, bakır ve demirin kaplanmasında koruyucu maden olarak kalay kullanılır. Ayrıca zehirli olmadığı için, gıda sanayiinde borular veya tabakalar halinde (bugün kalay kâğıtlarının yerini alüminyum almıştır) veya elektrolitik kaplama veya kalaylamada (konserve kutuları) kullanılır.

Çeşitli sanayi dallarında da kalaydan yararlanılır: elektrik sanayiinde iletken tellerin kaplanmasında, kimya veya tarım sanayiinde parçaların korunması ve âletlerin kaplanmasında ve kalay bileşiklerinin elde edilmesinde (boya ve emay için kalay dioksit, süslemede kalay sülfür, lekecilikte kalay klorür); eczacılıkta tüp ve kap yapımında, saç, teneke, kalaylı yapraklar (her iki yüzeyi kalay ile kaplanmış kurşun levha) halinde çeşitli uygulamalar için kalay kullanılır.

● *Alaşımlar.* Kalay bakırla kolayca alaşımlar vererek, normal veya özel bronz (tunç) meydana getirir. Sanayide kalay oranı yüzde 25'e ulaşabilir.

Kalay bakımından zengin alaşımlar, «beyaz alaşım» denen ve esnekliği sebebiyle makine yataklarının sürtünmesi sonucu, yağlar tarafından sürüklenen parçacıkların çökeltiler halinde soğurulmasını kolaylaştıran antifriksiyon maddelerinin yapımında kullanılır. Kalay alaşımları pek çoktur. Başlıca kalay alaşımlarında, yüzde 60 ile 90 arasında kalay, yüzde 4 ile 15 antimon, yüzde 0,5 ile 15 kurşun, yüzde 4 ile 10 bakır bulunur; bazen çok az miktarda kadmiyum eklenir. Bu alaşımlar esnek bir yapı gösterir. Kurşundan veya kurşun ile antimondan yapılan antifriksiyon alaşımlarına yüzde 20 oranına kadar kalay katılır.

Ergime noktası düşük olduğu için kurşunla kolayca alaşım verir; bu çeşit alaşımlara «tenekeci lehimi» (yüzde 45 ile 65 oranında kalay), «bakırcı veya çinkocu lehimi» (yüzde 30 ile 40 oranında kalay) ve «kurşuncu lehimi» (yüzde 25 kalay) denir.

Kalay, alaşıma sertlik veren antimonla (yüzde 15 ile 20) birlikte kalay kaplar ve kimya sanayii için musluk yapımında kullanılır. Uzun zamandan beri yemek takımları, kaşık, çaydanlık v.b. yapımında kullanmak üzere çeşitli alaşımlar hazırlandı: çaydanlık ve cezve yapımına yarayan *kral madeni* (kalay, antimon, kurşun, bizmut); aynı eşyaların yapımında kullanılan ve bileşiminde kalay ile birlikte yüzde 10 antimon, yüzde 2 ile 3 kurşun ve bakır bulunan *ingiliz madeni* v.b. Kalayın önemli miktarlarda katıldığı (yüzde 25'e kadar) başka bir uygulama da, ergime noktaları 100°C'ın altında olan alaşımlardır: Newton, Darcet, Lipowitz, Wood alaşımları v.b.

— Eczc. Toz kalay ve kalay oksit, kan çıbanı tedavisinde günde 1 gr'lık, solucan düşürücü olarak günde 5 ile 20 gr'lık dozlarda kullanılır. Kalayın bazı organik bileşikleri çok zehirlidir.

— Süs. santl. Homeros'un da sözünü ettiği *kalay,* Plinius'un çağdaşları tarafından bakır ve pirinç eşyayı kaplamakta kullanıldı. Ortaçağda kalaya gümüş eşyanın biçimleri verildi, günlük mutfak eşyaları yapımında bu madenden yararlanıldı. XVI. yy. da kuyumcular, değerli madenleri işlemeden önce kalaydan bir maket hazırlardı. XIX. yy.ın sonlarına doğru, Jules Brateau adlı bir oymacı kalay çömlek sanatını yeniden geliştirmeğe çalıştıysa da, XX. yy.da çömlek yapımında seramik kalayın yerini tamamen aldı.

◆ **Kalayhane** bls. i. *Esk.* Kalay işlerinin yapıldığı yer.

◆ **Kalaysız** sıf. Kalayı çıkmış (kap). ‖ Kalaylanmamış. ‖ *Mec.* Sahte görünüşten uzak, tabiî halde olan. (LM)

KALAYCI i. (*kalay*'dan *kalay-cı*). Kalaydan ince bir satıh çekerek kapları beyazlatan kimse. ‖ *Mec.* Üstünkörü iş yapan, sahtekâr. ‖ *Kalaycı körüğü,* kalaycının kalayı eritmek için kullandığı ateşi canlandırmağa yarayan açıp kapadıkça hava veren âlet.

— DEY. *Kalaycı körüğü gibi nefes almak,* soluk alırken göğsün hızla kabarıp indiğini belirtmek için kullanılır: *İstanbul'un adı anıldıkça gözleri yaşarıyor, kocaman göğsü derin hasret nefesleriyle kalaycı körüğü gibi kabarıp iniyor* (R. N. Güntekin). [M]

Kalaycıktepe höyüğü. Arkeol. Karasu'nun kıyısında, Keban dolaylarında höyük. Nehirden 60-65 m yükseklikte dir. 260×180 m konglemera bir alan üzerindedir. Kuzeyindeki duvarın yapısı incelenince höyüğün bazalt ve andezitten bir sur ile çevrildiği anlaşılır. 1968 Yılında Ankara üniversitesinden Dr. Ümit Serdaroğlu başkanlığında başlanılan kazılar, halen devam etmektedir. Kazıya, höyüğün I. terasından başlanıldı. Ortaya çıkarılan üçgen yapı ve çanak çömleğe göre, M.S. XI. - XII. yy.da geniş bir iskâna sahne olduğu anlaşıldı. Bu kısım taş temel üzerine kerpiçten düz damlı, ortak duvarlı iki mekânlı evlerden meydana gelmektedir. Burası Bizans'tan sonra islâm iskânına sahne olmuştur. Höyükteki diğer sondajlarda, tepe eğilimine bağlı kalmayan, oldukça yatay düzenlenmiş yapı kalıntılarının varlığı görüldü. İlgi çekici buluntular arasında Boğa Rytonu parçası vardır. Ayrıca M.Ö. X. yy.a ait siyah boyalı, çarkta yapılmış çanak çömlek bulundu. İslâm çağı katının altındaki II. ve III. tabakalar Bizans katı, bunun da altında M. Ö. X. yy. kültürü olarak IV. kat tespit edildi. Burada karışık olarak V. kat malzemesi ele geçti. Bunların Erken Bronz çağının sonlarına ait oldukları anlaşıldı. Plan olarak, tepe noktası merkez alınırsa, yerleşme, yelpaze görünüşü vermektedir. Evler birkaç mekânlıdır ve belirli bir düzeni yoktur. Duvarları birbirini gelişigüzel kesmektedir. Aralıklar dar ve araba geçişine elverişli değildir. Evler moloztaşı üzerine kerpiç tuğla ile yapılmış, odalarda, duvar diplerinde, ocak ve çöp çukurları tespit edilmiştir. Büyük taşlar yalnız teras duvarlarında kullanılmıştır. İlgi çekici olan durum, I. tabakada kireçtaşı sütun kaidelerinin bulunmasıdır. Evlerde bu tip kaidelerin kullanılmak üzere yapılmış olması mümkün olamayacağından, bunların alttaki yapı katlarından geldiği tahmin edilir. Daha alt tabakalar hakkında, henüz gerekli bilgi sağlanamamışsa da, höyüğün Kalkolitik çağa kadar süren bir iskân gösterdiği anlaşılır. (M)

KALAYCILIK i. (*kalaycı*'dan *kalaycı-lık*). Kalaycının yaptığı iş. ‖ *Mec.* Sahtekârlık. (M)

KALAYİ REFİ EFENDİ, türk şairi (öl. İstanbul 1821). Önceleri kumaşçılıkla uğraştığından «Kalayi» mahlâsını kullandı. Bu adla tanındı. Tarihçi Sürurî ile söyleşmeleri ünlüdür. Bektaşî tarikatına bağlı olan Kalayi Refi Efendinin şiirleri, çoğunlukla tasavvuf konularını işler. Bir divanı vardır. (M)

KALAYİT i. (fr. *cellaïte*). Miner. Hidratlı tabiî alüminyum fosfat, firûze türüdür. *Eş-anl.* KALAYİNİT. (L)

KALAYLAMA i. (*kalaylamak*'tan *kalaylama*). Madenleri veya camları bir kalay tabakasıyle kaplama.

— Teskt. Bir kumaşı boyamadan önce özel kalay tuzu banyosundan geçirme.

— ANSİKL. İnce yapraklar halinde kalay yapımı XIII. yy.a kadar uzanır. Kilise mumlarının ve meşalelerin süslenmesinde, kirişlerin ve duvar armalarının bezenmesinde kullanılmıştır. Kolaylıkla oksitlenen demir ve bakır gibi madenlerin, oksitlenmeyen kalay gibi bir madenle kaplanması eski devirlerde de uygulanmış, Galyalılar bakırı kalaylamalarıyle ün kazanmıştır. Çin'de ve Bazı Avrupa'da Bronz çağından kalma kalaylanmış eşyalar, özellikle baltalar bulunmuştur. Camların kalaylanması uzun süre büyük bir buluş olarak kabul edilmiş, bu tehlikeli işlem günümüzde yerini gümüş kaplamaya bırakmıştır.

Kalaylama, bazı madenleri temizledikten sonra ince bir kalay tabakasıyle kapla-

Kalaycıktepe höyüğü kazısı, Ağın

Foto. T. Birgili (MEYDAN)

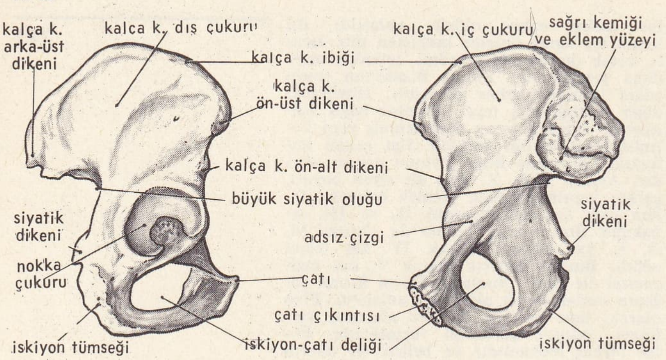

kalça kemikleri

mağa dayanır. Böylece, hava ve diğer maddelerin oksitleyici etkisi önlenir. Bu işlem kalaylanacak maddeyi ya ergimiş kalay banyosuna daldırarak veya sodyum stannat veya kalay II klorür banyolarında elektrolizleyerek yapılır. Daha çok demir ve bakır gibi madenler kalaylanır. Çok yumuşak çelik saçların kalaylanmasıyle «teneke» elde edilir. Madenden sağladığı tasarruf, kalay tabakasının düzgünlüğünü ve seri üretim imkânları sağladığı için, saçların kalaylanmasında elektrolitik kalaylama daldırma usulüne tercih edilir. Bakırın kalaylanması, özellikle mutfak eşyalarına ve elektrik tellerine uygulanır (teli kaplayan yalıtma maddesindeki kükürt tarafından bakırın aşındırılmasını önlemek ve tel bağlantılarında uygulanan kaynakların iyi tutmasını sağlamak için). Aynaların kalaylanmasında aynanın bir yüzüne kalay malgaması sürülür ve civanın fazlası basınçla atılarak malgama camın üzerine sabitleştirilir. Karpuz lambaların kalaylanması bir kalay, kurşun ve bizmut malgamasıyle yapılır. (L)

KALAYLAMAK geçl. f. (*kalay*'dan *kalay-la-mak*). Oksitlenmeden korumak için bir madenî parçayı, kabı kalay tabakasıyle kaplamak. ‖ *Mec.* Hata, kusur ve eksiklikleri görünüşte gizlemeğe çalışmak, saklamak. ‖ *Argo.* Küfretmek: *Sövmeye zardan başlamış, sonra Pandeli'yle Lâz Ali'yi ana avrat kalaylamıştı* (Kemal Tahir).

◆ **Kalaylanmak** dönşl. f. Oksitlenmeden korumak için bir kalay tabakasıyle kaplanmak.

◆ **Kalaylatmak** geçl. f. Kalaylamak işini başkasına yaptırmak: *Kalayları çıkmış olan tencereleri kalaylatalım.* (M)

KALAYLI sıf. (*kalay*'dan *kalay-lı*). Üzerine kalay sürülmüş, kalaylanmış olan: *Kalaylı tencere.* ‖ *Mec.* Yalancı süsü ve gösterişi olan, sahte.

— DEY. *Kalaylı kaptan su içmek.* [Erkek için] Akrabasıyle veya yakından tanıdığı biriyle evlenmek.

— Mad. oc. Kalay cevherlerini kapsayan (yatak). ‖ *Kalaylı alüvyon,* kasiteritli kum. (LM)

KALAYLIKOZ AHMED PAŞA. Bk. AHMED PAŞA *Kalaylıkoz.*

KALAZİON i. (fr. *chalazion*). Oftalmoloji. Göz kapağı derisinin altında beliren kabartı şeklinde küçük ur. (Dağlamak veya kesilerek çıkarılmak suretiyle yok edilir.) [L]

KALAZOFOR sıf. (fr. *chalazophore*'dan).

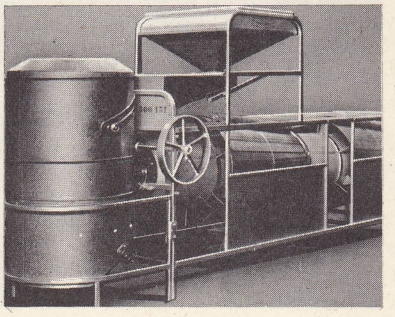

kalbur makinesi (zır.)

Yumurta sarısını doğrudan doğruya saran ve asıcı bağlara bağlayan damarsız zara verilen sıfat. (L)

KALB i. (ar. *ḳalb*). *Esk.* Değiştirme, dönüştürme, bir halden başka bir hale çevirme. ‖ *Kalb etmek,* değiştirmek, çevirmek: *Onun üzerine Hazret-i Osman dahi: «Ben veliy-ül-emr olduğum cihetle kısası diyete kalb ettim* (Cevdet Paşa). *Rüştiyeyi idadîye kalb ettiler.* ‖ *Kalb olmak,* değişmek, çevrilmek.

— Ed. *Esk.* Bir kelimede harflerin yerinin değişmesi: *Köprü-körpü* gibi. ‖ *Kalb-i kül* (*kalb-i muntazam* veya *kalb-i tâm*), bir kelimenin bütün harflerini baştan sona ve sondan başa doğru okuma; bu okuyuşta da birer anlam ifade etmesi: *Mey-yem gibi.* ‖ *Kalb-i nâkıs* (veya *kalb-i ba'z*), bir kelimede bir harfin diğer bir harfle yer değiştirmesi: *İhmâl-imhâl.*

— Gram. Arapçada elif, vav ve ye'nin birbirine dönmesi: *Vecede-yecidü gibi.* Burada vav (v), ye (y) olmuştur. (M)

KALB i. Bk. KALP.

KALB (Johan, baron VON—), alman asıllı fransız generali (Hüttendorf 1721 - Camden, Güney Karolina 1780). Amerika'daki ingiliz kolonilerinden Choiseul'ün siyasî memuru (1785). Ayaklananlara yardım etmek için general La Fayette ile Amerika'ya gitti (1777) ve Camden savaşında öldü (1780). [L]

KALBECK (Marx), alman şairi, tenkitçisi ve yazarı (Breslau 1850 - Viyana 1921). Almanya'da bazı gazetelerde çalıştı, sonra *Aus Natur und Leben* (Tabiattan ve Hayattan) [1870] adlı bir şiir kitabı çok ilgi gördü. 1880'de Viyana'ya gitti, burada kısa zamanda ünlü bir müzik tenkitçisi ve libretto yazarı oldu. Richard Wagner'in *Nibelungen* (1876) ve *Parsifal* (1880) adlı eserlerinin çok güzel birer tenkidini yazdı. Ayrıca çeşitli tenkit yazılarını *Wiener Opernabende* (Viyana Opera Geceleri) [1881] ve *Opernabende* (Opera Geceleri) [1898] adlı iki kitapta topladı. Christoph W. Gluck'un *Die maienkönigen* (Mayıs Kraliçesi) [1888] ve Alexander von Frelitz'in *Das Stille Dorf* (Sessiz Köy) [1897] adlı eserleri için iki yeni metin yazdı. Ayrıca Almancaya tiyatro ve operalar uyarladı. Bunların arasında Jules E. F. Massenet'in *Le Cid* ile *Werther*'i, Guiseppe Verdi'nin *Otello*'su sayılabilir. Kalbeck ayrıca Johannes Brahms'ın dört ciltlik bir biyografyasını yazdı (1904-1914). [M]

KALBGÂH bls. i. (ar. *ḳalb* ve fars. *gāh*'tan *ḳalb-gāh*). Merkezî yer.

— Ask. tar. Eski savaş tertiplerinde sağ ve sol kollar arasında, merkezde başkumandan ve maiyeti erkânının bulunduğu yere verilen ad. (M)

KALBUR i. (ar. *ġırbāl*'dan). Tahılın küçüklerini veya içindeki yabancı maddeleri ayıklamak için kullanılan, seyrek telli veya büyükçe delikli elek. (Bk. ANSİKL. *Teknol bölümü*) ‖ *Kalburdan geçirmek,* kalbur yardımıyle ayırmak, elemek.

— ÇEŞ. DEY. *Kalbur gibi,* deliklerle dolu olan, delik deşik. ‖ *Kalbur üstü,* seçkin kimseler için kullanılır. ‖ *Kalbur üstüne gelmek* (veya *kalbur üstü kalmak*), benzerlerinden daha üstün bir durum almak, sivrilmek. ‖ *Kalbura çevirmek,* delik deşik etmek. ‖ *Kalbura dönmek,* delik deşik edilmek. ‖ *Kalburla su taşımak,* gereksiz ve yararsız bir işle uğraşmak.

— Anat. *Kalburkemiği,* kafatası tabanında, alınkemiği arkasında, kalbur gibi küçük delikleri bulunan bir kemiğe denir. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Kalburkemiği atardamarları* (*arka* ve *ön*), göz atardamarının burun boşluklarına giden dalları. ‖ *Kalburkemiği boşlukları,* kalburkemiğinin yan kitleleri içinde bulunan ve burun boşluklarına açılan hava boşlukları.

— Mat. *Eratosthenes kalburu,* asal sayıların cetvelini hazırlamakta kullanılan metot. Bk. ANSİKL.

— Patol. *Kalburkemiği yangısı,* mukozanın veya kemiğin iltihabı.

— Tar. Ölüme mahkûm edilmiş veya intihar etmiş kişileri halka göstermek ve küçük düşürmek amacıyle cesetlerini bir kalburun üzerine oturtup bir ata sürükletmekten ibaret olan ceza.

— Teknol. *Ayaklı kalbur* (veya *alman kalburu*), delikli ve eğimi çok fazla bir saç üzerine yerleştirilmiş bir huniden meydana gelen kalbur. (Huninin içindeki buğday delikli saç üzerine dökülerek kayar ve içindeki yabancı maddeler deliklerden aşağı iner.) ‖ *Silindir kalbur,* kendi ekseni etrafında dönen yüzeyi delikli bir silindirden meydana gelen kalbur. *Eşanl.* ELEK.

— Tıp. *Esk. Kalbur çıbanı,* kanser.

— Zır. *Kalbur makinesi* (veya *triyör*), taneleri yabanî tohumlardan ve iyi vasıflı tohumları kötülerinden ayıran cihaz. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Anat. *Kalburkemiği* dört parçadan yapılıdır: ortada dikine bir lamina (dikey lamina), deliklerle kaplı olduğundan «kalbursu lamina» adı verilen bir yatay lamina, yatay laminanın yan uçlarına yapışık iki yan kitle, bu kitleler, üst boynuzcuk ve orta boynuzcuk adı iki çıkıntı gösterir. Burun boşluklarının yapısında önemli rol oynayan kalbur kemiği, önde alın kemiği ve arkada sfenoit kama kemiğiyle eklemlenir.

— Mat. *Eratosthenes kalburu,* Eratosthenes metodu, 1, 2, 3, 4, 5, ... tamsayıları dizisini yazmağa ve bu diziden, kendinden veya birden başka bir bölen kabul eden her sayıyı silmeğe dayanır. Geriye kalanlar mutlaka asal sayılardır. Önce 2 hariç bütün çift sayıları kaldırmak gerekir, çünkü çift sayıların hepsi 2 ile bölünebilir, 2 sayısı ise ancak kendisiyle ve bir sayısıyle bölünebilir; sonra 3 hariç 3'ün katları, 5'in katları v.b. kaldırılır. Eğer 1'den A'ya kadar olan asal sayıları kapsayan bir cetvel hazırlanacaksa, karesi A'dan büyük olan bir asal sayı bulununcaya kadar bu işleme devam etmek gerekir.

— Teknol. Deliklerin boyutlarından daha iri olan parçalar *kalbur*'dan geçemez ve *kalbur kalıntısı* denilen kısmı meydana getirir. Deliklerden geçebilecek büyüklükteki bütün parçaların elenebilmesi için, kalbur yüzeyinin yeterli genişlikte olması gerekir.

Deliklerin biçimi, kalburun kullanıldığı işe göre değişir: birbirine paralel uzun yarıklar, yuvarlak, kare, dikdörtgen veya üçgen şeklinde delikler v.b. deliklerin kapladığı alanın bütün kalbur yüzeyine oranı, yeterli mekanik direnç hesap katılmak sutiyle, mümkün olduğu kadar fazla olmalıdır.

Çok iri parçaları elemek için, kalburun dibi kalın paralel çubuklardan yapılır; küçük ve ince parçaları elemek için de genellikle çelik tellerden sık olarak örülmüş bir kafes kullanılır. Çok az miktardaki maddelerin elenmesinde, silindir biçimindeki kalbur elle aralıklı olarak sallanır. Sürekli elemede ise, elenecek maddeler devamlı olarak kalburun bir ucundan gelir ve boydan boya kateder.

Sabit kalbur'ların ızgaraları, ürünün kolay kayması ve elenmeyen iri parçaların alt kısımdan boşaltılabilmesini sağlayacak kadar eğiktir. *Mekanik kalbur*'lar en çok kullanılan kalbur çeşididir: hafif bir eğim verilmiş delikli yüzeyde, elenecek maddeler bir motor yardımıyle karıştırılır; bu motor, hareketli ızgara çubuklarını hareket ettirir, döndürür veya aralıklı ve dalgalı bir hareketle bütün kalburu sallar (*sarsmalı kalbur makineleri*'dir. Birinciler, yatay metal sıntının binayı da etkilemesini önlemek amacıyle dengelenmiştir.

— Zır. En çok kullanılan petekli ve diskli *kalbur makineleri*'dir. Birinciler, yatay metal silindirlerden meydana gelir; hafif eğik ve devirleri de yavaş hareketlidir. İç yüzey küçük peteklerden meydana gelmiştir, bunların içine en ufak taneler düşer, silindirin hareketiyle bunlar yukarıya çıkar, sonra kendi ağırlıklarıyle ortadaki bir kaba düşer, burada dönen bir Arkhimedes vidası bunları dışarıya atar. Karter veya diskli triyörler ise, silindir biçiminde tahta bir sandıktan ibarettir, taneler bunun içine atılır, üzerinde petekler bulunan, birbirine paralel diskler bir ortakeksen etrafında dönerek küçük taneleri dışarıya atar. Peteklerin boyutlarına göre, ya buğday taneleri kalarak yuvarlak taneler dışarı atılır veya tersine, yuvarlak taneler içinde kalır.

Kuşyemi tanelerini ayıklayan kalburlar, ıslanan tanelerin yapışkanlaşması niteliğinden

Foto. X (LAROUSSE)

faydalanılarak yapılmıştır. Ayıklanacak tohumlar ıslak bir bez üzerine bir huni vasıtasıyle dökülür. Kuşyemi taneleri, bir silindirin baskısıyle beze yapışıp kalır. İyi nitelikli tohumlar, hafifçe ısıtılan bez üzerinde serbest kalarak masanın öbür ucuna dökülür. Bez üzerine yapışan kötü tohumlar ise sonradan kazınarak çıkarılır. (LM)

KALBURALTI bİş. i. Kalburlanmış buğdayda kalmış yabancı maddeler, ufak saman çöpleri. (M)

KALBURCU i. (*kalbur*'dan *kalbur-cu*). Kalbur yapan veya satan kimse. || Görevi kalburla bir şeyi ayıklamak olan kimse. (M)

KALBURLAMA i. (*kalburlamak*'tan *kalburla-ma*). Küçük tanelerden ve yabancı cisimlerden arınması için bir şeyi kalbur içinde çalkalama. (M)

KALBURLAMAK geçl. f. (*kalbur*'dan *kalbur-la-mak*). Kalburla ayıklamak.

◆ **Kalburlanmak** edilg. f. Kalburla elenmek.

◆ **Kalburlatmak** ettrg. f. Kalburdan geçirtmek. (M)

KALBURSU sıf. (*kalbur*'dan *kalbur-su*). Kalbura benzeyen.

— Anat. *Kalbursu lamina,* kalbur kemiğinin yatay laminası. (Koklama sinirlerinin geçit yeri olan deliklerle kaplı olmasından ötürü bu adı alır.)

— Bot. *Kalbursu boru,* bitkisel dokularda bulunan ve içinde ongun besisuyu dolaşan borucukların adı. (Bk. SOYMUK *borular.*) || *Kalbursu çeper,* bazı soymuk hücrelerinin uzayıp yassılaşarak tek bir levha veya birçok küçük levhacık halinde birleşmesiyle oluşan üzeri delikli çeper. (Delikler iyi mevsimde açık, durgunluk devresinde «katı» maddeyle tıkalı bulunur.) [L]

KALBÜD i. (fars. *kālbüd*). *Esk.* İnsan veya hayvan vücudu, gövde, beden. || Kalıp, şekil. Kerpiççi kalıbı. (M)

KALCI i. (*kal*'dan *kal-cı*). Kal işi yapan kimse. (M)

KALCKREUTH (Friedrich Adolf, VON — kontu), prusyalı mareşal (Sottershausen 1737-Berlin 1818). Tümgeneral (1787) olarak Fransa'ya karşı savaştı (1792-1787). Jena'dan sonra geri çekilmeyi yönetti (ekim 1807). Dantzig'i savundu ve Dantzig teslim olduktan sonra (mayıs 1807) feldmareşalliğe yükseltildi, Tilsit ateşkes antlaşmasını imzaladı (haziran). Berlin valiliğinde bulundu (1810-1818), hatıralarını yayımladı. (L)

KALÇA i. (esk. türk. *kalçak*'tan [?]). Anat. İnsanda gövdenin arka bölümünde, bacakların birleştiği yer ile bel arasındaki şişkin bölge; kaba et: *Üstünüze iyilik sağlık sağ kalçası incinmişti* (H. R. Gürpınar). || *Kalça başı,* kalça kemiğinin kabartısı. || *Kalça-çatı çıkıntısı,* kalça kemiği kanadının ön yüzünde bulunan tümsek; çatı kemiği ile kalça kanadının kavşağına rastlar. || *Kalça-çatı şeritçiği,* uyluk kemerinden kalçal-çatı çıkıntısı tümseğine uzanan telsel bağ. || *Kalça çukurları.* Bk. ANSİKL. || *Kalça kası.* Bk. ANSİKL. || *Kalça kemiği,* kalçayı meydana getiren bağ dokusunun tutunduğu kemik. Bk. ANSİKL.

— Binic. Atın arkasında böğür ve diz arasında kalan kısım. || *Kalça üzerinde olmak,* atın arka ayaklarıyle hamle yaparken terkisini alçaltması. || *Kalça çekmek,* atın dörtnal giderken arka ayaklarıyle koşuyu bozması.

— Böcekbil. Böceklerde bacağın, göğüsle üstbacak arasında kalan parçası.

— Kıyf. *Esk. Kalça yastığı,* kadınların uzun entarileri altına koydukları ve kalçaları dolgun göstermeğe yarayan küçük yastık.

— Patol. Kalça artriti, ihtiyarlarda ve aşırı şişmanlarda aksaklığa ve ağrıya sebep olan kalça rahatsızlığı.

— Vet. Arka bacak bölgesine verilen ad. Bk. ANSİKL.

— Zool. Böceklerde bacağın göğse bitişik olan dipteki parçası.

— ANSİKL. Anat. *Kalça,* bölge olarak, yukarıda kalça kemiği üst kenarı, aşağıda ilye kıvrımı ile sınırlıdır. Bir geçit bölgesi olarak anatomi bakımından birçok kısma ayrılır: *ilye; tıkalı delik bölgesi; kasık-bacak bölgesi; kalça eklemi.* Kalça eklemi, uyluk kemiğini kalça kemiğine bitiştirir. Bu eklem kalça kemiğindeki hokka çukuru ile bu çukura oturan uyluk başından meydana gelir. Hokka çukuru, *hokka kıvrımı* denilen telsel bir kıkırdakla daha da derinleşir. Eklem yüzeyleri, çok sağlam bir eklem kapsülü ve kalın bağlarla birbirine bağlıdır: önde kalça - uyluk veya Bertin bağı, altta çatı - uyluk bağı ve arkada iskiyon - uyluk bağı bulunur. Merkezdeki yuvarlak bağ uyluk başını doğrudan doğruya hokka çukurunun dibine bağlar. Kalça eklemi, çok çeşitli hareketler yapabilen son derece sağlam bir eklemdir. Kasılma ve gerilme, dışa ve içe dönme, dışa ve içe oynama, daire hareketleri gibi hareketler yapabilir.

● *Kalça çukurları* dış yanda, kalça kemiği kanadı ile karnın alt kısmı arasında kalan yan bölgedir. Sağ kalça çukurunda özellikle ince bağırsağın son kısmı, apandis ve körbağırsak bulunur; sol kalça çukurunu sigmamsı kalınbağırsak doldurur.

● *Kalça kemiği* yassı, geniş, girinti ve çıkıntısı çok olan ve leğenin ön ve yan duvarlarını meydana getiren bir çift kemiktir. Arkada kuyruksokumu kemiği ile, aşağıda ve dışta kalça eklemini yapmak üzere uyluk kemiğiyle, önde çatı tümseğini meydana getirmek üzere birbiriyle eklemleşir. Kalça kemiği önemli birkaç kemik engebesi gösterir: *kalça ibiği* (crista iliaca) kemiğin kalınlaşmış olan üst kenarıdır; *kalça ön üst dikeni* ile *kalça arka üst dikeni* arasında bulunur. Büyük sıyatik çentiği kalça arka üst dikeni ile kalça arka alt dikeni arasında yer alır, kalça arka alt dikeninin altında ise otururken destek eden iskiyon tümseği vardır. Altta ve önde bulunan çatı koluna, karın kaslarıyle Fallop kemeri yapışır.

● *Kalça atardamarı.* Aort iki ana kalça atardamarlarıyle son bulur; bunlar 6 sm uzunluğundadır; her biri iç ve dış kalça atardamarlarına ayrılır. *Dış kalça atardamarı* ana kalça atardamarının yolunu izler, sonra uyluk atardamarı adını alır. *Kalça iç atardamarı* genellikle alt karın atardamarı adıyle anılır. Kalça atardamarlarına aynı adı taşıyan toplardamarlar eşlik eder.

● *Kalça kası.* Kalça kemiğinin iç yüzünden uyluk kemiğinin küçük yumrusuna kadar uzar. Psoas ile birleşerek aynı işi görür: alt tarafı uyluk üzerine çekerek dışa döndürmek.

— Vet. Kalça hayvanın arkabacak bölgesidir; arkabacak, ilye kemiğinin dış ön açısına dayanır. Kıçla sağrının önünde, böğürün gerisinde ve dışındadır. Bir atın kalçası tabiî olarak ileriye doğru ise, ata çıkık kalçalı, kalçanın ucu ezik veya ayrık ise, eğri kalçalı denir; bu son durumda hayvanın her iki kalçası aynı derecede çıkık, eş yükseklikte ve orta çizgiden eş uzaklıkta olmaz.

◆ **Kalçalı** sıf. Kalçası olan. || *Mec.* Kalçası büyük ve geniş olan. (LM)

KALÇALIK i. (*kalça*'dan *kalça-lık*). Davulcuların davulun sürtünmesine karşı elbiselerini korumak amacıyle sol kalçalarına bağladıkları deri parçası. (L)

KALÇETE i. (ital. k.). Denizc. Mürnel veya fılasalardan, salmastra örgü usulüne göre elle örülmüş yassı halat. (Dört köşesi veya yuvarlağı olur. Kalçeteler yelkenlilerin arma donanımında sargı yerine veya düşmemek için tutunulan alt tava vardamana halatı olarak kullanılır. Gemiciler hamaklarını da bununla asarlar. Kalçete örgüsüne bazen *salmastra örgüsü* de denir.) || Direk dikmede kullanılan âletin makas kısmını direğe bağlayan ip. || *Kalçete halatı,* saç gibi örülmüş halat. || *Mersa kalçetası* (veya *süs kalçetesi*), demir üstünde yatan gemilerin sara edilmiş yelkenlerinin güzel görünmesi için, üzeri beyaz branda ile kaplanan ve yelkeni saran örgü halindeki ip. || *Yelken kalçeteleri,* yelkenlerin miyama yaklarına (serene bağlanan üst kenarları) dikilen ve ucunda *kalçete tirnelesi* denilen ince ipler bulunan yassı kalçeteler. (LM)

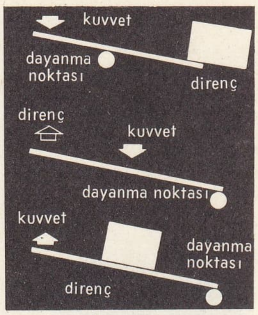

kaldıraçlar

KALÇIN i. (ital. *calzone*'den). Aba veya meşinden yapılmış, kalçaya kadar çıkan çizmeye benzer giyecek; çizme içine giyilen ve koncu kalçaya kadar çekilen avcı çoraplarına ve çuha veya aba kumaşlarından yapılmış siyah kaytanlı tozluğa da kalçın denirdi: *Pantolonunun dizleri, uzun gömleğinin altından, keçe kalçınlarının veya pırtlak çizmelerinin üstüne düşerdi* (Ş. S. Aydemir). [M]

KALÇINCI i. (*kalçın*'dan *kalçın'cı*). Kalçın yapan ve satan kimse. (M)

KALDAZİT i. (fr. *caldasite*). Miner. Tabiî demir, titan ve zirkonyum silikat.

— ANSİKL. Özelikle Brezilya'da bol bulunan bu mineral gri veya kırmızı taşsı kütleler halindedir; heksagonal sistemde billûrlaşır ve zirkonyum cevheri olarak işletilir. (L)

KALDE. Esk. coğ. Sümer'in Aşağı Mezopotamya'daki bir bölgesine verilen, sonra da bütün Babil'i kapsayan ad. (Bk. BABİL ve MEZOPOTAMYA.) [XIX. yy.da çivi yazısı sanatını belirtmek için avrupalı tarihçiler kalde sanatı deyimini kullanırlardı. XX. yy.da yapılan kazılar sayesinde mezopotamya medeniyeti hakkında daha geniş ve sağlam bilgiler edinilince, çok geniş devirleri ve bilgeleri belirten daha kesin deyimler kullanıldı (*sümer sanatı, babil sanatı, asur sanatı* v.b.).

kaldırma cihazları

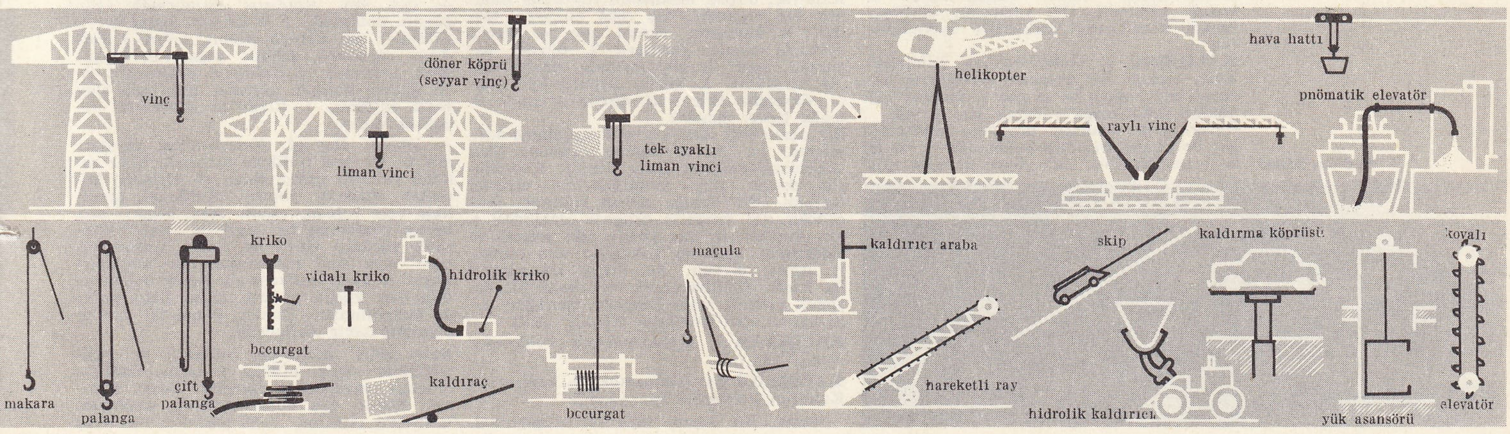

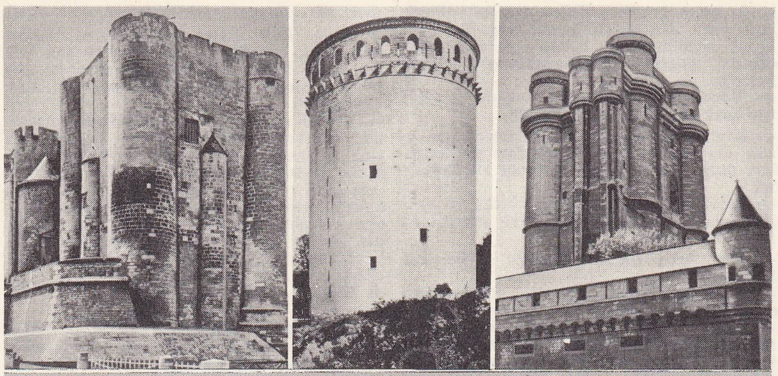

Niort Coucy (1917) Vincennes şatosu

çeşitli kaleler

Amik kalesi doğudan genel görünüşü

— Leng. *Kalde dili,* eskiden doğu samî dillerine, bazen de Kalde'de konuşulan samî diline verilen ad. (Günümüzde, bunun yerine *Akkadca* terimi kullanılır.) [L]

KALDELİLER çoğl. i. Doğu Nesturî'leri. (İsimleri eski Kalde'den gelir; Yakındoğuda yerleşmişlerdir.) [L]

KALDERA i. (isp. *caldera,* kazan'dan). Jeomorfol. Büyük boyutlu (km olarak ölçülür) yanardağ krateri. (L)

KALDERİT i. (fr. *caldérite*). Miner. Süleyman taşının (grena) sert ve sıkışık billûrlu çeşidi. (L)

KALDI dağı, Akdeniz bölgesinde (Orta Toroslar) Aladağ kütlesinin en yüksek noktası; 3 734 m. Aladağların, sayısı onu aşan doruklarından biridir. Dağda kretase kireçtaşı hâkimdir. Dik yamaçları dördüncü zaman buzullarının sirkleriyle oyulmuştur. (M)

KALDIRAÇ i. (*kaldırmak*'tan *kaldır-aç*). *Yeni.* Mekan. Bir dayanma noktasının üzerinde inip kalkan ve az güç sarfederek ağır yükleri kaldırmağa yarayan sert çubuk. || *Birinci çeşit kaldıraç,* dayanma noktasının güç ile direnç arasında bulunduğu ve bu iki kuvvetin birbirine ters yönde hareket ettiği kaldıraç çeşidi (msl. terazi). || *İkinci çeşit kaldıraç,* dayanma noktası güç ile direncin dışında ve direnç tarafında olan kaldıraç çeşidi (msl. ceviz kıracağı). || *Üçüncü çeşit kaldıraç,* dayanma noktası ile direnç arasında gücün uygulama noktası bulunan kaldıraç çeşidi (msl. maşa). [Bk. ANSİKL.]

— Farklar psikol. *Kaldıraç testi,* Meili tarafından düzenlenen ve pratik zekâyı ölçmek için kullanılan test. Bk. ANSİKL.

— Müz. Klavyeli bir çalgı mekanizmasının kolu veya bir parçası. (İcracının parmak basıncıyle çekiçleri [piyano] veya subapları [org] harekete geçirir.)

— ANSİKL. Farklar psikol. *Kaldıraç testi*'nin uygulanmasında, deneğe, belli bir durumda *a* ve *b* çubukları (bk. *şekil.* 1) sunulur; bu çubuklardan her birinin *c, d* gibi bir ekseni (mili) bulunduğundan, çubuklar, eksenin yer almış olduğu *p* levhasının belirlediği bir planda, belli bir dönme hareketi yapabilir. (Bu levhada, eksenlerin içine sokulabileceği delikler vardır ve bu delikler eşit aralıklarla açılmıştır.) Deneğin yerine getirmesi gereken ödev, *a* ve *b* çubukları arasında birinin hareketinin diğerinin hareketini gerektirecek tarzda, bir bağlantı kurmaktan ibarettir. Bunu yapabilmek için, deneğe, çeşitli uzunluklarda kaldıraçlar verilmiştir ve denek kaldıraçları levhaya tespit edecek eksenleri (*p*), ayrıca da, çubukları kaldıraçları birbirine bağlayacak perçin çivilerini (*r*) kullanabilir. Denek, deneme mahiyetinde olmak üzere, elindeki araçları istediği kadar sınayabilir. Bununla beraber, bu testte, elle sınamak, düşünme ve akıl yürütmeye oranla çok daha az rol oynar. Test, teknik ve pratik, yani mekanik işlemlerde başarı gösterilip gösterilemediğini tahmin etmek konusunda sağlam sonuçlar verir.

— Mekan. Genel anlamda *kaldıraç,* bir eksenin etrafında dönebilen ve «hareket ettirici kuvvet» (güç) ile «direnç» denilen en az iki kuvvetin etkisinde kalan katı bir cisimdir. Dönme ekseni bazen kendine paralel bir yer değiştirme hareketi yapabilir. Kaldıraç, birçok makinenin yapısında bulunan bir organdır. Üç çeşit kaldıraç vardır: 1. dayanma, ekseni güç ve direnç arasında olanlar (kantar); 2. direnci dayanma ekseni ile güç arasında olanlar (ceviz kıracağı); 3. gücün uygulandığı nokta, dayanma ekseni ile direnç arasında olanlar (şeker maşası).

Bir cisme etki eden kuvvetin uygulama noktasının, bu cismin dönme eksenine olan uzaklığına *kaldıraç kolu* denilir. Kuvvetlerin eksene göre momentlerinin cebirsel toplamı sıfır olduğu zaman kaldıraç, dengededir. İki kuvvetin dengede olabilmesi için, kuvvetlerin ters yönde etki etmesi ve şiddetlerin kaldıraç kollarıyle ters orantılı olması gerekir. Bu denge kanunlarını ilk kuran Arkhimedes'tir ve «Bana bir dayanak noktası verin Dünya'yı yerinden oynatayım» sözü bu bilgine atfedilir. (LM)

KALDIRAK i. (*kaldırmak*'tan *kaldır-ak*). *Yeni.* Vinç. (M)

KALDIRICI sıf. (*kaldırmak*'tan *kaldır-ıcı*). Kaldıran, kaldırmak işini yapan.

— Anat. Bir organı veya bir bölgeyi kaldırmakla görevli bazı kaslar için denir. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Anat. *Üst gözkapağı kaldırıcı kası,* burun ve dudak iç ve dış kaldırıcı kasları gibi küçük bir yüz kasıdır. Anus kaldırıcı kası, apış arasının derin kısmında, küçük leğenin tabanını teşkil eden geniş bir kastır. Bu kas iki parçadan ibarettir: birincisi, yani dıştaki büzgen, ikincisi, yani içteki kaldırıcıdır. Bu kas, çatı kemiğinin arka kısmından kuyruk kemiğine ve gödene uzanır. İçinden, erkekte arkada göden, önde siyek, kadında önde dölyolu ile siyek geçer.

● *Yutak kaldırıcı kasları* üç çifttir: yutak-küçükdil kası, siilo yutak kası, petroyutak kası. Bunların her üçü de büzücü kaslara karşılık yutağı kaldırıcı bir görev yapar. Anus kaldırıcı kasının kaldıran kısmı, büzücü kasın dış kısmına karşıt olan iç kısmıdır.

◆ İ. Taşınacak yükleri veya malzemeleri kaldırmağa yarayan, dört tekerlekli, motorlu veya motorsuz araç. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Kaldırıcı*'lar, bir yerden bir yere taşınacak malları taşıt aracına yüklemek için yeterli yüksekliğe kadar kaldıranlar (*hafif kaldırıcı*) ve balyalama, istif etme, depolama işinde malzemeyi daha büyük bir yüksekliğe kaldıranlar (*ağır kaldırıcı*) olmak üzere iki çeşittir. Her iki tipte de aracın hareketi ve kaldırma işi elle, mekanik olarak, elektrik veya termik motorlarla sağlanır. (Bk. ELEVATÖR.) Ağır kaldırıcılarla *yükleyici* de denir. Araç, malzemenin kaldırılmasında olduğu kadar kısa mesafelere taşınmasında da kullanılabilir. (L)

KALDIRIM i. (*kaldırmak*'tan *kaldır-ı-m*). Bayınd. Yayaların yürümesi için caddenin iki tarafına yapılan hafif yüksek taş döşeme: *Görmemle kendimi kaldırıma atmam bir oldu* (Y. Z. Ortaç). *Yere atladı ve kenardaki yüksek yaya kaldırımına çıkarak hızlı hızlı yürüdü* (Sabahattin Ali). || Taşla döşenmiş yol: *Dalgınlığı arasında, yokuşun alt başındaki kaldırımları çatırdatan nal seslerine kulak verdi* (Kemal Tahir). || *Kaldırım çekici,* kaldırım taşlarını yontmak, düzeltmek ve çakmak için kaldırımcıların kullandığı, çift çatallı çekiç. || *Kaldırım çukuru,* bir veya daha çok sayıda kaldırım taşının çökmesi sonucunda kaldırımda meydana gelen seviye farklılaşması. || *Kaldırım kargısı,* kaldırım taşlarının arasına kumu itmekte kullanılan, sivri bir madenî çubuk ve bir tahta saptan meydana gelen kaldırımcı âleti. || *Kaldırım kesintisi,* araba giriş kapıları hizasında kaldırım seviyesinin düşmesi. || *Kaldırım sökmek,* zemin kaplama bloklarını sökmek. || *Kaldırım taşı,* kaldırım döşemekte kullanılan dikdörtgen prizma şeklindeki parke taşı. || *Kaldırım ustası,* kaldırımın biçimini tespit eden, yapılacak işin çizimini yapan ve her tür kaldırım ve kenar taşlarını yerleştiren işçi. || *Kaldırım yaması,* kaldırımdaki çökmeleri tamir etme ve kırılan taşların yerine yenilerini koyma işlemi. || *Arnavut kaldırımı.* Bk. ARNAVUT. || *Yaya kaldırımı,* yolun her iki kenarında uzanan, yoldan yüksek, yayaların yürümesi için yapılmış, çeşitli enlerde geçit.

— ÇEŞ. DEY. *Kaldırım aşındırmak,* işsiz güçsüz dolaşmak. || *Kaldırım çiçeği* (veya *yosması*), adı kötüye çıkmış kadın. || *Kaldırım çiğnemek,* şehirde yaşayarak görgüsünü arttırmak. || *Kaldırım mühendisi,* işsiz güçsüz dolaşan kimseler hakkında alay yollu söylenir. || *Kaldırım süpürgesi,* uygunsuz kadın.

— ANSİKL. Bayınd. *Kaldırım*'lar, yayaları atlı ve motorlu trafikten ayırmak, kötü zemini yolların çamurundan ve kirinden korumak amacıyle yapılır. Kaldırım, genellikle esas yoldan, granit veya benzeri sert taştan yontulmuş bir bordürle ayrılır. Üzerinde yürünen yüzey ise, kolay aşınmayan, tabiî veya sunî taş malzemeyle kaplanır. Taşın ve kâgir malzemenin kolay bulunmadığı bazı küçük yerlerde ahşap kaldırımlar da kullanılmıştır. Bunlar, yolun iki yanına yapılmış iskele şeklindedir.

Bazı geniş caddelerin, motorlu ve yaya trafiğinin yoğun olduğu yollarda, motorlu araçları yayalardan ayırmak önem kazanır. Bunun için böyle yollarda, kaldırımların yol tarafına, bant şeklinde bir bitki

Bodrum kalesi

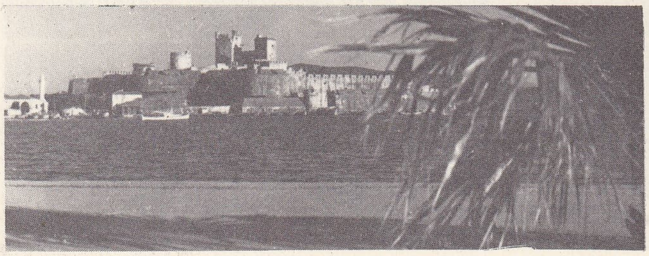

Foto. Sortony, Giraudon (LAROUSSE) ; H. Devrim (MEYDAN)

örtüsü konulur. Bu örtü yer yer kesilerek, yayaların karşı kaldırıma ancak trafiği bozmayacak belirli yerlerden geçmeleri sağlanır.

— Huk. Kaldırımlar kamunun yararına açık emlâktandır. Bu sebeple, yapıların veya taşıtların yayaların gidiş ve gelişini zorlaştırmaması gerektiği, kanunlarla kabul edilmiştir. Ancak bazı durumlarda, yaya kaldırımlarının bir kısmının işgaline izin verilebilir. Bu iznin verileceği zarurî halleri tespit ve izin verme yetkisi belediyelere aittir. (LM)

KALDIRIMCI i. (*kaldırım*'dan *kaldırımcı*). Kaldırım döşeyen kimse. ‖ *Argo.* Dolandırıcı, yankesici.

◆ **Kaldırımcılık** i. Kaldırım yapma işi. ‖ *Argo.* Dolandırıcılık. (M)

KALDIRIMSI i. (*kaldırım*'dan *kaldırım-sı*). Kaldırım görünüşünde olan.

— Histol. *Kaldırımsı epitel,* çok kenarlı hücrelerden yapılı epitelyum dokusu. *Eşanl.* MALPİGHİ EPİTELİ. (L)

KALDIRMA i. (*kaldırmak*'tan *kaldır-ma*). Bulunduğu yerden yukarı alma. ‖ Yukarı doğru hareket ettirme. ‖ Yükseltme. ‖ Feshetme. ‖ Fazla miktarda alma veya piyasadan çekme. ‖ Kira ile alma. ‖ Tahammül etme. ‖ Uyandırma. ‖ Nakletme. ‖ [Ölü için] Gömme. ‖ *Argo.* Çalma. ‖ *Halk dili.* Kaçırma.

— Akışkanlar mekan. *Kaldırma katsayısı,* bağıl hız, V, karşılaştırma düzlemi S ve akışkanın kütlesi ϱ ile gösterildiğine göre

$$C_z = \frac{R_z}{\frac{1}{2}\varrho SV^2}$$

formülüyle belirlenen boyutsuz katsayı. (Bir uçak kanadının kaldırma katsayısı, V hızına göre kanadın geliş açısına bağlıdır. Geliş açısına göre kaldırma kuvvetinin ve direnç katsayısının değişimlerini göteren eğri, kanadın poleridir.) ‖ *Kaldırma kuvveti,* bir akışkan içindeki bir cismin hareketinin bileşkesi olan, hız doğrultusuna dik kuvvet. (Bir uçağın havada kalmasını sağlayan, kanatların etrafındaki hava hareketinin doğurduğu R_z kaldırma kuvvetidir. Bu kuvvet kanat altında meydana gelen basınç düşmesi ve kanat üstünde görülen basıncın bileşkesidir.)

— Bahç. *Çim kaldırma,* mevcut çimi kaldırma: *Bir çayırın çimlerinin sökülmesi.* Bk. ANSİKL.

— Dy. Yoldan çıkmış demiryolu taşıt ve parçalarını tekrar ray üzerine koyma işlemi.

— Fiz. *Kaldırma kuvveti,* bir akışkan içinde bulunan (veya yüzen) cisimlere aşağıdan yukarıya doğru düşey olarak etki yapan kuvvet.

— G. santl. Çürümüş bir pano üzerindeki resmî yeni bir tuvale aktarma işlemi.

— Huk. *Kararın kaldırılması,* bir haciz, bir itiraz veya bir ipotek kaydının meydana getirdiği engellemeleri ortadan kaldıran işlem; kararın kaldırılmasını, kararı isteyen talep edebilir, yargı kararının kaldırmasına mahkeme, idare kararının kaldırılmasına, idarenin yetkili organı karar verebilir; bu, kısmî veya tam olabilir: *Bir haciz kararının kaldırılmasını istemek, elde etmek, bu kararı vermek.*

— Taşıma. *Kaldırma cihazı,* yük, madde, eşya ve malzemeyi kaldırıp indirmeğe yarayan bütün makine ve cihazlar. Bk. ANSİKL.

— Teknol. *Kaldırma silindiri,* çevresinde bir oluk bulunan ve bir makaranın veya bir palanganın bir parçasını meydana getiren tahta veya madenî küçük çark.

— ANSİKL. Bahç. *Çim kaldırma,* bir çimenliği, bir süre çimsiz kalmasına da meydan vermemek şartıyle, düzlemeğe, yükseltmeğe v.b. imkân veren işlemdir. Bunun için, toprak üzerinde çim kareleri kesilir, bu kareler birer birer kaldırılarak birbiri üzerine istiflenir (çimli yüzler birbiri üstüne kapanmalıdır), toprak işleri tamamlanıncaya kadar böylece saklanan bu çim kareleri sonra yine yan yana toprak üzerine dizilir, bastırılır, bolca sulanır ve tutup canlanması sağlanmış olur.

— Taşıma. *Kaldırma cihazları,* çok çeşitli, yapılışı ve kullanışı çok farklı makinelerdir. Güçleri, birkaç kilogramdan yüzlerce tona kadar çıkabilir. Kolla, ısı ile, elektrik motorlarıyle veya akışkanlarla çalışabilir. Bu cihazların bazıları düşey harekete ek olarak yatay ve eğik hareketler de yapabilir, bazıları ise sabittir. Hareketli olanlar ray veya yol üzerinde, lastikler veya paletlerle hareket eder.
Kaldırma cihazları ve makineleri denilen bu grup, vinçler, gezerköprüler, liman vinçleri, gemi vinçleri, palangalar, krikolar, yükleyiciler, asansörler, elevatörler, elavatör-arabalar ve istif makinelerini kapsar.

KALDIRMAK geçl. f. (*kalkmak*'tan *kalkdırmak* > *kaldırmak*). Bulunduğu yerden yukarı doğru yerini değiştirmek: *Tekrar gülümsedi ve kadehi kaldırdı* (A. H. Tanpınar). ‖ Vurmak üzere yukarıya doğru hareket ettirmek: *Adam bıçağı kaldırınca çocuk yerinden fırladı.* ‖ Yukarıya doğru hareket ettirmek: *Tozdan bembeyaz kesilen kaşlarını kaldırarak gülümsemeye çalışt* (Sabahattin Ali). *Rabia, iyi görebilmek için başını kaldırdı* (H. E. Adıvar). ‖ İlâve ederek yükseltmek: *Duvarı yarım metre kaldırdı.* ‖ Yola çıkarmak, hareket ettirmek: *Hemen ordularını kaldırıp göç ettiler* (Cevdet Paşa). ‖ Varlığına son vermek, feshetmek: *Kanunlardan birkaçını daha kaldırmak veya değiştirmek...* (F. R. Atay). ‖ Fazla miktarda satın almak: *Çarşıdan epeyce kumaş kaldırdılar.* ‖ Piyasadan çekmek: *Karaborsacılar malı kaldırdılar.* ‖ Kira ile almak: *Gelinlik kaldırmak. Mücevher kaldırmak.* ‖ Toplamak: *Harman, mahsul kaldırmak.* ‖ Dayanmak, tahammül etmek: *Dünya, böyle bir aşkı çekip kaldıramıyordu* (N. Araz). *Fakat bu mesele, bilmem ki, kaldırır mı şaka?* (M. Â. Ersoy). ‖ Bulandırmak: *Midesini, içini kaldırmak.* ‖ İyileştirmek, yataktan kurtarmak: *Doktor onu beş günde yataktan kaldırdı.* ‖ Uyandırmak: *Artık sabahları babasının odasına giderek onu yatağından kaldırmıyordu* (H. Z. Uşaklıgil). ‖ Açmak: *Jaluziyi kaldırdı.* ‖ Bir yerden alıp başka yere koymak: *Bu kitabı kaldır.* ‖ Nakletmek, tayin etmek: *Babam aksi gibi öyle bir alıştı ki, başka bir yere kaldıracaklar diye ödü kopuyor* (R.N. Güntekin). ‖ *Argo.* Çalmak. ‖ *Halk dili.* Kaçırmak: *Kız kaldırmak.* ‖ [Ölü için] Gerekli merasimleri yapmak ve gömmek: *Cenaze kaldırmak. Zavallıyı bugün kaldırdılar.*

— ÇEŞ. DEY. *Ayağa kaldırmak,* telâşlandırmak. ‖ *Baş kaldırmak,* isyan etmek. ‖ *El kaldırmak,* bir toplantıda eliyle oyunu açıklamak. ‖ (*Birine*) *El kaldırmak,* küçüğün büyüğe vurmaya kalkıştığını belirtir. ‖ *Ellerini kaldırmak,* teslim olduğunu, ellerini yukarı götürrerek belli etmek. ‖ *Kazan kaldırmak,* beğenilmeyen bir davranış karşısında ayaklanmak. ‖ *Ortadan kaldırmak,* yok etmek.

— Avc. *Avı kaldırmak,* ateş edebilmek veya peşine köpek salabilmek için yeri bulunan avı ürküterek kaçırmak.

— Bayınd. Hendeğin kenarına yığılmış toprakları kürekle şev'in üstüne atmak. ‖ *Kaldırımı kaldırmak,* şosenin kum yatağını taşları yeniden yerleştirmeden önce kazma ile düzeltmek.

— Cerr. *Erken kaldırmak,* hareketsizlikten ileri gelebilecek bazı ihtilâtları (akciğerlere kan toplaması, flibet v.b.) önlemek amacıyle hastayı ameliyattan birkaç saat sonra ayağa kaldırmak.

— Denizc. *Karina payandalarını kaldırmak,* gemiyi tutan dayanakları geminin altından çekip çıkarmak. ‖ *Bir bosayı, bir paleti kaldırmak,* bulundukları yerden almak.

— Deric. *Bir havuzu kaldırmak, bir kireçliği kaldırmak,* bir havuzda, bir kireçlikte bulunan derileri çıkarmak.

— Mim. *Bir tonozu, bir kemeri kaldırmak,* tonoz veya kemer açıklığının dikey yükselişini arttırmak.

— Saatçilik. Bir saatin, sarkaçlı saatin, çıkrığın içindeki eğri dişli çarkın dişlerinden mandalı çıkarmak.

— Ted. Bazı ilâçlara, genelikle bunların zarar verecek miktarına, herhangi bir hastalık belirtisi göstermeden dayanabilmek. (Bu niteliğin her insanda, hattâ aynı insanda başka zamanlar için değişik olması, tedavi ilminin en çetin ve en ilgi çekici meselelerinden biridir.)

— Tiyatr. *Sahneden kaldırmak,* bir piyesin oynanmasına son vermek.

◆ **Kaldırtmak** ettrg. f. Kaldırmak işini yaptırmak: *Dolapları odadan kaldırttı.* (LM)

Kaldo usulü, dökme demirî, saf oksijen üflenerek oksitleme yoluyle çelik işleme usulü. Bu usulün ismi İsveç'te DOmnarvet şehrinin ve burada bu usulü geliştiren profesör KALling'in adlarından alınmıştır. Değiştirgeç 100 ton kadar dökme demir alabilen ve yatay konuma oranla hafif eğimli bir karniden meydana gelir. Bu karni tepkimeleri kolaylaştırmak için karmaşık bir tertibat yardımıyle dakikada 30 devirlik bir hızla kendi ekseni etrafında döndürülür. Saf oksijen, karniye su ile soğutulan bir boruyle yollanır; bu boru banyo yüzeyine oranla uygun bir eğimde olması bakımından işlemin oluşumunu etkiler. Banyo içinde yüksek bir sıcaklığın elde edilmesi, dumanın sınırlı oluşumu, üretilen çelikte azot oranının az olması, işlemin verimliliği ve yalnız dökme demirin değil, aynı zamanda büyük miktarda hurda demirin de işlenebilmesi gibi teknik ve iktisadî sebepler, bu usulün gösterdiği büyük gelişmeyi açıklamağa yeter. Bk. OKSİDERÜRJİ. (L)

KALDY (Julius), macar orkestra şefi, müzik bilgini ve bestecisi (Budapeşte 1838-ay.y. 1901). Doğduğu şehrin konservatuvarında ve Sechter ile birlikte Viyana konservatuvarında öğrenim yaptıktan sonra Budapeşte operasına müdür oldu (1881-1901). Operetler, senfoniler, oda müziği besteledi ve birçok macar halk müziği derlemesi hazırladı. (L)

KALE veya **KALA** i. (ar. *ḳalʿa*). Düşmanın gelmesi beklenen stratejik yollar üzerinde, askerî önemi olan şehirlerde, geçit ve dar boğazlarda, savunma ve güvenliği sağlamak için yapılan, kalın duvarlı, burçlu, mazgallı yapı: *Bodrum kalesi.* ‖ *Teşm. yol.* Kolay kolay girilemeyen yer. ‖ *Mec.* Bir şeyin savunulduğu, devam ettirildiği yer: *O dergi eski edebiyatçıların kalesidir.*

— ÇEŞ. DEY. *Kale gibi,* çok büyük ve sağlam bina. Güvenilir, metin kimse. Malî yönden kuvvetli kimse. ‖ *Kaleyi içinden fethetmek,* davasını karşı taraftan birini elde ederek kazanmak.

— *Esk. Kal'a-dâr,* kale muhafızı. ‖ *Kal'a-gir,* kale zapteden. ‖ *Kal'a-kân,* kaleler yıkan.

— Arkeol. ve Tar. Bk. ANSİKL.

— Ask. *Kale azapları.* Bk. AZAB. ‖ *Kale nizamı,* birliklerin blok halinde düzenlenmesi. ‖ *Kale olmak,* bir tabur veya bir bölük askerin birbirlerine sırtlarını verecek şekilde durarak dört saf teşkil etmesi hareketine verilen ad.

— Ask. tar. *Kale ağası,* kale muhafızı veya yöneticisi. ‖ *Kale beyi,* kalenin yöneticisi. ‖ *Kale dizdarı* (veya *muhafızı*), kaleleri beklemek ve savunmakla görevli askerin başı. ‖ *Kale dizdarları* (veya *muhafızları*), kaleyi korumakla görevli askerler. (Bunlar kaleye, geçici bir süre için, nöbetle değiştirilmek üzere gönderilen kapıkulu askeri ve kalenin devamlı muhafızlarıdır. Azap ve faris olmak üzere iki kısımdılar. Bunlardan başka, kalede kapıkulundan, daimî ve geçici cebeciler bulunurdu. Kapı muhafızlarının bir kısmı ulufeli [ücretli] bir kısmı da tımarlı [ücretsiz] idi.) ‖ *Kale hizmeti,* kalede görev yapma. ‖ *Kale topçusu,* kalelerdeki topları kullananlar. (Bu toplar çakılı veya seyyar olur; çakılı toplar ağır ve uzun menzillidir; seyyar toplar ise koşuludur, kalenin içinde ve dışında isnetilen yerde kullanılabilir.) ‖ *Kale yamağı,* kalenin muhafazası ile görevli olan askere verilen ad. (Kale yamakları eşkinci sınıfından olmadıkları için sefere gitmezlerdi.)

— Mim. Bk. ANSİKL. ‖ *Kale bedeni,* kalelerin duvarları, barbata ve siperlerin alt kısmı. (Bk. BARU.) ‖ *Kale burcu,* kalelerin köşelerindeki yüksek kısımlar. (Buralara silâhlar yerleştirilir; uzakları gözetleyebilecek görüş alanları vardır.) Tahkimli bir şatonun en büyük kulesi. (Bu kule aslında derebeyinin oturduğu yerdi.) [Bk. ANSİKL.] ‖ *Kale duvarı,* kalenin dışını çevreleyen dış duvarlar. (Bk. ANSİKL.). ‖ *Kale gözetleme kulesi,* kale duvarları üzerinde bulunan ve çevreyi gözetlemeğe yarayan kule. ‖ *Kale hendeği,* kalelerin çevresinde açılan genellikle içi su dolu hendek. ‖ *Kale içi,* kale duvarlarının

içinde kalan bölüm. || *Kale kalkanı,* kalenin siperi. (Bk. BARU *kalkanı*). || *Kale kapısı,* kalelerin veya kale duvarları ile çevrilmiş şehirlerin giriş ve çıkış kapıları. (Bk. ANSİKL.) || *Kale kapısı trabzanı,* kaleye dışarıdan girişi engellemek için konulan demir parmaklık. || *Kale mazgalı,* kale bedeni üzerinde, seyirdim yolunun kenarında, ok atım ve etrafı gözlemede kullanılan diş biçiminde duvar. || *Kale meydanı,* su duvarları ile çevrili kalelerin ortasında kale muhafızlarının toplanma ve eğitim yeri. || *Kale önü,* eski kale duvarlarının dışa bakan yüzlerinin önü. (Bu kısımda, arazi durumu elverişli olduğu zaman, içi su dolu derin hendekler bulunur ve kalenin savunma gücünü artırır. Tepe üzerinde yapılan kalelerin ön kısmındaki dik kayalık savunmayı destekleyen bir engeldir. Kale önü, kaleye taarruz edildiği zaman, kale muhafızlarının ateşlerinin toplandığı alandır.) || *İç kale,* kalenin veya surların çevirdiği şehrin en yüksek yerinde hükümdar, bey veya kumandanın oturduğu son savunma yeri. Bk. HİSAR.

— Oyun. Satranç tahtasının dört köşesine dikilen, mazgallı kale şeklinde olan satranç taşı.

— Spor. Topla oynanan birçok oyunda, oyuncuların topu içine sokmaya çalıştıkları yer. || *Kale çizgisi,* kale direkleri arasına çizilen çizgi. (Topun bu çizgiden içeri girmesi goldür.) Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Arkeol. ve Tar. Anadolu'da *kale* anlamında ilk yapılara Göller yöresindeki Hacılar höyüğünde rastlanır. Kalkolitik çağa ait şehrin etrafı yuvarlak bir sur ile çevrilidir. Çok kalın olmayan bu sur, evlerin dış arka duvarlarının biraz daha kalınlaştırılması ile meydana gelmektedir. Evlerin düz olan damları, savaş sırasında bir «seyirdim yolu» vazifesini görüyordu; bu surun bir tek girişi vardı. Bu kapı tek taraftaki bir «bastion» ile korunuyordu. Aynı tarihlerde Mersin Yümüktepe'deki şehrin etrafının da bir sur ile çevrildiği görülür. Testere biçiminde olan surlar savaş sırasında ok atımını kolaylaştırmaktaydı. Evlerin arka yüzleri sura bitişiktir; böylelikle surlar daha da kuvvetli bir şekle sokulmaktadır. Bronz çağındaki yerleşme yerlerinin bazıları da sur duvarları ile çevrilidir. Ancak asıl kale anlamını taşıyan yerler, Bronz çağının sonunda gelişmeğe başlar. Anadolu'da Hitit devletinin kurulması ile kale mimarîsi de gelişti. Hitit devleti zamanında Boğazköy'de akropol vazifesi gören büyük kalenin etrafı sur ile çevriliydi. Kaleye girişi, güneybatıda tek bir kapı sağlıyordu. Kapının sağ ve solundaki kuleler, girişi güvenlik altına alıyordu. Hitit çağında, yine Boğazköy'de tepe üstü kaleleri vardır. Sarıkale, Yenicekale, Nişantepe adlarını alan bu kaleler, tabiî bir tepe üzerine yapılmıştır. Boğazköy'ün güney yanının sur ile çevrilmesinden önce, büyük kaleyi koruyan küçük kalelerde kyklopik taşlar kullanıldı. Hitit Büyük imparatorluk çağında, güney şehrinin sur ile çevrilmesi sonucunda, bu kalelerin önemi kayboldu. Alacahöyük'te Hitit ve Bronz çağında şehrin etrafı bir sur ile çevriliydi. Ancak bu sur, bir kale niteliğinde değildi. Hitit imparatorluğundan sonra Anadolu'da, tam anlamı ile, kale adını alabilecek yapılar Urartu devleti zamanında inşa edildi. Urartular, kalelerini tabiî tepeler üzerine kurdular. Bunların en güzel örnekleri, Van kalesi, Çavuştepe kalesi, Anzavurtepe, Kalecik, Aşağı Anzaf, Yukarı Anzaf'tır. Urartu devletinden sonra, Anadolu'da çeşitli devletlere ait kaleler yapıldı. Özellikle Hitit devletinin yıkılışı ile güneye kaçan ve burada geç hitit şehir devletlerini kuran kişiler, şehrin etrafını kuvvetli surlar ile çevirerek bunlara bir kale görünüşü vermişlerdi.

— Mim. Selçuklularda, şehirler çift savunma hattı ile korunuyordu. Surlar, kemerler üzerinde, mazgallı bir siperle korunan ve halka şeklinde birer yolu olan, iki sıra kalın ve yüksek duvardan meydana geliyordu. Dört köşeli olarak yapılan ve kapının iki yanında 50 m aralıkla sıralanan birçok kule, bir hendek ve sur çıkıntıları ile korunan büyük sur duvarı, savunma hizmetini görürdü. Bu savunma hattını, çoğu zaman başka bir hendek korurdu. Duvarlar, merdiven kurarak saldırmayı veya tırmanmayı önleyecek kadar yüksek, kale duvarlarında gedik açmak için kulanılan savaş âletlerinin darbelerine dayanacak kadar da kalın yapılırdı. Kapılar, çifte surlar ve özel olarak yapılmış kulelerle savunulurdu. Kalelerde, kuşatma süresince, halkın ihtiyacına yetecek kadar suyu olan sarnıç ve kuyular bulunurdu. Ayrıca ırmak yakınında bulunan kalelerin, kuşatma sırasında, halkın, düşman tarafından engel olunmadan ırmaktan su almasına imkân verecek savunma düzenleri de vardı. Osmanlılarda kaleler, surun gerekli yerlerinde yapılmış kuleleri olan müstahkem yapılardı. Yuvarlak veya çok köşeli olan bu kulelerde, askerler için odalar bulunur, duvarın içine açılmış taş merdivenlerle çeşitli katlardaki sofalara çıkılırdı. Her odada ocak vardı. Sofaları aydınlatmak için, dış duvarlarda yarıklar açılmıştı. Bu yarıklar aynı zamanda, düşmana ok atmak veya ateş etmek için kullanılırdı. Bu kulelerin, yerden tepeye kadar çıkan kalın bir direğe oturtulmuş, koni biçiminde ve üzeri kurşunla kaplı çatıları bulunurdu. Her katta, kirişlere yapılmış döşemeler, hem bu orta direğe, hem de yan duvarlara bağlı idi. Kuleleri birbirine bağlayan kale surları son derece kalındı. Duvarın üzerine ve dış tarafına, insan boyundan yüksek bir duvar daha yapılırdı. Buna *baru* veya *barbata* denirdi. Bu kısımda, düşmana ok, taş atmak veya kaynar su ve kızgın yağ gibi şeyler dökmek için mazgallar, arka taraflarında, ok atanları korumak için mazgal siperleri bulunurdu. Bunların arkasında da, nöbetçilerin ve askerlerin dolaşmasına ve bir siperden diğerine gitmesine yarayan bir yol, düzlük bir kısım vardı. Buna *seğirdim* yeri denirdi. Buraya taş merdivenlerle çıkılırdı. Bazı surlarda, duvarın üst kısmına, sur dibine yaklaşan düşmana ateş ve ok atmağa yarayan, şerefe gibi ahşap çıkmalar da yapılırdı. Bunlara *sengendaz, külühendaz* ya da *metris* denilirdi. Surların ön tarafına kazılmış bir hendek, duvarları korumağa yarardı. Su tutmanın güç olduğu tepeler üzerindeki kalelerde, hendeklerdeki suyu tutacak bentler yapılırdı. Duvarlar, dik olarak, kireç ve dövülmüş kiremit karışımı bir harçla birbirine tutturulan, büyük moloz taşlarla örülürdü. Mazgal siperlerinin üst kısımları, yağmur sularının iki yana akmasını sağlayacak şekilde, eğimli taş döşemelerle veya kiremitle örtülürdü. Surları saldırılara karşı korumak ve savunmak için, surlar boyunca, düzenli aralıklarla kuleler dikilmişti. Kapılar da, genellikle sağlam yapılı kulelerle korunurdu. Bu kuleler hem kışla, hem de askerî cezaevi olarak kullanılırdı. Osmanlı kalelerinin en güzel örnekleri, Yıldırım Bayezid tarafından Boğaziçi'nde yaptırılan Anadoluhisarı ve Fatih Sultan Mehmed tarafından bu hisarın karşısında yaptırılan Rumelihisarı'dır.

● *Kale burcu.* Daimî tahkimat tarihinde direnmenin en son sınırına kadar dayanması gereken kale burcu, çağdaş eserlerdeki iç istihkâm veya merkez yuvanın temelini teşkil eder. Başlangıçta kare şeklinde ve tahtadan yapılan tahkimli şatonun başlıca kulesi, çoğu zaman uçlardan birinde veya bir surun kenarında tabiî veya sunî bir toprak yığınının üzerinde yükselirdi. Zemin katında kapısı yoktu, çukurların üzerinden uzatılan bir yaya köprüsüyle birinci kata geçilir, karanlık olan zemin katı zindan ve depo vazifesini görürdü. Birinci kat salonu teşkil ederdi; üstte lojmanlar ve kulenin tepesinde de savunma galerileri vardı. X. yy.da kale burcunun yapılışında tahta yerini duvar inşaat aldı. XI. yy.da kale burcunun kare olan biçimi yuvarlak veya çok köşeli olmağa başladı. Bazı yerlerde kale burçlu şatolar yapılmasına Rönesansa kadar devam edildi. Ortaçağın en ünlü kale burçları arasında Langeais (992), Ardres (1099, bugün yok olmuştur). Falaise (1123), Etampes (1140), Niort (1160), Chateau, Gaillard (1196) sayılabilir. Birinci Dünya savaşında Almanlar Coucy kale burcunu havaya uçurdu, bu kale burcunun bugün yalnız dış tarafı ayakta kalmıştır. 1336'da Philippe VI tarafından başlanan ve Charles V tarafından bitirilen Vincennes kale burcu kral meskeni olarak kullanılan devre ait iç durumunu korumuştur. Yüksekliği 62 m'dir.

● *Kale duvarı.* Eski Doğu şehirlerinin kale duvarları ve istihkâmlı, kuleli şato ve «meydan»larının kapılı, mazgallı, korkuluklarla güçlendirilmiş teşkilâtları, XIX. yy.a kadar düşmanın saldırma girişimlerine karşı sürekli ve aşılmaz engel anlamına gelirdi. Ancak, topçuluğun gelişmesi, ileri kulelerin eski ana duvarlardan kaldırılması, aşılmaz duvar, engel kavramının, serpiştirilmiş istihkâm noktaları ile kuleler gibi tek tek teşkilâtlara kaydırılmasıyle sonuçlandı. Böylelikle alanı saldırılara karşı bu teşkilâtların bütünü korumaktaydı ve son istihkâm sistemlerinde bu savunma gitgide daha kesin bir niteliğe büründü.

● *Kale kapısı,* savaş sırasında askerin dışarıya saldırı yapmasına yarar ve tehlikeli zamanlarda kapatılırdı. Kale kapıları çift olarak kalın ağaçlardan yapılır, üzerlerine bakır, tunç veya demir gibi madenî levhalar çivilenerek kaplamak suretiyle kuvvetlendirilirdi. Her kapının iki yanında, onu savunmağa yarayan çıkıntılı bir kule yapılırdı. Kapıların bir topuk üzerinde dönerek açılan kanatları olduğu gibi, duvar içindeki oyuklar arasında, yukarıdan aşağıya inerek kapanan ve istenildiğinde zincirlerle kaldırılan asma kapı biçiminde olanları da vardı.

— Spor. Futbol, hentbol, sutopu gibi oyunlarda *kale*'ler üstlerinde yatay bir direk bulunan iki dikey direkten (direklerin uzunluğu oyuna göre değişir) meydana gelir. Kale direklerinin ardına çoğu zaman bir ağ gerilir. Böylece kalenin ardında bir bölüm meydana gelir ki gol olunca top burada kalır. Top ve sopa ile oynanan bazı oyunlarda kullanılan kalelerde aynı şekilde olur. (→ Bibliyo.) [ML]

KALE, Ege bölgesinde (Denizli ili) ilçe merkezi kasaba; 3 129 nüf. (1970). Tavas'ın 26 km güneybatısında, Tavas-Muğla yolu üzerinde; yüksl. 980 m. Yanıbaşında kasabaya adını veren eski bir kale vardır. Bu bakımdan kasabaya *Kale Tavas* da denir. 1959 Yılından beri ilçe merkezidir.

— *Kale ilçesi,* 727 km², 19 400 nüf. Bir bucağı ve 30 köyü vardır. Tahıl tarımı ve hayvancılık. (M)

KALE, Karadeniz bölgesinde (Doğu Karadeniz bölümü, Gümüşhane ili, Merkez ilçesi) bucak; 14 281 nüf.; 35 köy. — *Bucak merkezi,* 622 nüf. İl merkezinin 26 km doğusunda; yüksl. 1 540 m. Trabzon-Erzurum-Tebriz transit yolu üzerinde. (M)

KALE, Doğu Anadolu bölgesinde (Yukarı Fırat bölümü, Malatya ili, Merkez ilçesi) bucak; 9 620 nüf.; 19 köy. — *Bucak merkezi (Bağlıca köyü),* 488 nüf. İl merkezinin 41 km doğusunda; Malatya-Elazığ karayolu üzerinde; yüksl. 760 m. (M)

KALE, Akdeniz bölgesinde (Antalya bölümü, Antalya ili, Kaş ilçesi) bucak. 7 469 nüf. 13 köy. — *Bucak merkezi (Gökyazı köyü)* 780 nüf.; ilçe merkezinin 49 km doğusunda, Kaş-Finike yolu üzerinde. (M)

KALEB, Kenan elinin fethine katılmış olan israili kahramanlardan biri. İnancının sağlamlığı dolayısıyle, «adanmış toprak»a Mısır'dan çıkarılmış olanların arasında yalnız Yeşu ile o girebildi. Yahuda boyuna katılan klanı Hebron yakınında yaşıyordu. (L)

KALEBEĞİ MİRZA CEMAL, Civanşir de denir, azerbaycanlı yazar (XVIII. yy. ortaları). Mirzalık rütbesine kadar yükseldi. İbrahim Han ve Mehdi Kuluhan tarafından korundu. *Tarih-i Ümera-yı Karabağ* (Karabağ Emirleri Tarihi) adlı bir eseri vardır. (M)

KALEBENT veya **KALEBEND** bİş. i. (ar. *ḳalʿa* ve fars. *bend*'den *ḳalʿa-bend*). *Esk.* Kaleye kapatılan ve dışarı çıkması yasak olan suçlu: *Kalebent ve politika sürgünü olarak diyar diyar dolaşmış* (R. H. Karay). [M]

KALEBENTLİK veya **KALEBENDLİK** i. (*kalebent* veya *kalebend*'den *kalebent-lik*). *Esk.* Kalebent olma cezası.

— Huk. Hapis ile sürgün cezasını birleştiren ve bazı siyasî cürümlerle devletin hak ve menfaatlerine ve devlet memurlarının vazifeleri ile ilgili bir ceza.

— ANSİKL. *Kalebentlik* cezası mülga 1214 (1858) tarihli Ceza kanununda yer alan ve müebbet ve muvakkat olarak ikiye ayrılan bir ceza idi. Müebbet kalebentlik halinde mahkûmun, devletçe tayin edilecek kalelerin birinde ölünceye kadar, muvakkat kalebentlik halinde üç yıldan on beş yıla kadar hapiste kalmasını gerektirirdi. (M)

Kale camii, Sıvas'ta Osmanlı devrine ait cami. Murad III devrinde Sıvas valisi

Mahmud Paşa tarafından yaptırıldı (1580). Yapımında kesme taş kullanıldı. Caminin önünde ahşap çatılı bir son cemaat yeri, sağda kare bir kaide üzerinde yükselen tuğla bir minare yer alır; şerefenin altında mukarnaslar vardır. Kareye yakın bir planı olan caminin ana mekânının üzeri kurşun kaplı kubbeyle örtülüdür. Kareden kubbeye geçiş, tromplarla elde edilmiştir. Kubbe altta sekizgen, üstte onaltıgen şeklinde çift kasnağa oturur; kubbenin içi kalem işi süslerle bezenmiştir. Esas mekânda batı duvarı dışındaki duvarlarda ve kubbe kasnaklarında pencereler vardır. Mihrap ve mimber mermerden yapılmıştır. (M)

KALECİ i. (*kale*'den *kale-ci*). Spor. Üç direkle çevreli kalelerin önünde, topun içeriye girmesini önlemekle görevli sporcu; futbol takımlarında son müdafaa oyuncusu. (Bazı kurallara uymak şartıyle topu elleriyle tutabilir.) Hentbol, hokey, sutopu gibi sporlarda da kaleci vardır. Sutopunda kalecilere havuzun zeminine basma hakkı tanınmıştır.

◆ **Kalecilik** i. Kalecinin görevi veya mesleği. (M)

KALECİ (Nedim), türk futbolcusu (İstanbul 1900). Nişantaşı kulübünden yetişti, sonra Altınordu'ya girdi. İlk millî futbol takımı kalecisi oldu (1923). Türk millî futbol takımında 5 kere yer aldı. Futbol federasyonunda asbaşkanlık yaptı (1949-1952). [M]

KALECİK, İç Anadolu bölgesinde (Orta Kızılırmak bölümü, Ankara ili) ilçe merkezi kasaba; 5 811 nüf. (1970). İdris dağının kuzeydoğu eteklerinde; yüksl. 725 m. Irmak-Zonguldak demiryolu üzerinde istasyonu vardır. Ayrıca iki karayolu ile de Ankara'ya bağlanır. — *Kalecik ilçesi,* 1 318 km², 29 643 nüf. Merkez, Çandır ve Hasayaz bucakları; 55 köy. Tahıl tarımı, meyvecilik, bağcılık ve şarapçılık. (M)

KALECİK. Arkeol. Van-Erçiş karayolunun 15. km'sinde, Urartu kalesi. Aynı adlı köyün yanında, zeminden 50-60 m yükseklikteki kayalığın üzerindedir. Yıkılmış durumda bulunan kaleden çok az kalıntı vardır. 1939 Yıllarında Lake tarafından yapılan kazılarda Urartu çağına ait çok miktarda seramik bulundu. Kalenin kuzeybatısındaki ana kayaya oyulmuş sur, temel yuvalar, urartu taş işçiliğinin güzel örneklerindendir. Çok sarp olan kuzeybatı yönünde, kalenin sur duvarı yoktur. Kalenin en yüksek noktasında, bir gözetleme kulesinin izleri görülür. Ayrıca, 10 m derinliğinde taşa oyulmuş merdivenlerle inilen su sarnıçları vardır. Sur yapı tekniğine ve buluntulara göre Kalecik, M.Ö. 944 yılının ortalarına tarihlenir. (M)

Kalecik barajı, Elazığ ilinde, Kaleci çayı üzerinde yapılmakta olan sulama barajı. Toprak dolgu tipindeki barajın temelden yüksekliği 39,20 m, talvegden yüksekliği 34,20 m, kret uzunluğu 438 m, dolguyu hacmi 985 000 m³, ölü hacmi 5 000 000 m³, faydalı hacmi 7 500 000 m³, bu barajdan yararlanılarak sulanacak arazi 1 200 hektardır. Barajın maliyeti, 1970 yılında devalüasyondan önce 25 000 000 lira olarak tespit edildi; inşaatın 1973 yılında bitirilmesi öngörüldü. (M)

KALECİK höyüğü. Arkeol. Ardahan'ın Havak nahiyesi, Sazkara köyü yakınında höyük. İ. Kılıç Kökten tarafından bulunarak araştırıldı. Bulunan, siyah zemin üzerinde beyaz çizgi bezekli çanak çömlek, madenî eşyalar, Güney Anadolu ve İran'daki Nahçivan ve Erivan kültürleri ile benzerlikler göstermektedir. (M)

KALECİKLER höyüğü. Arkeol. Karasu'ya inen vâdinin üzerinde, Ağın ve Pagnikköy'ü kontrol edebilecek durumdaki höyük. Vâdi tabanından 40 m yükseklikte. Sel Sebebi ile höyüğün kuzeyi bir hayli yıkılmıştır. 1968 Yılında Ankara üniversitesinden Dr. Ümit Serdaroğlu başkanlığındaki heyet tarafından başlanılan araştırmalar bugün de sürdürülmektedir. Yüzey buluntularına göre höyüğün, üzerindeki düzlükte kuvvetli bir roma iskânı vardır; kuzeydeki boyunda bulunan çanak çömlek de bunu desteklemektedir. Tepenin batısındaki kesit ise kalkolitik karakterli çanak çömlek vermiştir. Bu buluntulardan höyüğün, Kalkolitik çağdan Bizans çağının sonuna kadar iskân gördüğü anlaşılır. Tepenin üzeri, batıdan yay biçiminde görülen bir surla çevrilidir. Tepedeki çalışmalarda, taş üzerine kerpiçten yapılmış düz damlı mekânlar, ayrıca sura bağlı dört kule tespit edildi. Bunun yanında, insitu olarak çanak çömlek ele geçirildi. Böylece burasının bir bizans kalesi olduğu öğrenildi. Sur, dışta ve içte, büyük taşlar arasının moloz taşları ile doldurulmasıyle oluşan bir yapı tekniği göstermektedir. Aynı yapı biçimi kulelerde de görülür. Bu sura dik gelen bölme duvarları ise balık pulu şeklinde yapılmıştır. Kalenin büyük bir yangın geçirdiği tespit edildi. Üç bölmeye ayrılan evlerden ve küçük mekânın arkada yer aldığı, orta mekânın ise bir ocak ve tandır ihtiva ettiği görülmektedir. (M)

KALECKİ (Michal), polonyalı iktisatçı (Lodz 1899). Birleşmiş Milletler Sosyal Ekonomi komisyon üyesidir. Hızlandırıcı ile çarpan arasındaki karşılıklı ilişkiye dayanan bir iktisadî devre modeli ortaya attı. Başlıca eserleri: *Essays in the Theory of Economic-Fluctuations* (İktisadî Dalgalanma Teorisi Üstüne Denemeler) [1939]; *Studies in Economic Dnyamics* (İktisat Dinamiği Üstüne Çalışmalar) [1943]; *Theory of Economic Dynamics* (İktisat Dinamiği Teorisi) [1954]. (M)

KALEDİRAN çayı, Akdeniz bölgesinde akarsu. Taşeli yaylasından doğar ve Anamur ile Gazipaşa arasında Kalediran koyunda denize dökülür. (M)

KALEDONİT i. (İskoçya'nın eski adı *Calédonie*, Kaledonya'dan, fr. *calédonite*). Miner. Tabiî kurşun ve bakır sülfokarbonat; yeşil, gri veya mavi-yeşil renklerde, çok küçük saydam billûrlar halinde bulunur. (L)

KALEDONİTLER çoğl. i. Jeol. Kaledoniyen çağında kıvrımlanmış sıradağlar. (L)

KALEDONİYEN i. ve sıf. (fr. *calédonien*). Kaledonya ile ilgili (olan).

— Jeol. *Kalendoniyen kıvrım,* Siluriyen ile, devoniyen arasında (yani yaklaşık olarak 330 milyon yıl önce) meydana gelen kıvrım. (Kaledoniyen kıvrımlara İskandinavya, İskoçya, Svalbard, Grönland, Newfoundland, Sibirya, Brezilya, Avustralya v.b.de rastlanır. Bu bölgelerde tuz ve demir yatakları vardır.) [L]

KALEDONYA, lat. **Caledonia.** Esk. coğ. Britanya adasının kuzey bölümü; bütünüyle bugünkü İskoçya'ya tekabül eder. Kısmen Kaledonyalılar kabilesi tarafından işgal edilmişti. Önce Forth ve Clyde haliçleri, sonra da Solway körfezi ve Tyne'nin ağzı, Kaledonya'nın güney sınırıydı. (L)

KALEDONYA (YENİ). Coğ. Bk. YENİ KALEDONYA.

KALEDONYA kanalı, İskoçya'da kanal, Glen More çöküntüsünde; Loch Ness, Loch Oich ve Loch Lochy'yi birleştirir; Kuzey denizini Atlas okyanusuna bağlar, 1822'de açılmıştır. Gabarisi yetersiz olan kanal, bugün pek kullanılmamaktadır. (L)

KALEDONYALILAR, eski pikt (picti) boyu, oturdukları yer belli değildir, bazı tarihçiler, bütün iskoçya halkını bu adla anarlar. (L)

KALEFAKSİYON i. (lat. *calefacere,* ısıtmak'tan fr. *caléfaction*). Kızdırılmış madenî bir yüzey üzerinde sıvı damlalarının durabilmesi olayı.

— ANSİKL. Fiz. Az ısıtılmış madenî bir levha üzerine püskürtülen su damlaları çok çabuk buharlaşır, fakat yüzey çok sıcak olursa kaynama olayı meydana gelmez ve damlalar birleşerek oldukça düzgün kürecikler meydana getirir (sıvı miktarı arttıkça kürecikler de gittikçe daha yassılaşır). Bu durumda *kalefaksiyon* halindedir denir; alt kısımlarında toplanan buhar, kürecikleri havaya doğru kaldırır ve hızla yer değiştirmelere yolaçar. Kürecikleri madenî yüzeye değmediği kolayca görülebilir: delikli yüzey veya bir ışık kaynağının, havada kalmış bir kürecikle madenî yüzey arasından görülebilmesi, 1746'da Heller'in gözlemlediği bu olay Boutigny, Baudrimont, Pouillet ve başkaları tarafından incelendi. Sudan başka sıvılarda da kalefaksiyon olayı görülebilir. Sıvı küreciğinin sıcaklığı, kaynama noktasının oldukça altındadır. Madenî levhanın yüzeyinde sıcaklık düşünce buharlaşma yavaşlar ve sonunda buhar küreciği havada tutamayacak hale gelir, kürecik yassılaşır, levhanın yüzeyine yayılır ve anîden kaymağa başlar. Bu olaydan yararlanarak, ıslak el, ergimiş bir maden içine batırılabilir: kızgın maden cilde değmez. İç çeperleri kireç bağlamış bir kazanın patlaması da bu olaydan ileri gelir. Kireç tabakası ısıyı iyi iletmediğinden, ısınan çeperler kızıl dereceye kadar ulaşır. Kireç tabakaları çeperden koparak düşünce, kazan suyunda önce kalefaksiyon olayı, sonradan anîden buharlaşma meydana gelir. Bu anî ve çok miktarda buharlaşmanın etkisiyle kazan patlayabilir. (L)

çeşitli kalemler

KALEİDOSKOP veya **KALEYDOSKOP** i. (yun. *kalos,* güzel, *eidos,* görünüş ve *skopein,* bakmak'tan fr. *kaléidoscope*). Bir tarafı buzlu camla kapatılan madenî veya mukavvadan bir boru içine yerleştirilmiş aynaların aracılığı ile boru içine konulmuş renkli ufak cisimlerin ve görüntülerinin teşkil ettiği çeşitli şekilleri gösteren âlet. (L)

Kalei Sefid, İran'da kale. Kohra vâdisinin doğusunda yükselen dik yamaçlı bir dağ üzerindedir. Kalenin adı iran tarih ve coğrafya eserlerinde Kalei İsfid («beyaz kale») olarak geçer.

Kale, Bahbahan'dan Şiraz'a giden ve Huzistan'ı Fars'a bağlayan dağ yolunun en önemli bir yerindedir. Bazı kaynaklar burayı İran'ın geçit noktası olarak gösterir. Nitekim İskender, İran seferinde İran satrapı Ariobarzanes tarafından korunan bu yerden geçmek zorunda kaldı.

Yıllar boyu yıkık, bakımsız bir durumda kalan kale, Şapur eyaletine bağlı tir-murdanlı Ebu Nasr tarafından yeniden yaptırıldı (XI. yy.). İran valisi Buzaba, selçuklu sultanı Mes'ud'un atabeyi Kara Sungur ordusu karşısında, bu kaleye sığındı (1139) Aldığı ülkelerdeki bütün kalelerin yıkılmasını emreden Hülâgu bu kaleye dokunmadı. Kale yine bir sığınak ve devletin siyasî düşmanlarının konduğu bir hapishane olarak kullanıldı (1335). Timur, İran üzerine yaptığı sefer sırasında (1393) üç gün içinde, alınması imkânsız görülen kaleyi ele geçirdi. Kalede bulunan Muzafferîler hanedanı toptan öldürüldü. Kale yüzyıllar sonra Şah Abbas V'in kumandanı Hamza Bey tarafından alındı. Kaleye daha sonra lur ırkından yağmacı bir aşiret olan Mamasanirler hâkim oldu. Bunlar, Feth Ali Han devrinin (1797-1834) sonlarına doğru vali Han Bakaş'ın yönetiminde ayaklandılar. Azeybaycan ordusundan bir kuvvet bunların üzerine gönderildi. Kale kuşatılarak alındı. (M)

gravür kalemi

KALEİSULTANİYE. Coğ. Bk. ÇANAKKALE.

Kaleisultaniye antlaşması, Osmanlı imparatorluğu ile İngiltere arasında Kaleisultaniye'de (Çanakkale) imzalanan antlaşma (5 ocak 1809). Fransa'nın 1798'de Mısır'a saldırması üzerine, Akdeniz'deki kuvvet dengesinin kendi çıkarları açısından bozulduğunu anlayan İngiltere, Osmanlı devletiyle bir ittifak yaptı; Rusya çarlığı da bu ittifaka katıldı. Fransa'nın Mısır'dan

çekilmesi üzerine (1801) Osmanlı devleti Fransa'nın güttüğü siyasete meyletti. Fransa'ya eğilimli oluşuyle tanınan Selim III, İngiltere ve Rusya'ya bir türlü güvenemiyordu. Osmanlı devletinin Boğazlar, Eflak ve Boğdan hakkında aldığı kararlar üzerine, Rusya çarlığı 16 ekim 1806'da Osmanlılara karşı askerî harekâta geçti; 27 ocak 1807'de de İngiltere Rusya'nın müttefiki olarak savaşa katıldı, fakat İspanya'da başarıya ulaşamayan Napolyon Bonapart'ın, Doğu Avrupa'daki durumunu kuvvetlendirmek için rus çarıyle Erfurt'ta buluşarak Doğu ve Batı Avrupa meselelerini görüşmesi ve bir anlaşmaya varması (12 ekim 1808) üzerine, İngiltere savaştan çekildi; Avusturya'nın aracılığıyle Kaleisultaniye'de (Çanakkale) Osmanlı devletiyle 12 maddelik bir barış antlaşması imzaladı. Ayrıca Fransa'nın osmanlı topraklarına saldırması ihtimali de düşünülerek 4 maddelik bir ittifak antlaşması yapıldı. Barış antlaşmasının en önemli yanı, Boğazların yabancı donanmalara kapalı olması ilkesinin İngiltere tarafından kabul edilmesiydi. İttifak antlaşmasına göre de Fransa'nın Osmanlı devletine taarruzu halinde İngiltere yardımda bulunacaktı. (M)

Kalekapı. Arkeol. Paphlagonia bölgesinde, Kastamonu yakınında anıt. Kaya üzerine oyularak yapılmış anıtın ön yüzünde birbirine karşı durumda iki aslan vardır. Frig özelliği göstermekteyse de, bu bölgede çok az frig eseri görüldüğünden, mahallî paphlagonia sanatının etkisinde kalınarak yapıldığı söylenebilir. Eser, M.Ö. IX.-VIII. yy.da yapılmıştır. (M)

KALEKAPISI höyüğü. Arkeol. İstanbul iline bağlı Tuzla ilkokulunun bahçesi yakınında höyük. Yaklaşık olarak 100 m²'lik düz bir yerleşme yeridir. Burada Kalkolitik çağa ait seramik ve kültür eşyaları bulunmuştur. Bunlar Pendik ve Fikirtepe buluntuları ile benzerlik gösterir. Ş. Aziz Kansu tarafından araştırılmıştır. (M)

KALEM i. (yun. *kalamos,* kamış'tan ar. *ḳalem*). Yazmak veya çizmek için kullanılan çeşitli biçimlerde yapılmış âlet: *Derhal kalemi, kâğıdı bırakarak gardiyanla beraber yola çıktım* (Ahmed Rasim). *Üslûp, kişinin ta kendisi olduğuna göre, sonradan düzeltilemez, güzelleştirilemez, kalemden nasıl çıktıysa öyle kalır* (N. Ataç). [Bk. ANSİKL.] ‖ *Kalem ağzı* (veya *ucu*), kalemin yazı yazan kısmı. ‖ *Kalem kömürü,* iyi cins mangal kömürü. ‖ *Kalem kutusu,* içine kalem konulan kutu. ‖ *Kalem sapı,* ucundaki özel yere madenî uç takılarak mürekkeple yazı yazılan çubuk şeklinde tahta, kemik, maden v.b.den yapılma araç. ‖ *Kalem ucu,* mürekkeple yazı yazmak için sapa takılarak kullanılan madenî parça. (Bk. UÇ.) ‖ *Dolma kalem.* Bk. DOLMAKALEM. ‖ *Kamış kalem,* kalem biçiminde yontulan ve ilkçağda papirüs veya parşömen üzerine yazı yazmak için kullanılan kamış. (Kaz tüyü gibi yontulmuş olan kamış koyu bir mürekkebe batırılırdı. Mısır menşeli olan bu yazı aracı Batı'da XII. yy.a kadar kullanılmıştır.) ‖ *Tükenmez kalem,* içine koyu bir mürekkep konulduğu için çabuk tükenmeyen kalem. ‖ *Kara kalem.* Bk. KARAKALEM. ‖ *Kurşun kalem.* Bk. KURŞUNKALEM.

— ÇEŞ. DEY. *Kalem çalmak. Halk dili.* Yazmak. ‖ *(Bir şeye) Kalem çekmek,* gereksiz olan bir şeyi çizmek. ‖ *Kalem darbesi,* kalemle yapılmış işaret. ‖ *Kalem efendisi.* Bk. EFENDİ. ‖ *Kalem eri,* iyi yazı yazan. *Esk.* Resmî dairelerdeki kâtip. ‖ (*Üzerinde*) *Kalem gezdirmek,* bir yazı üzerinde düzeltme yapmak. ‖ *Kalem kaş,* ince ve düzgün kaş. ‖ *Kalem kulak,* (at, geyik v.b. için) dik ve düzgün kulak. ‖ *Kalem oynatmak,* yazmak: *Onun hakkında kalem oynatanlar müştereken şu sıfatları kullanmışlar ...* (N. Araz). Yazılı bir şeyi düzeltmek. Bir yazıyı değiştirerek bozmak. ‖ *Kalem parmak,* ince ve uzun parmak. ‖ *Kalem sahibi,* iyi yazar: *Eğer mesele kalem sahibi olmaksa alın kalemi de işin içinden siz çıkın* (B. Felek). ‖ *Kalem savaşı,* yazı yoluyle yapılan tartışma. ‖ *Kalem yürütmek,* yazmak. ‖ (*Bir şeyi*) *Kaleme almak,* yazılı hale getirmek. ‖ *Kaleme gelmemek,* anlatılamayacak durumda olmak. Önemsiz ve saçma sapan olmak. ‖ *Kaleme* (veya *kaleme kâğıda*) *sarılmak,* yazı yazmağa başlamak: *Vapurdan kimseler çıkmayınca kaleme kâğıda sarılıyorum* (S.F. Abasıyanık). ‖ (*Şöyle* veya *böyle*) *Kalemi olmak,* (şöyle veya böyle) bir yazar olmak. ‖ *Kalemi kuvvetli,* iyi yazı yazabilen. ‖ (*Birinin*) *Kaleminden çıkmak,* belirtilen kişi tarafından yazılmak: *Aydemir, harp içinde İstanbul'da basılan bir romanın ismiydi. Bir kadının kaleminden çıkmıştı* (Ş. S. Aydemir). ‖ *Kaleminden kan damlamak,* acı ve dokunaklı yazmak. ‖ *Kaleminin ucuna nasıl gelirse,* rastgele yazma: *Genç yazarlarımızın çoğu düzen düşünmeksizin, kalemlerinin ucuna nasıl gelirse öylece yazıverip gidiyorlar* (N. Ataç). ‖ *Kalemiyle yaşamak,* mesleği yazarlık olmak. ‖ *Bir kalemde,* birdenbire. ‖ *Eli kalem tutmak,* okuma yazma bilmek. ‖ *Geç bunları bir kalem!* [Bir mesele, iş v.b. için] «Üstünde durma!» anlamında kullanılır.

— *Esk. Kalem-dân.* Bk. KALEMDAN. ‖ *Kalem erbabı* (veya *ehl-i kalem, erbâb-ı kalem*), yazarlar: *Bu nevi kalem erbabı Cumhuriyete fenalık etmişlerdir* (Atatürk). ‖ *Kalem-gîr.* Bk. KALEMGİR. ‖ *Kalem-keş,* yazı yazan. Yazı üzerinde silinti yapan. ‖ *Kalem-i mahsus,* özel kalem: *Bir dairede kalem-i mahsus müdürüdür* (M.Ş. Esendal). ‖ *Kalem perdaht etmek,* kalemi yontmak. ‖ *Kalem-zede,* yazıya geçirilmiş. ‖ *Kalem-zen,* yazıcı.

— Anat. Beyinin dördüncü karıncığının çukurçuğuna kaleme benzediği için verilen ad. (Calamus scriptorius).

— Bahç. Aşı yapmak için ağaçtan kesilen ince çubuk. ‖ *Kalem aşısı,* bir dalı kalem biçiminde keserek yapılan aşı.

— Din. Tanrı'nın ezelde insanların kaderlerinin nasıl olacağını bildirdiğine inanılan araç. Bk. LEVH.

— Eczc. *Başağrısı kalemi,* eritildikten sonra kalem şeklinde dondurulmuş mentol kütlesi; hastanın başı bu kalemle ovulur, mentolün uçmasıyle meydana gelen serinlik hafif uyuşturucu etki yapar. ‖ *Devaî kalem,* organizmadaki herhangi bir boşluğa yerleştirilecek, silindir biçiminde ilâç. (Kalemler ya eritme ile [gümüş nitrat kalemi] veya hap kitlesine benzer bir kitlenin silindir biçimi vererek dondurulması ve kurutulmasıyle hazırlanır [tanen kalemi].) ‖ *Yumuşak kalem,* mum veya buji adı verilen kalem biçimi ilâç.

— Grav. *Kazı kalemi,* dörtgen veya üçgen biçiminde bir uç ile tahta bir saptan meydana gelen gravürcü âleti. (El ayası yardımıyle levhaya bastırılır.) ‖ *Kalem* veya *cetvel çekmek,* süsleme motiflerini çizgi ile çerçevelemek veya kitap sayfalarının etrafına tüy kalem ile çeşitli kalınlıkta çizgiler çizmek. (Bu işi yapanlara *cedvelkeş* denirdi.)

— G. santl. Desen çizme sanatı veya tarzı: *Kalemi sert veya yumuşak olmak.* ‖ *Kalem işi,* elle çizilerek veya boyanarak yapılan iş. (XVI. yy.da ve özellikle XVIII. yy.da ressamlar ahşap kısmı olmayan ve *pastel* diye adlandırılan değişik renkte kalemler kullanmışlardır. Yalnız kurşunkalem veya pastelle yapılan portreleri belirtmek için *karakalem* terimi kullanılır.) ‖ *Arda kalemi,* heykeltıraş ve mermercilerin kullandığı, dört köşeli oyma kalemi. ‖ *İki kalemli desen,* boyalı kâğıt üzerine, gölgeler için siyah, açık renkler için beyaz iki kalemle yapılan desen. ‖ *Kırmızı kalem* veya *sangin,* aşı boyası veya demir kırmızısından yapılan kalem. ‖ *Renkli kalem,* metal oksitleri, tabiî ve yapma boyalarla renklendirilen kilden yapılmış kalem. ‖ *Seramik kalemi,* buzlu cam, porselen, verniksiz sırlı - seramik üzerine desen yapmağa yarayan pastel çubuk. ‖ *Taşbaskı* veya *litografi kalemi,* taşbaskının taşı üzerine desen çizmeğe yarayan sabun, balmumu, yağlı kara ve isten yapılmış kalem. ‖ *Üç kalemli desen,* boyalı kâğıt üzerine bir kara kalem, bir koyu kırmızı (demir bileşiminden yapılan kurşunkalem) ve bir de beyaz tebeşirle yapılan desen.

— Hat. Çeşitli yazı türlerinin her biri. ‖ *Kalem açmak,* hattatlıkta kamış kalemlerin uçlarını yontarak yazmağa elverişli hale getirmek. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Kalem tepsisi,* kalem konulan dar ve uzunca tepsi. (Ağaç, gümüş veya altından yapılırdı.)

— Heyk. *Çelik kalem,* heykeltıraş veya taslakçının taşı veya mermeri kabaca yontmak için kullandığı çelik âlet.

— Huk. Bk. ANSİKL.

— İda. İşyeri veya resmî dairelerde muhasebe, kayıt v.b. işlerinin görüldüğü yer, büro: *Siz rahatsız olmayın. Yalnız, arada sırada, kaleme uğrayı verirsiniz* (R.N. Güntekin). *Kalem âmiri,* kalemin en yetkili memuruna verilen ad. (*Başkâtip, kalem reisi* veya *kalem zabiti* de denirdi.) ‖ *Kalem buyrultusu,* halife adı verilen kâtip tarafından hazırlanan müsvedde yazı. (Bunlar sonradan kalem reisi veya reisülküttap tarafından düzeltilir ve imzalanırdı.) ‖ *Kalem erkânı,* kalem başkâtibi ve yazıcı sınıfının diğer büyük memurlarına verilen ad. ‖ *Kalem odası,* resmî dairelerde yazı işlerinin görüldüğü yere verilen ad. ‖ *Kalem şakirtleri,* kalemde göreve yeni başlayan stajyerlere eskiden verilen ad. (Sonraları bu memurlara mülâzım denildi. Mülâzımlar staj süreleri bitene kadar ücretsiz çalışırlardı.)

— İnş. *Kalem çekmek,* bir duvar üzerinde taş yatağını veya derzi kalemle işaretlemek. (CETVEL ÇEKMEK de denir.)

— Kozmetik. Kaşlara, gözlere makyaj yapmak, dudak kenarlarını çizmek için kullanılan sert far veya ruj.

— Mal. *Kalem zeametleri,* Osmanlılarda yazı işlerine bakmakla görevli kâtiplere verilen zeametler. (Eskiden devlet memurlarıha maaş verilmediği için, maddî bir gelir sağlamak üzere zeamet verilirdi.)

— Marang. *Delik kalemi,* kalınlığı eninden fazla, tavlanmış dökme çelikten yapılan dar yüzlü marangoz kalemi. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Oyma kalemi,* ağaç üzerinde oymalar yapmağa yarayan çok çeşitli tipte âletlere verilen ad. (Oyma kalemi, bir çelik kısımdan ve avuç içine girecek şekilde yuvarlak ve kısa bir saptan meydana gelir.)

— Muhas. Bir hesap, bir hesap cetveli veya bir hesap durumunun maddelerinden biri: *Üç kalem ilâç.*

— Okçuluk. Okun sap kısmı.

— Oymac. *Oymacı kalemi,* madenî parçalar üzerine gravür yapanların ve kilitçilerin kullandıkları düz, eşkenar dörtgen şeklindeki küçük çelik kalem. ‖ *Kalem oyma,* kalemle işleme.

— Tarihöncesi. *Tığ kalem,* eğik iki parça kesilerek elde edilen uç şeklinde çakmaktaşı kaması.

— Teknol. Sert maddeleri işlemeğe yarayan, demir veya çelikten yapılmış, bir ucu keskin yassı âlet: *Marangoz kalemi. Heykeltıraş kalemi.* Taş ocaklarında küçük delikler açmak için taşçıların kullandığı sivri bir uçla biten, silindir biçiminde madenî çubuk. ‖ Bir yüzeye çakılmış çivileri sökmek için levye gibi kullanılan ve kesici olmayan âlet. ‖ *Hakkâk kalemi,* ucu inceltilerek sivriltilmiş madenî kuyumcu kalemi. ‖ *Oluklu oyma kalemi,* heykeltıraş, marangoz, demirci ve bakırcıların kullandığı içi oluk şeklinde oyulmuş madenî çubuk. ‖ *Perdah kalemi,* bir taşı, bir heykeli, bir sıvayı kazımağa yarayan âlet.

— Teşk. tar. Osmanlı maliyesini meydana getiren dairelerden her birine verilen ad. Bk. ANSİKL.

— Yazmac. Tülbent v.b. üzerine boya ile

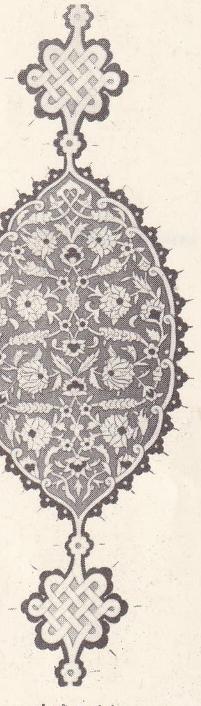

kalem işi şemse ve geçme rozetli tavan nakışları (XVI. yy.) Topkapı sarayı, İstanbul

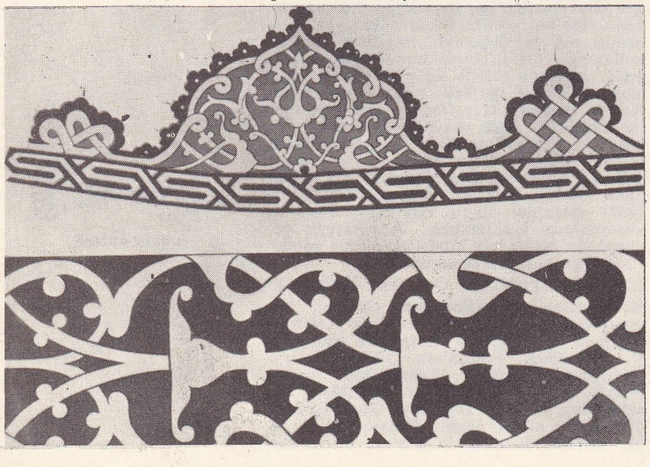

kalem işi Rômili ve arada klasik geçme nakışlar (XVI. yy.) Topkapı sarayı, İstanbul

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

şekil koymağa yarayan ince fırça.

— ANSİKL. Ortaçağda *kalem*'ler, ya biraz yumuşak ve kızıl bakır, gümüş, altın veya gümüşten yapılmış iğneler veya içine erimiş kurşun akıtılmış deri tüplerdi. 1564'te Cumberland'da grafit madenlerinin bulunması grafit kalemlerin yapılmasına yolaçtı. 1792'de fransız mühendisi J. Conté, grafit ve kil karışımından, çevresi sedirağacı tahtasıyle kaplanmış kalemler yaptı. Conté'nin yaptığı bu kalemler, o zamandan beri bütün dünyaya yayılan kurşun kalemlerin başlangıcı olmuştur.
Siyah renkli kurşunkalemler ya grafit veya kurşundan veya kurşunun özel bir çeşidi olan ve *kalem kurşunu* adıyle de bilinen plombajinden yapılır. Renkli kurşun kalemler ise bir arap zamkı eriyiğiyle yapıştırılmış çeşitli maden oksitleriyle kil karışımından meydana gelir. Meselâ kırmızı kukurşunkalemler toz haline getirilmiş zencefreden, mavi kurşunkalemler prusya mavisinden, sarı kurşunkalemler sarı zırnıktan; kopya kalemleri üstüne birkaç damla mor-mavi derişik anilin eriyiği eklenmiş bir grafit, arap zamkı ve toz halinde kaolin karışımından yapılır. Bu kalemlerin kâğıt üstünde bıraktığı kül rengi çizgilere su dokunacak olursa çizgilerin rengi mora dönüşür.
Kurşunkalem yapımına elverişli ağaçlar, iyi cins kalemler için ardıç, mazı ve servi, diğer kalemler içinse ıhlamur veya köknardır.

— Hat. *Kalem açmak,* beceriklik isteyen bir işti. Yazıya başlayanlar önce kalem açmayı öğrenirdi. Kalemi açmak için önce kamış iki boğum yerinin üstünden kesilir ve sol avucun içine yatırılarak baş parmağın ayasına dayanmak suretiyle tutulup kalemtıraşla eğik biçimde yontulur. Kesilen yer kalemtıraşla düzgünleştirilip, alttaki sivrice kısmın içi iyice inceltilir. Bu yassı ve incelmiş kısmın kenarları alınarak yazının kalınlığına göre yontulur. Kalem, makta denen levhanın üstüne uygulanarak, ince yassı yüzün ortasına kalemtıraş ucuyle bir yarık açılır ve maktaın yuvasına oturan kalemin üstüne sol elin baş parmağıyle sıkıca basılarak, inceltilmiş kısmın ucu eğikçe kesilir.

— Huk. Bütün. mahkemelerin kendilerine bağlı bir kalem teşkilâtı vardır. Mahkeme kaleminin başında bir başkâtip ve bunun emrinde mahkemenin iş hacminin gerektirdiği ölçüde kâtip ve memur bulunur. Kâtip ve memurlar hâkimin inhası üzerine ağırceza merkezlerindeki adalet encümeni tarafından seçilirler. Bunların memuriyeti Ankara'da adalet bakanı, diğer illerde vali tarafından onaylanır. Kalemin yapacağı işlerin neler olduğu Hukuk ve Ticaret Mahkemelerinin Yazı İşleri yönetmeliğinde gösterilmiştir. Bunun dışında Hukuk Usulü Muhakemeleri kanununun çeşitli maddelerinde başkâtiplerin ve kâtiplerin bazı görevleri düzenlenmiştir (msl. 106. maddeye göre mahkeme, ihtiyatî haciz dışındaki ihtiyatî tedbirlerin uygulanmasını başkâtibine ve kâtiplerden birine verebilir.) Mahkeme zabıtlarının suretlerinin aslına uygun olduğu başkâtip tarafından imzalanarak tasdik olunur (Huk. Us. Muhakemeleri kn. md. 155). Kararın aslı da mahkemenin evrak mahzeninde başkâtip tarafından muhafaza edilir (Huk. Us. Muhakemeleri kn. md. 391). Mahkeme başkâtiplerine, noter bulunmayan yerlerde noter yardımcılığı görevi de verilmiştir. Ayrıca icra memuru bulunmayan yerlerde başkâtipler icra memurunun görevini de yapacaktır. Sorgu hâkiminin bulunmaması halinde mahkeme başkâtiplerine sorgu hâkimliği görevi verilebileceğini öngören 7188 sayılı kanunun 1. maddesi Anayasaya aykırı (md. 14, 15, 16, 30) görüldüğünden Anayasa mahkemesi tarafından iptal edilmiştir. Yine aynı kanunun, başkâtiplere savcılık görevinin verilebileceğini öngören hükmü de Anayasaya aykırılığından dolayı iptal edilmiştir.

— Marang. Ağaç işlerinde kullanılan *delik kalemi*'nin sert tahtadan yapılmış bir sapı ve âdi marangoz kaleminden farklı kesitte hazırlanmış bir çelik laması vardır. Daha çok yuva açmakta kullanılır. Maden işlerinde kullanılan delik kaleminin sapı yoktur; üzerine çekiçle vurularak çalışılır ve *ıskarpela** adını alır.

— Teşk. tar. XVI. yy.ın ikinci yarısından itibaren kurulan belli başlı kalemler şunlardır: *Hazinei Âmire dairesi* de denilen Ruznamçe kalemi, Rumeli ve Anadolu Muhasebeciliği kalemi, Mukabele kalemi. 1. Ruznamçei Evvel kalemi: ruznamçeci adındaki memurlardan kurulu olan bu kalem, mukataalar (kira), mevkufar ve cizyelerden hasıl olan geliri kaydetmek, müteferrika, çaşnigir ve kalem mensuplarının maaşlarını vermekle görevliydi; başında olan müdüre *ruznamçei evvel* ve *ruznamçei sanî* denir. 2. Rumeli Muhasebesi kalemi: padişah ve vezirlerin İstanbul ve Rumeli'de bulunan evkaflarının mütevellileri tarafından tutulan hesaplarını ve bütün cizye defterlerini kaydetmekle görevli daire. 3. Anadolu Muhasebesi kalemi: padişah ve vezirlerin Anadolu'da bulunan evkaflarının tutulan hesaplarını incelemekle görevli daire. 4. Mukabele kalemi: özellikle Kapıkulu askerinin, Matbahı âmire ve Has ahırda görevli olanların maaşlarını belirten defteri hazırlayan daire. Bu dairelerden ayrı olarak başdefterdarın nezareti altında bulunan Mukataacı Evvel, Mukataacı Sanî, Mevkufatçı, Kaleler Tezkireciliği ve Rumeli Ahkâm tezkireciliği adlarında kalemler de vardı. XVIII. yy.ın sonlarında Maliye dairesi yani, Babı Defterî, aşağıda adları yazılı yeni kalemlere ayrıldı: Ruznamçei Evvel, Başmuhasebe, Haremeyn muhasebesi, Cizye muhasebesi, Anadolu muhasebesi, Mukabelei Süvari, Sipah ve Silâhtar kalemleri, Mevkufat, Maliye, Küçük ruznamçe, Piyade Mukabelesi, Küçük Evkaf muhasebesi, Haremeyn Mukataası, Piskopos mukataası, Büyük Kale, Küçük Kale, Haslar mukataası, Başmukataa, Maden Maa Salyâne, İstanbul mukataası, Bursa mukataası, Avlonya Maa Agriboz mukataaları, Mektubî Defterî, Ganem Kitabeti, Masrafı Şehriyarî, Yeniçeri Efendisi kalemleri.
Özellikle Osmanlı devletinin üç kalemi vardı: bunlardan birincisi Divanı Hümayun, ikincisi Hazinei Âmire, üçüncüsü ise Defterhanei Hakanî idi. Bu kalemlere mahsus iki üç yüz kadar zeamet vardı. Sonradan kurulan amedî ve mektubî kalemleri ve dairelerinde zaman zaman yeniden kurulan kalemler memuriyet sayılmıştır. Bu yüzden bu kalemlerin özel zeametleri yoktur.

◆ **Kalemen** zf. *Esk.* Kalemle, yazarak. ‖ Sayı olarak.

◆ **Kalemî** sıf. *Esk.* Kalemle veya yazarlar sınıfıyle ilgili olan.

◆ **Kalemiye** i. *Esk.* Resmî dairelerde yapılan işlere karşılık olarak ödenen ücret. (ML)

KALEM (veya **ÇELİKKALEM**) i. Astron. Güney yarıkürede küçük takımyıldız; en büyüğü 5. kadirden olan çok az sayıda yıldızdan meydana gelir (lat. *caelum*). Bk. GÖKYÜZÜ. (L)

Kalem, Türkiye'de yayımlanmış bazı mizah ve edebiyat dergilerinin adı: **1.** türkçe fransızca yayımlanan ilk haftalık edebî mizah dergisi. 21 Ağustos 1324'te (3 eylül 1908) çıkmağa başladı ve 1327'de (1911) kapandı. Kurucular, Salâh ve C. Esad; müdür ve başyazarı Salâh Cimcoz. Cem'in karikatürleri ve İzzet Melih'in fıkralarıyle Meşrutiyet döneminin en önemli mizah dergisi oldu. Sürekli olarak 130 sayı kadar çıktı. Tam koleksiyonu Ankara Millî kütüphanesindedir. **2.** haftalık siyasî mizah dergisi. Yusuf Ziya, Ratip Tahir'in karikatürleriyle 7 sayı çıktı (1930). Serbest Cumhuriyet fırkasının feshinden sonra kapandı; **3.** aylık sanat ve edebiyat dergisi. Ankara'da yayımlandı (15 mart 1938-1 nisan 1939, 11 sayı). Sahibi İlyas Sınal, yazıişleri müdürü Mustafa Nihat Özön. Orta boyda 56 sayfa olarak çıkan dergide Hüseyin Namık Orkun, İsmail Hakkı Tonguç, Ahmet Kudsi Tecer, Ali Mümtaz Arolat, Suut Kemal Yetkin, Kemalettin Kamu v.d.nin de inceleme ve şiirleri yayımlandı. (M)

KALEMBEK i. indonezya dilinde *Calambac* adasının adından). Bot. Bir cins kokulu sandal ağacı. ‖ Bir cins mısır. (M)

KALEM BEY veya **KALEMŞAH,** türkmen uçbeyi (öl. 1303). XIV. Yüzyılda başkenti Balıkesir olmak üzere bir beylik kuran Karesi Beyin babası. Aslen Danişmendoğullarından ve kayı boyundandır. Oğlu Karesi Bey ile birlikte uçbeyi olarak Kuzeybatı Anadolu'da birçok yeri Bizans'tan aldı. Ölümünden (1303) sonra yerine oğlu Karesi Bey geçti. (M)

KALEMCİ i. (*kalem*'den *kalem-ci*). Kalem satan kimse. (M)

KALEMDAN i. (ar. *ḳalem* ve fars. *-dān*'dan *ḳalem-dān*). Hat. Hattatların kalem koymak için kullandıkları mahfaza. (*Mikleme* veya *kubur* da denir). Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Hat. *Kalemdan,* sahibinin yazmaktaki hüneri ve kullandığı kalemlerin sayısına göre büyük veya küçük boyda olurdu. Mukavva ve tahtadan yapıldığı gibi sarı tenekeden, gümüşten veya altından olanları da vardı. Kalemdanlar oval veya konik biçimde yapılır, kalemlerin birbirine çarparak bozulmalarını önlemek amacıyle içine «mifreşe» denilen çuha örtü konurdu. (M)

KALEMGİR i. (ar. *ḳalem* ve fars. *-gîr*'den *ḳalem-gîr*). Hat. Eskiden yazı yazılırken kalemin kâğıda takılmaksızın kolaylıkla yürümesi. (Pirinçli ahar bu özelliği taşırdı. Hattatlar kalemin kaymaması için, yazarlarken kâğıt üzerinde tebeşir sürülmüş çuha gezdirirlerdi.) [M]

KALEMİS i. (fars. *kalemis*). Zool. Bir cins misk faresi. (İlmî adı *Civer tictis.*) [M]

KALEMİYE i. (ar. *ḳalemî*'den *ḳalemiyye*). Mal. *Esk.* Osmanlılarda resmî dairelerde iş sahiplerinden alınan yazı parası. (Bu para belirli bir maaşı olmayan memurlara verilirdi.)

— Teşk. tar. *Kalemiye dairesi,* Osmanlılarda kaydı hayat şartıyle iltizama verilen çiftliklerden alınan vergiyi tahsil etmekle görevli daire. ‖ *Kalemiye ricali* (*sınıfı*), Osmanlı devletinin idare teşkilâtını meydana getiren dört sınıftan biri. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Teşk. tar. *Kalemiye ricali,* idarî teşkilâttaki dört sınıfın (*mülkiye, ilmîye, kalemiye, seyfiye*) üçüncüsüydü. Bu sınıf kalem zabitlerinden ve kalemde görevli olan diğer memurlardan meydana gelirdi. Bunların terfi edebilecekleri en yüksek memurluklar nişancılık, defterdarlık, reislik, defter eminliği, şıkkı sanî ve şıkkı salis defterdarlıkları idi. Bu altı memuriyete *menasıbı sitte* adı verilirdi. Sonraları diğer sınıflarda olduğu gibi, kalemiye sınıfında da bu sınırlama kaldırıldı. Böylece kalemiye sınıfı içinde beylerbeyilik ve hattâ vezirlik rütbelerine yükselenler bile olurdu.

KALEMKÂR bls. i. (ar. *ḳalem* ve fars. *-kār*'dan *ḳalem-kār*). *Esk.* Tülbent gibi kumaşlar üzerine ince fırça ile boyama yapan kimse. ‖ Duvar üzerine süsleme yapan sanatçı. ‖ Maden eşyaların üzerine çelik kalemle süs yapan veya yazı yazan kimse.

◆ **Kalemkârî** i. *Esk.* Kalemkârlık, nakkaşlık. ‖ Kalemkârın yaptığı iş.

◆ **Kalemkârlık** i. *Esk.* Süs veya nakış yapma işi. (M)

KALEMLİ i. (*kalem*'den *kalem-li*). Spor. Cirit çeşitlerinden birinin adı. (Hedefe saplanacak tarafı altı köşeli ve üçte birinden aşağısı eski yazı kalemleri gibi sathlandırılırdı. Satıhlandırılmış tarafı ok yelesi hizmetini görür, hedefe varmasını kolaylaştırırdı. Cirit gibi bunu da süvariler kullanırdı.) [M]

KALEMLİK i. (*kalem*'den *kalem-lik*). İçine kalem konulan küçük kutu. (M)

KALEMREV bls i. (ar. *ḳalem* ve fars. *reften* > *rev*'den *ḳalem-rev*). Bir hükümdar veya hükümetin yönetiminde bulunan yer, ülke: *Azm etmiş idim kalemrevimde / Terk etmeye harap bir yer* (Namık Kemal). [M]

KALEMŞAH. Bk. KALEM BEY.

KALEMŞOR i. (ar. *ḳalem* ve fars. *şōr*, karıştıran'dan *kalem-şōr*). *Esk.* Yazıyle tartışma yapan kimse. (M)

KALEMTIRAŞ i. (ar. *ḳalem* ve fars. *tıraş*, yontan'dan *ḳalem-tıraş*). Kurşunkalem açmağa yarayan, çeşitli biçimlerde yapılmış âlet. ‖ *Kalemtıraş kını,* kalemtıraşın konulduğu kın (çoğunlukla meşinden, bazen de ağaçtan yapılırdı).

— Hat. Hattatlıkta kamış kalemi açmak için kullanılan, 15-20 sm boyunda çakı. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Hat. *Kalemtıraş* iyi çelikten yapılırdı. Sap kısmı ise balık dişinden, sedeften, gümüşten olurdu. Ayrıca sap yapmak için fildişinden de faydalanılmıştır.

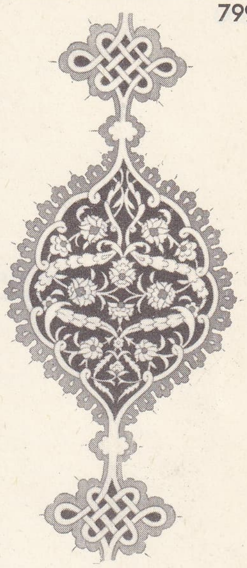

kalem işi
içi şemse ve geçme rozetli nakışlar (XVI. yy.)
Topkapı sarayı, İstanbul

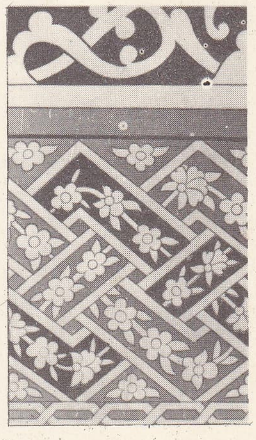

kalem işi
geçme tarzında içleri çiçekli nakışlar (XVI. yy.)
Topkapı sarayı, İstanbul

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

Willem KALF
«Natürmort»

Kalemtıraşı yapan kimsenin adı sapa yakın yerde bulunurdu. Kalemtıraşın çakı kısmının genişliği 4-5 sm kadardır. Eskiden ayrı bir sanat dalı olan kalemtıraşların, *kâtibi kalemtıraş* (kâtiplerin kullandığı kalemtıraş) ve *söğüdü kalemtıraş* (çakı kısmı söğüt yaprağı şeklinde olan kalemtıraş) gibi değişik çeşitleri vardı. Eski devirlerde yalnız kalemtıraş yapmakla geçinen kimseler vardı. Bundan 40-50 yıl öncesine kadar devam eden bu sanat artık ortadan kalkmıştır. (M)

KALEN zf. (ar. *ḳāl* söz'den *ḳālen*). *Esk.* Söz ile, söylenerek, sözde: *Kalen değilse bile lisan-i halleriyle şunu iddia ederler* (Cenab Şahabeddin). ‖ *Kalen ve kalemen,* sözle ve yazı ile. (M)

KALEN i. (portekizce *calaim,* aynı anlamda'dan, fr. *calin*). Kurşun, kalay ve az miktarda bakır alaşımı; Uzakdoğuda çay kutuları yapımında kullanılır. (L)

KALENBERG, Almanya'da eski prenslik, 1705'te Hannover'e katıldı; bugün Aşağı Saksonya *Land*'ına (Batı Almanya) bağlıdır. (L)

KALENDER sıf. (fars. *ḳalender*). Yaradılış bakımından alçakgönüllü olan ve yaşama şartları üstünde titizlik göstermeyen. ‖ İ. *Esk.* Kalenderî tarikatından olan derviş. ‖ *Teşm. yol.* Dünyadan elini eteğini, çekerek başıboş dolaşan kimse, derviş: *Kalenderin biri köyden sabahleyin fırlar,/Arar nasibini; avdette kırda akşamlar* (M. Â. Ersoy). ‖ Filozofça düşünen kimse, rind. ‖ *Kalendermeşreb,* kalender, iyi ve yumuşak huylu.

◆ **Kalenderân** çoğl. i. *Esk.* Kalenderler, dervişler.

◆ **Kalenderâne** veya **kalenderce** zf. Kalendere yakışır şekilde, hoşgörürlükle: *Bu üç bende* [...] *toplanırlar, sabahlara kadar süren sohbetler yaparak, kalenderâne, hatta biraz da serseriyane bir hayat sürerlerdi* (N. Araz). *Esk.* Rindane. (M)

KALENDER (Sabahattin), türk bestecisi (Kosova, Taşlıca 1919). Türkiye'ye geldi (1935); Musiki Muallim mektebine girdi. Ankara Devlet konservatuvarını bitirdi (1943). Bir süre öğretmenlik yaptı. Müzik öğrenimi yapmak için devlet hesabına Paris'e gönderildi (1948). Türkiye'ye dönünce (1951), Adana'da çalıştı. Ankara Devlet operasında orkestra yöneticisi oldu. Başlıca eserleri: *İntermezzo* (orkestra için); *Konser Üvertürü* (orkestra için); *Süit* (piyano için); *Türk Rapsodisi* (keman için); *Nasreddin Hoca* (opera); *Karagöz* (opera); *Deli Dumrul* (opera). [M]

KALENDER ÇELEBİ, Kalenderî Germiyanî de denir, türk şairi (Kütahya, ?-Bilecik 1591). Medreselerde okudu, kadılık yaptı. Bilecik kadısı iken delirerek öldü. (M)

KALENDERHANE blş. i. (fars. *ḳalender* ve *-ḫāne*'den *ḳalender-ḫāne*). *Esk.* Yoksul dervişlerin kaldıkları ve yiyip içtikleri zaviyelere verilen ad. (KALENDER YURDU da denir.)

— Mim. Eskiden fakir dervişlerin korunmaları için yapılan zaviyelere verilen ad. (Fatih devrinde açılan kalenderhanelerde mesnevî okutuluyordu.) [M]

Kalenderhane camii, İstanbul'da bizans kilisesinden çevrilme cami. Yapılış tarihi ve bizans devrindeki adı kesin olarak bilinmemektedir. Önceleri *Diakonissa kilisesi,* daha sonra *Akataleptos manastırı* kilisesi olduğu ileri sürüldü. Plan ve üslûp özelliklerine göre binanın IX.-X. yy.a ait olması gerekir. Fetihten sonra Mehmed II vakfı olarak zaviyeye çevrildi, daha sonra cami olarak kullanıldı. Kapalı yunan haçı tipinin köşe duvarlı grubundan bir yapıdır. Düzgün olmayan dikdörtgen şeklindeki yapının ortasındaki pandantifli kubbeyi, L şeklinde dört duvar taşır ve bu duvarlar, dörtgen planın içinde kolları birbirine eşit bir haç şekli meydana getirir. Binanın apsis ve bema kısımlarının daha Bizans devrinde birçok değişikliğe uğradığı anlaşılmaktadır. Apsis kısmı, bir duvarla kesilir: apsisin iki yanındaki prothesis ve diakonikon hücreleri ise, ekler ve değişiklikler sonucu karışık bir plana sahiptir. Bir iç ve bir dış narteksi vardır. Dış narteksin orijinal olmadığı veya orijinal şeklini korumadığı görülür. Üst yapı osmanlı devri tamirlerinde orjinalliğini kaybettiyse de, son onarımda aslına uyulmağa çalışıldı. Binanın ilgi çekici süslemesi vardır. Duvarlarındaki renkli mermer kaplamalar, bugüne kadar gelebilmiştir. Kabartma friz ve arkatravlar da bulunur. Ayrıca, özellikle apsis yanındaki hücrelerde fresko süslemeler yapıldığı devir bakımından önemlidir. Son yıllarda burada araştırmalar ve kazılar yapıldı. (M)

KALENDERÎ i. (fars. *ḳalenderî*). *Esk.* Kalenderlik, filozofluk. ‖ Dervişlik, başıboşluk. ‖ *Bahş-i kalenderî,* cömertçe bağış.

— Ask. tar. *Kalenderî çadır,* eski alaylarda kullanılan çadırlardan bir kısmına verilen ad.

— Ed. ve Mus. Halk şiiri türlerinden biri. ‖ Bu şiir türünün halk şairi tarafından yapılmış bestesi.

— ANSİKL. Ed. *Kalenderî*'ler aruzun *mef'ûlü mefâîlü mefâîlü feûlün* kalıbında yazılır ve özel bir ezgi eşliğinde söylenir. Ezgisi bakımından düz kalenderî, acem kalendrîsi, emrah kalenderîsi gibi çeşitleri vardır. Kalenderler de divan'lar, selis'ler semai'ler gibi gazel, murabba, muhammes, müseddes biçiminde yazılır. Kalenderîler yapılarına göre üçe ayrılır: a) aruzun özel bir kalıbı ile gazel, murabba, muhammes, müseddes biçiminde olanlar; b) ayaklı (yedekli) kalenderî (divan şiirindeki müstezadın aynıdır); c) hece ölçülü ve dörtlü biçiminde olanlar.

◆ **Kalenderiyat** i. *Esk.* Gelenek ve göreneк dışı pervasızca ve kalenderane sözler.

— Ed. *Esk.* Sazla çalınıp okunan tasavvufî manzumeler. (M)

KALENDERİYE i. (fars. *ḳalenderî*'den ar. *ḳalenderiyye*). Din. Dünya malına, gösterişe önem vermeyen bir islâm tarikatı.

— ANSİKL. Kimin tarafından, ne amaçla kurulduğu kesin olarak bilinmeyen *Kalenderiye* tarikatını XII. yy. sonlarında şeyh Cemaleddin-i Sâvî'nin belli bir düzene koyduğu, genel kurallarını ortaya atıp ileri sürülür. Bazı kaynaklar daha önce Ebu Hafs el-Haddad, Hamdûn-i Kassar, Ebu Said Ebülhayr gibi melâmi sofilerinin «her türlü kural ve bağlantıdan kopmuş, canının istediği gibi yaşayan, gösterişe, giyim kuşama önem vermeyen» anlamına gelen *kalenderce* yaşayışlarından dolayı bu adı aldığını ileri sürerler. Tarikata belli bir düzen veren, şeyh Cemaleddin-i Sâvî, ardında giden dervişlerin aracılığıyla, tarikatın Hindistan Mısır, Suriye, Irak, İran, Orta Asya gibi ülkelerde yayılmasını sağladı. Kalenderiye tarikatına, daha sonra şeyh Bahaeddin Zekeriyya-yi Multanî, Fahreddin-i Irakî ve *Kalendername* adlı bir eser yazan Seyyid Hüseynî, felsefî ve tasavvufî nitelik verdiler. Kalenderiye tarikatı Selçuklular zamanında Anadolu'da tutunmağa, gelişmeğe başladı, kısa zamanda gezici dervişler geniş bir alana yayıldı.
Derin bir alevî inancı taşıyan, bıyık, saç, sakal ve kaşlarını tıraş eden (çâr darb), Muhammed, Fatıma, Ali, Hasan, Hüseyin diyerek zikr eden kalenderîler, gezici dervişlerdi. Geçimlerini dilenerek sağlarlardı. Bunlara abdâlan, tâife-i cevalika, kalenderiye gibi değişik adlar verilir.
Kalenderilere göre, insanın yüzü Tanrı'nın özüne (zatına), yüzdeki «hutut» denen hatlar da niteliklerine (sıfatına) benzer. İnsanın, her şeyde, her varlık türünde Tanrı'yı gördüğü, onun «zat»ını kendi özünde yaşadığı için «sıfat»lardan sıyrılması gerekir. Bu amaçla, saç, sakal, bıyık, kaş kesilir. Gerçek «zat» olan insan yüzü, geçici birer nitelik taşıyan «sıfat»lardan kurulur. Bıyık, sakal, kaş, «zat»ı temsil eden yüzü örttüğünden kesilmelidir. Yüzü örtmesi dolayısıyle sakal, bıyık, kaş gibi hatlara (hudut), örten, gizleyen anlamında «küfr» denir. Eski edebiyatta «küfr-i zülf», «hatt-ı kâfir» deyimleriyle nitelenen zülüf, sakal, kaş, bıyık gibi hatlar, Kalenderiye'nin bu ana inancını dile getirir.
Kalenderiye inançlarına göre, insanın her türlü dünya malından gönlünü arıtması, her nefes alış verişte «Allah» demesi gerekir. Allah'ın bütün varlık türlerini kapladığını, her şeyde «tezahür» ettiğini, göründüğünü benimseyen bir kimse için güzele tapmakla Tanrı'ya tapmak arasında bir ayrılık, ayrılık yoktur. Güzele tapan gerçekte Tanrı'ya tapar. Bu inanç, Kalenderiye'de «mahbub-peresti» denen ve dişi erkek farkı gözetmeyen «güzel»e tapma geleneğini doğurmuştur. Yalnız bıyık ve kaşlarını bırakan, saçını, sakalını kesen hayderî, şemşî, bektaşî gibi tarikatlar bu konuda kalenderiye inançlarını benimsemişlerdir. Kalenderî inançları mevlevîler tarafından da benimsenmiştir. Simaî Divane Mehmed Efendi, Yusuf-i Sîne-çâk, Gülşenî Hayretî Baba gibi mevlevîler ve İsmail-i Ma'şûkî birer kalenderîydiler. Bazı kaynaklara göre iran mazdek'çilerinin inançlarını benimseyen kalenderîlerin İstanbul'da bir tekkeleri vardı. Kanunî Sultan Süleyman zamanında «men-i taife-i kalenderiyan-i rafiziyan» adı verilen hareket sırasında kalenderîler osmanlı ülkesinden sürüldüler. Ancak bu olay, Kalenderîliğin Anadolu'da yayılmasını önleyemedi. (M)

Kalender kasrı, Boğaz'ın Anadolu yakasında Selim III tarafından yaptırılmış köşk. Burada daha önce Sultanahmet camii bina eminlerinden Kalender Çavuş tarafından yaptırılan sahil saray, hamam ve bazı ek binalar vardı. Sonradan saray harap oldu, fakat hamam uzun süre kullanıldı. Nevşehirli Damat İbrahim Paşa burada padişah için yeniden bir biniş kasrı yaptırdı. Patrona Halil isyanından sonra Kalender önemini kaybetti. XVIII. yy.ın ikinci yarısında sadrazam Ragıb Paşa Kalender mesiresinde bir çeşme ve namazgâh yaptırarak burayı yeniden canlandırmak istedi. Nihayet Selim III, Kalender kasrını yaptırdı (1794). Bazen dinlenmek için buraya gelirdi. Boğaz'ın bütün yalılarında olduğu gibi Kalender kasrına da dağdan su getirildi. Mahmud II zamanında Ağa Hüseyin Paşa dağdan kasra kanallar döşeyerek tatlı su indirdi. Kalender kasrı bu yıllarda biniş kasrı olarak kullanıldı. 1828-1829 Rus savaşında Mahmud II'nin Rami çiftliğindeki karargâhı Tarabya'ya nakledildiği sırada Sancakı Şerif de askerî bir törenle Kalender kasrına getirildi. Kasrın yanında daimî bir nöbetçi bölük bulunurdu. XIX. yy.da Mısır meselesi hakkında Babıâli ile ingiliz büyükelçisi arasındaki konferans burada yapıldı. Abdülaziz devrinde Kalender kasrı iki katlı kâgir bir bina olarak yeniden yaptırıldı. Kasra taş bir merdivenle çıkılıyor ve sofasında ikişer büyük oda yer alıyordu. Girişin karşısına rastlayan bir merdivenle ikinci kata çıkılıyordu. 17 Eylül 1864'te fransız imparatoru Napoléon III, Sultan Abdülaziz tarafından burada ağırlandı. Bugün Kalender kasrının yalnız iskeleleri kalmıştır. (M)

KALENDERLİK i. (*kalender*'den *kalenderlik*). Kalender olma hali. ‖ Kalenderce davranış: *Ama şair* [...] *dünyayı umursamayan bir kalenderlikle hepsini cevaplandırır* (C. Öztelli). ‖ *Kalenderliğe vurmak,* filozofça tavır takınmak, aldırış etmemek: *Dünya kayıtlarını üzerinde taşımak her zaman kendisine güç gelmiş, onun için işi kalenderliğe vurmuş* (N. Araz). [M]

Kalenderoğlu ayaklanması, XVII. yy.da patlak veren bir celâlî isyanı. Elebaşısı, Ankara'nın Yassıviran köyünden Kalenderoğlu Mehmed'in adıyle anılır. Kalenderoğlu Mehmed ilk olarak seksen kişi ile, hükûmete karşı harekete geçti (1592). Bir ara affedildi; çavuşluk, kethüdalık ve mütesellimlikle görevlendirildi. 1604'te yeniden baş kaldırdı; Anadolu beylerbeyini yenilgiye uğrattı; Manisa ve dolaylarını tahrip etti. Kuyucu Murad Paşanın isteği ile kendisine Ankara sancakbeyliği verildi. Ankara'ya gelirken yoldaki kervanları soydu, bu yüzden halk tarafından şehre sokulmadı. Bunun üzerine şehri kuşattı. Tekeli Mehmed Paşa emrindeki yardımcı kuvvetlerin gelmesi üzerine Bursa yakınlarına çekildi. Celâlî re-

Foto. LAROUSSE

islerinden Kara Said ve Pirî'nin de katılmasıyle kuvveti arttı. Bursa, Kirmasti (Mustafakemalpaşa) ve Mihaliç taraflarını yaktı (1607). Üzerine gönderilen Silistre sancağı mutasarrıfı mimar Dalgıç Ahmed Paşayı Gönen ovasında yendi. Manisa ve Aydını yağmaladı. Bu sırada Halep'te bulunan sadrazam Kuyucu Murad Paşa, Kalenderoğlu'na karşı harekete geçti. İçel'de bulunan Musli Çavuş'a, buranın sancakbeyliğini vererek Kalenderoğlu ile birleşmesini önledi. Bundan sonra Göksün ovasında yapılan savaşta Kalenderoğlu bozguna uğradı. Bayburt'ta tekrar yenilince İran'a kaçtı (1608). Revan kalesi valisi Emîr Güne'ye sığındı. İranlılar, Kalenderoğlu ve adamlarını Kızılbaşlığı kabul etmeleri şartıyle kabul ettiler. Ancak bir olay çıkarmalarından korkulduğu için ülkenin çeşitli bölgelerine dağıtıldılar. (M)

KALENDERYA i. Bk. KALANDARYA.

KALENSUVE i. (ar. *kalensuve* veya *kalensüve*). Kıyf. *Esk.* Şeker küllâhı şeklinde kenarları kıvrık uzun takke: *Beyazlar giyip başında kalensuve olduğu cihetle asker içinde belli oluyor idi* (Cevdet Paşa).

— Bot. *Esk.* Yüksük.

— ANSİKL. Kıyf. *Esk.* Önceleri abbasî halifeleri tarafından giyilen *kalensevü*'ler sonraları vezirleri ve kadıları tarafından da kullanılmağa başlandı. Ortaçağda suçlular şehirlerde dolaştırılırken başlarına bu takke geçirilirdi. İslâm yazarları papaların başlıklarına da (capuchon) *papa kalensuvesi* derlerdi. Bugün Suriye'de hanımların saçlarını toplayan bir çeşit siyah örtüye de kalensuve denir. (M)

KALEON i. (fr. *kalléone*). Eczc. Tansiyon düşürücü pankreas hormonunun yaygın adı. (L)

Kale oyunu, ortaoyunu fasıllarından biri (*Yeni Bir Muhabere Oyunu* veya *Toplu Muhabere Oyunu* da denir). Arnavut beylerinden Tahir Ağa, bir köy ağasının kızını kaçırır. Köylüler de Tahir Ağanın çiftliğine saldırıya geçerler. Pişekâr Tahir Ağanın kâhyası, Kavuklu da köyün demircisidir. Tahir Ağa zorla düğün yapar; kızın babası öç almak için Tahir Ağayı zehirler. Tahir Ağanın adamları da çiftliği kapatarak köylerine dönerler. (M)

KALEŞ i. (çekçe *kolo,* alm. *kalesche*). Dört tekerlekli, yaylı, üstü açık atlı araba; ön kısımda arkalıklı bir koltuk arkada ise körüklü bir kaportası vardır. (L)

KALETA i. Bk. GALETA.

KALETEPE. Arkeol. Çorum'un 15 km doğusundaki Kuşsaray köyünün güneyinde tepe. Türk Tarik kurumu adına H. Z. Koşay tarafından tespit edilerek araştırıldı (1966). Yamaçlarda bulunan duvarlardan, Klasik çağda iskân gördüğü anlaşılmıştır. Boğa başlı kabartmalı kap, bronz fibula gibi buluntular verdi. Tepenin alt kısmında, toprak kazılırken ortaya çıkan mezarların da bu iskâna ait olduğu sanılmaktadır. (M)

KALETMEK geçl. blş. f. (*kal* ve *etmek*'ten *kal-etmek*). Maden külçesini ergiterek yabancı madenlerden ayırmak. (M)

KALEVA ([?] *kal,* gök gürlemesin'den). Fin mitolojisi kahramanı, *Kalevala*'da yaşayan kahramanların babası. (L)

Kalevala, fin halk destanı. Elias Lönnrot bu destanı, 1828'den 1834'e kadar Carelia'lı ozanların şiirlerini derleyerek meydana getirdi. İlk yayımlandığında (1835) destanda 12 000 mısralık 32 şiir veya runot vardı. 1849'da son şekliyle yayımlandığında destan hayli zenginleşmiş, 23 000 mısralık 50 runot olmuştu. *Kalevala* destandan çok, evren üstüne bir felsefe görüşü, köklerini fin halkından alan bir kozmogoni niteliğindedir. Eser tabiata karşı dövüşen kuzey insanlarını, aile erdemleri ve bilgeliği, Kelâm'ın yaratıcı gücünü över. *Kalevala*'nın kahramanları olağanüstü güçleri olan insanlardır; Pohjola («kuzey») bakiresinin gönlünü kazanmak için maceralara giren, cehenneme inen, Tuonela ırmağı kıyısına düşen, genç ve yiğit Lemminkäinen; insanlara mutluluk getiren, ama ayni zamanda onları savaşa sürükleyen *Sampo* adlı sihirli eşyanın yapıcısı demirci İlmarinen; çevresindekileri çekebilmek için Kelâm'ın gücünden yararlanan ve bilgeliğiyle güç kaynağı olan yaşlı ozan Väinamöinen. *Kalevala,* tabiata sıkı sıkıya bağlı bir tek tanrıya (*Ukko-Ylijumala*) inanan gelişmiş bir toplumu yansıtır. Fin benliği bu kültte en eski köklerini bulur. *Kalevala* birçok ünlü fin sanat eserine ilham kaynağı olmuştur: Aleksis Kivi'nin trajedisi, Gallen-Kallela'nın resimleri; Jean Sibelius'un müziği. *Kalevala,* XIX. ve XX. yy.daki orijinal Finlandiya medeniyetinde varlığını duyuran bir halk eseridir. (L)

KALEVİ sıf. (ar. *ḳalevî*). Kim. Bk. ALKALİ.

KALEVİLEŞMEK dönşl. f. (*kalevî*'den *kalevi-le-ş-mek*). Kim. Alkali haline girmek. (M)

Kalevipoeg, Estonya'da F.R. Fahlmanın (1798-1850) tarafından yazılmağa başlanan millî şiir; şiirin başlıca kişisi insanüstü güçlere sahip millî kahraman Kalevipoeg'dir (efsanevî Estonya kralı, «Kalev'in oğlu»). F.R. Krentzwald (1803-1882) esere devam etti ve E. Lönnrot'nun Fin *Kalevala*'sını derlerken uyguladığı planı örnek aldı. Şiir birçok halk şarkısını biraraya getirir. İlk baskısı 1857'de, son baskısı 1861'de yayımlanan eser, Estonya milletinin uyanışında büyük rol oynadı. (M)

KALEVRA i. Bk. KALAVRA.

Kalevziye, Malatya yakınlarında kale. Roma imparatorluğu çağında Samosata ve Melitene arasında müstahkem bir mevki oldu. Konstantin V Kapronymos, burasını Malatya ile beraber Arapların elinden aldı ve yıktı (755). Abbasî halifesi El-Mansur tarafından tekrar alınarak tamir edildi (751-758). X. yy.ın ilk yarısında yeniden bizans hâkimiyetine geçti. Fakat selçuklu istilâsı sırasında geri alındı. Daha sonra bölgede, Danişmendoğulları ve Konya Selçukluları hüküm sürdüler. (M)

KALEYDOSKOP i. Bk. KALEİDOSKOP.

KALF veya **KALFF** (Willem), hollandalı ressam (Rotterdam 1619-Amsterdam 1693). Fransa'da kaldığı süre içinde (1640-1645) köy evlerinin resimlerini yaptı, Hollanda'ya dönüşünde çok kişisel bir natürmort anlayışını değerlendirdi (Berlin, Besançon, Dijon, Montpellier ve Louvre'da mutfak, mahzen, şaraphane resimleri; Amsterdam, Frankfurt, Aachen müzelerinde mercanlar, deniz kabukları, çin veya delft gümüş takımları ve vazolar). [L]

KALFA i. (ar. *ḫalîfe*'den *ḳalfa*). Çırakla usta arasında olan kimse.

— Eğ. *Esk.* İlkokullarda, mahalle mekteplerinde hocaya yardımcılık yapan kimselere verilen ad.

— İnş. Projeyi ustalara uygulatarak mimara yardım eden kişi. (Eskiden inşaat kalfalarına *serhalife* denirdi.)

— Masonluk. Mertebesi çıraktan hemen sonra gelen farmason.

— Teş. Tar. Saray ve konaklardaki halayıkların başında bulunan kadına, eski ve yaşlı cariyelere verilen ad. (Bunların mevkileri, bu işteki çalışma sürelerine göre değerlenirdi. Padişah tarafından tayin edilirler, hünkâr nöbeti tutarlar, sarayda kendilerine ayrılan yerde otururlar ve saygı görürlerdi. Kalfalar sarayın iç hizmetlerinde çalışan cariyelere buyruk verirler, günlük yaşayışlarında ve özel günlerde cariyelerden farklı elbiseler giyerlerdi.) [M]

KALFAKÖYÜ, Marmara bölgesinde (İstanbul ili, Bakırköy ilçesi) Mahmutbey bucağının merkezi; 3 884 nüf. (1965). [M]

KALFALIK i. (*kalfa*'dan *kalfa-lık*). Kalfanın yaptığı iş: *O evin azatlıklarından büyük kalfalık eden biri imiş* (Ahmed Rasim). || Bu iş karşılığında alınan ücret.

— Huk. Esnaf ve sanatkârlar arasında çıraklığı aşmış, fakat usta olmamış meslek sahipliği.

— ANSİKL. Huk. *Kalfalık,* Esnaf ve sanatkârların üç sınıfa ayrılmaları ve bunların hak ve ödevleri ile sınav birimleri, sınav kuralları, ücret tariflerinin tespiti gibi konuların düzenlenmesi, çıkarılacak bir kanuna bırakıldı. Gerek teşebbüste gerek iktisadî devlet teşekküllerinde çalışanlar bakımından meslekte yetişme ve ilerleme için bu sistem zorunludur; yerleştirilmesi gerekir. Kalfaların adı, küçük sanatlardan birini yapmak isteyen kişi tarafından, ilgili *esnaf ve küçük sanatkâr derneğine* yapılacak başvurmada bildirilmelidir. Bu yolla küçük sanat siciline kayıtlı olmayan kalfalar iş göremez, çalışamazlar. (M)

KALFAZADE (İsmail Çınarî), türk bilgini (İstanbul XVIII. yy. ortaları). Mustafa III zamanında yaşadı. Matematik, astronomi alanlarında çalıştı. Bir ara Lâleli camii muvakkitliği görevinde bulundu. Mukabelei Piyade kaleminde görev aldı. Ordu ile seferlere çıktı. Osmanlı devletinde yenilik yapan bilginlerdendir. Cassini'nin *Zic*'lerini *Tuhfe-i Behic-i Rasini Terceme-i Zic-i Kasini* (Cassini'nin Zayiçesinin Tercümesi) adıyle Türkçeye ilk tercüme eden odur (1772). Kalfazade, bu eserin başına bir de önsöz ekledi. Logaritmanın yapılış biçiminin, özelliklerinin, niteliklerinin açıklandığı eserde «logaritma, logaritma sinus, logaritma tangent» deyimleri olduğu gibi kullanılmıştır. Türkçede logaritma alanında eser veren, logaritmanın matematiğin bir dalı olarak öğretilmesinin gereğini ilk defa ileri süren, uygulayan Kalfazade'dir. (M)

KALFF (Maria Johanna, **Marie** — denir), hollandalı tiyatro oyuncusu (Amsterdam 1874-Paris 1959). Tiyatro mesleğine hazırlanmak için gittiği Paris'te Lugné-Poe'nun dikkatini çekti ve onunla birlikte L'OEuvre tiyatrosunda İbsen'in eserlerinde oynadı. Tiyatro yazarı H.-R. Lenormand ile evlendi, onun *Les·Ratés* (Başarısızlar) [1919] adlı eserinde çıkardığı derin ve duygulu oyunla büyük başarı kazandı. (L)

KALFF (Willem). Bk. KALF.

KALGAN, çince **Çang-cla-kou,** Çin'de (Hopey) şehir, eski Moğolistan kervan yolunun (çay yolu) Büyük Çin seddini aştığı noktada; 229 300 nüf. Pekin-Paotou demiryolu hattı buradan geçer. Dokuma ve kimya sanayii. 1952'de İç Moğolistan hükûmetinin merkezi, Kalgan'dan Gûy-sûy'a nakledildi. (L)

KALGAY i. (*kalmak*'tan *kal-gay*). İzci kumandanı.

— Tar. Kırım veliahtına verilen unvan.

— ANSİKL. Tar. *Kalgay* unvanına yarlıklarda ve tarih eserlerinde *kagalgay, kagalga, kalga* olarak da rastlanır. Kırım hanlarından, ilk defa Mengli Giray, büyük oğlu Mehmed Giray'ı *kalgay* unvanıyle veliaht yaptı (1475). Giraylar sülâlesinden kırk «giray»ın yirmi dördü kalgaylıktan geldi. Kalgay seçiminde de han seçiminde olduğu gibi, Osmanlılar ile kırım aristokrasisi arasında çekişmeler oldu. Sonunda osmanlı padişahı kalgaya da kalgaylık beratı göndermeğe başladı. Kalgaylar Akmescit'te kalırlardı. Asıl saray bu şehrin güneyinde ufak bir kasabadaydı. Buraya *Aksaray* da denirdi. Kalgayın sarayı ve divan teşkilâtı hanınkine benzerdi. Kalgay, han sülâlesine bağlı bütün girayların başıdır. Bu yüzden kalgay, handan sonra devletin en yüksek makamında bulunurdu. Hanın gitmediği seferde orduya kalgay kumanda ederdi. Bu durumda kalgay, osmanlı veziriazamı ile eşit tutulurdu. Kalgaydan sonra gelen unvan nureddin'dir.

◆ **Kalgaylık** i. Kalgay olma hali. || Kalgayın görevi. (M)

KALGI i. *Halk dili.* Anadolu'da birçok yerde dans anlamında kullanılan kelime. (M)

KALGIMAK geçz. f. *Halk dili.* Sıçramak. (M)

KALGOORLİE, Avusturya'da (Batı Avustralya) şehir, 23 000 nüf. (Boulder ile birlikte). 1885'te, önemli altın yatakları bulununca çöl ortasında kurulan şehir, bugün demiryoluyle Perth ve Adelaide'e bağlanmıştır (Avusturya-aşırı yol); şehrin suyu, 566 km uzunluğunda bir su kemeriyle getirilir. (L)

KALGOORLİT i. (yer. adı *Kalgoorlie*'den). Miner. Tabiî civa, altın ve gümüş tellürür. (L)

KALHANA, XII. yy. sanskrit yazarı. Keşmir kralları tarihini yazdı (*Racatarangini*). [L]

KALHANE blş. i. (türk. *kal* ve fars. *ḫāne*'den *kal-ḫāne*). Kal işleminin yapıldığı yer. (Burada altın gümüş v.b. madenler ile eski sırmalar eritilir, külçe haline getirilir ve döküme hazırlanırdı [*dökümhane* de denir]). [ML]

KALHAT. Esk. Coğ. Arabistan'da liman, Resülhadd burnunun kuzeybatısında. İbni Battuta burada eskiden Meryem adlı din-

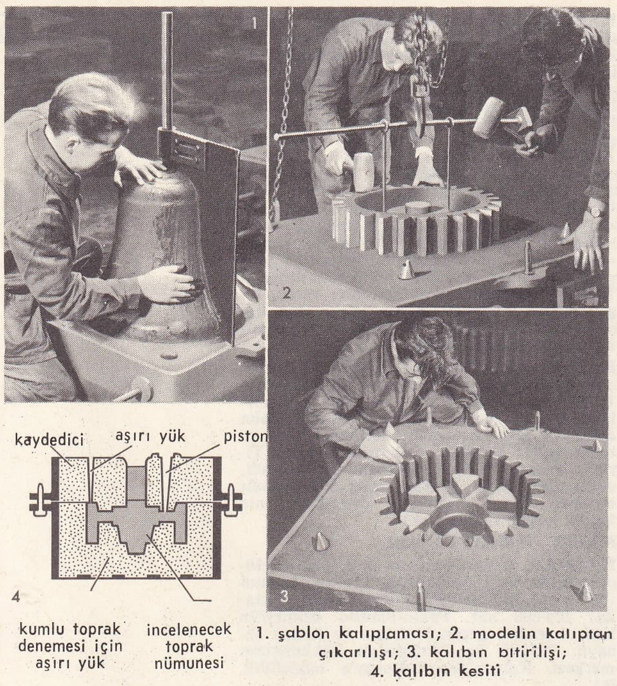

1. şablon kalıplaması; 2. modelin kalıptan çıkarılışı; 3. kalıbın bitirilişi; 4. kalıbın kesiti

kalıplama (metalürji)

dar kadın tarafından inşa ettirilmiş çok zarif bir caminin bulunduğundan söz eder. Halkının çoğunluğu ibadî mezhebine bağlıydı. (M)

KALICI sıf. (*kalmak*'tan *kal-ıcı*). Aynı halde kalan, sürekli, daimî: *Sinemanın bir sanat, resim gibi, şiir gibi, musiki gibi kalıcı bir sanat olması için bunun bir çaresi bulunmalıdır.* (N. Ataç). *Peki. Biz gideriz. İsteseler de burada kalıcı değiliz* (Kemal Tahir).

— Elektr. *Kalıcı yük,* birinci boşalmadan sonra bir kondansatörde kalan elektrik yükü. (Bu olay, yalıtkanın kutuplanmasından ileri gelir.)

— Psikol. *Kalıcı duyum* veya *kalıcı görüntü,* duyumu meydana getiren nesnenin kaybolmasından sonra bir süre devam eden duyum veya görüntü. (Bu, sinir dokusunun özlliklerinden ileri gelir.) [L]

KALICILIK i. (*kalıcı*'dan *kalıcı-lık*). Fiz. Mıknatıslayan etki kalktıktan sonra da mıknatıs olarak kalabilen ferromagnetik cisimlerin özelliği. (L)

KALIÇ i. *Halk dili.* Orak. (M)

KALIK sıf. ve i. (*kalmak*'tan *kal-ı-k*). *Halk dili.* Evlenmeyip evde kalmış (kız). ‖ Eksik, noksan.

◆ **Kalıklık** i. Eksiklik, noksanlık. (M)

KALIM i. (*kalmak*'tan *kal-ı-m*). «Kalma, hayatını sürdürme» anlamıyle yalnız «ölüm kalım» deyiminde kullanılır.

— ÇEŞ. DEY. *Ölüm kalım meselesi,* hayatî önem taşıyan durumları belirtir. ‖ *Ölüm kalım mücadelesi* (veya *kavgası*), çok önemli sonuçlar doğurabilecek olan mücadele. ‖ *Ölüm kalım savaşı,* yenik düşenin ölümüyle sonuçlanacak savaş.

— Biyol. Organizma veya organların yok olma sebeplerine karşı dayanarak yaşamağa devam etmesi.

◆ **Kalımlı** sıf. *Yeni.* Sürekli, kalıcı olan. *Esk.* Baki. Muhallet.

◆ **Kalımsız** sıf. *Yeni.* Geçici, süreksiz. *Esk.* Fani. (M)

KALIN sıf. (esk. türk. *kalıng*'dan). Uzunluk ve genişliğe karşıt boyutu bakımından ele alınan bir cisim için kullanılır: *Mağda ateşi yaktıktan sonra orada, kaba ve kalın ayaklı masanın yanındaki bir sandelyeye oturdu* (Ömer Seyfeddin). *Kalın duvar.* ‖ İki düzeyi arasındaki uzaklık aynı cinsteki nesnelerden fazla olan: *Bunlar kalın kabukludur, hep kırmızı çıkarlar* (S. F. Abasıyanık). *Arkamda Gülmisal Kalfanın bol çarşafı, yüzümde onun kalın peçesi vardı* (R. N. Güntekin). ‖ Dolgun, iri: *O sırada içeriye kalın dudaklı bir kız girdi.* ‖ [Ses için] Gür, ince olmayan: *Emine çocuğun bir defa işittiği bir şarkıyı tatlı ve yaşına göre kalın bir sesle, iş görürken söylemesine dikkat etti* (H.E. Adıvar). ‖ Yoğun, akıcılığı az olan: *Kalın bir sis tabakası ortalığı kapladı.* ‖ *Argo.* Zengin, serveti olan. ‖ *Esk.* Kalabalık.

— ÇEŞ. DEY. *Kalın kafa* (veya *kalın kafalı*), anlayışı kıt, zekâsı az olan: *Mişel isminde çalışkan bir kız, kalın kafalı bir arkadaşına Roma tarihini müzakere ettirmek için Sör'den müsaade almış, en arka sıraya çekilmişti* (R.N. Güntekin). ‖ *Ensesi kalın.* Bk. ENSE.

— Anat. *Kalın bağırsak.* Bk. KALINBAĞIRSAK.

— Denizc. *Kalın deniz,* büyük dalga.

— Fırıncılık. *Kalın un,* dokununca yağımsı izlenim bırakmayan iri öğütülmüş un.

— Fonet. *Kalın ünlü,* dilin geriye çekilmesiyle art damakta telaffuz edilen ünlü: *a, ı, o, u.*

— Leng. Fonolojide, ses bakımından enerjinin düşük frekanslarda yoğunlaşmasıyle, telaffuz açısından da telaffuzun çevresel özelliğiyle nitelenen ayırıcı özelliğe denir (az sayıda bölümlere ayrılmış geniş rezonatör). [*Tiz* kelimesiyle zıtlaşır. Msl.: *u, o, p* kalın, *i, e, t,* tizdir.]

— Mad. oc. *Kalın damar,* kalınlığı 3 m'den fazla olan kömür damarı.

— Müz. *Bir ses* veya *çalgının kalın perdeleri,* çıkarabilecekleri en kalın sesler. (XIII. yy. da Hucbald bu terimle, müzik merdiveninin en kalın seslerini belirtiyordu: *sol*'den *ut*'ye.)

◆ **Kalınlatmak** geçl. f. Kalın bir hale getirmek. (ML)

KALIN i. (eski türk. k.). Folk, Eski Türklerde kız kaçıran boy'un, cezadan kurtulmak için, kız tarafına verdiği mal. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Folk. Eski Türklerde evlenme, kız kaçırma ve yağma etme yoluyle oluyordu. (Bk. EVLENME.) Evlenmenin barış içinde yapılması *kalın* ödemekle gerçekleşti. Eski Türk boylarında kalın, boy'un ortak malı idi ve boy üyelerince ortaklara ödendiği gibi, malı alan boy da bunu ortaklara paylaştırırdı. (M)

KALIN, İç Anadolu'da (Yukarı Kızılırmak bölümü) Sivas'ın batısında bir demiryolu istasyonu. Sıvas-Samsun ve Sıvas-Kayseri demiryolları burada birbirinden ayrılır. (M)

KALINAĞIL. Arkeol. Milâs'ın 14 km güneydoğusunda köy. Sinuri tapınağıyle ünlüdür. Bu tapınak köyün batısında bulunan bir tepedeki teras üzerine yapılmıştır. Yanında bir rahip ailesine ait olduğu ileri sürülen büyük bir mezar anıtı vardır. Bu çevrede Hiera-Kome (kutsal köy) ve Aşağı Kalınağıl birer antik yerleşme olarak göze çarpar. Köyün güneyinde dikdörtgen bir kule görülür. Köyde ve tapınakta fransızlar tarafından kazılar yapıldı. (M)

KALINBAĞIRSAK bls. i. Anat. Bağırsakların, körbağırsakla göden bağırsağı arasında kalan kısmına verilen ad. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Kalınbağırsak sağ atardamarları* üst mezanter atardamarından ayrılır, üst, orta ve alt diye üç tanedir; *kalınbağırsak sol atardamarları* alt mezanter atardamarından ayrılır, üst ve alt diye iki tanedir. (Birinciler kalınbarsağın sağ tarafını, ikinciler sol tarafı ile sigmamsı kısmı besler.)

— Cerr. *Kalınbağırsak ameliyatı,* kalınbağırsağın kısmen veya tamamen çıkarılması. (Bu müdahale özellikle kalınbağırsak urları için uygulanır; bazen geçici veya daimî sunî anus yapmayı gerektirir.)

— ANSİKL. *Kalınbağırsak,* körbağırsaktan başlar, önce dikine karaciğerin altına kadar yükselir (*çıkan kalınbağırsak*), oradan dikaçı yapıp kıvrılarak (*sağ dirsek* veya *karaciğer dirseği*) sağdan sola doğru enlemesine dalağa kadar uzanır (*enine kalınbağırsak*), buradan ikinci bir kıvrılışla (*sol dirsek* veya *dalak dirseği*) dikine sol leğen çukuruna kadar iner (*inen kalınbağırsak*); bundan sonra birtakım kıvrımlar yaparak küçük leğene doğru iner (*sigmamsı kalınbağırsak*).

Zamanımızda kan damarlarının dağılımındaki değişiklikler göz önünde bulundurularak kalınbağırsağı, *sağ* ve *sol kalınbağırsak* diye iki parçaya ayırma eğilimi görülür. Sağ kalınbağırsağın atardamarları, üst mezanter atardamarından gelen sağ, orta ve üst atardamarlardır. Sol kalınbağırsağın atardamarları ise mezanter alt atardamarının dalları olan sol, ve alt atardamarlardır.

İnsanda kalınbağırsağın ortalama uzunluğu 1,50 m'dir. İnce bağırsağın çapından çok daha geniş olan çapı, körbağırsağa ve anusa doğru gittikçe daralır.

Kalınbağırsak üzerinde, bütün uzunluğu boyunca, üç kas şeridi vardır; bunların sayısı leğen içinde ikiye iner. Bu şeritler arasında kalınbağırsak, enlemesine boğumlar ve kabarıklıklar gösterir. Suyun ve elektrolitlerin en önemli kısmı kalınbağırsakta soğurulur.

Kalınbağırsak mikrop kapabilir (kolitler), doğuştan genişlemiş olabilir; içinde polipler, kanserler, tıkanmalar ve dönmeler görülebilir. (L)

KALINKAYA. Arkeol. Çorum ilinde, Alacahöyük'ün 3 km kuzeyinde, Kalınkaya köyüne hâkim bir sırt üzerindeki dört tümülüsden biri. 1947 yılında R. Temizer tarafından kazıldı. Yüksekliği 13 m, çapı 47 m olan tümülüs, beyaz kalker bir satıh üzerindedir. Tümülüs açıldığında, merkezinde sadece bir lahit bulundu. Ayak kısmına doğru incelen lahdin göğüs kısmı kabarıktır; pişmiş topraktan yapılmıştır. Lahdin uzunluğu 185 sm, baş kısmında çapı ise 50 sm'dir. İskelet, kefenlidir; ölü hediyesi olarak hiç bir şey bulunmadı. Lahdin batısında, yan yana, dikdörtgen planlı iki mezar odasına rastlanıldı. Bunlarda iskelet veya mezar hediyesi yoktur. Lahitte bulunan iskeletin başı altına, M. Ö. 336-323 yıllarına ait bir sikke ile kefene bağlı 20 adet demir iğne ele geçirildi. Bunlara göre, bu tümülüsün Helenistik çağa ait olduğu anlaşılmaktadır. Tümülüsün özelliği, büyük mezar odalarının merkez yerine kenarda olması ve merkezde basit bir mezar bulunmasıdır. (M)

KALINLAŞMA i. (*kalınlaşmak*'tan *kalın-*

kalıplama (plast. mad.)

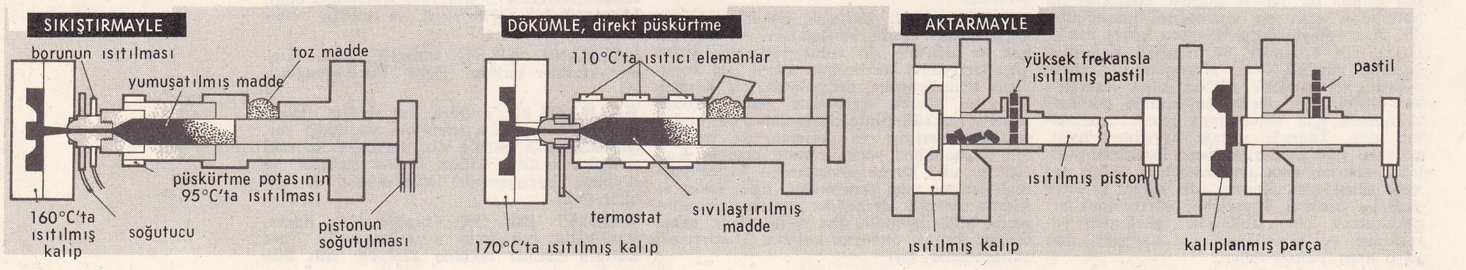

Foto. LAROUSSE

laş-ma). Kalınlaşmak eylemi veya bu eylemin sonucu: *Derinin, gövdenin kalınlaşması.*

— ANSİKL. Bot. *Zarların kalınlaşması.* Bitkisel hücrelerin zarları çeşitli şekilde kalınlaşır ve özellikle köşelerde destek doku haline gelir. (Zar, selüloz halinde kalırsa, destek dokuya *pekdoku*, odunlaşırsa *sertdoku* denir. Odun damarlarlar odunsu bir kalınlaşma gösterir.)

● *Sapların kalınlaşması.* Bk. BÜYÜME. (L)

KALINLAŞMAK dönşl. f. (*kalın*'dan *kalın-la-ş-mak*). Kalın bir hal almak, inceliği azalmak, yoğunluğu artmak: *Fidanlar gittikçe kalınlaşıyor.* || *Mec.* Anlayışı kıt hale gelmek: *Kafası kalınlaştı.*

◆ **Kalınlaştırmak** geçl. f. Kalın bir hale getirmek. (ML)

KALINLIK i. (*kalın*'dan *kalın-lık*). Uzunluk ve genişliğe karşıt olarak, katı bir cismin üç boyutundan herhangi biri: *Parmaklıkların demirleri bilek kalınlığındaydı* (Kemal Tahir). *Bu kitabın kalınlığı.* Akıcılığı olmama, yoğun olma hali. || Genel olarak, bir cismin başlıca boyutlarının en küçüğü. (Bunların en büyüğü «uzunluk», orta büyüklükte olanı «genişlik»tir.) || *Mec.* Zihnî yetileri gelişmemiş bir kimsenin durumu.

— Fiz. *Yarı kalınlık,* bir ışınımın şiddetini yarıya düşürecek kadar soğuran bir cismin kalınlığı.

— Havc. *Bağıl kalınlık,* bir profilin, kendi derinliğine oranla en büyük kalınlık yüzdesi. Bk. KANAT.

— İnş. *Bir duvarın saymaca kalınlığı,* 2,5 sm'nin en yakın katı olarak gösterilen kalınlık.

— Mad. oc. *Damar kalınlığı,* bir damar veya bir tabakanın, kenarlarına dik olarak ölçülen kalınlığı. (*Eşanl.* AÇIKLIK, KUVVET.) || *Faydalı kalınlık,* bir kömür tabakasında, cevher bulunmayan ara tabakaların kalınlığı çıkarıldıktan sonra geriye kalan toplam kalınlık. || *Küçültülmüş kalınlık,* bir damarda yalnız saf cevherin kapladığı kalınlık. (Havalandırma konusunda, bir ocağın kalınlığı, hava dolaşımına karşı direncini gösterir. Kalınlığı fazla olan ocakta havalandırmaya karşı direnç azdır.) || *Toplam kalınlık,* iki kenar arasındaki uzaklık.

— Marang. *Kalınlık makinesi,* parçayı istenilen kalınlıkta rendeleme işlemi yapan, tablası ayarlanabilen marangoz makinesi. (KABALIK MAKİNESİ de denir.) Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Marang. *Kalınlık makineleri,* ağaç işlerinin önemli makinelerinden birini teşkil eder. Geniş tahtaların kalınlığını, dar parçaların ise hem kalınlık hem de genişliğini çıkarmada, özel kalıplar kullanarak konik parçaların rendelenmesinde bu makine kullanılır. Planya makinesine benzemekle beraber birtakım ilâveler yapılarak, ondan daha başka biçimde özel bir makine elde edilmiştir.

Bir kalınlık makinesi çeşitli parçalardan meydana gelmiştir. Bunların gördüğü işler bazı özellikler taşır. Önemli parçaları, gövde, tabla, mil ve bıçakları, silindirler, itme merdanesi, ağırlık kolu, baskı kirişi, emniyet desteği, kapak ve vites kutusundan ibarettir. Gövde, dökme demirden yapılmış ve civatalarla tabana bağlanmışur. Bütün parçalar gövde üzerine monte edilmiştir:

tabla. Vidalı bir düzenle aşağı yukarı hareket eden tabla genişliği 40-120 sm arasında değişir. Çok yerde kalınlık isimleri tabla genişliğine göre söylenir. Meselâ, 60'lık, 80'lik kalınlık denir. Tabla azamî 20 sm aşağı inebilir. Bundan daha kalın parça kalınlıktan geçirilemez. Tablanın ayarı yanda bulunan bir volan yardımıyle olur. Yan tarafta bulunan bir ibre taksimetreli cetvel üzerinde tabla ile bıçak arasındaki açıklığı mm olarak gösterilir;

mil ve bıçaklar. Mil gövde üzerinde bilyalık iki yatak içine oturtulmuş olup üzerinde 2, 3 veya 4 adet bıçak bulunur. Motordan aldığı güçle dakikada 3 500-6 000 devir hızla dönerek esas kesme işlemini yapar. Bu makinelerde kullanılan motorların güçleri de 5 - 15 beygir gücündedir;

silindirler (merdaneler). İkisi altta diğer ikisi üstte olmak üzere dört adettir. Altta bulunan merdaneler serbest olarak döner ve parçanın sürtünmesini azaltarak tabla üzerinde kolay kaymasını temin eder. Üst silindirler motor gücü ile döner. Önde bulunan silindir dişli olduğundan buna itme silindiri, arkada bulunan silindire de çekme silindiri denir. Her iki silindir yaylı olduğundan parça üzerine devamlı basınç yapar. Dişli olan itme silindiri tek veya çok parçalı olabilir. Çok parçalı itme silindiri daha kullanışlıdır;

emniyet desteği. Alt yüzeyi dişlidir, itme silindirin önünde ve demirden yapılmıştır, fırlayan parçaları ve kalın parçanın makineye verilmesini önler. Bu şekilde makinenin zorlanmasını engeller;

baskı kirişi. Bıçak mili ile çekme silindiri arasında, alt kısmı yuvarlak yaylı kalın lamadır. Bıçaktan çıkan parçanın çekme silindirine ulaşana kadar titreşmemesi için gerekli baskı vazifesini görür;

kapak. Bir menteşe ile açılıp kapanabilen, bıçak ve mili muhafaza eden kapak kalın saçtan yapılmıştır. Talaş, budak v.b. gibi parçaların etrafa fırlamasına da mani olur;

vites kutusu. Arka kısmında talaşın çıkması için bir boşluk vardır; makineye verilen parçanın ilerleme hızı, üst merdanelerin dönüş hızına bağlıdır. Dar parçaları hızlı, geniş parçaları ise yavaş vermelidir. Bu amaçla kalınlık makinesinin silindirlerine kumanda eden vites kutusu konmuştur. Dişliler yardımı ile silindirlerin devir sayısı azalır veya çoğalır. Vites düzeninin görevlerinden biri de sevk merdanelerinin icabında hareketini durdurmak ve dolayısıyle parçanın ilerlemesine mani olmaktır;

ağırlık kolu. Kalın parçalar makineye verildiğinde, yukarıya kalkan itme merdaneleri nin aşağıya inmesini temin eden ağırlık kolları konmuştur. Bazı makinelerde ağırlık kolu yerine kuvvetli yaylar bulunur.

İlerleme hızı. Kalınlık makinelerinde parçanın ilerlemesi elle değil silindirler yardımıyle olur. Bu makinelerde ilerleme hızı dakikada 6 - 24 m arasında değişir. Geniş tablalar, yaş, budaklı, reçinesi fazla parçalar yavaş, dar, kuru ve kusursuz parçalar süratli verilebilir.

Bu makinelere çok kısa ve kalınlığı çok ince parçaları vermek tehlikelidir. (ML)

KALINMAK geçz. f. (*kalmak*'tan *kal-ı-n-mak*) [Bir kimse için] kalmak: *Bu otelde kalınır mı?* (M)

KALINTI i. (*kalmak*'tan *kal-ı-n-tı*). Bir bütünden arta kalan şey: *Birtakım doğruların gizlenmesi gerektiğini ileri sürmek eski kibarlık, asillik, aristokrasi düşüncesinin bir kalıntısıdır.* (N. Ataç). || İz: *Zaten gelenlerin saflarında bu kavimlerin bütün tipleri, bütün kalıntıları vardı* (Ş. S. Aydemir). || Bir mimarî eserden geriye kalan kısım: *Saray kalıntısı. Hisar kalıntısı.*

— Biyol. *Eşanl.* CANLI *fosil.*

— İçk. sanay. *İmbik kalıntısı,* mayalanmış üzüm suyunun damıtılmasından kalan artık. Bk. ANSİKL.

— İstat. Bir miktardan bir kısmı çıkarıldıktan sonra geri kalan: *Hesaplanmış değer ile gözlenen değer arasındaki fark hataya tekabül eden bir kalıntıdır.*

— Mat. *Çevresinde tekdeğerli kaldığı bir a noktasına göre z karmaşık değişkenli bir f (z) fonksiyonunun kalıntısı, a* noktasını merkez olarak alan sonsuz küçük yarı çaplı bir çember boyunca alınan

$$\frac{1}{2 \pi i} f(z)$$

integralinin değeri.

— Nükl. *Fisyon kalıntıları.* Bk. *Radyoaktif* ARTIK'*lar.*

— Psikol. Bol ışıkla aydınlatılmış bir nesne tarafından uyarılan gözde, bu uyartıdan sonra da etkisini devam ettiren görüntü.

— Sanay. Bitkilerin lifleri ayıklanıp alındıktan sonra geride kalan odunsu kısım. (Lif bitkilerinin kalıntıları, çeşitli boyda, çok dayanıklı tahtalar yapmağa yarar. Pislikleri ayıklandıktan sonra kurutulan kalıntılar sentetik reçine ile karıştırılır, çok büyük bir basınç altında sıcak olarak sıkılır.)

— Teknol. *Elek kalıntısı,* bir eleğin gözleri arasından geçmeyen iri parçalar.

— Teratoloji. *Dölüt kalıntısı,* tam gelişmiş bir kimsenin vücudu içinde, dölütteki şekillerini muhafaza etmiş bazı organların arta kalması şeklindeki gariplik. *Eşanl.* DİZEMBRİZOM.

— ANSİKL. İçk. sanay. Üzüm sularının alkolü alındıktan sonra imbikte kalan suyu, patates ispirtoculuğunda ve sığır yemi olarak kullanılır. Şarap alkolünün imbik *kalıntı*'ları sanayi ispirtolarıyle birlikte damıtılır ve bu ispirtolara şarap ispirtosu tadı verir. Pancar ispirtoculuğunun imbik kalıntıları ise, azot, fosfor ve potasyum bakımından zengin olduğu için sulu gübre olarak kullanılır. Sulu gübre olarak kullanılan bu kalıntıların buharlaşma yoluyle yoğunlaştırılması da mümkündür. (LM)

KALINTILAR çoğl. i. (*kalıntı*'dan *kalıntılar*). Psikol. *Gündüzün kalıntıları,* daha önceki günlerin yaşantılarından rüyalarda kalan unsurlar. (Bunlar uyanıklık halindeki bir isteği dile getirdiği veya bilinçdışı bir istekle ilişkili olduğu için rüyada ortaya çıkar.)

KALINYAĞ blş. i. Viskozitesi yüksek yağlama yağı. (M)

KALIP i. (yun. *kalapus* veya *kalopus* > ar. *ḳāleb* veya *ḳālib*'den). Hamur, sıvı ve ergimiş halde bulunan bir maddeye belirli bir şekil vermek için, o maddenin, içine döküldüğü oyuk nesne: *Döküm kalıbı. Pasta kalıbı.* || Belirli bir biçim vermek veya aynı biçimde tutmak istenilen bir şeyin içine yerleştirilen araç: *Ayakkabı kalıbı. Eldiven kalıbı.* || Bir şeyin şekil bakımından örneği: *Elbise kalıbı.* || *Mec.* Biçim, örnek, suret. || Gösterişli görünüş. || *Esk.* Hile, oyun, düzen. || *Kalıba çekmek (kalıba geçirmek, kalıba koymak* veya *kalıba vurmak),* şekli bozulmuş bir şeyi düzeltmek ve ona eski şeklini vermek için kalıplamak. || *Kalıba dökmek,* ergimiş, sıvı ve hamur haline getirilmiş bir maddeyi bir kaba veya bölmelere ayrılmış bir yere akıtmak.

— ÇEŞ. DEY. *Kalıp gibi oturmak.* [Elbise v.b. için] Tam gelmek iyi durmak. || *Kalıp gibi serilmek,* yorgunluktan kendini bırakmak. || *Kalıp gibi uyumak,* hiç kımıldamadan uzun ve derin bir uykuya dalmak. || *Kalıp gibi yatmak,* hastalanarak bitkin bir halde yatağa düşmek. || *Kalıp kesilmek,* hayretten donakalmak. || *Kalıba gelmek. Esk.* Aldanmak, kapılmak. || *Kalıbı değiştirmek* (veya *kalıbı dinlendirmek*), ölmek: *Daha ertesi sabah sokağa çıkarken bahçe kapımızın biraz ötesinde dertlinin cesedini gördüm. Kalıbı dinlendirmişti* (H. R. Gürpınar). || *Kalıbı kalıbına,* tıpa tıp, aynen. || *Kalıbını basmak,* bir şeyi güvenle doğrulamak: *Evliliği müddetinde, bunun böyle olduğuna dair, herkes kalıbını basıyordu* (Vâ-Nû). || *Kalıbının adamı olmamak,* görünüşü umdurduğu gibi çıkmamak. || *Basma kalıp.* Bk. BASMAKALIP. || *Bin kalıba girmek,* devamlı görüş ve düşünce değiştirmek. || *İşi başka bir kalıba dökmek,* bir şeye çare düşünmek: *Artık Andre'den kendine bir fayda olamıyacağına, işi başka bir kalıba dökmek lazım geldiğine hükmeder* (H. R. Gürpınar).

— *Esk. Kalıb-ı bîcân,* cansız vücut, ceset.

— Ayakkabıcılık. *Açıcı kalıp,* ayakkabıları genişletmeğe veya uzatmağa yarayan mekanizmalı kalıp.

— Balıkç. *Ağ kalıbı,* mekikle balık ağı gözlerini örerken, ağın altında tutulan değişik çapta küçük silindir.

— Ciltc. *Kalıp baskısı* mücellitlerin, kitap ciltlerine bastıkları süsleme motiflerinin kalıpları üzerine basınç yapmak için kullandıkları âlet. || *Kalıp demiri,* kitap kapları üzerine kabartmalı olarak çeşitli motifler yapmak için kullanılan demir veya bronz kalıp.

— Denizc. *Kalıp derinliği,* bir geminin orta kesitinde omurganın iç yüzeyinden en üst güverte kamarasının alabandalarda üst kenarına kadar olan düşey uzaklık. || *Kalıp genişliği,* bir geminin en geniş kesitinde postaların dış yüzleri arasındaki uzaklık.

— Diş cerr. *Ağız kalıbı,* çenelerin kapanış durumunu ağız içinde tespite yarayan balmumundan küçük maket.

— Ed. Şiirde vezin, kafiye, tür v.b. gibi biçimle ilgili kurallar: *Klasikçilerimizin ço-*

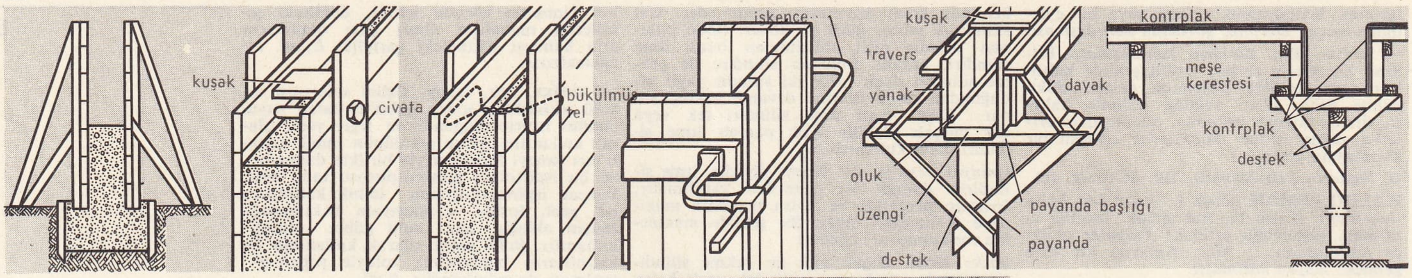

çeşitli kalıplamalar

ğu *klasikliği sadece kalıplarda arıyor* (N. Ataç). ‖ *Teşm. yol.* Edebî eserlerde biçimle birlikte konu, benzetme v.b. gibi özü de ilgilendiren kurallar.

— Eldivencilik. *Kalıba koyma,* eldiveni el biçiminde mukavva bir kalıba uzunlamasına olarak yerleştirme ve ona son şeklini verme işlemi.

— Epigrafi. *Kalıp çıkarma metodu,* yazıtların mekanik olarak kopya edilmesinde kullanılan metot. (Kopya edilecek belgenin yüzeyi temizlendikten sonra ıslatılır; tam bir yapışma sağlamak için bir süngerle ıslatılan kâğıt belgenin üzerine yerleştirilir ve sert bir fırça yardımıyle belgenin çukur yerlerine girer; böylece negatif bir kopya çıkarılmış olur [alçıdan bir kalıp bunu pozitif hale getirir]. Bazen birçok yaprağı birbiri ardı sıra veya yan yana kullanmak gerekir. Kuruduktan sonra kâğıtlar rulo halinde bir kılıf içinde saklanır. Yazıt yüzeyine, grafitten meydana gelen bir boya tabakası sürerek basit bir baskı işlemi de uygulanabilir.)

— Graf. santl. *Kalıptan alma kalıp,* kayıp bir gravür veya kompozisyonun galvanosundan yararlanarak elde edilen yeni klişe. (Bu yeni klişeyi yapmak için galvanonun kalıbı alınır.) ‖ *Plastik kalıp,* bir dizgi veya bir fotogravür klişesinin kalıbını çıkararak plastik veya kauçuk tipo klişeleri yapma metotlarının tümü. Bk. ANSİKL.

— G. santl. *Çoğaltma kalıbı* (veya *parçalı kalıp*). Bk. ANSİKL.

— Hat. santl. Hattatlar arasında celî yazıların müsveddeleri için kullanılan bir deyim. (Kalıplar çeşitli araçlarla hazırlanırdı. Bazen sulu mürekkeple kaba kâğıtlar üzerine yazılır, sonradan düzeltilirdi. Hattat kalıbı hazırladıktan sonra mücellit tarafından gereken yere işlenirdi. Bunun çeşitli usulleri arasında en çok kullanılan iğne vurmak usulü idi. Mücellitler büyük özenle iğneledikleri kalıplardan özel araçlarla aslının çeşitli kopyalarını çıkartarak hattatların eserlerini çoğaltırlardı.)

— Heyk. ve Grav. *Kalıp oyuk,* sanatçı tarafından işlenen parçanın genel düzleminde bir boşluk meydana getirerek heykel veya gravür yapma usulü. ‖ *Parçalı kalıba dökmek,* bir garnitürle sağlamlaştırılan kalıpla alçı dökmek.

— İnş. Sıvı haldeki betonun donmak üzere döküldüğü kap: *Beton kalıpları tahta, maden veya taştan olabilir.* ‖ *Kalıp sökme,* beton donduktan sonra, etrafındaki kalıbı çıkarma. (Kalıp söküldükten sonra olduğu gibi bırakılan betona *çıplak beton* denir.) ‖ *Kalıp yapma,* önceden hazırlanarak taşıyıcılar arasına konan büyük boyutta kalıp elemanlarıyle beton veya kerpiç dökme (beton veya kerpiçin (0,50 m - 1 m yükseklikte dökülmesini sağlar).

— Jeol. Kil veya başka bir yumuşak maddenin oyuk bir iz içine çökelmesi ve daha sonra tabiî çimento ile katılaşması sonucunda, kaya üstünde tabiî olarak meydana gelen şekil. (Kayalar üzerinde kuş ve memeli hayvan ayaklarının, yağmur damlalarının v.b. kalıplarına rastlanır.)

— Kuyumc. *Adana yüzüğü kalıbı,* üzeri dört köşe ve iki yanı 12 veya 3 basamaklı yüzük kalıbı. (Üstüne motif, marka veya taş konabilir.) ‖ *Beyzî yüzük kalıbı,* kenarları çizgili, motifli, bütünü oval biçimde ve üzerinde madenî kontur içine oval biçimde taş konan yüzük kalıbı. ‖ *Döküm kalıbı,* dökümde verilecek biçime göre hazırlanan, pirinç, kurşun, gümüş veya altından yapılan kalıp. (Isınmış kumda hazırlanır.) ‖ *Dört köşe tırnaklı yüzük kalıbı,* kontur içine oturtulan taşın yanlardan dört tırnakla tutturulması ile meydana gelen yüzük kalıbı (ortada taş bulunur). ‖ *Gülyüzük kalıbı,* gül biçiminde, her yaprağında birer küçük, ortasında da büyük taş bulunan yüzük kalıbı. (Taşlar elmas, cam, beyoğlu taşı veya hatıra taşı olabilir.) ‖ *Kazayağı kalıbı,* aşağıdan iki kolla gelen ve üstten kaz ayağına benzeyen iki tırnakla tutturulan tek taşlı yüzük kalıbı. (Kenarları ajurlu değişik modelleri vardır.) ‖ *Paralı yüzük kalıbı* (eski *mühür yüzük*), kenarları çizgili düz veya çiçekli yüzük kalıbı. (Üzerine dört tırnak içine çeşitli büyüklükte altın konur.)

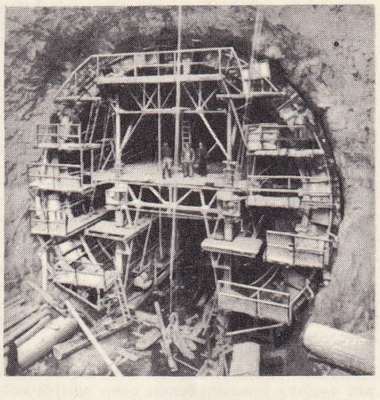

tünel yapımında **kalıplama**

— Matbaac. Mekanik dizgide, harfler dişi olarak çelik bir kalemle oyularak içine alaşım dökülen bakır kalıp. ‖ Klişecilikte stereo dökülen veya elektrolizle galvano döşenen dişi kalıp. ‖ *Kalıp alma,* özellikle mermer desenli kâğıtların tipografik baskısında kullanılan metot (Matbaa madeni nemli ağaç kalıplara dökülür. Maden düzlem yüzey vererek sertleşeceği yerde nemin etkisiyle anî bir kasılma sonucunda seri oyuklar ve kabartmalar meydana getirir.) ‖ *Ofset kalıbı,* yüzeyinde fotomekanik kopya aracılığıyle basıcı bir görüntü bulunan ve ofset metodu için basma «forma»sı olan madenî levha. ‖ *Kopya kalıbı,* klişecilikte kullanılan bir dizgi veya bir gravürün çukur halinde oyulmuş kalıbı. ‖ *Taş kalıp, çinko kalıp,* litografi ve metalografide, çoğaltılacak ana görüntünün geçirildiği destek.

— Metalürji. Parçaların döküm yoluyle hazırlanmasında kullanılan, kum, toprak veya madenden yapılan ve içine ergimiş maden dökülen oyuk veya iz. ‖ *Kalıp boyama,* katılaşan madenin kalıba yapışmasını önlemek için, döküm kalıparının içini kalıp boyasıyle kaplama. (GRAFİTLEME de denir.) ‖ *Kalıp boyası,* odun kömürü, maden kömürü ve grafitten meydana gelen toz veya sıvı madde. (GRAFİT de denir.) ‖ *Kalıp izi,* kalıplanmış bir parçanın üzerinde bulunan ve modellerin birleşme yerinden ileri gelen iz. ‖ *Kalıp sökme,* bir döküm parçasını, dökülmüş olduğu kalıptan çıkarma. (Kuru kalıplamada kalıp çekiçle kırılır. Sanayide, kalıp üzerine yerleştirilen ve basınçlı hava ile çalışan bir vibratör kullanılır.) ‖ *Alt kalıp,* dekupaj veya şekil değişimi (çekme, ıstampalama, damgalama, kalıplama, tozları sıkıştırma, kalibre etme v.b.) yoluyle bir parçaya belli bir biçim vermeğe yarayan ve üzerinde biçim verilecek parçanın oyuk şekli bulunan madenî kalıp. (DİŞİ KALIP ve MATRİS de denir.) [Bk. ANSİKL.] ‖ *Kum kalıp,* bir döküm kalıbında madenin döküleceği model izini taşıyan kum kütlesi. Bk. ANSİKL.

— Mutf. Bazı yemeklerin veya pastaların yapılmasında yahut pişirilmesinde kullanılan değişik biçimli madenî kaplar.

— Opt. *Çukur kalıp,* dışbükey yüzeylere şekil vermekte kullanılan, pirinçten yapılmış içbükey âlet. ‖ *Tümsek kalıp,* içbükey yüzeylerin hazırlanmasında kullanılan, pirinçten yapılmış dışbükey âlet.

— Para. *Kalıptan çıkarma,* madenî para veya madalyon yapımında kalıptan çıkarma işlemi.

— Plast. mad. *Alt kalıp,* bir kalıbın, genellikle oyuk kısmını meydana getiren alt parçası. ‖ *Damgalama kalıbı,* üzerine, madenî para veya madalyanın bir yüzünün motifleri oyulmuş çelik âlet. (Damgalama kalıbının üzerine basınç uygulanınca, oyuk motifleri çıkıntı halinde olan ikinci bir kalıp elde edilir. Bu erkek kalıp da, ilk işlemin tersini uygulamakla, para veya madalya basmakta kullanılan bir başka dişi kalıp verir.) ‖ *Üst kalıp,* bir kalıbın, genellikle sıkıştırma pistonundan meydana gelen üst parçası.

— Saraçl. Gerektiğinde bir vida yardımıyle birbirinden uzaklaşan ve tasma takımlarının yapımında kullanılan tahtadan yapılmış konik araç.

— Spor. *Kalıp yüzüşü,* su yüzeyinde upuzun şekilde kayarcasına yüzmek.

— Şapkacılık. Fötr, hasır veya singalete biçim vermeğe yarayan ağaç veya hasır kalıp. (Eskiden bu kalıp pirinçten yapılırdı.) [TİP de denir.]

— Teknol. Kalıpçının tuğla, kiremit v.b. yapımında kullandığı kasa. ‖ Düğme yapmak için kumaşla kaplanan tahta, kemik, v.b. parçası. ‖ *Kalıp altlığı,* presin ortasına ve iç kısmına, piston tarafından yapılan basınca direnebilmesi için konulan demir parça. ‖ *Kalıp delici,* kumaşla örtülen düğme veya rondela kalıplarını delmeğe yarayan âlet. ‖ *Kalıpta dövme,* madenî bir parçaya madenî bir kalıp içinde basınçla son şeklini verme işlemi. (*Eşanl.* DAMGALAMA). [Bk. ANSİKL.] ‖ *Demirci kalıbı,* üzerindeki oyuklara göre bir parçaya şekil vermeğe yarayan takım. (Daha çok BASKI denir.) [Bk. ANSİKL.] ‖ *Eğriltme* veya *çekme kalıbı,* çekiçle elde çekme (veya eğriltme) işlemi sırasında, parçaya şekil vermek için kullanılan, belirli biçimde bir maden kütlesinden hazırlanmış kazancı âleti. *Tabelacı kalıbı* kasa ve küçük denklerin üzerindeki harfleri boyamak için kullanılan çinko plakalardan kesilmiş harf.

— Terz. *Provalı kalıp,* provası yapılan bir işin rulette kâğıt üstüne çıkarılması.

— ANSİKL. Graf. santl. 1879 Yılından sonra, Janin Paris'te selüloit klişeler yapımını denedi. Ancak 1930'dan sonra plastikten baskı klişeleri için *kalıp* almadan büyük ölçüde yararlanıldı.

Kalıp alma tekniği galvanotipi tekniğinin aynıdır. Dizginin veya klişenin üzerine sıcakta sertleşen bir plastik dökülür. Sonra, bir termoplastiğin (vinilit veya selüloz asetat) kalıba dökülmesi ve polimerlenmesi veya bir kauçuk yaprağın kükürtlenmesiyle klişeler elde edilir.

Basit ve kısa zamanda yapılan plastik kalıp, stereotipi ve galvanotipi gibi kendinden önceki metotların yanında yer almıştır.

— G. santl. *Çoğalma kalıbı* (veya *parçalı kalıp*), gömlek adında ikinci bir kalıp için-

Foto. Boyer (LAROUSSE)

de yerleştirilen ve iç içe geçen oynar parçalardan yapılır. Ayrık parçalar her örnek üzerinde «ek» denen izler bırakır. Bu ekler silinse bile az çok belli olur. Bir alçak kabartma, bir sanat eseri veya bir heykelden alınan kopyalar asıllarından bu ek izleriyle ayırt edilir.

— Metalürji. Bir *kalıp,* bir birleştirme düzleminde birleşmiş iki parçadan meydana gelir: bunlardan birinde dökülecek parçanın oyuk şekli bulunur; diğeri ise ya düzdür veya üzerinde yine bir oyuk şekil bulunur ve kalıbın kapanmasını sağlar.

● *Kalıbın hazırlanışı.* Büyük hacimli veya karmaşık profilli parçalar söz konusu olduğunda, kalıbın iki temel parçasına bir ara parçası eklenir ve böylece kalıbın iki birleşme düzlemi olur. Çok yüksek parçaların dökümünde, birçok ara parça üst üste bindirilir; bu şekilde meydana gelen kalıp izine, kalıplama işlemi için gerekli olan diğer parçaları da ilâve etmek gerekir: maçalar; ergimiş madenin dökülmesi için huni şeklinde batak; sıvı madenin kalıp izi içine akmasını sağlayan yolluk, çıkış yolları; hava delikleri.

● *Kalıbın cinsi.* İki kalıp çeşidi vardır: **1.** *Döküm kumundan* (veya *kalıp çamuru*) *yapılmış kalıplar,* tabiî kum ve genellikle killi bağlayıcılar karışımından meydana gelir. Eskiden kuma ilâve edilen çeşitli maddelerin (toz, saman, kıl) yerine plastiklik, kohezyon, gözeneklilik, geçirgenlik ve yüksek sıcaklıklara dayanıklılık (ince ve kesin profilli kalıp izi, ergimiş madenin dökümüne mekanik olarak dayanmalı ve gazlar kolaylıkla kalıp dışına çıkmalıdır) gibi sabit özellikler gösteren «sentetik» kumlar elde etmek amacıyle minaral veya organik maddeler kullanılmağa başlamıştır. Kalıp yapıldıktan sonra, neminin giderilmesi için kurutma fırınına konur. Küçük parçaların yapımında, dökme demir, yaş haldeki kum kalıplara dökülür. Büyük boyutlu kalıplar, tuğla ve toprağın birleştirilmesiyle yapılır;

2. *madenî* (veya *kokil*) *kalıplar* (dökme demir, âdi veya özel çelik), küçük veya orta boyutlu parçaların yapımında ve bu parçaların seri halinde imalâtında, özellikle bakırlı, hafif veya çok hafif alaşımlar ve çinkolu anlaşımlardan meydana gelen parçaların dökümü ile 10 tondan fazla çelik külçelerin dökümünde kullanılır. Bu kokil kalıplar madenlerin özel kalıplama metotlarına göre dökülmesini sağlar: merkezkaç döküm; basınçlı döküm; sürekli döküm. Bazen kalıp, grafit, carborundum*, anodik olarak oksitlenmiş hafif alaşımlar, krom-silisyum temel maddeli ateşe dayanıklı alaşımlar (basınçlı döküm kalıpları), silis ve alkali silikatlar (mum döküm), kireç, çimento ve bakalit tipi sentetik reçinelerle karıştırılmış kum (kabuk kalıplama) gibi ateşe dayanıklı özel maddelerden yapılır.

● *Kabuk kalıp,* bir etüvde 200°C'ta kadar ısıtıldıktan sonra kalıptan çıkarma işlemini kolaylaştırmak için silikon yağı tabakası kaplanan bir plak modelle yapılır. Kum ve sıcakta sertleşen reçine tozu karışımı, sıcak plak model üzerine püskürtülür veya sıkıştırılır. Plak modelin yüzeyi üzerinde kum ve reçine tozu karışımı hızla polimerleşir. Nihayet plak model ters çevrilir ve toz halindeki kum dökülerek tamamen plak modelin biçimini alan ve 4 ile 10 mm kalınlığında sertleşmiş kumdan bir kabuk kalır. Plak model ve üzerinde bulunan kabuk bir etüvde 400°C civarında birlikte ısıtılarak polimerleşme işlemi tamamlanır. Plak modelinin yeniden kullanılabilmesi için kabuk sökülür. Bu şekilde kalıp meydana getirmek için bir başka parça ile birleştirilen bir yarım kabuk elde edilir. Bu kabukların kullanılması ve korunması hafif ve ince olması sebebiyle kolaydır. Ayrıca nem ve sıcaktan etkilendiği için çok uzun zaman saklanabilir ve ısıda şekil değiştirmediğinden sıcak işlemle birleştirilebilir.

Kabuk kalıpla kalıplama işlemiyle çok iyi perdahlı ve ∓ 0,0002 ile 0,05 arasında hata payı olan parçalar elde edilir. Kabuk kalıpla kalıplama bütün alaşımlara uygulanabildiği gibi dökme demirin dökümüne daha elverişlidir.

● Bir *alt kalıp,* çok büyük kuvvetlerin etkisine dayanacak şekilde hazırlanmalıdır. Bunun için alt kalıplar, aşınmaya dayanıklı özel çeliklerden (genellikle krom yüzdesi fazla çeliklerden) yapılır ve üzerindeki oyuk şekil iyice cilâlanır, hattâ madenin kaymasını kolaylaştırmak için kromla kaplanır. Istampalamada, kalıp üzerine şekil oyulurken, parçanın biçiminden başka, kullanılacak madenin büzülme miktarı, döküm çapaklarının alınmasıyle meydana gelecek maden eksikliği ve çıkacak gaz miktarı da hesaba katılır. Hattâ, alt kalıptaki boşlukların tamamen dolabilmesi için, kalıba akıtılan sıvı maden miktarı biraz fazla tutulur ve alt kalıpta üst kalıbın birleşme düzlemi üzerinde, maden fazlasını alacak bir çukur yapılır; buraya dolan maden, parça üzerinde bir çapak meydana getirir. Dökümden sonra, çapak alma işlemiyle, parça üzerindeki bu fazlalık temizlenir. Alt kalıplar, tezgâhta işleyerek, sıcakta sıkıştırma yoluyle veya kıvılcımla işleme usulüyle hazırlanır. Tozlar metalürjisinde, sinterlenmiş parçaların kalibre edilmesi veya sıkıştırılması için kullanılan alt kalıplar, genellikle sabit kesitli bir profile göre hazırlanır; aşınma çok fazla olduğu zaman (aşındırıcı tozlar, yüksek sıkıştırma oranı, seri halde kalibre edilen parçalar), sürtünme yüzeyi maden karbürlerden yapılır.

— Teknol. *Kalıpta dövme,* uygun şekilde hazırlanmış ve yapmak istenen parçayı tam olarak saran bir kalıp içinde bir demirci makinesinin (şahmerdan veya çekiç) vuruşu veya demirci presinin basıncıyle kızıl derecede tavlanmış bir madenî taslağı şekillendirme işlemidir. Kalıp parçayı kısmen kavrıyorsa işleme ıstampalama, âlete de ıstampa denir. Dövülebilmesi için yeterince ısıtılan maden, büyük kuvvetlerin etkisinde kalarak kalıbın boşluğunu tamamen doldurur ve istenilen en karışık şekiller elde edilebilir (tek zorluk parçayı kalıptan çıkarmaktır). Büyük parçaların kalıpta dövülmesi preste yapılır; küçük ve orta boy parçalar ise çekiçle ıstampalanır. Pres iç bünyenin de dövülmesini sağlar; çekiçle dövülen parçaların ise yüzey kısmı iç kısmından daha serttir.

Kalıpta dövmeyle elde edilen parçalar, sağlamlık ve liflerinin devamlılığı yüzünden dekupajla elde edilen parçalardan üstündür; işin niteliğine göre yüz kısmı oldukça düzgün olan parçalar kalıpta dövmeden veya ıstampalamadan sonra genellikle olduğu gibi kullanılır. Çabuk yapılabilmesi sebebiyle çok ekonomik olan kalıpta dövme metodu bugün çok genelleşmiştir. Mekanik inşaatta (özellikle otomobil, uçak, deniz araçları) kullanılan çelik ve demir dışındaki madenlerden (pirinç, bronz, alüminyum) yapılmış parçaların büyük bir kısmı kalıpta dövülmüştür.

● *Demirci kalıbı,* basit şekiller için bir tek parça halinde olabilir; çoğu zaman iki kısımdan meydana gelir. Kalıplar yarı sert çeliktendir; fakat darbelere dayanmasını sağlamak için özel bir ısıl işlem uygulanır. Örs üzerinde çalışırken, alt kalıp örs deliğine (göz) takılır, dövülecek maden bu alt kalıba yerleştirilir; onun üzerine de üst kalıp takılır. Üst kalıbın üzerine vurulduğu zaman maden şekil değiştirir ve kalıp çevresinin şeklini alır.

◆ Sıf. Kalıba dökülmüş veya kalıptan çıkmış olan: *Üç kalıp sabun. Bir kalıp peynir.*

— Piroteknik. *Kalıp barut,* kalıplar içine, sonradan katılaşacak bir hamur dökerek hazırlanan itici barut. (Kalıp barutlar, genellikle sıcakta sertleşen bir katkı maddesiyle dondurulur, normal olarak büyük bloklar halinde hazırlanan bu barutların bir çeşidi de plastolittir.)

◆ **Kalıplı** sıf. Kalıpla biçim verilmiş olan, kalıplanarak yapılmış. ‖ *Mec.* Düzgün, biçimli.

◆ **Kalıpsız** sıf. Kalıbı olmayan, kalıpla yapılmamış: *Aşağı inerken koridora açılan pencerelerin camlarından birinde kalıpsız fesini görmüş* (Kemal Tahir). ‖ — *Mec.* Biçimsiz, düzgün olmayan. ‖ *Kalıpsız kıyafetsiz,* ufak tefek ve görnüşü pejmürde (kimse): *Kalıpsız kıyafetsiz bir adam.* (LM)

KALIPÇI i. (*kalıp*'tan *kalıp-çı*). Kalıp yapan veya satan kimse. ‖ Mesleği, herhangi bir şeyi kalıba vurmak olan kimse: *Potin kalıpçısı.* ‖ Döküm kalıplarını yapmayı ve maçaları kalıp içine yerleştirmeyi bilen işçi. ‖ *Mec.* Hilekâr, düzenbaz kimse. (M)

KALIPLAMA i. (*kalıplamak*'tan *kalıp-lama*). Heykellerin üzerine kalıp yerine gerçek bir iz elde edebilmek için alçı gibi bir madde bastırmak işlemi.

— İnş. Malzemeleri donana kadar tutmak için kalıba alma. Bk. ANSİKL.

— Metalürji. Döküm kalıbının hazırlanması. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Kalıplama makinesi,* döküm kalıp ve maçalarının yapımında kullanılan makine. (Dökümcülükte kum kalıpların yapımında kullanılan kalıplama makineleri, kumu modelin üzerine bastırmayı ve modelin izi çıkınca kalıptan sökmeyi sağlar.) ‖ *Kalıplama presi,* kalıplama işlemlerinde kullanılan pres.

— Plast. mad. Çeşitli biçimlerde eşya yapabilmek için plastik maddeleri kalıba dökme usulü. (PLASTİK DÖKÜM de denir.) ‖ *Aktararak kalıplama,* sıcakta sertleşen maddeleri önce bir potada veya ayrı bir bölmede yumuşatıp, daha sonra kapalı ve sıcak bir kalıp içine bir piston yardımıyle itmeğe dayanan kalıplama usulü. ‖ *Basınçla kalıplama,* birkaç tabakadan meydana gelen, mekanik direnci yüksek maddelerin yapımında, tabakaları birbiri üzerine bastırmak için gerekli basıncı (30 kg/sm²) sağlayan döküm usulü. ‖ *Dökümle kalıplama,* ergime halindeki reçineyi bir kalıba dökerek kendi kendine sertleşmeğe bırakan kalıplama usulü. ‖ *Püskürterek kalıplama,* sıvılaştırılmış maddeyi, bir presin üzerine yerleştirilmiş bir püskürtme kabı yardımıyle, sıkıca kapalı soğuk bir kalıp içine püskürtmeğe dayanan ve termoplastik maddelere uygulanan kalıplama metodu. ‖ *Sıkıştırarak kalıplama,* alt kalıp üzerinde bulunan oyuk şeklin, karşı tarafa yerleştirilmiş dökülecek madde üzerine bir sıkıştırma pistonu gibi etki ettiği kalıplama usulü. ‖ *Soğukta kalıplama,* plastik maddeyi ısıtılmamış bir kalıp içine döktükten sonra çıkarıp, ısı karşısında veya ısı uygulamadan kimyasal yolla sertleştirmeğe dayanan plastik eşya yapım usulü.

— Seram. Çömlekçilerin karo yapmak için, kalıba dökerek balçığa şekil vermesi.

— Şapkacılık. Şapkalara şekil vermek için yapılan işlem.

— Tekst. Özel şekilde hazırlanmış bir kalıp üzerine geçirilen naylon çoraplara, boyama işleminden önce, yüksek sıcaklıkta ısıtarak şekil verme işlemi. (Bu işlem kumaşlara ve her türlü örgü işine de uygulanabilir.)

— Zır sanat. Peynir yapım evlerinde telemeyi kalıplara doldurma işlemi.

— ANSİKL. İnş. Beton ve betonarme yapılarda *kalıplama,* betonu tam donma durumuna kadar korumak için yapılır. İlk kalıplar tahtadandı. Elde edilen yüzeylerin düzgün olmayışı, tahta kalıpların ince saçla kaplanmasına veya rendelenmiş ve yağlanmış tahtaların yahut kontrplak levhaların kullanılmasına yolaçtı. 1925'te tahta levhalar yerine, kenarları dik açılı, gerginleştirilmiş saç levhalar kullanılmağa başlandı. Kalıpların gerginleştirilmesi, hazırlanacak yüzeyin şekline göre düz veya dairesel köşe bağlarıyle sağlanır.

Büyük beton yüzeyler için, kademeli ve kaygan kalıplar kullanılır. Kademeli kalıp, düşey dikmeler üzerine çatılmış bir dizi levhadan meydana gelir. Beton derece derece dökülür ve dikmelerle levhalar arka arkaya kaldırılır; döküm sırasında bir kısım diğeri üzerine dayanır.

Kaygan kalıplar ise değişiktir. Yalnız prizma biçimlere uygulanabilen ve sürekli olarak ilerleyen bir inşaat şeklidir. Kalıp, donmayı gerçekleştirebilecek bir çalışma zeminiyle beraber düşünülmelidir. Betonun kalıba ilk dökümünden sonra, yüzeyde donma başlayınca, kalıp ve çalışma zemini yivli kriko yardımıyle saatte 10 - 15 sm'lik bir hızla kaldırılır; bu hız, çeliğin yerleştirilme ve betonunun döküm hızıyle aynı olmalıdır. Kaygan kalıplar, nemli betonun kullanılmasıyle, topaklanma tehlikesini ve el emeğini azaltır. Fabrika bacalarının, su depolarının yapımında kullanılır.

— Metalürji. Dökümcülükte uygulanan farklı kalıplama usulleri, kalıbı meydana getiren malzemeye veya kalıbın yapılış şekline göre değişir.

KALİ
XV. yy.a ait bronz heykel
Millî müze, Yeni Delhi

Foto. Millî müze (Yeni Delhi) [LAROUSSE]

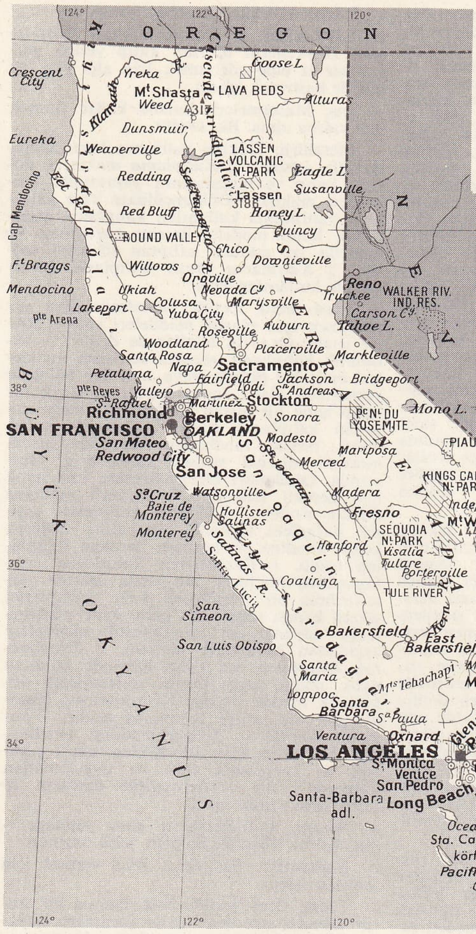

KALİFORNİYA eyaleti haritası

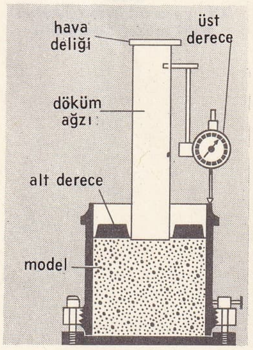

Kaliforniya taşıma indisi

● *Kalıp malzemesi.* En eski metot olan *kumda kalıplama,* bileşimine inorganik veya organik bağlayıcılar ve mineral maddeler ilâve edilen döküm kumuyle yapılır. Kullanılan madenlere ve dökülecek parçaların şekline göre, kum kuru veya fırınlanmış, yahut ıslak veya nemli olarak kullanılır. Derece kullanmaktan ve kalıbı kurutmaktan kaçınmak için, kum yerine kum-kireç veya kum-çimento karışımı tercih edilir. *Kokille kalıplama* işleminde, büyük sayıda parçaların yapımı için madenî kalıplar veya kokiller kullanılır ve madenin dökümünden sonra anî bir soğutma sağlanır.

● *Kalıbın hazırlanması (imali).* Kalıplama da denilen bu işlem, kum kalıpların hazırlanmasında, çeşitli parçaları ahşap model veya madenî bir plak model etrafında bir derece içinde birleştirerek yapılır; maşalar ve model parçaları, elde veya kalıp makinesiyle kumu bastırarak hazırlanır. Modeli çıkarmak için kalıp sökülür, maşalar kurutulur. Esas kalıplama işlemi bundan sonra başlar: daha önce işaretlenmiş çeşitli kısımlar üst üste getirilerek batak, döküm kanalı, çıkış yolları, hava delikleri, yüzey rötuşları yapıldıktan sonra kum ve madenin yapışmasını önlemek için, perdahlı yüzeye toz grafit veya talk dökülür. Madenî kalıpların kurulması daha kolaydır ve hazır parçaların mekanik olarak birleştirilmesiyle yapılır.

● *Kalıplama usulleri. Dereceyle kalıplama*'da, işlemin çeşitli basamaklarında kumu tutmak amacıyle kum kalıbın her kısmı madenî bir derece içine yerleştirilir. Parçanın önemine göre birçok derece kalıbı meydana getirmek için, dereceler kelepçe yardımıyle üst üste dizilir. *Dış kalıpla kalıplama* işleminde, kumun elle veya mekanik olarak doldurulmasından sonra, dış kalıp dereceden çıkarılır. Böylece orta boyuttaki parçaları, az sayıda derece kullanarak imal etme imkânı sağlanabilir. Dış kalıplar, madenin dökümü sırasında şekil değiştirme ve kırılmalara engel olmak amacıyle birleştirilir ve iç iskelet yardımıyle tutulur. *Model üzerine kalıplama*'da, mala yüzeyine kadar yardımcı bir dereceye gömülü olan kalıbın üst kısmı üzerine kum doldurularak bir yarım kalıp hazırlanır. Derece ters çevrildikten sonra bu yardımcı derece kaldırılır, mala yüzeyi perdahlanır ve yığma yoluyle kalıbın ikinci kısmı tamamlanır. Bu işlem sonunda kalıp, modelin çıkartılması ve lüzumlu kısımların (döküm ağzı [batak], döküm kanalı, çıkış yolları, havalandırma delikleri) ilâve edilmesi için açılır. Kalıp, daha sonra kalıp kömürüyle sıvanır ve etüve konur. Bu işlemin değişik bir şekli de, kumun bir model plaka üzerine yığılmasıyle, kalıbın her parçasının ayrı olarak yapıldığı *model plaka ile kalıplama* usulüdür. Bir el âleti (el tokmağı, ıspatula) ile yapılan, *elle kalıplama* işlemi, büyük boyutlu, özel biçimli veya az sayıda parçaların model plakaları yardımıyle kalıplama makinesinde hazırlanmasını sağlar. Eskiçağdan beri bronz heykellerin yapımında uygulanan *mum kalıplama,* 1935 yılına doğru dışarı akar ve döküm işleminde kullanılarak sanayiye girmiştir. Bamumu veya özel plastik maddeden yapılmış model, silisyum ve silikatlardan meydana gelen bir sıvıya daldırılarak ateşe dayanıklı bir maddeyle kaplanır. Bu şekilde elde edilen parça bir etüve yerleştirilir; balmumu eriyerek dışarı akar ve döküm işleminde kullanılabilecek bir kalıp meydana gelir. *Kabuk kalıpla kalıplama* usulünde (seri imalât için), döküm kumu ve sıcakta sertleşen fenollü reçine karışımı, 250°C'ta ısıtılmış bir model plaka üzerine dökülür. Bu işlem sonunda ince bir kabuk meydana gelir. Bu kabuk, model plakasından sıyrılarak bir etüv içinde pişirilir. Bu kabukların depo edilerek saklanması mümkündür. *Şablonla kalıplama*'da (döner parçalar, çan dökümü), istenilen profildeki bir plaka veya şablon, bir eksen etrafında döndürülür. Böylece istenilen döner parçanın şekli kumda elde edilir.

— Plast. mad. *Sıkıştırarak kalıplama*'da, toz halindeki madde ısıtılmış bir kalıp içinde sıkıştırılır. Önce plastik halde olan madde, ısı etkisiyle sertleşir. *Dökümle kalıplama,* örnek parçalar yapımında uygulanır; üzerine basınç uygulanmayan bu kalıplar alüminyumdan, ağaçtan, çimentodan, kauçuktan veya plastik maddelerden yapılabilir. *Aktararak kalıplama*'da, çok akışkan olan madde kalıp içine girdiği zaman burada hafif bir basınç meydana getirdiği için karışık şekilli parçaların veya bağlantı parçalarının yapımında uygulanır. (L)

KALIPLAMAK geçl. f. (*kalıp*'tan *kalıp-la-mak*). Bir şeyi kalıba vurmak, kalıba geçirmek.

— Seram. Sulandırılmış ve karılmış seramik çamurunu kalıba sokmak. ‖ Çamura alçı kalıp içinde biçim vermek.

◆ **Kalıplanmak** edilg. f. Kalıba geçirilmek veya kalıba vurulmak.

◆ **Kalıplatmak** ettrg. f. Bir şeyi kalıba vurdurmak. (ML)

KALIPLAŞMA i. (*kalıplaşmak*'tan *kalıp-laş-ma*). Kalıplaşmak eylemi.

— Dil bil. Dilin donmuş bir unsurunun geçirdiği işlem. (Türkçede çekim veya yapım ekleri, belirli görevleriyle kullanılmayıp yeni bir anlam meydana getirecek şekilde kelimelerle birleşir ve kalıplaşır: *yatsı* [yatsı vakti], *erte* [yarın], *komşu* [<*kon-u-ş-u*] v.b.) [ML]

KALIPLAŞMIŞ sıf. (*kalıplaşmak*'tan *kalıplaş-mış*). Kalıp haline gelmiş olan. ‖ *Mec.* Cansız, donmuş.

— Leng. Dilde evrimi durmuş olan ve ölü olarak kabul edilen kelime veya yapıya denir. (L)

KALIŞ i. (*kalmak*'tan *kal-ış*). Kalmak işi. Bazı etkilere uğradıktan sonra bir değişmenin hammadde halinde kalmağa devam etmesi. (L)

KALIT i. (*kalmak*'tan *kal-ı-t*). Bir kimseye herhangi bir yakınından veraset yoluyle kalan şey, miras. (M)

KALITIM i. (*kalıt*'tan *kalıt-ı-m*). Normal veya marazi karakterlerin bir nesilden daha sonraki nesillere aktarılması. (Bk.

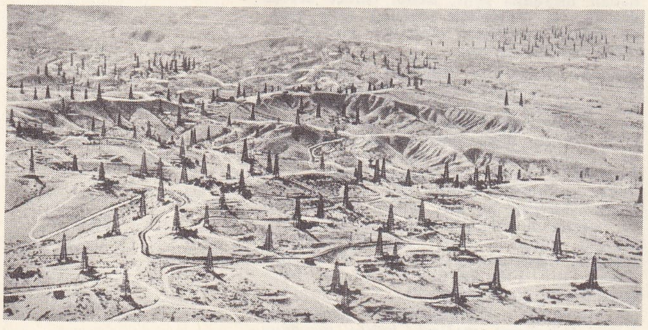

KALİFORNİYA: yukarıda, petrol alanı 1948'de 26 676 kuyu; sağda, Amerika'nın Nice'i diye adlandırılan Claire gölü

Foto. U.S.İ.S. (LAROUSSE)

ANSİKL. *Biyol. böl.*) || Bir kimsenin ölürken bıraktığı varlıkların tümü. (Daha çok MİRAS terimi kullanılır.) || Aileden çocuklara geçen fizik veya manevî yatkınlıkların tümü.

— ANSİKL. Biyol. Kalıtım kavramı tecrübeye dayanan, günlük hayatta yer alan hattâ bazen doğru sezgilerle sonuçlanan en eski kavramlardan biridir. Kalıtım, uzun süre, benzerlikleri ve benzemezlikleri tesadüfen sağlayan bir çeşit esrarengiz güç sayıldı. Şimdi kolayca açıklanabilen soya çekim olayları eskiden bilinmiyordu. Genetik deneyleri kalıtım bilgisinin ilerlemesini kolaylaştırdı.

Kalıtım iki yönlüdür: genel kalıtım, vücut yapısının, organların, kısımlar ve görevler arasındaki ilişkilerin bir bütün olarak gerçekleşmesini sağlar (bir fare tohumundan daima bir fare, bir kurbağa yumurtasından daima bir kurbağa olur); *özel kalıtım* ırka ve bireye ilişkin özelliklerin soydan geçmesini sağlar (beyaz, gri, siyah, sarı fareler sadece ikinci derecede bir özellik, yani renk bakımından farklıdırlar). Çaprazlama metodu dolayısıyle de kalıtım çoğu zaman bu ikinci anlamda kullanılır. Bilinen kalıtım olaylarının büyük bir kısmı, birtakım varsayım ve kavramların da eklendiği Mendel kanunlarıyle açıklanır. Biyoloji bilginleri Mendel kanunlarına uymayan olaylarla kromozomların indirgenme sırasında gösterdikleri davranış arasında çabucak ve zorunlu bir bağlantı kurdular. Sutton, 1903'te, genlerin kromozomlara bağlı cisimcikler olduğu, Mendel kanunlarının kromozom indirgenmesiyle açıklanabileceği varsayımını öne sürdü. Daha sonra Morgan ve yardımcıları daha esaslı bir varsayım ileri sürdüler: genler kromozomlar tarafından sadece taşınmakla kalmaz, aynı zamanda kromozomlar üzerinde belli bir yer işgal ederler. Genlerin kromozomlar üzerinde belirli noktalarda bulundukları çeşitli kanıtlarla ispatlandı. Böylece kalıtıma ilişkin kromozom teorisi - kalıtsal cisimciklerin kromozomlar üzerinde belli yerlerde bulunduğu birçok deneyle doğrulanan bir gerçek oldu. Kromozomların üzerinde bulunan genler kalıtımın taşıyıcılarıdır. Bireyin bütün özelliklerini onlar belirler. Bütün proteinleri, yani yapı proteinleri ile enzimleri sentezlemek görevi onlarındır. Birinciler bireyi meydana getiren bir çeşit yapı malzemesidir (kemik proteinleri, kas proteinleri gibi). İkinciler ise her an hayatın sürekliliğini sağlayan birçok biyokimyasal tepkimelerin yolunda gitmesini sağlar.

Bir türü meydana getiren bireylerde nesilden nesle, dölden döle iletilmesi gereken temel nitelikler bunlardır. Aynı mekanizmaya bağlı olmakla beraber kavranması çoğu zaman güç olan, fakat çok kolay görülebilen bazı özellikler ise bu kalıtsal temele dayanır. Bunlar nispeten basit bir gen determinizminden ileri gelen kan grupları veya daha karmaşık bir determinizmden ileri gelen göz, saç rengi v.b. gibi normal özelliklerdir. Bir hücre topluluğunda anî bir şekilde beliren gen değişinimlerinin sonucu olan kalıtsal hastalıklar gibi anormal özellikler de gene bunlar arasındadır.

Bu gibi özellikler Mendel kanunlarına göre belirir. Otozom genlere bağlı olan özelliklere otozomik özellikler denir. Bunlar çekinik veya başat olabilir. X Cinsiyet kromozomuna bağlı olanlara ise cinsiyete bağlı özellikler adı verilir.

Bir bireydeki genlerin tümüne birden *genotip*, bunların gözle görünür belirtilerinin tümüne ise *fenotip* denir. Bu sonuncusu aslında genotiple çevrenin karşılıklı etkisi sonucunda oluşur ve bunlardan birinin payı diğerinden az veya çok olabilir. Kalıtımın çeşitli şekli vardır: *başat kalıtım* (tam veya *noksan başatlık*), *çekinik kalıtım*, cinsiyet kromozomuna bağlı kalıtım, çok alelik, polimeri, gizli genler v.b.

Kromozomlara değil de sitoplazma içindeki cisimciklere bağlı olan özgül bir kalıtım şekli de vardır. Buna sitoplazmasal kalıtım denir. Basit yapılı bazı organizmalarda ortaya çıkarılan bu kalıtımın genel özellikleri henüz tanıtlanamamıştır.

Dünyaya gelen her insanın geleceği, kendi kalıtsal varlığına ve eğitime bağlıdır; yani her insan ana karnında iken ana ve babasından birtakım eğilimler, yönsemeler, iyi veya kötü karakterler alır; ayrıca en geniş anlamıyle eğitim denebilecek birtakım şartlardan, beslenme ve büyüme şartlarından (aldığı besinlerin miktarı ve niteliği, aile, okul, toplum çevresi v.b.) etkilenir. Kalıtım ve çevre içiçe girercesine karşılıklı olarak birbirini etkiler; bunların her birinin etki sınırını çizmek kolay değildir. Bununla beraber ikizlerin karşılaştırılması metodu kalıtımın oynadığı önemli rolü gösterir. (L)

KALITSAL sıf. (*kalıt*'tan *kalıt-sal*). *Yeni.* Soydan geçme. *Esk.* Irsî. (M)

KALİ i. (ar. *ḳalî*, sodyum hidroksit, potasyum hidroksit). Bot. *Salsola* cinsinden diken yapraklı bitki türü; Orta Avrupa'da yetişir. (İyon tepkimeleri kuvvetli bir baz özelliği gösterir.)

— Kim. Odun külünden elde edilen potasyum karbonat.

— Tic. Potasyum hidroksitin veya (teşmil yoluyle) sodyum hidroksitin arapça adı. (L)

KALİ («siyah kadın»), Siva'nın karısı, Tahrip ve Ölüm tanrıçası. Kafataslarından yapılmış, etrafı yılanlarla süslü bir gerdanlığı olan dört kollu ve üzerinden kan damlayan zenci bir kadın şeklinde temsil edilir. Bengal'de her zaman ululanmış, uzun zaman adına insanlar kurban edilmiştir. (L)

KALÎ (Ebu Ali İsmail bin el-Kasım, EL — denir), arap dilcisi (Küçük Malazgird 894 ?- Kurtuba 977 ?). Bağdat'a gitti (915). Abdullah bin Muhammed el-Begavî, Abdullah bin Süleyman bin el-Eş'as ibni Düreyd ibnüs-Serrac Nifteveyh İbn Kuteybe gibi bilginlerden ders aldı. Burada kendisine *El-Kalî* adı verildi. El-Kalî, hadis ilmini, arap dil ve edebiyatını öğrendikten sonra geçimini sağlamak için Bağdat'tan İspanya'ya gitti (940). Kurtuba'da hadis ile arap dil ve edebiyatı dersleri vermeğe başladı (942). Öğrencileri arasında lûgat bilgini Ebubekir Muhammed bin el-Hasan ez-Zubeydî de vardı.

Eserleri: *Kitab-ül-Barî fi Garib-il-Hadis* (Garip Hadisler Hakkında Gerçeği Ortaya Koyan Kitap) [1933'te basıldı.]; *Emsal* (30 bölüme ayrılmıştır. İlk 28 bölümünde atasözleri, 29. bölümde yeni atasözleri, 30. bölümünde atasözü yerine geçmiş sözler bulunmaktadır); *El-Maksur ve el-Memduh* (Kısaltma ve Uzatma). [M]

KALİA i. Tongatabu'da (Tonga adaları) çifte pirog; uzunluğu 15-27 m arasında değişir. (L)

KALİBORİT i. (fr. *kaliborite*). Miner. Hidratlı tabiî sodyum ve magnezyum borat. (L)

KALİBRE i. (fr. *calibre*). Elektr. *Washburn kalibresi*, bir çelik levha üzerinde, iki kenarı bir açı meydana getirecek şekilde açılan ve uzunluğu yirmi parçaya bölünen yarık. (Çapı ölçülecek elektrik telleri bu yarıktan geçirilerek ne kadar derine gidebildi incelenir. Telin kaldığı noktada yazılı olan sayı çap ölçüsüdür.)

— Kuyumc. Yüzüklerin çapını ölçmeğe yarayan konik mastar.

— Mekan. Bk. MASTAR.

— Metalürji. *Kalibre etme*, tozlar metalürjisinde, parçaların keskin kenarlarını hafifçe düzelterek çok hassas boyutlar vermek için fritajdan sonra parçaları bir kalibreden (veya «kalibraj matrisi» denilen bir matristen) geçirmeğe dayanan işlem. (KALİBRAJ da denir.)

— Saatçilik. Duvar veya kol saatlerinin çalışmasını belirleyen özel düzenleme şekillerinin tümü.

— Teknol. *Kalibre cihazı*, bir boru çekme makinesinin çıkışına yerleştirilen ve boruların çevre ve çaplarını ayarlamağa yarayan cihaz. (Bu cihaz genellikle, kalibre edilecek boruyu tamamen dairesel olan çeperlere yapıştıracak şekilde borunun havasını emen bir sistemle donatılmış bir yataktır.) [L]

KALİÇE i. (türk. *kalı* > *halı*'dan fars. *ḳâlîçe*). *Esk.* Küçük halı, seccade: *Dest-i şitâ yerlere kaliçe-i beyazını sermiş* (Cenab Şahabeddin). [M]

KALİÇE i. (İspanyolca *caliche*'den). Jeol. ve Pedoloji. Şili'de nitrat kapsayan kabuk. || Meksika'da ve Güney Amerika'nın kurak ve yarı kurak bölgelerindeki az çok çimentolanmış karbonat kabuğu. (L)

Kaliçecihasan mescidi, İstanbul'da Çarşıkapı semtinde mescit. (*Halıcıhasan mescidi* de denir.) Hasan Ağa adında biri tarafından yaptırıldı. Geçirdiği yangından sonra sadrazam Köse Bahir Mustafa Paşa (1751) ve Muhakemat komisyonu üyesi Mustafa Efendi tarafından onartıldı (1868). Duvarları kâgir, çatısı ahşaptır. (M)

KALİDASA, hintli saray şairi, son araştırmalar M.S. IV. ve V. yy.lar arasında yaşadığını gösterir. Özellikle dramı *Şakuntala* (veya *Sakuntala*) ile tanınır. Komediler de yazdı: *Malivika Agnimitra* kral Pururavas ile apsaras Urvaşi'nin aşk hikâyesi olan *Vikramorvaşi*. Ayrıca Raghu ırkının hikâyesi olan on dokuz bölümlük epik şiir *Raghuvamşa*, savaş tanrısının doğumunu 16 bölümde anlatan destan *Kumarasambhaya*, bir aşk elejisi olan *Meghaduta* ve «Nala'nın yeniden tahta çıkışı»nı anlatan bir şiir de (*Nalodaya*) ona mal edilir. (L)

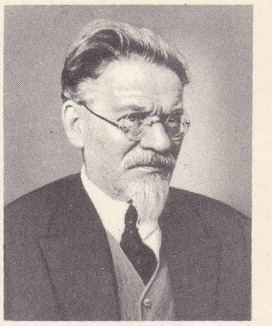

İvanoviç KALİNİN

KALİEMİ i. (fr. *kaliémie*). Biyokim. Kandaki potasyum oranı. (Kaliemi, normal insanda, plazmanın litresinde 0,21 gr'dır.) [L]

KALİFİYE sıf. (fr. *qualifié*). Bir şeyi yapabilme niteliğine ve ustalığına sahip olan. || *Kalifiye işçi*, istenilen şartlara uygun usta. (L)

KALİFORNİYA, A.B.D.'nin batısında eyalet, Büyük Okyanus kıyısında; 409 975 km²; 18 814 000 nüf; merkezi, *Sacramento;* başlıca şehirleri: *San Francisco; Los Angeles; Oakland.*

Kaliforniya üç büyük bölgeyi içine alır:

1. eyaletin ortasındaki *Büyük Kaliforniya vâdisi*, büyük tortu ve alüvyon kütleleriyle dolu tektonik bir hendektir. Kuzeyde Sacramento, güneyde San Joaquin ırmakları tarafından akaçlanır;

2. doğuda *sierra Nevada*, Fresno'nun doğusundaki Whitney tepesine (4 418 m) kadar yavaş yavaş yükselir; sarp yamaçları, Büyük Havza'nın çöküntülerine ve çanaklarına hâkimdir;

3. batıda *Coast Range* veya *Kıyı sıradağları* sadece San Francisco'daki derin Golden Gate («altın kapı») hendeğiyle kesilir; yükseklikleri 1 600 - 2 000 m arasında değişen birbirine paralel doruklar meydana getirir ve kuzeyde Klamath dağlarının yaşlı ve masa biçimi blokuna ulaşır. Akdeniz iklimi tipindeki yağışlı ve ılıman iklimi, Büyük Vâdi'nin zengin alüvyonlu topraklarla örtülü olması ve dağlarda kurulan hazneler yardımıyle sulama uygulanabilmesi sayesinde, Kaliforniya ekonomisi büyük ölçüde gelişmiştir. A.B.D.'nin «bahçesi» haline gelen Kaliforniya, büyük ölçüde meyve (turunçgiller ve üzüm dahil), sebze ve pamuk üretir. Üstelik Büyük Vâdi'nin güneyinde ve Los Angeles bölgesinde petrol ve tabiî gaz işletilmesi, ilgi çekici sanayi gelişmesine (metalürji ve kimya sanayii, uçak yapımı) gerekli enerji kaynağını sağlamıştır. Öte yandan, Güney Kaliforniya'nın güneşli ikliminden yararlanan sinema sanayii de (Hollywood) dünya çapında önemlidir. Kaliforniya 1964'ten beri A.B.D.'nin en kalabalık eyaletidir. Yüksek ve düzenli nüfus artışı yüzdesi (tarım [meyve] ve sanayi [petrol, uçak yapımı, elektronik] gelişmesiyle ilişkilidir) sayesinde New York eyaletini (17 915 000 nüf.) geçmiştir: ama su azlığı iktisadî gelişmeyi tehdit etmektedir.

● *Tarih.* XVI. yy. boyunca, Kaliforniya kıyılarını güneyden Grijalva Cortes (1535), Ulloa (1539), Cabrilho ve Ferrero (1542), kuzeyden sir Francis Drake (1579) dolaştı. Ülkeye gerçek anlamda ve sistemli bir şekilde yerleşme, ancak XVIII. yy.dan itibaren, önce cizvitlerin, sonra da ispanyol fransiskenlerinin teşvikiyle başladı. Meksika hükûmeti 1825'te Kaliforniya'nın ayrı bir idare bölümü haline gelmesini sağladıysa da, yetkisini kabul ettirmeyi başaramadı. Bölge 1831'de ve 1841'de ayaklandı. O tarihte ilk anglosakson kolonlar, federal hükûmetten yardım istediler. General Fremont'un kazandığı zaferler, 1848'de Guadalupe antlaşmasıyle bölgenin ilhakını sağladı; 1850'de Kaliforniya eyalet haline getirildi. Eyalet «kongre»de iki senatör ve otuz temsilciyle temsil edilir. Mahallî parlamento,

Foto. France-Press (LAROUSSE)

dört yıl için seçilen kırk üyeli Senato ile, iki yıl süreyle seçilen seksen temsilciden meydana gelmiştir. (L)

KALİFORNİYA (AŞAĞI—), isp. **Baja-California,** Meksika'nın kuzeybatısında uzun ve dar yarımada; 10° enleminde tropik ötesine kadar uzanır. Büyük Okyanus ve Kaliforniya körfezi kıyısında yer alan yarımada, dağlık bir bölgedir; yüzey şekilleri Coast Range'in (A.B.D.) uzantısıdır. Alçak kısımlarında iklim kurak ve oldukça çölsüdür; kuzeydeki San Pedro Martir'de (*la Encantada*'da 3 069 m) olduğu gibi yüksek yerlerde oldukça yumuşar; buralarda hemen hemen çölsüdür; ama çok büyük meşe ormanları ve otlaklarla örtülüdür. Birçok madenin (bakır, altın v.b.) işletmesi sayesinde özellikle Kuzey Aşağı Kaliforniya'da (halkın üçte ikisi şehirlerde yaşar) nüfus hızla çoğalmaktadır. Bölge daha Hernan Cortes zamanında keşfedilmiş ve madenleri işletilmeğe başlanmıştır.

Aşağı Kaliforniya iki eyalete bölünmüştür: *Kuzey Aşağı Kaliforniya* (71 627 km²; 520 900 nüf.), merkezi, *Mexicali; Güney Aşağı Kaliforniya* (72 465 km², 83 400 nüf.), merkezi, *La Paz.* (L)

KALİFORNİYA akıntısı, Büyük Okyanus'un güneyinde soğuk su akıntısı, Kaliforniya kıyılarını izler. (L)

KALİFORNİYA Körfezi, ing. **gulf of California,** Kaliforniya yarımadası ile Meksika kıyısı arasında körfez. Uzunluğu 1 100 km; genişliği 90 - 230 km; güney kesiminde derinliği 3 000 m'yi geçer. (L)

Kaliforniya taşıma indisi. Bayınd. İncelenen malzeme ile örnek olarak alınan bir malzemede belirli bir çökmeye yolaçan basınçlar arasındaki oranı yüzde olarak veren sayı. Bu sayı, belirli boyuttaki bir silindirle sıkıştırılmış bir toprak numunesi üzerinde belirli bir çökme meydana getirmek için, belirli bir hızla uygulanması gereken kuvveti ölçerek bulunur. Bu kuvvet, üstün nitelikteki bir toprakta aynı çökmeyi yaratmak için harcanan kuvvetle kıyaslanır. Bu iki kuvvet arasındaki orana Amerikalılar, *kaliforniya taşıma indisi* adını verdiler, çünkü, Kaliforniya'da seçilmiş bir toprak türüne 100 katsayısı vererek, toprakları taşıma niteliklerine göre ilk defa Amerikalılar sınıflandırdı. (L)

KALİFORNİYA yaylası, fr. **plateau de Californie,** Fransa'da eski «küçük Craonne yaylası», Dames yolunun doğu ucunda, Aisne ile Ailette arasında (Aisne idare bölgesi); burada 1814'te Fransızlarla Prusyalılar, 1914-1917 arasında da Fransızlarla Almanlar arasında şiddetli çarpışmalar oldu. (L)

KALİFORNİYUM i. (fr. *californium*). Atom numarası 98 olan kimyasal element; 1950 yılında Seaborg ve yardımcıları taradan sunî olarak elde edildi (sembolü: küriyum'un alfa tanecikleriyle bombardımanından sunî olarak elde edildi (sembolü: Cf). [Radyoaktifliği çok kuvvetli bir madendir.]

— ANSİKL. Nükl. Atom numarası 98 olan *kaliforniyum* atomları, kendi kendine bir fisyon olayına uğrayarak çok çabuk parçalanır ve atomun fisyonu ortalama olarak 6 nötron açığa çıkarır. Bundan, kaliforniyum'un kritik kütlesinin son derece küçük, ancak 1,5 gr kadar olduğu anlaşılır. Demek ki bu element, çok az miktarda elde edildiği usulden başka bir yolla hazırlandığı zaman, kütlesi çok küçük nükleer bir patlayıcı içinde kullanılabilir. Bununla birlikte, kendine fisyona uğrama süresi (elli beş gün), kaliforniyumdan yapılmış bir bombayı çok çabuk kullanılmaz hale getirir. (L)

KALİK i. Folk. Erzurum'da Saya törenine ve oyununa verilen ad. (Keçilerin yavrulamasına elli gün kala oynanır. Kalik oyunda ayı kılığına giren oyuncunun adı olduğu gibi oyunun da adıdır.) [M]

KALİKOZ i. (yun. *khaliks,* taş'tan fr. *chalicose*). Meslekî akciğer hastalığı; kireçli veya silisli tozların solunmasından ileri gelir. (Taş yontucularında, değirmen taşı yapıcılarında, porselen işçilerinde v.b. görülür.) [L]

KALİKREİN i. (fr. *kallikreine*). Memeli hayvanların pankreas veya sidiğinden çıkarılan enzim. (Damar genişletici ve tansiyon düşürücü olarak kullanılan bir ilâçtır; beyin kan dolaşımı bozukluklarında tavsiye edilmez). [L]

KALİKS i. Bk. CALİX.

KALİKÜT, Hindistan'da (Kerala) şehir, Malabar kıyısında; 248 600 nüf. Pamuklu bez veya hasa bezi fabrikaları. Karabiber ve hindistancevizi içi ticareti.

● *Tarih.* Kalikü̈t Portekizlilerin Hindistan'da ayak bastığı ilk limandır (1487'de Covilha, 1498'de Vasco de Gama). Şehrin hindu hükümdarı Zamorin onların burada bir ticaret merkezi kurmalarını önledi. Kısa bir süre sonra Albuquerque şehri işgal etti (1510), fakat tutunamadı. Zamorin onun burada ticaret kolonisi kurmasına izin verdi. Ancak 1525'de Portekizliler koloniyi terkettiler. Kalikut 1664'ten itibaren ingiliz ticaretine açıldı. Sonra şehri Haydar Ali ele geçirdi (1776). 1788'de Tipu tarafından tahrip edilerek halkı Beypor'a nakledildi. 1790'da İngilizler şehri kesin olarak işgal ettiler. (ML)

KALİL sıf. (ar. *killet*'ten *kalîl*). *Esk.* Çok olmayan, az, küçük, kısa. ‖ *Kalîl-ül-aded,* sayısı az. ‖ *Kalîl-ül-akl,* aklı az. ‖ *Kalîl-ül-biza'a,* sermayesi az. ‖ *Mec.* Bilgi ve kültürü az olan. ‖ *Kalîl-ül-haya,* hayasız, utançsız. ‖ *Kalîl-ül-hürmet,* hürmetsiz, saygısı az. ‖ *Kalîl-ül-itibar,* itibarı az, değersiz. ‖ *Şey'i kalîl,* az şey. ‖ *Zaman-ı kalîlde,* kısa zamanda, hemen, derhal.

◆ **Kalîle** sıf. *Esk.* Kalîl'in dişili. ‖ *Müddet-i kalîle,* kısa zaman, an.

◆ **Kalîlen** zf. *Esk.* Az olarak, azlıkla. ‖ *Kalîlen kalîlen,* az az, azar azar. (M)

KALİLİT (fr. *kallilite*). Miner. Tabiî nikel sülfür; bileşiminde ayrıca antimon ve bizmut da bulunur. (L)

KALİMA, Kongo-Kinşasa'da (Kuzey Katanga ili) şehir, Tanganyika gölünün batı kıyısında, Tanganyika idare bölümünün merkezi; 9 900 nüf. Kindu'ya giden demiryolunun ve Tanganyika gölünde seferin başlangıç noktası. Dokuma ve kimya sanayii. 1916'da kurulan liman, Hint okyanusundan ve Dârüsselâm'dan gelen malların çoğunun giriş kapısıdır; ihracat ikinci derecededir. (L)

KALİMAN I veya **KOLOMAN ASEN,** bulgar çarı (? 1234 - Tırnova 1246). Bulgar çarı İvan Asen II ve macar prensesi Anna-Maria'nın oğlu. Hükümdarlığı zamanında Kuzey Bulgaristan Tatarların saldırısına uğradı (1242-1243). Bu saldırıdan sonra Bulgar hükûmeti yıllık vergiye bağlandı. Kaliman I derebeyleri arasında çıkan anlaşmazlıklar yüzünden öldürüldü. (M)

KALİMANTAN, İndonezya'da il, Borneo adasında, kuzeyde Büyük-Malezya topraklarıyle (Saravak ve İngiliz Kuzey Borneosu) sınırlanmıştır; 539 460 km²; 3 950 000 nüf. Merkezi, *Bancermasin* Kalimantan'lılar, Dayak topluluğundan on kadar kabileyi içine alan indonezya asıllı bir halk topluluğudur. Boksit yatakları işletmesi. (L)

KALİMBE i. Guyana'lı zencilerin göğüslerine sardıkları kumaş parçası. (L)

KALİME i. Bk. KALOMA.

KALİMENES i. (yun. *kalos,* güzel ve *hymen,* zar'dan). Paleont. Gövdesi yumurta biçiminde, yuvarlanabilen, büyük başlı, dışbükey alınlı trilobit çeşidi. (Silüryen ve Devonyen devirlerde çok yaygın.) [L]

KALİMNOS adası, Anadolu'nun güneybatı kıyısı önünde uzanan Oniki ada grubundan bir ada. İstanköy ve Leros adaları arasında ve Bodrum yarımadası önünde yer alır. İkinci Dünya savaşından sonra İtalya'dan Yunanistan'a geçti. 109 km²; 13 400 nüf. Eskiçağdan kalma yıkıntılar. (LM)

KALİNA (Antoni), polonyalı dilbilimci (Krempa, Poznan, 1846-Lwow [Lvov] 1906). Bulgarca ve Lehçe üstüne incelemeler yayımladı. (L)

KALİNA (Yosef Yaroslav), çek şairi (Bor 1816 - Prag 1847). İngiltere, fransa, portekiz ve polonya şaheserlerinden birçoğunu Çekçeye tercüme etti. *Kşaft* (Vasiyetname) adlı baladı büyük başarı kazandı. (L)

KALİNALAR. Bk. KARAYİPLER.

KALİNÇİAK (Jan), slovak yazarı (Horne Zaturçie 1822 - Turçianski Svati Martin 1871). Hikâyeler ve tarihî romanlar yazdı: «*Kutsal Ruh*» (1847), «*Aşk ve İntikam*» (1858), «*Keşiş*» (1864), «*Orava*» (1870). En değerli eseri, ülkesindeki burjuva sınıfının 1848'den önceki âdetlerini anlatan *Reştavratsiya*'dır (1860). [L]

KALİNİN, 1933'e kadar **Tver, S.S.C.B.**'de şehir, Volga kıyısında, Moskova'nın kuzeybatısında; 260 000 nüf. Irmak limanı. Sanayi merkezi: keten iplikçiliği ve dokumacılığı; makine yapımı; ırmak mavnaları; hafif sanayi. (L)

KALİNİN (Mihail İvanoviç), sovyet siyaset adamı (Tver yakınında Verhnyaya Troyka 1875 - Moskova 1946). Petersburglu köylü. Sonraları aynı şehirde işçilik yaptı. 1898'de Devrimci partiye yazıldı; tutuklanarak ilkin Tiflis'e, ardından da Revel'e (1899) sürüldü. 1905 Devrimi sırasında Putilov fabrikalarındaki grevleri düzenledi, sonra *Pravda*'da çalıştı. Petrograd belediye başkanı oldu (mart-kasım 1917). Ekim devriminin önderlerindendir.

1922'de S.S.C.B. Merkez Yürütme komitesinde Sverdlov'un yerine geçti. 1926'da Politbüro üyesi oldu ve aralık 1937 seçimlerinden sonra Stalin, prezidyum başkanlığını, yani devlet başkanlığı görevini ona bıraktı. 18 Mart 1946'da sağlık durumunun bozulması yüzünden istifa etti. Birçok makale ve söylevi vardır. (L)

KALİNİNGRAD, esk. **Königsberg,** S.S.C.B.'de şehir, eski Doğu Prusya'da, Vistül körfezinin kuzey ucunda; 202 000 nüf. Kereste ve kâğıt sanayii. Tersaneler. Ticaret ve balıkçılık limanı. 1945 Muharebelerinden büyük zarar gören katedral (XVI. yy.).

— Tar. Bk. KÖNİGSBERG. (L)

KALİNİT i. (fr. *kalinite*). Miner. formülü $KAl(SO_4)_2$, 12 H_2O olan tabiî potasyum şapı. (L)

KALİNOS i. (yun. k.). Zool. Levreğe benzer balık. (M)

KALİOFİLİT i. (fr. *kaliophilite*). Miner. Formülü $KAlSiO_4$ olan tabiî potasyum alüminosilikatı; heksagonal sistemde bilûrlaşır. (L)

KALİPİT i. (yun. *khalyps,* çelik > fr. *chalypite*'den). Miner. Grönland'da bulunmuş bir göktaşının demirinden elde edilen sert ve parlak demir karbür. (L)

KALİPSO i. (isp. k.). Jamaika'dan çıkma, iki zamanlı çağdaş dans.

— ANSİKL. *Kalipso* dansında kadın eşine arkasını döner, erkek sağ eliyle kadının sağ elini tutar, kolunu yay gibi bükerek başının üstüne kaldırır. Erkeğin sol eli kadının sağ kalçasında bulunur. Yirmi kadar olan adımlar birbirinin aynıdır, gevşekçe atılır. (L)

KALİPTOLİT i. (fr. *calyptolite*). Miner. Zirkon çeşidi. (L)

KALİSİN veya **KALİSİNİT** i. (fr. *kalicine* veya *kalicinite*). Miner. Tabiî potasyum bikarbonat. (L)

KALİSİTİ i. (fr. *kalicytie*). Biyokim. Doku hücrelerinde ve kan yuvarlarında bulunan potasyum oranı. (Uygulamada, doku hücrelerindeki potasyum oranının kan yuvarları içindeki potasyum oranını izlediği kabul edilir ve yalnız yuvarlardaki oran [yuvarlardaki potasyum] ölçülür.) [L]

KALİSZ, Polonya'da şehir, Büyük Polonya ovasında (Poznan voyvodalığı), Warta'nın kolu Prosna kıyısında; 66 000 nüf. (L)

KALİTE i. (fr. *qualité*). Bir şeyin iyi veya kötü olma özelliği: *Bu harpte kalitesi en çok bozulmuş olan şeylerden biri de kalemlerdir* (B. Felek). *Bu kumaşın kalitesi çok iyidir.* (*Eşanl.* NİTELİK). ‖ Herhangi bir bakımdan üstünlük, eksiksizlik: *Kalitesi olan bir yazar.*

— İşletmec. *Kalite kontrolu,* her türlü malın, nitelik ve özelliklerinin belirlenmesi için yapılan teknik ve fennî analiz ve kontrol. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. İşletmec. *Kalite kontrolu,* çeşitli ihtiyaç ve sebeplere göre yapılır. Meselâ sanayide, satın alınan hammadde ve yardımcı malzemenin kalitelerini kontrol, mamul malların kalite kontrolu, ticaret ve nakliye işlerinde, tedarik edilen malların kalitelerinin kontrolu önemli bir yer

tutar. Özellikle numune malların kalitelerini kontrol önemli bir meseledir. Ayrıca fabrikalarda akort sistemi uygulandığı zaman, işçi, ücretini parça başına aldığından daha çok ücret sağlamak amacıyle mamulün kalitesini ihmal edebilir. Bu yüzden, akort sistemiyle çalışan fabrikalarda kalite kontroluna çok önem verilmesi gerekir. Kalite kontrolu ya kurumun kendi laboratuvarında veya bu işi gören yerlerde yaptırılır. Kalite kontrol laboratuvarlarında ileri teknik metotlara başvurulur.

◆ **Kaliteli** sıf. İyi nitelikte olan: *Kaliteli kâğıt.*

◆ **Kalitesiz** sıf. Niteliği kötü olan: *Kalitesiz kumaş.* (M)

KALİTE i. (ital. *galeotta*'dan). Denizc. On dokuz veya yirmi dört kürekçisi olan çektiri türünden harp gemisi. (Buharlı gemilerden önce kullanılan savaş gemisi tiplerinden biriydi. Daha çok deniz takipleri için kullanılırdı.) [M]

KALİTİN (Pavel Pyetroviç), rus subayı (? - Stara Zagora yakınları 1877). Türk - Rus savaşına (1877-1878) yarbay olarak katıldı. Bulgar gönüllülerinden kurulu birliklere kumanda etti. Semerkant savunması sırasında öldü. (M)

KALİX, fince **Kainuu**, İsveç'te (Norrbotten) kasaba, *Kalix alv*'ın ağzında; 3 500 nüf. XV. yy.dan kalma kilise. — *Kalix alv*, Kebnekaise kütlesinden doğar, Tarendo alv aracılığıyla Torne alv'in sularının bir kısmını alır ve Kalix'te Botten körfezine dökülür; 450 m. (L)

KALİVODA (Johannes). Bk. KALLİWODA.

KALİYE i. Bk. KALYA.

KALİZM i. Bk. POTASYUM *zehirlenmesi.*

KALK (O)—, yunanca *khalkos*, bakır'dan alınan ve birçok kelimenin bileşimine giren unsur. (L)

KALKAN i. (esk. türk. k.). Sil. Savaşçının vücudunu korumağa yarayan eski savunma silâhı: *Saika gibi Hz. Ali'nin üzerine hücum etti. O dahi kalkanını karşı tuttu* (Cevdet Paşa). *Kalkanı mızrakla parçalandı.* (Bk. ANSİKL. *Sil. bölümü.*) || *Kalkan göbeği*, kalkanın ortasında bulunan üzerine çarpan okların başka yöne gitmelerini sağlayan koni biçimindeki küçük çıkıntı. || *Kalkan kabzası*, savaş sırasında kol ve elle tutmak üzere kalkanın iç tarafında bulunan kayış veya tutak. || *Kalkan kayışı*, kalkanı asmak için kullanılan kayış. || *Kabartmalı kalkan*, merkezinde süs olarak kabartma bulunan bir çeşit kalkan. || Numara erlerini ve nişan âletlerini mermi parçalarına karşı korumak üzere bir topun kundağı üzerine ve namlusunun iki tarafına konulan zırh levha. (XIX. yy. sonlarında ortaya çıkan top kalkanları 1897 modeli 75'lik topun kabulünden sonra genelleşti.) || Bazı cins tankların palet ve tırtıllarını koruyan zırh levha. || *Siper kalkanı*, bir siperin mazgalı gerisindeki gözcüyü korumak üzere konulan levhaya Birinci Dünya savaşı sırasında verilen ad.

— DEY. (*Bir şeyi veya bir kimseyi*) *Kendine kalkan yapmak*, kendine zarar gelmemesi için bir şeyden veya kimseden yararlanmak.

— Astron. *Isı kalkanı*, bir yapma uyduda atmosfere girerken meydana gelen ısı etkisini sınırlamak için kullanılan yapı elemanı.

— Bayınd. ve Mad. oc. Toprak kayması olan bir arazide çalışırken, kolay ilerlemeyi sağlamak için kullanılan, çok dayanıklı madenî çerçeve: *Rusya'da uygulanan bir maden işletme usulünde kazı alanı, hareketli bir kalkan yardımıyle çekuldışı tutulur.* Bk. ANSİKL.

— Denizc. Denizli havalarda baştan giren dalgaların geriye teperek güverteye yayılmasını önleyen engel. (Kalkan, saç levhalardan yapılmış, başa doğru dar bir açı ile güverteye bağlanmıştır. En yüksek kısmı olan ortasından geriye doğru geniş bir açı ile gittikçe alçalarak alabandalara kadar uzanır. Üzerine çarpan dalgaları ikiye yararak omuzluklardan denize dökülmesini sağlar.)

— İnş. *Kalkan duvarı*, iki akıntılı bir çatıda mahya kirişinin ucunu taşıyan bir duvarın üçgen şeklindeki üst kısmı. (Bk. ANSİKL.) || *Kademeli kalkan duvarı*, iki eğik kenarı merdiven basamağı gibi yükselen kalkan duvarı.

— Jeol. ve Jeomorfol. Prekambriyen araziden meydana gelen ve o çağdan bu yana hemen hemen hiç deniz altında kalmamış karasal bölge. (Özellikle kenarda bulunan çökel kayalar az eğimlidir. Başlıca kalkanlar Kanada, Brezilya, Afrika, Dekkan, Kolima, Angara, İskandinav kalkanlarıdır.)

— Mit. *Zeus ile Athena'nın kalkanı*, Amalthea adlı keçinin derisiyle kaplı olağanüstü kalkan. Bk. ANSİKL.

— Nükl. Bir ışınımın bir alana girmesini önleyen koruma düzeneği.

— Zool. Zoolojide, kabukların başlı göğsü, böceklerin tergiti, sümüklüböceklerin basit kavkısı, çeşitli haşlamlıların zarları gibi sert ve boynuzsu kısımlara verilen ad.

— ANSİKL. Bayınd. ve Mad. oc. İlk defa Thames nehrinin altına tünel açmak için mühendis Brunel tarafından icat edilen *kalkan*, sonradan büyük değişiklikler geçirerek, çok gevşek ve özellikle kayşalı veya sulu arazilerdeki yeraltı çalışmalarında çok kullanılan bir araç haline gelmiştir.

Kalkan, açılacak tünelin çapından biraz daha büyük çapta yapılmış madenî bir çerçevedir; bu çerçevenin içinde, yeraltı toprak tesviyesi ve tahkimatı yapılır. Genellikle daire şeklinde olan çerçeve üç kısımdan meydana gelir: toprağı kazan *ön çene;* germe kirişi ve çalışma platformu vazifesini gören bölmelerle ayrılan ve kalkanı ileri itecek hidrolik krikoları taşıyan *gövde;* alt kısmına, tüneli meydana getirecek olan madenî veya betonarme kemerlerin yerleştirildiği *arka çene.* Sulu arazide çalışırken, çerçeve içine su girmemesi için, kalkan kapalı yapılır ve basınçlı hava altında çalışılır. Kalkan, ağaç tahkimat gerektirmeden tünel açılmasını sağlar; ancak çalışma yavaş ve masraflı olur.

— İnş. *Kalkan* duvarları çatıların eğik yüzlerini destekler, genellikle de üzerinde ya içten veya dıştan duman bacaları bulunur; o zaman bunlara *taşma kalkan duvarı* denir. Bir kalkan duvarı, iki yapının ortaklaşa kullandığı bir duvarsa, iki yandan çatı makaslarınca desteklenir. XV. yy. kiliselerinin gotik üslûbundaki taç kapılarının genellikle işlemeli ve açıt olan kalkan duvarlarına *sivri tepelik* denir.

— Jeol. ve Jeomorfol. Yükselme eğilimleri sayesinde deniz ilerlemelerine karşı direnç gösteren kalkanlar, genel görünümleri hafifçe dışbükeyli ablasyon bölgeleridir (iskandinav kalkanı, kanada kalkanı); kalkanların yüzeyleri, hafif eğimlerle kenarlarda keşişen ve önemli çarpılmalar geçirmemiş peneplen biçimini almıştır; kalkanlarda yarılım bloklarına seyrek rastlanır.

Mit. Zeus'un kalkanı keçi derisiyle kaplıydı; bu deri, zamanla, yılanlarla süslenmiş ve korkunç bir görünüş almıştı.

Zeus bazen kalkanını başka tanrılara, Apollon ve özellikle Athena'ya emanet ederdi. Hattâ kalkan en sonunda Athena'nın bir simgesi oldu. Bu tanrıça tarafından taşındığı zaman etrafı yılanlarla süslenmiş bir zırh veya yuvarlak bir kalkan biçimini alır, ortasında kendisine bakmak cesaretini gösterenleri taş haline sokan bir Gorgona başı bulunurdu.

— Sil. Kalkanlar, dört köşe veya yuvarlak levhalardır. Genellikle üzerine süslemeler yapılır. Dörtgen, yuvarlak, oval biçimde olanları vardır. Kalkanlar madenden yapıldığı gibi kalın gergedan veya fil derisinden, tahtadan (ipten), ağaçtan da yapılırdı. Eski savaşçılar düşmanın ok, kargı ve kılıçlarına karşı kendilerini korumak için, kalkanı kollarına takar veya sol ellerinde tutar, sağ elleriyle de silâhlarını kullanırlardı.

Yunanlıların ilk kalkanları savaşçıyı baştan ayağa kadar koruyacak biçimde uzun ve ovaldı. Savunma aracı ve çadır olarak kullanıldığı gibi bunlarla savaşta ölü de taşınırdı. Sonraları hafif yuvarlak kalkanlar yapıldı. Klasik çağın yuvarlak kalkanları 3 kadem çapındaydı. Bazıları demir veya birbirine dikilmiş kalın köselelerden yapılarak demir veya tahta ile güçlendirilirdi. Kalkanın dış yüzü kabarık olur, ortasında çıkıntılı bir göbek bulunurdu. İç tarafında ise kolu geçirmek, elle tutmak için iki kayış halka vardı. Bazı kalkanlara ayakları korumak için etekler eklenir, üzerine süslemeler yapılırdı. Kalkanların sepet kamışından ay, hilâl biçiminde örülmüş ve üstüne kalın deri kaplanmış çeşitleri de vardı.

Roma imparatorluğunun ilk devirlerinde düz yüzeyli ve altıgen kalkanlar kullanılıyordu. Sonraları «kalipeus» (clipeus) denen yuvarlak ve «skutum» (scutum) denen uzun - oval biçimde iki çeşit kalkan kullanıldı. Oval - uzun kalkanlar tahtadan veya sepet dolarından yapılırdı. M.Ö. I. yy.a doğru bunların yerini dört köşe ve yarım daire biçiminde kalkanlar aldı. Bunların üzerine genellikle sahiplerinin ve bağlı oldukları birliğin adı yazılırdı. Uzunlukları 75 - 80 cm kadardı.

Avrupa'da XVI. yy.ın ilk yarısından sonra kalkan taşıma geleneği kalktı. Yalnız törenlerde seyis ve uşaklar sembol olarak sahiplerinin önünde üzerine kakma ve kabartma süslemeler, savaş resimleri yapılmış kalkanları taşırdı.

Türklerde kılıç ve kalkan eski çağlardan beri ok ve yay gibi millî bir spordu. Türkler kalkanları demir, bakır, fil veya gergedan derisi, kaplumbağa ve ağaç kabuğu, hasır, söğüt dalı, kamış, ip gibi, ok, kılıç işlemeyen sert ve elastikî maddelerden yaparlardı. Biçimleri ise yuvarlak, dikdörtgen, göbekli veya kabarık olurdu. Sırf demirden olanlara *hacefe*, örülü saz üzerine deri gerilenlerine *dereka* veya *mutrak* (matrak), demir ve çelikten yuvarlak biçimdekilere *yeleb* denirdi. Osmanlılar bakırdan yapılmış hafif kalkanlarla demir ve çelikten ağır yapılı iki çeşit kalkan kullandılar. *Mutrak* adı verilenler talimlerde, uzunca dikdörtgen madenî «silâhşor kalkanları»da savaşlarda kulanılırdı. Padişah ve kumandanların kalkanları, altın kakmalı, değerli taşlar veya yazılarla süslü olurdu. (LM)

KALKAN i. Zool. Gözleri sol tarafında bulunan, derisi kabarcıklı kemikli balık. [Derisindeki kabarcıklarla çivisiz kalkan balığından ayrılır.] (İlmî adı *Rhombus maximus*. Yanyüzergillerden.) Bk. ANSİKL.

— Balıkç. *Kalkan ağı*, vatoz balıkları gibi iri balıkları avlamak için kullanılan iri gözlü ağ. || *Yarım kalkan ağı*, üç katlı balık ağının orta bölümüne yerleştirilen sık gözlü ağ.

— ANSİKL. Zool. *Kalkan* balıkları büyük yassı balıklardır. Bunlarda gövde kalkan biçiminde veya oval, ağız eğik, alt çene sivridir. Sol tarafta bulunan gözlerin çevresinde parlak kabarcıklar veya küçük pulcuklar bulunur. Kalkan balığının boyu 1 m'yi bulabilir. Eti çok makbüldür.

— Mutf. Kalkan balıkları mart - temmuz arası oldukça lezzetlidir. Kalkan balığının tavası, terbiyelisi ve salçalısı yapılır. Haziran - ağustos arasında da yavru kalkanlar yenilebilir. (L)

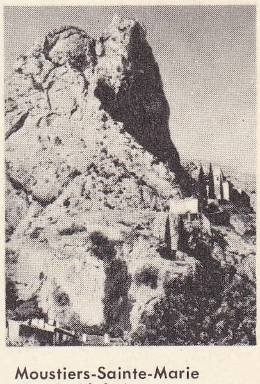

Moustiers-Sainte-Marie (Aşağı-Alpler) kalkerli kayalar

KALKAN, Akdeniz bölgesinde (Antalya bölümü, Antalya ili, Kaş ilçesi) bucak; 13 704 nüf.; 17 köy. — *Bucak merkezi*, 546 nüf. Kaş'ın 27 km batısında, Kaş-Fethiye yolu üzerinde. (M)

KALKANBEZİ bls. i. Tıp. Bk. TİROİT.

KALKANCI sıf. ve i. (*kalkan*'dan *kalkancı*). Kalkan yapan veya satan kimse. (M)

KALKANDERE esk. **Karadere**, Karadeniz bölgesinde (Doğu Karadeniz bölümü, Rize ili) ilçe merkezi kasaba; 6 339 nüf. (1970). Rize'nin 20 km güneyinde, Rize - İspir - Erzurum yolu üzerinde, yüksl. 250 m. — *Kalkandere ilçesi*, 95 km^2; 20 556 nüf. Tek bucağı, 16 köyü vardır. Çay ve mısır tarımı. (M)

KALKANSI sıf. (*kalkan*'dan *kalkan-sı*). *Yeni.* Zool. Kalkan biçiminde olan: *Kalkansı göğüs.* (Daha çok böceklerden bahsedilirken kullanılır.)

— Anat. *Kalkansı kıkırdak*, dış kulak kıkırağı.

KALKANTİT i. (fr. *chalcanthite*). Miner. Hidratlı tabiî bakır sülfat; havada ince bir tozla kaplanır. (Formülü $CuSO_4, 5H_2O$'-dur.) [L]

KALKAŞANDİ, arap edebiyatında üç kişinin ortak adı. ŞAHABEDDİN EBÜL ABBAS AHMED BİN ABDULLAH. Arap münşi ve ya-

Foto. Decan (LAROUSSE)

zarı (Kalkandi 1355-1418). Aydın bir aileye mensuptur. Küçük yaşta İskenderiye'ye gitti. Fıkıh, din, edebiyat ve felsefe öğrenimi gördü. Uzun süre kadılık yaptı. Tarih, coğrafya üstünde incelemelerde bulundu. Arap kabilelerini inceleyen, çeşitli eserleri vardır. Kahire'de kadı Bedreddin bin Alâeddin'in başkanlığı sırasında Merkez İnşa divanında çalıştı. Arap dili ve edebiyatı hakkında geniş bilgiye sahipti. Eserleri: *Nihayet-ül-Arab fi Ma'rifet Kabail ül-Arab* (Arap Kabileleri Bilgisine göre Arabın Sonu). Bir giriş ve beş bölümdür. Bu eser soy kütüklerinin öneminden, arap kabilelerinin kısımlarından ve yayılışlarından önceki anayurtlarından söz eder. Eserin zeyli Ebül Fevz Muhammed Emin es-Suveydî tarafından yazıldı (*Saba'ik ez-Zahab fi Marifet Kabail el-Arab* [Arap Kabileleri Bilgisi Üstüne Erimiş Altın Külçeleri]).

Kala'id el-Cuman fi'Ta'rif bi-Kaba-il Arab ez-Zaman (Arap Kabilelerinin Bilgisine Göre İnci Dizileri), arap kabileleri hakkında yukarıdaki eserinin, kendi zamanına kadar devamıdır (1415'te yazıldı). İnşa divanı reisi olan Kadı Bedreddin'i öven ve bir inşa kâtibinin bilmesi gereken şeyleri anlatan bir risaledir.

Kalkaşandi, İslâmiyetin başlangıcından kendi zamanına kadar, özellikle Mısır'daki müslüman devletlerde, devletlerarası yazışmalarla ilgili örnekleri, tarihî belgeleri biraraya toplamıştır. Kendinden önceki yazarların kitaplarından faydalandığı gibi, emri altında bulunan mısır devlet arşivlerinden de yararlanmıştır. 5 900 Sayfa tutan bu eser, o devrin hemen bütün bilgilerini kapsayan büyük bir ansiklopedi niteliğindedir.

— NECMEDDİN MUHAMMED BİN EBİ'L-ABBAS AHMED EL-KALKAŞANDİ, Şahabeddin Ebül Abbas'ın oğlu (? - ?). Babasının *Subh ül-A'şa* adlı eserine ek olarak, *Kala'id el-Cuman fi Mustalah Mukatabat Ehl iz-Zaman*'ı yazmıştır. *Nihayet-ül-Arab fi Ma'rifet Ansab el-Arab* babasının arap kabileleri hakkındaki eserinin zeylidir. —BURHANEDDİN İBRAHİM BİN ALİ BİN AHMED EL-KALKAŞANDİ. Hadis bilgini (? - 1516). *El-Uşariyat, Hadis Salasun, Tesbit el-Mülkbi Tefsir Kavlihi Ta'ala Kul Allahumma Malik el-Mulk* gibi eserleri vardır. (M)

KALKBRENNER (Friedrich), alman piyanocusu (Kassel ile Berlin arasında yolculuk sırasında 1788 - Enghien-les-Bains 1849). Viyana, Paris, Londra'da yaşadı, Almanya'da konserler verdi. 1824'te Pleyel ile birlikte bir piyano fabrikası kurdu; bu piyanolar bugün dünya çapında bir üne ulaşmıştır. Chopin tarafından övülen bir piyano virtüozu oldu; irticalen çalmakta ve pedal kullanmada gerçek bir üstünlüğü vardı. Piyano için bestelediği parçaların bazılarından öğretimde yararlanılmaktadır. (L)

KALKEDON. Esk. coğ. Bk. KADIKÖY.

KALKEN, fr. **Caleken,** Belçika'da (Doğu Flandre, Dendermonde idare çevresi) komün. Dendermonde'nin batısında; 4 800 nüf. Tarım pazarı. Biracılık. Dokuma sanayii. (L)

KALKER i. (lat. *calx, calsis,* kireç > *calcarius* > fr. *calcaire*). Jeol. Bk. KİREÇTAŞI. (L)

KALKERLİ sıf. (*kalker*'den *kalker-li*). Bileşiminde kalker bulunan. (M)

KALKERLİLER çoğl. i. (*kalkerli*'den *kalkerli-ler*). İskeleti kalker iğneciklerden oluşan ve yakalı - kamçılı hücreleri iri olan süngerler sınıfı. (Genellikle renksiz olan bu süngerler bazen iki takıma ayrılır: *homocoelida* [veya *chathrinida* ve *leucosolenida*] ve *heterocoelida*). [L]

KALKERSİZ sıf. (*kalker*'den *kalker-siz*). Bileşiminde kalker bulunmayan. (M)

KALKERSİZLER çoğl. i. (*kalkersiz*'den *kalkersiz-ler*). Zool. İğnelerinde kalker bulunmayan süngerler. (L)

KALKHAS, Megara veya Mykenai'de kahramanlık dönemlerinin kâhini. Truva savaşında Yunanlılar için kehanetlerde bulundu. Aulis'te tanrılar adına, İphigenia'nın kurban edilmesini emretti. Yunanlılara savaşın ne kadar süreceğini önceden bildirdi ve tahtadan içi boş bir at yaptırmalarını ve bu atın içine gizlenerek Truva'ya girmelerini öğüt verdi. Söylentiye göre, kehanet sanatında Mopsos'un kendisini çok geride bıraktığına üzülerek öldü. Kalkhas'ın Homeros şiirlerine ve Truva çevrimi trajedilerine etkisi büyük oldu. Kalkhas'a birçok ülkede, meselâ Apulia'da tapınıldı. (L)

KALKHOS, Daunia'lıların efsanevî kralı. Âşık olduğu Kirke'nin peşine boş yere düşüyordu. Kirke, aşk iksiri içirerek onu domuz haline soktu, fakat krallarını aramağa çıkan Daunia'lıların tehditleri karşısında ona hürriyetini geri verdi. (L)

KALKIK sıf. (*kalkmak*'tan *kalk-ı-k*). Esas düzeyinden daha yukarıda olan, kaldırılmış: *Camların hepsi kalkık.* || Kabarmış, kalkarak yerinden ayrılmış: *Duvarın kalkık boyaları döküldü.* || Ucu yukarı doğru kalkmış duran, dik: *Bir yağmurlu günde, uzun saçları paltosunun kalkık yakasına düşmüş ona rastladım* (Y. Z. Ortaç). *Kalkık burun.* (M)

KALKIM, Marmara bölgesinde (Güney Marmara bölümü, Çanakkale ili, Yenice ilçesi) bucak; 6 988 nüf.; 18 köy. — *Bucak merkezi* (esk. *Naipli*), 1 206 nüf. Yenice - Balıkesir yolunun 23. kilometresine 15 km'lik bir yolla bağlıdır. (M)

KALKIN, Hint tanrısı Vişnu'nun insan bedenli, at başlı son avatara'sı. Tanrı onu çağırmızın (Kali, *Kali Yuğa*) sonunda yeni bir biçime sokacaktır. (L)

KALKINAN sıf. (*kalkınmak*'tan *kalkın-an*). Kalkan, yükselen. || Kalkınmak eyleminde bulunan. (M)

KALKINMA i. (*kalkınmak*'tan *kalkınma*). İkt. Toplumsal yapının değişkenlerini hükûmetin belli bir siyaset güderek geliştirme çabası. || *Kalkınma hızı,* belirli iki tarih (genellikle bir yıl) arasında ekonomide görülen büyüme veya gelişmenin hızı. || *Kalkınma planı.* Bk. PLAN, PLANLAMA.

— ANSİKL. *Kalkınma* ile gelişme terimleri birbirleriyle karışabilir. Bazı iktisatçılara göre gelişme veya büyüme diye adlandırılan makro ekonomik kavramlar ile kalkınma kelimesi arasında kesin bir sınır tespit etmek güçtür. Kalkınma belli bazı özelliklere dayanılarak soyutlanacak ve kümelenecek yapısal değişken kategorilerinin değişme sürecinde göstereceği farklılaşmalara göre açıklanabilir. Adı geçen değişken unsurlar iktisadî, toplumsal, kültürel ve siyasîdir. İktisadî değişkenlere göre kalkınma, fert başına düşen tüketimin hızlı bir tempo ile arttırılması, bir başka deyişle *işgücü verimi*'nin artmasıdır. Bu verimin artışı da kullanılabilir iş gücünün miktarına bağlıdır. Zira böyle bir çerçeve içinde, göz önüne alınan işgücü ne kadar kabarık bir sayıya ulaşırsa, kalkınma o kadar hızlı olur. Ancak nicelik yönünden ağır basan bir işgücünün var olması hiç bir şeyi değiştirmez. Kaldı ki bu verimli bir şart değil, gerekli bir şarttır. Öyleyse bu işgücünün nitelikli olması da gerekir. Daha açık bir ifadeyle, verimin artması için çalışan nüfusun becerikli olması gerekir. Ne var ki, *insan becerisi*'ndeki (teknik) artmanın verimin artması için yeterli olmadığı da iktisatçılarca kabul edilen bir gerçektir. Dolayısıyle emek ve işgücü denen iktisadî etkenin tabiî ve beşerî kaynakları işleyerek yarattığı birikmiş becerinin de yükselmesi zorunludur. Birikmiş beceri kavramı, şartlarını, çevre şartlarını, teknolojiyi, katılaşmış bir beceri olarak belirtilen sermaye mallarını, iktisadî kurum ve kuralları da kapsar. Yukarıdaki soyut tanımdan somut bir tanıma geçilirse kalkınma şöyle açıklanabilir: malların ve hizmetlerin üretim, ulaşım ve dağıtımında ve bunların boyut ve teşkilâtlanmalarında, ayrıca girdi ve çıktıların nicelik, nitelik ve çeşitlilik kazanmalarında, üretim etkenlerinin çeşitli kesimleri arasındaki dağıtım ve ekonominin bütünleşmesinde, fert başına düşen gerçek gelirin artmasında (beslenme, konut, su, elektrik, sosyal güvenlik, giyim, eğlence, kültürel imkânlar v.b.), tüketim kalıplarının değişerek karmaşıklaşmasında ve fiilî çalışma saatlerinin kısalmasında, dış ticaretin ve genellikle dış ilişkilerin önemli artışlar ve yapı değişiklikleri göstermesinde temelli ve hızlı değişme ve dönüşümlerin ortaya çıkarılması sürecidir.

Sosyal, siyasî ve kültürel değişkenler göz önünde tutularak yapılacak bir kalkınma tanımına *gelişme* kavramından gitmek bir anlatım kolaylığı sağlayabilir. Sosyo-kültürel ve siyasî bir gelişme, bir toplumun demografik yapısının, kır ve şehir nüfusu bölünümünün, doğum ve ölüm oranlarının, yatay ve dikey akışkanlığın (hareketlilik), şehirleşme hızının, aile büyüklüğünün, sosyal gruplar arası «birincil» ilişkilerin, tabakalaşmanın, gelir dağılımının, çevre şartlarının, insanın fiziksel ve kültürel gücünün, bilgi birikiminin, devletin sorumluluk alanının, siyasal katılmanın ve genellikle kurum ve kuralların iktisadî gelişmeye paralel dönüşümlere uğraması demektir. Bu dönüşümün hızının birbirini takip eden toplum nesillerinin tutum, davranış ve hayatlarındaki farklılaşmanın çıplak gözle izlenebilecek bir ölçüde olduğu görülür. Gelişmenin sosyal tanımında, iktisadî tanıma göre daha fazla bir görelilik vardır. Sosyal yapıdaki değişmeyi etkileyen unsurların anlatılmasında öznellik payı daha belirgin olur. Özellikle «gelişme olayı»nın çağdaş medeniyet ve teknoloji aşamasının temsilcisi sayılan toplumlara göre değerlendirilmesi bu göreliliği çok yönlü meselelere doğru uzatır.

Gerçekten dünya toplumlarının çağdaş medeniyet ve teknolojinin gerektirdiği yapısal yönelimde değişmeğe başlaması yeni bir olay sayılır. Batı toplumlarının XVIII. yydan sonra girdiği hızlı dönüşüm ve dinamiklik bu olayı göz önüne serer. Salt bilimin ilerlemesi ve tekniği etkilemesi, tekniğin de bilime açılması bu çağda hız almış ve öteki etkenlerle birlikte «sanayi devrimi»ni hazırlamıştır. Günümüzde gelişme sayılan toplumların sanayi devrimini başarması XVIII. yy. ortalarından XX. yy. ortalarına kadar sürmüştür. Sanayileşmenin çoğu zaman *gelişme* ile eşanlamlı olması bu tarihsel gerçek ile açıklanılabilir. Dünya toplumlarının bir bölüğünün belli zaman farkları ile sanayileşmesi, bir bölüğünün ise geleneksel yapıların sürdüregelmesi, milletlerarası ilişkilere yeni boyutlar katmıştır. Bu çağdaş evrensel ilişkiler dünyanın tabiî kaynaklarının sanayileşmede ön almış ülkeler arasında paylaşılması, dünya savaşlarına varan rekabetlere yolaçması, sanayileşememiş toplumların sosyal yapılarının batı değerler sisteminin, tüketim kalıplarının ve kültürünün yaygınlaşması sonucu değişerek ikilileşmesi biçiminde özetlenebilir. Sanayileşmiş toplumların geri kalmışların yapılarını tümü ile etkileyerek değiştirememesi, geleneksel değerler sisteminin ve kurumsal kalıntıların, yöresel çıkarlar, duygusal tepkiler ve «millî bilinçlenme» ile birleşerek milletlerarası ilişkileri bir başka gerilim aşamasına sokmuş ve bu toplumların yapısal meselelerinin, iç bunalımlarının çoğalarak keskinleşmesine yolaçmıştır. Bu oluşma, *gelişme* sürecini birçok toplum için duraklamalı, yavaş ve sapmalı olmasına götürmüştür. Toplumsal gücü yansıtan sosyal tabakaların milletlerarası ilişkiler ve iç meseleler karşısında kendi değerler sistemine dayalı özlemler, ülküler ve amaçlar oluşturarak tepki göstermeğe başlamasının sebebi, bu gerilim ve bunalımlarda aranmalıdır. Siyasî tepkinin çağdaş kurumsal sistemde, bir «öngörme» ve «değiştirme» içeriği taşıdığında kuşku yoktur. Siyasî gücün uygulandığı çeşitli siyasetler işte bu temsilci toplumsal tabakaya ve onun «değiştirici tepki»sine dayanır.

Sistemleştirilmiş, belli çağdaş metotlardan yararlanmış öngörücü ve değiştirici siyasal tepki, iktisadî ve sosyal anlamı ile tanımladığımız öğelere yöneltildiğinde kalkınma siyasetler adını alır. Bu, toplumun gelişmesini bilinçle belli doğrultulara koyma, kapsamını ve yapısını belli modellere göre bilerek değiştirme anlamına gelir. Meselâ, eğitim ve öğretimi yaygınlaştırmak, gelir dağılımını etkilemek, sermaye faktörünü çoğaltmak ve etkinliğini artırmak, buna yeni biçim ve bileşimler vermek, işgücünün ortalama verimlilik düzeyini yükseltmeğe çalışmak bu gibi değiştirme çabaları arasındadır. Siyasetlerin daha çok üretim ilişkilerini ve faktörlerini kapsayanının günümüzde geçerli aracı «iktisadî planlama»dır.

Bir kısım ülkeler ise yalnız bu ilişkilere dayanarak geri kalmış bir toplumun yukarıda tanımı verilen sosyal ve iktisadî gelişme sürecine sokulamayacağı temel varsayım ve seçiminden hareket ederek bütün toplumsal unsurları etkilemeyi, gelişmeyi engelleyen etkenleri gidermeyi, olumlu yönde değişmeyi sağlayan etkenleri güçlen-

dirmeyi siyasetlerinin ekseni haline getirmişlerdir. Bunun aracı «sosyal ve iktisadî, kalkınma planları»dır. Türkiye cumhuriyeti, 1961 Anayasasının başlangıcı, birinci ve üçüncü bölümleri ve özellikle 41. ve 129. maddeleri ile bu türlü bir kalkınma planı aracını ve öteki destek siyasetlerini benimsemiştir. [M]

Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği (RCD), İran, Pakistan ve Türkiye arasında iktisadî, teknik ve kültürel yakınlaşma amacı ile kurulan teşkilât (1964). 21 Temmuz 1964'te İran, Pakistan ve Türkiye devlet başkanları arasında İstanbul'da yapılan bir zirve toplantısında kurulması kararlaştırıldı. Üç devlet başkanı millî kalkınma hızının arttırılması, barış ve refahın sağlanması için, bölgesel işbirliğinin ana etken olduğu fikrinde birleştiler. Yayımlanan ortak bildiride malların, ticaret anlaşmaları veya diğer yollarla kolayca sınırlardan geçebilmeleri, ticaret odaları arasındaki ilişkilerin sıklaştırılması ve sonra ortak bir ticaret odası kurulması, ortak projeler yapılarak uygulanması, üç ülke içindeki hava nakil hizmetlerinin kuvvetlendirilmesi, deniz nakliyatı konusunda işbirliği imkânları aranması, ülkeler arasında demir ve karayollarının geliştirilmesi, turizmi artıracak anlaşmalar yapılması, üç ülke arasındaki vize formalitelerinin kaldırılması, ülkelerin birbirine teknik yardım, uzman ve eğitim kolaylıkları sağlanması konuları yer alıyordu. Ayrıca kültür alanındaki işbirliğinin arttırılması yolları araştırılmağa başlandı. 28 - 30 Temmuz 1967 tarihinde yeniden toplanan devlet başkanları üç yıl içindeki çalışmaları incelediler; işbirliğinin arttırılması için ne gibi adımlar atılması gerektiğini tespit edecek bir çalışma grubu teşkil edildi. Bu grubun yayımladığı, ortak teşebbüsler, ticaret, nakliyat, ulaştırma, planlama konularındaki raporda ileri sürülen teklifler, 25 aralık 1968 tarihinde yapılan Karaçi zirve toplantısında onaylandı. (M)

KALKINMAK dönşl. f. (*kalkmak*'tan *kalk-ı-n-mak*). Durumunu düzeltmek, kademeli bir şekilde gelişmek, büyümek, ilerlemek: *Bir ülke ancak iyi bir yönetimle kalkınır.*
— Denizc. [Dalgaların ve rüzgârın etkisiyle bir tarafa yatan veya başa meyleden gemi için] Normal durumuna dönerek dengesini bulmak. ‖ *Rüzgârdan, yalpadan kalkınmak.* [Bir tarafına yatmış olan bir gemi için] Birdenbire diğer tarafa (rüzgâr yönüne, yalpa yapılan yönün aksi tarafına) doğru yatmak.
◆ **Kalkındırmak** geçl. f. Kalkınmasına yol açmak. (M)

KALKIŞ i. (*kalkmak*'tan *kalk-ış*). Kalkmak işi veya tarzı. ‖ Kalkma, hareket etme: *Hiç yolcusu yokmuş gibi sessizce alır yol / Sallanmaz o kalkışte ne mendil ne de bir kol* (Yahya Kemal).
— Ask. havc. ve Havc. Bk. ANSİKL. ‖ *Kalkışa geçmek,* havalanmak üzere pistten ayrılmak. (Bir uçak, havada kalmasını sağlamağa yeterli hıza varınca yerden kalkar.)
— ANSİKL. Ask. havc. İkinci Dünya savaşından sonra, uçakların kanat yükü ve hız yönünden geliştirilmesi isteği, yapımcıların daha uzun pistler gerektiren düz kaplamalı uçaklar yapmasına yolaçtı. Yalnız bu tür havaalanlarının, yeni hava muharebelerinde art arda gelen taktik gelişimler ve özellikle lojistik ulaşım uçakları ile avcı uçakları sebebiyle askerî alanda kullanılması sınırlı kalıyordu. Bu yüzden, erişilen gelişmeler tamamen korunarak, yeniden basit şekilde düzenlenmiş kısa pistlere dönmek gerekiyordu. Böylece, kısa *kalkış*'lı uçaklar (Kore savaşında kullanılan Kanada De Havilland DH2 Beaver uçağı gibi) yapıldı ve bunlar, uçuş tesislerine daha az bağlı uçakların yapımını gerektirdi. Bu ihtiyacı karşılamak amacıyle, dikey iniş kalkışlı ve kısa iniş kalkışlı uçakların yapımıyle ilgili programlar hazırlandı. Kısa bir kalkış mesafesi, havada kalma hızının çok küçük ve dolayısıyle uçağın kaldırma katsayısının büyük olmasını gerektirir; bu amaca ulaşmak için, çok gelişmiş flap sistemi (hücum kenarı yarığı veya memesi, kaçış kenarı flapı), taşıyıcı yüzeylerdeki hava akımlarının kontrolü gibi çeşitli formüller ileri sürüldü. Genelikle bütün bu sistemler, yüksek güçlü motorlarla donatılan uçaklarda birlikte uygulanır. Basit olarak düzenlenmiş kısa pistlerin kullanılması, arazinin ufak tefek pürüzlerinden etkilenmeyecek iniş takımları kullanmayı gerektirir. Çok tekerlekli tandem halinde ve alçak hava basınçlı lastiklerle donatılmış iniş takımları bu güçlüğü yenmek imkânı vermiştir (Breguet 941'in jokey iniş takımı). Ayrıca, düşük hızla kalkış ve yaklaşma, kumanda ve kontrol etkinliğinin zayıflamasına yolaçarak uçağın idaresinin güçleşmesi meselesini doğururdu. Çeşitli elemanların bir tek kumanda düzeni içinde birleştirilmesi, pilotun iniş manevralarının çoğunu yardımsız yapmasını sağlar.
— Havc. Doğru bir *kalkış* yapmak için, yerde rüzgâra karşı ilerlerken uçağın kuyruğunu kaldırmak amacıyle pilotun kumanda kolunu ileri ittikten sonra, gaz kollarını yavaş yavaş açması gerekir; uçak yerde yeterli bir hıza ulaşınca, pilot önce yer hizasında düz uçuşa geçmek, sonra yavaş ve düzenli bir çıkış yapmak için kumanda kolunu yavaşça geri alır. Ağır, tepkili veya uçak taşıyan uçakların kalkışını kolaylaştırmak için motorlara ek bir itiş yapan ve kalkıştan sonra atılan kalkış füzeleri kullanılır. Uçak gemilerinde bazen mancınıklardan faydalanılır. Taşıyıcı uçak tekniğinden de yararlanılır. Bu teknikte büyük tonajlı ve büyük kanat yüzeyli bir uçak, kalkışı sağlamak için daha küçük bir uçağı sırtında taşır ve uçaklar birbirinden havada ayrılır. Bazı uçaklarda tekerlek bulunmaz; kalkış, bir araba yardımıyle yapılır. (LM)

KALKIŞMAK geçz. f. (*kalkmak*'tan *kalk-ı-ş-mak*). Yetenek ve gücünü aşan veya yerinde olmayan bir işi yapmağa girişmek: *İhtiyar mürebbiye. —Lakin çocuğum, diyordu; bu tarifler okunurken pek âlâdır, yapmaya kalkışınca pek fena olur* (H. Z. Uşaklıgil). *Arada bir gene onlardan birkaçı içimize girip yangından kaçırılmış eşyayı almağa kalkışıyordu* (Y. K. Karaosmanoğlu). *Sophokles gibi büyük bir şairi tercümeye kalkışan adam, deyişine bir şiir havası katmak gücünde olmalıdır* (N. Ataç). [M]

KALKİDİKYA veya **KHALKİDİKE,** Yunanistan'da yarımada, Makedonya kıyısından Kassandra, Longos veya Sithonia ve Athos dağı adlı üç dar burunla güneydoğuya uzanır. Bu tarım bölgesi Eskiçağda bir yunan yerleşmesi merkeziydi; Khalkis, Olynthos ve Potidaia burada kuruldu— *Kalkidike ili,* 75 700 nüf. İdare merkezi, *Polygyros.* (L)

KALKMA i. (*kalkmak*'tan *kalk-ma*). Doğrulma, ayakları üzerine dikilme. ‖ Kabarma. ‖ Uyanma. ‖ [Taşıtlar için] Hareket etme. ‖ Toplanma. ‖ Yeltenme, davranma. ‖ Ayrılma.
— Dokumc. Dokuma tezgâhlarında gücü tellerinin yukarıya hareket ettirilerek çözgü tellerinin kaldırılması işlemi.
— Patol. *Yürek kalkması,* tiksintiden ileri gelen mide kabarması, bulantı. (M)

KALKMAK geçz. f. (*kalmak*'tan *kal-ı-k-mak* > *kalkmak*). Doğrularak ayakları üzerine dikilmek: *Enver efendi kalkıp, anasının elini öptü* (M.Ş. Esendal). *Nihayet biri kalktı. Seksenlik ihtiyara yer verdi* (B. Felek). ‖ Kabarmak, dökülmek: *Güneşte yanınca vücudunun derisi kalkıyor.* ‖ Uyanmak, yatağı terketmek: *Hem yattıktan bir saat sonra kalkmış, gitmiş* (Ahmed Rasim). ‖ [Taşıtlar için] Hareket etmek, yola çıkmak: *Tren kaçta kalkacak?* ‖ Ortaya çıkıp yol almağa başlamak: *İki çulluk kalktı.* ‖ Doğrulmak: *Köpek arka ayakları üzerine kalkarak çocuğun elindeki yiyecekleri kapmağa çalışıyor.* ‖ Toplanmak: *Harmanlar kalktı.* ‖ Hastalıktan kurtulmak, yatakta yatmamak: *Bir haftada yataktan kalktı.* ‖ Geçerliğini yitirmek, yok olmak: *Sonradan bu baskı kalkınca vaziyet gene eski haline döndü* (R. N. Güntekin). ‖ Yeltenmek, kalkışmak: *Yaşı küçük diye uşaklar hemen iş buyurmağa kalktılar* (H. E. Adıvar). *Siz sözü değiştirmeğe kalkıyorsunuz, ben razı değilim* (N. Ataç). ‖ Bir durumdan diğer bir duruma geçmek: *Atlar dört nala kalkıp gözden uzaklaştılar.* ‖ Ayrılmak: *Biz buraya geldik, mütareke oldu. Mustafa Efendi kalktı, Konya taraflarına gitti* (M. Ş. Esendal). *Siz düşünün ki sabahleyin İstanbul'dan kalkıyorsunuz, dört beş saat Ankara'yı gezip bir işiniz varsa onu da gördükten sonra akşama Elazığ, yahut Adanadasınız* (N. Ataç). ‖ Bir yerden ayrılmak üzere davranmak: *Çok erken kalktınız.*
— ÇEŞ. DEY. *Ayağa kalkmak.* Bk. AYAK. ‖ *Düşe kalka.* Bk. DÜŞMEK. ‖ *Kalkıp kalkıp oturmak,* herhangi bir sebeple yerinde duramamak. ‖ *Hop oturup hop kalkmak.* Bk. HOP.

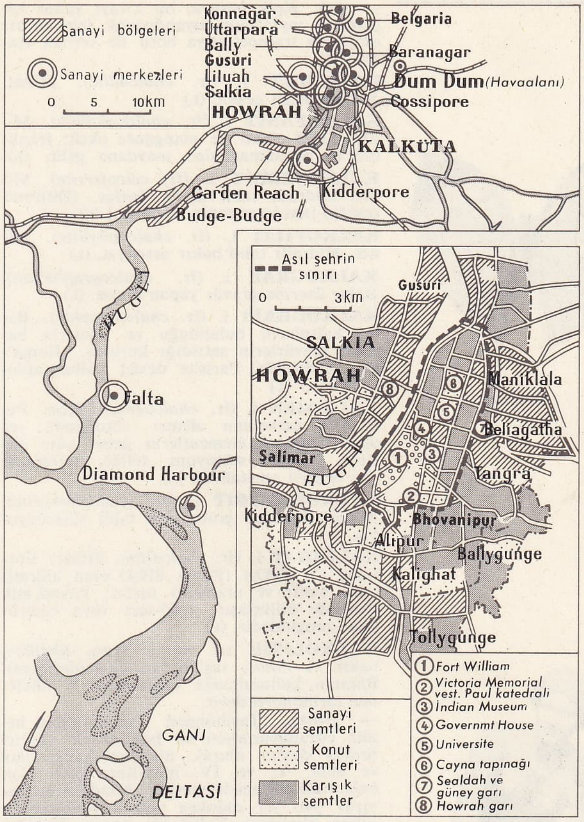

KALKÜTA şehir planı

KALKÜTA'dan bir görünüş

KALKÜTA'da Shambazar semti

KALKÜTA: Hooghly nehri üzerinde Howrah köprüsü

Foto. Rapho, Air France, Hornat (LAROUSSE)

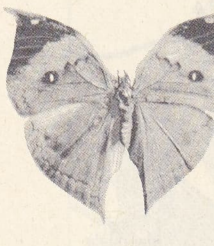

kallima

KALLİOPE
Millî müze, Roma

— Ask. *Kalk borusu,* bir kıtayı yahut bir geminin tayfalarını uyandırmak için belirli saatlerde trampet veya boru ile verilen işaret. (M)

KALKODİT i. (fr. *chalcodite*). Miner. Stilpnomelan çeşidi. (L)

KALKOFANİT i. (fr. *chalcophanite*). Miner. Tabiî çinko ve manganez oksit; franklinit'in bozunmasından meydana gelir. (L)

KALKOFERRİT i. (fr. *calcoferrite*). Miner. Hidratlı tabiî demir fosfat. (Düfrenit çeşidi.) [KALSİYOFERRİT de denir.] (L)

KALKOFİLİT i. (fr. *chalcophyllite*). Miner. Hidratlı tabiî bakır arsenyat. (L)

KALKOGRAF i. (fr. *chalcographe*'tan). Bakır üzerine gravür yapan kimse. (L)

KALKOGRAFİ i. (fr. *chalcographie*). Bakır kalıpların bulunduğu ve bunlarla basılan gravürlerin satıldığı kuruluş. (Roma'da, Madrid'de, Paris'te devlet kalkografileri vardır.) [L]

KALKOJEN i. (fr. *chalcogène*). Kim. Periyotlar cetvelinin altıncı sütununda yer alan kimyasal elementlerin genel adı: oksijen, kükürt, selenyum, tellür, polonyum (iki değerli ametaller). [L]

KALKOLAMPRİT i. (ar. *chalcolamprite*). Miner. Piroklor grubundan tabiî silikoniyobat. (L)

KALKOLİT i. (fr. *chalcolite*). Miner. Formülü $Cu(UO_2)(PO_4)_2, 8H_2O$ olan hidratlı tabiî bakır ve uranyum fosfat; kuvadratik sistemde billûrlaşır, yeşil-sarı veya zümrüt yeşili rengindedir. (L)

KALKOLİTİK sıf. ve i. (yun. *khalkos,* bakır ve *lithos,* taş'tan fr. *chalcolithique*). Bakırın kullanılmağa başlanmasıyle nitelenen tarihöncesi devir.

— ANSİKL. Tarihöncesi Anadolu'nun henüz çözümlenmeyen bir bölümü de «ilerici üretici devir» olarak nitelenebilecek olan ve M.Ö. V. ve IV. binyılları içine alan *kalkolitik* çağ medeniyetidir. Anadolu bu devirde yer yer oldukça yoğun yerleşmelere sahne olmuştur. Fakat bir önceki Neolitik devir (Cilâlı Taş devri) gibi bu devir de bütün ülkeyi içine alan yeknesak bir kültürü temsil etmez, bölgesel farklar gösterir. Bugünkü durumuyle bu bölgesel farklar şu gruplarda toplanabilir.

1. *Güneybatı Anadolu.* Anadolu'nun eski kalkolitik kültür gruplarından birine, Burdur'un yakın ve uzak dolaylarında rastlanır. Bu bölge toprakûstü çanak-çömlek buluntularına göre Afyonkarahisar'ın güneyinden başlayarak Orta Lykia bölgesi üzerinden Akdeniz'e kadar uzanır; Karain, Çarkini ve Beldibi gibi pamphylia mağaralarında da çanak-çömlek kalıntıları verir. Bu bölgesel kültürün stratigrafik sonuçları Hacılar'da (Burdur'un 25 km güneybatısında) James Mellaart tarafından yapılan kazılar sayesinde tanımlanabilmiştir. Hacılar'ın V., IV., III. ve I. katları Eski Kalkolitik çağı temsil eder. Karbon on dört (C 14) metoduyle yapılan araştırmaya göre, bu bölge kültürü yaklaşık olarak M.Ö. 5400-4750 yıllarına aittir. Hacılar'ın bu devir mimarîsi, kendine has özelliklere sahiptir. Yapı tekniği genellikle taş temel üzerinde yükselen kerpiç üst yapıdan ve düz çatıdan ibarettir. Geniş odalara ve iç avlulara, ambara, çömlekçi atelyesine sahip olan, bazı hallerde iki katlı olduğu anlaşılan ve birbirlerine bitişik olarak inşa edildiği için yapı topluluğu teşkil eden bu bina bloklarının çevresini, 2 m kalınlığında kerpiçten bir sur çevirmektedir. Hacılar mimarîsi herhangi bir dış ülkeden etkilenmemiş yerli bir anadolu yapısıdır. Hacılar'ın bu devirdeki en belirli karakteristiği elle yapılmış, güzel perdahlanmış, üstün kaliteli bir çeşit çanak-çömleğidir. Açık bir zemin üzerine (krem veya bej) kırmızımtrak kahverengiyle yapılmış olan geometrik süsler taşıyan bu seramik, yalnız Anadolu'nun değil bütün Yakındoğunun, Ege dünyasının en orjinal çanak-çömlek tipidir. Hemen hepsi kırılmış parçalar halinde bulunan pişmiş topraktan yapılmış heykelcikler de önemlidir. Bu figürinlerin yapılışında hâkim olan konu, anatanrıça figürinleridir. Erkek tanrı tasviri hemen tamamıyle kaybolmuş durumdadır. Üslûpları neolitik devir hacılar heykelciklerine göre daha tabiîdir. Hepsi de üslûplaştırılmış heykelciklerdir. Hacılar'ın Kalkolitik devre ait figürlerinleri, daha sonraki devirlerde (Eski Bronz devir) anadolu ve ege idollerinin öncülerini temsil etmektedir. Ayrıca burada üzerlerinde oyuk geometrik desen bulunan taş ıstampa mühürler ve birinci katta bakırdan yapılmış âlet parçaları bulunmuştur. Ölüler hoker durumu (dizleri karınlarına çekik olarak) ve değişik doğrultularda, iskân sahası içinde görülmüştür. Bir istilâ sonucunda şiddetli yangın ve tahribe maruz kalmış olan Hacılar'ın Kalkolitik devirde iskân görmediği ve terk edilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

2. *Orta Anadolu'nun güneybatı kesimi.* Toros dağlarının kuzeyinde yer alan ve esas itibarıyle Konya'nın güneydoğu bölgesini (Konya ve Karaman ovalarını) içine alan bu kültür, Anadolu'nun yerli medeniyetlerinden birini temsil eder. Karakteristiği, başka bir tür çanak-çömlek çeşidine sahip olmasıdır. Bu bölgede biri Batı Çatalhöyük, diğeri Canbasan olmak üzere iki höyük sistemli olarak araştırıldı. Canhasan höyüğü Çatalhöyük'ün kuş uçumu 65 km kadar güneyindedir. Karbon on dört (C 14) metoduyle yapılan araştırmaya göre yaklaşık olarak M.Ö. VI. binyıl sonu ile V. binyılın başlangıcına aittir. Burası ingiliz arkeologlarından David French tarafından kazılmaktadır. Buradaki kalkolitik devir çanak-çömleği, özellikle Kilikya bölgesinde ele geçirilen çanak-çömleklerle büyük benzerlikler gösterir. Bundan da daha o devirde Kilikya ile Konya arasında bir kültürel ilişkinin bulunduğu anlaşılır.

3. *Kilikya Hatay ve Islahiye bölgeleri.* Bu bölgelerde Kalkolitik devre ait kültüre Mersin'de (Yümüktepe* veya Soğuksutepe höyüğü), Tarsus'ta (Gözlükule*), Amik ovasında, Islahiye bölgesinde (Sakçagözü* ve Gedikli*) rastlanmaktadır. Bu Kilikya ve Amik kültürleri arasında çeşitli bakımdan birçok benzerlik vardır. Ayrıca Kuzeybatı Mezopotamya ile de ilişkileri görülmektedir. Orta ve Doğu Anadolu yaylasında yapılan geniş çaptaki kazıların azlığı dolayısıyle Kalkolitik devir yeter derecede aydınlanmamıştır. Orta Anadolu'da Çorum dolaylarında ve Alacahöyük'ün yakınındaki Büyükgüllücek höyüğünde meydana çıkan buluntular ilgi çekici bir kalkolitik türünü temsil eder. Özellikle çanak-çömlek çok ilgi çekicidir. Koyu gri veya siyahımtırak gri renkteki kapların üzerinde beyaz boya ile geometrik hatlı süsler ve enkrüstasyon motifleri veya yalnız mahkûk geometrik hatlar yahut nokta alanları bezek türünü temsil eder.

4. *Türkiye'nin batı kesimi.* Burada geç kalkolitik devir kültürünü Beycesultan* höyüğü temsil eder.

● *Kalkolitik devir sanatı,* Bu devrin sanatı, ancak seramik ve mühürler üzerindeki süslemelerden ibarettir. Sayıları çok sınırlı olan mühürler kilden, taş veya kemikten yapılmıştır. Özellikle monokrom kaplar üzerindeki motifler «linear» denilen çizgi sanatını gösterir. Kaplar, ağırşak ve mühürler üzerinde iç içe daireler halinde spiral (helezonî) motiflerle veya birbirine paralel hatlarla yapılmış süslemeler görülür. Güneydoğu Anadolu'daki çok renkli ve boyalı (polykrom) seramikler üzerinde de yine renkli yapılmış geometrik motifler hâkimdir. Çok defa tabakların ortasında bir rozet veya bir malta haçı bulunmaktadır. Çanak-çömlek şekilleri de Doğu, Batı ve Orta Anadolu'da birbirinden farklıdır.

Mimarî. Bu devirde Anadolu'da tapınak ve saray gibi cemiyet hayatının ortak hizmetleri için yapılan resmî mimarî henüz yoktur. Bu tür mimarî eser olarak yalnız Truva'daki şehir surları gösterilebilir.

● *Dinî hayat.* Anadolu'da bu konudaki mevcut belgeler idoller ve gömmelere ait malzemeden ibarettir. Bu devrin idolleri, Orta Anadolu'da çok defa kilden, Batı Anadolu'da da kil ve taştan yapılmış insan şeklinde küçük heykelciklerdir. İlk zamanlarda daire veya kare biçiminde vücutları olan bu heykelcikler, gittikçe insan şeklini almıştır. Nadir olarak erkek, çok defa elleri göğüsleri üzerinde çıplak bir kadını tasvir eder. Truva'da olduğu gibi cinsiyeti belirtilmemiş idolların da vardır. Giyimsiz devirlerin hatırasını taşıyan bu idollerin mahallî farklar göstermekle birlikte, niteliklerinin aynı olduğu, çoğunun dinî bir amaçla yapıldığı anlaşılmaktadır. Bunların herhangi bir musibet veya hastalıktan kurtulmak için kurban, adak veya büyü amacıyle kullanıldığı fikri de ileri sürülmüştür. Bu devir insanlarının da yine doğuruculuk vasfından dolayı hareketli sayılan bir «Büyük Ana»ya taptıkları anlaşılmaktadır. Bu anatanrıça figürlerinin en güzel örnekleri Hacılar'daki kazılarda bulunmuştur. Bu devrin dinî inançları hakkında ölü gömme âdetleri de aydınlatıcıdır. Batı Anadolu'da bu devirde yaşayan halkın bir kısmı ölülerini şehir dışına (extra muros), orta ve doğu anadolu halkı ise şehir içine (inter muros) gömüyorlardı. Ölülerin başlarının belirli bir yönde konulmasına önem veriliyor, yanlarına öteki dünyadaki hayatta gerekli olan kapkacak içinde yiyecek, içecek hediyelerle ölünün şahsî eşyaları, silâhları veya süs eşyaları konuluyordu. Bazen de eski devirdeki geleneklere uyularak Tilkitepe mezarlarında olduğu gibi ölülerin yüzüne kırmızı aşı boyasıyle canlı bir ifade verilmek isteniyordu. Bütün bu gelenek ve görenekler Anadolu'nun kalkolitik devir sakinlerinin belirli formülleri ortaya çıkmış bir dinî inanca sahip olduklarını göstermektedir. Ayrıca mezarlarda bulunan hediyelerden bu kavimlerin ölümden sonraki hayata inandıkları anlaşılmaktadır. (M)

KALKOMALAKİT i. (fr. *calcomalachite*). Miner. Kalsit ile malakit karışımından meydana gelen mineral. (L)

KALKOMENİT i. (fr. *chalcoménite*). Miner. Formülü

$$CuSeO_3, 2H_2O$$

olan tabiî bakır selenit. (L)

KALKON'LAR çoğl. i. (fr. *chalcones*'dan). Kim. Formülü

$$C_6H_5{-}CH{=}CH{-}CO{-}C_6H_5$$

olan *benzalasetofenol*'ün ve çekirdeklerde alkoyllenmiş ornatma türevlerinin genel adı.

— ANSİKL. *Kalkon'lar,* bir aromatik *aldehit* ile *asetofenon*'un veya homologlarının yoğunlaşmasından doğar. Kalkon'ların çoğu katıdır ve ileri bir çokşekillilik gösterir; bazılarının, birbirinden farklı çeşitli billûr yapıları vardır. (L)

KALKOPİRİT i. (fr. *chalcopyrite*). Miner. Tabiî bakır ve demir çift sülfürü.

— ANSİKL. Formülü $CuFeS_2$ olan *kalkopirit*'in özgül ağırlığı 4,1 ile 4,3, sertliği ise 3,5 ile 4 arasında değişir; pirinç renginde ve maden parlaklığındadır. Kuvadratik sistemde, çeşitli şekillerde billûrlaşır; yüzeyleri parlak yeşilimsi sarı veya siyah renke olabilir. Bu yüzeyler ayrışma ile oluşmuştur. *Kalkopirit* bakır üretiminde kullanılır, fakat bakır oranı düşüktür ve işlem uzun sürer. Bu cevher, Türkiye'de Ergani ve Küre dolaylarında, Kuzey Amerika, Güney Amerika, Ural dağları, İspanya, Almanya, İsveç ve Norveç'te bulunur. Bk. BAKIR. (LM)

KALKOSELESTİN i. (fr. *calcocélestine*). Miner. Kireçli selestin çeşidi. (KALSİYOSELESTİN de denir.) [L]

KALKOSİDERİT i. (fr. *chalcosidérite*). Miner. Hidratlı tabiî demir ve bakır fosfat. (Bakırlı düfrenit çeşidi.) [L]

KALKOSTAKTİK i. (fr. *chalcostaktique*). Miner. *Eşanl.* KRİZOKOL.

KALKOSTİBİT i. (fr. *chalcostibite*). Miner. Formülü $Cu_2Sb_2S_4$ olan tabiî bakır sülfoantimonyür. (Kurşun renginde ortorombik yapraklar halinde bulunur.) *Eşanl.* WOLFSBERJİT. (L)

KALKOTRİKİT i. (fr. *chalcotrichite*). Miner. Formülü Cu_2O olan küprit çeşidi; karmen kırmızısı renginde, kıl inceliğinde teller halinde bulunur. (L)

KALKOURANİT i. (fr. *calco-uranite*). Miner. Hidratlı tabiî kalsiyum ve uranyum fosfat. (Üranit çeşidi.) [L]

KALKOVOLBORTİT veya **KALSİYOVOLBORTİT** i. (fr. *calcovolborthite* veya *calciovolborthite*). Miner. Hidratlı tabiî alüminyum ve bakır vanadat. (Bileşiminde bol miktarda kalsiyum bulunan volbortit çeşididir.) [L]

KALKOZ i. Solunum yoluyle ciğerlere bakır tozu çekilmesinden ileri gelen patolojik belirtilerin tümü. (L)

Foto. Forbir, Anderson (LAROUSSE)

KALKOZİN i. (fr. *chalcosine*). Tabiî bakır sülfür. *Eşanl.* KALKOZİT.

— ANSİKL. *Kalkozin,* oldukça koyu gri renkte, çok yumuşak ve çok kırılgan bir maddedir. Formülü Cu_2S olan kalkozinin özgül ağırlığı 5,5, sertliği ise 2,5 ile 3 arasındadır. Tabiî billûrları ortorombik sistemden türeyen biçimler gösterir: fakat sunî olarak elde edildiği zaman düzgün sekizyüzlüler halinde billûrlaşır. Küçük parçalar halindeki kalkozin mum alevinde erir. Hamlaç alevinde mavi renk verir. Tabiatta yapraksı, som ve camsı veya psödomorfik halde bulunur. Kalkozin en saf ve en zengin bakır filizlerinden biridir. (L)

KALKOZİNKİT i. (fr. *calcozincite*). Zinkit (çinko oksit) ile kalsit karışımından meydana gelen mineral. (L)

KALKOZİT i (fr. *chalcosite*). Miner. *Eşanl.* KALKOZİN.

KALKSİNTER i. (fr. *kalksinter*). Miner. Sarkıt biçiminde kalsit çeşidi. (L)

KALKŞİST i. (fr. *calcschiste*). Kireçli şist. (Sıkışmış eski bir marn olan kaklşistin bileşiminde bazen az miktarda kuvars ve mika da bulunur.) [L]

KALKÜIT i. (fr. *chalchuite*). Miner. Yeşil türkuvaz çeşidi. (L)

KALKÜTA, Hindistan'da (Batı Bengal) şehir, Hooghly'nin sol kıyısında (Ganj deltası); 3 067 000 nüf. (varoşlar ve ırmağın sağ kıyısındaki Howrah sanayi merkeziyle birlikte).

Hindistan'ın en büyük, Commonwealth ülkelerinin ikinci büyük şehri olan Kalküta, akarsularla ve kanallarla yarılan, bataklık, iklimi sağlığa pek yararlı olmayan bir ovanın ortasındadır. Kenar mahallelerle çevrili iki ayrı kısımdan meydana gelir: avrupalıların kurduğu şehir ile asyalıların kurduğu eski şehir. Bütün resmî daireler Fort William'ın çevresinde kurulan yeni şehirdedir; güzel yapıları (msl. üniversite) ve bahçelerle çevrili evleri, iş semti Maidan'ın kuzeyindeki hindu şehrinin yoksulluğuyle zıtlaşır. Asıl şehirde iki milyon kişi yaşar; milliyetler, ırklar, kastlar ve lehçeler çok karışıktır.

Kalküta büyük bir sanayi ve ticaret şehridir. İskoçyalı yöneticilerin (*managing agents*) hint lifi ticaretini düzenlemesiyle doğmuştur: bugün hint lifi işleyen yüz fabrika'da 300 000 işçi çalışır. Bu sanayi, iktisadî bakımdan büyük bir gelişmeye yolaçmıştır; makine yapımı (tezgâh, demiryolu malzemesi, otomobil montajı); tersaneler; alüminyum fabrikaları; kauçük; kimya ürünleri; plastik maddeler; kereste ve kâğıt sanayii; sepicilik; besin sanayii. Sanayi tesisleri, Hooghly boyunca 50 km uzanır. Ganj'ın geniş art-ülkesi ve araç bakımından yoksul olan Doğu Pakistan, Kalküta'ya liman olacak şekilde düzenlenen ırmakta seferi büyük ölçüde canlandırmıştır; şehir, hint lifi, lake, çay ve Hint okyanusunda ingiliz maden kömürünün yerini alan Damodar maden kömürü ihraç eder; petrol, yakıt, pamuklular, şeker (Cava), pirinç ve kereste (Birmanya) ithal mallarıdır.

● *Tarih.* Şehir 1690'da, daha önce Hintlilerin yerleştiği bir nokta *English East India company* (İngiliz Doğu Hindistan şirketi) tarafından kuruldu. İngiliz Hindistan şirketinin Bengal'de kurduğu ticaret tesisleri, 1696'da Fort William'ın kurulmasıyle 1698'de de Govindpur, Sutanati ve sonradan Kalküta adını alan Kalikata köylerine resmen elkonulmasıyle meydana geldi. Kalküta XVIII. yy.da 1755 buhranına ve Clive'ın 1757'de Plassey'de Bengal nabab'ına karşı elde ettiği zafere kadar yavaş bir şekilde gelişti. Şehrin nabab tarafından alınması sırasında (haziran 1756), «kara delik» denen 20 m^2'lik bir yerde yüz kadar ingiliz öldü. Warren Hastings devrinde (1772) başkent olan Kalküta, XIX. yy.ın sonuna doğru büyük bir hamle yaptı. Milliyetçi isteklerin büyük ölçüde yayıldığı hint burjuvazisi, avrupa tekniğindeki ilerlemeleri benimsedi, sanayi ve ticaret işletmeleri kurdu. Başkentin Delhi'ye taşınmasına (1912) rağmen, coğrafî durumu ve limanının üstünlüğü sayesinde Kalküta'nın iktisadî faaliyeti yavaşlamadı. (L)

Kalküta Hindistan müzesi (*Indian museum*), Hindistan'ın en önemli müzelerinden biri. 1875'te yapılan bu müzede jeoloji ve zooloji koleksiyonları, ayrıca değerli arkeoloji eserleri, özellikle Bharhut *stupa*'sı parmaklığının önemli bir parçası (M.Ö. 150'ye doğr.), Gandhara ve Amaravati'deki yunan - buddha ve ayrıca gupta, gupta sonrası, ortaçağ ve pala-sena üslûbunda heykeller, birkaç khmer ve hint-cava eseri ve eski paralar vardır. (L)

KALLAB sıf. (ar. *ḳalb*'dan *ḳallāb*). *Esk.* Kalp para basan kimse, kalpazan. (M)

KALLAİ (Gyula), macar siyaset adamı (Debrecen yakınlarında 1910). Öğrenciyken, arkadaşı Yanoş Kadar ile birlikte Komünist partisine girdi. 1935 Sıralarında gizlice *Emekçilerin Gazetesi*'ni çıkardı. 1941'de Partinin Merkez komitesine seçildi ve ülkenin içindeki komünist direnme hareketini destekledi. Savaştan sonra çeşitli bakanlıklarda bulundu ve bu arada da 1949-1951 arasında dışişleri bakanlığı yaptı. Hapsedildi; 1954'te serbest bırakıldı. 1957'de kültür bakanı, 1958'de de Yurtsever Halk cephesinin başkanıydı. 1960'ta parti sekreterliğinden ayrılarak başbakan yardımcısı oldu. 1965'te de eski mücadele arkadaşı Kadar'ın yerine başbakanlığa getirildi. (L)

KALLAS (Aino), finlandiyalı kadın edebiyatçı ve şair (Viipuri 1878 - Helsinki 1956). Şair Julius Krohn'un kızı, şiirler ve romanlar yazdı (*İmant ve Annesi*, 1941; *Ay Köprüsü*, 1943; *Yedi Bakire*, 1948). Öldüğü sırada, kendisi ve kocasının memleketi olan Estonya'nın folkloruna duyduğu eğilimi anlatan *Günlük*'ünü (1952-1956) yayımlamaktaydı. (L)

KALLAVÎ i. Kıyf. Eskiden vezirlerin giydiği, üstüne tülbent sarılan bir cins kavuk.

— ANSİKL. *Esk.* Osmanlılardan sadrazam ve vezirlerin giydiği koni biçiminde kavuk. (Bu kavuğun üzerine ince hint tülbenti sarıldıktan sonra, sağdan sola doğru dört parmak kalınlığında sırma harç ile süslenirdi. Vezirlerin giydikleri kallâvîlerin örnekleri eski mezar taşları üzerinde görülür). ◆ Sıf. Büyük, iri: *Kallavî fincan.* (M)

KALLAY (Benjamin VON), avusturya-macaristanlı siyaset adamı (Nagykallo 1839-Viyana 1903). 1882'den ölünceye kadar maliye bakanlığı yaptı. Bosna-Hersek yöneticisi oldu ve Avusturya'nın yeni işgal etiği bu iki eyaletin idarî teşkilâtını kurdu. (L)

KALLEM i. Yalnız *allem etmek, kallem etmek* deyiminde geçer. Bk. ALLEM KALLEM. (M)

KALLEŞ sıf. (ar. *ḳallāş*'tan). Sözünden dönüp bir işi yüzüstü bırakan, arkadan vuran: *Kalleş adam.* (M)

KALLEŞLİK i. (*kalleş*'ten *kalleş-lik*). Kalleşçe davranış. ‖ *Kalleşlik etmek,* dönekçe davranmak: *Sen de kalleşlik edersen, bize eyvahlar ola* (M.Â. Ersoy). [M]

KALLİA, Ürdün'de (Kudüs ili) yer, Lût gölünün kuzey kıyısında, Şena ırmağının ağzında. Burada, potas, magnezyum, brom ve tuz çıkaran bir fabrika vardır. İsrail devletinin kurulmasından sonra bu ürünlerin nakledilmesi güçleşmiştir. (L)

KALLİAS, atinalı oyun yazarı (M. Ö. V. yüzyıl), Kratinos'un çağdaşı. Eserlerinin ancak bazı parçaları ele geçmiştir. (L)

KALLİAS, Euboia'da Khalkis tiranı (M. Ö. 350'ye doğr.). Bütün Euboia'yı fethetmek için Makedonyalı Philippos'un, sonra Athenai'nin yardımını elde etmeğe çalıştı. (L)

Kallias antlaşması, Kallias'ın Susa'da yaptığı antlaşma (449-448). Bu antlaşma ile Atina, Pers imparatorluğuna askerî müdahalede bulunmamayı, Pers imparatorluğu da, donanmasını Ege denizine göndermemeyi ve Delos konfederasyonunun varlığını tanımayı taahhüt etti. Bazı yazarların yapılmamış olduğunu ileri sürdükleri antlaşma, med savaşlarına son verdi ve Atina'nın deniz üstünlüğünü sağladı. (L)

KALLİAS Syrakusai'li, yunan tarihçisi (M.Ö. II. yy.). Ancak birkaç parçası ele geçen *Agathokles Tarihi*'ni yazdı. (L)

KALLİDAYKURİÇİ, Hindistan'da (Madras) şehir. Tirunelvely'nin güneybatısında; 75 700 nüf. Dokuma (pamuk) sanayii. (L)

KALLİERGİS (Zakharias), XV. yüzyıl yunan gramercisi, Girit adasında doğdu. Venedik'te yaşadığı sırada, yunan dilinin etimoloji lûgatini hazırladı: *Etymologicum Magnum* (Büyük Etimoloji Lûgati) [1449-1509]; bundan ötürü Roma'ya çağrıldı (1515 -1525) ve A. Chigi tarafından kurulan basımevinin başına getirildi. (L)

KALLİGENES, Makedonya kralı Philippos'un hekimi. Kralın ağır hasta olduğunu o sırada sürgünde bulunan Perseus'a bildirdi ve ölümünü gizli tuttu. Böylece Perseus'un yetişerek babasının yerine tahta geçmesini sağladı. (L)

KALLİKLES, Eflatun tarafından *Gorgias* adındaki söyleşisinde kişilerden biri olarak sunulan haris ve zorba siyasetçi tipi. Sokrates'in savunduğu doğruluk ilkesine karşılık Gorgias safsatacılığının sonucu olan ölçüsüzlük ve hoyratlığı temsil eder. (L)

KALLİKLES Megara'lı, Theocosmos'un oğlu, yunan heykelcisi, M.Ö. 420'ye doğru rodoslu dövüşçü Diagoras'ın heykelini yaptı, heykel Olympia'ya kondu. (L)

KALLİKRATES, M.Ö. V. yy.da yaşamış yunanlı mimar, Parthenon'un yapılışında Phidias ve İktinos ile işbirliği yapmıştı. (L)

KALLİKRATES Leontion'lu, Akhaia birliği generali (öl. Rodos M.Ö. 149). Romalılara düşman tarihçi Polybe, Kallikrates'i, elçi olarak gittiği Roma'da (181-180 ve 174) yurttaşlarına ihanet etmekle suçlar. Kallikrates düşmanlarını İtalya'ya sürdürdü. (L)

KALLİKRATİDAS, ispartalı general, M.Ö. 406'da savaş filosuna kumanda etmek üzere Lysandros'un yerine Ephesos'a gönderildi. Midilli'de Konon'un kumanda ettiği Atina ordusunu kuşattı, ama kısa süre sonra yenildi ve Arginusai deniz savaşında boğuldu. (L)

KALLİKSENOS, atinalı hatip. Ölüleri gömmeden bırakan Arginusai galiplerine karşı açılan davada Thramenes'i destekledi (M. Ö. 406). Generalleri idam ettiklerine pişman olan Atinalılar, onu şehirlerine karşı suikast yapmakla suçladılar. Tutuklandı, fakat kaçtı. 403'te aftan faydalanarak döndü, kimseden yüz bulamadı, açlıktan öldü. (L)

KALLİMA i. Zool. Yaşadığı çevreye çok benzeyen kelebek. (Pulkanatlıların *nymphalidae* familyasından.)

— ANSİKL. *Kallima*'lar, Eski Dünya'nın tropik bölgelerinde yaşayan güzel kelebeklerdir. Kanatlarının, üst tarafı parlak zeminli ve açık renk benekli, alt tarafı kuru yaprak rengindedir; kanatların şekli de kuru yaprağa benzer; bu yüzden kallima, bir çalıya konarak kanadını kapadığı zaman çalıdan farkedilmez. (L)

KALLİMAKHOS, iskenderiyeli gramerci ve şair (Kyrene M.Ö. 310'a doğr.-öl. 235'e doğr.). İskenderiye'de yaşadı ve Ptolemaios Philadelphos'un sevgisini kazandı, ünlü İskenderiye Müzesi kütüphanesinde görevlendirildi, bu müzenin sonradan müdürlüğünü yaptığı sanılır. *Berenike* adlı manzumesi, Catullus'un tercümesi ve bir mısır pepirusu üzerinde bulunan yirmiye yakın mısraı sayesinde bilinir. Kral Theseus'un bir serüvenini anlatan *Hekale* adlı küçük destanından, Kallimakhos'un en büyük eseri olan ve tanrılarla kahramanları anlatan hikâyelerden meydana gelen *Aitia*'dan da (Başlangıçlar) bazı bölümler kalmıştır. Ayrıca *Epigrammata*'sı (Epigrammalar), altı dinî ve mitolojik *Hymnoi*'si (İlâhi), iskenderiye şiiri hakkında sağlam bir fikir edinmemize imkân veren kaynaklardır. (L)

KALLİMAKHOS Atinalı, atinalı kumandan (öl. M.Ö. 480). Marathon'da savaşmak isteyen Miltiades'i destekledi, sağ kanada kahramanca kumanda etti ve savaş sırasında öldürüldü. (L)

KALLİMAKHOS Atina'lı, yunanlı heykeltıraş ve oymacı (M.Ö. V. yy. sonu). Vitruvius tarafından nakledilen efsaneye göre Korinthos üslûbunda sütun başlığını, bir çocuk mezarı üzerinde duran sepete sarılı çiçek açmış kengerlerden etkilenerek icat etti. Gerçekte ise başlık çok daha eski biçimlerden gelir. Kuyumcu olarak Kallimakhos, Erekhtheion için, dumanı, içi boş bir palmiye kütüğünden çıkan altın bir lamba yaptı. *Bakhe*'leri ve *Dans Eden Lakede-*

«kalmuk»
Guillaume Vallet'nin eseri (XVII. yy.), Bibliothèque Nationale, Paris

Foto. LAROUSSE

menia'lı Kızlar'ı (Berlin müzesi) onun yaptığı söylenir. (L)

Kallimakhos ve Khrysorroe, *To kata Kallimakhon kai Khrysoroen Erotikon Diegema* (Kallimakhos ve Khrysorroe'nin Aşk Hikâyesi), XII. veya XIII. yüzyıldan kalma manzum bizans romanı. 15 Hecelik, 2 607 kafiyesiz mısradan meydana gelen bu roman, halk dilinde yazılmış olmasına rağmen eski deyimlerle doludur. Bazılarına göre romanın yazarı, Andronikos Komnenos Dukas Palaiologos'tur ve Prens Kallimakhos ile prenses Khrysorroe'nin av hikâyesini anlatmaktadır. Roman, Leiden kütüphanesinin bir kodeksinde bulundu, 1680'de yayımlandı. (L)

KALLİMEDON, atinalı siyaset adamı (M.Ö. IV. yy. sonu), Makedonya partisi hatibi ve aşırı bir demokrasi düşmanı. İskender'in ölümünden sonra Atina ayaklandığı zaman Antipatros'un yanına kaçtı (323). Atinalılara yenilince geriye döndü, Phokion ile birlikte ölüme mahkûm olunca da yeniden kaçtı. Şaşılığı ve oburluğu ile meşhurdu. (L)

KALLİNİKON, Nikephorion şehrinin (Mezopotamya) Gallienus zamanında aldığı ad. İranlılar Belisarios'u burada yendiler (531); Maurikius (imparator Tiberius'tan sonra çıktı) 583'te buraya sığındı ve Perslere karşıkoydu. (L)

KALLİNİKOS, filistinli hatip (M.S. III. yy.). *İskenderiye Hikâyeleri* adlı eserinin sadece bir bölümü ele geçmiştir. (L)

KALLİNOS Efes'li, yunan şairi (M.Ö. VII. yy.), sadece bazı parçaları ele geçen savaş elejileri yazdı. (L)

KALLİO (Kyösti), finlandiyalı devlet adamı (Ylivieska 1873 - Helsinki 1940). Büyük bir toprak sahibiydi. Milletvekili (1904), senatör (1917), tarım bakanı (1917 - 1918 ve 1919-1922), başbakan oldu, tarım reformunu gerçekleştirdi. Ulaştırma bakanı (1925), tekrar başbakan (1925-1926, 1929-1930, 1936-1937) ve 1937'de cumhurbaşkanı oldu. Rus-fin savaşında çok sıkıntılı günler geçirdi. 1940'ta istifa etti. (L)

KALLİOPE. Yun. mit. Dokuz ilham perisinden biri ve en güçlüsü. Epik şiire, bazen de hitabete hükmederdi. Değişik efsanelere göre Orpheus'un, Linos'un, kahraman veya şarkıcı tanrıların anasıdır. Heykel ve resimlerde genellikle elinde taş levhalar, bir şiş kama veya bir papirus tomarı tutan genç bir kadın olarak canlandırılır. (L)

KALLİPPOS, yunanlı astronom, Kapıdağı (Kyzikos), M.Ö. IV. yy. Meton* çevrimi üstünde düzeltmeler yaptı. Birbirini izleyen 19 yıllık dört çevrimi göz önünde tutarak ve toplamdan bir gün çıkartarak, tam bir uygunluğa vardı. Bu döneme Kallipos dönemi adı verilir. İdeler'in yaptığı hesaplara göre dönem M.Ö. 330 yılı 28 haziranında başlar. Kallippos öğretmeni Eudoksos tarafından Kapıdağı'nda kurulmuş olan astronomi okulunu yönetti, Eudoksos'un çalışmalarını sürdürdü. (L)

KALLİPPOS Atina'lı, Eflatun'un çömezi. Dostu Dion ile Syrakusai'ye gitti, orada iktidara konmak için Dion'u öldürdü (M. Ö. 354-353). Genç Dionysios'un kardeşi Hipparinos tarafından Syrakusai'den kovuldu. Reggio'yu ele geçirdi, orada az sonra öldü. (L)

Kallippos dönemi, Meton çevriminin düzeltmek için Kallippos tarafından bulunan yetmiş altı yıllık zaman süresi. (L)

KALLİPYGE sıf. (yun. *kallos,* güzellik ve *pygê,* kaba et'ten fr. *callipyge*). Güzel kaba etli. || *Kallipyge Venüs* (yani güzel kabaetli Venüs), Neron'un yaldızlı evinde bulunan ve Napoli müzesinde muhafaza edilen Venüs heykeli. (L)

KALLİRROE. Yun. mit. Akheloos'un kızı ve Alkmeon'un ikinci karısı. — Kalydon krallarından birinin kızı, Dionysos rahibi Koresos'un aşkına karşılık vermeyince, tanrı Dionysos bütün halkı delilikle cezalandırdı. Dodone kâhini Koresos'a Kallirroe'yi kurban etmesini öğütledi fakat Koresos intiharı tercih etti. Böylesine güçlü bir aşka dayanamayan Kallirroe de canına kıydı. (L)

KALLİRROE («suyu güzel çeşme»), eski Atina'da bir çeşmeye verilen ad. Eski metinlerde verilen bilgiler birbirini tutmadığından ve bu seçme ile «Dokuz ağızlı» anlamına gelen *Enneakrunos* çeşmesi pek ayırt edilemediğinden Kallirroe'nin Ilissos ve Olympia Zeus tapınağı yakınında mı, yoksa Akropolis ile Pnyks arasında mı bulunduğu bilinmemektedir. Son kazılara göre, çeşmenin Agora'nın güneydoğusunda olduğunu tahmin ediliyor. (L)

KALLİSTEİA çoğl. i. (yun. k.). Eski Yunanistan'da kadınlar arasında yapılan güzellik yarışması.

— ANSİKL. Bu yarışmaların en ünlüleri Midilli adasında (Lesbos), Heraion'da (Hera tapınağı) büyük bir ihtimalle Paris'in meşhur yargısını anmak için düzenlenirdi. Elis'te, Athena şölenlerinde, erkekler arasında da bir güzellik yarışması yapılırdı. (L)

KALLİSTHENES, atinalı general (M. Ö. IV. yy.). Makedonya kralı Perdikas'ı yendi ve elverişli bir barış imzaladı, ama bu durum Atinalıların Kallisthenes'i ölüm cezasına çarptırmalarını önleyemedi (M. Ö. 362). [L]

KALLİSTHENES Olynthos'lu, yunan tarihçisi (Olynthos M. Ö. 360 - öl. M. Ö. 327). Aristoteles'in yeğeni, İskender ile aynı eğitimi gördü. Tarih yazarı olarak İskender'in Asya'daki kurmay heyetinde yer aldı. İskender'in tanrı soyundan geldiğini benimseyen *proskynesis*'e (tapınma) karşı çıktığından Büyücüler suikastına adı karıştırıldı ve idam edildi. İşinin ehli olan, fakat aşırı övgü merakı yüzünden akıl almayacak olaylara da yer veren Kallisthenes, Kutsal savaşın (357-346) kroniği olan *Hellenika*'yı ve özellikle, resmî kayıtlardan yararlanarak İskender seferinin hikâyesini (*Persika*) yazdı. (L)

KALLİSTO, Jüpiter'in, 13 ocak 1910'da Galilei tarafından bulunan dördüncü uydusu, Kavuşum dolanımını 16 gün 18 sat 5 dakika 6,919 saniyede tamamlar. (L)

KALLİSTO, Arkadia'lı su perisi, Artemis'in arkadaşı. Zeus ona tutkundu. Kızgın Artemis, kıskanç Hera'nın öfkesinden korkan Zeus tarafından ayı şekline sokuldu ve Artemis tarafından avda öldürüldü. Zeus onu bir yıldız kümesi (*Büyükayı*) haline getirdi. Mezarının Arkadia'da, Artemis Kallisto tapınağının yanında olduğu söylenirdi. (L)

KALLİSTRATOS, atinalı hatip, Demosthenes ve Aiskhines'in hayranlığını kazanmıştı. Elçi olarak gitiği Isparta'dan dönünce ölüme mahkûm edildi (M. Ö. 363), Bizans'a kaçtı, sonra Delphoi kâhinlerinin cevaplarına güvenerek, Atina'ya döndü ve orada öldürüldü (355'e doğr.). [L]

KALLİSTRATOS, iskenderiyeli gramerci (M. Ö. II. yy.). Bizanslı Aristophanes'in çömezi, Homeros, Pindaros ve trajedi yazarları üstüne açıklamalar yazdı. (L)

KALLİSTRATOS, yunanlı safsatacı (M. S. IV. yy. ?). Philostratos'u taklit ederek yazdığı on dört heykel tasviri günümüze kalmıştır. (L)

KALLİWODA veya **KALİVODA** (Johannes), çek asıllı alman besteci ve kemancısı (Prag 1801 - Karlsruhe 1866). Pixis okulunun yetiştirdiği en iyi kemancılardan biri sayılan Kalliwoda birçok eser besteledi (senfoniler, dörtlüler v.b.). Schumann, *İntermezzi*'lerini ona ithaf etmiştir. — Oğlu WILHELM (Donaueschingen 1827 - Karlsruhe 1893), piyanist ve besteci, Karlsruhe orkestrasının yöneticiliğini yaptı. (L)

KALLO, fr. **Calloo,** Belçika'da (Doğu Flandre, Sint Niklaas idare çevresi) komün, Anvers'in aşağı kesiminde; 2 400 nüf. Tarım pazarı. Şeker fabrikası. (L)

KALLON, Aigina'lı yunan heykeltıraşı (M. Ö. VI.-V. yy.). Atina ve Peloponnesos'taki çalışmaları hakkında Pausanias ve Pilinius'ta bilgi vardır (Roma imparatoru Commodus devrinde basılmış bir sikke üzerinde, Troizen akropolis'indeki Athena Sthenias [Güçlü] tahta heykelinin [Ksoanon] resmi). Kallon adı Akropolis'te bulunmuş bir sütun kaidesinde de görülür. (L)

KALLOVİYEN sıf. ve i. (İngiltere'de Kelloway köyünün latince adı *Callovium*'dan fr. *callovien*). Malm'ın, Oksfordiyen ve Bathoniyen arasındaki alt katının adı. (L)

KALLSTENİUS (Edvin), isveçli besteci (Filipstad 1881). Dört senfoni (1926, 1935, 1948, 1954), üç sinfonietta (1923, 1946, 1956), uvertürler, orkestra için rapsodiler, bir piyano konçertosu, yaylılar için 6 dörtlü ve bir *Requiem* besteledi. (L)

KALLYNTERİA çoğl. i. (yun. *kallynein,* temizlemek'ten). Atina'da, Athena'nın ürünleri korumasını sağlamak üzere, Thargelion ayının 19'unda yapılan şenlik. (Bu tören sırasında Athena'nın peplos'u [harmani] Erekhtheion'dan çıkarılır ve yıkanırdı.) [L]

KALM (Per), isveçli gezgin ve tabiat bilimcisi (1716-1779). Abo'da profesör oldu (1752), avrupa ve kuzey amerika tabiat bilimi üstüne eserler yazdı. (L)

KALMA i. (*kalmak*'tan *kal-ma*). Durumunu koruma, sürüp gitme: *Bir yazı yazanlar hepimiz kalmayı dileriz, kalacağımızı kurarız, boş bir avuntudur o* (N. Ataç). || Konma, ikamet etme, oturma: *Malmüdürü Yusuf'un hesaplarını tetkik ettikten sonra onun birkaç gün şehirde kalmasına müsaade etmişti* (Sabahattin Ali). || İşlemez hale gelme. || Vakit geçirme. || Ara verme. || Ertelenme. || (Bir şeyi) Yapamama. || Derste başarı gösterememe. || Yetinme. || (Bir şeyle) Kaplanma. || Sıf. Artan: *Dünden kalma yemek.* || Eskiden beri kullanılmakta olan: *Romalılardan kalma âdet.*

— Dil bil. *Kalma hali.* Bk. LOKATİF.

— Mal. *Kalma vergisi,* bazı konaklama tesislerinde para ödeyerek oturan yolcular tarafından ödenen vergi. (Bu vergi otelin hesap pusulasına geçirilir. Tutarı, yürürlükteki yönetmeliklere göre değişmektedir.) [M]

KALMAK geçz. f. (esk. türk. k.). Belli durumunu muhafaza etmek, sürüp gitmek: *Şimdi İzzet gidecek, ben kalacak olsam olmıyacak* (M. Ş. Eşendal). *O gitti. Bir sevdaya yasladı kendini / Ben kaldım. Yalnızlıkla karşıladım herşeyi* (R. Durbaş). || [Miktar, zaman veya uzaklık için] Belirtilen kadar bulunmak: *Hakikaten bir hafta içinde İstanbul'un bir milyon ahalisi içinde Efruz Bey'in resmini görmiyen yüz kişi kalmamıştı* (Ömer Seyfeddin). || Konmak, ikamet etmek, oturmak: *Evet, dedim, Beyrut'a gidiyoruz; belki birkaç gün kalacağım* (R. H. Karay). *Gideceğim yerlerde kimseyi tanımıyordum. Nerelere gidip, nerelerde kalacağım da belli değildi* (Ş. S. Aydemir). || Bir yerde bulunmak: *Şahinde'lere gelip geç vakte kadar kaldılar ve evlerinden getirttikleri gramofonu çalarak eğlendiler* (Sabahattin Ali). || İşlemez hale gelmek: *Araba yolda kaldı.* || Yürüyemez hale gelmek: *O iş kaldı.* || Eğleşmek, vakit geçirmek: *Kâmran, ne kadar yavaş yürüyorsun? Nerede kaldın bu vakte kadar* (R.N. Güntekin). || Duraklamak, ara vermek, bırakmak: *Cemil kâğıtları yeni görüyormuş gibi açtı, kaldığı yeri buldu, biraz okudu* (Kemal Tahir). *İşine kaldığı yerden başladı.* || Geriye atılmak, ertelenmek: *Ayşe'nin düğünü bahara kalmış.* || Payına düşmek, ait olmak: *Masallar başkalarına kaldı* (F.H. Dağlarca). *Bunu yapmak size mi kaldı?* || Geçmek, aktarılmak: *Babasından Kenan'a on beş bin liralık bir miras kaldığını öğrenmişti* (Ömer Seyfeddin). || (Bir şeyi) Yapamamak: *Misafirler gelince, sinemadan kaldık.* || Yaşamağa devam etmek: *O aileden bir bu çocuk kaldı.* || Okulda başarı gösteremeyip geri kalmak: *Öğrencilerin çoğu kaldı* || Var olmağa devam etmek, etkisini sürdürmek: *Fuzuli ile Baki XVI. yy.ın iki büyük Türk şairidir; kalmışlar mıdır bugüne?* (N. Ataç). *Eve gidip yatağa uzanacak olduktan sonra bu dönüşün mânâsı kalmıyacaktı* (Sabahattin Ali). || Yetinmek: *Bu kadar suça karşılık bununla da kalmıyarak cezasını iki misline çıkarmak için halayıklardan Nevres isminde bir kızı Edâ'nın kocası Şaban ağaya nikâh etti* (H. R. Gürpınar). || (Bir şeyle) Kaplanmak, (bir şeye) bulanmak: *Her davranışta atının ayakları kan içinde kalıyordu* (N. Araz). *Oda duman içinde kaldı.* || Ölmek: *Hem kalbi var, hem de durmadan koşuyor. Bir gün yolda kalacak.* || Mevcut olmak, bulunmak: *Köyde sormadığı, yalvarmadığı adam kalmadı* (M.Ş. Esendal). *O sayfanın okumadığım, çizmediğim boş satırı kalmadı.* || (Bir şeyden) ibaret olmak: *Amasya'da iken, karşılaştığımız vaziyet yalnız, Şeyh Recep vakasıyle kalmadı* (Atatürk). || Yard. fiil. Bir hale gelmek, olmak: *Ömrümde bu kadar yalnız kaldığımı bilmiyorum*

(Y. Z. Ortaç). *Ne zaman bu pis gazeteyi okumak zorunda kalsa, ellerinin kirlendiği duygusuna kapılıyordu* (Kemal Tahir). ‖ Belirtilen durumda devam etmek: *Bunların nasıl olup da, bir tüyle bile dokunulmamış kadar ince derili, muntazam ve güzel kaldığına hayret ederdi* (Sabahattin Ali). *Yarım kalmak.* ‖ Süreklilik bildirir: *Uyuyakalmak, Kalakalmak.*

— ÇEŞ. DEY. (..'*dan*) *Kalır yeri yok,* «farksız, ayrıcalığı yok» anlamında kullanılır: *Bu akşam, mektepten döndüğüm vakit beni de aşağı yukarı onlardan kalır yerim yoktu* (R. N. Güntekin). ‖ (...*ya,* ...*ye*) *Kalmamak,* bir şeyi yapmağa vakit bulamamak: *Bir başkası belime bir şey geçirdi. «Ne oluyor?» demeye kalmadan ayaklarım yerden kesilmesin mi?* (Kemal Tahir). ‖ *Aklı kalmak,* zihni takılmak. ‖ *Aklında (hatırında) kalmak,* unutmamak, akılda tutmak: *Filmin yarış sahnesi olduğu gibi aklında kalmış.* ‖ *Akşamdan kalmak,* akşam içilen içkinin ertesi gün de etkisi sürmek. ‖ *Allah'a kalmak,* bir işten hiç bir ümit kalmamak. ‖ *Altta kalanın canı çıksın.* Bk. ALT. ‖ *Apışıp kalmak.* Bk. APIŞMAK. ‖ *Askıda kalmak.* Bk. ASKI. ‖ *Bana kalsa,* «bana göre, benim fikrimce» anlamında kullanılır. ‖ *Bildiğinden* (veya *bildiğinden geri*) *kalmamak,* elinden gelen her şeyi yapmak. ‖ *Boynu bükük kalmak,* garip ve kimsesiz hale düşmek. ‖ *Evde kalmak.* Bk. EV ‖ *Elinde kalmak,* bir şey satılamamak. ‖ *Eli böğründe* (*koynunda*) *kalmak,* çaresiz kalmak. ‖ *Elde avuçta bir şey kalmamak,* her şeyini sarfetmiş olmak. ‖ *Gözleri yolda kalmak,* birini çok beklemek. ‖ *Gözü kalmak.* Bk. GÖZ. ‖ *Hasret kalmak,* ayrı olmak, hasret çekmek: *Hasret kaldım gözlerinin rengine* (Şarkı). ‖ *Hatırı kalmak.* Bk. HATIR. ‖ *Havada kalmak,* bir şeyden sonuç alamamak. Gerçekle ilişkisiz olmak. ‖ *Hevesi içinde* (veya *kursağında*) *kalmak.* Bk. HEVES. ‖ *Hoşça kal* (veya *kalınız*). Bk. HOŞ. ‖ *İçinde kalmak,* bir şeyi söylememek, gizlemek. ‖ *İki arada kalmak.* Bk. ARA. ‖ *İş üç nalla bir ata kaldı,* tamamlanmasına imkân olmayan işler için kullanılır. ‖ *İyot gibi açıkta kalmak. Teklz.* Bir grup veya kişi tarafından terkedilmek. ‖ *Kaldı ki,* «üstelik, ondan başka» anlamında kullanılır: *Hiç yapmaz olur musunuz? Kaldı ki sizi iş başında gördük* (A. H. Tanpınar). ‖ *Kusura kalma,* «kusura bakma, affet» anlamında kullanılır. ‖ *Lâfta kalmak,* gerçekleşmemek, yapılmamak. ‖ *Mahşere kalmak,* bir işin yapılabilmesi imkânsız hale gelmek. ‖ *Muallâkta kalmak,* bir işten sonuç çıkmamak. bir iş gerçekleşmemek. ‖ *Ne günlere kaldık!* Yenilikler, değişiklikler veya acayip şeyler karşısında duyulan şaşkınlığı belirtir. ‖ *Nerede kaldı,* olmasına veya yapılmasına ihtimal verilmeyen şeyler için kullanılır: *O kendi dersine çalışmıyor, nerede kaldı senin ödevini yapacak.* ‖ *Sokakta kalmak,* evsiz barksız hale gelmek. ‖ *Tadı damağında kalmak,* çok beğenilen fakat az olan bir şeyin verdiği zevkin unutulmadığını belirtmek için kullanılır. ‖ *Üstte başta kalmamak,* giyeceklerinin hepsi eskimiş olmak. ‖ *Üzerinde (üstünde) kalmak,* bir şeyden kurtulmak mümkün olmadığı zaman kullanılır. ‖ *Yanına* (veya *yanına kâr*) *kalmak,* yapılan bir suçtan cezasız kurtulmak. ‖ *Yaya kalmak,* herhangi bir konuda ilerleyemeyerek geride kalmak, başarı elde edememek. ‖ *Yolsuz kalmak. Argo.* Parasız kalmak.

— Denizc. Belirli bir kerterizde durmak. ‖ [Rüzgâr için] Durmak, bitmek, kesilmek. ‖ *Geride kalmak,* bir gemiden söz edilirken onun ötekilerden daha yavaş gittiğini anlatmak için kullanılır. (Buna *sarkıyor* da denir.) ‖ *Peşine kalmak,* birbirine paralel seyreden iki gemiden biri diğerinin yolunu keserek arkasında kaldığı zaman söylenir. ‖ *Yoldan kalmak,* akıntı, fırtına veya altının pis (midye bağlamış) olması sebebiyle bir gemide hızın normalin altına düşmesi.

◆ **Kala kala** zf. [Yalnız *kala kala kalmak* deyiminde geçer]. *Kala kala* (*kalmak*), olup olacağı, topu topu: *Bayrama kala kala bir ay kaldı.* (ML)

KALMAN veya **KOLOMAN** (1068-1116), Macaristan kralı (1095-1116), Hırvatistan ve Dalmaçya kralı (1102 - 1116), Geza II'nin oğlu. Laszlo I'in yerine geçti ve hâkimiyetini tanımamakta ısrar eden kardeşi Almos'u hapsetti. Macaristan'a denizde bir mahreç sağlamağa çalıştı. Hırvatistan'ı (1097) ve Venedik ile çatışmasızın Dalmaçya'nın çeşitli limanlarını fethetti. Çok kültürlü, büyük bir kanunkoyucu idi. (L)

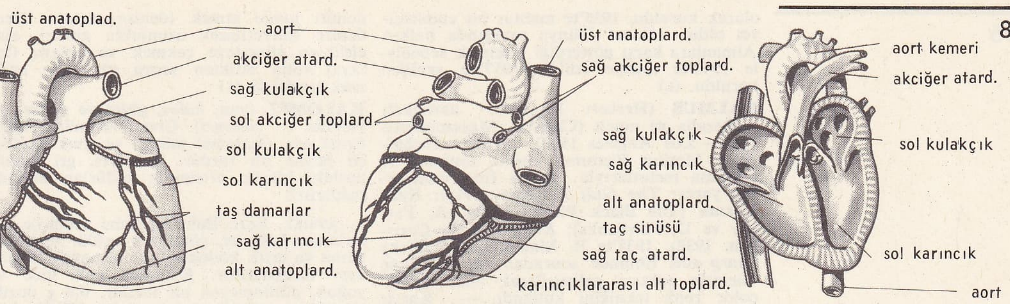

ÖNDEN GÖRÜNÜŞ ARKADAN GÖRÜNÜŞ KESİT

kalp (anat.)

KALMAN (İmre), macar operet bestecisi (? 1882 - ? 1953). Müzik öğrenimini Budapeşte'de yaptı, Viyana'ya yerleşti, viyana operetleri tarzında operetler besteledi. *Çardaş Fürstin* (1916), *Hollandalı Küçük Kadın* (1920), *Kontes Mariza* (1924), *Sirk Prensesi* (1926), *Sonbahar Manevraları* (1909) en önemli eserleridir. Operetlerinde genellikle macar folkloruna bağlı kaldı. (M)

KALMAR, İsveç'te liman şehri, *Kalmar lan*'ının (il) idare merkezi, *Kalmar boğazı* kıyısında, Öland adası karşısında; 31 600 nüf. Tersaneler. Makine yapımı. Kibrit fabrikası. XI. yy.da Kvarnholmen adasında kurulan şehirde, XVII. yy.dan kalma bir katedral ve XII. yy.dan kalma bir şato (Gustaf Vasa tarafından ek bölümler yaptırıldı) vardır. — *Kalmar ili,* 11 621 km²; 236 000 nüf. (L)

Kalmar birliği, üç büyük iskandinav devletinin bir tek tahtın hâkimiyeti altında birleşmesine verilen ad. Danimarka kralı Valdemar IV'ün kızı olan ve norveç kralı Hakon IV'ten dul kalan Margaretha, her iki krallığın da naibi sıfatıyle kendine Pomeranyalı Erik'i halef seçti ve oğlu Olaf 1387'de ölmüş olduğu için, isveç soylular sınıfının Erik'i kral olarak tanımasını sağladı (1396). Erik 1397'e Kalmar'da üç krallığın kralı olarak taç giydi ve yine bu üç krallığı temsil eden ortak bir diyet meclisi, her krallığın geleneksel ve bağımsız kuruluşları çerçevesinde, bir krallık birliği yasası meydana getirdi. Bu birlik, Gustaf Vasa'nın yolaçtığı isveç ayaklanmasına (1521 - 1523) kadar sürdü. (L)

KALMIK (Ercüment), türk ressamı (İstanbul 1909 - ay.y. 1971). Güzel Sanatlar Akademisi Resim bölümünü bitirdi (1936). Paris'te André Lhote'un atelyesinde ve Roma'da sanatını geliştirdi (1939-1941). Yurda dönünce Kız Teknik Öğretmen okulunda öğretmenlik yaptı (1942-1947). 1947 Yılında İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık fakültesine öğretim görevlisi olarak girdi. Berlin Mimarlık fakültesinde konuk profesör olarak dersler verdi (1968). Güzel Sanatlar Akademisi Temel Eğitim kürsüsünde görevlendirildi (1969). 1941 Yılından itibaren yurt içinde, İtalya, Almanya, Amerika'da sergiler açtı. Genellikle klasik tarzda çalışan Kalmık'ın resimleri, renkçi ve duyarlı bir anlatım taşır. Resim ve Heykel müzesinde, italya, yugoslavya, amerika, iran müzelerinde, özel kolleksiyonlarda eserleri vardır. Çeşitli dergi ve gazetelerde sanat ve gezi yazıları çıkan sanatçının iki de kitabı yayımlandı: *Renklerin Armoni Sistemleri; Tabiatta ve Sanatta Doku.* (M)

KALMİA i. (isveçli tabiat bilgini *Per Kalm*'ın adından). Zehirli süs bitkisi (Fundagillerden.)

— ANSİKL. *Kalmia* ince uzun yapraklı, demet çiçekli bir ağaççıktır. Anayurdu Amerika olan bu bitkinin bazı türleri süs için yetiştirilir. Dağ defnesi denen *Kalmia latifolia*'nın pembe yollu mavi çiçekli pek çok çeşidi vardır; *K. angustifolia*'nın çiçekleri ise güzel pembe renktedir. (L)

KALMTHOUT, fr. **Calmpthout,** Belçika'da (Anvers ili ve idare çevresi) komün, Anvers'in kuzeyinde; 11 000 nüf. Fidanlık. Besin sanayii. Dantel yapımı. (L)

KALMUK i. Tekst. Çözgüsü normal taranmış, atkısı ise yağlı taranmış iplikten yapılan tüylü yün kumaş. (L)

KALMUKÇA i. (*Kalmuk*'tan *Kalmuk-ça*). Leng. Ural ve Volga'nın aşağı kesiminde konuşulan batı moğol lehçesi. (L)

KALMUKLAR, Oyrat diye adlandırılan bir moğol halkı. Vays Handan (1918-1428 itibaren İli bölgesindeki Moğollar Kalmuklarla savaştı. Kalmuklar, Vays Hanı iki defa esir aldı. Vays Han kız kardeşini kalmuk beyi Esen Tayşi'ye vermek zorunda kaldı. Esen Tayşi'nin ölümünden (1455) sonra Oyrat Göçebe devleti parçalandı. Ayrı ayrı beyler, müslümanlara komşu bölgelerde yaşamağa devam ettiler. Çin kaynaklarına göre, 1552 yılında Oyratlar Tümet Altan Hanın hâkimiyetine girdiler. İslâm kaynakları da Hara Hula'nın (öl. 1634) yönetiminde Oyrat devletinin yeniden kurulduğunu söyler. Türkistan'daki Kalmuklar bu dönemde İslâmlığın düşmanıydılar. Kazak (Kırgız) beyi Tevekkül Han, Kalmukların elinden Taşkent'e kaçtı. Nevruz Ahmed Handan yardım istedi. Ancak bir sonuç alamadı. 1603-1604 yıllarının kışında Kalmuklar ilk olarak Harizm'i ele geçirdiler. Arkasından da, çar Vasiliy Şuyskiy (1606-1610) zamanında İdil'de yerleşmeğe başladılar. Kalmukların bu kolu, 1618 yılında Ho Urluk'un başkanlığında soydaşlarından ayrıldı. İdil Kalmuklarının yaşadığı bölge, Hara Hula'nın kurduğu devlete bağlı değildi, fakat aralarında sağlam bağlar vardı. Nitekim, 1640 yılında toplanan kurultaya İdil Kalmukları da katıldı. Bu kurultay ile Kalmukların bütün kolları arasında Buddha'cılık yerleşti. Bu devlet 1758 yılında, Çinliler tarafından yıkıldı. Bu zamana kadar Türkistan'ın müslüman bölgelerinin çoğu budist kalmuk beylerinin hâkimiyetinde kaldı. Önce Kâşgarlıları hâkimiyetleri altına aldılar (1682), 1723 yılında da Taşkent'i ele geçirdiler. Daha sonra, Kalmuklar, kazak meralarının büyük kısmına sahip oldular. Bu dönemde, bugünkü Yedi-Su'nun güneyindeki bölgelerden İslâmlık söküldü. Kalmuk devleti çöktükten sonra bu topraklar yeniden müslüman kazakların eline geçti. 1724 Yılından sonra, İdil'in aşağı mecrasında yaşayan kalmuk beyleri, rus çarının nanipleri sayıldı. İli'deki merkez ile bağları kalmadı. Vali Ubuşi ile halkı, Çin'e doğru göçleri sırasında, Kazakların hücumuna uğradılar. Bu göçte, özellikle Orta Asya'daki Kalmuklar büyük zayiat verdi (1771). Bu olaydan sonra, Kalmukların Rusya'da ve Çin'de önemli bir siyasî rolleri olmadı. Ancak İdil Kalmukları, Rusya'da 1905 ihtilâlinden sonra idarî muhtariyet istediler. 1917 İhtilâlinin başlangıcından Astrahan'da Kalmuk Millî kurultayı toplandı (25 mart 1917). Bir millî meclis seçerek Kalmukistan'ın idaresini eline aldı. Sovyet Rusya'nın kuruluşundan sonra, Kalmukistan Rusya'ya bağlı muhtar bir ülke oldu (2 eylül 1920), 1935 yılında da, sovyet sosyalist cumhuriyetlerinden biri haline geldi. Fakat 1943 yılında kalmukistan cumhuriyeti kaldırıldı. Kalmukların, savaş sırasında almanlarla işbirliği yaptıkları ileri sürüldü. Bütün halk da Doğu Sibirya'ya, kamplara gönderildi. (M)

KALMUKLAR MUHTAR cumhuriyeti, Aşağı Volga'nın batısında S.S.C.B.'ye bağlı muhtar cumhuriyet; 183 000 nüf. Başkenti *Styepnoy,* 1920'de muhtar bir idare çevresi

olarak kuruldu, 1935'te muhtar bir cumhuriyet oldu. İkinci Dünya savaşında halkın Almanlara karşı gösterdiği yakınlık sebebiyle 1943'te tasfiye edildi, 1957'de yeniden kuruldu. (L)

KALMUS (Herbert Thomas), amerikalı mühendis ve mucit (Chelsea, Massachusetts 1881 - Los Angeles 1963). 1915'te «Technicolor Motion Picture»ı kurdu, toplama ve çıkarma metotlarıyle renkli filim denemeleri yaptı: *The Gulf Between* (1918); *Kara Korsan* (The Black Pirate) [1926, A. Parker ve D. Fairbanks]; *Kukaraca* (L. Corrigan, 1932). 1935'te R. Mamoulian'ın *Becky Sharp* adlı filminde sonradan ancak birkaç önemsiz noktası geliştirilecek olan technicolor renk tekniğini kullandı. — Karısı NATHALİE (Norfolk, Virginia 1887 - Boston 1965) araştırmalarına geniş ölçüde yardımcı oldu. (L)

KALNİK, Yugoslavya'da (Hırvatistan) dağ kütlesi, Drava ile Sava ırmakları arasında; 643 m. Tepeleri ormanlarla kaplıdır ve yamaçlarının aşağı eğintileri bağlar ve meyve bahçeleriyle örtülüdür. (L)

KALNİŞEVSKİY (Pyotr İvanoviç), kazak ataman (Poltava [?] Solovki, Arhangelsk yakını 1803). Aşağı Dnieper kıyısında Zaporog Kazakları kale kumandanı; Pugaçev bozgunundan ve kalenin tahribinden sonra Solovki manastırında göz altına alındı ve Aleksandr I'in hürriyetini geri verme isteğini kabul etmedi. (L)

KALNOKY (Gusztav), **von Köröspatak** kontu, avusturya - macaristanlı siyaset adamı (Letovice, Moravya 1832 - Prjedlice, Bohemya 1898). Subay, sonra diplomat 1854) ve dışişleri bakanı (kasım 1881-1895) oldu, Üçlü Antlaşma'yı imzaladı. Polonya'da Skiernevice görüşmesiyle «Üç İmparator» ittifakını sağlamlaştırdı, fakat Rusya'ya düşman olduğu için, Bismarck'ı Rusya'ya, Bulgaristan'da hareket serbestisi vermekle suçladı. (L)

KALOCSA, Macaristan'da (Bacs-Kiskun idare bölgesi) şehir, Tuna'nın sol kıyısında; 13 700 nüf. XVIII. yy.dan kalma katedral ve başpiskoposluk sarayı. Folklor müzesi. Meşhur dantel ve işlemeler. Şehir Aziz İstvan'ın kurduğu piskoposluk çevresinde gelişti. (L)

KALOGEROS i. (yun. *kalos*, güzel, iyi ve *geron*, ihtiyar'dan). Aziz Basileios tarikatından rum keşişi. || *Teşm. yol.* Rum keşişi.

— ANSİKL. *Kalogeros*'lar ortodoks ruhban sınıfının en bilgili zümresini meydana getirir, piskopos genellikle bu zümreden seçilir. Ortaçağda çok sıkı kurallara bağlıydılar. Günümüzde bazı manastırlarda disiplin gevşemiştir; buralarda *idiorrythmia* denilen daha serbest bir düzen uygulanır. Kalogeroslar cüppe ve yüksek siyah takke giyerler. (L)

KALOKYRİS, bizanslı soylu, 967'de Nikephoros Phokas tarafından Kiev prensi Svatislav'ı, Bulgaristan'ı geçici olarak istilâya kandırmak üzere Kiev'e gönderildi. Fakat Bizans tahtında gözü olan Kalokyris, Kiev prensinden Bulgaristan'ı devamlı işgal altında tutmasını, İstanbul'a girmesi için de kendisine yardımcı olmasını istedi. Bu çabaları başarısızlıkla sonuçlandı. (M)

KALOMA veya **KALİME** i. (ital. *caluma*'dan). Denizc. Demir atmış bir geminin zincirinin deniz içinde kalan kısmı. (Bir demirin tutma kabiliyeti, verilen kaloma ile orantılıdır. Dolayısıyle zincirin deniz dibine döşenen uzunluğu demirin dibe saplanıp kalmasında büyük önem taşır. Bu sebeple demirin kaloması derinliğe göre verilir. Pratik olarak pek derin olmayan sularda derinliğin üç misli, derin sularda ise beş misli tutulur.) || *Kaloma vermek*, bir çapa demirlendiği zaman zincirini salıvermek. (Zinciri germek ve geminin ileriye gitmesini durdurmak için, zincir güvertedeki locadan geçerken kastanyola ile boğulur.) [L]

KALOMALIK sıf. (*kaloma*'dan *kaloma-lık*). Denizc. Kaloma ile ilgili. || *Kalomalık zincir*, demirlerken denize salıverilecek zincir veya telin uzunluğu. (Buna *fundoluk zincir* de denir.)

— ANSİKL. Denizc. Gemilerdeki eski sistem vinçler demiri yalnız vira edecek (sudan yukarı çekecek) yönde çalışırdı. Bunun için demiri jundo etmek (denize atmak) üzere denize salıverilecek uzunlukta zinciri, zincirlikten güverteye çekmek ve balaya (kıtaya) volta ettikten sonra güverteye uzatmak gerekirdi. (L)

KALOMEL (yun. *kalos*, güzel ve *melas*, siyah'tan fr. *calomel*). Civa klorünün (HgCl) ticarî adı. (Kalomel müshil ve kurt düşürücü beyaz bir tozdur. Tabiatta, gri renkli, parlak, küçük prizmatik billûrlar halinde rastlanır).

— ANSİKL. Eczc. Buharlaştırma usulü ile hazırlanan *kalomel*, çöktürme usûlü ile hazırlanan ve artık kodekste yer almayan tuzdan ayrı tutulmalıdır. Kalomel, çok ince ve yoğun, çözünmeyen bir tozdur. 0,6 g dozda büyüklere müshil olarak, daha küçük dozlarda (0,01 - 0,05 g) öd söktürücü olarak etki gösterir. Bazen, önleyici olarak, antiseptik pomatlar ve yağlı şırıngalık süspansiyonlar halinde, frengi tedavisinde kullanılır. Siyanürler (taflan suyu, badem), asitler ve klorürlerle bağdaşmaz. Bu maddeler karşısında, civa tuzuna dönüşür; yakıcı, çözünücü ve zehirli olur. (L)

KALOMİRİS (Manolis), yunanlı besteci (İzmir 1883). Müzik eğitimini Viyana'da tamamladıktan sonra yeni yunan müziğine millî bir sanat niteliği vermek istedi. 1926'da kurduğu Yunan Müzik konservatuvarını yönetti. Melodi ve ritim bakımından buluşlarla dolu olan eserleri arasında, *Yeni Helen Süiti* (1907-1936), üç senfoni, *Korsan* (senfonik şiir [1940]); *Üçüzlü* (1940); *Kahraman Kadının Ölümü* (bale biçiminde senfonik şiir), *Protomastoras, Annenin Yüzüğü, Gün Ağarması, Gölge Suları* adlı dört opera; piyano ve orkestra için *Senfonik Konçerto*, keman ve orkestra için bir konçertino, şarkılı bir beşli, oda müziği, ses ve orkestra için birçok parça vardır. 1962'de bir opera daha yazdı: *Konstantinos Palaiologos.* (L)

KALON i. (yun. *khalah*, yavaşlatmak> *fr. chalone*'dan). Fizyol. Schafer tarafından içsalgı bezlerinin bazı ürünlerine verilen ad. (Bunlar işbirliği halinde çalışan organların faaliyetini yavaşlatma veya engelleme yeteneğine sahiptir.) [L]

KALONCİ (Albert), kongolu siyaset adamı, Baluba liderlerinin başta gelenlerinden biri (doğ. 1929). Lumumba'nın safında bağımsızlık için dövüştükten sonra, temmuz 1960'ta Güney Kasai devletini kurdu ve kendini Albert I adıyle bu devletin mulopve'si (imparatoru), ilân etti. Şubat 1962'de tevkif edildi, kaçtı, ülke dışına gitti (1962-1964). Temmuz 1964'ten 1965'e kadar Kongo'nun tarım bakanı oldu ve aralık 1966'da siyasî hayattan çekildi. (L)

KALONG i. (malezya dillerinden). *Pteropus* cinsinden eti yenen bir yarasanın adı. (L)

KALORESANS i. (fr. *calorescence*). Fiz. Bir yüzeyin, soğurduğu ışık ışınımlarını ısı dalgaları halinde yayması. (L)

KALORİ i. (fr. *calorie*). Normal atmosfer basıncında (101 235,0 paskal) ısınma ısısı 15°C'lık suyunkine eşit olan bir cismin 1 gramının sıcaklığını 1°C yükseltmek için gerekli ısı miktarına eşit olan ısı birimi. (1 Kalori, 4,185 5 joule'e eşittir. Megakaloriye, yani 1 milyon kaloriye eşit olan *termi* birimi de kullanılır.)

— Fiz. *Büyük kalori*, 1 atmosfer basınç altında, 1 000 gr (1 kg) suyun sıcaklığını 14,5°C'tan 15,5°C'a çıkarmak için gereken ısı miktarı. *Eşanl.* KİLOKALORİ.

— Fizyol. *Bir besinin kalori değeri*, o besinden sağlanan kalori miktarı. || *Kalori tayini*, belirli bir organizma için gerekli besin miktarı. (Bir yiyecekteki çeşitli besinlerin oranı, hacmi ve vitamin değeri bu bakımdan göz önünde tutulmaz.) [L]

KALORİFER i. (fr. *calorifère*). Sıcak hava üreten cihaz. || Radyatöre halk arasında verilen ad.

— ANSİKL. Bir *kalorifer* başlıca şu kısımlardan meydana gelir: bir yanma odası; yanmış gazların atıldığı bir boru; içinden yanma gazlarının geçtiği ve havanın ısındığı bir ısı değiştirici ile kaybolan ısıyı değerlendiren bir toplayıcı; sıcak hava borularının dolandığı bir ısı dağıtma odası ve bir soğuk hava giriş odası. Bk. ISITMA. (L)

KALORİFERCİ i. (*kalorifer*'den *kalorifer-ci*). Binalara kalorifer tesisatını kuran veya kalorifer onaran usta. || Binalardaki kaloriferi yakan görevli. (M)

KALORİFERCİLİK i. (*kaloriferci*'den *kaloriferci-lik*). Kalorifer tesisatı kurma işi. || Kalorifer yakma işi. (M)

KALORİMETRE i. (fr. *calorimètre*'den). Bk. ISIÖLÇER.

KALORİMETRİ i. (fr. *calorimètrie*). Bk. ISIÖLÇME.

KALOŞ i. (fr. *galoche*'dan). GALOŞ.

KALOTİP i. (yun. *kalos*, güzel ve *upos*, harf'ten fr. *calotype*). Fotoğraf negatiflerinin elde edilmesinde kullanılan ilk metot. — ANSİKL. Bu metot 1841'de Talbot tarafından bulundu. Yarı saydam bir kâğıt bir gümüş iyodür tabakasıyle kaplanıyor ve karanlık odada ışığa tutulduktan sonra gallik asitte banyo ediliyordu. (L)

KALOYAN (Yoanitsa), bulgar kralı (öl. Selânik 1207). Bulgar çarları Asen I ve Petır I'in kardeşi. Bulgaristan'ın Bizans imparatorluğundan ayrılması için Asen ve Petir kardeşlerin düzenlediği ayaklanmaya katıldı. Bizans ile barış anlaşmasının imzalanmasından sonra (1187) İstanbul'a rehine olarak gönderildi. Çar Petır ölünce Kaloyan tahta geçti. Hükümdarlığı sırasında devletinin sınırlarını genişletti. 1200'de Konstantia'yı (Kostanets yakınları), 1201'de Varna'yı Bizanslılardan aldı. Vidin, Byalgrad, Braniçevo ve Makedonya'yı elinde tutan bulgar derebeyi Debromir Hriz'in topraklarını Bulgaristan'a kattı. 1203'te bulgar topraklarını işgal eden macar kralı İmre (Emmerich) ile savaştı. Bulgar krallığının resmen tanınmasını sağlamak için 1200 başlarında papa Innocentius III ile görüşmeler yaptı. Buna göre Roma kilisesi ile birleşme antlaşması imzalandı (1204). Papa, Kaloyan'a «rex» (kral) unvanını verdi ve Tırnova başpiskoposunu ise «primas» (bulgar kilisesinin en büyük adamı) ilân etti. Kaloyan, 1204'te kurulan Latin imparatorluğu ile savaşlar yaptı; 14 nisan 1205'te Edirne yakınlarında imparatoru esir aldı. Aynı yıl Plovdiv şehrini ele geçirdi. Makedonya ve Trakya'da ilerledi. Güçlü çarlık yönetiminden memnun olmayan boyarlar tarafından Selânik kuşatmasında öldürüldü (1207). [M]

KALOZ i. (fr. *callose*'dan). Bot. Schweitzer liköründe erimeyen ve anilinle maviye boyanan poliholozit. (Bu madde, kışın, soymuk borularını tıkar, ilkbaharda, katılaşmış haldeyken erir ve kalbursu borular yeniden çalışmağa başlar.) [L]

KALP veya **KALB** i. (ar. *ḳalb*). Anat. Kan dolaşımının, devindirici merkezî elemanı olan içi boş organ: *Kalp atışı. Hastanın kalbi durdu.* (Bk. ANSİKL. *Anat. bölümü.*) [*Eşanl.* YÜREK.] || — *Mec.* Bir şeyin canevi: *Ankara Türkiye'nin kalbidir.* || Sevgi, muhabbet: *Ana kalbi.* || İyilik, insanseverlik duygusu: *Adamda kalp yok ki!* || Gönül: *Kalbini bir gence kaptırmış.* || İç, ruh: *Kalbinin bütün sırlarını meydana döktü* (H.R. Gürpınar). || *Kalp atardamarı, kalp toplardamarı.* Bk. TAÇ. || *Kalp hastası*, kalbinde bir hastalığı olan kimse. || *Kalp içi*, kalbin içinde bulunan: *Kalpçi sondası.* || *Kalp ilâçları*, kalbin üzerine etki yapan ilâçlar. || *Kalp kası*, kalbin kas tabakası. (Bk. MİYOKARD). || *Kalp merkezi*, son boyun omurlarından altıncı sırt omuruna kadar uzanan omurilik bölgesi. (İrkiltilmesiyle kalp atımları hızlanır.) || *Kalp siniri.* Bk. SİNİR.

— ÇEŞ. DEY. *Kalp acısı*, derin üzüntü. || *Kalp ağrısı*, aşktan ileri gelen elem: *Günlerce ne gördüm, ne de bir kimseye sordum; / «Yarab! Hele kalp ağrılarım durdu!» diyordum* (Yahya Kemal). || *Kalp kalbe karşıdır*, «sevgi karşılıklıdır» anlamında kullanılır. || *Kalp kazanmak* (veya *kalp fethetmek*), güzel bir sözle veya ince bir davranışla karşısındakini kendine bağlamak. || *Kalp kırmak*, kaba bir söz veya davranışla karşısındakini kendinden soğutmak, gücendirmek: *Vaktiyle kalbimi kıranlara iyilik ettim* (A. H. Tanpınar). || *Kalbe doğmak*, bir şeyi önceden hissetmek. || *Kalbe dokunmak*, iç acısı vermek, hüzünlendirmek. || *Kalbe işlemek*, derin üzüntü uyandırmak, içe dokunmak. || *Kalbi atmak* (veya *kalbi çarpmak*), heyecanlanmak. || *Kalbi (...) da atmak*, bir yer bir şeyin canevi olmak. || *Kalbi bozuk*, ni-

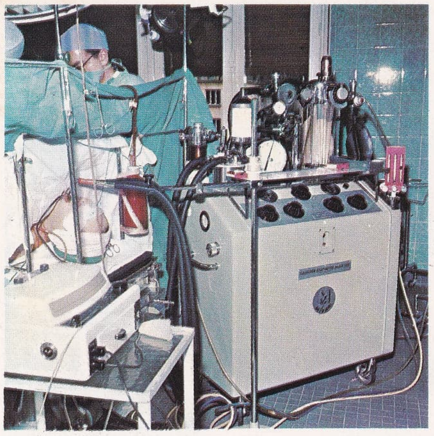

vücut sıcaklığını kontrol eden elektronik aygıt ve sunî solunum aygıtı

ameliyat öncesi kontrolları yapan elektronik aygıt

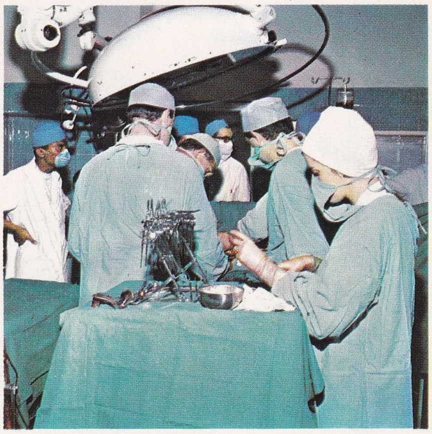

ameliyat ekibi

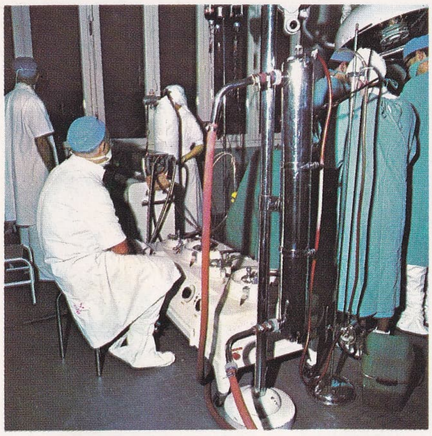

vücut dışında çalışan sunî dolaşım sistemi

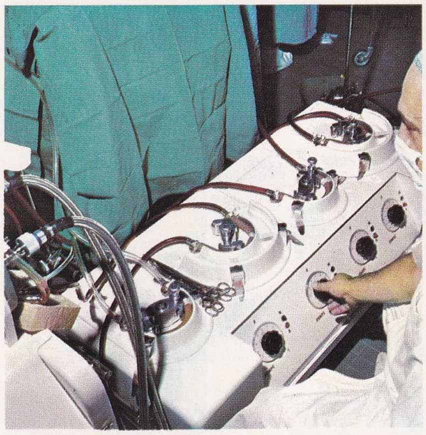

vücut dışı dolaşıma ait atar ve toplardamar pompaları

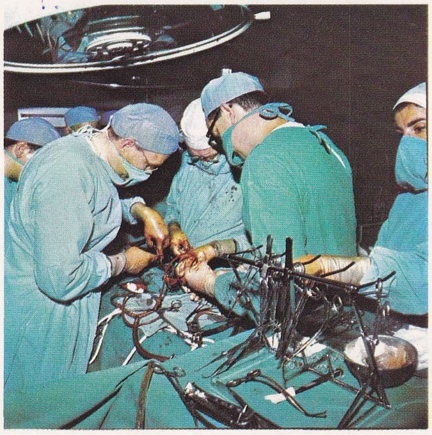

kalbin açılma anı

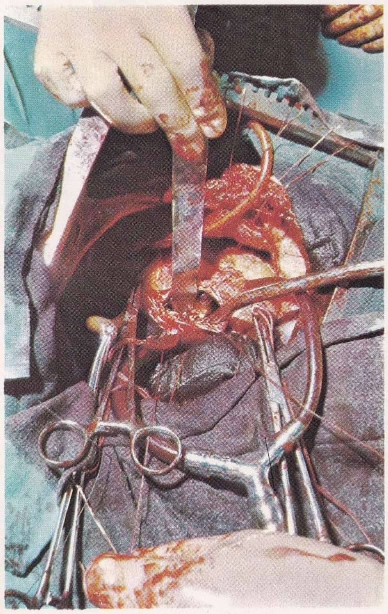

açık kalp ameliyatı: kulakçıklar arasında delik var

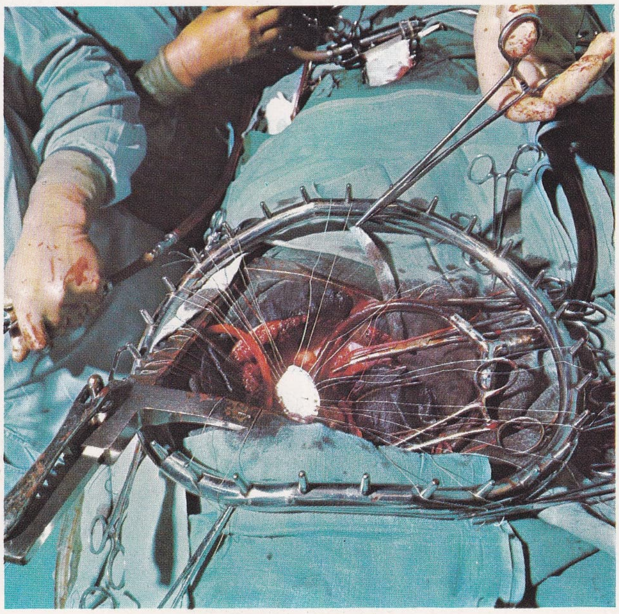

aort kapakçığı plastiği: metalden takma kapakçık (deney)

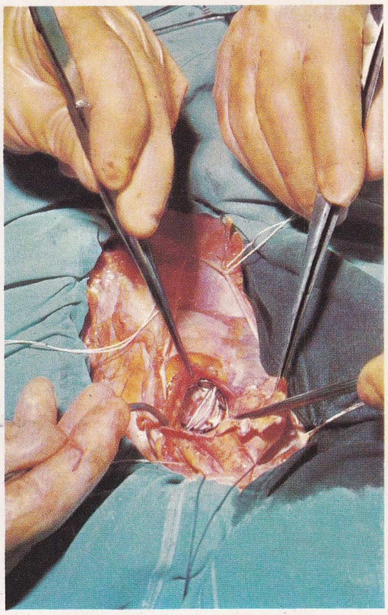

kulakçıklar arasında deliğin sentetik bir maddeyle kapatılması

Saint-Michel hastahanesi, Paris. Foto. LAROUSSE (1967)

HEMATOLOJİ

HEMOPOYEZ
(kan hücrelerinin oluşumu)

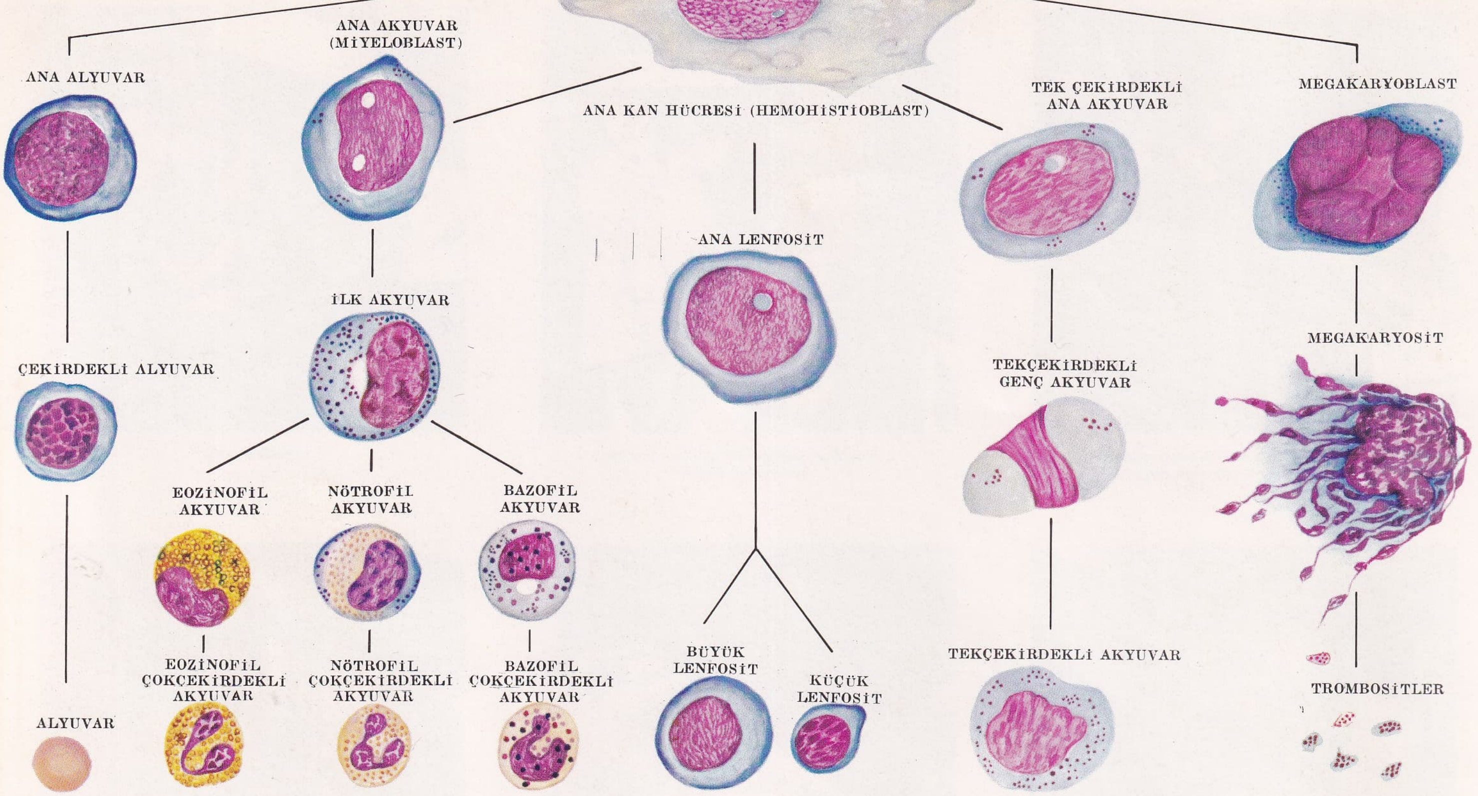

E. Noal

Normal ve hasta **KEMİK İLİĞİ VE KAN HÜCRELERİ**
(500-2000 defa büyültülerek çekilmiş fotoğraflar)

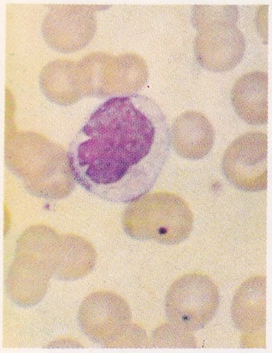
NORMAL KAN
(*Tekçekirdekli akyuvar*)

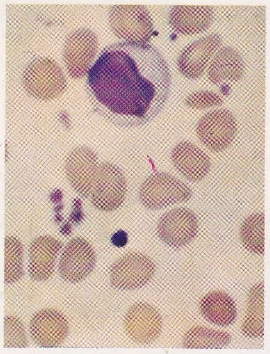
NORMAL TROMBOSİTLER

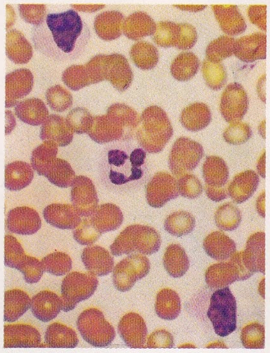
İNTANÎ MONONÜKLEOZ
(KAN)

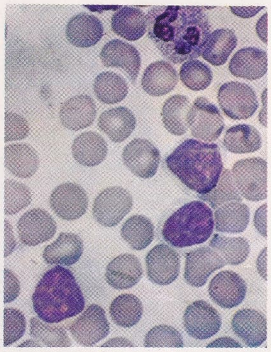
MÜZMİN LENF LÖSEMİSİ
(LENFOSİTLER)

NORMAL MİYELOGRAM

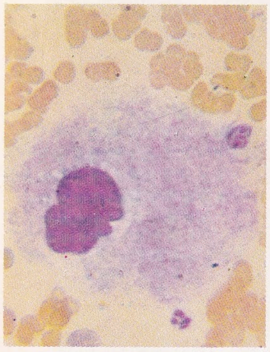
MEGAKARYOSİT
(DEV İLİK HÜCRESİ)

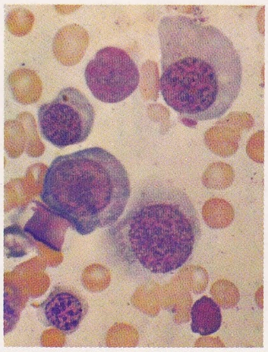
BİERMER MİYELOGRAMI
(DEV AKYUVARLAR)

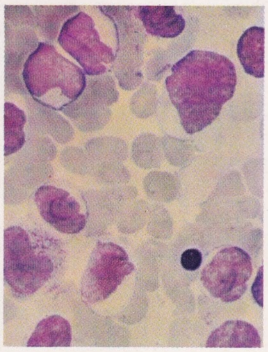
HADLÖSEMİLİ KEMİK
İLİĞİ (MİYELOBLASTLAR)

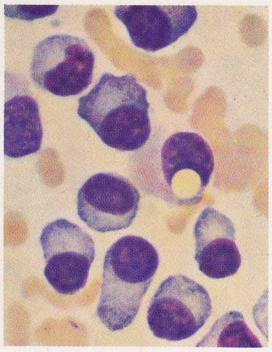
MİYELOM (PLAZMOSİTLER)

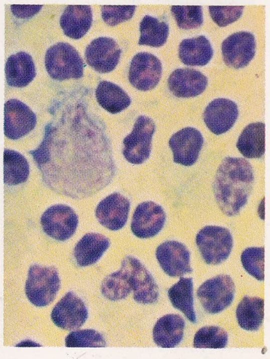
MÜZMİN İLTİHAPLI
LENF DÜĞÜMÜ

Dr. B. Dreyfus

Foto. LAROUSSE

yeti, düşüncesi kötü olan. ‖ *Kalbi bütün,* açık kalpli, dürüst. ‖ *Kalbi fesat,* haset ve kıskanç olan. ‖ *Kalbi geniş,* geniş yürekli, kaygısız, hiç bir şeye aldırış etmeyen. ‖ *Kalbi kanamak,* ıstırap çekmek, çok üzüntü duymak. ‖ *Kalbi kararmak,* dinî inancını kaybetmek. ‖ *Kalbi kırık,* duyguları incinmiş. ‖ *Kalbi parça parça olmak,* merhamet duymak, acımak. ‖ *Kalbi rahat,* gönlü huzur içinde olan. ‖ *Kalbi sıcak,* içten, samimî. ‖ *Kalbi sızlamak,* iç acısı duymak, üzülmek. ‖ *Kalbi temiz,* kötü niyet ve düşüncesi olmayan: *Ahmet Efendi, kalbi temiz bir adamdı* (B. Felek). ‖ *Kalbinde kin ve garaz tutmak,* birine karşı içten düşmanlık duymak veya beslemek. ‖ (*Birinin*) *Kalbinden kopmak,* bir kimsenin içinden gelmek. ‖ (*Birinin*) *Kalbine girmek,* bir kimsenin sevgisini kazanmak. ‖ *Kalbine göre,* niyet ve düşüncesine uygun olarak. ‖ *Kalbini açmak,* birine sırlarını söylemek. ‖ (*Birinin*) *Kalbini çalmak,* bir kimseyi kendine âşık etmek. ‖ *Kalbini dinlemek* (veya *kalbinin sesini dinlemek*), hisleriyle hareket etmek, acımak. ‖ *Kalbini okumak,* birinin duygu ve düşüncelerini, niyetlerini anlamak: *Mektup almasam da almış gibiyim. Kalblerinizi bir kitaptan daha iyi okuyabilirim* (Ziya Gökalp). ‖ *Kalbinin en gizli köşesinde,* benliğinde, ruhunda. ‖ *Kalpten gelen,* içten, samimî olarak. ‖ *Kalpten kalbe yol vardır,* «seven sevilir» anlamındadır: *Rabbimi aldatamam. Onun kalbinden benim kalbime yol vardır.* (N. Araz). ‖ *Herkesin kalbinde bir arslan yatar,* «her insan içinde büyük bir niyet, arzu taşır» anlamında kullanılır.

— *Esk. Kalb-i âhenîn* («demirden yürek»), demir gibi sağlam yürek. *Mec.* Katı yürekli, merhametsiz. ‖ *Kalb-i hâbîde,* («uyumuş kalp»), duygusuz kalp. ‖ *Kalb-i harâb,* harap ve ezik gönül. ‖ *Kalb-i mahzûn,* hüzünlü gönül. ‖ *Kalb-i mecrûh,* yaralanmış gönül. ‖ *Kalb-i meftûr,* bezgin gönül. ‖ *Kalb-i metrûk,* terkedilmiş, bırakılmış gönül. ‖ *Kalb-i muztarib,* üzgün kalp. ‖ *Kalb-i nâ-şâd,* kederli gönül. ‖ *Kalb-i selîm,* temiz kalp. ‖ *Kalb-ül-ceyş,* ordunun merkez bölümü. ‖ *Elem-i kalb,* gönül ıstırabı: *Mâi bir göz elem-i kalbime ağlar sanırım* (Tevfik Fikret). ‖ *Enîn-i kalb,* gönül âhı veya çığlığı. ‖ *Mahbûb-ül-kalb,* gönlün sevgilisi.

— Astron. *Esk. Kalb-ül-akreb,* Akrep burcunun en parlak yıldızı, Antares ‖ *Kalb-ül-esed,* Arslan burcunun en parlak yıldızı, Regulus.

— Cerr. *Kalp cerrahîsi.* Bk. ANSİKL. (*Anat. Kalp hastalıklarının ted. bölümü*).

— Fizyol. *Kalp dışı ses,* göğüs dinlenildiğinde, kalp sesleriyle eşzamanlı olarak duyulan, fakat menşei kalbin içinde olmayan bazı ses veya soluklara verilen ad. ‖ *Kalp iç zarı,* kalbin içine örten zar. (Toplardamar iç gömleğinin devamıdır; kulakçığın iç yüzünü, kulakçık - karıncık kapacığını ve karıncığı kapladıktan sonra atardamar iç gömleği alarak devam eder. Kalp içzarı, yüzeysel bir endotelyum tabakası ile katılganesnek dokudan oluşmuş bir derin tabakadan yapılıdır). ‖ *Kalp önü,* göğüs boşluğunun, kalbin ön tarafında bulunan bölgesine verilen ad.

— Kardiyol. *Dıştan kalp masajı.* Bk. ANSİKL. ‖ *Açık kalp ameliyatı,* kalbin içi açılmadan, önce dolaşım «sunî kalp» denen bir aygıta devredildikten sonra yapılan kalp ameliyatı. ‖ *Kapalı kalp ameliyatı,* kalbin fizyolojik çalışması durdurulmadan yapılan cerrahî müdahale. ‖ *Sunî kalp,* cerrahî bir müdahale gerekli olduğu zaman, kalbi kan dolaşımından ayırmak amacıyle onun yerine aynı görevi sağlamağa elverişli aygıt. (Pratik bakımdan sunî kalp, toplardamardaki kirli kanı atardamarlara göndermeden önce onu oksijenleme imkânı veren fizyoşimik ve mekanik bir düzenekle birarada çalışmalıdır.) ‖ *Sunî kalp - akciğer.* Bk. ANSİKL. (*Anat. Kalp hastalıklarının ted. bölümü*).

— Nükl. fiz. *Atom reaktörünün kalbi,* parçalanarak maddeyi kapsayan kısmı.

— Patol. *Kalp ağrısı,* mide ağzı üzerinde hissedilen ağrı; kalbin veya kalp bölgesinin sinirsel ağrısı. (Bk. ANJİN. *Göğüs anjini.*) ‖ *Kalp genişlemesi,* kalp boşluklarının genişlemesi. (*Eşanl.* KARDİEKTAZİ.) ‖ *Kalp sıkışması,* kalpten gelen bazı göğüs ağrılarına verilen ad. (*Eşanl.* STEDOKARDİ.) ‖ *Kalp önü ağrısı,* göğüs boşluğunun kalbin önüne rastlayan bölgesindeki ağrı. (Kalp önü ağrıları, göğüs anjini olaylarında görüldüğü gibi, pek önemsiz birçok fonksiyonel bozuklukta da rastlanır.) ‖ *Kalp içzarı iltihabı.* Bk. ANSİKL. ‖ *Kalp kası hastalığı.* Bk. MİYOKARD. ‖ *Kalp kası iltihabı.* Bk. MİYOKARDİT. ‖ *Kalp yırtılması,* genellikle sol karıncık seviyesinde meydana gelen ve seyrek görülen yarılma olayı.

— Ted. *Kalp içi şırınga,* kalbin içine yapılan şırınga. (Ağır anestezi senkoplarını önlemek için karıncık boşluklarından birine yapılır. Şırınga edilen madde genellikle adrenalindir; daha seyrek olarak da kafein kullanılır.) ‖ *Kalp kuvvetlendirici,* kalp kasının gerginliğini artıran ilâç. (Yüksükotundan [Digitalis purpurea] elde edilen glükozit, lanatozit C [D. lanata'dan çıkarılan glükozit], uvabayn [strophantus gratus'un aktif maddesi], billûrlaşmış tevetin başlıca kalp kuvvetlendiricilerdir.)

— ANSİKL. Anat. ve Tıp. *İnsan anatomisi.* İnsanda kalp aşağı yukarı yumruk büyüklüğünde, içi boş bir kastır. Önden arkaya doğru basık bir koni biçimindedir; koninin tabanı yukarıya, tepesi aşağıya, öne ve sola doğru dönüktür.

Kalp, iki akciğer arasında, göğüs boşluğunun orta kısmında bulunur. Böylece, omurganın, yemek borusunun ve sırt aortunun önünde, göğüs çeperinin arkasında yer alır, çarptığı zaman, kalp önü boşluğuna doğru atılır: kalp ucunun, sol taraftaki beşinci kaburga kıkırdağının üst kenarında, göğüs kemiğinin ortasından 8 sm içeride, yani sol memenin altında attığı duyulur. Kalbin dış yüzü uzun çizgilerle kaplıdır, bunlar aşağı yukarı iç bölgelerin sınırlarını gösterir. Nitekim kalp, hemen hemen birbirinin benzeri ve sıkıca birbirine yapışık iki organdan yarılıdır: *sağ kalp,* oksijensiz kanla, *sol kalp* ise oksijenli kanla doludur. Bu iki *kalp* arasında hiç bir ulaşım yoktur; fakat her ikisi de ikişer kovuğa bölünmüştür: üst kovuk veya kulakçık alt; kovuk veya karıncık. Karıncıkların kalın çeperleri vardır, bunlar uçları aşağıya bakan koniler biçimindedir; tabanlarında ikişer geçit veya delik bulunur, bunların en büyüğü olan kulakcık - karıncık deliği karıncıkla kulakçığı birleştirir. Bu delik üzerindeki bir kapacık, kanın karıncıktan kulakçığa geri tepmesini engeller; sol kalpteki kapacığa *ikili kapacık* (*mitral*), sağ kalptekine *üçlü kapacık* adı verilir. Kulakçık tabanındaki öbür delik ise atardamarlara geçit verir (sol karıncıktakinden aort, sağ karıncıktakinden akciğer atardamarı geçer); bu atardamar geçidinde, güvercin yuvası gibi yarımay biçimli üç küçük zar kıvrımı vardır, bunlara *sigma kapacıkları* denir; kalbin kasılmasından sonra kanın karıncığa hücumunu bu kapacıklar önler. Karıncıkların iç çeperlerinde «et direkler» veya «kalp direkleri» denen çıkıntılar vardır. İkili ve üçlü kapacıkların hareketini düzenleyen küçük sinir kirişleri bu çıkıntılara yapışıktır.

İnce çeperli olan kulakçıklar küp biçimindedir; alt yüzlerinde kulakçık-karıncık deliği, öbür yüzlerinde ise toplardamar geçitleri vardır (sol kulakçıkta akciğer toplardamarı, sağ kulakçıkta ise üst ve alt anatoplardamar geçidi). Kulakçıklardan her birinin, ayrıca, kulacık denilen birer uzantısı vardır. Embriyon evresinde, kulakçıklar da karıncıklar gibi kendi aralarında birbirine kan geçirir.)

Kalbin dışı, telsel-seröz bir zarla kaplıdır, buna *kalp dışzarı* denir. İçyüzü ise *kalp içzarı* adı verilen ince, kaygan bir zarla örtülüdür.

Kalp, aorttan çıkan iki atardamarla beslenir: *sağ* ve *sol taç atardamarlar.* Yine «taç» adını alan toplardamarlar atardamarların karşılığı değildir, bunlar doğrudan doğruya sağ kulakçığa ulaşır. Kalp sinirlerinin hepsi, akciğer-mide sinirleriyle sempatiğin dallarından meydana gelen yürek sinirağından çıkar.

● *Karşılaştırmalı anatomi.* İnsanlarda olsun, hayvanlarda olsun, kalp, kan dolaşımı için hem devindirici hem düzenleyici görev yapar. Kovuklara bölünmüş ve kapacıklarla donatılmıştır, böylece dolaşımın tek yönlü olmasını sağlar. Basit hayvanlarda kalp, çoğu zaman, bir damarın genleşerek atmasından ibarettir; birçok yerde hareketsiz kabarıklıklar da gösterebilir. Bu türlü kalp derisidikenlilerde bulunur. Solucanlarda boylamasına bir veya iki damar, kalbi temsil eder. Yengeç gibi bazı kabuklularda kalp görevi yapan bir sırt damarı vardır, bununla birlikte dolaşım sistemi hiç birinde tamamıyle kapalı değildir. Bütün yumuşakçaların, kanı organlara pompalayan bir tek karıncığı, bir tane de (bazen iki) kulakçığı olan bir kalbi vardır. Kafadanbacaklıların kalbi, kulakçıklar toplardamarla, karıncık aortla bağlantılı olduğuna göre, omurgalıların kalbini andırır. Gömleklilerin hepsinde kalp bir dışzarla sarılıdır, fakat damar yoktur, kanı kâh bir yönde, kâh ters yönde sıkar. Balıklarda bir sıraya dizilmiş dört kovuklu (toplardamar sinüsü, kulakçık, karıncık, atardamar soğancığı) olan kalp, kafanın yanıbaşında, hemen hemen çene kemiklerinin ve solungaç aygıtının altında yer alır. Yalnız parlakpullularla akciğerli balıklarda, kulakçıkla soğancığı ayırarak kırmızı kanla siyah kanın tam karışmasını engelleyen bir bölme vardır. Sürüngenlerin yüreği daha gelişmiş yapıdadır. Bunun iki karıncığı ve iki kulakçığı vardır; karıncık bölmesi, genellikle, insan embriyonunda izleri görülen (Botal deliği) bir delik gösterir (Panizzae deliği); timsahlarda bu delik tamamıyle tıkalıdır. İkiyaşayışlıların yüreği, kurtçuk evresinde balığınkine, erişkin durumda ise sürüngenlerinkine benzer ve kanı yalnız ciğerlere değil, aynı zamanda deriye de gönderir, çünkü bunlarda derinin kanın temizlenmesindeki rolü ciğerlerden daha önemlidir. Sıcak kanlı omurgalıların kalbi dört kovukludur. Kuşlarda kalp faaliyeti memelilerde olduğundan daha fazla ise de, bu organ her ikisinde de iki kısma bölünmüştür: sağ bölümde kirli kan, sol bölümde ise oksijenli kan bulunur.

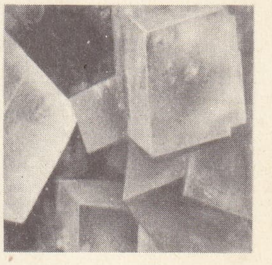

kalsit

● *İnsan fizyolojisi.* Kalp, kanı damarlara iten organdır; boşluklarında oluşan basınç sayesinde bu itmeyi öyle yapar ki, kan, basıncın kuvvetli olduğu yönden en zayıf olduğu yöne doğru ve geri dönemeyecek şekilde akar. Basıncı sağlayan, kalbin kasılmasıdır. Kalbin kasılmasına *sistol,* gevşeme veya dinlenme devresine *diyastol* denir. Kasılma anatoplardamarların kalbe girdiği noktadan başlar. Sonra kulakçıklara, oradan karıncıklara yayılır. Kalpte, başlangıç olarak alınan bir kasılma olayından bu olayın ilk tekrarına kadar devam eden enlemesine sinerjik, boylamasına ardışık hareketlerin tümüne birden *kalp atışı* denir. Bu olay sırasında önce iki kulakçık, ondan sonra iki karıncık birlikte kasılır. Bu yönlü kasılmalardan ayrı olarak kanın kalp boşluklarında yer değiştirmesini kalp kapakçıkları da etkiler.

Kalbin kasılmasını kendi iç sinir sistemi yönetir (Keith ve Flack düğümü, Tawara düğümü, His demeti); bu sistem kalbin bağımsız olarak çalışmasını sağlar; ayrıca kalbin kendi dış sinir sistemi (kalp sinir ağı), üstün sinir merkezlerinden (soğanilik) gelen uyartıları iletmek suretiyle iç sinir sisteminin düzenliliğini sağlar. Soğaniliğin görevi kalp kasılmasının genlik ve frekansıyle organizmanın ihtiyaçlarını birbirine uydurmaktır. Kalp atışının frekansı çok değişiktir. Ateşli hastalıklarda, yemeklerden sonra, yürüyüş sırasında, heyecanlanmalarda v.b. artar. Yeni doğmuş çocukta kalp atışı dakikada 115-120, yetişkin insanda yaklaşık olarak 70 - 80'dir.

Kulak, kalp hizasında sağlam bir adamın göğüs kafesinin çeperine dayanarak kalp atışı dinlenirse:

1. önce uzun bir ses, 2. sonra kısa bir aralık (*küçük sessizlik*) ve ikinci bir belirgin ses; daha sonra gene bir aralık (*büyük sessizlik*) duyulur. Karıncık kasılmasının başlangıcına denk gelen ilk sesi kulakçıklarla karıncıklar arasındaki kapakçıkların şaklaması çıkarır. Sistolden sonra gelen ikinci sesi ise anîden gerilen sigma kapakçıkları çıkarır.

● *İnsan patolojisi.* Değişik derecelerde tehlike gösteren pek çok sayıdaki kalp hastalıkları şöyle sıralanabilir:

1. kalp dışzarı bozuklukları;

2. hemen daima damar sertliğinden ileri gelen taç atardamarı bozuklukları (iskemi ve enfarktüse sebep olur);

Foto. Bariant (*LAROUSSE*)

3. kalp kası tellerinin iltihaplanması veya yozlaşması sebebiyle meydana gelen kas bozuklukları (bk. MİYOKARD ve MİYOKARDİT);

4. kalp içzarı hastalıkları;

5. kapakçık delikleri bozuklukları. (Bu bozukluklar ya aort ve akciğer atardamarı üzerindeki sigma kapakcığı deliklerinde veya kulakçık - karıncık arasındaki deliklerde yer alır. Bu bozukluklar sonucunda, ya daralma olur [mitral darlığı] veya (kapakçıklar artık tamamen kapanamıyorsa) yetmezlik olur [mitral yetmezliğinde kan karıncıktan sol kulakçığa geri teper] ve her ikisi birden görülür [mitral hastalığı]. Bozukluğun bulunduğu yere göre, diyastol veya sistol da ıslık sesi şeklinde kendini gösterir. Romatizmadan, frengiden, seyrek olarak da had kalp içzarı iltihabından ileri gelir.)

6. doğuştan olan kusurlar: akciğer atardamarında darlıkla birlikte karıncıklar arasında delik bulunması, aortun kalp orta bölmesi üzerinde bulunması ve sağ karıncık körelmesi (Fallot dörtlüsü: en çok görüleni *mavi hastalık*); kulakçıklar arasında delik bulunması ve atardamar kanalının kapanmaması. Bk. SİYANOZ.

● *Kalp hastalıklarının tedavisi.* Yaşama tarzı, yemek rejimi, kaplıca tedavisi, çeşitli ilâçlar (dijitalin, strofantus, kinin, aminofilin, antikoagülanlar, sidik söktürücüler) kalp hastalıklarının tedavisinde değişik derecede rol oynar ve birçok hallerde hastalara normal bir hayat sağlar. Fakat bu ilâçlar, kalp bölme ve kapakçıklarındaki ve büyük damarlardaki doğuştan veya sonradan olan bozuklukları iyileştirmeğe yetmez. Şimdi en iyi sonuç cerrahî teknikle elde edilmektedir.

Kalp ve büyük damar cerrahîsi, her şeyden önce, anestezi ve canlandırma tekniklerinde elde edilen gelişmeler sayesinde son yirmi yıl içinde önemli ilerleme gösterdi. Bu gelişme esas itibarıyle *hibernasyon* usullerine ve *vücut dışı kan dolaşımı* tekniğine dayanır. Hibernasyon, vücuttaki yanmayı yavaşlatarak bir süre için kan dolaşımını ağırlaştırır, hattâ durdurur. Kanın vücud dışı dolaşımı kan itici ve aygıtla (sunî kalp) sağlanır; bu aygıta akciğer ödevi gören oksijenleyici bir düzenek eklenir (sunî kalp-akciğer). Bu aygıt kalbe gelen kirli kanı emer, oksijenledikten sonra aorta yollar; normal dolaşımın yerini alan bu kısa dolaşım açık kalp ameliyatına imkân verir. Bunun daha iyisi, sunî kalp - akciğere bir soğutma ve ısıtma düzeneğinin eklenmesidir; bu takdirde vücut dışı dolaşıma bir de *derin hibernasyon* eklenmiş olur. Vücut sıcaklığını 10°C'nin altına düşüren bu son teknik kalbin sadece kansız değil, aynı zamanda *hareketsiz* kalmasını sağlayarak ameliyat kolaylığı verir. Çünkü kalp atışları vücut sıcaklığı belli bir derecenin altına düşünce durur. Sonra kalp atışlarının yeniden başlaması için vücut dışı dolaşım yardımıyle vücudun ısınmasını sağlamak kâfidir. İkinci Dünya savaşı sonunda akla hayale gelmeyen bu usuller sayesinde şimdi yalnız atar ve toplardamar hastalıkları değil, doğuştan kalp bozuklukları, kapakçıklardaki hattâ taç damarlardaki tıkanıklıklar başarıyle ameliyat edilmektedir.

Büyük damar cerrahîsinin uygulama alanı ise şu hallerdir: 1. doğuştan olan iki kusur: embriyon halindeyken aortla akciğer atardamarını birleştiren kanalın sonradan körelmemesi ve aort koarktasyonu (kıstak stenozu); 2. sonradan olan birçok bozukluklar (bacaklarda arterit, aort çatında tromboz), bu hallerde sempatik sinir sistemine veya hattâ atardamara müdahale gerekir. Doğuştan kalp hastalıkları ameliyatlarının başlıca uygulanma alanı ise mavi hastalıktır, bunun için akciğer atardamarıyle büyük atardamarlar ağızlaştırılır yahut karıncıklar arası, kulakçıklar arası bölmelerdeki delikler, kapakçıklardaki açıklıklar, şimdi «açık kalp» ameliyatına imkân veren sunî kalp sayesinde onarılır. Sonradan olma kalp hastalıklarının bellibaşlı ameliyat alanları romatizmal kalp hastalıkları, özellikle mitral darlığı ve üçlü kapakçık darlığıdır.

● *Hayvanlarda kalp hastalıkları.* Hayvanlarda, kalp dışzarı, kalp kası ve kalp içzarı, mevziî veya yaygın hastalıkların merkezi olabilir; buna göre kalp dışzarı iltihabı, kalp kası iltihabı, kalp içzarı iltihabı gibi çeşitli kalp rahatsızlıkları ortaya çıkar. Dışzar iltihabına bütün evcil hayvanlarda rastlanır; köpekte bu hastalık verem menşelidir; gevişgetirenlerde, mide yoluyle gelen yabancı cisimlerin oluşturduğu dışzar yaraları oldukça sık görülür (travmalı dışzar iltihabı). Kalp kası iltihapları, hemen hemen yalnız, intanî hastalıkların (sakağı, tifoz, aft hunması v.b.) kalp kası üzerinde yerleşmesinden meydana gelir. Her zaman mikroplu tabiatta olan içzar iltihapları, kan dolaşımında bulunabilen bazı mikroplarca oluşturulur.

— Kardiyol. *Dıştan kalp masajı.* Kapalı göğüste tatbik edilen bu canlandırma metodu kalbin durmasından itibaren dört dakika içinde tatbik edilmelidir. Teknik basittir; hasta sırtüstü, düz, başı biraz aşağıya eğik olarak yatırılır. Kurtarıcı, ellerini göğüs kemiğinin alt kısmına koyar ve göğüs kafesini 3 ilâ 5 sm çökertecek şekilde bir baskı yapar, sonra bu baskıyı kaldırır ve göğüs kendi kendine yerine gelir. Bu hareket dakikada 60 kere tekrarlanmalıdır. Bu manevraya, ağızdan ağıza bir sunî solunum eklenmesi genellikle gereklidir; bu durum tabiî iki kurtarıcının beraberce çalışmasını gerektirir. Çocukta, göğüs kafesinin yumuşaklığı gözönünde bulundurularak erişkine nazaran daha hafif basınç uygulanır; erişkinlerde, fazla kuvvetli masajlardan sonra kaburga kırıkları nadir olmayan vakalardır. Genç insanlarda ve kalbi sağlam kişilerde bu teknik çok iyi donuçlar verir. Kalp masajından sonra yürek karıncığında şiddetli ve düzensiz kasılmalar (fibrilasyon) görülürse, bunun çözülmesi için elektrik uygulanır (defibrilasyon).

◆ **Kalben** zf. İçten ve yürekten gelerek, samimî olarak: *Ve bununla mesut olacağına kalben yemin ediyordu* (H. Z. Uşaklıgil).

◆ **Kalbgâh** bļş. i. *Esk. Mec.* Bir şeyin merkezi, canevi. || *Kalbgâgından vurulmak,* canevinden vurulmak, öldürücü yara almak. — Ask. *Esk.* Ordunun sağ ve sol kanatlarının arası, merkez kısmı.

◆ **Kalbî** sıf. *Esk.* Kalbe ait, kalp ile ilgili. *Mec.* İçten, gönülden (gelen). || *Kalbî(yy)-üş-şekl,* yürek şeklinde olan.

◆ **Kalbiye** sıf. *Esk.* Kalbî'nin dişili.
— Tıp. *Esk. Emrâz-ı kalbiye,* kalp hastalıkları. (ML)

KALP sıf. (ar. *ḳalb*). Sahte, hileli. Resmî ve sahih olmayan, düzme. || Tembel, işe yaramayan. || Yalancı, kendisine güvenilemeyen. || *Kalp adam,* kendisine güvenilemeyen, inanılamayan kimse. || *Kalp akçe* (veya *kalp para*), resmî ve sahih olmayan kâğıt veya madenî para: *Kalp akçe sahibine döner* (Atasözü). || *Kalp etmek,* niteliğini bozmak.

◆ **Kalplık** i. Sahtelik, düzmelik. || İş yapma isteksizliği. (M)

KALPA i. Bir kozmik dönemi belirten sanskritçe kelime. (Brahmacılığa göre eşit süreli birtakım kozmik dönemler birini izler ve her defasında yeni bir dünya yaratılmış olur. Kalpa, brahmancı yılın bir gününe eşittir ve bir dünyanın ömrüne (on iki milyon insan yılı) tekabül eder. (L)

Kalp Ağrısı, Halide Edib - Adıvar'ın romanı (1924). Yazarın ruh çözümlemesine ağırlık verdiği sevgi romanlarındandır. Eserin kahramanı Zeyno, Dr. Saffet ile nişanlıdır. Fakat yeğeni Azize'nin sözlüsü ve sonra eşi olan binbaşı Hasan Beye karşı beslediği duygu yakınlığı bir «kalp ağrısı» halini alır. Nişanlısından ayrılarak şefkatli bir arkadaş saydığı miralay Muhsin Bey ile evlenir. Azize doğum yaparken ölür. Olayların devamı *«Zeyno'nun Oğlu»*nda (1928) anlatılır. (M)

KALPAK i. (esk. türk. k.). Kesik koni biçiminde, alınlıksız, deri, kürk veya kumaştan yapılmış başlık: *Selam verip sessizce bir tarafa oturdu, kalpağını çıkarıp dizleri üstüne koydu* (M. Ş. Esendal). *Kaymakam ıslak kalpağını biraz geriye attı, çocuğa doğru yürüdü* (Sabahattin Ali).

— ANSİKL. Kıyf. *Kalpak,* Türkler tarafından çeşitli devirlerde kullanıldı. İlk kalpaklar kesik koni biçiminde, başı göz ve kulaklara kadar örterdi. Genellikle koyun postundan ve koyu renkte deriden yapılırdı. Varlıklı kimseler siyah astragandan yapılmış kalpak kullanır ve bunun etrafını açık renkli kürkle kaplarlardı. Kalpak, Osmanlılarda da uzun süre giyildi; sonra islâm ve arap etkisi altında bu başlığın yerini çeşitli biçimleriyle sarık aldı. Daha sonra ilk biçimi bir hayli değiştirilmiş olarak Osmanlı imparatorluğunda hıristiyan halk tarafından kullanıldı. Kürk yerine kalın ve siyah renkte tüylü bir kumaştan yapıldı ve biçimi şişkin bir kavun halini aldı. Bunları kullananlara meslek dallarına göre hekim, sarraf, tüccar kalpağı gibi adlar verildi. XIX. yy. başlarında sarayla ilişkisi olan sefaret tercümanlarının kalpak giymeleri zorunlu kılındı. Fesin resmî başlık olarak kabulünden sonra (1828) osmanlı hıristiyanları da kalpak giymeği bıraktılar. Sadrazam İzzet Paşa bir fermanla (1842) Türk olmayan Osmanlı uyruklularının kalpak giymelerini zorunlu kıldı. Ancak bu ferman uzun süre uygulanamadı. Kurtuluş savaşında, siyah kürk kalpak millî kurtuluş ordusunun sembolü olmuştu. Kalpaklılar deyince, Mustafa Kemal'in safında savaşa katılan genç subaylar akla geliyordu. Kalpak genellikle Ermeniler tarafından yapılarak giyildi. Kalpaklar İstanbul'da kalpakçılar çarşısında yapılırdı. Türklerden başka islav milletleri, Macarlar, Romenler, Alman ve Fransızlar da kalpağı uzun süre ordularında başlık olarak kullandılar.

◆ **Kalpaklı** sıf. ve i. Kalpak giymiş olan (kimse). || i. *Esk.* Polis. (M)

KALPAKÇI i. (*kalpak*'tan *kalpak-çı*). Kalpak yapan veya satan kimse. (M)

KALPAKÇIOĞLU (Cevdet), türk bestecisi (İstanbul 1883). Draman ilkokulunu, Galatasaray lisesini ve Hukuk fakültesini bitirdi (1908). Zekâi Dede'nin teşviki ile Eyüp'lü Hafız Ali Efendiden musikî öğrendi. Çoğunun güftesini kendi yazdığı 20 kadar şarkı besteledi. (M)

KALPAKLIK sıf. ve i. (*kalpak*'tan *kalpaklık*). Kalpak yapmağa yarayan (deri veya kumaş). [M]

Kalpaklılar, Samim Kocagöz'un romanı (1962). Kurtuluş savaşını konu edinir. Bölümler Atatürk'ün büyük *Nutuk*'undan yapılan alıntılarla birbirine bağlanır. Eserde ilk Ankara hükûmetinin dış düşmanlara karşı verdiği bağımsızlık savaşının yanı sıra cumhuriyetin kurulmasını hazırlayacak iç mücadele ele alınır. İzmir'in Yunanlılar tarafından işgaliyle başlayan olaylar, çeşitli kişilerin hatıralarıyle zenginleştirilir. Romandaki olumlu tip Yusuf, Kurtuluş savaşının aydın tipini simgeler. (M)

Kalpa-Sutra, M.Ö. IV.-III. yy.da yazılan ve Veda kültü törenlerini anlatan eser. Bu eser *Vedanga*'ya yani *Veda*'ların yardımcı metinlerine dahildir. Cayna'cılık kurallarıyle ilgili literatürde bu ad Bhadrabahu'ya ait olan ve Cayna'nın hayatını inceleyen dinî bir metne verilmiştir. (L)

KALPAZAN i. (ar. *ḳalp* ve fars. *-zen,* vuran > *kalb-zen*'den). Sahte para basan veya piyasaya süren kimse. || Sıf. *Mec.* Kendisine güvenilmeyen, yalancı. (M)

Kalpazanlar (*Les Faux-Monnayeurs*), André Gide'in romanı (1925). Gide'in roman türündeki ilk eseridir. Yazar bu kitabını *Dar Kapı* (La Porte Etroite) gibi uzun hikâyelerden ve *Vatikanın Zindanları* (Les Caves du Vatican) gibi *sotie*'lerden daha başarılı sayar. Gide, bu karmaşık eserde, bir serüven romanıyle (1906-1909 arasındaki üç ayrı olaydan ilham almıştır), gündelik notlarını önümüze seren Edouard'ın hatıralarını birleştirir ve «varlığının özü»nü ilgilendiren bir dramı ortaya koyar. Avrupa edebiyatında *Kalpazanlar* özgün bir eser sayılmış, ama değeri üzerinde de tartışılmıştır. *Kalpazanlar,* Dostoyevski'nin *Ecinniler*'i ile Aldous Huxley'in *Nokta Noktaya Karşı*'sı arasında yer alır. (→ Bibliyo.) [L]

KALPAZANLIK i. (*kalpazan*'dan *kalpazanlık*). Kalpazan olma hali, sahte para basma veya sürme suçu: *Kalpazanlıktan iki yıl hapiste yattı.* || *Mec.* Sahtekârlık, yalancılık.

— Huk. Türkiye'de kanunen geçerli olan millî paralarla, yabancı ülkelerde tedavüle çıkarılması kanunlarca kararlaştırılmış olan paraları taklit etmek veya görünüşte daha yüksek bir değerde göstermek için değiştirmek.

— ANSİKL. Huk. *Kalpazanlık* ceza hukuku-

nun tarihî gelişimi içinde önceleri dolandırıcılıkla aşağı yukarı bir sayıldı. Sonraları bu suçta kamunun güvenini sarsıcı unsurun ağır bastığı anlaşıldı. Kanun, kalpazanlığı, bir suçta var olan dolandırıcılık ve hırsızlıktan ayrı ve bağımsız bir suç olarak kabul etti. Çünkü, bu suçta, aldatılan kimse dışında da, kamuyu geniş çapta etkileyecek bir tehlike vardı. Türk Ceza Kanunu 316. maddesinde suçun cezası ile hangi fiillerin kalpazanlık sayıldığı gösterilmiştir. Bu suçun gerçekleşmesi için gerekli olan maddî unsur, millî veya yabancı paraları taklit veya görünüşte daha yüksek bir değere sahip göstermek için değiştirmektir. Kanunkoyucu bu maddede sözü geçen taklit, tağyir ve ithal gibi fiillerin hepsini aynı ağırlıkta görür ve buna göre cezalandırır. Ancak bu fiiller arasında gerek nitelik ve gerek ağırlık bakımından farklar vardır. «Taklit» denince, resmî paranın meşru olmayan yollardan meydana getirilmesi anlaşılır. Taklit fiilinde, gerçeğine benzetme, dolayısıyle kalp parada aldatıcılık ve sürüm kabiliyeti var olmalıdır. Taklit sonucu ortaya çıkan şeyin, yani kalp olan paranın, hiç olmazsa belirli niteliklere sahip olması, halkı aldatacak benzerlikte bulunması zorunludur. Taklit edilen şey, istisnaî olarak yalnız belli bazı kimseleri aldatacak nitelikte ise, taklit fiili kamunun güvenini sarsan bir fiil ve suç sayılamaz. Ancak diğer unsur ve niteliklerle birlikte dolandırıcılık suçunu meydana getirebilir.

Kalpazanlıkta «tağyir» halinde gerçek para vardır. Ancak görünüşte daha yüksek bir değere sahip göstermek için «tağyir» edilmiştir. Böylece tağyirde bir maddenin asıl halinin değiştirilmesi durumu vardır. Onun için, tağyir ancak madenî paralarda mümkündür. Kanun 316. maddesinde taklit ve tağyirin dışında, suç sonrası fiilleri de aynı hükümle cezalandırır. Bu fiiller kalpazanlara yataklık, taklit ve tağyir edilen paraları almak fiilleridir. Kalpazanlık suçunda suçun maddî unsuru yönünden, bir kişinin kalpazanlık fiilini gerçekleştirirken birden fazla suç işlemesi halinde (hem parayı taklit etmek, hem de bunu tağyir etmek gibi) faile nasıl bir ceza uygulanacağı meselesi vardır. Böyle hallerde ya tek ceza verilir veya her fiili için ayrı cezalar verilerek bunların toplamı alınır. Türk Ceza kanunu suçluya tek ceza verilmesini kabul eder. Kalpazanlık suçu teşebbüs ve iştirak yönünden ele alındığında, şu hususlar göz önüne alınır: kalpazanlık suçunda tam teşebbüs mümkün değildir. Çünkü kanun paranın taklit edildikten sonra tedavüle konmasını suçun gerçekleşmesi yönünden şart kılmamıştır. Olayda şartlar var olduğu takdirde, suçun eksik teşebbüs durumunda kalması mümkün olabilir. Parayı taklit eden kimseler, henüz paranın üzerine gerekli işaretleri koymadan yakalanmışlarsa, suçun eksik teşebbüs derecesinde kaldığı söylenebilir. Suça iştirak yönünden, iştirak ile ilgili genel ilkeler uygulanır. Kalpazanlıkta aslî ve ferî iştirak halleri var olabilir. Kalpazanlık suçu taksirle işlenebilen bir suç değildir. Mutlaka failin kasten hareket etmiş olması zorunludur. Ancak failin bu suçu işlerken ayrıca kalp paraları tedavüle çıkarmak amacını taşıması gerekip gerekmediği noktasında fikir birliği yoktur. Başka bir deyişle, suçun failinin genel kastının yeterli olup olmadığı veya failde bir de özel kastın bulunmasının zorunlu olup olmadığı tartışılır. Failde özel kastın varlığını şart koşan yazarlara göre, fail parayı tedavüle çıkarmak için değil de, maharetini göstermek, başkalarıyle eğlenmek, alay etmek için bunu taklit etmişse cezalandırılmaması gerekir. Çünkü kanunun kalpazanlığı cezalandırmasının sebebi, bu suçun kanunun güvenini sarsan bir suç olmasıdır. Bu bakımdan failin fiili kamunun güvenini sarsmıyorsa ve bir tehlike yaratmıyorsa cezasız kalmalıdır. Ancak fail sahte parayı tedavüle koyduğu anda kamu güvenini sarsmış olacaktır. Bunun tersine, failde yalnız genel kastı yeterli gören yazarlara göre ise, kalpazanlık sonucunda tedavülün bir zarar görmesi gerekmez; ancak bir tehlikenin varlığı fiilin cezalandırılması için yeterlidir. Ayrıca fail kalp olarak bastığı parayı her an tedavüle koyabilir. Bu hal de onun cezalandırılması gerektiğini haklı kılar. Türk Ceza kanunu kalpazanlık yapanlara üç yıldan on iki yıla kadar hapis ve 1 000 liradan 10 000 liraya kadar ağır para cezası verilmesini öngörmüştür. (M)

KALPE i. (yun. *kalpe*, tırıs'dan). Eski Olimpiyat oyunları at yarışları. (Binici bitiş çizgisine yaklaşırken yere atlamak ve yarışı atın dizginlerinden tutarak bitirmek zorundaydı.) [L]

KALPE. Esk. coğ. Herakles sütunlarının kuzeyde olanı (bugün *Punta de Europa*). Kalpe, Afrika kıtasında Abyla karşısındaki kayanın ve şehrin adıydı. — Bithynia'da liman (bugün *Kirpeh*). [L]

KALPLAŞMAK dönşl. f. (*kalp*'tan *kalp-la-ş-mak*). Kalp hale gelmek, çalışkanlığını kaybetmek, tembelleşmek: *Bu işçi gittikçe kalplaşıyor.* (M)

KALPLİ sıf. (*kalp*'ten *kalp-li*). Kalbi olan. — ÇEŞ. DEY. *Açık kalpli.* Bk. AÇIK. ‖ *İyi kalpli,* merhametli, iyi niyetli. Cömert. ‖ *Kötü kalpli,* niyet ve düşüncesi iyi olmayan, fesat. (M)

KALPSİZ sıf. (*kalp*'ten *kalp-siz*). Acıma duygusu olmayan, zalim, merhametsiz: *Sen, zanettiğimden ziyâde kalpsizsin, Kâmran dedi* (R. N. Güntekin).

◆ **Kalpsizlik** i. Merhametsizlik. (M)

KALSEDUAN i. (*Kadıköy*'ün eski yun. adı *Khalkedon*'dan fr. *calcédoine*). Miner. Bk. KADIKÖYTAŞI.

KALSEDONİKS i. (fr. *calcédonix*). Kadıköytaşı çeşidi. (L)

KALSEMİ i. (yun. *calks*, kireç ve *haima*, kan'dan fr. *calcémies*). Kanda bulunması gerekli kalsiyum miktarı.

— ANSİKL. Normal olarak kanın litresinde 0,1 gr kalsiyum bulunur. Bu miktarın azalması bir paratiorite yetersizliğini ve neticede tetaniyi ifade eder. Paratiroitlerin aşırı çalışmasında, D hiperyitaminozunda, bazı kemik urlarında (miyelomlar) ise bu oranın arttığı görülür. Kalsiyum dozu, kalsiyum, oksalatın erimemesine dayanılarak ölçülür. (L)

KALSEOLA i. Paleozool. Tek başına bulunan, yani koloni halinde olmayan fosil polipöbeği. (Devonyen tabakalarda çok yaygın olan bu hayvanın kavkısı sandal biçimindedir. Mercanlar sınıfından.) [L]

KALSİFEROL i. (fr. *calciférol*). Kim. Sterollere ve D_2 vitaminine benzer alkol. (L)

KALSİMETRE i. (fr. *calcimètre*'den). Toprakta, hayvan kömüründe v.b. bulunan karbon dioksit miktarını, kireci ayırarak ölçmeğe yarayan cihaz. (L)

KALSİMORF sıf. (fr. *calcimorphe*). Toprakbilim. Bol kalsiyumlu toprağa denir.

— ANSİKL. *Kalsimorf topraklar,* milletlerarası toprak sınıflamasında yer alan 10 büyük sınıftan biridir. Değişik birçok toprak tipini iki büyük grupta toplar: ılıman isteplerde (çernozyomlar ve kestane renkli topraklar) iklim etkisiyle oluşan kalsimorf topraklar; çevredeki diğer şartlardan etkilenmeyen kireçtaşı mostralarına bağlı topraklar (rendzinler). Kalsimorf toprağın profili AC tipindendir; yani pedojenez, kalsimorf toprakta düzeylerden ayırt edilemez. Kalsimorf toprak, hümüs bakımından zengindir ve iri taneli toprak tipine girer. Bu ana nitelik, daima kalsiyuma doymuş halde bulunan killi ve hümüslü karmaşığın çökelmesi sonucunda ortaya çıkar. (L)

KALSİN i. (fr. *calcine*), Seram. Âdi fayans yapımında donuk beyaz emay hazırlamağa yarayan ve ergimiş kalayla kurşun karışımının havada oksitleyerek elde edilen toz. (L)

KALSİNİRT i. (fr. *calcinitre*). Miner. Bk. NİTROKALSİT.

KALSİT i. (lat. *calx, calcis,* kireç'ten fr. *calcite*). Miner. Formülü $CaCO_3$ olan, billûrlu tabiî kalsiyum karbonat; birçok cevherin gangını meydana getirir.

— ANSİKL. *Kalsit,* billûrbilimin temel yasalarının kurulmasında yararlı olmuştur. Romboedrik sistemde billûrlaşır. Tabiatta çok çeşitli şekillerde bulunur: romboedr, skalenoedr ve altıgen prizma. Romboedrin 3 yüzüne paralel 3 dilinimi vardır; yoğunluğu 2,71, sertliği 3'tür. Çoğunlukla renksizdir. Güçlü bir çift kırıcılık gösteren, bir eksenli bir billûrdur (İzlanda spatı).

Tebeşir de bir kalsit türüdür. Kalsit, dikit ve sarkıtlarda, beyaz mermerde, kaymak taşında (albart), litografya taşında bulunur. (L)

KALSİTİS i. (fr. *calcitis*). Eski kimyacıların demir sülfata, bazen de bakır sülfata verdikleri ad. (L)

KALSİTONİN i. (fr. *calcitonine*). Paratiroit hormonunun etkisine karşıt bir etki gösteren ve kandaki kalsiyum oranını düşüren hormon. (İlkin paratiroitten salgılandığı sanılan [Copp, 1962] bu hormonun tiroitten çıkan tirakalsitonin olduğu anlaşılmaktadır.) [L]

KALSİÜRİ i. (fr. *calciurie*). Patol. Sidikteki kalsiyum fosfat oranının normalin üstünde olması. (Çoğu zaman buna FOSFATÖRİ denirse de bu terim yerinde değildir.) [L]

KALSİYOFERRİT i. (fr. *calcioferrite*). Miner. *Eşanl.* KALKOFERRİT.

KALSİYOSELESTİN i. (fr. *calciocélestine*). Miner. *Eşanl.* KALKOSELESTİN.

KALSİYOSTRONSİYANİT i. (fr *calciostrontianite*). Miner. Stronsiyanit'in kalsiyumlu çeşidi. (L)

KALSİYOTERMİ i. (fr. *calciothermie*). Metalürji. Bir oksidi veya bir maden holejenürü kalsiyumla indirgemeye dayanan ve alüminotermiye benzeyen usul. (Bu usul, uranyum ve plütonyumu genellikle filüorlu bileşiklerinden ayırarak element halinde elde etmek için uygulanır.) [L]

KALSİYOTORİT i. (fr. *calciothorite*). Miner. Bileşiminde kalsiyum bulunan ve toriton ayrışmasından türeyen mineral. (L)

KALSİYOVOLBORTİT i. Bk. KALKOVOLBORTİT.

KALSİYUM i. (lat. *calx, calsis,* kireç'ten fr. *calcium*). Toprak alkalilerin en yaygın madeni. Bk. ANSİKL. *Miner. bölümü.*

— Patol. *Kalsiyum kaybı,* organizmada bulunan ve hayatî fonksiyonların yapılması için gerekli olan kalsiyum miktarının azalması. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Miner. *Kalsiyum,* atom numarası 20, atom ağırlığı Ca = 40,08 olan kimyasal elementtir. 1808'de Davy tarafından saf olarak elde edildi.

Beyaz renkte, bıçakla kesilebilen yumuşak bir madendir. Kesilme yüzeyleri kurşuna benzer, ancak, havada oksitlenerek parlaklığı gittikçe azalır. Yoğunluğu 1,54'tür, 810°C'ta ergir. Elektropozitifliği yüksektir, çok parlak beyaz bir alevle yanarak sönmemiş kireç, CaO, verir. Halojenler ve hidrojenle hidrür CaH_2, azotla nitrür Ca_3N_2 vererek kolayca birleşir. Sıcakta oksijen ve azotu soğurarak, havadaki soy gazların açığa çıkmasını sağlar. Çok indirgen olduğu için, diğer maden oksitlerin çoğunda madenlerin yerine geçer. Soğukta, hidrojen ve kalsiyum hidroksit $Ca(OH)_2$ vererk su ile birleşir. Kalsiyum, bileşiklerinde bir değerlidir. Tabiatta serbest halde bulunmaz, fakat bileşikleri çok yaygın ve önemlidir. Bileşiklerinden en çok bulunanı kalsiyum karbonattır $CaCO_3$; çeşitli kalker taşları, az çok saf haldeki kalsiyum karbonat örnekleridir. Jips veya alçı taşını meydana getiren hidratlı kalsiyum sülfat $CaSO_4$, $2H_20$, Kuzey Afrika maden yataklarında bulunan fosforit ile kemiğin inorganik kısmını meydana getiren kalsiyum fosfat, $Ca_3(PO_4)_2$ diğer bileşikleri arasında sayılabilir.

Sanayide kalsiyum, suda erimiş kalsiyum klorür ve kalsiyum flüorür karışımının elektroliziyle elde edilir. Maden katotta çökeldikçe, demir katot yukarı kaldırılır, sonra havasız bir yerde ergitilerek arıtılır.

● *Kalsiyum bileşikleri. Kalsiyum hidrür* CaH_2, sentezle elde edilen beyaz bir maddedir; suya soğukta etki eder ve hidrojen açığa çıkarır (*hidrolit*).

Kalsiyum oksit CaO, susuz veya sönmemiş kireçtir. *Kalsiyum hidroksit* sulandırılmış kireç veya sönmüş kireçtir $Ca(OH)_2$. Bk. ÇİMENTO, HARÇ.

Kalsiyum flüorür'ün CaF_2 tabiattaki şekline flüorin veya flospat denilir. Küp biçiminde billûrlaşır, ısıtıldığı zaman fosfor ışıl hale gelir; suda erimez. Flüor ve türevlerinin üretilmesinde kullanılır. Metalürjide ergitici, yani ergime sıcaklığını düşürücü olarak işe yarar.

Kalsiyum klorür $CaAl_2$, sodadan amonyak elde edilirken bir yan ürün olarak çıkar. Suda çok erir ve hidratları meydana getirir; nem çekicidir, bunun için gazların nemini

kalyon

gidermede kullanılır.

Kalsiyum hipoklorit $Ca(ClO)_2$, kireç kaymağının bileşenlerinden biridir.

Kalsiyum sülfür CaS, kalsiyum sülfatın akkor halindeki kömürle indirgenmesinden elde edilen beyaz bir maddedir; bazen oksitlenme ürünleri sebebiyle sararır. Çeşitli yabancı maddeler, kalsiyum sülfürü fosforışıl hale getirir. Kalsiyum hidrosülfür $Ca(SH)_2$, hidrojen sülfürün kireç üzerine etkimesiyle meydana gelir. Eriyiği, kıl dökücü merhemlerin temel maddesi olan polisülfür haline dönüşür.

kalyoncu (Türkische Gewänder adlı eserden)

Kalsiyum sülfat $CaSO_4$, hidratlı halde jips şeklinde ve susuz halde anhidrit adı altında tabiatta bulunur. Jips alçı hazırlamakta kullanılır; bu, suda az eriyen beyaz bir katıdır. Bileşiminde jips bulunan sulara «kireçli su» denir.

Kalsiyum nitrat $Ca(NO_3)_2$, nitratlaşma mayalarının etkisiyle nemli yerlerde tabiî olarak meydana gelir. Aynı zamanda, sentezle elde edilen nitrik asidin karbonata etkimesiyle de hazırlanabilir. Renksiz billûrlar halinde, suda çok eriyen ve azotlu gübre olarak kullanılan bir tuzdur.

Üç tane *kalsiyum fosfat* vardır. Bunlar, üç asit hidrojeni taşıyan ortofosforik asit tuzlarıdır. *Trikalsiyum fosfat* $Ca_3(PO_4)_2$ tabiî halde bulunur. Suda erimediği için gübre olarak kullanılmaz, fakat sülfürik asitle işlendiği zaman *süperfosfat* şekline dönüşür; bitkiler tarafından özümlenir, üretimi çok fazladır. Bu tabiî fosfatlar, fosforlu dökme demirlerdeki fosforun «bazik» denen usullerle giderilmesi sırasında meydana gelen curuflarla karıştırılır. Bk. DÖKME *demir.*

Kalsiyum karbür CaC_2 elektrik fırınında sönmemiş kireç ile karbonun birleşmesinden elde edilen bir sanayi ürünüdür. Saf olduğu zaman renksiz katı bir maddedir. Suda asetilen vererek çözünmesi önemini açıklar. Kızıl derecede azotla birleşir; kalsiyum siyanamit $CaCN_2$ haline dönüşerek azotu tutar; bu bileşik azotlu gübre olarak kullanılır.

Kalsiyum karbonat $CaCO_3$ tabiatta çok yaygındır; iki billûr şekline rastlanır: romboedrik sistemde billûrlaşan *kalsit* veya *izlanda spatı* ve ortorombik sistemde billûrlaşan *aragonit.* Mermer, tebeşir, mercan, kalsiyum karbonattan meydana gelir. Deniz hayvanlarının kabukları, yumurta kabuğu ve kemik içinde de kalsiyum karbonat bulunur. Saf kalsiyum karbonat suda az eriyen beyaz bir katıdır; fakat içinde karbon dioksit bulunan sularda kalsiyum bikarbonat $Ca(HCO_3)_2$ halinde erir. Bu madde havanın bileşiminde ve tabiî sularda (az çok erimiş halde) bulunur. Kalkerce zengin sular kaynadıkları zaman karbon dioksitlerini bırakır ve kalsiyum karbonat çöker; bu durum, sarkıt ve dikitlerin oluşumunu ve kireç bırakan veya taşlaşan su kaynaklarını açıklar (Denizli'de Pamukkale).

KAMA aşk tanrısı Guimet müzesi, Fransa

Kapalı bir kapta ısıtılan kalsiyum karbonat kısmen sönmemiş kireç ve karbon dioksit halinde ayrışır. Kireçleşme açık havada olursa ayrışma tamdır, denge kurulamaz. Sanayide karbon dioksit ve kireç böyle elde edilir. Kuvvetli asitler kalsiyum karbonatı karbon dioksit açığa çıkararak ayrıştırır; bundan dolayı kalkerli kayalara asit dökülürse bir kaynama meydana gelir. Kalsiyumun diğer tabiî bileşikleri arasında çeşitli, silikatlar sayılabilir. Karmaşık silikatlar, çimento ve camda bulunur.

KAMAKURA'da Buddha heykeli

● *Kalsiyum tuzları, nitelikleri.* Asitleri renkli olmamak şartıyle, kalsiyum tuzları renksizdir. Amonyakla çökelmez, fakat alkali karbonatlarla çökelirler. Amonyum oksalat bu tuzlarla beyaz renkli kalsiyum oksalat çökeltisi verir.

— Eczc. *Kalsiyum*'un organizma tarafından özümlenmesi, çeşitli kalsiyum tuzlarını tedavide kullanılmasını açıklar. Karbonat (hazırlanmış tebeşir), klorür, bromür, nötr fosfat veya hidrofosfat, hipofosfit gibi inorganik tuzların yanında genellikle organik kalsiyum tuzları da kullanılır. Glikonat, levülinat ve glütamat özümletici etkenlerle (vitaminler) bileşik halindedir. Kalsiyum eksikliğini giderici özellikleri yanında, bazı kalsiyum tuzları allerjiye, mide yanmalarına karşı ve ağrı dindirici olarak kullanılır.

— Patol. Organizmanın bütün dokularında *kalsiyum* bulunur. Özellikle kanda ve iskelet yapısında, organik bileşikler ve daha çok koloidal halde kalsiyum vardır. Kalsiyum iyonu ayrıca, kanın hafif bazik durumunun korunmasına da yardım eder. Bundan dolayı, eğer alınan kalsiyum atılandan daha az olursa, çeşitli bozukluklar doğar ve özellikle kemik ve dişlerde etkilerini gösterir (raşitizm, osteoporoz, osteomalasi). *Kalsiyum kaybında* rol oynayan başlıca etmenler şunlardır: Midedeki asit fazlalığı (hiperklorhidri) yüzünden, besinlerin ve mayalanmadan ileri gelen asitliğin de etkisiyle, alınan kalsiyum erimez, kalsiyum sabunları haline geçer ve bağırsaklarda soğurulması güçleşir; içsalgı bezlerinde, özellikle paratiroit bezlerinde, ortaya çıkan çalışma bozuklukları; D vitamini eksiklikleri de kalsiyum kaybına sebep olur. Bu arada, kalsiyum kaybına yolaçan bazı hastalıklar da sayılabilir: meselâ, şeker hastalığı, asit cisimlerin (diasetil asetik asit, beta hidroksi bütirik asid gibi) oluşmasını arttırır ve kalsiyum kaybına sebep olur.

Tüberküloz da oksitlenmeyi güçleştirdiği için kalsiyum kaybına yolaçar.

Kalsiyum kaybının tedavisi genellikle ve en başta beslenme rejimine dayanır: Kalsiyumca zengin besinler almak ve kalsiyumlu ilâçları tabiî veya sentetik D vitaminiyle birarada kullanmak tavsiye edilir. (L)

KALSİYUMLU sıf. (*kalsiyum*'dan *kalsiyum-lu*) Kim. Kalsiyumla ilgili, bileşiminde kalsiyum bulunan: *Kalsiyumlu tuz.* (L)

KALTABAN sıf. (fars. *ḳaltabān*). *Argo.* «Namussuz» anlamında sövgü sözü olarak kullanılır: *Adı batsın onu İslâm'a sokan kaltabanın* (M. A. Ersoy). ‖ Şarlatan, yalancı hileci.

◆ **Kaltabanlık** i. Kaltabanca davranış: *Manisa'nın daha düşmemiş olmasına, Ahmet Zeki adlı meslekdaşlarının kaltabanlığı yüzünden hiç sevinememişlerdi* (Kemal Tahir). [M]

KALTAK i. (esk. türk. k.). Eğerin tahtadan yapılmış kısmı, üzeri meşin, halı v.b. şeylerle kaplanmamış eyer. (*Eyer kaltağı, eyer ağacı* da denir.) ‖ Kuskunsuz eyer. (*Çerkez kaltağı, tatar kaltağı* gibi çeşitleri vardır.) ‖ *Kaltak kaşı,* eyerin ön ve arkasında bulunan çıkıntılı kısım. ‖ *Kaltak şiltesi,* eyerin üzerine konan minder, halı v.b. ‖ *Mec.* Toplumda yürürlükte olan cinsî ahlâk kurallarına aykırı davranışta bulunan kadın, namussuz, iffetsiz kadın.

◆ **Kaltaklık** i. Toplumca hoş karşılanmayan hareketlerde bulunan iffetsiz kadının durumu. ‖ Böyle bir kadına yakışan davranış. (M)

KALTAKKIRANZADE AHMED. Bk. AHMED BADİ EFENDİ *Kaltakkıranzade.*

KALTENBRUNNER (Ernst), avusturya asıllı alman siyaset adamı (Ried 1903-Nürnberg 1946). Gestapo şefi olarak R. Heydrich'in yerini aldı (1943). Nürnberg mahkemesinde savaş suçlusu olarak ölüme mahkûm edildi ve asıldı. (L)

KALUBELÂ i. (ar. *ḳālū belā,* «evet» dediler!). *Bezm-i elest**te ruhların Tanrı'ya verdiği cevap.

— DEY. *Kalubelâdan beri,* çok eski zamandan beri.

— ANSİKL. İslâm inançlarına göre, insan ruhları, bedenden önce yaratılmış, tanrısal nitelikler taşıyan varlıklardır. Tanrı, ruhları kendi, «zatı»na yaraşır özde yaratıktan sonra «elest» adı verilen yüce toplantı yerinde, onlara ben sizin rabbiniz değil miyim anlamında «elestü birabbiküm» dedi. Buna karşılık, bütün ruhlar, evet (belâ» dediler. Bu «belâ» sözü, Tanrı'nın birliğini, yüceliğini kabul anlamında kullanıldı. Bu deyim, islâm dinine göre, insanın Tanrı'ya iman ettiği (inandığı) zamanın başlangıcı olarak yorumlanır. Bu yüzden, islâm olarak yaratılan bütün insan ruhları «belâ» sözüyle imanlarını «ikrar» etmişlerdir. Ruh, bedene girdikten sonra, bu «ikrar»dan dönenler «kâfir» sayıldılar. (M)

KALUGA, S.S.C.B.'de şehir, merkezî sanayi bölgesinde, Moskova'nın güneybatısında; 133 000 nüf. XVII. yy. rus mimarîsinin örnek anıtları (Marina Mnişek sarayı). Makine sanayii. Sepicilik. Deri işçiliği. Kereste sanayii.

— Tar. XIV. yy.dan beri bilinen Kaluga, önce devrimci İvan Bolotnikov'un (1606), sonra ikinci sahte Dimitriy'in eline geçti (1609). Dimitriy burada öldürüldü. Şehir, XVIII. yy.ın sonuna doğru bir sürgün yeri oldu: Kafkas dağlılarının kahramanı şeyh Şâmil 1859-1870 arası burada yaşadı. (L)

KALUM yarımadası, Gine kıyılarında yarımada, Konakry'nin bir kısmını içine alır. Demir filizi. (L)

KALUNDBROG, Danimarka'da (Holbaek amt'ı) şehir, Sjaelland adasının batısında, *Kalundborg fiyordu* kıyısında; 9 500 nüf. XII. yy.dan kalma kilise. Petrol rafinerisi. Konserve fabrikaları. Balıkçılık. (L)

KALUŞ, Polca Klausz, S.S.C.B.'de şehir, Ukrayna'da, Stanislav yakınında; 12 800 nüf. Petrol yatakları. Jan Sobieski, Tatarları 1672'de burada yendi. (L)

KÂLUYÂN, rum asıllı türk mimar ve nakkaşı (XIII. yy.). Bünyan Ulucamii kitabesinde adı Kâluyân ibni Kalayot şeklinde geçer. Özellikle nakkaşlıkta çok ustaydı. Bünyan Ulucamiinden (1256) başka Ilgın kaplıcasını (1267) ve Sıvas Gökmedresesini de (1271) yaptı. Eflâkî'ye (öl. 1360) göre, sanatçı arkadaşı Aynuddevle gibi Mevlânâ Celâleddin Rûmî'ye mürit oldu. (M)

KALVA i. *Esk.* Sil. Talimlerde kullanılan oka verilen ad. (Tahtadan yapılan okun ucunda temereni yoktur.) [L]

KALVAS (Andreas), yunan şairi (Zante 1792-Londra 1861). Hayatının büyük kısmını İtalya ve İngiltere'de geçirdi. Bilgili, bağımsız yaradılışlı idi. İonia şiir akımında orijinal bir kişiliği vardı. *Lyra* (Kemençe) [1824] ve *Odai* (Od'lar) adlı şiir kitaplarında hak ve yurtseverlik konularını işledi. (L)

KALVEN. Bk. CALVİN.

KALVEN'Cİ sıf. ve i. Bk. CALVİN'ci.

KALVİNİZM i. (fr. *calvinisme*). Bk. CALVİN'CİLİK.

KALYA veya **KALYE** veya **KALİYE** i. (ar. *ḳalye*). Yağda kavrularak pişirilmiş sebze yemeği: *Patlıcan, kabak kalyası.* (M)

KALYA i. (ar. *ḳalya*). *Esk.* Deniz bitkilerinin yakılmasıyle elde edilen soda.

— Kim. *Kalya tuzu,* soda. (M)

KALYAN, Hindistan'da (Maharaştra) şehir, Bombay'ın kuzeydoğusunda; 194 300 nüf. Ticaret merkezi. Dokuma sanayii. (L)

KALYAN i. (fars. *ḳalyān*). *Esk.* Nargile. (M)

KALYE i. Bk. KALYA.

KALYDON. Esk. coğ. Etolya'da şehir; Korinthos körfezinin girişi yakınında, Evenos kıyısında. Augustus şehir halkını, Actium zaferi hatırasına kurulan Nikopolis şehrine naklettirdi. *Kürt-Aga* denilen yerde, surların ve Artemis tapınağının önemli kalıntıları (Laphrion). [L]

Kalydon'un yaban domuzu, yunan mitolojisinde ünlü yaban domuzu. Hasat sonu sungularında adını söylemeyi unuttuğu için kral Oineus'a öfkelenen Artemis (Kalydon'da tapınağı vardı) tarafından salıverilerek şehrin dolaylarını kırıp geçirirdi. Başlıca yunan kahramanlarının katıldığı

Foto. X (LAROUSSE); N. Erkılıç (MEYDAN)

büyük bir avda Meleagros tarafından öldürüldü. (L)

KALYEDİN (Aleksey Maksimoviç), rus generali (Ust-Hoperskaya, Ukrayna 1861-Novoçerkassk 1918). Kazak asıllıdır. Birinci Dünya savaşı boyunca bir süvari tümenine, sonra Brusilov'un emrindeki bir kolorduya kumanda etti. 1916'da Brusilov'un yerine VIII. Ordunun başına geçti ve Luck'u aldı. 1917'de Kornilov ile kader birliği yaptı. Don Kazakları hetmanı seçildi ve onları birkaç ay boyunca bolşeviklere karşı direnişe geçirdi; üstün kuvvetler karşısında yenilgiye uğrayarak Ukrayna'da intihar etti (11 şubat 1918). [L]

KALYON i. (esk. yun. *galea* > ital. *galea'-ûan*). *Esk.* Denizc. Yelkenli ve kürekli en büyük savaş veya yük gemisi: *Dolmabahçe önünden ben çekseydim Haliç'e, / Kızaklara bindirip kalyonları!* (Y. Z. Ortaç). || *Kalyon çarkçısı*, yelkenden makineye geçiş sıralarında bugünkü makine albayı rütbesinin osmanlı donanmasındaki karşılığı. || *Makine kalyon kaptanı*, bugünkü güverte albayı rütbesinin osmanlı donanmasındaki karşılığı. || *Kalyon kâtibi*, kalyonda çalışanların aylıklarını yiyecek içeceklerini ve levazım hesaplarını tutan görevli. || *Kalyon tabibi*, bugünkü doktor albayı rütbesinin osmanlı donanmasındaki karşılığı.

— ANSİKL. Osmanlılarda kalyonların *üç ambarlı* ve *kapak* adı verilen başlıca iki çeşidi vardı. Üç ambarlı, en üst güvertesinden başka üç alt güvertesinde de top bataryası bulunan ağır ve hantal yapılı, yalnız yelkenle yürütülen bir gemi tipi idi. Kapak, ana güvertesinden başka iki alt güvertesinde top bataryası bulunan daha hafif bir kalyondu. Buna «karaka» da denirdi. Üç direkli olan bu gemilerin her direği üç parçadan (ana, gabya, babafingo) meydana geliyordu. Her parçada bir seren yelkeni, yalnız mizana direği arasında latin yelkeni bulunuyordu. Baş yelkenleri genellikle üç filoktan ibaretti. (M)

KALYONCA i. Folk. Eski Türk saray rakslarından biri. (En önemli özelliği adımların daima değişmesidir.) [M]

KALYONCU i. (*kalyon*'dan *kalyon-cu*). Denizc. *Esk.* Kalyon eri, kalyonlarda görevli asker. || *Teşm. yol.* Bahriye askerlerine verilen genel ad.

— Mal. *Kalyoncu bedeliyesi*, Osmanlılarda yelkenli gemilerin kullanıldığı zamanlarda halktan toplanan bir çeşit vergi. (Gemilerde kürek çekme ve yelken kullanmakla görevli kalyoncuların ücretlerini karşılamak için alınırdı. Yerine ve duruma göre, dört ile on evden bir kalyoncu bedeliyesi toplanırdı.)

— Teşk. tar. *Kalyoncu kulluğu*, Osmanlılarda bahriyelilerin idaresindeki karakollara verilen ad. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Kalyoncu* sınıfı 1682'de kuruldu, buharlı gemilerin ortaya çıkışına kadar devam etti. Kalyoncular için Kasımpaşa meydanında bir kışla yaptırıldı Kalyoncu kışlası. Kalyoncu sınıfı yönetim ve bütçeleri ile bahriyenin diğer sınıflarından ayrılıyordu.

— Teşk. tar. *Kalyoncu kulluğu.* Kaptan paşalar esas görevlerinden başka Kasımpaşa ile Galata ve yakınlarının zabıta işlerine de bakıyorlardı. Bunun için bu semtlerin gerekli yerlerinde karakollar kurulur ve burada *kalyoncu* denilen bahriye askerleri otururdu. Bu karakollara kalyoncuların oturması sebebiyle *kalyoncu kulu* denilirdi. Kalyoncu kulluğunun merkezi Galata'da idi ve burayı *Galata başağası* idare ederdi. Diğer kalyoncu kulluklarında görevli bulunan kalyonculara ise *kalyoncu çavuş* denirdi. Kalyoncu kulluklarında görevli kalyoncu çavuşlarının, halka çok büyük zararları dokunması yüzünden, yeniçeri ocağı dağıtılınca, bunların da işlerine son verildi. Kalyoncu çavuşlarının yerine tersane tüfekçi neferleri getirildi. Kalyoncuların özel bir kıyafeti vardı. Bir metre kadar uzunlukta yatağan bıçaklar ve özel tabancalar kullanırlar; başlarına, bellerine şal takarlar, omuzlarına mevsime göre yapılmış bornoz atarlardı. Bazen de başlarına sırmalı puşi denilen ipekli sarıklar sarar, sırma veya düz kaytan işlemeli fermene ve şalvar giyerlerdi. Ayakkabıları küt burunlu, üzerinden ayak parmakları görülecek biçimdeydi. (M)

KALYONCU (Güngör Dilmen), türk oyun yazarı (Tekirdağ 1930). İstanbul Üniversitesi Klasik filoloji bölümünü bitirdi. İsrail, Yunanistan v.d. bazı ülkelerin tiyatroları üstüne incelemeler yaptı. Yale Üniversitesi tiyatro okulunda iki yıllık öğrenim gördü. Seattle'deki Washington Üniversitesi tiyatro bölümüne bir yıl devam etti. Türkiye'ye döndü ve İstanbul Şehir tiyatrosunda dramaturg olarak görev aldı (1964). İstanbul Radyosu tiyatro bölümünde çalıştı (1966-1968). İlk oyunu *Midas'ın Kulakları*, büyük bir ilgiyle karşılandı ve çeşitli topluluklarda oynandı. Ferit Tüzün tarafından opera haline getirildi (1970). Bu eser, *Midas triloji-si*'nin ilk oyunudur. Bu trilojinin ikinci oyunu *Midas'ın Altınları* (1969), üçüncüsü *Kör Düğüm*'dür. Yazarın diğer oyunları: *Avcı Karkap* (1961); *Ayak Parmakları* (1961); *Canlı Maymun Lokantası* (1963); *Küpçü Hamit* (1964); *Montezuma* (1965); *Kurban* (1966); *Bağdat Sultanı* (1967); *Akad'ın Yayı* (1967); *İttihat ve Terakki* (1968). *Bağdat Sultanı* dışında bütün oyunları çeşitli tiyatrolarda oynandı. *Anzavur* adlı senaryosu *Cumhuriyet* gazetesinin 1970 Yunus Nadi ödülünü kazandı. (M)

Kalyoncularkışlası camii, İstanbul'da Kasımpaşa iskelesinde, Kalyoncular kışlasında. Cezayirli Hasan Paşa tarafından yaptırıldı (1783). Bir süre sonra genişletildi ve hünkâr mahfili eklendi. Tek kubbeli caminin minaresi köfeki taşından yapılmıştır. Son yıllarda onarıldı. (M)

KALYOT i. Bk. GALYOT.

KALYPSO. Yun. mit. Ogygia adasında yaşayan su perisi, Okeanos ile Thetys'in veya Atlas'ın kızı. *Odysseia*'ya göre fırtına Odysseus'u Ogygia adasına doğru sürükler. Kendisini Kalpyso karşılar, onu sever ve on yıl yanında alıkoyar. Adada kalması şartıyle ona ölümsüzlüğü teklif eder, fakat nihayet Zeus'un emri üzerine gitmesine izin verir. Bu efsanenin Kirke efsanesiyle yakınlığı vardır. (L)

KALYÛB, Mısır'da şehir. Aşağı Mısır'da (Kalyûbiyye ili); 35 800 nüf. Eski il merkezi. Nil nehrinin sağ kıyısında, Tur'et ulsardusiya kanalı üzerindedir. Şehir halkı genellikle müslümandır. *Kalyûb*, halife El-Zahir tarafından nedimi Nâsır bin Abbas'a verildi (1154-1155). Selim I ile Tuman Bay arasındaki savaşlar süresinde şehir arap akınlarına uğradı. Sonra yağma edildi (1219 ve 1220). Kahire'ye yakın olması, burada geçen olaylara karışmasına yolaçmıştır.

Kalyûb, bahçe ve ağaç bakımından zengindir; bu ağaçlar içerisinde Akasyalar önemlidir. Yapılan fena tarım yüzünden şehir yıkım görmüştür. Kavalalı Mehmed Ali Paşa, burada pamuk ipliği imalâthanesi, kışla ve menzilhane yaptırdı.

Kalyûb'da önemli bir aile olan El-Şavaribî'ler tarafından bir cami ve misafirhane yaptırıldı. Önemli görevlerde bulunan bu aileden Süleyman Eş-Şavaribî, isyan bahanesiyle Fransızlar tarafından öldürüldü (1798), 6 camii bulunan Kalyûb'un Fransız seferi sırasında geliri mirî ödemeler için 3 390 742 dinar, 2 kuşufiya için 1 710 462 dinar, 4 faiz için 15 119 199 dinar idi. (M)

KALYUBÎ (Ahmed bin Ahmed bin Seleme), arap edebiyatçısı (öl. Mısır 1659). Şemseddin er-Remilî'nin öğrencisi. Fıkıh, coğrafya, tıp ve edebiyat konularını işleyen yirmi bir eseri vardır. Bunlar arasında en ünlüleri: *Kitab-ül-Mücerrebat* (Deneyler Kitabı); *Kitab-ül-Hikâyat* (Hikâyeler Kitabı); *Kitab-üs-Salâvat* (Salâvat Kitabı); *Mirac-ün-Nebi* (Peygamberin Miracı); *Et-Tezkire fi't-Tıp* (Hekimlik Üstüne Tezkire); *Nevadir-ül-Kalyubî* (Kalyubî'den Seçmeler). [M]

KALYUBİYYE (EL—), Mısır'da il, Aşağı Mısır'da Nil'in doğusunda, Kahire'nin kuzeyinde; 989 000 nüf. İdare merkezi, *Benha.* (L)

KALYUM i. (fr. *kalium*). Eskiden potasyum'a verilen ad; bugün yalnız Almanlar kullanır. (L)

KALYUNJNİ (Alexandre), rus asıllı fransız dansçısı (Prag 1923). Preobrajenska'nın öğrencisi milletlerarası Brüksel yarışmasında birinci ödülü kazandı (1939). Atlet olarak Paris şampiyonu oldu (1941). Dans alanında sanat hayatına ancak 1946'da Yeni Monte-Carlo balesinde başladı. S. Lifar'ın *Chota Roustaveli* ve *Dramma per musica* balelerinde rol aldı. 1947'de Paris operasında yıldız dansçılığa yükseldi: *Perinin Öpüşü, Kristal Saray* (1947), *Divertissement* (1948), *Prens İgor* operasındaki *Poloveç Dansları* (1949), *Etudes* (1952) ve *Grand pas* (1953). Kısa bir süre A.B.D.'de kaldıktan sonra Fransa'ya döndü, «les Belles de Jean Babilee» topluluğu ile dansetti: *Üç Kişilik Salıncak, Kum* (1956). Tekrar Paris Operasına girdi (1956-1960), *Prens İgor'-*un yeni temsilinde ve H. Lander'in *Vals* adlı eserinde rol aldı (1958). [L]

KAM (Ruşen Ferit), türk musiki uzmanı

KAM i. (far. *kâm*). zu. || Zevk, lezzet. || Her istek, herkesin isteğini yerine getiren, bağışçı. || *Kâm-bahş*, herkesin isteğini yerine getiren, bağışçı. || *Kâm-bin*, («kâm görücü») mutlu. || *Kâm-binan*, mutlular. || *Kâm-binî*, mutluluk. || *Kâm-cû*, emeline kavuşmak isteyen. || *Kâm-güzâr*, isteğini elde edebilen. || *Kâm-kâr*, isteğine kavuşmuş olan, mutlu. || *Kâm-kârâne*, mutlu olan, yakışır şekilde, mutlulukla. || *Kâm-kârî*, isteğine kavuşmuş olma hali, mutluluk. || *Kâm-nâ-kâm* (veya *kâm u nâ-kâm*), ister istemez, elbette. || *Kâm-perver*, emel besleyici. || *Kâm-perverân*, emel besleyiciler. || *Kâm-perverî*, emel besleme hali, emel besleyicilik. || *Kâm-revâ*, isteğine erişen. || *Kâm-revâyî*, isteğine erişme hali, emeline erişirlik. || *Kâm-ver*, isteğine kavuşmuş, mutlu. || *Kâm-verân*, emeline kavuşmuş olanlar, mutlular. || *Kâm-yâb*. («kâm bulucu»), isteğini elde etmiş, mutlu: *Bir nigehle etmedin erbâb-ı aşkı kâm-yâb* (Cenab Şahabeddin). || *Be-kâm*, isteğine kavuşmuş, mutlu. || *Hod-kâm*. Bk. HODGÂM. || *Nâ-kâm*, isteğine kavuşmamış olan, mutsuz.

— DEY. *(Bir şeyden) Kâm almak*, bir şeyden umduğunu ve istediğini elde etmek: *Medeniyetten bir müddet uzak kalmak, ona kavuşunca en fena tarafından kâm almayı icap ettirir* (R. H. Karay). *Kâm alıp kâm vererek telziz-i dimağ eylemek maksadıyle* (Ahmed Rasim).

— Anat. *Esk.* Ağzın üst kısmı, damak. (M)

KAM i. (alm. *Kamm*, doruk'tan, fr. *came*). Mekan. Bir hareket dönüşümünü, kesinlikle hesaplanmış eğri veya profiller sayesinde, az veya çok karışık bir kanuna göre gerçekleştirmeyi sağlayan çok değişik mekanizmalara verilen ad. (Bk. ANSİKL.). || *Kam mili*, krank milinin dairesel hareketini distribüsyon parçalarının alternatif hareketine çeviren, üzeri çıkıntılarla donatılmış mil. || *Kaldırma kamı*, aralıklarla bir organı kaldırmağa yarayan bir çarkın çevresi üzerindeki çıkıntılı kam.

— İnş. Bir kilidin, ortak bir eksen etrafında döner bir germe yayıyle donatılmış, anahtar dilindeki şekillere uygun bir profile göre biçilmiş, çevresinde yarıklar bulunan, içi dolu veya oyuk parçası.

— ANSİKL. Mekan. Bir *kam* genellikle, üzerine hareketli bir parçanın (gale, itici v.b.) dayandığı dairesel olmayan bir diskten meydana gelir ve dönerek bu hareketli parçaya bir gidip gelme hareketi verir. Kamın profili bu parçayle meydana getirilecek hareketle belirlenir ve geometrik tanımı yapılmış veya deneysel olarak çizilmiş eğrilerden faydalanılır. Kamlar en çok modern makinelerin otomasyonunda, emme ve ekzos supaplarının kalkmalarına kumanda etmek için, motorlarda ve buhar makinelerinde kullanılır. Bazen, bir patlamalı motorun kam milinde olduğu gibi, bir kam dizisi aynı bir mil üzerine monte edilir. (L)

KAM i. (ar. *kam*ᶜ). *Esk.* Kahretme, kıyma. || Zapt etme. || *Kam etmek*, buyruğu altına almak. (M)

KAM i. (esk. türk. k.). Şaman (M)

KAM (Ferid), türk felsefe ve edebiyat bilgini (İstanbul 1864-Ankara 1944). Beylerbeyi rüştiyesinde okudu. Bir süre Mektebi Tıbbiye ve Mektebi Hukuka devam etti. Hariciye Nezareti tercüme odasında çalıştı. Fatih camiinde Mustafa Asım Efendinin derslerine devam ederek icazetname aldı. Beylerbeyi rüştiyesinde fransızca öğretmenliği yaptı. 1914'te hariciye nezaretindeki görevinden ayrıldı. Darülfünun Türk edebiyatı müderrisliğine getirildi. Bir süre Süleymaniye medresesinde felsefei umumiye tarihi okuttu. 1918'de Dârülhikmetilislâmiye üyeliğine getirildi. Dârülfünun'da metin-

ler şerhi müderrisi, İran edebiyatı müderrisi oldu (1924). Dil ve Tarih - Coğrafya fakültesinde İran edebiyatı kürsüsüne tayin edildi (1943). Eserleri: *Dinî ve Felsefî Musahebeler* (1911); *Vahdet-i Vücut* (1912); *Asar-ı Edebiye Tetkikatı* (Edebî Eserlerin İncelenmesi) [1916]; *Şerh-i Mütun* (Metinler Şerhi) [1919-1922]; *İlm-i Ahlâk* (1922); *İran Edebiyatı Tarihi* (1927). [M]

KAM (Ruşen Ferit), türk musikisi uzmanı (İstanbul 1905). Felsefe ve edebiyat bilgini Ferit Kam'ın oğlu. İstanbul Üniversitesi Edebiyat fakültesini bitirdi. Tamburî Cemil Beyden musiki dersleri aldı. Edebiyat öğretmenliği yaptı. Ankara radyosunda müdür oldu. TRT Genel müdürlüğü türk musikisi baş müşaviri seçildi. Aynı zamanda Ankara radyosu klasik türk musikisi korosunu yönetmektedir. Viyolonsel ve özellikle kemençe çalar. Radyo dergisinde yazıları, ayrıca besteleri vardır. (M)

KAMA i. (ermenice *kam,* çivi'den). Sil. İğ biçiminde, basit bir kabzası ve iki yüzü keskin, üstün maroken kaplı ağaç bir kın içinde taşınan büyük hançer (genellikle Gürcüler, Kuzey Kafkaslılar, Çerkezler ve Kürtler tarafından kullanılır): *Silâhı da elinde, kaması da belinde / Yavrum İzmir yolunda bir dilbere vuruldum* (Halk türküsü). *Halit Paşa, duvara dayalı tüfeğini bile almadan, belindeki tabancayla kamasını yoklayarak hemen dışarı çıktı* (Kemal Tahir).

— DEY. *Kama basmak. Halk dili.* Bir oyunu kazanmak.

— Ask. *Kama tertibatı,* Toplarda, sevk barutunun geri kaçmaması için, namlunun arkasında kapaklık görevi yapan kama. Bk. ANSİKL.

— Ayakkabıcılık. *Kalıp kaması,* bir ayakkabı kalıbının genişletilmesinde kullanılan ağaç parçası. || Bot veya fotin kalıparının orta kısmı.

— Ciltc. Şeritleri dikiş makinesi tezgahının altına tutturmağa yarayan küçük madenî parça.

— Dy. *Destek kaması,* demiryolu traverslerinde ağaç vidaları bağlamağa yarayan cıvata.

— Denizc. Makaraların sapanlarını, piyanlarını ve piyan ligadoralarını desteklemek için araya sokulan sigil. || *Kama vurmak,* dayak vurmak: *Bir su sarmana, fıçılara ambarda kama vurmak.*

— Diş cerr. *Kama,* önceden hazırlanmış bir diş kanalına diş protezinin tespitine yarayan, ekseri yuvarlak, değişik kalınlıklarda metalik tel. Buna kamalı kuron, bu usulle tespit edilen dişe de kamalı diş denir. *Eş-anl.* PİVO'LU *diş.*

— İnş. Pencere veya kapı camlarının çerçevelerini tutmak için menteşe deliğinden geçirilen ince demir çubuk. || *Kama taşı,* bir taş duvardaki boşluğu, duvarın üst kısmıyle aynı seviyeye getirecek şekilde doldurmağa yarayan ensiz taş.

— Jeol. *Stratigrafik kama,* iki başka oluşuk arasına sıkışmış bir jeolojik oluşuğun sınırı.

— Marang. Zıvana dili ve deliğindeki bir birleştirmeyi hareketsizleştirmek için kullanılan meşeden yapılmış, genellikle kare kesitli piramit şeklinde küçük tahta parçası. (Birleştirme durumuna göre bir veya iki kama kullanılır. Kenetle karıştırılmamalıdır.) || Sap kısmını tutturmak için, bir çekicin göz deliğinden içeri doğru çakılan küçük demir veya tahta parçası.

— Mekan. İki parça arasındaki uzaklığı korumak veya bu parçalar arasındaki boşluğu doldurup onları sağlamlaştırmak için, iki parçanın arasına sokulan takoz. (Son durumda DOLDURMA KAMASI da denilir.) || *Ölçek kama,* atelyelerde kontrol mastarlarının denetlenmesine yarayan, itinalı bir şekilde rektifiye edilmiş ve denetlenmiş, su verilmiş çelikten paralelyüz şeklindeki prizma. Bk. ANSİKL. ve ÖLÇEK.

— Oyun. Çocuk oyunlarında kazanma işareti. || *Kama basmak,* oyunda rakibi yenmek.

— Saatçilik. Dairesel olmayan ve üzerine bir manivela dayanan çark.

— Teknol. Oduncuların kullandığı, tabanı dar açılı ikizkenar üçgen olan bir prizma biçiminde, sert odundan veya demirden yapılmış âlet. || Aynı biçimde ve tığlı kesici âletlerde, tığı yatağında tutmağa yarayan parça. || Açık delikli zıvanaları sağlamlaştırmak veya bir âlet sapını sap yatağında iyice sıkıştırmak için zıvana dilinin veya sapın başına çakılan küçük odun parçası. || İçinden geçtiği bir parçada madenî bir çubuğu sıkmağa yarayan küçük destek. || Örsün kare deliğine yerleştirilen ve soğuk demiri kırmağa yarayan çelik çubuk. || Kullanıldığı alana ve şekline göre adlandırılan küçük ve kısa çivi: *Kamalar yuvarlak, yassı ve kare başlı, silindirik, konik ve dikdörtgen gövdeli olabilir.* || *Kama ökçesi,* kamanın çıkıntı yapan kısmı. || *Delici* veya *dişli kama,* uç kısmının kenarlarında dişler ucu sivri bir çivi gibi biten kama. || *Sivri kama,* ucu sivri bir çivi gibi biten kama. || *Somunlu* veya *kupilyalı kama,* ucuna vida açılmış kama.

— Tekst. Bir milin dönüşüne uyması için, bu mil üzerine geçirilen kasnakların ortalarından geçen madenî tırnak. || El tezgâlarında, kumaş levendinin sarılması için kullanılan demir çubuk.

— Topçuluk. Top namlusunun gerisine konulan, barut gazının etkisine dayanıklı kapak. (Mermi ve barut hakkı namluya konduktan sonra bu kapak kapanır ve kitlenir. Top, kamanın üzerindeki ateşleme tertibatıyle ateşlenir.)

— ANSİKL. Ask. *Kama tertibatı.* Genellikle iki çeşit kama vardır: *vidalı kamalar, menşurî kamalar.* Vidalı kamalarda, namlu içine giren kısım yuvarlaktır, bunun üzerinde ve namludaki kama yatağının içinde vida tertibatı vardır. Kama kapanarak kama kolu çevrilince, vidalar birbiri içine geçer ve vidalanır, bir parça haline gelir. Kol ters çevrilince vidalar birbirinden kurtulur ve kama açılır. Menşurî (prizma) kamalarda, kamanın arkasında bir atak içinde sağa sola hareket eden prizma şeklinde yapılmış çelikten bir kapak vardır. Kama kolunun elle tutulan yerinde yay tertibatı vardır. Yaya basılıp, kama kolu çekilince, kama açılır. Kamalar; kama gövdesi, kama kolu, ateşleme tertibatı ve emniyet tertibatından ibarettir. Emniyet tertibatı kapatıldığı zaman, topun ateşleme tertibatı işlemez bir duruma gelir. Yani tetik düşmez ve dolayısıyle top ateş almaz.

— Mekan. Bütün ölçme, kontrol ve denetlemelerin temeli olan ölçek *kama*'lar, kolaylıkla yanyana getirilerek birleştirilen paralelyüzler şeklinde hazırlanır. Bu kamaları birleştirmek için, uygulaması en kolay olduğu kabul edilen bu şekli 1894'te Johansson vermiştir. Kamalardan istenen hassasiyet, geometrik (düzlemlilik, yüzeylerin parelelliği), metalürjik (kimyasal kararlılık, eskime), mekanik (sertlik, eskimeye direnç) ve kesinlikle tespit edilmiş mecburî kullanma şartlarıyle (sıcaklık, bakım, yüzeylerin yağlanması) tanımlanan niteliklerin bulunmasını gerektirir.

Aradaki herhangi bir yağ tabakasının bulunması halinde, düzlemlilik şartı, moleküller arasındaki çekim kuvveti kamaları birbirine iyice yapıştıracak şekilde olmalıdır. Aradaki bu yağ tabakası mikronun yüzde 1 ile 2'si kadar sabit bir kalınlıktadır, yani önemsizdir. Yüzey paralelliğinin eksikliği, kamanın şu veya bu yönde düzenlenmesine göre değişen bir hata doğurur. Kot, ya çok duyarlı komparatörlerin (pnömatik komparatör) yardımıyle veya girişimölçerlerle belirlenir.

— Teknol. *Oduncu kaması,* ağaç kesiminde kesit içine sokulduğu zaman iki yüzeyin birbirine yaklaşmasını ve testerenin sıkışmasını önler. Kesimin bitiminde ağacın istenen yana devrilmesini sağlar. Aynı zamanda tomrukların parçalara ayrılmasına yarar. Çıkarılcak kayaların parçalanmasında desteklerle birlikte yararlanılır. Mermerin çıkarılmasında bazen çok sayıda kama taş kütlesi üzerine kesmek istenen düzlem boyunca sıralanarak birlikte kullanılır. Bütün kamalar aynı biçimde sıkıştırılarak, taşa gittikçe artan düzenli bir gerilim uygulanır. (LM)

KAMA i. (çerkezce k. [?]). Tar. Saraylarda aynı kuşaktan, aynı yaştan olanlar arasında kullanılan özel söz. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Aynı yaştan kişiler bir araya geldiklerinde söze başlayanın sözünü sürdürebilmesi için dinleyici durumunda olanların *kama* demelerini beklemesi gerekirdi. Kama sözünü işitmeden konuşmaya başlamak saraylılar töresine göre çok ayıp sayılırdı. Dinleyici durumunda olanların, konuşacak kimseye kama demesi *buyur söz sizde dinliyoruz,* anlamına gelirdi. (M)

KAMA, S.S.C.B.'de ırmak, Volga'nın kolu (sol kıyı), Orta Ural dağının batı yamacıyle rus ovasının doğu kısmını akaçlar; 2 000 km. Kama'nın rejimi kara rejimidir: suların kabarması karların iklimin şiddeti (enlem oldukça yüksektir) ve yükselti yüzünden geciken erimesine bağlıdır. Birçok yüzyıldan beri Ural'dan elde edilen kerestelerin yüzdürülerek naklinde ve demir filizinin mavnalarla taşınmasında yararlanılan Kama ırmağı, S.S.C.B.'nin Avrupa parçasındaki başlıca hidroelektrik enerji üretim eksenlerinden biri haline gelmiştir: Perm şehrinin aşağı kesiminde Kamgues tesisi 1 916 000 kW/saat üretir ve 250 km'den çok uzunlukta bir hazne gölü tutar. Ayrıca, Votkinsk'teki hidroelektrik tesislerin gücü bir milyon kW'tır. (L)

KAMA, hint aşk tanrısı. En eski tanrılardan olduğu sanılıyor: Brahmana'ya göre, Yaradan'da yalnız olmama isteğini yaratmış ve Siva'nın Parvati'ye âşık olmasına yolaçmıştır. Bir papağan üstüne binmiş bir delikanlı biçiminde temsil edilir: Elinde şekerkamışından bir yay ve ucunda demir yerine nilüfer tomurcuğu bulunan bir ok vardır. Karısı Şehvet tanrıçası Rati'dir. (L)

KAMACI i. (*kama*'dan *kama-cı*). Top kaması yapan veya top tamir eden kimse. (M)

KAMACI (Cemal), türk boksörü (Trabzon, Maçka 1943). Ailesiyle İstanbul'a yerleşti. Fatih kulübünde yetişti, Fenerbahçe kulübüne girdi. 1964 Yılından itibaren üç yıl, sıkletinde İstanbul ve Türkiye şampiyonu oldu. Bu arada 1966 yılında yapılan Türkiye-İskoçya karşılaşmasında Türkiye'yi temsil etti. 1967 Yılına kadar 7 defa türk millî boks takımında yer aldı. 67 ve 71 kilolarda iki defa sıkletinde Balkan ikincisi oldu. 1967 Yılında profesyonelliğe geçti. 1971'e kadar yaptığı 23 maçın 19'unu kazandı. 1971 Yılında Viyana'da 63,5 kilo Avrupa şampiyonluğu için avrupa şampiyonu fransız boksörü Roque ile dövüştü, berabere kaldı. (M)

KAMAGON i. Bazen siyah, bazen açık esmer renkte çok geniş damarlı koyu kahverenginde odun. (Manila'da çıkan ve Çin'de çok tutulan bu odun orada pahalı mobilya yapımında kulanılır. MANİLA ABANOZU da denir.) [L]

KAMAİŞİ, Japonya'da (İvate ili) şehir, Honşu'nun kuzeyinde, Büyük Okyanus kıyısında; 28 900 nüf. Bölgedeki demir filizinden üretilen dökme demir ve çeliğin ihraç edildiği ticaret limanı. Balıkçılık. (L)

KAMAKAN'LAR, Brezilya'da, Bahia eyaletinin iç kesimlerinde yaşayan yerliler; soyları tükenmek üzeredir. (L)

KAMAKURA, Japonya'da (Kanagava ili), şehir Honşu adasında, Sagami koyunda; 85 000 nüf. M.S. VII. yy.da kurulan Kamakura, Yoritomo'nun ve sülâlesinin merkeziydi (1192-1333). 1252'de dökülen 14 m yükseklikte tunçtan *daibutsu* (Büyük Buddha) heykeli ile tanınan şehir, geleneksel Japon sanatı ve dininin merkezlerindendir. Millî sanat müzesinde Kamakura ve Aşikaga dönemlerinden kalma birçok eser vardır. (L)

KAMALA i. Bot. Meyvesi kumaş boyası ve şerit düşürücü ilâç olarak kullanılan *Malotus Philippinensis*'in yerli adı. (*M. Philippinensis,* Çin'de, Çinhindi'nde v.b. yaygındır.) [L]

KAMALAMA i. (*kamalamak*'tan *kamalama*). Kama ile vurma. || Takozla yarık açma.

— Mad. oc. Tavandan ve yan duvarlardan parça taşların düşmesini önlemek için, bir tahkimat bağı (kasası) üzerine yerleştirilmiş yuvarlak veya yarma ince direklerden meydana gelen ve iki bağ arasındaki yükü taşıyan tahkimat sistemi. Bk. ANSİKL.

— Mekan. Dayaklama işlemi. || İki parçanın karşılıklı durumu. (Bir çarkın üzerine monte edildiği milin hareketini al-

ması gerekli olduğunda veya mile bu hareketi aktardığında, bu iki parçanın kamalanması gereklidir. Bu işlem mil üzerine veya çarkın göbeğine açılan yivlere sokulan kanallar aracılığı ile yapılır.

— Teknol. Kamalar aracılığı ile iki makine parçasını birbirine bağlama işlemi. || Birleştirme.

— ANSİKL. Mad. oc. *Kamalama,* genellikle bir şantiye tavanının altına veya bir galeri boyunduruğunun üzerine uygulanır. Toprak kayması olan arazide «sürme kamalar» yerleştirerek ilerlenir. Normal bir kazıda, ortadan yarılmış direkler kamalama için yeterlidir. Çok gevşek arazide ise, kalaslar veya tahtalarla desteklenmiş bir bağlantılı kama sistemi uygulamak gerekir. (LM)

KAMALAMAK geçl. f. (*kama*'dan *kama-lamak*). Kama ile vurmak. || Bir şey üzerinde takozla yarık açmak. (M)

KAMALI sıf. (*kama*'dan *kama-lı*). Kaması olan: *Sekizi kamalı, yetmiş ikisi kamasız top. Dört tane makineli tüfek* (Kemal Tahir).

— Oto. *Kamalı mil,* ana şaft ile makineleri işleten şaftı birbirine bağlayan şaft.

— Sil. *Kamalı kaplama,* top kuyruklarının kapanma sistemi. (LM)

KAMAMSI sıf. (*kama*'dan *kama-msı*). Kamaya benzer.

— Anat. *Kamamsı çıkıntı,* göğüs kemiğinin alt ucu. (L)

KAMAN, İç Anadolu bölgesi (Orta Kızılırmak bölümü, Kırşehir ili) ilçe merkezi, küçük şehir; 12 396 nüf. (1970). Kırşehir - Ankara karayolunun 53. km.si üzerinde, yüksl. 1 075 m. Son yıllarda hızlı bir gelişme göstermektedir. Kırşehir ilinde en çok nüfuslu ilçedir — *Kaman ilçesi,* 1 799 km²; 71 433 nüf. Merkez, Akpınar ve Savcılı bucakları ve buna bağlı 77 köyü vardır. Tahıl, az miktarda meyve. (M)

KAMANİÇE, Lehistan'da kale. Lehistan'ı Karadeniz'e bağlayan büyük ticaret yolu üzerinde ünlü bir şehirdi. Daha sonraları, Osmanlı hâkimiyetine giren Boğdan'a karşı sınır kalelerinden biri haline geldi. 1633 Yılında Özü valisi Abaza Paşa Kamaniçe'yi almak istedi. Fakat kale generali Koniecpolski tarafından başarı ile savunuldu. 1657'de ise Györg Rakoczy II'ye karşı yapılan savaşlarda, Melek Ahmed Paşa, Kamaniçe'nin surlarına kadar sokuldu. Fakat kaleye hücum edemedi. 1672'de Mehmed IV Lehistan'a karşı başarılı bir sefer yaptı. Bu sefer sırasında Boğdan voyvodasından kale hakkında bilgi vermesini ve kalenin bir maketini göndermesini istedi. Voyvoda, kalenin balmumundan yaptırdığı kabartmasını, iç ve dış yapısı hakkındaki bilgileri Sultan Mehmed'e gönderdi. Bunun üzerine padişahın kumandasında büyük bir ordu 27 nisanda Lehistan'a doğru yola çıktı. Kırım hanı Selim Giray bütün kuvvetleriyle, Boğdan voyvodası Duca 12 000 kişi, Doroşenko 12 000 kazak ve Eflak voyvodası Ghica 8 000 asker ile birlikte bu orduya katıldılar. Önce Zuraniec kalesi zaptedildi. Kamaniçe kuşatması 18 ağustosta başladı. Deniz ve Boğdan yolu ile 2 000 kental barut getirtildi. Ortada sadrazam Köprülüzade Ahmed Paşa yeniçeriler ve Rumeli askerleriyle birlikte yer aldı. Sağ kanatta, Anadolu birlikleri ile ikinci vezir Mustafa Paşa, sol kanatta da Karaman ve Sıvas birlikleri ile Kara Mustafa Paşa bulunuyordu. Kuşatma çetin oldu; fakat kısa sürdü. 30 Ağustos 1672'de Almanlardan kurulu muhafaza kuvvetleri teslim oldu. Fakat teslim sırasında kale infilâk etti. Birçok türk askeri ile son müdafiler öldü. Hasta olan Lehistan kralı Mihail Wiszniewecki kaleye yardım edemedi. Hetman Jan Sobieski de kaleyi kurtarmağa çalışmadı. Padişah kalenin tamirini emretti. Kumandan olarak Özülü Halil Paşayı bıraktı. 18 Eylül 1672'de Buçaç antlaşması ile Kamaniçe bütün Podolya ile birlikte, «38 palankaları ve yılda 20 000 altın vergi ile» Osmanlı imparatorluğuna katıldı. İçerinde birçok alman ve ermeni bulunan halk kalede kaldı. 1673 Yılından itibaren Sobieski Kamaniçe'yi almak için Yaş'a kadar uzanan birçok sefer yaptı. Ancak Hotin'de Köprülüzade Ahmed Paşaya karşı elde ettiği başarı uzun sürmedi. Zurawna barışı duruma yeni bir şekil verdi (16 ekim 1676): Kamaniçe Podolya ile birlikte 25 yıl Osmanlı toprağı olarak kaldı, fakat Karlofça antlaşması (1699) ile Podolya ile beraber, Lehistan'a tekrar katıldı. 1793 Yılında Lehistan'ın ikinci defa taksiminde, Kamaniçe, bütün Podolya ile beraber, Büyük Katerina tarafından, Rusya sınırları içine alındı. Birinci Dünya savaşından sonra, 1918 yılında, Polonya tekrar kurulunca, bu bölgeler Polonya'ya bırakıldı. Fakat Potsdam anlaşmasından (1945) sonra yeniden Rusya'ya verildi. (M)

KAMARA i. (ital. *camera*'dan). Denizc. Gemilerde, yolcu ve gemi adamlarına ayrılmış oda: *Biraz evvel ihtiyar bir sandalcının kamarama getirip bıraktığı gül demetinin kimden geldiğini şimdi anlıyordum* (R. N. Güntekin). [Bk. ANSİKL.] || *Kamara memuru,* yolcu gemilerinde, kamara bölümü amirine verilen ad. || *Kamara yolcusu,* kamarada seyahat eden yolcu.

— Ayakkabıcılık. *Kamara forteçası,* bir ayakkabının kemerini meydana getiren (ağaç, kösele, maden veya mukavva) parçası.

— Siyaset. İngiltere parlamentosunun iki bölümünden biri: *Lordlar kamarası, Avam kamarası.*

— Teşm. sanatl. Oyun argosunda oda dekoru.

— ANSİKL. Denizc. Hemen bütün denizci ülkelerde yolcu ve gemi adamları kamaralarını sınırlandırıcı hükümler konulmuştur. Türkiye'de yolcu kamaraları hakkında böyle bir hüküm yoksa da gemi adamlarına ait «Sağlık iaşe ve ikamet şartlarını gösterir nizamname» ile personel için bazı şartlar konulmuştur. (ML)

KAMARAN, Kızıldeniz'de küçük takımadalar, İngiltere'nin Aden sömürgesine bağlı, Yemen kıyısı açıklarında; 130 km²; 2 200 nüf. Mekke'ye giden hacılar burada karantinaya alınır. Kamaran adasında Yemen hükümdarının yaptırdığı bir hapishane ve El-Akd adlı tatlı su kaynağı vardır. Fıkıhçı Muhammed İbni Abduye bu adada yaşamış ve burada ölmüştür. Adada bir kömür deposu kurulmuştur. Balkan harbi sırasında (1912-1914) Hamidiye kruvazörü bir müddet bu adada eksiklerini giderdi. (LM)

KAMARASAURUS i. Paleont. Dinozorlar sınıfından dev sürüngen (17 m uzunluğunda); başı küçük, boynu uzun, gövdesi tıknazdır; Kuzey Amerika'da üst jüra veya alt tebeşir tabakalarında fosil olarak bulunur. (L)

Kamares vazoları, Girit'te Kamares mağarasında bulunan vazolara verilen ad (M.Ö. XVI. yy.). Yumurta kabuğu inceliğindeki kil'in son derece sert oluşu bunların özelliğidir. Koyu renkli vazo zemini üzerinde çeşitli bitki motifleri vardır. (M)

KAMAREZİT i. (Yunanistan'daki *Kamariza* [Laurion] bölgesinin adından fr. *kamarézite*). Miner. Hidratlı tabiî bakır sülfat. (L)

KAMARİLLA i. (isp. *camarila*). Bir lideri perde arkasından yöneten kimse. (M)

KAMARİNA. Esk. coğ. Sicilya'da yunan sitesi, M.Ö. 598'de Syracusa'lılar tarafından kuruldu, Vittoria'nın güneyinde, Torre di Camarina'da bazı kalıntılarına rastlanmaktadır. Yakınındaki vebalı bataklıkları Kamarina'lılar, Apollon'un kehanetine rağmen kuruttular ve güçlü bir savunma imkânını kaybettiler. (L)

KAMARİOTES (Mathaios), XV. yy. yunan retorikçisi. Selânik'te doğdu. 1453'te İstanbul'da felsefe okutuyordu. İstanbul'un fethini uzun bir mektupta anlattı. Bu mektup, Crusius'un *Turco-Graecia* adlı derlemesinde yer almaktadır. Kamariotes'in retorik üzerine yazdığı bir eseri Jean Scheffer *Compendium Rhetoricae et Synopsis Hermogenis* (1595) adı ile Latinceye çevirdi. (L)

Kamariotissa, Heybeliada'da bir bizans manastırı. İstanbul patriklerinin mezarlığıydı. 1831'de bu manastırda bir de Ticaret okulu kuruldu. (M)

KAMAROT i. (ital. *camarotto*'dan). Gemilerde kamara hizmetiyle uğraşan kimse: *Çimacı Hurşit, bavulu bıraktığı gibi İrfan'ın üstüne yürümüş, karanlıkta bir müddet kamarotu kovalamış, yakalıyamamış, geriye dönmüştü* (S. F. Abasıyanık).

— Denizc. Gemilerde yolcu ve zabitlerin günlük hizmetlerini gören kimse.

◆ **Kamarotluk** i. Kamarotun işi. (ML)

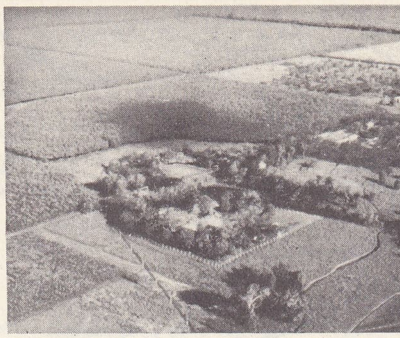

KAMBOÇ
Mekong ovasında kauçuk işletmeleri

Kamasin Türkleri, Sibirya'da Kızılyar (Karasnoyarsk) eyaletinin Man ve Kan ırmakları boyunca oturan Türk boyu. Kendilerine «Kangbaşı» yahut «Kanmajı» adını vermişlerdir. Orman halkından sayılırlar. Ağızları Kaçlarınkine yakındır. (M)

KAMASİT i. (yun. *kamax,* değnek'ten fr. *kamacite*). Miner. Göktaşlarında bulunan bir demir çeşidi. (L)

KAMASSE i. ve sıf. Sayan dilinin (Samoyetçe öbeği) başlıca lehçesi; günümüzde bu dili konuşan yoktur. (L)

Kama-sutra, IV. ve VII. yy. arasında Vatsyayana'nın sanskrkitçe yazdığı, cinsel münasebet kurallarını inceleyen eser. Erotik niteliğine rağmen Hindistan'ın dinî edebiyatında yer alır. Evlenmelere, izin verilen ve yasaklanan birleşmelere, karı-kocanın görevlerine değinen bölüm, Manu yasalarındaki emirlerin aynıdır. (L)

KAMAŞMA i. (*kamaşmak*'tan *kamaş-ma*). Çok fazla aydınlıktan ileri gelen görme bozukluğu: || Gerçek bir ışık duyumundan ileri gelen anî görme bozukluğu. || Dişin ekşi bir şeyle uyuşması.

— ANSİKL. Fizyopatol. Gözleri kamaşan kimse birdenbire görme yeteneğini yitirir, veya kör edici parlaklıkta cisimler gördüğünü sanır. Bazı hallerde gözlerinin altında kırmızı boyalı cisimler, ateşten çizgiler, kıvılcımla, siyah veya pırıldayan küçük noktalar bulunduğu sanısına kapılır. *Kamaşma*'ya en başta göz hastalıklarında (skotom), sarada, bir kısım sinir bozukluklarının da, bazı baş dönmelerinde, bazen de veba, kolera, tifo gibi mikroplu hastalıkların başlangıç devrelerinde rastlanır.

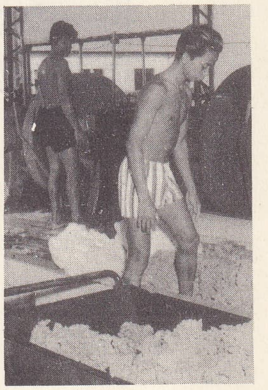

KAMBOÇ
kauçuk yapımı

— Oto. Geceleyin oto farlarından çıkan parlak ışıkla şoförlerde meydana gelen göz kamaşması yolcular için büyük bir tehlike kaynağıdır. Farların huzmesi içine giren bir kimse yön ve mesafe duygusunu kaybeder. Trafik kanunu araçların, karşılıklı olarak yaklaştıkları sırada, uzun huzmeli farları söndürerek kısa huzmeli farları yakmalarını emreder. Bunun için araçlarda özel tertibat bulunur. (LM)

KAMAŞMAK dönşl. f. (esk. türk. k.). [Göz için] Fazla ışık, parlaklık sebebiyle etrafa rahatça bakamaz olmak: *Birden kamaştı gözlerimiz, baktık engine* (Yahya Kemal). || [Dişler için] Ekşi bir şey yemekten uyuşmak: *Bir tane erik yese dişi kamaşıyor.*

◆ **Kamaştırmak** geçl. f. Kamaşmasına yol açmak: *Güneş yaprakların arkasından bile gözleri kamaştırıyordu* (Sabahattin Ali). *Gözlerimi gün gibi kamaştıran yüzünü / Daha candan görürüm senden uzaklaşınca* (F.N. Çamlıbel). || [Dişler için] Uyuşturmak. (M)

KAMAYÖ i. (fr. *camaieu*). Aynı rengin çeşitli tonlarıyle başka renkten zemin üzerine yapılan resim. (Bu çeşit görüntü içinde çeşitli cinsten boyar madde bulunan boyaların yan yana sürülmesinden de ileri gelebilir.)

— ANSİKL. Eski Yunanlılar ve Latinler de *kamayö*'yü bilir ve ona *monochroma,* yani tek renk resim derlerdi. Herculanum ve Pompeii'de bazı örnekleri bulunmuştur. XV. yy.da ressamlar üç kanatlı tabloların (triptip) arkasını çoğu zaman tek renkli kabartma taklitleriyle süslerlerdi. İtalyanlar kamayö resme *açık-koyu* (*chiaroscuro*) derler. Rubens ve Van Dyck'ın bu şekilde yapılmış taslakları vardır. Bk. GRAVÜR. (L)

KAMBALAR, Kenya'da (Maçada ve Ki-

Foto. Serraillier-Rapho (LAROUSSE)

KAMBOÇ haritası

tuai bölgeleri) zenci halk; 650 000 kişi olan Kambalar, mısıra benzer bir bitki, mısır ve sebze tarımı yapar, hayvan yetiştirirler. Dilleri bantu grubundandır. (L)

KAMBAN (Gudmundur), izlandalı şair (Alftanes, Reykjavik yakını 1888-Kopenhag 1945). Ömrünün büyük kısmı Kopenhag'da geçti, 1915-1917 arasında iki yıl kadar New York'ta bulundu. En ünlüsü *Hadda Fadda* (1914) olan bir dizi güçlü tiyatro eseri ve romanları (özellikle XVII. yy.da İzlanda'da geçen büyük destan çevrimi *Skalholt* [4 cilt, 1930-1935]) vardır. (L)

KAMBAY. Coğ. Bk. CAMBAY.

KAMBER i. (ing. *camber*'den). Oto. *Kamber açısı,* ön tekerleklerin yere temas ettiği noktadan geçen düşey ile temas noktasından geçen tekerlek çapı arasında kalan açı. ‖ Bir tekerleğin dingil başı ekseninin yatayla yaptığı açı.

— ANSİKL. *Kamber açısı*'nın amacı, başlangıçta, tekerlekleri dış tarafa doğru eğik yaparak yolun bombeliğine karşı tedbir almaktı; böylece tekerlek düzlemi yerin yüzeyine dik olabiliyordu. Gerçekten de kamber açısı, bir yandan taşıtın ağırlığını dingil başının mümkün olduğu kadar alt kısmına düşürerek dingil başına uygulanan kuvveti azaltmak, öte yandan dingil başı ekseninin aşağıya doğru uzantısı ile lastiğin temas yüzeyinin merkezini çakıştırarak direksiyon hâkimiyetini sağlamak ve her iki tekerlekte eşit olmayan frenleme kuvvetlerinin etkisinden direksiyonu korumak imkânı verir. Bu sistem, yan çarpmaların etkisiyle tekerleklerin başka yöne çevrilmesini önler. Üstelik frenler ayarsız olduğu zaman, bir tekerlek üzerine daha fazla frenleme kuvveti uygulansa bile, bu kuvvet dingil başı ekseninin uzantısı üzerine düşeceğinden tekerleğin eksen etrafında dönmesi söz konusu olamaz. Buna karşılık kamber açısı, bombesiz düz bir yol üzerinde bazı mahzurlar doğurur; tekerlek bir koni şeklinde döneceği için lastik deforme olur, ayrıca bir koni daima bir eğri çizeceği için rulman dış bileziğinin dış kısmında daha fazla aşınma meydana gelir. Kamber açısı çok küçük, genellikle 2°C kadardır ve ne dereceye kadar faydalı olduğu tartışma konusudur. (LM)

KAMBER veya **KANBER**, Halife Ali'nin kölesinin adı. ‖ *Esk.* Sadık hizmetkâr.

— TAR. TELM. ***Kambersiz düğün olmaz.*** Halife Ali'nin yanından hiç ayrılmayan kölesi Kamber'in adından telmih olarak halk arasında, her toplantıya katılan, her işin içinde bulunan kimseler için kullanılır. (M)

Kamberler camii, Bursa'da Timurtaş Paşanın torunu Sitti Hatun tarafından yaptırıldı (1459). Küçük fakat Bursa üslûbundaki eserler arasında, cephesi bakımından ayrı bir mimarî karakterdedir. Planı, İznik'teki Mehmedçelebi camiinin aynıdır. Cepheyi meydana getiren revak, biri ortada, ikisi yanlarda üç gözdür. İki taraftaki gözlerin kemerleri sivri, orta kısmın kemeri keşkemer şeklindedir ve gönye biçiminde iki köşe çevrelenen daha sivri bir kemerle çevrilidir. Bu kısmın üstünde eski yunan yapılarındaki mutulusları andıran çıkıntılara bindirilmiş tuğladan bir kirpi saçak vardır. 9 m çapındaki iç kubbe, üçgen biçiminde parçalardan oluşan bir kaynakla 90 sm kalınlığındaki kenar duvarlarına oturtulmuştur. Minaresi küp kısmına kadar eski halinde ise de gövde ve şerefe kısımları sonraki tamirlerle değişmiştir. (M)

KAMBİS I ve **II.** Bk. KAMBYSES I ve II.

— Bank. ve Bors. *Kambiyo acentesi,* yasalarla yetkili olarak menkul kıymetler, kambiyo evrakı, poliçe, emre muharrer senet gibi ticaret senetleri ve bu arada madenî paralar alım satımı ile uğraşan ve onların rayicini (kurunu) tespit eden kişi.

KAMBİYO i. (italyanca k. *cambriare,* değiştirmek fiilinden). Mal. İki ayrı ülke parasının birbiriyle değiştirilmesi. ‖ Herhangi bir yerdeki bir alacağın tahsili, bir borcun ödenmesi veya bir yerden toplanan para ve para yerine geçen menkul kıymetlerin başka bir yere aktarılması için yapılan işlemin bedeli.

— Huk. ve İkt. *Kambiyo denetimi,* bir ülkedeki para işleriyle uğraşan makamların para rayiçlerini istenilen doğrultuda tutmak ve yürütmemek için müdahale etmesi. ‖ *Kambiyo hukuku,* ticarî senetlere ilişkin hukuk kuralları. ‖ *Kambiyo işlemi,* para ve para yerine kullanılan madenlerle senetlerin alım satım ve değişimi. ‖ *Kambiyo taahhüdü,* ticaret senedine imza koymak suretiyle doğan borç (imza koyanlar, ciranta, keşideci, oral veren, kabul eden v.b.). ‖ *Dış kambiyo işlemi,* ülkelerarası kambiyo işlemi. ‖ *Elden kambiyo,* tedavüldeki kâğıt ve maden paralar üzerinde yapılan değiştirme işlemi. ‖ *İç kambiyo işlemi,* ülke içinde yapılan kambiyo işlemi. ‖ *Kaydî kambiyo,* kaydî paralar üzerinde yapılan değiştirme işlemi.

— Tic. *Kambiyo senetleri,* poliçe, bono (emre muharrer senet) ve çek niteliğindeki ticarî senetlere verilen ad. (Türk Tic. kn. md. 582 v.d.) Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. İkt. *Kambiyo işlemi yapma* veya *değiştirme,* Karşılığında yabancı ülke parası elde etmek amacıyle eşit değerde ülke parası vermektir. Meselâ İstanbul'da Yeşilköy havaalanına inen amerikalı turist, oradaki kambiyo bürosuna gider, banknot (kâğıt para) veya seyahat çeki halinde bir miktar dolar verir, karşılığında türk parası alır. Aynı şekilde Almanya'dan ithalât yapacak bir türk tüccarı türk bankasına başvurur ve bir alman bankası üzerine çek düzenler. Bu çekin karşılığında Almanya'daki tacire mark ödenir. Çekte yazılı olan alman markı değerini karşılayan miktardaki türk lirası tacirce türk bankasına yatırılır. Bir ölçüde yabancı para (döviz) için ödenen fiyat Kambiyo rayici veya kurudur. Uygulamalarda rayiç (kur) dengeden veya resmî kurlardan farklı olabilir. Denge kur veya resmî kur düzenli olarak basında yayımlanır.

Kambiyo işlemleri, madenî paralar, banknotlar, çekler, poliçeler ve ödeme emirleri üzerinde de yapılır. İki ülke arasında belirli bir tarihte yapılacak kambiyo işlemlerinde, işlemin yapıldığı dövizin cinsine göre kur farkları olabilir (100 dolarlık bir banknot, aynı tutardaki bir çekten daha pahalı olabilir. Küçük veya büyük kupürlerde olmaları halinde aynı tutarı ihtiva eden dövizlerde de kur farkları görülebilir).

İşlem gören iki para altın standartına bağlı ise denge kuru, her iki para birimi için tespit edilen altın ağırlığına göre hesaplanır. Meselâ 1929'da ingiliz lirasının Fransa'daki kuru 124,21 frank idi. Çünkü sterling'in altın kapsamı frank'ın 124,21 katı idi. Banknotlar (veya başka dövizler) üzerinde yapılan işlemde fiilî kur denge kurundan pek farklı olmaz (birkaç santim oynar); buna karşılık, isteyen, franklarını altına çevirerek Londra'ya gönderir. Orada altını vererek sterling alır. Bu durumda altının gönderme masrafı söz konusu olur. Sterling'in kuru, resmî kur ile gönderme masrafları toplamını aşamaz. Resmî kurdan gönderme masrafları çıkınca kalan bedelin de altına inemez. Meydana gelen en yüksek ve en alçak sınırlar altın noktalarıdır. Bu mekanizma sayesine fiilî kur denge kurun yanında ancak küçük değişmeler göstermek zorunda kalır, kurlar böylece altın oranına göre ayarlanır. Paralardan biri altına çevrilebilir cinsten değilse bu mekanizma uygulanamaz.

Kambiyo piyasası serbest olduğu sürece, kote edilmiş bulunan kambiyo konusu değerler, hisse senetleriyle tahviller gibi arz ve talep kuralına bağlı olarak alınıp satılırlar.

Yabancı dövizlerin arz ve talebi, her şeyden önce, söz konusu ülkelerle olan ticarî ilişkilere bağlıdır. İhracatçılar döviz satıcısı, ithalâtçılar da döviz alıcısıdırlar. Psikolojik sebeplerden etkilenen sermaye piyasası da arz ve talep üzerinde önemli rol oynar. Kurların aşırı iniş çıkışlarının meydana getirdiği sakıncaları yok etmek için hükûmet bazen bir kambiyo istikrar fonu aracılığıyle müdahalede bulunur. Kur oynamalarını önlemek için alıcı veya satıcı rolü oynar. İngiltere bu sistemi 1931-1939 arasında, Fransa'da 1936-1939 arasında uyguladı. Türkiye'de de 1958 istikrar tedbirleri ile paranın dış değeri korundu, ancak ihracatta belirli oranlarda prim vermek ve ithalâttan da prim almak suretiyle doların fiilî rayici 9 TL.sına yükseltildi. Ancak büyük etkiler yabancı döviz fiyatlarını arttırma eğilimi gösterince kambiyo kurlarını az çok sabit tutmak ve istikrara kavuşturmak zorlaşır. Özellikle, dış ülkelerle olan ticaret dengesi önemli bir borçlu bakiye gösterdiğinde durum böyledir. Bu takdirde talebi döviz arzından fazla olur ve bu da kuru yükseltir, tek yönlü bir sermaye hareketi yerleşir, önemli döviz taleplerine yolaçtığı zaman da durum aynı olur. Bu gibi hallerde kambiyoyu dengede tutmak için hükûmet kambiyo kontrol sistemini uygulayabilir. Bretton Woods konferansında (temmuz 1944) milletlerarası bir antlaşma yapıldı. Buna göre her para birimi, bütün paralar arasında kesin parite sağla-

nabilecek şekilde, altın ağırlığı esasına bağlandı. Para fonu, her paranın başlangıç değerini tespitle görevlendirildi. Katılan ülkeler tespit edilen bu rayici (kuru) korumayı ve bunu ancak Milletlerarası Para fonu'nun izniyle değiştirmeyi kabul ve taahhüt ettiler. Bu teşkilât her paranın altın ve amerikan doları olarak değerini gösteren resmî bir cetveli günü gününe tutar.

● *Kambiyo denetimi* (veya *döviz kontrolu*). Genel anlamda bu terim, kambiyo kurlarının devlet tarafından tespit edildiğini anlatır. Ancak bu terimi devletin serbest kambiyo piyasasını ortadan kaldırdığı ve yabancı paraların (dövizlerin) üzerinde işlem yapma tekelini eline aldığı ve millî parayı sadece bir iç para durumuna soktuğu zaman kullanmak daha yerinde olur.

Bu durumda, her ne şekilde olursa olsun, yabancı dövizleri satın almak, satmak veya elde tutmak yasaktır. Yabancı döviz elde eden herkes vakit geçirmeden bunları resmî kambiyo mercilerine satmak zorundadır. Yabancı dövize ihtiyacı olanların istekleri bu merci tarafından yerinde görülürse kendilerine resmî kur üzerinden döviz satılabilir. Yabancı döviz satın almak isteyen kimseler, bu sistemde, karışık, ayrıntılı tüzük ve talimatlara uymak mecburiyetinde kalırlar. Bu rejim 1918 yılı başlarında, ilk defa, Sovyet Rusya'da uygulamaya konuldu. 1931'de de Almanya bu rejime girdi. İkinci Dünya savaşı sırasında savaşçı ülkelerin çoğu bu sisteme başvurdular. Döviz kontrolu sistemi Fransa'da 1939 yılında yer aldı. Türkiye'de önceleri serbest olan döviz alım ve satımı 1930'da Türk Parasını Koruma kanunu ile döviz fiyatına narh konarak kayıtlara bağlandı. Döviz kurlarını sabit tutmak, yabancı ülkelerle olan ticaret anlaşmalarında denge sağlamak bakımlarından bu sistem yararlıdır. Milletlerarası ticaret ilişkilerine hatırı sayılır bir sıkıntı ve darlık vermesi yönünden de elverişsizdir. Bretton Woods antlaşmalarını imzalayan devletler imkân bulur bulmaz kambiyo işlemleri üzerindeki kısıtlamaları kaldırmayı kabul ettiler. 1958 Aralık ayı sonunda batı avrupa ülkelerinin çoğu milletlerarası para transferlerini kolaylaştırmak üzere liberasyon (serbestlik) sağlayacak tedbirler aldılar. Özellikle «Yurt Dışında Oturanlar» için liberasyon sistemini uyguladılar. Bk. DÖVİZ.

Türkiye'de iç ve dış kambiyo denetimi Maliye bakanlığınca yapılır. Liman şehirlerinde Maliye bakanlığına bağlı kambiyo müdürlükleri, bunların olmadığı yerde defterdarlıklar, kambiyo denetimi görevini, Türk Parasının Kıymetini Koruma kanununa ve eklerine dayanılarak çıkarılan hükûmet kararnamelerine göre yaparlar.

— Tic. *Kambiyo senetleri* olarak nitelenen poliçe, bono ve çek, kıymetli evrakın temel özelliklerini taşıyan senetlerdir. Kambiyo senetleri, Türk Ticaret kanununda gösterilen belli şekil şartlarına bağlıdır. Bu şekil şartlarına uyulmadıkça hukuken poliçe, bono veya çek olarak bir kambiyo senedinden söz edilemez. Kambiyo senedinde mündemiç olan hak, kanunî şekilde düzenlenen senet ile doğar; senet ile devir ve dermeyan edilebilir. Kambiyo senetleri (poliçe, bono, çek) kanunen emre yazılı sayılan senetlerdir ve emre yazılı senetler için cari olan hükümlere doğrudan doğruya tabi olurlar.

Bu özellikleriyle kambiyo senetleri ekonomik hayatta kredi ve ödeme aracı olarak çok önemli fonksiyona sahiptir. İcra ve İflâs kanununda kambiyo senetlerine müstenit icra takipleri için özel hükümler öngörülmüştür (md. 167 v.d.) [→ Bibliyo.] (ML)

KAMBİYOCU i. (*kambiyo*'dan *kambiyo-cu*). Kambiyo işleriyle uğraşan kimse. (M)

KAMBİYOCULUK i. (*kambiyocu*'dan *kambiyocu-luk*). Bors. Kambiyo muameleleri. (L)

Kambiyo müdürlüğü, Türkiye'de büyük liman şehirlerinde, Maliye bakanlığı adına kambiyo işlemlerini denetleyen makam. İthalât ve ihracatın yoğun olduğu İstanbul, İzmir, Mersin, Samsun gibi liman şehirlerinde, Maliye bakanlığına bağlı kambiyo müdürlükleri vardır. Kambiyo müdürlüğü olmayan yerlerde, bunların görevi defterdarlık tarafından yapılır. (M)

KAMBLES veya **KAMBES,** Lydia'nın efsanevî kralı. Büyücü Iardanos'un sihriyle giderilmez bir açlık içinde kıvranarak sonunda karısını yemek zorunda kaldı, yiyecek başka bir şey bulamayınca da kendi kendini yedi. (L)

KAMBOÇ, Güneydoğu Asya'da devlet, Çinhindi'nde; batıda Tayland, kuzeyde Laos, doğuda Vietnam (Güney Vietnam) ile sınırlıdır; güney kıyısı boyunca Siyam körfezi uzanır; 175 000 km²; 6 320 000 nüf. Başkenti, *Phnom Penh* (403 500 nüf.). Başlıca şehirleri: *Battambang* (38 400 nüf.); *Kompong Çam* (28 500 nüf). Kamboç, Mekong'un doldurduğu eski bir deniz körfezi olan geniş bir tortul havza üzerinde uzanır; havzanın ortasında Tonle Sap (Büyük Göl) yer alır. Alüvyonlaşma hareketinin hâlâ devam ettiği Tonle Sap ve Mekong ovaları tepeleriyle engebelidir; Kampot ve Takeo illerinde, granit, kumtaşı, eski kalker ve şistlerden oluşmuş sarp tepeler ve doruklar yükselir. Kuzeyde ve doğuda kamboç ovaları yanında ormanlar ve savanalarla kaplı kumtaşlı ve bazaltlı yaylalar (Dan Rek dağları) yer alır. Güneyde Kamboç dağları (Cardamomlar ve Fil sıradağları), kenarında mangrovlar uzanan alçak kıyı ile orta ovayı ayırır.

Tropikal enlemde yer alan Kamboç'un iklimi sıcak ve nemlidir. Denize yakın dağlar, nem yüklü güneybatı yaz musonunu tutar; burası, Kamboç'un en sulak bölgesidir (Bokor: 5 473 mm) ve yamaçlar hâlâ ilk çağdan kalma ormanlarla kaplıdır. Ama bu kıyı dağlarının yönelimi, musonun iç kısımlara girmesini önler ve orta ova yazın bile kuraklık çeker (Phnom Penh: 1 432 mm).

Bununla birlikte, ovanın büyük kısmında, ülke hayatını muson rüzgarı düzenler: Mekong ile Tonle Sap kıyılarındaki ve Battambang ilinde, Mongkolborey'in her iki kıyısındaki topraklar, haziran - kasım ayları arası, iki üç aylık (şubat-nisan) kuraklıktan sonra sel suları altında kalır. Bu bölgelerde öbür kısımlara oranla tarım üretimi daha çeşitli, verim daha yüksek ve nüfus daha kalabalıktır. Ekili yerlerin beşte dördünü kaplayan pirinç tarlaları başlıca besin kaynağıdır. Akarsuların kenarlarında ve ovanın yukarısında yükselen alüvyonlu kıyı şeritlerinde mısır (büyük ölçüde gelişmektedir), yer fıstığı, tütün, pamuk (özellikle Kompong Çam ilinde), dut ve çeşitli meyve ağaçları yetiştirilir. Tarlaların ve bahçelerin kenarında şeker palmiyesi ve kapok ağaçları dikilidir. Mısır, biber (Kampot), kauçuk (Kompong Çam), tek ağacı kerestesi, öküz, manda ve domuzlar, Koşinşin'e ve yeni Kompong Som limanına (Sihanoukville) doğru sevkedilir. Yeni liman eski Kep ve Ream limanlarını gölgede bırakmıştır. Eski kısır alüvyonlar üzerindeki savanalar ve ormanlarda, yayla ve dağlarda, yerleşik tarım, yerini çok daha yoğun bir işletmeciliğe bırakmıştır: Pear ve Stieng'li göçebe kabileler ormandan tarla açma yoluyle tarım (*ray*), hayvancılık, avcılık ve devşirmecilikle (balmumu, Hint hurması dalı ve kakule) geçinir. Çoğu Annam'lı olan 40 000 balıkçıyı geçindiren Tonle Sap'ta balıkçılık büyük ölçüde gelişmiştir. Siyam körfezinin kamboç kıyıları da balıkçıları çeker. Kamboç'tan, Bangkok ve Singapur'a karides ezmesi, kurutulmuş ve tuzlanmış balık ihraç edilir.

Sanayi, evlerde dokumacılık, zanaatçılık (mücevhercilik, çanak çömlekçilik), tarım ürünlerini işleme (çeltik fabrikaları, damıtmaevleri) ve maden filizi çıkarımıyle (Phnom Dek'te demir, Kampot'ta fosfat, Pay Lin'de değerli taşlar) sınırlıdır.

İmalât sanayiinin olmayışı ve tarımın veriminin azlığı, Kamboç'un, Vietnam kadar yoğun nüfuslu olmasını engellemiştir. XVI. yy.dan beri Kamboç'lular geçim tasasıyle kıvranan ve sayıları gittikçe artan Vietnamlı göçmenlerin sistemli yerleşmesi karşısında gerilediler. Ayrıca batıda ve kuzeyde Tay'ların tehdidi, komşularının içeri süzülmesini durduran fransız işgaline kadar devam etti. Bugün de, Kamboç, bazı alanlarda yabancı kolonilere bağlı olduğundan büyük iktisadî zararlara uğramaktadır: biber ekimi çinlilerin tekelindedir; balıkçılık çinlilerin, vietnamlıların, siyamlıların elindedir. Duruma katlanma eğilimine karşı çıkan yeni Kamboç krallığı, kamboçluların çoğunlukta olduğu bazı Güney Vietnam topraklarında hak iddia etmektedir. Ama, Prey, Veng ve Svay Rieng illerindeki çok etkili vietnamlı azınlıklar, Kamboç toprakları içinde bile tehlikeli meselelere yolaçmaktadır.

İKTİSAT

Güneydoğu Asya sakinlerinden birçokları gibi, Kamboç'lunun da pek o kadar yüksek bir geliri yoktur. Fakat çoğu kere bölgesel kıtlık ve şiddetli açlık tehlikeleriyle karşı karşıya bulunan uzakdoğu halklarının çoğu gibi, bu çeşit dertlerle uğraşmak zorunda değildir. Kamboç bu elverişli rejimini evvelâ nüfus yoğunluğunun az oluşuna (kilometrekareye 33 kişi) ve nüfus artışının makûl sınırlarda kalmış bulunmasına (yüzde 2,1) borçludur. İklim şartlarının koşullarının da elverişli olması buna yardım etmiş ve ülkenin suyolu şebekesi, tarıma çeşitli şekillerde yararlı olmuştur. Ayrıca, Kamboç köyleri de Khmer köylüsünün geleneksel altyapılarını fiilen sürdüren modeller üzerinde sosyal bakımından teşkilâtlanmıştır. Gerçekte de, yabancıların elinde bulunan büyük çapta ticarî kauçuk plantasyonlarının meydana getirilmesi dışında, fransız himayesi devresinde köylü halkın hayatında ciddî hiç bir değişme olmadı; toprağın, onu işleyenlere ait olduğu khmer diyarında hiç bir arazi sorunu yoktur. Köylünün yüzde 10'undan azının toprağı yoktur.

Kıtlık tehlikesinin bulunmayışından doğan bu güven ve köydeki işletmelerin ailevî teşkilâtlanışının ve başka özelliği de vardır. Bu özellik, verim ve üretkenliğin düşük olmasıdır. Tarımsal üretim, hemen sadece pirinç ekimi üzerine teşkilâtlanmıştır. Yardımcı ekimler (sebze, meyvecilik, şeker palmiyesi, bazı tekstil bitkileri) ancak ikinci derecede önem taşıyor ve kendi yağıyle kavrulma alışkanlıkları ihracatın gelişmesine imkân vermiyordu.

Özellikle üretimde bir artış sağlamak için Khmer devleti başkanı ülkeyi sosyalizme yöneltti. Devletin müdahalesi köylerde büyük düzenleme çalışmalarının ele alınması, ekim tekniğinin mükemmelleştirilmesi, tarım araçlarının geliştirilmesi, haşerat ilâçlarının kullanılması v.b. şeklinde kendini gösterdi: bu da, etkili bir modernleşmeye varılabilmesi için, köylü kitlesinin eğitilmesi ve bu çalışmalara katılması için çaba gösterilmesini gerektiriyordu. Bu hareket, bazı elle tutulur sonuçlara vardı. Önce, pirinç ekimi 1958 ile 1965 arasında iki katından fazlasına ulaştı. Bu son yılda 2,7 Mt'a yükseldi. Böylece, önemli bir ürün fazlası ihraç edilebildi. Kauçuk yetiştirmede derinliğine bir değişme oldu: yabancıların işlettiği büyük imtiyaz alanları yanında, her tipten millî plantasyonlar da geliştirildi (devlet plantasyonları, sınaî yapıda büyük plantasyonlar, sınırlı imkânları olan işleticilerin ellerindeki aile plantasyonları), 45 000 t civarında olan kauçuk üretimi, ihraç mallarının yüzde 20'sini kapsar. Pamuk ekimi de yaygınlaştı. Birkaç yıldır, khmer işleticilerinin birçok pamuk alanlarını sistemli bir şekilde genişlettikleri görülüyor. Bazıları daha şimdiden yüzlerce hektar arazi kaplar. Ayrıca, devlet de, ülkede büyük baş hayvan yetiştirilmesinin sistemli bir şekilde yaygınlaşmasını öngörür.

Ekonominin nispî sosyalizasyonu, çeşitli yabancı dış yardımı (Fransa, Çin, S.S.C.B., 1963'e kadar A.B.D.) davet suretiyle, millî bir sanayinin kurulmağa başlamasını sağladı. 1967'de 3 500'den fazla işletme vardı (1955'te 650'den azdı). Son kurulanlar arasında, Phnom Penh'te bir damıtımevi ve bir su arındırma fabrikası, Sihanoukville'de bir traktör ve kamyon montaj fabrikası ile bir bira fabrikası, bir şeker rafinerisi, motörlü vasıta lastik fabrikası, cam fabrikaları, tekstil kombinaları v.b., göze çarpanlar arasındadır. Enerji üretimi alanında, birçok su santralları kuruldu. Ulaştırmada ise, Phnom Penh ile Sihanoukville (fransız yardımıyle donatılmış liman) arasında yapılan yol gösterilebilir. 1 Ocak 1964'ten bu yana dış ticaretin devletleştirilmesiyle devletçe ele alınan dış ülkelerle ticarî alışverişler, artık Saygon aracılığıyle yapılmayan ülkenin bağımsızlığı da bu suretle pekişmiş oldu.

ANAYASA

1947 Anayasasıyle, Kamboç meşrutî krallık oldu. Yasama yetkisi kral adına millet

meclisindedir. Milletvekilleri tek dereceli genel oyla 4 yıl için seçilir. Meclis, yılda en az üç ay süren iki toplantı yapar. Bir kısmı tayin edilen, bir kısmı seçilen üyelerden meydana gelen Krallık meclisi, yasama işlerine katılır ve kral, milletvekilleri ve millet meclisi gibi kanun teklif etme yetkisine sahiptir. Siyaset ve maliye konusunda alınan kararların bir kısmı il veya başkent halk meclislerinin oyuna sunulur. Bu meclisler, ilgili memurlara çeşitli konularda sorular sorabilir, halk hizmetiyle ilgili işlerde talimat verebilir.

TARİH

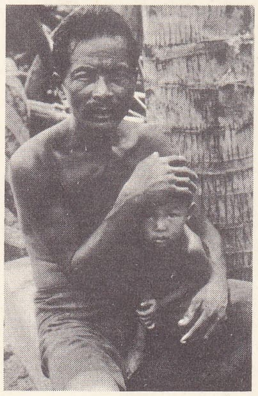

kamboçlu

● *Fu-nan dönemi.* Hıristiyanlığın başlarından VI. yy.ın ortalarına kadar, bugünkü Kamboç'un bulunduğu bölge Fu-nan topraklarıyle çevriliydi.

● *Angkor öncesi dönem.* VI. yy.ın ikinci yarısında Fu-nan'ın vasali olan Kambujaların (Orta Mekong'da Bassac bölgesi) başkanı bağımsızlığını ilân ederek Fu-nan topraklarının bir kısmını ele geçirdi. Bugünkü Kamboç'un ortasında ve güneyinde khmer medeniyeti doğuyordu. VII. yy.ın ilk yarısında Fu-nan'ın fethini tamamlayan kral İçanavarman'ın adını alan başkent İçanapura, Kompong Thom dolaylarındaydı (Sambor-Prei Kuk arkeoloji bölgesi). Bk. KHMER *sanatı.*

● *Angkor dönemi.* VIII. yy.daki anarşi ve kuzey ile güney arasındaki iç savaş döneminden sonra eski sülâleden bir prens olan Jayavarman II (802-850), ülkeyi yeniden birleştirdi ve Büyük Göl'ün kuzeyinde başkentini kurdu; kendisinden sonra gelen üçüncü kral Yaçovarman (889-900) aynı yerde Angkor'un ilk şehri Yaçodharapura'yı inşa ettirdi. IX.-XII. yy. arasında Khmer hakanları Büyük Göl havzasına ve aşağı Mekong'a hâkim oldular; Sûryavarman I (1002-1049) hâkimiyetini batıda Menam havzasına kadar genişletti; doğuda, Sûryavarman II (1113-1150). Çampa ve Vietnam ile savaştı ve Kızıl nehir deltasına kadar ilerledi. Çam'lar şiddetli bir tepkiyle Angkor'a kadar ilerleyerek 1171'de şehri ele geçirdiler. Angkor'lu son kamboç kralı Jayavarman VII (1181-1218), başkenti yeniden kurdurdu ve bugünkü Angkor Thom'un surlarını meydana getiren hendek ve duvarlarla çevirtti. Jayavarman VII'nin dev bir inşaat programını gerçekleştirmek için halkı zorla çalıştırması, ülkeyi zayıflattı ve XIII. yy.ın ilk yarısında khmer hâkimiyetinden kurtulan siyam saldırılarına karşı dayanıksız bıraktı.

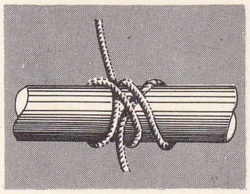

kamçı bağı (denizc.)

● *Yeniçağ.* Ortaçağ ve Yeniçağ, uzun süren Siyam ve Vietnam savaşlarıyle geçti. 1350-1430 Arasında batıdaki komşu Siyam Ayutia krallığı Kamboç topraklarına saldırılara girişti. Angkor'un 1431'de düşmesinden sonra, saldırılara açık bir başkentten uzaklaşmayı düşünen krallık ilerigelenleri 1434'te Dört-Kol'a (Phnom Penh şehrinin yeri) yerleştiler. Prens Ponhea Yat burada bir saray yaptırdı. 1441'de taç giyen Ponhea Yat, Kamboç'ta huzuru sağladı ve ülkeyi oldukça güçlendirdi. 1459'da tahttan çekilen Ponhea Yat'ın üç oğlunun başarısız saltanatından sonra, Ang Chan adlı yeğenleri bir zorbanın isyanını bastırarak başkentini Phnom Penh'den Büyük Göl'ün ağzına giden yolun ortasındaki Lovek'te kurdu. Ülkenin ve ordunun yeniden düzenlenmesi sayesinde 1540'ta yeni bir siyam istilâsı geri püskürtüldü. 1553'te taç giyen Ang Şan, 1955'te siyam ordusunu bozguna uğrattıktan sonra saltanatının sonuna kadar (1566) ülkeyi barış içinde yaşattı; Şan, Angkor sonrası Kamboç krallarının en büyüklerindendir. Çağın sonunda siyam kralı Naresuen, Birmanya'lı düşmanlarını yendikten (1592) sonra Kamboç'a yöneldi ve Lovek'e yürüyerek 1593'te şehri ele geçirdi. Yenilen kral Sotha I, Laos'a sığındı ve orada öldü; bu sırada bir zorba kamboç tahtına geçmek üzereydi. İki avrupalının (portekizli Diego Belloso; İspanyol Blas Ruiz de Hernan Gonzalez) müdahalesiyle tahta çıkmayı başaran eski kralın oğlu, bir süre sonra Malezyalılar tarafından öldürülme tehlikesi atlattı (1598). Lovek'in alınışından beri Siyam'da esir olan ve 1600'de resmen tahta çıkarılan kral Srei Soriyopor, Kamboç'a dönerek 1618'de tahtını oğlu Çei Çettha'ya bıraktı. Çei Çettha, Oudong'da, Lovek ile Phnom Penh arasına kendine bir saray yaptırdı ve bir vietnam prensesiyle (Koşinşin kralı Nguyen'in kızı) evlendi. Bu prenses sayesinde, Nguyen'in bir elçisi, Kamboç kralından ülkenin güneyinde bugünkü Saygon şehrinin bulunduğu yerde ticaret acenteleri kurmak iznini aldı. Yine Çei Çettha zamanında (öl. 1625). Portekizlilerin muhalefetine rağmen ilk Hollandalılar, Phnom Penh'de yerleştiler. Birçok kralın birbiri ardına tahta geçmesi, sarayda ihtilâl çıkması, özellikle de kral Çei Çettha ile Laos'lu bir kadının oğlu olan kral Reameathipdei Çan'ın din değiştirmesi (Buddhacılığı bırakarak Müslümanlığı kabul etti, çevresine Malezyalıları ve Cavalıları topladı ve Phnom Penh'deki bütün Hollandalıları kılıçtan geçirdi) muhafazakârların tepkisine yolaçtı. Asiller Çei Çettha ve Koşinşin prensesinin öbür iki oğlunun çevresinde toplandılar ve Koşinşin kralı Nguyen'den yardım istediler: büyük oğul Batum Reacea, 1660'ta kral ilân edildi; ama 1672'de öldüğünde oğlu arasında taht kavgası başladı. Bu kardeş kavgasının başlattığı savaşlar Koşinşin ile Siyam'ın, Kamboç'un iç meselelerine karışmalarına zemin hazırladı. Savaşlar XVIII. yy. boyunca devam etti. Bangkok'ta taç giyen ve ülkesine bir siyam ordusu tarafından getirilen genç kral Ang Eng'in saltanatı sırasında (1794-1796) Battambang ve Siemrean illeri bu orduya kumanda eden ve siyam kralı tarafından bu il valiliğine getirilen Kamboç mandarini Ben'in fi-ef'i oldu. Siyam ordusu geri döndükten sonra da, Ben, ordunun bakımı için topladığı vergileri almağa devam etti ve siyam kralına düzenli olarak armağanlar gönderdi; ölümünden sonra yerine geçenler de bağımlılık vergisi haline gelen bu armağanları vermeğe devam ettiler. Böylece bu iki il hiç bir anlaşmayle onaylanmadan fiilen Siyam'a katıldı. Ang Eng'in oğlu Ang Şan, 1806'da Bangkok'ta taç giydi. Kamboç'a döndüğünde Vietnam imparatoruna bağımlılık haracı gönderdi; böylece XIX. yy.ın başında Kamboç kralı Siyam kralının tacını almıştı ve Vietnama vergi ödemekteydi. Ang Şan'ın saltanatı sırasında (1806-1834) Siyamlılar, general Phya Bodin'in kumandası altında Kamboç'u istilâ ettiler ve vietnam kuvvetleriyle çatıştılar. Savaşı Vietnamlılar kazandı. Kralın ölümü üzerine Koşinşin'li general Trukong-minh-Giang tahta kızı Ang Mei'yi geçirdi (1835-1841), ama Phya Bodin'in kumandasındaki Siyamlıların bir saldırısı kamboç tahtına Anh Şan'ın küçük kardeşi prens Ang Duong'u çıkardı; Ang Duong'a 1847'de Bangkok ve Hue saraylarının temsilcileri taç giydirdi. Siyam ve Vietnam'ın Kamboç topraklarının bir kısmını ilhak etmesi üzerine Ang Duong 1854'te Singapur'daki Fransız konsolosuna baş vurdu; ama 1855'te Fransa'dan gönderilen kurula başkanlık eden Montigny'nin beceriksizliği yüzünden başarısızlığa uğradı. 1856'da Ang Duong, Siyam sarayından büyük oğlu Norodom'u göndermesini istedi; 1859'da Norodom tahta çıktı. 1861 Martından sonra Saygon'daki işgal birliği kumandanı amiral Charner yeni krala iyi komşuluk mesajı gönderdi. Norodom, ertesi yıl kardeşi Si Votha'nın baş kaldırması üzerine yardım istemek için gittiği Bangkok'dan dönüşünde, Siyam'ın Kamboç üzerindeki iddialarını engellemekle ve Vietnam'ın bu ülke üzerindeki eski haklarını geçerli kılmakla görevli olan amiral Bonard'ı kabul etti. Kaptan Doudart de Lagrée'nin ustaca tartışmaları sayesinde, Kosinşin valisi amiral La Grandiere temmuz 1863'te Cudong'da Fransa'nın Kamboç üzerindeki himayesini onaylayan bir antlaşma imzaladı. Norodom 3 haziran 1864'te Oudong'da taç giydi: Bangkok'dan getirilen tacı krala, Fransa'nın temsilcisi giydirdi. Ama çok geçmeden (1867) Napoléon III'ün imzaladığı bir Fransız-Siyam antlaşmasıyle, Fransa'nın Kamboç üzerindeki himayesini tanıyan Siyam'a, Battambang, Siemreap ve Sisophon illeri bırakıldı.

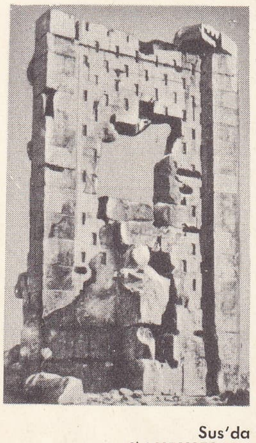

Sus'da **KAMBYSES I**'in mezarının kalıntıları

◆ *Fransız himayesi devri.* Kamboç'un henüz kesinlikle çizilmeyen kuzey sınırları, hun çağlayanları bölgesinde Mekong'a ulaşmak isteyen Siyam ile yeni meselelere yolaçtı; ama Pavie, ırmak boyunca yaptığı seferlerle, Siyamlıları yavaş yavaş ayıkladı ve Luang-Prabang devletini kurdu. Aynı zamanda Fransa, özellikle general Paul Doumer'nin yönetimi sırasında (1897-1902) şiddetli direnmelere rağmen kamboç kralının yetkilerini sınırladı. Kamboç, 1907 Fransa-Siyam antlaşmasıyle, Battambang, Siemreap ve Sisophon illerini geri alarak, XIX. yy. ortalarındaki sınırlarını yeniden kazandı. 1940'ta Japonya'nın desteğiyle Kamboç'u tehdide başladı. Kısa süren askerî harekâttan sonra, Tayland Deniz kuvvetlerinin Siçang Koh'ta yenilmesine rağmen Kamboç, Tokyo antlaşmasıyle (9 mayıs 1941) Tayland'a, Battambang ve Siemreap (Angkor Vat dışında) illeri ile Kompong Thom ve Stung Treng illerinin bir kısmını vermek zorunda kaldı. İkinci Dünya savaşında Japonya, Tayland ile bağlantılarını sağlamak ve Güney Asya'daki ingiliz topraklarına saldırmak için kamboç topraklarından yararlandı. Japonya'nın geçici başarıları ve Fransa'nın tasfiyesi, Kamboç milliyetçiliğini canlandırdı. Fransa'nın yardımıyle, Kamboç, 1941'de Tayland'a verilen illeri geri aldı (1946). 1949'da bazı şartlarla kısmen bağımsız olan ülke, 3 temmuz 1953'te fransız hükûmetinin bildirisiyle tam bağımsızlığını kazandı (21 temmuz 1954 Cenevre bildirisiyle onaylandı).

Kamboç, Fransız birliğinden ayrıldıktan sonra, Norodom Sihanuk'un isteği üzerine Birleşmiş Milletler teşkilâtına girdi (15 aralık 1955). Bu tarihte «Bağımsızlığın babası» artık kamboç kralı değildi ve 2 martta babası Norodom Suramarit (1955-1960) lehine tahttan çekilmişti. Onun bu davranışı, batı bloku ile Çin-Rusya bloku arasında tarafsız kalabilme siyasetini sürdürmek içindi (O.T.A.S.E.'ye girmeyi reddetme). Gerçekte Norodom Sihanuk, ülkenin gerçek yöneticisiydi; tahttan çekildikten sonra 1955'te kurduğu Sangkum Reastr niyum'un da (Halk Sosyalist birliği) başkanıydı. Norodom Sihanuk bu derneği kendi siyasî rejimine, çağdaş dünyanın gereklerine uygun yeni temeller hazırlamak ve ülkesine iktisadî yenilikler getirmek amacıyle kurmuştu. 1960 Nisanında babası ölünce bir referandumla devlet başkanı oldu, ama kral unvanını almadı (taht bir sembol olarak kalmıştı). 1961'de, ayrıca bakanlar kurulu başkanı oldu. Ülkenin daha iyi değerlendirilebilmesi için nüfusun üçte birini köylere toplayarak yetiştirdi (ilkokullar, sağlık evleri, tarım danışmanları). Daha üst seviyede, 1964 temmuzunda bankaların millîleştirilmesinden beri, Kamboç Millî bankası, donatım projelerinin yatırımını tek başına sağlamakta, Krallık İşbirliği ofisi de, köylülere elverişli şartlarla kredi verilmesini desteklemektedir. Büyük ölçüde millî sermaye eksikliği çekildiğinden Kamboç'un donatım planını gerçekleştirmek için garantiler karşılığı dış yatırımlara başvurmak zorunda olması ülkenin iktisadî bağımsızlığının korunmasını çok güçleştirmiştir. Bu yüzden alınan borçların, kendisini iki bloktan birine sürükleme tehlikesi doğuracak siyasî şartlar taşımaması için, Norodom Sihanuk, her iki blok arasındaki dengeyi titizlikle korumağa karar verdi. Ama bu denge üçlü muhalefet yüzünden her gün bozulma tehlikesi geçirmektedir. İçte komünistlerin muhalefeti, dışta La Haye Yüksek Adalet divanının 15 haziran 1962'de Kamboç'a verdiği Preah Vihear tapınağında Tayland'ın hak iddia etmesi, Kamboç toprağından gelen Vietkong sızmalarını Güney Vietnam'ın protesto etmesi, Tayland'ın, hattâ Vietnam'ın toprak istemesi, komünist sızmaları, Vietnam veya A.B.D. kuvvetlerinin bazı sınır köylerini bombalamaları, Norodom Sihanuk'un, ülkesinin tarafsızlığını ve sınır bütünlüğünü milletlerarası anlaşmalarla onaylatmak yolundaki çabalarının sebebini açıklar. 1963'ten sonra, A.B.D.'yi Tayland ve Güney Vietnam'a yaklaştıran bağların günden güne sıklaşması ve devlet başkanının, komünistlerin sol kanatta ağır basmamaları için ülkenin ihtilâlci güçlerini çevresine toplaması zorunluğu sebebiyle tarafsızlık siyasetinin devam ettirilmesi güçleşti. Bu yüzden 1963 aralığında Kamboç A.B.D.'nin iktisadî ve malî yardımından (yılda 30 milyon dolar) vaz geçerek yerine Kıta Çin'inden (1964'te iki fabrika ve bir havaalanı inşası, 22 000 kişinin silâhlandırılması), Sovyet Rusya'dan ve Fransa'dan yardım almağa başladı. Fransa-Kamboç ilişkileri, bir işbirliği anlaşması imzalanmasiyle Fransa'nın 160 milyon frank borç vermesiyle (tem-

Foto. LAROUSSE

muz 1964), özellikle de general de Gaulle'ün Kamboç seyahatıyle (ağustos-eylül 1966) sıklaştı. Aslında, devlet başkanının temel hedeflerinden ikisi başarısızlıkla sonuçlandı; çünkü kamboç sınırlarını Fransa dışında büyük devletlerin hiç biri tanımadı (nisan 1966'da Preah Vhiear'a yeni bir Tayland saldırısı) ve Kamboç'un tarafsızlığı, Vietkong'a yaptığı yardımla bozuldu. Ama çok önemli bir sonuç sağlandı: Kamboç, Vietnam'ı altüst eden savaşa sürüklenmedi ve bu sayede, iktisadî ve sosyal düzenini geliştirmeğe devam edebildi. Halk Sosyalist birliğinin 14 eylül 1966 seçimlerinde bütün milletvekilliklerini kazanması Norodom Sihanuk'un işini kolaylaştırdı. Devlet başkanı, Halk Sosyalist birliği içinde kurduğu «karşı hükûmet»e yapıcı tenkitleriyle iktidardakileri uyarmak görevini verdi. İktidarın faaliyeti enerjik ve ustaca olmalıydı. 1967 Nisanında, Norodom Sihanuk'un «Kızıl khmerler» diye adlandırdığı komünist grupların Battambang bölgesine silâhlı müdahaleleri, ülkenin hâlâ büyük güçlüklerle karşı karşıya olduğunu ortaya koydu. Mayısta, devlet başkanı kurduğu «olağanüstü hükûmet»in başına geçti: eylül ayında, çin etkisini desteklemekle suçlanan iki bakanı görevden uzaklaştırdı ve yirmi kadar gazeteyi kapattı; bu arada, A.B.D.'yi, ülkesine karşı saldırgan niyetler beslemekle suçlamağa devam etti.
1 Mayısta başlayan amerikan ve güney vietnam birliklerinin ortak saldırısı «Fish Hook» adıyle anılan Kampang Çam eyaletine yönelmişti. Bu harekâta general Robert Shoemaker komutasındaki 8 000 asker katıldı. Amaç komünist askerî karargâhını bulmak ve yok etmekti. Kamboç hükûmeti harekete geçerek amerikan saldırısını kınadı ve bunun Kamboç'un bütünlüğünün ihlâli olduğunu bildirdi. 6 Mayısta 50 000 kişiye çıkarılan amerikan ve güney vietnam birlikleri üç yeni saldırıya geçti. 1 000'e yakın vietkonglu ve kuzey vietnamlı asker Neoh Luong'u, sonra da Koki Thom kasabasını ele geçirdi. Komboç başkentine giden dar bir geçidi teşkil eden bu kasabayı amerikan kuvvetleri 7 mayısta geri aldı. Bununla birlikte Vietkong Krati ve Senmonorom şehirlerini ele geçirdi. Bunun üzerine Güney Vietnam ile Amerika'ya ait 90 nehir gambotu Kamboç sahillerini abluka altına aldı. Neak Luong geri alındı, hava ve deniz kuvvetlerinin yardımıyle 2 000 güney vietnamlı askerle 9 000'den fazla mülteci kurtarıldı. Amerikan ve güney vietnam savaş gemileri iki gün sonra Kompongsom ile Güney Vietnam sınırları arasındaki kıyılarda devriye gezmeğe başladı. Bundan sonra amerikan birlikleri tarafından desteklenen 2 500 kişilik bir güney vietnam ordusu 20 mayısta Mondokiri'ye girdi ve bu yeni hareket sonunda Komboç'taki güney vietnam ordusu 40 000 kişiye yükseldi. 27 Mayısta yaptığı bir basın toplantısında Sambor 30 hazirana kadar ülkenin idaresini yeniden ele alamadığı taktirde Amerika hükûmetinden kuvvetlerini Komboç'tan çekmemesini isteyeceğini bildirdi.
Mayısın ikinci yarısında vietkong ve kuzey vietnam birlikleri Laotian'dan Kongong Çam'a kadar olan bölgede kontrolu ele geçirdi. 27 Mayısta Prez Veng düştü, fakat iki gün süren şiddetli sokak savaşlarından sonra şehir yeniden ele geçirildi.
Bunun üzerine Kamboç hükûmeti genel seferberlik ilân etti. Kuzey Vietnamlılarla Vietkong'un desteklediği Sihanuk'a karşı olan kuvvetler Kamboç'un büyük bir kısmına hâkim oldular. Fnem-ponh vietkong kuvvetleri tarafından sarıldı ve bunun sonucunda haziran sonuna doğru Kamboç'un kuzey eyaletleriyle güneybatı bölgelerinin birçok kısmı komünistlerin kontrolu altına girdi. Bu sırada 2 temmuzda general Leon Nol başkanlığında yeni Kamboç kabinesi kuruldu. Prens Siri Matak'ın durumunu güçlendirmek amacını güden bu hükûmette general Lon İçişleri bakanlığını üzerine aldı. Bu arada komünist birlikleri savaşmağa devam ediyor ve iktisadî durumu büsbütün bozmak amacıyle saldırılarını fabrikalara yöneltiyorlardı.
Bu arada Güney Vietnam ile Tayland arasında görüşmeler başlamıştı. İki devlet Kamboç'a komünist saldırısı devam ettiği taktirde bu devletle bir askerî ittifak yapacaklarını bildirdiler. Bunun üzerine general Lon 22 temmuzda Bangkok'a gitti, fakat Tayland diğer asya ülkeleriyle yeni bir savunma paktı yapacakları söylentisini yalanladı.
Daha sonra Amerika ve Güney Kore ile Kamboç arasında siyasî ilişkiler yeniden kuruldu. (L)

KAMBOÇÇA i. (*Kamboç*'tan *Kamboç'ça*) Leng. Kamboç'ta yaklaşık olarak 3 500 000 kişi tarafından konuşulan dil. *Eşanl.* KHMER.

— ANSİKL. Çinhindi yarımadasının ortasında uzanan bir medeniyetin eski dili olan Kamboçça, Kamboç krallarının komşuları Thay'lar üzerindeki hâkimiyetlerini XIII. yy.da yitirmelerinden bu yana Batı ve Kuzeyde Siyamca ve Laosca önünde geriledi. XVII. yy.dan itibaren Vietnam sömürgeleşmesi yüzünden doğuda da alanı daraldı. M.S. VII. yy.ın ilk yarısından kalma Kamboçça yazıtları ele geçmiştir. (L)

KAMBOÇ dağları, Kamboç'ta dağ topluluğu; Kardamom dağlarını, riyolitik Tumpor kütlesini, Kardamomların batı ucundaki Pai Lin tepelerini ve doğu uçtaki Kchol kütlesini içine alır. (L)

KAMBOÇLULAR, kamboç halkı. Kamboçlular çok karışık bir halktır; aralarında İndonezyalı ve merkezî moğol tiplere rastlanır. Güney Vietnam'da ve Tayland'da önemli azınlık toplulukları meydana getirirler. (Bk. KAMBOÇ ve KHMER.) Kamboçlularda sarı ırkın özellikleri Vietnamlılara oranla daha az belirgindir: boyları daha uzun (1,65 m), renkleri daha koyu, saçları bazen kıvırcıktır. Kamboçlular büyük ölçüde Hindistan etkisinde kalmışlarsa da orijinal bir medeniyet yaratmayı başarmışlardır. (L)

KAMBRİYEN i. sıf. (fr. *cambrien*). Paleozoik çağın ilk devri.

— ANSİKL. *Kambriyen,* —550 veya —500'den —400 milyon yıla kadar uzanır ve fosilli jeolojik zamanların 1/5 veya 1/4'ünü kapsar. Omurgasızların büyük kısmına bu devirde rastlanır; karasal bitkiler çok az da olsa bu devirde ortaya çıkmıştır. Kambriyen 3 büyük kata ayrılır: tabandan başlayarak Jeorjiyen, Akadiyen ve Potsdamiyen. (L)

KAMBUCİYA I ve **II.** Bk. KAMBYSES I ve II.

KAMBUR veya **KANBUR** i. (yun. *kempuris,* hörgüçlü'den). Belkemiği veya göğüs kemiğinin eğrilmesiyle ve genellikle de raşitizm sebebiyle sırtta veya göğüste meydana gelen anormal çıkıntı, tümsek: *Meşin gibi esmer, çarpık yüzü ile uzun boyu yüzünden daha fazla göze batan kamburu ile* [...] *defineleri bekleyen bir ecinniye benziyordu* (A.H. Tanpınar). ‖ Hayvanlarda gövdenin herhangi bir yerinde, genellikle sırtta bulunan tabiî çıkıntı. ‖ Bir eşyanın tümsek, çıkıntılı tarafı. ‖ Kamburu olan kimse. ‖ Sıf. Sırtında veya göğsünde kambur bulunan: *Biz böyle konuşurken, Salih Ağanın kambur oğlu, topallaya topallaya gelip yanımıza oturdu* (Y. K. Karaosmanoğlu). ‖ Çıkıntılı, yıkılacak gibi eğrilmiş olan.

— ÇEŞ. DEY. *Kambur felek,* talih hakkında sitem bildirmek için kullanılır: *Hey gidi kambur felek / Kimine kavun yedirir, kimine kelek* (Tekerleme). ‖ *Kambur üstüne kambur* (veya *kambur kambur üstüne*), aksiliklerin üst üste geldiğini bildirir. ‖ *Kambur zambur,* pürüzlü, yamru yumru. ‖ *Kamburu çıkmak,* sırtında kamburu olmak: *O kadar uzun ki, âdeta kamburu çıkmıştı* (R. N. Güntekin). Eğilerek çok çalışmış olmak. Çok ihtiyarlamak. ‖ *Kamburunu çıkarmak.* [İnsan, kedi v.b. için] Sırtını tümsek haline getirmek.

— Ciltc. *Kambura verme,* çekiç veya merdaneyle ciltlenecek kitabın sırtını yuvarlaklaştırma işlemi.

— İnş. Çekül doğrultusunun dışına doğru taşmış duvar parçası: *Kambur duvar.* (M)

KAMBURBALİNA blş. i. Gövdesi 15 m

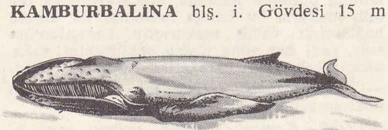

uzunluğunda, göğüs yüzgeçleri çok uzun, dar ve orak biçiminde balina türü; bütün denizlerde görülür. (İlmî adı *Megaptera boops* veya *nodosa*). Çatalkuyruklubalinagillerden. (L)

Kamburlar kolu, XIX. yy.da ünlü bir ortaoyunu topluluğu. Kolbaşısı Hayalî Salih Efendi idi. Bir de Çifte Kamburlar topluluğu vardı. Bunun kolbaşısı Kambur Mehmed, pişekârı da yine bir kambur olduğu için kola bu ad verilmişti. (M)

KAMBURLAŞMAK dönşl. f. (*kambur*'dan *kambur-la-ş-mak*). Kambur hale gelmek, eğrilmek: *Fakat seneler Sabri'yi ne hale sokmuş yarabbi. İhtiyarlamış, omuzları hafifçe kamburlaşmış* (R. N. Güntekin).

— Denizc. *Kamburlaşmış gemi,* bir kaza veya aşınıp eskime veya yanlış yüklemeden dolayı omurgası baş ve kıç tarafta eğilmiş gemi. (Buna BAŞI-KIÇI DÜŞÜK de denir.)

◆ **Kamburlaştırmak** geçl. f. Kambur hale getirmek. (ML)

KAMBURLUK i. (*kambur*'dan *kamburluk*). Kambur olma hali.

— Patol. Omurganın, sırtta bir kavis meydana getirecek şekilde eğrilmesi. (Kamburluk, Pot hastalığının ileri devresinin belirtisidir.)

— ANSİKL. *Kamburluk* birçok sebepten ileri gelebilir. Çoğu zaman kötü duruştan ileri gelir ve beden eğitimiyle düzelebilir. Özellikle okul çağındaki çocukta kamburluk sadece bir duruş bozukluğu, bir duruş kamburluğu olabilir ki buna «yuvarlak çocuk sırtı» denir. Kamburluk katılaşarak az çok sabit duruma girebilir. Yeniyetmelik ve erişkinlik çağında bu duruşlar az veya çok sert kamburluklara sebep olabilir ve tedavi edilmedikleri zaman bir daha düzelmeyecek omurga yapısı bozukluklarına yolaçabilir. On iki ile on sekiz yaşları arasında görülen ağrılı şekillerine eskiden «çırak kamburluğu» denirdi; bugün bunlar Scheuermann hastalığı adı altında toplanmaktadır.
Kamburluk hem tıbbî, hem ortopedik yoldan tedavi edilir. Kineziterapi, yani belirli hareketler yapılarak uygulanan tedavi başta gelir. Yardımcı tedavi olarak geceleri alçı kalıbına koyma tavsiye edilir. Bunlar, düzelebilen şekiller için genellikle yeterlidir.
Kamburluğun az çok sabitleşmiş şekillerinde bugün, bu hastalara doğrultucu ortopedik bir korse giydirilmesi, böylece vücudun öne doğru bükülmesinin önlenmesi düşünülmektedir. Bir de sırt boyunca yükselen ve boyun hizasında ayarlanabilir bir boyunluk ile son bulan korseler vardır; boyunluk istenildiği gibi ayar edilebildiğinden hastayı, gırtlağı üzerinde rahatsız edici bir basınç duymaması için doğrulmağa zorlar.
Scheuermann hastalıklarında (ağrılı kamburluklar) ağrısız devrelerde diğer kamburluklardaki beden hareketlerinin aynı yaptırılır; ağrılı devrelerde ise dikkatli, yumuşak ve belirli yerlere yöneltilmiş kas kasılmaları yaptırılır, buna bir de gevşeme, rahatlama teknikleri eklenir.
Sabitleşmiş veya düzelmez şekilli ağır yapısal kamburluk vakalarında alçılı korseler uygulama, hattâ omur aşısı yapma zorunluğunda kalınabilir. (LM)

KAMBYSES I veya **KAMBİS I** veya **KAMBUCİYA I** (600'e doğr. -559), Anzan kralı Keyhüsrev I'in oğlu. Med kralları Kyaksares ve Astyages'in vasalıydı. Astyages'in kızı Mandane ile evlendi. Büyük Keyhüsrev, Mandane ve Kambyses'in oğludur. (L)

KAMBYSES II veya **KAMBİS II** veya **KAMBUCİYA II,** Pers kralı (M.Ö. 528-521). Keyhüsrev II'nin oğluydu. Babil kralı olarak babasıyle taht ortaklığı yaptı. Zalimce hareketleriyle tanındı. Baktra ve doğu eyaletleri valisi olan ve halk tarafından sevilen küçük kardeşi Bardia'nın öldürülmesi için emir verdi. Mısır'a saldırdı (525), Ahmes'in mumyasını yaktırdı ve Psammetik'i esir aldı, XXVII. sülâleyi kurdu. Kyrenaika ve Nübye'ye yaptığı seferler başarısızlıkla sonuçlanınca saralı kral aklını kaybetti. Memphis'te birçok şiddet hareketine girişti, sonra öz kız kardeşi Roksan'ı öldürdü. 522'de Mısır'dan ayrıldı. Kendini hayatta bulunan kardeşi Bardia olarak tanıtan bir sahtekârın Suriye'de krallığını ilân ettiğini öğrendi. Kambyses, bir kaza sonucu

«Fransa'nın büyük kame'si» Bibliothèque Nationale, Paris

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

(veya umutsuzluktan canına kıyarak) Suriye'de (falcıların önceden bildirdikleri gibi Ekbatana'da değil), Agbatana'da öldü. (L)

KAMÇADAL i. Kamçatka'nın kuzeybatısında konuşulan Sibirya dili. Bk. ÇUKÇA DİLLERİ. (L)

KAMÇADAL'LAR, Kamçatka'da yerleşmiş etnik azınlık. Kendilerine «*İtelmenler*» denir. Nüfusları gittikçe azalan, avcılık ve balıkçılıkla geçinen kamçadal'lar bugün ruslaşmışlardır. (L)

KAMÇATKA, S.S.C.B. topraklarının doğu ucunda büyük yarımada, Ohotsk denizi ile Bering denizi arasında. Yanardağlar (Kılyuçevskaya, 4 850 m) taşıyan genç sıradağlar tarafından aşılır. İklimi çok sert ve çok kârlıdır, kısmen büyük ormanlarla kaplıdır. Maden yataklarına rağmen Kamçatka'nın nüfusu çok azdır. Başlıca şehir merkezleri kıyılarda, özellikle doğu kıyısındadır: Pyetropavlovsk bir balıkçı limanı ve Kuzey Buz denizi yolu üzerinde bir iskeledir. (L)

KAMÇI i. (esk. türk. k.). Bir değneğin ucuna bağlanmış deri, ip v.b.'den yapılmış kırbaç: *Yusuf elindeki kamçıyı şiddetle savuruyor ve atlar deli gibi koşuyordu* (Sabahattin Ali). *Galiba Bülend'in kamçısı düşmüş idi. Beşir inerek onu arıyordu* (H. Z. Uşaklıgil). *Kamçı vurmak.* ‖ *Kamçı ipi,* kamçı yapmak için kullanılan kalın sicim. ‖ *Kamçı kayışı,* kamçı yapılan kösele şerit. ‖ *Tura kamçı,* ucu püskül halinde olan kamçı.

— DEY. *Kamçı çalmak,* kamçı ile vurmak ‖ *Çala kamçı,* durmadan, kamçı ile vurarak: *Topkapı tramvayı yolundan çala kamçı [...] gidiyorduk* (Ahmed Rasim).

— Biyol. Hayvanlar ve bitkiler âleminde, serbest hücreler, kamçılı birhücreliler, çeşitli türden spermatozoitler, omurgasızların embriyon dışderisi blastomerleri, çokhücrelilerin epitelyum hücreleri gibi pek çok hücrelerin yüzeyinde bulunan, bir veya birçok sayıda uzun ve hareketli tel. Bk. ANSİKL.

— Denizc. Bir ucu bağlı diğer ucu herhangi bir işte kullanılmak üzere serbest bulunan halat. (Buna bir palanga veya çift makaralı palanga veya donanım takılır.) ‖ *Kamçı bağı,* ince bir halatı kalın bir halatın bedenine bağlamak için kullanılan bağ. (İnce halatın, kalın halat etrafında, kendi bedeni altta kalacak şekilde iki volta alındıktan sonra, çıması voltalar altından geçirilerek yapılır.) ‖ *Kamçı darbesi,* sert olarak yalpaya düşme. ‖ *İskota kamçısı,* bir ucu flok veya velena yelkeninin iskota yakasına bağlanmış, diğer ucuna da, o yelkenin iskotasının geçtiği (donatıldığı) palanga bağlanan kendir veya telden ince ip.

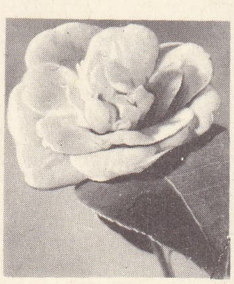

kamelya

— El santl. *Esk.* Tespih ucuna püskül yerine takılan ince uzun süs. (Tespih kamçıları çok ince altın ve gümüş telden olurdu. Bunların en güzelleri Halep, Şam ve İstanbul'da örülürdü. On santim kadar uzunlukta çift, tek veya üçlü örme şekilleri vardı.)

— Patol. *Kamçı darbesi,* anî bir çaba sonucunda kas tellerinin kopmasından ileri gelen şiddetli ağrı.

— Sil. *Kamçı kılıç,* bir cins eğri kılıç.

KAMENEV
(1883-1936)

— Tekst. *Kamçı başı,* kozalardan ipek ipliği çekilirken, kaynar suya atılan kozaların uçlarını bulmağa yarayan ufak el süpürgeleri üzerinde toplanan lif kümeleri. (Bu lifler, süpürgeler üzerinden temizlenerek ayrılır ve sonradan öbür ipek artıklarıyle, pamuklu veya sunî, sentetik liflerle karıştırılarak, değişik tipte kadın ve bebe kumaşları yapımında kullanılır.) ‖ *Kamçı kolu,* mekanik dokuma tezgâhlarında, üzerine teka geçirilen ve mekiği, tezgâhın bir başından öbür başına fırlatan ağaç kol. El tezgâhlarında, bu ipin çekilmesi suretiyle harekete geçerek mekiği fırlatan mekanizma.

— ANSİKL. Biyol. Serbest bir hücredeki kamçı o hücrenin hareketini sağlar. Hareketi sağlamak bakımından kamçının, ne olduğu iyice bilinmeyen büyük bir kasılganlık yeteneği vardır. Bu hareket kaslarınkine benzer bir anatomik yapıdan ileri gelmez. Kamçı daima bir santrozomla ilintilidir. Bazen hücreye titrek bir zarla bağlıdır; zara titrek denmesinin sebebi kamçının yaptığı bütün bükülme ve eğrilmelerin zarda aynen yansımasıdır. Kamçının ön ucu serbesttir (tripanozoma).

Canlılar âlemindeki bütün kamçıların (öglenaların kamçısından insan spermatozoitlerininkine kadar) aynı yapıda olduğu elektronik mikroskopla doğrulanmıştır. Hücrenin devamı olarak uzayan bir kılıfın altında bulunan kamçı, ortada iki basit telcik ve eksenden eşit uzaklıkta yer almış sağlı sollu 9'ar telcik olmak üzere 20 telcikten oluşur. Karşılıklı (çift) telcikler adenozintrifosforik asit üzerinde enzim etkisi uyandırır; kamçıların hareketini kas kasılmasına benzeten olay bundan ileri gelir. (LM)

KAMÇIBAŞI bls. i. Tekst. Tabiî ipek artıklarını özel bir metoda göre işleyerek elde edilen iplik. (KABA İPEK de denir.)

— ANSİKL. İpek çok pahalı olduğu için artıklarının değerlendirilmesi düşünüldü ve XVIII. yy.ın sonlarına doğru, ingiliz Lister'in çalışmalarıyle bu artıklar sanayileştirildi. *Kamçıbaşı* ipliği, tabiî ipek artıklarıyle (ipek hurdası, koza hurdası, kusurlu koza) beslendi. Bütün şekil değişimlerinden sonra bu artıklar, serisin'in giderilmesi için, sodyum karbonat ile sabunlu su banyosunda işlenerek temizlenir. En kaliteli hammaddeleri işlemek için uygulanan eski bir metottan sonra, kurutulan artıklar çırpılır ve üstünde sivri uçlar bulunan tamburlu makinelerde çözülür. Sonra, daire şeklindeki özel taraklarda taranır. Art arda bir safhada gerçekleştirilen tarama, elyafın bütün uzunluğu boyunca her yerde aynı kalınlıkta olması için yapılır: bu şekilde taranan elyaf, sürekli bir bant halinde biraraya toplanır ve iplikçilikte uygulanan klasik işlemlerden geçirilir: çekme makinelerinde çekilir, daha sonra iplik makinelerinde iplik haline getirilir. Kamçıbaşı, çok düzgün olduğu ve tabiî ipeğe benzer fiziksel özellikler gösterdiği için, dokumacılıkta ve dikiş ipliği yapımında kullanılır. (L)

KAMÇIK ırmağı, bulgarca **Kamçiya,** Balkan dağlarının doğu kesiminden doğarak Varna güneyinde Karadeniz'e dökülen akarsu. İki kolundan kuzeyde olan *Büyük Kamçık suyu* (Golyama Kamçıya) Kotel şehrinin (Kazan) kuzeyinden, güney kolu olan *Deli Kamçık suyu* (Luda Kamçiya) ise Siven (İslimve) kuzeyinde Demirkapı geçidinden doğar. Çevresi ormanlıktır. (M)

KAMÇILAMAK geçl. f. (*kamçı*'dan *kamçı-la-mak*). Kamçı ile vurmak: *Atları kamçılamak.* ‖ [Rüzgâr, yağmur v.b. için] Şiddetle çarpmak: *Yağmur adamın ensesini kamçılar* (B. Felek). ‖ *Mec.* Hızlandırmak, etkinliğini artırmak: *Bu konuşma onun ders çalışma hevesini kamçıladı.*

— Denizc. Bir palanga veya makarayı, kamçı bağı yaparak herhangi bir halata bağlamak. ‖ [Yelken için] Herhangi bir sebeple yanlamasına hızlı hızlı çarpmak. ‖ [Yağmur, dolu ve deniz serpintileri için] Sert olarak yüze çarpmak ve etrafa savrulmak. ‖ [Kaçınılmış veya kopmuş bir ıskota için] Yelkenin yapraklanmasına uyarak yılankavî hareketler yapmak. ‖ [Gergin bir halat için] Birden koparak havada savrulmak. ‖ [Rüzgâr için] Anî olarak bora şiddetiyle esmek. (LM)

KAMÇILI sıf. (*kamçı*'dan *kamçı-lı*). Kamçısı olan.

— DEY. *Kamçılı medeniyet,* zorbalıkla yönetilen bir toplumun içinde bulunduğu koşulların tümü.

— Denizc. *Kamçılı bosa,* el ile kullanılan bosa. ‖ *Kamçılı palanga,* acele işlerde hemen bir yere bağlayıp kullanmak için bir makarasının sopanı kamçılı olarak yapılmış palanga. ‖ *Kamçılı torno,* sapanına yumuşak ve sağlam bir ip (kamçı) bağlanmış bulunan palanga makarası veya tek dilli makara, bu kamçı herhangi bir halata bağlandığı vakit, makaranın kamçılanmasını, yani her yöne doğru çekilmesini, sağa, sola, ileri, geri hareketini mümkün kılar.

— Tekst. *Kamçılı tezgâh,* fasone kumaşların dokunmasında kullanılan tezgâh.

— Zool. *Kamçılı hayvan,* serbest veya asalak yaşayan birhücreli hayvan. (İnce zarlı olan bu canlılar klorofilsizdir; erişkenlerin üzerinde bir veya iki kamçı bulunur. Bk. KAMÇILILAR. (ML)

KAMÇILILAR çoğl. i. (*kamçılı*'dan *kamçılı-lar*). Zool. Bir veya daha çok kamçısı bulunan, asalak veya serbest yaşayan mikroskopik birhücreli canlıları kapsayan protistler sınıfı. (Plasmodroma altşubesi.) Bk. ANSİKL.

— Asalak bil. Kamçılılar, tıpta büyük bir ilgi konusudur; çünkü bunların birçoğu insanlarda asalak yaşar ve tehlikeli hastalıklara yolaçar.

— ANSİKL. Zool. *Kamçılılar,* belirgin çekirdekli canlıların en ilkelleri sayılabilir; klorofilli olan bazıları bitkilerle, bir kısmı süngerler veya selentere hücrelerle, diğer bir kısmı ise kökbacaklı veya kirpikli birhücrelilerle yakınlık, benzerlik ve akrabalık gösterir. Bütün hayvanların ve basit yapılı bitkilerin erkek üreme hücreleri de (spermatozoitler) bunlara benzer. Kamçılılar uzunlamasına ikiye bölünerek çoğalır; bazı türlerinde eşgametli eşeysel üreme görülür. Bu sınıfta beslenme tarzının her çeşidine rastlanır. Kamçılılar dokuz takıma ayrılır: Chrysomonadales (msl. tebeşir coccolithus), cryptomonadales, peridinli (msl. noktiluka), öglenalar («yeşil sularda» pek çoktur), volvokslar (tatlı su yosunları), protomonadales (uyku hastalığı tripanozoması), polimastigina, hipermastigina, rhizomastigina. (ML)

KAMÇUR i. *Esk.* Mal. Osmanlılarda tanzimat devrinden önce, doğu vilâyetlerinde kesilen hayvanlardan alınan bir vergi. Tanzimat devrinde diğer kazalardan kaldırılan bu vergi, Harput eyaleti kazalarından alınmağa devam edildi. Bu sebeple bölgede et fiyatları artınca ihtisap resimleri hakkındaki kanunla bu vergi kaldırıldı. (M)

KAME (ital. *cameo*'dan fr. *camée*). Değişik renkli üst üste iki tabakadan meydana gelen ve üstteki tabakasına kabartma bir figür yontulan değerli taş.

— ANSİKL. Taş üstüne kazı resim yapan oymacılar daha çok, akik, alaca somaki, kadıköy taşı gibi iki veya daha çok renkli bir görünüm verebilecekleri birkaç tabakalı taşlar kullanırlar.

Eski Mısırlılar *kame* üstüne kazı resim yapmasını biliyorlardı. Ama kahverengi akik üstüne yapılmış *Ptolemaios* (Ermitaj müzesi) gibi bu türden bize kalan eserlerin sayısı çok azdır. Bu türde en güzel eserleri Yunanlılar vermiştir. Kame üstüne kazı resim yapmış olan eski Yunanlıların en ünlülerinden biri Dioskorides idi. Dioskorides'in yaptığı Caligula başı bir şaheserdir.

Fransa'nın büyük kamesi, Sainte-Chapelle kamesi veya *Tiberius akiki* diye bilinen taş kame'lerin en büyüğüdür. Fransız millî kitaplığında muhafaza edilen 30 × 26 sm boyutlarındaki bu taş Augustus'un tanrılaştırılmasını temsil eder. Bazı kimseler, Tiberius'un Tuna üstündeki zaferini temsil eden Viyana büyük kame'si gibi bu taşın da Dioskorides'in eseri olduğunu öne sürmüşlerdir. En ünlü kame'lerden biri de Roma'da Farnese galerisindeki kahverengi akik kame'dir. Dört tabakalı olan bu taşın üstüne sanatçı Şafak tanrıçasının dört atlı arabasını resmetmiştir. Ünlü kame'lerin arasında ayrıca, *Mithridates vazosu*'nu (veya *Ptolemaios kupası*), Braunsweig vazosu'nu ve üstüne Horus, İsis ve Nil resmedildiş kupayı da (Napoli müzesi) anmadan geçmemek gerekir.

Kutsal İmparatorluğun ilk yüzyılında kame kazıcılığı altın devrini yaşadı. Ortaçağın büyük bir kısmı boyunca ihmal edilmiş olan taşkazıma sanatı, uzun süre sadece kutsal kalıntı mahfazalarını, kutsal kapları ve incil mahfazalarını işlemekle yetindikten sonra, Rönesans'la birlikte yeniden gelişmeğe başladı ve Médicis'lerin etkisiyle, kame'ler en az imparatorluğun ilk yüzyılındaki kadar yaygın bir geçerlik kazandı. Bu devrin en tanınmış sanatçılarından biri Milano'lu Domenico'dur.

Bu ünlü sanatçının yanı sıra şu italyan ustalarının da adlarını anmak gerekir: *Pescia* adıyle bilinen ünlü Petra - Maria; Castelbolognese; deniz hayvanı kabuklarının üstüne yüzlerce figürle savaş sahneleri kazımış olan Mateo del Nazaro; *Yunanlı* diye anılan Alessandro Cesari. XVIII. yy.da ise bunlara Sirletti'ler ve Pichler'ler eklendi. Fransa'da da bazı değerli taş

Foto. Keystone (LAROUSSE)

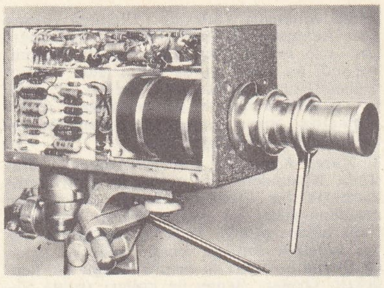

ticarî televizyon kamerası iç görünüşü

kazıcıları yetişmiştir. Bunların arasında, XVII. yy.da Julien de Fontenoy'nin, XVIII. yy.da Jacques Guay'in, Birinci İmparatorlukta Jouffroy'nin İkinci İmparatorlukta da Adolphe David'in adları özellikle anılmağa değer. (L)

KAME i. (iskoçça k.). Jeomorfol. Erime sularının ve buzul çevresinden gelen suların daimî karların başlangıç noktasını belirten sınır çizgisi altında ilerleyen bir buzul dili kıyısına yığdığı birikinti. (Bunlar, oldukça geniş örtüler meydana getiren ve alüvyona benzeyen kum ve çakıltaşlarıdır; buzul eridikten sonra, buzun çözülmesi sonucunda oldukça aşınan kame taraçaları eski buzul yatağının dibini kaplar.) [L]

KAMEHAMEHA, Hawaii adalarının eski kral sülâlesi (XVIII. yy. sonu - XIX. yy.). Bu soydan beş kişi kral oldu. (L)

KAMEKONK sıf. (fr. *chaméconque* veya *chamaeconque*'tan). Antropol. Göz çukuru basık ve geniş olan birey veya ırklara denir. (Cromagnon insanları, bugünkü Melanezyalılar ve Avustralyalılar kamekonk'tur.) [L]

KAMEKRAN sıf. ve i. (yun. *khamai*, yerde ve fr. *crâne*, kafatası'ndan *chameécrâne* veya *chamaecrâne*). Antropol. Tepesi yassı kafatası için kullanılır. (L)

KAMEL (Georg Joseph), **Camellus** denir, avusturyalı eczacı ve botanikçi (Brno 1661 - Manila 1706). Eczacılık öğrenimi yaptı, eczacı yardımcısı oldu, 1682'de cizvit tarikatına girdi. Çesky Krumlov'da (Bohemya) tarikat hastahanelerinden birinin eczanesinde çalıştı. 1687'de Filipin adalarına gönderildi ve Manila'da tarikatın eczacılık kolejini kurdu. Yerli ilâçların ve bitkilerin eczacılıkta değerlendirilebilmesi için Avusturya'daki ilâç yapımcılarıyle ilişki kurdu. İngiliz botanikçisi John Ray ile mektuplaştı, Filipin adalarından, özellikle Luzon adasından topladığı bitki örneklerini, ilgili metinler ve resimlerle birlikte Ray'e yolladı; bu resimler ve bilgiler Ray'in *Historia Plantorum*'unda (Bitkiler Tarihi) yer alır. En önemli buluşu striknin'in elde edildiği *strychnos* adlı bitkiyi bulmasıdır. Gönderdiği örnek ve açıklamalar sayesinde japon gülü Avrupa iklimine alıştırıldı, Linnaeus bu bitkiye onun adını verdi: *Camellia.* (L)

KAMELYA i. (fr. *camélia* veya *camellia*). Tropik veya astropik Asya'da yetişen ağaç veya ağaçcık. (Japon kamelyası [*Camellia japonica*] limonluklarda yetiştirilen ve yüzlerce çeşidi bulunan çok güzel bir kamelya türüdür. Çaygillerden.) [L]

Kamelyalı Kadın (*La Dame aux Camélias*), Alexandre Dumas Fils'in romanı (1848). Kibar fahişe Marguerite Gautier ile genç Armand Duval sevişirler. Durumu öğrenen Armand'ın babası Marguerite'e oğlunu bırakması için yalvarır. Marguerite Armand'ı bırakmaya razı olur ve artık kendisini sevmediğini söyler. Fakat, bu ayrılığa dayanamaz ve veremden ölür. Marie Duplessis adında bir kadının gerçek serüveninden ilham alan bu dokunaklı hikâye «namuslu insanların aşkı, düşmüş kadınları bile kurtarabilir» tezinin ortaya atılması için bir vesiledir. Dumas Fils bu romanı 1852'de oyunlaştırdı ve oyunun başarısı uzun süre devam etti. Bu romandan ilham alan Tatania Gsovska, üzerine müziğini Henri Sauguet'nin yazdığı 2 perdelik bir bale hazırladı. Bu bale 1957 Berlin festivalinde Yvette Chauviré ve Gert Reinholm tarafından oynandı. 1963'te Londra'da Covent Garden'da, aynı eserden ilham alan F. Ashton *Marguerite and Armand* (Marguerite ile Armand) adlı baleyi sahneye koydu. F. List'in müziğine dayanan bu balenin başlıca oyuncuları Margot Fonteyn, Rudolf Noureiev ve Michael Somes idi. (→ Bibliyo.) [L]

KAMEN, Almanya'da (Batı Almanya, Rheinland Westfalen) şehir, Ruhr'da, Dortmund'un kuzeydoğusunda; 18 000 nüf. Maden kömürü ocakları. Metalürji fabrikaları. Elektrik malzemesi. Dokumacılık. Ayakkabı imâlatı. (L)

KAMENETS - PODOLSK. Bk. HMELNİTSK.

KAMENEV (Lev Borissoviç ROSENFELD, — denir), sovyet siyaset adamı (Moskova 1883-ay.y 1936). Sosyal Demokrat partiye girdi (1901), hapsedildi (1902 ve 1908), sonra Cenevre'ye Lenin'in yanına gitti. Merkez komitesi tarafından *Pravda*'yı ve bolşevik partisinin çalışmalarını yönetmek üzere Petersburg'a gönderildi (1913). Oradan Sibirya'ya sürüldü (Kasım 1914) ihtilâl çıkınca kurtuldu; silâhlı ayaklanmaya karşı gelmek istedi ve bolşeviklerle menşeviklerin koalisyon yapmalarını savundu. Brest-Litovsk diplomatik delegasyonu üyeliğinde (1918), sonra Moskova Sovyeti Ekonomi konseyi başkanlığında bulundu (1918-1926). Çalışma konseyi başkanı, politbüro üyesi (1922), Halk Komiserleri konseyi ikinci başkanı oldu (1922). Stalin ve Zinoviyev ile birlikte Troyka'yı kurdu. Başlangıçta, kayınbiraderi Troçki'ye şiddetle karşı koydu, sonra ona yanaştı (1926); Roma'da büyükelçi iken «parti aleyhtarı» faaliyetlerinden ötürü önce geçici olarak (1927), sonra da büsbütün partiden çıkarıldı (1932). İhanetle suçlandırıldı ve idam edildi. (L)

Kamennaya baba, Orta Asya ve Sibirya'da yaşayan Türklerin, mezar anıtı olarak yaptıkları, ayakta veya oturmuş durumda kadın ve erkek heykellerinin adı. (M)

KAMENSK - ŞAHTİNSKİY, S.S.C.B.'de şehir, Ukrayna sınırı yakınında, Donbas'ın doğu kenarında; 58 000 nüf. (L)

KAMENSK - URALSKİY, S.S.C.B.'de şehir, Batı Sibirya'da, alüvyonlu Ural dağeteğinin doğu kenarı eteğinde; 141 000 nüf. Demir filizi ve boksit yatağı. Demir dökümevi. Alüminyum metalürjisi. (L)

KAMENYEV (Serghey), sovyet general (?, 1881 - Moskova 1936). Çarlık devrinde piyade kurmay albayıydı (1907); bolşeviklerin hizmetine giren ilk subaylardan biridir. 1918'de doğu sovyet kuvvetleri kumandanı olarak Kolçak'a karşı savaştı. Lenin'in dikkatini çekti, 1919'dan 1924'e kadar kızılordu başkumandanlığına getirildi ve Denikin ve Wrangel'e, 1920'de de Polonya'ya karşı savaşan sovyet kuvvetlerini yönetti. Daha sonra, genelkurmay başkanı, Merkez komitesi ve Moskova Sovyeti üyesi (1930) ve hava savunma müfettişi (1934) oldu. (L)

KAMENZ, Almanya'da (Doğu Almanya, Dresden idare bölümü) şehir, Dresden'in kuzeydoğusunda; 15 000 nüf. Dokuma sanayii. Cam fabrikası. Makine yapımı. Lessing burada doğdu. (L)

KAMEPHİS veya **KAMONTEF** («anasının boğası»), üretici tanrı niteliklerini belirtmek için Karnaklı Amon ile Min'e verilen sıfat. (L)

KAMER i. (ar. *ḳamer*). *Esk.* Dünyanın uydu su, ay: *Müphem sarı yıldızları bir leyl-i hazânın / Tenha sular üstünde açıp titreşiyorken / Artık daha vâzıhtın o gözlerde kamer, Sen!* (Ahmed Hâşim). ‖ *Kamer-i Kenan,* Yusuf Peygamber.

— Din. *Şakk-ı-kamer,* Hz. Muhammed'in bir işaretle ayı ikiye bölmesi şeklinde görülen mucize. (M)

KAMERA i. (lat. *camera,* oda). Filim çekme makinesi. ‖ *Ses kamerası,* sesleri kaydetmeğe yarayan özel kamera. Bk. ANSİKL.

— Televizyon. *Elektronik kamera,* bir televizyon vericisiyle yayımlanacak görüntüleri elektrik sinyallerine çeviren cihaz. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Sine. *Kamera,* geliştirilerek günümüzde son derece karmaşık bir cihaz halini almıştır. Bir kamerada başlıca şu kısımlar bulunur: birinde boş, ötekinde dolu filim bulunan, ışık almayacak şekilde yapılmış iki makara; çekimin gereklerine göre

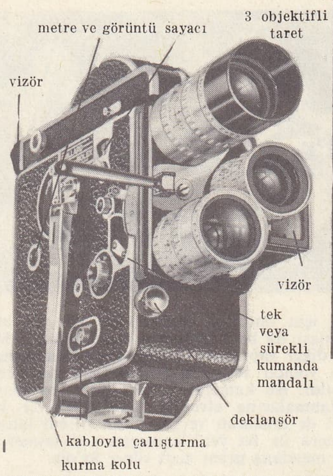

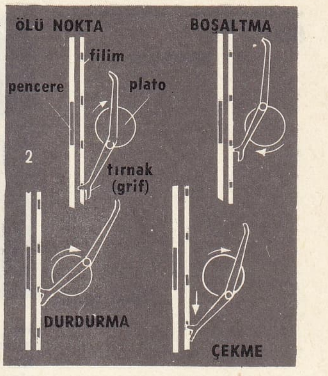

plato üzerine sürtünecek şekilde tutturulan tırnak, filimle sıkı sıkıya temas halindedir.

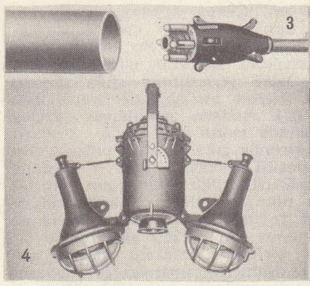

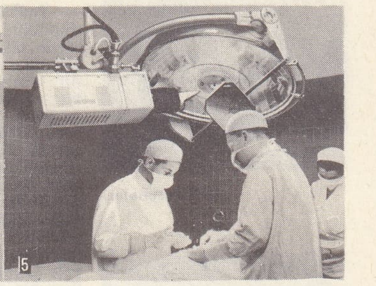

kamera: 1. filim çekme makinesi; 2. çalıştırma tırnağının işlemesini gösteren şema; 3. televizyonda kanal arama kamerası; 4. denizaltı televizyon kamerası; 5. cerrahî öğretim yayını için televizyon kamerası

ayarlanabilen bir hızla filmin geçişini sağlayan işletme mekanizması. Bu mekanizma, filim çekiminin temel işlemlerini yerine getirir: delikleri giren tırnakların filmi yürütmesi ve duyar yüzeyin bir kısmının ışık penceresi önünde tutulması; obtüratörün açılması, obtüratörün kapanması, duyar yüzeyin başka bir kısmının pencere önüne gelmesi için filmin yeterli uzunlukta yeniden yürütülmesi. Ayrıca ses kayıtlarının bozulmaması için kameranın son derece sessiz çalışması gerekir. Makaralar ve işletme mekanizmasından başka, bir de optik sistem vardır. Bu sistemde, herbirinin donatılmış bir döner mercek ile görüntüleri objektiflerin değişik odaklarına göre ayarlamayı sağlayan bir vizör bulunur. Ayrıca, sürekli bir çekim imkânı veren veya görüntüleri teker teker almağa yarayan bir deklanşör vardır. İşletme mekanizmasını çalıştıran bir motor da bu bütünü tamamlar.

● *Tarih.* İlk amatör kamerası 1900'de ortaya çıktı (Gaumont). 1925'te yanmaz evrilir filmin (pozitife dönebilen filim) bulunuşuyle Pathé Baby 9,5 mm'lik kamera ile amatör sinemacılıkta başarılı bir çığır açtı. Bunu da amerikan patentli 16 mm'lik kamera izledi. 1932'de Kodak, durmadan genişleyen bir alana yayılan ve en ekonomik bir kamera olan 8 mm'liği dünyaya tanıttı. 1937'de renklendirmenin bulunuşu amatör filmciliğin başarısını arttırdı. 1965'te değişik boyutlu bir kamera olan super 8 yapıldı. Filmin, önceden kesilerek bir defa kullanılabilen kutulara (doldurmalık) yerleştirilmesi, görüntü boyutunun yüzde 50 büyümesi daha geliştirilmiş kaydetme sistemi ve ses ku-

KAMERLİNGH ONNES

elektronik kamera şeması

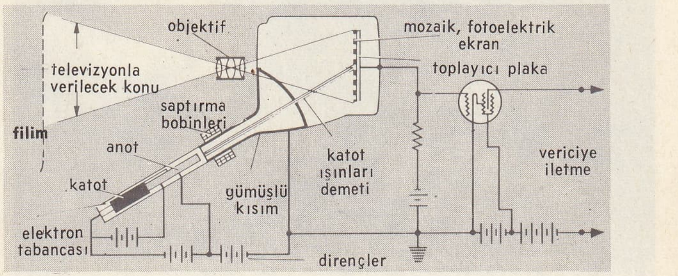

Foto. Poillard, X (LAROUSSE)

KAMERUN

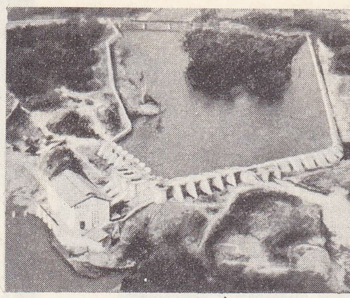

Edea barajı

şağı için önceden düşünülmüş bir yer bulunması da bu kameranın kısa zamanda bütün diğer yapımcılar tarafından benimsenmesine yolaçtı ve onun çok değişik modelleri yapıldı. Bu kameranın yarı-profesyonellerin kullanmalarına elverişli olan diğer bir biçimi de makaralı ve çok uzun filimli klasik kamera ile bu yeni kameranın birleşmesinden meydana gelen «çift süper 8»'dir.

yerli kulübeleri

— Televizyon. Çekim kamerası optik görüntünün birbirini izleyen elektrik sinyallerine dönüşmesini sağlar. Bu amaçla, televizyonla verilecek sahnenin görüntüsü, boş bir boru içine yerleştirmiş ışığa duyarlı bir yüzey üzerine bir objektif yardımıyle yansıtır. Işık ışınları, aydınlanan yüzeyin her noktasında ışığın kuvvetiyle orantılı sayıda elektronlar çıkarır. Elektronların çıkmasıyle, pozitif elektrik yükleri meydana gelir. Bu elektrik yükleri bir katot ışınıyle süpürülüp nötralize edilir. Bunun sonucu değişebilen yoğunlukta bir akım meydana gelir. Bu akım amplifikatör aracılığıyle bir televizyon vericisini harekete geçiren sinyale karışır. Modern kameralar çok duyarlıdır; bir mum ışığında bile görüntüleri almağa imkân verir. Çok sayıda objektifle donatılmıştır ve elektronik vizörleri elektrik sinyalinden alınan görüntüyü, yeniden meydana getiren, geliştirilmemiş bir televizyon alıcısından ibarettir. (L)

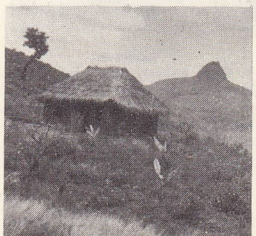

bamum ülkesi

KAMERAMAN i. (ing. *cameraman*'dan). Özellikle operatöre yardımla görevli sinema ve televizyon teknisyeni. (L)

Kamerhatun camii, İstanbul'da, Beyoğlu semtinde cami. Yavuz Sultan Selim'in dayesi Kamer Hatun tarafından yaptırıldı (XVI. yy. başı). Vakıflar idaresi tarafından yıktırılan cami, Mimar Kemalettin Beye yeniden yaptırıldı. Duvarları kâgir, çatısı ahşap olan caminin bir tek minaresi vardır. (M)

KAMERÎ sıf. (ar. *ḳamer*'den *ḳamerî*). *Esk.* Aya ait, ay ile ilgili. ‖ *Kamerî ay* (veya *şehr-i kamerî*), arabî aylardan her biri (Bk. AY.) ‖ *Kamerî aylar* (veya *şühûr-i kameriye*), arabî aylar, Ay'ın tam bir devriyle hesap edilen veya Ay'ın hareketine göre düzenlenen aylar. ‖ *Kamerî harfler* (veya *hurûf-i kameriye*). Bk. HURÛF. ‖ *Kamerî sene* (*devr-i kamerî* veya *kamerî yıl*), arabî aylara göre hesaplanan yıl (*Eşanl.* AY* *yılı.*) [Bk. ANSİKL.] ‖ *Şekl-i kamerî,* yuvarlak, daire biçiminde (olan).

Sidi-bel-Abbas'da **KAMERUN** savaşı Lejyon müzesi

— ANSİKL. *Kamerî* yıl, Ay'ın hilâl şeklinde göründüğü geceyi ay başı kabul eder. Ay'ın tekrar görünüşüne kadar geçen süre bir ay, on iki ay da bir yıl sayılır. Bu takvime göre Ay, Dünya çevresindeki dönüşünü yirmi yedi buçuk günde bitirir. Fakat, bu aslında yirmi dokuz buçuk gün olarak kabul edilir. Böylece on iki aylık kameri ayın toplamı milâd yılına göre, on bir gün eksik olur. Milâdî takvimde bir yıl 365 gün, kamerîde de 354 gün olarak hesaplanır. Bu yüzden islâmlara göre kutsal aylar (Recep-Şaban-Ramazan) her yıl on bir gün önce gelir.

Kamerî yıl esası 622 yılından itibaren arap takvimine uygulanarak islâm ülkelerinde kullanılan hicrî takvim meydana getirildi.

◆ **Kameriye** sıf. *Esk.* Kamerî'nin dişili. ‖ *Safahat-ı kameriye* (veya *vücuh-i kameriye*), ayın devreleri. Bk. AY. ‖ *Sene-i kameriye,* ay yılı. (M)

KAMERİYE veya **KAMERİYA** i. (yun. *kamara,* üstü kubbeli oda veya yer > *kamarion,* küçük kubbeli veya kemerli oda'dan). Yaz günlerinde oturulmak üzere kafes tarzında, kubbeli olarak yapılan, çevresi sarmaşık ve diğer çiçeklerle örtülü bulunan yer, çardak: *Kızların gözleri, sağa sola, bilhassa iki taraftaki kameriyelere dalıyor* (H. E. Adıvar). *Amca Bey de selamlık bahçesindeki kameriyelerden birinin içine girip yaprakların arasından Şem'i'nin hareketlerini gözetlemeğe başladı* (H. R. Gürpınar). [M]

KAMERLİNGH ONNES (Heike), hollandalı fizikci (Groningen 1853 - Leiden 1926). Doğduğu şehrin üniversitesinde, sonra Bunsen ve Kirchhoff'un öğrencisi oldu. Heidelberg'te fizik ve matematik öğrenimi yaptı. Groningen'de Fen doktorluğunu elde ettikten sonra Leiden'de deneysel fizik profesörlüğüne getirildi (1882). En düşük sıcaklıkların elde edildiği ve bütün ülkelerden fizikçilerin çalışmağa geldikleri Leiden üniversitesinin meşhur soğutma laboratuvarını kurdu. 1908'de bu laboratuvarda helyumu sıvılaştırdı. Mutlak sıfırın civarında optik elektrik ve magnetik olayları inceledi ve özellikle süprakondüksiyonu buldu. (1913'te Nobel Fizik ödülünü aldı.) [L]

Kamer suresi, Kur'an'ın LIV. suresi, 55 ayet. Mekke'de indirildi. Bu surede Allah'a peygamberlerine inanmayanların yakında büyük bir azaba uğratılacakları, Âd, Semud, Lût ve Nuh kavminin başına gelenler hatırlatılarak anlatılır. Hz. Muhammed'in mucizelerinden biri olan «şakkulkamer»den (Ay'ın ikiye ayrılması) söz edilir. (M)

KAMERUN, Afrika'da devlet, Gina körfezi kıyısında, iç kısma doğru Çat gölüne kadar uzanır; batıda Nijerya, güneyde İspanyol Ginesi, Gabon ve Kongo, doğuda Orta Afrika cumhuriyeti ve Çat ile sınırlıdır; 484 000 km²; 5 356 000 nüf. Başkenti, *Yaunde.* Başlıca şehirleri: *Duala* (150 000 nüf.); *N'Kongsamba* (60 000 nüf.); *Kumba* (50 000 nüf.).

COĞRAFYA

● *Fizikî coğrafya.* Kamerun, Afrika'nın en değişik ülkelerindendir; ovalar, yaylalar ve dağlardan meydana gelir; nemli orman bölgesinden, Sudan sahiline kadar uzanır.

1. *Güney Kamerun,* nemli ve ormanlıktır; kıyı ovası ile Vuri, Sanaga ve Nyong haliçlerinin açıldığı alçak yaylaları içine alır. Yanıbaşında yükselen tepeleri, Sanaga, Nyong ve N'Tem ırmaklarıyle doğuda Sanga havzası ırmakları (Ngoko ve kolları) yarar. Ayrıca Prens ve Fernando Po adalarının uzantısında, güneybatıdan kuzeydoğuya yönelen kırıklar boyunca büyük yanardağ kütleleri sıralanır: eskiden ingiliz himayesinde olan topraklardaki Kamerun dağı, denizin yanında 4 070 m'ye yükselir, hâlâ faal bir yanardağdır. Daha geride Manenguba, Bambuto v.b. dağları uzanır. Bu kütleler bol yağış alır (5 m'den çok); ama ülkenin geri kalan kısımlarında da yağışlar bütün yıl devam eder ve 1,50 m'yi geçer.

2. *Orta Kamerun,* sarplıklarla sınırlı yaylalardan meydana gelir; sarplıklar güneyde kıvrılarak uzanır, kuzeyde ise daha doğru bir çizgi meydana getiren tepelerle devam eder. Burası, kısmen yanardağ akıntılarıyle ve yakın bir dönemde şekillenmiş konilerle örtülü Adamaua kütlesidir. Oldukça yüksek olan Adamaua da (800 - 1500 m) bol yağış alır (1,25 m'den çok); ama yağışlı iklimi, beş-yedi ay süren kurak iklim izler. İklim değişikliğinin yanısıra bitki örtüsü de değişir: güneyden kuzeye sık ormandan, park-ormanına, sonra da galeri ormanlarla kesilen ağaçlık savanaya geçilir.

3. *Kuzey Kamerun,* Çat ile Adamaua arasında Ngaundere «yalıyarı» ile sınırlanmış karmaşık bir ülkedir; Menue ovalarından meydana gelir; bu ovalar kalıntı engebelerinin hâkim olduğu billûrlu kratogenin, yer yer tepelerle kesilen tebeşir çağı ve üçüncü zaman tortularıyle örtülü olduğu bir hendektir. Ovaları Benue ile kolları (solda Faro; sağda Logone'ye ve Çat teknesine belli belirsiz bir geçit açan Mayo Kebi) sular; kurak mevsimde Logone'nin suları batıya doğru akar. Benue ile Çat gölü arasındaki garip biçimli dağlar ve granitli yaylalar (Mandara dağları) Diamare'nin alüvyonlu alçak ovalarına hâkimdir. Yağışlar 1 m'den, 50 santimin altına düşer; savana gitikçe çıplaklaşır, ağaçların ve çalıların dikenleri çoğalır.

● *Beşerî coğrafya.* Çeşitli Afrika halklarının karıştığı Kamerun'un halkı çok çeşitlidir. Bugün yerleşik bir hayata geçmiş olan Araplar, özellikle de hâlâ çobanlıkla geçinen Pöller (Bororolar) kuzeye doğru ilerlemiştir. Bunlar, özellikle Marua, Garua, Rei Ruba, N'Gaundere'de ve Adamaua'daki başka bölgelerde sultan veya lamidoların yönetimi altında feodal prenslikler kurmuştur. Atlıları sayesinde Çat ovalarındaki Sudan asıllı zenci halklara (Kotokolar, Masalar, Tupuriler, Musgon'lar, Guidar'lar) az çok boyun eğdirmiş veya dağlara püskürtmüşlerdir. Küçümseyici bir söz olan *kirdi* (puta tapan) adı altında toplanan bu sudanlı halklar tarımla geçinir. Diamare ovalarıyle, Mandara dağlarında kalabalık, Benue'nin güney ovalarında ve Adamaua'nın ıssız yaylalarında azdır. Sığır yetiştirmeğe elverişli olmayan Adamaua yaylalarının güneyinde Pöl'ler kaybolur. Bölge halkı hem çok dağınık, hem de çok karışıktır. (Sudanlılar, Bantular); ormanda, çok çeşitli olan Bantu grupları, çoğunlukla ıssız bölgelerle birbirinden ayrılmıştır. Nüfus, ancak Yaunde'ye doğru kıyı ovalarında (msl. Duala ve Baso), özellikle de Kamerun halklarının en müteşebbisi olan Bamilekelerle, sultanların yönetimi altında iyice teşkilâtlanan düşmanları Bamum'ların yan yana yaşadığı yanardağlarda yoğunlaşır.

İKTİSAT

Kamerun'da tabiî ve beşerî şartların yanısıra tarıma dayanan gelir kaynakları da çok çeşitlidir. Ormanda yumrular (manyoka, taro, patates), muz ve mısır yetiştirilir. Ama nüfusun yoğun olduğu ovalar bölgesinde ve kıyı yaylalarında, kakao daha az ölçüde de kahve yetiştiriciliği gelişmiştir. Bu üretim özellikle afrikalı çiftçilerin elindedir. Avrupalıların da, özellikle kauçuk ağacı çiftlikleri vardır; ayrıca ormanları işletirler. Batıda afrikalı ve avrupalı çiftçiler alçak Mungo ovasındaki (yağ çıkarılan palmiye, kakao ağacı, muz), Nkongsamba bölgesindeki (kahve, kakao) ve Bamileke ile Bamum (arap kahvesi) yaylalarındaki zengin toprakları işlerler. Orta Kamerun çok daha yoksuldur ve Pöllerle bazı avrupa şirketlerinin yetiştirdiği sığır sürüleri dışında gelir kaynağı yoktur. Kuzeyde bugün avrupalı çiftçi kalmamıştır; ama Diamare'de Afrikalılar idarenin baskısıyle ihraç ürünleri de (yerfıstığı ve pamuk) yetiştirirler.

Maden yatakları çok daha azdır, altın (Betare-Oya) hemen hemen hiç işletilmez; ama Mayo Darle'de günden güne daha çok kasiterit çıkarılmaktadır; ayrıca Yaunde bölgesinde tabiî titan oksidi işletilir. Duala bölgesinde petrol bulunmuştur; Kamerun ırmaklarının suları da büyük ölçüde enerji sağlamağa elverişlidir. Sanaga sularının, bazısının yatağını değiştiren Edea santralı Yaunde ile Duala'ya elektrik sağlar (besin ve dokuma sanayii); kilovat ücretinin düşük olması Gine'den ithal edilen boksitleri işleyen alüminyum sanayiinin kurulmasına imkân vermiştir. Edea fabrikası yılda 45 000 ton maden üretir ve 900 milyon kW/

Foto. LAROUSSE

saat tüketir. Kamerun'un güneybatısı, nüfusu seyrek olan güneydoğu ve Orta Kamerun ile ulaşım yolları çok yetersiz olan kuzeyden daha çok gelişmiştir. Hemen hemen tamamıyle almanlar tarafından yapılan demiryolları, güneybatıda toplanmıştır: Yaunde-Duala hattı; Bonaberi-N'Kongsamba hattı. En iyi karayolları da güneybatıda toplanmıştır. Oysa kuzeyin ulaşımı sadece N'Gaundere'de birleşen üç yolla sağlanır: oradan Beune kıyısındaki Garona limanına bir yol ayrılır; Benue, Nijer'e kadar çağlayanlarla kesilmezse de, sefere yılda ancak iki üç ay kadar elverişlidir. Kalabalık ve zengin olan kuzey Kamerun öbür kesimlerle çok güç bağlantı kurar.

1958'den bu yana, Kamerun'un ticaret dengesi, sürekli olarak (1965 dışında) fazlalık göstermiştir, ihracatta tarımsal ürünler, başta gelir: kakao (Kamerun bugün dünyada beşinci üreticidir), kahve, pamuk (ekimi yakın geçmişte hayli artmıştır). Edea fabrikasının alüminyum üretiminin hemen tümü (1965'te 50 000'den fazla) ihraç edilir: bununla beraber, cevherin bir kısmını orada işlemek için bir laminaj (çekme levhalama) tesisi kurulması öngörülmüştür. N'Gaoundere yakınında boksit tabakalarının keşfedilmesi, daha ileride Tchad'a kadar (Fort-Archambault) uzatılacak olan ve Yaounde ile N'Gaoundere'yi birleştirecek bir demiryolu yapılmasını gerektirmiştir. Sınaî ürünler 1965'te ithalâtın hemen hemen yüzde 80'ini meydana getiriyordu. Garoua ve Douala'ya iki tekstil fabrikasının kurulmasıyle bu oranın biraz azalacağı söylenebilir. Hafif bir gerilemeye rağmen, Fransa, Kamerun'un ticarî ilişki kurduğu başlıca ülkedir. Fransa, 1965'te, ithalât ve ihracatının yüzde 50'den fazlasını sağlamış ve satın almıştır. Kamerun bugün, Merkezi Orta Afrika Gümrük ve Ekonomik birliğine dahildir.

TARİH

XV.yy.da Fernando Poo'nun ayak bastığı Kamerun'a Avrupalılar ancak XVII. yy.da yerleştiler. O tarihte kıyı kabileleri, avrupalı tüccarlarla, ülkenin iç kısmındaki halklar arasında aracılık yapmağa başladılar ve fildişi ticareti sayesinde Duala'lar zenginleşti. XVIII. yy.ın sonundan sonra tüccarlar ve misyonerler ingiliz nüfuzunu geliştirdiler. 1860'ta Almanlar ortaya çıktı. 1884'te gezgin Nachtigal, Kamerun'daki başlıca kabile reisleriyle ilk olarak bir himaye antlaşması yaptı. Bununla birlikte alman nüfuzunun kurulması, birtakım ayaklanmalara yolaçtı ve Çat gölüne ancak 1902'de ulaşılabildi. Alman sömürgesinin sınırları İngiltere (1886 ve 1893) ve Fransa (1894) ile art arda yapılan antlaşmalarla tespit edildi. 1911'de Yapılan Fransız-Alman antlaşması, Fransa'nın Fas'ta serbest hareket etmesine karşılık, alman himayesi altındaki Kamerun'un, Kongo ve Ubangi'ye kadar genişlemesini kabul ediyordu. Birinci Dünya savaşı sırasında Çat ve Gabon'dan yola çıkan fransız kuvvetleriyle, eylül 1914'te Duala'ya çıkarma yapan fransız ve ingiliz birlikleri (Nijerya'daki ingiliz kuvvetleri ve Kongo'daki belçika birlikleriyle irtibat halindeydiler) Kamerun'u Almanlardan aldılar. Sayıca zayıf olan bu çeşitli birlikler, 8 ocak 1916'da Yaunde'de birleştiler. Alman birlikleri tarafsız İspanyol Ginesi'ne sığındı (21 şubat). 4 Mart 1916'da sömürge, kuzeyde dar bir toprak parçasını ele geçiren İngiltere ile ülkenin onda dokuzunu işgal eden Fransa arasında geçici olarak paylaşıldı. Versailles antlaşmasıyle onaylanan bu antlaşma Fransa Ekvator Afrikası'na Fransa'nın 1911'de bıraktığı toprakları geri veriyordu. Milletler cemiyeti Kamerun'un iki parçasını ingiliz ve fransız mandasına verdi. 27 Ağustos 1940'ta fransız mandasına bağlı Kamerun, Hür Fransa'ya katıldı. İkinci Dünya savaşının ertesinde, manda rejiminin yerini Fransa'nın Birleşmiş Milletler teşkilâtı adına yürüttüğü vesayet rejimi aldı. Sonradan Um Nyobe'nin 1948'de millî haklar iddiasıyle kurduğu Kamerun Halk Toplulukları birliği (U.P.C.), önemli bir siyasî rol oynamağa başladı. Gizli bir eylemi yöneten Um Nyobe 1958'de öldürüldü. Kamerun 1959'da iç yönetiminde hür oldu. 1960'ta Birleşmiş Milletler teşkilâtının yaptığı referandum sonucu bağımsızlığa kavuştu. 1961'de eski İngiliz Kamerunu'nun güney kısmını da topraklarına katmasıyle yüzölçümü 432 000 km²'den 489 000'e yükseldi.

1959 Martında da Birleşmiş Milletler, Fransa'nın vesayet rejiminin kaldırılması teklifini kabul etti, 1 ocak 1960'ta vesayet kalktı ve ülke bağımsızlığa kavuştu. Öte yandan 1961 şubatında Britanya vesayeti altındaki Batı Kamerun'da yapılan plebisit sonucunda kuzey kısımdaki idare bölgeleri Nijerya'ya ilhak edildi (1 haziran 1961); güney idare bölümleri ise Kamerun cumhuriyeti ile birleşti (1 ekim 1961). Bağımsızlıktan önce, fransız vesayeti altındaki Kamerun'da siyasete resmî makamlarla Kamerun Halkları birliğinin (K.H.B.) çatışmaları hâkimdi. 1948'de Um Nyobe tarafından kurulan bu son teşkilât 1955'te Duala karışıklıklarından sonra yasaklanmıştı. Um Nyobe'nin savaşta ölmesinden (1958) sonra, K.H.B.'nin Felix Moumie tarafından yönetilen bir kısmı «yeni sömürgeciliğe» karşı mücadeleye devam etmeyi savunuyordu. Bamileke ülkesinde başlayan büyük ayaklanma, bağımsızlıktan sonra Dschang bölgesine (şubat 1960) ve Duala'ya (nisan) yayılmıştı. Bununla birlikte Kamerun Birliği, bağımsızlıktan sonraki ilk seçimleri (10 nisan) kazandı ve mayıs ayında önderi A. Ahidjo cumhurbaşkanı seçildi. Eski Britanya Kamerunu'nun güneyinin bir kısmıyle birleşmeden sonra, başkanı A. Ahidjo olan federal bir hükûmet kuruldu; batı bölgesinden Kamerun National Memocratic party (Kamerun Millî Demokrat partisi (K. M.D.P.]) önderi John Foncha, başkan yardımcılığına getirildi.

26 Nisan 1964'teki federal seçimlerde oyların yüzde 76'sını K.M.D.P. alırken, Kamerun birliği doğu bölgelerinde oyların yüzde 93,50'sini aldı. 1965'te başkan Ahidjo yüzde 100'e yakın bir çoğunlukla tekrar seçildi ve hazirandaki yasama seçimlerinde Kamerun birliği kesin bir başarı sağladı. 1966'da Kamerun birliği, K.M.D.P. ve batı bölgesindeki iki başka parti birleşerek Millî Kamerun birliğini kurdu. Muhalefette K.H.B.'nin bir kısmı Mayi Matip'in silâhlı mücadeleye devam teklifini reddederek meşru hale geldi. Ernest Ouandie ve Wongly Massaga yönetimindeki öbür kısmı ise çok dağınık birliklerle mücadeleye devam etmektedir. Dışta K.H.B.'ciler, sosyalist eğilimli afrika devletlerinde büyük propaganda yapmaktadır.

Ama Kamerun'un iç hayatında özellikle Bamileke'ler ağır basmakta, iktisadî ve siyasî alanda etkilerinin devamlı olarak artması öbür toplulukları kaygılandırmaktadır.

Dışta Kamerun, Fransa'dan büyük ölçüde teknik (beş yüz fransız öğretmen) ve malî yardım alır. Ayrıca A.B.D., Batı Almanya ve İtalya'dan da yardım görür. S.S.C.B. ile de bir işbirliği antlaşması imzalamıştır (nisan 1956).

ANAYASA

Yasama gücü 137 üyeli Millet meclisince kullanılır. Cumhuriyetin yürütme gücünü çildi. Bundan sonra, cumhurbaşkanı, milistisnaî olarak millet meclisi tarafından seçildi. Bundan sonra, cumhur başkanı, milletvekilleri, genel danışmanlar ve belediye meclisleri temsilcilerinden meydana gelen bir seçmen topluluğu tarafından seçilecektir. (L)

KAMERUN (İNGİLİZ—*u*), Kamerun'un batı kısmı, Büyük Britanya'nın önce mandası, sonra da vesayeti altındaydı. 1961 Referandumu sonucunda bölgenin büyük kısmı Kamerun'un geri kalan topraklarıyle birleştirildi.

Ülke, Nijerya ile eskiden fransız vesayeti altında olan Kamerun arasında, Biafra körfezi kıyısından Çat gölüne kadar uzanıyordu. Benue ırmağı kıyısındaki Yola'ya komşu Nijer topraklarıyle iki dar şeride ayrılıyordu. Güneyde *Kamerun kütlesi*, (4 070 m) güneybatı-kuzeydoğu yönünde uzanan ve Nijer ırmağının hidrografya alanını (Nijerya kıyısı) Sanga alanından (Kamerun kıyısı) ayıran bir yaylalar bölgesiyle devam eder. Kuzeyde Benue ile Çat arasında yükselen Mandara tepelerinin eteğinde, Beguirmi'ye kadar, alçak Bornu ovaları uzanır. (L)

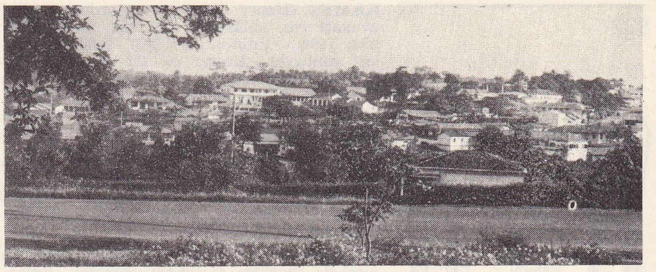
Yaunde ticaret merkezi

KAMERUN dağı, ing. **Cameroon**, Afrika'da volkanik kütle, eski Güney İngiliz Kamerunu'nda, Fernando Poo adası karşısında, Biafra körfezinin (Gine körfezi) doğu kıyısına hâkimdir. En yüksek noktası 4 070 m. Yamaçları ve vâdileri, bulunduğu enleme (ekvatorun 4° kuzeyinde) rağmen yerleşmeye çok elverişlidir. *Kamerun arazileri* adını bu volkanik kütleden almıştır. Kütleye ilk olarak 1861'de Richard Burton tırmandı. (L)

KAMERUN ırmağı, Kamerun dağının doğusunda birkaç küçük kıyı ırmağının birleştiği ortak halice eskiden verilen ad. Bu kıyı ırmaklarının başlıcası olan Vuri'nin ağzında Duala şehri kurulmuştur (sağ kıyı). [L]

KAMES («boğa-tanrı onu yarattı» anlamında). XVII. Hanedandan firavun (M.Ö. 1580'e doğr.), Ahmes I'in kardeşi; Ahmes I'den önce tahta çıktı; deltanın doğu kesiminde Hiksosları yendi. (L)

KAMERUN haritası

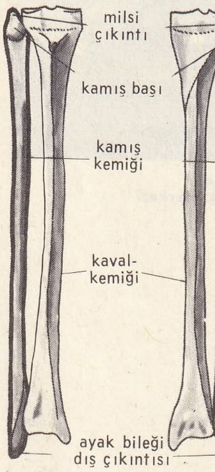

kamış kemiği (ve kavalkemiği)

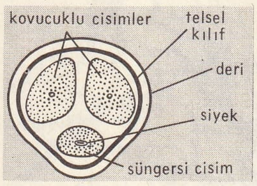

kamış (anat.)

KAMES (Henry Home, — lordu), ingiliz avukatı ve ahlâkçısı (Kames, Berwickshhire 1696 - Edinburgh 1782). Başlıca eserleri şunlardır: *Essays on the Principles of Morality and Natural Religion* (Ahlâkın ve Tabiî Dinin Temelleri Üstüne Deneme) [1751] ve özellikle *Elements of Criticism* (Tenkit Öğeleri) [1762]. Bu son kitabında yazar, otoriteye dayandırılmış bir tenkit kavramını bir yana bırakarak tenkidin ilkesini insan tabiatının kanunlarında arar. *An Introduction to the Art of Thinking* (Düşünme Sanatına Giriş) [1761] adlı bir eseri daha vardır. (L)

KAMESEFAL sıf. (yun. *khamai*, yerde ve *kephale*, baş'tan fr. *chamécéphale*). Antropol. Tepesi yassı insan başına verilen sıfat. (L)

KAMET i. (ar. *ḳāmet*). *Esk.* Boy, endam. || Camilerde namaza kalkmak için okunan iç ezan. || Ses, gürültü. || Altı ayak (normal bir insan boyu veya bir kulaç boyunda bir uzunluk ölçüsü) birimi. || *Kamet almak* (veya *getirmek*), namaza başlanılmadan önce «kad-kametis-salât» kelimelerinin eklenmesiyle müezzinlerin söylediği ezan cümleleri. || *Kamet-i bâlâ*, uzun ve güzel: *Nedir o hüsn, o tenasüp, kamet-i bâlâ; / Seni görür de kalır mı riyası insanın* (Ziya Paşa). || *Kamet-i dil-cû*, gönül çeken, hoşa giden boy. || *Kamet-i mevzun*, düzgün boy: *Kamet-i mevzun yerine, «kameti mevzun» beyiti bayağılaştırıveriyor* (N. Ataç). || *Kamet-i ömr*, ömür boyu. || *Kamet-i şimşad*, boyu şimşir ağacı gibi güzel ve düzgün olan: *Âfet-i can dediler gamze-i cellâdın için / Nahl-i gül söylediler kamet-i şimşadın için* (Nedim).

— ÇEŞ. DEY. *Kamet vermek*, gürültü etmek. || *Kamete kalkmak, gürültü* patırtı koparmak. || *Kameti arttırmak* (*azdırmak* veya *uzatmak*), ortalığı velveleye vermek: *Fakat o, inadına kameti arttırdı* (R. N. Güntekin).

◆ **Kamât** çoğl. i. *Esk.* Boylar, endamlar. (M)

KAMET, Garhval Himalayası'nda önemli zirve; 7 755 m. Kamet'e 21 haziran 1931'de Leva rehberliğinde F. S. Smythe, R. L. Holdsworth, E. Shipton, 23 haziran 1831'de de Kesar Singh rehberliğinde E. J. Birnie ve C. R. Greene tırmandılar. Kamet, 1936'ya kadar tırmanılan en yüksek dağdı. (L)

KAMFAN i. (fr. *camphane*). $C_{10}H_{18}$ Formülünde olan hidroterpenik hidrokarbon; 153° C'ta erir. Pinen klorhidratın indirgenmesiyle elde edilir. *Eşanl.* BORNİLAN, DİHİDROBORNİLEN. (L)

KAMFEN i. (fr. *camphène*). $C_{10}H_{16}$ Formülünde olan doymamış tepenik hidrokarbon.

— ANSİKL. *Kamfen,* limon, kâfur ve bergamot esanslarında bulunur. 160°C'ta kaynayan, 52°C'ta eriyen, uçucu, beyaz bir katıdır. Sentetik kâfur yapımının ara ürünüdür. Pinen klorhidrattaki hidroklorik asidin bazlar etkisiyle giderilmesi sonucu elde edilir. (L)

KAMFENİLOL i. (fr. *camphénylol*). Formülü $C_9H_{15}OH$ olan alkol; kamfenilon'un indirgenmesiyle elde edilir (L)

KAMFENİLON i. (fr. *camphénylone*). Formülü $C_9H_{14}O$ olan keton; kâfurun oksitlenmesi sırasında elde edilir. (L)

KAMFOKARBONİK i. (fr. *camphocarbonique*). Formülü $(C_{10}H_{15}O)CO_2H$ olan bir ketonik asit için kullanılır. Karbon dioksidin sodyumlu kâfura etkimesiyle elde edilir. *Eşanl.* KARBOKSİLİK KÂFUR. (L)

KAMFOKİNON i. (fr. *camphoquinone*). Formülü $C_{10}H_{14}O_2$ olan -diketon; izonitrolu kâfurun hidroliziyle elde edilir. (L)

KAMFOL i. (fr. *camphol*). Kim. Bk. BORNEOL.

KAMFOLİK sıf. (fr. *campholique*). Formülü $(C_9H_{17})CO_2H$ olan bir asit için kullanılır; 280°C'ta, kâfurun postasyum hidroksitle hidrojenlenmesinden elde edilir. (L)

KAMFOLİT i. (fr. *campholide*). Kim. İki izomer laktona verilen ad: 211°C'ta eriyen α-*kamfolit* (kâfurun dumanlı sülfürik asitle oksitlenmesinden elde edilir) ve 219° C'ta eriyen β-*kamfolit* (β-*metil* kamforatın indirgenmesiyle elde edilir). [L]

KAMFORAMİK sıf. (fr. *camphoramique*). Kamforik monoamit'ten türeyen bir asit için kullanılır. (L)

KAMFORAMİT i. (fr. *camphoramide*). Kim. Kamforik diamit; 197°C'ta erir. (L)

KAMFORAT i. (fr. *camphorate*). Kamforik asidin tuzu veya esteri. (Kamforik asidin organik maddelerle verdiği bileşikler de bu adla anılır: *Piramidon kamforat* [antitermik].) [L]

KAMFORİK sıf. (fr. *camphorique*). Formülü $(C_8H_{14})(CO_2H)_2$ olan bir diasit için kullanılır. (KÂFUR ASİDİ de denir.)

— ANSİKL. Polarılmış ışığa etki eden dört etkin asit bilinir; bunlardan en çok kullanılanı, 187°C'ta eriyen ve kâfurun doğrudan doğruya yükseltgenmesiyle elde edilen δ-*kamforik asit*'tir. Bu asit birçok yükseltgenme ürünü verir. (L)

KAMFORİMİT i. (fr. *camphorimide*). Formülü $C_8H_{14}(CO)_2NH$ olan kamforik asit (kâfur asidi) imidi; amonyum kamforatın damıtılmasından elde edilir. (L)

KAMFOSÜLFONAT i. (fr. *camphosulfonate*). Kamfosülfonik asidin tuzu; tedavilerde kâfur yerine kullanılır.

— ANSİKL. *Sodyum kamfosülfonat* suda kâfurdan daha fazla çözünür; ağız yoluyle (damla) alınması veya deri altına şırınga edilmesi tesirini arttırır. Kâfur gibi antiseptik olmayan ve merkezî sinir sistemini tahriş etmeyen bu madde, kullanılışı kolay ve zehirsiz bir kalp takviye edicidir. (L)

KAMGA i. (esk. türk. *ḳamġaḳ*, bir çeşit ot ve onun yaprağı'ndan). *Halk dili.* Yonga. Odun veya ağaç kırıntısı. (M)

Kamgues, S.S.C.B.'de hidroelektrik tesis, Kama kıyısında, Perm yakınında. Yılda 1 916 000 kW/saat üretir. (L)

KAMGARN i. (alm. *kammbarn*). Tekst. *Kamgarn yün. Eşanl.* TARANMIŞ YÜN. Bk. İPLİKÇİLİK.

KAMIŞ i. ve sıf. Sulak yerlerde yetişen çeşitli bitkilere verilen ad. (Bayağı kamış [*Arundo phrogmites* ve A. donax], kum kamışı [*ammophila*], sorguçlu kamış [*Phalaris arundinacea*], su kamışı [*Typha latifolia*], süpürge kamışı [*Arundo communis*], şekerkamışı [*Saccharum officinarum*], *Hint kamışı*, bambu.) || Kamıştan yapılmış olan: *O, sadece, ağaçlardan birinin altındaki bir kamış kanepeye oturmuştu* (R.N. Güntekin). *Kamış sepeti.* || *Kamış şekeri,* kamıştan elde edilmiş şeker, sakaroz.

— ÇEŞ. DEY. *Argo. Kamış koymak.* Birine oyun etmek. Ara bozmak. || *Kamışa su yürümek* [Erkek çocuklar için] Ergenlik çağına girmek. || *Kamışı kırmak.* [Erkekler için] Belsoğukluğuna yakalanmak.

— Anat. Erkeklik organı. Bk. ANSİKL. || *Kamış kemik,* bacağın dış taraf iskeletini meydana getiren ince uzun kemik. Bk. ANSİKL.

— Balıkç. *Olta kamışı,* elde tutulan, ucu oltalı, ağaç, maden veya cam elyafından yapılmış çubuk. (Bk. ANSİKL.) || *Kamış olta,* sapı kamıştan olan olta. || *Frejus kamışı,* olta kamışı yapımında kullanılan kamış çeşidi. || *Yontuk kamış,* olta kamışı yapımında kullanılmak üzere yontularak çapı daraltılmış kamış.

— Bayınd. *Kamış kalbur,* bir baraj meydana getirmek için, dere yatağına çakılmış kazıklara tutturulan saz demetleri.

— Denizc. *Kamış düdük,* gemilerde sesle işaret vermek için kullanılan bir çeşit düdük. (Bronzdan yapılmış, üstü kapalı, taban kenarı ya çepeçevre açık veya tabanına bitişik olarak iki taraflı, karşılıklı açılmış dörtgen biçiminde delikleri bulunan bir silindirden meydana gelmiştir. İstim veya basınçlı hava ince kenarlara vurup geçerken ses çıkarır.)

— Din. *Kamış bayramı,* yahudilerin çölü geçmelerini anmak için her yıl hasattan sonra kutladıkları bayram. (Yedi gün süre ile her türlü çalışma yasaklanır ve bu süre içinde Yahudiler çadırlarda veya şehirde iseler damlarda kamıştan yapılmış çardaklarda otururlardı.)

— Etnogr. *Kamış örtüsü,* erkeklerde yalnız kamışı örtecek kadar büyüklükte çok kısa örtü. (Çeşitli maddelerden [meyve kabuğu, örülmüş bitki sapı, su kabağı, bambu, midye kabuğu, kelebek kozası, hattâ madenî levha] yapılır ve sırf süs amacıyle kullanılır.)

— Hat. *Kamış kalem,* eskiden yazı yazmak için kullanılan, ince siyah kamıştan yapılan bir tür kalem. || *Kalem kamışı,* kalem yapımında kullanılan kamış.

— Müz. Düdüğün veya blok flütün ağız kısmında bulunan, nefesin çarptığı, kesimi eğimli tahta veya maden parçası. || Org gun ağızlı borularında, boru gövdesiyle ayak arasına yerleştirilen kurşun parça. (Bu parçanın ağız tarafına bakan yüzü, gelen hava akımının borunun içinde bulunan hava sütununda titreşim yaratabilmesi için eğik olarak yontulmuştur). || Bazı çalgılarda dudakların arasına alınan uç. (Obua kamışı, klarnet kamışı v.b.)

— Zır. *Kamış bıçağı,* yanına yaklaşılamayan kamışları kesmeğe yarayan çok uzun saplı bağcı bıçağı.

— ANSİKL. Anat. *Kamış* (penis) erkeğin çiftleşme organıdır. Erbezi torbalarının üst tarafında, çatı kemiğinin ön kısmında başıkça bir silindir biçiminde, çok damarlı, dikilgen bir organdır; haşefe denilen konimsi bir şişkinlikle son bulur, bunun üzeri sünnet derisi denilen oynak bir deri kıvrımıyle kaplıdır. Kamış, çok damarlı boşluklu cisimlerden meydana gelir. Boşluklu cisimler kamışın her iki yanında yer alır, siyeki saran sünger cisim ise bunların ortasında bulunur. Siyek bir delikle (sidik deliği) haşefenin tepesine açılır.

● *Kamış kemik* kaval kemiğe paralel durur ve bununla iki ucundan eklemlenir. Kemiğin bedeni birçok kasın yapışma yeridir; uzun ve kısa fibular kaslar bunlar arasındadır. Üst ucu, fibula başçığı tepesi denen pürtüklü bir yüzey gösterir, buraya uyluğun iki başlı kasıyle (biseps) dış yan bağ yapışır. Alt ucu kaval kemiğini alt ucu ile eklemleşerek içine aşık kemiğinin yerleştiği bir çukur yapar; kamış kemiğin dış yan aşıkçığı ayakbileğinin dış kısmını oluşturur; iç yan aşıkçıktan daha aşağıdadır.

— Patol. Kamışta çeşitli bozukluklar görülebilir (*hipospadias, epispadias, fimosis*); cinsel hastalıkların en çok yerleştiği yer kamıştır.

— Balıkç. *Olta kamışları* boy boy olur. Kolay taşınabilmesi için sökülen, parçalara ayrılabilen kamışlar vardır. Parçalar, madenî bilezikler yardımıyle birbirinin ucu-

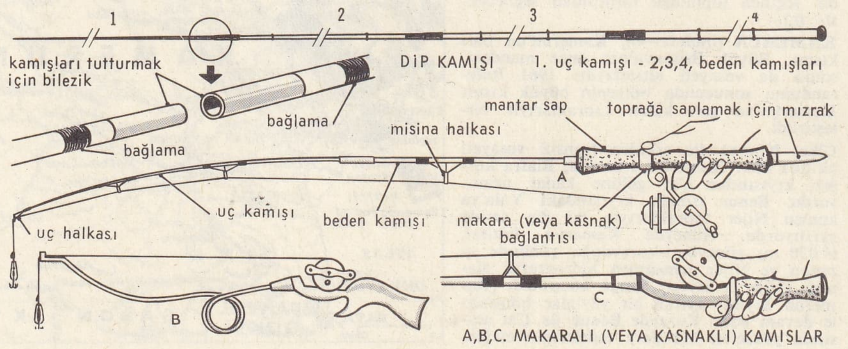

kamış oltalar

A,B,C. MAKARALI (VEYA KASNAKLI) KAMIŞLAR

na geçebilecek şekildedir. Çeşitli parçaları iç içe geçebilen teleskop biçiminde olta kamışları da yapılmıştır.
Olta kamışının ucundaki filiz'den sonra, orta kısımdaki parçalar gelir, dibinde de sap vardır.
Olta kamışlarında kullanılan ağaçlar genellikle beyaz veya siyah bambudur. Olta kamışının filiz kısmı, çoğu zaman, tabiî bambu, yarık bambu veya cam elyafından yapılır.
Amatör balıkçılarca kullanılan olta kamışları, oltayı fırlatma tertibatı olan kamışlardır. Bu kamışlar tabiî bambudan veya daha iyisi yarık bambudan, maden veya cam elyafından olur. Denizde balık avlamak için, tekne içinde kullanılan kısa kamışlara tekne kamışı, kıyıdan fırlatılarak kullanılan kamışlara ise büyük kamış adı verilir. Denizde kullanılan olta kamışları da, gene bambudan, madenden (çelik, hafif alaşımlar), cam elyafından veya plastik maddede katılmış ağaçtan yapılır.

◆ **Kamışlı** sıf. Kamışı olan: *Kamışlı arazi*. ‖ *Mec*. Kart, sert: *Kamışlı soğan*.

◆ **Kamışlık** i. Kamışlı olan veya kamış bitmiş yer. (LM)

KAMIŞÇIK i. (*kamış*'tan *kamış-çık*). Kuyumcuların ocağı üflemek için kullandıkları eğri boru, hamlaç. (M)

KAMIŞİN, S.S.C.B.'de şehir, Volga'nın sağ kıyısında, Saratov - Volgograd yolunun ortasında; 55 000 nüf. Dokuma sanayii. (L)

KAMIŞKULAK veya **KAMIŞKULAKLI** bls. i. *Halk dili*. Kulakları dik ve düzgün (at). [M]

KAMIŞLI, Akdeniz bölgesinde (Adana bölümü, Adana ili, Pozantı ilçesi) bucak. 6 198 nüf. 8 köy. — *Bucak merkezi Yukarı Yirikler köyü*, 1 205 nüf. Pozantı'nın 21 km kuzeyinde, yüksl. 1 300 m. (M)

KAMIŞLI ar. **El-Kamışlı**, Suriye'nin Türkiye sınırı yakınında, Nusaybin kasabası karşısında şehir; 22 400 nüf (1966). Haseke eyaletinde idarî bölüm merkezi. Bağdat demiryolu üstünde tahıl ve canlı hayvan ticareti. Yakınlarında petrol araştırmaları. (M)

KAMIŞLOV, S.S.C.B.'de şehir, batı Sibirya'da, Sverdlovsk'un doğusunda, Sibirya'yı baştan başa aşan demiryolu hattı üzerinde; 30 000 nüf. (L)

KAMIŞSI sıf. (*kamış*'tan *kamış-sı*). Gövdesi kamış gibi boş ve boğumlu olan (bitki). (M)

KAMİ i. («üstün» anlamında japonca k.). Eski Japonya'da tabiatüstü varlıklara verilen cinsil ad.

— ANSİKL. İlkel japon kültleri gerek Güneş tanrıçası Amaterasu gibi tanrılara, gerek tanrılaştırılmış atalara, gerek tabulara veya rüzgâr gibi tabiat unsurlarına *kami* niteliğini yakıştırırlardı. Bu kaypak ve belirsiz çoktanrıcılık, VII. yy.'da kurallara bağlandı ve çince'de «Kami'lerin yolu» anlamına gelen *şinto* adını aldı. (L)

KAMİ i. Hindistan'da yetişen ve eskiden, hızla birbirine sürtülerek ateş yakmağa yarayan tahtaların yapımında kullanılan ağaç (Acacia suma). [Tapınma konusu olan ağaçlardan biridir.] (L)

KÂMÎ AHMED ÇELEBİ, divan şairi (Edirne, ? - İstanbul 1579). Gençliğinde İran'a gitti. Celâeddini Devanî'den ders aldı. Dönüşte Muradiye medresesinde mesnevî okuttu. Müderrislik ve kadılık yaptı. Selim II'nin yakınlığını ve sevgisini kazandı. İmam Gazzalî'nin *Kimya-yı Saadet* adlı eserinin bir kısmını Türkçeye çevirdi. *Tevarih-i Al-i Osman* (Osmanoğuları Tarihi) ve *Menakıb-ı Ulema* (Âlimlerin Menkıbeleri) adlı iki eseri vardır. (M)

KÂMİ EFENDİ (Neyzen Mehmed), türk bestecisi (öl. 1890 ?) *Dügâh Saz Semâîsi* ile iki *Hicaz Şarkı*'sı vardır. (M)

KAMİEN, alm. **Cammin**, Polonya'da (Szczecin voyvodalığı) kasaba, Odra halici kıyısında; 5 000 nüf. Balıkçı limanı. Wende'lerin kurduğu Kamien, Pomerenya düklerinin başkenti oldu. Wolin piskoposluğu 1175'te buraya nakledildi ve dükün yetkisine verildi (1304). Piskopos Erasmus Manteuffel reformu benimsedi (1536) ve laikleştirilen piskoposluk Brandenburg markgrafına verildi (1648). [L]

KAMİENNA GORA, esk. alm. **Landshut**, Polonya'da şehir, Yukarı Silezya'da (Wroclaw voyvodalığı), Karkonosze'lerin kenarında; 12 800 nüf. Dokuma sanayii (pamuk). Ayakkabı imalâtı. (L)

KAMİKAZE i. («kader fırtınası» anlamına gelen japonca k.). 1274 ve 1281'de çıkan ve Kubilây Han tarafından Japon takımadalarını istilâ etmek üzere gönderilen moğol donanmasını yok eden iki fırtınaya Japonlar tarafından verilen ad. ‖ İkinci Dünya savaşının sonlarında Japonlar tarafından amerikan savaş gemilerine karşı kullanılan içi patlayıcı maddeyle dolu uçak.

— ANSİKL. Japonya, hava filosu mevcudunun ve özellikle pilotlarının azalmakta olduğunu görünce, yüksek komutanlık, ekim 1944'ten sonra, özellikle Leyte deniz savaşında sistemli bir şekilde kullanılan bu umutsuz savaş usûlünü benimsedi. İntihara kararlı gönüllüler tarafından kullanılan ve «intihar uçakları» da denen *kamikaze*'ler, batırılacak geminin güvertesine pike yaparak orada parçalanırdı. Sayıları yaklaşık olarak bini bulan kamikazeler, amerikan deniz kuvvetlerine çok ağır kayıplar verdirdi (batan veya hasara uğrayan 250 gemi). [L]

KÂMİL sıf. (ar. *kemāl*'den *kāmil*). *Esk*. Bütün, eksiksiz, tam. ‖ Kemale ermiş, olgun, yetkin (kimse). ‖ Geniş bilgili, kültürlü, bilgin: *Sizi biliriz ki bir âlâ, kâmil, büyük hekimsiniz* (Ahmed Vefik Paşa). ‖ İ. Erkek adı. ‖ *Kâmil-marifet*, bilgili ve hünerli. ‖ *Kâmil-ül-ayar* (veya *ayar-ı kâmil*), ayarı tam; katışık, eksik olmayan. ‖ *İnsan-ı kâmil*, olgun kimse.

— Ed. *Esk*. *Bahr-i kâmil* (veya *vezn-i kâmil*). Bk. BAHİR.

— Matbaac. *Esk*. Katlanmamış bütün kâğıt üzerine basılmış (yazı v.b.).

— Tasav. *İnsanı kâmil*. Bk. İNSAN.

◆ **Kâmile** sıf. *Esk*. Kâmil'in dişili. İ. Kadın adı.

◆ **Kâmilî** sıf. *Esk*. Kâmile ait, kâmille ilgili.

◆ **Kâmillik** i. *Esk*. Kâmil olma hali, olgunluk, mükemmellik. (M)

KÂMİL, Karadeniz bölgesinde (Çorum ili, Osmancık ilçesi) bucak. 8 526 nüf. 13 köy. — *Bucak merkezi* 1 261 nüf.; Osmancık'ın 35 km kuzeyinde, Kızılırmak vâdisindedir. Yüksl. 145 m. (M)

KÂMİL AHMED PAŞA. Bk. AHMED KÂMİL PAŞA.

KAMİLAS, bizans imparatoru Theophilos'un muhteşem bir bahçe içinde yaptırdığı saray. (L)

KÂMİL EFENDİ (Kırımlı Hafız Ahmed), türk bestecisi (öl. 1820). Selim III'ün musiki hocası. Özellikle dinî musiki üzerinde çalıştı. Abdülhamid I'in müezzinbaşısı, Selim III'ün ikinci imamı oldu. Mustafa IV ile Mahmud II'nin başimamlığını yaptı. Bu görevden emekli oldu (1811). Eserlerinin hiç biri bugüne kalmadı. (M)

KÂMİLEN zf. (ar. *kāmil*'den *kāmilen*). *Esk*. Bütünüyle, tamamıyle: *İstanbul'daki rical ve zevatın hemen kâmilen bu fikirde olduğunu biliyoruz* (Atatürk). [M]

KÂMİLİYE i. (ar. *kāmiliyye*), Ebu Kâmil tarafından kurulmuş şiî tarikatı. (M)

KÂMİL PAŞA (Mehmed), türk devlet adamı (öl. 1859). Enderundan yetişti. Mühendislik öğrenimi için Avrupa'ya gitti. Miralay rütbesiyle, Mühimmatı Harbiye livasına tayin edildi. Berlin ortaelçisi (1837), ferik (korgeneral) rütbesi ile Belgrad muhafızı, Bosna valisi ve vezir oldu. Meclisi Vâlâ üyeliği, Ticaret nazırlığı (1848), Londra elçiliğinde bulundu. Rumeli müfettişliği ve Cidde valiliğinde bulundu. Seraskerlik, Halep ve İzmir valilikleri yaptı. (M)

KÂMİL PAŞA (Mehmed) **Kıbrıslı**, osmanlı sadrazamı (Lefkoşe 1832 - ay.y. 1913). Kıbrıs ve Mısır'da lisan okullarında okudu. Birçok yabancı dilleri bildiği için, Mısır hidivi Abbas Paşanın tercümanı oldu. Hidivin oğlu İlhami Paşaya da dil öğretmenliği yaparak birlikte Avrupa'yı dolaştı. İlhami Paşanın ölümü üzerine Mısır'dan ayrıldı. Sadrazam Kıbrıs'lı Mehmed Emin Paşanın isteği ile, Kıbrıs Evkaf müdürlüğüne tayin edildi (1860). Üç yıl sonra Kıbrıs'ın Tuzla kazası kaymakamlığına, aynı yıl Kıbrıs defterdarlığına getirildi. Sonra sırasıyle Sayda, Suriye vilâyeti merkez mutasarrıfı; Beyrut, Trablusşam, Halep, Filibe, Kudüs, Hersek, Beyrut, Kosova ve Halep valisi; dahiliye müsteşarı; evkaf ve maarif nazırı oldu. Meydana gelen eşkıya hareketlerini bastırmak için Aydın'a gönderildi. Bu görevini başarıyle bitirdikten sonra İstanbul'a döndü. Said Paşanın istifası üzerine sadrazam oldu (1884) ve altı yıl bu görevde kaldı. Sadrazamlıktan ayrıldıktan sonra ortaya çıkan Ermeni meselesi ve bu konudaki başarılı siyaseti sebebiyle yeniden sadrazamlığa getirildi (1895). Abdülhamid II, Kâmil Paşadan devlet mekanizmasının düzeltilmesini istedi. Kâmil Paşa, yazılı olarak verdiği cevapta, yapılması gerekli ıslahatın başında, nazırların sadrazam tarafından seçilmesini tavsiye etti. Bu teklif Abdülhamid II'yi kuşkulandırdı ve Kâmil Paşayı sadrazamlıktan azletti (1895). Sürgün olarak Halep valiliğine tayin edilen Kâmil Paşa, hasta olması sebebiyle İzmir genel-valiliğine gönderildi. Aleyhinde verilen curnallar dolayısıyle azledilerek Rodos'a sürülmesine karar verilince, İngiliz konsolosluğuna sığındı. Padişahın kendi şahsına ve İngiltere adına resmen teminat vermesi üzerine İstanbul'a döndü. Meşrutiyetten sonra üçüncü defa sadrazam oldu (1908). Osmanlı Mebusan meclisinin toplanmasında büyük rol oynadı. İttihat ve Terakki fırkasının, devamlı olarak devlet işlerine karışması sebebiyle kısa bir süre sonra istifa etti (1909). Mısır'a giderek, Hindistan seyahatine çıkmış olan İngiltere kralı Georges V ile görüştü. Krala Osmanlı devletinin durumu hakkındaki düşüncelerini açıkladı. Bu davranışı İttihat ve Terakki taraflısı gazetelerin ağır kenkitlerine yolaçtı. İstanbul'a döndükten sonra, Ahmed Muhtar Paşa kabinesi zamanında, devlet şûrası reisi oldu (1912). Bir yıl sonra, dördüncü defa sadrazamlığa getirildi (1913). Babıâli baskınında ittihatçıların darbesiyle düşürüldü (1913). Lefkoşe'ye çekildi. Eserleri: *Tarih-i Siyasî* (3 ciltlik osmanlı tarihi), *Said Paşaya Cevaplar, Hatıralar* (birinci cildi yayımlandı). [M]

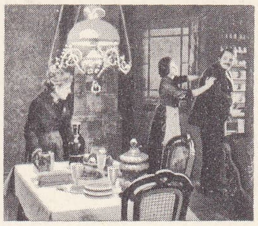

Kammerspiel Lupu-Pick'in «Sylvester» sahnesi, (1923)

KÂMİL PAŞA (Yusuf), osmanlı sadrazamı (Arapkir 1808 - İstanbul 1876). Akkoyunlu ailesindendir. İstanbul'da öğrenim gördü. Divanı Hümayun kaleminde dört yıl çalıştıktan sonra Mısır'a gitti (1833). Mehmed Ali Paşanın özel sekreteri oldu ve kızı Zeynep Hanım ile evlendi. Mirliva rütbesi ile İstanbul'a geldi. Meclisi Vâlâ ve Maarif meclisi üyeliğinde, Ticaret nazırlığında bulundu. İkinci defa ticaret nazırı (1854), aynı yıl Tanzimat meclisi başkanı oldu. Süveyş kanalı imtiyazının Fransızlara verilmemesi için, Mustafa Reşid Paşanın el altında giriştiği çalışmalara katıldı. Bu durumun Fransızlara duyurulması üzerine, istifa ederek Mısır'a gitti. Mustafa Reşid Paşa beşinci defa sadrazam olunca tekrar Meclisi Vâlâ başkanlığına getirildi (1856); iki yıl sonra görevinden ayrılarak Mısır'a gitti. Abdülaziz'in tahta çıkması üzerine İstanbul'a döndü. Fuad Paşa istifa edince sadrazam oldu (1863) ve aynı yıl azledildi. Tekrar Meclisi Vâlâ üyesi, devlet şûrası başkanı (1869), Divanı Ahkâm-ı Adliye nazırı oldu. Hastalığı sebebiyle görevinden ayrıldı (1875). İstanbul'da birçok bina ve hayır müessesesi yaptırdı. Üsküdar'daki Zeynepkâmil hastahanesi (karısı Zeynep Hanım ile birlikte), bugün yerine Edebiyat fakültesi yapılan bina v.d. Şiirleri ve münşeatı da bulunan Kâmil Paşanın edebiyatçı olarak ününü sağlayan eser *Terceme-i Telemak*'tır (Fenelon'un, *Telemak'ın Maceraları* kitabının tercümesi, 1859). [M]

KAMİMURA (Hikonojo, — baronu), japon deniz subayı (Kagoşima 1850 - Kamakura 1916). 1871'de deniz kuvvetlerine katıldı, az sonra binbaşı oldu; 1898-1899 Çin savaşında *Akitsuşima* kruvazörüne kumanda etti. 1899'da tuğamiralliğe, 1903'te de tümamiralliğe yükseltildi ve Deniz kuvvetleri eğitim bürosunun başına getirildi. Rus-Japon savaşında ikinci japon filosunu yönetti, 1904 ağustosunda Vladivostok açıklarında bir rus filosunu yenilgiye uğrattı. Ertesi yıl rus donanmasının bozguna uğradığı Tsuşima savaşına katıldı. 1907'de baron, 1910'da da amiral oldu. (M)

KÂMİN sıf. (ar. *kümūn*'dan *kāmin*). *Esk*. Gizli, saklı, pusuda duran: *Vezirin Emir*

Paşa'ya gayz-ı kâmini olmağın (Naima). ‖ Belirsiz.

— Fels. *Esk. Tedâî-yi kâmin,* gizli, belirsiz çağrışım.

— Fiz. *Esk.* Gizli güç. (M)

KAMİNA, Kongo'da (Kuzey-Katanga ili) şehir, idare bölümü merkezi; 27 700 nüf.

— Şehre 25 km uzakta, Elisabethville ve Jadotville sanayi bölgelerinin güneyinde Belçikalıların kurduğu askerî üs, doğuda Lumve, batıda Kalunga havaalanlarını içine alır; bu alanlarda kara kuvvetleri için tesisler vardır. Önemli bir karayolu şebekesinin ortasında bulunan üs, konumu dolayısıyle Afrika stratejisinde büyük rol oynamaktadır. Belçika kuvvetleri Kamina'yı 1960'ta boşalttılar. (L)

KAMİNE - MASLA blş. i. («taş yağı» anlamında rusça k.). Rusya'da bazı taşların üzerini kaplayan ve tedavi edici özellikler taşıdığı söylenen inorganik madde. (L)

KAMİNETO i. (ital. *camminetto*'dan). Küçük boy ispirto ocağı. *Eşanl.* İSPİRTOLUK.

— Teknol. Eski boyaların sökülmesinde kullanılan çeşitli âletlere (el lambaları) verilen ad. (LM)

KAMİNSKİ (Heinrich), alman bestecisi (Tiengen, Karaorman 1866 - Ried Bavyera, 1946). Ried, Vallese, İsviçre ve Berlin'de çalıştı. Berlin'de Prusya Sanat akademisinde hocalık yaptı (1930-1933). Bestelerinin çalınmasını engeleyen nazilerle çatıştı. eSntonik ve dinî müzik, tiyatro, koro ve oda müziği besteledi. Eserlerinde derin bir mistisizm görülür. Kaminski'nin romantik etkilerden sıyrılamayan yenibarok bir anlatımı vardır. (M)

KAMİENSKİ (Lutsyan), polonyalı müzikolog (Gnyezno 1885). Berlin'de öğrenim gördükten sonra Poznan konservatuvarına yönetmen seçildi (1919 - 1922), J. - A. Hasse'ın oratoryoları üstüne bir kitap yayımladı (1912), 700'e yakın halk ezgisi derleyerek bunların bir kısmını bastırdı. (L)

KAMİENSKİ (Matsiey), polonyalı besteci (Sofron, Macaristan 1734 - Varşova 1821). Viyana'da, daha sonra Varşova'da müzik öğretmenliği yaptı; bu şehirde ilk polonya operasını temsil ettirdi (1778). Yirmi operet ve beş opera besteledi (*Zoşka,* [1779]). [L]

KAMİNSKY (Karel BUŞEK, **Bohdan** — denir), çek şair ve hikâyecisi (Husa 1859 - Puderady 1929). *Nükteli ve Yergili Mısralar* (1893), *İki Hikâye* (1895), *Noemi* (1902), *Aşk Viyolası Üstüne* (195), *En Mutlu Adamın Masalı* (1921) gibi eserlerinde, duygulandırıcı, biraz da alaycı bir birizm görülür. (L)

KAMİR i. (ar. *ḳumār*'dan *kamîr*). *Esk.* Kumarda rakip. (M)

KAMİS i. (ar. *ḳamîs*). *Esk.* Gömlek. ‖ *Kamîs-i Yusuf,* Yusuf peygamberin Mısır'dan babası Yakub'a gönderdiği gömlek: *O yanda kafile-i müjde-aver-i ihvan / Kamîs-i Yusuf'u hâmil, mübeşşir ü şadan* (Tevfik Fikret).

— Anat. *Esk.* Dölyatağı zarı.

— Bot. *Esk.* Bazı bitki zarlarına verilen ad. (M)

KAMİSİYE i. (ar. *ḳamîsiyye*). Bk. GÖMLEKLİLER.

KAMİŞENKA. Arkeol. Orta Asya'da, Altay bölgesinde arkeolojik yer. Burada yapılan kazılar sonucunda M.Ö. 1200-700 yılları arasına ait bronz çağ kurganları tespit edildi. Açılan 25 mezarda ölülerin büyük çoğunluğunun sağ taraflarına yatırılmış ve başları batıya çevrilmiş durumda olduğu görüldü. Dizleri bükük olarak mezara konan ölülerin ayrıca başuçlarında toprak kaplar ve bıçaklar bulundu. Bazı mezarlarda kadın ve erkeklerin, bazılarında da dört kişinin birlikte gömülü oluşu dikkati çekti. Mezarlarda bulunan bıçaklar Sibirya'nın karasuk çağı eserlerine benzer. M.Ö. I. binyılda da altay kültür çevresinin, Sibirya ve Kazakistan'a nispetle daha tutucu olarak geliştiği görülür. (M)

KAMİŞİN, S.S.C.B'de şehir. Volga'nın sağ kıyısında Saratov Volgograd yolunun ortasında; 55 000 nüf. Dokuma sanayii. (L)

KAMİŞLOV S.S.C.B.'de şehir, Batı Sibirya'da, Sverdlovsk'un doğusunda, Sibirya'yı baştan başa aşan demiryolu hattı üzerinde; 30 000 nüf. (L)

KAMİTUGA, Kongo'da (Güney Kivu ili) köy, Costermansville'in güneybatısında; altın ve kalay işletmesi. (L)

KAML veya **KAMLE** i. (ar. *ḳaml* veya *ḳamle*). *Esk.* Bit.

— Dil bil. *Kamle,* tek bir bit anlamındadır. *Kaml* ise genellikle bit demektir.

— Tıp. *Da-ül-kaml,* bitlenme hastalığı. (M)

KAMLI sıf. (*kam*'dan *kam-lı*). Kamla donatılmış. ‖ *Kamlı emniyet bloku.* Bk. *Emniyet* BLOK'*u.* ‖ *Kamlı emniyet kilidi.* Bk. KİLİT

— Tekst. *Kamlı tezgâh,* ayak inmeleri, eksantriklerle kumanda edilen mekanik tezgâh. (L)

KAMLOOPS, Kanada'da (İngiliz Kolombiyası) şehir, çorak bir bölgenin ortasında; 10 000 nüf. Demiryolu merkezi. Havaalanı. (L)

Kammarpel («oda tiyatrosu»), A. Strindberg'in dar çevreli, seyirciyle kaynaşan oyunlarını belirtmek için kullandığı terim. Bu eserlerin küçük bir sahnede oynanması öngörüldü, hepsi de Reinhardt'ın Kammerspielhaus adı verilen yeni tiyatrosundan ilhamlıdır: *Fırtına; Yanık Evi Spöksonaten* (Hayalet Sonatı); *Pelikanen* (Pelikan); *Siyah Eldiven* (1907). [L]

KAMMERER (Jakob Friedrich), alman sanayici (Ehingen, Württemberg 1796 - Ludwigsburg 1857). XIX. yy. başlangıcında bulunan, fakat kullanılışlı olmayan oksijenli kibritlerin yerine, sürtünce alevlenen eczalı kibritleri icat etti (1832). Fakat bu kibritler, sürtmeden parlayan ve ciddî zehirlenmelere yolaçabilen beyaz fosfor kullanıldığı için tehlikeliydi. (L)

KAMMERERİT i. (fr. *kammererite*). Miner. Kloritler grubundan hidratlı tabiî magnezyum ve krom silikat. (L)

Kammerspiel («oda tiyatrosu» anlamında alm. k.), sahne imkânlarının basitliğiyle seyirciyi yabancılık duygusundan kurtarma amacını güden tiyatro ve sinema tekniği. Alman oyun yönetmeni Max Reinhardt 1906'da Berlin'de bir *Kamerspielhaus* kurdu ve burada önce İbsen'in *Hortlaklar*'ını sahneye koydu: konuşmalardan tumturaklı cümleleri kaldırmak, yüz ifadelerine ve hareketlere daha tabiîlik verecek şiirli ve içten bir tiyatro kurmak istiyordu. Böyle bir tiyatro ise amacına ancak seyirci sayısı sınırlı küçük bir salonda ulaşabilirdi. Çok farklı oyunlara uygulanabilmesine rağmen bu teknik, Strindberg'i Stockholm'daki İntima teaer için özel olarak dört *Kammarspel* yazmağa yöneltti ve 1916'dan 1944'e kadar Otto Falckenberg tarafından yönetilen Münih kammerspiel haus'u aynı anlayış içinde kuruldu (1911). Sahneye konuşun ve oynanışın geleneksel eğilimlerine karşı çıkan bu tepkinin XX. yy.da tiyatronun evrimine birçok katkısı oldu. Fransa'da J. Copeau'nun sahne anlayışı ile J. J. Bernard'ın oyunları Kammerspiel'den doğan bazı eğilimleri yansıtır.

Kammerspiel sinema alanında Almanya'da, alman senaryo yazarı Carl Mayer ile yönetmen Lupu - Pick'in etkisiyle 1921'de doğarak gelişti ve bu tarihten itibaren ülkenin sinemasını büyük ölçüde etkiledi. Anlatıcılığın aşırılıklarından sonra bu okul gerçekçiliği temsil ediyordu. Kammerspiel'i benimseyenler konularını günlük hayattan seçtiler, olağanüstü dekor ve temaları reddettiler, oyunanışı üslûplaştırdılar, eserlerinde sağlam bir olay birliği kurdular. Şiddetli olaylar, katı gerçekler Kammerspiel filimlerinin çoğuna büyük bir dramatik güç verir. *Sylvester* (1923), *Der Letzte Mann* (Son Adam) [1924] Kammerspiel'in ortaya çıkardığı eserler arasında en başarılıları sayılır. (L)

KAMO (Mabuçi), japon yazarı (Kyoto 1697 - ay.y. 1769). Japon eskiçağı uzmanı ve bilgini; *Vagakuşa* okulunun başı Şinto'culuğun yeniden ortaya çıkmasında rolü oldu. (L)

KAMO NO ÇOMEY, japon yazarı (Kyoto 1154 - Toyama 1216). Kyoto'daki Kamo tapınağının en büyük şinto papazının oğlu; çok genç yaşta edebiyata atıldı; sarayda birçok görev aldı ve hattâ sonsuz Sanetomo tarafından Kamakura'ya çağırıldı; ama hayal kırıklığına uğrayarak keşiş oldu. *Hocoki*'nin yazarıdır. (L)

KAMOTEF. Bk. KAMEPHİS.

KAMP i. (fr. *camp*). Çadır, baraka v.b. den meydana getirlen şehir dışındaki konak yeri: *Kampta ilk ders, bir botanik dersi oldu* (Ş. S. Aydemir). *Askerî kamp. Geçen yaz kampta iyi vakit geçirdik.* ‖ Böyle bir yerde kalma, konaklama: *Kamp uzun sürünce canı sıkıldı.* ‖ Esirlerin, sürgünlerin topluca konuldukları yer: *Mondros'ta esir bulunduğumuz zaman orada kamp kumandanı olan bir İngiliz...* (Ziya Gökalp). *Toplama kampı.* ‖ *Kamp eşyası,* kamp kurmak için gerekli çadır, tahta v.b. Kampta kullanılacak kapkacak v.b.: *Kamp eşyası alındı. On beş yirmi gün her taraf arandı, tarandı* (A. H. Tanpınar). ‖ *Kamp hastahanesi,* kampta yaralananlara ve hasta olanlara bakılan revir. ‖ *Kamp kurmak,* kamp için kalınacak yerde gerekli düzeni kurmak. ‖ *Kamp yeri,* kamp kurulan yer; kamp kurmağa elverişli alan. ‖ *Kampa çıkmak,* kamp için bir yere gitmek. ‖ *Çıplaklar kampı,* üyelerinin, içinde çıplak gezdikleri özel kamp. ‖ *Esir kampı,* savaşta esir olanların topluca konulduğu yer: *Irak'ta ingilizlere esir düşen, Hindistan'da, Birmanya'da esir kamplarında kalan* [...] *bu çilekeş insan ...* (Ş.S. Aydemir). ‖ *İzci kampı,* izcilerin kaldığı kamp: *Yakınımızda bir izci kampı vardı.* ‖ *Mülteci kampı,* mültecilerin konulduğu kamp. ‖ *Tatil kampı,* tatilde dinlenilmeğe gidilen kamp.

— Spor. *Kampa girmek,* bir müsabakaya hazırlanmak; disiplinli çalışmak ve bazı bakımlardan rejim altına girmek.

— Tar. *Toplama kampı.* Bk. TOPLAMA.

— ANSİKL. Huk. Turistik *kamp*'ların kurulması, Turizm Genel müdürlüğünün teklifi üzerine Turizm Danışma kurulunca tespit edilir ve Bakanlar kurulunca onaylanır (Turizm Endüstrisini Teşvik kn. md. 2). Turistik kamplar, Turizm Müesseselerine Ait Vasıflar yönetmeliği uyarınca üç sınıfa ayrılmış, her sınıf kampın gerekli nitelikleri ayrı ayrı düzenlenmiştir. Bütün turistik kamplar için genellikle bunların, turist trafiğinin yoğun olduğu ve tabiî güzelliklerin bulunduğu yerlerde kurulması aranmaktadır. Bunun yanında kampların, havası iyi olan sakin ve temiz mahallerde bulunması da yönetmeliğe göre şarttır. Ayrıca kamp alanlarının iç ve dış güvenliğinin sağlanması yönünden gerekli tecridin yapılması da zorunludur. (L)

Kampaku, Japonya'da naiplik görevinin adı. VII. yy.da ilk defa bu görevi üzerlerine alan Fucivara'lar, VII. yy.'dan XII. yy.a kadar gerçek bir diktatörlük kurdular. (L)

KAMPALA, Uganda'nın başkenti, Entebbe'nin kuzeyinde, Bugunda ülkesinde; 22 100 nüf. Mombasa demiryolu hattının son durağı. Tarım (pamuk, kahve, şeker, tütün) ve ticaret merkezi. Üniversite. (L)

KAMPA'LAR, Doğu Tibet'in yüksek yaylalarında yaşayan halk. (L)

KAMPA'LAR, Peru'nun doğusunda kızılderili halk, Aravaklar ailesinden. (Kampa'ların kültürü İnka'ların etkisinde kalmıştır.) [L]

KAMPAN i. Bk. CAMPAN.

KAMPANA i. (ital. *campana*). Çan, çıngırak. Belirli saatlerde usul ve kuralınca çalınan büyük çan: *Bu, melun cinlerin ölüm kampanasıdır* (H.R. Gürpınar). ‖ *Kampana çalmak,* çan çalmak: *Yemek kampanası çaldı.*

— Denizc. Gemilerde işaret vermek amacıyle kullanılan çan. ‖ *Demir kampanası,* demir işaretlerini bildirmekte kullanılan kampana. (Demir fundo veya vira edilirken deniz içinde kaç kilit uzunluğunda zincir olduğunu bildirmek üzere her kilidin suya giriş veya çıkışı sırasında kampanaya kilidin sayısı kadar vurulur. Ayrıca vira sırasında demir apiko olduğu zaman kapmana peş peşe, suyun üzerine çıktığı zaman iki, locaya oturtularak kastanyolaya alındıktan sonra üç vuruş yapılarak demirin köprüüstünden izlenmesi gerekli olan durumları bildirir.) ‖ *Gemi kampanası,* geminin baş tarafında asılı çan. (Gemi kampanasının üzerine gemi adının ve sefere başladığı yılın oyulmak suretiyle yazılması denizcilik törelerindendir.) ‖ *Köprüüstü kampanası,* köprüüstünün dışına asılan, çap bakımından gemi

kampanasından küçük kampana. (Saat başlarında önce bu kampana çalınarak baş taraftaki nöbetçiye vardiye kampanasının çalınma saatinin geldiği bildirilir.) || *Sis kampanası*, sisli havalarda yer belli ederek çatışmayı önlemek için demirli işaret. («Denizde çatışmayı önleme kuralları» uyarınca demirli bir geminin bir dakikayı aşmayan aralıklarla, 5 saniye süren sık vuruşlar halinde kampana çalması gereklidir.) || *Vardiya kampanası*, gemilerde nöbet değişme saatleri olan çift saatlerde çalınan kampana. (Vardiya kampanası denizcilikte kaybolamağa yüztutmuş törenlerden biridir.) || *Yangın kampanyası*, yangın çıktığı zaman sürekli olarak sık vuruşlar halinde çalınan kampana.

— Oto. *Tekerlek kampanası*, eskiden bir tekerlekte, jantla tekerlek poyrasını birleştiren parmakların yerine kullanılan konik yüzeyli disk. (L)

KAMPANACI i. ve sıf. (*kampana*'dan *kampana-cı*). *Argo*. Düzenbaz, sahtekâr, şarlatan. (M)

KAMPANİL i. (fr. *campanil*). Miner. Balbao'da, manganez oranı oldukça yüksek, vurulunca ses çıkaran, kırmızı - mor renkli bir demir cevherine verilen ad. (L)

KAMPANİYEN i. (fr. *campanien*). Jeol. Senoniyen katının Santoniyen ile Mestrişsiyen arasında kalan bölümü. (L)

KAMPANYA i. (ital. *campagna*). Propaganda amacı güden, belirli bir süreyi kapsayan her türlü siyasî veya iktisadî girişim: *Seçim kampanyası. Basın kampanyası.* || Bir işe ayrılmış mevsim, süre: *Şeker kampanyası.* || *Kampanya açmak* (veya *kampanyaya girişmek*), bir işin yapılabilmesi için teşkilâtlanarak sıkı bir çalışmaya koyulmak, halkın destek ve yardımını istemek. || *Aşı kampanyası*, salgın bir hastalığa karşı tedbir olmak üzere halkı aşı olmağa çağırma. || *Bağış kampanyası* (veya *yardım kampanyası*), bir amacın gerçekleştirilmesi için halkın maddî desteğine başvurma. || *Barış kampanyası*, bir ülkede veya dünyada barışı sağlamak amacıyle girişilen kampanya.

— Tic. Ticarî faaliyet genellikle tatil döneminden sonra başladığından malî sebeplerden dolayı 31 aralıkta biten muhasebe hesabıyle satış kampanyasını birbirinden ayırmak gerekir. (Bir işletmede büyük ticarî faaliyet aylarını içine alan on iki aylık döneme «kampanya» denir. Bazen kampanya mevsimlik sanayide bir veya birkaç faaliyet dönemini belirtir.) [ML]

KAMPAR, Malezya'da (Perak) şehir, Kinta vâdisinde; 17 500 nüf. Kalay ocakları. Ticaret merkezi. (L)

KAMPÇI i. (*kamp*'tan *kamp-çı*). Kamp yapan kimse. (M)

KAMPÇILIK i. (*kampçı*'dan *kampçı-lık*). Kamp kurma işi. || Kamp hayatı. (M)

KAMPE. Yun. mit. Topraktan doğan canavar; cehennemde Kyklops'ların muhafızı Tiranlarla savaşmak için Kyklops'lara ihtiyacı olan Zeus tarafından öldürüldü. (L)

KAMPEN, Hollanda'da (Overijsel) şehir, IJselmeer'in sol kıyısında; 26 700 nüf. Kampen ticarî önemini kaybetmiş eski bir hansa şehridir. Belediye sarayı (XV. - XVI. yy.); kilise (XIV. - XV. yy.). Polder pedolojisi laboratuvarları. Turizm ve deniz sporları merkezi. Makine yapımı. Metalürji. Süt ürünleri. Tütün. (L)

KAMPENHOUT, fr. **Campenhout**, Belçika'da (Brabant, Brüksel idare çevresi) komün, Brüksel'in kuzeydoğusunda; 4 100 nüf. Tarım pazarı. Fidanlıklar. Çeşitli sanayi (dokuma, besin). İnce marangozluk. (L)

Kamperduin Deniz savaşı, Hollanda kıyıları açığında Le Helder ile Alkmaar arasında 11 ekim 1797'de yapılan deniz savaşı. Amiral Duncan kumandasındaki ingiliz filosu, amiral Winter kumandasındaki Batav cumhuriyeti filosunu yok etti. Bu savaşa *Camperdown* savaşı da denir. (L)

KAMPEŞ i. (Meksika'da *Campeche* şehrinin adından). Tekst. Tabiî bir tekstil boya maddesi.

— ANSİKL. Tekst. *Kampeş*, Afrika'nın sıcak iklimlerinde yetişen (Haematoxylon campechianum familyasından) bir ağaçtan çıkartılır. Odunu çok sert olan bu ağacın taze kesiti turuncu renktedir. Hava ile temasında, bu kesit, zamanla kırmızı-kahverengi olur. Kampeş odununun kokusu menekşeyi andırdığından, tanınması çok kolaydır. Boyayıcı maddesi, glikozit halinde ematoksilin (fr. *hèmatoxylyne*) olup, uygun bir oksidasyonla ematein (hèmatèine) halini alır. Astarlı boyalar grubuna giren bu boya, alüminyum astarı ile menekşeye çalan gri, koyu krom astarı ile siyah, daha az koyu krom astarı ile lâcivert, demir astarı ile siyah, kalay astarı ile mor ve bakır astarı ile mavimtırak yeşili gri renk verir. *Kampeş*, tabiî boyalar devrinde, yünün ve pamuğun siyaha boyanmasında kullanılan çok önemli bir boyar madde idi. Zamanımızda, yalnız ipek üzerine siyah renk boyanmasında kullanılmaktadır. Bu işlem için, ipek elyâfı önce kalay silikofosfatla astarlanır. (M)

KAMPİMETRE i. (fr. *campimètre*). Değişik eksenler boyunca kaydırılan beyaz ve renkli göstergeler yardımıyle, görüş alanının merkez ve merkeze yakın bölgelerinde görüşün incelenmesine yarayan siyah ekran. (Görüş alanının çevre bölgesi perimetreyle incelenir.) [L]

KAMPİNG i. Bk. KAMP.

KAMPİNİYEN sıf. ve i. (Blangy-sur-Bresl yakınındaki Bresle vâdisinde bulunan *Campigny* höyüğünden fr. *campignien*). Tarihöncesi çağlara ait tarım âletleri için kullanılır.

— ANSİKL. *Kampiniyen*'ler tarımda veya odun işlemede kullanılan çakmak taşından yapılma büyük âletlerdir (balta ve kazmalar). Sözü geçen höyükte zamanımızdan 3 000 veya 2 500 yıl önceden Bronz çağına kadar kalıntılara rastlanır. Çoban ve çiftçi olan o zamanki insanlar büyük köylerde toplu halde yaşıyorlardı. Bu köyler Neolitik çağda Avrupa'ya ulaşan ilk göçmenler tarafından kuruldu. (L)

KAMPMANN (Viggo), danimarkalı siyaset adamı (Kopenhag 1910). İş meseleleri üstünde uzmanlaşmış bir iktisatçıdır. Danimarka bankasını yönetti (1950-1953), sonra maliye bakanı oldu (1953-1960). 1960'ta başbakanlığa getirildi, ağustos 1962'de sağlık sebebiyle görevinden ayrıldı. (L)

KAMPONG i. Cava ve Çinhindi'nde yerleşme bölgesi. (L)

KAMPOT, Kamboç'ta şehir, il idare merkezi, Siyam körfezi kıyısında, Fil sıradağlarının eteğinde (5 600 nüf.; 2 000'i çinli). Kampot büyük bir biber ticareti merkezidir; ama derinliği az olduğu için limanı, Ream ve Kep limanları gibi işlek değildir. Gelişmiş olan balıkçılık, karides hamuru imaline ve Saygon'a tuzlanmış ve kurutulmuş balık ihracına imkan verir. Şehirde usta zanaatçılar siyah kehribar ve kaplumbağa kabuğu işler. — *Kampot ili*, tepecikler serpiştirilmiş alçak bir ovada uzanır; 253 100 nüf. Çinlilerin işlettiği biber çiftlikleri. (L)

KAMPTOSAURUS i. Paleont. Dinozorlardan kuş bacaklı sürüngen; fosiline, Avrupa ve Asya'da üst jüra ve alt tebeşir tabakalarında rastlanır. (İskeleti 10 m'yi bulur.) [L]

KÂMRAN veya **KÂMURAN** sıf. (fars. *kâm*, istek, arzu ve *- rân*, süren, sürücü'den *kâm-rân*). *Esk.* İsteğine kavuşmuş olan, mutlu. || İ. (Kâmuran olarak). Erkek veya kadın adı: *Kâmuran hepsini temin etti* (Ömer Seyfeddin). || *Kâmran etmek*, mutlu kılmak: *Cihanı lûtf ü mürüvvetle kâmran ettin / Cihanda kâm alasın bersebil-i istimrar* (Nedim). || *Kâmran olmak*, mutlu olmak, dileğine kavuşmak.

◆ **Kâmranan** çoğl. i. *Esk.* İsteklerine kavuşmuş olanlar, mutlular.

◆ **Kâmranî** veya **kâmranlık** i. *Esk.* İsteğine kavuşmuş olma hali, mutluluk. (M)

KÂMRAN MIRZA, Babur'un ikinci oğlu, Hümâyûn'un üvey kardeşi (Kâbil 1509 ? - Mekke 1557). Babası Kâmran'ı Kandhâr'ın yönetimi ile görevlendirdi. Hümâyûn'un saltanatının ilk günlerinde Pencap valisi oldu. Hümâyûn İran'dayken küçük kardeşi ile Askerî Afganistan'da hüküm sürdüler. Hümâyûn'a karşı birkaç defa başkaldırdı. Sonunda Hümâyûn kendisini zararsız hale getirebilmek için gözlerini oydurttu (1553). Kendisine çok sadık olan karısı Çiçek Begim Argun ile birlikte Mekke'ye gitti; burada öldü. (M)

KÂMRAN ŞAH Durranî, Afganistan'da Seduzay sülâlesinin son hükümdarı (öl. 1842). Şehzadeliği sırasında Timur Şahın oğulları Zemân, Şucâülmülk ve Mahmud arasındaki iç savaştan yararlanarak Kandehar'ı aldı (106). Dürranîler sülâlesinin çöküşü ile sonuçlanan bu savaşlarda önemli rol oynadı. 1829'da babasının yerine Herat hükümdarı oldu. Dost Muhammed'in babası Feth Hanın gözlerini oydurarak öldürttü. Bu yüzden ülkenin Herat'ın dışında kalan kısımlarını kaybetti. Hükümdarlığının son yıllarında devlet işlerini ihmal etti. Kurnaz bir kimse olan veziri Yâr Muhammed Alikozay'ın gayreti sayesinde Herat'ta hâkimiyetini sürdürdü. Saltanatı sırasındaki en önemli olay İran'ın Kaçar hükümdarının Herat'ı kuşatması (1837-1839) oldu. Veziri Yâr Muhammed, İranlılarla anlaşarak Kâmrân Şahı öldürdü ve Herat'a hâkim oldu. (M)

KAMSOY (Münir Mazhar), türk bestecisi (İstanbul 1891). Besteci Dr. Mazhar Paşanın oğlu. Mülkiye mektebini bitirdi (1912). Aynı okulda siyasî tarih ve medeniyet tarihi öğretmenliği yaptı. Cenevre üniversitesinde okudu. Dışişleri bakanlığında, Zıraat bankasında çalıştı. Fransızca ve tarih öğretmenliği yaptı. Çok küçükken akerdeon ve keman çalmağa başladı. Tatyos'tan ve Üsküdarlı Ziyâ Beyden musiki dersleri aldı. Birçok bestesi vardır. (M)

KAMU i. (esk. türk. *kamuğ*'dan). Bir ülkede yaşayan insanların bütünü, halkın tümü: *Hazır, amâde anlamında türkçeleşmiştir; ancak bir yerde bulunan anlamında kamunun diline işlenmiştir* (N. Ataç). *Esk.* Maşer. || *Esk.* Herkes, her şey: *Bülbül figan edip kamuyu dağlar* (Karacaoğlan). || *Kamu oyu*. Bk. KAMUOYU.

kampiniyen

— Huk. *Kamu düzeni*, toplumun güvenlik ve sükûn içinde, devletin ve devlet teşkilâtının da her türlü tehlikeden uzak bulunması. (Bk. ANSİKL.) || *Kamu emlâki*, bir kamu hizmetine tahsis edildikleri veya tabiî nitelikleri sebebiyle genel yararlanmaya uygun oldukları için kanunun doğrudan veya bazı hallerde dolaylı olarak yararlandığı idare malları. (Bk. MAL.) || *Kamu hizmeti*, devlet ve diğer kamu tüzel kişileri tarafından; veya bunların gözetim ve denetimleri altında genel ve kolektif ihtiyaçları karşılamak ve kamu yararını sağlamak için yürütülen, kamuya sunulmuş sürekli ve düzgün faaliyetler. (Bk. ANSİKL.) [Bk. AMME *hizmeti*.] || *Kamu hizmeti mektebi*. Bk. ANSİKL. || *Kamu hizmetinin kurulması*. Bk. ANSİKL. || *Kamu kudreti*, Anayasa tarafından yetkili veya görevli kılınan organ ve makamların, özel hukuk dışında kalan bazı imtiyaz veya tabiyetlerini ifade eden hukukî rejim. (Bk. ANSİKL.) || *Kamu yararı*, bir tercih sonucu olarak, sayıca üstün gruba ait veya çağdaş değerler bakımından daha önemli olan yararlar. Bk. ANSİKL.

— Rom. huk. *Kamu suçu*, bütün toplumu ilgilendiren ve her vatandaşın suçlayıcı olabileceği dava.

— ANSİKL. Huk. *Kamu düzeni*, hürriyetler rejimi ve idarî zabıta yetkilerinin veriliş amacıyle yakından ilgili, önemli bir kavramdır. Hürriyetler rejimi bakımından önemlidir: çünkü Anayasa, hürriyetlerin, özüne dokunmamak kaydıyle sınırlanabilmesi için, kanunkoyucunun yetkisini tayin ederken, yer yer kamu düzeni kavramına da değinir. Meselâ, vicdan ve din hürriyetinden söz edilirken, kamu düzenine aykırı olmayan ibadetlerin, dinî âyin ve törenlerin serbest olduğu belirtilir. Bunun gibi, toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkının, dernek kurma hakkının, kamu düzenini korumak amacıyle, kanunla sınırlanabileceği ifade edilmektedir. İdarî zabıtanın amacı da, kamu düzeninin korunmasıdır. Bu sebeple de, kavramın muhtevasının açık seçik bir şekilde ortaya konması gerekir. Kamu düzeni, toplu halde yaşayışın gerektirdiği temel şartlardan meydana gelir. Şüphesiz kamu düzeni kavramının muhtevası da, toplumsal inanış ve ihtiyaçlara göre zaman ve yer bakımından değişiklikler gösterir. Bugün, gelişmiş ülkelerde, kamu düzeninin şu unsurlardan meydana geldiği kabul edilmektedir: **a)** *güvenlik*, toplu halde yaşayışın

zorunlu bir sonucu olarak, kişilere ve mallarına zarar veren veya verebilecek durum veya gelişmelerin ortadan kaldırılmış bulunmasıdır. Bu bakımdan, bazı idarî zabıta tedbirleri ve özellikle trafik mevzuatı ve uygulaması örnek gösterilebilir. Yıkılma tehlikesi arzeden binalar bakımından idareye tanınan yetkiler de aynı amacı güder; **b)** *sağlık*, güvenliğin daha özel bir şeklidir. Toplumun hastalıklardan ve hastalık tehlikelerinden uzak tutulması için, sağlık kurallarının uygulanmasını kapsar. İçecek ve yiyecek şeylerin denetlenmesi, salgın hastalıklara karşı aşı yapılması, karantina gibi tedbirler alınması, yapılacak binaların belli sağlık şartlarına uygun olması mecburiyeti hep sağlık konusuna giren işlerdir; **c)** *sükûn*, genel olarak kamu düzeninin bir unsuru şeklinde kabul edilmekle beraber, aslında kısmen güvenlik, kısmen de sağlık kavramı içinde yer alabilecek hususlardır. Sükûn, toplumda düzensizliğin, karışıklığın ve gürültünün yokluğudur. Düzensizliğin ve karışıklığın, sonuçta bir güvenlik meselesi, gürültünün yokluğunun ise bir sağlık konusu olduğu muhakkaktır. Türk anayasasının, kamu düzeni kavramını daha dar olarak düzenlediği kabul edilebilir. Zira Anayasa, kamu düzeninden ayrı olarak, genel ahlâktan ve salgın hastalıktan da söz etmektedir. Demek ki, Anayasa kamu düzenini, tamamen maddî düzen olarak kabul etmektedir. Kamu düzeni, çağdaş idare hukuku çerçevesinde, ihtiyaçların zorlaması sonucu, yeni unsurlar kazandı. Bu unsurlar, iktisadî ve estetiktir. İktisadî unsura örnek olarak, devletin ve iktisadî devlet kuruluşlarının iktisadî hayatı düzenleyici faaliyetleri, fiyatların belli bir düzeyde tutulması çabaları gösterilebilir. Meselâ, Toprak Mahsulleri ofisi, buğdayın, üretici emeğini değerlendirecek biçimde satın alınması ve tüketiciye en elverişli fiyatla satılmasını sağlamağa çalışır. Estetik düzenin korunması da önemli bir husustur. Tarihî eser ve binaların korunması ve bu amaçla imar işlerinin düzenlenmesi, kamu düzeninin estetik yönden de korunduğu gerçeğini ortaya koyan örneklerdir.

● *Kamu hizmeti.* Toplum içinde işbölümü kaçınılmaz bir şeydir. Kimse, kendisi için gerekli mal ve hizmetleri, başka kişi veya toplulukların çalışmalarından yararlanmaksızın sağlayamaz. İhtiyaçlar ya özel iktisadî yaşayış içinde veya kamu makamlarının bu ihtiyacı karşılayacak hizmeti yürütmesi ile tatmin olunur. Birinci halde, idarenin, olsa olsa, fiyatların tespiti, sağlık kurallarına uygunluğun denetlenmesi gibi zabıta yetkileri söz konusu olur. İkinci halde devlet veya diğer kamu tüzel kişileri, bir eğitim veya bir bayındırlık işinde olduğu gibi, hizmeti bizzat yerine getirir veya getirtir. Tabiî belli bir alanda, bir *kamu hizmeti*'nin varlığı, bu konuda tekel kurulmamışsa aynı yöndeki hizmetlerin özel kişilerce de yapılabilmesini engellemez. Kamu hizmeti kavramı, bir faaliyeti olduğu gibi, bir kuruluşu, bir teşkilâtı da belirtir. Bu anlamıyle kamu hizmeti, bir görevi yürütmek için, bir kamu tüzel kişisi tarafından tahsis edilmiş şahsî ve aynî vasıtaların bütünü şeklinde tarif edilebilir. Bu organik anlam, «Her Türk, kamu hizmetlerine girmek hakkına sahiptir» hükmünde açıkça görülür (Anayasa md. 52). Kamu hizmeti şekil bakımından, belli birtakım usulleri kullanır. Böylece o hizmetin yürütülmesi işinin, hangi hukukî rejime bağlı olacağı ortaya çıkar. Klasik devlette, kamu hizmeti kendine has bir hukukî rejim için, idare tarafından, kamu yararını sağlamak amacıyle yürütülen faaliyetleri ifade eder. Ancak, klasik, liberal devlet anlayışının, yerini, özellikle iktisadî hayata karışma eğilimi ve görevinde olan sosyal devlete bırakması sonucu ortaya çıkan iktisadî ve sınaî birtakım hizmetler (bk. İKTİSADÎ DEVLET TEŞEKKÜLLERİ) özel hukuk rejimine tabi tutulmuşur. Bazı klasik kamu hizmetlerinin de, kamu tüzel kişilerinin denetimi altında özel kişilerce görülebileceği öteden beri kabul edilmektedir. Esasen Anayasa, kamu hizmeti niteliği taşıyan özel teşebbüsler ifadesini md. 39'da kullanmıştır. Kamu hizmetleri çeşitli şekillerde görülür. Bir kısım hizmetler emaneten idare edilir. Emanet, hizmetin doğrudan doğruya bir kamu tüzel kişisi tarafından yürütülmesidir. Millî savunma, P.T.T. hizmetleri gibi. Bazı kamu hizmetleri imtiyaz şeklinde yürütülür. Bu usulde, hizmetin işletilmesi, bütün masraf ve zararı üzerine alan özel kişilere, idarî bir sözleşme ile devredilmiştir; tabiî, kural olarak, hizmetin kârı da imtiyaz sahibine aittir. Üçüncü bir kamu yürütülüş şekli de müşterek emanettir. Bu usulde sermaye, zarar ve hasar idareye aittir. Özel kişi, bilgi ve emeği ile hizmete katılır. Bir de, iltizam usulü vardır; bu şekilde, kamu hizmetinin bazı kısımları özel teşebbüs sahibine yaptırılır. Meselâ bayındırlık işlerinde, bazı yolların yapılması, hizmete hazır tutulması gibi işler müteahhide verilebilir. Esasen, Türkiye'de genellikle başvurulan usul de budur. Anayasa md. 39'da öngörülen durum da, kamu hizmetlerinin görülmesinde özel bir şekildir. Gerçekten bu maddede, kamu hizmeti niteliği taşıyan özel teşebbüslerden söz edildiğine göre, bir kamu hizmetinin, özel teşebbüs elinde yavaş yavaş ortaya çıkabileceği ve bu hizmetin, ancak kamu yararı gerektiriyorsa devletleştirileceği öngörülür.

● *Kamu hizmeti mektebi.* Kamu hizmeti kavramı, idare hukuku alanında en önemli yeri alacak niteliktedir. Bu yüzden de, bütün idare hukukunu kamu hizmeti ile açıklayan bir *kamu hizmeti mektebi*, özellikle fransız idare hukuku doktrinine hâkim oldu; bu mektep Duguit Jéze, Bonnard ve Rollard gibi yazarlar tarafından kuruldu ve yerleştirildi. Ancak, kamu hizmeti alanının gittikçe genişlemesi, devletin iktisadî ve sınaî kamu hizmetleri kurarak özel hukuk alanında faaliyetlere girişmesi, kamu hizmeti kavramının, idare hukuku kurallarının uygulanması yönünden sahip bulunduğu ayırıcılığı ve bir kıstas olma durumunu önemli ölçüde sarstı. Bununla beraber, kamu yararı, kamu kudreti, kamusal ilişkiler gibi bazı kıstasların ortaya atılmasına rağmen, kamu hizmeti kavramından birtakım rötuşlarla bugün de yararlanılmaktadır.

● *Kamu hizmetinin kurulması*, kanunla veya kanunun açıkça verdiği yetkiye dayanılarak, idarî bir işlemle olur. Çünkü bunun için, yeni bir teşkilâtın veya tüzel kişiliğin, bütün aynî ve şahsî vasıtalarıyle kurulması gerektiğinden, paraya ihtiyaç vardır. Bütçeye ilişkin meselelerde ise, ancak kanun koyucu yetkilidir. Ayrıca bazı durumlarda, kamu hizmetinin kurulması ile, o hizmet alanında kişilerin faaliyetini yasaklayacak bir tekel ortaya çıkar. Kişi hak ve hürriyetlerini kısıtlayacak böyle bir durumun kanunkoyucunun iradesine bağlı tutulması tabiîdir. Esasen, mevcut bir özel faaliyetin kamu hizmeti olarak yürütülmesine yalnız kanunkoyucu karar verir. Anayasa md. 112. de, bir kamu hizmetini yürüteceği tabiî olan kamu tüzel kişiliğinin, ancak kanunla veya kanunun açıkça vereceği bir yetkiye dayanılarak, idare tarafından kurulabileceğini belirtmektedir. Kamu hizmetlerinin yönetimine hâkim olan ilkelerin başında, hizmetin devamlılığı gelir. Kamu hizmetleri, yerine getirilmesinde kamu yararı bulunan toplumsal ihtiyaçları karşıladığı için, bu hizmetlerin aksaması, toplumsal yaşayış üstünde ciddî sarsıntılar yaratabilir. Bu sebeple, kamu hizmeti personelinin grev hakkı, Türkiye'de, Anayasa tarafından düzenlenmemiş, dolayısıyle kanun tarafından da tanınmamıştır. Kamu hizmetlerinin görülmesinde ikinci önemli ilke, bu hizmetten yararlanmanın eşit olmasıdır. Eğer hizmetten yararlanmak isteyenlerin sayısı hizmetin imkânlarını aşıyorsa, bu kişiler arasında, objektif ölçülere uyularak ayırım yapılabilir; sınavlar düzenlenebilir. Üniversite giriş sınavı gibi.

● *Kamu kudreti.* Kamu kudreti, kamu hukuku alanında, devletin, kendine has ve kişilerden üstün bir iradeye sahip olduğu inancından ve bu inancı yaratan uygulamalardan doğdu. Bu sebeple, bugünkü hukuk düşüncesine uymayacak sonuçlara varıldı. Meselâ devletin bazı idarî faaliyetlerinden sorumlu tutulamayacağı, birtakım işlemlerinin yargı denetimine tabi olmayacağı ileri sürüldü. Kamu kudreti, Fransa'da «milletin hâkimiyeti ilkesi» ile açıklanmaktadır. Buna göre kanunkoyucu, millet hâkimiyeti sayesinde kanunlar yapmakta, yargı organı, millet adına kararlar vermekte, kanun çerçevesinde görev yapacak olan yürütme de, birtakım, özel hukukta görülmeyen imtiyazlara sahip olmaktadır. Türkiye bakımından da bazı fark veya ilâvelerle aynı şeyler söylenebilir. Gerçekten 1961 Anayasası hâkimiyetin kayıtsız şartsız türk milletinde olduğunu belirtmekte; ayrıca, «Millet egemenliğini, Anayasanın koyduğu esaslara göre yetkili organlar eliyle kullanır» demektedir. Şu halde türk hukuk sisteminde anayasa organlarının millet hâkimiyetinin sahibi değil kullanıcısı olduğu ve bunun da anayasa sınırları içinde gerçekleşeceği açıkça belirtilir. Yürütme organının teknik bir görüntüsü olan idarenin sahip olduğu kamu kudretinin dayanağı budur. Bu sebeple idare, özel hukukta, kişiler arasındaki ilişkilerde görülmeyecek birtakım imtiyazlara sahip kılınmıştır. Meselâ kamulaştırma, istimval gibi usullere başvurabilir; zabıta tedbirleri alabilir; hattâ bazı şartlarla, kararlarını yürütebilmek için kuvvet kullanabilir (bk. KUVVET *kullanma*). Ancak idarenin böyle birtakım imtiyazlara sahip bulunması, aynı zamanda idare faaliyetlerinin bazı sınırlamalara tabi tutulmasına da yolaçmaktadır. Çünkü tüzel kişi olan idarî teşkilât birimlerinde, kamuya ait para, mal ve yararlar, idarî makamları işgal eden gerçek kişilerin elindedir ve kötüye kullanılmaması için birtakım kayıtlamalar vardır. Meselâ idare, çok kere personelini dilediği gibi seçemez; sözleşmelerde taraf olacak kimseleri serbestçe tespit edemez, ihale şartlarına uymak zorunda kalır. Görülüyor ki kamu kudreti, hem imtiyazları, hem de tabiiyetleri kapsayan bir kavramdır. İdarenin, kamu kudreti imtiyazından yararlanması, bazı durumlarda gerekmeyebilir. Meselâ idare, basit bir özel hukuk sözleşmesiyle ihtiyaçlarını daha çabuk ve kolay karşılayabilecek durumdaysa, idarî sözleşme yapmayabilir. Özellikle iktisadî ve sınaî kamu hizmetlerinde, idarenin özel hukuka bağlı faaliyetlerde bulunduğu görülmektedir. Nitekim, iktisadî devlet teşekkülleri de, kural olarak, özel hukuk rejimi içinde fonksiyonlarını yürütür.

● *Kamu yararı*, tanımı pek güç olan bir kavramdır. Bu kavramın siyasî ve hukukî olarak iki bakımdan açıklanabileceği kabul edilir. Siyasî bakımdan kamu yararı, gerçekten bir tercih meselesidir. Ancak bu konuda, genellikle iki yanılmada bulunulmaktadır. Birincisi, kamu yararını, kişisel yararların bir toplamı olarak düşünmek veya sanmaktır. Meselâ, afyon üreticilerinin ve uyuşturucu madde kullananların çıkarlarının bağdaşması gibi olumsuz bir sonuç verir. Ancak, kamu yararını, kişi veya grup yararlarıyle tamamen ilgisiz görmek de yanlış olur. Zira, en yüksek yurt yararı dahi aslında, vatandaşların şerefli ve hür bir yaşayış içinde olmalarını ifade eder. Şu halde kamu yararı, bazı kişisel yararların soyut birtakım şeylere değil, başka kişilerin yararlarına feda edildiğini gösterir. Bu hususta iki ölçü kullanılabilir: genellikle büyük grubun yararı, belli kişilerin veya küçük grupların yararlarından üstün tutulur ve kamu yararını meydana getirir. Meselâ, kamulaştırma yoluyle bir kimsenin bahçesi yol haline getirilirse, bir kişinin mülkiyet hakkı sınırlanırken, o yoldan geçecek büyük bir insan topluluğunun çıkarı göz önüne alınmış olur. Buna karşılık ikinci bir ölçü daha vardır ki, bu daha hassas bir meseledir: çağdaş değerler bakımından çatışan yararlardan, nitelik yönünden önemli olanını, ağır basanını, kamu yararı saymak ve tercih etmek. Meselâ, hastalanan bir kimsenin kısa süre içinde hastaneye kaldırılması gerekiyorsa, büyük bir grubun trafik düzeni bozulabilir; geniş hakları kısıtlanabilir. Yani, bazı durumlarda bir kişi için birçok kişinin daha az önemli olan yararları feda edilebilir. 1961 Anayasası, kamu yararı kavramına bazı hak ve hürriyetlerin sınırlanması için yer verirken, bu siyasî anlamı da kaplayacak ifadeler kullanılmaktadır. Ancak yine Anayasada yer alan toplum yararı kavramı, kamu yararının siyasî yönünü daha iyi belirtecek niteliktedir. Nitekim, Anayasada yatırımları toplum yararının gerektirdiği önceliklere yöneltmekten söz edilirken kastolunan da budur. Buna karşılık, kamulaştırmanın kamu yararına yapılacağı belirtilirken de hukukî anlam göz önünde tutulmaktadır. Kamu yararı kavramının hukukî yönü, genellikle kanunkoyucu tarafından bazı un-

surların ortaya konmasıyle belirlenir. Esasen bütün idarî işlemlerin bir unsuru olan maksat unsuru da kamu yararını ihtiva eder. Bazı hallerde kanunkoyucu, neyin maksat olarak alındığını gösterir; çok kere de bu husus, kurulan hizmetin, yürütülen faaliyetin diğer unsurlarından ortaya çıkar. Bu durumda da idarî yargı tarafından, kamu yararına işlem ve eylem yapılıp yapılmadığı değerlendirilir. Eğer kanunkoyucunun açıkça gösterdiği maksada aykırı davranılmışsa, idarî işlem sakattır ve iptali gerekir. Herhangi bir özel tespit yapılmamışsa, idare, kişisel veya siyasî bir maksat müşahede ederse, yapılan idarî işlemin kamu yararına yönelmiş bulunmadığı gerekçesiyle, bu işlemi iptal yoluna gider. Kamu yararına işlemde bulunma mecburiyetine karşılık, idareye, bu maksada ulaşmak için kullanacağı araçlar bakımından az veya çok bir serbestlik tanınmıştır. Bu da esasen hukukîlik değil yerindelik* (duruma uygunluk) alanına giren bir husustur.

◆ Sıf. *Esk.* Hep, bütün: *Kamu bîmârına cânân devâ-yı derd eder ihsân / Niçün kılmaz bana dermân beni bîmâr sanmaz mı?* (Fuzulî).

◆ **Kamuluk** i. *Esk.* Yığın, kalabalık. (LM)

KAMU (Kemalettin), türk şairi (Bayburt 1901 - Ankara 1948). İstanbul Erkek Muallim mektebinde okurken Kurtuluş Savaşı başladı, bunun üzerine Ankara'ya gitti (1920). Anadolu ajansında çalıştı. 1923'te İstanbul'a geldi, bitirme imtihanlarını tamamladı. Ajansın temsilcisi olarak Paris'e gitti (1933); Paris Siyasal Bilgiler okulunda yüksek öğrenimini yaptı. Türkiye'ye döndükten sonra Rize ve Erzurum milletvekili olarak meclise girdi. Türk Dil kurumunda terim kolu başkanlığı görevinde bulundu. Mütareke yıllarında şiire başlayan Kemalettin Kamu, Kurtuluş savaşı yıllarında yazdıklarıyle tanındı. İzmir'in düşman işgalinden kısa zamanda kurtulacağını ve Kurtuluş savaşının başarıyle sonuçlanacağını ifade eden heyecanlı şiirleri kısa zamanda ün kazandı. Şiirlerinde genellikle halk şiirinin dil ve biçim özelliklerinden faydalanarak savaş, yurt, gurbet, aşk konularını işledi. Şiirleriyle sade türkçenin başarılı örneklerini verdi. Türk Dil kurumundaki çalışmaları sırasında yabancı kelimelere türkçe karşılık bulunması çalışmalarına katkısı oldu. Şiirleri ölümünden sonra kitap halinde toplandı (*Kemalettin Kamu, Hayatı, Şahsiyeti ve Şiirleri* [1949]). [M]

KAMUFLAJ i. (fr. *camouflage* örtme, saklama). Ask. Düşmandan gizlenmek veya anî bir baskın yapabilmek için, savaş malzemeleri, gemileri, kıtaları v.b.ni düşman gözcülerinden saklama sanatı. (Bk. ANSİKL.) ‖ Muhaberatı kısa bir süre için gizli tutmak amacıyle askerî haberleşmede kullanılan, açık konuşma dili ile şifreli dil arasında muhabere usulü: *Bir mesajın kamuflajı.* (Bk. ANSİKL.) ‖ *Kamuflaj ağı*, bir miğferi, bir silâhı, bir savunma tesisini v.b.ni gizlemek için üzerine ot, dal, bez parçası v.b. tutturulan ağ.

— Psikol. Bir şekil bütününün parçalarını etkileyen bir değişme veya bir değiştirme; bu değişmenin veya değiştirmenin etkisi esas şeklin aynılığını bozmak veya muhafaza etmek sonucunu verir.

— ANSİKL. Ask. Uçakların, özellikle Birinci Dünya savaşı sırasında ve daha sonra hava gözetlenmesinde sağladığı büyük yararlar dolayısıyle *kamuflaj* tekniğinde bir gelişme oldu. Gerçekten de, arazinin eğik veya yalama görüntülerine kızılaltı veya klasik hava fotoğraflarıyle birlikte düşey görüntüler de eklenmiş oldu. Harekât sırasında olduğu kadar, konaklama sırasında da gerekli olan kamuflaj, aynı zamanda kara, deniz ve kombine harekâta da uygulanmaktadır. En çok uygulanan görüş kamuflajında, ağaç dalları veya çeşitli örtüler gibi tabiî yollara ve boyalı rafyalarla donatılmış ağlar, boyalı bezler. beyaz veya alacalı savaş elbiseleri, savaş gemileri perspektifini bozarak, rotalarının ve hızlarının anlaşılmasını engelleyen düzensiz biçimde koyu veya açık renkli lekeler, gemilerin bandıralarını tanımayı güçleştiren sahte bacalar, sis perdeleri, sis mermileri, tuzak gemileri v.b. gibi *sunî yollar*'a başvurulur. Bazı askerî sınıflar kamuflaj malzemesiyle (kamuflaj ağı, örtüler v.b.) donatılmıştır ve askerî eğitim çeşitli savaş durumlarındaki kamuflaj öğretimini kapsar. Ayrıca modern ordularda, kamuflaj uzmanları (ressamlar, heykeltıraşlar, ses mühendisleri ve elektrikçiler), özellikle sesli ve ışıklı özel kamuflajlarla görevli atelyeleriyle birlikte bir kamuflaj servisi bulunur.

Konuşmaların, radyo veya telefon mesajlarının kamuflajı, bir konuşma veya bir mesajın önemli kelimeleri yerine, önceden kararlaştırılmış kelimeler, harfler veya rakamlar koymağa dayanır: meselâ birlikler, kumandanlar, arazinin önemli noktaları v.b. için önceden kararlaştırılmış kelimeler kullanılır. Daha karışık olan ve bir mesajın bütün metnine uygulanan şifrelemeden farklı olan kamuflaj, daha kolay ve çabuk yapılır, fakat aynı derecede güvenilir değildir. Özellikle savaş sırasında, birkaç saat sonra düşman için yararsız hale gelecek olan bilgi ve emirleri iletmekte kullanılır. (L)

KAMUFLE sıf. (fr. *camoufler*, örtmek, saklamak'tan). Tanınmayacak veya görünmeyecek şekilde örtülmüş, gizlenmiş. ‖ *Kamufle etmek*, başka bir görünüş vererek gizlemek veya tanınmasını önlemek. (ML)

KAMULAŞTIRMA i. (*kamulaştırmak*'tan *kamulaştır-ma*). Kamu yararına bir hizmetin yapılabilmesi için gerekli görülen bir gayrımenkulün zorunlu olarak idareye bırakılması.

— ANSİKL. Huk. İdarenin fonksiyonu ve varlık sebebi gereği yürütmekle görevli olduğu hizmetleri gerçekleştirebilmek için ve kamu hizmetlerinin gereği olarak, gayrımenkullerin iktisabı farklı bir hukukî rejime bağlı tutulmuştur. Çünkü maliklerin normal bir satış sözleşmesini kabul etmemeleri halinde, yapılacak hizmet aksayacak veya bu hizmetten vaz geçmek gerekecektir. İşte Anayasanın ve kanunların, idareye, kamu kudretini kullanarak kamulaştırma yetkisi vermesinin temel sebebi budur. Kamulaştırmanın istimlâkten (bk. İSTİMVAL) farklı oluşu da buradan gelmektedir. Kamulaştırmanın konusu kural olarak gayrımenkullerdir (taşınmaz mallar). Ancak Anayasanın öngördüğü devletleştirme işlemine başvurulduğu takdirde, devletleştirilecek teşebbüsün içinde, kurulu tesislerde bulunacak makine ve çeşitli âletler, yani menkuller de (taşınır mallar) yer alacaktır. Fakat bu, kamulaştırma işleminin özel bir şeklinden ibarettir. Kamulaştırmanın, özel mülkiyetin cebren idareye devri sonucunu doğurması, bu işlemin, genel ve özel yararların bağdaştırılmasını sağlayacak şekilde düzenlenmesini gerektirmiştir. İdare, kamulaştırmak istediği gayrımenkule gerçekten ihtiyacı varsa, yani kamu yararı gerektiriyorsa bu yola başvurabilir.

Ayrıca kamulaştırma sıkı usûl ve şekil şartlarına bağlanmıştır. İdarî yetkilerin ve değerlendirmelerin yanında, adlî yargıya da yer verilmiştir. Bunlardan başka, kamulaştırılacak gayrımenkulün gerçek karşılığının idare tarafından peşin olarak ödenmesi zorunluğu kabul edilmiştir. Peşin ödemenin istisnası ise, Anayasanın öngördüğü, çiftçinin topraklandırılması, ormanların devletleştirilmesi, yeni orman yetiştirilmesi ve iskân projelerinin gerçekleştirilmesi amacıyle yapılan kamulaştırmalardır. Bu durumlarda, kanun, taksitle ödemeye imkân verir. On yılı aşmayacak olan bu taksitler, eşit olarak ve kanunî faiziyle birlikte ödenir. Kamu hizmeti niteliği taşıyan özel teşebbüslerin devletleştirilmesinde de aynı şartlar kabul edilmiştir (bk. DEVLETLEŞTİRME). Kamulaştırma yetkisi, kamu kudretinin kullanılmasını gerektirdiği için, ancak kamu tüzel kişileri tarafından yapılabilir. İstimlâk kanunu, kamu tüzel kişileri adına hangi makamların, kamulaştırmanın ilk safhası olan umumî menfaat kararının almağa yetkili olduğunu göstermiştir. Buna göre; köy lehine kamulaştırmalarda, köy ihtiyar heyetleri, belediye lehine kamulaştırmalarda, belediye encümeni, il özel idareleri lehine yapılanlarda, il daimî encümeni, devlet lehine kamulaştırmalarda; ayrı iller içindekilerde Bakanlar kurulu, bunun dışında il idare kurulu, aynı ilçe içindeki birden fazla köy ve belediyeler lehine yapılanlarda, ilçe idare kurulu, aynı il içindeki birden fazla ilçelere bağlı köy ve belediyeler lehine kamulaştırmalarda il idare kurulu, aynı il içindeki birden fazla kamu tüzel kişileri lehine kamulaştırmalarda, Bakanlar kurulu; kamu kurumları lehine kamulaştırmalarda, varsa bu kurumların yönetim kurulları; yoksa kuruluş kanunlarına veya statülerine göre yetkili idare organları karar sahibidir. Önemi sebebiyle, umumî menfaat kararlarından bir kısmını idarî vesayet makamının onaylaması gerekir. Meselâ köy ve belediyeler tarafından verilen kararlar, ilçelerde kaymakamların, illerde valilerin onayına bağlıdır. Kamu kurumları tarafından alınan kararlar da, ilgili bakanın onayı ile yürürlüğe girer. Bakanlar kurulu kararları onaya bağlı değildir. Kamulaştırma, bazı hallerde, özel kişiler lehine de yapılabilir. Ancak bu genel değil özel bir durumdur ve kanunlarda hüküm bulunması şartına bağlıdır (çiftçinin topraklandırılması konusunda olduğu gibi). Kamulaştırmanın konusu özel gayrımenkuller olmakla beraber, aynı usûlle irtifak haklarının tesisi de kanunlara göre mümkündür. Kamu tüzel kişilerine ait gayrımenkuller, kaynaklar ve irtifak hakları, kamulaştırma konusu olamaz. Bu takdirde, kamu tüzel kişileri arasında bir sözleşme yapılır. Eğer iki kamu tüzel kişisi arasında bu konuda bir anlaşma olamıyorsa, mesele danıştay idarî daireleri tarafından çözümlenir. Kamulaştırmada usûl, idarî ve adlî olmak üzere iki safhaya ayrılır. İdarî safha, umumî menfaat kararının oluşması safhasıdır. Bu karar, kanunlarda gösterilen yetkili makam ve kurullarca alınır. Ancak, tasdikli imar planı veya ilgili bakanlıklarca onaylanmış plan ve projeye göre yapılacak inşaat ve tesisler için, ayrıca umumî menfaat kararı alınmasına lüzum yoktur. İdarî safhanın ikinci kısmında kamulaştırılacak gayrımenkulün tespiti yer alır. Zira umumî menfaat kararı soyut ve objektiftir; gerçekleştirilecek proje için en uygun gayrımenkulün seçilmesi, sınırlarının gösterilmesi gerekir. Önce kamulaştırılacak veya üstünde irtifak hakkı tesis olunacak gayrımenkulün ve kaynakların sınır, ölçüm ve cinsini gösterir ölçekli bir plan ve kroki yaptırılarak, mal sahiplerine veya zilyetlerine tebliğ için, bunların adresleri tespit edilir. Sonra gayrımenkulün değerinin takdirine geçilir. Kanun bu takdir işini, objektif ve sübjektif sistemleri birleştirerek düzenlemiştir. Şöyle ki gayrımenkulün kıymetini takdir edecek komisyonlar ve bilirkişiler, değerlendirme yaparlarken, gayrımenkulün cins ve nevini, yüzölçümünü; halihazır durumuna, mevki ve şartlarına göre ve olduğu gibi kullanılması halinde getireceği geliri, yapılarda, kamulaştırmanın yapıldığı yıl içindeki yapı fiyatlarına göre maliyetini ve bu maliyetten düşecek yıpranma payını, gayrımenkulün benzerinin kamulaştırmadan önceki tarihte alım satım fiyatını ve değer takdirini etkileyebilecek bütün nitelik ve unsurların ayrı ayrı değerini dikkate alacaklardır. Şu halde değer takdir edilirken, gayrımenkulün gelecekte düşünülen kullanılış şekline göre getireceği gelir göz önünde tutulmayacak, ayrıca kamulaştırmadan sonra yapılacak bayındırlık işleri dolayısiyle o civardaki mülklerde meydana gelecek artış dikkate alınmayacaktır.

Kısmî bir kamulaştırma yapılacak, yani gayrımenkulün tamamı değil de bir kısmı kamulaştırılacaksa, bu takdirde kalan kısmın değerindeki artış veya eksilişler göz önünde tutulacaktır. Ancak kalan kısım imar kanunlarına göre, kullanılmayacak nitelikteyse, malikin bir ay içinde başvurması üzerine, idare mülkün tamamını kamulaştırmak zorundadır. İdarî safhanın son kısmı, takdir edilen kıymetin, kamulaştırma kararıyle birlikte malik veya zilyetlere bildirilmesi ve ilânıdır. Tebligat noter aracılığıyle ve Hukuk Usulü Muhakemeleri kanunu hükümlerine göre yapılır. Ancak köy lehine yapılan kamulaştırmalarda, tebligat ihtiyar heyeti huzurunda ilgili şahsa yapılır. Tebligat yanında, İstimlâk kanunu ilân zorunluğu da koymuştur. Bu ilân umumî yerlerde, belediye dairesinde 15 gün asılmak suretiyle, gazete çıkan yerlerde ise, 15 gün ara ile en az iki defa evrak özetlerinin yayımlanması suretiyle yapılır. Köy lehine kamulaştırmalarda ilân yapılmaz. İdarî safhanın tamamlanması, gayrımenkulün idareye geçmesini sağlamaz. Ancak idare ve malik bakımından bazı hak ve borçlar doğar. İdare, gayrımenkulün kendi adına tapuya tesciline karar verilmesini adliye hâkiminden isteyebilir. Eğer kamulaştırılan

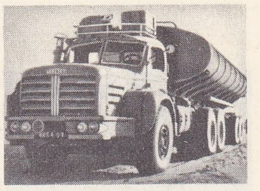

akaryakıt kamyonu

damperli kamyon

Foto. LAROUSSE

kan

Suna KAN

gayrımenkul doğrudan doğruya kamu hizmetine tahsis olunacak, yani bir kamu emlâkı niteliği alacaksa, kamu emlâkinin tapu siciline kaydı gerekmediğinden bu defa malik adına olan kaydın terki istenebilir. Malik, idarî safha tamamlandıktan sonra tebligat tarihinden itibaren bir yıl süre ile o gayrımenkul üzerinde inşaat ve zıraat veya mevcut inşaatlarda değişiklik yapmak bakımından sınırlandığı gibi, gayrımenkulü bir başkasına devir ve ferağ edemez. Kamulaştırma bedelini devretmesi de mümkün değildir. Malik, idarî safhadaki umumî menfaat kararı aleyhine idarî yargı mercileri önünde dava açabilir. Diğer kamulaştırma işlemlerine karşı da, tebliğ tarihinden itibaren 15 gün, tebligat yapılmışsa, son ilân tarihinden 30 gün içinde Danıştayda iptal davası açılabilir. İdarî safhanın tamamlanmasının idare bakımından en önemli hükmü ise, acele hallerde gayrımenkule elkoyma kararı alınabilmesidir. Gerçekten bazı hallerde kamu hizmetlerinin gecikmemesi için, acele olarak, idare gayrımenkulden yararlanmak zorunda kalabilir. Bunun için önce bir elkoyma kararı alınır; fakat bu yetmez. Ayrıca takdir edilmiş bulunan bedelin, millî bankalardan birine, yoksa mal sandığına yatırılması, bunun makbuzunun ve kamulaştırma evrakının suretleriyle birlikte asliye mahkemesine başvurarak gayrımenkulün gerçek değerine esas olacak özelliklerin tespitinin istenmesi gerekir. Bu başvurma üzerine adliye mahkemesi, sekiz gün içinde gayrımenkul sahibini davet ederek özellikleri beş gün içinde tespit eder. Malik gelmemişse, tespit gıyabında yapılır. Tespit edilen bu özellikler, kamulaştırılan gayrımenkulün siciline şerh verilmek ve tescil edilmek üzere tapu dairesine bildirilir. Bundan sonra idarece gayrımenkule elkonabilir. Kamulaştırmada adlî safha, malik tapuda ferağ işlemini yapmadığı, idare veya malik takdir edilen bedeli eksik veya fazla buldukları veya acele hallerde elkoyma durumunda, asliye hâkimine başvurulması ile başlar. Eğer idarî safha sonunda, süresi içinde yargı mercilerine başvurmama ve takdir edilen bedele itiraz etmeme sözkonusu ise, artık malike düşen, tapu dairesinde ferağ işlemini yapmaktır. Bu yapılmıyorsa, idare mahkemeye başvurarak, gayrımenkulün kendi adına tesciline veya gayrımenkul kamu emlâki niteliğini alacaksa, tapu sicil kaydının terkinine karar verilmesini isteyecektir. Fakat idarenin bu başvurmayı yapabilmesi için, takdir edilen kıymetin tamamını millî bir bankaya, yoksa mal sandığına yatırması, makbuzunu ve kamulaştırma ile ilgili evrak suretini mahkemeye vermesi şarttır. Mahkeme bunun üzerine iki tarafı derhal davet ederek gayrımenkulün, lehine kamulaştırma yapılan idare adına tescilini veya sicil kaydının terkinini, tapu dairesine bir yazı ile bildirir. Böylece kamulaştırılan gayrımenkul idareye geçmiş olur. Malik veya diğer ilgililer, tabligat varsa tebliğ tarihinden itibaren 15 gün, yoksa son ilân tarihinden itibaren 30 gün içinde, gayrımenkulün bulunduğu yer asliye mahkemesinde, takdir edilen bedelin arttırılması için dava açabilir. Bu defa bilirkişiler, kıymet takdir komisyonlarının bağlı olduğu kurallar içinde kalmak şartıyle yeni bir bedel takdir ederler. Hâkim, bilirkişiler tarafından takdir edilen kıymette açık bir isabetsizlik görürse yeni bir takdir yaptırabilir. Asliye mahkemelerinin bedel uyuşmazlıkları konusunda verdiği kararların temyizi mümkündür.

Normal kamulaştırmanın yanında, bazen olağanüstü bir hal, bazen de mülk sahibinin özelliklerinden doğan sebeplerle, istisnaî usûllerle kamulaştırma yapılabilir. Bunun için bakanlar kurulu kararı veya özel kanunların öngördüğü fevkalâde hallerin vukuu gerekir. Bu durum gerçekleşmişse, kamulaştırmanın bedel takdiri dışında kalan diğer bütün işlemleri sonradan tamamlanmak üzere, idarenin isteği ile mahkemece 7 gün içinde tespit edilecek değer parası, kamulaştırma yapan idare tarafından millî bir bankaya veya banka bulunmayan yerlerde mal sandıklarına yatırılarak gayrımenkul kamulaştırılır ve mülke elkonulur.

● *Kamulaştırmada geri alma hakkı*, normal kamulaştırma işlemi sonunda, kamulaştırılan gayrımenkul idareye geçmekle beraber, bazı haller dışında, kendiliğinden kamu emlâki (bk. KAMU *emlâki*) niteliğini kazanmaz. Bunun için kamu hizmetine tahsis gerekir. Eğer idare, böyle bir tahsis yapmıyor veya tahsisi fiilen gerçekleştirecek işlemlerde bulunmuyorsa, kamulaştırmanın amacına uygun hareket etmiyor demektir. İşte bu gibi halleri öngören kamulaştırma mevzuatı, gayrımenkulün eski malikine, mülkünü geri alabilmesi için bir imkân sağlamıştır. İstimlâk kanununa göre «istimlâk bedelinin kesinleşmesi tarihinden itibaren beş sene içinde istimlâk maksadına uygun herhangi bir tesisat yapılmayarak gayrımenkul olduğu gibi bırakılırsa, mal sahibi veya mirasçısı, istimlâk bedelini ödeyerek gayrımenkulü geri alabilir». Malikin bu şekilde geri alma hakkını kullanabilmesi için, beş yıllık sürenin bitiminden itibaren, bir yıl içinde idareye başvurması gerekir. Eğer idare geri vermek için gerekli işlemleri yapmıyorsa, asliye mahkemesine başvurma yolu açıktır.

● *Kamulaştırmada kıymet takdir komisyonları*, her yıl ocak ayının ilk haftasında il ve ilçe idare kurulları tarafından, defterdarlık veya mal müdürlüğü, teknik tarım müdürlüğü veya memurluğu, o yerde yoksa ildeki fen adamları arasından seçilecek birer kişi ile il ve ilçe belediye encümenlerinde seçilecek iki mülk sahibinden kurulur. Ayrıca beş kişi kadar da yedek üye seçilir. Eğer son nüfus sayımına göre, belediye hudutları içindeki nüfus yüz binden fazlaysa, teknik tarım teşkilâtından seçilecek üye yerine, bayındırlık müdürlüğünden seçilecek bir üye komisyona katılır. Görev süresi bir yıl olan takdir komisyonu üyeleri en yakın sulh mahkemesi önünde yemin ederler. Bilirkişiler ise yine her yılın ocak ayının ilk haftasında, Türk Mühendis ve Mimar Odaları birliğine bağlı ihtisas odalarının her birinden 5 ilâ 15, il merkezleri için il idare kurulu, ilçe için ilçe idare kurulları tarafından ve kendi bölgeleri içindeki mülk sahipleri arasından 15 kişi seçilmesiyle ortaya çıkar. Bunlar vali tarafından tasdik edildikten sonra asliye mahkemelerine bildirilir. Mülk sahipleri yalnız kendi bölgelerinin asliye mahkemelerine, diğerleri il içindeki bütün asliye mahkemelerine bildirilir. Bilirkişi kurulu, ikisi odalar listesinden, biri mülk sahipleri arasından olmak üzere üç kişiden meydana gelir. Taraflar bunların seçiminde uyuşamazlarsa, asliye hukuk mahkemesi tarafından seçilir.

● *Kamulaştırmadan vaz geçme*, idare herhangi bir idarî işlemden vaz geçtiği bir işlemini geri alabildiği gibi, kamulaştırmadan da vaz geçebilir. Ancak kamulaştırma işleminin önemi sebebiyle İstimlâk kanunu genel kuralların yanında özel bazı hükümler koymuştur. Kamulaştırma işlemi tamamlanmadan vaz geçilmesinde, gayrımenkulün kamulaştırma amacına tahsisinin gereksiz hale gelmesi, idarece işe ayrılan paranın yetmemesi, iş programının bozulması gibi sebepler rol oynar. Kamulaştırmanın bütün safhaları tamamlandıktan sonra ise, idare malike durumu bildirip üç ay içinde, bedeli geri vermek şartıyle, gayrımenkulü geri alınması isteyebilir. Bu taktirde malik ile idare arasındaki anlaşma ile kamulaştırma kararı geri alınmış olur. Eğer bu vaz geçme sebebiyle malik bir zarara uğramışsa, bu zararın tazminini bir tam yargı davası ile idareden isteyebilir.

● *Dolayısıyle kamulaştırma*, normal kamulaştırmanın yanında ve uygulamada görülen istisnaî bir usuldür. Dolayısıyle kamulaştırma, idarenin bir gayrımenkulün zilyetliğine, hukukî usullere uymaksızın elkoyması ve bu elkoymanın kamu hizmetlerinin devamlılığı karakterinin gereği olarak zorunlu bulunması halinde ortaya çıkar. Meselâ idare bir yol yaparken, bir özel mülkün sınırları içinden geçmiş olabilir. Nitekim türk hukukunda, dolayısiyle kamulaştırma, özel mülkler üzerinde yol yapılması yüzünden ortaya çıkmıştır. Aslında dolayısıyle kamulaştırma, fiilî bir olayın sonradan hukukî bir düzenlemeye kavuşturulmasının ifadesidir. Yargıtayın bu konudaki tutumu, kısmen de olsa durumu aydınlatacak niteliktedir. Yargıtay içtihadı birleştirme kararlarına göre, «usulü dairesinde verilmiş bir istimlâk kararı olmadan ve bedeli ödenmeden, gayrımenkulü yola kalbedilen şahsın mezkûr gayrımenkul üzerindeki mülkiyet hakkı, bu fiilî durum sebebiyle son bulmaz». Malik dilerse bu hakkına dayanarak idare aleyhine, müdahalenin men'i davası açabilir. Ancak gayrımenkul üzerinde bayındırlık işleri yapılmış veya yapılmakta olduğundan, men'i müdahale kararı verilse dahi bunun infazı pek güç olur. Malikin mülkiyet hakkı devam ettiğinden dava hakkı da zamanaşımına uğramaz. Malik dilerse kendiliğinden mülkiyet hakkının idareye devrini kabul ederek gayrımenkul bedelinin tahsisini dava edebilir. Yargıtayca varılan sonuçlar, kamu hizmetlerinin ve kamu yararının gerekleriyle kolayca bağdaşır nitelikte değildir. Meselâ malikin zilyetlik davası açması ve kazanması halinde gayrımenkulden kamunun yararlanmasını sınırlaması veya engellemesi mümkün olabilecektir. Nitekim, bu gibi sakıncaların da önlenmesi amacıyle, 9.X.1956 tarihine kadar kamulaştırma işlemlerine dayanmaksızın kamulaştırma kanunlarının göz önünde tuttuğu maksatlara fiilen tahsis edilmiş, yani dolayısıyle kamulaştırılmış olan gayrımenkuller, idare adına, tahsis tarihinde kamulaştırılmış sayılmıştır. Bir defaya mahsus olmak üzere uygulamak için çıkarılan bu kanun, maliklerin tahsis tarihindeki bedeli, kanunun yürürlüğe girdiği tarihten itibaren iki yıl içinde talep edebileceklerini, fakat müdahalenin men'i ve bedel dışında herhangi bir tazminat davası açamayacaklarını kabul etmiştir. (→ Bibliyo.) [LM]

KAMULAŞTIRMAK geçl. f. (*kamu* > *kamulaşmak*'tan *kamulaş-tır-mak*). Bir gayrımenkulü kamu yararına ve tazminat karşılığında sahibinin elinden almak. *Esk.* İstimlâk etmek. (M)

KAMUOYU bls. i. *Yeni.* Bir mesele hakkında halkın genel kanısı. *Esk.* Efkârı umumiye. (M)

KAMURAN sıf. ve i. Bk. KÂMRAN.

KAMURASKA, Kanada'da (Quebec) idare bölümü, Saint-Laurent'ın sağ kıyısında; 28 000 nüf. İdare merkezi, *Saint-Pascal.* (L)

KAMURİ i. Bot. Kafkasya bağlarında yetiştirilen bir üzüm türü. (L)

KAMUS i. (ar. *ḳāmūs*, büyük deniz, okyanus). *Esk.* Lûgat kitabı, sözlük: *Bu esas üzerine bir Türk kamusu ve bir de Türkçeden Fransızcaya ve Fransızcadan Türkçeye kamuslar vücude getirmeliyiz* (Ziya Gökalp). ‖ *Kamus-ı Arabî*, arapça sözlük. ‖ *Kamus-ı Fransevî*, fransızca sözlük. ‖ *Kamus-ı Osmanî*, osmanlıca sözlük.

— Dil bil. *«Kamus»* kelimesinin lûgat veya sözlük anlamına gelmesi Firuzâbâdî'nin XV. yy.da hazırladığı arapça lûgatine «kamus» adını vermesinden sonradır. (M)

Kamus-ı Türkî (*Türkçe Lûgat*), Şemseddin Sami'nin Türkçede kullanılan arapça, farsça ve batı dillerinden geçmiş kelimeleri içine alan lûgati. Maarif nezaretinin müsadesiyle 1901 yılında basıldı. Lûgatte türkçede kullanılan arapça, farsça kelime ve deyimlerin, türkçe kelimelerin yazılışları ve anlamları verilmiştir. Ayrıca arapça ve farsça kelimelerin kökleri de gösterilmiştir. Eser batı usulüne göre alfabetik olarak düzenlenmiş ve her kelimenin yanında gramerde ne olduğu ve hangi bilgi dalına ait bulunduğu gösterilmiştir. Bugün de aranan ve önemini kaybetmeyen türk kültür eserleri arasında sayılır. (M)

Kamus-ül-Alâm (*Özel İsimler Lûgati*), Şemseddin Sami'nin 6 ciltlik tarih, coğrafya ve biyografi ansiklopedisi. 1890-1900 Yılları arasında İstanbul'da basıldı. Önsözünde, Türkiye'de bu tipte eserlerin bulunmaması sebebiyle, ihtiyacı karşılamak amacıyle kaleme alındığı anlatılır. Doğu ve batı kaynaklarından yararlanılarak meydana getirilen ansiklopedi, doğu ve batı kültürüne ait önemli kaynaklardan biridir. Bugün de önemini kaybetmeyen temel kitaplar arasında yer alır. (M)

Kamus-ül-Muhit (EL) [*Her Şeyi İçine Alan Lûgat*], iranlı filolog Ebu Tahir Muhammed ibn Yakup el-Firuzâbâdî (1329-1414) tarafından hazırlanan lûgat. Başka bir lûgatin (*Tac-ı Arus* [Gelin Tacı]) yazarı olan Seyyid Murtez ez-Zubeydî ve diğer bazı yazarlar tarafından tamamlandı. *Kamus,* Avrupa'da hazırlanan birçok klasik arapça lûgate temel ve örnek oldu. (L)

KAMUTANRICILIK bls. i. Krause ve taraftarlarınca ortaya atılan ve heptanrıcılığın yaptığı gibi, dünya ile Tanrı'yı ayrılaştırmamakla birlikte onu yine de Tanrı'dan büs-

Foto. LAROUSSE ; MEYDAN

bütün ayırmayan öğreti. (Bu öğretiye göre Tanrı, her şeyin kendisi olmamakla beraber her şeyin içindedir, hem içkindir hem de aşkın.) [L]

KAMUTAY i. *Yeni.* Türkiye Büyük Millet meclisinin genel kurulu. (M)

KAMYON i. (fr. *camion*). Oto. Ağır yüklerin taşınmasında kullanılan, yola intibak kabiliyetini arttırmak için özel profil verilmiş havalı lastikler üzerine monte edilen taşıt; *İşte böyle köylerden birinde kamyonla İnebolu'dan Taşköprü'ye gidiyordum* (R. N. Güntekin). *O sırada meydana açılan sokakların birinden bir kamyon göründü* (Ş. S. Aydemir). ‖ *Akaryakıt komyonu,* akaryakıtların taşınması için özel olarak yapılmış kamyon. (Petrol ürünlerini taşıyan akaryakıt kamyonlarının kapasitesi, dağıtılması gereken akaryakıt miktarına göre ayarlanmıştır. Bazılarının kapasitesi 30 m³'e kadar çıkabilir.) [Kısaca TANKER de denir.] — ANSİKL. Oto. *Kamyon,* oldukça gürültü çıkaran ve kolayca kırılan zincirli transmisyonun yerine kardan mili ve arka dingil kullanılmağa başlandığı günden beri, turizm otobüslerininkine benzeyen parçalardan yapılmaktadır. Bununla birlikte arka köprüde transmisyona, vites kutusundaki dişli sayısını iki katına çıkaran yardımcı bir vites küçültme tertibatı eklenebilir. Hidrolik olarak kumanda edilen frenlerden başka kamyonda, transmisyon üzerine etki yapan ikinci bir yavaşlatma freni bulunur: Servo kumandalar, özellikle servo direksiyon şoförün işini kolaylaştırır. Mazot kullanarak yakıttan tasarruf edilmesi sebebiyle kamyonlar genellikle ağır yağlı dizel motorlarıyle donatılmıştır. (L)

KAMYONCU i. (*kamyon*'dan *kamyon-cu*). Kamyonu olan kimse, kamyon sahibi. ‖ Kamyon şoförü. (M)

KAMYONCULUK i. (*kamyoncu*'dan *kamyoncu-luk*). Kamyon sahibinin başkası aracılığıyle kamyonunu çalıştırtma işi. ‖ Kamyon şoförlüğü. (M)

KAMYONET i. (fr. *camionette*). Hafif, hızlı giden, 1 500 kg'dan fazla yük almayan, özel bir karoseriyle donatılan, şasili küçük kamyon: *Kamyonet yine müthiş bir sarsıntı ile yolun ortasında durdu* (Y. K. Karaosmanoğlu). [M]

KAN i. (esk. türk. k.). Vücudun çeşitli kısımlarında, atardamar ve toplardamarların içinden geçen, hayatın devamını sağlayan SIVI: *Parmaklarının ucundaki kan ve alnının ortasındaki çamurla [...] görünmüştü* (Y. K. Karaosmanoğlu. (Bk. ANSİKL. *Fizyol. bölümü.*) ‖ *Kan basıncı,* kanın atardamar çeperine yaptığı, atardamar gerilimiyle dengelenen itme gücü. (Bk. ANSİKL. *Fizyol. bölümü.*) ‖ *Kandolaşımı.* Bk. DOLAŞIM. ‖ *Kan hareketi* (veya *kan ısısı*), kan sıcaklığı. ‖ *Karışık kan,* sürüngenlerde olduğu gibi temiz ve kirli kanın karışımından meydana gelen ve atardamarlarda dolaşan kan. ‖ *Kırmızı kan,* omurgalı hayvanlarda görülen kırmızı renkli kan. (Rengi hemoglobinden ileri gelir.) ‖ *Kirli kan,* toplardamarlarla vücuttan kalbe dönen kan. ‖ *Sarı kan,* yavaş yavaş pıhtılaşan kanda, ağır olan alyuvarların dibe çökmesi dolayısıyle üstte kalan ve içinde daha yavaş çöken akyuvarların bulunduğu hafif sarı ve saydam SIVI. ‖ *Sıcak kan,* «sıcak kanlı hayvanlar» denen üstün yapılı omurgalıların damarlarında dolaşan, dış ortama göre sıcaklığı daha fazla olan kan. ‖ *Soğuk kan,* damarlarında karışık kan dolaşan sürüngünlerin ve diğer omurgalıların içinde bulunan, sıcaklığı da ortamın sıcaklığına denk olan kan. ‖ *Temiz kan,* atardamarlarda dolaşan oksijenli ak kan, omurgasızların çoğunda bulunan az renkli kan. ‖ *Teşm yol.* Nesil, soy, ırk: *Kendi kanından birisine rastlayınca yalnızlığını unuttu.* ‖ —*Esk.* Öldürme, katletme. ‖ Vurulan kimsenin intikamı. Kin. ‖ Cenk, kavga. ‖ *Kan alıcı,* kan alan kimse. (Bk. ALICI.) ‖ *Kan bankası.* Bk. BANKA. ‖ *Kan gelmek,* kanamak. ‖ *Kan leğeni* (veya *tası*), kan almak için kullanılan kap.

— ÇEŞ. DEY. *Kan ağlamak.* Bk. AĞLAMAK. ‖ *Kan akıtmak,* kurban kesmek. Kanlı bir işe girişmek. ‖ *Kan akmak,* kanlı çarpışma olmak. ‖ *Kan akmaksızın,* yaralanma ve ölme olmadan. ‖ *Kan aramak,* öç almak istemek. ‖ *Kan başına sıçramak* (*kan beynine çıkmak, kan beynine vurmak* veya *kan tepesine sıçramak*), çok sinirlenmek, öfkelenmek: *Dostumuz hiddetten kan başına sıçrayarak onu dinledi* (A. H. Tanpınar). ‖ *Kan çanağı gibi.* Bk. ÇANAK. ‖ *Kan çıkmak,* kan dökülmek, kavga çıkmak. ‖ *Kan davası,* iki ailenin birbirlerinden öç almak istemesi. ‖ *Kan dökmek* (*dökülmek*), öldürmek (ölen olmak): *Ama belâ gelecek, kan dökülecek, hiç umurumda değildir* (M. Ş. Esendal). ‖ *Kan dökücü,* kan dökmekten zevk alan, zalim, hunhar. ‖ *Kan etmek,* cinayet işlemek, öldürmek: *Kan edene kanun ederler* (Atasözü). ‖ *Kan gövdeyi götürmek,* çok kan dökülmek, çok insan ölmek. ‖ *Kan gütmek,* kan dökerek öç almak, istemek. ‖ *Kan ile kanun eylemek.* Bk. KANUN. ‖ *Kan istemek,* öldürülen bir kimsenin öcünün alınmasını istemek. ‖ *Kan kırmızı,* üstün, yaman: *En küçüğü kan kırmızı.* Koyu kırmızı. ‖ *Kan kusmak terlemek* veya *tükürmek,* çok eziyet, sıkıntı çekmek. ‖ *Kan kusturmak* (*terletmek* veya *tükürtmek*), eziyet ve acı vermek. ‖ *Kan kusup kızılcık şerbeti içtim demek,* çok eziyet çektiği halde başkalarına karşı durumunu iyi göstermek. ‖ *Kan olmak,* öldürülmek. Aralarında kan davası olmak. ‖ *Kan revan içinde* (veya *kan revan*) *olmak,* yaralanmak, her tarafından kan akmak: *Herifle kan revan oluncaya kadar boğuşurdum* (S. F. Abasıyanık). ‖ *Kan ter içinde kalmak* (veya *kan tere batmak*), yorgun ve perişan hale gelmek. ‖ *Kan tutmak,* kan görünce fenalaşıp bayılmak. [Katil için] Cinayetten sonra şaşırmak, eli ayağı dolaşmak. ‖ *Kan yalaşmak,* kan kardeşi olmak. ‖ *Kan yutmak,* eziyet çekmek, eziyete katlanmak. ‖ *Kan yutturmak,* elem ve acı çektirmek. ‖ *Kan yüzüne çıkmak,* sinirlenmek, kızmak. ‖ *Kana boyamak* (veya *bulamak*), kan için bırakmak. ‖ *Kana girmek,* öldürmek, katil olmak. ‖ *Kana kan istemek,* öldürenin öldürülmesini istemek. ‖ *Kana kanmak,* kan dökmeğe alışmak. ‖ *Kana susamak,* öldürmek veya kan dökmek hırsı duymak. ‖ *Kanı ağır,* hareketlerinde yavaş olan kimse. ‖ *Kanı bozuk,* soysuz. ‖ *Kanı donmak,* donakalmak, şaşırmak. ‖ (*Birine*) *Kanı ısınmak,* birini kendine yakın bulmak, hoşlanıp sevmek: *Pâkize'ye bakıyor, onu güzel buluyor, kanı ısınıyordu* (Ahmed Rasim). ‖ *Kanı içinde kalmak,* bir kazançtan kimseye pay ayırmamak. ‖ *Kanı kanla yıkamak,* öldüreni öldürmek suretiyle öç almak. ‖ *Kanı kaynamak,* coşkun ve kıpırdak olmak. Birine çabucak sevgi duymak. ‖ *Kanı kurumak,* usanmak, bıkmak. ‖ *Kanı pahasına,* bütün tehlikeleri göze alarak. ‖ *Kanı sıcak,* sevimli, çabuk alışan. ‖ *Kanı soğuk,* sevimsiz, yabancı gibi duran. ‖ *Kanına dokunmak,* çok sinirlendirmek. ‖ *Kanına ekmek doğramak,* birinin felâketine sevinmek ve bunu belli etmek. ‖ (*Birinin*) *Kanına girmek,* birini öldürmek veya öldürtmek. (Bir kızın) Kızlığına kıymak. Birinin ölümüne sebep olmak. ‖ *Kanına susamak,* belâsını aramak: *Siz birbirinizin kanına mı susadınız? Yetişir efendim* (H. R. Gürpınar). ‖ *Kanına yabancı karıştırmak,* soya yabancı birini almak. ‖ *Kanında olmak,* içine veya benliğine işlemiş olmak. ‖ *Kanını emmek.* Bk. EMMEK. ‖ *Kanını içine akıtmak,* üzüntüsünü gizlemek. ‖ *Kanını içmek,* kan dökmeyi arzu etmek. ‖ (*Birinin*) *Kanını kurutmak,* birini canından bezdirmek. ‖ *Kanıyle ödemek,* yaptığının cezasını ölümle görmek. ‖ *Al kanlara boyamak.* Bk. AL. ‖ *Asil kan,* soylu kan: *Muhtaç olduğun kudret damarlarındaki asil kanda mevcuttur* (Atatürk). ‖ *Benizde kan kalmamak,* hastalıktan veya korkudan sararıp solmak. ‖ *Bir kandan olmak,* aynı soydan gelmek. ‖ *Bunu kan temizler,* (kızgınlık anında veya şaka yollu söylenir) «işlenen suçun veya yapılan hareketin cezası ölümdür» anlamında kullanılır. ‖ *Burun kanı,* parlak kırmızı renk. ‖ *İki eli kanda olmak,* çok meşgul bulunmak. ‖ *Yürekten* (veya *içten*) *Kan gitmek,* son derece azap çekmek. ‖ *Yüzüne* (*benzine*) *kan gelmek,* sağlığına kavuşmak. — Anat. *Kan damarı,* vücutta kan dolaşımı sağlayan borucuklar. Bk. DAMAR.

— Antropol. *Kan karışıklığı,* iki veya daha çok ırkın karışması hali.

— Bot. *Kan portakalı.* Bk. PORTAKAL.

— Cerr. *Kanın durması.* Bk. ANSİKL.

— Eczc. *Kan çekici,* kanın toplanmasına sebep olan ilâçlara verilen ad. (Kan çekiciler ikiye ayrılabilir: kızartıcılar ve kabartıcılar. Kızartıcılar sadece az veya çok şiddetli kızartıya sebep olur [yakılar]. Kroton yağı, tapsia, amonyak, hardal yakıları gibi kabartıcı olanlar artık kullanılmamaktadır.)

— Folk. *Kan kardeşi,* birbirinin kanını içerek veya yalayarak iki kişi arasında kurulan kuvvetli dostluk. (Eskiden iki türk ve moğol, aynı oba veya milletten olmasalar bile, şahitler huzurunda, kollarının damarlarını yararak kanlarını fincan içine akıtırlar, buna süt ve kımız karıştırarak içerler; bu özel törenin sonunda kan kardeşi olurlardı. Kan kardeşleri aynı haklar ve imtiyazlardan yararlanırlardı. Bu adet bugün Batı Türklerinde yoktur.)

— Genet. *Kan hısımlığı.* Bk. HISIMLIK.

— Huk. *Kan davası,* kan gütme sebebi ile adam öldürme karşılığı halk arasında kullanılan deyim. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Kan esasına dayanın mirasçılık,* miras bırakanla mirasçı arasında bir kan bağının bulunmasından doğan mirasçılık. (Bk. MİRASÇI.) ‖ *Kan hısımlığı.* Bk. HISIMLIK. ‖ *Kan muayenesi* (Bk. ANSİKL.) ‖ *Esk. Kan akçesi,* yaralanan veya ölenin mirasçılarına, yaralayan veya öldürenden alınıp verilen para. ‖ *Kan pahası,* yaralanan uzvu karşılığında, yaralayandan alınan para. Diyet.

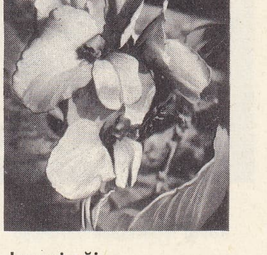
kanaçiçeği

— Kan bilimi. *Kan fomülü,* kanda bulunan değişik hücre kategorileri (alyuvarlar, akyuvarlar, pulcuklar, anormal unsurlar) arasındaki sayısal bağlantı. (*Eşanl.* HEMOLOKOSİTER FORMÜL.) ‖ *Kan grupları.* Bk. GRUP. ‖ *Kan hacmi,* organizmadaki tüm kanın (plazma ve yuvarlar), yani vücutta dolaşan ve depo organlarında (dalak, karaciğer v.b.) bulunan kanın miktarı. ‖ *Kan hücrecikleri.* Bk. TROMBOSİT. ‖ *Kan hücresi.* Bk. ALYUVAR. ‖ Kan sayımı kanın 1 mm³'ündeki yuvarların sayılması. ‖ *Kan kızarması,* alyuvarların patlaması (hemoliz) ve serbest kalan hemoglobinin plazmaya yayılması sonucunda, kanın homogen olarak kırmızı bir renk alması. ‖ *Kan tahlili,* kanın fonksiyonel bakımından incelenmesi. ‖ *Kan muayenesi,* bir kimsenin kan grubunu tayin etmek eylemi. ‖ *Kan yapıcı maddeler,* alyuvarların ve kemik iliği hücrelerinin dengeli gelişmesi için gerekli maddeler. (Bunların yokluğu hiperkrom kansızlıkların [Biermer] belirmesine sebep olur. Oluşmaları için iki etmene muhakkak ihtiyaç vardır: bunlardan biri, besinlerin sağladığı iç etmendir. B_{12} vitamini dış etmenlerdendir. Çok küçük dozlar. Biermer tipi kansızlığın iyileşmesini sağlar.)

— Patol. *Kan boşalmak,* birdenbire kan akmak. ‖ *Kan dalgası,* vücudun bir tarafına kanın fazla miktarda gitmesi. ‖ *Kan gitmek,* büyük aptesini ederken kan gelmek. — Kadınlarda âdet hali olmak. ‖ *Kan hastalıkları,* kanda görülen hastalıklar. ‖ *Kan işeme,* idrarın kanlı gelmesi. ‖ *Kan kaybetmek,* vücudundaki bir yaradan çok kan akmak. ‖ *Kan oturması.* Bk. HEMATOM. ‖ *Kan pıhtılaşması,* kanın koyulaşarak yarı katı hale gelmesi. ‖ *Kan sulanması,* kansızlık. ‖ *Kan zehirlenmesi,* kana mikrop ve toksin karışması.

— Ted. *Kan alma,* tedavi amacı ile kan boşaltımı. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Kan basınç tedavisi,* basınç azlığından ileri gelen rahatsızlıkların basınç ve hava ile tedavisi. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Kan çekme,* vücudun herhangi bir yerinde bulunan iltahaplı bir durumu ortadan kaldırmak veya sinir sistemini uyarmak için vücudun bir yerine yapılan irkiltme. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Kan değiştirme,* yabancı bir veya birkaç kişinin kanıyle bir kişinin kanını tamamen veya kısmen değiştirme. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Kan durdurucu* veya *kesici,* kanamaları durdurmağa yarayan her çeşit araç: *Kan durdurucu eriyik. Kan durdurucu pensler.* ‖ *Kan iğnesi,* kan yapması için vücuda zerk edilen ilâç. ‖ *Kan nakli,* hasta veya yaralı bir kimseye, aynı veya uygun kan grubundan sağlam bir kimsenin kanını damar yoluyle verme metodu. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Kan vermek,* bir hastaya kan nakletmek, kan aldırmak. ‖ *Kanda şeker arama.* Bk. GLİSEMİ.

— Zootekn. *Saf kan.* Bk. SAF. ‖ *Yarımkan.* Bk. YARIM. ‖ *Kan unu,* mezbahalardan toplanan kanın kurutulup öğütülmesiyle elde edilen un. (Azotlu maddece çok zengin olan bu unlar hayvanların beslenmesinde, özellikle karma yemlere katılarak kulanılır.)

— ANSİKL. Fizyol. *Kan* özel kapalı bir ay-

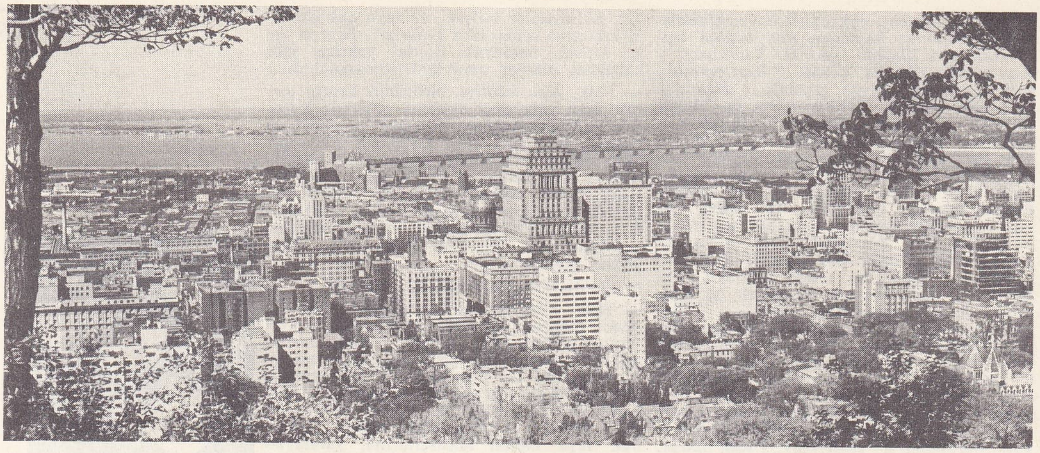

Montréal'in Royal tepesinden görünüşü

KANADA

gıt içinde (dolaşım sistemi) dolaşan, akışkan canlı bir sıvıdır; görevi: 1. bütün dokulara, çalışabilmesi için gerekli besin ve oksijeni götürmek; 2. hücrelerin çalışmasına zarar veren faydasız artıkları toplayarak boşaltım organlarına (böbrekler, akciğerler, deri v.b.) taşımaktır. Kan ayrıca, hiç değilse üstün yapılı hayvanlarda, içsalgı bezlerince salgılanan maddeleri (hormonlar) bir organdan ötekine ulaştırır; böylece vücuttaki gelişme ve çalışmaların düzenli yürümesine hizmet eder.

Kan atardamarlarda kırmızı, toplardamarlarda koyu kırmızıdır; plazma denen sıvı bir kısımla yuvar denen katı cisimciklerden meydana gelir.

Plazmanın içinde tuzlar, erimiş gazlar, yağlar, şeker (glikoz) ve proteinler bulunur. Proteinlerden bir kısmı (onda biri) damardan çıkınca pıhtılaşır. Pıhtılaşan protein, trombin'in etkisiyle fibrin'e dönüşen fibrinojendir. Bk. PIHTILAŞMA.

Kandaki katı cisimler alyuvarlar, akyuvarlar ve hematoblastlardır. Kanda bulunan gazların en önemlisi oksijendir; oksijen oksitlenmeyi sağlayarak vücutta ısı ve iş yapılmasında başrolü oynar. Organik maddeleri yakan, bunları karbon dioksit, su ve üre'ye dönüştüren oksijendir. Bu yüzden kan kirlenir ve akciğerlere giderek içindeki karbondioksidi atar, yerine oksijen alır (hematoz).

Normal bir insanda 1,045-1,075 yoğunlukta, nötr tepkimesi 5-6 litre kan bulunur. Kan damarlarda, yerine göre değişik basınç altında dolaşır; meselâ basınç aortta 16 sm civa sütununa denk iken yüreğin sağ yanına dökülen toplardamarlarda 0'dır. Yumuşakçalar, ışınlar, eklemeliler v.b.nde kan sarı, yeşil veya renksiz, kafadanbacaklılarda ise mavidir.

Hayvan organizması çalışabilmek için enerjiye muhtaçtır; bu enerjiyi oksijen sağlar. Demek ki, organizmanın bütün dokuları kendisini saran ortamdaki oksijenle temas etmelidir; bunu kan dolaşımı sağlar. Fakat soğurulan oksijenin, dokuların derinliğinde kullanılabilmesi için, kolayca oksitlenebilen bir cisimle, gene kolayca parçalanabilen bir bileşim yapması gerekir. Omurgalılarda ve bazı omurgasızlarda bu cisim, hemoglobin, hemoglobinin etkin maddesi de demirdir. Bazı halkalı solucanlarda hemoglobin yerine klorokrüyorin bulunur; onun için bunların kanı yeşildir. Bazı kafadanbacaklılarda ve bir kısım kabuklularda hemoglobinin yerini hemosiyanin alır, etkin maddesi bakır olan hemosiyanin oksijenle birleşince (oksihemoglobin karşılığı) mavi olur. Kanda oksijeni normal olarak katı cisimler, yani yuvarlar taşır, ama bunlar muhakkak gerekli de değildir, bazı omurgasız hayvanlarda oksijeni bağlayıcı madde plazmada erimiş halde bulunur. Derisidikenliler, yosunhayvanları, tulumlular ve bazı yumuşakçalar gibi plazması yeteri kadar oksijeni emebilen hayvanlarda böyle bir bağlayıcı maddeye de ihtiyaç yoktur.

Kanın yukarıda anlatılan besleyici ve temizleyici görevlerine üçüncü bir görev eklemek gerekir: vücudu savunma. Bu görevi sadece akyuvarlar yapmaz, kan serumundaki bazı maddeler de bu işi görür, bu maddeler yabancı alyuvarları, bakterileri yok etmek, doğrudan doğruya veya dolaylı olarak toksinlerin etkisini silmek gibi nitelikler taşır.

● *Kan basıncı,* kanı atardamarlara iten kalp kasılmaları ve bu itmeye karşı koyan atardamarcıklarla kılcal damarların direnci sonucunda oluşur. Kasılma sırasında kan basıncı en yüksek noktasına ulaşır (130 mm civa ağırlığı). Gevşeme sırasında, aort kapakçıkları engel olduğu için yüreğe dönemeyen kan organlara doğru akar ve kan basıncı en az noktasına iner (70 mm civa ağırlığı kadar). Kan, kılcal damarlara doğru ne kadar kolay akarsa kan basıncı da o kadar düşük olur.

Kan basıncı, yürek kasılmaları ile kan akımına karşı dirençten başka, dolaşıma katılan kanın miktarı ve yapışkanlığıyle değişikliğe uğrar.

En yüksek ve en düşük kan basıncı arasındaki fark, yüreğin çalışması hakkında bilgi verir; kasılmaların sayısı ve yürekten çıkan kan miktarı dengeli ve düzgünse, yüreğin çalışması da dengelidir.

Kılcaldamarlardaki kan basıncı 20-40 mm civa ağırlığı arasında değişir. Kanın, toplardamarlara doğru akımı engellenirse basınç yükselir.

Toplardamarlarda basınç, yüreğin kasılmasıyle değişmez; yüreğe yakın toplardamarlarda hava basıncından biraz yüksektir (anatoplardamarlarda 5-10 mm civa ağırlığına denk). Ayakta iken bacak toplardamarlarında daha yüksektir; toplardamar kapakçıkları yetersiz olduğu zaman kan basıncı aynı oranda yükselir (anatoplardamarlarla bu damarlar arasında bulunan kan sütununun hidrostatik basıncı da eklendiği için anatoplardamarlardaki basınç düzeyine bile ulaşabilir). Anatoplardamarların üst tarafındaki toplardamarlarda kirli kan basıncı az olur; hattâ hava basıncından aşağı düşebilir (boğaz toplardamarlarındaki bir yara havanın kana karışmasına yolaçarak akciğerde gaz ambolisine sebep olabilir).

Kan basıncı, doğrudan doğruya atardamara bir iğne sokularak ve bu bir manometreye bağlanarak ölçülebilir (fizyoloji deneyleri), fakat pratik hekimlikte nabız ölçme âletiyle ölçülür.

Kan basıncı yüksek olduğu zaman gerilimi de artar; aynı şekilde kan basıncı azaldığı zaman atardamar gerilimi de azalır.

— Cerr. *Kanın durması* iki türlüdür, ya kendi kendine olan, kanın pıhtılaşmasına bağlı fizyolojik bir olaydır yahut zorlamadır, bir travmadan sonra veya cerrahî bir müdahale sırasında meydana gelen kanamaları durdurmak için çeşitli araçlara başvurulabilir: bastırmak, pensler koymak, gibi. Bunların hepsi geçici etkilidir. Elektrikle pıhtılaştırma (elektrokoagülasyon) ve kanayan damarın bağlanması en emin yoldur.

— Huk. *Kan davası,* bir kimsenin, hısımlarından birini öldüren bir kimseyi veya o şahsın hısımlarından birini, öldürülenin kanına karşılık olmak üzere öldürmesidir. Türk Cz. kn. md. 450 bent 10'da yer alır ve adam öldürme suçlarının ağırlatıcı sebepleri arasındadır. Kanun kan gütme saiki ile adam öldürme halinde faile ölüm cezasının verileceğini belirtir. Öte yandan kan gütme saiki ile adam öldürmelerin önüne geçmek amacıyle çıkarılan 3 236 Sayılı kanunda bazı koruyucu tedbirler alındı. Bu kanunun özelliği, kanunun ancak Bakanlar kurulunun tayin ettiği ve e-deceği yerlerde uygulanmasında görülür.

● *Kan muayenesi,* nesebin reddi ve babalık davasında başvurulan bir usuldür. Bu yol ile çocuğun o babadan olmadığının tespit edilmesi imkânı vardır. Ancak dikkat edilecek nokta, kan muayenesinin olumlu değil de olumsuz bir delil olduğudur. Bu, şöyle açıklanır; kan grubunun aynı olması, çocuğun kesin olarak o erkekten olduğunu göstermez; çünkü aynı kan grubundan olan başka birçok erkek de vardır. Oysa baba olduğu iddia edilen kimse ile çocuğun kan grubunun tutmaması halinde, o erkeğin baba olmaması kuvvetle muhtemeldir. Zira çocuk daima, ya ana veya baba ile aynı kan grubundandır. Nesebi reddeden koca veya babalık davasında baba olmadığını iddia eden erkeğin kan muayenesi isteği mutlaka kabul edilir mi? Diğer bir deyişle erkek kan muayenesini ister; fakat kadın buna razı olmazsa, kadının zorla kanı alınabilir mi? Babanın kan muayenesi isteğinin hâkim tarafından kabul edilmesi için, erkeğin baba olduğuna ilişkin ciddî şüphelerin bulunması gerekir. Bu şekilde bir şüphe yoksa, hâkim kan muayenesi isteğini kabul etmeyebilir. Hâkimin kan muayenesine karar vermesi halinde, kadının zorla kanı alınıp alınamayacağı meselesinde tartışma olmakla beraber genel kanaat, zorla kan almanın, Anayasanın koruduğu kişi hürriyetinin ihlâli sayılacağıdır. Bu yüzden, kadının zorla kanının alınamayacağı yaygın fikirdir.

— Ted. Üç türlü *kan alma* vardır: toplardamardan kan alma; atardamarlardan kan alma veya arteriotomi (artık kullanılmamaktadır), kılcal damarlardan (veya lokal) kanalma (sülük tutma veya hacamatta kan alma).

1. *Toplardamardan kan alma* (veya *flebotomi*), toplardamarların orta çapta olduğu bölgelerde uygulanır. Genellikle dirsek kıvrımının bir damarından kan alınır; el sırtından, başparmağın kol-baş toplardamarından, ayakta iç veya dış toplardamarlarından yapılabilir. Genellikle 125 ilâ 300 gr kan çıkarılır.

2. *Kılcal damarlardan kan alma.* Çevredeki küçük damarlardan kan alınır, sülük tu-

Alberta ovasında Louise gölü

Foto. Halin—Viollet (LAROUSSE)

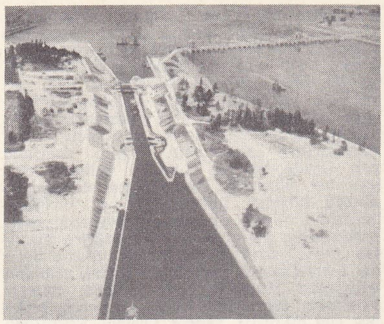

Saint-Laurent kanalı

tularak veya kanlı hacamat ile yapılır; etkisi lokal ve sınırlıdır.

Hayvanlarda kan alma eskisinden çok daha az uygulanmaktadır; bununla beraber at ve sığır türlerinde hâlâ kullanılmaktadır. Orta boyda bir attan 3 - 4 litre, bir sığırdan 4 - 8 litre kan çekilebilir. Kan alma, neşterle veya daha iyisi trokarla yapılabilir. Genellikle, kan alma boyun kandamarından yapılır. Kalpten başa kan sevkeden damarın ve iltihaplı toplardamarın delinmesi, kan alma ârızalarıdır.

● *Kan basınç tedavisi,* su yüzüne gerektiğinden daha kısa zamanda çıkan dalgıçlarda (kurbağa adamlar, kispetli dalgıçlar) gaz ambolisini önlemek için uygulanır. Dalgıç için, camlı sandıklar kullanılır. Dalgıç, durumunun ağırlığına göre, on dakikadan birkaç saate kadar sandık içinde tutulur.

● *Kan çekme* (şişe çekme, yakı, kan alma), kanla dolu olan bir organdaki kanı, şiş olmayan ve şişmesinde bir sakınca bulunmayan başka bir organa (deri) taşımayı öngörür. Bu yer değiştirmenin, etkisi açık olmakla beraber, mekanizmasını açıklamak daima kolay değildir.

● *Kan değiştirme*'nin teknikleri çeşitlidir, fakat aynı anda alınan ve verilen kan miktarının mümkün olduğu kadar birbirine denk olması esasına dayanır. Şırınga edilen kan hastanın kan grubundan ve tercihan aynı Rh faktöründen olmalıdır. Kan değiştirmenin başlıca uygulama alanı yeni doğan çocuklar ve bunlarda görülen eritroblastozlardır.

● İnsandan insana *kan nakli* XVII. yy.da denendi. Ama hep umut kırıcı sonuçlar verdiği için terkedildi. 1910'da Landsteiner kan gruplarını keşfettikten sonra kan nakli yeniden önem kazandı. Landsteiner'in çalışmaları, bu müdahalenin pek çok durumda tehlikesiz ve kurtarıcı olmasını sağladı. Eskiden görülen felâketli sonuçların alıcı ile verici arasındaki kan grubu uyuşmazlığından ileri geldiği şimdi bilinmektedir. Bu uyuşmazlık, vericinin kanındaki alyuvarların alıcının plazması tarafından faglütinasyona uğratılmasıyle sonuçlanıyordu.

Kan nakli genellikle aynı kan grubundan olan ve aynı Rhesus faktörünü taşıyan kimseler arasında yapılır. Son derece âcil hallerde ve eş gruptan kan bulunmadığı takdirde «genel verici» bir kimseden başka kan grubundan olan bir kimseden «genel alıcı» bir kimseye kan nakli yapılabilir; bu çeşit kan nakline genellikle pekâlâ tahammül edilebilir, fakat alıcıda, ileride yapılacak bir nakil sırasında tehlike yaratabilecek antikorlar meydana gelir.

Tam uygun kanın (aynı grup, aynı Rhesus) bol miktarda nakli imkânı, ağır kanamaların ve çok miktarda kan kaybına yolaçan ameliyatların sonuçlarını değiştirdi. Kan nakli pek çok yaralının, ameliyatlının, doğuran kadınların ve hastaların hayatını kurtarabilen yegâne tedavi usulüdür. Bugün Paris gibi bir şehirde her biri 350-400 sm³ olmak üzere senede 150 000'den fazla kan nakli yapılmaktadır. Büyük şehirlerde ve önemli hastahanelerin çoğunda kan merkezleri vardır. Buralarda vericilerin kan grupları tayin edilir; bunlardan alınan kan pıhtılaşmayı önleyen bir eriyik eklenerek şişeler içinde odalarda saklanır. Bu şekilde, hazırlanan kan, hastaya verilmeden önce on ilâ yirmi gün saklanabilir. Bu şekilde saklanan kan, niteliklerinin çoğunu kaybetmez. Tamamen havasız hale getirilmiş bir pompa aracılığı ile doğrudan doğruya vericiden alıcıya kan nakli, çok acele durumlar dışında, pratikte terkedilmiştir. Bu metot çok süratlidir (400 sm için 5 dakika, oysa normal nakil süresi 50 dakikadır), fakat şoklara sebep olabilir. Buna karşılık bu metot, özellikle akyuvarların yaşama gücü gibi saklama ile bozulan yetenekleri korumakta işe yarayabilir. Bununla beraber, kanın fizik, kimyasal ve hücresel niteliklerini koruyabilecek bir pompanın gerçekleşmesi için yapılan çalışmalar mükemmel bazı cihazların yapımına yolaçmıştır. Meselâ bu konuda vücut dışı dolaşım, kalp cerrahîsi ve sunî böbreklerde itici olarak kullanılan Henry ve Jouvelet'nin aygıtı sayılabilir. (→ Bibliyo.) [LM]

KÂN i. (fars. *kān*). *Esk.* Maden ocağı veya kuyusu. ‖ Kaynak. Bir şeyin bol bulunduğu yer veya kimse: *Bir kân-i niamdır ki anın gevheri ikbâl / Bir bağ-i İrem'dir ki gülü izz ü alâdır* (Nedim). ‖ *Kân-i hilm ü şerm,* terbiyeli ve dürüst kimse. ‖ *Kân-ı kerem,* bağışlayıcı ‖ *Kân-ı merhamet,* merhamet sahibi, merhametli.

◆ **Kânî** sıf. *Esk.* Madenden çıkan veya hâsıl olan, madenle ilgili.

◆ **Kânken** i. *Esk.* Madenci. (M)

— **KAN** ek. Dil bil. İsimden isim yapma eki: *baş-kan.* (Genellikle unvan isimleri yapmak için kullanılır. Eski Türkçe'de *-kan, ken* şeklindeydi.) [M]

KAN (Suna), türk kemancısı (Adana 1936). Küçük yaşta keman çalmağa başladı, Ankara'da Walter Gerhardt, Gilbert Back, İzzet Albayrak ve Lico Amar'dan ders aldı. İlk konserini dokuz yaşında verdi. 1948'de çıkarılan özel bir kanunla (İdil Biret-Suna Kan kanunu) Fransa'ya gönderildi; Gabriel Bouillo'un yanında keman eğitimini ilerletti. Konservatuvarı bitirdi (1952). Cenevre yarışmasında (1954) birinci madalyayı, Viotti yarışmasında (1954) birinci ödülü, Münih yarışmasında (1956) ikinci ödülü, Marguerite Long-Jacques Thibaud yarışmasında (1957) beşinci ödülü kazandı. Türkiye'de ve yabancı ülkelerde konserler verdi. Cumhurbaşkanlığı Senfoni orkestrasına solocu olarak tayin edildi. Fransa, İtalya, İsveç, Norveç, Belçika, Rusya, Pakistan, Habeşistan ve Kenya gibi ülkelerde, tanınmış orkestralar eşliğinde başarılı konserler veren, geniş bir repertuvarı olan Suna Kan, özellikle türk bestecilerinin eserlerini de değerlendirmiştir. (M)

KANA i. (ital. k. [?]). Denizc. Gemilerin çektiği suyu göstermek üzere baş ve kıç bodoslamalarına koyulan işaretler. (Bunlar genellikle romen rakamlarıyle gösterilir.) [Bk. ANSİKL.]. ‖ *Kana rakamı,* geminin çektiği suyu gösteren sayılardan her biri. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Denizc. *Kana işaretleri,* geminin, boş iken çektiği su hattının altında belirli bir uzaklıktan başlayarak, yüklü iken çektiği su hattının üstünde belirli bir uzaklığa kadar sıralanır. Bu işaretler, çoğunlukla orta kısımda bordalara da işlenir. Böylece yükleme sırasında geminin bel verip vermediği, baş ve kıç kana sayılarının ortalaması ile orta kana sayısının farkından kolayca anlaşılabilir.

● *Kana rakamı.* Su çekimi ya kadem (ayak) veya desimetre ile gösterilir. Kademle gösteriliyorsa, her birinin boyu 6 parmak (yarım kadem) olan romen sayıları kullanılır. Böylece her sayının alt kenarı esas su çekimini gösterirken, ortası 0,25, üst kenarı 0,50 kadem olarak ondalığı verir. Desimetre ile gösteriliyorsa, boyu bir desimetre olan çift arap sayıları kullanılır. Böylece her sayının alt kenarı esas su çekimini gösterirken, üst kenarı kendinden sonra gelen tek sayının çektiği suyu verir. Kana işaret ve rakkamlarına genellikle, *baş kana, kıç kana, orta kana* denir. (M)

KANA. Esk. coğ. Filistin'de şehir, Celile'de. Yuhanna İncili'ne göre İsa, burada bir düğün ziyafeti sırasında ilk mucizesini gösterdi ve evlilerin ailesine yardım etmek için suyu şaraba çevirdi. (L)

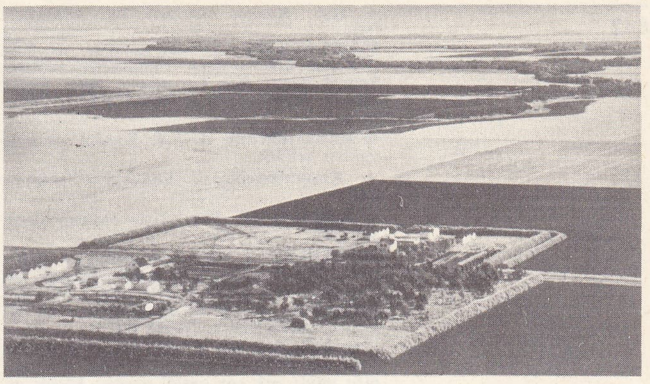

Orta **KANADA** düzlüklerinde çiftlikler

KANA i. japon yazısında hece işareti. Bk. JAPONCA.

— ANSİKL. Çin yazısıyle transkripsiyon tarzını bir kenara bırakan japon okur yazarları, IX. yy.da dikey sütunlar halinde yazılan iki tane hece işaret (*kana*) kategorisi yarattılar: bu kategorilerden biri (*kata-kana*) ideogram parçalarıdır; öbürleri (*hiragana*) işlek yazı halinde çizilmiş kısa deogramlardır. Kanaların sayısı giderek azaldı ve sonunda temel seslerin (47 ses) her biri için tek bir kana kullanılmağa başlandı. (L)

KANAAT i. (ar. *ķanā'at*). Bir şeyi yeterli bulup fazlasını istememe, kısmete razı olma: *O artık cihan alâyişinden yüz çeviren filozoflar kanaatiyle bir yudum su* [...] *için yaşıyor* (H.R. Gürpınar). *Yeni kanıklık.* ‖ Kanma, inanma: *Evlenirsen bahtiyar olacağına benim de o kadar kanaatim yok, Feride* (R. N. Güntekin). ‖ Görüş, fikir, tahmin: *O zaman Hüseyinzade Ali Beyle temas ederek, Türkçülük hakkındaki kanaatlerini öğreniyordum* (Ziya Gökalp). *Yeni.* Kanı. ‖ *Kanaat etmek,* yetinmek: *Bihter yalnız Peyker'in çocuğuna hediye edilmek üzere Patriano'ya mâi pelüşler içinde zarif bir beşik sipariş etmekle kanaat etmiş idi* (H. Z. Uşaklıgil). ‖ *Kanaat getirmek,* inanmak: *Daha söze başlamadan sözlerinin kızı kararından döndüremiyeceğine kanaat getirmişti* (H. E. Adıvar). ‖ *Kanaat notu* (veya *numarası*), öğretmenin, gözlemine dayanarak öğrenciye verdiği not. ‖ *Umumî kanaat,* genel kanı, herkesin görüşü: *Kendiliğinden kanaati bir şeyi güç bulur. Hele umumî kanaatin dışına hiç çıkmaz* (A.H. Tanpınar). ‖ *Esk. Kanaat-bahş,* inandırıcı, ikna eden: *Mühim mesailin henüz halledilmemiş ve memul edildiği surette hallolunabileceğine kanaat-bahş delâil bulunmamış olmasıdır* (Atatürk). ‖ *Kanaat ihtiyar etmek* (veya *eylemek*), yetinmek, fazlasını istememek: *Ya kanaat ihtiyar eyler ya züll ü irtikâp* (Ziya Paşa). ‖ *Kanaat-keş,* az şeyle yetinen:

— ÇEŞ. DEY. *Kanaat beslemek,* ummak, inancında olmak: *«İstediğim gün hayatımı değiştirebilirim»; diye bir kanaat beslemiş* (Sabahattin Ali). ‖ *Kanaat sahibi,* kısmetine razı olan. ‖ *Kanaat uyandırmak,* izlenim bırakmak. ‖ *Kanaati olmak,* bir fikri olmak. ‖ *Kanaatinde olmak,* inancında veya görüşünde olmak. ‖ *Bir kanaate sahip olmak,* bir inanca veya fikre sahip olmak, bir inanç veya fikri olmak.

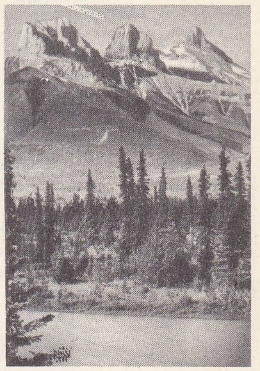

«Üçkızkardeş» tepesi

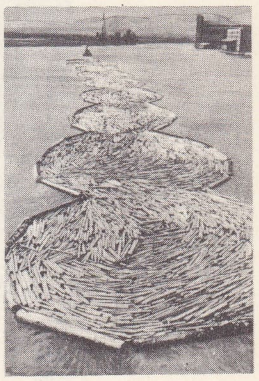

suda odun nakli

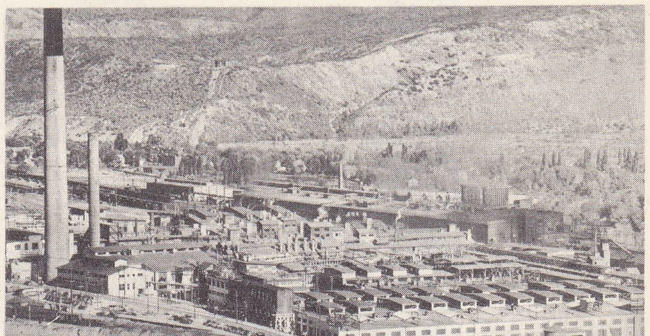

Trail'de kurşun ve çinko işleme merkezi

Foto. X, E.C.A. (LAROUSSE)

— Huk. *Kanaat hürriyeti.* Bk. HÜRRİYET. [M]

KANAATKÂR sıf. (ar. *ḳanāᶜat* ve fars. *-kār*'dan *ḳanāᶜat-kâr*). Elindekiyle yetinen, kanaat eden: *Hiç bir mimar onun kadar sabırlı, kanaatkâr* [...] *değildi* (A. H. Tanpınar).

◆ **Kanaatkârâne** zf. *Esk.* Kanaat sahibine yakışır şekilde.

◆ **Kanaatkârlık** i. Elindekiyle yetinme hali.

◆ **Kanaatli** sıf. Elindekiyle yetinen (kimse). [M]

KANABİZM i. (fr. *cannabisme*). Psikiyatr. İster reçenesiyle, ister işlenmiş hulâsasıyle veya yapraklarıyle olsun, hint kenevirinden ileri gelen zehirlenme. (En iyi bilinen çeşidi esrarkeşliktir). [L]

KANAÇİÇEĞİ blş. i. Bot. Amerika ve Asya'nın sıcak bölgelerinde yetişen köksaplı otsu bitki; pek çok çeşidi vardır; küçük çiçekliler ve orkide çiçekliler (italyan kanaçiçeği) diye başlıca iki gruba ayrılır. (İlmî adı *cana.* Scitaminales takımından kanaçiçeğigiller familyasının örnek tipi.) [L]

KANADA, Kuzey Amerika'da devlet, Commonwealth üyesi; bir federasyon halinde birleşmiş on bir eyaleti kapsar; Nova Scotia; New Brunswick (Nouveau- Brunswick); Québec; Ontario; Manitoba; İngiliz Kolombiyası Prensedward adası; Alberta; Saskatchewan; Newfoundland; Kuzeybatı ve Yukon toprakları; 9 959 400 km; 18 928 000 nüf. Başkenti; *Ottawa;* başlıca şehirleri: *Montréal; Toronto; Vancouver; Winnipeg; Hamilton; Québec; Windsor; Edmonton; Calgary; London; Halifax.*

COĞRAFYA

Fizkî coğrafya

Yüzey şekillerinde dört büyük bütün ayırt edilir.

1. *Doğu* (Newfoundland, kıyı eyaletleri, Québec'in doğu kesimi), Apalaş sıradağlarının kuzey ucundan meydana gelir. Düzleşmiş birinci zaman dağlarının kökü olan bu dağların sert kayaçları yeniden sivrilerek yumuşak doruklar (Jacques-Cartier dağı) meydana getirmiştir.

2. *Kanada kalkanı,* doğuda Baffin adasından, batıda Coronation körfezine kadar yarım daire biçiminde uzanır; orta kısmı Hudson körfezine doğru alçalır, kenarları Labrador'un kuzeydoğusunda (Torngat dağında 1 400 m), Laurentides'lerde (600 m) ve Supérior gölünün kuzeyinde (600 m) yükselir. Bu bölge Kuzey Amerika'nın oluşum bakımından en eski kesimidir: çeşitli aşınma dönemlerinin ve dördüncü zaman buzullarının izini taşır. Bugün, üzerinde çok sayıda göl ve bataklık bulunan dalgalı bir yüzeydir; buzullaşma döneminde düzeni bozulan hidrografya ağı birbirine bağlanan birçok akarsudan meydana gelir. Kenarlarda, kalınlığı yer yer değişen buzultaş örtüsü yüzey şekillerini yumuşatır. Batıda Saint-Laurent ırmağının ovası, ırmağın halicinden Huron gölüne kadar uzanır; Frontenac tepelerinin kuzeydoğusunda kalkanın son çıkıntısı, sadece Québec yakınında yükselen düz bir bölgedir; güneybatıdaki Ontario yarımadası ise ovalardan ve sarp kenarları kalkanın içine doğru kıvrık bakışımsız yaylalardan (Niyagara yamacı) oluşmuştur.

3. *Prairie ovaları,* kalkan ile Kayalık Dağlar arasında uzanır; Winnipeg'de 230 m olan, yükseltileri, doğuda, Calgary'de 1 000 m'yi aşar; bu ovalar, topografyayı ve hidrogya-

KANADA
ekonomi haritası

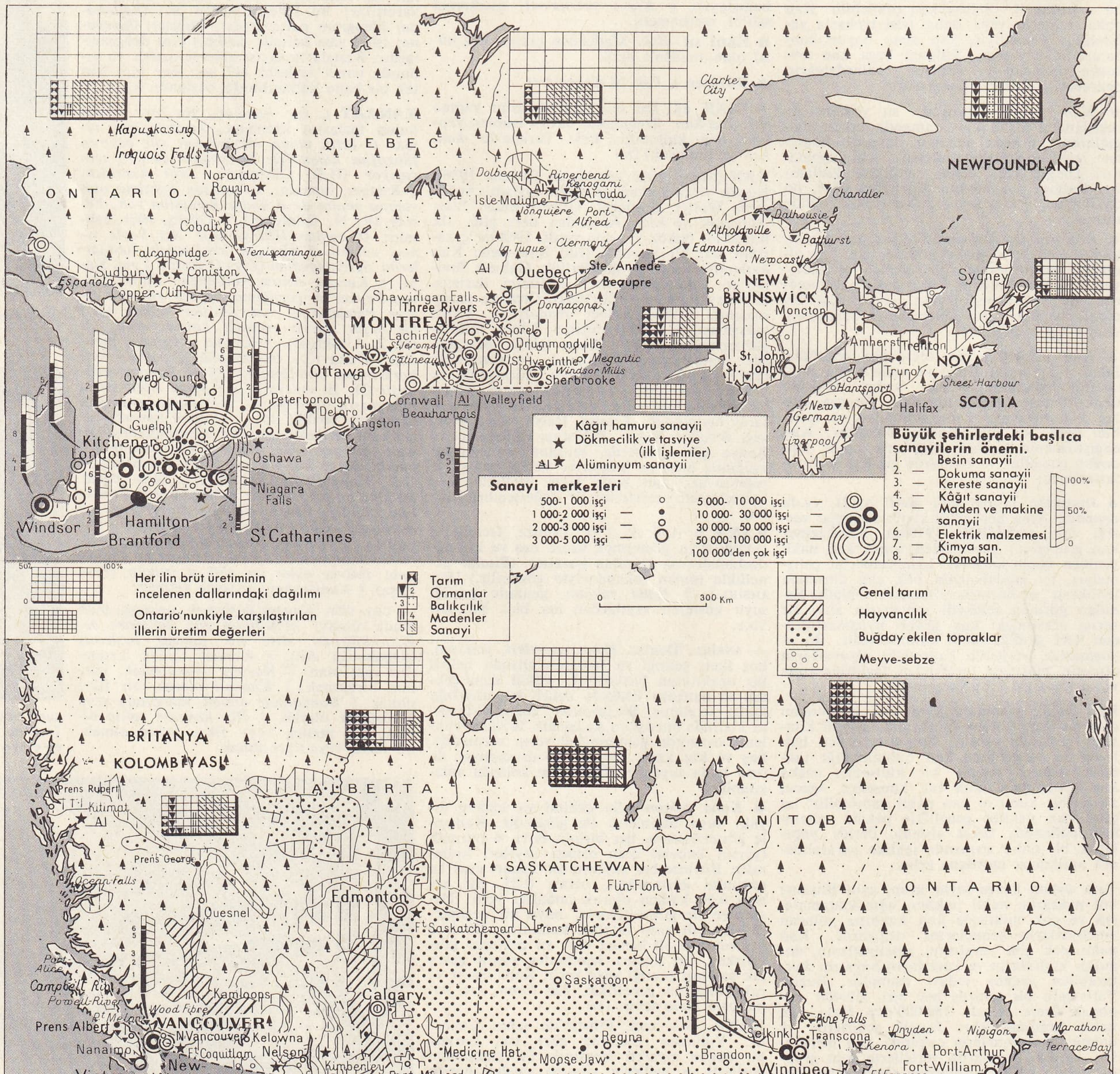

yı bozan ve az çok buzul çökeltisiyle örtülü yamaçlar oluşturan tortul tabakalardan meydana gelmiştir. Yamaçlar üç platform halinde birbirini izler: kalkanın kenarında, göller serpiştirilmiş *Manitoba ovası* veya *Aşağı Prairie;* bu ova batıda, arka yüzü *Saskatchewan ovası*'nı veya *Orta Prairie*'yi meydana getiren Manitoba yamacıyle sınırlıdır; Missouri tümseği aşıldıktan sonra ise, Saskatchewan ırmağının ve kollarının derin vâdileriyle yer yer yarılan *Alberta ovası* veya *Yukarı Prairie*'ye ulaşılır.

4. *Batı dağları*, doğudakilerden daha gençtir. İkinci zamanda ve Üçüncü zamanın başlarında meydana gelmiştir. Doğu kesiminde asıl Kayalık Dağlar, doruklar ve çok sivri tepeler oluşturan (Robson dağı, 3 954 m) tortul kayalardan meydana gelmiştir. Do ğuda dağlar, Avrupa'dakilere benzemeyen bir yapıya sahiptir: kıvrımlar arasına granit tabakaları sokulmuştur. Yüzey şekilleri doğu kenara oranla çok daha serttir: üzerlerinde dar sıradağlar bulunan yüksek yaylalardan (Fraser yaylalar) meydana gelir. Kıyı sıradağları ve adalardaki sıradağlar bu yaylaların kenarlarından oluşmuştur. Dördüncü zamanda yükselen, sonra ırmak ve buzul aşındırmasına uğrayan bu kenar, sivri tepeler halinde parçalanmıştır. Büyük Okyanus kıyısı birçok fiyordla yarılıdır.

● *İklim ve bitki örtüsü.* Kanada'da kara iklimi hüküm sürer. Temmuz ayı sıcaklık ortalaması 10°C'ın altında olan bütün kuzey bölgeleri Kuzey kutbu bölgesine girer: yedi, sekiz ay boyunca sıcaklık ortalamaları 0°C'ı bulmaz: ocak ayı ısı ortalaması 0°C'ı ancak Büyük Okyanus kıyısında aşar; bu ortalama ülkenin orta kesiminde çok düşüktür (Superior gölü yükseltisinde —10°C ve Hudson körfezi kıyılarında —30°C); Atlas okyanusu kıyısında ise biraz yükselir (Nova Scotia'da 0°C ile 5°C arası). Kuzey kutbu bölgesinin güneyinde, temmuz ayı sıcaklık ortalamasının hiç değilse 10°C olduğu kesimde çok büyük kozalaklılar ormanları ortaya çıkar; ormanın batıda kutup dairesini aşan sınırı, Hudson körfezinin güneyindeki ırmaklara kadar alçaldıktan sonra, Labrador yarımadası boyunca yükselir. Kuzey, çalı, funda, karayosunu ve likenleri kapsayan tundra bölgesidir. Güneydoğuya doğru, iklimin yumuşaması sayesinde kozalaklıların yerini yayvan yapraklılar ormanı alır; güneybatıya doğru Prairie bölgesinde ise, kuraklık sebebiyle kaybolan ağaçlar yerini bozkıra bırakır. Batı dağlarının Okyanus kıyısındaki ılık iklimli yamaçları geniş kozalaklılar ormanlarıyle (Douglas çamları, kızıl sedir v.b.) örtülüdür; iç kesimdeki çorak yaylalarda bitki örtüsü cılızdır.

Beşerî coğrafya

Kolonileştirmenin başlangıcında Fransızlar 1604'te Acadie'ye, 1608'de Saint-Laurent ırmağı boylarına yerleştiler; Utrecht anlaşması sırasında (1713) Acadie'nin nüfusu 2 500 kişi kadardı. 1755'te, 16 000 Acadie'liden 6 000'i amerikan sömürgelerine sürgün edilirken binlercesi ıssız topraklara sığınıyor veya Royale adasına, Saint-Jean adasına veya Kanada'ya geçiyordu. Paris anlaşmasından sonra başlayan geri dönüş hareketiyle 1765'te 10 000'e yakın Acadie'li tekrar ülkeye yerleşmişti. Nova Scotia, New Brunswick ve Prensedward adlarındaki fransızların soyu bunlardan gelir. Fransız asıllı kanadalıların yüzde 6,6'sı bugün bu üç kıyı eyaletinde toplanmıştır.

Saint Laurent ırmağı kıyılarında yerleşme ağır, ama Acadie'den daha yoğun ve devamlı oldu. 1651'de bölgede ancak 680 kişi yaşıyordu: kızılderili akınları korkusu nüfusun çoğalmasını önlemekteydi. Carignan alayının gelmesi ve Kızılderililere ateşkes antlaşmasının zorla kabul ettirilmesinden sonra çoğalan nüfus, 1668'de 6 000, 1722'de 25 000, 1739'da 42 000, fransız idaresi sona ererken 70 000 kişi oldu. Bu dönemde az göçmen gelmesine karşılık doğum oranı yüksekti (1660-1760 arasında binde 50-56); bu yüksek oran sayesinde Kuzey Amerika'nın öbür bölgelerine yapılan göçler karşılandı. İngiliz asıllı halk, Utrecht anlaşmasından sonra yerleşmeğe başladı; o tarihte New England'lı topluluklar kıyı eyaletlerine yerleşti (1774'te 17 000 kişiydiler). Amerika devriminden sonra, İngiltere'ye bağlı kalma taraftarları kütleler halinde Kanada'ya geçtiler; Nova Scotia'ya, doğu kantonlarına, Yukarı Saint-Laurent bölgesine ve Niyagara yarımadasına 40 000'e yakın ingiliz yerleşti.

1814'te Yukarı Kanada'nın nüfusu 95 000, Aşağı Kanada'nın 335 000, kıyı eyaletlerinin 150 000 kişiydi. Hiç bir göçten faydalanamayan, tersine birçoğu A.B.D.'ye göçen (1871'e kadar 300 000, 1871-1931 arası 1 600 000 kişi) fransız asıllı nüfus, doğum oranının çok yüksek olması sayesinde çoğaldı; toplam kanada nüfusu içindeki oranı aynı kaldı, hattâ arttı (1911'de yüzde 28,6; 1951'de yüzde 30,8). Son yıllarda ise bu oran biraz geriledi (1961'de yüzde 30,3). İngiliz asıllı nüfus ise uzun süre kalabalık göç dalgalarından yararlandı; 1815-1840 arası Kanada'ya çoğu ingiliz olmak üzere 300 000 kişi gelerek yerleşti. 1880'den sonra birçok kanadalı, iktisadî bakımdan hızla gelişen ve işçi isteyen A.B.D.'ye geçti. Ama Prairie'nin değerlendirilmesi nüfusun büyük ölçüde artmasına yolaçtı. 1913'te ülkeye gelenlerin sayısı 400 000'den çoktu. Birinci Dünya savaşı sırasında duraklayan göç, savaştan sonra yeniden hızlandı: 1919-1921 arasındaki nüfus artış oranı yüzde 22'ydi. Ama 1929'da iktisadî buhran patlak verdi ve yabancıların ülkeye kabulünü kısıtlamak gerekti (1930 kanunu). O sırada toplam nüfus 10 377 000'e yükselmişti. İkinci Dünya savaşı ertesinde yeniden desteklenen göç hareketi özellikle İngiliz Kolombiyası ve Alberta'yı kalabalıklaştırdı. Nüfusun genel artışında payı olmasına rağmen göçlerin etkisi gerçekte sanıldığı kadar önemli değildi: 1851-1941 arası Kanada'ya 6 700 000 kadar göçmen gelmesine karşılık aynı dönemde ülkeden göç edenlerin sayısı da 6 300 000 idi. Bugünkü nüfus kalabalıklığının başlıca sebebi her şeyden önce doğum oranının yüksek, ölüm oranının da oldukça düşük olmasıdır. Büyük kısmı ülkenin güney bölgelerinde yaşayan bugünkü nüfus, ingiliz ve fransız asıllıdır. 17 814 000 kişilik nüfus, A.B.D. sınırı boyunca Atlas okyanusundan Büyük Okyanus'a kadar uzanan dar bir toprak şeridi üzerinde toplanmıştır. Nüfusun yüzde 51'i ingiliz, yüzde 31'si fransız asıllıdır. Geri kalan kısmı önem sırasıyle, alman, hollandalı, polonyalı, yahudi, italyan, norveçli v.b. azınlıklar meydana getirir. Beyazların geldiği sırada sayıları 200 000 kişi olan Kızılderililer bugün 163 000 kişiyi aşmaz. 11 000 Kişi olan Eskimolar ise, kıyılar ve Arktik adalarında çok dağınık olarak yaşarlar.

1958'de 17 milyonu biraz aşan Kanada'nın nüfusu 1966'da 20 milyona ulaştı. Nüfus artışının başlıca sebebi son yıllardaki önemli düşmeye rağmen (1958'de binde 27,5 idi) doğum yüzdesinin nispeten yüksek (1964'te binde 23,5), ölüm yüzdesinin ise düşük (1965'te binde 7,6) olmasıdır. Göç hareketi geçici olarak yavaşladıysa da (1951-1961 arasında ülkeye gelen göçmenlerin yıلda ortalama 150 000 kişiden çok olmasına karşılık, 1961-1964 arasında ortalama ancak 85 000 kişi), muhaceret siyasetinin giderek serbestleştirilmesiyle bu sayı yeniden yükselmeğe başladı. 1964 ve 1965'te göçmenlerin sayısı 100 000'i aştı; 1966'da 200 000'e yaklaştı. 1962'den beri Kanada'ya göçmen kabul değerlendirmesinde göçmenin geldiği ülke değil isteklinin kişisel değeri göz önünde tutulmaktadır. Bugün Büyük Britanya'dan sonra İtalya en çok göçmen gönderen ülkedir (1961-1964 arasında yılda ortalama 10 000 kişiden çok).

Nüfus coğrafyasında son on yılda bazı değişiklikler oldu. Ontario ve Québec'in başta gelmesi devam eder (1964'te Kanada'nın toplam nüfusunun yüzde 63'ü); ama iki il de de, İngiliz Kolombiyası ve Alberta'ya oranla nüfus artış yüzdesi azalmıştır. Manitoba ve Saskatchewan ile Atlas okyanusu kıyısındaki illerde (doğum yüzdesi yüksek olan Newfoundland dışında) artış daha da düşüktür; bu iller 1964'te Kanada nüfusunun ancak yüzde 10'unu kapsıyordu. 1968 Sayımında Kanadalıların yüzde 28'inin anadil olarak Fransızca konuştuğu kaydedildi: Quebéc'lilerin yüzde 87'si, New-Brunswick'lilerin yüzde 38'i Fransızca konuşur; bütün öbür illerde ise Fransızca konuşanların oranı yüzde 10'u geçmez.

İktisadî coğrafya

Kanada ekonomisi uzun süre hemen hemen bütünüyle tarıma dönüktü; ama 1951'de fabrika işçilerinin sayısı tarım işçilerinin sayısını aştı. 1966'da tarım, faal nüfusun yüzde 7,5'ini (7 519 000 kişinin 561 000'i) istihdam ediyordu ve gayrisafi iç hasılanın oluşmundaki payı (balıkçılık ve ormancılığın yanı sıra) yüzde 6,5 idi. Bununla birlikte Kanada büyük bir tahıl, özellikle buğday (1966'da 20 Mt'den çok üretimle dünya dördüncüsü) üreticisi ve dünyanın ikinci ihracatçısıdır (1966'da 15 Mt). Buğday tarımı özellikle Prairie bölgesinde çok geniş alanlarda en modern makineler kullanılarak yapılır. Ülke ekonomisinde buğday hâlâ önemli yer tutmakla birlikte, aşırı üretim tehlikesi üzerine öbür ürünlerin tarımı da geliştirilmiştir: yulaf, arpa, çavdar, meyve ve sebze, tütün, pancar, keten v.b. Hayvancılık desteklenerek Ontario ve Québec önemli süt yağ ve peynir üreticileri haline getirilmiştir. Sığır yetiştiriciliği özellikle otlaklarda yetiştirilen kasaplık hayvan alanında gelişmektedir (1966'da 13 milyon baş). İki kıyıda da faal olan balıkçılık da önemli bir gelir kaynağıdır. Atlas okyanusu kıyısında çok bol olan planktonların sıcak ve soğuk su akıntılarının rastlaştığı yerlerde ölmesi, büyük morina, sardalya ve uskumru sürülerini çeker. Büyük Okyanus kıyısında balıkçılık, konserve fabrikalarını besler. Balıkçılıkla yaklaşık olarak 100 000 kişi uğraşır ve tutulan toplam balık miktarının (1,2 Mt'yi aşar) önemli kısmı ihraç edilir. XVII. ve XVIII. yy.larda kürk hayvanları büyük ölçüde avlanırken bugün bu hayvanları yetiştirme yoluna gidilmiştir (tilki, vizon, misk sıçanı). Ama Kanada'ya büyük bir sanayi kurma imkânını başka tabiî kaynaklar sağlamıştır: ormanlardan kesilen tomruklar akarsularla nakledilir ve bunların yarısı Kanada'nın, A.B.D.'den sonra dünyada ikinci üretici olduğu kâğıt hamuru yapımında kullanılır. Ülke ihracatında kâğıt hamuru buğdaydan önce gelir. Kanada'nın enerji kaynakları da önemlidir. Bununla birlikte kömürün rolü ikinci derecededir; Nova Scotia'da uzun süreden beri kömür ocakları işletilmekteyse de üretim yeterli değildir ve büyük ölçüde maden kömürü ithal edilir. Üstelik Alberta'daki büyük kömür yatakları başlıca sanayi merkezlerinden uzaktır. Buna karşılık petrol, boru hatları sayesinde kolayca nakledilir. Kayalık Dağlar eteklerinin ötesinde, Prairie'de yapılan araştırmalar sonucunda petrol üretimi büyük ölçüde gelişti. Alberta'nın orta kesimlerinde bulunan zengin yataklarda birçok kuyu işletilmeğe başlandı. Petrol, boru hatlarıyle Supérior gölüne ve Ontario sanayi bölgesine gönderilir; başka bir boru hattı da Kayalık Dağları aşarak Voncouver'e ulaşır. Ama ülkenin başlıca enerji kaynağı, beyaz kömürdür: buzul aşındırmasının sonucu olan topografya düzensizliği, dev hidroelektrik santrallar yapılmasına imkân vermiştir. Büyük kısmı Québec'te (Shipsaw, Beauharnois, Shawinigan v.b.) üretilen elektrik, ülke ihtiyacının yüzde 98'ini karşılar; Niyagara çağlayanları ve İngiliz Kolombiyası'ndaki ırmaklar (Kemano) düzenlenmiştir. Beyaz kömür, iki büyük sanayi kolunun kurulmasına yolaçtı. Saguenay kıyısında Arvida'da Saint-John gölündeki Maligne adasında, Shawinigan Falls'ta Beauharnaide ve Kemano'da Guyanalardan gelen boksiti işleyen alüminyum fabrikaları kuruldu. Öte yandan, elektrik enerjisinin çok ucuz olması, dev bir kimya sanayiinin kurulmasını sağladı. Shawinigan Falls bölgesinde kalsiyum karbür; Niyagara Falls'ta siyanamid; Sarnia'da sentetik kauçuk ve patlayıcı maddeler.

Ülke ekonomisinde akarsular gibi madenler de önemli rol oynar: Kanada, amyant (Québec'te asbestos) ve nikel (Ontario'da Sudbury madeni, Alberta'da Lynn Lake) üretiminde dünya pazarını hemen hemen tek başına elinde tutmaktadır. Çinko ve altın üretiminde ikinci (Rouyn, Noranda, Vald'-Or); bakır ve kurşun üretiminde dördüncüdür; ayrıca büyük ölçüde kobalt, kalay, civa, radyum ve uranyum da elde edilir (Port Radium, Blind River, Bancroft, Beaverlodge). Ontario'nun kuzeybatısındaki açık tavanlı maden ocaklarında (Steep Rock) demir çıkarılır ve amerikan sermayeleri sayesinde Labrador'da zengin yataklar işletilir; bölge, Saint-Laurent halici kıyısında

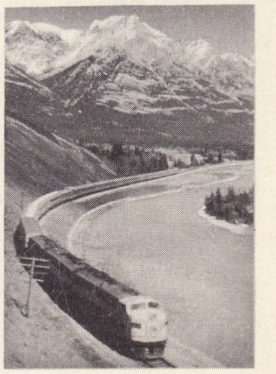

Pasifik demiryolu

Foto. C.P.R. (LAROUSSE)

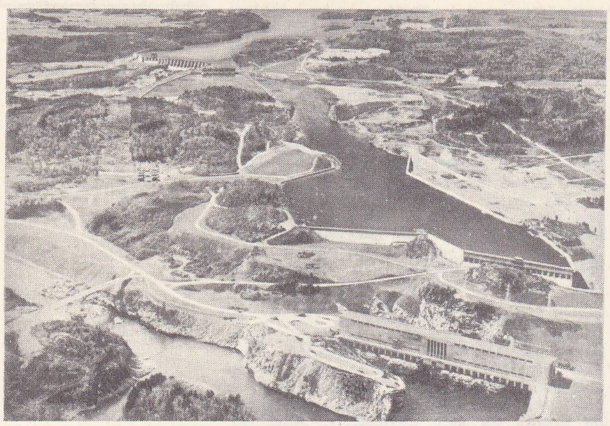

Saguenay nehri üzerinde hidroelektrik tesisleri

Jacques Cartier'nin deseni (XVII. yy. sonu) Cabinet des Estampes, Paris

Sept-Îles'den başlayan demiryoluna bağlanmıştır.

İmalât sanayii iç pazara dönüktür. Québec ve Ontario'daki eski dokuma tesislerinin modernleştirilmesine rağmen üretim ihtiyacı karşılamaz. Makine sanayii, A.B.D. makine sanayiinin bir kolu sayılabilir. Ford ve Chrysler şirketleri Detroit'in karşı kıyısındaki Windsor'da, General Motors ise Oshawa'da otomobil fabrikaları kurmuştur. Toronto ve Brantford'da tarım makineleri yapılır. Son savaştan beri uçak yapımı büyük ölçüde gelişmiştir.

Büyük sanayi merkezleri ulaşım yollarının en elverişli şartları sağladığı bölgelerde kuruldu: Laurent Ontario'su (Hamilton, London, Brantford, Windsor, Sarnia, Kitchener, Niyagara Falls); Montréal bölgesi.

Ulaşım yolları, yerleşmede ve iktisadî değerlendirmede de önemli rol oynadı: Nova Scotia'nın ingiliz Kolombiyası'ndan 6 500 km uzakta olmasının ülkenin iktisadî ve siyasî bütünlüğünü engellemesi tehlikesini göz önünde tutan İngiliz Kolombiyası 1871'de konfederasyona girme şartı olarak, ülkeyi baştan başa aşarak bir demiryolu döşenmesini ileri sürdü. 1880'de bir şirketin bu işi üzerine almasıyle Canadian Pasific Railway doğdu. Çalışmalara 1882'de başlandı, 1886'da ilk tren Kanada ovasını bir uçtan bir uca geçti. Manitoba ve Kuzeybatı Demiryolu şirketlerinin birleşmesiyle kurulan Canadian Nord şirketi, Prairie'yi aşarak İngiliz Kolombiyası, Ontario ve Québec'e ulaşan birçok hat döşedi. Birinci Dünya savaşından sonra şirketi satın alan hükûmet, Moncton'u Port Rupert'e bağlayan Grand Tronc Pacific ve koloniler-arası demiryoluyle (Saint-Hyacinte ve Halifax) birleştirerek Canadian National Railway'i kurdu (1920). Bugün Canadian Pacific ve Canadian National, Atlas okyanusunu Büyük Okyanus'a bağlar. 1928'de Hudson körfezi demiryolunun da bitirilmesiyle, uzunluğu bakımından dünyada dördüncü olan bu şebeke tamamlandı. Yeni Fransa'ya yerleşmeyi başlatmış olan akarsu yolları da sefere elverişli hale getirildi. Irmak ulaşımının ekseni olan Saint-Laurent'da birçok düzenleme yapıldı. Irmağın Montréal'in yukarısında kanal haline getirilmesiyle açık deniz araçlarının Büyük Göller üzerinden Amerika kıtasının iç kısımlarına kadar ulaşabilmesi sağlandı (1959'da işletmeye açılan Saint-Laurent denizyolu). Dünyanın en işlek akarsu yolu olan Büyük Göller yolu, 1928'de Erie gölünü Ontario gölüne bağlayan Welland kanalının açılmasıyle (o tarihten beri birkaç kere yeniden kazıldı) tamamlandı. Saint-Laurent kıyısında ve Büyük Göller kıyısında Atlas okyanusu ve Büyük Okyanus kıyısındaki deniz limanlarına bağlanan işlek limanlar kuruldu (Montréal, Québec, Fort William, Port Arthur, Toronto v.b.). Prairie'de Edmonton, kuzeybatıya giden birçok ulaşım yolunun başlangıç noktasıdır. Alaska karayolu Dawson City ve Yukon üzerinden geçer. Bir demiryolu Athabaska'nın sefere elverişli kısmına bağlanır. Fort Smith'de kesilen ırmak ulaşımı aşağı kesimde yeniden hızlanır ve Mackenzie üzerinden, ileride gelişmesi beklenen maden bölgelerine kadar (Büyükayı gölü kıyısında Port Radium) gider. Ayrıca kuzeykutbu bölgelerine gidişte ve ülkenin başlıca şehirleri arası ulaşımda havayolları önemli yer tutar.

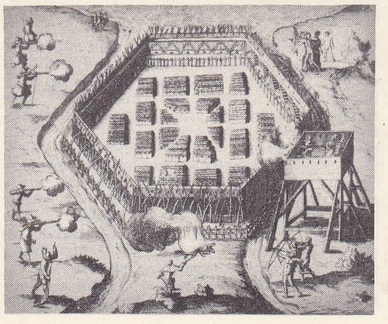

Champlain'in askerlerinin bir yerli köyüne saldırısı

● *Sanayide son durum.* 1958-1961 (dahil) arasında toplam sanayi üretimi indisi 100'-den ancak 115'e yükseldi; ama 1962 - 1965 (dahil) arasında 115'ten 157'ye çıktı. Bu toparlanma kısmen kanada sanayiinin dünya pazarındaki rekabetini hızlandıran dolar devalüasyonunun (yüzde 12) ve yatırımları destekleyen malî tedbirlerin sonucudur. Bugün faal nüfusun yüzde 45'ini istihdam eden sanayi, 1965'te (inşaat ve madenler dahil) iç gayrısafi hasılanın yüzde 36'sını (yüzde 57,3'ü hizmetler) sağlıyordu. Maden sanayii, özellikle ham ve yarı işlenmiş filizlerin ihracatın yüzde 25'ini temsil ettiği dış ticarette, öteden beri önemli yer tutar; ama 1958'den beri üretimin cinsi değişmiştir: akaryakıtlar başta gelmek üzere öbür enerji kaynaklarının rekabetiyle karşılaşan maden kömürü üretimi, 8-10 Mt arasında durakladı; 1958-1966 arasında petrol üretimi 22,4'ten 48,8 Mt'ye yükselerek iki kattan çok arttı. Petrolün yaklaşık olarak yüzde 75'i Alberta'da çıkarılır; Alberta'nın ağır basışı, Athabaska'daki büyük bitümlü kum yataklarının işletilmesini daha da sağlamlaştıracaktır; elli kadar rafineride yapılan tasfiye kapasitesi 60 Mt'-dir. Aynı dönemde tabiî gaz üretimi 9,5'-ten 41 milyon m^3'e yükselerek dört kattan çok artmıştır. Tabiî gaz da, özellikle petrol ve gaz yataklarının çoğunlukla birarada bulunduğu Alberta'da çıkarılır. Labrador yataklarının (Knob Lake [Schefferville]; Wabush gölü; Jeannine gölü) değerlendirilmesiyle, demir üretimi de büyük ölçüde arttı. Üretim 1965'te 7,8'den 21,7 Mt'-ye yükselerek Kanada'nın dünyada üçüncü sıraya çıkmasını sağladı. Demirsiz madenler çıkarımında Kanada 1965'te dünya nikel ve amyant üretiminin yarısından çoğunu sağlıyordu. Ayrıca ülke, dünya çinko, bakır, gümüş üretiminin yüzde 10'unu, kurşun ve altın üretiminin de biraz daha azını sağlar. Kısa süre önce Timmins (Ontario) yakınında bakır ve gümüşle karışık önemli bir çinko yatağı bulunmuştur. Buna karşılık uranyum üretimi önce A.B.D.'-ye yapılan ihracatın sınırlanması, sonra da Fransa'ya yapılan ihracatın durması sebebiyle önemli ölçüde azaldı. 1964 Sonunda ancak üç maden çalışıyordu (1961 başında 11). Kanada'nın Saskatchewan'daki Esterhazy yatağının işletilmesi sayesinde yakında büyük bir potas üreticisi olması beklenmektedir. Elektrik hâlâ hidrolik kaynaklıdır; ama termik santralların katkısı günden güne çoğalmaktadır; 1958'de 97 tW/saat toplam üretimin 7 tW/saati; 1965'te 144 tW/saat üretimin 27 tW/ saati. Özellikle Québec'te Manicouagane ve Outardes ırmağının devam etmekte olan düzenlenmesi 5 000 MW'tan çok taplam güçte (yılda 31 tW/saatten son sağlayacak) bir tesis kurulmasıyle sonuçlanacaktır. 1965'te toplam enerji üretimine hidroelektrik ancak yüzde 10'dan az ölçüde (135 milyon kömür eşdeğerli) katılıyor (1968'de yüzde 15'ten çok), toplamın yüzde 80'inden çoğunu akaryakıtlar meydana getiriyordu. Bu enerji bilançosunda nükleer kaynaklı elektriğin payı henüz çok azdır. 1962'de hizmete açılan Chalk River deneme reaktöründen sonra, Douglas Point'te, Huron gölü kıyısında bir santral kuruldu.

Çelik sanayii hızla gelişti. 1958'e kadar 4 Mt olan çelik üretimi 1958-1966 arasında 9 Mt'ye yükseldi. Hamilton başlıca çe-

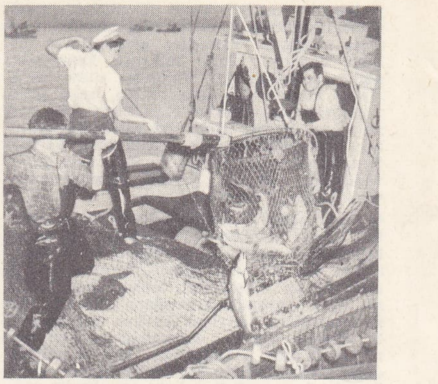

som balığı avı

lik sanayii merkezidir; ama İngiliz Kolombiyası'nda Kimberley'de bir elektrik fırını hizmete açılmış ve yakın bir tarihte Québec'te bir tesis kurulması tasarlanmıştır. Çelik sanayii imalât sanayiinin (otomobil yapımı başta gelir) başlıca koludur. Otomobil sanayiinde 1966'da 900 000 otomobil (700 000'i özel araba) imal edilmiştir (1958'-de 300 000'e yakını özel olan 350 000 otomobile karşılık). İlk metalürjinin önemi hâlâ yeraltı kaynaklarına bağımlıdır. Yalnız, yeraltında boksit bulunmadığı halde, Kanada alüminyum üretiminde dünyada üçüncüdür (800 000 tondan çok). Kimya sanayiinin kısa süre önce gerçekleşen gelişmesi büyük ölçüde petrol üretiminin artışına bağlıdır. Yataklar yakınındaki Calgary, Medicine Hat, Edmonton ve büyük rafinerilerin bulunduğu Sarnia, Montréal, Toronto, başlıca petro-kimya merkezleridir.

Orman hâlâ kanada ihracatının yüzde 30'-unun kaynağıdır ve kâğıt hamuru imalâtı gerek üretim değeri gerekse ihracat, ücret ve yatırım bakımından Kanada'nın başlıca sanayiidir. Hamurun dörtte üçü Kanada'da kâğıda dönüştürülür. Gazete kâğıdı, toplam kâğıt üretiminin yüzde 75'ini temsil eder ve kâğıt eşya ihracatının yüzde 90'ını sağlar. 1962'de kâğıt üretimi değerinin yüzde 40'ından çoğunu Québec sağlamıştır.

● *Ticaret,* Kanada ekonmisi, ticarî mübadelelere dayanır. Kanada kömür, demir, pamuk, yün, petrol, boksit, makine ve otomobil satın alır; buğday, kâğıt, kâğıt hamuru, kereste, et, balık, nikel, bakır, kurşun, çinko, amyant, alüminyum v.b. satar. Ticaret yaptığı başlıca ülkeler A.B.D., İngiltere, öbür Commonwealth ülkeleri ve Güney Amerika'dır. 1958'den beri ticaret bilançosu hemen hep dengelidir. 1965'te değer olarak başlıca ihracat ürünleri buğday, kâğıt, kereste, kâğıt hamuru, alüminyumdu; kısa süre önce demir filizi, petrol ve çelik de ihraç edilmeğe başlandı. İthalâtta makineler, öbür donatım malları ve dokumalar ağır basar. İhracatta, ilk maddeler ve az değerli imalât ürünleri hâlâ ağır basarken; ithalâtta mamul maddelerin önemi henüz azalmamıştır.

Hayat seviyesi ve iktisadî gelişme

Kanada, hayat seviyesi ve nüfus başına düşen mamul madde üretimi bakımından A.B.D.'den sonra dünyada ikincidir. Bunu şu sayılar da açıkça ortaya koyar: 3,5 kişiye bir özel otomobil; konut alanında 0,7 kişiye 1 oda (dairelerin yüzde 80'i banyolu); 3,5 kişiye 1 televizyon; 2,5 kişiye 1 telefon v.b. Nüfus A.B.D.'den daha hızlı artmaktadır; geniş toprak ve tabiî kaynak rezervleri, yerleşmeye, üretimin artışına ve iç pazarların genişlemesine daha birçok imkân sağlanmaktadır. Günden güne artan yatırım ihtiyaçları dış sermaye akını (özellikle A.B.D.'den) ve çoğalan millî sermaye ile karşılanmaktadır. Birleşmiş milletler istatistiklerine göre, Kanada, yılda kişi başına 1 310 dolar gelirle A.B.D.'den (1 870 dolar) sonra ve batı avrupa devletlerinden (İsviçre, 1 010 dolar; İsveç, 950 dolar) önce gelir. A.B.D. ile Kanada arasındaki fark azalmaktadır (1945'ten beri Kanada'da gerçek millî gelir A.B.D.'ye oranla daha hızlı

Foto. LAROUSSE

artmıştır; 1939-1952 arasında gayrısafi millî hâsıla Kanada'da iki kat artarken, A.B.D.'de yüzde 87 oranında çoğaldı: yüzde 20-25 oranında [A.B.D. lehine] olan ücret seviyeleri farkı da azalmakta, üretim yirmi yıldır Kanada'da, A.B.D.'ye oranla daha hızlı artmaktadır). Ama buna rağmen Kanada, medenî ihtiyaçların (sağlık, konfor, kültür) karşılanması konusunda yapılan sıralamada, A.B.D., Avustralya, Yeni Zelanda, İngiltere ve İsveç'ten sonra altıncı sıradadır.

İktisadî gelişme, birbirini izleyen büyük «yatırım dalgaları» ile başlatıldı ve devam ettirildi. 1896-1913 Arasında ilk yatırım dalgası iki faktörün aynı zamanda ve birbirini karşılayan etkisiyle başlatıldı ve ortaklaşa yürütüldü; bu faktörlerin biri, istihdam edilmesi yeni yatırımlar gerektiren göçmen dalgaları (çoğu Britanya adalarından), diğeri de çoğu İngiltere asıllı büyük yabancı sermaye yatırımlarıdır. Yabancı sermaye yatırımlarının işçi talebini artırması, XIX. yy. sonunda az nüfuslu bir ülke olan Kanada'ya göçleri teşvik etti; tarım ve orman ürünleri için bütün dünyadan gelen talepler; devlet istikrazlarının büyük kısmının demiryolu yapımına ayrılması ve demiryollarının, var olan pazarlar dışında yeni merkezler kurulması amacıyle planlanması (böylece Kanada Prairie'si göçmenlere açılmış oldu). Bu ilk döneminde yarısı yabancı ülkelerden (özellikle İngiltere'den) gelen 5 milyar dolarlık yatırım yapıldı. Yatırım çabasının önemli ölçüde sermaye ithaliyle birlikte yürütülmesi ticaret bilançosunun açık vermesine yolaçtı. Bu ilk «yatırım dalgası»nın sonuçları sayesinde kanada sanayii, Birinci Dünya savaşı sırasında gelişmeğe başladı. Pazarların genişlemesinin tarım ürünlerinin ihracat fiyatını arttırması sayesinde tarım alanları batıya doğru genişletildi. Tarımın zenginleşmesine savaş sonu şartlarının da zorlamasıyle (batı ülkeleri Kanada'nın satın aldığı bazı ihtiyaç maddelerini savaşı devam ettirme çabaları yüzünden sağlayamadığı için Kanada bunları kendi yapmak zorunda kaldı), Kanada ilk sanayileşmesini gerçekleştirdi. Bu yüzden Birinci Dünya savaşı sırasında özellikle tarım ve orman ürünleri işlenmesi (kâğıt hamuru), demirsiz madenler işlenmesi, tarım makineleri ve gemi yapımı alanlarında üretim gelişti. Ayrıca Birinci Dünya savaşı, ülkenin devamlı olarak açık veren ticaret bilançosunu kazanca geçirdi ve ülke yurt dışına sermaye yatırımına başladı.

1920'de başlayan ikinci yatırım dalgası özellikle birinci yatırım devresinin sonuçlarını sağlamlaştırdı. Yatırım hacmi büyüyerek 6 milyara vardı. Buna karşılık ilk döneme oranla dış sermayenin payı azaldı. Dış sermaye yatırımlarında İngiltere'nin yerini A.B.D. aldı. 1929 Buhranı, Kanada ekonomisinde gerilemeğe değilse bile yavaşlamağa yolaçtı. 1935'te yeniden başlayan gelişme büyük yatırımlar gerektirmedi. İkinci Dünya savaşı arifesinde, sanayileşmenin günden güne hızlanmasına rağmen dominyon hâlâ, özellikle hammadde veya yarı mamul madde üreten ve mamul madde ithal eden genç (iktisadî bakımdan) bir ülkeydi. Aslında sanayi gelişmesini birtakım engeller frenledi ve sınırladı; bu engellerin başlıcası enerji kaynaklarının yetersizliğiydi: kömür ve petrol yatakları henüz işletilmiyordu; hidroelektrik enerji çok fazla değildi. Hammaddeler bakımından Kanada, demir filizinin büyük kısmını satın almak zorundaydı; ülke, dokuma hammaddeleri ve kauçuk yönünden yoksul, buna karşılık demirsiz madenler bakımından zengindi. Öte yandan ithal edilen sanayi araçları pahalıydı ve işçi ücretleri A.B.D.'dekinden ucuz olmasına karşılık İngiltere'dekinden yüksekti. Ayrıca, nüfusun az ve dağınık olması ile iç pazarların darlığı, tüketim maddeleri sanayiinin gelişmesini güçleştiriyordu.

Bugün de devam eden ve öncekilerden çok daha büyük olan üçüncü yatırım dalgası, İkinci Dünya savaşında başladı. Birkaç yıl içinde Kanada ekonomisi çok büyük ölçüde gelişti. Yeni üretimlere yönelindi (sentetik kauçuk, cam, optik sanayii, ilâç v.b.) ve ilk kaynakların işletilmesine bağlı olan eski sanayi kolları (selüloz, kâğıt hamuru) gelişti. Bu gelişmeyi çeşitli faktörler kolaylaştırdı: kanada sanayiine yeni pazarlar açıldı; maliyet fiyatı ikinci derecede bir faktör haline geldi. Hyde Park antlaşması sayesinde Kanada, A.B.D.'den ihtiyacı olan hammadde ve araçları ithal etmeğe başladı. Ülke savaştan, sanayii gelişmiş ve üretim potansiyeli çok yükselmiş olarak çıktı. Yeniden uyarlanma devresinin çekimserlikleri geride bırakıldıktan sonra, Kanada ilk madde bakımından çok zengin olan yeni toprakların değerlendirilmesini hızlandırdı. Öte yandan, 1945'te sanayi üretiminin çeşitli kollarının donatımını ve gelişmesini hızlandıran yeni faktörler ortaya çıktı: petrol ve tabiî gaz yataklarının bulunması; teknik ilerleme; nüfus artışı; iç pazarın gelişmesi. Ülke dışında ise Kanada, elverişli şartlardan yararlandı: savaştan büyük zarar gören avrupa devletlerinin toparlanma çabasında olması; besin maddelerine duyulan büyük ihtiyaç; A.B.D.'nin hammadde alanında stok yapma siyaseti; bazı ülkelerdeki siyasî istikrarsızlığın A.B.D.'yi, Kanada'ya yatırım yapmağa yöneltmesi. Ama iktisadî gelişme ritmi, hızlılığı yüzünden bazı meselelere yolaçtı. Önce ekonominin çeşitli alanlarında talebin önemli ölçüde artmasına sebep oldu; bu artışı yeni kredi imkânlarının da desteklemesi, Kanada ekonomisini enflasyon tehlikesiyle karşı karşıya bıraktı; dünyanın her yanından gelen talepler karşısında ihracatın hızla artması da fiyatların yükselmesine yolaçtı. Ayrıca bazı bölgeler ve bazı sanayi dalları dışında, işçiler tam olarak istihdam ediliyordu. Bu yüzden günden güne artan ihracat malları talebinin yanı sıra, sayısı durmadan çoğalan işçilerin gelirlerinin ve ücretlerinin yükselmesi sonucunda tüketicilerin ihtiyaçları da arttı. Ayrıca üretimin kapsamının genişlemesine rağmen çelik, bakır, çimento, inşaat malzemesi v.b. alanında sıkıntı çekiliyordu. Bazı sektörler, iktisadî gelişmenin hızlılığı yüzünden güçlüklerle karşılaştı. Tarım, ekonominin genel gelişmesine sanayi ile eşit ölçüde katılamadı; besin maddeleri talebinin azalması bu ürünlerin fiyatını düşürdüğünden tarımcıların geliri azaldı. Öte yandan, işçi ücretlerinin artması, dokuma sanayii ve gemi yapımı gibi ihracata dönük sanayi dallarını, dış pazarlardaki rekabet (özellikle A.B.D.'nin) bakımından güç durumda bıraktı. Kanada'nın İkinci Dünya savaşından beri hızla gelişmesi kullanılabilir tasarruf hacminin yetersizliğini ortaya koydu; tasarrufun az verimli yatırımlardan (konut, kamu hizmetleri gibi) çok kazanç sağlayan sanayi faaliyetlerine kayması da bu yetersizliği gösterir; bu kayış sosyal donatım ve sağlık donatımının Kanada'da nüfusun artışı ve gerçek zenginliğin çoğalmasıyle aynı paralelde gelişmemesinin sebebini açıklar. Bu sebeplerden dolayı Kanadalılar bazı tabiî kaynakları değerlendirebilmek için yabancı sermayeyi (en çok A.B.D.'den) teşvik ettiler; son yıllardaki iktisadî gelişmede yabancı sermayenin rolü büyük oldu. 1955'ten bu yana yatırımların dörtte biri dış sermayelerle (yüzde 75-80'i A.B.D.'den) karşılandı. Ama amerikan sermayeleri özellikle büyük maden kaynaklarının (petrol, bakır, çinko, kurşun) ve ana sanayi dallarının gelişmesine önem verdiği için kanada ekonomisi bugün A.B.D. sermayesine bağlı bir görünüş almıştır; bu durum ülkenin geleceği bakımından kaygı uyandırmaktadır.

Montcalm'in savaşta ölüşü

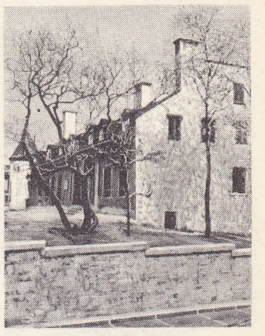

Montréal Ramesay şatosu

● *İktisadî meseleler.* 1965'te amerikan sermayeleri kâğıt sanayiinin yüzde 40'ını, maden çıkarma, kimya, makine yapımı sanayiinin yüzde 50-70'ini, otomobil sanayiinin hemen hepsini elinde tutuyordu. 1965'te Kanada, ithalâtının yüzde 70'ini A.B.D.'den yapıyor, ürünlerinin yüzde 57'sini de A.B.D.'ye satıyordu. İç pazarı kısıtlı olan ülkede mübadelenin önemi hesaba katılırsa (dış ticaret değer olarak gayrısafi millî hasılanın yüzde 40'ını temsil eder), Kanada'nın iktisadî bakımdan A.B.D.'ye bağımlı olduğu söylenebilir. Kanada'nın gerçek bağımsızlık meselesi hâlâ millî bütünlüğün sağlamlaştırılmasına bağımlıdır. Bütünlüğü tabiî şartları da engeller. Kanada'yı baştan başa aşan karayolunun (8 000 km kadar) bitirilmesine, Newfoundland ve Vancouver arasında Mackenzie yolunun onarılarak, Büyük esir gölünün kuzeyine kadar uzatılmasına ve Saint-Laurent denizyolunun açılmasına rağmen, ulaşım şebekesi henüz yeterli değildir. Kanada'yı hiç değilse kısmen dört demiryolu aşar; ama üçü Vancouver'e sapar; Prairie, Saint-Laurent illerine ancak kıtayı baştan başa aşan

fransız yönetiminde
KANADA

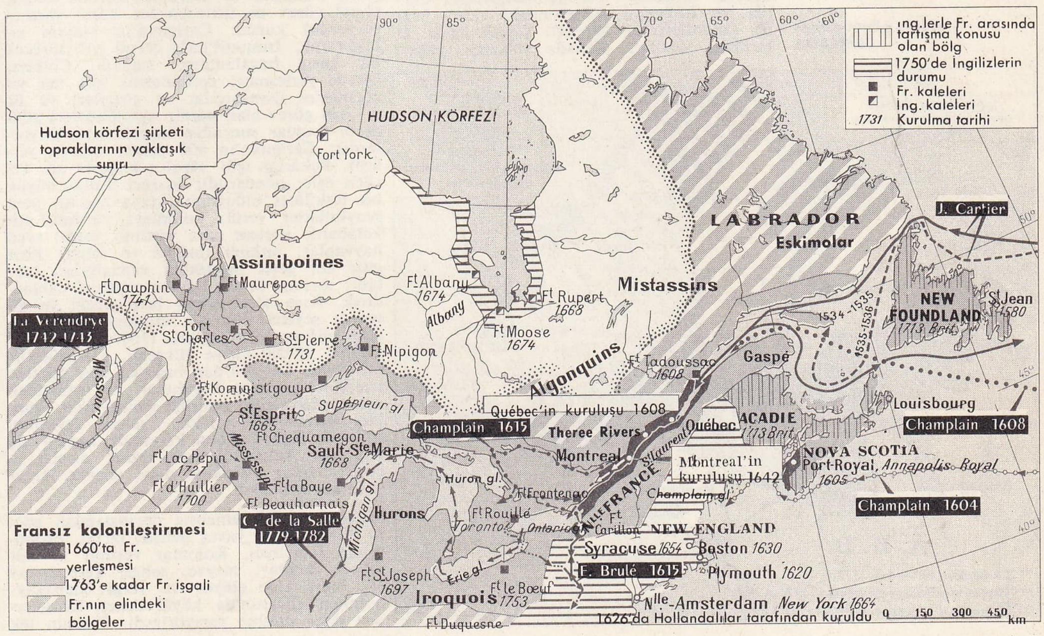

Foto. LAROUSSE

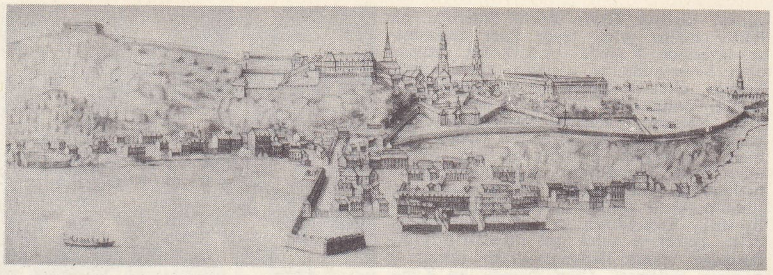

XVIII. yy.da Québec

iki demiryolu ve bir karayolu ile bağlıdır.

İktisadî alanda Ontario'nun ağır basması artmıştır. Bu il, 1962'de değer olarak imalât sanayii toplam üretiminin yarısını sağladı. Önemi tabiî şartlara olduğu kadar beşerî şartlara da bağlıdır ve fransız asıllı Québec birkaç yıldan beri iktisadî kalkınmadan pek yararlanamamaktadır. Bu durumu sayılar da onaylar: 1964'te Ontario'da kişi başına yıllık gelir 2 113 dolar, Québec'te ise ancak 1 567 dolar (bütün Kanada'da 1 812 dolar) idi. Kanada'nın bütünlüğünü koruması için bu farkın ortadan kaldırılması veya hiç değilse millî yatırım siyasetince desteklenen bölgesel eşitsizliklerin yumuşatılması gereklidir.

TARİH

Fransız rejimi

Louis J. Papineau

● *1660'a kadar Kanada'da Fransızlar; keşif ve kolonileştirme.* Yerli halkı olmayan Kanada'ya M.Ö. 20 000 yıl önce Bering boğazı yoluyle Asya'dan gelen ve Atlas okyanusu kıyılarına ulaşan halklar yerleşti. IX. yy.ın sonuna doğru, İzlanda'dan kovulan İrlandalılar, Saint Laurent körfezinin sol kıyısına yerleşince ülkenin adı duyulmağa başladı. Daha sonra XI. yy. başında Grönland'lı İrlandalılar Newfoundland ve Labrodor kıyılarına geldiler. Bununla birlikte ilk resmî kâşif, 1497'de ingiliz bandıralı bir gemiyle Newfoundland kıyısını Breton burnuna kadar izleyen Jean Cabot'dur. Ülkeye daha sonra, Asya'daki baharat ülkelerine gitmek için Atlas okyanusundan Büyük Okyanusa bir geçit arayan portekiz, ispanyol, ingiliz ve fransız denizcileri geldi. 1524'te François I'in bandırası altında seyreden Florentin Verrazzano, Kuzey Atlas okyanusu hinterlandına Yeni Fransa adını verdi. Sonunda 1534-1535 arası hem altın, hem de batı geçidini arayan Jacques Cartier, Saint Laurent boyunca bugünkü Montréal ve Québec'e kadar çıkarak «Kanada ülkesi»ni buldu. Ülkede değerli madenler bulunamadığından Cartier ve Roberval zamanındaki (1541-1542) ilk kolonileştirme hareketi yarım kaldı. O tarihten itibaren Kanada sularına yalnız morina avcılarıyle, kürk tüccarları uğradılar.

ingiliz yönetiminde KANADA

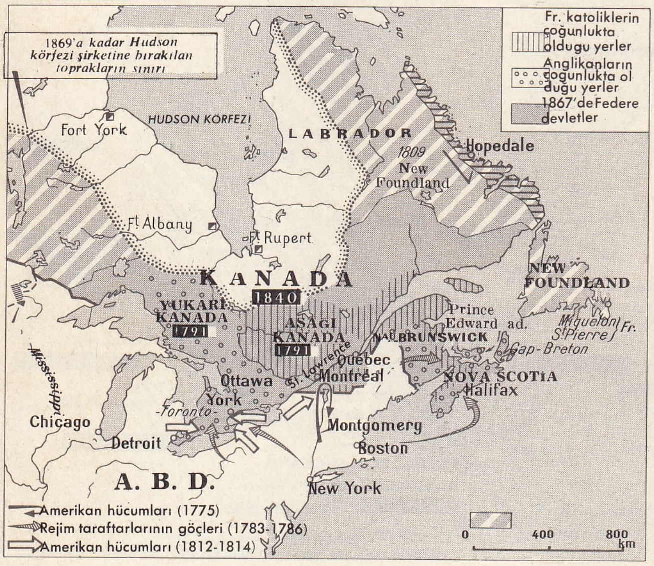

XVI. yy.da zenci köle satışı tekeline karşılık De Monts, Acadie'de Port-Royal adıyle bugünkü Annapolis Royal'ı, 1608'de de subaylarından Champlain, Québec'i kurdu. Québec, kral naipleriyle ticaret şirketleri yönetimi altında her türlü kolon yerleştirme hareketine muhalefet eden bir kürk merkezi olarak kaldı; misyonerler ve cizvit papazları yerlileri hıristiyanlaştırmak için buradan yola çıkıyorlardı. 1627'de Richelieu, denizaşırı ülkelerde ve ticarette gelişme tasarısı çevresinde Yeni Fransa veya Yüz Ortaklar şirketini kurdu; bu şirkete, katolik fransızlar yerleştirilmesi şartıyle ülkeyi ve ticaret tekelini bıraktı. 1629'da İngilizlerin ele geçirdiği Kanada'yı, 1632'de Fransa geri aldı. O tarihte Champlain yönetiminde ilk kolonileştirme başladı; *senyör*'lere (veya imtiyazlılar) *senyörlük* denen geniş topraklar verildi; senyörler bunları sonradan yabancılara bıraktılar. Sermaye ve göçmen azlığından dolayı kolonileştirme çok uzun sürdü. 300 Kişilik küçük bir topluluk, ülkenin tek gelir kaynağı olan kürk ticaretini düzenleyecek bir şirket kurmağa cesaret etti. Bu topluluktan doğan Québec meclisi, halk tarafından seçiliyor, ülkeyi ve maliye ile ticareti yönetiyordu. Ama ülke iroquois'ların yıllar süren korkunç gerilla savaşından büyük zarar gördü; bu savaşın sebebi İroquois'ların batı kabileleriyle Manhattan Hollandalıları (New York) arasındaki alışverişe aracılık yapmalarına, Fransızlarla Huron'ların yaptığı ittifakın son vermesiydi.

● *Yeni Fransa'nın 1660-1715 arası teşkilâtlanması ve değerlendirilmesi.* Yüz Ortaklar şirketinin iflâs etmesi ve yerlilere alkol satma konusunda ortaya çıkan dinî-siyasî bir çatışma yüzünden koloninin tehlikeli bir duruma düşmesi üzerine Louis XIV, Colbert'in öğüdüyle ülkeyi yeniden kraliyet topraklarına kattı (1663) ve yeni bir idare şekli (vali, piskopos ve idare memuruna birkaç siyasî görev de üstlenen bir kurul yardım ediyordu) kurdu; Carignan'ın alayını sıkıştırarak, İroquois'larla yirmi yıl sürecek bir barış imzalamasını sağladı. Colbert, ülkede yerleşmeyi desteklemek için her yıl göçmenler (zanaatçılar ve çiftçiler) ve üç yıl için görev alan paralı «gönüllü»leri gönderdi (bunlar sonradan toprak satın alıyorlardı); Carignan'ın 400 askeri ülkeye yerleşti. Bekârlar için «kralın kızları» adı verilen eşler gönderildi; idareci Talon büyük bir teşkilâtçı olduğunu ortaya koydu: yeni senyörlükler verdi; kolonlara yardım yaptı; kalabalık ailelere para yardımı yaptı; evcil hayvanlar, bitkiler (meyve ve sebze) ithal etti; her çeşit meslekten zanaatçıları toparladı; tarımı, balıkçılığı ve sanayiyi canlandırdı. Kısa süre içinde beslenecek ve giyeceği şeyleri üretecek duruma gelen koloni nüfusu yirmi yılda (1660-1680) 2 000 kişiden 10 000 kişiye yükseldi. Kolonileştirme Saint Laurent'dan başladı. Her işletme ırmağın yanında kuruluyor ve ormandan açılan alana göre genişliği değişiyordu: bunlara «sıra» adı verildi. Fransız rejiminin sonunda Saint-Laurent kıyısında hemen hiç boş yer kalmadığından ikinci sıralar açıldı; bunlar ırmaktan daha uzakta, karayolu kenarındaydı.

Sistemli göçün zamansız durmasından sonra Yeni Fransa yavaş gelişti; tarım, ekonominin temeliydi. Kolonlar verimli ve hür ülkede buğday, meyve, sebze, kereste, av eti, balık elde ediyor ve vergi ödemediklerinden «Fransa'da köylü denen kimselerden daha mutlu» yaşıyorlardı. Ülkenin tek bir sanayii vardı; ama bütün koloni bundan yararlanıyordu: kürk alışverişi. Bu zor bir meslekti; «orman gezginleri» denen kimseler yazın ağaç kabuğundan kayıklar, kışın ayaklarında raketlerle kürk peşinde dolaşırlardı. Aynı zamanda ülkenin iç kısmının keşfi de devam etti: Saint-Simon, Saguenay ırmağının kaynağına doğru çıktı (1671); Perrot, Supérior gölü bölgesini keşfetti (1672); Du Luth, Yukarı Missouri bölgesini gezdi (1680); Joliet, Mississippi'ye ulaştı (1673); La Salle, Mississippi boyunca inerek Louisiana'yı keşfetti (1682).

Labrador'dan Meksika'ya uzanan bir hinterland ile Québec'ten Montréal'e kadar Saint Laurent'ın her iki kıyısında uzanan Yeni Fransa, İroquois'lar yeni bir kürk savaşı açtıkları sırada (1684) dış dünya ile ilişkilerini kısmen kesmiş olarak yaşıyordu; bu savaş devam ederken Augsbourg birliği ingilizlerinin savaşı da patlak verdi. Vali Frontenac, Québec önünde Phipps kumandasındaki ingiliz birliğini püskürttü (1690) ve Kanadalı İberville, Hudson körfezini ele geçirdi. Ryswick antlaşmasıyle koloni hiç toprak kaybetmedi ve İroquois'lar kırk yıl süren bir barış imzaladılar (1701). İspanya Veraset savaşı, Kanada'ya yeni düşmanlıklara yolaçtı; ama Walker'in denizden ve Nicholson'ın karadan istilâ denemeleri henüz yoldayken başarısızlıkla sonuçlandı (1701).

Atlas okyanusu kıyısındaki küçük koloni Acadie'de durum değişiktir. Öteden beri ihmal edilen Acadie, Razilly ve Aulnay yönetiminde (1632-1650) biraz teşkilâtlanmıştı; 500 kişi olan nüfusu tarımla geçiniyordu. Üç defa fethedilen, üçünde de İngilizler tarafından geri alınan (Newfoundland balıklavalarının yolunu kesiyordu) Acadie'yi, 1710'da Fransızlar yeniden aldıysa da, Utrecht antlaşmasıyle (1713) İngilizlere bıraktılar. Fransa o tarihte Saint Laurent'ın girişini elde tutabilmek için Breton burnuna yerleşerek Louisbourg kalesini (savaş ve balıkçı filoları için durak limanı) inşa etti.

● *Fransız rejiminin sonu* (1715-1763). Utrecht'ten sonra Yeni Fransa uzun süreli ve verimli bir barıştan yararlandı. Kürk fiyatları çok düştüğü için tarım hızla büyük ölçüde gelişti. Tahıl üretimi (buğday, arpa, yulaf, mısır) üç kat arttı; bu sırada hayvancılık da gelişiyor, sürüler büyüyordu. Koloni o tarihte gerçek bir zenginliğe kavuştu. Her türlü mamul madde (kumaş, bez, âlet, mutfak eşyası, hırdavat) Fransa'dan geliyor, ithalât değeri yılda ortalama 2 milyon fransız lirasını buluyordu. İhracat (kürk, inşaat kerestesi, katran, keten ve kenevir) hemen her zaman ithalâttan azdı. Bir demir madenini işleten Saint Maurice demirhanelerinde çeşitli mutfak eşyaları, özellikle tava v.b. yapılıyordu. Rejimin sonunda bir tersane, gemiler, hattâ fırkateynler inşa etmekteydi.

Ama, Yeni Fransa La Verenderye'nin sınırlarını Kayalık Dağlar'a ulaştırdığı (1741-1743) geniş toprakları işletecek insan gücüne sahip değildi. Ülkeye göçmen gelmesi Louis XIV'ün koalisyon yapan avrupa devletlerine karşı açtığı savaştan beri durmuştu: altmış yılda (1680-1740) ancak 5 000 kadar göçmen geldi. Ülkenin gelişmesine sadece tabiî nüfus artışı yardım etti: yüzyılın başında 16 000 kişi olan nüfus fransız rejimi sonunda 70 000'e ulaştı. Bu güçsüzlük karşısında, nüfusu 1 500 000 kişi olan güçlü ingiliz kolonileri, iç kısımlarına yayılmalarını engelleyen Kanada sınırı ardında kalmağa güçlükle katlanıyorlardı. Avusturya Veraset savaşı, Louisbourg'u almalarını sağladı; burasını Aachen antlaşmasıyle geri verdiler. Ama bu ancak bir ateşkesti. Kısa süre sonra Yediyıl savaşı başlayınca İngilizler Kanada'yı her ne pahasına olursa olsun ele geçirmeğe karar verdi. Montcalm üç yıl boyunca hücumu parlak başarılarla (özellikle 1758'de Fort Carillon'da) durdurdu; ama fransız ordusu Saunders'ın donanması ve Wolfe'un askerleri karşısında Abraham ovalarında yenildi (1759). Ertesi yıl Levis'in kazandığı zafer hiç bir işe yaramadı; Yeni Fransa, 1760 eylülünde Montréal'de teslim oldu ve Paris antlaşmasıyle (1763) kesinlikle İngiltere'ye bırakıldı. Bu arada Acadie Nova Scotia adını almıştı (1713). Port Royal'e (Anna-

Foto. Viollet (LAROUSSE)

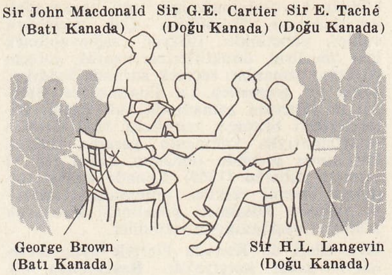

Konfederasyon'un kurucuları

polis Royal adı verildi) yerleşen ingiliz halkı ve garnizonu dışında sömürge halkını hepsi tarımla geçinen 2 000 Acadie'li meydana getiriyordu. Bu durum Avusturya Veraset savaşına kadar sürdü; bu sırada Fransa, eski kolonisini bir deniz seferiyle geri almağa çalıştı; ama sefer bir fırtına ve salgın yüzünden dağıldı. Bunun üzerine İngiltere daha iyi korunabilmek için Halifax'ı kurdu (1749) ve şehre bir defada 2 500 göçmen yerleştirdi. 1755'te Londra, o sırada sayıları 1 600'ü bulan Acadie'li tebaasıyle kısıtlamasız (yani Fransa'ya karşı savaşmak dahil) bir bağlılık akdi imzalamak istedi; ama kesin bir direnmeyle karşılaştı. Bunun üzerine vali Lawrence aile bağlarına aldırmaksızın, birliklerinin eline kim geçerse (6 000 kişi kadar) karmakarışık toplattı ve Massachusetts'den Georgia'ya kadar amerikan kolonilerine dağıttırdı. Halkın geri kalan kısmı ülkenin iç kısımlarına kaçmayı başardı. Topraklar ingiliz kolonlarına dağıtıldı. Üç yıl sonra Nova Scotia bir yasama meclisi kurulmasıyle parlamento rejimine sahip ilk Kanada ili oldu.

İngiliz rejimi

● *İngiliz rejiminin ilk yılları* (1763-1837). Paris antlaşmasından sonra 1763'te Yeni Fransa ikiye bölündü. Breton burnu ve Prenserward adaları İngiltere'nin kurduğu, başkenti Halifax (1749'da inşa edildi) olan Nova Scotia'ya bağlandı. Saint Laurent vâdisinin Gaspe'den Nipissing gölüne kadar uzanan kısmı, Québec ilini meydana getirdi; ülkenin Ottawa'nın kuzeyindeki ve batısındaki geri kalan kısmı ise, yerleşmenin yasaklandığı bir avcılık bölgesi haline getirildi. Bu sırada Hudson körfezi toprakları hâlâ İngilizlerin 1670'te verdikleri Hudson Kürk şirketinin malıydı. Fransız asıllı Kanadalılar, Londra'nın, özellikle de ilk iki vali Murray ve Carleton'un geniş fikirliliği sayesinde dillerini ve dinlerini serbestçe uyguladılar. İlk kurucu anayasaları *Québec akdi* (1774) ile eski fransız kanunlarına dönüldü; yalnız ceza hukuku İngiltere'den alındı. Vali, fransız asıllı katolik kanadalılardan meydana gelen yasama meclisi yardımıyle eyaleti yönetiyordu. Bu sırada ingilizlerin nüfusu daha 1 000 kişiyi bulmamışken, Amerika'daki ingiliz kolonilerinin devrimi patlak verdi; bunlar Montgomery yönetiminde Kanada'yı işgal ettiler. İngiliz asıllı kanadalılar yüz kadar Québec'li taraftar toplayarak bunları destekledilerse de fransız asıllı aydınlar ve rahipler sınıfı yeni anavatanlarının (İngiltere) safında yer aldılar ve Montgomery'nin şehrin duvarları önünde bozguna uğramasında (1775) Québec'li milislerin de katkısı oldu. Sonuçlanırsa, İngiltere'nin koloniyi elden çıkarmamasını fransız asıllı kanadalılar sağladı.

A.B.D.'nin bağımsızlığını onaylayan Versailles antlaşmasından (1783) sonra Kanada'ya, birçok rejime bağlı kişi (amerikan kolonilerindeki İngiltere'ye bağlı kalmış kimseler) göçtü. 15 000 Kişi kadar olan göçmenler Québec'te, Yukarı Saint-Laurent ve Ontario gölü boyunca toprak aldılar ve çok geçmeden ingiliz yasalarının ve parlamento kurumlarının uygulanmasını istediler. 1791 Meşrutî akdiyle bu isteğe cevap veren İngiltere, Saint Laurent topraklarını ikiye böldü: Labrador'dan Saint Francis gölüne kadar uzanan fransız eyaleti Aşağı Kanada; Saint Francis gölünden Hudson koyu topraklarına kadar uzanan İngiliz eyaleti Yukarı Kanada. Her iki eyalette de parlamento rejimi kuruldu: vali yönetiminde (yalnız valiye karşı sorumlu olan) bir yürütme kurulu; kral tarafından tayin edilen bir yasama kurulu; halk tarafından seçilen yasama meclisi. Her iki unsur kendi bölgesinin efendisiydi. Yalnız, halkı fransız asıllı olan Aşağı Kanada'da Fransızlar mecliste çoğunluğu elde tuttukları halde yasama ve yürütme kurullarında çoğunlukta olan İngilizler ticaretle yönetimi ellerinde tutuyorlardı.

Nova Scotia'ya da 25 000'den çok rejime bağlı ingiliz yerleşti; 15 000 kişilik yeni bir kafile ise Saint- John ırmağı boyunca, Fundy koyunun kuzey kıyısına yerleşti. Daha az kalabalık başka toplulukların bazıları Breton burnunda, bazıları da Prensedward adasında toprak aldı. Bu göç sonunda Londra iki yeni eyalet meydana getirdi (1759): New Brunsvick; 1820'den itibaren Nova Scotia'ya bağlanan Cap-Breton adası. Bu eyaletlerin her ikisinde de parlamento kurumları yaratıldı.

Temsilî hükûmetleri olan ve Amerika'daki ingilizlerin göçleriyle kuvvetlenen Kanada eyaletlerinde XIX. yy. başında yaklaşık olarak 430 000 kişi yaşıyordu; bunların dağılımı şöyleydi: Aşağı Kanada'da 250 000; Yukarı Kanada'da 70 000; Nova Scotia'da 65 000; New Brunswick'de 35 000; Prensedward adasında 9 000; Cap-Breton adasında 2 000. Başlıca ve hemen hemen tek uğraşları tarımdı: ama ticaret (kürk, kereste, balık) gelişmeğe başladı ve yıldan yıla arttı. A.B.D. ile İngiltere arasındaki 1812 savaşı Kanada'yı bir savaş alanı haline getirdi. Bronck'un Queenston Heigs'te (1812) Salaberry ve fransız asıllı kanadalıların Chateauguy'de (1813), Morrison ve nizamî ordusunun Chrysler's Farm'daki (1814) zaferleri ülkeyi, barışı yeniden sağlayan Gand antlaşmasına (1814) kadar amerikan istilâsından korudu.

Kısa süre sonra Napolyon savaşlarının sona ermesi, Kanada'ya askerlerin yerleştirilmesini sağladı; hükûmet bu askerlere Kanada'da toprak ve erzak veriyordu. Birkaç yıl sonra tarımdan hayvancılığa geçilmesi ve İngiltere'den makineleşmenin getirilmesi Kanada eyaletlerine büyük göç hareketlerini başlattı: 1827-1832 arası yaklaşık olarak 120 000 göçmen. Bu işçiler birçok kanal açılmasında (Ottawa'yı Montréal'e bağlayan Rideau kanalı ve Ontario ile Erie göllerini birleştiren Wellanda kanalı) çalıştırıldı. Böylece ulaşımın düzeltilmesinin kolonileştirmeyi ve tarım üretimini artırması, mübadelelerin stratejik noktalarında küçük şehirler kurulmasına yolaçtı; bu şehirlerde mahallî sanayi doğdu. 1832'de bütün ülkenin nüfusu 1 400 000 kişiydi.

● 1837 *Ayaklanmaları*. Hemen her ilde siyasî durum karışmaktaydı. İllerin temsilî hükûmetleri henüz halk karşısında sorumlu değildir. Bu rejim, sınıf ve menfaat mücadeleleri yüzünden kısa süre sonra yetersiz sayıldı. Siyaset dünyası ikiye bölündü: bir yanda halkın ve milletvekillerinin çoğunluğunu toplayan Halk partisi (reformlar yapılmasını ve halkın kamu işlerinin yönetimine daha etkili bir şekilde katılmasını istiyordu); il valileri çevresinde büyük yasama ve yürütme meclislerinin meydana getirdiği *statu quo* partisi (tüccarlar ve zengin kimseler tarafından destekleniyordu). Bu ilerici demokrasi ile tutucu oligarşinin sonsuz çatışmasıydı.

Yukarı Kanada'da savaş, halkı temsil eden reformcularla, yüksek görevliler ve büyük tüccarların kurduğu «Aile paktı» arasında, Anglikan kilisesine ayrılan veya rejimin gözde kişilerine verilen kamu toprakları yüzünden başladı. Bidwell, Ralph, Baldwin ve özellikle Mackenzie'nin yönettiği savaş, yıllarca sürdü; hedefi halk karşısında sorumlu bir hükûmet kurabilmek için yasama meclisinin üstünlüğünü sağlamaktı. Halk partisi amacına erişmek üzereyken, vali sir Francis Bond Head'in otokratik müdahalesiyle bozguna uğradı. Meşrutî yoldan başarı kazanmaktan umudu kesen Mackenzie 1837 aralığında isyan bayrağını açtı ve il merkezi Toronto'ya yürüdü. İsyancılar her yerde yenildiler: aralarından 23'ü idam ve seksen üçü Avustralya'ya sürgün edildi.

Aşağı Kanada'da siyasî rekabet daha da karışıktı; çoğunluğu tarımla uğraşan 120 000 katolik fransız, maliye ve ticareti elinde tutan 10 000 ingilizle çatışıyordu. Yasama meclisine fransız asıllılar tamamıyle hâkimdi; ama karşı taraf da yasama ve yürütme kurulunda çoğunluğu elde tutuyordu. Çatışma Popineau yönetiminde, bütçe kredileri meselesi çerçevesinde başladı; meclis bu kredileri dilediği gibi kullanmak istiyor ama vali ile «şato kliği» adı verilen kurullardaki ingiliz çoğunluğu buna karşı çıkıyordu. İngiltere ise henüz bir koloninin, valilerin emirleri dışında kendi kendini yönetmesini kabule taraftar değildi. Çatışma yıldan yıla kızıştı. Vali, rejimin aşırılıklarına karşı düzenlenen 92 Karar'a uymayı reddedince ve Londra aynı valiye meclisin onayı olmaksızın kamu parasını kullanmak yetkisini verince Papineau ve «yurtseverleri» şiddetli bir iktisadî ve siyasî boykot kampanyası açtılar. Vali Godslord önderlerin tutuklanmasını emredince ayaklanma başladı (1837). Âsiler ilk çatışmayı kazandıktan sonra ezildiler. İngiltere il anayasasını kaldırdı ve diktatör yetkilerine sahip bir vali (lord Durham) gönderdi. Durham ayaklanmanın 5 önderini sürgün etti, ama bu kararını Londra kabul etmedi. Durham İngiltere'ye dönünce ayaklanmaların yeniden başlaması, on iki kişinin idamı, elli sekiz kişinin de Avustralya'ya sürgün edilmesiyle sonuçlandı.

● *Sorumlu hükûmete ve konfederasyona doğru* (1838-1867). İki isyanın başarısızlıkla sonuçlanmasına rağmen iller haklı olarak halklara kendi kendini yönetme hakkı tanımayan yönetime karşı isteklerinden vaz geçmiyorlardı. Bunun üzerine lord Durham bakanlığa tanınmış raporunu sundu; bu raporda ingiliz unsurunun üstünlüğünün sağlanması yoluyle fransız unsurunun ingilizleştirilmesini ve âsilerin ilkelerinden de yararlanarak il meseleleriyle ilgili konularda halka karşı sorumlu olacak bir hükûmet kurulmasını öğütlüyordu. Bu rapordan sonra koloni rejiminin aşırılıklarını kabul etmek zorunda kalan Britanya parlamentosu, ülkeye yeni bir anayasa (1840, Birlik akdi) tanıdı. Bu anayasa, ingiliz Yukarı Kanada ile fransız Aşağı Kanada'yı Birleşik Kanada adı altında tek bir eyalet haline getiriyordu; bu eyaleti kralın tayin ettiği bir vali ve yasama kurulu ile halkın seçeceği yasama meclisi yönetecekti. Yürütme, valinin seçtiği, ama meclise karşı sorumlu olmayan 5 miletvekili tarafından uygulanacaktı. İngilizleştirme aracı olan anayasaya göre her il eşit sayıda milletvekili çıkarıyordu; oysa fransız ilinde 650 000 kişi yaşamasına karşılık ingiliz ilinde 450 000 kişi yaşamaktaydı. Ayrıca Fransızca da artık resmî dil olmaktan çıkıyordu.

Bu yeni yönetim biçimi gene de valiyi mutlak yönetici kılan eski anayasaya oranla ileri bir adımdı; eski reformcular yasama meclisi karşısında sorumlu olacak bir hü-

Wilfrid Laurier

Mackenzie King

L. Saint-Laurent

J. Diefenbaker

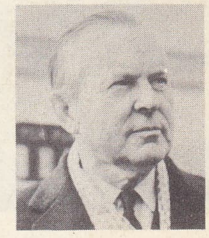

Lester Pearson

Foto. A.F.P., Black Star-Rapho, Sirman-Press (LAROUSSE)

Ottawa Parlamento'nun küçük salonu

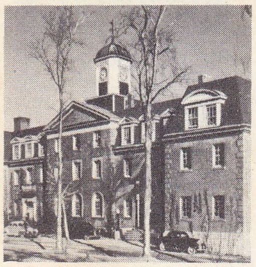

Nouveau-Brunswick üniversitesi

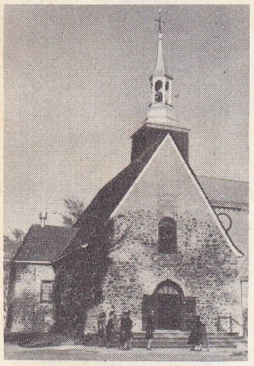

Cap-de-la-Madelaine kilisesi

Québec'de manastır ve kilise

kûmete kavuşabilmek için yeni anayasadan yararlanmayı düşündüler. Çok geçmeden valiler, yönetimde istikrar sağlayabilmek için meclisin direktiflerine uyarak çalışan yürütme uzmanları seçmek zorunda kaldılar. Sekiz yıl geçmeden La Fontain ve Baldwin'in yönetimi zamanında vali Elgin, kolonilerdeki britanya temsilcisi lord Grey'in onaylamasıyle, kabinenin yasama meclisi karşısında sorumlu olmasını kabul etti. O tarihten itibaren (1848) Kanada valileri oldukça önemli yetkiler muhafaza etmelerine rağmen, hükûmeti yönetmeyi bırakarak hükûmet başkanlığıyle yetindiler.

Kıyı illeri de Kanada illeriyle aynı meselelerle karşı karşıyaydı. Başlangıçta bütün enerjilerini maddî meselelere (göçmenlerin yıllık gelişi; kral taraftarlarının kütle halinde göçmesi; toprak dağıtımı; yol yapımı) harcadılar. Günden güne artan nüfus, 1812 savaşının sağladığı refahtan sonra kamu işlerinin yönetiminde daha çok söz sahibi olmak istedi. Nova Scotia, Joseph Howe yönetiminde yasama meclisinin etki alanını kademe kademe genişletmeyi ve 1848'de şiddete başvurmadan mutlak parlamento rejimine sahip ilk il haline gelmeyi başardı. New-Brunswick'te dönem dönem girişilen meclisin haklarını genişletme mücadelesi, cansız ve sonuçsuz oldu. İlk sorumlu kabine ancak 1852'de kurulabildi. Büyük toprak sahiplerinin mülklerinde oturmadıkları Prensedward adasında halk parlamento reformundan çok toprak meselesiyle uğraştı. Siyasî evrim yavaş yavaş gerçekleşti ve bakanların meclise karşı sorumluluğu ancak 1851'de tanındı.

Kabine sorumluluğunun yerleşmesi, çeşitli illerde kamuoyunu hoşnut etmişti. Birleşik Kanada'da parlamentonun ilk işlerinden biri Fransızcanın resmî dil kabul edilmesini sağlamak oldu (1848). O tarihten itibaren ülkede bir refah dönemi başladı. Büyük karayolları, demiryolları ve kanallar yapılması ücretleri artırdı. Kırım savaşı sayesinde (1854) buğday fiyatı iki kat yükseldi ve toprakların değeri arttı; bu artışta A.B.D. ile imzalanan karşılıklı ticaret antlaşmasının da (1854) payı oldu. Yukarı Kanada'da protestan rahiplerinin topraklarına elkonması ve Aşağı Kanada'da senyörlük sisteminin kaldırılması, kolonileştirmeyi on kat çoğalttı. İş bolluğu ve toprakların ucuzluğu göçmen akınına yolaçtı (yalnız 1851 yılında 57 000 göçmen geldi). Köyler kalabalıklaştı, tarım üretimi iki kat arttı. Şehirler büyüdü ve birçok imalâthane kuruldu. Kıyı illerinde özellikle balıkçılık ve gemi yapımı gelişti. Beş ilin toplam nüfusu 1851'de 2 382 000 iken 1861'de 3 169 000'e çıktı.

Ülke fikir alanında da gelişmekteydi. Bu dönemde kolejler çoğaldı, birçok üniversite kuruldu ve çok sayıda gazete çıkmağa başladı. Bununla birlikte Kanada topraklarını aralarında bölüşen iller, her biri öbüründen bağımsız birer koloni halinde yaşıyordu.

Ama ülkenin hızlı kalkınması yavaşladı: büyük kamu çalışmalarının durması, buğday fiyatının düşmesi ve Amerika ile ticaret antlaşmasına uyulmaması, pazarların altüst olmasına yolaçtı ve çok geçmeden iktisadî bir buhrana sebep oldu. Bu buhran özellikle 1860-1870 arasında hissedildi. İşlerin durgunluğu karşısında balıklavalarını ihmal eden ticaret antlaşmasından ve iller arası demiryolu tasarısının suya düşmesinden hoşnut olmayan deniz kıyısı illeri bir siyasî birlik kurmayı düşündü: bu birlik kamu hizmetleri ekonomisi ve pazarların gelişmesini sağlayacaktı. 1864'te üç ilin temsilcileri birliği vakit geçirmeden kurmak için Charlottetown'da toplandı. Bu arada iki kanada eyaletinin kendi arasında birleşmesi, fransız ve ingiliz unsurların kaynaşmasını sağlamak bir yana fransız asıllıların birbirine daha bağlı olması yüzünden fransız etkisini çoğaltmıştı. Her eyalette bölgesel meselelerin ortaya çıkmasıyle birlikte milletvekilleri çeşitli partilere bölündüler; her partinin programı ırk, din ve dil çatışması yüzünden daha çok karışıyordu. Olayların bu durumu hükûmette istikrarı sağlamayı imkânsız kıldı: bakanlıklar pek az süre ve ancak uzlaşmalar aracılığıyle tutunabiliyordu. Sonunda siyaset ve yönetimde gerçek bir durgunluk başladı; bu durgunluğu İngiltere ve Kanada'dan hoşnut olmayan A.B.D.'nin istilâ tehdidi daha tehlikeli kılıyordu. Ayrıca iktisadî buhran, demiryolları için gerekli yatırımı bulmakta çekilen güçlükler ve Amerika pazarının kapanması durumu daha da ciddîleştirdi. Bunun üzerine uzun yıllardan beri hazırlanmakta olan beş eyaletin birleşmesi tasarısı ortaya kondu; bu birleşme askerî kuvvetleri iki kat, mübadele yoğunluğunu on kat artıracak ve daha büyük, daha zengin, daha güçlü bir ülke kurulmasını sağlayacaktı.

Kanada temsilcileri, kıyı eyaletlerinin 1864 eylülündeki kongresine bu tasarıyı sundular. Savundukları tez herkes tarafından onaylandı ve bir ay sonra aynı temsilciler geleceğin Kanada federasyonunun anayasa tasarısını hazırladılar.

Birtakım çekimserliklerden sonra Büyük Britanya tasarıyı onayladı. Tasarının kabulünde birtakım güçlüklerle karşılaşıldı: Prensedward adası katılmayı reddetti; New Brunswick halk oylamasıyle karşı çıktı. Ama Londra ve Birleşik Kanada biri yönetim baskısıyle, öbürü gizli fonlar kullanma yoluyle gerekli katılmaları sağladı; bu işte A.B.D. ile antlaşmanın bozulması ve Kanada'nın irlandalı âsiler (fenians) tarafından istilâsının da (1866) payı oldu. Sonunda 1866 aralığında eyalet temsilcilerinin Londra'da toplanması, federasyonun kurallarını belirledi ve Britanya parlamentosu bir yasa hazırladı; bu yasa 28 mart 1567'de oylandı ve aynı yılın 1 temmuzunda yürürlüğe girdi.

Kanada federasyonu

Kanada anayasasını meydana getiren ve Kuzey Britanya Amerikası akdi denilen 1867 yasası, New Brunswick, Nova Scotia, Yukarı Kanada (Ontario) ve Aşağı Kanada (Québec) eyaletlerini birleştirerek Kanada konfederasyonu adlı yeni bir devlet kuruyordu. Ayrıca bu devletin iç muhtariyetini, İngilizcenin ve Fransızcanın resmî dil olarak kullanılmasını onaylıyor ve iktidarları federal hükûmet ile eyaletler arasında paylaştırıyordu.

Yeni federasyon Kanada'nın bütün topraklarını kapsamıyordu. Ontario'nun batısındaki Rubert bölgesi 1670'ten beri Charles II'nin verdiği tavizle Hudson koyu şirketinindi ve aynı adı taşıyan körfezin bütün hidrografya havzasını kapsıyordu. Bu toprakların ötesinde gene aynı şirketin kira ile işlettiği, Kayalık Dağlara kadar uzanan kuzeybatı arazisi vardı. Bu iki bölge 1811'de lord Setkisk'in Redwer ve Assiniboine nehirlerinin birleştiği yerde kurduğu küçük tarım kolonisine rağmen, sadece kürkhayvanı avıyle geçiniyordu. İşletme yavaş yavaş gelişirken Kanada bütün bölgeyi satın alarak (1869), Red River'deki bu küçük koloniyi Manitoba ili haline getirdi; Manitoba, Louis Riel'in yönettiği ingiliz ve fransız melezlerinin kısa süreli isyanından sonra Kanada konfederasyonuna katıldı (1870).

Kayalık Dağlar'ın batısından Büyük Okyanusa kadar uzanan topraklar İspanyollar tarafından bulunmuş (1774), Lok tarafından yeniden keşfedilmiş (1778). Vancouver tarafından hak iddia edilmişti (1782); sadece Victorio ve Vancouver merkezleri çevresinde az ölçüde yerleşilmişti. Bu bölge, İngiliz Kolombiyası adıyle eyalet oldu ve 1871'de Federal Kanada'ya katıldı. Sonunda baştan beri dikkafalılık eden Prensedward adası da federasyona girdi (1873).

Atlas okyanusundan Büyük Okyanus'a kadar uzanan bütün toprakları içine alan, 3 milyon kişinin yaşadığı Kanada, muhafazakâr bakan Macdanald yönetiminde kararlı bir şekilde işe koyuldu. Montréal'i, Vancouver ve Halifax'ı birleştiren, böylece bütün eyaletleri yerleşmeğe ve ticarete açan bir demiryolu ağı kuruldu. Yirmi yılda Manitoba'nın nüfusu üç kat arttı ve sanayi tesisleri çoğaldı. Bununla birlikte tarım (tahıl ve süt ürünleri) orman işletmelerinin ve balıkçılığın desteğiyle ülke ekonomisinin temeli olmağa devam ediyordu. 1867'den yüzyılın sonuna kadar ticaret, ihracat ve ithalât yoğunluğu üç kat arttı.

1896'da muhafazakâr bakan Manitoba okullar meselesi yüzünden devrildi: dinî öğretim hürriyetini sınırlayan bir programa uymadıkları için bazı katolik okullarına yardım etmeyi reddeden Manitoba yetkililerine katolik kilisesi şiddetle çatıyordu. Fransız asıllı bir kanadalı, Wilfried Laurier, liberal bir bakanlık kurdu, bu bakanlık İngiltere'den yapılan ithalâta elverişli bir gümrük tarifesi benimsedi ve İngiltere'nin Boer'lerle savaşına 7 000 kişilik gönüllü kuvvetiyle yardım etti. Öte yandan açıkça muhtar bir siyaset uygulayan Laurier, Kanada'nın ingiliz antlaşmalarından sorumlu olmayacağını ve Britanya'dan da gelse, her türlü göçü kurallara bağlayacağını kabul ettirdi. Çok geçmeden etkili bir göç siyaseti sayesinde çok geniş olan batı toprakları kalabalıklaştı; 1901'de 400 000 kişi olan Batının nüfusunun 1911'de 1 300 000'e yükselmesi, iki yeni ilin (Alberta ve Saskatchewan) kurulmasına yolaçtı (1905): Laurier aynı zamanda kıtayı baştan başa aşacak yeni bir demiryolu hattı da döşetiyordu. Bu siyasî tedbirler, nüfusun büyük ölçüde çoğalmasına ve üretimin ve millî zenginliğin artmasına yolaçtı. 1911'de iktidar liberallerden muhafazakârlara (Borden) geçti. Az sonra Birinci Dünya savaşı başladı. Kanada savaşa çok büyük kuvvetlerle katıldı: 8 000 000 nüfusun 600 000'i silâha sarıldı; çoğu gönüllüydü. İngiliz ve fransız asıllı kanadalılar ilgi çekici vurucu birlikler hazırlayarak İeper, Courcelette, Festubert ve Vimy'de zaferler kazandılar. Böylesine bir işbirliği Kanada'nın Versailles'a katılmasını ve barış antlaşmasına imza koymasını sağlayarak ülkeyi milletlerarası bir güç haline getirdi.

Savaş sonrasının iktisadî meseleleri eski partilerin yanı sıra muhafazakârların ve sanayicilerin siyasetine muhalif olan tarımcı veya ilerici topluluğun ortaya çıkmasına yolaçtı. Kadınların da oylamaya katıldıkları 1921 seçimlerinde liberal parti iktidara geldi (Mackenzie King) ve ilericilerin desteğiyle iktidarı muhafaza etti. Mackenzie King yeni ihracat pazarları aradı. Avrupa'dan göçmen gelmesini kolaylaştırdı ve vergileri indirdi. Buğday fiyatının artmasının doğurduğu bolluk yılları ülkeye bir milyon göçmen çekti. Bunun sonucu olarak orman sanayii (kereste, kâğıt hamuru ve kâğıt) büyük ölçüde gelişti, hidroelektrik santrallar ve fabrikalar çoğaldı; maden sanayiinin üretimi (nikel, altın, amyant, antimon) on kat arttı. Batıda büyük buğday kartelleri kuruluyor ve zenginleşiyordu. Ansızın ülkeyi 1929 dünya buhranı ezdi. Birçok işletme iflâs etti; fiyatların düşmesi tarımı felce uğrattı ve kartelleri iflâs ettirdi; ücretler ve gelirler çok büyük düşme gösterdi, şehirlerde hattâ köylerde işsizlik yayıldı. 1930 Seçimlerinde iktidara Richard Bennett yönetimindeki muhafazakârlar geçti. İktisadî çöküntüyle savaş başladı: işsizlere para yardımı; göçün durdurulması; tarifelerin yükseltilmesi; çiftçilere prim verilmesi. Böylece birtakım açıklara rağmen Kanada bütün yükümlerini yerine getirebildi ve borçlarının sıkıntı çekmeksizin ödedi; bu durum ülkenin malî sağlamlığını ortaya koydu.

Siyasî alanda Ortakçı İşbirliği federasyonu adıyle tarımcı-işçi partisi kuruldu. Meşrutî alanda 1926 İmparatorluk konferansı Büyük Britanya ve dominyonlarının «eşit statüye sahip hür topluluklar» olduğunu ilân etti, bu formülün 1931 Westminster statüsüyle kabulü, Kanada'nın İngiltere'ye karşı mutlak muhtariyetini kazanmasını sağladı. Bugün milletlerarası antlaşmalarını tek başına imzalayan ve öbür ülkelere elçilerini gönderen Kanada, bağımsızlığına tek bir sınır tanır; bu sınırı da Commonwealth'ün bütünlüğünü korumak için seve seve kabul eder. 1935 Seçimlerinde yeniden iktidara gelen liberaller milletlerarası ticareti artırmak, Büyük Britanya ve A.B.D. ile antlaşmalar imzalamak yoluyle iktisadî durumunu sağlamlaştırmağa uğraştılar. Özellikle A.B.D. ile bir karşılıklı yardım antlaşması imzalandı (1938). Bu antlaşmayı iki millet arasında imzalanan kardeşlik paktı izledi; kardeşlik paktı da kısa süre sonra karşılıklı askerî savunma paktına (Ogdensburg antlaşması denir) dönüştü (18 ağustos 1940).

İkinci Dünya savaşının dünyayı sarsmasıyle Kanada, tarihinde ilk defa bir ülkeye (Almanya) savaş ilân etti. Kanada birlik-

Foto. Keystone, Black Star-Rapho (LAROUSSE)

Quebec: Saint-Laurent ile Saint-Charles ırmağı kavşağına bakan Frontenac şatosu

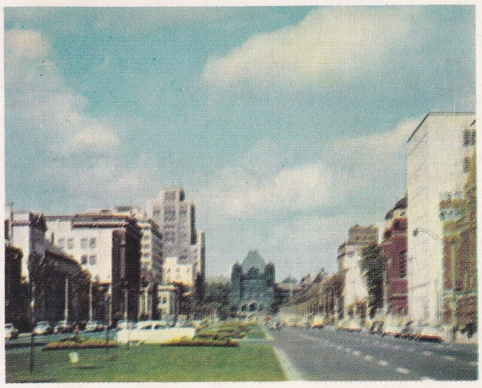

Toronto

İngiliz Kolombiyası'nda suda odun nakliyatı

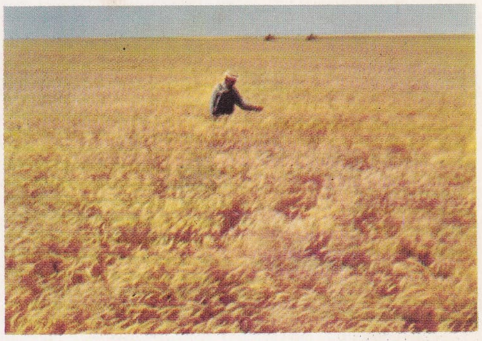

Kanada ovalarında buğday tarlası

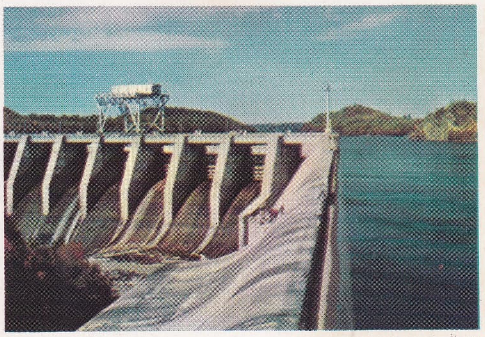

Shipshaw barajı

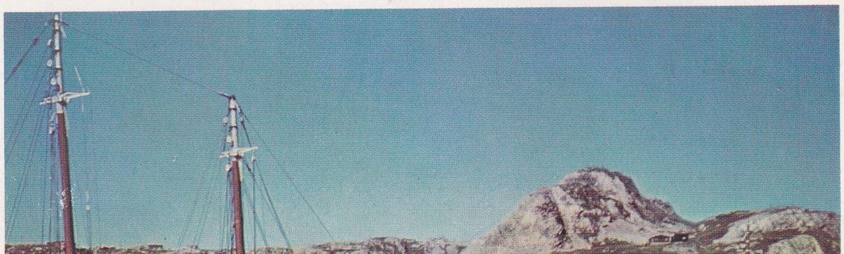

New Foundland adasında küçük bir balıkçı limanı

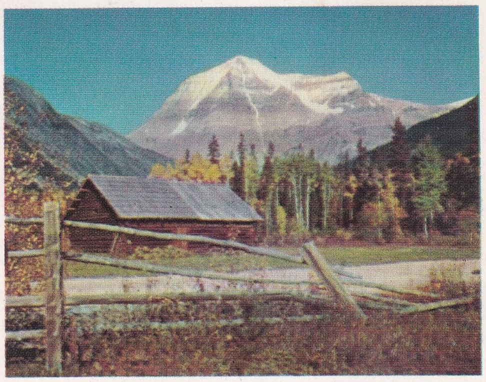

Kayalık Dağlar (Rocky Mountains): Robson tepesi

Foto. Driscoll, Hétier, Holmès (LAROUSSE)

ALASKA
KANADA
BÜYÜK OKYANUS
A. B. D.
KRALİÇE ELIZABETH ADALARI
BEAUFORT DENİZİ
PARRY ADALARI
VICTORIA
FRANKLIN ADASI
YUKON
MACKENZIE İDARE BÖLÜMÜ
KEEWATIN İDARE BÖLÜMÜ
BRİTANYA KOLOMBİYASI
ALBERTA
SASKATCHEWAN
MANİTOBA
Öncü bölge tarımı
Besin mad. tarımı, orman işletmeleri, balıkçılık v.b.
Kaba buğday tarımı
Kaba buğday tarımı ve hayvancılık
Kayalık dağların yük. bozkırlarında yaygın hayvancılık
Prairie'deki kurak bozkırlarda yaygın hayvancılık
Çeşitli ince tarım: tahıl, meyve, ticaret bitkileri tarımı
Yoğun hayvancılık (genellikle sağmal)
Demiryolu
Başlıca petrol boru hatları

Buzullar
Barren Ground ve tundra
Çıplak dağlar
İğne yapraklı sık kutup ormanı: Tayga
Kolombiya ormanı
Karışık orman: Yayvan ve iğne yapraklılar
Millî parklar
0
500 km
GRÖNLAND
BAFFIN
KÖRFEZİ
DAVIS BOĞAZI
Thule
Devon ad.
Lancaster boğ.
Bylot ad.
Arctic Bay
Inlet
Clyde
BÖLÜMÜ
Home körf.
Padloping Island
Cumberland körf.
Rowley ad.
Pr. Charles ad.
Melville y.adası
Nettilling gl.
Repulse Bay
Foxe y.ad.
Frobisher Bay
Hall y.ad.
Lemieux adl.
Southampton ad.
Salisburg ad.
Lake Harbour
Resolution ad.
Coats ad.
Mansel ad.
Nottingham ad.
Wolstenholme
Hudson boğ.
Wakeham Bay
Hopes Advance bur.
Burwell bur.
Akpatok ad.
Payne Bay
Ungava körf.
Cape Smith
Smith ad.
Povungnituk
Hebron
Nutak
George River
Gü. Avlatsivik ad.
Nain
Davis Inlet
Makkovik
Indian Harbour
HUDSON
KÖRFEZİ
Ottawa adl.
Ft. Chimo
Portland bur.
Pt. Harrison
Fort Mc Kenzie
LABRADOR
North-West River
Goose Bay
Cartwright
Battle Harbour
Belle Isle
Bould bur.
St. Anthony
NEW FOUNDLAND
ATLAS
Schefferville
Belcher ad.
Great Whale River
Fort Severn
Fogo
New-Foundland
Gander
Bishop Falls
Windsor
Avalon y.ad.
St. John's
Burin
St. Pierre
Miquelon
Port-aux-Basques
Bonne Bay
Corner Brook
Stephenville
Harrington Harbour
St. Augustin
Natashquan
Havre St. Pierre
Mingan
Anticosti ad.
Riv.-au-Renard
Gaspé
Chandler
Madeleine ad.
Cabot boğ.
Lake River
Attawapiskat
Kapiskau
Ft. Albany
Moosonee
Jones bur.
James Körf.
Alimzki ad.
Kanaaupscow
Fort George
Eastmain
Nitchequon
QUEBEC
Mistassini
Rupert House
Lansdowne House
Ghost River
Pickle Lake
Osnaburgh House
ONTARIO
Nakina
Geraldton
Hearst
Kapuskasing
Chibougamau
Dolbeau
Roberval
Chicoutimi
Rimouski
Matane
Campbellton
Bathurst
Chatham
Newcastle
Edmundston
Riv.-du-Loup
Moncton
Amherst
Summerside
Charlottetown
PREDWARD AD.
New Waterfield
Glace Bay
Sydney
Cap Breton ad.
New Glasgow
Stellarton
Sable ad.
NOVA SCOTIA
Dartmouth
Halifax
Truro
Bridgewater
Liverpool
Shelburne
Sable bur.
Yarmouth
Digby
St. John
Fredericton
NEW BRUNSWICK
Fundy körf.
Betsiamites
Comeau
Baie-Comeau
Québec
La Tuque
Trois-Rivières
Drummondville
Sherbrooke
Magog
Shawinigan Falls
MONTREAL
St.-Jérôme
Amos
Senneterre
Rouyn
Noranda
Timmins
South Porcupine
Kirkland Lake
Haileybury
Ville-Marie
Cobalt
Temiscamingue
Mattawa
North Bay
Sudbury
Copper Cliff
Sault-Ste. Marie
Blind River
Arthur
Fort William
Nipigon
Marathon
Michipicoten
Pembroke
OTTAWA
Cornwall
Smiths Falls
Brockville
Kingston
Belleville
Huntsville
Gravenhurst
Orillia
Barrie
Owen Sound
Peterborough
TORONTO
Oshawa
Guelph
Kitchener
Stratford
London
Hamilton
St. Catharines
Niagara Falls
BUFFALO
Port Colborne
Sarnia
Chatham
WINDSOR
Green Bay
Muskegon
GR. RAPIDS
FLINT
Lansing
UTICA
ALBANY
BOSTON
PROVIDENCE
HARTFORD
NEW HAVEN
SCRANTON
NEW YORK
OKYANUSU

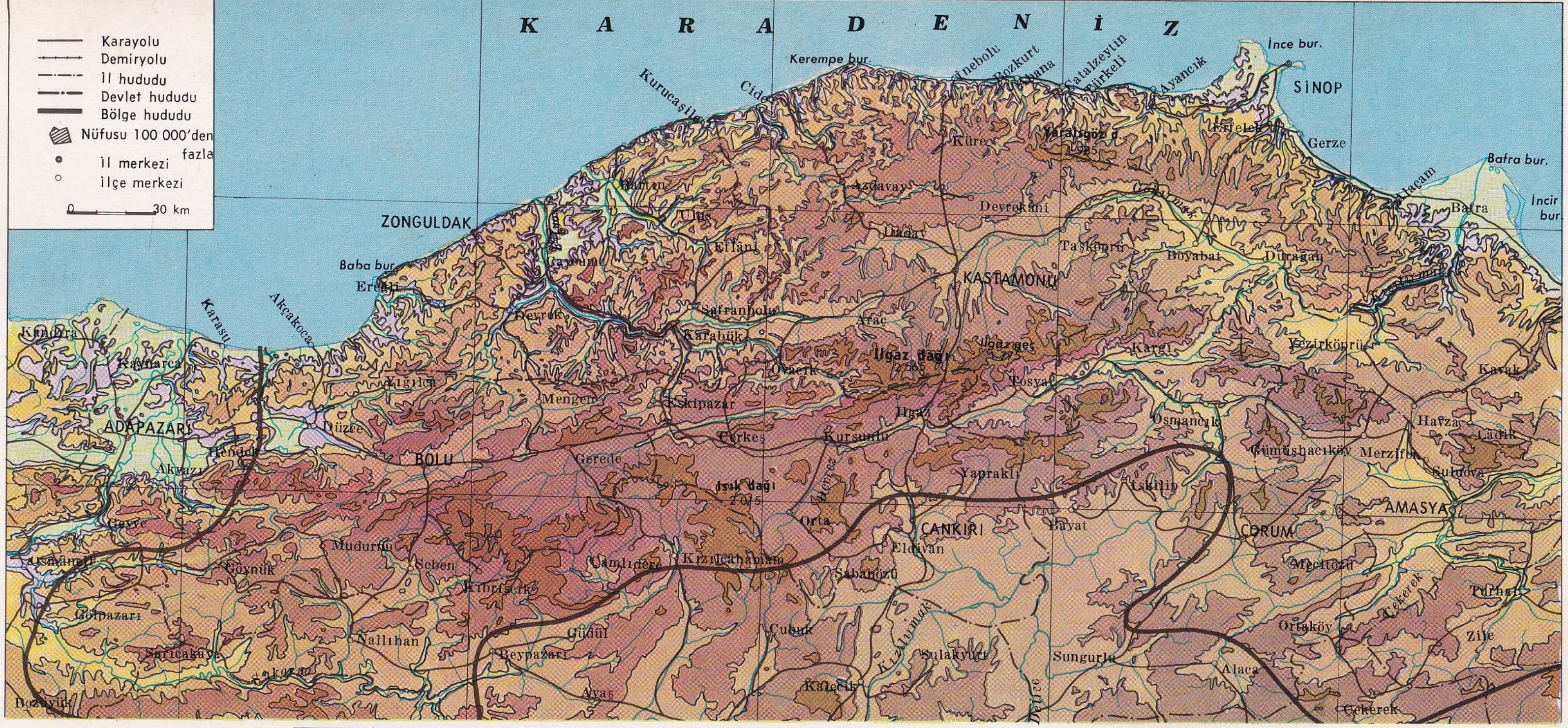

KARADENİZ BÖLGESİ

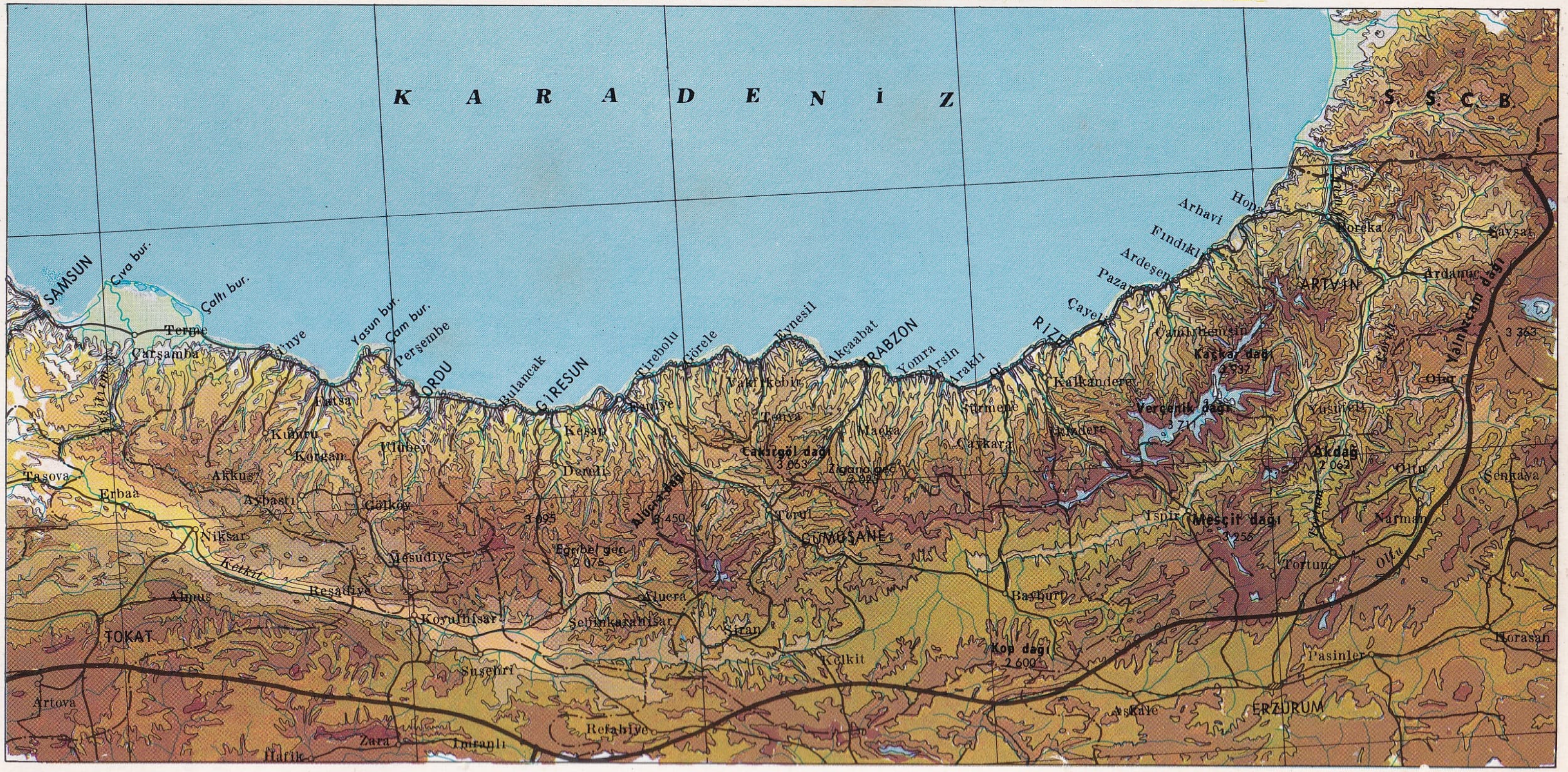

leri Atlas okyanusunu yeniden aştılar ve Avrupa'da kahramanca çarpıştılar. Aynı zamanda ülke kısa süre içinde barış sanayiini savaş sanayiine dönüştürdü ve 10 milyon dolarlık silâh ve cephanenin yanı sıra uçaklar, savaş araçları ve gemiler imal etti. Ayrıca tarım ülkeyi çok büyük bir tahıl ambarı haline getirdi ve Büyük Britanya'ya çok büyük ölçüde buğday ve yiyecek gönderildi; ayrıca 700 milyon dolar da borç verildi (1922).

Barıştan beri Kanada hâlâ Commonwealth ile dayanışmasını devam ettirmekle birlikte, son meşrutî bağlarını da kopardığından Büyük Britanya ile aynı krala bağlı olmaktan başka bağı kalmadı. Üstelik milletlerarası antlaşmalara katıldı, savaş kurbanı ülkelere besin yardımı yaptı ve çok büyük para yardımlarında bulundu. Newfoundland'ın da girdiği (1949) Kanada federasyonu, bugün milletlerarası siyasete katılması, sanayiini genişletmesi ve mübadelelerinin önemi sayesinde dünyanın büyük devletleri arasına girdi. 1948'den itibaren başbakan olan Louis-Saint Laurent'ın yönettiği liberal parti, 1951 haziranına kadar iktidarda kaldı. Ama bu tarihte seçimlerde çoğunluğu muhafazakâr parti (Porogressi ve Conservative party) kazandı.

Kanada'da 1958'den beri belirli ölçüde bir siyasî istikrarsızlık görülür; normal seçimlerin beş yılda bir yapılması gerektiği halde 1957'den beri beş seçim (1957, 1958, 1962, 1963, 1965) yapıldı. 1957 Haziran seçimlerinde nispî çoğunluğu (265 milletvekilliğinin 111'i) ilerici muhafazakârlar aldı, oysa 1935'ten beri liberaller iktidardaydı. İlerici Muhafazakâr parti başkanı, John George Diefenbaker başbakan olarak hümetine fransız asıllı iki kanadalı aldı (mayıs 1958). 1958 Nisanında yapılan yeni seçimlerde ilerici-muhafazakârlar, Québec'in pek beklenmeyen desteğinin de yardımıyle ezici bir zafer kazandı (265 milletvekilliğinin 208'i). İlerici muhafazakârlar 1962 seçimlerinde de nispî çoğunluğu ellerinde tuttular. Bununla birlikte bu seçimler büyük bir bozgun sayılır; çünkü 208 milletvekili sayısı 118'e düşerken liberaller 48 milletvekilliği kazanmıştı (toplam 97 milletvekili). Sosyal Yardım partisi, milletvekillerinin çoğunu Québec'ten çıkardı. 1963 Şubatında Diefenbaker, ülkenin askerî savunması konusunda çıkan meselelerden dolayı çoğunluğu kaybetti. Washington, Ottawa'dan «Bomarc» füzelerini amerikan nükleer başlıklarıyle donatmasını istemiş, başbakan reddetmişti. Diefenbaker, iktidardan düşünce, A.B.D. aleyhtarı bir kampanyaya girişti; ama liberal rakipleri seçimleri kazandı (95'e karşı 125 milletvekili); önderleri Lester Pearson başbakan oldu ve dışişleri bakanlığına Paul Martin'i getirdi. 8 Kasım 1965 seçimlerinde millet meclisinde büyük değişiklik olmadı (131 liberal, 96 ilerici muhafazakâr).

Kanada Ulaştırma bakanı Mr. Paul Hellver 30 nisan 1969'da görevinden ayrıldı ve yaptığı bir basın toplantısında istifasına yolaçan sebepleri açıklayarak kabine arkadaşlarıyle aralarında fikir ayrılığı bulunduğunu ve başbakan Trudo ile de anayasa konusunda anlaşmazlık halinde olduklarını bildirdi. 5 Mayısta Mr. Hellyer'in yerine Trudeau tarafından Ulaştırma bakanlığına Mr. James Richardson tayin edildi. Daha sonra 15 ekimde Mr. Herbert Gray ile Mr. Robert Stanbury özel sorumlulukla maliye bakanı Mr. Edgar Benson'un yardımcılığına tayin edildiler. Bu tayinlerden sonra başkan Trudeau iki kere kalp krizi geçirmiş olan Enerji ve Tabiî Kaynaklar bakanı J. J. Greene'in iyileşmiş olduğunu ve bakanlığındaki görevine yeniden başladığını açıkladı.

1970 Nova Scotia ve New Brunswick seçimleri, ekim ve kasım aylarında yapıldı ve bu seçimler her iki eyalet hükümetinde de değişikliklere yolaçtı. Nova Scotia'da 1967'de 1 sandalye kazanan Liberal partinin 1970 seçimlerinde 23 sandalye kazanmasına karşılık, 1967'de 40 sandalye kazanmış olan İleri Muhafazakârlar 21 sandalye elde ederek yenilgiye uğradılar. Seçimlere yeni katılan Yeni Demokrat parti de yalnız 2 sandalye alabildi. New Brunswick seçimlerinde ise İlerici Muhafazakârlar öne geçtiler ve 1967'de kazandıkları 26 sandalyeyi 32'ye çıkardılar. Liberaller ise 1967 seçimlerindeki 32 sandalyenin 6'sını kaybederek 26 sandalye elde edebildiler. Yeni Demokrat parti ise seçimlerde hiç bir başarı gösteremedi.

Bu seçimlerin sonunda Nova Scotia'da, Liberal parti başkanı Mr. Regan başbakan oldu ve aynı gün de (28 ekim) hükûmetini kurduğunu bildirdi. New Brunswick'te ise başbakanlığa 1969'da Mr. Van Horne yerine İlerici Muhafazakâr parti başkanlığına getirilen Mr. Hartfield seçildi ve 1970 kasımında New Brunswick hükûmetini kurdu.

Dışta Kanada siyaseti NATO'ya bağlılık ve barışseverlikle tanımlanır: Kanada A. B.D.'nin barışı koruma hareketlerinin hepsine katıldı ve nükleer denemelerin bırakılmasıyle ilgili 1965 Moskova antlaşmasını imzaladı. A.B.D. ile ilişkiler değişmemiştir ve iki ülke dış siyaset alanında temel kavramlarda aynı görüşe sahiptir (Atlantik paktı). Bununla birlikte Ottawa, büyük komşusuna karşı bağımsızlığını dirençle korur. Kanada, Küba ile ilişkilerini kesmemiş hattâ ticarî mübadelesini artırmış, Çin Halk cumhuriyetinin Birleşmiş milletlere katılması aleyhinde oy vermemiş ve Çin'e buğday satmayı kabul etmiştir. Hükûmet özellikle, Montréal-Moskova arasında düzenli bir hava servisi kurarak, Polonya ve Çekoslovakya ile ticaret antlaşmaları imzalayarak S.S.C.B. ve Halk cumhuriyetlerine yanaştı. Ayrıca azgelişmiş ülkelere özellikle Latin Amerika ve Afrika'ya yardımını çoğalttı. Anayasa alanında federal başbakan ve eyalet başbakanları arasındaki konferans ekim 1965'te «Futton Favreau formülünü» kabul etti. Bu formül Kanada anayasasında bir değişiklik öngörür; eyaletlerce onaylanırsa ülke anayasasında tam ve kesin değişiklikler yapma hakkını Birleşik Krallık parlamentosundan Kanada yasama organlarına aktaracaktır. Böylece Kanada mutlak hâkimiyete yönelmiştir; bu hâkimiyetin sembolü 15 aralık 1964'te Kanada parlamentosu tarafından kabul edilen ve 15 şubat 1965'te İngiltere kraliçesince onaylanan millî bayraktır. Sosyal alanda sendikalı işçilerin çoğu iki büyük merkeze bağlıdır: Millî Sendikalar konfederasyonu (Eski Kanada Katolik İşçileri konfederasyonu); Kanada İş kongresi, Sosyal kanunların ileriliği ve yaşama seviyesinin yüksekliğine rağmen Kanada'da birçok işsiz bulunduğu için sosyal çalkantıdan korunamamaktadır. Bu çalkantı 1966 ve 1967'den beri birbirini izleyen grevlerle artmıştır.

Bununla birlikte Kanada'nın en ciddî meselesi hâlâ iki dil topluluğunun birarada yaşaması güçlüğüdür. Bu mesele Kanada konfederasyonunun temellerini bile tehlikeye düşürebilir.

Küçük bir azınlık Québec'in tam bağımsızlığını istiyorsa da, fransız asıllı kanadalıların çoğu eyaleti federal hükûmetin himayesi altında kurtarmağa çalışmaktadır.

. *Askerî tarih*

Kanada ordusunun ilk çekirdeği fransız çiftçilerini Amerika Kızılderililerinin akınlarından korumak üzere 1665'ten itibaren her dinî çevreden toplanan milis bölükleridir. Kanada taburları 1760'a kadar ingiliz-fransız savaşlarına katıldı, 1775 ve 1817'de Amerikalılara karşı İngilizler safında çarpıştı. İngiliz hükûmeti tarafından yeniden teşkilâtlanan (*Militia akt*, 1868) ve 1870'te 40 000 kişiyi bulan kanada ordusu, İngiltere'nin Mısır'daki sömürgeci harekâtına (1884) ve Boer'lere karşı yapılan savaşlara (1899-1902) katıldı. 1876'da Kingston'da Krallık Askerî koleji açıldı; 1904'te İngiltere'deki Army Council'i örnek alan bir meclis konseyi kuruldu. Birleşik krallığın 4 ağustos 1914'te Almanya'ya savaş açması Kanada'yı da savaşa sürükledi. Ekimden itibaren 20 000 gönüllü İngiltere'ye gitti. 1817'den beri mecburî askerlikle beslenen kanada askerî gücü Fransa cephesine 4 tümen ve 1 süvari tugayı gönderdi; bu kuvvet 1917'de general Currie emrindeki Kanada kolordusunu meydana getirdi. Silâh altına alınan 600 000 kişiden 52 000'nin savaş alanlarında öldüğü bu kıtalar İeper (1915), Somme (1916) ve Vimy'de (1917) büyük yararlık gösterdi. 1923'te kanada kuvvetleri savunma bakanlığının yönetimi altında yeniden teşkilâtlandırıldı: bakanlık, milis, deniz ve hava kuvvetlerini birleştirdi. 1939'a kadar milis teşkilâtı, 10 000 kişilik muvazzaf bir çekirdeği, senede sadece birkaç devre hizmetle yükümlü muvazzaf milisleri (120 000 kişi) ve 18-60 yaş arasındaki bütün vatandaşlardan kurulu ihtiyat milisleri kapsıyordu. İkinci Dünya savaşı arifesinde ülkenin askerî iskeletini altı hafif gemiden kurulu küçük bir donanma, Kraliyet Hava kuvvetleri (500 kişi) ve bindirilmiş polis birlikleri meydana getiriyordu.

Kanada 10 eylül 1939'da Almanya'ya savaş açtı. 1941'de yeniden yürürlüğe konan mecburî askerlik sayesinde bir milyondan çok kişi silâh altına alındı. Kanada kuvvetleri, Dieppe'te (1942), İtalya'da, Normandiya'da (1944), sonra da Hollanda ve Almanya'da, Birinci kanada ordusu kumandanı general Crerar'ın kumandası altında yararlık gösterdiler. Bu arada Kanada Kraliyet Hava kuvvetleri de R.A.F.'nın müttefik pilotlarının önemli kısmını yetiştirdi; 1945'te 50'den çok hava filosunu kapsıyordu. İkinci Dünya savaşı sırasında Kanada'nın kayıpları 41 000 kişiyi buldu.

Ülke, 1939-1945 arası harcadığı çaba sayesinde dünya siyasî savunma teşkilâtı içindeki sorumluluk alanını genişletti. 1940'ta A.B.D. ile «Batı yarımküresinin kuzey parçasının savunmasına katılmak üzere» daimî bir birleşik komisyon kurdu. 1949'da Kuzey Atlantik Paktı teşkilâtına üye olan, 1950'de Almanya'da bıraktığı kıtalarla Batı Avrupa savunmasına yardımlarını somutlaştıran ülke, bir yandan da Kore savaşına katıldı.

Kanada'nın savunma siyaseti, ülkeyi başlıca çabayı havacılığa harcamağa yöneltti. 1955'te askerî bütçenin yüzde 41'i hava kuvvetlerine ayrılırken kara kuvvetlerine yüzde 32'si, deniz kuvvetlerine (Royal Canadian navy) yüzde 16'sı, karşılıklı yardıma yüzde 11'i ayrılmıştı. 1963'te kara kuvvetleri 50 000, hava kuvvetleri 52 000, deniz kuvvetleri 22 000 kişiyi kapsıyordu. Askerî bütçe, genel bütçenin yüzde 25'idir. 1947'de kurulan Savunma Araştırma konseyi, bu alandaki faaliyetlerini üniversiteler ile sanayi ve hükûmet organizmasıyle bağdaştırmaktadır.

1964'te karar verilen ve bir kısım muhalefete rağmen yürütülen reformun amacı üç orduyu birleştirmek ve bir bütün haline getirmekti. 1964'te tek bir savunma genelkurmaylığı kuruldu ve üç genel kurmaylık (kara, deniz, hava) dağıtıldı. 1966'da Kanada Silâhlı kuvvetleri «Canadian Armed forces» adı altında biraraya toplandı ve her ordunun özel kumandanlıklarının yerine ordulararası yeni altı kumandanlık kuruldu: dünyanın neresine olursa olsun müdahale için *Mobil Command* (2 piyade tugayı, bir hareketli birlik, bir taktik hava kuvveti); özellikle denizaltı savaşı için *Maritime Command* (donanmada sadece bir uçak gemisi ve 50 refakat gemisi vardır); hava nakliyatı için *Air Transport Command;* hava savunması için *Air Defence Command;* üç ordunun eğitimi için *Traininig Command;* lojistik için, *Material Command.* Bu yeni kuruluşlar bir yandan bakım masraflarını azaltarak donatım masraflarını çoğaltmayı, bir yandan da silâh altındaki eratı azaltarak komando ve paraşüt kuruluşları ile bunları taşımak ve desteklemekle görevli hava, deniz birliklerinin özel bir şekilde yetiştirilmesini sağladı. 1966'da savunmaya ayrılan pay genel bütçenin ancak yüzde 21'i idi ve hepsi muvazzaf asker olan silâhlı kuvvetler 100 000 kişiye (50 000 kara, 30 000 hava, 20 00 deniz kuvvetlerinde) yaklaşıyordu.

ANAYASA

1867'de Kanada'nın hükümranlığını tesis etmiş olan Kuzey İngiliz Amerikası kanunu, bugün de konfederasyonun temel kanunudur. Yasama gücü, genel vali, senato ve Avam kamarasından meydana gelen parlamentoya aittir. Genel vali, Kanada hükûmetinin tavsiyesi göz önünde tutularak kral ve kraliçe tarafından beş yıllık bir süre için seçilir ve sadece kabinesine danışarak hareket eder. Kabinenin teklif ettiği ve hükûmetin onayladığı senato üyeleri hayat boyunca görevlendirilirler. Avam kamarası üyeleri, parlamento süresince gö-

ağaçtan Meryemana heykeli Lovasseur'ün eseri Cizvitler şapeli, Québec

Thomas Baillairgé'in minyatür portresi kardeşi François'nın eseri Laval üniversitesi, Québec

natürmort Alfred Pellan'ın eseri Eyalet müzesi, Québec

Foto. LAROUSSE

rahibe Maria

Louis Fréchette

«Marie Chapdelaine» için Jean Routier'nin illüstrasyonu

revde kalmak üzere halk tarafından seçilir. Parlamento süresi beş yılı geçemez.

Yürütme gücü, bir genel vali tarafından temsil edilen hükümdara aittir. Başbakanın seçtiği kabine, genel valiye yardımcı olur. Kabine üyelerinden birçoğu, bakanlıkların başındadır ve federal parlamentoya katılırlar. Adalet gücü, Kanada hükûmetinin üçüncü unsurunu meydana getirir. 1875'ten bu yana, Yüksek mahkeme, Yüksek Sulh ve Ceza mahkemesidir. Ama davaların, Westminster'deki Özel Konsey Adalet komisyonuna götürülmesine izin verildiği de olur. Eyalet mahkemeleri, kendi idarî bölgelerine bağlıdır ama yüksek eyalet mahkemeleri hâkimleri Kanada hükûmeti tarafından seçilir.

1867 Kanunu ile, yetkiler, eyalet hükûmetleri ile federal hükûmet arasında ayrıntılı ve kesin bir şekilde bölünmüştür. Eyaletlerin sorumluluğu altındaki işler şunlardır: öğrenimin yönetilmesi; adalet mekanizmasının işlemesi; belediye kurumları, hastahaneler ve yardımseverlik kuruluşları; kamu topraklarının yönetilmesi; eyalet gelirleri sağlamak için vasıtasız vergi almak ve genellikle, doğrudan doğruya eyaletle ilintili olan özel işler». Federal hükûmet, her eyalete, yürütme yetkisine sahip ve beş yıl görevde kalmak üzere vali yardımcıları gönderir. Her eyalette, halk tarafından seçilen bir yasama meclisi vardır. Québec eyaletinde, üyeleri hayat boyunca görev yapmak üzere seçilen ve senatoya benzeyen bir yasama konseyi vardır. Belediye yönetimi, eyaletlere göre değişiklik gösterir. Bu yönetimin teşkilâtı, comté'lere, kasabalara, şehirlere, köylere, kantonlara, kır belediyelerine ve belediye idare bölgelerine bölünmüştür.

GÜZEL SANATLAR

Mimarlık

Bazıları, normandiya ev tipini Québec yöresi ikliminin gereklerine uyguladı, batı eyaletlerinde ve Champagne'da yetişen bazıları da kalelere benzeyen dört köşe evler yaptılar. Roman sanatı ölçülerine göre kurulan ve «büyük yüzyıl» zevkini taşıyan bu ilk yapılar, zamanla, iklimin ve toplumsal alışkanlıkların etkisi altında, kanada üslûbuna kişiliğini kazandıran yeni biçimlere sahip oldu. Bu oluşumun izleri hükûmet binalarında ve kiliselerde belirgindir. Kiliselerin bazıları, «recoliette» tipte (doğu kısmı yassı ve çok işlemeli bir absit ile son bulur, Québec'teki Ursilines kilisesi bu tarzın en güzel örneğidir), bazıları da «transept» tiptedir (Île-de-France yöresinin kır kiliseleri). Bu ikinci tipin en seçkin mimarı 1715'te başlanan Cap-de-la-Madeleine kilisesiyle tanınan, Pierre Conefroy'dır (1725-1816). Halifax şehrinin kurulmasından sonra, ingiliz etkileri taşıyan bir mimarî, önce kıyı eyaletlerinde, daha sonra Ontario'da gelişti. Aralarında Joseph Michaud (1822-1902), Québec parlamento binasını yapan Etienne Taché (1836-1912) ve Omer Marchand'ın (1873-1936) bulunduğu XIX. yy. mimarları, eski üslûpları taklitte Avrupa'daki meslektaşlarından geri kalmıyorlardı (Montréal Notre-Dame kilisesi, Toronto üniversitesi). Yüzyılın başlarında, mimarlar yunan alınlıklı bankalar, rönesans üslûbunda güzel oteller, kubbeli ve sütunlu parlamento binaları yaptılar. 1920'den bu yana kanada mimarîsi akılcılığa ve fonksiyonalizme yöneldi (Montréal üniversitesi, Ontario Sainte-Catherine'de Iddley koleji, Monitoba buğday siloları, fabrikalar).

Heykelcilik

Latour denen Jacques Leblond (1670-1715) kanada heykelciliğine canlılık getirdi. XVIII. yy.da tahtadan heykel yapma sanatında, Québec katedrali döşeme örneklerinden ve çeşitli fransız üslûplarından ilham alan üç okul vardı: Levasseur ve Baillairgé ailelerinin geliştirdiği Québec okulu; ünlü sanatçısı Gilles Bolvin (1711-1766) olan Trois-Riviéres okulu; Philippe Liébert'in (1732-1804) temsil ettiği Montréal okulu. Bu arada, gerçekten kişilikli ve yetenekli bir sanatçı olmadığı halde başarılı ve verimli bir atelye kuran Louis Quévillon'u (1749-1823) anmak gerekir. Akademik üslûpta büst ve anıtlar Bourassa (1827-1916) ve öğrencisi Philippe Hébert (1850-1917) tarafından yapıldı. XIX. yy.da gerek Eski gerek Yeni Dünya'da çok yaygınlaşan hikâyeci üslûp, Alfred Laliberté (1878-1952) tarafından temsil edildi. Mimarlarla işbirliği yapan Henri Hébert, Walter G. Allward, Hahn ve Brunet çağdaş bir rönesans'ın başlatıcıları oldular. Marius Plamondon (alçak kabartma), Louis Parent (anıtsal heykelcilik), Bourgult'lar (köy hayatından ilham alan heykelcilik), Sylvia Daoust, Fillon Thibault (dinî heykelcilik) ve Florence Wyle (büstler) öncekilerin izleyicileri olarak sayılmalıdırlar.

Resim

Bazı eserleri (*Champlain Gölü Savaşı*, 1615'te *İroquois'ların Kalesi*) bugüne kalan Champlain'in pek çok eseri kayıptır. Coğrafî keşifler çağını, ilk kanadalı ressamlar çağı izledi: P. Jean Pierron (1631-1673), Kutsal Kitap'tan, bir amatör anlayışı içinde, ilgi çekici sahneler çizdi; papaz Luc (1614-1685) Roma'da klasik anlayışla çalıştı, Nicolas Poussin ile ilgi kurdu. XVII. yy. sonlarında kendi kendini yetiştiren sanatçılar ortaya çıktı, günümüze pek az eseri kalan bu sanatçıların başlıcaları, Pierre Le Ber (1669-1707), Michel Dessaillant, Paul Beaucourt'dur (1700-1756). XVIII. yy.da portre moda oldu. François Beaucourt (1740 -1794) Kanada'ya Frangonard zevkini getirirken, Louis Dulongpré (1754-1843) François Clouet'yi andıran bir gerçekçilikle çalıştı; Alsace'lı Louis de Heer (1760-1830) Louis XVI üslûbunu resim alanında da sürdürdü. XIX. yy. başlarında Québec eyaletinde, Josephe Légaré (1795-1855), Ignace Plamondon (1796-1835) ve yeni primitifçi ressamlar Roy Audy (öl. 1846), Louis Hubert Triaud (1794-1836) ve Yves Tessier (1800-1847) fransız etkisinde çalışıyorlardı. Öbür eyaletlerde Heriot, Cokburn, Grant gibi manzara ressamları ingiliz etkisini sürdürüyordu. Yüzyılın sonlarına doğru, fransız akademik okulunun ustaları Bouguereau ve Cabanel, Gérome ve Flandrin, Kanada'da birçok ressam tarafından taklit edildiler. Paul Kane (1810-1871) ve Omer Watson (1855-1936) fransız Barbizon ressamlarının yolundan yürüyerek tabiatın ve tabiîliğin hâkim olduğu manzaralar ve günlük hayattan sahneler canlandırdılar. Bazı ressamlar izlenimciliğe ve fovizme yaklaştı: Batı Kanada'dan zarif manzaralar yapan Emily Carr (1871-1945), Clarence A. Gagnon (1881-1942), James Wilson Morrice (1864-1924) ve özellikle Kuzey Kanada manzaralarıyle tanınan Claremont (Ontario), Tom Thomson (1877-1917) bu anlayışın ustalarıdır. 1920'de Carmichael (1890-1945), Harris (1885), Jackson (1882), Johnston (1888), Lismer (1885), Mac Donald ve Varley (1871) adlı yenilikçi genç ressamlar, büyük ölçüde etkili olan «Yediler topluluğu»nu kurdular. David B. Milne (1882), Stanley Cosgrove (1912), Paul Emile Borduas (1905) ve Alfred Pellan (1907) kübizm, sürrealizm ve soyutlama akımlarından etkilenirken kişiliklerini de ortaya koydular.

Süsleme sanatları

Kanadalılar özellikle kuyumculuk alanında ilerlediler. 1720'ye doğru ilk sanatçı nesli ustaları arasında, Québec'te Quercy» denen Jacques (1682-1742) ve Joseph Pagé (1701-1738), Montréal'de Samuel Payne ve Roland Paradis (1696-1754) ünlüdür. Bu ustalar, daha sade bir anlayışla, Louis XIV uslûbunda eserler verdiler. 1740'a doğru Paul Lambert (1695-1749) daha hafif ve zarif işler yaptı. Kararsız, hür, coşkun, simetrisiz bir üslûbu geliştiren François Ranvoyzé'dir (1739-1819) ve İslet'deki kutsal çanağıyle tanınır. Laurent Amyot (1764 -1839) Ranvoyzé'nin yolundan yürüdü. XIX. yy.da taklitçilik eğilimiyle başgösteren gerilemeyi, 1915'e doğru Andrew Fussel (Toronto) ve Gilles Beaugrand'ın (Montréal) öncülük ettiği rönesans hareketi geride bıraktı.

MÜZİK

XIX. yy.a kadar Kanada'da yalnız yerli halkın müziği vardı; daha sonra, aralarında pek çok batı fransa köylüsü bulunan göçmenlerin müziği gelişti. Kanada folklorunda hâkim üç unsur vardır: Kime'lerin ve Kızılderililerin hâlâ yaşadığı yerlerde oluşan yerli unsur; kıyı eyaletlerinde ve Newfoundland'da, daha geç zamanlarda ortaya çıkan fakat etkisi büyük olan ingiliz unsuru; Québec eyaletinin bir kısmında yaygın olan ve özel bir önem taşıyan fransız unsuru (bugüne kadar 8 000'den fazla fransız şarkısı derlendi). Fransız asıllı kanadalılar ülkeye getirdikleri şarkı hazinesini titizlikle korudular; XIX. yy. başlarına kadar halk şarkıcılarının önemi büyüktü. *Chanson Populares* (Halk Şarkıları) [1880] ile Ernest Gagnon, kanada fransız folklorunun temelini attı. 1916-1918'e doğru plağa okunan şarkılar, fransız müziğine çok benzer, bunlar biraz daha işlenmiş, biraz daha zengin ve Fransa'da çoktan unutulan coşkun bir üslûpta yazılmıştır.

Bilgin müziği XVII. yy.da Fransızlar, XVIII. yy. da İngilizler ülkeye getirdi. Bu müzik, son yarım yüzyıl boyunca Toronto'daki ingiliz, Québec bölgesindeki fransız konservatuvarlarının etkisiyle büyük ölçüde gelişti. Birçok şehirde senfonik müzik toplulukları ve müzik fakülteleri kuruldu. Hemen hemen bir yüzyıldan beri Saint-Hycinthe şehrinde büyük bir org imalâthanesi vardır; bu kuruluş bütün Kanada'nın çalgı ihtiyacını karşıladığı gibi A.B.D.'ye de ihracat yapmaktadır. Kanada'da ünlü orkestra yöneticileri (Mac-Millan 1893, W. Pelletier, Leduc) ve virtüozlar vardır. Genç okulun mensupları arasında sırasıyle Clande Champagne, Vallerand, Papineau-Couture, Maurice Blackburn, Fr. Brassard, Morin, Tanguay (kanadalı fransızlar); Mac Millan, Willian, Brott (kanadalı ingilizler) sayılabilir.

EDEBİYAT

Kanadalı-fransız edebiyatı

Fransa'dan gelen ilk gezginler ve ilk kolonlar, yazdıkları ilgi çekici eserlerde gözlemlerini anlattılar; bu kişilerin en ünlüleri Jacques Cartier, Champlain, Marc Lescarbot, P. Biard ve Pierre Boucher'dir.

Relations des Jésuites (Cizvitlerin Anlatıları) Yeni Fransa tarihçileri için vaz geçilmez bir belge olmakla kalmaz, aynı zamanda misyoner edebiyatının en güzel örneklerini kapsar. Aynı şekilde Marie de l'İnsarnation'un *Mektuplar*'ı da hem manevî değeriyle, hem gözlemlerinin güzelliğiyle ilgi çekicidir. Asıl kanada edebiyatı 1665'te günlük konuları işleyen şiirlerle başladı ve 1778'de komedi unsuru taşıyan kahramanlık şiirlerine yöneldi. İlk nesirler Mére Duplessis'nin tarihleri, 1741 ve daha sonra Mme Begon'un mektuplarıdır. Ülke bağımlı duruma geldikten sonra kurulan basımevi Cuqnet'nin broşürlerini yayımladı (1730-1784). 1789 Fransız devriminde başgösteren olayları kanada halkı hoşnutsuzlukla karşıladı: kilise, Voltaire'in düşüncelerini yasakladı. Şiir, şarkıdan ayrıldı ama övgü ve gevezelik anlayışından kurtulamadı. Ülkeye Anayasa düzeni getiren 1791 antlaşmasından sonra siyasî hayatla birlikte belâgat ve gazetecilik de gelişti. Kulüpler ve dernekler açıldı. Parlamentoda Kanada'nın hürriyetini savunanlar seslerini duyurdular. Siyasî ve edebî gazetelerin sayısı artmağa başladı. Şiir her şeyden önce bir yurt şarkısıydı. Büyük ölçüde XVIII. yy. fransız şiirinin etkisinde kalan şiir, konularını genellikle günlük olaylardan alırdı. Joseph Quesnel (1749-1809) şarkılar, epigrammalar, manzum mektuplar ve vodviller yayımladı. Joseph Mermet (1775-1820), Châteauguy zaferini övdü. Dominique Mondelet (1799-1863), Auqustin Norbert Morin (1803-1865) ve Napoleon Aubin (1812-1890) şiirlerinde yurt sevgisini dile getirdiler. Michel Bibaud (1782-1857) ülke törelerini canlı bir biçimde anlattı.

1830 Fransız devrimi ve 1837'de kanadalı fransızların ayaklanması yeni bir evrimi başlattı: devrimci liberalizm ve milliyetçilik bu arada gelişti. Belâgat, demokrat ve kilise aleyhtarı halk savunucusu Louis Papolyte Le Fontaine (1807-1864) ve Georges Etienne Cartier (1814-1873) ile başarılar kazandı; gazetecilik alanında Etienne Parenz (1802-1874) ün kazandı; Kanada tarihçiliği François-Xavier Gerneau'nun (1809-1866) eserleriyle doğdu. P. Charlevoix'nın

Foto. LAROUSSE

(1682-1761) eski kroniğini değiştirerek ve genişleterek tekrar ele alan Garneau geniş bir tablo halinde kanada halkının destanını ve hürriyete doğru çıkışını anlatır. Papineau gibi Garneau da millî ve kilise aleyhtarı liberalizmini fransız yazarlarına borçludur. Seçkin aydın topluluğu 1830'dan sonra kiliseye karşı etkin bir mücadeleye girişti: kilise aleyhtarlığının merkezi olan Montréal'de Kanada ensitüsü kuruldu (1844); Arthur Buies (1840-1901) 1868'de *Lanterne* (Fener) adlı haftalık bir dergi çıkardı, bu dergide papaz sınıfına şiddetle çattı. Kilise buna tepki gösterdi: liberalizme karşı çıktı ve kilise tarihçileri kilise eserlerini övdü. Laval üniversitesinin (1852'de kuruldu) ilk profesörlerinden rahip Ferland (1805-1865) Kanada'daki dinî eserlerin büyüklüğünü göstermeğe çalıştı. Bununla birlikte şiir fransız romantizminin etkisinde kaldı. Rahip Casgrain (1831-1904) hikâyeci ve tarihçilikte başarılar kazanmadan önce Lamartine tarzında şiirler yayımladı. Cremazie (1827-1879), Beranger tarzında aşırı duygulu şiirler yazdı. Victor Hugo'yu örnekseyen Louis Fréchette (1839-1908) Kanadalıların hürriyet özlemlerini manzum olarak yansıtarak ülkesinin siyasî hayatına katıldı (*La Légende d'Un Peuple* [Bir Milletin Efsanesi, 1887]). Samimî bir şair olan Louis Fréchette, *Epaves Poétiaues* (Şiir Döküntüleri) adlı eserinde en güzel şiirlerini topladı; nesirci olarak hayal yönünden zengin hikâyeler yazdı. Aynı dönemde, sone yazarı Pamphile Le May (1837-1918), William Chupman (1850-1917), bölgeci şair Nérée Beauchemin (1850-1931), duygulu şair Alfred Garneau (1836-1904) ve Adolphe Poisson (1849-1922) tanındı. Kanadalı fransız sanatında Ernest Gagnon ile çömezleri E.Z. Massicotte ve Marius Barbeau'nun şarkıları halk folklorunu geniş ölçüde etkiledi.

Roman, Joseph Doutre ve özellikle Philippe Aubert de Gaspe (1786-1871) ile erkenden doğdu. Philippe Aubert de Gaspé altmış yaşında çok güzel parçaların bulunduğu *Anciens Canadiens* (Eski Kanadalılar) 1862 adlı eserini yazdı. Bu eserde Kanadalıların yaşayışını anlattı. Gérin-Lajoie'nın (1824-1882), köylerini bırakarak sanayi şehirlerine göç eden kanadalıları geri dönmeğe çağırır. Joseph Marmette (1844-1895) tarihî romanlar yazdı; psikolojik roman, Laure Conan (1845-1924) ile başladı. XX. yy.da tarih türü yeni ilerlemeler gösterdi. Thomas Chapais (1858-1946) ülkenin 1760-1867 arasındaki anayasal evrimini ele aldı. Piskoposluk meclisi üyesi Lionel Groulx (1878) Fransızların Amerika'da yarattığı eserleri övdü. Bu tarihçilerin yanı sıra, kendi kendini yetiştiren Benjamin Sulte (1841-1923), bugün Joseph Edmon Roy (1858-1913), eski Kanada'nın geçmiş olaylarıyle ve değerleriyle ilgili belgeleri ortaya koyan Gustave Lanetot (1883), Jean Bruchesi (1901), Louis Philippe Audot sayılabilir. Kanadalı fransız gazeteleri çevresinde bir denemeci ve tenkitçi topluluğu yetişti; bu topluluğun başlıca kişileri, Joles Fournier (1884-1918), *Devoir* (Ödev) gazetesinin kurucusu ve kanadalı fransız halkının sözcüsü Henri Bourassa (1868-1952) ve Olivar Asselin'dir (1874-1937). XX. yy. romanları çoğunlukla roman biçiminde yazılmış tarihî eserlerdir. Robert Laroque de Roquebrune 1837 olaylarını ve Canadian Pacific demiryollarının kuruluşunu roman biçiminde anlattı. Romanlarda özellikle kanada topraklarını işleyen halkın geleneklerı, sabırlı ve zahmetli yaşayışı anlatıldı. Louis Hémon'un (1880-1913), *Maria Chapdelaine*'i (1913-1916) toprağa bağlı insanları anlatan romanların ilkidir. Bir ırkın canlılığını dile getiren bu eser bir fransız tarafından yazılmış olmasına rağmen büyük etki yaptı. Louis Hemon'dan sonra birçok yazar (Ernest Choquette, Domase Potvin, Adjutor Rivard, rahip Marie-Victarin) kanada köylülerinin yaşayışını konu aldı. Romanı başlıca ustaları Mgr. Antoine Savard (1895), Leo-Paul Desnosiers (1896), sinsi cimri Séraphin Pondrier tipini canlandıran Claude Henri Grignon, köylü gerçeğini acımasız gözlemlerle veren Ringuet'dir (1895). Çok dar bir alanda kalan ve gittikçe yavanlaşan bölgeciliğe karşı bir tepki doğdu. Jean Charles Harvey «folklor çılgınlığı»na ve törelere körü körüne bağlanmağa şiddetle çattı. Robert Charbonneau bazılarının fransız etkisinden kurtularak bugünkü amerikan yazarlarını örnek alma eğilimini dile getirdi. Germaine Guévremont konusunu toprak insanının yaşayışından alan bir roman yazdı, ama az sonra değiştirerek peri masallarına yöneldi. Gabrielle Roy (1919) *Bonheur d'Occasion* (Ucuz Mutluluk) adlı eserine dekor olarak Montréal'deki bir işçi semtinin günlük hayatını seçti. Romanda ateşli ve kavgacı François Hertel (1905) ile Roger Lemelin'i (1919) de saymak gerekir. Tiyatro alanında rahip Gustava Lamarche'ı ve kenar mahalleleri anlatan Gratien Gélinas'ı (1909), Marcel Dube, Paris'te yazılan korku oyunlarından ilham aldı. XIX. yy. sonlarından başlayarak şiir romanla aynı evrimi geçirdi ve fransız şiirinin büyük akımlarından (Parnas'çılık, sembolizm, gerçeküstücülük) etkilenerek kendi özelliklerini yaratmağa çalıştı. Montréal edebiyat okulunun kurucusu Jean Charbonneau (1875) parnas'çı derlemeler yayımladı. Charles Gill (1871-1918), Saint-Laurent üzerine bir destan yazdı. Daha yirmi yaşına basmadan aklî dengesini yitiren Emile Nelligan (1879-1941) Verlaine ve Rimbaud'nun yolunda yürüdü. Toprak insanlarını anlatan okulun öncüsü Albert Ferland (1872-1943), Englebert Galléze (1875) ve Balanche Lamontegne (1889) kanada topraklarının güzelliğini dile getirdi. Albert Lozeau (1878-1924) insanın iç dünyasındaki karışıklıkları yumuşaklıkla anlatan içli şiirler, geniş kültüre sahip olan Paul Morin (1889) bölgeciliğe karşı bir tutumla ince ince işlenmiş oyunlar yazdı. René Chopin (1885) ve Guy Delahaye (1888) sembolist akıma bağlandılar. Birinci Dünya savaşından sonra şiir alanında iki eğilim birbiriyle çatıştı: biri, geleneklere ve millî konulara dönmek gerektiğini ileri süren Robert Choquette (1905) ve Alfred Des Rochers (1901) tarafından, öbürü, sadece kanadalı özellikler taşıyan ve sembolizme bağlanan bir şiir anlayışına karşı çıkan Marcel Dugas (1883-1947) tarafından temsil edildi. Simone Routier derlemelerinde modern fransız şairlerini örnek aldı, Cécile Chabot kuzeyin vahşî tabiatını anlattı; Roger Brien (1910), Anne Hebert, Alain Grandbois (1900) ve sıkıntıyı dile getiren Saint-Denys Garneau (1912-1943) soyut şiire yöneldiler.

Bu toplu bakışı tamamlamak için Kanada'da edebiyatın ve bilimsel araştırmanın gelişmesine yardımcı olan bazı kuruluşları, meselâ Krallık derneğini, Kanadalı Fransız akademisini; sanat, edebiyat ve bilimin ilerlemesi konusunda Krallık Araştırma derneğini saymak gerekir.

Birçok bilimsel eseri (Camille Roy'nın [1870] edebiyat, Edouard Monpetit'nin [1881-1954] iktisat, Léon Gérin'in sosyoloji), dil ve anlatım edebiyatının başlıca eserleri arasında saymak mümkündür.

Tenkitçilerden Louis Dantin, Harry Bernard, Rene Garneau, Seraphin Marion v.b. de sayılabilir.

Kanadalı ingiliz edebiyatı

Kanadalı ingiliz edebiyatı büyük kâşiflerin (David Thompson, Samuel Hearn, Alexander Mackenzie v.b.) anlatılarıyle başlar. Kanadalı ingilizlerin ilk büyük anlatı eseri sayılan *Wacousta* çok daha sonra yayımlandı (1832); John Richardson (1796-1852) bu kitabında 1812 savaşını anlatır. Catherine Parr Traill (1802-1899), Susanna Moodie (1803-1885), verimli yazar James De Mille (1836-1880) ve XVIII. yy. ortalarında Québec'teki yaşayışı yansıtan bir romanıyle tanınan William Kirby (1817-1906) birçok hikâye ve roman yazdılar. Bu çağın en ünlü yazarı Thomas Chandler Haliburton'dur (1796-1865), *The Clockmaker* adlı eserinde yarattığı Sam Slick tipiyle tanınmıştır. XIX. yy. sonları ile XX. yy. başlarının nesircileri arasında nükteli eserleriyle ilgi uyandıran Stephen Leacock'u (1868-1944), Kanada tarihinden ilham alan Gilbert Parker'i (1860-1932), romanlarında Batı'nın öncülerini destanlaştıran Ralph Connor'u (1860-1937), tek eseriyle ilgi toplayan Lucy M. Montgomery'yi (1874-1942), kıyı eyaletlerindeki balıkçıların çetin yaşayışını anlatan Frederick William Wallace'ı (1886), bir ailenin yaşayışını bir dizi eserinde canlandıran Mazo De La Roche'u (1885) saymak mümkündür. Tarımla uğraşan «batı»yı Martha Ostenso ve Robert Stead adlı romancılar dile getirdi. Bugünün birçok ünlü yazarları arasında Morley Callaghan (1908), Philip Child (1898), Hugh McLennan (1907) adlarını anmak uygun olur. Çağın başlıca ustası Philip Grave'dir (1871-1948). Yeni nesil, Robert Finch (1900), Dorothy Livesay, Earle Birney (1904), Patrick Anderson'ın eserleriyle tanındı. 1729'dan sonra Haliburton ile gelişen tarih yazarlığı, Robert Christie (1788-1856), James Hannay (1842-1910) ve George Brice gibi ünlü yazarların kalemiyle zenginleşti. Bir sonraki neslin ünlü tarihçileri George Wrong (1860-1948), Adam Shortt (1859-1931), A.S. Morton ve Chester Martin'dir. Bugün bu alanda A.L. Burt 1888), A.R.M. Lower (1889), Edgar McInnes (1899) adlarını anmak doğru olur. Kanadalı ingiliz şiiri Oliver Goldshmith (1794-1861) ve Charles Heavysege (1816-1876) ile başlar. O dönemin en önemli şairi Charles Sangster'dir (1822-1893). Şiir, ilk büyük atılımını, XIX. yy. sonlarında, Tennyson'un şiirlerinden etkilenen Charles G. D. Roberts'in (1860-1943) şiirlerinin yayımlanmasiyle (1880) kazandı. Isabella Valancy Crawford (1850-1887) duru ve duygulu şiirler yazdı. Archibald Lampman (1861-1899) büyük ingiliz romantiklerinin etkisinde kalarak Kanada'daki tabiat güzelliklerini şiirleştirdi. William Heury Drummond (1854-1897) kırları duru bir şiir diliyle anlattı. Marjoire Pickthall (1883-1922) yumuşak ve duygulu şiirler yazdı. Bu arada, daha çok A.B.D.'de tanınan William Bliss Carman'ın (1861-1929), Duncan Campbell Scott'un (1862-1947), genç yaşta ölen George Frederick Cameron'un (1854-1885) ve Birinci Dünya savaşında fransız toprağında ölen John McCrea'nin adını anmak uygun olur. Çağdaş şiirin en büyük ustası, tabiat kuvvetlerini ve kahramanların yüceliğini dile getiren E.J. Pratt'tır (1883); ondan sonra Wilson McDonald (1880) adı akla gelir. Bugünün ustaları özellikle A.J.M. Smith (1907) ve A. McKlein'dir (1919); bunlar şiirlerinde yenilikçi bir anlayışı sürdürmektedirler.

EĞİTİM

Kanada'da eğitim eyaletlerin yetkisi içindedir. Federal hükûmet ancak yerlilerin ve eskimoların eğitimiyle ilgilenir. Québec dışındaki eyaletlerde eğitim hizmetlerini kabine üyesi bir halk eğitim bakanı yürütür. Fransız geleneğine bağlı katolik sistemle ingiliz geleneğine bağlı protestan sistemin birarada bulunduğu Québec'te ise bu görev, eyaletler bakanına düşer. Mahallî eğitim hizmetlerini, vergi mükellefi yurttaşların seçtiği veya belediye meclislerinin tayin ettiği komisyonlar yürütür: bunların görevi ilk ve orta öğretimi yönetmek, okullara öğretmen almaktır.

İngiliz geleneğine bağlı sistemde ilk öğretim 6-7 yaşından başlar, 13-15 yaşına kadar sürer. Bir high school'da (veya orta dereceli akademi) yapılan orta öğretim 4-5 yıl sürer ve sekizinci öğrenim yılı ile, onikinci veya on üçüncü öğretim yılları arasını içine alır. Orta öğretim sonunda İmmatriculation Junior diploması verilir. Bazen yedi, sekiz ve dokuzuncu yıllar Junior High school adlı ayrı bir okulda okunur. Öte yandan ülkede tarım, ticaret ve sanat meslek okulları gelişmektedir. Québec'teki, fransız geleneğine bağlı katolik eğitim sisteminde ise, ilk öğretim yedi yıl sürer. Bundan sonra sekiz yıllık orta öğretim gelir. Orta öğretimde öğrenciyi üniversiteye hazırlayan klasik kolejlerin yanı sıra, tamamlayıcı uzmanlık bölümleri de (genel bilgiler, bilim, sanayi, ticaret ve tarım) vardır. Bunlardan bilim ve ticaret bölümleri öğrencileri meslek okulları için yetiştirir; genel bilgiler kursları ise Ecole Normale'e hazırlar. Kız öğrenciler isterlerse klasik kolejlerle, isterlerse ev-işi bilgileri okullarında, ticaret enstitülerinde, kız sanat enstitülerinde okurlar. Üniversiteler çeşitli statülere tabidir: bunların dinî olmayanları eyalet yönetimine bağlıdır (Alberta, Manitoba, Saskatchewan v.b.); bazıları katolik üniversiteleri (Laval, Montréal, Ottowa, Saint-François-Xuavier, Sacré-Coeur koleji, Saint-Joseph üniversitesi v.b.); diğer bazıları baptist (Acadia, Mc Master), anglikan (Bishop's univesity) veya Birleşik Kilise üniversitelerıdir (Mount Allison). Dinî olmayan özel üniversiteler de (Dalhousie, Mc Gill, Queen's university) vardır. Bazen kolejler de üniversitelere bağlıdır.

Yves Theriault

André Langevin

Jacques Godbout

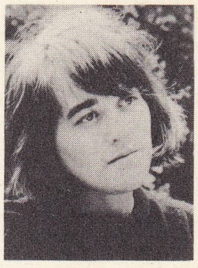
Marie-Claire Blais

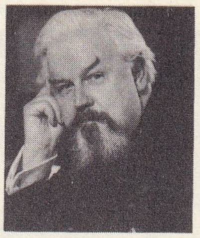
Robertson Davies

Foto. Jac Guy, Camera-Press, Grasset, Aschley Crippen (LAROUSSE)

Douglas Point nükleer enerji merkezi

HABERLEŞME

● *Basın.* Kanada'daki ilk gazete 1752'de kurulan ve ingilizce yayın yapan haftalık *The Halifax gazetesidir.* Onun ardından 1764'te kurulan *Québec Gazette,* çeşitli değişikliklere uğradıktan sonra, bugün de, *Chronicle Telegraph* adıyle yayın hayatını sürdürmektedir. Fransızca ilk yayın organı ancak 1778'de Montréal'da kuruldu: *La Gazette du Commerce et la Gazette Littéraire* (Ticaret Gazetesi ve Edebî Gazete). Bu gazete bugün *Montréal Gazette*'in ilk atasıdır. İlk günlük gazete de ingilizce olarak çıktı: 1833'te kurulan *Montreal Daily Advertiser.*

Kanada basınının hamlesi XIX. yy.ın ikinci yarısında, buharlı baskı makinesinin hizmete girişiyle oldu. 1857'de 20 ve 1864'te 22 günlük gazete vardı. Bu sayı 1911'de 125'e vardı. Zaten bunlar 1955'te de 94 (fransızca olan 12'sinin toplam tirajı 610 bin, ingilizce olarak çıkan 82 gazetenin toplam tirajı 3 milyon) ve 1956'da 99 tane olacaktır. Bu gazetelerin hemen hemen hepsi, çeşitli zincirlemelerle birbirine bağlı, siyasî partilerin denetiminden kurtulmuş, bağımsız kuruluşlardır. Bu zincirlerin en ünlüsü 18 günlük gazetenin bağlı olduğu «Thomsor Dailies» tir. Bu 18 gazetenin 16'sı Ontario'da çıkmaktadır. İkinci sırada *«Southam Newspapers* gelir (7 günlük gazete). Fransızca basın da aynı şekilde, ortaklıklar halinde biraraya toplanmıştır.

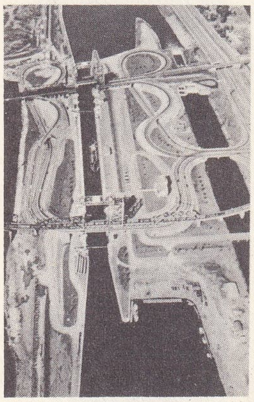

Saint-Laurent kanalı

Buna haftalıkları ve düzenli aralıklarla çıkan diğer gazete ve dergileri de eklemek gerekir. Bütün Kanada'da bunların sayısı 1 500 civarındadır. Kanada'da günlük basının özelliklerinden biri hem sayıca (1956'da 19 sabah gazetesine karşılık 80 akşam gazetesi vardı), hem de tiraj olarak akşam gazetelerinin sabah gazetelerine üstünlüğüdür. Kanada gazetelerini sınıflanırsa başta Toronto'da çıkan iki akşam gazetesi; 1892'de kurulmuş *Star* ile, 1876'da kurulmuş *Telegram* gelir. Üçüncü sırada gene Toronto'da çıkan, 1844'ten beri Montréal'de yayın hayatını sürdüren fransızca gazete *La Presse* tutar. Fransızca olarak çıkan gazeteler arasında: Québec'te 1882'de kurulmuş *Le Soleil* ve 1907'de kurulmuş *l'Action Catholique,* Ottawa'da 1913'te kurulmuş *Le Droit,* Trois-Rivières'de *Le Nouvelistet,* Montréal'de 1910'da kurulmuş *Le Devoir* sayılabilir.

Ayrıca haftalık basın olarak, perşembe ve pazar günleri çıkan bazı haftalık gazetelerle, günlük gazetelerin haftalık özel sayıları büyük tiraja ulaşmıştır. Bunların çoğu Fransızca olarak Montréal'de çıkan gazetelerdir: *La Patrie*'nin pazar özel sayısı olan *Le Petit Journal, La Presse*'in perşembe özel sayısı olan *Photo-Journal.* Buna karşılık en büyük tirajı, Toronto'da *Star*'ın perşembe günü çıkan özel sayısı elinde tutmaktadır.

● *Basın ajansları,* 1907'ye kadar, bu alanda, sadece büyük demiryolu şirketinin bir kolu olan *Pacific Railway Telegraphs* faaliyet gösterdi, 1907'de tarifelerdeki fiyat artışına karşı çıkan Winnipeg gazeteleri, kendilerine ait bir kuruluş olan *Western Associated Press*'i (W.A.P. Batı Basın birliği) kurdular. Ülkenin diğer bölgelerindeki gazeteler de hemen bundan örnek aldılar ve *Eastern Press* (Doğu Basın Birliği) ile *Canadian Press Ltd*'i, (Kanada Basın Limited ortaklığı, 1911) meydana getirdiler. Birinci Dünya savaşının yarattığı şartlar, bu üç ajansı *Canadian Press* adı altında birleşmeğe (1917'de) götürecektir. Bu kuruluş bugün de Kanada'daki basın ajnslarının en önemlisidir. Ülkedeki ikinci ajans A.B.D.-deki United Press'in bir kolu olarak 1922'de kurulmuş olan *British United Press*'tir.

Esterhazy potas tesisleri

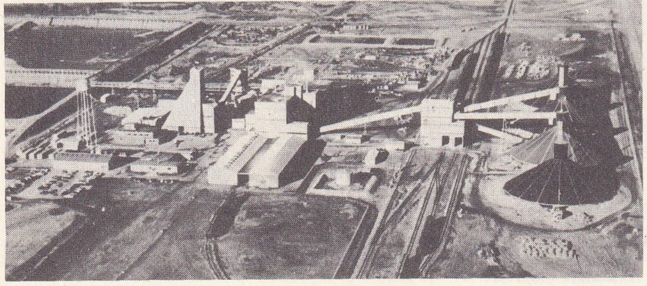

● *Radyo - televizyon yayını.* Radyo yayın faaliyetlerini hükûmete bağlı bir kuruluş olan *Canadian Broadcasting corporation* (C. B.C.) [Kanada Radyo işletmesi] yürütür. Kuruluş ingilizce («Trans-Canada» ve «Dominion») ve fransızca yayın yapan şebekelere sahiptir. Bu şebekeler devlete ait yirmi kadar istasyon ve özel teşebbüs işletmesi olan 170'ten fazla istasyonla birbirine bağlanmıştır. Kanada Radyo işletmesinin elinde ayrıca sekiz istasyonluk bir televizyon şebekesi vardır. Buna karşılık sayıları kırkı bulan özel televizyon istasyonları, C.B.C. yayınlarının gücünde olmasa bile, mahallî ölçüde yayın yapar.

SİNEMA

John Grierson İkinci Dünya savaşının sonunda *Office National du Film*'den (O.N. F.) [Millî Sinema kurumu] ayrılırken arkasında Tom Daly, Gudrun Parker, James Beveridge, Julion Roffman, Don Fraser, Sidney Newman, Stanley Jackson gibi kimselerden meydana gelen dinamik bir kanadalı sinema sanatçıları ekibi bırakıyordu. Orada savaş yıllarında birçok meslektaşıyle ve özellikle de Stuart Legg, Stanley Hawes, Raymond Spottiswoode ve Norman Mc Laren gibi kimselerle birlikte dikkate değer birçok siyasî sosyal ve kültürel belge-filim yapmıştı (*World in Action* [Dünya Dönüyor], *The Gates of İtaly* [İtalya'nın kapıları], *Now the Peace*).

Bundan sonra, Millî Sinema kurumu, faydacı bir belge filimciliği siyasetine yöneldi ve televizyon için büyük diziler yaptı. Bu konudaki rolü, her şeyden önce tarafsız ve aydınlatıcı olmağa dayanıyordu. Bazı özel yapımcılar, uzun filimler yaparak Millî Sinema kurumuyle rekabete girişmeyi denediler; ama bu yapımcıların yaptıkları filimler sayıca çok azdı (1950'de beş, 1955'te dört, 1960'ta da üç filim). Çünkü Kanada'daki sinema salonlarının pek çoğunun amerikan ortaklıklarına ait olması kanadalı yapımcılarının ilk denemelerinden başarılı sonuçlar almasını önlüyordu. Bundan dolayı da yönetmenler kısa denemeler, belge-filimler veya kısa zamanda ün kazanan Norman McLaren gibi *canlandırma* alanındaki denemelerle yetindiler. (Bu konuda Colin Low, George Dunning, Grant Munro, Jim McKay de tanınmıştır.)

Bununla birlikte, 1962-1963'ten itibaren, Millî Sinema kurumununki gibi, bağımsız yapımcıların etkinlikleri de arttı. Serbest bir sanayinin yaratıcı olmak isteyen birçok sinema sanatçısı ilk uzun filimlerini çevirerek çeşitli filim şenliklerinde kazandıkları ödüllerle başarılı çalışmalarının sonucunu aldılar. (Bu kimselerin bir kısmı Millî Sinema kurumundandı; diğerleriyse başka ülkelere gitmiş olanlardır.) Kanada sinemasının çağdaş filim yönetmenleri arasında özellikle anılmağa değer isimler şunlardır: Roman Kroitor, Wolf Koenig, Guy Coté, John Freeney, Don Owen (*Nobody Waved Goodby* [Vedasız Ayrılış] 1964), Piere Patry, Fernand Dansereau, Arthur Lamothe, Bernard Devlin, Gilles Groulx (*le Chat dans le sac* [Torbadaki Kedi] 1964), Claude Jutra (*A Tout Prendre* [Tümü İçin], 1964) ve özellikle de Pierre Perrault (Michel Braut ile birlikte, *Pour la Suite du Monde* [Dünyanın Devamı İçin], 1963; *le Règne du Jour* [Günün Saltanatı, 1966]).

BİLİMLER

1896'dan itibaren H. L. Callender, J. C. Mac Lennan ve Ruthendorf'un yürüttükleri araştırmalara rağmen, Birinci Dünya savaşına kadar Kanada'da bilimsel öğretim kürsülerine sahip sadece iki üniversite (Toronto ve McGill) vardır. 1916'da *Consell National de Recherches* (Millî Araştırma kurumu) kuruldu. Bu kuruluşun merkezî laboratuvarı (deneysel biyoloji, kimya, deneysel kimya, fizik, uygulamalı fizik, inşaat araştırmaları, makine mühendisliği, radyo ve elektrik mühendisliği, sağlık araştırmaları) 1932'de meydana getirildi. 1957'de kurumun personeli 300'den 2 400'e, bütçesi de 900 000 dolardan 20 milyon dolara çıkarıldı. Bugün devlet eliyle yaygınlaştırılan temel araştırmalar, ortak komiteleri aracılığıyle uygulamalı araştırmaları malî yönden destekleyen Millî Araştırma kurumu'nun da teşvikiyle, üniversitelerde yoğunlaşmıştır. *Atomic Energy of Canada ltd*'in (Kanada Atom Enerjisi Limited ortaklığı) Chalk River'de fabrika ve laboratuvarları vardır. Bu kuruluşun görevi nükleer araştırmalar yapmak ve atom sanayiini geliştirmektir. Kanada'da, bilimsel alandaki buluşlar arasında, 1922'de Banting'in buluşu olan ensülin'i sayabiliriz. Kanada bilim adamlarının en önde gelenleri ise atom bilgini C.J. Mackenzie, biyolojistlerden E.W.R. Steacie ve .C.W. Argue, kimyacı A. N. Campell ile bakteriyoloji bilgini S.G.D. Murray'dır.

Temel araştırmalar, genellikle üniversitelerde yapılmaktadır. Bu çalışmalar için gerekli olan malî destek, Concil National de Recherches (C.N.R.) [Araştırma Millî konseyi] tarafından, halen yüzde 40'ı aşan bir oranda (1963-1964'te 13 milyon dolara yakın) sağlanmaktadır. Ottawa'daki Carleton üniversitesinin yeni nükleer hızlandırıcısı ve Manitoba üniversitesinin büyük siklotronu gibi araştırma araçlarının en büyük bölümünü üniversiteler ellerinde tutmaktadır. Kendi yüzünden, Montréal'deki Mc Gill üniversitesi, bir uzay araştırma merkezi halini almıştır. Kanada'nın, bir amerikan füzesi ile, 1962'de, Alouette (Tarlakuşu) sunî uydusunu uzaya fırlattığı bilinmektedir. Uydurun yerini bulmağa yarayan analitik çiziciyi ve fotogrametriyi bulan da kanadalı Helava'dır. Tıp dalındaki araştırmalar da, yine üniversitelerde ve bunlara bağlı hastahane ve enstitülerde yapılmaktadır (1964'te C.N.R.'in kabul ettiği bütçe, 7 milyon dolara yakındır). Bu alanda, çocuk felcine karşı bağışıklık konusunda doktor Morton'un yaptığı araştırmalar önem taşır (1962). Tümü ile, Kanada'nın gerçekleştirdiği ilerlemelerin çoğu, haberleşme ve ulaştırma alanlarıyle ilgilidir. Bu durum, Kanada gibi uçsuz bucaksız bir ülkede normal sayılmalıdır. Bu uygulamaları teorik araştırmalara daha sıkıca bağlayabilmek için, özel Konsey bürosunda ve C.N.R. içinde, 1964'te bir bilimsel ve teknik sekreterlik kuruldu. Böylece 1963-1964'te C.N.R.'in sınaî araştırmalara yardım programı, bütçesini iki katına çıkardı; şimdi de özel bilimsel araştırma merkezleri sürekli olarak çoğalmaktadır.

Bu bilimsel ve teknik faaliyetlerin son başarıları arasında, hidrolik (Jarlan dalgakıranı), sınaî kimya (Bartlett'in elde ettiği ksenon bileşiği ve Lamieux'nün başardığı, sakaroz sentezi) ve özellikle atom enerjisi konusundaki ilerlemeleri sayabiliriz. *Chalk River* nükleer laboratuvarları, yirmi yıldan beri çalışmakta ve *Atomic Energy of Canada ltd.* radyo izotopların kullanılma alanlarını genişletmeyi ve verimli şekilde elektrik sağlamayı amaçlamaktadır. En yeni tesislerden (1966) biri olan *Pickering* (Ontaio) ve *Douglas Point* (200 000 kw) santralları halen inşa halindedir ve 1 milyon kw enerji sağlayacaktır. Bu alanda en ileri beş ülkeden biri olan Kanada, böylece, dünya piyasasına da adımını atmış olmaktadır. (L)

KANADA. i. Metrol. Eskiden Portekiz'de kullanılan 1,4 litre değerindeki sığa ölçüsü. (L)

KANADA (AŞAĞI), Québec ilinin (Kanada) 1791 - 1840 arasındaki adı. (L)

KANADA (YUKARI), Ontario ilinin (Kanada) 1791-1840 arasındaki adı. (L)

KANADA geyiği bls. i. Zool. Avrupa geyiğinden daha iri (omuz başında yükseklik 1,70 m kadar) geyik türü; Alaska ve Sibirya'da yaşar. (Bazıları buna yanlış olarak sığın der.) [L]

Kanada Havayolları. Bk. TRANS - CANADAİAN AİRLİNES.

KANADA KALKANI, Hudson körfezi çevresinden Büyük Göllere kadar uzanan, dü-

Foto. LAROUSSE

şük engebeli bölge; bölgenin çekirdeği prekambriyum kayalarından meydana gelmiştir (şistler, mika şistler, gnays ve granitler). Bölgedeki kayalar çok katılaşmış olduğundan kambriyen devri başlarından (yani 500 milyon yıldır) bu yana yeniden kıvrınlanma geçirmemiştir. (L)

KANADA koyunu, argaliye benzeyen yabanî koyun; Amerika'da Arizona ile İngiliz Kolombiyası arasında, dağlarda yaşar. (L)

Kanada Krallık derneği, valinin (Lorne markisi) desteğiyle edebiyat ve bilim çalışmalarını geliştirmek amacıyle 1883'te Kanada'da kuruldu. (L)

KANADALI sıf. ve i. (*Kanada*'dan *Kanada-lı*). Kanada'da oturan veya kanada halkından olan (kimse). [M]

KANÂDİL çoğl. i. (*kandil*'den *kanâdil*). *Esk.* Kandiller. ‖ *Kanâdîl-i çarh,* gökyüzü kandilleri, yıldızlar. (M)

KANADİT i. (fr. *canadite*). Miner. Feldispatı genellikle albit cinsinden olan nefelinli siyenit. (En çok bulunan renkli mineraller, alümin ve kireç bakımından zengin olanlardır.) [L]

KANADİYEN i. (fr. *canadienne*). Kıyf. Tüyleri iç tarafa gelmek suretiyle koyun derisiyle astarlanmış ceket. ‖ Yaz aylarında giyilen, önü kapalı, bol biçim, üstten cepli, genellikle astarsız hafif ceket. (ML)

KANAGAVA, Japonya'da il, Honşu'nun ortasında; 2 919 000 nüf. İdare merkezi, *Yokohama.* (L)

KANAĞAN sıf. (*kanmak*'tan *kan-ağan*). Psikol. Çabuk kanan. (M)

KANAKE. Yun. mit. Aiolos ile Enarete'nin kızı, Poseidon'un sevgilisi. Ondan birçok çocuğu oldu. Erkek kardeşi Makareus ile olan sapıkça ilişkisinden sonra babası onu intihara zorladı. Bu olay, Euripides geleneğini izleyen Ovidius'un *Heroides*'lerinden birine konu oldu. (L)

KANAKHOS Sikyon'lu, yunan heykeltıraşı (M.Ö. 500'e doğr. - ?). Miletos'taki tunçtan dev Apollon heykellerini yaptı. (Philesios adı verilen bu heykelin sol elinde yay, sağ tarafında da diz çökmüş bir geyik vardır.) Aynı zamanda mermerden heykeller de yaptı. Sikyon için yaptığı oturan Afrodit heykelinde bakır, altın ve fildişi kullandı. Polykleitos'un öğrencisi olan başka bir Kanakhos daha vardır ve V. yy. sonlarında Delphoi'de çalışmıştır. (L)

KANAKLAR (polinezya dilinde «insan» anlamında k.), Yeni Kaledonya Melanezya'lılarına yanlış olarak verilen ad. Bk. YENİ KALEDONYALILAR. (L)

KANAL i. (lat. *canalis; canna,* kamış, oluk'tan fr. *canal*). İnsan eliyle açılmış ulaşıma elverişli su yolu: *Süveyş kanalı.* ‖ Bir sıvının bir yerden başka bir yere geçmesini sağlayan akacak yer: *İşte topal, yaşlı bir Alman ki, su havuzlarını, setleri, kanalları yaptı* (F.R. Atay). *Lağım kanalı.* ‖ *Analoji.* Toprağın altında, sıvı ve gazların yer değiştirimine imkân veren tabiî yol, oluk.

— Anat. Damarlardan ayrı, uzun silindir biçiminde boru veya boşluk. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Boşaltma kanalı,* bezlerinden salgı boşaltan kanallara verilen ad. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Çanaksı kanal,* böbreğin içinde bulunan sidik boşaltıcı kanal. (Her bir böbrek memeciğinden sonra yaklaşık olarak bir santimetre boyunda zarsı bir kanal gelir. Bu kanalların her birine küçük çanaksı kanal adı verilir. Küçük çanaksıların üçü dördü biraraya gelerek büyük çanaksı kanalları meydana getirir, bunların sayısı her böbrekte 2 ile 5 arasında değişir. Büyük çanaksılar da birleşerek böbrek havuzcuğunu meydana getirir.)

— Balıkç. Genellikle bir ters alt akıntının bulunduğu ve balık sürülerinin yığıldığı derince sular. (Bu sularda devamlı avlanan türlere kanal karidesi, kanal istavriti, kanal midyesi v.b. adları verilir.) ‖ Makaraların içinde, halatların geçtiği oluk. ‖ *Kanal yürütmek,* bir halat façuna yapmadan önce kolları arasındaki boşluğu uygun kalınlıkta iple sararak doldurmak. Bk. FAÇUNA.

— Bayınd. *Kanal açmak,* bataklık bir arazinin suyunu bir yere akıtmak için su yolu yapmak. Deniz, göl, ırmak v.b.yi birbirine bağlamak. Bk. ANSİKL.

— Bilgi-işlem. Bir hesap makinesinin ünitelerini kendi aralarında ve özellikle giriş ve çıkış ünitelerini işlem üniteleriyle birleştiren organ. (Kanalların nitelik ve sayıları bir hesap makinesinin gücünü belirler.) ‖ Bir delikli şeritte uzunlamasına kayıt satırları. ‖ *Basit kanal,* yalnız bir tek birim için bilgi dönüşümüne yarayan kanal. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Bileşik kanal,* bir hesap makinesinin aynı anda birçok giriş ve çıkış birimini çalıştıran kanal. Bk. ANSİKL.

— Bot. *Hava kanalı,* özekdokuda hücrelerarası boşlukların üst üste gelmesinden oluşan kanal. (bu kanallar su bitkilerinde geniş ve sık olur.) ‖ *Salgı kanalı,* hücre tellerinden meydana gelen ve aralandığı zaman salgı maddesini dışarı atmağa yarayan uzun mecra.

— Coğ., Bayınd. ve Ulaştırma. Bk. ANSİKL. ‖ İçine su dağıtım borularının döşendiği yeraltı galerisi. ‖ *Akaçlama* (veya *kurutma*) *kanalı,* alçak, nemli bir toprağı veya bataklık alanları kurutmak amacıyle açılan su yolu. ‖ *Boşaltma kanalı,* hidrolik tesislerin sularını akıtan su yolu. —İnşaattan yapı malzemesinin yerçekimi etkisiyle aşağıya doğru indirilerek nakledilmesini sağlayan yatık oluk veya boru. ‖ *Bölünme noktası kanalı,* değişik iki havza arasında açılan, ya hazneler, ya sunî olarak hidrolik bir tesis veya termik motorlar ve yardımıyle beslenen kanal. ‖ *Deniz* veya *okyanuslar arası kanal,* iki deniz veya iki okyanusu birleştiren sunî kanal (Süveyş, Kiel, Panama). ‖ *Derivasyon* (veya (*saptırma*) *kanalı,* taşkınlar döneminde bir akarsuyun debisini düzenleyen veya bir ırmağın sularını bir fabrikaya kadar götüren kanal. ‖ *Getirme kanalı,* bir kapmanın sularını bir şehrin haznesine ulaştırmağa veya bir göl, sel suyu, ırmağın sularını hidroelektrik bir tesisin doldurma odasına ulaştırmağa yarayan kanal. ‖ *Sulama kanalı,* rasyonel bir sulama ile toprakların verimliliğini artırmak amacıyle, kapılan suları köylere götüren ve dağıtan kanal. ‖ *Ulaşım kanalı,* nehir ulaşımının yararlanması için açılan kanal. ‖ *Yan kanal,* bir ırmak boyunca yetersizce uzaktan açılan ve toprağı taşkından korunan kanal. ‖ *Yüzdürme kanalı,* tomruk yüzdürmek için açılan kanal.

— Devl. huk. Bk. ANSİKL. ‖ *Kanal resmi* (veya *rüsumu*), bir devletin sınırları içindeki kanaldan geçen deniz taşıtlarının o devlete ödediği geçiş parası.

— Geometri. *Kanal yüzey,* yer ve şekil değiştiren bir eğrinin doğurduğu yüzey. (OLUK YÜZEYİ de denir.)

— Mad. oc. Suların akıp gitmesi için bir galerinin zemininde açılmış su arkı: *Su debisi çok yüksekse veya toprak kayması ihtimali varsa, kanalların içi beton döşenir.*

— Mat. *Kanal yüzey,* merkezi verilen bir eğri üzerinde yer değiştiren sabit büyüklükte bir kürenin zarf yüzeyi. (Böyle bir yüzeyin, merkezi verilen eğri üzerinde yer değiştiren sabit büyüklükte bir çember tarafından doğurduğu da söylenebilir.)

— Mekan. *Kanal açma,* bir parça, bir takım, bir takım tezgâhı organı içinde oluk yapmak amacını güden işlem.

— Radyotek. Frekans tayfının az çok geniş bir bandını kapsayan radyoelektrik haberleşme yol. (Dalga boyları hektometre ve kilometre seviyesinde olan genlik modülasyonlu bir radyo yayını 9 kHz'lik bir kanalı kapsar. Dalga boyu seviyesinde frekans modülasyonlu yayınların kapsadığı kanal 150 kHz kadardır. Televizyon yayınlarının gerektirdiği kanallar çok daha geniştir, bunlar kabul edilen ölçülere göre 5 MHz'den 12 MHz'e kadar değişir.)

— Teknol. *Kanal açmak,* karton, tahta, maden v.b. bir iş üzerinde oluk açmak (YUVA AÇMAK veya LAMBA AÇMAK da denir.) ‖ *Kanal eğesi,* kanal açmakta kullanılan, yalnız kenarları çentiklenmiş, ince dikdörtgen eğe. ‖ *Kanal rendesi,* kalemle önceden açılmış olukların dibini düzleştirmeğe yarayan oymacı ve marangozların küçük rendeleri. ‖ *Testere kanalı,* testerenin tahta üzerinde bıraktığı izin genişliği. ‖ *Yağ kanalları.* Bk. ANSİKL.

— Telekom. *Dört kanallı,* aynı anda dört ayrı haberin iletilmesini sağlayan telgraf sistemi.

— ANSİKL. Anat. İnsan anatomisinde *kanal* terimi pek çok organ için kullanılır. Bunların ortak özelliği bazı maddelerin geçmesine elverişli sıvı yolu olmalarıdır. Çok çeşitli olan bu kanalların bellibaşlıları şunlardır: *boşaltma kanalları, kemik kanalları* ve *damarsı kanallar.*

Boşaltma kanalları, sayıca pek çoktur: kulakaltı bezinden çıkan *Stenon kanalı,* çenealtı bezinden çıkan *Warton kanalı,* meme bezlerinden çıkan *süt kanalları,* karaciğerden çıkan *öd* ve *koledok kanalları,* pankreastan çıkan *Santorini* ve *Wirsunng kanalları,* sidiği boşaltan *sidik kanalları* v.b.

— Bayınd. Günümüzde büyük nehirlerin *kanal açma* işleri üç nitelik taşır: ticarî yönden, büyük debili sürekli taşıma yolları yaratılmasıyle; enerji yönünden, akarsu kolları arasında yaratılmış hat farklarının akış yönünde bulunan hidroelektrik tesislerde kullanılması; tarım yönünden, katedilen bölgelerin drenajları veya feyazanların kontrol altına alınması ve yeraltı su naplarının beslenmesi imkânları.

Bundan başka, taşkın ve su alçalması debilerinin düzenleme görevleri, özellikle su alçalma debilerinde suların halkın ve sanayinin beslenmesine yaradığı zaman, kontrol altına almıştır.

Kanal açma işleri fevkalâde karışık olur, bunları çözmek için bazen özel işletmeler kurulmuştur. (Amerika'da Tennessee Valley Authority, Fransa'da «Compagnie Nationale du Rhone») Rhin, La Moselle , Tuna'da olduğu gibi bu işletmeler milletlerarası bir karakter taşır.

— Bilgi-işlem. Bir hesap makinesinde bir defada ancak bir tek birimin bilgilerini dönüştüren *basit kanal*'lar ve aynı anda birçok birimli işleme sokabilen *bileşik kanal*'lar bulunabilir. Bir hesap makinesinin basit ve bileşik kanal sayısı aynı anda yapabileceği işlem sayısını veya izleyebileceği programı belirler. Aynı zamanda bir kanal, iki hesap makinesinin iki merkez birimi arasında, işlenecek problemin karmaşık olması halinde ve gereğinde ilişki kurar; ayrıca iki hesap makinesinden birinin bozulması halinde ikincisinin emniyet görevi yapması halinde de bu bağı gerçekleştirir.

— Coğ., Bayınd. ve Ulaştırma. Üç çeşit kanal vardır:

● **Ulaştırma kanallarının sınıflandırılması ve rolü.**

1. *yan kanal,* tabiî bir akarsuyun vâdisini izler ve onun ulaşıma elverişli olmayışının sakıncalarını giderir. Çok zaman o akarsu tarafından beslenir. Doğrudan doğruya akarsuyun ulaşıma elverişli hale getirilmesi, genellikle daha ucuzdur, ama sonucu belirsizdir ve sürprizler yaratabilir: yeniden alüvyonların birikmesi, kayalardan meydana getirilen engellerin aşınım ile ortadan kalkması gibi;

2. *haliç kanalı* (*Tancarville kanalı,* eski *Paimboef kanalı* v.b.) akarsu ulaşımının tehlikeli veya kumluk bir haliçten geçmesini önler;

3. *birleşim kanalı,* birbirine yakın iki akarsu havzısını birleştirir. Başlıca iki mesele yaratır: iki akarsu arasındaki tümsek çizginin bentler, tünel veya gemi asansörleriyle aşılması meselesi; baraj, rezervuarlarla veya yükseltici fabrikalarla, su yönünden beslenme meselesi, bazen de kanalın dibini çimento ile kaplamak gerekir.

Suyolu ile taşıma, özellikle ucuzdur, ama buna karşılık az süratlidir ve bilhassa ağır çeken veya dengeli hammaddelerle hidrokarbürler için elverişlidir. Kanal açma, kilometre başına, karayolu veya demiryolunun kilometresine oranla çok daha önemli bayındırlık çalışmalarını gerektirdiğinden, büyük yatırımlara ihtiyaç gösterir. Ancak pek uzun vadeden sonra ve önemli miktarda tonaj sağlanması şartıyle verimli olabilir, yatırımı karşılayabilir. Kanal ağlarının dünya yüzüne dağılımı hiç kuşkusuz, engebelere, yükseltilere ve su dağılımına göre değişir-se de, daha çok sanayileşme derecesine bağlıdır. Kuzeybatı Avrupa'da ve Kuzey Amerika'da, kanal ağı özellikle XIX. yy.da gelişmiştir. Başka ulaşım yollarının çoğalması birkaç istisna dışında (Albert kanalı, Mittelland kanal), kanalların kazılmasını veya ıslahını bilfiil durdurmuştur. Bu-

kanada geyiği

na karşılık S.S.C.B. Birinci Dünya savaşından sonra kanal ağını büyük ölçüde genişletmiştir.

● **Ulaştırma kanallarının özellikleri.** Ulaşım kanalları, bentlerle sınırlandırılmış ve içerisinde az çok değişmez bir su düzeyinin, sunî yoldan sağlandığı belirli sayıda suyollarına (biefere) bölünür. Eskiden bunların büyük flaman mavnalarının geçmesine imkân vermek için inceden inceye hesaplanmış bir kesimi bulunurdu. Motorlu gemilerin gelişmesi, bu kesimleri ve demiratma kesimlerinin arttırılmasını mecburî kılmıştır. Ana ulaşım kanalları şu özelliklere sahiptir: genişlik dipte 10 m, su yüzeyinde 16,60 m; demirleme 2,20 m (bunu günümüzde 2,60 m'ye yükseltme eğilimi vardır). Kanala dönemeçlerde gemilerin birbiri yanından kolayca geçmesini sağlamak için fazla genişlik verilir: bu dönemeçlerin çapı, hızı azaltmamak için, gemi uzunluğunun 15 katından az olmamalıdır.

Kanal eğimi genellikle 3/2'dir. Kanal kıyılarının ve dibinin su olması, sızma yoluyle su kayıplarını en az dereceye indirebilme konusunda önemlidir. Bu su geçirmezlik, kumdan ve kilden, bazen duvarcı işi kaplama veya ziftli macunlu kaplama ile örtülmüş taban parçaları ile sağlanır. Kenarlar ise, bazı olağanüstü hallerde, hafif madenî temel sereninden perdelerle de muhafaza edilebilir. Ayrıca su yollarının gereğince ve devamlı bakımı da şarttır, çünkü çamurlu tortu birikimleri meydana gelebilir, bu da derinliği azaltır.

— Devl. huk. Bir devletin toprağından geçen ve açık denizin iki kısmı arasında bağlantı kuran milletlerarası kanallar, kıyı komşusu olmayan devletlerin, istifadesine açık değildi. Fakat, milletlerarası antlaşmalarla, Süveyş, Panama ve Kiel kanalları, yükleri ve gidecekleri yer ne olursa olsun, bütün yabancı bandıralı harp ve ticaret gemilerine açıktır.

— Teknol. *Yağ kanalları*, bir yastık içinde yağlama yağının akması için açılır. Bir takım tezgâhı tablasının yağ kanalları, işlenecek parçanın sıkıştırma cıvatalarını yerleştirmek için kullanılır; bunların kesitleri T biçimindedir (T yarığı). Yağ kanalı, bir kılavuzda, takım gövdesinin direncini koruyarak yağlama yağının akmasını ve talaşların atılmasını sağlar. Delik tezgâhının matkabında, talaşların boşalmasını kolaylaştıran helis biçimi kanallar vardır. Bu kanalların ana doğru üzerindeki eğimi, talaşların atılmasını otomatik olarak sağlayacak şekildedir. Sabit bir makaranın iç perdahında, makarayı mili üzerinde kamalamağa yarayan bir kama vardır.

◆ **Kanalıyle** zf. Bir kimse veya bir şey aracılığıyle, vasıtasıyle: *Bu müracaatı müdürlük kanalıyle yapmak gerekir.* (LM)

KANALA, Yeni Kaledonya'da köy, Kanala koyu (kuzeydoğu kıyısı) yakınında; 2 536 nüf. Kahve işletmeleri. (L)

KANALCIK i. (*kanal*'dan *kanal-cık*). Anat. Küçük kanal; daha büyük kanalların küçük dalları: *Karaciğer kanalcıkları.* ‖ *Diş kanalcıkları*, dişte fildişi tabakasının içinde ağ halinde bulunan küçük kanallar. Bk. ANSİKL.

— Bayınd. Suların akıtılmasına yarayan dip ve cidarları kaplamalı küçük kanal. (Örtü dali moloz taş örgüsü duvar ayaklarına istinat eden küçük su kemeri, kanalcık, yüksekliği az dolmaların içinden suların akıtılmasını kolaylaştırır.)

— Böcekbil. *Malpighi kanalcıkları*, böceklerde böbrek işini gören boşaltım borucukları. (Malpighi kanalcıkları orta bağırsakla son bağırsağın kavşağında sindirim borusuna açılır.)

— Patol. *Kanalcık iltihabı*, bir salgı bezinin kanalcığında yer alan iltihap.

— Zool. *Cuvier kanalcıkları*, bazı denizhıyarlarında bazen yüzlercesi birarada ağacı andıran organların dibine bağlı beyazımsı körbağırsaklardan oluşan özel organlar. (Bunlar hayvanın kendini savunmasında büyük bir rol oynar.)

— ANSİKL. Anat. *Diş kanalcıkları*, diş özünün odontoblast hücrelerinin uzantılarını kapsar ve böylece «Tomes telcikleri» denen oluşumları meydana getirir. Fildişinin, hattâ muhtemelen diş minesinin yaşaması, duyarlığı ileten ve biyolojik alışverişe imkân veren bu organik madde ile sağlanmış olur. (L)

Kanalhöyük, Arkeol. Seydişehir'in yaklaşık olarak 8 km doğusunda höyük. 1951 - 1958 Yılları arasında J. Mellaart tarafından, Konya ovasında yapılan yüzey araştırmasında tespit edildi ve kazıldı. Küçük bir höyüktür; Neolitik ve Geç Kalkolitiğe ait iskân gösterir. (M)

KANALİZASYON i. (fr. *canalisation*). Şehirlerde ve binalarda kirli su ve pisliklerin aktığı lağım şebekesi.

— ANSİKL. Esk. Rom. Roma'da Forum bölgesi bataklığını kurutan kanalizasyon şebekesi, Cloaca Maxima (Ana Kanalizasyon) adını taşıyordu. Yapımına Tarquinius Priscus tarafından başlatılan bu şebeke, Tarquinius Superbus zamanında tamamlandı. İmparatorluk devrinde mükemmelleştirildi. Şebeke, Argiletum'dan başlayarak Forum'u aşar ve Aemilius köprüsünde mansaba doğru sona erer. Tevere nehri kıyısında bugün bile kanalın döküldüğü ağız, üç sıra halinde üst üste dizili çapraz kızl taşlardan yapılmış yarım daire şeklindeki bir kemer halinde görülmektedir. Kesme taşlardan harçsız olarak meydana getirilmiş 5 m çapında bir kemer şeklindedir.

— Huk. *Kanalizasyon*, kamu mallarından sayılır. Bundan dolayı kanalizasyon yaptırma işi, belediyelere aittir. Bina yapımında yeraltı tesislerinin ve bu arada kanalizasyonun zarar görmemesi gerektiği de kanunla belirtilmiştir. Gayrımenkul sahipleri sokakta kanalizasyon bulunmadığı takdirde fosseptik veya gayrımenkulün içinde, belediyece verilecek esaslar dairesinde gerekli tesisatı yaptırmak zorundadır. Belediye teşkilâtı olmayan yerlerde kanalizasyon ve fosseptiklerin sağlık kurallarına uygunluğunu, sağlık ve sosyal yardım müdürleri denetler. (L)

Kanallıköprü höyüğü, Arkeol. Silivri'nin 10 km kuzeydoğusunda, Edirne - Tekirdağ yolu yakınında höyük. Halk arasında «Kınallı» denen taş köprünün doğusundadır. Höyükte ilk araştırma, 1961'de D. H. French tarafından yapıldı ve Geç Kalkolitik çağa ait seramik parçaları bulundu. İkinci araştırma Şevket Aziz Kansu tarafından 1959 - 1962 yılları arasında yapıldı. Höyük üzerinden toplanan parçalar arasında içi ve dışı siyah renkli, perdahlı, kaba hamurlu, dışı çizi bezekli Kalkolitik çağa ait parçalarla, geç çağlara ait seramik parçaları bulundu. Höyükte Kalkolitikten başlayan birkaç seviyeli yerleşme katları vardır. Höyüğün önemi Doğu, Orta ve Batı Anadolu kalkolitik buluntuları ile Marmara ve Trakya bölgesi kalkolitik buluntuları arasındaki bağın kurulabilmesinden ileri gelmektedir. (M)

Kanal seferi, Birinci Dünya savaşında İngilizleri Mısır'da tutmak, batı cephesine gönderilen hint birliğini alakoymak amacıyle Osmanlıların Süveyş kanalına yaptıkları sefer (2-3 şubat 1915). İngiliz filosunun Akabe'yi bombardıman (1 kasım 1914) ve 3 kasımda zaptetmesi üzerine, büyük ümitlere kapılan başkumandan vekili Enver Paşa, aralık ayından beri Suriye'de hazırlıklarda bulunan miralay Mersinli Cemal Bey kumandasındaki 8. Kolorduyu Süveyş kanalına bir sefer yapmakla görevlendirdi; kaymakam von Kress'i, aynı kolordunun kurmay başkanlığı göreviyle Şam'a gönderdi. Yaveri Mümtaz, âyandan Abdurrahman, Şeyh Esad Şakir ve bazı arap ileri̇gelenleri aynı görevle Suriye'ye geldiler. Bununla birlikte Suriye'deki 4. Ordu kumandanı Zeki Paşa makûl sebepler ileri sürerek kanala sefer yapması fikrine katılmadı. Seferin ateşli taraftarı Cemal Paşa, Bahriye nazırlığı üzerinde kalmak şartıyle 4. Ordu kumandanlığına, Kilikya, Suriye, Filistin ve Hicaz bölgeleri genel valiliğine getirildi. İngilizlere karşı derhal harekete geçilerek bazı başarılar elde edildi. Mümtaz Bey, paralı bedevilerle El-Ariş'i aldı. Kuşçu Eşref de Kaletülnahil köyüne girdi. Cemal Paşa, 6 aralıkta Şam'a gelerek büyük hazırlıklara başladı. Yeni kurulan birliklere suriyeliler, trablusgarp gönüllüleri, Sina çölü bedevileri ve birçok hicazlı katıldı. Süveyş kanalı geçildikten sonra mısır halkı ile birlikte Sunusîlerin de ayaklanıp osmanlı kuvvetleriyle birleşecekleri ve böylece bütün Kuzey Afrika'nın işgal edileceği umuluyordu. Bu süre içinde Mısır'da general Maxwell kumandasındaki İngilizlerden 40 000'i Süveyş kanalı boyunca mevzilenmişler, Fransızlar tarafından desteklenen donanmalarını da en etkili savunma noktalarına yerleştirmişlerdi. On gün sonra yarbay Ali Fuad'ın (Cebesoy) kumandasındaki birlikler Şam'dan ayrıldı. Asıl büyük kısım Cemal Paşanın kumandasında ortadan Berşeba (Birüssebi) üzerinden harekete geçti; iki zayıf kol da, sağ ve solundan; birincisi kıyıda, diğeri de içeriden olmak üzere onu izlediler. Seferin düzenleyicisi 8. Kolordu kurmaybaşkanı von Kress'di ve alman başkumandanlığının emrine uyarak Türklerle İngilizleri bir an önce karşılaştırmak istiyordu; böylece barış yapılması imkânı ortadan kalkacaktı. Sayısı 35 000'e yaklaşan osmanlı kuvvetleri, Tih çölünü büyük güçlükler ve sıkıntılar içinde geçerek 300 km yürüdü, yorgun ve bitkin bir halde 2-3 şubat 1915 gecesi Süveyş kanalına yaklaştı; sabaha doğru Timsah gölü ile Acıgöl arasına rastlayan mevkiden baskın şeklinde kanalı geçmeğe teşebbüs etti. Bu beş tabur kıyıya sokuldu. Her birinde bir subay ve 60 er bulunan saç kaplı tombazlar, karşı kıyıya doğru yola çıktı. Fakat, köpeklerin havlaması üzerine baskın hareketi anlaşıldı; karşı kıyıdan ve donanmadan açılan yoğun ateş, tombazları kanalın ortasında batırdı; karşıya ancak 600 kişi geçebildi; fakat bunların da bir kısmı esir düştü, bir kısmı öldürüldü. Cemal Paşa, von Kress'in bütün ısrarlarına rağmen ertesi gün saat 6'da geri çekilme emrini verdi; muhtemel bir ingiliz saldırısına karşı savunmağa daha elverişli olan Gazze-Berşeba hattına kadar çekildi (15 şubat 1915). 9 Şubat 1915 günkü gazetelerde çıkan resmî bildirilerde, Kanal seferini başarıyle sonuçlanmış gibi gösteren Enver Paşa, Mısır'da bulunan İngilizleri tehdide devam etti. Cemal Paşa, Kanal yönünde girişiği çete hareketlerinden herhangi bir sonuç alamadı. (M)

KANAMA i. (*kanamak*'tan *kana-ma*). Patol. Vücudun bir yerinden kan akması, kan çıkması: *Burun kanaması. Dölyatağı kanaması.* Bk. ANSİKL.

— Biyol. *Tepkili kanama*, bazı böceklerin (cantharis, coccinella v.b.) dışarıya itici bir sıvı fışkırtması şeklinde kimyasal savunma yolu. (Kendisini yiyecek bir hayvan dokunur dokunmaz cantharis böğrü üstüne kıvrılır ve ölü taklidi yapar; altı bacağının da eklemlerinden açık sarı renkte iri kan damlaları çıkarır; içinde şiddetli bir zehir (kantaridin) bulunan bu sıvı avcı hayvanın ağzına değince hayvan onu bırakır, çenelerini ovuşturmağa koyulur.)

— Fizyol. *Kanama süresi*, kulak memesine yapılan küçük bir sıyrıktan akan kanın durması için geçen zaman. (Bu, kılcaldamarların durumuna bağlıdır ve savunma araçlarının yeterliliği hakkında bilgi verir. Bu süre insanda 2-4 dakikadır.)

— Jinekoloji. *Dölyatağı kanaması.* (*Eşanl.* METRORAJİ.) Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Patol. Kan vücudun dışına aktığı veya damarların dışında, bir dokunun içinde toplandığı zaman kanama vardır. Birincisine *dış* kanama, ikincisine *iç* kanama denir. Çabucak ölüme yolaçmazsa, iç kanamanın teşhisi bazen güçtür. Kanayan damarlara göre üç çeşit kanama vardır: atardamar, toplardamar ve kılcal damar kanaması. *Atar damar kanaması*'nda kan kırmızı, akımı kesik kesik, fakat sürekli, *toplardamar kanaması*'nda kan koyu kırmızı, kan akımı biteviye, *kılcal damar kanaması*'nda ise yaygın sızıntı halindedir. Sebeplerine göre kanamalar başlıca iki gruba ayrılır: 1. *travmatik* veya *cerrahî kanamalar;* 2. *patolojik kanamalar* (hemoptizi, hemofili). Travmatik veya cerrahî kanamaların tedavisi önce kanı durdurmayı (hemostas), kaybolan kanı önemli ise, daha sonra kan nakli yoluyle kan verilmesi gerektirir.

— Jinekoloji. *Dölyatağı kanaması*, aybaşı devreleri dışında dölyatağından gelen kanlı akıntılara denir. Dölyatağından gelen kanın kadın hastalıkları yönünden muayenesi şarttır. Bunlar âdetten kesilmemiş kadında düşük veya dış gebelik şüphesi uyandırabilir, ayrıca gebelikten başka daima bir ur, özellikle dölyatağı boynu kanseri akla gelmelidir. Bununla beraber tehlikeli olmayan çe-

Foto. LAROUSSE

Garonne nehri üzerinde Agen **kanalı**

şitli kanama sebepleri de vardır (polipler, kanamalı dölyatağı zarı iltihabı, yumurtanın dölyatağına inmesi gibi).

Aybaşı hallerinin kesilmesinden sonra görülen her kanama anormaldir; dölyatağında tehlikesiz veya tehlikeli bir bozukluk akla gelmeli ve sebebi araştırılmalıdır. (LM)

KANAMAK geçz. f. (*kan*'dan *kan-a-mak*). Kan gelmek, kan akmak, kan kaybetmek: *İşte, her yanın* [...] *kanıyor ve sen, acıdan yüzünü buruşturuyorsun* (Y. K. Karaosmanoğlu). *Burnu kanıyor.* ‖ —*Mec.* [Üstünden zaman geçmiş manevî acılar için] Depreşmek, yeniden etkisini duyurmak.

— DEY. *Kimsenin burnu kanamadan*, hiç kimseye en ufak bir zarar gelmeden.

◆ **Kanatmak** ettrg. f. Kanamasına yolaçmak veya kanamasını sağlamak: *Elini kanattı.* (M)

KANAMALI sıf. (*kanama*'dan *kanama-lı*). Kanaması olan: *Kanamalı hasta.*

— Patol. *Kanamalı sarılık*, hem sarılık, hem de kanama bulunması hali. Bk. SPİROKETOZ. (LM)

KANAMİ, japon oyun yazarı (1333-1384). Bk. NO, ZEAMİ, KANZE.

KANAMİSİN i. (fr. *kanamycine*). *Streptomyces kanamyceticus*'tan elde edilen antibiyotik; stafilokoklardan verem basiline ve salmonella'lara kadar uzanan geniş bir etki alanı vardır. (Kulak sinirini ve böbrek özekdokusunu etkilemesinden dolayı kanamisin'in kullanılışı sınırlıdır.) [L]

KANANUR. Bk. CANNANORE.

KANAPE i. Bk. KANEPE.

KANARA veya **KANARE** i. (ar. *kınnâre*'den *kanâre*). *Esk.* Kasaplık hayvanların kesilip yüzüldüğü yer. (*Eşanl.* MEZBAHA.) ‖ *Halk dili.* Köpek. (*Kanara köpeği*, «mezbahaya alışmış ve yiyeceğini oradan sağlayan köpek» in kısa şeklidir.)

— DEY. *Ayağıyle kanareye gitmek*, bile bile ölüme gitmek, ölümü arayıp bulmak. (M)

KANARA, Hindistan'da bölge; Maisur'un büyük kısmını, Batı Andhra Prades'i ve Madras eyaletinin kuzeybatısını kapsar; yaklş. 2 milyon nüf. özellikle dravid halkları tarafından konuşulan kanar dili sayesinde bölgenin bütünlüğü sağlanmışsa da, hayat tarzları ve iktisadî faaliyet, tabiî şartların farklılığı dolayısıyle kesimden kesime değişir (Malabar kıyısı, Gatlar ve Dekkan). [L]

KANARA i. Dravid dili: Maisur (Hindistan) eyaletinde yaklaşık olarak 16 milyon kişi tarafından konuşulur. (Kanara veya tamul harfleriyle yazılır. Edebiyatı zengindir.) [L]

KANARE i. Bk. KANARA.

KANARİS (Konstantinos), yunan devlet adamı (Ipsara 1790-1877). Denizciyken millî ayaklanma sırasında Miaulis ile birlikte savaştı ve kasım 1822'de Sakız adası açıklarında (haziran) ve Tenedos'ta Kara Ali kumandasındaki türk gemilerinin batırdı; hattâ mısır donanmasının İskenderiye'den hareket etmesine engel olmayı bile tasarladı (1825). Milletvekili oldu (1826) ve kendisini amiralliğe yükselten Kapodistrias'a bağlandı, Kapodistrias'ın ölümünden sonra istifa etti. Senatör (1847), birçok defa denizcilik bakanı (1848-1855) ve başbakan (1848-1849) oldu; kral Otto'ya karşı tertiplenen ayaklanmaya katıldı (1862), Bulgaris ve Rufos ile birlikte bir triumvira kurdu; ama bu triumvira anarşiyi önleyemedi. Prens Georg'a (Georgios) Yunanistan tacını giydirmek için Kopenhag'a giden heyete katıldı ve tekrar başbakan oldu (1864-1865 ve 1877). [L]

KANARYA i. Zool. (*Kanarya* adalarının adından). Yeşilimsi veya sarı tüylü, oldukça kısa ve kalın gagalı küçük ötücü kuş. (İlmî adı *Serinus. İspinozgillerden.*) Bk. ANSİKL.

— DEY. *Kanarya sarısı*, açık sarı: *Saçlarını kanarya sarısına boyayacağım. Başıma pırlantalı taraklar takacağım* (H. R. Gürpınar).

— Denizc. Eski gemilerin kıç yapılarında, kumandan kamarasının omuzlara rastlayan kısmına veya çepeçevre kıç taraflarına yapılan balkonlar. (XVI. ve XVII. yy. kalyonlarında en süslü şekillerine rastlanan bu balkonlar Birinci Dünya savaşına kadar İngilizler tarafından kullanıldı.)

— ANSİKL. Zool. *Kanarya*'nın bütün Afrika'da yaygın pek çok türü vardır. Asıl kanarya (*Serinus canaria*) eskiden Akdeniz bölgesinden kuzeyde bulunmazken, şimdi hemen bütün Avrupa'ya yayılmış durumdadır. Bu kuşun anayurdu Kanarya adalarıdır. Evlerde kafeslerde beslenen kanaryalar bu türden türetilmiştir. Kuş yetiştiricileri sunî ayıklama ve melezleme yoluyle bunun boy, tüy ve ses bakımından farklı pek çok çeşidini elde etmişlerdir. *Serinus pusullus* türü Kafkasya, İran, Anadolu ve Türkistan'da yaşar. Afrika'da yaygın diğer türleri ise *mozambik kanaryası* (S. icterus), *sainte - hélène kanaryası* (S. flaviventris) v.b. dir.

◆ **Kanaryalık** i. Kanarya yetiştirilen yer. (LM)

KANARYA (BÜYÜK), isp. **Gran Canaria**, İspanya'ya bağlı Kanarya takımadalarında ada; 1 533 km²; 331 000 nüf. Volkanik asıllı, daire biçiminde bir adadır; yükseltisi 2 000 m'yi bulur. Sellerin derin vâdiler (*barrancos*) açtığı adada, sulamanın dikkatle yapılması sayesinde, tahıl, mısır, patates, meyve (portakal, incir, şeftali), şarap üretilir. Muz ve domates başlıca ihracat ürünleridir.(L)

KANARYA adaları, Atlas okyanusunda ispanyol takımadaları, Afrika'nın batı kıyısının 100 km açığında; 7 213 km²; 1 001 000 nüf. (1964).

— Coğ. Birkaç ıssız adacık dışında kanarya adaları, yedi adadan meydana gelir; bunlar büyüklük sırasıyle, Tenerife, Fuerteventura, Büyük Kanarya, Lanzarote, Palma, Gomera ve Hierro adalarıdır. Kanarya adaları iki ile bölünmüştür; bunlardan biri (Tenerife'de Santa Cruz ili; 418 000 nüf.) batı adalarını, öbürü (Las Palmas ili; 375 000 nüf.) doğu adalarını kapsar. Sarp yalıyarlarla çevrili bu volkanik adaların çoğunlukla konilerden ve «caldeira»lardan meydana gelen yüzey şekilleri çok yüksektir; adaların en yüksek noktası Tenerife'de Teide tepesidir (3 711 m). İklim çok düzenlidir; adaların okyanusta bulunması sebebiyle sıcaklık farkları azdır. Yağışlar ancak doğu adalarında (Lanzrote, Fuerteyentura) yüksektir; Büyük Kanarya ile Tenerife'nin güney kıyıları ise afrika rüzgârlarının kurutucu etkisi altındadır. Geleneksel besin maddeleri tarımının yanı sıra sulamanın geliştirilmesi sayesinde ihracat maddeleri tarımı (domates, soğan, patates, portakal, muz) gelişmiştir. Ürünler İspanya'ya ve Kuzeybatı Avrupa'ya ihraç edilir. Santa Cruz ve Las Palmas limanlarının işlekliği, birer

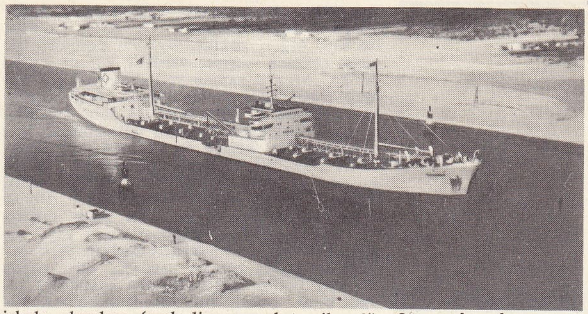
Süveyş **kanalı**

iskele olmaları (açık liman, yakıt ikmali) sayesinde daha da artmıştır.

— Tar Daha Romalılar devrinde, özellikle *Fortunatae* adaları adıyle bilinen ve Romalılardan önce, Fenikeliler tarafından bilindiği sanılan Kanarya adalarını Avrupalılar, Malocello'nun Lanzarote'yi keşfetmesine (1312) ve Bethencourt'un buraya ayak basmasına kadar (1402) efsanevî adalar saydılar. Béthencourt, Enrique II'nin metbuluğunu tanıdı. Portekiz ile İspanya arasında uzun süre çekişmeye yolaçan adalar, Alcaçova antlaşmasıyle (1479) kesinlikle İspanya'nın oldu. Yabancı hâkimiyetine karşı olan yerli halk Guanche'lerin çoğu o tarihte yok edildi; XVI. yy. başında takımadalar İngilizlere boyun eğdi. Avrupa ile Yeni Dünya arasında vaz geçilmez bir uğrak olan Kanarya adaları, Kolomb'un Bahama adalarına geçmesini, Avrupa'dan getiren hayvanlarla bitkilerin (şekerkamışı v.b.), takımadalarda bir süre bekletildikten sonra Amerika'ya ulaştırılmasını sağladı. 1778'e kadar Casa de Contratacion'un sıkıca denetlediği ekonomi, iki dönem geçirdi: şeker dönemi (XVI. yy. başları); şarap dönemi (XVI. yy. ortası - XVIII. yy. ortası); ama tamamıyle Amerika'ya yönelmiş olan bağcılık, bu sömürge pazarının kapanmasıyle ortadan kalktı. Bugün adanın başlıca gelir kaynağı turizmdir (1965'te 900 000 turist). 1902'de bir muhtariyet hareketi silâh kuvvetiyle bastırıldı. (L)

ark **kanalı**

KANARYA akıntısı, Atlas okyanusunun doğusunda soğuk su akıntısı, Saint Vincent burnu enleminden Moritanya'ya kadar güneye doğru akar; sularının sıcaklığı 20°C'ı aşmaz. (L)

KANARYAOTU bİş. i. Bot. Bitki türü. (İlmî adı *Stellaria media.* Karanfilgillerden.)

— ANSİKL. *Kanaryaotu*, tel köklü, sürüngen ince gövdeli, karşıt sivri yapraklı yıllık bir bitkidir. Saplı beyaz çiçekleri yaprakların koltuğundan tek tek çıkar. Bütün yıl çiçek açar. Küçük kafes kuşlarına ve uçucu kuşlara yem olarak verilir. (L)

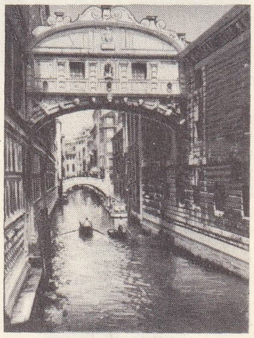
Venedik'te bir **kanal**

KANASTA i. (isp. *canasta*, sepet). Avrupa'ya İkinci Dünya savaşından sonra girmiş olan Güney Amerika menşeli kâğıt oyunu.

— ANSİKL. *Kanasta.* İki takım elli ikilik iskambil kâğıdı ve dört jokerle, yani 108 kâğıtla, ikişer ikişer eş olan dört oyuncu tarafından oynanır. Oyunun başında her oyuncuya on birer kâğıt dağıtılır. Böylece kırk dört kâğıt dağıtıldıktan sonra, destenin kırk beşinci kâğıdı yere açılır. Her oyuncu, sırası geldiğinde, desteden bir kâğıt çeker ve elindeki kâğıtların arasından yerdeki açık kâğıdın üzerine bir ıskarta atar. Elindeki kâğıtlardan yere cins veya sayı sırasına göre (msl. üç vale veya sinek yedilisi, sekizlisi, dokuzlusu gibi) üç kâğıt da açabilir. Elinde bu sırayı yapacak kâğıt yoksa, sırayı yere açacağı kâğıtların arasından bir valeye veya bir ikiliye istediği değeri vererek tamamladıktan sonra da açabilir. Oyunun amacı, yere bu biçimde yedi kâğıt

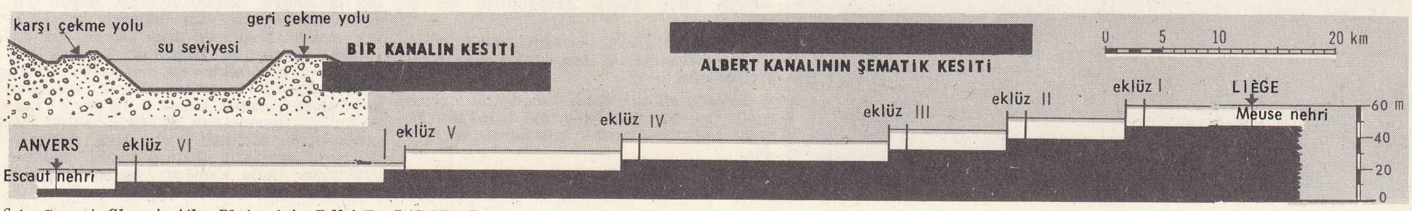

kanal şeması

Foto. Goursat, Chamois-Atlas-Photo, A.I., E.N.I.T. (LAROUSSE)

açarak kanasta yapmaktır. Üç kırmızı kâğıt eşlere 1 sayı kazandırır. Üç siyah kâğıdın ise sayı değeri yoktur. Oyuncu desteden bir kâğıt çekmek yerine, yerdeki kâğıdı da alabilir. Ama o zaman yere hemen kâğıt açmak zorundadır ve bu biçimde kâğıt açması da ancak kendisi veya eşi daha önceden yere bir dizi kâğıt açmışsa mümkündür. Yere açılan bu dizinin de, eşlerin sayı durumuna göre, 50, 90 veya 120 sayıdan az olmaması gerekir. Oyunda her kâğıdın belirli bir sayı değeri vardır. Meselâ joker, 50, as veya ikili 20, papaz, kız, vale, onlu, dokuzlu, sekizli 10, öbür kâğıtlar da 5 sayı değerindedir. Oyun, eşlerden birinin yere bir kanasta açmış olması şartıyle, bir oyuncu elindeki bütün kâğıtları yere açabildiği zaman biter. Bunun üzerine de iki taraf, kanasta başına 300 sayı hesabıyle, yere açılmış olan kâğıtlarını kazançlarına geçirirler. Bu kanastaların içinde joker veya ikili yoksa, yazılan sayı 300 yerine 500 olur. Sonra da bu sayıdan, oyuncuların ellerinde kalmış olan kâğıtların sayı toplamı çıkarılır ve parti 5 000 sayıda biter. (L)

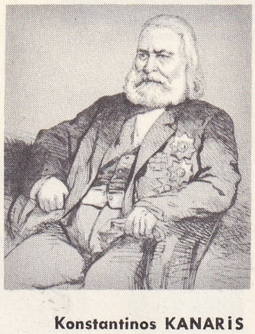
Konstantinos KANARİS

Kana şöleni. *Kana'da* şölen'i temsil eden en eski eserlerden biri, İskenderiye'deki bir yeraltı mezarlığındadır. Bu konuyu, kuzey sanat okullarına bağlı birçok sanatçı, din duygusundan çok sade bir gerçekçiliği dile getirerek canlandırdılar. Bu sanatçılar arasında Gérard David'in bu konuyu işleyen eseri (Louvre müzesi) ayrı bir önem taşır. Aynı konuyu işleyen en gösterişli ve ünlü eser ise, Veronese'nin 9,90×6,66 m boyutlarındaki kompozisyonudur (Louvre müzesi). Sanatçının bir yılda bitirdiği bu eser (1562-1563) Venedik'teki San Giorgio Maggiore manastırının yemekhanesini süslemek için yapılmıştı. Tabloda, başlıcaları Kanunî Sultan Süleyman, Karl V, François I, İngiltere kraliçesi Mary, Vittoria Colonna, Lorraine kardinali, Tiziano, Jacopo Bassano, Tintoretto, Aretino ve bizzat Veronese olmak üzere göz kamaştırıcı elbiselerle resmedilmiş iki yüz otuzu aşkın portre yer alır. Ayrıca tabloda görülen çeşitli yapı, döşeme, kumaş, yiyecek v.b. de büyük bir ustalıkla resmedilmiştir. (L)

kanarya

KANAT i. (esk. türk. k.). Kuşların, böceklerin v.b.nin uçmalarını sağlayan organ: *Gadaralı Menippe'in anlattığı şey bir masaldır: Sağ omuzuna bir kartal, sol omuzuna bir akbaba kanadı takmış* (F. R. Atay). [Bk. ANSİKL. *Zool. bölümü.*] || Pişmiş bir kümes hayvanının, kanadı taşıyan bütün uzvunu kapsayan etli kısmı: *Bir kanat, bir but yedi.* || *Kanat çırpmak.* [Uçucu hayvanlar için] Kanatlarını hareket ettirmek: *Bazen saz sesleri havada kanat çırpmadan uçan kuşlar gibi durmuş hissini veren bir eda ile geçerlerdi* (A. Ş. Hisar). || *Teşm. yol.* Kapı, pencere, dolap gibi şeylerin açılır kapanır ve genellikle çift olan kapaklarından her biri: *Kapısının bir kanadı kapalı duran odanın önünden geçerken gelin içeri baktı, sonra Nihal'i eliyle çağırdı* (H. Z. Uşaklıgil). || Giyecek ve kumaşların uzunluğuna yarım eni: *Münir bey, sol eliyle kürkünün sağ kanadanı toplayıp iki büklüm eğildi* (Kemal Tahir). || Binalarda iki yan, taraf: *Evin sağ kanadı daha manzaralıdır.* || *Mec.* Meclis parti v.b. gibi grup ve topluluklarda düşünce bakımından ayrılmış tarafların her biri.

kanarya

— ÇEŞ. DEY. (*Birine*) *Kanat açmak*, bir kimseyi korumak, himaye etmek. || *Kanat alıştırmak*, bir işe alışmağa çalışmak. || (*Birini*) *Kanadı altına almak* (veya *birine kanat germek*), birini himayesine almak: *Sonra bunların üstüne enternasyonal kültür kanat gerecektir* (Ş. S. Aydemir). || (*Birinin*) *Kanadı altına girmek* (veya *sığınmak*), birinin himayesine sığınmak. || *Kanadı altında*, himayesinde. || *Kanatları olmak*, çok süratli, çevik olmak. || (*Birinin*) *Kanadıyle uçmak*, korunmak, himaye görmek: *Bu herif şimdi senin kanadınla uçar* (Naima). || *Kol kanat*, dayanılacak şey veya yer. || *Kol kanat açmak*, himayesine alıp yardım etmek, korumak. || *Kolu kanadı kırılmak*. Bk. KOL.

KANARYA adaları
Teneferie'de
Santa Cruz

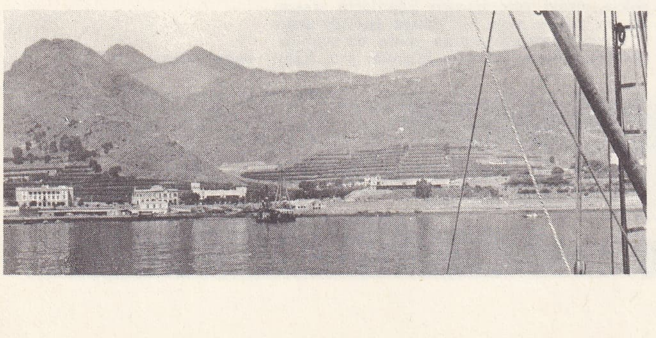

— Akışkanlar mekan. *Kanat takımı*, akış halindeki bir akışkanı yöneltmek için kullanılan rijit yüzey. Bk. ANSİKL.

— Anat. *Burun kanatları*, burun deliklerinin dış yanları; *At, burun kanatları açılmış, soluyordu* (M.Ş. Esendal).

— Ask. Muharebe düzenindeki bir kara veya deniz ordusunun yan parçası. *Bu sırada Anzavur nesi var nesi yoksa, sol kanadımıza sürdü* (Kemal Tahir). || *Kanat taarruzu*, bir orduda yan veya cenahların hücumu. || *Devingen kanat*, yanaşık düzendeki bir kıtanın veya muharebe düzenindeki bir ordunun çark hareketinde çark ekseninden en uzakta kalan ve geniş bir daire yayı çizen parçası.

— Bayınd. *Köprü kanat duvarı*, köprü ayaklarını akıntıya, nehir gemilerinin veya yüzen herhangi bir cismin çarpmasına karşı korumak için nehrin yamaçlarını tutan duvar. || *Kanat duvar*, köprü ana ayağının düz kısmını açılı değil de sürekli bir birleşmeyle devam ettiren tutma duvarı.

— Denizc. Bir geminin ambarlarında döşek postalarının yukarıya kıvrıldığı yere en yakın olan kısımları. || *Düşme kanadı*, tahtadan yapılmış, semer biçiminde, teknenin rüzgâra iyi dayanıp yanlaması ve süreklenmemesi için iki bordadan denize sallandırılan levha. || *Güvercin* (veya *kelebek*) *kanadı*, babafingoların üstüne açılan yelken. || *Pervane kanadı*, pervanenin kolu.

— Havc. Bir uçağın havada durmasını sağlayan taşıyıcı aerodinamik kuvvetlerin etkilediği yatay yüzey. || *Kanat açıklığı*, uçağın hareket yönünde düşey olarak ölçülen kanat boyutu. (Bk. ANSİKL.) || *Kanat açısı*, bir kanat düzleminin, gövde ekseniyle yaptığı bağlantı açısı. (Kanat açısı, uçağın yapımı sırasında tayin edilen sabit bir açıdır. Hava akış çizgilerinin yönüne, dolayısıyle uçağın uçuş sırasındaki konumuna bağlı olan *hücum açısı* ile kanat açısını karıştırmamak gerekir.) [KANAT MONTAJ AÇISI da denir.] || *Kanat üzerine kayış*, fazla yan yatarak alınan bir viraj sırasında uçağın yana düşmesi. || *Kanat yamukluk oranı*, trapez biçimindeki bir kanat için *a* uç kirişinin simetri düzlemine kadar uzatıldığı varsayılan *b kirişine oranı*; $\frac{a}{b}$. || *Delta kanat*, üçgen biçimindeki bu kanat adını yunanca büyük delta harfine olan benzerliğinden almıştır. || *Halka kanat*, ana yüzeyi bir kanat profilinde olan silindir veya halka şeklinde kanat. (Bu şekildeki bir kanadın iç kısmında pervaneli veya tepkili bir motor bulunur ve iç çeperi bir statoreaktörün kullanılmasına uyacak şekilde hazırlanır.) || *Şişirilmiş kanat*, sınır tabakası şişirici bir tertibatla donatılmış kanat. (Klasik kanatlardan daha iyi aerodinamik niteliklere sahip olan şişirilmiş kanatların taşıma gücü çok fazla artmıştır. Bu teknik özellikle tepkili uçaklarda kullanılır. Türbinli motorla donatılmış uçaklarda gerekli hava kompresörün çıkışından alınır ve bu hava şişirme için kullanılır.) || *Uçan kanat*, orta gövdesi olan veya olmayan kuyruksuz uçak. Bk. ANSİKL.

— İnş. Bir kapının, açılıp kapanan hareketli kısmı: *Kapı kanadı*. || Fransız veya ingiliz usulü açılıp kapanan pencerelerin veya kepenklerin hareketli parçası: *Pencere kanadı*. || *Sinek kanadı*, tuğla bacaların köşelerini tutan küçük kancalardan her biri.

— Jeol. *Fay* (veya *yarılım*) *kanadı*, fayın (veya yarılımın) iki kenarından her birine verilen isim.

— Koreografi. *Güvercin kanadı*, bir sıçrama şekli: bu durumda balerinin bacakları havada kuş kanatlarının çırpmasını taklit eder.

— Spor. Futbol, hentbol, rugbi takımlarının hücum hattının sağ ve sol uçlarında yer alan oyuncular. || *Kanat değiştirmek*, bir açığın topu diğer açığa gönderilmesi, pas vermesi. || *Kaz kanadı*. Bk. KAZKANADI.

— Teknol. Fırıldak biçiminde olan şeylerde kol: *Pervane kanadı*. Türbin veya tulumbada bir akışkanı harekete geçiren madenî kısım. (Bk. ANSİKL.) || Vincin bir bölümü, kaldırma kablosunun takıldığı makaranın tespit edildiği yer. || *Kanat sürgüsü*, iki madenî çubuğun aynı anda ötelenmesiyle marangoz işlerini sürgülemeğe yarayan ve bunların üzerine yerleştirilmiş hırdavatçılık malzemesi. Bk. ANSİKL.

— Zool. *Kanat açıklığı*, kuşların, daha genel olarak bütün kanatlı hayvanların uçar durumda kanatları tam açıkken iki kanat ucu arasındaki açıklık. (Bk. ANSİKL.) || *Et kanat*. Bk. ET. || *Kızıl kanat*. Bk. KIZILKANAT. || *Sarı kanat*. Bk. LÜFER.

— ANSİKL. Akışkanlar mekan. *Kanat takımı* sıvı, buhar veya gaz türbinlerinin başlıca parçalarıdır. İki tür kanat takımı vardır: içinde akışkanın hızını artıran bir genleşmenin meydana geldiği *sabit* kanat takımları ve bir çark tarafından hareket ettirilen *hareketli* kanat takımları; akışkanın enerjisinin bir kısmı kanat takımının dönmesini sağlayan çarka geçer.

— Havc. *Kanat*'ın üst kısmına *dış yüzey* alt kısmına da *iç yüzey*, ön kenara *hücum kenarı*, arka kenara *firar kenarı*, denir. Bir kanat geometrik olarak plan halinde görünüşü ve çeşitli profilleriyle değerlendirilir. Kanat boyutları: *kanat açıklığı, kanat derinliği ve kanat kalınlığı*'dır. Kalınlık, genellikle mutlak değer olarak değil de derinliğin yüzdesiyle ifade edilir: bu *bağıl kalınlık*'tır. Başka bir sayı da kanadı belirtmekte kullanılır: kanat açıklığı yönünde kanadın yamukluk oranını gösteren *uzunluk*.

Kanat profillerinin uçuş sırasında minimum direnç ve maksimum taşıma gücü sağlayacak şekilde incelenir. Profil, uçağın kullanışına ve yapılış tarzına göre seçilir. İlk profiller kalınlığı olmaksızın eğrilmiş basit çizgilerdi. Sonraları, gergi tellerini ortadan kaldıran daha sağlam kalın kanatlar kullanıldı. Halen ses hızının üstündeki büyük hızlar için çoğu zaman yüzde 5 - 6 ve hattâ delta kanatlarda yüzde 3 gibi zayıf bağıl kalınlıkta çift dışbükey profiller çok kullanılmaktadır.

Uçakların ses hızını aşmasına kadar, kanadın plan üzerindeki şekli az değişmişse de, bugün durum çok farklıdır. *Dik kanat* dışında (orta çizgisi gövde ekseniyle 90 derecelik veya buna yaklaşan bir açı yapar) *ok kanat*, yani arkaya doğru yönelmiş kanat ortaya çıkmıştır. Aynı şekilde ucu öne doğru yönelmiş eş kenar üçgen şeklinde *delta kanat* ve *hücum kenarı* düz olacağına gövdeye bağlantı kısmındaki ok, oku hemen hemen sıfıra inen yan kenarlardan daha keskin olan *hilâl şeklinde kanat*'lar vardır.

Delta kanatta, hücum kenarları arkaya doğru bir ok biçimindedir ve firar kenarı düzdür. Düşük hızlarda delta kanadın birçok sakıncası vardır: kötü bir kararlılık ve iniş sırasında önemli bir şekilde baş kaldırma görüş uzaklığını sınırlandırır. Buna rağmen delta kanat çok kullanılmaktadır, çünkü gövdeye bağlantı yerindeki büyük genişlik sayesinde kanadın salt kalınlığı korunduğu halde, oldukça elverişli ince profillerin kullanılması büyük hızlar sağlar. Bu, yapımı kolaylaştırmakta ve aynı zamanda kanat içine depoların, iniş takımlarının yerleştirilmesini de sağlamaktadır.

Genellikle, bir kanadın yapımında boy kirişleri ve perdeler kullanılır; daha sonra kanadın bütünü bir kaplama ile örtülür. Kanat açıklığı doğrultusunda yerleştirilmiş kirişler kanadın rijitliğini sağlar, perdeler kaplamanın profil şeklini vermeğe yarar. Eskiden kanatlar, gövdeye tutturulmuş küçük dikmelerle destekleniyordu. Bugün yalnız *kantilevır* tipi yani dikmesiz kanat yapılmaktadır. Kaplama, uzun zaman, çok dayanıklı, gergin ve geçirimsiz yapmak için boyanmış ve verniklenmiş ince keten bezden yapılmıştır. Bez, çivisiz olarak perdelere tutturulurdu, çünkü kanadın dış yüzeyi kuvvetli düşük basınçların etkisinde kaldığı için çiviler çok tehlikeli yırtmalara yolaçabilir. Hafif uçakların dışında bütün modern uçaklarda, bezle kaplama yerine, tahtadan veya maddeden yahut kanadın tümünün di-

Foto. Monsigny, Giraudon (LAROUSSE)

rencine katılan ve profilin daha iyi korunmasını sağlayan bir kaplama kullanılır. Perçinlerin yolaçtığı şekil değişikliklerini önlemek için de yapıştırılmış elemanların kullanıldığı bir yapım metodu uygulanır.
Kanat üzerinde, uçağın yönetilmesi için gereken *flaplar* ve *kanatçılar,* ayrıca *aerodinamik frenler* bulunur. Kanat buz tutmayı önleyici ve buz çözücü bir tertibatla donatılır. Kanatta genellikle yakıt depolarının büyük bir kısmı ve tekerlekler yuvaları bulunur. Aynı şekilde çok motorlu uçaklarda, kanat içinde veya kanat altında asılı motor beşikleri bulunur.
Hem havada durmayı hem de itişi sağlamak üzere kuşların uçuşunu taklit eden kanat çırpan uçaklar üstünde çalışılmış, fakat bu yöndeki bütün araştırmalar başarısızlığa uğramıştır.

● *Kanat açıklığı* fikri aerodinamikte önemli bir rol oynamaktadır: sonlu kanat açıklığı ve sonsuz kanat açıklığı olarak iki tip kanat açıklığı ayırt edilir. Sonlu kanat açıklığı, uçları profillendirilmiş bir kenarla biten belirli boyutlardaki uçak kanadını belirtir. Sonsuz kanat açıklığı ise profili her yerinde aynı olan sonsuz uzunlukta bir kanar açıklığı ayırt edilir. Sonlu kanat açıklığına dikey iki büyük düz plaka takılır, ölçüler kanadın ortasında alınarak sonsuz kanat açıklığındaki bir kanadın ideal hali gerçekleştirilir. Bu teknik, incelenen profil için ortalama bir taşıma katsayısı elde etmeğe yarar. Kanat açıklığı sonlu olan gerçek kanat, uç kenarlarda ortaya çıkan ve kanat uçlarının taşıma gücünü azaltan anaforlar yüzünden sonsuz kanatlardan ayrılır. Kanat açıklığı ancak kanadın boyutlarını belirtir, buna karşılık uzunluk, kanadın aerodinamik niteliklerini gösterir.

— Teknol. Bir türbin veya tulumbanın kanatları iki çeşittir: bir rotor üzerine monte edilmiş hareketli kanatlar ve dönmeyen, fakat yön değiştirilebilen sabit kanatlar. Bir türbinde sabit veya yön verici kanatlar distribütör vazifesi görür. Bunlar, akışkana (su veya buhar) türbin girişinde, basınç altında hız verir. Hareketli veya alıcı kanatlar akışkanın enerjisini alarak üzerine monte edilmiş çarka aktarır. «Tepkili» denilen türbinlerde hareketi meydana getiren akışkanın genişlemesi akışkanın alıcı kanatlar arasında geçişi sırasında olur ve bu ikinsi genişlemeyle meydana gelen enerji, hareketli kanatlar üzerine tepkiyerek etki eder. Hidrolik bir türbinin kanatları çeşitli şekillerde olabilir: Pelton türbininde ω biçiminde veya Francis türbininde ve pervaneli türbinde helisel biçimde.
Bir buhar türbininde kanatlar, madenî bir disk çevresine yerleştirilmiş kanatçıklardır. Özel bir çelikten yapılan bu kanatçıklar döküm metotlarıyle, dövülerek veya disk bedenine freze edilerek elde edilir. Etkili bir çarkın iki yüzünde basınç az olduğu için bu çarka bir disk şekli verilebilir. Halbuki tepkili bir çarkın iki yüzündeki basınç farkı, çark için daha büyük bir mekanik direnç gerektirir. Bu yüzden tepkili türbinlerin rotoru tambur biçimindedir.
«Merkezkaç» denilen bir tulumbada çark motorla çevrilir; çarkın hareketli kanatları suya basınç yapar ve hız verir. Çarktan çıkıştaki kinetik enerji difüzörü geçerken potansiyel enerji (basınç) haline dönüşür; böylece enerji geri alınmış olur. Bu difüzör çarkın tamamlayıcı bir parçasıdır ve kanatların buradaki şekli, basınç artarken suyun süratini azaltacak biçimdedir.

● *Kanat sürgüsü,* zemberek hareket kolu, sürgülemeyi sağlayan yeterli uzunlukta iki çubuk, iki köprü, bir veya birçok kanatla donatılmış bir kutudan meydana gelir. Kanat sürgüleri dört çeşittir: tek parça çubuklu; bağımsız çubuklu; dar kutulu; araba kapısı için yuvarlak çubuklu kanat sürgüsü.

— Zool. Kanatlar bazı hayvanlarda bulunan ve onların havada durmasını sağlayan çeşitli organlardan oluşmuş aygıtlardır.
Yalnız kuşlarda, yarasalarda ve böceklerde sahici kanat bulunur.

● *Kuşlar.* Kuşun kanadı, göğse bağlı ön üyelerin kemikleri ile deri uzantılarından ve tüylerden meydana gelir. Omuz kemerinde üç kemik vardır: kürek kemiği, köprücük kemiği, kargaburun kemiği. Kol kemiği, ön kol kemiği, dirsek kemiği aşağı yukarı memelilerde olduğu gibidir. Kanadın ucu ise, esas kanat teleklerine bitişik uzun bir palet şeklindedir; bu kısımda iki bilek kemiği ve üç tarak kemiği bulunur; bunlardan yalnız ikisinin uç kısmı birbirine bitişiktir; üç parmak uzantısından ortadaki iki, yandakiler birer kemiklidir. Tüylü bir deri ile örtülü olan kaslar bu kemik çatıyı hareket ettirir. Tüylerin en önemlisi uçma telekleridir; bunların dip tarafında, üstte ve altta, havanın önden arkaya doğru kanat üstünden kolayca kaymasını sağlayan örtü telekleri bulunur. Teleklerin bu dizilişi ve bayrak kısmının ince çengellerle birleşmiş olması, kanatları çok hafif ve çok da dayanıklı bir kürek haline getirir. Kanatların biçimi değişiktir: uzun süre uçması gereken kuşların kanatları genellikle uzun ve geniş (turnalar, balıkçıllar, yaban kazları), hızlı uçanların kanatları ise uzun, fakat daha dardır (albatroslar, fırkateyn kuşları, kırlangıçlar, sağanlar). Bazı hallerde, kanatları meydana getiren kısımlar az veya çok körelmiş olduğundan, kanatlar uçmağa yaramaz (devekuşu, tepeli devekuşu, kivi) veya normal görevinden başka işe, meselâ yüzmeğe yarar (penguen).

● *Yarasalar.* Yarasalarda, parmaklar aşırı şekilde uzamıştır; parmaklarla gövde arasında, bir şemşiyenin üzerine gerilmiş bir kumaş parçası gibi yer alan, az veya çok çıplak ve son derece ince bir deri kıvrımı bulunur; buna yarasa kanadı denir. Bu şekilde meydana gelmiş kanatlar, ikinci zamanda yaşamış, pterodactylus denen bazı sürüngenlerde de vardı.

● *Böcekler.* Kanatlar, böceklerin yalnız yetişkinlerinde bulunur; bunlar orta göğüs ile artgöğsün sırt tarafında yer alan eklemli zarsı levhacıklardır; damar adı verilen basit veya dallı kitin parçacıkları bunlara katılık ve sertlik verir. Kanatların duruşu böceklerin sınıflandırılmasında önemli rol oynar. Kanatlar saydam ve çıplak olabileceği gibi (iki kanatlılar, zarkanatlılar, kızböcekleri, kınkanatlıların ikinci çiftkanatları), kıl veya pullarla kaplı da olabilir (pulkanatlılar); düzkanatlılarla bazı yarımkanatlılarda meşin gibi serttir; kınkanatlılarda ise üst kanatlar, böceğin sırtını ve alt kanatlarını koruyacak şekilde az veya çok katıdır, bunlara *elitra* denir. Böceklerde genellikle iki çift kanat vardır. Bazı böceklerde ise bir çifttir (sinekler). İki kanatlılarda ikinci çift kanat körelmiştir, bunlara denge organı denir.

● *Paraşütler* ve *yüzgeçler.* Bazı böceklerde paraşüt, bazı balıklarda yüzgeç görevi yapan zarlara, yersiz olarak bazen kanat denir. Memelilerde paraşütler, gövdenin yan tarafındaki deri kıvrımlarından oluşur, ama bunlar kanat gibi çırpılamaz. Düşüşü yavaşlatan bu çeşit perdeler kuskusgillerden bazı keselilerde, bazı sincaplarda (uçar sincaplar, pteromys'ler) ve uçarmakilerde bulunur. Sürüngenlerden draco cinsinden kertenkelelerde, memelilerdekilerden biraz farklı şekilde oluşmuş paraşütler vardır. Uçanbalıklar ise (kırlangıç balıkları, uçan balıklar), suyun dışında, göğüs yüzgeçleri sayesinde uçabilir. Bu yüzgeçler zarsı bir perde ile birleşmiş çok uzun kılcıklardan meydana gelir.

● *Kanat açıklığı,* kuşlar arasında, gövdesine göre en büyük kanat açıklığı, büyük yırtıcı kuşlar veya albatroslar gibi, kanat çırpmadan uçan ve sağanlar gibi çok hızlı uçan kuşlarda bulunur. Orman kuşlarında kanat açıklığı genellikle azdır (bağırgan al-

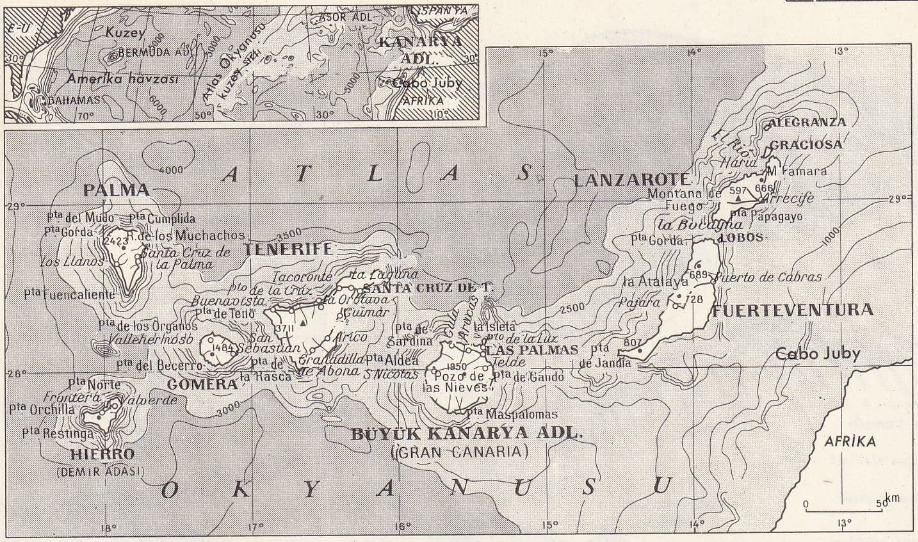

KANARYA adaları haritası

«Kana Şöleni» Gérard David'in eserinden detay

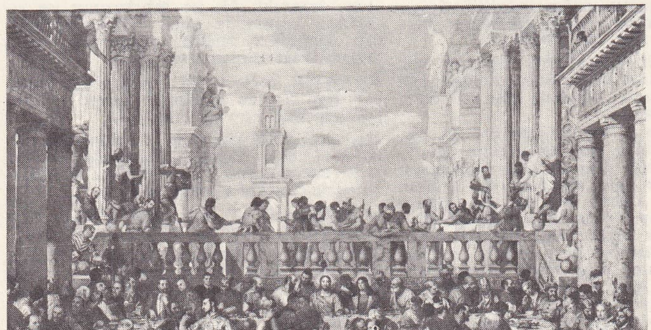

«Kana Şöleni» Paulvéron'un eseri bütün ve detay

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

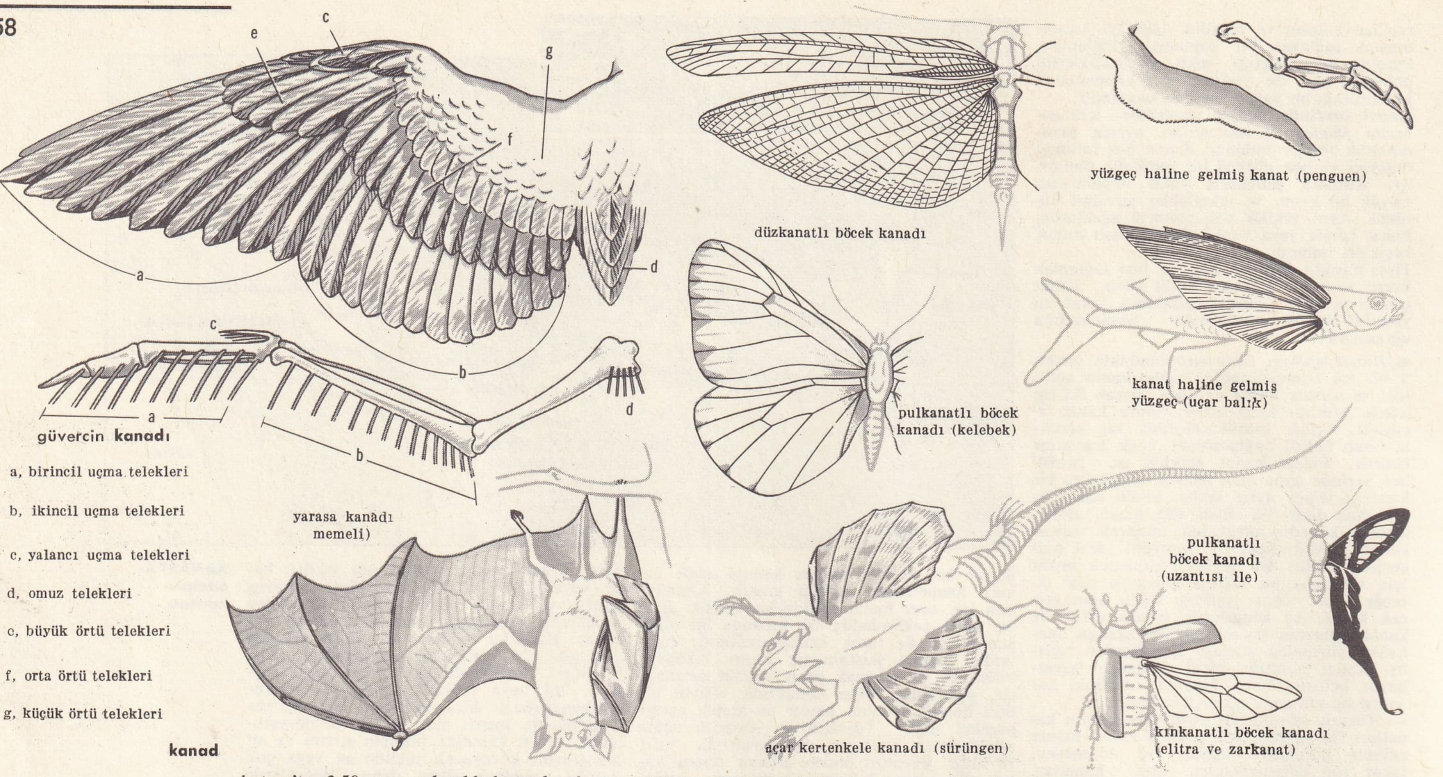

kanad

batros'ta 3,50 m, and akbabasında 3 m, şahinde 1,30 m, kuzu kartalında 3 m kadar, kızıl akbabada 2,5 m, kaya kartalında 2,20 m, boz balıkçılda 1,50 m, büyük martıda 1,60 m, gülen martıda 0,90 m, akkarınlı sağanda 0,55 m, siyah sağanda 0,40 m, en küçük sinek kuşunda 0,09 m). (LM)

KANAT i. (ar. *ḳanāt*). *Esk.* Kanal. ‖ Yeraltına döşenmiş su borusu veya yolu.

— Anat. *Esk. Kanat-ı dafıka,* atmık kanalı. ‖ *Kanat-ı sadrî,* göğüs kanalı. ‖ *Kanat-ı safraî,* öd kanalı.

— Zır. Yeraltına sızmış suların sulamada kullanılmak için işletilmesine yarayan yeraltı galerisi. (Bu teknik, Büyük Sahranın kuzey kıyılarında FOGGARA adıyle uygulanır.) [ML]

KANATA i. (yun. *kanata*). *Esk.* İçine sıvı nesneler konulan kap, kâse. ‖ Geniş ağızlı su kabı, testi. (M)

KANATÇIK i. (*kanat*'tan *kanat-çık*). Küçük kanat.

— Bot. Baklagillerin çiçek tacında bulunan yan iki taç yapraktan her birinin adı. ‖ Bazı organlar üzerinde gelişen zarsı uzantı: *Saplar, meyveler, tohumlar v.b.*

— Havc. Bir kanadın firar kenarına yerleştirilen ve aşağıya doğru indirilince kanadın taşıma gücünü arttıran dikdörtgen biçiminde mafsallı flap. Bk. ANSİKL.

— Teknol. Bir türbin veya kompresörün, kanat profili kesidinde çukurlaştırılmış madenî bir parçanın meydana getirdiği etkin parçası. Bk. ANSİKL.

— Termik. Isıtma veya soğutmaya yarayan bir boruda olduğu gibi bir çeperin arasındaki ısı geçirme yüzeyini arttırmağa yarayan çıkıntı ve bu kenardan onu kuşatan akışkan. (İlke olarak bu ad, ana yüzeye paralel iki boyutundan biri diğerine göre bağıntılı olarak büyük olan çıkıntılara verilir. Kanatçıklar bir boru üzerine enlemesine, boylamasına veya spiral olarak sarılmış olabilir. Ana yüzeyle bir olabileceği gibi, kenarı kıvrılıp tutturularak veya kaynakla tespit edilebilir.) ‖ *Kanatçıklı boru,* değiştirme yüzeyini ve etkinliği artırmak için uzunlamasına veya dairesel levhacıklarla donatılmış ısı değiştirici veya ekonomizör boru.

— Zool. Kuşların iğreti kanadı, yani başparmak ve birinci parmak kemiklerine bağlı teleklerinin tümü. ‖ Sineklerde kanadın dibinde bulunan küçük pulcukların tümü.

— ANSİKL. Havc. *Kanatçıklar,* kumanda kolu ile yönetilir ve iki tanedir. Böylece sol kanadın kanatçığı aşağıya doğru indiği zaman sağ kanadınki yukarıya kalkar veya tersi olur. Kanatçıklar vrile girmek için kullanılır. Birçok kanatçık çeşidi vardır: *yüzer kanatçıklar; yarıklı kanatçıklar; eğim kanatçıkları.*

— Teknol. *Kanatçıklar,* düzgün olarak, kompresör ve eksenel türbinlerin stator ve rotorları çevresinden çıkar; görevleri dönme sırasında havanın akış yönünü, bir kompresörde basıncı artıracak, bir türbinde gaz enerjisinden yeniden faydalanacak şekilde değiştirmektir. Türbinlerde kanatçıklar, 2 ton/sm²'yi geçen güçlerin etkisi altında kalır. 850°C'lık sıcaklıklara dayanmasını sağlamak için, 800°C'ta 55 kg/mm² bir direnç gösteren nimonik* alışımlarında bulunduğu ateşe dayanıklı alaşımlar gerekir. Aynı şekilde iki kere pişirilmiş, tane değişimi uygulanmış veya mineralleştirici etkenler ilâve dilmiş seramikler de kullanılır; bunlar çok hafif, fakat çok kırılgandır, mükemmel ve hassas biçimler elde edilemez. Geleceğin malzemesi olarak, içinde, madenin bağlayıcı olarak kullanıldığı, ateşe dayanıklı bir sır tabakasının ise sıcaklıkta korozyona karşı korumayı sağladığı, seramik ve maden alaşımı olan sermet kullanılacağı sanılmaktadır. (LM)

KANÂTIR çoğl. i. (ar. *ḳanṭara*'dan *ḳanāṭır*) *Esk.* Taştan yapılmış kemerli ve büyük köprüler. ‖ Su kemerleri. (M)

KANATLANMAK geçz. f. (*kanat*'tan *kanat-la-n-mak*). Uçmağa başlamak. ‖ Uçmak, kanat açmak. *Yine sevdâya kanatlansam azîz İstanbul* (Yahya Kemal).

— Koreografi. *Kanatlanmak,* sahnenin bir yanından öteki yanına hareket etmek. (ML)

KANATLI sıf. (*kanat*'tan *kanat-lı*). Kanatları olan: *Deli Dumrul aydur: — Mere al kanatlı Azrail sen misin?* (Dede Korkut).

— Astronotik. Daha küçük ölçüde de olsa uçak kanatlarına benzeyen ve Yerle dönüş sırasında veya atmosferi olmayan herhangi bir gökcismine iniş sırasında planör uçuşu sağlayan taşıyıcı yüzeylerle donatılmış yapma uydular ve uzay gemileri için kullanılır.

— Bot. Üzerinde kanada benzer uzantılar bulunan: *Kanatlı taç. Kanatlı sap.* ‖ *Kanatlı meyve,* üzerinde kanat gibi uzantılar bulunan meyve.

— Teknol. *Kanatlı supap,* kelebek valf. (LM)

KANATLIAT. Astron. Kuzey göküresi takımyıldızı (lat. *Pegasus*). *Kanatlılat karesi,* bu takımyıldızın, *Markab, Şeat, Algenib* ve *Sirah* adı verilen ve aşağı yukarı bir kare meydana getiren dört parlakyıldızın yaptığı grup.

— ANSİKL. *Kanatlılat* takımyıldızı biçim bakımından Büyükayı ve Küçükayı takımyıldızlarını andırır; gök haritalarında bu takımyıldız Andromeda yıldızına bağlanmıştır. Kanatlıat karesinin kuzeydoğu ucundaki Sirrah yıldızı Andromeda takımyıldızına da aittir. 23 saatlik saat dairesiyle çakışan dik düşey kenar (α ve β yıldızları), kuzeyde kutup noktasından, güneyde ise 1,3 kadirdeki *Balıkağzı* yıldızından geçer. Kanatlıat karesi, yaklaşık olarak 15 eylülde gece yarısına doğru üst geçişini yapar. Takımyıldızın doğusunda M 15 küresel kümesi bulunur. (L)

KANATLIAT. Yun. mit. Perseus tarafından öldürülen Medusa'nın kanından doğan kanatlı at. Bk. PEGASOS. (L)

KANATLIDENİZATI blş. i. Zool. Sivri başlı kemikli balık; göğüs yüzgeçleri yelpaze gibi yaygındır; denizatına benzer ve Hint okyanusunda yaşar. (İlmî adı *Pegasus volans.* Denizatıgillerden). [L]

KANATLILAR çoğl. i. Zool. Böceklerin büyük bir kısmını, yani kanatlı olanlarını kapsayan altsınıf. (Kanatlıların çoğu, uçma organlarının körelmesi yüzünden kanatsızdır.) *Zt.* KANATSIZLAR. (L)

KANATSI sıf. (*kanat*'tan *kanat-sı*). Kanat görünüşünde olan.

— Anat. *Kanatsı çıkıntı,* temel kemiğinin büyük kanatlarının alt yüzünde bulunan çıkıntı. (Kanatsı çıkıntı iki kökle temel kemiğine bitişir; her biri bir kemik levhacık halinde uzanır [iç kanat, dış kanat]; bunların ön kenarları birleşerek kanatsı çukuru ve kanatsı çentiği meydana getirir.) ‖ *Kanatsı çıkıntı kasları,* kanatsı çıkıntıyı çene kemiklerine bağlayan kaslar. (Kanatsı çıkıntı kasları iki tanedir: *kanatsı çıkıntı dış kası,* kanatsı çıkıntıdan alt çene kemiğinin eklem çıkıntısına uzanır; *kanatsı çıkıntı iç kası,* öncekinin iç tarafından bu-

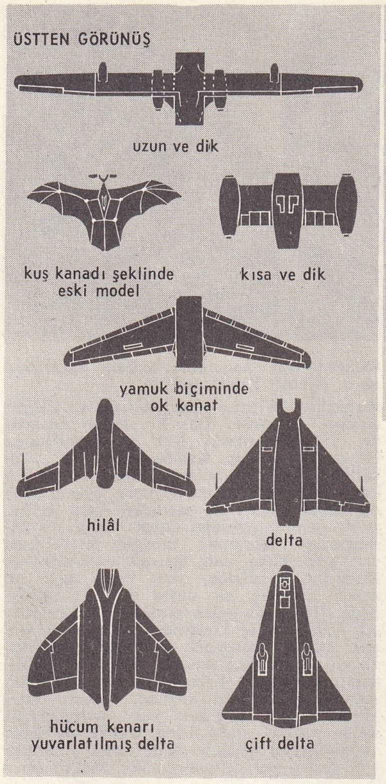

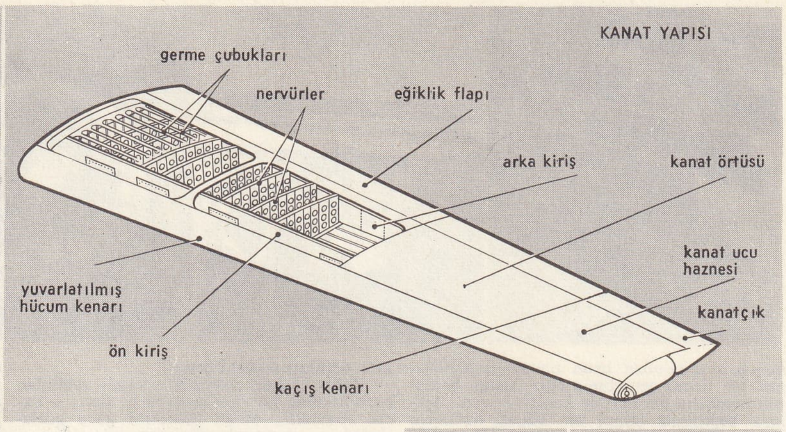

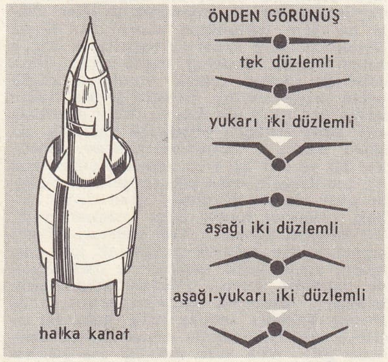

uçak kanadı

lunur ve altçene kemiği açısının iç yüzüne uzanır. Çiğneme kaslarından olan bu iki kas özellikle alt çenenin yana doğru devinmesinde rol oynar.) [LM]

KANATSIZ sıf. (*kanat*'tan *kanat-sız*). Kanadı olmayan.

— DEY. *Kolsuz kanatsız kalmak*, ümidini kaybetmek, üzüntüye düşmek, çaresiz kalmak. (M)

KANATSIZLAR çoğl. i. Zool. Böcekler sınıfının daima kanatsız olan en ilkel şekillerini kapsayan alt sınıf. (*Entognatha* ve *ectotropha* alt takımlarına ayrılır.) *Zt.* KANATLILAR. (M)

KANANUCİ i. Leng. Batı hindu lehçesi: Uttar Pradeş eyaletinin rota kesiminde ve Madhya Pradeş (Hindistan) eyaletinin kuzeyinde, yaklaşık olarak 7 milyon kişi tarafından konuşulur. (Devanayarî harfleriyle yazılır.) [L]

KANAUJ veya **KUNNOJ**, Hindistan'da eski hindu krallığının başkenti. «Birleşmiş eyaletler»in Ferruhad idare bölümünde; 24 646 nüf. (1961). Bugün Kanauj'un eski büyüklüğünü ortaya koyan harabe halindeki köy, Kali Nadi'nin Ganj ile birleştiği yerin biraz öteden geçen Kali Nadi üstünde bulunur. Kanauj (Kanya kubja) eski hint şehirlerinin en büyük ve en eskilerindendir. Tarihi M.Ö. 900'e kadar çıkar. Burası, daha o zaman ve ondan sonraki 2000 yıl boyunca brahmanların yoğun olduğu bir merkezdi. Bunun dışındaki başka özellikleri de bu şehri, Hindistan'ın en önemli yerlerinden biri olmasını sağlamıştır. Kananuj, 1193'te Delki sultanın şehri ele geçirmesinden sonra eski önemini yavaş yavaş kaybetti. (M)

KANAVA i. Bk. KANAVİÇE.

KANAVC veya **KANOC**, Hindistan'da, Ganj nehri üzerinde şehir. Ptolemaios tarafından Kanagora veya Kanagoza diye anılan şehir olduğu ileri sürülmüştür. Hüantsang'ın ziyareti sırasında başşehir ve Buddha'cılık merkezi idi (614'e doğr.). Karışıklıklarla dolu bir dönem sonunda Gurcara Pratihara hükümdarlarının eline geçti. Kanavc'a 200 yıl hâkim olan bu hanedanın en büyük hükümdarı Boca zamanında şehir bütün kuzey hindistan ovalarını kapsayan

lanılan ağız kısmı yarık kanca. ‖ *Pelikan* bir imparatorluğun merkezi oldu. Gazneli Mahmud'un istilâsı burada Pratihara'ların hâkimiyetine son verdi. Pratihara'ların başında bulunan Racyapala çekilerek Bari'ye yerleşti. Bundan sonra Çandeller Kanavc'ı ele geçirdilerse de Mahmud bunları bozguna uğrattı. Gur hükümdarının Hindu krallığını ortadan kaldırması ile Kanavc önemsiz bir il durumuna düştü. XVIII. yy.da Kanavc, Ferruhâbâd nevvabı Bangaş'ın mülkü oldu. Bangaş 1857 ayaklanmasında İngilizler tarafından yenilgiye uğratıldı. Şer Şah zamanında burada bir darphane kuruldu. (M)

KANAVİÇE veya **KANAVA** i. (ital. *canavaccio* veya *canevaccio*'dan). Seyrekçe dokunmuş kolalı keten bezi. ‖ Böyle bir bezin üzerine yapılan işleme. ‖ El işlemelerinde kullanılan çok seyrek örgülü bir cins tül. ‖ Çuval olarak kullanılan kendir veya jüt'ten yapılmış seyrek bez. (Bazı hallerde bu tip ambalaj bezleri özel yağlı bir madde ile kaplanarak, su ve rutubetin içe işlemesi önlenmektedir. Bu bakımdan bu tip çuval dokumalarda, yağlı veya kuru olarak iki tip yapılmaktadır.)

— Elektr. *Kanaviçe direnç*, bir iletken ve bir yalıtkanın kanaviçe şeklinde örülmesiyle elde edilen direnç elemanı. (ML)

KANAZAVA, Japonya'da (Honşu) şehir, İşikava ilinin merkezi, Kaga ovasında, Noto yarımadasının batısında; 277 300 nüf. Kanazava, Niigata'dan sonra Honşu'nun batı kıyısındaki başlıca şehirdir. Eski derebeylik şehri. Meteoroloji. (L)

KANBER i. Bk. KAMBER.

KANBİYİT i. (fr. *canbyite*). Miner. Hidratlı tabiî demir silikat; nontronite benzer. (L)

KANBUR i. Bk. KAMBUR.

KANCA i. (ital. *gancio*'dan). Ucu demir çengelli çubuk: *İtfaiye kancası*. ‖ Herhangi bir şeyi asmağa yarayan madenî çengel. ‖ *Kanca çengeli*, kancanın ucundaki kıvrık kısım.

— DEY. *Kanca (kancayı) atmak* (veya takmak), biriyle kavga çıkarmak için sebep kollamak. Birinin kötülüğünü istemek. ‖ *Anca beraber kanca beraber*. Bk. ANCA.

— Atçılık. At nalının iki ucundaki kıvrık kısım. ‖ Atın kaygan arazide kaymaması için, nalının alt yüzündeki deliklere vidalanan, küt piramit veya küp biçiminde çelik parça.

— Balıkç. Balığın sandala alınması için kullanılan araç.

— Böcekbil. Olta iğnesi şeklinde küçük çengel. Bazı zarkanatlı böceklerle trikopterlerde (Arka kanadın ön tarafında yan yana dizili bulunan bu kancaları uçuş sırasında ön kanadın arka kenarındaki oluğa takılarak her iki kanadın birlikte çırpılmasını sağlar.)

— Camc. Pencere camlarını veya buna benzer cam eşyayı fırına vermek veya fırından almak için kullanılan uzun demir çengel.

— Denizc. Bir ağaç sırığın ucuna takılan maden veya benzeri sert bir çubuktan bükülerek yapılmış çengel. (Yanaşmak için atılan üçlü halatı veya iskeleyi tutmağa yahut buradan avara için itmeğe yarar.) ‖ Bir palanga ucundaki çengel. ‖ *Kanca bağı*, bir halatın çımasının kancanın bedeni etrafından dolaştırılarak kendi altına sıkıştırılmasıyla yapılan bağ. ‖ *Kanca kurtarma tertibatı*, dalgalı havalarda can filikaları indirilirken, palangalarına takılı kancaların açarak filikanın serbest kalmasını sağlayan mekanizma. ‖ *Kanca yarası*, işçilerin ambalajı nazik yüklere istif kancası ile yaptıkları hasar. ‖ *Ambar tirizi kancası*, ambar tirizlerini yerlerine oturtmağa mahsus postaların iç kenarlarına tespit edilmiş kanca. ‖ *Basalı kanca*, çengel kısmı devirgen olan ve karşısındaki bir halkaya geçirilip pim ile kapatılan ve bu pim çekilince açılan kanca. (Bu kanca özellikle romörkörlerde kullanılır; o zaman yedek kancası adını alır.) ‖ *Cer kancası*, romörkörlerde çekme halatının kasasının geçirildiği kanca. ‖ *Çırçıl kancası*. Bk. ÇIRÇIL. ‖ *Çifte kanca*, makas gibi karşılıklı tertiplenmiş açılır kapanır iki çengel. ‖ *Çivili istif kancası*, yassıltılmış uç kısmında çok sayıda kısa uçlu çiviler bulunan istif kancası. (Ambalajı nazik yüklerin ellenmesinde kullanılır.) ‖ *Dilli kanca*, ağız kısmını kapayan menteşeli mandalı bulunan kanca. ‖ *Fırdöndülü kanca*, mapasi bedenine fırdöndü ile bağlanmış kanca. ‖ *Filama kancası*, ağız kısmı çentik şeklinde açılmış, aykırı tutulup çentiklerinden bir birine geçirilerek, işaret sancaklarını peş peşe birine eklemekte kullanılan kanca. (Genellikle fırdöndülü olarak yapılır.) ‖ *Filika kancası*. Bk. FİLİKA. ‖ *İkiz kanca*, yarım yuvarlak çubuk demirden, birbirini bütünleyecek biçimde karşılıklı olarak bükülmüş ve mapaları bulunan bir halkaya geçirilmiş çift kanca. (Üst üste durdukları zaman halka biçiminde görünür.) ‖ *İnceli kanca*, bir çeşit kanca gönderi. (Sapına bir ince takılmıştır ve bir filikanın, gemi bordasına süratle yanaşmasına yarar.) ‖ *İstif kancası*, yükleri istif etmek üzere yuvarlamak ve çevirmek için ambar işçisi tarafından kullanılan ve bedeni parmaklar arasından geçirilerek tutacak biçimde aykırısına sapı bulunan kanca. ‖ *Kavrama kanca*. Bk. KAFA. ‖ *Parakate kancası*, parakate savlosunu filayvile, filayvil çımasını parakate saatine takmakta kul-

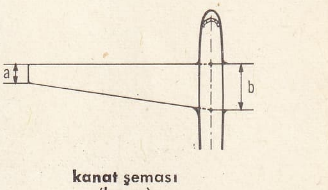

kanat şeması
(havc.)

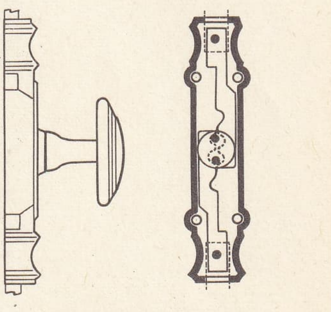

kanat sürgüsü

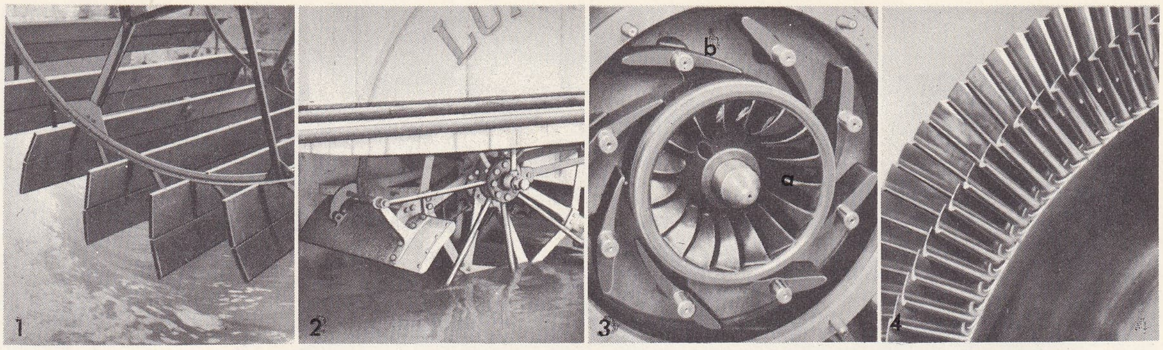

1. değirmen çarkının; 2. gemi çarkının; 3. Francis türbininin çar kanatları, (a, rotor k.; b, savurucu k.); 4. gaz türbininin ayrıntılarıyle çeşitli çark kanatları

kanca, mapasından uzun bir zincir baklasının bir ucuna geçirilmiş ağız kısmı baklanın kenarına paralel bir kanca ile aynı baklaya geçirilmiş ikinci bir küçük bakladan meydana gelen bir kombinezon. (Her hangi bir yere takıldıktan sonra ağız kısmı büyük baklanın kenarına yatırılarak küçük bakla üzerine geçirilip tespit edilir. Fora edileceği zaman, çekiçle vurularak küçük bakla geriye sıyrılır. Böylece serbest kalan kanca açılır.) || *«S» kanca,* demir çubuktan «S» harfi şeklinde bükülerek yapılmış iki ağızlı kanca. || *Salyafora kancası,* zincirleri bir yerden bir yere aktarma etmek için bir ucu kancalı, diğer ucu ele gelecek biçimde oval olarak bükülmüş uzun demir çubuk. || *Sustalı kanca,* ağız kısmında yaylı dili bulunan kanca. || *Yük kancası,* yükleri sapanlarından takarak kaldırmak için vinç telinin ucuna bağlı, çelikten ve özel biçimde yapılmış kanca. (Yükün kaldırılması sırasında, ucundaki ağırlığın germe etkisi altında kalması sonucu telde hafif bir açılma, yani bükümünün tersine dönme meydana gelir. Yük yere indirilip bu gerilme üzerinden kalkınca tel yeniden bükümü yönüne dönerek eski halini alır. Bu sırada yükün telle birlikte dönmemesi için kanca ile tel arasına daima fırdöndü konur. Alavere donanım adı verilen çift bumbalı yükleme ve boşaltma yönetiminde her iki bumbadan gelen tellerle fırdöndülerinin ve kancanın birbirlerine bağlanmaları ile meydana gelen takıma «Koça» denir.)

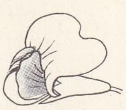

kanatçık

— Deniz bil. Kıyı akıntısının zayıfladığı noktada daha derin sulara eğilen kıyı dili. (Kıyı dili, bir körfeze, deniz kulağını veya koya uzandığı zaman kancalar meydana gelir.)

— Fırıncılık. *Fırın kancası.* Bk. GELBERİ.

— Kasaplık. Mezbahada, derisi yüzülecek hayvanı veya kasap dükkânlarında, et parçalarını asmağa yarayan çengel.

— Sepetçilik. Hint kamışından sandalye çerçevelerinin yapımında, hint kamışı veya kestane ağacı sürgünlerini düzeltmeğe yarayan ağaç veya demir çengel.

— Sil. *Esk.* İlk defa Duilius tarafından Kartacalılara karşı girişilen deniz savaşı sırasında kullanılan savaş âleti. (Üzerinde çengeller bulunan bir çeşit merdiven biçimindeki bu âlet düşman gemisine yanaşılmadan önce onun üzerine atılırdı.) || Kılıç kınında bulunan küçük askı çengeli. || *Humbara kancası,* humbaraları taşımakta kullanılan S harfi biçiminde demir çengel. || *Kale kancası,* kale bedeni üzerine konan ve saldırıcıları çekip almağa yarayan uzun sırık. (Saldırıcılar kale kancasıyle yakalanıp havaya kaldırıldıktan sonra yere bırakılır veya içeri çekilerek esir alınırlardı.) || *Savaş kancası,* bir sırığın ucuna takılı kancası bulunan ve XV. yy. da düşman süvarilerini atlarının üzerinden düşürmek için kullanılan araç. || *Yıkma kancası,* ucunda demir kanca bulunan ve kuşatılan bir yerin surlarındaki taşları söküp atmak üzere saldırıcılar tarafından kullanılan uzun sırık.

— Teknol. Genellikle kaldırma makinelerine kablo veya zincirle takılan, çok değişik boyutlarda ve ters dönmüş bir soru işareti biçiminde olan madenî parça. (Kanca kabloların zamansız boşalmasını önlemek için bir emniyet düzeni eklemek yerinde olur.) || Elle tutulması zor olan ağır yükleri takıp çekmek için, liman veya atelye işçilerinin kullandıkları madenî çengel.

— Tekst. Jakar iplerinin, delikli tahtadan geçirilmesine yarayan çengelli el âleti. —Tahar sırasında, çözgü tellerinin gücü gözlerinden ve taraktan geçirilmesini sağlayan ince ve yassı çengelli tel. || İplik makinelerinde, çeşitli silindirlere sarılan elyaf kümelerinin kesilip temizlenmesinde kullanılan, bir tarafı sivriltilmiş kıvrık uçlu, saplı âlet.

— Telekom. *Gergi kancası,* bir telgraf direğini dik ve sabit tutmak için kullanılan bir veya birkaç gergi halatının uçlarını direğe tutturmağa yarayan kanca. (LM)

KANCABAŞ blş. i. Denizc. Çoğunlukla tüccar yelkenlilerinde görülen yay biçiminde geriye kıvrık bodoslama. (Bk. GAGABURUN.) || Balıkçı alamanasının diğer adı. Bk. ALAMANA. (M)

KANCACI i. (*kanca*'dan *kanca-cı*). Denizc. Kürekli ve motorlu araçlarda bir yere yanaşma veya avara etme (kalkma) sırasında kanca kullanarak aracı yanaşılacak yere çekmek veya itmekle görevli kimse. (Motorlu araçlarda kancacılar yalnız bu işle görevlendirilmişlerdir. Filikalarda ise bu işi hamla ve puruva kürekçilerinden kıyı tarafındakiler yapar.) [M]

KANCALAMAK geçl. f. (*kanca*'dan *kan-ca-la-mak*). Kancayı bir şeye veya yere takmak. || Kanca ile çekmek. || *Mec.* Musallat olmak. (M)

KANCALI sıf. (*kanca*'dan *kanca-lı*). Kancası olan. || *Kancalı iğne,* çengelli iğne.

— Denizc. *Kancalı izbiro.* Bk. ÇIRÇIL. || *Kancalı makara,* sapanı üzerinde kaması bulunan makara. (M)

KANCALIBAŞLILAR çoğl. blş. i. Zool. Baş tarafı sık çengelli, uzayıp kısalabilen hortumlu iplik solcanlar sınıfı.

— ANSİKL. Zool. *Kancalıbaşlılar*'ın hortumu, geri çekici kaslar sayesinde içeri çekilebilir. Halkasız olan gövde ince bir dericikle kaplıdır. Kancalıbaşlıların gelişimi, embriyonun art arda birçok konak değiştirmesini gerektirir. Yetişkinleri değişik sınıftan omurgalıların bağırsağında yaşar. (L)

KANCALIKURT blş i. Zool. İpsiler sınıfından asalak solucan. (İnsanların ince bağırsağında yaşar; genellikle madencilerde ve kiremitçilerde ankilostomiyaz denilen ve kansızlığa yolaçan bir hastalık yapar.)

— ANSİKL. *Kancalıkurt* yaklaşık olarak on milimetre boyunda ince bir solucandır. Ağzında çift çengel, iki keskin lam, bir sırt dişi bulunur. Bütün bunlar hayvanın bağırsak çeperine tutunmasını sağlar. (L)

KANCALIKÜRE blş. i. Zool. içinde üç şerit embriyonu bulunan ve bir kara veya su hayvanı tarafından yutuluncaya kadar dış ortamda yer değiştirebilen jelatinimsi küçük kütle (altı çengelli embriyon). [L]

KANCIK sıf. (esk. türk. *kancık*'tan). Hayvanlarda dişi: *Kancık köpek.* || *Mec.* Alçak ve güvenilmez (kimse). || i. *Halk dili.* Kız, kadın: *Yanından geçen kancıklara iltifatı kesmiş, dünya gözünde yok* (H. R. Gürpınar). || Kötü yola düşmüş kadın, fahişe.

◆ **Kancıkça** zf. —*Mec.* Kancığa yakışır şekilde. || Kancığa yaraşır: *Kancıkça davranış.* (M)

KANCIKLIK i. (*kancık*'tan *kancık-lık*). Kancık olma hali. || *Mec.* Kancıkça davranış, alçaklık. || *Kancıklık etmek* (veya *yapmak*), döneklik, kalleşlik etmek: *Askerlik uzmanları Napolyon'un mareşali Gruşi'nin imparatoruna kancıklık ettiğini yazarlarsa da ...* (Kemal Tahir). [M]

Kancıklı kalesi, Van yakınında, Urartu devrine ait kale. Dar bir sırtın tepesinde, yaklaşık olarak 350 m uzunluğunda bir sahayı kaplar. Kalede toprak ve yıkık kerpiç kalıntıları bulundu. Alan terasa bakan, kuzeybatı kenarı boyunca devam eden bir çevre duvarı ile sarılıdır. Sarp ve kayalık olan güneydoğu duvarı daha iyi korunmuştur. Korunma, tepenin iki ucunda yer alan birer kule ile güçlendiriliyordu. Güneybatı yönünde, yola kadar inen ve kaleyi koruyan bir duvar vardır. Kuzeydoğu duvarında halen ayakta kalan en yüksek kısmının iç tarafında bazı odalar yer alır. Dıştaki kuzeybatı çevre duvarıyle buna paralel uzanan duvara bazı ekler yapılmıştır. Kancıklı kalesine 3 km uzaklıkta bulunan Kamışvan köyünde, urartu kralı Menua'ya ait, üzerinde yazıt bulunan bir stel'in varlığı, bu kalenin Urartu devrinde kullanıldığını gösterir. Kale sırtta yapıldığı için yeterli yer kalmadığından, halkın oturduğu kasaba vâdide kurulmuştur. (M)

KAN çıbanı blş. i. kıl kökünden başlayarak deri altı dokusunu saran ve deride şişkinlik şeklinde beliren irinli kabartı. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Kan çıbanı,* küçük bir kabarcık halinde başlar; dip kısmı genişler, sertleşir, kızarır; ortası incelerek morumsu bir çıkıntı yapar; büyüklüğü güvercin yumurtası kadar olabilir. Beşinci ve sekizinci gün arasında tepesi beyazlaşır, deri iyice incelir, açılır, yara halini alır, içindeki irin ve «öz» denilen ölü dokular dışarı akar. Öz hırpalanmadan olgunlaşıp dışarı atılmalıdır. İrinli salgı iki-üç gün sürer, sonra yara kapanır, yerinde sert bir kütle oluşur; deri yavaş yavaş eski normal haline döner. Kan çıbanının mikrobu, antibiyotiklere karşı değişik tepki gösteren bir stafilokok'tur.

Lokal tedavi, üzerine toz ekmek, kolargolu veya antibiyotikli merhemlerle pansuman yapmaktan ibarettir. Yüzde çıkan kan çıbanları, septisemiye ve kafa içi enfeksiyonlarına yolaçabileceğinden kısa zamanda tedavi edilmelidir.

Tedavi sırasında C vitaminine, kalaylı ilâçlara, anatoksinlere ve stafilokok aşısına da başvurulmalıdır. (L)

KANÇILAR i. (ital. *canceliere*'den). Elçilik ve konsoloslosluklarda kayıt ve tescil gibi idarî işleri yürüten görevli. (Bu görevlilerin tümüne *kançılarya,* şeflerine de *kançılarya âmiri* denir.)

— ANSİKL. *Kançılar,* Hariciye Vekâleti Memurin kanununa göre meslek memurları sınıfına girer. Merkezî hükûmet tarafından tayin edilirler. Kançıların görevi, ülke içinde noterlerin yaptıkları göreve benzer. Meselâ gönderen devletin, bu devlet vatandaşlarının ve yabancıların her türlü sözleşmesini tanzim ve muhafaza hizmeti, vasiyetname, resmî belgelerin asıl ve suretlerini tasdik işlemleri bu görev alanına girer. (L)

KANÇILARLIK i. (*kançılar*'dan *kançılarlık*). Kançıların işi veya makamı.

— Tar. *Kançılarlık* genel olarak bir kançıların yönetimine verilmiş, devlet başkanının veya yüksek bir laik veya dinî memurun muamelelerini kaleme almakla, kopya etmekle ve mühürleyip doğruluğunu onayladıktan sonra yerine göndermekle görevli idarî servislerin tümünü içine alır. Roma impara-

Foto. LAROUSSE

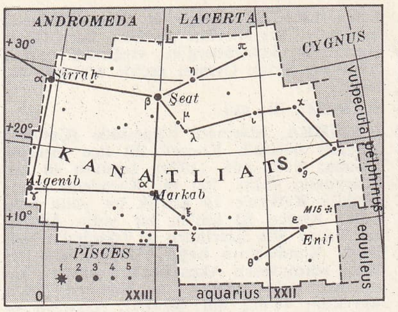

kanatlıat takımyıldızı

torluğu gerçek anlamda kançılarlığa sahip ilk devlettir. Azatlı kölelerden meydana gelen bu kançılarlık teşkilâtı Claudius'un hükümdarlığı zamanında kuruldu; dört büyük büroyu içine alıyordu: *ab epistulis* (idarî haberleşme bürosu), *a libellis* (imparatora yöneltilen dilekçelere verilen cevaplarla uğraşan büro), *a cognitionibus* (imparatorluk mahkemesi huzuruna getirilmiş işleri yürüten soruşturma bürosu) ve *a studiis* (imparatora, kararları için gerekli belgeleri sağlamakla görevli büro). II. yy. da henüz basit bir hizmet servisinden ibaret bulunan imparatorluk kançılarlığı Hadrianus'un, büroların başına azatlı köleler yerine şövalyeler getirmesiyle bir devlet hizmeti halini aldı.

Sorumluluklarının ve devletin müdahalesinin artışıyle imparatorluk kançılarlığı IV. yy.dan itibaren merkezî hükûmetin başlıca organı haline geldi; bir *magister* ile bir proximus tarafından yönetilen bürolar en önemli devlet memurlarından biri olan hizmet âmirinin otoritesi altında toplanmıştı.

İstilâlardan sonra barbar krallar da Roma imparatorlarını taklit eden bir kançılarlık sistemi kurdular. Merovenjler devrinde muhasebe memurları tarafından yönetilen birkaç bürodan meydana gelen kançılarlık, Charlemagne'dan itibaren ayrı bir servis olarak daha büyük önem kazandı. Bununla birlikte kançılarlık *notarii*'yi (kâtipler veya yazıcılar) sağlayan krallık kilisesine bağlı kaldı; çünkü okumak, yazmak ve özellikle resmî işlemleri kaleme almak için gereken kültüre ancak din adamları sahipti. Belgeler sonradan kançılarlık tarafından gönderiliyordu.

● *Gizli kançılarlık*, 1700'de Rusya'da Büyük Petro tarafından boyarlar Duma'sının yerini almak üzere kurulan gizli bir meclisti. Halefleri tarafından az çok muhafaza edilen bu meclis ancak Nikolay I devrinde (1825-1855) gerçekten önemli bir rol oynadı. Çar Nikolay merkezî idarelerden çekindiğinden, *gizli kançılarlığı* bütünüyle değiştirerek (1826) kendi kontroluna tabi tutmak istedi; kançılarlık genişletilerek dört devamlı daire ile geçici daireler haline getirildi. Bu dairelerin ilki çarın özel işleriyle uğraşır ve emirlerinin yerine getirilmesini denetlerdi; dördüncü daire, yardım işlerini yönetiyordu; fakat en önemlisi öteki ikisiydi, İkinci daire Speranski'nin yönetimi altında, rus yasalarının hazırlanmasıyle ve hukuk meseleleriyle görevliydi; siyasî polisi yöneten üçüncü daire sonradan Rusya'nın gerçek hükûmet organı haline geldi. Bu daire siyasî suçluları arar ve göz altına alır, denetler; yabancılar ve dinî mezhepler hakkında bilgi edinirdi; sansür ona bağlıydı; merkezî ve mahallî idarelerde casusları vardı, hattâ ailelerin hayatını bile casusları yardımıyle kontrol altında tutardı. Emrinde kendisiyle aynı zamanda ve kendisi için kurulmuş özel bir siyasî jandarma birliğine sahipti. Özel kançılarlık çarın bir yandan bütün ülke hayatından sürekli olarak haberdar olmasına, öte yandan kanunlarla emirnameleri doğrudan doğruya hazırlatmasına imkân sağlıyordu. (L)

KANÇILARYA i. (ital. *cancelleria*). Elçilik ve konsolosluklarda idarî görevlilerin tümü. (Bu görevlilerin şeflerine de kançılarya âmiri denir.) ‖ Bu görevlilerin çalıştığı yer. (L)

KANÇİL i. (malezya yerli dillerinden). Zool. İndonezya Malezya bölgesinde yaşayan geviş getiren hayvan. (İlmî adı *Tragulus javanicus*. Cücegeyikgillerden.)

— ANSİKL. *Kançil*, çok sevimli küçük bir hayvandır; omuz başında yüksekliği 22-26 sm'yi bulur. Tenasserim'den Borneo'ya kadar olan yerlerde ve Koşinşin'de yaşar. (L)

KANÇRAPARA, Hindistan'da (Batı Bengal) şehir, Kalküta'nın kuzeydoğusunda; 69 000 nüf. Demiryolu merkezi. (L)

KANDÂBİL, Bülucistan'da, Buddhalar (veya Budhiya, Nudha) topraklarında tarihî şehir. Bugünkü Gandava'nın yerinde kurulmuş olması mümkündür. Sind'in müslümanlardan önceki tarihini anlatan *Çaçname* adlı eserde, efsanevî bir hükümdar olan Çaç tarafından ele geçirildiği yazılıdır. Yezid II zamanında (720-724), Yezid bin Muhalleb ayaklanınca, Kandâbil'i sığınak olarak seçti. Şehir bir ticaret merkezi idi. Halife Mansur zamanında (754-775). Hişam bin Emrül Taglibî, Kandâbil'e saldırdı. Mu'tasım zamanında (833-842), İmran bin Musa, Muhammed bin Halil'i burada yendi ve şehir halkını Kusdar'a nakletti. Arap hâkimiyeti sona erdikten ve yönetim merkezine eski mahallî adını (Gandava) veren yerli bir hükûmetin kuruldukları sonra Kandâbil adı unutuldu. (M)

KANDAHAR i. İniş-slalom birleşmesinden meydana gelen bir kayak yarışması. (L)

KANDAKE (habeşçe k.). Eskiçağda Mısır'ın yukarı kesiminde, Nil kıyısında hüküm süren Habeşistan kraliçelerine verilen unvan. Bu kraliçelerden biri M.Ö. 25 ve 22 yıllarında Romalıların saldırısına uğradı. Romalılar, Habeşistan'ın başkenti Napata'yı aldılar. Fakat Augustus ele geçirilen toprakların bir kısmını boşalttırdı ve askerî işgal altında bir uç eyaleti haline getirilmiş olan Aşağı Nübye'yi Mısır'a bağladı. «Resûllerin İşleri» kitabında bir başka Kandake'den söz edilir. Emrindeki din adamlarından birine, diyakos Philippos Hıristiyanlığı benimsetti. (L)

KANDAL, Kamboç'ta il, Mekong vâdisinin her iki yanında; 528 000 nüf.; idare merkezi, *Phnom Penh*. Kamboç'un en faal bölgelerinin ortasında kurulan Kandal, ülkenin en zengin ve en kalabalık illerindendir. Toprakların büyük kısmında pirinç ekilidir; ama Vietnam'a ihraç edilen, mısır ve öküzler başlıca ticaret kaynağıdır. (L)

KANDALAKŞA, S.S.C.B.'de liman şehri, Kola yarımadasının güney kısmında, *Kandalakşa körfezi* kıyısında. Kereste sanayii. Balık konserveciliği. Alüminyum metalürjisi. Şehir XV. yy.da yapılan manastır çevresinde gelişmiştir. Körfezdeki adalarda eider sürüleri yaşar. (L)

KANDARİN i. Tael'in yüzde biri değerinde çin parası. (Kandarin, fen'e eşittir.) [L]

KANDAŞ sıf. (*kan*'dan *kan-daş*). Aynı kanı taşıyan, aynı soydan gelen.

◆ **Kandaşlık** i. Aynı soydan gelme, akrabalık, soy birliği. (M)

KANDAULES, Herakleides'ler sülâlesinden Lydia kralı. M.Ö. 685'e doğru Ephesos'lu zenginlerden para alarak kiralık askerlerini ayaklandıran Gyges tarafından öldürüldü. (L)

KANDAVU, Fici adalarından. Bu adaların güneybatı ucunda bulunur ve büyüklük bakımından dördüncü gelir (yüzölç.: 165 mil kare); 6 846 nüf. 61 km uzunluğundadır. En ince noktasında Tavuki berzahı bulunur. Ortasına doğru iyice incelir. 2 750 Ayak yüksekliğinde olan Washington dağı adanın güneybatı ucuna rastlar. (M)

KANDEHAR, Afganistan'ın ikinci büyük şehri. Kandehar eyaletinin merkezi. Yüksl. 1 000 m. Kâbil'in 515 km güneybatısında, Pakistan'daki Keta'nın 210 km kuzeybatısında yer alır. 116 992 nüf. (1962). Gerek şehirde gerek çevre köylerinde yaşayanların hemen hepsi Durranî kabilesine bağlı Pathan'lardır. Az sayıda Gilzaî Kakar ve Farsça konuşan topluluklar vardır. Kandehar ve Peşaver, Pakistan'da Pathan'ların iki büyük şehridir. Peşaver'de konuşulan ve Pathan dilinin daha sert bir biçimi olan Paktu'ya karşılık daha yumuşak bir biçimi olan Paşta asıl burada konuşulmaktadır. Sineması, okulları ve birçok yeni binası olan yeni şehir, Ahmed Şah Durranî (1724-1773) tarafından başkent olarak yaptırılan eski kalabalık şehrin hemen batısında yer alır. Eskiden şehri çevreleyen büyük kerpiç duvardan ancak bazı yıkıntılar kaldığı halde duvarın geometrik planı ve dikdörtgen biçimi bugün bile farkedilebilmektedir. Duvarın boyutları 1 800 - 550 m'dir. Kuzeydoğudaki uçta Ahmed Şahın büyük türbesi vardır. Şehirde bu büyüklükte başka bir anıt yoktur. Ahmed Şahtan başka çocuklarına ait on iki küçük mezarın daha bulunduğu, kubbesi altın kaplama olan bu türbenin içinde birçok değerli oyma, kabartma ve kazılmış yazı görülür. Türbenin yanında Hz. Muhammed'in hırkasının bulunduğu söylenen Hırkaişerif camii vardır. Kandehar'da Unesco tarafından yardım gören bir teknik okul bulunmaktadır.

Bugünkü şehrin 4 mil kadar batısında Girişk'e giden yol üzerinde, kayalık tepelerin yamaçlarında ve bu tepelerin eteklerinde yeralan düzlükler boyunca 1738'de Nadir Şah tarafından kuşatılarak yağma edilen eski Kandehar'ın yıkıntıları görülür. Kayalıkların tepesinde bugün yarı yarıya toprağa gömülmüş yıkıntılara bakan küçük bir kale vardır. Bu kalenin duvarlarının çevrelediği alan içinde Babavali bahçesiyle, hâlâ hacıların ziyaret ettiği ünlü bir evliya türbesi yer alır. Tepenin dik kuzeydoğu yamacında taştan oyulmuş kırk iki basamakla çıkılan kubbeli küçük bir kovuk bulunur. Bu kovuğun basamaklarını moğol imparatoru Babur yaptırmış, buraya hükümdarlığı ve zaferleri üstüne bilgi veren yazıtlar yazdırmış, sonradan imparator Ekber de bunlara bir yazıt eklenmişti. Bu anıtların batısında, imparator Asoka'nın bir yazıtını taşıyan bir taş daha bulunmuştur. Bu şehrin kenarında yer alan Kahkaran bahçelerinde, Kandehar'daki iran yönetimine karşı başarılı bir ayaklanmayı yürüten ve 1715'te ölen gilzaî lideri Mir Vais Hanın mezarı bulunmaktadır.

Kandehar, Herat'ı Hindistan ve Pakistan'a bağlayan yol üzerinde ve stratejik açıdan önemli bir noktadadır. Kandehar ile Ketta arasındaki yol Kandehar'ın 113 km güneybatısında yer alan sınır şehri Şaman'dan geçer. Böylece Kandehar, Şaman'a kadar uzanan Pakistan demiryolu şebekesine bağlanır. 1960'tan sonra gerek sovyet sınırından gelip Herat'tan Kandehar'a ulaşan, gerek Kandehar'ı Kâbil'e bağlayan kötü yolların onarımına başlandı. Şehrin Tahran-Delhi havayolu üzerinde olması burada 1960'tan sonra A.B.D. yardımıyle milletlerarası bir havaalanı yapılmasına yolaçtı.

Şehir Afganistan'ın en önemli bir ticaret merkezidir. Bölgede kaliteli yün elde edilir. 1933'te şehirde kurulan yün eğirme tezgâhı daha sonra modernleştirildi. Kumaşların bir kısmı ihraç edilir, fakat büyük kısmı Afganistan'da satılır. Başlıca ihraç maddesi meyvedir. Kandehar bölgesi de özellikle yetiştirdiği meyvelerle ün kazanmıştır. Bunların başında üzüm, kavun ve nar gelir. Pakistan ile büyük ölçüde meyve ticareti yapılır. Meyveler hem yaş hem de kuru olarak ihraç edilir. Konservecilik, kurutma ve paketleme işleri gelişmiş usullerle yapılır. Öbür ihraç maddeleri pamuk, kökboyası ve kimyon tohumudur. Şehirde kurulan uzun pazarlarda bütün dünyadan getirilen çeşitli mallar satılır. (M)

KANDEHAR, Hint-Gandhara devletine, arap tarihçilerinin verdikleri ad. Kâbil ırmağının İndus ırmağına karıştığı yere kadar uzanan vâdiyi kapsar. Başkenti Vayhind (veya Ohind) idi. Daha önceki çağlarda Kandehar'dan, İndus ırmağına dökülen Kâbil ırmağı üzerinde Racputlara (Rahput)

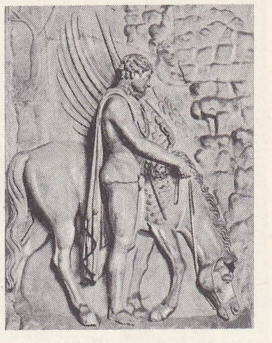

kanatlıat

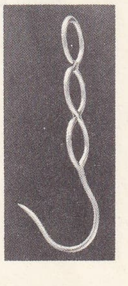

et kancası

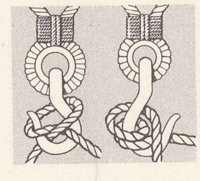

kanca

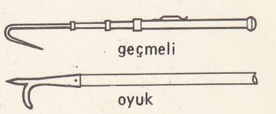

geçmeli
oyuk
kanca

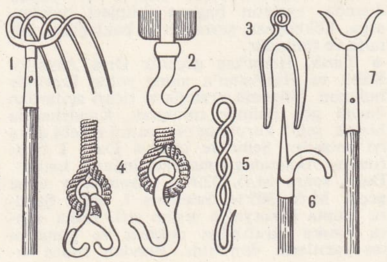

kancalar: 1. gübre kancası veya tırmığı; 2. gemi kancası; 3. çiftçi kancası; 4. gemi kancası; 5. kasap kancası; 6. gemi kancası; 7. et kancası.

çeşitli kanat tipleri:

kanca

Foto. Anderson-Giraudon (LAROUSSE)

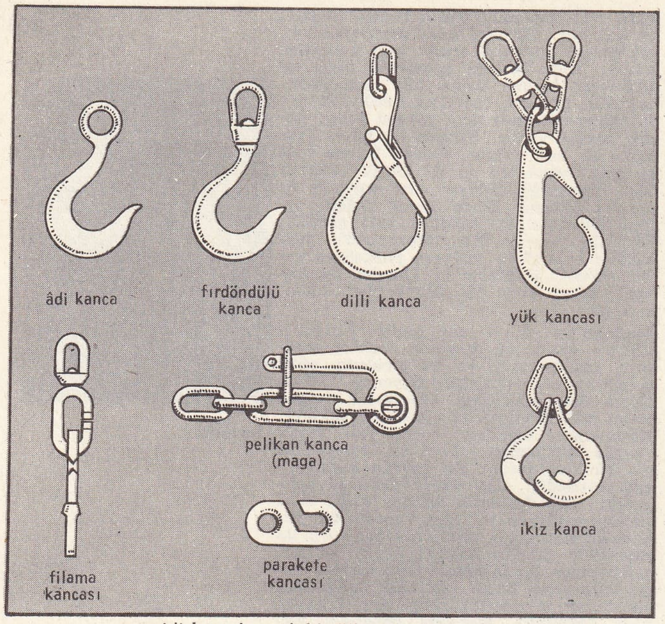

çeşitli kancalar (denizc.)

ait bir ülke olarak söz edilmiştir. (M)

Kandehar, Hindistan'da Dakhan'da kale. Eski Haydarâbâd nizamının ülkesinde bulunan bir bölge de adını buradan alır. Hint-Türk imparatoru Muhammed Şah devrine (1744-1745) ait Kandehar adındaki bazı paralar burada basıldı. (M)

KANDEHAR eyaleti, Afganistan'ın en önemli eyaletlerinden biri. 1 036 392 nüf. (1962). Kuzeyde dağlık Hazara bölgesinden güneyde Registan çölünün geniş kumluklarına ve Pakistan sınırına kadar uzanır. Doğusunda Kalat-i Güzaî, batısında Tormand ırmağı yer alır. Kuzeybatıda Torkasi («siyah taş») adını taşıyan iki sıra tepeyle çevrili kıraç bir yayla vardır. Tepelerin yayladan yüksekliği 3 000 ayağa ulaşır. Kuzeybatıya doğru gidildikçe bu tepeler Argandab ve Tarnak ovalarındaki ırmak havzalarını birbirinden ayıran bir engel meydana getirir ve Hazarajat dağlarına karışarak gözden kaybolur. Güneybatıda ise gittikçe alçalarak Registan çölüyle birleşir.

En iyi mevsim ilkbahardır; iklim kışın da yumuşaktır. Yazlar çok sıcak ve kurak geçer. Irmak olmayan yerlerde eski bir sulama usulü olan *karez*'den (yeraltı tüneli) yararlanılır. Hafif meyilli bir kanal olan karez sayesinde sular çok uzaktaki bölgelere aktarılabilir. Bu iş için istenilen yol boyunca toprağa şaftlar sokulur, sonra bunlar tüneller aracılığıyla birbirine bağlanır.

Bölgenin merkezî kısmı zengin ve verimlidir. Kandehar'ın güney ve batısında Yeni Argandab barajının suladığı tarlalar uzanır. Fakat eyaletin en verimli bölgesi meyve bahçeleri ve üzüm bağlarıyle dolu olan Argandab vâdisidir. Bağ ekimine özel itina gösterilir. Yeni yapılan Kajakai ve Argandab barajlarının suyu birçok kanal ve su yoluyle bölgeye yayılır. Bu sulama sistemi eyalette tarımın geliştirilmesi ve Kandehar'a elektrik sağlaması amacıyle ve A.B.D.'nin yardımıyle, Helmand vâdisi yetkilileri tarafından gerçekleştirilmiştir. Hükûmet göçebe Afganları veya Kusileri tarıma yeni açılan bu topraklara yerleştirmeyi düşünmektedir. Meyve ve yünün dışında, eyaletin başlıca ürünleri buğday, arpa, kökboyası, şeytantersi, baklagiller, alfalfa ve tütündür.

● *Tarih,* Herat'tan geçerek Orta Asya'ya, Kâbil ve Hindistan'a giden yollar üzerinde bulunan bölgenin stratejik ve ticarî açılardan önemli göz önünde tutulursa, Kandehar'da birçok şehir kurulmuş olmasının sebebi daha iyi anlaşılır. Şehir ve çevresi Dara I tarafından Akamanış imparatorluğuna katıldı. Daha sonra M.Ö. 329'da İskender'in eline geçti. M.Ö. 305'te Seleukos I, şehri Şandra Gupta Maurya'ya teslim etti. Daha sonra Asoka tarafından aramca ve yunanca taş yazıtlarla donatıldı. Bundan sonra sırasıyle Yunan-Baktria, Persler, Sakalar, Kuşhanlar ve Sasanîlerin eline geçti.

İslâmlığın gelişme döneminde Kandehar VII. yy.da arap hâkimiyeti altına girdi. VIII. yy.da da Abbasî halifesi El-Mansur'a bağlandı. IX. yy.da Saffarî krallığına bağlı olan Kandehar, 977'den sonra Gaznelilerin eline geçti. 1150'de rakip şehir Bust'un Alaâddin Gori tarafından yakılıp yıkılmasıyle Kandehar'ın önemi büsbütün arttı. Kandehar bu sırada Moğollarla ticaret yapan Kart'ların da önemli bir şehriydi. Kart'lar, 1383'te Timur'a yenildiler; Timur'un torunu Pir Muhammed, Kandehar valisi oldu. XV. yy.ın sonlarında Herat'lı Timur Hüseyin Baykara, Kandehar'ı darphane olarak kullanıyordu. Bu sıralarda Kandehar valisi Argun Zu'l Nuh Beg'di. 1507'de Argun'lar, Moğollara yenildiler. 1522'de moğol hükümdarı Babur burasını kesinlikle ele geçirdi. Bundan sonra şehir Moğollarla Irak'ta gelişmeğe başlayan Safevîlerin arasında el değiştirdi. 1535'te bir iran saldırısı Kâmran tarafından püskürtüldü. 1545'te sürgündeki imparator Hümayun'un iranlı müttefikleri şehri ele geçirdiler. Fakat Hümayun bir süre sonra şehri geri aldı. 1558'de Şah Tahmasp, şehri kuşattı. Fakat moğol imparatoru ancak Sind'i emniyete aldıktan soonra şehri yeniden ele geçirebildi. 1622'de Şah Abbas. Moğolların Dekkan'da meşgul olmasından yararlanarak Kandehar'ı aldı, fakat 1638'de İran valisi Ali Mardan Han, Moğolları yendi. Sonunda Şah Abbas II 1649'da Kandehar'ı geri aldı ve prens Evrengzib'in 1649 ve 1652'de, Dara Şikah'ın 1653'te yaptıkları saldırılara karşı koydu.

İranlılar, Kandehar'ı 1709'da Gilzaî'li vali Mir Vais'e kaptırdılar. Mir Vais'i izleyen yöneticiler İran'ın büyük bir kısmını da ele geçirdi. Nadir Şah 1738'de bir yıl süren bir kuşatmadan sonra şehirde yeniden iran hâkimiyetini sağladı, fakat ölümünden sonra generali Afganlı Ahmed Şah, Kandehar'da yeni bir şehir yaptırdı ve Durranî burasını Afganistan'ın darphanesi olarak kullandı. Oğlu Timur başkenti Kâbil'e taşıdı, fakat Kandehar Zaman Şah ile şah Şuja arasındaki çekişmelere sebep oldu. Barakzai Dost Muhammed de kardeşleriyle Kandehar için savaştı. Hint hükûmeti Rusya'dan korktuğu için Afganistan'ın iç işlerine karışmağa karar verdi. Şah Şuja'yı desteklemek üzere gelen bir hint ordusu 1839'da Kandehar ve Kâbil'e girdi (Birinci Afgan savaşı). Kâbil'deki ordu 1842 ocağında yenilgiye uğradığı sırada general William Not da Kandehar'da bulunuyordu; intikam almak üzere Kâbil'e doğru harekete geçti.

1878'de Emîr Şer Ali'ye yapılan bir saldırıyle ingiliz etkisi büsbütün arttı. 1879'da İkinci Afgan savaşı sırasında Kandehar yeniden işgal edildi. Şer Ali'nin ölümü üzerine İngiliz hükûmeti vali Şer Ali Hanı Kandehar serdarı olarak tanımağa karar verdi, fakat Abdurrahman'ın yeniden ortaya çıkması üzerine kendisini Afganistan emîri olarak tanıdı ve Kandehar'ı 1881'de ona teslim etti. Fakat daha önce 1880'de tuğgeneral Frederick Roberts yönetimindeki ingiliz kuvvetlerini Kandehar dışında Maiwand'da yenmiş olan rakibi Eyüp Han, Kandehar'ı Abdurrahman'dan aldı. 1881 Eylülünde de şehri yeniden geri vermek zorunda kaldı. Bundan sonra Kandehar eskisine oranla, oldukça sakin ve olaysız bir devreye girdi. (M)

KANDELA i. (lat. *candela,* mum'dan). Belirli bir doğrultuda, alanı 1/60 santimetre kare olan ve platinin katılaşma sıcaklığında tam bir ışıksız cisim gibi ışıyan, bu doğrultuya dik bir deliğin ışık şiddetine eşit ışık şiddeti birimi (sembolü: cd). ‖ *Metrekarede kandela,* ışık şiddeti 1 kandela, yüzeyi 1 metre kare olan bir kaynağın parlaklığına eşit parlaklık birimi (sembolü: cd/m²). [L]

KANDEMİR KONSTANTİNOS, Boğdan beyi (1685-1693). Ünlü kronikçi Nyro'nu idam ettirdi. (M)

KANDER, İsviçre'de (Bern kantonu) ırmak, Aare aracılığıyle Ren'e kavuşur; 44 km. 1714'te taşmasını engellemek için yatağı Thun gölüne çevrilen ırmak orada bir delta yapar. *Kandersteg* (Lötschberg demiryolu hattı oraya kadar vâdisini izler) ve *Kandergrund* (önemli hidroelektrik santral) köylerine adını vermiştir. (L)

KANDERSTEG, İsviçre'de (Bern kantonu) sayfiye ve kış sporları merkezi, Bern Oberland'ında, Lötschberg'in eteğinde; yüksl. 1 200 m. Stock Gemmi geçidi arasında teleferik. (L)

KANDHİ. Bk. KUİ.

KANDIRA, Marmara bölgesinde (Çatalca-Kocaeli bölümü, Kocaeli ili) ilçe merkezi kasaba; 6 950 nüf. (1970). İzmit'in 48 km kuzeyinde; yüksl. 100 m. Karadeniz kıyısındaki Kefken'e 19 km'lik bir yolla bağlıdır. Ayrıca 52 km'lik bir yolla Adapazarı'na ve Şile üzerinden de İstanbul'a bağlanır. Kandıra'nın bağlı olduğu idarî bölüme adını veren Akçakoca'nın mezarı, kasabanın yakınındadır. — *Kandıra ilçesi,* 933 km²; 46 612 nüf. Merkez, Akçaova ve Kaymaz bucakları; 69 köy. Tahıl tarımı. Sanayi bitkileri (keten ve ayçiçeği). Hayvancılık. (M)

KANDIRAOTU bls. i. Bk. CALAMAGROSTİS.

KANDIRICI sıf. (*kandırmak*'tan *kandır-ı-cı*). Kanmaya yolaçıcı: *Keskin ve gür bir sesi, kandırıcı bir mantığı vardı* (Sabahattin Ali). ‖ Aldatıcı. (M)

KANDIRMA i. (*kandırmak*'tan *kandır-ma*). İnandırmak işi. ‖ Aldatmak eylemi: *Zavallı çocuk, önce kandırmalarıma yenilmek istemedi* (H.R. Gürpınar). [M]

KANDIRMAK geçl. f. (*kanmak*'tan *kan-dır-mak*). İkna etmek: *Duyguyu öne sürmez, hep aklı ile, sağ duyusu ile kandırmak ister; ama insanın en küçük, en sebepsiz, akla en sığmayan duygularını anladığı bellidir* (N. Ataç). ‖ Aldatmak, yanlışa, hataya sürüklemek: *Biçâre teyzeyi kandırmak* [...] *işten sayılmazdı* (R.H. Karay). *Yalancı karşısındakini kandırmak, aldatmak için söz söyleyen adamdır* (N. Ataç). ‖ İçme isteğini gidermek: *Ben suya kandırırken göğsümde soluyanı / Bağrımı çatlatıyor susuzluk, en garibi* (R.N. Çamlıbel). ‖ Doyurmak.

◆ **Kandırılmak** edilg. f. İkna edilmek. ‖ Aldatılmak: *Kadınlar, bizleri, erkekleri aldatırlar, fakat bizden evvel ellerinin altında daha kolay aldatılacak, daha çabuk kandırılacak bir şey, vardır: kendileri* (H.Z. Uşaklıgil).

◆ **Kandırış** i. İkna etme, inandırma. ‖ Aldatma. (M)

KANDİ i. Hindistan'da kullanılan, fakat değeri ülkelere göre değişen 250 kg'lık ağırlık birimi. (L)

Kandid veya İyimserlik Üstüne (*Candide ou de l'Optimisme*), Voltaire'in felsefî masalı (1759). Eser, Rousseau'nun Tanrı inayeti üstüne mektubuna bir cevap ve Leibniz ile öğrencisi Wolf'un felsefesine yönelmiş bir tenkittir. Wolf'a göre, «dünyaların en iyisine her şey en iyidir». Kandid'in alman mürebbiyesi Pangloss kendisi gibi, öğrencisinin de yakasını bırakmayan binbir felâket karşısında bile iyimserliğini bir an olsun kaybetmez. Üstelik aynı belâlar yol arkadaşlarının, bilgin Martin'in, Kandid'in nişanlısı Cunégonde'un da başından eksik değildir. İstemeye istemeye Eski Dünya'dan Yeni Dünya'ya yollanan ve sükûneti ancak bahçecilik yaptıkları İstanbul'da bulabilen bu yolcuların başına gelmeyen kalmaz: hastalıklar, savaşlar, kıyımlar, engizisyon dehşeti, dolandırıcılıklar, korsanlıklar. Bu etkileyici ve alaycı hikâyede, hayal ile (Eldorado ülkesine seyahat, Venedik'te tacını kaybetmiş krallarla yemek, Pocurante senyörünü ziyaret) gerçek (Yediyıl savaşları, Lizbon'da yer sarsıntısı, amiral Byng davası) iç içe işlenir. Eserden çıkan ders, kötümserlik değil ölçülüktür: insan her türlü sistemi reddederek kendisini aşan şeyleri anlamak için kafa yormadan durumunu kabullenmeli ve kendisine mutluluk sağlayacak çalışma ile hayatını kurmalıdır. *Kandid,* Voltaire'in şaheseri olarak kabul edilir. (→ Bibliyo.) [L]

KANDİL i. (lat. *candela*'dan ar. *kındil* > *kandil*). İçinde sıvı yağ (zeytinyağı, gazyağı... v.b.) ile fitil bulunan bir kaptan meydana gelen aydınlatma aracı: *İki saatten beri kandilimin ışığında bu satırları yazıyorum* (R. N. Güntekin). *Dikkat ederseniz, mazimiz içinde mehtap, rüyalarımızın yanında bir kandil gibi yanar* (A.Ş. Hisar). [Bk. ANSİKL. *Tar. bölümü.*] ‖ *Argo.* Sarhoş ‖ *Kandil donanması,* kandil gecelerinde minarelerin ışıklandırılmış hali. ‖ *Kandil to-*

pu, kandilin camdan yapılmış yağ haznesi kısmı. || *Kandil yağı*, kötü cins zeytinyağı, kandile konulan yağ. || *Gece kandili*, eskiden yatak odalarında kullanılan, bir bardağa su ve zeytinyağı ile üzerine şamandıralı veya şamandırasız pamuk fitili konularak yakılan küçük kandil. || *İdare kandili*, az yağ tüketen, uyku zamanında yakılan küçük gece lambası. || *Top kandil*, camilerin ortasına asılan büyük kandil. (ASMA KANDİL de denir.)

— ÇEŞ. DEY. *Kandilin yağı tükenmek*, ölmek. || *Meryemana kandili gibi*, zayıf, güçsüz (ışık).

— Din. Müslümanların kutsal saydığı gecelere verilen ad. (Kandil geceleri şunlardır: *mevlid kandili* [12 rebiülevvel]; *regaip kandili* [30 cemaziyelâhir]; *mirac kandili* [27 recep]; *berat kandili* [15 şaban]; *kadir gecesi* [21 ramazan]. Kandil gecelerinin ibadetle geçirilmesi sünnettir. Bu gecelerde minarelerde kandil yakılır.) || *Kandil günü*, kandil gecesinden önceki gün. || *Kandil-i tersa*, hıristiyanların kiliselerde sürekli olarak yaktıkları kandil.

— Ed. *Esk. Kandil-i çarh* («gökyüzü kandili»), güneş ve ay.

— Folk. *Kandil uçurmak*, ramazan aylarında, mahya kurulan büyük camilerin minarelerinden avluya kandil indirmek. Bk. ANSİKL.

— Mutf. *Kandil simidi*, kandil günlerinde yapılan yağlı çörek. Her, yağ yumurta, taze bira mayası, mahlep, az tuz ile yapılır. (Unun ortasında ılık su ile maya ezilir. Hamur mayalandırıldıktan sonra yağ, yumurta mahlep ve tuz konularak yoğurulur. Bir parmak kalınlığında yuvarlak çubuklardan simitler yapılır. Üzerine yumurta sürülerek veya susam ekilerek fırında pişirilir.)

— Süs. santl. Camilerdeki kandiller gibi alt alta sarkan tezyinat motifler: *Sümbül çiçekleri kandili andıran şekiller.* || *Kandil dibi*, kandilin meme şeklindeki alt kısmına benzeyen süs. (Kitaplarda fasıl sonlarına yapılan üçgen şeklindeki süsleme.)

— ANSİKL. Folk. *Kandil uçurmak*. Kandil uçurulacak ipin bir ucu minarenin şerefesine, öteki ucu da cami avlusunda şerefe hizasına gelen bir iki metre yüksekliğinde bir yere bağlanır. Teravih namazından sonra, uçurtmacı tarafından bir kutu içine konulan kandil, ipe iliştirilerek minareden bırakılınca aşağıya doğru inerdi. Kandillerin birbirini takip eden bu inişleri hoş bir görünüş meydana getirirdi. Halkın cami avlusunda toplanarak seyrettiği kandillerin, minareden yere inişi, yıldız uçuşuna benzediği için buna kandil uçurmak denirdi. Seyircilerin bazıları aşağıya inen bu kandil kutularına şeker veya kurabiye gibi şeyler koyarak uçurtmacıya hediye olarak gönderirlerdi.

— Tar. Eski çağlarda topraktan yapılan *kandil*'ler kullanılırdı. Çok ışık vermek için camdan yapılan, içine su ve üzerine yağ konarak yakılan, kandiller de vardı.

Mısırlılar, Fenikeliler ve İbranîler elde taşınan kandiller kullandılar. Yunanistan'daki kazılarda Prehelenik çağa ait bu tür kandiller bulundu. Atina müzesinde Mykenai akropolünden çıkarılan büyük taş kandiller vardır. Dorların Yunanistan'a yayılışı sırasında yine meşale kullanıldı, fakat M.Ö. V. yy. sonlarında kandil kullanılması yaygınlaştı. Roma'da M.Ö. III. yy.a ait en eski kandiller Esquilin'de bulundu. Dinî amaçlarla kullanılan kandil, Romalılara Güney İtalya'daki yunan şehirlerinden geçmiş ve İlkçağın sonuna kadar kullanılmıştı. Kandiller evlerde duvara çakılı raflara veya hücrelere konur, bazen çiviye asılırdı. Süslü bir ayak üzerine de konurdu. Tapınaklarda gece gündüz sürekli kandil yakılırdı. Atina akropolisinde Athena Pallas'ın tapınağında devamlı kandil yakılırdı. Yunanlılarda bu gelenek çok yaygındı. Bu yüzden tapınak kazılarında çok kandil bulunmuştur. Kırlarda bazı kutsal ağaç dallarına kandil asılır, mezarlarda da kandil yakılırdı. Katakomplarda kandiller devamlı yanardı.

● *Kandil yapımı*. Antik kandiller kurşun, cam, taş, pişmiş toprak ve öbür madenlerden yapılırdı. En çok kullanılan bronz ve pişmiş topraktan yapılanlardır. Kandiller iki kısımdır: biri yağ koymağa mahsus olan ve Romalıların *infudibulum* dedikleri hazne, öbürü fitil konan ve *rostrum* denen emzik kısmıdır. Hazne kısmı, çoğu yuvarlak ve yassıca, bazısının üstü açık, bazısının kapaklı idi. Kapaklarda bir veya birkaç delik bulunurdu. Bütün kandillerde kulp olmazdı. Emzikleri, çift olanlar da vardı. Tek emzikli, yani tek fitilli olanlar az ışık verdiğinden fitil sayısı 3 veya 4'ten 20'ye kadar çoğaltılarak çok ışık vermesi sağlanmıştır. Fitiller kükürtlenirdi ve üstüpüden veya papirus yapraklarından yapılırdı. Fitili düzeltmek için kandile bir zincirle bağlı küçük bir maşa bulunurdu. Kandillerde genellikle zeytinyağı yakılır, bazen buna tuz da katılırdı. Üzerindeki tezyinat kullanış yerine uygun şekillerde yapılırdı. Bir tılsım özelliği taşıyan hayvan biçiminde kandiller olduğu gibi, ayak, kol veya kayık biçiminde olanlar da vardı. Kayık biçimindeki kandiller mısır tanrıçası İsis'in kayıkla gezisinin timsali idi. Kandil tezyinatında mitolojik konular, erotik sahneler, ele alınır ve kandil kapaklarına da insan suretleri işlenirdi. Bazılarında sadece geometrik süsler; eski hıristiyan kandillerinde ise İncil'e ait sahneler bulunur. Kandillere, fitili daima yukarıdaki yağ tabakası üstünde tutarak, suya dokunmamasını sağlayan, şamandıra denen küçük bir mantar parçası konurdu. Eskiden camilerde çiniden ve mineli camdan yapılan, güzel nakışlı büyük kandiller vardı. Bunlardan kalanlar bugün müze eşyaları arasındadır. (M)

KANDİLBÖCEĞİ bls. i. Zool. Bk. ATEŞBÖCEĞİ.

KANDİLCİ i. (*kandil*'den *kandil-ci*). Kandil yapıp satan kimse. || *Esk.* Camilerde kandilleri yakan görevli. (Görevi, kandillerin yağlarını, fitillerini hazırlamak ve geceleri bir de yakmaktı. Bu görevi çoğunlukla dervişlerden biri yapardı. Bazı tekkelerde bunun yerine «çerağcı» bulunurdu.) || Sokak kandillerini yakan kimse. (M)

KANDİLÇİÇEĞİ bls. i. Bot. Civanperçeminin diğer bir adı. Bk. ACHILLEA.

— Eczc. *Kandilçiçeği*, halk hekimliğinde kuvvetlendirici, kan durdurucu, âdet söktürücü olarak, ayrıca sidik tutamamaya ve basura karşı ilâç olarak kullanılır. (L)

KANDİL dağı, Doğu Anadolu'da Hakkâri dağlarının yüksek bir tepesi; 3 250 m. Cilo yüksek kütlesinden kuzeye doğru ayrılan bir sırt üzerinde yer alır. (M)

KANDİLİSA i. (ital. k. [?]). Denizc. Yelkenleri yerlerine çekmekte kullanılan halatların genel adı. (Her çeşit yelken kandilisasının ayrıca özel bir adı vardır. İstirise, manti, çördek, mandar, solongo gibi.) || *Kandilisa bağı*, yelken serenlerini makaralara yanaşık olarak çekmeğe yarayan bağ. (Seren etrafında iki volta aldıktan sonra halatın çıkması kendini bedenî çevresinden dolaştırılarak önce iki voltanın birden altından, sonra birinin üstünden, birinin altından alınarak yapılır.) || *Kandilisa çemberi*, kancalı ve maden'den yapılmış çember. (Bir yelkenin karula veya çördek yakası bu kancaya takılır.) —Direk boyunca aşağı yukarı hareket eden ve şalupalarla (işkampavya) fılıkaların meyilli olan hisa ve mayması için kullanılan kancanın takıldığı madenden yapılmış halka. —Hüri biçimi (üçgen) yelkenlerin direğe takılıp açılmasında kullanılan madenden yapılmış halka. || *Kandilisa halatı*, bir sereni veya yelkeni aşağıya indirmek ve yerine yerleştirmek için kullanılan ip donanımı. || *Kandilisa lavrası*, latin yelkeni armada, serenli direklere çakılan ve selviçelerin (yelken ipleri) geçmesi için lavzalar (delikler) açılmış olan ağaçtan yapılmış dörtköşe parça. || *Kandilisa palangası*, düzey veya eğri bir sereni yelken açmak üzere yerine kaldırmakta kullanılan palanga. (Güverteye bağlanan makarası tek veya çift dillidir; öteki makarası serenin kamaylısına takılır; eğer bu, babafingo sereni kandilisası üzerine vurulursa *babafingo çördeği* adını alır.) || *Kandilisa punye*, tirinket ve mayistra yelkenlerinin istinga edilmesi (toplanması) sırasında iskota yakalarını serene doğru çekip kaldıran donanım balataları. || *Kandilisa tahtası*. Bk. IZBARÇO *bağı*. || *Kandilisa vinci*, yatlarda yelken çekmekte kullanılan küçük vinç. (Bunlar, ya doğrudan doğruya direğe veya direk dibine tespit edilir ve genellikle elle çalıştırılır.) || *Flok kandilisası*, flok yelkeninin kandilisası; civadıra bastonuna kayar. (Flok kandilisalarına genellikle ÇÖRDEK, bazen de MANDAR denir.) [ML]

KANDİLLEŞMEK ortaklş. f. (*kandil*'den *kandil-le-ş-mek*). Kandil gününde birbirini tebrik etmek, birbirinin kandil gününü kutlamak. (M)

KANDİLLİ sıf. (*kandil*'den *kandil-li*). Kandili olan, kandil taşıyan. || Kandillerle süslü olan. || *Argo*. Sarhoş.

— ÇEŞ. DEY. *Kandilli küfür. Teklz.* Çok ağır, işitilmedik küfür. || *Kandilli selâm* (veya *temenna*), yere kadar eğilerek verilen selâm. || *Ölüsü kandilli* (veya *kınalı*). Bk. ÖLÜ. (M)

KANDİLLİ, Batı Karadeniz bölümünde (Zonguldak ili, Ereği ilçesi) maden kömürü yatağı. Sarp bir kıyıda yer alan ocaklar, Zonguldak kömür havzasının batıdaki en son kuruluşlarıdır. Çıkartılan kömürler Armutçuk istasyonuna getirilerek Ereğli limanına demiryolu ile yollanır. Burada çalışanlar Neyren (Gökçeler) muhtarlığına (5 588 nüf.) bağlıdır. (M)

KANDİLLİ, Doğu Anadodu bölgesinde (Erzurum - Kars bölümü, Erzurum ili, Aşkale ilçesi) bucak; 11 642 nüf.; 11 köy. — *Bucak merkezi* (*Kandilli kasabası*), 3 465 nüf. Erzurum'un 36 km batısında, kara ve demiryolu üzerinde, yüksl. 1 715 m. (M)

KANDİLLİ, İstanbul'da semt; Boğaziçi'nin Anadolu yakasında, Vaniköy ile Anadoluhisar'ı arasında. Boğazın dar bir kesiminde, karşı yakadaki Bebek koyuna doğru ilerlemiş yüksek bir burun meydana getirir; bu burunun önünden de hızla *Kandilli akıntısı* geçer. Boğazın bir dirsek meydana getirdiği yerde (bugünkü deniz fenerinin bulunduğu yer) eskiden beri geceleri bir fener (kandil) yakılmasından dolayı semt, *Kandilli* adını aldı. Eskiden buraya *Nikopolis, Molterino* ve *Perirrous* da deniliyordu. Kandilli'nin Akıntıburnu'nda manzarasının güzelliğiyle ün kazanmış ve köşklerle süslenmiş bir padişah bahçesi vardı. Murad III buraya sık sık gelirdi. Mahmud I devrinde Kandilli'deki saray onarıldı (1751 - 1752). Ayrıca cami ve çeşmeler, kıyı boyunda yalılar yapıldı. Kıyıya hâkim bir düzlük üzerinde Mahmud II'nin kızı Âdile Sultanın bir sarayı vardı (bugün *Kandilli Kız lisesi*). Kandilli ile Vaniköy arasındaki dik kıyı üzerinde de Mahmud II'nin *İcadiye köşkü* bulunuyordu. Kırım savaşı sırasında (1855) ingiliz askerlerinin oturduğu bu köşk o sırada yandı, sonradan buraya *Kandilli rasathanesi* yapıldı (1911). [M]

Kandilli camii, İstanbul'da, Kandilli semtinde, Sultan Mahmud I tarafından yaptırıldı. Daha sonra yandı. 1931'de, Vakıflar idaresi tarafından, duvarları kâgir ve çatısı ahşap olarak yeniden yaptırıldı. Mihrabı eski bir camiden getirilmiş çinilerle bezelidir. Caminin yapıldığı alan, Kandilli sarayının bahçesindedir. (M)

KANDİLLİK i. (*kandil*'den *kandil-lik*). Kandil konulan veya kandillerin asılı bulunduğu yer. || Minarelerde şerefelerin dışına takılan ve kandilleri taşıyan halkalı demir çubukların adı.

◆ Sıf. Kandil günü ile ilgili. (M)

Kandilli rasathanesi, İstanbul'un Kandilli tepesinde astronomi ve jeofizikle ilgili gözlem ve araştırma merkezi. 1911'de Fatih Hoca (Gökmen) tarafından kuruldu. Astronomi bölümünde güneş fiziğine ilişkin gözlem ve değerlendirmeler yapılmaktadır. 1968'de tamamalanan 15 m yüksekliğindeki güneş kulesi, 20 m uzunluğundaki optik laboratuvarı gözlem ve değerlendirmede kullanılmaktadır. Astronomi dalının zaman servisinde, modern âletlerle enlem ve boylam tayinleri yapılmakta, hassas Kuartz saatleri ile tespit edilen en doğru zaman, servisinin radyo vericisiyle yayınlanmaktadır. Jeofizik bölümünde, başlıca Sismoloji, Meteoroloji, Jeomagnetizma servisleri bulunmaktadır. Sismoloji servisi Türkiye'nin en eski deprem kayıt istasyonudur. Meteoroloji bölümü rasathanenin kuruluşundan beri çalışmakta, gözlem ve istatistikler yanında, Astronomi bölümünün hava şartları ile ilgili gözlemlerine yardımcı olmaktadır. Jeomagnetizma servisi yer magnetik alanının değişimlerini gözlemekte, bu konuda istatistik araştırma yapmaktadır. (M)

KANDİNSKİ (Vasili), rus ressamı (Moskova 1866 - Neuilly-sur-Seine 1944). Soyut sanatın kurucularından. Çocukluğunda bir süre İtalya'da kaldı. Önce fen, sonra da hukuk öğrenimi yaptı. Avrupa'da, Kuzey Afrika'da dolaştı. Münih'te resim çalıştı (1896), orada bir okul açtı (1902). İlk eserleri izlenimci, sonra da fovist eğilimli manzaralardır. 1908'den başlayarak ikona sanatının etkisi altında desenler ve suluboyalar yapmağa, yavaş yavaş figüratif sanattan uzaklaşmağa başladı, 1910'dan sonra figüratif eser vermedi. 1911'de *Über das Geistige in der Kunst* (Sanatta Düşünce) adlı bir kitap yazdı ve *Mavi Süvari* grubunu kurdu. 1914'te Moskova'ya döndü, Güzel Sanatlar akademisi profesörlüğüne (1919) ve Resim kültürü Müzesi müdürlüğüne getirildi. 1920'de Rus Bilimler ve Sanatlar akademisinin kurulmasını sağladı. 1921'de ülkesinden tekrar ayrıldı, Walter Gropius'un Weimar ve Dessau'da kurmuş olduğu Bauhaus Sanat okuluna profesör oldu (1922 - 1932). 1889'da bir süre kaldığı Paris'e yerleşti (1933). Başlıca eserleri: *Üç Lekeli Tablo* (1914), *Dalgalanan Hafiflik* (1927); *On Üç Düz Açı* (1930); *Huzur* (1938). Kandinski bu eserlerinde hesaplı bir ritme uyarak tuvale dağıtılmış hayalî figürlerle bağdaşan renklerin her türlü düşünce ve duyguyu dile getirebileceğini göstermek ister. 1913'te *Klänge* adı altında topladığı şiirlerini elli altı tahta oyması ile kendi resimledi, 1926'da da *Punkt und Linie zur Fläche* (Düzlemde Nokta ve Çizgi) adlı kitabını yayımladı. (L)

KANDİT i. (fr. *candite*). Miner. Bir spinel çeşidine verilen ad. (Yeşil, mavi veya kahverengi olabilir ve bileşiminde demir oksitler bulunur.) [L]

KANDİYE, yun. **Heraklion** veya **İraklio,** Yunanistan'da liman şehri, Girit'in kuzey kıyısında, zengin ovaların girişinde; 51 000 nüf. Tarım pazarı ve ulaşım merkezi. Besin sanayii. Sabun fabrikaları. Venediklilerden kalma sur. Eskiçağ Eserleri müzesi.

— Tar. IX. yy.da Araplar tarafından kurulan Kandiye, Yunanlıların, sonra da osmanlı fethine kadar Venediklilerin (1204) elinde kaldı. Serdar Deli Hüseyin Paşa kumandasındaki osmanlı ordusu Kandiye'yi iki defa kuşattı (1647 ve 1649). Başarısızlıkla sonuçlanan bu kuşatmalardan sonra Mehmed IV, 1666'da Fazıl Ahmed Paşayı kalenin alınmasıyle görevlendirdi. Fazıl Ahmed Paşa donanma ile önce Hanya'ya çıktı; oradan da Kandiye ordugâhına geldi. Barış için gelen Venedik elçisine Kandiye teslim edilmedikçe, barışın imkânsız olduğunu söyledi. 25 Mayıs 1667'de Kandiye'nin kuşatılmasına başlandı. Fakat kuşatmanın uzun sürmesi üzerine padişah, Fazıl Ahmed Paşaya gerekirse kuşatmayı kaldırması için bir hattıhümayun gönderdi. Bu arada Venedik elçisi kuşatmanın kaldırılması halinde, yıllık 24 000 riyal kuruş olarak vergi vermeyi ve Bosna'daki Kilis sancağını teklif etti (8 kasım 1668). Bunun üzerine Mehmed IV durumu yeniden sadrazama sordu. Sadrazam da kuşatmaya devam etmek istediğini bildirdi; bir miktar kuvvet gönderilmesini istedi. Duc de Noailles kumandasında yardıma gelen fransız kuvvetleri de kale kumandanı Menzini ile fransız dükü arasında çıkan bir anlaşmazlık yüzünden geri döndü; böylece kalede savunma kuvveti 4 000'e indi. 1669 Ağustosu sonlarına kadar süren kuşatmanın son günü, kale muhafız kumandanı Françesko Morozini'nin adamları ile yapılan görüşme sonunda (27 eylül 1669), kale türk kuvvetlerine teslim edildi. Kuşatma 28 ay 10 gün sürdü. Bu sırada Fransa, Papalık, Malta, Floransa donanma ve askeri ile Venediklilere önemli yardımda bulundular. Alınmasından bir hafta sonra (4 ekim) sadrazam alayla kaleye girdi. Şehir ve kale asker tarafından işgal edildi; tahkimatlar yapıldı. Bu arada büyük kiliseler camiye çevrildi. Osmanlı hâkimiyetine alınan Girit adasında, merkezi Kandiye olan imtiyazlı bir eyalet kuruldu. Eyalet Kandiye, Hanya ve Resmo sancaklarına ayrıldı. Kandiye'ye genellikle vezirlik rütbesine sahip muhafızlar tayin edildi. Mora ihtilâli sırasında her üç muhafızlık Kandiye valisi Süleyman Paşaya verildi. Ancak Kandiye adanın merkezi olmaktan çıkarak yerini Hanya'ya bıraktı (1850). Girit Mısır'ın yönetiminde bulunduğu sırada diğer sancaklarda olduğu gibi Kandiye'de de bir meclis kuruldu Bu meclis valinin başkanlığı altındaydı; dinî ve mirasa ilişkin konular dışında her türlü davalara bakardı. Kandiye alındıktan sonra bütün sancaklarda yürürlüğe konulan vergi sistemi, önceki vergi toplama usulsüzlüklerini ortadan kaldırdı. Kandiye'ye fetihten altı yıl sonra gönderilen bir fermanla halktan alınacak emlâk ve arazi vergisi tespit edildi. Mora ihtilâli sırasında, adanın bazı yerlerinde de ayaklanmalar oldu. Babıâli, duruma Kavalalı Mehmed Ali Paşanın elkoymasını kararlaştırdı. Londra antlaşmasından sonra duruma hâkim olan Mehmed Ali Paşa adadan ayrıldı. Yerine Mustafa Paşa tayin edildi. 1866'da Girit için yeni bir nizamname düzenlendi. Kandiye bu tarihte beş sancak arasında yer aldı. Çoğunluğunu müslüman halk meydana getiriyordu. 1896 Nisanında müslüman halk ile hıristiyanlar arasında daha önce var olan anlaşmazlıklar büyüdü. Bunun üzerine ötekı devletler ise elkoydu; Girit'e bir hıristiyan vali tayin ettirdiler. Daha sonra da Halepa mukavelenamesine benzer bir nizamname kaleme alındı. 16 Şubat 1897'de Vassos, adayı yunan kralı adına zaptetti. Osmanlılar bu olay karşısında altı büyük devlete başvurdu. Bu devletlerin isteğine uyan Yunanlılar 5 aralık 1897'de adadan çekildiler. Fakat 30 mayıs 1910 Londra ve 10 ağustos 1913 Bükreş antlaşmaları sonunda Girit ile Kandiye osmanlıların elinden çıktı.

— Tekst. *Kandiye kumaşı,* tafta cinsinden ipekli kumaş. (Kandiye ve Uzakdoğu'da yapılan bu kumaş sonraları Palermo ve Venedik'te de yapıldı; özellikle mızraklara takılan bayraklar için kullanılırdı.) [ML]

KANDLA, Hindistan'da (Gucerat) şehir, Kuç körfezi kıyısında. Hindistan'ın batı ağzı olarak düzenlenen limanı, Karaçi'nin yerini alması için kurulmuştur. (L)

KANDO (Kalman), macar mühendisi ve elektrikçisi (Budapeşte 1869-ay.y. 1931). Elektrikli cer sistemini savundu ve yüksek gerimli akımın kullanılmasına önayak oldu, özellikle Macaristan, Avusturya ve İtalya'da çok sayıda demiryolu hattının elektriklendirilmesini yönetti. Mekanik (biyelli izostatik transmisyon, şekil değiştiren kızak ve üçgenler) ve elektrik (çok vitesli alternatif motorlar) düzenekler yaptı. (L)

KANDY, Seylan'da şehir, Orta İl'in merkezi, orta yaylanın yamaçlarında; 72 000 nüf. XVI. yy. sonuyle XIX. yy. başı arasında Seylan'ın merkezi olan Kandy, buddha'cıların hac merkezlerindendir. Dalada Maligava tapınağında Buddha'nın bir dişi bulunduğu söylenir. Pazar yeri (pirinç, çay, kauçuk). Şehrin yakınında Peradenya botanik bahçesi vardır. (L)

KANDYS i. (yun. k.). Medlerin, Perslerin ve Parth'ların özellikle orduda giydikleri geniş ceket. (L)

KANE i. (ar. *kāne*). *Esk.* Metrol. Tersane zirainın (yaklş. bir arşın) yirmi dörtte birine eşit ölçü birimi. (Kane, mimarî zirainın dörtte biri olan «parmak»tan biraz daha uzun bir ölçüydü.) [M]

KANE (Elisha Kent), amerikalı kutup kâşifi (Philadelphia 1820 - Havana 1857). Filipinler, Seylan, Güney Afrika ve Dahomey'i gezdi, Meksika seferine katıldı. 1850-1852 Arasında hekim olarak Grinnell'in kutup seferlerine katıldı. 1853'te Smith Sound'da, Grönland ve Ellesmere adası arasında bir bilimsel araştırma seferini yönetti; gemisi Rensselaer koyunda dokuz ay buzlar arasında sıkışıp kaldı. Yolculuğunu *The United States Grinnell Expedition* (A.B.D. Grinnell Araştırma Yolculuğu) [1854] ve *Arctic Explorations* (Arktika Keşifleri) [1856] adlı eserlerinde anlattı. (L)

KANE (Paul), kanadalı ressam (Cork kontluğu, İrlanda 1810— Toronto 1871). Kızılderili kabilelerin hayatına karıştı. Tabloları, desenleri ve yolculuk hikâyeleri konularının çekiciliğiyle ve basit üslûbuyle ilgi çeker. (L)

KANE BASİN, Grönland'ın kuzeybatı kıyısıyle Ellesmere adası arasında uzanan deniz kolunun genişlemiş kesimi. Baffin koyu ile Kuzey Buz denizi arasında ulaşımı sağlar. Doğusunda büyük Humboldt buzulu vardır. (Adını kâşif Elisha Kent *Kane*'den almıştır.) [L]

KANEH i. Esk. Metrol. Yaklaşık olarak 3,17 m değerindeki eski ibranî uzunluk ölçüsü birimi. (L)

KANEİT i. (fr. *kanéite*). Miner. Tabiî manganez arsenyür MnAs, Saksonya'da bulunur. (Gri - beyaz renktedir.) [L]

KANEL i. (fr. *cannelle*). Tekst. Çekme makinelerinden çıkan yün şeritlerin sarıldığı tahta masura. (L)

KANELA i. *Ocotea* ağacının bazı çeşitlerinden elde edilen amerikan menşeli kereste (ince ve yumuşak olan bu tahta marangozlukta kullanılır.) [L]

KANELLOPULOS (Panagiotis), yunan siyaset adamı (Patra 1902). 1933'te Atina Üniversitesi Hukuk fakültesinde profesör oldu; 1935'te bir parti kurdu. 1937-1940 Arasında Metaksas tarafından tutuklandı. 1940'ta gönüllü orduya katıldı. İkinci Dünya savaşında Yunanistan'ı istilâcıların elinden kurtarmak için kurulan Millî Mücadele teşkilâtında çalıştı. 1942'de Ortadoğuda Tsyderos başkanlığındaki Yunan hükûmetinde başbakan yardımcısı ve millî savunma bakanı olarak görev aldı. Savaş sonrası yunan hükûmetlerinde birkaç defa bakan oldu. 1959'da Ere partisine girdi, 1961'de K. Karamanlis hükûmetinde başbakan yardımcısı oldu. 1965'ten beri Ere partisinin başkanıdır. Sosyoloji ve edebiyat konularında birçok eser yazdı. (M)

kandil

kandil

Rüstempaşa camii kandili

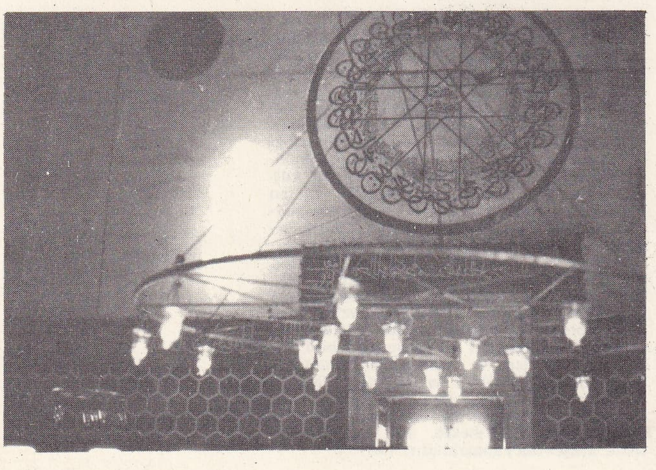

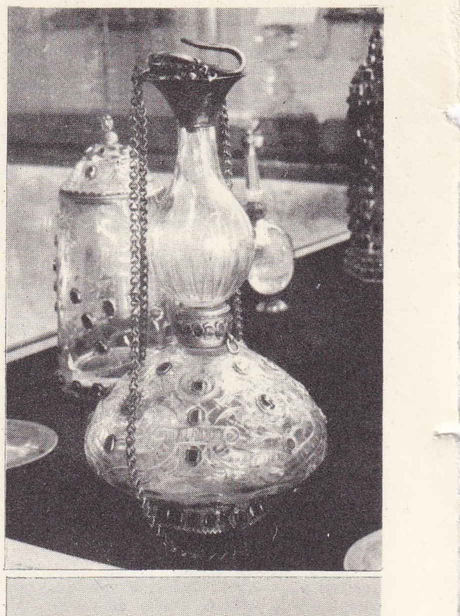
Ahmed I'in Hz. Muhammed'in kabri için yaptırdığı necef **kandil**

Foto. N. Erkılıç, A. Castrillon (MEYDAN)

KANEM, Çat'ta bölge, Çat gölünün kuzeyinde ve doğusunda, 190 700 nüf. İdare merkezi, *Mao*. Bölgenin yüzey şekillerinin başlıca özelliği, kumulları arasında bazı vâdilerin çanaklarda kaybolmasıdır. Kanem'de, Kanembu adlı, tarımla geçinen zenciler ve hayvancılıkla geçinen Teda-Tubu grubundan Goran'lar yaşar.

— Tar. Arap kaynaklarına göre *Kanem krallığı,* toprakları Darfur'dan Çat gölüne ve Kavar'a kadar uzanan Zogava'lar tarafından kuruldu. X. yy.dan XVII. yy.a kadar Kanem, Borka ve Tibesti'den gelen Tubuların eline geçti. Bunlar Zogava'ları hâkimiyetleri altına alarak islâm dinini Kanem'e soktular. XIII. yy.da Kanem'de Seyf'in soyundan geldiğini ileri süren bir sülâle iktidarda kaldı. Bunların zamanında Kanem krallığı Mısır'a kadar genişledi. Fakat Kanem'de bu parlak devir arkasından hızlı bir gerileme dönemi başladı. XIV. yy. başlarında Çat gölünün güneydoğusuna çekilmiş olan Bulala adlı Kanembu kabilesi, Kanem sultanlarına saldırdı. Başkenti Ncimi'yi kaybeden son Kanem sultanı Ömer bin İdris, Çat gölünün batısına çekilmek zorunda kaldı. Yerine geçenler burada Bornu krallığını kurdular; XVI. yy.a Bornu hükümdarları Kanem'i almak için Bulalara karşı savaştılar. Kanem, İdris Katakarmabi (1504-1526) tarafından alındı. Savaşta yenilen Bulalar cizye vermek zorunda kaldılar. İdris Alaoma çağında ise (1571-1603), Bulalar üzerine beş sefer düzenlendi. Fakat çok geçmeden Bulalar bağımsızlıklarına kavuştular. XVII. yy. ortalarına doğru Vaday'dan gelen Tuncur'lar tarafından yenilince Kanem'den çıktılar. Tuncur'lar da güçlü Bornu ordusu karşısında tutunamayarak Monda bölgesine çekildiler. Yeniden kurulan Bornu hâkimiyeti uzun sürmedi. XIX. yy. başlarında ülke yeniden Vadaylıların eline geçti. Sultan Abdülkerim Sabun ve Muhammed Şerif zamanında Kanem'in güney toprakları alındı. Tuncur'lar ile Dalatoa'lar arasındaki çekişmeler yüzünden Kanem düzenli bir hayata kavuşamadı; sonunda Dalatoa'lar rakiplerini yenmelerine rağmen Vadaylıların hâkimiyetleri altına girdiler. Vadaylılara boyun eğmek istemeyen yerliler Çat gölündeki adalara sığındılar. Ulad Sliman'ların gelişi (1846) burada yeni karışıklıkların çıkmasına yolaçtı. Türkler tarafından Fizan'dan kovulan Ulad Sliman'lar Kanem'e zarar vermeğe başladılar; bir süre sonra Bornu'luların hizmetine girerek Vadaylılara karşı sınır boylarını korumakla görevlendirildiler; 1871'de de Kanem'e hâkim oldular. Şeyh Abdülcelil'in ölümünden sonra bu kabile kendi aralarında çıkan anlaşmazlıklar yüzünden dağıldı. Bu durum fransız işgali ile sona erdi. 1899'da Fransa ile İngiltere arasında yapılan antlaşmaya göre Kanem Fransızlara verildi. Avrupalıların hâkimiyeti Kanemliler tarafından önceleri kabul edildi. Fakat Senusiler avrupalılara karşıkoymağa çalıştılar. 1905'te şeyh Ahmed'in ölümü ile bunlar da bağımsızlık savaşını bıraktılar. (ML)

KANEMBU'LAR, Çat gölünün kuzeyinde yaşayan zenci halk. (L)

KANEPE veya **KANAPE** i. (fr. *canapé*'den). Mobl. Birkaç kişinin oturabileceği arkalığı ve kol dayayacak yeri olan geniş koltuk: *Delikanlı, biraz doğrulup, karısının elinden tuttu, çekip kanepeye oturttu* (M. Ş. Esendal). *Vapurda şöyle karşı karşıya konmuş kanepelerden birine oturdum. Kanepeler iki kişer kişilik* (B. Felek). Bk. ANSİKL.

— Mutf. Çeşitli ordövr ve garnilerle süslenerek hazırlanan küçük ekmek veya bisküvilere verilen ad. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Mobl. Atina'da kullanılan ve iki kişinin oturabildiği *diedron* kanepe'nin ilk şeklidir. Avrupa'da 1660'a doğru, adına *sofa* da denilen aralıklı ve dayanaklı bir sıra şeklinde ortaya çıktı. Sonraları çeşit çeşit kanepeler yapıldı. Çağdaş döşeme takımlarında yastık, yay ve kauçuk köpüğü kullanıldığından kanepe günümüzde daha rahat bir biçim almıştır.

— Mutf. Kanepeler genellikle tost ekmeğiyle yapılır. 0,5 sm kalınlığındaki dilimler, kare, dikdörtgen, yaprak biçiminde kesilir. Üzerlerine ince bir tabaka tereyağ sürülür ve çeşitli yiyeceklerle süslenir. Bazen tereyağlanan ekmekler, fırında kızartılır, bazen de tereyağında sote edilir. Bu takdirde ekmekler bir kâğıda alınmalı ve sonra üzerleri süslenmelidir. Süslemede genellikle, çeşitli peynirler, zeytin, haşlanmış yumurta, füme dil, et, sucuk, pastırma, sosis, salam, jambon, midye, istridye, tuzlanmış veya yağa yatırılmış balık, çeşitli turşular, maydonoz, turp, domates, bazı meyveler v.b. yiyecekler kullanılır.

Çayla veya kokteyllerle birlikte servisi yapılan kanapeler, düz tepsi veya tabaklar üzerine zevke göre yerleştirilir. Çatal, bıçak kullanılmadan elle alınıp yenir. (M)

KANEPHOROS i. («sepet taşıyıcı» anlamında yun. k.). Esk. coğ. Törenlerde (özellikle Panathenaia alaylarında) adaklarla ve kurban araçlarıyle dolu sepetleri başlarında taşıyan genç kızlara verilen ad. (L)

KANER (Suphi), türk sinema ve tiyatro sanatçısı (İstanbul 1933 - İstanbul 1963). Özellikle komedilerde başarı sağladı. Ara filim işletmeciliği yaptı; Fikret Hakan ile «Sahne 8»'i kurdu. (M)

KANERA İÇİÇCO, japon şairi ve filozofu (1402-1481). Buddha'cılık, Konfuçius'çuluk ve şinto'yu kaynaştırmağa ve özellikle eski şinto dinine felsefî bir temel sağlamağa çalıştı. (L)

KANEŞ. Esk. coğ. Bk. KÜLTEPE.

KANFESE i. (ar. *kanfese*). *Esk.* Zool. Tesbihböceği. (M)

KANFİELDİT i. (fr. *canfieldite*). Miner. Tabiî gümüş, kalay ve germanyum sülfür; kübik sistemde billûrlaşır. (L)

KANGA i. (annam dilinden alınma portekizce k.). Çin'de mahkûmun başı ile kollarının geçirildiği delikli masa veya âlet. (L)

KANGAL i. (esk. türk. *kang*, teker-lek'ten). İp, tel, boru v.b. gibi uzun şeylerin çevrilip çöreklenmesiyle aldığı dairesel şekil, halka, bağ. ‖ Bu şekilde çevrilmiş şeylerin her bir halkası: *Beş kangal tel.* ‖ [Sucuk v.b. gibi tekerlek biçiminde olan şeyler için] Parça: *İki kangal sucuk.* ‖ *Kangal etmek* (veya *yapmak*), halka halka toplamak, helezon şeklinde sarıp dolamak. ‖ *Kangal olmak*, kıvrılmak. [Yılan için] Çöreklenmek.

— Balıkç. *Kangal yapmak,* olta ipini kangal şeklinde toplamak. ‖ *Ağları kangal yapmak,* ağları dolaşmayacak şekilde denizden teknenin güvertesine almak.

— Bot. *Kangal dikeni,* develerin yediği bir çeşit bitki.

— Hücre bil. *Kromatik kangallar,* meyoz bölünmenin zigoten evresinde halka görünüşünde bir çeşit demet halinde toplanan kromozomlara verilen ad.

— Mutf. Uzun ve bükülebilir şeylerin halka şeklinde sarılmasından meydana gelen demet. ‖ Sucukların yuvarlanmış hali. (M)

KANGAL, İç Anadolu bölgesinde (Yukarı Kızılırmak bölümü, Sıvas ili) ilçe merkezi kasaba; 4 231 nüf. (1970). Sıvas'ın 80 km güneydoğusunda, yüksl. 1 480 m. Sıvas-Kangal yolu güneydoğuya doğru devam ederek, Hekimhan üzerinden Malatya'ya varır. — *Kangal ilçesi,* 3 792 km²; 57 376 nüf. Merkez, Akpınar, Alacahan, Çetinkaya, Deliktaş, Kayak bucakları; 130 köy. Tarım, hayvancılık. (M)

KANGALCI i. (*kangal*'dan *kangal-cı*). *Esk.* İstanbul Kapalıçarşı'da sırma satan esnaf. (Kangalcıların on iki gediği vardı.) [M]

KANGALLAMAK geçl. f. (*kangal*'dan *kangal-la-mak*). Bir şeyi büküp tura yapmak, halka halka sarmak.

◆ **Kangallanmak** edilg. f. Halka halka toplanmak, kangal haline getirilmek. (M)

KANGAR, Malezya'da şehir, Perlis'in merkezi, Perlis ırmağı kıyısında; 4 000 nüf. (L)

KANG - ÇIN - ÇUNGA veya **KANGÜEN-CUNGA** («büyük kar'ın beş hazinesi»), Nepal Himalayaları'nda tepe, Nepal ile Sıkkim arasında, sınırın çizilmemiş olduğu bir bölgede; 8 585 m. Everest ve K2'den sonra dünyanın üçüncü yüksek dağıdır.

— Dağc. Kang-çın-Çunga'ya tırmanmak için birçok deneme yapıldı. Paul Bauer'in yönettiği 1929 ve 1931 alman heyetleri ancak kuzey köşenin doğu çıkıntısının bir kısmına tırmanabildiler. 1930'da Dyrhenfurth yönetimindeki milletlerarası heyet, kuzey-kuzeybatı yamaçta 6 400 m'yi aşamadı. İngiliz D. Freshfield'in doktor Jacot - Guillarmod'un (güneybatı yamaç, 1905), Paul Bauer'in (kuzeyde, 1936), John Hunt ve C. R. Croke'un (1937), ingiliz J. W. Kempe ve G. Lewis'in (1953) keşif seferleri de bu arada sayılabilir. Sonunda, 1955'te doktor Charles Evans tarafından yönetilen ingiliz heyeti, Nepal'deki güneybatı veya Yalung yamacına tırmanmayı başardı. Zirveye iki ekip ulaştı: G. D. Band ile Joe Brown (25 mayıs 1955), N. Hardie ile Streather (26 mayıs). [L]

KANG - DİNG (veya **DA-CİEN-KU**), Çin'de (Sikang) şehir, muhtar Şu'lar bölgesinin idare merkezi; 20 000 nüf. Tibet yolu üzerinde eski bir kervan uğrağı olan Kang-ding, büyük Ya-An-Lasa yolunun açılmasıyle yeniden canlanmıştır. (L)

KANGEAN adaları, Endonezya'da küçük takımadalar, Cava denizinin doğusunda; 40 700 nüf. (L)

KANGEJİ'LER veya **TİNDİGO'LAR,** Tanganika'da, Eyasi gölü çevresinde yaşayan Boşimanlar kabilesi. (L)

KANG - GYE, Kuzey Kore'de şehir, Çin sınırı yakınında; 30 000 nüf. Grafit madenleri. (L)

KANG - HSİ, mançu (çing) hanedanının (1662 - 1722) ikinci çin imparatoru (öl. 1722). Sekiz yaşında tahta çıktı, büyüncçe kadar dört naipten kurulu bir meclisin vesayeti altında hüküm sürdü. Güneydeki ayaklanmaları bastırdı (Kanton ve Yunnan, 1676-1678), Formoza'yı ele geçirdi (1683), ardından da Amur vâdisine rus sızmasını önledi (Nertçinsk antlaşması, eylül 1689) ve mançu hanedanının üstünlüğünü sağladı. Haziran 1696'da Eleutes'lerin üzerine yürüdü, Doğu Moğolistan'ı himayesine aldı. Kore ile Tonkin'e doğru yayılmağa ve göçebe türklerle moğolların yerleşik düzende yaşamalarını sağlamağa çalıştı. Hoşgörür bir kişi olan Kang-Hsi, imparatorluğu buddha'cılığın, hıristiyanlığın, Avrupa'nın etkilerine açık tuttu; 1692'de cizvitleri dışişleriyle ilgili görevlere getirdi ve âyin konusundaki anlaşmazlıkları (1705) körükleyen Papalık elçisi Charles de Tournon'a rağmen onların bilgilerinden yararlandı (1705). [L]

KANGHUA adası, Güney Kore'de ada, Sarı deniz ile Han halicinde; 98 400 nüf. Eski stratejik üs. Pirinç, buğday, soya tarımı. Balıkçılık. (L)

KANGIRI. Coğ. Bk. ÇANKIRI.

KANGRA, XVII. yy.da kurulan racput resim sanatının başlıca merkezlerinden biri. 1905'te bütün atelyeleri depremde harap oldu. (L)

KANGREN veya **GANGREN** i. (yun. *gangraina*, çürümüş şey>lat. *gangraena*>fr. *gangrène*'den). Patol. Dokularda, yerel ölmüşlük: *Âdi bir sivilceyi azdırarak kangrenle kat-ı uzuv felâketine uğrayanlar!...* (H. R. Gürpınar). [Bk. ANSİKL.] ‖ *Kangren olmak,* bozulmak, çözülmek. ‖ *Gazlı kangren,* ezilmiş dokuların içindeki mikroplu derin yaralarda meydana gelen kangren. (Bk. ANSİKL.) ‖ *El ve ayaklarda görülen bakışımlı kangren,* el ve ayakların karşılıklı olarak boğulması sonucunda ortaya çıkan şiddetli kangren (Raynaud hastalığı). ‖ *Mec.* Yavaş yavaş yok eden sebep.

— Vet. *Gazlı kangren,* sığırlarda septik bir vibriyonun sebep olduğu kangren. (Doğumdan sonra, özellikle doğum esnasında yapılan müdahaleler yüzünden cinsiyet organlarının yaralanması hallerinde ortaya çıkabilir.)

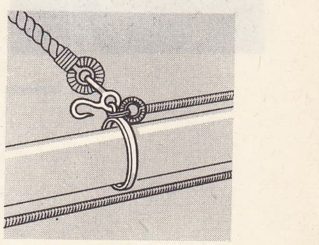

kandilisa çemberi

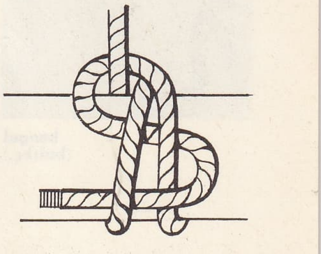

kandilisa bağı

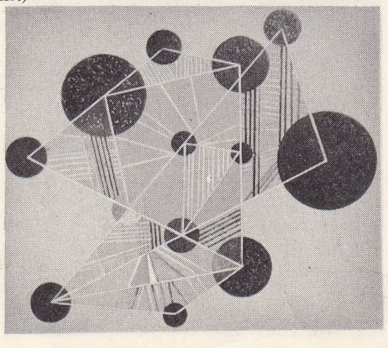

Vasili **KANDINSKI**
«Dalgalanan Hafiflik»
Guggenheim müzesi,
New York

Foto. Selle (LAROUSSE)

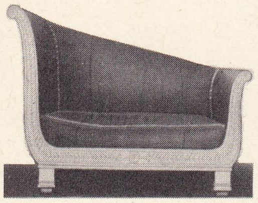

1. Ampir devri kanepe
Campiègne sarayı, Fransa

yatak kanepe

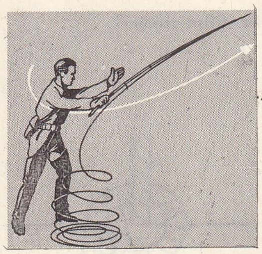

kangal
(balıkç.)

— ANSİKL. Patol. *Kangren*'in özelliği, hastalanan dokularda kan dolaşımının durması ve duyarlığın kaybolmasıdır; daha çok kol ve bacaklarda görülür. Pek çok sebebi: travmalar, donma ve yanmalar, özellikle diyabete bağlı bir kan bozukluğu, atardamar veya toplardamar tıkanmaları ve enfeksiyonlar. *Kuru kangren*, atardamar tıkanmasından ileri gelir ve aseptiktir; *yaş kangren* ise enfeksiyonludur. Birincisi, hastalanan kol veya bacak dokularının kurumasına ve ölmesine sebep olur; yaş kangren ise bunun tersine dokuların şişmesine, eskar oluşumuna ve bunların altında zorlukla kapanan kanlı irinli yaraların belirmesine sebep olur. Havasız yaşar mikropların sebep olduğu başlıca enfeksiyonlu kangrenler küçük çocuklarda görülen ağız kangreni, akciğer kangreni ve gazlı kangrendir. Kangrenlerin çoğu enfeksiyonla olduğundan ağrıya, ateşe ve ölüme yolaçar.

● *Gazlı kangren* genellikle havasız yaşar mikropların (*Bacillus perfringens*) çoğalmasından ileri gelir; dokular içinde gaz oluşur, kangren çabuk ilerleyerek yayılır, genel durumda derin bir çöküntüye yolaçar ve çoğu zaman ölümle sonuçlanır. Kangren eskiden derin dağlama ile tedavi edilirdi. Kangrenin tedavisi sebebine bağlı olmakla beraber (diyabet, ilkel enfeksiyonlar) aşağıdaki amaçlarla genel bir tedavisi de vardır: 1. hastanın genel durumunu düzeltmek; 2. antibiyotiklerle yarayı dezenfekte etmek (özellikle penisilin), gazlı kangrende spesifik serum kullanmak; 3. kangren kol veya bacağın üst kısımlarına doğru ilerlediği zaman kangrenli yeri kesip atmak. (L)

KANGRENLİ sıf. (*kangren*'den *kangren-li*). Kangreni olan, bu hastalığa uğramış olan: *Kangrenli bacak*

— Vet. *Kangrenli septisemi*. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Vet. *Kangrenli septisemi*, septik bir vibriyondan veya clostridium cinsi havasız yaşar bakterilerden ileri gelir; ameliyat veya kaza ile açılan yara ve bezeler yüzünden özellikle atlarda görülür. Koyunlarda kangrenli septisemi, kırkım veya çalıktan sonra gelirse bazı sürülerde daima görülebilir. Erken ve çabuk yapılmak şartıyle çokdeğerli bir serum tedavisi çok iyi sonuç verir. Kaza veya cerrahî bir müdahale yüzünden havasız yaşar mikropların bulaşma tehlikesi bulunduğu hallerde önleyici olarak serum kullanılması uygun olur. (LM)

KANG ŞING, çinli devlet adamı (doğ. 1899). 1945'te Komünist partisinin Siyasî büro üyesi oldu, 1956'da yedek üyeliğe düştü. Ağustos 1966'da Merkez Komitesi Kültür Devrimi kurulu üyeliğine getirildi; Siyasî bürodaki yerini yeniden aldı ve Daimî komisyona girdi. Bu durum parti kademelerinde birinci sıraya çıkmasına yolaçtı. Çin'in dış siyasetinde önemli rol oynadı. (L)

KANGURU i. (Avusturalya yerlilerinin dilinden k., fr. *kangourou*). Zool. Kangurugillerden keseli, memeli hayvanların genel adı.

— ANSİKL. *Kanguru*'lar (*macropus*) keseli hayvanların en büyüğüdür. Avustralya'daki kolonların *boomer* dedikleri koca kanguru (*Macropus giganteus*) arka ayakları üzerine dikildiği zaman boyu iki metreyi bulur. Bu hayvanlar Avustralya kıtasına özgüdür. Kangurunun kulakları büyük, ön bacakları çok küçüktür, yürümesine yaramaz, ama büyük olan arka bacakları art arda sıçramalarla yer değiştirmesine imkân verir. Kuyruk dengeyi sağlar. Kangurular yaşlı bir erkeğin güdümünde büyük sürüler halinde yaşar, otla beslenirler. Beş ay bir gebelikten sonra doğan yavru altı ay süre ile annesinin kesesinde, büyümesine devam eder.

Kanguruların *kaya kangurusu*, *ağaç kangurusu* ve *kanguru faresi* gibi çeşitleri vardır. (L)

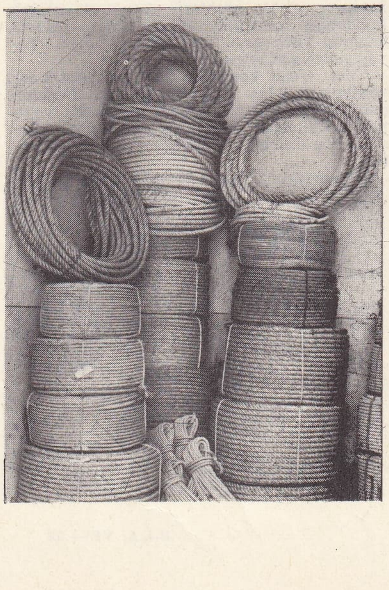

kangal

KANGURU adası, ing. **Kangoroo island**, Güney Avustralya'da ada, Saint Vincent körfezinin ağzında; 1700 nüf. Koyun yetiştiriciliği. Botanik ve zooloji rezevleri. (L)

KANGURUFARESİ bİş. i. Zool. Avustralya'da yaşayan kanguru türü.

— ANSİKL. *Kangurufaresi* orta boylu, kızıl sarı veya gri renkli, sarılgan uzun kuyruklu, gececi ve sıçrayıcı bir hayvandır. Güney Avustralya ve Tasmanya'da yaşar. (İlmî adı *Potorous tridactylus*.) [L]

KANGURUGİLLER çoğl. i. Sıçrayıcı, keseli hayvanlar familyası. (Avustralya ve Yeni Gine'de yaşayan bu memeli hayvanların ön ve art bacakları değişik boydadır. Üç alt familyaya, beşi fosil olmak üzere on yedi cinse ayrılır. Dev kangurular ile valabiler bu familyaya girer.) [L]

KANGÜENCUNGA. Bk. KANG-ÇIN-ÇUNGA.

KANG YOU - VEY, çinli filozof ve siyaset adamı (Çing-dao 1858-ay.y. 1927). Batı metotlarını öğrendi, Japonya'nın kalkınmasından etkilendi. Japon zaferinden sonra, imparator Guang Hsüy'e üniversite, ordu, tıp, sanat ve bilim alanında bir reform planı kabul ettirdi. Bu plan 1898 haziranından eylülüne kadar («Yüzgün») uygulandı ve anaimparatoriçe Tsi Hsi çevresinde toplanan gericilerin direnişiyle karşılaştı. Anaimparatoriçe, Guang Hsüy'ü tutuklattı ve hareketi şiddetle bastırdı. Kang You-Vey kaçtı. 1912'de Çin'e döndü ve sadece sanatla ve edebiyatla ilgilendi. (L)

KANI i. (*kanmak*'tan *kan-ı*). *Yeni*. Kanış, düşünce, kanaat. || *Kanıma göre* (veya *kanımca*), kanaatimce, düşünceme göre (M)

KANIK sıf (*kanmak*'tan *kan-ı-k*) Elindeki ile yetinen, gözü çokta olmayan. || Kanmış, aldatılmış. (M)

KANIK (Orhan Veli), türk şairi (İstanbul 1914 - ay.y. 1950). Riyaseticumhur Armoni orkestrası şefi, klarnetist Veli Kanık'ın oğlu. Galatasaray'ın ilk kısmında 4 yıl okuduktan sonra Ankara Gazi ilkokulunu bitirdi (1925). Orta öğrenimini Ankara Gazi lisesinde tamamladı (1932). İstanbul Edebiyat Fakültesi felsefe bölümüne girdi. Birkaç yıl sonra fakülteden ayrıldı (1935). Ankara'da P.T.T. müdürlüğünde (1936-1942), Millî Eğitim Bakanlığı Tercüme bürosunda çalıştı (1945-1947). Ankara'da *Yaprak* adlı dergiyi çıkardı (1949-1950). Lise öğreniminde tanıdığı Oktay Rıfat Horozcu ve Melih Cevdet Anday ile fransız gerçeküstücü şairlerinin etkisinde yeni bir edebiyat hareketini hazırladı (bk. GARİP ve GARİPÇİLER). Bu yoldaki şiirleri edebiyat çevrelerinde ilgi uyandırdı.

Nurullah Ataç'ın sürekli övgüleri, ününün yayılmasına yardım etti. Klişeleşmiş ifadeleri değiştirdi. Şairaneliğe son verdi. Şiire kısa ve basit bir şekil kazandırdı. İç ahengi ön plana çıkardı. Temaları arasında özellikle günlük olaylar ve küçük adamın günlük hayatına yer verdi. Vezin, kafiye ve belli nazım kurallarını değiştirme yolundaki çabası yeniler arasında uzun süren tartışmalara yolaçtı. 1945'ten sonra toplumcu temalara önem vererek çıkış noktası olan garip şiirinden hayli uzaklaştı. 1947'den itibaren de şiirlerinde, şiirselliğe daha çok yer verdi.

Sanatçı çevrelerinin bohem yaşantısını dile getirdi. Fakat asıl orta sınıfın basit duygularını konu edindi. Nasırdan başka şikâyeti olmayan Süleyman Efendi bu basit duyguları ve düşünce tarzını canlandırmaktadır. Dünyaya ve insanlara geniş bir sevgiyle bağlanışı ifade eden şiirinde İkinci Dünya savaşı yıllarında büyük şehirlerdeki sosyal yaşayışa, kıtlık, karaborsa, karartma v.b.ye de yer verilmiştir. Bu tür şiirleri daha sonraki sosyal yergilerini hazırlamıştır. Şiir temaları arasında İstanbul şehrinin özel bir yeri vardır. Bu büyük şehrin hareketli yaşayışını ve güzelliklerini insan sevgisi içinde hayatın, dünyanın güzelliklerini, tabiata ve insana bağlılığını, sevgi temasını etkileyici bir lirizmle birleştirmiştir.

Eserleri arasında şiirlerinden başka makale ve hikâyeleri, fransızcadan tercümeleri bulunmaktadır. Ölümünden sonra *Nesir Yazıları* (1953) adıyle yayımlanan eserinde şiir anlayışını açıklayan makaleleri yer alır. Bu yazılarında veznin ve kafiyenin şiir için gereksizliğini; açık, anlaşılır, yalın dilin önemini belirtir. Şiirde mısracı anlayışa dil bütünlüğe yönelmiş biçim anlayışını savunur. Şekle değil, anlama önem verdiğini ifade eder.

Aynı kitapta yer alan hikâyeleri, belli konuya bir olayı anlatmaktan çok, bir durumu canlandırmalarıyle dikkati çeker. Bu hikâyeler kendi bohem hayatından izler taşır, tabiata ve insan sevgisine açık dünya görüşünü yansıtır.

Konuşma diline, halk deyimlerine geniş yer veren anlatımı, alaycı kişiliği manzum La Fontaine masallarında ve Nasreddin Hoca hikâyelerinde başarı sağlamasına imkân vermiştir.

Eserleri: *Garip* (1941); *Vazgeçemediğim* (1945); *Destan Gibi* (1946); *Yenisi* (1947); *Karşı* (1949); *La Fontaine Masalları* (2 cilt, 1948); *Nasreddin Hoca Hikâyeleri* (1949). Bunlardan başka batı dillerinden çeşitli tercümeler yaptı. Ölümünden sonra bütün şiir ve düzyazıları toplu olarak yayımlandı (*Bütün Şiirleri* [1951]; *Nesir Yazıları* [1951]). [M]

KANIKLANMAK dönşl. f. (*kanık*'tan *kanık-la-n-mak*). Yetinmek, kanaat etmek. (M)

KANIKLIK i. (*kanık*'tan *kanık-lık*). Elindekiyle yetinme, kanaatkârlık. (M)

KANIKMAK geçz. f. (*kanmak*'tan *kan-ı-k-mak*). Bir şeye doyup kanmak, tatmin olmak. (M)

KANIKSAMAK geçl. f. (*kanıkmak*'tan *kanık-sa-mak*). Pek çok defa tekrar etmekten dolayı tepki göstermez olmak. Alışmak: *Göz yılar önce, fakat, sonra kanıksar ölümü* (M. Â. Ersoy). || Usanmak, bıkmak: *Sonuna doğru* [...] *iyice kanıksadık ki, geleni çeviriyoruz* (Kemal Tahir). [M]

KANIRMAK geçl. f. (esk. türk. *kangırmak*'tan). Döndürüp çevirmek, eğip zorlayarak yerinden çıkarmak veya çıkarmağa çalışmak: *Bir çiviyi kanırmak*. || Kasmak, koparmak: *Ağacın dalını kanırdı*. (M)

KANIRTMAÇ i. (*kanırtmak*'tan *kanırtmaç*). Bir şeyi kanırmak için kullanılan değnek veya manivela, kaldıraç. (M)

KANIRTMAK geçl. f. (*kanırmak*'tan *kanır-t-mak*). Bir şeyi büküp zorlayarak yerinden oynatmak, kopartmak. (M)

KANIŞ i. (*kanmak*'tan *kan-ı-ş*). Kanma, kanı, kanaat. || Aldanış, kanma. (M)

KANIT sıf. (ar. *kunût*'tan *kânıt*). *Esk*. Umutsuz, meyûs, kederli. (M)

KANIT i. (*kanmak*'tan *kan-ı-t*). *Yeni*. Mant. Gerekli ve zorunlu sonuca ulaşan bir muhakemenin dayandığı gerçek. *Esk*. Delil. || *Bir fonksiyonunun kanıtı*, verilmiş fonksiyonun değerini belirlemeğe yeten kanıt.

— Hitabet. TANIT ismi de verilen söylev bölümü. (Bk. ANSİKL.) || *Hitabet kanıtları*, dinleyenleri inandırmak için ileri sürülen sebepler.

— Mant. *Tabiî veya dışsal kanıt*, bir kanun metninde veya gerçek bir eylemde mevcut olduğu için hazır olarak bulunan kanıt.

— ANSİKL. Hitabet. Konunun içinden veya konuya bağlı durumlardan alınan kanıtlara *iç* veya *doğal* kanıtlar, tümüyle konunun dışından alınanlara ise *dış* veya *yapma* kanıtlar denir. Daha çok tercih edilen birincilerin temeli, olgunun yapısı, kişinin düşüncesi, yer, zaman, tanıklar, belirtiler v.b. dir, ikincilerse, «ortak alanlar» adı verilen ve içinde hatibin kendine yararlı kanıtları bulabileceği bir çeşit derlemedir. (LM)

KANITLAMA i. (*kanıtlamak*'tan *kanıtlama*). *Yeni*. Mant. Bir veya birkaç önermeden bir sonuç çıkarılmasını sağlayan akıl-

Foto. LAROUSSE ; Hürriyet arşivi (MEYDAN)

yürütme. Bir ileri-sürüşü temellendirmeğe yarayan akılyürütme. (M)

KANITLAMAK geçl. f. (*kanıt*'tan *kanıt-lamak*). *Yeni.* İspat etmek: *İddialarını kanıtladı.*

— Mant. Salt mantıkî düşünceler dizisine dayanarak bir kavramdan bir başka kavrama geçmek. (ML)

KANITLI sıf. (*kanıt*'tan *kanıt-lı*). *Yeni.* Kanıtla gösterilmiş olan: *Kanıtlı bir iddia. Esk.* Müdellel. (M)

KANITSAMA i. (*kanıtsamak*'tan *kanıtsama*). *Yeni.* Mant. Kanıt diye alma, delil kabul etme. ‖ *Savı kanıtsama,* bir şeyi yine kendisiyle kanıtlamağa kalkışma işi. (M)

KANITSAMAK geçl. f. (*kanıt*'tan *kanıt-samak*). *Yeni.* Kanıt, delil veya belge olarak kabul etmek. (M)

KANİ sıf. (ar. *ḳanāʿat*'ten *ḳāniʿ*). *Esk.* İnanmış, kanmış: *Biz, hakikat-i vaziyetin umumun zan ve telakkisi gibi olmadığına tamamen kani bulunuyorduk* (Atatürk). *Yine aciz, yine kani / En şüpheli bir meylini görsem inanırdım* (Tevfik Fikret). ‖ Bir şeyi yeterli bulup fazlasını istemeyen. ‖ İ. Erkek adı. ‖ *Kani olmak,* inanmak: *Çoktan beri artık bu işin bitmesi lüzumuna kani olmuştum* (A. H. Tanpınar).

◆ **Kania** sıf. *Esk.* Kani'nin dişili. ‖ İ. Kadın adı.

◆ **Kaniîn** veya **kainûn** çoğl. i. *Esk.* Kanaat edenler. ‖ İnanmış kimseler. (M)

KÂNİ sıf. (ar. *kināye*'den *kānī*). *Esk.* Kinayeli konuşan, dokunaklı ve iğneli söz söyleyen. (M)

KÂNÎ (Ebubekir), türk şairi ve yazarı (Tokat 1712 - İstanbul 1791). 40 Yaşına kadar Tokat mevlevîhanesine bağlı kaldı. Hekimoğlu Ali Paşanın, sadrazamlığa getirilmesi üzerine onunla beraber İstanbul'a gelerek Divanıhümayun kalemine girdi. Silistre'de bulundu. Sonradan sadrazam olan Yeğen Mehmed Paşanın divan kâtipliğinde, bir ara da özel kâtip olarak Bükreş'te, ulah beylerinin hizmetinde bulundu. Voyvoda Aleksandr'ın yanında çalıştı. Yeğen Mehmed Paşanın sadareti sırasında ikinci defa İstanbul'a geldi. Sadrazam hakkında bazı sırları açığa vurduğu iddiasıyle idamına karar verildi. Reisülküttap Hayri Efendi tarafından af ettirildi, Limni'ye sürüldü. Türk edebiyatında şiirlerinden çok nesirleri ile önem kazanmıştır. Türkçeden başka farsça ve arapça şiirleri de vardır. Şiirlerinin bir kısmı kaybolmuştur. Mektuplarında ince bir nükte ve yergi görülür. *Münşaat*'ında halk deyimlerine de yer vermiştir. *Hirrename*'si (Kedinin Dilinden) ve Yeğen Mehmed Paşaya yazdığı mektubu tanınmıştır. Bükreş'te iken sevdiği bir kızın kendisinden hıristiyan olmasını istemesi üzerine söylediği «Kırk yıllık Kâni, olur mu Yani» sözü, deyim haline gelmiştir. (M)

KANİA (Kalman), macar siyaset adamı (Ödenburg, [bugün Sopron] 1869 - Almady 1944). Meksika (1912-1918) ve Berlin'de (1925) elçilik yaptı. 1932'de Gömbös kabinesine dışişleri bakanı olarak girdi. 1938'e kadar aralıksız bu görevde kaldı. Trianon antlaşmasının yeniden gözden geçirilmesine, Macaristan'ın bağımsızlığını korumasına çalıştı ve İtalya ile sıkı dostluk bağları kurdu. Buna karşılık nazi Almanya'sına karşı sempati beslemedi ve bu yüzden 1938 kasımında istifa etmek zorunda kaldı. (M)

KANİAGA, Macina'da Pöl krallığı; Diallube sülâlesine boyun eğdi (1400 - 1810), 1494'e kadar Mali'ye bağlı kaldı, o tarihte Songay'lara boyun eğdi, sonra Fas paşalarının metbuluğunu kabul etti (1591); 1670'te Segu Bambaralarına bağlandı. (L)

KANİBADAM, S.S.C.B.'de (Tacikistan) şehir, Fergana'nın güneybatısında. Dokuma ve besin sanayii. Petrol. (L)

KANİBALİZM i. (fr. *cannibalisme*). Bk. YAMYAMLIK.

KANİÇ (Feliksz Filip), macar arkeoloğu, etnografı ve coğrafyacısı (? 1829 - ? 1904). Viyana'da sanat tarihi ve coğrafya okudu. Bilimsel araştırmalar için Almanya, Fransa, Belçika ve İtalya'yı, daha sonra Balkan ülkelerini gezdi. Başlıca eserleri: *Sırbistan'da Bizans Anıtları* (1862); *Güney Sırbistan ve Kuzey Bulgaristan Gezileri* (1868);

kanguru

Sırbistan'da Roma Yazıtları (1892). Kendi resimlediği *Tuna Bulgaristan'ı ve Balkan Dağları* (1815-1879) adlı eserinde, ülkenin fizikî coğrafyası, eski kalıntıları, halk gelenekleri üstüne bilgiler vardır. Balkan yarımadası haritası üstünde düzeltmeler yaptı. (M)

Kanije savunması, Türklerin Avusturyalılara karşı Kanije'de yaptığı savunma (1601). Veziriazam Koca Sinan Paşanın bir sınır olayını mesele yaparak sebep olduğu Osmanlı devleti - Avusturya - Almanya savaşında, Avusturya'nın önemli sınır kalelerinden Kanije, Türklerin eline geçti (1600). Veziriazam İbrahim Paşa, Kanije'yi beylerbeylik yaptı; yönetimini de Tiryaki Hasan Paşaya verdi. Bir yıl sonra arşidük Ferdinand Kanije kalesini kuşattı. Ferdinand'ın ordusunda alman, italyan, malta, papalık, gönüllü, macar ve fransız askerleri bulunuyordu. Avusturya ordusu kaleyi devamlı top ateşine tuttu. Tiryaki Hasan Paşa kalenin yakınına kadar sokulan Ferdinand'ın birliklerine çok sayıda kayıp verdirince, Ferdinand birliklerini geri çekti; ve yeni bir düzene soktu. Tiryaki Hasan Paşa, özellikle gece baskınlarıyle düşmanı yıprattı. Kaledeki barut azalınca Tiryaki Hasan Paşa, sadrazam ve serdarıekrem Damat Yemişçi Hasan Paşaya mektup göndererek yardım istedi. Sadrazam yardıma gelirken, Lorraine dükası tarafından kuşatılan İstolni-Belgrad üzerine döndü; durumu Tiryaki Hasan Paşaya bildirdi. Lorraine dükası, savşta ölen Budin beylerbeyi Mehmed Paşa ile kethüdası Mehmed Beyin başlarını arşidük Ferdinand'a gönderdi. Ferdinand, başları kaledekilere göstererek teslim olmalarını istedi. Tiryaki Hasan Paşa, moralleri bozulan kale askerlerini, sadrazamın kuvvetlerinin yenilmediğini ileri sürerek ikna etmeğe çalıştı. Bu sırada Papanın yeğeni Aldobrandi'nin vurulması Avusturya ordusunun papaya olan güvenini sarstı. Kale surları devamlı top atışlarının etkisiyle yer yer yıkıldı. Kalede barut ve yiyecek azaldı. Ferdinand, sadrazamın yardıma gelmediğini görünce kuşatmayı, kışın da devam ettirmeyi kararlaştırdı. Tiryaki Hasan Paşa yeniden bir mektup göndererek sadrazamdan yardım isteti. Sadrazam Kanije'ye doğru hareket etti. Macar ovasında, ordudaki yeniçeriler ayaklanarak sadrazamı Belgrad'a dönmeğe zorladılar. Durumu öğrenen Tiryaki Hasan Paşa, kaleden son bir çıkış (huruç) hareketiyle Ferdinand'ın ordusunu dağıtmayı düşündü. Kara Ömer Ağanın yaptığı çıkış hareketi avusturya ordusunu çok sarstı. 17-18 Kasım gecesi yapılan ikinci çıkış hareketinde Ferdinand'ın ordusu güç durumda kaldı; ve büyük bir bozguna uğradı. Padişah Mehmed III, bu başarısı dolayısıyle Tiryaki Hasan Paşaya vezir rütbesi verdi. (→ Bibliyo.) [M]

KANİN yarımadası, S.S.C.B.'de yarımada, rus ovasının kuzey kıyısında, Barents denizinde; 10 500 km². Yarımadayı kuzeyde yüksekliği fazla olmayan (200-242 m) bir tepeler dizisi aşar. (L)

KÂNİ PAŞA, türk devlet adamı (öl. İstanbul 1884). Babıâli kaleminde çalıştı. Bir süre sonra Mısır'a gönderildi. Dönüşünde mirimiran rütbesiyle Turhal mutasarrıfı oldu. Daha sonra Bosna, Selânik ve Üsküp valiliklerinde bulundu. Birkaç defa gümrük emini ve üç defa da maliye nazırı oldu. Defterhane nazırıyken (1871) başlattığı yoklamalarla gayrımenkul malların kayıtları yapılarak sahiplerine tapu senetleri verildi. Son görevi Emekli sandığı nazırlığıydı. (M)

KANİŞ i. ve sıf. Zool. (fr. *canard,* ördek'ten; çünkü bu köpek suya kolayca dalabilir). Barbe cinsinden süs köpeği. (Kanişler iki çeşittir: yumuşak kıvırcık kıllı kaniş ve uzun kıllı kaniş. Bunların ikisi de soylarına göre yeniden çeşitlere ayrılır: *cüce kaniş, orta boylu kaniş, büyük kaniş.* Kanişlerde post tek renklidir: beyaz, kahverengi veya siyah. Kaniş son derece zeki, çok kabiliyetli çok fedakâr bir köpektir.) Bk. KÖPEK. (L)

KANİŞKA, kuşana sülâlesinden hint-sit kralı, Hindistan'ın ünlü hükümdarlarından biri. 144-152 Yıllarında tahta çıktı. Kuşana Kadfises II'nin ölümünden aşağı yukarı on yıl sonra iktidara geçen Kanişka, önce Pandhara (Peşaver) kralı oldu, sonra da bütün Kuzey Hindistan'ı ve hattâ Çin'e haraç veren Kotan, Yerkand, Kâşgar gibi devletleri ele geçirdi. Din konusunda çeşitli görüşleri birleştirdi, Buddha'cılığı korudu, yunan tanrıları ile Zerdüşt'ü, Mitra'yı ve öbür hint tanrılarını kaynaştırdı. Buddha'cı Yalandhara konsilinin toplanmasına önayak oldu. Batı düşüncesinin ülkeye girmesine yardım etti, bu durum Buddaha'cılığın zararına sonuç verdi. (L)

KANJİN, çinli buddha rahibi (ölümü 763). 754'te Japonya'ya gitti, orada Ritsu püriten mezhebini yaydı. Japonya'da rahipliğe tayin töreni usulünü yerleştirdi, birçok hayır kurumu kurdu. (L)

KANKAKEE, İllinois'de (A.B.D.) şehir, Kankakee idare bölgesinin merkezi, Kankakee ırmağı üzerinde, Chicago'nun 86 km güneybatısında; 27 660 nüf. İllinois ve New York Central demiryollarına bağlıdır. Kankakee hem hızla gelişen bir sanayi merkezi, hem de dünyanın en zengin tarım alanlarından biri olan İllinois corn bell (mısır kuşağı) bölgesinde yetişen ürünlerin gemilere yüklendiği ve satıldığı yerdir. Chicago'nun büyük tahıl pazarlarına yakındır, ayrıca kendi pazarları ile bir ticaret merkezi haline gelmiştir. Bölgenin tabiî kaynaklarının başında kireçtaşı gelir. Ayrıca Kankakee ırmağından sağlanan enerji, şehrin bir sanayi merkezi haline gelmesine yardımcı oldu. Ev eşyası, soba, dokuma makineleri, tuğla, kiremit, yontma taş, örgü eşya, çorap, boya, tarım âletleri, pancur ve neon lambaları başlıca sanayi ürünleridir. Kankakee Devlet Akıl hastahanesi 1878'de kuruldu. eGorge Gray Bernard'ın heykelleri bir zamanlar öğrencisi olduğu Central High school'da sürekli olarak sergilenmektedir. 1907'de şehrin yakınlarında Nazarene koleji kuruldu. Şehir 1850 sıralarında demiryoluna kavuştuktan sonra hızla gelişti ve 1855'te birliğe katıldı. Kankakee bir belediye başkanı ve belediye meclisi tarafından yönetilir. (M)

KANKAN i. Bk. CANCAN.

KANKAN, Gine'de şehir, çevre merkezi, cumhuriyetin doğu kısmında; 27 000 nüf. Elmas ticareti. Demiryolu hattının son istasyonu; karayolları kavşağı. Besin sanayii (pirinç hazırlanması). Tuğla harmanları. Bıçkıhaneler. Şehri 1814'te Fransızlar işgal etti. — *Kankan çevresi,* 142 000 nüf. (L)

KANKAVA i. Akdeniz memleketlerinde sünger avcılığında kullanılan sürtme ağı. (L)

KANKAVŞAR, Güneydoğu Anadolu bölgesinde (Orta Fırat bölümü, Urfa ili, Bozova ilçesi) bucak; 5 508 nüf.; 11 köy; — *Bucak merkezi,* 721 nüf. Bozova'ya bozuk yollarla bağlı; yüksl. 640 m. (L)

KÂNKEN i. (fars. *kān,* maden bulunan yer ve *-ken*'den *kān-ken*). *Esk.* Madenci, maden kazıp çıkaran kimse.

◆ **Kânkenî** i. *Esk.* Madende çalışma, madencilik. (M)

KANKRİN (Georg, — kontu), rus siyaset adamı (Hanau 1774 - Pavlovsk 1845). Franz Kankrin'in (1738-1816) oğlu. Alman asıllı mineraloji uzmanı ve rus maden ocakları müdürü olan Georg Kankrin 1823-1844 arasında maliye bakanı idi. Adam Smith'in liberalizmine karşıydı. Aşırı himayeci bir siyaset uyguladı. Napolyon'a karşı yapılan savaşlardan sonra tedavüle çıkarılan kâğıt paraların büyük kısmını çekmeğe çalıştı. Para sistemini yeniden koyarak Rusya'nın

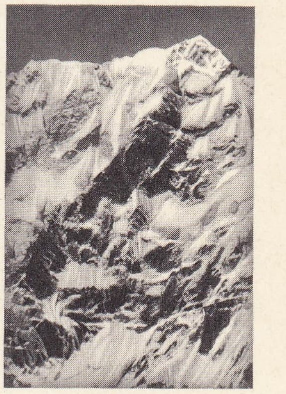

KANG-ÇIN-ÇUNGA

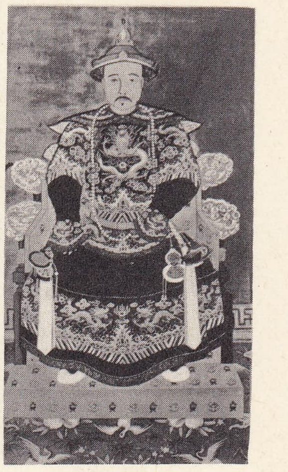

KANG-HSI

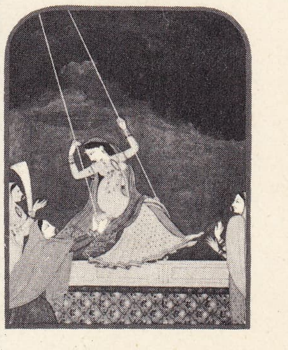

KANGRA

kangurufaresi

Foto. Bariant, Giraudon, Japon Büyükelçiliği (LAROUSSE)

sanayileşmesine önayak oldu, teknik okullar ve meslek enstitüleri kurdu. (L)

KANKRİNİT i. (fr. *cancrinite*). Miner. Tabiî sodyum ve kalsiyum karbonatlı alüminosilikat; heksagonal sistemde billûrlaşır, nefelin grubundandır. (L)

KANKURUTAN blş. i. Adamotu (*Mandragora officinarum*) denilen bitkinin başka adı. (L)

KANLANMAK geçl. f. (*kan*'dan *kan-la-nmak*). Kan bulaşmak: *Sargı kanlanmış.* ‖ Kan bürümek: *Gözünün içi kanlanmış, yüzü pırıl pırıl bir hiddet içindeydi* (S. F. Abasıyanık). ‖ Dönşl. f. Kanı çoğalmak: *Hasta iyileşti, kanlanıp canlandı.* ‖ *Esk. Mec.* Kanlı katil olmak. (M)

KANLI sıf. (*kan*'dan *kan-lı*). Kanı olan, az pişmiş (et): *Kanlı pirzola.* ‖ Kan bulaşmış olan: *Bu kanlı perde nedir?* (M. A. Ersoy). ‖ Kanlanmış: *Kanlı göz.* ‖ Kan dökülmesine yolaçmış: *Yahya Kemal'i zamanımızın kanlı olayları üzerinde şiir yazmıyor diye yermeğe kalkmak kabul edilecek bir durum değildir* (N. Ataç). *Kanlı muharebe.* ‖ Kanı çok olan. ‖ *Esk.* Demevî. ‖ Melez olmayan, saf kan. ‖ *Halk dili.* İsteyerek kan dökmüş veya adam öldürmüş olan, katil: *Döğülürsem döğüleyim / Söğülürsem söğüleyim / Gelin sana kul olayım / Ölürüm kanlım olursun* (Karacaoğlan). ‖ *Kanlı kavga,* kan dökülmüş veya insan öldürülmüş olan kavga. ‖ *Kanlı kuyu,* mezbahalarda kesilen hayvanların kanlarının biriktirildiği kuyu. (Eskiden, Osmanlılarda işkence kuyusu veya zindan ve kalelerde cesetlerin atıldığı kuyu.) ‖ *Kanlı savaş,* pek çok insanın ölümüne yolaçan savaş.

— ÇEŞ. DEY. *Kanlı bıçaklı.* Bk. BIÇAKLI. ‖ *Kanlı canlı.* Bk. CANLI. ‖ *Kanlı gömleğini giymek,* birini öldürmek üzere harekete geçmek. ‖ *Kanlı katil,* bir veya birçok kimseyi öldürmüş olan, ipten kazıktan kurtulmuş kimse: *Hapishanede ne kadar kanlı katil, mevkuf varsa hepsini çıkarıp teslih etmiş* (Atatürk). ‖ *Kanlı yaş* (veya *gözyaşı*) *dökmek,* çok ağlamak: *Bir giderim beş ardıma bakarım / Gözlerimden kanlı yaşlar dökerim* (Halk türküsü). ‖ *Deli kanlı.* Bk. DELİKANLI. ‖ *Gözü kanlı,* hiç bir şeyi görmeyecek şekilde sinirlenmiş. ‖ *Sıcak kanlı,* Bk. SICAKKANLI. ‖ *Soğuk kanlı.* Bk. SOĞUKKANLI.

◆ **Kanlılık** i. Kanlı olma hali. (M)

KANLIBASUR blş. i. Tıp. Bk. DİZANTERİ.

KANLICA, İstanbul'da Boğaziçi'nin Anadolu yakasında semt; Anadoluhisarı ile Çubuklu arasında, Emirgân'ın karşısında. Boğaza doğru küt bir çıkıntı meydana getiren bu kıyıya Eskiçağda *Phrixu Limen* denirdi. Kanlıca'nın hemen güneyinde de eskiden *Phiela* (*Manoli*) *körfezi* denilen Kanlıca koyu bulunur. Bülbül deresinin ağzında yer alan bu koy, Osmanlı döneminde, özellikle XIX. yy.'da mehtap şenlikleriyle ünlüydü. Kanlıca adının, kağnı arabası kullandıkları için *Kanglı* adı verilen bir türk kabilesinin bu yerle bir ilgisi bulunmasından türediği ileri sürülür. Kanunî Sultan Süleyman'ın vezirlerinden İskender Paşa, Mimar Sinan'a burada bir cami ve hamam yaptırdı (1559-1560). Mahmud I devrinde yaptırılan *Mihrâbâd köşkü,* koya hâkim bir yamaçtaydı. Kanlıca koyuna, Murad IV devri şeyhülislâmı Bahaî Efendinin yaptırdığı yalı dolayısıyle *Bahaî körfezi* de denildi. Kanlıca ile Anadoluhisarı arasında Amcazade Hüseyin Paşanın XVII. yy. sonunda yaptırdığı yalı hâlâ durmaktadır. Kanlıca'nın süt ve yoğurdu eskiden beri ünlüdür. (M)

KANLI CAFER AĞA, türk kaptanıderyası (öl. 1520). Kapı ağalığından donanma kumandanlığına getirildi (1516). Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferinde denizyollarının güvenliğini sağladı. Mısır'ın fethinden sonra, 300 gemi ile İskenderiye'ye giderek, memlûk donanmasını teslim aldı (mayıs 1517). Yavuz'un İstanbul'a nakletmek istediği şahıslarla eşyayı ve türk yaralılarını merkeze getirdi (temmuz 1517). İstanbul tersanesinin gelişmesinde önemli rol oynadı. Ancak gayet sert ve şiddetli davranışları birçok kimsenin ölümüne sebep olduğu için, «Kanlı» unvanıyle tanındı. Kanunî Sultan Süleyman, saltanatının ilk yılında, yapılan şikâyetler yüzünden Cafer Ağayı astırdı. (M)

KANLIDİVANE. Esk. coğ. Bk. KANTYELİS.

Kanlı Düğün (*Bodas de Sangre*), ispanyol şairi Federico Garcia Lorca'nın ilk olarak 1933'te temsil edilen yedi tabloluk, üç perdelik oyunu. Konu, genç kızın evlendiği gün eski sevgilisi Leonardo ile karşılaşmasının ve onunla kaçmasının hikâyesidir. Genç kızın kocası, kaçan sevgililerin ardına düşer, onları yakalar, erkeği öldürür, sonra kendisi de aldığı yaralarla ölür. Oyunda, anlatılan olaydan çok, oyunun kahramanlarının kaderin elinden kurtulamayacakları görüşü ön planda tutulmuştur. Bunun için de, oyunun baş kişisi gerçekte oyın baş kişisi değil, ölen çocuklarının ve kocasının ardından ağlayan annedir. (L)

Kanlıfırın mescidi, İstanbul'da Eminönü semtindedir. *Ahiçelebi* camii* de denir. Fatih'in hekimbaşısı Ahi Çelebi tarafından yaptırıldı. Mimar Sinan tarafından binada değişiklikler yapılarak tamir edildi. Deniz kıyısında ve çukurda olduğu için su baskınına uğradı ve bu yüzden mescit çöküntüler oldu. Deprem ve yangından da zarar gördüğünden yeniden tamir edildi. Kubbesi, mihrapta ve girişte duvarlara oturmakta, yanlarda ikişer kemerle kalın ayaklara dayanmaktadır. Kemerlerin dış tarafında çok alçak iki tonozun örttüğü yan dehlizler vardır. Son cemaat yeri dört ayağa dayanan dokuz alçak kubbe ile örtülüdür. Evliya Çelebi, seyahatlerine başlamasına sebep olan rüyasında Hz. Muhammed'i bu mescitte gördüğünü anlatır. (M)

Kanlı Hücum (*The Wild One*), Laslo Benedek'in yönettiği amerikan filmi (1953). Bir Stanley Kramer yapımıdır. Filimde, motosikletli bir serseri çetesinin dehşet saldığı ufak bir amerikan kasabasının durumu anlatılır. *Kanlı Hücum,* yalnızca belgeselliğin sınırları içinde kalmayan, ama aynı zamanda «meşin ceketliler» neslini apaçık göstermeğe çalışan, bu yolda sosyal ve ideolojik araştırmalara yönelen bir tespit filmidir. Marlon Brando, bu filimde çete reisi rolünde büyük başarı sağladı. Aynı konudan yararlanılarak çevrilen fiimlerin hiçbiri Benedik'inki kadar başarılı olamadı. (L)

Kanlı Kavak, ünlü Karagöz fasıllarından biri. Kanlıkavak diye bilinen bir ağaçtaki Cin, Âşık Hasan'ın oğlu Muslu'yu kaçırır. Sonra geriye getirir. Ağacı kesmek isteyen Karagöz ile Hacivat da çarpılırlar. Eski durumlarına döndüklerinde Karagöz, eline balta ile kesmeğe başlar. İki arnavut korucu ile başı derde girer. (M)

Kanlımedrese mescidi, İstanbul'da Zeyrek semtinde, Piripaşa sokağındadır. *Soğukkuyu* mescidi veya *Piripaşamedresesi* mescidi de denir. Mescidi, Piri Paşa yaptırdı (1543). Bugün ancak duvar kalıntıları durmaktadır, medresesi de yıkılmıştır. Haziresinde Müstakimzade* Süleyman Efendi gömülüdür. (M)

Kanlı Nigâr, Karagöz fasıllarının en ünlülerinden biri. Kanlı Nigâr, Salkım İnci ve Dimyat Pirinci Hanım üç ünlü yosmadır. Rekabet yüzünden Çelebi'yi cezalandırmak için soyup sokağa atarlar. Karagöz, Hacivat ve çeşitli bölgelere, sınıflara mensup kişiler de Çelebi'ye yardım etmek için gelirler. Onlar da soyulup sokağa atılır. Sonunda Bursalı Sarı Efe durumu kurtarır. Oyunun *İki Zalime Avretler, İki Kıskanç Karılar, Karagöz'ün Soyulup Dayak Yemesi, Karagöz'ün Karaman Koyunu Olması, Zavallı Delikanlı, Biçare Delikanlı* gibi adlarla çeşitlemeleri vardır. (M)

Kanlı Pazar, Petersburg'da 1905 devrimini başlatan ayaklanma günü (29 ocak, yeni takvime göre 22 ocak). Sosyal durumun halk üzerinde yarattığı hoşnutsuzluk, Japonların Port-Arthur'e girdikleri haberi gelince birdenbire eyleme dönüştü. Gepon adlı papazın yönettiği sessiz işçi topluluğu, reformla ilgili dileklerini çara bildirmek üzere Kış sarayına doğru yürüyüşe geçti. Çar sarayda değildi. Şiddet taraftarı Velikiy Knyaz Sergey gösteri yapanları ateş açtırarak dağıttı. Bu katliam işçi sınıfının çar'a karşı duyduğu mistik inancı yok etti. (L)

KANMAK geçz. f. (esk. türk. k.). İnanmak, öylece bilmek: *Nitekim o rivayete kananlar nehrin geçit noktalarında sulhtan sonra a ramalar bile yapmışlardı* (R. H. Karay). ‖ Aldanmak, aldatılmak: *Çünkü telkinlere aldanmıştım / Kandığın şeylere hep kanmıştım* (Tevfik Fikret). *Sinemayı kötülemeye kalkanlara kanmayın, ne dediklerini bilmiyorlar* (N. Ataç). ‖ Doymak, yeteri kadar yemeğe, özellikle içmeğe doymak: *İçtik bu nâdir içkiyi yıllarca kanmadık* (Yahya Kemal). ‖ Memnun ve tatmin olmak. ‖ Yetinmek. *Esk.* İktifa etmek.

◆ **Kana kana** zf. Doyuncaya kadar, bol bol. ‖ *Kana kana içmek,* tam olarak susuzluğunu gidermek. (M)

Kan merkezleri, hastalara kan sağlamak ve tedavilerinde kullanılmak üzere özellikle Kızılay ve bazı hastahanelerde kurulan merkezler. Türkiye'de hasta ve yaralıların tedavileri ve kan ürünlerinin elde edilmesi için yeterince kan toplanamamaktadır. Başta Kızılay olmak üzere halen Türkiye'de bir yılda çeşitli kurumlarca toplanan kan miktarı 170 000 - 180 000 şişe kadardır. Bu miktar Türkiye'nin ihtiyacını karşılayamamaktadır. Avrupa Konseyi Kan Eksperleri Alt komitesine sunulan bir rapora göre (1967) Türkiye, Avrupa'da yılda 1 000 nüfusa düşen kan miktarı bakımından 4 şişe ile sonuncu sırayı tutar.

Türkiye'de üretilen kanın yüzde 60'ını aşkın bir kısmı Kızılay kan merkezlerince, yüzde 15 kadarı Sağlık ve Sosyal Yardım bakanlığı kan merkezleri ve hastahane kan bankalarınca, yüzde 10'u ise üniversiteler ve diğer kurumlara ait kan merkezlerince elde edilmektedir. Kızılay, kanı bağış esası üzerine toplamaktadır. Bu kanın yüzde 90'ı ordu tarafından verilir. Kızılay'ın Ankara, İstanbul, İzmir, Bursa, Samsun, Zonguldak ve Erzurum'da kan toplamak ve korumak amacıyle kurulmuş birer kan merkezi, Kayseri ve Konya'da birer kan istasyonu vardır. Kızılay kan merkezleri, merkezî kan toplama sistemi dışında, gezici kan toplama ekiplerinden de yararlanır. Sağlık ve Sosyal Yardım bakanlığına bağlı kan merkezleri sistemi, Sakarya, Çorum ve Diyarbakır illeri dışında tamamen hastahane kan bankalarından meydana gelmektedir. Adı geçen üç ilde birer bölge kan merkezi bulunur. Millî Savunma bakanlığının seferî ihtiyaçlar için kullanacağı kan bankaları dışında, diğer teşekküllerin özel kan merkezleri yoktur. Ayrıca biri İstanbul, diğeri Ankara'da iki özel kan bankası vardır. Son zamanlarda, İstanbul'da iki özel kan bankası daha hizmete girmiştir: kan toplama çalışmalarına katkıları yılda 8-10 bin şişeyi bulmaktadır. Yılda 1 000 nüfusa düşen kan şişesi sayısının 10 olarak kabul edilmesi halinde 36 milyonu aşan nüfusuyle Türkiye'nin yılda 360 000 şişe kana ihtiyacı olacağı hesaplanabilir. Halen Ankara'da biri Kızılay'a diğeri Sağlık ve Sosyal Yardım bakanlığına ait iki plazma fraksinasyon laboratuvarının yıllık kan ihtiyacı olan 30 000 - 40 000 şişe kanın da eklenmesiyle bu sayı 400 000 şişeyi bulacaktır. Bu kanın 125 000 şişesi Kızılay tarafından toplanmıştır.

Bugün Türkiye'de kan hizmetlerinin finansmanı başlıca iki kaynaktan karşılanır. Birisi 6266 sayılı Kan Bankası Döner Sermaye kanunu ile tahsis edilmiş bulunan 2 milyon T.L. döner sermayeden elde edilen yüzde 10 kâr kazançları, diğeri ise Kızılay'ca yapılan yatırımlar, üretilen ve satılan kan ürünleri ve yapılan laboratuvar muayeneleri karşılığı alınan ücretler ile hastalara verilen kan karşılığında ve masraf karşılığı adı altında tahsil edilen paraların meydana getirdiği kaynaktır. Ayrıca devlet hastahanelerinde fakir hastalar için kullanılan kanların bedelleri ilâç giderlerinden karşılanmaktadır. (M)

KANNAD i. (ar. *ḳand,* şeker'den *ḳannād*). *Esk.* Şeker yapan, şekerci. (M)

Kan nakil merkezleri, kanı stok yapara kaza, şok, hastalık ve çocuk doğumunda kullanılmak için hazır bulunduran kuruluşlar.

Türkiye'de kan nakil merkezleri, Sağlık ve Sosyal Yardım bakanlığı tarafından önce. İstanbul'da, ilk yardım hastahanesinde kuruldu (1951). Başlangıçta Kan bankası adı verildi. Ancak halk üzerinde uyandıracağı olumsuz etki düşünülerek adı

Kan Nakil merkezine çevrildi. Kızılay, 1957'de Ankara Kan merkezini, bundan sonra da İstanbul (1958), Bursa (1959), Samsun (1959), İzmir (1960), Erzurum, Konya, Kayseri (1963) ve Zonguldak (1960) merkezlerini açtı.

Sağlık ve Sosyal Yardım bakanlığı ile Kızılay'ın yanında üniversite, Sosyal Sigortalar ve birçok özel kuruluş bu konuda çalışmaktadır. (M)

KANNAPOLİS, A.B.D.'de (Kuzey Karolina) şehir, Charlotte'un kuzeydoğusunda; 34 650 nüf. Dokuma sanayii. (L)

KANNON veya **KUANNON,** Çin'in Avaokitesvara bodhisatuva'sının karşılığı olan Buddha tanrılarından Guan-Yin'in japonca adı. Japonya'da çok yaygın ve merhametiyle ünlü olan Kannon, özellikle baş, kol ve bacaklarının sayısı bakımından yedi ayrı biçimde temsil edilir. (L)

KANO i. (ispanyolca. *canoa,* tekne'den fr. *canot*). Güvertesi olmayan kürekli, buharlı veya motorlu tekne. Bu tekneler tahtadan, bazen de alüminyumdan yapılır. Bk. SANDAL. (L)

KANO, Nijerya'da (Kuzey Bölge) şehir, demiryolu hattı üzerinde; 130 000 nüf. IX. yy.dan kalma eski bir sitenin yerine kurulan şehirde Haussa'ların başkenti olduğu XVI. yy.dan kalma yapılar vardır. Müslüman şehri 20 km'lik bir duvarla çevrilidir; bunun ötesinde konut ve ticaret semtleri gelişmiştir. Kano büyük bir hayvan, deri, yerfıstığı, tuz v.b. pazarıdır. (L)

KANO, Japon süslemeci ressamlar soyu. Kurucuları Kano Masanobu (1434-1530) ve oğlu Kano Motonobu'dur (1476-1553). XVI. yy. sonlarında EYTOKU (1543-1590) atelyesiyle ün kazanan bu aile 1615'te SANRAKU (1559-1635) ve TAN-YU (1602-1674) ile Tokugava şogunları resmi okulunu meydana getirerek 1868'e kadar sürdü. (L)

KANOBOS (Yunanca kelimenin eski mısır dilinde karşılığı yoktur. M.Ö. III. yy.da *Kanobos kararname*'sinde kullanılan ve libya ses uyumunda olan Apugit [Peguat] adının sonradan bozularak bugünkü *Abukir* şeklini aldığı sanılır.) Mısır'daki bu şehir, ancak helenistik devirde önem kazandı. Nil'in, Kanobos Nil'i denen kolunun (başkentin 25 km kuzeybatısında) ağzında. Başlıca tanrısı Osiris Serapis'in tapınağı ve kültü, hem Mısır'lılara, hem de Yunanlılara hitap diyordu. Tanrı Osiris, kapağında genellikle bir insan şekli bulunan, gözenekli topraktan vazolarla temsil ediliyordu. Bu vazolara konan Nil nehrinin suyu, sonsuza kadar saklanan ve yeniden canlanacak olan tanrısal hayatı canlandırıyordu. (L)

KANON i. (ital. *canone*'den). Müz. Benzetme kavramından türemiş, bu benzetmenin sıkı düzenli bir biçimi olan kontrapunto terimi. (Kanon, eşit aralıklarla hareket eden, fakat birlikte değil de birbiri ardından duyulan iki partinin birbirini kesin ve sıkılı bir biçimde taklit etmesidir. Ses partileri sayıca sınırlı değildir. Önerici parti *önerti,* taklit eden parti veya partiler *artçıl* adını alır. Sesibir kanon, oktavlı kanon, üstbeşli veya altbeşli kanon çeşitleri vardır. Kanonlar bütün aralıklarla yapılabilir.) [L]

KANONİK sıf. («kanunlarla, kurallarla ilgili» anlamında fr. *canoniq*). Fels. *Kanonik öğreti,* Epikuros öğretisinin, duyumları, önceden kestirmeler ve eski deneylerden edinilmiş bilgilerle karşılaştırmak gerektiğini ileri süren bölümü. Bk. ANSİKL.

— Mat. Bir eşdeğerlik sınıfında, bu sınıfı göstermek için seçilen ve genel eleman için kullanılır. (Meselâ Z/6'da, 0,1,2,3,4,5 eşdeğerlik sınıflarından her biri kanonik eleman olarak alınır.) ‖ *Kanonik matris,* benzer matrisler arasında üçgenel veya durulma göre köşegenel olan matris. ‖ *Kanonik şekil, kanonik denklem,* basit ve genel şekil veya denklem, yani bir değişkenini değiştirerek belirli sayıda şekil veya denklem. ‖ *Bir diferansiyel denklemler sisteminin kanonik şekli,* x değişkeninin $y_1, y_2, \dots y_n$ gibi n bilinmeyen fonksiyonulu n diferansiyel denklem sisteminin f_i bilinen fonksiyonlar olmak üzere:

$$\frac{dy_i}{dx} = f_i(x, y_1, y_2 \dots, y_n),$$

şeklinde ele alınışı ($i = 1, 2, \dots, n$). ‖ *İçine kanonik uygulama,* E'nin bir alt cümlesinin E içine uygulaması: alt cümlenin her elemanı kendi görüntüsüyle çakıştığına göre, E'nin öbür elemanlarının asılları bulunmaz. ‖ *Üzerine kanonik uygulama,* bir ε eşdeğerlik bağıntısıyle donatılmış bir E cümlesi için E'nin her x elemanının görüntüsü kendi eşdeğerlik sınıfı olacak şekilde, E cümlesinin E/ε bölüm cümlesine uygulanması.

— ANSİKL. Fels. *Kanonik öğreti.* Epikuros'a göre dört çeşit kesinlik vardır: tutku (haz-cı), duyum, önceden kestirme; düşünme. Duyumlar her zaman doğrudur, «duyu yanılmaları»nın biricik kaynağı, duyumların yanlış yorumlanmasıdır. Önceden kestirmeler ise, geçmiş deneylerin kalıntılarıdır. Nitekim, tutku ve düşünme ve gerçek deneylerden gelir. Demek ki, bu dört çeşit kesinlik, çevredeki gerçeklikle ilişki kurmayı ve bilginin nesnellik kazanmasını sağlar. (LM)

KANOPE i. ve sıf. (yer adı *Kanope*'den). Eskiçağda Mısır'da gözenekli topraktan yapılan kap. (Bu kabın kapağında genellikle bir insan tasviri bulunur.)

— ANSİKL. Esk. çağ. Mumyalama ve ölü törenlerinde kullanılan *kanope*'leri *gerçek kanope*'lerle karıştırmamak gerekir. Gerçek kanopeler, Ptolemaios devrinde Kanope'deki tapınakta tanrı Osiris törenlerinde kullanılırdı. Buna karşılık bedenin mumyanın içinde bırakılamayan kısımlarını ölüm odasında muhafaza etmeğe yarayan kapların kullanımı ise Mısır'da çok eski (M.Ö. 2000) ve çok yaygın. Orta imparatorlukta, vazoların kapaklarına ölünün portresi işlenirdi. XVI. yy.dan sonra Osiris ölüsü yerini, Horus'un «dört oğlu»na (*İmset, Hapi, Duamutef, Kebensenuef*) bıraktı.

— Esk. Etrüsk. Etrüsk mezarlarında bulunan pişmiş toprak veya tunçtan, yumurta biçimli, kapağı ölünün yüzü biçiminde olan bazı kaplara da örnekseme yoluyle kanope adı verildi. Özellikle Clusium'da (Chiusi) bulunan bu kavonozların M.Ö. VII. ve VI. yy'dan kaldığı sanılır, bunlar çoğunlukla gerçekçi bir anlayışla yapılmıştır. (L)

KANOPOS. Yun. mit. Amyklai'li Kanopos, Menelaos'a Truva'dan dönüşünde, Mısır'da rehberlik etti. Orada, yılan sokmasıyle öldü. Kanopos adasına adını vermiştir. (L)

KANOTİYE i. (fr. *canotier*). Düz kenarlı şapka. (Erkeklerinki hasır örme, kadınların ise fötr, hasır veya kumaştandır.) [L]

KANOYA, Japonya'da şehir, Kyuşu adasında (Kagoşima ili), Kagoşima körfezinin doğu kıyısında; 63 500 nüf. Tarım pazarı (pirinç, buğday, ham ipek). [L]

KANPUR, ing. **Cawnpore,** Kuzey Hindistan'da (Uttar Pradeş) şehir, Delhi'nin 435 km güneydoğusunda, Ganj ırmağının sağ kıyısında, Ganj kanalının başlangıcında. Kanpur nüfusunun büyük çoğunluğu Mall ile demiryolu istasyonu arasında, Mall'ın kuzeyinden ırmağın kıyısına kadar uzanan ve hem yerleşme hem sanayi merkezi olan bölgede; Delhi-Kalküta demiryolu yakınındaki yerleşme ve fabrika semtlerinde oturur. Nüfusu 2 000 000'u aşan büyük Kanpur, nüfus sıklığı bakımından Hindistan'ın sekizinci büyük şehridir. Kanpur ekonomisi önce sanayi, sonra ticaret ve bankacılığa dayanır. Dokuma, deri eşya ve askerî malzeme yapımının bir sebebi de Kanpur'da askerî donatım üslerinin bulunmasıdır. Fakat son zamanlarda sanayi daha çeşitli şeylerin yapımına da yönelmiştir. Kanpur'da nüfusun hızla artması ve adam başına düşen gelirin çok az olması sebebiyle yoksul mahalleler sayısı çok artmıştır. *Abadi* adı verilen bu mahalleler Hindistan'ın en yoksul mahalleleridir. Bunlar modern Hint Teknoloji enstitüsü ve bahçe içindeki villalarla büyük bir tezat teşkil eder. Kanpur eski bir şehir değildir. Hint ayaklanmasını (1857-1858) izleyen ingiliz yönetimi sırasında gelişip büyüdü. Kanpur, «koca»nın (*kanh*) şehri anlamına gelen *Kanhpur* kelimesinden türemiştir. *Kahn,* hindu tanrısı Krişna'dır. (M)

KANS i. (ar. *kanş*). *Esk.* Av, avlama, avlayarak ele geçirme. (M)

KANSARA (EL—), Fas'ta (Rabat ili) köy, Vad Beth kıyısında, ırmağın «Rif öncesi kıvrımları» aştığı boğazlarda. 230 milyon m³'lük bir rezerv meydana getiren ve Garp ovasında 21 000 hektarın sulanmasını sağlayan önemli baraj. Hidroelektrik tesis (12 milyon kilovat saat). [L]

KANSAS, A.B.D.'nin orta kesiminde eyalet; 212 780 km²; 2 250 000 nüf. Merkezi, *Topeka.* Kansas, doğudan (200 m yüksl.) batıya doğru yükselen (1 000 m'den biraz çok), kuzeyde *Kansas,* güneyde ise Arkansas'a ulaşan ırmaklar tarafından sulanan bir eğintiden meydana gelmiştir. Doğudan batıya gidildikçe iklim kuraklaşır ve sulamaya başvurmak gerekir. Kansas bir tarım eyaletidir: 20 000-30 000 hektara sahip büyük şirketlerin yürüttüğü büyük ölçüde makineleşmiş ve ticarîleştirilmiş buğday ekimi, A.B.D.'nin başlıca un fabrikalarını besler. Eyalet, mısır ve başka tahıllar da üretir. Hayvancılık yaygın olmakla birlikte hayvanlar, sulama yoluyle kaba yonca yetiştirilen çiftliklerde (*ranch*) toplanmıştır. Maden kömürü çıkarımı ile az ölçüde petrol ve tabiî gaz, sanayileşmeyi desteklemiştir. Eyalet topraklarında kurşun ve çinko da çıkarılır. Merkeziyetçilikten ayrılma siyaseti, Kansas City ile Wichita'nın gelişmesini sağlamıştır.

— Tar. Önce ispanyol Francisco Vazquez de Coronado tarafından keşfedilen (1541) Kansas, sonradan Cavelier de La Salle tarafından gezildi ve Luisiana'ya bağlandı (1682). XVIII. yy.da Fransızlar burada kürk ticaretini teşkilâtlandırdılar. 1762-1800 Arasında İspanyolların olan eyalet, sonra yeniden Fransa'ya geçti; 1803'te Louisana ile birlikte A.B.D.'ye bırakıldı 1820'de çıkarılan bir kanunla burada kızılderili rezerveleri kuruldu. Kansas, kölelik taraftarlarıyle aleyhtarları arasında çatışmaya sebep oldukta (Kansas arazisini meydana getiren ve seçim hakkını halka bırakan 1854 Kansas -Nebraska kanunu) sonra muhtar eyalet olarak kabul edilinceye kadar (ocak 1861) bir karışıklık dönemi geçirdi. Ayrılık savaşı sırasında önemli bir savaş alanı olan Kansas'ta, savaştan sonraki yıllarda demiryolu ve telgraf şebekesi geliştirildi. Cumhuriyetçilerin bölgesi olarak Halk partisini (1891) ve Yasaklama partisi (1892-1896) destekleyen eyalet Federal kongreye 2 senatör ve 6 temsilci gönderdi. Mahallî yasama meclisi dört yıl için seçilen 4 senatör ve iki yıl için seçilen 125 temsilciyi kapsar. (L)

KANSAS, A.B.D.'de (Kansas) ırmak, Kayalık Dağların eteğinden doğar, Kansas City'de Missouri ile birleşir (sağ kıyı); 274 km. (L)

KANSAS CİTY, A.B.D.'de (Missouri ve Kansas) iki şehrin adı, Kansas River'in her iki kıyısında; 597 500 nüf. (121 900'ü sol kıyıdaki eski şehirde [Kansas'ta Kansas City]). Burası bir ırmak limanı ve onsekiz demiryolu hattının birleştiği bir ulaşım merkezidir. Şehirde A.B.D.'nin Chicago'dakilerden sonra en büyük mezbahaları vardır ve besin sanayii (un, konserve, tereyağ fabrikaları) gelişmiştir. Metalürji ve kimya sanayii. Uçak yapımı.

— G. santl. William Rockhill Nelson sanat galerisi ve Mary Atkins Güzel Sanatlar müzesinde, çin, mısır, yunan, gotik ve hint sanatı koleksiyonları, Rönesanstan kalma heykeller, Tiziano, El Greco, Goya, Poussin, Chardin, Frans Hals, Rembrandt'ın resimleri, Watteau, İngres ve Géricault'nun

kaniş

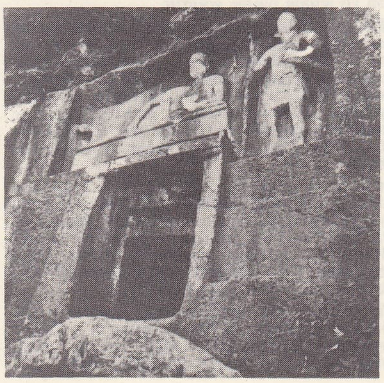

KANLIDİVANE (veya **KANTYELİS**) harabeleri (maddesi 877. sayfada)

Foto. LAROUSSE ; MEYDAN

Nara yakınında Horyaci tapınağının **KANNON'u**

kano XVII. yy. başında bir paravananın yüzü Louvre müzesi, Paris

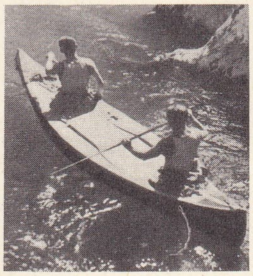

kano

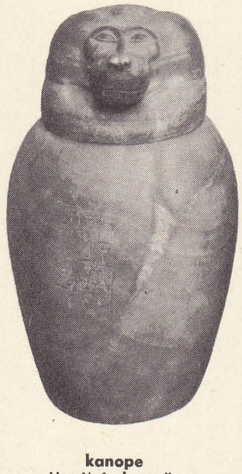

kanope Hapi'nin kapağı Louvre müzesi, Paris

birçok deseni, seramikler ve dokumalar vardır. (L)

KANSER i. (lat. *cancer*, yengeç'ten). Patol. Kendiliğinden çoğalarak bulundukları bölge dışına yayılan ve tabiî gelişimi ölüme yolaçan bütün doku ve hücre lezyonlarını kapsayan genel terim. || *Kanser yapıcı*, kansere yolaçan veya oluşumunu kolaylaştıran. (*Eş anl.* KANSERİJEN, KANSEROJEN); *Antrasen ve altıhalkalı karbürlerin çoğu deneysel olarak kanser yapmağa elverişlidir. Kanser patojenisi ve tedavisi araştırmalarında bu özellikten sık sık yararlanılır.*

— ANSİKL. *Kanser* terimi ne bir hastalığı, ne de bir durumu anlatır. Bunun ancak analitik bir tanımlaması yapılabilir:

1. kanser, bir doku ve hücre kitlesi artışıdır;
2. bu artış, hızca ve yeğinlikçe normal bir doku gelişmesini aşar;
3. bu artış, hiç değilse kısmen, normal dokuların gelişme etkenlerine bağlı değildir;
4. bu gelişme, onu başlatan etkinin kalkmasından sonra da sürer;
5. gelişme, normalde bu tip hücre veya dokuların bulunmadığı bölgelere doğru yayılma eğilimi gösterir.

Bütün bunlardan çok çeşitli bozukluklar meydana gelir; bu bozukluklar birkaç hafta veya birkaç yıl, seyrek olarak da birkaç on yıl içinde ölüme götürür.

Kanseri daha özlü bir şekilde tanımlamak mümkün değildir. Bir tek kanser yoktur; ne kadar sebep varsa, kanserleşen dokunun tabiatına, kansere yakalanan organa, kanserli dokunun kendi biyolojik etkisine, gelişme şekline, hastanın tepki tarzına ve tedavinin değişik şartlarına göre birbirinden farklı ne kadar lezyon varsa, o kadar da kanser vardır.

● *Klinik inceleme.* Kanserin belirişi son derece çeşitlilik gösterir: gözlemci lezyonu ya yüzeyde, ya bir organ içinde andoskopla veya cerrahî yoldan araştırarak bulur. Radyoloji, içi boş organların (mide, kalın bağırsak v.b.) çeperlerindeki anormallikleri belirterek dolaylı ipuçları verir.

Kanserler, dolaysız olarak, içi dolu organların şişmesiyle, içi boş organların çalışmasındaki bozuklukla, aşırı veya anormal salgı çıkarmakla kendisini belli eder. Çoğu zaman, sardığı organların hastalık belirtilerine bürünür; yani bunların ne belirtilerinde ne de gelişmelerinde klinik, radyolojik ve biyolojik bakımdan herhangi bir ayrı özellik yoktur. Hastalık belirtileriyle dış alâmetlerin ustaca tahlili, hekimin bunları değerlendirme yeteneğiyle tamamlanınca, kötü tabiatlı bir ur sürecine bağlı bir hastalık durumu şüphesiz, az çok bir isabetle uyanır.

● *Hücresel veya dokusal inceleme.* Lösemi denilen *kan kanserleri*'nde hücrelerin mikroskopla muayenesi (yapılarının ve sayılarının incelenmesi) başta gelir. Habis urların, yani doku kanserlerinin teşhisinde ise dokusal inceleme başta gelir. Doku yapısının incelenmesi, fonksiyon, biyopsi, veya cerrahî biyopsi, bazı olaylarda, doğrudan doğruya ameliyat sırasında yapılır ve hangi tip ameliyatın uygulanacağını tayine yarar. Kanserin tanımlanmasına, sınıflandırılmasına imkân veren, uygulamadaki sonuçlar üstünde etki gösterebilecek bütün bilgileri büyük ölçüde sağlayan doku yapısıdır. Şu halde, teşhiste temel inceleme biyopsi, yani parça alınarak bunun incelenmesidir. Onsuz kesin teşhis olmayacağı gibi, ayrıntılı teşhis de mümkün değildir; bu türlü bu konuda ise yaklaşık hesaplara dayanmak caiz olmaz. Cerrahî müdahale kolay olduk- ça, biyopsi tehlikesiz ve zararsızdır. Derindeki bir organ bahis konusu olduğu zaman biyopsinin tehlikesi alelâde bir ameliyatınki kadardır. Gerçek bir kanser söz konusu olsa dahi, yanlış olarak sanıldığı gibi, yapılan biyopsiden ötürü ayrıca zarar gelmez. Dokubiliminde «tehlikesiz» denen urları «habis» denen urlardan ayırt etmek genellikle mümkündür. Halbuki bu ayırma ve tanımlamayı sadece dokuların muayenesine dayandırmak doğru değildir. Aşağıdaki cetvel, ayırıcı nitelikleri bütünüyle özetlemektedir:

Bu karşılaştırma sadece bir şemadır; her olay başlı başına ele alınırsa bu özelliklerden bir kısmı daha hafif olabilir. Tehlikesiz urlardan olan fibromiyomlar bazen bu karakterlerini muhafaza etmek şartıyle çok hızlı büyüyebilir; küçük olan bazıları ise kanamalar sonucu ölüme yolaçabilir; habis olmayan beyin urları hayatî bölgelere yakın veya ulaşılamaz olduğu, daha doğrusu el atma halinde büyük tahribata yolaçılacağı için kötü sonuçlar doğurabilir. Buna karşılık, bazı kanserlerin gelişmesi, komşu bölgelere yayılmadan ve metastaz yapmadan uzun yıllar sürebilir. Bazı mide kanserleri karaciğere yayılmalarıyle meydana çıkarken, bazıları geliştikçe harap oldukları için ådi bir ülser belirtisi verir.

● *Kanserli hastalıkların sıklığı.* Bu hastalıklar, insan ömrünün uzamasıyle artmaktadır. Tabiî ömür, tedavide kaydedilen ilerlemelerle (toplum sağlığı tedbirleri, önleyici aşılamalar, bulaşıcı ve öteki hastalıklara karşı ilâçlar, had hastalıklarda «canlandırma», âcil cerrahî...) çok uzamıştır. Bir başka sebep de, eskiden tam ve güvenilir olmayan teşhislerin bugün kesin oluşudur. Biyopsi ancak yirmi, otuz yıldan beri uygulanmağa başlamıştır.

İstatistikler sıklıkta oynaklıklar göstermektedir. Akciğerin ilkel kanserlerindeki artış göze batacak ölçüdedir. İkinci Dünya savaşından sonra Fransa'da sirozun tekrar görünmesiyle birlikte karaciğer ilkel kanserlerinin artması da dikkat çekicidir.

● *Deneysel kanserler.* Bazı hayvanlarda değişik tipte kanserler düzenli bir şekilde elde edilebilmektedir; istatistikler bu bakımdan çok anlamlıdır. Bu sayede, bir yandan kanser üretici, öte yandan da kanserin etkisini engelleyici maddelerin incelenmesine fırsat bulunmakta, böylece de koruyucu ve iyileştirici tedbirler araştırılmaktadır.

Hayvanlarda madensel yağlar, maden kömürü katranı, benzantrasin, kolantren, benzopren, azoik ve östrojenlerin yaptığı kanserleri sayılabilir. Fakat östrojenlerin hayvanlarda kanser yapabilmesi, insanlardaki östrojen dozuyle kıyaslanamıyacak derecede yüksek dozlar kullanılmasını gerektirmektedir. Bunlar, ancak kendiliğinden çok kanser olan bazı özel ırklarda, doğumdan başlayarak kullanılmak ve kanserin görünmesinden sonra da devam edilmek şartıyle, kanser yapıcıdır. Belirli doz şartlarına uyulmak kaydıyle, kaynakları ne olursa olsun, bütün ışınımlar, özellikle genç hayvanlar üzerinde kanser yapıcıdır.

Bazı kanserler hayvanlarda bir asalak hastalığiyle (sıçan sistiserkozunda karaciğer sarkomu) veya bir virüsle ilgili olabilir (piliçte Raus sarkomu, Shope uru).

● *Bitki kanserleri*'nin etkeni, *Agrobacterium tumefaciens*'tir. Kanser bitkinin herhangi bir kısmında, çoğu zaman oldukça büyük çıkıntılar halinde belirir. Başlangıç noktasından uzakta bazen ikincil urlar veya metastazlar görünebilir. Bakteri tarafından boşaltılan ur oluşumu, bakteri ortadan kalksa da, devam eder. Ur hücrelerinin çoğalması çok düzensiz bir şekildedir. Şu halde, bu habis urların gelişmesiyle hayvan kanserleri arasında bir benzerlik vardır.

● *Hayvan kanserleri.* Özellikle etçillerde (köpek, kedi) sık görülür; bunlardan sonra atlar, sığırlar ve kuşlar gelir. Koyunlarla domuzlarda, hayat süresi kısa olduğundan seyrek rastlanır. Hayvan kanserleri, daha fazla deride, mukozada ve bezlerde, özellikle memelerde ve erbezlerinde yerleşir. Ağızda, burun boşluklarında, gözde, anusta, kemiklerde de sık görülür. Buna karşılık, dölyatağı kanseri çok nadirdir.

● *İnsanlarda kanser.* 1963 - 1965 Yılları arasında harcanan çabalar sonucu bir Milletlerarası Kanser Araştırma enstitüsünün kurulması ve bu kurumun 1966'da Lyon'a yerleşmesi insanlığın kanserle savaşında büyük bir aşama olmuştur. Sayısız deneysel araştırma, yeni tedavi usulleri, klasik tedavi metotları üstündeki düzeltmeler ve bütün bu çabalarda derinliğine gidilmesi, elde edilen sonuçlar bilançosuyle çelişmektedir; nitekim bu sonuçlar ne kadar cesaret verici olsa da kanser meselesine çözümlenmiş gözüyle bakılmasına imkân verecek nitelikte değildir. Çabaların birleştirilmesiyle çalışma sonuçlarının devamlı karşılaştırılmasının daha yararlı olacağı düşünüldü. Kanserlerin çeşitliliği bir gerçektir; tedavi silâhlarının, hastalığın çeşitleriyle yerleşme yerlerine göre gösterdiği etkinlik farkları ise, sonuçlara ait istatistiklerde açıklandığı üzere, değişmeyen bir unsur olarak kalmaktadır.

Kanserin sebepleri

Görünüşte birçok insan kanserinin sebebi belli olmamakla beraber, üç grup faktörün kanser yapıcı olduğu bugün bütün dünyada kabul edilmektedir: *iyonlaştırıcı ışınımlar; bazı kimyasal maddeler* ve *virüsler.* Gerek istatistiklere, gerek denenmiş olaylara dayanan birçok nazariye (kimya, hormon, virüs nazariyeleri), bu faktörlerden birine üstünlük tanımada ve öteki faktörlerin, hazırlanmış bir gelişmeyi, bir evrimi kolaylaştıran veya meydana çıkaran birer unsurdan ibaret olduğunu kabul etmektedir. Bu

	TEHLİKELİ URLAR	HABİS URLAR
doku yapısı	esas dokununkine yakın	az çok farklılaşmış veya atipik
büyüme	mevziî, bir kapsül içinde	komşu dokulara yayılıcı
gelişme ihtimali	çoğu zaman zayıf, bazen durma ve gerileme	çoğu zaman büyük, mutlaka düzenli değil
metastazlar	yok	sık
tehlike	bazen bulunduğu yerlerden (sıkışma), ihtilâtlardan veya salgılarından dolayı tehlikeli	tedavi edilmezse bölgeye yayılır ve uzak yerlerde metastazlar yapar

Foto. X, Lawson-Rapho, Huard, Alinari-Giraudon (LAROUSSE)

evrimde, tümör hissedilebilir (hattâ sadece mikroskopla görülebilir) hale gelinceye kadar çok uzun bir zaman geçebilir. Görülen hastalık belirtilerinin türlere, kişilere, hattâ sebeplere göre değişik olması, hastanın ve tümörünün, vakasına göre farklı olan bağışıklık veya metabolizma tepkisi göstermesinden ileri gelmektedir.

● *Fizik sebepler. Işınımlar.* Her çeşit iyonlaştırıcı ışınımlar (X ışınları, gamma ışınları, alfa taneciği, elektronlar), nötronlar, hattâ morötesi ışınlar kansere sebep olabilir.

Deneysel olarak. β ışınlarıyle (elektronlar) deri tümörleri, radyoaktif kalsiyum veya stronsyum şırıngalarıyle kemik tümörleri, X ışınlarıyle lösemiler (özellikle radyologlar bu hastalığa yakalanır) ve nihayet radyoaktif kobalt emplantasyonuyle farede, doku tipi yönünden insan akciğer kanserlerine benzer kanserler üretmek mümkündür.

İstatistik kayıtlar, X ışınlarıyle temas eden kimselerde (röntgenci hekimler, yüksek dozda X ışınıyle tedavi edilenler), bütün öbür insanlardan daha fazla lösemi olaylarına (özellikle miyeloid lösemiler) rastlandığını göstermektedir. Bu gözlemlerin doğruluğu, Japonya'daki atom patlamalarından yıllarca sonra bile halkın geri kalan kısmına göre patlama alanlarındakilerde çok fazla lösemi olaylarının görülmesiyle anlaşılmaktadır. Hastalığa yeni yakalanan kimselerde, hastalığın gizlilik devresinde hiç bir belirtinin görünmemiş olması, ya ışınımlarla indüklenmiş bir kanserin organizmanın savunma gücü sayesinde görünmez halde kalmış ve bu güçler zayıflayınca meydana çıkmış olduğuna veya istidatlı bir ortamda virüs gibi, kimyasal bir madde gibi uyarıcı bir sebebin varlığına bağlanabilir.

● *Kimyasal sebepler. Kanser yapıcı maddeler.* Deney yoluyle kanser üretmek için kullanılan ilk kanser yapıcı maddeler çok devreli aromatik karbonhidratlardı. Bugün kanser yapabilen çok sayıda sınaî ve biyokimyasal (metabolizmalarla üretilen) maddeler bilinmektedir. Sınaî maddeler arasında, azot bileşiklerinin, polimerlerin (polietilen, polivinil) bazı şekillerini sayabiliriz. Dünya Sağlık teşkilâtının Kanserden Korunma dairesi, *is, katran, sist yağı*'nın ve *petrol*'ün bazı alt ürünleri, *asbest* (amyant), *krom* ve *nikel* sanayiinde kullanılan bazı ürünleri ve nihayet *hava kirlenmesi*'ni kanser yapıcı kabul etmiştir.

Organizmanın kendi içinde meydana gelen kanser yapıcı maddeler bir metabolizma sapması sonucunda ortaya çıkar: bunlar, D vitamininin hidrojensizleşmiş türevleri, steroidlerin (cinsiyet hormonları) oksijenlenmiş ürünleri, triptofan metabolizmasının ara ürünleri ve ksantin türevleridir. Kanser yapıcı hassanın kendine öz basit bir kimyasal yapısı yoktur, ancak bu alanda yürütülmüş birçok araştırma göstermiştir ki, molekülün büyükçe (birkaç devreli) olması gerektir; metil köklerinin yerleri etki üstünde büyük rol oynar (aynı çekirdek üzerinde, CH_3 kökünün bulunduğu yere göre, çok kuvvetli bir kanser yapıcı veya hiç kanser yapmayan bir madde elde etmek mümkündür); molekülün elektronik durumuna bağlı olarak çift bağlantı sayısı (serbest birleşme değerleri) etkili olur.

Kanser yapısı etkenlerin etkisi, eskiden kanser yapıcı maddenin hücre proteinlerine tutunmasıyle izah ediliyordu; şimdi bu maddelerin D.N.A. zincirine alkil tipinde bağlanmasıyle açıklanmaktadır; bu izah tarzı bazı maddelerin neden değişinim ve kanser yaptığını açıklama imkânı vermektedir.

● *İntanî sebepler. Virüsler.* Kanser yapıcı virüsler üstündeki araştırmalar, bu virüslerin incelenmesi, bunların hayvanlara aşılanması ve cam kapta doku kültürü içinde virüs üretilmesi çalışmalarını kapsar. Bu araştırmalara, sağlam veya tümörlü organizmalara uygulanan kanserli doku aşısıyle bundan doğan bağışıklık olaylarının da eklenmesi gerekir.

Virüslerin doğrudan incelenmesi. Elektronik mikroskopun kullanılması sayesinde 1953'ten itibaren, özellikle Oberling ve Bernhard adındaki fransız bilginleri Rous virüsünü (tavuk sarkomu virüsü) doğrudan doğruya görebilmişlerdir; bundan sonra da, hayvan urlarının etkeni olan virüslerin hemen hepsinin birbiri ardınca görülmesi mümkün olmuştur. Sağlam olan veya tümör belirtisi gösteren lenfa düğümlerinde bulunan adeno-virüsleri bunlar arasındadır. 1962'de, Houston'daki (Texas) Baylor Üniversitesinde, Trentin ve çalışma arkadaşları, insandan alınan «7» «12» ve «18» sayılı adenovirüslerin farede çok çabuk ilerleyen ve sayısız metastaz yapan kanserlere sebep olduğunu ispat etmişlerdir.

«S.V.40» diye adlandırılan ve genellikle maymun böbreğinde bulunan bir virüsün yeni doğmuş bir hamsterde kanser yapabileceği görülmüştür.

● *Cam kapta virüs üretilmesi.* Kanser yapıcı virüslerin hayvanlar üstünde denenmesi hayvanların yetiştirilmesindeki tesadüflere ve ferdî değişikliklere bağlı kaldığından, virüslerin insan dokuları üzerinde üretilmesine çalışılmakta, böylece bu dokulardaki hücre değişikliklerinin incelenmesi mümkün olmaktadır. Bu arada özellikle S. V.40 virüsünün insan fibroblastı kültürüne olan etkisi incelenmiştir: önce çok sayıda hücrenin harap olduğu görülür. İkinci bir evrede, geri kalan hücrelerde aşırı bir artma gözlenir; bunu, kültürün kitle halinde (yüzde 95) yok olduğu üçüncü bir evre izler. Öncekilerin artıklarından ayrılan geri kalan koloniler dayanıklılık elde ederek virüsün gelişmesine imkân vermediğinden, kendileri sonsuz bir gelişme yeteneği kazanır. Bu hücreler yeni antijenik hassalar elde ettiği için kansere karşı bağışıklık kazanmış durumdadır.

● *Kanser aşısı ve bağışıklık,* 1959'da fransız Fanny, Lacour ve çalışma arkadaşları bir insan kanserini fareye geçirmeyi başardılar: lösemili lenfa düğümlerinden alınan R.N.A. parçaları farede daima çok şiddetli bir kansere sebep olmaktadır. Buna karşılık, çeşitli zamanlarda gönüllüler üstünde yapılan denemeler hiç bir kesin sonuç vermemiştir: aşılar, değişik karyotipteki insanlar arasında uygulanan aşılarda daima görüldüğü gibi, vücut tarafından reddedilmekte, savunma mekanizması etkisini muhtemel bir virüse karşı değil de, doku parçalarına karşı göstermektedir.

Bu olaylardan ortaya yeni bir görüş çıkmaktadır: tümör aşılanan kimsenin bu tümöre karşı tahammül derecesi uygulaması halinde tahammül derecesi sıfır veya buna pek yakındır; kanser hastalarında ise (çabuk ilerleyen kanserlerde) çok yüksek veya (yavaş ilerleyen kanserlerde, tümör sahibi urunun gelişmesini sınırlayıp geciktirdiğinden) oldukça zayıftır. Şimdi bu yönde büyük ümitler belirmektedir: ur sahibinin bünyesinde bir değişiklik meydana getirilmek suretiyle tahammülsüzlük yaratmak (yani tümörün tahribini sağlamak); bu yeni durum bir bağışıklık demek olacaktır. Bu bağışıklığın varsayılan hastalık etkenine karşı olması şart değildir; doğrudan doğruya kanserli dokulara karşı olması yeterlidir. Buna dayanan Stockholm'lu B. Borklund, gönüllülere kanser hücresi ezmesi şırınga ederek bunlara karşı özgül antikorların doğmasını sağlamış ve tabiatıyle kanserlerin oluşumunu da önlemiştir, insan lezyonlarıyle hayvanlarda tümör indüklenmesi ise bu virüsün varlığının bir ispatı sayılmaz. Nitekim, etki kimyasal olabilir ve virüsün tek yapıtaşı olan R.N.A.'dan bir parçanın naklinden meydana gelebilir. Öte yandan, kanserin virüsten doğduğunu kabul eden nazariye, özel şartlar, hastanın yaşı, soydan geçme eğilim gibi bazı güçlüklerle karşılaşmaktadır. Buna karşılık, tümör oluşumunun patlama mekanizmasını, nükleik asitlerin kimyasal yapısını değiştiren yabancı bir parçacığın (burada virüs) araya girmesine bağladığı zaman, nazariyeye mümkün gözüyle bakılabilmektedir.

Kanser oluşumunda kromozomlar nazariyesi

Kanserli hücrelerde kromozomların anormallikler gösterdiği, özellikle Hansemann ve Boveri'nin çalışmaları sayesinde XX. yy. başından beri bilinmektedir. Bununla beraber, ancak 1960'ların ilk yıllarında kromozomların incelenmesi için yeni teknikler bulunması üzerine, bu kromozom anormallikleriyle kötü tabiatlı ur oluşumunu birleştiren nedensellik ilişkisi meselesi ortaya çıkmıştır. Gözlenen anormallikler kanserin sebebi mi yoksa sonucu mudur? Muhakkak ki mesele tereddüde yer bırakmayacak şekilde çözümlenmiş değildir. Bununla birlikte kromozom sapınçlarının kansere sebep olduğu yolundaki varsayımı destekleyen kanıtlar çoktur. Bu nazariyeyi birçok yazar, bu arada Fransa'da J. Lejeune ve J. de Grouchy savunur.

Bu, kanserin doğuştan gelen bir hastalık

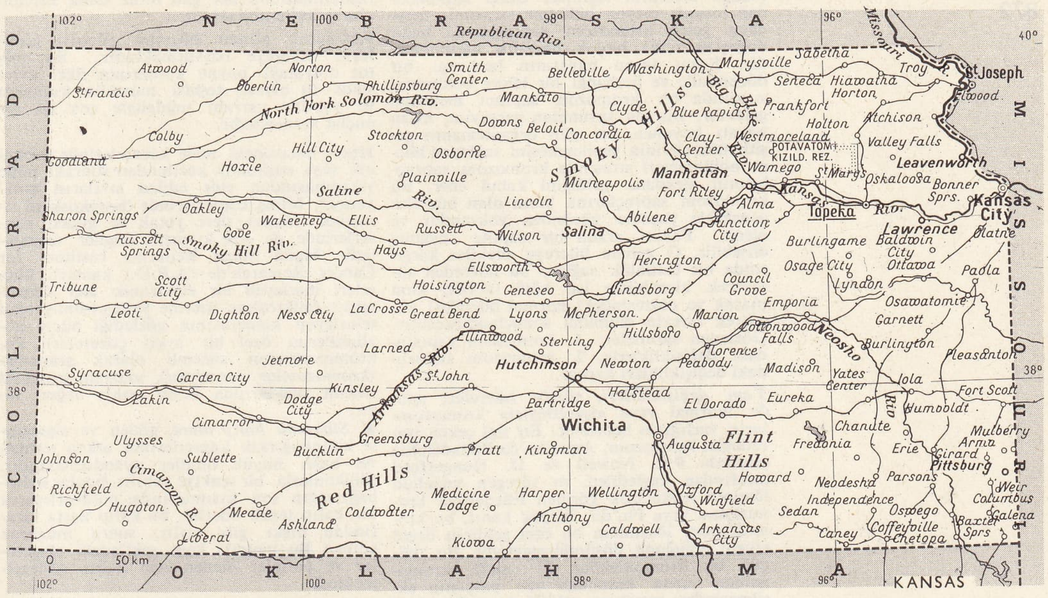

KANSAS
eyalet haritası

kanş

KANSAS CİTY

Foto. U.S.I.S. (LAROUSSE)

olduğu anlamını taşımaz. Gerçi ana-babadan birinde meyoz bölünme sırasında meydana gelen kromozom sapınçlarına bağlı doğuştan olma birçok hastalık bilinmektedir. Fakat insan hayatının herhangi bir döneminde ve herhangi bir hücre bölünmesi sırasında bir kromozom sapıncı meydana gelebilir. Burada savunulan varsayım, insan hayatı boyunca, her gün organizmanın çeşitli hücrelerinin yenilenmesini sağlayan hücre bölünmeleri sırasında kromozom sapınçlarının meydana geldiğini kabul eder. Bu kromozom sapınçlarına konu olan hücreler genellikle yaşama gücünden yoksundur ve elenir. Fakat arada bir sapınç «uygun» düşebilir. O zaman hücreye ötekiler karşısında bir üstünlük sağlar; bu hücreden türeyecek klon-hücre ise kötü tabiatlı klon olacak ve çevresindeki normal hücreleri altederek bireyin ölümünü sonuçlandıracaktır. Gözlenen sapınçlar: 1. kromozom yapısındaki değişikliklerle, 2. kromozom sayısındaki değişiklikleri kapsar.

Yapı değişiklikleri, tümör hücreleri içinde anormal veya «işaretleyici» kromozomların varlığıyla belirlenir. En ilgi çeken işaretleyici kromozom, Amerika'da Philadelphia şehrinde P.C. Nowell ve D. Hungerford tarafından keşfedilen ve süregen miyeloid lösemili hastalarda görülen Filadelfiya kromozomu veya Ph₁'dir. Birçok kanıt, bu kromozomun, löseminin bu özel şeklinin özgül etkeni olduğunu düşündürmektedir. Bu, küçük bir kromozomdur. 21 nu.lı kromozomun uzun kolundan bir parçanın eksilmesinden meydana geldiği zannedilmektedir (aynı kromozomun trizomi hali mongolizme yolaçar). Başka bir deyimle, günün birinde kemik iliğinin atasal bir kan hücresinde iki 21'den biri uzun kolunun bir parçasını kaybeder. Bu hücrenin yavrusu olan hücre çoğalarak üstünleşmiş bir klon meydana getirecek ve bu üstünlüğü sayesinde lösemi klonu olacaktır.

Başka yapı değişiklikleri ve başka işaretleyici kromozomlar da bilinmektedir, fakat bunların özgünlükleri henüz anlaşılmış değildir. Sayı değişiklikleri de çok dikkate değer. Bunlar, «klon evrimi» kavramını doğurmaktadır. Bu evrim en çok lösemide blastik değişim sırasında, yani müzmin şeklin had şekle dönüşümünde açık seçiktir. Lösemi klonu hücreleri çoğaldıkça, ya kromozom sayısının üstünde fazla kromozom kazanır, ya bazı kromozomları kaybeder veya daha sık görüldüğü üzere, bir yandan bazı yeni kromozomlar edinirken öte yandan bazılarını kaybeder. Bu evrimler sistemleşmiştir ve meselâ 50,51,52 kromozomlu hücre topluluklarının oluşmasına kadar varabilir; bu hücrelerin kötü tabiatlılık bakımından en «elverişli» (hasta için en vahim) şekiller olduğu sanılmaktadır. Bu kavramların, kanser oluşumuna dair öbür varsayımlarla, hele, iyonlaştırıcı ışınımların, bazı virüslerin, bazı kimyasal maddelerin kansere yolaçabileceği düşüncesiyle çelişiği düşünülebilir; bu doğru değildir. Varsayımın iddiası, sadece, kanser oluşumunda, kromozom değişikliklerinin kanser yapıcı üç dış faktöre zemin hazırlayan ortak olduğudur: iyonlaştırıcı ışınımlar kromozom değişiklikleri yapar (ve bu ispatlanmıştır); bu değişiklikler de kötü tabiatlı urun oluşumuna yolaçar. Virüslerle kimyasal maddeler için de durum aynıdır. Bundan başka, özellikle Fanconi anemisi, Bloom belirtisi gibi soydan geçme gen hastalıkları vardır ki, başka belirtileri arasında, kromozom kırılmaları sayısında artış, ikincil olarak ta kötü tabiatlı şekle dönüşmede daha fazla tehlike gösterir. Nihayet, çeşitli gözlemler, bir kromozom sapıncı olayının varlığıyla başka bir sapıncın ortaya çıkma tehlikesinin arttığı düşüncesini uyandırmaktadır. Sonuç olarak denilebilir ki, bütün olayları kapsamasındandır.

Kanserlerin teşhisi

En büyük kurtulma şansı erken teşhiste olduğu için, hastalığı başlangıç evresinde yakalama yolunda pek çok çaba harcamaktadır. Mevcut tekniklerin mükemmelleştirildiği ve uygulamalarının bir sisteme bağlandığı görülmektedir.

● *Hücre muayenesi* kırk yaşını aşkın kadınlarda dölyatağı boynu kanserlerinin araştırılmasında her gün biraz daha sistemli olarak kullanılmaktadır.

Kazınarak alınan hücreler şüpheli görülürse biyopiye başvurmaktadır. Bu metot dölyatağı boynu kanserinin ilkel evresinde (0 evresi) teşhisi mümkün kılmakta ve yapılan cerrahî müdahale çok iyi sonuçlar vermektedir.

Hücre muayenesi, mide kanserlerinde (mekanik veya enzimatik kazımadan sonraki mide yıkanmasından elde edilen sıvıların muayenesi), bronş kanserlerinde (bronkoskopi sırasında emme), deri, yutak ve göden kanserlerinde de çok kıymetli bilgiler vermektedir. Hattâ Sloan Kettering Institute for Cancer Research'de (A.B.D.) kanserli hücreleri inceleyen bir elektronik âlet denenmiştir (mikroskop üzerine yerleştirilmiş olan televizyon kamerasının gözlediği hücre görüntülerini özel bir aygıt çözümler). Ph₁ kromozomunun sistemli olarak aranması (*kromozomlar nazariyesi*), müzmin miyeloid lösemi olaylarında kesin teşhis değeri taşır.

● *Silikonla kalıp alma,* göden ve sigmamsı kalınbağırsak kanserlerinin erken teşhisine bağlı büyük ümitler uyandırmaktadır. (Silikonlarla bir tenkiye yapılır, bunlar kalınbağırsağın son kısımlarında polimerleşerek bir kalıp teşkil ederler, bu kalıp hasta tarafından dışkı gibi atılır, sonra muayene edilir.) Bu metotla kese şeklindeki oluşumlar ve polipler öteden beri teşhis edilegelmektedir.

● *Termografi* meme kanserlerinin teşhisinde ve ameliyat edilenlerin takibinde büyük değer taşımaktadır.

● *Pretionoskopi muayeneleri* etki alanını genişletmiştir: radyoskopi, yumurtalık tümörlerinin teşhisine imkân vermekte, laparoskopinin sistemli uygulanması ise karaciğer, öd yolları ve pankreas-onikiparmak bağırsağı kavşağının şüpheli hastalıklarında bu bölgeler kanserlerinin teşhisine yardımcı olmaktadır.

● *Röntgen teşhisi,* meme tümörlerinde mamografinin daha yaygın kullanılması, lenfa bezleri tümörlerinin (ilkel tümörler, metastazlar, Hodgkin hastalığı) teşhisinde lenfografinin sisteme bağlanması sayesinde imkânlarını genişletmiştir. Karaciğer, beyin, böbrek arteryografilerinden tümörlerin yerleri tespitte ve cerrahî müdahale imkânlarının değerlendirilmesinde yararlanılmaktadır. Sintigrafide radyoaktif izotopların kullanılması, karaciğer, beyin ve kalkanbezi (tiroit) tümörlerinin teşhisinde işe yaramaktadır.

● *Kimyasal muayeneler,* ilerlemiş kanserlerde anormal hale, gelen, suyuk ve kana ait birçok yapıtaşı üzerine eğilmiştir. İyileşme şansının en fazla olduğu başlangıç evresinde bu değişiklikler ne yazık ki çoğunluk görülmez. Bununla birlikte, kemik metastazlarında fosfatazların miktarının tayininden başka, kanda kalsiyum fosforun tayini, alkalozların araştırılması, elektroforez ve imünoelektroforezle plazmanın normal ve anormal proteinlerinin incelenmesi, sidikte vanil-mendelik asidin araştırılması gibi önemli ipuçlarını saymak gerekir. Tetrasiklin'in, kanserli hücreler tarafından sağlam hücrelerden daha fazla değiştirilmesi ve daha uzun zaman muhafaza edilmesi olayına dayanılarak Medical Center of Chicago'da yeni bir test bulunmuştur (ağızdan tetrasiklin verildikten sonra şüpheli bölgelerden alınan morötesi ışınlar altında muayene edilir). Mevziî bir lezyonun meydana çıkışından önce bir kanseröncesi durumun varlığı genel olarak kabul edilirse de, kansere eğilimli olanları ortaya çıkarabilecek herhangi bir kimyasal test henüz keşfedilmiş değildir.

Kanserlerin tedavisi

Kansere karşı, ilâç, cerrahî müdahale ve röntgen tedavisi olmak üzere girişilen üç yönlü savaşta ilerlemesi caiz olan son sınırlara kadar savaş imkânlarının zorlandığı görülmektedir. Bu sınırlar, sakıncalar, tehlikeler ve nihayet tedavinin kendi ilkeleriyle tayin edilmiştir.

● *Cerrahî müdahale.* Organlardan veya hastalıklı bölgelerden gittikçe daha büyük parçaların kesilip çıkarılması ileri sakatlıklara yolaçmaktadır: meselâ, evvelce bir kanser ameliyatı geçirmiş hastalar üzerinde metastazlar aramak amacıyle sistemli olarak girişilen yeni müdahalelerden sonra (msl. her altı ayda bir tekrarlanan araştırıcı laparotomi) yaygın leğen tümörü vakalarında vücudun bütün alt yarısının kesildiği görülmüştür. («Hemikorporektomi» adı verilen bu ameliyat, iki bacakla leğenin tümünü kesip atmakta, geriye, karın kaslarından oluşma bir güdük gövde ve buraya bağlı sunî bir anus ile deriye açılan iki sidikborusu kalmaktadır.) Cerrahî, alışılmış tedavi usullerine dayanıklı cinsel organ kanserlerine karşı (meme kanserleri, erkek veya kadın cinsel organları kanserleri) hipofizin çıkarılması yoluyle uzaktan da (hipofizektomi) müdahale eder. Böbreküstü bezlerinin çıkarılmasında da durum aynıdır (sürrenalektomi).

Cerrahî, aynı zamanda, sadece bir organa kansere karşı etkili kimyasal maddeler akıtma usulünü de uygular. (Atardamar ilâçlı kanla doldurulur, yerleri değiştirilen toplardamarlar bunları dışarı atarak öteki organları tedavi edici kimyasal maddelerin zararlarından korur.) Daha ileri götürülmüş deneylerde, köpeğin karaciğeri çıkarılmış, tedavi edildikten sonra tekrar yerine yerleştirilmesi başarılmıştır. Böyle bir metot insana uygulandıkta, kanserin ilk devresindeki bir karaciğer, başka organlara zarar verilmeden yoğun bir kanser tedavisine tabî tutulabilecektir. Fakat bütün bu metotlar nihayet öncü denemelerden ileri gidememiştir, daha basit ve daha etkili başka araçların yokluğu yüzünden bunların uygulanması göze alınmaktadır.

● *Röntgen tedavisi* (radyoterapi). Mevziî olarak kullanılan X ışınları, lezyonların derinliğine göre değişen bir dalış yelpazesi gösterir. Bunun yanında, bütün organizmanın ışınlandırılması uygulanır ki, kemik iliği yönünden özel ihtiyat tedbirleri alınmasını gerektirir (tedaviden önce hastanın kendinden alınan kemik iliğinin tekrar şırınga edilmesi veya bir «verici»den alınan iliğin aşılanması).

Gamma ışınları (gammaterapi) X ışınları tabiatındadır, fakat bunlardan daha derine gider (dalga uzunlukları daha kısadır); her zaman radyoaktif kobalt (Co^{60}) bombasından elde edilir, yarı devresi üç yıldır; bunun yerine, yarı devresi otuz üç yıl olan radyoaktif sezyum (Ce^{137}) bombasının uygulanmasına gidilmektedir; ancak bu bombanın uzun sürelilik üstünlüğüne karşı ışınlarının derine gidişi azdır.

Beta ışınları önceleri radyumdan elde edilirdi, bugün bu kaynak az kullanılır, onun yerine magnetik indüklemeli elektron hızlandırıcısı betatrondan yararlanılmaktadır; betatron, elektronlara, radyumun beta ışınlarından daha yüksek bir enerji vermektir (300 milyon elektron-volt); böylece X ışınlarınınkine yakın kullanış alanlarında elektron tedavisi yapmak mümkün olmakta, ancak organizmanın orta derinlikteki bölgelerinde bu ışınlar tutulmakta ve bunlarda (verilen enerjiye göre) daha fazla bir enerji dağılımı görülmektedir. Demek oluyor ki buradan öteye (lezyonun ötesine) organizmada bir çıkış ışıması yoktur; elektron tedavisi, aradaki nispetler gözetilmek şartıyle, röntgen tedavisinde olduğundan daha küçük dozlar kullanılmasına imkân vermektedir.

Radyoaktif izotoplar ya *genel* yoldan veya *mevziî* yoldan verilir. Genel yolda elemanlar bazı dokuları veya organları seçerek orada toplanır (tiroid kanserinde radyoaktif iyot, kemik tümörlerinde radyoaktif parçacıklardan (itriyum 90) ibaret ve lenfogratif gibi, lenfa düğümleri tümörlerinin tedavisine yarayan radyoaktif bir izotopun çevre lenfa damarlarına sokulması olan *lenfaiçi küriterapi*'ye benzer. *Vücuttan ayrılmış bir organın* radyoaktif bir izotop eriyiğiyle yıkanması, sonra çalkalanarak tekrar vücuda yerleştirilmesi de denenmiştir.

Nihayet, radyoaktif izotoplar atardamar yoluyle de kullanılmıştır: izotoplar, ancak mikroskopla görülebilecek kadar küçük seramik kürecikleri üzerine yapışmış radyoaktif parçacıklardan (itriyum 90) ibaret ve çapları kılcal damarların çapları genişliğinde olduğundan kılcal damarlarda kalacaktır.

Yukarıda sözü edilen radyoaktif izotoplara,

radyoaktif kükürt (S 35), itriyum 90, iridyum 192 ve altın (Au 198) gibi yenileri eklenmiştir.

● *İlâçla tedavi* (kimyasal ve biyolojik). Kanser savaşının bu alanı sayısız araştırmalara konu olmuş ve oldukça iyi sonuçlar vermiştir. Bu tedavi alanında, 1. salt kimyasal maddeler, 2. hormonlar, 3. antibiyotikler, 4. bağışıklık metotları (aşılır ve serumlar) yer almaktadır.

KİMYASAL TEDAVİ. Kullanılan maddeler şunlardır:

a) *antimitotikler.* Bunlar, hücre bölünmesini metafaz evresinde durdurur. Eskidenberi bilinen kolşisin'in yanında bazı lösemilerde, Hodgkin hastalığında ve *korioepitelyoma* gibi sert tümörlerde iyi sonuçlar veren *vinkalökoblastin* ve *vinkristin* gibi cezayir menekşesi (*Vinca rosea*) alkaloidleri meydana çıkmıştır;

b) *antimetabolitler.* Hücre metabolizması için gerekli elemanlardan birine çok yakın formülde maddelerdir. Hücre bunları içine alarak tepkimelerinde kullanır, fakat yapı farklılıkları hücrenin hayatı için bir engeldir. Bu amaçla aminopterin ve türevi olan metotreksat gibi antifolik maddeler (folik asidin yerini alan), merkapto-6-pürin gibi *antipürin'ler* (pürik bazıların metabolizmasını durdurur), flüora-5-ürasil gibi antipirimidinler, azaserin bir antibiyotiktir) gibi anti-amin asitler kullanılmıştır.

c) *alkillendiriciler.* Bu maddeler hücrenin zehiridir (sitotoksik); sitoplazmanın ve çekirdeğin nükleoproteidleri üzerine yapışarak bunlarla alkilleri oluşturur. Etkileri özellikle proteid değişimleri çok şiddetli olan kanser hücrelerinde duyulur.

Başlıca alkinlendiriciler şunlardır:

iki-klorürlü etil sülfürden (iperit) türeyen azotlu hardallar, burada kloretilli kök, mannitol, fenil-analin, fosforamid (siklofosfamid, trietilenfosforamid) gibi bileşiklerle işbirliği yapar; bu türevler, özellikle kloretil grubunu serbest hale getiren enzimlerce zengin (fosfatazlar, fosfamidazlar) kanser hücreleri düzeyinde etki gösterirler;

imin etilen türevleri,

epoksitler ve *sülfonik esterler,* öncekiler gibi şırınga yoluyle kullanılır.

HORMON TEDAVİSİ. Huggins tarafından prostat kanserinde *östrojen'lerin* kullanılmasıyle başlamış, sonra «hormonlara tabi», yani bir hormonla gelişmesi artıp karşıt hormonla yavaşlayan bütün hormonlara yayılmıştır. Böylece *erkeklik hormonları* ve *androjen'ler* kadın cinsel organ kanserlerinde özellikle de meme kanserinde kullanılmaktadır. 19 Noradrostenolon fenilpropiyonat ve delta-l-testolakton gibi androjenlerin, ayrıca hiç de küçümsenmeyecek anabolizan etkileri vardır.

Böbreküstü bezi kabuğu hormonları (kortikoidler) lösemilerde başarı ile kullanılmaktadır. Özellikle had lösemilerde memnunluk verecek sürelerde tam şifa sağlamaktadır. Birçok vakada hormon tedavileri, antimitotikler ve antimetabolitlerle karıştırılır veya bunlarla almaşık olarak uygulanır.

Hipofizin çıkarılması (hipofizektomi) cerrahî bir işlemdir ve içsalgı sistemi üzerine yapılmış bir etki yerine geçer; bazı vakalarda, hormon tedavisini tamamlar. Hipofizektomi, hipofiz yuvasına radyoaktif bir maddenin (itriyum 90) yerleştirilmesiyle de yapılabilir.

ANTİBİYOTİKLER. Özellikle Japonya'da mantar antibiyotikleriyle yapılan denemeler çeşitli çalışmalara konu olmuştur. Etki yolları henüz tartışılmaktadır. Bunlar, cam kaplar içinde mikrop köklerinin gelişmesini durduran bir etki göstermekteyse de, kanserlerdeki etkileri muhtemel bir virüse karşı değil, belki azaserin'de olduğu gibi antimetabolitlerinkine veya antinomisinlerde olduğu gibi alkillendiricilerinkine benzer, doğruca kanserli hücre üzerine yönelen kimyasal bir etki olsa gerektir.

Sadece hatırlatmak amacıyle, yüksek zehirlilikleri yüzünden tehlikeli olan ve ihtiyatla kullanılması gereken karsinofilin, mitramisin, mitomisin ve streptonigrin gibi maddelerin de sayılması gerekir.

BAĞIŞIKLIK METOTLARI. Laboratuvar hayvanlarında (sıçan, fare, tavşan, kobay) deneysel tümörler üretmeğe yarayan birçok virüs ayrılmıştır. Bu suretle, tümörün gelişmesini engelleyen tümör antikorlarının meydana çıkabileceği zannedilmektedir. Hayvan kanser virüslerinden aşılar hazırlanmış, bunların hayvanı tümör oluşumuna karşı koruduğu, fakat tümör geliştikten sonra etkisiz kaldığı görülmüştür. Öte yandan, hayvanlara kanser aşılanması için yapılan deneyler, hayvanları bazılarının aşılanan parçaya karşı yönelen bir savunma kurduğunu ve bu halin parçanın atılmasıyle sonuçlandığını, hastalık etkeni olan bir virüse karşı değil de, bir dokuya, bir tümöre karşı kurulduğu anlaşılmaktadır.

İnsanda lösemiler alanı ilgi çekici bir araştırma konusu olmuştur.

Önce hastanın tüm vücudu ışınlandırılır, bu işlem bütün kan yapıcı organları (kemik iliği) harap eder, bunun üzerine hastaya sağlam insan kemik iliği nakledilir: aşağı yukarı bir ay sonra bir bağışıklık tepkimesi ortaya çıkar; bu hasta organizmaya nakledilen parçanın yaptığı etkiye bağlı olsa gerektir;

çok ümit verici başka denemelerde sağlam bir vericinin kanından ayrılan akyuvarlar kanserlere verilmekte, bu, hastada olumlu bir tepkiye yolaçmaktadır (ayırım karmaşık bir aygıtla ve vericiye bütün akyuvarları yani kanının yüzde 99,8'i geri verilebilmektedir). Denilebilir ki, İkinci Dünya savaşından sonraki yirmi beş yıl içinde harcanmış sayısız çabalardan elde edilen sonuçlar sınırlı olmakla beraber, yakın bir gelecek bu konuda çok ümit vericidir (→ Bibliyo.) [LM]

Kanser Araştırma merkezi (MİLLETLERARASI), 1965 yılında kurulan milletlerarası kurum.

Fransanın öncülüğüyle, 1963 - 1964 yılları arasında, Fransa, Almanya, İngiltere ve Amerika temsilcilerinin katıldığı hazırlık toplantıları yapıldı. Bu toplantılarda fikir ayrılıkları ortaya çıktı: Fransa'nın tam bağımsız bir kurum anlayışına karşılık Birleşik Amerika, Dünya Sağlık teşkilâtına bağlı bir kurum tezini savundu. Sonunda, uzlaştırıcı bir çözüm yolu kabul edildi: Milletlerarası Kanser Araştırma merkezi, kanser alanında en yetkili on iki uzmandan meydana gelen bir yönetim kuruluna bağlandı ve malî bakımdan muhtar oldu. Yönetim merkezi Lyon'da bulunan bu kurumun, merkezi Cenevre'de bulunan Dünya Sağlık teşkilâtı ile işbirliği halinde çalışması kararlaştırıldı.

1965 Mayısında Dünya Sağlık teşkilâtınca oy birliğiyle kabul edilen kurum statüsü, 11 eylül 1965 tarihinde yürürlüğe girdi. Aynı tarihte, S.S.C.B., Avustralya ve İsrail, beş kurucu üye devlet (Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya, A.B.D.) arasına katıldı. Kurumun malî yönden beslenmesi için her büyük devletin millî savunma bütçesinden yüzde 1 oranında bir katkıda bulunması teklifi tutulmadığından, her üye devletin yıllık ödenti payı 150 000 dolar olarak kesinleşti; buna dışarıdan gönüllü bağışlar da eklenir. (LM)

Kanser Araştırma ve Savaş kurumu (TÜRK), kamuya yararlı türk sağlık derneği. Kanser hakkında bilimsel araştırmaları teşvik etmek, kanserin erken teşhis ve tedavisine çalışmak, halkı hastalık hakkında aydınlatmak, kanserli hastaları takip, ziyaret ve onlara maddî, manevî yardım etmek, tıbbî ve sosyal istatistikleri yapmak, aynı konu ile uğraşan yabancı kurumlarla işbirliği etmek, çalışma konusu ile ilgili dergi, kitap ve broşürler yayımlamak amacıyle kuruldu. Hastahane, dispanser, araştırma laboratuvarları gibi müesseseler açar, kanserle ilgili konferanslar, kurslar, seminerler v.b. tertipler; gerekli malî imkânları sağlamak amacıyle sosyal faaliyetlerde bulunur. Kurumun Ankara ve İstanbul'dan başka Adana ve Diyarbakır'da da birer şubesi vardır Araştırma ve tedavi kuruluşları, Ankara Onkoloji Enstitüsü ile Ahmet Andiçen hastahanesidir. (M)

KANSERBİLİMİ bls. i. Kötü tabiatlı tümörleri inceleyen tıp dalı. *Eşanl.* KANSEROLOJİ veya KARSİNOLOJİ. (L)

KANSERLEŞME i. (*kanserleşmek*'ten *kanserleş-me*). Patol. Kansere dönüşme.

— ANSİKL. *Kanserleşme* terimi, daha çok önceden var olan iyi tabiatlı bir lezyonun kansere dönüşmesini anlatır. Meselâ, mukoza lökoplazisi bir kanserleşme yuvası olabilir, nitekim lökoplazi kansere giden bir ön-lezyon sayılmaktadır. Bunun gibi, bazı mide kanserleri, midedeki eski lezyonlar, özellikle ülserler üzerine yerleşir; fakat bu olaylar seyrektir, kanser doğrudan doğruya ülserlerin azmasından meydana gelmez; hattâ bunun tam tersi görülür: ilkel bir kanser ikincil olarak ülserleşebilir; bu durumda sadece doku incelenmesi kesin teşhise götürür, bununla birlikte, tedavide bir değişiklik yoktur, yapılacak şey, elden geldiği kadar kısa zamanda midenin çıkarılmasıdır. (M)

KANSERLEŞMEK dönşl. f. (*kanser*'den *kanser-le-ş-mek*). Kansere dönüşmek, kanser halini almak. (M)

KANSERLEŞMİŞ sıf. (*kanser* > *kanserleşmek*'ten *kanserleş-miş*). Patol. Kansere dönüşmüş. (M)

KANSERLİ sıf. (*kanser*'den *kanser-li*). Pa-

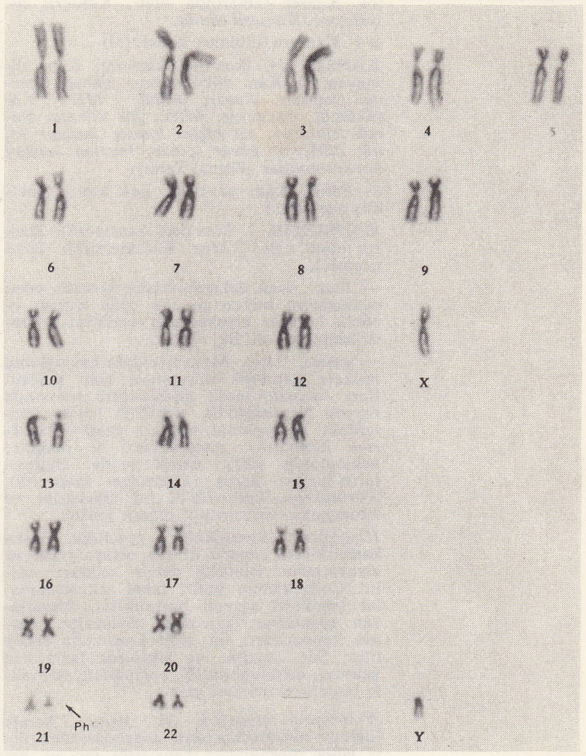

kanser miyeloyit lösemide kartoyip: Fladelfia Ph kromozomu

Şevket KANSU

Yavuz Sultan Selim'e **KANSU GAVRİ**'nin kesik başının getirilmesi (Hünername adlı eserden)

Foto. LAROUSSE; N. Erkılıç (MEYDAN)

tol. Kanser tabiatında olan: *Kanserli ülserleşme. Kanserli tümör.*

◆ İ. Kansere tutulmuş kimse. (M)

KANSIZ sıf. (*kan*'dan *kan-sız*). Kanı olmayan. ‖ Kan dökülmeden, kimse ölmeden yapılan: *Kansız ihtilâl.* ‖ *Mec.* Karaktersiz, duygusuz, ödlek: *Bu ittihatçı olacak zibidiler, ne biçim kansız teresler ki, bir reislerini gâvur içinde, kurttan kuştan koruyamadılar* (Kemal Tahir).

— Patol. Kanı az olan; çok kan kaybetmiş olan. (ML)

KANSIZLIK i. (*kan*'dan *kansız-lık*). Kansız olma hali. ‖ *Mec.* Karaktersizlik. Duygusuzluk.

— Patol. Kan dolaşımındaki deveran eden hemoglobin miktarının ve çoğu zaman onunla beraber alyuvarların azalması şeklinde hastalık hali. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Patol. Alyuvarlardaki hemoglobin miktarı patolojik durumlara göre değişir. Bazı *kansızlık*'larda alyuvarların sayısında önemli bir değişiklik olmadığı halde, bunlardaki hemoglobin miktarı azalır (*hipokrom kansızlık*): bunun tersi de olabilir: hemoglobin yükü arttığı halde alyuvarların sayısı azalır (*hiperkrom kansızlık*). *Normokrom kansızlık*'ta ise alyuvarlar ve hemoglobin miktarı eşit olarak azalır.

Hipokrom kansızlıklar genellikle başka hastalıkların sonucu olarak ortaya çıkar ve alyuvarların içindeki demir miktarı azalır. Çoğu zaman hafif, fakat sık kanamalar (sindirim sistemi hastalıkları, tekrarlayan epistaziler, kanamalı diyatezler, travma kanamaları) bu çeşit kansızlığa sebep olur. Süt emzirme ve âdetlerde fazla kan gelmesi, demir eksikliği, çoğunlukla sırf sütle beslenmekten ileri gelir.

Hiperkrom kansızlık iki çeşitir: kemik iliğinde megaloblastların çoğalmasından ileri gelen megaloblast kansızlığı (en sık görüleni Biermer kansızlığıdır) ve normoblastlardan çekirdekli alyuvarlar oluşmasından ileri gelen makro-normoblast kansızlığı.

Normokrom kansızlıklar ise genellikle aplastik veya hemolitik kansızlıklardır.

Bu üç tip kansızlığın klinik tablosu birbirine çok yakındır: doku ve mukozalarda solukluk, asteni, kalp-damar belirtileri (taşikardi, nefes darlığı, sistol sesi v.b. ateş, başağrısı, baş dönmesi, nörolojik belirtiler).

Madenci kansızlığı, bağırsakta kurt (ankylostomia duodenal) bulunmasından ileri gelir. Bk. ANKİLOSTOMİYAZ.

● *Hayvanlarda kansızlıkda* sık rastlanan bir olgudur. Bunlar deri soyulması şeklinde kansızlıklar, demir, bakır, kobalt eksikliği dolayısıyle ortaya çıkan beslenmeyle ilgili kansızlıklar (yavru domuz kansızlığı, geviş getiren hayvanlarda beslenme kansızlığı), toksinlerden, asalaklardan ve mikroplardan ileri gelen kansızlıklar gibi çeşitlere ayrılır. Bulaşıcı at kansızlığı bir ültra virüsten ileri gelen salgın bir hastalıktır. (L)

KANSK, S.S.C.B.'de şehir. Orta Sibirya'da Sibirya'yı baştan başa aşan demiryolu hattı üzerinde, Krasnoyarsk ile İrkuts arasında; 74 000 nüf. Dokuma (keten) ve besin sanayii. (L)

KANSU (veya **GAN-SU**) ing. **Kansu**, Kuzey Çin'de il, Moğolistan sınırında; 12 928 000 nüf. Merkezi, *Lancou* (1954'te Kan-su, eski Ning-Hsia ilinin katılmasıyle genişlemiştir).

Kansu, kara ikliminin hüküm sürdüğü bir yüksek toprak ve ovalar bütünüdür, kışlar sert, yazlar çok sıcak geçer; az olan yağışlar özellikle yazın düşer; yağış miktarı ilin güneydoğusundan (400 mm) gerçek çöllerin bulunduğu kuzeybatısına gidildikçe daha da azalır. İl topraklarında birçok bölge ayırdedilir. Doğuda uzanan lös yaylalarında (800 - 1 000 m yüksl.) kış buğdayı ve hint darısının yanı sıra pamuk ve tütün yetiştirilir. Bu yaylaların eteğinde, batıya doğru, Lancou havzasına açılan sulak Ning-Hsia ovası yer alır; bu koridorlar birçok tarihî anıyle ilgilidir: Büyük Çin Seddi buradan geçer; Lancou eskiden Moğolistan, Tibet ve Orta Asya kervanlarının uğradığı işlek bir merkezdi. Bu sınırdan ötede görünüm değişir; Nan-Şan dağlarının eteğinde çölsü, ıssız bir eğinti uzanır: burası, eski ipek yolu üzerinde yer yer verimli vahalar bulunan, bugün bir kolu Türkistan'a yönelen, öteki ise S.S.C.B.'ye ulaşan bir demiryolunun geçtiği *Kansu koridoru*'dur. Bu ticarî yol, kuzeyde tuz ve soda çıkarılan çöllerle devam eder; ilin güneybatısında petrol çıkarılır. Ekili bölgelerle vahalarda çinli halk, çöl kıyılarında ve dağlarda ise azınlık toplulukları (müslüman çinliler; Moğollar, Tibetliler, Yükular, Kazaklar) yaşar. Kansu, yeni, çok kalabalık olmayan bir bölgedir. Huang-ho (Sarı Irmak), Büyük Kuzey ovası ile olumlu bir iktisadî bağ olmaktan çok bir engeldir; ama ırmakta yapılan düzenlemeler, 500 t'luk gemilerin Lancou'ya kadar çıkmasını sağlar. Bugünkü siyaset, Kansu'yu çevreyle ilişkisizliğinden kurtarıp, çin ekonomisine etkili bir şekilde katmaya yöneltilmiştir. (L)

KANSU, çerkez memlûk beyi (öl. 1522). Yavuz Sultan Selim'in ilk Mısır valisi Hayır Beyin imrahoru idi. Hayır Beyin ölümünden sonra Mısır valisi olan Çoban Mustafa devrinde çerkez memlûk devletini yeniden kurmak için bazı çerkez beyleriyle birlikte bir ayaklanma düzenledi. Teşebbüsü daha önce duyuldu, yakalanarak idam edildi. (M)

KANSU (Ceyhun Atuf), türk şairi (İstanbul 1919). Öğrenimini Necatibey ilkokulu (1932), Ankara Gazi lisesi (1938), İstanbul Üniversitesi Tıp fakültesinde (1944) yaptı. Çocuk hastalıkları üstüne ihtisasını tamamladıktan sonra Türkiye Şeker Fabrikaları A. Ş. ünitelerinde görev aldı. Şimdi Etimesgut Şeker fabrikasında doktor.

Şiirlerini 1938'den itibaren dergilerde yayımlamağa başladı. Önceleri halk edebiyatı etkisindeydi; sonraları yeni şiir hareketinden ilham aldı (1945). Bu tarihten sonra yurt ve halk sevgisi temalarını, değişik şiir yapıları içinde işlemeyi sürdürdü. Şiir kitapları: *Bir Çocuk Bahçesinde* (1941); *Bağbozumu Sofrası* (1944); *Çocuklar Gemisi* (1946); *Yanık Hava* (1951); *Haziran Defteri* (1955); *Yurdumdan* (1960); *Bağımsızlık Gülü* (1965; Yeditepe Şiir Armağanını kazandı, 1966); *Sakarya Meydan Savaşı* (Behçet Kemal Çağlar ödülünü kazandı, 1970); *Buğday, Kadın, Gül ve Gökyüzü* (1970). Şiirin yanı sıra makale ve denemeler de yazdı. Düz yazı eserleri: *Devrimcinin Takvimi* (1962); *Ya Bağımsızlık Ya Ölüm* (1964); *Köy Öğretmenine Mektuplar* (1964; Türk Dil Kurumu Deneme ödülünü kazandı, 1965); *Atatürkçü Olmak* (1966); *Atatürk ve Kurtuluş Savaşı* (1969). [M]

KANSU (Mazhar Müfit), türk devlet adamı (Denizli 1874 - 1948). Edirne idadîsini bitirdi. Gelibolu idadîsi «tarihi tabiî» ve hendese öğretmeni oldu (1891). Bir süre Edirne idadîsinde öğretmenlik yaptı. Havza (1897), Çorlu (1901), Cisriergene (1902), İskeçe (1908) kaymakamlıklarında; Lâzistan (1910), Mersin (1911), İzmit (1911), Balıkesir (1914) mutasarrıflıklarında bulundu. Bitlis valisi oldu (1918). Azledilince (1908) Erzurum'a gitti; Mustafa Kemal ile çalışmağa başladı. Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk cemiyeti temsilcileri arasında yer aldı. Sıvas kongresine katıldı. Temsil heyeti üyesi oldu. Türkiye Büyük Millet meclisine Hakkâri üyesi olarak girdi. 1920'de mebusluğu üzerinde kalarak, Elâzığ valiliği yaptı. Şeyh Said ayaklanması üzerine Doğuda kurulan İstiklâl mahkemesine başkanlık etti. En ünlü eseri: *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber* (1966). [M]

KANSU (Nâfi Atuf), türk eğitimci, siyaset adamı ve yazarı (Mekke 1890-Ankara 1949). İlk ve orta öğrenimini Edirne'de yaptı. Mülkiye mektebini bitirdi. Edirne'de maiyet memurluğu ve İttihat ve Terakki ilkokulu müdürlüğü yaptı. Burada, bir arkadaşıyle birlikte *Say* ve *Tetebbu* dergilerini yayımladı. İstanbul'da *Muallim* dergisini çıkarttı; *Türk Yurdu* dergisinde yazılar yayımladı. Kurtuluş savaşı yıllarında Ankara'da öğretmenlik yaptı. *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde yazı işleri müdürü ve yazar olarak çalıştı. Ankara lisesi müdürlüğü, orta öğretim genel müdürlüğü, Millî Eğitim bakanlığı müsteşarlığı görevlerinde bulundu. 1927 Yılından ölümüne kadar milletvekilliği yaptı. Bu süre içinde Halkevi başkanlığında bulundu. Bir ara *Ülkü* dergisini yönetti. CHP Genel Yönetim kurulu üyeliğine seçildi (1935). Başlıca eserleri: *Pedagoji Tarihi* (iki cilt). *Türkiye Maarif Tarihi.* (M)

KANSU (Şevket Aziz), türk antropoloğu (Edirne 1903). Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya fakültesinde Antropoloji kürsüsü öğretim üyesidir. İstanbul tıp fakültesini (1923), Paris Antropoloji okulunu bitirdi (1929). Broca laboratuvarında çalıştı. Antropoloji ve iç hastalıkları ihtisası yaptı. İstanbul Tıp fakültesinde kurulan Antropoloji enstitüsü ile Türk Antropoloji Dergisini yönetti (1929 - 1935). Doçent (1929) ve profesör (1933) oldu. Dil ve Tarih-Coğrafya fakültesi Antropoloji - Etnoloji enstitüsü profesör ve müdürlüğüne tayin edildi (1935). Bu fakültenin dekanlığını yaptı (1942-1944). Ankara üniversitesinin ilk rektörü seçildi (1946-1948). Türk Tarih kurumu, Türk Dil kurumu, Türk Tıp akademisi, Alman Arkeoloji enstitüsü aslî üyesi, Roma ve Floransa Antropoloji cemiyetleri muhabir üyesi, Prehistorya ve Protohistorya Bilimleri (1932), Antropoloji ve Etnoloji Bilimleri (1934) Milletlerarası kongrelerinin Daimî konsey üyesidir. Türkiye Tabiatını Koruma cemiyetinin kurucularındandır. Sahası ile ilgili bazı eserleri: *Antropoloji Dersleri* (1938); *Antropometri Tetkikleri Rehberi* (1937); *Etiyokuşu Hafriyat Raporu* (1940); *Türk Antropoloji Enstitüsü Tarihçesi* (1940); *Doğunun Prehistoryası* (tercüme, 1946); *İnsanlığın Kaynakları ve İlk Medeniyetler* (1947); *Avrupanın İskân Tarihi* (tercüme, 1950); *Rassengeschicte der Türkei* (1968); Türk ve yabancı dergilerde, bilimsel tebliğ ve araştırmaları ile sosyal konularda makaleleri yayımlandı. (M)

KANSU GAVRİ veya **KANSUH EL - GURİ** (El - Meliküleşref Seyfeddin), Memlûk sultanlığının son çerkez sultanı (1440-1516). Baybirdî tarafından köle olarak satın alındı. Azat edildikten sonra birçok görevde bulundu. 1488'de Halep'te başhacip iken, bu şehirde çıkan bir isyanı bastırarak tanındı. Özellikle Kayıtbay'ın yetiştirmesi olan Kansu Gavri, 60 yaşından sonra saltanata geçti (1500); Memlûk sultanlığı için tehlike teşkil eden önemli meselelerle karşılaştı. Zira, Osmanlıların, kuzey sınırlarını tehdit etmesi yanında, yeni bir doktrin yayan Şah İsmail Safevî, devletini kurmağa çalışıyordu. Öte yandan, Mısır'ın iktisadî durumu ile yakın ilgisi bulunan hint ticaret yolu Portekizliler tarafından tahrip edilmeğe başlanmış, önemli eşya depolarının bulunduğu kıyılara saldırı ihtimalleri belirmişti. Nihayet, İspanya'daki son müslüman kalesi Gırnata'nın düşüşü ile halkının karşılaştığı tehlikeler, büyük bir buhranın çıkmasına sebep olmuştu. Özellikle, Fas ve Tunus emîrleri, Memlûk sultanlığının, bütün müslümanların da katılacakları bir federasyonun başına geçmesini, tüccar, ziyaretçi ve hacılar dahil, bütün hıristiyanların bu ülkeden kovulmasını ısrarla istiyorlardı. Bununla birlikte Aragon kıralı Fernando ile Castilla kraliçesi Isabel, daha önce harekete geçerek Kansu Gavri'yi ikna etmeyi başardılar. Pierre Martyr d'Anghiera, acele ile Kahire'ye gelerek Kansu Gavri ile görüştü ve 27 şubat 1502'de büyük ümitlerle döndü. Bununla beraber, Kansu, yabancıların üç aydan fazla Kahire'de kalmalarını yasakladı.

Portekizliler, onun zamanında Hindistan kıyılarına yerleştiler. Böylece Mısır, yavaş yavaş en önemli gelir kaynağı olan transit vergisini kaybetti ve malî çöküntü hızlandı. Kansu Gavri, Portekizlilerin Hindistan filosu genel kumandanı Albuquerque'e karşı filolar gönderdiyse de bundan bir sonuç çıkmadı. Portekiz filosu Aden'i aldı. Bunun üzerine osmanlı padişahı Bayezid II'den yardım istemek zorunda kaldı. Anadolulu leventler Selman Reisin emrinde Süveyş'e giderek Kansuh'u destekledier. Selman Reis, 1515'te Cidde beyi emîr Hüseyin ile birlikte Portekizlilere karşı sefere çıkarak Aden'i kuşattı. Fakat, Cidde'ye dönüşünde Yavuz Sultan Selim'in Mercidabık savaşını kazandığı öğrenildi.

Kansu Gavri, Osmanlılarla dostluk ilişkileri kurdu. Mısır'a gelen Korkud Çelebi'nin burada yerleşmesine izin vermedi. Fakat, Yavuz Sultan Selim'e karşı, Şah İsmail'i desteklemesi aleyhine oldu. Nitekim, Selim'in giriştiği propaganda faaliyeti sonucu Antep, Halep ve Şam naipleri (vali) ondan

yüz çevirdiler ve Halep yakınındaki Mercidabık ovasında yapılan karşılaşmanın başında savaşı terkettiler. Kansu Gavri bu savaşta öldü. Fakat cesedi bulunamadı; kendini zehirlediği veya öldürdüğü hakkında söylentiler de vardır. (M)

KANŞ i. (fr. *canche*). Bot. Buğdaygillerden üç bitkiye verilen ad: *Deschampsia* (aira) *caespitosa, Molinia caedulea* (mavi kanş), *aira flexuosa;* ilk ikisi nemli yerlede, sonuncusu kurak yerlerde yetişir; hepsi yem bitkisidir. (L)

KANT i. (ar. *ḳand*'den). Şeker, sıcak su ve limondan yapılan içecek. (M)

KANT (İmmanuel), alman filozofu (Königsberg 1724-ay.y. 1804). Bütün ömrünü doğduğu şehirde geçirdi. Orta halli ailenin çocuğuydu. Albrecht Schieltz'in yönettiği Fridrich gymnasium'a girdi. Schieltz, kişinin kendini Kutsal metinleri okuyarak yenilenmesini öngören bir mezhebe bağlıydı. Üniversitede öğrenciyken, aynı mezhebe bağlı olan Wolf'un çömezi Martin Knutzen'den ders aldı. 1746-1755 Arasında, özel öğretmenlik yaptı. 1755'te *De İgne* (Ateş Üstüne) adlı bilimsel incelemesiyle doktorasını verdi; 1770'te mantık ve metafizik profesörü oldu. Hayatını, inceleme, ders verme ve düşünmeğe adamıştı. Söylendiğine göre, dinlenme ve çalışma zamanları için hazırladığı bir programa şaşmaz bir kesinlikle uyardı, düzenini yalnız bir kere o da, Fransız ihtilâlinin ilk başarılarını haber aldığı gün aksattı. 1770'ten önce yayımlanmış yazıları, eleştiri öncesi dönemi meydana getirir ve fizik ile felsefe konularını kapsar. Çoğunlukla acemice ve güç anlaşılır bir dille yazılmış olan bu yazılar, descartes'çıların, leibniz'cilerin ve newton'cuların yorumlarına konu olan yeni mekaniğin temel kavramlarını tanımlamağa (*Gedanken von der wahren Schätzung der lebendingen Kräfte* [Canlı Güçlerin Gerçek Niteliği Üstüne Düşünceler] 1746) veya *Allgemeine Naturgeschichte und Theorie des Himmels*'te (Tabiat Tarihi ve Genel Gökyüzü Nazariyesi, 1755) olduğu gibi, ilkel bir bulutsudan hareket ederek dünyanın doğuşu meselesini çözmeğe çalışır. Kant, az sonra temele inmekten çok lirizme yetkin olan bu yazılarına dönecek, dünyanın menşeiyle, deneyleri ve olgular bilimini aşan varsayımların keyfî ve hayalî özelliğiyle ilişkili içerdiği şekilleri ortaya koyarak kendini eleştirecektir. Bu ilk eleştirme, insanın umutlarının ve hayallerinin sınırlandırılması çabasıdır. *Träume eines Geisterseher erläutert durch Träume der Metaphsik* (Bir Hayalperestin Rüyalarının, Metafizik Rüyalarla Açıklanması) [1766] adlı kitabında Kant, aklın, öteki dünyayı tanımak konusundaki bütün iddialarını reddeder. Akıl, deneme sınırları dışında yargı vermeğe kalkıştığı zaman, hezeyana düşmüş demektir ve gerekli sınırları belirtmek için bir felsefî eleştirmeye ihtiyaç vardır. Eleştirici felsefe, ancak 1770'te *De Mundi Sensibilis Atque İntelligibilis Forma et Principiis* (Duyulur ve Anlaşılabilir Âlemin Biçimi ve İlkeleri Üstüne) adlı incelemesinde ortaya konmuştur. Bu inceleme, bilgimizin esasını belirlemeyi ve kavramlarımızın kullanılma alanını ortaya koymayı yani eleştirici felsefenin ikili sorununu ele alır. Bu sorunların sistematik çözümü, ancak, 1781'de *Kritik der reinen Vernunft* (Salt Aklın Eleştirilmesi) ile bulunmuş olacaktır. Kant'a göre, bilgilerimizin temelini insan zihni meydana getirir. Duyusal dünyanın kusurlu bir şekilde yansıttığı düşünülen ve duyusal bilgilerimizin ideal bir modelini kapsadığı ileri sürülen «anlaşılabilir» veya «kavranabilir» bir âlem yoktur; bilgi insan aklının, önceden şekillenmiş faaliyetinden doğar. Kant bu düzenleyici faaliyeti, bireşimin kendine özgü işleminde bulur. Birleştirme ve yan yana koyma yoluyle yapılan mekanik bireşimi, basit bir matematik toplaması olan 7 + 5 = 12'de bile dile gelen yaratıcı bireşime karşı çıkarmak âdet olmuştur. Oysa, 12 sayısı, ne 5 kavramında, ne de 7 kavramında bulunan apayrı ve yeni bir sonuçtur. Bu düzenleyici faaliyet, sözü geçen toplama işleminde varolabilme şartıdır ve «şartlandırıcı» veya «transandantal» faaliyet adını alır. Bilginin kaynağı sorununa bulduğu çözüm yolu bakımından da, eleştirici felsefe, bir *transandantal idealizm*'dir. Kavramları kullanmak sorunu, bunların bir nesneyle olan ilişkileri sorunudur. Kavramların alışılagelmiş bir kullanılma tarzı vardır. Bu tarz, kavramları kendilerinde ve biçimsel bağıntıları içinde ele alır; sadece özdeşlik ve çelişmezlik ilkelerini gözönünde tutarak, çözümler ve birleştirir. Ama biçim bakımından kusursuz olan bir düşüncenin, doğru bir düşünce olması, gerçek bir anlam taşıması ve Kant'ın deyişiyle, nesnel olması zorunlu değildir. Kavramların kullanılması sorunu, onların deneyle olan ilintisi sorunudur ve zihnin faaliyetine, önceden varolan bir veriye rastlayarak bu veriyi kendine uygulamasını sağlayan aracı unsurları veya şartları çözümleyerek sözügeçen ilintiyi bir felsefî sorun haline getirmek Kant'ın dehasının başardığı bir iştir. *Kritik der reinen Vernunft,* temel sorunu nu yani zihnin iç yapısının çözümlenmesi sorununu, aklın kullanılması sorununa bağlar. Aklın iki türlü kullanılışı vardır: birincisi meşru olmayan, aldatıcı ve aşkın bir kullanılıştır; bu kullanılışta saf kavramlar, sanki gerçek şeylermiş gibi ele alınır; ikincisi meşru ve nesnel kullanılıştır. Ama bunda, akıl sadece duyulur dünyaya uygulanır. *Transandantal diyalektik* aklın idelerine (fikirlerine) keyfî şekilde atfedilen gerçekliğin ve nesnelliğin eleştirilmesi amacını güder. Aklın idelerinin gerçek bir nesnesi olduğu kabul edildiği zaman, akıl kendi kendisiyle çelişmeye düşmekten kurtulamaz. Çünkü, evrenin bir başlangıcı olduğu veya olmadığı, ruhun ölümsüz olduğu veya olmadığı konularında her iki karşıt görüşü de aynı kolaylıkla savunmak mümkündür. Kanıtların bulunmadığı yerde, bu çeşit iddialara girişen insan aklının yapısını çözümlemekten ve herhangi bir yargı vermemeğe kalkışmaktan başka yapacak şey yoktur. İnsan çözümlenmesine dayanan herhangi bir antolojik önerinin yerine zihin güçlerinin eleştirisel çözümlenmesinin konulması eleştirisel metodu bir özne incelemesi olarak tanımlar ve bu metodu, nesneyi kendisi ortaya koyan dogmatik metottan ayırır. Özneden hareket etmeyen, aklı eleştirmeyen ve aklın kullanılışını duyusal sezgi alanıyle sınırlandırmayan bir düşünce, dogmatik metafiziğin antinomilerinden kurtulmaz. Bilgi hakkındaki eleştirici felsefesinin bütün özü, saf aklı sınırlandırmanın onu nesnel hale getirmek olduğu fikrinde bulunmaktadır. *Transandantal analitik,* saf nesnel bir bilginin şartlarını inceler, yani bireşimsel yargı'dan hareket ederek, bütün deneylerden önce, zihinde *a priori* olarak neyin bulunduğunu düşünme ile ortaya çıkarır ve daha sonra, zihnin, nesnel bilgileri nasıl meydana getirdiğini, anlığın saf kavramlarının deneyin temelleri haline nasıl geldiğini yine aynı yolla belirtir. Zihnin veriyle ilişkisini tasvir etmek mümkündür. Çünkü veri, zihnin bir unsurundan başka şey değildir ve nesnelerin bize veriliş biçimi olan zaman ve mekân sezgisi de, *transandantal estetiğin* incelendiği bir ürün ve bir bireşimdir.

Böylece, *Kritik der Reinen Vernunft,* aklı, bilimsel veya deneye dayanan bir kullanılışla sınırlandırır. Ayrıca, teorik metafiziğin yanıltmalarını gözönüne serer, bilimin ilkelerinin nesnelliğini ortaya koyar. Ama bu eleştirme, yeni bir metafiziğe zemin hazırlar. Çünkü bu eleştirme, sadece bir «hazırlık»tır.

1788'de yayımlanan *Kritik der Praktischen Vernuft* (Pratik Aklın Eleştirilmesi), bu yeni «pratik dogmatik» metafiziği açıklar. Bu eserde, aklın gücü eleştirilmiştir, ama bu sefer bir «saf pratik aklın» varolduğu sonucuna, yani olumlu bir sonuca varılmıştır. Bu, ahlâk kanununun mutlak oluşuna, varlığımızı temellendiren şeyin deneyine, yani Kant'ın *kesin buyruk* diye adlandırdığı ontolojik deneye dayanır. Burada, «kesin» sözü, «şartsız» anlamına gelmektedir, yani tabiat nedenselliğine tabi olmayan demektir; nedensiz bir fiil, hür bir fiildir. Demek ki, ahlâk kanununun varlığı, insanın hürlüğünü ispatlamayı sağlayan bir araçtır; kanun, hürlüğün *ratio cognoscendi*'sidir. Ayrıca, duyusal dünyanın şartlarına tabi olmayan şey, duyusal olmayan bir dünyaya, «anlaşılabilir» bir dünyaya, yani bir «numenler» dünyasına bağlıdır. Anlaşılabilir bir dünyanın varolduğu teorik bakımından ispatlanamadığı halde, pratik bakımından ispatlanabilir. Demek ki, ahlâkî davranışı, tabiattan veya bir eğilimler teorisinden hareket ederek açıklamağa kalkışmamak gerekir. Ahlâk kanunu, bize, duyusal biçimi içinde, «saygı» olarak görünür. Ama saygı, bizi, aşk veya istek gibi, nesneye yönelten bir eğilim değildir. Ahlâk kanununun «isteği» veya «arzusu» diye bir şey yoktur. Saygı, isteğimizi durduran, eleştirici bir duygudur; eğilimlerimizi sınırlandırır ve nesneye uzaktan bakmamızı sağlar. Saygı, tabiî eğilimlerin olumsuzlanması ve duyusal olmayan dünyadan gelen bir davranışa hazırlıktır. ahlâkî davranışın biricik dürtüsü, saygıdır. Kant'ın ahlâkı, böylesine sert ve kuru bir ahlâktır.

Ahlâkın temelini ortaya koyduktan sonra, Kant, kanunun dünyada gerçekleşme şartlarını inceler. Ahlâkî davranışın gerçekten varolabilmesi için, hürlüğe, ruhun ölümsüzlüğüne ve tanrıya inancı (bunlar akîl inançlardır), yani *aklın konutları*'nı zorunlu olarak ileri sürmek gerekir.

Kant, *Grundlegung zur Metaphysik der Sitren*'de (Töreler Metafiziğinin Temeli) [1785] ahlâk kanununun saf biçimde ifadesi olan «Mecbursun, o halde yapabilirsin»in çeşitli özel ödevler haline gelerek somut bir ahlâkın muhtevesanı meydana getirişini açıklar.

Kritik der Urteilskraft'ta (Yargı Gücünün Eleştirilmesi) [1790] ise, eleştirme sorununu, tüm olarak ele aldığı kültür dünyasına uygular.

Birinci bölümde «beğeni yargıları»nı, ikinci bölümde ise «organizmalar» hakkındaki bilginin ilkelerini inceler. Sanat eseri, Kant'a göre, organizma niteliği taşıması bakımından, tabiat ile hürlüğün (ruhun) bireşimini yapar. Oysa Kant, daha önceki iki eleştiri eserinde, tabiat ile hürlüğü birbirinden kesin olarak ayırmıştı. Bu açıdan, *Kritik der Urteilskraft,* felsefenin temel kavramlarının ve felsefenin birleştirilmesini sağlamak amacını güder. Bu birleştirmeyi gerçekleştiren, ereklik kavramıdır. Ne var ki, bu kavramın kuruculuk niteliği ve «belirleyici bir yargının» ilkesi olma niteliği yoktur. Bu kavram, düşünceyi düzenleyen, «düşünmeye dayanan bir yargı»nın ürünü olan ve nesnel değer değil, sadece öznel değer taşıyan bir yargıdır.

Demek ki, Kant felsefesinin birliği, açıklama düzeni bakımından gerçekleştirilmiş olan felsefî bir birlikten başka şey değildir. Gerçek bir ilkeye dayanan gerçek bir birlik de değildir. Kant'ta soyut olarak kalan felsefî birliği gerçekleştirmek, kant-sonrası filozofların üzerinde durduğu ve çaba harcadığı bir konudur. Kant'ın yukarıda adı geçenler dışında şu eserlerini de saymak gerekir: *Prolegomena zu einer jeden künftigen Metaphysik, die als Wissenschaft wird auftreten können* (Bilim Olarak Ortaya Çıkma Hakkını Edinebilecek Her Metafiziğe Giriş) [1783]; *Metaphysische Anfangsgründe der Naturwissenschafte* (Tabiat Biliminin İlk Metafizik İlkeleri) [1786]; *Die Religion İnnerhalb der Grenzen der Blossen Vernunft* (Basit Akıl Sınırları İçinde Din) [1794]; *Zum ewigen Frieden* (Ebedî Barış Tasarısı) [1795]; *Die Metaphysik der Sitten* (Töreler Metafiziği) [1797]; *Anthropologie in Pragmatischer Hinsicht* (Pragmatik Bakımdan Antropoloji) [1798]. (L)

KANTABRİYA dağları. Bk. CANTABRİCA DAĞLARI.

KANTABRİYALILAR. Bk. CANTABRO'LAR.

KANTAKUZENOS. Bk. CANTACUZİNO.

KANTAKUZİNOS. Bk. CANTACUZİNO.

KANTAKÜZEN. Bk. CANTACUZİNO.

KANTAL i. (fr. *kanthal*). Demir (yüzde 75), krom (yüzde 20), kobalt (yüzde 2) ve alüminyumdan (yüzde 3) meydana gelen ateşe dayanıklı bir alaşımın ticarî adı. (Kantal, özellikle fırınların 1 200°C'a ve hattâ alaşıma bazı katkılarla, 1 500°C'a kadar ısıtılmasında kullanılan elektrik dirençlerinin [tel, çubuk] yapımında kullanılır.) [L]

KANTAR i. (ar. *ḳınṭār*'dan *ḳanṭār*). Ağırlık sıfırken yatay duran bir kaldıraç koluna dik olarak tespit edilmiş bir, ibrenin sapmasıyle kütleleri ölçen tartı âleti. (Bk. TARTI.) ‖ *Kantar kertesi,* kantar kolu üzerinde bulunan cetvel çentiklerinden her biri. ‖ *Kantar kolu,* üzerinde kantar topunun hareket ettiği ok. ‖ *Kantar parası* (veya *resmi*), tarttırma

ücreti. || *Kantar topu,* kantarda, bir ağırlık tartılırken, dengeyi sağlayan ve kantar oku veya kolu üzerinde hareket ettirilebilen madenî küre. || *El kantarı,* elle tutulan bir halkaya perçinli bıçak üzerine oturtulmuş simetrik olmayan bir kantar kolundan meydana gelen tartı âleti. (Kısa kaldıraç kolunun ucuna tartılacak cisim asılır, taksimatlı uzun kaldıraç kolu üzerinde ağırca bir sürgü hareket ettirilerek denge durumu elde edilir.) || *Yaylı kantar,* bir yay yardımıyle yerçekiminin bir cisim üzerindeki etkisini ölçen ve âdi kantardan ayırdedilmek için «karşı ağırlıklı» kantar da denen âlet.

— ÇEŞ. DEY. *Kantara çekmek* (veya *vurmak*), düşünüp hesaplamak; bir kimseyi denemek. || *Kantara gelmek,* tartılabilir bir ağırlıkta olmak. || *Kantarı belinde,* uyanık, kandırılamaz (kimse). || *Kantarın topunu kaçırmak,* ölçüsüz davranmak, aşırılığa düşmek.

— Bot. *Kantar kabağı,* büyükçe bir kabak çeşidi. || *Kantar kavunu,* iri cins bir kavun.

— Metrol. *Esk.* Doğu Akdeniz ülkelerinde kullanılan ağırlık ve sığa birimi. (Ağırlık ve sığa ülkelere göre çok değişirdi. (Msl. bir kantarın değeri 43 ile 23 kg arasındaydı.) Türkiye'de kullanılan kantar 56,452 kg ağırlığındaydı (44 okka). || *Kantar ledresi,* yüz dirhem ağırlığındaki (320 gr) ölçünün adı. (Kantar 44 okkadan ve her okka da 4 ledreden ibaret olduğu için bir kantar 176 ledre idi.)

— Teşk. tar. *Kantar ağası,* eskiden çarşı ve pazarlarda tartı âletlerini kontrol eden belediye görevlisine verilen ad. || *Kantar kulu,* Yeniçeri ocağı mensuplarına ait eski odalardaki seğirdim usta ve çavuşuna verilen ad. (Bu görevliler, Yeniçeri ocağına gelen eti tartma işiyle uğraşılırdı.)

◆ **Kantarlık.** i. Kantar konulan yer (dolap raf v.b.) || Sıf. (Ağırlık ölçüsü birimi olarak) [...] Kantar ölçüsünde olan: *İki kantarlık kömür.* (LM)

KANT'ın Königsberg'deki evi

KANTARA i. (ar. *ḳanṭara*). Mim. *Esk.* Taştan yapılmış kemerli büyük köprü. || Bir kemer veya tonozun iç tarafındaki oymalara verilen ad. || Su kemeri. (M)

KANTARA (EL—), Mısır'da (Kanal ili) kasaba, Süveyş kıstağında; Delta'nın demiryolu şebekesi burada bir salla Kudüs hattına bağlanır. (L)

KANTARA (EL—), Cezayir'de (Batna idare bölgesi, Biskra idare çevresi) kasaba, Batna'ya doğru uzanan büyük çöküntünün Sahra'ya çıkışında, Avras ve Bellezma kütleleri arasında; 4 673 nüf. Efsaneye göre Herakles'in bir tekmesiyle açılan El-Kantara boğazlarını, önemli bir roma askerî karakolu korurdu. Şehri, 100 000 hurma ağacını kapsayan güzel bir vaha çevreler. (L)

KANTARAK ŞİTA, M. S. VIII. yy. ortalarına doğru, Buddha'cılığı Tibet'te yaymak için kral Kri - Srong İde - bcan tarafından çağırılmış olan Bengal'li hekim; Buddha'cılık, memlekete sokulmasından yüz elli yıl sonra, 791'de devlet dini olarak kabul edildi. Oddiyana (bugünkü *Svat*) prensi Padmasambhava ile XV. yy.da Tsong - Khapa reformuna kadar varlığını sürdürecek olan bir kilise kurdu. (Rahiplerin kırmızı takkelerinden ötürü bu kilise *Kızıl Kilise* diye tanınırdı.) Papazlık dereceleri ve manastır disiplinin (*Vinaya*) kuruluşu bu kilise ile başlar. Lhasa konsiline (792-794) katılan üyeler çinli doktor Mahayana tarafından öğretilen kiyetizm tarikatını yenilgiye uğrattılar. (L)

yaşlı KANT
Hayemann'ın eseri
Bibliothèque Nationale, Paris

İmmanuel KANT
Becker'in portresi

KANTARAVADİ, Yukarı Birmanya'da eskiden bağımsız olan üç Karenni eyaletinden biri (öbür iki eyalet Bavlake ve Kyebogyi'dir); 8 187 km²; 30 677 nüf. Merkezi, Loikav. Bölge genellikle tepelik ve cengel ormanlarıyle kaplıdır. Buralarda gemi yapımında kullanılan ve kerestesi çok sert bir ağaç olan tek ağacı yetiştirilir. Ayrıca pirinç tarımı yapılır. 1947'de Kantaravadi ve öbür iki eyalet Birmanya birliğine katılarak Kantaravadi-Karenni eyaletini meydana getirdiler. Karenni daha sonra Kahyah adını aldı. (M)

KANTARCI i. (*kantar*'dan *kantar-cı*). Kantar yapıp satan kimse. || Çarşı veya pazara getirilen şeylerden tartı resmi alan görevli.

— Teknol. *Yüksek fırın kantarcısı,* her yüklemeden önce yüksek fırın şarjını tartan işçi. (L)

Kantarcılar mescidi, İstanbul'da Kantarcılar semtinde, Kıbleçeşme sokağında mescit. Sarı Demirci Mevlânâ Mehmed Muhiddin tarafından Fatih Sultan Mehmed zamanında inşa ettirildi. Mimber, Kadızade tarafından yaptırıldı (1678). 1848 ve 1895 yıllarında tamir edildi. Duvarları kâgir, çatısı ahşaptır. Minare, yapının solunda yer alır. (M)

KANTARCILIK i. (*kantarcı*'dan *kantarcılık*). Kantarcının yaptığı iş. (M)

KANTARİDİK sıf. (fr. *cantharidique*). Formülü $C_{10}H_{14}O_5$ olan kararsız bir asit için kullanılır. Kantaridin'in alkalilerle ısıtılmasından tuzları elde edilir. (Serbest asit, sulu eriyik halinde kantaridine dönüşür.) [L]

KANTARİDİN i. (fr. *catharidine*). Kloroform etkisiyle kantaritte elde edilen ve deride kabarcıklar yapan çok etkin madde. (L)

KANTARİS i. (yun. *kantharis*). Çıkardığı salgıyle deri kabartan ve cinsel istekleri kamçılayan özellikleri bulunan böcek. (İlmî adı *Lytta yesicatoria;* Akdeniz bölgesinde pek çok türü vardır. Kınkanatlıların *meloidae* familyasındandır.) [L]

KANTARİYE i. (ar. *ḳanṭār*'dan *ḳanṭāriyye*). *Esk.* Çarşıya veya pazara getirilen şeylerden alınan tartı ücreti. || Gümrüklerde, tartılan mallardan alınan resim. (Baskül olmadığı için, bu mallar kantarla tartılırdı.) || *Kantariye estimatörü,* eskiden gümrüklerde kahve, şeker ve demir gibi şeylere değer biçen memurların adı. || *Kantariye eşyası,* eskiden toptancı tüccarların tarttığı pirinç, şeker, kahve ve fasulye gibi maddelere verilen ad. (Baskülün olmadığı çağlarda bu maddelerin tartı işinde kantar kullanılırdı.) [M]

KANTARLAMAK geçl. f. (*kantar*'dan *kantar-la-mak*). Bir şeyi kantarla tartmak, kantara vurmak. (M)

KANTARLI sıf. (*kantar*'dan *kantar-lı*). *Argo.* «Kantarlı küfür» deyiminin kısaltılmış şekli. || *Kantarlı atmak,* küfür etmek, sövüp saymak. || *Kantarlı küfür,* ağır sövgü. || *Kantarlıyı çekmek* (veya *savurmak*), küfür etmek, sövmek: *Şimdi kantarlıyı çekerim haaa!* (Kemal Tahir). [M]

KANTARMA i. (esk. türk. *kantarmak,* atın ağzına gem vurmak'tan *kantar-ma*). Azılı atların ağızlarına vurulan demir. (M)

KANTARON i. (*Kentauros Khiron*'un adından [hekimlikte kullanılan bitkileri bunun keşfettiğine inanılırdı]). Kırmızı, sarı, mavi ve nadiren beyaz çiçekli pek çok türü bulunan bitki; bütün dünyada, özellikle ılıman bölgelerde yaygındır. (İlmî adı *centaurea.* Bileşikgillerden.)

— ANSİKL. *Kantaron*'lar çokyıllık veya biryıllık bitkilerdir. En tanınmış türü *mavi kantaron*'dur (Centaurea *cyanus*). Tahıl tarlalarında yetişen, hattâ özel olarak bahçelerde yetiştirilen bu bitkiye *peygamberçiçeği* de denir. *Kuşbaşı kantaron* çayırlarda yetişir, iştah açıcı ve yara iyileştirici olarak kullanılır. *Dağ kantaronu* çoğunlukla çit bitkisi olarak yetiştirilir. (L)

KANTAŞI bleş. i. Miner. Olijist demirin kırmızı ve topraksı çeşidi. || Maden parlaklığında, çelik renginde değerli taş. (HEMATİT de denilen kantaşı'nın tozları kırmızı renkte olduğu için bu adla anılır.) [L]

KANTAT veya **KANTATA** (ital. *cantare,* şarkı söylemek'ten *cantata*). Tek veya çok ses eşliğinde oda, konser ve kilise müziği olarak hazırlanan dinî veya din dışı beste.

— ANSİKL. Sonatın ses müziğindeki karşılığı olan *kantat,* Rönesans çağındaki italyan madrigalinden doğmuştur. Sanıldığına göre en eski saray kantatı Cosimo di Medici'nin Toledo'lu Eleonora ile evlenmesi dolayısıyle, 1539'da Floransa'lı Luca Martini tarafından yazılmıştır. Monteverdi'nin konser madrigali, dramatik kantatın örneği olarak gösterilebilir. Alessandro Grandi *Cantade e Arie a Voce Sola* adlı derlemesinin bazı parçaları 1620'de ilk olarak *cantada* adını verdi; G. M. Bononcini bu parçaları 1676'da *Cantata di Camera* adıyle yayımladı. Caccini ve Luigi Rossi Roma'da, Cesti ve Vivaldi Venedik'te, Scarlatti Napoli'de oda kantatını moda haline getirdiler ve üslûbunu geliştirdiler. Viadana, Carissimi, Agazzari v.b., *Sacri Concerti* veya *Cantate Morali o Spirituali* adı eserleriyle kilise kantatının ilk örneklerini verdiler. 1621'den sonra İtalya'dan gelen din dışı kantat Almanya'da Schein, Caspar Kittel ve Heinrich Albert tarafından işlendi. XVIII. yy.da da Keiser Telemann, Händel, J.S. Bach ve oğulları, Hasse, Joseph ve Michael Haydn, Mozart, Dittersdorf v.b. gibi en büyük besteciler kantata büyük bir değer kazandırdılar.

Kilise kantatı Luther'ciliğe bağlı germen ülkelerine özgü bir kantattır. Schütz, Scheidt, Schein, Rudolph Ahle, Hammerschmidt, Praetorius, Rosenmüller ve Thomas Selle'nin *cantiones* veya *symphonia sacrea* ve *diyalog*'larından türeyen kilise kantatı, epik veya dramatik unsurları atmış olmak bakımından oratoryo'dan ayrılır ve müzikle vaız, koral ve koro'ya önem verir.

Boxtehude, Pachelbel, Kuhnau ve gençliğinde J. S. Bach, ilk defa Krieger, Johann Christoph Bach, Zachow, Erlebach ve Tunder tarafından ortaya atılan kilise kantatı biçimini kabul ettiler. Keiser, Telemann ve Mattheson'un etkisi altında kutsal kitaplardan çıkarılan metinlerin yerine çağın mistik şairlerine yazdırılan libretto'lar geçti, aryalar da italyan operasındaki biçimi aldı. Bach da bu akıma uydu. Händel'in *anthem*'leri Purcell, Keiser, Delalande'ın örneklerine göre tasarlanmış gerçek kantatlardır. J. S. Bach'ın ölümünden sonra kantat tarzı söndü, protestan papazları ve dindarlar artık ona ilgi göstermediler.

XIX. yy.da «kantat» kelimesi, Fransız devriminin müzik geleneğine göre yazılmış günlük hayatla ilgili eserleri veya Roma ödülü yarışmacılarına verilen, solocular, koro ve orkestra için yazılmış arya'lara, sololara, duo'lara, trio'lara ve recitativo'lara yer veren 2 veya 3 kişilik lirik sahneden meydana gelen bir kompozisyon anlamına gelmekteydi. Romantik çağın en önemli kantatları şunlardır: Beethoven'in *Meerestille und Glückliche Fahrt*'ı, Schubert'in kantatları, Schuman'ın *Cennet ve Peri*'si, *Mignon İçin Requiem*'i, Weher'in *Jubel-Cantate*'si, Berlioz'un *Ölüm ve Zafer Senfonisi.* Mendelssohn, Liszt, Brahms, Grieg, Richard Strauss, Schönberg, Hindemith, Frank Martin, Prokofiev, Bela Bartok, Vila-Lobos, Saint-Saëns, Cesar Franck, Debussy, Florent Schmit ve Honegger, çağdaş kantatı zenginleştirerek soylulaştırdılar. (L)

KANT'ÇI sıf. (*Kant*'tan *Kant-çı*). Kant'ın felsefesine ilişkin olan veya bu felsefeyi savunan kimse: *Kant'çı kategoriler. Kant'çı felsefe.* (L)

KANT'ÇILIK sıf. (*Kant'çı*'dan *Kant-çı-lık*). Kant'ın öğretisi.

— ANSİKL. XVIII. yy.ın sonlarından günümüze kadar birçok düşünür, kendi felsefelerini Kant'ın öğretisini gözönünde tutarak kurdular: **1.** 1786'dan sonra, Kant'ın gerek yorumcuları, gerek çömezleri, Almanya'da çalışmalar yapmağa başladı. XVIII. yy. sonlarında başlıca Kant'çılar, bunların en bellibaşlıları şunlardı: Chr. E. Schimid,

Foto. X, S.E.D.E., B.N. (LAROUSSE)

L. H. Jakob, Tittel ve S. Beck (*Grundriss der kritische Philosophie* [Tenkidî Felsefenin Temeli] 1796). Aynı tarihlerde, çeşitli filozoflar, Kant'a karşı bir tutum almağa ve onun öğretisini aşmağa çalıştılar. Bunlar arasında şu düşünürleri saymak gerekir: Weishaupt (*Zweifel über die Kantischen Begriffe von Zeit und Raum* [Kant'ın Zaman ve Mekân Kavramı Üstüne Şüpheler], 1788); K.L. Reinhold (*Briefe über die Kantische Philosophie* [Kant Felsefesi Üstüne Mektuplar]); Salomon Maimon (*Versuch über Transzendentalphilosophie* [Transandantal Felsefe Üstüne Deneme]); Schulze (*Aenesidemus oder über die Fundamente der von hem Herrn Prof. Reinhold in Jena gelieferten Elementarischephilosophie* [Aenesidemus veya Profesör Reinhold Tarafından Jena'da Açıklanan İlk Felsefenin Temelleri Üstüne]); F.H. Jacobi; Bardili (*Grundriss der ersten Logik, gereinigt von der Irtümern der bisherigen Logiken* [Daha Önceki Mantıkların Yanlışlarından Arındırılmış Olarak İlk Mantığın Temelleri]); Herder (*Metakritik zur kritik der reinen Vernunft* [Saf Aklın Tenkidi Üstüne Metakritik]);

2. Kant'a karşı gelme, tenkidî felsefeyi aşma eğilimi ve özellikle nesnenin *a priori* olarak kurulmasına yönelme, Fichte, Schelling ve Hegel'in Kant-sonrası büyük metafiziklerini doğurdu. Öte yandan, Schelling'in «tabiat felsefesi», daha sonraları alman romantizmini etkiledi (F. Hölderlin, Novalis, Schlegel, L. Tieck, G. H. Schubert, Kerner, C.G. Carus, H. Stefens, F.X. von Baader, K.F. Solger, F.E. Schleiermacher) ve Hegel'in «diyalektik idealizmi» de, önce Hegel'ciliği, sonra da, karşıtı olarak marksizmi ortaya çıkardı;

3. XIX. yy.ın ikinci yarısı ile XX. yy.ın başlarında, gerçek kantçı eleştirmeye yönelen bir dönüş ortaya çıktı. Bu akım içinde, Renouvier (1851'den sonra *Essais de Critique Générale* [Genel Tenkit Denemesi]), Cournot (probabilizm) ve Auguste Comte (pozitivizm) yer aldı;

4. aynı dönemde, geniş bir görecelik ve idealizm akımı, yani yeni-kant'çılık doğdu. Bu akımın Almanya'daki bellibaşlı temsilcileri şunlardır: O. Liebman (*Kant und die Epigonen* [Kant ve Çömezleri], 1965); F. A. Lange (*Geschichte des Materialismus* [Maddeciliğin Tarihi]); A. Riehl (*Der philosophische Kritizismus* [Felsefî Tenkit]); Marburg okulu filozofları (H. Cohen, P. Natorp, E. Cassirer); Baden okulu filozofları (W. Windelband, H. Rickert, E. Tröltsch, B. Bauch) ve göreciler (G. Simmel, J. Volkelt, L. Klages), Yeni-Kant'çılık, İngiltere'de Thomas Hill Green (1836-1882) tarafından yayıldı. F. H. Bradley, B. Bosanquet ve J. Mc Taggart gibi idealistler de bu akımın etkisi altında kaldılar. İtalya'da, aynı akımın bellibaşlı temsilcileri, C. Cantoni, G. Barzelotti, A. Chiappeli, Danimarka'da ise Harald Höffding'dir.

R. Avenarius ve E. Mach'ın ampriokritisizm'i ve Fransa'daki «bilimlerin tenkidi» akımı (J. Lachelier, E. Boutroux, H. Bergson, H. Poincaré, P. Duhem) Yeni Kant'çılığın etkisinde kaldılar.

«Açık felsefe» adını alan görüş (Bachelard, Gonseth) bilimlerin elde ettiği en son sonuçları bütünlemek yoluyle Kant'ın *a priori*'sinin nasıl tenkit edilebileceğini gösterdi ve bu *a priori*'yi aşmağa çalıştı. (L)

KANTEMİR MİRZA PAŞA, nogay mirzalarından, Silistre beylerbeyi (XVII. yy.). 1621'de yapılan Hotin seferinde yararlığı görülerek Osman II tarafından Silistre beylerbeyliğine getirildi. Kırım hanı Mehmed Giray III'ün saldırısına uğradı; Mehmed Giray'ın yerine geçen Şahin Giray da, Kantemir Mirza'nın Kırım'daki ailesini öldürdü; sonra da büyük bir kuvvetle Rumeli'ye yürüdü. Hattâ Edirne'ye saldırmak istedi. Kantemir Mirza, Şahin Giray'ı Silistre önlerinde bozguna uğrattı. Mehmed Giray ile aralarında çatışma çıkması üzerine İstanbul'a gelerek Kırım hanını padişaha şikâyet etti. Mehmed Giray'ın yerine hanlığa getirilen Canbey Giray ile birlikte Ruslara hücum etti (1629). Başarısından dolayı tekrar Silistre valiliğine getirildi. Bir süre sonra padişah Murad IV'ün huzurunda Kırım hanı İnayet Giray ile yüzleştirildi. İnayet Giray suçlu görülerek idam edildi. Aynı yıl Nogayların başında Rusya'ya akın yapan Kantemir Mirza Paşa, Kalgay Sultan gibi Ruslar tarafından pusuya düşürüldü. Büyük kayıplar vererek geri çekildi. (M)

KANTEMİROĞLU (Dimitrie Cantemir, — denir). Bk. CANTEMİR.

Kantemiroğlu notası. Bk. NOTA *yazısı*.

KANTHAROS i. («kupa» anlamında yun. k.). Esk. Yun. ve Rom. Çok değişik biçimde ve büyüklükte içki kabı; çok büyük iki kulpu vardır. (Kantharos, Dionysos ve adamlarının sembolüydü. Genellikle çok süslemeliydi.) [L]

KANTHO, Vietnam'da (Güney Vietnam) şehir, Koşinşin'de, Phong Dinh ilinin merkezi, Bassac'ın sağ kıyısında; 34 200 nüf. Ticaret ve sanayi (pirinç tarlaları, yağ fabrikaları, sabun fabrikaları) merkezi. (L)

KANTHOS, Argonaut'lardan biri, Kanethos'un oğlu. Kaphauros adlı bir çoban tarafından Libya'da öldürüldü. Kaphauros'un sürüsünü elinden almak istemişti. (L)

KANTİK i. (fr. *cantique*). Bk. İLÂHİ.

KANTİLENA i. (lat.den alınma ital. *cantilena*). Motet'e karşılık olarak kullanılan din dışı şarkı.

— Ed. Lirik halk şarkısı.

— ANSİKL. Ed. G. Paris'in öne sürdüğüne göre *kantilena* roman dili şiirinin en eski biçimlerinden biridir. Yazıldığı devrin olaylarını kutlamak amacıyle meydana getirilen kantilena'lar zamanla ortadan kalktı ve yerini kantilena'nın gelişmiş biçimi olan kahramanlık destanlarına bıraktı. Bu varsayım, J. Bédier'nin tenkitli çalışmalarından sonra terkedildi. 880'de yazılan ve Azize Eulalie'ye adanan şiir, fransız dilinin en eski anıtlarından biri sayılır. (L)

KANTİLEVİR sıf. ve i. (ing. *cant*, açı ve *lever*, kaldıraç>*cantilever*'den). Bayınd. Temel kirişleri konsol şeklinde uzanan ve az açıklıklı başka bir kirişi taşıyan köprü tipine denir. Bk. ANSİKL.

— Havc. Gövdeye hiç bir dikme veya gergi çubuğu ile bağlanmayan kanat için kullanılır.

— İnş. Çok sayıda basit dayanağa oturan, iç ve dış dayanma tepkileri basit statik denge denklemleriyle hesaplanabilecek şekilde eklemler ile parçalara bölünmüş, düşey yükleri çeken düz kirişlere denir.

— Oto. Şasiyi arka dingile bağlayan lamalardan yapılı süspansiyon için söylenir. (Süspansiyon ortasından ve ön ucundan da sıkı sıkıya arka dingile bağlanır.)

— ANSİKL. Bayınd. En dikkat çekici örneği İskoçya'daki Forth köprüsü olan *kantilevir* köprülerde, komşu açıklıkların konsol kirişlerine oturan, doğru, serbest bir kirişten bir açıklık meydana gelir. Bu sebepten bu tür köprülere bazen «konsol kirişli köprü» de denir. Bir kantilevir köprünün meydana gelişini şematik olarak gösteren şekilde (bk. 878. sayfa) her A ayağının üzerinde bir B kantilevir kirişi oturmakta ve C desteğine dayanmaktadır. İki B kirişinin serbest uçları arasına, açıklığı az olan merkezî D kirişi asılmıştır. Bu şekilde, bir deniz uzantısı veya su yatağının üzerine, önceden iskele kurulmasına lüzum kalmadan köprü atılması mümkün olmaktadır. (L)

KANTİN sıf. ve i. *Argo.* Yalan, uydurma, asılsız (söz). ‖ *Kantin atmak*, yalan söylemek, uydurmak: *Kambur bana kantin atıyor ...Gûya Tosun'u kandıracak ... Sanki ben işi bilmiyorum öyle mi?* (H. R. Gürpınar). [M]

KANTİN i. (fr. *cantine*). Kışla, fabrika, okul v.b. yerlerde bazı yiyecek ve içecek maddelerinin satıldığı yer, büfe: *Fabrikanın kantini.* ‖ Bu gibi kurumlarda işletilen ve yalnız o kuruma bağlı kimselerin yemek yediği lokanta. (M)

KANTİNCİ i. (*kantin*'den *kantin-ci*). Kantin işleten kimse. (M)

KANTİNCİLİK i. (*kantinci*'den *kantincilik*). Kantincinin işi. (M)

KANTİTOMETRİ i. (fr. *quantitométrie*). Elektroradyoloji. *Kantitometri birimi*, bir X ışımasının şiddetini, ışıması bilinen bir kaynağın şiddetine göre belirleyen birim. (L)

KANTO i. (ital. *canto*). Temş. santl. Tuluât tiyatrolarında asıl oyundan önce genellikle kadın sanatçıların hem şarkı söyleyerek, hem dans ederek yaptığı gösteri; bu gösteri sırasında söylenen şarkı: *Çok tutmuş bir kantosu vardı* (R.N. Güntekin). ‖ *Kanto söylemek* (veya *kantoya çıkmak*), sahnede kanto okumak: *Bu fasılda üçüncü, ikinci derecede bulunan şantörler birer ikişer kanto söylerler* (Amed Rasim).

— Mus. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Mus. *Kanto*, türk musikisinde, XIX. yy.ın ortalarından başlayarak, özellikle yüzyılın sonlarıyle XX. yy.ın başlarında ilgi gördü. Tanzimattan sonra geçerli olan italyan aşağı musikisinin etkisiyle ortaya çıktı. Günün tanınmış kantocuları olan kadınlar tarafından eğlence yerlerinde okunurdu. Bugün bu şekil bırakılmıştır. Notaya alınan yüzlerce kantodan bir kısmını Şamlı İskender bir külliyat halinde yayımladı. Ekserisi türk musikisini pek az bilen kantocu kadınların eseridir. Güzelleri vardır, fakat birçoğu açık saçık, kaba parçalardır.

— Temş. santl. Güllü Agop'un «Osmanlı tiyatrosu»ndaki kantoları bu türün ilk örnekleriydi. Galata'daki tiyatrolarda da rastlanıyordu. Daha sonra tuluât topluluklarının ayrılmaz bir unsuru oldu. Bunlar allı pullu, göğüsleri açık elbiseler içindeki kadınların, daha çok erkek seyircilerin hayranlığını kazanan gösterileriydi. Peruz Hanım, Şamram Hanım gibi halkın çok tuttuğu kantocular vardı. Ayrıca tanınmış kantocular arasında Denizkızı Eftalya, Selânikli Madam Viktorya, Büyük Amelya, Küçük Eleni, Küçük Virjini, Büyük Virjini, Minyon, Viyolet sayılabilir.

Kantonun Peruz tarafından bulunduğu söylenmekteyse de ilk kantocunun, Yoğurtçu çayırında «Muhaciriz, biçareyiz, ama ne bahtı kareyiz» kantosunu söyleyen Aramik adında biri olduğu ileri sürülmektedir. Sanat bakımından en üstün kantocunun Kamelya Hanım olduğu kabul edilmektedir. Ünlü kantolar arasında şunlar vardır: *Gemici Dansı; İranlı Avcı; Çoban; Alegro; Arap; Hovarda; Oryental; Tayfalar; Rast; Yangın Var; Kedi; Küçüksün Pek Şirinsin; Külhanbeyi; Kabak; Efe; Bülbül; Çingene; Güvercin.* Kanto iki kişiyle olunca *düetto*, üç kişiyle olunca *trio*, üçten fazla kişiyle olunca *kuvarto* adını alıyordu. Kantocular ayrıca tiyatro oyunlarında da rol alırlardı. (M)

KANTOCU i. (*kanto*'dan *kanto-cu*). Kanto okuyan kimse.

◆ **Kantoculuk** i. Kantocunun işi. (M)

KANTON i. (fr. *canton*). Fransa'da idarî arazi taksimatı; idare çevresinden küçük, komünden büyüktür. ‖ İsviçre federasyonunu meydana getiren devletlerden her biri. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. İsviçre *kanton*'u «hükümranlığı federal anayasa ile sınırlanmadığı ölçüde» hükümran bir devlettir. Her kanton (3 tanesi ikişer yarı-kanton'dan meydana gelen 22 kanton), idare bölümleri, çevreler ve komünlere bölünmüştür. Yasama gücü kanton parlamentosu (genellikle Büyük kurul) veya halk meclisi (*Landsgemeinde*) eliyle yürütülür. Her yıl toplanan meclis, açık oyla yasaları ve bütçeyi kabul eder, hükûmeti seçer. Bu sistem genellikle az nüfuslu kır ve dağ kantonlarında (Appenzell, Unterwall, Schwyz v.b.) uygulanabilir. Yürütme gücü Küçük kurul veya Devlet kurulundadır. Yargı gücü, güç ayırımı nazariyesi uyarınca bir kanton mahkemesi veya istinaf mahkemesi tarafından yürütülür. Bu kantonlar, İsviçre federasyonu çerçevesi içinde kader birliği etmiştir. Bk. İSVİÇRE. (L)

KANTON, Güney Çin'de şehir, Guang - Dung'un merkezi; 1 840 000 nüf. Şehrin asıl adı olan *Guang-cou*'yu batılılar, Guang - Dung ilinin adıyle karıştırarak Kanton, haline getirdiler. Kanton, Pey-kiang ile Dung-kiang'ın yöneldiği Si-kiang halici kıyısında yer alır. Bu sayede Guang-si, Hu-nan ve Ki Ang-si illeriyle kolayca bağlantı kuran şehir, eski ve işlek bir ticaret merkezidir; *Tang* sülâlesi zamanından itibaren (VI.-VIII. yy.) arap gezginlerinin uğradığı Kanton, avrupalı tüccar ve misyonerlerin Çin'de ilk yerleştikleri şehirdir. XIX. yy. ortalarından itibaren, şehrin merkezinde, Şamien adasında fransız ve ingiliz «imtiyaz» bölgeleri kuruldu. İktisadî değişikliklere ve ye-

kantaron

Foto. Vilmorint-Andrieux (LAROUSSE)

ni fikirlere açık olan Kanton, XIX. ve XX. yy.da çin siyasetinde başlıca rolü oynadı. Reformcu mandarin K'ang You-vey bu şehirde doğdu; 1911 devriminin başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra kuzeyli askerler tarafından bozguna uğratılan Sun Yat-sen, sosyal gelişme ve millî bağımsızlık fikirlerine bağlı Çin cumhuriyetini 1917'de burada kurdu. 1926'da Sun Yat-sen'in yerine geçenler tarafından yönetilen ve bütün Çin'i Guomindang'ın yetkisi altında yeniden birleştiren «Kuzeye doğru cezalandırma seferi» de Kanton'dan yola çıktı.

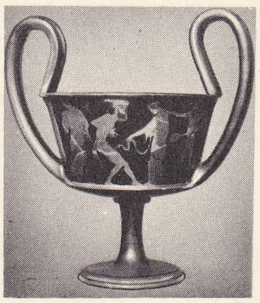

yunan **kantharosu**
Bibliothèque Nationale, Paris

Geleneksel faaliyetlerin yanı sıra (ipekçilik, lake, fildişi ve bambu eşya), modern sanayiler kurulmuştur: makine yapımı; hint lifi, ipek ve pamuk iplikhaneleri; çimento fabrikası v.b. Bu sanayiler, dış ticarete bağlı geleneksel faaliyetleri sömürge özelliği taşıyan bölgenin donatımına katkıda bulunur.

— Leng. *Kanton lehçesi,* Kanton'da konuşulan çin lehçesi. (L)

KANTON'CU sıf. ve i. (*kanton*'dan *kanton-cu*). İsviçre'de, kanton taraftarı ve 1848'den beri de federalist. ‖ 1873'te İspanya'yı hâkim kantonlardan meydana gelen bir federasyon haline getirmeğe çalışanlara verilen ad. (Başkan Pi y Margall'in düşmesinden sonra, kantonlaşma hareketi, Audalucia'da Pavia, Valencia'da Martinez Campos, Carthagena'da ise Lopez Dominguez tarafından bastırıldı [1874].) [L]

KANTONİT i. (yer adı *Kanton*'dan [Gürcistan] fr. *cantonite*). Miner. Tabiî bakır sülfür CuS; kübik dilinimli billûrları, galenin kovelin'e dönüşmesini gösterir. (L)

KANTOPLASTİ i. (yun. *kanthos,* gözün köşesi, *plassein,* şekil vermek'ten fr. *canthoplastie*). Gözün dış birleşeğini, göz kapağı aralığını dış yana uzatmak için kesmek. (Bu cerrahî müdahale, göz kapakları arasındaki aralığın dar olduğu hallerde yapılır.) [L]

KANTOR i. (lat. *cantor,* şarkıcı). Bir kilisenin ilâhi korosunda şarkıcı: *Notre-Dame kilisesinin kantorları.* ‖ Almanya'nın bazı büyük kiliselerinde ve okullarında dinî şarkı söylemekle veya tapınağın yönetimi ile görevli kimse.

kantocu kız

— ANSİKL. Başlangıçta, kilise *kantor*'u, *responsum*'ları (koroya cevap) icra eden bir solocuydu (*psalmista*). *Primicerius scholae* topluluğunun başı olduktan sonra üç yardımcı ile çalışmağa başladı. Bu yardımcılardan biri *secundicerius* (veya *succento*), öbürü parafonicilerin, diyakos yardımcılarının ve çocuk korosunun başı olan baştparafoniciydi. Aziz Gregorius döneminden sonra *secundicerius*'lar missa'nın cevap kısmını okuyan diyakosların yerini aldı; başparafoniciler de alleluia'yı okumak hakkını kazandı. Kapellalar veya kilise okullarındaki kantorlar buradan gelir. (L)

KANT-SONRASI sıf. Fels. Kant'tan sonra gelen: *Kant-sonrası felsefe.*

◆ İ. Kant felsefesini devam ettirenler: *Fichte, Scheling ve Hegel gibi kant-sonrası filozoflar.* Bk. KANT'ÇILIK. (L)

KANTUS i. Anat. Göz kapaklarının bitiştiği yer. (Buruna yakın olana büyük kantus, ötekine küçük kantus denir.)

— Böcekbil. Kınkanatlı böceklerde alnın ön-yan kısmı. (Kantus gözün önünde olabileceği gibi, tam üzerinde de bulunabilir ve böylece gözü ya tüm kaplar veya onu bölümlere ayırır. Bu yüzden bazı böcekler sanki dört gözlüdür: iki alt, iki üst göz.) [L]

KANTYELİS. Esk. coğ. Anadolu'da Kilikya bölgesinde Mersin-Silifke yolu üzerinde şehir. Oldukça geniş bir alana yayılmış olan bu şehrin kalıntıları ilk defa XIX. yy.ın ortalarında Langlois tarafından keşfedildi. Şehir hakkındaki en eski belgeler M.Ö. III. yy.a ait bazı yazıtlardır. En parlak devrini Theodosius II (408-450) zamanında yaşadı. Bu devirde adı *Neapolis* olarak değiştirildi. XI. yy. da terk edildi. Şehir merdivenlerle inilen geniş bir çukurun etrafında kurulmuştur. Şehirde saray, kilise, manastır, sarnıç, kule kalıntıları ve batı yönünde mezarlık sahası vardır. Bugün *Kanlıdivane* (bu adın, eskiden bu çukurda hükümlülerin aslanlara parçalatılmasından geldiği sanılır). [M]

kantilevir

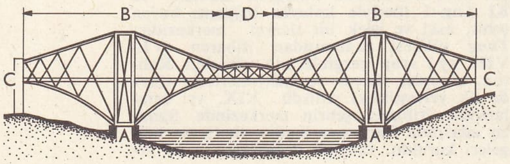

KANUMA, Japonya'da şehir, Honşu'nun merkezinde (Toçigi ili); 70 500 nüf. Tahta, kenevir ve günlük sanayii. (L)

KANUN i. (yun. *kanon*'dan ar. *ḳānūn*). Tabiî olayları birbirine bağlayan zorunlu ilişkinin ifadesi; bu ilişkiyi ifade eden değişmez kural: *Yerçekimi kanunu. Astronomi, matematik kanunları.* ‖ Anayasada öngörülen usullere göre, yasama organı tarafından yazılı olarak konan, uyulması zorunlu hukuk kuralı: *Kanunların en iyisi hadisat ve ihtiyaçtan doğanıdır* (Atatürk). [Bk. ANSİKL. *Huk. bölümü.*] ‖ Belli bir toplumda gerekli olan, genel ve zorlayıcı her türlü kural: *Her bir hürriyet adımını bir kanun engeli kapatıyor* (H.R. Gürpınar). ‖ *Teşm. yol.* Davranış kuralları. ‖ Yol, usul, nizam: *Dünküler, ölmez eserler yaratmanın kanunlarını bulmuşlar, bugünkülerin işi onlara uymak olmalıymış* (N. Ataç). ‖ Herhangi bir konu ile ilgili yasaları taşıyan kitap: *Ceza kanununun beşinci maddesi.* ‖ *Esk.* Merasim, tören. ‖ Asker-î polis, inzibat: *Seni Galata'da kanunlar yakalamış, öyle mi?* (Ahmed Rasim). ‖ *Kanun dışı* (veya *harici*), kanunsuz veya kanuna aykırı olarak yapılan (iş veya hareket). ‖ *Kanun gücü* (veya *kuvveti*), kanun zoru ve baskısı: *Keşke bu partiyi kapatmağa doğru götüren olaylar kanun kuvveti ile önlenerek* ... (F. R. Atay). ‖ *Kanun kitabı,* belli bir konu hakkındaki kanunların yazılı bulunduğu kitap. (Bk. KANUNNAME.) ‖ *Kanun namına* (veya *adına*), kanun gereğince, kanunlar uyarınca. ‖ *Kanun nazarında,* kanun bakımından, kanunlara göre: *Balıkçı Kalafat'la mimar mühendis Dağdiken arasında kanun nazarında hiç bir fark yoktur* (S.F. Abasıyanık). ‖ *Kanun yapmak,* kanun çıkarmak, kanun koymak: *Asrî devletlerde, evvelâ gerek kanun yapmak ve gerek memleketi idare etmek selâhiyetleri doğrudan doğruya millete aittir* (Ziya Gökalp). ‖ *Kanun yolu ile,* kanuna uyarak, kanun gereğince. ‖ *Kanuna aykırı,* kanunsuz, kanun dışı. ‖ *İlâhî kanun,* sosyal kanunlarla cezalandırılmamış bir suçu, eninde sonunda, cezalandıracağına inanılan Tanrısal yasa. ‖ *Tabiat* (veya *doğa*) *kanunu.* Bk. TABİAT.

— ÇEŞ. DEY. *Dağ* (veya *orman*) *kanunu,* kaba kuvvet. ‖ *Kan ile kanun eylemek,* hakkını veya öcünü kanunî yolara baş vurmadan almak.

— *Esk. Kanun-i askerî,* askerlik kanunu. ‖ *Kanun-i ceza,* ceza kanunu. ‖ *Kanun-i dua,* Osmanlı ordusu düşman topraklarında iken yapılan dua. ‖ *Kanun-i esasî,* anayasa: *Hangi memleket ilk defa kanun-i esasî yaparsa onun için meclis-i müessisan yapmışlardır* (Atatürk). ‖ *Kanun-i kadîm,* eskiden beri alışılmış, yapılagelmiş gelenek ve göreneklerin tümü, âdet. ‖ *Kanun-i medenî,* medenî kanun. ‖ *Kanun-i Muhammedî,* Fatih Sultan Mehmed zamanında yapılan kanunlar. ‖ *Kanun-i nev müslim,* İslâm dinini kabul edenlere yapılan maddî bağış merasimi. ‖ *Kanun-i örfî,* sıkıyönetim. ‖ *Kanun-i ticaret,* ticaret kanunu.

— Ask. *Esk.* Askerî inzibat memuru. (Bunlar boyunlarında sarı pirinçten ay şeklinde ve üzerinde «kanun» yazılı bir levhayı taşıdıkları için bu adı almışlardır.) ‖ *Kanun zabiti,* bu inzibat memurlarının başında bulunan subay.

— Biyol. *Esk. Kanun-i tekevvün.* Bk. BİYOGENETİK.

— Din. İman ve disiplinle ilgili kurallar. Bk. ANSİKL.

— Fels. *Esk. Kanun-i teferrüd.* Bk. BİREY.

— Huk. *Kanun tasarısı,* kanun haline getirilmek üzere, hükûmetçe hazırlanan metin. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Kanun teklifi,* kanun haline getirilmek üzere milletvekili veya senatörlerden biri yahut birkaçı tarafından hazırlanan metin. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Kanun yolları,* mahkemenin vermiş olduğu kararlardaki yanlışlıkların düzeltilmesini sağlamak için, kanun tarafından tanınmış olan imkân. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Kanuna karşı hile,* kanunun emredici bir hükmünün yasakladığı amaca, bu hükmün uygulanmasını giderecek, kanun lafzının yasak etmediği bir yolla erişmek. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Kanuna muhalefet,* ceza muhakemesinde, mahkemenin, verdiği kararda bir hukuk kuralını yanlış uygulaması veya hiç uygulamaması. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Kanunda boşluk,* kanunda bir olaya hem lafz (söz), hem de ruh itibarıyle uygulanabilecek bir hükmün bulunmaması. (Belli bir mesele hakkında kanununun hiç bir hüküm ihtiva etmemesi halinde gerçek boşluktan, kanunun belli bir konuya ilişkin olarak ihtiva ettiği hükmün tatmin edici olmadığı, kanunun temelinde yatan diğer hükümleri ile çatıştığı hallerde gerçek olmayan boşluktan söz edilir.) ‖ *Kanundan doğan borç,* hukukî muamele, haksız fiil ve sebepsiz zenginleşme dışındaki kaynaklardan doğan borç. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Kanunlar ihtilâfı,* belli bir konuyu devletlerin değişik kurallarla düzenlemiş olması sonucu ortaya çıkan mevzuat uyuşmazlıkları. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Kanunların hazırlanması,* kanun tasarıları ve tekliflerinin yasama meclislerinde görüşülmesi sırasında izlenen aşama ve usuller. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Kanunların neşir ve ilânı,* kanunların halkın ve onları uygulayacak olan memurların bilgisine ulaştırılabilmesi için alınan tedbirler. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Kanunu bilmemek mazeret sayılmaz,* bir kimsenin işlediği fiilin suç olduğunu bilmediğini ileri sürememesi. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Kanunu muvakkat,* olağanüstü ve acele hallerde yürütme organı tarafından yapılarak kanun kuvvetini kazanan düzenleyici işlem. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Kanunun Anayasaya aykırılığı,* bir kanunun Anayasada öngörülen şekil ve usul kurallarına uyulmadan çıkarılmış olması veya içindeki hükümlerden birini, birkaçının veya tümünün Anayasa hükümlerine aykırı olması. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Din. BUDDHA KANUNU. Buddha dininin kutsal yazıları, Theravada okuluna göre, düşünme yoluyle elde edilen *bilim*'in Mahayana doktrinine göre ise, ebedî ve göksel buddha'cıların, yani *dhyani-buddha*'ların, beşerî buddha'lar yani *manuşi-buddha*'lar aracılığı ile verdiği *ilham*'ın ürünüdür. Her iki okul da, tamamen aynı olmasa dahi, birbirine çok benzeyen bir kanun tanımakta ve bunu *Tripitaka* (Üç Sepet) diye adlandırmaktadır. Tripitaka, disiplini, dogma ve öğütleri, felsefe ve metafiziği kapsar. Tripitaka'nın üç bölümü, esas itibarıyle, M.Ö. 244 ve 242 yılarına doğru meydana gelmiştir. Pali dilinde yazılmış şekilleri, Seylan'da, Tayland'da, Kamboç'da, Laos'ta ve Birmanya'da muhafaza edilmiştir. M.S. I. yy.ın ikinci yarısında, Mahayana okulunun doktrinleri, Sanskritçe ve Orta Asya'nın çeşitli hint-avrupa dillerinde yazılmış bir Tripitaka'da tespit edildi. Bu buddha kanunu, II. ilâ X. yy.da Nepal'de gelişti, tantrik mistisizminden bazı unsurları benimsedi ve daha sonra Çin'e, Tibet'e ve Japonya'ya geçti.

● BRAHMA KANUNU. Brahma kutsal kitabının kanunu; iki bölüme ayrılmıştır: *Çruti* (Vahiy) ve *Smriti* (Gelenek). Çruti'ye, vahiy yoluyle ilham edilen kitaplar, yani *Rig-Veda, Vadjur-Veda, Sama-Veda* ve *Atharva-Veda* dahildir; *Brahmana*'lar ilâhiyat yorumları niteliği taşır ve dört Veda'yı tamamlar; *Upanişhad*'lar felsefe kitapları, *Aranyaka*'lar, törenlerin mistik anlamı, tanrıların mahiyeti v.b.den söz eden kitaplar, *Kalpa-Sutra*'lar ise din usulü ile ilgili kitaplardır.

Smriti, tanrısal varlık tarafından ilham edildiği kabul edilen şu kitaplardan meydana gelir: kanun külliyatı olan *Çastra*'lar; dinî törenlerden ve günlük ibadetlerden söz eden *Grihya-Sutra* ve *Samayaçarika-Sutra*'lar; gramer kitabı olan *Vyakarana;* çeşitli konuları açıklayan *Vedanga,* eski mitolojik hikâyeleri kapsayan *Purana; Ramayana* ve *Mahabharata.*

● CAYNA KANUNU. Dinden sapmış bir tarikat olan Cayna'cılık, Veda'ların otoritesini kabul etmez ve vahyi reddeder. Başlıca kanunları *Agama, Anga, Upanga* ve *Purva*'dan ibarettir. Adı geçen eserleri, bazı-

Foto. Giraudon (LAROUSSE) ; MEYDAN

ları, Tirthamkara'ların birincisi olan Vrişaoha'nın öğrencilerine atfederler; başkaları ise, yirmi dört ermişin sonuncusu olan Mahavira'nın öğrencileri tarafından yazıldığını ileri sürerler, cayna'ların kutsal kitapları, genellikle sanskritçe değil, ardhamagadhi lehçesinde yazılmıştır. Bu lehçe, bir prakrit lehçesidir ve Buddha Palisine çok yakındır.

● KİLİSE HUKUKU. Kanun kelimesi genel olarak, yasa kudreti olan kilise otoritesini belirtmek için kullanılır. Demek ki, kanunlardan söz etmek, kilise hukukundan söz etmek demektir.

A. *Kaynaklar.* Kilise hukukunun kaynakları şunlardır: *Kutsal Kitap* (yani Eski Ahit ve Yeni Ahit); *Konsillere ait nizamnameler* (ancak kiliselerarası konsillerin kanunları evrensel kiliseyi bağlar); mutlak iktidarı temsil eden Roma papalarının *kararları;* zamanla doğruluğu ortaya konmuş, kilise otoritesince *kabul edilmiş* ve evrensel olmak şartıyle *gelenek* ve *görenekler.*

B. *Külliyat ve mutabakatlar.* Kilisede kullanılmış olan başlıca kanun külliyatları şunlardır:

1. VI. yy. da yaşamış iskit rahibi Küçük Denys'in külliyatı. Nikaia'dan (İznik) Khalkedonia (Kadıköy) konsillerine kadar bütün kanunları ve en önemli papa mektuplarını kapsar; 2. *Gratianus kararnamesi* (Decretum Gratiani), 1150'de hazırlandı.
3. *Extravagante*'lar. 1234'te, papa Gregorius IX'un emri ile, Raimond de Penafort tarafından yayımlanmıştır. *Decretum Gratiani* dışındaki nizamnameleri bir araya getirir. Adını bu özellikten alır;
4. *Sextus* (1298), yani *altıncı kitap,* bundan önce sözü edilen esere ek olarak Bonifacius VIII devrine kadar çıkan kararnameleri kapsar;
5. *Clementine*'ler, 1313'te beş cilt halinde yayımlanmış ve papa Clemens V tarafından derlenmiştir.
6. Basel konsili tarafından biraraya getirilen bütün bu külliyatlar, bugüne kadar kilisede kullanılmakta olan *Corpus Juris canonici*'yi meydana getirir. Rum Katolik Kilisesi kanunu ise henüz derlenmemiştir.

— Huk. Yasama organının *kanun* koyma usulüne uyarak yaptığı bütün hukukî işlemler, bunların muhtevasına, maddî niteliklerine bakılmaksızın kanundur. Ancak kanunun maddî bakımdan yapılan tanımına göre, yalnız daimî ve genel bir kuralı ihtiva eden objektif hukukî işlemler kanun niteliği taşır. Kanunların büyük bir çoğunluğu hem maddî, hem de şekil ve organik tanıma uymakla birlikte, bazıları sadece şeklî ve organik bakımdan kanun niteliği taşır. Meselâ belli bir kişiye olağanüstü maaş bağlanmasına dair yasama organı işlemi, genellik ve soyutluk niteliğine sahip olmadığı halde bir kanun şeklinde yapılmaktadır. Keza bütçe de maddî bakımdan bir şart-işlem olarak görünmekle beraber şeklî ve organik bir kanundur. Kanunun genelliği, belli bir tek olaya veya kişiye uygulanma amacıyle konmuş olmaması ve düzenlediği bütün durumlara ve hukukî ilişki alanına giren bütün kişilere ve özel hallere uygulanmasıdır. Kanunların kapsamları bakımından birbirinden farklı olması, genellik kuralına aykırı değildir. Gerçekten kanunlar kapsamlarının genişliği bakımından *genel* ve *özel* kanun olarak ayrılabilir. Meselâ Borçlar kanununun genel bir kanun olmasına karşılık sadece tacir sıfatını taşıyanları kapsayan Ticaret kanunu, özel bir kanundur. Kanunun genelliğine sıkıca bağlı olan daimîliği bir kanunun önceden tespit edilmiş, öngörülmüş bir olaya uygulandıktan sonra yürürlüğünün sona ermemesi ve usulüne uygun olarak kaldırılmadıkça benzer her olaya uygulanabilmesidir. Belli bir olaya veya kişiye uygulanma amacına yönelmiş olmamak şartıyle, uygulamanın zaman içerisinde sınırlandırılması (geçici kanunlar) bu kurala aykırı değildir. Kanunlar yapısı ve ihtiva ettiği hükümlerin niteliği bakımından *normatif kanunlar* ve *inşaî kanunlar* olarak ikiye ayrılır. Normatif kanunlar, toplumsal ve iktisadî gerçeklerin etkenliği altında yaratılan kanunlardır. Emredici hükümler ihtiva eden kanunlar da, fertlere bazı hususlarda irade serbestliği (msl. sözleşme serbestliği) tanıyan yorumlayıcı, yahut tamamlayıcı hükümleri ihtiva eden kanunlardan ayrılır.

Ayrıca kanunlar temel kanun ve talî kanun olarak da ikiye ayrılabilir. Meselâ Medenî kanunun bir temel kanun olmasına karşılık, Kira kanunu bir talî kanundur. Türk Anayasa düzeninde, meselâ Fransa'da olduğu gibi, kanunla düzenlenebilecek alanlar sınırlanmamış ve teker teker gösterilmemiştir. Buna karşılık sadece kanunla düzenlenebilecek bazı konular vardır. Meselâ bir kamu hizmeti, ancak kanunla veya kanunun verdiği yetkiye dayanılarak idarî işlemle kurulur (1961 Anayasası md. 39 ve 112/III). Bundan başka temel hak ve hürriyetler ancak kanunla sınırlanabilir (Anayasa md. 11). Ancak bazı hak ve hürriyetlerin, sadece esasların kanunla konması şartıyle, teferruata ilişkin hususlarda idarî işlemle düzenlenebilmesine karşılık, kişi dokunulmazlığı (Anayasa md. 14), haberleşme hürriyeti (Anayasa md. 17), vicdan ve din hürriyeti (Anayasa md. 19) ve düşünce hürriyeti (Anayasa md. 20) sadece kanunla düzenlenebilir ve bu konuda idarenin herhangi bir düzenleme yetkisi söz konusu olamaz.

● *Kanun tasarısı,* hükûmetçe hazırlandıktan sonra bakanlar tarafından imzalanarak, gerekçeleriyle birlikte Türkiye Büyük Millet meclisine sunulur. Gerçi 1961 Anayasasında, «Kanun teklif etmeğe, Bakanlar kurulu ve Türkiye Büyük Millet meclisi üyeleri yetkilidirler» (md. 91) dendiği için, Bakanlar kurulunun meclise sunduğu metnin «kanun teklifi» adını taşıması gerektiği söylenebilirse de doktrinde ve uygulamada, hükûmetin kanun teklifleriyle, meclis üyelerinin kanun tekliflerinin birbirinden ayırt edilebilmesi için, bunlara «kanun tasarısı» denilmektedir. Hükûmetin kanun teklif etme hakkı, parlamenter rejimin tipik bir görüntüsü, esaslı bir unsurudur. Hükûmet, kanunu teklif etme suretiyle parlamentonun çalışmalarına katılarak ona yön verir. Modern parlamenter rejimlerde hükûmet, parti disiplini sayesinde parlamento içinde dayandığı çoğunluğu ve dolayısıyle de parlamentoyu etkisi altında tutabildiği için, getirdiği tasarıların kanunlaşma şansı, parlamento üyelerinin kanun tekliflerinin kanunlaşma şansından daha fazladır.

● *Kanun teklifi,* milletvekilleri veya senatörlerden biri veya birkaçı tarafından hazırlanarak gerekçeleriyle birlikte Türkiye Büyük Millet meclisine sunulur. Kuvvetler dengesine dayanan parlamenter rejimlerde, parlamento üyelerine kanun teklif etme hakkı sınırsız olarak tanınmıştır. Türk Anayasası da Türkiye Büyük Millet meclisi üyeleri için bu hakkı sınırsız olarak öngörmüştür (1924 Anayasası md. 15, 1961 Anayasası md. 917).

● *Kanun yolları.* İster hâkimlik ister mahkemede olsun verilen yargılama kararlarında hata yapılması daima mümkündür. Bu durumu kanunkoyucular da göz önünde tuttuklarından, verilmiş olan birinci derece kararlarına karşı daima bir ikinci yol, bir ikinci imkân tanımışlardır. Bu imkâna genel olarak kanun yolu adı verilir. Bunun kabulündeki amaç, yargılama sonunda mümkün olduğu kadar hatasız kararların ortaya çıkmasını sağlamaktır. Bu sebeple, kanunlarda, çok önemsiz meselelerle ilgili kararlar hariç, hemen her karar için kanun yoluna gidilmesi kabul edilmiştir. Bir karar hakkında kanun yoluna gidilmesi, o meselenin kesin olarak sonuçlanmasını geciktirir, fakat doğru kararı elde etmek de yargılamanın ana amaçlarından birini teşkil eder. Bu durum göz önünde tutularak kanunlarda sonsuz şekilde kanun yolları düzenlemek yerine, belli durumlarda, belli şartlarla mürücaat edilebilen kanun yolları düzenlemek tercih edilmiştir.

Kanun yoluna başvurulduğu zaman, başvurulacak olan kanun yolu yargılama makamı, kural olarak bir başka makamdır. Yani kanun yolu incelemesi, kararı veren mahkeme veya hâkim tarafından değil, bir başka makam tarafından yapılır. Ancak bu kuralın istisnası da vardır. Meselâ karar düzeltilmesi talebi yine kararı veren mahkemeye yapılır ve aynı kurul, kararını ikinci defa inceler. Kanun yolu, yargılama makamı kararlarına karşı gidilen bir yoldur. Bu sebeple savcının kararlarına karşı yapılan müracaatlar kanun yolu değildir. Kanun yolları çeşitli bakımlardan sınıflandırılabilir. Bunlar içinde en önemli olanı, olağan ve olağanüstü kanun yolu ayırımıdır.

KANTON (Çin)
İnci ırmağı

Bu ayırım, kanun yoluna başvurulan hükmün bu başvurmadan önce kesinleşmiş olan bir hükme karşı yapılıyorsa, bu durumda bir olağanüstü kanun yolu söz konusudur. Karar henüz kesinleşmeden bir inceleme yapılması istenir ve bu müracaat, verilmiş olan hükmün kesinleşmesine ve infazına engel olursa, bu durumda bir olağan kanun yolu vardır. Diğer bir ayırım ise, hukukî derece ve ikinci derece kanun yolu ayırımıdır. Hukukî derece kanun yolunda, yalnız hükümde hukukî hata olup olmadığı meselesinin incelenmesi istenir. Hükmün olay kısmı ile ilgilenilmez. Bu durum temyizde söz konusudur. Belirli istisnalar dışında yargıtayda yapılan temyiz incelemesinde, yalnız hukukî yönden hata yapılıp yapılmadığı araştırılır ve varsa hukukî hatalar gösterilerek hüküm bozulur.

İkinci derece kanun yolu ise, verilmiş hükmün hem hukukî, hem de maddî kısımları bakımından incelenmesi sonucunu doğurur. Bu durumda, şayet başvurulan kanun yolu bir son karara karşı yapılıyorsa, istinaf adını alır. Türkiye'de istinaf mahkemeleri yoktur. İtiraz, kural olarak maddî ve hukukî yönden hâkim kararlarına karşı olur. Ancak kanun bazı hallerde istisnaî olarak mahkeme kararlarına karşı da yapılabileceğini öngörmüştür. İtiraz kanun yolu da biri *âdi,* diğeri *acele* olmak üzere ikili bir ayırıma tabi tutulur. Âdi itiraz süreye bağlı değildir. Acele itiraz ise karar verildikten ve tarafa tebliğ edildikten sonra 1 hafta içinde yapılmalıdır. Ayrıca âdi itirazda kararı veren hâkim kendisine ikinci kere başvurulması halinde kararını kendiliğinden değiştirebileceği halde, âdi itirazda böyle bir imkân söz konusu değildir. Ceza Muhakemeleri Usulü kanunu kimlerin kanun yolu davası açabileceğini belirtmiştir. Savcı, kanun yolu davası açabilir, çünkü savcı devletin iddia makamı olarak muhakemeye katılmakta ve hem fertlerin, hem de toplumun çıkarlarını korumak ödevini yüklenmiş bulunmaktadır. Diğer taraftan şahsî davacı da iddia makamını işgal ettiğinden bu yola gidebilecektir. Ayrıca müdahil de hükme karşı kanun yoluna gidebilir. Muhakemenin bir tarafı olarak sanığın da kanun yolu talebinde bulunması mümkündür. Ayrıca müdafi de sanık için kanun yolu davası açmak yetkisine sahiptir. Ancak yine kanuna göre, sanık açıkça müdafiin kendisi için kanun yoluna gitmesine engel olursa, müdafiin bu yetkisi kalkar.

Kanun yolu davasının açılması bir istekle olacaktır. Bunun için kanun yoluna gidecek olan kimsenin ilgili mercie bir dilekçe vermesi gereklidir. Ayrıca kanun yolu davası açan kişinin, verilmiş olan kararın hangi bakımlardan hukuka aykırı olduğunu da belirtmesi gerekir. Çünkü prensip olarak kanun yolu incelemesi yapan makam, ileri sürülen taleple bağlı olarak bir inceleme yapma yetkisine sahiptir. Ancak Türkiye'de temyiz yolunda bunun bir istisnası görülür. Meselâ, sanık verilen hükmü temyiz ettiğinde, belli sebeplere dayanmasa dahi, temyiz üzerine hüküm bütünüyle inceleme konusu yapıldığından bu talep hukuka uygundur. Kanun yolu davasının âdi itiraz durumu dışında belli bir süre içinde açılması gerekir. Meselâ temyiz yoluna başvurma süresi, kararın bildirilmesinden itibaren bir haftadır.

Herhangi bir hükme karşı kanun yoluna gidildiği takdirde, bunun birtakım sonuçları olacaktır. Bunun en önemli sonucu, hük-

Foto. X (LAROUSSE)

mün kesinleşmesine engel olmasıdır. Ancak kanun yolu incelemesi de yapılıp tamamlandıktan sonra hüküm kesinleşecek ve infaza geçilebilecektir. Kanun yolu davası açılmasının bir başka sonucu yargılamanın devam etmesidir. Aynen esas mahkemesinde yapılan muhakemede olduğu gibi, kanun yolu mahkemesinde de mahkemenin tarafları olarak iddia, müdafaa makamı ve yargılama makamı mevcuttur.

Olağanüstü kanun yolu davasının açılmasının, cezanın infazına doğrudan doğruya bir etkisi mevcut değildir. Ancak olağanüstü kanun yolu incelemesi yapılırken ayrıca cezanın infazının da dava sonuna kadar geri bırakılmasına ve şayet infaza başlanmışsa, bunun kesilmesine karar verilebilir. Ancak kanun, mahkûmiyetten başka kararlarda bunun aksine bir hüküm kabul etmiştir. Çünkü genel olarak kanun yolu davası açılması halinde dahi, mahkûmiyet kararının dışında kalan kararlar derhal infaz olunur. Meselâ beraat etmiş olan sanık şayet tutuklu ise derhal salıverilir. Kanun yolu davası sonucunda verilecek olan karar, yalnız bu karara karşı kanun yolu davası açmış olanlara etki yapar, diğer sanıklara etki yapmaz. Ancak bunun bir istisnasına yine Ceza Mahkemeleri Usulü kanununda rastlanır. Buna göre şayet cezanın uygulanması bakımından ilk verilen hükümde hata edilmişse, bu hata kanun yolu sonunda ortaya çıktığı takdirde, kanun yolu davası açmamış olan sanıklar için de bu yanlış uygulanmış olan cezanın düzeltilmesi kabul edilir.

● *Kanuna karşı hile*'den söz edebilmek için şu unsurların gerçekleşmesi gerekir: 1. bir olayın değiştirilmesi; 2. kanunun yasakladığı bir sonucun elde edilmesi; 3. bir hile kasdının varlığı. (Bu üçüncü unsura lüzum olup olmadığı tartışmalıdır. Bugün hâkim olan objektif görüş, hile kasdını aramamaktadır.) Bu unsurların birleşmesi ile ortaya çıkan kanuna karşı hile ile, kanunun emredici bir hükmünden kaçınılmakta ve yine kanunun başka bir hükmünden yararlanılarak, emredici hükmün yasakladığı amaca kaçamak yoldan varılmaktadır. Daha açık bir deyişle, kanunun metnine uyulmakta, ancak kanun normunun anlam ve amacı ihlâl edilmektedir. Meselâ, barodan atıldığı için mesleğini ifa edemeyecek bir avukata, takip etmesi için alacağın temlik edilmesi halinde bir kanuna karşı hile söz konusu olur. Kanuna karşı hile hallerinde uygulanacak genel bir müeyyide yoktur. Önce, kanun, bazı kanuna karşı hile halleri için özel müeyyideler koymuştur. Meselâ teminat hükümlerini bertaraf etmek kasdıyle, borçlu alacaklıya bir menkulün mülkiyetini hükmen teslim yolu ile geçirirse, bu, rehin hükümlerine karşı bir hile teşkil ettiği için, üçüncü kişilere karşı geçerli olmaz (Med. kn. md. 69). Ne var ki, bu şekilde özel bir hükmün bulunduğu hallerde kanuna karşı hileden değil, doğrudan doğruya kanunun ilgili hükmüne aykırılıktan bahsedilir. Gerçek kanuna karşı hile durumlarında ise müeyyide, genellikle benimsenen görüşe göre hile ile uygulanması bertaraf edilen hükmün doğrudan doğruya ihlâl edilmesi haline bağlanan müeyyide olacaktır.

● *Kanuna muhalefet.* Ceza Muhakemeleri Usulü kanunu, esas mahkemesince verilmiş bir kararın temyiz edilebilmesi için gerekli sebepler arasında kanuna muhalefete de yer vermiştir (md. 307). Kanunda açıklandığı gibi, kanuna muhalefet, mahkeme bir karara hükmettiği sırada uygulanması gerekli bir hukuk kuralını hiç uygulamaması veya bunu yanlış uygulamasıdır. Hukuk kuralından söz edildiğine göre buna genel bir anlam verilmelidir. Hukuk düzeninin bütün kuralları için kanuna muhalefet mümkündür. Bu kuralın ceza muhakemesinde mutlaka bir ceza hukuku kuralı veya bir ceza muhakemesi kuralı olması zorunlu değildir. Bir medenî hukuk kuralına aykırılık bulunması halinde dahi kanuna muhalefet sebebi mevcut olabilir. Yargıtay, esas mahkemesince verilmiş olan kararda kanuna muhalefet edilmiş olduğunu tespit ettiği takdirde, kararın bozulmasına ve esas mahkemesine geri gönderilmesine karar verir.

Hiç bir kanun bütün hayat ilişkilerini içine alan kuralları kapsayamaz. Bazı olayları kanunkoyucu hiç düşünmediği için düzenlememiş olabilir. Bu şekildeki boşluğa gerçek boşluk denir. Olayla ilgili bir kanun olduğu halde tatmin edici bir çözüm getirmemişse, bu takdirde bir gerçek olmayan boşluk vardır. Şu var ki gerçek olmayan bir boşluğun göz önünde tutulup doldurulması için kanunda mevcut hükmün aynen uygulanmasını istemek Med. kn. md. 2/II anlamında bir hakkın kötüye kullanılması teşkil etmelidir. Kanunda olayla ilgili hüküm bulunmaması bazen bilerek bazen de bilmeyerek olur. Kanunkoyucu belirli bir olayı görmekle birlikte bunun hakkında kasden bir hüküm koymamışsa, kanundaki bu boşluk bilinen bir boşluk veya menfî bir çözüm şeklidir. Bu halde gerçek anlamda bir boşluktan söz edilemez. Bunun aksine bir durum, bilinmeyen boşluklar için söz konusu olmaktadır. Bu halde kanunkoyucu o problemin farkına varmamış ve bu sebeple kanuna bir hüküm koymayı unutmuştur. Eğer bu bilinmeyen boşluk, kanunkoyucunun bir ihmalinden doğmuşsa, buna ihmalden doğan boşluk da denir. Aksine, kanunkoyucu bütün özeni göstermesine rağmen problemi göremediği için bir boşluk doğmuşsa, o zaman da fiilî boşluktan söz edilir. Bunun dışında boşluk, şeklî veya maddî de olabilir. Şeklî boşlukta kanunun lafzında uygulanacak bir hüküm bulunmaz. Maddî boşlukta ise, yorum yolu ile dahi bir hüküm bulunmaz. Kanunda bulunan boşluğun doldurulmasında değişik çözüm yolları düşünülebilir. Kanunkoyucu, boşlukları doldurma görevini üzerine alabileceği gibi bu görevi hâkim veya başka bir organa da bırakabilir. Türk hukukunda bu görev, hâkime verilmiştir (Med. kn. md. 1/II). Medenî kanuna göre, hâkim, önüne gelen olaya hem kanun lafzında, hem de yorum yolu ile uygulanacak bir hüküm bulamazsa, örf ve âdet hukukunda da bir hüküm yoksa bu sebeple davaya bakmaktan kaçınılmaz. Bu durumda o kanunkoyucu gibi hareket eder, kendisi kanunkoyucu olsa olay için ne gibi bir hüküm getirecekse, olayı ona göre çözer. Yani Med. kn. md. 1/II hâkime kural koyma mükellefiyeti yüklemiştir. Hâkim kural koyarak boşluk doldurma görevini yerine getirirken, taraf çıkarlarını ve yürürlükte olan hukuk düzenini göz önünde bulundurur, belirli yardımcı araçlardan yararlanır. Bunların başında ilmî ve kazaî içtihatlar gelir. (Bk. İÇTİHAT.) Bunun yanında, hukukun genel ilkesi, ideal hukuk, eşyanın tabiatı, mukayeseli hukuk ve hattâ kanunun değiştirilmesi için hazırlanmış tasarılar da hâkime yardım edecek kaynaklardandır. Kanun koyma görevi Anayasa'ya göre Türkiye Büyük Millet meclisindedir. Bu sebeple, hâkimin koyduğu hüküm ne kadar somut olursa olsun bir kanun niteliğinde değildir. Bu yüzden, kanunda bulunan bir boşluk sebebiyle, hâkimin koymuş olduğu bir hüküm, diğer hâkimleri bağlamaz (bk. İÇTİHAT'*ı birleştirme kararı*). Hattâ, bu kurala bağlı değildir. O, önüne gelen aynı nitelikte diğer bir olayda başka bir kural koyabilir. Ancak bu durumda önceki kararından ayrılmasının gerekçelerini göstermesi gerekir. Ayrıca kanunda bir boşluk bulunması halinde, hâkim kanunkoyucu olarak hareket etmiş ve bir kural koymuşsa, bu kural Yargıtayın denetimine tabi olur. Ancak Yargıtayın bu incelemesi, sadece konulan hükmün mevzuatın ruhuna uygun olup olmadığı yönündendir. Zira hâkim, kanunkoyucu gibi hareket etse bile, kanuna aykırı hüküm getiremez. Yargıtay ancak bu hususu inceleyebilir, hâkimin hukuk yaratma yetkisine hiç bir şekilde karışamaz.

● *Kanundan doğan borç* denince bundan anlaşılması gereken şey, borcun, kanunun özel olarak düzenlediği tipik bazı olgular dışında kalan diğer olgulardan doğmasıdır. Aksi halde kanundan doğan borç kavramı iki yönden yanıltıcı olur. Önce, bütün borçlar kanundan doğduğu için yanıltıcı olur. Zira borcun nelerden doğacağı (hukukî işlem, haksız fiil, sebepsiz zenginleşme) kanunda belirtilmiştir. Diğer yandan ise, borcun doğrudan doğruya kanundan doğduğu söylenemez. Çünkü borç kanundan değil, kanunun borç doğurucu hükümler bağladığı olgulardan doğar. Diğer bir deyişle, kanun somut olaylara değil de soyut olaylara değinir. O, sadece hangi unsurların birleşmesi halinde borcun doğacağını gösterir. Borcun doğması için, somut bir olayın bu şartları gerçekleştirmesi gerekir. İşte kanun belirli olayların, hangi şartları gerçekleştirirse borç doğuracağını özel olarak göstermiştir. Bu tipik olayların dışında kalan olgulardan bir borç doğacak olursa, kanundan doğan borçtan söz edilir.

● *Kanunlar ihtilâfı.* Mevzuat uyuşmazlıkları, kanunlar ihtilâfları veya yargı yetkisi ihtilâfları şeklinde ortaya çıkabilir. Bir meselede hangi devlet kanununun uygulanacağı konusundaki ihtilâf, bir yasama yetkisi ihtilâfıdır. Meselâ, sözleşmeden doğan borçlarda sözleşmenin meydana geldiği yerin kanunu mu, yoksa sözleşmenin icra edileceği yerin kanunu mu uygulanacaktır? Buna karşı bir davanın hangi devletin mahkemesinde görüleceği meselesi bir yargı yetkisi ihtilâfıdır. Bu iki ihtilâf türü, birbirine bağlı değildir. Meselenin özüne uygulanacak kanunla, yetkili mahkemeyi gösteren kanunun tespiti, farklı hukukî kıstaslara dayanabilir. Türk mevzuatında kanunlar ihtilâfına ilişkin hükümlerin bir kısmı 1330 tarihli «Türkiye'de Bulunan Ecnebilerin Hukuk ve Vezaifi hakkında Muvakkat kanun»da yer almaktadır. Diğer bazı kanunlarda da (Ticaret kanunu, Hukuk Usulü Muhakemeleri kanunu, Nüfus kanunu gibi) belirli konuları düzenleyen hükümler vardır, Kanunlar ihtilâfının bir diğer kaynağı da yabancı devletlerle yapılan antlaşmalardaki bazı hükümlerdir. Bütün bunlara rağmen kanunlar ihtilâfıyle ilgili mevzuatta boşluklar varsa, bunlar mahkeme kararlarıyle doldurulabilir.

Kanunlar ihtilâfı kurallarına göre hukukî işlemlerin şekli, işlemin yapıldığı yerin kanununa tabidir. Türk Ticaret kanununa göre poliçe, bono veya çekle yapılan taahhütlerin şekli, bu taahhütlerin imzalandığı memleketin kanunlarına tabidir. Yalnız çek bakımından, ödeme yeri kanunu ile emredilen şekillere uymak da yeterlidir. Şahsın hukukuna ilişkin ihtilâflarda genellikle ilgilinin millî kanunu uygulanır.

Ancak bazı hallerde bu ilkenin kamu düzenine aykırılık gerekçesiyle kayıtlanması mümkündür.

Miras ihtilâflarında, Muvakkat kanun, menkul ve gayrımenkul mallar ayırımını yapmıştır. Menkul mallar hakkında ölen kimsenin millî kanunu, gayrımenkuller hakkında ise malın bulunduğu yer kanunu (mekân kanunu) uygulanacaktır. Aynî haklardan doğan kanunlar ihtilâfı ise Muvakkat kanunun sisteminde mekân kanununa göre çözümlenir.

Muvakkat kanuna göre borç sözleşmelerinden doğan hukukî veya ticarî konularda türk kanunu uygulanır. Ancak bir hükmün kapsamına yalnız Türkiye'de bulunan yabancıların Türkiye'de aktettikleri sözleşmeler girer. Bunun dışında borç sözleşmelerine ilişkin ihtilâflarda hangi kanunun uygulanacağına dair açık bir hüküm yoktur. Doktrinde, taraflar, sözleşmelerine uygulanacak kanunu seçmemişlerse (irade muhtariyeti kuralı), sözleşmedeki karakteristik edimin ifa edileceği yer veya karakteristik edim borçlusunun sözleşmenin yapıldığı sıradaki ikametgâhı kanununun uygulanması savunuluyor. Haksız fiillerden doğan borçlarda, Muvakkat kanuna göre haksız fiilin işlendiği yer kanununun uygulanması gerekir. Muvakkat kanunda yargı yetkisi ihtilâfları konusunda da hükümler vardır. Bu hükümlere göre türk mahkemeleri aşağıdaki hallerde mutlak yargı yetkisine sahiptir:

a) yabancıların Türkiye'deki gayrımenkullerine ilişkin davalar. Gayrımenkuller üstündeki haklar, gayrımenkul zilyetliği ve gayrımenkullerle ilgili miras ihtilâflarına ilişkin davalarda, türk mahkemelerinin mutlak yargı yetkisi vardır. Ayrıca nelerin gayrımenkul sayılacağı da türk kanunlarına göre tespit olunacaktır;

b) diğer hukuk ve ticaret davaları. Kişi statüsü (ahkâmı şahsiye) ve menkul miras davaları dışında kalan hukuk ve ticaret davalarında da türk mahkemeleri Muvakkat kanun gereğince yetkilidir;

c) güvenlik ve asayişe ilişkin davalar.

Türk mahkemelerinin görmeğe yetkili olmadığı davalar ise, yabancı uyrukluların ahkâmı şahsiye davalarıdır. Bu davalarda kural, yabancının millî mahkemesinin yetkili olmasıdır. Ancak bu kuralın tabiî sonucu olarak vatansızların davaları bakımından türk mahkemeleri yetkilidir. Ayrıca 26. VIII. 1961 tarih ve 359 Sayılı ka-

nunla onaylanan 28 temmuz 1951 tarihli «Mültecilerin Hukukî Durumuna Dair sözleşme»ye göre «her mülteci mutad ikametgâhının bulunduğu âkit devlette adlî yardım ve teminat akçesinden muafiyet dahil mahkemelere müracaat bakımından vatandaş gibi muamele» göreceğinden, türk mahkemelerinin mültecilerin ahkâmı şahsiye davalarını görmeğe yetkili olacağı sonucuna varılabilir.

Türk mahkemelerinin yetkisizliğinin istisnaları da vardır; şu durumlarda türk mahkemeleri yetkilidir:

1. tarafların kendi iradeleriyle türk mahkemelerine başvurmaları;
2. dava ile bir türkün ilgili olması;
3. davanın Türkiye'de görülmekte olan bir davaya müteferri olması.

Ayrıca Muvakkat kanunda öngörülen yukarıdaki istisnalardan başka mahkeme içtihatlarına dayanan istisnalara da rastlanmaktadır:

a) davanın kamu düzenini yakından ilgilendirmesi halinde ahkâmı şahsiye davasında da türk mahkemesi yetkili olabilecektir;

b) tarafların mücbir sebep dolayısıyle millî mahkemelerine başvurmaları halinde de türk mahkemeleri yetkili sayılmalıdır. Türkiyede ikametgâhı bulunmayan türklerin ahkâmı şahsiye davaları, Türkiye'de oturmuyorlarsa son ikametgâhı mahkemesine, böyle bir ikametgâhın da bulunmaması halinde Ankara mahkemesine tabidir.

● *Kanunların hazırlanması*. 1961 Anayasası, 92. maddesiyle çift meclis sisteminin tabiî bir gereği olan ve kanun tasarı ve tekliflerinin Millet meclisi ve Cumhuriyet senatosunda sıra ile ve değişiklik veya ret hallerinde de birinden diğerine dönerek görüşülmesinden ibaret olan «mekik sistemi»ni kabul etmiştir. Bununla birlikte bu sistemin basit ve kolay işleyebilir bir hale sokulabilmesi için Millet meclisine, Cumhuriyet senatosu karşısında nispî bir üstünlük tanınmıştır. Çünkü yasama meclisleri arasında, kanunun hazırlanması bakımından, tam bir eşitlik öngörülmüş olsaydı, bu takdirde kanun tasarı ve tekliflerinin, mekik sisteminin gereği olarak, iki meclis arasında birçok kere gidip gelmesi yüzünden, kanun yapmak, çok güç ve uzun süren bir iş haline gelirdi. Bundan kaçınılabilmek için Anayasa md. 92'de kanun tasarı ve tekliflerinin görüşülmesine Millet meclisinde başlanması, Cumhuriyet senatosu ile Millet meclisi arasında tasarı ve teklifler hakkında görüş ayrılığı çıkması hallerinde bir karma komisyon kurularak farklı görüşlerin bu komisyonda birleştirilmeğe çalışılması ve son sözün gene Millet meclisinde olması gibi hususlar öngörülmüştür. Bundan başka, 1961 Anayasasının, Temsilciler Meclisi Anayasa komisyonu tarafından kaleme alınmış olan gerekçesinde de belirtildiği gibi, «iki meclisli sistemlerde sık görülen, kanunları komisyonlarda ve meclislerde seneler senesi sürüncemede bırakmayı önlemek amacıyle, her iki meclis için de süreler kabul edilmiş ve bu sürelere riayet edilmediği hallerde metnin kanuniyet kazanması sağlanmıştır». Gerçekten Anayasa md. 92, fıkra 10'a göre, Cumhuriyet senatosu, kendisine gönderilen bir metni, Millet meclisi komisyonlarında ve Genel kurulundaki görüşme süresini aşmayan bir süre içinde karara bağlar. Bu süre üç ayı geçemez ve ivedilik hallerinde on beş günden, ivedi olmayan hallerde ise bir aydan kısa olmaz. Bu süreler içinde karara bağlanmayan metinler, Cumhuriyet senatosunca, Millet meclisinden gelen şekliyle kabul edilmiş sayılır. Diğer taraftan 1961 Anayasası md. 94'te bütçe kanununun hazırlanmasını özel bir usule tabi tutmuştur. Bk. BÜTÇE.

● *Kanunların neşir ve ilânı*. 1961 Anayasası md. 92'de öngörülmüş olan usule göre kabul edilen kanun tasarıları kanunlaşmış olur. Ancak, bunların yürürlüğe girerek uygulanabilmesi için neşir ve bazı hallerde de ilân edilmesi gerekir. Çünkü ancak bu takdirde herkesin kanunu bildiği varsayımı kurularak, kanunu bilmemenin mazeret sayılmayacağı kuralı geçerlik kazanır. Türk anayasa sistemine göre, kanun yasama meclisince kabul edilmekle bir yasama işlemi olarak tamamlanmış ve varlık kazanmıştır. Bu kanunun yayımlanması artık yürütme organının görev alanına giren bir idarî işlemdir. Anayasa md. 93'e göre, «Cumhurbaşkanı, Türkiye Büyük Millet meclisince kabul edilen kanunları on gün içinde yayımlar, uygun bulmadığı kanunu bir daha görüşülmek üzere, bu hususta gösterdiği gerekçeyle birlikte, aynı süre içinde Türkiye Büyük Millet meclisine geri gönderir. Bütçe kanunları ve Anayasa bu hükmün dışındadır. Türkiye Büyük Millet meclisi, geri gönderilen kanunu gene kabul ederse, kanun Cumhurbaşkanınca yayımlanır». Cumhurbaşkanının uygun bulmadığı kanunu iade etmesi, bir veto niteliğini değil, ancak meclisin dikkatini çekme amacını taşır. Çünkü türk hukukunda Cumhurbaşkanının kanunları onaylama yetkisi bulunmadığından, onları reddetme yetkisi de yoktur. 1924 Anayasasında da aynı hüküm vardır. Fakat 1924 Anayasasının yürürlükte bulunduğu dönemden farklı olarak, 1961'den bu yana Cumhurbaşkanları, kanunları meclise iade yetkisini birçok defa kullanmışlardır. Kanunlar *Resmî Gazete*'de yayımlanır. Bazı kanunların *Resmî Gazete*'de yayımlanmasını ve ayrıca, belli idare ajanları tarafından ilân edilmesi de gerekir. Kanun ve Nizamnamelerin Neşri ve İlânı ve Meriyet Tarihine Dair kanuna göre «... cezaya, vergiye, askerliğe ve halkı alâkalandıran diğer hususlara ait kanun, nizamname vesaire derhal şehir ve kasabalarda mutad veçhile belediyeler ve köylerde muhtarlar vasıtasiyle ilân ettirilir...». Kanunun metninde aksine açıklık bulunmadığı takdirde, *Resmî Gazete*'de yayımlanmasını izleyen günün başlangıcından itibaren 45. günün sonunda yürürlüğe girer. Fakat kanunların büyük bir çoğunluğunda, yayımlanmayı izleyen gün yürürlüğe gireceklerine dair açıklık vardır. Hükûmet tarafından verilen ve *Resmî Gazete*'de yayımlanan metnin meclis tutanaklarındaki metne uymaması halinde, doktrinde kabul edildiği üzere, *Resmî Gazete*'de yayımlanmış olan metin geçerlidir.

● *Kanunu bilmemek mazeret sayılmaz* kuralı Türk Cz. kn. md. 44'te yer alır. Bu ilkeye göre, usulünce neşir ve ilân edilmiş olan bir kanun, yerli ve yabancı herkes tarafından bilinir sayılmaktadır. Böyle bir ilkenin kabulü toplumsal bir zorunluğun ifadesidir. Aksi takdirde bir kimseye, bir fiilin suç teşkil ettiği isnat edildiği zaman, bu kişinin bu fiilin suç olduğunu bildiğini ispat zorunluğu ortaya çıkacaktır. Bir kimsenin böyle bir durumu bildiğini ispat etmek de çok güçtür. Bu sebeple kanun, bu konuda bir faraziyeye yer vermek zorunluğunu duymuştur. Diğer taraftan bu ilke, kanunu yanlış bilmeyi veya ona yanlış bir anlam vermeyi de kapsar, çünkü bunda failin kusuru vardır. Bu sebeple hiç bilmemek durumunda olduğu gibi, yanlış bilme veya anlama durumunda da tam sorumluluk vardır. Ancak bu kural özel hukukta farklıdır. Bk. HATA.

● *Kanunu muvakkat*, bazı bakımlardan fransız hukukundaki «kanun kararname»ye (décret-loi) ve eski alman hukukundaki Olağanüstü Hal kararnamesine (Notverordnung) benzer. Bu tür düzenleyici işlemler, 1876 Osmanlı Kanunu Esasisinin 36. maddesinde öngörülmüştü. Bu maddeye göre, Mebuslar meclisi ve Âyan meclisinden kurulu olan Genel meclisin toplantı halinde bulunmadığı sırada, devleti tehlikeden korumak veya genel güvenliğin bozulmasını önlemek için bir zorunluluk ortaya çıktığı ve bu hususta konması gereken kanunu müzakere etmek üzere Genel meclisin toplanması için zaman bulunmadığı takdirde Kanunu Esasinin hükümlerine aykırı olmamak şartıyle Vekiller heyeti tarafından verilen kararlar, Mebuslar meclisinin toplanarak bu konuda karar vermesine kadar, padişahın iradesiyle, geçici olarak kanun hüküm ve kuvvetini kazanır. Teşkilâtı Esasinin 1909'da değiştirilmesi sırasında bu maddeye, söz konusu Vekiller heyeti kararlarının Mebuslar meclisinin ilk toplantısında derhal meclisin onayına sunulması yolunda bir cümle eklenmiştir. Osmanlı kamu hukukunda «karar», «kararname», «talimatı muvakkate», «kanunu muvakkat» gibi adlar taşıyan bu düzenleyici işlemlerin yapılması ve yayımlanması, tam anlamıyle «yasama yetkisinin devri esası»na dayanmaktaydı. Bu işlemler, hem maddî, hem şeklî ve hem de haiz olduğu kuvvet, yani doğurduğu hüküm bakımından kanun niteliği taşımakla birlikte, meclisin onaylaması infisahî şartına bağlı olarak yürürlük kazanırdı. Meclis onayladığı takdirde, geçici olarak kanun kuvveti taşıyan bu kararnameler, tam anlamıyle bir kanun, yani maddî ve uzvî bakımdan bir kanun haline gelir, onaylamadığı takdirde ise infisahî şart gerçekleşmiş olur ve bunlar yürürlükten kalkardı. Meşrutiyet hükûmetleri bu yola sık sık başvurmuş, Kanunu Esasinin verdiği bu yetkiyi kötüye kullanarak Yasama meclisinin yetki alanını fiilen aşmışlardı. Halen yürürlükte bulunan 1913 tarihli İdarei Umumiyei Vilâyet Kanunu Muvakkati ile gene 1913 tarihli Memurin Muhakematı Hakkında Kanunu muvakkat, bu uygulamanın örneklerindendir. Türkiye cumhuriyeti kurulduktan sonra çıkarılmış olan Anayasalardan hiç birinde yürütme organına böyle bir yetki tanınmadığı gibi, 1961 Anayasası ile yasama yetkisinin Türkiye Büyük Millet meclisine ait olduğu ve bu yetkinin devredilemeyeceği bildirilmek suretiyle yürütme organının kanun kuvvetinde kararname yapması yasaklanmıştır (md. 5.). Bununla birlikte 1924 Anayasasının yürürlükte olduğu dönemde çıkarılmış olan 10. VI. 1933 tarih ve 2294 Sayılı kanunun 1. ve 2. maddelerinde kabul edilen, yürütme organının kanunlarla düzenlenen gümrük resimlerinde değişiklik yapma yetkisi ve buna ilişkin kararların bir ay içinde Türkiye Büyük Millet meclisinin onayına sunulması gereği öngörülmüştür. Bu suretle, muvakkat kanun kurumu, Anayasa rejimi dışında, fiilen yaşatılmıştır. Hattâ 1961 Anayasası md. 5'teki «yasama yetkisinin devri yasağı»na rağmen 27. VI. 1963 tarih ve 261 Sayılı kanunla bu uygulama sürdürülmüştür. Gerçekten Anayasa md. 61 gereğince kanunkoyucunun münhasır yetki alanına giren vergi konusunda hükûmete yetki veren bu kanunun 1. maddesine göre, Bakanlar kurulunun ihracatı geliştirmek amacıyle vergilere ilişkin olarak alacağı kararlar, 2. madde hükmünce, yayın tarihinde yürürlüğe girmekle birlikte bu tarihten itibaren 3 ay içinde yasama organının onayına sunulur. Böylece çıkarılacak kararnamelerin Türkiye Büyük Millet meclisinin onayına sunulmasının öngörülmesi suretiyle, «yasama yetkisinin devredilmezliği ilkesi»nin ihlâlinden kaçınılmak istendiği düşünülebilirse de, gerçekle bu kanunu dayanılarak çıkarılan kararnameler, tam anlamıyle, yetki devri esasına dayanan 1876 modeli bir kanunu muvakkat niteliği taşımaktadır ve bu sebeple Anayasaya aykırıdır.

● *Kanunun Anayasaya aykırılığı*. Bir kanun Anayasaya şeklî veya maddî bakımdan aykırı olabilir. 1961 Anayasası kanunların Anayasaya aykırı olmaması gereğini öngörmüştür (md. 8.). Başlangıç kısmının da Anayasa metnine dahil olduğu belirtilmiş (md. 156) bulunduğuna göre, bir kanunun Anayasanın başlangıç kısmında yer alan temel ilkeler ve hedeflere aykırılık taşıması da bu kanunun Anayasaya aykırı sayılmasını gerektirir. Anayasaya aykırılığın müeyyidesi, söz konusu kanunun tümünün veya münferit maddelerinin Anayasa mahkemesi tarafından iptalidir. Yalnız Anayasaya aykırılık iddiasının diğer mahkemelerden geldiği hallerde, Anayasa mahkemesi iptal kararı verebileceği gibi, Anayasaya aykırılığı tespit edilen kanunun dava mahkemesi tarafından o olayda uygulanmaması sonucunu doğuran sınırlı ve sadece tarafları bağlayıcı şekilde de karar verebilir. Bk. ANAYASA MAHKEMESİ.

◆ **Kanunşinas** blş. sıf. *Esk.* Hukuk bilimi uzmanı, kanun ve nizam koyan.

◆ **Kanunşinasân** çoğl. blş. i. *Esk.* Hukuk bilimi uzmanları, kanun ve nizam koyanlar. (→ Bibliyo.) [M]

KANUN i. (yun. *kanon*, tek telli saz'dan ar. *ḳānūn*). Mus. Dikdörtgen biçiminde, bir köşesi kesik, yassı bir sandık üzerine gerilmiş tellerden meydana gelen çalgı. (Tel

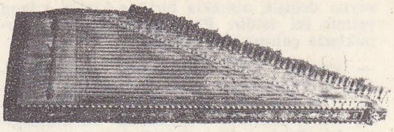

kanun

kanun çalan türk kızı

Foto. A. Koçak, N. Erkılıç (MEYDAN)

sayısı değişik olmakla birlikte klasik kanun yetmiş iki teldir. Parmaklara geçirilen tırnaklarla çalınır.) Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Mus. *Kanun*'un ünlü düşünür Farabî tarafından bulunduğu söylenir (IX. yy.). Ancak Antik çağda Mısır ve Sümerliler tarafından kullanıldığını da gösteren bazı tarihî belgeler vardır. Çeng adındaki çalgının kanun ile birlikte bulunduğu ve geliştiği genellikle kabul edilmiş bir gerçektir. Kanun, bulunuşundan bir iki yüz yıl sonra musiki sanatındaki yerini aldı. Bir süre sonra yadırganarak bırakıldı. Daha sonra yeniden kullanılmağa başlandı (XIII. - XIV. yy.). Ancak bazı kaynaklar XVIII. yy.da İstanbul'da kanun çalınmadığını belirtir. Albert Lavinac *Encyclopedie de la Musique et Dictionnaire du Conservatoire*'da (Konservatuvar Lûgati ve Müzik Ansiklopedisi) kanunun bir arap çalgısı olduğunu öne sürer. Bazı kaynaklar tarafından İstanbul'a getirildiğini belirtir. Kanunun boyu 95 - 100 sm, eni 38 - 40 sm, kalınlığı 4 - 6 sm arasındadır. Biçimi, dikdörtgen kutunun sol alt köşesinden sağ üst köşesine 25 - 30 sm uzunluğundaki bir çizgi ile kesilmiş yamuk'u andırır. Alt, üst ve yanları tahtadandır. Genellikle çam, çınar, ceviz, maun ve ıhlamur ağacından yapılır. Süsleme olarak özellikle yan taraflarda sedef, arosek, fildişi, kemik, bağa, son zamanlarda da plastik ve bakalit maddeler kullanılır.

Kanunun sol alt köşesinden sağ üst köşesine doğru kesilmiş yamuk kısmında dıştan içe doğru sıra ile burgu (çivi) tahtası ve mandal tahtası yer alır. Burgu tahtasının boyu 80 - 85 sm, eni 5 - 6 sm'dir. Kalınlığı dışa bakan ucundan 2 sm, kanuna bitişik tarafında 5 - 6 sm'dir. Kanunun göğsü havaya bakan üst kısmı seviyesindedir. Tellerin sol uçlarının bağlanacağı burgular tahta üzerine açılmış deliklere yerleştirilir. Akort yapılırken hareket edebilmesi için bu delikler alta doğru konik ve burgular da alt uçlarına doğru incelen biçimde, deliklere fit oturacak şekilde tesviye edilmiştir. Burguların üst (başlık) kısmının altında 1/2 - 1 mm çapında burguyu delip geçen bir delik açılır. Teller sol başlarından bu deliklerden geçirilir ve burguya sarılarak bağlanır. Burguların başlıkları, alt uçlarının aksine yukarıya doğru konik, dört köşe şeklinde kesilir. Akort anahtarı da bulguları fit içine alacak şekilde dört köşe, konik dişidir ve madenden dökülür. Her üç burguya takılan üç ayrı tel (üçlü grup) aynı sese akort edilir. Bir başka deyimle her üç tel aynı sesi verir. Burgu tahtasının aşağı kısmındaki ucu süsleriyle birlikte kanunun alt kenarını 4 - 5 sm, yukarı ucu da süsleriyle birlikte 2 - 3 sm aşar.

Mandal tahtasının boyu 70 - 75 sm'dir. Eni 10 sm'den başlar ve yukarıya doğru incelerek 3-4 sm'yi bulur. Kanunun göğüs seviyesinden 2 sm kadar yüksekliği (kalınlığı) vardır. Üzerine gerekli diyez ve bemolleri verecek dökme madenden yapılmış mandallar çakılır. Bu mandallar bir tam ton'un (Tanînî buudu) [9 komalik aralığın] türk musikisindeki bölünme prensibine uygun olarak 4 f. (koma), 5 f., 8 f., 1 f. şeklinde yerleştirilir.

Burgu tahtasıyle mandal tahtası arasında, üzerine burgulara giden üçlü grup tellerin geçeceği 1 m eninde, derinliği 2 - 3 mm'lik yarıklar açılmış bir eşik vardır. Burgu tahtasından 2 sm, mandal tahtasından ise 1/2 sm yüksek olan eşiğin kalınlığı 1 - 1 1/2 sm'dir.

Kanunun sağ tarafı, dikdörtgenin 90 derecelik açılar gösteren sağ yanı gibidir. Sağ uçta 2 - 3 sm'lik bir yer bırakılır ve buraya üçlü grup tellerin geçeceği delikler açılır. Tellerin düğümlü uçları kanunun sağ yanında kalır. 4 - 5 sm kalınlığındaki sağ yan taraf, içeriye doğru, konkav oyulur, sürgü şeklindeki bir kapakla tellerin düğümlü uçları bu oyuk yuva içinde kalır.

Deliklerin açıldığı 2 - 3 sm'lik kısmın hemen iç tarafından başlayarak sağ yana paralel, 15 sm eninde, kanunun eni boyunda (aşağı ve yukarı uçlarda birer sm marj bırakılarak) bu deri kısım yukarıdan aşağı 9 - 9 1/2 sm'lik parçalar halinde 4 kısma bölünür. Aynı kısmın kenarları ince süslü tahta flatolar veya kadife ve benzeri kumaşlarla tespit ve kamufle edilir. Deri kısım çoğunlukla kelebek ağacından yapılmış, köprü denilen ve tellerin üçlü gruplar halinde üzerlerinden geçtiği tahta bir eşiktir. Tellerin vuruş sırasında oynamaması için 1 mm derinliğinde çentikler açılır. Köprüden geçen teller mangal ve burgu tahtası arasındaki eşiği de aşar ve burgulardaki deliklerden de geçirilerek burguya dolanır. Burgular anahtarla sağdan sola çevrilerek istenilen akort yapılır. Son zamanlarda, en dibe eşik yerini tutmak üzere fazladan bir mandal konulmağa başlanmıştır. Daha temiz ve net ses almayı sağlayan bu mandala «dip mandal» denir.

Üçlü gruplar arasında 1, aynı sesi veren teller arasında ise 2 sm aralık vardır.

Eski devirlerde kanun mandalsız çalınırdı. Ses değişikliği sol elin baş parmağının tellere basılması suretiyle sağlanırdı. Ancak büyük ustalık isteyen bu tarz kanun icrası çok güçtü. Bu usul XVII.-XVIII. yy.lardan sonra unutuldu. Daha sonra Hacı Arif Bey bu şekilde kanun icrasını yeniden canlandırdı (XIX. yy.). Mandal denilen madenî parçaların kullanılmağa başlamasıyle kanun çalmak kolaylaştı. Müteharrik pedal şeklindeki bu mandal sistemi kısa zamanda benimsendi ve adına «makineli kanun» denildi.

Kanun, 25 - 27 perdeli bir çalgıdır. *Do* majör (çargâh) düzeninde akort edilir. Ancak, halen «bol ahenk» denilen bir düzen kullanıldığından (yani diyapozon *la*, kanunda neva *re* perdesine uygulandığından) piyanoya nazaran (2,5 ton) pestlik gösterir. (M)

KÂNUN i. (ar. *kānūn*, ateş ocağı). *Esk.* Rûmî aylardan onuncu ve on birincisine verilen ortak ad. || *Kânun-i derûnî*, gönül ateşi. || *Kânun-i evvel*. Bk. KÂNUNUEVVEL. || *Kânun-i sanî*. Bk. KÂNUNUSANİ.

— ANSİKL. *Kânun* adı, Palmyra yazıtlarında anılan marheşvan ayının karşılığıdır. Süryanîlerin ay adları arasında *kânun*, *kedem* veya *kadmaya* ve *kânun hray* şeklinde geçer. Arapçada dokuzuncu ve onuncu ayların karşılığı olarak *kânun el-evvel* ve *kâun el-ahir* kullanılır. Türkçe'de bu aylardan birincisine *aralık*, ikincisine *ocak* adı verilmiştir. (M)

Kanun (*Nomos*), Hippokrates'in eseri. Yazar, bu küçük eserinde, tıbbın onurunu korumak amacıyle cahilleri ve şarlatanları yerer. (L)

KANUNCU i. (*kanun*'dan *kanun-cu*). Kanun çalan kimse. (*Eşanl.* KANUNÎ.) || Kanun yapan veya satan kimse. (M)

KANUNÇE i. (ar. *kānūn* ve fars. küçültme eki *-çe*'den *kānūn-çe*). Küçük kanun. (M)

KANUNEN zf. (ar. *kānūn*'dan *kānūnen*). Kanun uyarınca, kanun gereğince. (M)

KÂNUNEVVEL bış. i. Bk. KÂNUNUEVVEL.

Kanunı nevmüslim, Osmanlı devletinde başka dinlerden olanların İslâm dinine girmeleriyle ilgili kanun. (İslâm dinini kabul edecek olan kimse, divana gelerek sadrazama müslüman olma isteğini söyledikten sonra kendisine heyet önünde Kelimei Şehadet okutulurdu. Dinî tören bittikten sonra sadrazam yeni müslümana bir avuç akçe verir, kanun hükmüne göre de, defterdara elbise ve sünnet için 50 akçe merhem parası verilmesini emrederdi. İşlemler tamamlandıktan sonra, müslüman olan kişi, divan çavuşlarından biri tarafından cerrahbaşıya götürülerek sünnet ettirilirdi.) [M]

Kanunı taycıyanı hassa, Osmanlılarda saray ahırı ve has ahır için yetiştirilen taylar hakkındaki kanun.

Kanunı taycıyanı hassa hükümlerine göre taycılar hizmetlerinin karşılığında, vergiden muaf tutulurlardı. Taycı ağalarının tımarları da vardı.

Eskişehir ve Karahisar alaylarındaki taycılar hakkında 1624'te çıkarılan kanuna göre her çiftlikte iki tay beslenirdi. Tayların eyeri ve nalı taycıya aitti. Hassa çayırlarının biçilmesi, taşınması, ahır masrafları, tamiri ve tayların Bursa'ya getirilmesi taycının göreviydi. Bu hizmetlerine karşılık her yıl vermek mükellefiyetinde bulundukları on sekiz bin akçe mukataa'yı vermekten affolunurlardı. (M)

KANUNÎ sıf. (ar. *kānūn*'dan *kānūnî*). Yazılı kanun hükümlerine uygun olan: *Gayri meşru ve gayri kanunî harekâtın teşkilât-ı milliyede yeri yoktur* (Atatürk). *Kanunî yollar*. || *Esk.* Kanun koyan (kimse). Hukukçu. || *Kanunî yola başvurma*, hakkını kanun yoluyle almağa çalışmak.

— Huk. *Kanunî ikametgâh*. Bk. İKAMETGÂH. || *Kanunî intifa*. Bk. MİRAS *payı*. || *Kanunî müşavir*, hacir edilmesi için yeterli sebep bulunmayan reşit bir kimseye, bazı işlerinde rızası alınmak için tayin edilen müşavir. (Bk. ANSİKL.) || *Kanunî şart*. Bk. ŞART. || *Kanunî temsilci*, temsil yetkisi kanundan doğan temsilci. (Bk. ANSİKL.) || *Esk. Tıbb-ı kanunî*. Bk. ADLÎ TIP.

— ANSİKL. Huk. *Kanunî müşavir*. Kanunî müşavirlik, reşit bir kimsenin bazı haklarının korunmasına yarar: öyle haller olabilir ki, bir kimsenin hacir altına alınması için gerekli şartlar bulunmayabilir. Ne var ki, buna rağmen, o kimsenin fiil ehliyetinin kısıtlanması gerekir. İşte bu hallerde çıkarlarının korunması gereken kişiye bir kanunî müşavir tayin edilir. Bir kimseye kanunî müşavir tayin edilebilmesi için iki şartın gerçekleşmesi gerekir: 1. hacir için yeterli bir sebebin bulunmaması; 2. kanunî müşavir tayininin gerekli olması. Menfî şart olan birinci şarta göre, bir kimsenin hacir altına alınması için, kanunda belirtilen bazı şartların gerçekleşmesi gerekir. (Bk. HACİR.) Meselâ bir kimsenin israf sebebiyle hacir altına alınabilmesi için israf olayından başka belirli birtakım şartların da bulunması gerekir. (Bk. HACİR, İSRAF.) Bu sebeple bir kimse müsrif olmakla beraber, diğer şartlar gerçekleşmezse, hacir altına alınamaz. Fakat onu tamamen serbest bırakmak da zararlı olur. İşte bu zarar söz konusu kişiye bir kanunî müşavir tayin edilmek suretiyle bertaraf edilir. Kanunî müşavir tayin edilmesinin gerekliliği ise, müspet şarttır. Meselâ bir kimse kendi işlerini normal şekilde yürütmekle birlikte, belirli bazı işlerde düşüncesiz hareket etmektedir. Düşünmeden gayrımenkul, kambiyo spekülasyonlarına girmekte veya yine büyük bir saflıkla, birçok borca kefil olmaktadır. İşte bu ve buna benzer hallerde, bir şahsa kanunî müşavir tayin edilmesi onun çıkarları gereğidir. Kanun kendisine kanunî müşavir tayin edilen kimsenin, belirli işlemlerde, müşavirin reyini almasını şart kılmıştır. Bu işlemler yönünden kendisine kanunî müşavir tayin edilen kimsenin ehliyeti kısıtlanmıştır. Med. kn. md. 379'a göre, şu işlemler için kanunî müşavirin reyinin alınması gereklidir: 1. husumet ve sulh için kendisine kanunî müşavir tayin edilen kimse, davacı veya davalı olmak için müşavirin oyunu için de söz konusudur; 2. gayrımenkullere ilişkin işlemler. Gayrımenkulün alım satım rehin tesisi veya bir aynî hakla sınırlanması için kanunî mümessilin oyu şarttır; 3. inşaat. Bunun için kanunî müşavirin oyu ancak inşaatın alelâde ihtiyaçlar dışında olması halinde aranır. Normal onarım veya düzeltimler için kanunî müşavirin oyu aranmaz; 4. ödünç alma ve verme; 5. yatırılmış olan bir sermayeyi geri alma. Kendisine kanunî müşavir tayin edilen kimse, onun rızası olmaksızın, bir şirkete yatırmış olduğu sermayesini geri alamaz. Faiz temettü hissesi ve iratların alınması, bunlar sermaye kavramına girmediği için, kanunî müşavirin oyu olmadan da yapılabilir; 6. bağışlama. Burada sadece bağışlamanın yapılmasında kanunî müşavirin rızası aranır. Buna karşılık, bağışlamanın kabulü için bu rıza aranmaz. Bunun gibi, ölüme bağlı yapılan kazandırmalarda da müşavirin reyi aranmaz; 7. kıymetli evraklara ilişkin işlemler. Kıymetli evrak alım satımı verimi gibi işlemleri de kendisine kanunî müşavir tayin edilen kimse tek başına yapamaz; 8. kambiyo taahhütleri. Hangi şekilde olursa olsun (ciranta, aval, keşideci) ve hangi şekil kambiyo senediyle yapılırsa yapılsın, kambiyo taahhütlerinde bulunmak için, kanunî müşavirin oyu gereklidir (Tic. kn. md. 582). 9. kefalet. Kendisine kanunî müşavir tayin edilen kimse, mümessilin rızası olmaksızın kefalet altına giremez. Kanunî müşavirlik ya oy müşavirliği veya idare müşavirliği şeklinde olur. Oy müşavirliğinde, kendisine kanunî müşavir tayin edilen kimse, kanun da sayılan işlemleri ancak müşavirin de katılmasıyle yapabilir. Aksi halde yapılan işlem, tıpkı mahdut ehliyetsizin kanunî mümessilinin oyunu almadan yaptığı işlemler gibidir. Bunun aksine, müşavir bir kanunî mümessil olmadığı için, söz konusu kişi

adına işlem yapamaz. Kanunî müşavir sadece, müşavirliği altındaki kimsenin yaptığı işleme katılır. Bu katılma izin veya icazet şeklinde olur. İdare müşavirliğinde ise, kendisine kanunî müşavir tayin edilen kimsenin mallarını idare hakkı elinden alınmıştır. Onun mallarını artık kanunî müşavir idare eder. Daha açık bir deyişle kendisine kanunî müşavir tayin edilen kimsenin, mallarının idaresine ilişkin fiil ehliyeti kısıtlanmıştır. O, ancak mallarının gelirleri ile şahsî kazancını istediği gibi harcayabilir (Med. kn. md. 379/II). Kanunî müşavir tayini, vasi ve kayyımın tayininde takip edilen yol ile olur (bk. KAYYIM, VASİ). Kanunî müşavirliğin sona ermesi ise, hacrin kaldırılmasına ilişkin kurallara tabidir. Yani kanunî müşavirin tayinini gerektiren durum ortadan kalkınca, müşavirlik asliye mahkemesinin kararı ile sona erer.

● *Kanunî temsilci*'nin temsilcilik sıfatı ya iradeden veya kanunundan doğar. İradî temsil hallerinde, temsilcinin, temsilci olma sıfatı, temsil edilenin iradesinden doğar. Kanunî temsil hallerinde ise temsilcilik sıfatı doğrudan doğruya kanundan doğmaktadır. Kanun, birçok durumda, kanunî temsil ilişkisini öngörmektedir. Bunların başında veli ve vasi gelir. Veli, ana baba veya bunlardan birinin ölmesi veya herhangi bir sebeple velâyeti alınması halinde, bunlardan birisidir. Çocuk reşit oluncaya kadar ana ve babasının velâyeti altındadır. Bazı hallerde velinin kanunî temsilciliği çocuk reşit olduktan sonra da devam eder. Çocuk ehliyetsiz olduğu için, reşit olduktan sonra vesayet altına girmesi gerekiyorsa, hâkim vasi tayin edecek yerde velâyeti devam ettirebilir (Med. kn. md. 262). [Bk. VELÂYET]. Ehliyet noksanlığından doğan diğer bir kanunî temsil de vesayettir. Belirli şartların bulunması sebebiyle, fiil ehliyetinden kısmen veya tamamen yoksun olan reşide veya velâyet altında bulunmayan küçüğe bir vasi tayin edilir. Bu kişilerin kanunî temsilcisi olarak vasi onlar adına hukukî işlemleri yapar. (Bk. VESAYET.) Madenî kanundaki diğer bir kanunî temsil hali de, karı ve kocanın evlilik birliğini temsil etmeleridir (Med. kn. md. 154) [bk. EVLİLİK]. Aynı şekilde, aile şirketi emvaline tayin edilen müdür, söz konusu şirketin kanunî temsilcisidir (Med. kn. md. 154). Son olarak, idare kayyımı (bk. KAYYIM) ve miras şirketine tayin olunan temsilciler de Medenî kanunun kabul ettiği kanunî temsilcilerdir.

İcra iflâs kn. md. 226'da iflâs idaresinin iflâs masasının kanunî mümessili olduğu belirmektedir. İflâs idaresi, masanın kanunî temsilcisi olması sıfatıyle, masanın menfaaterini gözetir. Ticaret kanunu ise, kaptanı, donatanın kanunî temsilcisi olarak kabul eder. Aynı şekilde kaptan belirli hallerde yükle ilgili kişilerin de kanunî temsilcisidir (bk. KAPTAN). Belirli hallerde gemi müdürü de donatma iştirakının kanunî temsilcisidir (bk. GEMİ *müdürü*) [Tic. kn. md. 955.]

Kanunî temsil yetkisi ya temsil edilenin bütün hukuk alanına yayılır veya belirli bir hususu içine alır. Meselâ velâyet ve vesayette, kanunî temsil, temsil edilen kural olarak bütün hukuk alanına yayılır. Ancak bazı işlemler bunun dışında kalır Bk. VELÂYET, EHLİYET.

◆ **Kanuniye** sıf. *Esk.* Kanunî'nin dişili: *Harp esnasında yapılan her nevi cinayet faillerinin ceza-yı kanuniyeden kurtulamayacakları* (Atatürk). [M]

KANUNÎ i. (*kânûn*'dan osmanlıca *kânûnî*). *Esk.* Kanun çalan kimse. (M)

KANUNÎ AMA ALİ, türk müzikçisi (öl. Adana 1914). İki gözü de görmediği için Âmâ diye anılır. Saz çalmada gösterdiği başarıdan dolayı ün kazandı. Mandallı, mandalsız kanunları büyük bir ustalıkla çalardı. Özellikle el hareketleri çok ilgi çekiciydi. (M)

Kanunî köprüsü, Edirne sarayını şehre bağlayan köprülerden biri. (*Sarayiçi köprüsü* de denir.) Kanunî Sultan Süleyman tarafından yaptırıldı. (M)

KANUNİLİK i. (*kanunî*'den *kanunî-lik*). Kanuna uygun olma hali.

— Huk. *Kanunîlik ilkesi*, dar anlamda kanuna uygun olma niteliğine, geniş olarak da hukuka uygunluk durumuna denir.

— ANSİKL. İdare hukukunda *kanunîlik ilkesi*, idarenin kanunlara uygun nitelikte işlem ve eylemler yapması anlamıyle ortaya çıkmıştır. Gerçekten bugün dahi Anayasa, yürütme görevinin kanunlar çerçevesinde yerine getirileceğini belirtmekte, ayrıca, tüzüklerin, «Kanunun uygulanmasını göstermek veya kanunun emrettiği işleri belirtmek üzere kanunlara aykırı olmamak şartıyle», yönetmeliklerin de, «kanunların ve tüzüklerin uygulanmasını sağlamak üzere ve bunlara aykırı olmamak şartıyle» çıkarabileceğini kabul etmektedir. Bunun gibi, özellikle kişi hak ve hürriyetlerine ve malî yükümlülüklere ilişkin konuların kanunlarla düzenlenmesi de Anayasanın gereklerindendir. Bu sebeple, Türkiye'de, bir kanunî idare bulunduğu ileri sürülebilir. Ancak yine Anayasa gereğince Türkiye cumhuriyeti bir hukuk devleti olduğundan ve idarenin bütün faaliyetini kanunlarla düzenlemek de mümkün bulunmadığından, idarenin kanunîliği ilkesini, «hukukîliği» şeklinde, geniş olarak anlamak zorunludur. Zira, idarenin bütün faaliyeti kanunlarla düzenlenemez ama, idarenin her türlü eylem ve işlemi yargı denetimine tabidir ve bu sebeple yalnız kanunlara değil, Anayasa ve hattâ hukukun genel ilkelerine de başvurma zorunluğu vardır. Bu durum idarenin kamu hizmetlerinin yürütücüsü olmasının tabiî bir sonucudur ve bu yüzdendir ki, idare hukuku bir metin hukuku değil bir içtihat hukuku olarak kabul edilir. (M)

KANUNÎ SULTAN SÜLEYMAN. Bk. SÜLEYMAN I, *Kanunî*.

KANUNİYET i. (ar. *kânûniyyet*). *Esk.* Yasalılık. || *Kanuniyet kesbetmek*, kanun haline girmek. (M)

KANUNKOYUCU bls. i. Huk. Devletin hukukî düzeni gereği, kanun koyma yetkisine sahip olan devlet organı.

— ANSİKL. *Kanunkoyucu*, teorik açıdan yasama, yürütme ve yargı yetkileriyle donatılmış bir tüzel kişi olarak devletin kendisidir. Ancak, bütün tüzel kişiler gibi devlet de hukukî sonuç doğuran iradesini ancak kendisini temsil eden fizik kişiler, yani insanlar ve insanların teşkil ettiği organlar aracılığıyle açığa vurabilir. Bu sebeple kanun biçimindeki irade açıklamalarını kimin, hangi organın yapacağı meselesi önemlidir. Bu konuda kuvvetler birliği ve kuvvetler ayrılığı olmak üzere iki ana sistemden hareket edilmektedir. Kuvvetler birliği sisteminde özellikle yasama ve yürütme gibi siyasî nitelikli devlet fonksiyonları ya sadece bir organın elinde toplanmıştır veya bir organın hukukî ve fiilî kontrolu altındadır. Kuvvetler ayrılığı sisteminde ise bu fonksiyonlar, az çok bağımsız üç organ tarafından yürütülür. Tarihte olduğu gibi, günümüzde de her iki sisteme rastlanmaktadır. Ortaçağ Avrupası'nda sadece yürütmek değil, kanun koyma yetkisi de kralın elinde bulunuyordu. Ancak kral, bu yetkiyi imparatorluk meclisiyle paylaşmaktaydı. Mutlak monarşi döneminde yaşama erkini kral tek başına kullanmaktaydı. Meşrutî monarşide kanunkoyucu, esas itibarıyle halkın temsilcilerinden kurulu bir parlamentodan ibaret olmakla birlikte, hükümdar da kanun koyma süresine bazı esaslı yetkilerle katılmaktaydı. Osmanlı imparatorluğunda da kanunkoyucu, yürütme ve hattâ bir dereceye kadar yargı fonksiyonunu elinde bulunduran hükümdardı. Ancak 1876'da meşrutiyetin kabulüyle, kanun koyma yetkisi mebuslar ve Âyan meclisinden ibaret olan parlamentoya geçti. Fakat hükümdar da gerek vekilleri vasıtasıyle kanun teklif etmek, gerekse parlamento tarafından kabul edilen kanunları onaylamak veya reddetmek suretiyle kanun koyma fonksiyonuna bir dereceye kadar katılıyordu. Parlamentonun kanun koyma fonksiyonunu tek başına kullanması, ancak 1924 tarihli 1. Cumhuriyet anayasasıyle kabul edildi. 1961 Tarihli 2. Cumhuriyet Anayasası ise, öncekinden farklı olarak yasama erkini iki meclisten kurulu bir parlamentoya verdi (md. 67-73). Kanunkoyucu organı teşkil eden bu meclislerden biri, genel oyla seçilen 450 milletvekilinden kurulu Büyük Millet meclisi, diğeri de yine genel oyla seçilen 150 senatörle, cumhurbaşkanı tarafından tayin edilen 15 senatör ve hayat kaydıyle senatörlük sıfatını taşıyan Millî Birlik komitesi başkan ve üyelerinden meydana gelen tabii senatörlerden kurulu Cumhuriyet senatosudur. (M)

Kanunların Ruhu Üstüne (*De l'Esprit des Lois*), Montesquieu'nün eseri (1748'de Cenevre'de yazarının adı belirtilmeden yayımlandı). Montesquieu'nün yaptığı düzeltmeler ve eklemeler göz önünde tutularak, kesin baskısı 1758'de, yazarın ölümünden üç yıl sonra yayımlandı. Eserde yer alan önsöz ile her biri on beş veya yirmi bölüme ayrılmış otuz bir kitapçıkta, kanunlar ile bu kanunları belirleyen unsurlar (hükûmet, askerî kuvvet, siyasî yapı, vergiler, iklim, töreler, ticaret, para, halk, din) arasındaki ilişkiler açıklanır. Eser, miras hakkındaki roma kanunları, fransız medenî kanunları ve derebeylik kanunları hakkında bir incelemeyle son bulur.

Bu inceleme büyük bir yenilik taşımaktadır. Kendinden önce gelenlerin aksine, Montesquieu, gerçeklerden hareket ederek, kanunların kaynağını bulmağa çalışır. Bu bilimsel metot, genel görüşlere ve genel fikirlere karşı değildir. Nitekim üç yönetim şeklinin ilkeleri tanımlandığı ve demokrasinin *erdem*, monarşinin *şeref*, despotluğun *korku* ilkesine dayandığı belirtildiği, üç kuvveti birbirinden ayıran ve düzen ile hürlüğü en iyi bağdaştıran ingiliz rejimi ötekilere üstün tutulduğu zaman, bu özellik açıkça ortaya çıkar. Montesquieu, bir reformcu olarak işkencenin, köleliğin, taassubun karşısındadır. Bu da, hem «filozoflar», hem de Devrimi savunanlar tarafından kendisine saygı duyulmasını sağlamış ve kolayca anlaşılan yazıları, canlı ve belirgin üslûbuyle kibarlar âlemini de ilgilendirmesini bilmiştir. Kamu hukukunu halkın anlayabileceği bir düzeye indirmesi ve Voltaire'in deyişiyle «insan tabiatına, Yeryüzünün çok büyük bir kesiminde kaybetmiş olduğu unvanlarını sunmuş olması» dolayısıyle kendisine minnettarlık duyulmuştur. (→ Bibliyo.) [L]

Kanunlar Üstüne. Bk. DE LEGIBUS.

KANUNLAŞMAK geçz. f. (*kanun*'dan *kanun-la-ş-mak*). Kanun haline gelmek, yasaya bağlanmak: *Tasarı kanunlaştı.*

◆ **Kanunlaştırmak** geçl. f. Kanun haline koymak, yasaya bağlamak: *Meclis tasarıyı kanunlaştırdı.* (M)

KANUNLU sıf. (*kanun*'dan *kanun-lu*). Kanuna uygun. Kanuna dayanan. *Eşanl.* KANUNÎ. (M)

KANUNNAME bls. i. (ar. *ķānūn* ve fars. *nāme*'den *ķānūn-nāme*). *Esk.* Bir konu hakkındaki kanunları kapsayan kitap, kanun kitabı. || *Kanûnnâme-i rumât*, ok atma usullerini öğreten kitap. (M)

Kanunname-i Al-i Osman («Osmanoğulları Kanunnamesi»), şerî hukukun yanında idarî, malî, cezaî sahalarda, osmanlı örfüne göre, padişahların sırf kendi otoritelerine dayanarak çıkardıkları kanun ve nizamları bir araya toplamak suretiyle düzenlenen dergi veya bu sahaya ait olanlardan biri. (*Yasakname* de denir.) Osmanlılar, diğer türk devletleri gibi, devlet teşkilâtında ve kaza müessesesinde, islâm hukuku yanı sıra türk örf ve âdetlerine de önem verdiler. Burada örf, genellikle İslâmda hükûmetlerin şeriat haricinde çıkardığı emirler anlamına da gelir. «*Ehli örf*» devlet otoritesini, icra kuvvetini temsil edenlerdir. Bugünkü anlamda, daha çok *örf-i maruf* ve *âdet* deyimi tercih olunur. Burada örf, şeriat yanında toplum düzenini korumak üzere ileri gelen ulularin (ulûl-emr) koyduğu kanundur. Örf, aklî esasa dayanır. XVI. yy.a ait kanunlarda örf, dinî hukuk dışında sultanın iradesinden doğmuş kanunları ifade eder. Esasen şerî ve örfî hukuk sahaları arasındaki ilişkiler, Osmanlı devletinin kuruluşundan çok önce bir çözüm şekline bağlandı. Hükümdar, sultan sıfatıyle örf sahasında müslüman toplumunun dinî reisi olarak da şerî sahada söz sahibiydi. Bu sebeple idare ve teşkilât hukuku ile kamu kuruluşları sahasında şerî hukuk kurallarından ayrı devlet hukuku şeklinde bir örfî hukuk sahası meydana geldi. Bu yeni sahanın meydana gelmesinde memleketin eski örf ve âdetleri ile idare başında bulunan tecrübeli kimselerin takip ettikleri idarecilik usulleri de rol oynadı. Bununla birlikte, kanunnameler, her şeyden önce pa-

dişah hükümlerinin biraraya getirilmesinden meydana geldi. Bu hükümler, XV. yy.ın ikinci yarısına rastlar. Meselâ Bayezid II zamanında derlenen *Kanunname-i Sultanî ber Muceb-i Örf-i Osmanî*'de (Osmanlı Örfü Gereğince Hazırlanmış Sultana Ait Kanunname) göze çarpan en önemli nokta, bu kanunnamede bulunan belgelerin şeriat dışında malî konulara ait olması ve padişah hükümleri formunu taşımasıdır. Genellikle bu gibi kanunnamelerin düzenlenmesinde güdülen amaç, kanun yapanlara örnek vermek, önce yapılmış kanunları tanıtmak ve kanunları uygulayanlara hüküm verirken örnek bulmaları için kolaylık sağlamaktır. Çok defa kadılara verilen hükümlerde «olup -gelmiş kanuna» göre hareket edilmesi istenirdi. Çünkü devrin mahkemelerinde kadılar, yalnız şerî davaları değil, örfî meseleleri de halletmek zorunluğundaydılar. Buna rağmen, ellerinde ancak şerî hususlara ait meseleleri kapsayan fıkıh kitapları vardı. Halbuki sınır boylarının teşkilâtlandırılmasının, tımar sahiplerine veya araziye ait işlerin birtakım özellikleri bulunuyordu. Bunlar ise şeriat tarafından açık bir emir ile belirlenmemişti. Bu sebeple amme işlerinde tasarrufun doğrudan doğruya kendisine ait olduğu bilinen padişah, bu meseleye müdahale edebilirdi.

Böylece padişahların kamu yararı için kendi rey ve düşünceleri ile ortaya koydukları birtakım örfî kanunlar meydana geldi. Bu kanunlar da ayrı dergiler halinde toplandı, kadıların eline verildi. Bu toplama işi ile daima *nişancı** (tevkiî), yani örfî kanunları bildirmek durumunda olan kimse meşgul oldu. Bu şekilde herhangi bir yeni nizam ortaya konurken de eski kanunu (kanun-ı kadim) takibe önem verildi. XVI. yy.da hazırlanan kanun dergilerinde bunların kopyaları vardı. Sultanların emri ile düzenlenen bu gibi kanunlar, mümkün olduğu ölçüde bir bütün halinde tespit edildi; imparatorluk sınırları içindeki mahkemelerde, hükümlerin bir tek «muteber» kanunnameye göre verilmesine çalışıldı. Nitekim *Sultan Süleyman Kanunnamesi* adı ile tanınan kanun, bu niteliktedir. Bu bakımdan *merî muteber kanunname*'lerin uygulamada yalnız divanda değil, bütün imparatorluk sınırları içinde de önemli bir yeri vardır.

Sultanların emriyle düzenlenmiş kanunnameler, bu ihtiyaçları daha tam bir şekilde karşılamak için meydana getirildi. Nitekim adı geçen kanunname, daha çok divanda malî konularda örnek ve kaynak vazifesi görmek üzere hazırlandı. Esasen bu kanunnameyi derleyenin amacı, maliyeye, yani defterdara ait çeşitli kanun maddeleleri vermek olduğundan, bu gibi maddeleri kapsayan her türlü belge, kanunname içinde toplandı. Kanunnamelerde, kanun ve nizamların uygulanması için genellikle sancakbeyi, subaşı ve kadının yardım etmesi emredilmektedir. Belgelerden açıkça anlaşıldığına göre, belli bir konuya ait nizamların tespiti ve uygulanmasının emri, bir padişah hükmü şeklinde ve *kanunname* adı altında formüllendirilmektedir. Bu bakımdan kanunnameler, devrin toplumsal, iktisadî ve hukukî ilişkilerinin bellibaşlı meselelerini içine alır. Nitekim, pazarlardan alınacak baçların (vergi) miktarına, *yaya* denilen askerî sınıfın teşkilâtına ve tımarlı sipahilerin hak ve ödevleri ile Yeniçeri ocağına, kıyafet ve sikke (para) meselelerine, mahkeme harçlarına ait emir ve talimatlar bunlar arasında sayılabilir. Daha sonra bu kanunlar da biraraya toplanarak genel bir kanunname veya belli bir devirde Osmanlı imparatorluğunda uygulanan bellibaşlı kanunların bir derlemesi meydana çıktı. Bu gibi derleme teşebbüslerinden en eskisi Fatih Sultan Mehmed'e (1451-1481) aittir. Daha sonra özel teşebbüsler veya resmî emirlerle daha birçok kanun derlemesi meydana getirildi. Bunlar arasında Bayezid II (1481-1512), Selim I (1512-1520), Kanunî Sultan Süleyman (1520-1566), Selim II (1566-1574), Ahmed I (1603-1617) ve Murad IV (1623 - 1640) devirlerinde toplanmış olduğu bilinen birtakım kanun derlemeleri vardır. Bir kısmı sonradan yayımlandı. Yayımlanan bu kanun derlemelerinin kapsadığı hükümleri değerlendirmek, etkilerini ve hangi yönlerde geliştiğini belirtmek, ancak bunları karşılaştırmakla mümkündür. Böyle bir karşılaştırma yapılırsa, bu derlemelerin çok defa, gerçek kanunların biraraya getirilmesi suretiyle değil, bunlardan bir kısmının özetlenerek özel bir plana göre düzenlendiği anlaşılır. Bu sebeple kanunnameler resmî bir kaynak olamaz. İlim adamlarından Hezarfen Hüseyin Efendi, 1675 tarihlerine doğru *Telhis-ül-Beyan fi Kavanin-i Âl-i Osman* (Osmanoğullarının Kanunlarının Özeti) adlı kanunnamesini meydana getirdi. Nitekim önsözünde, Osmanlı imparatorluğunun teşkilât ve maliyesi ile her çeşit teşrifat ve merasimine ait özelliklerini, mevcut nizam ve kanunları özetlemek ve biraraya getirmek suretiyle ortaya koyduğunu belirtir. Bunun için de tarih kitaplarını, defter ve hesapları incelemiş, özellikle kanunnamelerden faydalanmıştır. Bir suretle 12 bap üzerine düzenlediği eserinde hazine hesapları, askerî, sınıf mülkiye ve ilmiye sınıflarının kanun ve nizamları, âdet ve teşkilâtı hakkında bilgi verir. Divanın teşrifat ve nizamlarından, şehzadelerin sünnet ve sultanların evlenme günleri münasebetiyle yapılan merasimlerden, ulemanın kanunlarından, narh usullerinden, maden ve tuzla nizamlarından söz eder.

Bütün bunlardan ayrı olarak, özel bir şekilde, devrin padişahının emri ve çeşitli kanunların toplanmasıyle meydana getirilen kanunnameler de vardır. Bunlar, hiç bir zaman devlet dairelerinde uygulanmak üzere resmen düzenlenen kanunların aslı veya tasdikli bir sureti değildir. Daha çok teşkilâtın esası hakkında genel bir bilgi verecek şekilde, asıl kanunlardan yapılmış derlemeler, özel notlar halindedir. Nitekim, Fatih Sultan Mehmed ve Kanunî Sultan Süleyman'a ait olduğu ileri sürülen kanun derlemeleri bu çeşittendir. Bu derlemelere giren hükümlerin her biri ayrıntılı özel kanun niteliğindedir. Çünkü, idarî ve malî meselelerde genel bir teşkilât ve idare kanunu düzenleme ve bunu herkesin eline verme imkânı yoktur. Bu yüzden ülkede uygulanan kanunlar birbirlerinden farklıdır. İmparatorluğun yayıldığı sahalardaki müslüman ve hıristiyan tebaanın örf ve âdetleri, sonradan yazılmış çeşitli kanunnamelere girdi, çünkü mahallî örf ve âdetleri aynen korumak prensibi, Osmanlı imparatorluğu teşkilât ve müesseseleri tarihine hâkimdi. Bu bakımdan fetihlerden sonra düzenlenen kanunnamelerde, o memleketlerde, öteden beri geçerli olan örf ve âdetler, eski nizam ve kanunlar göz önünde tutuldu, isimler aynen muhafaza edildi. Hasan Padişah (Uzun Hasan [öl. 1478]), Kayıtbay (memlûklu sultanı [öl. 1495]) ve Alâüddevle Bozkurd Bey (dulkadır beyi, öl. 1515). devirlerine ait kanunlar, düzenlenen defterlere aynen geçti. Bu yüzden osmanlı kanunnamelerinde yer alan hükümlerin tarihini tayin etmek çok güçtür. Bu arada balkan memleketlerinden, özellikle Sırbistan ve Macaristan'dan gelen unsurları da hesaba katmak gerekir. Zira, Macaristan'da uygulanan osmanlı kanunnamelerinde «kralları zamanında cari olan âdetleri» gibi kayıtlar vardı. Vergi ile ilgili deyim ve isimler değiştirilmeden kullanıldı. (→ Bibliyo.) [M]

KÂNUNSANÎ blş. i. Bk. KÂNUNUSANİ.

KANUNSUZ sıf. (*kanun*'dan *kanun-suz*). Kanunu olmayan. ‖ Kanuna, kanun hükümlerine aykırı olan: *Kanunsuz işlemler.*

— Huk. *Kanunsuz suç ve ceza olmaz ilkesi,* ceza müeyyidesi ile karşılanan ve *suç* adı verilen eylemlerin ancak kanun tarafından belirlenmesi ve bu yasak eylemlere ancak kanunda yazılı cezaların veya emniyet tedbirlerinin uygulanabilmesi. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Ceza hukuku alanında ilk ve en önemli ilke olan suçta ve cezada kanunîlik ilkesi, kişi eyleminin, suç sayılarak cezalandırılabilmesi için kanunda açıklanmış olmasını gerekli kılar. Ayrıca kanunda suç olduğu belirtilen eylemlere uygulanacak ceza müeyyidelerinin neler olduğu da kanunlarda belirtilmelidir. Ancak bu ilke, yalnız ceza hukuku alanında suçlar ve cezalar bakımından geçerlidir. Ceza hukukunun kardeş kolu olan ceza muhakemeleri usulü hukukunda, bu ilke aynı kesinlikte geçerli değildir. Suç, kişinin hürriyet alanını kısıtlayan bir emirdir, bu sebeple de hangi durumlarda ferdin hürriyetinin kısıtlanması gerektiğinin açıklanması, toplumsal düzeni korumak yönünden zorunlu bir husustur. Bu bakımdan hürriyet, ancak zorunlu olan hallerde kısıtlanmalı ve bu yetki de devlet içinde hâkimiyeti temsil eden kanunkoyucuya tanınmalıdır.

Bir toplumda kanunîlik ilkesi kabul edilmediği takdirde, bunun tabiî sonucu olarak fert, hareketsizliğe yöneltilmiş olur. Çünkü fert, hangi hareketine izin verilmiş bulunduğunu ve hangi hareketin yasaklanmış olduğunu bilemeyeceğinden hareketsiz kalmayı tercih eder. Türk hukukunda bu ilke 1961 Anayasası md. 33'te açık bir anayasa kuralı ve ilkesi durumuna getirildi. Bu maddeye göre, kimse işlendiği zaman yürürlükte bulunan kanunun suç saymadığı bir fiilden dolayı cezalandırılamaz. Cezalar ve ceza tedbirleri ancak kanunla konulur. Kimseye, suçu işlediği zaman kanunda o suç için konulmuş olan cezadan daha ağır bir ceza verilemez. Diğer taraftan aynı ilke Ceza kn. md. 1'de de açıklanmıştır. Bu maddeye göre «kanunun sarih olarak suç saymadığı bir fiil için kimseye ceza verilemez. Kanunda yazılı cezalardan başka bir ceza ile de kimse cezalandırılamaz». (M)

KANUNSUZLUK i. (*kanunsuz*'dan *kanunsuz-luk*). Kanun bulunmama hali: *En fena kanun, en iyi kanunsuzluktan daha iyidir, denebilir* (F. R. Atay). ‖ Kanuna aykırı olma hali: *Bir eylemin kanunsuzluğu.* (M)

Kanunu Cedid, Midhat Paşanın, Abdülhamid II'ye sunduğu Kanunu Esasî projesi. (*Midhat Paşa tasarısı* diye de anılır.) Kanunu Cedid projesinde osmanlı yönetiminin şeriate dayalı bir düzende geliştiği, osmanlı memleketlerinin bir bütün olarak birbirinden hiç bir zaman ayrılmayacağı, saltanat ve hilâfetin osmanlı hanedanının en yaşlı üyesine, icra kuvvetinin padişaha ait olduğu, sadrazamın «başvekil» unvanıyle vekiller heyetine başkanlık edeceği ve bu heyetin meclis önünde sorumlu bulunduğu açıklanmaktadır. Tasarı, yasama yetkisini yüz yirmi kişilik bir mebuslar meclisine vermekteydi. Mebusların üçte ikisi vilâyetler, üçte biri hükûmet tarafından seçilecek, nazır ve müşavirleri de mebuslar arasından meydana getirilecekti. Ayrıca meclis reisi de hükûmet tarafından tayin olunacaktı. Mebuslar meclisinin kararlarını padişah tasdik eder veya tekrar incelenmek üzere meclise gönderebilirdi. Onaylamayarak meclise de göndermezse, yeni seçimlerden sonra kurulan meclis tarafından bu konu tekrar ele alınırdı. Tebaa hukuku konusunda, osmanlı tebaasında bulunan herkese «osmanlı» denilecekti. Osmanlıların hangi kavim ve mezhepten olursa olsun kanun karşısında eşit bulunduğu da bu tasarıda ele alınıyordu. Ayrıca, kanun, yönetmelik ve diğer sebepler olmaksızın hiç kimse memurluktan çıkarılmayacaktı. Abdülhamid II, Meşrutiyeti Midhat Paşaya maletmek istemediği için bu tasarı üstünde fazla durmadı. Sait Paşaya tercüme ettirdiği Fransız anayasasını nazırlara dağıttı. Nazırlar tarafından görüşülen bu anayasa daha sonra onaylandı. (M)

Kanunuesasî madalyası, padişah Mehmed Reşad zamanında, Kanunu Esasînin ilânı dolayısıyle çıkarılmış, altın, gümüş ve nikelden madalya. Beyzî olan madalyanın ön yüzünde Mehmed Reşad'ın tuğrası, altında Kanunuesasî yazısı, en altta 10 temmuz 1324 tarihi, arka yüzünde Hükûmeti Meşrutei Osmaniyye yazısı, altında 24.II.1326 tarihi ve kenarında «hürriyet, adalet ve müsayat» kelimeleri vardır. Beratı yoktur, mirasçılar da takabilir. Kurdelesi kırmızı ve beyaz çizgilidir. Madalyanın çapı 24-27 mm altın madalyanın ayarı binde 916 2/3 ve ağırlığı 9,39 gr, gümüş madalyanın ayarı binde 950 ve ağırlığı da 11,90 gr'dır. (M)

KÂNUNUEVVEL veya **KÂNUNEVVEL** blş. i. (ar. *ḳānūn* ve *evvel*'den fars. taml. *kānūn-ı evvel*). *Esk.* Aralık* ayı. (M)

KÂNUNUSANİ veya **KÂNUNSANİ** blş. i. (ar. *kānūn* ve *ṡānī*'den fars. taml. *kānūn-i ṡānī*). *Esk.* Ocak* ayı. (M)

KANURİ'LER, Batı Afrika'da yaşayan halk. Özellikle Nijerya'nın kuzeydoğusunda ve Çat gölünün kuzeybatısındaki Nijer'de yerleşmişlerdir. Kanuri'ler Beyaz Afrika'nın çeşitli halk topluluklarının etkisinde kaldı. Sahra grubundan bir dil konuşurlar. (L)

KANÜL i. (lat. *canula*'dan fr. *canule*). Şırınga yapmak için kauçuk bir borunun veya

bir şırınganın ucuna takılarak bir delik veya organa sokulan içi boş aygıt.

— Anestezi. Bk. GUEDEL KANÜLÜ.

— Cerr. Boşlukların içini yıkamağa veya buralarda bulunanları boşaltmağa yarayan değişik şekil ve boyda tüp. (Bu çeşit kanüller değişik maddelerden yapılabilir.)

— Jinekoloji. *Novak kanülü,* ucu biraz kıvrık olan ve içbükey tarafında kenarları dişli bir delik bulunan madenî kanül. (Jinekolojide biyopsi yapmak amacıyle dölyatağı mukozasından parça alma için kullanılır. Dölyatağı boşluğuna kolayca ve anestezi yapmadan sokulabilen bu kanülün öteki ucuna takılı madenî şırınga ile dölyatağı içzarından parçalar emilerek alınabilir.) [L]

Kanü'ler isyanı, 1831 kasımında *canuts* denilen ipek işçilerinin Lyon'da (Fransa) başlattığı ayaklanma. Çok ağır şartlar altında çalışan ve sık sık işsiz kalan Croix-Rousse kanü'leri Amerika'nın mal talebine sıkı sıkıya bağlı olan Lyon'lu ipekçilerle en az ücret konusunda anlaşma yapmağa kalktılar, bu konuda işçi ve patronların temsil edildiği iş mahkemelerinin, ayrıca ticaret odasının ve Rhône valisi Bouvier du Molart'ın desteğini sağladılar. Sözleşme, işçi ve fabrikatör temsilcileri arasında 25 ekim günü imzalandı. Ancak 1 400 fabrikatörden 104'ü kabul edilen en az ücretin uygulanmasını engellemeğe ve hükûmetin patronlar lehine müdahalesini sağlamağa çalıştı. Bu sebeple başlayan isyan hareketi, 21-24 kasım arasında Lyon şehri atelye şeflerinin kontrolü altına girdi, 22 kasımda ordu çekilmek zorunda kaldı. Hattâ 24 kasımda geçici olarak kurulan bir hükûmet 3 aralıkta Orléans dükünün 20 000 kişilik bir ordu ile şehre girdiği güne kadar işbaşında kaldı. Düzen yeniden kuruldu, vali görevinden alındı ve 98 işçi tutuklandı. Kovuşturmaya uğrayan 11 işçi sonradan serbest bırakıldı (Riom davası, 5-22 haziran 1832), fakat başbakan Casimir Perier'nin «sabır ve tevekkülden başka bir çareleri olmadığını işçilerin çok iyi bilmesi gerekir» sözlerinden sonra asgarî ücret tarifesi uygulanmadı. (L)

KANVA, eski Hindistan'ın yedi büyük bilgesinden biri. *Rig-Veda*'nın birçok ilâhisi ile beyaz *Yajur-Veda*'nın önemli bir nüshasının Kanva ile çocuklarına ait olduğu söylenir. (L)

KANVA, M.Ö. 73'ten 25'e kadar Orta Hindistan'da hüküm süren hanedan; bu hanedanın Hint İskitlerinin baskısıyle yıkıldığı sanılmaktadır. (L)

KANVASÖR i. (ing. *canvasser*'den). Denizc. İhracatçı ve ithalâtçı iş adamları ve yükleyicilerle devamlı temaslar yaparak bağlı bulunduğu denizi işletmesi adına yük sağlayan kimse. (M)

KANYAK i. (fr. *cognac*'tan). Konyak'ın Türkiye'deki patent adı. (M)

KANYA yağı, Afrika'nın batı kıyılarında yetişen bir ağacın (*Pentadesma vulgare*) tohumlarından elde edilen yağ; *batı yağı* da denir. (Bu yağdan çok iyi sabun yapılabilir.) [L]

KANYON i. (isp. *canon*'dan). Jeomorfoloji. Oldukça sarp kayalık kenarlar arasına sıkışmış vâdi: *Kanyonlar, kastlı engebe biçimlerinden biridir.* Bk. ANSİKL.

— Denizbil. *Deniz dibi kanyonu,* deniz diplerinde engebeler meydana getiren ve bazen sarp kayalardan oluşan, keskin yamaçlı dar vâdi. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Jeomorfoloji. *Kanyon*'lar, genellikle kireçsiz bölgelerden gelen ve kaynak sularını birarada toplayarak çığırlarını oluşturan en güçlü ırmaklar tarafından oyulur. Dourbie kanyonu gibi bazı kanyonlar (hiç değilse kısmen) içinden yeraltı ırmağı geçmiş mağara çatılarının çökmesi sonucunda oluşur. Kanyon oluşumu dayanıklı kayaların bulunmasını ve ırmağın hızla gömülmesini gerektirir. Yakın dönemde şiddetli bir tektonik yükselme geçirmiş veya halen geçirmekte olan bölgelerde kanyona sık rastlanır. (Colorado yaylaları, Yukarı Verdon v.b.)

— Denizbil. Bazen yeryüzündeki kanyonlardan çok daha geniş olan deniz dibindeki çöküntülere *deniz dibi kanyonları* adı verilir; bu durum anlam karışıklığına yolaçmaktadır: genellikle kıyıdan 2 000 m kadar uzakta bulunan gerçek deniz dibi kanyonları çeşitli sebeplerle su altında kalan ırmak vâdileridir. Glasyo-östatik gerilemeler sırasında, 200 m derinliğe kadar inen kara platformları üzerinde oluşabilir (Ren'in kuzey denizindeki, Sen'in Manş'taki eski çığırı). Bunun dışında kanyonlar önemli bir tektonik bozulma sonunda meydana gelir. Bazı bilim adamları, deniz dibi kanyonlarını çok çamurlu su akıntılarıyle açıklamak istedi. Bu açıklama yalnız gevşek tortullar içinde oyulmuş geniş ağızlı biçimler için geçerli olabilir.

Bugün incelenmiş olan birçok deniz altı kanyonu iki sınıfa ayrılabilir. Kıta yaylası sınırında, az yüksek bir kara kenarında, 100-150 m arasında açılanlar birinci sınıfa girer. Bu kanyonlar dardır, profilleri V biçimindedir ve çoğunlukla bir ırmak ağzıyle doğrudan doğruya ilişkileri yoktur, çoğunlukla balçıkla örtülmüşlerdir (New England, Lion körfezi, Gascogne körfezi kanyonları). İkinci sınıfa giren kanyonlar (Cezayir, Kaliforniya, Korsika, Provence) kıyı yakınında bir körfezin sonunda başlar ve genellikle dağlık bir artülkenin kenarında uzanan dar, dik eğintili bir kıta önünü yarar. Boydan boya profilleri özellikle yukarı ve aşağı kesimde daha genişçedir; yer yer kanallarla aşılan bir delta ile aşağı kesimde son bulur. Irmak ağzı ile kıyı asıllı akıntıların sık sık aştığı bu kanyonlar birbirine doğrudan doğrua bağlıdır. Tortullar çoğunlukla çakıllarla karışıktır.

Deniz altı kanyonlarının menşei hâlâ birçok tartışmaya yolaçmaktadır. Bazıları aşırı derecede değişmelerine yolaçan tektonik bozuşmaların sonucudur. Öbürlerini toprak kaymaları veya dik eğintilerdeki kütle hareketleri oluşturur. Her ne olursa olsun bütün kanyonlar kazma ve doldurma hareketlerinden oluşan karmaşık bir evrim geçirmiştir; bugünkü önemleri yeni bir kazmanın sonucudur. Kanyonlar denizaltı tortularının taşınmasında bulanıklık akıntılarını (çökeltileri yamaçtaki alisal ovalarda birikir) kanalize ederek önemli rol oynar. (L)

KANZARAS. Mit. Küçük Asya'da Kappadokia bölgesinin yerli tanrılarından. Yunan tanrısı Asklepios ile bir tutulmuştur. (M)

Kanze, No tiyatrosunun büyük akımlarından biri, hattâ en ünlüsü. Kökü bu adda bir aileye dayanır, *Kanami* ile *Zeami* adlı iki oyuncusunun adlarından yapılmış bir bileşimdir. (L)

KANZLER (Hermann), Papalık hizmetinde çalışan alman generali (Weingard, Baden 1822 - Roma 1888). 1845'te Papalık ordusuna girdi; bu orduya başkumandanlık yaptı; 20 eylül 1870'te Roma'yı italyan hücumundan kurtaramadı. (L)

KANZONE i. (ital. *canzone*). İtalyan edebiyatında iki eşit kıtadan meydana gelen, bazen sonuncu kıtası daha kısa olan küçük lirik şiir şekli.

— ANSİKL. *Kanzone* XIII. ve XIV. yy. italyan lirizminin en üstün şeklidir. Kökünü XII. yy.da trubadurlar tarafından İtalya'ya sokulan Provence şarkısından almış olması muhtemeldir. Tek sesli kanzone İtalyanlar tarafından o devirde önce provence dilinde, sonra da kendi öz dillerinde kullanıldı. Fakat kanzonenin kurallarını kesinleştiren, kendi eserleriyle ona değer kazandıran, mısralarının melodi unsurundan vaz geçebilmek için oldukça ahenkli olması gerektiğini belirten Dante olmuştur. Müzik eşliğinde çabucak kurtulan kanzone, Petrarca ve Tasso'nun ün kazandırdığı bir şiir türü oldu. Chiabrera ve A. Guidi tarafından da bir süre daha üstünde uğraşıldıktan sonra bütün ihtişamını Leopandi'nin eserinde kazandı. Bununla birlikte kanzone terimi müzik dilinde yerini muhafaza etti, çok geçmeden de XIV. yy. madrigali oldu. (Floransalı Giovanni). Bu terim çok sesli fransız şarkısının etkisi altında XIV. yy. İtalyası'nda yeniden ortaya çıktı. 1560'ta doğru düzenlemeler, sonra org kompozisyonları, 1584'ten sonra da çeşitli sazlara ait eserler (Maschera: Canzoni da sonar) anlamında kullanıldı. J. S. Bach XVIII. yy. başında bile org için kanzoneler yazdı. Saz kanzonesinin giriş tema'sı bir daktylos (eski yunan koşuk tartısında bir uzun ve iki kısa heceden meydana gelen ölçü birimi) ile başlar; yazı füg biçimindedir; birçok dans kalıplarına (gaillard, pavane) girmiş, çoğu zaman da sonat adını almıştır (Rossi, 1613). [L]

KANZONETTA (ital. *canzone*'den *canzoneta*). Tek sesli italyan kanzone'sinin küçültmesi. (Konu *kanzone*'dekinden daha hafif mısralar ise daha kısadır. XVI. yy.da çok sesli *kanzonetta, villanelle ve frottole*'ye çok yaklaşır. Bu terim günümüzde ara sıra çalgılar için şarkı biçiminde yazılan ezgilerde kullanılır.) [L]

KAOBANG, fr. **Cao Bang,** Vietnam'da (Kuzey Vietnam) şehir, il idare merkezi, Song Bang Giang ırmağı kıyısında, Çin sınırına otuz kilometre uzaklıkta; 9 000 nüf. Küçük sanayi merkezi (linyit madenleri; kalay dökümhanesi; halı fabrikası). — *Kaobang ili,* 230 500 nüf. Halkın toplandığı sağlığa elverişli ovaları ayıran kalkerli dağlar üzerinde uzanır. Halkın çoğunluğunu Tho'lar meydana getirir.

— Ask. tar. Çin-Tonkin sınırını koruyan askerî karakollar çizgisinin kuzey ucunda yer alan Kaobang, 1947 ekiminde Fransızlar tarafından yeniden işgal edildi. Komünist Çin'e dayanan Vietminh kuvvetlerinin 1950'den beri yaptıkları şiddetli baskı karşısında Fransız kumandanlığı bu karakolları geri çekmeğe karar verdi. Kaobang 3 ekimde çok güç şarlat altında (Dong Khe bölgesinde 4 nu.lı koloni yolu üzerine garnizonu toplamak için bir yardımcı kuvvet gönderildi) boşaltıldı. Bu iki grup birleştikten sonra on beş kadar vietminh taburunun saldırısına uğrayarak kuşatıldı: birçoğu öldürüldü, geri kalanlar da 8 ekimde kanlı çarpışmalardan sonra esir düştü. Nizamî vietminh ordusunun gücünü ortaya koyan ve Çinhindi savaşının ilk gerçek muharebesi olan Kaobang'ın düşmesi, Fransa'da büyük tepki yarattı ve mareşal de Lattre de Tassiguy'nin Çinhindi'ne gönderilmesine yolaçtı. Bk. ÇİNHİNDİ *seferi.* (L)

KAODAY'CILIK i. («Ulu Varlık» anlamına gelen Kao Day'dan). Buddha'cılıkla Vietnam ispritizmacılığının karışımından meydana gelen ve bütün dinî doktrinlerin bireşimini savunan modern felsefî din.

— ANSİKL. 1926'da Saygon'da kurulan kaodaizm, ateşli bir tao'cu olan Ngo Van Chien (1878-1933) ile, Ulu Varlık'ın (Kao Day) kendilerine göründüğünü ileri süren bir devlet memurları topluluğunun ispiritizma seanslarından doğdu. Mistisizm ihtiyacından ve millî bilincin uyanmasından yararlanan bu din, çok geçmeden Tay Ninh'de (Koşinşin) milyonlarca hacının toplanmasına yolaçtı. 1933'e doğru bir ara duraklayan Kaoday'cılık, daha sonra özellikle Güney Vietnam'da yayıldı. Buradaki, büyük ve etkili kaodayci topluluğun kendi askerî birlikleri de vardır.

Kaodaycılar Japonları destekledikten sonra, bazen Vietminh'den, bazen de Fransa'dan destek istemişlerdi; 1947'de Vietminh'den kesinlikle ayrıldılar ve fransız siyasetini tuttular. 1955'te Milliyetçi kuvvetler birleşik cephesinden ayrılarak, ordularını başkan Ngo Dinhdiem'in emrine verdiler. (L)

KAOLACK, Senegal'de şehir, bir Sine-Salum bölgesinin ve bir idare çevresinin merkezi, Salum ırmağı kıyısında, Dakar'ın güneydoğusunda: 80 000 nüf. Limanı, özellikle Kaolack'ın 240 000 ton ihraç ettiği yerfıstığı ticareti devresinde işlektir. Bira, zeytinyağı fabrikaları. Sepicilik. Tuzlu bataklıklar. — *Kaolack idar çevresi,* 478 658 nüf. (L)

KAOLİANG i. Bot. Uzakdoğu'da yetişen darı çeşidi. (L)

KAOLİN i. (Çin'de, King-tö-Çen yakınında, bu kil türünden bol miktarda bulunan *Kaoling* tepesinin adından). Miner. Beyaz renkli, kolayca ufalanan ve porselen yapımında kullanılan ateşe dayanıklı kil.

— ANSİKL. Miner. *Kaolin,* granit veya beyaz mikalı pegmatitlerdeki feldispatların ayrışmasından meydana gelir. Bu sebeple, bileşiminde bol miktarda kuvars taneleri bulunur. Su ile karıştırıldığı zaman kaoline istenilen şekil verilebilir ve pişirildiği zaman hiç bir şekil değişikliğine uğramaz. Diğer bütün killer gibi dile yapışır.

Çin ve Japonya'dan sonra başlıca kaolin yatakları, Fransa'da, Saint-Yrieix'te, Saksonya'da Aue vâdisinde, Bavyera'da Passau'da, İngiltere'de Devonshire ve Corn-

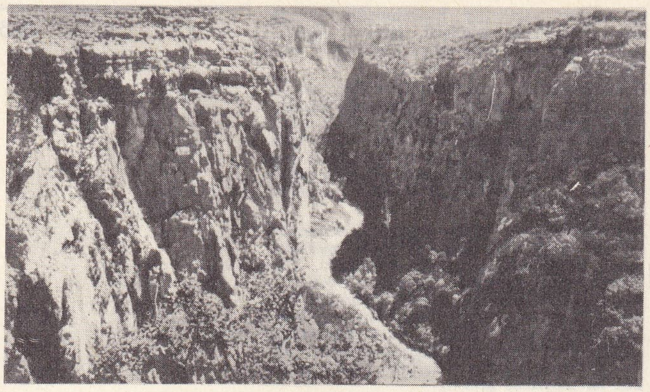

kanyon

wall'de, İtalya'da Chiesi'de bulunur. Avrupa'da en eski porselenler Aue kaolini ile yapılmıştır.

— Eczc. *Kaolin* ucuz ve nötr olduğu için bizmut tuzları yerine veya onlarla birlikte mide iltihaplarında kullanılır. (L)

KAOLİNİT i. (fr. *kaolinite*). Formülü $Al_2Si_2O_5(OH)_4$ olan hidratlı alüminyum silikat; kaolinin temel maddesini meydana getirir. (Şekil vermeğe oldukça elverişli olan ve yeterince temiz olduğunda pişirilince beyaz renk alan kaolinit, özellikle ince fayans ve porselen yapımında kullanılır. Bileşimdeki yabancı maddeler [demir oksitler v.b.] sebebiyle kahverengi, sarı veya kırmızı renkte bulunur.) [L]

KAOLİNLEŞME i. (*kaolin* > *kaolinleşmek*'ten *kaolinleş-me*). Magmatik kayaların yapısında, su sızıntıları etkisiyle feldispatın kaoline dönüşmesinden ileri gelen bozunma. (Bu başkalaşım sonucu granit arena haline gelir. Kaolinleşme genellikle yüzeyseldir ve ancak birkaç metre kalınlıkta görülür. İnce kesitlerde, feldispatların arasında killi inklüzyonlar halinde bulunur.) [L]

KAOLİNLİ sıf. (*kaolin*'den *kaolin-li*). Bileşiminde kaolin bulunan. ‖ *Kaolinli kumlar*, kaolince zengin kumlar. (L)

KAON i. (fr. k.). Nükl. Kütlesi 965 elektron kütlesine eşit, nötr veya yüklü elemanter tanecik. (MEZON K veya KA da denir).

— ANSİKL. Bu tanecikler dört çeşittir: 498 MeV kütleli pozitif ve negatif yüklü *kaon*'lar; 493,8 MeV kütleli nötr kaon ve nötr antikaonlar. Kaon bir mezondur. Piyon gibi o da kuvvetli etkileşmelerin ileticisidir. Farkı, ancak kaon-antikaon çifti halinde meydana gelebilen veya bir hiperonla birleşmiş halde bulunan olağandışı bir tanecik olmasından ileri gelir.

Çoğunlukla *ağır mezon* denilir; gerçekten kütlesi mezon pi'nin kütlesinin dört katı kadardır. Olağandışı durumu kuvvetli etkileşmelerde de kendini gösterir. Dört mezon sırasıyle sunlardır:

K^+	K^-	K^0	$\bar{K}^0$
+1	—1	+1	—1

K mezounu, K^+ mezonunun karşı taneciğidir. K mezonları kuvvetli veya elektromagnetik etkileşmelerle parçalanmaz. Parçalanmaları zayıf bir etkileşmedir. Bu yüzden ortalama ömürleri oldukça uzundur: yüklü mezonlar için 1,23. 10^{-8} saniye K_1^0 mezonları için 0,92. 10^{-10} saniye; K_2^0. mezonları için 5,62. 10^{-8} saniyedir.

K^0 ve K_2^0 mezonları K° ve K^0 mezonlarının birleşimleridir; K° ve K^0 ise doğrudan doğruya gözlemlenemez. K_1^0 ve K_2^0 mezonları, tanecikle karşı taneciğin birleşmesine örnek olduklarından, cisimcikler fiziğinde çok özel ve çok ilgi çekici bir olay kabul edilir. Bu özel durum birçok araştırmaya özellikle K_2^0 mezonun 2π mezonu şeklinde parçalanmasının deneysel gözlemine konu olmuştur. Bu olay ise, yüklerin birleşmesi ve çiftlerin meydana gelişindeki invariyans kanununa pek uymaz. Bu gözlemin henüz uygun bir teorik açıklaması yapılmamıştır. *Ka* mezonlarının ilk gözlemleri, kozmik ışınların bulunmasıyle aynı tarihe rastlar. Bir Wilson adasında yüklü *ka* mezonlarının gözlemi yapıldı. Günümüzde bu mezonlar, hızlandırıcılarda çok sayıda üretilmektedir. Oluşumları kuvvetli etkileşmelerin, parçalanmaları ise zayıf etkileşmelerin incelenmesine imkân verir. (L)

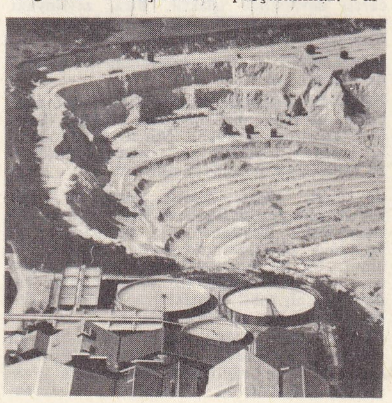

kaolin

KAORİ i. Bir agathis'ten (kozalaklı) elde edilen yeni-kaledonya tahtası. (Deniz teknelerinin yapımında ve marangozlukta kullanılır.) [L]

KAOS i. (yun. *khaos*, boşluk, sonsuz karanlık). Dünyanın yaratılışından önce, bütün madde elemanlarının içinde bulunduğu karışıklık, kargaşalık. (L)

KAOY i. Pelesenk'ler grubundan, meşeye çok benzeyen çinhindi kerestesi. (Kaoy doğramacılıkta çok kullanılır.) [L]

KAP veya **KAB** i. (esk. türk. k.). İçme sıvı, gaz veya katı herhangi bir şeyi alabilecek her türlü oyuk nesne: *Resûl-i Ekrem* [...] *bir büyük kap istedi ve koyunu sağdı, kap doldu* (Cevdet Paşa). ‖ Çanak, çömlek, kâse v.b. gibi mutfak eşyası. ‖ Örtü, mahfaza, bir şeyin üzerine geçirilen kılıf: *Kürk kabı*. ‖ Bazı şeylerin taşınmasına ve saklanmasına yarayan torba, çanta, sepet v.b. ‖ Kapak, cilt: *Bu risalenin kabında şu yazılar okunur* (Atatürk). ‖ [Yemek için] Çeşit, kabın içindeki: *İki kap yemek yediler*. ‖ *Kap geçirmek*, kılıflamak, kaplamak, ciltlemek. ‖ *Kap kacak*. Bk. KAPKACAK. ‖ *Ayak kabı*. Bk. AYAKKABI.

— ÇEŞ. DEY. *Kap yok kacak yok*, en gerekli şeylerin bulunmaması halinde kullanılır. ‖ *Kaba koymak* (veya *bir kaba kotarmak*), bir şeye benzetmek. Meseleye bir çözüm yolu bulmak. ‖ *Kabı dar*, çabuk öfkelenen, görüşü sınırlı: *Mevlânâ cevap verdi: «Bayezid'in kabı dardı»* (N. Araz). ‖ *Kabına sığmamak*, sabırsızlanmak, telâş etmek. Coşmak, kanı kaynamak.

— Kim. *Floransa kapları*, güzel kokulu damıtık sıvıları (çiçek esansları, gülsuyu v.b.) toplamağa yarayan, bir veya iki emzikli, uzun boylu kaplar. Bk. ANSİKL.

— Okç. Yay kabzasının ortasındaki aralık. (Bu aralığa çelik denilen bir kemik yerleştirilir; eskiden kemankeşlik adayları, ustalarından kemankeşlik için izin alırken bu kemiği öperlerdi.)

— Res. *Fırça kabı*, yağlıboya ve guvaş fırçalarının yıkanmasında kullanılan ve içindeki sıvının akıtılması için bir veya iki ağzı bulunan silindir biçiminde cam kap.

— Seram. Çömlekçinin balçıkla çalışırken ellerini daldırdığı çanak.

— ANSİKL. Kim. *Floransa kapları*, ilk defa floransalı simyacılar tarafından kullanıldığı için bu adla anılır. Bu kaplar, toplanacak damıtma ürünün sudan daha ağır veya daha hafif olmasına göre iki çeşittir. Sudan ağır ürünler için kullanılan kabın üst kısmında bir boru vardır, su bu borudan akar ve kabın dibinde toplanan esans yavaş yavaş suyun boşaldığı yere dolar. Sudan hafif ürünler için yapılmış kabın sifon şeklindeki borusu, gövdenin alt kısmına takılmıştır: kabın dibine damla damla esans düştükçe su da yavaş yavaş sifondan dışarı akar. (M)

KAP i. (fr. *cape*). Kıyf. Gövdeyi omuzların üstünden çepçevre saracak biçimde yapılmış olan bir çeşit kolsuz harmani; kukuletalı veya kukuletasız olabilir. ‖ Omuzlardan geçerek boyunun çevresinde kapanan, vücudun biçimine göre kesilmiş kadın üstlüğü. ‖ Melon şapka.

— ANSİKL. Kıyf. *Kap*, kolsuz, yakalı veya yakasız olabilen, oldukça kısa bir çeşit harmanidir. Kukuletalı olursa «bearn tarzı kap» adını alır. İlk olarak Hugues Capet'in zamanında kullanılmış olan, adını buradan alan kap (*Capet*'den fr. *cape*) XVI. yy.da en çok kullanılan kadın ve erkek harmanisi çeşidiydi. XVII. yy.da da kullanıldı; günümüzde yalnız bir tören giyeceği olarak kullanılmaktadır. (L)

KAPACIK i. Bk. KAPAKÇIK.

KAPADOKYA. Bk. KAPPADOKİA.

KAPAĞAN veya **KAPĞAN KAĞAN**, göktürk kağanı (hük. 691-716). Kutluğ Kağanın kardeşi. Kutluğ Kağanın ölümü üzerine kağan oldu, Kağanlığı sırasında bazı türk boylarını itaati altına aldı, Çin'e birçok sefer yaptı; Lingçeu'ye saldırdı, çin imparatoriçesi Vu-heu'nun gönderdiği kuvvetleri yenilgiye uğrattı. Kapağan zaman zaman Çin ile dostça ilişkiler kurdu, imparatoriçeden bazı isteklerde bulundu: bir çin prensesiyle evlenmek, Çin'e tabi olarak Sarısu boyuna yerleştirilen Türk Uruglarının eski yurtlarına dönmesini sağlamak; Çinden darı tohumu, tarım âleti almak v.b. Çinli devlet adamlarıyle yaptığı görüşmelerden sonra Kapağan Kağanın birçok isteği kabul edildi. Fakat çinli prenses gönderilmemesi üzerine Çin'e savaş açtı. 702 ve 706 yıllarındaki akınlarda göktürk ordusu çin ordusu karşısında da üstün geldi. Göktürk yazıtlarından anlaşıldığına göre Kapağan Kağan, oğuz, kırgız, türgeş ve karluk boyları üzerine de sefer açtı. Kapağan Kağan'ın Kırgızlar üzerine yaptığı sefer önemlidir. Türgeşleri (711), Kara Türgeşleri ve Koşu Tutuk'u (712) yenilgiye uğrattı. Beşbalık üzerine sefer yaptı (714). Aynı yıl Dokuz Oğuzlarla çarpıştı. Karlukları boyunduruğu altına aldı (714-715). Kapağan Kağan yaptığı yirmiden fazla seferin sonunda devletinin sınırlarını genişletti. Kutluğ Kağanın oğulları Bilge ve Kültigin kendisine büyük ölçüde yardım ettiler. Sürekli ve zorlu savaşlar Kapağan Kağanı çok yormuş ve kendisini zalim bir hale getirmişti. İsyan eden Bayrıku'ların üzerine yürüdü, onları itaati altına aldıktan sonra, dönerken birkaç bayırku isyancısı tarafından öldürüldü. Kapağan Kağan, Kutluğ Kağanın oğulları adına kağanlık yaptığı halde tahtı kendi oğullarına bırakmak istedi, beklenmeyen bir zamanda ölmesi, planını gerçekleştirmesine engel oldu. Yerine Kutluğ Kağanın oğlu Bilge Kağan geçti. (M)

KAPAK i. (esk. türk. *kapgak*'tan). Her çeşit kabın üstünü örtmeğe yarayan nesne: *Tencere kapağı*. ‖ Dolap, sandık v.b. gibi şeylerin kapısı: *Bu çocuk, bir yaramazlık yaptığı zaman kendiliğinden dolaba girer, tabuttaki cenaze gibi sırtüstü yatar ve yine kendi eliyle kapağı kaparmış* (R. N. Güntekin). ‖ Herhangi bir açıklığı kapamağa yarayan şey: *Mahzen kapağı*. ‖ *Kapak taşı*, lağım, su yolu v.b.nin gereken yerlerinde bırakılan deliğin üzerini örten yassı taş. ‖ Mezarlarda en üstte bulunan taş.

— ÇEŞ. DEY. *Kapak kâğıdına pişti vermek*. *Argo*. Aptallaşmak. ‖ *Kapak vurmak*, gizlemek, saklamak, örtbas etmek. ‖ *Kapağı (dar) atmak*, telâşla bir yere sığınmak, kaçıp kurtulmak: *Bulgaristan'da doğmuş, büyüyüp biraz aklı başına gelince hemen hududun on dakika ötesine kapağı atmıştı* (Ömer Seyfeddin). ‖ *Tencerede pişirip kapağında yemek*, idareli bir şekilde, olanla yetinerek yaşamak.

— Anat. Bazı organları örtmeğe yarayan zar veya organ. ‖ *Diz kapağı* Bk. DİZKAPAĞI. *Göz kapağı*. Bk. GÖZ KAPAĞI.

— Ask. *Kapak halkası*, toplarda kilit halkası.

— Cilt. Kitap, dergi ve benzeri gibi şeylerin dış kabı. ‖ Dikilmiş formaların sırtına yapıştırılan, tel dikişli kitapların kâğıt veya kartondan dış kısmı. (Kitabın ismi bu kapağın üzerine basılır.) ‖ *Kapak geçirme*, dikilmiş bir ki-

Foto. Rod-Rieder-Atlas-Photo, S.S.C.B. Danışma bürosu (LAROUSSE)

taba kapak takma işlemi. (Dikilmiş kitap üzerine, kapak, kılıfın mukavvaları iç kısmına yan kâğıtlarının karşılıklı olarak yapıştırılması ile tespit edilmiştir.)
— Denizc. Bk. KALYON. || *Kapak pencere,* gemilerde ambar v.b. gibi yerlerin üst penceresi, kaporta. || *Esk.* Etrafında iki sıra halinde top dizili harp gemisi. || *Kapak süvarisi,* deniz yüzbaşısı.
— Foto. *Kapak kızı,* resimli roman çeşidinden dergilerin özellikle kapak resimleri için poz veren genç kız.
— Kim. İçinde bir gaz veya sıvı bulunan bir deney kabını veya bir fanusu kapamak veya bir billûrlaştırma kazanını örtmek için kullanılan cam levha.
— Kuyumc. *Kapak taşı,* ortası delik sert taş, yakut v.b.
— Mat. Küre kesiti veya parçası. || *Küre kapağı,* küreyi kesen bir düzlemle sınırlanan küre yüzeyi parçası. (Bk. KÜRE *kuşağı.*)
— Matbaac. *Kapak kompozisyonu,* bir kitabın kapağına çizilen desen ve bu desenlere verilen şekil; kapak düzeni. || *Kapak resmi,* bir derginin veya magazinin kabında yer alan fotoğraf.
— Mekan. Buhar silindirini piston kısmının üst tarafından kapayan tabla ve manşon (silindirin kapağa karşıt alanına dip denir.)
— Müz. *Ahenk kapağı* (veya sadece *kapak*), keman ve bütün telli çalgıların gövdesini üstten örten ve titreşimlerin meydana gelmesini sağlayan kısım. (Ses dolgunluğu bakımından çok önemli olan ahenk kapağının rolü, eşik aracılığı ile tellerin titreşimini büyültmektir; daima köknardan yapılır ve ortasında «f» biçiminde iki delik bulunur. Ahenk direği ise kapağa iç taraftan destek olur.)
— Oyun. İskambilde (özellikle pokerde) yapılan bir hile, aldatma. || *Kapak kâğıdı,* bazı iskambil oyunlarında destenin altına açılan kâğıt. Bk. PAÇA.
— Saatçilik. Bir kol saati kutusunun, saat kadranını örten ve kutuya bir menteşeyle tutturulan parçası.
— Sil. Madenî fişeklerin kapsül fitilini örten kapçık. || Bazı obüs toplarında güllenin bulunduğu bölmeyi barut bölmesinden ayıran pirinçten değirmi küçük plaka.
— Süs. santl. *Kapak süslemesi,* basma ve elyazması kitaplarda ilk sayfaya kapak olarak yapılan süslemeye verilen ad.
— Teknol. Tomruğun temizlenmesi sırasında kesilen ağaç parçası. (Kapakta, testere geçmiş düz bir yüz vardır, sırt denilen diğer kabuk kısmıdır.) || *Kapak desteği,* kapağın hemen altından çıkan kereste. || *Durdurma kapağı (klapesi),* tesviye edilmiş bir yuvaya oturan bir bilya veya bir kanat sayesinde içinde akan suyun geri dönmesini önleyen boru donanımı. || *Subap kapağı,* bir pompa, bir körük veya bir motor ve bazı müzik âletleri v.b.nin aralığında bir akışkanın geçmesini sağlamak veya önlemek için açılan veya kapanan subap.
— Terz. Elbiselerin çeşitli cep yerlerine konulan kumaş parçası.
— Zool. Bk. ANSİKL. || Balıkların başının iki yanında, yanakların arkasında bulunan ve solungaçları örten bir çift organ. (Bk. ANSİKL.) || Kuşlarda burun deliklerini örten zar. || Yumuşakçalarda kavkı deliğini kapatan kireçten veya boynuzsu maddeden kavkı parçası. (Kapak içyüzeyle hayvanın kabuğuna bağlıdır; iç içe veya ışınsal çizgilerin çıktığı ortadaki noktaya kapak çekirdeği adı verilir.) || Arılarda petek gözlerini örten balmumu parçası. || Karayosunlarında sporkesesini kapatan örtü.
— ANSİKL. Zool. Balıklardaki solungaç kapağı üç parça kemikten oluşur: kapak kemiği, kapak-altı kemiği ve kapakarası kemiği. Ganoyit balıklar, kemikli balıklar, saçakyüzgeçliler ve akciğerli balıklarda solungaçları korumağa yarar. Buna karşılık köpekbalıklarında yoktur; onlarda solungaç yarıkları açıktadır.
Yumuşakçalarda kapağın baş noktası (çekirdek) ortada veya kenarda olabilir. Bunlarda kapak, biçimine ve yapısına göre iki büyük kategoriye ayrılabilir: 1. *sarmal kapaklar* (bunlar da *çok sarımlı, az sarımlı, belirsiz sarımlı koni biçiminde yüksek* ve *çok fazla sarımlı* diye çeşitlere ayrılır); 2. *sarımsız kapaklar* (bunlar da *iç içe halka çizgili* [çekirdek kenarda], *parmak biçiminde dar, eğri* [çekirdek tepede], *eklemli* (hemen hemen değirmi, çekirdek kenarda), *ışınsal* (düzensiz, iç içe çizgiler ışınsal) diye çeşitlere ayrılır). [LM]

KAPAKÇIK veya **KAPACIK** i. (*kapak*'tan *kapak-çı* veya *kapa* [*k*]-*cık*). Küçük kapak.
— Anat. Vücuttaki damar ve kanallarda, kanın ve sıvıların bir yönde akmasını sağlayan ve geri tepmesini önleyen bir çeşit kıvrım. Bk. ANSİKL.
— Tıp. *Kapakçık sesi,* kalp atışı sırasında kulakçıklarla karıncıklar arasındaki kapakçıkların (1. ses) ve sigma kapakçıklarının kapanmasından meydana gelen (2. ses) [ses dinlemekle duyulan] kalp sesi. (Kapakçık sesi bazen şiddetli olabilir [üçlü kapakçık darlığında işitilen şaklama sesi].)
— ANSİKL. Anat. Kan damarlarında bulunan *kapakçık'lar* kanın geri akmasını önler (msl. ikili kapakçık, üçlü kapakçık, sigma kapakçıkları), bacaklardaki toplardamarlarda bulunan kapakçıklar da aynı görevi yapar. Bauhin kapakçığı, ince bağırsakla körbağırsağın birleştiği yerdedir. Eskiden bu kapakçığın körbağırsaktan ince bağırsağa geçişi önlediği sanılmıştı. Bunlardan başka, doğuştan olan bazı patolojik mukoza kıvrımlarına da «kapakçık» adı verilir, bunlar organizmada bazı sıvıların serbestçe akımını önleyen kapakçıklardır (msl. siyek kapakçıkları). [M]

KAPAKLANMAK geçz. f. (*kapak*'tan *kapak-la-n-mak*). Ayağı takılarak yüzüstü düşmek.
— Binic. Atın ön ayakları sürçüp başının üstüne düşmek.
— Denizc. [Yelkenli tekne için] Şiddetli rüzgâr veya anî ve kuvvetli bir sağnak etkisiyle devrilmek. (LM)

KAPAKLI sıf. Kapağı olan: *Sofraya oturduğumuz zaman, ortada kapaklı bir kâse duruyordu* (B. Felek).
— DEY. *Gizli kapaklı.* Bk. GİZLİ.
— Arıcılık. *Kapaklı petek,* içinde arı kurtçukları bulunan petek gözü.
— Bot. *Kapaklı kapsül,* alttaki kısmından bir kapakla ayrılacak tarzda enlemesine açılan meyve. (Kırmızı farekulağının meyvesi buna örnek gösterilebilir.)
— Sil. *Esk.* Bir çeşit tüfek (bu adı kurşun konan yerin kapağından alır).
— Zool. Kavkısında kapak bulunmadığı için kapaksızlar denen yumuşakçalara karşıt olarak kavkısında kapak bulunanlara verilen ad. (M)

KAPAKLI, Marmara bölgesinde (Bursa ili, Gemlik ilçesi, Armutlu bucağı) köy; 567 nüf. Gemlik körfezinin kuzey kıyısında Kapaklı burnu yakınında. (M)

KAPAKLIK i. (*kapak*'tan *kapak-lık*). Kapak taşı. (M)

KAPAKRONAKSİMETRE i. (fr. *capachronaximètre*'den). Kondansatörler metodu ile sinirlerin ve kasların kronaksilerini ölçmeğe yarayan aygıt. (L)

KAPAKSIZ sıf. Kapağı olmayan. || *Halk dili.* Terbiyesiz, arsız, münasebetsiz: *Ne kapaksız çocuk.* (M)

KAPALA i. («kafatası» anlamında sanskritçe k.). İnsan kafatasından yapılmış veya ona benzetilmiş kap, çanak. (Bu kap, Nepal ve Tibet'te, Tantrik Buddha'cılığın kurban törenlerinde mayalanmış içki yahut kan sungularını taşımakta kullanılırdı.) [L]

KAPALI sıf. (esk. türk. *kapağlığ*'dan). Açık olmayan, kapanmış: *Bu pencerelerin bazısı, açık, güya mehtabı seyreder, bazısı kapalı, şüphesiz kendi içlerindeki rüyayı görürdü* (A. Ş. Hisar). || Kapısı veya kapağı kapanmış: *Kapalı sandık.* || Üstü örtülü, bir şeyle kapanmış: *Kapalı çarşı.* || Geçilmez durumda olan: *O yol kapalıydı; ne oradan buraya gelen, ne buradan oraya giden vardı* (P. Safa). || [Kadın için] Örtülü örtünmüş. || [Daire, kurum, işyeri v.b. için] Çalışma süresi sona erip kapanmış: *Hurşit bakkal kapalı ... Hüseyin efendi kapalı* (Kemal Tahir). || *Mec.* Açıkça söylenilip belirtilmeyen, müphem: *Kapalı söz.* || Gizli, saklı: *Tevfik Paşanın benimle kapalı olarak görüşmek istemesi üzerine ...* (Atatürk). || Dışa dönük yaratılışta olmayan: *Kapalı ruhlu, ağır başlı, güç heyecana gelir insanlardır* (R.H. Karay). || *Kapalı çarşı.* Bk. KAPALIÇARŞI. || *Kapalı hava.* Bk. HAVA.
— ÇEŞ. DEY. *Kapalı geçmek,* önemli noktaya temas etmemek. || *Kapalı kalmak,* açıklığa kavuşmamak. || *Kapalı kutu.* [Bir kimse için] İçindekini belli etmeyen. || *Gözü kapalı.* Bk. GÖZ.
— Ahl. *Kapalı ahlâk,* Bergson felsefesinde, soyut ve katı ahlâk. (Bu ahlâk toplumun, hayat atılımı ve sezginin yaratıcı çeşitliliği zararına geliştirdiği bir ahlâktır. Bergson bu ahlâkı, tabiî, insanî ve hür olan ahlâkın karşısında görür, bu sonuncuyu ise açık ahlâk diye adlandırır: *Ahlâkın ve Dinin İki kaynağı* [Les Deux Sources de la Morale et de la Religion].)
— Coğ. *Kapalı havza.* Bk. AKIŞ (*içeriye akışlılık.*)
— Dy. *Kapalı işareti,* makiniste konvoyunun hızını kesmesi için verilen işaret. || *Kapalı güzergâh,* bir garda, ortak noktaları veya bölgeleri bulunduğundan aynı anda trafiğe açılmaması gereken güzergâhlar.
— Denizc. *Kapalı batarya,* bir güvertenin altına yerleştirilmiş batarya. (Tersi, açık batarya'dır.) || *Kapalı kazanönü,* içindeki havanın basıncı mekanik körüklerle sunî olarak yükseltilmek suretiyle kazan ocaklarında hava akımı, dolayısıyle de iyi bir yanma sağlamak amacıyle yapılmış kapalı kazan dairesi. || *Kapalı liman,* deniz ulaşımına kapalı tutulan liman. || *Kapalı mahal,* bir geminin en üst güvertesi üzerine rastlayan ve gros ton hesabına giren devamlı kapalı tutulan yerleri. (Bk. GEMİ *tonu.*) || *Kapalı tekne,* güverteli tekne.
— Fonet. *Kapalı hece,* bir ünsüzle biten hece. || *Kapalı ünlü,* hemen hemen kapalı ağız içinde telaffuz edilen ünlü: dil damağa yaklaşır ve havanın geçmesi için çok dar bir geçit bırakır. (Buna karşılık bazı ünlülere *açık ünlü* denir.)
— Hidrol. *Kapalı örtü,* su geçirmeyen iki tabaka arasına sıkışmış, derin yerleri basınç altında olan su örtüsü: *Artezyen kuyusu denen kuyular örtüye ulaşınca kapalı örtünün suyu fışkırır.*
— Huk. *Kapalı duruşma.* Bk. DURUŞMA. || *Kapalı işyeri,* başlıbaşına özel binalarda bulunan veya herhangi bir binanın bazı kısımlarını işgal eden, üstü ve etrafı kapalı işyeri. (Bk. ANSİKL.) || *Kapalı zarf,* Arttırma, Eksiltme ve İhale kanunu hükümlerine göre, gizliliğin ve dolayısıyle rekabetin tam olarak sağlanabilmesi için uygulanan usul. Bk. ANSİKL.
— Kıyf. *Kapalı miğfer,* XV. yy. ve XVII. yy.da kullanılan bir çeşit zırhlı başlık. (Her yanı kapalı olan bu başlık, başı ve enseyi korurdu.) || *Mambrin'in kapalı miğferi.* Bk. MAMBRİN.
— Mat. Kendi türev cümlesini kapsayan bir nokta cümlesi veya çizgisel bir cümle için kullanılır. || Bir uzaklıkla donatılmış bir uzay için, *a* elemanından uzaklığı, verilen bir *r* değerinden küçük veya buna eşit olan elemanlardan kurulu yuvarlak için kullanılır: *Bugünkü geometride, kapalı bir yuvarlak, bir kürenin üzerindeki ve içindeki noktaların cümlesidir.* || *n* boyutlu bir uzayda, $x_1, x_2, \ldots, x_n$ gibi kordinatları, geniş anlamda $a_1 \leqslant x_1 \leqslant b_1, a_2 \leqslant x_2 \leqslant b_2 \ldots$ eşitsizliklerini gerçekleyen bir aralıklar çarpımı için kullanılır. || *Kapalı aralık veya (a, b) doğru parçası,* a x b olacak şekilde, *x* apsis noktalarının cümlesi, *(a, b)* doğru veya daire parçasının uçlarını kapsayan cümle. || *Kapalı cümle.* Bk. CÜMLE. || *Bir işlem için kapalı alt cümle,* iç bileşim kanunuyle donatılmış bir cümlede, içinde herhangi iki elemanın bileşiğini de bulunduran alt cümle: *Tabiî tamsayılar cümlesinde, tek sayılar çarpma için kapalıdır. Bir grup içinde her alt grup, grubun bileşim kanunu için kapalıdır.* || *Bir uygulama için kapalı alt cümle,* bir E cümlesinin kendi içindeki *f* uygulamasında, E'nin bütün elemanlarının görüntülerini bulunduran A alt cümlesi. || *Cebirsel olarak kapalı cisim,* bir K(X) belirsiziyle donatılmış bütün çokterimlilerinin, K'nin hiç olmazsa bir kök elemanını kabul ettiği K cismi. Bk. ANSİKL.
— Meteorol. *Kapalı hava,* gökyüzünün baştan başa bulutla örtülü olduğu hava.
— Mim. *Kapalı* (*veya örtülü*) *avlu.* Bk. AVLU.

kap

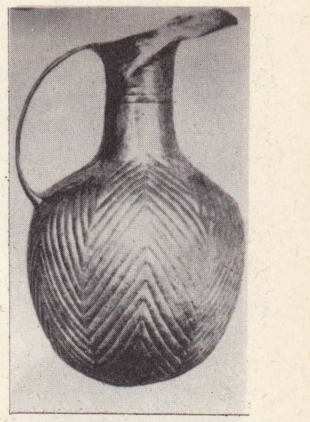

Alacahöyük'ten altın kap
Bronz çağı

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

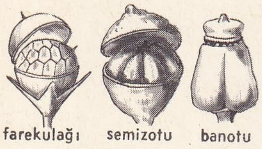
farekulağı semizotu banotu

kapaklı kapsül (bot.)

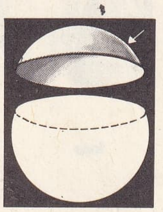
kapak (mat.)

— Oyun. *Kapalı oynamak,* tavlada açık vermeden oynamağa çalışmak. — Herhangi bir oyunda, karşı tarafın bir açık yakalamasına imkân vermemeğe çalışarak oynamak.

— Patol. Açık olması gerektiği halde delik ve açık olmayan: *Kapalı makat.*

— Psikiyatr. *Kapalı yer korkusu,* kapalı yerlerde duyulan hastalık derecesinde korku. (Oldukça sık görülen kapalı yer korkusu, çoğu zaman bütün kapalı yerlerde, vagon, araba, hela v.b. gibi bazı kapalı yerlerde duyulur.) *Eşanl.* KLOSTROFOBİ.

— Spor. *Kapalı salon yarışmaları,* kapalı yerde (kapalı salonda) yapılan spor yarışmaları: *Kapalı salon atletizm yarışmaları.*

— Tiyat. *Kapalı gişe oynamak,* bütün biletler satılmış olarak oynamak.

— ANSİKL. Huk. *Kapalı işyerinde,* işçilerin sağlık ve güvenlik şartlarını, İşçilerin Sağlığını Koruma ve İş Emniyeti nizamnamesi ayrıntıları ile göstermektedir. Meselâ bu tür kapalı işyerlerinde tavan yüksekliği en az 2,85 m, hava hacmi adam başına 10 m^2, çalışma alanı 2 m^2 olmalıdır. Kapalı işyerleri hakkında aynı tüzükte bulunan hükümler ayrıca hüküm bulunmadığı hallerde benzer işyerleri hakkında da uygulanır.

● *Kapalı zarf* usulü, açık arttırma veya eksiltme, mahdut eksiltme, pazarlık ve emanet gibi ihalelerde başvurulan bir usuldür. Bu usulün amacı, gizliliği sağlayarak yapılan teklifler arasında ciddî bir rekabetin gerçekleşmesine yolaçmak ve muhtemel yolsuzlukları önlemektir. Kapalı zarf usulüyle yapılacak arttırma ve eksiltmelerde iç içe iki zarf kullanılır. Her iki zarfta da mühür vardır. Birinci zarfın içine, teklif mektubu konularak üstüne teklif sahibinin adı ve adresi yazılır. Bu zarf, geçici teminata ait makbuz veya banka teminat mektubu v.d. istenilen belgelerle birlikte ikinci zarfın içine yerleştirilir. Bu zarf da kapatılarak mühürlendikten sonra, üzerine sadece içindeki teklif mektubunun hangi işle ilgili olduğu yazılır.

Teklif mektupları, arttırma ve eksiltmenin açılacağı saatten bir saat öncesine kadar, sıra numaralı makbuzlar karşılığında arttırma ve eksiltmeyi yapacak komisyon başkanlığına verilir. Teklif mektupları aynı saate kadar yetişmek üzere iadeli taahhütlü mektup şeklinde de gönderilebilir. O zaman da dış zarfın mühür ve mum ile iyice kapatılmış olması teklif konusu işin ve talep sahibinin adı ile açık adresinin yazılması gerekir. Arttırma veya eksiltmenin açılacağı saat gelince, dış zarflar numara sırasıyle açılır, usul ve şartlara uygun olarak yapılan talepler tespit edilir. Kabul edilmeyen talepler, iç zarfları açılmayarak kendilerine veya vekillerine geri verilir. İç zarfların açılması sırasında ise teklif sahipleri ile arttırma - eksiltmeyi yapan komisyon üyelerinden başka kimse hazır bulunamaz. Teklif mektupları yine sıra ile açılarak komisyon başkanı tarafından yüksek sesle okunur. Sonuçta, en uygun bedeli teklif edene, işin lâyık olduğu hadde ulaşılmış olmak kaydıyle ihale yapılır. Birkaç talip tarafından aynı uygun bedel teklif edilmişse, aynı celsede ikinci teklif varakaları istenir ve en elverişli teklif tespit olunur. Tabiî, posta ile gönderilmiş bir teklif söz konusu ise, tebliğden itibaren 24 saatlik bir süre tanınır. İkinci defa yapılan teklifler de birbirinin aynı olursa ihale, kura ile yapılır.

Kapalı zarf usulüyle yapılan arttırma ve eksiltmelerde talip çıkmaz veya teklif olunan bedel komisyonca lâyık hadde görülmezse, ya yeniden arttırma ve eksiltme yoluna gidilir veya pazarlık usulüne başvurulur.

— Mat. *Cebirsel olarak kapalı bir K cismi'nde,* bu K cisminin her çokterimli için bir kök elemanının varlığı aşağıdaki temel özelliği gerektirir: *n* dereceden her çokterimlinin K içinde *n* tane kökü vardır. Karmaşık sayıları C cismi cebirsel olarak kapalıdır; gerçek sayıların R cismi ise bu özelliği göstermez, R cismi içinde, ikinci dereceden bazı çokterimlilerin gerçek kökü yoktur.

◆ i. Mat. Bir topoloji bölgesinde, özellikleri, çizgisel bir cümlenin kapalı aralığının özelliklerini genelleştiren alt cümle. (Sonlu sayıda kapalıların birleşmesi yine bir kapalıdır; kapalıların arakesiti de bir kapalıdır; bir kapalının bütünleri ise bir *açık*'tır.) [LM]

KAPALIÇARŞI bls. i. Mim. Dükkân ve ara yollarının üzeri, tonozlar ve ahşap bir çatıyle veya kubbelerle örtülü çarşı.

— ANSİKL. *Kapalıçarşıların* içindeki dükkânların genellikle stor ve kepenkleri yoktur, camekânları veya camlı birer kapıları bulunur. Büyük giriş kapıları belirli saatlerde açılıp kapanır ve gece bekçileri tarafından korunur. Genellikle kâgir yapıldığı için, yangın tehlikesi daha azdır. Türkiye'de İstanbul, Bursa, Edirne, Urfa, Kayseri'de (son onarım hareketleri sırasında kaldırıldı) bu çarşı tipine rastlanır. (M)

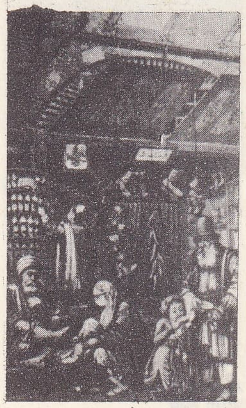
Kapalıçarşı bir gravürden

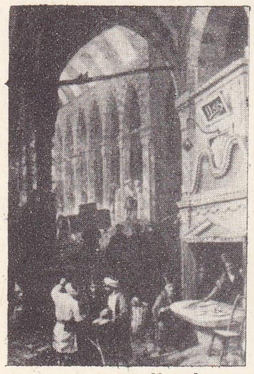
Kapalıçarşı bir gravürden

Kapalıçarşı'nın bugünkü hali

Kapalıçarşı, Nuruosmaniye ve Beyazıt camileri ile Mahmutpaşa çarşısı arasında üzeri dam ve kubbelerle örtülü, çeşitli dükkânların bulunduğu sokaklardan meydana gelen büyük çarşı. Şekil yönünden pek düzenli değildir. 30 700 m^2'lik bir alan kaplar. Üzeri kurşun kaplı ve pencereli yüzlerce kubbesi vardır. Kapalıçarşı'nın ilk çekirdeği bugün Eski bedesten (Cevahir bedesteni, İç bedesten) denilen Bizans çağından kalma bir yapıdır. (Bk. BEDESTEN.) Eski bedesten 48 × 36 m ölçüsündedir. Eski bedestenin dört yöne açılan kapıları Sahaflar, Takkeciler, Zenneciler, Kuyumcular adını alır. Kapalıçarşı'nın Yeni bedesten bölümü Fatih devrinde yapıldı. Burada bir yolu pamuk, bir yolu ipekle dokunan ve sandal denilen bir tür kumaş satışı yapılırdı. Bu sebepten sonraları Sandal bedesteni adı verildi. Bugünkü Kapalıçarşı, değerli eşya ve mücevher alınıp satılan bölümleri ile Fatih Sultan Mehmed tarafından (1461), asıl büyük çarşı ise, Kanunî Sultan Süleyman çağında ahşap olarak yapıldı. Bedesten ve çarşı ilk defa Mehmed IV zamanında yandı (20 kasım 1651), yangın bedesten, Mahmutpaşa ve Mercan'ı yakarak Gedikpaşa'dan Kadırga limanına kadar yayıldı. Mustafa II çağında (1710), bir kere daha yanınca kâgir olarak yeniden yapıldı. Bu büyük onarım dört yıl sürdü. Çarşının kubbeleri tuğladan yapıldı; bekçiler ve memurlar için yeni daireler eklendi. Hocapaşa yangınında (1 temmuz 1825) bir daha yandı. 10 Temmuz 1894 tarihindeki büyük depremde tamamıyle yıkıldı. Abdülhamid II'nin buyruğu ile, dört yıllık bir onarımla bugünkü kâgir biçimde yeniden alışverişe açıldı (1898). Bu onarımda Çadırcılar, Kürkçüler kapıları kaldırıldı. İç kapılar halinde bulunan Dua, Bat pazarı, Yorgancılar ve Koltukçular kapıları da dış kapı durumuna getirildi; Lûtfullah kapısı kapatıldı. Çarşının içinde olan, Sarnıçlı han, Paçavracı han, Alipaşa camii hanı ile Yolgeçen hanının bir kapısı dışarıda bırakıldı. 1943'te çıkan bir yangında çarşının döşemeciler, yorgancılar bölümü, 1954'teki büyük yangında ise büyük kısmı yeniden yandı. Son onarımda dükkânlara bir ölçüde modern bir biçim de verilerek bugünkü durumuna getirildi. Eskiden zeminden epey yüksekçe yapılan dükkânlara *dolap* denirdi. 2 Lokanta, 4 399 dükkân, 2 195 oda, 497 dolap, 12 hazine, 1 cami, 10 mescit, 1 hamam, 19 çeşme, 8 tulumbalı kuyu, 24 han, 1 mektep, 1 türbe vardı. Kapalıçarşının cadde ve sokaklarına, çoğunlukla oradaki dükkânlarda satılan mallara göre ad verilmişti. Başlıca ana caddeleri Kalpakçılar, Yorgancılar, Fesçiler, Keseciler, Takkeciler, Kuyumcular, Çarşıkapı ve Nuruosmaniye'dir. Çarşının önemli bir kısmı da, kullanılmış eski eşyanın alınıp satıldığı Bitpazarı veya Bayatpazarı'dır.

Eskiden yağ mumlarıyle aydınlanan Kapalıçarşıda şimdi elektrik tertibatı vardır. Bugün sekizi büyük 18 kapısı vardır. 65 Sokak, 4 000'e yakın dükkân, 20 han, 1 okul, 1 cami, 1 mescit, 1 kitaplık, 7 çeşme, 1 dolaplı kuyu, 1 acı akarsu, 1 şadırvan, 1 sebil bulunmaktadır. İçerisine nakil vasıtası giremez. Yazın 8-19,30, kışın 8,30-19,00 saatleri arası açıktır. Ticaret hayatının hareketli bir merkezidir. Eskiden bugünkü borsa ve bankaların da işini görürdü. Fatih çağında bedestende 128 kasa veya mahzen vardı. Zamanın zenginleri, mücevherlerini, çok değerli altın, gümüş eşyalarını buralardaki kasalarda küçük bir ücret karşılığında saklarlardı. XIX. yy. sonlarında avrupa kumaşlarının geniş ölçüde ithal edilmesi, Kapalıçarşı'nın el dokuması kumaş ticaretine engel oldu. Yabancı bankalara para yatırılması da buna eklenince çarşı eski önemini kaybetti. Bu yüzden Eski bedestende mücevherat, halı, antika eşya satışı ile yetinildi. Sandal bedesteni ise uzun süre kapalı kaldı. İstanbul belediyesi, 1914 yılında burasını satın aldı; bazı değişikliklerle bugünkü Belediye Mezat salonu durumuna getirdi. (M)

Kapalı in. Arkeol. Isparta-Burdur illeri çevresinde mağara. 1944'te Ord. Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu tarafından yapılan araştırmalarda bulundu. Ağız kısmı üstten ve içten setli bir kemer halinde çevrelenir. Ölçümü 21×21,5 m. Taban dolgusu kalındır. İlk sondaj mağara içinde açıldı. Karışık malzeme, klasik çağ malzemesi ve daha altta elde yapılmış siyahımsı çanak çömlek bulundu. Bunlar Bakır çağının devamı görünümündedir. Ayrıca orinyasiyen karakterinde sileks taşından âlet ve çekirdeklere rastlanıldı. İkinci sondaj hemen mağara ağzında yapıldı. Bunda Dördüncü zamana ait kalker yapılı çakıl tabakası bulundu. Bu kısım göl seviyesini göstermesi bakımından ilgi çekicidir. Aynı jeolojik tabaka Bozanönü istasyonunda da bulundu. Ayrıca roma - bizans ve osmanlı çanak çömleği ile hayvan dişleri, daha altta kemikler, silekslen âletler, en alt tabakada ise graviyeler üzerinde fosilleşmeğe başlayan hayvan kemikleri bulundu. Üçüncü sondaj çukuru, mağara ağzından 5 m ileride açıldı. Akıntı malzemesi arasında kemik parçaları, altta ise bizans çanak çömleği ile birlikte dolikosefal bir insan başı bulundu. (M)

KAPALILIK i. (*kapalı*'dan *kapalı-lık*). Kapalı olma hali. ‖ *Mec.* Konuyu bilmeyenler için anlaşılması güç olma.

— Ed. Bk. ANSİKL.

— Patol. Açık olması gereken tabiî bir deliğin (ağız, burun, makat v.b.) doğuştan kapalı olması hali: *Kızlık zarının, anüsün kapalılığı.* (Kızlık zarının kapalı olduğu ancak büluğ çağında farkedilir, giderilmesi genellikle kolaydır. Anüsün kapalılığı, doğar doğmaz bir cerrahî müdahaleyi gerektirir.)

— ANSİKL. Ed. Edebiyat eserinde *kapalılık* okuyucuyu anlaşılmazlıkla karşı karşıya bırakmayı değil de, onun yazarın çizdiği gizli bir imgeler ve düşünceler dünyasına sokmayı amaç edinen bir ifade biçiminin arayıcılığına dayanır. Böylesine bir eğilim, edebiyat tarihinin ancak belli bir döneminde uygulanabildi ve daima aristokratça bir edebiyat anlayışına dayalı kaldı. Bu tür arayıcılığın alanı nesirden çok şiir oldu. Ama, kapalılık meselesi özellikle XIX. yy.ın sonundan itibaren ortaya çıktı. Stéphane Mallarmé, şiire yabancı olanlara karanlık gelen bir şiir dili yarattı. Bu dilin amacı nesrin de malı olan kelimeleri kullanarak,

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

nesir dünyasına tamamıyle yabancı bir şiir dünyası kurmaktı. XX. yy. şairlerinde şu veya bu oranda görülen kapalılık eğilimi, S. Mallarmé'nin etkisiyle oluşmuştur. Bu eğilim Fransa dışındaki edebiyatlarda da vardır. Özellikle italyan tenkit yazarı Francesco Flora, Compana, Ungaretti ve Montale'nin başlattıkları akıma *ermetismo* adını verdi; bu akım İtalya'da 1920-1945 arasında gelişti. (LM)

KAPALITOHUMLULAR çoğl. blş. i. Bot. Bitkiler âleminin çiçekli ve meyveli olanlarını, yani kara bitkilerinin büyük bir kısmını kapsayan alt şube.

— ANSİKL. Açıktohumlularda birlikte tohumlu bitkiler şubesini meydana getiren *kapalıtohumlular*'ın önemli özelliklerinden biri çifte döllenmedir; yani bu bitkilerde bitki taslağıyle aynı zamanda, ileride olgunlaşırken veya çimlenirken tohumun soğuracağı bir besidokusu oluşur; diğer önemli bir özellik ise yumurtacıkların, yumurtalık adı verilen ve bir veya birçok meyve yaprağının bitişip kaynaşmasıyle oluşan kapalı bir kutu içinde bulunmasıdır. Döllenmeden sonra yumurtalık genellikle etli veya kuru bir meyve haline gelir; meyve ancak olgunlaşınca açılır (fasulye) veya açılmadan öylece yere düşerek çürür (elma). Renkli taçyaprakları, ince telli, topuz biçiminde sarı başçıklı erkek organları, boyuncuklu ve tepecikli yumurtalığı olan tipik çiçekler yalnız kapalıtohumlularda bulunur. Kapalıtohumlular tohumlarındaki çanak sayısına göre iki sınıfa ayrılır; birçenekliler (buğday, zambak, palmiye) ve ikiçenekliler (meşe, koyungözü, nane, bezelye). [L]

KAPALITOHUMLULUK blş. i. Kapalıtohumluların ayırtedici özelliklerinden biri. (L)

KAPAMA i. (*kapamak*'tan *kapa-ma*). Kapamak eylemi. ‖ *Esk.* Elbise, giyecek takımı. ‖ *Kapama bahâ*, giyecek bedeli. ‖ *Kapama çıkmak*, resmî bir daireden memurlara veya hizmette bulunanlara elbise verilmek.

— DEY. *Kapı kapamaca* (veya *kapı kapamacasına*). Bk. KAPI.

— Ask. Bir muharebe düzeninde, düşman tarafından açılan bir gediği gitgide küçülterek tamamıyle, ortadan kaldırmak amacını güden hareket. (Kapama, süvari veya zırhlı birlikler gibi güçlü silâhlarla donatılmış ve büyük bir hareket gücüne sahip kuvvetlerle yapılır.)

— Kıyf. *Esk.* Medrese öğrencilerinin ve yeniçerilerin giydikleri elbiselere verilen ad. ‖ *Kapama bedeli*, kapama denilen elbisenin yerine verilen para. (Devlet tarafından verilen bu para kapama alanlara verilmezdi.)

— Öğr. *Esk.* Okul gezilerine verilen ad. (Bu gezilerde, okulların tatil günleri masrafların ayrılan paraların bir kısmı harcanırdı.)

— Mutf. Üzeri taze soğan ve marulla örtülerek pişirilen et yemeği.

— Oftalmoloji. Bazı keratitli hastalarda, göz kapaklarını az çok uzun bir süre kapatmayı öngören ameliyat. (LM)

KAPAMACI i. (*kapama*'dan *kapama-cı*). *Esk.* Hazır elbise satan esnafa verilen ad: *Kapamacı esnafı*. (Bunların bulunduğu yere de *Kapamacılar çarşısı* denirdi.) [M]

KAPAMAÇ i. (*kapamak*'tan *kapa-maç*). Kilit, sürgü, toka v.b. gibi şeyleri kapalı tutmağa yarayan nesne. (M)

KAPAMAK geçl. f. (*kap*'tan *kap-a-mak*) Açık bir yeri bir şeyle örtmek, bir şeyin kapısını veya kapağını örtmek, kapalı hale koymak: *Papazlar kapıları sıkı sıkı kapadıktan sonra localarımıza götürdüler* (F. R. Atay). *Dolabın iki kapağını da kapadı.* ‖ Açık bir şeyi kapalı hale getirmek: *Çekmeceyi, musluğu kapamak.* ‖ Herhangi bir şeyin üzerine perde veya örtü çekmek: *Yağmur başlayınca kumaşların üstünü branda bezi ile kapadılar.* ‖ Bir şeyin ayrık iki parçasını birleştirmek: *Ağzını, gözlerini, kitabı kapamak.* ‖ Geçişi engellemek, tıkamak: *Kaza yapan kamyon yolu kapamış. Sınırı kapamak.* ‖ Bir yere hapsetmek: *Azılı caniyi hücreye kapadılar.* ‖ İşletmesini, çalışmasını durdurmak: *İflâs edince fabrikayı kapadı. Tekkeleri kapamak.* ‖ [Gazete, dergi v.b. için] Yayımlanmasını önlemek: *Gazete kapamak.* ‖ Doldurmak, düz hale getirmek: *Hendeği kapadılar.* ‖ Engel olmak, örtmek: *Önümüzdeki ağaç manzarayı kapıyor.* ‖ (Piyasada) Bir malı saklamak, stok etmek: *Kıtlığı fark edip depolar dolusu buğday kapamış.* ‖ —*Mec.* Son ver-

kapalıtohumlular

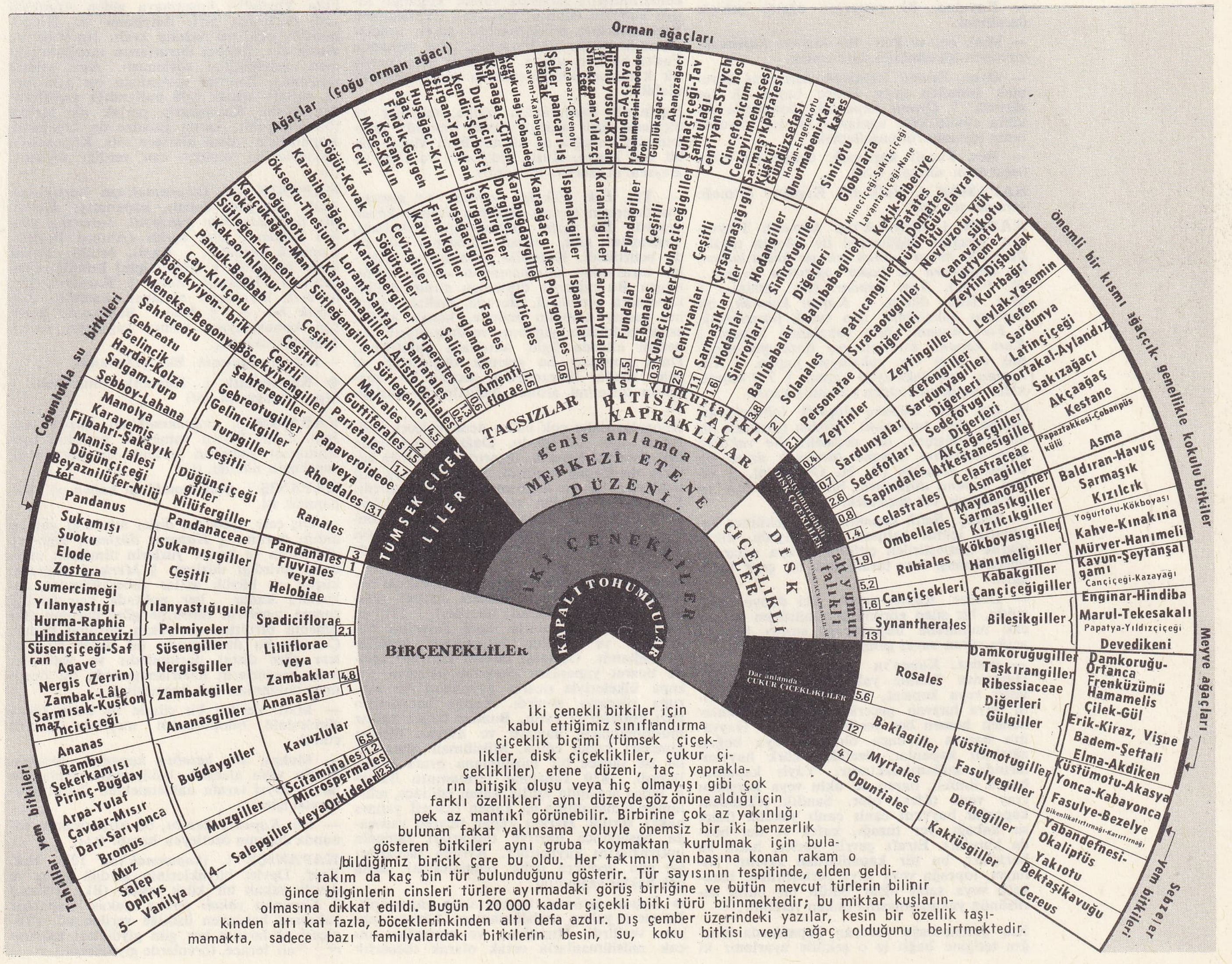

İki çenekli bitkiler için kabul ettiğimiz sınıflandırma çiçekli biçimi (tümsek çiçeklikler, disk çiçeklikliler, çukur çiçeklikliler) etene düzeni, taç yapraklarının bitişik oluşu veya hiç olmayışı gibi çok farklı özellikleri aynı düzeyde göz önüne aldığı için pek az mantıkî görünebilir. Birbirine çok az yakınlığı bulunan fakat yakınsama yoluyle önemsiz bir iki benzerlik gösteren bitkileri aynı gruba koymaktan kurtulmak için bulabildiğimiz biricik çare bu oldu. Her takımın yanıbaşına konan rakam o takım da kaç bin tür bulunduğunu gösterir. Tür sayısının tespitinde, elden geldiğince bilginlerin cinsleri türlere ayırmadaki görüş birliğine ve bütün mevcut türlerin bilinir olmasına dikkat edildi. Bugün 120 000 kadar çiçekli bitki türü bilinmektedir; bu miktar kuşlarınkinden altı kat fazla, böceklerinkinden altı defa azdır. Dış çember üzerindeki yazılar, kesin bir özellik taşımamakta, sadece bazı familyalardaki bitkilerin besin, su, koku bitkisi veya ağaç olduğunu belirtmektedir.

mek, bitirmek: *Kapasam böylece ömrün bu güzel yaprağını* (Yahya Kemal). *Bahsi, meseleyi kapamak.* || Karşılamak: *Borcunu alacağı ile kapadı.*

— ÇEŞ. DEY. *Ağzını kapamak.* Bk. AĞIZ. || *Göz açıp kapayıncaya kadar.* Bk. GÖZ. || *Gözlerini kapamamak.* Bk. GÖZ. || *Hesabı kapamak.* Bk. HESAP. || *Birine kapısını kapamak,* bir kimseyi evine kabul etmemek. || *Birinin yüzüne kapıyı kapamak,* birini kaba bir şekilde içeri almamak.

— ED. TELM. ***Gözlerimi kaparım / Vazifemi yaparım,*** Ziya Gökalp «Vazife» adlı şiirindeki bu beyitle vazifenin her şeyden önce geldiğini ve vazife karşısında başka hiçbir şeye bakılmaması gerektiğini savunur; sonradan bu beyit halk arasında körükörüne verilen vazifeyi yapmak anlamında kullanılagelmiştir.

— Dy. *Yolu kapamak,* belli bir noktadan itibaren trafiği ve trenin yola girmesini yasaklamak. (Basit mekanik bir işaretle, görevli bir memurun el işaretiyle, mekanik veya elektrikli bir düzenekle yapılır.)

— Denizc. İki nesneyi hemen hemen aynı hizada görecek surette aralarındaki açıyı azaltmak: *Fener kulesi K 45°D yönünde görülünce adayı kapattı.* || *Yelken kapamak,* yelkeni rüzgâra çevirmek.

— Elektr. *Bir devreyi kapamak,* bu devreden devamlı akım geçişini sağlayan iletken bir bağlantı kurmak. || *Bir anahtarı kapamak,* akımın geçmesini sağlayacak şekilde bu anahtarı çevirmek.

— Kuyumc. Bir parçanın ağzını çekiçle daraltmak.

— Mad. oc. ve Petr. *Bir kuyuyu kapamak,* kuyunun işletilmesini durdurmak.

— Oyun. *Önünü kapamak,* satrançta korumak istenilen taşın önüne başka bir taş sürmek. || *Oyunu kapamak,* dominoda rakibin elindekilere uymayan bir taş koyarak onun oynamasını engellemek.

— Res. *Tuvali kapamak,* tuvale ilk boya tabakasını sürmek. (LM)

KAPAMAK i. *Halk dili.* Kapayıp örtmeğe yarayan şey. (M)

KAPAN i. (*kapmak*'tan *kap-an*). Hayvanın, ayağını değdirmesi ile işleyen tuzak: *Bu 3 500 fareyi tutmak için ne kadar kapan, bu kapanlara ne kadar pastırma peynir...* (B. Felek). *Kurt kapanı.* (Bk. ANSİKL.) || *Mec.* Hile, düzen. || *Kapan kurmak,* bir hayvanı yakalamak için tuzak hazırlamak. || *Fare kapanı,* fare yakalanan kapan. || *Kurt kapanı,* kuvvetli yay düzeniyle yapılmış ve kurt v.b. yakalayan kapan. || *Kuş kapanı,* kuş yakalayan kapan. || *Tel kapan,* kafes biçiminde telden yapılmış kapan.

— ÇEŞ. DEY. *Kapana düşmek* (*girmek, kısılmak* veya *tutulmak*), içinden çıkılmaz bir duruma düşmek, ele geçmek: *Ne vakitten beri, kaçtığım kapana tutulmak üzere olduğumu anladım* (R. N. Güntekin). || *Birini kapana düşürmek,* bir kimseyi hile ile yakalamak, ele geçirmek.

— Balıkç. *Balık kapanı,* deniz çekilince balıkların içinde kalması için, kıyıda, dikey olarak yerleştirilen çitlerden veya ağlardan düzenlenmiş, kıyı tarafı açık bir çeşit balık ağılı.

— Denizc. *Kapan gemisi,* iki dünya savaşında, bir şilep görünüşüne bürünen ve ancak muharebe başlayacağı sırada kendini açığa vuran savaş gemilerine verilen ad.

— ANSİKL. *Kapan*'ın birkaç çeşidi vardır. Hayvanın ilmikle yakalanmasını sağlayan lasso veya kement, ya bir yere yerleştirilir veya hayvan geçerken fırlatılır; bunlar hemen hemen her yerde kullanılır. Hayvanın başına vurunca öldüren veya boğan ağırlıklı kapanlar, özellikle kürk hayvanlarında kullanılmaktadır. Yaylı kapanlar bazen ilmikli, bazen de oklu veya kurşunlu (yay veya tüfek) olur. Sandık şeklindeki kapanlar hayvanı canlı canlı yakalar (küp, su kabağı, yer tuzağı, kafes ve her boyda kutular). Etrafı çevrili yerler, hattâ su barajları, bu tür kapanlardan sayılır. Nihayet, toprağa veya suya yerleştirilen, hareketli veya sabit ağlar bütün bir balık sürüsünün yakalanmasına imkân verebilir.

Kuş yakalamağa yarayan kapanlarda tuzağın tetiğine bağlı ip o şekilde ayarlanır ki kuş konduğu zaman onun ağırlığıyle tetik düşer. Kapana, avlanacak kuşa göre yem konur.

Sülün avında kullanılan kapanın altında ağaçtan üç küçük ayak vardır; bu kapan, en ufak temasla yıkılan düz tahta veya yassı taştan meydana gelir. (L)

KAPAN i. (ar. *ḳabbān*'dan). *Esk.* Büyük tartı âleti, kantar. (Bk. ANSİKL.) || Pazara satılmak üzere gelen yiyecek maddelerinin tartıldığı resmî kantar; bu kantarın bulunduğu yer.

— Teşk. tar. *Kapan naibi,* kapanlarda ticareti denetleyen görevli. Bk. NAİP.

— Tic. *Esk.* Pazar yeri, çarşı, hal: *Un kapanı. Yağ kapanı.* (Bk. ANSİKL.) || *Kapan hacıları,* kapan tacirleri için kullanılan deyim. || *Kapan hakkı,* kantar resmi, tartı ücreti. || *Kapan taciri,* Osmanlı devletinde yağ, bal, un satan kapanlarda ticaret yapanlar. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. İlkçağ ve Ortaçağda tartı araçlarının hepsi kaldıraçlıydı. Bu araçlar yatay bir eksen çevresinde dönen dikey bir terazi kolundan ibaretti. Kolun uçlarından birine yük, ötekine dirhemler konurdu. Kolları aynı uzunlukta olan tartı araçları olduğu gibi kolları birbirine eşit olmayanlar da vardır. Kolların yatay durumunda olması terazinin dengede olduğunu gösterir. Kapan veya kantara Arapçada genel olarak *el-karastun* denir. Bu kelime yerine, ayrı devirlerde *kaffan* ve *kabban* kelimesi de kullanılmıştır. Mısır'da kantar kullanan kişiye kabbani denirdi. El-Cahiz, «karastun»u Yunanlılardan müslümanlara geçen araçlar arasında sayar. El-Karastun, aynı zamanda Fas'ta bir yer adıdır. Bu ad o yere, orada bir karastun bulunmasından dolayı verilmiş olabilir.

Hazini'nin eserlerinden başka, teraziler ve ölçülerle ilgili arapça eserler yanında Eukleides'in teraziye ait kitabı, Beni Musa, Sabit bin Kurra, Kusta bin Luka ve İbni el-Heysem'in eserleri de vardır.

— Tic. *Esk.* Eskiden yiyecek ve giyecek maddelerinin toptan satıldığı yerlere *kapan* denirdi. Bu yerler Balkapanı, Unkapanı, Yağkapanı gibi, satılan maddenin adı ile de belirtilirdi. Kapanlar, İstanbul'un Türkler tarafından alınmasından sonra kurulmuştu. Bu çağlarda dışarıdan alınan mallar kapanlara getirilirdi. Burada, mallar, İstanbul kadısı naibinin önünde, kapan kâtibi, esnaf kethüdası, yiğitbaşı ve ihtiyarların denetimi altında ilgili satıcılara dağıtılırdı. Daha sonraları bu gelenek değiştirildi ve gelen mallar tüccarlardan seçilen bir «nazır»ın denetimi altında dağıtılmağa başlandı.

Kapanlar daha çok halka ucuz yiyecek sağlamak için kurulurdu. Dağıtım sırasında her semtteki kapana, dışarıdan getirtilen her türlü maddeden verilirdi. Saray için gerekli maddeler ise bu dağıtımdan önce ayrılırdı. Kapanlarda satılan maddelerden hazineye ihtisap, imaliye, ruhsatiye ve munzam resimleri alınırdı. Vergiler devlet adına vergi almakla görevli tahsildarlar tarafından toplanırdı.

● *Kapan hacıları.* Önceleri gemilerle İstanbul'a erzak getiren tacirlere denirdi. (Gemi kaptanları, kapan hacıları). 1719'da bu ticareti yapanlarla ilgili tasarılar hazırlandı ve 1790'da bu ticaret kurallara bağlandı. Osmanlı devleti sınırları içinde ticaret yapanlara «hayriye tüccarı», avrupa ülkeleriyle ticaret yapanlara da «avrupa tüccarı» denirdi. Kapan hacılarının bazı imtiyazları vardı. Bundan başka yalnız müslümanların hayriye ve avrupa tüccarı olmaları kabul edildi. Müslüman olmayanlar ise sadece bir müslümana ortak olabilirlerdi. 1839 Tanzimat fermanının ilânıyle tebaa arasında eşitlik kabul edilince, müslüman olmayanlara da kapan ticareti yapma hakkı verildi. Herkes kapan ticareti yapmağa başlayınca hayriye tüccarları zamanla imtiyazlarını kaybettiler. Avrupa tüccarları ise gün geçtikçe daha zenginleştiler, daha çok haklar sağladılar.

● *Kapan tacirleri,* toptan satış yaparlardı. Önceleri yalnız müslümanlara kapan ruhsatı verilirdi. Hıristiyan ve musevîler ancak müslümanlarla ortak olarak tüccarlık yapabilirdi. Tanzimat fermanının ilânıyle teb'a arasında eşitlik kabul edilince müslüman olmayanlar da kendi başlarına ticaret yapabilir duruma geldiler.

Kapan tacirleri yağ ve öteki yiyecek maddeleri konusunda rumeli, anadolu şehirleri ve Eflak ile büyük çapta ticaret yaparlardı. (M)

KAPAN sıf. (*kapmak*'tan *kap-an*). Alıcı, çekici, kapıcı. || *Demir kapan,* mıknatıs. || *Saman* (veya *çöp*) *kapan,* kehribar. || *Uşak kapan,* ufak çocukları yakalayıp götüren büyük akbaba.

— ÇEŞ. DEY. *Kapan kapana.* Bk. KAPMAK. || *Kapanın elinde kalmak.* Bk. KAPMAK. (M)

KAPAN veya **KAPANCA** i. *Halk dili.* Tütün v.b. fidelerini soğuktan korumak için kullanılan hasır veya ottan örtü, kapak. (M)

KAPANCA i. (türk. *kapan* ve fars. *-çe* küçültme eki'nden *kapan-çe* > *kapan-ca*). Ufak kapan, kuş tuzağı. || *Mec.* Hile, düzen: *Akşam, sabah Rabia kapancasını bir tarafa kurar, gene bir av yakalar* (H.R. Gürpınar). [M]

KAPANCA i. *Halk dili.* Bk. KAPAN.

KAPANCI i. (*kapan*'dan *kapan-cı*). *Esk.* Yiyecek maddelerinin tartıldığı resmi kantarın başında bulunan görevli. (M)

KAPANDUYGU bls. i. Patol. Yalnız başına seyreden ve öbür hastalıklı durumlara bağımlı olmayan ilkel hastalık. (L)

KAPANEUS, Yun. mit. Polyneikes ile birlikte Thebai'yi kuşatmaya giden Argolis'li yedi önderden biri. Astynome ile Hipponoos'un oğlu ve Akhaia kralı. Bu kaba ve dinsiz dev, Thebai duvarlarını tanrılara rağmen aşabileceğini söylemişti. Ama saldırı sırasında, Zeus'un savurduğu bir yıldırımla, surları aşmak için kullandığı merdivenden düştü. Kapaneus'a parlak bir cenaze töreni yapıldı, karısı Euadne de, kendisini, Kapaneus'u yakan alevlere attı. Kapaneus'a Asklepios'un yeniden can verdiği söylenir. (L)

KAPANIK sıf. (*kapanmak*'tan *kapan-ı-k*). Açık olmayan, kapalı, kapanmış: *Biçârenin üstü başı kan içindeydi. Sararmış gözleri kapanık, ağzı açıktı* (Ahmed Rasim). *Kapanık perdeler.* || Kaplı, örtülü: *Yollar karla kapanık.* || [Hava için] Bulutlu, sisli, dumanlı: *Kapanık hava.* || Karanlık, loş, havasız, manzarası olmayan, kasvetli: *Kapanık bir ev.* || *Mec.* Başkasıyle görüşüp konuşmayan, yalnız yaşamayı seven. Mahçup, utangaç.

— DEY. *İçe kapanık.* Bk. İÇEKAPANIK.

◆ **Kapanıklık** i. Kapanık olma hali. || *Mec.* Utangaçlık. (M)

KAPANIM i. (*kapanmak*'tan *kapan-ı-m*). Jeol. *Yeni.* Petrol yatağında petrolün toplanmasını sağlayan jeolojik bir yapı veya engebenin niteliği. (L)

KAPANIŞ i. (*kapanmak*'tan *kapan-ış*). Kapanmak işi.

— Diş cerr. Çenenin dişler sıkıldığı zaman aldığı durum. || *Kapanış düzlemi,* çiğneme yüzlerinin ve kesici yüzlerin tümünün meydana getirdiği düzlem. || *Merkezî kapanış,* küçük ve büyük azılar tüberküllerden çukurlara kadar her noktada kenetlendiği zaman çenelerin birbirine göre durumu. (İki çenenin birbirine en yakın durumu budur. Çenenin bu durumunda, üst dişler alt dişlere göre distal durumdadır ve yardımcı total protezlerin hazırlanmasında bu durumun bulunması çok önemlidir.)

— Mat. Verilen bir cümle ile bunu türev cümlesinin bileşiminden meydana gelmiş cümle.

— Muhas. *Bir hesabın kapanışı,* hesabın borçlu veya alacaklı bakiyesini, meblağ olarak, zayıf tarafa nakletmekten ibaret muhasebe işlemi.

— Tic. *Kapanış hesabı,* bir alıştırmanın sonunda durumu özetleyen hesap. (LM)

KAPANİÇE i. (*kapanmak*'tan [?]). *Esk.* Kıyf. Devlet büyüklerinin giydiği geniş ve devrik yakalı bir kürk çeşidi. (Bk. ANSİKL.) || *Kapaniçe yakalı ferace,* yakası kapaniçe yakasına benzeyen üstlüğe verilen ad. (Yeniçeri ağalarının her gün giydikleri kapaniçe yakalı ferace, törenlerde giyilmezdi.)

— Dil bil. Bu kelimenin etimolojisi hakkında çeşitli görüşler vardır: **1.** türkçe «kapanmak»tan gelen bir kelimeye islavca veya farsça bir ek getirilerek yapılmıştır (Bedros Keresteciyan Orta Asya Türklerinin eskiden giydikleri uzun üstlüklere «kapan» veya «çapan» denildiğini belirtir. Fakat kelimenin Türkçede «kapaniçe» şeklini nasıl aldığı bilinmez); **2.** batı kaynaklarına göre kelimenin aslı farsça «kappa» veya arapça «kabâ»dır. Latincede «cappa», İtalyancada «gabbano», Fransızcada «caban» şeklini almıştır.

— ANSİKL. Kıyf. Uzun veya kısa kollu, geniş ve devrik yakalı padişah *kapaniçe*'leri siyah tilki kürkünden yapılırdı. İki taraftan çapraz kaytanlarla önü kapatılarak bağlanırdı. Göğsünde mücevherler bulunan kürkün kabı atlas, düğmeleri altın veya elmas olurdu. Üzerinde işlemeli, «mücevher şemseli» adı verilen bu kapaniçeyi hükümdar törenlerde giyerdi. Kapaniçeler bazen padişahlar tarafından, Kırım hanına da verilirdi. Kapaniçenin daha aşağı türüne «kontuş» denirdi. Bazen Eflak ve Boğdan beylerine de hükümdar huzurunda kapaniçe giydirilirdi. Ancak beylere giydirilen bu kapaniçeler kadifeden yapılırdı. Osmanlı devletinde yüksek devlet memurlarının giydikleri kürklü üstlüğe de kapaniçe denirdi. Bu kapaniçeler daha aşağı türdendi. (M)

KAPANİÇECİ i. (*kapaniçe*'den *kapaniçe-ci*). Teşk. tar. Osmanlı devletinde kapaniçeleri muhafaza etmekle görevli devlet memuru. (Kapaniçeci, öteki hazine hademeleri ile birlikte, padişahın kapaniçesini sarısabırla tütsüleyerek padişaha sunardı.) [M]

KAPANKAPLUMBAĞAGİLLER çoğl. blş. i. Zool. Tatlı su kaplumbağaları familyası. (Başlıca türü yılanlı kaplumbağadır.) [L]

KAPANMA i. (*kapanmak*'tan *kapan-ma*). Kapanmak eylemi. (M)

KAPANMAK dönşl. ve edilg. f. (*kapamak*'tan *kapa-n-mak*). [Açık bir şey için] Kapalı hale gelmek, örtülmek: *Yazın pencere kapanır mıymış?* (B. Felek). *Kapı gıcırtıyla kapandı.* || Örtülmek, üstüne örtü veya perde çekilmek: *Bu halı ile salonun her tarafı kapanır.* || İşlemez ve geçilmez hale gelmek: *«Karlar» şairinin öldüğünü, yolların kapandığı büyük bir kış sabahında duyduk* (Y. Z. Ortaç). || Dışarıya çıkmamak, hep içeride kalmak, kendi kendini kapamak: *Evde kapanıp düşünmekten bunalacak hale gelen Muazzez de bundan memnundu* (Sabahattin Ali). || [Kadın için] Örtünmek, erkeklerden kaçmak: *Bu kız on iki yaşına geldi; artık kapanmalı.* || [Büro, daire, kurum, işyeri v.b. için] Günlük çalışma bittikten sonra işe son vermek: *Gece onda kapanmış dükkânlar* (S.F. Abasıyanık). || Yıllık tatile girmek: *Okullar yaz başlangıcında kapanır.* || Bir daha açılmamak üzere kapalı hale gelmek: *Bu dergi kapandıktan sonra hikâye tamamlanmadan kalmıştı* (Ömer Seyfeddin). || Bahsi olunmamak, sükûtla geçiştirilmek: *İçeriye yabancı biri girince mevzu kapandı.* || Bitmek, son bulmak: *Osmanlı birliği yeni kurulmuş, kardeş kavgaları henüz kapanmıştı* (N. Araz). *Yazlıktan dönünce o mesele kapandı.* || Doldurulup düzlenmek: *Yol üzerindeki çukurluklar kapandı.* || İlişik kalmamak, hesap kesilmek: *Tevfik Emine'yi boşamağa mecbur oldu* [...] *Fakat vak'a bununla kapanmadı* (H.E. Adıvar). *Bankadaki hesabı da kapandı, darlığa düştü.* || [Binek hayvanı için] Ön ayağı sürçerek başı üzerine düşmek: *Bu hayvan çok kapanır.* (*Halk dili.*) || [Yara için] İyileşmek, her tarafının derisi birleşip örtülmek: *Yüzünde yeni kapanmış yaralar* (R.N. Güntekin). || Gökyüzünün bulutla örtülmesi sonucu hava kapalı hale gelmek: *Hava sabahleyin de kapanmamıştı; yağmurdan kurtulmuştum* (R.H. Karay). || Kör olup göremek: *Zavallının bir gözü kapandı.* || [Aile, sülâle veya hanedân için] Sona ermek: *Altı yüzyıllık bir saltanatın sonra Osmanlı hanedanı kapandı.* || Gayret etmek, çalışmak: *Nevin tercüme etmeğe hazırlandığı romanın üstüne kapandı* (S. F. Abasıyanık). || Vücuduyle bir şeyi örtmek, üstüne abanmak: *Masada duran mektubun görünmemesi için üstüne kapandı.*

— ÇEŞ. DEY. *Ayaklarına (dizlerine) kapanmak.* Bk. AYAK. DİZ. || *Ellerine kapanmak* (veya *sarılmak*), yalvarmak, rica ve minnet etmek: *Sonra müdür odasının kapısı vurulmuş ve yaramaz öğrenci ağlaya ağlaya Fikret'in ellerine kapanmış* (Y.Z. Ortaç). || *Gözleri kapanmak.* Bk. GÖZ.

— Spor. Futbolda takımlardan biri, gol yememek veya karşı takımın hücumlarından korunmak için müdafaaya çekilmek.

◆ **Kapandırmak** geçl. f. Kapaklanmasına sebep olmak, kapaklanmasını sağlamak.

— Denizc. [Rüzgâr için] Gemiyi birdenbire orsaya getirip fazla yatırmak. (M)

KAPANTILI sıf. ve i. (*kapanmak* > *kapantı*'dan *kapantı-lı*). Fonet. *Yeni.* Telaffuzunun özellik taşıyan bölümünde ses organlarının kapanma meydana gelen fonem. (Kapantılının telaffuzunda üç evre vardır: organların yerlerini alması [katastasis]; oldukça uzun süre bir gerilim [tutma]; organların hareketi [metastasis]. Bu kategoriye şu fonemler girer: [*p*]; [*t*]; [*k*]; [*b*]; [*d*]; [*g*]. Kapantılı terimi yerine genellikle eskiden *patlamalı* terimi kullanılırdı. Bu ünsüzlerin özelliğini meydana getiren patlama sesi çok kısa sürdüğünden bunlara SÜREKSİZLER de denir.) [L]

KAPARİ i. (yun. k. > lat. *capparis*'ten). Gebreotunun turşu yapılan ve bahar olarak kullanılan çiçek tomurcuğu. || *Latin çiçeği kaparisi*, latin çiçeğinin çiçek tomurcuklarından yapılan kapari.

— ANSİKL. Mutf. *Kapari*, kurutulmuş, salamura veya sirke içerisinde saklanmış olarak kullanılır. Bileşiminde binde 5 rutin asidi, yüzde 3 kadar azotlu madde, yüzde 5 yağ bulunur. İyileri küçük, yuvarlak ve sertçedir. Rengi yeşil, üzeri kırmızı beneklidir. Bazı soğuk soslarda ve alafranga salatalarda çeşni olarak kullanılır. (ML)

KAPARO i. (ital. *caparra*'dan). Bir sözleşmenin akdi sırasında taraflardan birinin öbürüne verdiği para, pey akçesi. (M)

KAPAROZ i. (*kapmak*'tan [?]). *Argo.* Haksız olarak elde edilmiş mal, gayrımeşru kazanç. || *Kaparoz etmek*, kapmak, gaspetmek. || *Kaparozda gezmek*, kapmak için fırsat kollamak.

— Dil bil. Bazı kaynaklar «kaparoz»u italyanca «caparra»ya bağlar; Şemseddin Sami ise «kapmak» kelimesinin, Rumcaya özenilerek yapılmış bir türevi olarak gösterir.

◆ **Kaparozcu** sıf. ve i. *Argo.* Gaspeden, kapan (kimse). || Rüşvetçi. (M)

KAPAROZLAMAK geçl. f. (*kaparoz*'dan *kaparoz-la-mak*). *Argo.* Aşırmak, iç etmek, çalmak. || Rüşvet almak. (M)

KAPASELFMETRE i. (fr. *capaselfmètre*'den). Elektr. Hat ve kabloların sığasını, özindükleme katsayısını ve belirtici empedansını ölçmeğe yarayan âlet. (L)

KAPASİMETRE i. (fr. *capacimètre*'den). Kondansatörlerin sığalarını ölçmeğe yarayan âlet. (L)

KAPASİTANS i. (fr. *capacitance*). Elektr. Bir sığanın alternatif akıma gösterdiği reaktans. (Ohm ile belirtilen kapasitansın değeri $\frac{1}{2\pi f c}$'dir; burada f akımın hertz cinsinden frekansı, c de kondansatörün farad cinsinden sığasıdır.) *Eşanl.* KAPTANS. (L)

KAPASİTE i. (fr. *capacité*). İçine alma derecesi. || *Mec.* Anlama, kavrama yeteneği.

— Bot. *Büyüme kapasitesi*, bir bitki sapındaki iki düğüm arasının beli bir uzunluğa ulaşma yeteneği.

— Denizc. *Kapasite planı*, bir geminin tüm yük taşıma yerleri ve tanklarının kapasiteleri ile ilgili her türlü bilgiyi veren plan.

— Fiz. ve Elektr. Bk. SIĞA.

— Fizyol. *Soluk kapasitesi*, elden geldiğince kuvvetle soluk alıp verme arasında akciğerlerin kapsayabileceği hava hacmi. Bk. ANSİKL.

— Plast. mad. *Pres kapasitesi*, presin bir tek hareketiyle meydana gelen kalıplanmış eşya grubu; üretim saatte kalıplanan eşyaların miktarıyle belirtilebilir.

— ANSİKL. Fizyol. *Soluk kapasitesi* spirometre ile ölçülür. İnsanda ortalama 3 litredir, fakat yaşa, boya, cinsiyete ve ırka göre değişir. Soluk kapasitesi ile akciğer kapasitesini birbirine karıştırmamak gerekir. Akciğer kapasitesinde ayrıca, en derin soluk vermeyle dahi dışarı atılamayan 1 litreye yakın hava bulunur. Bunun sebebi akciğer dokusunun esnekliğinden dolayı hava peteklerinin tamamen boşalamamasıdır. Bk. SOLUNUM. (L)

KAPATMA i. (*kapatmak*'tan *kapat-ma*). Kapatmak eylemi: *Geçenlerde sürümsüzlük yüzünden bir gazete göçtü: buna halkın bir gazeteyi kapatması derler* (F.R. Atay). || Bir erkeğin nikâhsız yaşadığı kadın, metres, dost: *Fakat o asırda herkes kapatma tutamazdı. Dişli olmak icabederdi* (Ahmed Rasim). || Mezata çıkarılmayarak el altından değerinden aşağıya alınmış eşya. Yolsuz olarak elde edilmiş mal.

— Cerr. Bir boşluğun çeperlerini birbirine yaklaştırıp dikerek kapama. || Cerrahî müdahale veya kaza ile açılan bir yarayı dikme.

— Foto. Bir klişe üzerindeki resmi çerçeve içine alma. (Bu işlem, gereksiz kısımları saydamsız hale getiren mürekkep veya özel sıvılar kulanarak bir cetvel kalemi, bir mürekkepli kalem veya bir fırça ile yapılır.)

— G. santl. Üzerine resim yapılan bir yüzeyin çukurlarını kapatarak düz bir alan elde etme.

— Kıyf. *Esk.* Osmanlı devleti zamanında erkeklerin giydikleri fesin kenarlarından saçların çıkmasına verilen ad. (LM)

KAPATMAK geçl. f. (*kapamak*'tan *kapa-t-mak*). Kapamak. Bk. KAPAMAK. || Örtmek, üstüne koymak: *Hayvana çul, eyer kapatmak.* || Yayımlanmasını yasaklamak, faaliyetini durdurmak: *Gazete kapatmak.* || (Yolsuz bir kadını) Bir evde uzun süre tutmak, odalık almak. || Bir malı yolsuz bir şekilde değerinden ucuza almak. || Bir yana atmak, rafa kaldırmak: *«Samimî değil bu adamlar! Atıyorlar!» deyip de kitaplarını kapatıyor muyuz?* (N. Ataç). || Çaresiz bırakmak, sıkıştırmak: *Beni kendi sözümün içine kapattın.*

— DEY. *(Bir şeye, bir kimseye) Kapıyı kapatmak*, bu şeyle ilgiyi kesmek: *O «î»ye kapıyı kapatmalıyız artık* (N. Ataç).

— Denizc. Bir burun veya bir engebe için, geminin seyri sırasında görüş açısının değişmesiyle yavaş yavaş ileri çıkarak, gerisindeki burun, fener v.b. gibi sahil noktalarını örtmek. || [Rüzgâr için] Geminin gerisinden aşarak değil de, baştan tam yelkenlere karşı çarpmak. || *Bütün yelkenleri kapatmak*, bütün yelkenleri rüzgâra karşı çevirerek germek. || *Rüzgârını kapatmak*, bir geminin ilerisinde bulunmak ve onun yelkenlerine rüzgârın girmesine engel olmak. || *Yelkeni kapatmak*, bir gemiyi olduğu yerde tutmak veya oyalamak için, rüzgâr dik çarpacak şekilde yelkeni rüzgâra çevirmek.

— Mad. oc. ve Petr. *Bir kuyuyu kapatmak*, kuyunun işletilmesini durdurmak.

◆ **Kapatılmak** edilg. f. Kapatmak eylemine konu olmak. || Feshedilmek, ortadan

kapanlar

telli (fare için)

demir paletli

paletli (küçük hayvanlar için)

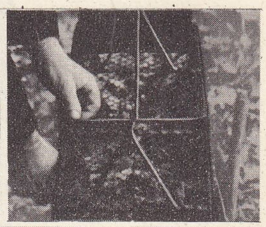

madenî

ağaçtan (gelincik, kakum, kokarca v.b. için)

sansar kapanı

Foto. LAROUSSE

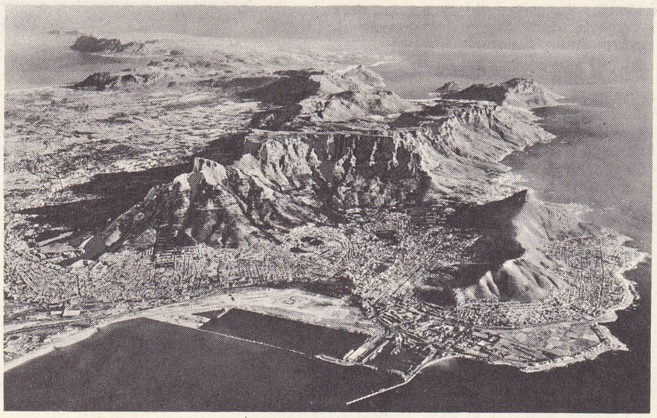

KAP eyaleti

kaldırılmak: *Daha türbeler kapatılmadan evveldi* (N. Araz). ‖ Hapsedilmek: *Orta çağda, savaş esirlerinin, kurtulmalık ödemeye zorlamak için kapatıldıkları zindanlardan birini de Osmanlı-Macar sınırında görmüştü* (Kemal Tahir). [ML]

KAPÇAK i. (*kapmak*'tan *kap-acak* > *kapçak*). Uzun saplı büyük çengel, kanca.

— Ask. *Esk.* Kale muhasarasında duvara çakılan büyük çengel. ‖ Tulumbacı çengeli. (M)

KAPÇIK i. (*kap*'tan *kap-çık*). Küçük kap: *Fişek kapçığı.* ‖ *Mec.* Bir şeyin değersiz dış kısmı.

— Bot. Tahıl tanelerinde çanak yaprak; döllenmeden sonra gelişerek tohumu az veya çok örten çanak şeklinde iğreti kabuk. (Göbekbağının gelişerek uzamasıyle oluşur; nymphaea, söğüt, çarkıfelek, porsuk.)

◆ Sıf. Bot. Birevcikli, çatlamaz, tek yumurtacıklı olan. ‖ *Kapçık meyve*, kestane, yabanî hindiba v.b. gibi kuru ve sert kabuğu içi ile kaynaşmış bulunan, çatlamaz, birevcikli, tek yumurtacıklı katı meyve. (LM)

KAPÇIKLI sıf. Kapçığı olan: *Kapçıklı tohum.* (L)

KAPELA, Yugoslavya'da (Hırvatistan) dağlık kütle, Rijeka-Senj arasında Adriya denizi kıyısına hâkimdir; 1 533 m. Kozalaklılar ormanlarından elde edilen keresteler deniz yoluyle ihraç edilir. (L)

KAPELA veya **KAPELE** i. (ital. *capello*'dan). Şapka: *Serseri güruhunun başlarından düşmeyen siperli sipersiz kapellalarla...* (Ahmed Rasim).

— Denizc. Çarmık, istiralya v.b. sabit arma kasalarının geçirilip oturtulduğu direk ve çubuk başları. ‖ Direk, çubuk v.b. dikine duran elemanların üst ucu. ‖ Can filikası, pusula, projektör v.b. araç ve gereçleri dış etkilerden korumak için branda bezinden, üzerlerine göre dikilmiş örtüler. ‖ *Kapela brandası*, salları, sandalları v.b. ve karda açıkhavada yığın halinde biraraya getirilmiş eşyayı, yüklü arabaları ve özellikle topçunun bazı açık arabalarını veya yağmurdan korunmak istenen başka şeyleri örtmek için kullanılan ve katran ile sertleştirilmiş branda örtü. ‖ *Kapela etmek*, çarmık, istiralya v.b. sabit arma kasalarını direk ve çubukların başına geçirerek yerlerine oturtmak. ‖ *Kapela muşamba*, cankurtaran filikası, pusula, projektör v.b. âlet ve cihazları dış etkilerden korumak üzere yapılmış örtülerinin üzerlerine konulması için verilen emir. ‖ *Kapela muşambası*, güverte üzerinde bulunan ve yağmurdan veya bataryalarda bulunan ve herhangi bir şeyin çarpmasıyle hırpalanacak eşyaya geçirilen branda kılıf. (LM)

KAPELENİT i. (fr. *capelénite*'ten). Miner. Tabiî itriyum, seryum, lantan ve baryum borosilikat; heksagonal bakışımlıdır. (L)

KAPELLA i. (ital. *cappella*'dan). Küçük kilise. Bk. ŞAPEL.

— Müz. *Müzik kapellaları.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. İlk *müzik kapellaları* Ortaçağda ortaya çıktı. Bu kapellalarda şarkıcı ve bazen ayrıca çalgıcı toplulukları bulunurdu. Kapellalar bir kilisenin veya prensin hizmetindeydi; bazen papaya bağlı, bazen imparatora bağlıydılar. Papa Gregorius'un teşkilâtlandırdığı *schola cantorum*'dan başlayıp gelişen papalık kapellaları, papaların Avignon'a geçişleri sırasında (1306-1378) yeniden düzene kondu; bunlar, XV. yy.dan sonra Tanrı'ya övgüler sunan papazları, şarkıcıları, bestecileri biraraya getirdi; Papalık kapellası veya Sistina tarzında kurumların imparatora (Ph. de Monte), Fransa (Ockeghem), İspanya ve İngiltere krallarına Medici, Este, Sforza prenslerine, Bourgogne, Savoia, Bavyera düklerine v.b. bağlı olanları vardır.

Fransa'da kapellaları François I'in düzene koyduğu sanılır. Daha sonra Louis XIV zamanında, kapellalar ses ve çalgı yönünden yenileştirildi. 1761'de saray müzikçileri, Kapella müzikçileri olarak biraraya geldiler. Fransız devrimi sırasında kaldırılan Kapela'yı Napolyon yeniden kurdu. Kapella 1830'da ortadan silindi. (L)

KAPELLA, Arabacı takımyıldızının α yıldızına veya α *Aurigae*'ye verilen ad. Kadiri 0,2. Tayf örneği G.0. (Bk. YILDIZ.) Gökteki en parlak yıldızlardan 6. sı olan Kapella, Güneş ile aynı sınıftan dev bir yıldızdır. 50 ışık yılı kadar olan uzaklığı bakımından da en iyi bilinen yıldızlardan biridir. 10 Aralığa doğru, evrensel zamana göre saat 0.00'da üst geçişini yapar. İstanbul ufkundan her zaman gözlemlenen yıldızların sınırında bulunur; fakat alt geçişi, ufuktaki sis tabakaları yüzünden çoğu zaman iyi gözlemlenmez. (L)

KAPELLEN, Belçika'da (Anvers ili ve idare çevresi) komün, Anvers'in kuzeyinde; 11 300 nüf. Tarım pazarı. Fidanlıklar. İnşaat malzemeleri. Ambalaj kâğıdı. Optik camlar. (L)

KAP eyaleti, Güney Afrika cumhuriyetinde eyalet; 717 000 km²; 5 309 000 nüf. Merkezi, *Kap* (*Capetown*). Dar kıyı ovası kenarında, kıyı sıradağları (Table, Caledon, Stellenbosch dağları, Utenika tepesi) yükselir. İç kısma doğru basamak şeklinde kat kat yaylalar birbirini takip eder (Zwartberg dağlarının sınırladığı Küçük Karroo yaylaları; Büyük Karroo yaylaları). Roggeveld, Nieuwveld ve Sneeuwberg sarplıklarının ötesinde, Veld ile Kuzey Karroo'daki geniş düzlükler, Oranj vâdisine doğru eğimlidir. Oranj ırmağının kuzeyinde Beçuanaland'ın sınır yaylaları uzanır. Eyaletin doğu kısmı, Stormberg ile Drakensberg dağlarının hâkim olduğu ve iç kısma doğru yükselen dar bir kıyı ovasıdır. Güneybatı bölgesinin başlıca özelliği, Akdeniz bitki örtüsü ve ikliminin hüküm sürmesidir; kurak Atlas okyanusu kıyıları, sulak ve ormanlık Hint okyanusu kıyılarıyle zıtlaşır. İç yaylalar, batıda cılız bozkır, doğuda savanlarla (Veld) kaplıdır.

Eyaletin güney ve güneybatısında, akdeniz bitkileri tarımı (tahıl, bağcılık, turunçgiller) yapılır. Karroo yaylalarında güzel çayırlar vardır; sulanan çayırlarda tahıl tarımı yapılır; ama çayırların çoğunlukla koyun, sığır ve moher keçileri otlatmada yararlanılır. Burada önemli maden yatakları (Kimberley'de elmas, O'Okiep'de bakır, Postmasburg'da manganez ve Molten'de maden kömürü) işletilir. Sanayi gelişmiştir. Kap, Port Elizabeth, East London ve Worcester'de imalât sanayii; otomobil montajı; gemi yapımı; dokuma ve besin sanayii.

● *Tarih.* Kıyıya birbiri ardından portekiz denizcileri (Bartholomeu Dias [1487]; Vasco de Gama [1497]) ve İngilizler (1620) ayak bastı. Hindistan ve Sonda adaları denizyolu üzerinde bir iskeleye sahip olmak isteyen Hollandalılar Table körfezinde devamlı bir tesis kurmağa karar verdiler. Bu işi 1652'de Van Riebeeck gerçekleştirdi. 1688'de Kap'a fransız protestan mültecileri yerleştiren ve kölelerin istihdamını oldukça liberal bir şekilde düzenleyen Van der Steel sayesinde koloni, XVII. yy. sonundan itibaren refaha kavuştu. XVIII. yy. sonunda kolonlar, güneyde ve doğuda Büyük Karroo bozkırlarına kadar uzanan toprakları ele geçirmişlerdi.

Birinci İmparatorluk zamanında İngilizler, Fransa'nın Hollanda'yı ilhakı üzerine, 1795-1803 arasında Oranj prensi, 1806-1815 arasında da İngiltere kralı adına, Kap'taki

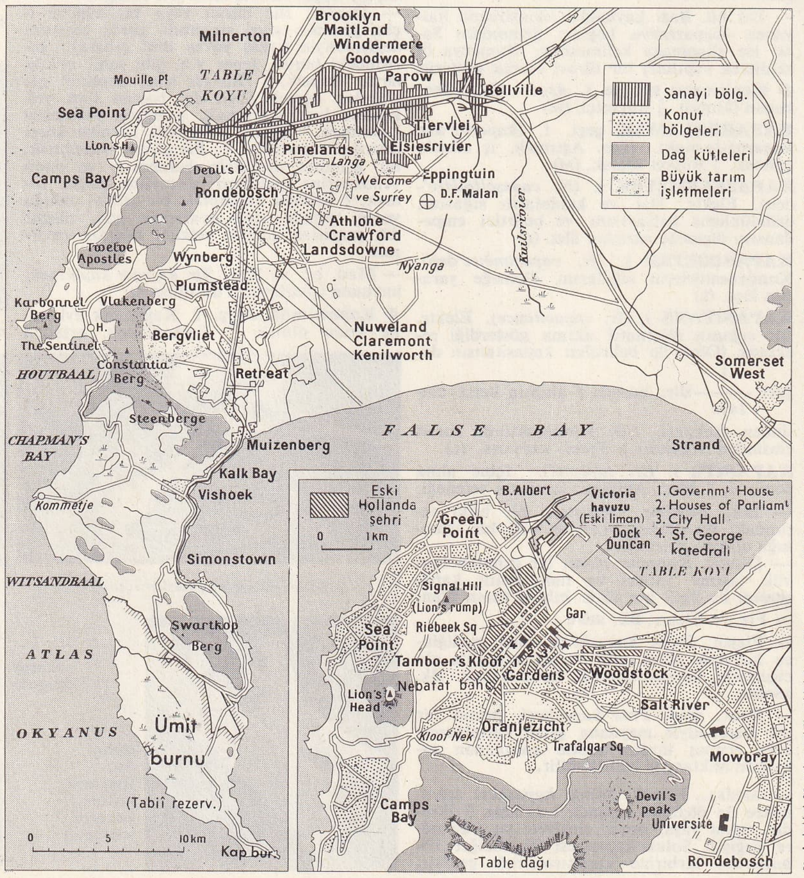

KAP eyaleti haritası

Foto. Birleşik Kuzey Afrika Büyükelçiliği (LAROUSSE)

Hollanda kolonilerini işgal ettiler. Kap kolonisi 1815'ten sonra Büyük Britanya'ya bağlı kaldı. İngilizler 1825'e kadar sömürgenin yönetiminde hiç bir değişiklik yapmadılar: 1811-1812 ve 1817-1818'de Bantuları iç kısımlara püskürttüler; vali lord Charles Somerset, Bantular ve Boşimanların oturduğu bölgelerin yakınına yeni kolonlar yerleştirdi. Bu denemeyle Kap kolonisinde İngilizlerin yerleşmesi başladı; Grahamstown ile Port Elizabeth'in kuruluşlarıyle hareket gelişti ve çok geçmeden bu şehirlerde İngilizler Hollandalılardan çok daha kalabalık oldu. Kolonlarla, İngiltere hükûmeti arasındaki ilk anlaşmazlıklar 1823'te başgösterdi. 1825'te bir yürütme meclisi kurulmasıyle valinin yetkileri tanımlandı ve sınırlandı. Bunun üzerine Hollanda rejimi yerini bütün Britanya sömürgelerinde uygulanan yönetim sistemine bıraktı; İngilizce resmî dil oldu; 1833'te köleliğin kaldırılması, hollandalı kolonların kurduğu iktisadî rejimi altüst etti. Bütün bu tedbirler ingiliz - hollanda anlaşmazlığını alevlendirdi: 1835'ten itibaren Boer'lerin kuzeye, Kap kolonisinin ötesindeki Büyük Trek'e toplu halde göç hareketi başladı. (L)

KAPFENBERG, Avusturya'da (İstria) şehir, Mürz kıyısında, Mürz'ün Mur ile birleştiği yerin yukarısında; 23 800 nüf. XV. yy.dan kalma kilise. Linyit madenleri. Kimya ve metalürji sanayii. Tahta işçiliği. (L)

KAPGÜVERCİNİ bls. i. Zool. Kahverengi benekli bir çeşit beyaz fırtına kuşuna verilen ad (ilmî adı: *Daption Capense*). [L]

KAPĞAN KAĞAN. Bk. KAPAĞAN.

KAPHAUROS. Yun. mit. Libya'lı çoban, Apollon'un torunu, Amphitemis veya Garamas ile Tritonis'in oğlu. Aç arkadaşlarını doyurmak için sürülerini çalmağa kalkan Argonaut Kanthos'u vurdu. Kanthos'un yardımına koşan Argonaut'lar tarafından öldürüldü. (L)

KAPHEREUS. Esk. coğ. Eğriboz'un kuzeybatısında yüksek burun. Çoğunlukla fırtınalı olduğu için eski denizciler Kaphereus burnundan çekinirlerdi. (L)

KAPHYAİ. Esk. coğ. Arkadia'da şehir, Orkhomenos'un kuzeybatısında, Aratos Etolya'lılara burada yenildi (M.Ö. 221). [L]

KAPI veya **KAPU** i. (esk. türk *kapuğ* veya *kapığ* > *kapu*'dan). İçeri ile dışarıyı veya bina içi ile dışını ve bina içindeki odaları birleştirip ayıran kısım: *Bir adımda dükkânın kapısından çıktı* (Ahmed Rasim). *Kapılarda işleri ellerinde / Kadınlar giyinip kocalarını bekler* (O. V. Kanık). *Bahçe kapısı. Ev kapısı. Oda kapısı.* (Bk. ANSİKL. *Doğramc. ve İnş. bölümü.*) ‖ Bu aralığı örten veya kapatan bir veya birkaç kanattan ibaret nesne: *Üstünde «Eczahane», «Revir», «Depo» yazılı kapıların önünden geçtiler* (Kemal Tahir). *Yeşil bir kapıdan içeri girdi.* ‖ *Teşm. yol.* İş, işyeri: *Bir yılda üç kapı değiştirdi.* ‖ *Mec.* İmkân, gerçekleşmesi mümkün olan şey: *Ona bütün kapılar açıktır.* ‖ *Esk.* Hükûmet dairesi, konağı. Resmî daire: *Serasker kapısı.* ‖ *Kapı aynası.* Bk. AYNA. ‖ *Kapı basarığı* (*dayağı* veya *odunu*), kapıyı kapattıktan sonra emniyet için arkasına konan veya dayanan çubuk. ‖ *Kapı çatması,* bir bölmede kapı takılmış veya takılmamış, geçişi sağlamak için açılmış boşluğu sınırlayan bölme kalınlığında sabit doğrama işi. (Bk. ANSİKL. *Doğramc. ve İnş. böl.*) ‖ *Kapı çerçevesi.* Bk. ÇERÇEVE. ‖ *Kapı eşiği.* Bk. EŞİK. ‖ *Kapı halkası,* eski evlerde kapıların kanatlarını açıp kapamağa yarayan ve kanatları üzerine takılan demir halka. ‖ *Kapı kanadı,* birden fazla parçadan yapılmış kapıların her bir parçası. ‖ *Kapı kolu,* kapıyı açmağa veya kapatmağa yarayan, genellikle madenden yapılmış tutamak. ‖ *Kapı komşusu,* bitişikte oturan kimse: *Kapı kamşusu: «Hoca» dedi, merak ettik, sizin evde patırtı oldu* (N. Araz). ‖ *Kapı kuzusu* (veya *kapı yavrusu*), büyük bir kapının içinde veya yanında bulunan küçük kapı. ‖ *Kapı mandalı,* kapıyı kapalı tutmağa yarayan mandal. ‖ *Kapı numarası,* her haneye verilen resmî numara, rakam. ‖ *Kapı perdesi,* kapı kanadı olarak kullanılan ve içeri soğuğun girmesini önlemek için kumaş veya meşinden yapılan perde. ‖ *Kapı somunu,* kapının oturtulduğu menteşelerden her biri. ‖ *Kapı tokmağı,* bir kapıyı çalmağa yarayan madenî ve sabit tokmak. ‖ *Kapı topuzu,* bir kapıyı açmağa veya kapamağa yarayan madenî ve yuvarlak kol. ‖ *Kapı zinciri,* bir kapıyı kilitlemeğe yarayan zincir. ‖ *Akordeon kapı,* sert olmayan malzemeden yapılmış panoların bir raya asılmış düşey demir çubuklarla bağlanmasıyle meydana getirilmiş, enine uzayabilen ve akordeon gibi açılıp kapanabilen kapı. ‖ *Araba kapısı,* toplam genişliği yük arabasının geçmesi için yeterli olan iki kanatlı kapı. ‖ *Arka kapı,* binanın arka cephesinde bulunan kapı. ‖ *Asma kapı.* Bk. ASMA. ‖ *Bahçe kapısı,* bir binanın içinde bulunduğu bahçenin dışa açılan kapısı. ‖ *Bileşik kapı,* sabit kısımlarla ayrılmış, üst üste gelen kanat ve çerçevelerden meydana gelen bütün. ‖ *Cam* (veya *camlı*) *kapı,* tamamı veya bir kısmı camdan kapı. ‖ *Cümle kapısı.* Bk. CÜMLE. ‖ *Çarpma kapı,* bir eksen etrafında dönerek her iki yana açılabilen kapı. ‖ *Çıkış kapısı,* bir binada yalnız çıkış için ayrılan kapı. ‖ *Dam kapısı,* duvar ayakları simetrik olarak eksenine oranla eğik konumda olan kapı. ‖ *Devlet kapısı,* resmî işlerin yürütüldüğü veya görüldüğü daire. ‖ *Dış kapı,* binalarda dışarıya açılan müşterek büyük kapı. ‖ *Flaman kapı,* iki yan dikme veya bir tepelekten meydana gelen ve ahşap veya demir parmaklıkla kaplanmış kapı. ‖ *Giriş kapısı,* binalarda yalnız giriş için ayrılan kapı. ‖ *Gizli kapı,* görünmeyen kapı. ‖ *İç kapı,* rüzgârı iyice kesmek için bir kapının önüne yerleştirilen, bez gerili çerçeve. ‖ *İmdat kapısı,* gelebilecek yardımları alabilmek için kalenin kıra bakan yanına açılan kapı, bir umumî binanın tehlike anında boşaltılmasını sağlayan kapı. ‖ *Kesik kapı,* her parçası birbirinden bağımsız olarak hareket edebilen yatay olarak ikiye bölünmüş kapı. ‖ *Kırık kapı,* yarısı diğer yarısı üzerine katlanabilen kapı. ‖ *Köşe kapısı,* bir binanın köşe çalığına yerleştirilen kapı. ‖ *Oyuk* (*yuvarlak*) *kule kapısı,* bir kapı boşluğu veya oyuk açılmış duvarın dışbükey veya içbükey biçimini alan kapı. ‖ *Ön kapı,* binaların ön cephelerinde bulunan kapı. ‖ *Parmaklıklı kapı,* tamamen düşey çubuklardan meydana gelen kapı. ‖ *Servis kapısı.* Bk. SERVİS. ‖ *Sofa kapısı,* bir dairenin odalarına doğrudan doğruya girip çıkmayı sağlayan iç kapı. ‖ *Sokak kapısı,* evin sokağa açılan dış kapısı. ‖ *Sur kapısı,* kale duvarındaki kapı. ‖ *Sürme kapı,* bir düzlem içinde yatay ötelemeyle açılan ve birçok kanattan meydana gelen kapı. ‖ *Yan kapı,* binanın veya avlunun ikinci derecede önemli olan ve yan taraflarında bulunan kapı.

— ÇEŞ. DEY. *Kapı açmak,* bir işe başlamak. ‖ *Kapı ağzında,* yakın, gelip çatmasına az kalmış şeyler için kullanılır. ‖ *Kapı aralığı. Argo.* Piç. ‖ *Kapı aramak,* kendine bir iş bulmağa çalışmak. ‖ *Kapı baca,* her yer. ‖ *Kapı baca açık,* muhafazasız yerler için kulanılır. ‖ *Kapı duvar,* çalındığı halde cevap verilmeyen kapı, ses seda çıkmayan yer. ‖ *Kapı dışarı etmek* (veya *edilmek*). Bk. DIŞARI. ‖ *Kapı gibi,* iri yarı, cüsseli (kimse). ‖ *Kapı halkı,* zengin ve büyük bir evde çalışan kimselerin tümü. ‖ *Kapı kadar,* normalinden çok büyük olan (şey). ‖ *Kapı kapamaca* (veya *kapamacasına*), evde kimse kalmamak üzere. ‖ (*Birine*) *Kapı kapamak,* birinin kısmetini kesmek. Birinin bir yere girip çıkmasına engel olmak. ‖ *Kapı kapı aramak,* her yere bakmak: *Arkadaşların yardımıyle, hepinizi saklarız ki, kapı kapı arasalar bulamazlar* (Kemal Tahir). ‖ *Kapı kapı dolaşmak,* her yere uğramak, ev ev gezmek: *Sen Bernar isimli mutaassıp bir rahip, Avrupa'da kapı kapı dolaşarak İkinci Haçlı seferini yapabilmek için adam ve para topluyor* (N. Araz). ‖ *Kapı karşı,* birbirine çok yakın iki komşunun durumunu anlatır. ‖ *Kapı mandalı,* önemsiz kişi. ‖ *Kapı tutmak,* işe veya hizmete girmek. ‖ *Kapı yapmak,* söyleyeceği şeye zemin hazırlamak. ‖ *Kapı yoldaşı,* aynı yerde ve işte çalışanlardan her biri: *O, bir mürebbiye, ben, bir mektep hocası olduğum için kendisini benimle kapı yoldaşı farz ediyordu* (R. N. Güntekin). ‖ *Kapıda kalmak,* yaşı ilerlemiş olmasına rağmen evlenememek, kısmeti çıkmamak: *Komşunun kapıda kalmış kızları.* Misafir gittiği evde kimseyi bulamamak. ‖ *Kapıdan atsalar bacadan girer* (veya *kapıdan kovsan bacadan düşer*), arsız ve yüzsüz kimseler hakkında kullanılır. ‖ *Kapıdan bakmak* (veya *baktırmak*), eve kapanıp dışarı çıkmamak (çıkartılmamak): *Mart kapıdan baktırır.* ‖ (*Birini*) *Kapıdan çevirmek,* bir kimseyi kabul etmemek, içeri almamak: *Beni aramağa gelenler olursa kapıdan çevirecektir* (R. N. Güntekin). ‖ *Kapıdan kapıya,* evden eve. ‖ *Kapılarını* (veya *kapısını*) *açmak,* çağırmak, buyurun demek, kabul etmek: *Saraylar, büyük medreseler, zengin konaklar Baha Veled'e kapılarını açtı* (N. Araz). ‖ *Kapısı açık.* Bk. AÇIK. ‖ *Kapısı ardına dayalı,* her zaman misafir kabul eden varlıklı ve büyük evler için kullanılır. ‖ *Kapısı bacası yok,* gelişigüzel yapılmış bina. ‖ [...] *kapısı çalmak,* [...] ya başvurmak, [...]dan yardım istemek: *Demek biz böyle bir günde düşman kapısı çalacağız* (Kemal Tahir). ‖ *Kapısı olmak,* (...) kadar para gerektirmek. ‖ (*Birinin*) *Kapısında büyümek* (veya *kapısında çalışmak*), varlıklı bir kimsenin evinde yetişmek (veya hizmet etmek). ‖ (*Birinin*) *Kapısını* (*eşiğini*) *aşındırmak.* Bk. AŞINDIRMAK. ‖ (*Birinin*) *Kapısını çalmak,* bir kimseye başvurmak, birinden bir şey istemek. ‖ *Kapısını kimse çalmıyor,* «arayıp soranı yok» anlamında kullanılır. ‖ *Kapısının köpeği olmak,* birine köle gibi bağlı olmak. ‖ *Kapıya dayanmak* (veya *dikilmek*), tehdit etmek, mecbur tutmak: *Kapıya dayandı beş yüz lira istedi* (Bk. DAYANMAK.) ‖ *Kapıyı açmak,* başlamak, örnek olmak. ‖ *Kapıyı büyük açmak,* masraflı bir işe girişmek. ‖ *Kapıyı odun etmek,* yoksulluğa düşmek, darda kalmak. ‖ *Açık kapı bırakmak.* Bk. AÇIK. ‖ *Altı kapıya almak. Argo.* Sağlama bağlamak. ‖ *Arka kapı,* kaçacak yer. ‖ *Aynı* (veya *bir*) *kapıya çıkmak.* Bk. AYNI. ‖ *Bir kapıya başvurmak,* sıkıntıya düşünce gidilip başvurulan yer veya kimse için kullanılır. ‖ *Bir kapıya girmek,* bir eve hizmetçi girmek. ‖ *Bütün kapılar kapandı,* bütün çıkar yol ve imkânların kaybolduğunu anlatır. ‖ *Dar kapıdan geçmek,* güç bir engeli aşmak. ‖ *Ekmek kapısı.* Bk. EKMEK. ‖ *El kapısı.* Bk. EL.

— Anat. *Kapı damarları* (veya *kapı toplardamar sistemi*), kanı sindirim kanalından kapı toplardamarına götüren toplardamarlerin tümü. ‖ *Kapı toplardamarı,* karaciğere kan götüren toplardamar. Bk. ANSİKL.

— Arkeol. *Şehir kapıları.* Bk. ANSİKL.

— Coğ. Boğaz, geçit (genellikle çoğul olarak kullanılır): *Kafkas kapıları.*

— Dy. *Baryer kapısı,* bir hemzemin geçit baryerinin yanında tesis olunmuş parmaklıklı küçük geçit. (Tren geçide yaklaştığı halde kapalı duruma giren baryer koluna rağmen yayalar kendi sorumlulukları altında karşı tarafa geçmek istediklerinde bu kapıdan faydalanabilirler.) ‖ *Otomatik kapı,* yeraltı trenlerinde durak rıhtımlarına açılan küçük kapı. (Bu kapı, tren duraktan hareket edince kendiliğinden kapanır.)

— Denizc. *Havuz kapısı,* bir havuzun deniz veya bir nehirle temasını sağlayan kapı. ‖ *Sızdırmaz kapı,* su sızdırmaz bir bölmedeki bir deliği veya geçidi kapayan kapı. (Su sızdırmaz kapılar başlıca iki tipte olur: yalnız yolculara ait yerlerde ve yüklü geminin su kesiminin üstünde bulunan *menteşeli su sızdırmaz kapı*'lar, yatay veya dikey olarak açılıp kapanabilen *sürgülü sızdırmaz kapı*'lar. Bir yolcu vapurunda bütün su sızdırmaz kapıların kaptan köprüsünden otomatik olarak açılıp kapanmasını sağlayan bir tertibatın bulunması gerekir.)

— Etnol. *Kapı yeri,* evliliğin başlangıcında karı kocanın oturma yeri olarak kadın tarafının köyüne gidip orada yerleşmeleri âdeti. (Bu zorunluluk hayat boyunca veya birkaç yıl sürebilir.)

— Gaz. sanay. *Kapı söken,* gaz veya kök

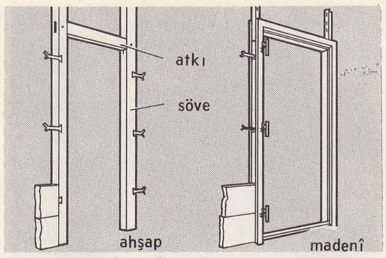

kapı çatması (inş.)

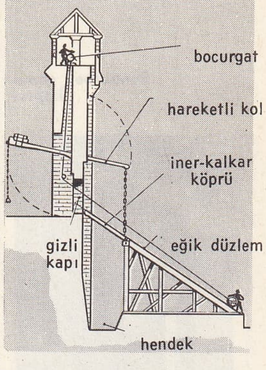

gizli istihkâm **kapısı**

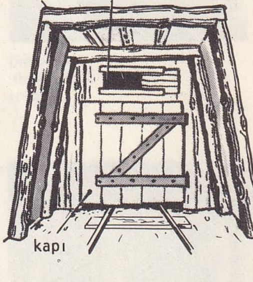

havalandırma **kapısı** (mad. oc.)

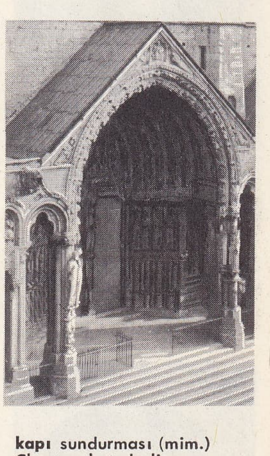

kapı sundurması (mim.) Chartres katedrali, Fransa

Foto. X (LAROUSSE)

Sungurbey camii kapısı

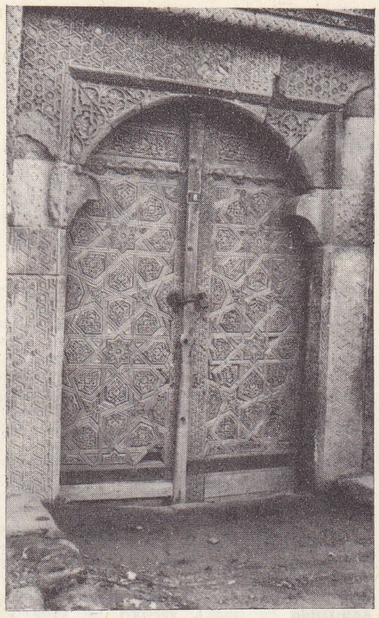

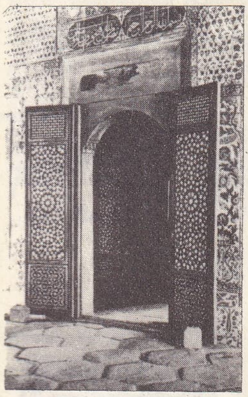

Yenicami Hünkâr Mahfelinin kapısı

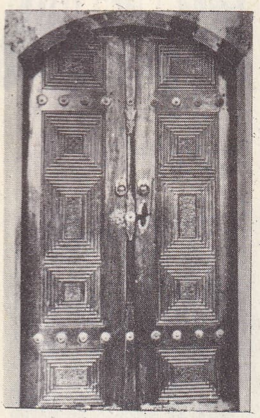

Topkapı Sarayı Hazine dairesi kapısı

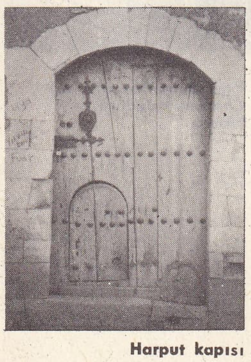

Harput kapısı

fırınlarında yatay odaların fırına sokma ve çıkarma kapılarını kaldırmak ve yerine koymak için faydalanılan üzerine özel bir tertibat yerleştirilmiş hareketli madenî çatma.

— İkt. *Açık kapı*, gümrük duvarları rejiminin zıddı olan bir ticaret serbestisi rejiminin ifade veya sembolü olarak, ingilizce *open door* deyiminin kelime anlamıyle tercümesi. Bk. *Serbest* MÜBADELE.

— İstihkâm. *Giriş kapısı*. Bk. ANSİKL. ‖ *Gizli istihkâm kapısı*. Bir tahkimli tesisin gizli kapısı olur, genellikle iner-kalkar köprünün altında bulunur ve hendeğe bakar. (Modern tahkimatta bir tahkimli tesisin dışarısı ile içerisi arasındaki gizli irtibata ait prensip yine muhafaza edilmiş ve gizli istihkâm kapıları, kamufle edilmiş imdat çıkış yerleri halinde yapılmıştır.)

— Mad. oc. *Çelik* veya *su geçirmez kapı*, galerilere yerleştirilen çelik veya dökümden yapılmış kapı. ‖ *Havalandırma kapısı*, galerilerde hava akımının belirli yerlerden geçmesini sağlayan, genellikle tahtadan yapılmış kapı. (Havanın kısa devre yapmasını önlemek için çift kapı konur.) ‖ *Pencereli kapı*, galeriden geçen havanın debisini, akımı kesmeden azaltmak için üzerinde bir delik bulunan havalandırma kapısı. ‖ *Yedek kapı*, herhangi biri kaza anında havalandırma kapısı kırıldığı zaman onun yerini tutmak üzere kapatılan ve normal halde açık duran hafif kapı.

— Mal. *Esk. Kapı altı hasılatı*, Osmanlı devletinde, Tanzimattan önce, eyalet valilerinin ve sancakbeylerinin aldıkları hasılatın bir kısmına verilen ad. (*Tayyarat* da denilen bu hasılat, tahsiliye, cinayet işleyenlerden alınan cereme, voyvodalar ve kürt aşiret beylerinin verdikleri vergi, hediye ve resimlerden meydana gelirdi.)

— Mim. Bk. ANSİKL. ‖ *Kapı ayağı*. Bk. TAŞKIN *ayak*. ‖ *Kapı sundurması*, bir kapıyı, bir pencereyi yağmurdan korumaya yarayan çıkıntılı dam. (Beton veya çelikten uzun sundurmalar, modern mimarlıkta çok kullanılan elemanlardır.) Bir tapınağın, sarayın, kilisenin v.b. girişinde bulunan kapalı bölüm. ‖ *Kapı tacı*, eskiden kapıları yerleştirilen taç biçimindeki süs. (*Kapı tepeliği* de denirdi.) ‖ *Kapı üstlüğü*, dikdörtgen bir çerçeve içine yerleşen veya kapı pervazının üzerine oyulan, yontma veya boyama, bazen de tek renkli, kabartma taklidi resim şeklinde süsleme. (Bu enlemesine kompozisyon türü, XVIII. yy.da salonlarda ve küçük dairelerde önceki yüzyıllarda duvarları ve tavanları süsleyen büyük resimlerin yerini aldı.) ‖ *İç kapı sundurması*, bir kilisede salondan önce gelen giriş aralığı.

— Oyun. Tavlada pul dizilen yer, hane. ‖ *Kapı almak*, tavlada, taraflardan birinin, attığı zara uygun olarak, oyun çeşidine göre, en az bir, bazen de iki veya daha çok pulunu üst üste getirerek bir haneyi tutması. (Kapı, karşı tarafa ait pulların hareketini sınırlamak için alınır. Tavla oyunlarının her çeşidinde [kuşat, gülbahar, osmanlı, esir v.b.] pulların toplanmağa başladığı kısımda 6 kapı vardır. Bunlar sırasıyle, yek, dü, se, cıhar, penç, şeş olarak adlandırılır.) ‖ *Kapı kazanmak* (veya *kapı yapmak*), bir hanede üst üste iki pul toplamak.

— Spor. Kayak yarışlarında, slalom müsabakasında yarışçıların geçmeğe mecbur oldukları iki çatma arasındaki aralık.

— Tasav. *Kapıdan geçmek*, murakabe meydanına girebilme yetkisini kazanmak. Bk. ANSİKL.

— Teşk. tar. Osmanlılarda padişah ve sadrazamın sarayını anlatmak için kullanılan deyim. ‖ *Kapı ağası*. *Eşanl.* BABÜSSAADE *ağası*. ‖ *Kapı arası*, Topkapı sarayında Babüsselâm'ın (orta kapı) iki tarafında bulunan, kapıcılara ait odalardan biri. (Buraya tutuklu vezir ve büyük devlet adamları konurdu.) ‖ *Kapı çuhadarı*, Osmanlı devleti zamanında özellikle postacılık ve evrak götürüp getirme gibi ayak işlerinde hizmetle görevlendirilen kimse. (Eskiden valilerin ve mutasarrıfların hükûmet merkezinde, kapı kethüdası ve çuhadar denilen memurları bulunduğu gibi, resmî dairelerde de kapı çuhadarları bulunurdu. 1908 Meşrutiyetine kadar resmî dairelerde görevli olan kapı çuhadarları postacılık ve ayak işlerini yapmakla görevliydiler.) ‖ *Kapı halkı*, vezirler ile beylerbeylerinin memuriyet yerlerinde ve savaş sırasında yanlarında bulunan görevlilere verilen ad. (Bunların sayısı tımar ve hasların gelir derecesine göre değişirdi.) ‖ *Kapı haseki ağası*, eski saray baltacılarından kızlarağasının sadrazam nezdindeki işlerini gören memur. ‖ *Kapı kethüdası*, valilerin, sancakbeylerinin ve Patrikhane'nin Babıâli ve resmî dairelerdeki işlerini takip eden memur. (Eyalet kapı kethüdaları, valilerin tam yetkili vekilleri durumundaydılar. Kapı kethüdaları bağlı oldukları yere göre ad alırlardı.) ‖ *Kapı yoldaşı*, Köprülü Mehmed Paşanın sadareti sırasında Enderun görevlilerinden bir kısmına verilen ad. ‖ *Kapısı mükemmel vezir*, çok sayıda (en az 300 kişi) kapı halkı bulunan vezirlere verilen ad. ‖ *Kapıya çıkmak*, acemi ocaklarında yetiştirilen yeniçeri adaylarının belli süreler sonunda kapıkulu ocaklarına göçmeleri. (*Bedirgâh* veya *ocağa çıkmak* da denir.) Bk. ANSİKL.

— Tic. *Kapıdan kapıya*, sistemli olarak, bütün binaları ve katları dolaşarak, veya sadece bir miktar adres seçerek, müstakbel alıcılara satış yapma tekniği. (Bu satış sekli, satılan araçların kullanılmasının gösterilmesi ile birlikte de yürütülebilir. Böylece müstakbel alıcılar belirlenmiş olur, daha sonra bu alıcılarla başka şekillerde ilinti kurulur.)

— ANSİKL. Doğramc. ve İnş. *Kapı*'lar duvarlarda bırakılan ve geçmeyi sağlayan boşlukları örtmeğe yarar. İyi bir kapı kullanılacağı yerin özelliğine uygun bir yapıda, sağlam, lüzumlu genişlik ve yükseklikte, yerin kullanılışını bozmayacak bir yere yerleştirilmiş olmalıdır. Kapılar genel olarak ağaçtan yapılır. Bazen evlerin dış kapıları, apartman kapıları, garaj ve bahçe kapıları demirden yapılabilir. Ağaç olarak dış kapılarda çıralı çam veya köknar kullanılır. Tek, çift ve çok kanatlı olabilir. Genel ölçüler fazla değişmez. Tek kanatlı oda kapıları 80-100 × 210-215 sm. Hela, kiler, mutfak veya servis kapıları 70 - 80 × 210 sm yapılır. Çift kanatlı kapılarda 140-160×220-240 sm arasındadır. Dış kapılarda tek kanat için 100-110×220, çift kanat için 120-140×220 ve bir tarafı sağır kanat için 150×220 sm'dir. Bu ölçüler kapıların tam ölçüleridir. Kapı boşlukları bırakılırken genişlikler için 10 sm fazlalık kalmalıdır. Çatı arası, bodrum ve kömürlük kısımlarının kapı boyutları yukardaki şartlara bağlı değildir; bunlar kullanılacağı yere uygun genişlik ve yükseklikte yapılır. Kapılar değişik şekillerde açılır. Bir kapının yapılmadan önce nereden ve ne şekilde kullanılacağını bilmek ve kontrüksiyonu ona göre yapmak gerekir.

1. *İçe* (veya *dışa*) *açılan normal kapılar*, binaların iç ve dış kapıları normal olarak içe açılır. Hastahane, okul, sinema ve tiyatro gibi binalarda yangın ve deprem anında tıkanıklık olmaması için kapıların koridora veya dışa doğru açılması zorunludur. Binaların servis kapıları içeri açıldığı takdirde yer işgaline sebep olursa, bu takdirde hole, koridora veya kilere açmak doğru olur. Oda içine açılan kapıların odanın kullanılmayan tarafına doğru açılması lazımdır. Oda köşesine yakın açılan bir kapının köşeden mesafesi 8-10 sm olmalıdır. Kapı arkasına radyatör geliyorsa bu mesafe 25 sm, dolap gelecekse en az 70 sm olmalıdır.

2. *Sürme kapılar*, açıldığı zaman fazla yer kaplamayan, makas ve bilye üzerinde yatay olarak sürülebilen, duvar içine giren kapılardır. Tek veya çift kanatlı olabilir. Sık sık açılıp örtülen kapıları sürme yapmak doğru değildir. Kolayca hareket edebilmesi için ray ve makara tertibatı sağlam ve iyi cinsten olmalıdır. Sürme kapılarda kullanılan raylar üstten ve yandan olmak üzere bağlanır. Raya asılı kapı kanadı sürülürken sağa sola kaçmaması için döşeme üzerine bağlanan bir kızak üzerinde hareket ettirilir. Kızak sistemi kapı altına bağlanan bir «T» demiri ve döşemeye bağlanan bir «U» demirinden ibarettir. Kapıları normal kapı konstrüksiyonları ile yapmak mümkündür.

3. *Katlanır* (*akordeon*) *kapılar*, birçok kanattan meydana gelir ve kanatlarının uç veya orta noktalarından makara ile lentodaki bir raya asılı olarak hareket eder. Kanatlar lüzumu halinde katlanarak bir kanat üzerine toplanabilir. Kanatlar birbirlerine menteşelerle bir ters, bir yüzden gelecek şekilde bağlanır. Kanatları ağırlığı üstteki raya verilmiştir; alt kısımlarında sağa sola gitmemesi için kızak içinde hareket eden bir mil bulunur. Bu tip kapılar daha ziyade iki salonu geniş ölçüde birleştirmek gayesiyle yapılır. Normal kapı konstrüksiyonları bu kapılar için de kullanmak mümkündür.

4. *Çarpma kapılar*, menteşeleri özel olan bu kapılar hem içe, hem de dış tarafa doğru açılır. Daha ziyade umumî ve resmî binalarda, mağazalarda kullanılan bu kapılar çift kanatlı olarak yapılır. Menteşelerin yaylı ve çift milli olmasından dolayı kanatlar iki tarafa da hareket edebilir, serbest kalınca da orta yerde aynı eksen doğrultusunda durabilir. Bu şekilde hava cereyanı önlenir. Kapı kanatlarının üst kısımları, karşıdan geleni görebilmek için camlı yapılmalıdır.

5. *Yukarıya toplanır kapılar*, garaj, tamirhane ve benzeri yerlerde açıldığı zaman yer kaplamaması için tavana doğru toplanabilen kapılardır.

6. *Döner kapılar*, banka, otel ve bazı resmî dairelerin giriş kapıları hole rüzgâr ve soğuk girmemesi ve giriş çıkışın ayarlanabilmesi için döner kapı olarak yapılır. Düşey mil etrafında dönebilen, üç veya dört kanattan meydana gelebilir. Silindir şeklinde bir kabine içinde bulunur. İyi havalarda kanatlar toplanabilir. Kabine kısmı ağaç veya demirden camlı veya camsız olarak yapılır.

Kapılar konstrüksiyonları bakımından çeşitli sınıflara ayrılır:
1. *Bahçe kapıları*; 2. *âdi kapılar* a) *parmaklıklı kapılar*; b. *tek ve çift katlı çıkma kapı*; c. *tutkallı kapılar*); 3. *çerçeveli ve tablalı kapılar* (*doğrama kapılar*); 4. *Kontrplak kaplamalı* (*presli*) *kapılar*.

1. *Bahçe kapıları*. Evleri bahçe duvarları içinde yapılan bu kapılar, yuvarlak çubuklarla demirden lata ve çıtalarla ağaçtan veya hem demir, hem de ağaçtan yapmak mümkündür. Bahçe kapıları, bahçe duvarları malzemesine ve motifine uygun veya benzer tarzda yapılmalıdır. Kapılar ağaç bir çerçeve veya yatay iki kuşak üzerine dikey parmaklık çıtaları çakılmak suretiyle yapılabilir. Kapının sarkmaması için iki yatak kuşak arasına eğik olarak bir kuşak çakılır. Kapı kanatları yan duvarlara dövme demirden yapılmış kuyruklu menteşelerle bağlanır. Kapılar tek veya çift kanatlı yapılabileceği gibi, iki geniş kanattan başka insanların giriş ve çıkışı için üçüncü bir kanat yapılır. Bu kanat diğer kanatlardan kâgir bir ayakla ayrılmalıdır. Demir ve ağaçtan yapılan bahçe kapılarında köşebentten yapılmış çerçeve üzerine, ağaçtan yapılmış ayrı bir çerçeve geçirilir. Ağaç çıtalar bu çerçeve üzerinde vidalanır. Sarkmaması için kanatlara arkadan çapraz olarak bir lama kaynatılır. Ayrıca, çıtalar bu çapraz lama-

Foto. Hürriyet arşivi, N. Erkılıç (MEYDAN)

ya da vidalarla bağlanır. Bu şekilde yapılan bahçe kapıları diğerlerine göre sağlam ve uzun ömürlü olur.

2. ***Âdi kapılar,*** parmaklıklı, tek ve çift katlı çakma ve tutkallı olmak üzere yapılır. Köy evlerinde, sayfiye, garaj, kömürlük bodrum ve ahır kapılarında âdi kapılar kullanılır. Doğrudan doğruya duvar yüzüne çarptırıldığından genişlik ve yüksekliği kapı boşluğundan 5 sm'den fazla yapılır. En basiti parmaklıklı kapılardır. 3×12 sm'lik yatak ve eğik kuşaklar üzerine 3-5 sm ara ile 3 × 4,5 sm'lik rendelenmiş çıtalardan meydana gelir. Kapının iki kenarına gelen lataların genişliği 10-12 sm olur. Menteşeleri dövme demirden yapılır. Çıtaları kuşaklara bağlayan çiviler dövme demir, bakır veya pirinçten yapılabilir: bundan başka 12-15 sm'lik tahtalar kinişli olarak yan yana getirilerek çivilerle çakıldığında, tek katlı koruyucu ve örtücü bir kapı meydana gelir. Tek katlı kapı üzerine yatay veya eğik olarak ikinci bir kaplama çakıldığında çift katlı çakma kapı elde edilir. Bu kapılar gerekirse dış kapı olarak da kullanılabilir. Çakma kapıların bir başka tipi de 10-12 sm'lik tahtaları yan yana getirerek tutkallamak, alt ve üstüne kırlangıç kuyruğu bir kuşak geçirmek suretiyle yapılan tutkallı kapılardır. Bu kapılarda eğik kuşak kullanmağa lüzum yoktur.

3. ***Çerçeveli ve tablalı (doğrama) kapıları,*** hazırlanan çerçeve içine, çok çeşitli tablanın (ayna) gelmesiyle yapılan kapılardır. Tablaya göre isim alır: *a. masif tablalı kapı; b. yüzden çakma tablalı kapı; c. tek kat kontrplak tablalı kapı; ç. ızgara üzerine iki kontrplak tablalı kapı; d. cam tablalı kapı.*

Özellikle binalarda veya oda kapısı olarak en çok kullanılan çerçeve ve tablalı kapılardır. Serenler ile alt ve üst başlıkların teşkil ettiği çerçeve, yatay ve düşey kayıtlarla bölünerek iskelet hazırlanır. Bu çerçeveler içindeki boşluklara çeşitli tipte tablalar (aynalar) yerleştirilerek kapı kanatları meydana getirilir. Kapı kanadını teşkil eden seren ve kayıt kalınlıkları 4,5 sm, genişlikler ısı alt başlık 16-18 sm, seren ve üst başlıklar 10-14 sm'dir. Köşelere gelen kayıtlar hampaylı zıvana, orta kayıtlar ise delik zıvana şeklinde hazırlanarak tutkallanır, kamalarla sıkıştırılır, orta yerlerinden delinerek ağaç kavela ile takviye edilir. Ortalara gelecek tabla ve camlar ya çıtalarla bağlanır veya kiniş, lamba içine oturtulur. Bu takdirde kapı çerçevesi tutkallanmadan önce gerekli kiniş ve lambalar açılmalıdır. Kapılarda tablalar yapılış ve konuç durumuna göre çeşitli isimler alır (masif tabla, geçme çıtalı masif tabla, düz masif tabla, geçme kontrplak tabla, iki tarafı çıtalı kontrplak tabla, camlı tabla v.b.). Binaların en önemli üç girişinde de bu tip çerçeveli kapılar kullanılır:

a) *balkon ve teras kapıları.* Balkon ve terasa açılan bu kapılar, binanın dış mahiyetinde olduğundan üst kısımları camlı yapılmalıdır. Tek veya çok kanatlı olabilir. Bu kapılarda, cam altında kalan kısmın yüksekliği 20-30 sm kadar olabilirse de normal olarak 60-80 sm kadardır. Tabla kısmının su almaması için dış tarafa pancur şeklinde kaplama yapılır. Kaplamanın iç kısmına masif tabla veya kontrplak geçirilir. Balkon ve teras kapıları çoğunlukla içeriye açılır. Kapıların tespiti ispanyoletle yapılır. Açma kolları içerdedir. Camların kapıya tespiti macun veya çıta ile olabilir. Kapının alt dış kısımlarında yağmurluk ve altta da eşik olmalıdır;

b) *sokak kapıları.* Binaların dışarı ile bağlantısını temin eden sokak kapıları, letöre kasa üzerine oturtularak ve muhakkak eşikli olarak yapılır. Bu kapıların dış tesirlere dayanıklı olması için sert ağaçtan meselâ meşeden yapılması gerekir. Kapı yağmura maruz kalmıyorsa gürgenden yapılabilir. Dış kapılar camlı yapılmaz. Eğer ışık gerekiyorsa kapı üstünden veya kanadın yan tarafından istifade edilir. Eğer bu da mümkün olmuyorsa, kapıda küçük bir cam boşluğu bırakılır. Muhafaza için bu boşluğun ön kısmı motifli demir ızgara ile kapatılır. Dış kapılar çok defa tek kanat olarak yapılır. Büyük binalarda çift kanat yapmak mecburiyeti vardır. Apartmanlarda kanadın biri geniş diğeri dar yapılır. Büyük eşyaların girişi esnasında küçük kanat açılır.

Sokak kapılarını, çift kat çakma, tek kat çerçeve ve tablalı, tek kat çerçeve üzerine ikinci kat kaplamalı, çift yüzü kontrplak kaplı ızgara üzerine yatay veya düşey kaplamalı olarak yapmak mümkündür. Kaplama olarak çakılan tahtalara profiller verip bu tahtaları kılçık veya yıldız motifleri gibi şekiller verecek tarzda çakarak çok süslü dış kapılar yapılabilir;

c) *daire kapıları.* Apartman daire kapılarını çerçeve tablalı veya kontrplak kaplamalı olarak yapmak mümkündür. Bu kapıların daha zengin görünmesi istenirse dışa rastlayan tarafına sert ağaçtan profilli yatay veya düşey kaplamalar yapılır. Kapı kilidi yale cinsinden seçilir. İç kısma emniyet zinciri takılır. Dışarısını kontrol için 150 sm yükseklğe gözetleme dürbünü takılır;

4. ***kontrplak kaplamalı (presli) kapılar.*** Yapılış kolaylığı, sadelik ve kolay silinip temizlenmesi yönünden kapıların iki yüzüne kontrplak veya sümerlit gibi sunî levhalar yapıştırılır. Seren ve kayıtlar arasında kalan iç kısımlara yatay veya düşey ızgaralar konur veyahut çıtalarla doldurulur. İç kısmı ızgara olması istenen bir kapıda ızgara genişlikleri 4,5-5 sm ve aralıkları da 5 sm'den daha geniş olmamalı, her iki yüzüne yapıştırılacak sunî levhaların kalınlığı 4-5 mm olmalıdır. Kontrplak tamamen sereni örtecek şekilde pres edilmişse, katların kalkmaması için kapı kenarlarına sert ağaçtan çıta tutkallanmalıdır. Kontrplak serene gömülerek pres edilmişse ek yerine profilli bir çıta geçirmelidir.

Kontrplak kaplamalı kapılarda maliyeti düşürmek için ucuz malzeme ile ızgara yapma yoluna gidilmiştir. Kontrplak ve sümerlit levhalar 4 sm genişliğinde biçilerek, birbirine dik gelecek şekilde yarı yarıya kertelerek petek tabir edilen ızgara konstrüksiyonu elde edilir. Bunlar serenler arasına yerleştirilerek her iki yüzüne kontrplak veya sümerlit pres edilir. Pahalı ve ağır olmakla beraber mühim yerlerde kapılar dolu olarak imal edilir. Bu kapılarda pençelenme tehlikesi yoktur ve sağlamlık tamdır. İnce çıtalar veya 5 sm'lik latalar yan yana getirilerek, üzerine kontrplak pres edilen bu kapılarda seren ve kayıt kullanılmaz. Presten sonra dört kenarına 10-25 mm kalınlığında çıta tutkallanır. Eğer arzu ediliyorsa bu kapının her iki yüzüne 1 mm kalınlığında kaplama yapıştırılır.

Kontrplaktan yapılan kapılar rutubete maruz yerlerde kullanılmaz. Böyle yerlerde sümerlit kullanmak daha doğru olur. Eğer kapının camlı olması isteniyorsa, cam büyüklüğü kadar boşluk bırakılır. Cam, çıtalarla bu yuvaya yerleştirilir.

● Her kapı, biri sabit olan kasa, diğeri hareketli olan kanat olmak üzere iki kısımdan meydana gelir. Camlı veya aynalı kanatlar kasa üzerine özel parçalarla (çeşitli menteşelerle) bağlanarak hareket eder.

Kapı çatması atkı denen yatay bir parça ve *söve* denen iki dikmeden meydana gelir.

İğneli çatmalarda dikmeler atkı üzerinde duvar içinde kalan madenî bir haçla yerleştirilmiştir. Şapkalı çatmalarda atkı kirişi çatmanın her iki tarafından taşar.

● *Kapı kasaları.* Gerek çerçeve ve tablalı ve gerekse kontrplak kaplamalı kapıların duvara oturması, bağlanması kapı kasaları ile mümkün olur. Kasalar duvara takozlar vasıtasıyle bağlanır. Duvar örülürken katran emdirilmiş takozlar tuğla sıralar arasına yerleştirilir. Kapı boşluğunun her iki tarafına ortadan, alt ve üstten olmak üzere üçer adet takoz konur. Takozun duvara daha iyi tespiti için ayrıca lama demirleri kullanılır. Kasalar takozlara büyük çivilerle çakılarak, kapı boşluğuna yerleştirilir. Kapı kasaları birkaç çeşit olabilir. En basiti bodrum katta ve kalın duvarlarda kullanılan yarım kasadır. Kalınlığı 23 sm'ye kadar olan duvarlarda kasalar aynı genişlikte ve masif olarak yapılır. Kasa genişliği alınırken 4 sm sıva kalınlığı ilâve edilerek hazırlanmalıdır. Bu suretle kasa yerine takıldığında sıva ile aynı seviyede olmalıdır. Kasa ile duvar arasında 1 sm'lik hava boşluğu bırakılmalıdır. Duvar kalınlığı 23 sm'den fazla olduğu takdirde ve yarım kasa yapılması istenmediği zaman, masif parça çalışarak dönme yapacağından kasa, tablalı kasa olarak imal edilir. Tablalar çerçeveler arasına yerleştirilir. Tablalar masif, ızgara konstrüksiyonu veya tek kat kontrplaktan yapılabilir. Kasadaki tabla profilleri kapı tablasındaki profillere benzemelidir. Kasaların sıva ile birleştiği yerleri kapatan ve kasaya çivilenen ince, dar tahtaya pervaz denir. Pervazlar 10-12 sm arasında olmalıdır. Pervazların kamburlaşma ve dönme tehlikesine karşı pervaz, duvardaki bir çıtaya çivilenir. Ayrıca uç kısımlarından profilli bir çıta ile de duvara çivilenir. Kapı kasaları kalınlığı, çamdan yapıldığı takdirde 4-4,5 sm, sert ağaçtan ise 3,5 sm olmalıdır. Kasaları, kıvırmak suretiyle saçtan da yapmak mümkündür. Kapı kanatlarının kasaya oturması sistemi genel olarak ikiye ayrılır. Buna *bini* denir: **a)** *fransız usulü bini;* b) *alman usulü bini.*

a) *Fransız usulü bini*'nin, kapı kanadının dört kenarını teşkil eden seren ve başlıklara lamba açmadan düz olarak yapılması ve yalnız kasada açılan bir lambaya oturması esastır. Kanadın kasaya bağlanması da amerikan menteşesi adı verilen düz menteşelerle mümkündür.

b) *Alman usulü bini,* kapı serenleri ile üst başlığı açılan lambanın, kasa ve pervaz üzerine bini yaparak oturması esasına dayanır. Bir bini kasada, bir bini de kapı kanadında yapılmış olduğundan bu birleşme iki binili olmakta ve ısı geçirmesi olmadığından ayrıca bu sisteme avantaj sağlamaktadır. Bu tip binilerde kapı kanatları kasaya germen menteşeleriyle bağlanır. Pervaz kalın tutulduğu takdirde bini doğrudan doğruya pervaz üzerine verilir. Kasada ayrıca lamba açmağa lüzum kalmaz. Bu usullerden başka, kasa ve pervazda hattâ kapı sereninde değişiklikler yaparak başka sistemde biniler de uygulanmaktadır. Çarpma kapıların kasa detayı değişiklik arzeder. Çok defa sert ağaçtan yapılan orta parçaya çarpma menteşe ile kapı kanadı bağlanır. Kapı kanadına cilâ veya vernik yapılmışsa, kasa ve pervazlara da cilâ yapılması lâzımdır.

— Anat. *Kapı toplardamarı,* üç büyük toplardamarın birleşmesinden meydana gelir, büyük mezanter toplardamarı, dalak toplardamarı, küçük mezanter toplardamarı. Bu son ikisi, çoğu zaman önceden birleşerek mesarika toplardamarını teşkil eder. Böylece meydana gelen kapı toplardamarı, pankreas ile onikiparmak bağırsağının ilk kısmının arkasında bulunur, ondan sonra karaciğer atardamarı ile karaciğer-koledok kanalının arkasında küçük epiplona girer, karaciğerin göbek kısmında sağ ve sol olmak üzere iki dala ayrılarak son bulur. Kapı toplardamarı ortalama 10 sm uzunluğunda ve 15 mm çapındadır. Karaciğere bundan başka, komşu organlardan gelen ve yedek kapı damarları denen küçük toplardamarlar da girer.

— Arkeol. *Şehir kapıları,* 4 grupta toplanır: **1.** derin kuleli ve arka arkaya üç geçitli kapılar (M.Ö. II. binyılda Suriye ve Filistin'de görülür); **2.** hitit karakterli, derin kuleli ve kuleler arasında derin, tek bir kapı odası olan kapılar (Zincirlikale kapısı, Karatepe Kuzey kapısı) [M.Ö. II. binyılda Anadolu'da ve daha geç devirlerde Kuzey Suriye'de görülür]; **3.** ortostad ve kabartmalar ile süslenmiş küçük kuleli ve 2 geniş odalı kapılar (M.Ö. 1200'den sonra Kuzey Suriye'de görülür); **4.** küçük kuleli ve tek geniş odalı kapılar (M.Ö. 1200'den sonra Kuzey Suriye'de rastlanır).

M.Ö. II. binyılın ilk yarısında Suriye ve Filistin'de bir kapı tipi görülür. Bu, Anadolu tipine akrabadır. Fakat bazı noktalarda değiştir. M.Ö. II. binyılda Katna, Tel Açana ve Kargamış'ta benzer tipler bulundu. Fakat Katna ve Tel Açana kapıları, Hititlerin Kuzey Suriye'ye gelmelerinden önceki devre aittir. M.Ö. II. binyıldaki anadolu, suriye ve filistin kapılarının hepsinde geçitler 2 kule ile tahkim edilmiştir. Kuleler geçit üzerinden birbirlerine bağlıdır. Suriye ve Filistin'de sur ile kapı cephesi aynı hizadadır. Anadolu'da ise surlar kapının arka cephesine bağlıdır ve kuleler öne doğru çıkıntılıdır. Suriye ve Filistin'de en dış geçit niş şeklindedir. Anadolu'da ise müdafaaya elverişli ön avlu şeklindedir.

Alişar kale kapısı İlk Tunç çağına tarihlenir. Duvar başları genişletilerek sağlamlaştırılır-

kapıcı (Türkische Gewänder adlı eserden)

kapıcılar kethüdası

kapıcıbaşı

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

KAPIKULE

dı. 7 m derinlik elde edildi. Kapı kanatlarının içeriye doğru açıldığı tahmin edilir. Surun önüne bir duvar çekilerek kapı tahkim edilirdi. Bu kapı hitit kapısı için bir çıkış noktasıdır. Alişar şehir kapıları iki tanedir. Burada ilk defa sandık duvar sistemi kullanıldı. Bu kapıların iki yanı kuleli idi. Bunlar geleneksel hitit kapılarının proto - tipidir. Bunlarda henüz kapı eşiği yoktur. Kapı eşiğinin içeriye çekilmesi ile bir ön avlu elde edilmiştir. Hitit başkenti Boğazköy'ün yukarı şehir kapıları Alişar kapılarının gelişmiş şeklidir (Kral kapısı, Aslanlı kapı, Aşağı ve Yukarı Batı kapıları ve Yerkapı). Derin kulelilerde, içte 4-6 oda vardır. Çift geçitlidir. Geçitler için kısa çıkıntı duvarları vardır. Ön avlu, geçit, kapı odası, geçit tarzındadır. Geçit kapıları ise açılır. Boğazköy yukarı şehir kapılarından Sfenksli kapı (veya Yerkapı) diye bilineni ise şimdiye kadar görülenlerden farklıdır. Tek kulelidir. Yayalar için yapılmıştır. Kapı odası dış taraftan kapanırdı. Boğazköy kale kapısı ise derin kule, ön avlu ve kapı odası planındadır. Boğazköy'deki, II. binyıl kapı tipinden ayrılır. Aslanlı kapı, Kral kapısı ve Sfenksli kapı kabartmalarla bezelidir. Kral kapısı ve Aslanlı kapı XIII. yy. başından daha önceye tarihlenemez. Alacahöyük Sfenksli kapısı yapı bakımından Boğazköy kapılarına benzer. Ön avlu, geçit, kapı odası, geçit planındadır. Kapı odasının iki yanı ikişer odalı kulelerden ibarettir. Kapı sövelerinin iç ve dış cepheye bakan kısımlarında ve kapı kulelerinde kabartmalar vardır. XIII. yy.'a tarihlenir. Tel Açana'daki (Kuzey Suriye) kapı M. Ö. XVIII. yy.a tarihlenir, 9×17 m² ölçülerinde iki kuvvetli kule ile tahkim edilmiştir, iç geçit, iki oda planındadır. Önünde bir rampa yer alır. Kuzey Suriye'deki Katna kapısı 26 m derinlik ve 8 m genişliktedir. Üç geçit, iki kapı odalıdır. Yaklaşık olarak M.Ö. XVIII. yy.a tarihlenir. Boğazköy ve Kuzey Suriye kapıları arasında geçiş gösteren Zincirlikale kapısı aşağı yukarı M.Ö. X. yy. başına tarihlenir. İki kule, derin ön avlu, geniş dikdörtgen planlı kapı odası şeklindedir. Kargamış su kapısı M.Ö. II. binyıl surlarına ve gene bu tarihe ait bir kapının temelleri üzerine yapılmıştır. M.Ö. IX. yy.a tarihlenir. İki odalı kule Boğazköy ve Tel Açana kulelerine paraleldir. M.Ö. 730 yılına tarihlenen Karatepe Kuzey ve Güney kapıları eş planda değildir. Kuzey kapısında, iki kule arasındaki bir koridordan ön

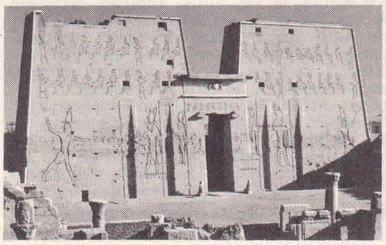

kapıkule

avluya, geçite, bir başka koridora, uzun dar kapı odasına ve geçite geçilir. Bu anadolu ve kuzey suriye tipleri karışımı bir kapı yapısıdır. İki kuleli Karatepe Güney kapısı, geçit, koridor, kapı odası, geçit planındadır ve kapı kulelerinden biri iç surda, diğeri dış surdadır. Aralarında merdivenli bir geçit vardır.

— İstihkâm. Tahkimli bir tesisin *giriş kapısı* daima özel bir savunmayı gerektiren önemli bir nokta olmuştur. Eski tahkimatta iner-kalkar köprüler ve asma kapılar birer engel teşkil eder, savunma, tesisi çevreleyen kulelerden yapılırdı. Burçlu tahkimatta giriş kapısı perde hattının ortasına konur, bunun güzergâhı üzerine de yan istihkâmlar yapılırdı. Modern tahkimatta tahkimli her tesis için bazen biri personel, daha önemli olan ikincisi de cephane için olmak üzere iki giriş kapısı bulunur. Bu kapılar, beton giriş bloklarından açılan karşılıklı ateşlerle birbirini korur, ayrıca çevrelerinde bulunan tahkimli tesislerin ateşleriyle de bu kapılardan düşmanın içeri girmesine engel olur.

— Mim. Roma'da şehir kapıları bir veya birçok kuleyle sıkı şekilde korunan kemerli açmalardı. Eski çağlardan beri bu kapıda zafer takının hatırasını muhafaza ettiği sihirli birtakım âyinler yapılırdı.

İmparatorluğun merkezinde, Aurelius surlarının birçok kapısı muhafaza edilmiştir: San Sebastiano kapısı, Latin kapısı (Porta Latina), Büyük kapı. Su kemerleri bu kapılara ulaşırdı. Bunların en önemli olanları İtalya'da Torino'da Palatina kapısı, Aosta kapısı ve Roma eyaletlerinde Autun, Reims kapıları ve Trier'deki Siyah kapı (Porta Nigra), Bizans'ta (İstanbul'da) Theodosius II kalesinin içinde bulunan ve zengin bir şekilde süslenmiş olan Yaldızlı kapıdır. Ortaçağda kapılar mazgallar, çıkma mazgallar, ok atma yerleri, tepeleme âletleri gibi önemli bir savunma sistemiyle tahkim edildi.

Kamu anıtları kapıları. Dinî mimarîden günümüze birçok kapı kalmıştır. Roma'da V. yy.da selvi ağacından yapılan, kabartma sahneleri Eski Ahit ile (Tevrat) Yeni Ahit (İncil) arasındaki uyarlığı gösteren Santa-Sabina kilisesi kapıları, Verona'da XI. yy.da yapılan ve üzerlerinde Tevrat ve İncil'den konuların dile getirildiği San Zeno kilisesinin tunçtan kapıları, Floransa'da Pisano ve Ghiberti tarafından yapılan vaftiz yapısının kapıları, Fransa'daki kiliselerin birçoğunun kapı kanatları günümüze kadar gelmiştir.

Ev kapıları Yunanlılarda kapı, üzerinde tek bir taş bulunan bir yamuk biçimindeydi Romalıların kapıları tahtadan, çok kanatlı, kilitli, sürgülü ve tokmaklıydı.

Ortaçağda önceleri kapılar yarım daire şeklindeydi, sonra bunların birçok çeşidi yapıldı. Genellikle bunlar dikdörtgen biçimindedir ve üzerlerinde basık kemerli bir atkı taşı bulunur. XV. yy.da atkı taşının içine alıkandu ve süslemeler yapıldı (armalar ve yüzler). Ortaçağ konutlarının iç kapıları çok alçak, basit ve dardı. Misafir ve şenlik odalarının dışında kalanlar tek kişinin geçebileceği genişlikte ve bir duvar örtüsünün gerisine açılan kapılardı. Günümüze kadar gelebilen en eski kapı oymaları XI. yy.dan kalmadır. Bu kapılar, mükemmel şekilde birbirine geçmiş tahtalardan ve bu tahtalara çivilenmiş bir ikinci kat tahtadan meydana gelmiştir. XIII. yy.ın ortalarında kapı sandığının bütün ağırlığını topuk demirlerinin üzerine vermeğe yarayan dikmelerin arasına konan çerçeve ve dikmelerden meydana gelen kapıların yapılmasına başlandı. Bu kapı sistemine XIII. ve XIV. yy.larda çok rastlanır. Hafif, sağlam ve menteşelerin takılmasına uygun olan bir sistemdir. Ancak XIV. yy.ın sonlarına doğru aynalı, yani iki yüzü de birbirine eş olan, atma ve dikmelerin arasında tahtaların birbirlerine verevine geçtiği kiniş dilli kapılar yapımına başlandı. O zamana kadar çok basit olan kapı kanatları bundan sonra bir süsleme örneği oldu.

● *Dış kapı*'lar görevlerine göre büyük çeşitlilik gösterir: bodrum kapısı, ağıl kapısı, araba kapısı, avlu kapısı, konut kapısı v.b. Bunlar bir veya iki kanatlı olur. En basitleri, bir şasi veya kapı odunları üzerine tahtalar çakılarak elde edilir. En mükemmellerine «aynalı» denir ve çapraz kapılar kadar özenle yapmak gerekir. Eğer ayna dolaysız olarak kasa ile birleştirilmişse «küçük çerçeveli» kapı denir. Birleştirmeli çıkma yapacak şekilde geçme ve silmeli parçalardan meydana gelmiş bir çerçeve yardımıyle yapılmışsa «büyük çerçeveli» kapı denir.

● *İç kapı*'lar farklı iki kategoride toplanır: *aynalı* iç kapılar, aynalı dış kapılara benzer fakat daha hafiftir; *düz* kapılar, bir iskeletin iki yanı kaplanarak doğramacılık tekniğiyle değil, kontrplak tekniğiyle yapılır. Büyük seriler halinde hazırlandığı zaman bu kapılar keresteden tasarruf sağlar; ayrıca modern iç mimarînin yalınlık gerekliliğine cevap verir ve tabiî odunu değerlendirir. 1. *Yuvarlak kule kapısı*, yuvarlak bir kulenin yatay bir beşik tonozla düşey, içi boş bir silindirin yatay bir yarım silindirle arakesitine denir. (Eğer beşik tonozun ekseni, kulenin ekseniyle kesişirse kapı *dik*'tir; kesişmezse kapı *verev*'dir). 2. *Şev halinde dik yuvarlak kule kapısı*, bir kesik tonoz ekseniyle bir koni ekseninin arakesiti (verev de olabilir). 3. *Bir kubbede dik kapı*, bir kubbeyle bir beşik tonozun arakesiti.

● *Kapı sundurması*. Bazilika giriş aralığını andıran ve binanın cephesine yapışık uzunca bir koridor olan kapı sundurması ilk zamanlarda istiğfar edenlere, Hıristiyanlığı kabul etmeğe hazırlananlara ve aforoz edilmiş olanlara ayrılmıştı. Kapı sundurması, Ortaçağ boyunca bir toplantı yeri görevini gördü ve buraya birçok ölü gömüldü. Roman devrinde batı cephesine yanlamasına eklenen açık veya kapalı büyük sundurmalar hemen hemen ek bir kilise meydana getirirdi. Saint-Benoit-sur-Loire, İngiltere'de Durham ve Ely, Milano'da Sant Ambrogio bu türün ünlü örneklerindendir. Kapı sundurması bazen Chartres katedralinde olduğu gibi sahını korodan ayıran, haçın kollarını meydana getiren ve enliliğine yer alan bir koridorun çapraz sahın cephesine de dayanabilir.

● *Türk mimarîsinde kapı*. Türk mimarîsinin önemli unsurlarından biridir. Kapılar iki çeşittir. Biri yalnız giriş vazifesini gören basit ve küçük kapılar, diğeri de anıtsal binalarda cephelerin en süslü kısmını meydana getiren ve taçkapı adı verilen büyük ve gösterişli kapılardır. Bunlara farsça *başkapı* anlamına *serder* veya *önkapı* anlamına *piştak* adı da verilir. Selçuklu mimarîsinde taçkapılara büyük önem verildiği görülür. Selçuk devrinde taçkapılar hemen hemen binanın en süslü kısmını meydana getiriyordu. Ön Asya'nın bütün islâmtürk binalarında selçuklu, osmanlı devri binalarında kapı en önemli bir kısımdır. Bunun örneğini Hindistan'da ve Mısır'daki türk binalarında görmek mümkündür. Selçuk taçkapıları iki kalın ve yüksek kâgir ayak ortasına yapılmış bir sivri kemerden ve bunun içerisine yerleştirilen daha içerlek ikinci kapıdan ibarettir. Bu ikinci kapının kemeri daha basıktır. Bunların düz atkılı olanları da vardır. Alt kapının üzerinde genellikle bir kitabe bulunur. Hemen hemen binanın kubbesi seviyesine kadar yükselen kapılar bütün cephenin en süslü kısmını meydana getirir. Göze ilk çarpan kısım olan kapılara selçuk mimarları büyük önem vermiş ve bütün süslemeyi kapılar üzerinde toplamışlardır. Taçkapıların cephesindeki büyük kemerin etrafı silme ve pervazlarla çevrelenmiş, taştan oyma bezemeler, kabaralarla süslenmiştir. Bu süslemeler halı veya kumaş bezemelerini andırır. Halkın girmesine ayrılan büyük kapılara Osmanlılar *cümle kapısı* adını verirler. Cümle kapısı aynı zamanda bir taçkapı anlamında olabilir. Genellikle bütün taçkapılar bir cümle kapısıdır. Osmanlı taçkapıları selçuklu kapıları kadar gösterişli ve süslü değildir. Selçuklularda olduğu gibi sivri kemerli olan bu kapıların altlarındaki daha küçük ve basık kemerli içerlek kapı arasındaki duvar kalınlığı da iki taraflı duvar hücreleriyle süslenerek geniş bir geçit meydana getirir. İç kemerle dış büyük kemer arasındaki tavan kısmı da karnaslarla bağlanarak kapıya plastik bir kütle bütünlüğü verilir. Osmanlılarda kapıların binaya oranla küçük yapılmasının başlıca sebebi dışarıdaki sıcak veya soğuk havanın içeriye girmesini önlemektir. Hattâ ka-

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN) ; LAROUSSE

pılara meşin perde asılarak içerisi hava akımından kurtarılmış olur. Ev ve medrese odaları gibi oturmağa yarayan meskenlerin kapıları da bu sebepten küçük yapılır. Oda kapıları kâgir binalarda basık veya daire kavsi kemerli, ahşap binalarda düz atkılıdır. Osmanlı devri taçkapıların cephe duvarları silmeler ve oymalarla, tepeleri taç şeklinde oymalı bir tepelikle süslenir. Taçkapılarda genellikle yandaki iki ayağın giriş tarafına gelen köşelerine yuvarlak ve zarif başlıklı sütunlar veya silindir şeklinde silmeler konur. Bundan amaç kapıdan geçenlerin duvarın sivri köşelerine çarpmamaları ve sürtünmelerle bu köşelerin aşınmamasıdır. Köşelere konulan sütunlar kum saatine benzediğinden, bunlara kum saati adı verilir. Bu sütunlar büyük bir ağırlık taşımayacağı ve üzerine ağırlık geldiği zaman kırılacağı için üzerinde serbestçe dönecek şekilde konulmuştur. Bu sebeple halk arasında bunların kapının basıp basmadığını anlamak için konulduğu söylenir.

● *Kapı kanatları.* Türk mimarîsinde en çok göze çarpan kısım olan kapı kanatları, hem sağlamlık ve hem de süsleme bakımından dikkat çeken sanat eserleri arasındadır. Havanın tesirinden bozulup çarpılmayacak şekilde yapılan ahşap kapılar, Türklerde ince marangozluğun ne derece ileri gittiğini gösteren örneklerdendir. Anıtsal binaların kapı kanatları genellikle kündekâri üslûpla süslenir. Küçük ağaç parçaları birbirine geçme olarak birleştirilir ve fildişi ile süslenir. Bu küçük parçaların tahta suları ve damarları birbirine zıt olarak konur. Böylelikle biri diğerinin rutubet ve sıcaktan çarpılmasına mâni olur. Genellikle açık duran kanatlar, söve taşının iç tarafına takılır ve açılınca yan duvardaki bir yuvaya girer.

— Tasav. *Kapıdan geçmek,* gerekli seviyeye gelmiş bir kimsenin murakebe meydanına kabulü özel bir törenle yapılırdı. Meydana, meydancının refakatinde gelir, tarikatçı ve dedelerle musafaha eder ve ayakta niyaz vaziyetinde duran mutfak canlarıyle de görüştükten sonra niyaza dururdu. Bu sırada tarikatçı şu gülbanki okurdu: «Vakt-i şerif hayr ola, hayırlar feth ola, şerler def ola, derviş kardeşimizin meşihat hizmeti mübarek ola, niyaz kabul ola, demler safalar ziyade ola, dem-i Hazreti Mevlânâ hu diyelim hu».

— Teşk. tar. İstanbul ve Gelibolu'daki acemi ocaklarından, Bostancı ocağından, Galata ve İbrahimpaşa saraylarının hizmet bölüklerinden ve gönüllü yeniçerilerden, yaya kapıkulu ocaklarından *kapıya çıkmak* yoluyle erat alınmaktaydı.

Kapıya çıkan erata önce iki akçe gündelik verilirken, bu miktar, Ahmed I devrinde üç akçeye çıkarıldı.

Genellikle kapıya çıkmak için 7-8 yıl acemi ocaklarında çalışmak gerekirdi. Ancak kapıkulu ocaklarının asker ihtiyacı bulunan hallerde, özellikle savaş sonlarında acemi oğlanlarından lâyık görülenler, daha az sürede de bedirgâh olabilirlerdi. Bunun dışında acemi oğlanları içerisinde olağanüstü hizmetleri başaranlar da bir mükâfat olarak, hizmet süresine bakılmadan, kapıya çıkarılırlardı.

Kapıya çıkan yeniçeri adaylarına, artan gündeliklerinden başka, kendi özel teçhizatını tamamlaması için bir defaya mahsus olmak üzere, iki altın (düzen akçesi) verilirdi. Kapıya çıkan asker adayı, eğer bostancı ise, buna «silâh baha» denir ve miktarı da bin akçeye yükselirdi. (→ Bibliyo.) [ML]

Kapıağası mescidi, İstanbul'da Eyüp Nişancası'nda mescit. *Davutağa* mescidi denir. Babüssaade ağası Davut Ağa tarafından yaptırıldı; çatısı ahşaptır.

Minaresinde yapı malzemesi olarak taş ve tuğla kullanılmıştır. Davut Ağanın mezarı caminin haziresindedir. (M)

Kapı camii, Konya'da Çarşı içerisinde Odunpazarı semtinde cami. Asıl adı *İhyaiye*'dir. Eski Konya kalesi kapılarından birinin çevresinde bulunduğu için Kapı camii adını almıştır. 1658 yılında Konya mevlevî dergâhı postnişinlerinden Pir Hüseyin Çelebi (öl. 1666) tarafından yaptırıldı. Bir süre sonra yıkılan camiyi 1811'de Konya müftüsü Esenlerlizade Seyid Abdurrahman (öl. 1815) yeniledi. 1867'de cami ile birlikte bu civardaki vakıf dükkânları da yandı. Bir yıl sonra cami üçüncü defa yeniden yapıldı. Kapı camii Konya'daki osmanlı devri camilerinin en büyüğüdür. Kuzeyinde, mermer sütuna istinat eden yüksekçe bir son cemaat yeri, basık kemerli bir cümle kapısı vardır. Ayrıca doğusunda ve batısında da cümle kapıları bulunmaktadır. Kesme taşlardan yapılan caminin üzeri, dıştan çatı, içten büyüklü küçüklü sekiz kubbe ile örtülüdür. Taş mihrabı ve ahşap mimberi sadedir; batısındaki şadırvan, müftü Seyid Abdurrahman tarafından 1812'de yaptırıldı. (M)

KAPI veya **KAPU dağı,** Akdeniz bölgesinde Fethiye körfezini batıdan sınırlayan ormanlık yarımada ve üzerindeki dağ; 427 m. Yarımada kuzeyde karaya ince bir dil (kapı) ile bağlanır. Kuzeydoğuda kendisine aynı şekilde bir yarımada daha eklenir. Domuz ve Tersane adaları ayrılır. Üzerinde kalıntılar, güneyde Kurtoğlu (Suvla) burnu. (M)

KAPICI i. (*kapı*'dan *kapı-cı*). Resmî daire, otel, apartman gibi yerlerin kapısını beklemek ve bazı bakım hizmetlerini yerine getirmekle görevli kimse: *Cemile Hanım için kapıcıya bir mektup bırakmışlar* (R.N. Güntekin). [Bk. ANSİKL. *Huk. bölümü.*]

— Teşk. tar. Osmanlı devlet teşkilâtında saray kapılarını bekleyen bir sınıfın unvanı. (Bk. ANSİKL.) || *Kapıcı bölükleri,* saray kapıcılarının bağlı bulundukları teşkilât. (Bk. ANSİKL.) || *Kapıcılar kethüdası,* Osmanlı saray teşkilâtında ilk ve orta kapıları bekleyen bütün saray kapıcılarının âmiri. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. Konut kapıcısı ve işyeri kapıcısı birbirinden farklı işler görürler. *Kapıcı*'nın durumu şartlara göre değişmektedir. Konut kapıcısı kısmen para, kısmen konuttan yararlanma karşılığı hizmet yapar. Konut kapıcılığı 3 temmuz 1970 gün ve 1248 Sayılı kanun çıkıncaya kadar iş kanununun kapsamı dışında tutuluyordu. Bu kanun kaloriferli konut kapıcılarını ve çalışmasını aynı işyerine veya aynı konuta hasreden kapıcıları 931 sayılı İş kanununun kapsamına aldı. Fakat daha sonra Anayasa mahkemesi 931 Sayılı kanunu şekil eksikliği sebebiyle iptal etti. Bu durumda kapıcılarla ilgili hükmün de iptal edilmiş sayılıp sayılmayacağı konusunda çeşitli görüşler ortaya çıkmıştı. Kapıcılar ile iş sözleşmesini, malik veya kat malikleri kurar. Kapıcıların konuttan yararlanması ve bu yararlanmaya bağlı diğer talepleri malike veya kat maliklerine yöneltilmelidir. Malikler daire veya katlarını kiralarken, kapıcı, ücretinin kiracıya ait olduğunu şart koşmaktadırlar. Bu halde kapıcı, yargıtayın da benimsediği gibi kapıcılık ücretini ödemeyen kiracıyı doğrudan dava edebilir. İşyeri kapıcısı ise diğer işçiler gibidir. Ancak bazı işyeri kapıcıları işyerindeki konuttan yararlanmaktadırlar.

— Teşk. tar. İslâm devletlerinde *sahip sitara, hacib perdadar* adlarını alan kapıcılara Osmanlılara ait kanunname ve belgelerde *bevvabini dergâhı âli* ve bunların yöneticilerine de *kethüdayı bevvabini şehriyari* adı verilirdi.

Osmanlı sarayının, Ayasofya camiine karşı olan dış kapıdan başlayarak üç kapısı vardı. Bu üç kapıdan ilkine Babı Hümayun, ikincisine Orta kapı, üçüncü kapıya da *Babüssaade* (veya *Akağalar kapısı*) denirdi. Osmanlı sarayının koruyucusu olan kapıcılar, Babı Hümayun ile Orta kapıyı bekleyen bir sınıf idi.

Kapıcılar, sarayın birinci ve ikinci kapılarını bekleyenler olmak üzere iki sınıfa ayrılırdı. Bunlardan orta kapı kapıcıları daha itibarlı idi. Bunlara *dergâhı âli kapıcıları* adı da verilirdi. İlk kapıyı bekleyenler terfi ederse burada görevlendirilirdi. XV. yy.da 50 kişi oldukları tahmin edilmektedir. XVI. yy.ın ikinci yarısından sonra bunların mevcudu 1925 kişiyi buluyordu. Koçi Bey, teşkilât mecmuasında orta kapı kapıcılarını 2 000'e yakın ve ilk kapı kapıcılarının mevcudunu 400 olarak göstermektedir. Bu sayı XVII. yy da 1315'e düşmüş, XVIII yy. da daha da azalmıştır.

Kapıcıların tayin, emeklilik ve terfi işlerine kapıcılar kethüdası bakardı. Başkapıcıdan sonra kapıcıbaşı geliyordu, her bölüğün de odabaşısı, kethüda ve hatipleri vardı.

Kapıcıların nöbet ile saray kapılarını korumaktan başka görevleri de vardı. Bunlar divan günlerinde iş takip edecek olanların Divanı Hümayuna gelmelerine kılavuzluk eder ve hiç kimseyi silâhlı olarak orta kapıdan içeri sokmazlardı. Padişahlar sefere gittikleri zaman kapıcılardan bir kısmı otağı hümayunun girişinde bulunarak kapıcılık yapardı. Divanı Hümayunda birisine falaka vurulacağı zaman, sadrazamın emri ile, kapıcılar bu cezayı uygulardı.

Kapıcı bölüklerine, yetiştirilmiş devşirmelerden ve daha sonra da saraydaki aşçı, helvacı, ekmekçi cemaatleri ile bostancı ocağından buraya terfi eden kişiler alınırdı. Kapıcılar, başlarına «zerrin külâh» denilen sırmalı üsküf giyerlerdi. Fakat bu üsküfü yukarısı, yeniçeri bölükbaşısı ve çorbacılarda olduğu gibi arkaya yatırmalı değil sivriydi. Kapıcı maaşları diğer askerî sınıflarda olduğu gibi üç ayda bir verilirdi. Bunların maaşlarından başka, her yıl elbise ve belirli zamanlarda aldıkları bahşişleri de vardı. İstanbul dışındaki ihtisap hizmetleri ve eyalet kadılarının muhzi başılıkları da bunlara verilirdi. XVI. yy. ortalarında kapıcılardan tımara çıkanlara 15 000 akçelik tımar verilmesi kanun ile tespit edilmişti.

● *Kapıcı bölükleri,* kapıcıbaşı ve kapıcılar kethüdası tarafından yönetilirdi. Saraydaki aşçı, helvacı, ekmekçi, Bostancı ocağına bağlı olanlar ve Babı Hümayun ile eski kapıcılarından meydana gelirdi. Kapıcıların derecelerine göre günlük maaşları ve her yıl bir elbiseleri vardı. İstanbul dışında beledî ve mevleviyet bölgelerinde muhzırbaşılık (mübaşir) hizmetini görürlerdi. Babı hümayun kapıcıları XVII. yy. ortalarında beş bölük sayıları 177, XVIII. yy.da da dört bölük, sayıları 57 idi. Altı ayda bir taşra kapı arasında (Babı Hümayun aralığı) aşçılık ederler, divan günlerinde kapıcıların yemeklerini pişirirler ve temizlerlerdi. Başkanları, başlarına perişanî serpuş giyerlerdi.

● *Kapıcılar kethüdası.* Kethüdayı bevvabin adı da verilen kapıcılar kethüdası Divanı Hümayunda bulunur ve ayakta hizmet ederdi. Kapıcılar kethüdası olanlar, ilk ve orta devirlerde enderun ileri gelenleri arasından çıkarlardı. Kapıcılar kethüdası divanda hizmet ederken çavuşbaşı gibi elinde gümüşlü asa bulunurdu. Padişah herhangi bir emrini divan ilerigelenlerine bildireceği zaman onu kapı ağasına söyler, o da kapıcılar kethüdasını çağırarak tebliğ ederdi. Kapıcılar kethüdası çavuş başı ile birlikte sadrazam, vezirler, kazasker ve defterdar Divana geldiği zaman orta kapıdan başlayarak divanhane önündeki belirli yere kadar götürülüp selâmlamak kapıcılar kethüdasının görevleri arasındaydı. Görevinden alınan sadrazamdan Divan padişahının mührünü almak ve yeni sadrazama padişahın mührünü götürmekle, XVII. yy.a kadar kapıcılar kethüdası görevliydi. Eğer kapıcılar kethüdası padişahın mührünü vali veya vezir olan kişiye götürürse, yanına bir miktar kapıcı alırdı.

Padişahlar cuma ve bayram namazlarına gitmek üzere saraydan çıktıkları zaman, halk tarafından kendisine verilen dilekçeleri kapıcılar kethüdası alırdı. Yeniçerilere çorba verildiği zaman pilav ve zerdeye yeniçerileri davet etmek kapıcılar kethüdasının göreviydi. Divan toplantısından sonra arz günlerinde yeniçeri ağası ile kazaskerin arzdan çıktıklarını gören kapıcılar kethüdası ve çavuşbaşı, ellerinde divan teşkilâtçılığı uyarınca gümüşlü asaları olduğu halde hemen divan yerine gelerek haber verirler ve sonra sadrazamın önüne düşerek arza girmek üzere ilk kapıya kadar getirirlerdi. Divan günlerinde padişaha sunulacak telhisini kapıcılar kethüdası götürürdü. Kapıkulu askerlerine maaş verileceği zaman izin belgesini taşıyan telhisi sadrazam bir peşkir ile kapıcılar kethüdasına verir ve o vasıta ile padişaha arzolunarak cevabı gene kendisiyle gönderilirdi. Kapıcılar kethüdasının gündeliği XVII. yy.ın son yarısında da 60 akçe idi. Bu miktar zamanla artmıştı. Kapıcılar kethüdası bu maaştan başka yıllık şam avarız gelirinden yetmiş bin alırdı. Divan günlerinden hariç zamanda, kapıcılar kethüdası Rikabı Hümayun hizmetinde yeni hükümdarın dışarı çıkışlarında ata binişlerinde hizmet ederdi.

Kapıcılar kethüdası resmî günlerde çavuş-

başı ile beraber başına selimî denilen uzunca serpuş giyerdi. Üzerinde ise «erkânî» denilen bir kürk bulunurdu. (M)

Kapıcı (*The Caretaker*), Harold Pinter'ın üç perdelik oyunu (1960). Mick ile kardeşi Aston, eski bir binanın tek odasında oturmaktadırlar. Aston'un bir kavga sırasında kurtardığı ve kimliğini bile unutmuş olan yaşlı bir serseri de bu odada hayata yeniden bağlanmağa çalışmaktadır. Ne var ki, bu serseri iki kardeşi birbirine düşürmek hevesinden kendini alamaz; sonunda sokağa atılır. Oyun, acımasız bir dünyada boşu boşuna kendi yerini arayan insanı anlatır; İyi ile Kötü ona karşı birlik olmuştur. *Kapıcı*, çağdaş ingiliz tiyatrosunda «korku komedileri» türünün en iyi örneklerindendir. (L)

KAPICIBAŞI blş. i. Teşk. tar. Osmanlı devlet teşkilâtında saray kapılarını bekleyen sınıfın başında bulunan yönetici.

— ANSİKL. Teşk. tar. *Kapıcıbaşı*, «kethüdayı bevvabini şehriyari» de denilen başkapıcıbaşı'ndan sonra en yetkili kişi idi. Emrinde, XVI. yy.da 45, XVIII. yy.da ise 15 bölükten meydana gelen ve sayıları ortalama 1 300 kişi olan kapıcılar, bölükbaşılar, odabaşılar ve kethüda ile kâtipler vardı.

Fatih Sultan Mehmed zamanında bir kapıcıbaşı bulunurdu. Zamanla kapıcı bölüklerinin sayısı arttı, bunları yöneten kapıcıbaşların da sayısı artmağa başladı. XVI. yy. başlarında on üç ve XVII. yy.ın ilk yarısında altmışı buldu.

Kapıcıbaşılar serasere kaplı kürk giyer ve gümüşlü asa taşırdı. Her gece bunlardan biri, gümüşlü asası ile Orta kapıda nöbet tutardı. Divan günlerinde kapıcıbaşılardan ikisi gümüşlü asaları ile, divan kapısında durur, hizmet görürler, bayram tebriklerinde de tahtın karşısında dururlardı. Elçilerin arz odasında padişah tarafından kabulü sırasında kapıcıbaşılardan ikisi elçinin koltuğuna girip, onu huzura çıkarır ve yer öptürürlerdi. Eyalet valilerine ve vezirlere gönderilen önemli fermanlar, gizli emirler, kapıcıbaşı vasıtasıyle bildirilirdi. Özellikle eyalet valilerinin idam fermanları bunlardan biri ile gönderilir ve idam emri uygulanırdı.

Kapıcıbaşılardan ileri gelen dördü, en büyük derecede idi. Bunlar arasında en kıdemli olanı da başkapıcıbaşı unvanını taşırdı. Divanı Hümayun toplantısı bitince verilen yemekten sonra sadrazamın önüne leğen ve ibrik koymak görevi başkapıcıbaşıya aitti. Padişahın camiye çıkışlarında ve mevlit alaylarında kapıcıbaşıların bir kısmı hazır bulunurdu. Padişah ata bindiği zaman, dış rikabı başkapıcıbaşı tutar ve diğer kapıcıbaşılar padişahın çevresinde dururlardı. Kapıcıbaşılara XVI. yy. sonlarında 19 000 akçelik tımar verilmesi kanunda yazılıydı. Başkapıcıbaşı olanlar XVI. yy.ın ikinci yarısında 400 000 akçe has ile sancakbeyi olurlardı. Bunlar arasında sonradan vezirlik makamına tayin edilenler de vardı.

Yeniçeri ocağının ortadan kaldırılmasından sonra (1826) İstanbul ve taşrada bulunan kapıcıbaşılar arasından otuz kişi bırakılarak kalanlar emekliye ayırıldı. Bu otuz kapıcıbaşı da resmî elbiseleri ile alaylara yerleştirildi.

1540'ta sayıları kırka yükseltilen kapıcıbaşılar «ser-bevvabin rikabı hümayun mülûku» unvanı ile imparatorluğa bağlandı. XX. yy.ın ilk yarısında kapıcıbaşılık rütbe olarak verilmeğe başlandı. 1908'de İkinci meşrutiyetin ilânından sonra bütün diğer mülkî rütbeler gibi kapıcıbaşılık da ortadan kaldırıldı. (M)

KAPICIK i. (*kapı*'dan *kapı-cık*). Bot. Yumurtacığın tepesinde bulunan ve yumurtacık zarlarının iyice bitişmemesinden doğan küçük kanal. (Embriyon kesesi ile evin buradan yumurta boşluğuyle temas edebilir; çiçektozu çoğu zaman bu yoldan geçerek oosfere ulaşır. Çoğunlukla kapıcık tohumun üzerinde bile göze çarpar.) *Eşanl.* MİKROPİL. (L)

KAPICILIK i. (*kapıcı*'dan *kapıcı-lık*). Kapıcının yaptığı iş. (M)

KAPI dağı, esk. **Arktonnesos,** Marmara denizinin güney kıyısında dar ve alçak bir kıstakla karaya bağlanan üçgen biçimli dağlık yarımada; yarımadanın ortasındaki Kapı dağı, Kese tepesinde 782 m'ye varır. Kıyıları küçük koylarla oyulmuş olan yarımada ile kara arasında, güneydoğuda Bandırma, güneybatıda Erdek körfezleri bulunur. İlkçağda bu körfezleri ayıran kıstak üzerinde gemilerin geçtiği bir kanal ve bunun kuzey kenarında *Kyzikos* şehri vardı. Yarımadanın orta kesiminde yeşil kayaçlar, doğu ve batı kesimlerinde birkaç yerde işletilen granit vardır. Kapı dağı oldukça sık bir bitki örtüsü (maki, bodur orman) ile kaplıdır. Kuzeybatı ve batısında Marmara adalarına komşu olan Kapı dağının güneybatı kıyısında bulunan Erdek kasabası güzel plajlarıyle ilgi çeker. (M)

KAPIKULE blş. i. Mısır tapınaklarının girişinde bulunan anıtsal kapı. Bu kapı şevden iki kalın duvarın arasına açılır ve sfenkslerle veya dikili taşlarla süslü bir alanın ucundadır. (L)

Kapıkule, Bulgaristan ile Türkiye sınırında giriş ve çıkışların kontrol edildiği kapı. Edirne ilinin 18 km batısındadır. Gümrük binaları, turizm ve tanıtma bürosu, motel gibi tesisler vardır. (M)

KAPIKULU blş. i. Teşk. tar. Osmanlı devletinde, padişahın kumandası altında bulunan, ulufe, bahşiş gibi değişik adlarla hazineden ücret alan piyade ve süvari askere verilen genel ad.

— ANSİKL. Osmanlı hükümdarı Murad I, babası Orhan Bey zamanındaki piyade ve süvari teşkilâtına dokunmadan yeni bir ordu kurmak istedi. Bu yeni ordu, daha önce Selçuklularda *hassa* ve Memlûklarda da *ecnadulhalka* (kapıkulu) adlarıyle bulunuyordu. Murad I zamanında Yeniçeri, Cebeci ve Sipahi denilen Kapıkulu ocakları kuruldu. Daha sonra bunlara Topçu, Toparabacı, Humbaracı, Lağımcı ve Saka adı verilen bölükler katıldı. Kapıkulu süvarilerine Sipah ve silâhtarlardan sonra *Sağ garipler, Sol garipler, Sağ ulufeciler* ve *Sol ulufeciler* olmak üzere dört bölük daha katılarak sayıları altıya çıktı. Kapıkulu ocakları daima padişahtan emir alırlardı.

● *Kapıkulu kaynakları.* Orhan Bey zamanında, devletin sınırları Ankara'dan Çanakkale boğazına kadar genişlemiş, Avrupa kıtasında da elde edilen başarılar sonunda, fazla askere ihtiyaç duyulmuştu. Bundan dolayı, yeni bir askerî teşkilâtın kurulması gereği ortaya çıktı. Bu teşkilâta kaynak olmak üzere XIV. yy.ın son yarısı içinde Cendereli (Çandarlı) ve Kara Halil Molla Rüstem'in yardımıyle Murad Bey zamanında Gelibolu'da Acemi ocağı kuruldu. Acemi ocağına acemi oğlanı iki türlü alınırdı: biri savaşta askerler tarafından elde edilen beşte bir erkek esirlerden, öteki Osmanlı sınırları içindeki hıristiyan çocuklarından. Savaşlarda asker tarafından alınan esirler için düzenlenen bu kanuna *Pençik* kanunu* ve ordu için alınan esir oğlanlara da *Pençik* oğlanları* adı verilirdi. «Türk üzerinde olan oğlanlar», yani Acemiler, işte bu Pençik oğlanları ve daha sonra bunlara osmanlı sınırları içinden devşirme yoluyle alınan hıristiyan çocukları da katıldı. Devşirilen ve sağlık bakımı yapıldıktan sonra köylüye ve çiftçiye verilen oğlanlar, her yıl Anadolu ve Rumeli ağaları tarafından gönderilen *kethüda* adlı memurlar aracılığıyle toplanırdı. Türk çiftçilerine verilen acemilerin kıdemlileri hükümdarın emri ve Divan kararıyle Acemi ocağından başka topluluklara (Cebeci, Topçu ocakları v.d.) verilirdi. Kapıkulu ocakları için gerekli eleman bu yolla sağlanırdı. Bu durum XVI. yy. sonlarına doğru yavaş yavaş bozuldu. Gelişigüzel toplanan hıristiyan çocukları sağlık bakımı yapılmadan veya rüşvetle, devşirme olarak alındılar. Bu yüzden Kapıkulu ocağına her sınıftan halk, bu arada müslümanlar da girdi.

Kapıkulu ocakları veya topluluğu Osmanlı hükümdarlarının emir ve kumandası altında ve onlara bağlı olan süvari ve piyadeler olmak üzere ikiye ayrılır. Piyadelerin en önemlisi de yeniçerilerdir. Yeniçeri ocağı Murad I zamanında kuruldu. Kurulmasında Cendereli Kara Halil Paşanın da büyük yardımı oldu. Üç, beş veya daha fazla yıl türk çiftçileri arasında yetişenlerin, Acemi ocağında hizmet gören askerlerin Yeniçeri ocağına girmeleri gelenek halini aldı. Yeniçeri ocağına *pençik oğlanı* denilen esirlerin beşte biriyle devşirmelerden meydana gelen Acemi oğlanlarından Kul oğulları ve Bostancılardan başka hiç kimse alınmadı. Ocağa alınanların adları, künyeleri, dış görünüşleri ile gündelikleri *kütük* denilen ana deftere (*ulufe defteri*) kaydolunurdu. Yeni gelenler yeniçeri ağasının gözetimi altında, ortalara taksim edilirdi. Askerlik devamlı olduğundan ocak halkı başlangıçta bekârdı. Bu yüzden bunlar için odalar yaptırıldı. Yeniçeri ocağı yüz doksan altı orta ve bölükten meydana geliyordu. Ayrıca ocak, Yayabeğler veya Cemaat, Sekban ve Ağa Bölükleri (veya Bölüklüler) diye üç bölüme ayrılırdı. Cemaat ortalarının altmış beşinci ortası olan Sekbanlar veya Seymenler otuz dört orta idi. Bölüklüler veya ağa bölükleri ise XV. yy.ın sonlarında kuruldu. Yeniçeri ocağının ilk ortaları Yaya veya Cemaat ortalarıydı. Yeniçeri ocağı kurulduğu zaman ocak geleneklerine göre yeniçeri alındı ve her yüz nefere bir yayabaşı kumandan olarak tayin edildi. Bundan sonra çeşitli zamanlarda yeniçeri ve orta sayısı arttı. Cemaat denilen Yaya ortaları yüz bine kadar çıktı. Birinci Cemaat orta veya bölüğünden beşinci Cemaate kadar olan Yaya ortaları, *Cemaatı Şitirban* (Deveciler Cemaati), on dört, kırk dokuz ve altmış altıncı ortalar *Haseki ortası* adını aldı. Altmış ve altmış üçüncü ortalardan her biri bir solak başının kumandasında oldukları için *Solak ortaları* diye anılırdı. Altmış dördüncü orta *Zağarcı ortası* idi; süvari ve piyade zağarcılardan kuruluydu. Bu ortanın kumandanına *zağarcıbaşı* denildi. Altmış beşinci ortaya *Sekbanlar ortası* adı verildi. Bu orta, bir bölük süvari sekbanlarıyle, otuz dört piyade sekban bölüğüne ayrılmıştı. Altmış sekizinci ortaya *Turnacı* ve kumandanlarına *turnacıbaşı;* yetmiş birinci ortaya *Saksoncu* ve kumandanlarına *saksoncubaşı;* seksen ikinci ortaya *Zenberekçi* ve yirmi ikinci ve doksan ikinci ortalarına Tüfenkçi ve başlarına *tüfenkçibaşı* denilirdi.

Osmanlılarda Sekban teşkilâtı Murad I zamanında kurulmuştu. Bu teşkilât Fatih Sultan Mehmed zamanında Yeniçeri ocağına dahil edildi. Yeniçeri cemaat ortalarının altmış beşinci ortasını meydana getiren Sekban ortası iki kısma ayrılırdı. Bunlardan birinci kısım süvari ve ikinci kısım da piyade idi. Süvari sekbanlarının sayısı kırk ile yetmiş arasında değişirdi. Sekban bölükleri içinde on sekizinci bölüğe *kâtibi sekban;* kethüdanın bulunduğu bölüklerden birine *Kethüdayı sekban;* 33. bölüğe Avcı ve kumandanına da *şerşikârî* denirdi. Bu avcı bölüğü, Sekbanların en gözde bölüğüydü. Devlet adamlarının ve ocak ağalarının oğulları bu bölüğe kaydedilirdi. Bayezid II zamanında da Yeniçeriler arasına devşirmelerden *Ağa bölükleri* adıyle altmış bir bölükten kurulu yeni bir sınıf eklendi. Ağa bölüklerinin kurulmasıyle birinci Ağa bölüğü Yeniçeri kethüdası odası oldu. Yine bu ağa bölüklerinden beşinci bölük, *çavuşı büzürk* (veya *serçavuş*) ve *başçavuş* denilen ocak zabitine ayrı oda verilirdi. Kapıkulu piyadelerinden bir başka ocak da *Cebeciler*'di. Cebeci ocağı, bölük ve cemaat olarak iki kısma ayrılırdı. Bunlar, yeniçerilere ait ok, yay, tüfek, kılıç, kazma, kürek, barut, fitil, kurşun, zırh, tulya, gibi savaş araçlarını sağlamak ve korumak, savaş zamanında bunları cepheye götürmekle görevliydiler.

Cebeci ocağı Yeniçeri ocağı ile birlikte kaldırıldı ve ocaklılar *cebehaneci* diye anılmağa başlandı. Ayrıca sayıları da 1 054 olarak tespit edildi. Sağ ve sol kol diye ikiye ayrılan cephanecilerin kumandanlarına *sağ* ve *sol kol bölükbaşları* adı verildi.

Cebecilerden başka Kapıkulu piyadeleri ocaklarına bağlı olan diğer bir ocak da *Topçular* idi. Topçu ocağı yeniçeri ocağının kuruluşundan kısa bir süre sonra acemilerden meydana getirildi. Topçu ortaları, Nizamıcedid'in kuruluşuna kadar Ağa bölüğü ve Cemaat olarak iki kısımdı. Ağa bölüğü de kendi içinde beş bölüğe ayrılıyordu. En kalabalık bölük, birinci Ağa bölüğü idi. 1792'de Halil Hamid Paşa tarafından *Sürat topçuları* adıyle yeni bir ocak eklendi.

Toparabacıları ocağı, büyük topların taşınması için kuruldu. Bu ocak ilk defa Fatih zamanında Akkoyunlu hükümdarı uzun Hasan üzerine yapılan seferde görev yaptı. Toparabacıları ocağı da Kapıkulu ocaklarının diğer yaya kısımları gibi acemi oğ-

lanlardan meydana geliyordu.

Humbaracılar, başlangıçta Cebeci ve Topçu ocağına bağlıydılar.

Humbarayı, Mustafa adlı bir topçu bölükbaşısı yaptı. Yeni odada kurulan imalâthane bir süre sonra çalışmağa başladı. Humbaracıların büyük bir çoğunluğu maaşlı asker değildi. Her birinin tımarı vardı. Bunlar kalelerde hizmet görürlerdi. Ocak, 1731'de Humbaracı Ahmed Paşa tarafından ıslah edildi. 1792'den sonra Humbaracıların devlet merkezinde oturmaları emredildi.

Lağımcı ocağı, savaş zamanında kuşatılan kaleleri yıkmak için lağım yapan ve atan bir ocaktır. Bu ocak iki kısma ayrılırdı. Bunların bir kısmı cebecibaşının emri altındaydı; tımar ve zeametleri yoktu. Diğer bir kısmının ise tımar ve zeametleri vardı. Lağımcı ocağına XVIII. yy.ın son yarısında daha da önem verildi. Özellikle Halil Hamid Paşa ocak mensuplarına verimli yerleri tımar olarak verdirdi. Abdülhamid I de ağalarına hilât verdi.

● *Kapıkulu piyadelerinin başka görevleri*, Kapıkulu olan piyadelerden bazıları, bu arada Yeniçerilerden bir kısmı, belirli zamanlarda yeniçeri ağasıyle birlikte İstanbul'da kol gezer, şehrin güvenliğini sağlardı. Bundan başka, dört yayabaşı ve dört bölükbaşı, cuma gecesinden başka her gece kol gezer, geceleyin yakaladıkları suçluları Ağakapısına gönderirlerdi. Çorbacıların böyle dolaşmalarına *sıra kolu* denilirdi. İstanbul'daki kulluk, yani karakolların, kale kapılarının açılıp kapanması görevi de kapıkulu piyadelerinindi. Bunlardan herhangi bir semtin güvenliğinden sorumlu olanlara *kullukçu* ve kale kapılarında muhafızlık edenlere de *yasakçı* adı verilirdi. Üç ay süreyle ocak ketküdası tarafından tayin edilen kullukçu, koruduğu semt halkından belirli bir para alırdı. Kulluklar; Kumkapı, Ayakapısı, Yahudi mahallesi, Balat içerisi ve dışarısı, Fener içerisi ve dışarısı, Eyüp kapısı, Edirne kapısı gibi semt semt ayrılmıştı. Kethüdanın kulluğundan başka yeniçeri kâtibinin ve sekbanbaşının da ücret aldıkları kulluklar vardı. İstanbul'da Büyük Karaman (Çarşamba), Küçükpazar ve Hocapaşa kullukları da yayabaşılarla bölükbaşılarındı. Kalelerde muhafızlık eden kapıkulu yeniçerilerine, öteki yerli kulu yeniçerileri ve yamaklardan ayırmak için *adalı yeniçeriler* adı verilirdi.

● *Kapıkulu ocak zabitleri*. Bunlardan yeniçeri ocağı zabitleri; yeniçeri ağası, yeniçeri kâtibi, ocak kethüdası (veya kethüda bey), turnacıbaşı, başyayabaşı, muhzirağa ve başçavuş idi. Daha sonra Sekban ortaları buna eklenince, sekbanbaşı, kendi ocağına yeniçeri ağasından sonra en büyük zabit oldu.

XV. yy.da kul kethüdası ile başyayabaşı arasına sonradan meydana getirilen turnacıbaşı, saksoncubaşı, zağarcıbaşı ve dört ocak hasekisi; XVI. yy.da da devecibaşı ile öteki orta zabitleri olan Deveciler girdi. Cemaat, Sekban ve Ağa bölüklerinden kurulan ocağın büyük zabitleri şunlardı: yayabaşı, başdeveci, hasekiler, başhaseki, turnacı, saksoncu, zağarcı ve sekbanbaşılar. Ağabölükleri büyük zabitleri: baş bölükbaşı, kethüdayeri, muhzirbaşı, başçavuş, kethüda bey (kul kethüdası). Kapıkulu piyadeleri büyük zabitlerinin görevleri ocak yasasına göre düzenlenirdi. Yeniçeri ağası, Yeniçeri ve Acemi ocağının; sekbanbaşı, Sekban ortalarının; kethüda bey (kul kethüdası), Birinci ağa bölüğünün; zağarbaşı, Altmış dördüncü süvari ve piyade zağarcılar ortasının; Saksoncubaşı, Yetmiş birinci ortanın; turnacıbaşı (ser turnaî), Altmış sekizinci ortanın; Hasekiler (dört haseki), on dört, kırk dokuz, altmış altı ve altmış yedinci ortaların; Başçavuş, Ağa bölüklerinden beşinci bölüğün kumandanı idi. İkinci derecedeki ocak zabitleri: Başdeveci, Cemaat ortalarındaki deveci ortalarının en kıdemlisi; deveciler, Cemaat ortalarındaki deveci ortalarının öteki kumandanları; başyayabaşı, Cemaat ortalarındaki en kıdemli yayabaşı; muhzirağa (ocak muhziri), Ağa bölüklerinden odası belirli olmayan bölük kumandanı; kethüda yeri (Cayı kethüda), Ağa bölüklerinden odası belirli olmayan bölük kumandanı; başbölükbaşı, Ağa bölüklerinden bölükbaşıların en kıdemlisiydi.

Cebeci ocağı ağa ve zabitleri: Cebeci ocağının en büyük zabiti cebecibaşıydı. Bundan başka ocakta dört kethüda vardı. Başkethüda bunların en büyüğüydü. Cebeci çavuşu büyük zabitler arasına girerdi. Bölük ve orta kumandanları ve bunların bir derece aşağısında odabaşılar ve diğer küçük zabitler de vardı.

Topçu ocağı zabitleri: Topçu ocağında *sertopî* veya *topçubaşı* denilen bir ocak kumandanı ile dökücübaşı, ocak kethüdası ve çavuşu gibi büyük zabitler; çorbacı veya bölükbaşı, *dökücü halifeleri* adıyle diğer zabitler ve bir de ocak kâtibi vardı. Bölükbaşılar, topçu ve topçu usta olmak üzere iki sınıftı. Her bölük ve cemaatte bölükbaşılardan sonra odabaşılar ile vekilharçlar gelirdi.

Toparabacılar zabitleri: ocağın en büyük zabiti toparabacıları başıydı. Arabacıbaşından başka ocakta kethüda, çavuş, başçavuş, kethüdayeri, ocak kâtibi, birinci derecede zabitler idi; sonra bölükbaşı ve halife adlarıyle ikinci derecede orta yani bölükağaları gelirdi.

Lağımcı ocağı zabitleri: tımarlı lağımcıların başı lağımcıbaşıydı. Kethüda ve çavuş, ocağın büyük zabitleri, alemdar da kullukçu zabitiydi.

● *Kapıkulu süvarileri*. «Kapıkulu süvarisi» deyimi hükûmet merkezinde, devlet hazinesinden ulufe alan daimî süvari askerler için kullanılırdı. Bunlar Sipah, silâhtar, ulufeciyanı yemin (sağ) ve yesar (sol), gurebayı yemin (sağ) ve yesar (sol) adı verilen bölüklere ayrılırdı. Sipah ve Silâhtarlar ocağın en eskileriydi. Kapıkulu süvari ocağı, Rumeli beylerbeyi Timurtaş Paşanın isteği üzerine Murad I tarafından kuruldu; sonra ulufeciyanı yemin (sağ ulufeciler) ve ulufeciyanı yesar (sol ulufeciler), gurebayı yemin (sağ garipler) ve gurebayı yesar (sol garipler) adıyle dört kısım kapıkulu süvarisi daha kuruldu. Böylece kapıkulu süvarilerinin bölük sayısı altıya çıktı. Bu altı bölük baştan sırayle ikişer ikişer *baş bölüklüler, orta bölüklüler* ve *aşağı bölüklüler* adlarıyle anılırdı. Ayrıca sipah bölüğüne *kırmızı bayrak*, Silâhtar bölüğüne *sarı bayrak*, son kurulan dört bölüğe de *alaca bayrak* adları verildi. Altı bölükten her birinin ayrı bölük ağası, kethüdası, kethüdayeri, kâtip, kalfa adlarıyle büyük zabitleri başçavuş adlarında küçük zabitleri vardı. Kapıkulu süvarilerinin bu altı bölüğünün görevleri farklıydı.

Sipah bölüğü (*Kırmızı bayrak* da denir), bunlar arasında en itibarlı olanıydı. Padişahlar camie ve sefere giderken sağ tarafında yürürler, savaş alanında da *kalp* denilen ordu merkezinin sağ tarafındaki saltanat bayrakları altında ve bazen de hükümdarın arka tarafında dururlardı. Sipahiler üç yüz bölüğe ayrılmıştı. XVII. yy.ın ilk yarısında her bölükte otuz kişi ve bir bölükbaşı vardı.

Silâhtar bölüğü (*Sarı bayrak* da denir), Kapıkulu süvarilerinin ilk kurulan bölüğüydü. Bu bölük, başlangıçta iç oğlanlardan meydana gelirdi. Fatih zamanında baş bölük oldu. Sefere giderlerken askerin geçeceği yolların açılıp temizlenmesi, Silâhtar bölüğünün göreviydi. Bu bölük köprüleri tamir ettirir ve geçilmesi zor olan bataklıkları temizlerlerdi. Ayrıca tuğculuk, yedekçilik ve buçukçuluk gibi görevleri de vardı. Bunların kumandanı silâhdar ağa idi; hükümdarın sancağını taşır, savaş zamanlarında sağ tarafta durarak padişahı korurdu. *Ulufeciyanı yemin* (sağ ulufeciler) [Yeşil bayrak da denir], savaş sırasında sadrazamı v.d. vezirleri korurlardı. Sayıları yüz beş olarak tespit edilmişti.

Ulufeciyanı yesar (sol ulufeciler), ellerinde beyaz veya kırmızı renkli bayrak taşırlar, hükümdar sancağını korurlardı.

Gurebayı yemin (Sağ garipler), savaş sırasında ordunun sağ kolunu korumakla görevliydiler.

Gurebayı yesar'ın (sol garipler), görevleri sancak muhafızlıydı; aynı zamanda sadrazamın maiyetinde bulunurlardı. Savaş sırasında ordunun solunda yedek olarak yer alırlardı. Daha çok, Anadolu, Mısır ve Afrika'dan gelen yabancı askerlerden kurulu birliklerdi.

KAPIKULU

sipahi

çuhadar

çavuş

çavuşbaşı

doğancıbaşı

çuhadarağa

başhaseki

başkarakullukçu

başçavuş

topçubaşı

Padişah savaşa giderken Sipah bölüğünü sağ, Silâhtar bölüğünü de sol tarafına alırdı. Kapıkulu süvarisi genellikle pala, mızrak ve *gaddare* adı verilen kılıç kullanırlardı. Altı bölük arasından üç yüz kadar süvari seçilir ve bunlara *mülâzim* denirdi. Mülâzimler sefer zamanında yazılı ve sözlü emirleri ilgililere ulaştırmakla görevliydiler. Barış zamanlarında ise mirî mukataaların (kiraya verilen yerlerin) yönetiminde ve cizye toplanmasında çalıştırılırlardı.

Kapıkulu süvarilerinin ağa ve zabitleri: altı bölük olan kapıkulu süvarilerinden her bölüğün birer ağası vardı; bunlara toplu o-

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

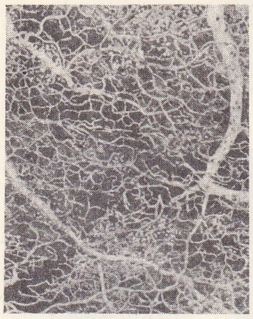

kapilaroskopi

larak *altı bölük ağaları* denirdi. Bunlar hükümdara yakın olan rikâb ağalarından seçilirdi. Sipah ve silâhtar ağalarının sancak beyliğine tayin edilmeleri gelenekti. Gündelikleri yük akçe veya daha fazlaydı. Ayrıca on altı ve on yedi bir akçelik arpalıkları da vardı. Her bölüğün ağalarından başka birer kethüdası ve kethüda yeri ayrıca birer başçavuşla çavuş ve kâtipleri vardı. Kapıkulu süvarilerinin sipahi kâtibi unvanını taşıyan kâtibi vardı. Kâtip bölüklerin kayıtlarını tutardı. Kapıkulu süvarilerinin maaşları, Yeniçeriler gibi divanda özel bir törenle verilmezdi. Sipahi kâtibi ulufe dağıtımı zamanı, divana gelerek kendi ocaklarına ait keseleri alır, sonra bu keseler sadrazamın da katıldığı toplantıda süvari bölüklerine dağıtılırdı.

Süvariler de tıpkı yeniçeriler gibi maaşlarını alırken «ibtida» adı verilen askerî kimlik belgelerini göstermek zorundaydılar. Kapıkulu süvarilerinin hükûmet merkezinde yeniçeriler gibi özel bir kışlaları yoktu. Önceleri İstanbul'da barındırılırken daha sonra at besleme durumları göz önüne alınarak İstanbul, Bursa, Çorlu ve Edirne yörelerindeki köy ve kasabalara yerleştirildiler. Daha sonra da bütün vilâyetlere dağıtıldılar. İstanbul'dakilerden evli olanlar evlerinde, bekârlar daha çok Kurşun hanında otururlardı.

Sipahi ağaları, sancağa çıktıkları zaman üç yüz bin, silâhtarla ulufeciyanı yemin ağaları, iki yüz bin akçe has ile sancak beyi olurlardı. Ötekiler ise harice çıkacakları zaman sancak beyliği ile çıkmayıp defter kethüdası olurlardı.

Kapıkulu süvarileri de devşirmelerden meydana gelirdi. Yeniçeri ocağına kaynaklık yapan acemi oğlanları eğitim ve öğretim gördükten sonra piyade veya süvariliğe ayrılırlardı. Bostancılarla iç oğlan denilen saray çıkmaları da kapıkulu süvariliğine alınırdı. Ayrıca uzun süre yeniçerilerden uzakta bulunan ve savaşta yararlıkları görülenlere de kapıkulu süvariliği verilirdi. Bunların gündelikleri en fazla on üç akçe olurdu. Bunların kapıkulu süvarisi olmalarına «Bölüğe çıkma» denirdi. Bölüğe çıkan yeniçeriye hükûmet okluk, hayvan ve eyer parası olarak üç yüz akçe verirdi. Bölüğe çıkan yeniçerilerin yeniçeri ocağı ile ilgileri kesilirdi.

XVII. yy.'ın sonlarına doğru süvariler yavaş yavaş gözden düşmeye başladı. Murad IV ve özellikle Köprülü Mehmed Paşa zamanında çıkan Sipahi isyanları dolayısıyle önemleri azaldı.

● *Kapıkulu ulufelerinin dağıtılması*. Yeniçerilerin ulufesi dağıtılmadan önce ayrı bir yere konurdu. Bölük ve orta sayılarına göre keselere konan paraların dağıtımı, yeniçerilerin orta kapıya gelmeleriyle başlardı. Bunlar önce sadrazam v.d. divan heyetini selâmlardı. Sonra yeniçeri kethüdasıyle ocak ağaları gelip sadrazamın eteğini öperler, Yeniçerilerin maaşları tamam oluncaya kadar el kavuşturup huzurunda dururlar ve ulufe tamamlandıktan sonra yine etek öperek çıkarlardı. Ramazandaki ulufe dağıtımında kapıkulu askerlerinin oruçlu olması yüzünden çorba, pilâv ve zerde yerine söğüş verilirdi. Ramazanın on beşinde padişah, «Hırkai şerifi» ziyaret ederken Kapıkulu ocaklarına saray mutfağından tepsilerle baklava verilirdi. Ulufe dağıtımı bitince keselerini alanlar kışlaya giderdi. Ertesi günü her odada maaş dağıtılır, önce kıdemlilerin maaşları verilirdi. Daha sonraki gün de çorbacı her askerin hüviyetini gösteren «esami pusulasına» bakarak ulufeleri dağıtırdı. Her asker adı ve memleketi ile çağrılırdı. Ulufesini alanın hüviyetini göstermesi gerekti. Sadrazam, divanda kapıkulu süvarileriyle Cebeci, Topçu ve Toparabacı ocaklarının maaşlarını kendisi başında bulunarak verirdi. Böylece bütün ocakların ulufe dağıtımı tamamlanırdı. Her ulufe dağıtımında kapıkulu askerlerine Darphane'den bir miktar çil para verilmesi gelenekti.

● *Kapıkulu sefer bahşişi*. Padişahlar cülaslarından sonra iki defa sefere çıkınca kapıkulu halkına biner akçe sefer bahşişi verirlerdi. Ayrıca padişahların kapıkulu askerlerine savaşta gösterdikleri yararlıklardan dolayı bahşiş verdikleri de olurdu. Nitekim Kanunî Sultan Süleyman, Viyana kuşatmasından sonra, kapıkulu halkına biner akçe dağıtmıştı. Yavuz Sultan Selim, çaldıran seferine giderken, kapıkulu halkına biner akçe sefer bahşişi, Mısır seferinde ise kapıkulu süvarisine ikişer ve yeniçerilere birer akçe zam verdi.

● *Kapıkulu cülus bahşişleri*. Tahta yeni oturan Osmanlı padişahı kendisinin muhafızı olan kapıkullarına zam ve bahşiş verirdi. Kaynaklara göre, 1389'da Kosova'da hükümdar ilân edilen Yıldırım Bayezid ilk defa kapıkulu askerine cülus bahşişi verdi. Bundan sonra Bayezid II zamanına kadar hükümdarların cülularında kapıkulu askerine cülus bahşişi verip vermedikleri hakkında kesin bilgi yoktur. Padişahın, kapıkulu askerine cülus bahşişi verirken, «kullarımın bahşiş ve terakkileri makbulümdür, verilsin» demesi ve bu sözün asker tarafından duyulması bir gelenekti.

● *Kapıkulu kazanları*. Kapıkulu ocaklarının içinde yemek pişirdikleri orta ve bölük kazanları, kutsal sayılırdı. Her odanın bakırdan yapılmış iki veya üç kazanı vardı. Bu kazanlar, küçük zabitler tarafından korunurdu. Orta ve bölük aşçıları, hatırı sayılır zabitlerdendi. Suçlu piyadeler, orta veya bölük mutfağında aşçının gözetimi altında hapsedilirlerdi. Yeniçeriler, odalarına ait herhangi bir işi görüşmek üzere kazanları başında toplanarak karar verirlerdi. Bir ayaklanma sırasında, orta ve bölük kazanlarını meydana çıkarırlardı. Ocağın kazanları, bayrak ve nişanlarından daha önemli olduğu için, savaş zamanında kazanın düşman eline geçmemesine çok dikkat ederlerdi. Kazanın kaybolmasını büyük bir felâketin başlangıcı sayarlardı. Savaşta bir orta veya bölüğün kazanı kaybolursa, bütün orta ve zabitlerin görevlerine son verilirdi. Sefer sırasında kazanlar orta çadırlarının önünde dururdu. Bir kısım ocak ortaları İstanbul'un çeşitli semtlerinde kulluk hizmetinde bulunduklarından her sabah bunların orta ve bölüklerinde pişen çorba, orta kazanlarından biriyle kendilerine dağıtılırdı. Ortasına bir sırık geçirilmiş olan kazanı iki kullukçu nefer omuzlarına alarak taşırlar, başkarakullukçu olan bir kepçeci de bu çorbayı kulluk neferlerine dağıtırdı.

● *Kazanı Şerif*, Hacı Bektaşı Veli'nin çorba pişirip ocağa hediye ettiğine inanılan kazandı. Kapıkulu askerleri bu kazan bulunduğu yerden kaldırılıp yerine bir kova su dökülürse dünyada birtakım karışıklıkların çıkacağına inanırlardı.

● *Kapıkulu ocaklarında düzenin bozulması ve yapılan ıslahatlar*. Bütün Kapıkulu ocakları Murad III zamanına kadar düzenli bir şekilde idare edildi. Zira bu zamana kadar Kapıkulu ocakları ile ilgili kanunlar gayet iyi uygulanıyordu. Murad III, ocaklara kanunlara uymadan asker aldırdı. Bu durum ocaklı sayısının artmasına ve herkesin ocaklara girmesine yolaçtı. Padişahın emri uyarınca özellikle Yeniçeri ocağına *ağa çanağı* adıyle yabancılar alınmaya başlandı. Ocaklar, 1632'ye kadar durumlarını korumağa çalıştılar. Bu arada vezirler de kendi durumlarını sağlamlaştırmak için ocakları kışkırtmağa başladılar.

XVI. yy. sonlarında hayatını tehlikede gören Mahmud Paşa, şeyhülislâm ile anlaşarak cepheden İstanbul'a gelen Yemişçi Hasan Paşayı öldürtmek istedi. Kapıkulu süvarilerini elde etti. Yeniçeri ocağı Yemişçi Hasan Paşanın tarafını tutuyordu. Bu sebeple iki ocak arasında ikilik başladı. Osman II yeniçeriler tarafından öldürülünce, bu ikilik düşmanlığa dönüştü. Murad IV zamanında, Kapıkulu ocakları başkaldıramadı. İbrahim I zamanında vezirler ocaklara dayanarak sadaret mevkiine geldiklerinden ocakların her isteğini yaptılar. Bu durum 1651'e kadar sürdü; bu tarihte ocakların devlet işlerine karışmaları önlendi. Fakat İpşir Paşa tersaneden ayrılınca, ocaklılar yeniden devlet işlerine karışmağa başladılar. Yeniçeriler ile Sipahilerin arası tekrar açıldı. Vakvakiye olayında yeniçerilerin tarafını tutan hükûmet, sipahilere büyük bir darbe vurdu. Köprülü Mehmed Paşa zamanında sipahiler tekrar ayaklandılar. Köprülü ocakla anlaşarak isyanı bastırdı. Bu isyanlar aralıklı olarak 1682 yılına kadar sürdü. 1682 Seferinin uzun sürmesi sebebiyle Kapıkulu ocakları kötü bir duruma düştü. Bunun üzerine Kapıkulu ocaklarında ıslahat yapılması kararlaştırıldı. Ancak ocaklıların ayaklanmaları ihtimali düşünülerek bu ıslahata başlanamadı. Mustafa II zamanında Kapıkulu ocaklarından Cebeciler isyan etti. Bunlar, Mustafa II'yi tahtan indirip yerine Ahmed III'ü padişah yaptılar. Ahmed III zamanında, Nevşehirli İbrahim Paşa ocağı ıslah etmek için bir tasarı hazırladıysa da uygulamasına geçemedi. 1730'daki Patrona Halil isyanına karışan ocaklılar İbrahim Paşayı öldürdüler; Ahmed III'ü tahttan indirdiler. Ahmed III'ün yerine padişah olan Mahmud I, İtalyancadan *Askerî Islahatlar* adlı bir eseri Türkçeye çevirtti; Osmanlılara sığınan Kont de Bonneval'i (Humbaracı Ahmed Paşa) Humbaracı ocağını teşkilâtlandırmakla görevlendirdi. Daha sonra Mustafa III, Kapıkulu ocaklarının cephelerde uğradığı başarısızlıkları göz önüne alarak, ıslahat hareketine girişti. Ancak Yeniçerilere dokunamayarak Baron de Tott'a Tophaneyi düzenletti. Abdülhamid I, Halil Hamid Paşaya Sürat topçuları ocağını kurdurdu.

Selim III kendisinden önce yapılan bütün denemelerin başarısızlıkla sonuçlanması sebebiyle Kapıkulu ocaklarının ıslah edilemiyeceğini anladı. Bu ocakların yerine *Nizamıcedid**'i kurdu. Fakat Kabakçı Mustafa isyanı sonunda öldürülünce, Nizamıcedid ocağı ortadan kaldırıldı; sonra yerine *Sekbanıcedid** adlı yeni bir ocak kuruldu. Mahmud II'nin sadrazamı Alemdar Mustafa Paşa öldürülünce, bu ocak da ortadan kaldırıldı. Sonunda Mahmud II, 26 haziran 1826'da düzelmesi imkânsız hale gelen ocaklardan sonuncusu olan yeniçerileri ortadan kaldırarak yerine *Asakir***i Mansurei Muhammediye* adlı yeni bir ordu kurdu. (M)

KAPILANMAK geçz. f. (*kapı*'dan *kapı-la-n-mak*). Bir işe girmek; o işte yerleşip kalmak: *Savaşın sonunda Balıkesir'de nereden gelip Ethem Bey'in yanına nasıl kapılandığı gene de bulanık kalmıştı* (Kemal Tahir). *Derhal yanına kapılandım. Sırtım esvap, midem sıcak yemek buldu* (H. E. Adıvar).

— Ask. tar. [Kapılı leventler için] Efendileri görevden alınınca yeni bir kapıda görev almak.

◆ **Kapılandırmak** ettrg. f. Birine bir iş bulmak, kapılanmasını sağlamak. (M)

KAPILGAN sıf. (*kapılmak*'tan *kapıl-gan*). Kolayca başkalarının sözüne inanarak etki altında kalan, her şeye kapılan. (M)

KAPILI sıf. (*kapı'dan kapı-lı*). Kapısı olan: *İki kapılı oda*. ‖ *Teşm. yol.* Bir işte çalışan; özellikle resmî bir dairede memur olan.

— DEY. *Kapılı bacalı*. [Ev veya bina için] Eksiksiz. ‖ *Kapılı bacalı olmak. Halk dili*. Anlaşmazlığa düşmek, davalaşmak.

— Ask. tar. *Kapılı levent* (veya *levendat*), kara leventlerinin bir vezir veya beylerbeyi kapısında hizmet edenlerine verilen ad.

— Oyun. Tavla oyununda iki pulla kapanmış olan hane.

— Mal. *Esk. Kapılı ulufesi*, yeniçeri kütüğüne yazılı oldukları halde, kışlaya gitmeyerek efendilerinin daire hizmetleriyle uğraşanların aldıkları ulufeye verilen ad. (M)

KAPILMAK edilg. f. (*kapmak*'tan *kap-ı-l-mak*). Kapmak işine konu olmak, zorla alınmak: *Trendeki yerlerimiz kapılmış, ayakta geldik*. ‖ Bir şeyin veya kimsenin cazibesine tutulup ona doğru yönelmek, kendini kaptırmak: *İlk gördüğüne kapılmak*. Güzelliğine, zenginliğine kapılmak. *Esk*. Müncezip olmak. ‖ Kanmak, aldanmak: *Satıcının sözlerine kapılıp bir yığın gereksiz eşya almış*. ‖ Elinde ve iradesinde olmadan birine veya bir şeye tabi olmak: *Kapıldım gidiyorum / Bahtımın rüzgârına* (Şarkı). ‖ Âşık olmak: *Yine bir kıza kapılmış*.

— ÇEŞ. DEY. *Hayale kapılmak*. Bk. HAYAL. ‖ *Öfkeye kapılmak*, kendine hâkim olamayacak şekilde sinirlenmek: *Korkunç kızgınlığa benzer bir öfkeye kapılmış bir an, tüfeği kapıp çarşıya yürümeyi aklından geçirmişti* (Kemal Tahir). [M]

KAPISIZ sıf. (*kapı*'dan *kapı-sız*). Kapısı olmayan. ‖ *Mec*. İşsiz, hizmette olmayan. ‖ *Kapısız kalmak*, işini kaybetmek, işsiz kalmak.

Foto. Laporte (LAROUSSE)

— DEY. *Kapısız bacasız* (veya *ne kapı var ne baca*). Hiç bir eksiği giderilmemiş yeni veya harap olmuş eski ev için kullanılır. (M)

KAPIŞ i. (*kapmak*'tan *kap-ış*). Kapmak eylemi veya tarzı. || Kapışmak eylemi.

◆ **Kapış kapış** zf. Kapan kapana, kapışarak: *Atıştırın, tıkıştırın; kapış kapış, çanak çanak / Yiyin, efendiler, yiyin, bu han-ı iştiha sizin!* (Tevfik Fikret). || *Kapış kapış gitmek*, çabucak satılmak, çok istenir olmak. || *Kapış kapış kapışmak*, çok isteyerek almak. || *Kapış kapış yemek*, büyük bir iştahla yemek, kapışarak yemek. (M)

KAPIŞMAK geçl. f. (*kapmak*'tan *kap-ı-ş-mak*). Birlikte bir şeyin üzerine üşüşüp aceleyle almak. *Bu beyaz şeyleri kapışıyorlar, kapışıyorlardı* (H.Z. Uşaklıgil). || Ortaklş. f. Güreşe veya kavgaya tutuşmak: *Düdük çalar çalmaz güreşçiler kapıştılar.* || Mücadeleye girmek: *Bu cereyanların birbiriyle kapıştığı devirlerde, Türk cemiyeti ve Türk matbuatı geniş bir hürriyetten istifade ediyordu* (P. Safa). || *Argo.* Öpüşmek.

◆ **Kapışılmak** edilg. f. Kapışmak işine konu olmak: *Her şeyi akrabaları tarafından kapışılmış, geriye bir şey kalmamış.* || Revaç bulmak, çok istenir olmak: *Bir günde bütün kazaklar kapışılarak alındı.*

◆ **Kapıştırmak** ettrg. f. Kapışmaya, kapışmak işine yolaçmak. (M)

KAPIZ i. Bk. KANYON.

KAPİK i. Bk. KOPEK.

KAPİLARİT i. (fr. *capillarite*). Patol. Sebebi ve belirtisi ne olursa olsun her çeşit kılcaldamar hastalığı: *Purpura bir kapilarit halidir.* (L)

KAPİLAROSKOPİ i. (fr. *capillaroscopie*). Fizyol. Derinin yüzey kısmındaki kılcal damarlarda kan dolaşımının mikroskopla doğrudan doğruya muayenesi. (Bu muayene yansımış ışıkla yapılır; msl. insanda kılcal damar kandolaşımı, önce sedir yağına batırılmış tırnak diplerinde açıkça görülebilir.) [L]

KAPİLARYOZ i. (fr. *capillariose*). Kümes hayvanlarının kursak ve bağırsağında yaşayan ve sindirim bozukluklarına yolaçan iplik biçimindeki bir solucandan ileri gelen hastalık. (L)

KAPİLAVASTU, Sakya'ların merkezi. Buddha Sakyamuni burada doğdu. Kapilavastu Buddha'nın ölümünden kısa süre önce Kosala kıralı Virudhaka tarafından yıktırıldı. Bugün, *Rummindey.* (L)

KAPİLİTYUM i. (lat. *capilitium*'dan). Bot. Cıvıkmantarların sporkeselerinde yumak halinde telciklerden oluşan ve sporların dağılmasında önemli rol oynayan kısım. (L)

KAPİLLATUS i. (lat. *capillatus*, saçlı). Üst kenarında ince çizgi veya saçaklar halinde kısımlar bulunan kümülonimbüs türü. (Genellikle dağınık saça ve bir örse benzeyen bu bulut, sağanak yağışlara veya fırtınalara sebep olur.) [L]

KAPİSA, Kâbil'in kuzeyi ile Hindikuş dağlarının güney yamacı arasındaki bölgenin eski adı. Kuşana imparatorluğunun zengin bir eyaleti olan bölgede, M. S. I. yy.'ın sonu ile VII. yy. arasında çok sayıda Buddha anıtı dikildi veya kayalara oyuldu. Merkezi *Kapisi* idi. (L)

KAPİTAL i. Bk. SERMAYE.

Kapital (Das Kapital), Karl Marx'ın en tanınmış eseri. Bu eser, iktisat incelemelerinin yeni bir yön almasına yolaçmıştır; Eser üç bölümden meydana gelir: *Kapitalist Üretimin Gelişmesi* adlı ilk bölüm, yazarın sağlığında yayımlandı (1867). *Kapitalin dolaşım Süreci, Kapitalist Üretimin Topyekûn süreci* adlı bölümler ise, yazarın ölümünden sonra, Engels tarafından, Marx'ın notları ve müsveddelerinden yararlanılarak yazıldı ve 1885-1894 arasında yayımlandı.

Kapital *İktisadın Eleştirisine Katkı* (Zur Kritik der politischen Ökonomie) [1859] adlı eserin devamı olarak kabul edilir. Marx *Kapital* içinde yer alacak dördüncü bir kitap da tasarlamış ve önemli belgeler toplamıştı. Kautsky, bu belgeleri, 1904-1910'da *Artıkdeğer Teorileri* adı altında yayımladı. Marx'ın amacı, XIX. yy.da sadece üretim mekanizmalarını ve zenginliklerin dağılımını açıklamak değil, sistemdeki çelişkileri göstermeğe çalışmak ve iktisadî kurumların gelişme yönünü ortaya koymaktı. Marx'a göre, kapitalist rejim içinde işçi, ancak kendine yabancılaşarak, yani işgücünü satarak yaşayabilir. Harcanan sosyal emeğin niceliğine eşit emtia üretir, ama buna karşılık, kapitalist ona bu değerin ancak bir bölümünü öder ve *artıkdeğer'i* kendisi alır. İşçinin belli bir ücret karşılığında yarattığı zenginlik ne kadar çoksa, artıkdeğer de o kadar yüksek olur. Bundan ötürü, kapitalist, işçiye, mümkün olan en az ücreti ödemeğe, işgünü süresini son haddine çıkarmağa veya tekniklerin gelişmesiyle işgünü boyunca elde edilen emtia miktarını arttırmağa çalışır. Oysa bu gelişme, ancak işletmelerin sürekli olarak toplaşmasıyle mümkündür. Bunun sonucunda, el emeğine ödenen ücretlerin toplamı olan *değişken kapital* (bu kapital, artıkdeğerin eklenmesiyle sürekli olarak yenilenir) ile âletlerin, makinelerin ve tesislerin değer toplamı olan *sabit kapital* (bu kapital üretken değildir çünkü artıkdeğer meydana getirmez) arasındaki ilişki büyük çapta değişikliğe uğrar. Üretim arttıkça, daha fazla tüketici bulmak gerekeceğinden, toplaşma yüzünden işsiz kalmış işçilerin yeniden işe alınması icap eder. O halde, yeni işletmelerin ve yeni sanayi kollarının yaratılması, ancak, artıkdeğerin yükseltilmesinden doğabilecek yeni kapitalleri gerekli kılar; bu yükseltilme ise yeni kapitallere dayanan teknik ilerlemeden doğabilir. Böylece, kapitalist, bir dizi çelişmeyle karşı karşıya kalır; sonunda da bu çelişmelerden kurtulması imkânsız hale gelir, üstelik, toplaşma işgücünü satmak zorunda olan, dolayısıyle de proleterleşen insan sayısını sürekli olarak arttırır.

Kapitalistlerin, kredi bulmak ve kendilerine belli bir güvenlik sağlamak için kurmak zorunda oldukları kurumların gittikçe artan karmaşıklığı, birçok işortağına başvurmalarına ve artıkdeğerin, bu iş ortakları ile ergeç paylaşmalarına yolaçar. İktisadî gelişim sürecindeki aksamalar (veya krizler) çoğalır, gittikçe hem daha vahim hale gelir hem de daha uzun sürer. Halkın artan bir yüzdesini meydana getiren emekçiler teşkilâtlanır; başlangıçta çalışma ile elde edilmiş özel mülkiyetleri kendilerine mal etmiş olan ve sayıları gittikçe azalan kapitalistlerin mülklerini ellerinden alma dönemi başlar. Böylece Marx, emeğin sosyalleşmesinin, üretim ve mübadele araçlarının toplaşmasının, sınıfsız bir topluma, kaçınılmaz şekilde yolaçacağı görüşünü savunur. (→ Bibliyo.) [L]

KAPİTALİST i. (fr. *capitaliste*). Bir teşebbüs için gerekli sermayeyi sağlayan kimse, sermayedar: *Topladığı para ile yaşamak isteyen bir kapitalistim* (H. R. Gürpınar). || Marksistlere göre, başka üreticiler tarafından veya başka üreticilerle birlikte işletilen üretim araçlarının sahibi.

◆ Sıf. Bir kapitalist'e ait olan. || Üretim araçlarını kullananların, bunlara sahip olmamasıyle nitelenen *Kapitalist üretim. Kapitalist rejim.* (ML)

KAPİTALİZM i. (fr. *capitalisme*). Üretim araçlarının büyük ölçüde gelişmesiyle ve onlara sahip olmayan emekçiler tarafından kullanılmasıyle belirgin bir insan toplumunun hukukî yapısı: *Devlet kapitalizmi.* || Özel teşebbüse ve piyasa serbestliğine dayanan üretim sistemi. || Teknik sermayenin büyük çapta gelişmiş olması ve malî sermayenin hâkimiyetiyle nitelenen sistem. || Marks'çıların terminolojisinde, içinde taşıdığı çelişmelerden ötürü yıkılmağa mahkûm olan iktisadî, siyasî ve sosyal düzen. (Kapitalizmin temel kanunu, marks'çılara göre, üretim ve mübadele araçlarına sahip olanların, emekçileri sömürerek artıkdeğerin sistemli bir şekilde elde edilmesidir. Bu artıkdeğerin önemli bir kısmı, yeni artıkdeğerlerin kaynağı olacak ek sermayeler haline dönüştürülür.) || *Halk kapitalizmi*, sermaye-emek işbirliğine dayanan sistem. (İngiltere'deki kolektif kapitalizm denemelerini andıran bu sistemde Devlet (Avusturya ve Federal Almanya'da) millîleştirilmiş sınaî teşebbüs hisselerinden yüzde 60'ını küçük tasarruf sahiplerine satar (dar veya orta gelirli olduğunu tevsik eden her vatandaşa en çok beş hisse senedi).

— ANSİKL. İkt. Kapitalist düzende, iktisadî faaliyetin temel amacı kâr elde etmektir. Kâr elde etmeğe karşılık, girişilen teşebbüsün başarısızlığa uğraması tehlikesi vardır. Modern *kapitalizmin* ayrıcı özelliği, işletmenin, kârın yanı sıra güvenliği de araması ve yeterli ölçüde büyüdüğü zaman kudretli hale gelmek istemesidir.

Klasik kapitalizm, merkezî olmayan bir ekonomi tipine tekabül eder. Bu tipte, üretim ile tüketim arasındaki düzenleşme (*iktisadî denge*), piyasada, azamî kârı elde etmeğe yönelmiş bir iktisadî hesaba uygun olarak hareket eden hür işletmelerin ve kişilerin kısıtlanmamış davranışından doğar. Zaman zaman, dengesizlikler (buhranlar) görüldüğü ve millî çıkarlar (iktisadî milliyetçilik, himayecilik) önemli bir rol oynadığı için, resmî makamlar, rejimin temelini meydana getiren iktisadî mekanizmaların bozulmasını önlemek için piyasaya müdahale etmeğe çalışmışlardır.

Kapitalizm zamanla gelişip değişti. Başlangıçta, esası bakımından ticarî bir nitelik taşıyordu ve belli kurallara bağlıydı. XVII. yy.da, en önemli ve temel unsuru müteşebbis olan sınaî ve liberal kapitalizm ortaya çıktı. XIX. yy.ın sonlarından başlayarak, fertlerin yerini gruplar aldı. Anonim şirketler, büyük çapta üretim aracı toplaşmasına yolaçtı; üreticiler arasında, rekabetin etkilerini hafifletmek ve oligopol veya monopol (tekel) kurmak için anlaşmalar yapıldı; temel unsur artık müteşebbis değil büyük sermaye idi. Böylece modern kapitalizm ortaya çıktı. Bu kapitalizmin özellikleri şunlardır: 1. teknik kapitallerin önemi ve malî kapitalin hâkimiyeti; 2. ücretlilerin ve işverenlerin, birbiriyle mücadele eden güçlü sendikalar kurmaları.

kapitone koltuk
Fontainebleau sarayı
Fransa

Merkezîleşmenin, tamlaşmanın ve devlet müdahalesinin derecesi de ülkelere göre değişikliğe uğrardı. Bununla birlikte, hemen her yerde, sınaî, malî ve ticarî bir kamu kesimi gelişmekte ve aynı zamanda, gelirlerin yeniden düzenlenmesi veya hiç olmazsa risklerin topluca karşılanması (sosyal güvenlik) amacıyle yeni usuller ortaya çıkmaktadır. Devlet, yeni bir iktisadî ve malî siyaset aracılığıyle, iktisadî öznelerin kararlarından doğan anarşinin yarattığı dengesizliği düzeltmeğe çalıştığı gibi, piyasa aracılığı ile gelirlerin ilk dağılımından doğan eşitsizlikleri hafifletmeğe de çalışmaktadır. Ama, güdülen amaçlardan farklı ve hatta bu amaçlara taban tabana zıt sonuçlara varıldığı da görülmektedir. Kapitalist ekonomilerin birçoğunda, işletme gelirlerinin, sadece devlet (vergiler) ile bu işletmelerin kendileri arasında bölünmesine doğru bir eğilim ortaya çıkıyor gibi görünmektedir. Böylece, sermaye sahiplerinin payı gittikçe azalmaktadır.

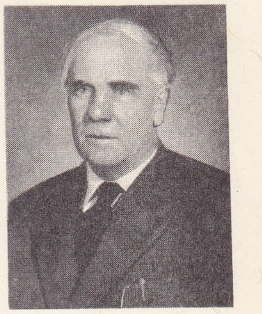
KAPİTSA

1917 Rus devriminden sonra, özellikle Doğu Avrupa'da ve Çin'de gelişmiş olan ve temel özellikleri, hem zaman hem de mekân bakımından, devlet kapitalizmi ile komünizm arasında değişmeler gösteren iktisadî rejimlerle çatışması sırasında, klasik kapitalizmin uğradığı değişiklikler sıklaştı. (L)

KAPİTASYON i. (lat. *capitatio*; fr. *capitation*). Kişiden alınan vergi.

— Derebey hukukunda, *Kapitasyon hukuku*, serflerin derebeye ödediği vergi.

— ANSİKL. Roma'da, Servius Tullius zamanında, bir *capitatio ex capite* proleterleri, daha sonra da eyaletler halkını güç durumda bıraktı. M.S. 235-476 arasında Roma imparatorluğunda kapitasyon, yüksek bir vergi idi. *Capitatio humana* büyük arazilerde çalışan köleleri: *capitatio plebia* küçük çiftçiler ve kolonları; *capitatio animalum* hayvanları vergiye bağlıyordu. *Capitatio terrena* (jugatio da denir), arazi vergisiydi (toprak birimi jugum'du).

● *Kapitasyon*, kişi başına alınan vergiydi; derebeylik döneminde toprak sahibine ödenen sürekli vergiyle karıştı, Louis XIV zamanında halk vergileri arasında yer aldı. 1695'te kondu, 1698'de Ryswick anlaşmasıyle kaldırıldı. 1701'de yeniden kondu. Bu tarihten sonra olağanüstü vergi olarak alındı. Kişiler yirmi iki sınıfa ayrılmıştı, birincisi Dauphin'di, vergi miktarı sınıfına göre 10 000 liradan 20 role kadardı. Papazlar çabucak vergi dışı kaldılar; imtiyazlılar yalnız belli bir miktar ödemekle kurtuldular. (L)

KAPİTONE i. (fr. *capiton*'dan). İçi pamuk

Foto. LAROUSSE

veya yün vatka ile doldurularak dikilmiş, döşemelik veya giyim eşyası yapımında kullanılan, desenli ve işlemeli kumaş. (Kapitone kumaşların işlemesi altın veya gümüş tellerle yapıldığı gibi, ipek veya âdi pamuk ipliği ile de yapılmaktadır.)

◆ Sıf. Bu tip kumaştan yapılmış veya bu tarz dikilmiş: *Kapitone örtü.*

— Mobl. *Kapitone koltuk*, kumaşla kaplanmış, içi kıtıkla doldurulmuş, yer yer çivi veya dikişle bastırılmış koltuk. (LM)

KAPİTSA (Pyotr Leonidoviç), sovyet fizikçisi (Kronştad 1894). Öğrenimini Petrograd Politeknik enstitüsünde ve Cambridge üniversitesinde yaptı, Camdridge'de Cavendish laboratuvarında magnetik araştırmalar asistanı (1923) ve profesör (1930) oldu. 1934'te S.S.C.B.'ye döndü ve İkinci Dünya savaşından beri nükleer enerjiyle ilgili araştırmaları yönettiği Moskova Fizik Problemleri enstitüsüne müdür tayin edildi. Önce magnetik daralmayı inceledi, sonra kısa süreli rejimlerde 400 000 oersted'e kadar ulaşan olağanüstü yoğunlukta magnetik alanlar üretti. Bu usulle atom dönüşümleri elde etmek için bir milyon derece tahmin edilen bir sıcaklık elde etti. Çok düşük sıcaklıkların incelenmesinde, cisimlerin çoğunun magnetik özelliklerinin dikkate değer şekilde değiştiğini göstererek uzmanlaştı. Hidrojen ve helyumu sıvılaştırmayı sağlayan bir aygıt yaptı (1924). Rus termonükleer patlayıcının başlıca yaratıcısıdır; yapma uyduların meydana getirilmesine katkıda bulundu, birçok kere Stalin ödülünü aldı. (L)

KAPİTÜLASYONLAR çoğl. i. (ital. *capitolazione*, antlaşma > fr. *capitulations*'dan). Eskiden, özellikle Osmanlı imparatorluğunda, yabancıların statüsünü tespit eden sözleşme şartları. || *İmparatorluk kapitülasyonları*, Kutsal Roma Germen imparatorluğunda, seçici prenslerin hâkimiyet ve yetkilerini pekiştiren hükümler. (Seçilen imparator bu hâkimiyet ve yetkilere saygılı olacağına ant içerdi.)

● *Tarih*. Özellikle Batılıların dinî ve ticarî durumlarını göz önünde tutan türk hükümdarları, onlara bir lûtuf olarak daimî veya muvakkat kaydı ile bazı imtiyazlar vermişlerdir. Murad I, Süleyman Çelebi ve Musa Çelebi, Mehmed I, İstanbul'un fethinden sonra Fatih, Bayezid II ve Selim I devirlerinde tek taraflı hâkimiyet tasarrufları ile batılılara verilen müsaadeler bu tür imtiyazlardandır. Öte yandan Kanunî 1528'de Mısır'daki fransız ve katalonyalılara, Memlûklar zamanında verilmiş bir kısım imtiyazları yenilemekte bir sakınca görmemişti. Çünkü verilen ve yenilenen bu imtiyazlar, osmanlı hükümdarları nazarında kendilerinden farklı yaşayan hıristiyanlar için bir atıfet eseri idi, isteyince de geri alabilirlerdi. Bununla birlikte, burada, ticarî hayatın yürütülmesini isteyen Batılıların çıkarları da bahis konusudur. Fakat, başlangıçta âdeta küçümseyici bir lûtuf olarak ihsan edilen bu imtiyazlar (*kapitülasyonlar*), Batının güçlendiği ve Osmanlıların çökmeğe başladığı dönemde memleketin aleyhine ayrıcalık ve dokunulmazlık sistemi haline geldi. Öyleki, bunlar batılı devletler tarafından bağımsız bir devletin hâkimiyet hakları ile uyuşmayacak şekilde bir suistimal ve tazyik vesilesi yapıldı. Kapitülasyon antlaşmalarının en tanınmışı şubat 1536'da Kanunî'nin sadrazamı Damat (Makbul) İbrahim Paşa ile François I'in elçisi Jean de la Forest arasında, Barış, Dostluk ve Ticaret antlaşması adı altında yapıldı. Mütekabiliyet esası üzerine yapılan bu kapitülasyon antlaşması, ileride başka milletlere verilecek olanlara örnek olması bakımından da ayrı bir önem taşır. 16 Maddeden ibaret olan bu antlaşmanın esasları ticaret serbestliği, deniz nakliyatı serbestliği, esaret, korsanlık, mal ve can emniyeti ile adlî hükümler üstünde toplanır. Antlaşmaya göre Fransız uyrukluları arasında davalara fransız konsolosunun bakması kabul olunuyor, ayrıca 7. maddeyle ticaret ve ikamet serbestliği kefalet altına alınıyordu. 15. maddeye göre de Fransızlar 10 yıl vergiden muaf tutuluyorlardı.

Bu antlaşma ile batı ve Osmanlı devleti arasında bir nevi devletler hukuku tesisi yoluna gidilmiştir. Çünkü, burada François I, ilk defa olarak Kanunî ile eşit bir taraf muamelesi görmüştür. Antlaşma süresi iki hükümdarın hayatları boyunca olacaktı. Fakat ileride söz konusu imtiyazlar, yeni antlaşmalarla yenilenecek ve Fransızlar lehine genişleyecektir. Nitekim, önce Fransızlar lehine ikamet, seyri sefain, ticaret ve din serbestisi ile bazı konsolosluk hak ve imtiyazları kabul edilmişken, sonradan Doğudaki hıristiyan tebaayı himaye ile Kudüs'teki «makamatı mübareke»yi muhafaza etme, türk denizlerinde yabancı ticaret gemilerini yalnız fransız bayrağı ile seyir edebilmesi zorunluğu gibi yeni hak ve imtiyazlar elde etmişlerdir. Bu ilk kapitülasyon antlaşmasının türkçe aslı bulunamamıştır. Bununla birlikte fransızca metnin 1581 temmuzunda türkçe aslından tercüme edilmek suretiyle meydana getirildiği ve 1782'de Paris'e gönderildiği bilinmektedir.

Aralık 1569'da yapılan ikinci antlaşmada kapitülasyon hakkından yararlanamayan bütün yabancı gemiler, osmanlı sularında fransız bayrağı ile seyir edecekti ve bu yeni antlaşma ile fransız tebaasına müddetsiz vergi muafiyeti kabul edilmişti. Üçüncü antlaşma temmuz 1581'de Murad III ile Henri III arasında yapıldı. Osmanlı sularında yabancı gemilere fransız bayrağı çekme imtiyazı münhasıran Fransa'ya bırakıldı. (Bütün batılılara frenk denmesi bundan ileri gelmiştir.) Şubat 1597'de, imtiyaz antlaşması yenilendi. Beşinci antlaşma mayıs 1604'te Ahmet I ile Henri IV arasında yapıldı. Bununla Fransa'ya yabancı ticaretini himaye hakkı tanındı. Bir fermanlı sefirleri bulunmayan yabancı devlet tebaası ticaret maksadıyle Türkiye'ye geldiklerinde, teamül gereği fransız bayrağının himayesini haiz olacaklar ve Fransız sefir ve konsoloslarına itaat edeceklerdi. Altıncı antlaşma haziran 1673'te Mehmed IV ile Louis XV arasında imzalandı. Buna göre Fransızlardan Kudüs'ü ziyarete gelenlere ve Kamame kilisesi ruhbanlarına taarruz olunmayacak, Fransızlar arasında çıkacak kanlı ve şeni olaylara da türk makamları değil, fransız elçi ve konsolosları elkoyacaktı. Fransız tüccarı ile tebaadan biri ihtilâfa düşerek kadıya başvurursa, fransızın tercümanı hazır olmadan kadı davaya bakmayacaktı. Ayrıca, bu tarihe kadar fransız tüccarı «memaliki mahruse»ye getirip götürdüğü emtiadan yüzde 5 gümrük verirken, bundan sonra yüzde 3 gümrük verecektir. Yedinci antlaşma 28 mayıs 1740'ta Mahmud I ile Louis XV arasında imzalandı, 1536 muahedesinden sonra en önemli antlaşma budur. Çünkü yalnız bu akdi imzalayan padişahı değil, ondan sonra gelecekleri de hükümleriyle bağlıyordu. Diğer ağırlaştırıcı hükümler arasında osmanlı memurlarının fransız uyruklarının evine giremeyecekleri, fransız tebaasının vergiden muaf olduğu ve gümrük resminin arttırılmayacağı da yer alıyordu. Böylece Osmanlılar, türlü sebeplerle bahis konusu imtiyazları (kapitülasyon) yeniliyerek (tecdid) Fransızlara verdiler. Sonra İspanya'ya düşman olan İngiltere'ye de aynı hakkı tanıdılar. 1580'de kraliçe Elizabeth II zamanında ticarî ve malî hükümleri kapsayan bir kapitülasyon antlaşması imzalandı. Bunu 1603, 1606, 1622, 1624, 1641 ve 1662 tarihlerinde yenileri takip etti. 1612, 1634 ve 1668 senelerinde Hollanda ile de kapitülasyon antlaşmaları yapıldı.

Osmanlı devleti bütün XIX. yy. boyunca, özellikle Tanzimat döneminde bunlardan kurtulmanın çarelerini aradı. Fakat dış borçlanmalar sebebiyle her seferinde bütün yabancı devletleri karşısında buldu. Bununla birlikte, Birinci Dünya savaşından az önce 1 ekim 1914 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere 9 eylülde kapitülasyonları kaldırdı. Ama, savaş sonunda uğranılan yenilgi üzerine yapılan Sèvres antlaşması ile yabancılara tanınan haklar daha da arttırıldı. Ancak, Kurtuluş savaşından sonra, Türk milleti tam bağımsızlığını elde edince, 24 temmuz 1923 Lozan (Lausanne) antlaşması ile kapitülasyonlar kesin olarak kaldırıldı.

● *Doğu ve uzakdoğu ülkelerinde kapitülasyonlar*. Mısır'da kapitülasyon düzeni karma mahkemeler kurularak değişiklikten geçirilmişti. Sonra, 1949'da bu mahkemeler de kaldırıldı. Kapitülasyonlar İran'da 1928'de şah Rıza Pehlevî tarafından kaldırıldı. 1904 Tarihli Fransa - Siyam antlaşması da kapitülasyonların kaldırılmasını öngörüyordu. Bu kapitülasyonlar 1932 mevzuatıyle kaldırılmıştır. Japonya'da daha 1900'de kaldırılan kapitülasyonlar, Çin'de de «imtiyazlar» düzeninden sonra son buldu.

— Huk. Kapitülasyon terimi, önceleri «bir yerin teslimi için yapılan anlaşma» anlamına gelirdi. Sonraları bir devletin, diğer bir devletin vatandaşlarına tanıdığı yargı muafiyetini ifade etmeğe başladı. Nihayet daha başka birtakım imtiyazlar da bu terimin kapsamına girdi. Türkçede kapitülasyona akitname, Uhudu Atika ve İmtiyazat-ı Ecnebiye de dendi.

Kapitülasyonların nasıl ortaya çıktığı hakkında, birbirinden oldukça farklı görüşler ileri sürüldü. Kapitülasyonların islâm hukuku ve ilkelerinin sert ve şiddetli olmasından, yabancılara farklı muamele edilmesinden doğduğu şeklindeki görüş doğru değildir. Çünkü kapitülasyonlar İslâmiyetten çok önce ilk çağlardan itibaren görüldü. Üstelik müslüman ülkeler arasında veya bir müslüman ülke lehine bir hıristiyan ülke tarafından ve hıristiyan ülkeler arasında kapitülasyon uygulamaları oldu. Tarihte bunun birçok örneği vardır: Justinianus Bizans'ta yaşayan ermenilerin miras, evlenme gibi meselelerini kendi kanunlarına göre çözümlemelerine izin verdi; iki islâm devleti olan Osmanlı imparatorluğu ile İran arasındaki antlaşmada yabancı konsoloslara tanınan imtiyazlar bu iki ülke taraflarına da karşılıklı olarak tanındı; Yıldırım Bayezid, Bizans'taki bir mahalleye türkmen yerleştirme ve bu türkmenlerin davalarına bakmak üzere bir kadı ile, din işlerini yürütecek bir imam tayini hakkını elde etti. Bazı görüşlere göre kapitülasyon veren devletler avrupa ticaretini doğuya çekerek mallarını Avrupa'ya satmak amacıyle hareket ettiler. Doğruluk payı olmakla beraber bu açıklama da yetersizdir. Aslında kapitülasyonlar ilk zamanlarda, değişik bir sosyal ve kültürel yapı içindeki Batılılara inanç ve adetlerinde serbest olabilmeleri için doğu ülkelerince verilmiş birer imtiyazdı. Sonradan, Batının din ve medeniyet farkları ileri sürerek imtiyazlarını devam ettirmesi için bir bahane oldu; bu durumdan da batı sömürgeciliği ve dolayısıyle iktisadî yapısı yararlandı.

Kapitülasyonlar iki türlü görünmektedir: ya gerçek bir antlaşma niteliğinde, yani iki taraflıdır veya bir imtiyazdan doğan tek taraflı hükümlülüklerdir. Türk kapitülasyonları daima tek taraflı hukukî işlemlere dayandı. Sultanların, yabancı devlet vatandaşlarının tabi olacakları muameleleri bildiren iradeleriyle ortaya çıktı. Önceleri her hükümdarın vaadi niteliğinde olan bu kapitülasyonları hükümdar değiştikçe yenilemek gerekir.

1740 Kapitülasyonunda Sultan Mahmud I, kendisinden sonra gelecekleri de bağlayan bir iradeyle bu duruma son verdi. Türkiye'de kapitülasyonların bu şekilde uygulanması, yabancıların Osmanlı devletindeki hukukî statülerini belirtir antlaşma niteliğinde görülmesi mümkün olmayacak tek taraflı kararnamelere dayandığını gösterir. Bununla birlikte Osmanlı devletinin kuvvetli olduğu devrelerde hukukî durum gerçeğe uymaktaydı. Fakat duraklama ve gerileme devirlerinde iktisadî, siyasî ve sosyal bakımdan gerçek bir tek taraflılık yoktu. Sultan iradesi aslında dış baskılar sonucu ortaya çıktı. Türkiye'de kapitülasyonlar 1365 yılında Raguza Cumhuriyetine verilen imtiyazla başlar. Daha sonra Cenevizlilere, Venediklilere, Fransa, İngiltere, Hollanda, İspanya, Rusya ve daha birçok devlete kapitülasyon verildi. Verilen imtiyazlardan bir kısmı kişiseldir. Meselâ yabancılara bazı yerlere girmek, kendi dinlerinin icaplarını yerine getirmelerine imkân vermek gibi. İmtiyazlardan bazıları adlî niteliktedir. Adlî imtiyazlara göre, 1874 protokoluna tabi gayrimenkullere ait davalar dışındaki ceza ve hukuk davalarında, tarafların ikisi de aynı devletin vatandaşı ise, yargılama o devletin konsolosluk mahkemesinde yapılırdı. Osmanlı ve yabancıların taraf oldukları davalar, yabancının mensup olduğu devlet konsolosluğu resmî tercümanının katılmasıyle görülürdü. Hukuk davalarında yazılı delil olmadan hâkim karar veremezdi. Bir avrupalının ilgili bulunduğu davada temyiz makamı Divanı Hümayun idi. (Bk.

DİVAN'ı *Hümayun.*) Türk kapitülasyonlarının en önemlileri iktisadî imtiyazlardı. Bu imtiyazlara göre yabancılar bütün vergi, resimlerden muaftı. Yalnız gayrımenkul vergileri ile ithalât ve ihracat vergileri bunun dışındaydı. Sonradan bu istisnalar da yavaş yavaş daraltıldı. Ayrıca Türklerin kendi karasularında gemi işletmeciliği, kabotaj hakkı yoktu. Karasularda balık ve deniz mahsulleri avlamak, süngercilik yabancılara açıktı. Bu iktisadî imtiyazlar yüzünden Türkiye'nin kendi sanayiini geliştirmesi mümkün olamadı. İmtiyazların bir kısmı da idarî nitelikteydi. Limanlarda ve yurt içinde yabancıların postahane, okul, kilise, hastahane ve manastırları vardı. Bu müesseseler çok geniş bir vergi muafiyetinden de yararlanırdı. Yabancıların bir de, türk vatandaşları arasından bazılarını koruma imtiyazları vardı. Bu şekilde korunan kimse yabancı konsolosluk mahkemesinde yargılanırdı. 1869 Tarihli Tâbiyet-i Osmaniye kanunnamesi bu duruma hukuken son verdi. Kapitülasyonların sona erdirilmesi için Osmanlılar zamanında çabalar sarfedildi. Özellikle savaş halinde bulunulan devletlere tanınan imtiyazlar kaldırıldı. Fakat savaş kaybedilince tekrar konuldu. Mondros mütarekesinden sonra kapitülasyonlar genişletildi. Millî Misakın 6. maddesiyle reddedilen kapitülasyonların tamamen kaldırılması ancak 24 temmuz 1923 tarihli Lozan antlaşmasının 28. maddesiyle mümkün oldu. Madde bu durumu «kapitülasyonların kâffe-i noktai nazardan tamamen ilgası» şeklinde açıkça ifade etmektedir. (→ Bibliyo.) [M]

KAPKACAK blş. i. Tencere, tava, tepsi, kâse v.b. mutfak araçlarının tümüne verilen ad. (M)

KAPKAÇÇI blş. i. Para v.b. değerli şeyleri kaparak çalan ve kaçan kimse. ‖ İşini üstün körü yapıp kazanç sağlamak isteyen kimse.

◆ **Kapkaççılık** i. Kapkaççı olma hali. (M)

Kap-Kahire Demiryolu hattı, Cecil Rhodes'un hazırladığı demiryolu tasarısına verilen ad; tamamıyle Britanya nüfuzu altındaki topraklardan geçerek Kap'ı Kahire'ye bağlaması öngörülmüştür. Bugün çeşitli boyda demiryolu parçalarının (en uzunu Kap'tan başlayarak Güney ve Kuzey Rodezya'ya ulaşır) birbirine bağlanmasıyle bu tasarı gerçekleştirilebilir. (L)

KAP kedisi i. Zool. Afrika'da yaşayan vahşî kedi.

— ANSİKL. Zool. *Kap kedisi*'nin (*Felis servel*) uzunluğu burnundan kuyruğunun ucuna kadar 1 m'den fazladır; başı uzunca, kulakları büyük ve sivri, bacakları uzundur; üst tarafı sarımtırak, alt tarafı beyazımsı olan kızıl-sarı postu siyah beneklidir; değirmi olan bu benekler, genellikle uzunlamasına şeritler halinde birleşir. Afrika'nın hemen her yerinde görülür. Kürkü ticaret metaıdır. (L)

KAPKARA sıf. Bk. KARA.

KAPLAM i. (*kaplamak*'tan *kapla-m*). *Yeni*. Mant. Bir terimin daha çok veya daha az sıyada nesneyi kapsama niteliği. (Bk. ANSİKL.) *Esk.* Şümul.

— Dil bil. ve Mant. Bir kelimenin anlamlarının bütünü: *bir terimin kaplamıyle içlemi ters orantılıdır: «hayvan» kelimesinin kaplamı «dörtayaklı»nınkinden daha geniş, içlemiyse daha dardır; «at» ise içlem bakımından daha geniş ama, kaplam bakımından her ikisinden de daha dardır.* (KAPSAM da denir.)

— ANSİKL. Mant. *Kaplam* bir yüklemin uygulandığı varlıkların veya türlerin şu veya bu büyüklükteki alanıdır. Düşünce, eşyayı, kendiliğinden sınıflara ayırır; bu düzenlemeyi, eşyanın ortak özelliklerine göre yapar ve gitgide daha çok özelliği bir yana bırakmak yoluyle, en kaplamlı sınıfları meydana getirir. Bundan ötürü, «kaplam arttıkça içlem azalır» denir. Meselâ rengi siyah olan kuğu bilinmediği sürece «kuğu» kavramının içleminde «beyaz» zorunlu bir özellik olarak bulunur. Siyah kuğular bilindikten sonra, «kuğu» kavramı, içlemindeki «beyaz» yüklemini kaybetti; çünkü bu yüklem ve özellik artık lüzumlu değildi ve kaplamına, yeni keşfedilen kuğular girdi. (LM)

KAPLAMA i. (*kaplamak*'tan *kapla-ma*). Kaplamak eylemi; bir şeyi bir kabın içine alma: *Arkadaşım kitaplarımı kaplamama yardım etti.* ‖ Bir şeyin yüzeyine, o şeyi dış etkilerden korumak, sağlamlaştırmak veya süslemek için kat geçirme: *Binanın arka cephesini ziftle kaplama.* ‖ Böylece geçirilmiş kat: *Eskilikten delik deşik olmuş kaplamalar, yağmurdan çürümüş, tahtaları sarkmış simsiyah bir tavan ...* (R.N. Güntekin). *Kaptan yerinin çürük kaplamalarını, hâlâ üzerinde Batum yazıları okunan gaz tenekesi sandıklarıyle tamir etmişler* (R.H. Karay). ‖ Çepeçevre sarma, yayılma: *Karanlığın ortalığı kaplaması.*

— Ağaç işleri. Tomruğun dilme makinesinden geçirilmesiyle hazırlanan ince ağaç levha. (Dilme makinesinden çıkan kaplama levhaları üst üste yerleştirilir. Daha sonra kaplamalar tabiî veya sunî olarak kurutulur.)

— Bayınd. Şosenin, sürekli bir yüzey halindeki bir malzeme tabakasından veya ayrı ayrı bloklardan meydana gelen üst kısmı. ‖ Toprağı sabit tutmak üzere, bir teras veya çukuru kaplıyan taş veya tuğla işi. ‖ *Kaplama malzemesi,* yüzeysel kılcal delikleri tıkayarak karma suyunun buharlaşmasını önlemek üzere, yeni dökülen beton üzerine püskürtülen reçineli emülsiyon.

— Ciltc. Önceden tutkallanmış kaplama maddesini (kâğıt, bez veya deri) kitap üzerine uygulama. ‖ Ciltlenmemiş kitapta, dikilmiş veya yapışmış formalar bloku üzerine kılıf geçirme. ‖ Bir cildi, koruyucu bir gömlek içerisine yerleştirme. ‖ Bu gömleğin kendisi.

— Denizc. Yelkenli gemilerde, ana direklere maçunaların oturtmak için, direklerin iki yanına vurulan ağaçlar. ‖ *Kaplama başı,* yelkenli gemilerde, serenlerin hamaylı (orta) kısımlarını kuvvetlendirmek için, çepeçevre vurulan ağaç kaplamaların (astar) iki ucu. (*Kilitbaşı* da denir). ‖ *Kaplama levhası,* çelik inşaatta kullanılan saç levha. ‖ *Ağaç kaplama,* kaplama tahtalarının postalar üzerine, çoğunlukla bakır çiviler kullanılarak çakılması. (Bk. ANSİKL.)‖*Dış kaplama,* geminin dış yüzeyi. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Güverte kaplaması,* çelik veya ahşap güverteyi meydana getiren ağaç kaplama. (Bk. ANSİKL.) ‖ *İç kaplama,* geminin iç yüzeyindeki kaplamalar.

— Diş cerr. Diş tacında mine tabakasının yerini tutmağa yarayan, sentetik reçineden veya seramikten kılıf. (Kaplama, sadece estetik bakımından önemli olduğu için yalnız ağız açıldığı zaman görülen dişlerde kullanılır.) ‖ *Dişözü kaplaması,* yavaş yavaş çürüyerek bozulmuş dişözünü koruyucu bir örtü ile kaplamayı öngören müdahale. (İyileşme ikincil bir fildişi konarak elde edilebilir ve böylece dişözünü öldürmeden dişin tam canlılığı korunur.)

— Eczc. Hapları, koruyucu bir tabaka ile örtme. Bk. ANSİKL.

— Elektr. Bir iletkenin etrafına, bunu yalıtmak veya mekanik etkilerden korumak amacıyle sarılan, genellikle tekstil malzemesinden yapılmış örtü.

— Ev işleri. Bir evin, bir apartmanın veya bir yapının duvarlarını kaplamağa yarayan kumaş, kabartmalı veya düz deri, boyalı ve yaldızlı kâğıt cinslerine verilen ad: *Kâğıt kaplama. Kumaş kaplama.* ‖ Duvar kaplamağa yarayan her çeşit malzeme.

— Havc. Bir uçakta, gövde veya kanat iskeletinin, sıvalı ve vernikli bir bezle örtülmesi. (Kaplanan kısımlar iyice düzleştiği için, ilerlemeğe karşı fazla direnç göstermezler.)

— İnş. Bir yapıda, yapıyı sağlamlaştırmak veya süslemek için taş, alçı, ahşap v.b. malzemeden yapılan bir çeşit süsleme. (Kaplama bazen basit bir alçı veya yalıncı mermer tabakası, bazen de mermer veya mozaik gömme işidir.) [Bk. ANSİKL.] ‖ *Alçı kaplama,* tahta panolar üzerine sürülen, az kalınlıkta alçı tabakası. (Alçıyı tutabilmesi için, pano üzerine daha önce çıkıntılı çiviler takılır.)

— Kuyumc. Değersiz bir çekirdek üzerine değerli bir maden geçirilmiş eşya: *Gümüş kaplama.* ‖ *Hadde kaplama,* bir bakır yaprağına haddeden geçirilerek yapıştırılan altın tabakası. Bk. ANSİKL.

— Marang. Kalınlığı 0,6 mm ile 1 mm arasında değişen ince tahta levha. (Daha çok dilimleme, bazen soyma, ender olarak da biçme yoluyle hazırlanır.) [Bk. ANSİKL.] ‖ *Kaplama alıştırma makinesi,* kontrplak sanayiinde ve büyük mobilya fabrikalarında, iki kaplama tabakasını yan yana kusursuz olarak alıştırmak için kullanılan makine. (Bk. ANSİKL.) ‖ İnce marangozlukta kaplama levhalarını yapıştırma işlemi. (Çatmalarda olduğu kadar mobilya aynalarına da kaplama uygulanır; yüzeyler düz, yuvarlak veya kabarık olabilir. 2-4 mm'lik değerli bir kaplama, kavak veya lâle ağacı gibi âdi tahta levhalarından elde edilir. Kemer biçimi ve silme kaplamalarda özel bir çekiç veya kum torbaları kullanılır.)

— Metalürji. Bk. ANSİKL. ‖ *Beyaz metal kaplama,* yatağın sürtünme yüzeyini meydana getirmek amacıyle, madenî bir destek üzerine ince bir tabaka halinde antifriksiyon yatak malzemesi uygulama. ‖ *Koruyucu kaplama,* madenî bir parçayı havanın aşındırmasına karşı korumak amacıyle parça üzerine uygulanan ince tabaka. Bk. ANSİKL.

— Mim. Değersiz bir malzemeyi daha değerli bir malzemeyle örtme. (İtalyan mimarîsinde taş veya mermerle kaplanmış tuğla cephelere çok sık rastlanır. Mobilyaların tahta yapraklarla kaplanması usulü de İtalya'da doğmuştur.)

— Oto. *Lastik kaplama.* Bk. SIRT *geçirme.*

— Teknol. *Kaplama makinesi,* kaplama levhası yapımında kullanılan makine. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Maden kaplama,* kaplanacak eşyayı, kaplama madeninin ergime noktasından daha yüksek sıcaklığa kadar ısıttıktan sonra, ayarlı hava akımıyle asıltı halinde tutulan kaplama tozları içinde tutarak yapılan kaplama metodu. (Kaplama maddesi eşya üzerinde ergiyerek devamlı bir kabuk oluşturur. 50 ile 100 delikli bir elekten geçirilen ergiyen reçine tozu kullanılır.)

— Teşk. tar. Osmanlı sarayında, suç işleyen zenci hadımağalarına uygulanan dayak cezası. (Haremağalarından biri, kurallara aykırı davranırsa bu ceza uygulanırdı. Suçlu, musandıracıbaşı tarafından Topkapı sarayında kandil altına, yazlıkta tenha bir yere götürülür, daha yüksek rütbede biri tarafından ensesine vurularak dövülürdü. Bu ceza hasıllı rütbesine gelmemiş ağalara uygulanırdı.)

— ANSİKL. Denizc. *Ağaç kaplama* yapılırken çeşitli sistemler kullanılır. Kaplama tahtalarının baş-kıç doğrultusunda ve yan yana (armuzlu) olarak düz bir yüzey meydana getirecek biçimde kaplanmasına *armuz kaplama,* kaplama tahtalarının baş-kıç doğrultusunda ve her tahtanın altındakinin üstüne bindirilmesi ile yapılanına *bindirme kaplama,* armuzlar birbirlerinin ortasına getirilerek üst üste vurulan kaplamaya *çift armuz kaplama,* omurgaya 45 derece veya buna yakın açılarla birbirine dikey olarak üst üste vurulmuş olanına *kutranî kaplama,* içten kutranî, dıştan armuz sisteminde yapılmış çift kaplamaya *kutranî ve armuz,* yahut *karavel kaplama* denir. Çift kaplamalar, iki kaplama arasına ayrıca su geçirmez malzeme de kaplandığından, daha ağır ve pahalı, fakat çok sağlam olur. Tek sakıncası onarım güçlüğüdür.

● *Dış kaplama,* çelik teknelerde uç uca eklenmiş levhaların meydana getirdiği levha sıralarının, ağaç gemilerde kaplama tahtalarının yan yana postalar üzerine saldırılması ile meydana çıkan ve tekneye biçimini veren kabuktur. Kaplamaların uç uca birleştiği yerlere suğra, yan yana birleştiği yerlere armuz denir. Çelik inşaatta kaplama sıraları ayrı ayrı isimlendirilmiştir. Gemi, levha omurgalı ise (bk. OMURGA), omurgayı meydana getiren saç sırasına *omurga levha sırası,* bu sıradan dönüm levhalarına kadar olan sıraya (bk. DÖNÜM *levhası*) *karine levha sıraları,* sintine dönümündeki sıraya (bk. SİNTİNE) *dönüm levha sırası,* buradan itibaren güverteye kadar olan levha sıralarına *borda levha sıraları,* güverteyi borda doğrultusunda boydan boya izleyen levha sırasına *şiyer levha sırası* denir. Gemi lama omurgalı ise, omurgaya hemen bitişik levhalara *burma levha sırası* denir. Diğer sıralar, lama omurgalı gemilerde olduğu gibi adlandırılır. Dış kaplamanın en önemli levha sıraları, levha omurgalı gemilerde *omurga levha sırası* ile *şiyer levha sı-*

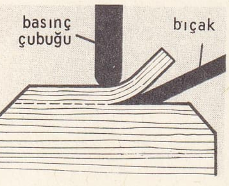

kaplama makinesi (teknol.)

rası, lama omurgalı gemilerde *burma levha sırası* ile *şiyer levha sırası*'dır. Bu levha sıraları daha kalın saçtan yapılır ve yanlarındaki saçların üzerine bindirilmek suretiyle eklenir. Saçlar ve saç sıraları birbirlerine perçin veya kaynak ile eklenerek su geçirmezlik sağlanır. Dış kaplama levhaları ayrıca harf ve sayılarla tek tek olarak da belirtilir. Bunun için omurgadan başlayarak yukarı doğru her levha sırasına bir büyük harf, kıçtan başlamak üzere her levhaya bir numara verilir. Böylece kaplama üzerindeki herhangi bir levha, harf ve sayısının söylenmesi suretiyle kolayca yeri bulunur.

● *Güverte kaplaması*, çelik inşaatta güverteyi meydana getiren levha sıralarının en önemlisi borda kaplaması (şiyer levhası) bir kavuşan ve stringer levha sırası denilen sıradır. Bu levha sırası diğerlerinden daha kalın tutulur.

— Eczc. Kaplama, hap şeklindeki ilâçları mide salgısının etkisinden korumak için gümüş, altın, vernik ve şeker tabakasıyla (drajeleştirme) yahut keratin veya glüten gibi bir maddeyle sarmayı öngörür. Bunun için birçok usule başvurulur: ince altın veya gümüş levhalara sürtme, verniğe veya özel bir sıvıya batırma gibi.

— İnş. Kaplama, roma sanatının temel unsurlarından biridir. Derzli duvar işçiliğinin yerini taş dolgu işçiliğinin almasından sonra kullanımı daha da önem kazanmıştır. Kare veya ağ biçiminde yontulmuş, kafes (*opus reticulatum*) görünüşünde olan (Palatin'de Livia evi, Mars alanında Augusta anıt kabiri) bu kaplamalar küçük parça tüf'ler veya büyük taşlardan meydana gelir.
Bu birinci tip kaplama çok sağlam olmakla birlikte verimi düşüktür. Bu bakımdan İmparatorluk devrinde gittikçe artan yapım ihtiyaçlarını karşılamak için daha çabuk ve ekonomik bir yola gidilmiştir: önce güneşte kurutulmuş, pişmemiş (*lateres*), sonra pişmiş (*testae*), farklı biçim ve boyuttaki tuğlalardan meydana gelen tuğla kaplama (*opus latericium*). İmparatorluk devrindeki büyük roma yapılarının klasik kaplaması bu tip kaplamalar olmuştur. Bir başka önemli sonuç da, iran etkisiyle tonoz yapımında taş dolgu kullanılmasıdır. Kısa bir süre sonra tuğlanın yerini kısmen mermer aldı. Fetihler sayesinde imparatorluk devri mimarları dünyanın en zengin mermer çeşitlerini kullanma imkânına sahip oldular. Kaplama levhaları halinde kesilmiş çok renkli mermerlerin tuğla duvarlar üzerinde parıldadığı göze çarpar. Resmî binalar, tapınaklar, bazilikalar, saraylar ve hamamlar, genellikle mermer kaplıdır. Bunun örnekleri, Panteon'un beyaz mermer kaplı girişinde ve renkli mermer kaplı rotundus'unda görülür. Claudius zamanında kaplama geometrik figürleri, hayvan ve çeşitli sahneleri (Conservatori müzesindeki Palatin'in panoları) işleyen bir çeşit gömme işi olan *opus sectile* şeklinde gösterişli bir biçim aldı. M.S. II. yy.da kaplama, Pompeii'de görülen helenistik menşeli yeni unsurlarla zenginleşti. Roma'da Hadrianus'un iki büyük eseri olan Venüs ve Roma tapınakları ile Panteon, Baalbek tapınakları ve Palmyra'daki Bel tapınağının giriş bölümünde, bu süsleme örneğinin çok zengin bir anlayışla gerçekleştirilmiş biçimi görülür. İskender devrinde, ağırlığı, sertliği, pahalılığı sebebiyle, mermer kaplama yerine yalancı mermer (stuka) kaplama kullanıldı. Bu sonuncu tip kaplama Pompeii'de geometrik çizgili süsleme şeklinde en yalın biçimiyle belirir (Sallustius'un evi). Yalancı mermer bezeme Roma'da en üstün aşamasına M.Ö. I. yy.da vardı. (1878'de Tiber nehrinin sağ kıyısında bulunan «Farnesine evi»). Latinum yolundaki mezarların, Palatin'deki Caligula'nın yer altı mezar revağı. Neron'un Domus aurea'sı, Tibur'daki (Tivoli) Hadrianus villasının da bu bakımdan özellikle sözü edilmelidir. Bu iki kaplama malzemesi, mermer ile yalancı mermer, eski yunan ve roma medeniyetlerinden sonra da yaşar ve Rönesanstan çağdaş zamana kadar kaplamada kullanılır. Mermer, zengin tapınaklarda (İstanbul'da Ayasofya kilisesi) ve soyluların konutlarında (Büyük Trianon, Versailles) yaygın bir şekilde kullanıldı. Yalancı mermerler ise çeşitli devirlerin üslûbuna uyar. Fontainebleau şatosundaki bu tip mermerler (François I galerisi) ün kazanmıştır. Diğer kaplama çeşitleri arasında, bizans mozaikleri özel bir yer tutar (Ravenna'da Galla Placidia anıt kabiri, Venedik'te San Marco, Monreale kilisesi).

● *İslâm ve türk yapılarında* da çini kaplamalar büyük yer tutar. Dekoratif bir eleman olarak çeşitli yüzeylerin çinilerle kaplanması, islâm mimarîsinin en belirgin özelliğidir. Çeşitli üslûp ve renklerdeki çini kaplama, özellikle türk ve iran yapılarında, iç mekânın ayrılmaz bir parçasıdır. Çoğu zaman aynı motifin sonsuz bir şekilde tekrarlanması, yapıya yoğun bir ton saflığı (Bursa'da Yeşilcami, Tebriz'de Mavicami) veya renk tazeliği verir (İstanbul'da Sokullumehmetpaşa camii). Ayrıca yapıların çeşitli yerlerinde, mimarînin bütünlüğünü bozmayan ama kendi içinde de bir bütünlük taşıyan çini panolar yapılmıştır (pencere alınlıklarında, mihrap duvarlarında, bazı duvar nişlerinde). Seramik karoların buna benzer kullanılışı, Hollanda (Delf), Müslüman İspanya ve Portekiz'de de görülür.

Osmanlı türk yapılarında ahşap kaplama işçiliği ise daha çok kapılarda pencere ve dolap kanatlarında ve tavanlarda kendini gösterir. Bunlardan ahşap kaplamanın yanı sıra, fildişi, sedef ve bağa kakmalar da kullanılmıştır.

— Kuyumc. Kaplama dendiği zaman, üstü değerli madenlerle kaplanmış ve âdi madenden yapılmış ucuz kuyumculuk işleri kastedilir. Bununla birlikte, genellikle, gümüş ve altın olmak üzere iki çeşit kaplama vardır. Kaplama, 1742'de Sheffield'de Thomas Belsover adında bir bıçakçı tarafından bulundu. Kullanılan maden genellikle bakır ve gümüş (0,998) karışımıydı. Kaplama yapımı birçok işlem gerektirir: madenin hazırlanması, levhaların lehimlenmesi, haddeden geçirme, baskı, tornalama, takma, yıkama, parlatma v.b. Lehimden önce tavlama işlemi yapılır. Bu işlem, maden üzerinde çalışmayı kolaylaştırmak amacıyle, bakırın yüzeyine yoğun bir gümüş nitrat eriyiği dökmekten ibarettir. Bundan sonra bakır levha gümüş levhanın üzerine uygulanır ve kenarları katlanır. Üst üste konulmuş olan bu iki levha, akkor derecede ısıtılmış bir fırına konur. Levhalar koyu kırmızı renk alınca, bir işçi, T şeklinde olan ve «perdah» adı verilen âleti, bunların yüzeyine kuvvetle bastırarak gezdirir. Böylece gümüş bakıra yapışmış olur. İki levha akkor hale geldiği zaman gittikçe daha sıkı bir haddeden geçirilir. Sonunda, iki maden birbirine iyice kaynamış olur. Bu şekilde *basit kaplama* denilen kaplama elde edilir. Bakır levhanın öteki yüzü de aynı işlemlerden geçirilirse *çifte kaplama* elde edilir.

● *Hadde kaplama.* Mücevher haline getirilmeden önce krizokal yaprağı üzerine altın yaprak uygulanarak elde edilir. Bu malzeme istenen ölçüde kesilen geniş şerit halinde haddeden çıkar. Bu usul gümüşe de uygulanır.

— Marang. Kaplama, mobilyaların dış yüzlerini süslemede ve bina içi dekorasyonunda kullanılan yarı mamul bir üretim maddesidir. Türkiye'de kaplama levhaları olarak meşe, ceviz ağacı, akçaağaç, gürgen ve dişbudak gibi ağaç cinsleri kullanılır. Ayrıca, Türkiye'de yetişmeyen ve yabancı ülkelerden ithal edilen değerli ağaç cinsleri arasında şunlar sayılabilir: maun, tek, pelesenk, limba ve abanoz. Eskiden kaplama halinde ithal edilen bu ağaçlar, bugün tomruk halinde getirilerek işlenmekte, böylece daha ucuza mal olmaktadır.

Çok ince bazı kaplama levhaları da, zedelenmemeleri için, kâğıt veya kumaş üzerine yapıştırılarak satılır.

● *Kaplama alıştırma makinesi*'nde, bir masaya tutturulmuş olan kaplama levhaları iki bıçak önünde sürekli olarak hareket eder. Bıçaklardan biri kenarın fazlalığını alırken, diğeri de öbür levhaya alıştırır. Bazı makinelerde kaplamalar sabit olduğu halde, bıçaklar bir ray üzerinde hareketlidir. Levhaların kenar fazlalığını almak için daire testere, alıştırmak için de freze kullanılır.

— Metalürji. Madenî yüzeyleri, aşınma veya herhangi bir kimyasal etkiye karşı korumak yahut parçaya özel bir yüzey görünüşü kazandırmak yahut yüksek elektrik iletkenliği, yalıtkanlık, yağlayıcı özellikler, düşük sürtünme katsayısı, yüksek sertlik gibi belirli özellikleri bulunan bir yüzey elde etmek için kaplama uygulanır.

● *Madenî kaplama*'lar farklı usullerle elde edilir.

Galvanoplastiyle elde edilen *elektrolitik kaplama*'lar, madenlerden çoğunun ve bazı alaşımların, çözünür veya çözünmez anotlu elektrolitik bir sistemin katodunu meydana getiren kısımlar üzerine toplanmasını sağlar. Farklı kaplama özellikleri (parlak, mat, gözenekli, billûrsu) olan çeşitli elektrolitik banyolar vardır. Yüzey yağı önceden temizlenerek parçanın hazırlanması, elektroliz akımının yoğunluğu, elektrotlar arasındaki gerilim, parçanın banyoya daldırılma süresi, anotların cinsi, konumu ve şekli, banyonun derinliği, sıcaklığı ve karıştırılması gibi durumlar kaplamaya kesin özellikler kazandırır: kalınlık ve sertlik; parça üzerine yapışma v.b. Çoğu zaman nikel kaplama, krom kaplama, bakır kaplama, kalaylama ve kurşun kaplama işlemleri uygulanır. Yüzey korunmasında, kaplama kalınlıkları genellikle 10 mikrondan azdır.

Yüzeyi kaplanacak parçanın, kaplayacak olan maddenin bir çözeltisine daldırılmasıyle elde edilen *kimyasal kaplama*'lar çeliğin bakırla ve bakırlı alaşımların gümüşle kaplanmasını sağlar.

Çeliğin alüminyumla (kalorizasyon) veya kromla (kromlama) semantasyonu gibi, bir madeni veya diğer bir bileşiğini yüzeysel yayınma sonucu *termokimyasal işlemlerle kaplama*, yüksek sıcaklıkta, madenî tuzların ayrışmasını ve kaplama madeninin yüzeye nüfuzunu kolaylaştıran özel bir atmosferde yapılır.

Ergimiş madene daldırılarak yapılan kaplama'lar, saçların kalaylanmasında, çinko ile kaplanmasında ve galvanizlenmesinde (teneke) kullanılır; kaplanacak parça iyice temizlenip yağı giderildikten sonra, ergimiş maden veya alaşım banyosuna daldırılır. Konserve kutusu yapımında kullanılacak tenekenin büyük miktarlarda yapımı için, kalaylama veya galvanizleme işlemi, saçın sürekli olarak işlendiği büyük tesislerde yapılır.

Metalizasyonla kaplama'dan elde edilen kaplamalar, ergimiş haldeki koruyucu madenin (alüminyum, kadmiyum, kalay, kurşun, çinko) özel bir tabanca yardımıyle püskürtülmesinden elde edilir.

Vakum altında madenî kaplama'da ısınmış bir madenin vakum altında buharlaşmasıyle düzgün olarak dağılmış çok ince bir tabaka elde edilir ve maden buharları kaplanacak parça üzerinde yoğunlaşır. Optik veya elektronik malzeme parçalarına uygulanan bu teknikle, madenî ve madenî olmayan (plastik malzeme) yüzeyler korunur.

● Madenî yüzeylerin *koruyucu kaplama*'ları amacıyle, birçok *madenî olmayan kaplama* kullanılır: boya, vernik, emaye, plastik madde tabakası, çeşitli çimentolar, hafif alaşımların fosfatlanması veya anodik oksitlenmesiyle meydana gelen tuz kaplamaları v.b.

● *Beyaz metal kaplama* işlemi birbirini takip eden birçok basamaktan meydana gelir:

1. kaplanacak yüzeyin yağını giderme ve asitle kimyasal pas giderme veya mekanik yolla temizleme (kumlama, kazıma) işlemleri; **2.** alaşım içindeki maddelerin birbirlerine kaynamasını kolaylaştırmak amacıyle bir klorür veya asit bir gaz akımıyle seyreltme işlemi; **3.** antifriksiyon yatak alaşımının ana madene daha iyi kaynamasını sağlamak için dökümle ince bir kalay tabakası halinde kalaylama işlemi; **4.** antifriksiyon alaşım dökümüyle kaplama işlemi.

● Madenî yüzeylerin *koruyucu kaplamaları* çok çeşitlidir: *madenî kaplama*'lar (krom, nikel, bakır v.b.) ve *madenî olmayan kaplama*'lar (oksit, fosfat, sülfür, boya, vernik, emaye v.b.). Bu kaplamalar farklı metotlarla elde edilir:

1. madenin ya çözelti halinde (bakır kaplama) veya ergimiş halde yahut gaz halindeki (krom halojen ürün ayrışmasıyle termik işlem sonucu meydana gelen krom kap-

lama) bir tuzun yardımıyle elde edilen kimyasal kaplama;
2. ergimiş veya çözelti halindeki tuzların elektrolizi sonucu (borlaştırma) elde edilen elektrokimyasal kaplama. Bu metotla elde edilen elektrolitik kaplamalar sanayide kullanılır: krom kaplama; nikel kaplama; bakır kaplama; gümüş kaplama v.b.;
3. kalay (tenekenin kalaylanması), çinko (galvanizleme), kurşun gibi ergimiş madenlerden elde edilen kaplama: alaşım kaplamaları da kurşun, antimon, kurşun-kalay, kadmiyum-çinko gibi sıvı madenî banyolara daldırılarak yapılır;
4. tabanca ile püskürtülen (çinko) ergimiş madenle yapılan madenî kaplama;
5. madenî buharların (alüminyum) vakum altında işlenmesiyle elde edilen kaplama;
6. daldırma veya fırça ile boya, emaye gibi maddelerin uygulanmasıyle pişirme gerektiren veya gerektirmeyen kaplama.
Kaplamalar, kullanılma alanına, cinsine ve uygulama metotlarına göre çok farklı kalınlıklara sahiptir. 0,2 Mikronluk kaplamalar, alüminyumun vakum altında işlenmesiyle elde edilir. Halbuki elektrolizle 2 mm'lik bir gümüş tabakası (antifriksiyon yatak madeni olarak) meydana getirilebilir. Elektrolizle yapılan normal krom, nikel, bakır kaplamaların kalınlıkları 5 ile 10 mikron arasındadır.

— Teknol. En çok kullanılan *kaplama makinesi,* yatay ve paralel iki ray taşıyan bir gövde ile raylar üzerinde git-gel hareketi yapan ve bıçakları taşıyan ağır bir şaryodan meydana gelir. Kaplama çıkarılacak odun parçası, şaryonun üzerindeki hareketli tablaya sıkıca tutturulur. Gidiş hareketi sırasında oduna verevine giren bıçak, odunun bütün genişliği boyunca bir yaprak kaldırır Dönüş sırasında tabla, yaprağın kalınlığı kadar kalkar. Böyle bir makine, odun parçasının yüzeyini rendelemeden düzgün talaş kaldıran büyük boyutlu bir vargele tezgâhına benzetilebilir. Başka tip bir kaplama makinesinde, bıçak düşey olarak yerleştirilmiştir ve sabittir; düşey yönde bir git-gel hareketi yapar. Soyma kaplama makinelerinde olduğu gibi, bıçağın önüne yerleştirilmiş ve bıçak taşıyıcıya bağlanmış bir basınç çubuğu, kopmaları önler ve düzgün kesmeyi sağlar. İki işçi, makinenin çıkışında dakikada 5 veya 6, bazen 10 yaprak toplar. Tamamen değişik ve hızlı üretim sağlayan bir kaplama makinesi tipi de, dönme hareketi yapan bıçak taşıyıcı bir diskten meydana gelir (raket, tahta çatı kaplaması yapımı).

◆ Sıf. Üzerine korumak veya süslemek amacıyle başka bir madde geçirilmiş olan: *Ceviz kaplama dolap. Altın kaplama bilezik.*
— Denizc. *Kaplama güverte,* ağaçla kaplanmış çelik güverte.
— Kuyumc. *Kaplama mücevher,* içi daha az değerli madenden olan ve üzeri değerli bir madenle kaplanan mücevher. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Kaplama para,* değersiz madenden bir göbek altın, elektrum veya gümüş yaprakla kaplanarak basılan para. (Bu paralar daima sahte değildir. Roma'da bunlar kullanıldı.)
— ANSİKL. Kuyumc. *Kaplama mücevher,* Louvre'daki etrüsk mücevher koleksiyonu, çağımızda sahte para yapımına yarayan bu usulün bilinmekte olduğunu gösterir. XVIII. yy. başında bu usul yeni sofra takımlarının yapımında uygulandı. Bu yenilik başarıya ulaşamadı, fakat İngiltere'ye geçti. Daha sonra 1768'de kaplama adı altında masalarda altmış yıl yerini korudu. (LM)

KAPLAMACI i. (*kaplama*'dan *kaplama-cı*). Çeşitli madenleri, altın ve gümüş gibi değerli madenlerle kaplamayı meslek edinmiş kimse.
— Teknol. Tahta parçalarını, üzerine tutkal sürerek preste sıkıştırıp birleştiren işçi. ‖ İki ayrı maden yaprağını sıcak haddeden geçirerek kaynaksız olarak yapıştıran işçi. (ML)

KAPLAMACILIK i. (*kaplamacı*'dan *kaplamacı-lık*). Kaplamacının yaptığı iş. (M)

KAPLAMAK geçl. f. (*kap*'tan *kap-la-mak*). Bir kabın, bir kılıfın, bir örtünün içine almak, bir kabın içine koyup onunla sarmak: *Defter kaplamak. Yorgan kaplamak.* ‖ Çepçevre sarmak, her yanını çevirmek: *Yer yer duvarlar, yıkılmış baldıranla ısırganlar mezarları ve mezar taşlarını kaplamış* (S. F. Abasıyanık). *Asma bütün çardağı kapladı.* ‖ Bulunduğu yeri doldurmak, yayılmak, bürümek: *Hilmi'nin gözleri [...] büyümüş, beyazlarını da kırmızı bir renk kaplamıştı* (H.E. Adıvar). *Yoğun bir sis tabakası her tarafı kapladı.* ‖ Döşemek, yaymak: *Yerleri muşambayle kaplamışlar.* ‖ Bir şeyi, koruyucu veya sağlamlaştırıcı nitelikte bir başka şeyle örtmek: *Evin arka yüzünü çinko ile kapladılar. Gemiyi kaplamak üzere kızağa çektiler.* ‖ Bir madeni daha değerlisi ile galvanize etmek: *Gümüş yüzüğü altınla kaplamak.* ‖ *Mec.* (Bir kimsenin veya bir şeyin) Nitelikleri herkes tarafından bilinir olmak: *Ünü cihanı kapladı.* ‖ [Duygular için] Doldurmak: *Bir misafirliğin ilk manzaraları kaplar, / Ve gurbet kaplar, herkesi* (F. H. Dağlarca). *İçimi sonsuz bir sevinç kapladı.*‖Yayılarak etkisi altına almak: *Kadri Beyin taarruzdan vaz geçmesi ve odayı birdenbire bir sükûtun kaplayışı ona fevkalâde geliyordu* (Sabahattin Ali). *Serinlik bütün yüzünü kaplayınca başını kaldırdı ve hayretle gördü ki, yerden bir pınar patlamış, gürül gürül kayrıyor* (N. Araz). *Ortalığı koyu bir karanlık kapladı.* ‖ [Hastalık için] Belirgin hale gelmek, (vücudu) sarmak: *Romatizma her tarafını kaplamış.*
— Ciltc. Tel veya iplik dikişli bir kitaba kapak geçirmek. ‖ *Karton kaplamak,* bir cildin karton kapaklarını yerine yapıştırmak.
— Elektr. Bir iletkeni yalıtmak ve mekanik etkilerden korumak için, etrafını bir tekstil malzemesiyle sarmak.

◆ **Kaplanmak** edilg. f. Kaplamak işine konu olmak: *Yorganlar kaplandı mı? Her yer yeşille kaplandı.*

◆ **Kaplatmak** ettrg. f. Kaplamak işini yaptırmak: *Mantosunun içini kürkle kaplatmış.* (M)

KAPLAMDAŞ sıf. (*kaplam*'dan *kaplamdaş*). *Yeni.* Mant. Kaplamı aynı olan. (L)

KAPLAMLI sıf. (*kaplam*'dan *kaplam-lı*). Mant. *Yeni.* Anlamı içinde, şu veya bu sayıda varlık, eşya ve fikir taşıyan, kaplayan. (L)

KAPLAMSAL sıf. (*kaplam*'dan *kaplam-sal*). Mant. Nesnelerin az veya çok sayıda oluşuyle ilintili: *Kaplamsal anlam.* (Başka bir anlamda, «yoğunsal»a karşıttır veya şekil ve yer kaplamanın büyüklüklerini belirtir veya yer kaplama gibi, aynı tipten olan büyüklüklerin toplamından meydana gelmeğe elverişli büyüklükleri gösterir.) (L)

KAPLAN i. Parsa yakın, postu çizgili, kedigillerden büyük yırtıcı hayvan.
— ANSİKL. *Kaplan* (*Panthera tigris*) çok geniş alanlara yayılmış iri bir yırtıcıdır. Asya'da İran'dan Sumatra'ya, Cava'ya kadar rastlanır. Orta Sibirya'da büyük boydaki bir çeşidi bulunur. Turuncu kızıl renkte güzel bir postu vardır; karnı beyazdır. postu kendine özgü siyah çizgilerle kaplıdır. Kuyruğu halka halka ve ucu karadır. Kaplan çok güçlü bir hayvandır; burnunun ucundan kuyruğunun ucuna kadar boyu 3 metreyi bulur. Yüksek otlar arasında pusuya yatar, avının üzerine atlar, fakat kaçırdığı avı kovalamaz. Tok olduğu zaman da avlanır, kokuşmuş eti yemeğe de razıdır. Aslandan daha çevik ve daha cesurdur, insanlar için tehlikelidir, fakat «insan yiyici» kaplanlar daha ziyade artık avlanmayacak kadar yaşlı olanlardır. Kaplan cengelin derebeylerinden biridir. Filden korkmaz, bazen fil yavrularına saldırır. Kaplan avı çok tehlikelidir. Ancak geceleyin pusu kurarak yakalanabilir Yakalaması çok güçtür, fakat yakalanınca tutsaklığa kolay alışır; hemen bütün hayvanat bahçelerinde üreyebilir. Erkek kaplanla dişi aslandan bazen hayvan terbiyecilerinin tesislerinde elde edilen meleze *tigron* veya *tiglon* denir. Pek seyrek elde edilebilen tigronlar kısır olur. Kaplan iyi terbiye edilebilir; ancak bunun için yumuşak huylu olanları seçmek, sabırla uzun süre uğraşmak gerekir. Kaplan, büyük, vahşî kedigillerin en güzelidir.
— İkonogr. Eski Bacchus âyinlerini anlatan resimlerde bazen kaplana rastlanır. İlkçağdan beri (*Bir Kuzuyu Paralayan Kaplan,* Vatikan) tablolara konu olan kaplan Barye'nin eserlerinde daha sık görülür. Delacroix da bu temayı işlemiştir: *Anasıyle Oynayan Yavru Kaplan* ve *Kaplan Avı* (Louvre). [L]

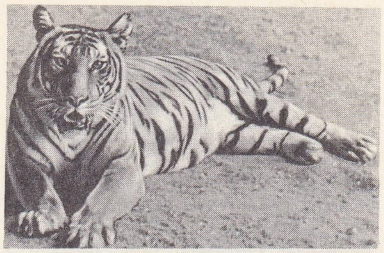

hint
kaplanı

kaplan avı
Delacroix'nın eseri
Louvre müzesi,
Paris

KAPLAN (Hamit), türk güreşçisi (Hamzaözü, Amasya 1934). 1953'te güreşe başladı. 155 Defa millî güreş takımında yer aldı. Birçok defa ağır sıklette olimpiyat ve dünya şampiyonu- oldu. Dereceleri: 1955'te Karlsruhe'de (greko romen) dünya üçüncüsü; 1955'te Barcelona'da (Akdeniz oyunları) şampiyon; 1955'te Budapeşte'de (milletlerarası) greko romende şampiyon; 1956'da Adriyatik kupasında serbest ve greko romende şampiyon; İstanbul'da dünya kupasında serbestte şampiyon, greko romende ikinci; Melbourn'da serbestte olimpiyat şampiyonu, greko romende dördüncü; 1957'de İstanbul'da serbestte dünya şampiyonu; 1958'de Budapeşte'de greko romende dünya üçüncüsü; 1959'da Tahran'da serbestte dünya ikincisi; Beyrut'ta Akdeniz oyunlarında serbestte şampiyon; 1960'ta Roma olimpiyadında serbestte ikinci; 1961'de Yokohama'da serbestte ve greko romende dünya ikincisi; 1963'te Helsinborg'da greko romende dünya dördüncüsü, serbestte dünya üçüncüsü; Sofya'da serbestte dünya ikincisi; İsveç'te greko romen de dünya üçüncüsü; 1964'te Tokyo olimpiyadında serbestte üçüncü, 1964 yılında güreşi bıraktı. (M)

Viktor KAPLAN

KAPLAN (Mehmed), türk edebiyat tarihçisi (Sivrihisar 1915). Eskişehir lisesini ve Yüksek Öğretmen Okulu Türk Dili ve Edebiyatı bölümünü bitirdi (1939). Aynı yıl Edebiyat fakültesinde asistan, 1943'te doçent, 1952'de profesör oldu. 1958-1959 Yıllarında Erzurum Atatürk üniversitesinde dekanlık ve rektör vekilliği yaptı. 1960'ta İstanbul Üniversitesi Edebiyat fakültesine döndü. Basılmış eserleri: *Tevfik Fikret ve Şiiri* (1946); *Namık Kemal* (1948); *Şiir Tahlilleri I* (1954); *Tanpınar'ın Şiir Dünyası* (1964); *Şiir Tahlilleri II* (1965); *Nesillerin Ruhu* 1967). *Büyük Türkiye Rüyası* (1969) adlı kitabı çeşitli konulardaki denemelerini biraraya toplar. (M)

KAPLAN (Viktor), avusturyalı mühendis (Mürzzuschlag, Steiermark 1876 - Unterach

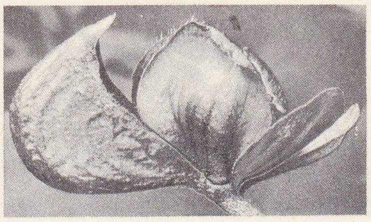

kaplanboğan

Foto. Rollet, Baranger, Noailles (LAROUSSE)

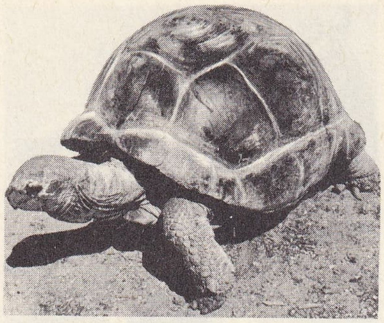

kara kaplumbağası

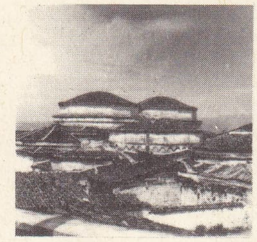

eski kaplıca

1934). Hidrolik türbinler uzmanı idi. Alçak yükseltilerde yüksek devir sağlayan pervaneli türbinler üstünde çalıştı. Kendi adı ile anılan değişken dişli pervaneyi gerçekleştirdi. *Theorie und Bau von Turbinen-Schnelläufern* (Döner Türbinlerin Yapımı ve Bununla İlgili Nazariyeler) [1931] adlı eseri önemlidir. (L)

KAPLANBOĞAN blş. i. Bot. Çok zehirli bir bitki; Kuzey doğu Anadolu'da yetişen türleri vardır. (İlmî adı: *Aconitum nepellus;* Düğünçiçeğigillerden.)

— ANSİKL. *Kaplanboğan* yüksek dağların yamaçlarında, çayırlarda, nemli ve gölgeli yerlerde yetişir. Çokyıllık bir bitkidir; kalın kökleri üzerinde şalgama benzeyen yumruları vardır. Bahçelerde yetiştirilir. Etkin maddesi, zehirli alkaloitlerden bir karışımdır, başlıcası akonitin'dir. (L)

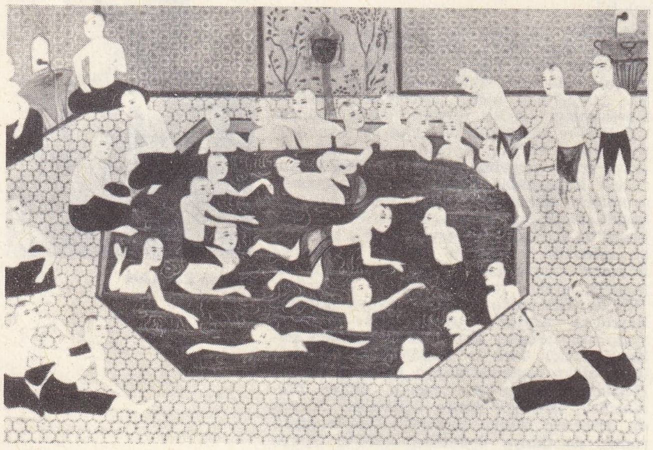

kaplıca (XVII. yy.) Topkapı sarayı, İstanbul

KAPLANDERE dağı, Batı Karadeniz bölümünde (Akçakoca kasabasının güneybatısı) dağ kütlesi; 1 168 m. Ormanlık olan dağın yapısında paleozoik ve üst kretase katmanları bulunur. (M)

KAPLAN GİRAY I, Kırım hanı (Rodos 1680 - Sakız 1738). Hacı Selim Giray Han'ın oğlu. Gençliğinde devlet işlerinde çalıştı. Bucak seraskeri olarak Lehistan'a başarılı akınlar yaptı. Çerkezistan seraskeri oldu (1700). Kırım hanı Devlet Giray'dan nureddinlik (ikinci veliahtlık) istedi. Kabul edilmeyince Osmanlılara sığındı. Kırım hanının ısrarı ile Rumeli hisarına hapsedildi. Sonra babasının yanına Yanbolu'ya gönderildi. Devlet Giray'ın azli ile han olan Hacı Selim Giray tarafından nureddin tayin edildi. İsyan eden Devlet Giray'ın üzerine gönderildi. Gazi Giray Han devrinde kalgay oldu (1704). Gazi Giray Hanın Osmanlılar tarafından sevilmemesini fırsat bilerek kaptanıderya Mehmed Paşa aracılığı ile hanlığı elde etti (1707). Başlıca düşüncesi Kabartay Çerkezlerini kendine bağlamaktı. Sarp Çerkez dağlarında yaptığı savaşta baskına uğrayarak yenildi (1708). Bu bozgun üzerine Babıâli tarafından azledildi (1708). Rodos'a sürüldü. Kardeşi Devlet Giray'ın azlinden sonra tekrar han oldu (1713). Edirne'de Prut seferinden sonraki barış görüşmelerine katıldı. Kırım'a döndükten sonra Osmanlıların Mora seferine kuvvet gönderdi. Avusturya seferi için hazırlandığı sırada Çerkezistan'da çıkan isyan yüzünden zamanında Osmanlılara yardım edemedi. Bu gecikme azline sebep oldu (1716). Gelibolu'ya gitti; daha sonra da Bursa'daki çiftliğine çekildi.
Patrona Halil isyanından sonra zorbalar tarafından Kırım hanı olarak saraya getirildi (1730). Fakat zorbaların ortadan kaldırılması için yapılan görüşmelerde birinci derecede rol oynadı. Kırım'a döndükten sonra Dağıstan'a bir ordu gönderdi (1732). Çeçenlerin yardımı ile Rusları püskürterek Demirkapı'yı ele geçirdi. Kardeşi Adil Giray'ı Kırım'da muhafız bırakıp Dağıstan'a ikinci bir sefer yaptı (1735). Bundan faydalanan Ruslar Münih kumandasında Kırım önlerine geldiler. Durumu haber alan Kaplan Giray derhal geri döndü. Urkapı civarında Ruslarla yaptığı savaşı kazanamadı. Kırım, Ruslar tarafından yağmalandı. Bu yüzden İstanbul'dan gelen fermanla azledildi (1836). Gelibolu'ya getirildi. Yeni Kırım hanının isteği üzerine Sakız'a sürüldü ve orada öldü. (M)

KAPLAN GİRAY II, Kırım Hanı (öl. İstanbul 1771). Selim Giray II'nin oğlu ve Kaplan Giray I'in torunu. Nureddin (ikinci veliaht) tayin edildi (1767). Devlet Giray'dan sonra han oldu (1770). Nureddin tayin ettiği Baht Giray'ı Rusların tehdidi altında olan Kırım'a gönderdi. Kendisi de serdarıekrem Halil Paşanın kışladığı Baba dağına, oradan Bucak'a gitti. Osmanlı piyade kuvvetlerine katıldı. Kendisine Boğdan'ın geri alınması görevi verildi. Prut nehrini geçmek isteyen kırım ve osmanlı kuvvetlerinin birbiri arkasına yenilmesi üzerine Halil Paşa, Kaplan Giray'ın isteğine uyarak Tuna'yı geçti. Fakat bunda da başarı kazanamayan Osmanlılar Kırım hanı aracılığı ile barış görüşmelerine başladılar. Kırım'a dönen Kaplan Giray rus istilâsı karşısında Osmanlılardan yardım istedi. İstanbul'dan ise onun azlini bildiren bir ferman geldi. (M)

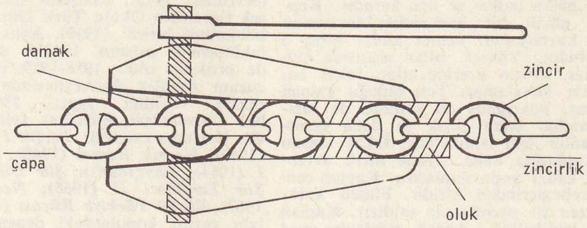

kaplumbağa (denizc.)

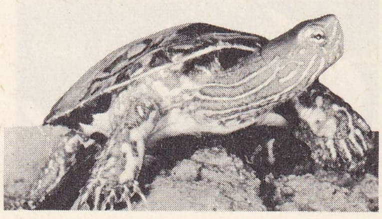

tatlısu kaplumbağası

KAPLAN kedisi blş. i. Zool. Güney amerika yaban kedisi (*Felis tigrina*); evcil kedi büyüklüğündedir. (Yakalanıp alıştırılırsa evlerde fare ve sıçanları yok eder.) [L]

KAPLAN MUSTAFA PAŞA. Bk. MUSTAPA PAŞA *Kaplan.*

KAPLANOĞLU (Şengün), türk basketbolcusu (Samsun 1938). Basketbola Ankara'da Yenişehir kulübü genç takımında başladı. 1955'te Genç Millî basketbol takımında oynadı. Galatasaray kulübüne (1957) girdi. Bir yıl sonra Modaspor'a geçti. A millî basketbol takımına alındı. Askerliğini yaparken Deniz Harp Okulu takımında oynadı. Galatasaray ve türk millî basketbol takımında kaptanlık yapmıştır. (M)

yeni kaplıca

KAPLAN pitonu blş. i. Zool. Hindistan'da bulunan piton türü. (Gövdesi başından daha geniş, derisi çok düşüdür; tutsak olarak iki buçuk yıl aç yaşayabilir.) [L]

Kaplan türbini, pervane palalarının eğimi değiştirilerek hatvesi değiştirilebilen pervaneli türbin. Doğrultusu değiştirilebilen bir dağıtıcıyle birlikte kullanılan bu düzen, su düşüş yüksekliğinin değişken olması halinde verimin çok iyi bir şekilde korunmasını sağlar. (L)

KAPLI sıf. (*kap*'tan *kap-lı*). [Bir şeyle] Tamamen örtülmüş, kaplanmış olan: *Karla kaplı yol.* ‖ Kabı olan: *Kaplı yorgan.* ‖ *Esk.* [Hava için] Bulutlu, kapalı: *Kaplı hava.* ‖ *Kaplı kaya,* yekpare büyük taş. (M)

KAPLICA i. (*kaplı* ve *ılıca*'dan). Sıcak suyu tabiî olarak çıkan hamam, üzeri örtülü ılıca: *Hani o, kaplıcanın sıcak halvetinde mesnevî söyler, Çelebi Hüsameddin de sabahlara kadar yazardı ...* (N. Araz). *Yalova kaplıcaları bu yıl çok kalabalıktı.*

— Ted. *Kaplıca tedavisi,* maden sularından yararlanılarak kullanılan tedavi metotlarının tümü.

— ANSİKL. Ted. *Kaplıca tedavisi* ile su tedavisi aynı şey değildir; su tedavisinde kullanılan sıvı madde sadece basınç ve sıcaklık bakımından dikkate alındığı için metot hep aynıdır; buna karşılık kaplıca tedavisinde, kaynakların son derece karışık ve değişik özelliklerinden faydalanılır. Gerçekten de kaplıcalarda bileşim, tad, sıcaklık, radyoaktivite v.b. bakımından çok farklı sular bulunduğundan buralarda tam bir su tedavisi uygulamak imkânı vardır. (LM)

KAPLICA i. (*kaplı*'dan *kaplı-ca*). *Halk dili.* Bot. Taneleri kavuzcuğuna sıkı sıkıya yapışık bir çeşit kapçıklı buğdaya verilen ad. (İlmî adı *triticum monococcum*).
— ANSİKL. Genel olarak *âdi kaplıca* veya *iri kaplıca* ile *ufak kaplıca* diye iki türü vardır. Her ikisi de türlü hava ve iklim şartlarına son derece dayanıklıdır, verimsiz topraklara uyar. Kaplıca, kışı uzun ve çetin olan dağlık yerlerin buğdayıdır. (L)

KAPLİN i. Denizc. Şajtların her iki sonunu meydana getiren kılıç şeklindeki kısımlarına denir. Bunlar şaftaların yekdiğerine bağlanabilmesi için yapılır. (L)

KAPLUMBAĞA i. (*kaplı* ve *bağa*'dan). Zool. Gövdesi az veya çok oval biçimde pulsu bağalı, kısa bacaklı, dişsiz gaga ağızlı sürüngen hayvan. (İlmî adı *testudo* ve *chelonia.*) Bk. ANSİKL.

— ÇEŞ. DEY. *Kaplumbağa gibi,* soğukkanlı ve yavaş hareket eden kimseler için kullanılır. ‖ *Kaplumbağa yürüyüşü,* çok ağır olarak yürüme.
— Denizc. Demir locası ile ırgat arasında güverteye bağlanan bir demirleme aracı. (Üzerinde el ile kaldırılıp indirilen bir damak ve zincir baklaları genişliğinde bir oluk bulunur. Demir atılacağı zaman, damağın kaldırılıp indirilmesiyle zincirin akmasını önler. Böylece demir, hem kastanyola, hem ırgat, hem de kaplumbağa ile güvenlik altında olur. Araçtaki damağa, *kaplumbağa göbeği* denir.)
— ANSİKL. Zool. *Kaplumbağa*'lar sürüngen-

Foto. X (LAROUSSE) ; N. Erkılıç, A. Kamacıoğlu (MEYDAN)

lerin bir altsınıfıdır; bunların başlıca özellikleri şunlardır; kafatası kocamandır; vücut, derinin içinde kemik levhalardan oluşmuş, pullarla örtülü ve iskeletle sonradan kaynaşmış boynuzsu bir bağa (sırt ve karın zırhı) ile kaplıdır; ağızda diş yoktur. Kaplumbağalar otçul, etçil veya balıkçıldır; karada, denizde ve tatlı suda yaşar, fakat hepsi yumurta ile çoğalır. Bağalarının gelişimine göre iki takıma ayrılır; tümbağalılar ve yarımbağalılar. *Kara kaplumbağaları*, çoğunlukla *testudo* cinsindendir. Karada yaşayanların parmak arası perdesiz, parmakları tırnaklıdır. En iyi bilinen türü bahçe ve evlerde beslenen yunanistan kaplumbağası (*Testudo graeca*), akdeniz ülkelerinde yaygındır. Buna benzer bir kaplumbağa (*T. hernanni*), Fransa'da Maures ve Esterel masifleriyle Roussillon'un bazı yerlerinde yabanî halde yaşar; Madagaskar'da, sarı zemin üzerine pırıltılı kahverengi çizgileri olan güzel bir kaplumbağa vardır (*T. radiata*). Fakat en ilgi çekici kara kaplumbağaları Aldabra adalarında, Hint okyanusunda, Galapagos adalarında bulunan dev kaplumbağalardır; bunların büsbütün ortadan kalkmaması için sıkı tedbirler alınmıştır. Bu kaplumbağalar eskiden oralarda pek çoktu; fakat geçen yüzyıllar boyunca, denizciler tarafından avlanıp yendiği için sayısı azalmıştır. İrileri 1,50 m boyunda olur ve 250 kg kadar gelir. Bunlar yüz elli, iki yüz yıl yaşar. 1766'da Maurice adasına erişkin olarak getirilen bir kaplumbağa 1903'e kadar orada yaşamıştır. *Tatlısu kaplumbağaları*, bu kaplumbağalar daha çok sıcak ve ılıman bölgelerdeki bataklıklarda, akarsularda yaşar. Birçok familyası ve sayısız cinsi vardır. (Bk. KAPANKAPLUMBAĞAGİLLER, KARAKAPLUMBAĞAGİLLER, ÇAMURCULKAPLUMBAĞAGİLLER, YUMUŞAKKAPLUMBAĞAGİLLER ve *ayrıca* CHELONOBİA, YILANBOYUNLUKAPLUMBAĞAGİLLER, YILANSIKAPLUMBAĞAGİLLER, DUDAKLI KAPLUMBAĞA, AMAZON KAPLUMBAĞASI.) *Elmas kaplumbağa*, Amerika Birleşik devletlerinde yenmek için yetiştirilir.

Bataklık kaplumbağası (*Testudo* veya *Emys orbicularis*), Avrupa'nın bataklık yerlerinde çok görülür. Boyu 30 sm'yi bulur. Böcek, sümüklüböcek, salyangoz, solucan ve küçük balık yiyerek beslenir. Esas itibarıyle etçil olduğu için kara kaplumbağasından ayrılır. Bu yüzden bazı kimseler bataklık kaplumbağasını bahçelerde besler. Bataklık kaplumbağası ekimden marta kadar yerin altında saklanır. Yılda bir defa yavrular. Yumurtalarını haziran veya temmuzda karaya bırakır. Yavrular üç ay kadar sonra yumurtadan çıkar. Bataklık kaplumbağasının yüzyıldan fazla yaşadığı söylenir. Kolayca evcilleşir. Kuzey yarımkürede Asya ve Amerika'da yaşayan türleri vardır. (LM)

KAPMA i. (*kapmak*'tan *kap-ma*). Kapmak işi; birden alma, bir şeyi yakalayıp kaçırma. ‖ Koparma, kesme. ‖ Çabuk belleme. ‖ [Yer için] Ayırma, tutma: *Vapurda, trende yer kapma.* ‖ [Hastalık için] Kendine bulaştırma. ‖ Sıf. Kaparak ele geçirilen, zorla veya hile ile elde edilen.

— Jeomorfoloji. Bir ırmağın, başka bir ırmağa dökülerek çığırını değiştirmesi.

— Psikol. Küçük yaştaki çocukta, çevresindeki eşyayı ve yakınlarının sevgisini kendine mal etme şeklinde çok sık görülen eğilim.

— Spor. *Pası kapma*, maçta bir oyununcun iki rakip arasından, gelen topu kapması.

— ANSİKL. Jeomorfoloji. İki çeşit yüzeysel kapma vardır: *oymayle kapma* ve *dökülmeyle kapma*. Oymayle kapmalar, gerileyen aşınmanın sonucudur: bir ırmak kolu kendisini daha büyük bir ırmaktan ayıran su bölümü çizgisini bu ırmağı parçalara ayıracak şekilde geriletebilir. Özellikle, iki komşu havzanın kaya sertliği çok farklı olduğunda veya ırmakların denize ulaşıncaya kadar aştıkları yol uzunluk bakımından çok eşitsiz olduğunda bu tür kapmalar meydana gelir. Meselâ, Yukarı Neckar'ın kolları Karaorman'ın doğu yamacında Yukarı Tuna'yı tehdit etmektedir. Daha sık görülen dökülme kapmaları, bir ırmak, alüvyonlarını kolayca boşaltamadığı ve kendisini komşu havzadan ayıran su bölümü çizgisini aşacak kadar yüksek bir doldurma meydana getirdiği zaman oluşur. Val de l'An'ın kapma mekanizması veya eskiden Sahra'da kaybolan orta Nijer'in Gine körfezine doğru dökülmesi bu tür bir olayın sonucudur. (Bu kapmalar çoğunlukla, sadece *dökülme* kelimesiyle belirtilir.)

Kapmadan sonra ırmak, genellikle belirgin bir dirsek meydana getirir ve eski vâdisinden uzaklaşır; bu dirseğe *dökülme dirseği* adı verilir. (LM)

KAPMACA sıf. (*kapmak*'tan *kap-maca*). Kaparak ele geçirilen, zorla alınan. ‖ İ. Kaparak ele geçirme. ‖ *Köşe kapmaca*. Bk. KÖŞE. (M)

KAPMAK geçl. f. (esk. türk. k.). Birdenbire ve çekerek almak: *Arkadaşımın elindeki kitabı kaptı ve yere attı.* ‖ (Bir şeyi) Yakalayıp kaçırmak, zorla alıp götürmek: *Niçin daima vurmak, kırmak, kapmak, kaçmak, karşı gelmek, öldürmek, isyan etmek istiyen bir temayülle yaşıyorum?* (Ömer Seyfeddin). ‖ Yakalayarak öldürmek: *Tilki tavuğu kaptı. Kuşu geçenlerde kedi kaptı.* ‖ Koparmak: *Makine, ustabaşının parmağını kapmış.* ‖ İşiterek veya görerek çarçabuk öğrenmek, bellemek: *Bütün söyediklerinizi kapmış.* ‖ [Yer için] Ayırmak, tutmak: *Ben gündüzleri ekseriya evde çalışır, akşama doğru çıkar, doğruca o dükkâna gider, âdeta yer kapardım* (Ahmed Rasim). *Koşarak en ön sırayı kaptı.* ‖ Kendine bulaştırmak: *Hastalık kapmak.*

— ÇEŞ. DEY. *Kapan kapana*, bir şeyin yağma edildiğini veya çok ucuz fiyata satıldığını anlatır. ‖ *Kapanın elinde kalmak*, kapış kapış gitmek, çok fazla istenir olmak: *Bu suretle nihayet yedi sekizden ibaret bulunan odalar kapanın elinde kalıyor* (R. N. Güntekin). ‖ *Buluttan nem kapmak*. Bk. BULUT. ‖ *Huy kapmak*, kötü bir alışkanlık edinmek.. ‖ *Kendini kapıp koyvermek*. Bk. KENDİ. ‖ *Külâh kapmak*, açıkgözlükle önemli bir mevki sahibi olmak. (M)

KAPNİSİT i. (fr. *kapnicite*). Miner. Hidratlı tabiî alüminyum fosfat; vavelit çeşididir. (L)

KAPNİST (Nikolay Vasiliyeviç), rus yazarı (Obuhovka, Mirgorod yakınları 1757 - ay.y. 1823). Subaydı, 1777'de ordudan ayrıldı ve edebiyat çalışmalarına yöneldi. Başlıca eserleri, büyük başarı kazanan yergili komedisi *Yobeda* (Kavga) [1798] ve birçok yergi şiiridir (1780 ve 1806). [L]

KAPODHİSTRİAS (Augustinos, — kontu), İoannis Kapodhistrias'ın kardeşi (Korfu 1778 - Petersburg 1857). 1829'da kardeşi tarafından yunan kuvvetlerinin başına getirildi, onun öldürülmesinden sonra hükûmetin başına geçmek istedi, fakat muhaliflerinin baskısı karşısında çekilmek zorunda kaldı. (L)

KAPODHİSTRİAS (İoannis), yunan devlet adamı (Korfu [Korkyra] 1776 - Nauplion 1831), Korfulu eski bir aileden gelen Kapodhistrias Rusya'da önemli bir rol oynadı. 1802 - 1807 Arasında Rusya'nın himayesinde Türkiye'ye bağlı muhtar bir devlet olarak kurulan İonia Adaları hükûmetinde yüksek görevler aldı. 1809'da çok sevdiği Rusya'nın hizmetine girdi, Viyana kongresine katıldı (1815) ve kendisini dışişleri bakanı Nesselrod'un yardımcılığına tayin eden çar Aleksandr üstünde büyük etkisi oldu. Yunanistan meselesini çarın nezdinde boş yere savundu; çar 1822'de onu Dışişlerindeki görevinden uzaklaştırdı. Kapodhistrias, bundan sonra sadece Yunanistan'ın bağımsızlığı meselesiyle ilgilendi; 1827'de Millî meclis tarafından Yunanistan cumhuriyeti başkanı seçildi. Rusya'nın adamı olduğu yolunda yayılan şöhreti ve aristokrat yaşayışı bağımsızlığına yeni kavuşmuş olan yoksul halk arasında hoşnutsuzluk yarattı. Mavromikhalis'in tutuklanması nüfuzlu Mavromalehalis ailesinin öfkesini uyandırdı. Kapodhistrias onun yakınları tarafından öldürüldü. (L)

KAPODHİSTRİAS (Viaros, — kontu) [Korfu 1770'e doğr. - ay.y. 1842]. Sporades valisi idi, Yunan Deniz kuvvetleri bakanı oldu. Kardeşinin ölümünden sonra Korfu'ya çekildi. (L)

KAPOK i. (malezya dillerinden k.). Bombacaceae familyasından bir grup bitkiye ait meyvelerin içindeki kıtığı meydana getiren lif. ‖ *Kapok ağacı*, Antillerde yerleşen (XVI. yy.) fransızların *ceiba* veya *criodendron* cinsinden ağaçlara verdikleri isim.

Java'da **kapok** fabrikası

— ANSİKL. *Kapok*, tropik kuşaklarda pek yaygın, çok büyük çapta bir ağaçtan, *ceiba pentendra* veya *Eriodendron anfraetuosum*'dan elde edilir. Her bir iplik, su geçirmez bir kovuktan meydana gelir; kapok, kıllarının olağanüstü yüzgeçliğinden dolayı cankurtaran aygıtlarının yapımında kullanılır.

● *Kapok ağacı*'nın birçok türü vardır; anayurdu muhtemelen Amerika olan bu ağacın türleri çoğunlukla karıştırılmaktadır: malezya kapok ağacı (*Ceiba pentendra*), afrika büyük kapok ağacı (*C. thonningii*), gine dikensiz kapok ağacı (*C. guineensis*), venezuela kapok ağacı. Dev türleri (*C. thonningii* ve *C. caribaea*), amerika ve afrika yerlilerince yekpare pirog yapımında kullanılmıştır; kapok üretiminde bunlardan yararlanılmaz. Öbür kapok ağaçlarının meyveleri, kapok veren ve pamuk gibi ince ipliklere sarılı sayısız tohumlar kapsayan uzun kapsüllerdir. Fildişi Kıyısı, Kamerun ve Gabon'da yetişen kapok ağaçları, ince marangozlukta, sandıkçılıkta ve kontrplakçılıkta kullanılır; tohumlarından yağ elde edilir. (L)

KAPON i. (ital. *coppone* veya *capone*). Denizc. Demirlemek için gemi çapasını griva palangası ile yukarı kaldırıp bağlamağa yarayan zincir takımı. (Çipolu bir demir, loça hizasına geldiği zaman güverteye almak ve yatağına oturtmak için kullanılan palanganın tirentisinin [el ile çekilen kısmı] bu yataktaki makara dilleri ile üç dilli bir makaradan ibarettir. Çiposuz demirin veya marell demirlerinin kullanılması ile kapon tertibatından vaz geçilmiştir.) [ML]

KAPONYER i. (ital. *capponiera* > fr. *caponnière*). Bir müstahkem tesisin unsuru.

— ANSİKL. İstihkâm. Burçlu tahkimatta *kaponyer*, istihkâm bedenini dışardaki bir tahkimli tesise (yarımay tabya) gömme yolla bağlayan ve hendeğe katma olarak ateş edilmesini sağlayan bir parçadır (bk. BURÇ). Çok köşeli tahkimatta, yivli topçunun ortaya çıkmasından sonra (1859), kaponyer sadece hendeklerin yan ateşi altında tutulmasına yaradı. Bir veya iki katlı, duvar örgülü, çıkıntı halinde astar duvarının tabanında ve düşman mermilerine karşı saklı ve toplarla donatılmış olarak yapılırdı. Bir veya iki hendeği ateş altında tutmasına göre *basit* veya *çift kaponyer* adlarını alır. Tahrip mermisinin ortaya çıkmasından sonra (1885) bu merminin etkisine dayanıksız olan kaponyerin yerine, hendeklerin yan ateşine alınması için «karşı astar kaponyerleri» geçti. Bununla birlikte sahte burç güzergâhlı tabyalarda geri hendeği ateş altına alan kaponyerler bulunmaktadır. (L)

KAPORSİYANİT i. (fr. *caporcianite*). Miner. Lomontit çeşiti. (L)

KAPORTA i. (ital. *koccaporto*'tan). Ask. denizc. Bir mezarna (delik etrafına takılan yüksek çerçeve) üzerine yerleştirilmiş yuvarlak delik. (Denizaltı gemisine bu delikten girilir. Türk denizcileri bu deliklere daha çok «menhol» [adam deliği] derler.)

— Denizc. Geminin iç kısmı ile irtibat kurmak ve havalandırmak için geminin güvertesinde açılan delik, geçit. (Güverteye giren suyun aşağıya akmaması çin kaportanın kenarına mezarna denilen kuşak çerçeve takılır.) [Bk. PANO.] ‖ *Kaporta camı*, kaporta kapakları üzerine takılan kalın camlara verilen ad. ‖ *Kaporta kafesi*, kaporta camlarını kırılmadan korumak için kaporta ka-

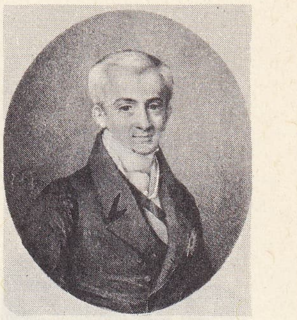

KAPODHİSTRİAS
Engelmann'ın
taşbaskısı
Cabinet des Estampes,
Paris

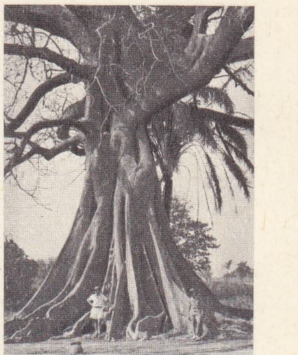

kapok ağacı

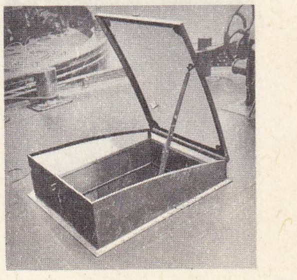

kaporta (denizc.)

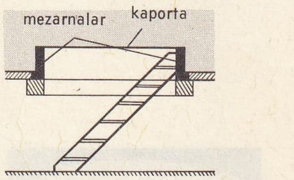

kaporta (denizc.)

Wolfgang KAPP

KAPPADOKiA

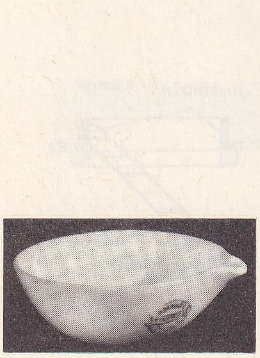
kapsül (kim.)

pakları üzerine mandallarla tutturulan demir veya pirinç çubuklardan yapılmış kafeslere verilen ad. || *Kaporta kapağı,* kaportaların lüzumunda açık veya kapalı bulundurulması için üzerlerine yapılan kapakların adı. || *Kaporta kiler,* kaporta kapaklarını istenildiği kadar açık vaziyette tutmak için iki yanlarına yapılan kavisli kolların adı. || *Kaporta mezarnası,* kaportaların kenarındaki yüksekçe çerçeve (saç gemi inşaatında, özellikle ambarlarında tavlon güverteler bulunmayan yük gemilerinde, hayli yüksekçe yapılır). [Buna yanlış olarak *köşebent - pıraçol*'da denir. Türkçede *mizarna* da denmektedir.] || *Kaporta muşambası,* karlı, yağmurlu, denizli havalarda kaportaların üzerlerini örtmek üzere kalın brandadan yapılan kılıfların adı. || *Kaporta tente punteli,* harp gemilerinde alt katlara girip çıkmakta kullanılan merdiven başı deliklerine (kaporta) takılan tahta veya madenden yapılmış ve yağmurlu havalarda üzerine kaporta tentesi veya brandası denilen örtüler takılan çerçeve. || *Büyük kaporta* veya *pano,* yelken devrinde, pruva ve grandi direkleri arasında ötekilerden daha büyük ve içine büyük kaporta çapasının yerleştirildiği ve üzerine, gemi seyirde iken en büyük filikanın oturtulduğu kaporta.

— Oto. Motoru örten ve arıza anında motoru kontrol etmek için kaldırılabilen, genellikle saçtan yapılmış karoseri parçası. (KAPUT da denir.) Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Oto. Başlangıçta *kaporta*'nın görevi yalnız motor aksamını gözden saklamak ve dış etkenlerden korumaktı. Hava akımı, akkor dereceye geldiği zaman ateşlemeyi sağlayan brülörlerin çalışmasını aksatacağı için, kaportadan havalandırma yapılmazdı.

Bugün kaportanın görevleri daha çoktur; en önemli görevlerinden ikisi, motorun havalandırılmasını sağlamak ve taşıtın ilerlemeye karşı direncini azaltmağa yardımcı olmaktır. Vantilatör motorun arkasına yerleştirilmişse kaportada delik bulunmaz; buna karşılık vantilatör hemen radyatörün arkasındaysa, kaporta üzerinde hava karıkları bulunur. Kaputa verilen bombeli eğrilik, taşıtın ilerlemesine karşıkoyan hava direncini azaltmakta gövde profiline yardımcı olur.

Motorun tamir ve kontrol edilebilmesi için, kaporta bir menteşe üzerinde açılıp kapanabilir. Eski karoserilerde, kaportanın yan kısımları bir sürgü sistemiyle açılırdı. Bugünkü modellerde kaporta üst kapağından açılır; menteşeler ise, taşıtın hareketinden doğan hava basıncı, kaportayı tespit yuvaları içinde hareketsiz bırakacak şekilde ön kısımlara takılmıştır. (LM)

KAPORTACI i. (*kaporta*'dan *kaporta-cı*). Otomobil tamir atelyelerinde motoru örten kapağı onaran kimse. (M)

KAPORTACILIK i. (*kaportacı*'dan *kaportacı-lık*). Kaporta yapma veya onarma işi. (M)

KAPOS, Macaristan'da ırmak, Tuna ötesi bölgesinde; Külsö-Somogy tepeleriyle Mecsek kütlesi arasında, güney - güneybatıdan, kuzey - kuzeydoğuya doğru akar; 105 km. Tuna'nın kolu olan Sio suyuna kavuşur. (L)

KAPOSİ (Moric), macar hekimi (Kaposvar 1837 - Viyana 1902). 1875'te Viyana'da profesör oldu, 1879'da deri hastalıkları kliniğinde çalışmağa başladı. (L)

Kaposi hastalığı, özellikle Orta Avrupa'da rastlanan deri hastalığı. El ve ayaklarda morumtrak tümör ve plaklarla belirlidir. Evrimi düzensiz, zaman zaman gerilemeler kesintilidir. Deriye ve bağırsaklara yayılma eğilimi vardır. Muhakkak kötü tabiatlı değildir. Penisilin tedavisiyle şifa elde edilmiştir. (L)

KAPOSVAR, Macaristan'da Somogy idare bölgesinin merkezi, Balaton gölünün güneyinde, Kapos ırmağı kıyısında; 43 500 nüf. Dokuma sanayii. (L)

KAPP (Gisbert), alman elektroteknik mühendisi (Mauer, Viyana yakınları 1852 - ay.y. 1922). Özellikle elektrik jeneratörleriyle ilgili çalışmalar yaptı. Transformatörlerin çalışmasına ait bir diyagrama Kapp'ın adı verilmiştir. (L)

KAPP (Wolfgang), alman siyaset adamı (New York 1858 - Leipzig 1922). Prusyalı bir yüksek memur olan Kapp, Doğu Prusya Tarım enstitüsünü kurdu. Birinci Dünya savaşında Bethmann - Hollweg'in çekingen siyasetine şiddetle karşı koydu (1916) ve Vatan partisini kurdu, 1918'de bu partiyi Reichstag'da temsil etti. 1920'de general Lüttwitz ile genç Alman cumhuriyetine karşı bir komplo hazırladı. Ehrhardt'ın yaptığı darbeden (13 mart 1920) ve Ebert ile bakanların kaçmasından sonra, Kapp bir «teknisyenler hükûmeti»'nin şansölyesi oldu; fakat bütün sol, Kapp'a karşı birleşti, işçilerin yaptığı genel grev beş günde «kapp'çılar»ın hakkından geldi. Kapp İsveç'e kaçtı; 1922'de Almanya'ya dönünce devlete ihanet suçuyle tutuklandı, fakat duruşması başlamadan öldü. (L)

KAPPA i. Yunan alfabesi harfi, *kaph* adı verilen fenike işaretinden türedi; Türkçedeki *k*'ya benzeyen titreşimsiz boğazsı bir kapantılıyı belirtir. (L)

KAPPADOKiA veya **KAPADOKYA.** Esk. coğ. Anadolu'nun iç kısmında, güneyde Toros dağlarından, kuzeyde Karadeniz'e kadar uzanan bölge. Batıda Tatta gölü (Tuz gölü), doğuda Ermenistan ve Fırat nehri ile sınırlanır.

● *Tarih.* III. Binyıldan önce Kappadokia'da bir samî topluluğu vardı. Kayseri'nin kuzeydoğusunda Kültepe'de asur dilinin en eski şekli olan Eski Babilceye yakın bir dilde, çivi yazılı birçok tablet bulundu. Kappadokia, sırasıyle Hitit imparatorluğunun Lydia'lıların, sonra da Perslerin (M.Ö. VI. yy.) eline geçti. Pers kralları tarafından iki satraplığa (genel valilik) bölündü: kuzeydeki kısma *Pontik Kappadokia,* güneydeki kısma *Esas Kappadokia* (veya *Büyük Kappadokia*) denirdi. M.Ö. 322 yılında Perdikkas Kappadokia'yı zaptetti; Eumenes'i satrap (genel vali) tayin etti. Antigonos I'in, İpsos savaşında (M.Ö. 301) ölmesinden sonra yerli bir hanedan başa geçti. Bunlar sadece ismen selefki kralına bağlıydı. M. Ö. 255 yılına doğru, Ariarathes III, kral unvanıyle bağımsızlığını ilân etti. Bu kral ve vârisi Ariarathes IV, selefki hükümdarlarının kızlarıyle evlendiler. Ariarathes IV, Magnesia'da Romalılar tarafından bozguna uğratılıncaya kadar (M. Ö. 190), Antiokhos III'ü destekledi. Bundan sonra Kappadokia, Roma himayesine girdi. Ariarathes V, M. Ö. 165-130 yılları arasında saltanat sürdü. Bu süre içinde Roma'ya bağlılığını devam ettirdi. M.Ö. 130 yılında ölünce Kappadokia'da iç karışıklık başgösterdi. Ariarathes'ten sonra iş başına geçen Ariarathes VI (M.Ö. III. yy.) ile Ariarathes VII (M.Ö. 100), Pontus kralı Mithradates VI tarafından öldürüldüler. Mithradates VI'nın yönetimi (M.Ö. 96) sırasında kappadokialı asiller direnmeğe çalıştılar; Romalıları arabulucu tayin ettiler. Roma'daki Ariobarzanes I Philoromaios'u kral tayin ettiler (M. Ö. 95). Mithradates'in devrilmesinden (M.Ö. 63) ve Pompeius'un doğuyu yeniden düzene sokmasından sonra Kappadokia krallığı, tekrar Roma himayesine girdi. Achelaus'un onayı ile Ariobarzanes III başa geçti (M. Ö. 42). Onun ölümünden (M.S. 17) sonra krallığı Tiberius doğrudan doğruya Roma'ya bağladı. Kappadokia bir roma alayının olarak, bir vekil tarafından yönetilmeğe başlandı. Daha sonra da iki Roma alayının bulundurulduğu büyük bir garnizon oldu. Hıristiyanlığın yayılış yolları üzerinde olan bölgede sadece iki şehir önemliydi: bunlardan biri Mazaka (daha sonra adı Kaisareia olarak değiştirilen bugünkü Kayseri), diğeri bugünkü Niğde şehrinin aşağı yukarı 16 km kadar güneybatısındaki Tyana idi. Doğu Roma imparatoru Romanos IV Diogenes (1072) devrinde Kappadokia'yı Selçuklular istilâ etti. Az sonra da Aleksios I Komnenos, Batıda Latinlerin yarattığı tehlikeye karşı doğuda barışı sağlamak amacıyle Kappadokia'nın önemli bir kısmını selçuklu sultanı Süleyman'a verdi. Bizans imparatoru Manuel Komnenos devrine kadar Kappadokia, başkentleri Konya olan selçuk sultanlarına bağlı kaldı. Sonradan sultan Mes'ud ülkeyi oğulları ve damatları arasında paylaştırdı. Bu durum osmanlı sultanı Yıldırım Bayezid'in tahta geçmesine kadar devam etti. Yıldırım Bayezid 1399'da Kappadokia'yı ele geçirerek ülkeyi birleştirdi. 1405'te Kappadokia Timurlenk tarafından istilâ edildi. Timurlenk'in Buhara'ya çekilmesinden sonra ve ülke temelli olarak Osmanlıların eline geçmeden önce Kappadokia bir süre için Selçukluların eline geçti. (M)

Kappadokia okulu, Kappadokia'da bizans sanat okulu (X-XIII. yy.). Rahip kolonileri, Ürgüp yöresindeki volkanik tüf'ten oluşan peribacalarının içine, duvarları, kubbeleri ve sütunları kayadan, bütün yüzeyleri duvar resimleriyle süslü kiliseler ve manastırlar yaptılar. Keşişler birçok yerde buna benzer manastırlar kurdurdu. (Latros-sur tepesi, Latmique körfezi, Meteores'da [Teselya] Kalabriya'nın çölleşmiş bölgelerinde.) Bu halk sanatı bazen acemice ve kabadır. Yapılar düzgün olmaktan uzak, yazıtlar hata dolu, resimler ölgündür. Bu sanat bölgesel katkılarıyle Doğuyu temsil eder. Ancak kişilerin anlam dolu duruşları, hayat dolu bakışları, soylu davranışları kappadokia resmine büyük bir değer kazandırmıştır. (L)

KAPPARİ adası, Ege denizinin güneydoğu kesiminde küçük ada. Bodrum yarımadası ile Kalymnos adası arasında. İstanköy adası kuzeyinde. Kappari adası Yunanistan'a aittir. (M)

KAPPEL, İsviçre'de (Zürich kantonu) köy, Zürich'in güneyinde; 1185'te kurulan Kappel manastırı, Protestanlığı benimseyince öğretmen okulu haline getirildi (1527-1547). Kappel'de, Zürich ordularının, 5 katolik kantonun kuvvetlerine yenildiği savaşta (11 ekim 1531) Zwingli öldü; bu yenilgi geçici bir süre için Reformun İsviçre'de yayılmasını durdurdu. (L)

KAPPLER (Herbert), alman subayı (Stuttgart 1907). SS albayı idi. 8 Eylül 1943'ten sonra işgal altındaki Roma'da polis şefliği yaptı. Ardeatino mağarası katliamını düzenledi (mart 1944). 1948'de yargılanarak müebbet hapse mahkûm edildi. (L)

KAPR (Jan), çek besteci (Prag 1914). Beş senfoni *Marathon* (1939) adlı bir scherzo, orkestra için çeşitli parçalar, piyano ve keman için konçertolar iki kantat ve üç yaylı çalgılar dörtlüsü besteledi. (L)

KAPRİÇYO veya **CAPRİCCİO** i. (ital. k.). Müz. Çalgı veya ses için bestelenmiş, serbest biçimde parça. Praetorius (1619) ve Brossard'ın (1703) belirttiğine göre, bu eserlerde sürprizler ve beklenmedik değişmeler yer alır. || Öğretici değer taşıyan, çalınması güç etüd. (L)

KAPRİK sıf. (fr. *caprique*). İnek, keçi ve hindistancevizi yağlarında bulunan bir asit için kullanılır. (31°C'ta erir, 270°C'ta kaynar.) *Eşanl.* DEKANOİK. (L)

KAPRİL i. (fr. *capryle*). Formülü C_9H_{19} —CO— olan tek değerli kök; kaprik asitten hidroksil kökünün çıkarılmasıyle türer. (L)

KAPRİLİK sıf. (fr. *caprylique*). Formülü CH_3—$(CH_2)_6$—CO_2H olan bir yağ asidi için kullanılır; keçi yağında ve birçok yağlı maddede bulunur. (16,5°C'ta erir, 237°C'ta kaynar. Nitrili 199°C'ta kaynar; amidi 105°C'ta erir. Etil esteri ananas kokusundadır.) *Eşanl.* OKTANOİK. (L)

KAPRİS i. (fr. *caprice*). Anî, değişken, düşüncesizce istek: *Hayatımdan memnunum, her halde, yelken kayığı ile dünya seyahatine çıkmak kadar tehlikeli bir kapris değil* (R. N. Güntekin). || *Kapris yapmak,* gereksiz isteklerde bulunarak huysuzluk etmek.

— G. sanl. Resimde veya gravürde kurallardan, alışkanlıklardan uzak, tuhaf veya kendine özgü bir havası olan desen; *Goya'nın Kapris'leri.*

— Müz. Bk. KAPRİÇYO.

◆ **Kaprisli** sıf. Kaprisle hareket eden: *Çocuklar ve kadınlar kaprislidir.* (LM)

KAPROİK sıf. (fr. *caproïque*). Formülü CH_3—$(CH_2)_4$—CO_2H olan bir yağ asidi için kullanılır; keçi, inek ve hindistancevizi yağlarında (*kaproin*) gliserit halinde bulunur. *Eşanl.* HEKSANOİK.

— ANSİKL. *Kaprok asit,* 205°C'ta kaynayan, fena kokulu bir sıvıdır. + 8°C'ta katı halde bulunur. *Kaproik amit* 100°C'ta ergir. (L)

KAPROİL i. (fr. *caproyle*). Formülü C_5H_{11} —CO— olan tek değerli kök; kaproik asit-

Foto. Popper-Atlas-Photo (LAROUSSE) ; MEYDAN

ten hidroksil kökünün çıkarılmasıyle türer. (L)

KAPROİN i. (fr. *caproïne*). Kim. Keçi yağında bulunan kaproik asit gliseridi. (L)

KAPROLAKTAM i. (fr. *caprolactame*). Kim. Polimerleştirme sonucu, naylona benzeyen ve sentetik kumaş yapımında kullanılan yüksek bir polimer (polikaprolaktam veya perlon) veren monomer. (L)

KAPROLAKTON i. (fr. *caprolactone*). Kim. Bir hidroksikaproik asitten suyun giderilmesiyle türeyen lakton. (L)

KAPRUN, Avusturya'da (Salzburg ili) kasaba, Salzach ırmağının kolu (sağ kıyı) olan Kaprun ırmağı kıyısında; 4 800 nüf. Hidroelektrik tesisler (220 000 kW). [L]

KAPSA i. (lat. *capsa*). Romalıların elyazması rulolarını ve tuvalet eşyalarını koydukları, çoğunlukla silindir biçiminde tahta, fildişi veya madenden kutu. (L)

Kapsa kültürü, Arkeol. Güney Tunus'ta, Kapsa'da bulunan paleolitik (eski taş) çağın sonlarına ait eserleri kapsayan kültüre verilen ad. Burada ele geçen eserlerin büyük bir kısmı çakmak taşından bıçaklar, hançerler yahut kemikten çeşitli âletlerdir. Bu eserler, bulundukları yerin adını alır. Kapsa kültürü bir taraftan Sicilya, Aşağı İtalya ve İspanya, diğer taraftan Mısır üzerinden Filistin ve Suriye'ye kadar yayıldı. Bütün bu taş eserler, binlerce yıl süren bu çağda insanların ilkel olarak yaşadıklarını ve avcılıkla geçindiklerini gösterir. Bu zamanda oldukça büyük topluluklar meydana getiren insanlar, tabiî mağaralarin yanında dal, kamış, taş ve topraktan yapılmış kulübelerde oturmağa başladılar. Bazı hayvanları ehlileştirerek birtakım ot ve meyvelerin yalnız toplanmasını değil, yetiştirilmesini de öğrendiler. (L)

KAPSAM i. *Yeni*. İçte olan şey. *Esk*. Muhteva. (M)

KAPSAMAK geçl. f. («sarmak» anlamında esk. türk. k.). *Yeni*. Kapsamı içine almak: *Tafsilâtlı arşiv raporu [...] harp sonunun davalarını ve meselelerini kapsayarak faydalı bir eser halinde meydana gelmişti* (Ş.S. Aydemir). *Esk*. Şâmil olmak. (M)

KAPSAMALI sıf. (*kapsamak* > *kapsama*'dan *kapsama-lı*). Leng. Bazı dillerde kapsamasız'a (siz kavramını içine almayan biz), karşıt olarak «biz» ve «siz» anlamına gelen birinci çoğul şahıs zamirine denir. (L)

KAPSAMASIZ sıf. (*kapsamak* > *kapsama*'dan *kapsama-sız*). Leng. Bazı dillerde, «biz» ile «siz»i birarada belirten başka bir biçime karşıt olarak, «siz» kavramını dışarıda bırakmak suretiyle yanız «biz»i belirten birinci çoğul şahsa denir. (L)

KAPSAMLI sıf. (*kapsam*'dan *kapsam-lı*). Kapsamı olan: *Geniş kapsamlı bir tasarı*. (M)

KAPSANMA i. (*kapsamak* > *kapsanmak*'tan *kapsan-ma*). Mat. Bir A cümlesinin bütün elemanlarının başka bir B cümlesine katılması özelliği. (Bu özellik $A \subset B$ şeklinde gösterilir ve *A, B'nin içindedir* veya *B, A'yı kapsar* diye okunur.) ‖ *Geniş anlamda kapsanma*, B kendisinin alt cümlelerinden biri olarak kabul edildiğine göre, A'nın, B'nin bir alt cümlesi olduğunu ifade eden bağıntı; bu bağıntı $A \subseteq B$ şeklinde gösterilir. (L)

KAPSAR sıf. (*kapsamak*'tan *kapsa-r*). *Yeni*. Sınırları içine alan, kapsayan, çevreleyen. *Esk*. Şâmil. (M)

KAPSBERGER (Johannes Hieronymus, VON), alman bestecisi (1575'e doğr. - Roma 1661). Genç yaşta yerleştiği İtalya'da **Giovanni Geronimo Tedesco della Tiorba** adıyle bilinir. Lavta virtüozu idi. Roma'da Antonio Barberini'nin hizmetinde çalıştı. Çalgı ve ses için bestelediği birçok eser roma müzik çevrelerinin tek sesli üslûbu benimsediğini gösterir. (L)

KAPSIZ sıf. (*kap*'tan *kap-sız*). Kabı olmayan veya kaplanmamış olan: *Hayatımın son dakikasına kadar başımdan ne gelip geçecekse bu küçük kalemle bu kapsız deftere yazacağım* (Y. K. Karaosmanoğlu). [M]

KAPSİKİ'LER, Kamerun'un zenci halkı. Mandara dağlarında yaşarlar. (L)

KAPSİSİN i. (lat. *capsicum*, biber'den fr. *capsicine*). Çeşitli biberlerin kan çekici aktif maddesi. (L)

KAPSÜL i. (fr. *capsule*). Bir şişenin ağzını ve mantarın üstünü örten madenî başlık.

— Akustik. *Manometreli kapsül*, bir ses borusundaki havanın titreşimlerini ve durakllı dalgaları incelemeğe yarayan âlet.

— Anat. Organizmanın çeşitli kılıflarına verilen ad: *Böbreküstü kapsülü, şahdamar kapsülü, bademcik kapsülü, göz merceği kapsülü, Glisson kapsülü*. (*Eklem kapsülleri*, eklemlerin etrafını saran telsel bir kılıftır.) ‖ *Kapsül bağı*, eklemlerin kapsüllerini pekiştiren telsel bağ. ‖ *Dış kapsül, uç kapsül*, tümbeyindeki adacığın ön çeperini merceksi çekirdekten ayıran madde katları. ‖ *İç kapsül*, beyin tabanının boz çekirdekleri arasında bulunan beyin akmaddesi. (Bunun bir ön kolu, bir de piramit demetten ibaret arka kolu vardır.) ‖ *Kalp kapsülü*, kalp dışzarı, perikard.

— Astronotik. *Uzay kapsülü*, uzay füzelerinde oldukça dar ve hafif, füzelerin gürültüsüne ve hava ile sürtünmenin meydana getirdiği sıcaklığa karşı izole edilmiş kapalı yer. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Fırlatılabilir kapsül*, belirli olarak sesüstü hızlarda kullanılan çok geliştirilmiş fırlatılabilir koltuk. (İzafî rüzgârın etkisiyle uzuvların ayrılmasını önlemek için pilot tam olarak fırlatılabilir kapsül içinde kapatılır. Bu kapsül ayrıca yüksek irtifalarda fırlatıldığında anî basınç düşüklüğü etkisini önlemek için sızmazlığı tamdır.)

— Bakteriyol. Patolojik bir ortamda bir veya birkaç bakterinin sitoplazmasını örten ve çok zaman kültürlerde kaybolan hiyalin kılıf. (Mikrobun korunma organizmasıdır ve etkinlik derecesine bağlı görünmektedir. Kapsüllerin boyanması özel metotları gerektirir.)

— Bot. Kabukları kendiliğinden çatlayan bütün kabuklu kuru meyveleri belirten terim. ‖ Karayosunlarının ve ciğeryosunlarının spor keseleri. (Kapsül genellikle bir yüksük üzerindedir; bir kapakçıkla veya basit bir çeper sıyrılmasıyle açılır.)

— Cerr. *Kapsül ameliyatı*, böbreğin zarını (kapsül) soymaktan ibaret cerrahî müdahale. (Kapsül ameliyatı bazı kronik nefritlerde, organın serbest genişlemesine yardım ederek yeniden iş görmeğe başlamasını sağlamak için yapılır. ‖ *Kapsül dikişi*, bir eklem kıvrımını dikmekten ibaret cerrahî müdahale. ‖ *Kapsül plastiği*, eklem kapsülünü serbestleştirmek için yapılan cerrahî müdahale. (Özellikle diz nahiyesinde, fibroz eklem kaynaşması halinde bu ameliyata başvurulur.)

— Eczc. Ruh gibi bazı sıvı ilâçların veya tadı, kokusu hoşa gitmeyen bazı katı ilâçların kolaylıkla yutulabilmesi için oval yahut yuvarlak zarf. (Kapsüller ya jelatin yapılıdır ve midede erir veya glütenden, keratinden olur ve ancak kalevî ortamda, bağırsaklarda çözünür.)

— Elektr. *Mikrofon kapsülü*, bir telefon cihazında kullanılan değiştirilebilir mikrofon.

— Kim. Bazı maddeleri eritmek veya bazı sıvıları buharlaştırmak için kullanılan, yarım küre biçiminde, ateşe dayanıklı maddeden veya madenden yapılmış kap.

— Oftalmoloji. *Kapsül iltihabı*, tenon kapsülünün iltihaplanması. (Göz çevresinde ağrılar, çift görme ve kemozis olur, fakat hemen hiç irin akıntısı görülmez.)

— Piroteknik. Bir yemleme barutu bileşimini kapsayan madenî kap. ‖ *Sondaj kapsülü*. *Eşanl*. ELEKTRONDÖR.

— Sil. Fişeğin taban ortasında bulunan, içi süratle tutuşabilen bir çeşit özel barutla dolu küçük, yuvarlak, madenî parça. (Tetik çekildiği an, tüfek iğnesinin vuruşu ile derhal tutuşan bu özel barut, fişeğin içindeki barutu ateşler.) ‖ *Kapsül memesi*, pistonlu tüfekte üzerine kapsül konan küçük silindir.

— Teknol. *Kapsül makinesi*, kartondan eşyaya, bir kumaş üzerine veya bir ayakkabıya, kapsül takmağa yarayan araç yahut makine. (Kapsül makineleri başlıca bir zımbadan teşekkül eder, bu zımba karşılıklı olarak, deliği deler ve madenî kapsülü tespit eder.)

— ANSİKL. Astronotik. *Uzay kapsülü*'nde kozmonot, genellikle arkalıklı iskemlesine kayışla bağlanır, fakat ellerini serbestçe kullanılır. Kapsül, içindekinin dengesini sağlamak, yön tutmasına ve bazen fren yapmasına imkân vermekle birlikte, itme ve güdüm araçlarından yoksun, pasif ve tamamen balistik bir araçtır, yörüngesini bir paraşütle inerek tamamlar, önceden tasarlanan bölgeye, genellikle denize iner, fakat indiği noktanın yeri kesin değildir. (L)

KAPTAN i. (ital. *capitano*'dan). Denizde, gölde, nehirde, yolcu, yük veya hem yolcu ve hem yük taşımakta kullanılan her çeşit geminin sevk ve idaresiyle görevli en yüksek yetkili, sorumlu ve ehliyetli deniz adamı: *Yüreğim yanıyor Nebil ... İçim sızlıyor... Seni kendi yatımızda kaptan kıyafetiyle göremeyeceğim* (R.H. Karay). (Bk. ANSİKL.) ‖ *Kaptan köprüsü*, bir gemide güvertelerin en üstünde bulunan ve mürettebatan bazılarının görev aldıkları hafif köprü (veya platform). [Geminin arka kısmında «pupasında» bordadan bordaya uzayan ve kıç taraftaki halat manevralarını yöneten üçüncü kaptanın üzerine çıktığı köprüye *kıç köprü* veya *manevra köprüsü*, orta kasaranın veya güverte üstü yapılarının ön tarafına *kaptan köprüsü* veya *seyir köprüsü* denir.] ‖ *Kaptan köşkü* (veya *kaptan köprüsü*), kaptanın gemiyi idare ettiği ve geminin üst katında bulunan bölüm. ‖ *Balıkçı kaptanı*, açık deniz balıkçılığında balık tutma işini yürütenlere veya manevrayı idare edenlere verilen ad. ‖ *İkinci kaptan*. Bk. İKİNCİ.

— Havc. *Kaptan pilot*, bir uçak, güdümlü balon veya helikopterin sevk ve idaresine memur pilot. (Analoji yoluyle şehirlerarası yolcu otobüslerindeki şoföre de *kaptan pilot* veya *kaptan* denir.)

— Huk. Bk. ANSİKL.

— Spor. Maçlarda oyun sırasında sahada bir takımı yöneten oyuncu. (Kaptan takım yöneticilerince veya federasyon tarafından bir mevsim için tayin edilir. Tenis gibi bazı sporlarda kaptan oyuna katılamaz, tenis kaptanı oyun sırasında oyunculara hiç bir etkide bulunamaz ve yalnız molalarda taktik verebilir. Kürekçilikte kaptan antrenmanları yöneten kişidir.)

— Teşk. tar. *Kaptan-ı derya* veya *kaptan paşa*. Bk. KAPTANPAŞA.

— ANSİKL. Denizc. Yürürlükteki kanun ve tüzüklere göre *kaptan*, yalnız ticaret gemilerinin sevk ve idaresine memur ve bundan sorumlu ve yükümlü ve bu ehliyeti haiz güverte zabiti için kullanılan resmî unvandır (26 eylül 1954 tarihli Gemi Adamlarının Yeterliği ve Sayısı Hakkında nizamname). Deniz kuvvetlerine bağlı her tip gemi kaptanına *gemi kumandanı* denir. Bununla birlikte eski bir alışkanlıkla ticaret gemilerindeki bütün güverte zabitlerine (burada geçen *zabit* kelimesi resmî ve kanunî unvandır) *kaptan* denilmektedir. Bu nizamnameye göre kaptanlar (başkaptanlar) dört sınıfa ayrılır: **1.** *liman kaptanı*, sınırları belli limanlar içinde yapılacak yolculuklarda (seferlerde) kullanılan makineli ticaret gemileri kaptanı; **2.** *kıyı kaptanı*, bütün Karadeniz ve Akdeniz'de Mataban burnundan Girit adası batısındaki Krio burnuna ve buradan Yafa'ya kadar çekilen hattın içinde kalan alandaki bütün türk ve yabancı liman ve iskeleler arasındaki yolculuklarda kullanılan makineli ticaret gemileri kaptanı; **3.** *uzak yol kaptanı*, yakın yol sınırını aşan sahalardaki yolculuklarda kullanılan makineli ticaret gemileri kaptanı; **4.** *yakın yol kaptanı*, bütün Karadeniz ile Süveyş ve Cebelitarık boğazı arasında kalan Akdeniz sahasındaki yolculuklarda kullanılan makineli ticaret gemileri kaptanı.

Kaptan olabilmek için Deniz Harp okulu, Yüksek Denizcilik Okulu Güverte bölümü, Denizcilik Meslek okulu (sonradan kaldırıldı) ve Deniz Astsubay Okulu Güverte bölümünü bitirmek, sıhhî durumu uygun olmak, adlî hüküm yememiş olmak, tüzükle sınır ve süreleri tespit edilmiş deniz hizmetlerini tamamlamış olmak, yazılı ve sözlü sınavları kazanmak şarttır. Ayrıca gemici olup denizciliğe atılarak tüzüklerle tespit edilmiş fiilî deniz hizmet ve görevlerini yaparak yazılı ve sözlü sınavları ka-

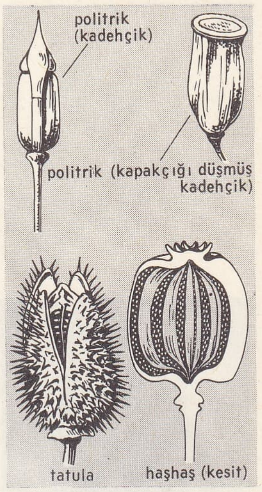

kapsül (bot.)

manometreli **kapsül** (akustik)

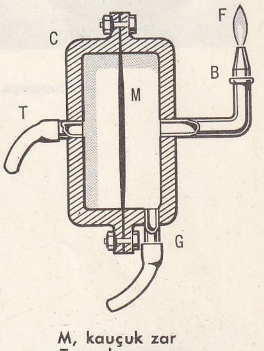

M, kauçuk zar T, ses borusuna bağlanan boru havagazı G. borusuyla götürülür ve B'de yanar alevin F yüksekliği devirli olarak değişir

kaptan (Türkische Gewänder adlı eserden)

Foto. MEYDAN

kaptanpaşa

kaptanpaşa

zananlar da, uzak yol kaptanlığı dahil, çeşitli kaptanlık ehliyeti alabilirler. Amatör teknelerini (spor, yarış ve gezi) kullanmak isteyenlere «Amatör Denizci Sınavları Hakkında talimat» hükümlerine göre ehliyet verilir. Fakat bunlar kaptan değildirler. Şehir hatları gemi kaptanlığı kılavuz kaptanlığı, hizmet gemileri (algarina, dalgıç, kablo gemileri gibi) kaptanlığı özel tüzüklere bağlıdır.

Bir güverte zabitinin kaptan ehliyeti alabilmesi için, denizde fiilî hizmet süreleri, yapmış olması gereken görevler, tabi tutulacağı sınavlar ve vazife başındaki kıyafeti, Ulaştırma bakanlığı tarafından talimat ve tüzüklerle tespit edilmiştir.

Kaptanlar da İş kanunu hükümlerine tabidirler.

Eski gemilerde seyir kamarası kaptan köprüsü altındaydı. Günümüzde aynı düzeyde bulunmakta ve genellikle başkaptan dairesi, diğer kaptan ve subayların kamaraları seyir kamarasının arka tarafındadır (ticaret gemilerinde). Seyir köprüsünde (kaptan köprüsünde) dümen, pusula, muhabere tertibatı (telefon, boru), radar ve diğer seyir âletleri bulunur. Köprü üstü personelini rüzgâr ve yağmurdan korumak için seyir köprüsü kısmen camla örtülmüştür. Bu camlı mahfuz yere «seyir sığınağı» da denir. Bunun tavanına yardımcı pusula (mükerrir pusula) takılır. Seyir köprüsü provadan itibaren gemi boyunun üçte biri veya yarısı mesafesinde, Amerika'nın büyük göllerinde seyir eden gemilerde ise tam başta bulunur. Bazı yeni petrol ve maden gemilerinde ise orta kasara olmadığı için kıç kasaranın ön tarafındadır.

— Huk. *Kaptan* genel olarak donatan tarafından tayin edilir. Bu, kaptan ile donatan arasındaki bir sözleşmeyle olur. Kaptanı tayin eden bir donatma iştiraki ise, tayin gemi müdürü, gemi müdürü yoksa, donatanların çoğunlukla verecekleri bir kararla olur. Gemi müdürü, tayinden önce, donatma iştirakinin fikrini almazsa, tayin işlemi yine geçerli olur; gemi müdürü bu durumda donatma iştirakine karşı sorumlu olur. Kaptan tayin etme yetkisi, bir sözleşmeyle gemi işletme müteahhidine de bırakılabilir. Bunun dışında da bazı hallerde, kaptan, donatan ile arasında bir sözleşme olmadan da tayin edilebilir. Bunlardan birincisi şehbenderlere ait talimatta gösterilmiştir. Buna göre, konsoloslar yeni satın alınan bir gemiye türk veya yabancı bir kaptan tayin edebilirler. Aynı şekilde, geminin kaptanı ölmüş ve donatan, kendisine haber verilmesine rağmen, kaptan tayin etmemişse, yine konsolos kaptanı tayin eder. Bunun gibi kaptanın da kendi yerine başkasını tayin etmeğe hakkı olduğu durumlar vardır. Kaptan hastalık veya başka bir sebeple gemiyi idare edemeyecek hale gelirse, durumu donatana bildirir ve ondan haber gelinceye kadar tedbir alır ve gerekiyorsa yeni bir kaptan tayin eder (Tic. kn. md. 977).

Kaptanın görev ve mükellefiyetleri. Kaptanın kamu hukuku ve özel hukuktan doğan mükellefiyetleri vardır: **1.** kamu hukukundan doğan görev ve mükellefiyetler. Kaptanın kamu hukukuna ilişkin görev ve mükellefiyetleri, onun kamu otoritesini temsil etmesinden doğar. Bunlardan birincisi emniyet ve inzibatı sağlama görevidir. Kaptan gemide inzibatı ve işlerin düzgün yürümesini sağlamak için, belirli cezalandırma yollarına başvurabilir. Gerekiyorsa disiplini bozan kimseleri hapsedebilir, gemiden çıkartabilir veya tayfa ve yolcuların eşyalarını arayabilir. Hattâ gemiden kaçan gemi adamlarını zorla gemiye geri getirebilir. Bunun gibi gerekli hallerde mahallî zabıtadan yardım isteyebilir (Tic. kn. md. 1467). Kaptanın kamu hukukundan doğan diğer bir yetkisi de nüfus memurluğu görevidir. Kaptan gemideki ölüm ve doğum belgelerini, gemi curnaline kaydeder, evlendirme işlemini yapar ve bunlara ilişkin belgeler verir. Bunun yanında kaptanın adlî görevleri de vardır. Bunlar, terekenin korunmasına ilişkin tedbirlerin alınması ve bir suç işlendiği zaman bu suça ilişkin delilleri toplama gibi mükellefiyetlerdir (Tic. kn. md. 1472); **2.** özel hukuktan doğan mükellefiyetler, kaptanın geminin âmiri ve donatanın temsilcisi olmasından doğar. Kaptan, geminin teknik âmiri olduğu için geminin sevk ve idaresi ile görevlidir. Bu sebeple bazı mükellefiyetleri vardır. Bunlar gemi sefere çıkmadan önce başlar ve yolculuğun bitiminden sonra da devam eder. Bu görevler şu şekilde sıralanabilir: a) gemiyi yolculuğa hazırlamak; b) yükleme ve istife nezaret etmek; c) gerekli belgeleri gemide bulundurmak; ç) gecikmeden yola çıkmak; d) gemiyi bizzat sevk ve idare etmek; e) gemide hazır bulunmak; gemi curnalinin tutulmasına nezaret etmek; f) yükün zarar ve ziyana uğraması, geminin barınma limanına girmesini gerektiren haller için deniz raporu vermek; g) mevzuata uymak; h) tehlikedeki gemilerin yardımına koşmak. Kaptanın donatan, yük sahibi ve yolculara karşı olan ticarî mükellefiyetleri de şunlardır: **a)** kaptan donatanın vekili olduğu için, onun haklarını korumak ve bütün işlerinde tedbirli bir kaptan gibi hareket etmek zorundadır. Bu mükellefiyetlerin yerine getirilmemesi, kaptanın sorumluluğunu doğurur; **b)** kaptan, gemicilik tekniğine ilişkin olmamak ve bir haksız fiil doğurmamak şartıyle, donatanın talimatına uymak zorundadır; **c)** kaptan, yolculuktaki olaylar, yaptığı sözleşmeler ve açılan davalar hakkında donatana bilgi verir. Aynı şekilde durum müsaitse, deniz ödüncü, veresiye mal alma v.d. kredi işlemleri ile geminin satılması, yolculuğun değiştirilmesi gibi hususları da donatana bildirmek zorundadır (Tic. kn. md. 994); **ç)** yetkilerinin kısılmış olması halinde kaptan buna uymak zorundadır. Ancak bu kısıtlamanın teknik yönetime ilişkin ve tehlike halinde hareket serbestisini kısıtlayacak şekilde olmaması gerekir; **d)** gemi bağlama limanına döndüğü zaman veya her istendiği zaman, kaptan, donatana hesap vermeğe mecburdur; **e)** taşıtan, kendisine yük gönderilen veya yükletenin, bahşiş, mükâfat veya tazminat olarak verdiği şeyleri, donatana vermek; **f)** kaptan, donatanın muvafakati olmadan gemiye kendi adına yük yükleyemez. Kaptan bu mükellefiyetini ihlâl ederse, o yükler için, yükleme yerinde âdet olan en yüksek navlunu donatana öder. Donatan, bundan başka bu yüklemeden doğan diğer zararların da ödenmesini isteyebilir (Tic. kn. md. 1003); **g)** kaptan yükle ilgili kimselerin temsilcisi sıfatıyle, mümkün olduğu kadar yüke bakmak, onların çıkarlarını korumak ve yüke ilişkin bir tedbir alırken mümkün olduğu kadar onların talimatını almak zorundadır.

Kaptanın görevinin sona ermesi. Kaptanın görevi azil, çekilme, ölüm ile sona erer (Tic. kn. md. 1005 v.d.) Bu hallerin hangisinde ve ne miktarda tazminat verileceği Ticaret kanununda belirtilmiştir (md. 1006, 1012).

Kaptanın sorumluluğu: **1.** hukukî sorumluluk. Kaptan kendisine düşen işlemlerin yerine getirilmesinde, tedbirli bir kaptanın göstereceği ihtimamı göstermek zorundadır. Bunu göstermemesi halinde sorumlu olur. Önce kaptan, kusurlu fiilleri ve temsil yetkisini gereği gibi kullanmaması sonucu donatana verdiği zarardan sorumludur. Kaptanın hile veya kast ile donatana verdiği zararlara, denizcilikte *baratarya** denir. Aynı şekilde kaptan üçüncü kişilere verdiği zararlar için de donatana karşı sorumludur. Bu sebeple bir tazminata mahkûm olan donatan, kaptana rücu eder. Yükle ilgili kişilere ve yolculara karşı kaptanın sorumluluğu, haksız fiil sorumluluğudur. Bunun için, haksız fiilin bütün şartlarının varlığının ispatı gerekir. Ancak zarar, kaptanın kanunî görevini ihmalden doğmuşsa, bunun ispatı yeterlidir (Tic. kn. md. 972);

2. kaptanın cezaî sorumluluğu, kaptanın kamu hukukundan doğan görevlerini yerine getirmemesi halinde söz konusu olur. Önce kaptanın kasıtlı hareket etmesi için genel bir müeyyide vardır. Kaptan, gemi hizmetlerinin aksamaması için yapılmaması gerekli olan bir fiili bilerek yaparsa, 15 günden bir yıla kadar hapis ve en az iki aylığı tutarında ağır para cezasına çarptırılır (Tic. kn. md. 146). Bunun dışında kaptan, bayrak çekme kurallarına aykırı hareket ederse, 5 aya kadar hapis ve 400 liraya kadar ağır para cezasına mahkûm olur (Tic. kn. md. 892). Bunun gibi gemi tasdiknamesi veya bayrak şahadetnamesi almadan bayrak çeken kaptan da bir aya kadar hafif hapis ve 200 liraya kadar hafif para cezası ile cezalandırılır. Bu belgeleri gemide bulundurmayan veya geminin adını yazdırmayan kaptan da yüz liraya kadar hafif para cezası ile 15 güne kadar hapis cezasına mahkûm olur (Tic. kn. md. 834; Deniz İş kn. md. 42, 43; Denizde Can ve Mal Korunması Hakkındaki kn. md. 16, 20-24).

Kaptanın temsil yetkisi. Kaptanın, donatanı, taşıyanı ve yükle ilgili kimseleri temsil yetkisi vardır: **1.** *donatanı temsil yetkisi*: kaptanın donatanı temsil yetkisi doğrudan doğruya kanundan doğar. Bu sebeple, donatanın ölümü, değişmesi veya iflâsı halinde de kaptanın temsil yetkisi devam eder. Kaptan azledilmiş olsa dahi, geminin idaresi fiilen elinde bulunduğu sürece, durumdan haberi olmayan iyi niyetli üçüncü kişilere karşı temsil yetkisi devam ediyor sayılır. Kaptanın temsil yetkisi idareyi fiilen ele alması anında başlar ve idare elinde bulunduğu sürece devam eder. Kaptanın kanunî yetkileri içinde yaptığı işlemlerden doğan hak ve borçlar, doğrudan doğruya donatana aittir. Bu işlemlerin yapılmasında kaptanın açık olarak donatan adına hareket etmesi gerekli değildir; geminin kaptanı sıfatıyle hareket etmesi gerekli ve yeterlidir. Temsil yetkisi doğrudan doğruya kaptana aittir. Ancak bu yetkisi kaptanın gemiyi idare edemeyecek hale gelmesinde, onun seçeceği, ölmesi halinde ise, en yüksek rütbeli gemi zabitine geçer (Tic. kn. md. 977). Kaptanın donatanı temsil yetkisi, geminin bağlama limanında olup olmamasına göre değişik kapsamdadır. Gemi, bağlama limanında olduğu sürece, donatan orada bulunduğu için, kural olarak kaptanın temsil yetkisi yoktur. Bu sebeple, özel yetki vermedikçe, kaptanın yaptığı işlemler, donatanı bağlamaz (Tic. kn. md. 986). Bunun gibi sonradan verilen icazet donatanı bağlar. Ancak kural, bağlama limanında kaptanın temsil yetkisi olmamakla beraber, kanun bazı hallerde istisnaî olarak bu yetkiyi tanımıştır (tayfa tutmak; konişmento düzenlemek; gemi alacaklılarının açacağı bazı davalarda donatanı temsil etmek). Bağlama limanı dışında ise, kanun, donatan ile bağın kesileceğinden hareket ederek kaptana, geminin satılmasına kadar varan geniş bir temsil yetkisi tanımıştır. Ancak, kaptanın her işlemi donatanı bağlamaz. Donatanı bağlaması için, yapılan işlemin geminin donatılmasına, yakıt ve kumanyasına, gemi adamlarının korunmasına veya yapılmakta olan yolculuğun selâmetine ilişkin olması gerekir (kaptanın sözü geçenler dışındaki işlemlerinin donatanı bağlaması için, özel yetki verilmesi gerekir). Bunun dışında navlun sözleşmesi yapma ve bunlara ilişkin davalar açma yetkisi de kaptana aittir. Bu hususlarda temsil yetkisinin bulunması için zaruretin bulunması gerekli değildir. Buna karşılık, donatan adına kredi işlemlerine girişmek ve geminin satılması için zaruret halinin bulunması gerekir. Buna göre kaptanın bağlama limanı dışında yapacağı işlemleri üç ayrı grup halinde toplamak mümkündür: **a)** geminin korunması ve yolculuğun selâmetine ilişkin işlemler. Bu işlemlerin yapılabilmesi için ne özel yetki, ne de zaruret halinin bulunması gerekir; **b)** zaruret halinde yapabileceği işlemler. Bunların başında kredi işlemleri gelir. Kaptan, kredi işlemlerini ancak geminin korunması ve yolculuğun gerektirdiği zaruret halinde ve zaruret ölçüsünde yapabilir. Kaptanla bu gibi işlemlere girişecek kimselerin zarureti, yapılan işlemin zaruretle ölçülü olup olmadığını araştırmak ve gereği halinde bunu ispat etmesi zorunludur. Buna karşılık kaptanın parası olup olmadığını veya aldığı parayı yerinde sarf edip etmediğini, üçüncü kişi araştırmak zorunda değildir. Meğer ki, kötü niyetli olsun; **c)** aynı şekilde ve kaptanın zaruret halinin bulunması şartıyle yapabileceği diğer bir işlem de geminin satılabilmesidir. Geminin satılmasında kesin zaruretin bulunduğuna, geminin bulunduğu yerdeki mahkemenin o yerdeki türk konsolosluğunun da fikrini aldıktan sonra karar vermesi gerekir. Geminin bulunduğu yerde mahkeme yoksa, kaptan bilirkişi mütalaası alır. Buna da imkân yoksa, o zaman başka delillerle kesin zaruretin tespit edilmesi gerekir. Ayrıca imkân varsa donatanın da talimatını alır (Tic. kn. md. 994). Bunun yanında satışın açık arttırma ile yapılması da gerekir. Kesin

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

zaruretin bulunması için, geminin yolculuğa devam edemeyecek hale gelmesi yeterli değildir. Aynı zamanda geminin gecikmeden satılmasında da zaruret olmalı ve gecikme, gemi maliki için zarar da doğurmalıdır.

Kaptanın ancak özel yetki ile yapabileceği işlemler: bu gibi işlemlerin yapılabilmesi için kaptana özel yetki verilmesi gerekir. Bunların başında donatana şahsen sorumlu kılacak işlemler gelir. Kaptan gemi adamı tutma dışında donatanı şahsen sorumlu kılacak bir işlemi, özel yetki verilmedikçe yapamaz. Bunun gibi, kaptanın yaptığı bir kambiyo işleminin donatanı bağlaması için özel yetki verilmesi gerekir. Kaptanın kanundan doğan yetkileri, donatan tarafından sınırlanabilir. Ancak bu kısıtlamanın teknik hususlara ilişkin olmaması gerekir.

2. *Kaptanın, taşıyanı temsil yetkisi.* Donatanla taşıyanın ayrı ayrı kişiler olması halinde, kaptan taşıyanı da temsil eder. Özellikle onun adına konişmento kesebilir.

3. *Yükle ilgili kişileri temsil yetkisi.* Bazı hallerde kaptan, yükle ilgili kişileri temsil ederek onlar adına işlem yapar. Kaptanın bu yetkisi kanundan doğar. Ancak kaptanın bu temsil yetkisi yolculuğun devamınca vardır. Bu temsil yetkisi kural olarak yükle ilgili çıkarların korunmasıyle ilgilidir. Aynı zamanda kural olarak yükün korunmasıyle ilgili işlemleri yaparken ilgililerin talimatını alır. Ancak bazı hallerde kaptan, yükün çıkarına aykırı olarak da tasarruf edebilir. Önce kaptan müşterek avarya halinde, geminin selâmeti için yükü denize atabilir. Burada durum yükün selâmetine ilişkin olmamasına rağmen kaptan yük üzerinde tasarruf edebilir. Aynı şekilde, kaptan geminin selâmeti için gemi ve yükü karşılık göstererek deniz ödüncü alabilir veya yükün bir kısmını satabilir. Ancak bu yola başvurulabilmesi için, kaptanın elinde başka bir imkânının bulunmaması ve donatana fahiş zarar vermemesi gerekir. Bunun gibi, bozulma tehlikesinin varlığı halinde, kaptan yükü satabilir. Kaptanın bu yükle ilgili işlemlerden doğan hak ve borçlardan, yükle ilgili kişiler sorumlu olur veya hak elde ederler.

● *Kaptanın istifası.* Belirli olmayan bir süre için işe alınan kaptan bir yolculuğa başlamışsa, geminin bağlama limanına veya başka bir türk limanına dönüp boşalmasına kadar görevine devam etmek zorundadır. Ancak istifa ihbarı zamanında geminin bir Avrupa limanında veya Avrupa dışı limanda bulunmasına göre, ilk çıkıştan itibaren iki veya üç yıl geçtikten sonra istifa için izin isteyebilir. Şu var ki, bu durumdaki kaptan, yerine bir başkasının bulunabilmesi için donatana elverişli bir süre bırakmak, bu arada görevine devam etmek ve herhalde başladığı yolculuğu bitirmek zorundadır. Donatan, istifayı öğrenir öğrenmez geminin dönmesini isterse, kaptan gemiyi geri getirmekle yükümlüdür. (ML)

KAPTAN i. (fr. *captane*). Petrol ürünlerinden sentezle elde edilen, bağcılık ve ağaççılıkta antikriptogamik olarak kullanılan ve bileşiminde hiç madenî element bulunmayan organik madde. (L)

KAPTAN (Arif), türk ressamı (İstanbul 1906). Deniz Harp okulunu bitirdi (1924). Subay çıktıktan sonra Nazmi Ziya ve Ali Çelebi yanında uzun süre resme çalıştı. Güzel Sanatlar akademisinde açtığı sergi ile dikkati çekti (1935). Askerlikten ayrıldı. Paris'e giderek Lhote'un atelyesinde çalıştı (1947-1949). Resim çalışmalarının ilk döneminde desen kaygısı içinde duygulu bir tabiat görüşüne sahipti. 1955'ten sonra renk uyumuna önem veren geometrik bir anlayışıyle yer yer vitray havasında, soyut biçimde çalıştı. *D grubu*'nun sergilerine katıldı. 1. Devlet Resim ve Heykel sergisinde üçüncülük (1939), 17. sergide ikincilik (1955) ödülünü kazandı. Devlet Resim ve Heykel müzesi, Millî kütüphane ve özel koleksiyonlarda resimleri vardır. (M)

KAPTAN (Atıf), türk sinema ve tiyatro sanatçısı (İzmit 1908). İzmit sultanîsini bitirdi. İstanbul'a gelerek Dârülbedayi'ye girdi ve *Hamlet*'te rol aldı (1926). Vedat Örfi Bengü ile bir gezginci tiyatro kurarak Anadolu'yu dolaştı. Bu arada *Kaçakçılar* adlı filmle sinemaya da başladı. 1950 Yılından sonra kendini tamamıyle sinemaya verdi. *Ankara Ekspresi, Bir Millet Uyanıyor* gibi filimlerdeki kompozisyonlarıyle dikkati çekti. Çeşitli karakter rollerinde başarılı oldu. (M)

KAPTANA i. Bk. KAPUDANE.

Kaptan Fracasse (*Le Capitaine Fracasse*), Th. Gautier'nin romanı (1863). Misère şatosunda genç baron Sigognac miskin bir hayat sürmektedir. Bir gün gezici bir tiyatro topluluğu şatoya konuk olur. Toplulukta bulunan İsabelle adlı genç kızın gözlerindeki büyüye kapılan yoksul baron, tiyatrocularla takılır, onlarla Paris'e kadar gider. Matamore adlı oyuncu ölünce, Sigognac, onun rolüne talip olur. «Kaptan Fracasse» adıyle büyük başarılar kazanır, ama aynı zamanda İsabelle yüzünden kuvvetli bir rakiple çatışmak zorunda kalır. Komik roman türünden yararlanan bu pikaresk anlatı, okuyucuya romantik bir hava içinde Louis XIII dönemini yaşatır. (L)

Kaptanhasanpaşa veya **Divittar camii,** İstanbul'da Haydar semtinde, Bıçakçıalaeddin sokağında cami. Bahriye nazırı Hasan Hüsnü Paşa tarafından, yanan eski Divittar camiinin yerine yaptırıldı (1882). Son cemaat yerinin üstü müezzin mahfeli olarak yapılmıştır. Mimberi ve minaresi ahşaptır. (M)

KAPTANIDERYA blş. i. (*kaptan* ve fars. *deryâ*'dan *kaptan-ı deryâ*). Teşk. tar. Bk. KAPTANPAŞA.

Kaptanibrahimpaşa camii, İstanbul'da, Beyazıt semtinde, Üniversite kütüphanesi yanındadır. Sadrazam İbrahim Paşa yaptırmıştır (1707). Duvarları tuğla ve taştan, çatısı ahşap, minaresi tuğladandır. Bitişiğinde bir sebil vardır. Yanında bulunan hamam yıktırılmış, yerine Medresetül Kuzat (Kadılar medresesi) yapılmıştır. Burası şimdi Üniversite kütüphanesidir. (M)

KAPTANLIK i. (*kaptan*'dan *kaptan-lık*). Kaptan olma hali, kaptanın yaptığı iş: *Gûya bir defa Üsküdar'dan İstanbul'a giden bir vapurda kaptanlık etmiş* (H.E. Adıvar). (M)

KAPTAN MEHMED PAŞA, Abdülhamid II devrinin (1876-1909) İstanbul itfaiye kumandanı (İstanbul 1835 - ay.y. 1911). Polathaneli (Akçaabat) Ali Kaptan'ın oğlu. Eğitimini Deniz mektebinde gördü. 30 Yıl süre ile kaptanlık ve bu arada Cihan Seraskeri diye tanınan Rıza Paşanın yaverliğini yaptı. Kırım (1855) ve Osmanlı-Rus savaşlarında (1877-1878) yararlık gösterdi. Bahriye Silâhendaz taburu kumandanı oldu (1877). Ferik rütbesiyle ölünceye kadar İstanbul İtfaiye taburları kumandanlığı görevinde bulundu. (M)

KAPTANPAŞA veya **KAPTANIDERYA** blş. i. Denizc. *Esk.* Osmanlı devletinde deniz kuvvetlerinin en büyük askerî ve mülkî âmirine verilen ad. (Bk. ANSİKL. *Tar. bölümü.*) ‖ *Kaptanpaşa bayrağı*, osmanlı donanmasında kaptanpaşaların bindiği gemiye çekilen bayrak. (Bu bayraklar değişik renk ve şekillerde olurdu. XVIII. yy.dan sonra bayraklara padişahın tuğrası da işlenirdi.) ‖ *Kaptanpaşa kadırgası*, osmanlı donanmasında kaptanpaşaların bindiği süslü ve gösterişli kadırgalara verilen ad. (KAPTANPAŞA BAŞTARDASI da denirdi.)

— Mal. *Esk. Kaptanpaşa hasları*, Osmanlı devletinde kaptanpaşalara verilen hasların adı. (Kaptanpaşaların hasları oldukça çoktu. XVII. yy.daki kaptanpaşa haslarının geliri, sekiz yüz seksen bin beş yüz akçe idi.)

— Teşk. tar. *Kaptanpaşa eyaleti*, Osmanlı devletinde merkezi Gelibolu olan eyalet. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Tar. Yıldırım Bayezid devrinde temelleri atılan osmanlı deniz kuvvetlerine ilk zamanlarda «derya beyi» unvanıyle Gelibolu sancağı beyleri kumanda etti. İstanbul kuşatmasına katılan Baltaoğlu Süleyman Beye *kaptanıderya* unvanı verildi. Eğriboz seferinde sadrazam Mahmud Paşa, ilk *kaptanpaşa* oldu (1456). Yavuz Sultan Selim zamanında, osmanlı donanmasının merkezi, Gelibolu'dan İstanbul tersanesine nakledildi (15 mayıs 1516).

Barbaros Hayreddin Paşanın 1533'te Osmanlı devleti hizmetine girmesinden sonra, Gelibolu sancağına ilâveler yapılmak suretiyle Kaptanpaşa eyaleti teşkil edildi. Bundan sonra kaptanpaşa unvanı, deniz kuvvetlerinin amirali karşılığı olarak kabul edildi.

Kaptanpaşanın teşkilâttaki yeri, ilk zamanlarda, Budin eyaletinden sonra, bilâhare de Anadolu beylerbeyliğinden sonra gelmeğe başladı. Kaptanpaşalara vezaret rütbesi de verildi.

Kaptanpaşalık, denizcilerin alabileceği en yüksek rütbeydi. Tayini özel bir törenle yapılan kaptanpaşa, Divanı Hümayuna girme hakkını kazandıktan sonra, divan müzakerelerine katılır, selahiyeti dahiline giren şikâyetleri dinler ve bir hükme bağlayabilirdi.

Kaptanpaşalar tersanede, ikamet ederlerdi. Oturdukları yere «divanhane» denirdi. Kaptanpaşa, deniz kuvvetlerinin idarî ve askerî bütün işlerinden sadrazama karşı sorumluydu. Bu sebeple de salâhiyetleri çok genişti. Azil, tayin ve teftiş haklarına sahipti. Kaptanpaşa, eyaletinin yönetimi ve donanmaya ait bütün işlere bizzat meşgul olurdu. Tersane bölgesinin asayişi ile de görevli idi. Buradaki idarî davalara bakmak yetkisini taşır, idam hükmü verebilirdi. Gerektiğinde yetkisini aşan meselelerde sadrazam ile istişare yapmak zorunda idi. Sadrazam donanmaya ait her hususa müdahale etmek hakkına sahipti. İstanbul'da ikameti esnasında yedi-çifte kayığa binen kaptanpaşa, donanmada «kaptanpaşa baştardası» adı verilen gemiye biner ve bu gemiye üç fener asılırdı. Baştardanın bir de yedek gemisi vardı.

Kaptanpaşalar Bayezid II devrinden itibaren, Doğu Akdeniz'de ticaret emniyetini sağlamakla da yükümlü kılınmıştı. Her yıl donanma ile Akdeniz'e çıkar, eyalete bağlı sancakları denetler, Fas'a kadar uzanan kıyıları gözden geçirir, ticaret güvenliğini baltalayan korsanları takip eder ve İstanbul'a dönerdi.

Sefere giden gemilere piyade askeri bindirildiği takdirde, bunlara kumanda etmek üzere bir de «serdar» tayin edilirdi. Serdar, kaptanpaşadan daha kıdemli idi. Sefer devam ettiği müddetçe, kaptanpaşa serdarın maiyetinde bulunurdu.

Kaptanpaşa donanma ile hareket edeceği gün, veziriazam, yanında bazı devlet ricali olduğu halde tersaneye giderek gemilerin noksanlarının tamamlanıp tamamlanmadığını kontrol eder ve gemi kaptanlarıyle kaptanpaşadan gereken bilgiyi alır, her birine rütbelerine göre hil'atler verirdi. Sadrazam bundan sonra kaptanpaşa ile birlikte saraya giderek durumu padişaha arzeder ve kaptanpaşa huzura kabul olunurdu. Bu sırada donanma tersaneden hareket eder, gemiler Topkapı sarayı önüne geldiğinde top ve tüfek atarak selâm resmini ifa ettikten sonra Beşiktaş tarafına yönelirdi. Resmigeçitten sonra kaptanpaşa saraydan ayrılır, yirmi dört kürekli kayığa binerek donanmaya katılırdı.

Kaptanpaşa yanında «Donanmayı Hümayun kadısı» bulunur ve her gittiği yerde davalara bakardı. Kaptanpaşaya bir tercüman da refakat ederdi. Kaptanpaşanın İstanbul'da yardımcısı tersane kethüdası idi.

Kaptanpaşalar, ister vezir, ister mirimiran olsunlar, İstanbul'da iken cuma namazından sonra Paşakapısına gelir, arz odasında sadrazamla görüşürler ve iki haftada bir defa sadaret kethüdasının odasına uğrarlardı. Kaptanpaşaya hâkimiyet alâmeti olarak sedefkârî asa taşırdı. Bahriyeye ait büyük küçük, bütün tayinlerden kaptanpaşa sorumluydu. Denizle ilgili padişah adına ferman yazar ve tuğra çektirirdi.

Kaptanpaşalar ilk zamanlar Gelibolu sancağından elde edilen gelirle iktifa ederlerdi. Sonraları vazife ve salâhiyetleri artınca, paşalık hassından başka, saliyane olarak, üçer sancak aldılar. Kaptanpaşalığın geliri XVII. yy.da seksen beş bin akçe tutuyordu. Bunlardan maiyetlerinde bulunan denizcilerden senede bir miktar bahşiş aldıkları gibi, yaptıkları tayin ve terfilere mukabil de bir miktar caize almak hakkına sahiptiler. Kaptanpaşa unvanı, Bahriye nezaretinin kuruluşu 1867'ye kadar kullanıldı.

— Teşk. tar. *Kaptanpaşa eyaleti.* Cezayir beylerbeyi Barbaros Hayreddin Paşanın, Osmanlı devleti hizmetine girmesinden sonra da Cezayir'in yönetimi kendisine bırakılmıştı. Bu yüzden kaptanpaşa eyaletine, *Cezayir eyaleti* de denirdi. Donanmanın, levent adı verilen askerleri, bu eyalet-

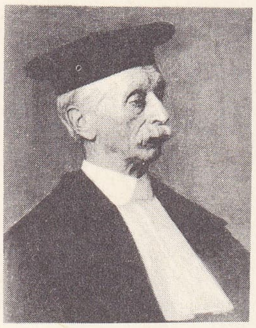

Jacobus Cornelius KAPTEYN

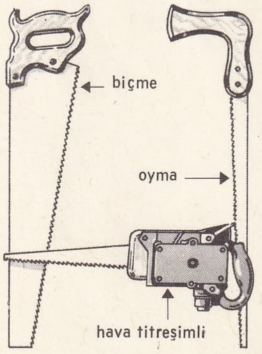

ten alınırdı. Bu askerler daima silâh altında bulunmazlar, gerektikçe toplanırdı. Ancak bunların toplanması donanmada yeniçeri, azap ve cebeci daima silâh altında bulunan askerler de vardı. Bazen donanmaya asker yetmediği zaman «yaya» ve «müsellem» ocaklarından yardımcı alınırdı. Kaptanpaşa eyaletine bağlı sancaklar şunlardı: *Gelibolu* (eyalet merkezi), *Eğriboz, İnebahtı, Midilli, Sığacık, Kocaeli, Karlıili* (Mora'da), *Rodos, Mezistre* (Mora'da), *Sakız, Nakşe, Mehdiye* (Trablusgarp sahilinde), *Lefkoşe* (Kıbrıs'ta), *Baf* (Kıbrıs'ta), *Gerniye* (Kıbrıs'ta), Kaptanpaşanın yönetimi altında bulunan Kaptanpaşa eyaleti sancaklarındaki ümera, zuama ve tımar sahipleri bahriye işlerinde görevlendirilirdi. Bunların sayıları her yıl değişirdi. 1608'deki kaptanpaşa kaydına göre, o yıl 138 zeamet, 1 434 tımar vardı. Her ikisi 1 572 kılıçtan meydana gelirdi. Savaş zamanında bu kılıçlardan gelen cebeliler 2 928 kişi olurdu.

Bunların katılmasıyle donanma askerlerinin sayısı 4 500'e çıkardı. Donanmaya sayıları 1 893 olan azaplar da katılınca eyalet askerlerinin sayısı 6 300 kadar olurdu. Gerektiğinde Trablusgarp, Tunus, Cezayir, Kefe eyaleti askerleri de donanmaya katılırdı. Ayrıca, yardımcı durumundaki yeniçeri, azap ve cebeciler de vardı. Bu kuvvet donanmanın devlete ait olan kısmı idi. İkinci sınıfı Kaptanpaşa eyaleti sancakbeylerinin gemileri meydana getirirdi. Bunlara «bey gemileri» denirdi. Üçüncü sınıf ise korsan filosundan kurulurdu. (M)

KAPTANPAŞA, Karadeniz bölgesinde (Doğu Karadeniz bölümü, Rize ili, Çayeli ilçesi) bucak; 5 969 nüf.; 9 köy. — *Bucak merkezi,* 875 nüf. İlçe merkezinin 20 km güneydoğusunda; yüksl. 500 m. (M)

Kaptanpaşa veya **Sinanpaşa mescidi,** İstanbul'da Yenibahçe Gureba hastahanesi yakınında idi. Kaptanıderya Sinan Paşa (öl. 1553) yaptırdı. 1915'te yandı. (M)

Kaptanpaşa camii, İstanbul'da birkaç caminin ortak adı: **1.** Kumkapı iskelesi yakınındaydı. XVI. yy. sonunda kaptanıderya Uluç Hasan Paşa tarafından yaptırıldı; **2.** *Kaymakmustafapaşa* camii de denir. Üsküdar semtindedir. Hamza Fakih tarafından yaptırıldı (XV. yy. sonları). 1227'de kaptanıderya Kaymak Mustafa Paşa tarafından tamir ettirildi; sonra yandı. 1890'da Şerife Hatun tarafından tamir ettirildi. Kare planlıdır. Kubbe kasnağı pencereli ve tek kubbelidir. Duvarları çeşitli devirlere ait çinilerle bezenmiştir. Çok yüksek olan tek minaresi kefeki taşından yapılmıştır; **3.** Eyüp iskelesi yakınındadır. *Cevriusta camii, Hacımahmut camii* ve *Büyükiskele camii* de denir. Hacı Mahmud Ağa tarafından yaptırıldı (1577). 1819'da Cevri Usta ve 1900 yılında bahriye nazırı Hasan Hüsnü Paşa tarafından tamir ettirildi. (M)

KAPTANS i. (fr. *captance*). Elektr. *Eşanl.* KAPASİTANS.

KAPTAN ŞÜKRÜ BEY, türk deniz subayı ve tarihçisi (İstanbul, ?- ay.y. 1910). Deniz okulundan subay olarak çıktı (1877). Çeşitli gemilerde görev yaptıktan sonra Deniz okuluna tarih ve devletler hukuku hocası tayin edildi (1887). Ölünceye kadar bu görevde kaldı, binbaşılığa kadar yükseldi. Aynı zamanda Tarih-i Osmanî encümeni yardımcı üyesiydi. Eserleri: *Esfar-ı Bahriye-i Osmaniye* (Osmanlı Deniz Seferleri); *Osmanlı Tarihi; Hukuku Düvel-i Bahriye ve Merasim-i Teşrifat* (Karşılama Törenleri ve Deniz Devletleri Hukuku); *Bahriyemizin Tarihçesi.* (M)

KAPTANZADE (Ali Rıza), türk operet bestecisi (İstanbul 1883 - Edremit 1934). Besteciliğe kanun çalarak başlaması *Kanunî Rıza Bey* adıyle tanınmasına yolaçtı. Yazdığı operetlerde kendi de oynardı. Başlıca operetleri: *Macun Hokkası; Kayseri Gülleri; Fettan Kız; İstanbul Efendisi.* (M)

KAPTEYN (Jacobus Cornelius), hollandalı astronom (Barneveld 1851 - Amsterdam 1922). 1875'te Leiden rasathanesi astronomu oldu, 1878-1921 arasında Gröningen üniversitesinde astronomi dersleri verdi. Kapteyn, özellikle yıldızlar üstündeki araştırmaları ile tanınmıştır. Görülebilen yıldızların bulunduğu yerleri daha iyi tayin etmek için, 1905'te çalışmalarını göğün bazı bölgelerine teksif etmeyi düşündü. Bu amaçla gökküresinde düzenli biçimde dağılmış iki yüz elli iki nokta tespit etti ve bu noktaları çevreleyen bir derece karelik küçük alanları araştırmağa başladı. Bunlara Kapteyn'in seçilmiş bölgeleri (*Selected Areas*) denir; bu bölgelerde 16 kadire kadar 250 000'den fazla yıldız sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırmanın 19 kadire kadar çıkarılması düşünülmektedir. Kapteyn yıldızların hareketlerini inceleyerek bunların gelişigüzel doğrultularda serpiştirilmediğine dikkati çekti. Yıldızların başlıca iki doğrultuda yer değiştirmesine sebep olan cereyanların varlığını gösterdi. (L)

KAPTIKAÇTI bls. i. Büyüklük bakımından kamyonla otomobil arasında motorlu, yolcu taşıma aracı. ‖ Kalabalık yerlerde bulduğunu kapıp kaçma şeklinde yapılan hırsızlık.

— Oyun. İskambil kâğıtlarıyle oynanan bir tür oyun. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Oyun. *Kaptıkaçtı* iki, üç veya dört kişi ile oynanır. Her oyuncuya dört kâğıt dağıtılır, yere dört kâğıt açılır. Oyunun amacı yerde veya oyuncuların birinin önünde ve en üstte bulunan kâğıtları, eldeki eşi ile almaktır. Vale, kız ve papazın on, birlilerin on bir, öbürlerinin üzerinde yazılı sayı kadar sayıldığı oyunda, en fazla sayı alan oyuncu, oyunu kazanır. (M)

KAPTIRMA i. (*kaptırmak*'tan *kaptır-ma*). Kaptırmak eylemi. ‖ Bir şeyin zorla alınmasını önleyememe.

— Marang. Marangozlukta ve dülgerlikte kullanılan sert lamalı küçük testere. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Basit bir sapla tutulduğu için, *kaptırma* laması normal testere lamasından daha kalındır. Dülgerler uzun kaptırmalar (60 ile 80 sm), marangozlar da daha küçük kaptırmalar (45 ile 60 sm) kullanır. Taşınabilir ve elektriki modern bir âlet haline getirilen kaptırma, şantiyelerde çok kullanılmaktadır. (L)

KAPTIRMAK geçl. f. (*kapmak*'tan *kaptır-mak*). Bir şeyin zorla elinden alınmasını önleyememek, kapılmasına meydan vermek: *Yerini kaptırmak.* ‖ [Vücudun herhangi bir organı için] Makine tarafından koparılmak veya ezilmek: *Parmağını çarka kaptırdı.*

— ÇEŞ. DEY. *Kendini* (*birşeye*) *kaptırmak.* Bk. KENDİ. ‖ *Para kaptırmak,* dolandırılmak. ‖ *Sille kaptırmak,* tokat atmak.

— Denizc. Denizde seyir halindeki bir geminin, başını veya kıçını rüzgâr veya akıntı etkisiyle istenilen rotadan dışarı kaçırmak. ‖ *Akıntıya kaptırmak,* şiddetli akıntı sebebiyle deniz taşıtını idare edemeyip akıntıyle beraber sürüklenmek. (M)

KAPU i. Bk. KAPI.

KAPUA. Bk. CAPUA.

KAPUAS, Borneo adasının (Indonezya) batı kısmında ırmak; 1 150 km. — Borneo'da, Bancermasin'in batısında Cava denizine dökülen başka bir ırmak. (L)

KAPUDANE i. (ital. *capitano*'dan osmanlıca *kapudane*). Denizc. *Esk.* Osmanlı bahriyesinde amirallerden birinin unvanı (Bk. ANSİKL.) ‖ *Kapudane başreisliği,* kapudanei hümayun adı verilen geminin kaptanı. (Bu göreve patrona başreisi terfi ettirilerek tayin edilirdi. Reisin biri mülâzımı evvel, öteki de mülâzımı sâni olmak üzere iki muavini vardı.) ‖ *Kapudane-i hümayun,* kapudane denilen amiral'in bindiği gemi. (Amiral gemisinin flaması, sancak altına takılırdı. Gemide biri yeşil, öteki kırmızı iki bayrak bulunurdu. Yeşil bayrağın ortasında «zülfikâr», kırmızı bayrağın ortasında ay ve yıldız vardı.)

— ANSİKL. *Kapudane* rütbesi korgeneralliğe denkti. Alâmeti yeşil renkli asa idi. Bu deyim 1682'den sonra kullanılmağa başlandı. 1854'e kadar osmanlı donanmasında kapudane rütbesi, kaptanpaşadan sonra gelirdi. Bu tarihten sonra kapudanei hümayun rütbesine reispaşa unvanı verildi.

XVIII. yy. ortalarında kapudanenin yıllık geliri 4 500 kuruş tutarındaydı. Daha sonraki yıllarda kapudane'ye «Şurayı Bahriye reisliği» dendi. (M)

KAPUDANI DERYA bls. i. Bk. KAPTANPAŞA.

KAPUDANPAŞA bls. i. Bk. KAPTANPAŞA.

KAPULETLER. Bk. CAPULETİ.

KAPURTHALA, eski Hindistan imparatorluğunda prenslik; Pencap topraklarına girinti yapardı. (L)

KAPUSKA i. (ıslavca. *kapusta,* lahana'dan). Mutf. Lahana ve etle yapılan yemek.

— ANSİKL. *Kapuska* için iri, beyaz ve gevrek yapraklı lahana tercih edilir. Lahananın, önce soğanla birlikte eti pişirilir. Lahana yapraklarının kalın damarları ayrılır; sonra yapraklar doğranır. Et ile karıştırılır; önce hafif ateş üzerinde börtülür; sonra yeterince su katılarak pişirilir. (M)

KAPUT i. (alm. *Kaputt*). Oyun. İskambilde hiç el vermeden yenme. ‖ *Kaput gitmek,* iskambil oyununda hiç el almadan yenilmek. ‖ *Kaputu kesmek* (veya *tutmak*), iskambil oyununda kaput olmaktan kurtulmak.

— ÇEŞ. DEY. *Argo. Kaput gitmek,* sınavların hiç birinde başarı kazanamamak. ‖ *Kaputu kesmek* (veya *tutmak*), sınavların birinde başarı göstermek. (M)

KAPUT i. (fr. *capote*'tan). Kalın, askerî palto: *İsli tavana bakarak kaputumun düğmelerini iliklemeğe başladım* (Ömer Seyfeddin). [Bk. ANSİKL.] ‖ *Kaput bezi,* bir cins kaba, beyaz pamuklu kumaş: *Arada askeriyeye çalışan dokuma fabrikalarından kaput bezi, şayak mayak almak da var* (Kemal Tahir).

— Sağ. bil. Cinsel temaslar sırasında gebeliği önlemek veya cinsel hastalıklardan korunmak için erkeklerce kullanılan kauçuk kılıf. *Eşanl.* PREZERVATİF.

— ANSİKL. Kalın, yünlü kumaştan yapılan *kaput,* soğuk aylarda giyilir. Bunları bütün silâhlı kuvvet görevlileri giyer. Kaputun rengi kara kuvvetlerinde hâkî, deniz ve hava kuvvetlerinde ise, özel renkte ve kruvaze yakalı olarak yapılmıştır.

Ayrıca kısa kaputlar da giyilir. Bunlar biçim bakımından daha küçük boyda dikilmiştir.

Bugün kaput yerine çoğunlukla parka denilen giyecek kullanılmaktadır. (M)

KAPÜSEN i. (ital. *cappuccino; cappuccio,* kukuleta'dan fr. *capucin*). Fransisken tarikatının bir bölümüne mensup rahip. (L)

KAPÜŞON i. (fr. *capuchon*). Manto, papaz elbisesi, pelerin v.b. giyeceklerin başa geçirilen veya geriye atılan başlık biçimindeki parçası: *Geçen yıl kapüşon modası vardı.* (L)

KAPYS. Yun. mit. Truva'lı kahraman Agkhissos'un babası. Efsanede, daha sonraları, Aineias'ın arkadaşı olarak gösterilmiştir. Kapyai'nin kurucusu olduğu söylenirdi. (L)

KAR i. (esk. türk. k.). Hafif ve beyaz taneler halinde donarak yağan su: *Bir ıztırâr-ı serd ile titrer mükevvenât / Altında karların* (Tevfik Fikret). *Göklerden emeller gibi rizân oluyor kar / Her sûda hayâlim gibi pûyân oluyor kar* (Cenab Şahabeddin). ‖ *Kar fırtınası,* tipi. ‖ *Kar gözlüğü.* Bk. GÖZLÜK. ‖ *Kar kuyusu,* yaz için kar biriktirilerek üzeri toprakla örtülen geniş çukur. ‖ *Kar topu,* karın elde sıkılmasıyle yapılan top. ‖ *Sulu kar,* karla karışık yağmur. ‖ *Toktağan karlar.* Bk. TOKTAĞAN.

— ÇEŞ. DEY. *Kar dişi,* saçaklardan sarkan buz. ‖ *Kar gibi* (*beyaz*), çok beyaz, bembeyaz, tertemiz. ‖ *Kar parçası,* kar gibi beyaz, çok beyaz (kimse). ‖ *Kar topu gibi,* şişman ve beyaz (çocuk). ‖ *Kar tutmak.* [Kar için] Erimeyip yerde birikmek. ‖ *Karda gezip izini belli etmemek,* kimseye sezdirmeden birtakım gizli işler çevirmek. ‖ *Kardan arslan* (veya *adam*), iri yapılı, gösterişli göründüğü halde aslında kuvvetsiz olan kimseler için kullanılır.

— Ask. *Kar siperi,* kara karşı korunmak için yapılan tahkimat, ağaçlar dikerek yahut yerinden oynatılabilen veya sabit olan aralıklı tahta panolarla meydana getirilir.

— Bayınd. *Kar süpürücü,* trafiği sağlamak amacıyle yol üzerinde birikmiş karları kaldırmağa yarayan cihaz. Bk. ANSİKL.

— Bot. *Kar çiçeği,* beyaz çöpleme. (İlmî adı. *Helle borus vernalis.*) ‖*Kar delen,* süt çiçeği. (İlmî adı *Galanthus nivalis.*)

Foto. Ullstein (LAROUSSE)

— Coğr. *Kar sınırı,* dağ ve benzeri yüksek yerlerdeki daimî karların bittiği veya başladığı yer.

— Jeomorfol. *Kar sıyırması* veya *kar oyması,* yüzey şekillerinin meydana gelişinde karın sebep olduğu olayların tümü. Bk. ANSİKL.

— Kıyf. *Kar ayakkabısı,* karda yürürken kullanılan âdi ayakabıların üzerine giyilen, kauçuklu ve kürklü ayakkabı ‖ Kara batmamak için giyilen geniş tabanlı özel ayakkabı.

— Kim. Kar görünüşündeki bazı toz halinde katı maddelere verilen ad. ‖ *Antimon karı,* antimon anhidrit. ‖ *Fosforik kar,* fosfor pentaoksit. ‖ *Karbon karı,* kar gibi beyaz bir ürün halinde genleştirilerek katılaştırılmış karbon dioksit (Dermatolojide meydana getirdiği soğuk sebebiyle, deri veremi ve zararsız tümörlerin tedavisinde haricî olarak kullanılır.)

— Mutf. *Kar helvası,* temiz kar üzerine pekmez dökülerek yapılan bir çeşit helva. (Dondurma gibi kaşıkla yenir.)

— Oftalmoloji. *Kar körlüğü,* karlı bölgelerde yapılan yolculuklar sonunda beliren, mavi, mor ve morötesi ışınların yansımasından ileri gelen, göz ağrısı, yaşarma, ışıktan korkma ve bazen korneada hafif bere şeklinde kendini gösteren had konjonktivit. (Siyah gözlük takarak kar körlüğünden korunmak mümkündür.)

— Zool. *Kar kuşu,* karlı dağlarda yaşayan tavukgillerden kırlangıça benzer kuş. (İlmî adı *Pleetrophenax nivalis*).

— ANSİKL. Bayınd. *Kar süpürücüleri* iki büyük grupta toplanır: bıçaklı makineler; mekanik süpürücüler.

● *Bıçaklı makineler* (mahmuzlu, kazıyıcılı, verev, lamalı) karı kavrayarak sürükleyen genellikle bir araçla (traktör, lokomotif) itilen veya çekilen lamalardan meydana gelir. Mahmuz ve kazıyıcılar, köşe yapan iki kanattan meydana gelir; kar yığınına önce bu köşe girer. Kanatların yüzeyleri heliseldir ve köşeyle ikiye ayrılan kar kütlesini iki yana atar. Gidiş-gelişli veya eğimli yollarda verev bıçaklar kullanılır, bunlar aracın önüne yerleştirilmiş tek parça bıçaklardır, eksenine oranla eğik konumda olur ve kar kütlesini ya yolun diğer kısmına veya kayalık yana atar. Bu araçlardan bazılarında, konumları hidrolik kumanda ile değiştirilebilen yardımcı kanatçıklar vardır; bunların görevi süpürülmüş karı yolun iki kenarındaki yığınlara atmaktır.

● *Mekanik süpürücüler,* aracın yer değiştirme hareketi dışında bir hareketle çalışan bir tertibatla dolaysız veya çeşitli biçimde bıçakların topladığı karları uzağa atar. Kepçeli araçlardan (mekanik kürekler) çok az faydalanılır, türbinli araçlar ise gittikçe daha çok kullanılmaktadır.
Önden türbinli kar süpürücüler de bir huni karı, çok sayıda kanat bulunan türbinin dairesel kısmına götürür. Kanatlar tarafından kapılan ve içten dışa doğru merkezkaç kuvvetle hızlandırılmış kar parçacıkları, çarka teğet olarak hızla fırlatılır. Bıçaklı merkezkaç araçlar her iki yanında yatay eksenleri gidiş yönüne dik türbin çarkları bulunan bir bıçaktan meydana gelir. Diğerlerinde olduğu gibi kara sabit madenî bir parçanın saplanması gerekir, bu da aracın ilerlemesine karşı olan direnci belirler. Güçlüğünü önlemek için bu makineleri tarayıcı bir tertibatla tamamlamak düşünüldü. Oyucular bıçaklı merkezkaç araçlarda gidiş yönüne dik eksenli bir döner silindir çevresinde bıçaklar yerleştirilmiştir. Bu organlar karın kabartılıp yumuşatılması başarıyle sağlar. Basit yapıda olan bu cihazlar özellikle kamış ve sert kara karşı elverişlilikleri sebebiyle çok kullanılır. Türbo oyucularda karın parçalanması ve boşaltılması ayrı ayrı organlarda olur. Amerikan turbo oyucularda, helisel bir vida kar parçalarını kar kütlesinden ayırıp türbine götüren helisel bir vida vardır. Diğer modellerde üzerinde yatay bıçakları olan bir tambur kar kütlesinden büyük parçalar koparır ve bir silindirin açık olan orta bölümüne götürür, silindirdeki bir başka tertibat, kar parçalarını aracın arkasındaki boşaltma çarklarına taşır.

— Meteorol. Yağmurun oluşumu yeterli olarak bilinmektedir, fakat su çevriminde suyun katı hale dönüşmesi daha karanlık bir

kar billûrları (meteorol.)

süreçtir. Bununla beraber bulutlarda çiğ noktasının altındaki sıcaklıklarda da su buharının var olduğu kanıtlanmıştır. Aynı şekilde su, 0°C'ın çok altındaki sıcaklıklarda sıvı halinde bulunur. Buhar ve sıvı haldeki su bulutlarına buz bulutlarından çok daha fazla rastlanır. Özellikle sıvı su, bulutlarda —41°C'a kadar bulunabilir. Bu «erime üstü» durumu, bulutlu havada «buzlaşma çekirdekleri» bulunduğu zaman sona erer. Araştırıcıların çoğu bugün, gaz halinden dolaysız olarak katı hale geçiş olmadığını, katı halin sıvı hali izleyerek meydana geldiğini kabul etmektedir. Sonuç olarak, *kar* için ilk şart olarak bir bulutun, yani içinde sıvı su bulunan bir meteorun var olması gerekmektedir. Bu şartın yağmurun oluşumu için de geçerli olduğu bilinir. Bulutsu cisimlerin (nimbo-stratus) yağmurları, diğer taraftan, çevredeki sıvı suyun zararına, bulutun buz billûrlarının büyümesiyle oluşan ilk kar yağışını meydana getirir. Yerde kar olması için, alt tabakaların sıcaklığının 0°C'tan düşük olması yeterlidir; bu, toprağa varmadan önce karın erimesine engel olur. Kuvvetli kar yağışları yükseklerdeki erime üstü durumlarının anî olarak bozulmasıyle açıklanır (buzlanma çekirdeklerinin etkisi). Özet olarak iki temel şart karı belirler: 1. yükseklerde, yeterli düşüklükte sıcaklık ve erime üstü durumun devam etmemesi için yeterli sayıda çekirdek; 2. karın yağmura dönüşmemesi için yerde 0°C'tan düşük sıcaklık. Düşey hareketlerin çok şiddetli olduğu ve erime üstü saçakların hapsettiği hava kabarcıkların koruyarak anî olarak donduğu zaman, kar değil dolu* oluşur. Kar, yıldız veya prizma şeklinde billûrlar veya taneler halinde bulunur. Billûrlar çok düşük sıcaklıklarda meydana gelmiş (yüksek enlemlerdeki genel durum) soğuk, ince ve kuru karlardan meydana gelir. Kar taneleri ise erime başlangıcına uğrayan ve aralarında birleşen nemli billûrlardan oluşur.
Kar çoğu zaman yüksek enlemlere, dağlara ve ılıman bölgelerin ovalarına yağar. Fakat her iklimde, 0°C'ın altındaki bir sıcaklıkta ve siklonun yolaçtığı hava değişiminde kar yağabilir. Tropikal hava akımları etkisiyle kar, sarı veya kırmızı renkli olabilir (Büyük Sahranın üzerinden kaldırılan kum taneciklerinin etkisi). Çok soğuk kuzey, kuzeydoğu veya kuzeybatı akımlarıyle gelen karlar, kısa ve az miktardaki tipi şeklinde yağar. Tipiler bu akımları belirleyen «soğuk cephe» mekanizmasıyle meydana gelir. (Bk. SİKLON.) Karın az olmasının sebebi, düşük sıcaklıkla açıklanır (soğuk havada sıcak havadan daka az su bulunur, çünkü buharın «maksimum gerilimi» sıcaklığın dolaysız fonksiyonudur). Batı akınları kışın soğuk bir antisiklon devresini izlediği zaman da «yumuşak» denilen kar yağışı meydana getirir. O zaman yağış kuzey havasından daha yüksek bir higrometrik sığaya sahip olan ılık batı havasında daha boldur. Bu kar, antisiklonun giderilmesi sonucu, havanın yeniden ısınmasını işaret eden yağmurdan önce bir süre yağar.
Meteoroloji uzmanları özellikle yağmurölçerlerle toplanan kara tekabül eden erimiş su dilimini ölçer. Bu gösterge topraktaki kar tabakasının kalınlığından çok daha hassastır. Gerçekten kalınlık, topraktaki kar miktarını vermez, çünkü karın yoğunluğu, kar tabakasının toprak üzerinde kalma süresine ve tabakanın her seviyesindeki basınca göre çok değişir. Coğrafyacılar kar yağan günlerin sayısı ve karlılık süresiyle ilgilenir. Sürekli kar sınırı, üstünde kar tabakasının bütün yıl sürekli olarak kaldığı yükseklıktir. Bu sınır kutup bölgelerinde deniz seviyesine kadar iner, Alplerde 2 700 ile 2 800 m'ye, tropikal bölgelerde dağların 4 800 ilâ 4 900 m'lik yamaçlarına ulaşır. Yükseklik hem sıcaklığın, hem yağış bolluğunun fonksiyonudur.
Kar, iklim üstünde önemli etkiler yapar. Yüksek ışın yansıtması ve büyük yayım gücüyle çok düşük sıcaklıklara yolaçar. Bununla beraber kar tabakası, toprağı ve ekin-

Kars-Erzurum yolunda kar

leri çok düşük iletkenliği sebebiyle korur (hava, karın üzerinde çok soğuktur, fakat karın altındaki toprak ılık kalır). Nihayet kar yağışı akarsuların rejimi üstünde de etki yapar (erimeye bağlı olarak yazın veya ilkbaharda en fazla.)

● *Türkiye'de kar yağışları,* kıyı kesimlerinden içeriye doğru gidildikçe artar. Akdeniz bölgesinin bazı kesimlerine yıllarca kar yağmadığı olur; seyrek olarak yağan kar da yere düşer düşmez veya havada iken erir (msl. Anamur). Kıyılarda da kuzeye doğru çıkıldıkça kar yağar. Karadeniz kıyılarında, Marmara çevresinde ortalama olarak yılda 10-15 gün kar yağar. Karadeniz kıyılarında, Marmara kıyılarına nazaran daha fazla yağar (ortalama olarak 15 günün üstünde). Türkiye'nin iç kısımlarında kar yağışları batıdan doğuya doğru artar. Kar yağışlı günler sayısı İç Anadolu'nun doğu kısmında ve Doğu Anadolu'da en yüksek seviyeye ulaşır. Uzun yılların ortalamasına göre, Kayseri'de 31, Sıvas'ta 43 gün kar yağışı olur. Bu sayılar, Erzurum'da 60, Kars'ta 55, Karaköse'de ise 57 gündür. Bir iklim özelliği olarak karın yerde kalma süresi de üstünde durulmağa değer bir konudur. Meteoroloji bültenlerinde «karla örtülü günler sayısı» olarak verilen rakam, Akdeniz ve Ege kıyılarında çok düşüktür. Antalya'da bazı yıllar karın toprak üzerinde kalma süresi bir günü dahi geçmez. İzmir'de yılda birkaç gün yağan kar, uzun yılların ortalamalarına göre ancak 0,5 gün toprak üzerinde kalır. Biraz içeride bulunan Manisa'da bu süre 2,9 güne çıkar. Kuzeye çıkıldıkça karla örtülü günlerin sayısı artar: Çanakkale'de 57 gün. Marmara deniz çevresinde bu sayı 10 güne yaklaşır: Bursa'da 10,6, İstanbul'un Göztepe meteoroloji istasyonunda 9,5 gün. Daha karasal karakterli olan Trakya'nın iç kısmında karla örtülü günler, Marmara kıyılarındakinden daha fazladır (Çorlu 12,7, Lüleburgaz 11,7, Edirne 18,9). Karla örtülü günler süresi Karadeniz kıyılarında doğuya doğru artarak Rize'de 20 günü aşar (20,7). İç kısımlarda kar çok daha uzun süre toprak üzerinde kalır ve bu süre batıdan doğuya doğru artar. Uşak'ta 13,6, Afyon'da 30, Kayseri'de 40, Sıvas'ta 71 olan karla örtülü gün sayısı, Doğu Anadolu'da 100 günü de aşar. (Erzurum'da 120, Kars'ta 121, Karaköse'de 124). Türkiye'nin çeşitli kesimleri, kar yağışları ve karla örtülü günler sayısı bakımından büyük farklar gösterdiği gibi, ilk ve son kar yağışının tarihleri bakımından da çok fark vardır. Türkiye'de karın en erken düştüğü bölge Doğu Anadolu'nun Erzurum-Kars bölümüdür. Bu bölümde ilk kar yağışı ekim ayının sonlarına rastlar. İç Anadolu'nun büyük kıs-

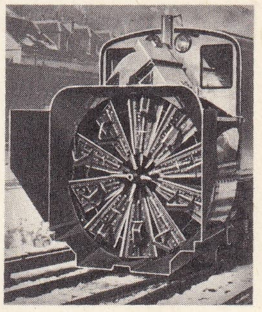

kar süpürücü (bayınd.)

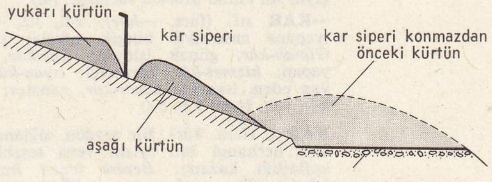

kar siperi (ask.)

mında, ilk kar yağışının ortalama tarihi kasım sonları ile aralık başlarıdır. Türkiye'nin kuzey kesiminde ve İstanbul'da ortalama kar yağışı başlangıcı aralık ayının sonlarıdır. Güney kıyılarında kar yağışları genellikle çok gecikir. Son kar yağma tarihi, İç Anadolu'da genellikle mart sonu, Doğu Anadolu'da nisan ortaları, memleketin batı ve güney kesimlerinde ise şubat sonlarıdır. Gerçekte ilk ve son kar yağışı tarihleri yıldan yıla büyük değişiklikler gösterir.

Türkiye'de daimî kar sınırının yüksekliği Karadeniz kıyı dağlarının kuzey aklarında 3 100-3 200 m, Toroslarda 3 400-3 500 m'dir. İç kısımlarda bu sınır yükselir. Daimî karlar, Erciyaşta 3 500, Süphan dağında 3 700, Ağrı dağında ise 4 000 m'ye kadar çıkar.

— Bot. Karın bitkiler üzerinde çok önemli, ve yararlı etkisinin yanında (şiddetli soğuklara, kuraklığa karşı koruyuculuk), bunun yanında zararlı etkileri de görülür, faaliyet mevsimini kısaltması (bk. KARLI, VÂDİ), bitkileri ezme, yüklü dalları kırma, çığlar gibi.

— İkonogr. En eski kar manzaraları arasında şunlar sıralanabilir: takvimlerin kış aylarını süsleyen minyatürler («Şubat». *Dük dö Berry'nin en Zengin Saatleri*, Chantilly) ve Yaşlı Bruegel'in tabloları (*Bethlem'de Sayım* ve Kış manzarası Brüksel, özellikle *Avcıların Dönüşü*, Viyana) Bruegel'i, karaltındaki kuzey ovalarını ve donmuş kanallar üzerinde kayak yapanları işleyen çok sayıda hollandalı ressam izledi. Blumenbruegel (Dresden, Viyana, Avusturya); Van de Velde (Louvre); Van Ostade (Louvre); Berchem; Cuyp; Van den Hoecke; Vander Neer; Van Gioven Wouwerman, Rubens'in *Kış*'ı (Windsor), Gros'nun *Eylau Muharebesi* (Louvre), Delacroix'nın *Korkusuz Charles'ın Ölümü* (Nancy) tablolarında da kar hâkim unsurdur. Courbet kardan en iyi etkilenenlerden biri oldu (*Karacalar Korusu*, Lyon), ardından Daubigny, Turner, Guillaumin, Lebourg, Monet, Sisley, Pissaro Utrillo, Marquet, Friesz, Chagall ve Vlaminck geldi. Çin ve japon manzara resminde de kar önemli yer tutar.

— Jeomorfol. Karın morfogenez üstüne doğrudan doğruya etkisi oldukça sınırlıdır: bu etki kendini özellikle çığlar ve lapyeler meydana gelmesinde gösterir. Dolaylı etkisi karmaşıktır. Çok iyi bir tecrit maddesi olan kar, toprağı hava sıcaklığındaki değişikliklerden korur. Kar örtüsü, don olayına engel olur. Buna karşılık kar eriyerek yavaş yavaş toprağa sızınca soliflüksiyonu ve don olayını kolaylaştırır. Böylece kar örtüsü, erimediği süre içinde buzul çevresi etkilerini engeller; ama altında kar sıyırması yuvaları oluşan birbirinden ayrı su birikintileri haline geldiği zaman aynı etkileri kolaylaştırır. Bununla birlikte, bütünüyle ele alındığında koruyucu etkisi ağır basar. Eskiler buzul çevresi şekillerine yersiz olarak *kar sıyırması* adını vermişlerdi.

Rüzgârla savrulan, toz veya kum tanecikleriyle karışan kar, erirken kesikli ve düzensiz bir balçıklı kum örtüsü meydan getiren yığınlar halinde birikir. (LM)

KA'R i. (ar. *ḳaʿr*). *Esk.* Oyuk veya çukur bir şeyin en altı, dip: *Olan me'lûf-ı cevr-i rüzgâr erbâb-ı rif'attır / Havanın şiddetinden ka'r-ı deryâda hurûş olmaz* (Namık Kemal). || Derinlik. || *Ka'r-ı girdab-ı mevt*, ölüm girdabının dibi. || *Ka'r-ı nâ-yâb*, dibi bulunmayacak kadar derin olan. || *Ka'r-ı pür-sükûn*, bir şeyin hareketsiz olan dibi, tabanı. (M)

KAR i. (ar. *ḳarʿ*). *Esk.* Kapıyı çalma.

— Tıp. *Esk.* Doktorun muayene etmek istediği yere parmağıyla vurması. || *Kar-ı esbaî*, doktorun, muayene edilecek yere sol elinin iç kısmını koyarak sağ elinin parmağıyla sol elinin üzerine vurması. (M)

—KÂR sıf. (fars. *—kār*). «-li, -ci, -eden, -yapan» anlamıyle bileşik sıfatlar yapar: *Günah-kâr*, günah işleyen; *hile-kâr*, hile yapan; *hizmet-kâr*, hizmetçi; *isyan-kâr*, isyan eden, isyancı; *sanat-kâr*, sanatçı; *şive-kâr*, şuh, işveli v.b. (M)

KÂR i. (fars. *kār*). Bir şeyden sağlanan çıkar, herhangi bir eylem veya teşebbüsün sağladığı kazanç: *Benim fevz-i hayatım hâsıl-ı rûh-ı revânımsın / Eğer sermâye-i ömrümde kârım varsa sendendir* (Şeyh Galib). *Buna mukabil otelcinin gedikli müşterisine tarife fiatı üzerinden küçük bir ikramda bulunması bile kendi kârınadır* (R. N. Güntekin). || Alışveriş sonucu sağlanan çıkar: *Bu yılki kârı pek fazla değil.* || *Kâr etmek*, kazanç, yarar sağlamak. Etki etmek: *Bunca söz söyledik hiç biri kâr etmedi.*

— ÇEŞ. DEY. *(Birinin) Kârı olmamak*, bir kimsenin başarabileceği türden iş olmamak: *Gitme ey yolcu, beraber oturup ağlaşalım / Elemim bir yüreğin kârı değil, paylaşalım!* (M. Â. Ersoy). *Hakikaten böyle bir havada adayı dolaşmak, kırk yıllık sandalcıların bile kârı değildir* (S. F. Abasıyanık). || *Kârını tamam etmek. Halk dili.* Öldürmek.

— *Esk.* İş hareket, eylem: *Çık oğlum! Göreyim, encâm-ı kâr neye müncer olur* (Cevdet Paşa). || Etki, işleyiş. || Savaş. || *Kâr-âgâh*, iş bilir, becerikli. || *Kâr-âgâhî*, iş bilir olma hali, iş bilirlik. || *Kâr-âşnâ*, işten anlar. || *Kâr-âzmâ* (veya *kâr-âzmûde*), bir işte tecrübesi olan, tecrübeli. || *Kâr âzmavî* (veya *kâr-azmûdegî*), maharetlilik, beceriklilik. || *Kâr-âmûz*, tecrübeli, becerikli. || *Kâr-dân*, işinin ehli, işten anlar. || *Kâr-dânî* (veya *kârdânlık*), işten anlama hali, uyanıklık: *Hüner iş bilmemek humk-ı cehâlet kârdanlıktır / Dirâyet âciz aldatmak zarafettir yalan şimdi* (Ziya Paşa). || *Kâr-dâr*, bir iş sahibi olan, iş tutan. || *Kâr-dârân*, iş sahibi olanlar, iş tutanlar. || *Kâr-dîde*, uyanık, tecrübeli. || *Kâr-dîdegî*, uyanıklık, tecrübelilik. || *Kâr-fermâ*, iş buyuran, emreden. *Mec.* Hükümdar. || *Kâr-fermâyân*, iş buyuranlar, âmirler. || *Kâr-fermâyî*, iş buyuruculuk. || *Kâr-gâh* (veya *kâr-geh*), işyeri, atelye. *Mec.* Bu dünya. || *Kârgâh-ı kün fekân*, evren ve evrende var olan şeyler. || *Kâr-güzâr*, iş bilir, becerikli, hamarat. || *Kâr-güzârân*, elinden iş gelenler, becerikliler. || *Kâr-güzârî*, iş bilirlik, becerikli olma hali. || *Kâr-ger*, çalışan, işçi. Etki eden, nüfuzlu: *Olmaz o şuha hiç birisi kârger, Ziyâ, / Efsun tükendi, denmedik efsâne kalmadı* (Ziya Paşa). Tanrı. || *Kâr-nâme* (veya *kâr-nümâ*), yarar gösteren. Ustanın çırağa örnek olması için yaptığı iş. || *Kâr-perdâz*, işbölümü yapan, işi düzenleyen. Konsolos. || *Kâr-perverd*, becerikli. || *Kâr-şinâs*, işten anlar. || *Kâr-şinâsân*, işten anlayanlar. || *Kâr-şinâsî*, işten anlar olma hali, iş bilirlik. || *Kâr-ı akıllı*, akıllı olanın yaptığı iş, akıllıca yapılan iş. || *Kâr-ı kadîm*, eski zaman işi. || *Kâr-ı revâ*, işe yarar, kullanışlı. || *Kâr ü bâr* (veya *kesb ü kâr*), geçimi sağlamak için tutulan iş, iş güç: *Kılmazam kâr ü bâr-ı âleme meyl / Çekmezem azl ü nasb için kavga* (Fuzuli). || *Bî-kâr*, işsiz güçsüz, boşta gezen. || *Ser-i kâr*, iş başı.

— Huk. Bir teşebbüsün iktisadî faaliyetleri sonunda, sağladığı gelirden, bütün masraflar çıktıktan sonra kalan müspet fark. (Bk. ANSİKL.) || *Kâr payı*, bilanço kâr ve zarar hesabına göre, ortaklara dağıtılması öngörülen kârdan, her bir ortak veya pay sahibine düşen miktar. Bk. ANSİKL.

— İkt. Malların veya hizmetlerin maliyet fiyatı ile satış fiyatı arasındaki farka eşit olan tesadüfî gelir. (BAYAĞI KÂR da denir.) || *Marjinal kâr*, müteşebbisin işini ucu ucuna devam ettirebilmesi için kabul ettiği net para geliri. (Marjinal kâr, minimal kâra çok yakındır. Şartlara, müteşebbisin psikolojisine, iyimser veya kötümserliğine göre marjinal kâr, minimal kâra eşit olduğu gibi biraz altında, biraz üstünde de olabilir). || *Minimal kâr*, müteşebbisin sağlayamadığı takdirde işine devam etmemeyi düşüneceği kâr. (Bu kâr, müteşebbisin kendi müessesesi dışındaki müesseselere hizmetlerini satmak, gayrımenkulleri kira ve sermayesini ödünç olarak vermekle elde ettiği gelire karşılık olur.) || *Saf kâr*, bayağı kâr ile minimal kâr arasındaki kârdır; bazı iktisatçılar buna *doğrudan doğruya kâr* da derler. (Bu takdirde minimal kâr, imalât maliyetinin bir unsuru olarak kabul edilmelidir.)

— İşletmec. Bir işlem veya faaliyet sonucu elde edilen kazanç. || *Gayrısafi (brüt) kâr*, kasaya giren miktar yekûnu. || *Net kâr*, işlem veya faaliyetlerin gerçekleştirilmesi için kasadan çıkan miktar yekûnu ile gayrısafi kâr arasındaki fark. (Bu fark negatif ise zarar vardır.)

— ANSİKL. Huk. Ticaret ortaklıklarının asıl amaçları *kâr* sağlamak ve bunu ortaklarına dağıtmaktır. Ticaret ortaklıklarında kâr, belli hesap dönemi sonunda usulüne uygun düzenlenen bir bilanço, kâr ve zarar hesabı ile tespit edilir. Bilanço kâr ve zarar hesabının düzenlenmesi, gerek Türk Ticaret kanunu ve gerekse Vergi hukuku yönünden mecburîdir. Kural olarak ticaret ortaklıklarında kârın tespitine esas olan hesap dönemi bir yıldır (Türk Tic. kn. md. 170, 251, 457, 533).

● *Kârdan pay almak* ortakların kanunî hakkıdır. Bir ortağın kâr payı almayacağı ve sadece zarara katlanacağı şeklindeki ortaklık statüsü geçersizdir. Dağıtılması usulünce kararlaştırılmış olan kâr payı, ortaklığa karşı bir alacak hakkı niteliğindedir. Ticaret ortaklıklarında, yıllık bilanço ile tespit edilen safi kârdan, ortakların kâr paylarının ayrılması, şahıs ve sermaye ortaklıklarında farklıdır. Kolektif ortaklıkta idare işlerini gören kimse, ortaklığın hesap yılı sonundaki bilançosunu esas alarak kâr ve zarar hesabını düzenler, ona göre her ortağın kâr payını tespit eder. Ortaklar kâr ve zarar paylarının tayinini, ortaklık statüsü ile veya sonradan oybirliği ile aldıkları kararla içlerinden birine veya bir üçüncü şahsa bırakabilirler (Türk Tic. kn. md 169). Her ortak ortaklığa karşı hesap yılı sonunda düzenlenen bilançoya göre tahakkuk eden ve dağıtılması öngörülen kârdan kendisine düşen payı, alacak hakkı isteme hakkını haizdir (Türk Tic. kn. md. 170). Komandit ortaklıklarda da durum esas itibarıyle aynıdır. Anonim ortaklıklarda, kâr, yönetim kurulu tarafından düzenlenen ve genel kurulca kabul edilen bilanço, kâr ve zarar hesabıyle tespit edilir. Pay sahiplerine ne ölçüde kâr payı dağıtılacağını genel kurul kararlaştırır. Elde edilen safi kârdan kanunî (Türk Tic. kn. md. 464) ve ihtiyarî yedek akçeler (Türk Tic. kn. md. 467) ile kanun ve ortaklık statüsü hükmünce ayrılması gerekli diğer paralar (Türk Tic. kn. md. 468). ayrılmadıkça, kâr payı dağıtılamaz (Türk Tic. kn. md. 469). Ticaret kanununa göre, safi kârdan birinci tertip kanunî yedek akçe ayrıldıktan sonra kalan miktar üzerinden pay sahiplerine yüzde 5 kâr payı ayrılması mecburîdir. Ortaklık statüsü ile daha yüksek bir oranda kâr payı dağıtımı öngörülebilir. Haksız yere ve kötü niyetle kâr payı alan kâr sahipleri, bunu geri vermekle yükümlüdür. Geri alma hakkı, paranın alındığı tarihten beş yıl sonra zamanaşımına uğrar (Türk Tic. kn. md. 473). Yukarıda anonim ortaklıklar ile ilgili olarak belirtilen hususlar esas itibarıyle limited ortaklıklar için de geçerlidir (Türk Tic. kn. md. 534). Sermaye ortaklıklarında kâr payı, kural olarak ortaklığa fiilen yatırılan sermayeye verilir (Türk Tic. kn. md. 456, 533). Şahıs ortaklıklarında, ortaklık statüsünde aksi kararlaştırılmamışsa, bütün ortaklar koydukları sermaye miktar ve oranı ne olursa olsun, kâra ve zarara eşit olarak iştirak ederler (Türk Tic. kn. md. 169, Borçlar kn. md. 523).

— İkt. *Kâr teorisi.* Klasiklerden itibaren, nazariyeciler, kârı, müessesenin geliri veya faaliyetlerinin ücreti olarak açıkladılar. Buradan hareket ederek gayrısafi kârla, net veya saf kârın bir ayırıma tabi tutulması âdet olmuştur. Zira çoğu zaman müessesenin şefi aynı zamanda kendi müessesesine sermayesini ve işgücünü veren kimsedir. Bu itibarla saf kârı bulmadan önce bu şahsın gayrısafi kazancından yatırdığı şahsî sermaye faizlerinin ve idarî görev maaşının çıkarılması gerekir. Böylece gayrısafi kâr, müteşebbisin geliri olmaktadır. Halbuki müessesenin doğrudan doğruya olan faaliyetleri sadece saf kâr diye nitelendirilir ki, bu da bazı hallerde negatif veya sıfır olabilir.

Bu ayırımın ışığı altında, bir buçuk yüzyıldan beri nazariyeciler, saf kârı izaha çalışmaktadırlar. Tabiî bir davranış sonucu olarak, ilk yazarlar, bunu önceden mevcut bir gelir kategorisi olarak kabul etmişlerdir. İngiliz Adam Smith saf kârı faiz ile karıştırmış, fransız J. B. Say, kârı, idareve tanzim işinin ücreti, amerikalı Francis Walker ve Fransız Paul-Leroy-Baulieu de müteşebbisin şahsî kabiliyetinin bir iradı olarak görmüştü. XX. yy.ın başından itibaren bu konuda daha derine inildi ve Hanh, Hart, Fellner, Marshall, Tintner gibi

anglosakson yazarlar üstünde etki yapmış olan amerikalı F. H. Knight «kesinsizlik» teorisini geliştirdi.

«Risk» ile karıştırılmaması gereken bu kesinsizlik, teknik ve iktisadî iki sebepten ileri gelmektedir. Müteşebbis, teknik yönden, imal edecek sanayi mallarının kalitesini, zıraî malların ise miktarını tayin edememektedir. İktisadî yönden ise müşterilerinin zevklerini, rakiplerinin hareket tarzını ve kendine mal verenlerin arzularını tam olarak kestirememektedir. Bu bakımdan tereddüt büyük olduğu nispette iş yapanlar azalacak ve yalnızca iş çevirebilenlerin kârı fazla olacaktır. Fransız A. Landry tarafından müteşebbislerin nispî azlığı üstüne kurulmuş buna yakın bir başka teori de ortaya atılmıştır. Avusturyalı J. Schumpeter çağdaşlarının ve kendinden öncekilerin, kuvvetlerin dengesine dayanan teorilerini geride bırakmış ve dinamik bir kâr teorisi ileri sürmüştür. Schumpeter'e göre ürün miktarındaki değişikliklerin ve üretim metotlarının iki unsuru vardır: müteşbbis ve kredi. İlerlemenin esas etkeni olan müteşebbis, enerjik bir şekilde hareket ederek itiyat haline gelmiş fikirleri yıkar ve yerlerine yenilikler getirmeğe çalışır. Kredi sayesinde de önceden mevcut üretim malları elde ederek bunları yeni buluşlarda kullanmağa çalışır. Kâr, böylece, yenilik taraftarı müteşebbisin ücreti olarak görünür. Bu bir tekel geliridir ve aynı zamanda dinamik bir gelirdir. Zira modern ekonomide büyük tröstler ve anlaşmalar, araştırmalara tahsisat ayırmak suretiyle teknik ilerlemeleri ekonomiye sokan ve böylece maliyet fiyatlarını düşüren en elverişli kuruluşlardır. İngiliz A. Marshal ve avusturyalı F. Machlup'un fazlalıklar nazariyesi ise, bir sentez olarak nitelenebilir. Serbest rakebetin tam olduğu statik bir dünya görüşünden hareket eden bu yazarlar, kârları meydana çıkaran bir karışıklıklar serisini ortaya koydular. Bu karışıklıklar, üretim faktörlerinin çeşitliliği ve bölünmezliği, rekabet noksanlığı ve zamanın göz önüne alınması gibi sebeplerden ileri gelmektedir. Bununla beraber çağdaş nazariyeciler bütün bu açıklamaların çoğunda sistematik bir şekilde kâr etmeyi gözeten ve hareketiyle alıcıların, kurumların ve kuruluşların tercihlerini değiştiren müteşebbisin, bu hareketine gereken önemin verilmediğini kabul etmektedirler.

Özellikle Fransa'da Jean Marchal aşağıda açıklanan yeni bir teori ileri sürmüştür. Marchal'a göre kârın, saf kârı bulmak için geleneksel bir ayırımla birçok unsura bölünmesi münakaşa konusudur. Bu ancak hareket tarzını tayin eden müteşebbisin gayrısafi veya toptan ücretidir. Zaten bu çeşit analiz, hakikati yanlış göstermesi bakımından sosyolojik bir analiz gerektirir. Kârı son hadde çıkarmak isteyen müteşebbis, üretim ve tüketim faktörleri piyasasını etkilemektedir. Bu etki, tüketim piyasasında reklâm, monopolistik durum yaratan anlaşmalar ve devlet yardımları veya elverişli kanunların çıkarılmasıyle mümkün olur. Üretim faktörleri piyasasında ise, sendika isteklerine müşterek bir cephe almak, otofinansmana müracaat, tahvil ve senet sahiplerinin haklarının kısıtlanması ve iktidara baskıda bulunarak vergi hadlerinin indirilmesi ile sağlanır. Modern fransız teorisi, bütün müteşebbislerin aynı stratejik durum içinde olamayacaklarından, etraflarına etkili bir baskı yapmayacaklarını kabul etmekte ve birçok kategorideki kâr sahipleri arasında bir ayırım gözetmektedir. Tarımla uğraşanlar, sanayi ve ticaret müteşebbisleri, serbest meslek mensupları gibi bugünkü iktisadî grupların kârı, şahıslara değil de kurumlara yöneltebileceği, bu teori tarafından ileri sürülmektedir.

Böylece, kârın yepyeni bir özellik kazanacağı söylenmektedir. Zira otofinansman yoluyle tüzel kişinin bir devamlılık kazanacağı ve yalnızca bir ailenin geçiminin sağlanmayacağı öngörülmektedir. Başka bir deyimle çağdaş analiz, kâr unsurları arasındaki fonksiyonel ayrımlaştırmanın yerine değişik kâr sahipleri arasında bulunan sosyolojik bir farklılığı koymaktadır. Böylece davranış ve yapıların gelişmesini, millî gelirin dağılımını ve iktisadî ilerlemeyi daha iyi açıkladığını göstermektedir. (M)

KÂR i. (far. *kār*). Mus. Kâr, fasılda yeri peşrev ile beste arasında olan bir güfteli eserdir. Eskiden klasik fasıllarda I. bestenin yerinde okunurdu. Her bir kâr'ı da yoktur. Uzun bir şekil olduğu için çokluk, usul geçkisi ihtiva eder. Büyük usullerle, bazen devri revân, devri hindî, sengîn semai, düyek, ağır düyek gibi küçük usullerle beslenir. Besteciler Abdülkadir Meragi'nin eserlerini taklit ederek kâr formundaki eserlerinde çok defa farsça güfte kullandılar. Yüzyıllarda pek az kullanılan kâr, XVIII. yy.dan önce en geçerli formlardan biriydi. Bestecinin gücü, özellikle kârlarında gösterdiği başarıyle ölçülürdü. Itrî'nin *Nevâ Kâr*'ı bunun en güzel örneğidir. Kâr bestelerden, terennümle başlaması, usul geçkisi yapılması, daha uzun olması, tasamnua daha çok önem verilmesi gibi özelliklerle ayrılır. Kantemiroğlu, *Edvâr*'ın da kârların yürük semai ile saz semaisi arasında okunduğunu yazmaktadır. Bugün eldeki kârlar, kronolojik olarak şunlardır: Araplar: *Hümayun Hafif;* Hindistan Türkleri: *Uzzal Devri Hindî; Lâ, Rast Darbı Türkî;* Abdülkadir Merâgi: *Rast Düyek Haydername, Rast Devri Muhteşem, Acem Muhammes, Hicâz Sakıyl, Hüseynî Muhammes, Irak Düyek* (arapça), *Mahur Hafif, Muhayyer Hafif Murassa, Muhayyer Deveri Hindî, Saba Nîm Sakıyl, Pençgâh Hafif, Segâh Hafif, Şeşavaz Mamhiye, Uşşak Hafif;* Gulam Şâdî: *Pençgâh Sengin Semai, Rast Düyek* (arapça), *Rehavî Hafif;* Şeyh Abdülali: *Evc Hafif Murassa Hevayı Bağ, Rast Hafif Şevkname, Segâh Hafif Murassa;* Şâh Abbas: *Çargâh Düyek;* Murad Ağa: *Buselik Muhammes Medhiye Kârçe;* Ayntâbî Mehmed Bey: *Irak Hafif Bağı Behişt;* Küçük İmam Mehmed Efendi: *Rast Devri Revan;* Itrî; *Arazbar Muhammes, Nevâ Nîm Sakıyl;* sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa: *Hümayun Ağır Hafif;* Bekir Ağa: *Yegâh Sakıyl;* Sadullah Ağa; *Arazbar Buselik Ağır Hafif Lâlezâr, Uşşak Hafif;* Selim III; *Şevku Tarab Ağır Hafif;* Dede Efendi: *Buselik Hafif suri şah, Ferahfezâ Muhammes Kasrı Cennet, Hisar Buselik Devri Revan Medhiye Kârçe, Rast Ağır Düyek Nev;* Dede Efendi ve Reis Mahmud Efendi: *Rastı Cedid Hafif;* Şâkir Ağa: *Ferahnak Hafif* (eksik); Dellâlzade İsmail Efendi: *Ferahnak Muhammes, Rehavî Muhammes;* Zekâi Dede: *Müstear Muhammes Geyşû, Suznak Hafif Şevkı Leb;* Faik Bey: *Dügâh Hafif, Nihavend;* Şehh Rıza Efendi: *Suznak Hafif,* Bolaaheng Nûri Bey: *Hicâzkâr Hafif, Nevruz Devri Hindî, Uşşak hafif Medhiye Kârçe, Yergâh Devri Hindî;* Ahmed Avni Konuk: *Hicâz Fer Şevkı Hayâl, Sûzidil Hafif Mersiye, Şehnâz Hizac Murassa;* Rauf Yektâ Bey: *Tahir Buselik;* Rakım Elkutlu: *Hüseynî Muhammes;* Münir Nureddin Selçuk: *Rast Hafif, Rast Kârçe;* Refik Fersan: *Selmek Kârçe.*

◆ **Kârlı** sıf. Kâr sağlayan, kazançlı, yararlı: *Her halde benim muallimliğimden daha rahat ve daha kârlı iş olacaktı* (R. N. Güntekin).

◆ **Kârsız** sıf. Kâr sağlamayan, kazançsız, yararsız: *Kârsız iş.* ‖ *Esk.* İşsiz, güçsüz. (ML)

KAR i. (ar. *ḳarr*). *Esk.* (Birine) Soğuk geçme. ‖ Bir şeyde veya yerde karar kılmak eylemi. ‖ *Yevm-ül-kar,* kurban bayramının ikinci günü; kurban bayramında hacıların Mina'da bekledikleri iki gün. (M)

KARA sıf. (esk. türk. k.). En koyu renkte, kömür renginde olan, siyah: *Kara gözlüm efkârlanma gül gayri / İbibikler öter ötmez ordayım* (B. S. Erdoğan). *Ağaçlarda yeşil yaprak / Bastığımız kara toprak* (Pir Sultan Abdal). ‖ Esmer tenli: *Kara kız.* ‖ *Mec.* Üzüntü getiren, gamlı: *Halbuki soğuk ve kara bir hakikatle işte karşı karşıyaydık* (Ş. S. Aydemir). *Kara düşünceler. Kara günler.* ‖ İyi nitelikte olmayan, kötü: *İntikam... Herif, zihnime kara kara hülyalar getiriyorsun!* (Namık Kemal). *Karadır bu bahtım kara / Sözüm kâr etmiyor yara* (Halk türküsü). ‖ *Halk dili.* Büyük, şiddetli. ‖ *Kara borsa.* Bk. KARABORSA. ‖ *Kara bulut.* Bk. KARABULUT. ‖ *Kara elmas.* Bk. KARAELMAS. ‖ *Kara kalem.* Bk. KARAKALEM. ‖ *Kara koca.* Bk. KARAKOCA. ‖ *Kara saban.* Bk. KARASABAN. ‖ *Kara sakız,* zift. ‖ *Kara tahta,* üzerine tebeşirle yazı yazılan, siyaha boyanmış yekpare tahta. ‖ *Kara yel.* Bk. KARAYEL.

— ÇEŞ. DEY. *Kara ağızlı,* uğursuz: *Hani bir gün, kara ağızlı bir dost Hocaya sormuştu* (N. Araz). ‖ *Kara basan.* Bk. KARABASAN. ‖ *Kara baş.* Bk. KARABAŞ. ‖ *Kara belâ,* büyük sıkıntı ve güçlük. Şaka yollu esmer kimselere söylenir. ‖ *Kara cahil,* hiç bilgisi olmayan, çok cahil. ‖ *Kara cehennem,* yüzü gülmez, asık suratlı esmer kimseler için kullanılır. ‖ *Kara cümle. Halk dili.* Aritmetikte dört işlem. ‖ *Kara cümlesi zayıf* (veya *yok,* en basit aritmetik hesaplarını dahi beceremeyen kimseler hakkında kullanılır. ‖ (*Birine*) *Kara çalmak* (veya *sürmek*), birine iftira etmek: *Sen, oğul, ezbere çaldın bize akşam karayı* (M. Â. Ersoy). ‖ *Kara et,* hiç yağı olmayan. ‖ *Kara gün dostu,* felâketli zamanlarında dostunu bırakmayıp yardım eden, üzüntüsünü paylaşan kimse, gerçek dost. ‖ *Kara günlere kalmak,* bir felâkete uğramak. ‖ *Kara haber,* bir ölüm veya felâket haberi: *Gözleri aydan aydın, alnı buluttan aktı / Onun kara haberi bir köyü dul bıraktı* (F. N. Çamlıbel). *Kara haber tez duyulur* (Atasözü). ‖ *Kara kaplı kitap. Halk dili.* Başvurulması gereken kitap. Yasa kitabı. ‖ *Kara kaş.* Bk. KARAKAŞ. ‖ *Kara kış.* Bk. KARAKIŞ. ‖ *Kara koca.* Bk. KARAKOCA. ‖ *Kara koncolos.* Bk. KARAKONCOLOS. ‖ *Kara kuru,* esmer ve çok zayıf. ‖ *Kara kuvvet,* irtica: *Kara kuvvet, nerede ışık varsa üstüne yürüyordu* (Y.Z. Ortaç). ‖ *Kara liste,* bir toplulukta istenmeyen veya durumu şüpheli görülen kimselerin bütünü. ‖ *Kara oğlan,* esmer genç. Çingene. ‖ *Kara sevda.* Bk. KARASEVDA. ‖ *Kara yağız,* siyaha yakın koyu esmer. ‖ *Kara yazı,* önceden hazırlandığına inanılan kötü talih, kötü alın yazısı: *Alnıma yazılmış bu kara yazı / Kader böyle imiş ağlarım bazı* (Halk Türküsü). ‖ *Kara yüz,* utanılacak durum. ‖ *Kara yüzlü,* suçlu, lekeli, günahkâr. ‖ *Karalar bağlamak* (veya *giymek*), yas tutmak. ‖ *Karaları çıkarmak,* yas sona ermek. ‖ *Karası elinde,* başkalarına iftira atmaktan zevk alan iftiracı. ‖ *Ağzı kara.* Bk. AĞIZ. ‖ *Akı kara, karayı ak göstermek.* Bk. AK. ‖ *Akla karayı seçmek.* Bk. AK. ‖ *Aralarından kara kedi geçmek.* Bk. ARA. ‖ *On parmağında on kara,* başkalarına kolayca iftira eden kimseler için kullanılır.

— Anat. *Kara ciğer.* Bk. KARACİĞER. ‖ *Kara damar,* kirli kanı kalbe götüren damar, toplardamar.

— Ask. tar. *Kara sandık,* her yeniçeri ortasında bulunan kasaya verilen ad. (ORTA SANDIĞI da denir.) Bk. ANSİKL.

— Bot. *Kara ağaç.* Bk. KARAAĞAÇ. ‖ *Kara ardıç,* bir ardıç türü. (İlmi adı *Juniperus sabina.*) Bk. KARAARDIÇ. ‖ *Kara biber.* Bk. KARABİBER. ‖ *Kara buğday.* Bk. KARABUĞDAY. ‖ *Kara buhur,* ayı fındığı ağacı. (İlmî adı *Styrax officinale.*) ‖ *Kara çalı.* Bk. KARAÇALI. ‖ *Kara çam,* bir çam türü. (İlmî adı *Larix europaea.*) ‖ *Kara çayır.* Bk. KARAÇAYIR. ‖ *Kara dut,* meyvesi siyaha yakın mor renkli dut cinsi. (İlmî adı *Merus niger.*) ‖ *Kara hardal,* tohumlarından yemeklik hardal yapılan bitki. ‖ *Kara hindiba.* Bk. KARAHİNDİBA. ‖ *Kara kafes.* Bk. KARAKAFES *otu.* ‖ *Kara kavza.* Bk. KARAKAVZA. ‖ *Kara pazı,* bir pazı çeşidi. (İlmî adı *Atriplex hortehsis.*) ‖ *Kara turp,* kabuğu siyah renkli turp. (İlmî adı *Armoracia lapathifolia.*) Bk. KARATURP. ‖ *Kara yanık.* Bk. KARAYANIK. ‖ *Kara yonca,* bir yonca çeşidi. (İlmî adı *Medicago luyulina.*)

— Etnogr. Bk. ANSİKL.

— Fişekçilik. *Kara barut.* Bk. BARUT.

— Kim. *Kara boya.* Bk. KARABOYA.

— Pedoloji. *Kara topraklar.* Bk. ANSİKL.

— Tar. *Kara çullu at,* Osmanlı devleti zamanında saray atlarından bir kısmına verilen ad. (Çulların siyah olması sebebiyle bu ad verilmişti. Atların diğer bir türüne deşiriki at denirdi.)

— Tıp. *Kara humma.* Bk. KARAHUMMA. ‖ *Kara kabarcık.* Bk. KARAKABARCIK. ‖ *Kara su.* Bk. KARASU. ‖ *Kara yanık.* Bk. KARAYANIK.

— Vet. *Kara dil,* ağız mukozasında, özellikle dilin kenarlarında görülen nekrozlu iltihaplanma. (Bu iltihaplanma köpeklerde, seyrek olarak kedilerde görülür ve B vitamini eksikliğinden ileri gelir; PP vitamini eksikliği de hastalığın gelişmesinde rol oynar.)

— Zool. *Kara ağaçkakan.* Bk. AĞAÇKAKAN. ‖ *Kara ayı,* amerika'da yaşayan siyah renkli ayı (Ursus amreicanus). Ağırlığı 300 kilo-

yu bulan bu ayı evcilleştiği zaman yumuşak başlı olur. || *Kara balina.* Bk. GLOBİCEPHALUS. || *Kara balık,* adabalığı, yeşil sazan. (İlmî adı *Tinca tinca*). || *Kara baş martı,* bir martı türü. (İlmî adı *Xema ridibundus.*) || *Kara başlı iskete,* bir iskete türü (İlmî adı. *Carduels Spinus*). || *Kara başlı ötleğen,* bir kuş türü. (İlmî adı *Sylivia tricapilla*). || *Kara batak.* Bk. KARABATAK. || *Kara fatma.* Bk. KARAFATMA. || *Kara gül.* Bk. KARAGÜL. || *Kara iğne.* Bk. KARAİĞNE. || *Kara kabuk midyesi,* yenilir midye. (İlmî adı *Mytilus edulis*). || *Kara karga,* büyük siyah karga, kuzgun. (İlmî adı *Corvus corax.*) || *Kara kaya balığı,* siyah renkli kaya balığı, kömürcün kayası. (İlmî adı *Gobius niger.*) || *Kara keçi.* Bk. KARAKEÇİ. || *Kara kulak.* Bk. KARAKULAK. || *Kara kuş.* Bk. KARAKUŞ. || *Kara leylek,* bir leylek türü. (İlmî adı *Ciconia nigra.*) || *Kara mersin,* mersin balığının bir türü. (İlmî adı *Acipenser rubicundus.*) || *Kara sığır,* sığır. (İlmî adı *Bos rubulus.*) || *Kara sungur,* doğanın bir cinsi. (İlmî adı *Astur palum bravis.*) || *Kara tavuk.* Bk. KARATAVUK. || *Kara yılan.* Bk. KARAYILAN.

— ANSİKL. Ask. tar. Osmanlı İmparatorluğunda her yeniçeri ortasının ayrı sandığı vardı. Sandığın geliri ulufe dağıtımı sırasında alınan, zengin kimselerin vakfettiği ve ölen yeniçerilerin şahsî eşyalarından elde edilen paralardan sağlanırdı. Sandık işleriyle görevli olanlar bölükbaşı ve çorbacılardı. Sandık işleri bölük ve orta erleri tarafından kontrol edildiği için herhangi bir yolsuzluk yapılamazdı. Esir düşen orta mensupları bu sandıktan alınan «fidyei necat» ile esaretten kurtarıldı. Kara sandık adı buradan gelir, ölenlerin ve çıkanların paraları buradan verilirdi.

— Etnogr. *Kara* kelimesi Altay kavimlerinde, özellikle Türkler arasında çeşitli anlamlarda kullanılmıştır: Kara, Çinlilerle olduğu gibi, dört renkten (kara, kızıl, gök, ak) biri olarak kuzey yönünü belirtir. Büyüklük, yükseklik anlamı verir: *Karahan, Kara ordu, Kara koyunlu, Kara hazar, Kara kalpak, Kara yoluk* birleşmelerinde büyük, baş anlamlarında kullanılmıştır. *Kara Timur, Kara Hasan, Kara Yusuf, Karaman* birleşmelerinde de gözüpek, cesur anlamına kullanıldığı görülür. *Karasu, Karaçay* birleşmeleri ise suyun bol ve gür olduğuna işarettir.

— Pedol. *Kara topraklar.* Bazı topraklar kara rengini ana kayaçtan (kara marn, bazalt, şist v.b.) alır. Ama bu renk, özellikle birbirinden çok farklı iki unsurun sonucudur: organik madde; manganez oksit. Manganez oksit genellikle killi karmaşalarda ve katılaşmalarda demirle karışıktır. Oldukça çabuk göçen bu ikili unsura, karaya boyadığı birikinti alanlarında çok sık rastlanır. Organik maddede ise, ayrılmanın yavaşlığı eksik bir ayrışma belirten kara renge yolaçar. Yani kara topraklarda (çernozyum) rengin sebebi, organik maddenin kille yakın bağıntısı sonucu profilde çok bol olmasıdır. Tropikal kara topraklar (bunlara Hindistan'daki *regür*'ler ve fastaki *tir*'ler bağlanabilir) renklerini montmorionit-humus karmasından ve hidromorfi olaylarından alır.

◆ **Kara çürük.** Bitki hastalığı. *Sclerotinia pseudo-tuberosa* mantarının at kestanesinde oluşturduğu çürüme.

◆ **Kapkara** sıf. Her yanı kara, karalara bürünmüş: *Görüyordum iki üç bin mil açıktan bakarak / Şu sizin kapkara İstanbul'u, kardan daha ak* (M. A. Ersoy). *Kapkara bir servilik, etrafı çitle çevrilmiş, çıplak bahçeler arasında tek tük kulübeler, tahta evler görünüyordu* (R. N. Güntekin). || Çok kara. kömür gibi siyah: *Kirden kapkara parmağını dudaklarına götürerek kapıyı çekti* (Kemal Tahir). || *Mec.* Çok kasvetli: *Kapkara düşünceler.*

◆ **Kara kara** zf. [Yalnız kara kara düşünmek deyiminde geçer.] Kara kara düşünmek, üzgün ve umutsuz olmak, çok düşünceli olmak.

◆ **Kara renk** i. *Mec.* Manevî leke: *Ne sen sarabilirsin kalbimdeki yarayı / Ne ben silebilirim alnımdaki karayı* (Şarkı). || Siyah renkli giyecek: *Has bahçe içinde top nergis gibi / Karalar mı geydin alın üstüne* (Karacaoğlan). [M]

KARA i. (ar. *karrā*'dan). Yeryüzünün denizlerin dışında kalan bölümü: *Ayağımız karaya değince bir ferahladık* (N. Ataç). *Günlerce Okyanus'ta yol aldıktan sonra niha yet kara göründü.* || *Kara gümrüğü,* kara yolu ile gelen eşyalardan alınan gümrük ve bu işlemin yapıldığı daire. || *Kara postası,* kara yolu ile gönderilen posta. || *Kara yolculuğu,* karada giden taşıtlarla yapılan yolculuk. || *Kara suları.* Bk. KARASULARI. || *Kara ticareti,* kara yolu ile yapılan ticaret. || *Kara yolu.* Bk. KARAYOLU.

— ÇEŞ. DEY. *Kara vapuru. Halk dili.* Tren. || *Karada ölüm yok,* «bundan sonra hiç bir tehlike yok» anlamında kullanılır: *İlerde bunun yanına bir «Allah rızası için» katın da dilenciliğe başladın mı, sana artık karada ölüm yoktur* (Kemal Tahir). || *Karaya ayak basmak,* deniz taşıtından karaya inmek. || *Karaya çıkarmak,* deniz taşıtından kıyıya aktarmak. Sürükleyip karaya getirmek. || *Karaya düşmek.* [Denizde bulunan şeyler için] Dalga veya akıntı ile kıyıya atılmak. [Deniz taşıtı için] Karaya oturmak. *Argo.* Tuzağa düşmek, dolandırılmak. || *(Birini) Karaya düşürmek. Argo.* Bir kimseyi hırpalamak. || *Karaya oturmak.* [Deniz taşıtı için] Deniz veya gölün sığ kısmına saplanıp kalmak. || *Karaya vurmak,* denizden karaya atılmak. || *Baştan kara etmek.* Bk. BAŞTANKARA.

— Ask. *Kara kuvvetleri.* Bk. SİLÂHLI KUVVETLER.

— Bot. *Kara yosunları.* Bk. KARAYOSUNLARI.

— Deniz. bil. Kıt'a (kara) yamacını derin suların yukarısında sınırlayan meyilli toprak kısmı. || *Kara platosu,* kıtalar kenarındaki deniz bölgesi; derinliği 200 m'yi aşmaz. (Kara platosu çok derin yerlere doğru, eğintileri çok daha dik olan kıta şeviyle sınırlıdır; boyutları çok değişkendir, ortalama genişliği 90 km'yi bulur.)

— İklimbil. *Kara iklimi,* bir kıtanın iç kısmına doğru ilerledikçe deniz etkilerinin azalmasıyle nitelenen iklim özelliklerinin tümü. Bk. ANSİKL.

— İnş. *Kara kumu,* karalardaki kum ocaklarından çıkartılan kum. (Deniz kumuyle karşıtlaşır.)

— Teşk. tar. *Kara resmi,* gümrüklerin bulunduğu limanlara çıkan gezgin ve tüccarlardan alınan karaya çıkış vergisi. (Memlûklar gibi Osmanlılar da kara resmi alındığına dair kayıtlar vardır.)

— ANSİKL. İklimbil. Okyanus iklimlerinin başlıca özelliği sıcaklıkların eşitliği ve yumuşaklığı, havanın bulutluluğu, rüzgârların şiddetliliğidir. Deniz havasının ağır basmasından ileri gelen bu özellikler, karaların iç kısmında azalır. Bunun iki sebebi vardır: 1. deniz üzerindeki hava giderek kıtanın daha aşırı sıcaklık özelliklerini (gece gündüz ve mevsimler arasında büyük sıcaklık farkları) kapsayarak kurur ve sürtünmeyle yavaşlar; 2. çok sıcak veya çok soğuk kuru hava kütleleri (kıta üzerinde duraksamanın sonucudur) giderek sıklaşır. Kara iklimi bir takvim ve bir hava kütleleri istatistiği hazırlanarak tanımlanır. (LM)

KARAAĞAÇ bls. i. Bot. Karaağaçgillerden orman ağacı (ilmî adı *Ulmus*).

— Eczc. *Piramidat karaağaç*'ın iç kabuğu, deri hastalıklarında ve karın sulanmasında terletici ve kan temizleyici olarak şifalı sayılır.

— ANSİKL. Ormanc. Bakışımsız sık yapraklarıyle kolayca tanınan *kır karağacı* veya *kırmızı karaağaç* (Ulmus campestris), genellikle, sulak, derin topraklı alçak ovalardaki ormanlarda yetişir. Bahçelerde ve büyük parklarda yol kenarlarına karşılıklı sıralar halinde dikilir. Oldukça kalın kırmızımtırak yalancı odunuyle birlikte, kır karaağacının kırmızı renkteki odunun bir metre küpü 600-800 kg gelir; sert ve esnektir, nemli yerlere ve suya dayanıklıdır. Cıvata somunu, makara, dişli çark tekerleri ve çeşitli yuva ve zıvana parçaları yapımında da makinecıler tarafından makbul sayılan bir ağaçtır. Ayrıca, araba, vagon, otomobil ahşap kısımları, tarım âletleri ve deniz tekneleri imalâtında yararlanılan bu ağaç, mobilya, tahta tabanlı ayakkabı, kavila ve takoz yapımında da kullanılır. İnce kesilmiş karaağaç urları, çok güzel kaplama tahtası olur. Kır karaağacının, saçörgüsü düzündeki iplikleri yüzünden burmalı karaağaç denilen çeşidi, özellikle tekerlek poyrası, makara ve tokmak, çıkrık ve bocurgat, at arabaları için fren pabucu, vida, basınca veya tehlikeli darbelere karşı dayanıklı her türlü parça yapımında kullanılır. *Dağ karaağacı* veya *beyaz karaağaç,* kır karaağacından, daha büyük olan yaprakları ve ortasında tohumları bulunan daha geniş kapçık meyveleriyle (samar) ayrılır. Odunu daha açık renkte, yumuşak ve hafiftir, imalâta elverişli değildir, fakat saçörgüsü düzenli telleri yüzünden çatlamaya karşı dayanıklıdır. *Yayık karaağaç,* geniş ve düzensiz doru ğu ile tanınır. Gövdesinin dibinde, çıkıntılı kısımlar vardır ve çabucak azma filizler verir. Sarımtırak renkteki odunu dağ karaağacının odununa benzer. Dağ karaağacı ve yayık karaağaç, orta değerde bir yakıt sağlar. Karaağaçlar, genellikle, bir mantarın (*Ceratostomella ulmi*) ve yıkıcı bir böcek olan bir ağaç kurdunun dadanmasından zarar görürler. (L)

KARAAĞAÇ, Trakya'da, Edirne şehrinin Meriç vâdisi batısında yer alan bir parçası. Demiryolu istasyonu. Doğudan Meriç, batıdan Yunanistan topraklarıyle kuşatılır, Edirne ile arasında Tunca ve Meriç köprüleri vardır. Balkan savaşının ilk safhasında Edirne ile birlikte Bulgarlar tarafından işgal edildi; savaşın ikinci safhasında kurtarıldı. 1915'te Bulgaristan'a bırakıldı. Birinci Dünya savaşından sonra Yunanistan'a geçti, Kurtuluş savaşı sonunda Lozan antlaşmasıyle Türkiye'ye geri verildi. Edirne-Karaağaç yolu üzerinde bugün bir türk şehitliği vardır. (M)

KARAAĞAÇGİLLER çoğl. bls. i. Bot. Yaprakları her yıl dökülen ikiçenekli, taçsız çiçekli ağaçlar familyası. (Çiçekler genellikle erdişidir ve yapraklardan önce çıkar. Başlıca cinsleri: *karaağaç, çitlembik.*) [L]

Karaağaç mescidi, İstanbul'da Mevlânâkapı semtinde, Melek Hatun sokağındadır. Mescidin bahçesinde Karaağaç bulunduğundan bu adla anılmıştır. Yaptıranın adıyle anılarak Melekhatun camii de denir. Duvarları moloz taştan ve çatısı ahşaptan yapılmıştır. Minaresinde yapı malzemesi olarak tuğla ve taş kullanılmıştır. (M)

Karaağaçtepe, Gelibolu yarımadasında Seddülbahir yakınında arkeolojik buluntu yeri. Antik adı *Protesilaos*'tur. Trakya'nın ön tarih çağları hakkında bilgi vermesi bakımından önemlidir. Burada siyah veya kırmızı renkli çanak çömlek bulundu. Bunlar Truva I ve Truva II ile benzerlik göstermektedirler. Ege kıyılarındaki Makri çanak çömleği de bu gruba girer. Bunlar M. Ö. III. binyılda Trakya'da bir maden (bakır-tunç) kültürünün varlığını gösterir. (M)

KARAAĞIL, Doğu Anadolu bölgesinde (Yukarı Murat-Van bölümü, Muş ili, Bulanık ilçesi) bucak; 9 210 nüf.; 22 köy. —*Bucak merkezi,* 1 215 nüf. Bulanık'ın 29 km kuzeybatısında, yüksl. 1 500 m. (M)

KARA AHMET, türk güreşçisi (Bulgaristan 1870 - İstanbul, Eyüp 1902). Güreşe küçük yaşta köyünde başladı. Ten renginden ötürü Kara adıyle ün yaptı. On dokuz yaşındayken başa güreşmeğe başladı. Bursa'da yaptığı bir güreş sırasında Prens Abbas Halim Paşanın dikkatini çekti. Paşa kendisini İstanbul'a getirtti. Burada Hergeleci İbrahim'den ders aldı. Ayrıca jimnastik dersleri de gördü. Bu yüzden yağlı güreşte büyük bir varlık gösteremedi ve yurt içinde büyük bir ün yapamadı. 1897 Yılında Avrupa'ya gitti. Orada yaptığı bütün güreşleri kazandı. Fransızlar 1899 yılında açtıkları milletlerarası sergide, ilk defa dünya güreş müsabakası tertiplediler. Bu müsabakaya Türkiye'den greko-romen stiline uygunluğu bakımından Kara Ahmet girdi. Birçok milletin ünlü güreş şampiyonlarını birbiri arkasına tuşla yenerek ilk dünya güreş şampiyonu oldu. Paris dönüşü padişah Abdülhamit II tarafından huzura kabul edildi. İmtiyaz Madalyası ve Osmanlı nişanı verildi. İdman dönüşü Eyüp'te bir kahvede geçirdiği kalp krizi sonucu 32 yaşında öldü. (M)

KARA AHMED PAŞA. Bk. AHMED PAŞA *Kara.*

KARAALİ, İç Anadolu bölgesinde (Yukarı Sakarya bölümü, Ankara ili, Balâ ilçesi) bucak; 7 107 nüf.; 12 köy. — *Bucak mer-*

kezi, 1 388 nüf. Balâ'nın 25 km kuzeybatısında; yüksl. 1 200 m. (M)

KARA ALİ, türk cellât (öl. 1646). Murad IV (1623 - 1640) devrinin resmî cellâdı idi. Öldürdüğü kimseler arasında Kemankeş Kara Mustafa Paşa (1664), Veziriazam Ahmed Paşa, Sultan İbrahim, Sakarya şeyhi Ahmed, nakşibendi şeyhi Rûmî Mahmud vardı. (M)

KARAANTİLOP blş. i. Zool. Hindistan'da yaşayan antilop türü. (*Antilope cervicopra.*)

— ANSİKL. Uzunluğu 115 sm, yüksekliği 80 sm'dir. Yalnız erkeklerinde bulunan boynuzlar uzun ve yay biçiminde kıvrıktır. (M)

KARAARDIÇ blş. i. Bot. Güney Avrupa'da yetişen ardıç ağacı. (*Juniperus Sabina.*)

— ANSİKL. Kara ardıç 2 - 3 m yüksekliğinde, dik gövdeli, pütürlü ve kırmızımsı kabuklu bir ağaççıktır. Sayısız dallara ayrılır. Yaprakları parlak, sivri, mızrak biçimindedir. Meyvesi siyahımsı mavi renkte, küçük, etli bir kozalaktır. Hemen hemen bütün Güney Avrupa'da bulunur, rastgele yerlerde yetişir. Yağ, esans veya özüt halinde, çocuk düşürücü, uyarıcı, aybaşı getirici olarak kullanılır. İkinci evresini armut ağaçlarında geçiren ve onlar için son derece zararlı olan bir mantar (aecidium) bu ağaççık üzerinde yaşar. (L)

KARAARSLAN. Bk. KAVURD *bin* DAVUD.

KARA ARSLAN bin DAVUD, Artukoğulları sülâlesinin üçüncü emîri (öl. 1167). Babası Davud bin Sukman ölünce tahta geçti. Haçlılarla savaştı. Bizans imparatoru İoannes, Antakya yakınlarındaki Şayzar kalesini kuşattığı zaman 50 000 asker ile buraya hareket etti. Fakat yardımına gittiği Musul atabeyi Zengi ile araları açıldı Behmerd'de yapılan savaşta Kara Arslan, Zengi'nin kuvvetlerine yenildi, ertesi yıl barış anlaşması yapıldı Kara Arslan, Zengi ile anlaşamadığı halde onun oğlu Halep emîri Nureddin ile iyi geçindi. Nureddin'in Sincar şehri (1150) ve Haram kalesi üzerine (1164) yaptığı seferlere kuvvet gönderdi. Savaştan hoşlanmayan Kara Arslan'ın yaptığı işlerle ilgili olarak Şatan adlı kürt kalesinin alınması, Danişmendlilerden Yagı Arslan'a açtığı seferde Âmid'i kuşatmış olduğu bilinmektedir. Dicle üzerinde kurduğu köprünün kalıntıları zamanımıza kadar gelmiştir. Öldüğü zaman Hasankeyf ile Diyarbekir'in (Diyarbakır) büyük bir kısmı elindeydi. (M)

KARAASMA blş. i. Bot. Genellikle çorak yerlerde yetişen çokyıllık bitki. (Bir türü [*Aristolochia sipho*] kameriye yapmak için yetiştirilir; bir başka türü [*A. clematitis*] Batı Avrupada çok yaygın ve zehirlidir.) [Karaasmagillerden.] (L)

KARAASMAGİLLER çoğl. blş. i. Karaasmalar takımından çiçekli bitkiler familyası

— ANSİKL. *Karaasmagiller* otsu veya ağaçsı bitkilerdir; çiçeklerinde çanak kısmı renkli, dişi organda yumurtalık yapışıktır. Bazı türleri süs bitkisi olarak yetiştirilir. Eski ve Yeni Dünyanın sıcak ve ılıman bölgelerinde rastlanır. (L)

KARABABA dağı, Yukarı Kızılırmak bölümünde, Sıvas'ın güneybatısında yer alan Akdağ kütlesinin en yüksek tepesi; 2 245 m. (M)

KARABAGLİAR, S.S.C.B.'de (Nahcivan Muhtar cumhuriyeti) köy, Nahcivan'ın kuzeybatısında. Camgöbeği rengi tuğladan yapılmış XIV. yy.dan kalma türbe üzerine bir yeraltı mezarlığı ile kırmızı döşeme taşları üzerine dikilmiş on iki silindirden meydana gelen kubbeyi kapsar. Türbe yakınında XII. yy.dan kalma iki minare yükselir. (L)

KARABAĞ (YUKARI), rusça **Nagorno - Karabah**, S.S.C.B.'de muhtar bölge, Azerbaycan'da, Ermeni kütlesinin kuzeydoğu yamacında, 131 000 nüf. Merkezi, *Stepanakert*. Çobanlık; orman işletmeleri.

● *Tarih.* Araplar zamanında *Arran* adı ile anılan Karabağ bölgesi, müslüman Türklerin hâkimiyeti altına girdikten sonra *Karabağ* adını aldı. Araplardan önce, kuzeyden gelen Türklerin yerleştiği bu bölge, Alp Arslan zamanında kışlak (1064), İlhanlılar tarafından da yazlık başkent olarak kullanıldı. Bu devirde Moğollarla beraber gelen şamancı Türklerin bu bölgede yerleştikleri görülür. Timurlular devrinde de bölgeye Türklerin yerleşmeleri devam etti. Timur 1396'da Kıpçak seferinden dönüşünde Karabağ'ı, Derbent'ten Bağdat'a kadar olan toprakları birlikte oğlu Miranşah'a verdi. Karabağ, Akkoyunlular devrinde kışlak olarak kullanıldı. Safevîlerin ilk devirlerinde burada türk unsurunun kuvvetlendiği görülür. Şah Tahmasb I, Kaçarlardan Şahverdi Sultanı Karabağ eyaletine beylerbeyi tayin etti. Karabağ, Murad III zamanında osmanlı yönetimi altına girdi. Safevîlerin çöküşünden sonra Kafkasya'yı istilâ eden rus ordusuna karşı Osmanlılar harekete geçti. Fransa'nın araya girmesiyle 1724'te anlaşma yapıldı; Şirvan'a bağımsızlık verildi; Azerbaycan'ın diğer bölgeleriyle birlikte Karabağ, Osmanlılara bırakıldı. Fakat bir süre sonra İran ile Rusya arasında yapılan Gence antlaşması ile bu yerler İran'a bırakıldı (1735). Nadir Şah, Karabağ'ın hâkimiyetini elinde tutan ve İran'a boyun eğmeyen Cevanşir aşiretini Horasan'a sürdü. Bir süre sonra Karabağ'a dönen Cevanşir aşireti, Penah Ali'nin başkanlığında burada bağımsız bir hanlık kurdu. Bugünkü Şuşa kalesi yapıldı, *Penahâbâd* adı verildi. Nadir Şahın ölümünden sonra Azerbaycan'ı ele geçiren Feth Ali Han, Karabağ'a gelerek Penah Hanın oğlu İbrahim Halil'i rehin aldı. Bir süre sonra babası tarafından kurtarılan İbrahim Halil, Karabağ Ermenilerinin isyanını bastırdı (1789). Veziri Molla Penah Vâkıf İran'a karşı komşu türk hanlıkları ile anlaşma yapmayı başardı. Kaçar hanı Ağa Muhammed Han, Şuşa'ya yaptığı ikinci seferde şehre girdi. Bir süre sonra Ağa Muhammed Han öldürüldü. Yerine Mehmed Bey Cevanşir geçti. İbrahim Halil Han bir süre sonra yeniden duruma hâkim oldu. Rusya'nın Gürcistan'ı ve Gence'yi istilâ etmesi üzerine Ruslarla barış yapmak zorunda kaldı. Azerbaycan'da başlayan ayaklanmadan yararlanmak istedi; fakat başaramadı ve Ruslarca öldürüldü. Yerine oğlu Mehdi Kulu Han geçti. Mehdi Kulu Han, 1822'de İran'a gitmek zorunda kaldı. Bakû'da, Şirvan'da başgösteren ayaklanmalar üzerine Ruslar buradan çekilince İranlılar harekete geçti; fakat başarısızlığa uğradılar. Türkmençay antlaşmasından (1828) sonra Karabağ beyleri Şuşa'yı almağa çalıştılarsa da başarılı olamadılar. Ruslar Karabağ'ı çeşitli idarî bölümlemeye tabi tuttular. Karabağ 1868'de Gence vilâyeti içine alındı. 1905'teki ihtilâl sırasında Karabağ, Ermeniler ile Azerîler arasındaki çatışmalara sahne oldu. 1917'deki rus ihtilâli sırasında Ermeniler Karabağ üstünde hak iddia ettiler. Duruma osmanlı orduları müdahale etti (1918). Mondros mütarekesi gereğince, Azerbaycan'ı alan İngilizler, Karabağ'ı da buraya bağladılar. Karabağlılar 1920'deki sovyet istilâsına karşı koymağa çalıştılarsa da yenilgiye uğradılar. Türkiye ile Rusya arasında 1921'de yapılan anlaşma gereğince Karabağ Azerbaycan'a bırakıldı.

Karabağ'da, ünü çevre ülkelere de yayılmış olan pek çok şair, bilgin ve düşünür yetişmiştir (Molla Penah Vâkıf; Hurşid Banu Natevan; Feth Ali Ahundzade; Hacıbeyli Üveys Bey v.d.). [M]

KARABAĞÎ (Muhiddin Mehmed), türk bilgini (öl. İznik 1535). Karabağ'da öğrenimini bitirdikten sonra İstanbul'a geldi, Seyid Alizade'ye öğretim işlerinde yardımcı oldu. İznik medresesinde müderrislik yaptı. Eserleri: Yirmi üç makaleden meydana gelen ve faydalı bilgileri içine alan *Calib-üs-Sürur* (Sevinç Yaratan); Celâl Devvanî'nin *İspat-ül-Vacib* (Gerekenin İspatı) risalesine yazdığı haşiye. (M)

KARABAĞLA burnu, Anadolu'nun batı kıyılarında Bodrum yarımadasında burun. İlkçağda adı *Zephyrion*'du. (L)

Karabağlı mescidi, İstanbul'da, Küçükmustafapaşa semtinde, Müftü hamamı yanında mescit. Ayşe Hatun tarafından yaptırıldı. 1755'te yandıktan sonra onarıldı, fakat son yıllarda gene yıkıldı. (M)

KARABALDIR blş. i. Bk. BALDIRIKARA.

KARABALI, XVI. yy.da Kabataş civarında yaşayan bektaşî şeyhi Kara Abanî Mehmed Baba tarafından kurulan bahçenin adı. *Karabalı bostancılar*, Karabalı bahçesinin bostancılarına verilen ad. Ahmed I devrinde (XVII. yy.) denizin doldurulması ile kurulan Dolmabahçe bostancıları da aynı adı taşır. —*Karabalı ocağı*, karabalı bostancılarının bağlı bulundukları ocak. (M)

KARABASAN blş. i. (*kara* ve *basmak*'tan). *Halk dili.* Çok sıkıntılı ve korkulu rüya. (*Eşanl.* KÂBUS.) ‖ Bir kimsenin içinde bulunduğu karmakarışık, sıkıntılarla dolu ruh hali. (M)

KARABAŞ blş. i. *Halk dili.* Çoban köpeği. ‖ Evlenmesi mümkün olmayan papaz, keşiş. ‖ Hiç evlenmemiş yaşlı erkek, müzmin bekâr. ‖ *Esk.* Cariye.

— Bot. Bir karabuğday çeşidi. ‖ Mavi veya mor çiçekli otsu bitki. (İlmî adı *stachys*. Ballıbabagillerden.) Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Karabaş* bir veya çokyıllık otsu veya dip kısmı odunsu bir bitkidir; ezildiği zaman çok kuvvetli ve genellikle nahoş bir koku çıkarır. Çin ve Japonya'dan Batı Avrupa'ya götürülen (1882) bir türü (*Stachys affinis*) yenebilen yumru köksapları için yetiştirilir: besleyici olan bu yumrular sebze olarak yenir. Bir başka türünden (*Stachys lavendula*) karabaşyağı denen bir esans çıkarılır. (LM)

Karabaş camii, İstanbul'da, Hırkaişerif semtinde, Melekhoca caddesinde, Armutlu sokağındadır. Osman II'nin hocası, Şeyh Karabaş Abdurrahman Efendi yaptırdı (XVII. yy. başları). Gonca Hatun tarafından tamir ettirildi (1890). Camiin duvarları kâgir, çatısı ahşaptır. (M)

KARABAŞLIİSKETE blş. i. İspinoza benzer, yeşilimsi ve gri tüylü küçük ötücü kuş (*Carduelis Spinus*). [Yaşayışı ispinozlar gibidir. Kuzey yarımkürenin yüksek çam ormanlarında bulunur. Bitki taneleri ve böceklerle beslenir.] (LM)

KARABAŞLI ÖTLEĞEN blş. i. Küçük ötücü kuş (uzunluğu 15 sm). [İlmî adı *Sylvia atricapilla*. Öteğengillerden.]

— ANSİKL. *Karabaşlı ötleğen* Akdeniz dolaylarında fundalıklarda yaşar, böcek ve meyvelerle beslenir. Başı siyah, boynu külrengi gri, sırtı zeytunî gri kahverengi, karın tarafı gridir. Kışı olan yerlerde yaşayanlar kışın sıcak bölgelere göçer. Bundan renkçe biraz farklı olan *Sylvia melanocephala*'ya da karabaşlı ötleğen denir. (M)

KARABAŞZADE AHMED BİN MEHMED EFENDİ, türk tarihçi ve bibliyografyacısı (öl. ? - 1784). Arapça, bir *İslâm Tarihi* ile, birçok bilgin ve onların eserleri üstüne bir kitap yazdı. (M)

KARABATAK blş. i. Zool. Perdeayaklılardan balıkla beslenen, sivri gagalı deniz kuşu. (İlmî adı *Phalacrocorax*).

— DEY. *Karabatak gibi*, bir görünüp uzun süre ortalıktan kaybolan kimseler için kullanılır.

— ANSİKL. Zool. *Karabatak*, 60-80 sm uzunlukta esmer parıltılı siyah bir kuştur. Bazılarında karın kısmı beyaz olur. Yüz çıplak ve renkli, gaga kuvvetli ve kıvrak ayaklar dört parmağı birleştirecek şekilde perdelidir. Karabatak dünyanın her tarafında, deniz ve göl kıyılarında yaşar, dalarak yakaladığı balıklarla beslenir. Bellibaşlı iki türü vardır: büyük karabatak (*Phalacrocorax carbo*) koyu kahverengine çalan siyah renkte esmer parıltılı tepeli karabatak (*Ph. aristotelis*) parlak yeşil daha küçüktür. Yavruları koyu esmer olur. Çin'de büyük karabatağı balık avlamağa alıştırırlar, avladığı balığı yutmaması için de boynuna dar bir halka geçirirler. Peru kıyılarında *guano* denilen gübreyi sağlayan başlıca kuş, yerlilerin *guanay* adı verdikleri bir karabataktır. (LM)

KARABATAK blş. i. Mus. Türk musikisinde saz eserlerinin özel bir şekli. (İcrasında dalgınlık yapıldığı taktirde eserin karışacağı, batağa düşüleceğini belirtmek için bu ad verilmiştir.)

— ANSİKL. Mus. *Karatabak* peşrev veya saz semaisinin belirli yerleri belirli sazlarca çalınır. Yaylılar ile mızraplılar iki ayrı topluluk meydana getirerek eserin belirli yerlerini aralarında paylaşır. Eser böylece baştan başa karabatak olabilir. (Hızır Ağanın *Segâh Peşrev*'i gibi). Genellikle, yalnız bir hane (özellikle üçüncü hane) karabatak olarak bestelenir. Bu haneyi ya bir tek saz veya birkaç saz sırayle çalar, yahut da o hanenin belirli kısımları yaylı ve

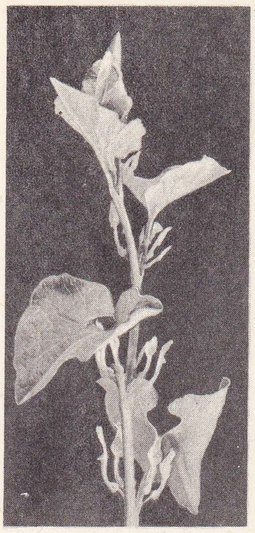

karaasma

mızraplı çalgılar arasında bölüşülür. Mehter peşrevlerinde çok kullanılmıştır. (M)

KARABATAKGİLLER çoğl. blş. i. Karabataklarla anhingoları kapsayan perdeayaklı kuşlar familyası. (L)

KARABATAN blş. i. Patol. İpekböceği hastalığı: sebebi birhücrelilerden *Nosema bombycis* adlı bir hayvandır.

— ANSİKL. *Karabatan*'ın belli başlı belirtisi atrofi, böceklerin boyunda düzensizlik, deride siyah lekelerdir. Soydan geçme salgın bir hastalık olan karabatan 1850 yıllarında neredeyse bütün dünyada ipekböceğinin ortadan kalkmasına yolaçıyordu.

Pasteur'ün ortaya koyduğu bir metotla sağlam yumurtalar elde edildi. Yumurtladıktan sonra kelebekler ezilerek dokusunda mikrop araştırıldı, mikrop çıkan hayvanlardan gelen yumurtalar imha edildi, böylece sağlam yumurtalar alıkonarak ayıklama yapıldı. (L)

Karabayraklılar, eski çin ordusunun düzensiz askerlerine, sancaklarının rengi dolayısıyle verilen ad. Bunlar XIX. yy.da Çin'in güneyinde, ücretli askerlerden kurulu çeteler halinde toplaşmışlardı. «Kara bayraklılar», amiral Courbet kumandasındaki fransız kuvvetlerine karşı 1883-1885 arasında, çin birliklerinin yanında, Tonkin'de ve Güney Çin'de, muharebelere girdiler. Öbür topluluklara *sarı bayraklılar* deniyordu. (L)

KARABEKİR (Kâzım), türk kumandanı (İstanbul 1882 - Ankara 1948). Babası Mehmed Emin Paşanın ölümü üzerine İstanbul'a geldi. Fatih Askerî rüştiyesini, Kuleli Askerî idadîsini, Harbiye ve Erkânı Harp mekteplerini bitirdi. Kurmay yüzbaşı olarak Manastır'a tayin edildi (1905). Enver Bey (Paşa) ile birlikte, İttihat ve Terakki cemiyetinin Manastır şubesini kurdu. Bu sırada rum, bulgar ve sırp çeteleriyle çeşitli çarpışmalar yaptı. Gösterdiği başarıdan ötürü, kolağası (kıdemli yüzbaşı) rütbesiyle Harp okulu öğretmenliğine tayin edildi. Bir süre sonra Edirne'de II. Ordu, 3. Tümen kurmay başkanlığına tayin edildi. 31 Mart hareketini bastırmak üzere İstanbul'a gelen Hareket ordusunda 2. Kafkas tümeni kurmay başkanıydı. Bu tümen, ayaklanmış avcı taburlarının sığındıkları Taşkışla ile Taksim kışlalarında çarpıştı. İkinci Meşrutiyetin ilânından sonra tamamen askerî görevlerine döndü. 1910'da Arnavutluk ayaklanması sırasında Kolordu Harekât şubesi müdürü olarak yeniden çarpışmalara katıldı ve Kaçanik boğazındaki harekâtı başarıyle tamamladı. Bu sırada Harbiye nezaretine başvurarak *Karabekir* soy adını aldı (1911). Aynı yıl binbaşı oldu; Balkan savaşında ve Edirne'nin savunmasında yararlıklar gösterdi; iki yıl kıdem zammı ve osmanlı nişanı aldı. Savaş bitince Erkânı Harbiyei Umumiye riyaseti (Genelkurmay başkanlığı) İstihbarat şube müdürlüğüne getirildi. 1914'te Yarbay oldu ve Birinci Dünya savaşında I. Kuvvei Seferiye kumandanı veya İstihbarat şubesi müdürü olarak İran ve daha doğudaki harekâtta görev aldı. Daha sonra İstanbul, Kartal'da bulunan 14. Tümen kumandanlığına getirildi ve tümeni ile birlikte Çanakkale cephesine gönderildi. Çanakkale'de özellikle Fransızlara karşı, üç buçuk ay Kerevizdere savunmasını yaptı ve kazandığı başarı üzerine albaylığa terfi ettirildi (1915). Daha sonra alman mareşali Graf von der Goltz Paşanın kurmay başkanı olarak Irak cephesine gitti ve Kutülemare'nin düşmesinden biraz önce, bu bölgedeki 18. Kolordunun kumandanlığına tayin edildi. Bir yıl Irak cephesinde kalarak ingiliz kuvvetlerine karşı başarılı savaşlar verdi ve Diyarbakır bölgesindeki 2. Kolordu kumandanlığına naklolundu (1917). Burada Ruslarla çarpıştı; Van, Bitlis, Muş, Elazığ cephesindeki 2. Ordu kumandanlığına da vekâlet etti. 1918 Yılı başında Erzincan bölgesindeki I. Kafkas kolordusu kumandanlığına getirildi; Erzincan ve Erzurum'u, Ruslardan geri aldı. Sarıkamış, Kars ve Gümrü kalelerinin ve Karaköse'nin ele geçirilmesindeki başarıları üzerine mirlivalığa (tuğgeneral) terfi etti (1918). Bütün bu askerî harekât sırasında, birçok nişan ve madalya aldı. Daha sonra Ermenistan ve İran Azerbaycanı'nı işgal eden Kâzım Karabekir, karargâhını Tebriz'de kurarak Azerbaycan'daki İngiliz kuvvetlerini buradan çıkardı. Sadrazam Müşir İzzet Paşa, Kâzım Karabekir'i Erkânı Harbiye reisliği görevi ile İstanbul'a davet etti. Karabekir, İstanbul'a gelince, İtilâf devletlerinin şehirde yerleşmeğe başladığını gördü; yeniden doğudaki kumandanlık görevine gönderilmesinde ısrar etti. Önce Tekirdağ'daki 14., sonra doğudaki 9. Ordu birliklerine kumandan tayin edildi (1919). Kurtuluş savaşının başlangıcında Erzurum Müdafaayı Hukuk kongresinin toplanması siyasî ve askerî harekâtın planlanması sırasında Şark cephesi kumandanlığı ve Edirne milletvekilliği yaptı. Doğuda geliştirdiği askerî harekâtla Sarıkamış, Kars ve Gümrü kalelerinin ele geçirilmesinden sonra ermeni ordusunun yok edilmesini sağladı. Bu önemli zafer sonucunda Ermeni Taşnak hükûmetiyle barış görüşmelerine girişildi. Ankara hükûmetinin Murahhas heyeti başkanı olarak, Sevr antlaşmasından ermeni hükûmetinin imzasını geri aldırmayı ve ermeni ordusunun silâh, araç ve gereçlerinden önemli bir kısmını türk hükûmetine teslim ettirmeyi başardı. Böylece siyasî ve idarî alanda da başarılı oldu.

Yapılan bu antlaşma ile, Türklerin oturduğu üç ili, Türkiye'ye kazandırdı. Bundan sonra Kurtuluş savaşı için, Batı Anadolu'daki orduların başarılarını sağlamak üzere, doğudaki ordunun büyük kısmının top, tüfek, süngü, kılıç, cephane ve mühimmatı ile çeşitli harp gereçlerini Batı cephesine ulaştırdı. Bu sırada ferikliğe (tümgeneral) terfi etti (1920). Rus ve Kafkasya hükûmetleriyle yapılan Kars antlaşmasına ait görüşmeleri, Ankara hükûmeti murahhas heyet başkanı olarak başarıyle sonuçlandırdı. Aynı zamanda Edirne milletvekili olan general Kâzım Karabekir, zaferden sonra, Ankara'da bulunan I. Ordu müfettişliğine tayin edildi. Bundan sonraki seçim devresinde İstanbul milletvekili olarak Rauf Orbay, Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele, Cafer Tayyar Eğilmez ve diğer arkadaşlarıyle birlikte ilk muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet fırkasını kurdu ve bu partinin liderliğine seçildi (1924). Emekliye ayrılınca siyasî hayata atıldı (1927). 1938 Yılından 1946 yılına kadar, Büyük Millet meclisinde, İstanbul milletvekili olan general Kâzım Karabekir, 1946 yılında Büyük Millet meclisi başkanlığına seçildi. Bu görevde iken öldü. General Kâzım Karabekir'in özellikle Kafkas cephesindeki savaşlarda gösterdiği üstün sevk ve idare kabiliyeti ve kahramanlığı, harp tarihinde seçkin bir yer almasını sağladı. Askerliğe ve harp tarihine ait çeşitli eserleri vardır. Bunların bellibaşlıları şunlardır: *İstiklâl Harbimizin Esasları* (1933); *Cihan Harbine Neden Girdik, Nasıl Girdik, Nasıl İdare Ettik* (1937); *İstiklâl Harbimiz* (1960). Güftelerini kendisinin yazdığı çoksesli 2 marşı vardır: *Mâhûr Türk Yılmaz Marşı, Çârgâh İstiklâl Marşı.* (M)

KABABEL, İç Anadolunun doğusunda (Yukarı Kızılırmak bölümü, Zara-Divriği, yolu üzerinde) geçit; 1 900 m. Buzbel ve Gürlevik dağları arasında yer alır. (M)

Karabel anıtı, Batı Anadolu'da, İzmir'in Mustafakemalpaşa ilçesi yakınlarında, Hititlerden kalma kaya kabartması. Herodotos tarafından *Sesostris anıtı* denilen, sivri külâhı, sağ omuzuna taktığı yayı ve ucu yukarıya doğru kıvrık pabuçları ile bir hint tanrısını gösterir. İleriye uzanmış sol kolunun üzerindeki hitit hiyeroglif yazısı çok bozulmuş olduğundan okunamamaktadır. Alman arkeoloğu Kurt Bittel bu işaretlerin hitit kralı Tuthalya'nın adı olduğunu kabul etmektedir. Bossert ise anıtın hitit kralları tarafından değil, bu bölgede Hititlerle çağdaş olan devletlerden biri (Assuva) tarafından yapılmış olabileceğini ileri sürmüştür. Ancak üslûp özellikleri, Boğazköy Yazılıkaya kabartmalarını andırmakta, bu sebeple de Karabel anıtının Büyük Hitit devleti zamanında yapıldığı kabul edilmektedir. (M)

KARÂBET i. (ar. *ḳurb*'dan *ḳarābet*). *Esk.* Yakınlık, ortak ilişkilerin ve niteliklerin bulunması hali: *Denir ki hüzn ile ruhumda bir karâbet var* (Tevfik Fikret). ‖ Akrabalık, hısımlık: *Ya ben, İbni Âmir'i karâbetine binaen vâli kıldığımdan dolayı beni niçin levm edersin? dedi* (Cevdet Paşa). *Törküne ait karâbet ıstılahları Boy içindeki karâbet ıstılahlarının aksine olarak ferdî karâbeti gösterirler* (Ziya Gökalp). ‖ *Karâbet-i ebb,* yalnız baba tarafından gelen akrabalık. ‖ *Karâbet-i gayr-i vilâd,* ana, baba ve çocuğun birbirlerine göre akrabalıklarının dışında kalan kan akrabalığı. ‖ *Karâbet-i kalb,* kalp yakınlığı, gönül beraberliği. ‖ *Karâbet-i nesebiye,* aynı soydan gelme yoluyle meydana gelen esas hısımlık. ‖ *Karâbet-i sıhriye,* evlenme, kız alıp verme yoluyle meydana gelen yakınlık ve münasebet. ‖ *Karâbet-i vilâd,* ana, baba ile çocuklar, büyükanne, büyükbaba ile torunlar arasındaki hısımlık. (M)

KARABET (Hanende), ermeni asıllı hanende ve bestekâr (İstanbul 1855 - ay.y. 1915). Nikoğos'tan türk musikisi öğrendi. Uşşak ağır aksak ve uşşak aksak şarkıları tanınmıştır. (M)

KARABİBER blş. i. Bot. Sıcak bölgelerde yetişen ağaç. (İlmî adı *piper* [Karabibergillerden.]). [Bk. ANSİKL.] ‖ Aynı ağacın baharat olarak kullanılan meyvesi. ‖ *Mec.* Ufak tefek, sevimli esmer kimseler için kullanılır.

— ANSİKL. Bot. *Karabiber,* genellikle kısa boylu bir tırmanıcı ağaççıktır; yaprakları çoğu zaman meşin gibi sert ve kulacıklı, çiçekleri sarkık tırtılsı başak durumunda, meyvesi üzümsüdür. Karabiber, yakınındaki ağaçlara sülükleriyle sarılır. Anayurdu Hint yarımadasıdır. Bütün Tropik Asya'da ve Amerika'nın ekvator bölgesinde, meyveleri için yetiştirilir. Meyveleri kuruduktan sonra karabiber tanesi haline gelir. Başlıca türleri: *P. cubeba; P. betle; P. mekangense; P. pseudonigrum; P. saigonense; P. guineense; P. longum; P. methysticum, P. excelsum; P. porphyrophylium* gibi türleri yaprakları için limonluklarda yetiştirilir.

— Eczc. Karabiber, eskiden deriye kan çekip kızıştırmak için kullanılırdı.

— Mutf. Karabiber; salça, salamura, yemek harcı, konserve gibi yiyeceklere konur. Yiyeceklere az miktarda katılırsa iştah açıcı rol oynar; yemeğe lezzet verir. Karabiberde «piperin» denen billûrsu bir madde, yeşil renkli acı bir yağ, belsemimsi uçucu bir yağ, «basorin» denen zamkımsı bir madde, malik ve ürik asitler ile çeşitli tuzlar bulunur.

Karabiberden alkol uygulanarak yakıcı derecede acı bir reçine çıkarılır. Karabiberi çok kullanan kimselerin midesinde görülen şiddetli rahatsızlıkların sebebi bu maddedir.

— Tar. Karabiber, Akdeniz ülkelerinde Helenistik çağdan beri biliniyordu. Bu ülkeler karabiberi Araplardan alırlardı.

Roma imparatorluğu zamanında Mısır'dan kalkan gemiler, üretim merkezlerinden biri olan Malabar kıyısına karabiber almağa giderlerdi. Ağırlığınca altına bedel olan bu ürün, hem yemeklerde, hem de zamanın ilâç yapımında kullanılırdı. İtalyanların doğu akdeniz limanlarından ve özellikle İskenderiye'den satın aldıkları bu kıymetli ürünü, batı ülkeleri XII. yy.da geniş ölçüde kullanmağa başladı. Portekizliler deniz yoluyle Hindistan'a ulaşarak İskenderiye'ye mal getiren müslüman tacirlerle rekabete başladığı sırada (1498), Avrupa'ya karabiber taşınması ve dağıtımı Venedik'in tekelindeydi. Malabar karabiberiyle yetinmeyen Lizbon denizcileri, çok tutulan Sumatra karabiberi için önce Malakka (1511), sonra da Banten'de antrepolar kurdular. Portekizliler bu biberi yerli prenslerden bazen zor da kullanarak satın alırlardı. Bu ticaret, Portekiz kralının tekeli altında idi. Kral bunu *Casa da İndia é da Guine* (Hindistan ve Gine kurumu) yardımıyle aracılara kiralar; bunlar da karabiberi Anvers'ten ikinci el olarak piyasaya sürerlerdi. Karabiber taneleri kolay taşındığından para yerine de geçmeğe başlamıştı. Portekiz kralı Juan III, kız kardeşi İsabel'in Karl V ile evlenmesini onayladığında ona drahoma olarak karabiber vermişti. Portekiz karabiberinin avrupa pazarına geniş ölçüde sürülmesine rağmen Venedik yolu ile alışveriş XVI. yüzyıl sonuna kadar sürdü ve Portekiz tekelini sarsarak Lizbon'daki fiyatların İskenderiye fiyatlarına uymasına yolaçtı. O sırada Avrupa yılda 30 000 kental karabiber tüketir ve bu, aracılara büyük kazançlar sağlardı. Fe-

Foto. LAROUSSE

lipe II, Portekiz kralı olunca (1580) karabiberi Asya'da en ucuz fiyata alan Hindistan mukavelesini Milanolu Rovellasca'ya kiraladı (1586). Rovellasca, hisselerinin 3/12'sini Fugger'lere devrederek ortaklık kurdu; ancak, karabiberi Avrupa'da en yüksek fiyata satma mukavelesini de bunlara kabul ettirerek borçlarını karabiberle ödemek imkânını kendine sağladı (1591). Bundan sonra Almanların karabiber ticaretine faal bir şekilde girdi. Bu ticaretle uğraşan Felemenklilerle İngilizler Felipe II tarafından Lizbon'dan uzaklaştırıldı. Felemenk şirketi, Portekizlilerle İngilizleri uzaklaştırarak Sumatra, Cava ve Borneo prenslerini karabiber yetiştirmeğe zorladı. Avrupalılar bu arada kahve, alkom çeşitleri daha çok olan şarap, bira gibi keyif verici maddeleri tanıdığından, karabiberin fiyatı düşmeğe başladı. XVIII. yüzyılda öbür sömürge ülkeleri de bu baharatı yetiştirmeğe başladığı için Felemenkliler üstün karabiber tekelini kaybettiler. Bu tarihten sonra karabiber üretimi daha geniş bölgelerde yapılmağa başladı. (M)

KARABİBERGİLLER çoğl. blş. i. Bot. Tropik bölgelerde yetişen, üst yumurtalıklı ve taçsız çiçekli ikiçenekli bitki familyası.

— ANSİKL. *Karabibergiller,* sarmal karşılıklı veya çevremli, çoğunlukla etli yapraklı ağaçsı veya otsu bitkilerdir; çiçekleri toplu olarak, ince başak halinde yaprakların koltuğunda veya dal uçlarında çıkar; çiçek örtüsü yoktur. Karabibergillerin on cinse dağılmış, bin beş yüzden fazla türü vardır: *peperomia* (altı yüzden fazla türü kapsar); *karabiber; macropiper* v.b. (L)

Karabibik, Nabizade Nâzım'ın uzun hikâyesi (1890). Kaş ilçesine bağlı Beymelik köyünden Karabibik, tarlasının dört dönümünü satarak bedele (askerlik görevi yerine verilen para) yatırır. Geri kalan tarlayı komşusu ele geçirmeğe çalışır. Karabibik öküz kiralayarak tarlasını sürmektedir. Kiradan kurtulmak için öküz sahibinin oğluna kızını vermek ister. Bu umudu boşa çıkınca kızına kısmet bulmak için borç parayle bir çift öküz satın alır. Sonunda tarlasını elinden almak isteyen komşusunun bir yakınıyle kızını evlendirir. Bu hikâye, türk edebiyatında anadolu köyü ve köylüsünün gerçeklerini işleyen ilk eser olarak değerlendirilir. (M)

KARABİGA, Marmara bölgesinde (Güney Marmara bölümü, Çanakkale ili, Biga ilçesi) bucak; 7 119 nüf.; 8 köy. — *Bucak merkezi* (*Karabiga kasabası*), 3 199 nüf. Marmara denizinin güney kıyılarında, Marmara adalarının karşısına düşen küçük bir koyun kenarında. Biga-Çanakkale yoluna 18 km'lik düzgün bir yolla bağlıdır. İstanbul-Çanakkale arasında sefer yapan yolcu gemilerinden bazıları Karabiga iskelesine de uğrar. (M)

KARABİN çoğl. i. (ar. *kurbān*'dan *ḳarābīn*). *Esk.* Kurbanlar; adak, bağlılık ve şükran belirtisi olarak Tanrı adına kesilen hayvanlar. (M)

KARABİNA i. (ital. *carabina*). Namlusu genellikle yivli, kısa ve hafif tüfek tipi. (M)

KARA-BOĞAZ veya **KARA BOĞAZ GÖL,** Hazar denizinin doğu kıyılarında körfez, Türkmenistan topraklarıyle çevrilidir. Yoğun buharlaşma tuz işletmeciliğini kolaylaştırır. (L)

KARABOĞAZ-GÖL, S.S.C.B.'de (Türkmenistan) liman şehri, Hazar denizinde, Karaboğaz körfezinin girişinde ve körfezin denizden ayıran kum dilini açan su yolu kıyısında; 10 000 nüf. (L)

KARA boğazı, S.S.C.B. kıyılarında boğaz, Novaya Zemlya ile Vaygaç adası arasında, Barents deniziyle Kara denizini birleştirir. (L)

KARABORSA blş. i. Piyasada olmayan malın gizlice alınıp satılması işi.

— DEY. *Karaborsaya düşmek,* bulunmaz olmak, değeri çok yükselmek.

— Huk. Resmî ve serbest borsalarda işlem gören her çeşit kambiyo nukut, esham, tahvilât ve emtianın şu veya bu surette gizli bir şekilde alınıp satıldığı, resmî ve meşru olmayan piyasaların veya bu türlü işlemlerin tümü. (Özellikle İkinci Dünya savaşında emtia sıkıntısında ortaya çıkan sunî fiyat artışlarını önlemek ve karaborsacılığa meydan vermemek için Millî* Korunma kanununa hükümler konulmuştur.)

◆ **Karaborsacı** i. Karaborsa yapan kimse. (M)

KARABOYA blş. i. Bk. DEMİR *sülfat.*

KARABUĞDAY blş. i. Bot. Tohumları için yetiştirilen biryıllık otsu bitki. (İlmî adı *fagopyrum.* Karabuğdaygillerden.)

— ANSİKL. *Karabuğday* dik saplı bir bitkidir; çiçekleri taçsız, salkım halinde, meyvesi kapçık biçimindedir. Başlıca iki türü vardır: *âdi karabuğday* (Fagopryrum esculentum) ve yaygın olan *tataristan karabuğdayı* (F. Tataricum). Karabuğday, nemli ve ılıman ülkelerde yetişir; yetiştirilmesi kolaydır; ısı değişikliklerine karşı çok dayanıklıdır. Unuyle galeta, çorba, gözleme tatlısı yapılır. Tanesinden at, sığır ve kümes hayvanları için yem olarak da faydalanılır. (L)

KARABUĞDAYGİLLER çoğl. blş. i. Bot. Yıllık veya çokyıllık otları, ağaçsıları, ağaçları kapsayan, üst yumurtalıklı taçsız çiçekli, ikiçenekli bitkiler familyası. (Başlıca cinsleri: kuzukulağı, karabaşak, karabuğday, ravent. Karabuğdaylar takımından.) (L)

KARABULDUK, Karadeniz bölgesinde (Doğu Karadeniz bölümü, Giresun ili, Keşap ilçesi) bucak; 8 120 nüf; 8 köy. — *Bucak merkezi,* 2 451 nüf. Keşap'ın 17 km güneyinde; yüksl. 600 m. (M)

KARABULUT blş. i. Bk. NİMBÜS.

KARABURÇAK (İhsan Cemal), türk ressamı (İstanbul 1897 - ay.y. 1970). Posta Telgraf Yüksek mektebini bitirdi. Uzun süre PTT idaresinde, Anadolu ajansında (1933-1944) ve bu ajansın Bükreş temsilciliğinde (1944-1949) çalıştı. 1930'da bir süre Paris'te Ecole Universelle'de resim öğrenimi gördü. Asıl çalışmalarını 1950'den sonra yoğunlaştırdı, yurt içinde ve dışında birçok sergiye katıldı, özel sergiler açtı. Tabiat sevgisine ve ilhama değer veren eserlerinde sıcak, duygulu renkler kulllandı. Figüratif ve soyut tarzlarda çalıştı. 29. Devlet Resim ve Heykel sergisinde *Soyut Peyzaj* tablosu ile ikincilik ödülünü aldı. İstanbul Resim ve Heykel müzesi ile birçok özel koleksiyonda resimleri vardır. (M)

KARABURUN, Türkiye kıyılarında çok rastlanan bir yer adı: — İzmir körfezini batıdan sınırlayan Karaburun yarımadasının kuzey ucundaki Karaburun. — İstanbul'un kuzeybatısında Karadeniz kıyısında, üzerinde bir deniz feneri bulunan Karaburun ve yanında aynı adı taşıyan köy. — Ege denizinde Güllük koyu batısındaki Karaburun. — Akdeniz'de Köyceğiz gölü ağzının güneyindeki Karaburun. (M)

KARABURUN, Ege bölgesinde (İzmir ili) ilçe merkezi; 1 127 nüf. (1970). İzmir körfezinin batısında, kuzey-güney doğrultusunda uzanan Karaburun yarımadasının kuzeydoğu ucunda; İzmir'e 106 km uzaklıkta. Karaburun, İzmir ilindeki ilçe merkezleri arasında en az nüfuslu olanıdır.

— *Karaburun ilçesi,* 413 km²; 6 786 nüf. Merkez Küçük Bahçe ve Mordoğan bucakları; 15 köy. Bağcılık, zeytincilik, civa yatakları.

— Arkeol. İlçeye bağlı Manastır köyü yakınında civa madeni ocağının bulunduğu Çakmak tepesi (yüksl. 331 m) arkeolojik bir araştırma alanıdır. Çakmak tepesindeki araştırma Hamit Zübeyir Koşay ve Hakkı Gültekin tarafından dört kısımda yapıldı. İlk araştırma A diye adlandırılan galeride yapıldı. Saman ve ot katkılı çanak çömlek, birkaç balta ele geçti. İkinci araştırma B galerisinde yapıldı. Galerinin sola dönen ucunda birkaç balta, sağa dönen kısmında da saman katkılı çanak çömlek ile birkaç balta bulundu. Bu kısım tavanı 3 m yükseklikte tabanı açık sarı civalı kaya olan bir mağaraya varıyordu. Üçüncü araştırma, Çakmak'ın kuzeybatı yüzünde yapıldı, 3×5 m boyutunda açılan sondajda yüzeyden 2-3 sm aşağıda ince bir yangın tabakasından sonra temel kalıntıları ortaya çıkarıldı ve ev eşyaları ele geçti. Dördüncü araştırma Çakmak'ın çevresinde, maden ocağı çevresinin her iki yanındaki mağaralarda yapıldı. Hiç bir buluntu vermedi. Çakmak'ın buluntuları olan kemik eşya, geyik emiğinden yapılmıştır, taş eserler, sel taşından cilâlı el ve çekiç baltalarıdır. Çanak çömlek ise, kum katkılı bir tanesi dışında, saman ve ot katkılıdır, hepsi elde yapılmıştır. Eserler Truva, Alişar, Samsun, Alacahöyük'ün alt kat malzemeleri ile mukayese imkânı verir, maden eser yoktur. Burası, Kalkolitik bir yerleşme göstermektedir. (M)

KARABURUN yarımadası, İzmir körfezinin batısında, Urla yarımadasının kuzeye doğru uzanan parçası. Ekseninde ikinci zaman kalkerleri ve çevresinde volkanik arazi sıralanan yarımadanın en yüksek noktası 1 212 m'yi bulur. Yarımada henüz sapa ve yol bakımından elverişsiz durumundadır. Kıyılarında tabiî plaj yerleri vardır. (M)

KARABÜK, Karadeniz bölgesinde (Batı Karadeniz bölümü, Zonguldak ili) ilçe merkezi şehir; 64 770 nüf. (1970). Araç çayı ile Soğanlı çayının birleşerek Filyos çayını meydana getirdiği kesimde Filyos çayı vâdisinin taban ve yamaçları ile Araç çayının yamaçlarında; İstanbul-Kastamonu karayolu üzerinde. Ankara-Zonguldak demiryolu üzerinde istasyonu vardır. Zonguldak'a demiryolu ile 126, karayoluyle 167 km uzaklıktadır. Şehrin kurulduğu yerde vâdi tabanının deniz seviyesinden yüksekliği 250 m'dir. Bu tabanda yer alan Eski Karabük mahallesinde 260 m, Filyos'un sol yamacındaki Kayadibi mahallesinde 250-300 m olan yükseklik, şehrin son yıllarda gelişen kesimi olan ve Araç çayı vâdisinin sağ yamacında yayılan Yenişehir mahallesinde 320 m'yi bulur. Şehrin ticaret sahası vâdi tabanında kurulmuştur. Başlıca iş yerleri, aynı zamanda şehrin en önemli caddedi olan doğu-batı doğrultulu Millîbirlik caddesi üzerinde sıralanmıştır. 1939 Yılında Demir-Çelik fabrikası kurulmadan önce 16 haneli küçük bir köy durumunda olan Karabük, bu tarihten sonra hızla gelişmeğe başladı, 1945'te 5 mahalleden, 1960'ta 11 mahalleden meydana gelirken, bugün 14 mahalleye sahiptir. Karabük, 1953'e kadar Safranbolu ilçesine bağlı bir bucak merkezi iken bu tarihten sonra ilçe merkezi oldu. Demir-Çelik fabrikası.

— *Karabük ilçesi,* 1 376 km², 106 336 nüf. Merkez ve Yenice bucakları; 51 köy. Tahıl tarımı. Sebzecilik. Meyvecilik. (M)

Karabük Demir-Çelik tesisleri. Bk. TÜRKİYE DEMİR-ÇELİK İŞLETMELERİ.

KARACA sıf. (*kara*'dan *kara-ca*). Rengi biraz kara olan. (M)

KARACA i. Anat. Kolun dirsekle omuz arasında kalan kısmı, üst kol. || *Karaca kemiği,* dirsekten omuza kadar olan kemik, kol kemiği. (M)

KARACA i. Zool. Kısa boynuzlu ve güzel görünüşlü geviş getiren hayvan; Avrupa ve Asya'da yaşar. (İlmî adı *Cepreolus capreolur.* Geyikgillerden.)

— ANSİKL. Yedi aylık *karaca*'nın alnında iki çıkıntı bulunur. Bu çıkıntılar uzayarak yılın sonunda iki küçük boynuz olur. Dört yıl içinde her boynuzda bir arka bir de ön dal meydana gelir. Karaca boynuzunun son şekli budur. Karaca tek eşlidir, yani bir erkek bir dişi birarada yaşar. Körpesine *yavru karaca* denir. Ot, çalı, yonca, elma, meşe palamudu gibi çeşitli şeylerle beslenir. Eti çok lezzetli olduğu için mükemmel bir av hayvanıdır. Yaşadığı yerler: Avrupa; Anadolu; Sibirya; Mançurya; Türkistan; Çin. (L)

KARACA, rumca **Mavrogheni,** Fener'li rum ailesi. Bu aileden iki kişi Babıâli'de Divanı Hümayun tercümanlığı yaptı; sonra da Eflak voyvodası oldu; bunlardan NICOLAE, 1782-1783 arasında Eflak voyvodalığı yaptı. Rusya ve Avusturya'nın Osmanlı devletine karşı giriştiği savaş hazırlıklarını Babıâli'ye bildirdi (1783). Ölümünden az önce azledildi. —Oğlu IOANNIS, 1812-1819 arasında voyvodalık etti. Rus dostu olmasından kuşkulanıldı, durumun farkına varan Ioannis topladığı haraçları da alarak İtalya'ya kaçtı. Voyvodalığı sırasında, adıyle anılan kanunları koymuştur. (ML)

KARACA (Mehmet), türk tiyatro sanatçısı (İstanbul 1900). Mercan idadîsini bitirdi, ilk defa kendi kurduğu bir toplulukla sahneye çıktı. Raşit* Rıza (1927) ve Muhlis Sabahattin (1932) tiyatro topluluklarına katıldı, Anadolu'nun çeşitli yerlerine gitti. İstanbul Şehir tiyatrosunda çalıştı (1940-1967). Bu arada Bedia Muvahhit* ile bazı piyes-

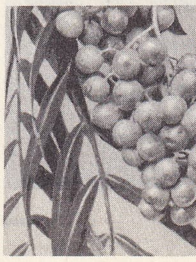

karabiber ağacı

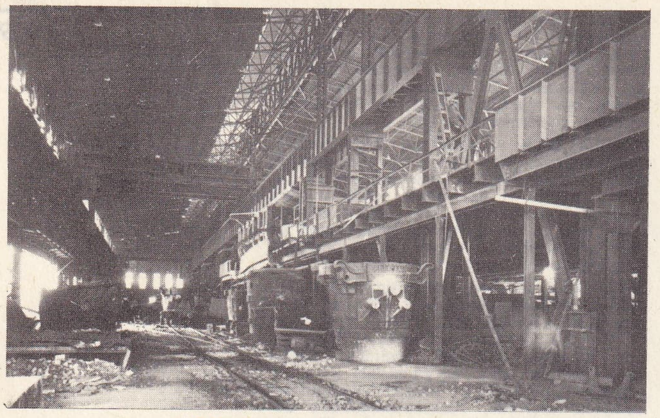

KARABÜK Demir-Çelik fabrikasında çelikhaneden bir görünüş

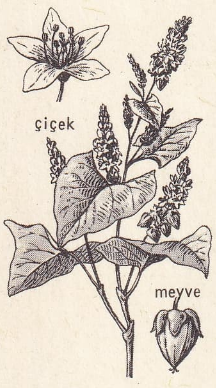

karabuğday

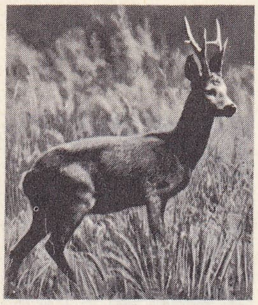

karaca

ler adapte etti ve iki operet yazdı. Özellikle komedilerde ve karakter rollerinde kendini gösterdi. (M)

KARACA (Muammer), türk tiyatro yöneticisi ve oyuncusu (İstanbul 1906). Sahneye, Muhsin Ertuğrul, Behzat Butak ve İ. Galip Arcan'ın kurdukları Şehzadebaşı'ndaki Ferah tiyatrosunda çıktı (1924). İlk rolünü *İstanbul Revüsü* adlı oyunda aldı. 1942 Yılına kadar, sonradan Şehir tiyatrosu adını alan bu toplulukta oynadı. 1943'te kendi adına bir İzmir turnesi düzenledikten sonra Sadi Tek ile Anadolu turnesine çıktı. 1945 Yılının başında Ses operetine girdi. Aynı yılın sonunda Karaca operetini kurdu. Kendi hesabına yaptırdığı «Karaca tiyatro»yu, 1955 yılının mart ayında açtı. Sanatçı, bugün de, kendi topluluğu ile temsillerini sürdürmektedir. (M)

KARACA (Toto), türk tiyatro sanatçısı (İstanbul 1912). Küçük yaşta bale dersleri aldı ve müzikli oyunlarda kendini *Irma Toto* adıyle tanıttı. 1930'da İzmir'de Ömer Aydın'ın operetine katıldı, daha sonra Cemal Sahir operetine geçti. Mehmet Karaca'nın kurduğu operete girdi. Muhlis Sabahattin, Süreyya opereti, Halk opereti, Ses opereti, Muammer Karaca opereti gibi kuruluşlarda çalıştı. İstanbul tiyatrosunda popüler eserlerde sahneye çıkmaktadır. (M)

KARACA AHMED HAMİDÎ, türk bilgini (öl. Kudüs 1615). Ispartalıdır. Çağının ünlü bilginlerinden ders gördü. Din ve tasavvuf konularında çalıştı. Kudüs naipliği görevinde bulundu. Daha çok bir açıklama niteliğinde olan eserlerinin bazıları: *Haşiye al eş şerh-i Akaid* (Akaid Yorumuna Ek); *Haşiye-i Şerh-i Kâfiye* (Kafiye Yorumuna Ek); *Zeyl-i Şakayık-ı Numaniye* (Şakayık-ı Numaniye'ye Ek); *Haşiye-i Dürer* (Dürer'e Ek); *Haşiye-i Şemsiyye* (Şemsiyye'ye Ek). [M]

Karacaahmet mezarlığı, Üsküdar'da aynı adı taşıyan semtteki mezarlık. Adını, XVI. yy.da yaşayan ve o devrin erenlerinden sayılan Karaca Ahmed'den aldı. Servi ağaçlarıyle kaplı olan mezarlık çok geniş bir alana yayılmıştır. Eskiden ünlü kişiler, yüksek memurlar ve soylu aile mensupları, buraya gömülürdü. (M)

KARACABEY, esk. **Mihalıç,** Marmara bölgesinde (Güney Marmara bölümü, Bursa ili) ilçe merkezi şehir; 19 973 nüf. (1970). Bursa'nın 65 km batısında Bursa - Bandırma yolu üzerinde kurulmuştur. Şehrin ticaret sahası, ortadaki geniş bir meydanın etrafını çevirir. Başlıca caddeler de bu meydandan başlayarak uzanır. — *Karacabey ilçesi,* 1 285 km²; 58 978 nüf. Tek bucağı, 66 köyü vardır. Tahıl tarımı meyve ve sebzecilik, hayvancılık. Mihalıç peyniri. (M)

KARACA BEY, Anadolu beylerbeyi (öl. 1444). Çelebi Sultan Mehmed'in damadı ve Murad II'nin eniştesi. Varna savaşında öldü. Zevcesi Selçuk Hatun büyük hala olarak Cem-Bayezid anlaşmazlığında rol oynadı. (M)

KARACA BEY (Dayı Karaca Bey de denir), Rumeli beylerbeyi. Fatih Sultan Mehmed, Karamanoğlu İbrahim Bey üzerine bir sefer yapmak için hazırlandığı zaman Rumeli'de bir saldırıya uğramamak için Karaca Beyi askerleriyle birlikte Sofya'da bıraktı. İstanbul'un kuşatılması (1453) sırasında kara surunun sol kanadı Karaca Bey kumandasındaydı. 1456 Belgrad kuşatması sırasında öldü. (M)

KARACA BEY (Zeynüddin), Dulkadırlı beyliğinin kurucusu (öl. Kahire 1353). Memlûk sultanının Kilikya'ya karşı yaptığı savaşlara katıldı. Gösterdiği cesaretle memlûk ordusu kumandanlarının güvenini kazandı. Eretna Beyin elinden Elbistan'ı aldı (1339). Burasını kendine hükûmet merkezi yaptı. Memlûk sultanı El-Melik En-Nâsır Muhammed (öl. 1341) tarafından kendisine Türkmenlerin beyliği ve Elbistan naipliği verildi (1340). Memlûk kumandanlarından daha başarılı bir şekilde, Sis (Kozan) bölgesindeki Ermenilerle çarpışan Karaca Beyin yaygın ünü, diğer kumandanlar tarafından hoş karşılanmadı. Âsi damgası vurularak üzerine kuvvet gönderildi. Bu kuvvetleri yenerek Halep taraflarını ele geçiren Karaca Bey, bu başarılarından sonra El-Melik Zahir unvanı ile hükümdarlığını ilân etmeğe kalkıştı (1348). Memlûk sultanlığına karşı bu sultanlığa isyan eden memlûk emîrlerinden Beybugaurus ile birleşti. Beybugaurus Memlûklara yenildi. Karaca Bey de karşı koyamayarak Sıvas ve Kayseri hükümdarı Eretnaoğlu Gıyaseddin Mehmed Beye sığındı. Mehmed Bey tarafından Memlûklara teslim edilerek öldürüldü. (M)

Karacabey camii, İmaret camii de denir, Ankara'da Sümer mahallesinde. Karaca Beyin Varna savaşında ölümünden (1445) birkaç yıl önce yaptırıldı. Caminin çinilerle süslü sekiz köşeli minaresi ilgi çekicidir. (M)

Karacabey harası, Marmara bölgesinde, Bursa - Balıkesir yolu üzerinde, Tarım bakanlığı Veteriner İşleri Genel müdürlüğüne bağlı olarak kurulan (1926) hara, 100 000 Dekarlık bir arazi üzerine yerleşen haranın amacı hayvan neslinin ıslahı, damızlık hayvan yetiştirilmesi, hayvan yetiştiriciliği ve hayvan besleyiciliği konularında çevre çiftçilerine örnek olmaktır. Karacabey harası, Osmanlı imparatorluğu zamanında *Çiftlikâtı Hümayun* adıyle kurulan müesseselerdendi (1881). 29.V.1926'da çıkarılan 867 Sayılı kanunla statüsü değiştirildi ve modern bir hara haline getirildi.

Atçılık, sığırcılık, koyunculuk, tavukçuluk, hububat ve hayvan yemi şubeleri vardır. Atçılık şubesi safkan arap, karacabey ve haflinger tipleri üstünde çalışır; 356 baş hayvana sahiptir.

Sığırcılık şubesinde, saf esmer, karacabey esmeri ve holstein tipleri vardır. Uzun çalışmalardan sonra burada İsviçre menşeli esmer tipten, Türkiye'nin şartlarına daha uygun ve aslından daha verimli olan karacabey esmeri üretildi. Hayvan sayısı 1 969. Safkan merinos tiplerini yetiştirmek üzere kurulan Koyunculuk şubesi uzun çalışmalardan sonra türk merinosunu yetiştirmeyi başardı. Koyun sayısı: 7 905 (1970). Tavukçuluk şubesinin çalışmaları leghorn, newhampshire ve plymouth tipleri üstünde gelişti; sayısı 4 500 (1970). Hububat ve hayvan yemi üstünde çalışan Zıraat şubesi, bu işin yanı sıra fidan, fide, meyve ve sebze de yetiştirir. Karacabey harası döner sermaye ile çalışan, devletten ayrıca yardım almayan bir iktisadî kuruluştur. Hara 1970'te 17 514 172 TL. gelir sağladı. (M)

KARACADAĞ, Güneydoğu Anadolu'da (Diyarbakır'ın güneybatısı) sönmüş volkan kütlesi; 1 919 m. Kuzey-güney doğrultulu oval biçimli kütle, koyu renkli bazalt lavlarından oluşmuştur. Üzerinde seyrek meşe çalılıkları bulunan bu geçirimli kütle, çevresi için su deposu görevini yapar. Diyarbakır'ın Hamravat suyu da Karacadağ'dan gelir. Diyarbakır-Siverek, Urfa yolu ve Batman Dörtyol petrol borusu Karacadağ'ın kuzeyinden geçer. (M)

KARACADAĞ, İç Anadolu'nun Konya bölümünde volkanik bir dağ kütlesi; 1 960 m. Ereğli ve Karapınar ovaları arasında. Güneydoğu eteğinde Acıgöl krater gölü bulunur. —Karacadağ adını taşıyan başka bir dağ da Haymana'nın güneydoğusunda yükselir; 1 735 m. (M)

KARACADAĞ, Güneydoğu Anadolu bölgesinde (Orta Fırat bölümü, Urfa ili, Siverek ilçesi) bucak. 11 316 nüf. 14 köy. —*Bucak merkezi,* 643 nüf. Aynı adı taşıyan dağ kütlesinin batı eteklerinde. Siverek-Diyarbakır yolunun 30. km'si üzerindedir. Yüksl. 1 125 m. (M)

KARACADARISI bls. i. Hayvanlara yedirilen bir ot. (M)

Karacahisar camii, Karacahisar'da Osman Gazi tarafından camiye çevrilen kilise (1299). Harap olan cami Abdülhamid II tarafından yeniden onartıldı (1898). Aşağı yukarı 8×8 m boyutunda tek sıra yüksek pencerelidir. Bugünkü haliyle kiliseye benzeyen bir yönü kalmamıştır. Kurtuluş savaşında Yunanlıların Eskişehir'i işgali sırasında yıkıldı, 1943'te yeniden yapıldı. (M)

KARACAKÖY, Marmara bölgesinde (Çatalca-Kocaeli bölümü, İstanbul ili, Çatalca ilçesi) bucak. 7 052 nüf. 9 köy. Paşabahçe Şişe ve Cam fabrikasında hammadde olarak kullanılan kum, bu bucağın Podima (Yalıköy) köyünden gelir. —*Bucak merkezi,* 1 841 nüf.; Çatalca'nın kuzeybatısında, Karadeniz kıyısına 6 km uzaklıkta kurulmuştur. Terkos gölüne dökülen Istranca deresi, Karacaköy'ün güneyinden geçer. (M)

Karacalar Korusu, Gustave Courbet'nin ormanın şiirli havasını yansıtan büyük (1,73 m × 2,07 m) yağlıboya tablosu (Louvre). [L]

KARACAN (Ali Naci), türk gazeteci ve yazarı (İstanbul 1896 - ay.y. 1955). Fransız Frerler okulunu ve Galatasaray lisesini bitirdi. Önce *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde üç yıl çalıştı, sonra Ahmed Cevdet'in yayımladığı *İkdam*'a geçti. Buradaki yazıları ile İttihat ve Terakki cemiyeti yöneticilerini kızdırdı. Tekrar Tasvir-i Efkâr, sonra *Vakit* gazetesinde yazışleri müdürlüğü yaptı. Birinci Dünya savaşına, Bağdat'taki türk birliklerine kumanda eden Von der Goltz Paşanın tercümanı olarak katıldı. Savaş bitince Necmettin Sadak ve Kâzım Şinasi ile, Kurtuluş savaşını destekleyen *Akşam* gazetesini kurdu. Lozan barışını imzalayan kurulla İsviçre'ye gitti. Dönüşünde yeniden İkdam'ı çıkardı. Gazete bir süre sonra kapanınca Viyana'ya gitti. 1931'de dönerek önce *Politika* sonra *İnkılap* gazetelerini yayımladı. Bunlar kapanınca, devrinde en çok satan gazete olan *Tan*'ı kurdu (1935). Bir yıl sonra Tan'dan ayrılarak, Anadolu ajansı temsilciliği ile Bulgaristan'da ve İsviçre basın ataşeliğinde 1948'e kadar çalıştı. 1950'de bugün yayımlanmakta olan *Milliyet* gazetesini kurdu. *Ya Hürriyet Ya Ölüm* (1934); *Lozan Konferansı ve İsmet İnönü* (1943) adlı kitapları yayımlandı. (M)

KARACAOĞLAN, Marmara bölgesinde (Ergene bölümü, Kırklareli ili, Babaeski ilçesi) bucak. 9 478 nüf. 13 köy. —*Bucak merkezi* (*Taşağıl köyü*), 78 nüf.; ilçe merkezinin 12 km kuzeyinde Babaeski-Kırklareli yolu üzerindedir. Yüksl. 95 m. (M)

KARACAOĞLAN (Hasan), türk halk şairi (XVII. yy.). Hayatı hakkında değişik söylentiler vardır. Kozan'a bağlı Feke ilçesinin Gökçe köyünde doğduğu kabul edilmektedir. Barak Türkmenleri Karacaoğlan'ın kendilerinden olduğunu ileri sürerler. Göğceli'de doğduğu ve 1679'da öldüğünü ifade eden türküler de bulunmaktadır. Halk inanışına göre Çukurova'da yaşayan Kozanoğulları, derebeylik zamanlarında, nedense ona kızarlar, öldürmek isterler. Karacaoğlan bunu öğrenince Van'a kaçar, türkülerini orada söyler. Söylentilerden biri de Tarsus'taki Ashabı Kehf mağarasına girip bir daha çıkmadığı, yani intihar ettiğidir. Bu söylenti onun, ölümünden sonra Türkmen ermişleri arasına karıştığını göstermektedir. Rus türkoloğu Radlof'un yazdığına göre Karacaoğlan, Belgradlı'dır. Asıl adı Simayil'dir. Bir aşk macerasına başlarken, *Karacaoğlan* takma adını almıştır. Sevgilisinin adı da *İstemikân Sultan*'dır. Bu aşk hikâyesinde, *Aşık Garip, Kerem ile Aslı* gibi halk hikâyeleri türünde Karacaoğlan'ın aşk serüvenleri anlatılmaktadır. Son araştırmalara göre Karacaoğlan'ın mezarı İçel'in Mut ilçesinin Çukur köyünde bir tepe üzerindedir. Halk bu tepeye *Karacaoğlan tepesi* demektedir. Tepe üzerinde birkaç eski ev temeli, bir su sarnıcı ile harap bir mezar vardır. Bun.

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN) ; LAROUSSE

tepenin karşısındaki başka bir tepeye de *Karacakız tepesi* denilmektedir. Karacakız ile şairin arasında bir aşk serüveni varmış. Karacaoğlan'ın mezarının bulunduğu tepede, şairin oturduğu ve ölümünden sonra içinde bir cönkü kaldığı söylenen bir de mağara vardır. Karacaoğlan, kışları burada geçirir, yaz gelince yaylalara çıkar. Mut, Gülnar yöresi halkı onu ermiş sayar ve mezarını sık sık ziyaret ederek adak adarlar. Karacaoğlan kesin olarak Türkiye'nin güney illerindeki konar-göçer Türkmenlerdendir. Bu illerin her yanını adım adım gezer. Ayrıca Osmanlı imparatorluğunun hemen her yerini dolaşmış, Tuna boylarına kadar gider. Daha yaşarken ünü her yana yayılır, İstanbul'da paşa konaklarına, hattâ saraya kadar girer. XVII. yy.da Sultan İbrahim (1640-1649) zamanında bir lehli müzisyen tutsak olarak İstanbul'a getirilir, saraya müzik öğretmeni olarak alınır, müslüman olur, *Ali Ufkî* adını alır. Bu zat o zamanın dört yüz kadar türküsünü batı notasına alırken Karacaoğlan'ın da iki türküsünü koleksiyonuna katmıştır. Bu da gösteriyor ki, İstanbul'da sanatçının türküleri söylenmiştir. Bazı tarihî türkülerinden, dilinden, en eski şiirlerinin XVII. yy. cönklerinde bulunmasından Karacaoğlan'ın bu yüzyılda yaşadığı kesin olarak anlaşılmaktadır.

Aynı zamanda bir besteci olan Karacaoğlan kendi adını taşıyan bir beste ve makamın da sahibidir. Bunun için bugün de Toroslarda türkü söylemek anlamında «Karacaoğlan çağırmak» sözü kullanılmaktadır. Bugün elde beş yüzden çok şiiri bulunan Karacaoğlan, halk zevkini temsil eden güçlü bir şairdir. Kendisinden sonra gelenler üstünde çok etkili olmuştur. Âşık edebiyatında yeni bir çığır açmıştır. Divan edebiyatının hiç etkisinde kalmayan şair, hece ölçüsünün yalnız 11'li (6+5) ve 8'li (4+4) kalıplarını kullanmıştır. Benzetmeleri, tasvirleri kendine özgüdür; bir iki mısra içinde şaşırtıcı tablolar çizer. Karacaoğlan'da tasavvufun, tekke edebiyatının izine rastlanmaz. Onun aşkı insancıl sevgidir. Nerede güzel görse orada gönlünü verir. Onda tabiat da cansız tablo niteliğinde değil, cıvıl cıvıl kaynayan gerçektir. Dağlar, ormanlar, ceylanlar, kuşlar, göller onun bir iki fırça vuruşu ile canlanan tabiatın kendisidir. Öteki halk şairlerinde bu kadar başarı ve ustalık görülmez. Çıraklık döneminde iyi bir sanat öğrenimi gören ozan, okuma-yazma da bilir. Dili bozulmamış halk dilidir. Onun büyük sanat dehası, kendisini birinci derecede önemli bir ozan yapmış, türküleri günümüze kadar halkın dilinden düşmemiştir. (→ Bibliyo.) [M]

KARACAOT blş. i. Bot. Bir çöpleme türü (*Helleborus niger*). Bk. ÇÖPLEME. (L)

KARACAÖREN, İç Anadolu bölgesinde (Yukarı Kızılırmak bölümü, Sıvas ili, İmranlı ilçesi) bucak. 6 452 nüf. 28 köy. —*Bucak merkezi* (eski adı *Karacaviran*), 519 nüf. İmranlı-Erzincan yolunun 5. kilometresinden güneye ayrılan 24 kilometrelik bir toprak yolun sonundadır. Yüksl. 1 575 m. (M)

KARACA PAŞA, Anadolu beylerbeyi (öl. 1444). Çelebi Sultan Mehmed'in damadı. Murad II devrinde (1420-1451) merkezi Yanya olan Epir despotluğunu aldı (1431). Varna savaşında türk ordusunun sol kanadını korudu. Fakat Hünyadi Yanoş'un saldırısına karşı koyamadı ve bu savaşta şehit düştü. (M)

KARACAS İONNİS, Prens Karacas denir, İstanbul'lu rum (İstanbul 1760 - ?). 1812'de Eflak beyliğine getirildi. Osmanlılar tarafından şüpheli sayıldığı için bu görevde ancak 1818'e kadar kalabildi; o yıl Bükreş'ten ayrılarak Pisa'ya gitti. (M)

KARACAS SKARLATOS, istanbullu rum (İstanbul 1697-ay.y. 1790). Birçok dil bilen iyi bir diplomat ve siyaset adamıydı. Bir süre İstanbul'daki Hollanda elçiliğinde çalıştı; daha sonra Divanı Hümayun tercümanlığına getirildi. Hayatının son yıllarında Eflak voyvodası oldu. (LM)

KARACASU, Ege bölgesinde (Aydın ili) ilçe merkezi kasaba, 4 850 nüf. (1970). Büyük Menderes'e güneyden karışan Vandalas çayı vâdisinin batısında; yüksl. 580 m. Kasaba eğimli bir yüzey üzerinde yayılır. El tezgâhları. — *Karacasu ilçesi,* 781 km²; 21 214 nüf. Merkez ve Yenice bucakları; 32'köy. Tahıl ve tütün ekimi. Küçük dokumacılık. (M)

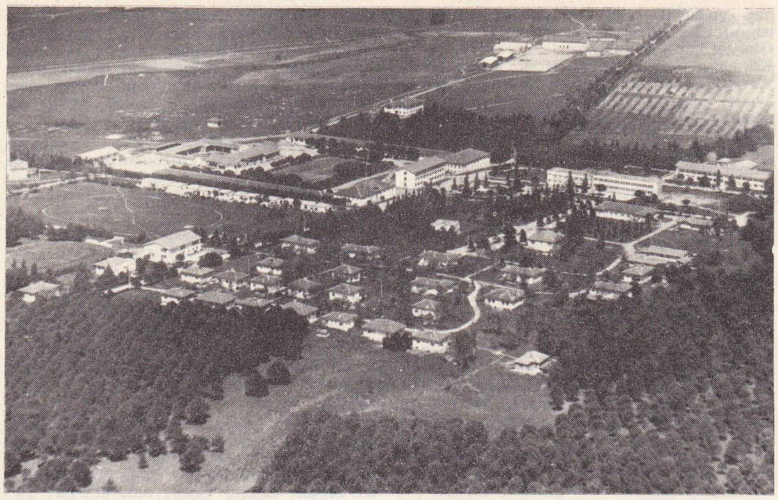

Karacabey harası

Kara cephe (Schwarze Front), nasyonal sosyalist milis teşkilâtı. Bu teşkilâtın vurucu gücü 1921 başlarında kurulan hücum kıtalarıydı (S.A.). Kara cephenin amblemi başlangıçta üzerinde gamalı haç bulunan pazubentti, sonradan gamalı haçlı kırmızı bayrak oldu. Bu kuruluş Hitler'i sokaklarda hâkim kılmayı, böylece ona iktidar yolunu açmayı amaçlıyordu; iktidarı ele geçirmek veya elde tutmak için kuvvete başvuran Kızıl cephe, Gri cephe, Demir cephe gibi benzer kuruluşların karşısındaydı. (L)

KARACI sıf. veya i. (*kara*'dan *kara-cı*). Kara kuvvetlerinde görevli (subay veya er): *Karacılar ve denizciler ortaklaşa bir harekât yaptılar.* (M)

KARACI sıf. (*kara*'dan *kara-cı*). Bir kimseye işlemediği bir suçu yükleyen, iftira eden, kara çalan. (*Eşanl.* MÜFTERİ.) ‖ İ. Çingene. ‖ Haydut, şaki, yağmacı. ‖ Gelecek hakkında kehanette bulunan kimse, falcı: *Nice karacı ki keramet satar / Mankıra almak anı ehl-i basar* (Nevizâde Atai).

◆ **Karacılık** i. İftiracılık, müfterilik. ‖ *Karacılık etmek,* bir kimseye iftirada bulunmak, kara çalmak. (M)

KARACİÇ (Vuk), sırp yazarı (Trşic, Bosna 1787-Viyana 1864). 1804-1813 Ayaklanması boyunca çoğu okuma yazma bilmeyen devrimci şeflerin yazıcısıydı. Viyana'ya gitti, orada sırp halk şarkılarını derledi ve yayımladı (1814). Dili arılaştırmağa, sırp-hırvat folklorunun zenginliğini tanıtmağa çalıştı. Gelenekçilerin engellemelerine rağmen imlâya yenilikler getirdi. Sırp-hırvat leksikografyasında önemli bir dönemi belirten *Srpski Riječnik'i* (Sırpça Lûgat) yayımladı. Ayrıca tarihî eserler yazdı (*Srpske Vostanje* [Sırp Devrimi], 1828) ve tercümeler yaptı. (L)

KARACİĞER blş. i. Anat. Sağ geğrekte bulunan ve öd salgılayan büyük bez. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Karaciğer atardamarı,* büyük karın atardamarının (büyük mezanter) üç dalından biri; bütün karaciğer atardamarları buna bağlıdır. (Sonunda iki dala ayrılmadan önce üç yan dal daha verir.) ‖ *Karaciğer kanalı,* öd kanallarının birleşerek meydana getirdiği iki kanalın (sağ ve sol) döküldüğü büyük öd kanalı; öd kesesi kanalıyle birleştikten sonra koledok kanalı adını alır. (Karaciğer kanalı ile koledok kanalının tümü birden esas öd yolunu meydana getirir. Karaciğer kanalının boyu 3-4 sm'dir. Karaciğer sapının içinde devam eder.) ‖ *Karaciğer kapı damarı.* Bk. KAPI *toplardamarı.* ‖ *Karaciğer sinir ağı,* üst karın sinir ağından ve akciğer-mide sinirinden gelen, karaciğer atardamarını saran sinir tellerinin tümü. ‖ *Karaciğer üstü,* karaciğerin üstünde bulunan. ‖ *Karaciğer üstü toplardamarları,* kapı toplardamarı ve karaciğer atardamarı yoluyle karaciğere gelen bütün kanı alt ana toplardamara götüren ve başlangıcı karaciğerin içinde bulunan toplardamarlar.

— Falcılık. *Karaciğer falı,* karaciğeri inceleyerek yapılan kâhinlik. Bk. ANSİKL.

— Patol. *Karaciğer ağrısı* (HEPATALJİ). Karaciğer bölgesinde duyulan, fakat her zaman karaciğerin sebep olmadığı ağrı. (Karaciğer ağrısı, çeşitli karaciğer hastalıkları sırasında belirir. *Yorgunluk karaciğer ağrısı,* fizik bir zorlama veya yürüyüşten sonra meydana çıkar: sağ kalp karıncığı yetmezliğinden şüphe edilmesini gerektirir.) ‖ *Karaciğer düşüklüğü,* asıcı bağların gevşemesi sebebiyle karaciğerin aşağı inmesi. ‖ *Karaciğer iltihabı,* sebebi ne olursa olsun, karaciğer yangılanması, hepatit. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Karaciğer sancısı,* öd taşlarından ileri gelen şiddetli ağrı. ‖ *Karaciğer yetmezliği,* karaciğer görevlerinin yerine getirilişinde görülen düşüşle kendini gösteren hastalık. (Karaciğer yetmezliği ya tümel olur ve bu organın çeşitli görevlerini orantılı olarak bozabilir veya bu görevlerden özellikle yalnız birini etkileyebilir.)

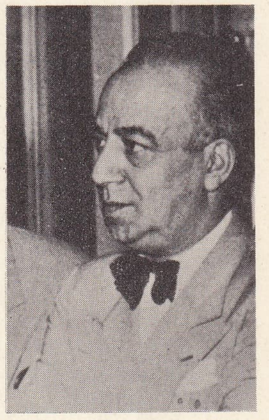

Ali Naci KARACAN

— ANSİKL. Anat. Fizyol. ve Patol. *Karaciğer,* içorganların en büyüğüdür; ağırlığı kadavralarda 1 500 gr kadardır; yaşayanda karaciğerin içinde bundan başka 800 ilâ 900 gr kan bulunur. Enlemesine ortalama 28 sm, önden arkaya 16 sm, kalınlığı 8 sm'dir. Karaciğer koyu kırmızı renktedir. Kıvamı oldukça sert olmakla beraber kolayca yırtılır, çevresindeki organlar tarafından zedelenebilir. Karaciğer sağ geğreğin tamamını kaplar ve üst-karın bölgesine ve sol geğreğe doğru uzanır. Karaciğerin alt yüzünde üç yarık vardır: bunlardan ikisi önden arkaya, üçüncüsü enlemesinedir; enine yarığın içinde karaciğerin göbeği bulunur. Bu üç yarık karaciğeri dört loba ayırır: sol lob; sağ lob; enine yarığın ön tarafındaki kare lob; arkasındaki spiegel lobu. Önden arkaya olan sağ yarık derin bir çukurluk gösterir; bunun içine safra kesesi yerleştiğinden adına «safra kesesi çukuru» denir. Karaciğerin göbeği kapı toplardamarı, safra kesesi atardamarını veren karaciğer atardamarı ve karaciğer kanalı ile koledok kanalından yapılıdır. Karaciğerin büyük kısmı karınzarıyle kaplıdır, bunun çeşitli kıvrımları karaciğeri yerinde tutmağa yarar, bunlar: askı bağı veya oraksı

«Karacalar Korusu»
Courbet'nin eseri
Louvre müzesi, Paris

Foto. Karacabey harası arşivi, Milliyet arşivi (MEYDAN) ; LAROUSSE

bağ, yuvarlak bağ, taç bağ ve iki üçgen bağdır. Karın içzarıyle karaciğer arasında Glisson kapsülü bulunur.
Karaciğer, diyaframın altında bulunur; diyafram karaciğeri kalpten ve akciğerlerden ayırır; sağ böbrekle kalın bağırsağın sağ açısının üstüne yerleşmiştir; üst-karın bölgesinde, midenin önündedir; arkasında derin bir oluk, bunun içinde de alt anatoplardamar yer alır.

Karaciğer, «karaciğer lobcukları» denen sayısız küçük parçacıktan oluşur; bunlar, karaciğer üstü toplardamarı etrafında kümelenmiş ve lobcuklar arası bölmelerle birbirlerinden ayrılmıştır. Lobcuklar arası bölmelerin birleşme açılarında birer kapı toplardamarı dalı, bir karaciğer atardamarı dalı ve öd kanalı bulunur; buralara kapı aralıkları denir.

● *Karaciğer damar ve sinirleri.* Karaciğere iki damar kan getirir: birincisi, fonksiyonel ve besleyici *kapı toplardamarı;* ikincisi, besleyici *karaciğer atardamarı.* Bu iki damar, karaciğere girdikten sonra dallara ayrılarak kapı aralıklarından ilerler. Bu iki damarın taşıdığı kan, *lobcuk iç atardamarları* denilen merkezî lobcuk atardamarlarına geçer, bunlar da giderek birleşip ve ana toplardamara dökülen karaciğer üstü toplardamarlarını oluşturur.

Sinirler, başlıca iki kaynaktan çıkar: sol akciğer-mide siniri ile güneş sinirağı.

● *Öd yolları.* Karaciğer hücreleri tarafından salgılanan öd önce lobcuk iç kanalcıklarına akar; bunlar birleşerek lobcuk çevresi kanallarını, bu kanallar da birleşerek her kapı aralığında oldukça geniş bir öd yolu oluşturur. Birbirleri içine boşalan bu çeşitli ve sayısız kanalcık iki öd kanalı meydana getirir; biri sağ biri sol bu iki kanal, karaciğer alt yüzündeki enlemesine oluktan dışarı çıkar ve biraz ilerledikten sonra birleşerek *karaciğer kanalı*'nı meydana getirir. Bu kanal, karaciğer sapı içinde aşağıya doğru ilerler, öd akıntısını sağlayan öd kesesi kanalı ile birleşerek *koledok kanalı* adını alır. Koledok, onikiparmak bağırsağının birinci bölümü arkasından aşağıya doğru iner, pankreas başının içinden geçtikten sonra onikiparmak bağırsağının ikinci bölümüne açılır. Karaciğer ve koledok kanalları *ana öd yolu*'nu meydana getirir: bu yolun herhangi bir tıkanıklığı öd tutukluğuna sebep olur. Bu ana öd yoluna, öd kesesinden ve ana kanalın fazla ödünü boşaltmağa yarayan öd kesesi kanalından oluşma yardımcı öd yolu bağlanmıştır.

Karaciğer sapı, onikiparmak bağırsağıyle karaciğerin enine yarığı arasında gerili küçük içorgan askısının kalınlaşmış kısmıdır. İçinde kapı toplardamarı, bunun önünde ve solunda karaciğer atardamarı, önünde ve sağında karaciğer kanalı vardır.

KARACİĞERİN GÖREVLERİ. Karaciğer hem dış hem iç salgısı olan karma bir bezdir.

● *Dış salgı.* Salgı ürünü öd'dür. Koledok kanalı yoluyle ya doğrudan doğruya veya öd kesesinden geçtikten sonra bağırsağa akar.

● *İç salgılar:* 1. *glikojenik fonksiyon* («içsalgı bezi» terimini, karaciğerin glikojenik görevi sebebiyle Claude Bernard'ın ortaya attığı hatırlanmalı). Karaciğer, kandaki şeker miktarını sabit tutar (litrede 1-1,3 gr). Bu görevini, ya bağırsaktan gelen şeker fazlasını bu glikojen halinde depo ederek veya yine bu glikojeni glikoz haline getirip gerektiğinde kana geri vererek yerine getirir;

2. *üropoyetik fonksiyon.* Üre, aminoasitlerden ve amonyak tuzlarından meydana gelir. Amonyak tuzları zehirli olduğuna göre bu fonksiyon aynı zamanda zehirlenmeyi önleyicidir;

3. *kan eritici ve kan yapıcı fonksiyon.* Kan hücreleri karaciğerde tahrip edilir ve yenilenir;

4. *demir ile ilgili fonksiyon.* Karaciğer demiri tespit edip depo eder ve yeni alyuvarlar yapımında gerekli şekilde kullanımını sağlar.

5. karaciğer, fosfolipitlerin oluştuğu ve yağ asitlerinin doyumsuz hale geçtiği başlıca yerdir;

6. K vitamininin etkisi altında karaciğer protrombini meydana getirir ve bu suretle kanın pıhtılaşma olaylarına yardımcı olur.

KARACİĞER HASTALIKLARI. Karaciğer yaraları her zaman vahim, ekseri öldürücüdür; daima ameliyata ihtiyaç gösterir.

Karaciğer hastalıkları ikiye ayrılabilir:

1. *had iltihaplı hastalıkların,* yaygın olanları karaciğer iltihaplarıdır; bir mikroptan (virüs veya leptospira) veya zehirlerden ileri gelen bu hastalıkların genel belirtisi sarılıktır; mevziî olanlar apselerdir, amipler veya septisemilerden oluşur;

2. *müzmin iltihaplı hastalıklar.* Genellikle alkolden veya zehirlenmeden ileri gelen, fakat bazen bilinen bir sebep yokken de meydana çıkabilen sirozlar, köpek şeridi embriyonunun sebep olduğu hidatik kistler bu türdendir;

3. *urlu hastalıklar.* Doğrudan doğruya karaciğerde olan veya sindirim kanalındaki kanserden sonra görülen kanser;

4. *görev yetmezlikleri.* Yukarıda sayılan hastalıklardan biri yüzünden veya öd yolu tıkanıklığından yahut intanî veya genel bir hastalıktan ileri gelir. Karaciğer görev yetmezlikleri ya *tümel*'dir, bütün fonksiyonları kapsar veya *kısmî*'dir, öd, glikojen, zehir önleyici v.b. fonksiyonlardan bir tanesini ilgilendirir. Ağır olaylarda klinikte tanınması kolay olan bu yetmezlikler, hafif olaylarda ancak biyolojik incelemelerle meydana çıkarılabilir: sunî bilirübinemi, kolesterolemi, hiperglisemi, boyama, bulanıklık testleri gibi. Karaciğerden gelebilen birçok hastalığın sorumluluğu, ancak bu çeşitli testlerin uygulanmasından sonra bu organa yüklenebilir.

— Karşılaştırmalı anat. Karaciğer yalnız omurgalılarda bulunur. Omurgasızlarda, bu arada yumuşakçalarda karaciğer veya karaciğerpankreas görevini yapan bazı organlara rastlamak mümkündür. Bu organın şekil ve ağırlığı, türlere ve bireylerin yaşına göre değişir; balıklarla sürüngenlerde çok büyüktür. İnsan dölütünde erişkine oranla daha büyüktür, fakat her ne olursa olsun yapısı ve fonksiyonları aynıdır.

— Falcılık. *Karaciğer falı,* Asurluların ve Babillilerin kullandıkları bir fal çeşididir. Bu fal için özellikle koyun karaciğeri kullanılırdı. Mari'de, kilden yapılmış ve üstlerinde kehanet formülleri işaretlenmiş olan 32 tane karaciğer örneği bulunmuştur (M.Ö. III. binyıl). Hititlerin başkenti Boğazkale'de ve Filistin'de Megiddo'da da bu türlü tabletlere rastlanmıştır.

— Mutf. Koyun, kuzu, sığır ve kaz karaciğerleriyle çeşitli yemekler hazırlanır. Izgarası, sotesi, omleti, ezmesi, haşlaması, patesi yapılır.

— Patol. *Karaciğer iltihabı,* had veya müzmin olabilir. Had iltihapların başlıca çeşitleri sarılıklı ve cerahatli iltihaplardır.

Sarılıklı karaciğer iltihabı, süzgeçten geçen bir virüsten ileri gelir; çok sık görülen salgın ve yerleşik bulaşıcı bir hastalıktır; genellikle zararsız müzmin sarılık tipinde görülür (âdi sarılık); on beş - yirmi günde iyi olur; sarılıklı karaciğer iltihabının ölümle sonuçlanan ağır sarılığa, yani had karaciğer atrofisine dönüşmesi seyrek görülür. Cerahatli karaciğer iltihabı, yani karaciğer absesi, özellikle sıcak memleketlerde olur, genel olarak amiplerden ileri gelir. Emetinle yapılan tedavi karaciğer absesini önler.

Müzmin karaciğer iltihabı için bk. SİROZ.

— Vet. hek. Hayvanlarda karaciğer iltihabı çok sık görülen olaylardandır: çoğu zehirlenmelerde (dış ve iç etkenli) ve intanî hastalıklarda karaciğer iltihapları görülür. Hayvanlarda mikroplardan ileri gelen çeşitli karaciğer iltihapları bilinmektedir: bazılarının etkeni bakteriler, bazılarının da ültravirüslerdir. Bunlardan kangrenli kabarcıklı karaciğer iltihabı, doku kangrenine yolaçan bir basilden ileri gelir. Başlıca özelliği karaciğer özekdokusunda beliren düğümlü apselerdir, at, sığır ve koyunda (bk. *Rift vâdisi* HUMMA'*sı*) görülür; koyunlara ait doku öldürücü intanlı karaciğer iltihabı, bulaşıcı ve salgın bir hastalıktır, havasızyaşar mikropların etkisiyle meydana gelir; çok hızlı gelişen bir zehirlenme ve karaciğer özekdokusunun ölümüyle sonuçlanır. Nihayet, köpekte görülen bulaşıcı karaciğer iltihabı, yani hayvanlarda görülen intanî bir hastalıktır; özgül bir ültravirüsten ileri gelir; klinik yönden hayvanda sinir bozukluğu, kanamalar, anatomik yönden de karaciğer yaraları belirir. *Eşanl.* RUBARTH HASTALIĞI. (LM)

KARACİĞER KELEBEKLERİ çoğl. bls. i. Karaciğer sülükleri sınıfından hayvan takımı; karaciğer kelebekleriyle diğer yassı solucanları kapsar; hepsi asalak yaşar; çengelsiz bir veya iki çekmenleri bulunur.

— ANSİKL. *Karaciğer kelebekleri*'nde gelişim çok karmaşıktır. Bunlar önce, kurtçuk devresinde hızlı bir eşeysiz çoğalma gösterir (bir tek yumurta binlerce kurt verir), sonra art arda iki konağa geçer. Konakların birincisi bir tatlısu yumuşakçası (sivri tatlısu salyangozu veya yassı tatlısu salyangozu), ikincisi ise bir memeli hayvan veya kuştur. (L)

KARACİĞER SÜLÜKLERİ bls. çoğl. i. Yassısolucanlar şubesinden asalak hayvanlar sınıfı. (İlmî adı *Trematodes.*)

— ANSİKL. Kalın dericikli olan *karaciğer sülükleri*'nde çekmenler karın tarafında, genellikle vücudun arka kısmında bulunur. (Ağız bölgesinde de olabilir.) Türbelarlara çok yakın olan bu hayvanlarda titrek tüycükler yoktur: sindirim borusu sonunda anus bulunmaz. Hepsi asalak yaşar. Hepsinde tutunma çekmeni vardır. Dericik altı hücreleri çekirdeksizdir; derindeki epitelsi hücrelerin uzantıları bunlara kadar erişir. Karaciğer sülükleri, çekmenlerin sayısına göre üç sınıfa ayrılır: polystomia; karaciğer kelebekleri; monostomia. Polystomia sınıfından olanlar tek arakonaklıdır, soğukkanlı omurgalılara geçmez. Oysa karaciğer kelebekleri çok konaklıdır (koyun karaciğer kelebeği); çünkü bunların ilk konağı bir yumuşakça, ikinci konağı ise sıcakkanlı omurgalı bir hayvandır (memeliler veya kuşlar). Asalak kurt, hayvanın sindirim borusunu delerek kana geçer. Bu sınıftan solucanlarda pedogenez fazladır. Karaciğer kelebekleri sınıfında distomatoza ve bilharziyoza sebep olan çok tehlikeli kurtlar bulunur. Karaciğer distomatozu, *Fascida hepatica* (büyük karaciğer kelebeği), *Dicrocoelium*

karaciğer

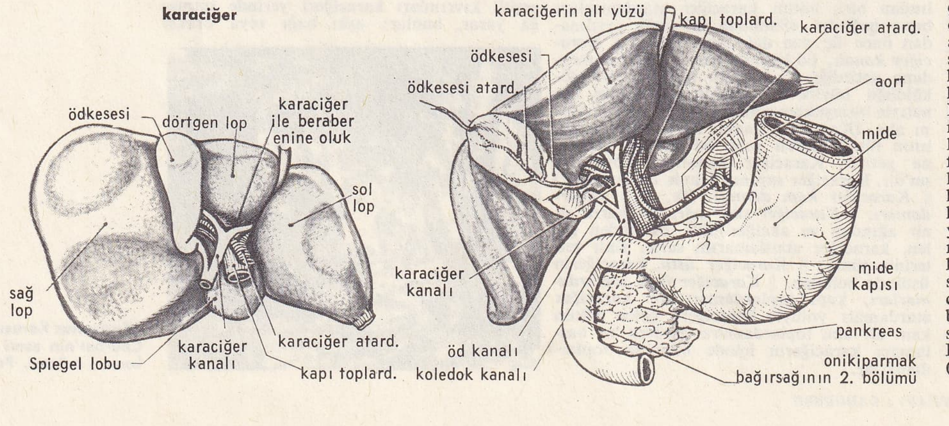

dentriticum (küçük karaciğer kelebeği), *Clonochis sinensis, Opisthochis felineus* gibi kurtlardan, akciğer distomatozu, *Paragonimus ringeri*'den, sidik torbası bilharziyozu *Schistosoma hematobium*'dan, bağırsak bilharziyozu *S. mansoni*'den, karaciğer bilharziyozu *S. japonicum*'dan meydana gelir. (L)

KARACORCE veya **KARAYORGİ** (Yorgi Petroviç), yugoslav Karacorceviç hanedanının kurucusu (Vişevac, Şumadiya 1752, ? - Radovanje, Smederevo yakınları 1817). Osmanlılara karşı, Avusturya Gönüllüler birliğinde küçük bir subay olarak bulundu (1788). Yeniçerilere karşı bir başkaldırma gerektiğinde Oraşac meclisince başkumandanlığa tayin edildi (şubat 1804). Osmanlılarla Mişar'da savaştı (13 ağustos 1806), Belgrad'a girdi. Sırp prensleri soyundan ilân edildi (aralık 1808), çar onu önce destekledi; fakat 1812'de Bükreş'te yapılan Türk-Rus antlaşması üzerine onu tutmadı. Osmanlı hücumlarından sonra Avusturya'ya kaçtı (1813). Graz'da bir süre gözaltında bulunduruldu ve 1817'de Sırbistan'a döndü. Fakat ülkenin yeni hâkimi Miş Obrenoviç'in emriyle öldürüldü. (LM)

Karacorce nişanı, Sırbistan kralı Petar I'in 1914'te büyükbabası Karacorce'nin hatırasına ihdas ettiği askerî nişan. Altı ayrı sınıfa ayrılan bu nişan, üzerinde taç bulunan bir haçtan meydana gelmiştir: haçın uçları kalındır. Karacorce nişanı beyaz kenarlı kırmızı kurdeleyle takılır. (L)

KARACORCEVİÇ, Karacorce'nin kurduğu sırp hanedanı. Onun ölümünden sonra bu hanedan prens Aleksandar (1842-1858), kral Petar (1903-1921), Aleksandar I (1921-1934) ve Petar II (1934-1945) ile devam etti. Karacorceviç hanedanı Yugoslav Millet meclisinin bir oylamasıyle düşürüldü (29 kasım 1945). [L]

KARACORCEVİÇ (Pavle) [Petersburg 1893], yugoslav prensi, Arsen Karacorceviç'in (Petar I'in kardeşi) oğlu. Aleksandar I'in vasiyetnamesiyle Petar II'nin naipliğine getirilen üç naipten biriydi, ekim 1934'te iktidarı ele geçirdi. Dış siyaset alanında Bulgaristan (ocak 1937) ve İtalya (mart 1937) ile dostluk antlaşması yaptı. Muhtar olmak isteyen Hırvatlarla anlaşmaya vardı: askerî alanda ve dış siyasette Yugoslavya'ya bağlı olan ve Bosna-Hersek'in bir kısmını ve Dubrovnik'i içine alan bir Büyük Hırvatistan kuruldu (25 ağustos 1939). Karacorceviç tarafsız kalmağa karar verdiği halde Hitler'in bazı istekleriyle karşılaştı (Berchtesgaden mülâkatı, 5 mart 1941) ve alman ittifakına girmek zorunda kaldı. Buna karşılık Yunan Makedonyası'nın bir kısmı ile Selânik, Yugoslavya'ya verildi (27 mart). Bu antlaşma general Simoviç'in yönettiği bir halk ayaklanmasına sebep oldu. Karacorceviç iktidarı Petar II'ye bıraktı ve Kenya'ya sığındı. (L)

Karacör oyunu, daha çok türkmen oymaklarında görülen ilkel kukla oyunu. Kuklacı yüzünü örterek yere yatar. İki eline ve bir dizine birer kukla bağlar. Dizine bağladığı kukla daha büyüktür. Buna *çömçe gelin* de denilir. Ellerindeki biri kız, öteki erkek olan iki kukla sevişirken, dizini yukarıya çeker, büyük kukla öteki iki kuklanın arasına girerek onların sevişmelerine engel olur. Adana dolaylarında, *kabak oyunu* da denir. (M)

KARAÇALI blş. i. Bot. Avrupa ve Asya'da yetişen dikenli çalı. (İlmî adı *Paliurus Spina Christi.* Hünnapgillerden.) [Bk. ANSİKL.] ‖ *Mec.* İki kişi arasına girerek işleri bozmağa çalışan kötü kalpli kimse.

— ÇEŞ. DEY. *Karaçalı gibi,* kişiler arasındaki dostluk, sevgi ve bağlılıkları çekemeyip onların arasını açmağa çalışan kötü kalpli kimseler için kullanılır. ‖ *Karaçalısı elinde,* dedikodu, fitne gibi her türlü kötülük yapmaktan çekinmeyen kimseler için kullanılır.

— ANSİKL. Bot. *Karaçalı,* sarmal dizili oval gövdesi ve dalları dikenli bir bitkidir. Çiçekler, genellikle küçük dallı ve toplu şemsiye biçimindedir, dal uçlarından çıkar. Karaçalı Anadolu ve Akdeniz bölgesinde yetişir. Yeşil çit yapmağa yarar. (LM)

KARAÇALI, Ege bölgesinde (Muğla ili, Köyceğiz ilçesi, Ortaca bucağı) kasaba; 3 150 nüf. (1965). [M]

KARAÇAM blş. i. Bk. ÇAM.

KARAÇAVUŞ (Mustafa), Yeniçeri ocağı kethüdası. Sultan İbrahim'e karşı isyan etti (1648). Bu isyanda veziriazam Ahmed Paşa öldürüldü. Ona da Timişoara valiliği verildi. (M)

KARAÇAY, Akdeniz bölgesinde (Adana bölümü, Hatay ili, Samandağ ilçesi) bucak. 11 941 Nüf.; 16 köy. —*Bucak merkezi,* 714 nüf. (1965). [M]

KARAÇAYIR blş. i. Bot. Tahıllar arasında yetişen, ekinlere zararlı bitki. (İlmî adı *Lolium.* Buğdaygillerden.) *Eşanl.* DELİCE. (L)

KARAÇAYIR, iç Anadolu bölgesinde (Yukarı Kızılırmak bölümü, Sıvas ili, merkez ilçesi) bucak. 10 818 Nüf.; 19 köy. —*Bucak merkezi,* 559 nüf. Sıvas'ın 24 km kuzeyinde. Yüksl. 1 660 m. (M)

KARAÇAYLAK blş. i. Bk. ÇAYLAK.

KARAÇAYLAR, Kuzey Kafkasya'da 1944 yılına kadar yaşamış eski türk kabilesi. Dil, gelenek, din, folklor, edebiyat ve tarih yönünden bir bütün olan kabile, XV. yy.dan sonra Karaçay ve Balkar veya Tavlı adları altında, ayrı iki topluluk haline geldi. (Bk. BALKARLAR.) 1944'te Sibirya'ya sürülen Karaçayların yerleri ve yaşayışları hakkında fazla bilgi yoktur. XIII.-XV. yy.da meydana gelen kabartay yayılışına kadar, Kafkasya dağlarının kuzeyinde Aset'ler ile Çerkezler arasında, geniş bir bölgede yaşıyorlardı. Büyük at, koyun ve sığır sürüleri besleyen Karaçaylar, güneydeki Elbruz yaylaları ile kuzeydeki düzlükleri yaylak ve kışlak olarak kullanıyorlardı. Kabartayların etkisiyle ikiye ayrılan Karaçayların Balkar kolu Kafkasya dağlarının Dıh-Tav ve Koştan-Tav gibi yüksek tepelerine sıkışıp yerleşti. Karaçaylar da sonunda kabartay yönetimi altına girdi. İslâmiyet Kabartaylar ile Karaçay ve Balkarlar arasında birlik meydana getirdi. Karaçay ile Balkarların kaynaklarıyle ilgili değişik görüşler vardır. Bir söylentiye göre, bu kabile Anadolu Türklerindendir ve başkanları Karça tarafından önce Kırım'a, oradan da Kafkasya'ya götürülmüşlerdir. Başka bir söylentiye göre Çerkezlerle yapılan savaşlarda yenilen kırım askerlerinin, bir diğerine göre de, Timur ordusunun Kafkasya dağlarına sığınmış kalıntılarından meydana gelmiştir. Bunların, Kıpçaklardan çok önce, Kıpçak bozkırlarında göçebe bir hayat yaşadıklarını ileri sürenler olduğu gibi, Karaçay ve Balkarları Hazar Türklerinin kalıntısı olarak kabul edenler de vardır. Miller, Karaçay ve Balkarları, Hun-Türk imparatorluğunun yıkılmasından sonra meydana gelen Kafkasya Bulgarlarının torunları olarak kabul eder. N. Marr, bunların türkleşmiş Kafkasya Yafesileri olduklarını belirtir. Karaçay ve balkar kabilesinin başında biy (bey) veya tav-biy bulunurdu. Bağımsız halkın çekirdeğini meydana getiren özden'ler biylerden sonra geliyordu. Çoğunlukta olan halk Karakişi, Yasakçı ve Çağar denen kesimlere ayrılıyordu. Kazak ve karavaş denilen köleler alt tabakayı meydana getiriyordu. Serbest bırakılan köleler azatlı tabakasını meydana getirmişlerdi. 1917'den sonra bütün hâkim tabakalar yok edildi ve mülkiyete son verildi.

Millî Türk geleneklerine bağlı olan Karaçay ve Balkarlar iyi binici ve savaşçıydılar. Kart-Curt, Uçkulan ve Hurzuk önemli yerleşme merkezleriydi. Bu merkezlerde dokumacılık, kürkçülük, deri eşya sanatı gelişmişti. Yünlü kumaşlarıyle önem kazanan Karaçay kasabalarında, dokumacılıkla 4 000, kürk ve deri işleriyle 3 200 kişi uğraşıyordu. Karaçay ve Balkarlar bahçecilik, ormancılık, arıcılık yapıyor ve kurşun, gümüş, bakır, çinko, kömür gibi madenleri işletiyorlardı.

Karaçayların tarihî gelişimi komşu çerkez kabilelerinkiyle beraber düşünülmelidir. XV. yy.da Kırım'ın Osmanlılara geçmesiyle Çerkezistan osmanlı yönetimi altına girdi. Bu devirde yapılan Osmanlı-Rus savaşlarında Karaçaylar Osmanlı devleti tarafında yer aldı. Rusya ile Osmanlılar arasındaki 1812 antlaşmasından sonra, rus bölgesinde kalan Karaçaylar 1822'de isyan etti. Yapılan savaşlar Karaçayların arazi, nüfuz ve millî servetlerinin elden çıkmasına yolaçtı. Köylerine rus göçmenleri yerleştirildi, kendileri Türkiye'ye göç etmeğe zorlandılar. 1905 ihtilâlinden yararlanarak, hürriyetlerini elde etmek istediler, fakat başarı kazanamadılar. 1917 Rus ihtilâlinden sonra 1918'de Kuzey Kafkasya cumhuriyeti içinde millî hayatlarını kurmağa başladılar. Fakat önce çar taraftarlarının, sonra da bolşeviklerin saldırısına uğradılar. Karaçaylar 1921'e kadar silâhlı mücadelelerine devam ettiler. Bolşevik yönetimi sırasında Karaçaylar, Karaçay-Çerkez Bağımsız eyaletine katıldılar. Daha sonra bir kararname ile bağımsız Karaçay eyaleti meydana geldi. Karaçaylar İkinci Dünya savaşının sonlarında alınan bir karar ile Sibirya'ya sürüldüler (1944). Şimdi Karaçayların ve Balkarların yurtlarında rus göçmenleri oturmaktadır. (M)

KARAÇELEBİZADE ABDÜLAZİZ EFENDİ. Bk. ABDÜLAZİZ EFENDİ *Karaçelebizade.*

KARAÇİ, Batı Pakistan'da şehir. Batı Pakistan'ın başlıca limanı, ticaret ve sanayi merkezi. İndus ırmağı deltasının kuzeybatısında Umman denizi kıyısındadır; 1 912 598 nüf. (1961). Eski Sind eyaletinin başkenti olan şehir şimdi Karaçi adını taşıyan idare bölümünün ve bölgesinin başkentidir. 23 Temmuz 1948'de federasyonun merkezini ve çevresini kapsayan alan, Sind eyaletinden ayrıldı, merkezden yönetilen ve *Karaçi Federal Merkez bölgesi* adını taşıyan bir idare bölümü niteliğine kavuştu. Bu alan Karaçi şehrini, şehrin dış mahallelerini, Karaçi limanındaki adaları ve eskiden Karaçi idare bölümünün bir kısmını meydana getiren 54 *deh*'i (köy) içine alır. 1959 Ekiminde başkent Ravalpindi'ye taşındıysa da, merkezî hükûmete bağlı birçok resmî daire burada kaldı. 1 Ağustos 1960'tan itibaren Federal Merkez bölgesi *Karaçi Federal toprakları* adını aldı. Thatta idare bölümünden otuz yedi köy ve Las Bela idare bölümü, başkanın 27 ekim 1960'taki emriyle Federal topraklara katıldı. Karaçi ve Las Bela idare bölümlerinden meydana gelen Federal topraklar 1 temmuz 1961'de bir idare bölgesi olarak Batı Pakistan eyaletine bağlandı. Bölgeyi başkan adına, Batı Pakistan valisi yönetir. Nüfusu 1961'de 2 134 870 idi. Bunun 2 044 044'ü Karaçi bölümünde, 90 826'sı ise Las Bela bölümünde yaşıyordu. Bütün alanın yüzölçümü 21 768,95 km^2'dir. Şehir denizden setle ayrılmış bir suyun kıyısında kurulmuştur. Bu su, daha güneyde kıyının doğu-batı doğrultusunda bir yerde denize dökülür. Batıda bu suyu denizden karaya bir kumsalla bağlanan Manora kayalıkları ayırır. Manora noktası 16 km uzunluğunda olan kayalıkların ucudur. Bu tabiî liman Karaçi'nin bir kıyı şehri olarak gelişmesini sağlamıştır. Şehrin doğusunda eskiden Kiamari adası vardı. Bu ada, Napier dalgakıranı yapıldıktan sonra, (1850) ada olmaktan çıkmıştır. 1873'te Chinna deresinin tıkanmasıyle tamamen kapanan doğu yolu yerine, şehre, Manora noktasını geçerek batıdan gelinir. Şehrin gerisinde, kuzeyde kalan alan aslında bir çöldür ve Karaçi'ye hâkim olan gerideki dağlık arazi (Kohistan veya Kûhistan), Kirthar sıradağlarının eteklerine kadar uzanır. Bu sıradağlar güneye doğru alçalır ve kumlu düzlüklere karışır. Güneydoğuda uzanan bol alüvyonlu ve yer yer derelerle ayrılan İndus ırmağı deltası, denize doğru mangrovlarla kaplı bir bataklık halini alır.

Kiamari adasının iki yanından geçen tabiî akıntılar, suyun sürekli kil ve çamur yığdığı bir kıyı için çok önemliydi. XVIII. yy.ın başında hindu tüccarlar şehrin bir liman olarak gelişmesine çalıştılar. Bu dönemde Bülucistan'ın Monze burnu yakınında, Hab ırmağı kıyısında bulunan limanı tıkandı. İndus ırmağının sık sık yatağını değiştirmesi çevredeki limanları sürekli olarak tehdit etmekteydi. Manora, şehri hem muson fırtınalarına karşı koruyor, hem de limanı düşman saldırılarına karşı savunmağa yarıyordu. 1795'te Karaçi'yi Kalat hanının elinden alan Talpur Mirs buraya bir kale yaptırdı. Bu kaleyi 1839'da saldırıya geçen İngilizler yıktı ve bir süre sonra yerine daha modern bir kale, bir deniz feneri (denizden yüksekliği 45,11 m) ve başka tesisler yapıldı. 1909'da fener sürekli olarak yanan sabit ışık yerine yanıp sönen bir ışık sistemiyle donatıldı.

Karaçi, oldukça kısa bir zamanda bugünkü büyüklüğüne ulaştı. İngilizler 1843'te Sind'i ele geçirdikleri zaman burada küçük bir balıkçı köyü ile Kalaçi-jo-Kun adlı bir

KARAÇİ hendekle çevrili küçük bir kale vardı. Kalenin biri Karadar («tuzlu su kapısı»), öteki de Lyori ırmağına bakan Mitadar («tatlı su kapısı») adlı iki kapısı vardı. Eski köy de, çevresi de bu kadar önemli bir şehrin gelişmesine elverişli değildi. Fakat kuzeybatının, sınır ve Süveyş'e giden gelen yol açısından, stratejik önemi büyüktü. Karaçi yalnız Batı Pakistan için değil, Afganistan, Orta Asya, İran ve Hindistan'ın batısı için de Avrupa'ya en yakın limandır (Londra'ya Süveyş yoluyle olan uzaklığı 6 077 mil). Milletlerarası bir havaalanına sahip olması Karaçi'nin gelişmesinde önemli bir rol oynadı, fakat bugünkü Karaçi'nin gelişmesini sağlayan Pencap ve Sind bölgelerinin sulanması olmuştur. Böylece buğday ve pamuk ürünü çok artmış, bu da Karaçi'nin ihracat merkezi olmasını sağlamıştı. 1947'de bağımsız Pakistan'ın kurulmasıyle Karaçi'nin önemi daha da artmış oldu. Aslında o zamana kadar liman zaten gelişmişti. Karaçi bugün Batı Pakistan'ın denizcilik merkezidir. Şehrin başlıca alışveriş merkezi Sadar çarşısıdır. Bunder, Mc Leod ve Frere caddeleri de ticaretin çok yoğun olduğu caddelerdir. Şehrin başlıca binaları, kurucu meclis, Karaçi Liman tröstü, başkanın evi ve stadyumdur. 1950'de kurulmuş olan Karaçi üniversitesinin sanat, bilim, tıp, mühendislik, ticaret, hukuk fakülteleri ve öğretmen yetiştirmek için kurulmuş 21 koleji vardır. Halka açık büyük bir parkın içinde yer alan Frere binası aynı zamanda millî müzedir. Burns parkı da halka açıktır ve burada bir hayvanat bahçesi vardır. 1957'de şehrin planlı bir şekilde genişlemesini sağlamak amacıyle Karaçi Gelişme dairesi kuruldu. Hindistan'dan ayrıldıktan sonra bu ülkenin her tarafından şehre büyük bir insan akımı başlamıştı. 1951 Sayımında nüfusun yüzde 58,7'sini Hindistan'dan gelen göçmenler teşkil ediyordu. Böylece çevrede küçük yeni şehirlerin kurulmasına başlandı. Korangi deresi yakınında Pakistan Havayolları merkezinden 3 218 m uzaklıkta kurulan Korangi şehri bugün 500 000 kişiyi barındıran sosyal ve iktisadî bir merkez olmuştur. Hawkes körfezinde, Sandspit'te, Cennet noktasında ve Clifton'da çok güzel plajlar vardır.

1956'da Karaçi Liman tröstü, 1886-1909 arasında yapılmış olan doğu rıhtımını onarmağa ve modernleştirmeğe başladı. Bu onarım sonunda limanın kapasitesi yüzde 30 artacak ve palamar yerlerindeki suyun derinliği 8 m'den 10 m'ye çıkacaktır. Yeni kurulan bir tersanede 5 000 - 7 000 gros ton ağırlığında gemiler yapılabilmektedir. Burada, aynı zamanda sular çekildiğinde 5 metre derinlikte yüzen gemilerin girmesine elverişli olan 183×28 m boyutunda bir kuru havuz da yapılmıştır. Doğudaki rıhtımda 18, batıdaki rıhtımda 5, petrol iskelesinde de tankerler için 2 palamar yeri vardır. Limana yılda girip çıkan gemilerin tonajı 4 000 000 tonu geçmektedir.

Sanayi alanı 21 km doğudaki Landi'ye kadar uzanır. Başlıca sanayi maddeleri pamuk, ipek, yünlü kumaş, plastik, kimya maddeleri ve deri eşyadır.

Şehir, Pakistan batı demiryoluyle Batı Pakistan'ın iç bölgelerine bağlanır. Sınır şehirlerinden Munabao'ya uzanan bir demiryolu da burada Hindistan demiryollarıyle birleşir. Drig yolu üzerinde büyük ve modern bir havaalanı vardır. Karaçi, Hindistan, Avustralya, Malaya ve Uzakdoğu ile Avrupa arasında önemli bir havayolu kavşağıdır. Petrol bölgesine yakın olması, deniz seviyesinde geniş ve düz bir arazide bulunması, su baskınlarına uğramaması ve sağanak halinde yağmur yağmaması, alçak bulutların çok seyrek görülmesi Karaçi'nin önemli ve elverişli bir havaalanı için gerekli bütün şartlara sahip olduğunu gösterir. İklim şartları, bu bölgede Karaçi havaalanının, Bombay ve Kalküta havaalanlarına tercih edilmesini sağlamıştır. İkinci Dünya savaşı sırasında Karaçi'nin Hindistan ve Yakındoğuda süregelen savaş boyunca coğrafî açıdan önemli bir ikmal üssü olması, havaalanının genişletilmesine yolaçmıştır. (M)

KARAÇOBAN, Doğu Anadolu bölgesinde (Yukarı Murat-Van bölümü, Erzurum ili, Hınıs ilçesi) bucak. 17 634 Nüf.; 26 köy. —*Bucak merkezi,* 1 074 nüf.; Murat ırmağına karışan Hınıs çayının vâdisinde kurulmuştur. İlçe merkezine uzaklığı 28 km'dir. Yüksl. 1 660 m. (M)

KARAÇOBAN, Doğu Anadolu bölgesinde (Erzurum ili, Hınıs ilçesi, Karaçoban bucağı) kasaba; 3 872 nüf. (1965). Hınıs suyu kenarında. (M)

Karaçomak barajı, Kastamonu ilinde, Karaçomak deresi üzerinde yapılmakta olan içme suyu ve sulama barajı. Toprak dolgu tipindeki barajın temelden yüksekliği 69 m, talvegden yüksekliği 50 m, kret uzunluğu 328,50 m, dolgu hacmi 1 738 m³, bu barajdan yararlanılarak sulanacak arazi 2 500 hektar ve buradan elde edilecek içme suyu da 2 970 000 m³ olarak hesaplandı.

Karaçomak barajının maliyeti, 1970'te 31 423 000 TL olarak tespit edildi; 1972'de bitirilmesi öngörüldü. (M)

KARAÇON İMRE, macar bilgini (1863-1911). Askerlik, rahiplik ve öğretmenlik görevlerinde bulundu. İstanbul'da arşivlerde çalışarak Macarlarla ilgili belgeleri topladı. Türk-macar ilişkileri konusunda eserler yazdı. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*'nin Macaristan ile ilgili bölümünü Macarcaya tercüme etti. Türk yazarlarından seçmeler derleyerek yayımladı. (M)

KARA ÇUVALAN, XVII. yy.da İran sınırında Baban ailesine bağlı bir sancak merkezi. Irak valisinin yönetimi altındaydı. Burası Kürt Fakih Ahmed ve çocukları tarafından yönetilirdi. Daha sonra Baban mutasarrıfı İbrahim Paşa, Süleymaniye'yi sancak merkezi yaptı. (M)

KARADAĞ, Türkiye'de çeşitli yerlerde rastlanan dağ adı. Bu ad bazen üzerlerini kaplayan orman örtüsü, çok defa da dağı meydana getiren koyu renkli volkanik kayaçlar (bazalt, andezit v.b.) sebebiyle verilmiştir. 1: 800 000 ölçekli Türkiye haritasında bu ada 13 yerde rastlanır. En tanınmış olanı İç Anadolu'da Konya ovası ortasında, Karaman şehrinin kuzeyinde yükselen Karadağ'dır; 2 271 m. (M)

KARADAĞ, Sırp-Hırvat dilinde **Crna Gora,** Yugoslav federasyonunun altı cumhuriyetinden en küçüğü; 13 812 km²; 471 000 nüf; başkenti *Titograd* (esk. *Podgorica*).

● *Coğrafya.* Karadağ, Dinar sistemi yüksek dağlarının bir bölümünü (Durmitor, Sinjajevina, Bjelasica, Komovi, Orjen Lovcen), karstlı polyeleri (Niksiç) ovaları (Zeta ve İşkodra gölü kıyıları) ve nihayet Adriya denizi kıyılarını (primorje) Arnavutluk sınırında Kotor'un ağızlarını kapsar.

Hayvancılık halkın başlıca faaliyetini meydana getirir; ama hayvanları yaylaya çıkarma giderek azalmaktadır. Sanayileşme çok hızlıdır. Niksiç çevresinde boksit çıkarılmaktadır (91 000 t).

● *Tarih.* Diokles sırp devleti kurulduktan sonra Büyük Sırbistan döneminde (XI.-XIV. yy.) bu bölge, Zeta devleti haline geldi. Stefan Duşam'ın ölümünden sonra Balşa'lar hanedanı (1360'a doğr. - 1421) zamanında bağımsızlığını kazandı. Sırbistan'ın ortadan kalkmasıyle (1459) İşkodra gölü sırasındaki bütün topraklar Venedik hâkimiyeti altına girdi. Osmanlılar Bosna'yı (1463), Hersek'i (1466) aldılar. Stefan'ın (öl. 1465) Gospodar Zetski (Zeta beyi) unvanını taşıyan oğlu İvan Crnojeviç (1465-1490) Venedik'e bağlıydı. Bu arada Osmanlılar ile Venedik arasındaki savaşta İvan Venedik'i destekledi. Buna rağmen İşkodra'yı Osmanlılar alınca (1479) İvan İtalya'ya kaçmak zorunda kaldı. Böylece Osmanlılar Karadağ üstünde hâkimiyet kurdular. Fatih Sultan Mehmed'in ölümünden (1481) sonra İvan, Karadağ'a dönerek Osmanlılarla tekrar mücadeleye başlamak istediyse de, 1482'de osmanlı hâkimiyetini kabul etmek zorunda kaldı. Türklerin İvan Bey dedikleri İvan'ın küçük memleketine *İvanbegovina* da deniliyordu. İvan, başkenti Çetine'de bir manastır yaptırarak Zeta doğu grek piskoposunu buraya yerleştirdi. Ayrılma isteğindeki kabileler (Nyegoşi, Byeliçi, Ozriniçi, Çekliçi v.b.) merkezî idareye pek boyun eğmiyor, siyasî varlıklarını koruyorlardı. İvan Crnojeviç osmanlı hâkimiyetine boyun eğdiği zaman, rehine olarak, İstanbul'a götürülen en küçük oğlu Stanitsa, İslâmlığı kabul ederek, İskender Bey adını aldı. Karadağ'da kalan büyük kardeşleri, İvan'ın ölümünden sonra, kendi aralarında geçinemediler. Stefan (1496 - 1499) İşkodra kalesinde oturmak zorunda bırakıldı. Önce İşkodra sancağına katılan Zeta ülkesi, 1514'te, müslüman Stanişa - İskender Crnojeviç için, ayrı bir sancak haline konuldu. İşkodra gölü kuzeyindeki Yabliyak (Zablij), merkez yapıldı. Bu sancağa İskender Beyin aile adı dolayısıyle *Crnogorski* sancağı deniliyordu; *Crnagora* (Karadağ) adı bundan çıktı.

1528'den sonra, Karadağ'ın osmanlı tabiiyeti altında hüküm süren prenslerine dair bilgi yoktur. Bu sırada Karadağ, İşkodra sancağına bağlı bir kaza idi. Osmanlılar zamanında, kabile reisleri tarafından seçilen metropolitin (Çetine vladikası) yönetimindeydi. Bunlar devlete cizye verir ve devletin Venedik'e karşı açtığı savaşlara yahut yakın akrabaları olan Brda âsilerine karşı giriştiği hareketlere katılırlardı. 1684'ten Karlofça antlaşmasına (1699) kadar Venedik'in Osmanlı imparatorluğuna karşı giriştiği savaş sırasında Karadağlılar, Vladika Visarion'un kışkırtması ile, Venedik cumhuriyetinin himayesi altına girdiler (1688). Bundan dolayı İşkodra sancağı başında bulunan Süleyman Paşa 1692'de Çetine'yi tahrip etti. Visarion'un teşebbüsü ile başlayan ayrılma hareketleri Nyegoş (Niegus) hanedanından Vladika Danilo I Petroviç zamanında da (1697-1735) devam etti. Ruhanî reislik payesi ondan sonra, irsî olarak, Petroviç Nyegoş hanedanında kaldı. Fakat vladikaların kabile reisleri üstünde nüfuz ve hâkimiyetleri zamanla kuvvetlendi. 1711'de Büyük Petro'nun bir elçisi, Karadağlılardan Osmanlı imparatorluğuna karşı yardım istedi. Fakat bu ittifakın faydası olmadı, çünkü Ruslar Prut antlaşmasını (1711) imzalamak zorunda kaldılar; Karadağ'ı kendi haline bıraktılar. Bosna valisi Köprülüzade Numan Paşa, âsiler üzerine gönderildi. Kaçanların Dalmaçya'ya sığınmaları ve orada Venediklilerden yardım görmeleri; 1714'te Venedik'e karşı savaş açılmasına sebep oldu. Aynı yıl Numan Paşa kuvvetleri Karadağ'ı baştan başa tahrip etti; 1704'te onarılan Çetine bu sırada yeniden harap oldu. Pasarofça antlaşması (1718) kanlı hadiselere bir süre için son verdi, Vladika Danilo, Karadağ'ı kalkındırmak üzere, bundan faydalandı. Fakat onun yerine geçen Sava Petroviç Nyegoş (1735-1782) zamanında yeniden karışıklıklar başgösterdi. Bir kısım karadağlılar Türklerle anlaşmak isterken, bir kısmı da Rusya'dan yardım dilemek üzere, Petersburg'a elçilik heyetleri gönderdiler. Kendisinin 1762'de öldürülen rus çarı Pyotr III olduğunu iddia eden, Güney İslavlarından Stefan Maliy'in (Küçük Stefan) ortaya çıkışı 1768-1773 yılları arasına rastlar. Bu devrede Karadağ, geçici de olsa belli bir ölçüde emniyete kavuştu. Petro I (1782-1830) zamanında, Türklerle önemli bir mücadele olmadı. Bununla beraber İşkodra'yı irsî olarak elinde tutan Kara Mahmud Paşa (Buşatlı), kabileler arasındaki mücadelelerden faydalanarak, Karadağ'ı baştan başa istilâ etti; cizyeyi yeniden aldı. Çetine yeniden yakıldı. 1787-1792'deki Osmanlı-Avusturya-Rusya savaşı sırasında, Karadağ sınırlarında yalnız küçük çatışmalar oldu. Kara Mahmud Paşa 1795'te tekrar harekete geçtiyse de, Slatina'da bozguna uğradı ve Knıse (bugünkü Kneja) savaşında öldürüldü. Bundan sonra Brda ülkelerinin Byelopavliçi ve Piperi kabileleri Karadağ'a katıldı. Petersburg antlaşması (1805) sonucunda Fransızlar generalMarmont kumandasında Dalmaçya'yı işgal ettiler. Fransızlara karşı Karadağlılar,

Foto. X (LAROUSSE)

1806-1808'de Cattaro körfezi kıyılarında oturanlarla Rusların ve daha sonra da 1813-1814'te İngilizlerin yardımıyle savaşa giriştiler. Vladika Petro I, 1813 Cattaro kuşatmasına, şehrin kendine verileceği umudu ile katıldı. Fransızlar ile olan savaş sona erince, taarruzlarını yeniden eski yöne çevirdi. Bosna eyaletine akınlar yaptı. Brda üstünde hâkimiyetini genişletmeğe 1798 ve 1803 yönetmelikleri ile memlekette birliği kurmağa çalıştı. Petro II (1830-1857), ilk defa olarak «Karadağlıların hükümdarı» unvanını aldı. Petro II, 1837'den sonra, Rusya'dan yardım almağa başladı. Radoviç ailesini Karadağ'dan attı. Bütün idareyi kendi elinde topladı. Kabile şeflerinin yetkilerini kısıtladı.

Dış siyaset alanında göze çarpan başlıca olaylar ise, Viyana antlaşmasından sonra Dalmaçya kıyılarına sahip olan Avusturya ile sınır anlaşmazlıkları ve müslümanlara karşı ardı kesilmeyen mücadelelerdi. O sırada Hersek'te iktidar Rıdvan Bey ailesinden Ali Paşanın (öl. 1851) eline geçti. Karadağlılarla olan mücadelelerde başlıca rolü onun adamı olan İsmail Ağa Çengiç oynadı. 1840'ta, Türklerin elinde bulunan Podgorica ve İşbuz üzerine Karadağlıların yaptıkları akınlar Karadağ'ın osmanlı kuvvetleri tarafından istilâsına yolaçtı. 1838'de iki taraf arasında imza edilen bir antlaşmaya göre Hersek-Dalmaçya sınırı yakınında Grahovo arazisi tarafsız bölge haline getirildi. 1843'te Türklerin İşkodra gölündeki Vranina ve Lessandria adalarına yerleşmeleri Karadağlılar tarafından iyi karşılanmadı. Fakat bunu sakin geçen birkaç yıl takip etti. Danilo II (1852-1860), Avusturya ile Rusya'nın onayını alarak, ruhanî reisliği bırakıp cismanî prenslik (knyaz) payesini aldı; kendisini *Knyaz i gospodar Crne Gore i Brda* (Karadağ ve Brda prensi) ilân etti. Bu sırada bir Karadağ çetesi eski merkez olan Jabliak'ı istilâ etti. Karadağ başbuğunun o zamana kadar resmen tabi olduğu devletle bağlılığını kesmesi, Osmanlıları Karadağ'a karşı tedbirler almağa zorladı. Serdarıekrem Ömer Paşanın kumandasında büyük bir kuvvet beş koldan Karadağ'a girdi. Bu hücuma dayanamayacağını anlayan Danilo, Rusyayı ve Avusturya'yı yardıma çağırdı. Bunun üzerine, Avusturya İstanbul'a, kont Leiningen başkanlığında bir heyet gönderdi. Osmanlı imparatorluğunun Karadağ'ın muhtariyetine karışmasını protesto etti. Böylece osmanlı hükûmeti 3 mart 1853'te sınırlarda statükonun devamını sağlayan bir antlaşma yaptı. Kırım savaşı (1853-1856) sırasında Danilo, tarafsızlığını ilân etti. Paris kongresinde osmanlı delegesi Ali Paşa, Osmanlı devletinin Karadağ'ı kendi topraklarının ayrılmaz bir parçası kabul ettiğini söyledi, prens Danilo da istiklâlinin resmen onaylanmasını, Arnavutluk ve Hersek'ten kendisine toprak verilmesini istedi. Fakat hiç bir karara varılamadı. Hersek isyanını Karadağ destekleyince, 1858'de yeniden savaş başladı. Hüseyin Paşa kuvvetleri, Danilo'nun büyük kardeşi Mirko tarafından bozguna uğratıldı (12-13 mayıs). Danilo 1860'ta Cattaro'da bir karadağlı mülteci tarafından öldürüldü. Yerine kardeşi Mirko'nun oğlu Nikola I (1860-1918; öl. 1921) geçti. Nikola zamanında Karadağ yeniden önemli topraklar elde etti. Devlete meşrutî bir düzen verdi (1905). Senatonun üye sayısını 16'ya çıkarttı. 76 Kişilik bir millî meclis kurdu. 1910'da Karadağ'ı krallık haline getirdi.

Bu gelişmeler sırasında Karadağ, özellikle Rusya'dan, çeşitli yardımlar gördü. Nikola zamanında Osmanlı devletinde imparatorluk ile Karadağ arasında küçük çatışmalar (1869-1870, 1872, 1874, 1875, 1895, 1898, 1911) dışında, üç savaş meydana geldi (1862, 1876-1878, 1912-1913). Karadağlıların Grahovo galibiyetleri, Rusya'nın kışkırttığı Hersek hıristiyanlarını ayaklandırdı. Bunlar 1861'de Luka Vukaloviç'in başkanlığında isyan ettiler. Osmanlı devleti, sınıra 50 000 kişilik bir kuvvet gönderdi. 1862 Baharında Derviş Paşa kuzeyden ve Ömer Paşa güneyden Karadağ'a girdiler. Mirko dağlık arazide başarılı olduysa da, başkent Çetine tehlikeye düştü. Nikola, Ömer Paşanın ileri sürdüğü şartları kabul ederek, İşkodra'da bir senet imzaladı. Yapılan antlaşmaya göre, prens Nikola, 1859'da tespit edilen sınırları kabul edecek, Karadağ'ın iç meselelerine devlet tarafından müdahale olunmayacak, Bar limanından, silâh hariç, Karadağ ticaretini serbestçe yapacaktı.

1875 Haziran başlarında Hersek'in, Neveşin (Nvesinye) kazası halkından 160 kişi Karadağ'a sığındı. Bunun üzerine, prens, bunların geri verilmesini sağlamak için, İstanbul'daki Rusya sefiri general İgnatiyef'in aracılığını istedi. Osmanlı sadrazamı Esad Paşa şikâyeti yerinde inceleme için Bosna valisi Derviş Paşayı görevlendirdi. Karadağ'a sığınanların ülkelerine dönmeleri sağlandı. Tekrar başlayan ayaklanma kısa zamanda genişledi. Önce Rauf Paşa, sonra müşir Ahmed Muhtar Paşa isyancıların üzerine gönderildi. Muhtar Paşa, Nikşik'i kurtarmak üzere, 1876 baharında harekete geçti. Haziranda Sırbistan prensi Milan, Osmanlı devletine savaş açtı. Bunun üzerine, Karadağ prensi, müttefik olarak savaşa katıldı. Hersek, Yenipazar (Novi Pazar) ve İşkodra sınırlarına saldırdı. Bunun üzerine Bosna-Hersek kumandanı Ahmed Muhtar Paşa ve İşkodra kumandanı Ahmed Hamdi Paşa, harekete geçtiler. Fakat ellerindeki kuvvet yetersizdi. Bu yüzden Ahmed Muhtar Paşanın temmuzda başarı ile başlayan hareketleri Bletsa'da (Bileca) yenilgi ile bitti. Osman Paşa esir oldu. Geriye çekilen Muhtar Paşa Trebin (Trebinye) civarında tutundu. Cephenin İşkodra tarafında ise Ahmed Hamdi Paşanın yerine tayin edilen Mahmud Paşa, Medon kalesini kuşatmadan kurtaramadı. Bu sırada Sırbistan'ın uğradığı bozgun görüşmelere yolaçtı. Karadağ ile de savaşa son verilmesi büyük devletler tarafından istendi. İstanbul'da toplanan devletlerarası konferansta Nikşik ile Yukarı Kolaşin'in (veya Yüksek Kolaşin) Karadağ'a bırakılması teklif edildi. İlk Mebusan meclisi toprak verilmesini kabul etmedi. Bu sırada Rusya Osmanlı imparatorluğuna savaş açtı. Bundan yararlanan Karadağlılar yeniden saldırıya geçtiler. Nikşik'i, Podgoriça'yı, Bar'ı ve Ülgün'ü (Dulcigno) ele geçirdiler (1878). Ayastafanos antlaşması ile (1878), Osmanlı devleti Karadağ'ın bağımsızlığını onayladı. Ayastafanos'ta alınan kararlar Berlin'de biraz hafifletildi (1880). 8 Ekim 1912'de bir sınır anlaşmazlığı sonucunda, Karadağ diğer balkan devletlerinden (Sırbistan, Bulgaristan, Yunanistan) önce Osmanlı devletine savaş ilân etti. Akova ve Berane'yi (Berana) işgal ettiler. Kuzey Arnavutluk'ta ilerleyen kuvvetler de Gusinye ve İpek'i ele geçirdi. Yalnız İşkodra kalesi, Hasan Rıza Paşanın kumandasında kuşatmaya dayandı. Karadağ, Birinci Dünya savaşına Rusya'nın yanında girdi (5 ağustos 1914). 1916'da şiddetli bir taarruz ile çabucak yıkıldı; Lovçen (Lofça) dağının işgalini Çetine'nin düşmesi takip etti. Podgoriça'ya çekilen kral Nikola, Avusturya-Macaristan imparatoruna başvurarak memleketini kayıtsız şartsız galiplere teslim etti. Birinci Dünya savaşı, Avusturya-Macaristan imparatorluğunun yıkılmasıyle bitti. Bunun üzerine verilecek yeni siyasî durum hakkında *Güney İslavları birliği* taraftarları ve *kralcılar* arasında şiddetli çatışmalar oldu. 29 Kasım 1918'de Podgoriça'da toplanan bir meclis kralı ve oğullarını vatana ihanet ile suçlandırdı, tahttan indirdi ve Karadağ'ı Sırp-Hırvat ve Slovenler krallığına kattı. Bu krallık daha sonra Yugoslavya adını alınca Karadağ'ın adı mülkî bölünmeden bile silindi. Dalmaçya, Hersek ve Bosna'nın güney kısmı ile beraber, Zetska eyaletine katıldı. İkinci Dünya savaşı ile önce Yugoslavya, Almanya'nın istilâsına uğradı (nisan 1941) ve parçalandı. Bu parçalardan birincisi, İtalyan nüfuzu altında, 1941'de yeniden Karadağ krallığı adıyle kuruldu. Fakat Karadağ krallığının kuruluşu hemen hemen kâğıt üzerinde kaldı. Alman-italyan işgaline karşı çete (çetnit, partizan) savaşları yapıldı. Savaş sonrası Yugoslavya 29 Kasım 1945'te, *Halk Cumhuriyetleri birliği* adı altında, federal bir bünyeye sahip oldu. Karadağ, federasyonu meydana getiren altı cumhuriyetten biri olarak, yeniden ortaya çıktı. (ML)

Karadağ isyanı, Karadağ vladikası Danilo I Petroviç'in (1697-1735) rus çarının da yardımıyle Hersek ve Bosna taraflarına hücum ederek Osmanlılara karşı başkaldırması (1710). Osmanlı devleti Karadağ hıristiyanlarının isyankâr durumlarını göz önüne alarak, bunları başka yerlere yerleştirmek kararını aldı. Bu iş için de Hersek sancağı mutasarrıfı Seyfullah Paşa görevlendirildi. Seyfullah Paşa kendi kuvvetleri dışında Bosna ve İzvornik kuvvetlerinin de emrine verilmesinden sonra harekete geçti. Fakat isyanın bastırılması işini tam olarak yerine getiremedi (1708). Osmanlılarla savaşa girmeyi planlayan rus çarı Petro, savaş sırasında kendisine en büyük yardımı sağlayacak olan Rumeli'deki hıristiyan tebaa ile sıkı işbirliği yaptı. Bu arada Karadağ vladikası Danilo I Petroviç'i de kendisine en büyük yardımcı seçti. Danilo I, Karadağ müslümanlarını hıristiyan dinine davet etti; kabul etmeyenleri öldürdü. Osmanlı devleti bu durum üzerine yeterli tedbiri alamayınca isyan hızla büyüdü. Rusya ile yapılan Prut savaşı (1711) bu isyanı biraz yavaşlattı; fakat isyan bir süre sonra daha da genişledi. 1714 ve 1716 Venedik, Avusturya savaşları sırasında isyancılar Avusturyalılar tarafını tutarak Osmanlı devletini zor durumda bıraktılar. (M)

Karadağ madalyası, Karadağ savaşında yararlıkları görülen osmanlı subay ve erlerine verilmek üzere çıkarılmış madalya (1862). 36 mm çapında ve 23,55 gr ağırlığında gümüş bir madalya idi. Yazıları Abdülfettah Efendinin, resim ve süsleri Robrenson'undur. Ön yüzünde, büyük bir hilâl içinde, ortada Abdülaziz Han, etrafında ise «el-Müstenid bittevfikat-ı Rabbaniye» yazılıdır. Arka yüzünde yüksek dağların üzerinde dalgalanan türk bayrağı dağın eteğinde bir top tasviri vardır. Daha aşağıda «Karadağ» ve bunun altında 1279 tarihi yazılıdır. Arşiv vesikalarına göre bu madalya için üç yüz bin berat hazırlanmıştır. (M)

Karadağ Prensliği nişanı, 1860'da Karadağ prensliği ailesiyle hükümdarlar için konan nişan. Her kolunda bir aslan olan dört kollu bir haç biçimindedir. Aynı kalınlıkta kırmızı, mavi ve beyaz çizgileri olan bir kurdeleyle takılır. (L)

KARA DAVUD İzmitî, türk bilgini (İzmit, ? - Bursa 1541). Zamanının ünlü bilginlerinden Mevlânâ Lütfi ve Müeyyedzade'den öğrenim gördü. Tasavvuf ve din konularında çalıştı. Kendinden önce gelen bilginlerin eserlerine yorumlamalar yazdı. *Şerh-i Delail-i Hayrat* (Duaların Açıklanması); *Şerh-i Kaside-i Nuniye* (Nuniye Kasidesi Şerhi); *Haşiye eş-Şerh-iş-Şemsiyye* (Şemsiye Yorumuna Ek); *Malûmat* (Bilgiler); *Telhis-i Takrir-i Kavanin* (Yasaların Yazdırılması Üstüne Özet). [M]

KARA DAVUD PAŞA. Bk. DAVUD PAŞA *Kara.*

KARADENİZ, Türkiye'nin kuzeyinde, doğu-batı doğrultusunda uzanan büyük içdeniz; Karadeniz, Anadolu ve Balkan yarımadaları ile Kafkasya ve Doğu Avrupa platformu arasındadır; 424 000 km². Kabaca elips şeklinde olan Karadeniz'in büyük ekseni Burgaz (Bulgaristan) ile Poti (S.S.C.B.) arasında 1 170 km'yi bulur. Denizin genişliği batıya doğru artar. Bu genişlik doğuda Rize ile Sohumkale arasında 225 km iken Giresun ile Tuapse arasında 350 km ve Samsun, Kerç arasında 480 km'yi bulur; daha batıda Ereğli ile Odessa arasında ise 600 km'ye varır.

● *Coğrafya.* Karadeniz, körfezi az bir denizdir. Anadolu kıyılarında daha çok küçük koylar bulunur. Burgaz körfezi, Varna körfezi, Odessa körfezi gibi daha büyük girintiler, Bulgaristan ve Rusya kıyılarındadır. Karadeniz'in asıl büyük girintisi kuzeyde başka ad taşıyan bir deniz meydana getirir: Azak denizi (38 000 km²). Karadeniz'in dikkat çeken özelliklerinden biri de ada bakımından fakir oluşudur. Gerçekten Kefken, Şile önlerindeki adalar ve Giresun şehrinin karşısındaki Giresun adası, küçük kaya parçacıklarından başka bir şey değildir. Karadeniz'in denizaltı topografyası, denizin çevresini kuşatan kara engebeleri ile sıkı bir şekilde ilişki halindedir. Yüksek dağların sıralandığı Anadolu kıyıları önünde, Kafkasların ve Kırım yarımadasının yanı başında büyük derinlikler olduğu halde, kuzeybatıda az derin sahaları içine alan bir kesim görülür. Derinliği 0-200 m arasındaki alan (şelf alanı) sadece bu kuzeybatı kesiminde ve Azak denizinde geniş yer tutar; havzanın diğer taraflarında dardır. Meselâ Kuzey Anadolu kıyıları önünde bu

ön yüz

Karadağ madalyası

arka yüz

çok dar şelf alanından sonra birdenbire büyük derinliklere geçilir ve kısa mesafede derinlik 1 500 m'yi bulur. Karadeniz'in dibi 2 000 m etrafında geniş bir alanda düz gibidir. Bunun ortasında da, Anadolu kıyıları ile Kırım arasında 2 200 m'lik eş derinlik çizgisinin sınırladığı en derin kesim bulunur. En derin nokta da bu kesimin güneybatısında Ayancık'ın yaklş. ol. 80 km kadar kuzeyindedir (2 245 m), Kerç boğazı ile Karadeniz'den ayrılan ve sığ bir deniz olan Azak denizinde en fazla derinlik ancak 15 m kadardır. Deniz dibi maddeleri, şelf alanında alüvyonlar ile canlıların enkazından meydana gelmiştir. Ortadaki en derin yerin dibi ise mavi gri renkte ince unsurlu çamur tabakasıyle kaplıdır. Organik artıklardan meydana gelen bu çamurda kükürtlü hidrojen çıkaran bakteriler vardır.

Karadeniz az tuzlu olan denizlerdendir. Bu durum, çok sayıda büyük akarsuyun Karadeniz'e dökülmesinden ileri gelir. Aynı zamanda buharlaşmanın az olması da bu denizde tuzluluğun az oluşunun sebepleri arasında sayılabilir. Yüzey sularının tuzluluğu orta kesimlerde binde 18'dir. Denizin kenarlarında büyük akarsuların ağızlarına doğru gidildikçe bu oran daha da azalır. Meselâ Tuna nehri ağzında tuzluluk oranı binde 12'dir. Sakarya ağzı yakınlarında binde 17, Kızılırmak ve Yeşilırmak ağızlarında binde 15-16 kadar olan tuzluluk, Odessa körfezinin kuzey kesimlerinde ve Azak denizinde binde 10'a düşer. Tuzluluk oranı düşük olan yüzey suları, daha altta bulunan daha tuzlu ve daha ağır suların üzerinde ince bir tabaka halindedir. Su tabakasının 100 m'lik az tuzlu tabakasından sonra tuzluluk artmağa başlar, 200 m derinlikte binde 22'ye yükselir ve bu derinlikten dibe kadar olan kesimde az bir artış göstererek 2 000 m derinlikte binde 22,4'ü bulur.

Karadeniz'in yüzey sularının sıcaklığı, yazın temmuz ve ağustos aylarında 20° ile 26° arasındadır. Havzanın kuzeybatısında ve Kırım yarımadası kıyılarında ise 29-30°'yi bulur. Havzanın güneydoğu kesimi diğer kesimlere nazaran daha sıcaktır. Burada suların sıcaklığı 30°'yi de biraz geçer (30°6). Kışın yüzey sularının sıcaklığı, kuzey ve kuzeybatıda daha az, Anadolu kıyılarında ise daha fazladır. Şubat ayında Odessa körfezi etrafında suların sıcaklığı 2°-3°'ye kadar düşer. Güneye doğru artarak Kerempe burnu açıklarında 7°'yi bulur. Odessa körfezi kıyılarında ve Azak denizinde hemen her yıl deniz suyu sıcaklığı 0°'nin altına, yani donma noktasına kadar düşer. Şiddetli kışlarda Dniester ağzından Dnieper ağzına kadar olan alanın, belli bir süre için, donduğu görülür. Çok soğuk kışların olduğu yıllarda Romanya ve Bulgaristan kıyıları ve bu arada Tuna ağzının da donduğu olur. İlkbahara doğru çözülen bu buzlar bazı yıllarda İstanbul boğazına kadar iner. Yakın tarihte iki defa, 1929 ve 1954 kışlarında buzlar İstanbul'a kadar gelmiştir. Yazla kış arasında görülen sıcaklık farkları yüzey sularına aittir. 2 000 m derinlikteki suların sıcaklığı yılın her mevsiminde aynıdır (9°).

Karadeniz'de sadece yüzey sularını ilgilendiren bir akıntı sistemi vardır. Kuzeybatı ve batısındaki suların bir kısmı İstanbul boğazına girer ve bir üst akıntı meydana getirir. Bir kısım sular da doğuya doğru ilerleyerek Anadolu kıyıları boyunca devam eden bir akıntı meydana getirir. Bu akıntı, kıyının şekline uyarak Batum yakınında kuzeybatıya döner, Azak denizinin güneyinde de batıya yönelir; Kırım ve Odessa körfezinin güneyinden geçerek Romanya ve Bulgaristan kıyılarını yalar ve İstanbul boğazına girer. Bu büyük kenar akıntıdan ayrılan kollar, Karadeniz'in doğu ve batısında elips şekilli iki ayrı akıntı sistemi meydana getirir. Kenar akıntıdan Kırım önlerinde ayrılan bir kol, büyük bir yay çizerek Sinop, Samsun kıyılarına yönelir ve doğuya giden kıyı akıntısına karışır. Karadeniz'in batı yarısındaki diğer elips şekilli akıntı, Zonguldak hizalarından kuzeye döner ve büyük bir yay çizerek Odessa körfezinin güneyinde büyük kenar akıntısına kavuşur.

● *Tarih.* Romalıların *Pontus Euxinus* adını verdikleri Karadeniz, eski çağlardan beri Asya ile Avrupa arasında bir geçiş bölgesiydi. Karadeniz'in bütün güney kıyılarındaki yunan kolonileri yerine M.Ö. I. yy.da Mithridates VI'nın büyük imparatorluğu kuruldu. M.S. 374'te Hun Türkleri Kuzey Karadeniz'i ele geçirdiler. Bizans imparatoru İustinianos ile Hüsrev Anuşirevan arasında yapılan antlaşma ile (561) Karadeniz'in güney kıyıları Bizans'a bırakıldı. Manuel II Komnenos zamanında (1143-1180) Karadeniz bizans hâkimiyetindeydi. Oğuz Türklerinin bir kolu olan Kıpçaklar, Karadeniz'in kuzeydoğusunda bir devlet kurdular. 1241'deki moğol istilâsı ve Venedik ile Ceneviz'in Karadeniz'e inmesi bölgedeki siyasî durumu harekete getirdi. Trabzon'da yerleşen Bizans imparatoru Andronikos Komnenos ve halefleri (XII. yy.) burada Pontus devletini kurdular. Konya selçuklu sultanı İzzeddin Keykâvus I (1210-1219) Trabzonlu Aleksios Komnenos'u yenerek Sinop'u ele geçirdi. XIII. yy.da Karadeniz, kuzeyde Tuna kıyılarına kadar Altınordu devletinin hâkimiyeti altındaydı. Bizans imparatoru Mikhail VIII Palaiologos, Nikaia'da (İznik) Cenevizlilerle bir antlaşma yaptı (1261); onlara Karadeniz'de bazı haklar tanıdı. Fakat bu devirde Karadeniz ticareti Venediklilerin elindeydi. En işlek limanları Tuna deltasında Vicina ile Catatea (Akkerman) idi. Venedikliler, 1306'da İlhanlılarla anlaşarak Karadeniz hâkimiyetlerini kuvvetlendirdiler. Venedik - Ceneviz arasındaki rekabet Osmanlıların Karadeniz'i ellerine geçirme işini çabuklaştırdı. Aydın ve Umur Beylerin Tuna ağzına kadar yaptıkları seferlerle Türkler, Karadeniz'e çıktılar. İstanbul'un fethinden sonra bir ceneviz antreposu olan Amasra, arkasından Trabzon Osmanlılara geçti. Kırım'daki ceneviz kolonisi Kefe ile Mengüb, Gedik Ahmed Paşa tarafından Osmanlılara katıldı (1475). Bayezid II zamanında Kili ve Akkerman alındı (1484). Sonraki yüzyıllarda Karadeniz osmanlı hâkimiyetine girdi. Azak, kesin olarak 1739'da Rusya'ya bırakıldı. Küçük Kaynarca antlaşmasına göre (1774), rus ticaret gemileri Karadeniz'e çıktı. Ruslar, 1783'te Kırım ve Gürcistan'ı aldılar. Yaş antlaşması (1791) ile Bug ile Dniester arasındaki bölge Ruslara bırakıldı. 1799'da İngiltere'ye Karadeniz'de ticaret serbestisi tanındı.

1802'de Fransa, Karadeniz'de demir ticareti serbestliğini aldı; 1827'ye kadar diğer avrupa devletleri de Karadeniz'de serbest ticaret yaptılar. 1856 Paris kongresi ile Karadeniz sularının tarafsızlığı kabul edildi. Bugün Karadeniz'de ticaret gemiciliği serbesttir. (M)

Karadeniz Bakır işletmeleri, Etibank, Türkiye İş bankası, Türkiye Sınaî Kalkınma bankası, Türkiye Vakıflar bankası, Akbank ve Endüstri Holding A.Ş.'nin iştiraki ve Karadeniz bölgesi bakırlarının işletilmesi ve değerlendirilmesi amacıyle kurulan ortaklık (28 mayıs 1968).

Kuruluşun tesisleri Murgul, Hopa, Espiye, Samsun ve Küre'de kurulma halindedir. İşletme özellikle Karadeniz bölgesinin bakırlarının işletilmesine yönelecek ve bakır madenini değerlendirmeğe çalışacaktır. Bu arada Samsun'da bir izabehane kurulması da düşünülmektedir. Murgul'daki Çakmakköy ve Domer madenlerinden üretilen bakır cevherleri burada kurulacak bir konsantratörde kurulacak ve elenecektir. Samsun'da bir de asit fabrikası işletmeye açılacaktır. Buradaki tesislerde flash izabe yönetiminin uygulanması düşünülmektedir. (M)

KARADENİZ boğazı. Bk. İSTANBUL BOĞAZI.

KARADENİZ bölgesi, Türkiye'nin yedi coğrafî bölgesinden biri. Adını ve özelliklerini komşu bulunduğu denizden alır ve bu deniz kenarında bir şerit gibi uzanır; 141 000 km^2 (Türkiye'nin yüzde 18'i); 6 975 000 nüf. (Türkiye nüfusunun yüzde 19,6'sı). Doğuda S.S.C.B. sınırından, batıda Aşağı Sakarya ovasının doğu kenarı arasında uzunluğu 1 000 km'i geçer; genişliği doğu bölümünde 100 km'nin altına düşer, orta bölümde 200 km'yi geçer, batı bölümünde de 150' km'yi aşar.

● *Bölgenin sınırları.* Karadeniz bölgesi kuzeyde Karadeniz, iç tarafta genel olarak Kuzey Anadolu dağlarının iç sıraları, Doğu Anadolu ve İç Anadolu düzlükleriyle sınırlanır. Bu sınır doğu ucunda Yalnızçam dağlarının Ardahan yaylasına bakan yamacını takip eder. Çoruh ırmağının Oitu-Tortum suyu havzasının bütününü içine alır, Kop-Çimen dağlarını boylar, daha batıda Yeşilırmak havzasının hemen tamamını kapsar; bu kesimde dağ sıralarının alçalması sebebiyle deniz etkisi içerilere doğru daha fazla girebilmektedir; böylelikle sınır Deveci dağlarına dayanır ve Çorum ovası, Karadeniz bölgesinde kalır. Kızılırmak batısında da Köroğlu dağlarının iç yamaçlarını boylayan sınır çizgisi, İskilip ve Çankırı ovalarını İç Anadolu'ya bırakır. Daha ötede Kızılcahamam güneyinden ve Beypazarı kuzeyinden geçen sınır, Eskişehir ovasının kuzey kenarını (Sündiken dağları) boylar; Karadeniz ve Marmara denizinin etkisi bu kesimlere kadar sokulur. Batıda Marmara bölgesi sınırı, Sakarya'nın kolu olan Karasu vâdisini ve Adapazarı ovasının doğu kenarını boylayarak Akçakoca ile Karasu kasabası arasında Karadeniz kıyısına iner. Bu sınırlar içinde, bölgenin yüzölçümü 141 000 km^2'ye varır (Türkiye'nin yüzde 18'i). Artvin, Rize, Trabzon, Gümüşhane, Giresun, Ordu, Samsun, Amasya, Sinop, Kastamonu, Zonguldak illerinin bütünü, Tokat ilinin hemen bütünü, Çorum ve Çankırı illerinin yarıdan fazlası bu bölge içinde kalır; ayrıca Erzurum, Erzincan, Sıvas, Yozgat, Ankara, Eskişehir, Bilecik illerinin birer bölük toprakları Karadeniz bölgesine girer. Bölge üç bölüme ayrılır: *Doğu Karadeniz* (S.S.C.B. sınırından Melet suyu vâdisine kadar), *Orta Karadeniz* (aşağı yukarı Kızılırmak doğusuna kadar) ve *Batı Karadeniz.*

● *Kıyı ve yüzey şekilleri.* Karadeniz kıyısı iki büyük girinti arasında bir büyük çıkıntı meydana getirir; genellikle az girintili çıkıntılı ve yüksek bir kıyı görünüşündedir. Bu durum, ana çizgileriyle denize komşu olan kara engebelerinin kıyıya paralel ve masif (parçasız) yapısıyle ilgilidir. Genellikle «boyuna kıyı» tipi hâkimdir, «enine kıyı» görünüşü yalnız Sinop ve Ereğli dolaylarında görülür. Deniz altında karaya komşu az derin kesim (kıta platformu) geniş değildir. Kıyıda kayaçların dirençli olmadığı kesimlerde yalıyarlar görülür, sert yapılı kesimlerde ise deniz aşınımı, sadece küçük bir çentik meydana getirir. Yeşil ve Kızılırmak deltaları, kıyı boyunda görülebilen tek ova düzlükleridir. Kıyı gerisinde Kuzey Anadolu dağlarının kıyı dağları kesimi başlar. Gerek bunlar, gerek iç sıralar birbirlerine ve kıyıya paralel uzanır; birbirlerinden oluk biçimli «boyuna vâdiler» ile ayrılır. Dağların yay şekilleri Toroslardaki kadar eğri değildir; yükseklikleri batıda ve orta kesimde Toroslarla boy ölçüşemezse de doğuda artar (Kaçkar dağı, 3 937 m). Kıyı dağları ve iç sıralar, yer yer birden alçalır ve yükselir. Dağlık kenar, doğuda yüksek ve dar, orta kesimde alçak, batıda geniş ve oldukça yüksektir. Doğuda Çoruh ve Kelkit vâdileri, batıda Devrez ve Gökırmak bu sıraları birbirinden ayırır ve bu «boyuna vâdiler» yer yer gerçek ova görünüşü alır: Merzifon, Kastamonu, Tosya, Bolu ovaları gibi.

● *İklim, tabiî bitki örtüsü ve sular.* Bölgenin özellikle kıyı boyunda denizin komşuluğu iklim ve bitki örtüsünü büyük ölçüde etkiler; bu kesimde yazlar az sıcak, kışlar az soğuk, yağışlar bol, bitki örtüsü gürdür. Kıyı dağlarının gerisindeki çukur alanlarda ise iklim gittikçe daha sert olur, yağışlar azalır, bitki örtüsü kurakçıl karakter alır, otsu bitkiler (step) ağaçsı bitkilerin yerine geçer. Kıyı boyunda en soğuk ayın ortalama sıcaklığı 6°C ile 7°C arasında; en sıcak ayınki 21°5 C ile 23°C arasında oynar, ekstrem sıcaklıklar kışın —6°6 C (Rize) ile —9°8 C (Samsun) arasında; en sıcak ayınki 21°5 C ile 23°C (Zonguldak) arasında değişir. İç kesimlerde ise kış ortalamaları çok düşük (Kastamonu —1°8 C), yazlar oldukça sıcak (Bolu 19°7 C, Çorum 21°4 C) olur; ekstremler —20°C'a (Merzifon) sık iner, hattâ Doğu Anadolu yaylalarındaki duruma benzer (Bolu —34°C). Yazın ise sıcaklık 40 C'a yükselebilir. Kıyı kesiminde termik genlik (en soğuk ve en sıcak aylar arasındaki ortalama sıcaklık farkı), Türkiye için en az (Rize 15°7 C), iç kısımlarda ise 20°C'ın üstündedir (Çorum 22°C). Yağışlar yalı boyunda genellikle yük-

Foto. MEYDAN

sek (yıllık tutarı 750 mm üstünde; fakat Samsun'da 720 mm), bazı kesimlerde oldukça bol (Rize 2 440 mm), her mevsim yağışlıdır (genellikle en yağışlı mevsim sonbahar; en az yağışlı olanı da ilkbahar). İç kısımlarda ise çok yerde yıllık ortalama yağış tutarı 500 mm altındadır ve dağların varlığı yüzünden kısa mesafede önemli farklar kaydedilir (Hopa 1 990 mm, Artvin 630 mm). İç kesimlerde en yağışlı mevsim, ilkbahar (bazen kış), en az yağışlı olan da yaz'dır (bazen sonbahar). Yağışlı günler sayısı kıyı kesiminde Türkiye'nin en yüksek seviyesine ulaşır (genellikle 130 günden fazla; Rize 170 gün); iç kısımlarda ise batıda fazla, doğuda azdır (Bolu 138, Turhal 70, Bayburt 99). Kar yağışları kıyıda seyrek, dağlık kesimde boldur; iç kesimlerde karla örtülü günler sayısı fazladır (Trabzon 4, Bolu 26 gün).

Tabiî bitki örtüsü kıyıda deniz düzeyinden 600-800 m'ye kadar sık bir nemcil orman görünüşünde olmakla birlikte yağışların az (Trabzon) veya toprağın geçirimli (Zonguldak) olduğu kesimlerde yer yer Akdeniz makisine benzer bir görünüş alır. Daha yükseklerde başlayan dağ ormanları 1 200 m'ye kadar yayvan yapraklı ağaçlardan (kayın v.b.) meydana gelir; daha yükseklerde 1 600 m'ye kadar yayvan ve iğne yapraklı ağaçları kapsayan karmaşık orman karakterini alır, 1 800 - 1 900 (batıda), 1 900 - 2 000 m'ye (doğuda) kadar iğne yapraklılar (ladin, köknar, sarıçam) hâkim olur. Daha yükseklerde ise dağ otlakları 2 400 m'ye kadar çıkar. İç sıralar üzerinde ormanın üst sınırı daha yükseldiği gibi, orman daha kurakçıl bir hal alır (meşe, karaçam). Dağların gerisinde ağaçlı stepler ve yağışların azaldığı yerlerde de İç Anadolu steplerine benzeyen bir görünüş vardır.

Akarsu ağı genellikle sıktır. Bölgedeki akarsuların bir kısmı kıyı dağlarının yamacından denize inen kısa boylu derelerdir (Trabzon'da, Değirmendere gibi); bazıları kıyı dağlarının gerisinden doğar (Çoruh, Harşit, Melet, Devrekâni çayları); bazıları da bölge dışından gelir: Yeşilırmak (Çekerek kolu) ve Kızılırmak. Bölge akarsuları iyi beslenmesine rağmen, dağlar arasından geçtiği için düzensiz bir rejime sahiptir. Kızılırmak yaz sonunda ve kışın az su taşıdığı halde ilkbaharda kabarır.

● *Nüfus ve yerleşme.* Karadeniz bölgesi, 1945'te 4 400 000 nüfusa sahipti (km²'ye 31,4 kişi), bu sayı 1960'ta 5 900 000'i geçti (km²'ye 43 kişi); 1970'te de 6 975 000'i buldu (km²'ye 53 kişi). Bölgede Türkiye nüfusunun yüzde 19,6'sı yaşamaktadır. 1960 Sayımı sonuçlarına göre bölge nüfusunun yüzde 16,6'sı nüfusu 3 000'in üstünde bulunan 93 şehirde yaşıyordu. Geri kalan yüzde 83,4'ü kır yerleşmelerinde oturuyordu. Doğu Karadeniz bölümünde şehir nüfusu oranı yüzde 12,9'a düşüyordu (Türkiye ortalaması 1960'ta yüzde 33,9). Bu kesimde nüfusun şehirleşme oranındaki normalin altında düşüklüğe karşı, Doğu Karadeniz kıyılarında kır nüfusu yoğunluğunun genellikle 100'ün üstünde (km²'ye 100 kişiden fazla), hattâ yer yer 200'e varmakta olması dikkat çeker. Bu bölümde kıyının çok kalabalık olmasına karşılık, dağların yüksek kesimleri tamamıyle boştur; kıyı dağlarının gerisindeki Çoruh-Kelkit vâdileri ise orta derecede nüfusludur. Orta Karadeniz bölümünde ise yalı boyunda nüfus yoğunluğu azalmakta, buna karşılık sürekli yerleşme alanı, dağların sırtına kadar çıkmakta, kıyı kesiminin gerisindeki ovalarda da nüfusun oldukça yüksek bir yoğunluk kazandığı görülmektedir. Batı Karadeniz bölümünde kıyı boyunda nüfus yoğunluğu yer yer yüksek olmakla birlikte bazı düşük nüfuslu alanlar da bulunmaktadır. İç kesimlerde başlıca yoğunluk, vâdilerin ova gibi genişlediği yerlere rastlar (Kastamonu, Gerede - Bolu, Düzce ovaları). Dağların yüksek kısımları ve yaylalar çok tenhadır. Karadeniz kıyılarında kır yerleşmelerinin bir özelliği, dağınık yerleşme tipinde oluşudur. Vâdilerle yarılmış engebeli bir ortam, yerleşmenin bu durumu almasında yardımcı olmuştur. Böyle olmakla birlikte, bölgenin iç kesimlerinde toplu yerleşme (evler biraraya toplanmış) yeniden hâkim duruma geçmektedir. Ormanların henüz geniş yer tutması yüzünden kır yerleşmelerinde yapı malzemesi olarak genellikle ağaç kullanılmakta, eğimli damlar kiremit, hattâ bazen tahta ile örtülmektedir. İç kesimlerde, İç Anadolu'da olduğu gibi, düz damlı, kerpiç-taş yapılı konutlar görülmeğe başlar. Şehir yerleşmelerine gelince; 1970 sayımının ilk sonuçlarına göre 50 000'den fazla nüfuslu 4 şehir (bunlardan biri 134 272 nüfuslu Samsun; ötekiler Trabzon, Zonguldak ve Kırıkkale); 10 000 - 50 000 nüfuslu 37 şehir bulunmaktadır. Aynı sayıma göre, yalnız il ve ilçe merkezleri hesaba katılmak üzere bölge içinde 3 000 - 10 000 nüfuslu 56 kasaba bulunuyordu.

● *Ekonomi.* Bölgede geçim özellikle tarıma dayanır. İç kesimlerde sabanla işlenen geniş açık alanlar üzerinde nadasa dayanan tahıl ekimine karşılık, kıyı kesiminde daha çok çapa ile işlenen, etrafı çitle çevrili küçük alanlarda çeşitli bitkiler (mısır, sebzeler ve sanayi bitkileri) veya ağaç-fidan tarımı yapılır. Toprakların faydalanma bakımından bölünüşü şöyledir (yüzde ile): ekili - dikili topraklar 18; nadas 5; ormanlık alanlar 17; çayır ve otlaklar 38; ürün vermeyen yerler 22. Tarım toprakları da kendi arasında şöyle bölünür: yüzde 15,5 ekili alanlar; yüzde 2,5 dikili alanlar. Giresun ilinde dikili alanlar oranı (yüzde 12), ekili yerlerinkinden (yüzde 9,5) daha fazladır. Ekili alanların en büyük kesimini tahıl tarlaları kaplar. Bölgeyi temsil eden 15 ilde toplam olarak son yıllarda 1 190 000 - 1 160 000 ton kadar buğday (Türkiye buğday üretiminin yüzde 11,5 kadarı) ve 600 000 ton kadar mısır (Türkiye mısır ürünün yüzde 59'u) yetiştirildi. Ancak, bu iki tahıl türünün yetişme alanı ayrıdır. Yazları yağışlı olan kıyı kesimi buğdaya elverişli olmadığı için burada daha çok mısır ekilmekte, yaz yağışları yeterli olmayan iç kesimlerde de buğday ağır basmakta, mısır az ekilmektedir: Doğu Karadeniz bölümünün dört kıyı ilinde 1968'de 256 000 ton mısıra karşılık ancak 50 000 ton buğday ekildi ve Rize ilinde ayni yıl mısır üretimi 16 000 ton iken, sadece 8 ton buğday elde edildi. Buna karşılık, bir kısım toprakları kıyı kesiminde olmakla birlikte iç kesimlere doğru uzanan illerde buğday önem kazanmakta (Samsun ili: mısır 157 000 ton, buğday 120 000 ton; Kastamonu ili: mısır 90 000 ton, buğday 91 000 ton; Bolu ili: mısır 70 000 ton, buğday 113 000 ton); toprakları bütünüyle iç kesimlerde bulunan illerde mısır çok gerilerken buğdayın alanı genişlemektedir (Gümüşhane ili: mısır 1 100 ton, buğday 54 000 ton; Tokat ili: mısır 7 500 ton, buğday 144 000 ton; Çorum ili: mısır 500 ton, buğday 262 000 ton). Mısır üretimi bölgeye yakın denilecek bir zamanda girdi, Doğu Karadeniz kıyısında kalabalık kır nüfusunun oluşmasına büyük ölçüde katkıda bulundu: daha önce buralarda darı ekilirdi; darı bugün, yalnız Zonguldak ilinde az olarak ekilmektedir (son yıllarda 3 000 - 4 000 ton). Batı ve Orta Karadeniz bölümlerinde kaplıca buğdayı da ekilir (54 000 - 49 000 ton; Türkiye üretiminin yarısından fazlası). Arpa üretiminin bölgede yayılışı buğdayınkine benzer (Rize'de 100 ton, Çorum'da 130 000 - 110 000 ton) ve bölge, Türkiye arpa üretiminin yüzde 13,5 ilâ yüzde 14,5 kadarını yetiştirir. Çavdar (56 000 ton, en çok Bolu) ve yulaf (29 000 ton, en çok Samsun) üretimi önemsiz, mahlût (buğday-çavdar karışımı) oldukça yaygındır (60 000 ton kadar, Türkiye üretiminin yüzde 20 kadarı). Pirince gelince, eskiden beri Sinop (Boyabat ovası) ve Kastamonu (Tosya ovası) illerinde ekilmekle birlikte, son yıllarda Samsun ve Çorum illerinin öne geçtiği görülür (50 000 tona yaklaşır; bölge pirinç üretimi Türkiye üretiminin yüzde 33-38'ini meydana getirir); gerçekte yıldan yıla değişiklik gösterir. Son yıllarda Samsun ili (18 400 - 16 200 ton), Türkiye illeri arasında birinci ve üçüncü, Çorum ili (16 800 ton) ise ikinciliği korumuştur. öteki pirinç yetiştiren iller: Sinop (5 800 - 7 800 ton), Kastamonu (3 500 - 4 500 ton) ve Çankırı (2 200 - 2 000 ton); ayrıca Artvin ve Rize illerinde sulama istemeyen dağ pirinci az olarak ekilir (300-400 ton). Baklagiller, ekim alanının yüzde 5'e yakınını kaplar. Başta gelen fasulye hemen her tarafta, özellikle Orta ve Doğu Karadeniz bölümlerinde ekilir (25 000 - 38 000 ton). Mercimek yaygın fakat az, nohut ve bakla da az ekilir. Hayvan yemi olan fiğ ve burçak orta derecede önemlidir. Patates oldukça fakir bir geçmişte Doğu Karadeniz bölümüne Kafkasya'dan, batıya Marmara bölgesinden girmiş, ancak yakın yıllarda oldukça gelişmiştir. En çok Trabzon, Ordu, Gümüşhane, Bolu ve Samsun illerinde ekilir (400 000 tondan fazla; Türkiye üretiminin yüzde 23 kadarı). Sanayi bitkileri arasında tütün geleneksel bir önem taşır (28 000 - 30 000 ton). En çok Samsun (Bafra tipi), Tokat (Taşova tipi) ve Trabzon illerinde, ayrıca az olarak Amasya, Sinop, Bolu ve daha az olarak Artvin ve Rize'de iri yapraklı tütünler ekilir. Son yıllarda bölge Türkiye tütünlerinin yüzde 16-17'sini sağlamaktadır. Son yıllarda Bolu, Tokat, Amasya ve Çorum illerinde biraz haşhaş ekilir ve bundan afyon elde edilirdi. Bölgeye yakın zamanlarda şeker pancarı da girdi. Pancar ekimi Kastamonu, Turhal, Amasya ve Erzurum şeker fabrikaları için Amasya, Tokat, Samsun, Çorum, Kastamonu, Bolu, Gümüşhane illerinde (ayrıca az olarak Çankırı ilinde) yapılmakta, üretim 1 350 000 ton civarında oynamaktaydı (Türkiye pancar üretiminin yüzde 28-26'sı). Çok olmayan soya üretiminin hemen bütünü Orta ve kısmen Doğu Karadeniz'in kıyı kesimlerine düşer: 1967'de 55 000 tonluk toplamın 5 486 tonu, 1968'de 8 500 tonluk üretimin 8 493 tonu; bu son yılda Samsun ili Ordu'yu geçti (3 956 tona karşı 4 055 ton). Samsun ve bazı illerde de az olarak ayçiçeği ekilir.

Dikili alanlar arasında en geniş yeri meyve bahçeleri tutar. Bölgenin gelir ve dış ticaret bakımından en önemli meyve ürünü fındıktır: kurutulmaya elverişli fındık, hemen bütünüyle Karadeniz bölgesinde ve özellikle Giresun ili (77,3 milyon ağaç) ile kıyıdaki iki komşusunda (Ordu, 54 milyon, Trabzon 31,4 milyon ağaç) toplanır. Fındık, Artvin'den Kocaeli'ye kadar bütün yalı boyunda yetişmekle birlikte adı geçen 3 ilde kümelenir ve Cumhuriyet devrinde girdiği Batı Karadeniz bölümünde, Bolu ilinde önem kazanır (13,4 milyon ağaç). Bölgenin fındık ağacı toplamı 188 milyondur. Fındık üretimi yıldan yıla büyük farklar gösterir: bölgenin fındık ürünü son iki yılda 121 300 - 158 500 ton arasında değişmiştir. Karadeniz bölgesinin bir özelliği de, Doğu bölümü kıyılarında turunçgillerin yaşamasına elverişli bulunmasıdır: Artvin-Ordu illeri arasında, özellikle Rize ve Trabzon illerinde portakal (73 000 ağaç, 2 000 - 2 500 ton), mandalina (406 000 ağaç, 1 000 - 1 250 ton) ve daha sınırlı olarak limon yetiştirilir. Akdeniz bölgesinin tersine, bu kıyılarda turunçgil bahçelerinin yazın sulamak gerekmez. Başka meyveler arasında elma oldukça yaygındır (başta Kastamonu ili). Ceviz de bölge dışına gönderilir. Üzüm bağlarına gelince, kıyı kesiminde ancak asma üzümü görülür. Bağlar, Tokat, Çorum gibi iç kesim illerinde önem kazanır. Zeytin ağaçları fazla yağışlı olmayan kesimlerde, özellikle Çoruh ırmağı boyunda Yusufeli'ye kadar ve Trabzon yöresinde görülür, Çay, Doğu Karadeniz bölümüne Cumhuriyet devrinde girdi, önce Rize dolaylarında dikime başlandı. Şimdi Çoruh üzerinde Maradit'ten Tirebolu ötelerine kadar yayılmıştır. 1939'da 200 hektarı geçmeyen çay bahçeleri, 1968'de 22 300 hektarı buldu, devşirilen taze yaprak 127 000 ton, kuru çay üretimi ise 27 750 ton oldu.

Hayvancılık bakımından da Karadeniz bölgesinde durum şöyledir: koyun 4 355 000, sığır 3 705 000. Dağlık kesimlerde kılkeçi (1 660 000) ve yalnız Orta ve özellikle Batı bölgesindeki illerin iç kesimlerinde bulunan tiftik keçisi (1 370 000, başta Kastamonu ve Çorum illeri), manda (525 000, en çok Samsun, Kastamonu, Çorum ve Tokat illeri) vardır. At ve eşek kıyı kesimlerinde az, eşek iç kesimde daha fazladır. İpekböcekçiliği, ancak az olarak Amasya ilinde yapılmaktadır. Kümes hayvanları yaygındır; özellikle Batı Karadeniz bölümünde İstanbul'a tavuk ve yumurta gönderilir.

Deniz ürünleri bakımından Karadeniz'in yüzey suları zengindir ve bu sularda mevsimden mevsime balık sürüleri göç eder. Hamsi başta olmak üzere çeşitli balıklar tutulur. Balıkçılık bölgenin doğu kesiminde daha canlıdır. Kızılırmak ve Yeşilırmak ağızlarındaki dalyanlarda mersin balığı avlanır (havyar).

Yeraltı zenginlikleri çeşitli olmakla birlikte, işletmeye elverişli olanları sayılıdır. Maden-

lerden bazıları eski devirlerde işletildi, fakat iktisadî sebeplerle sonradan bırakıldı; bir kısmının bugün tekrar işletilmesi için çalışılmaktadır. (Doğu Karadeniz bölümünde Giresun yöresinin bakır yatakları.) Bölgenin madencilik bakımından başlıca özelliği Batı bölümünde Türkiye'nin tek önemli maden kömürü yataklarına sahip olmasıdır. Başlıca damarlar Ereğli doğusundan başlayarak Kozlu - Zonguldak dolaylarında kıyı boyunda uzanmaktadır. Kömür yataklarının doğu yönünde kesintili olarak İnebolu hinterlandına kadar uzandığı bilinmektedir. Üretim 1913'te 828 000 ton iken, 1926'da 1 000 000 ton, 1936'da 2 000 000 ton 1953'te 5 000 000 tonu buldu; 1964'ten sonra 7 000 000 tonu aştı (1969'da 7 730 000 ton). Başka yeraltı zenginlikleri arasında bölgenin doğu ucunda Murgul'da (Göktaş) işletilen bakır, Küre'de, işletilerek İnebolu'da gemilere yükletilen bakır piriti, Aşağı Çoruh ve Ereğli çevresindeki manganez, Turhal yakınında bulunan antimon, başlıca Çeltek'te (Amasya-Samsun arası) ve Dodurga'da (Çorum) işletilen linyit, Çankırı dolaylarında bulunan kaya tuzu sayılabilir. Bölgenin batı sınırında Çam dağında metal oranı düşük, fakat saklaçı zengin demir cevheri bulunmaktadır.

Sanayi bakımından Karadeniz bölgesi, hele Doğu bölümünde azgelişmiş bir bölge sayılır. Orta bölümde Samsun liman şehri ve iç kesimlerinde birkaç büyük kuruluş Batı Karadeniz bölümünde ise Karabük-Ereğli arasında gelişmiş bir sanayi bölgesi vardır. Rize kıyı şeridinde çay fabrika ve atelyeleri, kereste fabrikası, Trabzon- Ordu arasında fındık kırma kuruluşları, Samsun'da tütün fabrikası ve bakımevleri, Giresun yakınında Aksu'da ve Zonguldak doğusunda Çaycuma'da iki büyük kâğıt fabrikası, Turhal'da ve Suluova'da (Amasya) ve Kastamonu'da şeker fabrikaları, Çorum'da çeltik, un ve çimento fabrikaları, Taşköprü'de kendir, Filyos'ta ateş tuğlası fabrikası, türlü kesimlerde bıçkı-kereste fabrika ve tezgâhları, un ve bitkisel yağ fabrikaları vardır. Karabük'te 1937'de kurulan demir-çelik fabrikasıyla Ereğli'de 1965'te çalışmağa başlayan demir-çelik fabrikası bölgenin en önemli sanayi kuruluşlarıdır. Zonguldak'ta kok ve Çatalağzı'nda, ayrıca Sakarya üzerinde Sarıyar'da elektrik enerjisi üreten fabrikalar vardır. Murgul'da bakır-sülfürik asit üretilir. Trabzon'da balık unu, hayvan yemi tesisi vardır. Bölge'de eskiden önemli olan ahşap gemi yapımı şimdi gerilemiş durumdadır. Önümüzdeki yıllarda bunun yeniden gelişmesi (metal gemiler), ayrıca dokuma ve kimya, selüloz sanayilerinin kurulması beklenir. Mobilyacılık da gelişme gösterebilir.

Ulaşım bakımından denizyolu eskiden yalnız kıyı kesimi için değil iç kesim ve hinterlandı için başlıca yol sayılıyordu. Elazığ ve Malatya'ya Samsun'dan, Erzurum'a Trabzon'dan gidilirdi. Önce demiryolu, daha sonra karayolları ve motorlu araçlar, iç kesimlerin ve kıyının ulaşım ihtiyacını büyük ölçüde kendine çekti ve denizyolu eski önemini kaybetti.

Ticaret alanında bölge fındık, turunçgiller, çay, canlı hayvan, yapağı, deri, yumurta ihraç eder. Maden olarak Hopa'dan bakır, Samsun'dan (Ereğli'ye) demir, Zonguldak'tan kömür; yapılmış eşya olarak Karabük ve Ereğli'de yapılan demir-çelik maddeleri satılır. (M)

KARA denizi, Kuzey Buz denizinde kıyı denizi, S.S.C.B.'nin kuzeyinde, Nova Zemlya adası, Taymir yarımadası ve Severnaya Zemlya takımadaları arasında. En derin yeri 600 m; ortalama derinliği 150-200 m. Kış mevsimi boyunca buzla kaplı olan denizde, haziran-ekim ayları arasında da yüzer buzlar seferi engeller. (L)

KARADENİZ kırlangıcı bls. i. Zool. Siyah renkli deniz kırlangıcı (*Chlidonias niger*). [Tatlı sularda yaşar, bataklık yerlerde sürüler halinde yuva yapar. Dünyanın her tarafında bulunur.] (L)

Karadeniz Teknik üniversitesi, Trabzon ili, Değirmendere mevkiinde, 20 mayıs 1955 tarih ve 6594 Sayılı kanunla kurulan üniversite. 1963 Yılında 336 Sayılı ek kanunla akademik ve idarî teşkilâtı tespit edildi. Aynı yıl, geçici binalarda eğitime başlandı ve önceden hazırlatılan kampus planı uyarınca akademik ve sosyal tesislerin yapımına geçildi. 1967'de üniversite, esas siteye taşındı. Karadeniz Teknik üniversitesini kurmak için gerekli fakülte, enstitü ve diğer öğretim ve araştırma müesseselerini, millî eğitim bakanı kurmağa yetkilidir. Karadeniz Teknik üniversitesi, iki fakültenin kuruluşunun tamamlanması ve eğitime açılmasıyle Üniversite kanununda belirtilen bütün hak ve borçlarla tüzel kişilik kazandı. 1963'te 10 yıl süreyle Karadeniz Teknik Üniversitesi Temel Bilimler fakültesinin İstanbul Üniversitesi Fen fakültesiyle işbirliği yapmasına ve bu fakültenin koruyucu fakülte olarak kabulüne karar verildi. Karadeniz Teknik üniversitesi kuruluş kanununa göre 4 fakülteden meydana gelmektedir: Temel Bilimler fakültesi (Matematik bölümü, Fizik bölümü, Kimya bölümü, Jeoloji bölümü, İktisat bölümü); İnşaat ve Mimarlık fakültesi (İnşaat Mühendisliği bölümü, Mimarlık bölümü); Makine ve Elektrik fakültesi (Makine Mühendisliği bölümü, Elektrik Mühendisliği bölümü); Orman fakültesi. 1969/1970 Ders yılında ilk üç fakülte ile Yer Bilimleri fakültesi kurulmuş durumdadır. 3 Profesör, 5 doçent, 18 öğretim görevlisi, 2 okutman, 3 uzman, 78 asistan vardır. (M)

KARADERE, Türkiye'nin birçok kesiminde rastlanan akarsu ve köy adı. (M)

KARADERE, Marmara bölgesinde (Çatalca-Kocaeli bölümü, Sakarya ili, Hendek ilçesi) bucak, 5 877 nüf.; 9 köy. — *Bucak merkezi;* 402 nüf. Hendek'in 14 km güneydoğusunda, yüksl. 475 m. (M)

Karadervîş camii, İstanbul'da, Bakırköy kazasında cami; **Çarşı camii** de denir. Derviş Ağa tarafından yaptırıldı (1601). 1895'te onarım gördü. Yapı kâgir ve fevkanî olarak inşa edilmiştir. (M)

KARA DEVLET ŞAH, XV. yy.da Samsun, Niksar, Tokat, Sıvas taraflarında yaşayan Karadevletşahoğulları hanedanının kurucusu. Çelebi Mehmed ile yaptığı çarpışmada yenildi. (M)

KARADEVLETŞAHOĞULLARI, XV. yy.da Samsun, Niksar, Tokat, Sıvas taraflarında kurulan yerli bir hanedan. Çelebi Mehmed devrinde (1413-1420) Osmanlılara katıldı. (M)

Karadin. Arkeol. Osmaneli kasabası yakınında höyük. Kuzey eteğinde zayıf bir pınar vardır. Höyüğün üzeri ve kuzeyi fundalıktır. Bu höyükte 1948'te İ. K. Kökten tarafından yapılan yüzey araştırmasında bakır çağı, hitit ve kalkolitik yerleşmeleri tespit edildi. Üzerinde bir kale yıkıntısı vardır. (M)

KARADİREK, Ege bölgesinde (İçbatı Anadolu bölümü Afyon ili, Sandıklı ilçesi) bucak, 11 173 nüf.; 12 köy. — *Bucak Merkezi,* 1 529 nüf. Sandıklı'nın 15 km kuzeyinde, yüksl. 1 000 m. (M)

KARADJİÇ (Vuk), sırp yazarı (Trsic, Bosna 1787 - Viyana 1864). 1804-1813 İsyanında, genellikle okuma yazma bilmeyen ihtilâl şeflerinin kâtipliğini yaptı, daha sonra Viyana'ya yerleşti ve sırp halk şarkılarını toplamakta ve yayımlamakta büyük ölçüde yardım gördü (1814). Daha sonra, dilin arındırılmasına ve sırp-hırvat folklorunu tanıtmağa çalıştı. Gelenekçilerin karşı koymasına rağmen imlâyı yenileştirdi. *Serbisch-Deutsch-Lateinisches Wörterbuch* adlı eseri sırp-hırvat lûgatçiliğinde önemli bir adım sayılır. Tarih kitapları yazarak («*Sırp Devrimi*», 1828) veya tercümeler yaparak halk ürünlerini yayımlamağa devam eti. (L)

KARADUT bls. i. Bot. Bk. DUT.

KARADÜZEN bls. i. Bir çeşit mızraplı türk çalgısı. (Kanunî Sultan Süleyman'ın oğullarından Bayezid'in sazendelerinden Kuduz Ferhad tarafından icat edildi [XVI. yy.] 3 kirişli, perdeli bir çeşit tamburaydı. XVIII. yy.da 4 telli oldu. Gitara benzer, fakat uzun saplıydı.) [M]

KARAELBİSTAN. Coğ. Bk. ELBİSTAN.

KARAELMAS bls. i. Bk. KARBONADO.

KARAFATMA bls. i. Zool. Hamamböceğinin başka adı. (M)

KARAFERYE, Yunanistan'ın Makedonya bölgesinde *Beroia* şehrinin türkçe adı. Karaferye, Osmanlı devletinin Selânik vilâyeti Merkez sancağında bir kaza merkezi idi. Balkan savaşında (1912) Yunanlılar tarafından işgal edildi. (M)

KARAFUTO, Sahalin adasının güney kısmının japonca adı. (L)

KARAGAN i. Zool. Volga'dan Tibet'e, Hazar gölünden Baykal gölüne kadar yaygın küçük tilki. (L)

KARAGANDA, S.S.C.B.'de (Kazakistan) şehir, Balkaş gölünün kuzeyinde; 398 000 nüf. Karaganda havzasında büyük maden kömürü rezervleri vardır (100 milyar ton). Kömür, iki havzada işletilir: yakıtın kuyular ve galerilerle çıkartıldığı Eski Karaganda; açık tavanlı madenlerde çıkarıldığı Yeni Karaganda. Madencileri ve madenciliğe bağlı sanayi tesislerinin (demir-çelik sanayi ve alüminyum metalürjisi; kok ocakları; kimya sanayii) işçilerini barındırmak için yeni bir şehir inşa edilmiştir. Karaganda, 1939'da nüfusu ancak 167 000 kişi olan bir «mantar-şehir»dir. (L)

KARAGASLAR, Güney Sibirya'da yaşayan türk boylarından biri; yaklş. ol. 2 000 nüf. *Tuba* (*Tuva*) veya *Uranhaylar* diye de bilinir. Sayan dağlarının doğu bölgesinde; Oka, Uda, Biryusa ve Kan ırmakları arasında yaşarlar; ren geyiği beslerler. Bazı bilginler (Castrén, Schiefner, Katanov) Karagasları beş boya ayırırlar: 1. Kaş; 2. Sarıgkaş; 3. Çoğdu; 4. Karayoğdu; 5. Çeptay.

— Leng. *Karagas dili,* eski Uygur-Oğuz dil birliğinden sayılmaktadır. Karagasların yazıları ve edebiyatları yoktur. (M)

KARAGATSİS, yunan yazarı (Atina 1908 - ay.y. 1960). Birçok hikâye ve roman yazdı, eserlerinde yeni yunan toplumunun çağdaş dünya ile ilişkilerinde ortaya çıkan psikolojik dramları işledi. Başlıca romanları: *O Syntagmatarkhis Liapkin* (Albay Liapkin) [1933]; *Khimaira* (Hayal) [1936]; *Ta Sterna tu Yunkerman* (Yunkerman) [1939]; *İ Litaneia ton Asebon* (İmansızlar Alayı) [1940]; *Pyretos* (Ateş) [1945]; *O Megalos Hypnos* (Büyük Uyku) [1946]; *İ Megali Litaneia* (Büyük Yürüyüş) [1955]. Ayrıca *O Thanatos ki o Thodoros* (Ölüm ve Thodoros) [1956] adlı bir oyun yayımladı. (L)

KARAGÖL, Türkiye'nin birçok yerinde rastlanan göl, dağ, yayla ve köy adı: — Giresun güneydoğusunda eski buzul aşınımı ile oluşmuş Karagöl ve bunun güneyinde yükselen Karagölbaşı (Kılıçlar) dağı, 2 935 m gibi. (M)

KARAGÖZ bls. i. Temş. santl. Deri veya mukavvadan kesilerek hareket edebilecek şekilde birleştirilmiş insan şekillerini perde üzerine yansıtarak oynatılan oyun, hayal oyunu. (Bk. ANSİKL.) || Bu oyunda halkın görüşünü, düşüncesini yansıtan kişi. || *Karagöz perdesi (gibi),* iğreti takılmış perde v.b. için kullanılır. || *Teşm. yol.* Şakacı, hoşsohbet kimse. || *Argo.* Küçük tavla zarı. || *Esk.* Çingene. || Sıf. *Halk dili.* Gözleri kara olanlar için söylenir.

— DEY. *Karagöz oynatmak,* komik bir davranışta bulunmak: *Deminden beri ne gülüp duruyorsun, biz burada karagöz mü oynatıyoruz?*

— Bot. Bir fasulye türü. (M)

KARAGÖZ bls. i. Zool. Orta boyda (12-15 sm), oval, basık gövdeli, iri kısa kafalı, parlak renkli veya gümüşsü gri, yer yer esmer benekli, kuyruk yüzgeci çatallı bir balıktır. (İzmaritgillerden.) || *Karagöz istavrit balığı.* (İlmî adı *Trachurus Mediterraneus.*) || *Karagöz tirsi,* Karadeniz'de yaşayan ringo balığı türü. (İlmî adı *Clupea Pontica.*)

— ANSİKL. *Karagöz*'ün kuyruğunda enlemesine, belli belirsiz siyah bir şerit bulunur. Her çenesinde bir dizi kesici diş vardır. Akdeniz'in kayalık sahillerinde üç türü, sürüler halinde yaşar: *Sargus* (*Rondeletii*) *vulgaris*'in kuyruğunun üzerinde enlemesine tam bir enli çizgi, böğründe uzunlamasına çizgiler yer alır. *S. Sargus*'un kuyruğundaki şerit belli belirsizdir; böğrünün üst tarafında da dikine çizgiler bulunur. *İsparoz* denilen üçüncü karagöz türünde (*S. annularis*) kuyruk şeridi hafif belirlidir, böğründe ise çizgisi yoktur. Denizaltı avcıları için mükemmel bir avdır. (M)

KARAGÖZ, karagöz oyununun baş kişisi. Halkın ahlâk anlayışı ve sağduyusunun temsilcisidir. Özü sözü birdir. Parasızlıktan, istemediği işleri yapmak zorunda kalır. Gerçekçi, tok sözlü, dürüst bir kişidir. Başında ışkırlak denilen bir başlık, üstünde salta, dizlik, belinde kuşak, ayağında kırmızı yemeni bulunur. Yuvarlak yüzü, değirmi top

KARAGANDA
Kültür sarayı

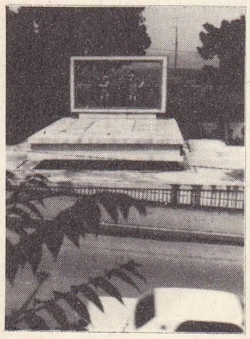

Karagöz'ün mezarı, Bursa

Foto. Ullstein (LAROUSSE); A. Kamacıoğlu (MEYDAN)

zenne

zenne

Hacivat Karagöz

tulumbacı

zenne Nigâr

dansöz

arap

çelebi

ibiş

tiryaki

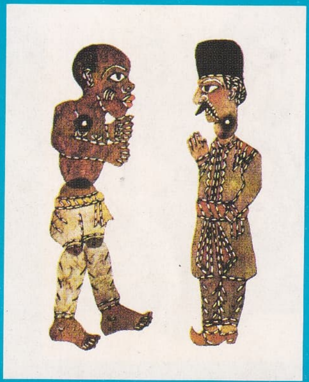

zenci acem

Karagöz

Tuzsuz Deli Bekir (Matiz)

Kâmil Dürüst koleksiyonu, İstanbul

Foto N. Erkılıç (MEYDAN)

KARAGÖZ

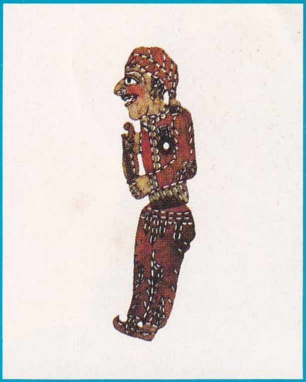

kemençeci lâz

Karagöz'ün çarpılması

zenne

arnavut

arap

zenne

kürt

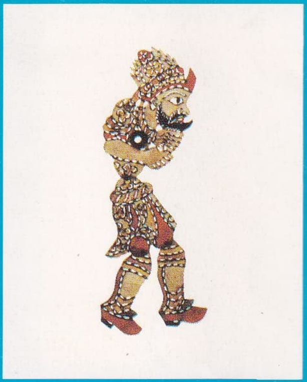

Hacivat

zenne

Beberuhi

çengi

baba Himmet

göstermelikler: köşk; yılan, ayna, sandalye; ejderha (tuba ağacı)

Karagöz ve Hacivat'ın oğulları

Kâmil Dürüst koleksiyonu, İstanbul

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

sakalı, kocaman gözleriyle tam bir halk tipidir. Birçok oyununda Karagöz'ün kendisi, çingene olduğunu açıkça bildirir. Çeşitli söylentilere göre Karagöz yaşamış gerçek bir kişidir. Evliya Çelebi'ye göre bu şahıs, Selçuklular çağında İstanbul tekfuru Konstantin'in seyisi olan, Edirne dolaylarında Kırkkilise'den kıptî Sofyozlu Karagöz Bali Çelebi'dir. Bir başka söylentiye göre Orhaneli ilçesinde Karakeçili aşiretinden Kara Oğuz adını taşıyan bir köylüdür. Bir başka söylentiye göre ise Selâhaddin Eyyubî'nin subay ve devlet adamlarından Bahaeddin Karakuş'tur. Karagöz'e Yunanlılar Karaghiosiz, kuzey afrika halkları Karaguz derler.

— ANSİKL. Temş. santl. *Karagöz* oyunu, adını baş kişisi Karagöz'den almaktadır. Oyunun Türkiye'ye gelişi konusunda birtakım incelemeciler, Karagöz'ün Orta Asya ve Selçuk Türkleri arasında da bilindiğini ileri sürerler. Ancak bu, kukla karşılığı olarak XVI. yy.a kadar kullanılan «hayal oyunu» deyiminden doğan bir yanılmadan ileri gelmektedir. Sağlam kanıtlara göre Karagöz oyunu, 1517'de Mısır'ı alan Yavuz Selim'in Türkiye'ye getirdiği Mısır'lı sanatçılardan alındı. Bu tarihten sonra türk deri sanatı ve yaratıcı gücüyle geliştirildi ve başka ülkelere de Türkiye'den gitti. Karagöz'ün gelişmesi XVII. yy.dan sonra oldu. Oyunun konu ve kişileri belirli bir olgunluğa vardı. Gerek halk arasında, gerek saray çevresinde çok tutunan Karagöz oyununa gölge oyunu (hayalî zıll) adı verildi. Karagöz oyunu, gerçekte tek sanatçının hüneridir. Seyircilerin önüne konulan gergin beyaz bir perde (hayal perdesi) arkasında yağ kandili veya mum ışığıyle deve derisinden kesilmiş, şeffaflaştırılmış ve renkli boyanmış tasvirler (görüntüler), bunlarla dikey açı yapan sopalar yardımıyle hareket ettirilir. Karagözcü, hem sopalarla bu görüntüleri hareket ettirir, hem de sesini ve şivesini değiştirerek her bir oyun kişisini kendine özgü biçiminde konuşturur. Oyunun konusu belirli kalıplar içinde metne dayanmadan, temsil sırasında doğmaca olarak geliştirilir, seyircinin ilgisine göre kısaltılıp, uzatılır. Karagöz bir güldürü türüdür. Çifte anlamalar, abartma, cinas oyunları, ağız taklitleri, kılıklama, tekrar, tersineleme, sosyal ve siyasî taşlama, güzelleme, kemleyici sözler, utançlamalarla, yansılama, benzek, karşıtlıklar, aykırılıklar, beklenmezlikler, soytarılık v.b. yollara başvurarak güldürücülük sağlanır. Dramatik gerilim daha çok farklı ağızlarla konuşan kişilerin birbirlerini anlamamasından çıkar. Üslûp bakımından soyut ve göstermeci özellikler taşır. Karagöz temsilinin belibaşlı dört bölümü vardır: *Öndeyiş* (veya başlangıç). Burada önce perdeye bir göstermelik yerleştirilir. Göstermelik kaldırıldıktan sonra oyunun ikinci önemli kişisi olan; *Hacivat* bir semai ve bir perde gazeli okur; secili bir anlatımla yakardıktan sonra perdeye Karagöz iner. Bundan sonra ikisi arasında bir dövüş olur ve Karagöz bir tekerleme okur. Aralarında *muhavere* denilen bir söyleşme başlar. Karagözcünün yaratıcılığı, genellikle asıl oyunla ilişkisi olmayan bu sözleşmeye şekil verir. Daha çok yanlış ve ters anlamalarla gelişen konuşma, istenildiği gibi uzatılıp kısaltılabilir. Muhaverenin uzunluğu yetişmezse, *ara muhaveresi* denilen ve bu kez başka tiplerin de katıldığı bir veya iki söyleşme daha yapıldıktan sonra, oyunun kendisi olan üçüncü bölüm yani *fasıl*'a sıra gelir. Fasılda belli bir olaylar dizisi içinde çeşitli kişiler boy gösterir. En sonda bir *bitiş* bölümü yer alır. Burada seyircilerden özür dilenir, gelecek oyunun adı duyurulur. Daha çok Ramazan ayında seyredilen Karagöz için hayalciler ellerinde 28 kadar temel fasıl bulundururlar ve her gece birini oynarlardı. Karagöz kişileri 11 kesimde toplanabilir: 1. temel kişiler (Karagöz ve Hacivat); 2. kadınlar veya zenneler; 3. İstanbul ağzı konuşan kişiler (çelebi, tiryaki, beberuhi); 4. anadolulu kişiler (laz, kastamonulu, kayserili, eğinli, harputlu, kürt); 5 Anadolu dışından gelenler (muhacir veya rumelili, arnavut, arap, acem); 6. zımnî veya müslüman olmayanlar (rum, frenk, ermeni, yahudi); 7. kusurlu ve ruhsal hastalar (kekeme, kambur, hımhım, kötürüm, deli, esrarkeş, sağır, aptal veya denyo); 8. kabadayılar ve sarhoşlar (efe, zeybek, matiz, tuzsuz, sarhoş, külhanbeyi); 9. eğlendirici kişiler (köçek, çengi, kantocu, hokkabaz, cambaz, curcunabaz, hayalci, çalgıcı); 10. olağanüstü kişiler ve yaratıklar (büyücü, cazu, cin); 11. gecici ikincil kişiler ve çocuklar. Her bir tipin belirli bir ezgisi, dansı, kalıplaşmış davranışı, sözleri ve değişik bir ağzı vardır. Ayrıca çeşitli hayvanlar ve eşya tasvirleri de yer alır.

Belli başlı karagöz fasılları şunlardır: *Ağalık; Bahçe Sefası; Balıkçılar; Baskın; Bursalı Leylâ; Büyük Evlenme; Cazular; Canbazlar; Eczahane; Ferhad ile Şirin; Hain Kâhya; Hamam; Kâğıthane Safası; Kanlı Kavak; Kanlı Nigâr; Kayık; Kırgınlar; Kütahya; Leylâ ile Mecnun; Mal Çıkarma; Mandıra; Meyhane; Orman; Ortaklar; Pehlivanlar (Ödüllü); Sahte Esirci; Salıncak; Sünnet; Şailer; Tahir ile Zühre; Tahmis; Ters Evlenme; Tımarhane; Yalova Safası; Yangın; Yazıcı.* XX yy.da bu geleneksel oyun türü ortadan silindi. (→ Bibliyo.) [M]

KARAGÖZ AHMED PAŞA, türk devlet adamı (öl. 1488). Karaman valisi ve şehzade Abdullah'ın lalası. Osmanlı-Memlûk savaşında bazı memlûk kalelerini ve Gülek kalesini aldı. Bu olay yüzünden 1490 yılına kadar süren savaş başladı. Çok geçmeden bu kaleler tekrar Memlûklara geçti. Geri alınması için Karagöz Paşa ile Anadolu beylerbeyi Hersekzade gönderildi. Adana sınırında yapılan savaşta, Karagöz Paşa, Hersekzade'nin başkumandanlığını çekemedi, ordusunun yenilmesine, onun da esir düşmesine sebep oldu (1486). Memlûklarla yapılan ikinci bir savaşta hıyaneti ve beceriksizliği yüzünden osmanlı kuvvetleri yenildi, bunun üzerine öldürüldü. (M)

KARAGÖZCÜ bls. i. Temş. santl. (*karagöz*'den *karagöz-cü*). Perdede karagöz oynatan kimse. *Esk. Hayalî.* (Bk. ANSİKL.) ‖ Karagöz oyununda kullanılan şekilleri yapıp satan kimse.

— ANSİKL. Temş. santl. Karagöz oynatan *karagözcü*'ler genellikle karagöz tasvirlerini de kendileri hazırlardı. Karagözcülerin birçoğu başka mesleklerin sahibiydi. Bu meslekler arasında temaşa sanatlarıyle ilgili olanlar bulunduğu gibi askerî ve mülkî hizmetler de vardı. Bazı karagözcüler yalnız sarayda veya özel konaklarda gösteri yapardı. Bazılarının İstanbul'da çeşitli semtlerde dükkânları bulunuyordu. Adı bilinen ilk türk karagözcüleri XVI. yy.a ait bir belgede *cemaati hayali zılciyan* (gölge oyuncuları topluluğu) başlığı altında anılmaktadır. Bu listede şu adlar vardır: Şahkulu; Sekoğlu; Kör Hasan; Yenikapılı Ahmed; Çalık Ali Bali; Mehmed Bursavî; Ahvel Mehmed; Yenikapılı Hasan; Arab Mehmed; Vakoğlu Mehmed; Osman; Parpul Mehmed; Çalık Osman; Süleyman; Hüseyin Muslu; Sefer Bali; Baba; Antepli Yucuk; Uzun Ali. Çeşitli kaynaklarda eski karagözcülerden Kör Hasanzade Mehmed Çelebi, Şengül Çelebi, Kandillioğlu, sultan İbrahim devri (XVII. yy.) sanatçılarından Ahmed, Kör Musluoğlu, Sarı Ahmed, Bekçi Mehmed v.d. anılmaktadır. Son dönem karagözcülerinden bazıları şunlardır: Aktar Mehmed: Arap Cemal; Arap Ömer; Hayalî Memduh; Enderunlu Nazif Bey; Kâtip Salih; Hazım Körmükçü; Küçük Ali v.d. (M)

KARAGÖZCÜLÜK i. (*karagözcü*'den *karagözcü-lük*). Karagöz oynatan kimsenin yaptığı iş. (M)

KARAGÖZLÜ, Hemedan'da yaşayan türk topluluğu. İran'da meydana gelen (XVIII. yy.ın ikinci yarısı) iç karışıklıklara sık sık Karagözlü'lerin de adı karıştı. XIX. yy.dan sonra aşağı yukarı 12 000 kişilik bir topluluktu. Fars'taki türk aşiretinin küçük bir kolu da bu adla anılır. Bu kol, İlatı Hamse aşiret birliğinin İnanlu bölümündedir. Yelisavetpol eyaletinde Cevanşir kazasında Karagözlü adında bir de köy vardır. (M)

KARAGÖZLÜK blş. i. (*karagöz*'den *karagöz-lük*). Başkalarının gülüp eğlenmesine yolaçan davranış, soytarılık, maskaralık. ‖ *Karagözlük etmek,* güldürücü, komik davranışlarda bulunmak, maskaralık yapmak. (M)

KARAGÖZOĞLU (Hüseyin Şadi). Bk. FİKRET ŞADİ.

Karagücü kulübü, Kara kuvvetlerine bağlı spor kulüplerinin genel adı: Türkiye'nin hemen her bölgesinde çeşitli spor dallarında faaliyet gösteren bir karagücü kulübü vardır. İçlerinde en ünlüsü 1945'te başkentte kurulan *Ankara Karagücü*'dür. 1955-1956, 1958-1959 yıllarında Ankara futbol, amatör lig şampiyonluklarını, 1956'da Türkiye Futbol şampiyonluğunu kazandı. Atletizm ve basketbolda da sayısız şampiyonluğu vardır. Millî takıma oyuncu verdi. (M)

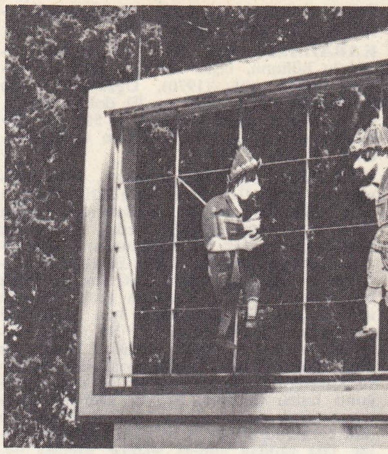

Karagöz'ün mezarından detay, Bursa

Kara Güç (Black Power), 1966'da Stochley Carmichael'in ortaya attığı parola. Carmichael, şiddet taraftarı olmayan öğrencilerin Koordinasyon komitesi başkanıydı. Bu parolayı Mississippi eyaletinde yaptıkları bir yürüyüş sırasında ortaya attı. «Kara Güç» sloganı daha sonra Zenciler arasında çok tutuldu ve «Congress of Racial Equality» ve başkanı Floyd McKissich tarafından benimsendi. Gittikçe şiddet taraftarlarının sloganı haline gelen «Kara Güç» ılımlıları, bu arada Martin Luther King'i endişelendirdi. (L)

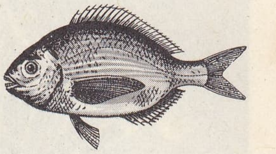

karagöz balığı

KARAGÜL i. Bk. KARAKUL.

KARAGÜMRÜK, İstanbul'da semt, idarî bakımdan Fatih ilçesinin bir bucağı. Ortasından Fevzipaşa caddesi geçer, 9 mahalleye ayrılmıştır. Surlar, Draman caddesi, Yavuzselim - Akşemseddin caddesi ve Vatan caddesi ile sınırlanır. (M)

Karagümrük Gençlik kulübü, spor kulübü. İstanbul'da Karagümrük semtinin gençleri tarafından kuruldu (1926). Forma rengi kırmızı siyahtır. Bir ara Vefa kulübü ile birleştirildi, 1946'da yeniden bağımsız oldu. 1954 - 1955, 1955 - 1956'da İstanbul amatör lig ve 1957-1958'de de İstanbul profesyonel ikinci lig şampiyonluklarını kazandı. 1958-1959'da ilk defa yer aldığı İstanbul Birinci Profesyonel liginde Fenerbahçe ve Galatasaray'dan sonra üçüncü oldu. Beş dönem birinci ligde oynadıktan sonra bugün Üçüncü Türkiye liginde yer almaktadır. Yalnız futbol dalında faaliyet göstermektedir. (M)

KARAĞI i. (esk. türk. *ḳarağu,* kör'den). Gece körlüğü. (M)

KARAĞI i. (*karmak*'tan). Ateş karıştırmağa yarayan, ucu orak gibi eğri demir çubuk. (M)

KARA HALİL EFENDİ, türk bigini (Boyabat ? - İstanbul 1711). En ünlü eseri *Fenarî Haşiyesi*'dir. Öteki eserlerinden bazıları: *Haşiye-i Hikmet-ül-Ayn* (Hikmet-ül-Ayn Haşiyesi); *Haşiye-i Tevali* (Tevali Haşiyesi); *Haşiye-i Muhtasar-ı Müntehi* (Muhtasar-ı Müntehi Haşiyesi); *Haşiye-i Adab-ı Taşköprü* (Adab-ı Taşköprü Haşiyesi); *Şerh-i Velediye* (Velediye Şerhi); *Haşiye-i Hidayet* (Hidayet Haşiyesi); *Tefsir-i Sure-i Mülk* (Mülk Suresi Tefsiri). [M]

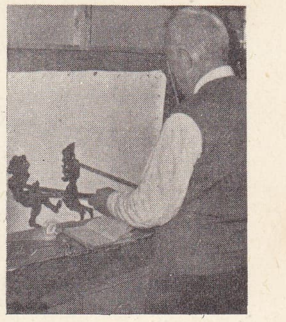

karagözcü

KARA HALİL EFENDİ, osmanlı şeyhülislâmı (Mecidözü 1804 - İstanbul 1880). Mustafa Efendinin oğlu. Amasya, Konya ve İstanbul medreselerinde okudu. Sonra sırasıyle fetva emini, evkaf müfettişi, Meclisi Tahkikatı Şeri ve Mecelle cemiyeti üyeliklerinde bulundu. Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesine ait fetvanın Halil Efendiye ait olduğu sanılır. Abdülhamid II'nin başa geçmesi üzerine şeyhülislâm oldu (1871).

Foto. MEYDAN

Fakat padişahın güvenini kazanamadığı için bir sene sonra azledildi. (M)

KARAHALLI, Ege bölgesinde (İçbatı Anadolu bölümü, Uşak ili) ilçe merkezi kasaba; 4 674 nüf. (1970). Uşak'ın 66 km güneyinde; yüksl. 1 000 m. El dokumacılığı, — *Karahallı ilçesi,* 323 km², 15 597 nüf. Bir bucağı ve 15 köy vardır. Tarım ve hayvancılık. (M)

KARAHAN, Oğuz Hanın babası. *Oğuz Destanı*'na göre İlce Han oğlu Dibbakoy'un dört oğlundan biridir. Babasından sonra Türklerin başına geçmiş, Ardağ ve Kürdağ bölgelerini yaylak ve Karakurum taraflarını kışlak edinmiştir. Oğuz Destan'nın Karahan ile ilgili kısmının özeti şudur: Oğuz bir yaşına gelince Karahan türk töresine uyarak, ona bir ad koymak için büyük bir toy (genel ziyafet) düzenler. Bu toyda adını kendi koyan Oğuz, gizlice, başka bir dine geçer. Fakat bir gün avlanırken babası Karahan'a oğlunun başka bir dini tuttuğunu haber verirler. Bunun üzerine Karahan beyleri toplar oğlunun halini anlatır ve onu cezalandırmak üzere etrafa haberler salar. Öte yandan annesi, gizlice, Oğuz'a haber yollayarak babasının kararını bildirir. Oğuz da etraf boylara, «atam asker toplayarak beni öldürmeğe geliyormuş, beni isteyenler bana, babamı isteyenler de ona gitsin» diye haber gönderir. Karahan'ın kardeşlerinin oğulları, boylarıyle birlikte, Oğuz tarafına geçerler; Oğuz da bunlara *uygur* adını verir. Yapılan savaşta Oğuz galip gelir; Karahan ölür. Bunun üzerine Oğuz, bütün tiginleri, boyları davet ederek büyük bir şölen yapar. (M)

karahindiba

KARAHAN, türkmen kumandanı (öl. 1517). Ustaca'lu Mehmed Hanın kardeşi. Bıyıklı Mehmed Paşa ve İdrisi Bitlisî ile Çaldıran seferine katıldı. Şah İsmail tarafından osmanlılara karşı koymağa gönderildi. Diyarbakır bölgesindeki faaliyetlerinden sonra geri çekildi. Bazı yerleri geri almak için uğraştı ise de başaramadı. Mardin civarındaki Koçhisar mevkiinde yapılan savaşta Bıyıklı Mehmed Paşa ve Diyarbakır bölgesi gönüllülerinin başında bulunan İdris Bitlisî tarafından yenilerek öldürüldü. (M)

KARAHAN (Abdülkadir), türk edebiyat tarihçisi (Siverek, Urfa 1913). İstanbul Edebiyat fakültesi ve Yüksek Öğretmen okulunu bitirdi (1939). Bazı illerde öğretmenlik yaptı (1939-1947). İst. Üni. Edebiyat fakültesi Türk dili ve edebiyatı bölümü öğretim kadrosuna girdi. Doçent (1953) ve profesör oldu (1963). İstanbul Yüksek İslâm enstitüsünde ve Yüksek Öğretmen okulunda öğretim üyeliği yapmaktadır. Başlıca eserleri: ***Fuzulî'nin Mektupları*** (1948); ***Fuzulî, Muhiti, Hayatı ve Şahsiyeti*** (1949); ***Nâbî*** (1953); ***Nefi*** (1954); ***İslâm-Türk Edebiyatında Kırk Hadis*** (1954); ***Kanunî Sultan Süleyman Çağı Şairlerinden Figanî ve Divançesi*** (1966). ***İslâm Ansiklopedisi***'nde eski türk edebiyatıyle ilgili yazıları vardır. (M)

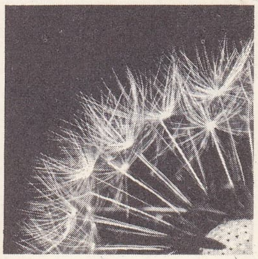
karahindiba çiçeklerinden detay

KARAHANLICA i. Leng. Türk lehçesi (*Karahanlı Türkçesi* veya *Hakaniye Türkçesi* de denir.)

— ANSİKL. Eski Orhonca (Göktürkçe) ve Eski Uygurcanın bir devamı sayılan Karahanlıcanın klasik türk edebî lehçelerinin gelişmesinde büyük etkisi oldu. İlk islâmî edebiyat dili olan Karahanlıca X. - XII. yy. lar arasında Kâşgar'da, Doğu ve Batı Türkistan'da yayıldı. Karahanlıca kaynaklarda çeşitli adlarla anılmıştır: «Karahanlı-Harezm Türkçesi», «Karluk-Uygur Türkçesi» v.d. Kâşgarlı Mahmud'un «Hakaniye Türkçesi» adını verdiği bu edebî Türkçe, çağının en zarif ve ince bir lehçesi olmakla kalmamış, ayrıca türk hakanlarının da kullandıkları bir çeşit devlet dili olmuştur. Kâşgarlı Mahmud, Karahanlıcayı konuşanlar arasında: Çigil, Yağma, Argu, Uygur, Karluk ve bunlarla birlik halinde bulunan diğer türk boylarını göstermektedir. Yusuf Has Hacib de *Kutadgu Bilig*'inde eserini «han tilinçe» yazdığını söyler. Çağın arap ve fars bilginlerine göre ise, Karahanlıca «özlüğü ve sadeliği» ile, arap ve fars dillerine karşı direnmiş, bu dille ortak bir orta asya edebiyatı meydana gelmiştir.

Karahanlıcanın özelliklerini gösteren başlıca eserler: Kâşgarlı Mahmud'un *Divanü Lûgat-it Türk*'ü (Türk Dili Lûgatı) [1915-1917 ve 1939-1943]; Yusuf Has Hacib'in *Kutadgu Bilig* (Saadetli Olma Bilgisi) [2 cilt 1947-1959]; Edib Ahmed'in *Atabet-ül-Hakayık* (Hakikatlerin Eşiği) [1918 ve 1951]; *Ashabı-Kehf* (Yedi Uyurlar) v.d.

● *Özellikleri.* Karahanlıca yazılmış metinler uygur ve arap harfleriyledir. Fonoloji yönden Karahanlıca birinci aşamada «Uygur-Karluk» karması karakterlerini taşıyarak «d-z» unsurlarını geliştirmiş; ikinci aşamada ise «z-d» ye göre ayarlanmıştır. Ayrıca bir de, Oğuz-Kıpçakça ile de desteklenerek gelişme göstermiştir. Karahanlıcada uzun ünlülerin bulunduğu ileri sürülmektedir. Başlıca ünlü değişmeleri: 1. *u* (*ü*) > *a* (*e*): *tutum* > *tutam*; *törümek* (*türemek*) > *töremek*; *kopurmak* > *koparmak* v.b.
2. *a* > *ı*: *aşaç* (*kazan*) > *aşıç* v.b.
3. *ı* > *i*: bıçmak > biçmek; *bıçgı* > *biçki*; *ış* > *iş*; *ıt* > *it* v.b. Ünlü düşmesi, çeşitli benzeşme ve vurgunun yer değiştirmesi ile meydana gelmektedir: *ötürü* > *ötrü*; *yanduru* > *yandru* v.b. Ünsüzler arasında bu dönemde ortaya çıkan üç noktalı *f* (*w*) ünsüzü, başında üç nokta bulunan arapça *f* harfiyle belirtilmiştir. Diğer bir önemli özellik de *-d-*, *-z-* sesinin kesinleşmesidir: *adak* (ayak) > *azak*; *kuduğ* (kuyu) > *kuzuğ* gibi.

● *Morfoloji.* Karahanlıcada, isimden isim yapma eklerinden farklı olanlar şunlardır: 1. *-çın, -çin*: *kökçin* (mavi); 2. *-dam* > *-dem*: *erdem* (fazilet); *birtem* (uzun süre); 3. *-dı* > *-di*: *öndi* (birinci, öncü); 4. *-kın -kin*: *kırkın* (cariye); 5. *-muk, -mük*: *karamuk* (siyah ot); 6. *-ñ*: *kölüñ* (durgun su); 7. *-han; tarhan* (bir unvan); 8. *-şın, -şin*: *kökşin* (mavi); 9. *-rak, -rek*; *kızrak* (nadir); *telimrek* (çok).

Fiilden isim yapma ekleri içerisinde belirtilmeleri gerekenler şunlardır: 1. *-a-, -e-*: *atamak, bezemek* (süslemek); 2. *az-, ez-*: *kudazmak* (mesut olmak); *ulğazmak* (ihtiyarlamak); 3. *ar-, er-*: *tüzermek* (düz olmak); üstermek (münakaşa etmek); 4. *ga-, ge-*: *bulğamak* (bulanmak); 5. *sıra-, sire-*: *başsıramak* (başsız kılmak); 6. *ta-, te-; da-, de-*: *aldamak* (aldatmak); *istemek* v.b.

Karahanlıcadaki isim çekim ekleri, Türkiye Türkçesine göre bazı değişiklikler gösterir. Genitif eki: *-nıñ, -niñ; nuñ, -nüñ*; akkuzatif eki: *-ğ, -g; -nı, -ni; -ı, -i; -n*; datif eki: *-ka, -ke; -ğa, -ge; -a, -e* (seyrek); ablatif eki: *-da, -de; -ta, -te; -dın, -din; -tın, -tin; -dun, -dün; -dan, -den* (seyrek) v.d.

Yön eki *-garu, -gerü; -ru, -rü; -ra, -re; -r*; instrumental eki *-n* (ve *-la, -le*); eşitlik eki *-ça, -çe*.

Fiil çekiminde de Eski Türkçe fiil çekiminden gelen bazı unsurlar görülür: *men aydaçı men* (söyleceğim), *bil-gey sen* (bileceksin) v.d. (→ Bibliyo.) [M]

KARAHANLILAR, Doğu ve Batı Türkistan'da hüküm süren ilk islâm-türk sülâlesi ve bu sülâlenin kurduğu devlet (840-1212). [*İlek-Hanlar* da denir.] Karahanlıların menşei üstüne tarihî kaynakarda çeşitli fikirler ileri sürülmüştür. Karahanlılar, çin kaynaklarında *T'uchüe A-shi-na* şeklinde yazılan hanedanın bir kolu olan Karluklara bağlanmaktadır. Karluklar, 744-840 yıllarında Uygur birliğine girdiler ve türkmen adını kullandılar. Uygurlar zayıflayınca Karluk yabgusu kendisini «bozkırlar hâkimi ilân etti; büyük kağanın (kara hakan) unvanını aldı. Devlet altay sistemine göre iki kısma ayrıldı. Doğunun hâkimi olan büyük kağan, Karaordu'ya yerleşti ve «Arslan Kara Hakan» unvanıyle bütün Karahanlıların en yüksek hâkimi sayıldı. Batının hükümdarı olan ortak kağan, Taraz'da, Kâşgar'da ve tekrar Taraz'da yerleşti. Unvanı «Bugra Kara Hakan» idi. İlk karahanlı hükümdarı olan Bilge Kül Kadır Han, Samanîler ile mücadele etmek zorunda kaldı. Nuh bin Esad, 840'ta İsbicab'ı, Bilge Kül Kadır Hanın elinden aldı. Bilge Kül Kadır Handan sonra oğulları Bazır (Arslan Han), büyük kağan sıfatıyle, Balasangun'da; Oğulçak (Kadır Han) ortak kağan sıfatıyle de Taraz'da yönetimi ele aldılar. Oğulçak Samanîlere yenilerek merkezini Kâşgar'a taşıdı. Samanîler arasında başgösteren kargaşalıklardan yararlanan Oğulçak, âsi samanîlerden bir şehzadenin kendi memleketine sığınmasına izin verdi. Bu müslüman şehzade, Oğulçak'ın yeğeni Satuk Buğra Hanın müslüman olmasına ve Satuk'un, amcasına karşı başlattığı mücadeleden sonra devletin batısında İslâmlığın resmen kabul edilmesine sebep oldu. Bu olay Batı Karahanlıların durumunu tamamıyle değiştirdi. Satuk'un oğlu Musa (türkçe adı *Baytaş*), Doğu kağanı Arslan Hanı yenerek, sülâlenin bu kolunu ortadan kaldırdı. Onun zamanında memleket islâmlaştı. Musa'nın yerine oğlu Ebül Hasan Ali (öl. 998) geçti. Onun ortak kağanı (Kılıç Bugra Han) ve yeğeni Ebu Musa El-Hasan (Harun), samanî ilerigelenlerinin destekleriyle İsbicab'ı zaptetti (990); bir süre sonra da Samanîlerin başkenti olan Buhara'ya girdi. Harun, Kâşgar'a dönerken öldü. Ali'nin ortak kağanı büyük oğlu Ahmed, 998'de büyük kağan sıfatıyle tahta geçti. Samanîler ile ilgili meselelerin çözümünü kardeşi Nasr'a bıraktı. Bu arada Sebük Tigin'in yerine geçen oğlu Gazneli Mahmud, Karahanlılar ile anlaştı: Amuderya sınır olarak kabul edildi (1001). Nasr, Mahmud'un Hindistan'da bulunmasından yararlanarak iki koldan Horasan'a girdi. Bir kol Ali Tigin kumandasında Nişapur ve Tus, ikinci kol da Cafer Tigin kumandasında, Belh üzerine yürüdü. Fakat bu kuvvetler Mahmud ile kardeşi tarafından bozguna uğratıldı. Bunun üzerine Nasr, ortak kağan Yusuf bin Harun'dan yardım istemek zorunda kaldı. Ancak bu birleşmiş kuvvetler de Belh savaşında (1008), Mahmud'a yenildi. Karahanlıların bu başarısızlıkları iç karışıklığa sebep oldu. Nasr bin Ali ölünce (1013), yerine «Arslan İlig» unvanıyle, üçüncü kardeşi Mansur (1013-1016) geçti. Ahmed bin Ali ile Mansur arasındaki mücadelede ortak kağan Yusuf (Kadır Han) ile Ali Tigin, Ahmed'e bağlı kaldılar. Fakat Ali Tigin, bu sırada Mansur bin Ali'ye esir düştü. Ahmed bin Ali'nin ölümünden sonra, Yusuf Kadır Han, büyük kağan olarak Mansur bin Ali'yi tanımak istemedi. Yusuf, yardım için, Gazneli Mahmud'a başvurdu. Gerekli yardımı alamayınca bu sefer Mansur ile görüşme yaptı ve Mahmud'a karşı onunla birleşti. Karahanlı kuvvetleri Horasan'a akın yaptılar; fakat Belh yakınlarında bozguna uğradılar. Bu sırada Ali Tigin, Mansur bin Ali'nin elinden kurtuldu; Selçukoğlu Arslan ile birleşerek, Buhara'yı eline geçirdi (1020-1021); Mansur bin Ali'nin ordusunu yenilgiye uğrattı. Mansur bin Ali'nin yerine 27 yıldan beri ortak ağan olan Yusuf bin Harun geçti; 1025-1032 yılları arasında büyük kağan sıfatiyle hüküm sürdü. Kendisine karşı iki kardeşi Ahmed ve Ali birleştiler. Ahmed kendisini büyük kağan ilân etti; Ali, ona «arslan ilig» oldu. Bunun üzerine Yusuf, yeniden Gazneli Mahmud ile bir antlaşma yaptı. Antlaşmadan sonra Mahmud, Ali Tigin'in müttefiki olan Selçukoğlu Arslan'ın Türkmenlerine karşı harekete geçti; Selçuk oğlu Arslan'ı hile ile ele geçirdi. Hindistan'da hapse attırdı. Ali Tigin, Buhara ve Semerkant'ı bırakıp bozkırlara kaçtıysa da, çok geçmeden geri döndü. Yusuf ölünce (1032) yönetim, oğulları Süleyman (Arslan Han) ile Muhammed'in (Bugra Han) eline geçti. Öte yandan Ali Tigin, kendini Maveraünehir'de Tangaç Buğra Kara Hakan ilân etti (1032). Gazneli Mahmud'un ölümünden sonra Mesud, Maveraünehir'i Ali Tigin'den alarak, Mahmud bin Yusuf'u (Bugra Han) buraya yerleştirmeyi tasarladı. Harizmşah Altuntaş 1032 baharında Ali Tigin üzerine yürüdü Selçuk Türkmenlerin de katıldığı Debusiye savaşında, Altuntaş yaralandı; bununla birlikte bir anlaşma yaptı. İki yıl sonra (1034) Altuntaş'ın halefi Harun, Mesud'a karşı, Ali Tigin ile birleşti. Ali Tigin'in ölümünden sonra oğlu Yusuf bin Ali (Arslan İlig), tahta çıkışını bildirmek üzere Mesud'a elçi gönderdi. Harizmşah ile yapılmış olan anlaşmaya bağlı kaldı. Bir süre sonra Mesud'a karşı askerî harekete geçti. Harun'un ölümü, bu hücumun yarıda kalmasına sebep oldu ve Yusuf kuvvetlerini geri çekti. Selçuklular, Selçuk'un torunu, Yusuf'un öldürülmesi üzerine önce Harizmşah'a sığındılar. Bir süre sonra Selçuklular, Horasan'ı istilâ ettiler. Bu sırada Türkmenlerin yardımını gören Muhammed bin Nasr'ın kardeşi İbrahim, 1040'ta Kiş, 1041'de Soğd ve 1042'de Buhara'yı zaptetti. Ali Tigin'in oğulları, akrabaları olan Yusuf Kadır Hanın oğullarına sığındılar. Muhammed ve İbrahim, kendilerini Yusuf Kadir Han ailesinden ayırdılar; Muhammed, büyük kağan (Arslan Ha-

Foto. Noailles (LAROUSSE)

kan), İbraim ortak kağan (Tangaç Buğra Kara Hakan) unvanlarını aldı. Böylece Batı ve Doğu olmak üzere iki Karahanlı devleti kuruldu.

● *Doğu Karahanlılar.* Bu devletin ilk hükümdarı (büyük kağan) Şerefüddevle lakabını taşıyan Ebu Şuca Süleyman bin Yusuf'tur (1031-1057). Süleyman bin Yusuf, 1057'de kardeşi Muhammed bin Yusuf'a karşı yaptığı akında yenildi ve tutuklandı. Muhammed kendini büyük kağan ilân etti, büyük oğlu Hüseyin'i de «arslan ilig» yaptı. Fakat, ikinci karısı her ikisini de öldürttü ve oğlu İbrahim bin Muhammed'i (1057-1059) tahta geçirdi. Bu durumdan yararlanan Batı Karahanlıların büyük kağanı İbrahim I bin Nasr, Fergana'yı yeniden eline geçirdi. Bu sırada İbrahim bin Muhammed'in öldürülmesinden sonra Mahmud bin Yusuf, büyük kağan oldu (1059-1075). Oğlu Ömer bin Mahmud ise ancak iki ay hüküm sürebildi. Ölümünden sonra yerine Ebu Ali el-Hasan (Bugra Han) hükümdar oldu. Bunun devrinde Kâşgar önemli kültür merkezlerinden biri haline geldi. Balasagunlu Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig* (Kutlu Olma Bilgisi) adlı eserini, El-Hasan'a ithaf etti; imam Ebülfutuh Abdülgafir (öl. 1093) *Tarih-i Kâşgâr* adlı eserini yine onun devrinde yazdı. El-Hasan bin Süleyman, Maveraünnehir'i eline geçiren büyük selçuklu sultanı Melikşah'ın hâkimiyeti altına girmek zorunda kaldı. Oğlu Ahmed halife Mustazhir Billâh'tan «Nurüddevle» unvanını aldı. Ayrıca 1128'de Karahıtayları yendi. Ölümünden sonra yerine geçen oğlu İbrahim II, Karluk ve Kanglı'ların taarruzlarını önlemek için Karahıtayları Balasagun'a çağırdı. Yusuf bin Muhammed 1205'te ölünce, Gürhan'ın sarayında rehin olarak bulunan Ebül Feth Muhammed III bin Yusuf, Kâşgar'a geldi. Fakat bu arada şehirde çıkan bir isyan sırasında öldürüldü (1211).

● *Batı Karahanlılar.* Batı karahan hükümdarı Muhammed I bin Nasr, büyük kağan olduktan sonra Özkent'e yerleşti. Ölümünden sonra yerine ortak kâğan Ebu İshak İbrahim I bin Nasr (Tangaç Han) geçti (1053-1068). İbrahim, başkenti Semarkant'a taşıdı. Karahanlıları yeniden teşkilâtlandırdı. Ölümünden bir süre önce hükümdarlığı Şemsülmülk lakabıyle anılan oğlu Nasr I bin İbrahim'e verdi. Fakat Togan Han, Nasr I'in hükümdarlığını tanımayarak isyan etti. Nasr, Togan Hanın üzerine yürüyerek isyanı bastırdı. 1072'de Alp Arslan, Karahanlılara karşı bir akın yaptı; ölümü üzerine Nasr, Tirmiz'i eline geçirdi. Amuderya'yı geçti ve Belh'e kadar geldi. Selçuklular ile anlaşma yaptı. Nasr ölünce, yerine kardeşi Ebu Şuca el-Hıdr geçti. Ebu Şuca'nın oğlu Ahmed bin el-Hızır (1080-1089), hükümdarlığı sırasında ulema ile mücadeleye girişti; ulema, Melikşah'ı Buhara'ya davet etti. Buhara ve Semerkant'ı alan Melikşah, Özkend'e geldi. Ahmed esir edilerek Isfahan'a götürüldü. Ahmed bir süre sonra vatanına döndü; fakat 1095'te yargılanarak idam edildi. İsyancılar, Ahmed'in amcazadesi Mesud I bin Muhammed'i tahta geçirdier (1095-1101). Mesud I'in ölümünden sonra Berkyaruk, Maveraünnehir'i Karahanlıların elinden aldı; Mesud'un yerine önce Süleyman bin Davud'u geçirdi. Bir süre sonra Süleyman öldü (1099). Aynı yıl Ebülkasım Mahmud, karahanlı tahtına oturdu.

Berkyaruk'un tahta çıkardığı üçüncü hükümdar olarak tahta geçirdiği Harun, Mahmud I'i öldürdü. Melikşah'ın ölümünden sonra çıkan karışıklıklar sırasında Horasan'ı ele geçirmek istedi. Horasan valisi Sencer'in adamı Gündoğdu'dan yardım aldıysa da Sencer'e yenilerek öldürüldü (1102). Bu olaydan sonra Sencer, Kayınpederi Muhammed II bin Süleyman'ı (1102-1130), büyük kağan unvanı ile Semerkant'a gönderdi. Muhammed II'nin ölümünden sonra Sencer, Merv'de esir olarak bulunan El-Hasan bin Ali'yi Semerkant'a yolladı (1130-1132). Bu hükümdar da ölünce Sencer, Muhammed bin Süleyman'ın kardeşi Ebul Muzaffer İbrahim bin Süleyman'ı büyük kağan tayin etti; kısa bir süre sonra ölen Ebul Muzaffer'den sonra Mahmud II bin Muhammed tahta geçti, Sencer'in yeğeni olan Mahmud II, ona bağlı kaldı. Karahıtaylar Mahmud II zamanında karahanlı topraklarını işgal ettiler. Mahmud'un kardeşi İbrahim III bin Muhammed, Karahıtayların himayesinde kağan oldu (1141-1158). Mahmud ve onun oğullarının ölümüyle Karahanlıların batı kolu da sona erdi. Bundan sonra hâkimiyet Ali Tigin ailesine geçti. Hasan Tigin'in oğlu Ali bin Hasan, İbrahim III bin Muhammed'in yerine han oldu. Ali'nin ölümünden (1160) sonra yerine sırasıyle Ebul Muzaffer Mesud II, bin el-Hasan, İbrahim IV bin el-Hüseyin, Osman I (1204-1212) geçtiler. Osman I, harizmşah Muhamed bin Tekiş ile anlaştı. Muhammed, Buhara'yı eline geçirince (1207), Karahıtaylar, Osman'ın üzerine yürüdüler. Osman yenilgiye uğradı. Bir süre sonra Karahıtaylar tarafından affedildi. 1212'de şehirde çıkan bir isyanda Harizmlilerin öldürülmesini emretti. Bunun üzerine Muhammed Semerkant'a geldi. Osman'ı öldürttü. Böylece karahanlı Ali Tigin soyu da son buldu.

● *Karahanlı sanatı.* Karahanlılar X. - XI. yy.da Semerkant, Buhara, Tirmiz, Ürgenç ve Merv'de birçok mimarî yapı meydana getirdiler. Kerpiç ve tuğladan köşe payeleri, yazı şeridi, örgü ve kervansarayların ancak bir kısmı bugüne kadar gelebildi. Bu eserlerde görülen başlıca özellik, cephe mimarisinin son derece gelişmiş olmasıdır. Ön cephe çeşitli biçimlerde tuğla, pişmiş toprak ve alçı süslemeyle kaplıdır. En çok kullanılan süs unsurları tuğladan köşe payeleri, yazı şeridi, örgü ve geçme motifleri, kıvrık dal dekoru, rumîler, rölyef halinde yıldız-haç motifli tuğlalar, geometrik bordürlerdir.

Karahanlılara ait en eski cami, *Şirkebir camii*'dir (X. yy.). Zengin alçı süslemeli mihrabı ile dikkati çeker. Buhara yakınlarında XI. yy.dan kalma *Hazerdegaron camii*, kubbeli ana mekânı çeviren tonozlu bölümleriyle merkezî plan gösterir. Musalla şeklinde yapılmış olan *Namazgâh camii*'nin (XI. yy.), bugün sadece mihrabı ayaktadır. Yine, XI. yy.a ait *Talkatanbaba camii*'nde değişik bir plan uygulanmış, kubbeli mekân yanlara doğru genişletilmiştir. Buhara'daki *Mugahattari camii*'nin (XII. yy.) cephesi ise alçı, tuğla ve tuğla hamurundan yapılmış çeşitli motiflerle süslenmiştir. Karahanlılardan kalan en eski türbe, Özbekistan'da 978 tarihli *Arapata türbesi*'dir. Dört duvar üzerine tek kubbeli olarak yapılmıştır. Sivri kemerli portal, cepheye hâkimdir. Kubbe tromplarının üç dilimli yonca yaprağı şeklinde oluşu, değişik bir özelliktir.

Türkistan-Sibirya demiryolu üzerinde XI. yy.a ait kare mekânlı iki türbe bulunur. Bunların ilki *Ayşebibi türbesi*'dir. Cephede 64 değişik örnekte sırlı tuğla kullanılmıştır; yanlarda minareye benzeyen iki şekil, mimarîde görülen tek örnektir. *Balacıhatun türbesi*'nin kubbesi, dıştan basık piramit şeklindedir. XI. yy.dan kalan diğer bir türbe de Tirmiz'de *Sultansaadet külliyesi* içinde yer alan *El-Hüseyin türbesi*'dir. XII. yy.a ait Fergana'daki *Şeyhfazlı türbesi*, dıştan üç katlı bir yapı görünüşündedir. İçteki dekorlar da bu görünüşe uygun olarak yapılmıştır. Doğu Fergana'da *Özkent türbeleri* adı altında toplanan üç türbe (*Nasırbinali* [1012], *Celâleddinhüseyin* [1052], adı bilinmeyen güneydeki türbe [1186]) karahanlı sanatının bütün özelliklerini göstermesi bakımından dikkate değer.

Celâleddinhüseyin türbesinin cephesinde bulunan firuze çini kalıntısından, karahanlı mimarîsinde çini de kullanıldığı da anlaşılmıştır.

Türk mimarîsinde ilk kervansaraylar Karahanlılara aittir. Bunlara *ribat* denilirdi. En önemlileri, *Ribatımelik* (1078 - 1079), *Dayhatun kervansarayı* (XI. - XII. yy.), *Dağıstan kervansarayı* (XI. - XII. yy.), *Akçakale kervansarayı, Kutluşehir kervansarayı, Kişmantepe kervansarayı*'dır.

Karahanlı sanatı, gerek mimarî ve gerek süsleme bakımından daha sonraki anadolu selçuklu sanatını büyük ölçüde etkilemiştir. (M)

Kara Harp okulu. Bk. HARP OKULU.

KARAHASAN, Doğu Anadolu bölgesinde (Yukarı Murat-Van bölümü, Muş ili, Malazgirt ilçesi) bucak; 6 251 nüf. 16 köy. — *Bucak merkezi* (*Adaksu köyü*), 759 nüf. Malazgirt'i Ahlat'a bağlayan yol üzerinde; yüksl. 2 000 m. (M)

KARAHASANLI, İç Anadolu bölgesinde (Orta Kızılırmak bölümü, Nevşehir ili, Kozaklı ilçesi) bucak; 4 988 nüf 10 köy. —*Bucak merkezi*, 1 392 nüf. yüksl. 985 m (M)

KARA HAYDAR, türk bilgini (Menteşe? - Üsküp 1548). Hemşehrisi Çivizade'den öğrenim gördü. Eserleri: *Haşiye-i ala Şerh-i Miftah* (Şerh-i Miftah Haşiyesi); *Haşiye-i alel Hayalî* (Hayalî Haşiyesi); *Haşiye-i alel Mes'udî* (Mes'udî Haşiyesi). [M]

KARAHITAYLAR, Orta Asya'da merkezleri Balasagun olan moğol imparatorluğu (1124-1211). Kurucusu olan Yelu Taş, Çürçitlerin (Cürcen) baskısı yüzünden kendine bağlı kayimlerle Gobi'ye giderek Liao adı ile de anılan Karahıtay devletini kurdu. Kuzey Moğolistan'daki Kırgızları hâkimiyeti altına aldı. Çin'deki Sung sülâlesine karşı başarılı seferler yaptı. Çürçitler ile yapılan savaşta yenildi (1125) ve Karahıtaylar Moğollara bağlı bir devlet haline geldi. 1128'den itibaren Yenisey boyundaki kırgız ülkesini geçerek güneybatıya, bugünkü Çüğeçek bölgesine gelen Karahıtaylar buradan Selçuklular üzerine akınlar yaptılar. İmil, Balasagun, Kâşgar ve Hoten'i ele geçirdiler. 1137'de Semerkant emîri Mahmud Hocend'i yendiler. Öteki göçebelerle birlikte Selçuklu devleti için bir tehlike haline geldiler. 20 000-25 000 kişilik karahıtay ordusu Sultan Sencer'e karşı Katvan savaşını kazanarak (1141) Türkistan'ı hâkimiyetleri altına aldılar. Karahıtayların bu istilâsı büyük türk kütlelerinin Anadolu'ya akmasına sebep oldu. Batıda Amuderya, güneyde Belh Tirmiz ve Hoten'e bağlı eyaletler, doğuda Hsi Hsia devleti ve kuzeyde Naymanlar ile sınırlı olan Karahıtay devletinin hükümdarlarına Gurhan denilirdi.

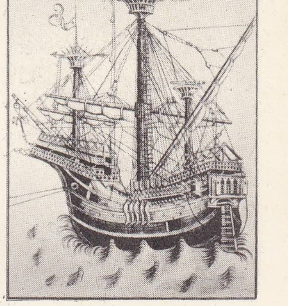

XV. yy. **karaka**'sı flaman gravürü Cabinet des Estampes, Paris

Devlet Balasagun yakınlarında Hu'ssu Ordo'da oturan Gurhan ve onun sarayından yönetiliyordu. Bu düzen Liao yönetimi esasına dayanmaktaydı. Liao hanedanındaki önemli memuriyetlerin, Karahıtaylarda da aynen bulunduğu görülür. *Ye-lu-da-şi*'de, Liao hanedanında olduğu gibi yönetimi kuzey ve güney diye ikiye ayırdı. Semerkant ikinci bir başkent oldu. Karahıtaylara bağlı devletlerin mali işlerini başkentten gönderilen bir devlet murakıbı (*Çien-Gu*) ile yardımcısı (*Şao-ci-cu*) yönetiyorlardı. Bu bağlı devletlerde karahıtay askerleri bulunmaz, yalnız istendiği zaman gönderilirdi. Gurhan'lar bu devletlerin kendi paralarını kullanmalarına karışmazlardı. Çin kaynakları Karahıtayları bir çin sülâlesi olarak gösterir. Çin kültürünü benimseyen ve Buddha'cılığı kabul eden karahıtaylar, kaynağı çin hiyeroglifi olan özel bir yazı kullandılar.

Türkistan'da iktisadî meselelerde halkın iç işlerine fazla karışmadılar ve buldukları iktisadî düzeni değiştirmediler. Vahalarda tarım sulama ile yapılır, buğday, pirinç, pamuk ekilir, üzüm, elma, kavun, soğan yetiştirilir ve şarap, ipek elde edilirdi. Silâh ve dokuma sanayii, hayvancılık önemli ve gelişmiş bir durumdaydı. Buddha'cı olan, Karahıtaylar devrinde islâmiyet doğuda epeyce yapıldı. Müslümanların bu devirde gene önemli mevkilerde bulundukları görülmektedir. Karahıtay sülâlesi kendi kavim ve sülâlesine dayanarak, Liao'dan getirdikleri gelenek, görenek ve yönetim sistemini olduğu gibi sürdürdüler. Önemli iki aile Ye-lu ve Hsiano kendi aralarında evlenmişlerdir. Karahıtay hükümdarlarının sırası ve zamanları: 1. *Ta-Şı* (1124-1143); 2. *Gan-Tien* (kadın) [1144-1150]; 3. *Ci-Lu-Hu* (1151-1161); 4. *Çien* (kadın) [1164-1177]; 5. *Chih-Lu-Hu* (1178-1211). Liao devleti bütün karahıtayları kapsamış, Gurhanlar devleti bu kavmin bir kısmıyle kurulmuştur. Doğudaki müslüman emîrlerinin saldırıları ve Moğolların istilâ hareketleri, Karahıtay imparatorluğunun çökmesine yol açtı. Bu durum Ci-Gu-Lu devrinde de devam etti. Öteki ülkelerde olduğu gibi burada da din önemli bir rol oynamıştır. Karahıtaylar bir süre sonra Harizmşahlar tarafından ortadan kaldırıldılar. (M)

KARAHİNDİBA bls. i. Bot. Avrupa, Asya, Afrika ve Amerika'da yaygın çokyıllık bitki. (İlmî adı *taraxacum;* bileşikgillerden.)

— ANSİKL. *Karahindiba*'lar, rozet konumunda ve uzunlamasına dişli yapraklı, kö-

Foto. LAROUSSE

meç şeklinde sarı çiçekli otsu bitkilerdir. Meyvesi, üzerinde tuğcukları bulunan ve en hafif bir esintiyle sürüklenen kapıçıklar halindedir. Salata yapmak için genç sürgünleri ilkbaharda toplanır. Tarım yoluyle birçok türü elde edilmiştir. Öğütülen kökü, hindiba kahvesine katılır. (L)

KARAHİSAR, Anadolu'da bazı yerlerin ortak coğrafî adı: (*Kara* sıfatının, hisar'ların yapılmış olduğu sert bazalt veya trakit lavlarından oluşan kaya kütlelerinin koyu renkleri ile ilgili olduğu sanılır. Tarihi, İlkçağa kadar çıkan hisarların çoğu, Bizans ile Araplar ve Selçuklular arasındaki savaşlar sırasında yapıldı. *Karahisar* adı verilen bu kaleleri, birbirlerinden ayırt etmek için, resmî kayıtlarda, tarihî, ve coğrafî eserlerde, birer ad eklenmiştir.) **1. Afyonkarahisar,** İç Anadolu'da il. (Bk. AFYONKARAHİSAR.) **2. İsçekarahisar** (İsçehisar), Afyonkarahisar'ın 22 km kuzeydoğusunda köy. Burası İlkçağda Anadolu'nun önemli mermer ocaklarından birinin bulunduğu *Dokimion* şehrinin yerine kurulmuştur v.d. (M)

KARAHİSAR. Coğ. Bk. AFYONKARAHİSAR.

KARAHİSAR. Coğ. Bk. ŞEBİNKARAHİSAR.

KARAHİSAR. Coğ. Bk. YEŞİLHİSAR.

KARAHİSAR, Ege bölgesinde (Denizli ili, Tavas ilçesi, Kızılcabölük bucağı) muhtarlık; 3 616 nüf. (1965). [M]

KARAHİSARÎ AHMED ŞEMSEDDİN EFENDİ. Bk. AHMED *Afyonkarahisarî.*

KARA HOCA (Alâeddin Ali). Türk bilgini (öl. 1393). İznik Medresesi müderrisi Taceddin Kürdî'nin halefidir. Molla Fenari'ye hocalık etti. Murad I adına fıkıh konusunda *Künüz-ül-Envar* (Nur Hazineleri) adlı bir yorum yazdı. *Miftah* (Anahtar) adlı kitabı da *Mecma-ül-Fuad* (Gönül Dergisi) adıyla açıkladı. Ayrıca, Yıldırım Bayezid adına yazdığı *Şerh-i Müşkilat-ı* (Kur'an'daki Güçlüklerin Açıklanması) ve *Şerh-i Müşkilat-ı Ahâdis* (Hadislerdeki Güçlüklerin Açıklanması) adlı eserleri ile Çandarlı Halil Hayreddin Paşa için yazdığı *Keşşaf* tefsiri açıklaması vardır. (M)

KARAHUMMA bIş. i. Bk. HUMMA.

KARA İBRAHİM PAŞA. Bk. İBRAHİM PAŞA *Kara.*

KARAİĞNE bIş. i. Zool. İğnesi olan bir karınca çeşidi. (M)

KARAİMLER veya **KARAİTLER,** göçebe türk boylarından biri. Kendi aralarında *Karay* (veya *Karaylar*) adını benimsemişlerdir. Karimlerin tarihi hakkında kesin bilgi yoktur. Moğol istilâsına karşı Kıpçaklar ile birleştiler. Batı Avrupa'nın ilk halklarından sayılan Hazarlar ile yakın ilişki kurdular. Bu ilişkiden dolayı bazı bilginler Karaimleri Hazarların bir boyu olarak gösterdiler.

Karaimlerin yerleştikleri alan, Litov (Troki, Ponevejisa şehirleri), Ukrayna (Lutsk ve Galiç şehirleri), Sovyet cumhuriyetleriyle Kırım'ın dağlık bölgesidir (Çufut veya Çuftkale). Litov kralı Vitov'un saldırısı üzerine küçük bir karaim grubu, Litvanya'ya göç etti. Yahuddi dinine bağlı olan Karaimlerin İkinci Dünya savaşına kadar Polonya'da bir hahamları bulunuyordu. Bugün ayrı hahamları ve gazeteleri vardır.

— Leng. *Karaim Türkçesi,* eski Bulgar ve Hazar Türkçelerinin etkisinde kalmıştır. Karaim Türkçesi birkaç ağıza ayrılır. Özellikle kuzey ve güney diyalektleri farklı fonetik özellikler gösterir. Kıpçak dil birliğine giren Karaim Türkçesinde ünlü değişmeleri sırasında ünsüzler kendisini korumaktadır: *k'oz'um* (gözüm); *kunlarga* (künlerge) v.b. Kelime içi ve sonu genizsi *n*'ler (*ñ*), *y* olur: *maya* (bana) [<*mañal*], *bardıy* (vardın) [<*bardın*] v.b. Karaim Türkçesi cümle yapısı, İslavcanın etkisinde kalmıştır. Ayrıca arapça, farsça, moğolca ve islavca bazı unsurlar Karaim Türkçesine girmiştir. (M)

KARÂİN çoğl. i. (*ķarîne*'den *ķarāin*). *Esk.* İp uçları, emareler, karineler: *Neler söyleniyor, neler düşünülüyor, karâin ile bulurlar* (Cenab Şahabeddin). [M]

Karain mağarası. Arkeol. Antalya'nın 25 km kuzeybatısında Yağca köyü yakınlarında mağara: yükseltisi 650 m. 1946'da K. Kökten tarafından keşfedildi. Mağara aralarında ince dehlizler bulunan üç büyük kaya kovuğundan meydana gelir. Karışık durumdaki 1. tabaka yüzeyden 110 sm derinliğe uzanır. Bizans, Roma, Bronz, Kalkolitik ve Neolitik devir yerleşmelerini içine alır. 98 sm kalınlığındaki 55. tabakada Mousterien geleneğini devam ettiren Aurignacien âletler görülür. 105 sm kalınlığındaki III. tabaka Orta Paleolitik devre ait yerleşme gösterir. Mousterien tipi âletler bu devrin en tipik buluntularıdır. İklimin çok sıcak ve yağışlı olduğu bir devre ait olan IV. tabaka Alt Paleolitik devre aittir. Bu tabakada ele geçirilen taş âletlerde ilk Mousterien ve Levalovoisien etkileri görülür. Alt Paleolitik çağın bir bölümü olan V. tabakada esaslı bir iskân görülmez. Alt Paleolitik çağa ait olan VI. tabaka Riss-Mindel buzulları arasındaki devreye tarihlenir. Chellen tipi yonga âletler, lâmalar ve el baltaları vardır. Yine Alt Paleolitik çağa ait olan VII. tabakada bol sayıda lâma âlet ele geçirildi. Çeşitli yonga âletler ve el baltaları VI. tabakanın buluntularına paraleldir. 120 sm kalınlığındaki VIII. tabakada lâma âletler çok fazladır. Bunların yanında Alt Paleolitik çağda varlıkları pek izah edilemeyen mikrolit âletler görülür. Karain mağarası Anadolu'daki prehistorik merkezlerin en önemlisidir. Ona önem kazandıran hususlardan biri de stratigrafik düzende Anadolu'da bulunan ilk insan kalıntısını vermiş olmasıdır. II. Tabakada bulunan bir azı dişi Homo Neanderthalis insan cinsine aittir. Ayrıca yine II. Tabakada Homo Sapiens insan cinsine ait izler bulunmuştur. Mağaranın duvarlarında Üst Paleolitik çağa ait kaya resimleri de vardır. (M)

KARAİSALI, Akdeniz bölgesinde (Adana ili) ilçe merkezi; 1 690 nüf. (1970). Torosların güney eteğinde; yüksl. 400 m. Adana'ya 47 km uzaklıktadır. Karaisalı, Adana ilindeki ilçe merkezleri arasında en az nüfuslu olanıdır. —*Karaisalı ilçesi* 2 903 km²; 48 565 nüf. Merkez, Çatalan ve Karsantı bucakları; 99 köy. Tahıl tarımı. Pamuk ekimi. (M)

KARAİTLER. Bk. KARAİMLER.

KARAJA'LAR, Brezilya yerlileri; Araquaia kıyısında yaşar, balıkçılıkla geçinirler. (L)

KARAJAN (Herbert VON), avusturyalı orkestra yöneticisi (Salzburg 1908). Viyana'da Schalk'ın öğrencisi oldu. Olağanüstü kabiliyeti sayesinde dünya çapında ün sağladı. 1937'de Berlin millî opera'sına tayin edildi. Eseri en keskin ayrıntılarıyla belirtmede gösterdiği çaba ve tınılara karşı hassasiyeti sayesinde Avrupa'nın en çok alkışlanan orkestra şefleri arasına girdi. Milano'daki Scala operasında ve Londra Philarmonia Orchestra'sında orkestra şefliği ile Viyana Operası yöneticiliğini yaptı. Ayrıca Berlin ve Salzburg'da da önemli görevler aldı. 1954'te Furtwängler'in ölümü üzerine, ömrü boyunca Berlin Filarmoni orkestrası şefliğine getirildi. Bu orkestra ile dünya turnelerine çıktı. 1967'de, yalnız Wagner operalarının temsil edildiği Salzburg Paskalya Festivali'ni kurdu. (L)

KARAK i. (ar. *hisar* anlamında k.). Suriye'de Haçlılar tarafından yapılmış hisar.

— ANSİKL. Üç ünlü *karak* vardır: şövalyeler karakı (Kalâ'at el Hüsn), Moab karakı ve Montreal karakı. Eskiden, Karadeniz ile Araba vâdisinin doğusunda Akabe körfezine (Kızıldeniz) kadar uzanan, Kudüs Latin krallığına bağlı Montréal (veya «Ürdün ötesi») karakı adında bir karak vardı.

Tripoli (Trablus) kontluğunda Tartus ile Humus arasında olan şövalyeler karakı ise kontluğun bu giriş yolunu göz altında tutmakla görevliydi. 1142'de buraya yerleşen Hospitaliers tarikatı, karakın memlûk sultanı Baybars I tarafından 1271'de ele geçirilmesine kadar müslüman saldırılarına karşı koydu. Kale, konut yapılarını, bir roman kilisesini, büyük bir salonu ve XIII. yy.dan kalma gotik üslupta bir dehlizi kapsayan iki duvardan meydana gelir. Bu duvarlardan uzun olanının boyu 220 m'dir. Kalede 2 000'e yakın muhafıza beş yıl yetecek kadar erzak bulunurdu. Son derecede büyük olan fırın, değirmenler, su kanalları, yedek tahıl ve yığın yerleri bugün de görülebilmektedir. (L)

KARAKA i. (ar. k.). Denizc. Ortaçağda ve XVII. yy. sonlarına kadar kullanılan büyük gemi.

— ANSİKL. Portekiz *karaka*'larının su üstünde kalan kısmı çok yüksekti; baş ve kıç taraflarında da büyük kamaralar vardı. Genellikle üç hattâ dört direkliydiler. Sonraları, daha çok Portekiz ile Hindistan arasında sefer yapan büyük yük gemisi olarak tanındı. Aralarında çok büyük tekneler vardı; Hindistan'a giderken 1592'de İngilizlerin eline geçen *Madre de Deus* adlı karakanın 1 600 ton olduğu sanılır. Karakalar savaş gemisi olarak da kullanıldı. (L)

KARAKABARCIK bIş. i. Patol. Koyunlardan deri yoluyle insanlara bulaşan ve bulaştığı yerde kara çıban meydana getiren tehlikeli hastalık. Bk. ŞARBON. (L)

KARAKAFES bIş. i. Bot. Su kenarlarında biten beyazımsı, sarımsı veya morumsu çiçekli bitki. (İlmî adı *Symphytum*. Sığırdiligillerden).

— ANSİKL. Büyük *karakafes* veya karakafes (Symphyutum officinale) çiçekleri eczacılıkta hodan çiçeği gibi terletici ve sidik söktürücü olarak kullanılır. (L)

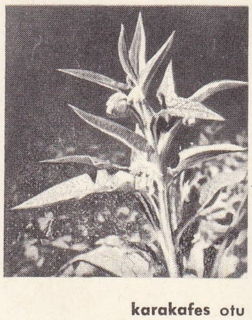

karakafes otu

KARAKALEM bIş. i. Resim yapmada kullanılan kömür kalem. ‖ Kömür kalemle yapılan resim.

◆ bIş. sıf. Kömür kalemle çizilmiş olan: *Karakalem resimleri çok beğenmişler, bunların birer de yağlı boya kopyalarını ısmarlamışlardı* (Kemal Tahir). [M]

KARAKALLI. Coğ. Bk. ÖZALP.

KARAKALPAKLAR, Orta Asya'da yaşayan türk boyu. Asılları bakımından Peçeneklerden sayılırlar. Tarihî kaynaklarda «Karakalpak» etnik adı yerine rusça, «*Corniye Klobuki*» «kara külâhlılar») adıyle anılmaktadırlar. Özbek, Kazak, Kırgız, kısmen de Türkmenlerle akrabadırlar. Yaşayış tarzı bakımından da bu boylarla ortaktırlar. Tarihî Hun, Oğuz ve Kıpçakların etkisini taşırlar.

Karakalpaklar, tarihçi Reşidüddin'e göre moğol istilâsı sırasında «Kavm-i külâh-ı siyah» adı ile biliniyorlardı. Gerçek etnik teşekkülleri XV. ve XVI. yy.larda nogay kültür hareketleri ve toprak komşuluğu sayesinde oldu. XVI. yy.da Seyhun ırmağının aşağı havzasında yerleştiler. Bu tarihten itibaren de *Karakalpak* adı ortaya çıktı. Altınordu devleti ortadan kalkınca tamamıyle teşkilâtlandılar. Bu sırada Kazak, Kırgız ve Özbekler de ayrı birer boy haline gelmişlerdi. Karakalpaklar daha sonra Hive hanlığı sınırları içine alındılar. XVII. ve XVIII. yy.larda Başkırtlar ile birlikte Ruslara karşı savaş açarak varlıklarını korumağa çalıştılar. Bu sebeple 1671 yılına ait bir vesikada karakalpak hanı Küçük Han, Başkırtların da hanı ve rehberi olarak gösterilir. Böylece Sığnak şehri çevresini yurt edinmiş olan Karakalpaklar, Buhara hanlığına, Moğollara, Ruslara karşı mücadele ederek, uzun süre bağımsız yaşadılar. Türkistan'ın Ruslar tarafından istilâsı üzerine, diğer türk boyları gibi Rusya'ya tabi oldular (1873). Sonunda Karakalpakların ülkesi Muhtar Sovyet Karakalpak eyaleti adı ile S.S.C.B.'ye bağlandı. Bu eyalet kuzey, doğu ve batıda Kazakistan, güneyde Özbekistan ve Türkmenistan, cumhuriyetleriyle komşudur. Yüzölçümü 159 000 km², nüfusu 500 000, merkezi Nukus şehridir. Karakalpakların bir kısmı yurt dışına çıkarak Özbekistan, Buhara, Fergana, Harizm ve Türkmenistan'da yerleşmiştir. 2000 kişilik küçük bir kısmı da Afganistan'da yaşamaktadır.

● *Dil ve edebiyat. Karakalpak Türkçesi*'nin, XVI. yy.da Kıpçakça, Oğuzca v.d.nin etkisiyle meydana geldiği sanılmaktadır. Karakalpak Türkçesi, yapısında Eski Bulgar ve Oğuz Türkçeleri unsurlarının bulunması yüzünden, Kıpçak-Nogay Türkçesi grubu içine sokulmaktadır. Karakalpak Türkçesinin «kuzeydoğu» ve «güneybatı» ağızları vardır; bu iki ağız farklı gramer özellikleri gösterir. Kuzeydoğu ağzında «e» sesi yoktur. Karakalpak Türkçesinde, özellikle fiil çekimi farklı özellikler taşır (*kalıp jatırman* [alıyorum]; *alarman* [belki alacağım]; *alajakpan* [alacağım], *alganman* [aldım], *algaypan* [alayım]; *algan bolsam* [alsam] v.d.) Karakalpakların klasik edebiyatları olmamasına karşılık, destanları ve epik eserleri pek çoktur. Daha Altınordu devleti zamanında meydana gelen *Koblan, Er Sain, Er*

Foto. LAROUSSE

Kosay, Alpamıs Kırk Kız destanları, bunlara örnek olarak gösterilebilir. Karakalpaklarda halk şairlerine «jrau» adı verilmektedir. Ünlü karakalpak destanları: *Jien Tagay Uli* (*Poskan El* [Parçalanmış El]; *Ata Jurj Türkistan* [Ata Yurdu Türkistan]; XVIII. yy.da yetişmiş karakalpak şairlerinin önde gelenleri: Berdah (1827-1900); Ajiniyaz Kosıbay (1811-1885); Künhoca (1799-1880); Oteş Aşıbayuli (1828-1902) v.d. Daha sonraki şairler içinde de Omar (1879-1922), Kulmurat sayılabilir. Son zamanlarda modern tiyatro, edebiyat, sanat eserleri meydana getirilmiş küçük ölçüde bir basın hayatı belirtilmiş. (M)

KARA-KALPAK MUHTAR SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETİ (*Kara-Kalpakskaya Avtonomnaya Sovetskaya Sotsialističeskaya Respublika*), 20 mart 1932'de Uzbek Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin bir parçası olarak kuruldu. Yüzölç. 165 600 km². 510 101 nüf. (1959). Başkenti Nukus. Başlıca şehirleri Turtkul, Çimbay, Hocaili ve Takya-Taş. On *raion* ile beş şehire ve yedi şehir türünden yerleşme merkezine bölünmüştür. Aynı zamanda Kara-Kalpakya veya Kara-Karakalpakistan diye de anılan cumhuriyet, Kızılkum çölünün batısını, Amu-Derya deltasını ve Ustyurt yaylasının güneydoğu bölümünü kapsar. Kuzeyinde Aral gölü vardır. Kızılkum çölü kum tepeleriyle dolu çok geniş bir alandır, çölün güneyinde Sultan-Uizdağ dağları uzanır. (En yüksek tepesi 473 m.). Amu-Derya deltası su yolları, kanallar ve göllerle yarılmış çukur bir bölgedir. Bölgede fosforit, tuz, talk, grafit gibi madenler vardır. Kara iklimi hüküm sürer, yılın ortalama sıcaklığı 10-13 C kadardır. Yıllık yağış ortalaması ise 7,5-9 sm arasındadır. Nüfusun yüzde 27'si şehirlerde yüzde 73'ü ise köylerde yaşar. Nüfusun yoğun olduğu yerler ortadaki düzlükler, Aral denizi kıyıları ve Amu Derya deltasıdır. Asıl çoğunluğu meydana getiren Kara-Kalpaklılar'dan başka bu bölgede yaşayan Uzbekler, Kazaklar, Türkmenler, Ruslar, Ukraynalılar ve Tatarlar da vardır. Ekonominin başlıca maddesi pamuktur. Amu-Derya vâdisinin güney kısımlarında, Doğuda Çimbay yakınındaki deltada ve batıda Kungrad'da yetiştirilir; Çimbay, Kungrad, Hocaili, Biruni, Takta-Kupir ve Mangit'te çırçırlanır. Pamuk ayıklama işleminden başka et paketleme ve un öğütme sanayileri de gelişmiştir. Pamuk yetiştirilen bölgelerde üretilen diğer bir bitki de yem olarak kullanılan kaba yoncadır. Çöl otlaklarında sığır ve koyun beslenir. Aral gölü kıyılarında balıkhaneler ve Munaiak'ta büyük bir balık konserve fabrikası vardır. Başlıca ulaşım Çardzu-Kungrad demiryolu sayesinde olur. Amu-Derya'da ve Aral Gölünde gemiyle ulaşım yapılır. 1960'tan sonraki yıllarda ülkede 640'tan fazla okul, 250 kütüphane bulunmaktaydı.

1917 Rus devrimi sırasında Amu Derya'nın sol kıyısında yaşayan Kara-Kalpaklılar Korezm (veya Kira) hanlığına bağlıydılar. Sağ kıyıdakiler de 1873'te rus yönetiminde olan Türkistan genel valiliğine katılmışlardı. 1920'de Korezm hanlığı Korezma Halk Sovyet Cumhuriyeti oldu. Türkistan cumhuriyetine bağlı Amu Derya *oblastı*'nın da katılmasıyle bütün Kara-Kalpaklılar Sovyet yönetimine bağlandılar. 1924-1925'te sınırların yeniden düzeltilmesi sonucu Kara-Kalpak muhtar *oblast*'ı Kara Sovyet Sosyalist Cumhuriyetine bağlandı. Bu *oblast* 1930'da doğrudan doğruya Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinin yönetimine girdi ve 1932'de muhtar bir sovyet sosyalist cumhuriyeti oldu. 1936 Anayasasıyle ise Uzbek Sovyet Sosyalist Cumhuriyetine bağlandı. 1927-1929 Arasında bölgedeki birçok zengin çiftçinin toprağına el kondu. Sofu Kulaklar'ın, yani zengin çiftçilerin bütün karşı koymalarına rağmen 1928'de ilk *kolhoz* (kolektif çiftlik) kuruldu. (M)

KARAKAPLUMBAĞASIGİLLER çoğl. blş. i. Zool. Boynu dikey kıvrılan, tam bağalı kaplumbağalar familyası. (Bütün kara kaplumbağalarını kapsar.) [L]

KARAKARA i. Zool. (amerika yerli dillerinden k.). Enine siyah çizgili, esmerimsi ve beyaz tüylü yırtıcı kuş; kuvvetli bir gaga, kısmen çıplak bir yüz, zayıf, uzun bacaklar belirtici özellikleridir. (Genellikle konutların çevresinde, leşlerle ve çerçöple beslenir. Amerika Birleşik devletlerinin güneyinden [*Polyborus cheriway*] Patagonya'ya kadar yaygın birçok türü bilinmektedir. Arjantin karakarasına [*P. Plancu*] «şimango» denir.) [Kartalgillerden.] (L)

Kara Kartal nişanı, 1701'de Friedrich I tarafından konulan ve asaleti babadan oğula geçiren, Prusya'nın en değerli kraliyet nişanı. Belirtileri: köşeleri kara kartallı, mavi mine malta haçı; ortasındaki madalyonda F. R. harfleri (Fredericus Rex) yazısı: *Suum cuique*. (L)

KARAKASIM, Marmara bölgesinde (Ergene bölümü, Edirne ili, merkez ilçesi) bucak; 6 072 nüf. 6 Köy. — *Bucak merkezi,* 709 nüf. Edirne'nin 23 km güneyinde, yüksl. 40 m. (M)

KARAKAŞ blş. sıf. veya i. Kaşları gür ve siyah olan, kara kaşlı (kimse). [M]

KARAKAŞ (Fethi), türk ressamı (İstanbul 1916). Güzel Sanatlar akademisinde öğrenim yaptı (1936-1945) ve Hikmet Onat, Nazmi Ziya, Léopold Llevy, Zeki Kocamemi, Cemal Tollu yanında resme çalıştı. Çalışmalarını özellikle gravür alanına yönelten Karakaş'ın İstanbul görünümleri üstündeki çalışmaları *Aile* dergisinde yayımlandı (1949). Lugano (1952), Tokyo (1960) milletlerarası sergilerine katıldı. Yurt içinde de özel sergiler açtı. Üyesi olduğu *Yeniler* sanat grubunun sergilerine de katıldı. Gravür ve yağlıboya çalışmalarında, mahallî görünümler içinde türk halkının yaşayışını yansıttı. İstanbul Resim ve Heykel müzesi ile birçok koleksiyonda eserleri vardır. (M)

KARAKAŞYAN (Yeranuhi), ermeni asıllı türk tiyatro oyuncusu (? 1848-1902). Türkçe oyun oynayan tiyatronun (Güllü Agop) ilk ünlü iki kadın oyuncusundan biri. Öteki, kız kardeşi Yevgeni Karakaşyan'dır. Ermenice oyunlar veren Şark tiyatrosunda ilk olarak sahneye çıktı (1864). Daha sonra Güllü Agop tiyatrosuna girdi (1868). Burada başarılı oyunlarıyle ilgi çekti. Fotoğrafı dergide yayımlanan ilk kadın oyuncudur. Kadın rollerinde olduğu kadar delikanlı rollerinde de başarı gösterdi. Benliyan ile bir Rusya turnesine çıktı (1878). Gene Benliyan ile düğün eğlencelerine katılmak için bir müddet Mısır'da bulundu (1884). *Telemak* operasındaki Telemak, *Zavallı Çocuk* oyunundaki Ata Bey, *Jirofle - Jirofle* oyunundaki Pedro rollerinde hayatının en başarılı oyunlarını oynadı. (M)

KARAKAVZA blş. i. Bot. Maydanozgillerden havuca benzer bitki; yaban havucu. (İlmî adı *Pastinaca sativa*.) [M]

KARAKAYA (Feridun), türk tiyatro ve sinema oyuncusu (İstanbul 1930). Kabataş lisesinde okudu. İstanbul Şehir tiyatrosunda sahne hayatına başladı (1944). O tarihten beri bu kuruluşta bulunan sanatçı, çeşitli komedilerde başarı gösterdi, bu arada çevirdiği filimlerle, özellikle *Cilâlı İbo* adlı bir seri komedi filmiyle ün kazandı. (M)

KARAKEÇİ blş. i. Zool. Tatlı sularda yaşayan, sazana benzer kemikli balık. (İlmî adı *Barbus fluviatilis*.) Bk. BIYIKLIBALIK. (M)

KARAKEÇİ, Güneydoğu Anadolu bölgesinde (Orta Fırat bölümü, Urfa ili, Siverek ilçesi) bucak; 6 496 nüf. 4 köy. —*Bucak merkezi,* 1 943 nüf. Siverek'in 40 km güneyinde, yüksl. 785 m. (M)

KARAKEÇİLİ, İç Anadolu bölgesinde (Yukarı Sakarya bölümü, Ankara ili, Balâ ilçesi) bucak; 11 558 nüf; 17 köy. —*Bucak merkezi,* 2 794 nüf. İlçe merkezinin 27 km doğusunda, Ankara-Kırşehir yolu üzerinde; yüksl. 840 m. (M)

KARAKEÇİLİ, türkmen boylarından biri. XV. ve XVI. yy.lara ait tahrir defterlerinde *Uluyörük* veya *Uluyörük Türkleri* adlarıyle anılmaktadır. XV. ve XVI. yy.larda Kırşehir'de yaşayan Karakeçili boyu, sonradan Ankara ve Eskişehir bölgelerine geldi. Karakeçililer genellikle kendilerini osmanlı hanedanının yakını sayarlar. Yakın zamanlara kadar, her yıl, belirli tarihlerde, Söğüt'teki Ertuğrulgazi türbesini ziyaret eder ve tören yaparlardı. Abdülhamid II, Karakeçili oymağının bu ziyaretine resmî bir mahiyet verdi. Karakeçilileri öz oymağı sayarak, gençlerinin bulunduğu özel *Ertuğrul alayı*'nı meydana getirdi; onlar için «Ertuğrul'un ocağında uyandım, şehitlerin kanlarıyle boyandım» beytiyle başlayan bir marş besteletti. İstanbul'u ziyaret eden alman imparatoru Wilhelm II'ye Karakeçilileri akrabaları olarak tanıttı. (M)

KARAKEHRİBAR blş. i. Süs eşyası yapılan parlak, siyah linyit.

— ANSİKL. *Karakehribar,* değerli taşlar gibi ve aynı metotlarla köşeli olarak tıraşlanır. Kırıkları kavkımsı olan gerçek karakehribar tıpkı kömür gibi alev alev yanar; siyah renkli bir cam olan yalancı karakehribar ise yumuşar, ama yanmaz. Ortaçağda karakehribardan tespihler, kutsal eşya çekmeceleri, heykelcikler yapılırdı; XIX. yy.da ise karakehribardan sırmacılıkta yararlanıldı. (L)

KARAKIRKIZLAR. Bk. KIRGIZLAR.

KARAKIŞ blş. i. Kışın en şiddetli zamanı, kış ortası: *Önünde dün beyazlar giyinirken karakış / Bugün sensiz kalan yüz kara bağlar ardında* (F.N. Çamlıbel). || *Karakış fırtınası,* 13 aralığa rastlayan fırtına. (M)

KARAKO i. Kıyf. Uzun kollu, düz bulüz. (Kemersiz kullanılır ve büzgülü etek üstüne giyilir. Bugün hâlâ bazı avrupa ülkelerinde yaşlı köylü kadınlar tarafından giyilir.) [L]

KARAKOCA blş. sıf. Yaşlı olduğu halde saçı ağarmamış (kimse). [M]

KARAKOÇ (Sezai), türk şairi (Ergani 1933). Ankara Siyasal Bilgiler fakültesini bitirdi (1954). Maliye müfettiş muavinliği, Gelirler Genel müdürlüğü kontrolörlüğü yaptı. Resmî görevinden ayrılınca bazı gazetelerde fıkra yazdı. *Şiir Sanatı* (15 ocak - 15 mayıs 1955) ve *Diriliş* (1960) adlarıyle çıkardığı dergilerde sanat yazıları, tenkitler ve tercümeler yayımladı. Şiir kitapları: *Körfez* (1959); *Şahdamar* (1962); *Hızırla Kırk Saat* (1967); *Sesler* (1968); *Taha'nın Kitabı* (1968); *Gül Muştusu* (1969). Deneme ve inceleme kitapları: *Yunus Emre* (1965); *İslâmın Dirilişi* (1967); *İslâm Toplumunun Ekonomik Strüktürü* (1967); *Yazılar* (2 c., 1967); *Mehmed Âkif* (1968). [M]

KARAKOÇAN, Doğu Anadolu bölgesinde (Yukarı Fırat bölümü, Elazığ ili) ilçe merkezi kasaba; 4 696 nüf (1970). Elazığ'ın 97 km kuzeydoğusunda, yüksl. 1 550 m. İl merkezinden düzgün bir halde gelen yol, daha bozuk olarak kuzeye doğru devam eder; Kiğı'ya ulaşır. 1936'dan beri ilçe merkezidir. —*Karakoçan ilçesi,* 1 085 km²; 34 572 nüf. Merkez, Başyurt ve Çan bucakları; 87 köy. Hayvancılık, tahıl. (M)

Karakoç tümülüsü, Kırklareli'nin 5 km kuzeyinde, Karakoç köyünde tümülüs. Kayalık bir sırt üzerinde 5 m × 30 m boyutlarındadır. Dromos'tan geçildikten sonra daire planlı mezar odasına girilir. Oda ve dromos, beyaz ve yumuşak kireç taşından yapılmıştır. Üzeri sahte kubbe ile örtülüdür. Hediyeler, pişmiş topraktan kandil, çeşitli biçimde kâseler, vazolar, kulplu maşrapalar ve demir silâhlardır. Mezar yapısının şekil, teknik ve hediyelerinden, tümülüsün M.Ö. IV. yy.a ait olduğu anlaşılmaktadır. (M)

KARAKOL i. (esk. türk. *ḳaragul* ve *karavul*'dan). Bir yerin iç güvenliğini sağlamakla görevli olan polis ve jandarmanın oturduğu konut: *Polis karakolu kadar, mahallenin çekindiği, ürktüğü bu bina birdenbire çok sevimli oluvermişti* (H. E. Adıvar). || Halkın güvenliğini sağlamak amacıyle devriye gezen hükûmete bağlı her türlü silâhlı kuvvet: *Kendilerinin polise, karakola teslim edileceği bildirildi* (H. R. Gürpınar). *Karakol da geliyor, Allah'ın izniyle, arkandan* ... (Kemal Tahir). || *Sınır karakolu,* sınır boyunda giriş çıkışı kontrol etmek ve sınır güvenliğini sağlamakla görevli askerlerin bulunduğu konut: *Bugün yazdığımız güzel, ışıklı Türkçe'nin rüyasını, Ömer Seyfettin, tam yarım yüz yıl önce, Balkanlarda bir sınır karakolunda görüyordu* (Y. Z. Ortaç). || *Karakol hattı* (veya *karakollar hattı*), sınır karakollarının meydana getirdiği hat. || *Karakol hizmeti,* askerî devriye görevi. || *Karakol kumandanı,* askerî karakolun idare âmiri: *Müdürlük konağına gidip karakol kumandanını aradı* (M. Ş. Esendal). || *Karakol müfrezesi,* güvenliği korumak amacıyle gezen asker bölüğü.

— ÇEŞ. DEY. *Karakol gezmek* (veya *karakolda gezmek*), karakol görevi ile dolaşmak, devriye gezmek: *Kul Mustafa karakolda gezerken / Gülle kurşun yağmur gibi yağar-*

ken (Kul Mustafa). || (*Bir kimseyi*) *Karakola celbetmek,* birini herhangi bir meseleden dolayı karakola çağırmak.

— Ask. *Karakol nöbetçisi,* karakol hizmetinde bulunan subay, assubay, erbaş ve erler. (Karakol nöbetçi devriyeleri bölge içinde, nöbet esas ve talimatına uygun olarak görevlendirilir.) || *İç karakol,* bir ordugâh veya garnizonun sınırları içerisinde, nizamları yürütmek, asayiş, personel ve mal güvenliğini sağlamak amacıyle kurulan güvenlik tertibi. (Genellikle bir nizamiye karakolu, bir özel karakol ve güvenlik için tertiplenmiş bir muhafız grubundan kurulur.) || *İleri karakol,* savaşta düşmanla temas ihtimali olan hallerde geride bulunan esas birliği düşman baskınından korumak için ileri sürülen daha küçük birlik. || *Jandarma karakolu,* polis teşkilâtının bulunmadığı bölgelerde, sınırlarda ve kıyılarda asayişi ve güvenliği korumakla görevli adlî zabıta yetkisine sahip en küçük jandarma kuruluşu. || *Muharebe ileri karakolu,* düşmanla temas edildikten sonra ileri sürülen emniyet birliği. || *Nizam karakolu,* bir askerî birlik veya kuruluşta, güvenlik ve disiplin için ayrılan 24 saatte bir değiştirilen manga, takım ve bazı durumlarda bölük. || *Sınır karakolu,* çeşitli sınır hizmetlerini yapmak, düşman kuvvetlerinin sınırlardan içeri girmesine engel olmak, sınırlardan içeri giren düşman kuvvetlerini yok etmek, gerideki büyük birlikler için gerekli zaman ve imkânları kazanmak amacıyle piyade birlikleri tarafından sınırlarda kurulan karakol.

— Ask. denizc. Bir liman ağzında, bir boğaz içinde veya dışında, bir demir (atma) yerinin etrafında veya herhangi bir sahada, savaşta düşmanı haber vermek, denizaltıları batırmak, mayın dökmesine engel olmak gibi işlerle, siyasî gerginlik zamanlarında veya barışta, güvenlik ve asayişi sağlamak için alınan tertibat. || *Karakol gemisi,* askerî yasak bölge sınırlarına girmeyi önlemek, bu bölgelerin ve deniz kuvvetlerinin güvenliğini sağlamak, kaçakçıları yakalamak için kara sularında ve donanmanın bulunduğu bölgede dolaşan ve bu görevlerin yapılmasına uygun şekilde donatılan silâhlı gemi.

— Denizc. *Karakol gemisi,* belirli bir kıyı bölgesi veya deniz sınırı boyunca düzenli ve sürekli faaliyet göstererek buralardan düşmanın sızmasını önleyen küçük çapta savaş gemisi.

— Huk. Polis teşkilâtı bulunan yerlerde kanun ve tüzüklerin öngördüğü görevleri yerine getirmek ve özellikle adlî zabıta faaliyetini yürütmek üzere, ihtiyaca göre kurulan merci. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *Karakol,* bugün anayasa terimi olarak kolluk faaliyetini de ifade etmektedir. Çağımızda zabıtanın görev ve sorumluluklarının artması, şehirleşme, adlî makamlara yardımcı olma zorunluğu, belli yerlerde, belli nitelikteki personel ve araçla hizmet görecek mercileri gerektirmiştir. Karakolların kurulabilmesi her şeyden önce bir yerde polis, yani emniyet teşkilâtının kurulmuş bulunmasına bağlıdır. İllerde emniyet teşkilâtı, ilin kuruluşuyle birlikte gerçekleştirilir. Her ilde, polis teşkilâtı vardır. İlçelerde, nüfus, sanayi durumu, sosyal yapı, korunması gerekli mal ve tesisat değerleri suç çeşidinden asayişi etkileyen olaylar, zabıtayı ilgilendiren diğer bölgesel zorunluklar ile bütçe imkânları göz önünde tutularak, valilerin ve emniyet genel müdürünün teklifi ve içişleri bakanının onayı ile kurulur. Bucaklarda da aynı şekilde polis teşkilâtı bulunur. Polis teşkilâtı bulunan yerlerde karakol açılabilir. Bunun için, il emniyet müdürünün teklifi ve valinin onayı gerekir. Karakolda çalışacak personel, tesis, araç ve gereçler mahallî emniyet teşkilâtından sağlanabileceği gibi, merkezden de istenebilir. Karakol gerçek bir adlî zabıtanın kurulabilmesi için asgarî şarttır. Nitekim, 3201 sayılı Emniyet Teşkilâtı kanununa göre, adlî polis, asgarî tam teşekküllü bir polis karakolu bulunan yerlerde, adlî işlerle uğraşmak üzere, emniyet genel müdürlüğünce kadrodan bir kısmın ayrılması sonucu gerçekleşir. Tam teşekküllü bir karakol kurulabilmesi için yeterli nitelikte personele ve teçhizata ihtiyaç vardır.

Karakolda görev yapacak polis memurları, devlet memuru olmak için aranan niteliklerden fazla olarak, ortaokul mezunu veya yabancı dil bilen yahut yarışma sınavında kazanmış bulunmak kaydıyle ilkokul mezunu olmalıdırlar. Ayrıca ordu veya jandarma erbaşlığından ayrılmış olan kimseler de polis olabilir. Hizmete elverişli bir bina ile çeşitli araç, telsiz, telefon, ses alma cihazı, foto, parmak izi alma, tasnif işinde kullanılacak teknik malzeme ve bunları kullanacak, bakım ve idamesini sağlayacak teknik personele de ihtiyaç vardır. Bütün bu imkânların, personel, araç ve gereçlerin sağlanabilmesi bir bütçe meselesi olduğundan, Türkiye'de gerçek anlam ve fonksiyonlarıyle bir adlî zabıta teşkilâtı kurulmamış, idarî zabıta, polis ve jandarma teşkilâtıyle aynı zamanda adlî zabıta işlerini yürütmüştür. Mevzuatta karakolun yapacağı işlere dair dağınık hükümlere rastlanmaktadır: Meselâ 5617 sayılı Hayvan Hırsızlığının Meni Hakkında kanun, 7201 sayılı Tebligat kanunu bu türden hükümler koymakta, karakollara yapılacak başvurmalardan sözetmektedir. Tebligat kanununa ilişkin tüzük de, zabıta aracılığıyle tebligat yapılabilmesi için, tebliği çıkaran merciin, sebebini de belirtmek suretiyle mahallî mülkiyet âmirine başvurması gerektiğini belirtir. Bunun gibi, tebliğ imkânsızlığı veya tebliğden kaçınma halinde zabıta âmiri veya memuruna imza karşılığında teslim mümkündür. Bu tebligat işlerinde başvurulacak, aracılığından yararlanılacak olan, mahallî karakollardır. Bir de polis müesseselerinde karakollar bulunmaktadır. Bunlar yalnızca o müesseselerin idarî iş ve iç hizmetlerinde bir başvurma mercii durumundadır.

● *Tarihçe.* Osmanlı devletinde karakol teşkilâtı, özellikle İstanbul'un fethinden sonra, geliştirildi. Devletin diğer bölgelerinde, askerî teşkilât, zabıta işlerini de yerine getirirken, özel bir iskân siyasetinin yürütüldüğü İstanbul'da, nüfusun hızla artışı göçlerin de etkisiyle karmaşık karakterde bir topluluk meydana getirdiğinden, ayrı birtakım tedbirlerin alınması, huzur ve güvenliğin sağlanması bakımından zorunlu oldu. İstanbul içindeki ve dışındaki bölgelerin güvenlik ve asayişini sağlamak üzere karakollar kuruldu. Buralarda *kollukçu* denilen ve tecrübe sahibi, disiplinli yeniçeriler görevlendirildi. Bu personel devamlı değildi. İstanbul içindeki karakollara üç ay, taşradakilere dokuz ay süreyle tayinler yapılıyordu. Önceleri başarılı sonuçlar veren ve halkın mal, can ve namus güvenliğini sağlayan bu teşkilât, kolluğa verilen yeniçeriler üstünde titizlikle durulmadığı için sonradan bozuldu, güvenlik ve düzeni sağlayan değil, aksine bozan bir etken oldu. Esasen, o devrin karakolu bugünkü anlamıyle bir adlî zabıta mercii değil, bir idarî zabıta teşkilâtı niteliğindeydi. Bununla birlikte malî yetersizlikler sebebiyle bugün de asıl varılması gereken amaca ulaşılamadığı ve karakolların, zabıta memurlarının biraradâ bulunduğu, yetersiz bir bina olarak gözüktüğü kabul edilmek gerekir. (M)

Karakol cemiyeti, Mütarekeden (1919) sonra, İstanbul'da kurulan ilk gizli direnme teşkilâtı (kuruluş tarihi, kasım 1919). Başkan Kara Vasıf Beydi; üyeler arasında Kemalettin Sami (Paşa), Dr. Adnan (Adıvar), Hüsameddin (Ertürk), Kocaeli Atış okulu müdürü Ahmet Şükrü, eski Bahriye nazırı İhsan Bey gibi tanınmış kişiler de vardı. Cemiyet, silâhlı bir teşkilât meydana getirdiği gibi, çeşitli esnaf kuruluşlarından da yararlandı. Menzil hattının yönetiminde kaymakam (yarbay) Mustafa Bey (Muğlalı), Hamallar cemiyeti başkanı Salih ve Osman reislerle işbirliği halinde çalıştı. Programına göre, Karakol cemiyeti, «kuvvetini, insaniyet âleminin en necibi bulunan barışçı heyetlerin ve umum sosyalist ve amele gruplarının milletlerarası yardımından ve Türk, Müslüman âleminin yüreğinden ve maksadını kabul eden her ferd ve topluluğun yardımından alır» (md. 3). Programda, «zorunluluk halinde, ihtilâle başvurulacağı» da belirtilmişti (md. 4). Cemiyetin başkanı Kara Vasıf Bey, temsilci olarak Sivas kongresine katıldı, fakat daha önce ordu içinde program, tüzük ve bildiriler dağıttığı, gizli bir kumanda heyetinden söz ettiği için, Mustafa Kemal Paşa tarafından iyi karşılanmadı. Heyeti temsiliyenin emriyle, Karakol cemiyeti kapatıldı; kadroları, yeni kurulan Müdafaayı Milliye teşkilâtı ve M. M. gruplarına aktarıldı. (M)

KARAKOLHANE bş. i. (*karakol* ve fars. *-hâne*'den *karakol-hâne*). *Esk.* Polis karakolu. (M)

KARAKOLİT i. (fr. *caracolite*). Miner. Tabiî kurşun ve sodyum klorosülfat. (L)

KARAKOLLUK sıf. (*karakol*'dan *karakolluk*). Karakolu ilgilendiren, karakolun baktığı: *Karakolluk mesele.*

— DEY. *Karakolluk olmak,* kavga sonucu karakola gitmek zorunda kalmak. Şiddetle kavga etmek: *Arife günü hep beraber karakolluk olmayalım* (B. Felek). [M]

KARAKOL TAU. Bk. CUMGOLTA.

KARAKONCOLOS bş. i. Çocukları korkutmak için uydurulan hayalî yaratık, umacı. || *Mec.* Çok çirkin ve sevimsiz kimse. (M)

KARAKOYUNLULAR, XVI. yy.ın ikinci yarısında Erciş merkez olmak üzere, Erzurum ve Musul'a kadar uzayan bölgede kurulan türkmen beyliği. Adını bu boyda yetiştirilen koyun sürülerinin renginden aldığı sanılmaktadır. Karakoyunluların Azerbaycan ve Doğu Anadolu'ya gelişleriyle ilgili bazı söylentilere göre Akkoyunlular, Argun Han zamanında, Karakoyunlular ile birlikte, Türkistan'dan Azerbaycan'a geldiler. Diyarbakır ve çevresine yerleştiler. Karakoyunlular ise Erzincan ve Sıvas bölgelerinde yaşamağa başladılar. Karakoyunlular, Ebu Said Bahadır Hanın ölümünden sonra, Moğollar arasında başlayan iç çatışmalar sırasında harekete geçtiler (1333-1334). XIV. yy.ın ikinci yarısı başlarında, Erciş'te beyliklerini kurdular. Kaynaklara göre, Karakoyunluların kesin olarak bilinen tarihi, Bayram Hoca ile başlar (1365-1366). Bayram Hoca Celâyirli Sultan Üveys ile Muş ovasında karşılaştı; fakat yenildi. Sultan Üveys'in ölümü (1374) üzerine, Bayram Hoca yeniden Musul ve Sincar'ı ele geçirdi. Kısa bir süre sonra Erzurum'dan Musul'a kadar uzanan bölgede bir emîrlik kurdu. Bayram Hoca ölünce (1380) yerine Kara Mehmed (1380-1389) geçti; İran, Algeciras, Suriye ve Doğu Anadolu'da meydana gelen siyasî olaylara karıştı. Timur'un saldırısına karşı koydu. Bozdoğanoğulları ile birlikte, Musul hacılarının yollarını kesmiş olan Suriye'deki Döğerlerin reisi Sâlim'in üzerine yürüdü (1383). Kızını kendisine vermek istemeyen Mardin hâkimi Melik İsa'nın ordusunu bozguna uğrattı. Bu sırada Akkoyunlulara yenilmiş olan Erzincan beyi Taharten Karakoyunlu Kara Mehmed'den yardım istedi. Karakoyunlu beyi, iki türkmen boyu arasında öteden beri süregelen anlaşmazlıktan dolayı, Taharten'in isteğini kabul etti. Birlikte Akkoyunlular üzerine yürüyerek, onları bozguna uğrattılar. Bunun üzerine Akkoyunlular, Sıvas hükümdarı Kadı Burhaneddin Ahmed'e sığınmak zorunda kaldı. Aynı yıl Karakoyunlular, Timur tehlikesiyle karşı karşıya kaldı. Timur, 1387'de Nahcevan yoluyle Anadolu'ya girdi; Karakoyunlu ülkesini istilâya başladı. Sarp geçitleri tutmuş olan Karakoyunlular Timur'un kuvvetlerini perişan etti. Şah Melik'in kumandasında gelen Timur birlikleri de başarılı olamadı. Kara Mehmed, Sultan Berkuk'a karşı isyan etmiş olan Malatya naibi Mintaş ile anlaştı. Kara Mehmed 1388'de Tebriz'e girdi, Mısır sultanı Berkuk'a elçiler gönderdi; onun adına hutbe okuttu; para kestirdi. Bir süre sonra Kara Mehmed, Kara Hasan ibni Hüseyin Bey adındaki türkmen emîri ile yaptığı savaşta öldürüldü (1389).
Kara Hasan (*Pîr Hasan* da denir.) Kara Mehmed'in Doğu Türkmenleri arasındaki yerini almak istedi. Fakat onlar Kara Mehmed'in oğullarından Mısır Hoca'nın etrafında toplandılar. Çok geçmeden Mısır Hoca'nın yerine kardeşi Kara Yusuf (1389-1420) geçerek, Kara Hasan ile mücadeleye girişti. Birçok savaştan sonra, Suriye'deki Döğerlerin başı Salim Beyin araya girmesiyle, iki taraf arasında barış yapıldı. Kara Hasan'ın ölümünden (1391) sonra yerine geçen oğlu Hüseyin Bey ilk defa olarak, Tebriz'e geldi ve şehirde bir muhafız kıtası bırakarak Doğu Anadolu'ya döndü. Bunu fırsat bilen celâyirli emîrlerinden Muhammed Siyahî, Tebriz'i kuşattı. Fakat Kara Yusuf'un kuvvetleri tarafından bozguna uğratıldı. 1392'de Pîr Hasan'ın oğlu Hüseyin Bey ile savaşan Kara Yusuf, sık sık sahip değiştiren Tebriz'e ikinci defa geldi. Bir süre burada kaldı; sonra, şehirden ayrıldı. Aynı yıl Ti-

mur, yakınlardaki emîrlere, bu arada karakoyunlu ve akkoyunlu beylerine de haber göndererek, kendisine boyun eğmelerini bildirdi. Musul'dan Mardin'e doğru hareket eden Timur, Resülayn'a geldiğinde, ordusundan bir kısım kuvvetleri Karakoyunlular üzerine gönderdi. Mısır Hoca'nın bulunduğu Avnik kalesini 43 gün süren bir kuşatmadan sonra aldı. Kara Yusuf, Timur'un kıpçak hükümdarı Toktamış üzerine yürümesini fırsat bilerek Erciş'i zaptetti ve Timur'un Avnik'te muhafız olarak bıraktığı Aklamış'ı da esir aldı. Çok geçmeden Hindistan seferini zafer ile sonuçlandıran Timur (1400), yeniden Yakındoğu'da göründü. Kara Yusuf, Van gölü kuzeyindeki ülkesini bırakarak, Musul'a çekildi. Az sonra, Timur'un torunu Emîrzade Rüstem kumandasındaki bir kuvvetin Bağdat üzerine gelmekte olduğunu öğrenen sultan Ahmed Celâyir, emîrlerinden bazılarını ihanet ettiklerinden şüphelendiği için öldürttü; şehirde aleyhine bir hava esmeğe başlayınca, Kara Yusuf'un yanına geldi. Kara Yusuf tarafından iyi karşılanan Sultan Ahmed Celâyir, Rüstem'in geri döndüğünü duyunca, karakoyunlu beyi ile birlikte Bağdat'a gitti; duruma hâkim oldu. Timur'un Bingöl yaylağında bulunduğunu ve oradan Sıvas üzerine yürüyeceğini duyan sultan Ahmed ve Kara Yusuf, Memlûk sultanlığına sığınmağa karar verdiler. Fakat Halep naibi Demirtaş bunların yollarını keserek Suriye'ye girmelerine engel olmak istedi. Yapılan savaşta (18 haziran 1400), Halep naibi ağır bir bozguna uğratıldı; Halep atabeyi öldürüldü, Hama naibi de esir alındı. Bu olay üzerine Mısır sultanı Ferec'e sığınmak ümidini büsbütün kaybeden Kara Yusuf ile Sultan Ahmed Celâyir, osmanlı padişahı Yıldırım Bayezid'in yanına gitmeğe karar verdiler. Fakat aralarında bir anlaşmazlık çıktı. Kara Yusuf ülkesine döndü; sultan Ahmet Celâyir de güçlükle Bayezid'in yanına gelebildi. Çok geçmeden Kara Yusuf da osmanlı ülkesine gelerek Bayezid'e sığındı.

Kendisine Aksaray ve yöreleri ikamet ve maişet yeri olarak verilen Kara Yusuf, Bayezid ile birlikte Taharten'e karşı Erzincan seferine katıldı. Osmanlı tarihçilerine göre Kara Yusuf osmanlı ülkesinde 8 - 9 ay kaldı. Bu süre içinde, Suriye'ye sefer yapan Timur, Azerbaycan'a dönerken Kara Yusuf'un başlıca şehirlerinden biri olan Musul'u Hüseyin Beye verdi. Yıldırım Bayezid'in Kara Yusuf'u ülkesinde misafir etmesi Timur'un Beyazid'e karşı açmak istediği savaşın başlıca sebebini meydana getirdi. Timur, Bayezid'den karakoyunlu emîrinin öldürülmesini veya kendisine gönderilmesini yahut osmanlı ülkesinden kovulmasını istedi. Osmanlı hükümdarı Timur'un bu isteğini kabul etmedi. Timur'un osmanlı ülkesine girmesinden az önce Anadolu'dan ayrılan Kara Yusuf, Türkmen ve Araplardan bir kuvvet toplayarak, Hît kasabasında karargâhını kurdu. Bir süre sonra Suriye'ye kaçtı; fakat Şam'da tutuklandı. Şam naibi şeyh Mahmudî tarafından hapisten çıkarılınca (18 şubat 1404), onunla birlikte Mısır seferine katıldı. Ertesi yıl, kendisine bağlı türkmenlerle birlikte, Câber'de döğer beyi Gökçe Musa'nın yanına, oradan da Mardin'e geldi. 1405-1414 Yılları arasında Kara Yusuf, üzerine gönderilen kuvvetlere karşı savaştı. Isfahan ve Fars'ı, yeğeni İskender bin Ömer Şeyh'in elinden aldı; Horasan'a dönmüş olan Şahruh'a elçi göndererek Sultaniye'nin kendisine verilmesini istedi (1415). Şahruh, bu isteğinin oğullarından birini yanına yolladığı takdirde yerine getirileceğini bildirdi. Bu cevap üzerine hücuma geçen Kara Yusuf, Şahruh'u yendi. Kara Yusuf, 13 kasım 1420'de Ucan'da öldü. Bu sırada Türkmenlere hâkim olabilecek bir şehzadenin bulunmaması yüzünden Karakoyunlu Türkmen beyliği ordusu dağıldı. Şahruh, Karakoyunluların ayrıldığı Azerbaycan'a girdi. Bu sırada Kara Yusuf'un oğullarından İspend, Sadlu kabilesi tarafından hükümdar ilân edildi. Kara Yusuf'un oğullarından İskender (1420-1439), Mardin'e hücum eden Akkoyunlu beyi ve Karakoyunluların amansız düşmanı Karayülük Osman'ın üzerine yürüdü. Nusaybin'de Akkoyunlulara karşı ilk başarısını kazandı (1421). Karayülük Osmanlı Beyin yenildiğini duyan Şahruh, Aras'ı geçerek Karakoyunlulara ait bazı kaleleri eline geçirdi; Eleşkird bölgesinde Yahşi mevkiinde savaşa hazırlanmış olan İskender ve İspend Mirzalar ile karşılaştı. İki gün süren savaşta İskender ve İspend bozguna uğradılar (28-29 temmuz 1420); Musul ve Mardin arasındaki eski kışlık yurtlarına çekildiler. Şahruh, Horasan'a dönünce İspend, Tebriz'i işgal etti. Fakat bir süre sonra Kerkük'te bulunan İskender, Tebriz'i İspend'in elinden alarak Azerbaycan'a hâkim oldu. Avnik kalesine çekilen İspend, Bağdat hâkimi Şah Mehmed'in hizmetine girdi. Birkaç yıl sonra da Bağdat hâkimliğini eline geçirdi. Şahruh'a bağlanan Doğu Anadolu'daki kürt hâkimlerini cezalandırdı. Bunun üzerine Şahruh Azerbaycan'a yürüdü. Selmas'ta, İskender ile karşılaştı. İki gün süren (17-18 eylül 1429) savaştan sonra İskender, Şahruh'a yenildi ve Doğu Anadolu'ya çekildi. Fakat 1431 başlarında yeniden Azerbaycan'a geldi ve Türkmenlerin *Busat* dedikleri Ebu Said'i öldürdü. Ertesi yıl, yönetimindeki Van bölgesi halkına yaptığı baskıdan dolayı babası tarafından cezalandırılacağını anlayan İskender'in oğlu Yâr Ali, Şirvan Şah'a sığındı ve onun tarafından Şahruh'a gönderildi. Şahruh, kendisine bağlı olan Şirvan Şahın ricası üzerine, Azerbaycan'a üçüncü ve son seferini yaptı (1435). Şahruh'a karşı savaşmanın imkânsızlığını gören İskender, Erzurum'a doğru çekildi. İskender'in kaçacağını önceden anlayan Şahruh, Karayülük'e haber göndererek İskender'in yolunu kesmesini emretti. İskender, Karayülük'e pek çok kayıp verdirdi. Karayülük yaralandı; Erzurum'da öldü. Kendisini takip eden Şahruh'un kuvvetleri önünde Osmanlı sınırını geçen İskender, Tokat'ta Kazâbâd'a (Kazova) geldi. 1436 Kışını Karabağ'da geçiren Şahruh ise baharda Ucan'a geldi. Burada Cihan Şaha al damgalı nişan ile Azerbaycan ve Arran ülkelerinin hükümdarlığını verdikten sonra Horasan'a doğru, yola çıktı. Bunu haber alan İskender, osmanlı ülkesinden ayrılarak, 1438 baharında Tebriz'e geldi. Sûfiyan'da Cihan Şah ile karşılaştı, bozguna uğrayınca Alıncak kalesine kaçtı. Burada oğlu Şah Kubad tarafından öldürüldü (21 nisan 1437). İskender'in ölümü üzerine Cihan Şah (1439-1467), Irak dışında bütün karakoyunlu ülkelerinin tek hâkimi oldu. Cihan Şahın zamanında Karakoyunlu devleti en parlak dönemini yaşadı. Cihan Şah, osmanlı hükümdarlarından Murad II ve özellikle Fatih ile dostluk bağları kurdu. Akkoyunlu Uzun Hasan ile yaptığı savaşta ölünce (11 kasım 1467), Karakoyunlu devleti yıkılmağa yüz tuttu. Cihan Şahın öldürülmesinden sonra, bir kısım karakoyunlu emîrleri hükümdarlığa getirmek amacıyle oğlu Hasan Ali'yi (1467-1468) Makû kalesinden çıkardılar. Bu sırada Tebriz'de İskender'in kızları Arayiş ve Şahsaray Begümler, faaliyete geçerek, kardeşleri Hüseyin Ali'nin saltanatını ilân ettilerse de, Cihan Şahın zevcesi tarafından gönderilen kendi kardeşi Kasım, Hüseyin Ali'yi öldürdü. Hazineyi Hasan Ali'ye teslim etti. Hasan Ali, Uzun Hasan ile yaptığı savaşı kaybedince Berda'a bölgesindeki Karamanlı kabilesi yanına kaçtı. Oradan da bu sırada Azerbaycan sınırına yaklaşmış olan Horasan ve Maveraünnehir hükümdarı Ebu Said'e sığındı. Ebu Said'in az sonra Uzun Hasan Bey tarafından yenilerek esir edilmesi üzerine, Hemedan'a kaçtı. Hasan Ali, burada akkoyunlu kuvvetleri tarafından yakalanacağı sırada, intihar etti (nisan 1469). Böylece Akkoyunlular, geleneksel düşmanları Karakoyunluların bütün topraklarına sahip oldular. Uzun Hasan birçok Karakoyunlu beyini yanında seferlere götürdü. Nitekim, 11 ağustos 1473'teki Otlukbeli savaşında, Uzun Hasan yenilince, Fatih onun yanında bulunan son karakoyunlu beylerini serbest bıraktı. Karakoyunlular bundan sonra bir daha siyasî birlik kuramadılar. (→ Bibliyo.) [M]

KARAKÖSE, Doğu Anadolu bölgesinde (Yukarı Murat-Van bölümü) Ağrı ilinin merkezi, şehir; 30 633 nüf. (1970). Trabzon'u İran'a bağlayan transit yolu üzerinde; yüksl. 1650 m. Şehir bu önemli yol vasıtasıyle diğer merkezlere bağlandığı gibi, güneye doğru yönelen bir yol ile de Patnos üzerinden Van, Bitlis ve Muş'a bağlanır. 1926'dan beri Ağrı ilinin merkezi olan Karaköse'nin nüfusu bu tarihten sonra artmağa başladı. 1950 Sayımında ilk defa 10 000'i aştı.

— *Karaköse ilçesi* 41 481 km²; 70 283 nüf. Ağrı ilinin merkez ilçesi, Merkez, Cumaçay ve Murat bucakları. 95 köy. Tahıl tarımı ve hayvancılık. (M)

KARAKÖY, Doğu Anadolu bölgesinde (Yukarı Murat-Van bölümü, Muş ili, Varto ilçesi) bucak; 6 895 nüf; 20 köy. — *Bucak merkezi (Omcalı köyü),* 526 nüf. Varto'ya 31 km uzaklıkta, yüksl. 1 820 m. (M)

KARAKÖY, İstanbul'da semt; Galata'nın köprüye yakın olan kıyı kesimi. Arap camii ve Kemankeşmustafapaşa mahallelerini içine alır. İstanbul'un en canlı iş semtleri arasında sayılır. İş hanları, bankalar ticaret evleri. (M)

Karaköy harası, Karadeniz bölgesinde, Samsun-Bafra yolu üzerinde, Tarım Bakanlığı Veteriner İşleri Genel müdürlüğüne bağlı olarak kurulan hara (kuruluş tarihi 1949). Haranın 23 367 dekarlık arazisi vardır. Amacı hayvan neslinin ıslahı hayvan yetiştiriciliği konularında çevre çiftçisine yardım etmek ve örnek olmaktır. Haranın sığırcılık, koyunculuk, tavukçuluk ve ziraat şubeleri faaliyet halindedir. Karaköy harası döner sermaye ile çalışan bir iktisadî kuruluştur. (M)

Karaköy köprüsü. Bk. GALATA KÖPRÜSÜ.

KARAKSGİLLER, çoğl. i. Zool. Kemikdestekli keseliler takımından kemikli balık familyası; dişleri çok, bıyığı yoktur; içyağımsı bir yüzgeci vardır. (Hepsi Afrika ve Güney Amerika'da yaşayan tatlısu balıklarıdır; cinsleri: *Hydrocyon, serrasalmus alestes citharina.*) [M]

KARAKTER i. (fr. *caractère*). Bir kimsenin veya topluluğun psikolojik veya manevî ayırıcı özelliklerinin tümü: *Fakat sarayın kapısında veya salonunda, ordu, siper ordusunun asil karakterini kaybetmemelidir* (F.R. Atay). *O kadar zarif bir zekâsı, öyle güzel bir karakteri var ki ... Onu burada görmek, beni çok mütehayyir etti* (R.N. Güntekin). || Üstün manevî özellik: *Karakter sahibi genç.* || Bir nesnenin ayırıcı özelliği.

— Biyol. Bk. ANSİKL.

— Ed. Bir eserde duygu, tutku ve düşüncelerin açısından ele alınan kişi: *Kendi yarattığı karakterleri her defasında kendi bildiği gibi başka başka konuşturmakta ısrar etti* (H.E. Adıvar).

— Genetik. *Kazanılmış karakterler.* Bk. ANSİKL.

— Koreografi. *Karakter dansı,* belli bir ülkenin folkloruna ait olan dans.

— Matbaac. Bk. HARF. HURUFAT.

— Metodoloji. *Karakterlerin bağımlık sırası.* Bk. ANSİKL.

— Psikol. *Karakter bozukluğu,* karakteri meydana getiren bir veya birkaç unsurun bozulması, kusurlu hale gelmesi. Bk. ANSİKL.

— Psikopatol. *Karakter nevrozu,* bilinen nevroz belirtilerinin (fobiler, takınaklar v.b.) yerini karakter değişikliklerinin aldığı nevroz tipi. (Öteki nevroz tiplerinde olanın tersine, burada, bu düzensizlikler benliğe yabancı gelmez, çocuklukta yaşanmış çatışma durumlarını durmadan günün konusu yaparlar.) Bk. ANSİKL.

— Tiyatr. *Karakter komedisi* veya *dramı,* özellikle karakterlerin gelişmesine dayanan komedi veya dram.

— ANSİKL. Biyol. Canlı varlıkları birbirinden ayıran şekil ve özgülüklerin tümüne *karakter* denir. Her canlı varlık, gelişme yoluyle, bir başlangıç hücre olan yumurta veya spordan, o da bir önceki varlıktan veya atadan türer. Yeni organizma, bir yandan kalıtım, öbür yandan geniş anlamıyle ortam (çevre ve eğitim) olmak üzere iki faktörün etkisi altında gelişir; böylece iki türlü karakter edinir: *soydan gelme* (kalıtsal) karakterler ve *kazanılmış* karakterler. *Kalıtsal karakterler.* Bunlar en önemli karakterlerdir, çünkü tavuk yumurtasından daima civciv çıkar, bir güvercin veya bir beç tavuğu çıkmaz; normal veya marazî olan bu karakterlerin şartlarını, kromozomların içindeki maddesel tanecikler, genler tayin eder. Genlerin ve bunlardan gelen karakterlerin davranışı özel bir bilim dalı-

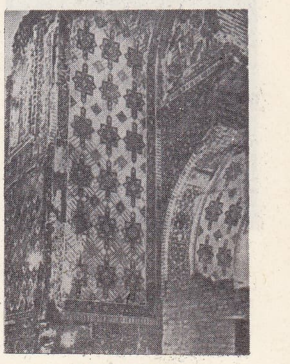

KARAKOYUNLULAR'a ait Tebriz'de Gök mescit

Foto. MEYDAN

nın (genetik) konusunu meydana getirir. Bu kalıtsal karakterlerin canlıdan canlıya geçişi Mendel kanunlarına göre olur. İlk defa ortaya çıkan yeni kalıtsal karakterler, bir gen değişinimi veya bir kromozom değişinimi gösterir. Atalarda gizli kalmış bazı karakterler, çaprazlanmalar sonunda bir dölde ortaya çıkabilir; bu, ancak homozigot olarak belirmiş bir çekinik karakter olayıdır.

Kazanılmış karakterler. Bunlar kalıtımla ilgisi olmayan ve çevre değiştirmekle veya eğitim yoluyle canlıda oluşan morfolojik, fizyolojik veya psikolojik değişikliklerdir. Çokyıllık bir ova bitkisi dağa dikilince özel bir görünüş kazanır; yeni karakterler (alçak boy, rozet yapraklar) yalnız soma ile ilgilidir: bunlar *soma ile kazanılmış karakterler*'dir; bitkinin soydan gelen kalıtında bir değişiklik olmamıştır, bu kazanılmış karakterler de kalıtsal değildir. Meselâ büyük bir sporcunun iyice gelişmiş kasları çocuklarına geçmez.

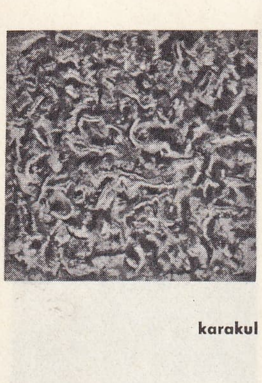

karakul

Kazanılmış karakterlerin kalıtım meselesi çetin bir tartışma konusudur. Yapılan bütün deneyler (tabiî sınırlı bir *zaman süresi* içinde) sonradan kazanılmış karakterlerin kalıtımsal olmadığını göstermektedir. Sakatlıklar (islâmların sünneti, Çinlilerin bozulmuş ayakları) fizikî kazançlar, sürekli bağışıklık, ışığın, ısının, beslenmenin etkileri, bir organın kullanılmamasından doğan etkiler kalıtımla geçmez.

İkincil cinsel karakterler, cinsel erişkenlikte ortaya çıkar, bunlar ya somatik özellikler (kıllar, derideki koruyucu gelişmeler; renkli bölgeler), ya metabolizma ile ilgili belirtiler veya psiko-seksüel belirtilerdir. Omurgalılarda, ikincil cinsel karakterlerin gelişmesi eşeylik organlarına veya daha doğrusu bunların salgıladığı hormonlara bağlıdır.

— Genetik. *Kazanılmış karakterler,* kişinin ortamın özel şartlarına uyumunu temsil eder. En sık görülen ve gerçeklikleri en az tartışılanları, birçok bulaşıcı hastalığa karşı kazanılan bağışıklık halleridir; çocuklukta tabiî bağışıklık hemen hemen sıfırdır; hastalıkları geçirme veya aşılanma suretiyle organizma ya kesin (kızamık, tifo, çiçek) veya nispî (tüberküloz, kabakulak v.b.) bir bağışıklık elde eder: bunlar, tipik edinilmiş karakterlerdir. Uyma olayları şeklinde meydana çıkan morfolojik karakterler de sık görülür: meselâ derinin renklenmesi, bazı organların aşırı gelişimi (hipertrofisi), iskeletin, destek dokularının, kaslarının v.b. özel şekil bozukluklarına uğraması gibi.

Kazanılmış karakterlerde *soya çekme* problemi evrim incelemesinin en önemli konusudur. Lamarck tarafından bir postulat olarak kabul edilen («ihtiyaç fonksiyonu doğurur, bu fonksiyon organı meydana çıkarır, organ da soydan geçer») bu soya çekme, o zaman müspet hiç bir kanıtla ispatlanamıyordu. Birdenbire oluşan değişinimlerin keşfedilmesi, kazanılmış karakterlerin geçişi kavramını, uzun zaman için temeli olmayan bir varsayım haline getirmiştir; fakat yeni çalışmalar, hiç değilse bir dereceye kadar, alt türlerde bu olağanın varlığına doğru götürmektedir. Bk. GENETİK.

— Metodoloji. Karakterlerin bağımlık sırasını, 1789'da Antoine Laurent de Jussieu ortaya attı. Kişilerin karakterlerinin, çok değişik değerde olduğuna da dikkati çekti. Şöyle ki, birinci dereceden bir karakter ikinci dereceden birçok karaktere, ikinci dereceden bir karakter, üçüncü dereceden birçok karaktere v.b. eşittir. Demek ki, Jussieu'ye göre, karakterleri hesaplamak değil tartmak gerekir. Çünkü iki varlık arasındaki tabiî benzerlik, sayıdan çok, benzeme noktalarının önemine bağlıdır. Bir bitkide, yapı, gövde ve büyüklükten daha önemlidir.

Tesadüfî karakterler bir yana bırakılınca meydana getirici veya temel karakterler elde edilir. Birlikte var olduğu veya ortadan kalktığı takdirde, bu karakterlere *düzenli karakter* adı verilir. Temel karakterler arasındaki ilişkiler farklıysa, bunların bazılarına *bağımlı,* öbürlerine *yönetici* karakterler denir. Thomas'a göre, yönetici karakter bağımlı karakterlerin biçimleri değiştiği zaman bile değişmeyen ve bağımlı karakterler ortadan kalkmadan kaybolmayan karakterdir. Tabiat bilgisinde çok önemli sonuçlar veren bu ilkenin uygulanması, pek basit değildir. Tabiatın planında değişmeyen çizgiler bulunsaydı, bu uygulama kolay olacaktı.

— Psikol. ve Psikopatol. Karakter ile ilgili belli başlı meseleler şunlardır: 1. karakterlerin sınıflandırılması; 2. karakterlerin meydana gelmesine katkıda bulunan temel sebeplerin bulunması. İkinci mesele, çeşitli sorulara yolaçar: karakter değişmez midir, karakterin şekillenmesinde veya değişimlerinde bir hürlük ve dolayısıyle bir sorumluluk payımız var mıdır?

Deneyler, insandaki doğuştan karakteri az veya çok sürekli olarak gizleyen ve iten edinilmiş bir karakterin ortaya çıktığını göstermektedir. Ama bu sonradan edinilmiş karakterin devamlı etkisiyle, doğuştan karakter tamamen ortadan kalkabilir mi? Kalkması, az rastlanabilir olmakla beraber, imkânsız bir durum değildir. William James, *The Varieteies of Religous Experience* (Dinî Hayatın Çeşitleri) adlı eserinde, gerçek birer manevî değişiklik gösteren bazı durumlar hakkında birkaç tanıklık nakleder. Bu manevî değişmelerde, esas olan karakter tamamen ortadan kalkmakta ve bunun karşıtı olan yepyeni bir karaktere yerini bırakmaktadır. Normal bir kimsenin, kendi karakterini, yeterince enerjik bir irade çabasıyle değiştirme gücüne gelince, bu durum varlığı inkâr edilemeyen bir gerçektir. Bunun içindir ki, psikolojik ve manevî hayatı, durmadan değişir, gelişir ve hattâ sonsuz şekilde ilerleyebilir. Soya çekimin, karakter yapılanmasındaki rolü de, tıpkı toplumun ve yaşanmış tecrübelerin rolü gibi önemlidir. İnsanın hürlüğü, bu değişik belirlenmelerin baskısı altında kendini gösterir ve oluşur.

● *Karakter bozuklukları,* kişiliğin ahenksiz bir gelişmesinin sonucudur, bundan ötürü, aile, okul ve toplum hayatında bir intibaksızlığın ortaya çıkmasına yolaçar.

Karakter bozukluğunun kaynağı, organik hastalıklar olabilir. Bunlar, dölüt devresinde ortaya çıkmış hastalıklar, doğum sırasında meydana gelen travmalar, ilk veya ikinci çocukluk çağında geçirilen kafa içi yangıları (bu durumda, klinik tablosunun unsurlarından birini meydana getirir, çünkü klinik tablosunda, ayrıca, distrofi'ler, nörolojik belirtiler, zekâ gecikmeleri de yer alır), genel hastalıklar ve içsalgı bezlerinin işleyişine ilişkin bozukluklardır. Bünye teorisine göre, karakter ve karakter anormallikleri, doğuştandır, irsîdir, belli bir beden tipolojisine sokulabilir ve bir bünye (beden) yapısına bağlıdır. Bu açıdan, şu anormallikleri birbirinden ayırt etmek mümkündür: heyecanlılar ve psikastenikler (bunlarda, kimi zaman fobiler; korkular ve saplantılı eğilimler görülür); çökkünler ve taşkınlar, siklotimikler (hipomanyak taşkınlık halleri, çocukta intihar; psişizm ve hareket bakımından dengesizler; paranoiaklar (bunlarda, benmerkezcilik, kıskançlık, kötülük yapma eğilimi görülür); epileptoidler (aşırı içtepi, hiddet nöbetleri, kaçmalar); yalancılar, isterikler (yalancı tanıklık, iftira); şizoidler (içedönüklük, uyuşukluk, hayalcilik), sapıklar, yani ahlâk duygusundan yoksun olanlar. Bu sonuncu durum özellikle Dupré tarafından incelenmiş olan içgüdüsel sapıklıklar için geçerlidir (bazen de kafa içi yangısı sonrası bozukluklarda görülür). Bu sapıklıklar çoğunlukla, çevrenin kötü etkisinin sonucu olarak ortaya çıkmıştır veya sözde sapıklıklar yani şartlanmış sapıklıklar (Michaux) söz konusudur.

● *Psikojenetik teoriler,* bünye teorilerinden daha esnektir. Bu teorilere göre, karakter, doğumdan itibaren yaşanan durumlar tarafından belirlenir. Böylece, nevrozlar, hattâ psikozlar gibi karakter bozuklukları, aile çevresinden gelen ve çocuğun yaşadığı çeşitli mahrumiyetlere karşı, tatmin edici olmasa bile mümkün olan biricik çıkış yolunu temsil eder. Öyle ki, bu çıkış yolları alışkanlığın da etkisiyle, âdeta mekanik bir şekilde sonsuzca sürüp gider. Psikanalize göre, libido, çocukluk devresinin bir bölümünde sabitleşir ve «ben», zamanı geçmiş ve tatmin edici olamayan birtakım savunma mekanizmalarını harekete getirir. Mahrumiyet ve mağdurluk durumları, ne kadar erken meydana gelmiş ve ne ölçüde yoğunsa, bozukluklar da o ölçüde ağırdır. Adler'e göre, söz konusu bozukluk, bir aşağılık duygusuna karşı meydana gelen bir dengelemedir. Amaç, hangi yoldan olursa olsun, irade gücünün açıkça ileri sürülüşünü sağlamaktır.

Fenomenolojiye göre, bozukluk, «dünyada varoluş» tarzlarından biridir. Yönelim ifade eden ve gerçeğin kategorilerine karşı duyulan temel ürküntüyü dile getiren bir tutumdur.

Bu tutum, hem nedenselliği hem de gerekirciliği (belirlenmişliği) ortadan kaldırır ve psişik oluşum ile organik oluşum arasındaki her türlü ayırımın dışında kalır.

Zaten, saf bir psişik oluşumdan söz edilemez. Nitekim, biyolojik, bünyeye ilişkin ve irsî eğilimler, bazı durumlarda, apaçık olarak bellidir, ama, doğuştan gelen yan, ancak yaşandıkça ortaya çıkan ve beliren özellikler sayesinde bilinebilir. Ne var ki, aile çevresindeki yaşantılar, sosyal, iktisadî ve kültürel şartlar, kişiliğin tümüne öylesine damga vurur ki, bu damganın titizlikle incelenmesi gerekir. Bu etki, bazı durumlarda, çok belirsiz, bazı başka durumlarda ise çok önemlidir (Heuyer). Vaziyet alışlar, dört temel tepki sınıfı içinde incelenebilir: taklit, karşıkoyma, vaz geçme ve dengeleme. Bundan başka, sefaletin, konut elverişsizliğinin, ayrıca, karışık çevrelerde yaşamanın etkileri üstünde de ısrarla durmak gerekir. Karakter bozuklukları gösteren çocukların büyük çoğunluğu, çözülmüş ve dağılmış ailelerden gelmedir (Heuyer). Ana-babanın alkolik oluşu, maddî sıkıntı çekmek zorunda kalışı, psikolojik veya psikiyatrik açıdan kusurlu kimseler olmaları ve genellikle de sağlık durumu, son derece önemli bir rol oynar. Sosyal felâketler ve altüst olma dönemlerinde, karakter bozuklukları, özellikle yeni yetmeler arasında suçlu çocukların çoğalmasına yolaçar. Şüphesiz ki, sürekli değişme halinde bulunan ve sağlam dayanaklar arama yolunda olan çağdaş toplumun geçirdiği buhran, bu bozuklukların sorumluluğunu üstünde taşımaktadır.

● *Teşhis.* Söz konusu teşhis, bir tıbbî psikolojik konsültasyon (akıl sağlığı kuralları ve korunması konsültasyonu) sonunda konur. Temelleri şunlardır: anababa ile resmî görevlinin görüşmesi; fizik, tipolojik, nörolojik ve psiko-dinamik çocuk-psikiyatrisi incelemesi; psikolojik inceleme. Bu son inceleme, zekâ testlerinin ve kimi zaman kişilik testlerinin uygulanmasını kapsar. Kimi zaman, hastanın, bir gözlem merkezinde kalması gerekir. Böylece, çevresinden ayrılmış çocuğun davranışını incelemek, şartlanmalardan arınmış durumlarda nasıl davrandığını gözlemek ve grup içinde, kişilerarası ilişkiler açısından ne gibi gelişme gösterdiğini öğrenmek mümkün olur.

● *Tahmin.* Yapılacak tahmin, hastanın zihin yapısına, bünye unsurunun taşıdığı öneme bağlıdır (burada, kabataslak, şu hususları ayırt etmek mümkündür: tepkisel türden bozukluklar, nevrozlar, psikozlar, psikopatik karakterler), bu arada, yaş unsuru ile aile ve sosyal çevre de mutlaka hesaba katılmalıdır. Geçici bozukluklar söz konusu olabilir. Bunlar ya dışarıdan gelme travmaların sonucudur veya kişilikte sürekli değişmeler meydana getirecek niteliktedir. Bu yüzden, yetişkinde, çeşitli zihin hastalıklarına yolaçan veya kimi zaman suçluluğa kadar götüren sosyal intibaksızlıklar ortaya çıkar.

● *Tutulacak yol ve alınacak tedbirler.* İlâca dayanan bir tedavi uygulamak gerekebilir. Daha sık rastlanan durumlarda ise, psikoterapi tedbirlerine ihtiyaç görülebilir. (Bu, takviye psikoterapisinden psikanalize, grup psikoterapilerine, çevre psikoterapilerine kadar gidebilir.) Bundan başka, aile çevresinde ayırma, ya tıbbî pedagojik veya psikoterapik bir enstitüye yerleştirme gibi tedbirler alınabilir, bu çeşit enstitülerde, değişik tedaviler ve yeniden-eğitim usullerine başvurulur. (Bu yeniden eğitim usulleri arasında, hareket bozukluklarının düzeltilmesi, dil temrinleri, okul öğretimine yeniden ayak uydurma çalışmaları, meslek öncesi alıştırmalar gibi faaliyetler yer alır.) Suç işlemiş (serserilik alışkanlığı, oğlan çocukların hırsızlığı, kız çocukların fahişeliği gibi durumlar) olanlar, gözlemden geçirildikten sonra,

Foto. N.Y.T. (LAROUSSE)

kontrollu olarak serbest bırakılabilir veya yatılı yeniden-eğitim merkezlerinde öğrenim görme imkânı kazanabilirler. Buna karşılık, gerek sosyal, gerek psikolojik bakımdan, bu sosyal aileleri üstünde de etki yapmağa çalışmak gerekli ve faydalıdır.

● *Yetişkinlerde karakter bozuklukları.* Bu bozukluklar, şu şartlar içinde ortaya çıkar: a) fizyolojik değişmeler (sağlık durumu, cinsel hayat, ihtiyarlık), maddî ve manevî durumlara karşı tepkiler; b) psikopatolojik rahatsızlıklar (mal, karakter nevrozu, kişiliğin nevrozlu bir bozulmasına tekabül eder) ve psikoz bozuklukları. Gerçek karakter bozuklukları olanlar, çoğu zaman, bünyeye ilişkin bulunan ve çocukluklarından beri ortaya çıkmış olan bozukluklar gösteren kimsedir. Yani paranoiaklar, kıskanç- atılganlar, heyecanlılar, taşkınlar, aşırı idealistler, tutkulular v.b. kimselerdir. Eğer duygunluk hayatıyle, ve nevrozla ilintili unsurları önemsizse ve gerçek karakter bozuklukları söz konusuysa, bu hastaların tedavisi çoğunlukla başarılı olmaz. (LM)

KARAKTERİSTİK sıf. (fr. *caractéristique*). Ayırıcı, üstünde durulmağa değer, dikkat çekici (özellik, nitelik): *Bu iki türlü hareket iki tarafın da ahlâkiyatını gösterdiği için son derece karakteristiktir* (Ziya Gökalp).

◆ i. Mat. *Bir halkanın karakteristiği, a* herhangi bir sayı olmak şartıyle, aynı *a* değerindeki *n* elemanı toplayınca, her *a* elemanı *n*'inci basamaktan çevrimsel bir grup meydana getireceğine göre, halkanın sıfırına eşit bir sonuç alınacak şekilde seçilmiş *n* tamsayısı: 5 *modüllü kongrüans sınıflarının Z/5 halkasının karakteristiği* 5'tir. (Z halkasında, hiç bir elemanın 0'a eşit bir katı yoktur; bu halkanın *karakteristiği sıfırdır* denir.) ‖ *Matris karakteristikleri*, bir kare matrise dayanarak tanımlanan, öz doğrultu*'ların bulunmasında ve köşegenleştirme*'de rol oynayan, *karakteristik denklem, karakteristik determinant* ve *karakteristik matris*'i kapsayan elemanlar. Bk. ANSİKL.

— Dy. *Çekiş karakteristiği*, bir kazanda, saniyede üretilen sıcak gaz miktarı Q ve dumanlıktaki basınç düşmesi su cinsinden milimetre olarak *h* ile gösterildiğine göre,

$$T = \frac{Q}{\sqrt{h}}$$

formülüyle ifade edilen büyüklük.

— ANSİKL. Mat. Üç boyutlu bir E uzayında 3'üncü basamaktan düzgün bir A kare matrisi olsun; bu matris, E uzayının kendi üzerine uygulanışında çizgisel operatör olarak kullanılsın; bileşenleri u_1, u_2, u_3 olan $\vec{U}$ vektörünün göründüsü $\vec{V}$ vektörüdür; $\vec{V}$ vektörünün v_1, v_2, v_3 bileşenleri iki matrisin çarpımıyle belirlidir;

$$\begin{Bmatrix} v_1 \\ v_2 \\ v_3 \end{Bmatrix} = \begin{bmatrix} a_{11} & a_{12} & a_{13} \\ a_{21} & a_{22} & a_{23} \\ a_{31} & a_{32} & a_{33} \end{bmatrix} \times \begin{Bmatrix} u_1 \\ u_2 \\ u_3 \end{Bmatrix}$$

Öz* değerler, λ'ya göre üçüncü dereceden olan

$$\begin{vmatrix} a_{11}-\lambda & a_{12} & a_{13} \\ a_{21} & a_{22}-\lambda & a_{23} \\ a_{31} & a_{32} & a_{33}-\lambda \end{vmatrix} = 0$$

denkleminin kökleridir: bu denklem, A'nın determinantında köşegen elemanlarından λ'nın çıkarılmasıyle bulunmuştur. Bu denkleme *karakteristik denklem* denir; denklemin birinci yanındaki determinant *karakteristik determinat*'tır ve aynı elemanlardan meydana gelen matrise *karakteristik matris* denir. Karakteristik denklem (üçüncü dereceden denklem), öz doğrultuları bulmağa yarayan λ_1 λ_2, λ_3 öz değerlerini belirler. Bir taban değişmesi olursa, A'ya benzer bir matrisle çizgisel bir dönüşüm işlemi söz konusu olur. Eğer karakteristik denklemin kökleri basitse, öz vektörler bir taban meydana getirir ve çizgisel operatör, yeni sistemde

$$\begin{bmatrix} \lambda_1 & 0 & 0 \\ 0 & \lambda_2 & 0 \\ 0 & 0 & \lambda_3 \end{bmatrix}$$

şeklini alır. Başka bir deyişle, X (x_1, x_2, x_3 vektörünün görüntüsü, bileşenleri $\lambda_1 x_1$, $\lambda_2 x_2$, $\lambda_3 x_3$ olan vektördür. Böylece A'ya benzer köşegenel bir matris elde edilir; bu durumda büyük bir önem taşıyan, matrislerin köşegenleştirilmesi problemi çözülmüş olur.

Sonuçlar, kolaylıkla *n* boyutlu bir vektörel uzaya uygulanabilir $n = 3$ gibi karakteristik matris, köşegen elemanlarından λ çıkartılarak elde edilir ve karakteristik determinant ile karakteristik denklem aynı şekilde tanımlanır. (LM)

KARAKTERİZE sıf. (fr. *caractériser*). Ayırıcı özelliği ortaya konulmuş, ayırt edilmiş. ‖ *Karakterize etmek*, ayırt etmek, ayırıcı özelliğini ortaya koymak: *Hakiki şöhreti karakterize eden* [...] *faziletler vardır* (H. R. Gürpınar). [M]

Karakterler (*Kharakteres Ethikoi*), Theophrastos'un kitabı. M.Ö. 319'a doğru yazıldı. Bugün otuz bölümden meydana gelir, ama birçok değişiklik ve bozulmaya uğramıştır. Aristoteles'çi okulda yapılan psikoloji çalışmalarının bir belgesidir. Belki de daha önemli bir metinden gelmektedir. Ahlâkçının gözlem alanı şüphesiz oldukça sınırlıdır; ama gülünç durumların, zaafların tenkitçi bir hicivle verildiği küçük portreleri, inceleyişteki inceliği ve çizgilerin zarifliği ile değer kazanır.

Bu portreler Atina görenekleri üstüne verdiği ayrıntılı ve ustaca bilgi ile de çağımız okurunun ilgisini çeker. La Bruyère, Theophrastos'un bu eserinden edindiği fikirle *Les Caractères* (Karakterler) adlı eserini yazdı. (L)

Karakterler (*Les Caractères*), La Bruyère'in eseri. Fransız ahlâkçısının ilk baskısı 1688'de *Les Caractères de Théophraste, Traduit du Grec, avec les Caractères où les Moeurs de ce Siècle* (Yunancadan Tercüme Edilen Theophrasteos'un Karakterleri ve Bu Yüzyılın Karakter veya Töreleri) adıyle yayımlanan kitabı yunan ahlâkçısının eseri yanında bir «gözlemler» bütünü gibi göründü. 1688-1696 Yılları arasında birbiri ardından yapılan baskılarında La Bruyère on altı bölümlük eserini yavaş yavaş yeni bilge sözleri ve portreler ekleyerek genişletti. Bölümlerin sırası şöyledir: I. *Des Ouvrages de Esprit* (Akıl Eserleri Üstüne); II. *Du Mérite Personnel* (Kişisel Erdem Üstüne); III. *Des Femmes* (Kadınlar Üstüne); IV. *Du Coeur* (Kalp Üstüne); V. *De la Société et de la Conversation* (Toplum ve Sohbet Üstüne); VI. *Des Biens de Fortune* (Kaderin Nimetleri Üstüne); VII. *De la ville* (Şehir Üstüne); VIII. *De la Cour* (Saray Üstüne); IX. *Des Grands* (Büyükler Üstüne); X. *Du Souverain ou de la République* (Hükümdar veya Cumhuriyet Üstüne); XI. *De l'Homme* (İnsan Üstüne); XII. *Des Jugements* (Yargılar Üstüne); XIII. *De la Mode* (Moda Üstüne); XIV. *De Quelqueusages* (Bazı Âdetler Üstüne); XV. *De la Chaire* (Vaizler Üstüne); XIV. *Des Esprits Forts* (Çok Akıllılar Üstüne). Eserin bu genel bileşimi sık sık tenkit edilmiştir. Gerçekte, La Bruyère'in gözlemleri, duyuları, ahlâkî ve zihnî yetileri ve toplumdaki yerine göre ele alınan insanın durumu ile ilgili bütün görünüşlere yönelir. Bu parça parça gözlemlerden, geleneksel ahlâkî değerlerin yavaş yavaş kaybolduğunu görerek öfkelenen, uzlaşmaz bir hıristiyanın oldukça karamsar bir felsefesi ortaya çıkar. Portrelere gelince bunlar ahlâkçının gözlemlerini ne kadar keskin bir görüşle ortaya koyduğunu gösteren en iyi kanıtlardır. Çeşitlilikleri ve üslûpları bakımından da birer edebî şaheser sayılır. Bu portrelerin en ünlüleri *Akıllı Cydias*'ın, *Dalgın Ménalque*'ın portreleridir. La Bruyère'in çağdaşları bu eserde kendi devirlerinin ünlü kişilerinin portrelerini buldular; fakat yazar daima bu portrelerinde çağının insanlarını canlandırmadığını ileri sürdü. (L)

KARAKTERLİ sıf. (*karakter*'den *karakter-li*). Sağlam karakteri olan: *Karakterli bir adam.* ‖ [...] karakteri olan: *Bozuk karakterli adam.* (M)

KARAKTEROLOG i. (fr. *caractérologue*). Karakteroloji incelemesinde uzmanlaşmış psikolog. (L)

KARAKTEROLOJİ i. (fr. *caractérologie*). Psikol. Karakterleri inceleyen bilim. Ira bilimi. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Psikol. *Karakteroloji* terimi, kişisel karakterler ve bunların oluşmasıyle ilgili psikoloji bilimini belirtmek üzere, Wilhelm Wundt tarafından ileri sürüldü. Bu bilim, çeşitli karakterlerin çözümlenmesi ve tasviri yoluyle klasik akılcıların (La Bruyère, La Rochefoucauld v.b.) çalışmalarına bağlanır. Ama aynı zamanda, kişinin kendi karakterini etkilemedeki imkân ve vasıtaları da göz önüne alır.

Modern psikoloji, kişinin, kendisini çevreleyen dış dünyadan aldığı çeşitli uyartılara gösterdiği tepkilerin nesnel incelenmesi üstüne kurulmuş olduğundan, karakterolojiye, değerli bir temel sağlar. Bu psikoloji, ayrıca, Hippokrates'in «tip»ler ve «mizaç»larla ilgili geleneksel sınıflamalarını, bilimsel sonuçlarla destekleyerek yenileştirmek imkânını da vermektedir.

René Le Senne (*Caractérologie* [Karakteroloji] 1945) gibi bazı karakteroloji bilginleri, psikolojinin verilerini felsefe ve ahlâk açısından kullanmağa çalışmışlardır.

Kişilerin belli durumlara, yani «tip durumlara» karşı gösterdikleri tepkilere dayanılarak yapılan gözlemleri sistemleştirmek için birkaç metot kullanılır. Asıl zorluk (tipolijinin yaptığı gibi somatik [bedenle ilgili] verilere başvurmadan) kişinin sürekli psikolojik verilerini doğuştan veya sonradan edinilmiş kabul edip etmemek konusunda ortaya çıkar. Bu anlamda, bazı karakterolojiler, kişinin, hem temel verilerini hem de kişi tarafından yaşanan hayatın tarihçesini topyekûn kendi inceleme alanlarına almak yolunu tutmuştur. Bunlar, özellikle, psikanalize dayanan karakterolojilerdir (Abraham, Jones, Reich). Yalnız esas veriler alanında kalmak üzere, Fransa'da en fazla kullanılan karakteroloji, Heymans ve Wiersma tarafından ortaya atılıp Le Senne tarafından yaygınlaştırılan karakterolojidir.

Heymans ve Wiersma, üç temel karakter özelliğinden (heyecanlılık, yankılanma, faallik) hareket ederek sekiz karakter ayırt etmişlerdir: *tutkulu* heyecanlı, faal ve uzun yankılıdır; *hiddetli*, heyecanlı, faal ve kısa yankılıdır; *duygulu* faal değildir, heyecanlı ve uzun yankılıdır; *flegmatik*, heyecansız, faal ve uzun yankılıdır; *apatik*, heyecansızdır, faal değildir ve *kanlı*, heyecansız, faal ve kısa yankılıdır; *sinirli*, heyecanlıdır, faal değildir ve kısa yankılıdır. (LM)

KARAKTERSİZ sıf. (*karakter*'den *karakter-siz*). Karakteri, ahlâkı bozuk olan: *Karaktersiz adam.* (M)

KARAKUCAK bls. i. Spor. En eski türk güreş biçimi.

— ANSİKL. Doğuşu Orta Asya'ya kadar dayanır. Bugün Anadolu'da en çok benimsenen güreş şeklidir. Eski türkmen güreşinin hemen hemen aynıdır. Ancak Sıvas, Amasya, Tokat, Yozgat ve Çorum'da yapılan *karakucak* ile Maraş ve Artvin dolaylarında yapılan karakucak güreşleri farklıdır. Çok tutulan şekli Sıvas, Tokat, Amasya, Yozgat, Erzurum dolaylarında yapılanıdır. Esasta, yağlı güreş ile serbest güreşten çok farklı değildir, oyunları ve kuralları birbirine benzer. Ege ve Marmara kıyılarına doğru, yağlı güreşe döner, bunun bir sebebi de bu çevrelerde zeytin ve zeytinyağının bolluğudur. Karakucak güreşindeki oyunların adı türkçedir. Bu güreş, *pırpıt* adı verilen bezden yapılma özel giyecekle yapılır. Bk. GÜREŞ. PIRPIT. (M)

KARAKUL veya **KARAPÜL** i. Kıvırcık yünlü koyun.

— ANSİKL. *Karakul*'un anayurdu Buhara dolaylarında Karakul bölgesidir, en çok Türkistan ve Afganistan'da bulunur. Türkiye'de ilk defa 1929'da, S.S.C.B.'den getirtilerek Ankara Gaziorman çiftliğinde yetiştirilmeğe başlandı. Şimdi Çifteler harasında yetiştirilmektedir. Karakul en başta kuzularının postu için üretilir. Astragan denen mantolar ve değerli kalpaklar, kuzuların derisinden yapılır. Karakul kuzusunun (ham veya tabakalanmış) postuna, ülkesine göre değişik adlar verilir: İngilizler *persian lambskin*, Almanlar *persianer*, Fransızlar ise *astragan* derler.

Postların kalitesi boyuna, kıvrımların birbirine benzer oluşuna, parlaklığına ve genellikle meydana getirdiği desenin tipine göre değişir. Kıvrımların boy ve şekli de ülkeden ülkeye ve modasına göre ayrı değerlendirilir. Her kuzu için azmî bir kesim

karakullukçu

karakullukçu

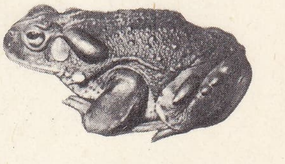

karakurbağası

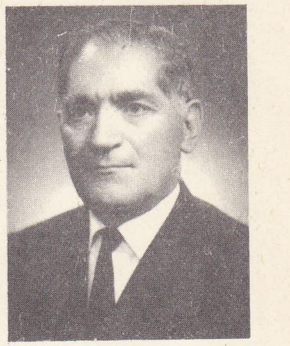

Enver Ziya KARAL

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN) ; LAROUSSE

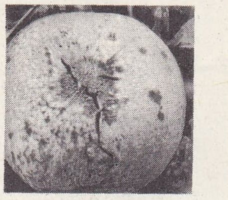

armutta
karaleke hastalığı

armut yaprağında

karaltı

yaşı vardır: iri kıvırcık postulular için doğuştan, orta kıvırcık postlular için ikinci gün, küçük kıvırcık postular için ise üçüncü gün hayvanın kesilmesi gerekir. *Muare astrogan* (alacalı astragan), vaktinden önce ya tabiî düşürme ile veya ananın gebelik döneminde uğradığı bir kaza sonucu yavrunun karından alınmasıyle doğmuş karakul kuzusunun derisidir. (LM)

KARA-KUL, S.S.C.B.'de göl, Orta Asya'da (Tacikistan), Pamir'in kuzeyinde, yüksl. 3 900 m; 364 km². (L)

KARAKULAK blş. i. Teşk. tar. Osmanlı devletinde emir çavuşu, haberci. (Bk. ANSİKL.) ‖ Bu görevde bulunanların meydana getirdiği sınıfın adı.

— ANSİKL. *Karakulak*'lar sadrazam, vezir, yeniçeri ağası ve bostancıbaşılara hizmet etmekle görevli idiler. Bunlar bir yere giderken karakulaklar önden yol açarak yürürdü. Bostancıbaşı karakulağı sadrazamın yanında bulunur, saray ile Babıâli arasında hizmet görürdü. Ayrıca menzil atlarının sürücülerine de karakulak denirdi. Bunlar, posta arabalarının önünden giden, kasabaya girince halka bağırarak postanın geldiğini duyuran postacılardı. Karakulak, halk arasında yasakçı anlamında da kullanılırdı. (M)

KARAKULAK blş. i. Zool. Çakala benzer yabanî hayvan. (İlmî adı *Caracal melanotis.*) [Asya'nın sıcak bölgelerinde ve Kuzey Afrika'da yaşar; ortalama 20 kg ağırlığında çevik bir hayvandır; kulaklarının ucunda püskül biçiminde tüy demetleri bulunur, Hintliler bunu eskiden beri avcılıkta yardımcı olarak kullanır.] (Kedigillerden). [M]

KARAKULAK, Doğu Anadolu bölgesinde (Yukarı Fırat bölümü, Erzincan ili, Çayırlı ilçesi) bucak; 7 842 nüf; 14 köy. —*Bucak merkezi,* 1 969 nüf. Çayırlı'nın 29 km kuzeyinde; yüksl. 1 750 m. Erzincan-Erzurum demiryolu üzerindeki Karasu istasyonuna 20 km'lik bir toprak yolla bağlıdır. (M)

KARAKULLUKÇU blş. i. Ask. tar. Yeniçeri ocağı bölük ve ortalarında görevli olan küçük çavuşlara verilen ad.

— ANSİKL. Ask. *Karakullukçu*'lar çorbacıların ve subayların emir çavuşları idi. Acemi oğlanlarından Yeniçeri ocağına alınır ve oda hizmetlerinde çalıştırılırlardı. Bunların görevleri odaları ve odaya gelen misafirlerin ayakkabılarını temizlemek, yemek kaplarını yıkamak, odanın ısınması için odun yarmak, kandilleri yakmak ve odanın levazımını sağlamaktı. Duruma göre odalarda bir veya iki karakullukçu vardı. Kul kethüdasının odasında beş, çavuş odasında ise dört karakullukçu bulunurdu. Kethüda ve çavuş karakullukçuları aşçı başının yönetimi altındaydı. (M)

KARAKUM, Türkistan'da iki çöl.

Büyük Karakum. Hazar denizi ile Amuderya nehri arasındadır, görünüşü bakımından güneyden kuzeye doğru üç bölgeye ayrılır. Birinci bölge Amuderya, Murgab ve Tican ırmakları ile sulanır. İkinci bölge, akarsu ve yağmur azlığından rüzgârla ortaya çıkan kumlu tepeler aralarında kil düzlükleri (takır), birbirinden çok uzakta olan kuyular, üçüncü bölge Urguz ötesi yüksek düzlüğüdür. Kuzeye doğru Üstur ile birleşir. Buradaki en büyük çukurluk, Unguz Özboyu çukuru ve Harizm Özboyu nehri üzerindeki Sarıkamış çukurlarıdır. Her biri 20 000 km²'lik bir alanı kaplar. Karakum'da nüfus yoğunluğu çok azdır (km²'ye 1 kişi). Tarihî belgeler, Karakum'un vaktiyle gelişmiş ve kalabalık bir ülke olduğunu belirtir. Aşkâbâd yakınında Anau'da yapılan kazı, burada M.Ö. 4500'de (veya 9000) bir medeniyet olduğunu gösterdi.

Küçük Karakum. Aral gölünün kuzey ve kuzeydoğu kıyısında Siriderya nehrinin aşağı mecrası ile Çalkan-Teniz ve Çubar-Teniz gölleri arasındadır (uzunluğu 375, eni 140 km). Yüksl. 200 km. Deniz hayvanlarının kabukları ile dolu olan arazi bazı yerlerde burganlar (barhan) halindedir. Kazak Türkleri tarafından sürüler için otlak olarak kullanılır. (M)

KARAKURBAĞASI blş. i. Zool. Kurbağalar takımından karada yaşayan amfibyum.

— ANSİKL. *Karakurbağası*'nın bellibaşlı üç türü vardır: bayağı kurbağa (*Bufo bufo*); haçlı kurbağa (*B. Calamita*) ve yeşil kurbağa (*B. viridis*). Bunların boyu hiç bir zaman 12 sm'yi geçmez.

Binlerce zararlı hayvanı yokettiği için karakurbağalarının hizmeti büyüktür. Bu yüzden korunmasi gerekir. İğrenç görünüşü, salgıladığı zaman çıkardığı sidik kokusu bu hayvancığın hırpalanmasını, öldürülmesini haklı göstermez. Karakurbağası yıllar süren ömrünün büyük bir kısmını karada geçirir. İlkbaharda, yumurtlamak için suya gider. Dişi karakurbağası, su bitkileri üzerine yığın halinde binlerce yumurta bırakır. İribaş denen yavrular nisan sonunda yumurtadan çıkar, haziran sonunda çıkar. Kışın, soğuk ülkelerde, toprak altı dört bacaklı olur. Küçük kurbağalar ancak beş yılda erginleşir.

Karakurbağası, kocaman taşların altındaki çukurlarda yaşar, geceleyin dolaşmağa çıkar. Kışın soğuk ülkelerde toprak altına, taş kovuklarına sığınır. Sıcak ülkelerde yaşayan başlıca türü afrika'da bulunan kalkık göz kapaklı kurbağa (*B. Superciliaris*). Bu kurbağaların boyu, bacakları sayılmazsa 20 sm'yi bulur. (L)

KARAKURBAĞASIGİLLER çoğl. blş. i. Zool. Kuyruksuz ve dişsiz, önden bağlı fırlak dilli kurbağalar familyası. (L)

KARAKURT, Doğu Anadolu bölgesinde (Erzurum-Kars bölümü, Kars ili, Sarıkamış ilçesi) bucak 18 035 nüf.; 26 köy —*Bucak merkezi,* 1 237 nüf. Sarıkamış'ın 32 km güneyinde, Aras ırmağı vâdisinde, yüksl. 1 500 m. (M)

KARAKURT (Esat Mahmut), türk halk romancısı (İstanbul 1902). Diş Hekimliği okulunu (1924) ve İstanbul Hukuk fakültesini (1930) bitirdi. Gazetecilik, lise öğretmenliği ve avukatlık yaptı. Urfa milletvekili olarak Büyük Millet meclisinde bulundu (1954-1960). Senatörlük yaptı (1961-1966). Mütareke yıllarında gazetecilikle yazı hayatına başlayan Karakurt, küçük hikâyeler yazdı, halk arasında kendisine ün kazandıran aşk ve serüven romanlarını kaleme aldı: *Vahşi Bir Kız Sevdim* (1926); *Çölde Bir İstanbul Kızı* (1926); *Dağları Bekleyen Kız* (1934); *Allaha Ismarladık* (1936); *Ölünceye Kadar* (1937); *Son Gece* (1938); *Kadın Severse* (1939); *İlk ve Son* (1940); *Sokaktan Gelen Kadın* (1945); *Ankara Ekspresi* (1946); *Bir Kadın Kayboldu* (1948); *Ömrümün Tek Gecesi* (1949); *Erikler Çiçek Açtı* (1952); *Son Tren* (1945); *Kadın İsterse* (1960). Romanlarından bazıları filme alındı. (M)

Karakurt barajı, Manisa ilinde, Kırkağaç ilçesinin 14 km kuzeydoğusunda, Bakırçay üzerinde yapılması tasarlanmış sulama ve taşkın önleme barajı. Toprak dolgu tipinde olması düşünülen barajın drenaj alanı 212 km²; temelden yüksekliği 21,85 m; krep uzunluğu 507 m; depo hacmi 407 000 m³; yıllık su verimi 26 210 000 m³; faydalı göl hacmi 25 752 000 m³; bu barajdan yararlanılarak sulanacak ve taşkından korunacak arazi 4 500 hektar olarak hesaplandı. Barajın maliyeti 1967'de 17 500 000 TL. olarak tespit edildi. Projesi Devlet Su İşleri tarafından hazırlanan bu barajın yapımı için faaliyete geçileceği sırada bir süre ertelendi ve çalışma için yeni bir tarih belirtilmedi. (M)

KARAKURUM. Esk. coğ. Batı Moğolistan'da (Orhun ırmağının yukarı kesimi) Uygur ve Moğol devirlerinde kurulan iki şehir. **1.** Orhun nehrinin solunda, Talalhayn bozkırında, VIII. yy.da uygur hükümdarı Bügü Han tarafından kuruldu. Yüzyıl kadar Uygur devletinin başkenti oldu (*Ordu Balık*). Bu devletin yıkılmasıyle şehir, terk edildi. X. yy.da harabe haline gelen şehir, *Mu-Balık* ve *Kara Balgasun* adlarıyle anılıyordu. **2.** Orhun nehrinin sağındaki Karakurum'un yapımına Cengiz Han zamanında başlandı; Ögedey Han zamanında tamamlandı (1234). Daha sonra bir surla çevrildi (1235). Bir süre başkent olan bu şehrin resmî adı *Ordu Balık* idi. Şehirde çinli ve müslüman mimarların eserleri vardır (12 buddha dini tapınağı; 2 cami; 1 hıristiyan kilisesi). Hanın sarayı şehir dışındaydı. Kubilay Han zamanında devlet merkezi, Pekin yakınlarındaki Kay-pin-fu oldu (1259). Arıık Buga, Karakurum'da bağımsızlığını ilân edince, şehir Kubilay Han tarafından kuşatıldı (1260). Moğol imparatorluğunun Çin'de hâkimiyet kurduğu sırada Karakurum moğol valilerinin yerleşme merkeziydi. Moğolların Çin'deki hâkimiyeti sona erince burası tekrar başkent oldu (1368). XV. yy.da ise şehir önemini kaybetti. Bugün Karakurum harabeleri 2 km'lik bir alana yayılmış durumdadır. (M)

KARAKURUM («kara kaya» anlamında türk. k.), Keşmir'de (Hindistan ve Pakistan) dağlık kütle; güneyde İndus ve Pencap Himalayaları, kuzeyde Kûn arasında, batıda, Hindukuş dağlarından doğuda Şyok'un çizdiği eğriye kadar uzanır. Karakurum, kısmen başkalaşmış billûrsu kaya ve tortul kayaçlardan oluşan ve kuzeybatı-güneydoğu yönünde uzanan dört sıra kapsar: *Büyük Karakurum* (veya Mustag) *Aghil Karakurum; Kailas; Ladak.* Karakurum'un zirveleri çok yüksektir: K2, 8 620 m'yi bulur; Gasnerbrum I, 8 086 m'ye ulaşır. Bazılarına tırmanmak imkânsızdır. Mustagh kulesi (7 293 m); Rakapoşi (7 790 m); Maşerbrum (7 820 m); Gaşerbrum IV (7 980 m). Güneye akan Şigar ve Nubra nehirleri ile kuzeye doğru akan Kaskanderya ve Karakaş nehirlerinin kaynakları Karakurum sıradağlarındadır. Kuzey yamaç, Orta Asya'nın kuru ve soğuk rüzgârlarına açıktır; güneyde ise, tersine, çok daha uzun bir yamaç üzerinde şiddetli kar yağışları dünyanın en büyük buzullarını meydana getirmiştir: Baltoro (86 km); Siaçen (72 km). Dağ, tibet asıllı birkaç göçebe dışında ıssızdır. Vâdilerde yaşayan Baltiler ve Dardiler, toplandıkları köyler çevresinde sulama yoluyle arpa, çeşitli meyve ağaçları ve özellikle kayısı ağacı yetiştirir. Karakurum geçidi (5 575 m) sınırın Çin tarafından kapatılmasından önce, kervan yoluyle Leh (Ladak'ın merkezi) ve Türkistan'ı birbirine bağlardı. (L)

Kara kuruş, osmanlı ülkesinde kullanılan yabancı sikkelerden biri. Bunların ayarları hastır. Alman taler'i ile ispanyol riyal ve ekülerine benzerdi. Çeşitli tarihlerde çıkarılan tarifesine göre 9 dirhem değerinde ve 181 akçeye bedel idi. (M)

KARAKUSMUK blş. i. Patol. İçinde bol miktarda kara kan bulunan kusmuk; had apandisitin bazı ağır şekilleriyle sarı hummada görülür. (L)

KARAKUŞ blş. i. Zool. Kartal cinsinden siyah kuşlara verilen ad. (M)

KARAKUŞ blş. i. Vet. Atların ayaklarında şişlikler halinde beliren hastalık. (M)

KARAKUŞ (Bahaeddin bin Abdullah), Esedüddin Şirkuh'un kölesi (öl. 1201). Efendisi Şirkuh tarafından azat edilerek emîrliğe tayin edildi. Bir süre sonra saray nazırı oldu. Görevi, ölen halifenin ailesine bakmaktı. Salâhaddin Eyyubî tarafından Akka'yı korumakla görevlendirildi. Şehir düşünce Karakuş esir edildi (1191). Salâhaddin Eyyubî tarafından 20 000 dinar fidye verilerek kurtarıldı. Onun ölümünden sonra oğlu el-Malik el-Aziz Osman'ın hizmetine girdi. Ona naiplik etti. Bunun oğlu zamanlarında da aynı görevde bulundu. Bir süre sonra yaşlılığından dolayı bu görevinden alındı. (M)

KARAKUŞ dağı, Akdeniz bölgesi ile İçbatı Anadolu bölümü sınırı üstünde, Eğirdir gölü kuzeyinde dağ sırası. Sultan dağlarının kuzeybatı ucunda dik bir açı ile ayrılarak güneybatıya doğru uzanır; 1 900 m. Yapısında ikinci zaman (kreates) kalkeri ve eyosen flişleri yer alır. (M)

KARAKUŞİ sıf. (*karakuş*'un adından). Kanun veya kurala, normal ve mantıkî ölçülere dayanmayan, keyfî: *Karakuşî hükümler.* (M)

Kara Kuvvetleri kumandanlığı, Türkiye'de Genelkurmay başkanlığının direktiflerine göre kara kuvvetlerini savaşa hazırlamak ve savaşta yönetmekle sorumlu kumandanlık (kuruluşu 15 ağustos 1949). Genelkurmay başkanının fikri alınarak millî savunma bakanı tarafından Bakanlar kuruluna teklif edilen ve kabul olunan orgeneral bir kararnameyle bu makama getirilir. Kara Kuvvetleri teşkilâtının, savaş taktik usullerinin, araç ve gereçlerin geliştirilmesi ve yönetimiyle görevlidir. Bk. SİLÂHLI KUVVETLER. (M)

KARAKUYU, Afyon-İzmir demiryolu ü-

Foto. Vincent (LAROUSSE)

zerinde istasyon; Dinar'ın doğusunda Isparta ve Eğridir'den gelen demiryolu burada birleşir. (M)

Kara Kuyu, ing. *Black-Hole,* Kalküta'daki William kalesinde bulunan zindanlardan birinin adı. 1756'da Bengal valisi *Siracuddevle* kaleyi ele geçirince 146 avrupalı esiri, bir yanı yirmi ayaktan daha küçük kare biçimli bir kazamatın içine soktu. Bu tutukluların çoğu orada bir gece içinde ölüp gitti; yalnız 23 kişi hayatta kaldı. İngiliz yönetimi de bu zindanı kullandı. (L)

KARAL (Enver Ziya), türk tarihçi ve bilim adamı (Kosova 1906). Orta öğrenimini Edirne'de tamamladı, Fransa'da Lyon üniversitesini bitirdi (1933). İstanbul üniversitesi öğretim kadrosuna girdi. Harp akademisinde tarih dersleri verdi (1935-1941). Ankara Üniversitesi Tarih bölümü başkanı oldu (1941), aynı zamanda Siyasal Bilgiler fakültesinde tarih okuttu (1942-1944). Türk İnkılâp Tarihi enstitüsünü kurdu. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya fakültesi dekanlığına seçildi (1944). Ankara üniversitesi rektörü (1949) ve ordinaryüs profesör oldu (1960). 27 Mayıs 1960'tan sonra Kurucu meclise C.H.P. temsilcisi olarak girdi ve Anayasa komisyonu başkanlığına seçildi (1961).

Başlıca eserleri: *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi* (1942); *Sultan Selim III* (1942, 1946); ilk dört cildini Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın yazdığı eserin devamı olan ve 1789-1906 yıllarını kapsayan, henüz tamamlanmamış beş ciltlik *Osmanlı Tarihi* (1941, 1954, 1956, 1961); *Atatürk'ün Düşünceleri* (1956). [M]

KARALAMA i. (*karalamak*'tan *karala-ma*). Karalamak eylemi. || *Karalama yazmak,* bir yazının taslağını hazırlamak, müsvedde yapmak. El alışkanlığı kazanmak için tekrar tekrar yazı yazmak.

— Hat. El alıştırmak, güzel yazı yazmak için tekrarlanarak yazılan yazı. (Yazı yazmayı öğrenenlerin, hattat olacak öğrencilerin, bir harfi, bir kelimeyi veya bir cümleyi, otuz kırk defa yazdıkları olurdu. Öğreticiler bu yazıları gözden geçirir, düzeltir ve değerlendirirlerdi. Kullanılan kâğıdın alıştırmalar sırasında gittikçe kararması yüzünden ona bu ad verilirdi. Karalama yapılan deftere *karalama defteri* denirdi.) || Taslak halinde gelişigüzel yazılmış yazı. *Esk.* Müsvedde. || *Karalama kağıdı,* karalama yazılan kağıt, müsvedde kağıdı. Eskiden hattatların güzel yazı yazmak için alıştırma yaptıkları, üzerindeki yazı kolayca silinebilen, iyi cins saydam kâğıt. (M)

Karalama Defteri, Nurullah Ataç'ın denemeler kitabı (1952). Çoğu İkinci Dünya savaşı sıralarında yazılmış otuz dört yazının tümü, yazarın edebiyat, sanat konularıyle ilgili düşüncelerini yansıtır. Roman, şiir, aruz, yeni şair, sanat adamı, Baudelaire, Thomas Mann, Tevfik Fikret v.b. konular üstüne okurların dikkatini çeker. Arı Türkçeye yönelişi bu kitaptaki yazılarda açıkça görülür. Kesin kurallar ileri sürmez. Ele aldığı sanat veya edebiyat meselelerini ustalıkla geliştirir, sonuçlandırır. Belli bir akımı, belli bir görüşü savunmaz. Bu türde çalışanların olumsuzluğunu alaycı bir dille belirtir. Edebiyatı, şiiri, sanatı sevdirmeğe çalışır. (M)

KARALAMAK geçl f. (*kara*'dan *kara-lamak*). Kalem veya boya ile birtakım şekiller çizerek bir yeri kirletmek: *Çocuklar duvarı karalamışlar.* || Üzerini çizerek bir yazıyı geçersiz kılmak: *Yazının bazı kelimelerini kalemle karaladı.* || Bir yazının taslağını hazırlamak. || Yazmak veya çizmek: *Bir mumun ışığı altında, gecenin geç saatlerine kadar, bir takım sayfalara bir takım işaretler karaladığı görülüyordu* (Ş. S. Aydemir). || *Mec.* Bir kimseye bir suç veya kötülük yüklemek, lekelemek, kara sürmek.

◆ **Karalatmak** ettrg. f. Kara hale gelmesine yolaçmak: *Dikkat et, ödevini kardeşlerine karalatma.* || *Mec.* Leke sürdürmek. (M)

KARALEKE blş. i. Meyve ağaçlarında yaprak, dal ve meyve üzerinde kara leke şeklinde beliren çeşitli hastalıklara verilen ad.

— ANSİKL. *Karaleke*'ye tutulan elma ve armutlar çatlar ve ticarî değerini kaybeder. Hastalığı mikroskopik mantarlar yapar: elmada *Venturia inaequalis,* armutta *V. pirina.* Baharda ağaçlara ilâç püskürtmek faydalı sonuç verir. Bunun için bakırlı ilâçlar, ince kükürt, kaptan, zineb, zivam, tiram v.b. gibi sentetik mantar ilâçları kullanılabilir. (L)

KARALI sıf. (*kara*'dan *kara-lı*). Üzerinde karası olan: *Karalı kumaş.* || Kalemle karalanmış olan: *Yazının birkaç satırı karalı.* || *Karalı beyazlı,* üzerinde siyah ve beyaz renkleri bulunan: *Karalı beyazlı elbiselik.* (M)

KARALIK i. (*kara*'dan *kara-lık*). Kara olma hali. (M)

KARALİYÇEV (Angel), bulgar yazarı (Strajitsa, Gorna Oryahovitsa 1902). Masal ve hikâye derlemeleri yazdı: *Lıjoven Svyat* (Yalan Dünya) [1932]; *Vihruşka* (Kasırga) [1938]; *Ptiçka ot Glina* (Kilden Yapılmış Kuş) [1941]. Bu eserleri sayesinde Karaliyçev XX. yy. bulgar edebiyatının en iyi nesircileri arasında yer alır. Ayrıca modern Bulgaristan'ın oluşmasına yön veren toplumsal ve siyasî kavgaları anlatan hikâyeler de yazdı: *Stroiteli na Republikata* (Cumhuriyetin Kurucuları) [1950]; *Nakovalnya ili Çuk* (Örs veya Çekiç) [1954]; *İstoriçeska Bılgariya* (Tarihî Bulgaristan) [1959]. (L)

KARALTI i. (*kara* > *karalmak*'tan *karaltı*). Uzaklık veya karanlık sebebiyle kim veya ne olduğu seçilmeyen, belli belirsiz koyu renkli şekil: *Uzaktan, sonradan orman olduğunu anladığımız bir karaltı göründü.* || Karamsı leke.

— İnş. Bir anahtar dilinin, sapa dik olarak alınan kesitinin karakteristik biçimi. (M)

Karamağara. Arkeol. Keban'ın 10 km kuzeydoğusunda, tarihöncesi devirlere ait mağara. 1969'da Prof. Dr. Kılıç Kökten tarafından araştırıldı. Mağaranın iç kısmı ve ağzında yapılan sondajda Paleolotik çağa ait âletler bulundu. Mağara Keban barajı su birikim alanı içinde kalmaktadır. (M)

KARAMAĞARA, İç Anadolu bölgesinde (Orta kızılırmak bölümü, Yozgat ili, Akdağmadeni ilçesi) bucak; 16 603 nüf.; 34 köy. — *Bucak merkezi,* 1 944 nüf.; Akdağmadeni'nin 44 km batısında. Yüksl. 1 100 m. (M)

KARAMAJONG'LAR, Uganda'da yarı-göçebe çobanlar aşireti; Karamajong'lar Kioga gölü bölgesinde yaşar. (L)

KARAMAK geçl. f. (esk. türk. *karğamak*'-tan). Bir kimseyi hor görmek, beğenmemek: *Merhametin yoktur beni karama / Beni görüp mah yüzünü bürüme* (Karacaoğlan). || Bir kimseyi kötü olarak tanıtmak, kötülemek, yermek, karalamak. (M)

KARAMAK geçz. f. (esk. türk. k.). Bakışı bir yöne veya kimseye yöneltmek, bakmak. || Geçl. f. Bir kimsenin geçimini sağlamak. || (Birini) Gözetmek, korumak. (M)

KARAMAN, İç Anadolu bölgesinde (Konya ili) ilçe merkezi şehir; 35 049 nüf. (1970). Konya'nın 19 km güneydoğusunda; yüksl. 1 038 m. Konya'yı Mut üzerinden Silifke'ye bağlayan yola 2 km'lik bir bağlantısı, Haydarpaşa-Afyon-Adana demiryolu üzerinde istasyonu vardır. — *Karaman ilçesi,* 4 657 km^2; 100 697 nüf. Merkez, Bucakkışla, Kâzımkarabekir, Kılbasan, Kızılyaka ve Yeşildere (İbrala) bucakları; 102 köy. Tahıl, hayvancılık.

● *Tarih.* Eski adı *Larende* olan bu şehir önce Selçukluların, sonra Danişmendoğullarının eline geçti, Kılıç Arslan II tarafından 1165'te geri alındı. 1191'de, Friedrick I Barbarossa haçlı seferi sırasında buradan geçti. 1210'da l'Horpitalier'lerin eline geçtiyse de, bir süre sonra selçuklu sultanı İzzeddin Keykâvus I tarafından geri alındı (1216). Karaman, 1230'dan sonra bir süre Harizmlilere mülk olarak verildi. Mevlânâ'nın babası Bahaeddin Veled'in Karaman'a gelmesi bu olayla ilgilidir. XIII. yy.ın ikinci yarısında Karamanlıların eline geçen bu şehir, onların devrinde gittikçe büyüdü; çeşitli binalar yapıldı; kalesi tahkim edildi. XIV.yy.da Karaman beyleri özellikle bu şehirde oturdular. Karaman beylerinin gerek kendi aralarında, gerekse Eretnalılar ve Kadı Burhaneddin ile giriştikleri savaşlar sırasında şehir harap oldu. Karaman, 1397'-de Bayezid I'in eline geçti. 1402'den sonra tekrar Karamanlılar tarafından alındı. Bu devrede Memlûklar, zaman zaman Karaman'a hücum ederek kalesini ateşe verdiler (1424, 1456). Karamanlı - osmanlı mücadelesi sonunda şehir, Osmanlılara geçti (1467). Bu tarihten sonra bazen tahrir defterlerinde *Larende* olarak geçmesine rağmen *Karaman* adını aldı.

● *Güzel sanatlar.* Karaman ilçe merkezi özellikle Karamanoğulları devrine ait eserler bakımından çok zengindir. Çevresinde ve köylerinde eski çağlara ve Bizanslılara ait önemli kalıntılar vardır. Bunlardan en tanınmış ve önemli grup *Binbir Kilise* adı ile tanınan çoğu kiliselere ait harabelerdir. Karaman yakınında Karadağ'da yer alan bu yapıların büyük kısmı halen Madenşehir ve Değle köylerinin içinde ve çevresinde kalmıştır. Bunlar bir manastır topluluğu değil, daha çok bir şehir kalıntısı izlenimi verir. Eski Barata şehri olduğu hakkında tahminler varsa da kesin bir şey söylenemez. VII.-VIII. yy.a ait olmaları muhtemel bu yapılar, Orta Anadolu'ya özgü bazı mimarî özellikler gösterir. Tek ve dışarı taşkın apsis, ikiz kemerli açıklıklar, muntazam kesme taş inşaat, taş kemerlerle takviyeli beşik tonoz örtü sistemi, bütün yarım yuvarlak hatların yerini alan atnalı formu, bodur payeler, çoğu bazilika tipinde olan yapılara kendilerine has bir görünüş sağlar. 30 Kadar yapının pek azı merkezî planlı, çoğu bazilika tipindedir. Ayrıca Karadağ'ın oldukça yüksek bir yerinde haç planlı bir yapının kalıntısı vardır. Manazan köyündeki Bizans devrine ait kaya içi yerleşme yerleri ile Fısandun köyündeki kapalı yunan haçı planlı kilise de Karamanoğullarından önceki Karaman ilçesinden kalma dikkate değer eserlerdendir.

Camiler. Arapzade camii. Hatip mahallesindedir. Kitabesine göre Alâeddin Halil Bey zamanında (1374) yapılmasına başlandı, Mehmed Bey zamanında tamamlandı (1420). Kıble duvarına paralel dört nefli, payeli, düz çatılı, dikdörtgen bir yapıdır. Kesme taştandır ve bir kısmı kerpiçle tamir edilmiştir. Tamamlanmamış bir minaresi ve kabartmalarla süslü portali vardır. İç görünüşü çok sadedir.

Dikbasan (veya *Fasih*) *camii.* Mansurdede mahallesindedir. Yapılış tarihi kesinlikle bilinmezse de XIV. yy. sonuna ait olabilir. Kıble duvarına paralel dört nefli, payeli ve düz çatılı, kesme taştan dikdörtgen bir yapıdır. Toprak damın yerine sonradan çatı yapılmıştır.

Hacıbeyler (veya *Nizam*) *camii.* Karamanoğullarından Alâeddin Halil Bey zamanının büyük memurlarından Hacı Bey tarafından yaptırıldı (1358). Kıble duvarına paralel üç nefli, payeli ve kesme taştan dikdörtgen bir yapıdır. Aslında daha büyük bir cami iken yol inşaatı yüzünden 1900 başlarında bugünkü şekli ile yeniden inşa edildi. Kabartma dekorasyonlu portali, mukarnaslarla süslü taş mihrabı dikkati çeker.

Çelebi Camii. Mansurdede mahallesindedir. Tarihi kesinlikle bilinmez. Tromplu tek kubbeli, kare planlı basit bir yapıdır. Son cemaat yerinin üç kubbesi yıkıktır. Taş mihrabı mukarnas palmet ve rumîlerle süslüdür.

Maderîmevlânâ camii. Mevlânâ Celâleddin Rumî'nin annesi Mümine Hatun için Karamanoğlu Alâeddin Bey tarafından yaptırıldı (1370). Karamanoğulları ve Osmanlı devirlerinde yenilendi. Bugünkü şekli osmanlı karakteri taşır. Pandantifli tek kubbeli bir yapıdır. Üç kubbeli son cemaat yeri ve tek minaresi vardır.

Yunus camii (veya *Kirişçibaba zaviyesi*). 1349'da Şeyh Yunus için yapıldı. Halen cami olarak kullanılmakta ise de aslında zaviye olarak yapıldığı planından anlaşılmaktadır. Kubbe ile örtülü kare namaz mekânının sağında üç bölümlü bir dikdörtgen mekân, ayrıca buraya bitişik türbe vardır. Son cemaat yeri beş gözlüdür. Kubbe dıştan piramit çatı ile örtülüdür.

Bunlardan başka tarihi kesinlikle bilinmeyen *Abidinağa camii,* Osmanlı devrine ait 1589 tarihli tek kubbeli *Nuhpaşa camii,* gene aynı tarihlerden tek kubbeli *Yeniminare camii, Hisar camii* olarak da bilinen *Pirahmetbey camii* ile selçuklu emîrlerinden Sadeddin Ali Beyin mescidi anılmağa değer.

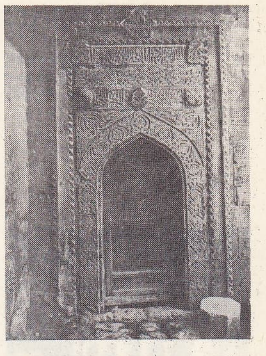

Nefisehatun medresesi iç kapılarından biri (Anadolu Beylikleri adlı eserden)

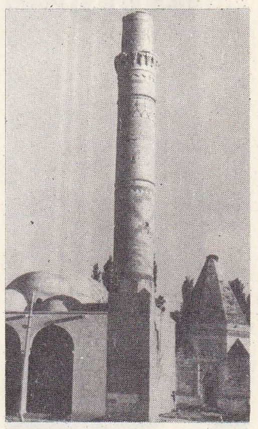

İbrahimbey imareti

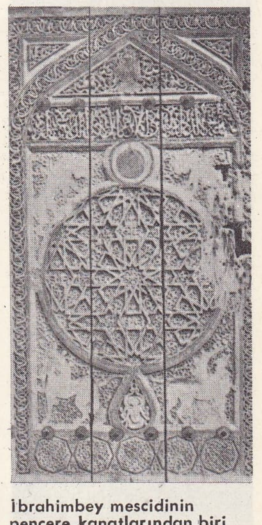

İbrahimbey mescidinin pencere kanatlarından biri (Anadolu Beylikleri adlı eserden)

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

KARAMAN

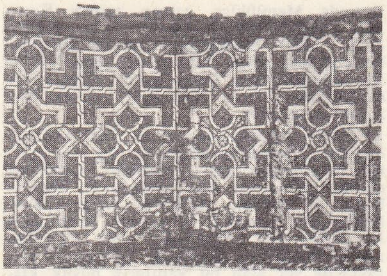

Özkent'te Celâleddin Hüseyin türbesinden detay, (1152)

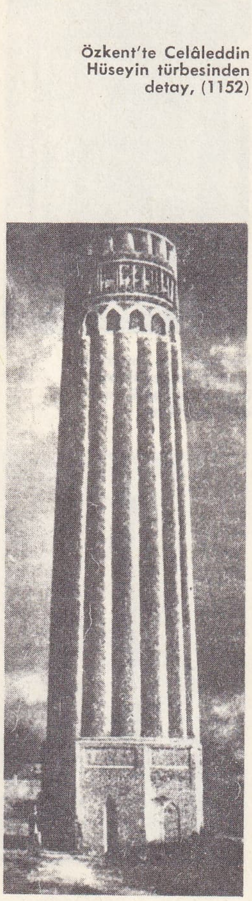

Kar-Kurgan ve Buhara'da minare (XII. yy.)

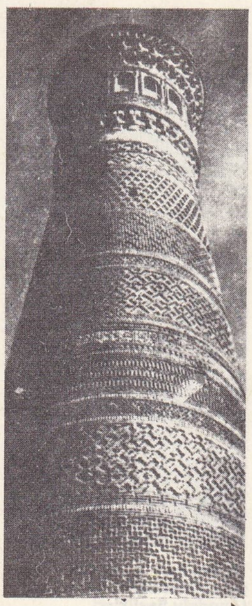

Külliyeler. Karabaş Veli külliyesi. Tekke mahallesindedir. Cami, tekke, imaret ve türbeden ibarettir. Tarihi kesinlikle bilinmemekle beraber Karamanoğulları devrine aittir (XV. yy.). İbrahim Beyin oğullarından Pîr Ahmed Beyin zamanında (1464 veya 1469) yaptırılmış olabilir. Cami kısmı altı payeli, dikdörtgen düz damlı, tekke kısmı ise kubbeli medreseleri andıran plandadır. Moloz taştan yapılmıştır. Türbe sekizgen planlıdır. Üst kısmı yıkıktır.

Halilefendisultan külliyesi. Yazlık ve kışlık kısımları olan mescit, türbe, çeşme ve sarnıçtan ibarettir. Karamanoğlu İbrahim Beyin başkadısı Halil Efendi tarafından yaptırıldı (1409). Mescit düz damlı basit bir binadır. Çeşmenin Karamanoğulları devrine ait pirinç musluğu ve taş işçiliği ilgi çekicidir. Türbe düzgün olmayan poligon planlıdır ve piramidal çatı ile örtülüdür.

Medrese ve benzeri kuruluşlar. Karamanoğlu *Emîrmusapaşa medresesi.* Zeyvesultan mahallesinde, kalenin 200 m kadar güneyindedir. Musa Paşa tarafından yaptırıldığı bilinir, kesin tarihi belli değildir. Kubbeli kısmının yıkıntısı ve bazı temelleri kalmıştır. Eski fotoğraflardan mimarîsi ve süslemesi hakkında bazı fikirler elde etmek mümkündür. Mukarnas cümle kapısı kûfi yazılarla süslü ve taş işçiliği kaliteli idi.

Nefisesultan (veya *Hatuniye*) *medresesi.* Karaman'ın en önemli eserlerindendir. Külhan mahallesindedir. Murad I'in kızı ve Karamanoğlu Alâeddin Beyin karısı Nefise Sultan tarafından 1382'de yaptırılmıştır. Kitabesine göre mimarı Numan bin Hoca Ahmed'dir. Açık avlulu medrese tipindedir. Dikdörtgen şeklindeki yapının orta kısmında iki yanı revaklı bir avlu bulunur. Giriş ve kıble yönlerinde ise birer eyvan yer alır. Kıble eyvanı dershane, mescit vazifesi görür. Bunun yanındaki bir kubbeli oda ise kışlık dershanedir. Soldaki kubbeli mekân Nefise Sultanın türbesidir. Yanlarda, revaklara açılan medrese odaları bulunur. Bunların çoğu kubbelerle örtülüdür. Muntazam kesme taştan olan yapının kabartma taş işçiliği önemli ve kalitelidir. Gerek portal, gerekse türbe ve dershane kapıları çok zengin kabartmalarla süslüdür.

Ayrıca *Karamanoğlu İbrahimbey imareti* (yapılışı 1426-1462); yazlık ve kışlık mescit, dârülkur'a ve çeşmeden ibaret *Hocamahmutbey dârülhüffazı* da (yapılışı 1451) Karaman'ın önemli eserlerindendir.

Hamamlar, Emîr Seyfeddinsüleymanbey hamamı. Külhan mahallesindedir. Maderîmevlânâ dergâhı vakfındadır. Maderîmevlânâ camii ile aynı tarihlerde (1370) yapılmış olmalıdır. Kesme taş büyük kubbe ile örtülü kare soyunma yeri ve dört eyvanlı tipte sıcaklık kısmı vardır.

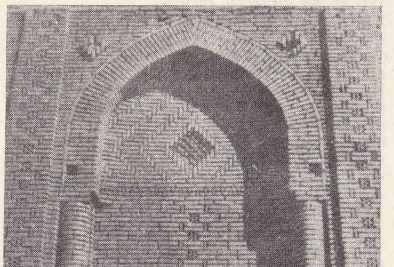

▶ Talhatar'da Baba camiinden detay

Ahmeterdoğanbey (veya *Lâl*) *hamamı.* Mansurbey mahallesinde çok küçük ölçekli bir hamamdır. Karamanoğulları devrinde yapıldığı bir vakfiyeden bilinir. Dikdörtgen camekânı, kare bir mekânın içine yerleştirilmiş ılıklık ve sıcaklık kısımları vardır.
Karamanoğullarından İbrahim II tarafından yaptırılan (1430) *Sekiçeşme hamamı* ile XV. yy.a ait olduğu sanılan *Yenihamam* da bunlar arasında sayılabilir.

Türbeler. Cambazkadızade türbesi. Karamanoğlu İbrahim II'nin kızının oğlu Kadızade Nasuh Beyin ailesine aittir. Türbenin tarihi belli değildir, fakat aynı şahsın yaptırdığı mektep 1529 tarihini taşıdığına göre bu da aynı yıllara ait olmalıdır. Türbe kare planlıdır, sekizgen kasnaklı basık kubbesi vardır. İçindeki kabartma nesih yazılarla süslü mermer lahit önemlidir.

Kızlar türbesi. Hamidiye mahallesinde, mezarlık içindedir. Karamanoğlu Emîr İshak Beyin kızına ait olduğu kabul edilir. Sekizgen planlı, sekizgen kasnaklı basık kubbelidir.

Eminüddin türbesi. Karamanoğullarının son devrinin emîrlerinden Eminüddin Bey için 1432 yıllarına doğru yapılmıştır. Sekizgen planlı, sekizgen kasnaklı ve basık kubbelidir. Muntazam kesme taştandır.

Karamanoğlu Alâeddinbey türbesi. 1388'de Yıldırım Bayezid tarafından idam ettirilen Alâeddin Bey için yaptırılmıştır. Kitabesi ve lahit kaybolmuştur. Onikigen planlı olan yapı, Alâeddin Beyin yaptırdığı camiye bitişikti. Cami duvarlarının türbeye bitiştiği kısım durmaktadır. Yapı içten kubbe, dıştan dilimli konik çatıyle örtülüdür. Dıştan bir ayet frizi, yapıyı çepeçevre kuşatır. Kapısının da çerçevesi böyle bir ayet frizi teşkil eder. Basık kemerle kapının üstünde mukarnaslı niş ve palmetli lotoslu süsleme vardır. (M)

KARAMAN i. Zool. Orta Anadolu'da yetişen, yağlı iri kuyruklu koyun.

— ANSİKL. *Karaman,* step iklimine uygun bir koyun tipidir: gövdece iri olan bu hayvanın kuyruğu iki katlıdır. Altta yuvarlak iri bir kütle, onun üzerinde yumruk iriliğinde veya biraz daha büyük ikinci bir kütle bulunur. Kuyruk ağırlığı 3-15 kg arasında değişir. Karamanda baş biraz dar, küçük ve boynuzsuzdur. Koçların bazılarında boynuz olabilir. Boyun genellikle çıplak, bacak ve karın altı açık, kulaklar geniş, uzun ve sarkıktır. *Ak karaman* ve *kızıl* (*mor*) *karaman* diye iki çeşidi vardır. Ak karamanlar özellikle Orta Anadolu'da (Ankara, Yozgat, Konya) ve Erzurum dolaylarında yetişir. Kızıl karamanlar ise daha çok doğu illerinde (Erzurum, Kars, Ağrı, Van) yetiştirilir. Ak karamanın süt ve yapağı verimi kızıl karamandan üstün, eti de daha lezzetlidir. Karamanların süt verimi orta derecededir. Ağırlık, damızlık dişilerde 30-40 kg, erkeklerde 50 kg'dır. Son zamanlarda ak karamanlarla merinosların çaprazlanmasıyle melez tipler elde edilmektedir. Melez tiplerde yün verimi ve inceliği ak karamanlara göre hayli üstündür. Türkiye'deki koyunların yarıya yakını karaman koyunudur. (M)

KARAMAN i. Denizc. *Esk.* Civataları yerlerine yerleştirmek ve oturtmak için kullanılan, demirden bir çeşit el şahmerdanına verilen ad. || *Karaman halatı,* karaya oturmuş gemilere, bağlayıp çekecek gemiler tarafından karamanlamak için verilen yedek halat. || *Karaman kancası,* karaman halatının karamanlayan gemide kalan çımasının geçirildiği bosa tertibatı taşıyan kancalara verilen ad. || *Karaman mapası* (*kancası*), karaman halatının romorkörde bağlandığı sağlam özel tip halka. (M)

KARAMAN BEY. Bk. KERİMÜDDİN.

KARAMAN BEY (bin Savcı), Alaiye beyi (XV. yy.). Babası emîr Savcı'dan sonra emîr oldu. Memlûk sultanının himayesini kabul ederek onun adına gümüş sikke kestirdi. Karamanoğlu İbrahim Beyin kışkırtması ile kardeşi Lütfü Bey tarafından öldürüldü. (M)

KARAMAN BEYLİĞİ. Bk. KARAMANLILAR.

KARAMANDOLA i. (yun. *karamandulon*'dan). Genellikle ayakkabı ve terlik yüzü olarak kullanılan satene benzer dayanıklı kumaş çeşidi. || Sıf. Karamandoladan yapılmış olan: *Karamandola papuç.* (M)

KARAMANÎ MEHMED PAŞA. Bk. MEHMED PAŞA *Karamanî.*

Karaman kalesi, Melikşah'ın evvelce aynı yerde bulunan bir kaleyi yeniden tamir ettirmesiyle yapıldı. Bu onarım 1474-1477 yılları arasına rastlar. Hisartepe'deki iç kalenin çevresi 450-500 m kadardır. Planı dikdörtgen biçiminde ve sur bedenleri iki üç katlıdır. Üzerinde 8 burç vardır. XVII. yy.-da kale içinde bir cami ve 46 ev vardı. Kalenin güneybatısındaki büyük kapının üstü üç kat demir kaplıdır; her iki tarafında da kitabeler vardır. Orta kale çok sağlamdır; ayrıca savunma hendeği de vardır. Çevresi 1 000 m'dir; 40 burç ve kulesi vardır. Batı tarafındaki kapısına Yol kapısı, güney tarafındakine Pazar kapısı denir. Dış kalenin çevresi 8 km dir. 140 Kule ve burcu, 9 kapısı vardır. Sur içinde XVII. yy.da 53 cami, 32 mahalle ve 7 080 toprak damlı ev vardı. (M)

KARAMANLAMAK geçl. f. (*karaman*'dan *karaman-la-mak*). Denizc. [Römorkör v.b. araçlar için] Karaya oturmuş bir gemiyi çekip yüzdürmek üzere atılan yedek halat doblin durumdayken makinelerini birden tamyol ileri çalıştırarak oturmuş gemiyi silkip çekmek. (*Karaman vurmak* da denir.) [M]

KARAMANLI, Akdeniz bölgesinde (Antalya bölümü, Burdur ili, Tefenni ilçesi) bucak; 6 754 nüf.; 5 köy. —*Bucak merkezi* (*Karamanlı kasabası*), 4 694 nüf.; Tefenni ovasının kuzeybatı kenarında, Tefenni'yi Burdur'a bağlayan yolun 9. km'sindedir. Yüksl. 1 200 m. (M)

KARAMANLI, Trablusgrap eyaletinde hüküm süren türk ailesi: Kurucusu KARAMANLI AHMED (öl. 1475), Trabiusgarp ilerigelenlerinin anlaşmazlıkları sırasında Trablusgarp ocağı yeniçerilerinin desteğiyle vali oldu (1711). İstanbul'dan Trablusgarp'a beylerbeyi olarak gönderilen Halil Paşayı öldürttü. Ahmed III tarafından kendisine beylerbeylik verildi. Bazı isyanları bastırdı. İngilizler ve Fransızlarla iyi geçindi. Trablusgarp'ta onarım faaliyetlerinde bulundu; — Oğlu MEHMED BEY de (öl. 1753), İngilizlerle dostluğu devam ettirmeğe çalıştı; —ALİ BEY, Mehmed Beyin oğlu; babasının ölümü üzerine vali tayin edildi (1754). Bazı küçük denizci avrupa devletlerini haraca bağladı. Trablusgarp'ta karışıklık başgösterince oğlu Yusuf Bey bir darbeyle yönetimi eline geçirmek istedi. Seydi Ali Reis sahte bir beylerbeylik fermanıyle Trablus limanına girdi. Karamanlı ailesi Tunus'a göçtü. Tunus valisi Hamuda Paşa, Karamanlı ailesini tekrar başa geçirmek için harekete geçti. Seydi Ali Reis Mısır'a kaçtı; —Ali Bey, oğlu AHMED BEY'i vali, diğer oğlu YUSUF BEY'i de serasker yaptı. Bir süre sonra Yusuf Bey valiliğini ilân etti (1796). İsveç ile anlaşma yaptı. Fransızların Mısır'ı işgali sırasında Osmanlılara ihanet etti. A.B.D. Akdeniz'deki ticaret gemilerinin güvenliği için Yusuf Bey ile de anlaşma yaptı. Bir hediye konusunda Yusuf Bey A.B.D.'ye harp ilân etti. Amerikalıların bir firkateyni Trabluslulara esir düştü. Amerikalılar sabık vali Ahmed Beye yardım ederek Derne dolaylarındaki kabileleri kendine bağlayarak valiliğini ilân etmesini sağladılar. Yusuf Bey, İngilizlerin aracılığıyle A.B.D. ile anlaştı. Mora isyanı sırasında Osmanlılara yardım etti. İngiliz gezgini Laing'in öldürülmesi üzerine İngiltere ile Fransa'nın arasını açmak istedi; durum aydınlığa kavuşunca Fransızlar ile ağır şartlı bir anlaşma yapmak zorunda kaldı. Halktan toplamak istediği bir vergi meselesi isyana sebep oldu; yerini oğlu ALİ BEY'e bıraktı. Eyaletin bazı bölgelerinde patlak veren ayaklanmaları bastırmak için Osmanlı devleti kuvvet göndermek kararı aldı (1835). ferik Mustafa Necip Paşa Trablus'a geldi; Ali Beyin padişah tarafından azledildiğini, kendisinin vali olarak gönderildiğini bildirdi. Ali Beyi ve yanındakileri tutuklayarak İstanbul'a gönderdi. (M)

Karamanlı barajı, Burdur'da Değirmenler deresi üzerinde yapılmakta olan sulama barajı. Kaya dolgu tipindeki barajın temelden yüksekliği 48 m, talvegden yüksekliği 40-80 m, dolgu hacmi 572 000 km^3, ölü hacmi 2 000 000 m^3, faydalı hacmi 11 920 000 m^3,

Foto. MEYDAN

bu barajdan yararlanılarak sulanacak arazi 1 000 ha olarak hesaplandı. 1971'de bitmesi kararlaştırıldı. (M)

KARAMANLILAR veya **KARAMANOĞULLARI,** Orta Anadolu'nun güneyinde bir türkmen boyu ve bu boyun kurduğu beylik. Afşarların bir kolu olan karaman boyu, XIII. yy.da, Moğol istilâsı sırasında, ülkelerini terkederek, önce Azerbaycan ve Şirvan taraflarına geldiler ve bir kısmı burada kaldı. Karaman boyunun Anadolu'ya geçen büyük kısmı, diğer türkmen boyları gibi, uçları (hudut) korumak üzere, Keykubad I tarafından 1228'de Ermenek bölgesine yerleştirildi. Bu bölgeye yerleşen Karamanlılar, hıristiyan beylerinden çiftlik yapma izni istediler, karşılığında öşür vereceklerini bildirdiler.

Karaman boyunun ilerigelenlerinden ilk olarak Nure Sufî bilinmektedir. Yazarlar, bu karaman beyinin dağlardan Larende'ye (Karaman) kömür taşıyan bir kömürcü olduğunu bildirir. Bu bey, Anadolu'da yeni bir tarikat kuran Baba İlyası Horasanî'ye intisap etmiş, sonra da bunun halifesi, Baba İshakı Horasanî ile birlikte Kırşehir'in Maliye ovasında Selçuklularla çarpışmıştır. Bundan sonra Nure Sufî, Konya Ereğlisi'ni eline geçirmiş ve Silifke'ye hücum ederek hâkimini öldürmüştür. Nure Sufî'den sonra yerine aileye adını veren Karaman Bey geçti ve Ermenek, Mut, Gülnar, Silifke kalelerine taarruz etti. Karaman Bey Ermenek'i aldıktan sonra, kendisine Larende (Karaman), kalesini veren selçuklu sultanı Rükneddin Kılıç Arslan IV ile akrabalık bağları kurdu. Fakat, Selçukluların Antalya ve Denizli taraflarındaki Üçok Türkmenlerini takip etmeleri üzerine, Karaman Bey bunları korumak amacıyle, kardeşleri Zeynülhac ve Bonsuz ile birlikte 20 000 kişi ile Konya üzerine yürüdü (1261). Konya halkından da destek görmesine rağmen yenildi, kardeşleri de esir düştü. Selçuklular, Karaman Beyin oğullarından Mehmed, Mahmud, Kasım ve Halil beyleri de yakalayarak Beyşehir yolu üzerindeki Gevele kalesine hapsettiler.

Fakat, çok geçmeden, Mehmed Bey, Karamanlıların başına geçti ve Selçuklulara karşı cephe alarak, Niğde'de isyan eden Hatıroğlu ile birleşti. Bu sırada Anadolu Türkmenleri, Moğolların baskısına karşı ayaklandılar ve memlûklu sultanı Baybars'a da haber gönderdiler. Mehmed Bey 1277'de Kayseri'ye kadar gelen memlûklu sultanı ile birleşti ve yanında Menteşe Eşrefoğlu Türkmenleri olduğu halde, Mikail tarafından savunulan Konya'ya yürüdü. Mehmed Bey, daha da kuvvetli olmak için, önce İzzeddin Keykâvus II'nin İstanbul'daki şehzadelerinden birini getirtmeği denedi, karşıkonması üzerine Gıyaseddin Siyavuş adında birini *Cimri* (*Çumra*) lakabıyle sultan ilân etti. Sayıları 10 000 kişi olan Karamanlılar Konya'nın Atpazarı ve Çaşnigir kapılarını yakarak şehre girdiler. Ertesi günü Konya önünde toplanan divanda Türkçeden başka dil kullanmamağa karar veren Mehmed Bey, ile Cimri, Konya'ya girdiler (13 mayıs 1277). Mehmed Bey, Cimri'yi vezir yaptı. Değirmenler deresinde Sahipataoğullarından Taceddin Hüseyin ile Nasıreddin Hasan emrindeki Germiyan Türklerini yenilgiye uğrattı. Dönüşte Konya'ya giremeyerek Ermenek'e çekildi. Bu sırada Sahip Cüveynî emrindeki Moğollar, Konya'ya geldiler. Mehmed Bey, Moğollarla yaptığı savaşta yenildi ve kardeşleri Tanu ve Zekeriya ile birlikte öldürüldü. Bu arada Cimri de öldürüldü, Karamanlılarla işbirliğinde bulunan türkmenler takip edildi. Bununla birlikte Güneri Beyin etrafında toplanan Karamanlılar, Eşrefoğlu Türkmenleri ile birleşerek Konya'ya karşı yürüdüler. Güneri Bey, 1286'da Tarsus üzerine bir sefer yaptı. Fakat, Moğollar, Ermenilerin şikâyeti üzerine Karamanlılara saldırdılar. Larende (Karaman) yakıldı; Güneri Bey dağlara çekildi. Anadolu'daki moğol valileri Karamanlılarla dost olmağa çalıştı. Memlûklar, gerek Moğollara, gerek Ermenilere karşı Karamanlıları desteklediler. 1299'da ölen Güneri Beyin yerine Mahmud Bey geçti. Mahmud Bey, moğol ve selçuklu kuvvetleri ile savaştı. 1308'de Mamuriye (Anamur) yakınlarında Ermenilerle çarpışırken öldü; yerine kardeşi Yahşi Bey geçti. Yahşi Bey, Konya'yı aldı. 1314'te Anadolu'ya gelen Emin Çoban, Konya'yı kuşatarak geri aldı; Larende'ye kadar uzandı. Yahşi Beyin yerine Mahmud Beyin oğlu İbrahim I geçti. *Bedreddin* lakabını taşıyan İbrahim Bey Konya'yı geri aldı; Tarsus dolaylarına bir akın yaparak bugünkü Mersin'e kadar ilerledi (1319). İbrahim Bey zamanında, kardeşi Halil Bey Konya'da, diğer kardeşi Burhaneddin Musa da Ermenek'te beylik ettiler. Bundan sonra, Halil Beyin yerine kardeşi Bedreddin İbrahim Bey, ikinci defa olarak bey oldu; ölümünden sonra oğlu Fahreddin Ahmed, sonra da kardeşleri Süleyman ve Şemseddin Beyler tahta geçtiler. Bunların kısa süren beyliklerinden sonra tekrar Burhaneddin Musa, Seyfeddin Süleyman ve Karaman Beyler, Karaman tahtına geçtilerse de, asıl kudret Halil Beyin oğlu Alâeddin Ali Beyin elindeydi.

Ebülfeth lakabını alan Alâeddin Ali Bey, Karamanlıların en büyük beylerindendir. Osmanlı - karaman münasebetleri Alâeddin Ali Bey zamanında başladı ve gittikçe genişleyerek kıskançlık şeklini aldı. Nitekim, Alâeddin Ali Bey, 1361'de, Eretnaoğulları ve türkmen beyleriyle birleşerek Osmanlılara karşı savaştıysa da başarılı olamadı. Bir süre sonra Karamanoğulları Kıbrıslıların elinde bulunan Gorigos (Kız kalesi) üzerine yürüdü (1366-1367). Eratnalılar ve' Kadı Burhaneddin Ahmed ile çarpıştı. Alâeddin Ali Bey, Murad I ile Konya önündeki savaştan sonra yaptığı barışı Kosova savaşından (1389) sonra bozdu ve osmanlı topraklarına yeniden saldırdı. Bayezid I, 1390'da Konya'yı zaptetti. Sonra Çarşamba suyu sınır olarak tespit edildi ve anlaşma yapıldı. Alâeddin Ali Beyin Timur ile anlaşarak osmanlı düşmanlığını sürdürmesi üzerine Bayezid I, 1397'de Akçay'da Alâeddin Ali Beyi bir defa daha yendi, Konya'nın alınmasından sonra da öldürttü; oğulları Mehmed ve Ali Beyleri tutuklu olarak Bursa'ya sürdü. Timur, 1402'de Ankara önünde Bayezid I'i yenerek Anadolu'yu eline geçirince, Bursa'da hapiste bulunan Mehmed ve Ali Beylere babalarının topraklarını geri verdi. Mehmed Bey, Kırşehir dahil, bütün karaman topraklarına sahip oldu; Ali Beyin hissesine Niğde düştü. Mehmed Bey, 1402-1412 arasında devam eden buhrandan yararlanarak osmanlı şehzadeleriyle uğraştı, bazılarıyle de anlaşma yaptı. Osmanlı şehzadeleri mücadelesi sırasında, Bursa'yı tahrip etti. Bu yüzden Osmanlılar, zaman zaman Konya önünde göründüler. Mehmed Bey, aynı zamanda Memlûklularla da çatıştı. Özellikle Tarsus'u kuşatması Memlûklularca hoş karşılanmadı. Memlûk sultanı El-Melik-ül Müeyyed, oğlu kumandasında karaman ülkesine bir ordu göndererek Niğde, Ereğli ve Larende'yi tahrip ettirdi; Karaman beyliği de Ali Beye verildi. Bu sırada dağlara kaçan Mehmed Bey, Dulkadıroğlu Nasırüddin Mehmed Bey tarafından yakalanarak Kahire'ye gönderildi. Bunun üzerine Ali Bey, bütün Karaman ülkesine hâkim oldu; Mehmed Beyin oğlu İbrahim Bey ise Osmanlılara sığındı. İbrahim Bey, bir süre sonra Osmanlıların yardımıyle Niğde hariç, bütün karaman ülkesini eline geçirdi. Bu son durum üzerine esaretten kurtularak Karaman'a dönen Mehmed Bey yeniden Osmanlılara karşı harekete geçti. Antalya'yı kuşatırken öldü (1423). Yerine geçen oğlu İbrahim II ülkesindeki osmanlı ve memlûklu nüfuzlarına son verdi. Osmanlılarla arasını açan İbrahim II, Bizanslılar aracılığıyle Sırplar ve Macarlarla anlaştı. Ankara ve Kütahya taraflarını tahrip ettirdi. Özellikle haçlıların Balkanlarda ilerlediği bir sırada harekete geçmesi, islâm âleminde aleyhinde bir tepkinin uyanmasına sebep oldu. Murad II, bütün din bilginlerine başvurarak, karaman beyi hakkında fetva aldı; Macarlarla 15 temmuz 1444'te Segedin antlaşmasını yaparak Karamanlılar üzerine bir sefer yaptı. İbrahim II, «sevgendname» (yemin edilerek yapılan antlaşma) vermek zorunda kalarak ağır şartları kabul etti. Yeminine sadık kalarak, İkinci Kosova savaşına (1448) yardımcı kuvvetler gönderdi; Kıbrıslıların elinde kalan Gorigos kalesini ele geçirdi (1448). Fatih, 18 şubat 1451'de tahta geçince, İbrahim II yeni ümitlere kapıldı. İstanbul'da patrikhaneyi yeniden kuran bu osmanlı padişahını memlûk sultanı Aynal'a şikâyet ederek hıristiyanların dostu ve hamisi olmakla suçladı (1456), fakat bundan bir sonuç alamadı. Hattâ, Tarsus, Külek ve Adana taraflarına hücum ettiğinden Memlûkluların saldırısına uğradı. Hoşkadem emrindeki memlûklu kuvvetleri Karamanlıların topraklarını tahrip ettiler. Larende'yi ateşe verdiler. Bunun üzerine İbrahim II önce Memlûklar, sonra da Osmanlılarla anlaşmak zorunda kaldı. İbrahim II'nin ölümü üzerine oğulları arasında çıkan anlaşmazlıklara, Osmanlı, Akkoyunlu ve Memlûklu devletleri de karıştılar. Silifke'de bulunan büyük oğlu İshak Beye Akkoyunlular, Konya'daki Pir Ahmed ile Kasım Beye de Osmanlılar yardım ettiler. İshak Bey, yenilince Diyarbakır'a Uzun Hasan'ın yanına gitti. Osmanlılardan yardım alan Pir Ahmed Karaman beyliğinin başına geçti (1456). Fakat, Osmanlılara bağlılığı konusundaki şartları yerine getirmeyince Fatih Sultan Mehmed'in hücumuna uğradı. Afyon'dan ileri yürüyen osmanlı ordusu Konya ile Gevele'yi aldı. Mahmud Paşa, Pir Ahmed'i Larende'ye, Karamanlılarla işbirliğinde bulunan Turgudları Toroslar'a kadar kovaladı. Bundan sonra, Osmanlılar, Karaman ülkesindeki halkın bir kısmını İstanbul'a sürdüler, Rum Mehmed Paşa bazı karaman şehirlerini tahrip etti. Şehzade Mustafa Çelebi, ilk Konya valisi tayin edildi. Bütün bunlara rağmen Pir Ahmed ile Kasım Bey, bütün türkmen boylarını etraflarında toplayarak direnmeğe çalıştılar. Fakat, 1471'de İshak Paşa, sonra da Gedik Ahmed Paşa, bu direnme hareketlerini kırarak Aksaray, Ereğli ve Çarşamba halkını İstanbul'a sürdüler. Bunun üzerine, Akkoyunlu devleti ile Venedik cumhuriyeti, Karamanlıları kurtarmak üzere harekete geçtiler. Uzun Hasan, Bektaşoğlu Ömer Bey Musullu'yu göndererek Tokat'ı yaktırdı. Yeğeni Yusufça Mirza, Konya'ya kadar yürüdü. Öte yandan Pietro Mocenigo emrindeki haçlı filosu, önce Antalya'yı, sonra da İzmir'i yaktı; Karaman yakınlarına gelerek Silifke'yi kuşatan Kasım Beye yardım etti. Fakat, Konya valisi Mustafa Çelebi, Anadolu beylerbeyi Davud Paşa ve lalası Gedik Ahmed Paşa ile birlikte bütün bu tehlikeleri önlemeyi başardı. Osmanlılar 11 ağustos 1473'te Otlukbeli'nde Uzun Hasan kuvvetlerini yenince, karaman ülkesini tamamıyle ellerine geçirdiler. Savaştan sonra, süratle, bu ülkeye gelen şehzade Mustafa Çelebi ile Gedik Ahmed Paşa, Karamanlılardan Develi, Ermenek, Lülüe'yi aldılar. Pir Ahmed, Ermenek ile Mut arasında bulunan Mennan kalesinin alınmasından sonra öldü. Kasım Bey, bir süre yeni Konya valisi Cem Çelebi, sonra da Bayezid II ile anlaşarak İçel'de beylik etti. Fakat, Cem ile anlaşması üzerine Bayezid II tarafından öldürtüldü (1483). Önce Cem'in, sonra da bu beyin yanında bulunan Tirmizli Aynî'ye göre Aksaray kadısı tarafından zehirlendi. Bu beyin ölümüyle Karaman beyliği son buldu. Karaman beylerinin resmî ve genel bir unvanları yoktur. Kitabelerde, paralarda: «sultanı azam zi'llullah fi'l-âlem, El-Bedrî, El-Meclis-ul-Âli, Emîr âzam, Emîr kebîr, Emîr âdil» gibi unvan ve lakaplar geçmektedir. Karaman beylerinin divanları olduğu, kadı ve kazasker gibi adlî işlere bakan görevlileri bulunduğu anlaşılmaktadır. Karaman ülkesinde toprak, tımar, vakıf, mülk ve yurt olarak ayrılıyordu. Karaman beyliğinde türk sanatı selçuklu sanatının bir devamıdır. (Bk. KARAMAN [*Güzel sanatlar*].) [→Bibliyo.] (M)

KARAMANLI MEHMED KÂMÎ. Bk. MEHMED KÂMÎ *Karamanlı*.

KARAMANLI NİZAMÎ. Bk. NİZAMÎ *Karamanlı*.

KARAMANLİS (Konstantin), yunanlı devlet adamı (Serrai 1907). Hayata avukat olarak atıldı, 1935'ten itibaren kendini siyasete adadı. 1946'dan beri birçok bakanlıkta, özellikle millî savunma (Atlantik paktını savundu, 1950) ve Bayındırlık bakanlığında (mareşal Papagos tarafından tayin edildi) görev aldı. Kamu yararına yaptırdığı birçok işte kendini halka sevdirdikten sonra, 1955'te Papagos'un yerine meclis başkanı oldu. Yunan kamuoyunu Enosis (Kıbrıs'ın ilhakı) düşüncesinden vazgeçirmeğe uğraştı ve Kıbrıs'ı bağımsız bir cumhuriyet haline getiren Zürich antlaşmasını imzalattı (11 şubat 1959). Radikal Millî Birlik partisi başkanı. Ekim 1955'ten mart 1958'e, daha sonra mart 1958'den haziran 1963'e kadar başbakanlık yaptı, Papandhreu'nun başlıca rakiplerinden biri oldu. (L)

karamuk (bot.)

KARAMZIN
Cabinet des Estampes, Paris

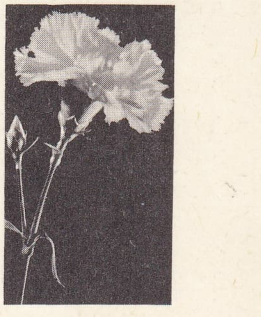
karanfil

karanfil ağacı

Foto. LAROUSSE

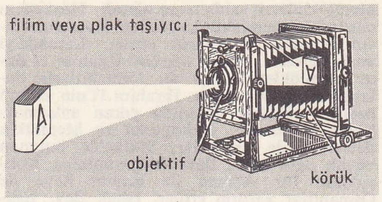

karanlık oda (opt.)

Karaman müzesi, Konya müzelerine bağlı kuruluş. Karaman ve çevresinin eserleri burada depolanmıştır. (M)

KARAMANOĞULLARI. Bk. KARAMANLILAR.

KARAMAN vilâyeti (veya **ili**), Karamanlıların topraklarına dahil bulunan bölgeye osmanlı idarî teşkilâtında verilen ad. Başta Konya olmak üzere, Karaman (Larende), Seydişehir, Bozkır, Beyşehri, Akşehir, Ilgın, Niğde, Ulukışla (Şücaeddin), Develi, Karahisar, Ürgüp, Ereğli, Aksaray, Koçhisar vilâyet ve kazalarını kapsayan bölge, Bayezid II devrinde, sahil kısmı İçel (Sancak) ve merkezi Konya olmak üzere *hariç* denilen iki kısımdan ibaret bir vilâyet haline getirildi (1483). Daha sonraları İçel sancağı bu vilâyetten ayrıldı. XVII. yy.da Kırşehir ve Kayseri, Karaman vilâyetine katıldı. 1861'deki idarî ıslahattan sonra *Konya vilâyeti* adını aldı.
Karaman vilâyetinin ahalisi türk idi. *Karamanlı* adı altında bilinen yerli hıristiyanlar, daha doğrusu rum ortodoks kilisesine bağlı olan Türkler, rumca bilmezlerdi. Rumca harfleri kullanmalarına rağmen türkçe yazarlardı. Osmanlılar zamanında bir kısmı İstanbul'a gönderildi. Kurtuluş savaşında, İstanbul Rum patrikliğinden ayrılarak kendi patriklerine bağlandılar. Konya vilâyetinde kalanların bir kısmı da sonradan yapılan mübadele ile Yunanistan'a gönderildi.

— TAR. TELM. ***Karaman'ın koynu, sonra çıkar oyunu,*** Karamanoğlu Mehmed II osmanlı topraklarına yaptığı bir akında yakalanarak Çelebi Mehmed'in huzuruna getirilmiş ve bir daha akın yapmayacağına söz vermesi istenmiştir. O da koynunda sakladığı güvercine dokunarak, «Bu can, bu tende oldukça Osmanlılara bir daha saldırmayacağına» söz vermiş, fakat dışarı çıkınca koynundaki güvercini uçurarak yeminini bozmuştur. Bunun üzerine aslı sonradan meydana çıkan işler için «Karamanın koynu (göğsü) sonra çıkar oyunu» sözü halk arasında tekerleme haline gelmiştir. (→Bibliyo.) [M]

KARAMAY, Çin'de şehir, Doğu Türkistan'ın kuzeybatısında, Petrol işletmesi. (L)

Karamazof Kardeşler (*Bratya Karamazovy*), Dostoyevski'nin ünlü romanı (1879 - 1880). Eğlence düşkünü, zengin Fiodor Karamozof'un Mitya, İvan ve Alyoşa adlı üç oğluyle Smerdiakov adlı gayrımeşru bir çocuğu vardır. Hayasız ve ahlâksız bir kimse olan Smerdiakov'u babası, uşak olarak kullanmaktadır. Mitya şehvet düşkünü biridir; İvan aydın bir insandır; keşiş Zossim'in yetiştirdiği Alyoşa ise, başkalarının acısını dindirmekten başka şey düşünmeyen bir dindardır. İnsan ruhunun karmaşık tahlilleriyle derinleşen eser, baba Karamazof'un öldürülmesi gibi oldukça basit bir olay üstüne kuruludur. Katil, romanın sonuna kadar bulunamaz. Ölümüyle yarıda kalan üçlemesinin bir bölümü olan bu esrarlı ve dokunaklı romanında Dostoyevski, kaba kuvvetin gücü ve günahların acıyle ödenme zorunluğuna dayanan felsefî düşüncelerini ortaya koyar. Eser doruğuna ünlü *Engizisyon Hâkiminin Hikâyesi* ile ulaşır, bu bölümde Alyoşa'yı ikna etmek için İvan yeryüzüne dönen İsa'nın hikâyesini anlatır: engizisyon mahkemesi İsa'yı mahkûm eder, çünkü insanlar onun adalet ve sevgi bildirisini artık anlamayacak hale gelmişlerdir. (L)

KARAM BEY (Joseph), lübnanlı kahraman (Ehden, Lübnan 1823 - Resina, İtalya 1889). Şeyh Butrus Karam'ın ikinci oğlu. 1847'de Kuzey Lübnan bölgesinin tahsildarlığına getirildi. Hıristiyanların Dürzîler tarafından katliamı sırasında Dürzîleri durdurup yendi (1860). Lübnan valisi Ermeni Davud Paşa ile anlaşamayarak (1861) dört yıl süre ile yurt dışına çıktı. Davud 1866'da yenildikten sonra Lübnan'a hâkim olan Karam, önce Cezayir'e, sonra da Avrupa'ya çekildi. (L)

KARAMBOL i. (fr. *carambole,* bilya). Oyun. Bilardoda, isteka ile vurulan bilyanın kırmızı bilya ile karşı tarafın bilyasına çarpması. || *Karambol yapmak,* bilyasını kırmızı bilya ile rakibin bilyasına vurdurmak. || *Mec.* Kişilerin veya nesnelerin birbirine çarpması, birbiriyle çarpışması sonucu ortaya çıkan karışık durum, karışıklık. (LM)

KARA MEHMED, karakoyunlu beyi (öl. Suriye 1390). Baharlu kolu reisi Bayram Hocanın veya kardeşinin oğlu. Babasının ölümünden sonra boy beyi oldu (1380). Kızını, celâyir hükümdarı Sultan Ahmed'e vererek bu devlete bağlı kaldı. Musul, Erciş, Sincar bölgelerini yönetti. Tebriz'i aldı (1387). Bu şehri Timur'a bırakmak zorunda kaldıysa da Tebriz'i ikinci defa aldıktan sonra memlûk sultanı Berkuk adına hutbe okuttu. Timur'a karşı Memlûklulara yaslandı. Beyliğin başına geçmek isteyen kardeşinin oğlu Kara Hasan ile Suriye'de yaptığı çarpışmada öldü. (M)

KARAMELA i. (ital. *caramella*). Mutf. Belli ölçüde şeker, süt, tereyağ, krema v.b.-den yapılan şekerleme.

— ANSİKL. Mutf. Karamela, çeşitli tatlılara koku vermeğe, üzerlerini örtmeğe şerbet ve özellikle likörleri renklendirmeğe yarar. (M)

KARAMIK, Karakuş dağlarının batı eteğinde kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda uzanan ova; bu ovanın en çukur yerini kaplayan geçici göl; 38 km^2. Adını Afyon ilinin Şuhut ilçesi içinde bulunan Karamık köyünden alır. (M)

KARAMİKA blş. i. Granit, siyenit gibi püskürme kayalarının bileşimine giren demirli magnezyum. (L)

KARAMOCO i. Nil öbeğinden zenci afrika dili. (L)

KARA MOLİNEZYA blş. i. Zool. Çok süslü bir akvaryum balığı.

— ANSİKL. *Kara molinezya*'nın (*Mollienesia latipinna*) anayurdu Güney Meksika'nın Yucatan bölgesidir. Rengi kadifemsi mat siyah, erkeği dişisinden küçüktür. Boyu 2 3 sm kadardır. 16° - 28°C arasında yaşayabilmesine rağmen ısı değişikliğinden çabuk etkilenir ve hastalanır. (Lepistesgillerden.) [M]

KARAMSAR sıf. (*kara* > *karamsamak*'tan *karamsa-r*). *Yeni.* Her şeyi kötüye yoran, her şeyi kötü gören. *Esk.* Bedbin. *Eşanl.* KÖTÜMSER.

◆ **Karamsarlık** i. Karamsar olma hali. (M)

KARAMUK i. (esk. türk. k.). Bot. Tohumları zehirli otsu bitki; çoğu zaman buğdayla karışık biter. (Karanfilgillerden.) Bk. ANSİKL.

— Vet. *Karamuk zehirlenmesi,* buğdaya karışan karamuk tanelerinden yiyen hayvanların zehirlenmesi. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Bot. *Karamuk* (*Agrostema githago*), 80 sm yüksekliğinde biryıllık bir bitkidir. Üzeri tüycüklerle kaplı, yaprakları almaşık, çiçekleri tek tek, büyük ve güzel morumsu pembedir. Karamsı esmer tohumları olur. Karamuk tahıllara çok zarar verir. Onu yok etmek için kullanılan usuller de pek değişiktir (yolma, ilâçlama, ekim şekli).

— Vet. *Karamuk* tohumları zehirlidir. Buğday ile birlikte biçildiğ için, yemle beslenen sığır, koyun ve kümes hayvanlarında yem zehirlenmesine yolaçar. Buna karamuk zehirlenmesi denir, çoğu zaman da süreğendir. Gitajin (sapotoksin) adı verilen karamuk zehiri, kasları, solunum merkezlerini, sinirleri ve yürek kaslarını etkileyerek felce uğratır. (LM)

KARAMUSAL i. (ital. k. [?]). Denizc. Çifte demir atan geminin zincirlerinin dolaşmaması için kullanılan ve bir fırdöndüye bağlı dört parça zincirden meydana gelen zincir düzeni. || *Karamusala vurmak,* çifte demirde yatan gemilerin, her iki zincir gominalarının bir loçadan içeri alınarak karamusala bağlandıktan sonra aynı loçadan akıtması. (M)

KARA MUSTAFA EFENDİ. Bk. MUSTAFA EFENDİ *Kara.*

KARA MUSTAFA PAŞA. Bk. MUSTAFA PAŞA *Kara.*

Karamustafapaşa hamamı veya **kaplıcası,** Bursa'da, Çekirge yolu üzerinde, Yeni kaplıcanın karşısında. Bizans devrinden kalma eski bir binanın yerinde, Fatih Sultan Mehmed'in veziri Kara Mustafa Paşanın kadını Hatice Sultan tarafından yaptırıldı (1490). Radyoaktivite bakımından çok zengin olan kaplıcanın suyu gümüş madenlidir. Yapı olarak küçüktür. Yalnız hamam bölümü eski, öteki bölümleri yenidir. Soyunmalık ahşaptır, ortasında fıskıyeli bir havuz vardır. Üzeri tonozla örtülü ılıklık sağdadır. Yıkanma bölümünde ufak kurnalar ve gömme bir havuz bulunur, üzeri kubbe ile örtülüdür. (M)

KARAMÜRSEL i. (*Karamürsel* yer adından). Denizc. *Esk.* Marmara denizi kıyılarında işleyen küçük teknelere verilen ad. (Osmanlılar, denizde ilk defa bu tekneleri kullandılar.) [M]

KARAMÜRSEL, Marmara bölgesinde (Güney Marmara bölümü, Kocaeli ili) ilçe merkezi küçük şehir; 11 563 nüf. (1970). İzmit körfezinin güney kıyısında düz bir zemin üzerinde yayılır. İzmit-Yalova yolu üzerinde, İzmit'e 35, Yalova'ya 31 km uzaklıkta. Ayrıca Samanlı dağlarını aşan bir yol ile de İznik'e bağlıdır. Şehrin kıyısında yazlık gazinolar sıralanır. Adını Osmanlıların ilk devir kumandanlarından olan Kara Mürsel Beyden alır. —*Karamürsel ilçesi,* 379 km^2; 33 981 nüf. Merkez ve Yalakdere bucakları. 46 Köy. Zeytincilik, meyvecilik.

— ÇEŞ. DEY. *Karamürsel* (veya *Karamusal*) *sepeti,* önemsiz kimse veya şey. || *Karamürsel* (veya *Karamusal*) *sepeti sanmak,* (birini veya bir şeyi) küçümsemek, önemsememek. (M)

KARAMÜRSEL BEY, türk kumandanı (XIV. yy.). İlk osmanlı kaptanıderyası sayılır. İzmit körfezinin güney taraflarını aldı. Bu bölge Orhan Bey tarafından kendisine verildi. Kurduğu donanma ile bu bölgeyi korudu. Savaşlarda gösterdiği kahramanlıklar yüzünden *Kara* unvanı ile anılır. İzmit körfezindeki küçük bir kasaba onun adını taşır. (M)

KARAMZİN (Nikolay Mihayloviç), rus yazar, yayımcı ve tarihçisi (Karamzino, Simbirsk cumhuriyeti 1766-Petersburg 1826). İlk eserlerinde Rousseau'nun etkisinde kaldı. Batıya yaptığı bir seyahatten dönüşte yazdığı *Pisma Russkogo Putessestvennika* (Bir Rus Gezgininin Mektupları) [1791-1792]; *Bednaya Liza* (Zavallı Liza) [1792] ve *Yûliya* (1796) adlı duygulu romanlarıyle rus edebiyatına duygusalcılığı getirdi. Kendi hesabına birçok edebiyat dergisi yayımladı ve ünlü *Vestnik Evropı*'yi (Avrupa Postası) kurdu (1802). 1803'te çarın vakanüvisliğine getirildi ve ölümüne kadar büyük eseri *İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo*'yu (Rus İmparatorluğu Tarihi) [1816-1826] yazdı, bu eser Rusya'da tarih türünde yayımlanan ilk eserdir ve bilimsel gerçekliği bakımından çok tarihî anlam ve ilham açısından dikkati çeker. Karamzin, Rusya'da ilk profesyonel yazardır, dilin gelişmesi ve edebiyat çevresinin evriminde büyük payı vardır. (L)

KARANFİL i. (yun. *kariofillon* > ar. *ḳaranfül* veya *ḳaranfil*). Bot. Kokulu bir süs bitkisi ve bunun çeşitli renklerde olan çiçeği. (İlmî adı *Dianthus caryophyllus.* Karanfilgillerden.) [Bk. ANSİKL.] || Tropik bölgelerde yetişen, yapraklarını dökmeyen ağaç. (İlmî adı *Eugenia aromatica* veya *Caryophyllus aromaticus.* Mersingillerden.) [Bk. ANSİKL.] || Bu ağacın bahar olarak kulllanılan küçük koncası. || *Argo.* Makat.

— DEY. *Karanfili sıkmak. Argo.* Sıkıntı ve zorluklara katlanmak.

— Denizc. Üzerine bir şey asmak veya bağlamak için, yüksek iki nokta arasına çekilen halat. || *Karanfil palangası,* kazayağı meydana getirecek biçimde hazırlanmış iki ucu kancalı bir karanfil halatı ile bu halatın ortasına bağlı bir palangadan meydana gelen donanım. (Gerektiğinde, kancalarından karşılıklı olarak takılmak suretiyle ağır eşya kaldırmakta kullanılır.)

— G. santl. Fildişi ile yapılmış süslemelerde karanfil çiçeğine benzeyen üslûplaştırılmış motif. || Çini, mezar taşı, çeşme v.b.-

ye kabartma olarak yapılan motif.

— Mutf. Bk. ANSİKL.

— Saatçilik. *Karanfil çarkı* (veya *dişlisi*), bir kol saatinde, yelkovanı taşıyan minütöri parçası.

— ANSİKL. Bot. *Karanfil*, karşılıklı ensiz, sivri yapraklı düğüm düğüm ince saplı otsu bir bitkidir. Taç yaprakları beyaz, pembe veya kırmızı olur; taç kısmı bir çanak meydana getiren dört örtü yaprağı ile sarılıdır. En çok bilineni *çiçekçi karanfili*'dir; bu karanfilin katmerli, yarı katmerli, renkli, çok karışık çiçekli, çok hoş kokulu sayısız çeşidi vardır. Genellikle önce fidelikte yetiştirilir ve sonra yerine dikilir. Bazen aynı yılda çiçeklenir. Dağ bitkisi olmasına rağmen, kış neminden ve ısı değişikliklerinden zarar görür, sıcak ve havadar yer ister.

● Karanfil (*Eugenia aromatica*) sıcak ülkelerde (anayurdu Molük adasıdır) yetişen bir ağaçtır. Çiçeğinde dört taçyaprak ve pek çok erkek organ bulunur. Çiçekler gonca halindeyken toplanıp bahar olarak kullanılır. Çiçeklerde hidrokarbür, öjenol, salisilik asit ve karfolunli bir esans bulunur. Bu esans uyarıcı, aromatik ve antiseptiktir.

● *Küçük karanfil*, bahçelerde kenar süsü olarak kullanılan çokyıllık karanfil çeşidi. (İlmî adı *Dianthus plumarius.*)

— Mutf. Karanfil, yemekleri, şerbetleri, meyveli likörleri kokulandırmak için mutfaklarda, tarçınla birlikte kullanılır. Diş macunlarının bileşiminde bulunur. (ML)

KARANFİL dağı, Orta Toroslar'da Aladağ kütlesinin güney ucunda yer alan dağ kütlesi, 3 060 m. Batısında Ecemiş oluğu bulunur, Gürgün suyu derin boğazlarla bu dağın güney kenarından geçer, yapısında ikinci zaman (kretase) kireçtaşı vardır. (M)

KARANFİLGİLLER çoğl. i. Bot. Beyaz veya kırmızı çiçekli bitki familyası; yaprakları karşılıklı ve tamdır. (*Karanfiller* takımından.)

— ANSİKL. *Karanfilgiller*'in çiçekleri çoğu zaman şemsiye görünüşünde ikiz bölümlü talkım durumundadır. Meyvesi daha çok kapsül biçimindedir. Olgunlaştığı zaman ya kapağın tamamı veya kapak kenarındaki küçük dişler açılır. En çok süs bitkisi olarak yetiştirilir. (L)

KARANFİLLER çoğl. i. Bot. Karanfilgillerle semizotugilleri kapsayan çiçekli bitkiler takımı. (M)

KARANFİLSİ sıf. (*karanfil*'den *karanfilsi*). Bot. Karanfile benzer çok uzun beş taçyaprağı olan çiçeklere ve bitkilere verilen sıfat: *Karanfilsi çiçekler. Karanfilsi bitkiler.* (L)

KARANFÜLİYE i. (ar. *ḳaranfül*'den *ḳaranfüliyye*). Bot. *Esk.* Karanfilgiller. (M)

KARANGA i. (amerika yerli dillerinden birinden alınan *caranga*'dan). Saurel'in isimlerinden biri. (L)

KARANİYA i. (ar. *ḳarāniyā*). *Esk.* Bot. Kızılcık. (İlmî adı: *Cornus.*) [M]

Karanlığın Kudreti (*Vlast T'my*), Lev Tolstoy'un dramı (1886). Yaşlı çiftçi Piyotr'un genç karısı Anisya, sevgilisi çiftlik uşağı Nikita ile bir olup kocasını zehirler ve uşakla evlenir. Bir süre sonra Nikita, Akulina adlı bir genç kıza âşık olur, onu hâmile bırakır, doğan çocuğu öldürür ve mahzene gömer. Bu ikinci cinayetle akıl dengesi iyice bozulan Nikita, pişmanlığını içki sayesinde unutmağa çalışır. Sonunda Akulina'nın düğünü yapılırken Nikita suçunu itiraf eder. Bu sert ve karanlık oyun belki de Tolstoy'un en güçlü eseridir. (L)

KARANLIK i. (esk. türk. *ḳaranġuğ*'dan *karanu-lık* > *karanlık*). Işık almayan yer veya böyle bir yerin durumu; ışık bulunmaması: *Gece, yatağımda, gözlerim karanlığa dikili, saatlerce uykusuz kaldım* (R. N. Güntekin). *Öne bakıyorlar: Çamur, yağmur, karanlık. Şimşek bile çakmayan koyu, değişmez bir karanlık* (R. H. Karay). ‖ *Mec.* Gereğince bilinmeyen, şüpheli bir yanı olan şey veya bunun durumu: *Odundan şeker çıkardıkları gibi karanlıktan ahkâm çıkarmak da hünerdir* (B. Felek).

— ÇEŞ. DEY. *Karanlık basmak* (veya *olmak*). [Hava için] Kararmak, akşam olmak: *Müteakiben akşam oldu, karanlık bastı, ortalığı bir mertebe daha vehim ve dehşet kapladı* (Cevdet Paşa). ‖ *Karanlık etmek*, bir şeyin önünde durarak görünmesine engel olmak, gölge yapmak. ‖ *Karanlığa kalmak*, istenilen yere varamadan akşam olmak: *Akşam olur karanlığa kalırsın / Derin derin hülyalara dalarsın* (Halk türküsü). *Daha çok karanlığa kalmamak için çamurlu yollarda hızlı hızlı yürüdü* (Sabahattin Ali). ‖ *Karanlıkta göz kırpmak*, anlaşılması imkânsız, belli belirsiz bir işaretle bir şeyi anlatmağa çalışmak.

— Fizyol. *Karanlıkta görme*, zayıf ışıkta görme. (Zayıf ışıkta görme retinanın duyar hücre konileriyle değil, hücre çomaklarıyle sağlanır. Bu hücre çomaklarında daha çok tayfın mavi ışığına duyarlı rodopsin veya ratina erguvanı denen bir madde vardır.) Bk. GÖRME.

◆ Sıf. Işık almadığı için veya ışığı olmadığı için içindekiler görünmeyen, aydınlık olmayan: *Eskiden geceler daha karanlıktı / Gündüz daha aydınlık* (F. H. Dağlarca). *Karanlık odada ne düşündüğünü dahi bilmeden saatlerce oturdu.* ‖ *Mec.* Açık ve seçik olmayan, gereğince bilinmeyen: *Tarihin karanlık devirleri.* ‖ Gizli kapaklı, kanun dışı, kötü, esrarengiz: *Böyle karanlık işler hep tehlikesiz gibi gösterilir* (Kemal Tahir). ‖ *Karanlık maksat*, gizli ve kötü bir davranışta bulunma isteği, düşüncesi.

— Foto. *Karanlık oda*, ışık almaması gereken filimlerin banyo edildiği ışıksız oda.

— Opt. *Karanlık oda*, belirli uzaklıktaki bir ekran üzerine görüntüsü düşürülecek cisimlerin yaydığı ışınları alan ve bir mercekle donatılmış küçük bir delik dışında her yanı kapalı olan kutu. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Opt. *Karanlık oda* olayını ilk Roger Bacon (XIII. yy.) farketti. Karanlık bir odanın bir duvarında küçük bir O deliği açılırsa, dışardaki cisimlerin görüntüleri karşı duvar üzerine düşer. Karanlık odada görüntünün oluşumu kolayca açıklanabilir: dışarıdaki cisimlerin A, B, C noktalarından her yöne yayılan ışık ışınlarından yalnız, A, B, C noktalarını tepe ve O deliğinin çevresini taban olarak alan konilerin içinde kalanlar karanlık odaya girebilir. Bu konik ışık demetleri, karanlık odanın karşı duvarı üzerinde, deliğin biçimini alan A', B', C' küçük yüzeylerini aydınlatır; göz, hepsi birden dış cismin görüntüsünü meydana getiren bu ışıklı noktaları algılar; delik küçüldükçe görüntü daha net, fakat daha az ışıklı olur. XVI. yy.da deliği daha genişletilerek yakınsak bir mercekle donatılmış portatif karanlık odalar yapıldı; böylece, daha net ve daha ışıklı görüntüler elde edilebiliyordu; ancak cismin, mercekten belirli uzaklıkta bulunması gerekiyordu. Bunun için karanlık oda, birbiri içinde kayan iki kutudan yapıldı; kutulardan birinde O objektifi bulunuyor, ötekinin içine 45° eğimle yerleştirilmiş bir ayna da görüntüyü buzlu cam veya yağlı kâğıt üzerine gönderiyordu. Niepce ve Daguerre'in karanlık odası, yukarıda anlatılana çok benziyordu, yalnız ayna kaldırılmıştı. Duyar tabakanın yerleştirildiği kapalı çerçevenin (N) girebilmesi için, hareketli bölüme, gerektiğinde çıkarılan bir W buzlu camı yerleştirildi. Sonradan bu düzeneğin yerine, katlanınca daha az yer kapladığı için hem taşıması kolay, hem de hafif olan *körüklü oda* tercih edildi. Bk. FOTOĞRAFÇILIK, KAMERA. (LM)

KARANLIK DAĞLAR, çince **Kûn-Lûn,** Batı Çin'de billûru dağ, Tibet'i Doğu Türkistan'dan ayırır ve Tsinghay'dan Sıçuan'a kadar uzanır; en yüksek noktası Ulug Mustag (7 724 m). Yangdzı ve Huang-ho ırmakları, Karanlık Dağlar'ın doğu kısmından doğar. (L)

Karanlık mağara, Balıkesir yöresinde Havran ilçesinin İnönü köyünde. Devedamı, Aydınlık, Andık adını taşıyan bu mağaraların en büyüğü Karanlık mağaradır.

Karanlık mağaranın güneye bakan ağzına yakın bir yerde 1949 yılında Kılıç Kökten tarafından küçük bir sondaj çukuru açıldı. 2,10-2,20 metrede, anakayaya varılarak üç tabaka tespit edildi. Üstteki ilk tabakada, grek - roma çanak - çömleği ile Kybele kültüne adanmış pişmiş topraktan heykelcikler ele geçti. Karışmış olan ikinci tabakada, değirmen taşları ile siyah kaba çanak-çömlek ortaya çıktı. Çanak - çömlek parçalarından bazılarının Troya II ile çağdaş olabileceği düşünülebilir. Daha aşağıda, kahverengi, siyah perdahlı, çizgi bezemeli, belki kalkolitik, hattâ neolitik kültüre ait olabileceği ileri sürülen çanak - çömleklerle, çakmaktaşından ok uçları ve yongalar bulundu. (M)

Karanlık mescit, İstanbul'da, Cibali semtinde, Bıçakçı mescidi yakınındaydı. *Muhiddinkocavi mescidi* de denirdi. Fatih Sultan Mehmed zamanında şeyh Muhiddin Kocavi tarafından yaptırılan mescitten yalnız duvar yıkıntıları kalmıştır. (M)

KARANOS, Makedonya sülâlesinin efsanevi kurucusu. (L)

KARANOS, Büyük İskender'in generali (öl. M. Ö. 329'a doğr.), başkaldıran iki satrap (Satibarzanes ve Spitamenes) üzerine gönderilen iki generalden biri. Eski yunan yazarı Athenaios, general Karanos'un şatafatlı düğün ziyafetini anlatan bir eser bıraktı. (L)

KARANOVO, Arkeol. Güney Bulgaristan'da Nova Zagora'nın (Yeni Zağra) kuzeybatısında köy. Yakınında Bulgaristan'ın en büyük höyüklerinden biri yer alır. 250 × 150 m boyutunda olan höyüğün kültür tabakalarının kalınlığı yer yer 12,5 metreyi bulur. İlk kurtarma kazısı 1936 yılında, sistematik kazılar ise 1947-1957 yılları arasında V. Mikov tarafından yapıldı ve yedi kültür katı tespit edildi.

Karanovo I, Bulgaristan'daki en eski neolitik kültür grubudur. Büyük Balkan - Tuna - Orta Avrupa kültür çevresinin bir kısmını meydana getirir. Bu kültürün başlangıcının kendisinden evvel gelen «seramiksiz» erken neolitik tabakada olduğu sanılır. Kazılarda kulpsuz, yalnız ip delikleri olan monokrom bir seramik bulundu; su kabağı veya buna benzer lâle biçimli, üzerleri geometrik bezemeli veya boyalı kaplar tespit edildi. Kilden yapılmış kandiller çıktı.

Karanovo II'de boyalı çanak-çömlek yoktu, bunun yerini kulplu, az derin yivlere sahip yeni kap biçimleri almıştı. Yerleşmenin etrafında ise hoker tipi gömüler mevcuttur.

Karanovo III'te dört ayaklı kâseler, silindirik kulplu armut biçimli kaplar, testiler v.b. bulundu. Üzerlerinde az derin yivler, üçgenler ve plastik bandlar (şeritler) yer almaktadır. Bazıları geniş göğüslü, yüksek silindirik boyunlu boyalı insan figürleri tespit edilmiştir.

Karanovo IV'ün Bulgaristan'da henüz yeterli bir şekilde araştırılmamış Vadastra kültürü ve Boyan kültürü ile eşzamanlı olduğu sanılmaktadır. Alçak tabanlı kaplar çoğunluktadır. Üzerlerinde geometrik motifler, menderes ve spiral motifleri, bazen de beyaz enkrüstasyon görülmektedir.

Karanovo V, Batı Bulgaristan, Batı Romanya ve Sırbistan'da, Birinci Bakır devrine girmektedir. Oldukça gelişmiş bir seramik sanatına sahiptir. Evlerden birinde 100'den fazla kap bulunmuştur. Özellikle kâseler ve dürbüne benzeyen nesneler dikkati çeker. Üzerinde sathî yivler ve bazı bezemeler görülür. Bu katta, sap delikli baltalar, kil, taş ve mermer, boncuklar, kolluklar, nadiren de bakır ve altın süs eşyaları, kemikten insan figürleri bulundu.

Karanovo VI'da en çok rastlanan çanak-çömlek tipleri çifte küre biçimli kaplar, karın kısımlarında bir kemer şeridi mevcut olan büyük kaplardır. Bunlar, çeşitli tipte figürlü plastiğin en gelişmiş safhasına aittir. En çok kemik ve mermer figürinler dikkati çekmektedir. Ayrıca tahıl çukurları da tespit edilmiştir.

Karanovo VII, Erken Tunç devrine girmektedir. Arkeolog Georgiyev'e göre bakır devri kültürünün bir devamını meydana getirmektedir. Grafit boyalı çanak-çömlek ile kemik figürinler ortadan kalkmaktadır. Konutlarda apsisli duvarlar görülmektedir. (M)

KARANTİNA i. (ital. *quarantina*'dan). Bulaşıcı bir hastalığın yaygın olduğu bir ülkeden gelen kişileri, gemileri ve malları geçici olarak tecrit etme şeklinde alınan ted-

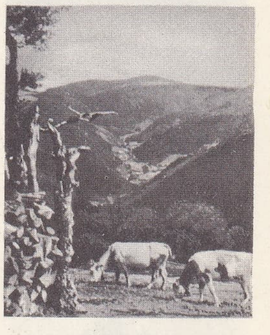

KARAORMAN

Fevzi Lütfi
KARAOSMANOĞLU

Foto. LAROUSSE; Hürriyet arşivi (MEYDAN)

Y. Kadri KARAOSMANOĞLU

öğrenciyken

yazarlığa başladığı sıralar

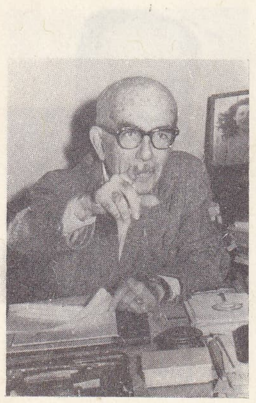

son resimlerinden biri

bir. ‖ Hastahanelerde yatması gereken hastaların kayıt ve kabul işleminin yapıldığı yer. ‖ *Karantina kordonu,* bulaşıcı hastalıklar bulunan bir yeri çeviren kordon. ‖ *Karantina koymak,* hastalık sebebiyle giriş çıkışı bir süre durdurmak. *Teşm. yol* bir topluluğun baskısıyle herhangi bir kimseyi tek başına kalacak duruma sokmak.

— Denizc. *Karantina bayrağı* (veya *flaması*), bulaşıcı hastalık işareti olan sağlık kontrolundan geçmemiş gemilere çekilen sarı renkli bayrak. ‖ *Karantina dairesi,* kıyı sağlık teşkilâtı ve bu teşkilâtın çalıştığı bina. ‖ *Karantina tahliyesi,* sıhhî bakımdan şüpheli olan bir geminin, hastalığın yayılmasını önlemek için gerekli tedbirler alınarak boşaltılması. ‖ *Karantinada yatmak,* (gemi için) karantinada kalmak. ‖ *Karantinadan geçmek,* karantinada gereken süreyi tamamlayıp dışarı çıkmak. ‖ *Karantinaya tabi olmak,* bir süre karantinada beklemek zorunda olmak. ‖ *Esk.* Limana uğrayan gemilerin bulaşıcı hastalık taşımalarını önlemek amacıyle kurulan kıyı sağlık teşkilâtı.

— Huk. Bk. ANSİKL.

— Köy. ikt. Bulaşıcı hastalığa tutulmuş veya yeni gelmiş hayvanların alıkonduğu yer.

— Sağ. Bir bulaşıcı hastalığın yayılmasını önlemek üzere hasta olup olmadığı bilinmeyen insan ve hayvanlarla temasın menedilmesi. Bk. ANSİKL.

— Tar. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *Karantina*'nın amacı bulaşıcı hastalıkların bir salgın haline gelmesini, yurda girmesini veya yurt içinde yayılmasını önlemektir. Yurt içinde salgın tehlikesi gösteren ve bu sebeple derhal bildirilmesi gereken hastalıklar, ayrıntılı olarak, belirtilmiştir. Bunlar kolera, veba, sarı humma, lekeli humma, çiçek ve Sağlık ve Sosyal Yardım bakanlığının tayin ve ilân edeceği diğer hastalıklardır. Bu hastalıklarla savaşta, alınacak tedbirler bakımından genel yetkili makam Sağlık ve Sosyal Yardım bakanlığıdır. Yurt içinde, karantina gibi kişi hürriyetlerini sınırlayan tedbirlere başvurulması, Anayasanın açıkça öngördüğü salgın hastalık hali dolayısıyle mümkündür. Bir ölüm, ihbar veya soruşturma sonucu kanunda gösterilen salgın hastalıklardan birinin ortaya çıktığı anlaşılır veya bu yolda bir şüphe belirirse, hasta olanlar, hasta olduğundan şüphe edilenler ve hastalığı taşıyıp yaydığı tespit edilenler gerekli görülen süre içinde evlerinde yahut gerekli şartlara sahip yerlerde tecrit edilirler. Bunun gibi, yurt içinde seyahat eden kişilerin gereken yerlerde muayenesi ve eşyalarının dezenfekte edilmesi, içinde bulaşıcı ve salgın hastalık görülen umumî yerlerin tehlike ortadan kalkıncaya kadar kapatılması ve boşaltılması gibi karantinaya yardımcı tedbirler de alınır. Kolera, veba ve ruam dışındaki hastalıklarda, ilgili sağlık memurlarının karantinayı etkili kılacak şartların varlığını kabul etmeleri kaydıyle, hastaların evlerinde tecritlerine izin verilir. Bu takdirde hastaların evlerine özel bir işaret konularak dışarıyle temasları kesilir. Hastaların tecrit ve tedavisine ayrılabilecek özel yerleri olmayan okul, fabrika gibi birçok kişinin birarada bulunduğu yerlerde bulaşıcı hastalıklara yakalanmış kimselerin alıkonulması yasaktır. Cebrî tecrit uygulanan kimselerden, muhtaç olanların ve ailelerinin iaşeleri, masrafları hükûmetçe karşılanır. Bunun gibi, etrafında bulunanlara salgın ve bulaşıcı hastalıklardan birini bulaştırmaları muhakkak olan kimselere de, bir süre için işlerinden alıkonulabileceklerinden yardım edilebilir. Fuhşu sanat ve geçim aracı yapan kadınlar hakkında da benzer hükümler uygulanır. Karantinaya benzeyen ve ona yardımcı olan bir diğer tedbir de, bulaşıcı ve salgın hastalıklardan birinin hüküm sürdüğü veya tehdit ettiği bölgelerde, Sağlık ve Sosyal Yardım bakanlığının onayıyle bütün umumî yerlerde yapılacak toplantıların sınırlanması veya yasaklanabilmesidir. Karantinanın, en geniş şekli de yine komşu ülkelerde hastalık başgöstermesi halinde uygulanır; o ülke tecrit edilir. Gerçekten, böyle bir durumda alelâde tedbirlerle tehlike önlenemeyecek gibiyse, Bakanlar kurulu kararıyle komşu ülkeyle olan sınır, geçici olarak kapatılır; her türlü ulaşım durdurulur.

— Sağ. Ortaçağda, İtalyanlar limana gelen gemilerdeki şahısların kırk gün kıyıya çıkmasını men ederlerdi. Böylece eğer gemide vebalı hasta varsa, hastalığın şehre bulaşmasını önlemeyi düşünürlerdi. Türkiye'de, 1593 sayılı Umumî Hıfzıssıhha kanununa göre: «Komşu memleketlerdeki salgın hastalıkların memleket için tehlikeyi mucip bir şekilde devam eyleyerek âdi tedbirler ile bu tehlikenin izalesine imkân görülmediği zamanlarda hudutların hastalık bulunan memlekete komşu kısmı Bakanlar kurulu kararı ile muvakkaten kapatılarak her türlü münakaleler tatil olunabilir» (md. 55).

— Tar. Karantinalar, vebalı ve cüzamlıların tecridi için kurulmuş misafirhanelerdi. İlki, 1348'de, Venedik'te, Sainte-Marie-de Nazareth adasında kuruldu. XVI. yy.da Marsilya'da şüpheli gemiler için bir karantina yeri açıldı. (ML)

KARANTİNAHANE blş. i. (*karantina* ve fars. *-ḫāne*'den *karantina-ḫāne*). Yolcuların karantina bekledikleri yer. ‖ *Esk.* Sahil sağlık teşkilâtı dairesi, karantina bürosu. (M)

KARANTİNOS (Theodoros), bizanslı amiral. Bizans imparatoru Basileios II Bulgaroktonos devrinin ilk yıllarında yaşadı. 978'de Phokaia'da (Foça) imparatora başkaldıran Barda Skleros'u yendi. (L)

KARANTİNOS NİKEPHOROS, imparator Romanos III Argyros devrinde yaşamış bizanslı general. 1032'de emrindeki bizans donanmasıyle arap donanmasını yendi. Daha sonraları Bizans kıyılarına kadar gelen Afrika Araplarını bozguna uğrattı. (M)

Karaoğlan. Arkeol. Ankara'nın 25-27 km güneyinde, Elmadağ'ın eteğinde aynı adı taşıyan köyünün içinde höyük. 1937, 1938 ve 1939'da Türk Tarih kurumu adına Remzi Oğuz Arık tarafından araştırıldı. 1938 Kazısı akropol kısmında yürütüldü. Höyük 210-250 m uzunluğunda, 160-180 m genişliğinde ve aşağı yukarı 20 m yüksekliğindedir. Kazılar sonunda üç kültür katı tespit edildi. En üst kat karışık bir durum gösterir. Bu katta renkli bezekli ve kabartmalı parçalar halinde kalkolitik çağ, bakır çağı, hitit, frig, helenistik, roma, bizans ve osmanlı çanak - çömleği ele geçti. İkinci kat frig çağı yerleşmesine aittir. Üçüncü kat hitit katıdır. Bunun altında Erken hitit diye nitelendirilen kat vardır. Bu katta parlak astarlı, siyah renk üzerine, beyaz boyalı geometrik desenli kaplar bulundu: hitit iskânı, frig iskânından bir yangın tabakasıyle ayrılmaktadır. Çanak - çömlekle birlikte madenî buluntular da ele geçirilmiştir. (M)

KARAOĞLAN, Doğu Anadolu bölgesinde (Yukarı Fırat bölümü, Tunceli ili, Ovacık ilçesi) bucak; 1 651 nüf.; 9 köy. — *Bucak merkezi* (esk. *Kakbil*), 129 nüf. İlçe merkezinin güneyinde, yüksl. 2 000 m. (M)

KARAOĞLAN Hanende, türk bestecisi (öl. 1670). Gerçek adı bilinmeyen Karaoğlan, hanende Âmedî Yahyâ'dan musiki öğrendi. Evliya Çelebi'nin arkadaşıydı. Onunla Bitlis hanı Abdal Hanın yanından İran'a gitti. Sonra Erzurum'a gelerek Vezir Defterdarzade Mehmed Paşanın hanendesi oldu. Kantemiroğlu, bir Bayatî Evsat Peşrev'inin notasını yazmıştır. (M)

KARAOĞLANLI, Ege bölgesinde (Manisa ili, merkez ilçesi) bucak; 6 876 nüf.; 8 köy. — *Bucak merkezi,* 2 586 nüf. Manisa dağının doğu eteğinde, yüksl. 1 000 m. Manisa-Turgutlu karayolunun 19. km'sine 2 km'lik bir yolla bağlanır. (M)

KARAORMAN, alm. **Schwarzwald,** Almanya'da (Batı Almanya, Baden Württemberg) dağ kütlesi; Vosges dağlarının karşısında, Ren ovası yanında yükselir; *Feldberg*'de 1 493 m. *Karaorman,* güneybatıdan kuzeydoğuya (Karaorman'ın Schwaben ve Franken havzasının masa biçimi tortul tabakalarının altına girdiği yön) doğru eğimli, billûru bir arazi blokudur. Basamak halinde birbirine yakın fay bayırlarıyle Orta Ren hendeği kenarında yükselir. Basamaklardan bazıları üzerinde kireçtaşlı, marnlı ve kumtaşlı ikinci zaman örtüsü kalıntılarına rastlanır. Tepelerle yarılan basamaklar bağlarla örtülüdür. Basamaklar Basel yakınlarında (Dinkelberg'de) güneye doğru genişler. Faylar çeşitli yönlerde kesiştiğinden Karaorman'ın batı kenarı Breisgau'da bir girinti meydana getirir. Freiburg-im-Breisgau kütlenin iç kesimiyle kolayca ilişki kurar. Birkaç buzul yalağı ve küçük olan (*Titisee*) tarafından yarılan ve yamaçlarla kesilen yaylalar, kütlenin başlıca özelliğidir. Karaorman dağları, Feldberg yakınında yerel olarak daha alçak miyosen yüzeyle kesilen tersinyen sonrası aşınma yüzeyinden oluşmuştur. En yüksek doruklar güneybatıdadır (Feldberg, 1 493 m). Ren ile Tuna arasındaki subölümü çizgisi kütleden geçer. Bu yüzde aşınma ile meydana gelen parçalanmada bir bakışımsızlık ortaya çıkmıştır: batıda ırmaklar, Ren çukurunun taban düzeyine oranla iyice derine gömülürken, doğuda yaylayı hafifçe yararak Tuna'ya veya uzun bir kavis çizdikten sonra Ren'e dökülen Neckar'a ulaşır. Kinzig kıyılarındaki billûrlu kratogen, zigzakın bir bayır aracılığıyle, yanında yükselen Triyastan kalma alacalı kumtaşı örtüsü altına girer. En yüksek noktası 850-1 000 m arasında değişen, derin vâdilerle yarılmış bu yayla, kuzeydoğuya doğru alçalır. Kütlenin billûrlu bölümünde (Vosges dağlarında olduğu gibi), soğuk iklimli kumtaşı yaylalarına oranla tarım çok daha yaygın ve nüfus yoğunluğu daha fazladır. Bölge ekonomisi tarım (çavdar, patates, yemlik bitki) ile hayvancılığa dayanır; otlaklar, yükselti arttıkça genişler. Çeşitli tarım (meyve ağaçları, bağ) yapılan alçak vâdilerdeki büyük kasabalar kütlenin iç kesimine doğru yerlerini tek tek çiftliklere ve birbirinden uzak köylere bırakır. Vosges dağlarında olduğu gibi tarım, bölge halkının geçimini sağlamağa yetmediğinden XVIII. yy.dan beri dağ sanayileri gelişmiştir: güneyde Basel ve Freiburg'a doğru dokumacılık; doğuda Triberg ve Villingen çevresinde saatçilik; bütün kütlede tahta işleri, camcılık ve kâğıtçılık. Turizm de önemli bir gelir kaynağıdır. Kumtaşlı Freudenstadt yaylası çok daha az kalabalık ve çok daha ormanlıktır. XIX. yy.da büyük kısmı göçen bölge halkı, bugün geçimini yalnız vâdilerden sağlamaktadır (küçük sanayiler, turizm, hayvancılık). [L]

KARAOSMANOĞLU (Fevzi Lütfi), türk siyaset ve devlet adamı (Manisa 1900). İstanbul'da Halkalı Yüksek Zıraat mektebini bitirdi ve yazı hayatına atıldı; ilk yazıları *Dergâh* dergisinde çıktı. İstanbul'da çıkan *Son Telgraf* gazetesinde Terakkiperver parti lehine yazdığı yazılar yüzünden Elâzığ İstiklâl mahkemesine sevkedildi, beraat etti (1925). Bu olaydan sonra çiftliğine çekildi ve zıraat ile uğraştı. Çok partili siyasî hayatın başından itibaren Demokrat parti saflarında yer aldı ve bu partinin Genel İdare kuruluna girdi (1946). Manisa'dan milletvekili seçildi (1950). Demokrat parti iktidara geçince ilk Menderes kabinesinde, Amerika'dan Marshall* planı çerçevesi içinde alınan yardımları tedvirle görevli devlet bakanı (1950-1951); ikinci Menderes kabinesinde içişleri bakanı (1951-1952) oldu. Manisa'dan ikinci defa milletvekili seçildi (1954). Parti içinde basına ispat hakkı tanınması konusunda çıkan tartışmalar sırasında bu hakkı savunanlara katıldı ve bu yüzden istifa eden veya ihraç edilen 19 kişi ile birlikte büyük kongreden önce Demokrat parti ile ilişiği kesildi (1955). Bunun üzerine öbür arkadaşlarıyle birlikte Hürriyet* partisini kurdu (1955) ve bu partinin genel başkanlığına seçildi; sonuna kadar da bu görevi sürdürdü. Partinin feshedilmesinden sonra Cumhuriyet Halk partisine girdi (1958). 27 Mayıs devrimi sonunda, Kurucu meclise Cumhuriyet Halk partisi kontenjanından katıldı (1961). Kurucu meclis görevini bitirince siyasetten uzaklaştı. (M)

KARAOSMANOĞLU (Yakup Kadri), türk yazarı ve romancısı (Kahire 1889). Batı Anadolu'nun tanınmış ailesi Karaosmanoğullarından. İlk öğrenimine Manisa'da Feyziye mektebinde başladı. İzmir idadisine girdi (1903). Edebiyatla ilgilenmesi ve Ömer Seyfeddin, Baha Tevfik, Şahabeddin Süleyman gibi yazarlarla ilişkileri bu dönemde başladı. Ailesiyle Mısır'da bulunduğu sırada bir süre Fransız Frerler okuluna devam etti. Batı edebiyatını, özellikle fransız edebiyatını okumağa başladı. Edebiyatı Cedide'cilerin en çok değer verdiği, fransız realistlerini ve parnas'çıları inceledi. Meşrutiyetin ilânı üzerine İstanbul'a geldi (1908); önceden tanıdığı arkadaşlarıyle ilişkiler kurarak, onların edebiyat toplantılarına katıldı. «Edebiyatın bireysel ve saygıdeğer bir çaba» olduğunu açıklayan

Foto. MEYDAN

fecriati'cilerin bildirisine imza koydu (1909). *Ümit, Servetifünun, Resimli Kitap* dergilerinde ilk yazılarını yayımladı. *İstimdad* adlı bir mensur şiirle dikkati çekti. 1914'e kadar oyun, hikâye, makale, deneme ve mensur şiir türlerinde birçok eser yazdı. Yazarlığının bu döneminde de Schopenhauer, Nietzsche, İbsen gibi yazar ve düşünürlerin etkisi altında kaldı. Bu etkilenme 1917 yılına kadar sürdü. Çoğunlukla, *İkdam* gazetesinde hikâyeler yayımladığı 1916'dan sonraki dönemdeyse, Yakup Kadri'nin kişiliğinde bireycilikten toplumculuğa doğru bir açılış görüldü. Savaş ve seferberlik konularıyle ilgilendi. Bunların toplum yaşayışında meydana getirdiği acıları işledi. Süslü olmayan, sade bir yazı dili kullandı. Mütareke sırasında *Yeni Mecmua*'da yeniden mensur şiir türüne döndü (*Erenlerin Bağından*, 1918 - 1919). Bir yandan da her gün *İkdam*'da makaleleri, mektup ve deneme türlerinde edebî yazıları çıktı (1919-1923). 1921'de Kurtuluş savaşının en zorlu günlerinde Ankara'ya çağırıldı. Kurtuluş hareketini içinden görmek ve liderleriyle görüşmek fırsatını bulması sosyal gerçekçiliğe geçişinde önemli bir etken sayılabilir. İlk romanları *Kiralık* Konak* ve *Nur* Baba*'nın yayımlanmasından sonra ünü genişledi. Cumhuriyeti kabul ve ilân eden T.B.M.M.'de Mardin mebusu olarak bulunuyordu. *Cumhuriyet, Hâkimiyeti Milliye* gazetelerinde ve *Türk Yurdu* dergisinde sürekli olarak fıkra ve makaleler yazdı. 1926'da tedavi amacıyle gittiği İsviçre'den *Milliyet* gazetesine *Alp Dağlarından* dizisini oluşturan mektuplarını gönderdi. Konusunu ittihatçı-itilâfçı çekişmesinden alan *Hüküm Gecesi* (1927) adlı siyasî romanı ile mütareke İstanbul'unda ahlâk çöküşünü işleyen *Sodom* ve Gomore* romanını yayımladı (1928). 1932 Yılında dört arkadaşıyle *Kadro* dergisini çıkardı. İktisadî devletçilik ve sosyal siyaset doğrultusunda üç yıl kadar yayın yapan dergi, Yakup Kadri'nin elçilikle yurt dışında görevlendirilmesi üzerine kapandı (1934). Bu arada Kurtuluş savaşıyle ilgili gözlemlerinden ve Anadolu Mezalimini Tahkik komisyonu ile birlikte çalıştığı dönemden yararlanarak, *Yaban**ı (1932), özellikle *Kadro* döneminde beliren toplumcu ve gerçekçi görüşlerinin etkisiyle *Ankara**'yı (1934) yazdı. Elçilik göreviyle yurt dışında geçen uzunca süre içinde daha çok monografi (*Atatürk*), hatıralar (*Zoraki Diplomat, Hep O Şarkı, Anamın Kitabı*) ve denemeler (Cumhuriyet döneminin *Ankara*'dan itibaren tarihsel tablosunu tamamlayan *Panaroma I, Panaroma II*) kaleme aldı. 1955'te emekliye ayrılan Yakup Kadri, daha sonra Kurucu Meclis üyeliğine getirildi (1960); 1961 seçimlerinde de Manisa'dan milletvekili seçildi. Eserlerinde ortak nokta, Mütarekeye kadar bireyci, karamsar ve içe dönük, Kurtuluş savaşından itibaren de toplumcu, umutlu ve dışa açık karakterde olmalarıdır. Dil bakımından yabancı kelimelere düşkünlük ve Osmanlıcaya yatkınlık göze çarpar. Mensur şiirlerinde özentili bir anlatımı başarıyle kullanır; fakat hikâye ve romanlarında daha açık ve daha sade bir anlatım tarzına yönelir. Eserleri: *Bir Serencam* (1913); *Kiralık Konak* (1922); *Nur Baba* (1922); *Erenlerin Bağından* (1922); *Rahmet* (1922); *Kadınlık ve Kadınlarımız* (1923); *Hüküm Gecesi* (1927); *Sodom ve Gomore* (1928); *Ergenekon I-II* (1929); *Yaban* (1932); *Ankara* (1934); *Ahmet Haşim* (1934); *Bir Sürgün* (1937); *Okun Ucundan* (1940); *Alp Dağlarından ve Miss Chalfrin'in Albümünden* (1942); *Atatürk* (1946); *Millî Savaş Hikâyeleri* (1947); *Panorama I, II* (1953-1954); *Zoraki Diplomat* (1955); *Hep O Şarkı* (1956); *Anamın Kitabı* (1957); *Vatan Yolunda* (1958); *Politikada 45 Yıl* (1968). [M]

KARAOSMANOĞULLARI, XVIII. yy.dan XIX. yy.ın ilk yarısına kadar Manisa ve Bergama şehirleri başta olmak üzere Aydın ve Saruhan sancaklarını yöneten aile. XVIII. yy.ın başında hüküm sürdüler. Zaman zaman Osmanlı devletini dinlemeyen, kendi çevrelerinde güvenliği bozan bu aileye karşı devlet, asker göndermek zorunda kaldı. Fakat Karaosmanoğullarının bozucu davranışlarına son verilemedi. Ayrıca Osmanlı devleti bu yüzyılın sonunda başlayan rus savaşları sırasında askere olan ihtiyacını derebeyi ve şaki olarak adlandırılan bu tip ailelerin elinde bulundurdukları sancaklardan karşılamak istedi. Karaosmanoğulları da dahil olmak üzere âyandan hiç kimse bu isteğe olumlu cevap vermedi.

Osmanlı hükûmeti bölgede çıkan isyan teşebbüslerini bastırmak için Karaosmanoğullarını koz olarak kullandı. 1816'da Aydın ve Saruhan sancaklarının yönetimini Karaosmanoğullarının elinden alarak buralara valiler gönderdi. Bu tedbirler de bölgedeki Karaosmanoğulları baskısını ortadan kaldırmadı. Bölgeye gelen gezginler, yazdıkları eserlerde, bu ailenin sancaklarda kurmuş olduğu güvenlik düzenini övdüler. Mısır ordusu Manisa'yı işgal ettiği zaman Manisa'da mütesellim olarak bulunan Karaosmanoğlu Mehmed Ağa, Kavalalı Mehmed Ali Paşanın oğlu İbrahim Paşaya karşıkoymadı ve ona bağlılığını bildirmek için Kütahya'ya gitti. Bu tarihten bir süre sonra bölgede isyan çıkaran Atçalı Kel Mehmed'in üzerine Karaosmanoğullarının da dahil bulunduğu bir âyan ordusu gönderildi.

Kurtuluş savaşı sırasında Karaosmanoğlu Halil Paşa, Manisa'ya giren yunan kuvvetlerini durduramadıysa da onların bölgede daha fazla ilerlemesine engel oldu. Halil Paşanın olumlu çalışmaları sonunda Yunanlılar Manisa'yı bir harabe haline getirdikten sonra çekilip gittiler (8 eylül 1922).

Karaosmanoğulları ailesi bugün Manisa ve Kırkağaç'ta yaşamaktadır. (M)

KARAOVA, Ege bölgesinde (Muğla ili, Bodrum ilçesi) bucak; 6 856 nüf.; 9 köy. — *Bucak merkezi* (*Mumcular köyü*); 1 321 nüf. Bodrum - Milas yolunun 36. kilometresi üzerinde; yüksl. 80 m. (M)

KARAÖREN, Orta Anadolu bölgesinde (Çorum ili, İskilip ilçesi, merkez bucağı) kasaba; 3 248 nüf. (1965). Belediye. (M)

KARAPAPAKLAR, Gürcistan, İran ve Türkiye'de dağınık olarak yaşayan türk boyu. Karapapakların bir kısmı İran - Rusya savaşları (1828) sonunda İran'a göçtü. 1920'den sonra da Kafkasya'dan Türkiye'ye büyük bir karapapak göçü oldu. Bu grup Kars ve Muş illerinin Bulanık, Yoncalı kasabalarına yerleştiler. Borçalı asıllı olan Karapapakların Gürcistan'da *Borçalı kazası* adında bir yerleşme bölgeleri vardır.

— Tar. Azerbaycan'ın genel valisi Abbas Mirza, İran Karapapaklarını Güney Azerbaycan'da Sulduz eyaletine yerleştirdi. Buna karşılık olarak Karapapaklar, gerektiğinde hükûmete 400 atlı vermeyi taahhüt ettiler. Sulduz eyaletine 800 aile halinde yerleşen Karapapaklar, zamanla yerli halk ile kaynaştılar. Türkiye ile İran arasındaki sınır anlaşmazlığı yüzünden türk kuvvetleri bu bölgeyi işgal edince (1905), karapapak reisleri, sınır tespit komisyonuna İran hâkimiyetinde kalmak istediklerini bildirdiler (1911). Balkan savaşı dolayısıyle türk kuvvetlerinin buradan çekilmesinden sonra, bir mazbata ile bölge, İran'a bırakıldı (1913).

Bugün sayıları 15 000 - 20 000 arasında tahmin edilen İran Karapapakları, hâlâ göçebe aşiret hayatı yaşamaktadır. İktisadî ve kültürel bakımlardan fazla gelişmiş değillerdir. Şiî mezhebine bağlıdırlar. Konuştukları dil Azerî diline çok yakındır. (M)

KARAPAZI blş. i. Bot. Bahçelerde pek çok yetiştirilen *Atriplex* cinsinden birçok bitkinin ortak adı; bunlardan *Atriplex hortensis* ıspanak gibi yenir. (L)

KARAPINAR, esk. **Sultaniye,** İç Anadolu bölgesinde (Konya ili) ilçe merkezi şehir; 15 846 nüf. Konya - Ulukışla karayolunun 95. km'si üzerinde, yüksl. 970 m. Eskiden beri önemli bir karayolu üzerinde konaklama yeri olarak dikkati çeker. Yavuz Sultan Selim tarafından burada bir kervansaray ve cami yaptırılmıştır. Önemli bir tahıl alanı ortasında bir alım-satım merkezidir. — *Karapınar ilçesi*, 2 669 km², 41 100 nüf. Merkez, Gölören ve Hotamış bucakları; 29 köy. Tahıl tarımı, hayvancılık. (M)

KARA PRZEMSZA. Bk. CZARNA PRZEMSZA.

KARAPÜRÇEK, Marmara bölgesinde (Çatalca - Kocaeli bölümü, Sakarya ili, Akyazı ilçesi) bucak; 9 735 nüf.; 18 köy. — *Bucak merkezi*, 1 729 nüf. Adapazarı ovasının güney kenarında, Akyazı'nın 10 km batısında; yüksl. 165 m. (M)

KARAR i. (ar. *ķarār*). Sonuca bağlanması gerekli bir iş veya mesele hakkında düşünülerek veya birlikte tartışılarak verilen kesin hüküm: *Onlar bulmuşlar, bugün bana sadece kararı tebliğ ettiler: Gidecek, dediler* (H. Z. Uşaklıgil). *Şimdi, size memnun olacağınız bir karardan bahsedeceğim* (R. N. Güntekin). *Meclis kararı. Mahkeme kararı.* || [Hava için] Değişmez olma, istikrar: *Bu günlerde havanın hiç kararı yok.* || Ölçü, derece, sınır: *Şakanın da bir kararı olmalı.* || Sıf. İstenildiği gibi, tam ölçüsünde olan: *Üçü karar çoğu zarar.*

— ÇEŞ. DEY. *Karar almak*, bir konu üstünde kesin hükme varmak: *Bize mühim görünen kararlar alıyorduk. Bir taraftan da kolordu merkezi ve Trakya Cemiyeti ile beraber çalışıyorduk* (Ş. S. Aydemir). || *Karar bulmak*, kararlı hale gelmek, yatıştırmak. || *Karar kılmak*, bir çok şeyi deneyip birini seçmek: *En sonunda bir türlü yapılamıyan Takribi Ahmed Efendi camiinin hikâyesinde karar kıldı* (A. H. Tanpınar). *Ben kendi hesabıma uzun uzun düşündükten sonra şu noktada karar kıldım* (R. N. Güntekin). Oturmak, durmak. || *Karar vermek*, bir mesele hakkında karara varmak, kararlaştırmak: *Ne yapacaklarına iyice karar vermiş olmak için, üç ahbap Murtaza'ların evinde yemek yemeğe karar verdiler* (Vâ - Nû). *Artık, aklına estiği gibi hareket etmeye karar verdi* (Sabahattin Ali). || *Karara bağlamak*, (bir meseleyi, davayı) sonuçlandırmak. || *Karara kalmak*. [Dava için] Görüşülmesi bitip hâkimin vereceği kararı beklemek. || *Karara varmak*, bir konuda anlaşmak, bir şeyi kararlaştırmak. || *Kararında olmak*, istenildiği veya gerektiği gibi olmak: *Yemeğin tuzu kararında olmuş.* || *Bir karar üzre* (veya *bir kararda*). Bk. BİR. || *Göz kararı*, gözle yapılan hesaplama: *Göz kararı ile üç dört metre yüksekliğinde görülüyordu.*

— *Esk.* Bir yerde durma. || Dinlenme, rahat etme: *Artık nerede karar edeceğini, avunacağını duraklıyacağını biliyor* (N. Araz). || *Karar-dâd*, onaylanmış. || *Karardâde* (veya *karar-deşt*), kararı verilmiş, bir hükme varılmış. || *Karar-dâr*, kararlı, devamlı, sabit. || *Karar-gîr*, kararı verilmiş, karara bağlanmış: *Bir derece terfiiyle maaşının zammı nihayet karar-gîr olmuş* (H. Z. Uşaklıgil). || *Karar-yâb*, karar kılan, bir yerde durup dinlenen. || *Karar-ı serî*, acele verilen karar. || *Ber-karar*, hep aynı durumda olan, aynı şekilde devam eden. || *Bî-karar*, kararsız, sebatsız. || *Duzâh-karar*, gideceği yer cehennem olan. || *Madalet-karar*, adaletin merkezi.

— Huk. Bk. HÜKÜM. KESİN *hüküm*. || Birden fazla kişinin, kendilerine oy hakkı veren bir hukukî münasebete dayanarak bir başkasına yönelttikleri irade açıklaması sonucu ortaya çıkan uyuşma. (Bk. ANSİKL.) || *Kararın düzeltilmesi* (*tashihi* veya *tashihi karar*), bir mahkeme tarafından verilen hükmün yine aynı mahkeme tarafından yeniden incelenerek değiştirilmesi, düzeltilmesi. (*Esk.* Tashihi karar). Bk. ANSİKL. || *Anayasa mahkemesi iptal kararları*. Bk. DANIŞTAY. || *Ara kararı*, hükümden farklı olarak hâkimin davadan el çekmesi sonucunu doğurmayan ve yargılamanın yürüyüp ilerlemesi amacıyle verilen karar. (msl. yetki itirazının reddi, ara kararı, taraflardan biri lehine müktesep hak doğurmadıkça hâkimi bağlamaz. Hâkim, ara kararından dönerek yeni bir karar alabilir. Ara kararına karşı tek başına temyiz yoluna başvurulamaz.) || *Danıştay kararları*. Bk. DANIŞTAY. || *İçtihadı birleştirme kararları*. Bk. İÇTİHAT. || *Yargıtay kararları*. Bk. YARGITAY. || — *Esk. Karar-ı dâdî*, davanın görülmesini kolaylaştıran, kesin sonucu hazırlayan karar. || *Karar-ı karîne*, davanın görülmesini kolaylaştırmak için sonucun ne olabileceğini bildiren karar. || *Karar-ı katî*, davayı neticelendiren kesin karar. || *Karar-ı muvakkat*, dava süresinde geçici olarak verilmesi gereken hüküm.

— Mus. Türk musikisinde bir makamın seyrinin bitişi. (Seyrin bittiği son ses «karargâh»tır). Bk. DURAK.

— Psikol. Bk. ANSİKL. || *Karar öncesi*. Bk. ANSİKL.

— Sibern. Enformasyon birimi. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. Yetkili şahsa yönelen birden fazla irade beyanının *karar* sayılabilmesi için bunun oy hakkı veren bir temel hukukî münasebete dayanması gerekir (bu kişilerin bir dernek üyesi olması veya bir

gayrımenkulde, bir şirkette paydaş olmaları gibi). Kararlarda genel olarak oy çokluğu hâkimdir. Bu oy çokluğunun türü, kanunda aksi gösterilmedikçe âdi çoğunluktur. (Bk. ÇOĞUNLUK.) Kural olarak bir karar alınınca, azınlıkta kalanlar da bu karara uymak zorundadırlar.

● *Kararın düzeltilmesi.* Ceza Usul hukukunda kararın düzeltilmesi için ceza muhakemesinde, Yargıtay Ceza daireleri veya genel kurul kararları aleyhine, başvurulabilir. Bu başvurma, açılacak bir karar tashihi davası ile mümkündür. Bu davayı açma yetkisi yalnız cumhuriyet başsavcısına verilmiştir. Başsavcılık bu davayı kendiliğinden açabileceği gibi, ilgili kimselerin müracaatı üzerine de açabilir (Cz. Muhakemeleri Us. kn. md. 322). Kanunda kararın düzeltilmesi yoluna başvurabilmek için bir süre tayin edilmemiştir. Bu yola ancak kanunda gösterilen, belli sebeplerle gidilebilir.

İdare hukukunda kararın düzeltilmesi için yapılan başvurmada, kanun yollarından biri olan *kararın düzeltilmesi istemi* şeklinde ifade edilir. Kararın düzeltilmesi muhakemenin iadesinden farklıdır. (Bk. İADEİ MUHAKEME.) Kararın düzeltilmesi yolu, nihaî karar mercilerinin (üstünde başka bir yargı mercii bulunmayan yargı yerleri) kararlarına karşı açıktır. Diğer yargı yerleri kararlarına karşı, (istinaf, temyiz gibi) başvurmalar yapılır. Türk hukukunda Danıştay Dava daireleri ile Dava Daireleri kurulunun kararları nihaî olduğundan, bu kararlar aleyhine, kararın düzeltilmesi istemiyle başvurmada bulunulabilir. Kararın düzeltilmesi yolu, kesin ve nihaî hükme karşı tanındığı için, bir defaya mahsus olmak üzere ve kısa bir süre tanınarak düzenlenmiş ve bu başvurmaya imkân verecek şartlar da kanunda sayılmıştır. Bu süre hak düşürücü niteliktedir ve ilâmın tebliği tarihinden itibaren on beş gündür. Düzeltme istemi yerinde görülürse, ilk karar kaldırılır ve yeni durumun sonucu olarak yeni bir karar verilir. Bu şekilde düzeltilen karara karşı yeniden düzeltme istemine başvurulamaz. Kararın düzeltilmesi istemi, kanunda yazılı sebeplere dayanmıyorsa isteğin reddine karar verilir; Hukuk Usulü Muhakemeleri kanununun bu konudaki hükümlerine göre para cezasına da hükmolunur. Bu ceza, başvurmalarda ciddiyetin sağlanması amacını gütmektedir.

Medenî usul hukukunda *kararın düzeltilmesi* yargıtay kararlarına karşı tanınmış bir yoldur. Kararın düzeltilmesi yoluna müracaat, hükmün kesinleşmesini önlemekle birlikte kararı vermiş olan mahkemeye yapılacağından, teknik anlamı ile kanun yolunun (bk. KANUN *yolu*) tarifine bu bakımdan uymamaktadır. Kararın düzeltilmesi ile, Yargıtayın özel bir dairesinin veya Hukuk Genel kurulunun hatasını düzeltme imkânı sağlanmış bulunmaktadır.

Kararın düzeltilmesi yolu Yargıtayın bütün kararlarına karşı tanınmış bir yol değildir. Sulh mahkemelerinde alınan kararların temyizi üzerine verilmiş olan yargıtay kararlarına karşı kararın düzeltilmesine başvurma imkânı yoktur. Kararı düzeltme yoluna hangi sebeplere dayanılarak başvurulabileceğini kanun göstermiştir. (Huk. Us. Muhakemeleri kn. md. 440.) Temyizden farklı olarak yargıtay, kararın düzeltilmesi için dilekçede belirtilen sebeplere bağlıdır. Ayrıca kanun, bir ilâm hakkında, kanun değiştirilebilmesi için ancak bir defa başvurulabileceğini bildirir (md. 447/I).

Kararın düzeltilmesi talebi kararı vermiş olan yargıtay dairesi tarafından incelenir. Duruşma yapılmaz. Kararın düzeltilmesi talebinin reddi halinde, talepte bulunan, 500 liraya kadar para cezasına mahkûm edilebilir. Kararın düzeltilmesi talebi yerinde görülürse esas hakkında incelemeye geçilir. Bu inceleme sonunda, temyiz mahkemesi önce tasdik etmiş olduğu kararı bozabileceği gibi, önce bozmuş olduğu esas mahkemesi hükmünü tasdik edebilir. Bunun dışında Yargıtay eskiden vermiş olduğu bozma veya tasdik kararını doğru da bulabilir.

— Psikol. İradeli hareketin klasik tasvirinde, karar, bilinçli karar-öncesini yani «tartma»yı izleyen seçmeyi temsil eder ve tartmayı sona erdirir. Karar, ahlâkçıların ve metafizikçilerin karşısına, hürlük meselesini ortaya çıkarır. Bu, şöyle ifade edilir: kararımız, göz önüne alınan güdülerin tümü tarafından zorunlu olarak mı belirlenmiştir? Yoksa, bizim için, her zaman bir tereddüt etme ve hür bir edimle karar verme imkânı var mıdır?

● *Deneysel psikolojide karar.* Kişi belli bir tarzda davranmayı kararlaştırır, onun kararı, şu hususlara bağlı olarak ortaya çıkar: 1. kişinin içinde bulunduğu durumun verilerine veya kendi algılamalarına karşı beslediği güven; 2. aynı durumun hem çekici yönleri hem de gerekli kıldığı seçmeler karşısında, kişinin davranışındaki güdülenme; 3. kişinin yapabileceği seçmeden doğacak çeşitli sonuçlar üstüne tasarladığı ihtimaller hakkındaki fikri. Kararın incelenmesi, durumun çözümlenmesinden başlar. Burada, herhangi bir seviye ve durum içinde özne bakımından bir seçme imkânı söz konusudur. Bu inceleme, zamanımızda, iradeli fiilin klasik çözümlemelerinden ve Bentham'ın hazlara ilişkin hesaplamasından bu yana, matematik modellerin kazandığı önem dolayısıyle köklü bir yenileşmeye uğramıştır. Ortaya çıkan bu yenilik, hem son zamanlarda yapılan çalışmaların (Pascal'ın ve Fermat'nın klasik çalışmalarından bu yana ortaya çıkmış olan Neumann'ın oyunlar teorisi, Shannon'un bildirmeler teorisi ve markov'cu süreçler gibi), hem de günümüzde deneysel psikolojide benimsenmiş olan metodun sonucudur. Bu metodun özellikleri şunlardır: psikologlar, bir deneyin çözümlenmesinden hareket ederek bu deneyi açıklayabilecek, önceden belirlenmiş bir fonksiyonun kullanılan matematik araçlarda bulunup bulunmadığını arayacak yerde, normatif bir amaçla meydana getirilmiş bulunan modelleri, önce kullanmakta ve ancak daha sonra, bu modellerin ayrıca bir tasvirî değer taşıyıp taşımadığını araştırmaktadırlar. Yapılan deneylerin değişkenlerinin çeşitli kontrollardan geçirilmesi gereğinin yarattığı zorluğa rağmen, deneyin, birçok olumlu sonuç elde edilmesini sağlamıştır. Bazı modeller, kararların önceden kestirilmesini mümkün kıldığı için, çok etkili olmuştur. Meselâ statistik karar teorisi, bir yandan, algı eşiği teorisi, öte yandan, görme ve işitmeye ilişkin sinyallerin ayırt edilmesi ve tanınması durumları bakımından verimli bir model sağlamıştır. Karar nazariyesine göre, matematik umma (yani sinyali ayırt etme veya tanıma konusundaki olumlu şanslar) diye adlandırılan husus, en yüksek sınırı tespit eden, kişinin bizzat kendisidir. Gerçek bir tasvirî değer taşıyan başka modeller de vardır. Meselâ bir problemin çözümü için izlenecek stratejinin tasvirinde, durum böyledir. Burada, model, iki parametreyi gözönüne alır: 1. tahmin alanı (bu alan ne kadar büyükse, strateji o kadar etkilidir); 2. davranışın kıvraklığı (yani deney sırasında edinilen bir bilgi, uygulanmakta olan taktiğin azamî yarar sağlamayacağını meydana çıkardığı zaman bu taktiği değiştirme imkânı). Deneyim, özellikle, deney sırasında ortaya konmuş soru verilerinin özünde bulunan kavramları, deneğin kabul edişini geçerli kılmak imkânını verir. Meselâ başlangıçta deneğe verilen talimat, kazanç ve kayıp (yani, sürat faktörünün, dolaylı bile olsa, talimata etki yaptığı bütün durumlarda, hatanın maliyeti ve gecikmenin maliyeti) bakımından yeniden çözümlenebilir. Bu çeşitli modeller, matematik tanımlamalara konu olmuştur.

— Sibern. Bir enformasyon, hiç bir ayırım yapılmadan yalnız «evet» veya «hayır» ile anlatılan bir cevap taşırsa bir karar meydana getirir. Karar, yazı ve tuğra gibi iki mümkün hal arasında bir seçimi gösterir. Daha karmaşık her seçim art arda verilecek kararlara varır. Kararların sayısı ise enformasyonların toplam miktarını ölçer: $2n$ hal arasında bir seçim n karar gösterir.

— Mus. Doğu musikisinde taksimden ara makama geçiş.

◆ **Kararlarında** zf. Sıralarında, sularında civarında: *Saat sekiz kararlarındaydı kapı çalındı.* (ML)

KARARGÂH blş. i. (ar. *ḳarār* ve fars. *-gāh'*-tan *ḳarār-gāh*). Ask. Bir askerî birlik veya kurumun kumandanı ile yardımcı şube ve kısımlarından meydana gelen kuruluş. *Ben, uçakların ateş ettikleri noktanın bizim karargâhımız olacağını kolaylıkla tahmin ediyorum* (Y. K. Karaosmanoğlu). *Kolordu karargâhının kapısındaki nöbetçi, duvara dayanmış, biraz dalmıştı* (Kemal Tahir). [Bk. ANSİKL. ‖ *Teşm. yol. Esk.* Durup dinlenilecek veya yerleşilecek yer: *Gökler mi bütün karargâhın? / Hiç yerlere uğramaz mı râhın?* (M. Â. Ersoy). *Uysun karargâha dedim, tab-ı şûhuna / Mezc eyledim çiçeklere ünvan-i şi'rimi* (Tevfik Fikret). ‖ *Karargâh erkânı,* bir karargâhtaki kurmay heyeti. ‖ *Karargâh kurmak,* ordunun sevk ve idaresini düzenleyecek kuruluşları meydana getirmek. ‖ *Karargâh subayı,* kurmay subay, erkânıharp. ‖ *Karargâh-ı umumî,* genelkurmay başkanının da içinde bulunduğu kurmay heyeti.

— ANSİKL. Ask. Kumandan ve *karargâh'ı* belli bir amaç için kendi konularında sürekli olarak çalışan ve çeşitli branşlarda yetişmiş olan subaylardan kurulu bir bütündür. Büyük karargâhlara, kurmay başkanı emir ve kumanda eder. Küçük birlik karargâhlarında ise, bu görevi kumandanın yardımcısı icra subayı yürütür. Karargâhın yetkisi, kumandan tarafından belirtilir. Karargâh içerisinde görevli subaylara verilen bu yetkiler, kumandanlığın görevine göre değişir. Çünkü aldığı yetkiye göre çalışan bir karargâh subayının, kumandan adına verdiği emirlerle ilgili sorumluluk, doğrudan doğruya kumandanın kendisine aittir. (M)

KARARINCA sıf. ve zf. (*karar'*dan). Gerektiği kadar, ne az ne de çok: *Yemeğe kararınca tuz ve biber katmalı. Kararınca gülmek.*

— DEY. *Karınca kararınca.* Bk. KARINCA. (M)

KARARLAMA i. (*kararlamak'*tan *karar-la-ma*). Kararlamak işi. ‖ Sıf veya zf. Göz kararı ile tahminen yapılan: *Kararlama iş. Kararlama yürümek.*

◆ **Kararlamadan** zf. Kararlayarak, kararlama yoluyle: *Bahçeye kararlamadan girdim.* (M)

KARARLAMADAN zf. (*kararlamak'*tan *kararla-madan*). Göz kararıyle, kararlama yoluyle, tahminî olarak: *Kararlamadan elektrik düğmesini buldu, oda bir anda aydınlanmıştı.* (M)

KARARLAMAK geçl. f. (*karar'*dan *karar-la-mak*). Göz kararı ile hesaplamak, tahmin etmek: *Birden aradaki mesafeyi kararlayabileceğini hiç düşünmemiştik.* (M)

KARARLAŞMAK geçz. f. (*kararlamak'*tan *kararla-ş-mak*). [Üzerinde düşünülen iş veya mesele hakkında] Karar verilmek, bir karara varılmak, karar altına alınmak: *Düğün tarihleri nihayet kararlaştı.*

◆ **Kararlaştırılmak** edilg. f. Kararlaştırmak işine konu olmak: *Gönderilecek mebusların isim ve adresleri malûm olduktan sonra bilmuhabere kararlaştırılacaktır* (Atatürk). *Atlı kuvvetler önceden kararlaştırıldığı gibi, iki yana açılıp işi bizim Memetlere bıraktılar* (Kemal Tahir).

◆ **Kararlaştırmak** geçl. f. Bir konu hakkında karara varmak, bir işin şu veya bu şekilde yapılmasına karar vermek: *Uzun bir Akdeniz gezisine çıkmayı kararlaştırdık.* (M)

KARARLI sıf. (*karar'*dan *karar-lı*). Bir konu hakkında kesin kararı olan, karar sahibi: *Şehre dönerken, dağılan bir kalabalık değil de, canlı, kararlı, başlar dik bir topluluk olarak yürüdük* (Ş. S. Aydemir). *Kararlı adımlarla ileriye doğru yürüyordu.* ‖ Düzenli, dengeli.

— Fiz. Sabit, sürekli. ‖ *Kararlı denge.* Bk. DENGE.

— Kim. Genellikle kimyasal ayıraçlardan çok etkilenmeyen ve ancak yüksek sıcaklıkta ayrışabilen bir madde için kullanılır. ‖ *Yarı kararlı,* göz önüne alınan şartlar içinde teorik olarak kararlı olmayan, fakat dönüşüm hızı çok düşük olduğu için kararlı gibi gözüken bir sistem (kimyasal bir madde veya karışım) için kullanılır. (Msl. hidrojen-oksijen karışım, âdi sıcaklıkta, dönüşmesi gereken suya göre yarı kararlı denge durumundadır; platin köpüğü gibi bir katalizör*'ün katılması, daha önce pratik olarak hissedilmeyen dönüşüm hızını büyük ölçüde arttırır.)

— Mat. *Kararlı önerme,* hipotezleri yeteri

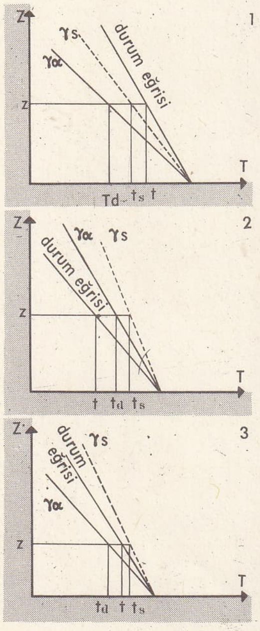

kararlılık (meteorol.)

kadar az değiştirildiğinde hükümleri ancak istenildiği kadar az değişen önerme. ‖ *Bir bileşim kanunu için kararlı kısım,* bir iç bileşim kanunuyle donatılmış bir cümlede, A'nın iki elemanına bu kanun uygulandığı zaman yine A'nın bir elemanını veren A kısmı. (Bir dış bileşim kanunu söz konusu olursa, A'nın bir *a* elemanı ile bir operatörünün bileşimi yine A'ya aittir.) [KAPALI KISIM da denir.] (Bk. ANSİKL.) ‖ *Birçok bileşim kanunu için kararlı kısım,* bu kanunlarla donatılmış bir E cümlesinde her biri için kararlı kısım. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Bir eşdeğerlik için kararlı kanun,* bir E cümlesinde, sırayle *a* ve *b*'ye eşdeğer iki elemana uygulandığı zaman *a* ile *b*'nin bileşimine eşdeğer bir sonuç veren kanun. (Bu halde eşdeğerliği de bileşim kanunu için düzgündür denir.) Bk. ANSİKL.

— Pirotekn. Kendiliğinden patlamayan bir patlayıcı madde için kullanılır.

— Telekom. *Kararlı dalga.* Bk. DURAKLI *dalga.*

— ANSİKL. Mat. *Bir eşdeğerlik için kararlı kanun.* Bir eşdeğerlik, verilen bir kanun için düzgünse, bölüm cümle üstünde bu eşdeğerlik, verilen cümle üzerinde belirlenmiş kanuna tekabül eden bir bileşim kanunu sürdürür.

● *Bir veya birçok bileşim kanunu için kararlı kısım.* Katılmalı bir kanunla donatılmış bir cümlede, düzgün elemanların cümlesi ve bakışımlanabilir elemanların cümlesi kararlıdır. (Bk. BAKIŞIMLANABİLİR.) Bir grupta, bütün alt gruplar kararlı bir kısımdır; fakat alt grup olmayan kararlı kısımlar da vardır. Bir halkada, her alt halka iki bileşim kanunu için kararlı bir kısımdır; daha genel olarak, her ideal kararlı bir kısımdır, fakat ideal olmayan kararlı kısımlar vardır. (LM)

KARARLILIK i. (*kararlı*'dan *kararlı-lık*). Kararlı olma hali. *Eşanl.* İSTİKRAR.

— Havc. Herhangi bir sebeple denge durumundan ayrılmış bir uçağın yeniden ilk durumuna gelebilme kabiliyeti.

— Kim. Kimyasal bir maddenin bozulmadan ve ayrışmadan kalabilme özelliği.

— Mat. Denge konumundan az çok ayrılan bir cismin yeniden denge konumuna dönebilmesi.

— Meteorol. Bk. ANSİKL.

— Modern mant. Çelişmeli olmayan eksiksiz bir varsayımsal-tümdengelimli sistemin özelliği. (Bu bir metalojik kavramıdır.)

— ANSİKL. Meteorol. Tabakaları, yoğunlukları yukarıdan aşağı doğru azalacak şekilde üst üste geldiğinde, atmosfer düşey olarak kararlıdır. Hafif hava tanecikleri, yoğun hava tanecikleriyle aynı seviyede veya bunların altında yer alır, yükselme hareketleri meydana gelir (hidrostatikte, yüzen cisimler ilkesi). Buna «düşey kararsızlık» denir. Meteorolojistler, bir hava kütlesinin *kararlılık* veya *kararsızlığını,* sondajların diyagramlarını inceleyerek açıklar. Bir kütlenin düşey dengesini, havanın özelliklerini belirleyen yükselme veya alçalma hareketlerini bilmek önemlidir.

1. *Mutlak kararlılık,* şekil 1'de atmosferin her seviyedeki günlük ısı durumunu gösteren durum eğrisi, adiyabatik eğri ($\gamma\alpha$) ile adiyabatik benzeri eğriden (γs) daha az eğiktir. Bu şartlarda, alındaki bir tedirginlik veya dağlık bir engebenin etkisiyle yükselen bir tanecik, eğer kuru ise t_a sıcaklığı, eğer doymuş ise t_s sıcaklığı ile Z seviyesine ulaşır. Her iki durumda da taneciğin Z'ye, çevresindeki havadan daha soğuk olarak geldiği görülür. Demek ki, çevresindeki havadan daha yoğundur ve bu yüzden yükselmesi durur. Adiyabatik gradyandan daha düşük olan ısı gradyanı, her iki durumda da yükselme hareketlerini önler. Bu duruma *mutlak kararlılık* denir.

2. *Mutlak kararsızlık* (şekil 2). Bu, ilk durumun tersidir. Yükselen tanecik, kuru veya nemli olsun, çevresindeki havanın sıcaklığından daha sıcak olarak herhangi bir Z seviyesine ulaşır. Daha hafif olduğu için yükselmeğe devam eder. Adiyabatik benzeri bir gradyandan daha yüksek bir durum gradyanı yükselme hareketini kolaylaştırır. Buna *mutlak kararsızlık* denir.

3) *Özel kararsızlık* (şekil 3). Bu, atmosferde sık sık meydana gelen bir durumdur: durum eğrisi, adiyabatik eğri ile adiyabatik benzeri eğri arasında bir eğiklik gösterir. Havanın kararlı veya kararsız olduğunu bilmek için, nemlilik ve dinamik itiş gibi diğer iki etkeni de göz önünde bulundurmak gerekir.

a) *Nemlilik,* Atmosfer doymuşsa, yükselen taneciğin sıcaklığı adiyabatik benzeri oranında azalır. Taneciğin ısı azalma gradyanı durum eğrisinden daha eğik olduğuna göre, 2. şıktaki kararsızlık durumuna varılır. Bunun tam tersi, hava kuruysa, durum eğrisi adiyabatik eğriden daha eğik olduğu için, 1. şıktaki kararlılık durumu ile karşılaşılır.

b) *Dinamik itiş.* Çoğu kere, ortalama bağıl nem (60 ile 70) görülür. Demek ki, bozulmaz bir denge durumu söz konusudur. Buna göre, yükselme veya tam tersi alçalma hareketlerine yol açabilecek dinamik etkenleri dikkate almak gerekir. Meselâ, bir alın veya dağ yamacı rüzgâra karşı ise, yükselme hareketlerine yol açar: gelişmelerini önleyecek hiç bir engelle karşılaşmayacağı için bu hareketler devam eder ve kararsızlık meydana gelir. Buna karşılık, soğuk bir alının arkasında veya bir engebenin «rüzgâra açık» kısmında, alçalma hareketleri kararlılık yaratır. (M)

KARARMA i. Fiz. Işığın kaybolması olayı.

— Sine. Bk. FONDU.

— ANSİKL. *Kararma,* skotofor denilen bazı maddelerde görülür. Bu maddelerin yaydığı ışık, katot ışınları veya kızılaltı ışınlar gibi bazı etkenlerin yol açtığı uyarmalarla kaybolabilir. Kararma, gazışınının tersidir; ekranı skotoforlardan meydana gelen katot ışını tüplerde kullanılır. Skotoforlar potasyum bromür ve iyodür gibi maddelerdir. Bu ekranlar (ölçme veya radar ekranları) üzerinde görüntüler, parlak fon üzerinde mor veya kahverengi olarak belirir. (L)

KARARMAK geçz. f. (*kara*'dan *kara-r-mak*). Karaya yakın bir renk almak, aydınlığını kaybetmek: *Şimdi güneş batmış, bozkır tamamen kararmıştı* (A. H. Müftüoğlu). *İsten duvarlar iyice kararmış.* ‖ [Işık için] Sönmek veya kısılmak: *Mum karardı.* ‖ [Ateş için] Kül bağlamak, sönmeğe yüztutmak: *Ateşi kararmış küllere döndüm / Dost senin aşkından ben yana yana* (Pir Sultan Abdal). ‖ *Esk.* Kederlenmek, kaygıya düşmek, canı sıkılmak: *Oğlan kuş yürekli olur, kaçıp anasına gitmiştir, dediler, Kazan karardı, döndü aydur...* (Dede Korkut).

— ÇEŞ. DEY. *Hava* (veya *gök*) *kararmak.* Bk. HAVA. ‖ *Gönlü* (*içi* veya *kalbi*) *kararmak.* Bk. GÖNÜL. ‖ *Gözü kararmak.* Bk. GÖZ. ‖ *Ortalık kararmak.* Bk. ORTALIK. ‖ *Sular kararmak,* akşam olmak, karanlık basmak: *Şehirden kaçmak isterken sular zaten kararmıştı / Pek ıssız bir karanlık sonradan vâdiyi sarmıştı* (M. Â. Ersoy). *Gölgeler çökerek kararınca su / Yayılır bir serin toprak kokusu* (F. N. Çamlıbel). [M]

KARARNAME bls. i. (ar. *ḳarār* ve fars. *nāme*'den *ḳarār-nāme*). Huk. Cumhurbaşkanının onayladığı hükûmet kararı. ‖ Bakanlar kurulunun yetkisiyle alınan karar. ‖ Verilen kararı bildiren resmî yazı.

— ANSİKL. Huk. *Kararname*'nin türk hukukunda başlıca iki anlamı vardır: **1.** yürütme organının başı durumundaki cumhurbaşkanı ile Bakanlar kurulunun iradelerini ifade eder; **2.** tüzük, yönetmelik gibi ayrı bir düzenleyici işlemi tanımlar ve bu sebeple de çok kere *objektif kararname* adını alır. Cumhurbaşkanı kararnamesi şekle bağlıdır. Yazılı olması ve cumhurbaşkanı veya kendisi fiilen görev başında değilse, anayasa gereği ona vekillik eden Cumhuriyet senatosu başkanı tarafından imzalanması gerekir. Ayrıca başbakanın imzası ile kararnamenin konusuyle ilgili bakanların veya bütün bakanların imzaları bulunur. İlgili bakanın imzasıyle oluşan kararnamelere *müşterek kararname,* bütün bakanların katıldığı kararnamelere de *Bakanlar kurulu kararnamesi* denir. Kararnamenin asıl önemli yönü, ayrı bir düzenleyici işlem anlamına gelenidir. Bu çeşit kararnameler, iktisadî ve siyasî buhranlar sonucu ortaya çıkmış ve uygulanır olmuştur. Türkiye'de de, Cumhuriyet devrinde ilk hukukî uygulama *Türk Parasının Kıymetini Koruma kanunu'na* göre çıkartılan kararnamelerdir. Daha sonra, İş kanunu, Millî Korunma kanunu bu tür kararnameler için yürütme organına yetki vermiştir. Ayrıca, Bakanlar kurulunun dış ticaretle ilgili olarak yaptığı düzenlemelere de kararname adı verilmiştir. Kararnamelerle yürütme organına tanınan yetki, tüzük ve yönetmeliğe nazaran çok daha geniştir. Gerçekten tüzükler, kanunla sıkı sıkıya bağlıdır, yeni hükümler getiremez. (Bk. TÜZÜK.) Yönetmelikler ise, biraz daha geniş düzenleme imkânı vermekle beraber, teknik ve ayrıntıya ilişkin bir düzenlemeden ileri gidemez. 1961 Anayasasına göre, yürütme organının, objektif kararnameler çıkarıp çıkaramayacağı tartışılabilir. Zira Anayasa, yürütmenin düzenleyici işlemlerini tüzük ve yönetmelikle sınırlamış görünmekte, kural olarak da yasama yetkisinin yürütme organına devrini yasaklamış bulunmaktadır. Bununla kararname terim olarak da, uygulama olarak da hukuk hayatında görülmektedir. Kararnameler de, diğer idarî işlemler gibi yargı denetimine tabidir. Bu davalarda husumet Başbakanlığa yönetilir ve davaya Danıştay Dava Daireleri kurulu bakar. Bugünkü kararnameler Kanunu Esasî kararnamelerinden farklıdır. Çünkü o kararnameler bir geçici kanun hükmünde ve kuvvetindeydi; yasama yetkisinin açık bir şekilde devrinden doğuyordu. (Bk. KANUN'*u muvakkat.*) [M]

karasaban

KARARSIZ sıf. (*karar*'dan *karar-sız*). Bir türlü karar veremeyen: *Kararsız kimse. Eşanl.* MÜTEREDDİT. ‖ Bir kararda olmayan, düzensiz: *Yalnız kararsız ve programsız hareketlerle maksadı ihlâl edeceğiz* (Atatürk). *Bu günlerde havalar pek kararsız.*

— Denizc. *Kararsız meltem,* sabit bir yönden esmeyen ve devamlı olarak yön değiştiren hafif rüzgâr. ‖ *Kararsız* veya *istikrarsız pusula,* geminin birden hareketleriyle veya başka sebeplerle pusula ibresinin bir süre belirli bir yönde durmayıp hızla her yöne dönmesi. ‖ *Kararsız rüzgâr,* bir süre içinde bir yönden diğer bir yöne dirisa eden veya dirisa ettiği taraflardan birinde devam göstermeyen rüzgâra verilen ad.

— Kim. *Kararsız bileşim,* kolaylıkla ayrışan bileşim.

— Mekan ve Fiz. *Kararsız denge,* denge halindeki cismin küçük bir yer değiştirmesiyle bozulan denge: *Bir eksen etrafında dönebilen bir cisim, ağırlık merkezi bu eksenin üzerindeyse kararsız denge halindedir.* Bk. DENGE.

— Psikopatol. *Kararsız irade,* istekleri sık sık değişen hastanın kaypak, değişken iradesi. (LM)

KARARSIZLIK i. (*kararsız*'dan *kararsızlık*). Karasız olma hali: *İşte Cemal Paşayı böyle bir karrasızlık havası içinde tanımıştım* (F. R. Atay). *Yeniden kararsızlık içindeydim; çiftliğe dönecek gibiydim* (R. N. Karay). *İktidar yorulmuştu. Kararsızlık ve dağınıklık, bu hastalığın buhranlarıydı* (Ş. S. Aydemir). *Eşanl.* TEREDDÜT.

— Biyol. Kendi türünün alışık olduğu ortam şartlarından farklı şartlar içinde yaşayan bireylerin karakterlerinde meydana gelen değişiklik.

— Meteorol. *Düşey kararsızlık,* atmosferin, ufuküstü düşey hareketlere yolaçan dinamik veya termik dengesizlik durumu. (M)

KARARTI i. (*kararmak*'tan *karar-tı*). Kararmış yer, leke. ‖ Karanlık: *Sağımızda alabildiğine Akdeniz, akşam karartısı içinde sönüyor* (F. R. Atay). [M]

Foto. Audrain (LAROUSSE)

KARARTMA i. (*karartmak*'tan *karart-ma*). Karartmak veya kara hale getirmek eylemi.

— Ask. Savaş halinde düşman uçaklarının hedeflerini bulmasını ve bulunduğu mevkileri tanımasını güçleştirmek için, hükûmetçe gerekli görüldüğü takdirde bütün yurtta veya belirli bölgelerde ışıkların söndürülmesi veya karartılması için alınan tedbirlerin tümü. Bk. ANSİKL.

— Geod. Hümüsün toprak içine girmesi. (Mineral parçacıkları ile karışan hümüs, toprak profiline kendi siyah rengini verir.)

— Tiyat. Emniyet için gerekli olanlar hariç, sahneye yönelmiş bütün ışık kaynaklarını söndürme.

— Teknol. Bazı parçaları pastan korumak için, yeteri kadar dövüp eğeledikten sonra ısıtmak ve parça çok sıcakken öküz veya geyik boynuzuyle ovmak: *Bir tüfek namlusunu karartmak.*

— ANSİKL. Ask. *Karartma* sırasında şehir ve kasabalarda trafik ve güvenlik bakımından çok lüzumlu görülen bazı ışıklar, havaya karşı maskelenmek suretiyle bırakılır. Diğer bütün ışıklar ve ışıklı reklâmlar tamamen söndürülür.

Bütün şehir, kasaba ve köylerde, geceleri hiç bir ışık yakılmaz. Binalar içerisinde zorunluk olmayan yerlerde hiç bir ışık kullanılmaz. Zorunlu olan yerlerde yakılacak ışıkların havadan gözükmemesi için, pencere ve diğer aralık ve delikleri, koyu mavi veya siyah perdeler, halı, kilim, battaniye gibi sık dokulu, kalın örtüler ve sıkı kapaklarla kapatılır. Üstü cam veya ışık gösteren maddelerle örtülü damlar, teraslar, su kenarlarındaki geniş camlı bina yüzleri, koyu mavi boya veya kirli yağlar sürerek maskelenir. Bu arada ocak başından alev çıkaran fabrika v.d. müesseselerin, dışarıdan görünmemesi için gereken tedbirler alınır. Dükkânların, genel ve özel askerî binaların bütün dış ışıkları söndürülür. Limanlarda, manevra alanlarında, lambaların yukarıya ışık vermeyecek şekilde maskelenmesi ve ilk alarmda söndürülmesi sağlanır. Karartma süresi güneşin batışından yarım saat sonra başlar ve şafak sökmeden yarım saat önce biter. (M)

KARARTMAK geçl. f. (*kararmak*'tan *karar-t-mak*). Rengini siyaha döndürmek, kara hale getirmek: *İs ellerini karartmış.* ‖ Esmerleştirmek: *Güneş tenini kararttı.* ‖ Karanlık hale getirmek: *Gözüm arkada, Anadolu'nun gurbet akşamı kompartımanımı karanttıkça kendi kendime başka bir sual soruyordum* (F. R. Atay). ‖ Gölgelendirmek: *Kalın perdeler odayı iyice karartmış.* ‖ *Mec.* Kötü hale getirmek, kötüleştirmek: *Bu akıl almaz hata, halkın ruhunda hükûmetin bütün itibarını karanttı* (Ş. S. Aydemir).

— DEY. *İçini* (*yüreğini* veya *gönlünü*) *karartmak*, kederlendirmek, sıkıntı vermek.

— Res. Birbirleriyle karıştırarak renklerin parlaklık ve şeffaflığını söndürmek. (M)

KARASABAN veya **KARASAPAN** blş. i. Toprağın altını üstüne getirecek kısmı olmayan ilkel saban: *Karasabanla bir tarlayı sürmek.*

— ANSİKL. *Karasaban* çok derine gitmez. Toprak saban demirinin açtığı çukurun iki yanına yığılır. Bu tarım âletiyle, sürülmüş düz bir alan elde edilir. Karasabanı meydana getiren bölümler şunlardır: oluklu veya ucu sivri bir saban demiri; saban demirini tutan demir çelik; bazılarında bunun iki tarafında yer alan ağaçtan iki saban kolu; dıştan boyunduruğa kadar uzayan saban oku (M.S. I. yy.dan itibaren saban oku, bazı bölgelerde ön tekerlek üzerine bağlanmıştır). Dayanma ve çekme ekseninin iki tarafında yer alan karasabanın parçaları ve tertibatı birbirinin aynıdır. Karasaban pulluktan farklı olarak birbirine eş olan iki iz açar. Yapılışına göre başlıca üç tip karasaban vardır: *oluklu karasaban; ağaç kollu karasaban, dişli karasaban* (bunların genellikle iki demirli olan bazı tipleri dışında yivli bir saban demiri vardır). Karasabanın tarihi (Sümerler, Mısır) çağımızdan dört bin yıl önceye dayanır. Romalılar devrinde, karasabanın üç tipi de çok yaygındı. Bunlar XIX. yy. sonuna kadar Batı ve Orta Avrupa'da, akdeniz ülkelerinde, Fas'ta, Habeşistan'da, Asya'da ve Uzakdoğuya kadar olan bölgelerde hemen çok az değişikliğe uğramıştır. Ağaç kollu karasabanı, Güney Amerika'ya İspanyollar ve Portekizliler sokmuştur. Koşum hayvanı kullanılmayan ülkelerde karasaban bilinmez. Bugün de, karasaban dünyanın birçok yerinde, özellikle tarım teknolojisi bakımından gelişmemiş ülkelerde kullanılmaktadır. (LM)

KARASAKIZ i. Saf. balmumu katılmış bütünün haşhaş yağında eritilmesiyle elde edilen çok parlak siyah renkli boya.

— ANSİKL. Karasakızın hiç kurumamak, çatlaklar ve boya akmaları meydana getirmek gibi büyük sakıncaları vardır. Prud'hon, Géricault, Delacroix, Decamps, Courbet gibi ünlü ressamların tabloları karasakızın fazla miktarda kullanılmasından çok zarar görmüşlerdir. (L)

KARASAL sıf. (*kara*'dan *kara-sal*). Kara ile ilgili. *Esk.* Berrî.

— Jeol. Gereçleri denizden değil de su üzerindeki topraklardan gelen.

— ANSİKL. Deniz dibinde meydana gelen çökeller arasında, kum ve balçıktan meydana gelen *karasal çamurlar* ile özellikle su üzerinde yaşayan mikro organizmaların kireç veya silisli iskeletlerinin yığışmasından türeyen *deniz çamurları* ayırtedilir. (L)

KARASAPAN blş. i. Bk. KARASABAN.

KARASAPAN (Celâl Tevfik), türk siyaset adamı (Medine 1899). İlk ve orta öğrenimini İstanbul'da yaptı. Yedeksubay talimgâhında öğretmen oldu (1916-1918). Millî Mücadeleye gönüllü olarak katıldı. Akhisar cephesinde Yunanlılara esir düştü (1920). Dönüşte kendisine İstiklâl madalyası verildi. İzmir Öğretmen okulunda öğretmenlik yaptı. Paris'e gitti (1926). Sosyal Bilimler okulunun Gazetecilik bölümünden (1927), Siyasal Bilgiler okulunun diplomasi dalından (1928) mezun oldu. Türkiye'ye dönüşte İş bankasında şeflik, Dışişleri bakanlığında sekreterlik yaptı (1929). Atina ve Berlin'de görev aldı. Emniyet Genel müdürlüğünde çalıştı. Hatay davası sırasında Antakya bakonsolosu idi (1938). Kudüs'e nakledildi; Ürdün emîri Abdullah nezdinde memur edildi. Tahran ve Belgrad büyükelçilikleri müsteşarlıklarında, Halep başkonsolosluğunda bulundu. Dışişleri bakanlığı personel genel müdürü (1950), Dışişleri genel sekreter yardımcısı oldu (1951). Şam (1952), Libya (1953), Bükreş (1957) elçisi olarak görev aldı. Cumhuriyetçi Köylü Millet partisinden Afyon senatörü seçildi (1961). İkinci Koalisyon hükûmetinde basın-yayın ve turizm bakanlığı yaptı (1962-1963). *Filistin ve Şark-ül Ürdün* (2 cilt, 1942); *Libya-Trablusgarp-Bingazi ve Fizan* (1960) adlı iki eseri vardır. 1961'den itibaren aylık *Orta-Doğu* dergisini çıkarmıştır. (M)

KARASEK ZE LVOVİC (Josef KARASEK, Josef Jirji Antonin — denir), çek yazarı (Smichov 1871 - Prag 1951). Modernist ve dekadanca eğilimleri *Sodoma* (1895 ve 1915); *Hovory se Smrti* (Ölümle Konuşma) [1904] *Endymion* (1909), *Ostrov Vyhnancu* (Sürgünler Adası) [1912] gibi şiir kitaplarında ve *Gotiçka Duşe* (Gotik Ruh) [1900]; *Roman Manfreda Macmillena* (Manfred Macmillan'ın Romanı) [1907]; *Scarabaeus* (Domuzlan Böceği) [1908]; *Gammedes* (1925) gibi nesir eserlerinde görülür. Tenkitleri çok ince ve etkileyicidir. Tiyatro eserleri de yazdı. (L)

KARASEMENDERİ blş. i. Bk. SEMENDER.

KARASEVDA blş. i. Ümitsiz ve şiddetli aşk: *Uğradım zülf-i hayâlinde karasevdaya / Böyle Mecnun dahi düşkün mü idi Leylâ'ya?* (Şinasi). *Zira hastalığı karasevda imiş, karasevdaya tutulanlar* ... (R. H. Karay) [Bk. ANSİKL.]

— ÇEŞ. DEY. *Karasevdaya düşmek* (*tutulmak* veya *uğramak*), derin ve ümitsiz bir şekilde veya hastalık derecesinde bir kimseye âşık olmak.

— Psikol. Derin keder, insanlardan kaçma, nefret, olaylara karşı kayıtsızlık, hayatla olan ilişkilerin azalması gibi belirtilerle kendini gösteren ruhî hastalık. *Esk.* Malihulya *Eşanî.* MELANKOLİ.

— ANSİKL. Folk. Akıl ve sinir hastalığı olan *karasevda*'nın halka göre nedeni, cinlere karışmaktır. Kişi, cinleri kızdıracak bir iş yaptığı için, onu ara sıra rahatsız ederek gözüne korkunç hayvan, canavar biçiminde görünürler. Hastanın bunalımlı zamanlarına, *cini tuttu* denir. Kimi zaman da, karşı cinsten bir cin o kişiye âşık olur, vücuduna girer. Hasta dalgın olur, yalnızlığı sever, kalabalığa karışmaz, insanlardan nefret eder. Hastalığın tedavisi ilâçla olmaz; gizli düşmana karşı, yine gizli kuvvet olan sihirle, muskayle, hocaya okutmakla olur. Sihirbazlar, cinciler türlü yollarla hastaya dadanan cini kovmaya çalışırlar. Hastanın çevresine daire çizerek, özel kıyafetleriyle, çeşitli hareketlerle cini korkutarak kovarlar. Ok ve yay üzerinden atlatırlar, bıçak batırıyormuş gibi yaparak vücuda girmiş olan cini korkuturlar. Bu hastaları tedavi eden, ocak denilen aileler vardır. Bu inançlar eski şamanlıktan kalmadır. Bugünkü ocaklar eski şamanların yerini almıştır. Her hastalığın ayrı ayrı ocakları vardır. Ailede, büyükten küçüğe tedavi yetkisi geçer. Hasta ayrıca evliya ziyaretlerine de götürülür. Adaklar adanır, mumlar dikilir, bez bağlanır. Eskiden Anadolu'da yalnız akıl hastalarının tedavi edildiği yatırlar vardı. Hastalığın başka bir sebebi de büyüdür. Kişinin düşmanları büyücüye başvururlar; bir cini musallat ederek onu bağlarlar. Bu bağ ancak, başka bir büyücü tarafından çözülebilir. Bu konularda eskiden kitaplar yazılırdı. XV. yy.da İstanbul ve Edirne hastahanelerinde bu hastaları müzikle tedavi ederlerdi. (M)

KARA SEYDİ, türk bilgini (öl. İstanbul 1508). İstanbul kadılığı yaptı. *Kara Seydi Sualleri* ve *Risalet-ül-Cal* (Yaratma Risalesi) adlı iki eseri ile arapça şiirleri vardır. (M)

KARA SİNAN, türk bilgini (öl. 1448). Gramer, fıkıh, astronomi ile ilgili eserleri ve şerhleri vardır. (M)

KARASİNEK blş. i. Zool. İnsanların ve evcil hayvanların bulundukları yerlerde yaşayan sinek türü (*Musca domestica*); EV SİNEĞİ de denir. Bk. SİNEK. (L)

KARASİOĞULLARI. Bk. KARESİOĞULLARI.

KARASTOK, Norveç'te (Finnmark) köy, Finlandiya sınırı yakınında; 1 700 nüf. (KISmen japon). [L]

KARASU blş. i. Ağır akan su.

— Tıp. Gözün iç basıncının artmasıyle meydana gelen ve körlüğe yol açabilen göz hastalığı. Bk. GLOKOM. ‖ *Karasu humması.* Bk. SITMA.

— Vet. Atın ayak kemiğinde meydana gelen şişkinlik. (İkinci tarak kemiği ile birinci tarak kemiğinin bitişme çizgisinde oluşum. Kabartıcı ve yumuşatıcı ilâçlarla tedavi edilir.) [L]

KARASU, Marmara bölgesinde (Çatalca-Kocaeli bölümü, Sakarya ili) ilçe merkezi küçük şehir; 10 285 nüf. (1970). Adapazarı'nın 52 km kuzeyinde, Karadeniz kıyısından 2 km kadar içeridedir. Eskiden, Karasu'nun bulunduğu yerde İncili köyü vardı. 1933 Yılından beri ilçe merkezidir. — *Karasu ilçesi,* 788 km²; 60 830 nüf. Merkez, Kocaeli ve Ortaköy bucakları; 53 köy. Mısır, patates, keten ve kenevir. (M)

KARASU, Doğu Anadolu'da büyük akarsu; uzunluğu 460 km. Murat suyu ile birleşerek Fırat ırmağını meydana getirir. Fırat'ın en uzun kolu olmamakla beraber, halk arasında Karasu'ya çok defa Fırat, batı kaynaklarında bazen Batı Fırat denilir. Erzurum ovasının kuzeyindeki dağlardan (Dumlutepe v.b.) inen kolların bu ovada birleşmesiyle meydana gelir; batıya doğru akarak Aşkale önünden geçer. Sonra dağlar arasında sert dirsekler çizerek güneye ve tekrar batıya döner. Tuzla suyunu aldıktan ve Sansa boğazından geçtikten sonra birden Erzincan ovasına çıkar. Erzincan'ın güneyinden geçerek Monzur dağlarının kuzey eteklerini boylamak üzere Kemah boğazına girer. Bazı yerlerde genişliği birkaç metreye düştüğü halde derinliği artar. Bu kesimde Erzurum-Sıvas demiryolunun boyladığı Karasu, Çaltı suyunu aldığı yerde güneydoğuya döner; Kemaliye (Eğin) önünden geçer, Arapkir suyunu da aldıktan sonra Keban'ın 12 km kuzeyinde ve 680 m yükseltide Murat suyu ile birleşir ve böylece Fırat ırmağı başlar. Birleşme yerinin biraz güneyinde yapılmakta olan Keban barajı tamamlanınca Karasu'nun aşa-

ğı çığırı uzun bir göl halini alacaktır. Karasu ilkbahar aylarında kabarır, yaz sonuna doğru alçalır. Kış aylarında, kar birikmesi yüzünden fazla yükselmez. (M)

KARASU-ARAS dağları, Doğu Anadolu'da Karasu (Fırat) ve Aras ırmaklarını güneyden boylayan dağ sırası. Bunlar batıda Uzunyayla'dan doğuda Ağrı dağına kadar uzanır. Batıda Monzur dağları (3 147 m) ve Mercan dağları (3 463 m), Cemal dağı (3 008 m), daha doğuda Çakmak dağı (3 060 m), Perli dağ (3 200 m) ile devam eder. Doğu ucunda Büyük ve Küçük Ağrı sönmüş volkanları (5 165 m ve 3 925 m) yükselir. Dağların doğu kesiminde volkanik kayaçlar, batı kesiminde ise kıvrımlı temel katmanları (ikinci zaman şist ve kalkerleri v.b.) hâkimdir. (M)

KARASUBAZAR, Karasu ırmağı üzerinde kurulan tarihî Kırım şehri. Mengili Giray I (1467-1515), oğlu Mehmed Giray'ı kalgay olarak Akmescid'e gönderdiği zaman Karasubazar da onun yönetimine verildi. Feth Giray II (1736-1737), rus saldırısı karşısında şehri bir süre için başkent yaptı. Karargâhını da burada kurdu. Kasubazar, han ve kalgaylar zamanında çok gelişti. XVII. yy. sonlarına doğru sık sık Don Kazaklarının saldırılarına uğradı. 1737'de Ruslarla birlikte gelen Kalmuklar tarafından yağma edildi. Osmanlı kuvvetleri şehrin daha fazla tahrip olmasını önlediler se de Kalmukların şehirden binlerce esir götürmesine engel olamadılar. 1771'de Ruslar, şehri bir defa daha yıktı. 1777'de Şahin Giray'a karşı yapılan ayaklanmalar burada başladı. Katerina II'nin Kırım'ın Rusya'ya katıldığını bildiren fermanı da bu şehirde rus generali Potemkin tarafından okundu (1783). XIX. yy.ın sonunda şehirde 15 000 türk yaşıyordu.

Karasubazar, XX. yy.ın başlarına doğru Kırım'da millî kültür hareketinin merkezi durumundaydı. 1905'te başlayan millî uyanış hareketinde başlıca rolü oynayan *Vatan Hâdimi* gazetesi burada yayımlanıyordu. 1917'de başlayan Rus ihtilâli sırasında çok yıkım gören şehir gerilemeğe başladı. 1935'te şehrin nüfusu 8 200'dü. 1944'te Kırım Türkleri gibi Karasubazar Türkleri de sürgüne gönderildi. Tarihî bir türk şehri olan Karasubazar'da birçok türk anıtı vardır. (M)

Karasu kabartması, Karasu'nun batı kenarında Urartulara ait kaya kabartması. Ankara BPM şirketinin jeologlarından Krummenachur ve Wilson tarafından tespit edildi. Yüksek bir yerde kaya cidarı üzerinde yer alır. Miyosen formasyonu üzerinde yumuşak sarı kireçtaşı görünümünde olan satıh üzerine alçak kabartma olarak işlenmiştir. Figür muhtemelen takdim pozisyonunda bir tanrıdır. Bir geyik üzerinde ayakta durur vaziyette tasvir edilmiştir. Ayaklarında bağlı bir potin, sol elinde bir yay, sağ elinde bir nesne tutmaktadır. Belden kemerli bir elbisesi vardır. Başının üzerinde bir güneş kursu görülmektedir. Üzerinde herhangi bir yazıt yoktur. Erken Demir çağına (M. Ö. 1000-750) ait olduğu anlaşılmaktadır. (M)

KARASULARI çoğl. bİş. i. Devl. huk. Bir devletin kıyılarından itibaren hâkimiyeti altında bulunan belirli genişlikteki su şeridi.

— ANSİKL. Devl. huk. *Karasuları*'nın hukukî niteliği konusunda iki görüş ileri sürüldü. **1.** karasuları kara ülkesinin bir parçasıdır; devletin karasularındaki hâkimiyeti kara ülkesi üzerindeki hâkimiyetinden farksızdır. Bugün uygulamada benimsenen de bu görüştür; **2.** karasuları prensip olarak açık denizin bir parçasıdır; kıyı devletinin bu parça üstünde ancak sınırlı bir denetim yetkisi söz konusu olabilir. Karasuları ve Bitişk Bölge Hakkında Cenevre sözleşmesi (29 nisan 1958) birinci görüşü benimsemekle birlikte karasuları üstündeki hâkimiyetin sözleşmede yer alan hükümlere ve devletler hukukunun diğer kurallarına uygun olarak yürütülmesini öngörür.

Karasularının genişliği konusunda tarih boyunca çok sayıda görüş ve teklif ileri sürüldü fakat, henüz herkesin üstünde anlaştığı bir hukuk kuralı oluşamadı. XVIII. yy.a kadar karasularının 60 veya 100 deniz mili olmasını savunanlar çoktu. Bundan sonra, güçlü bir ticaret filosuna sahip olan devletler, yabancı devletlerin müdahalelerini asgarîye indirmek ve mümkün olduğu kadar geniş bir deniz sahasından yararlanabilmek için *top menzili* veya *üç deniz mili* kıstasını öne sürdüler. Ancak modern silâhların ortaya çıkması, üç deniz mili kuralının stratejik açıdan yetersizliğini ortaya koydu. Diğer yandan kıyı devletlerinin kara ülkelerine bitişik denizlerdeki deniz ürünlerinden azamî derecede yararlanma istekleri, aynı kuralın iktisadî açıdan da önemini kaybetmesine yolaçtı. 1958 Cenevre konferansında karasularının genişliği konusunda anlaşamayan devletler, bu konunun 1960 Cenevre konferansında yeniden ele alınmasını kararlaştırdılar. Ancak bu konferanslarda kesin bir sonuç sağlanamadı. Bununla birlikte her iki konferansın çalışmalarında devletlerin 12 millik bir bölgenin ötesinde hak ileri süremeyeceği kabul edildi.

Türk karasularının genişliği 15 mayıs 1964 tarih ve 476 sayılı Karasuları kanununa göre 6 deniz mili olarak tespit edilmiştir. Ancak bu genişlik asgarî normal genişliktir. Karasuları daha geniş olan devletlere karşı türk karasularının genişliği karşılıklılık esasına göre tayin edilir. Karasularının genişliği, istisna teşkil eden bazı hallerde 6 milin altına da düşebilir. Türk kara ülkesinin komşu bir devlet ülkesine uzaklığı her iki devlet karasuları genişliği toplamından az olduğu takdirde, aksine anlaşma olmadıkça orta hat türk karasularının dış hududunu teşkil eder. Bu hüküm Ege denizi kıyılarında uygulanmaktadır.

Aynı kanuna göre, karasuları başlangıç çizgisi, gelgit olayı cereyan etmeyen ve fazla girintili çıkıntılı bulunmayan sahillerde, denizin kara ile birleştiği yerden başlatılır. Kıyılarda gelgit olayı cereyan ediyorsa başlangıç çizgisi en düşük cezir hattından geçer. Kıyının fazla girintili çıkıntılı bulunması halinde ise, başlangıç çizgisi kıyı ve adaların ileri burunlarını birleştiren düz çizgilerden meydana gelir. Körfezlerde bunların ağız açıklığı 24 mili aşmıyorsa, körfez ağzının iki kıyısını birleştiren düz çizgi, 24 mili aşıyorsa, körfez içinde iki kıyıyı, en geniş su alanını kara tarafında bırakacak şekilde birleştiren 24 millik düz esas hat, başlangıç çizgisi olarak kabul edilir.

24 Mayıs 1965 tarih ve 8003 sayılı «Türkiye karasuları esas ve düz hatları haritası»na göre, Saroz, Edremit, İzmir, Mandalya, Kerme, Fethiye, Taşucu ve İskenderun körfezleri ağız açıklığına düz hat çekilerek iç sular rejimine bağlanmıştır. Türk Karasuları kanununun bu hükümleri, Cenevre sözleşmesindekilere de uygundur. Kanunda karasularının dış sınırı konusunda açıklık yoktur. 1958 Cenevre sözleşmesi ise, karasularının dış sınırının «her noktası esas hattın en yakın noktasına karasularının genişliğine eşit uzaklıkta olan» çizgiden geçeceğini öngörmektedir.

Karasularının yan sınırlarının çizilmesinde ise, Cenevre sözleşmesine göre aksine anlaşma olmadıkça, kıyıları bitişik olan devletlerden hiç biri kendi karasularını bütün noktaları bu iki devlet karasularını ölçmeğe yarayan esas çizgilerin en yakın noktalarından eşit uzaklıkta bulunan orta hattın ötesine teşmil hakkına sahip değildir. Yabancı ticaret gemilerinin karasularından zararsız geçiş hakkı vardır. Savaş gemilerinin de aynı hakka sahip olup olmadığı konusu tartışmalıdır. Adalet divanının, 9 nisan 1949 tarihli kararına göre savaş gemilerinin de böyle bir hakkı vardır. Cenevre sözleşmesinin yorumu da, bu tezin kabulüne müsaittir. Ancak uygulamada savaş gemilerinin geçişi bazı kayıtlara tabidir. Türkiye, 6/6639 sayılı Bakanlar Kurulu kararıyle yürürlüğe konulan yönetmelikle, yabancı savaş gemilerinin Türkiye cumhuriyeti limanlarını ziyaretini izne bağlamıştır. Geçiş, iç sulara girmeksizin karasularını açmak için, iç sulara ulaşmak için ve iç sulardan açık denize çıkmak için, karasularında seyretmeyi kapsamaktadır. Kıyı devleti, zararsız geçiş hakkını önceden bir bildirme veya izin sistemi getirmemek şartıyle düzenleme yetkisine sahiptir.

Karasularındaki yabancı savaş gemileri, kıyı devletlerinin yargı yetkisine tabi değildir.

Yabancı ticaret gemileri de 1958 Cenevre sözleşmesine göre kıyı devletinin cezaî yargı yetkisine tabi değildir. Ancak kıyı devleti şu durumlarda cezaî yargı yetkisini kullanabilir: a) suçun sonuçlarının kıyı devletine uzanması; b) suçun memleketin kamu güvenliğini veya karasularında düzeni bozucu nitelikte bulunma; c) mahallî otoritelerin yardımının gemi kaptanı veya geminin bayrağını taşıdığı devletin konsolosu tarafından istenmiş olması; ç) tedbirlerin, uyuşturucu maddelerin meşru olmayan trafiğini önleme bakımından zorunlu bulunması Hukukî yargı yetkisi ise, ancak geminin geçiş sırasında seyrüseferle ilgili olarak yüklendiği taahhütler veya maruz kaldığı sorumluluklar dolayısıyle kullanılabilir. (M)

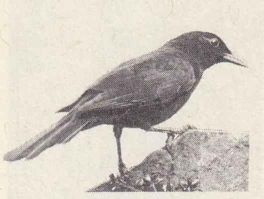

karatavuk

Karasüleyman mescidi, İstanbul'da Eyüp semtinde, Düğmeciler adı verilen mahalde, Bayezid II devri defterdarlarından Kara Süleyman Çelebi tarafından yaptırılan mescit. *Defterdar mescidi* veya *Tahtaminare camii* de denir. Duvarları fevkani ve minaresi ahşap olan bu mescide ait hiç bir kalıntı yoktur. (M)

KARAŞAR. Esk. coğ. Türkistan'da şehir. Göktürkler ve Uygurlar zamanında iktisadî yönden bir hayli gelişti. Moğolların istilâsı sırasında büyük ölçüde tahrip edildi. (M)

KARAŞAR, İç Anadolu bölgesinde (Yukarı Sakarya bölümü, Ankara ili, Beypazarı ilçesi) bucak; 3 434 nüf. 10 Köy. — *Bucak merkezi,* 1 759 nüf. Beypazarı'nın 21 kuzeyinde. Yüksl. 1 300 m. (M)

KARA TANAS, bulgar çetecisi (XIX. yy. ilk yarısı). Katunitsa (Katunişte) köyünde doğdu. Istırancalarda, Bakacitsite (Yambolu) ve Trakya'da çetecilik yaptı. Kırcalı'lara (Kırcaali'ler) karşı savaştı. Mahmud II, yakalanması için hakkında ferman çıkardı. Türk - Rus savaşından sonra (1828-1829) Rusya'ya göç etti. Jeravna köylülerini korudu. Kahramanlıkları bulgar halk edebiyatına konu oldu. (M)

KARATAS veya **KARATA** i. Bot. Orta Amerika'da yetişen aregeia cinsinden, ananasa yakın bitki; yer altında olgunlaşan meyvesine tadından dolayı *yer limonu* denir. (L)

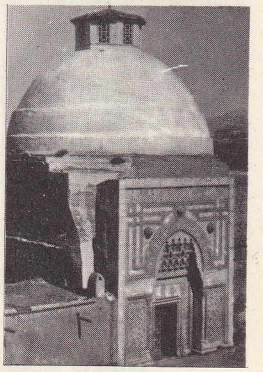

Karatay medresesi

KARATASOS, (öl. 1830), yunanlı çeteci. 1807'de makedonyalı ve tesalyalı çetecilerin çıkardığı isyana katıldı. 1811'de Ali Paşaya boyun eğerek Veria armatoliğini kabul etti. 1871 Ayaklanması çıkınca Makedonya'da büyük bir hareket görülmedi; sadece bazı küçük olaylara rastlandı. Bu arada Karatasos da yanındaki 200 kişiyle Panagia Dovr manastırını geri aldı. Bunun üzerine osmanlı birlikleri Nausa şehrini kuşatarak ele geçirdiler. Karatasos kaçtı ama ailesi esir düştü. Mayıs 1823'te Trikkeri'de Kütahi'nin ordusuyle karşı karşıya geldi ve onu bir süre oyaladı. Ama Eğriboz'un Osmanlılara geçmesinden ve osmanlı ordusunun Ege'de görünmesinden sonra, ekim 1823'te, Kütahi ile anlaşarak Trikkeri'yi terketti. 1825'te Skhinolokleo köyünde İbrahim Paşayı yendi, 9. IX. 1826'da, Atalonti savaşında Mustafa Paşaya yenildi. Son olarak katıldığı savaş, Volos'un Trikkeri bölgesinde yaptığı savaştır. (M)

KARATAŞ. Bk. ADALA.

KARATAŞ, Akdeniz bölgesinde (Adana ili) ilçe merkezi kasaba; 5 377 nüf. (1970). Adana'nın 50 km güneyinde, Akdeniz kıyısında, son yıllarda önemi artan plaj kasabası. Çırçır fabrikası vardır.

— *Karataş ilçesi,* 1 299 km^2; 39 843 nüf. Merkez, Doğankent ve Tuzla bucakları; 72 köy. Pamuk ekimi.

— Tar. *Magarsos* adıyle bilinen antik şehir, Eskiçağda müstahkem mevkiydi. Seyhan nehri üzerindeki Mallos, Mopsuestia, Hemite ve Asltavandaya şehirlerini bağlıyordu. Mopsuestia'nın kurucusu Mopsos ile Anfloksos'un savaşı burada oldu (M. Ö. 1181). Ortaçağda adı, siyah renkli taşlarla yapılan kiliseden dolayı *Karakilise,* Rumlar tarafından yakılmasından sonra *Yanıkkilise* idi. Bugünkü adını binalarının siyah renkli taşlardan yapılmasından aldı. Antik çağda tiyatrosu ve tanrıça Athena mabedi ile ünlüydü. Büyük İskender, Dara ile savaşmağa giderken buraya uğramış, Athena adına kurbanlar kesmişti. Antik Magarsos kalesi, Ortaçağda harap oldu, Harun-ür-Reşid tarafından onarıldı; bir de mescit yaptırıl-

Foto. *LAROUSSE; N. Erkılıç (MEYDAN)*

Karatepe kanatlı cin motifi (M. Ö. VIII. yy.) Açıkhava müzesi, Kadirli, Karatepe

Karatepe kapı aslanı (M. Ö. VIII. yy.) Açıkhava müzesi, Kadirli, Karatepe

dı. 1885'te kasabada Aziz Nicolaus adına yapılmış dört sütunlu bir kilise vardı. Bu yüzden halk, şehre *Dörtdirekli* adını vermişti. İlki 1608 yılında yapılmış iki han ile pazar yerinde de bir menzil hanı (1787) vardır. (M)

KARATATARLAR, İç Asya Moğollarından bir kol. Sıvas, Malatya ve Kayseri yöresinde yurt tutmuşlardı. Hulâgu Han tarafından bu bölgelere yerleştirildiler. Ebu Said Bahadır Hanın ölümünden sonra Anadolu'da meydana gelen karışıklıklar sırasında bulundukları yerleri yağmaladılar. Eretnaoğulları çağında önemli rol oynayarak Kadı Burhaneddin Ahmed'e bazen yardım ettiler bazen de ona karşı geldiler.

Yıldırım Bayezid Doğu Anadolu'yu alınca bunları da eyalet süvarisi olarak kullandı. Fakat Ankara savaşında Karatatarlar Timur tarafına geçerek Yıldırım Bayezid'e cephe aldılar.

Ankara savaşından sonra Timur bunları bulundukları yerden toplatıp Maveraünnehir'e götürdü. (M)

KARATAU («Kara dağ»), S.S.C.B.'de tepeler dizisi, Hazer denizi kıyısında (Kazakistan); Mangişlak yarımadasının eksenidir. Manganez ve fosfor yatakları. — Kazakistan'da sıradağlar, Seyhun'un kuzeyinde, Kırgız dağlarının uzantısıdır. 2 176 m. Çeşitli maden filizi işlenme merkezi Çimkent'i besleyen önemli kurşun ve çinko yatakları. (L)

KARATAVUK bls. i. Zool. Dişisi kahverengi, erkeği siyah tüylü, sarı gagalı ötücü kuş türü. (İlmî adı *Turdus merula.* Karatavukgillerden.)

— ANSİKL. *Karatavuk* orta boylu (25 sm uzunluk 75-120 gr ağırlık), sarı gagalı, güzel koyu siyah renkli bir kuştur. Çok güzel öter ve çoğu zaman insana yakınlık gösterir. Orta Asya'ya kadar batı palearktik bölgede, Akdeniz dolaylarında, Orta Asya ve Çin'de ovalardan yüksek dağlara kadar, ormanlarda, fundalıklarda ve bahçelerde yaşar. Çam ormanlarında görülmez. Karatavuk böceklerle ve bitki taneleriyle beslenir. (L)

KARATAVUKGİLLER çoğl. bls. Zool. Ötücü kuşlar familyası; bu familyadaki kuşlar orta veya ufak boylu, genellikle esmer, değişik mat renklidir. (Dünyanın hemen her tarafında yaygın olmakla beraber, Eski Dünyada daha çoktur. Çok değişik ortamlarda, tercihen yere yakın yaşar, böcekle beslenir ve güzel öter. Kendilerine çok benzeyen öteğengillerden biraz daha iridir. Yavruların tüyleri, yetişkinlerden farklı olarak daima beneklidir. Bellibaşlı tipleri Avrupa'da ardıçkuşları, karatavuklar [turdus], Kızılkuyruklar, bülbüller, kızılgerdanlar v.b.'dir.) [L]

KARATAY (CELÂLEDDİN, — denir), anadolu selçuklu devlet adamı (öl. Kayseri 1254). Kölelikten yetişti. Sultan İzzeddin Keykâvus (1210-1219) devrinde devât âmirliği ve sipahsalarlık yaptı. Sultan Alâeddin Keykubad I'in (1219-1237) ölümüne kadar Taşthane emîrliğinde bulundu. Gıyaseddin Keyhusrev II (öl. 1245) tarafından yeniden Taşthane ve Hazinei Hassa emîrliğine getirildi. Gıyaseddin Keyhüsrev II'nin ölümünden sonra, Karatay'ın devlet işlerindeki önemli yeri daha çok ortaya çıktı. Sultanın ölümü ile geride İzzeddin, Rükneddin ve Alâeddin adında, yaşları çok küçük üç oğlu kaldı. Aralarında Celâleddin Karatay'ın da bulunduğu devrin devlet adamları, tahta en büyük şehzade olan İzzeddin Keykâvus II'yi çıkardılar. Celâleddin Karatay saltanat naibi oldu. Ancak İzzeddin Keykâvus II'nin moğol hakanı Güyük Hanın tahta çıkış törenine giden kardeşi Rükneddin Kılıç Arslan IV, sultanın azline dair bir yarlığ getirerek Sıvas'ta bağımsızlığını ilân etti (1248 - 1249). Celâleddin Karatay, devlet için doğacak kötü sonuçları düşünerek üç kardeşin birlikte tahta çıkmalarını teklif etti. Kılıç Arslan IV taraftarları bunu istemediler. Konya Aksarayı önünde yapılan savaşı sultan Keykâvus II ve Celâleddin'in kuvvetleri kazandı: Keykâvus II ve Kılıç Arslan IV barıştılar. Üç kardeş ortak olarak saltanat sürdüler (1249). Aynı yıl içinde Celâleddin Karatay atabey oldu. Ölümüne kadar bu görevde kalarak kardeşlerin müca-dele etmeden saltanat sürmelerini sağladı. Celâleddin Karatay Kayseri'de öldü ve Konya'da yaptırmış olduğu medresenin yanına gömüldü. Selçuklu devri anıtlarından olan kervansarayı, Kayseri'nin doğusunda bugünkü Bünyan kazasının İlbaşı (Lamantı) bucağına bağlı Karadayı (Karatay) köyündedir. (M)

Karatayhan, atabey emîr Celâleddin Karatay tarafından 1240 yılında eski Kayseri - Malatya yolunda, Kayseri'ye 50 km uzaklıkta Karadayı köyündedir. Hanın girişinde, iki yanda mescit, müstahdem odaları ve Celâleddin Karatay'ın türbesi vardır. Ayrıca yine bu kısımda sol duvarda türk-çin takvimindeki hayvanlarla ifade edilen ay adlarını gösteren küçük hayvan kabartmalarından meydana gelen bir bordür yer alır. Giriş tonozunun avluya bakan bölümünde ise koruyucu nitelikte dekoratif olarak üslûplaştırılmış iki ejder ve kıvrımları motifi göze çarpar. Avluda sol tarafta ikişer gözle 7 revak, sağ tarafta birtakım kapalı mekânlar ve bir hamam vardır. Kışlık kısım avludan daha küçüktür. 5 Nefli ve 7 gözlüdür. Ortada kubbe bulunur. Cephede çeşitli biçimde kuleler yer alır. (M)

Karatay medresesi, Konya'da Selçuklulardan kalma medrese. Keykâvus II'nin veziri Karatay bin Abdullah tarafından yaptırıldı (1252). Yakın zamanlarda bir kısmı onarıldı. Cephesinin sol tarafında büyük bir taçkapı vardır. Buradan çevresi kapalı bir avluya, oradan da medreseye geçilir. Üstü kubbe ile örtülü olan sahnın karşısına ve mihveri üzerine bir eyvan, yan taraflarına da kubbeli iki büyük oda yaptırılmıştır. Bu eyvan ve odalar öğrenim içindir. Merkezî sahnın iki yanında üçer ve eyvana karşı dört olmak üzere öğrencilerin oturmaları için on odası vardır. Yukarıya küçük bir merdivenle çıkılır; yüzü mozaik çiniyle kaplıdır. (M)

KARATE i. Bir japon sporu. (Bu oyunda eski öldürücü jiu-jitsu metotlarının izleri görülebilir. Aikido da bu türden bir spordur. *Karate* VI. yy.da ortaya çıkan bir savunma ve saldırı oyunudur. XVII. yy.da Okinawa tarafından geliştirilmiştir.)

— Patol. Deri hastalığı. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Uzun zaman bir mantar hastalığı olarak tanınan *karate*'nin etkeni frenginınkine yakın bir treponema'dır (*treponema carateum*). Şankr çoğunlukla farkedilmez. Menekşemsi pembe lekeler belirtici hastalık işaretleridir. Bunlar, eskidikçe esmerleşir veya renksizleşirler. Cildin kıvrım yerlerinde (plilerde) ve üretim organlarında görülmez. Bordet-Wassermann tepkimesi pozitif olur. And dağlarının sıcak bölgesinde çok görülür. (M)

KARATEGİN, Tacikistan'da (S.S.C.B.) tarihî bölge, Amuderya ırmağına karışan Kızılsu kıyısında, Duşe'nbe'nin batısında. İslâm ülkelerinin sınır boyunda olan Karategin, Türklere karşı Fazl el - Bermekî tarafından yaptırılan bir set ile korunuyordu. İlk çağlarda Asya'nın doğu ve batısını bağlıyan yol buradan geçerdi. Ortaçağda ve daha sonraları, ticaret bakımından önemi kalmadı. Moğollardan önceki çağlarda Karategin emîrinin Cafer bin Semanirü olduğu bilinir. XIX. yy.daki Karategin emîrleri, Büyük İskender'in soyundan olduklarını söylerlerdi. Hokand hükümdarı Alim Han zamanında (XIX. yy. başı), hanın ordusunun çoğunluğunu Karateginliler meydana getiriyordu. Muhammed Ali Han (1822-1842) zamanında Karategin, Hokand'a bağlandı. Daha sonra Karategin, Buhara emîri tarafından zaptedildi ve emîr Muzaffer Han esir edilerek Buhara'ya götürüldü (1869). Bu tarihe kadar Orta Asya'daki ingiliz ve rus toprakları arasındaki «tampon devletler»den biri olan Karategin, Buhara emîrliğine katıldı. 1876'da Ruslar tarafından işgal edildi. Vali Huday Nezar Atalık ile ondan sonra vali olan Elmas Beyin, Kızılsu'nun sağ kıyısında yaptırdıkları yol, ülkenin dışarı ile bağlantısını kolaylaştırdı. 1895'te Buhara ile birlikte Rusya'ya katıldı. Karategin, Buhara emîrliğinin en verimli bölgesi idi; tek şehri *Garm*'dır. Karategin halkının çoğunluğu kırgız ve taciktir. (M)

Karatepe, esk. **Asitavanda,** Türkiye'de Çukurova'nın kuzeyinde, Kadirli ilçesinin 25 km güneydoğusunda kale. Burada ilk araştırma, Prof. Bossert tarafından yapıldı (1946). 1947 ve 1955 yılları arasında Prof. Bossert, doçent Bahadır Alkım ve Halet Çambel tarafından kazıldı. Yazıtlardan kalenin Danunaların kralı Asitava(n)da tarafından kurulduğu anlaşılmaktadır (Prof. Bossert'e göre M.Ö. 730 yılında). Kalenin boyutları kuzey-güney yönünde 376 m, doğu-batı yönünde 196 m'dir. Kazı sonucu bazı yerlerde tek, bazı yerlerde üç yapı katı tespit edildi. Kale, kalınlığı 4-4,20 m olan sur duvarlarıyle çevrilidir. Moloz tekniğiyle yapılan surların özellikle nehir tarafı çok yüksektir. Surların köşelerinde bastionlar vardır. Surun tahkimatlı ve kuleli iki kapısı olduğu anlaşıldı.

Karatepe mimarî buluntuları içinde en önemlileri: sütunlu ve dikdörtgen biçiminde iki oda; güney yamaçta sura bitişik önde ve arkada dört odalı yapı kompleksi; «kuzey yamaç yapısı» diye tanımlanan diğer bir oda. Karatepe kabartmaları geç hitit sanatının en az işlenmiş eserleridir. Bu kabartmalarda hitit, asur ve mısır etkileri görülür. Seramikler tek ve çok renkli diye iki gruba ayrılır. Karatepe kalesi 1955'ten sonra restore edilmeğe başlandı. (→ Bibliyo.) [M]

Karatepe veya **Karayivtepe.** Arkeol. Truva'nın 8 km doğusunda arkeolojik tepe. H. Z. Koşay ve J. Sperling tarafından incelendi. 10 - 40 m genişliğinde, 175 m uzunluğunda bir yerleşme alanıdır. Tepenin düzlüğünde, doğu-batı doğrultusundaki temel izlerinden, ağaç sütunlu, yaklş 26 × 12 m boyutlarında bir tapınağın varlığı tespit edildi; temlinde bulunan çanak çömleklerden Helenistik döneme ait olduğu anlaşıldı. (M)

Karatepe müzesi, Adana'nın Osmaniye ilçesinde. İstanbul Üniversitesi Arkeoloji profesörlerinden Halet Çambel ve Bahadır Alkım'ın yaptığı kazılarda bulunan eserler buradadır. Mimarî ve heykeltıraşlık örneklerinin yanında Hitit ve daha geç devirlerden kalma çanak çömlek örnekleri de vardır. (M)

KARATHEODORİS (Konstantinos) [1841-1922]. Tuna konferansında Türkiye'yi temsil etti. Samos (Sisam) valisi oldu. D. Dimitriadis ile birlikte İstanbul kalelerinin bir haritasını yaptı. (M)

KARA TİMURTAŞ PAŞA. Bk. TİMURTAŞ PAŞA *Kara.*

KARATİS çoğl. i. (ar. *ḳırṭās*'tan *ḳarāṭıs*). *Esk.* Kâğıt parçaları, kâğıt tabakaları, kâğıtlar. (M)

KARATODORİ veya **KARATHEODORİS** (Aleksandros), Sisam beyi, osmanlı devlet adamı (İstanbul 1833-ay.y. 1906). Rum asıllı idi. Âli Paşanın yardımcısı olarak dışişlerinde çalıştı. Berlin kongresine (1878) padişahın temsilcisi olarak katıldı. Dışişlerini yönetti (1878-1879), sonra Girit valisi oldu ve ayaklanmada (1896) istifa etti. (L)

KARATOPRAK, Ege bölgesinde (Muğla ili, Bodrum ilçesi), bucak; 4 265 nüf.; 6 köy. — *Bucak merkezi,* 2 036 nüf. Bodrum'un 21 km batısında, Bodrum yarımadasının batı ucunda. (M)

KARATSU, Japonya'da şehir, Kyuşu adasında (Saga ili), Kore boğazı kıyısında; 51 800 nüf. Kömür madenleri; kömür ihraç limanı. Seramik sanayii. Yazlık yer. (L)

KARATURP bls. i. Bot. Kalın çotuklu, çokyıllık otsu bitki. (İlmî adı *Armoracia lapathifolia* veya *Cochlearia Armoracia.* Turpgillerden.) ‖ İri kış turpuna yanlış olarak verilen ad.

— ANSİKL. *Karaturp,* etli, iri beyaz köklü, çokyıllık bir bitkidir; taze rendelenmişi hardal yerini tutar. Beyaz çiçekleri salkım başak durumunda, meyvesi hardalsıdır. Karaturp, sonbaharda kök parçaları ekilerek üretilir.

— Eczc. *Karaturp* kökünde, mirozin ve potasyum mironat vardır; bu maddeler su ile temas edince, karşılıklı etkileriyle hardalınkine benzeyen ve iskorbüt hastalığına iyi gelen bir yağ meydana getirir. Taze olarak, turp bileşikli veya iskorbüt için hazırlanan şuruplara, kaşıkotu bileşikli kokulu alkollere, portal şurubuna, iskorbüte karşı hazırlanan şaraba katılır. Karaturp deri kızartıcı olarak dıştan da kullanılır. (L)

KARAURGAN, Doğu Anadolu bölgesinde

Foto. MEYDAN

(Erzurum - Kars bölümü, Kars ili, Sarıkamış ilçesi) bucak; 11 617 nüf.; 17 köy. — *Bucak merkezi,* 945 nüf. Aras ırmağına kuzeyden karışan Zivin çayı vadisinde, yüksl. 1 800 m. Sarıkamış'a 40 km uzaklıkta. (M)

KARAUYUZ blş. i. Patol. Patates hastalığı; etkeni, *Erwinia phytophthera* adlı bakteridir. (Sapın alt kısmı kararır ve incelir, bu yüzden yapraklar sararmağa başlar; ya hiç ürün olmaz veya içi esmer etli küçük yumrular halinde olur ve hastalığın üremesini sağlar.) [L]

KARA ÜVEYS, türk defterdarı (XVI. yy.). Murad II devrinde kadılık ve defterdarlık yaptı. Bazı yolsuz davranışlarda bulundu, fakat padişah tarafından korunduğu için ceza görmedi. Başdefterdar ve (Arslan Paşanın idamından sonra) Budin valisi oldu. (M)

KARAVAN i. (ar. *kervān*'dan ing. *caravan*). Bir otomobilin ardına takılan, insan taşımağa yarayan tekerlekli, üstü kapalı bölme. (L)

KARAVANA i. (yun. *karibanos*'tan). Genellikle askerlere ve denizcilere yemek dağıtımında kullanılan, kenarları dik ve derince bakır kap: *Askerlerin birer matra suları vardır. Nafile taşıdıkları karavanalarını zayıf tahtalarla yaktıkları ateşin üzerine koydular* (F.R. Atay). ‖ (Genellikle asker, denizci, yatılı öğrenci, mahkûm v.b. arasında) Yemek: *Karavana bugünlerde iyi çıkmıyor.* ‖ *Argo.* İsabetsiz atış, boş atış: *«Azbucuk» ne demek? Attığını vurur musun, yoksa tümü karavana mı gider?* (Kemal Tahir).

— DEY. *Karavanadan yemek. Halk dili.* Toplu halde aynı kaptan yemek yemek; sade bir hayat sürmek.

— Ask. *Karavana borusu,* yemek borusu, yemek yeme vaktini bildiren boru sesi.

— Miner. Düz ve yassı elmas. (M)

KARAVANACI i. (*karavana*'dan *karavanacı*). Ask. Karavanayı taşıyan asker. ‖ Atışlar sırasında amaç tahtasını bile vuramayan asker. (M)

KARAVANKE, Doğu Alplerin kalkerli güney bölgesinde kütle, Klagenfurt havzasının güneyinde, Drava ve Sava arasında. Yüksekliği 2 000 m'yi aşan bu seti, Avusturya - Yugoslavya sınırı izler. Villach'dan Senesice'ye giden demiryolu tüneli (1905'te açıldı) bu kütleden geçer. (L)

KARAVAŞ i. (esk. türk. *karabaş*'tan). *Esk.* Hürriyeti olmayan, alınıp satılabilen kadın veya kız köle: *Kul u karavaş ses bulursun öküş / Tuzağına düşer delim dürlü kuş* (Hoca Mesud). *Eşanl.* CARİYE, HALAYIK. (M)

KARAVELA i. (portekizce *caravela*'dan). Denizc. Gemide denizcilik kurallarına aykırı hal. ‖ *Esk.* Çok büyük, dört yelkenli deniz teknesi. (M)

KARAVELOV (Ljuben), bulgar yazarı (Koprivştika 1834 - Rusçuk 1879). Öğrenimini Moskova'da yaptı, Romanya'daki bulgar gazetelerinde (*Svoboda* [Hürriyet] ve *Nezavisimost* [Bağımsızlık]) çalıştı. Hikâyeler yazdı: *Bulgari ot Vreme Staro* (Eski Zamanların Bulgarları) [1872] ve Osmanlı devleti idaresinin son döneminde bulgar toplumunun tablosunu çizen *Maminoto Detentse* (Şımarık Çocuk). Pozitivist ve demokrattı. Kiliseye cephe aldı, bir balkan milletleri federasyonunun kurulmasını istedi (federasyon kurulduğu takdirde İstanbul serbest şehir olacaktı); Bükreş'teki Bulgar Devrimci Merkez komitesinde önemli rol oynadı. (L)

KARAVELOV (Petko), bulgar siyaset adamı (Koprivşika 1840 - Sofya 1904). Ljuben (Karavelov'un kardeşi. Öğrenimini Moskova'da yaptı. Tırnova Kurucu meclisinde (1879) rus aleyhtarı Liberal Milliyetçi partinin başına geçti, maliye bakanı (1880), sonra başbakan (1880-1881) oldu. 1884'te iktidara geçti, prens Alexander'in istifasından sonra üç naipten biri seçildi; 1901'de yeniden başbakanlığa getirildi. (L)

KARAVİDE i. Zool. Bk. ISTAKOZ.

Karaviyin (EL—), *Fas'ta* Kayrevan'lıların camii ve medresesi. 850 Yılında yapılan ünlü camiye Marinî'ler devrinde bir medrese eklendi. Bu medresede geleneksel din bilimleri öğretimi yapılırdı. Başka şehirlerden gelen öğrenciler XIII. ve XIV. yy.da marinî hükümdarlarınca o çevrelerde onlar için kurulan medrese odalarında kalırlardı. İbni Haldun bu medresede okudu. (L)

KARAVUL i. (moğolca k.). *Esk.* Nöbetçi, bekçi.

— Ask. tar. Düşmanın anî baskınlarını kontrol altına alabilmek amacıyle ordunun çevresini korumakla görevlendirilen piyade ve süvari askerlerine verilen ad. (Sonraları *karakol* şekline dönüştü.)

◆ **Karavulhane** blş. i. *Esk.* Şehir ve kasabalarda güvenliğin sağlanmasıyle görevli subay ve erlerin oturduğu bina. (M)

KARAY (Refik Halid), türk hikâyeci ve romancısı (İstanbul 1888-ay.y. 1965). Galatasaray lisesinde okudu (1900-1906), bitiremeden ayrıldı. Hukuk mektebine girdi (1907). İkinci Meşrutiyetin ilânından sonra gazeteciliğe başladı: *Tercümanı Hakikat*'te çalışırken (1909), *Son Havadis* gazetesini kurdu. *Kalem* dergisine «Kirpi» takma adıyle mizah, *Eşref* dergisine de zamanın edebiyatçıları üstüne portreler, tanıtma yazıları yazdı. Fecriati topluluğuna katıldı. *Cem* dergisinde hem başyazarlık, hem de «Kirpi» takma adıyle mizah yazarlığı yaptı. Hürriyet ve İtilâf fırkası iktidara gelince, Beyoğlu belediye başkâtibi oldu (1912). Yeniden iktidarı alan İttihatçılar tarafından sürgüne gönderildi (1913). Robert kolejde öğretmenlik, *Yeni Mecmua*'da yazarlık yaptı. Hürriyet ve İtilâf Fırkası Genel merkezinde görev aldı. Posta Telgraf Umum müdürlüğünde bulundu (1919). *Alemdar, Peyam-Sabah* gazetelerinde ve *Aydede* dergisindeki yazılarıyle Anadolu'da başlayan Kurtuluş hareketine karşı tavır aldığı için Yüzellilikler* ile birlikte, yurt dışına çıkarıldı (1922). 1938'de çıkarılan af kanunundan yararlanarak yurda döndü. *Tan* ve diğer gazetelerde hikâye, roman ve fıkralar yayımladı. *Aydede*'yi yeniden çıkardı (1948-1949). Fecriati topluluğunda ve sonra özentiden uzak, açık, terkipsiz bir dille yazmayı benimsedi. Mizah ve taşlamalarıyle ün kazandı. *Memleket Hikâyeleri* gerçekçi edebiyat akımının, uzun süre başlıca örneği sayıldı. Romanları genellikle, polis olayларını konu edinen eserlerin heyecan verici ve şaşırtıcı yapısına uygun düşer. Alelâde benzetmelerle süslenen cümleler, bu romanların üslûp özelliğini meydana getirir. Eserleri: nesirler: *Sakın Aldanma, İnanma, Kanma* (1915); *Kirpinin Dedikleri* (1916); *Ago Paşanın Hatıratı* (1918); *Ay Peşinde* (1918); *Guguklu Saat* (1922); *Bir İçim Su* (1939); *Bir Avuç Saçma* (1940); *Üç Nesil Üç Hayat* (1943); *Minelbab İlel Mihrab* (1965). Romanlar: *İstanbulun İçyüzü* (1919); *Yezidin Kızı* (1939); *Çete* (1939); *Sürgün* (1941); *Anahtar* (1947); *Nilgün* (3 cilt, 1950-1961); *Bu Bizim Hayatımız* (1950); *Yer Altında Dünya Var* (1953); *Dişi Örümcek* (1953); *İkibin Yılın Sevgilisi* (1954); *Bugünün Saraylısı* (1954); *Kadınlar Tekkesi* (2 cilt, 1956); *Karlı Dağdaki Ateş* (1956); *Dört Yapraklı Yonca* (1957); *Sonuncu Kadeh* (1965). Hikâyeler: *Memleket Hikâyeleri* (1919); *Gurbet Hikâyeleri* (1940). Oyunları: *Kanije Müdafaası* (1909); *Deli* (1939). [M]

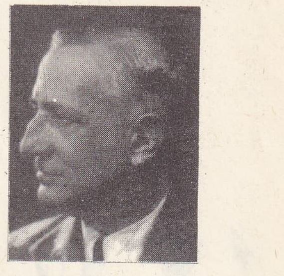

Refik Halid KARAY

KARAYAKA blş. i. Zool. Uzun kuyruklu beyaz koyun ırkı; Doğu Karadeniz kıyı bölgelerinde yetiştirilir. (Başı küçük ve hotozlu, alnı geniştir. Dişileri boynuzsuz, koçları genellikle kalın burma boynuzludur. Yapağısı düşük kaliteli, süt verimi azdır. Eti makbul dayanıklı bir koyundur. *Karagöz* ve *çakrak* diye iki tipi vardır.) [M]

KARAYAKA, Karadeniz bölgesinde (Orta Karadeniz bölümü, Tokat ili, Erbaa ilçesi) bucak; 15 602 nüf.; 13 köy. — *Bucak merkezi (Karayaka kasabası),* 3 631 nüf. Erbaa'nın 8 km kuzeyinde, yüksl. 500 m. (M)

KARAYANDIK blş. i. Bot. Bk. DEVEDİKENİ.

KARAYANIK blş. i. Bk. KARAKABARCIK.

KARAYARA blş. i. Tıp. Heksaklorobenzenle ilâçlanmış buğday ürünlerini (ekmek, bulgur v.b.) yemekten ileri gelen toksit deri porfiriyazı.

— ANSİKL. *Karayara,* kötü deri belirtileri (hiperkeratoz, akantoz, deride siyahlaşma, v.b.) ve karaciğer yetmezliği şeklinde ortaya çıkan bir hastalıktır. İlâçlı tohumluk buğdayların yenmesinden ileri geldiğini deri hastalıkları uzmanı Cihad Çam buldu. Güneydoğu Anadolu'da ilk defa 1956'da görüldü, 1959'dan beri heksaklorobenzenle ilâçlanmış tohumluk buğday dağıtılmadığı için bir daha görülmedi. (M)

Karayavşan. Arkeol. Ankara'da, Polatlı ilçesi doğusunda tepe. 1965'te, Ankara Arkeoloji müzesi müdürü Raci Temizer'in yönetimindeki kazıya, tepenin üzerinden ve doğu terasından başlandı. Eski (İlk) bronz çağına ait, kerpiçten yapılmış dörtgen biçimli evler, taş ocakları, erzak çukurları, mezarlar, terakkota idoller, kilden damga mühürleri, çeşitli biçimde çanak ve çömlekler bulundu. (M)

KARAYAZI blş. i. Bk. KARA.

KARAYAZI, Doğu Anadolu bölgesinde (Yukarı Murat - Van bölümü, Erzurum ili) ilçe merkezi; 1 902 nüf. (1970). Erzurum - Karaköse yolunun 60. km'sinden güneye ayrılan yolun 97. km'si üzerinde, 2 360 m yüksl. Ayrıca Tekman üzerinden daha kısa bir yolla (134 km) Erzurum'a bağlanır. Fakat bu yol diğerine göre daha bozuktur. 1937 Yılından beri ilçe merkezi. — *Karayazı ilçesi,* 2 531 km²; 31 277 nüf. Merkez, Elmalıdere, Göksu, Söylemez bucakları; 76 köy. Hayvancılık. (M)

KARAYAZICI ABDÜLHALİM, celâlî isyancılarından (öl. Canik 1602). Bir beyin yanında sekban veya bölükbaşı idi. Murad III zamanında altı - bölük zümresine yazılarak bir sınır kalesi muhafızı oldu. Celâlî ayaklanmaları başlayınca, Malatya'ya gelerek bunlara karşı kurulan bir bölüğün ağalığına tayin edildi. Sancağın yönetimini ele geçirdi ve etrafına topladığı sekbanlarla hükümete karşı ayaklandı (1598). Diğer celâlî reisleri de Urfa dolaylarındaki Karayazıcı'nın etrafına toplandı. Toplam olarak 20 000'e varan bir kuvvet meydana getirdiler. Karayazıcı bu kuvvetle, kendisine saldıran Harput, Malatya, Maraş ve Maraş Karsı mirlivalarını yendi. Böylelikle büyük bir üne kavuştu. Yanında toplanan isyancı ağaları kasaba ve şehir ileri gelenlerinden büyük haraçlar almağa girişti. Telâşa düşen ve İstanbul'a kaçan zenginler, hükümeti sıkıştırmağa başladılar. Bunun üzerine, Sinan Paşazade Mehmed Paşa, celâlîler üzerine serdar tayin edildi. Ordu Üsküdar'dan hareket ederek (1599) Konya'ya yaklaşınca, Konya'daki celâlî reisi Hüseyin Paşa da adamları ile Karayazıcı'ya katıldı. Celâlî kuvvetleri Urfa'nın önce dış kalesini, sonra da, Serdar Mehmed Paşanın kendilerini kuşatmasına rağmen iç kalesini aldı. Burada bir yıl dayanan Karayazıcı, mahallî aşiretlerden de toplanan askerlerin katılmasıyle kuvvetlenen orduya yenileceğini anladı. Hüseyin Paşayı teslim etmesi şartıyle verilen Ayıntap (Antep) beyliğini kabul etti. Ancak, Hüseyin Paşa İstanbul'da öldürüldükten sonra, ordu, tekrar Karayazıcı'ya saldırdı. Yapılan çarpışmada her iki taraf da çok zarar gördü; Karayazıcı, Sıvas'a kaçtı. Kendisine önce Amasya beyliği verildi. Halkın yakınması üzerine, Çorum beyliğine tayin edildi. Ancak halktan toplanan ağır salmalar dolayısıyle şikâyetler çok arttı. Bu sebeple üzerine yollanan Halep Valisi Hacı İbrahim Paşa kuvvetleri, Kayseri yakınlarında Karayazıcı'ya yenildi. Karayazıcı Göksun'a çekildi. Bağdad valisi Sokollu Hasan Paşa kumandasındaki ordu burada celâlîleri kesin olarak yendi ve 20 000 kadarını öldürdü. Canik'e (Samsun) kaçan Karayazıcı, Canik dağlarında öldü. (M)

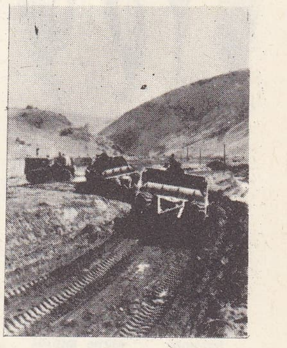

Karayolları Genel müdürlüğü yol çalışmalarından biri

KARAYEL blş. i. Kuzeybatıdan esen rüzgâr: *Karadeniz'in gemileri batıran karayel fırtınası, bu Barbut kumarının yanında, sabah meltemi kalır* (Kemal Tahir). ‖ Kuzeybatı. (M)

KARAYEMİŞ blş. i. Bot. Kuzey ve Doğu Anadolu'daki ormanlarda yetişen yabanî meyve ağacı (*Prunus laurocerasus*). *Eşanl.* TAFLAN. (L)

KARAYILAN blş. i. Zool. Kara renkli, başı iri pullarla kaplı ve tarlalarda zararlı böcekleri yiyerek beslenen zararsız yılan cinsi. (İlmî adı *Coluber*). ‖ *Mec.* Esmer ve kötü kalpli insanların niteliği olarak kullanılır. (M)

KARAYILAN (Mehmed, — denir), Gaziantep savunması kahramanlarından biri (Besni 1888 - Gaziantep 1920). Babasının ölümünden sonra (1904) Kabalar aşiretinin reisi oldu. Birinci Dünya savaşına katıldı. Bölgeyi kasıp kavuran Balyanlı aşiretini ortadan kaldırdı. Önce İngilizlerin sonra da

KARAYORGİVİÇ
(maddesi 923. sayfada)

Fransızların saldırısına uğrayan Gaziantep bölgesini kurtarmağa karar verdi. Kuvayı Milliyecilerle ilişki kurdu. Antep-Maraş karayolu üzerindeki Karabıyıklı mevkiinde bir fransız birliğine baskın yaptı (20 ocak 1920). Bu baskınla ünü arttı. Bölgeye zarar veren Şamlı Kel Ahmed ile çetesini ortadan kaldırdı (1920). Kilis-Antep karayolundaki savaşlara katıldı; Şahin Beyin emrinde Bostancık'ın arkasındaki tepede Fransızlara karşı direndi. 1 Nisan 1920'de Antep'e girdi. Mağarabaşı, Kurbanbaba çarpışmalarına katıldı. 24 Mayıs 1920'de girişilen Samsaktepe taarruzunda öldü. Karayılan'ın başarıları birçok türküde dile getirildi. (M)

KARAYİP veya **KARAİBLER denizi.** Bk. ANTİL DENİZİ.

KARAYİP adaları, Küçük Antiller'in bir başka adı. (L)

KARAYİP bölgesi, XVII. yy.da avrupalıların yok ettiği halkın adına izafetten Antiller'in meydana getirdiği coğrafî bütüne bazen verilen ad.

— Leng. Antiller'de ve Güney Amerika'nın kuzeyinde oturan kabilelerin konuştuğu dillerden biri. (*Karayip dili*'nin yayılma alanı yukarı Xingu ile Tapajoz arasında kalan bölgedir. Karayip kabileleri, bu bölgeden hareket ederek Güney Amerika'nın kuzey kesimine ve Antillere dağılmışlardır. [Bk. ARAVAK'LAR] Karayip dili, Amazon'un kuzeyinde [Amazon'un yukarı kesimine kadar bütün sol kıyısı, Orinoco havzasının bir bölümü, Venezuela'nın doğusu, Guyana'lar, Kolombiya'nın bir bölümü] kesif bir blok meydana getirir.) [L]

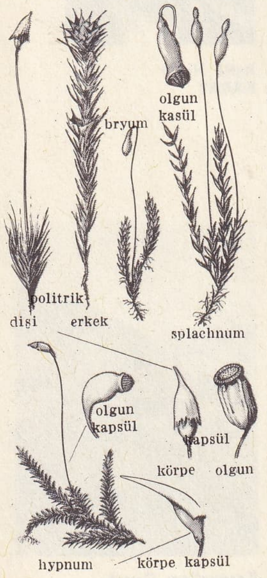

karayosunu

Karayip komisyonu, mart 1942'de, Amerikan ve İngiliz hükûmetlerince kurulan ve Karayip bölgesinin savaş durumu uyarınca iktisadî ve sosyal kalkındırılmasıyle görevlendirilen komisyon. 1945'te Fransa ile Hollanda da bu kuruluşa girdi. Yılda iki kere toplanan ve sürekli kurulları Porto Riko'da, San Juan'da bulunan Karayip komisyonu, bölgenin iktisadî ve sosyal faaliyeti konusunda çok sayıda belge toplamıştır. Sadece bir danışma komisyonu olmakla beraber, yalnız üye ülkelerin topraklarında değil, aynı zamanda Dominik cumhuriyetinde ve Haiti cumhuriyetinde de büyük etkisi vardır. (L)

KARAYİPLER, aralarında dil ve kültür birliği olan güney amerika yerlileri ailesi. Karayipler eskiden Amazonas'tan başlayarak kuzeye doğru büyük kitleler halinde göçtüler: Antiller'de (asıl Antil adaları) ve Guyana'larda Aravakları içerilere doğru sürdüler. Bk. GALİBİLER, MOTİLONLAR, OYANALAR. (L)

KARAYİPLİLER veya **KALİNALAR,** avrupalılar geldiği sırada bütün Küçük Antillerde ve Guyana'nın Oyapok'dan Orinoco'ya kadar uzanan kısmında yaşayan halk; Santo Domingo'ya kadar uzanan akınlar yaparlardı. Karayipliler, adalarda kendilerinden önce yaşayan Aravaklar'ı iç kısımlara püskürtmüşlerdi. 1660'ta Antiller'de kalabilen 6 000 karayipliyi, Fransa ve İngiltere Dominik ve San Vicenzo'ya sürgün etti. Dominik'te bugün hemen hepsi avrupalılaşmış, beş yüz kadar karayipli kalmıştır. San Vicenzo'dakilerse zencilerle karıştılar (Zenci Karayipliler) ve 1795-1796'da Honduras'ın kuzey kıyısına nakledildiler (hâlâ orada yaşarlar). Karayiplilere Guatemala'da ve çevreleriyle ilişkisiz topluluklar halinde Güney Amerika'nın batı kısmında da rastlanır.

Boyları küçük, tenleri kırmızımsı (kendilerini *rocou* adlı bitkisel bir boya ile boyarlardı) olan Karayipliler balıkçılık ve avcılıkla geçinirlerdi. Zalimlikleri ve savaşçılıklarıyle çevrelerine korku salmışlardı; geniş dikdörtgen kulübelerde yaşarlardı. Çok geniş bir dil ve kültür ailesinden olan Asıl Karayipliler (Karibler [geniş anlamıyle Karayipliler]), kıtanın iç kısımlarından hareket ederek kuzeye, kuzeybatıya ve kuzeydoğuya göçtüler. (L)

KARAYİP sıradağları, Venezuela'da kıyı sıradağları; Puerto Cabello'dan Çodera burnuna kadar, Antil denizine hâkimdir; *Silla de Caracas*'ta, 2 765 m. (L)

Karayivtepe. Arkeol. Bk. KARATEPE.

Karayolları Genel müdürlüğü, Bayındırlık bakanlığına bağlı, katma bütçeli, tüzel kişiliğe sahip devlet teşkilâtı (kuruluşu 1 mart 1950). Genel müdürlük seviyesindeki teşkilât, 11 şubat 1950 tarihli ve 5539 Sayılı kanunla kuruldu.

Kuruluş amaçları: ülkenin coğrafî, sosyal, iktisadî, idarî, zıraî, sınaî ve turistik durumlarını, demiryolları, denizyolları ve havayollarının ulaştırma siyasetindeki yerini, bunların gelecekteki gelişmelerini ve Türkiye'nin savunma ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak yapılması gerekli görülecek yolları, köprüleri ve karayollarıyle ilgili diğer tesisleri yapmak, işletmek, onarmak, devamlı bakımlarını sağlamak ve her mevsimde trafiğe açık tutmak.

Görevleri: devletin konuyle ilgili siyasetine uygun olarak, yol şebekesine girmesi gereken yol ve köprüleri, bunların güzergâh ve yerlerini tespit etmek; bunlara ait projeleri hazırlamak; yolların ve köprülerin yapım, bakım ve onarım işlerini yürütmek; bu faaliyet için gerekli her türlü makine ve teçhizatı tespit etmek, sağlamak, imal etmek veya ettirmek; personel, teçhizat ve hizmet için gerekli bina, depo, garaj, akaryakıt istasyonu ve haberleşme şebekesi gibi tesisleri kurmak; yollara ve köprülere gerekli işaretleri koymak; trafik hizmetlerinin mühendislikle ilgili kontrollarını yapmak; görevin gerektirdiği hallerde çeşitli gayrımenkul malları geçici olarak işgal etmek, kamulaştırmak veya satın almak.

Genel müdürlüğün merkez teşkilâtı bir genel müdür, üç genel müdür yardımcısı ve Büro müdürlüğünden meydana gelir.

Danışma birimleri: kanun, tüzük, yönetmelik, proje ve program hazırlamak ve teknik ve idarî konularda mütalâa vermekle görevli Genel Müdürlük müşavirliği; inceleme ve soruşturma işleriyle görevli Murakabe kurulu; hukukî konularda mütalâa veren, davaları takip eden, protokol ve sözleşme metinlerini hukukî bakımdan inceleyen Hukuk müşavirliği; teşkilâtın düzenlenmesi, çeşitli bölümler arasında ahengin sağlanması, bölümlerin görev ve yetkilerinin tespiti işlerinden sorumlu Organizasyon ve Metot müdürlüğü; millî seferberlik planlarını hazırlayan, bunlarla ilgili işlemleri yürüten Savunma sekreterliği.

Esas birimler; Planlama, Yol Etüt ve Proje, Araştırma, Şehiriçi Ulaşım Etütleri Fen Heyetleri müdürlüklerinden meydana gelen ve başlıca görevleri Genel müdürlük faaliyetini düzenlemek, yol güzergâhlarının tespitine esas olarak teknik, malî ve iktisadî incelemeleri yapmak, yeniden yapılacak yolların etüt işlerinde öncelikleri tespit etmek, kamulaştırma işlerini yürütmek, şehirlerden geçişler ile şehir içi yolların şehirlerarası yollara bağlanması konularını uzun vadeli planlamak olan Plan ve Proje Dairesi başkanlığı; Yapım, Asfalt ve Tesisler Fen Heyetleri müdürlüklerinden kurulu Yapım Dairesi başkanlığı; Bakım ve Trafik Fen Heyetleri müdürlüklerinden kurulu Bakım Dairesi başkanlığı; Köprü Etüt - Proje, Köprü Yapım, Köprü Bakım, Özel Köprüler Fen Heyetleri müdürlüklerini bünyesinde toplayan, iki kenar ayak arası 10 m ve daha fazla olan köprülerin etütlerini ve projelerini yapmak, yapılmış projelere göre inşaat ve onarımı takip etmek, mevcut köprülerin durumlarını takip etmek, yeni yapım usullerini araştırmak gibi işlerden sorumlu Köprüler Dairesi başkanlığı; Makine ve İkmal Fen Heyetleri müdürlüklerinden meydana gelen Makine ve Genel Müdürlük Makine parkının ihtiyaçlarını tespit ve ikmal etmek, yedek parça ihtiyaçlarını takip ve temin etmek, gerekli araç, gereç stoklarını yapmak, bakım ve onarım atelyelerini kurup işletmek, talep, dağıtım, sevk ve tesellüm işlerini yürütmekle görevli Makine ve İkmal Dairesi başkanlığı; değişik birimlerle ilgili teknik nitelikteki ortak hizmetleri yürüten, birimler arasında işbirliği sağlayan, personeli daha yüksek hizmetlere hazırlayan, elektronik hesap işlerini ve keşiflerle ilgili maliyet hesapları yapan ve Eğitim, Elektronik Hesap makineleri, Keşif - Şartname, Maliyet Mühendisliği müdürlüklerinden kurulu Müşterek Teknik Hizmetler Dairesi başkanlığı; İdarî İşler, Teknik Hesaplar ve Malzeme şubeleri müdürlüklerinden kurulu İdarî ve Malî İşler Dairesi başkanlığı; Personel Müdürlüğü ile İşçi Münasebetleri müdürlüklerini kapsayan Personel Dairesi başkanlığı.

Karayolları Genel müdürlüğünün taşra teşkilâtı 1971 yılı başı itibarıyle 17 bölge müdürlüğü ve bunlara bağlı 106 şubeden teşekkül eder. Şubelerin uç teşkilâtını da şantiye ve kontrol mühendisleri ile seyyar ve müstakil gruplar meydana getirir.

Bölge müdürleri, Genel müdürlüğün sorumluluğu saklı kalmak kaydıyle, bu makama vekâleten kendilerine verilen görevleri yerine getirir.

Bölge müdürlükleri, bunlara merkez teşkil eden iller ve müdürlüklerin bölgesi içindeki öbür iller ile şube müdürlüklerinin dağılışı bakımından şöyledir: 1. bölge, İstanbul, Tekirdağ, Kırklareli, Edirne, Kocaeli, Sakarya (şubeler: 11. Lüleburgaz, 12. Topkapı, 13. Gelibolu, 14. Sapanca, 15. Kırklareli, 17. Adapazarı, 18. Tekirdağ); **2.** bölge. İzmir, Aydın, Denizli, Manisa, Muğla, Uşak (şubeleri: 21. Ödemiş, 23. Manisa, 24. İzmir, 25. Uşak, 26. Muğla, 27. Denizli, 28. Aydın, 29. Ayvalık); **3.** bölge. Konya, Afyon (şubeler: 31. Afyon, 32. Akşehir, 33. Karaman, 34. Konya [I], 35. Konya [II], 36. Beyşehir); **4.** bölge. Ankara, Bolu, Eskişehir, Çankırı (şubeler: 41. Bolu, 43. Beypazarı, 44. Ilgaz, 46. Eskişehir, 47. Ankara, 48. Ankara); **5.** bölge. Mersin, Adana, Antakya, Gaziantep, Maraş (şubeler: 51. Silifke, 52. Mersin, 53. İskenderun, 54. Gaziantep, 55. Maraş, 56. Kozan, 57. Adana); **6.** bölge. Kayseri, Kırşehir, Nevşehir, Niğde, Yozgat (şubeler: 61. Kırşehir, 62. Pınarbaşı, 63. Kayseri, 64. Niğde, 65. Yozgat, 67. Nevşehir, 68. Boğazlıyan); **7.** bölge. Samsun, Amasya, Çorum, Ordu, Tokat (şubeler: 71. Osmancık, 72. Amasya, 73. Çorum, 74. Tokat, 75. Samsun, 76. Niksar, 77. Ordu, 78. Bartın); **8.** bölge. Elazığ, Adıyaman, Bingöl, Malatya, Tunceli (şubeler: 81. Malatya, 84. Arapkir, 86. Tunceli, 87. Adıyaman); **9.** bölge. Diyarbakır, Mardin, Urfa, Siirt (şubeler: 91. Urfa, 92. Diyarbakır, 93. Mardin, 94. Siirt, 95. Cizre, 96. Siverek, 97. Batman); **10.** bölge. Trabzon, Artvin, Girsun, Gümüşhane, Rize (şubeler: 101. Gümüşhane, 102. Artvin, 103. Rize, 104. Giresun, 105. Akçaabat); **11.** bölge. Van - Bitlis, Hakkâri, Muş (şubeler: 111. Van, 112. Tatvan, 113. Muş, 114. Hakkâri, 115. Erciş, 116. Malazgirt, 117. Yüksekova); **12.** bölge. Erzurum, Ağrı, Kars (şubeler: 121. Aşkale, 122. Erzurum, 123. Ağrı, 124. Kars, 125. Kağızman, 126. Ardahan, 127. Oltu, 128. Hınıs); **13.** bölge. Antalya, Burdur, Isparta (şubeler: 131. Fethiye, 132. Antalya, 133. Alanya, 134. Burdur, 135. Isparta, 136. Finike); **14.** bölge. Bursa, Balıkesir, Bilecik, Çanakkale, Kütahya (şubeler: 141. Balıkesir, 142. Çanakkale, 143. Bilecik, 145. Kütahya, 146. Bandırma, 147. İznik, 148. Emet); **15.** bölge. Kastamonu, Sinop, Zonguldak (şubeler: 151. Kastamonu, 152. İnebolu, 153. Safranbolu, 154. Sinop, 155. Devrek); **16.** bölge. Sıvas, Erzincan (şubeler: 161. Sıvas, 162. Zara, 163. Suşehri, 164. Erzincan, 165. Kangal); **17.** bölge. İstanbul (şubeler: yok, Ortaköy boğaz köprüsü ve çevre yollarının yapımında görevli).

Karayolları genel müdürlüğünün çalışmalarında yollar üç sınıfa ayrılır: 1. devlet yolları; 2. il yolları; 3. köy yolları. Bununla birlikte yol siyasetinin tespitinde ihtiyaçlardan doğan şu sınıflama da dikkate alınır: 1. ana istikamet yolları; 2. ekspres yolları; 3. milletlerarası yollar; 4. turistik yollar.

Kanunî olan birinci sınıflamaya göre 1971

Foto. X (LAROUSSE)

yılı başında 35 000 km devlet yolu, 25 000 km de il yolu bulunmaktaydı. Karayolları Genel müdürlüğü, yaklaşık olarak 1,5 milyar lirası yatırım giderlerine, 500 milyon lirası da cari harcamalara ait (1969) olmak üzere 2 milyar lira civarında bir bütçe ile çalışıyor, yaklş. 1 600 teknik, 1 250 idarî personel ile 350 de teknisyen çalıştırıyordu. Genel müdürlüğün makine parkı 1 440 000 000 T.L. değerindedir.

● *Tarihçe.* Önemli bir göç alanı olan Anadolu'da yol yapım faaliyeti çok erken çağlarda başladı ve askerî amacın ağırlık merkezini meydana getirerek gelişti. Bu faaliyetin teşkilâtlı bir düzen içinde ele alınması lüzumu ilk defa 1856 Islahat fermanında söz konusu edildi. On yıl sonra Turuku Muabir nizamnamesi (Geçiş Yolları tüzüğü) hazırlanarak karayollarının yapım ve bakım işi ilk defa bir devlet teşkilâtına verildi. Bu teşkilâtın faaliyeti Anadolu'nun ve Rumeli'nin belirli yerlerine inhisar ediyordu. Balkan ve Dünya savaşları bu çalışmaları tamamen durdurdu.
Cumhuriyetin ilk yıllarında onarılması gereken 13 885 km şose ve 4 450 km toprak yol vardı. Bu durum ve yolun gerek askerî, gerek iktisadî önemi dikkate alınarak Nafıa vekâletine bağlı bir Şose ve Köprüler reisliği kuruldu (1929), ayrıca bir de Yol kanunu çıkarıldı. Şose ve Köprüler reisliği bünyesi içinde bir bakım şubesi kuruldu (1943). Teşkilât bu yapısı ve kendisine tanınan malî güçle beklenen veremediği için meselenin yeni bir kuruluş düzeni içinde, yeni bir teknik anlayışla ele alınması gerekli görülerek Amerika'dan sağlanan askerî yardımın 5 000 000 dolarlık kısmı karayolları yapımına ayrıldı (1947). Bu amaçla satın alınan makine ve teçhizatla İskenderun - Erzurum yolunun yapımı devam ederken yeni bir teşkilât kurulmasına karar verildi ve 1 mart 1950'de Karayolları Genel müdürlüğü kuruldu. (M)

KARAYOLU blş. i. Şehirler arası asfalt, şose gibi büyük yol. (M)

KARAYORGİ. Bk. KARACORCE.

KARAYORGİVİÇ. Bk. KARACORCEVİÇ.

KARAYOSUNLARI çoğl. blş. i. Bot. Bk. BRİYOFİTLER.

KARAYOSUNU blş. i. Bot. Çayır ve ormanlarda yumuşak bir örtü meydana getiren çiçeksiz bitki. || *Sucul karayosunu,* durgun suların yüzünde yetişen bitkiler. || *İrlanda karayosunu,* batı avrupa kıyılarında görülen bir kızıl suyosununun kullanılagelen adı (*Chondrus crispus*). || *İzlanda karayosunu,* izlanda likenin başka adı (*Cetraria islandica*).

— ANSİKL. *Karayosunu* sporu, yerde veya nemli kayaların üzerinde (veya bazı türleri tatlı sularda) çimlenir; iplikten bir ağ görünüşündeki *protonema*'yı meydana getirir; protonema yüzeyde durması ve klorofilli olması bakımından mantar miselyumundan ayrılır. Protonema'da bitkiyi toprağa bağlayan köksü uzantılar (damarsız kökler), yapraklı saplar bulunur; sapların ucunda erkek veya dişi organları taşıyan tomurcuklar yer alır. Birbirine girerek karışmış olan sapların tümü yağmur sularını tutar ve soğurur; erkek hücreler de su içinde yüzerek dişi organa ulaşır. Döllenmiş yumurta bitkiden ayrılmaz, dişi sapın üzerinde çimlenir. Dişi sapta asalak olarak yaşayan sporlu bitki, ucunda bir kadehçik bulunan çıplak bir sap halindedir. Bir kapakçıkla kapalı olan bu kadehçiğin içinde sporlar vardır ve üzerinde dişi saptan gelme bir takke bulunur. Kurak bir günde takke düşer, kadehçiğin çevre dişleri, kapakçığı atar ve sporlar dağılır. Her bir spor, yüzlerce saptan bir bitki örtüsü meydana getirecektir.
Karayosunu türlerinin çoğu, topraktaki sudan yararlanmayı sağlayacak kökü ve damarı olmadığı halde karada yetişir.

Bu yüzden karayosunları yapraklarıyle yağmur sularını emer; kurakçıl türleri ise üzerlerinde barınan çok küçük hayvanlar (sirke kurtları, rotatorlar, tardigradlar) gibi canlı uyuşukluğa (anhidrobiyoz) gömülerek kuraklığa aylarca dayanabilir.

Bir karayosunu olan bataklık yosunu öldükten sonra *turba* haline gelir. Yosunlu toprak genellikle asitlidir ve üstün yapılı bitkilere pek elverişli değildir. (L)

KARA YUSUF BEY, karakoyunlu hükümdarı (öl. Ucan 1420). Kardeşi Mısır Hocan'ın başarısızlığı sebebiyle, beyliğin başına geçti (1390). Celâyir hükümdarı Sultan Ahmed ile birlikte Timur'a karşı harekete geçtiler. Yenilince önce Osmanlılara, sonra da Suriye'ye kaçtılar; fakat memlûk sultanı tarafından Şam'da tutuklandılar. Şam valisi tarafından serbest bırakılınca, Bağdat'ı, Timur'un torunu Mirza Ebubekir'den aldılar. Kara Yusuf, daha sonra Tebriz valisi Miranşah'ı öldürerek Tebriz ve Azerbaycan'ı istilâ etti. Akkoyunlu beyi Kara Osman'ın kuvvetlerini yenerek devletini kuvvetlendirdi ve Tebriz'i merkez yaptı. Oğlu Pir Budak ile birlikte hükümdarlığını ilân etti. Celâyir devleti ile iyi ilişkileri, bir yaylak anlaşmazlığı sebebiyle sona erdi (1410). Tebriz'i işgal eden Sultan Ahmed, yapılan savaşta öldürüldü. Kara Yusuf bu başarıdan sonra, oğlu Şah Budak'ı hükümdar ilân etti (1411). Irak'ı aldı. Akkoyunlu, Şirvan ve Gürcistan hükümdarlarını yendi. Kara Yusuf'un bu başarıları üzerine, Timur'un oğlu Şahruh harekete geçti. Ağır hasta olan Kara Yusuf, Şahruh ile karşılaşmadan öldü. (M)

KARA YÜLÜK OSMAN BEY, Kara Osman da denir, Akkoyunlu devletinin kurucusu (öl. Erzurum 1435). Bayındır boyu reisi Kutlu Beyin oğlu. Babasından sonra beyliğe geçen ağabeyi Ahmed ve kardeşi Pir Ali Beyler tarafından önce tutuklandı; sonra Sıvas hükümdarı Kadı Burhaneddin Ahmed'in yanına gönderildi. On yıl burada kaldı. Kadı Burhaneddin'in, yeğeni Kayseri valisi şeyh Müeyyid'i öldürtmesi üzerine, etrafına topladığı kuvvetlerle, Kadı Burhaneddin ile savaştı ve onu öldürdü (1398). Timur'un ordusuna öncü oldu; Irak ve Suriye seferlerine katıldı. Hizmetine karşılık Amid (Diyarbakır) ve çevresi kendisine verildi (1403). Timur'un oğlu Şahruh ile birlikte, Kara Yusuf oğlu İskender Mirza'nın üzerine yürüdü. Erzurum batısında yapılan çarpışmada öldü. (M)

KARAYÜN, İç Anadolu bölgesinde (Yukarı Kızılırmak bölümü, Sıvas ili, Hafik ilçesi) bucak; 17 köy, 4 829 nüf. — *Bucak merkezi,* 876 nüf. Sıvas'ın 33 km doğusunda; Kızılırmak'a karışan Karasu vâdisinde, yüksl. 1 460 m. (M)

KARAZHÖYÜK. Arkeol. Erzurum'un 16 km kuzeybatısında, Ilıca istasyonunun 5 km kuzeyinde höyük. 1942 ve 1944 yıllarında H. Z. Koşay ve K. Turfan tarafından kazıldı. Höyüğün yüksekliği 16 m, çapı 200 m'dir. Toprak taşımak ve kerpiç kesmek amacıyle tahrip edilmiştir. Bu sebeple üst tabakalarının stratigrafisi tespit edilemedi. Yapılan ilk sondajlarda, kalınlığı 5 m olan en üst katta, osmanlı, selçuk ve bizans evreleri görüldü. Tespit edilen 1,5 m kalınlığındaki bizans katından sonra açılan kademeli transede çok kalın olan bakır çağı katı bulundu. 15 m eninde, 50 m uzunluğunda olan bu kuzey sondajında, tepeden itibaren 9 yapı katı tespit edildi. Ana toprağa kesinlikle inilmediğinden yapı katı sayısının daha fazla olması ihtimali vardır. Kazıda çıkarılan evler genellikle taş temel üzerine kerpiçten ve dikdörtgen bir plana sahiptir. Bütün kazı alanında, yalnız iki çocuk ile bir yetişkin insan iskeletine rastlandı; bunlar değişik yönlerde ve dizleri hafifçe bükük olarak gömülüdür. İskeletlerin devirleri tam olarak tespit edilemedi. Karaz'ın her katında bol miktarda obsidiene rastlanıldı. Maden eserler kalkolitik katta az, bakır çağ iskânında bol miktarda ele geçirildi. Karaz çanak çömleği iki grupta incelenir. Kalkolitik çağa ait geniş şerit kabartmalı veya oluklu, düz kırmızı, düz siyah renkli çanak çömlek. İlk grup çanak çömlek Alişar Alacahöyük bakır çağında olduğu gibi, yuvarlak karınlı, dar ve yuvarlak dipli olduğu halde, ikinci gruptakiler yüksek boyunlu, karınları dirsekli, ağız kenarları dışa doğru profillidir. M. Ö. 3 binyıla kadar inen bakır çağı eserlerini kapsayan Karaz kültürü, İran Azerbeycanı'nda Rumiye gölü batısında, Geytepe'deki bazı höyüklerle benzerlik gösterir. Aras nehrinin sağ kıyısında yapılan kazılarda ve Iğdır'ın karşısında da aynı tip eserler bulundu. Dr. W. Lamp, Karaz kültürünün Azerbeycan ve Kafkasya kültürleri ile ilişkileri olduğunu, Filistin'deki Kirbet Kerak buluntuları ile benzerlik gösterdiğini söyler. Prof. K. Kökten, kuzey doğu Anadolu'da yaptığı incelemelerde Karaz tipi seramiğin görüldüğünü kaydeder. İngiliz Arkeoloji enstitüsü adına yapılan araştırmalarda Karaz kültürünün Anti-toros eteklerine kadar yayıldığı anlaşıldı. (M)

KARBAJEL i. (fr. *carbagel*). Gazı alındıktan sonra yüksek sıcaklıkta susuz kalsiyum klorüre batırılarak etkinleştirilmiş kömür; kurutucu olarak kullanılır. (L)

KARBALİLİK sıf. (fr. *carb[one],* karbon, ve *alylique,* alilik'ten). Kim. Eşanl. TRİKARBALİLİK. (L)

KARBAMAT i. (fr. *carbamate*). Karbamik asidin tuzu veya esteri. (L)

KARBAMAZEPİN i. (fr. *carbamazépine*). Benzodiazepinden türetilmiş ilâç. (Sara'ya karşı, ayrıca da uyuşturucu ve sakinleştirici etkileri vardır. Ağır saranın, psikomotris saranın tedavisinde, ayrıca üçüz sinir nevraljisinde de yardımcı olarak kullanılır.) [L]

KARBAMİK sıf. (fr. *carbamique*). Formülü NH_2—CO—OH olan ve serbest halde elde edilmeyen bir asit için kullanılır. (Karbonik asidin monoamidini meydana getirir.) *Eşanl.* AMİNOFORMİK.

— ANSİKL. Ticarî amonyum karbonatın saf olmayan artığı amonyum karbamat, kuru amonyak gazı ile karbon dioksitin soğutulmuş mutlak alkole etkimesinden elde edilir. Karbamat, billûrsu bir tuz halinde çökelir. Bu madde nemlenerek sulanır; havada az kararlıdır. *Karbamik esterler, üretan*'ları meydana getirir. (L)

KARBAMİL i. (fr. *carbamyle*). Karbamik asitten türeyen NH_2—CO— formülündeki kök: *Karbamil klorür* NH_2—CO—Cl. (L)

KARBAMİT i. (fr. *carbamide*). Kim. Bk. ÜRE. (L)

KÂRBAN veya **KÂRVAN** i. (fars. *kârbân*). *Esk.* Kervan. || *Kârbân-ı râh-ı tecrid,* ruhu maddî şeylerden sıyırma yolunda olanların meydana getirdikleri topluluk. (M)

KARBANİL i. (fr. *carbanile*). Formülü C_6H_5—N=C=O olan fenil izosiyanata verilen ad. *Eşanl.* FENİLKARBİMİT.

— ANSİKL. *Karbanil,* sıcakta, fazla miktardaki karbon oksiklorürün anilin üzerine etkimesinden elde edilir. Tahriş edici, kokusu göz yaşartıcı, 169°C'ta kaynayan ve su ile ayrışan bir sıvıdır. Alkollere etkiyerek, alkol hidroksilin tanınmasını sağlayan fenilüretanları verir. (L)

KARBANİYON i. (fr. *carbanion*). Kim. Eksi yükü bir karbon atomu üzerine yerleşmiş olan iyon, meselâ H_3C. Bu basit karbaniyonlar ancak alkali maden türevlerinde bulunur [CH_3 Na^+]; bunlar çok etkindir: $CH_3Na + RBr \rightarrow NaBr + R—CH_3$.)
— ANSİKL. *Mezomer karbaniyonlar.* Bunlar, eski yükü bir karbon atomu ile bu karbon atomuna göre β durumunda bulunan bir veya birçok atom (genellikle oksijen) arasında paylaştırılmış iyonlardır:

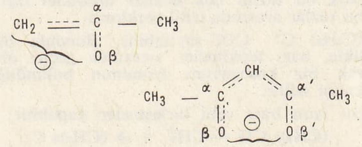

Bu iyonlar, kuvvetli veya zayıf bazların çok etkin bir gruba (—CO—R, —C≡N, —NO_2, —$CO_2C_2H_5$) bağlanmış bir karbon atomu üzerinde ve en azından bir hidrojen atomu taşıyan organik bileşiklere etkimesiyle meydana gelir.

Bileşikte böyle bir tek grup varsa, bir protonun çıkartılması, susuz bir ortam ile çok kuvvetli bir baz gerektirir:

$$[NH_2Na, (CH_3)_3CONa].$$

Eğer bileşikte böyle birçok grup varsa, mezomer karbaniyon sulu çözelti halinde bulunur ve potasyum hidroksit, karbaniyonu üretmek için yeterlidir.
Mezomer karboniyonlar da basit karboniyonlardan daha az olmakla birlikte kuvvetli ayıraçlardır. Giren elektrofil taneciğin hemen her zaman karbon atomuna bağlandı-

ği sayısız nükleofil ornatma tepkimeleri verir. Bunların başlıcaları: alkoylasyon tepkimesi

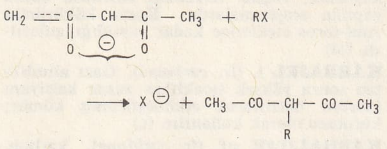

ile Claisen tepkimesidir.

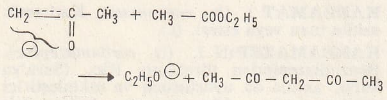

(L)

KARBAS i. (rus. k.). Beyaz denizde ayı balığı avında kullanılan küçük gemi. (L)

KARBATİNE i. (yun. k.). Esk. Rom. Pamuk ve pamuktan yapılmış kumaş. || *Teşm. yol.* Her çeşit ince kumaşa verilen ad. (L)

KARBAZİT i. (fr. *carbazide*). Formülü $OC(NH-NH_2)_2$ olan uçucu ve billûrlu patlayıcı madde; nitröz asidin karbohidrazite etkimesiyle elde edilir; buharları sersemletici ve uyuşturucu etki yapar. *Eşanl.* KARBODİAZİ. (L)

KARBAZOL i. (fr. *carbazole*). Kim. Maden kömürü katranından çıkarılan ham üründe antrasen ile birlikte bulunan, $C_{12}H_9N$ formülündeki azotlu heterosiklik madde. *Eşanl.* DİBENZOPİROL.

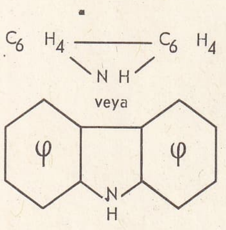

karbazol

— ANSİKL. *Karbazol,* hafif baz özelliklerinden (seyreltik sülfürik asit içinde çözünen sülfat) veya hafif asit özelliklerinden (potasyum hidroksit üzerinde damıtıldığında karbazol ortamda kalır, antrasen ise damıtılır) yararlanarak antresenden ayrılır. 238°C'ta erir, 351°C'ta kaynar.

NH grubunun özellikleri karbazolü pirole yaklaştırır; fakat daha çok difenilaminle benzerlikler gösterir; nitratlar tarafından derişik sülfürik asit eşliğinde yeşile boyanır; oksalik asitle ergitildiğinde difenilamin mavisine yakın bir karbazol mavisi verir. (L)

KARBAZOLİK sıf. (fr. *carbazolique*). Formülü $(C_{12}H_8)\,N-CO_2H$ olan bir asit için kullanılır; bu asidin potasyum tuzu, potasyum hidroksitli karbazolün karbon dioksitle işlenmesinden elde edilir. (L)

KARBENLER çoğl. i. (fr. *carbènes*'den). Asfaltlı bitüm veya asfaltitlerin, karbon sülfür içinde eriyen fakat karbon tetraklorürde erimeyen ve en ağır hidrokarbonlardan meydana gelen kısımları. (L)

KARBENYUM i. (fr. *carbénium*). Kim. Yükü bir karbon atomu tarafından taşınan, artı bir değerli bir iyonun adı. *Eşanl.* KARBONYUM.

— ANSİKL. Mineral iyonlar gibi, *karbenyum* iyonu da ancak tuz halinde bulunabilir; üstelik bu tuzlar çok değişik özellikler taşır; bu tuzlar arasında tritil perklorat

$(C_6H_6)\ C^+\ CO_4^-$ sayılabilir. Bununla birlikte, bazı tepkimeler sırasında geçici olarak bir karbenyum iyonunun bulunduğu kabul edilir.

Bu iyon bazı yeni birleşmeler yapabilir:

$$(CH_3)_2\,CH - CH_2^+ + \rightarrow (CH_3)_3\,C\ .$$

Bir dereceye kadar önceden tahmin edilebilen bu yeni birleşmeler, ditropik yer değiştirmeleri açıklar. Bk. YER *değiştirme.* (L)

KARBERİN i. (fr. *carbérine*). Kim Genel formülü $R-C(OH)_3$ olan ortoasitlerin eski adı. (L)

KARBEYAZ, Akdeniz bölgesinde (Adana bölümü, Hatay ili Altınözü ilçesi) bucak; 12 köy; 6 028 nüf. — *Bucak merkezi* (*Yiğityolu köyü*), 1 819 nüf. İlçe merkezinin 20 km güneyinde; yüksl. 690 m. Köyün 5 km güneyinde sınır kapısı vardır. (M)

KARBİLAMİN i. (fr. *carbylamine*). Kim. Bileşiminde tek değerli — N ⇉ C grubu bulunan, nitril izomeri maddelere verilen genel ad. *Eşanl.* İZONİTRİL.

— ANSİKL. *Karbilamin*'ler 1866 yılında A. Gautier ve Hofmann tarafından ayrı ayrı bulundu. Damıtıldığı zaman fena ve zehirli bir kokusu olan renksiz sıvılardır. Eter kokusundaki nitrillerden bu kokularıyle ayırt edilir. Hidrolizle, bir mol amin ve bir mol formik asit halinde ayrışır; nitriller ise ayrışarak bir asit ve amonyak verir. Karbilaminler $R-N=C=O$ izosiyanat türevleri vererek oksitlenir. Bu özellikleri, R karbonlu kök olmak üzere $R-N\equiv C$ formülüyle gösterilmesine sebep olur. Isıtılınca polimerleşir. Karbilaminler, gümüş siyanürün alkol iyodürleri üzerine etki ettirilmesiyle elde edilir. Önce gümüş siyanür ile bir katılma ürünü meydana gelir. Potasyum siyanür eşliğinde damıtılarak karbilamin açığa çıkarılır.

Karbilaminler aynı zamanda, kloroform ve alkollü potasyum hidroksitin primer aminler üzerine etkimesiyle de elde edilir; bu tepkime primer aminleri tanımada kullanılır. Başlıca karbilaminler şunlardır: *metilkarbilamin* CH_3-NC, 59°C'ta kaynar; *etilkarbilamin* C_2H_5-NC, 79°C'ta kaynar; *fenilkarbilamin* C_6H_5NC düşük basınçta damıtılabilir. (L)

KARBİMİT i. (fr. *carbimide*'den). Kim. Bk. SİYANİK. (L)

KARBİNOL i. (fr. *carbinol*). Kim. *Eşanl.* METİL ALKOL.

— ANSİKL. 1869 yılında Kolbe, hidrojen atomlarının köklerle ornatılmasından elde edilen alkollerin, metil alkol veya *karbinol*'den türetilerek adlandırılmasını teklif etti. Msl: Etil alkol *metilkarbinol*'dür $CH_3\,CH_2\,OH$; izopropil alkol dimetilkarbinol'dür $(CH_3)_2\,CHOH$; ikincil bütil alkol *metiletilkarbinol*'dür $CH_3\,CH\,OHC_2\,H_5$ v.b. (L)

KARBİT i. (fr. *carbite*). Bk. KARPİT.

KARBO— ve **KARBİ—**. Kim. Bileşik maddelerde karbonun bulunduğunu belirten önekler. (L)

KARBODİİMİT i. (fr. *carbodiimide*). Kim. Formülü $HN=C=NH$ olan siyanamit totomeri. (L)

KARBOHEMOGLOBİN i. (fr. *carbohémoglobine*). Biyokim. Karbon dioksitin hemoglobinle meydana getirdiği kararsız bileşim. (Karbohemoglobin, kılcaldokularda kılcaldamarlardan geçerken, alyuvarlar içinde oluşur; karbon dioksit akciğer hava peteklerinde dışarı atıldığı için bileşim, akciğer kılcaldamarlarından geçerken çözülür.) [L]

KARBOHİDRAZİT i. (fr. *carbohydrazide*). Formülü $(NH_2-NH)_2CO$ olan madde; hidrazin'in etil karbonat üzerine etkimesiyle elde edilir; 152°C'ta erir. (L)

KARBOJEN i. (fr. *carbogène*). Ted. Bileşiminde yüzde 95 oksijen ve yüzde 5 karbondioksit bulunan gaz karışımı. (Bazen karbondioksit oranı yüzde 7'ye kadar çıkarılabilir. Karbon gazının solunum üzerindeki olumlu etkileri, oksijenle karıştırmakla arttırılmış olur.) || *Karbojen tedavisi,* soluk tıkanıklığı tedavisinde, çoğu zaman buğu yoluyle karbojen kullanılması. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Oksijen, soluk tıkanımında güçlü bir tedavi aracıdır, fakat kanda karbon dioksit seviyesinin düşmesine yolaçar, halbuki bu gaz solunum merkezinin normal uyarıcısıdır. Bu sebepten, Henderson'un çalışmalarından bu yana, yüzde 93-95 oksijen ve yüzde 5-7 karbon dioksitten meydana gelen ve *karbojen* denilen bir karışım kullanılmaktadır. Solunum yoluyle, derialtına şırınga edilerek ve (yeni doğmuşlarda) üfürme suretiyle karbojen tedavisi uygulamağa yarayan cihazlar vardır. Bunlar arasında en yaygını, Dr. Cot'un cihazıdır: bununla, çeşitli bombalar sayesinde, saf oksijen, karbojen veya oksijenle karbon dioksitin değişebilir oranlarda bir karışımı olan saf karbon dioksit soğurtulabilir. (L)

KARBOKSİHEMOGLOBİN i. (fr. *carboxyhémoglobine*). Biyokim. Karbon monoksitle zehirlenmede meydana gelen, karbon monoksit - hemoglobin kaynaşımı. Bk. KARBOHEMOGLOBİN.

— ANSİKL. *Karboksihemoglobin,* hemoglobin veya oksihemoglobinden büyük bir kolaylıkla oluşur. Bu cisimlerin karbon monoksite karşı doymazlığı o kadar büyüktür ki, bu gazın havada binde iki oranında bulunması dahi, bu havayı teneffüs edecek bir canlının kanındaki hemoglobinin üçte ikisini doyurmağa yetmektedir. Karbon monoksit, oksijeni bol ve karbon dioksitten iyice arınmış bir hava teneffüs edilerek dışarı atılır. Bu da karbon monoksit zehirlenmesinin tehlikesini ve tedavisinin güçlüğünü gösterir. (L)

KARBOKSİL i. (fr. *carboxyle*). Kim. Organik asit grubunda bulunan, —COOH formülündeki tek değerli köklere verilen ad. Bk. ASİT. (L)

KARBOKSİLAZ i. (fr. *carboxylase*). Biyol. Bira mayasında, hayvansal ve bitkisel dokularda bulunan ve bir CO_2 karboksil grubunu bir protein molekülünden çözme özelliği gösteren enzim. (Karboksilaz, özellikle, histidin'i histamin'e dönüştürür. Karboksilaz, kokarboksilaz olarak bir fermentle özgül bir protid'den oluşmadır.) [L]

KARBOKSİLİK sıf. (fr. *carboxylique*). Kim. *Eşanl.* KARBOKSİLLİ. (Bu terim özellikle *asit, eter* veya *ester*'den önce, $R-CO_2H$ asitleri ve $R-CO_2R'$ esterlerinin söz konusu olduğunu belirtmek için kullanılır.) [L]

KARBOKSİLLENDİRME i. Kim. Organik bir bileşiğe karboksit kökü katma. (L)

KARBOKSİLLİ sıf. (*karboksil*'den *karboksil-li*). Kim. Yapısında bir veya birçok karboksil kökü bulunan maddeler için kullanılır. (L)

KARBOLİK sıf. (fr. *carbolique*). Kim. *Eşanl.* FENİK. || *Karbolik yağ,* maden kömürü katranlarının damıtma ürünü; 150°C ile 210°C arasında ayrışır, soğuma sonucu naftalin'in billûrlaşmasına yolaçar. (Çökeltinin bileşiminde, sodyum hidroksitle işlenerek çıkarılabilen *karbolik asitler* bulunur. Bu çökelti, temel maddesi fenol olan, dezenfektan, antiseptik ve böcek ilâcı olarak kullanılan kahverengi bir sıvıdır.) [L]

KARBOLİT i. (fr. *carbolite*). Karmaşık alüminyum, silisyum ve kalsiyum karbür; su etkisiyle etilen verir; yüksek fırın curufunun kömürle indirgenmesinden elde edilir. (L)

KARBOMİSİN Eczc. *Streptomyces Halstedii*'den elde edilen antibiyotik. Enterokoklara ve stafilokoklara karşı etkilidir; ağız yoluyle alınır. (L)

KARBOMETRE i. (fr. *carbomètre*'den). Kim. Karbonatlardaki karbon dioksit oranını belirlemeğe yarayan cihaz. (L)

KARBON i. (lat. *corbo, - onis,* kömür'den fr. *carbone*). Kim. Atom numarası 6, atom ağırlığı 12,01, formülü C olan ve kömürlerin temel maddesini meydana getiren ametal element. || *Karbon dioksit,* karbonun, CO_2 formülündeki oksitlenme ürünlerinden biri. (*Eşanl.* KARBONİK ASİT ANHİDRİTİ.) [Bk. ANSİKL.] || *Karbon dioksit karı,* şiddetli bir soğuk meydana getirerek süblimleşen katı karbon dioksit. (KURU BUZ da denir.) || *Karbon kimyası,* karbonun hidrojenli bileşikleriyle ilgili kimya sanayii dalı. (Bk. ANSİKL.) || *Karbon monoksit,* karbonun CO formülündeki oksitlenme ürünü. (Bk. ANSİKL.) || *Karbon monoksitli,* karbon monoksitle meydana gelen bir bileşim için kullanılır: *Karbon monoksitli hemoglobin.*

— Kâğıtç. *Karbon kâğıdı.* Bk. KÂĞIT.

— Metalürji. *Karbon giderici,* bir madde içinde başka bir elementle bileşik halinde olan karbonu ayırma özelliği olan: *Manganez, curufu akıcı hale getirir ve ham demir üzerindeki karbon giderici etkiyi yavaşlatır.* || *Karbon giderme,* bir metalürji ürünündeki karbonu ayırma işlemi: *Ham demirin karbonunu giderme.* Bk. ANSİKL.

— Nükl. *Karbon* 14 veya *radyokarbon,* güneş ışımalarının etkisiyle atmosferde devamlı olarak meydana gelen ve kütle numarası 14 olan radyoaktif karbon izotopu. (Havanın karbon dioksiti içinde, çok daha bol olan 12 kütle numaralı âdi karbonla beraber bulunur. Her ikisi de canlı varlıklar tarafından soğurulur. Organizmanın ölümünden sonra, karbon 14 radyoaktif*liği sonucu belli bir hızla yavaş yavaş yok olur. Canlı varlıkların [msl. ağaçlar] kalıntılarındaki karbon 14 miktarı, bu kalıntıların yaşlarını belirlemek imkânı verir.) Bk. ANSİKL. *Tar. öncesi* ve *Tar. bilimü.*

— Petr. *Karbon kalıntısı,* bir petrol ürününün damıtılmasında en sona kalan ürün; *karbonlaştırma* denemesiyle ölçülen bu karbon kalıntısının miktarı, hafif yakıtların

brülörde yanma nitelikleri hakkında bilgi verir.

— Tıp. *Karbon monoksit zehirlenmesi.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Kim. *Karbon,* çeşitli alotropik şekiller gösteren bir katıdır. Karbon alotropileri içinde en iyi bilinenler, oldukça saf karbondan meydana gelen *elmas* ve *grafit* gibi billûrlaşmış çeşitleridir. Amorf karbon ise tabiî ve sunî kömürler içinde, çeşitli yabancı maddelere karışmış veya birleşmiş olarak bulunur. Karbon bileşikleri çok fazladır. Karbon dioksit havada ve erimiş halde suda bulunur; karbonatlar yeryüzünde çok yaygındır. Karbonun hidrojen, oksijen ve azotla yaptığı bileşikler hayvansal ve bitkisel organizmaların yapısında oldukça fazla miktarda bulunur; bu yüzden, bu maddeleri sentezle elde etmek mümkün olduğu halde, karbon bileşiklerinin incelenmesine «organik kimya» adı verilmiştir.

Yeraltından çıkarılan *tabiî kömürler,* eski jeolojik devirlerde yer altında kalmış bitkisel maddelerin ayrışımından meydana gelen karbonlaşmış karmaşık maddelerdir: bunlar *antrasit, maden kömürü* ve *linyit*'tir. Sunî kömürler ise, organik maddeleri havasız ortamda ısı ile ayrıştırarak elde edilir. Maden kömürünün damıtma kalıntısı olan *kok,* havagazı karnilerinin üst çeperlerinde biriken parçacıklardan meydana gelen *karni kömürü,* asetilenin patlayarak ayrışmasından meydana gelen *asetilen kömürü,* yağ veya reçinelerin tamamen yanmasından elde edilen *isli kömür,* odunun kireçleşme kalıntısı olan *odun kömürü,* kireçleşmiş kemiklerin toz haline getirilmesinden elde edilen *hayvanî kömür* gibi, hidrokarbonların Cracking kömürleri de bu arada sayılabilir.

● *Fiziksel özellikleri.* Karbonun fiziksel özellikleri, incelenen çeşide göre değişir (bk. ELMAS, GRAFİT). Bütün karbon çeşitleri katıdır. Atmosfer basıncı altında erimez, elektrik arkında 3 500°C'ta uçucu hale gelir. Isı ve elektriği oldukça iyi iletir; grafit, karni kömürü veya isli kömür ile katrandan meydana gelen briket kömürler elektrot olarak veya elektrik arkında kullanılır. İsli kömür, rengi koyu olduğu için, boya, matbaa ve çini mürekkebi, fırın macunu ve cilâ yapımında işe yarar. Hayvanî kömür renk açıcıdır. Odun kömürü, özellikle bazı şartlarda hazırlanmışsa (*aktifleştirilmiş bitkisel kömür*), büyük soğurma özelliği gösterir. Ayrıca zehirli gaz maskelerinin yapımında, havagazındaki benzolün giderilmesinde, eritici madde buharlarının yeniden değerlendirilmesinde, şekerli meyve sularının rengini açmakta ve içkilerin tadını arttırmakta da kullanılır. Sıvı hava sıcaklığında soğutulunca, elektronik lambalarda tam bir boşluk sağlar.

Ayrıca karbon, bilinen eriticilerin hiç birinde çözünmez; yalnız, ergime halindeki bazı madenlerde, özellikle demirde çözünür.

● *Kimyasal özellikleri.* Karbon, tepkimelerinin çeşitliliği sebebiyle kimyasal bakımdan dikkati çeker. Periyotlar cetvelinin dördüncü sütun ametallerinden olan karbon, duruma göre, elektronegatif veya elektropozitiftir. Her iki durumda da dört değerlidir. Organik bileşiklerin açık formülünü vermek için, karbon atomu düzgün bir dörtyüzlünün merkezi olarak kabul edilir; karbon atomuyle birlikte bir organik molekül meydana getiren tek değerli dört atom veya dört kök, dörtyüzlünün köşelerine yerleştirilir; bu dört atomun veya kökün hepsi birbirinden farklıysa, karbon *asimetrik*'tir. (Bk. STEREOKİMYA.) Hidrojen 1200°C'a doğru karbona etki ederek metan CH_4 verir; iki kömür elektrot arasında fışkıran elektrik yayı asetilen C_2H_2 meydana getirir. Diğer hidrokarbonların çoğu sentezle elde edilir ve sanayide sentetik hidrokarbonların yapımında çok çeşitli metotlar uygulanır.

Flüor, amorf karbona soğukta, grafit ve elmasa ise kızıl derecede etki eder. Klor, karbona doğrudan doğruya etki etmez; fakat karbon sülfürden elde edilen *karbon tetraklorür* CCl_4, klorlu karbon bileşiklerine örnektir. Bu, yanmadığı için yağlı maddelerin eriticisi olarak çok kullanılan, renksiz, 77°C'ta kaynayan bir sıvıdır. *Karbon oksiklorür* veya *karbonil klorür* $COCl_2$, bir katalizör veya güneş ışığı eşliğinde klorun karbon monoksit üzerine doğrudan doğruya etkimesiyle elde edilir; organik sentezde çok kullanılan bu zehirli gaza, güneş ışığıyle elde edildiği için *fosgen** adı da verilir.

Oksijen veya hava içinde karbon, duruma göre karbon monoksit veya karbon dioksit vererek yanar (bk. daha aşağıda *Oksijenli bileşikler*). Kükürt, karbona yüksek sıcaklıkta etki ederek karbon sülfür meydana getirir. Azot ise, bir alkali veya karbonatla karıştırılmış kömür üzerine kızıl derecede etki ederek bir siyanür meydana getirir; bu, siyanürün sınaî sentez usullerinden biridir. Silisyum ve bor, elektrik fırınında SiC ve B_6C karbürlerini verir. Oldukça sert olan silisyum karbür, aşındırıcı olarak veya *carborundum* adı altında aşınmaz çimento yapımında kullanılan billûrsu bir katıdır.

Ayrıca karbon, yüksek sıcaklıkta madenlerin çoğu ile bileşikler verir Demir karbür Fe_3C, dökme demirin bileşiminde bulunur. Kalsiyum karbür CaC_2, asetilenin hazırlanmasında kullanılır.

Karbonun, bileşik maddeler üzerindeki etkileri, yüksek indirgeme özelliklerinden ileri gelir. Bu etkimeler sırasında karbon, sıcaklık düşük olduğu zaman karbon dioksite CO_2, yüksek olduğu zaman da karbon monoksite CO dönüşür. Kızıl derecede su buharını indirgeyerek, bileşiminde başlıca hidrojen ve karbon monoksit bulunan ve çok yanıcı bir karışım olan *su gazı* verir. Ayrıca kükürt, azot, fosfor gibi ametal oksitlerinin çoğunu da indirger ve bu maddelerin element halinde açığa çıkmasını sağlar. Yüksek sıcaklıkta karbon dioksiti de indirger:

$$CO_2 + C \rightleftarrows 2CO;$$

önceden tutuşturulmuş bir kok sütunu arasından hava akımı göndererek, *fakir gaz* veya *hava gazı* denilen bir karbon monoksit ve azot karışımı elde edilir. Kokun arasına hava ve su buharı karışımı gönderilerek, su gazı ile fakir gaz karışımından meydana gelen bir *karışık gaz* da üretilebilir. Bu yanıcı gazlar, fırınların ısıtılmasında ve patlamalı motorların beslenmesinde kullanılır.

Karbon, çok sayıda madenin oksitlerinden ayrılmasını da sağlar; bu sebeple demir, çinko, bakır, kurşun v.b. metalürjisinde de karbondan yararlanılır. Kireç, alümin gibi bazı oksitler ancak elektrik fırınlarında indirgenir; o zaman, maden değil de karbürü elde edilir. Meselâ kalsiyum karbür CaC_2 bu yolla hazırlanır.

● *Karbonun doz tayini.* Karbon bileşiklerindeki karbon miktarını belirlemek için, karbon genellikle karbon dioksit haline dönüştürülür. Bir organik madde söz konusu ise, bu madde uzun bir tüp içinde bakır oksitle ısıtılır; meydana gelen karbon dioksit, önceden darası alınmış potasyum hidroksitli tüplerde soğurulur.

● *Oksijenli bileşikleri. Karbon monoksit* CO, 1799'da Priestley tarafından keşfedildi. 0,97 Yoğunluğunda, renksiz, kokusuz bir gazdır. Güç sıvılaşır (—190°C'ta kaynar). Suda az erir, fakat katılma bileşikleri verdiği bakır II klorür tarafından soğurulur.

Çok kararlıdır, güç indirgenir ve yanma olayına yardımcı olmaz. Bununla birlikte, katalizör vazifesi gören nikel eşliğinde, hidrojen etkisiyle metana dönüşür; sentetik yakıtların hazırlanmasında uygulanan usullerden biri bu ilkeye dayanır.

Karbon dört değerli, oksijen ise genellikle iki değerli olduğu için karbon monoksit doymamış bir kök (*karbonil*) gibi hareket eder. Katılma tepkimelerinin en önemlisi yanmasıdır. Karbon monoksit, bol miktarda ısı açığa çıkararak mavi bir alevle yanar ve hava ile birleşerek, birçok uygulama alanı olan patlayıcı bir karışım meydana getirir. Sonuç olarak, karbon monoksit etkin bir indirgeyicidir; 350°C'ta su buharına etki eder:

$$CO + H_2O \leftrightarrows CO_2 + H_2;$$

hidrojenin hazırlanmasında bu tepkimeden yararlanılır. Karbon, ametal oksitlerini olduğu kadar maden oksitlerinin de çoğunu indirger (yüksek fırınlarda, demir oksitlerini indirgeyen de karbon monoksittir). Permanganatın, gümüş nitratın indirgenmesi veya iyodik asitten iyotun ayrılması gibi bazı tepkimeler karbon monoksitin tanınmasını ve doz tayinini sağlar. Karbon monoksit klorla birleşerek fosgen $COCl_2$, alkalilerle birleşerek formiyatları verir; çeşitli madenlerle, meselâ nikelle birleşerek, çok uçucu bir sıvı olan nikel tetrakarbonil $Ni(CO)_4$ meydana getirir.

Karbon monoksit, kokusuz olması sebebiyle daha da tehlikeli olan zehirli bir gazdır. Havagazı veya ocak gazlarından zehirlenmelerde sebep karbon monoksittir. Havanın oksijenini tutan kanın hemoglobini üzerine etki ederek, karbon monoksitli bir bileşik verir ve hemoglobini oksijen tutamayacak hale getirir. Öldürücü olmayan dozlarda bile, günlük karbon monoksit solunumu ciddî kansızlık olaylarına yolaçar.

Sanayide karbon monoksit, su gazı veya fakir gaz halinde, başka gazlarla birlikte hazırlanır. Ayrımsal bir sıvılaştırma ile karbon monoksit bu karışımlardan ayrılabilir. Laboratuvarda, sülfürik asitle ısıtılan formik asit veya oksalik asidin ayrışmasından yararlanılır:

$$HCO_2H \rightarrow H_2H + CO.$$

Karbon dioksit, 1648 yılında Van Helmont tarafından keşfedildi; XVII. ve XVIII. yy.-da birçok bilgin, özellikle Black ve Priestley tarafından çeşitli adlar altında incelendi. Gerçek niteliğini 1776 yılında Lavoisier ortaya koydu ve karbonun yanmasıyle meydana geldiğini açıkladı. Tartısal bileşimi 1840'ta Dumas ve Stas tarafından kesinlikle tespit edildi. Karbon dioksit, renksiz ve kokusuz, ekşimsi tatta bir gazdır. Yoğunluğu 1,52, kritik sıcaklığı 31°C'tır; sıkıştırıldığında (0°C'ta 36 atmosfer basıncı) kolayca sıvılaşır. Piyasada çelik tüpler içinde sıvı halde bulunur. Bu tüplerden birinin musluğu açıldığı zaman, fışkıran karbon dioksit bezden bir torba içinde toplanırsa beyaz bir toz elde edilir; bu *karbon dioksit karı* denilen katılaşmış karbon dioksittir; normal atmosfer basıncı altında karbon karı, —79°C'ta ergimeden süblimleşir; bu madde genellikle soğutucu ve yangın söndürücü olarak kullanılır. Karbon dioksit suda oldukça fazla (15°C'ta bir hacim) çözünür. Gazoz, basınç altında hazırlanmış bu çeşit bir eriyiktir.

Karbon dioksit kelimenin tam anlamıyle zehirli değildir, fakat havada yüzde 30 oranında bulunduğu zaman solunum tıkanıklığına yolaçar; çünkü kan plazmasında eriyen veya bileşikler veren karbon dioksit serbest halde vücuttan atılamaz. Karbon dioksit kızıl derecede oksijen ve karbon monoksit vererek ayrışır. Karbon, hidrojen, demir v.b. tarafından indirgenir. Bor, potasyum, karbon dioksiti karbon haline getirerek tamamen indirger.

Karbon dioksidin sudaki çözeltisi zayıf bir asidin özelliklerini taşır; mavi turnusol kâğıdını kırmızıya boyar, bazlar üzerine etki ederek karbonik asit H_2CO_3 tuzları olan karbonatları verir. Meselâ sodyum hidroksitle birleşince iki ayrı tuz elde edilir: Sodyum asit karbonat veya sodyum bikarbonat $NaHCO_3$ ve sodyum nötr karbonat Na_2CO_3. Sadece alkali karbonatları suda çözünür. Bununla birlikte kalsiyum karbonat, karbon dioksitli suda çözünerek bikarbonat haline dönüşür:

$$CaCO_3 + CO_2 + H_2O \rightleftarrows Ca(HCO_3)_2.$$

Kalsiyum karbonatın suda erimemesi, kireç suyunun karbon dioksitin ayıracı olarak kullanılmasını açıklar: karbon dioksit kireç suyunu bulandırır; daha fazla karbon dioksit gönderilirse bulanıklık kaybolur. Alkali karbonatlar dışında bütün karbonatlar ısı etkisiyle ayrışır; asitler de karbonatları ayrıştırır. Karbon dioksit havada, hacim başına on binde 3 oranında bulunur; yanma, solunum, mayalanma, çürüme ve volkanlardan çıkan gazlardan meydana gelir. Bununla birlikte karbon dioksit oranı havada sabit kalır, çünkü yeşil bitkiler klorofil oluştururken bu gazı yok eder. Tabiî sular, kalsiyum bikarbonat oluşumu sonunda büyük miktarda karbondioksit eritir ve düzenleyici görevi yapar.

Sanayide karbon dioksit, kokun yakılması ve kalsiyum karbonatın kireçleştirilmesiyle elde edilir. Aynı zamanda gazlı sulardan ve alkol mayalanmasından, özellikle bira fab-

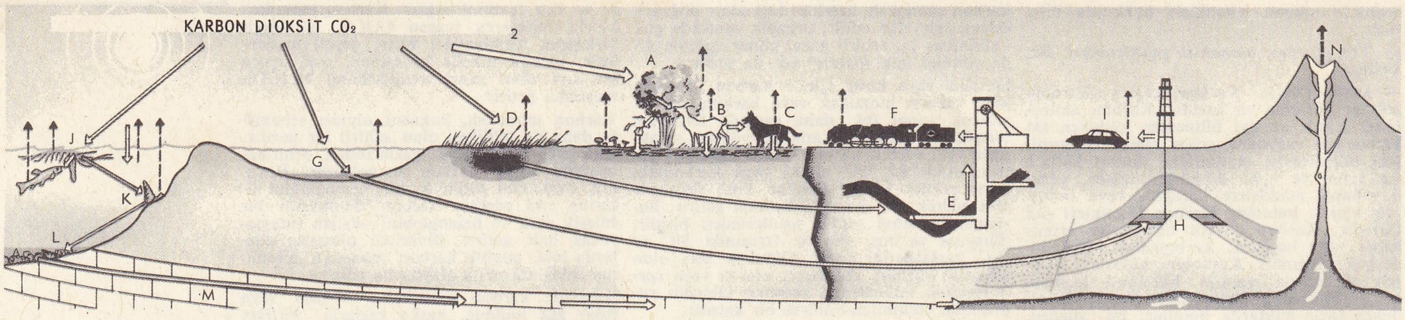

karbon dioksidin atmosfere yeniden atılması
karbonun ve bileşiklerinin diğer yer değiştirmeleri

biyosfer çevrimi: A, yeşil bitki; B, otçul; C, etçil; **maden kömürü çevrimi;** D, bataklık; E, maden kömürü tabakası; F, kömür motoru; **petrol çevrimi:** G, deniz kulağı veya haliç; H, petrol yatağı; İ, benzin motoru; **deniz, kalker ve magma çevrimi:** J, suyosunu; K, otçul yumuşakça; L, kavkılı kalker çamur; M, kalker kaya; N, yanardağ balıklarla, mantarlarla v.ö. geçen diğer çevrimler açıklama yapılmadan şekilde gösterilmiştir.

KARBON çevrimi

rikalarında yan ürün olarak açığa çıkar. Laboratuvarlarda, mermere (saf kalsiyum karbonat) sulandırılmış hidroklorik asit etki ettirilerek elde edilir:

$CaCO_3 + 2HCl \rightarrow CaCl_2 + H_2O + CO_2$.

Karbon dioksit gazı, karbon dioksitli içkiler üretiminde, soğutucu olarak, itici güç etkeni olarak (özellikle basınç altında bira şişelemek için), yangın söndürücülerde kullanılır. Ayrıca şeker, soda ve üstübeç sanayiinde de kullanılır.

● *Karbon sülfür.* 1796'da Lampadius tarafından bulunan karbon sülfür, renksiz, genellikle içindeki yabancı maddelerden ötürü pis kokulu, çok uçucu bir sıvıdır (45 °C'ta kaynar). Sudan daha yoğundur, fakat su ile karışmaz. Hem ışığı çok kırar, hem de ayırır. Çok kullanılan bir eriticidir, çünkü organik cisimleri (bitkisel ve hayvansal yağlar, kauçuk) olduğu kadar basit cisimleri de (iyot, kükürt, fosfor) eritir.

Özellikle ilkel hayvanlar için zehirlidir, bu sebeple böcek öldürücü olarak kullanılır.

Bileşimini meydana getiren elementlerden ısı alarak kolaylıkla ayrışır. Çok kolay tutuşur, kullanılışı tehlikelidir. Kızıl derecede klor etkisiyle kükürt klorür ve karbon tetraklorüre dönüşür. Karbon dioksitin oksitler üzerine yaptığı etkiye benzer bir tepkimeyle, alkali sülfürlerle birieşerek sülfokarbonatları verir (K_2CS_3 asma bitine karşı kullanılır). Selüloz üzerine yaptığı etkiden selofan ve sunî elyaf yapımında kullanılan ve *viskoz* denilen kalın bir eriyik elde edilir. Karbon sülfür güçlü bir şekilde ısıtılmış kok arasından kükürt buharları geçirilerek sentez yoluyle elde edilir. Sonra damıtılarak temizlenir.

● *Karbon çevrimi.* Bu, karbonun canlı varlıklar arasında gerçekleştirdiği birleşmeler serisidir. Yeşil bitkiler karbonu havanın ve suların karbon dioksitinden alarak hücre elemanları içinde biriken hidrokarbon ve yağlı maddeler şeklinde tespit eder; bu hücre elemanları enerji biriktiricileridir. Hayvanlar ise bunun tam aksine enerji tüketicisidir; çünkü karbonu bitkilerden karbonhidrat veya yağ şeklinde alarak hareket veya ısı harcamalarını karşılamak için yakar; karbon, sonunda serbest veya bileşik karbon dioksit şeklinde mineral madde haline dönüşür. Bu çevrim karbonun oksitlenmiş olarak serbest bıraktığı enerji ve özümleme sentezleri sağlaması sayesinde canlı varlıkların desteği olduğunu gösterir, canlı varlıklar karbonsuz yaşayamaz. Yer atmosferinde yüzde 0,03 oranında karbon dioksit vardır. Yeşil bitkiler, havada ve suda yaşayanlar gündüz süresince karbon dioksit alır oksijen bırakır; glüsitlerin (glükoz ve karmaşık şekerler ile nişasta ve selüloz) hazırlanmasına yarayan karbonu çeker. Yeşil bitkilerin hepsi bir yılda, klorofil ve güneş sayesinde, atmosferden alınmış 80 milyon kilogram karbon dioksit özümler. Hayvanlar, bitkilerden ve birbirlerinden yaktıkları karbonu besin şeklinde (glüsit, lipit, protit) alır. Karbon dioksit atmosferde hayvan ve bitkilerin solunumuyle ve kadavra ile bitki artıklarının ayrışmasıyle yeniden toplanır. Yeni karbon dioksit miktarları da sınaî yanmalar (odun, linyit, maden kömürü, petrol) ve volkanlarla atmosfere girer. Yalnız jeolojik devirler sırasında kalkerli kayalar şeklinde yığılan karbon hemen hemen toplam olarak hayatî çevrimlerde kullanılır.

karbon

● *Karbon kimyası,* hammadde olarak, tabiî gazları ve maden kömürünün koklaştırılması sonucunda çıkan gazları kullanır. Maden kömürü bölgelerinde çok önemli dallara ayrılan bir sanayidir (katran, benzol, gaz): karmaşık ve önemli bir sanayi dalı da yüksek fırınların yanına, bu fırınlardan çıkan gazlardan yararlanmak için kurulur. Bu gazların en önemlileri arasında, şunlar sayılabilir: polietilen üretiminde kullanılan etilen; azotlu gübre üretimi için gerekli amonyak ve ürenin sentezi için hidrojen; üre ve akrilik nitrit üretiminde kullanılan hidrosiyanik asit asetilen; metanol sentezine yarayan metan. Maden kömürü bölgesinden çıkan hammaddeler ve ara ürünler organik kimya sanayiinin başlıca dallarına girer. Maden kömürü havzalarından gelen karbon bileşiklerinin payı, boyarmaddelerde yüzde 100, sentetik tekstil elyafında yüzde 100 ve plastik maddelerde yüzde 70 oranındadır.

— Metalürji. *Karbon giderme,* sıvı veya katı haldeki dökme demir veya çeliğin bileşimindeki karbonun tamamen veya kısmen çıkarılmasından meydana gelen bir işlemdir. Çelik elde etmek için dökme demirin arıtılması karbon giderme işlemiyle başlar; Bessemer veya Thomas değiştiricisindeki metotta karbon, sıvı kütlenin içinden geçen kuvvetli bir hava akımı (oksijenle zenginleştirilmiş veya zenginleştirilmemiş) tarafından sürüklenir; Siemens-Martin fırınında sıvı dökme demirin karbonu oksitlenmiş cevher ilavesiyle giderilir; demirin eritilerek ayrılması işleminde artıklar banyo yüzeyindeki hava ile birlikte gerekli oksijeni sağlar.

Katı halde karbon giderme işlemine örnek olarak avrupa usulü dövülebilir dökme demir üretimi gösterilebilir; parçalar toz halindeki demir oksitli bir ortamda ısıtılır; bu, kuvvetli bir sementasyonun ters yönlü işlemidir. Dökme demir veya çelikten yapılan parçaların oksitleyici atmosferi bulunan bir fırında ısıtılması, parça yüzeyinde termik işlem hataları meydana getiren yüzeysel karbonun giderilmesini sağlar.

— Nükl. *Karbon,* nötron yansıtıcısı ve nükleer reaktörler içinde moderatör olarak çok kullanılan ve ağır atomları az soğuran hafif bir elemandır; grafit halinde uygulanır.

— Tar. öncesi ve Tar. Normal karbonun (C 12) radyoaktif izotopu olan *karbon 14* (C 14), yazısı bulunmayan eski medeniyetlerde (buzullaşma ve buzulların çözülmesi, yanardağ püskürmeleri, deniz ilerlemesi) genç jeoloji olaylarının oluş tarihini araştıran bilimsel bir usulün temelini teşkil eder. 1947'de amerikalı Libby, Anderson ve Arnold, Geiger sayacıyle arkeolojik veya genç jeolojik kalıntılardaki C 14'ü ölçmeyi tasarladılar. Atmosferdeki normal karbonla birlikte bulunan radyoaktif izotop, sürekli olarak canlı varlıklar tarafından teneffüs edilmektedir. Bu varlıkların ölümünden sonra C 14 parçalanma yoluyle yavaş yavaş kaybolur. Artakalan ışınımın ölçümü

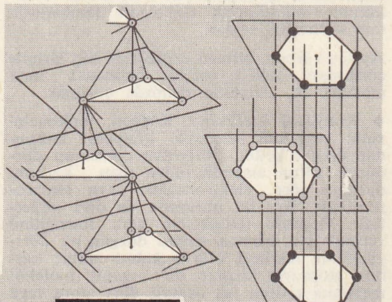

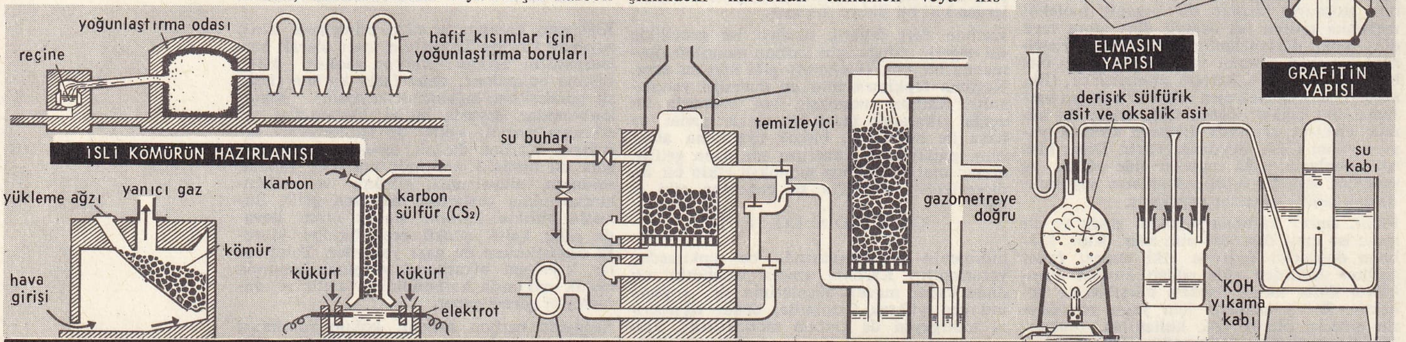

FAKİR GAZIN HAZIRLANIŞI | KARBON SÜLFÜRÜN HAZIRLANIŞI | SU GAZININ HAZIRLANIŞI | KARBON MONOKSİTİN HAZIRLANIŞI

bugün için 65 000 yıla kadar çıkan bir yaş tespiti yapılması imkânı vermektedir. Jeoloji katmanlarında bir miktar organik kalıntı (msl. turba, odun, odun kömürü, tohum, doku, deri, kemik, kavkı v.b.) bulunduğu taktirde bu usulle arkeolojik veya tortu çeşidinden tabakaların yaşı yaklaşık olarak bulunabilmektedir. Bu sistemin değeri *var-ve* sisteminin değeriyle uyum halinde olmasıyle doğrulanmıştır. Bununla beraber birçok kusuru da vardır. Parçalanma hızı çağlar boyunca değiştiğinden mutlak yaş hesaplamaları (zamanımıza göre) ancak yaklaşık bir değer taşır ve bunlar Eskiçağla ilgili çağdaş metinlerden sağlananlar kadar kesin değildir. Buna karşılık bu usulle arkeolojik kır görüleri veya tortu çeşidinden tabakaların bir kronolojisi elde edilebilmektedir. Diğer taraftan C 14 ile elde edilen sonuçlardan yüzde 10 kadarı gerçek olmaktan uzaktır. Bu yanlış da, ya incelenecek numunenin elde edilmesi sırasında yapılan hatalardan, ya söz konusu numunenin bulunduğu tabakadan bir başka tabakaya geçmesinden veya hâlâ bir açıklığa kavuşturulamamış olan daha genel sebeplerden ileri gelmektedir. (Nitekim Firavunlar devri Mısırı'na ait olan ve doğruluğunda şüphe olmayan metinlere dayanan Firavunlar devri Mısırı ile ilgili olarak elde edilen tarihlerin hepsi çok yenidir. Böyle olunca da C 14 ile tespit edilen bir tarih ancak bölgesel bir tarih dizisiyle bağdaştığı, bu da aynı numunelerin elde edildiği başka bölgelerin tarih dizisiyle çelişme halinde olmadığı takdirde dikkate alınabilir.

— Tıp. *Karbon monoksit zehirlenmesi.* Bu zehirlenme, karbon monoksidin kandaki hemoglobinle birleşmesinden ve bu birleşmenin oksijenle hemoglobin birleşmesine göre daha kararlı ve durağan olmasından ileri gelir. Meydana gelen oksikarbonlu hemoglobin artık hematoz için gerekli oksijeni tutamaz. Zehirlenme had derecede olabileceği gibi (baş dönmesi, kalp çarpıntısı, koma) küçük dozda alınırsa (kusurlu bir ısıtma aracının yakınında uzun süre oturmak) müzmin de olabilir; sinir ve solunum sistemlerinde bozukluklara yolaçar. Had zehirlenmenin çaresi sunî solunum ve oksijen tedavisidir: gerçekten havadaki oksijen, basınç yetersiz olduğu için hemoglobine bağlı karbon monoksidin yerini alamadığı halde, saf oksijen onun yerini alabilir. Müzmin zehirlenme ise sebebin ortadan kaldırılması ve hava değişimiyle çabucak iyileşir. (L)

KARBONADO i. (isp. *carbonado*, kömürleşmiş şey'den). Bir çeşit kara elmas. (İri parçalar halinde bulunur. Çok sert olduğu için kayaları delmekte kullanılır.) [L]

KARBONAT i. (fr. *carbonate*). Kim. Karbonik asidin tuzu veya esteri. || *Karbonat giderme*, bir maddedeki karbonatı ayırma: *Suların karbonatını giderme.*

— Eczc. Hazımsızlığa karşı kullanılan *sodyum bikarbonat*'ın halk arasındaki kısa adı. Bk. BİKARBONAT.

— Mutf. Kabartıcı maddelerin adı. (Pastacılıkta en çok *bikarbonat dö sud* [sodyum bikarbonat] kullanılır. Hamura fazla konursa, hamur acılaşır ve kararır. 1 kg una 1 kahve kaşığı yeterlidir.) [M]

KARBONATLAMA i. (*karbonatlamak*'tan *karbonatla-ma*). Kim. Karbonat haline dönüştürme.

— Şekercilik. Fazla kireci kalsiyum karbonat halinde çökeltmek için, kireçlenmiş şerbet üzerinden karbon dioksit gazı geçirme. Bk. ŞEKER. (LM)

KARBONATLAMAK geçl. f. (*karbonat*'tan *karbonat-la-mak*). Kim. Karbonat haline dönüştürmek. (LM)

KARBONATLAŞTIRMAK geçl. f. (*karbonatlamak* > *karbonatlaşmak*'tan *karbonatla-ş-tır-mak*). Kim. Karbonat haline dönüştürmek. (L)

KARBONATLI sıf. (*karbonat*'tan *karbonat-lı*). Kim. Karbonata dönüşmüş. || İçine karbonat (sodyum bikarbonat) katılmış: *Karbonatlı hamur.*

— Jeol. *Karbonatlı kaya*, büyük kısmı kalsiyum ve magnezyum karbonattan meydana gelen kaya (kireçtaşı, dolotaşı, marnlı kireçtaşı, mermer). [L]

KARBON DEVRİ bls. i. Jeol. Birinci zamanda Devonyen ile Permiyen arasındaki devre verilen ad.

— ANSİKL. *Karbon devri* yaklaşık olarak —280 ilâ 210 milyon yıl arasındaki devredir. Bu devirde bataklıklarda maden kömürü yatakları oluşmuştur. Karbon devri şu tabakalara ayrılır:

KUZEY AMERİKA	BATI AVRUPA	RUSYA
	Stefaniyen	Uraliyen
Pensilvaniyen	Vestfaliyen	Moskoviyen
(Alt ve Orta)	Namuriyen	
Mississipiyen	Dinansiyen.	

• *Favna.* Deniz favnasında foraminiferler pek çoktur; bunlardan fusulina'ların kavkıları birikerek Afganistan, Rusya, İran, Çinhindi, Çin ve Japonya'daki kalkerleri oluşturmuştur. Bu devirdeki pelip öbekleri ise *tabulata* ve *tetracorallia* grubundandır. Derisidikenliler ise *blastoidea*, denizlâleleri ve bazı denizkestanelerinden ibarettir. Kolsuayaklılar oranında başlıca *spirifer* ve *productidae* yer alır. Yumuşakçalardan yassısolungaçlılar henüz pek azdır, fakat karındanbacaklılar pek çeşitlidir, özellikle kafadanbacaklılar (*nautilus, orthoceras, goniatites*) pek boldur. Kabuklular, trilobit ve merostomata grubundandır. Balıklar arasında özellikle zırhlı balıklar, ilkel köpekbalıkları, crossopterygii ve ilk ganoitler yer alır. Anfibyumlardan stegocephali grubundan bazı hayvanlar görülür (*anthracosaurus*). Tatlı sularda, kabuklu hayvanlardan akciğerli karındanbacaklı yumuşakçalar, karada pek çok eklembacaklılar (akrepler, örümcekler, çokayaklılar, böcekler) yaşıyordu. Neuroptera takımından böcekler şimdiki kızböceklerine benziyordu, ama bunlardan bazıları dev böceklerdi; *Meganeura Monyi*'nin kanat açıklığı 0,70 m'yi buluyordu.

• *Flora.* Karbon devri florası son derece zengin ve gürdür; bu devirde her iki gruptan da bitkiler vardır: bakteriler ve suyosunlarıyle birlikte sporlu bitkiler (*sphenophyllales, kibritotları, atkuyrukları, eğreltiotları* v.b.) ve açıktohumlu çiçekli bitkiler (cycadinae, cordaitinae, kozalaklılar). Şimdi bir kısmı yozlaşmış olan bu bitkiler o zamanlar çok büyüktü. Atkuyrukları o devirde büyük ağaçlar halindeydi: lepidodendron, sigillaria, stigmaria. Pecopteridae familyasından ağaçsı bitkilerin gövdesi 15-18 m'yi buluyordu: pecopteris, caulopteris, psaroniocaulon, psaronius v.b. Şimdiki atkuyruklarından çok büyük olan kalamitlerin boyu 4-5 m kadardı; bunlar gittikçe yer değiştiren ve yer üstüne sap süren köksaplarla çoğalırlardı. Kalamodendronlar 30-40 m, cordaites'ler 20-40 m boyunda ağaçları kapsardı.
Kuzey yarımkürenin bu devre ait flora oluşumu üç evreye ayrılabilir: birincisine kulm veya dinansiyen, ikincisine vestfaliyen, üçüncüsüne stefaniyen denir. Bunlardan bazıları bu evrelerde ya ötekilerden fazla idi veya yeni beliriyordu. Batı Avrupa kömür yataklarının çoğu üçüncü evrede oluşmuştur. Bk. HERSİNYEN. (L)

KARBONHİDRAT blş. i. Kim. Genel formülü

$$C_n(H_2O)_p$$

olan ozların ve holozitlerin eski adı. [Bu deyim, günümüzde iki nedenle kullanılmaz; asetik asidin $C_2(H_2O)_2$ yapısı karbonhidrat yapısındadır, fakat ne bir oz ne de holozittir; ramnoz

$$CH_3—(CHOH)_4—CHO$$

bir ozdur, fakat $C_n(H_2O)_p$ formülüyle gösterilemez; aynı şekilde bundan türeyen bütün holozitler de bu formülle gösterilemez.] (L)

KARBONİK sıf. (fr. *carbonique*). Kim. *Karbonik asit anhidriti.* Bk. KARBON *dioksit.*

— Tıp. *Karbonik yapı*, kısa, geniş, dişleri dört köşe, kol ve bacak hareketleri sınırlı olan insan yapısı. (L)

KARBONİL i. (fr. *carbonyle*). Kim. İki değerli bir kök olarak düşünülen karbon monoksite verilen ad. || *Karbonil klorür* $COCl_2$ Bk. KARBON.

— ANSİKL. Kim. Demir, nikel ve kobaltın karbon monoksitle verdiği *maden karbonilleri*, sıvı ve uçucu bileşiklerdir. *Nikel tetrakarbonil* $Ni(CO)_4$, patlamalı motorlarda yararlanılan patlamayı önleyici özellik gösterir; daha çok saf nikel elde edilmesinde kullanılır. (L)

KARBONİLLEME i. (*karbonil* > *karbonillemek*'ten *karbonille-me*). Res. Bazı maddelerin ve özellikle ağaç eşyanın bozulmasını önlemek amacıyle üzerine karbonil sürme veya içine karbonil emdirmek. (L)

KARBONİLLİ sıf. (*karbonil*'den *karbonilli*). Kim. Yapısında karbonil grubu bulunan bir bileşik için kullanılır. || *Karbonilli türevler*, ayırım yapmak istenmediği zaman, aldehit veya ketonlar için kullanılan adlandırma. (L)

KARBONİT i. (fr. *carbonide*'den). Kim. Karbon grubundan basit madde. (L)

KARBONİTRİN i. (fr. *carbonyttrine*). Miner. Hidratlı tabiî itriyum karbonat. *Eşanl.* TANJERİT. (L)

KARBONİTRÜRLEME i. Çeliğin karbon ve azot kullanılarak sertleştirilmesi.

— ANSİKL. *Karbonitrürleme*, sanayide son 15 yıldan beri uygulanmaktadır. Klasik karbonla sertleştirme yoluna benzemekle birlikte, metot, kısmî nitrürlemeyle geliştirilmiştir. Karbonitrürleme, karbonla, sertleştirme gibi, çeliğin yüzeysel sertleşmesini sağlar; karbonlama ve siyanürleme metotlarından üstün olan tarafı yapılan işlemdedir; azotlu ortamda karbonun maden kütlesinde daha hızlı bir şekilde dağılması, sonradan ısısal işlemle austenitin azota göre büyük kararlığı ve bu tepkimenin kolaylığı, âdi çeliğin kullanılması ve daha az şekil değiştirmesi. Bazı motor parçaları bu şekilde karbonitrürlenir. Sertleştirme işlemi karbon monoksit, hidrokarbürler, havagazının «cracking»inden elde edilen amonyak ve buna karıştırılan küçük miktarda propan gazları bulunan bir atmosferde, 700°-850°C'ta yapılır; Bileşiminde karbon ve azot bulunan organik bileşikler de aynı şekilde kullanılır. Isısal işlemden sonra, karbonitrürlemeyle oluşan sertleştirilmiş tabakanın derinliği 0,8 mm'ye ulaşabilir. Azottan martensite kadar çeşitli maddelerden meydana gelir ve klasik sertleştirmeyle elde edilen yüzeylerden daha serttir. (L)

KARBONLAMA i. (*karbonlamak*'tan *karbonla-ma*). Metalürji. Çeliğe karbon verme işlemi. (Bu işlem, genellikle ferromanganez katılarak yapılır.) [L]

KARBONLAMAK geçl. f. (*karbon*'dan *karbon-la-mak*). Metalürji. Bir maden veya alaşımı karbon bakımından zenginleştirmek: *Demir, çelik veya dökme demir haline dönüştürülerek kolayca karbonlanır.* (L)

KARBONLAŞMAK geçz. f. (*karbonlamak*'tan *karbonla-ş-mak*). Karbon haline gelmek, kömürleşmek. (M)

KARBONLAŞTIRMA i. (*karbonlaşmak* > *karbonlaştırmak*'tan *karbonlaştır-ma*). Tekst. Yüne karışmış olan bitkisel parçacıkları temizleme işlemi. Bk. ANSİKL.

— Sanay. Organik maddeleri ve özellikle *odun kömürü* veren odunu karbon haline dönüştürme. (Bk. ANSİKL.) || Kömürü havasız yerde işleme (KOKLAŞTIRMA, DAMITMA da denir). || *Karbonlaştırma denemesi*, artık karbonu hafif fuel, yağ veya asfalt içinde değerlendirme.

— ANSİKL. Tekst. *Karbonlaştırma*, temizlenecek malzemeyi (yapağı veya kumaş), bitkisel parçacıkların selülozunu hidroselüloz haline dönüştüren asit banyosuna (genellikle sülfürik asit) batırarak yapılır. Malzeme 100°C'ın üstünde ısıtılmış bir kaptan geçirilerek hidroselüloz karbonlaştırılır; böylece kömür haline gelen bitkisel parçacıklar bir dövmeyle atılır. Bazı hallerde (özellikle yün ve selüloz asetat elyafıyle karışık dokunmuş kumaşlarda) kumaş, sıcak kapta hidroklorik asit açığa çıkararak karbonlaştıran alüminyum klorür banyosundan geçirilir.

— Sanay. Yakıtlar, karbonlaştırma sırasında uçucu maddelerini, su buharı, yanıcı gazlar ve birçok alt ürün halinde kaybeder; bu maddeler normal yanma sırasında ziyan olur. Aynı zamanda karbonca çok zengin bir ürün elde edilir (odun kömürü).
Turba ve linyitin karbonlaştırılması çok az fayda sağlar, çünkü elde edilen ürün toz halinde olur; fakat odunun karbonlaştırılmasi önemli bir sanayi dalı meydana getirir. Maden kömürünün karbonlaştırılması elde edilmek istenen ürünlerinin miktarına

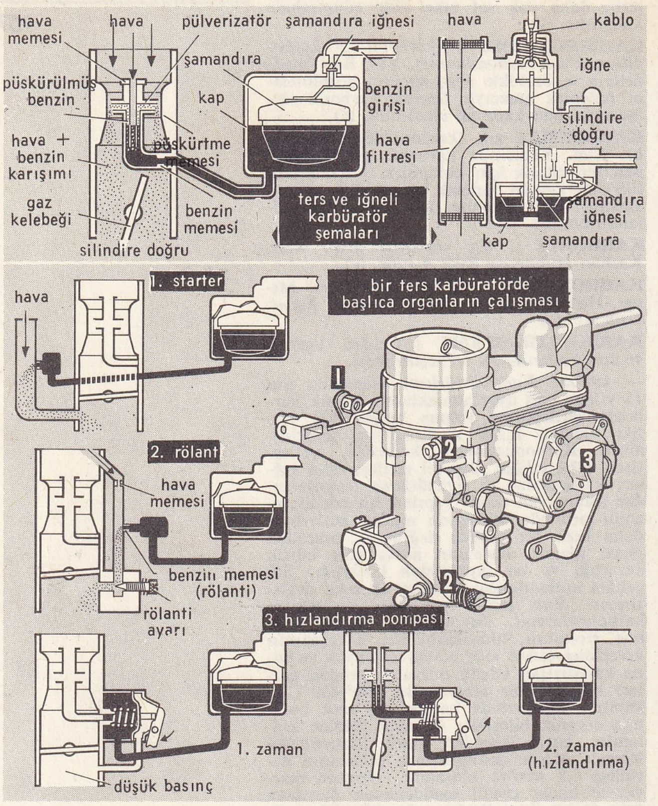

karbüratör

göre özel tesislerde, 450°C ile 650°C arasında düşük sıcaklıklarda veya damıtma fırınlarında 850°C ile 1 000°C arasında yüksek sıcaklıklarda yapılır. Maden kömürünün düşük sıcaklıkta karbonlaşması sonucunda çıkan gaz (ton başına 100 m³) metan bakımından zengindir. Kalori gücü metreküp başına 7 000 ile 8 000 kalori arasında değişir. Kısmen sıvı halde olan katranın miktarı, kömür miktarının yüzde 10'u ile 12'si arasında değişir. Kok içinde (ortalama yüzde 80 karbon) henüz uçucu bileşikler vardır; buna yarım kok (sömikok) denir. (L)

KARBONLU sıf. (*karbon*'dan *karbon-lu*). Kim. Bileşiminde karbon bulunan: *Karbonlu hidrojen.*
— Jeol. *Karbonlu kaya,* büyük kısmı amorf karbondan (turba, linyit, taşkömürü, antrasit ve öbür kömürler) meydana gelen kaya. (L)

KARBONYUM i. (fr. *carbonium*). Kim. *Eşanl.* KARBENYUM. (L)

KARBORUNDUM i. Bk. CARBORUNDUM.

KARBOSERİN i. (fr. *carbocérine*). Miner. Lantanit çeşidi. (L)

KARBOSİKLİK sıf. (fr. *carbocyclique*). Kim. Kapalı zincirinde yalnız karbon atomları bulunan çevrimsel organik bileşikler için kullanılır. *Eşanl.* HOMOSİKLİK. (L)

KARBOSTİRİL i. (fr. *carbostyryle*). Ortoamino-sinnamik asidin laktamı; bu asidin hidroklorik asitle ısıtılması veya orto-nitrosinnamik asitle indirgenmesiyle elde edilir. (α—hidroksikinolein C_9H_7ON yapısındadır. 199°C'ta erir.) [L]

KARBOTİYOLİK sıf. (fr. *carbothiolique*). Kim. Bileşiminde $-C\begin{matrix}/\!\!/O\\ \backslash SH\end{matrix}$ grubu bulunan kükürtlü organik asitler için kullanılır. (L)

KARBOTİYONİK sıf. (fr. *carbothionique*). Kim. Bileşiminde $-C\begin{matrix}/\!\!/S\\ \backslash OH\end{matrix}$ grubu bulunan kükürtlü organik asitler için kullanılır. (L)

KARBOTİYOYİK sıf. (fr. *carbothioïque*). Kim. Bileşiminde $-C\begin{matrix}/\!\!/S\\ \backslash SH\end{matrix}$ kökü bulunan kükürtlü organik asitler için kullanılır.

(Bunlar, az uçucu, suda az çözünen renkli maddelerdir. Asit özellikleri, kendilerine tekabül eden karboksil asitlere göre daha kuvvetlidir.) [L]

KARBUZU i. Karın buza dönüştüğü buzulun yukarı kesimi. Bk. BUZUL. (L)

KARBÜR i. (lat. *carbo,* kömür'den fr. *carbure*). Kim Karbonun başka bir elementle yaptığı ikili bileşik; hidrojenle yaptığı ikili bileşiklere *hidrokarbon** adı verilir.
— ANSİKL. *Maden karbürleri,* bir madenin yüksek sıcaklıkta karbonla birleşmesinden meydana gelir; bu yüzden dökme demirde *demir karbür* Fe_3C vardır. En önemli karbürler, elektrik fırınında karbonun kireç üzerine etkimesiyle elde edilen ve soğukta suyun etkisiyle asetilen hazırlamada kullanılan *kalsiyum karbür* CaC_2 ve gene elektrik fırınında karbonun silise etkimesiyle elde edilen ve aşındırıcı olarak kullanılan *silisyum karbürdür* SiC. Maden işlerinde kullanılan çok hızlı kesici âletlerin yapımında, elektrik fırınlarında hazırlanan *tungsten karbür* ve *titan karbür* kullanılır. Bu karbürler, âletin gövdesi üzerine küçük levhalar halinde kaplanmıştır. Bu kullanılış biçimi, madenlerin kesim alanında son yılların en büyük buluşu olmuştur. (L)

KARBÜRAN i. (fr. *carburane*). Miner. Dört değerli uranyum bileşikleri ile kömürün tabiî karışımı; A.B.D. ve Arjantin'de önemli maden cevherlerini meydana getirir. (L)

KARBÜRASYON i. (fr. *carburation*). Teknol. Patlamalı motorları besleyen yakıt ve yanıcı gaz karışımının karbüratörde hazırlanması.
— ANSİKL. Teknol. Bir otomobilin karbüratöründe, önceleri yalama ve çırpma ile yapılan karbürasyon, günümüzde jikle ile veya yakıtın hava ile emilip karıştırılmasıyle yapılır. Benzinin havada yanma denklemi,

$$C_4H_{16} + 11O_2 \rightarrow 7CO_2 + 8H_2O$$

bir yanma elde etmek için hava ile benzini hangi oranda karıştırmak gerektiğini hesaplama imkânı sağlar.

Benzinin molekül ağırlığı 100 olduğuna göre ($C_7H_{16}=12\times7+1\times16=100$), 100 g benzin için $11O_2=16\times11=352$ g oksijen gerekir. Havada, ağırlığının yüzde 23'ü oranında oksijen olduğuna göre 100 g benzini yakmak için $\frac{100\times352}{23} = 1\,530$ g hava yani 1 kg benzini yakmak için 15,3 kg hava gerekmektedir. Gerçekte bu ağırlık ancak teorik bir ölçüdür. 1 kg benzini tamamen yakmak için ortalama 20 kg hava gerekir; hacim olarak ise (havanın özgül ağırlığı 1,3 g/dm³ olduğuna göre) $\frac{20\,000}{1,3} = 15\,300$ veya 15,3 m³ havaya ihtiyaç vardır. Yoğunluğu 0,7 olan benzinin bir litresini yakmak için $15\,300\times0,7 = 11\,000$ litre hava kullanılır.

Yakıtın uçuculuğu özellikle az uçucu bir yakıt kullanıldığı zaman, karbüratörün soğumasına yolaçar ve onu tekrar ısıtmak zorunluluğu doğar. Bu ısıtma cihazın gövdesi çevresinde egzoz gazları dolaştırılarak sağlanır.

Zengin karışım'da benzin oranı yüksektir. Difüzörün durumunu değiştirerek ve karbüratör borularının çapını büyüterek maksimum güç elde edilir; fakat tam olmayan karışım yakıt tüketimini arttırır ve karbon tortusuyle kaplı silindir kapağını kirletir. Çok zengin karışım motoru boğar. Fakir karışımda normalden daha düşük benzin oranı vardır. Tüketimde bir düşme görülür, fakat elde edilen güçte de bir zayıflamaya sebep olur. Çok zayıf bir karışım motoru ısıtır ve ateşleme arızalarına yolaçar (alevin karbüratöre geri tepmesi). [L]

KARBÜRATÖR i. (fr. *carburateur*). Patlamalı bir motoru beslemek için, hava-yakıt karışımını belli oranlarda otomatik olarak meydana getiren cihaz.
— ANSİKL. *Karbüratör,* başlıca, *sabit seviyeli* denilen bir kap ve motorun soğukta harekete geçmesini, rölantide çalışmasını, yeniden harekete geçtiği sırada hızın artmasını sağlayan bazı ek tertibatlarla donatılmış, hava ile yakıtın karıştığı bir odadan meydana gelir. *Sabit seviyeli kap* bir meme vasıtasıyle doğrudan doğruya (ağırlıkla beslenme) veya bir dağıtım pompasıyle dolaylı olarak (vakumla beslenme) benzin deposuyle bağlantı halindedir. Bu kaba gelen benzinin seviyesi silindir şeklindeki bir *şamandıra iğnesi*'ni harekete geçirir. Kap içindeki benzin seviyesi alçaldığı zaman iğne şamandıranın hareketini izler ve benzin giriş deliğini açar. Benzin kap içine girince seviye ve dolayısıyle şamandıra yükselerek benzin giriş deliği iğne tarafından tekrar kapanır.
Silindir şeklindeki *karışım odası,* bir taraftan açıkhava, diğer taraftan da *giriş borusu* yardımıyle motorla bağlantı halindedir. Bu odada sabit seviyeli kaba doğrudan doğruya bağlanmış çaplı bir *meme* bulunur: memedeki benzin seviyesi kaptaki benzin seviyesiyle aynıdır; fakat bu seviye, motor durduğu zaman benzin akacak şekilde, mememin altındadır. Meme çevresinde, karışım odasına doğru, *difüzör* denilen bir püskürtme memesi vardır. Bir eksen üzerinde hareket eden ve gaz pedalıyle kumanda edilen *karbüratör kelebeği* pedalın etkisiyle, memeden sonra karışım odasının çapını az veya çok küçültür.

Motor döndüğü zaman, giriş supabı deliğinin karbüratörle silindir arasında bir bağıntı sağladığı emme zamanında, piston iniş kursu bir miktar havanın karışım odasına girmesini sağlar. Hava akımının hızı difüzör yakınlarında artar ve meme çevresinde meydana getirdiği basınç bir miktar benzini de beraberinde sürükler. Bu sürüklenen benzin buharlaşır ve homogen bir benzin buharı ile hava karışımı meydana gelerek pistona girer. Gaz pedalı üzerine bastırıldığı zaman kelebek açılır, pistona daha fazla bir karışım gireceği için motorun hızı artar.

Motor rölantide çalışırken, kelebek aşağı yukarı kapalıdır ve meme üzerindeki basınç çok azdır. Motorun rölantide devamlı olarak dönmesi için, rölanti kuyusunun ucunda bulunan bir *rölanti memesi* kullanılır. Bu karbüratörün deliği, kelebek yakınlarında giriş borusuna açılır. Kelebek ve karışım odası çeperlerinde basınç çok yüksek olduğu için motor sürekli olarak beslenir ve çalışır. Rölanti karbüratörünün debisi (rölanti hızı) ve emilen hava hacmi (karışımının zenginliği) rölanti vidasıyle ayarlanır. Soğuk bir motorda, çalışmaya başlama sırasında gaz halindeki karışım kötü yanar; bu karışım starter* kullanılarak zenginleştirilir. Gaz karışımının zaman zaman zenginleştirilmesi gaz kelebeğinin kumanda ettiği hızlandırma pompası tarafından sağlanır. Karbüratörde bir *benzin filtresi* (yakıt içindeki pislikleri temizler) ile *hava filtresi* (havadaki tozları temizler) vardır. Karbüratörün cinsi, gaz karışımının dolaşım yönüne göre değişir: *düşey* (emme aşağıdan yukarı doğru hareket eder); *ters* (emme yukarıdan aşağı doğru ve bir doğrultu izler) veya *yatay.*

Nihayet çok silindirli motorların beslenmesi için, basit bir karbüratörün bütün ilâve parçalarıyle birlikte tek bir tertibat içine yerleştirilmesinden meydana gelen çift veya çok gövdeli bir karbüratör kullanılır. Her gövde bütün silindirlerin yarısı kadar sayıda silindiri besler. Gaz kelebekleri aynı eksen üzerine tespit edilmiştir, bu yüzden memeler aynı zamanda açılır kapanır. Meme ve ayar organları normal karbüratörün iki mislidir.

Bir motosiklette, motorun çalışma gücüne göre, benzin debisi iğneli memeli bir karbüratör kullanarak ayarlanır. Bu tip bir karbüratörde, ana meme, karışım odası içinde daha büyük çaplı ve daha büyük uzunlukta, *iğne kuyusu* adı verilen bir deliğin altına vidalanmıştır. Kuyunun koni gövdesi halinde perdahlanmış iç boşluğunu hemen hemen kapayan iğne, iç perdah üzerinde aşağıdan yukarı doğru yer değiştirerek kayar. İğne, kelebek üzerine tespit edilmiştir; kelebek ise, gidondan itibaren (gaz kolu) esnek bir kablo ile kumanda edilen düşey hareketi sırasında, delik iğnesi çıkışı ile giriş borusu arasında, gazların geçiş kesitini daraltır. Karışım odasının alt kısmında, kuyu iğnesi yakınına yerleştirilmiş delikler, kuyunun çeperine açılmış diğer ilâve parçalara tekabül eder. Bunlar hava giriş yerleridir. Meme, benzinin içindedir ve meme

üstündeki stok benzin, hızın arttırılması sırasında kullanılır.

Benzin sabit seviyeli kaptan çıkarak karışım odasının altına geçer, ana memeyi de geçerek kuyu çeperleri ve iğneyle sınırlandırılmış halka şeklindeki boşlukta sürüklenir. Beslenme deliklerinden emilen hava, benzinle oldukça zengin homogen bir karışım meydana getirir. Gitgide yükselen kelebek, iğneyi harekete geçirir. Bu harekette halka şeklindeki boşluk genişler ve karışım otomatik olarak zenginleşir. Tam bir benzin girişinde kelebek tamamen açılır, iğne delikten dışarı çıkar, ana meme ise basınç memesi gibi çalışır. (L)

KARBÜRLEME i. (*karbür* > *karbürlemek*'-ten *karbürle-me*). Metalürji. Madenî bir ürününün karbon bakımından zenginleştirilmesi: *Demir veya yumuşak çeliğin semantasyonu, sert çelik haline dönüşen yüzey tabakalarında karbürleme meydana getirir.* (*Eşanl.* SEMANTASYON.) [L]

KARCAG, Macaristan'da (Szolnok idare bölgesi) şehir; 27 000 nüf. Prehistorya ve Etnografya müzesi. Bölgede petrol ve tabiî gaz yatakları. (L)

KARCIĞAR i. (osmanlıca *ḳārcıġār*). Mus. Türk musikisi makamlarından biri.

— ANSİKL. Mus. *Karcığar* makamının yapılışı, uşşak dörtlüsünün tiz tarafına, hicaz beşlisinin eklenmesi ile olur. Durağı dügâh, güçlüsü neva perdesidir. Donanımına *fa* için B diyezi, *mi* için S bemolü ve *si* için F bemolü konulur. Kullanılışı inici ve çıkıcıdır. Dizisindeki sesler, dügâh, segâh, çargâh, neva, nim-hisar, eviç, gerdaniye, muhayyer perdeleridir. Türk halk musikisinde, 1,5 yy.dan beri, çok kullanılan hareketli bir makamdır. (M)

KARCIL sıf. Bot. Kışın çiçeklenen. ‖ Karı kızıla boyayan bakteriler gibi kar içinde bulunan bitkiler için de kullanılır. (L)

Karcısüleyman mescidi, İstanbul'da Süleymaniye semtinde, Bozdoğan kemeri yakınında mescit. (*Süleymansubaşı mescidi* veya *Kirazlı mescit* de denir). Duvarları tuğla ve taş, çatısı ahşaptır. Medresesi yıkılmıştır. Süleyman Subaşı tarafından yaptırıldığı biliniyorsa da yapılış tarihi belli değildir. (M)

KARÇE i. (fars. *kār* ve küçültme eki *-çe*'-den *kārçe*). Mus. Kâr'ların küçük ve kısa olanlarına verilen ad. Bk. KÂR. (M)

KARÇİÇEĞİ bls. i. Bot. Süs olarak yetiştirilen soğanlı bitki. (İlmî adı *leuconium*. Süsengillerden.)

— ANSİKL. Uzun süre, kardelenle karıştırılmış olan *karçiçeği* beyaz veya pembe çiçekli bir bitkidir. Alpler'in veya Güney Fransa'nın dağlık bölgelerinde yabanîlerine rastlanır. (L)

KÂRD i. (fars. *kārd*). *Esk.* Bıçak: *Kâr cana kârd üstühâne yetişip ...* (Naima). [M]

KARDAM, bulgar hanı (? 777-802), Han Telerig'in halefi. Bizanslıların saldırılarından ve derebeyler arası savaşlardan çok zarar gören ülkesini kalkındırmağa çalıştı. İktidarını güçlendirdi. Bizanslıların saldırılarına karşı başarı ile ülkesini savundu. 792'de Bizans imparatoru Konstantinos VI'-nın ordusunu Markela kalesi (Koca Balkan dağlarının güney eteklerinde) yakınlarında bozguna uğrattı. Savaştan sonra imzalanan barış antlaşması gereğince Bizans, İslav-Bulgar krallığına vergi ödemek zorunda kaldı. Bizanslılar tarafından bozulan antlaşma 796'da yeniden imzalandı. (M)

KARDAN i. (fr. *cardan*). Mekan. Bütün yönlerde hareket etme imkânı sağlayan bağlantı: *Otomobilde kardan biribirine göre konumları değişebilen iki döner mili irtibatlandırmak için kullanılır.* (KARDANLI BAĞLANTI, KARDAN KAVRAMASI da denir.)

— ANSİKL. *Kardan kavraması*, geometrik eksenleri aynı noktada kesişen iki milin α izafî açısal yer değiştirmesini sağlamak için mekanik yapılarda çok kullanılan bir bağlantıdır. İki milin ucu bir çatalla sona erer. İki çatal birbirlerine bir merkez istavrozuyle bağlanır. İstavrozun her kolu yağlı bir bilezik veya iğneli rulman aracılığıyle çatalın uygun düşen kolu içinde dönebilir. Kardan kavramasıyle birleştirilen iki milin açısal dönme hızlarının oranı sabit değildir. $\frac{1}{\cos\alpha}$ ile cos α oranı içinde, her dönüşte iki defa değişir. α açısı büyük olduğu zaman bu durum ciddî sakıncalar yaratır: bükülme titreşimleri meydana getirebilir. Bu sakıncayı ortadan kaldırmak için iki kardan kavraması özel bir şekilde birleştirilir ve «homokinetik kavrama» denen Hooke kavraması elde edilir. Bu bağlantı genellikle küçük küresel bir kartin içine kapatılır. Çok kullanışlı olan homokinetik kavrama özellikle önden çekişli otomobillerde çok uygulanır. (L)

KARDATİP i. (fr. *cardatype*). Bir delikli kart okuyucu ile birbirine bağlı birkaç (1 ile 4) yazı makinesinden meydana gelen ve verilmiş tek tip örneklere dayanarak çok sayıda değişik belgenin (faturalar, satış fişleri, depo giriş ve çıkış kayıtları) otomatik olarak baskısını yapabilen makine. (L)

KARDEC (Léon Hippolyte Denizart RIVAIL, *Allan* — denir), fransız ispiritizmacısı. (Lyon 1804-Paris 1869). Uzun yıllar, inançları birleştirmek hevesine kapıldı, 1854'te ruh çağırma toplantılarına katıldı ve kendini tamamıyle bu işe verdi. Ruhların biri tarafından, gerçekten büyük, güzel ve Yaradan'a lâyık bir din kurmakla görevlendirildiğine inanarak kendini bu dinin havariliğine adadı. İspiritizmanın kanunlarını kovdu. Eserleri: *Le Livre des Esprits* (Ruhlar Kitabı) [1857]; *L'Evangile Selon le Spiritisme* (İspiritizmaya Göre İncil); *Le Livre des Médiums* (Medyumların Kitabı) [1861] v.b. dir. (L)

KARDELEN bls. i. Bot. Bazen kar kalkmadan çiçek açan soğanlı bitki. (İlmî adı *Galanthus nivalis*. Güzelhatunçiçeğigillerden.) [L]

KARDELJ (Edvard), sloven asıllı yugoslav siyaset adamı (Ljubljana 1910). Öğretmendi. Gizli Komünist partisine girdi ve iki yıl hapse mahkûm oldu (1930-1932). Daha sonra bir süre Rusya'da yaşadı. 1941 Yılında Slovenya'da arkadaşlarıyle Kurtuluş cephesini kurdu. 1943'te Millî Kurtuluş komitesinin başkan yardımcılığına seçildi ve mareşal Tito'nun kabinesinde görev aldı. 1945'te meclis ikinci başkanı oldu. (L)

KARDEŞ i. (esk. türk. *ḳarındaş* > *kardaş*'tan). Aynı ana babadan doğmuş başka çocuk veya çocuklarla ilişkisi açısından ele alınan kimse: *Çamlıca'da oturanı, yine eskisi gibi küçük kardeşiyle beraber bayram tebriğine geldiği zaman bir fırsatını bulup işin imkânsızlığını anlattı* (A. H. Tanpınar). *Selâmlaşırız bahçeden bahçeye / Bana kardeşlerimden daha yakındır* (C. S. Tarancı). ‖ Küçük kardeş: *Bir ağabeyi ve iki kardeşi var.* ‖ Aralarında çok değer verilen bir ortaklık bulunan kimselerin birbirine göre aldığı ad: *Biz, hepimiz Türküz ve kardeşiz, derdim, memleketlerimiz ise birdir* (Ş.S. Aydemir). ‖ Ünl. *Teklz.* Seslenme sözü olarak genellikle adı bilinmeyen yaşıt kimseler için kullanılır: *Kardeşim! Ben erken yatarım. Onun için beni affet!* (B. Felek). *Kardeş! Buraya bakar mısınız?* ‖ *Kardeş katili*, kendi kardeşini öldüren kimse. ‖ *Kan kardeşi*. Bk. KAN. ‖ *Öz kardeş*. Bk. öz. ‖ *Süt kardeşi*. Bk. SÜTKARDEŞ. ‖ *Üvey kardeş*. Bk. ÜVEY.

— ÇEŞ. DEY. (*Birini*) *Kardeş bilmek*, bir kimseyi, kardeşi imiş gibi kabul etmek. ‖ *Kardeş gibi*, candan arkadaş: *Hepimiz burada kardeş gibiyiz.* Kardeşe yakışır şekilde: *Kardeş gibi sevmek.* ‖ *Kardeş kavgası*, bir ülkede yurttaşların birbirine zıt fikirlere sahip olmasından doğan silâhlı çatışma: *Kardeş kavgasını önlemek için silâhlı kuvvetler müdahale etti.* ‖ *Kardeş payı*, bir şeyi eşit olarak paylaşma. ‖ *Kardeş payı yapmak*, eşit olarak paylaşmak veya paylaştırmak. ‖ *Kardeş şehir*, aralarında çok sıkı münasebetleri olan şehirlerin birbirine göre aldığı ad. ‖ *Kardeş savaşı*, bir ülkenin kendi yurttaşları arasındaki savaş, iç savaş. ‖ *Kardeşten ileri olmak*, candan arkadaş olmak. ‖ *Kardeşten yakın bilmek*, candan arkadaş, dost olarak kabul etmek. ‖ *Beş kardeş*. Bk. BEŞ. ‖ *Din kardeşi*, aynı dinden olan. ‖ *Dünya ve ahiret kardeşim olsun*, samimî arkadaş olan kadınla erkek arasında güven belirtisi olarak söylenir.

— Biyol. *Kardeş yutarlık*, yumurtadan çıkan embriyonların koruyucu kabuk içerisinde bulunan öteki yumurtaları yutma eylemi. (Bu yolla bir yumuşakça embriyonu, eşliğindeki 300 yumurta ile beslenebilir). ‖ Bir tohum içerisindeki besidokusunun kardeşi olan embriyon tarafından sindirilmesi. — Etnol. *Anasoylu kardeş ailesi*, erkek kardeşler topluluğunun, karıları ve kız kardeşlerinin erkek çocuklarıyle birlikte yaşadıkları geniş aile.

— ANSİKL. Huk. *Kardeş*'ler arasında civar kan hısımlığı vardır ve bu hısımlık ikinci derecedendir. Ana ve babası bir olan kardeşler tam kan civar hısımıdır. Ana veya baba bir kardeşler arasında ise, yarım kan civar hısımlığı vardır. Kardeşler arasında kanunî mirasçılık vardır ve bu ikinci zümre mirasçılığıdır. Kardeşlerin mahfuz hissesi ise, kendilerine düşen miras payının dörtte biridir. Ana baba bir, veya ana bir yahut baba bir kardeşler arasında evlenme yasağı vardır (Med. kn. md. 92). Bu sebeple kardeşler arasında yapılan evlenmeler mutlak butlan ile batıldır. Ancak butlan kararı verilinceye kadar geçerli bir evlenmenin sonuçlarını doğurur. (Bk. EVLENME.) Fücur teşkil eden, yani iki kardeşin evlilik dışı cinsî münasebetinden doğan çocukların tanınması yasaktır (Med. kn. md. 292).

◆ **Kardeşçe** zf. veya sıf. Kardeşliğe yakışır şekilde, içten, samimî, dostane: *Kardeşçe konuşmak. Kardeşçe duygular.*

◆ **Kardeş kardeş** zf. Kardeşçe, kardeşe yakışır şekilde: *Kardeş kardeş oturmak.* (ML)

KARDEŞGEDİĞİ İç Anadolu'dan Toros'-lara geçilen yerde İç Anadolu kapalı havzası ile Akdeniz aklanı arasında su bölümü noktası olan bel. Ulukışla'nın 5 km batısında, yüksl. 1 545 m. Konya-Adana demiryolu üstünde istasyon; Kayseri-Ulukışla demiryolunun birleşme noktası; Konya, Aksaray, Niğde ve Adana karayolları burada düğümlenir. (M)

KARDEŞKANI ağacı bls. i. Bot. Sıcak bölgelerde yetişen, odunu faydalı ağaç. (İlmî adı *pterocarpus*. Baklagillerden.)

— ANSİKL. *Kardeşkanı ağaçları*, saplı yapraklı salkım veya kömeç halinde toplu çiçekli ağaç veya ağaççıklardır; çiçekleri yaprakların koltuğunda çıkar; meyvesi, içinde zar kanatlı bir tek tohum bulunan bir badıç şeklindedir. Tropik bölgelerde, özellikle Asya'da kırk kadar türü yetişir. Antiller'de ve Meksika'da yetişen ve sarımtrak beyaz çiçekli büyük bir ağaç olan *şifalı kardeşkanı ağacı* (Pterocarpus officialis veya draco), kardeşkanı denilen kırmızı bir sıvı salgılar. Brezilya ve Venezuella'da bu ağaca *drago* denir.

Diğer türleri arasındaki *Pterocarpus marsupium*'dan kaşu*ya benzer peklik verici bir madde olan malabar kinosu elde edilir. Tropik Afrika'da yetişen *P. Sayauxii*'den *paduk* adlı bir kereste *P. Angolesis*'ten ince marangozlukta ve kaplamacılıkta kullanılan esmer-kırmızı bir odun (muninga), *P. indicus* ve *P. dallurgioides*'ten güzel odunlar elde edilir. (L)

KARDEŞLENME i. (*kardeş* > *kardeş-lenmek*'ten *kardeşlen-me*). Zır. Bir bitkideki sürgünlerin tümü. (Tahıllar arpa, buğday v.b. tek tohumdan fazla sap çıkarsın diye tarla biraz yeşerdikten sonra içinden koyun sürüsü geçirilir; zedelenen bitki korunmak amacıyle yeni filizler meydana getirir. Bu olaya kardeşlenme denir. Kendiliğinden kardeşlenmenin az olduğu yerlerde seyrek olarak bu usule başvurulur.) [ML]

Kardeşler, Terentius'un son komedisi (M. Ö. 160). Bu oyununda yazar genellikle Menandros'u, bir sahnede de Diphilos'u taklit etti. Eserde, ayrı sistemde eğitilmiş iki kardeşin apayrı karakterleri ortaya konur. Bu piyesin verilenden hareket eden Molière, Kocalar Mektebini (Ecole des Maris) yazdı; ama Terentius'un iki sistemin ikisini de benimsemeyen anlayışına bağlı kalmadı. (L)

KARDEŞLİK i. (*kardeş*'ten *kardeş-lik*). Kardeş olma hali: *Bunca senelik mektep arkadaşlığı müasebetimizi kardeşlik üstüne çıkarmış, aramızda büyük bir samimiyet vücuda gelmişti* (Ahmed Rasim). ‖ Yakın dostluk, candan arkadaşlık: *İnsanlara kardeşlik ve iyilik yapmak için gökten yere inmiş bir hali vardı* (H. E. Adıvar). ‖ Birlik, beraberlik: *Bu bakımdan, Türkiye'nin fikir ve tecrübe kardeşliğine bütün bu ülkeler, fazlasıyle lâyıktırlar* (Ş. S. Aydemir). ‖ Kardeş bilinen, kardeş olarak

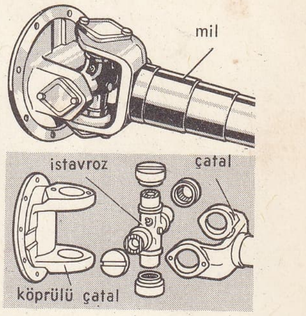

kardan

kardinal

Foto. LAROUSSE

kabul edilen kimse. || *Kardeşlik etmek* (veya *yapmak*), kardeşe yakışan davranışlarda bulunmak.

— ANSİKL. Bütün insanların üyesi olduğu bir ailenin varlığı düşüncesi daha İlkçağda ortaya çıktı. Bununla birlikte, Eski Yunanlılarda bu ailenin, sitenin dar çerçevesini pek aşmadığı sanılmaktadır. Yunanlılarda kölelik yalnız fiilen var olmakla kalmıyor, Aristoteles gibi filozoflar bunu doğru ve gerekli de buluyorlardı. Onun için köleliği insanların ortak menşei ve genel akıl adına mahkûm etti. Hıristiyan ahlâkı ise, tersine, kardeşliğin duygusal yanını geliştirdi, kardeşlik iyilikseverlik anlamını kazandı; hıristiyan ahlâkı insanlara, düşmanlarını bile sevmeyi öğütledi. 1792'deki fransız kanunkoyucuları ile 1848'de onların yolundan gidenler, bayraklarının üzerine ünlü «Hürriyet! Eşitlik! Kardeşlik!» sloganını yazmakla, bir insanın diğer insanlarla bağlılığının geçici ve değişken bir duygu olarak kalmamasını, insan onuruna, düşüncesine ve hak eşitliğine dayanması gerektiğini göstermiş oluyorlardı.

Kant'ın ahlâkındaki temel düşünce de budur: «İnsanı her zaman, kendinde veya başkasında, bir araç değil, bir amaç olarak göz önünde tutacak biçimde davran». Ayrıca, çeşitli insan hakları bildirileri de, tarihî bakımdan, hürriyet, eşitlik ve kardeşlik düşüncesini toplumsal kurumlara ve kanunlara sokmak isteğini dile getiren belgelerdir. (ML)

KARDİA Esk. coğ. Trakya Khersonesos'unda şehir, M.Ö. 309'da Lysimakhos tarafından yıkıldı ve halkı Lysimakheia'ya sürgün edildi. Büyük İskender'in generali Eumenes burada doğdu. Bugün, *Bakla burnu*. (L)

KARDİKENİ blş. i. Bot. Doğuda dağlık bölgelerde yetişen, pembe çiçekli çalı; Avrupa bahçelerinde de yetiştirilir. (İlmî adı *Acantholimon venustum;* dişotugillerden.) [L]

KARDİNAL i. (fr. *cardinal*). Papayı seçen başpapazların her biri: *Kardinaller kurulu.* || *Vekil kardinal*, Roma piskoposluğu görevinde papaya vekâlet eden kardinal.

— ANSİKL. Din. *Kardinal*'lik kurumu tamamen kilise hukukuna dayanır. Kökü belli değildir. İlk zamanlarda gerek Roma'da, gerek Roma dışında *papaz kardinallik* veya *diyakoz kardinallik* sadece kilisenin önemli kişilerine (*majores romanae ecclesiae*) verilen addı. VII. Yüzyıldan itibaren papalar Roma çevresine dağılmış bulunan küçük piskoposları törenlerde ve yönetimde kendilerine yardımcı olmaları için Roma'ya çağırmağa başladılar. Bu piskoposlara VIII. yüzyılda kardinal unvanı verildi. Kısaca, eskiden kardinallik Roma'da papanın en önemli yardımcılarına ve danışmanlarına verilen unvandı. 1059'da papa Nicolaus II kardinallere papanın seçiminde önemli fakat tekelci olmayan bir rol verdi. 1179'da toplanan Üçüncü Laterano meclisinde papayı seçme hakkı kardinallerin tekeline verildi (2/3 çoğunlukla). Kilise yasası kardinallerin görevini şöyle tanımlar: «Kardinaller papanın senatosunu meydana getirir, katolik kilisesinin yönetiminde onun başlıca danışman ve yardımcılarıdır.» (M)

kardinal kuşu

KARDİNAL i. Bk. SAYMA *sayısı*.

KARDİNAL kuşu blş. i. Zool. genellikle kırmızı parlak, renkli, oldukça büyük boylu, iri gagalı, dikilgen tepelikli birçok ötücü kuşa verilen ad. (Başlıca türleri: *boz kardinal kuşu* [*paroaria*] Güney Amerika'da, *kırmızı kardinal kuşu* Kuzey Amerika'da bulunur. A.B.D.'de yaşayan *virginia kardinal kuşu*'nun [*Richmondena cardinalis*] her tarafı kırmızı, sadece yüzü siyahtır. [İspinozgillerden.]) [L]

KARDİNALLİK i. (*kardinal*'den *kardinallik*). Kardinalin görevi. || Kardinalin mevkii. (M)

KARDİNER (Abram), amerikan antropoloğu ve psikanalizcisi (New York 1917). S. Freud'un yanında bir süre kaldıktan sonra (1921-1922), New York Psikanaliz enstitüsünde (1922-1944), Cornell (1923-1955) ve Columbia (1923-1955) üniversitelerinde çeşitli görevler aldı. Columbia Psikanaliz kliniğinin direktörü olarak 1955'ten bu yana araştırmalar yapmaktadır. En önemli katkısı *temel kişilik* kavramıdır. Temel kişiliğin oluşumuyle sosyal kurumlar arasındaki ilişkileri inceledi. Psikanaliz kavramlarını sosyal antropoloji ve kültürel antropolojide kullanmayı denedi, bu da kültür kavramının yeni bir anlam kazanmasına yolaçtı. Eserleri: *The Individual and His Society* (Kişi ve İçinde Yaşadığı Toplum) [1939]; *Sex and Morality* (Cinsiyet ve Ahlâk) [1954]; *They Studied Men* (İnsanları İncelediler). [Prebbe ile birlikte, 1961]. (L)

KARDİT i. (yun. *kardia*, kalp'ten fr. *cardite*). Kalbin iltihaplanması.

— ANSİKL. Bouillaud, *kardit*'leri 3 tipe ayırmıştır: *perikardit* (yürek dışzarı iltihabı), *miyokardit* (kalp kasının iltihabı), *andokardit* (yürek içzarı iltihabı). Bunların üçü birarada bulunabilir (*pankardit*). Romatizma, karditin en sık görülen sebebidir. (L)

KARDİTSA, Yunanistan'da şehir, Tesalya'da il idare merkezi; 18 600 nüf. Pazar yeri. —*Karditsa nomos*'u, 153 000 nüf. (L)

KARDİYO, yunanca *kardis*, kalp'ten alınan ve birçok kelimenin bileşimine giren önek. (L)

KARDİYOGRAF i. (fr. *cardiographe*). Kalp faaliyetini grafik olarak yazabilen âlet.

— ANSİKL. Mekanik *kardiyograf*'lar bir manometre aracılığıyle basınç değişikliklerini yazar. İki çeşidi vardır: biri, fransız fizyoloğu Marey tarafından geliştirilen üstü kauçuk bir zarla kaplı madensel bir kapsüldür. Kalbin tepesi hizasında göğüs duvarı üzerinde tutulur (kalbin vuruşlarının göğüs duvarı üzerindeki itişleri basınç değişikliklerini meydana getirir); öbürü, kalp boşlukları içindeki basınç değişikliklerini kaydeder. Toplardamar yoluyle sağ kalp boşluklarına sondalar sokulur, bunların naklettiği basınçları özel yazıcı bir manometre kaydeder.

Elektrik kardiyograflar sadece elektrik potansiyelindeki değişiklikleri yazar (elektrokardiyografi). [L]

KARDİYOGRAFİ i. (fr. *cardiographie*). Kalp hareketlerini kaydetme usulü. (L)

KARDİYOGRAM i. (fr. *cardiogramme*). Kalp boşluklarına sokulan bir sonda ile elde edilen eğri. (L)

KARDİYOİT i. Bk. EĞRİ (*Yürek eğrisi*).

KARDİYOLİPİD veya **KARDİYOLİPİN** i. (*cardiolipide* veya *cardiolipine*). Biyokim. Kalp kasında bulunan fosforlu lipidler grubu. (Kolestrolle birleşen kardiyolipid, frengi serolojisinde kullanılan kalp özütlerinin antijenik denilen özelliğini meydana getirir.) [L]

KARDİYOLİZ i. (fr. *cardiolyse*). Kalbin işlemesini güçleştiren dışzar yapışmalarında bu arızayı giderecek kalbi ferahlatmayı öngören cerrahî işlem. (L)

KARDİYOLOG i. (fr. *cardiologue*). Kalp hastalıklarında uzmanlaşmış hekim; kalp mütehassısı. (L)

KARDİYOLOJİ i. (fr. *cardiologie*). Anatomi, fizyoloji ve patolojinin kalp ile ilgili bölümleri.

— ANSİKL. Kalp muayenesinde çeşitli tekniklere başvurulur: kalp bölgesinin gözle, elleyerek, vurarak ve dinleyerek muayenesi ilgi çekici bilgiler verir; bunları, röntgen muayeneleriyle çeşitli kardiyogram kayıtları tamamlar; elektrokardiyografla elektriksel potansiyelin veya kalp içi kateterizm ile kalbin içindeki basınç değişikliklerinin kaydedilmesi gibi.

Yeni *kardiyoloji* bilgileri kalp hastalıklarının tedavisinde ve özellikle kalp cerrahisinde büyük ilerlemeler sağlamış olduğu halde, damar sertliği ve kalp romatizması, eskiden olduğu gibi hâlâ ortaya birçok problem koymaktadır. (L)

KARDİYOMEGALİ i. (fr. *cardiomégalie*). Kardiyol. Kalbin genellikle doğuştan olan aşırı hacimliliği: kardiyomegali, kalp kası hipertrofisi ve kalp boşluklarının genişlemesiyle benzer radyolojik görünümler verirse de bu üç hastalık birbiriyle karıştırılmamalıdır. (L)

KARDİYOMİYOPATİ i. (fr. *cardiomyopathie*). Kardiyol. Daha çok iki karıncığı ayıran bölmenin üst kısmında yerleşen kalp kası hipertrofisiyle belirli bir sistol'ün ikinci kısmında sol karıncık içinde bir «çubuk» yaparak kanın atımını engelleyen kalp hastalığı. *Eşanl.* TIKAYICI MİYOKARDİYOPATİ.

— ANSİKL. *Tıkayıcı kardiyomiyopati*, kulakla dinlemede, sistol sırasında bir sufl sesi, elektrokardiyografide değişiklikler (karıncık hipertrofisi belirtileri, taşıma bozuklukları, derin *q* dalgası), röntgende, tümü büyümüş kalp görüntüsüyle kendini belli eder. Bu hastalığa genellikle iyi dayanılır ve sadece ağır şekillerinde bir çabadan sonra senkoplar görülür. Kadavra üzerinde hastalık belirtisi görülmez, çünkü sistol atımını engelleyen «çubuk» kalp kasılması sonunda meydana gelmektedir. (L)

KARDİYOPATİ i. (fr. *cardiopathie*). Kalp hastalıklarının genel adı. (L)

KARDİYOPERİKARDİT i. (fr. *cardiopéricardite*). Kalbin ve kalp dışzarının iltihabı. (L)

KARDİYOPNÖMOGRAF i. (fr. *cardiopneumographe*). Kalp kasılmalarının, akciğerler üzerine yaptığı basınç değişiklikleri yardımıyle incelenmesine yarayan âlet. (L)

KARDİYOPTERİS i. (fr. *cardioptéris*). Oval veya iplik gibi uzun yapraklı fosil eğreltiotu; özellikle alt karbonifer tabakalarında bulunur. (L)

KARDİYORENAL sıf. (fr. *cardio-rénal*). Hem böbrek, hem kalp yetmezliği gösteren. (Çoğu zaman hangisinin öbürünü meydana getirdiğini söylemek zordur, çünkü bunlar birbirlerine sıkı sıkıya bağlıdır ve belirtileri birbirine karışır; asıl sebep dokuların ödemli bir infiltrasyonudur.) [L]

KARDİYOSEL i. (fr. *cardiocèle*). Kalp fıtığı. (M)

KARDİYOSERAS i. (yun. *kardia*, yürek ve *keras*, boynuz'dan fr. *cardioceras*). Oksfordiyen tabakalarda yaygın, kenarları bükük, karinalı kavkılı ammonit. (L)

KARDİYOSKLEROZ i. (fr. *cardiosclérose*). Kalp dokusu sertleşmesi; bazen atardamar sertleşmesiyle birlikte görülür. (L)

KARDİYOSKOP i. (fr. *cardioscope*). Kalp kasılmalarının incelenmesine yarayan âlet. (L)

KARDİYOSKOPİ i. (fr. *cardioscopie*). Kalp muayenesi; kalp kasılmalarının kardiyoskop ile dinlenmesi. (L)

KARDİYOTİREOZ i. (fr. *cardiothyréose*). Trioit bezinin fazla çalışmasından (hipertiroidi) meydana gelen kalp bozukluklarının tümü. (Nabız hızlanması, çarpıntı ile kendini belli eder ve kalp yetmezliği ile son bulabilir.) [L]

KARDİYOTOMİ i. (fr. *cardiotomie*). Tıp. Yürek boşluklarını açma ameliyatı. (Kardiyotomiye kalp cerrahîsinde daima başvurulmaktadır.) [L]

KARDİYOTONİK sıf. (fr. *cardiotonique*). Kalbin kasılma gücünü arttıran. *Eşanl.* TONİKARDİYAK. (L)

KARDİYOTROFİ i. (fr. *cardiotrophie*). Kalp beslenmesi. (L)

KARDO i. (lat. *cardo*, kapı rezesi'nden). Böceklerde, çenenin dip tarafında bulunan parçanın adı. (L)

KARDOS (Dezider), slovak bestecisi ve orkestra yöneticisi (Nadlice, Nitra yakınları 1914). Novak'ın öğrencisi idi. Bratislava Filarmonik orkestrasını yönetti (1952). İki senfoni (1942-1956), iki prelüt, orkestra için *Kahramanlık Baladı*, üç kantat, bir yaylılar dörtlüsü besteledi. Slovak Besteciler derneğinin başkanıdır. (L)

KARDÖFİNAL i. (fr. *quart de final*'den). Spor. Kazanan takımın dömifinale katıldığı, eleme usulüne göre yapılan turnuva, çeyrek final. (M)

KARDUK'LAR, yun. **Kardukhoi.** Esk. coğ. Anadolu'da savaşçı halk, Ermenistan ve Asur sınırında; «Onbinler» geri çekilirken Karduk'larla savaşmıştı. Karduk'ların kürtlerin ataları olduğu sanılır. (L)

KARDUNİAŞ. Esk. coğ. Kasit'lerin M.Ö. II. binyılda Babil ülkesine verdikleri ad. (L)

altıncı ciltte başlıca maddelerin yazarları

Homeopati, Dr. M. Renouvin.
Homeros, J. Shérer.
Honduras (*Coğ.*), S. Laboureur; (*Tar.*), G. Lafforgue.
Hopey, J. Chesnaux.
Horatius, A. Adam.
Horthy von Nagbanya (Miklos), J. Chabanier.
Hotin seferi, Ekrem Uykucu.
Höyük (*Arkeol.*), Veli Sevin.
Hugo (Victor), H. Guillemin.
Hukuk, Mustafa Dural.
Hukuk fakülteleri, Yavuz Alangoya.
Hume (David), Mme M. Le Bras.
Hunlar, Ekrem Uykucu.
Hunyadi, Mlle H. Thelier ve Ekrem Uykucu.
Hurufîlik veya **Hurufiye,** İsmet Zeki Eyüboğlu.
Hutbe, İsmet Zeki Eyüboğlu.
Huygens (Christian), R. Touren.
Huysmans (Georges Charles, *Joris Karl* — denir), P. Moreau.
Hücre (*Biyol.*), Mlle A. Tétry; (*Tasav.*), İsmet Zeki Eyüboğlu.
Hüdavendigâr camii, A. Atılgan Çilingiroğlu.
Hükûmet (*Huk.*), Yıldızhan Yayla; (*Tar.*), P. Thibault.
Hüküm (*Huk.*), Yavuz Alangoya ve Erdener Yurtcan.
Hümanizm (*Tar.*), R. Lebèque; (*Fels.*), Mme M. Le Bras.
Hünkâr iskelesi antlaşması, Ekrem Uykucu.
Hürriyet (*Huk.*), Yıldızhan Yayla.
Hürriyet ve itilâf fırkası, Fahir Onger.
Hüseyin, Hüseyin Hatemi.
Iktâ, Tayyib Gökbilgin.
Ilıca, Erol Önder.
Irak (*Coğ.*), G. Grelou; (*Tar.*), Tayyib Gökbilgin ve G. Grelou; (*Anayasa*), R. Mane.
Irk (*Antropol.*), R. Hartweg.
Isı (*Fiz.*), E. Jochey.
Isıölçer (*Fiz.*), E. Jochey.
Iskonto (*Tic.*), Fuat Çelebioğlu.
Islah (*Huk.*), Yavuz Alangoya.
Islahat fermanı (*Huk.*), Yıldızhan Yayla.
Islahat hareketleri, Ekrem Uykucu.
Islahevi (*Huk.*), Handan Ertunç.
Isparta veya **Lakedemonya,** J.M. Richez.
Işık, J. Dalbanne ve M. Déribéré; (*Bot.*), H. Friedel.
Işın (*Opt.*), A. Maréchal; (*Fiz.*), O. Garreta.
Işınım (*Fiz.*), A. Maréchal; (*Meteorol.*), P. Pédelaborde.
İ (*Leng.*), Yusuf Çotuksöken.
İade (*Huk.*), Mustafa Dural.
İbni Battuta, İsmet Zeki Eyüboğlu.
İbni Haldun, İsmet Zeki Eyüboğlu.
İbni Rüşd, İsmet Zeki Eyüboğlu.
İbni Sina, İsmet Zeki Eyüboğlu.
İbni Teymiye, İsmail Erünsal.
İbrahim (*Halilullah* denir), İsmail Erünsal.
İbrahim Paşa (Mısır naibi), Ekrem Uykucu.
İbrahim Paşa ***Pargalı, Makbul, Maktul,*** Zeynep Kırcan.
İbranîce (*Dil.*), V. Nikiprowetzky.
İbranîler, rahip J. Dheilly ve P. Thibault.
İcap veya **İcab** (*Huk.*), Mustafa Dural.
İcareteyn (*Huk.*), Hüseyin Hatemi.
İcra (*Huk.*), Oral Mavioğlu.
İç Anadolu, Besim Darkot.
İçel, Besim Darkot.
İçişleri bakanlığı, Seyfettin Turhan.
İçki (*Tar.*), Erdoğan Tokmakçıoğlu.
İçsalgı bilimi (*Tıp.*), Dr. L de Gennes.
İçtihat veya **İçtihad** (*Huk.*), Yavuz Alangoya.
İdare (*Huk.*), Yıldızhan Yayla.
İdealizm (*Fels.*), Mme M. Le Bras.
İ.E.T.T., Azmi Koçak.
İflâs (*Huk.*), Oral Mavioğlu.
İftira (*Huk.*), Erdener Yurtcan.
İgnaico de Loyola ***Aziz,*** R.P.R. Rouquette; (*İkonogr.*), J.P. Babelon.
İhale (*Huk.*), Yıldızhan Yayla.
İhtimal (*Mat.*), F. Gonseth.
İhtira (*Huk.*), Mustafa Dural.
İhtiyaç (*İkt.*), G. Blardonne; (*Fizyol.*), L. Dontchef ve Dr. Bourneuf.
İhtiyat (*Huk.*), Yavuz Alangoya.
İkametgâh veya **İkametgeh** (*Huk.*), Mustafa Dural.
İklim (*Meteorol.*), P. Pédelaborde.
İkonografi, J.-P. Babelon.
İkrar (*Huk.*), Yavuz Alangoya.
İktisadî Devlet teşekkülleri, Yıldızhan Yayla.
İktisat veya **İktisad,** R. Mane.
İl (*İda.*), Seyfettin Turhan.
İlâhi (*Ed.*), İsmet Zeki Eyüboğlu.
İletkenlik (*Fiz.*), E. Jockey.
İlhanlılar, Ergül Yıldız.
İlk (*Huk.*), Erdener Yurtcan.
İlkyardım (*Tıp.*), R. Mane.
İlliyet (*Huk.*), Mustafa Dural.
İmar (*Huk.*), Yıldızhan Yayla.
İmar ve iskân bakanlığı, Seyfettin Turhan.
İmkânsızlık (*Huk.*), Mustafa Dural.
İmlâ, Yusuf Çotuksöken.
İmparatorluk (FRANSA, BİRİNCİ —), H. Deschamps.
İmrahor (*Teşk. tar.*), Salih Özbaran.
İncome-tax, G. Rullière.
İndonezya veya **Endonezya** (*Coğ.*), G. Grelou; (*Tar.*), G. Lafforgue; (*Ask. tar.*), L. Yvon; (*G. santl.*), Mlle J. Auboyer.
İndükleme (*Elektromagnetik* ve *Magnetik*), G. Vaudet.
İngilizce, Mlle M.-M. Dubois.
İngiltere (*Coğ.*), S. Laboureur; (*Tar.*), D. Curran.
İngres (Jean Auguste Dominique), G. Charensol.
İniş (*Havc.*), J. Pellandini.
İnka (*Tar.*), R. Harot; (*G. santl.*), R. Charmet; (*Ed.*), L. Lejealle.
İnönü (Mustafa İsmet), Metin Toker.
İnönü savaşları, Hazım İşgüven.
İnsan (*Antropol.*), R. Hartweg; (*İkonogr.*), J.-P. Babelon.
İnsan Hakları birliği (*Ligues des Droits de L'Homme*), P. Thibault.
İnsan ve Yurtaş Hakları beyannamesi (*Declaration des Droits de l'Homme et du Citoyen*), P. Thibault.
İnşa (*Denizc.*), Celâl Yüksel.
İntegral (*Mat.*), M. Parodi.
İntifa (*Huk.*), Mustafa Dural.
İonia, R. Harot.
İpek (*Coğ.*), A. Blanc; (*Dokumc.* ve *Zool.*); J. Dalbanne; F. Maillard ve A. Schenk.
İpekböcekçiliği, Nail Yalın.
İpekçilik, Nail Yalın.
İplik, Nail Yalın.
İpotek (*Huk.*), Mustafa Dural.
İptal (*Huk.*), Yavuz Alangoya.
İrade (*Huk.*), Mustafa Dural.
İran (*Coğ.*), G. Grelou; (*Tar.*), G. Grelou; (*Kurumlar*), R. Mane; (*Dil*), G. Lazard; (*Ed.*), İsmet Zeki Eyüboğlu.
İrat veya **İrad** (*Huk.*), Mustafa Dural.
İrlanda (*Coğ.* ve *Tar.*), D. Curran; (*İkt.*), G. Rullière; (*Ed.*), H. Perruchot; (*G. santl.*), M. Florisoone; (*Müz.*), R. de Candé.
İrtica (*Tar.*), Şahabettin Tekindağ.
İrtifak (*Huk.*), Mustafa Dural.
İsa, J. Guitton ve P. Pierrard; (*İslâmlık*), İsmail Erünsal; (*İkonogr.*), J.-P. Babelon.
İsim (*Dil bil.*), Yusuf Çotuksöken.
İskambil, J.-P. Babelon.
İskân (*Huk.*), Yıldızhan Yayla; (*Tar.*), Şahabettin Tekindağ.
İskandil (*Denizc.*), Mümtaz Diker.
İskandinavya (*Coğ.*); A. Froechlich; (*Tar.*), A. Froechlich ve P. Thibault.
İskender ***Büyük,*** M. Meslin.
İskenderiye (*Coğ.*), J. Besançon; (*Tar.*), M. Canard, R. Harot ve P. Thibault.
İskitler, Veli Sevin.
İskoçya (*Coğ.*), S. Laboureur; (*Tar.*), D. Curran; (*Ed.*), H. Perruchot; (*G. santl.*), M. Florisoone ve Mlle M. Bécit.
İslâm (*Temel İnançlar* ve *İslâm hukuku*), Hüseyin Hatemi; (*İslâm felsefesi* ve *Ed.*), İsmet Zeki Eyüboğlu; (*G. santl.*), Ömür Candaş.
İslâm birliği, Şahabettin Tekindağ.
İslâm Zirve konferansı, Âli Engin.
İslav veya **Slav** (*Etnol.*), R. Hartweg; (*Tar.*), G. Lafforgue.
İsmailiye, İsmet Zeki Eyüboğlu.
İspanya (*Coğ.*), B. Bomer; (*İkt.*), G. Rullière; (*Tar.*), J.-J. Rudent; (*İslâm devri*), Ekrem Uykucu; (*Dil ve Ed.*), J. Lemartinel; (*G. santl.*), A. Bonnet-Correa; (*Haberleşme*), G. Knoché.
İspanyolca, B. Pottier.
İspat (*Huk.*), Yavuz Alangoya.
İsrail (*Coğ.*), G. Grelou; (*İkt.*), G. Rullière; (*Tar.*), D. Catarivas ve P. Thibault; (*Ask. tar.*), J. Chabanier; (*Kurumlar*), R. Mane; (*Ed.*), Y. Ben Porat.
İstanbul (*Coğ.*), Besim Darkot; (*Tar.*), Şahabettin Tekindağ ve Afif Erzen; (*G. santl.*), Semavi Eyice ve Ömür Candaş; (*Ed.*), Mehmet Kaplan.
İstanbul boğazı, Besim Darkot.
İstanbul Latin imparatorluğu, J. Richardt.
İstatistik (*İstat.*), J. Dalbanne, R. Mane ve G. Rullière.
İstibdat veya **İstibdad** (*Tar.*), Erdoğan Tokmakçıoğlu ve Ayşe Duyar.
İstiklâl mahkemeleri (*Huk.*), Yıldızhan Yayla; (*Tar.*), Fahir Onger.
İstimval (*Huk.*), Yıldızhan Yayla.
İsveç (*Coğ.*), A. Froehlich; (*İkt.*), G. Rullière; (*Tar.*), P. Thibault; (*Anayasa*), R. Mane; (*Ed.*), C.-G. Bjurström; (*G. santl.*), M. Gauthier; (*Müz.*), R de Condé; (*Bilimler*), P. Rousseau; (*Haberleşme*), G. Knoché.
İsviçre (*Coğ.*), J. Tricart; (*İkt.*), G. Rullière; (*Tar.*), D. Curran; (*Ask. tar.*), H. Lachouque; (*Anayasa*), R. Mane; (*Dil ve Ed.*), C. Clerc; (*G. santl.*), F. Fosca; (*Müz.*), P. Meylan; (*Eğ.*), C. Clerc; (*Bilimler*), P. Rousseau; (*Haberleşme*), G. Knoché.
İsyan (*Tar.*), Şahabettin Tekindağ.
İş (*Huk.*), Şener Akyol.
İşçi (*Huk.*), Şener Akyol.
İşçi partisi (ing. *Labour party*), D. Curran.
İşgücü (*İkt.*), Fuat Çelebioğlu.
İşkence (*Huk.*), Erdener Yurtcan; (*Marang.*), Ömer Yıldız.
İşleme (*İşl.*), Nail Yalın.
İşrakiye, İsmet Zeki Eyüboğlu.

İşsizlik (*İkt.*), R. Mane.

İşyeri (*Huk.*), Şener Akyol.

İtalya (*Coğ.*), J. Demangeot; (*İkt.*), G. Rullière; (*Tar.*), Lafforgue, P. Thibault ve M. Vaussard; (*Ask. tar.*), P. Dufourcq; (*Donanma*), J. Mordal; (*Hava ordusu*), M. Travers; (*Anayasa*), R. Mane; (*Ed.*), Mme M. Brandon-Albini; (*G. santl.*), A. Chastel; (*Müz.*), L.F. Tagliavini; (*Bilimler*), P. Rousseau; (*Öğretim*), Mme J. Richard Remillet; (*Haberleşme*), J. Knoché.

İtalyanca (*Dil.*), J. Nicolas.

İtfaiye (*İda.*), Erdoğan Tokmakçıoğlu.

İtiraz (*Huk.*), Yavuz Alangoya.

İttihat ve Terakki fırkası, Fahir Onger ve Erdoğan Tokmakçıoğlu.

İyon (*Elektr.* ve *Kim.*), R. Dechène ve Deluchat.

İyonosfer (*Meteorol.*), P. Pèdelaborde.

İyot (*Kim.*), R. Touran; (*Eczc.*), R. Davy, (*İçsalgı bil.*), Dr. R. Tourneur.

İzdüşüm (*Geod.*), J.-J. Levallois; (*Mat.*), J. Dalbanne ve F. Gonseth; (*Opt.*), A. Maréchal.

İzin veya **İzn** (*Denizc.*), Mümtaz Diker.

İzlanda (*Coğ.*), S. Laboureur; (*Tar.*), P. Hallynck; (*Ed.*), C.-G. Bjürstrom.

İzmir (*Coğ.*), Besim Darkot; (*Tar.*), Hüseyin Sezer; (*G. santl.*), Yıldız Demiriz.

İzmir Müdafaai Hukuku Osmaniye cemiyeti, Erdoğan Tokmakçıoğlu.

İzmit (*Coğ.*), Besim Darkot; (*G. santl.*), Yıldız Demiriz.

İznik (*Coğ.* ve *Tar.*), Besim Darkot; (*G. santl.*), Yıldız Demiriz.

İznik Rum imparatorluğu, Şahabettin Tekindağ.

İzomer (*Kim.*), C. Prévost.

İzomerlik (*Org. kim.*), C. Prévost.

İzotop (*Kim.*), P. Plurien; (*Fizyol.* ve *Ted.*), Dr. E. Wattez.

J. (*Leng.*), Yusuf Çotuksöken.

Jandarma (*Huk.*), Yıldızhan Yayla; (*Tar.*), Hazım İşgüven.

Jansenius'çuluk veya **Jansen'cilik,** L. Cognet.

Japonca, C. Haguenauer.

Japonya (*Coğ.*), G. Grélou; (*İkt.*), G. Rullière; (*Tar.* ve *Din*), J.-F. Leclerc; (*Ask. tar.*), L. Yvon; (*Kurumlar*), R. Mane; (*Ed.*), J. Esmein; (*G. santl.*), Mlle M.P. David; (*Müz.*), H. Gil-Marchex; (*Bilimler*), P. Rousseau; (*Haberleşme*), J. Knoché.

Jaures (*Jean*), P. Hallynck.

Jeanne d'Arc, Mme R. Pernoud; (*İkonogr.*), J.-P. Babelon; (*Ed.*), L. Lejealle.

Jefferson (Thomas), P. Hallynck.

Jeoloji, A. Cailleux.

Jeomorfogenez, J. Tricart.

Jeoyit, J.-J. Lavallois.

Jimnastik (*Türkiye*), Cem Atabeyoğlu.

Jironden'ler, L. Klausner.

Joseph II, G. Lafforgue.

Jöntürkler, Şahabettin Tekindağ.

Jüpiter (*Astron.*), P. Tardi.

Jüra sıradağları, S. Laboureur ve J. Tricart.

K (*Leng.*), Yusuf Çotuksöken.

Kaba (*Mus.*), Yılmaz Öztuna.

Kâbe, İsmet Zeki Eyüboğlu.

Kablo (*Denizc.*), Mümtaz Diker; (*Elektr.* ve *Telekom.*), J. Dalbanne, R. Huchet ve J.-J. Verdier; (*Mad. oc.*), J. Armonet ve J. Dalbanne.

Kabul (*Huk.*), Mustafa Dural.

Kaçakçılık (*Huk.*), Erdener Yurtcan.

Kadastro (*Huk.*), Kevork Acemoğlu (*Tar.*), Macit Erbudak.

Kadeş savaşı, Veli Sevin.

Kadı (*Teşk. tar.*), Çetin Derin.

Kadı Burhaneddin (*Ahmed* — denir), İsmail Erünsal.

Kadın (*Anat.* ve *Fizyol.*), Dr. J. Brueziere; (*Huk.*), Erdener Yurtcan; (*Sosyol.*), Mme Mane; Rouyer; (*Teşk. tar.*), Ekrem Uykucu.

Kadmiyum (*Kim.*), R. Touren; (*Metalürji*), R. Le Roux ve P. Picamal.

Kadro (*Huk.*), Yıldızhan Yayla.

Kafatası (*Anat.*), Dr. J. Brueziere; (*Antropol.*), R. Hartweg; (*Patol.*), Dr. J. Brueziere.

Kafkas dağları (*Coğ.*), P. George.

Kafkasya (*Tar.*), Ekrem Uykucu.

Kâğıt (*Kâğıtç.*), J. Dalbanne, J. Duret ve J.-L. Rabaté; (*Türkiye*), Mehmet Ali Kâğıtçı.

Kahire (*Coğ.*), J. Besançon; (*Tar.*), Grelon; (*G. santl.*), Mme C. Desroche-Noblecourt.

Kahve (*Coğ.* ve *Sanay.*), J.-F. Leroy; (*Türkiye*), Erdoğan Tokmakçıoğlu.

Kahvehane, Erdoğan Tokmakçıoğlu.

Kalça (*Anat.*), Dr. J. Brueziere.

Kale, A. Atılgan Çilingiroğlu.

Kalem (*Tar.*), Şahabettin Tekindağ.

Kalıp, Ömer Yıldız.

Kalıplamak, Ömer Yıldız.

Kalıtım (*Biyol.*), Mlle A. Tetry.

Kalibre (*Mekan.*), F.A. Bordrionnet.

Kalsiyum (*Kim.*), R. Touren.

Kambiyo (*Huk.*), Erdoğan Moroğlu.

Kamboç (*Coğ.*), G. Grelou; (*Tar.*), G. Coedes.

Kamerun (*Coğ.*), J. Dresch; (*Tar.*), E. Lebas.

Kamu (*Huk.*), Yıldızhan Yayla.

Kamulaştırma (*Huk.*), Yıldızhan Yayla.

Kan (*Fizyol.*), L. Dontcheff.

Kanada (*Coğ.*), C. Dubois; (*İkt.*), G. Rullière; (*Tar.*), G. Lauctot; (*Ask. tar.*), J. Chabamer; (*G. santl.*), M. Gauthier ve G. Morisset; (*Ed.* ve *Öğrenim*), C. Dubois; (*Haberleşme*), J. Knoché.

Kanal, J. Dalbanne; (*Devl. huk.*), M. Cottreau.

Kanat (*Havc.*), J. Pellandini; (*Zool.*), H. Friedel.

Kandil, Ahmet Köksal.

Kanije, Ekrem Uykucu.

Kanser (*Patol.*), Dr. R. Tourneur.

Kant (İmmanuel), D. Julia.

Kanun (*Huk.*), Ali Ülkü Azrak.

Kanun (*Mus.*), Necdet Varol.

Kanunname, Şahabettin Tekindağ.

Kanunname-i Âl-i Osman, Şahabettin Tekindağ.

Kapalıçarşı, Ahmet Köksal.

Kapı, Ülge Göker ve A. Atılgan Çilingiroğlu.

Kapıkulu, Şahabettin Tekindağ.

Kapitalizm, G. Blardonne ve R. Mane.

Kapitülasyon (*Tar.*), Şahabettin Tekindağ; (*Huk.*), Yıldızhan Yayla.

Kaplama, Ömer Yıldız.

Kappadokia veya **Kappadokya,** Ülge Göker ve Engin Özgen.

Kaptan, İsmet Miral.

Kaptanpaşa, İsmet Miral.

Kar. (*Coğ.*), Metin Tuncel.

Kâr (*Huk.*), Mustafa Dural (*İkt.*), J. Lecaillon.

Karabekir (Kâzım), Hazım İşgüven.

Karabiber, P. Andrieu ve G. Lafforgue.

Karaciğer (*Anat.*, *Fizyol.* ve *Patol.*), Dr. J. Brueziére; Dr. L. Dontcheff ve Dr. Fritel; (*Karşılaştırmalı anat.*), H. Friedel.

Karadeniz, Besim Darkot.

Karadeniz bölgesi, Besim Darkot.

Karagöz, Metin And.

Karahanlıca, Ahmet Caferoğlu.

Karahanlılar, Şahabettin Tekindağ.

Karakol, Lütfü Güvenç.

Karakoyunlular, Ekrem Uykucu.

Karakter (*Biyol.*), Mlle A. Tétry; (*Psikol.*), Mme. M. Le Bras.

Karamanoğulları, Şahabettin Tekindağ; (*G. santl.*), Yıldız Demiriz.

Karaosmanoğlu (Yakup Kadri), Fahir Onger.

Karar (*Huk.*), Yavuz Alangoya, Erdener Yurtcan.

Karasuları, Atina Diamandis.

Karayolları, Seyfettin Turhan.

Karbon (*Kim.*), R. Touren.

Karbür, J. Bonnet, J. Dalbanne ve A.-H. Sauros.

Karbüratör, J. Bonnet ve J. Dalbanne.

Bibliyografya

(Genel kaynaklar için bk. sayfa VIII)

H

Horace, Corneille. *Horace,* çeviren M. A. Tevfik (İstanbul, 1927). — *Horatius,* çeviren Yakup Kadri (İstanbul, 1931). — Sevinç Kansu, *Horatius'da Millî Şiirler* (Üniversite ktp. Tez nu. 2819, İstanbul, 1960).

Hotin seferi, Madame de Gomez, *The Life of Osman the Great, Emperor of the Turks, who first Attempted the Conquest of Poland* (London, 1735). — *Seyahatname,* c. V. — *Peçevî Tarihi,* c. II. — Kâtip Çelebi, *Fezleke,* c. I. — *Naima Tarihi,* c. I. — Ganizade Nadirî Efendi, *Şehname* (Üniversite ktp. T.Y. nu. 4098).

Höyük, Şevket Aziz Kansu, *Eti Yokuşu* (Ankara, 1937). — Hetty Goldman, *Excavations at-Tarsus I - II* (Princeton, 1950-1956). — Lloyd Seton, *Early Anatolia* (London, 1956). — H. Z. Koşay - M. Akok, *Büyük Güllücek* (Ankara, 1957). — A. Goetze, *Kleinasien* (München, 1957). — J. Mellaart, *Earliest Civilisations* (London, 1965). — U. Bahadır Alkım, *Anatolie I* (Nagel, Geneve, 1968).

Hugo (Victor Marie), İbrahim Alâaddin Gövsa, *Victor Hugo* (İstanbul, 1931). — F. Flutre, *Victor Hugo*, çeviren Halit Fahri Ozansoy (İstanbul, 1934). — A. Bellesort, *Victor Hugo*, çeviren Sabiha Rifat (İstanbul, 1959).

Hunlar, Zeki Velidi Togan, *Türk ve Tatar Tarihi* (Kazan, 1912). — Deguignes, *Hunların, Göktürklerin, Moğolların ve Daha Sair Tatarların Tarihi Umumîsi,* çeviren Hüseyin Cahit Yalçın (8 c., İstanbul, 1923-1925). — Hüseyin Namık Orkun, *Hunlar* (İstanbul, 1938). — W. Eberhard, *Çin'in Şimal Komşuları*, çeviren N. Ulutuğ (Ankara, 1942). — Gyula Muravcsik, *Hunlar Meselesinin Bugünkü Hali* (İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi, sayı 3-4, İstanbul, 1952). — Gyula Nemeth, *Attilâ ve Hunlar,* çeviren Şerif Baştav (İstanbul, 1961). — Franz Altheim, *Geschichte der Hunnen* (3 c., Berlin, 1959-1961). — Zeki Velidi Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş* (İstanbul, 1970).

Hurrem Sultan, *Peçevî Tarihi,* c. I. — Âli, *Künh-ül-Ahbar* (Üniversite ktp. T. Y. nu. 5959). — Rüstem Paşa, *Tevarih-i Âl-i Osman* (Üniversite ktp. T. Y. nu. 2438). — Ahmet Refik, *Hurrem Sultan'ın Son Seneleri* (Yeni Mecmua, sayı 32, İstanbul, 1918). — M. Fevzi Akalın, *Hurrem Sultan* (İstanbul, 1921).

Hurufîlik veya **Hurufiye,** Emîr Gıyaseddin Muhammed, *İstivânâme* (Ali Emîri ktp. Farsça bölümü, nu. 269). — Halil Edhem, *Düvel-i İslâmiye* (İstanbul, 1927). — Rıfkı Melûl Meriç, *Hurufîlik* (Üniversite ktp. Tez nu. 305, İstanbul, 1936). — Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik* (İstanbul, 1953). — Abdülbaki Gölpınarlı, *Hurufîlik ve Mir-i Âlem Celâl Bik'in Bir Mektubu* (Türkiyat Mecmuası, c. XIV, İstanbul, 1965).

Hutbe, Tahir Olgun, *Müslümanlıkta İbadet Tarihi* (İstanbul, 1963). — Ahmed Hamdi Akseki, *İslâm Dini* (İstanbul, 1970). — Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük İslâm İlmihali* (İstanbul, 1970). — *İslâm Ansiklopedisi.*

Hüdayî (Aziz Mahmud), Nevîzade Atayî, *Şakayık Zeyli.* — *Osmanlı Müellifleri,* c. I. — Mehmed Halit, *Hüdaî* (Anadolu Mecmuası, sayı 2, 4, İstanbul, 1921). — Mehmet Halit Bayrı, *Halk Şairleri Hakkında Küçük Notlar* (İstanbul, 1937). — Vasfi Mahir Kocatürk, *Tekke Şiiri Antolojisi* (İstanbul, 1955). — Fevziye Abdullah Tansel, *Seyyid Aziz Mahmud Hüdayî* (İlâhiyat Fakültesi Dergisi, c. XV, Ankara, 1967). — Kemaleddin Şenocak, *Kutbul-Ârifin Seyyid Aziz Mahmud Hüdayî* (İstanbul, 1970).

Hükûmet, Ali Fuad Başgil, *Esas Teşkilât Hukuku* (2 c., İstanbul, 1960). — Sıddık Sami Onar, *İdare Hukukunun Umumî Esasları* (3 c., İstanbul, 1966). — Tarık Zafer Tunaya, *Siyasî Müesseseler ve Anayasa Hukuku* (İstanbul, 1969). — Hüseyin Naili Kubalı, *Anayasa Hukuku Dersleri* (İstanbul, 1969).

Hüküm veya **Hükm,** S. Şakir Ansay, *Hukuk Yargılama Usulleri* (Ankara, 1960). — N. Bilge, *Medenî Yargılama Hukuku* (İstanbul, 1967). — B. Kuru, *Hukuk Muhakemeleri Usulü* (İstanbul, 1968). — S. Üstündağ, *Medenî Usul Hukukunda Kanun Yolları - Tahkim* (İstanbul, 1969).

Hürriyet, Edip Ünal Erzen, *Hürriyet Nedir ve Hürriyet Aleyhine İşlenen Cürümler* (Bursa, 1938). — Yavuz Abadan, *Hürriyet Problemi* (İstanbul, 1940). — Faruk Erem, *Hürriyet ve Suç* (Ankara, 1952). — Abdülhak Kemâl Yörük, *Hürriyet ve Şartları* (İstanbul, 1952). — Cemal Kutay, *Türkiye İstiklâl ve Hürriyet Mücadeleleri* (İstanbul, 1957). — Bülent Nuri Esen, *Hürriyet Nedir* (İstanbul, 1960). — Ergun Özgen, *Hürriyet Fikrinin Türk Siyasî Hayatına Olan Tesiri* (Üniversite ktp. Tez nu. 5559, İstanbul, 1968). — Tarık Zafer Tunaya, *Siyasî Müesseseler ve Anayasa Hukuku* (İstanbul, 1969).

Hürriyet (Londra, 1868 - 1870), İhsan Sungu, *Tanzimat ve Yeni Osmanlılar* (Tanzimat, sayfa 777-857, İstanbul, 1940). — İhsan Sungu, *Hürriyet* (Aylık Ansiklopedi, sayı 2, İstanbul, 1944). — Mehmet Kaplan, *Namık Kemal, Hayatı ve Eserleri* (İstanbul, 1948). — Cavit Orhan Tütengil, *Yeni Osmanlılardan Bu Yana İngiltere'de Türk Gazeteciliği* (1867-1967), [İstanbul, 1969].

Hürriyet (Londra, 1894 - 1898), A. Bedevi Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler* (İstanbul, 1945). — Z. Fahri Fındıkoğlu, *XIX. Asırda Türkiye Dışındaki Matbuatımız: İkinci Hürriyet* (Yıllık, sayı 1, İstanbul, 1961). — Cavit Orhan Tütengil, *Yeni Osmanlılardan Bu Yana İngiltere'de Türk Gazeteciliği* (1867-1967) [İstanbul, 1969].

Hürriyetin Yolları, Jean - Paul Sartre. *Akıl Çağı, Yaşanmayan Zaman, Yıkılış,* çeviren Gülseren Devrim (İstanbul, 1964 - 1965). — *Uyanış,* çeviren Necmettin Arıkan - Engin Sunar (İstanbul, 1965). — *Bekleyiş, Tükeniş,* çevirenler Nazan Dedehayır - Haluk Dedehayır (İstanbul, 1965).

Hürriyet ve İtilâf fırkası, Rıza Nur, *Hürriyet ve İtilâf Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Öldü* (İstanbul, 1916). — Nilüfer Tuna, *Hürriyet ve İtilâf* (Üniversite ktp. Tez nu. 995, İstanbul, 1945). — Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu,* çeviren Metin Kıratlı (Ankara, 1970).

Hüsrev ve Şirin, İbrahim Şirin, *Hüsrev ü Şirin ve Ferhad ü Şirin* (Üniversite ktp. Tez nu. 308, İstanbul, 1936). — Fevziye Abdullah Tansel, *Nizami-Şeyhi Hüsrev ü Şirin Mukayesesi* (İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi, sayı 2, İstanbul, 1950). — Faruk K. Timurtaş, *Hüsrev ü Şirin ve Ferhad ü Şirin Hikâyesi* (Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, c. IX, İstanbul, 1959). — Faruk K. Timurtaş, *İran Edebiyatında Hüsrev ü Şirin ve Ferhad ü Şirin Yazan Şairler* (Şarkiyat Mecmuası, c. IV, İstanbul, 1961). — Faruk K. Timurtaş, *Hüsrev ü Şirin* (İstanbul, 1963).

I

Irakeyn seferi, Matrakçı Nasuh, *Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn* (Üniversite ktp. T. Y. nu. 5964). — Celâlzade Mustafa, *Tabakat-ül-Memâlik ve Derecat-ül-Mesalik* (Ayasofya ktp. nu. 3296). — *Peçevî Tarihi,* c. I. — Lütfi Paşa, *Tarih.*

Irmağın ötesi, Ernest Hemingway. *Irmağın Ötesi,* çeviren Anıl Meriçelli (İstanbul, 1965). — *Irmaktan Öteye Ağaçların İçinde,* çeviren Vahdet Gültekin (İstanbul, 1965).

Islahat fermanı, Ahmet Refik, *Türkiye'de Islahat Fermanı* (Türk Tarih Encümeni Mecmuası, c. XIV, sayı 4, İstanbul, 1921). — Cevdet Paşa, *Tezakir,* yayımlayan Cavit Baysun (Ankara, 1953). — Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi,* c. VI, VII.

Islahat hareketleri, Engelhardt, *La Turquie et le Tanzimat* (Paris, 1909). — Ahmed Rasim, *Osmanlı Tarihi* (c. IV, İstanbul, 1911). — Enver Ziya Karal, *Tanzimattan Evvel Garplılaşma Hareketleri* (Tanzimat, İstanbul, 1940). — Enver Ziya Karal, *Selim III ve Nizam-ı Cedid* (Ankara, 1946). — H. Roderic Davison, *Reform in the Ottoman Empire* 1856-1876 (Princeton, 1963). — Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi,* c. VI.

İ

İbni Bacce, Şerefeddin Yaltkaya, *İbni Bacce* (Felsefe Arkivi, c. I, sayı 1, İstanbul, 1945). — İbrahim Agâh Çubukçu, *İbni Bacce ve Felsefesi* (İlâhiyat Fakültesi Dergisi, c. XV, Ankara, 1968). — Hilmi Ziya Ülken, *İslâm Felsefesi, Kaynakları ve Tesirleri* (İstanbul, 1967).

İbni Haldun, Cemal Zeki, *İbni Haldun* (İstanbul, 1899). — Refik Öncü, *İbni Haldun Felsefesinin Benzerleri ile Mukayesesi* (Üniversite ktp. Tez nu. 361, İstanbul, 1938). — Z. Fahri Fındıkoğlu, *İbni Haldun'un Hukuka Ait Fikirleri ve Tesirleri* (Hukuk Fakültesi Mecmuası, c. V, İstanbul, 1939). — Hilmi Ziya Ülken - Z. Fahri Fındıkoğlu, *İbni Haldun* (İstanbul, 1940). — Yusuf Demirkol, *İbni Haldun'da Tarih Felsefesi* (Üniversite ktp. Tez nu. 1319, İstanbul, 1946). — Sedat Öztürk, *İbni Haldun'da Tarih Felsefesi* (Üniversite ktp. Tez nu. 2132, İstanbul, 1952). — Hilmi Ziya Ülken, *İslâm Felsefesi, Kaynakları ve Tesirleri* (İstanbul, 1967).

İbni Rüşd, Antuan Ferah, *İbni Rüşd ve Felsefet-i İskenderiye* (İskenderiye, 1903). — Nuri Kaya, *İbni Rüşd* (İstanbul, 1924). — Hilmi Ziya Ülken, *İbni Rüşd* (870-951) [İstanbul, 1951]. — Nevzat Ayasbeyoğlu, *İbni Rüşd'ün Felsefesi* (Ankara, 1955). — Hilmi Ziya Ülken, *İslâm Felsefesi, Kaynakları ve Tesirleri* (İstanbul, 1967).

İbni Sina, Ebüzziya Tevfik, *İbni Sina* (İstanbul, 1881). — A. Cemil, *İbni Sina, Hayatı ve Eserleri* (Dârülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası, c. III, sayı 7, İstanbul, 1921). — Mehmet Hikmet, *İbni Sina* (3 c., Üniversite ktp. Tez nu. 50, İstanbul, 1926). — Nazif, *İbni Sina ve Felsefesi* (Üniversite ktp. Tez nu. 92, İstanbul, 1930). — Perihan C. Çambel, *İbni Sina'da Çocuklara ve Kadınlara Dair* (İstanbul, 1937). — F. Kerim Gökay, *Ruh Hekimliği Tarihinde İbni Sina* (İstanbul, 1937). — Türk Tarih kurumu, *Büyük Türk Filozofu, Tıp Üstadı İbni Sina, Şahsiyeti ve Eserleri Hakkında Tetkikler* (İstanbul, 1937). — Süheyl Ünver, *İbni Sina'nın Tababeti ve Fikirleri* (İstanbul, 1937). — İsmail Hakkı İzmirli, *İbni Sina'nın Felsefesi* (İstanbul, 1938). — Şemseddin Günaltay, *İbni Sina'nın Şahsiyeti ve Milliyeti Meselesi* (İstanbul, 1940). — Nezihe Ayaydın, *İbni Sina* (Üniversite ktp. Tez nu. 815, İstanbul, 1943). — Nurettin Mengütürk, *İbni Sina ve Metafiziği* (Üniversite ktp. Tez nu. 1313, İstanbul, 1946). — Hilmi Ziya Ülken, *İbni Sina* (İstanbul, 1951). — Kâzım İsmail Gürkan, *İbni Sina'da Cerrahî Düşünüş* (İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası, c. XV, sayı 3, İstanbul, 1952). — Aydın Sayılı, *İbni Sina'nın İlim Zihniyeti* (Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi, c. XII, sayı 3 - 4, Ankara, 1954). — Süheyl Ünver, *İbni Sina'nın Hayatı ve Eserleri Hakkında Çalışmalar* (İstanbul, 1955). — Osman Ergin, *İbni Sina Bibliyografyası* (İstanbul, 1956). — Hilmi Ziya Ülken, *İslâm Felsefesi, Kaynakları ve Tesirleri* (İstanbul, 1967).

İbrahim (*Halilullah* denir), Abdülvehhab en-Neccar, *Kısas-ı Enbiya* (Beyrut, tarihsiz). — Hasan Basri Çantay, *Kur'an-ı Hakim ve Meal-i Kerim* (3 c., İstanbul, 1957). — *İslâm Ansiklopedisi.*

İbrahim, Kâtip Çelebi, *Fezleke* c. II. — *Naima Tarihi,* c. IV. — Vecihî Hasan, *Tarih* (Üniversite ktp. T. Y. 2543). — *Hammer Tarihi,* c. X. — Ahmet Refik, *Samur Devri* (İstanbul, 1927).

İbrahim Paşa Pargalı, Makbul, Maktul, Feridun Bey, *Münşeat-ı Selatin.* — *Peçevî Tarihi,* c. I. — *Hammer Tarihi,* c. V. — Zarif Orgun, *İbrahim Paşa Sarayı* (İstanbul, 1939). — İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Kanunî Sultan Süleyman Vezir-i Âzamı Makbul ve Maktul İbrahim Paşa Padişah Damadı Değildir* (Belleten, c. XXIX, sayı 114, Ankara, 1965). — Özcan Ay, *İbrahim Paşa (Pargalı, Makbul, Maktul, Damad),* [Üniversite ktp. Tez nu. 4728, İstanbul 1967].

İcra, Kemal Arar, *İcra ve İflâs Hükümleri* (2 c., Ankara, 1944-1945). — Mustafa Reşit Belgesay, *İcra ve İflâs Hukuku* (2 c., İstanbul, 1945-1946). — Sabri Şakir Ansay, *Hukuk İcra ve İflâs Usulleri* (Ankara, 1960). — B. Kuru, *İcra ve İflâs Hukuku* (c. I, Ankara, 1965). — S. Sami Onar, *İcra Hukukunda Temel Bilgiler* (İstanbul, 1968). — Necmettin Berkin, *İcra Hukuku Dersleri* (İstanbul, 1969). — İlhan Postacıoğlu, *İcra Hukuku Esasları* (İstanbul, 1969). — S. Üstündağ, *İcra Hukuku Esasları* (İstanbul, 1970).

İçtihat veya **İctihad,** Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslâmiye ve Istılahat-ı Fıkhiye Kamusu* (c. I, İstanbul, 1949). — N. Bilge, *Medenî Yargılama Hukuku* (Ankara, 1967). — B. Kuru, *Hukuk Muhakemeleri Usulü* (Ankara, 1968). — İlhan Postacıoğlu, *Medenî Usul Hukuku Dersleri* (İstanbul, 1970). — Ergun Özsunay, *Medenî Hukuka Giriş* (İstanbul, 1970). — S. Sulhi Tekinay, *Medenî Hukuka Giriş Dersleri* (İstanbul, 1970).

İdare, S. Sami Onar, *İdare Hukukunun Umumî Esasları* (3 c., İstanbul, 1966). — Vakur Versan, *Amme İdaresi* (İstanbul, 1967). — İsmet Giritli, *İdare Hukuku* (İstanbul, 1968). — Tahsin Bekir Balta, *İdare Hukukuna Giriş* (Ankara, 1970).

İflâs, İlhan Postacıoğlu, *İflâs Hukuku Esasları* (İstanbul, 1949). — B. Gürdoğan, *İflâs Hukuku Dersleri* (Ankara, 1966). — S. Üstündağ, *İflâs Hukuku Dersleri* (Ankara, 1970). — Necmettin Berkin, *İflâs Hukuku*

Dersleri (İstanbul, 1970).

İhtiyar Balıkçı, E. Hemingway. *İhtiyar Balıkçı*, çeviren Orhan Azizoğlu (İstanbul, 1953, 1954, 1956, 1959, 1961, 1965, 1967).

İkinci Çırağan vakası, İ. Hakkı Uzunçarşılı, *V. Murad'ı Tekrar Padişah Yapmak İsteyen K. Skaliyeri - Aziz Bey Komitesi* (Belleten, c. VIII, sayı 30, Ankara, 1944). — Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. VIII.

İklimler, André Maurois. *İklimler*, çeviren *Samih Tiryakioğlu* (İstanbul, 1961). — *İklimler*, çeviren Hamdi Varoğlu (İstanbul, 1968).

İktisat veya **İktisad,** İbrahim Fazıl, *İktisat* (İstanbul, 1933). — Şükrü Baban, *İktisat* (İstanbul, 1934). — Henri Truchy, *İktisat İlmi*, çeviren Atıf Bayındır (Ankara, 1942). — Selçuk Trak, *İktisat Tarihi* (İzmir, 1960). — Feridun Ergin, *İktisat* (İstanbul, 1964). — Ahmet Kılıçbay, *İktisat Teorisi* (İstanbul, 1964). — Paul A. Samuelson, *İktisad*, çeviren Y. Demirgil (Ankara, 1966). — Ekrem Özelmas, *İktisat. İlk Bilgi ve Temel Mefhumlar ile Kıymet ve Fiat Teorileri* (İstanbul, 1967). — Asım Baltacıgil, *İktisad* (İstanbul, 1967).

İlâhi, Sadettin Nüzhet Ergun, *Türk Musikisi Antolojisi* (2 c., İstanbul, 1942-1943). — Yılmaz Öztuna, *Türk Musikisi Ansiklopedisi* (c. I, İstanbul, 1969).

İlâhî Komedya, Dante Alighieri, *İlâhî Komedya*, çeviren Hamdi Varoğlu (İstanbul, 1938, 1948). — *İlâhî Komedya*, çeviren Feridun Timur (İstanbul, 1955-1956, 1963-1964).

İlhanlılar, Zeki Velidi Togan, *Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadî Durumu* (Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası, c. I, İstanbul, 1932). — W. Barthold, *İlhanlılar Devrinde Malî Vaziyet* (Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası, c. II, İstanbul, 1932). — P. Wittek, *Ankara'da Bir İlhanlı Kitabesi* (Türk Hukuk ve Tarihi Mecmuası, c. I, İstanbul, 1932). — Şerafeddin Yaltkaya, *İlhanlılar Devri İdarî Teşkilâtına Dair* (Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası, c. II, İstanbul, 1939). — Berthold Spuler, *İran Moğolları*, çeviren Cemal Köprülü (Ankara, 1957). — M. Çağatay Uluçay, *İlk Müslüman Türk Devletleri* (İstanbul, 1965). — Zeki Velidi Togan, *İlhanlı Bizans Kültür Münasebetlerine Dair Vesikalar* (İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, c. IV, İstanbul, 1965). — Tahir Koldaş, *İlhanlı Devleti Tarihinde Gazan Mahmut Han* (1295-1304) [Üniversite ktp. Tez nu. 4727, İstanbul, 1967]. — Hüseyin Salman, *İlhanlı Devleti Tarihinde Olcaytu Sultan Devri* (1304-1316) [Üniversite ktp. Tez nu. 4726, İstanbul, 1967]. — Nusret Karalarlı, *İlhanlı Devleti Tarihinde Ebu Said Bahadır Han Devri* (1304 - 1335) [Üniversite ktp. Tez nu. 5985, İstanbul, 1967]. — Nusret Karabulut, *İlhanlılar Devrinde Argun ve Geyhatun* (Üniversite ktp. Tez nu. 4890, İstanbul, 1967). — Zeki Velidi Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş* (İstanbul, 1970).

İlimler ve Sanatlar Hakkında Nutuk, Jean - Jacques Rousseau. *İlimler ve Sanatlar Hakkında Nutuk*, çeviren Sabahattin Eyüboğlu (Ankara, 1943) — *İlimler ve Sanatlar Hakkında Nutuk*, çeviren Zahir Güvemli (İstanbul, 1960, 1967).

İlyada, O. Melesingen. *Tarih Bakımından İlyada ve Odise*, çeviren A. Candar (İstanbul, 1941). — *İlyada, İlias Destanı*, çeviren A. Cevat Emre (İstanbul, 1957, 1961, 1965). — *İlyada*, çevirenler Azra Erhat-A. Kadir (İstanbul, 1958 - 1962, 1967).

İnebahtı Deniz savaşı, *Künh-ül-Ahbar*, — *Peçevî Tarihi*, c. I. — Selânikî, *Tarih*. — Jurien de la Gravière, *La Guerre de la Chypre et la Bataille de Lépante* (c. II, Paris, 1888). — Kâtip Çelebi, *Tuhfet-ül-Kibar fi Esfar-il-Bihar* (İstanbul, 1911). — İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Kıbrıs Fethi ile Lepanto (İnebahtı) Muharebesi Sırasında Türk Devleti ile Venedik ve Müttefiklerin Faaliyetine Dair Bazı Hazine-i Evrak Kayıtları* (Türkiyat Mecmuası, c. III, İstanbul, 1935). — Ali Haydar Emir, *Kılıç Ali Paşa ve Lepanto* (İstanbul, 1935).

İnebahtı seferleri, *Tac-üt-Tevarih*, c. III. — *Künh-ül-Ahbar*. — Kâtip Çelebi, *Tuhfet-ül-Kibar fi Esfar-il-Bihar* (İstanbul, 1911). — *Seyahatname*, c. VIII. — Pirî Reis, *Kitab-ı Bahriye* (İstanbul, 1935). — İbni Kemal, *Tevarih-i Âl-i Osman, Defter VII*, neşreden S. Turan (Ankara, 1954).

İngiltere, Emile Boutmy, *İngiliz Kavmi*, çeviren Abdullah Cevdet (Mısır, 1912). — Seyyid Abdülmecid, *İngiltere ve Âlem-i İslâm* (İstanbul, 1912). — Aurelia Palmicri, *İngiltere, Sovyetler ve Hindistan'ın Uyanması*, çeviren Selâhattin Nevzat (İstanbul, 1924). — Ahmed Ağaoğlu, *İngiltere ve Hindistan* (İstanbul, 1929). — Hilaire Belloc, *Bugünkü İngiltere'yi Anlamak İçin*, çeviren Galip Kemal Söylemezoğlu (İstanbul, 1939).

— Tar. Yusuf Ziya, *İngiltere Ordusu* (İstanbul, 1912). — Kâzım Karabekir, *İngiltere, İtalya ve Habeş Harbi* (İstanbul, 1935). — Andre Maurois, *İngiltere Tarihi*, çeviren Hüseyin Cahit Yalçın (2 c., İstanbul, 1938). — W. A. Wells, *İngiliz Müstemlekelerinin Kısa Tarihi* (Ankara, 1942). — İhsan Yurdoğlu, *İngiltere Tarihi* (2 c., İstanbul, 1945 - 1946). — William Guy Caur, *Büyük Harpte İngiliz Denizaltı Gemilerinin Menkıbesi*, çeviren Hikmet Dağda (İstanbul, 1946). — İ. Hakkı Uzunçarşılı, *XIX. Asır Başlarına Kadar Türk - İngiliz Münasebetine Dair Vesikalar* (Belleten, c. XIV, sayı 55, Ankara, 1950). — Hamit Dereli, *Kraliçe Elizabeth Devrinde Türkler ve İngilizler* (İstanbul, 1951). — Akdes Nimet Kurat, *Türk - İngiliz Münasebetlerine Kısa Bir Bakış* (Ankara, 1952). — Akdes Nimet Kurat, *Türk - İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi* (Ankara, 1953).

— Huk. A. B. Schwarz, *İngiliz Hukuku ve Kontinental Hukuk* (Ankara, 1937). — Şinasi Zihni Devrin, *İngiltere'nin Haricî Siyaseti* (İstanbul, 1939). — Lord Shawcross - Lord Earl Attlee, *İngiliz Demokrasisi* (İstanbul, tarihsiz). — Ârif Oruç, *İngiliz Mebusan Meclisi ve Hükûmetin Murakabesi* (İstanbul, 1940). — Clive Parry, *İngiliz Hukuk Sistemi* (İstanbul, 1945). — Charles Crozat, *XIX. Asırdan Zamanımıza Değin İngiliz Amme Hukukunda Egemenlik Kavramı*, çeviren Tarık Zafer Tunaya (Hukuk Fakültesi Mecmuası, c. XI, sayı 1 - 2, İstanbul, 1945). — Moriarty, *İngiliz Polis Teşkilâtı ve İdaresi*, çeviren Sıddık Tümerkan (İstanbul, 1946). — Z. Fahri Fındıkoğlu, *İngiliz Hukuk Sosyolojisinde Eksogami* (Hukuk Fakültesi Mecmuası, c. XIII, sayı 4, İstanbul, 1947). — Z. H. Billows, *İngiliz Parlamentosunun Gelişmesi*, çeviren Ali Rıza Ünal (İstanbul, 1952). — Recai Galip Okandan, *İngiltere ve Şimalî Amerika'da Devletin Pozitif İnkişafı* (Hukuk Fakültesi Dergisi, c. XIX, sayı 1-2, İstanbul, 1953). — Uğur Alacakaptan, *İngiliz Ceza Hukukunda Suç ve Cezaların Kanunîliği Prensibi* (Ankara, 1958). — Münci Kapani, *İngiliz Demokrasisine Bakışlar* (Ankara, 1960). — Ayhan Köksal, *İngiltere'de Mahallî İdareler* (Hukuk Fakültesi Mecmuası, c. XXVII, sayı 1-4, İstanbul, 1961). — Veli İnanç, *İngiltere'de Çocuk Mahkemeleri* (Ankara, 1965).

— İkt. Alfred Mörer, *İngiliz Paraları ve Ölçüleri* (İstanbul, 1946). — Nazif Oker, *İngiltere Birleşik Krallığı Vergi Sisteminin Ana Hatları* (Ankara, 1956).

— Ed. A. R. Humpreys, *Bugünkü İngiliz Şiiri*, çeviren Pervin Adataş (Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi, c. I, sayı 5, Ankara, 1943). — Halide Edip Adıvar, *Elizabeth Devri ve Shakespeare* (İstanbul, 1943). — Halide Edip Adıvar, *İngiliz Edebiyatı Tarihi* (3 c., İstanbul 1943-1949). — A. R. Humpreys, *Bugünkü İngiliz Dramı*, çeviren Pervin Adataş (Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi, c. III, sayı 5, Ankara, 1945). — A. Davenport, *İngiliz Harsı ve Fikir Hareketleri*, çevirenler Leylâ Sayar - Ercümend Atabay (İstanbul, 1947). — İfor Evans, *İngiliz Edebiyatı Tarihi* (Ankara, 1950). — Vahit Turhan, *İngiliz Edebiyatına Toplu Bir Bakış* (İstanbul, 1952). — İrfan Şahinbaş, *İngiliz Tiyatrosu Tarihi* (Ankara, 1952). — Bilge Umar, *İngiliz-Amerikan Şiiri* (İstanbul, 1960). — Ahmet Uysal, *Başlangıçtan Elizabeth Devrine Kadar İngiliz Edebiyatında Zaman Kavramları* (Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi, c. XXII, sayı 3 - 4, Ankara, 1964). — Anıl Meriçelli, *İngiliz - Amerikan Şiiri* (İstanbul, 1968).

İnönü (Mustafa İsmet), B. Macit, *Lozan Kahramanı İsmet Paşa* (İstanbul, 1934). — Mehmet Şeref, *İsmet Paşa* (Edirne, 1934). — Ziya Şakir, *İsmet İnönü'nün Hayatı* (İstanbul, 1939). — Faruk Rıza Güloğlu, *İsmet İnönü, Hayatı ve Şahsiyeti* (İstanbul, 1940). — Ali Ertan, *İnönü Zaferleri* (İstanbul, 1941). — Niyazi Ahmet Banoğlu, *İsmet İnönü* (İstanbul, 1943). — Faik Reşit Unat, *İsmet İnönü* (Ankara, 1945). — Yusuf Ziya Ortaç, *İsmet İnönü* (İstanbul, 1946). — Ali Kemal Meram, *İsmet İnönü ve İkinci Cihan Harbi* (İstanbul, 1946). — Rıfkı Selim Burçak, *İnönü ve Demokrasi* (Ankara, 1950). — Joseph Grew, *Atatürk ve İnönü*, çeviren Muzaffer Aşkın (İstanbul, 1966). — Metin Toker, *İsmet Paşayla* 10 *Yıl* (1954-1964) [Ankara, 1966]. — Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam* (3 c., İstanbul, 1966 - 1968). — Metin Toker, *Tek Partiden Çok Partiye* (İstanbul, 1970).

İnsan Bilgilerinin Kaynağı Üstüne Deneme, Condillac. *İnsan Bilgilerinin Kaynağı Üzerine Deneme*, çeviren Miraç Katırcıoğlu (İstanbul, 1954).

İnsan Hakları, Thomas Paine. *İnsan Hakları*, çeviren Osman Dostel (Ankara, 1954, İstanbul, 1964).

İnsanın Estetik Eğitimi Üstüne Bir Dizi Mektup, Friedrich Schiller. *İnsanın Estetik Terbiyesi Üzerine Mektuplar*, çeviren Melahat Özgü (Ankara, 1943, İstanbul, 1965).

İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Menşei ve Temelleri Üstüne Konuşma, Jean-Jacques Rousseau. *İnsanlar Arasında Müsavatsızlığın Doğuşu ve Esasları Hakkında Nutuk*, çevirenler Selmin Evrim - Mehmet Evrim (İstanbul 1960). — *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Üzerine Konuşma*, çeviren Erdoğan Başar (Ankara, 1968).

İnsanlığın Hali, Andre Malraux. *İnsanlık Durumu*, çeviren Samih Tiryakioğlu (İstanbul, 1962). — *İnsanlığın Durumu*, çeviren Bertan Onaran (İstanbul, 1970).

İnsan, Üstün İnsan, George Bernard Shaw. *İnsan, Üstün İnsan*, çeviren Cevat Şakir Karaağaçlıgil (İstanbul, 1949).

İnsan Zekâsının İlerlemeleri Üstüne Tarihî Bir Tablo Taslağı, Condorcet. *İnsan Zekâsının İlerlemeleri Üzerinde Tarihî Bir Tablo Taslağı*, çeviren Oğuz Peltek (2 c., Ankara, 1944 - 1945, İstanbul, 1966).

İnsan Zihni Üstüne Bir Araştırma, David Hume. *İnsan Zihni Üzerine Bir Araştırma*, çeviren Selmin Evrim (İstanbul, 1945).

İpotek, Ferit Hakkı Saymen - Halit Kemal Elbir, *Türk Eşya Hukuku* (İstanbul, 1963).

İran, Ahmet Ekrem, *Bugünkü İran* (İstanbul, 1934). — Raymond Furon, *İran*, çeviren Galip Kemali Söylemezoğlu (İstanbul, 1943). — Ali Süheyli, *İran* (İstanbul, 1952).

— Tar. Ahmed Ağaoğlu, 1500 *ile* 1900 *Arasında İran* (Ankara, 1934). — Arif Müfid Mansel, *İran'ın Tarih ve Arkeolojisi* (İstanbul, 1934). — Ömer Halis Bıyıktay, 1827 - 1828 *Rus - İran Harbi* (İstanbul, 1938). — Şemsettin Günaltay, *İran Tarihi* (Ankara, 1948). — Walther Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd, XV. Yüzyılda İran'ın Millî Bir Devlet Halinde Yükselişi*, çeviren Tevfik Bıyıklıoğlu (Ankara, 1948).

— Ed. Ali Nihat Tarlan, *İran Edebiyatı* (İstanbul, 1944). — Faruk K. Timurtaş, *İran Edebiyatında Hüsrev ü Şirin ve Ferhad ü Şirin Yazan Şairler* (Şarkiyat Mecmuası, c. IV, İstanbul, 1961).

— Sosyol. Ahmed Ağaoğlu, *İran ve İnkılâbı* (Ankara, 1941). — Sanan Azer, *İran Türkleri* (İstanbul, 1942). — Hasan Sabuncu Rızapur, *İran'da Dinin Sosyal Etkisi* (İstanbul, 1970).

İsa, Ömer Hilmi Budda, *İsa Meselesi* (İstanbul, 1931). — Abdülvehhab en-Neccar, *Kısas-ül-Enbiya* (Beyrut, tarihsiz). — Hasan Basri Çantay, *Kuran-ı Hakim Meal-i Kerim* (İstanbul, 1957).

İsa'nın Hayatı, Ernest Renan. *İsa'nın Hayatı*, çeviren Ziya İshan (Ankara, 1945, İstanbul, 1964).

İsim, Jean Deny, *Türk Dili Grameri*, çeviren Ali Ulvi Elöve (İstanbul, 1941). — A. Cevat Emre, *Türk Dilbilgisi* (İstanbul, 1945). — Tahir Nejat Gencan, *Türk Dilbilgisi* (2 c., İstanbul, 1950-1951). — Sevinç Gürsoy, *İsim Çekim Eklerinin Geçirdiği Merhaleler* (Üniversite ktp. Tez nu. 6165, İstanbul, ta-

rihsiz). — Muharrem Ergin, *Türk Dilbilgisi* (İstanbul, 1962).

İskân, Ömer Lütfi Barkan, *Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıf ve Temlikler* (Vakıflar Dergisi, c. II, Ankara, 1942). — Tayyib Gökbilgin, *Rumeli'nin İskânında ve Türkleşmesinde Yürükler* (III. Türk Tarih Kurumu kongresi, Ankara, 1948). — Ömer Lütfi Barkan, *Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler* (İktisat Fakültesi Mecmuası, c. IX, XIII, XV, İstanbul, 1950-1954). — Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretleri İskân Teşebbüsü* (İstanbul, 1963).

İskitler, Abdülkadir İnan, *Altay'da Pazırık Hafriyatında Çıkarılan Atların Vaziyetini, Türklerin Defin Merasimi Bakımından İzah* (İkinci Türk Tarih Kongresi, İstanbul, 1937). — T. T. Rice, *The Scythians* (London, 1961). — A. L. Mongait, *Archaeology in the U.S.S.R.* (Pelican Books, 1961). — Bahaettin Ögel, *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi* (Ankara, 1962). — E. H. Minss, *Scythians and Greeks* (c. I, New York, 1965). — Taner Tarhan, *İskitlerin Dinî İnanç ve Âdetleri* (Tarih Dergisi, sayı 23, İstanbul, 1969).

İslâm, Corci Zeydan, *Medeniyet-i İslâmiye Tarihi,* çeviren Zeki Megamiz (5 c., İstanbul, 1328-1330). — Halil Edhem, *Düvel-i İslâmiye* (İstanbul, 1927). — Ahmet Reşit Turnagil, *İslâmiyet ve Milletler Hukuku* (İstanbul, 1944). — Hilmi Ziya Ülken, *İslâm Düşüncesi* (İstanbul, 1946). — Muhammed Behiy, *İslâm Düşüncesinin İlâhî Tarafı,* çeviren Fuat Sezgin (İstanbul, 1948). — Muhammed Hammadî bin Malik, *Batınîlerin ve Karmatîlerin İçyüzü,* çeviren İ. H. Erzen (Ankara, 1948). — Ali Himmet Berki, *Hukuk Tarihinde İslâm Hukuku* (Ankara, 1955). — Nevzad Ayasbeyoğlu, *İbni Rüşd'ün Felsefesi* (Ankara, 1955). — Nafiz Danışman, *Kelâm İlmine Giriş* (Ankara, 1955). — Mubahat Türker, *Üç Tehafüt Bakımından Felsefe ve Din Münasebeti* (Ankara, 1956). — Neşet Çağatay, *İslâmdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı* (Ankara, 1957). — Sabri Şakir Ansay, *Hukuk Tarihinde İslâm Hukuku* (Ankara, 1958). — De Lac O'leary, *İslâm Düşüncesi ve Tarihteki Yeri,* çevirenler Hüseyin Yurdaydın - Yaşar Kutluay (Ankara, 1959). — Yaşar Kutluay, *İslâmiyette İktisadî Mezheplerin Doğuşu* (Ankara, 1959). — Ömer Nasuhi Bilmen, *Muvazzah İlmi Kelâm* (İstanbul, 1959). — T. J. de Boer, *İslâmda Felsefe Tarihi,* çeviren Yaşar Kutluay (Ankara, 1960). — Cavit Sunar, *İmamı Rabbanî, İbni Arabî, Vahdeti Şühud, Vahdeti Vücud Meselesi* (Ankara, 1960). — Julius Wellhausen, *İslâmın En Eski Tarihine Giriş,* çeviren Fikret Işıltan (İstanbul, 1960). — Bahriye Üçok, *Ridde* (İlâhiyat Fakültesi Dergisi 1958-1959, Ankara, 1960). — Lütfü Doğan, *Ehl-i Sünnet Kelâmında Eş'arî Mektebi* (Ankara, 1961). — Hüseyin Atay, *Kur'ana Göre İman Esasları* (Ankara, 1961). — Neşet Çağatay, *Hz. Muhammed'in Çocukluğu ve Gençliği* (İlâhiyat Fakültesi Dergisi, 1960, Ankara, 1961). — Ömer Nasuhî Bilmen, *Mülahhas İlmi Tevhid* (İstanbul, 1962). — Ali Himmet Berki, *İslâm Şeriatında Kaza* (*Hüküm ve Hâkimlik Tarihi ve İfta Müessesesi*) [Ankara, 1962]. — Şakir Berki - Hayrullah Hâmidî, *İslâm Hususî Hukukunun Ana Prensipleri, Kur'anda Hukuk* (Ankara, 1962). — Muhammed Hamidullah, *İslâmın Hukuk İlmine Yardımları,* çeviren Kemal Kuşçu (İstanbul, 1962). — Tarık Zafer Tunaya, *İslâmcılık Cereyanı* (İstanbul, 1962). — Babanzade Ahmed Naim, *İslâm Ahlâkının Esasları* (İstanbul, 1963). W. Barthold, *İslâm Medeniyeti Tarihi,* notlar ekleyerek çeviren M. Fuat Köprülü (Ankara, 1963). — Salih Tuğ, *İslâm Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı* (Ankara, 1963). — J. Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukutu,* çeviren Fikret Işıltan (Ankara, 1963). — Neşet Çağatay, *İslâmiyetin Yayılışı Sırasında Arabistan'a Komşu Memleketlerin Durumu* (İlâhiyat Fakültesi Dergisi, 1962, Ankara, 1963). — Haydar Bammat, *İslâmiyetin Manevî ve Kültürel Değerleri,* çeviren Bahadır Dülger (Ankara, 1963). — J. Sauvaget, *İslâm Dünyası, Kısa Kronoloji,* çevirenler Suut Kemal Yetkin - Faik Reşit Unat (Ankara, 1963). — Ali Arslan Aydın, *İslâm İnançları ve Felsefesi* (Ankara, 1964). — Muhammed İkbal, *İslâmda Dinî Tefekkürün Yeniden Teşekkülü,* çeviren Sofi Huri (İstanbul, 1964). — M. Hamidullah - Bousquet - Nallino, *İslâm Fıkhı ve Roma Hukuku* (İstanbul, 1964). — Hayreddin Karaman *Fıkıh Usulü* (İstanbul, 1964). — C. Brockelmann, *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi,* çeviren Neşet Çağatay (Ankara, 1964). — Neşet Çağatay - İ. Agâh Çubukcu, *İslâm Mezhepleri Tarihi* (Ankara, 1965). — Muhammed Esed, *Yolların Ayrılış Noktasında İslâm,* çeviren Hayreddin Karaman (İstanbul, 1965). — Muhammed Hamidullah, *İslâma Giriş,* çeviren Kemal Kuşçu (İstanbul, 1965). — Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi,* çevirenler Sait Mutlu - Salih Tuğ (2 c., İstanbul, 1965 - 1968). — Harun Han Şirvanî, *İslâmda Siyasî Düşünce ve İdare,* çeviren Kemal Kuşçu (İstanbul, 1965). — Çoşkun Üçok, *Türk Hukuk Tarihi Dersleri* (Ankara, 1966). — İ. Agâh Çubukçu, *Hicrî V. Miladî XI. Yüzyılda İslâmda Siyasî ve Dinî Durum* (İlâhiyat Fakültesi Dergisi 1965, Ankara, 1966). — Seyyid Kutub, *İslâm ve Kapitalizm Çatışması* (İstanbul, 1966). — Kemal Işık, *Mutezilenin Doğuşu ve Kelâmî Görüşleri* (Ankara, 1967). — Cavit Sunar, *İslâm Felsefesi Dersleri* (Ankara, 1967). — İ. Agâh Çubukçu, *Mezhepler, Ahlâk ve İslâm Felsefesi ile İlgili Makaleler* (Ankara, 1967). — Süleyman Hayri Bolay, *Türkiye'de Ruhçu ve Maddeci Görüşün Mücadelesi* (İstanbul, 1967). — Hilmi Ziya Ülken, *İslâm Felsefesi Kaynakları ve Tesirleri* (İstanbul, 1967). — Malik Binnebi, *İslâm Davası,* çeviren Ergun Göze (İstanbul, 1967). — Hüseyin Hatemi, *İslâm Açısından Sosyalizm* (İstanbul, 1967). — Yaşar Kutluay, *Tarihte ve Günümüzde İslâm Mezhepleri* (Ankara, 1968). — Muhammed Ebu Zehra, *İslâmda Fıkhî Mezhepler Tarihi,* çeviren Abdülkadir Şener (4 c., Ankara, 1968-1969). — W. Montgomery Watt, *İslâmî Tetkikler; İslâm Felsefesi ve Kelâmı,* çeviren Süleyman Ateş (Ankara, 1968). — Bahriye Üçok, *İslâm Tarihi, Emevîler - Abbasîler* (Ankara, 1968). — Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük İslâm İlmihali* (İstanbul, 1968). — Ali Arslan Aydın, *İslâmda İman ve Esasları* (İstanbul, 1969). — Osman Keskioğlu, *Fıkıh Tarihi ve İslâm Hukuku* (Ankara, 1969). — Yaşar Kutluay, *İslâm ve Yahudi Mezhepleri* (Ankara, 1969). — Abdülbaki Gölpınarlı, 100 *Soruda Tasavvuf* (İstanbul, 1969). — Talat Koçyiğit, *Hadisçilerle Kelâmcılar Arasındaki Münakaşalar* (Ankara, 1969). — Abdülbaki Gölpınarlı, 100 *Soruda Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatler* (İstanbul, 1969). — Ömer Ferruh, *İslâm Aile Hukuku,* çeviren Yusuf Ziya Kavakçı (İstanbul, 1969). — Salih Tuğ, *İslâm Ülkelerinde Anayasa Hareketleri* (İstanbul, 1969). — Hüseyin Hatemi, *Önceki ve Bugünkü Türk Hukukunda Vakıf Kurma Muamelesi* (İstanbul, 1969). — Muhammed Hamidullah, *Modern İktisat ve İslâm,* çeviren Salih Tuğ (İstanbul, 1969). — Muhammed Ebu Zehra, *İslâmda Sosyal Dayanışma,* çevirenler R. Fığlalı - O. Eskicioğlu (İstanbul, 1969). — Malik Binnebi, *Kuran-ı Kerim Mucizesi,* çeviren Ergun Göze (İstanbul, 1969). — M. Asım Köksal, *Hz. Muhammed ve İslâmiyet* (2 c., İstanbul, 1966-1969). — Yusuf el-Kardavî, *İslâmda Helâl ve Haram,* çeviren Mustafa Varlı (Ankara, 1970). — Muhammed Ebu Zehra, *İslâmda Siyasî ve İktisadî Mezhepler Tarihi,* çeviren R. Fığlalı - O. Eskicioğlu (İstanbul, 1970). — Muhammed Ebu Zehra, *İslâmın Gölgesinde İnsanlık,* çeviren Osman Şekerci (İstanbul, 1970). — Seyyid Kutub, *İslâmın Dünya Görüşü,* çeviren Ali Arslan (İstanbul, 1970). — Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, *İslâm Tarihi* (İstanbul, 1971).

İslâm birliği (*Panislamizm* de denir), Mustafa Nihat Özön, *Namık Kemal ve İbret Gazetesi* (İstanbul, 1938). — Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi* c. II/IV (Ankara, 1952). — Tarık Zafer Tunaya, *İslâmcılık Cereyanı* (İstanbul, 1962). — Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu,* çeviren Metin Kıratlı (Ankara, 1970).

İsrail, J. Comoy - M. Pearlman, *İsrael* (New York, 1965), - İstanbul Ticaret odaları, *İsrail* (Ankara, 1965). — İsrail Elçiliği Basın bürosu, *İşte İsrail* (Ankara, 1969). — Nilgün Arıt, *Yeşeren Çöl İsrail* (İstanbul, 1970).

— Tar. İ. Epstein, *Judaism, A. Historical Presen Margolis* — A. Marx, *A. History of the Jewish People* (New York, tarihsiz). — A. L. Sachar, *A. History of the Jews* (New York, 1965)

— Huk. Ekmel Zadil, *İsrail'de Sendikacılık Hareketleri ve Histadrut Teşkilâtı* (İstanbul, 1964).

— İkt. Orhan Tuna, *İktisadî ve Sosyal Bakımdan Bugünkü İsrail* (İstanbul, 1964). — D. Horowitz, *The Economics of İsrael* (Oxford, 1967). — A. Hayrettin Kalkandelen, *İsrail'de Personel Yönetimi* (Ankara, 1967). — Turan Güneş, *İsrail'de Bölgesel Kalkınma* (Ankara, 1967). — D. Leon, *The Kibbutz: A. New Way of Life* (Oxford, 1969).

— Tarım. Kadri Bilgeemre, *İsrail'de Zıraat ve Hayvancılık* (Ankara, 1951). — A. de Philippis, *İsrail'de Ağaçlandırmalar ve Orman Araştırma İstasyonlarının Vazifeleri* (İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi, c.I., sayı 2, İstanbul, 1951). — Raanan Weitz, *İsrail'de Tarım ve Köy Kalkınması,* çeviren Nabi Dinçer (Ankara, 1965). — Ali Çorlu - Şahap Berker, *İsrail'in Kalkınmasında Zıraî Araştırmanın Rolü* (Ankara, 1965).

— Din. Felicien Chalaye, *Dinler Tarihi,* çeviren Samih Tiryakioğlu (İstanbul, 1963). — Ahmet Kahraman, *Dinler Tarihi* (İstanbul, 1964).

İstanbul, Osman Ergin, *İstanbul Şehreminleri* (İstanbul, 1927). — Ahmet Refik, *Hicrî 12. Asırda İstanbul Hayatı* (İstanbul, 1930). — Ahmet Refik, *Hicrî 11. Asırda İstanbul Hayatı* (İstanbul, 1931). — Ahmet Refik, *Hicrî 13. Asırda İstanbul Hayatı* (İstanbul, 1932). — Sadettin Nüzhet Ergun, *İstanbul'da Meşahire Ait Mezar Kitabeleri* (İstanbul, 1932). — Ali Saim Ülgen, *İstanbul ve Eski Eserleri* (İstanbul, 1933). — Mehmet Halit Bayrı, *İstanbul Argosu ve Halk Tabirleri* (İstanbul, 1934). — Ahmet Refik 16. *Asırda İstanbul Hayatı* (İstanbul, 1935). — Gustave Schlumberger, *İstanbul Adaları,* çeviren Naci Yüngül (İstanbul, 1937. — Osman Cemal Kaygılı, *İstanbul'da Semai Kahveleri ve Meydan Şairleri* (İstanbul, 1937). — Besim Darkot, *İstanbul'un Coğrafyası* (İstanbul, 1938). — Osman Ergin, *İstanbul'da İmar ve İskân Hareketleri* (İstanbul, 1938). — Naki Tezel, *İstanbul Masalları* (İstanbul, 1938). — İzzet Kumbaracılar, *İstanbul Sebilleri* (İstanbul, 1938). — Ali Saim Ülgen, *Fatih Devrinde İstanbul* (İstanbul, 1939). — İ. Hakkı Konyalı, *İstanbul Sarayları* (İstanbul, 1942-1943). — İbrahim Hilmi Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri* (2 c., İstanbul, 1943-1945). — Nureddin Vasifi Kebecioğlu, *Tarihte İstanbul Şehri* (İstanbul, 1944). — Kemal Koçer, *Kurtuluş Savaşında İstanbul* (İstanbul, 1946). — Sadi Nazım Nirven, *İstanbul Suları* (İstanbul, 1946). — Nazım Poroy, *İstanbul'da Gömülü Paşalar* (İstanbul, 1947). — Ali Rıza Sağman, *İstanbul'u Ne Şekilde Aldık* (2 c., İstanbul, 1947 - 1948). — Fikri Özbakan, *İstanbul Pasaj ve Hanları* (İstanbul, 1948). — Haluk Şehsuvaroğlu, *Asırlar Boyunca İstanbul Sarayları, Camileri, Âbideleri, Çeşmeleri* (İstanbul, tarihsiz). — Feridun Dirimtekin, *İstanbul'un Fethi* (İstanbul, 1949). — Antoine Galland, *İstanbul'a Ait Günlük Hatıralar* (1672-1673), çeviren Nahit Sırrı Örik (İstanbul, 1949). — Zihni Bilge, *İstanbul Rıhtımlarının Tarihçesi* (İstanbul, 1949). — Fahri Gözen, *İstanbul* (İstanbul, 1951). — Enver Toker, *İstanbul Şadırvanları* (İstanbul, 1951). — Hüseyin Dağtekin, *İstanbul Fetihinde Kullanılan Yürür Kuleler* (Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi, c. IX, sayı 1 - 2, Ankara, 1951). — Erenya Çelebi Kömürcüyan, *İstanbul Tarihi, XVII. Yüzyılda İstanbul,* çeviren Hrand D. Andreasyan (İstanbul, 1952). — A. Ferhan Oğuzkan, *İstanbul Şiirleri Antolojisi* (İstanbul, 1953). — Bedii N. Şehsuvaroğlu, *İstanbul'da 500 Yıllık Sağlık Hayatımız* (İstanbul, 1953). — Halil İnalcık, *İstanbul Fethinin Yakın Sebepleri* (Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi, c. XI, sayı 2 - 4, Ankara, 1953). — A. Süheyl Ünver, *İstanbul'da Sahabe Kabirleri* (İstanbul, 1953). — M. Eriş, *İstanbul* (İstanbul, 1953). — A. Süheyl Ünver, *İstanbul Fethiyle Kalelerinin Manzum ve Mensur Tarih İbareleri* (İstanbul, 1953). — Şahabettin Tekindağ, *İbni Kemal'e Göre Fatih'in İstanbul'u Muhasara*

ve Zaptı (İstanbul Enstitüsü Dergisi, c. I, İstanbul, 1953). — İsmail Hami Danişmend, *Destan ve Divan Edebiyatlarında İstanbul Sevgisi* (Fatih ve İstanbul, c. I, sayı 1, İstanbul, 1953). — Hikmet Bayur, *İstanbul ve Boğazlar Sorunu* (Fatih ve İstanbul, c. I, sayı 3 - 6, İstanbul, 1954). — Haluk Şehsuvaroğlu, *İstanbul Sarayları* (İstanbul, 1954). — Afif Erzen, *İstanbul Şehrinin Kuruluş ve İsimleri* (Belleten, c. XXVIII, sayı 70, Ankara, 1954). — Şerif Baştav, *XVI. Asırda Yazılmış Grekçe Anonim Osmanlı Tarihine Göre İstanbul'un Muhasarası ve Zaptı* (Belleten, c. XVIII, sayı 69, Ankara, 1954). — Muzaffer Erdoğan, *Arşiv Belgelerine Göre İstanbul Baruthaneleri* (İstanbul Enstitüsü Dergisi, c. II, İstanbul, 1956). — Marius Canard, *Tarih ve Efsaneye Göre Arapların İstanbul Seferleri* (İstanbul Enstitüsü Dergisi, c. II, İstanbul, 1956). — P. G. İnciciyan, *XVIII. Asırda İstanbul,* çeviren Hrand D. Andreasyan (İstanbul, 1956). — Rüstem Duyuran, *İstanbul'da Yapılan Başlıca Arkeolojik Araştırmalar* (İstanbul, 1957). — İbrahim Kafesoğlu, *XII. Asra Kadar İstanbul'un Türkler Tarafından Muhasaraları* (İstanbul Enstitüsü Dergisi, c. III, İstanbul, 1957). — S. Şişman, *İstanbul Sarayları* (İstanbul Enstitüsü Dergisi, c. III, İstanbul, 1957). — Haydar Sanal, *İstanbul'da Derlenen Ninniler* (İstanbul Enstitüsü Dergisi, c. III, İstanbul, 1957). — E. Hakkı Ayverdi, *Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahallelerinin, Şehrin İskân ve Nüfusu* (Ankara, 1958). — E. Hakkı Ayverdi, *XIX. Asırda İstanbul Haritası* (İstanbul 1958). — Feridun Dirimtekin, *Ecnebi Seyyahlara Göre Onsekizinci Asrın İkinci Yarısında İstanbul* (İstanbul Enstitüsü Mecmuası, c. IV, İstanbul, 1958). — M. Zeki Oral, *İstanbul Destanları* (İstanbul Enstitüsü Mecmuası, c. IV, İstanbul, 1958). — Malik Aksel, *İstanbul Mimarîsinde Kuş Evleri* (İstanbul Enstitüsü Mecmuası, c. V, İstanbul, 1959). — Kamuran Günel, *İstanbul Hamamları* (Üniversite ktp. Tez nu. 2771, İstanbul, 1959). — Birsen Peköz, *İstanbul Sebilleri* (Üniversite ktp. Tez nu. 3277, İstanbul, tarihsiz). — A. Arthur, *Beyleryan, İstanbul Şadırvanları*, Üniversite ktp. Tez nu. 2578, İstanbul, 1959). — Suzan Güran, *İstanbul'da Barok Türbeleri* (Üniversite ktp. Tez nu. 2582, İstanbul, 1959). — Tahsin Öz, *İstanbul Camileri* (2 c., Ankara, 1962-1965). — M. Halit Bayrı, *Yer Adları ve Yer Adlarına Bağlı Folklor Bilgileriyle İstanbul* (İstanbul, tarihsiz). — Orhan Erdenen, *İstanbul Çarşıları ve Kapalı Çarşı* (İstanbul, 1963). — Yıldız Durbalı, *İstanbul Kütüphaneleri ve Sibyan Mektepleri* (Üniversite ktp. Tez nu. 3279, İstanbul, tarihsiz). — Ahmet Niyazi Banoğlu, *Anıtlar ve Tarihî Eserleriyle İstanbul* (İstanbul, 1963). — Mediha Sayar, *Fransız Edebiyatında İstanbul* (İstanbul, 1964). — İnci Türker, *İstanbul'da Camiye Çevrilen Bizans Kiliseleri ve Türk Devrinde Yapılan İlâveler* (Üniversite ktp. Tez nu. 3613, İstanbul, 1964). — Semavi Eyice, *İstanbul'un Mahalle ve Semt Adları Hakkında Bir Deneme* (Türkiyat Mecmuası, c. XIV, İstanbul, 1965), — Muzaffer Gökmen, *İstanbul Kütüphaneler Rehberi* (İstanbul, 1965). — Dilek Haskök, *İstanbul'da Çinili Türbeler* (Üniversite ktp. Tez nu. 3880, İstanbul, 1965). — Aysel Okan, *İstanbul Evliyaları* (İstanbul, 1968). — Aylâ Örsmen, *İstanbul Surları* (Üniversite ktp. Tez nu. 5632, İstanbul, 1968). — Halit Fahri Ozansoy, *Eski İstanbul Ramazanları* (İstanbul, 1968). — A. Süheyl Ünver, *İstanbul Rasathanesi* (Ankara, 1969). — Ergün Öztürk, *İstanbul ve Çevresi* (İstanbul, 1969). — Rıfat Gökçen, *İstanbul ve İlçeleri* (İstanbul, 1969). — Seyit Ali Namazcı, *İstanbul Pazar Yerleri* (Üniversite ktp. Tez nu. 5926, İstanbul, 1969). — Ahmet Yener, *İstanbul Yüksek Öğrenim Yurtları* (Üniversite ktp. Tez nu. 6535, İstanbul, 1969). — Mehmet Sevengil, *İstanbul'un Tarihî İşyerlerinin Tarihi* (Üniversite ktp. Tez nu. 6695, İstanbul 1970).

İşçi, Hakkı Saymen, *Türk İş Hukuku* (İstanbul, 1954). — Kemal Oğuzman, *Hukukî Yönden Grev ve Lokavt* (İstanbul, 1967). — Mustafa Çenberci, *İş Kanunu Şerhi* (Ankara, 1968). — Noyan İçel, *İşçi Devamsızlığı ve Devri* (Üniversite ktp. Tez nu. 5561, İstanbul, 1968). — Nuri Çelik, *İş Hukuku Dersleri* (İstanbul, 1968). — Cevher Âdil Coşkun, *İşçi ve Sendikacıların Sendikal Eylemler Karşısındaki Eylem Farklılıkları* (Üniversite ktp. Tez nu. 5578, İstanbul, 1968).

İşrakiye, H. Corbin, *La Philosophie Shahabaddin Sohrawardi el-Maqtul* (Paris, 1935). — H. Corbin, *Sohrawardi d'Alep, Fondateur de la Doctrine Illuministe* (Paris, 1939). — H. Corbin, *Histoire de la Philosophie Islamique* (Paris, 1946). — H. Ziya Ülken, *İslâm Felsefesi, Kaynakları ve Tesirleri* (İstanbul, 1967).

İtalya, Ekrem Altınkaynak, *İtalya* (İstanbul, 1961).

— Tar. Ali Haydar Emir, 1327-1328 *Türkiye-İtalya Harbi Tarih-i Bahriyesi* (İstanbul, 1920). — Osman Nuri, *Büyük Harpte İtalya Bahriyesi* (1915-1918), [İstanbul, 1929]. — Kâzım Karabekir, *İtalya-Habeş* (İstanbul, 1935). — Kadri Perk, *İtalya-Habeş Harbi* (1935-1936), [İstanbul, 1940]. — A. Savelli, *İtalya Tarihi,* çeviren Galip Kemali Söylemezoğlu (2 c., İstanbul, 1940). — Franz Babinger, *Fatih Sultan Mehmed ve İtalya,* çeviren Bekir Sıtkı Baykal (Belleten, c. XVII, sayı 65, Ankara, 1953). — Abdurrahman Çaycı, *İtalya'daki Tunus Konsoloslukları Meselesi* ve 1863 *Osmanlı İtalyan Antlaşması* (Belleten, c. XXX, sayı 120, Ankara, 1966). — Emilio Parpella, *Hükümlerin Yeniden İncelenmesi, İtalya ve İkinci Dünya Savaşı,* çevirenler Avni Omaykan-Afif Büyüktuğrul (İstanbul, 1968).

— Huk. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *İtalyan Hukukunda Eski ve Yeni İstikametler ve Faşizmin Ana Çizgileri* (İstanbul, 1944). — Sahir Erman, *İtalyan Ceza Kanununun Tadili İçin Hazırlanan Ön-Tasarının Birinci Kitabına Toplu Bir Bakış* (Hukuk Fakültesi Mecmuası, c. XVI, sayı 3 - 4, İstanbul, 1950).

— İkt. Haydar Kazgan, *İtalyan Vergi Sisteminde Yatırım İndirimi* (İstanbul, 1963). — Muammer Yahya İslâmcıoğlu, *Ekonomik Kalkınma ve İtalyan İktisadî Devlet Teşekkülleri* (İstanbul, 1967). — Haulot, *İtalyan Halk Bankaıarı,* çeviren Asım Süreyya İloğlu (Ankara, 1970).

— Ed. Nüzhet Haşim Sinanoğlu, *İtalyan Edebiyatı* (*XIII. Asırdan XIX. Asra Kadar*), [İstanbul, 1933]. — G. H. Des Granges, *İtalyan Edebiyatı,* çeviren Halit Fahri (İstanbul, 1934). — J. Burckhart, *İtalya'da Rönesans Kültürü,* çeviren B. Sıtkı Baykal (İstanbul, 1958). — D. Morello, *En Güzel İtalyan Hikâyeleri,* çeviren A. Muhteremoğlu Çırakman (İstanbul, 1962).

İtalya Hikâyeleri, Stendhal. *İtalya Hikâyeleri,* çeviren Hamdi Varoğlu (İstanbul, 1944-1966).

İtalya seyahati, Goethe. *İtalya Seyahati,* çeviren Seniha Bedri Göknil (3 c., İstanbul, 1953-1957).

İtiraflar, Jean-Jacques Rousseau. *İtiraflar,* çeviren Reşat Nuri Güntekin (2. c., İstanbul, 1955-1961-1963).

İttihat ve Terakki fırkası, Laskovikli Mehmet Rauf, *İttihat ve Terakki Cemiyeti Ne İdi* (İstanbul, 1909). — Prens Sabahattin, *İttihat ve Terakki Cemiyetine Açık Mektuplar* (İstanbul, 1909). — Ali Necati, *İttihadın İç Yüzü* (İstanbul, 1910) — M.S., *İttihat ve Terakkinin Fırıldakları Yahut Tarihi Matem* (İstanbul, 1910). — M. Bedri, *Kırmızı Kitap* (İstanbul, 1911). — Ahmet Hilmi, *Muhalefetin İflâsı* (İstanbul, 1912). — Cavit Paşa, *Irak Seferi ve İttihat Hükûmetinin Hayalat ve Cehalet-i Siyasiyesi* (İstanbul, 1914). — Mehmet Sebhaddin, *Bildiklerim. İttihat ve Terakki Cemiyetinin Mahsad-ı Tesisi ve Suret-i Teşekkülü ve Devlet-i Aliyye-i Osmaniyenin Sebeb-i Felâket ve İnkısamı* (Kahire, 1919). — Cemal Paşa, *Hatırat* (İstanbul, 1922). — Mustafa Ragıp, *İttihat ve Terakki Tarihinde Esrar Perdesi* (İstanbul, 1934). — Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve İttihat ve Terakki* (İstanbul, 1948). — Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi,* c. I, II. — Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasî Partiler* (İstanbul, 1952). — Kâzım Nami Duru, *İttihat ve Terakki Hatıralarım* (İstanbul, 1957). — G. Vardar - S. Nazif Tansu, *İttihat ve Terakki İçinde Dönenler* (İstanbul, 1960). — Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu,* çeviren Metin Kıratlı (Ankara, 1970). — Feroz Ahmet, *İttihat ve Terakki* (İstanbul, 1971).

İvan Denisoviç'in Bir Günü, H. Soljenitsin. *İvan Denizoviç'in Bir Günü,* çeviren Niyazi Dalyancı (İstanbul, 1965-1970). — *İvan Denissoviç'in Hayatında Bir Gün,* çeviren Zeyyat Alpaslan (İstanbul, 1965).

İzlanda Balıkçısı, Pierre Loti. *İzlanda Balıkçısı,* çeviren Hüseyin Cahit Yalçın (İstanbul, 1941 1945, 1961). — *İzlanda Balıkçısı,* çeviren Samih Tiryakioğlu (İstanbul, 1957, 1964).

İzmir, Akgün, *İzmir'in Kurtarılışı.* 9 *Eylül* 1338 (İstanbul, 1925). — Raif Nezih, *İzmir'in Tarihi* (İzmir, 1926). — F. Slars. - İkonomos, *İzmir Hakkında Tetkikat,* çeviren Ardazade Cevdet (İzmir, 1932). — Hüseyin Avni Göktürk, *İzmir Şairleri Antolojisi* (İzmir, 1934). — Cadoux, *Ancient Symrna* (Oxford, 1938). — Ekrem Yalçınkaya, *Eski ve Yeni İzmir* (Konya, 1943). — Şefika Uluhortaç, *İzmir Bölgesinde Bağlar* (Üniversite ktp. Tez nu. 853, İstanbul, 1944). — Mustafa Rahmi Balaban, *İzmir Agorasında Eski Tapınaklar* (İzmir, 1946). — F.Y.J. Arundell, *İzmir Hakkında Tarih Araştırmaları ve İncelemeleri,* çeviren A. Zeki Ökmen (İzmir, 1949). — Ülvi Olgaç, *İzmir ne İdi, ne Oldu* (İzmir, 1949). — Hakkı Gültekin, *İzmir Agorası* (İzmir, 1951). — Hakkı Gültekin, *İzmir Tarihi* (İzmir, 1952). — Münir Aktepe, *İzmir İsyanına Dair Bazı Vesikalar* (Tarih Dergisi, c. 8, sayı 11-12, İstanbul, 1956). — Cevad Korkud, *İzmir İlinin Coğrafyası* (İzmir, 1956). — Birgül Kamer, *İzmir Limanı* (Üniversite ktp. Tez nu. 2842, İstanbul, 1958). — J.M. Cook, *The Greeks in Ionia* (London, 1962). — Mehmet Özsait, *İlkçağ Tarihinde İzmir* (Üniversite ktp. Tez nu. 3187, İstanbul, 1962). — H. Gürkaya, *İzmir Camileri* (İzmir, 1965). — Işık Uncan, *İzmir Camileri* (Üniversite ktp. Tez nu. 5361, İstanbul, 1968). — Sabahattin Yurttaş, *İzmir Nüfusunun Menşei* (Üniversite ktp. Tez nu. 5894, İstanbul, 1969). — Cemal Saran, *İzmir* (İzmir, 1969). — B.J. Baykal, *İzmir'in Yunanlılar Tarafından İşgali ve Bu Olayın Doğu Anadolu'daki Tepkileri* (Belleten, c. XXXIII, sayı 132, Ankara, 1969). — Osman Yalçın, *İzmir* (İstanbul, 1970). — Mesut Ersöz, *İzmir'de Sanayi Faaliyetleri* (Üniversite ktp. Tez nu. 7066, İstanbul, 1970).

İzmit, G. Perrot - E. Guillaume - J. Delbet, *Exploration Archeologique de la Galataie et Bithynie I* (Paris, 1862). — Ahmet Refik Altınay, *Fatih Zamanında Kocaeli* (Türk Tarih Encümeni Mecmuası, c. 14, sayı 2, İstanbul, 1921). — Clemens Bosch, *İzmit Şehrinin Muhtasar Tarihi,* çeviren Osman Nuri Arıdağ (İstanbul, 1937). — Rifat Yüce, *Kocaeli Tarih ve Rehberi* (İzmit, 1945). — Rüstem Duyuran, *İzmit ve Silivri'de Yapılan Arkeolojik Araştırmalar* (Belleten, c. XV, Ankara, 1951). — Nezih Fıratlı, *İzmit Tarihi ve Eski Eserleri Rehberi* (İstanbul, 1959). — Semiha Renda, *İzmit Şehri Monografyası* (Üniversite ktp. Tez nu. 3105, İstanbul, 1962). — Avni Öztüre, *Resim-Fotoğraf-Belgelerle Nicomedia, İzmit Tarihi* (İstanbul, 1969). — Hasan Ersoy, *İzmit Ovasında İktisadî Faaliyetler* (Üniversite ktp. Tez nu. 5978, İstanbul, 1969).

İznik, A. Gardner, *The Lascarids of Nicea; the story of an Empire in Exile* (London, 1912). — Th. Schmitt, *Die Koimesis Kirche von Nikaia* (Berlin, 1927). — A. M. Schneider, *Die Römischen und Byzantinischen Denkmaler von İznik, Nicea* (Berlin 1934). — Schede, *İznik Kılavuzu* (Ankara, 1935). — A. Memduh Turgut Koyunoğlu, *İznik ve Bursa Tarihi* (Bursa, 1935). — Ali Saim Ülgen, *İznik'te Türk Eserleri* (İstanbul, 1938). — A.M. Schneider — W. Karnapp, *Die Stadtmauer von İznik* (Nicaea) [Berlin, 1938]. — K. Otto-Dorn-R. Anhegger, *Das İsiamische İznik* (Berlin, 1941). — Nihat Tunçalp, *İznik'in Beşerî ve İktisadî Coğrafyası* (Üniversite ktp. Tez nu. 670, İstanbul, 1941). — İlhan Ulus, *İznik Monografyası* (Üniversite ktp. Tez nu. 4012, İstanbul, 1965). — Gönül Erender, *İznik'in Beşerî ve İktisadî Tetkiki* (Üniversite ktp. Tez nu. 4634, İstanbul, 1965). — Ali Haydar Özyurt, *İznik Mimarî Tipleri ve Gelişimi* (Ü-

niversite ktp. Tez nu. 4025, İstanbul, 1966). — Yılmaz Zorlu, *İznik Depresyonunda Ziraat Hayatı* (Üniversite ktp. Tez nu. 5042, İstanbul, 1968).

J

Japonya. Coğ. Masafı İnouye, *Japonya Nüfusu*, çeviren Osman Derinsu (İstanbul, 1938). — Haushofer, *Japonya ve Japonlar, Coğrafî ve Siyasî Japonya*, çeviren Galip Kemalî Söylemezoğlu (2 c., İstanbul, 1941).

— Tar. Şeref Karapınar, *Japonya II. Dünya Harbine Nasıl Girdi* (İstanbul, 1954).

— İkt. Mustafa Hakkı Akansel, *Japon Mucizesi* (İstanbul, 1942). — Pertev Demirhan, *Japonların Asıl Kuvveti- Japonya Niçin ve Nasıl Yükseldi* (İstanbul, 1942). — Katumasa Tanabe, *Japonya'da Toprak Reformu*, çeviren Ali Balaban (Ankara, 1965). — Mayosachi Oka - L. Perceval, *Japon Kalkınması ve Türkiye*, çeviren Fethi Naci (İstanbul, 1966). — Rıza Turgay, *Japonya Bütçe ve Malî Denetim Mevzuatı* (Ankara, 1968).

— Ed. L. Sami Akalın, *Japon Şiiri, Tarih ve Antoloji* (İstanbul, 1962). — Henri Pellier, *Japon Masalları*, çeviren Mehmet Toprak (Ankara, 1963). — Yılmaz Çolpan, *Japon Tiyatrosu, Çin Tiyatrosu* (Ankara, 1964). — Münibe Özgüç, *Japon Masalları* (İstanbul, 1966). — Florence Sakkade, *Japon Masalları*, çeviren Önder Akça (İstanbul, 1968).

Jöntürkler, Ali Fahri, *Yeni Osmanlılar Kongresi* (Cenevre, 1898). — İsmail Hakkı, *Cidal yahut Makes-i Hakikat* (Kahire, 1908). — E. Engelhardt, *La Turquie et le Tanzimat* (Paris, 1909). — Abdurrahman Şeref, *Tarih Musahabeleri* (İstanbul, 1921). — Şükrü Kaya Gökozanoğlu, *Jöntürklerden Birkaçının Biyografisi* (İstanbul, 1937). — Mithat Cemal Kuntay, *Namık Kemal* (İstanbul, 1944). — Ahmet Bedevî Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve Jöntürkler* (İstanbul, 1945). — Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasî Partiler* (İstanbul, 1952). — Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'nin Siyasî Gelişme Seyri İçinde II. Jöntürk Hareketinin Fikrî Esasları* (Tahir Taner'e Armağan, İstanbul, 1956). — Şerif Mardin, *Jöntürklerin Siyasî Fikirleri* (1895-1908), [Ankara, 1964].— Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çeviren Metin Kıratlı (Ankara, 1970).

K

Kabakçı Mustafa, Ahmet Refik, *Kabakçı Mustafa* (İstanbul, 1912). — İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Kabakçı Mustafa İsyanına Dair Yazılmış Bir Tarihçe* (Belleten, c. VI, sayı 23-24, Ankara, 1942). — Mustafa Baydar, *Kabakçı Mustafa İsyanı* (İstanbul, 1954). — İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Kabakçı Vakasına Dair Bir Mektup* (Belleten, c. XXIX, sayı, 116, Ankara, 1965).

Kaderci Jacques ve öğretmeni, Diderot. *Kaderci Jacques ile Efendisi*, çeviren Adnan Cemgil (Ankara, 1949).

Kadı, Ali Himmet Berki, *İslâm Şeriatinde Kaza - Hüküm ve Hâkimlik Tarihi ve İfta Müessesesi* (Ankara, 1962). — İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı* (Ankara, 1969). — *İslâm Ansiklopedisi.*

Kadı Burhaneddin (*Ahmed* — denir), Halil Ethem Eldem, *Sıvas Sultanı Kadı Burhaneddin Ahmed Namına Kayseri'de Bir Kitabe* (Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası, c. III, sayı 16, İstanbul, 1910). — Ahmed Tevhid Ulusoy, *Kadı Burhaneddin Ahmed* (Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası, c. V, sayı 26-32, İstanbul, 1911-1912). — Vehbi Cem Aşkun, *Sıvas Sultanı Kadı Burhaneddin* (Eskişehir, 1964). — İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Sivas ve Kayseri Hükümdarı Kadı Burhaneddin Ahmed* (Belleten, c. XXXII, sayı, 126, Ankara, 1969). — Yaşar Yücel, *Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti* (Ankara, 1971).

Kadınlar Mektebi, Molière. *Kadınlar Mektebi*, çevirenler Bedrettin Tuncel - Sabahattin Eyüboğlu (İstanbul, 1941).

Kadınlar Mektebinin Tenkidi, Molière. *Kadınlar Mektebinin Tenkidi*, çeviren Sabahattin Eyüboğlu (Ankara, 1944, İstanbul, 1965).

Kadiriye, Tibyanu, *Vesail-il-Hakayık*, c. III. — M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (c. II, İstanbul, 1946). — *İslâm Ansiklopedisi.*

Kafkas Esirleri, Xavier Comte de Maistre. *Kafkas Esirleri*, çeviren Sitare Sevin (Ankara, 1945, İstanbul, 1965).

Kafkasya, İzzet Metçunatuka, *Kafkas Tarihi* (İstanbul, 1911). — Ahmet Refik, *Kafkas Yollarında* (İstanbul, 1919). — Hanjar, *Kafkasya'ya Ait İlk Tarih Araştırmaları Işığı Altında Küçük Asya'da Son Eneolitik Buluntular* (II. Türk Tarih kongresi, İstanbul, 1937).

Kâğıt, Mehmed Ali Kâğıtçı, *Kâğıtçılık Tarihçesi* (İstanbul, 1936). — Osman Ersoy, *XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Türkiye'de Kâğıt* (Ankara, 1963). — Mehmet Ali Kâğıtçı, *Türk Kâğıt Sanayiinin 30. Yıldönümünde Kâğıtçılığımız ve Engelleri* (İstanbul, 1964).

Kahvaltıdan önce, O'Neil. *Kahvaltıdan önce*, çeviren Avni Gilda (İstanbul, 1946).

Kale, Albert Gabriel, *Chateaux Turcs du Bosphore* (Paris, 1943). — G. R. Naumann, *Architecture Kleinasien* (Tubingen, 1955). — Nazmi Sevgen, *Anadolu Kaleleri* (Ankara, 1959). — *Sanat Ansiklopedisi*, c. III.

Kalpazanlar, Andre Gide. *Kalpazanlar*, çeviren Tahsin Yücel (İstanbul, 1963). — *Kalpazanlar*, çeviren Samih Tiryakioğlu (İstanbul, 1963).

Kambiyo, Hayri Domaniç, *Kıymetli Evrak Hukuku* (İstanbul, 1960). — Halil Şakir Kahyaoğlu, *Para, Kredi, Banka, Kambiyo* (İzmir, 1961). — Erhan Bener, *Kambiyo, Mevzuatımıza Göre Dış Seyahatlere Döviz Tahsisi Usulleri* (Ankara, 1961). — Yaşar Karayalçın, *Ticarî Senetler* (Ankara, 1970). — Naci Kınacıoğlu, *Kambiyo Senetleri* (Ankara, 1970). — Reha Poroy, *Kıymetli Evrak Hukuku Esasları* (İstanbul, 1971).

Kamelyalı Kadın, A. Dumas Fils. *Kamelyalı Kadın*, çeviren Zahir Güvenli (İstanbul, 1959). — *Kamelyalı Kadın*, çeviren Tahsin Yücel (İstanbul, 1963).

Kamulaştırma, S. Sami Onar, *İdare Hukukunun Umumî Esasları* (İstanbul, 1966). — Bilgen Giritli, *İdare Hukuku* (İstanbul, 1967).

Kan, Nureddin Onur, *Kan Gurupları* (İstanbul, 1941). — Sedat Tavat, *Kan Hastalıkları* (İstanbul, 1941). — Mehmet Akçay, *Kan Fizyolojisi Ders Kitabı* (Ankara, 1969). — Saide Tunç, *Kan Analizlerinde Açıklamalı Kısa Metotlar* (Ankara, 1969).

Kandide veya **İyimserlik Üstüne,** Voltaire. *Candide*, çeviren Fehmi Baldaş (Ankara, 1944, 1959, İstanbul, 1966).

Kanije savunması, Ahmet Refik Altınay, *Kanije Gazileri* (İstanbul, 1931). — Namık Kemal, *Kanije* (İstanbul, 1941). — A. Savaşkurt, *Kanije Müdafaası* (İstanbul, 1945). — M. Cavit Baysun, *Tiryaki Hasan Paşa ve Kanije Savaşı* (İstanbul, 1950).

Kanser, Güstave Roussy, *Kanser*, çeviren Adnan Uraz (İstanbul, 1941). — E. Boyland, *Kanserin Sebepleri*, çeviren Tali B. Aykın (Tıp Fakültesi Mecmuası, c. XXVIII, sayı 2, İstanbul, 1964). — S. Eser - G. Eser, *Kanserden Ölümün Türkiye'deki Durumu* (Tıp Fakültesi Mecmuası, c. XXVIII, sayı 3, İstanbul, 1964).

Kanun, Abdülhak Kemal Yörük, *Hukuk Felsefesi Dersleri* (İstanbul, 1958). — S. Sami Onar, *İdare Hukukunun Umumî Esasları* (İstanbul, 1967). — Hüseyin Naili Kubalı, *Anayasa Hukuku Dersleri* (İstanbul, 1970). — Ergun Özsunay, *Medenî Hukuka Giriş* (İstanbul, 1971).

Kanunların Ruhu Üstüne, Montesquieu. *Kanunların Ruhu Üzerine*, çeviren Fehmi Baldaş (2 c., Ankara 1963, İstanbul, 1965).

Kanunname-i Âl-i Osman, Asar-ı İslâmiye ve Milliye Tetkik encümeni, *Osmanlı Kanunnameleri* (Millî Tetebbular Mecmuası, c. I, sayı 1, İstanbul, 1912). — M. Ârif, *Sultan Süleyman Kanunnamesi* (Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası, İstanbul, 1913, ilâve). — Ömer Lütfi Barkan, *Kanunlar* (İstanbul, 1943). — Ömer Lütfi Barkan, *Osmanlı Kanunnameleri* (III. Türk Tarih kongresi, Ankara, 1948). — *Kanunname-i Sultanî ber Muceb-i Örf-i Osmanî* (*Mehmed II ve Bayezid II Devirlerine Ait Yasakname ve Kanunnameler*), neşredenler, R. Anhegger - H. İnalcık (Ankara, 1956). — *Sultan I. Selim'in Kanunnamesi*, neşreden, Anna S. Tveritinova (Moskova, 1969).

Kapı, Muhittin Binan, *Kapılar* (İstanbul, 1950). — *Sanat Ansiklopedisi.*

Kapital, Karl Marx. *Kapital*, çeviren Mehmet Selik (c. I, kitap 1 - 5, Ankara, 1966-1967).

Kapitülasyonlar, Baron J. de Testa, *Recueil des Traités de la Porte Ottoman Avec les Puissances Etrangers Depuis* 1536 (Paris, 1865-1896). — G. Noradounghian, *Recueil d'Actes Internationaux de l'Empire Ottoman* (Paris, 1897-1903). — Atatürk, *Nutuk* (Ankara, 1927). — Ziya Karamursal, *Osmanlı Malî Tarihi Hakkında Tetkikler* (İstanbul, 1940).

Karacaoğlan, İshak Refet, *Karaca Oğlan* (Ankara, 1933). — Fevziye Abdullah Tansel, *Karaca Oğlan Hakkında Tenkidî Bir Bibliyografya* (Ülkü Mecmuası, sayı 85, Ankara, 1940). — Sadeddin Nüzhet Ergun, *Karaca Oğlan, Hayatı ve Şiirleri* (İstanbul, 1961). — M. Fuad Köprülü, *Türk Sazşairleri II* (Ankara, 1962). — Cahit Öztelli, *Karacaoğlan* (İstanbul, 1963, 1971).

Karagöz, Hellmut Ritter. *Karagöz, Turkische Schattenspiele, I* (Hannover, 1924). *II* (İstanbul, 1941), *III* (Wiesbaden, 1953). — Sabri Esat Siyavuşgil, *Karagöz Psiko-Sosyolojik Bir Deneme* (İstanbul, 1941). — Selim Nüzhet Gerçek, *Türk Temaşası, Meddah, Karagöz, Ortaoyunu* (İstanbul, 1942). — Metin And, *Karagöz ve Ortaoyununda Kişiler ve Kişileştirme* (Türk Dili, sayı 1-3, Ankara, 1967). — Cevdet Kudret, *Karagöz* (2 c., Ankara, 1968-1969). — Muhittin Sevilen, *Karagöz* (İstanbul, 1969). — Metin And, *Geleneksel Türk Tiyatrosu Tarihi* (Ankara, 1969).

Karahanlıca, Mecdut Mansuroğlu, *Das Karakhan Dische* (Fundamenta, c. I). — Ahmet Caferoğlu, *Türk Dili Tarihi* (c. II, İstanbul, 1964).

Karakoyunlular, Adnan Erzi, *Akkoyunlu ve Karakoyunlu Tarihi Hakkında Araştırmalar* (Belleten, c. XVIII, sayı 70, Ankara, 1954). — Ebu Bekr-i Tihrani, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, yayımlayanlar Necati Lugal-Faruk Sümer (2 c., Ankara, 1962-1964). — Faruk Sümer, *Karakoyunlular* (Ankara, 1967). — Marianne Schmidt-Dumont, *Turkmenische Herrscher des 15. Jahrhunderts in Persien und Mesopotamien nach dem Tarih al-Gıyati* (Freiburg, 1970).

Karamanlılar, Şahabettin Tekindağ, *Karamanlıların Gorias Seferi* (İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi, sayı 9, İstanbul, 1954). — Şahabettin Tekindağ, *Son Osmanlı-Karaman Münasebetleri* (İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi, sayı 17-18, İstanbul, 1963). — Şahabettin Tekindağ, *Şemsüddin Mehmed Bey Devrinde Karamanlılar* (İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi, sayı 19, İstanbul, 1964). — *İslâm Ansiklopedisi.*

Karatepe, H. Th. Bossert-H. Çembel, *Karatepe. Yeni Bir Eti Harabesi* (İstanbul, 1946). — H. Th. Bossert - U. Bahadır Alkım, *Karatepe, Kadirli ve Dolayları* (İstanbul, 1947). — U. Bahadır Alkım, *Karatepe Kazısının Arkeolojik Sonuçları* (Belleten, c. XII, sayı, 47, Ankara, 1948). — Halet Çambel, *Karatepe Heykeltıraşlık Eserleri Hakkında Bazı Mülâhazalar* (Belleten, c. XIII, sayı 49, Ankara, 1949). — U. Bahadır Alkım, *Üçüncü Mevsim Karatepe Çalışmaları* (Belleten, c. XIV, sayı, 56, Ankara, 1950).

genel kaynaklar

Amasya Tarihi, Hüseyin Hüsameddin (4 c., İstanbul 1911-1913, 1927-1935).
Asım Tarihi, Küçükçelebizade İsmail Asım (İstanbul, 1965).
Âşık Çelebi Tezkiresi (Millet ktp. Tarih böl. Nu. 772; Üniversite ktp. T. Y. 2406).
Âşıkpaşazade Tarihi (*Tarih-i Ali Osman*), Âşıkpaşazade (Ali Bey neşri. İstanbul 1913).
Bektaşî Edebiyatı Antolojisi [— *Bektaşî Şairleri ve Nefesleri*], Sadeddin Nüzhet Ergun (İstanbul, 1944).
Beyanî Tezkiresi (Üniversite ktp. T. Y. 2568).
Cevdet Tarihi, Ahmed Cevdet Paşa (12 c., İstanbul, 1883-1891).
Coğrafya Sözlüğü, Sami Öngör (İstanbul, 1961).
Coğrafya Terimleri Sözlüğü, Reşat İzbırak (Ankara, 1964).
Daire-t-ül Maarif-i Farisî (2 c., Tahran, 1967).
Der Grosse Brockhaus (Wiesbaden, 14 c., 1952-1963).
Derleme Sözlüğü, T.D.K. (1-4. c., Ankara, 1963-1970).
Devhat-ül-Meşayih, Topal Ahmed Rifat Efendi (İstanbul, ?).
Dictionnaire Biographique des Auteurs (2 c., Paris, 1964).
Dictionnaire des Oeuvres (4 c., Paris, 1962).
Divanü Lûgat-it-Türk Dizini, T. D. K. (Ankara, 1943).
Dizionario Enciclopedico Italiano (12 c., Roma, 1955-1960).
Enciclopedia Garzanti (2 c., Milano, 1962).
Encyclopedia Americana (30 c., New York 1970).
Encyclopedia Britannica (24 c., Chicago, 1969).
Esrar Dede Tezkiresi, Esrar Dede (Üniversite ktp. T. Y. 89).
Fatin Tezkiresi, Fatin Davud bin Halid (İstanbul, 1854).
Ferheng-i Mustalahat-ı Urefa, Seccadî (Tahran, 1339).
Fezleke Tarih-i Osmanî, Kâtip Çelebi (2 c., İstanbul, 1869-1870).
Fundamenta [*Philologiae Turcicae*—], (2 c., Wiesbaden, 1959-1964).
Gran Enciclopedia Larousse (1-10 c., Madrid 1967-1969).
Güftî Tezkiresi, Güftî (Üniversite ktp. T. Y. 1533).
Gülbin-i Hanan, Halim Giray (İst., 1870).
Gül-i Ziba [*Zeyl-i Hadikat ül-Vüzera*], Dilaverağazade Ömer (İstanbul, 1854).
Hadikat-ül-Cevamî, Ayvansarayî Hüseyin (İstanbul, 1864).
Hadikat-ül-Vüzera, Osmanzade Taib (İstanbul, 1854).
Hadikat-ür-Rüesa, Ahmed Resmî Efendi (Süleymaniye ktp. Esad Ef. böl. Nu. 3378/1; Lâleli böl. Nu. 2097/m).
Hadikat-ür-Rüesa, Ahmed Resmî Efendi (İstanbul, 1852).
Hammer Tarihi [*Tarih-i Devlet-i Osmaniyye*], Purgstall Joseph von Hammer (10 c., Mehmed Ata tercümesi, İstanbul, 1911-1918).
Harita-i Kapdanan-ı Derya, Ramizpaşazade Mehmed İzzet (İstanbul, 1833).
Hasan Çelebi Tezkiresi, Kınalızade Hasan Çelebi (Süleymaniye ktp. T. Y. 2525).
Hülâsat-ül-İtibar, Ahmed Resmî Efendi (İstanbul, 1869-1889).
İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi (11 c., İstanbul, 1946-1960).
İlmiye Salnamesi (İstanbul, 1915).
İslâm Ansiklopedisi (1-10 c., İstanbul, 1941 -1967).
İstanbul Ansiklopedisi, Reşat Ekrem Koçu (9 c., İstanbul, 1958-1968).
Kamus-ı Türkî, Şemseddin Sami (İstanbul, 1901).
Kamus-ul-Alâm, Şemseddin Sami (6 c., İstanbul, 1888-1898).
Keesing's Contemporary Archives (Londra, 1963-1970).
Künh-ül-Ahbâr, Gelibolulu Âli (Üniversite ktp. T.Y. 5959, Süleymaniye ktp. Esad Ef. böl. Nu. 2162).
Künh-ül-Ahbârdaki Âlim ve Şairler, Muazzez Taku (Türkiyat Enstitüsü. Nu. 90, İstanbul, 1938).
Lâtifî Tezkiresi, Lâtifî (İstanbul, 1896).
Lexikon der Weltliteratur (2 c., Stuttgart, 1964-1968).
Lûtfi Paşa Tarihi [*Tarih-i Âl-i Osman*], Lûtfi Paşa (İstanbul, 1922).
Mecelle-i Nukbe [*Devhat-ün-Nukbe*], Müstakimzade Sadeddin Efendi (Rifat Efendi tertibi, İstanbul, 1866).
Meçellet-ün-Nisab, Müstakimzade Süleyman Sadüddin (Süleymaniye ktp. Halet Ef. böl. nu. 628).
Meşhur Adamlar [— *Hayatları — Eserleri*], İbrahim Alâettin (4 c., İstanbul, 1933-1935).
Mir'at-ı Mekteb-i Harbiye, Mehmed Esad (İstanbul, 1892).
Münşeat-ı Selatin, Feridun Bey (İst., 1857).
Nefehat-ül-Üns Tercümesi, Lamiî Çelebi (İstanbul, 1872).
Naima Tarihi, Naima (6 c., İstanbul 1863).
Nuhbet-ül-Âsâr, Beliğ (Üniversite ktp. T. Y. 1182; müellef hattı).
Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Ferit Devellioğlu (Ankara, 1962).
Osmanlı Müellifleri, Bursalı Mehmed Tahir (3 c., İstanbul, 1914, 1923, 1926).
Osmanlı Tarihi, İsmail Hakkı Uzunçarşılı I-IV. — Enver Ziya Karal V-VIII (8 c., Ankara, 1947-1962).
Osmanlı Tarihi Kronolojisi [*İzahlı*—], İsmail Hami Danişmend (4 c., İstanbul, 1947-1955).
Özel Zooloji, Mithat Ali Tolunay (2 c., İstanbul, 1958-1961).
Papyros-Larousse, *Geniki Pagkosmios Egkyklopaideia* (12 c., Atina, 1964-1969).
Peçevî Tarihi, İbrahim Peçevî (2 c., İstanbul 1866).
Persian-English dictionary, F. Steingass Ph. D. (Londra, 1947).
Ramiz Tezkiresi, Ramiz (Üniversite ktp. T. Y. nu: 91).
Raşid Tarihi, Mehmed Raşid (3 c., İstanbul, 1865).
Redhouse Sözlüğü (Türkçe-İngilizce, İstanbul 1968; İngilizce-Türkçe, İstanbul, 1969).
Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, Nihad Sami Banarlı (İstanbul, tarihsiz).
Reşahat Ayn-ul-Hayat, Ali bin Hüseyin Kâşifi (İstanbul, 1852).
Rıza Tezkiresi, Rıza (Millet ktp. Tarih böl. Nu. 764).
Riyazi Tezkiresi, Riyazi (Üniversite ktp. T. Y. 4098, 3280, 761).
Rizzoli-Larousse, Enciclopedia Universale 1-9 c., Milano, 1966-1969).
Safâî Tezkiresi, Safâî (Üniversite ktp. T. Y. 6189).
Salim Efendi Tezkiresi, Salim Efendi (İstanbul, 1897).
Sanat Ansiklopedisi, Celâl Esad Arseven (4 c., İstanbul, 1943).
Sefine-i Nefise [— *Menakıb-ı Mevleviyye*], Mustafa Sakıb Dede (Mısır, 1866).
Sefinet-ül-Vüzera, Mehmed Hafid (İstanbul, 1952).
Sefinet-ür-Rüesa, Ahmed Resmî Efendi (Süleymaniye ktp. Âşir Ef. böl. Nu. 256; Esad Ef. böl. Nu. 2296).
Sehî Tezkiresi, Sehî (Üniversite ktp. T. Y. 3732; basımı, İstanbul, 1907).
Seyahatname, Evliya Çelebi (10 c., İstanbul, 1896-1938).
Sicilli Osmanî, Mehmed Süreyya (4 c., İstanbul, 1890-1893).
Silâhdar Tarihi, Silâhdar Mehmed Ağa (2 c., İstanbul, 1928).
Son Asır Türk Şairleri, İbnülemin Mahmud Kemal İnal (12 cüz., İstanbul, 1930-1942).
Son Sadrazamlar, İbnülemin Mahmud Kemal İnal (14 cüz., İstanbul, 1940-1942).
Şakayık-ı Numaniye Tercümesi, İbrahim bin Ahmed (Millet ktp. Ali Emîri böl. Nu. 727).
Şânîzade Tarihi, Şânîzade Mehmed Abdullah (4 c., İstanbul, 1873-1874).
Şakayık Zeyli [*Hadayık-ül-Hakayık fi tekmilet-iş-Şakayık*]. Atayî (İstanbul, 1851).
Tac-üt-Tevarih, Hoca Saadeddin (2 c., İstanbul, 1862-1872).
Tarama Sözlüğü, T.D.K. (1-4 c., Ankara, 1963-1969).
Tarih-Coğrafya Yazmaları Katalogları [*İstanbul Kütüphaneleri* —] (1-9. fasikül. İstanbul, 1943-1949).
Tarih-i Âl-i Osman, Solakzade Mehmed Hemdemî Çelebi (İstanbul, 1879).
Tarih-i Sami ve Şakir, Suphi (İstanbul, 1785).
The Oxford Companion to English Literature (Londra, 1967).
Tibyanu Vesail-il-Hakayık fi-Selasil-it-Teraik, Harirîzade Ahmed Kemaleddin (3 c., Süleymaniye ktp. Fatih böl. Nu. 430-432).
Topkapı Yazmalar Katalogu [*Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Katalogu*], Fehmi Edhem Karatay (2 c., İstanbul 1961).
Tuhfe-i Hattatîn, Müstakimzade Süleyman Sadeddin Efendi (İstanbul, 1928).
Türk Ansiklopedisi (1-17. c., Ankara, 1946 -1969).
Türk Argosu, Ferit Devellioğlu (Ankara, 1970).
Türkçe Sözlük, T.D.K. (Ankara, 1969).
Türk İnkılâbı Tarihi, Yusuf Hikmet Bayur (3 c., Ankara, 1940-1967).
Türk Lûgati, Hüseyin Kâzım Kadri (4 c., Ankara, 1928-1945).
Türk Meşhurları Ansiklopedisi, İbrahim Alaeddin Gövsa (İstanbul, 1946).
Türk Sanat Tarihi, Celâl Esad Arseven (İstanbul, tarihsiz).
Türk Şairleri, Saadeddin Nüzhet Ergun (3 c., İstanbul, tarihsiz).
Vasıf Tarihi, Vasıf Ahmed (2 c., İstanbul, 1804).
Zübdet-ül-Eş'âr, Faizî (Üniversite ktp. T. Y. 3289, Süleymaniye ktp. Nu. 3723).